

СЛОВНИК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ТОМ ДЕВ'ЯТИЙ

С

ВИДАВНИЦТВО «НАУКОВА ДУМКА»

КИЇВ — 1978

IX том містить 11294 слова, не рахуючи тих, що даються
як посилення

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я :

академік І. К. БІЛОДІД (голова), кандидати філол. наук
А. А. БУРЯЧОК, В. О. ВИННИК, Г. М. ГНАТЮК, С. І. ГО-
ЛОВАЩУК, доктори філол. наук Л. Л. ГУМЕЦЬКА, М. А. ЖОВ-
ТОБРЮХ, чл.-кор. АН УРСР Є. П. КИРИЛЮК, В. П. КОЗАЧЕН-
КО, доктор філол. наук Л. С. ПАЛАМАРЧУК (заст. голови), кан-
дидат філол. наук Л. О. РОДНІНА, чл.-кор. АН УРСР В. М. РУ-
САНІВСЬКИЙ, доктор філол. наук Л. Г. СКРИПНИК, кандидати
філол. наук Т. К. ЧЕРТОРИЗЬКА, Л. А. ЮРЧУК (секретар)

Р е д а к т о р и т о м у :

І. С. НАЗАРОВА, О. П. ПЕТРОВСЬКА, Л. Г. СКРИПНИК,
Л. А. ЮРЧУК

Р е д а к ц і я м о в о з н а в с т в а

Дев'ятий том Словника уклали: І. Р. Вихованець (сет — сируватість; слух — смагнути), В. П. Градова (сисний — сіра; справний — спростувати); Г. Н. Демчик (самовідвід — свистячий; священнодійство — сеструня; склик — скрипучо; спокушання — споріджувати; старезний — стирчати; схема — схитрувати), Г. Г. Дідківська (сонант — спадajúчий), Л. П. Жаркова (скільки — склеювачка), В. П. Забеліна (скристалізований — слупчик), І. С. Назарова (світа — священиків; сірєнький — скікнути), О. П. Петровська (сніданковий — сон²), Л. О. Симоненко (стріп — су), Л. Г. Скрипник (с — самовиявлення), Т. О. Федоренко (споріжнений — справка; спротивити — старатися; сутаж — сушняк; схід — сорбоніти), М. М. Фещенко (смажений — снігурочка; справлений — справлятися; стояк — стрінутися), В. Б. Фридрак (стиск — стаязікий; суб — суспільствознавчий; сущий — схвилювано), Г. Т. Яценко (спадєнь — спокітуючий).

Том доопрацювали й відредагували: І. С. Назарова (сет — сируватість; скристалізований — слупчик), О. П. Петровська (смітниківий — снігурочка; справа¹ — спростувати; стиск — стрінутися), Л. Г. Скрипник (с — сеструня; сисний — скікнути; смажений — смітник; сніданковий — сон²; спадєнь — спішка; спро-

тивити — старатися; суб — сухофрукти), Л. А. Юрчук (скільки — скрипучо; слух — смагнути; сонант — спадajúчий; спішнєнький — спіюватися²; старезний — стирчати; стріп — су; сухоцвіт — сорбоніти).

Науково-технічне оформлення рукопису дев'ятого тому Словника здійснили Н. П. Дзятківська та Ш. Г. Кренцель.

Помічники редакторів Т. О. Федоренко та В. Б. Фридрак.

Над технічною підготовкою рукопису тому в машинописі працювали: Т. М. Башловка, М. П. Богуцька, О. Л. Довбуш, В. В. Дятчук, Н. М. Неровня, О. І. Нечитайло, Н. П. Рабенко, Н. Ю. Шиян.

Коректуру тому прочитали: Н. П. Дзятківська, Н. М. Неровня, Т. О. Федоренко, В. Б. Фридрак та Ш. Г. Кренцель.

Матеріали тому рецензували: В. Й. Горобець, В. В. Жайворонок та О. Є. Марцинківська.

Усіх, хто користується Словником, просимо надсилати зауваження та побажання на адресу: 252001, Київ-1, вул. Кірова, 4, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, або 252004, Київ-4, вул. Рєпіна, 3, видавництво «Наукова думка».

С, *невідм.*, *с*. Двадцять перша літера українського алфавіту на позначення приголосного звука «с» (вимовляється «ес»).

СААМ *див.* саа́ми.

СААМИ, ів, *мн.* (*одн.* саа́м, а, ч.; саа́мка, и, ж.). Народність, що живе на півночі Норвегії, Швеції, Фінляндії, а в межах СРСР — на Кольському півострові; стара назва — лопарі. Саами — аборигени Кольського півострова. Перші їх поселення тут належать до новокам'яного віку (Веч. Київ, 17.VI 1968, 4).

СААМІ, *невідм.*, *мн.* (*одн.* саа́мі, ч. і ж.). Те саме, що саа́ми.

СААМКА *див.* саа́ми.

СААМСЬКИЙ, а, е. Прикм. до саа́ми і саа́мі. Саамська мова.

САБА, й, ж. У східних народів — мішок із цілої шкури тварини для зберігання або перевезення кумису, вина, води тощо; бурдюк. Посередині юрти спускалися зверху шнури й китиці, призначення яких важко було одразу відгадати, і величезний бурдюк — саба для кумису (Тулуб, В степу... 1964, 164).

САБАДАШКИ, шок, *мн.*, біал. Веселі пісеньки. — Тут співати не вільно! Ти, спорожнявий діду, краще зробив би, коли б плакав за свої гріхи й молився богу, ніж маєш тут витинати свої сабадашки! (Фр., VI, 1951, 182).

САБАДИЛА, и, ж. (*Sabadilla officinalis*). Багаторічна цибулинка рослина родини лілійних із жовтуватими квітками, зібраними в суцвіття; росте в Центральній та Південній Америці й використовується як інсектицидний засіб.

САБАДИЛОВИЙ, а, е. Прикм. до сабади́ла; // Вигот. із насіння сабадили.

САБАЙОН, у, ч. Підлива із збитих з цукром жовтків, вина й прянощів; // Напій, виготовлений у такий спосіб.

САБАН, а, ч., *заст.* Примітивний дерев'яний плуг із металевим лемешем. Ще в давні часи... на Україні були створені сільськогосподарські знаряддя для основних польових робіт: сабан для оранки, дерев'яна борона (Розв. науки в УРСР., 1957, 455).

САБАНТУЙ, я, ч. У башкирів і татар — народне свято з нагоди закінчення весняних польових робіт; // *перен.*, *розм.* Жорстокий бій; артилерійська підготовка. — Командир дивізіону усвідомив, яку задачу має виконати сьогодні наш артдивізіон? — Так, все зрозуміло: генеральний сабантуй, товаришу полковник (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 410).

САБАШ, у, ч., *діал.* Шабаш. Небагато орендарі В сабаш наварили Та й на лихо убогого Їсти запросили (Рудан., Тв., 1959, 204).

САБАШІВКА, и, ж., *діал.* Горілка (*див.* горілка¹). Коло тих будинків, де колись торгували хрестиками, молитовниками, оселедцями й сабашівкою, — тепер вид-

ніються вивіски з написами «Аптека», «Сільунівермаг» (Літ. Укр., 1.V 1968, 3).

САБЕЄЦЬ *див.* сабейці.

САБЕЇ, їв (*одн.* сабей, я, ч.; сабейка, и, ж.). Те саме, що сабейці.

САБЕЇЗМ, у, ч. Давня релігія деяких арабських племен, заснована на культі небесних світил (найменування походить від назви племені сабейів, у яких цей культ зародився).

САБЕЇСТ, а, ч. Прихильник сабеїзму.

САБЕЇСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до сабеїзму.

САБЕЙ *див.* сабейі.

САБЕЙКА *див.* сабейі і сабейці.

САБЕЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сабейі. Мій добрий Ікцію, що сталося з тобою? Ти на Аравію збираєшся війською, На неподоланих сабейських королів..? (Зеров, Вибр., 1966, 270); Сабейське царство; Сабейське письмо.

САБЕЙЦІ, ів, *мн.* (*одн.* сабейць, ейця, ч.; сабейка, и, ж.). Південноарабські племена, що жили в IX ст. до н. е. — II ст. н. е. на території сучасного Йємену. В небі високому став Аполлон із натягненим луком, Глянув на битву, і вмить повернулися, вражені жахом, Геть утікають араби, сабейці, єгиптяни (Зеров, Вибр., 1966, 258).

САБЗА, й, ж. Сорт дрібного ізюму без кісточок із винограду кишмиш, обробленого перед сушінням лужним розчином.

САБІНИ, ів, **САБІНЯНИ**, нян, *мн.* (*одн.* сабінянин, а, ч.; сабінянка, и, ж.). Давнє італійське плем'я, що жило в східній частині Середньої Італії. Тим старосвітським звичаєм жили і сабіняни давні; Ромул його шанував (Зеров, Вибр., 1966, 218).

САБІНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сабіни. Марсові знайшла [богиня] подружжя серед храму стін святих І сабінських бранок гожих чаром пойняла своїм (Зеров, Вибр., 1966, 370).

САБІНЯНИ *див.* сабіни.

САБІНЯНИН *див.* сабіни.

САБІНЯНКА *див.* сабіни.

САБЛУК, а, ч., *діал.* Дика яблуня; кислиця. Саблук вражав ще й тим, що яблука на ньому могли триматися і взимку (Стельмах, II, 1962, 339).

САБЛУКА, и, ж., *діал.* Те саме, що саблук.

САБО, *невідм.*, *с*. Черевики на дерев'яних підшвах або видовбані з дерева (у Франції та Бельгії). [Л е с я (чепурить кімнату; сама щось наспівує):] Зустріла капітана.. В моїх сабо поганих... (Сміл., Черв. троянда, 1955, 23).

САБОТАЖ, у, ч. 1. Навмисний зрив роботи, який виявляється у прямій відмові від неї або у недбалому, несумлінному її виконанні. Після революції 18 березня частина чиновників утекла у Версаль, а ті, що залишились, зустріли нову владу саботажем (Нова іст., 1957, 13); Боротьба радянських патріотів на зайнятій

фашистами території мала найрізноманітніші форми, починаючи від масових актів саботажу і кінчаючи сміливими операціями бойових груп і загонів (Ком. Укр., 5, 1965, 30).

2. чого. Прихована протидія здійсненню чого-небудь. — Навчені досвідом минулої осені, німці [фашисти] прикладуть усіх сил, щоб не допустити до саботажу весняної кампанії (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 80).

САБОТАЖНИК, а, ч. Той, хто саботує, вдається до саботажу. Необхідні екстрені заходи боротьби з контрреволюціонерами і саботажниками (Ленін, 35, 1973, 150); Грізно клялися [делегати], що твердою рукою молота і плуга візьмуть саботажників за горло (Гончар, II, 1959, 187).

САБОТАЖНИЦТВО, а, с., розм. Дії, поведінка саботажника; саботаж.

САБОТАЖНИЦЯ, і, ж. Жін. до саботажник. — Нічого, хлопці... Продовжуйте [виставу], поки каганці ще горять. А з цією саботажницею.. ми завтра поговоримо! (Є. Кравч., Квіти..., 1959, 126).

САБОТАЖНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до саботаж і саботажник; // Який є саботажем. «Червоногвардійська» атака на капітал була успішна, була переможна, бо ми перемогли і военний опір капіталу і саботажницький опір капіталу (Ленін, 36, 1973, 167).

САБОТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до саботувати.

САБОТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. саботувати.

САБОТУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. неперех. Ухиляючись від роботи або виконуючи її недбало, несумлінно, викликати певні політико-економічні ускладнення. [М а н д р и к а:] Я проклинав їх [фашистів]! [У л я н а:] Справді? [М а н д р и к а:] Я їх ненавидів! [У л я н а:] Саботували? Чинили озброєний опір? (Довж., I, 1958, 363).

2. перех. Приховано зривати виконання важливих заходів, вказівок і т. ін. Куркулі гноїли хліб у ямах, саботували державні заходи Радянської влади (Цюпа, Україна..., 1960, 63); // Не визнавати кого-, що-небудь. Коли поразувати всіх службових осіб, які нас саботували і які не ставили своїм завданням саботувати уряд Керенського, що спирався на меншовиків і есерів, то таких була величезна більшість. І все-таки він зазнав краху (Ленін, 43, 1974, 123).

САБОТУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до саботувати 2. Рішення [Паризького конгресу 1900 р.] саботувались опортуністичним керівництвом II Інтернаціоналу (Нова іст., 1957, 118).

САБҮР, у, ч. Згущений сік листя алое, який у висушеному вигляді використовують як ліки. Сабур застосовують для лікування захворювань шлунково-кишкового тракту (Наука..., 7, 1968, 28).

САБҮРОВИЙ, а, е. Прикм. до сабур; // Пригот. із сабуру, з сабуром. Сабурові порошки.

САВАН, а, ч. 1. Поховальне убрання з білої тканини, що має вигляд мішка чи довгої сорочки. Ший, ший, ший — Серед бідності, голоду, спраги; І сорочку, і саван сумний.. ший без розваги! (Граб., I, 1959, 236); Лягла [Есме] в рідну землю, загорнута в білий саван (Тулуб, Людолови, I, 1957, 261); * У порівн. Прекрасний ранок, білий, імлистий, немов могильний саван... (Коцюб., II, 1955, 190); Дорош плутається в тій млі, як у савані (Тют., Вир, 1964, 198).

2. перен. Покрив (перев. сніговий). Ночі темряві з завірюхами, Окували ви землю кригою, Вкрили геть її білим саваном, Приоздобили в срібло-паморозь... (Стар., Вибр., 1959, 34); Кобзар грав — перед уявою вставало мертве, білим саваном вкрите поле (Вол., Сади., 1950, 39); Стигнуть під холодним саваном невмирущі прорості весни... (Забіла, Поезії, 1963, 61).

САВАНА див. савани.

САВАНИ, ван, мн. (одн. савана, и, ж.). Тропічний степ, порослий високими травами у поєднанні з окремими деревами, групами дерев та чагарниками. Понад тридцять процентів Африки вкрито саваною (Знання..., 8, 1966, 17); // тільки мн. Природні зони тропічного поясу з обох сторін екватора, де переважає такий степ.

САВАННИЙ, а, е. Прикм. до савани. Саванна рослинність.

САВАОФ, а, ч. Біблійна назва бога. Схопись, Убий гадюку, покусав! Убий, і бог не покарав! Як тая Ченчіо колись Убила батька кардинала І савофа не злякалась (Шевч., II, 1953, 16).

САВРОМАТИ, ів, мн. Те саме, що сармати. Крайня східна ріка Скіфії Танаїс, що, за уявленням греків, відокремлювала Європу від Азії, Скіфію від землі савроматів, безперечно, є сучасним Доном (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 127).

САГА, и, ж. Давньоскандинавське і давньоірландське епічне сказання про легендарних героїв та історичних діячів, що має прозову форму з віршованими вставками. [Ю н а к:] І загорівся край! Зацвів огнями волі, гримить в борні і в огні!.. Скажи мені — це сага? Це — легенда чужих уславлених народів? (Вас., III, 1960, 502); // Переказ. * У порівн. В пам'ятку бурсаків зберігалися згадки про гуртові наскоки однієї сторони на другу, про окремих героїв як з того, так і з другого боку; зберігалися, поетизувалися і передавалися з одного семінарського покоління в друге, як священні бурсацькі саги (Вас., Вибр., 1950, 122).

САГА, й, ж. 1. Річкова затока. Плили б вони [квітки], аж поки в яку сагу спокійну не прибилися до білих водяних лілей, — там стали б (Л. Укр., I, 1951, 193).

2. Протока; рукав ріки; стариця. На широкому острові між Старим та Новим Дніпром зеленіють сінокоси, ..а між зелом блищать проти сонця узенькі течії, як маленькі річки, узенькі саги (Н.-Лев., II, 1956, 384); Перепинили [рибалки] Всю сагу сітками, Тоді в воду починають Гучно бити бовтами (Гр., I, 1963, 28); Був тихий ранок. Перший пароплав Проїшов униз сагою — на Черкаси (Перв., II, 1958, 187).

3. Улоговина серед піщаних відкладів річки; // Озеро в такій улоговині чи в заплаві річки. Обидва чоловіки розповіли панові сотникові, що в лузі є озера, округ них куга й очерет, ті озера-саги вони можуть по пальцях перерахувати (Ю. Янов., I, 1954, 278); // Болото в заплаві річки. Там, на гнилому дні саги, Верткі вузькі, лякливі жаби (Павл., Бистрина, 1959, 121); // Рослинність у заплаві річки. Очерет та сага вкрили річку в лугах, Самі луки пожовкли, зчорніли (Мирний, V, 1955, 367); Хутір у лісах та болотах, навколо дрімучі саги, осоки (Тют., Вир. 1964, 431).

САГАЙДАК, а, ч. 1. Шкіряна сумка або дерев'яний футляр для стріл. З черепів убитих вони [скіфи] робили чаші для вина, а здерту шкіру вживали на виготовлення сагайдаків (Іст. СРСР, I, 1956, 15); До пояса [воїна] були прив'язані меч і дерев'яний сагайдак, оздоблений бронзовою бляхою (Наука..., 7, 1968, 32); Схопився [цар] з місця, взяв свій лук і сагайдак зо стрілами (Фр., IV, 1950, 141); З ранніх літ бродив Віктор по городах і гайках з луком і сагайдаком, усе мітив попасти стрілою в чорну ворону (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 86).

2. рідко. Те саме, що лук. Летіла [дівчина], як стріла, пущена з туги натягнутого сагайдака (Панч, Гомон. Україна, 1954, 29).

3. рідко. Чохол для рушниці, музичного інструмента тощо. — Я відв'язав від облака і витяг із сагайдака дубельтівку (Досв., Вибр., 1959, 434).

САГАЙДАЧНИЙ, а, е. Прикм. до сагайдак.

САГАЙДАЧОК, чкá, ч. Зменш.-пестл. до сагайдак. Дружина вклала флейту до сагайдачка (Досв., Вибр., 1959, 416).

САГІБ, а, ч. Найменування знатної особи, перев. європейця, в Індії; пан.

САГІТАЛЬНИЙ, а, е, анат. Який ділить тіло по-довжню на праву й ліву половини. *Сагітальна лінія; Сагітальний розріз.*

САГО, невідм., с. Крупи із зерен крохмалю, добутого з серцевини сагових та інших пальм; сурогат цих крупів з картопляного та кукурудзяного крохмалю. *На верхніх полицках знаходжу в слоїках саго і макарони (Коцюб., II, 1955, 263); Зменшили [солдатам] пайок саго на десять грамів. Це було тим більш загадковим, що ніхто ніколи в армії саго і в очі не бачив (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 468).*

САГОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до саго. *Сагові крупи; // Пригот. із саго. Саговий пудинг; // Пов'язаний з виробництвом саго. Саговий цех.*

2. бот. Уживається як складова частина назв деяких тропічних рослин.

△ **Сагова пальма** (*Metroxylon*) — пальма, серцевина якої багата на крохмаль.

3. у знач. ім. сагові, вих, мн. Клас тропічних дерев типу пальм.

САГОВНИК, саговника́, ч. 1. (*Cycas L.*). Тропічне і субтропічне дерево, схоже на пальму. *Добре почувать себе на львівській землі.. агава і кокосова пальма, японський саговник і секвойя (Рад. Укр., 15.VII 1965, 4).*

2. тільки мн. саговники́, саговників (*Cycadinae*). Клас голонасінних тропічних і субтропічних дерев'янистих рослин. Рослинний світ мезозою відмінний від палеозою. Основна роль тепер належить хвойним рослинам та саговникам (Курс заг. геол., 1947, 270).

САГОВНИКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до саговник.

2. у знач. ім. саговникові́, вих, мн. Те саме, що саговники́ (див. саговник 2).

САД, у, ч. Спеціально відведена значна площа землі, на якій вирощують плодові дерева, кущі тощо. *Радгоспний сад почали закладати на зорі колективізації (Хлібороб Укр., 1, 1967, 11); Сортовипробувальні сади сприяють також поширенню нових цінних селекційних та інших перспективних, але мало поширених сортів (Колг. енци., II, 1956, 437); // Присадибна ділянка, засаджена плодовими деревами, кущами, квітами тощо. [К о б з а р (співає):] Нема в його ні оселі, Ні саду, ні ставу... (Шевч., I, 1963, 99); До самої хати підходить чималий сад, і навіть тепер, на морозі, тут пахне влєжаними яблуками (Стельмах, I, 1962, 71); // Дерева, кущі та ін., що ростуть на цих ділянках. площах. Сади у квіту стояли (Вовчок, I, 1955, 360); Я гостро відчуваю запах саду, що я посадив (Ю. Янов., II, 1958, 166); *Образно. Як парость виноградної лози, Плекайте мову.. Збирайте, як розумний садівник, Достиглий овоч у Грінченка й Даля, Не майте гніву до моїх порад І не лінуйтесь доглядать свій сад (Рильський, III, 1961, 211); Стрункі, привітні, зоречолі, вони [бійці] зросли в життя саду (Сос., II, 1958, 248); *У порівн. На попелищі царської Росії зроста, як пишний сад, Радянська Країна (Рильський, III, 1956, 143); // Те саме, що парк 1. Шкода, що я не покинув тойді [тоді] у вас рисунок київського саду, бо він і всі, що були при мені, пропали (Шевч., VI, 1957, 39).*

Міський сад — площа, засаджена деревами, декоративними кущами тощо з алеями між ними, що є місцем відпочинку і розваг міського населення. *Вдень грала музика в саду міському (Л. Укр., V, 1956, 384); Сад*

дружби — площа землі, на якій з певної нагоди представники різних держав, народів в урочистій обстановці висаджують дерева. Чотири роки тому трудящі Сабольч-Сатмарської (Угорщина) і Закарпатської областей заклали сад дружби в прикордонному селі Лужанка (Ком. Укр., 7, 1964, 71).

△ **Ботанічний сад** — науковий і культурно-освітній заклад, у якому вивчають і демонструють різні рослини. Одним з найважливіших наукових завдань, що їх розв'язують у ботанічних садах, є, як відомо, акліматизація рослин — їх пристосування до нових умов існування (Наука..., 5, 1969, 36); *Ботанічний сад.. схиляє рясні віти (Смолич, Ми разом., 1950, 10); Дитячий сад, рідко — те саме, що Дитячий садок (див. дитячий). Онук мій, ідучи в дитячий сад, Говорить гордо: «Йду я на роботу» (Рильський, III, 1961, 308); Зоологічний сад див. зоологічний.*

◇ [Висячі] **сади Семірамід** — одно з «семи чудес світу»; щось прекрасне, чарівне. *Хіба не «чудом», гідним захоплення більш, ніж легендарні висячі сади Семірамід, є міський парк, що розкинувся на берегах штучного озера... (Рад. Укр., 8.VI 1963, 1); *У порівн. Коли процесія вступила в решті в село, всі пласкі покрівлі вкрились барвними масами жінок та дітей і виглядали, як сади Семірамід (Коцюб., I, 1955, 402).*

САД-ВИНОГРАД (~ у-~ у), ч., нар.-поет. Усталена назва саду. *Ох і там за садом-виноградом, Там за садом зеленим, Дівчинонька з козаком стояла (Пісні та романси.., II, 1956, 175); За садом-виноградом Живу я із матусею, З сестричкою Настусею (Стельмах, Колосок..., 1959, 91).*

САДЖА, і, ж. Птах ряду рябкоподібних. *Напівпустелі Середньої Азії від понизь Волги до східної Монголії — звичайне місце перебування саджі (Наука..., 1, 1964, 43).*

САДЖАВКА, **САДЖАЛКА**, и, ж., діал. Сажалка. *При школі була саджавка з коропами (Ков., Тв., 1958, 652); — Ми не втрачаємо час. От уже й зимувальну саджалку для коропів-самців почали копати (Колг. Укр., 9, 1960, 32).*

САДЖАЛКА див. саджавка.

САДЖАЛКА, и, ж. Сільськогосподарська машина або знаряддя для садіння картоплі, розсади, сіянців дерев і т. ін. *Сконструйовано спеціальну саджалку для садіння кореневищ м'яти (Колг. Укр., 4, 1955, 6); Коли позначаться рядки, протягом 2 — 3 днів слід провести підсаджування арахісу ручною саджалкою (Ол. та ефір. культ., 1956, 207).*

САДЖАЛЬНИЙ, а, е. Яким користуються при садінні. *Живці [герані] садять під маркер або саджальну лінійку (Ол. та ефір. культ., 1956, 322).*

САДЖАЛЬНИК, а, ч. Той, хто садить що-небудь; садильник.

САДЖАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до саджальник.

САДЖАНЕЦЬ, нця, ч. Молода рослина (дерево, кущ), вирощена в розсаднику з сіянця, живця або чубука і признач. для садіння. *У плодових розсадниках розмножують десятками тисяч плодові саджанці цінних мічурінських сортів (Юним мічур., 1955, 91); Підносила [дівчина] саджанці тополь, ставила їх у ямки й тримала, поки Марко пригорне землю (Чорн., Потік., 1956, 44); Зеленіють у теплі кілька мільйонів саджанців надбранної капусти, помідорів, перцю (Літ. Укр., 24.III 1964, 1); Саджанці винограду; Саджанці троянд.*

САДЖАНКА, и, ж. Рослина, яку вирощують не сіянням насіння, а садінням (цибулин, розсади тощо); протилежно с і я н к а. *Махорка-саджанка; Цибуля-саджанка.*

САДЖАНКОВИЙ, а, е. Прикм. до саджанка; // Який вирощують не з насіння. *Саджанкова махорка.*

САДЖАННЯ, я, с. Дія за знач. саджати. *Саджання нових і «реставрація» старих виноградників — надзвичайно трудомісткий процес* (Наука., 11, 1967, 35).

САДЖАНЦЕВИЙ, а, е. Те саме, що саджанківий.

САДЖАТИ, аю, аєш, *недок., перех.* 1. Допомогати кому-небудь або примушувати чи запрошувати когось сісти. *Як кого, то й за стіл саджають, а кого — то й з-під лави виганяють* (Укр.. присл., 1955, 293); [П р і с - ц і л л а:] *Посади мене... (Руфін саджає її)* (Л. Укр., II, 1951, 507); *В крісло Клим його саджав, мов дитя в колиску* (С. Ол., Вибр., 1959, 209); // Піднімаючи, допомагати комусь сісти на щось високе. — *Саджай його на мого коня і проведи до Бугаєвого Дуба* (П. Куліш, Вибр., 1969, 191).

◇ На палю саджати *див.* палля; На поса́д саджати *див.* поса́д²; Саджа́ти на кіл *див.* кіл.

2. *ким, за кого, на що, розм.* Призначати або обирати кого-небудь на якусь посаду, доручати комусь яку-небудь роботу. — *Не ми його саджали за писаря, не нам його й скидати з місця, — обізвався дід Яків* (Н.-Лев., IV, 1956, 152).

На сті́л саджа́ти *див.* сті́л².

3. *перев. у сполуч. із сл. в т ю р м у, п о т ю р м а х, п і д а р е ш т, з а г р а т и і т. ін., розм.* Ув'язнювати, позбавляти волі. *Вже й по тюрмах їх саджали, Та ніщо не помагає, Їх пісні ідуть по людях, Всяк пісні ті переймає* (Л. Укр., I, 1951, 380); *Саджали його не раз у кримінал* (Стеф., II, 1953, 56); *Першими словами зама буде нарікання на великі труднощі, які не дозволяють йому задовольнити Дорошевого прохання. І якщо він зважується щось зробити, то це, мовляв, зв'язано із надзвичайним ризикуванням. «Так і знайте, це я сам себе саджаю»* (Тют., Вир, 1964, 147); // Поміщати де-небудь, усередину чогось упійману тварину, пташку тощо. *Котру живцем піймають [пташку], в окрему кліточку саджають* (Л. Укр., I, 1951, 280); *Розставив [чоловік] мішок так само, як тоді, коли саджав Вовка* (Фр., IV, 1950, 55); *Марко зняв з волів ярмо, хитрувато посміхнувся: — Може, і мене із собою візьмеш?.. — Двох котів у мішок саджати не можна — покусаються* (Тют., Вир, 1964, 13).

4. Поселяти десь, кудись (звичайно для ведення господарства). — *Новгородська земля після Києва — найперша. Отець мій саджав тут синів своїх, не відступлюся теж од цього* (Загреб., Диво, 1968, 529).

5. Поміщати в гарячу піч для випікання, обпалювання тощо. — *Трийчи [тричі] на день пекла хліб з трьохпудової діжі. Одна зійшла, саджаю, другу замішую, третю розчиняю* (Барв., Опов., 1902, 242); *Підгорнула [Горпина] попіл до челюстів, клала на лопату змащений розколючим жовтком хліб і саджала на черинь* (Гуц., Скупана., 1965, 62).

6. Те саме, що садіти 1. Вони [пташки] озивались, Неначе казали: *«І ми тобі руту Саджать помагали»* (Шог., Поезії, 1958, 256).

Саджа́ти сад (парк і т. ін.) — те саме, що Садіти сад (парк і т. ін.) (*див.* садіти). Міста з руїн підводимо, Сади саджаєм людям (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 3).

7. Поміщати куди-небудь для розведення (тварин, рибу).

САДЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до садіти 1. *Весело вийти [Зінькові] в той садок, своїми руками саджений, поливаний* (Гр., II, 1963, 455); *Саджений недавно, Ось каштан шумить. Шолуденко славний Під каштаном спить* (Мас., Київ. каштани, 1954, 103).

2. у знач. прикм. Насаджений; не природний. *Ростуть Наші саджені ліси Несказанної краси* (Воронько, Поезії, 1950, 80).

3. у знач. прикм. Оздоблений коштовним камінням, перлами тощо. *Правнуче мій! Не була то борня мальовнича, Намальована в книгах прадавніх: Ані коней з роздутими ніздрями, Ні широких блискучих мечів, Ні алмазами саджених сідел* (Рильський, I, 1960, 333).

САДЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. садіти 1—7. *Утверджується цілий ряд нових весільних звичаїв: піднесення молодим пари голубів — символу мирного щасливого життя, вручення привітальних телеграм, садження деревця на згадку про урочистий день шлюбу* (Весілля, I, 1970, 53).

САДИБА, и, ж. 1. Житловий будинок та господарські будівлі з прилеглими до них садом і городом, що разом є окремим господарством. *Гануш пригадував, чи бачив він коли в її садибі воли та корову, та таки й не пригадав* (Н.-Лев., III, 1956, 224); *За сараєм був невеликий город, і всю садибу обступав навколо старий і похилий тин* (Донч., IV, 1957, 42); // Те саме, що маєток 1. *Має [граф] коней, має садиби недалеко від Парижа* (Вовчок, I, 1955, 376); *Доведеться в посаг їй дати млин та садибу чигиринську* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 155); *За дощаним парканом, який огороджував подвір'я клубу, починався парк; чотири десятиріччя тому тут була поміщицька садиба* (Дмит., Наречена, 1959, 205).

2. Адміністративно-громадські, виробничо-господарські та житлові будівлі колгоспу, радгоспу тощо, зосереджені в одному місці. *Центральна садиба артілі ще здалеку вабить око гостей високими кам'яними спорудами міського типу* (Рад. Укр., 23.I 1954, 2); *Серед степу на багато кілометрів видніється садиба машинно-тракторної станції* (Гончар, Новели, 1954, 163); *На одній садибі компактно розміщене все тваринницьке господарство артілі* (Соц. твар., 3, 1956, 15).

3. Ділянка землі, що відводиться комусь для забудови, під сад та город. *Швидко й нову садибу матері нарізали. Глинища.. підійшли якраз їй* (Збан., Єдина, 1959, 22); — *Що ж, хлопці, крути-верти, а переселятися доведеться, — гомоніли в юрбі. — Хоч би садибу дали таку, як треба. — Мені якби біля річки, щоб качок розвести* (Тют., Вир, 1964, 180); // Ділянка землі біля будинку, зайнята садом, городом і т. ін. *В неї [пані], окрім свого двору, не було ні садиби, ані кроку землі своєї* (Вовчок, I, 1955, 259); *Світ пішов нелегкий, але все ж таки він, Дорохтей, не купував би хат і садиб переселенців* (Стельмах, I, 1962, 316).

САДИБКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сади́ба. *Марія крадькома ввійшла в подвір'я садибки* (Смолич, Ми разом., 1950, 138).

САДИБНИЙ, а, е. Прикм. до сади́ба. *У квартирах багатоповерхових будинків використовується квадратне планування житлої частини, що склалося в робітничому житлі садибного типу* (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 16).

САДИВНИЙ, а, е. Признач. для садіння. *Результати дослідів показали, що намочування садивних бульб в різних розчинах, навіть у звичайній воді, дало надвишку врожаю картоплі 12—30 центнерів з гектара* (Колг. Укр., 1, 1962, 36); *В садівництві дедалі збільшується попит на садивний матеріал карликових дерев яблуні* (Хлібороб Укр., 9, 1966, 27).

САДИЗМ, у, ч. 1. Статеве збочення, пов'язане з намаганням заподіяти партнерові біль під час статевих зносин.

2. Патологічна пристрасть до жорстокості, катування, насолода від страждань інших. *Для його [фашиста] підленької душі було байдуже, чим скінчиться допит: чи розповість полонянка що-небудь, чи ні. Садизм випалив в ньому навіть почуття практичного розрахунку, і*

він бажав тільки одного: насолоди, звірячої хтивої насолоди від споглядання людських мук (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 126).

САДИЛЬНИЙ, а, е. Яким користуються при садінні. Садили картоплю новим садильним агрегатом (Хлібороб Укр., 6, 1965, 14); Нас Яків Романович навчив робити садильні дошки, щоб ми не помилялись і не дуже глибоко садили деревця (Донч., V, 1957, 203); // Підготовлений, зроблений для садіння. В практиці виноградарства нагромаджено вже немалий досвід механізації копання садильних ям (Колг. Укр., 9, 1956, 36); Після нарізування садильних борозен проводять поперечне маркірування поля (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 212).

САДИЛЬНИК, а, ч. Той, хто садить що-небудь; саджальник. Лісосадильна машина.. навішується на трактор. Обслуговують агрегат тракторист і два садильники (Колг. Укр., 2, 1961, 35); По сигналу старшого садильника машина, заправлена картоплею й добривом, починає рухатись (Картопля, 1957, 121).

САДИЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до садильник. В результаті поперечного маркірування в поздовжніх борознах утворюються ямки, в середину яких садильниці кладуть по дві бульби (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 212).

САДИСТ, а, ч. Людина із садистичними нахилами, одержима садизмом. Ми бачили Освенцім. І тому не мовчазність, не похмурий вигляд учителя дивували нас, а те, як змогла ця квола людина пройти крізь тисячі смертей тієї потворним розумом садиста винайденої катівні (Жур., Вечір., 1958, 279); Цькування Дмитра швидко перетворилося на спорт. Воно приносило садистам справжню насолоду (Коз., Гарячі руки, 1960, 71); В новелі «Отець гуморист» письменник [І. Франко] створив образ учителя-садиста, для якого катування дітей стало професіональною звичкою (Іст. укр. літ., I, 1954, 544).

САДИСТИЧНИЙ, а, е. Власт. садисту; оснований на садизмі, пройнятий ним.— Чого ви хочете від нас? — жрипко запитав пілот.. — Дивимось, де вас краще повісити,— без будь-якої злості, з садистичним спокоєм убивці-фахівця промовив один з .. поліцаїв (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 120); Дим і попіл, грабіжництво, садистичні знущання над беззахисним населенням, жорстокі, нечувані звірства — ось що фашисти принесли на Україну (Тич., III, 1957, 159).

САДИСТИЧНО. Присл. до садистичний.

САДИСТКА, и, ж. Жін. до садист. Катований падав на підлогу й крутився під сильними ударами садистки, розтираючи тілом власну кров з посічених ран, а удари сильнішали й сильнішали (Ле, Право., 1957, 197).

САДИСТСЬКИЙ, а, е. Те саме, що садистичний. Повз них пробігла медична сестра Берта, прозвана [в копцтаборі] хворими гієною за садистське знущання з хворих (Хижняк, Тамара, 1959, 225).

САДИТИ, саджу́, сади́ш, недок., перех. 1. Закопувати в землю коріння саджанців, бульби, цибулини, насіння тощо для їх вирощування. Любо вітами старими Груші хату вкрили, Що діди й баби на спомин Унукам садили (П. Куліш, Вибр., 1969, 350); Ходить [Хима] по садочку, ходить, топче пахучі квіти, що сама садила й поливала; про все їй байдуже (Вовчок, I, 1955, 50); Скрізь зелено, свіжо.., по городах садять капусту і біб (Коцюб., III, 1956, 414); У більшості районів картоплю садять у квітні (Хлібороб Укр., 1, 1970, 24); Прийшла пора садити кукурудзу (Минко, Повна чаша, 1950, 92); *Образно. Доля грядки копле [копає], Красу садить, розум сіє (Фр., X, 1954, 16).

Садіти під лопату́ див. лопата; Садіти під маркер

див. маркер²; Садіти сад (парк і т. ін.) — закопувати на певній площі коріння саджанців дерев, кущів і т. ін., щоб з них виріс сад, парк і т. ін. Квітує сад. Це я його садив. І на душі у мене тепло й гарно (Дмит., Київські кручі, 1962, 38); Як дбайливі землі господарки Парк садили дівчата мої (Криж., Під зорями., 1950, 8).

2. ким, за кого, на що, розм. Те саме, що саджати 2. Садіти на престол див. престол.

3. Допомогати кому-небудь або примушувати чи запрошувати когось сісти; саджати. Тіні зганяє [Харон], що там скрізь по лавах довжених сиділи, І на розчищене місце Енея великого садить (Зеров, Вибр., 1966, 250); Велика метушня зайшла; Двох друзів садять до стола (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 131).

Садіти квочку — підкладати під квочку яйця для виведення курчат. Заново ситце на кілочку, а як пристаріється, садять квочку (Номис, 1864, № 5316).

◇ Садіти на міліну́ див. міліна́.

4. перев. у сполуч. із сл. в тюрму, під арешт і т. ін., розм. Ув'язнювати, позбавляти волі.— Не бачиш, кого можна садити у чорну, а кого ні? (Мирний, I, 1954, 284); Коли більше начальство каже меншому: посади Івана в кутузьку — менше начальство бере, садить і знає, що чинить вищу волю (Сам., II, 1958, 232); Дома я спитав у тата: — Хіба за те, що годують кішок солодким пирогом, садять у тюрму? (Багмут, Опов., 1959, 9).

5. Поміщати в гарячу піч для випікання, обпалювання тощо. — Вони [діти] пишуть, щоб ми були веселі, коли міситимемо і садитимемо хліб. — Пхе! — засміявся Майстер Найсолодших Булок. — Це ще моя прапрабабуся знала, що хліб у веселій хазяйки завжди найкращий (Ів., Вел. очі, 1956, 115); Біля печі в кутку приперті до стіни кочерга і дерев'яна лопата — садити й вибирати хліб (Томч., Жменяки, 1964, 32).

6. Те саме, що саджати 7.

7. Розташовуючи певним чином, прикріплювати, пришивати на чомусь, де-небудь щось. Лата на лату сади, а копійку на горілку держи (Номис, 1864, № 11719).

8. перен., розм. Витрачати кошти на щось неекономно, марно. Вбиралась [Мася], як павич; останню краплю крові, як то кажуть, тягла з матері та все садила на крами (Свидн., Люборацькі, 1955, 80).

9. також перех., розм. Уживається на позначення дій, що виконуються з особливою силою, інтенсивністю, азартом і т. ін.; // Танцювати із запалом. Парубок налягає на закаблуки, садячи тропака... (Мирний, III, 1954, 203); — Сади, Мітла, сади! — кричали танцюристи до круглого, як барило, козака (Панч, Гомон. Україна, 1954, 97); // Швидко, стрімко бігти; мчати. Незважаючи на біль, вона [ведмедиця] знов кинулася на Мирославу. Небезпека була страшна.. Звір садив просто, грозючи вже тепер своїми страшними зубами (Фр., VI, 1951, 18); // Сильно бити. Колісник гукав.., аж вікна бряжчали, за що його кума раз по раз садила кулаком у спину (Мирний, III, 1954, 92); Кричали жінки. Чоловіки тільки сопіли і садили кулаками, як гирями (Тют., Вир, 1964, 412); // Стукати із силою по чому-небудь. Десятки кулаків садять, б'ють у двері, закладені зовні, як прогоничем, товстим ломом (Гончар, I, 1954, 346); // Безперервно стріляти; обстрілювати щось. — Якір.. садить кулю за кулю в червоного туза, що висить на стінці (Хотк., I, 1966, 66); Ворожа артилерія закопалась перед селом за млинами й садить тепер на пристріляне місце (Ю. Янов., I, 1958, 150); // Вириватися звідкись густою масою; валити, бухати. З вікон літньої кухні.. садить чорний густий дим (Коб., III, 1956, 183).

[Крутенько] садіти гопакá (гайдука́ і т. ін.) див. крутенько.

◇ Садіти чортами — лаятися, згадуючи чорта. Садила [Маланка] чортами так обережно, так делікатно, як тільки можна було в неділю, по службі божій (Коцюб., II, 1955, 11).

САДІТИСЯ¹, садиться, недок. 1. Розмножуватися способом садіння. Картопля садиться, а мак сіється (Сл. Гр.).

2. Пас. до садіти. Чи садиться в полі нова лісосмуга, Чи першою вийшла артіль на жнива — Ніщо і ніде не мине мого друга! Він скрізь мусить бути. І завжди буває! (С. Ол., Вибр., 1959, 82).

САДІТИСЯ², саджусь, сáдишся, недок., на що, діал. Силкуватися зробити що-небудь, досягти чогось. Зачне щось оповідати [Телесницький], то хоч і не садиться на дотеп, як се чинять інші, а проте відразу вводить усіх у добрий гумор, викликає веселість і сміх (Фр., IV, 1950, 215).

САДІБНЯ, і, ж., діал. Садова шкілька.

САДІВНИК, а, ч. Фахівець із садівництва, особа, що вирощує та доглядає садові рослини. Хлопці пустилися бігцем у сад, але, на їх нещастя, надійшов садівник (Март., Тв., 1954, 151); Садівники Потоцького садили троянди, лілеї, гіацинти (Смолич, II, 1958, 11); Колгоспний садівник; *Образно. Курбас був гідним спадкоємцем, наслідувачем усіх кращих традицій театру Садовського, благородним садівником, який продовжував далі культивувати ті сади і зерна, які посадили його попередники (Мист., 1, 1966, 15); *У порівн. Не бійтесь заглядати у словник: Це пишний яр, а не сумне провалля; Збирайте, як розумний садівник, Достиглий овоч у Грінченка й Даля (Рильський, III, 1961, 211).

САДІВНИКУВАТИ, ую, уєш, недок. Бути садівником; займатися садівництвом (у 1 знач.). Там [в Асканії] приятель мій садівникує (Гончар, Таврія, 1952, 111).

САДІВНИЦТВО, а, с. 1. Галузь сільського господарства: вирощування плодкових і ягідних культур. У ряді колгоспів широко розвинуто садівництво (Колг. Укр., 4, 1958, 6); Деякі кишлаки в Фергані мають по дві тисячі років історії, основа їх господарювання — садівництво, шовківництво та ремесла (Мас., Роман., 1970, 118); // Аматорське вирощування садових рослин. Всебірно розвивати колективне садівництво робітників та службовців і садівництво колгоспників на присадибних ділянках (Директ. XX з., 1956, 37).

2. Сільськогосподарська наука про розведення і культуру вирощування садів. Виряджались експедиції по нові рослини, організувався Науково-дослідний інститут в Козлові.. Місто Козлов ставало світовим центром передового садівництва (Довж., I, 1958, 489); Оглянули ферм будівництва... А потім — рушаєм назад, В село, в інститут садівництва! (С. Ол., Вибр., 1957, 149); // Практика розведення і вирощування садів. Дивувалися громадяни його знанню в садівництві, тим більше дивувалися, що він не крився з тим знанням (Фр., VI, 1951, 34).

3. Господарство, що займається розведенням садових рослин. — Поміщик видурив у вашого батька щепу нової яблуні, одвіз до садівництва (Ю. Янов., II, 1954, 118); Головними постачальниками посадкового матеріалу в сорокових роках були садівництва Вагнера в Ризі (Тр. бот. саду, 1, 1949, 68).

САДІВНИЦЯ, і, ж. Жін. до садівник. Тії дні, що ти була в Полтаві На весняних курсах садівниць, Промайнули у твоїй уяві, Нече зграйка перелітних птиць... (Вирган, В розп. літа, 1959, 69); Садівниця вас [троянди] позрізала (Зеров, Вибр., 1966, 344).

САДІВНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до садівництва (у 1 знач.). Допомогає [Пилип] людям розводити сади, вчив їх садівницького мистецтва, прищеплював молоді любов

до природи (Мельн., Коли кров., 1960, 116); // Який займається садівництвом, роботою в саду. В колгоспах, які одержують високі доходи від садівництва, як правило, створено постійні садівницькі бригади (Колг. Укр., 1, 1957, 7); // Признач. для робіт у саду, для догляду за садом. Стежкою йде людина, озброєна садівницьким ножем, тримаючи в руці зрізані сухі галузки (Ю. Янов., I, 1954, 227).

САДІВНИЧИЙ, а, е. 1. Те саме, що садівницький. — Вона зараз у дитячій садівничій станції,.. виводить якісь надзвичайні троянди! (Ів., Вел. очі, 1956, 81); — Люблю сад... Дядько Гаверило казав, що мене на садівничі курси пошле, — довірливо глянув мені в очі Степан (Коп., Подарунок, 1956, 23); У весняній напрузі стояли щепи, і молода господиня, радіючи, білила їх вапном, потріскану кору шпарувала садівничим клеєм (Стельмах, II, 1962, 387).

2. у знач. ім. садівничий, чого, ч. Те саме, що садівник. Мій дід був садівничим у панському садку (Сл. Гр.); [Л ю ц і й:] Попробуй укупі з нами садівничим бути! (Л. Укр., II, 1951, 421); [М е л і б е й:] Тут, попід скелею йдучи, садівничий наспівує пісні (Зеров, Вибр., 1966, 210).

САДІННЯ, я, с. Дія за знач. садіти. Ями для осіннього садіння дерев і кущів копають у вересні (Хлібороб Укр., 9, 1964, 24); Найкращий час садіння суниць — друга половина літа: липень — серпень (Рад. Укр., 4.VIII 1949, 2); Товарну рибу.. вирощують у ставках шляхом мішаного садіння коропа різних віків: зарібка і мальків (Колг. Укр., 2, 1957, 30).

Садіння під лопату див. лопáта.

САДКА¹, и, ж., с. г. Акт статевого парування тварин. Порцію сім'я, виділену самцем під час одної садки, можна розділити на кілька частин і кожну з них використати для запліднення самок (Наука., 10, 1958, 38).

САДКА², и, ж., мисл. Змагання в стрільбі по раніше впійманих птахів, яких випускають із клітки.

САДКА³, и, ж., мет. Матеріали, закладені в металургійну піч для обробки. Новатори-сталевари, збільшуючи садку печі і підвищуючи її термічну потужність, економили час на кожній плавці (Чорна метал. Укр., 1957, 75).

САДКОВИЙ, óвá, óвé. Прикм. до садóк¹. Садкове сіно.

САДНИТИ, їть, недок., перев. безос., розм. Боліти від ран, опіків, подразнень (про шкіру, слизисті оболонки тощо); щеміти.

САДНО, а, с. Невелика, неглибока ранка або місце, де зідрана чи натерта шкіра. На блідому обличчі криваве садно на вилиці (Головко, II, 1957, 613); Ксьондз старався повернути бесіду на інше поле, бо йому неприємно було чути нарікання на члена корпорації, але гуцули попали на.. болюче місце, як муха на садно, і не легко їх було звідти збити (Хотк., II, 1966, 9).

САДНУТИ, ну́, нєш, док., перех. і неперех., розм. Однокр. до садіти 9.

САДОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до сад. Дожидали пани якогось празника собі, сад прибирали — загадали чоловіків пригнати на ту садову роботу (Вовчок, I, 1955, 146); — Глянь, як тебе, дівчину просту, привітали!.. Ти їм наче садових пахоців з України з собою занесла (П. Куліш, Вибр., 1969, 282); Світлий промінь падає в садову гущину (Граб., I, 1959, 192); Краса садова, наче чаром, обмила, обхопила Христю (Мирний, III, 1954, 314); // Який займається роботою в саду. Колись, як тільки народився колгосп, у садовій бригаді було п'ять пар роботящих рук, а тепер — вісімдесят (Рад. Укр., 23.XI 1961, 3); // Признач. для робіт у саду, для його

догляду. В республіці організовано виробництво високоякісного садового і виноградарського ручного інвентаря (Колг. Укр., 9, 1956, 2); Садові ножиці (секатор) застосовують переважно для зрізування тонких гілок у дерев, смородини, агрусу (Колг. енци., II, 1956, 450); Батько тримав садову лійку (Смолич, II, 1958, 8); // Признач. для саду, який міститься в саду, розташований у ньому чи навколо нього. В тім домі жив маляр, що малював покої, паркани та садові лавки (Фр., IV, 1950, 92); Міріам нишком крадеться попід садовим муром (Л. Укр., II, 1951, 118); Я встаю і йду садовою доріжкою (Кол., На фронті..., 1959, 10).

△ Садбвий вар див. вар.

2. Який вирощують у саду; культивований; протилежне дикорослий. На довгому дроті колихався цілий оберемок цвітних [кольорових] ліхтарів. Трохи не кожна гілка убогого садового дерева горіла своїм вогнем (Мирний, III, 1954, 260); — То панночці пролісків простих смотілось? Їх в місті немає ніде! Тут тільки садбві квітки (Л. Укр., I, 1951, 46); Садові, або культурні, троянди є результатом копіткої багатовікової праці людини (Наука., 4, 1962, 47); *Образно. — Ох ти [Одарочко], моя квіточка садовая, — скрикнула мати (Мирний, I, 1954, 253); // Який живе, водиться в саду. Розмова двох вчених відбувалась у самій гущавині запашного яблуневого цвіту, під гудіння бджіл і веселе цвірінкання садових пташок (Довж., I, 1958, 479); // Уживається як складова частина назв рослин, птахів. На узбережжі Чорного і Каспійського морів є рослини, які розкидають своє насіння. Називають їх перець-пирскач або садовий бальзамін (Наука., 7, 1964, 60); Складаючи букет, слід пам'ятати, що не всі рослини терплять сусідство. Гвоздики і садові ротики — швидко в'януть (Знання., 6, 1969, 26); Садовий жасмин; Садова віссянка.

3. Стос. до садівництва (у 1 знач.); садівницький, садівничий. Настала весна. Великі спустошення спричинили морози в садовому господарстві Середньої Росії (Довж., I, 1958, 473); Мав методи, признаться, старожитні Тодось у садовому ремеслі (Рильський, II, 1960, 70).

◇ Садбва голова, рідко — те саме, що Капуста́на голова (див. голова).

САДОВИНА́, ї, ж., збірн. 1. Садові дерева (перев. плоді). Лукаш усе садовину ростив та кохав (Вовчок, VI, 1956, 227); Дикі пущі, що оточували навколо замку, тисячами рук перероблені на паркову садовину (Стор., I, 1957, 366); Митруньо вздрів багато дерев, а на землі повнісінько всілякого цвіту, що позлітав уже з садовини (Март., Тв., 1954, 145); Кзил-Су, жартуючи, полоскала ці землі, дзюрчала в коріннях садовини (Ле, Міжгір'я, 1953, 232); // Саджанці плодкових дерев. [Юрко:] Позавчора Денис привіз з вокзалу садовину і штук з десятик щеп геть понівечив (Кроп., III, 1959, 227).

2. Плоди садових дерев; фрукти. Вже і дині, і кавуни, і садовина поспіла (Стор., I, 1957, 204); Турецькі базари завалені виноградом та всякою садовиною (Л. Укр., V, 1956, 157); В сім'ї найбільше розмовляли про сади, про золотобокі наливні яблука, про нечувані врожаї садовини (Юним мічур..., 1955, 8).

САДОВИ́ТИ, довлію, довши; мн. садбвлять; недок., перех. 1. Допомогати кому-небудь або примушувати чи запрошувати когось сісти; саджати. [Панас:] Я не встою на ногах!.. (Заточується. Маруся й Настя підхоплюють його під боки й садовлять) (Н.-Лев., II, 1956, 459); Хазяйка вставала з-за столу, обіймала Устю за стан і садовила рядом з собою (Коцюб., II, 1955, 251); Капітана садовлять на почесному місці — між Лукією Назарівною і директором школи (Гончар, Тронка, 1963, 139); // Допомогати зайняти місце, влаштуватися

десь для поїздки. Я садовляю її в сани, наче пакую дороге скло, кутаю ноги (Коцюб., II, 1955, 254); Вони садовлять його на сани (Мик., II, 1957, 306); // Піднімаючи, допомагати комусь сісти на щось високе. Він бере Ілонку на руки, садовить собі на плече (Гончар, Новели, 1954, 36).

◇ На палю садовіти див. палля; На поса́д садовіти див. поса́д²; Не зна́ти, де (куді) садовіти кого — приймати когось із особливою шанобою; Садовіти на кіл див. кіл; Садовіти на міліну́ див. міліна́.

2. ким, за кого, на що, розм. Призначати або обирати кого-небудь на якусь посаду, доручати комусь яку-небудь роботу.

3. Обмежувати чим-небудь у харчуванні.

◇ Садовіти на хліб та [на] во́ду див. хліб.

4. перев. у сполуч. із сл. в тюрму, під арешт, за ґрати і т. ін., розм. Ув'язнювати, позбавляти волі. Іде Лушня, примовляє: — Яка вона тобі мати? жалітися на сина?! ..Садовіть, мовляв, сина в чорну (Мирний, I, 1949, 264); [Поет:] Хоч за пісні садовлять теж за ґрати, Але, звичайно, можна їх співати, Принаймні ті, що складені без слів... (Сам., I, 1958, 242).

5. Поселяти десь (звичайно для ведення господарства). Під час походів князі забирали смердів з чужих князівств, садовили на свої землі і примушували робити на себе (Іст. СРСР, I, 1956, 55).

Садовіти на престол див. престол.

6. Поміщати в гарячу піч для випікання, обпалювання і т. ін. Коровай в хаті Брилів тим часом був ізобганий, і всі жінки, уквітчавшись хрещатим барвінком, садовили коровай в піч (Смолич, Мир., 1958, 38).

7. ав. Скеровуючи до землі, примушувати опускати, сісти на землю (літак або який-небудь інший літальний апарат). Садовити літак на лід.

8. Надівати, накладати на щось. Він витягає хустку, швидко протирає окуляри, садовить їх на ніс (Собко, Любов, 1935, 70).

9. розм. Те саме, що садіти 1. Знайшов я город наш: стоїть запустілий, Тини поламалися, садок погорів... А де ж та вербиця, той паросток милий, Що я колись в землю отут садовив? (Щог., Поезії, 1958, 406); — Люблю орати, косити, молотити. Але понад усе люблю сіяти, садовити, плекати, щоб росло (Довж., I, 1958, 285); Садовили городину, Маленькі постаті дітей розсипалися по ріллі, хто з заступом, хто з граблями (Головко, I, 1957, 93); — Ми після війни третій раз парк садовимо (Вишня, I, 1956, 397).

САДОВИ́ТИСЯ, довліюся, довши́ся; мн. садбвля́ться; недок., розм. Те саме, що сіда́ти 1. Ідуть якісь люди...; зблизились до мене й на добридень дали. — Добридень! — кажу ї собі. — Садовітьсь та одпочиньмо трохи (Вовчок, I, 1955, 8); [Жандар Куче (садовітьсь біля середнього стовпа):] Я просив би чарочку (Л. Укр., IV, 1954, 230); Гарно ж було, як гроза перейшла, що й сказати не можна! З коней попони здіймали та всі на вози садовились (Тич., I, 1957, 243).

САДОВИ́ЩЕ, а, с. Місце, де колись був сад.

САДОВО́Д, а, ч. Те саме, що садівнік. Кожної зими в колгоспах і радгоспах навчаються сотні виноградарів і садоводів (Літ. Укр., 10.IV 1964, 1); — Де він живе, цей садовод? — запитав цар. — В місті Козлові, Тамбовської губернії (Довж., I, 1958, 395); Сходяться друзі в саду, запальні садоводи (Рильський, III, 1961, 200).

САДОЗАХИ́СНИЙ, а́ є. Признач. для захисту садів. Для захисту плодкових дерев від суховіїв і холодних вітрів навколо саду і в саду створюють садозахисні насадження (Колг. енци., II, 1956, 451); Сад з невеликими кварталами (до 13 гектарів) можна краще захистити від вітру вітроломними і садозахисними смугами, ніж з великими кварталами (Колг. Укр., 2, 1961, 35).

САДОК¹, дка, ч. 1. Те саме, що сад.—*Не однакові вірочки на небесах, не однакові і дерева по садках* (Кв.-Осн., II, 1956, 339); *В їх і город великий і садок добрий, а поза садком лани* (Вовчок, I, 1955, 169); *Вітрець обернувся і війнує не в садок, а в саду* (Сенч., Опов., 1959, 30); *Пригадується йому гарячий полудень у колгоспному садку* (Тют., Вир, 1964, 397); *Кругом палацу зеленів густий садок, мов старий ліс* (Н.-Лев., III, 1956, 294); *Образно. *Перед нами, Мов по весні, почав цвісти садок Твоїх глибоких дум, гадок* (Мирний, V, 1955, 298).

△ Ботанічний садбк, рідко — те саме, що Ботанічний сад (див. сад); Дитячий садбк див. дитячий; Зоологічний садбк, рідко — те саме, що Зоологічний сад (див. зоологічний).

2. Зменш. до сад. *Мав собі [отець Іван] домочок і садок, і город, — невеличке, та хороше хазяйствечко* (Вовчок, I, 1955, 9); *Молодий Джеря перейшов невеличкий садок і поза хатою повернув на двір* (Н.-Лев., II, 1956, 170).

САДОК², дка, ч. 1. Опущена у водоймище на спеціальному кріпленні дротяна клітка, в якій вирощують рибу. *Що ж таке тепловодне рибоводство? Уявіть собі довгу низку дротяних кліток — садків, опущених у воду поперед теплої течії.. В кожну клітку весною запускається близько двох з половиною тисяч мальків коропа* (Знання., 5, 1974, 16); *Застосування садків відкриває можливість вирощування дуже цінної риби в будь-яких проточних прісноводних водоймах* (Веч. Київ, 12.III 1968, 4).

2. Приміщення для утримання, розведення і відгодівлі тварин, птиці. *На 26-й день кроленят відсаджують в садок, а крільчиха робить гніздо і дає черговий окріл* (Колг. енци., I, 1956, 655).

САДОНУТИ, ну, неш, док., перех. і неперех., однокр., розм. Підсил. до саднути. — *Вона .. як садоне мене у груди, так я аж під лавою опинився* (Стор., I, 1957, 37); *Дорош садонує його ногою в живіт. Німець відлетів у куці* (Тют., Вир, 1964, 319); // безос. — *Здорово, здорово садонуло... Ну, куди ж влучило? — натягаючи шапку, жваво розпитував старий* (Гончар, II, 1959, 217).

САДОНЬКО, а, ч. Пестл. до сад.

САДОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до сад і садбк¹. *Придбав, сірома, грошенят, Одежу справив, жупанину Та ні відсіль і ні відтіль Купив садочок і хатину* (Шевч., II, 1963, 269); *Незважаючи на безземелля та злиденне життя, в українському селі здавна майже біля кожної хати був садочок, а в садочку відводився клптик землі під квіти* (Нар. тв. та етн., 6, 1969, 67); [С а ш к о:] *Посадимо з дідусям садочок, виросте він і знов буде, як колись було* (Мороз, П'єси, 1959, 43); *Образно. *Тепер посох садочок мого серця, Не знаю, чи коли й одмолодіє* (Л. Укр., I, 1951, 102).

САДУКЕЇ, їв, мн. (одн. садукей, я, ч.; садукейянка, и, ж.). У стародавній Іудеї — представники релігійно-політичної течії. *На майдані гурти потайних прихильників Месії зникли, а надбігла юрба іудеїв, фарисеїв та садукейів* (Л. Укр., II, 1951, 127).

САДУКЕЙ див. садукейі.

САДУКЕЙАНКА див. садукейі.

САДЧИК, а, ч., спец. Робітник, що завантажує піч (доменну, цегловипалювальну тощо). *Садчики.. завантажують величезну піч, де безперервно шугав полум'я* (Роб. газ., 5.IX 1963, 1).

САСТ, у, ч., **САСТА**, и, ж., заст. Гатунок тонкого англійського сукна. *Коли в кого жупан, то сама чиста саєта* (П. Куліш, Вибр., 1969, 281); // Гатунок оксамиту. *Саєти блищали* (Мирний, I, 1949, 169); *У порівн. *Сонце сідало, ..у воді дерево грало, наче шовки та саєти*

(Ільч., Серце жде, 1939, 376); // Вироби, одяг із цих тканин. *Жінки у золоті, у саєті, у намистах дуже дорогих* (Сл. Гр.); *Далі за столами.. панство вельможне: убране в саєти, єдваби, златоглави* (Стар., Облога., 1961, 24); *Він ходив в саєтах, Жив у палатах* (Фр., X, 1954, 151).

САСТА див. саєт.

САСТОВИЙ, рідко **САСТОВИЙ**, а, о. Прикм. до саєт і саєта; // Зробл. із саєту, саєти. *Миро дороге лиснить на голові.. І капа на його одержу саєтову* (Г.-Арт., Байки., 1958, 188); *Небіжчицю обмили, одягли в дороге саєтове плаття* (Добр., Очак. розмир, 1965, 300); *Образно. *Серпень зводить саєтові шати Вдалині, над крильми вітряка* (Мас., Побратими, 1950, 144).

САЖ, а, ч. 1. Рублений хлів, у якому відгодовують свиней. *Ні в чому не кохалася так тітка Софія, як у кабанах. І тепер у сажі сиділо два кабани, завбільшки з телят* (Л. Янов., I, 1959, 37); *Підійшов [Литка] до великого сажу.. Звідти захрюкала одгодована свиня* (Епик, Тв., 1958, 75); *Комин розвалив [дід], вікна цеглою позакладав.. Була хата як хата, а тепер якийсь саж* (Мокр., Сто., 1961, 131); *У порівн. *У хаті в тебе, Параско, як у сажу* (Барв., Опов., 1902, 108); // Такий хлів, що використовувався для покарання, для тимчасового ув'язнення. *Добра чимало Вони творили на землі, Ріками сльози розлили, А кров морями.. За нас, сердешних, мир палили! Поки їх в саж не засадили* (Шевч., II, 1963, 250); — *А мені треба уроки учити. Учитель і вчора нахвалявся: бути тобі, каже, Василю, у сажі... А я чим винуватий? Позавчора картоплю вибирали... Ви сказали: іди вибирати, покинь книжку...* (Мирний, IV, 1955, 27); // Місце в хліві, клітка, де відгодовують гусей, індиків і т. ін.

2. Сплетений з лози овальний (у формі яйця) кошик, у якому, зануривши у воду, зберігають виловлену рибу. *Савка ловив рибу, і йому треба було лози на сажі* (Гр., I, 1963, 551); — *Чого це ти до другого берега правиш? — сердито обізвався Йонька.. — Там у мене саж прихований. — І багато назбирав [риби]? — Кілограмів двадцять...* (Тют., Вир, 1964, 256).

САЖА, і, ж. 1. Чорна поропкова маса, що утворюється внаслідок неповного згоряння палива й осідає у печах, дымоходах і т. ін.; кіптява, кіпоть. *Подумавши, що в каміні зайнялася сажу, він ухопив відро з водою й прибіг, щоб заливати пожежу* (Н.-Лев., IV, 1956, 242); *Кидав [пароплав] короткими вибухами дим з труби і розпускав сажу по всій пристані* (Л. Укр., III, 1952, 611); *Помив [Васько] Платонові чоботи, потім тернув щіткою в комині і почистив їх сажею* (Зар., На.. світі, 1967, 231); *На засніжену кубанку осідає сажу від пожежі* (Тют., Вир, 1964, 528); *За багато літ стеля й стіни покрилися сажею, в хаті було непривітно* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 8); *Образно. *Прямолінійна дидактика, відверта ілюстративність ясно проступають в змалюванні головних героїв твору [«Маяки»] В. Симаковича.. Позитивні герої покриті рожевим лаком, негативні — найчорнішою сажею* (Рад. літ-во, 3, 1957, 13); *У порівн. *Поплив [човен] далі, розрізуючи чорні, як сажу, хвилі* (Мирний, I, 1954, 310).

2. також мн., спец. Цей же продукт неповного згоряння або термічного розкладу органічних речовин, який виробляють промисловим способом і використовують для виготовлення гумових шин, пластичних мас і т. ін. *Шини для автомобілів, літаків, а також інші гумові речі виготовляються з компонентів, куди входить у великій кількості й сажу* (Роб. газ., 11.II 1965, 1); *Серйозне питання — забезпечення шинних заводів сажими* (Рад. Укр., 5.XII 1962, 3).

САЖАВКА див. сажалка.

САЖАЛКА, САЖАВКА, и, ж. Невелике штучне водоймище, в якому розводять і утримують рибу; копанка. *А сад який хороший був!.. Сажалка була, — калина кругом понависала так рясно, як дівочі сльози* (Барв., Опов., 1902, 53); *Де мають стати фундаменти будинку, ми засиплемо [багно].. А середину його, оту найглибшу, можемо оставити так, як є.. Будуть мати на подвір'ю [подвір'ї] сажавку* (Фр., III, 1950, 118); *Скажуть, що камбала та — то, напевне, втікачка зухвала і годувалася досі по сажалках рибних владики* (Зеров, Вибр., 1966, 356); — *А молодичка яка, а садок у неї, а сажалка в городі...* (Кучер, Прощай..., 1957, 412).

САЖАНКА, и, ж., діал. Саджанка. *Се тютюн сіянка, а то сажанка* (Сл. Гр.).

САЖАТИ, аю, аєш, недок., перех., діал. Садити, садовити, саджати. *Не сон-трава на могилі Вночі процвітає, То дівчина заручена Калину сажав* (Шевч., II, 1963, 11); *Велів [Еней] два човни знаряджати [споряджати], І сухарями запасати, І воїнів туди сажать* (Котл., I, 1952, 200); [Х в е д і р:] *Беріть їх та в тюрму сажайте* (Мирний, V, 1955, 255); *Я б цілу ніч дивився залюбки, Як поплавом танок ведуть дівчата, Як гопака сажать парубки* (Стар., Вибр., 1959, 92).

САЖЕННИЙ, а, е. 1. Розміром в один сажень (у 1 знач.).

2. Дуже великий (завдовжки, завширшки, завглибшки). *На сніг лягла саженна тінь. Всі обернулись і побачили грека Цивадіса* (Тют., Вир, 1964, 483); *На повітрі готовилися саженні пироги, котли каші, борщу* (Хотк., I, 1966, 104); // Дуже високий. — *Перше всього утік Прокіп Вернигора. Сажений, каже [дід], чоловік був, а сила — ведмеді боров* (Мирний, I, 1954, 183).

◇ **Сажєнними кр́оками йти** (просуватися і т. ін.) — відбуватися дуже швидко, інтенсивно. *Розвиток радянської енергетики йде сажєнними кроками* (Наука., 7, 1962, 6); **Сажєнного зр́осту (р́осту)** — дуже високий. *Вона була куца, він — сажєнного росту* (Мирний, IV, 1955, 361); *Один з них, сажєнного росту сибіряк-вусач, обернувся* (Тют., Вир, 1964, 487).

САЖЕНЬ, жня, ч., заст. 1. Давня східнослов'янська лінійна міра, яка вживалася до запровадження метричної системи мір; з XVIII ст. дорівнювала 3 аршинам, або 2,134 м. — *Он Грицько розказує. Що я, каже, її [гадюку] кинув від себе сажнів за три, а вона тобі в одну мить опинилася коло берега* (Мирний, I, 1954, 245); — *А що, пак, річка тут глибока? — Найглибше під містком, сажнів у два води, — Сказав Гордій, — а далі хоч бреди* (Гл., Вибр., 1951, 79); *Шевченкова гора піднімається вгору на сажнів тридцять п'ять або сорок* (Н.-Лев., II, 1956, 385); *Поле тверде підіймається помалу вгору, через п'ятсот сажнів бугор, над бугром червоне сонце* (Ю. Янов., I, 1958, 126).

Косовий сажень — міра довжини, що дорівнює відстані між кінчиком середнього пальця витягнутої угору і вбік правої руки і носком відставленої убік лівої ноги чи навпаки. *Щоб під ним і над ним земля горіла на косовий сажень!* (Номис, 1864, № 3795); — *Еге, чого ж то вже спочивати? — здивувався Микола, не перестаючи махати ціпом.. Добре йому було так казати, як він — мало не в косовий сажень — здоровий чоловік* (Григ., Вибр., 1959, 44); **Маховий сажень** — міра довжини, що дорівнює відстані між кінчиками середніх пальців розкинутих рук; **Погб́нний сажень** — лінійна міра, що дорівнює одному сажневі.

◇ **[3] сажень [косовий (дóбрый)] у плéчáх** — з широкими плечима, широкоплечий. *І веселі молодіці — Із грайливістю в очах! І дядьки — червонолиці, З добрий сажень у плечах! Гарні всі!* (С. Ол., Вибр., 1959, 278);

У (з) сажень зр́осту (р́осту) — дуже високий. *У сажень росту, в півсажня у плечах, як миша кинувся [корчмар] до бочки, уточив горілки і поставив коло Якова* (Мирний, I, 1954, 276).

2. Ця лінійна одиниця, вживана для виміру площі. *Двори коло хат маленькі, на кілька сажнів, не одгороджені од вулиці* (Н.-Лев., II, 1956, 401); *Споконвіку було відомо — внеси гною по пуду на сажень, і врожай забезпечено навіть на поганій землі* (Хлібороб Укр., 10, 1963, 14); *Квадратний сажень*.

3. Кількість (об'єм) чого-небудь, що дорівнює цій одиниці (кубічній). — *Оце привезуть до сахарні десять сажнів дров, а ти лічи та й записуй* (Н.-Лев., III, 1956, 320); *Втікачі були серед набитого дрібного й великого каміння. Деяке було поскладане сажнями, деяке згорнене просто купами* (Гр., II, 1963, 296).

4. Спеціально виготовлена мірка, що відповідає цій лінійній одиниці і використовується для різних вимірів. *З лопатами, дерев'яним сажнем.. вийшли на греблю яривчани* (М. Куліш, П'єси, 1960, 104); *Він ходив із сажнем по полю, заміряв виоране* (Тют., Вир, 1964, 14); [М а л о ш т а н:] *Дайте мені сажень, я зміряю глибину* (Мик., I, 1957, 86).

5. тільки мн., спорт. Спосіб плавання на грудях, під час якого плавець по черзі викидає над водою то одну, то другу випростану руку. *Сам Ігнат був ще молодий козак.., скакати через купалове огнище або перемахати сажнями Дніпро — ото були його забавки* (П. Куліш, Вибр., 1969, 271); *Пливти сажнями*.

САЖІВКА, и, ж., діал. Сажалка. *Лучче [краще] в сажівці втоплюся І лучче очкурю вдавлюся, Ніж Турнові я покорюся* (Котл., I, 1952, 202).

САЖКА, и, ж. Грибкова хвороба багатьох культурних (хлібних злаків, кукурудзи, цибулі-сіянки) та диких рослин; зонá. *Захворювань зернових злаків відомо дуже багато, а серед них найшкідливіші сажка, іржа* (Хвор. с.-г. рослин, 1953, 227); *Сажка цибулі.. уражує лише цибулю-сіянку* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 314); *Бур'яни є поширювачами шкідників і хвороб культурних рослин.. На пирії і вівсюгу розвиваються такі хвороби, як сажка та іржа* (Хлібороб Укр., 1, 1965, 8); *Летюча сажка (ячменю, вівса, проса, кукурудзи); Пухирчаста сажка кукурудзи; Тверда сажка; *Образно. Їсть між учнями смілі й строптиві, — Силу дав їм могутній їх степ. Але сажкою в паростках ранніх, Наче в колосі чистім іржа, — Часом вийде з овечок слухняних Підлабузник, святоша, ханжа* (Мас., Сорок., 1957, 333); *У порівн. *Туга й журба, мов та сажка на пшениці, лягли на материне серце й до дна, здавалося, скаламутили спокій* (Кос., Новели, 1962, 157).

САЖКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до сажка. *Сажкову масу, що утворюється замість зерен або волоті, спочатку вкриває біла оболонка, яка згодом тріскається* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 127); *Сажкові гриби*.

2. у знач. ім. сажкові, вих, мн. Рід нижчих спорових грибів-паразитів, що стимулюють появу сажки на злакових рослинах. *Сажкові — дуже поширені паразитні гриби, які особливо часто пошкоджують зернові культури* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 52).

САЖКОВИЙ, а, е. Прикм. до сажк.

САЖНЕВІЙ, а, е, **САЖНЬОВИЙ**, а, е. Те саме, що сажєнний. *Там [серед бланків телеграм і конвертів] знову був сажневий лист про якийсь аматорський концерт* (Фр., VI, 1951, 252); *Плямкою непотрібною здавалося простеньке платтячко Марусі, вузько нап'ялене на маленьку, вутлу фігурку, загублену в лісі.. спин, сажневих пліч* (Хотк., II, 1966, 146); — *Не даймо втекти, не даймо! — буйно гримів Хома, роблячи сажневі стрибки* (Гончар, III, 1959, 373).

САЖНИЙ, а́, е́. Покритий, вимащений сажею. Чорні руки, бо вигрібав сажні тріски (Сл. Гр.); Сажна одежа. **САЖНОВИЙ** див. сажнівий.

САЖОВИЙ¹, а́, е́. Який відгодовується у сажу (у 1 знач.). Скотину .. так понапасає [дід], що боки пови-рівнюються, мов у сажових свиней (Барв., Опов., 1902, 195); Ні, добродію, гуси не сажові, надвірні (Сл. Гр.).

САЖОВИЙ², а́, е́. Прикм. до сажа; // Який виготов-ляє, обробляє сажу. Сажовий завод поставляє свою про-дукцію, яка є одним з найголовніших компонентів при виготовленні автопокришок, шинним заводам (Рад. Укр., 21.IX 1962, 1); На нафтових промислах придбали пере-сувні сажові установки для повного розв'язання проблеми використання газу, що згоряє у факелах (Роб. газ., 17.II 1966, 2).

САЖОК, жќа, ч. 1. Зменш. до саж. Кінь хрумкає овес, десь хропла в теплому сажку свиня (Кос., Новели, 1962, 95); Витягли [наймишки] з сажка гусаків з пару, що Івга було закинула (Кв.-Осн., II, 1956, 264); Щастя вже й на річці не мав [Микита], — покинуло його з цього часу; то рвалися ятери, то ламався сажок, то захоп-лювала негода (Л. Янов., I, 1959, 309).

2. Клітка для співочих птахів. Свого нового гостя, юр-ка, я пустив у клітку, де у мене лишився на зимівлю зяблик.. Така клітка, де живе кілька співочих птахів, звється у нас сажок (Коп., Як вони.., 1961, 108).

САЖОТРУС, а, ч. Робітник, що очищає від сажі ди-марі, димоходи. Майже кожен лєнінградець, крім основ-ної своєї професії, освоїв [у дні блокади] ще й ряд ін-ших .. Тисячі і тисячі з нас стали кваліфікованими городниками, пічниками, склярами,.. водопровідниками, сажотрусами (Рад. Укр., 26.I 1964, 3); На снігу коло ліхтаря, журно схиливши голову, сидить сажотрус (Вас., I, 1959, 340); *У порівн. Надвечір баня була, нарешті, готова, і Усман, — весь у сажі, мов сажо-трус, — прибіг до машин доповісти командирові бата-реї (Гончар, Маша.., 1959, 6).

САЖОТРУСКА, п, ж. Жін. до сажотру́с. Чи вона [Параска] світу бачила? Сажотруська! В комини, бовду-ри лазила. Хазяїнам печі мазала (Горд., II, 1959, 342).

САЗ, а, ч. Струнний щипковий музичний інструмент, поширений серед народів Закавказзя, Ірану, Афганіста-ну та інших країн. Піднесені нечуваним екстазом всі республіки вперед у нас ідуть — виграють і домброю, і бандурою, і сазом (Тич., I, 1957, 275); *У порівн. Ко-ли ж настав прощання час, Я заридала, наче саз (Уп., Укр. поема, 1950, 36).

САЗАН, а́на, ч. 1. Костиста риба родини корокових із видовженим тілом і міцною мідно-жовтою лускою; населяє перев. прісні, а також солонуватоводні водой-мища басейнів Середземного, Чорного, Азовського та інших морів. Дуже багате Азовське море! Судак, ляц, тараня.., сазан, рибець, шема, бичок, найдороща червона риба — білуга, севрюга, осетер... (Літ. Укр., 22.VII 1966, 1); Широке синє плесо перед нами в піястих сплесках: вийшли сазани на гулянку (Гонч., Вибр., 1959, 256).

2. рідко. Те саме, що ко́роп.

САЗАНОВИЙ, а, е. Прикм. до сазан.

САЗАНЯЧИЙ, а, е. Те саме, що сазановий.

САЙГА, й, ж. 1. Те саме, що суга́к. То були неза-сідлані дикі коні. Мабуть, перелякана ними, круто за-вертала й мчала в безвість горбоноса сайга (Скл., Свято-слав, 1959, 337); Тільки на території Казахстану чи-сельність сайги досягає одного мільйона голів (Веч. Київ, 24.XI 1966, 4).

2. Самка сайгака.

САЙГАК, а́, ч. 1. Те саме, що суга́к. Сайгак прудко-ногий шмигоне десь далеко-далеко і зникне вмить між

густими травами (Коцюб., I, 1955, 180); Ще в кінці XIX ст. у басейні Самари водилися сайгаки, борсуки, горностай (Нар. тв. та етн., 1, 1966, 33); *У порівн. Прудко, як сайгак, стрибнула вона з хати (Гр., II, 1963, 65).

2. діал. Два кілки, між якими прив'язують овець. Ану, хлопці, піймайте оту вівцю та в сайгаки її, а то вона ще одкинеться од ягняти (Сл. Гр.).

САЙГАКОВИЙ, а, е. Прикм. до сайга́к.

САЙГАЧА, а́ти, с. Маля сайги. Сімох сайгачат, бать-ки яких самі з'явилися на світ і вирости в неволі, можна побачити сьогодні в одному з вольєрів інституту (Веч. Київ, 24.XI 1966, 4).

САЙДА, и, ж. Велика північна промислова риба ро-дини тріскових.

САЙДАК, а́, ч., рідко. Те саме, що сагайда́к 1. Через плечі [боярину] перевишений був лук і сайдак зі стрілами (Фр., VI, 1951, 45); *Образно. Ростуть роки, ..І в сайдаках сердець зотліли стріли згадок (Бажан, Вибр., 1936, 18).

САЙКА¹, и, ж. Невелика довгаста пшенична булка з заокругленими краями.

САЙКА², и, ж. Невелика полярна риба родини тріс-кових.

САЙРА, и, ж. Тихоокеанська промислова риба. При добуванні сайри застосовують світло під водою, ультра-звук, телебачення, локатори (Хлібороб Укр., 8, 1968, 47); Одержав [споживач] чудові консерви з сайри, яку ловлять на Далекому Сході (Рад. Укр., 9.VI 1962, 1).

САЙРОВИЙ, а, е. Прикм. до сай́ра. Сайрова путина в районі острова Шикотан продовжується недовго, в се-редині червня до середини жовтня (Роб. газ., 15.I 1964, 1).

САК¹, а, ч. 1. Риболовна снасть із сітки, що має форму конусоподібного мішка, натягнутого на обруч і прикріпленого до держална. Довгий бовт і сак і сіті Я у човен положу (Щог., Поезії, 1958, 142); А верба була ста-резна.., А коріння страх густе: Штуркає Данило Мла-ка, Щоби рака вгнать до сака — Е, та де там, все пустел (Фр., XII, 1954, 250); — Діду, а чим будемо ловити рибу? — Саком (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 96); [М о т р я:] Старе одоробало. [М а р к о:] Сміялася вер-ша з сака, оглянулася — сама така (Мороз, П'єси, 1959, 22); * У порівн. Зарослий чоловік лишився майже голий. Сорочка чорна, як каглянка, дірява, як сак (Март., Тв., 1954, 261).

◇ Бітися як (мов, немов і т. ін.) ри́ба в саку́ — дуже побиватися. Бідна Рифка билася мов риба в саку (Фр., V, 1951, 446); Дурний як (мов, немов і т. ін.) сак — дуже дурний. — Сирота [Прокіп] дурний як сак (Фр., VIII, 1952, 291); Ні (ані) до са́ка, ні (ані) до бовта́ — ні до чого не здатний. Ані до сака, ані до бовта: дурень вічний (Номис, 1864, № 6555).

2. заст. Сумка, торба з цупкої тканини для зберіган-ня і перевезення речей. З кошиками, саками, корзина-ми і всякою всячиною тяглися [люди] вулицею на базар (Мирний, I, 1954, 45).

САК², а, ч., заст. Жіноче півпальто вільного крою. Вийшла Мар'яна. Англіський сірий сак, дорогий капе-люх з вуаллю.. — струнка, висока (Вас., I, 1959, 289).

САКА, й, ж., діал. Бочка, діжка, в якій возять воду.

САКВИ, кб́в, мн. Дві з'єднані одним полотнищем торби, які перекидають через плече (на груди й спину) або через спину коня, осла і т. ін. Почепив [рибалка] собі сакви на плечі, У люльку пхнув огню, ціпок у руки взяв (Греб., I, 1957, 75); Остап скочив на берег, легким рухом закинув на плечі сакви й незабаром зник у чагарни-ку (Коцюб., I, 1955, 338); Часто він їздив уночі в хутір.. А вранці повертався на похмілля з саквами біля сідла,

повними книшів, сала, самогону... (Головко, I, 1957, 83).

САКВОЯЖ, а, ч. Дорожня сумка з цупкої тканини або шкіри з замком. — *Усте! Усте!* — крикнула Ватя до наймички... — а принеси мені мій саквоаяж (Н.-Лев., IV, 1956, 118); Семен Семенович встиг доснідати, склав усі свої банки та пакети в місткий саквоаяж і тільки тоді діловито оглянув своїх нових супутників (Збан., Любов, 1957, 155).

САКВОЯЖИК, а, ч. Зменш.-пестл. до саквоаяж. Устя принесла маленький, гарненький, як цяцька, саквоаяжик, обшитий килимковою квітчастою матерією (Н.-Лев., IV, 1956, 118); З'являється Столяренко з лікарським саквоаяжиком (Голов., Драмн, 1958, 135).

САКВОЯЖНИЙ, а, е. Прикм. до саквоаяж.

САКИ, ів, мн. Давні іраномовні племена Середньої Азії. Аврелій і Фурій — Катуллові друзі: Куди б не пішов він, — ви тими ж стежками: На море Індійське, що рве й бурхає В бою з берегами, До саків далеких, до ніжних арабів (Зеров, Вибр., 1966, 203).

САКІВКІЙ, **САКОВКІЙ**, вбк, мн. Зменш.-пестл. до сакві. Узяв [Грицько] гречаного борошна з своїх саківок.. і своїми отаманськими руками замісив тісто на галушки (Барв., Опов., 1902, 139); Зіставсь я в тюрмі. Ходить батько з саківками до мене (Тесл., Вибр., 1936, 119).

САКЛІАК, у, ч., бот. Те саме, що бруслина.

САКЛЯ, і, ж. Житло горців Кавказу. Чурек і сакля — все твоє; Воно не прошене, не дане, Ніхто й не возьме за своє, Не поведе тебе в кайданах (Шевч., I, 1963, 326); Гуліашвілі пішов у саклю спочивати (Собко, Кавказ, 1946, 110); *У порівн. Стояла на горбі розбита школа, Хати розкриті товпились навкруг, Мов саклі спопелілі (Перв., I, 1958, 381).

САКМАН, у, ч., с. г. Група маток з ягнятами однакового віку. Кинувся [чабан] до ягняти, взяв його на руки, приніс, поклав до візці.. — Бач, як ноженята йому покрутило. Інші бігають, вибрикують, а цього щоразу треба підносити до матері, само не встигає за сакманом... (Гончар, Тронка, 1963, 6).

САКМАННИК, а, ч., с. г. Чабан, що доглядає за сакманом. На час окопу на допомогу чабанським бригадам виділяються сакманники (Колг. енци., II, 1956, 194).

САКМАННИЦЯ, і, ж., с. г. Жін. до сакманник.

САКОВКІЙ див. саківкй.

САКОС, а, ч., церк. Облачення, яке одягає вище духовенство під час відправ. Скинув [єпископ], хапаючись від нетерпіння, й блискучий сакос.., зняв швиденько і омофор, пояс (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 299).

САКРАЛЬНИЙ¹, а, е. Те саме, що сакраментальний 1.

САКРАЛЬНИЙ², а, е, анат. Те саме, що крижовий.

САКРАМЕНТ, у, ч., церк. 1. Те саме, що причастя. Ніхто не знав, що за кілька сот кроків, у костьолі бернардинів править отець Алоїзій урочисту месу, і син фундаторки Галшки Гулевичівни.. приймає з його рук облатку сакраменту... (Тулуб, Людолови, I, 1957, 354).

2. Церковне таїнство. Коли б не було церкви з сакраментами, жєнщини [жінки] втворили б її (Фр., IV, 1950, 360).

САКРАМЕНТАЛЬНИЙ, а, е. 1. Який стосується релігійного культу; обрядовий, ритуальний; // Який дуже цінують, оберігають; священний, заповітний.

2. Який став звичним, узвичаєним; традиційний. Рапорт [Нечіпая] починався безперечно панічною заявою про те, що висунення [на посади] уже не досягло поставленої мети, і кінчався сакраментальною фразою про занепад фізичних і моральних сил (Мик., II, 1957, 530); В недалекому майбутньому помре природною смертю

сакраментальне запитання: «Мені ніхто не дзвонив?» Автоматична приставка-секретар прийме виклик, коли вас немає вдома (Наука., 1, 1967, 16).

3. Який має сумнівну або погану славу; горезвісний. Природна потреба школярів у поезії часом породжує сакраментальні альбоми (Літ. Укр., 4.XII 1962, 2); Ладен Безбородько [персонаж із роману М. Стельмаха «Правда і Кривда»], — аби.. сакраментальна «цифра справна була», — жати зелене ще жито (Вітч., 1, 1962, 165).

САКРАМЕНТАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сакраментальний.

САКРАМЕНТАЛЬНО. Присл. до сакраментальний.

САКРАМЕНТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., церк. Те саме, що причащати. Уже його Й сакраментували, Клали долі на соломі І стелю знімали, Не вмирає (Шевч., I, 1963, 375).

САКРАМЕНТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., церк. Те саме, що причащатися 1.

САКС див. сакси.

САКСАУЛ, у, ч. (*Haloxydon*). Невелике безлисте дерево або кущ, що росте у середньоазіатських солончакових та піщаних пустелях. Цвіте у затишку аул... Скубуть верблюди саксаул, Пасуться кози та ягнята (Граб., II, 1959, 249); Ось ми утрюх за Аральським морем, де завжди чисте сліпуче небо, без туманів і краплини дощу, без роси на кущах саксаулу (Мас., Роман., 1970, 116); На дні [Кизил-Джарського] яру подекуди трапляються глибокі криниці, стіни яких обкладено стовбурами саксаулу (Знання., 3, 1966, 28).

САКСАУЛОВИЙ, а, е. Прикм. до саксаул. Між саксауловими кущами він стриожив коня, а сам заліз у хущах (Десняк, Десну., 1949, 321).

САКСАУЛЬНИК, а, ч. Зарості саксаулу.

САКСИ, ів, мн. (одн. сакс, а, ч.). Група давніх германських племен, що населяли північно-західну Європу і Британію. Гомер, Вергілій та Пліній описують зображення на щитах переможців Трої. Півмісяць і хрест у готів, хрест над колом у франків, чорний кінь, лев і троянда у саксів, крук у датчан — усе це також зразки найдавнішої символіки (Наука., 10, 1965, 38).

САКСОНЕЦЬ див. саксбнці.

САКСОНКА див. саксбнці.

САКСОНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до саксбнці і Саксонія. Я бився за тебе на Волзі, хвилюючи пісню твою співав на саксонській дорозі, у всіянім сталю гаю... (Рудь, Дон. зорі, 1958, 40).

Саксбнський фярфбр; **Саксбнська порцеляна**: а) фярфбр, виготовлений у місті Мейсені (Саксонія). Разом з робітниками Баранівського фарфорового заводу на Житомирщині було виготовлено сервізи, чашки та інший посуд з нового високоякісного фарфору. Стінки їх такі тонесенькі, що просвічуються наскрізь, і білі, наче сніг. Вони залишили далеко позаду вироби з відомого саксонського фарфору (Наука., 8, 1960, 18); б) художні вироби з цього фарфору. Парує у світлиці, Як от над озером увечері туман, — Розлита в золото саксонських порцелян На таці дорогій ароматична кава (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 78).

САКСОНЦІ, ів, мн. (одн. саксбонець, нця, ч.; саксбнка, и, ж.). Населення округів Німецької Демократичної Республіки, розташованих на території колишнього королівства Саксонія.

САКСОФОН, а, ч. Мідний духовий музичний інструмент із характерним тембром. Урвавсь ритм танго, і неприродно застогнав ніби насмерть ранений саксофон (Ле, Мої листи, 1945, 7); Завивання саксофонів і оглушний перестук барабанів мало заважали йому (Рибак, Час., 1960, 117).

САКСОФОНІСТ, а, ч. Музикант, який грає на саксофоні.

САКСОФОННИЙ, а, е. Прикм. до саксофону.

САЛАКА, и, ж. Дрібна морська промислова риба родини оселедцевих; балтійський оселедець. Батько.. *десь під посадкою похланцем ковтає торішні консерви з бляшанки, яку-небудь салаку або тріскову печінку* (Гончар, Тронка, 1963, 85).

САЛАМАНДРА, и, ж. 1. Хвостате земноводне, схоже на ящірку. Він підняв угору руку, в якій двома пальцями за хребет держав здорову саламандру (Фр., III, 1950, 90); *Плямиста саламандра*.

2. У міфології західноєвропейських народів — дух вогню.

САЛАМАНДРОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до саламандри.

2. у знач. ім. саламандрові, вих, мн. Родина хвостатих земноводних.

САЛАМАТА, и, ж., рідко. Те саме, що саламаха. *Не сиділося старому, не їлася йому саламата, свербіла рука до шаблюки, до бою кликало серце* (Тют., Вир, 1964, 73).

САЛАМАХА, **СОЛОМАХА**, и, ж., заст. Рідка страва, пригот. із завареного на воді борошна (перев. гречаного). *Вбирали [троянці] січену капусту, Шатковану і огірки.., Хрін з квасом, редьку, буряки; Рябка, тетерю, саламаху — Як не було* (Котл., I, 1952, 167); *Саламаха й тетеря були постійною їжею козаків* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 227); *Тамара попробувала гірку саламаху і виплюнула. Ні! Цієї брудної мішанини і свині не будуть їсти* (Хижняк, Тамара, 1959, 132); *Сотник прислав—спитати [кашовара]: чого це в тебе сьогодні соломаха така нудна?* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 457).

САЛАТ, у, ч. 1. Трав'яниста городня рослина, листя якої, багате на вітаміни, споживають у сирому вигляді. *До посівних культур належать салат, кріп, шпинат, редиска* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 64); *Поливання водою, насиченою вуглекислим газом, збільшує збір салату у 2—3 рази* (Хлібороб Укр., 12, 1967, 47).

Заячий салат — народна назва пшінки весняної (*Ficaria verna*).

2. Холодна страва, пригот. із листя цієї рослини, приправлена оцтом, сметаною тощо.

3. Холодна страва з дрібно нарізаних сирих або варених овочів, зелені, яєць, іноді з м'ясом або рибою, приправлена олією, оцтом, сметаною, майонезом і т. ін. *Обов'язковою стравою до обіду влітку і навесні повинен бути салат із сирих овочів, зелені* (Укр. страви, 1957, 17).

САЛАТА, и, ж. Те саме, що салат. *Рябів базар синювато-зеленим кропом, червоною редькою, першими черешнями.. й кучерявою салатою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 366); *Встромив [капрал] очі в стоячий перед ним таріль, з останками м'яса та салати* (Фр., I, 1955, 270).

Заяча салата — те саме, що Заячий салат (див. салат).

САЛАТИК, а, ч. Зменш.-пестл. до салат.

САЛАТКА, и, ж. Зменш.-пестл. до салата.

САЛАТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до салат і салата. *До групи зелених, або листяних культур належать ті, що вирощуються для використання зелених листків або зелених пагонів. В цю групу входять салатні, шпинатні та ароматичні рослини* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 238); // *Признач. для набирання салату* (у 2, 3 знач.). *Необхідно мати набір різних ложок (столова, десертна, кофейна, салатна і т. д.)* (Укр. страви, 1957, 397).

2. Який має або нагадує барву салату (у 1 знач.); світло-зелений. *Мотоцикл підлетів до пофарбованої в*

салатний колір хвортки і хвацько, майже на повному ходу, спинився (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 59).

САЛАТНИК¹, а, ч. Миска для салату (у 2, 3 знач.). *Салати, солоні мариновані овочі і фрукти рекомендують подавати в фарфорових чотирикутних, а також у скляних круглих чи напівовальних салатниках* (Укр. страви, 1957, 393); *Їй хочеться голосно закричати, побити ці пляшки, салатники і тарілочки, але вона мусить подавати* (Ів., Таємниця, 1959, 136).

САЛАТНИК², а, ч., діал. Пшінка весняна.

САЛАТНИЦЯ, і, ж. Те саме, що салатник¹. *Відра, бідони, миски, салатниці, тарілки, фруктовниці, цукорниці, чашки виготовляють ще й з пластмаси* (Наука.., 1, 1970, 65).

САЛАТОВИЙ, а, е. Те саме, що салатний. *На руду, з чоловічими рисами обличчя дівчину в салатовому платті.. звернув [Безбородько] увагу тільки тому, що поведінка її здалася йому надто нахабною* (Вільде, Сестри.., 1958, 52).

САЛАЧНИЙ, а, е. Прикм. до салака; // Признач. для вилову салаки. *Салачні сіті*.

САЛГАН, а, **САЛОГАН**, **САЛОГОН**, а, ч., діал. 1. Бойня разом із салотопнею. *Восени став він до одного різника у салогон, щоб топити* (Мирний, I, 1954, 48).

2. Різник. *Усе тіло управителя було натопане в міру жиром, а більше силою; вона, очевидно, передалася від батька-салогана, який колись, бувало, ..вивертав догоричерева найбільшого кабана і, хизуючись, миттю вбивав у його серце вузького, кров'ю вибіленого колія* (Стельмах, I, 1962, 22).

3. Салотоп. *Мій батько мав свою різницю і продавав м'ясо, але більш того він був салганом* (Н.-Лев., IV, 1956, 311); // *Власник салотопні*.

САЛИТИ, лю, лиш, недок., перех. Мстити, намащувати салом або якимсь іншим жиром.

САЛИТИСЯ, люся, лишся, недок. Намащуватися салом або якимсь іншим жиром; // тільки 3 ос. Покриватися тонким шаром жиру (про шкіру). *Жирну шкіру [обличчя] обов'язково мийть вранці і ввечері водою з туалетним милом. Не слід мити її гарячою водою: вона змиває жир, але стимулює діяльність сальних залоз — шкіра починає салитися* (Наука.., 7, 1965, 37).

САЛІЙ, я, ч., діал. Гробак.

САЛІНГ, а, ч., мор. Рама з брусків, яку встановлюють на верхньому краї стеньги для міцнішого кріплення снастей. *Гойдаючись на салінгу, Прокіп Касаткін бачить, як на палубі збираються матроси й офіцери* (Довж., Зач. Десна, 1957, 392).

САЛІНГОВИЙ, а, е, мор. Прикм. до салінг. *Салінгова конструкція*.

САЛІЦИЛКА, и, ж., розм. Те саме, що Саліциловий натр (натрій) (див. саліциловий). — *Пробував додавати до води саліцилку, — сказав учитель, — не хочуть [бджоли] визнавати, давай їм чисту джерельну воду* (Ю. Янов., II, 1954, 115).

САЛІЦИЛОВИЙ, а, е: Δ Саліцилова кислота — органічна сполука, що вживається в медицині як ліки, в техніці — для виготовлення барвників, желатину і т. ін., у харчовій промисловості — при консервуванні тощо; Саліциловий натр (натрій) — сіль саліцилової кислоти, що вживається як протиревматичний, жарознижувальний і болезаспокійливий засіб. *Нажилася [тьотя Еля] касторки і саліцилового натру* (Л. Укр., V, 1956, 193); *Живучи в казармі, Шевченко знов почав хворіти. Ноги нили від ревматизму, і скільки не напував його фельдшер конячими дозами саліцилового натру, йому не легшало* (Тулуб, В степу.., 1964, 195).

САЛО, а, с. 1. Жирове відкладення у тілі живого організму; жир. — *Ах, мамо, скільки на поросяті сала!*

(Коцюб., II, 1955, 359); Балакає пан, і голос в нього страх противний Павлові. А пика! Сало так і двигить (Тесл., 3 книги життя, 1949, 158).

2. Відокремлений від м'яса підшкірний свинячий жир, що зберігається солоним і вживається сирим, смаженим чи вареним. У Дем'яна страва добрая була: І маслечко, і сало, і сметана, — Гаразд, як кажуть, піч варила і пекла (Гл., Вибр., 1951, 155); Козаки чи кашу варили, чи круг огнища з салом на спичках сиділи (П. Куліш, Вибр., 1969, 158); Микола порізав шматки сала на четвертини (Н.-Лев., II, 1956, 191); У їх у сінях висіло велике сало — пудів зо два (Гр., II, 1963, 198); Через ляду подавала [невістка] в яму бандитам смажену з салом яєчню (Гончар, II, 1959, 231); *У порівн. Невже й побачивши сльози щасливої матері, що завжди під кінець розкривала свої обійми й з чисто материнською саможертвою говорила: «Забудь мене, мій сину... Забудь і йди туди, де ти потрібний!»; невже й після того всього серце скептика не тріснуло б від жалю й не розтопилося б, як м'яке сало? (Хотк., I, 1966, 125); — Бач, туман який! — замість відповіді махнув перед себе батіжком Кізка. — Туман, як сало! (Крот., Сини., 1948, 41); // перен., жарт. Про свиней. Ходить сало по хліві — Кабанів так сот із дві (Шпак, Вибр., 1952, 68).

Молодє сало — свіже, ще не дуже просолене сало. — Хочете — салом почастую! Ви яке сало любляете — молоде чи старе? — Молоде! (Вишня, I, 1956, 432); Середовє сало див. середовій; Старє сало — дуже просолене сало, що зберігається тривалий час. Каша була з тухлого пшона, а старє сало тхнуло лоям (Н.-Лев., II, 1956, 208); Денис, облизуючи пальці, з осатанінням гриз старє пожовкле сало (Тют., Вир, 1964, 244).

◇ Вовту́зитися (возі́тися), як (мов, немів і т. ін.) кіт з (із) салом з ким—чим—занадто довго займатися ким-, чим-небудь, приділяти комусь, чомусь занадто багато уваги й часу. Витяг чоловік якогось давньовічного [давньовічного] Алексієва, що про нього і бог, і люди вже забули, та й возитьсЯ з ним, як кіт з салом (Л. Укр., V, 1956, 70); Годувати, як (мов, немів і т. ін.) на сало кого — щедро, сито харчувати когось. Дивлюсь, як сказала моя баба.. Годув їх [монахів], мов на сало, а ті тому й раді (Хотк., I, 1966, 91); Диві́тися (погляда́ти, позира́ти і т. ін.), як (мов, немів і т. ін.) кіт на сало — дивитися ласо або заздрісно на кого-, що-небудь. Коли хто в простенькій одежі, то він [писар] на тих і не дивиться, а все поглядає, як кіт на сало, тільки на жупанних (Кв.-Осн., II, 1956, 261); Дурне сало [без хліба]: а) сало без хліба не їдять. Першим хлібом були і будуть жито й пшениця. Багато інших продуктів харчування без хліба не вживають — не дарма ж кажуть: «Дурне сало без хліба» (Вітч., 2, 1966, 162); б) одна їжа без іншої не корисна. Кажуть — силос. Але ж — дурне сало без хліба. Не можна напихати корову одним силосом, який обумовлює, до речі, підвищену кислотність (Рад. Укр., 1. I 1965, 1); в) (лайл.) недоумкувата, не здатна ні до чого людина; телепень. — Дурне ти сало без хліба, — говорить жінка в свитині, — погань така (Стельмах, I, 1962, 261); Злові́ти, як (мов, немів і т. ін.) котá над салом — те саме, що На місці злочину спійма́ти (заста́ти і т. ін.) (див. місце); Зна́є кіт, чиє сало з'їв див. кіт; Зна́є кішка, чиє сало з'їла див. кішка; Ласи́й, як (мов, немів і т. ін.) циган на сало (до сала); Ласи́й, як (мов, немів і т. ін.) кіт (кішка) до сала —хтось дуже охочий до чогось, любить когось, щось. — Чи ти де бачив таких панів, щоб їм гроші були не милі?.. — Е-е, дядечку! вона [пані], мабуть, чи не ковшем їх міряє! — Дарма, — кажу, — що ковшем міряє: вони, сії пани, на гроші такі ласі, як циган на сало..! (Вовчок, I, 1955, 71); Ма́зати (нама́зувати, нама́зати, масті́ти,

нама́щувати, намасті́ти і т. ін.) п'я́ти (п'я́тки) салом — готуватися до втечі; втікати. [К о з а ч у к (бере гармонію, співає на мотив «Яблучка»):] Закувала зозуленька Три-чотири рази. То ж дивітьсЯ—вже Петлюра Салом п'ятки маже (Мокр., П'єси, 1959, 32); — А чого нам боятися окупантів? Ми дома, нехай вони боятьсЯ, бо не сьогодні-завтра, а доведетьсЯ п'яти салом намазувати (Панч, I, 1956, 410); — Що ж нам робити? — безпорадно зітхнує Чіпаріу. — Може, справді послати все до чорта й просто намастити п'яти салом, поки не заскочив нас шановний професор? (Смолич, Прекр. катастро., 1956, 80); На комарі́ному са́лі що, жарт.—пісний, немашений (про страву). — Яка тепер соломаха? Ти її в пельку, а вона назад. На комари́ному са́лі (Добр., Очак. розмир, 1965, 229); На́шим (його́, її і т. ін.) са́лом та по на́шій (його́, її і т. ін.) шку́рі — уживається, коли бажають підкреслити, що чиясь благодійність корислива. Виговори́лась [пані], устала: — Коли хочеш одкупити́сь — одкупля́йся скоріше за триста.. Яків мій зрадів та, як дурень з печі, в ноги їй ген! Дякує, бач, що його ж салом та по його шку́рі! (Вовчок, I, 1955, 76); — З ляхами-панами ми билися, рубалися.. Навіщо? На те хіба, щоб нас нашою ж старшиною побито..? Це на те й вийшло: нашим салом та по на́шій шку́рі! (Мирний, I, 1949, 183); Ні сіло, ні впало — дай, ма́мо, са́ла — несподівано; без явного приводу; недоречно; Оброста́ти (обрости́) са́лом див. оброста́ти; Убива́тися (убі́тисЯ) в са́ло — ставати гладким; жиріти. Коли біскуп був не біскуп, А плебан убогий, То і пара добре везла, А часом і ноги. А як біскупом зробивсЯ Та вбивсЯ у сало, Тоді йому і чотирьох Зробилося мало (Рудан., Вибр., 1937, 167); Уп'я́єтисЯ, як кіт у са́ло у кого — що — дуже пильно, невідривно дивитися куди-небудь. Ше-сті́рний уп'я́єсЯ, як кіт у сало, у свою книжку (Мирний, I, 1954, 335); Як са́лом по губа́х кому — комусь досадно, неприємно, щось дратує кого-небудь. — Тур заявив, що годі. Каже: «Іду до червоних». Я, каже,.. тепер знаю, що тільки з червоним прапором нас прийме народ. А гайдамакам як салом по губах. Мало не побили командарма (Панч, На калин. мості, 1965, 110).

3. Відокремлений від м'яса жир інших тварин та птахів. Рятування отари дорого обійшлося старому Шакірові. Важке запалення легенів звалило його на третій день. Жінка його, Кумиш, напувала хворого гарячим чаєм з молоком, розтирала баранячим салом (Тулуб, В степу.., 1964, 8); Так і здох у смороді від жаху на тому болітці вовчисько. Тодір оббілував його, вовчим ще теплим салом помастив чоботи (Стельмах, I, 1962, 208); Ноги [Дмитра] починають розбухати.. — Нічого, нічого! — кидається мати в хижу, приносить несолоне гусяче сало і ним до колін змащує роздуті колоди ніг (Стельмах, II, 1962, 386).

4. Розтоплений тваринний жир (перев. свинячий). В печі на жару шкварчала ринка з вишкварками.. Ринка, вся промочена салом, зайнялась (Н.-Лев., II, 1956, 304); Всі дуже хвалили перепічки, смажені на са́лі, а найбільше — пиріжки (Донч., Секрет, 1947, 112); *Образно. Баби.. такі співаночки ховзкі вигукували, що сало капало. І реготали при тім (Хотк., II, 1966, 100).

◇ Залива́ти (зали́ти, залля́ти) за шку́ру са́ла див. залива́ти; Налива́ти (нали́ти, налля́ти) са́ла за шку́ру див. налива́ти.

5. Жирова речовина, яку виділяють сальні залози. В шкірі є сальні залози, що виділяють сало для змащування шкіри і волосся (Шк. гігієна, 1954, 87).

6. техн. Мінеральне або рослинне мастило. У цей момент, коли народжувався корабель, стало тихо й урочисто.. Салом натертий кіль слизнув по кругляках, і

роздалася під його тиском вода на боки (Ю. Янов., II, 1958, 78); На спускових доріжках невдовзі уже змащуватимуть полоззя [судна] салом, не тим салом, що ним любили закушувати чумаки, а спеціальним технічним (Гончар, Тронка, 1963, 341).

7. Тонкий шар криги або невеликі крижинки на поверхні води перед льодоставом; шуга, шерешень.

САЛОВАР, а, ч. Те саме, що салотоп.

САЛОВАРІННЯ, я, с. Витоплювання сала (як галузь харчової промисловості).

САЛОГАН див. салган.

САЛОГОН див. салган.

САЛОГУБ, а, ч., заст., зневажл. Міщанин; торговець. — Он, бачите, каже Гвинтовка, — ідуть у двір, познімавши шапки, ніжинські кушніри да салогуби (П. Куліш, Вибр., 1969, 123).

САЛОЛ, у, ч., фарм. Препарат, що вживається як дезінфікуючий засіб при захворюванні кишечника і сечових шляхів. Для лікування хворих телят у господарстві застосовували.. салол (Соц. твар., 1, 1956, 51).

САЛОМАС, у, ч. Твердий штучний жир, що добувається хімічною обробкою рослинної олії, жиру морських ссавців і риби; використовується для виготовлення мила, маргарину тощо.

САЛОМ'ЯК, а, ч., діал. Нашатир.

САЛОН, у, ч. 1. Парадний зал або простора кімната для приймання гостей в аристократичних і буржуазних домах; вітальня. В одній кімнаті була спальня обох братів, у другій досить багата бібліотека й кабінет, а салон був заразом і їдальнею (Фр., VI, 1951, 200); Купці просили його заходити до їх в гості. І Фесенко втеревся в їх салони (Н.-Лев., V, 1966, 141).

2. Приватний дім, в якому постійно збираються гості — особи аристократичного чи буржуазного кола; саме світське товариство, що збирається в такому домі. Нахімов різко виступав проти основного зла, поширеного тоді в Росії серед «офранцужених гадін», — проти запровадження в дворянських родинх і салонах французької мови, французьких книг, звичаїв (Рад. літ-во, 4, 1957, 93); Утримання салону (хай би й провінціальних масштабів!), де дівчата матимуть нагоду заводити знайомства з кавалерами, теж вимагатиме коштів (Вільде, Сестри., 1958, 104); Мені видавалося, що дочки золотих салонів зовсім інші люди, як хто-будь з нас, смертних (Ірчан, II, 1958, 38); // Літературний чи суспільно-політичний гурток вибраних осіб із буржуазно-дворянських інтелігентських кіл, що збирається у приватному домі. Він тебе навіть дуже запрошував до себе, оце буде тобі приклучка увійти в його салон (Л. Укр., V, 1956, 285); Недавно виданий томик його віршів під назвою «Хризантеми серця».. зробив ім'я Ясочки популярним між славгородськими інтелігентами, як поета вибраного кола, поета салону (Вас., I, 1959, 346); Літературний салон.

3. Комфортабельно умебльоване спільне приміщення для пасажирів на пароплаві, в поїзді і т. ін. «Кузьма Мінін» — один з найкращих пасажирських пароплавів на всьому Дніпрі. На ньому прекрасні салони, обставлені м'якими меблями, зручні й затишні каюти (Минко, Вибр., 1952, 411); // Спільний зал на кожному поверсі у готелі.

4. Приміщення для демонстрації художніх виробів, картин і т. ін.; місце показу новинок техніки тощо. Малювничий плакат сповістив про відкриття при художньому інституті салону студентських робіт (Веч. Київ, 12.IV 1957, 4); В лютому 1965 року «Антей» — АН-22 вперше злетів у небо України, а у червні з'явився в XXVI Міжнародному салоні авіації і космосу у Парижі (Наука., 9, 1965, 40); // Зал для демонстрації і

продажу предметів торгівлі. — Кімнати своєї ви б не впізнали. Винайняла [здала] її кравчиням, а вони з неї зробили дамський салон. Всюди по стінах моди, у вікнах букети (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 117); // Зал спеціального призначення — перукарня і т. ін.

5. спец. Внутрішня частина автобуса, тролейбуса тощо, признач. для пасажирів. Почалося серійне виготовлення комфортабельних тролейбусів нової марки «Київ-4». Їхній салон зсередини оздоблено блискучим пластиком, а кузов виготовлено без жодної заклепки (Літ. Укр., 2.IX 1966, 1).

САЛОН-ВАГОН, а, ч. Комфортабельний пасажирський вагон, в одній половині якого містяться куни, а в іншій — спільне приміщення для пасажирів. В салон-вагоні було душ п'ять офіцерів (Головко, II, 1957, 532); Запаморочили йому совість оті салон-вагони, у яких він їздив.., оті ад'ютанти (Рибак, Час., 1960, 460).

САЛОНІК, а, ч. Зменш.-пестл. до салон 1. Панночка очікує мене все у своєму салоніку (У. Кравч., Вибр., 1958, 346); В салоні її дожидало трое людей. Елегантний салонік, певне, ніколи не бачив таких гостей (Л. Укр., III, 1952, 514).

САЛОННИЙ, а, е. Прикм. до салон 1, 2. Він не боявся остракізму з боку салонних дам (Гончар, Таврія, 1952, 382); — Прийшов чоловік, пустий, тупо зарозумілий панок, салонний лев, прийшов і зробив фурор! (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 353); Галль був надзвичайно популярний, але світські дилетанти та салонні дотепники неспроможні були оцінити матеріалістичну суть його робіт (Наука., 12, 1965, 21); // Власт. салонові (у 1, 2 знач.); заведений у салоні, такий, як у салоні. Бальзак з серцем запустив п'ятірню в скуйовджену гриву волосся. — Ох, Євро, як обридли мені салонні розмови! (Рибак, Помилка., 1956, 115); Салонні манери; // Розрахований на смаки салону (у 2 знач.). Салонна поезія; Салонна музика; // Вишуканий; підкреслено гречний.

САЛОНОВИЙ, а, е. Те саме, що салонний. Природжена спокійність і навіть.. неповорухливість [незворухливість].. ще більше надавали їй салонового поважного тону та солідності (Н.-Лев., IV, 1956, 44); Рішуче не можна було в цій бідно, хоч чисто зодягненій людині признати колишнього салонового панича (Коцюб., I, 1955, 254); Саня почала грати якусь салонову п'єсу (Л. Укр., II, 1951, 25); Коли Володко з салоновим уклоном приступив до неї, щоб подати їй руку, вона з погордою відвернулася (Фр., II, 1950, 77); Аполлон спинивсь, бо кінець пісні був не надто салоновий (Крим., II, 1972, 282).

САЛОНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до салон 1.

САЛОП, а, ч., заст. Верхній жіночий одяг у вигляді довгої накидки з прорізами для рук. — Якщо пан боягуз,.. хай він сховається до кляштору або вбереться в салон пані-м'ями та й сидить собі на печі, — відрізав Бжеський (Тулуб, Людолови, I, 1957, 18); Позаду всіх, ледве переступаючи ногами, плентався з дамським салопом на плечах жебрак-гармоніст (Смолич, II, 1958, 35).

САЛОПНИЙ, а, е, заст. Прикм. до салоп. Салопний крій.

САЛОПНИЦЯ, і, ж., заст. 1. Жебрачка.

2. Жінка міщанських поглядів; пліткарка.

САЛОПОВИЙ, а, е, заст. Те саме, що салопний.

САЛОПЧИК, а, ч., заст. Зменш.-пестл. до салоп.

САЛОТОВКА, и, ж. 1. розм. Те саме, що ковганка 1. Товкачем товчуть сало в салотовці задля борщу (Сл. Гр.).

2. діал. Дурень.

САЛОТОП, а, ч. Той, хто витоплює сало.

САЛОТОПКА, и, ж. Те саме, що салотопня. Скажену пам'ять мав його батько:.. вибираючи для салотопки щоярмарку десятки свиней, запам'ятовував і масть, і ціну, і навіть гандж кожної (Стельмах, I, 1962, 23).

САЛОТОПНИЙ, а, е. Признач. для витоплювання сала. Судна ладнались іти на Мурманськ, щоб там здати здобич на салотопний та шкіряний заводи (Трубл., Лахтак, 1953, 56).

САЛОТОПНЯ, і, ж. Підприємство, де витоплюють сало. Порядкував [обозний] у гроді, на пороховому млині, в пекарнях, салотопнях та кузнях (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 386).

САЛФЕТКА, и, ж. Те саме, що серв'єтка. Тонка скатерть, тонкі салфетки, нові ножі й виделки, нові тарілки й чарки — все аж блищало (Н.-Лев., IV, 1956, 123); Козловський, наче справжній офіціант, із салфеткою під пахвою літав навколо столів з повними блюдами (Тулуб, В степу.., 1964, 220).

САЛФЕТКОВИЙ, а, е. Прикм. до салф'єтка.

САЛЮТ, у, ч. 1. Урочисте вшанування кого-, чого-небудь рушничними або артилерійськими залпами, ракетами, спуском і підняттям прапора і т. ін. — Це, певно, гонець від султана. — Але ж стамбульський гонець підніс би прапор з півмісяцем і з вежі фортеці привітали б його урочистим салютом (Тулуб, Людолови, II, 1957, 99); Вже гримить з палуби салют на честь хоробрих зимівників... (Донч., VI, 1957, 496); 5 серпня [1943 р.] в Москві пролунав перший артилерійський салют на честь радянських військ, які визволили Орел і Белгород (Іст. УРСР, II, 1957, 575); Заступник покійного комісара виголосив промову, і її слухали мовчки — без салютів та музики (Ю. Янов., I, 1954, 287); *Образно. Така всеосяжна, всепроникаюча весна ще ніколи не йшла над землею. Кожним своїм стеблом, кожною випростаною гілкою вона посилає тобі, трудівнику війни, свій зелений салют (Гончар, III, 1959, 438); *У порівн. Неначе салюти прощальні, лунає гарматний привіт (Сос., II, 1958, 498).

Віддавати (віддати) салют *див.* віддавати; Віддавати (віддати) салют шаблею (рапірою і т. ін.) — підносити руку з шаблею, рапірою на рівні обличчя, вітаючи, вшановуючи кого-, що-небудь. Проходячи повз капітана, віддав [Ігор] йому салют рапірою так вправно, що позаздрив би і віце-сержант Віктор Бродов (Багмут, Щасл. день.., 1951, 100); Віддав [Г. Котовський] оголеною шаблею салют червоному прапорові на флашток (Смолич, V, 1959, 799).

2. у знач. виг. Команда, наказ дати залп на знак вшанування кого-, чого-небудь. — На честь страченого героя революції — салют!! (Ю. Янов., I, 1954, 157); — Його образ, оповитий красою вірності, залишиться назавжди в наших серцях. На честь більшовика-гвардійця — салют! (Гончар, III, 1959, 125).

3. Піонерське привітання, при якому підносять вгору над головою зігнуту праву руку із зімкнутими випростаними пальцями. Хлоп'ята в піонерському салюті Підносять дружно руки (Мур., Ідуть.., 1951, 127); Васкін, третій підручний, зустрів його, як завжди, вітанням, дуже схожим на піонерський салют (Собко, Біле полум'я, 1952, 8).

Давати (дати) слівом під салютом, *розм.* — клястися, обіцяти виконати щось або запевняти в правильності чогось, піднісши по-піонерському вгору над головою зігнуту праву руку. Я даю його, це слово, Тільки під салютом. Комсомольцем, комуністом Хочу, друзі, бути! (Мур., Піонер. слово, 1951, 3).

4. Привітання борців проти фашизму, при якому підносять вгору праву руку із затиснутими в кулак пальцями. Обернулася [дівчина] до бійців, енергійно

піднявши догори стиснутий кулачок. — Смерть фашизму — свобода народам! — різко, схвилювано віддала вона салют (Гончар, III, 1959, 255).

5. у знач. виг. Уживається як фамільярне привітання при зустрічах. [Н ю р а:] Дозволите зайти? Салют! Де хворий? [І р и н а:] У нас здорові всі (Дмит., Драм. тв., 1958, 329); — Салют космонавту, — каже Віталік, коли баба вибродить з виноградника (Гончар, Тронка, 1963, 93).

САЛЮТНИЙ, а, е. Прикм. до салют 1. Ми марш погребний проспівали, і залп салютний одгримів. На коней сіли і помчали на грізний гул броньовиків (Сос., II, 1958, 412); Як багато воно [ім'я М. Ватутіна] душі і серцю промовля, — озвучене побідними боями, осяяне салютними вогнями, уславлене сузір'ями Кремля (Гонч., Вибр., 1959, 289).

САЛЮТНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до салютувати. І раптом, як ластівка, радісна вість: — Розбито фашистські війська під Москвою! Кричали «ура», підкидали шапки: — Дозволь салютнути, товаришу, взводний! (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 76).

САЛЮТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. салютувати.

САЛЮТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док. Урочисто вшановувати кого-, що-небудь рушничними або артилерійськими залпами, ракетами, спуском і підняттям прапора і т. ін. Січові старшини спорядили пишний почет назустріч імператорському послові, салютували з гаківниць на честь його прибуття (Ле, Наливайко, 1957, 196); Ставши в бухті проти Соколиного виселку, корабель салютував гарматними пострілами (Трубл., Шхуна.., 1940, 67); Понад триста разів столиця нашої Батьківщини Москва салютувала на честь славних перемог радянських військ над військами фашистської Німеччини (Ком. Укр., 5, 1970, 57); — Струнко, орли і гвардія! — кричить товариш Швед і салютує, як уміє, шаблею (Ю. Янов., II, 1958, 195); Салютує піонер Принесеній зі Сходу волі (Брат., Пісня.., 1953, 3); // рідко. Приклавши руку до головного убору, вітати когось по-військовому. По хвилі підійшов до нас офіцер, його знайомий, проговорив до нього кілька слів, салютував і пішов (Фр., III, 1950, 108).

САЛЬВА, и, ж., заст. Залп; салют (у 1 знач.). Серед криків.., серед сальв рушничних, звуків якоїсь музики показалася княжа коляска! (Хотк., I, 1966, 111); Повітря струсили випали гармат, і, коли на часинку замирали сальви, щоб невдовзі вибухнути знову, урочисто били дзвони (Рибак, Переясл. Рада 1953, 8); Сальви на його честь, почет і схиляння, урочисті пишні зустрічі — все приймалося Наполеоном як цілком заслужене (Кочура, Зол. грамота, 1960, 58).

САЛЬВАРСАН, у, ч. Миш'яковий препарат, що вживається для лікування сифілісу, малярії та деяких інших захворювань. П. Ерліх винайшов для лікування сифілісу свій перший препарат «606» — сальварсан (Наука.., 12, 1956, 28).

САЛЬВАРСАННИЙ, а, е. Те саме, що сальварсановий.

САЛЬВАРСАНОВИЙ, а, е. Прикм. до сальварсан.

САЛЬВІНІЄВІ, вих, мн. Родина рослин, що належить до підкласу водяних папоротей.

САЛЬВІНІЯ, і, ж. (*Salvinia M i s h.*). Водяна однорічна трав'яниста рослина з плаваючим розгалуженим стеблом. Сальвінія — це водяна папороть, яка плаває на поверхні води в ставках та тихих затоках річок. Іноді утворює великі зарості (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 80).

САЛЬВІЯ, і, ж., рідко. Те саме, що шальвія. Квіти сальвії, аж очі вибираючи своєю яскравістю, губилися під вітами молодих кленів (Коз., Сальвія, 1959, 80);

Леонід Іванович з великим букетом ясно-червоних, пломенистих сальвій став на порозі (Собко, Срібний корабель, 1961, 185).

САЛЬДО, невідм., с. 1. Різниця між приходом (дебетом) і видатком (кредитом) бухгалтерського обліку. Дебетове сальдо; Кредитове сальдо; Закрите сальдо.

2. ек. Різниця між грошовими надходженнями і платежами з усіх видів розрахунків однієї держави з іншою.

САЛЬДОВИЙ, а, е. Прикм. до сальдо. Сальдовий баланс; Сальдовий метод.

САЛЬДУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Визначати сальдо. Сальдувати рахунок.

САЛЬДУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до сальдувати.

САЛЬЗА, и, ж., геол. Невисокий конусоподібний або плескатий горб з отвором на вершині, з якого виділяються гази, вода та грязь; грязьовий вулкан. Дальшу стадію згасання виявляють сальзи. Це невеликі вулканічні конуси, що завжди виділяють гарячі гази, і періодично з каналу їх виливаються потоки гарячої грязі (Курс заг. геол., 1947, 222).

САЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до сало; // Який забезпечує нарощення сала (у свиней). Відомо, що сальна відгодівля [свиней] в умовах жаркого клімату економічно недоцільна (Свинар., 1956, 63); // З великою кількістю сала (про свиней). В гірських районах найкраще розводити скороспілих місцевих свиней сального типу (Хлібороб Укр., 12, 1965, 18); — Не підуй в поле... кабана колю... — А який кабан, сальний? (Горд., Дівчина..., 1954, 207); Сальна порода свиней.

△ Сальні залози — шкірні залози людини та ссавців, які виділяють жирову речовину. Для нормальної роботи шкіри велике значення мають потові і сальні залози (Веч. Київ, 17.III 1969, 4).

2. перен. Непристойний, грубо-цинічний; масний; соромітний. Сальний анекдот; Сальна коломийка.

САЛЬНИК, а, ч. 1. Жирова складка в очеревині людини та ссавців, що є захисним органом черевної порожнини; чепець. Великий сальник; Малий сальник; // Те саме, що здір.

2. Страва з гречаної каші з печінкою і меленим перцем, запечена у здорі. Сальника хазяїнові засмажили, бо Іван Петрович дуже любив сальника... (Вишня, II, 1956, 37); Стрекотали пащекуваті перекупки, що сновигали поміж возів, пропонуючи свій невибагливий крам: — Сальники гаряченькі з гречаною кашею... (Добр., Очак. розмир, 1965, 44).

3. техн. Пристрій для ущільнення отворів, через які проходять рухомі частини механізмів (вали, штоки тощо). Ми спробували якось виготовити сальник ущільнення для насоса «КСМ» не з бронзи, як робиться на заводі, а з капрону. Служив він разів у чотири довше (Роб. газ., 29.V 1965, 2); Андрій Дубченко припасовував кільця сальника (Бойч., Молодість, 1949, 41).

САЛЬНИКОВИЙ, а, е. Прикм. до сальник 1, 3.

САЛЬНІСТЬ, ності, ж. 1. Властивість за знач. сальний 1. Свині високої сальності.

2. перен. Непристойний, грубо-цинічний вислів. Говорити сальністю.

САЛЬПІНГІТ, у, ч., мед. Запалення фаллопієвої труби в людини.

САЛЬТИСОН, у, ч. Очищений, промитий і проварений свинячий шлунок, начинений шматочками вареної головизни, язика тощо, приправлений спеціями, добре спресований, іноді запечений. На столі на тарілці лежав шматок смаженої свіжої ковбаси-кров'янки, а на другій тарілці — сальтисон і шкварки (Томч., Готель..., 1960, 214).

САЛЬТО, невідм., с. Те саме, що сальто-мортале.

На арену вийшли морські гімнасти. Вони проспівали матроську пісню, віддали пошану публіці і стали літати по арені. Карколомні сальто вивершував жартівливий сміх (Ю. Янов., II, 1958, 139).

САЛЬТО-МОРТАЛЕ, невідм., с. Акробатичний стрибок із перевертанням у повітрі через голову (вперед або назад). Всі номери запропонував [Бова] виконувати у надзвичайно швидкому.. темпі. Окремі повторював на біс. І, нарешті, наказав зробити спарене сальто-мортале (Ткач, Арена, 1960, 201); Вони [моржі] то переганяли один одного, то, пірнаючи, підкидалились, виробляючи у воді якісь дивні сальто-мортале (Трубл., Лахтак, 1953, 47).

САЛЬТОМОРТАЛІСТ, а, ч. Цирковий артист, стрибун, що виконує сальто-мортале.

САЛЬЦЕ, я, с. Зменш.-пестл. до сало 1, 2. Кума моя в шинок сальце носила, А кумові борщик без сала все варила (Бор., Тв., 1957, 133); Санькові хліба не хотілося: — Що хліб! Хіба його вгризеш? У мене аж зуби після нього болять, бо черствий. Якби сальця! (Гр., Без хліба, 1958, 49); Помастиш сальцем черствий хліб, трошечки мазонеш по окрайцю, а проникливий Комар тут як тут: — Не дуже масти, а то живіт заболить... (Ковінька, Кутя..., 1960, 27).

◇ Знає кітик, чие сальце з'їв (поцупив і т. ін.) — те саме, що Знає кіт, чие сало з'їв (див. кіт). — Ач, як увивається! — вловила вона позад себе колючий смішок.. — Зна котик, чие сальце поцупив (Баш, На.. дорозі, 1967, 74); Ласий, як (мов, немів і т. ін.) кіт (кішка) до сальця — те саме, що Ласий, як (мов, немів і т. ін.) кіт (кішка) до сала (див. сало). Всяк ласий до казок, як кішка до сальця (Кост., I, 1967, 74).

САЛЬЦЕСОН, у, ч., розм. Те саме, що сальтисон. Раніше він торгував ковбасами й сальцесонами на передмісті, а з осені відкрив собі крамничку й шинок у Світанківцях (Козл., Ю. Крук, 1957, 469).

САМ, рідше **САМИЙ**, сама, само і самé; мн. самі і самі; займ. означ. 1. Уживається з іменником або особовим займенником, вказуючи на особу чи предмет, що безпосередньо є джерелом або об'єктом дії, стану. Сама вона не знає, чого треба їй: хотілось би і кохання, і щастя хоч у курені — хотілось би і розкошей та багатства (Хотк., I, 1966, 54); Від років лопався вже не тільки самий кожух, але й застарілі латки на ньому (Стельмах, I, 1962, 364); // Уживається для більшої конкретизації, виділення особи чи предмета; власне хтось; власне щось. Сам Ігнат був ще молодий козак — тільки чорний вус почав пробиватись (П. Куліш, Вибр., 1969, 271); Він сам з Дону, тільки не з козаків (Бурл., М. Гонта, 1959, 168); Самий апарат [радіоприймач] Валентин припасував під столом (Гончар, IV, 1960, 82); // Уживається в значенні «не хто інший, як», «хтось власною особою». — Гаразд, моя доню Ізольдо, я золота в сонця візьму, блакиту морського позичить попросим русалку саму (Л. Укр., I, 1951, 412); — Чи вдома панотець?.. — Це я сам! — відповів пастух, здіймаючи бриля (Коцюб., I, 1955, 224); — Це ж бо я сам перед вами! Багато недолі зазнавши, Аж через двадцять я років вернувся до рідного краю (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 358); // Уживається для підкреслення, що дія або стан поширюються й на визначувану особу чи предмет; теж, також, і (й). Петрові самому дитячий плач мов ножем серце крає. Так хіба жалем поможеш? (Гр., I, 1963, 250); Я б дав тобі чогось поїсти, та й сам голодний, як і ти (Сос., II, 1958, 403); — Мовчи, Ємене, мовчи та диш, — болісно попросила Ємениха. — Сама помовчуй (Стельмах, Правда., 1961, 41); — Ми поважаємо патріотизм у всякій нації, — заспокоїливо говорив художникові старшина Багіров. — Бо ми самі патріоти (Гон-

чар, III, 1959, 230); Я був взятий у полон польським кінним роз'їздом.. Після того роз'їзд був сам обстріляний нашим загоном (Довж., I, 1958, 17); // Уживається самотійно, заступаючи іменник або особовий займенник. Кум-полковник вкотив у двір сивими кінями.. Сам огрядний, кругловидий, червоний (Вовчок, I, 1955, 133); Прийшла баба — сама чорна і чорний жупан, — Заховала тарілочку У синій туман (Гл., Вибр., 1951, 197); — Літати, всім літати, — розмірковує вголос Горпищенко. — Само ж не зна, що йому треба на тому Місяці, а вже заміряється... (Гончар, Тронка, 1963, 59); // Уживається на позначення відокремлення особи чи предмета від інших осіб або предметів (перев. із спол. а). Дивлюся — люди аж кишать... Що, думаю, за чудасія?! Покинув віз коло Гордія, А сам побіг, щоб поглядіть... (Гл., Вибр., 1951, 49); Для хлопця покляла [Христя] на призьбі окраєць хліба й пучечок зеленої цибулі, сама пішла з серпом на лан (Панч, Гомон. Україна, 1954, 121).

2. Уживається для позначення особи, яка діє, виконує щось особисто. [Д е ї ф о б:] Цар Ономай до тебе зараз прийде, щоб ти йому сама сказала слово (Л. Укр., II, 1951, 282); // Не доручаючи іншим. Зараз дощ. Пишу листа і, може, сам одвезу на вокзал, коли дощ перестане (Коцюб., III, 1956, 309); Вони [бійці] з останнього поповнення, яке Брянський сам добирає і сам навчав, поки стояли в обороні (Гончар, III, 1959, 25); // Без сторонньої допомоги; власними силами. — Треба мені заробляти, треба своїх діток годувати. Не справлюсь сама (Вовчок, I, 1955, 273); Зробив [Микола] маленьку скрипочку й сам вивчився грати козачка (Н.-Лев., II, 1956, 172); — Можже, підсобити? Га? — виступив із темряви Оксен. Чоловік кинув носилки на землю. — Нічого, я й сам... (Тют., Вир, 1964, 28); // Без намови, спонукання, примусу; добровільно, самохіть. А я... аж страшно, як згадаю. Я сам пішов у москалі (Шевч., II, 1963, 19); Раз — чи само або ж підмовив хтось — Надумалось воно [Ягня] все стадо насмішити (Гл., Вибр., 1951, 121); — Одвези в гай... — Тоді він.. зашептав швидко із свистом: — Кажіть, самі схотіли? — Сама. — Добре зміркуйте: самі? — Сама (Коцюб., II, 1955, 276); Коні під ними самі перейшли на рись (Гончар, III, 1959, 84).

3. Уживається для підкреслення того, що щонебудь зароджується, з'являється, відбувається, зникає і т. ін. без будь-яких зусиль, незалежно від будь-яких чинників. Стара мати і каже: — Кармелю! Де, в кого ти навчився такої пісні?.. — Сама ся пісня в мене склалась (Вовчок, I, 1955, 349); Незчулася [Галя], як і заснула. На столі свічка догоріла й сама потухла... (Мирний, I, 1949, 410); Фіалку, барвінок і сон ніхто ніколи не сіяв і не садив — вони вирости самі (Смолич, II, 1958, 11); — Ти чого не на роботі? — Бачиш? Хліб печу. — А робота на полі хай сама робиться? (Тют., Вир, 1964, 68); Доброго, кажуть, дождити треба, а лихе — само прийде (Мирний, I, 1949, 195); // Без участі свідомості, неконтрольовано; мимохіть. Василько зупинився аж під ожередом солом. Сльози самі текли по його щоках (Панч, Гарні хлопці, 1959, 101); Хоч і не в положливих був учитель, та волосся само піднялося вгору (Стельмах, I, 1962, 486).

4. Уживається для позначення особи, предмета, що перебуває, живе, росте і т. ін. десь окремо, ізольовано від інших. Походжає [Михайло] сам оддалік, як гетьман поперед ворогом... (Вовчок, I, 1955, 338); Мені казав розумний садівник: — Коли ти пересаджуєш ялинку, Відзнач північний і південний бік і так сади.. І ще одно: сади її в гурті; Сама вона, без подруг, не ростиме... (Рильський, III, 1961, 177); // Без сторонніх; один, наодинці. Ніколи Ані пограється [син] з дітьми, Ані побігає; самий, Один-однісінький, бувало, Сидить собі

у бур'яні (Шевч., II, 1953, 319); Макар Іванович лишився в хаті. Ба не сам, бо й Хо втисся за доктором і причаївся в куточку (Коцюб., I, 1955, 167); — І яке, скажи, тобі діло до балачки дівчини з парубком, коли вони бажать самі посидіти? (Стельмах, I, 1962, 281); // Без рідних, без близьких; одинокий. Горе ж мені в світі жити, що я сама (Чуб., V, 1874, 513); Тепер ми не самі. Дружина й мати — Дітей, як власне око бережеш (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 135); // Без супроводу. Улітку, саме серед дня, Пустуючи, дурне Ягня Само забилося до річки — Напитися водички (Гл., Вибр., 1957, 70); Любив бродить у полі сам і слухать коників і птиць смуглявий хлопчик... (Сос., II, 1958, 343); Кажуть — «сама біда не йде — другу з собою веде». Це народне спостереження цілковито ствердилось на Галині (Крот., Сини., 1948, 161).

5. Уживається для підкреслення значущості, особливої ваги й величчї особи чи предмета. — Чи він тобі рівня? Твого батька сама цариця вітала (Мирний, I, 1949, 199); — Ти знаєш, хто з тобою говорив? — спитав він Богданкевича.. — Сам Щорс! (Довж., I, 1958, 173); Навколо ліс, а перед нами сам Дніпро (Тич., I, 1946, 135); За Брянським Багіров справді, не вагаючись, пішов би в вогонь і воду.. Брянського сама Батьківщина призначила йому в командири (Гончар, III, 1959, 188); За підкову беруть [зіньківські ковалі] такі гроші, що, мабуть, і в самій Полтаві люди б дивувалися, коли б їм розказав (Тют., Вир, 1964, 154).

6. у знач. ім. сам, мого, ч.; самá, мої, ж., розм. Уживається на позначення певної знатної, впливової особи, великого начальника, хазяїна і т. ін. Так от де рай! уже нащо Золотом облиті Блюдолизи: аж ось і сам, Високий, сердитий, Виступає; обок його Цариця небога (Шевч., I, 1951, 247); — Велено тобі йти на мануфактуру [пана Бузкова].. — А за яким ділом? — спитав стурбовано Демид. — Нам то невідомо, зі мною сам одну мову знає: одна нога, каже, тут, друга — там (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 120); Ще генеральша в дорозі, а вже Потапович цілі Піски зганяє.. Аж ось — і сама приїхала... (Мирний, I, 1949, 194); // Евфемістична народна назва нечистої сили; біс, чорт. — Я й питаю: — З чого він Палієм став? — Та з того, — кажуть, — що «самого спалив».. — Якого такого «самого», бабусенько? — питають дівчата. — Та «самого ж», дівоньки, не при крилиці святій згадуючи.. — Та самого «нечистого»... чортяку! (Морд., I, 1958, 96).

7. Уживається у знач. у т і л е н и й, у о с о б л е н и й (перев. як означення при іменному присудку). Повітря — сам світ, сам жар. Нече золотою сіткою оповито майдан (Коцюб., I, 1955, 232); Ідеї партії більшовиків — це сама правда життя, те, чим живе епоха (Рад. Укр., 5.XI 1948, 3); Наші руки — це пісня сама. Дужче нас на землі цій нема (Сос., Щоб сади.., 1947, 160).

Самá люб'язність хто — хтось підкреслено люб'язний. Поза службовими взаєминами Бевецький — сама люб'язність.. Особливо це відчують лікарки, медичні сестри (Шовк., Людина.., 1962, 102).

8. Уживається з обмежувальною функцією, у знач. т і л ь к и. В його сина нема, самі дочки (Барв., Опов., 1902, 178); — Ми вже так вихарчувались, що їмо самий хліб та цибулю (Н.-Лев., II, 1956, 188); Що, дівуючи, придбала Мотря, то все позношувала: саме гноття тарам'я висіло... (Мирний, I, 1949, 140); [Н е о ф і т р а б:] Мало [людині] і хліба й слів самих, їй треба волі (Л. Укр., II, 1951, 232); Вчора горіла економія в Гуті.. Згоріла, кажуть, дощенту: сам попільець (Коцюб., II, 1955, 67); Хати не було. Була сама піч з високим коминком серед руїн біля груші (Довж., I, 1958, 324); Я стільки чув похвальних слів про Київ, Такі захоплені

чув голоси! І це — не чемності самої вияв, А лиш визнання справжньої краси (Рильський, III, 1961, 306); // Уживається як підсилювальна частка при словах одинокі, тільки. Усі дожидають кулішу, а Галя, то вже .. сидітиме з ложкою в руці та погукуватиме «мамо!», і погукує такеньки Галя, наче вона сама одна має одвагу поспитати про те, про що всі піклуються (Вовчок, I, 1955, 289); Поки я роздумую, з чого почати розмову, дядько почав. Яка тепер Дума? — Панська. — То слава богу. — Чому? — Не буде дбати про саму тільки голу (Коцюб., II, 1955, 236).

9. Уживається у знач. навіть. Знали [батько й мати], що там [у псалтирі] написано все по-божому, а що й до чого воно написано, того й сам Микола не тямив (Н.-Лев., II, 1956, 171); [А н д р о м а х а:] Нащо тобі Гелен? [К а с с а н д р а:] Я хочу його спитати. Я собі не вірю. Вже бачиш, довершилась божя кара: не тільки інші, а й сама Кассандра зневірилась в Кассандрі (Л. Укр., II, 1951, 293); Що не день — нові Переक्ликаються з гостями гості. Ну, хто усім їм знає імена? Сам Родіон заплутується часом У їхніх назвиськах (Рильський, I, 1960, 249).

10. рідко. Те саме, що сáмий 2. В сам день святого вечора вітер утих, небо вияснилося (Фр., VIII, 1952, 98).

◇ Боротися з самим собою див. боротися; Боротьба з самим собою див. боротьба; Б́ути (залиша́тися) самим (сам) собою див. себе́; Забува́ти (забу́ти) само́го себе́ (про себе́, за себе́) див. забува́ти; Загли́блений у само́го себе́ (в собі́) див. загли́блений; Зако́ханий в себе́ само́го див. зако́ханий; [І] сам чорт (нечі́стий, дідько, лісий, біс, кат, старій цыган) не розбере́ див. розби́рати; [Мов (немов і т. ін.)] сам не свій (самá не своя́, само́ не своє́) див. свій; Несхо́жий сам на себе́ див. несхо́жий; Переве́ршити само́го (сам) себе́ див. перевер́шувати; Перелама́ти само́го себе́ див. перелáмувати; Перемудри́ти само́го себе́ див. перемудри́ти; Переплигну́ти само́го себе́ див. перепли́гувати; Перехитри́ти себе́ само́го (саму́, сами́х) див. перехитро́вувати; Сам (самá, само́) про себе́ (до себе́) див. себе́; Самá-самá — зовсім самотня. Зосталася Мотря сама-сама (Мирний, I, 1949, 242); Самá снасть див. снасть; Самá тобі́ дірка див. дірка; Сам біс (чорт) го́лову зве́рне див. зве́ртати; Сам бог велів — можна, не заборонено, дозволено робити щось. Прийшли проводи. Треба, думаю, пом'янути свого покійничка, бо так сам бог велів (Н.-Лев., III, 1956, 257); Вже вони встигли пережити кісточку коханці якогось дивізійного начальника, .. вже добралися до Антоновича, з якого покекувати сам бог велів (Гончар, III, 1959, 335); Сам дідько не знає див. дідько; Самі́ но́ги несúть (неслі́, но́сять, носі́ли і т. ін.) див. нога́; Сам (самá, само́ і т. ін.) за себе́ гово́рить див. себе́; Сам (самá, самі́) здоро́в (здорóвий, здорóва, здорóві) зна́єш (зна́є, зна́єте, догада́єтесь і т. ін.) див. здо́ровий; Сам на сам: а) без нікого. Наті́шившись учто́ю, .. цар поверта́в у поко́ї і в самому́ темно́му там замика́вся сам на сам (Дн. Чайка, Тв., 1960, 196); б) наодинці з ким-, чим-небудь; віч-на-віч. Бачу́ра сам пішо́в на квартиру́ гідротехні́ка.. Наві́що кли́кати старо́го в райко́м? Чи не краще́ повести́ розмову́ сам на сам? (Чаб., Тече вода., 1961, 50); Кро́кують [три товари́ші] ко́жен сам на сам із ду́мою сво́єю. Що́ жде́ їх тут? Ві́рніше, там, у шахті́, під земле́ю? (Дор., Три богати́рі, 1959, 5); в) без сторонньої допомоги, власними силами; самотужки. «Вовка́ він раз сам на сам віді́гнав від ове́ць...» (Мирний, I, 1949, 170); Сла́вен той—ти ж слуха́й, зоре́!—Хто сам на сам ли́хо збо́ре... (Черн., Поезі́ї, 1959, 263); г) особисто. Зара́з лист посла́в [Турн] к Ене́ю, Щоб ви́йшов бити́сь сам на сам (Котл., I, 1952, 179); Останні́й раз ми з Нату́рою зустрі́чались сам на сам ще на фронті́ (Панч,

На калін. мості́, 1965, 90); Сам (самá, само́) не при собі́ див. себе́; Сам (самá, само́ і т. ін.) [ні́би] до рук (у ру́ки) йде́ — щось да́ється ко́мусь дуже́ легко, без особли́вих зу́силь. [Н е ч и п о р е н к о:] Форту́нить вам, Мари́є Кири́лівно, просто́ інши́й раз аж не ві́риться. Ко́жна справа́ ні́би сама́ в руки́ вам і́де (Лев., Дра́ми., 1967, 281); Сам-оди́н (самá-оди́на, само́-оди́но): а) без нікого. Я́ був сам. Сам-оди́н. Ні́ зву́ку, ні́ шелесту́. Ні́мо й уро́чисто́ (Хотк., II, 1966, 313); Я́ наче́ сам-оди́н на вели́кому сві́ті. За ві́кнами́ темно́ й тихо́ (Ю. Янов., II, 1958, 18); б) без рідних і близьких. — Я́ сирота́, — одка́зала Галя. — Я́ живу́ сама́-оди́на коло́ Киє́ва (Вовчок, I, 1955, 325); в) без чие́сь участі́, допо́моги, власни́ми сила́ми; самотужки. До́бре ді́ло зроби́в А. Мали́шко, сам-оди́н пере́клавши́ поезі́ї М. Ісако́вського (Рильський, III, 1956, 121); Само́му (самі́й) себе́ не зна́ти див. зна́ти; Само́му со́бі не ві́рити див. ві́рити; Сам (самá, само́) пли́ве до рук (у ру́ки) див. пли́сти; Сам (самá, само́, самі́) по со́бі: а) окре́мо, ізо́льовано́ від ко́гось, чо́гось. — А́ як, Іва́не, лу́чче [краще́] живе́ться: чи́ гурто́м, чи́ ко́жен сам по со́бі? (Барв., Опов., 1902, 316); Це́й найдрі́бніший пи́лок, відокре́млено́ взяти́й од́ інших, Зо́всім ні́чого не ва́жить, бо́ частко́ю інших́ предме́тів За́вжди́ бува́є—і́ сам по со́бі і́снують неспро́можний (Зеров, Вибр., 1966, 141); Я́к пото́гонний за́сіб липо́вий цві́т вжи́вають сам по со́бі і́ в сумі́шах з кві́тами коро́в'яку́ та чо́рної бузи́ни (Хлі́бороб Укр., 6, 1970, 42); б) без сторо́ннього втру́чання, спону́кання; мимово́лі; підсві́домо. Хо́ч Гудзі́й не тільки́ не дзвони́в у дзвони́к, але́ навіть́ не вва́жав за потре́бне хо́ч би олі́вцем посту́кати об гра́фин — шумо́к в за́лі і́ го́мін самі́ по со́бі ста́ли сти́хати (Голо́вко, II, 1957, 546); Ко́ли б у до́мівці́ був тато́, Макси́м би́ ота́к не ви́творя́в, і́ не то́му, що́ боя́вся схо́пити за́поти́лични́ка, а́ просто́: при́ батько́ві́ яко́сь самі́ по со́бі сми́рніша́ли і́ но́ги, і́ руки́, і́ обличчя́ (Стельма́х, I, 1962, 212); в) органі́чно. Ка́ва бу́ла чо́рна—тільки́ не сама́ по со́бі, а́ од́ не́ дуже́ чи́стої скля́нки... (Коцю́б., III, 1956, 131); Сам ска́жи́ див. ска́зати; Сам (самá, само́, самі́) со́бі: а) без нікого. Сам со́бі у бу́р'яні́, Щоб не́ почув́ хто́, не побачи́в, Виспіву́ю та плачу́ (Шевч., II, 1963, 63); — І́ чо́го-чо́го не́ пере́дума́є удо́ва ота́к сама́ со́бі в до́вгі осі́нні́ но́чі (Голо́вко, II, 1957, 190); б) окре́мо, ізо́льовано́ від ко́гось, чо́гось. Тепе́р само́ со́бі сто́їть Де́реве́це мо́лоденьке́ (Гл., Вибр., 1951, 73); Що́ там? сте́п та́ й сте́п...; а́ люди́ — ко́жен сам со́бі... (Мирний, I, 1949, 224); в) без сторо́ннього втру́чання, спону́кання. На́думавши́сь сам со́бі, сі́в [батько́] на ко́ня, ухопи́в на сі́дло кара́пуза-синка́ свого́, се́бто мене́ леда́чого, та́ й гайда́ на Запо́рожжє́ [Запо́ріжжя́] (П. Кулі́ш, Вибр., 1969, 97); Боя́вся [Гри́цько] за́чіпати́, боя́вся ту́шити то́й ві́хоть, що́ курі́в у його́ в ха́ті... — Мо́же, сам со́бі поту́хне,— ду́мав він (Мирний, I, 1949, 296); г) ледве́ чу́тно; не в го́лос; подумки́. Заспівáв би,— бу́в голо́сок, Та́ позички́ з'і́ли. Ота́ке-то́ ли́хо тя́жке, Ба́тьку́ ти́ мій, дру́же! Блу́жу [блуджу́] в сні́гах та́ сам со́бі: «О́й не шу́ми, лу́же!» Не́ втну́ біль́ше (Шевч., I, 1963, 64); В списку́ зара́ховани́х до уні́верситету́ його́ не́ було́. — О́т і́ все.— ска́зав він сам со́бі (Тют., Вир, 1964, 58); Сам (самá) со́бі го́лова́ див. го́лова́; Сам со́бі [свій] па́н; Сам со́бі (па́д со́бою) па́ном бу́ти див. па́н; Сам со́бі ха́зяїн (госпо́дар); Самá со́бі ха́зяйка́ (госпо́діня) — незале́жна, само́стійна́ лю́дина. Сам со́бі ха́зяїн, а́ до́бра уся́кого, хо́ч скоти́ни, хо́ч поля́, чимало́ (Кв.-Осн., II, 1956, 429); Сам (самá, само́, самі́) со́бою: а) мимово́лі; підсві́домо. О́чі самі́ со́бою упа́ли на гра́фин і́ залю́бували́ся тими́ непримі́тними́ голо́чками, яки́ми гра́ла бі́ла горі́лка (Мирний, III, 1954, 268); б) без сторо́ннього втру́чання, спону́кання. Ка́дети́ отетері́ли. В пе́ршу ми́ть, ви́дно, ні́хто з них не́ мі́г зба́гнути — чо́му па́дають пе́редні? За́ гуло́м дзво́-

ну їм не чути було поодиноких гвинтівочних пострілів, що блискали з дзвіниці, і, здавалось, передні падають самі собою від самого отого бовкання, що розколювало небо над ними (Гончар, II, 1959, 23); Полюбив [Гордій] хлопця, як рідного сина, навіть дозволив себе називати татусем... Власне, ..так воно якимось само собою вийшло (Д. Бедзик, Серце..., 1961, 11); в) незалежно ні від кого, ні від чого. — Основою нашого спору нехай буде на сей страшенний час — атеїзм., котрий, як вам повинно бути відомо, каже: «Раніше від усього був атом; він існував сам собою і був першим творцем світа» (Хотк., I, 1966, 51); г) (рідко) одинокий; в самотині. Мир красує... Сам собою Я конаю у журбі: Лину в думці за тобою, Вік молитимусь тобі! (Граб., I, 1959, 102); д) (тільки самобобою, у знач. вставн. сл.) звичайно, зрозуміло. На другий же день князь оповістив по усіх людях Тарабанишних: — Хто хоче добровольно [добровільно] переходити в моє підданство, нехай викине на воротях віху з сіна або соломи. — Ну, само собою, усі повикидали (Хотк., I, 1966, 99); Скрутіти роги самобому чортові див. скручувати; Як (куді, коли і т. ін.) сам (самá, самі і т. ін.) знаєш (знаєте) див. знáти; [Як] сам (самá, самі і т. ін.) знаєш (знаєте): а) див. знáти; б) вставне словосполучення, що вживається для підкреслення чогось добре відомого, знаного. — Жінка занедужала, мати насилу сновигає, а хата, самі знаєте, одна... Де я вас прийму? (Мирний, I, 1949, 364); [П у б л і й:] Я на приватні речі не вважаю; але моя жона, як сам ти знаєш, сувора зве-чаєм (Л. Укр., III, 1952, 171).

САМАН, у, ч. Будівельний стіновий матеріал, що являв собою необпалену цеглу, вигот. з глини з домішкою солом'яної січки, полови, гною та ін. і висушену на сонці; лимпач. В балці, біля ставка, де ще затрималося трохи талої води, було людно: тут бригада виготовляла саман (Хор., Ковила, 1960, 20); Стіни з саману, добре укладені і захищені від ґрунтової і атмосферної вологи, — малотеплопровідні (Свинар., 1956, 273).

САМАНКА, и, ж., розм. Хата, побудована із саману.

САМАННИЙ, а, е. Те саме, що самановий. Багато набудували вони собі жовто-сірих саманних будиночків з плоскими глиняними дахами (Тулуб, В степу..., 1964, 404); Перш ніж розпочати будівництво, закарпатці з глини і полови або січки готують саманні блоки (Хлібороб Укр., 8, 1968, 36).

САМАННИК, а, ч. Робітник, що виробляє саман.

САМАННИЦЯ, і, ж. Жін. до саманник.

САМАНОВИЙ, а, е. Прикм. до саман. Хлопці тепер майже не вилазили з сідел: на спарені їхні пікети лягла відповідальність за цілий край з його відкритими всім вітрам просторами, з рудими самановими селами, з його теперішнім і майбутнім (Гончар, II, 1959, 72); // Зробл. із саману. Дивилося [хлопча] вслід чужинцеві, що рушив за знаком бородатого тюрка до невеличкої саманової халупки (Досв., Гюлле, 1961, 16); Саманова стіна; Самановий блок; // Який виробляє саман. Саманова бригада.

САМАРИТЯНИ, тјн, мн. (одн. самаритјнин, а, ч.; самаритјнка, и, ж.), рел. Те саме, що самарјани.

САМАРИТЈНИН див. самаритјни.

САМАРИТЈНКА див. самаритјни.

САМАРИТЈНСЬКИЙ, а, е, рел. Прикм. до самаритјни.

САМАРІЙ, ю, ч. Хімічний елемент, сріблястий м'який метал, сполуки якого використовують у світлотехніці. Серед радіоактивних елементів, розпад яких поповнює баланс тепла Землі, найважливіші уран, торій, калій, рубідій і самарій (Наука..., 1, 1957, 23).

САМАРІЙСЬКИЙ, а, е, рел. Те саме, що самарјанський. [Пророк самарійський:] Не раз, не

раз в Єрусалимі грали ті струни на погибель Самарії! Тепер вони загинули без сліду, як і пила царів єрусалимських! (Л. Укр., II, 1951, 157).

САМАРЈАНИ, рјн, мн. (одн. самарјанин, а, ч.; самарјанка, и, ж.), рел. Об'єднані в релігійну общину нащадки старовірського населення Ізраїльського царства; етнічна група в Палестині. [О м е л я н:] Чи бач! Гади́на!.. Ще й благородного самарјанина хоче вдавати! (Фр., IX, 1952, 197); Дівчина-самарјанка подає тимпан Тірці (Л. Укр., II, 1951, 157).

САМАРЈАНИН див. самарјани.

САМАРЈАНКА див. самарјани.

САМАРЈАНСЬКИЙ, а, е, рел. Прикм. до самарјани.

САМБА, и, ж. 1. Бразільський з походження швидкий парний танець вільної композиції.

2. Музика в ритмі цього танцю.

САМБІСТ, а, ч. Спортсмен, що займається боротьбою самбо; той, хто володіє прийомами самбо. На Україні перші змагання самбістів відбулися в 1939 році (Спорт..., 1958, 39).

САМБО, невідм., с. Вид, система боротьби, що включає больові прийоми і дає змогу чинити опір сильнішому або озброєному супротивникові (скорочення від російського «само́защита без оружия»). Радянська система самооборони без зброї — самбо — це результат розумного синтезу багатьох національних видів боротьби (Знання..., 3, 1968, 30); Прийомом самбо автоінспектор вибив зброю з рук злочинця (Рад. Укр., 22.I 1963, 4); Бойове самбо.

САМБУК¹, а, ч. Те саме, що бузинá 1.

САМБУК², а, ч. Солодка холодна страва, яку готують збиванням фруктового пюре з цукром і яєчним білком. Яблучний самбук; Апельсиновий самбук.

САМБУКА, и, ж. У стародавніх греків і римлян — широка драбина, яку застосовували під час облоги фортеці, міста.

САМЕ¹ див. сáмий.

САМЕ². 1. присл. У цей час, у цей момент; якраз. Подивилась Хима, та аж серце в неї повернулось. — О, — каже, — саме зібравсь у неї дівич-вечір; я не спізнилась! (Вовчок, I, 1955, 53); Його ведуть, мов молодого князя бояре, а сусідня дівчина Оленка.. саме мчала повні відра од колодязя (П. Куліш, Вибр., 1969, 273); Я зустрів комісара й міністра, що саме оглядали Будинок [Армії і Флоту] і його музеї (Ю. Янов., II, 1958, 119); Паськи саме снідали, сиділи за столом, як Оленка врочисто відчинила двері в хату (Горд., II, 1959, 10); В Обухівку Давид прийшов зарані — саме школярі сходились до школи (Головко, II, 1957, 182); // Незадовго перед чимсь; тільки що. Трясється нещасне [дівча] і від пропасниці й від плачу, бо мати саме набила (Л. Укр., III, 1952, 632); — Маю з Сафроном Андрійовичем погомоніти! Як, не дуже сердитий він? — Ні, веселий. Саме з ярмарку приїхав (Стельмах, II, 1962, 348); // У розпалі. Перш усіх гостей наш батько побравсь додому; а ще саме гуляння, саме танці... пішли ми додому; пішла Катря плачучи (Вовчок, I, 1955, 207).

◇ СÁМЕ в сі́лі див. сйла; СÁМЕ в соку́ див. сйк; СÁМЕ вчас див. вчас.

2. присл. Точно; прямо. Заткнув [Петро] дірку дерев'яною затичкою. Цурпалок саме прийшовсь і міцно стримів у дірці (Гр., I, 1963, 257); На четвертий день виїздили новобранці з села на станцію. Біля греблі, саме проти Гармашиних воріт, спинилась валка (Головко, II, 1957, 516).

3. част. Уживається для виділення, більшої конкретизації особи чи предмета, для підсилення ознаки тощо. Як не згадати, що саме Римський-Корсаков був учителем нашого Лисенка, а Чайковський — його другом (Риль-

ський, IX, 1962, 150); Особливо він приглядався до тих, що вже виздоровляли, бо йому здавалося, що саме вони, збуджені радістю життя, що повертається у всій красі, найбільше глухі та байдужі до нещасних (Тют., Вир, 1964, 200); Саме цей факт мені хвилює кров (Ю. Янов., II, 1958, 40); Років йому було сто чи, може, трохи й менше, але приємно чомусь думати, що саме сто, бо це було давно й красиво (Довж., I, 1958, 65); — Женю, яка я щаслива... Так, саме щаслива... (Гончар, III, 1959, 296); // Уживається для уточнення, підсилення обставин часу, місця, способу дії тощо. Саме перед обідом шасть у хату Василь Невольник (П. Куліш, Вибр., 1969, 195); Саме напровесні Настя злягла: знайшлося хлопчатко (Коцюб., I, 1955, 75); Перевал доведеться брати саме там, у непрохідних лісових хащах (Гончар, III, 1959, 96); — Добровечір, братику! — обіймає Варавка Плачинду. — А в мене оце гості зібралися. — Може, незручно?.. — Саме зручно. У нас тільки свої (Стельмах, I, 1962, 328); — Я буду радий і проситиму бога, щоб сталося саме так (Смолич, I, 1958, 51); // Уживається для підсилення питальних займенників, сполучників, сполучних слів і т. ін. [К і ч у н о в:] Місяць оббиває [Мічурін] пороги!.. Місяць! Одна тільки людина вступилася. [К а р т а ш о в:] Хто саме? [К і ч у н о в:] Інспектор Марфін (Довж., I, 1958, 426); Щось мусило статися незвичайне. Що саме, Остап не знав, хоч догадувався (Коцюб., I, 1955, 377); Спитав [Яшко] когось, де саме живе Прокіп Яшний (Головко, I, 1957, 163); Він [В. Маяковський] збагнув, що автор «Онегіна» завжди був йому близьким і рідним. І саме тому з такою ненавистю говорив він про епігонів Пушкіна (Рильський, X, 1962, 23); Стер [кінь] копито і шкутильгав тепер на праву передню. Може, саме через те його десь і вдалося добути Хомі та Блаженкові (Гончар, III, 1959, 89).

4. спол. поясн. у сполуч. з а. Уживається перед переліком. Весільний обряд складається з трьох частин, а саме: заручин, сватання і весілля (Весілля, I, 1970, 281).

САМЕНЬКИЙ, а, е, займ. означ., розм. 1. Пестл. до сам 1—5, 8. Метеличок мій маленький, та куди ж ти полинув саменький, на кого ж мене покинув?.. (Григ., Вибр., 1959, 127); Довкола саменькі хустки (Воронько, Тепло., 1959, 72).

2. Пестл. до сáмий 1—3. Ні краплини роси — трави просять коси, Бо злягають на саменький шлях (Дн. Чайка, Тв., 1960, 344).

САМЕЦЬ, мця, ч. Особи́на чоловічої статі у тварин, комах і т. ін. Часто для зоотехніка бажано мати приплід від тварин з переважним числом самок або, навпаки, самців (Наука., 1, 1958, 29); Потріпають [метелики] крильми, торкнеться самець самички і далі йде залицяння (Коцюб., II, 1955, 413); На високому стовбурі старого в'яза в лелечім гнізді сплять лелеки — самець і самка (Довж., I, 1958, 85); // Чоловік як носій чоловічих статевих ознак; хтивий, сластолюбний чоловік. Сльози сорому і безсилої люті застинали карі очі степових красунь [полонянок], виведених на ганьбу і насолоду похитливих самців (Тулуб, Людолови, I, 1957, 214).

САМІЙ, а, е, займ. означ. 1. Уживається після вказівних займенників то́й, та́, те́, ті́, це́й, ця́, це́, ці́, та́кий, та́ка, та́ке, та́кі та ін., підкреслюючи: а) тотожність із ким-, чим-небудь або подібність до когось, чогось. Ори́на Родіо́нівна була для Пушкі́на тим же самим, чим для Шевченка був його дід (Рильський, X, 1962, 22); Дмитро веде з ярмарку коня, такого самого, як і Карий був (Стельмах, II, 1962, 412); б) незмінність людини, предмета, ситуації і т. ін., їх наявності де-небудь або їх певної ознаки. Село на горі, а попід горою той самий Дніпро шумить, що й попід Києвом

(Вовчок, I, 1955, 319); Інші́ гори згадали́сь мені́, вулиці́ інші́ й будинки́, Тільки́ той са́мий я́ений міся́ченько осві́чує їх в сю хвилину́ (Л. Укр., I, 1951, 163); — Хата стала ще нижча; ма́буть, осіла. І обра́зи ті са́мі, — промовив Микола (Н.-Лев., II, 1956, 257); Зустрі́в я вчителя́ старо́го, Який учив мене́ ко́лись. Зі́в'яли куче́рі у ньо́го, Але в о́чах то́й са́мий бли́ск (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 60); в) одночасність чи послідовність певних дій, розгортання якихось подій і т. ін. То́го ж та́ки ти́жня са́мого зане́дужала панно́чка (Вовчок, I, 1955, 113); То́го са́мого д́ня, як він верну́вся до́дому, заї́здить до його́ Дми́тренко (Мирний, I, 1949, 385); Напи́шіть в то́й са́мий де́нь, як ді́станете сьо́го ли́ста (Коцюб., III, 1956, 403); // Уживається для увиразнення, конкретизації, виділення особи, предмета, місця, часу і т. ін.: а) са́ме хтось, са́ме щось; не хто́ інший; не що́ інше; са́ме там, са́ме то́ді та ін.— Я́ Андрі́й Солове́йко... Я́ то́й са́мий, ко́трого ви ро́ків п'я́ть то́му наза́д боя́лись, як зло́дія (Коцюб., I, 1955, 450); Пере́ждали [сті́жки] його́ думки́ в то́й не́да́вній ча́с, ко́ли він, ще́ весно́ю, нази́рав це́й са́мий хлі́б зеле́ним (Мирний, I, 1949, 267); — Та́к се́ шля́х у Хру́мово? — спита́в ще́ раз Миха́йло. — Се́й, се́й са́мий (Вовчок, I, 1955, 324); Ві́н згада́в, як в сій са́мій ха́тині́ З ним бу́ла його́ не́нька рідне́нька (Л. Укр., I, 1951, 343); Не́ раз, не́ два я чу́в про те́ — Хто́ його́ [папо́ротник] зна́йде, ка́жуть лю́ди, в ту са́му ні́ч, як він цві́те, То́му у́сюди ща́стя бу́де (Гл., Вибр., 1957, 277); б) уже́ відомий, згадуваний раніше. О́тож то́й са́мий сироти́на У́ найма́х ся́к со́бі, то́ так При́дба́в, сі́рома, гроше́нят (Шевч., II, 1963, 269); [Х и м к а:] А́ тут і́ пани́ч при́їхав на́ лі́то до́дому. [П а л а ж к а:] О́цей са́мий? [Х и м к а:] Та́ цей же... (Мирний, V, 1955, 221); // Уживається після особових займенників із значенням «хтось власною особою». Бо́рця то́го в се́лі не́ стало; А́ лю́де в По́льщі зо́стрі́чали [зу́стрі́чали] Я́когось пани́ча. Пита́в: — Чи́ жи́ва, ка́же, тита́рівна? Чи́ насмі́хається́ з не́рівні? — О́то він са́мий! (Шевч., II, 1963, 104); — Та́ не́вже Іва́н Петро́вич?.. — Ві́н са́мий і́ є. А́ ви́ ж, ви́бача́йте, х́то са́мі бу́дете? (Мирний, III, 1954, 263).

2. Уживається з іменниками: а) у поєднанні з прийм. з, в і́д, до́, на́, пе́ред, під і́ т. ін. на позначення часу — певної пори доби чи року, певного періоду тощо, вказуючи на часову межу дії; са́ме то́ді, са́ме відто́ді. А́ не́ пи́ла ж то́, не́ їла́ [Ї́вга] з са́мого ранку́ нічо́гісінько́ (Кв.-Осн., II, 1956, 273); [К а й Л е т і ц і й:] А́ я́ вже́ й та́к запаморо́чивсь тро́хи, просиді́вши від са́мого полу́дня в Крі́спіна́ Секста́ на обі́ді (Л. Укр., II, 1951, 360); Раз́ восе́ни, пе́ред са́мою по́кровою, Мико́ла сиді́в ввече́рі над ли́маном і́ одпочи́вав (Н.-Лев., II, 1956, 240); То́й ма́трос пе́ред са́мою в́ійною́ зно́в у сте́пах об'я́вився (Гончар, II, 1959, 45); Під са́мий Но́вий ріќ у фаши́стську́ тю́рягу́ попа́вся ста́рий парти́зан Дани́ло Бро́варник (Стельмах, Правда., 1961, 82); Сьо́годнішню́ сторі́нку сво́єї сла́вної тво́рчої біо́графі́ї ге́рой со́ціалі́стичних по́лів Іва́н Шу́мило до са́мої ста́рості́ пере́гор-тати́ме якнайшви́дше (Довж., I, 1958, 81); б) у поєднанні з прийм. в, до́, к ра́й, на́, під, при́, бі́ля і́ т. ін. на позначення місця, вказуючи на просторову межу дії, місцезнаходження тощо; аж; близько; безпосередньо. Пли́ви, пли́ви, мій ві́ночку, до са́мого мо́ря (Л. Укр., I, 1951, 202); Як сме́ркло, піді́брались [парубки́] під са́мі ві́кна (Вовчок, I, 1955, 87); В кі́нці́ села́, ко́ло са́мої Ра́ставиці́, сто́яла ха́та старо́го Пе́тра Дже́рі (Н.-Лев., II, 1956, 168); Вни́зу прудка́ об ска́ли б'е́ть-ся рі́чка, А́ над прова́ллям, на са́мім кра́ю, Сто́їть ви́сока́, рі́вна, ні́би сві́чка, У́ гостро́верхій ша́почці́ сме́річка́ (Павл., Бистрина, 1959, 83); // Уживається з іменниками в поєднанні з тим же прийм. і підсилювальною част-

кою а ж. Зайшли ми дуже далеко, аж до печер самих (Вовчок, I, 1955, 230); Аж під самі тини розлився ярмарок і навіть у вулицю вихлюпнулися вози (Головко, II, 1957, 183); — Дозволь мені, мати, Дівчину узяти, Що у неї русі коси Аж по самі п'яти (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 23).

3. Уживається з іменниками (перев. на означення явищ природи тощо), підкреслюючи високий ступінь вияву певної властивості, момент найбільшого розвитку, розпал чогось. Було се у саме половоддя, як Дніпро розлився верстов на вісім завширшки (Стор., I, 1957, 108); У саму спеку, опівдні, сідаю в човен (Коцюб., II, 1955, 265); Злягла [вдова] в самі жнива, в гарячу пору (Коцюб., I, 1955, 13).

4. Уживається в поєднанні з прикметниками: а) з відносними для підкреслення найвищого ступеня вияву ознаки. Як крикне [цар] На самих пузатих — Всі пузаті до бдного В землю провалились! (Шевч., I, 1963, 251); — В котрому вікні він сидів? — знов спитав Микола. — В самому крайньому (Н.-Лев., II, 1956, 201); Цей час [70-ті роки XIX ст.] в Галичині був самим мертвим, як свідчать історики (Коцюб., III, 1956, 29); На самому сонячному місці пастовня яснів блідим золотом островок (Л. Укр., III, 1952, 651); — Між моїм родом — батьками, дідами, самими далекими пращурами — я перший іду до культури, до світла (Вас., IV, 1960, 14); Дівчинка тихенько засміялася, затупала ніжками по щаблях драбини і з самого останнього сміливо зіскочила на сіно (Стельмах, II, 1962, 77); б) (розм., рідко) з якісними звичайного і вищого ступеня — для творення форм найвищого ступеня, з якісними найвищого ступеня — для їх підсилення. — Ти саму велику біду мені робиш, ти губиш мене (Кв.-Осн., II, 1956, 339); Було піде [пан] з Сенькою-кухарем у загони, намітить самого ситого вола, та й звелить убити (Стор., I, 1957, 195); — Подай нагайку. — Батьку, ну для чого вам ця нагайка? — А для того, сучий ти сину, щоб не показував на картах трьох доріг, а одну, та саму кращу (Довж., I, 1958, 199); — Он у Дейкалівці самого найкращого жеребця в артілі вкрали (Тют., Вир, 1964, 15).

◇ Вржати (вразити) в саме серце див. вржати¹; В саме серце; До самого серця див. серце; В самий раз див. раз¹; В самому соку див. сік; Вціляти (вцілити) в саме серце див. вціляти; До самих кісток див. кістка; До самих кісток промокати (промерзати, проїмати і т. ін.) див. кістка; До самого білого світу див. світ¹; До самого добу див. діл; До самого краю див. край¹; До самої смерті див. смерть; Закоханий по самі вуха див. закоханий; З (від) самого малечку див. малечку; З (від) самого малку див. малку; З (від) самого роду див. рід; Згорі до самого нізу див. згорі; З-під (з-перед) самого носа див. ніс; З самого приходу див. прихід; Один і той самий; Одна й та сама; Однє (однó) і [й] те саме див. один; Під (перед) самим носом див. ніс; Платити (відплатити) такою (тією) самою монетою див. монета; Платити тим самим див. платити; По саме нікуди див. нікуди; По самі вінця див. вінця; По самі вуха див. вуха; По саму зав'язку див. зав'язка; По саму шийо див. шія; Тієї ж самої хвилини (міті) див. той; Того ж самого дня (вечора і т. ін.) див. той; У (на, під) той самий час див. той; У самому квіті див. квіт; У саму точку біти (попадати) див. точка; У той самий момент (мент) див. той; У ту ж саму хвилину (мить) див. той.

САМІЙ див. сам.

САМІЦЯ, і, ж. Особи жінчої статі у тварин, комах і т. ін. Вечорами можна помітити кажанів, які літають трохи повільніше від інших — це самиці, які несуть на грудях своїх малят (Наука., 6, 1961, 54); Щупаки

плили у прибережні води Вслід за самицями, як завжди, рік у рік... (Рильський, II, 1946, 210); // Жінка як носій жіночих статевих ознак; хтива, сластолюбна жінка. У жінці нічого не бачив більше [Славко], окрім самиці (Март., Тв., 1954, 243).

САМІЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до саміця. З весною самці амфібіїв [амфібій] — як і деяких птахів — змінюють краски, щоб тільки звернути на себе увагу самичок... (У. Кравч., Вибр., 1958, 363); Доки самичка сидить на гнізді, самець її годую і розважає піснями (Коп., Як вони., 1948, 89); *У порівн. Марічка обзивалась на гру флюяри, як самичка до дикого голуба (Коцюб., II, 1955, 314).

САМІСІНЬКИЙ, а, е, розм. 1. Зовсім самотній, одинокий; сам (у 4 знач.). [Б а ю р а к:] Набив [пан] мене, бо знав, що я на світі Самісінський, що сирота (Фр., IX, 1952, 316); Проводжаючи Гриця, Ликера в жалем говорила до батька: — Хай же приходить коли до нас. Самісінське ж воно тепер зосталося (Добр., Ол. солдатики, 1961, 26).

◇ Сам-самісінський (самá-самісінська, самé-самісінське і т. ін.) — абсолютно самотній, одинокий. Зосталась я сама-самісінська, недугуючи. Ні сну мені, ні одпочинку (Вовчок, I, 1955, 277); Три вершники виїхали на шлях, мати лишилася сама біля плуга, сама-самісінська на цілому світі (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 20); По обіді Фелікс брав Волю за руку й водив гуляти, щоб більше дихати свіжим повітрям. «Ми тепер, мабуть, самі-самісінські, — казав Воля, — аж доки не прийдуть наші» (Ю. Янов., II, 1954, 38).

2. Підсил. до сам 1,5. — Так оце, Сергію, вона і є, ота філософська вода, в яку не можна двічі вступити? — Вона самісінська (Гончар, Циклон, 1970, 147); Тихон ще тільки почув, що се генерал, присланий від самісінського царя, та так і впав перед ним в ноги (Кв.-Осн., II, 1956, 142); Дійшло до того, що ніхто вже Вареника не вважав і за чоловіка, а так-таки за самісінського кучого... (Мирний, I, 1949, 138).

3. Підсил. до самий 1—3. — О, який же став ти білий! А який же став ти наймит! Такий самий, як колись, я бачила, по дорозі за хазяйськими волами йшов, такий самісінський! (Вовчок, I, 1955, 298); — Так! він самий і є, — відповів Котовський, — а що, не впізнав хіба? Той самісінський Котовський (Тич., I, 1957, 267); Щось глухо бубонить біля вікна — все стук і стук з самісінського ранку... (Голов., Поезії, 1955, 104); Ходив Архип Дейнека з краю в край слободи до самісінського вечора (Добр., Ол. солдатики, 1961, 5); В самісінському центрі великого аркуша, між багатьма замітками й малюнками, був намальований сам Білозуб (Собко, Біле полум'я, 1952, 166); Новий заводський будинок стояв за парком, над самісінським Дніпром (Загреб., Спека, 1961, 244); Петрик жив з мамою край села під самісінським лісом (Кучер, Вогник, 1952, 26); У самісінські жнива.

◇ Напітися (допітися) до положення [самісінських] риз див. риза; Напоїти до положення [самісінських] риз див. риза; Під (перед) самісінським носом див. ніс; По самісінську зав'язку див. зав'язка; По самісінську шийо див. шія; У самісінське серце див. серце.

САМІСЬКИЙ, а, е, діал. Самісінський. Бувало, що приведе [Іван] когось, бувало, що вертається саміський (Круш., Буденний хліб., 1960, 54); [Л е в:] Небіжчик дід казали: треба тільки слово знати, то й в лісовичку може уступити душа така саміська, як і наша (Л. Укр., III, 1952, 227); Все той же [Дмитрик], той же саміський, лише дужий став (Хотк., II, 1966, 251).

САМІТЕН див. самітний.

САМІТНИЙ, ітна, ітне, поет. САМІТЕН, ітна, ітне, рідше САМОТНИЙ, а, е. 1. Який стоїть, розташований і

г. ін. окремо, ізольовано (про предмет); одинокий. *Ударив грім над сусідньою горою. Огненний стовп піднявся на тім місці, де стояла суха, самітна ялиця* (Хотк., II, 1966, 220); *В степу стояло, наче вилите з сяйва, самітне дерево* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 10); *За озером, на галявині, стояв самітний оборіг з сіном* (Томч., Готель..., 1960, 13); *У лозах самотний [монастир] стоїть* (Шевч., II, 1953, 18); // Лише один; єдиний. *Велика кімната..., посередині кімнати самітний стіл і за столом самітна істота* (Ю. Янов., V, 1959, 120); *Крізь вікна падало на подвір'я тьмяне світло самітної лампочки* (Гжицький, У світ., 1960, 274); // рідко. Безлюдний. *Товариші за час тої розмови йшли самітною дорогою через поля* (Фр., II, 1950, 8).

2. Який залишився, живе і т. ін. наодинці, без нікого (про людину); сам. *Ніде не видно було ні душі.. Він був самітний серед цієї окопаної та обкладеної колючим чагарником діброви* (Л. Янов., I, 1959, 302); *Блукає цілу нічку у мріях По вулицях я самітний* (Л. Укр., IV, 1954, 86); *Тамара стояла самітна* (Хижняк, Тамара, 1959, 128); *Сучасна буржуазна література, коли вона обмежується тільки співчуттям до простих людей, по суті визнає їх безсилями, безпомічними і залишає людину самітною перед лицем загадкової долі* (Талант., 1958, 156).

3. Який не має сім'ї, рідних, близьких; одинокий; сам. — *Я його розважатиму, я йому догоджатиму, — веселіш йому у хаті буде зо мною, як тепер самітному* (Вовчок, I, 1955, 236); *Там, по теплих хатах, вони милися, голилися, залицялися до самітних козачок* (Тют., Вир, 1964, 460); // у знач. ім. самітний, мітнього, ч.; самітна, мітної, ж. Людина, що не має родини або не живе в родині; // Який відбувається, протікає без сім'ї, рідних, близьких. *Нехай же стріну я самітен час гіркий, Не відкавшись нічим* (П. Куліш, Вибр., 1969, 397); *Самітна старість*; // рідко. В якому живе одинока людина. — *Він, — мотивувала вона цю пораду, — сам один, безженний [неодружений], буде, певно, рад, як сестра важиве в нього, оживить його самітну хату та перейме частину його газдівство в свої руки* (Коб., II, 1956, 311).

САМІТНИК, рідше САМОТНИК, а, ч. 1. Релігійний фанатик, який живе у відлюдному місці — в пустелі, печері тощо; пустельник; відлюдник. — *Зараз я подібний до нещасного самітника, який блукає в пустелі і, помираючи від спраги, лиже солонці й каміння сухим язиком* (Вол., Місячне срібло, 1961, 153); *У порівн. — *А чому ви знаєте, що я скромний? — Він питає! Людина, що живе, як самітник, не п'є, не грає, не любить жінок...* (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 426); // у знач. присл. самітником. Відлюдно; не спілкуючись ні з ким; як самітник. *Сороковий рік життя, так як і тридцять дев'ятий, і тридцять восьмий, починали-му зовсім інакше. Відлюдьком, самітником* (Фр., IV, 1950, 344); *Поет народу — син народу — Йде навстріч ворогам своїм, Йде не самітником безплідним [безплідним], Протухлим в цвілій самоті, — Іде він речником народним, Упевненим в своїй путі* (Бажан, Роки, 1957, 208); — *Ось у цій тиші прожив я самітником два роки, — не без самозадоволення повчає професор своїх вихованців* (Довж., I, 1958, 475).

2. перен. Той, хто живе самітно або тримається осторонь від інших людей; відлюдько. *В житті не був Іван Іванович ні самотником, ні диваком-учителем, для якого не існує нічого, окрім його школи. Він любив хороше товариство* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 25); — *Я дозволю собі запросити вас до моєї господи. Буду безмірно радий, коли в мою скромну хату мисливця і самітника ступите ви* (Рибак, Помилка..., 1956, 116).

Рак-самітник див. рак¹.

САМІТНИЦТВО, рідше САМОТНИЦТВО, а, с. 1. Життя самітника (у 1 знач.). *Мотив пустині, проповідь самотництва є домінуючими майже в усіх переробках повісті про Варлаама та Йоасафа в російській літературі* (Рад. літ-во, 9, 1968, 73).

2. Зречення або уникання стосунків з людьми; життя на самоті; відлюдництво.

САМІТНИЦЯ, рідше САМОТНИЦЯ, і, ж. Жін. до самітник, самотник.

САМІТНИЦЬКИЙ, рідше САМОТНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до самітник і самотник. *Самітницьке життя*; // Власт. самітникові. — *Ти бачив, Васю, як танцюють чоловіки, коли вони самі?.. Який страшний, самітницький, хоч вовком вий, сум лежить на дні їхніх очей* (Загреб., Спека, 1961, 26).

САМІТНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. самітний. *Дерева ронять лист.. Дерева од самітності вмирають* (Кор., Поезії, 1967, 89); *Незлюбило її життя з самого початку. В сирітство кинуло.. І мужа нелюбимого дало і самітність бездітну...* (Хотк., II, 1966, 252); *Дожидалася його самітна тарілка, а хазяйка, зітхаючи на сю самітність, несла горщечок до плити* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 116).

САМІТНО, рідше САМОТНО. Присл. до самітний, самотний. *Пишні «тюрбе» — мавзолеї самітно сіріють на полі* (Коцюб., II, 1955, 129); *Під скелями самотно догорає, як червона жарина в печі, останній у хуторі вечірній огник* (Вас., I, 1959, 219); *Вулицею самітно йшов Микола Іванович* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 297); *Рік минав, Вернула пані вже вдовою, — Пан на чужині десь сконав. Жила самітно, сумувала, З людей ні з ким не розмовляла* (Фр., X, 1954, 365); // у знач. присудк. сл. *Коли мені в моїй малій, тихій хатині ставало тісно й самітно, я брала свою палицю в руки й одвідувала стару Катерину* (Коб., II, 1956, 320).

САМКА¹, и, ж. Те саме, що саміця. *На високому стовбурі старого в'яза в лелечім гнізді сплять лелеки — самець і самка* (Довж., I, 1958, 85); *Самка кита дає за добу 200—300 літрів молока* (Веч. Київ, 23.II 1957, 3); *Бджола, самка, літає навколо квітки лотоса* (Наука..., 7, 1964, 62).

САМКА², и, ж., діал. Вид дитячої хвороби.

САМО... Перша частина складних слів, яка вказує: 1) на скерованість дії, названої другою частиною слова, на самого себе, напр.: самовищнення, самовисміювання і т. ін.; 2) на здійснення чогось без стороннього впливу, без будь-якої допомоги або мимоволі, напр.: самобальзамування, самовизволення, самовиліковування, самовипромінювання, самовисихання і т. ін.; 3) на те, що щось відбувається автоматично або приводиться в рух механізмом, напр.: самобійний, самовиливний, самовимикальний, самовисувний і т. ін.

САМО: ◇ Так само див. так.

САМОАНАЛІЗ, у, ч. Аналіз власних вчинків і переживань. *Самоаналіз така тонка і хибка річ, що, на мою думку, її не варто починати прилюдно* (Л. Укр., V, 1956, 174); *Штукаренко ніколи не мав нахилу до хворобливих рефлексій чи витонченого самоаналізу* (Голов., Тополя..., 1965, 377).

САМОАНАЛІЗУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., рідко. Аналізувати власні вчинки і переживання. *Дружина Куцевича.. змушена була вислуховувати його скарги.. Коли так подобається чоловікові самоаналізуватися, нехай!* (Рибак, Час..., 1960, 493).

САМОБИЧУВАННЯ, я, с. Дія за знач. самобичуватися. *Тільки жорстоким самобичуванням грішного тіла... строгим постом на хлібові й воді можна було спаса-*

тися від бісових напастей (Козл., Ю. Крук, 1957, 396); То була така самокритика, таке самобичування, що воно приглушувало, нейтралізувало всі насмішки, які сипались на нього з усіх боків (Збан., Сеспель, 1961, 222).

САМОБИЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. Те саме, що самокатуватися. Молився [Симеон], самобичувався до нестями канчуком (Козл., Ю. Крук, 1957, 396).

САМОБРАНКА: $\diamond$ Скатертїна (скатерть)-самобранка, нар.-поет. У казках — чарівна скатертина, на якій за бажанням її власника можуть з'являтися різні страви, напої тощо. На столах під деревами, що гнулися од яблук, мандаринів, груш, було видимо-невидимо усяких страв, і печених і варених, мов на скатертині-самобранці (Автом., Щастя., 1959, 74).

САМОБРІЙКА, и, ж., розм. Безпечна бритва. Він щодня голівся самобриєю (Минко, Ясні зорі, 1951, 43).

САМОБУТНІЙ, я, в. Який відзначається природною своєрідністю, не схожий на інших (інші); самостійний у своєму розвитку, незалежний від будь-яких впливів; неповторний, оригінальний. На Русі в XI—XII ст. була своя високорозвинена самобутня культура, яка не поступалася культурам західних і східних держав (Знання., 1, 1966, 11); Українська література, як і література кожного народу, має самобутній, оригінальний характер, своє національне обличчя (Іст. укр. літ., I, 1954, 11); Лермонтов — глибоко самобутня постать, він не схожий ні на кого (Рильський, III, 1956, 207); На весь світ славляться натхненні пісні й чудові самобутні вироби народних умільців (Мист., 3, 1967, 1); Самобутній талант; Самобутній тип; // у знач. ім. самобутнє, нього, с. Те, що відзначається природною своєрідністю, не схоже на інше. Сила кожного таланту в умінні знайти в типовому оригінальне, самобутнє (Мист., 1, 1967, 13).

САМОБУТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. самобутній. Сильний талант збагачується від інших і зберігає самобутність, що живиться соками рідної землі, подихом історії, життям народу (Літ. Укр., 25.VII 1969, 3); Українська вишивка має досить давні традиції і свою самобутність, оригінальність, багатством узорів, гармонією кольорів, незвичайною красою вражає кожного, хто ознайомиться з нею (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 50); Вона змалку тільки про те й мріяла, щоб побачити справжнє народне весілля — в усій його самобутності та багатстві фольклору й етнографії (Смолич, Мир., 1958, 43).

САМОБУТНЬО. Присл. до самобутній. Кожен композитор прагне по-своєму, самобутньо розв'язати творчі проблеми, знайти найяскравіші художні засоби виразності (Мист., 6, 1967, 3); У загальному, багатоголосому хорі письменників різних країн і народів голос Остапа Вишні зазвучав з великою силою, свіжо й самобутньо (Рад. літ-во, 3, 1967, 28).

САМОВАР, а, ч. 1. Металева своєрідна за формою посудина для кип'ятіння води з топкою всередині, що наповнюється перев. вугіллям. Серед столу, на мідяному підносі, стояв блискучий самовар і мугикав стиха якусь журливу пісеньку (Мирний, I, 1954, 323); Самовар кипів, булькотів та парував, як навіжений (Н.-Лев., VI, 1966, 55); *У порівн. Розшумівся [Аркадій Петрович], як самовар, що ось-ось має збігати (Коцюб., II, 1955, 395); [К о с т ь:] Терпіть не можу, коли в людини сяє пика, як великодній самовар (Вас., III, 1960, 151); Телескоп стояв на веранді — довгий, як чапля, і жовтий, як самовар (Смолич, II, 1958, 8); // Така ж за формою посудина, в якій вода кип'ятиться за допомогою електрики; // чого і без додатка. Кількість води, що вміщується в цій посудині. Випив [справник] самовар чаю —

знов на порозі (Вовчок, I, 1955, 248); [П и л и п:] Я б увесь самовар видув, і хай би тоді Кость подавав рапорт на мене своїй теці (Мороз, П'єси, 1959, 115).

Наставляти (наставити, настановляти, настановити) самовар див. наставляти¹, настановляти¹; Поставити самовар див. поставити; Ставити самовар див. ставити.

2. розм., рідко. За часів Великої Вітчизняної війни — умовна або жартівлива назва міномета. Шура пригадала, що саме такими мінометами командує Юрась. — Вони страшні? — Січуть німців на січку. У нас їх звуть «самоварами» (Гончар, III, 1959, 171).

САМОВАРНІЙ, а, е. Прикм. до самовар; // Признач. для самовара. Чистили [черниці] крейдою та самоварною мастю мідні корогви (Мик., II, 1957, 373); Самоварна труба; // Такий, як у самовара. — Здоров, — каже він, і золотий передній зуб сіє по хаті самоварний блиск (Тют., Вир, 1964, 32).

САМОВАРНИК, а, ч. 1. Майстер, що виготовляв самовари.

2. розм., рідко. За часів Великої Вітчизняної війни — умовна або жартівлива назва мінометників. — Давайте, «самоварники»! — гукнув поранений мінометником наводчін. — За Парламентом їх [фашистів] збилося, як сарани (Гончар, III, 1959, 286).

САМОВАРЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до самовар. На веранді шумів закипаючи старий, мабуть єдиний в селі, самоварчик (М. Ол., Чуєш., 1959, 3).

САМОВБИВЕЦЬ, вдя, ч. Те саме, що самогубець.

САМОВБИВСТВО, **САМОУБИВСТВО**, а, с. Те саме, що самогубство. Замість літературної манії от-от готова була розвинутиись друга манія — манія самовбивства (Л. Укр., III, 1952, 690); Самовбивства він все-таки не вчинив (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 25).

САМОВБИВЦЯ, і, ч. і ж. Те саме, що самогубець. Як самовбивцю, поховали її саму собі в глухому кінці кладовища, на голій місцині (Тесл., 3 книги життя, 1949, 140); [А р т у р (ідуци):] Ви навіть самі не уявляєте, що ви розбомбили, Рандольф Крауфорд. Ви — живий самовбивця (Собко, П'єси, 1958, 94).

САМОВБИВЧИЙ, а, е. Те саме, що самогубний. Любив я вже першим відчайдушним коханням тиху дівчину в селі, і любов ця, напевно, й стримала мене від самовбивчого кроку (Козл., Сонце., 1957, 99).

САМОВДОВОЛЕНИЙ, а, е. Який відчував задоволення самим собою і не приховує цього, усвідомлюючи свої достоїнства, заслуги, переваги тощо. Килина — обмежена самовдоволена селянка, яка живе в достатках (Укр. літ., 9, 1957, 278); Нестеренко засміявся тихим сміхом самовдоволеної людини (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 166); // Який виражає самовдоволення, свідчить про нього. Було в його легкій ході, в самовдоволеному виразі обличчя щось таке привабне, що незнайомі жінки усміхалися йому (Вільде, Сестри., 1958, 217); Серед напівроздязнених, приречених людей — бундючні постаті есеїстів з самовдоволеними посмішками (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 149).

САМОВДОВОЛЕНІСТЬ, ності, ж. Властивість і став за знач. самовдоволений. Храпчукове обличчя, що завжди світилося самовдоволеністю людини, яка знав собі ціну, сьогодні мало вираз невластивої йому розгубленості (Жур., Вел. розмова, 1955, 33).

САМОВДОВОЛЕННЯ, я, с. Почуття і став задоволення самим собою. Які б не були великі наші досягнення, комуністам і всім радянським людям не властиві почуття самовдоволення, самозаспокоєння (Рад. Укр., 5.XI 1960, 1); Від хвилювання і самовдоволення старий селянин говорив таким тоном, що й сам себе не пізнавав (Добр., Ол. солдатики, 1961, 3); Пласке кругле обличчя

її.. сially урочистим і переможним самовдоволенням (Тулуб, В степу..., 1964, 62).

САМОВДОВОБЛЕНО. Присл. до самовдовблених. — Ну, це справа безнадійна, — сказав Гудзій самовдоволено. — Вимога цілком законна! — почувлись голоси з залу (Головко, II, 1957, 1547); Боженка, здавалося, самовдоволено посміхався собі в бороду (Донч., III, 1956, 24).

САМОВДОСКОНАЛЕННЯ, САМОУДОСКОНАЛЕННЯ, я, с. Удосконалення самого себе (фізичне, моральне і т. ін.), своєї фахової майстерності тощо. Проповідь [у творах Л. Толстого] патріархального життя, непротивлення злу, самовдосконалення людини були далекі від справді революційних форм боротьби проти самодержавства (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 31); Для того, щоб займатися самовихованням, мало лише знати себе. Треба, крім цього, прагнути до самовдосконалення (Знання..., 10, 1966, 29); Художник-професіонал, для якого мистецтво в основним заняттям, відчуває закономірний потяг до безперервного самовдосконалення, до пошуків нового (Нар. тв. та етн., 3, 1963, 22).

САМОВДОСКОНАЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. самовдосконалюватися.

САМОВДОСКОНАЛЮВАТИСЯ, САМОУДОСКОНАЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, *недок.* Вдосконалювати самого себе (фізично, морально і т. ін.), свою фахову майстерність тощо.

САМОВИДЕЦЬ, дця, ч. Те саме, що очевидець. Про опришків знав [Василь] багато, оповідав про деяких як самовидець (Хотк., Довбуш, 1965, 44); Підле вбивство парламентарів викликало хвилю гніву й обурення серед наших військ. Самовидці їхньої смерті — бійці-передовики — похмуро поглядали з-під вушанок на чуже безкрає місто (Гончар, III, 1959, 237); Вежі Кремля, самовидці століть, Вчувають стрімкі й гордовиті, Як серце солдатське в строю стукотить (Бажан, Роки, 1957, 256).

САМОВИЗНАЧАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.*, **САМОВИЗНАЧИТИСЯ,** чуся, чишся, *док.* 1. Знаходити, визначати своє місце в житті, в суспільстві; усвідомлювати свої класові, політичні, національні і т. ін. інтереси. Третя риса [добу культурного розвитку] — це все дальший зріст організованості, яка охоплює й дозрілих письменників, і письменницьку молодь, і ширшу масу читачів, примушуючи самовизначитися «диких» літератів (Еллан, II, 1958, 177).

2. *політ.* Здобувати самостійний національний державний устрій. Скрізь, де ми бачимо насильствени зв'язки між націями, ми, нітрохи не проповідуючи неодмінно відокремлення кожної нації, відстоюємо безумовно і рішуче право кожної нації політично самовизначитись.. (Ленін, 25, 1972, 68).

САМОВИЗНАЧЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. самовизначається 1. Покликана [партія] сприяти самовизначенню робітничого класу, усвідомленню і виконанню ним своєї всесвітньо-історичної місії (До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970, 9); Художнє самовизначення Коцюбинського проходило під величезним впливом не стільки творчості Франка, як його теоретичних, літературно-критичних і публіцистичних виступів (Вітч., 4, 1963, 157).

2. *політ.* Волевиявлення певного народу щодо свого національного й державного устрою. Жовтнева революція розбила кайдани національного гніту, проголосила і забезпечила право націй на самовизначення (Програма КПРС, 1961, 10).

САМОВИЗНАЧИТИСЯ *див.* самовизначається.

САМОВИКРИВАННЯ, я, с. Те саме, що самовикриття.

САМОВИКРИТТЯ, я, с. Викриття самого себе, своїх

дій, учинків, недоліків, слабостей і т. ін. [М у р а в - й о в:] Все-таки прошу вас пояснити, що значить ваше самовикриття, яке, по суті, рівне самогубству? (Голов., Драма, 1958, 314); Комічний діалог, художня функція якого полягає в самовикритті негативного персонажа, є неодмінним елементом його [Остапа Вишні] усмішок (Рад. літ-во, 4, 1965, 34).

САМОВИРАЖАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* Розкривати своє «я», виявляти (перев. у художній творчості, в художньому образі) свої думки, настрої, переконання. У поезії Первомайського.. завжди відчутний образ самого автора. Це наче лірична сповідь чистої і прекрасної людської душі. Але сила творів поета — в тому, що, самовиражаючись, він висловлює народну точку зору (Рад. літ-во, 5, 1968, 42); Багато втрачають герої роману Н. Рибак «Час сподівань і звершень», що мало самовиражаються; їх заступають великі абзаци авторських характеристик (Вітч., 1, 1962, 177).

САМОВИРАЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. самовиражається. Танець — невмирущий засіб самовираження народу, ключ до осягнення його душі (Роб. газ., 7.XII 1974, 4).

САМОВИРАЗ, у, ч. Те саме, що самовираження. У раннього Рильського — часів книги «Під осінніми зорями» і дещо пізніших — переважав тип настроєвої ліричної мініатюри, де все підкорено завданням глибинного психологічного самовиразу (Не ілюстрація.., 1967, 106).

САМОВИХВАЛЯННЯ, я, с. Вихваляння самого себе. — Це ж був не звіт, а самовихваляння! (Донч., V, 1957, 495); Ми не маємо наміру вдаватися до самовихваляння (Мист., 1, 1959, 10).

САМОВИХОВАННЯ, я, с. Виховання самого себе. Підліток вступає в новий етап свого розвитку, який починає визначатися не лише вихованням, а й самовихованням (Рад. психол. наука., 1958, 389); Самовиховання, яке сприяє творчій самостійності думки, самоперевірці, звільненню від недоліків.., невіддільне від усвідомлення своєї особистої відповідальності за свої висновки та вчинки, за свою власну долю (Рад. літ-во, 4, 1967, 12).

САМОВИЯВ, у, ч. Те саме, що самовиявлення. В есе незмірно зростає роль і значення самовияву автора (Рад. літ-во, 10, 1966, 44).

САМОВИЯВЛЕННЯ, я, с. Розкриття свого «я», виявлення (перев. у художній творчості, в художньому образі) своїх думок, настроїв, переконань. Принцип комуністичної партійності охоплює такі важливі проблеми, як роль передового світогляду в творчості митця, свобода творчого самовиявлення (Рад. літ-во, 9, 1969, 5).

САМОВІДВІД, вóду, ч. Відхилення своєї кандидатури від висунення на яку-небудь виборну громадську посаду з умотивуванням відмови. Коли комуністи групи вперше вирішили обрати його своїм вожаком, він розгубився і зробив самовідвід. Мовляв, у партії всього лише два роки, не має досвіду керівництва (Рад. Укр., 11.VI 1961, 2).

САМОВІДДАНІЙ, а, е. 1. Здатний на самовідданість, готовий пожертвувати собою, поступитися своїми особистими інтересами для блага інших. Священний обов'язок комсомолу — готувати молодь до захисту соціалістичної Батьківщини, виховувати самовідданих патріотів, вдатних дати рішучу відсіч нападові будь-якого ворога (Програма КПРС, 1961, 94); З сивої блакиті віків, з полум'я революційних битв постають горді образи славетних прадідів великих, і батьків, і самовідданих товаришів — Хмельницького, Палія, Кармалюка, Залізняка, Боженка і Щорса (Довж., III, 1960, 57); Самовіддана російська жінка, вона [Волконська] поїхала за чоловіком на каторгу, в Сибір (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 108).

2. Сповнений самовідданості (про дії, вчинки, почуття і т. ін.). Самовіддану боротьбу українського народу за побудову комунізму очолює і спрямовує вірний бойовий загін великої КПРС — Комуністична партія України (Ком. Укр., 4, 1966, 7); Самовіддана праця трудящих республіки високо оцінена партією і урядом: Радянська Україна двічі нагороджена орденом Леніна (Рад. Укр., 22.V 1959, 1); Самовідданий подвиг здійснила санінструктор комсомолка Валерія Гнаровська.. Валерія винесла в поля бою 27 поранених солдатів і офіцерів (Ком. Укр., 10, 1964, 48); Багато поетичних творів Шевченка часів заслання на теми з минулого й сучасного України перейнято ідеєю патріотизму, безмежної, самовідданої любові до батьківщини (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 322).

САМОВІДДАНИСТЬ, ності, ж. Готовність пожити собою, поступитися своїми особистими інтересами для блага інших. Мама серцем відчувала зміни в поведінці сина, про які не хотіла говорити. Він був безмежно вдячний матері за її чуйність і самовідданість (Вільде, Сестри.., 1958, 49); Робітничий клас Радянської України завжди, на всіх етапах будівництва соціалізму і комунізму показував зразки самовідданості в боротьбі за втілення в життя планів ленінської партії (Ком. Укр., 2, 1969, 3).

САМОВІДДАПНЯ, я, с., рідко. Те саме, що самовідданість.

САМОВІДДАНО. Присл. до самовідданий. На окупованій території Радянської України самовіддано боролися з ворогом близько 500 тисяч партизанів, об'єднаних у бойові загони, і понад 100 тисяч підпільників (Ком. Укр., 12, 1967, 14); Працювали [вчителі] наполегливо, самовіддано (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 5); Гертруда самовіддано любила свого чоловіка, і тільки для нього, для тієї хвилини, коли він приходить з роботи, берегла вона свою посмішку (Собко, Серце, 1959, 19).

САМОВІДДАЧА, і, ж. Цілковита віддача всіх своїх сил, знань, здібностей. Коли маєш дар, успадкований від матері, від рідної пісні, від народу, то обов'язок твоїй — народові його й повернути! З повною самовіддачею, ще в більшій довершеності почуття й мислі... (Гончар, Циклон, 1970, 108); Справжнє мистецтво вимагає від художника великої моральної і духовної самовіддачі (Мист., 2, 1967, 11).

САМОВІДРЕЧЕНИЙ, а, е. Те саме, що самозречений.

САМОВІДРЕЧЕННЯ, я, с. Те саме, що самозречення. Коли ми були в нужді, по смерті батька, з якою витримували, в яким самовідреченням вона зносила все, уривала собі від рота, щоб не дати нам із мамою почути недостатку! (Фр., VI, 1951, 293); — Не можу, — відповів з героїчним самовідреченням бравий вояка Швейк, — мушу бути в канцелярії, ану ж хтось телефонуватиме (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 351).

САМОВІДЧУВАННЯ, я, с. Те саме, що самовідчуття.

САМОВІДЧУТТЯ, я, с. Відчуття власного морального або фізичного стану; // Здатність свідомо осягати навколишнє; притомність. Міцний і запашний дим [сигари] стверезив [отверезив] її і повернув їй самовідчуття (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 95); // Усвідомлення, відчуття в собі яких-небудь властивостей. Який багатий наш народ на веселощі — буйні, пристрасні, всевладні! Це самовідчуття своєї сили в народі — найчудовіша його риса (Мас., Життя.., 1960, 131).

САМОВІЛЛЯ, я, с. Схильність діяти за своєю волею, незважаючи на волю й думку інших; свавілля.

САМОВІЛЬНИЙ, а, е. 1. Який здійснюється без дозволу; самочинний. На весь повіт сполохів нагнав самовільний сход [селян] у Буймирі (Горд., I, 1959, 241); Через кілька днів на бюро комсомольської організації го-

ворили про самовільну подорож Гриші до Одеси (Сміл., Сашко, 1954, 238); // рідко. Який зроблено навмисно.

2. Який діє на власний розсуд, незважаючи на волю й думку інших; свавільний. — Спам'ятайся, донько, та й слухай нені, не будь самовільна (Черемш., Тв., 1960, 206).

3. Який відбувається, виникає і т. ін. сам по собі, без будь-якого зовнішнього втручання, стимулювання; спонтанний. Найцікавіша особливість ядерної реакції поділу полягає в тому, що вона супроводиться самовільним (спонтанним) випусканням нейтронів (Курс фізики, III, 1956, 374).

САМОВІЛЬНИК, а, ч., заст. Самоволець.

САМОВІЛЬНИЦЯ, і, ж., заст. Жін. до самовільник.

САМОВІЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. самовільний 2. Раїса Михайлівна Навроцька вже довідалась од своєї горничної, що Саня сиділа в Комашком в номері Мурашкової. Така самовільність молоді дівчини здавалась для неї трохи не проступством (Н.-Лев., V, 1966, 229).

САМОВІЛЬНО. Присл. до самовільний 1, 3. [Л и ц а р:] Король того не подарує, що ви йому всю гору покопали, покинули замовлену роботу, до іншої взялися самовільно (Л. Укр., II, 1951, 214); Я самовільно відлучився з полку (Кол., На фронті.., 1959, 166); Всіх, хто самовільно наближався сюди [до майдану], зустрічали стрілами (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 539); Ти самовільно завдав собі рану. Такої рани замовити не можна (Фр., VI, 1951, 35); В ту хвилину, коли, здавалось, сон найміцніше обгорнув мандрівців, коли у Швидкого думки самовільно залітали кудись.., він почує у ногах якусь неспокійну руханину (Вас., I, 1959, 355); Виявилось, що солі урану самовільно випускають промені з особливими властивостями (Наука.., 3, 1956, 35).

САМОВІЛЬСТВО, а, с. Те саме, що самовілля.

САМОВЛАДА, и, ж., рідко. Те саме, що самовладання. У хлопчика відразу зникла з обличчя безпомічний дитячий вигляд.. На ньому зразу з'являвся якийсь дивний, не дитячий спокій, самовлада і певність у собі (Вас., II, 1959, 8); — Не вбивайте мене, дядьку, — сказав хлопець і заплакав, остаточно втрачаючи самовладу, — пустіть жити! (Ю. Янов., Мир, 1956, 142).

САМОВЛАДАННЯ, я, с. Здатність володіти собою; витримка, холонокровність. Старий князь вислухав сотника з належним спокоєм і самовладанням (Ле, Наливайко, 1957, 37); — Я вже виплакалась допіру. — Мирослава звела обличчя з сухими очима і заговорила знову: — Марія Кирилівна мене потішала тим, що це з кожною спочатку буває так, що самовладання не приходить одразу (Головко, II, 1957, 587); Наказувала собі [Тамара] бути спокійною, за всяких обставин не втрачати самовладання (Хижняк, Тамара, 1959, 31).

САМОВЛАДДЯ, я, с., заст. 1. Самодержавство. Правління Людовіка XIV було часом найбільшого розквіту королівського самовладдя (абсолютизму) у Франції (Нова іст., 1956, 43).

2. Свавілья.

САМОВЛАДЕЦЬ, дця, ч., заст. Самодержець. Ти [поезія], що Шекспірові вказала шлях, Як самовладця і тирана Ліра Перетворить в дитину-чоловіка, — Навчи й мене (Фр., X, 1954, 403).

САМОВЛАДНИЙ, а, е, заст. 1. Який має необмежену державну владу; самодержавний. *Образно. [О в л у р:] Не забувай, небоже, що ось тут Я пан, я самовладний цар у лісі, А ти в моїх руках (Фр., IX, 1952, 283); // Який є проявом самовладдя (у 1 знач.), заснований на самовладді. Парламент зажадав суду над міністром лордом Страффордом, найбільш запеклим провідником самовладної політики короля (Нова іст., 1956, 9).

2. Який самовільно взяв на себе право безроздільно управляти кимсь, чимсь; свавільний. *Прагнучи зміцнити свої соціально-економічні позиції, середній і нижчий прошарок бояр та міське населення тяжіли до сильної князівської влади і підтримували її в боротьбі проти самовладної боярської знаті* (Іст. УРСР, I, 1953, 90).

САМОВЛАДНИК, а, ч., заст. Самодержець.

САМОВЛАДНІСТЬ, ності, ж., заст. Властивість за знач. самовладний. В поезії «Щира молитва» письменник [І. Манжура] дотепно, в дусі народної сатири, викриває самовладність багатіїв, показує безправність простої людини (Іст. укр. літ., I, 1954, 477).

САМОВЛАДНО, заст. Присл. до самовладний. Спізнала [Татьяна] досвідом великим, Як волю взятъ над чоловіком Та самовладно управляетъ (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 59); [А н д р о м а х а:] Як я те [війну] чую й бачу, то здається мені, що то повстав з безодні Хаос, що ні людей нема вже, ні богів, а тільки смерть панує самовладно (Л. Укр., II, 1951, 261).

САМОВЛАДСТВО, а, с., заст. Самодержавство. [К а й Л е т і ц і й:] То тільки так здається, самовладства ніколи в Римі не було й не буде. Законові корився і Нерон (Л. Укр., II, 1951, 365).

САМОВЛАДЦЯ, і, ч., заст. Самодержець. Ярослав став самовладцею всієї землі Руської (Загреб., Диво, 1968, 683).

САМОВЛАСТЯ, я, с., заст. Самодержавство. 150-ту річницю з дня народження свого найбільшого сина святкує нова демократична Польща, що на руїнах самовластя будує нове справедливе життя (Рильський, III, 1956, 293).

САМОВОЛЕЦЬ, льця, ч. 1. Людина, яка діє на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших; свавілець. *Лише життя із тими самовольцями* (Вовчок, I, 1955, 184).

2. Людина, яка діє, робить що-небудь без дозволу. *Кинувся [козак Мамарига] до дверей,— заперті двері.. Просився, просився,— не відчиняють. Узяв тоді двері виставив і увійшов у хату... Лежить чоловік на печі: — Що ти за самоволець, що прийшов до мене та двері виставив?* (Укр.. казки, легенди.., 1957, 208).

САМОВОЛКА, и, ж., розм. Самовільний відхід чи від'їзд із військової частини на певний час; самовільний вчинок на військовій службі. — *А це що за справа? Персональна?.. Самоволка?* — Ні те, ні те. Розшукуємо біографію старшини другої статті Разуєва (Логв., Давні рани, 1961, 38).

САМОВОЛЯ, і, ж. Те саме, що самовільля. *Не тихне дума люта Про кайдани і про пута, Про сіпацтво та неволю, І про царську самоволю* (Фр., XIII, 1954, 152); *Вже не тільки самоволя вчительська, а й звичайнісінькі вимоги шкільної дисципліни доводили його до сказу* (Крим., Вибр., 1965, 324).

САМОВПЕВНЕНИЙ, а, е. Занадто впевнений у собі, у своїх можливостях, здібностях і т. ін. *Як і всі вродливі хлопці, він був трохи самовпевнений, але намагався це приховати* (Собко, Біле полум'я, 1952, 151); *Він стояв перед нею — молодий, самовпевнений. Ольга відчувала за ним якусь приховану силу: він знає, що каже і що робить, і взагалі більше від неї знає* (Дор., Не повтори.., 1968, 93); // *Який виражає впевненість у собі, свідчить про неї. Дорош озирнувся і, побачивши Гната, його незалежну позу, його ревізуючий погляд, його самовпевнене обличчя, догадався, що це і є голова сілради Гнат Рева* (Тют., Вир, 1964, 117); *Нахабство і цинізм тих слів і цей порух самовпевненої зверхності образили Франка* (Кол., Терен.., 1959, 109); — *Що ж, усім не догодиш,— замурмотів Корж голосом, в якому вже не чулось тих самовпевнених нот, які звучали на початку розмови* (Добр., Тече річка.., 1961, 33).

САМОВПЕВНЕНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. самовпевнений. *Насмішкуватий погляд глибоко посаджених очей і трохи кирпатий ніс на довгому обличчі виявляли в ньому самовпевненість і якусь юнацьку завзятість* (Панч, В дорозі, 1959, 258).

САМОВПЕВНЕНО. Присл. до самовпевнений. — *Доручить мені, товаришу начдив,— самовпевнено сказав комбриг* (Панч, II, 1956, 311); *На суді він намагався приматися зухвало, самовпевнено* (Дор., Не повтори.., 1968, 40).

САМОВРІДОК, дка, ч., рідко. Те саме, що саморідок. *Ото снилось йому, що в нього був трус, що при трусі тому знайдено кілька примірників тоненького збірника творів українського поета-самовродка Рябоклячки* (Юцюб., I, 1955, 161).

САМОВРЯДНИЙ, а, е. Який самостійно вирішує питання внутрішнього управління. *Ольвія, Тіра, Херсонес і ряд інших колоній на всьому протязі свого існування були самоврядними містами-державами (полісами), типовими для стародавньої Греції того часу* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 246).

САМОВРЯДУВАННЯ, **САМОУРЯДУВАННЯ**, я, с. 1. Форма управління, за якого суспільство, певна організація, господарська чи адміністративна одиниця тощо має право самостійно вирішувати питання внутрішнього керівництва. *Організація революційного самоврядування, виборів народом своїх уповноважених в не пролог, а епілог повстання* (Ленін, 11, 1970, 161); *Уряд [Петра I] почав дедалі більше обмежувати козацьке самоврядування, бо самостійне козацьке військо було для нього небезпечне* (Іст. СРСР, II, 1957, 16); *При комунізмі державу буде замінено громадським самоврядуванням* (Ком. Укр., 4, 1962, 60); // *Виборна установа, яка здійснює таке управління. Розправившись з Базилевським, турбаївці обрали самоврядування* (Гончар, Таврія, 1952, 195); *Столяров коротко оглянув простору кімнату — в кабінеті глави міського самоврядування йому доводилось бути вперше* (Смолич, V, 1959, 778).

2. Право державної одиниці самостійно вирішувати питання внутрішнього законодавства й управління, а також мати свої урядові органи. *Всі області держави, що відрізняються побутовими особливостями або національним складом населення, повинні мати широке самоврядування і автономію..* (Ленін, 23, 1972, 303); *Боротьба колоній за самоврядування.*

САМОВТІХА, и, ж. 1. Не приховуване почуття і стан задоволення самим собою; самозадоволення. *Ганебне те, коли безсила лютість душить невільника, що сам себе запродав у неволю, а мусить цілувати руку панові своєму, хоч ладен був би гризти її; ще ганебніша тупа самовтіха рабовласника, що чваниться скарбами, здобутими з чужої поневоленої праці* (Л. Укр., VIII, 1965, 180).

2. Втішання, заспокоєння самого себе. *Він сказав, що не надає ніякого значення її вчинку. То була облуда юності, самовтіха, самообман* (Голов., Тополя.., 1965, 143).

САМОВТІШНИЙ, а, е. 1. Який виражає почуття і стан задоволення самим собою.

2. Який втішає, заспокоює самого себе. *Самовтішне міркування.*

САМОВТІШНО. Присл. до самовтішний. *Нещодавно визволений з турецького полону Стефан Потоцький сидів на першій лаві, гордовито й самовтішно всміхаючись* (Туллуб, Людолови, I, 1957, 29).

САМОВЧИТЕЛЬ, **САМОУЧИТЕЛЬ**, я, ч. Підручник, посібник для самостійного навчання чого-небудь без керівника. *Мріяв [Захар] заробити на баян і по-справжньому навчитися музики. Купував самовчителі з нотами, намагався в них розібратись* (Дор., Не повтори.., 1968, 171).

САМОВ'ЯЗ, а, ч. Галстук, який зав'язують на собі при одяганні. В той час (на початку цього віку), коли модно було носити широкі фантазійні галстуки, так звані самов'язи, Павлик давав перевагу скромним метеликам, наче приклеєним до високого комірка (Письмен. вблизька, 1958, 69).

САМОГАРТІВНИЙ, а, е. Який має здатність до самогартування.

САМОГІПНОЗ, у, ч. Навіювання самому собі певних уявлень, думок, почуттів; піддавання себе самого гіпнозу. Доктор вивчив пацієнтку і вирішив лікувати її самогіпнозом (Смолич, II, 1958, 95); Існують спеціальні психотерапевтичні способи самонавіювання, самогіпнозу, які дозволяють тим, кого мучить безсоння, опанувати мистецтво засинання (Наука., 12, 1969, 45).

САМОГОДІВНИЦЯ, і, ж. Спеціальний пристрій, в який корм надходить автоматично у міру з'їдання його тваринами. В самогодівниці з допомогою саморобного тракторного візка подаються сухі корми і вологі їх суміші (Рад. Укр., 26.III 1964, 2).

САМОГОН, у, ч. Алкогольний напій, який виготовляють кустарним способом із буряків, картоплі, цукру тощо. Куркулі пекли й смажили, варили самогон, різали свиней (Воскр., Весна., 1939, 45); Вицідивши до денця склянку каламутного самогону, Ярошенко враз повеселішав (Речм., Весн. грози, 1961, 83).

САМОГОНКА, и, ж., розм. Те саме, що самогон. У матері знову починалася гарячка; їй знову лили на гаряче тіло самогонку, а брат Петро, засукавши рукава, розтирав (Кос., Новели, 1962, 41).

САМОГОННИЙ, а, е. Прикм. до самогон. Задушливий, кислий запах самогонного перегару витає над сплячими (Тют., Вир, 1964, 135); Він п'є самогонний первак у Марусі (Перв., II, 1958, 351); // Признач. для виготовлення самогону. — Будемо робити обшук. — А то ж для чого? — Може, самогонний бак у соломі ховаєте, а може й самогон (Шиян, Баланда, 1957, 33).

САМОГОННИК, а, ч., розм. Той, хто займається виготовленням самогону.

САМОГОННИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до самогонник.

САМОГОНОВАРІННЯ, я, с. Виготовлення самогону. Працівники міліції проводять рішучу боротьбу з самогонварінням (Веч. Київ, 9.X 1972, 3).

САМОГОНОВИЙ, а, е. Те саме, що самогонний. *Образно. Ну, це добре: початок зробили, а тепер би ще самогону нечисть вигнати з села (Панч, II, 1956, 389).

САМОГОНОЧКА, и, ж. Пестл. до самогонка. — А й справді? З чого їй, брат, ту самогоночку гнати? Тут, брат, щось не те (Збан., Єдина, 1959, 48).

САМОГОНЧИК, а, ч. Пестл. до самогон. — Еге, голубчику, це ж ти самогончиком підторговуєш (Вас., II, 1959, 237).

САМОГРАЙ, ю, розм., жарт. Те саме, що самовір 1.

САМОГУБЕЦЬ, бця, ч. Той, хто сам себе позбавив життя. Безталанного Семена поховали. Без попа, бо він відмовився ховати самогубця (Ірчан, II, 1958, 314); // перен. Той, хто зважується на ризиковану дію, на відчайдушний вчинок і т. ін., що може закінчитися його власною загибеллю. Особливо накинуся він на переселенців.. — Хіба можна в таку далеч їхати з їхніми лахами і нещасними копійками? Це вже не люди, а купа самогубців! (Стельмах, I, 1962, 13).

САМОГУБНИЙ, а, е. Стос. до самогубства. Як чужаниця у своїй землі, Він навіть самогубної петлі Бує зажадав у дикому відчаї, — Та смерть сама до страдника прийшла (Рильський, I, 1956, 374).

САМОГУБСТВО, а, с. Позбавлення себе життя. Під ранок в мені виріс план самогубства (Коцюб., II, 1955,

263); У жінки з'явилася сивина. Глибокі зморшки перерізали високе чоло. Все частіше почала зринати думка про самогубство (Донч., III, 1956, 79); // перен. Можлива власна загибель, ймовірно знищення самого себе, зумовлені ризикованою дією, відчайдушним вчинком і т. ін. Софочка пише, що її жених подав до Академії наук божевільний план: добратися до землі Банета на шлюпках. Це ж самогубство (Стельмах, I, 1962, 287); Якщо імперіалісти розв'яжуть нову війну, вони тим самим стануть на шлях самогубства (Матер. XXII з. КПРС, 1961, 9).

◇ **Покінчити життя самогубством** див. **покінчити**. **САМОГУБЦЯ**, і, ч. і ж. Те саме, що самогубець. В свіжій могилі.. лежав похований сьогодні вранці самогубця (Смолич, II, 1958, 92).

САМОДЕРЖАВЕЦЬ, вця, ч., заст. Самодержець. — Ач якбго Собі ми виблагали в бога Самодержавця (Шевч., II, 1963, 405).

САМОДЕРЖАВНИЙ, а, е, політ. 1. Який має необмежену державну владу. На чолі Російської держави стояв самодержавний цар, який сам був першим поміщиком (Іст. СРСР, I, 1956, 176); // Який діє, поводить себе свавільно; повновладний. Владичество [влада] над душами людей робило пушкарів самодержавними деспотами (Хотк., II, 1966, 54).

2. Заснований на самодержавстві, який є проявом самодержавства; який існує при самодержавстві. Українська дожовтнева література розвивалася, як відомо, у надзвичайно важких умовах, бо самодержавний соціальний гніт на Україні супроводжувався і посилювався національним (Рад. літ-во, 3, 1971, 38); Умови виховання П. Тичини були складними. Семінарія, в якій він учився, готувала з своїх вихованців вірних слуг самодержавного режиму (Іст. укр. літ., II, 1956, 350); // Яким править самодержець. Самодержавна Росія завжди була оплотом всієї європейської реакції (Ленін, 2, 1969, 13).

САМОДЕРЖАВНИЦЬКИЙ, а, е, політ., рідко. Те саме, що самодержавний.

САМОДЕРЖАВНО, політ. Присл. до самодержавний. Король, що правив самодержавно, спирався на великих землевласників — духовенство і дворянство (Нова іст., 1956, 51).

САМОДЕРЖАВСТВО, а, с. Форма правління державою, за якою верховна влада зосереджена необмежено в руках однієї особи — самодержця; абсолютна монархія, абсолютизм. Намагання Карла I відновити самодержавство викликало обурення буржуазії і нового дворянства (Нова іст., 1956, 8); „Російська соціал-демократична робітничка партія ставить своїм найближчим політичним завданням повалення царського самодержавства і заміну його республікою на основі демократичної конституції.. (Ленін, 6, 1969, 193); // Необмежена влада самодержця. Самодержавство є верховна, безконтрольна, безвідповідальна, невиборна влада однієї особи (Ленін, 8, 1970, 334); // Царський уряд. Самодержавство царя вело відчайдушну боротьбу проти запровадження представницьких установ у Росії (Ленін, 20, 1971, 4); Скинення царя і самодержавства ми, вчителі, селянські сини, чиновники дев'ятого класу, зустріли з величезною стихійною радістю (Довж., I, 1958, 15).

САМОДЕРЖЕЦЬ, жця, ч. Не обмежений у своїй владі самодержавний правитель; монарх. З іронією говорить [Т. Шевченко] про обожнювання царськими блюдолизами самодержців (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 168); *У порівн. Помреж [помічник режисера], коли тримав вже в руках свої атрибути верховної влади на кону, був неможливий, як самодержець (Смолич, Театр., 1940, 125).

САМОДЕРЖИЦЯ, і, ж. Жін. до самодержець.

САМОДИСЦИПЛІНА, и, ж. Дисципліна у власній поведінці; вміння підкоряти свої дії певним вимогам. Найвимогливішим Максим був до себе, скрізь і завжди дотримуваяся самодисципліни і раз установлених правил конспірації (Коз., Блискавка, 1962, 135); Невід'ємною рисою розвитку соціалістичної демократії є виховання політичної активності, високої ідейності, свідомої самодисципліни (Ком. Укр., 11, 1968, 13).

САМОДІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до самодійці. Самодійські мови.

САМОДІЙЦІ, ів, мн. Загальна назва групи споріднених північних народів (ненців, селькупів і т. ін.).

САМОДІЛКОВИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що саморобний. Дістала [Мася] самоділкової помади з-за шафи, розчесалась (Свидн., Люборацькі, 1955, 12).

САМОДІЛЬНИЙ, а, е, розм. Те саме, що саморобний. Ось її величність королева ласкаво подає мені роблені власноручно квітки, їх багато лежить у неї на столі поруч з самодільною короною (Л. Укр., ІІІ, 1952, 577).

САМОДІЮЧИЙ, а, е. Який діє автоматично; автоматичний. Самодіючі апарати.

САМОДІЯЛЬНИЙ, а, е. 1. Який ґрунтується на активних самостійних діях (перев. про організацію, орган і т. ін.). Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді — самодіяльна громадська організація молоді, активний помічник і резерв партії (Статут КПРС, 1971, 54); Завдяки керівництву партії профспілки в нашій країні стали найбільш масовою самодіяльною організацією (Ком. Укр., 1, 1970, 37); У справі додержання правил соціалістичного співжиття дедалі важливішу роль покликані відігравати народна міліція, товариські суди і подібні до них самодіяльні органи (Резол. ХХІ з. КПРС, 1959, 21); // Який діє за власним бажанням, за особою ініціативою. Довго, заїкаючись, перебиваючи один одного, пояснювали [хлопці], що вони самодіяльні майстри і бажать допомогти будівельникам (Збан., Курил. о-ви, 1963, 221); // Який здійснюється за почином мас. Силами робітників і службовців намічено збудувати 100 тисяч квадратних метрів житлової площі. Для самодіяльного житлового будівництва вивільнюється велика кількість деревини, азбестового порошку, багато інших матеріалів (Рад. Укр., 28.ІІ 1957, 1); Хрещатиком знову проходили самодіяльні маніфестації (Смолич, Мир..., 1958, 218).

2. Стос. до самодіяльності (у 2 знач.). Поряд з мистецтвом професіональним втілює силу народної талановитості самодіяльне мистецтво (Рильський, ІІІ, 1956, 52); Самодіяльний драмгурток при клубі «Металіст» не ставив жодної п'єси, де б не було ролі для незрівняного коміка — дяді Вані (Ю. Янов., ІІ, 1954, 101); Христина вирішила влаштувати невеликий самодіяльний концерт, присвячений відкриттю емтеєсівського клубу (Збан., Переджнив'я, 1955, 236); Державний народний хор виконував пісню самодіяльного композитора «Верховино, мати моя» (Вол., Місячне срібло, 1961, 100).

3. спец. Який займається будь-якою діяльністю, що дає заробіток; той, хто має самостійний заробіток. Сучасна буржуазна статистика поділяє все населення на дві категорії — економічно активне (самодіяльне) і неактивне (несамодіяльне) (Вісник АН, 1, 1957, 18).

САМОДІЯЛЬНИК, а, ч., рідко. Учасник самодіяльності (у 2 знач.). На тому концерті виступали і колективно, і індивідуально самодіяльники села: хор, танцюристи, співаки, декламатори (Смолич, День..., 1950, 30).

САМОДІЯЛЬНІСТЬ, ності, ж. 1. Особистий почин, творча ініціатива в якій-небудь справі, активна самостійна діяльність. В стародавніх утопічних легендах про рай поруч з ідеєю про божу ласку чи неласку, що дає

й одбирає людям рай, прокидалася ідея про людську самодіяльність, про те, що людина може той рай заслужити (Л. Укр., VIII, 1965, 139); Виконуючи вказівки великого Леніна, партія безустанно розвиває творчу ініціативу і самодіяльність широких мас трудящих, виховує в них почуття хазяїв держави (Укр. іст. ж., 2, 1960, 40).

2. Художня (музична, театральна, хореографічна, поетична та ін.) творчість осіб, які не є професіоналами. Самодіяльність — чудовий засіб прилучення народних мас до культурних цінностей, гармонійного розвитку людини (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 44); Народні мистецькі таланти, які з тих чи інших причин не професіоналізуються, мають собі широке поле для свого розвитку й цвітіння в тім прекраснім русі, який зветься самодіяльністю (Рильський, Веч. розмови, 1964, 61); Кожної суботи в училищному клубі показували новий кінофільм або влаштовували концерти, вечори художньої самодіяльності (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 24).

САМОДІЯЛЬНО. Присл. до самодіяльний 1. Колгоспники почали копати ровці, кожен від сусідової до своєї хати. В ті ровці вкладають кабелі. Отже, радіофікація іде самодіяльно (Кучер, Прощай..., 1957, 396).

САМОДОВЛІЮЧИЙ, а, е, книжн., рідко. Те саме, що самодостатній.

САМОДОКІР, докору, ч. Докір самому собі. Тисячі вболівань та самодокорів дошкулляли [Аліні], мов зубний біль (Ю. Янов., ІІ, 1954, 94).

САМОДОПОМОГА, и, ж. Перша допомога, яку потерпілий надає собі.

САМОДОСТАТНІЙ, я, в. Який має цінність сам по собі; який має цілком самостійне значення. Художні засоби, підпорядковані певному ідейному задумові, перестають грати самодостатню роль (Рад. літ-во, 5, 1964, 55); Іноді, захопившись певним явищем у літературному процесі, критика розглядає його як самодостатнє, забуває, що воно пов'язане з багатьма іншими (Літ. Укр., 13.ХІІ 1968, 2).

САМОДОСТАТНЬО. Присл. до самодостатній. Чи не є причиною невдач багатьох авторів статей і рецензій те, що вони розглядають твір самодостатньо, не помічають, що він є лише струмком у загальному літературному потоці (Вітч., 4, 1963, 121).

САМОДУР, а, ч. 1. Той, хто діє за власною примхою. поводитьсь свавільно, не зважаючи на інших. Ще те не вродилось Гострее залізо, Щоб ним правду й волю Самодур зарізає! (Фр., Х, 1954, 37).

2. Спеціальна снасть для ловлі морської риби. Під нами море. Сев сидить на носі шаланди з ниткою самодура в руці (Ю. Янов., ІІ, 1958, 49).

САМОДУРКА, и, ж., розм. Жін. до самодура 1.

САМОДУРСТВО, а, с. Спосіб дій, поведження самодура; вчинок самодура. У повісті [І. Пільгука «Повій, вітре!»] показане навчання Руданського в Шаргородській бурсі, жорстокість і самодурство духовних наставників, які прагнули вбити в учнів найменші людські поривання (Вітч., 2, 1970, 200); Григорій учився вже в шостому класі. Якось-то вчився, перемагаючи самодурств бат'яка (Ле, В снопі..., 1960, 145); Твердий норов без ясної цілі, без знань — то завдаток самодурства (Літ. Укр., 19.ХІІ 1969, 4).

САМОДУРСТВУВАТИ, ую, уєш, недок. Поводитись як самодур, відзначатися самодурством.

САМОЖЕРТВА, и, ж. Те саме, що самопожертва. Чим більш о. Василь одпихав її від себе, тим з більшою саможертвою вона присвячувала йому свій час, свої сили (Коцюб., І, 1955, 331); З чисто материнською саможертвою говорила [мати]: «Забудь мене, мій сину... Забудь і йди туди, де ти потрібний!» (Хотк., І, 1966, 125) Бажав [Іван] іти до науки, знання, праці, боротьби

хотів саможертви (Круш., Буденний хліб., 1960, 125).

САМОЖЕРТОВНИЙ, а, е. 1. Здатний пожертвувати собою, своїми власними інтересами для блага інших. Саможертвна людина.

2. Сповнений самопожертви (про дії, вчинки). *Мабуть, ото й буде ідеальне суспільство майбутнього, коли потребою для кожної людини стане робити для іншої тільки щось добре, приємне, корисне, може, навіть саможертвне* (Гончар, Людина., 1960, 182).

САМОЖЕРТОВНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. саможертівний. *Сцена самовідданої смерті Варвари [у п'єсі О. Корнійчука «Богдан Хмельницький»] була уславленням мужності народу, апофеозом його саможертвовності в ім'я свободи і незалежності* (Вітч., 3, 1969, 198).

САМОЗАБУТНІЙ, я, в. Сповнений самозабуття. *Вона мовби тільки тепер стала помічати батькову самозабутню любов до неї* (Гончар, Тронка, 1963, 263).

САМОЗАБУТНЬО. Присл. до самозабутній. *Вона знає, як самозабутньо батько любить її* (Гончар, Тронка, 1963, 146).

САМОЗАБУТТЯ, я, с. 1. Стан забуття себе, своїх турбот, думок, переживань і т. ін. *Може б, гарячка полеміки, політична боротьба пером дали б мені те самозабуття, якого я прагнув* (Л. Укр., III, 1952, 686); *Кріпаки-інтелігенти часто шукали самозабуття в пияцтві. А ще частіше накладали на себе руки* (Кол., Безсмертний Кобзар, 1961, 22); // *Стан глибокої задуми.*

Виводити (вівести) з самозабуття — те саме, що Виводити (вівести) із забуття (див. забуття). *«Припинити стрільбу, берегти боеприпаси». Ця «хазяїнова» команда, війнувши на Маковця бойовим холодком, мовби повернула йому тимчасово втрачене чуття реальності, вивела його з самозабуття* (Гончар, III, 1959, 440); *Зненацька веселий дзвінкий сміх і розмова вивели мене з самозабуття* (Ткач, Жди., 1959, 86).

2. Найвищий ступінь натхнення, захоплення, збудження, що призводить до граничної зосередженості на чому-небудь. *Кожен прагне стати спадкоємцем ленінських рис характеру, ленінського самозабуття в роботі, широти ленінського світогляду, ленінської культури* (Мист., 1, 1963, 27).

До самозабуття: а) із великим захопленням; натхненно; самозабутньо. [К о с т ь:] *Треба сказати вам, що у нас батько людина спокійна, в наші справи не втручається, до самозабуття любить грати у хвилюку і трохи боїться матері* (Вас., III, 1960, 1972); *Працював він азартно, до самозабуття, важко було назвати когось із товаришів більш дисциплінованого і витриманого, ніж Михайло* (Збан., Сеспель, 1961, 191); *Він тримав біля рота губну гармоніюку і, надувши запалі землісті щокі, до самозабуття, вкладаючи у те всю душу, видував з неї нескладний мотивчик* (Коз., Блискавка, 1962, 7); б) дуже; пристрасно; до нестями. *М. Рильський до самозабуття закоханий у рідну природу* (Літ. Укр., 14.XII 1962, 2); — *Гастелло ненавидів ворога до самозабуття, до безмежності* (Хижняк, Тамара, 1959, 223).

3. Добровільна відмова від своїх особистих інтересів в ім'я кого-, чого-небудь; саможертва, самозречення. *За Ясногорську Шовкун піклувався з таким же самозабуттям, як колись за її Юрася* (Гончар, III, 1959, 216).

САМОЗАГАРТУВАННЯ, я, с. Здатність деяких металевих сплавів загартуватися спонтанно, охолоджуючись на повітрі після нагрівання до гартівної температури; спонтанне загартування.

САМОЗАГЛИБЛЕНИЙ, а, е. Заглиблений у себе, у свій внутрішній світ, у свої почуття й переживання.

Павло оглянувся, але побачив, що Марко вже сидить міцний і самозаглиблений (Кир., Вибр., 1960, 28); // *Який свідчить про заглиблення у себе, у свій внутрішній світ. Всі зупинились: одні в захваті, інші в мовчазному подиві, а ще інші в самозаглибленому спогляданні* (Довж., I, 1958, 84).

САМОЗАГЛИБЛЕНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. самозаглиблений. *Колишня споглядальність, самозаглибленість [у М. Рильського] поступається місцем діяльному прагненню допомогти своїм словом революційному перетворенню світу* (Іст. укр. літ., II, '956, 127).

САМОЗАГЛИБЛЕННЯ, я, с. Заглиблення у себе, у свій внутрішній світ, у свої почуття й переживання. *Можна собі уявити, в якому стані внутрішнього напруження та самозаглиблення був Арсен під час концерту, якщо він нікого й нічого не бачив і не чув* (Дмит., Розлука, 1957, 229); *Деякі поети декадансу шукають виходу із стану занепаду, але пошуки їх зводяться до самозаглиблення.., створення культу особи самого митця* (Рад. літ-во, 12, 1969, 27).

САМОЗАГЛИБЛЕНО. Присл. до самозаглиблений. *Звичайно, в спіритичні здібності безжурного, опецькуватого Юрченка ніхто не вірив, але весело було дивитись, як він самозаглиблено засукував рукава, робив надмірно серйозне обличчя* (Кир., Вибр., 1960, 70).

САМОЗАГОРАТІСЯ див. самозагорятися.

САМОЗАГОРЯТИСЯ, яється і **САМОЗАГОРАТИСЯ**, ається, недок., рідко. Те саме, що самозайматися. *Таманські грязьові вулкани визначаються дуже інтенсивною діяльністю. Виверження в них проходить з виділенням великої кількості водяної пари і вуглеводнів, що часто самозагораються* (Курс заг. геол., 1947, 242); *Впорнуте в циліндр і роздрібнене на маленькі краплини паливо самозагорається від високої температури стиснутого повітря* (Автомоб., 1957, 111).

САМОЗАДОВОЛЕНИЙ, а, е. Який відчуває задоволення самим собою і не приховує цього, усвідомлюючи свої достоїнства, заслуги, переваги та ін.; самовдоволенний. *Ненавість і огиду почував письменник до самозадоволених і пихатих представників іноземної буржуазії* (Рад. Укр., 17.IX 1949, 3); *Самозадоволена людина; *Образно. Розвалили хат поросла густа та висока кропива, а по колишніх подвір'ях розсіялися розкішні та самозадоволені будяки* (Фр., V, 1951, 118); // *Який виражає задоволення самим собою. Обличчя Цимбала розпливлося в широку самозадоволену усмішку* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 57); *Мати мусила носити їм [фашистам] воду, варити для них і мовчки терпіла всі образи. Толя намагався не сидіти дома, щоб не бачити їхніх самозадоволених пик* (Ів., Таємниця, 1959, 118).

САМОЗАДОВОЛЕННЯ, я, с. Почуття і стан задоволення самим собою. *Він [П. Саксаганський] не знав самозадоволення, самозаспокоєння, більше того, боявся цього* (Мартинч., Повість про нар. артиста, 1954, 211); *На садовій доріжці з'явилася група студентів на чолі з професором Карташовим. — Ось у цій тиші прожив я самотником два роки, — не без самозадоволення повчає професор своїх вихованців* (Довж., I, 1958, 475); — *Пробачте, Денисе Івановичу, пробачте, я не зразу розкусив вас. — А я й не зразу показував себе, — в жорстоких очах блиснуло самозадоволення* (Стельмах, II, 1962, 82).

САМОЗАДОВОЛЕНО. Присл. до самозадоволений. *Гітлерівець крокує поруч, як гусак, самозадоволено посміхаючись, зневажаючи все навкруги* (Ю. Янов., II, 1954, 21).

САМОЗАЙМАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. самозайматися. *Для знешкодження розлитого.. бензину застосовується хлорне вапно у вигляді кашки, приготовленої на теплій воді.. Застосування сухого хлорного вапна*

недопустиме, бо це може призвести до самозаймання (Підручник шофера..., 1960, 322).

САМОЗАЙМАТИСЯ, ається, *недок., спец.* Займатися спонтанно внаслідок посиленого окислення, викликаного припливом повітря або хімічною реакцією. У дуже подрібненому вигляді фосфор самозаймається на повітрі (Хімія, 9, 1956, 93); Підпаливши тонку стружку електрону, показують його горіння і застерігають учнів, що електрон може самозайматися і вибухати при гасінні водою (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 43).

САМОЗАЙМИСТИЙ, а, е, *спец.* Який займається спонтанно. Самозаймиста речовина.

САМОЗАЙМИСТИСТЬ, тості, ж., *спец.* Здатність самозайматися.

САМОЗАКОХАНІЙ, а, е. Закоханий у самого себе, впевнений у своїй надзвичайній вроді, у виняткових розумових здібностях і т. ін. — Ти — обмежена, а думаєш, що все знаєш, бо самозакохана (Донч., V, 1957, 316); Куліш манірний, красивий, самозакоханий, як завжди, пишномовно зустрів Тараса (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 396); *Образно. Скоро їх [чайок] зовсім не став видно. Лише крізь вуркотливий гомін самозакоханого моря ледь чутно долинали сюди жалісливі оклики віковичних мешканців цього голубого простору (Логв., Давні рани, 1961, 101).

САМОЗАКОХАНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. самозакоханий. Тонкі губи [Бови] скривилися в презирливій усмішці. В кожному рухові руки, голови — неприхована зверхність, самозакоханість (Ткач, Арена, 1960, 164).

САМОЗАКОХАНО. Присл. до самозакоханий. Самозакохано погладив себе [Свиридович] по грудях, де в підбивці жупана було зашито п'ятдесят два діаманти (Тулуб, Людолови, II, 1957, 193).

САМОЗАМИЛУВАННЯ, я, с. Милування самим собою, своїми достоїнствами, успіхами.

САМОЗАПАЛІТИСЯ див. самозапалюватися.

САМОЗАПАЛЮВАННЯ, я, с., *спец.* Дія за знач. самозапалюватися 1. Відомі випадки пожеж, що виникали в результаті самозапалювання (Веч. Київ, 13.XII 1968, 4).

САМОЗАПАЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, *недок., САМОЗАПАЛІТИСЯ, палюся, палишся, *док.* 1. тільки *недок.*, 3 ос., *спец.* Те саме, що самозайматися.*

2. *перен.* Дуже збуджувати самого себе; викликати натхнення у самого себе. Ярошенко був з тих, які самозапалюються від однієї іскорки ентузіазму (Речм., Весн. грози, 1961, 50).

САМОЗАПЕРЕЧЕННЯ, я, с. Заперечення своїх особистих достоїнств, заслуг.

САМОЗАПІЛЕННЯ, я, с., *бот.* Запилення квітки власним пилом або пилом інших квітів цієї самої рослини. У природних умовах самозапилення [рослин родини жовтцевих] часто відбувається в несприятливу погоду при відсутності запилювачів (Укр. бот. ж., XVII, 6, 1960, 61).

САМОЗАПІЛЮВАТИСЯ, юється, *недок., бот.* Запліднюватися самозапиленням (про рослини). Суцвіття [женьшеня] — простий зонтик — складається з 25—40 біло-зелених квіток, що самозапилюються (Веч. Київ, 18.II 1971, 4).

САМОЗАПІЛЮВАЧ, а, ч., *бот.* Те саме, що самозапильник. Картопля належить до самозапилювачів (Картопля, 1957, 185).

САМОЗАПІЛЬНИЙ, а, е, *бот.* Який запилюється своїм власним пилом або пилом інших квітів цієї самої рослини. Льон-довгунець в основному рослина самозапильна. Додатково може відбуватись і перехресне запилення льону, чому сприяють комахи, які відвідують квітки льону (Техн. культ., 1956, 19).

САМОЗАПІЛЬНИК, а, ч., *бот.* Рослина, що самозапилюється. Навіть у таких самозапильників, як пшениця, овес, ячмінь та ін., щороку буває невеликий процент перезапильнення (Колг. енци., II, 1956, 470).

САМОЗАПЛІДНЕННЯ, я, с., *біол.* Запліднення жіночої статеві клітини чоловічою статеві клітиною тієї самої особини двостатевих організмів (тварин і рослин).

САМОЗАПЛІДНЮВАННЯ, я, с., *біол.* Те саме, що самозапліднення.

САМОЗАРАЖЕННЯ, я, с., *мед.* Зараження самого себе якою-небудь хворобою. Степан Андрієвський шляхом самозараження довів тотожність людської і тваринної сибірської язви (Вітч., 6, 1966, 175).

САМОЗАРОДЖЕННЯ, я, с., *біол.* Хибне уявлення про можливість рантового (не в ході еволюції) виникнення живих істот із неорганічної матерії. П. Лаберенн критикує теорії сучасних учених, які воскрешають стару містичну ідею про самозародження життя, і великого значення надає тим теоріям, що обґрунтовують походження органічного життя з неорганічної матерії при певних специфічних умовах (Наука., 5, 1958, 57).

САМОЗАРОДЖУВАННЯ, я, с., *біол.* Те саме, що самозародження.

САМОЗАРЯДНИЙ, а, е, *спец.* Який заряджається автоматично. Обмінювали [бійці] важкі самозарядні гвинтівки на коротші й легші карабіни (Перв., Дикий мед, 1963, 200).

САМОЗАСПОКОЄНИЙ, а, е. Який не дбає, не турбується про справи, вважаючи їх хід успішним. Люди бездарні, зарозумілі, нечесні, самозаспокоєні не мають права займати командні пости (Літ. газ., 20.I 1961, 1).

САМОЗАСПОКОЄНІСТЬ, ності, ж. Стан. за знач. самозаспокоєний. Розвиток критики і самокритики, боротьба проти парадності, зарозумілості, самозаспокоєності — найважливіший статутний обов'язок кожної партійної організації, кожного комуніста (Ком. Укр., 7, 1965, 6).

САМОЗАСПОКОЄННЯ, я, с. Дія і стан за знач. самозаспокоєтися. Якось визріла в голові [Сеселя] думка — їхати до Федора Пакришні, але тепер він зрозумів, що то була мрія, щаслива казка для самозаспокоєння (Збан., Сесель, 1961, 294); Всі його помисли були пов'язані з долею Білорусії. У нього не було ні краплини самозаспокоєння, затишшя, бо весь він — порив (Вітч., 6, 1968, 204).

САМОЗАСПОКОЄТИСЯ див. самозаспокоюватися.

САМОЗАСПОКОЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, *недок., САМОЗАСПОКОЄТИСЯ, бюся, бішся, *док.* 1. Заспокоювати себе.*

2. Ставати самозаспокоєним. — В творчій роботі ти сама зростала. А як тільки самозаспокоїлась, зазналась, то й почала відставати од життя (Донч., V, 1957, 497).

САМОЗАСУДЖЕННЯ, я, с. Те саме, що самообсуд. Ніхто з емігрантів так не відтворив у своїй творчості туги за Україною, тяжкого каяття і самозасудження, як Олесь у своїх віршах (Рад. літ-во, 1, 1958, 103).

САМОЗАТОЧУВАЛЬНИЙ, а, е, *спец.* Який має здатність заточуватися (див. заточуватися¹) в процесі роботи. Не треба тепер витрачати час на заточування робочих органів культиваторів. І долота, і лапи, і бритви наварені сормайтю — чудодійним сплавом, який не тільки подовжує строк служби цих робочих органів у десять раз, а й робить їх самозаточувальними (Рад. Укр., 7.VI 1962, 2).

САМОЗАТОЧУВАННЯ, я, с., *спец.* Дія за знач. самозаточуватися. Робочі органи культиваторів наварюють сормайтю. Це забезпечує самозаточування їх і більш тривалу службу (Рад. Укр., 26.IV 1961, 2).

САМОЗАТОЧУВАТИСЯ, ується, *недок., спец.* Зато-

чуватися (див. затбчуватися¹) в процесі роботи (про деталі певних пристроїв, різальний інструмент).

САМОЗАХИСТ, у, ч. Захист самого себе від небезпеки, нападу, ворожих дій і т. ін.; захист самого себе власними силами. — Зараз кожен думає про самозахист, і тільки ми сидимо покiрливо, як засуджені на смерть (Тулуб, Людолови, II, 1957, 431); На крайній випадок є в нас і картеч, для самозахисту (Головко, II, 1957, 543); Хтось несміливо подзвонив до вхідних дверей. Інстинкт самозахисту наказав Безбородькові не йти відчиняти двері (Вільде, Сестри..., 1958, 416).

САМОЗАХОПЛЕННЯ, я, с. Захоплення самим собою.

САМОЗБАГАЧЕННЯ, я, с. Збагачення самого себе; власне збагачення.

САМОЗБЕРЕЖЕННЯ, я, с. Прагнення зберегти своє життя, застергти себе від загибелі. Інстинкт самозбереження дав чіпкість його рукам, і незабаром він уже був під мостом, спускався задиханий кудись вниз по бантинах (Гончар, Людина..., 1960, 152); У природі відомий закон самозбереження істоти від загибелі (Дмит., Наречена, 1959, 6).

САМОЗБУДЖЕННЯ, я, с., фіз., техн. Спонтанне виникнення певних фізичних явищ. Для самозбудження лампового генератора необхідно, щоб керуюча напруга між сіткою і катодом була більша від певного рівня (Осн. радіотехн., 1957, 105).

САМОЗБУДЖУВАННЯ, я, с., фіз., техн. Те саме, що самозбудження.

САМОЗВАНЕЦЬ, нця, ч. 1. Той, хто видає себе за іншу особу, незаконно присвоюючи собі чуже ім'я, звання тощо. Дізнавшись про появу самозванця в Польщі, московський уряд оголосив, що Лжедмитрій — не хто інший, як колишній монах Григорій Отреп'єв (Іст. СРСР, I, 1956, 153); За кого вони його приймають? Чи не за самозванця якого-небудь? — В мене м-мандат! — став він раптом заїкатись (Гончар, II, 1959, 117).

2. жарт. Той, хто за власною ініціативою, без уповноваження, береться за певну справу, самочинно приступає до виконання якихось обов'язків. Чи гнеться, чи дзвенить — Всі коси пробують, знавці і самозванці (Рильський, Поеми, 1957, 259).

САМОЗВАНІЙ, а, е. 1. Який незаконно присвоїв собі чуже ім'я, звання тощо. — Я маю на оці, — віє далі Потоцький, — нечувану нахабність козацької старшини, цих самозваних шляхтичів (Тулуб, Людолови, I, 1957, 100).

2. жарт. Який за власною ініціативою, без уповноваження, береться за певну справу, самочинно приступає до виконання якихось обов'язків. Тут самозваний лікар пригадав, що навіть полум'я сірника або блиск цигарки зможуть вказати його, і він поклався відмовитись (Трубл., I, 1955, 51); З дивізійного суду на гауптвахту прислали самозваного взводного Тевелеса (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 364).

САМОЗВАНКА, и, ж. Жін. до самозванець.

САМОЗВАНСТВО, а, с. Незаконне присвоєння собі чужого імені, звання тощо. Таємниці царського двору, найрізноманітніші випадки самозванства.. постійно привертали увагу тих письменників, яким не була байдужою доля країни (Рад. літ-во, 11, 1974, 50); — Ну, що ж, доведеться судитися з ним; притягти його за самозванство (Кулик, Записки консула, 1958, 192).

САМОЗВЕЛИЧАННЯ, я, с. Те саме, що самозвеличення.

САМОЗВЕЛИЧЕННЯ, я, с. Звеличення себе, своїх достоїнств, заслуг. Виступаючи перед бійцями, він [замполіт] навчився підшукувати гарні звучні слова. Але не було в тих словах ні фальші, ні самозвеличення (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 105).

САМОЗВИНУВАЧЕННЯ, я, с. Звинувачення самого себе у чому-небудь. У всіх хворих помічались зниження інтелекту і характерні при хронічному алкоголізмі емоціональні розлади з.. повднанням ідей самопереоцінки із самозвинуваченням (Фізіол. ж., VI, 5, 1960, 578).

САМОЗВІЛЬНЕННЯ, я, с. Звільнення самого себе від чого-небудь обтяжливого; звільнення своїми власними силами.

САМОЗГУБА, и, ж., рідко. Те саме, що самогубство. Зійти з поля бою, умерти через самогубу — се не геройське діло. (У. Кравч., Вибр., 1958, 266); Любий, Чи знаєш? Я могла дійти до самогуби! (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 246).

САМОЗІГРІВАННЯ, рідко **САМОЗОГРІВАННЯ**, я, с., спец. Зігрівання чого-небудь без спеціального підігрівання внаслідок надмірного вмісту вологи й відсутності вентиляції. Найефективнішим засобом боротьби з-самозігріванням насіння в сушіння його перед складуванням (Екстр. метод доб. олій..., 1958, 12); Щоб запобігти самозогріванню, скирти кладуть завширшки 3—4 м з вентиляційними проходами (Зерн. боб. культури, 1956, 41).

САМОЗМАЗУВАЛЬНИЙ, а, е, техн. Те саме, що самозмашувальний.

САМОЗМАЗУВАННЯ, я, с., техн. Те саме, що самозмашування.

САМОЗМАЩЕННЯ, я, с., техн. Те саме, що самозмашування.

САМОЗМАЩУВАЛЬНИЙ, а, е, техн. Який змащується автоматично. В Інституті хімії високомолекулярних сполук АН УРСР розроблено технологію одержання самозмашувальних антифрикційних матеріалів (Веч. Київ, 20.II 1970, 1).

САМОЗМАЩУВАННЯ, я, с., техн. Автоматичне змащування.

САМОЗНЕВАГА, и, ж. Зневага самого себе, приниження своїх достоїнств, заслуг.

САМОЗНЕВАЖАННЯ, я, с. Те саме, що самозневага.

САМОЗНЕВАЖЕННЯ, я, с. Те саме, що самозневага.

САМОЗНЕВАЖЛИВИЙ, а, е. Сповнений самозневаги. Самозневажливий виступ; // Який виражає самозневагу.

САМОЗНЕВАЖЛИВО. Присл. до самозневажливий. Горючий говорить про свій відриг від народу так різко і навіть ніби самозневажливо не тому, що він позує (Вітч., 4, 1961, 164).

САМОЗНИЩЕННЯ, я, с. Знищення самого себе.

САМОЗНИЩУВАННЯ, я, с. Те саме, що самознищення.

САМОЗОГРІВАННЯ див. самозігрівання.

САМОЗРІЧЕНИЙ, а, е. Сповнений самозречення (у 1 знач.).

САМОЗРІЧЕННЯ, я, с. 1. Зречення, добровільна відмова від особистих благ в ім'я кого-чого-небудь. З радістю, з повним самозреченням віддав він себе справі, цілком підкоривши свою волю залізній волі правителя (Гончар, Таврія..., 1957, 574); — Щасливі ви з Лідом, — позаздрив Андрій. — А я гадаю, — теоретизував хлопець за прикладом Дениса, — що кохання — це самозречення (Дмит., Наречена, 1959, 184).

2. Офіційний документ про відмову від своїх прав. Отаман нежданно для всіх порвав своє самозречення, бо краще мати хоча б готельну державність, аніж ніякої (Стельмах, II, 1962, 243).

САМОЗРІЧНИЙ, а, е. Те саме, що самозречений. Гриня відкривав собі Тамару у її справжності, в її самозречній подружній вірності і не раз тепер себе ловив на

тому, що йому хочеться бачити її (Гончар, Тронка, 1963, 120).

САМОІЗОЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, док. Ізолювати себе від кого-, чого-небудь. Сидимо ми на горбку.. Кожен думає про щось своє, кожен хоче самоізолюватися (Кол., На фронті.., 1959, 91); Жоден з національних загонів цього [міжнародного комуністичного] руху не зможе виконати свої завдання, коли він самоізолюється, замкнеться в національну шкаралупу, перейде на платформу національного егоїзму (Ком. Укр., 7, 1965, 22).

САМОІЗОЛЯЦІЯ, ї, ж. Ізоляція себе від кого-, чого-небудь. Історичний досвід підтверджує, що не зближення націй, а їх самоізоляція становить загрозу національному існуванню (Ком. Укр., 2, 1968, 42); Навряд чи можна уявити, щоб велика література нашого часу могла сформуватись в умовах самоізоляції, замкнутості, живлячись вульгарним чуттям національної пихи і власної винятковості (Літ. Укр., 16.I 1970, 1).

САМОІНДУКЦІЯ, ї, ж., фіз., ел. Виникнення електрорушійної сили в провіднику при зміні в ньому електричного струму (під час розмикання або замикання струму в електромережі тощо). Явище проходження змінного струму в колі з самоіндукцією описується лінійним рівнянням (Курс мат. анал., II, 1956, 233).

САМОІРОНІЯ, ї, ж. Іронія, спрямована проти самого себе. — Ваша іронія, самоіронія, Славо, свідчить, що не все втрачено.. Просто хвилинка зневір'я (Гончар, Циклон, 1970, 122); — Я була розумненька в дитинстві, — несподівано голос дівчини зазвучав самоіронією, якої від неї, здавалось, важко було чекати (Перв., Материн.. хліб, 1960, 117).

САМОЇД див. самоїди.

САМОЇДИ, ів, мн. (одн. самоїд, а, ч.; самоїдка, и, ж.), заст. Самодійці.

САМОЇДКА див. самоїди.

САМОЇДСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до самоїди.

САМОКАЛІЧЕННЯ, я, с., біол. Мимовільне відкидання деякими тваринами в момент небезпеки окремих частин тіла (хвоста, кінцівок), які згодом відновлюються. Різні ящірки, рятуючись від ворогів, вдаються до.. самокалічення хвоста. Хвіст відділяється в результаті різкого скорочення мускулатури (Наука.., 7, 1965, 57).

САМОКАРТАННЯ, я, с. Засудження своїх вчинків, поведінки, викликане усвідомленням своєї вини. В її мислях не було самокартання, як і не було чогось схожого на запізнїле каяття (Рибак, Час.., 1960, 409).

САМОКАТ, а, ч. 1. заст. Назва велосипеда і мотоцикла, вживана перев. у період першої світової та громадянської воєн.

2. Дитяча іграшка для катання на роликах або колесах, яку рухають відштовхуванням ноги. Юрко гасав у дворі на самокаті (Вишня, II, 1956, 64).

САМОКАТКА, и, ж., заст. Назва різноманітних механічних візків, а також автомобіля, велосипеда, мотоцикла. — Оце ми тут говорили, що вийшла така постанова: достроково закінчується сізба — бригадирові видається премія: патефон, самокатка або годинник (Тют., Вир, 1964, 82); У 1752 році російський винахідник Л. Шамшуренков збудував коляску, яку рухали за допомогою педалей. Багато далі пішов талановитий механік-самоук І. Кулібін. Він збудував «самокатку», яка мала своєрідну коробку передач, маховик, механічні гальма, роликові підшипники (Наука.., 8, 1965, 10).

САМОКАТКОВИЙ, а, е, заст. Прикм. до самокатка.

САМОКАТНИЙ¹, а, е, заст. Прикм. до самокат. Самокатна рота.

САМОКАТНИЙ², а, е, гірн. Який здійснюється під дією сили своєї ваги. Самокатна відкатка вугілля.

САМОКАТНИК, а, ч., заст. Військовослужбовець самокатних частин. На наших очах під'їхав загін самокатників, котрі заявили, що знялись з охорони Зимового палацу й віддають себе в розпорядження революції (Вітч., 11, 1967, 195).

САМОКАТОМ, присл. Під дією сили своєї ваги.

САМОКАТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. самокатуватися. Невдалий дроворуб скоро впрів. Хаєцький не міг далі байдуже дивитись на його самокатування (Гончар, I, 1954, 206).

САМОКАТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. Катувати самого себе, заподіювати собі моральних або тяжких фізичних мук, страждань.

САМОКЕРОВАНІЙ, а, е, спец. Який керується автоматично або спонтанно. Самокеровані електронні обчислювальні прилади з величезною швидкістю роблять різні арифметичні операції (Наука.., 9, 1959, 18); Встановлено, що організований і самокерований обмін речовин може відбуватися лише доти, поки ціла тонка субмікроскопічна структура (Наука.., 12, 1963, 10); Самокерована ракета; Самокерований снаряд.

САМОКЕРУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. самокеруватися. Механізм зворотних зв'язків виключає або послаблює шкідливі наслідки випадкових впливів середовища, і тим самим забезпечується самокерування системи (Знання.., 1, 1968, 5).

САМОКЕРУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Керуватися автоматично або спонтанно. Кібернетика, розглядаючи організм людини як складну систему, що самокерується, дала в руки космічної психології методи вирішення такого складного завдання, як забезпечення нормального психічного стану космонавта при тривалих перельотах (Веч. Київ, 14.VIII 1962, 3).

САМОКІДКА, и, ж., рідко. Те саме, що самоскідка.

САМОКОНТРОЛЬ, ю, ч. Контроль над самим собою, своєю поведінкою, роботою, своїм станом. Йому коштувало великих зусиль володіти собою, здійснювати самоконтроль (Перв., Дикий мед, 1963, 191); Одним з найпростіших і найдійовіших способів самоконтролю при заняттях атлетичною гімнастикою є систематична перевірка ваги (Наука.., 8, 1969, 61); В розпорядженні верстатників особисте клеймо № 4 і право на самоконтроль (Веч. Київ, 24.VIII 1971, 1).

САМОКРИТИКА, и, ж. Критика помилок, недоліків у своїй діяльності, своєї поведінки. Се правда, що у Вас є самокритика, але вона подібна до самоуниження [самоприпинення].., а се мені болять (Л. Укр., V, 1956, 174); Загальновідомо, що критика і самокритика є могутнім засобом партії у боротьбі за зміцнення партійної і державної дисципліни (Ком. Укр., 2, 1970, 17); Про всяк випадок він написав записку Зайдеру: «Занеси точнісінько самокритику Нерчина до протоколу» (Рибак, Час.., 1960, 445).

САМОКРИТИКУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. Піддавати критиці свої помилки, недоліки у діяльності, свою поведінку. Він по-бойовому сприймав критику, самокритикувався, на чомусь виїжджав, щось придумував і в роботі, і в рапортах (Стельмах, Правда.., 1961, 307).

САМОКРИТИЧНИЙ, а, е. Який критично ставиться до себе, до своєї діяльності, поведінки. В розумних і аврилових очах повно сміху, кепкування, видно, він людина самокритична, знає власну силу і недоліки (Збан., Сеспель, 1961, 274); // Сповнений самокритики; який містить у собі самокритику. Куцевич не почув самокритичного визнання Нерчина (Рибак, Час.., 1960, 445).

САМОКРИТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. самокритичний. Тут [на нараді] панував справді лєнін-

ський дух самокритичності, високої вимогливості (Рад. Укр., 11.IV 1963, 2).

САМОКРИТИЧНО. Присл. до самокритичний. Молодий архітектор Ліда Коваль [із п'єси О. Корнійчука «Платон Кречет»] ще дуже мало знає життя і людей, не вмів самокритично поставитись до себе і своєї праці (Іст. укр. літ., II, 1956, 562).

САМОКРУТКА, и, ж., розм. Цигарка, зроблена самим курцем. — Братці, не буде в кого махорочки на самокрутку? (Тют., Вир, 1964, 357); Василь постояв у коридорі, похмуро й замкнуло скурило немалу самокрутку з міцнющого, як сто чортів, тютюну (Дім., I будуть люди, 1964, 179).

САМОЛІКВІДАЦІЯ, ї, ж. Ліквідація, що відбувається внаслідок занепаду, непотрібності та ін. чогонебудь. Так і зачах [Марковський] після самоліквідації консисторії й через два роки вмер (Ле, Міжгір'я, 1953, 24); Зростання авторитету Комуністичної партії серед українських трудящих мас, особливо серед селянства, привело до самоліквідації цієї дрібнобуржуазної, націоналістичної партії [боротьбістів] (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 42).

САМОЛІКУВАННЯ, я, с. Лікування самого себе без допомоги лікаря, без консультації з лікарем. У боротьбі з заїканням не слід вдаватися до самолікування (Наука., 8, 1965, 24).

САМОЛІВ, а, ч., мисл. Самодіюча пастка для ловлі звірів і птахів. Озброєний мисливець дробовиком, а останнім часом почали успішно застосовувати дрібнокаліберну гвинтівку. Ну, й одночасно ставлять самолови. Треба, щоб на мисливця працювала і техніка (Знання., 9, 1969, 17); // Різновид риболовної снасті. Над водою сидять рибалки-аматори. Їхні самолови на довгих прутах нахилилися в ряд (Ю. Янов., II, 1958, 46).

САМОЛЮБ, а, ч. Людина егоїстичної вдачі; себелюб. Самолюб всякому не люб (Укр. присл., 1963, 131); В бесіді вони [ліберали] часто люблять широкі, розмашні фрази, грімкі слова, — а на ділі вони крайні матеріалісти, консерватисти та самолюби (Фр., XVI, 1955, 29).

САМОЛЮБЕЦЬ, бця, ч. Те саме, що самолюб.

САМОЛЮБВИЙ, а, е. Те саме, що самолюбний. Жушман самолюбивий, з гонором, за свою трудову честь горою стоїть (Ткач, Черг. завдання, 1951, 6); Самолюбивий хлопець втік із збору [загону], щоб ніхто не помітив його сліз (Донч., V, 1957, 449).

САМОЛЮБВИСТЬ, вості, ж. Те саме, що самолюбство. Зоя не помітила однієї речі, що була б підлестила її жіночу самолюбивість (Крим., II, 1972, 130).

САМОЛЮБІВО. Присл. до самолюбівий.

САМОЛЮБКА, и, ж. Жін. до самолюб. Роман жалувал Соломію, а Соломія ніколи не сперечалась з ним. Але вона була самолюбка й гоноровита на вдачу (Н.-Лев., VI, 1966, 377).

САМОЛЮБНИЙ, а, е. 1. Який відзначається самолюбством. Олеся знала, що він самолюбний, хоч на взір ніби й апатичний та млявий (Н.-Лев., III, 1956, 135); // Сповнений самолюбства. Вуйко Дорко чоловік уже не молоденький, уміє панувати над собою. Холодним розумом, мов морозом, в'ялить самолюбні почування і ясним поглядом дивиться на гостей (Мак., Вибр., 1954, 23).

2. Пройнятий егоїзмом. Часто бачив смутний чоловік, які дрібні й самолюбні розмови навкруги, і він не любив приставати до тих розмов (Сам., II, 1958, 226).

САМОЛЮБНІСТЬ, ності, ж. Те саме, що самолюбство.

САМОЛЮБНО. Присл. до самолюбний. [Д е ї ф о б:] Я не сподівався, що ти, троянка і дочка Пріама, так

самолюбно можеш обрікатись подати рятунок Трої і родині (Л. Укр., II, 1951, 281).

САМОЛЮБСТВО, а, с. Почуття власної гідності, звичайно загострене підвищеною чутливістю до думки про себе оточення. — Заздрість тільки й самолюбство. До грізні людей призводить (Л. Укр., IV, 1954, 153); Батько вразив її страшенне самолюбство, неначе шкрябнув нігтем по виразці (Н.-Лев., IV, 1956, 248); Діти чутливі. І вразливі. Їх треба розуміти, оберігати їхню гордість, самолюбство (Дор., Не повтори., 1968, 113); Піп не сів. Ображене самолюбство підбурювало його залишити князя і піти геть (Ле, Наливайко, 1957, 122); Його радував сам лист, приємно лоскотало самолюбство зізнання вродливої жінки (Панч, На калин. мості, 1965, 161); // кого, яке. Почуття власної гідності, зумовлене усвідомленням важливості свого фаху, роду занять і т. ін. Крім заavidної майстерності, є у Миколи Лозенка і справжня гордість, самолюбство трудової людини (Рад. Укр., 4.VIII 1961, 3).

◇ Тішити самолюбство див. тішити.

САМОЛЮБУВАННЯ, я, с. Любування самим собою, своїми достоїнствами, успіхами і т. ін. Нарисам Чужбинського можна закинути, що в них є зайві дрібниці, певне самолюбівання автора, що він інколи тільки згадує те, про що нам хотілося б почути докладну розповідь (Рад. літ-во, 3, 1964, 151); Прожиті нами роки були тяжкими і світлими, грізними і натхненними — усією своєю мужньою трудністю вони допомагали нам очиститись від скверни етики індивідуаліста, ревнивої, пройнятої.. самолюбіванням (Рад. Укр., 22.III 1964, 1).

САМОМИЛУВАННЯ, я, с. Милування самим собою, своїми достоїнствами, успіхами і т. ін. В його «яканні» нема й крихти самомилування. В цьому «яканні» — самокритика молоді радянської людини (Смолич, VI, 1956, 207).

САМОМОБІЛІЗАЦІЯ, ї, ж. Мобілізація самого себе; вияв мобілізаційної готовності.

САМОМОБІЛІЗУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док. Мобілізувати самого себе; виявляти мобілізаційну готовність. Після війни і посушливого року можна було вперше на повну силу самомобілізуватися, піти в наступ за врожай широким фронтом (Ю. Янов., II, 1954, 166).

САМОНАВАЛЕННЯ, я, с., гірн. Навалення, навантаження на що-небудь вугілля, руди і т. ін. без будь-якого втручання, саме по собі.

САМОНАВЕДЕННЯ, я, с. Автоматичне наведення на ціль (літака, снаряда та ін.). Інфрачервоні системи самонаведення дають змогу вражати повітряні цілі на відстані понад 15 км (Знання., 7, 1970, 7).

САМОНАВІДНИЙ, а, е, військ. Який автоматично наводиться на ціль (про літак, снаряд і т. ін.). Ми законно пишаємось і нашим підводним флотом з атомними двигунами, озброєним балістичними і самонавідними ракетами (Рад. Укр., 18.III 1962, 3).

САМОНАВІЮВАННЯ, я, с. Те саме, що самонавіяння. Існують спеціальні психотерапевтичні способи самонавіювання, самогіпнозу, які дозволяють тим, кого мучить безсоння, опанувати мистецтво засинання (Наука., 12, 1969, 45).

САМОНАВІЯНІСТЬ, ності, ж., рідко. Те саме, що самонавіяння. Василь мав.. непереборну певність, що голос його не повинен лунати привселюдно. Була це травма з дитинства, чи така вже самонавіяність, але ніхто не чув, щоб Келембет коли співав (Ю. Янов., II, 1954, 97).

САМОНАВІЯННЯ, я, с. Навіяння чогонебудь (думок, уявлень, почуттів і т. ін.) самому собі. Роль експериментатора захоплювала. Почував [Анатоль], що пере-

роджувався, відмолоджений незбагнутою силою самонавіання (Кач., II, 1958, 333); Кожному з нас доводилось зустрічати людей, які хворі тільки тому, що перебувають під самонавіанням. Такі спеціалісти по «самодіагностуванню» здатні навіть лікареві вселити віру в свою хворобу (Рад. Укр., 20.III 1964, 3).

САМОНАВОДИТИСЯ, диться, недок., військ. Наводиться автоматично на ціль. Грізними ракетами «повітря — земля» і «повітря — повітря» з боеголовками, що самонаводяться, озброєна радянська авіація (Наука., 2, 1966, 22).

САМОНАВЧАЛЬНИЙ, а, е: Δ Самонавчальний пристрій; Самонавчальна машина (система) — пристрій (машина, система і т. ін.), в якому в міру нагромадження досвіду алгоритм удосконалюється автоматично. Тепер уже діють кібернетичні машини, які можуть під час виконання заданих програм немовби нагромаджувати «досвід», уникати зроблених уже раз помилок, «навчатись» у ході роботи. Їх так і називають «самонавчальні системи» (Наука., 12, 1961, 11).

САМОНАВЧАННЯ, я, с. 1. Самостійне навчання поза навчальним закладом, перев. без допомоги учителя.

2. Дія за знач. самонавчатися. Будуть створені машини, здатні до «саморемонту», «самонавчання», «самовідтворення», машини з величезною «пам'яттю», з різними «органами чуттів» (Наука., 9, 1961, 23).

САМОНАВЧАТИСЯ, ається, недок. Автоматично удосконалювати алгоритм у міру нагромадження досвіду в самому пристрої (машині, системі). Учений В. Ковалевський побудував перші варіанти машин, що самонавчаються.. Вони можуть впевнено розпізнавати рукописні знаки і прості геометричні фігури (Вітч., 4, 1964, 166); Новим етапом у розвитку систем автоматичного керування стала розробка автоматів, що самоорганізуються і самонавчаються (Наука., 6, 1964, 17).

САМОНАВЧИТЕЛЬ, я, ч., рідко. Те саме, що самовчитель. Ми заходили до книгарень і цілком щиро купили польських самонавчителів та книжок, бо ж нам таки справді треба було вивчати польську мову (Досв., Вибр., 1959, 106).

САМОНАГРІВАННЯ, я, с. Нагрівання, підвищення температури, викликане внутрішніми причинами; спонтанне нагрівання.

САМОНАДІЯ, ї, ж., рідко. Те саме, що самовпевненість. — Од Фесенка можна усього сподіватись. В його голова набита вітром, а серце самонадією (Н.-Лев., V, 1966, 217).

САМОНАДІЯНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що самовпевнений. — Входячи в життя, самонадіяна людина завжди приміряє до своєї голови ореол великих (Стельмах, I, 1962, 38); Серед інших об'єктів сатири журналу [«Харьковский Демокрит»] значне місце займали пихаті й самонадіяні, хоч часто і бездарні, чужоземні гувернери (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 31).

САМОНАДІЯНІСТЬ, ності, ж., рідко. Властивість і стан за знач. самонадіяний. Це «постараюсь» Кутузов мовив просто, без афектації й самонадіяності, ніби мова йшла про щось звичайне, малозначуще (Добр., Очак. розмир, 1965, 342).

САМОНАДІЯНО, рідко. Присл. до самонадіяний.

САМОНАЗВА, и, ж. Ім'я, яким називає сама себе яка-небудь народність, якесь плем'я. Деякі дослідники вважають, що слово «анти», яке аж ніяк не було самоназвою східних слов'ян..., взагалі має не етнічний, а суто політичний зміст і означає ту частину східних слов'ян..., яка була в середині I тисячоліття н. е. об'єднана в політичний союз, спрямований проти Візантії (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 329).

САМОНАКЛАД, у, ч., полігр. Апарат для автоматич-

ного подавання аркушів паперу в друкарську машину.

САМОНАКЛАДАЧ, а, ч., полігр. Те саме, що самонаклад.

САМОНАПУВАЛКА, и, ж. Спеціальне обладнання з автоматичним подаванням води для напування худоби; автонапувалка. Вздовж стіни приміщення поставлені групові самонапувалки (Рад. Укр., 26.III 1964, 2).

САМОНЕПЛІДНИЙ, а, е, біол. Нездатний утворювати зав'язь при самозапиленні. Більшість сортів яблуні, груші, черешні, вишні і сливи, а також і ягідних культур самонеплідні. При запиленні квіток пилом того самого сорту вони не утворюють зав'язі (Колг. Укр., 3, 1957, 32).

САМООБВИНУВАЧЕННЯ, я, с. Те саме, що самозвинувачення.

САМООБДҀУРЕННЯ, я, с. Те саме, що самообман.

САМООБКОПУВАННЯ, я, с., військ. Влаштування найпростіших укриттів від вогню противника силами самих бійців.

САМООБМАН, у, ч. Обман самого себе; навіяння собі думок, що не відповідають дійсності. Галасують, хваляться, а чим хвалитися? Чи не краще зважити все тверезо і подивитися правді в очі? Адже самообман — страшна хвороба... (М. Ю. Тарн., День., 1963, 220); Ольга промовчала, і він заговорив знову: — Ви не бійтесь, що я вас скомпрометую перед вашими кавалерами. Не треба займатись самообманом, панно Річинська. Тепер, коли ви станете «панною без посагу», вони й так не дуже будуть набиватись (Вільде, Сестри., 1958, 529).

САМООБМАННИЙ, а, е. Стос. до самообману; // Викликаний, зумовлений самообманом. Відчула себе [Наталя] поруч з ним маленькою, мізерною, звичайною селючкою, яка тішила себе самообманними почуттями вищості над усім і всіма (Збан., Сеспель, 1961, 421).

САМООБМЕЖЕННЯ, я, с. Добровільне обмеження своїх потреб, інтересів і т. ін. З роками артист [Гнат Юра] більш строго ставиться до своєї творчості, він стає на шлях суворого самообмеження, граючи переважно комедійні ролі, часом з яскравим драматичним підтекстом (Мист., 2, 1966, 20).

САМООБМЕЖУВАННЯ, я, с. Те саме, що самообмеження.

САМООБОРОНА, и, ж. Оборона самого себе від небезпеки, нападу, ворожих дій і т. ін.; оборона самого себе власними силами; самозахист. Сій статті не годилось придавати характер [надавати характеру] самооборони (Л. Укр., V, 1956, 173); Існують різні системи самооборони проти озброєного противника. В нашій країні це бойове самбо (Наука., 1, 1970, 60); // Оборона країни силами й засобами самого населення поряд з обороною силами держави. Велику допомогу подавали партизанам створені з місцевого населення групи самооборони (Шиян, Партиз. край, 1946, 38); // Загін з місцевого населення для оборони свого населеного пункту від нападу ворога. До вечора самооборона, зрідка перестрілюючись, тримала на віддалі військо (Стельмах, I, 1962, 637).

САМООБСЛУГОВУВАННЯ, я, с. Обслуговування самого себе, задоволення своїх побутових потреб власними силами. Виконання трудових обов'язків у родині, допомога матері в господарстві, побутове самообслуговування — до всього можна і треба привчати дитину змалечку (Літ. газ., 13.III 1959, 3); В кожній торговельній організації є магазини і відділи, що працюють за методом самообслуговування (Рад. Укр., 23.IX 1960, 1); Перед хлібною крамницею самообслуговування стояла автомашинка з причепом, з якої носили хліб у магазин (Томч., Готель., 1960, 5).

САМООДУРЕННЯ, я, с. Те саме, що самообман.
САМООКИСЛЕННЯ, я, с., *хім.* Реакція окислення, яка відбувається без каталізаторів.

САМООКИСЛЮВАННЯ, я, с., *хім.* Те саме, що самоокислення.

САМООКУПАТИСЯ, ається, *недок.*, **САМООКУПИТИСЯ**, купиться, *док.*, *ек.* Те саме, що самооплачуватися.

САМООКУПИТИСЯ *див.* самоокупатися.

САМООКУПНИЙ, а, е, *ек.* Те саме, що самооплатний.

САМООКУПНІСТЬ, ності, *ж.*, *ек.* Те саме, що самооплатність. На утримання коней колгоспи витрачають певні кошти, тому ці затрати треба зіставляти з доходами від використання коней в господарстві, стежачи за додержанням і тут принципу самокупності і рентабельності (Колг. Укр., 11, 1958, 20).

САМООМАНА, и, *ж.* Те саме, що самообман. Дуже важливо, щоб під час роботи районних партійних конференцій було забезпечене ділове обговорення питань, щоб делегати критично оцінювали результати проведеної роботи, рішуче боролися з самооманою, хвастоцями і вароюзістю (Рад. Укр., 28. XI 1956, 1).

САМООНОВЛЕННЯ, я, с. Дія і стан за знач. самооновлюватися. Обмін речовин, який лежить в основі самооновлення, є необхідною умовою існування життя (Знання., 7, 1967, 11); Без повсякденного трудового творчого напруження органи тіла поступово втрачають здатність до самооновлення, передчасно відмирають (Наука., 4, 1962, 50); «Боротьба за стиль» не могла не позначитися на творчих пошуках А. Малишка, бо ж і інші поети його покоління в цей час пережили період інтенсивного самооновлення (Рад. літ-во, 1, 1970, 47).

САМООНОВЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.* 1. біол. Відроджуватися в організмі спонтанно (про втрачені чи пошкоджені клітини, тканини тощо); регенерувати, регенеруватися. Білки — «кістяк» тіла людини, притому «кістяк», який безперервно самооновлюється (Наука., 11, 1968, 22).

2. *перен.* Набувати нових рис, властивостей, удосконалюючись, збагачуючись.

САМООПЛАТА, и, *ж.*, *ек.* Те саме, що самооплатність.

САМООПЛАТИТИСЯ *див.* самооплачуватися.

САМООПЛАТНИЙ, а, е, *ек.* Який покриває витрати власними прибутками.

САМООПЛАТНІСТЬ, ності, *ж.*, *ек.* Спосіб ведення господарства, який дає можливість покривати витрати власними прибутками підприємства.

САМООПЛАЧУВАТИСЯ, ується, *недок.*, **САМООПЛАТИТИСЯ**, платиться, *док.*, *ек.* Покривати витрати власними прибутками (про підприємство).

САМООПЛЮВАННЯ, я, с., *розм.* Викриття власних недоліків, применшення своїх власних достоїнств, заслуг. А богобудівництво чи не є найгірший вид самооплювання? (Ленін, 48, 1974, 223).

САМООПОДАТКУВАННЯ, я, с. Добровільне збирання коштів на місцеві громадські потреби за ухвалою самого населення, колективу.

САМООСАДНИЙ, а, е, *спец.* Те саме, що самосадний. Самоосадна сіль — те саме, що Самосадна сіль (*див.* самосадний).

САМООСВІТА, и, *ж.* Здобуття знань самостійним навчанням поза навчальним закладом, *перев.* без допомоги вчителя. Не були це [громади в гімназіях] навіть гуртки для самоосвіти; збиралися там, декламували вірші Шевченка (Фр., XVI, 1955, 162); Треба було якоїсь систематики в самоосвіті (Вільде, Сестри., 1958, 229); Центр ваги в політичній освіті все більше переноситься

на політичну самоосвіту і, насамперед, на семінарські форми навчання (Ком. Укр., 4, 1961, 72).

САМООСВІТНИЙ, я, с. Стос. до самоосвіти. Самоосвітній гурток.

САМООСУД, у, ч. Засудження власної поведінки, власних вчинків.

САМООСУДЖЕННЯ, я, с. Те саме, що самобсуд. Ті сумніви, те самоосудження не покидало його й тепер, коли видужав та повернувся до свого колективу (Збан., Курил. о-ви, 1963, 243).

САМООТРУЄННЯ, я, с., *мед.* Отруєння організму отруйними речовинами, які виробляються в ньому. Розпад влитой крові спричиняє тяжке ураження нирок та печінки і може бути причиною смерті організму внаслідок самоотруєння (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 278).

САМООХОРОНА, и, *ж.* Те саме, що самооборона. В душі [паніча] все замерло, крім одного, чисто звірячого інстинкту самоохорони (Фр., VII, 1951, 180); Загін самоохорони вже складався з шістдесятьох піших і кінних стрільців (Юхвід, Юля, 1959, 220); [Б а с о в:] Казав я йому: беріть козаків на постій, організуйте самоохорону, він відмовився (Корн., I, 1955, 152).

САМООЦІНКА, и, *ж.* Оцінка самого себе, своїх достоїнств і недоліків. Особливо важливу роль у формуванні самооцінки у дітей .. відіграє педагогічна оцінка їх діяльності (Рад. психол. наука., 1958, 380); Все це дуже характерне для Плужника: сором'язливість, нещадно твереза самооцінка, якийсь постійний скептицизм щодо самого себе (Не ілюстрація., 1967, 276).

САМООЧЕВИДНИЙ, а, е. Очевидний без додаткового розгляду, обґрунтування. Перший наслідок скорочення робочого дня ґрунтується на тому самоочевидному законі, що дієздатність робочої сили обернено пропорційна часові її діяльності (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 411).

САМООЧИСНИЙ, існа, існе. Який звільняється внаслідок різних біохімічних процесів від домішок, бруду і т. ін.

САМООЧИЩАТИСЯ, аюся, ається, *недок.* 1. тільки 3 ос., *спец.* Звільнятися внаслідок різних біохімічних процесів від домішок, бруду і т. ін. (про воду, ґрунт). Вода має дуже цінну властивість: вона здатна самоочищатися (Наука., 3, 1968, 22).

2. *перен.* Очищати себе від чого-небудь, свої лави від когось, чогось зайвого, стороннього, ворожого.

САМООЧИЩЕННЯ, я, с. Дія за знач. самоочищатися. Природа має величезні поновлюючі сили. Це стосується насамперед лісів, луків, самоочищення вод.. Саме ці сили природи ми повинні охороняти! (Літ. Укр., 16. IV 1965, 1); Триває процес самоочищення партії у вигляді добровільних виходів нестійких елементів (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 179).

САМОПАЛ, а, ч. Старовинна зброя — гнотова рушниця, що не має замка і заряджається з дула. І шабляка, мов гадюка, Й ратище-дрючина, Й самопал семип'яденний [семип'ядний] Повис за плечима (Шевч., II, 1963, 335); На озброєнні повстанської армії того часу [XVII ст.] були рушниці різних видів і назв (самопали, пищали..) (Іст. УРСР, I, 1953, 228); Ремісничі сотні проступали через Соборний майдан.., озброєні самопалами, шаблями, келепами, списами (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 380); // *розм.* Рушниця взагалі (*перев.* саморобна). Не раз Микола з хлопцями потай підпливали на човнах до панського маєтку, вили в комишах вовками, закидали жандармів камінням. Один раз вони дістали самопали і відкрили таку стрілянину, що інгуші кинулись навітки (Скл., Легенд. начдив, 1957, 5); Гуцули брали самопали, Здійнявши цівки вверх, до зір, Салют давали (Криж.,

Срібне весілля, 1957, 116); // розм. Саморобна вогнепальна іграшкова зброя. У нього в старому маминому кошикові.. схований справжнісінький самопал. Ручка — з дерева, а дуло — з мідної трубки. В дулі пропиляна дірочка, щоб можна було сірником порох запалювати (Ткач, Гриць.., 1955, 5); Пішла мода серед хлопців на самопали. Добували сталеві трубки, заклепували їх з одного кінця, робили отвір для запалювання, примоцовували [прикріплювали] до якого-небудь шматка дошки або просто дерев'яного обрубка — і самопал готовий (Загреб., Шепіт, 1966, 20).

САМОПАС¹, а, ч., діал. Той, хто пасе свою худобу окремо, не в спільному стаді. Ми самопаси, бо кожен з нас сам свої коні пасе (Сл. Гр.).

САМОПАС², присл., розм. 1. Без пастуха. Про гусей він не дбав зовсім, і вони ходили самопас (Фр., II, 1950, 60).

2. перен. Без нагляду. — Самопас я ріс, пустий хлопак (Фр., XIII, 1954, 62); В цей час виховання odbyвалось, звичайно, «самопас» — під єдиним доглядом жаркого сонця (Вас., Незібр. тв., 1941, 158); В Славка зовсім попсувався [пес]. Ходив самопас, мало держався хати (Март., Тв., 1954, 246); // Стихійно, без керівництва; самопливом. Тепер не треба пускати керівництва з рук, не треба давати справі йти самопас, треба направляти її на бажані рейки й повертати хід речей в необхідному напрямі (Хотк., Довбуш, 1965, 182); Чи то діяли пікетчики Страйкому,.. чи то чинив самопас вуличний натовп, жадаючи підтримати страйкарів,— годі було зразу розібрати (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 12).

САМОПАСКИ, присл., розм. Те саме, що самопáс².

САМОПАСНО, присл., розм. Те саме, що самопáс².

САМОПАСОМ, присл., розм. Те саме, що самопáс².

На третій-четвертий день після пологів, кусаючи уста, вона знову виходила з немовлям на панське поле чи луг, а старшенькі все літо росли без батьків самопасом (Стельмах, I, 1962, 221).

САМОПАШ, присл., розм. Те саме, що самопáс². Слуги та джури пустили коней самóпаш (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 11); *Образно. Я мимоволі роблю повільніші кроки, пускаю думки самопаш (Літ. Укр., 14.IX 1971, 1).

САМОПЕВНИЙ, а, е. Те саме, що самовпéвнений. Як бачиш, досить самопевний я І вірю, що сумуєш ти за мною... (Рильський, II, 1960, 282).

САМОПЕВНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. самопéвний.

САМОПЕВНО. Присл. до самопéвний.

САМОПЕРЕВІРКА, и, ж. Перевірка самого себе, своїх знань; перевірка власними силами своєї роботи. З перших днів війни українські письменники.. були охоплені однією думкою, щоб по-справжньому перебудуватись на новий, героїчний лад. І тому неминучі були у них мотиви самоперевірки (Тич., III, 1957, 170).

САМОПЕРЕОЦІНКА, и, ж. Переоцінка самого себе, своїх здібностей і т. ін.

САМОПИС, а, ч. 1. Пристрій, який автоматично записує показання приладу. Під час роботи верстатів пера самописа креслять на стрічці безперервні лінії (Веч. Київ, 12.I 1967, 4).

2. розм., рідко. Те саме, що Самописна ручка (див. самописний). Щасливий той, хто мук не знає.. Із самописом возсідає Годин по десять за столом (Воскр., Подивись.., 1962, 56).

САМОПИСЕЦЬ, сця, ч. Те саме, що самопис 1. Перо самописця креслить на діаграмній стрічці хвилясту лінію, по якій можна визначити, як змінюється об'єм досліджуваного матеріалу при зміні температури (Знання... 3, 1970, 3).

САМОПИСКА, и, ж., розм. Те саме, що Самописна ручка (див. самописний). Вона звикла працювати, коли світле коло від лампи вкриває тільки білий аркуш паперу і руку з самопискою (Собко, Справа.., 1959, 235).

САМОПИСКИ, присл., розм. Самотужки, самоуком (навчитися писати). Писати він і сам трохи привчився: купив собі пропис у городі та й навчився самописки... (Гр., II, 1963, 326).

САМОПИСНИЙ, а, е. Який автоматично робить які-небудь записи. Він [Б. С. Якобі] побудував у 1839 році новий апарат, в якому вперше на світі сигнали записувались автоматично. Це був перший самописний телеграфний апарат (Знання.., 6, 1966, 12).

Самописна ручка — ручка з уміщеним у її корпусі резервуаром для чорнила чи пасти, які автоматично надходять під час писання. Кінчивши з перев'язкою, Воронцов дістав аркуш паперу, самописну ручку і наготувався писати (Гончар, III, 1959, 131).

САМОПИХОМ, присл., діал. Нахабно; самовільно. Лізуть у хату самопихом (Сл. Гр.); І сорочки ж у нього нема, а він піде, з скрині самопихом батькову візьме та й носить (Барв., Опов.., 1902, 505).

САМОПИШУЧИЙ, а, е, рідко. Те саме, що самописний. Дрейфуючі станції устатковані різноманітною науковою апаратурою, в тому числі і самопишучими приладами (Наука.., 2, 1955, 6).

САМОПІДГОТОВКА, и, ж. Самостійні заняття (перев. у системі військового навчання), самостійна підготовка до чого-небудь. Тепер — тригодинна перерва між уроками і самопідготовкою, але хлопець не йде гуляти. У затишній кімнаті політосвітньої роботи він перечитує граматику російської мови (Багмут, Щасл. день.., 1951, 94); Багато дітей не вміли поводити себе в умовах гуртожитку. Не звикли діти і до самопідготовки в класі (Літ. газ., 13.X 1959, 2).

САМОПІЗНАННЯ, я, с. Пізнання людиною, класом, суспільством себе, своєї внутрішньої суті. ..вони [К. Маркс і Ф. Енгельс] навчили робітничий клас самопізнання й самосвідомості.. (Ленін, 2, 1969, 6); Не все співати нам про квіти Та любитися Дніпром... Година — дбать про шлях освіти, Люд забезпечити добром;.. Збудить чуття самопізнання, Шаноби власної чуття (Граб., I, 1959, 166); [Л ю б о в:] Я вже напевне піаністкою не буду, знаю музику настільки, щоб се розуміти... [О р е с т:] Ну, що се у вас такий песимізм сьогодні? [Л ю б о в:] Зовсім ні, а просто самопізнання (Л. Укр., II, 1951, 11); Вчення Сквороди про самопізнання було передовим, бо пов'язане ж воно із шуканням щастя для людей (Тич., III, 1957, 216); У підлітковому віці у дітей виникає потреба «думати про себе», потреба в самопізнанні (Рад. психол. наука.., 1958, 388).

САМОПЛИВ, у, ч. 1. Рух рідин і сипких речовин силою власної ваги. Термальні води новоселівського родовища при самопливі з різних пробурених тут свердловин мають температуру від 26 до 53 градусів (Наука.., 6, 1969, 21).

2. перен. Хід якої-небудь справи, роботи без плану, без керівництва; стихійне здійснення чого-небудь. Невиконання рішень, як правило, спостерігається там, де відсутня діловитість, організованість, де панує самоплив (Рад. Укр., 12.II 1967, 1).

◇ Пускати (пустити) на самоплив — не надавати належної уваги керівництву чим-небудь, плануванню чогось. Поповнення партійних рядів — справа важлива і відповідальна. Її не можна пускати на самоплив або перекладати на плечі позаштатних комісій (Ком. Укр., 11, 1964, 28); Госпрозрахунок стає дійовим, якщо його не пустити на самоплив (Хлібороб Укр., 2, 1966, 25).

САМОПЛИВНИЙ, а, е. Стос. до самопливу (у 1 знач.); // Який функціонує за принципом самопливу або побудований на основі самопливу. В самопливних системах вода з джерела до споживачів надходить по трубах самопливом (Довідник сіль. будівельника, 1956, 257); На Кременчуцькій ГЕС вперше запроваджено самопливний режим охолодження генераторів (Рад. Укр., 29.VII 1962, 1).

САМОПЛИВОМ, присл. 1. Силою власної ваги (про рух рідин і сипких речовин). Звівши відповідні споруди, води Дніпра можна направити в степ самопливом (Гончар, Таврія, 1952, 252); Агрегат за зміну заправляється добривами не менше 10 раз. Добрива надходять у бачки культиватора самопливом через шланг.. малого перетину (Хлібороб Укр., 8, 1967, 25).

2. перен. Само собою, неорганізовано, без плану, керівництва. Перемога нового, передового в теорії і практиці комуністичного будівництва не приходить стихійно, самопливом. Вона досягається в боротьбі з відсталим, консервативним (Ком. Укр., 1, 1962, 15); Отак і виходить: історико-біографічний жанр розвивається, по суті, самопливом — «хто як вміє, так і піє» (Літ. Укр., 3.XII 1968, 3).

САМОПЛІДНИЙ, а, е, біол. Здатний утворювати зав'язь при самозапиленні. Відомо, що більшість сортів [плодових дерев] не самоплідні, а тому дають високий урожай лише при перехресному запиленні (Веч. Київ, 27.III 1957, 4).

САМОПОВАГА, и, ж. Повага до самого себе, до своєї особи. Почує [Андрій] гордість, самоповагу, наче не панич Льольо, а сам він оживить мертві стіни сахарні, пустить в рух колеса (Коцюб., II, 1955, 36); Колись Горький писав, що самоповага народу ґрунтується на його шанобливому ставленні до своїх великих поетів (Літ. Укр., 3.I 1968, 2).

САМОПОВТОРЕННЯ, я, с. Повторення чого-небудь раніше сказаного, написаного чи зробленого самим собою. Не може не вражати у багатьох книгах віршів те, що слід було б назвати художнім застосом і безконечним самоповторенням. Одні й ті ж форми, ті ж гладенькі катрени, ті ж рими (Про багатство л-ри, 1959, 100).

САМОПОДАВАЛЬНИЙ, а, е, техн. Який подає щонебудь автоматично.

САМОПОДАВАЧ, а, ч., техн. Пристрій для автоматичного подавання чого-небудь.

САМОПОЖЕРТВА, и, ж. Жертвування собою, своїми особистими інтересами заради блага інших. Історія російської революції показує нам, що саме авангард, добірні елементи найманих робітників вели боротьбу з величезною упертістю і з величезною самопожертвою (Ленін, 30, 1972, 295); Як кожна дівчина в 13 років, Леся також мріяла про героїчні вчинки, віддану працю, самопожертву для Батьківщини... (Ів., Таємниця, 1959, 90); Щоб перевірити фізіологічну дію радіоактивних випромінювань, П'єр Кюрі пішов на самопожертву: він піддав свою руку діянню радію протягом кількох хвилин (Наука., 4, 1956, 36).

САМОПОЖЕРТВУВАННЯ, я, с. Те саме, що самопожертва. Ах! Де поділась відвага і смілість, оригінальність і самопожертвування.. — і навіть — чесність!.. (Кобр., Вибр., 1954, 32); [Д ж е н:] Ти можеш говорити про почуття подяки, про самопожертвування, про дружбу. Це все пусті слова (Собко, П'єси, 1958, 110).

САМОПОІЛКА, и, ж. Те саме, що самонапувалка.

САМОПОМІЧ, мочі, ж., рідко. Те саме, що взаємодопоміг. Леон відійшов радісний, почувавши себе бог зна яким лібералом, котрий ось, мовляв, захоочує робітників до дружності і самопомочі (Фр., V, 1951, 393); Культура і цивілізація не осінила ще нас своїм святим

сяйвом,.. ідея самопомочі не запала в нашу душу (Мак., Вибр., 1956, 228).

САМОПОСВЯТА, и, ж. Те саме, що самопожертва. Жіноча доле! Материнське серце і почуття! Які ви недовсяжні для холодного розуму! Які ви бездонні у своїй людській доброті, шляхетності, самопосвяті! (Літ. Укр., 8.I 1963, 4).

САМОПОСТАЧАННЯ, я, с. Постачання самого себе, постачання власними силами і засобами.

САМОПОЧУВАННЯ, я, с. Те саме, що самопочуття. Гарне самопочування.

САМОПОЧУТТЯ, я, с. Загальний фізичний та моральний стан людини, який залежить від її здоров'я і настрою в даний момент. Песимізм мій хвильовий, викликаний поганим самопочуттям (Коцюб., III, 1956, 163); В нашій флорі є чимало рослинних видів, які можуть негативно впливати на самопочуття людини. Так, квіти конвалії, магнолії, листки евкаліпта викликають біль голови (Наука., 5, 1960, 38); — Шарль! Як самопочуття? Що ти носа повисив? Вперше таким тебе бачу (Кочура, Зол. грамота, 1960, 119).

САМОПОШАНА, и, ж. Пошана до самого себе, до своєї особи; самоповага. Ні в якій країні Брак самопошани Так людей не жер, Як у нас донині... Бийте, ревіть кайдани, Доки дух не вмер! (Граб., I, 1959, 328).

САМОПРАВЕЦЬ, вця, ч. Людина, яка діє, поводиться самовільно, порушує законний порядок, вирішуючи які-небудь справи; свавілець. Молодий баштанник був собі чоловік веселий та гордий та щасливий та немилостивий — себелюбець і самоправець (Вовчок, I, 1955, 309).

САМОПРАВНИЙ, а, е. Який діє, поводиться самовільно, порушує законний порядок, вирішуючи які-небудь справи; свавільний. — Жінка вона тямовита. Самоправна трошки, та нічого (Мушк., Чорний хліб, 1960, 97).

САМОПРАВНИЧАТИ, аю, аєш, недок., рідко. Діяти, поводитися самовільно, чинити самоправство; сваволити. — Не лайте мене, дядечку, — просив Грицько. — А більше не будеш самоправничати? (Кучер, Голод, 1961, 303).

САМОПРАВНО. Присл. до самоправний. — Ага! Це рибалки? — моргнув на їх Колісник. — Це ті, що самоправно рибу з ставка тягали (Мирний, III, 1954, 308); — Хай б'є [управитель] телеграму [панові], що громада викликає. Не хоче самоправно, а щоб по закону! (Головко, II, 1957, 220); — Ви пробачте мені, що я самоправно за верстат поліз, потягло до звичної роботи (Цюпа, Три явори, 1958, 9).

САМОПРАВСТВО, а, с. Порушення законного порядку при вирішенні яких-небудь справ; самовільне здійснення чогось; свавілля. — Як оборонець сиверських козаків, я.. прошу пана підкоморія.. визнати наїзд на ухід шляхетного козака Барила за акт самоправства і грабіжництва (Тулуб, Людолови, I, 1957, 251).

САМОПРИМУС, у, ч. Примус самого себе. Формування людської волі неможливе без самопримусу, бо воля і здатність переборювати безпосередні жадання і підпорядковувати свою діяльність розумним цілям (Наука., 5, 1971, 36).

САМОПРИНИЖЕННЯ, я, с. Приниження самого себе, применшення своїх заслуг, достоїнств і знань. Йому ставало соромно, бо своїм самоприниженням він фактично виправдував те, чого виправдувати не міг (Голов., Тополя., 1965, 22).

САМОПРИНИЗЛИВИЙ, а, е. Стос. до самоприниження. З численних критичних висловлювань поета [І. Франка], вміщених у його творах, можна бачити, що, незважаючи на його самопринизливі епітети, він був

далеко не «профаном» і щодо музики професійної (Мист., 4, 1956, 10).

САМОПРЯДКА, и, ж. Ножна прядка. Для обробки технічних культур створювались такі знаряддя, як льоном'ялка і самопрядки (Іст. СРСР, I, 1957, 80); *У порівн. — На мене, так і зовсім він поганий, бо рудий, не в наш рід удався, і маленький, і якийсь швидкий, як самопрядка (Григ., Вибр., 1959, 222).

САМОПРЯДКОВИЙ, а, е. Стос. до самопрядки.

САМОПУСК, у, ч., техн. Пристрій для пуску двигуна без ручного заведення.

САМОРЕГУЛЮВАННЯ, я, с., спец. Регулювання, що здійснюється в організмі внутрішніми силами, без стороннього втручання, впливу. Найвищим ступенем саморегулювання живого організму є діяльність центральної нервової системи, мозку людини (Наука., 3, 1962, 18); Кожна жива клітина має дуже чутливі пристосувальні механізми і універсальну здатність до саморегулювання (Знання., 12, 1971, 14); // Автоматичне регулювання режиму роботи якої-небудь машини, якогось апарату. Н. Беленеску твердить, що головна риса електронної машини — це її здатність до саморегулювання, можливість виконувати автоматичну роботу (після заданої людиною програми) вже самостійно (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 454).

САМОРЕГУЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех., спец. Регулювати що-небудь внутрішніми силами, без стороннього втручання, впливу. Давно встановлено, що організм мишей саморегулює плодючість, а тому на відповідному просторі не буває їх перенаселеності (Хлібороб Укр., 11, 1967, 47).

САМОРЕГУЛЮВАТИСЯ, юється, недок., спец. Регулюватися внутрішніми силами, без стороннього втручання, впливу. Вже перші спільні кроки кібернетиків і фізіологів привели їх до гіпотези про те, що мозок є системою, яка саморегулюється (Наука., 10, 1964, 13).

САМОРЕГУЛЮЮЧИЙ, а, е, спец. Здатний до саморегулювання.

Δ Саморегулююча система: а) система, яка автоматично регулює режим роботи яких-небудь машин, апаратів. Найбільш досконалою формою автоматизації є саморегулююча система машин і апаратів, коли виробничі операції і управління ними здійснюються автоматично (Ком. Укр., 7, 1960, 54); б) система, яка має властивість самостійно регулювати свої процеси, дії у залежності від зовнішніх і внутрішніх впливів. Людський організм — струнка саморегулююча система. Розмноження його елементарних часточок суворо координується (Знання., 5, 1970, 16).

САМОРЕГУЛЯЦІЯ, ї, ж., спец. Те саме, що саморегулювання. Саморегуляція припиняється тоді, коли порушується енергетичний обмін в організмі (Знання., 12, 1971, 15).

САМОРЕЄСТРУЮЧИЙ, а, е, спец. Який автоматично реєструє свої показання. На Одеській обсерваторії самореєструючий мікрометр був вперше встановлений тільки в 1923 р. і використаний у кінці 1931 р. (Розвиток науки в УРСР., 1957, 209).

САМОРЕКЛАМА, и, ж. Рекламування самого себе, своїх заслуг і достоїнств. Перехід Анатолія Мошиченка на шахту «Велетен» Савицький не раз використовував як саморекламу: подивіться, мовляв, як треба добирати кадри (Гур., Життя., 1954, 101); Давно відомо, що фальш кричить про себе на всіх перехрестях, бо може триматись на поверхні тільки за рахунок самореклами (Мист., 1, 1963, 23).

САМОРЕКЛАМНИЙ, а, е. Сповнений самореклами, який є саморекламою. Бездушна узагальненість, галас-

лива, саморекламна бравада, деструкція форми, брутальні вихватки проти передового загону української радянської літератури — ось що визначало характер футуристичних видань (Рад. літ-во, 6, 1968, 20).

САМОРЕКЛАМУВАННЯ, я, с. Те саме, що самореклама.

САМОРІДНИЙ див. саморобний.

САМОРОБКА, и, ж., розм. Саморобна річ. Жоден огляд учнівських саморобок в області не обходиться без експонатів юних радіотехніків Вінницької середньої школи № 7 (Знання., 5, 1966, 15); На ковзанці вже гамірно... і на чому вона [малеча] тільки не катається: все в неї є, окрім фабричних ковзанів. А саморобки тут зібралися такі, яких тепер уже ніде не побачиш (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 157).

САМОРОБНИЙ, а, е. Зроблений власноручно, виготовлений кустарним способом. Штани на всіх білі, з товстого саморобного сукна (Н.-Лев., II, 1956, 403); На вузькому піщаному пероні товпляться люди. З саморобними скриньками, заплічними торбинами (М. Ол., Леся, 1960, 47); Готував [Демко] саморобні бомби (Стельмах, I, 1962, 270); Привезли в Павлів дім молоду, почалося весілля. Пили саморобне пиво (Збан., Сеспель, 1961, 348).

САМОРОДКОВИЙ, а, е. Стос. до самородка.

САМОРОДНИЙ, рідше **САМОРІДНИЙ**, а, е. 1. Який зустрічається у природі в готовому вигляді, створений природою; природний; протилежне ш т у ч н и й. Джерелами власними сам ти [Рим] рясний понадміру і самородних криниць досить тайш у землі (Зеров, Вибр., 1966, 375); // Який зустрічається у природі в хімічно чистому вигляді. Українські геологи відкрили грандіозний Передкарпатський басейн саморідної сірки, що містить сотні мільйонів тонн її запасів (Роб. газ., 24.III 1966, 2); Самородне золото.

2. перен. Який розвинувся без впливу освіти й виховання (про хист, душевні якості); природжений. У нього [Ю. Федьковича] було все...: був талант, свіжий та саморідний, була спосібність [здібність] зазирати безпосередньо в самі глибокі тайники життя народного і людської душі (Фр., XVI, 1955, 25); Кропивницький створив образ Івана Непокритого («Дай серцю волю, заведе в неволю») — «глибоко симпатичний тип веселуна, добряка, жартівника з тонким гумором і водночас благородну високими якостями душі і серця натуру — самородну і самобутню...» (Життя Саксаганського, 1957, 28).

3. перен. Який виник, склався і т. ін. самостійно. Поетеса Ганна подала думку: гуртом скласти про свою вчительку співанку, добрати мелодію і повезти цей самородний витвір на свято пісні в район (Вол., Місячне срібло, 1961, 225).

САМОРОДОК, дка, ч. 1. Велике природне зерно або шматок здебільшого благородних металів (золота, срібла, платини). — Колись тут золота жила була, — говорив він. — Діди ще хвалилися. Самородки завбільшки з велике яблуко знаходили... (Донч., II, 1956, 39); Золотий самородок вагою 2733 грами знайдено в заплаві тайгового струмка Букарача за триста кілометрів на північ від Благовещенська (Рад. Укр., 6.II 1965, 1); *У порівн. Виблизкують, яскраються, як золоті самородки в гранітних скелях, у зелених вітах темні вікна перед вечірнім сонцем (Вас., I, 1959, 247).

2. перен. Людина, у якої природний хист, нахил до чого-небудь виявилися без впливу освіти й виховання. Естетична значимість народного мистецтва велика через те, що воно, створюючись талановитими самородками із самої гущі народних мас, шліфувалося, кристалізувалося в багатовіковій колективній художній практиці цих мас (Мист., 6, 1955, 6); Лука Тихонович сидів мов-

чазний, вражений. Він не сподівався почути такий голос.. Тепер він бачив, що ця дівчина — безцінний самородок, її голос — чудовий дар природи (Донч., III, 1956, 105); Прокурор знову написав Сагайдакові записку: «Це неймовірно! Простий конюх і така промова. Він самородок» (Кучер, Трудна любов, 1960, 471).

САМОРОЗВАНТАЖНИЙ, а, е, техн. Те саме, що саморозвантажувальний. Особливості нової технології збирання врожаю полягають в тому, що соломка подрібнюється на комбайні навісними подрібнювачами одночасно з збиранням зерна. Після цього вона надходить у саморозвантажний причеп — фургон місткістю 40 кубічних метрів (Рад. Укр., 3.II 1962, 4).

САМОРОЗВАНТАЖУВАЛЬНИЙ, а, е, техн. Який має пристрій для механічного розвантажування, який розвантажується автоматично. Скошену і подрібнену роторною косаркою траву навантажують у саморозвантажувальний візок і негайно везуть на фабрику (Хлібороб Укр., 2, 1967, 43).

САМОРОЗВАНТАЖУВАЧ, а, ч., техн. Пристрій на транспортних засобах для механічного розвантажування.

САМОРОЗВИТОК, тку, ч. 1. Розумовий або фізичний розвиток людини, якого вона досягає самостійними заняттями, вправами. В спадщині, яку внесла Індія у світову культуру, помітне місце займає.. система саморозвитку людини (Знання.., 1, 1967, 20).

2. Розвиток кого-, чого-небудь власними силами, без впливу, сприяння яких-небудь зовнішніх сил. У своїй знаменитій праці «Походження видів» учений [Ч. Дарвін] вперше науково обґрунтував ідею саморозвитку живої природи (Наука.., 2, 1959, 38).

3. філос. Те саме, що саморух.

САМОРОЗКЛАД, у, ч., хім. Спонтанний розпад елементів у якій-небудь хімічній сполуці.

САМОРОЗКРИТТЯ, я, с. Розкриття себе, вияв своїх особливостей, характерних рис (про людину). У малосюжетних новелах Стефаніка велика роль надавалася саморозкриттю персонажів, їхній мовній характеристиці (Рад. літ-во, 9, 1965, 39); Те дивне саморозкриття, яке взагалі властиве Рильському більше, ніж кому із поетів світової літератури, у його останніх піснях, особливо у циклі «Таємниця осіннього листя», досягає найвищих емоційних реєстрів (Вітч., 7, 1965, 201).

САМОРОЗПАД, у, ч., фіз. Спонтанний розпад ядер радіоактивної речовини, який породжує ланцюгову реакцію.

САМОРОЗПУСК, у, ч. Добровільний розпуск партії, організації і т. ін. Ідею заміни самодержавства республікою підтримували далеко не всі члени «Союзу благоденствія», який незабаром втратив політичну життєздатність і на початку 1821 року на з'їзді в Москві прийняв рішення про саморозпуск (Наука.., 3, 1971, 40).

САМОРОСЛИЙ, а, е: Саморосла земля, діал. — цілина. Тут нема вже чого далі й копати: пішла саморосла земля (Сл. Гр.).

САМОРУХ, у, ч., філос. Вічний рух і розвиток матерії, що відбувається внаслідок притаманних їй суперечностей, боротьби протилежностей. Досягнення сучасної фізики свідчать про те, що матеріальний світ — це вічний процес саморуху матерії, який слід розуміти як процес якісних перетворень, як єдність утворення та руйнування (Наука.., 4, 1965, 16).

САМОРУЧ, присл., розм. Те саме, що власноручно. Хата вбога, образів мало, але піч помальована саморуч (Л. Укр., III, 1952, 717); Мотоцикл доводиться брати й перетягувати через кучугури саморуч (Гончар, Тронка, 1963, 228).

САМОРУШНИЙ, а, е. Який рухається за допомогою

власного двигуна. Він пригадує Курбалу.. Напливають темні штреки, саморушні машини, безупинний рух гірничого життя (Досв., Вибр., 1959, 364); Оскільки там, де прилуниться станція, природна структура ґрунту буде порушена струминою гальмового двигуна, треба буде обладнати станцію саморушним екіпажем, який від'їде на кілька сот метрів від місця посадки (Наука.., 9, 1965, 23).

САМОСАД, у, ч. Тютюн власного посіву і домашньої обробки. Перешіптуються молодіці, і нежолосердно чахнуть самосадом чоловіки (Зар., На.. світі, 1967, 361); У хаті лишився міцний дух самосаду (Шиян, Баланда, 1957, 40).

САМОСАДКА, и, ж., спец. Сіль, що осідає сама собою у соляних озерах.

САМОСАДНИЙ, а, е, спец. Який дає, містить самосадку. За свідченням стародавніх авторів, сіль у античному світі добували переважно з навколишніх самосадних озер та морських лагун (Знання.., 1, 1967, 32).

Самосадна сіль — те саме, що самосадка.

САМОСАДОВИЙ, а, е. Прикм. до самосад. Вони саме про щось собі розмовляли, обкутані самосадовим димом (Речм., Весн. грози, 1961, 24).

САМОСВІДОМІСТЬ, мості, ж. Ясне розуміння своєї суті, своїх особливостей, своєї ролі у житті, в суспільстві. Ся бабуся, згорблена в праці, нещасна, одним словом рідним зробила з мене чоловіка тверезого ума, відкрила таємницю ваги людської самосвідомості! (Барв., Опов., 1902, 496); — Дитячі літа — це часи несвідомої натури нерозумної, без самосвідомості, без розуміння моральності та й усього взагалі (Н.-Лев., V, 1966, 164); Потрібна була сила, яка могла б об'єднати розрізнені сили робітників, надати їхнім вимогам виразної форми і виробити в них класову самосвідомість (Ленін, 7, 1970, 99); Своїми творами, пройнятими глибокою ненавистю до гнобителів, він [Т. Шевченко] відіграв величезну роль у розвитку національної і соціальної самосвідомості українського народу (Рильський, III, 1956, 22).

САМОСВІТНИЙ, а, е. Який світиться власним світлом. Кожна з зірок — це самосвітне небесне тіло, яке виробляє в своїх надрах променисту енергію (Наука.., 2, 1958, 37).

САМОСИЛЬНИЙ, а, е, рідко. Який діє, відбувається сам собою, без впливу ззовні. Звідусіль — з Правобережжя, Лівобережжя, навіть Слобожанщини — надходили численні повідомлення про самосильну розбудову культурного українського побуту (Смолич, Мир.., 1958, 91).

САМОСИЛЬНО, рідко. Присл. до самосильний. поезія самосильно стає все більш інтелектуальною (Рад. літ-во, 7, 1967, 17).

САМОСІВ, у, ч., бот., с. г. 1. Природний посів рослин насінням, що осипається. Вся надія в людей лише на падалицю, тобто на хліб, який восени зійшов по стерні від самосіву (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 78).

2. у знач. присл. самосівом. Унаслідок природного висівання. Найцінніша пасовищна трава — тонконіг лучний, через 3 — 4 роки з'являється самосівом (Колг. Укр., 10, 1960, 30).

3. Рослина, що виросла внаслідок такого висівання. Дубки, вирощені в розсаднику, міцно вкорінюються і, навпаки, дво-, трирічний самосів дуба можна легко вирвати руками (Колг. Укр., 1, 1957, 39); На грядках з'явився досить густий самосів берези, осики і сосни (Колг. Укр., 11, 1961, 37).

САМОСІЙ, ю, ч., бот., с. г. Те саме, що самосів 3. Тюльпан весняний, самосій, Збуває вік недовгий свій (Мисик, Верховіття, 1963, 13).

САМОСІЙКА, и, ж., бот., с. г. Те саме, що самосів 3.

САМОСІЙНИЙ, а, е. 1. бот., с. г. Який виріс із насіння, що самé висіялося. *Сходять квітки самосійні по сіножатях* (Коцюб., II, 1955, 314); — *Конюшина? Не вимерзла?.. Хто її тут посіяв? — дивувався бригадир. — Не знаю, мабуть, самосійна* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 45).

2. перен., рідко. Те саме, що саморідний 2. О, добре пам'ятає він єхидний, Глузливий сміх, немов проклятий сон: Чудово! Від верстата винахідник! Кулібін! Самосійний Едісон! (Рильський, II, 1960, 78).

3. у сполуч. із сл. дитина, син, дочка, перен., заст. Позашлюбний. [П о д о р о ж н я:] Ага, ага! Знаю, чула. Він, бачите, не рідним, а самосійним синком був, від пана і ключниці (Стар., Вибр., 1959, 304); Невеселої мати співає: дівчина вкинула до колодязя дитину і просить природу, щоб не йшов дощ і вода не затопила дитя... — А нащо ж, мамо, вона його вкинула? — Самосійний, діти, був (Кос., Новели, 1962, 20).

САМОСКАЛІЧЕННЯ, я, с. Калічення самого себе. Над ним розпочали слідство за спробу самоскалічення — він, мовляв, хотів відкусити собі руку, щоб не йти на фронт (Гапек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 65).

САМОСКІД, а, ч., техн. 1. Вантажний автомобіль з перекидним кузовом, а також кузов такого автомобіля. На нових залізничних кар'єрах широко використовуватиметься автомобільний транспорт з самоскидами вантажністю 45—70 тонн (Ком. Укр., 6, 1960, 26); Безупинним потоком, здіймаючи пиліку, несуться гучні самоскиди (Довж., Зач. Десна, 1957, 588); Зуби ковша вгризлись в землю, кілька секунд — і ґрунт висипався в кузов самоскида (Зар., Світло, 1961, 74).

2. Транспортний засіб (баржа, вагон і т. ін.), що механічно скидає вантаж. Тяговий агрегат складається з трьох секцій: електровоза і двох спеціальних вагонів-самоскидів (Веч. Київ, 8.VII 1971, 2).

САМОСКІДКА, и, ж. Жнивварська машина, що автоматично скидає готовий сніп. То там, то там гуділи комбайни..., торохтіли косарки, виблискували крилами самоскидки (Баш, Надія, 1960, 238).

САМОСКІДНИЙ, а, е. Який механічно скидає вантаж; обладнаний пристроєм для скидання вантажу. Джанкойський машинобудівний завод випускає самоскидні тракторні причеми для потокового збирання зернових (Рад. Укр., 27.I 1967, 2); Частина буряків навантажуються в автосамоскид або самоскидний тракторний візок і вивозиться в кінець гонів, де розвантажуються в купу (Нові способи вирощ.. буряків, 1956, 142).

САМОСПАЛЕННЯ, я, с. Добровільне спалення себе як вияв протесту. У лютому 1897 року по всій країні пройшла хвиля демонстрацій протесту проти жорстокого свавілля самодержавства у зв'язку з самоспаленням в камері Петропавлівської фортеці сільської вчительки з-під Чернігова, революційної курсистки Марії Ветрової (Мист., 4, 1968, 29).

САМОСПЛАВ, у, ч. Сплав чого-небудь силою течії води без допомоги пароплава, баржі.

САМОСПОГЛЯДАННЯ, я, с. Споглядання власної особи, заглиблення у свій внутрішній духовний світ, у свої почуття, переживання. З точки зору не особистої, а суспільної, всяке богобудівництво є саме любовне самоспоглядання тупого міщанства, немічної обивательщини.. (Ленін, 48, 1974, 223); Худяков падає мертвий. Стоїть Глушак з опущеною гвинтівкою в глибокому важкому самоспогляданні. Він посивів за ці кілька хвилин (Довж., Зач. Десна, 1957, 87).

САМОСПОСТЕРЕЖЕННЯ, я, с. Спостереження за самим собою, своїм станом, за своїми думками, почуттями та ін.; аналіз власного душевного життя. Ця риса

духовного розвитку підлітка — самооцінка, самовираження, самопостереження, самовиховання — є разом з тим причиною ряду суперечливих явищ, які завдають багато тривоги батькам і вчителям (Наука., 12, 1968, 18); // Таке спостереження як метод психологічного дослідження. Недостатній розвиток чи порушення того або іншого механізму пам'яті можна виявити шляхом самопостереження (Веч. Київ, 9.XII 1968, 3); Лише окремі радянські психологи розглядають самопостереження як метод наукового вивчення психіки людини і ставлять його поряд з іншими методами цього вивчення (Рад. психол. наука., 1958, 376).

САМОСТАЙНИЙ див. самостійний.

САМОСТАЙНО див. самостійно.

САМОСТВЕРДЖЕННЯ, я, с. Ствердження себе, своєї особистості, визнання своєї цінності, значимості своєї особи.

САМОСТІЛ, а, ч., техн. Машина, що подає і розстилає торфини на полі для сушіння.

САМОСТІЙНИЙ, заст. **САМОСТАЙНИЙ**, а, е. 1. Який не перебуває під чияюсь владою; не підпорядкований, не підлеглий кому-, чому-небудь (про держави, політичні організації тощо). На завойованій Александром Македонським території утворилося кілька самостійних держав, на чолі яких стали нащадки македонських полководців (Іст. СРСР, I, 1956, 14); Всі комуністичні партії рівні і самостійні, всі несуть відповідальність за долю комуністичного руху (Рад. Укр., 8.I 1963, 3); Розвиток великого капіталістичного виробництва — виробництва заради наживи, заради привласнення додаткової вартості — веде до витіснення дрібних самостійних виробників, до їх тяжкої залежності від капіталу (Програма КПРС, 1961, 7); // Вільний, незалежний. Парламентарна буржуазна республіка зв'язує, душить самостійне політичне життя мас.. (Ленін, 31, 1973, 158); Мав себе [Славко] ще за дуже молодого, бо бачив, що заки зачне свій самостійний прожиток, то ще не один рочок пробіжить (Март., Тв., 1954, 339); Академія закінчена. З званням класного художника починає він свій новий, самостійний шлях (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 333); // Здатний діяти сам, без сторонньої допомоги або керівництва; здатний на незалежні дії, вчинки і т. ін. Почула в собі [Мотря] дух господині, самостійної господині (Н.-Лев., II, 1956, 301); Вона — учениця Ганни Денисівни Кошової, що, сприйнявши досвід учителя, уже самостійний керівник молодіжної ланки (Вишня, I, 1956, 345); Це волюва, самовпевнена і надто самостійна дівчина (Вільде, Сестри., 1958, 317); // Власт. незалежній людині. Характер треба виховувати в собі незалежний, самостійний (Донч., V, 1957, 504).

2. Відособлений від інших; який в ряді інших має значення сам по собі; окремий. Стрійне коло [танцюристів].. розпадається на безчисленні [численні] самостійні групи (Фр., VI, 1951, 225); Політбюро Центрального Комітету партії винесло спеціальне рішення про виділення врангелівського фронту в самостійний фронт (Гончар, II, 1959, 315); Перший український байкар, який зробив байку самостійним жанром, він [Г. Сковорода] не зумів оцінити значення розпочатої ним справи (Рад. літ-во, 8, 1965, 33); Використовується [капуста] як самостійна страва, гарнір і як частина складних (Технол. пригот. їжі, 1957, 133).

3. Який здійснюється своїми силами чи з власної ініціативи, без сторонньої допомоги або керівництва. Без певного самостійного труда ні в одному серйозному питанні істини не знайти.. (Ленін, 23, 1972, 66); Найбільше впомку [капітанові] перший самостійний рейс (Гончар, Тронка, 1963, 152); Відкинувши всякі шаблони,

Лисенко береться до самостійної праці, починаючи від теоретичних дослідів над складом народних пісень (Муз. праці, 1970, 487); Головний метод опанування марксизму-ленізму нашими кадрами — метод самостійного вивчення (Рад. Укр., 18.IX 1950, 1); // Позбавлений сторонніх впливів; оригінальний. Тупі, улесливі, лицемірні представники офіційної «науки» доводили, ніби в Росії нема самостійної філософської мислі (Рильський, III, 1956, 11); Юрій Юрійович.. записав цілий ряд запитань, які б наштовхували учнів на самостійні висновки (Донч., V, 1957, 225).

САМОСТІЙНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. самостійний. Охорона ідейної і політичної самостійності партії пролетаріату є постійний, незмінний і безумовний обов'язок соціалістів (Ленін, 12, 1970, 129); В шістнадцятому столітті татарські ханства втратили свою самостійність (Дмит., Наречена, 1959, 23); Існування світової системи соціалізму і ослаблення імперіалізму відкривають перед народами країн, які визволились, перспективу національного відродження, ліквідації вікової відсталості і злиднів, досягнення економічної самостійності (Програма КПРС, 1961, 39); Він не любив Комашка за самостійність його вдачі (Н.-Лев., V, 1966, 307); Мені сподобалися мої майбутні товариші.. В кожній постаті почувалась самостійність і впевненість (Багмут, Записки.., 1961, 3); Відносна самостійність історичного матеріалізму в системі марксистсько-ленінської філософії зростає, що пояснюється передусім виникненням нових суто соціологічних проблем, дальшим розвитком гуманітарних наук (Ком. Укр., 7, 1970, 21); // Уміння діяти без сторонньої допомоги або керівництва; самостійні дії. Активна комсомольська робота розвивала самостійність, формувала.. ту внутрішню стриманість, за якою відчувається воля людини, яка знає, що їй робити (Донч., II, 1956, 116).

САМОСТІЙНО, заст. **САМОСТАЙНО**. Присл. до самостійний, самостайний. Поза межами статті 14 Конституції СРСР Українська Радянська Соціалістична Республіка здійснює державну владу самостійно, зберігаючи повністю свої суверенні права (Конст. УРСР, 1969, 6); Радянська влада робить усе, щоб жінка самостійно вела свою пролетарську соціалістичну роботу (Ленін, 37, 1973, 178); З дванадцяти років Петро звик улаштовувати своє життя самостійно, далеко від сім'ї (Бурл., Напередодні, 1956, 7); Обридло Жабам, як на гріх, В болоті жити самостайно; Ніхто їх не чіпав, дурних, Жили, плодилися, звичайно... Та ні, ще треба, мов, не так, І заходились: «Квак та квак!» (Гл., Вибр., 1951, 122); В бою Козакову здебільшого доводилось діяти цілком самостійно, і в таких випадках він, не вагаючись, приймав потрібні рішення (Гончар, III, 1959, 431).

САМОСТРАТА, и, ж., рідко. Те саме, що самогубство.

САМОСТРАТНИК, а, ч., рідко. Те саме, що самогубець. [К і н д р а т І в а н о в и ч:] За самостратника гріх молитись! (Кроп., II, 1958, 337).

САМОСТРАХОВКА, и, ж., спорт. Те саме, що самостраховання. Самостраховка альпініста.

САМОСТРАХУВАННЯ, я, с., спорт. Застереження себе від нещасного випадку при виконанні певних вправ. Спортсмен падав вміло, бо він знайомий з методами самостраховування (Наука.., 12, 1975, 43).

САМОСТРІЛ¹, а, ч. 1. Старовинна зброя — лук з прикладом і спусковим механізмом для метання стріл і каміння. Здалека вже чула [бабуся] гук гармат і свист самострілів (Кобр., Вибр., 1954, 183); // Дитяча іграшка у вигляді такої зброї. Діти пані Баличиної вигадали чудову гру: вони засіли на дубі, в глибині саду, і відстре-

лювалися з іграшкових самострілів від інших дітей (Тулуб, Людолови, I, 1957, 104).

2. Пристрій особливої будови, за допомогою якого полюють на звірів. — А ще як полюють на вовків? — спитав хлопець. — Завтра побачиш. Будемо ставити самостріли (Багмут, Щасл. день.., 1959, 170).

САМОСТРІЛ², а, ч. Солдат, що навмисне поранив себе. Не поранений, а самостріл він. Перепанікував, розгубився і бахнув сам себе десь у куцах в руку (Гончар, Людина.., 1960, 160).

САМОСТРІЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до самостріл¹.

2. Який автоматично стріляє. Самострільна гвинтівка.

САМОСУД, у, ч. 1. Самочинна розправа (без відома властей і без суду) над злочинцем чи запідозреним у злочині, а також над людиною іншої раси через расову ворожнечу, здійснювана, як правило, натовпом або групою осіб. Вияви селянського самосуду проривалися тоді досить часто (Фр., VIII, 1952, 383); Почався самосуд. Марка били з усіх боків, він падав під кулаками, як м'яч (Мик., II, 1957, 345); Від самосуду Чугая врятував Ничипір Сніп (Зар., На світі.., 1967, 87); Великого поширення набув [у США] збережений до нашого часу «суд Лінча» — жорстока розправа над негром з допомогою самосуду. Юрба білих за будь-яким вигаданим обвинуваченням хапає негра і карає його на смерть (Нова іст., 1957, 90); // у знач. присл. самосудом. Без відома властей і без суду; самочинно. Глибокої осені дев'яносто шостого року самосудом було страчено в Криничках Яреська Матвія (Гончар, I, 1959, 7).

2. рідко. Те саме, що самосудник. Куркульські самосуди У груді цілили мені (Нагн., Гірські вершини, 1960, 39).

САМОСУДНИЙ, а, е. Здійснюваний самосудом. Самосудна розправа.

САМОСУДНИК, а, ч. Той, хто здійснює розправу самочинно, без відома властей і без суду.

САМОСУДЧИК, а, ч., розм. Те саме, що самосудник. Перегуда, зиркнувши в натовп, збагнув, що не вистояти їм перед самосудчиками (Іщук, Вербівчани, 1961, 248).

САМОТА, й, ж. 1. Стан за знач. самітний, самотній; самотність. Всі радили Мотрі йти до Семена.. Мотря згоджувалась, але не виказувала цього ясно, хоч їй самій хотілось позбутися самоти (Коцюб., I, 1955, 44); Я любила самоту, мамо. В ній працювалося і роздумувалося так свobodно й легко (Коб., II, 1956, 322); Сирота, одинок, він звик змалечку до самоти (Гжицький, Опришки, 1962, 29); // Гостре відчуття відокремленості, ізоляваності від кого-, чого-небудь. Самота, як біль зубів, починає ссать йому серце (Коцюб., II, 1955, 330); Самота серед людей та великого світа гірша тисячу разів, ніж у пустині... (У. Кравч., Вибр., 1958, 255); Кожен раз, коли я хоч на момент розлучався з Михайлом, я відчував якусь порожнечу й безнадійну самоту... (Досв., Вибр., 1959, 126).

2. у знач. присл. самотю. Без нікого; наодинці. Він гірко й страшно ридав самотю, рукою тамуючи ридання, щоб не прокинулись поспулі домочадці (Довж., I, 1958, 445); // Без сім'ї, рідних, близьких, друзів; сам. Костик трохи не з того часу, як став лазити, покинутий без призору батька-матері, ріс собі самотю (Мирний, III, 1954, 372); Батько її вмер, а їй доходила ось-ось тридцятка. Стара мати налякалася, що дочка по її смерті лишиться самотю (Март., Тв., 1954, 333); Коли вам доводилося до війни бувати в невеличких наших містах, ви, певно, помічали там тихих чепурних бабусь, з отих, що самотю доживають свого віку в маленьких будиночках (Перв., Невигадане життя, 1958, 194);

// Окремо від інших; особно. Другі до дітей, до гурту, а він знай самотою. Забереться було у бур'яни, нарве квіток.. та й грається ними нишком (Мирний, I, 1949, 147); — Що ж, — сказав він, — дурна звірюка той медвідь, самотою держиться (Фр., VI, 1951, 15).

На (в) самоті: а) те саме, що самотію. Лишаючись цілими днями на самоті, Остап пробував свої тремтячі ноги.. і нудився, і сумував, що не почував у собі ще сили (Коцюб., I, 1955, 374); Схилю я голову і йду поволі Дрімучим лісом в самоті (Олесь, Вибр., 1958, 406); Я ще раз потиснув йому руку й лишився на самоті (Ю. Янов., II, 1958, 9); В самоті минало все поетове життя. Він мріяв про власну сім'ю (Ільч., Серце жде, 1939, 127); Я пам'ятаю вас, Галино, як і поезії свої. Як страшно жить у самоті такий, як ви, сумній дитині!.. (Сос., I, 1957, 408); б) (тільки на самоті, з ким—чим) без свідків; віч-на-віч. — Кіндратовичу, соколику,.. дозволь мені з Левком на самоті переговорити... (Кв.-Осн., II, 1956, 262); Тарас Григорович лишився на самоті з хлопчиком (Тулуб, В степу.., 1964, 305); [П а ш к а:] Ти не zostавайся сама собі на самоті з такими думками; більше в гурті бувай! (Стар., Драм. тв., 1941, 33).

САМОТВЕРДІЮЧИЙ, а, е, спец. Який тужавіє сам, без спеціальних зовнішніх впливів: температурних, хімічних і т. ін. У ливарному виробництві за останні роки створено новий технологічний процес виготовлення стрижнів і форм з рідких самотвердіючих сумішей (Ком. Укр., 6, 1965, 72); Ще недавно головна увага хірургів була спрямована на вивчення та застосування твердих і самотвердіючих пластмас (Наука.., 2, 1959, 32).

САМОТІНА, їні, ж. Те саме, що самота. У просторі осяйному Сомотині радий я: І вільніше і щиріше Лине пісня тут моя (Гр., I, 1963, 113); Йому забажалося самотини, бо похливі люди, що стрівались по дорозі, стались гидкими йому (Коцюб., I, 1955, 175); Надійка лежала на верхній полиці. Темінь, лунка порожнеча за вікном вагона ще різкіше підкреслювали та поглиблювали почуття самотини (Коз., Листи.., 1967, 3); Слухняний кінь дзвінкокопитий, Обід доволі розмаїтий, Та пляшка світлого вина. Та самотина й тишина, — Сяте життя мого героя (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 108); Плечистий, ошатний дуб стоїть на околиці села самотиною. Років йому триста, якщо не більше (Гуц., З горіха.., 1967, 91); Він сидів якось самотиною, в кінці помосту, поодаль від усіх і не зводив теплого погляду з Чумака (Збан., Переджнив'я, 1960, 244).

На (в) самотині — те саме, що На (в) самоті (див. самота). Втомивши за день відданих своїх співробітників, змучений і знесилений, тікав [Мічурін] рятуватись на самотині до своєї улюбленої супротивниці — природи (Довж., I, 1958, 498); Після смерті старої Інокентій прожив у самотині один рік, а тоді привіз собі із хутора молоду вдову Горпину (Тют., Вир, 1964, 74).

САМОТИННИЙ, а, е. Який здійснюється, відбувається і т. ін. без інших; самотній. Цей юнак зі своєю матір'ю та молодшим братом увійшли в самотинне життя Василя Архиповича свіжим струменем добра й спокою (Дор., Не повтори.., 1968, 40); Він полюбив гаї дрімотні, І тишу самотинних мрій, І зорі, й місяць золотий (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 54).

САМОТИННІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. самотинний. Вона в думках Перелітає по полях Туди, де бідні поселяни, Де самотинності куток (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 190).

САМОТИННО. Присл. до самотинний. Жити самотинно; // у знач. присудк. сл. Я-то давно сама живу. Але, знаєш, як важко та самотинно буває. Та ще в довгі осінні ночі, як оце зараз (Дор., Не повтори.., 1968, 66).

САМОТИНОНЬКА, и, ж. Пестл. до самотина. Я розмаю лиху самотиноньку (Манж., Тв., 1955, 130).

САМОТІТИ, ію, ієш, недож. 1. Бути розташованим, стояти відокремлено, ізольовано від кого-, чого-небудь. По далеких горбах самотіли тихі гуцульські оседки (Коцюб., II, 1955, 317); У лісах північної Волині самотіє самотою хуторець Діброва (Літ. Укр., 30.III 1965, 1); Минає [Терентій] кучеряві груші, що сумно самотіють у полях (Стельмах, Хліб.., 1959, 513).

2. рідко. Жити одиноко, самотньо. Я самотію в Новогрудку (Сл. Гр.); // Бути, залишатися без догляду, уваги. Мимо проходять люди, тупа копитом в стежку осел, а садок самотіє, запущений і забутий (Коцюб., II, 1955, 413).

САМОТКАНИЙ, а, е. Витканий у домашніх умовах, кустарним способом; домотканий. На кладці, що полокалася в річковій воді, прала жінка чи дівчина — по одежі не впізнати.. — А, це ви, смугляно? — здивувався Олексій і незручно якось вказав на самоткані доріжки у воді (Логв., Літа.., 1960, 22).

САМОТНИЙ див. самотній.

САМОТНИК див. самотник.

САМОТНИЦТВО див. самотництво.

САМОТНИЦЯ див. самотниця.

САМОТНИЦЬКИЙ див. самотницький.

САМОТНІЙ, я, є. Те саме, що самотній. На базарному майдані горить самотній ліхтарик (Шиян, Баланда, 1957, 83); Часом яка молодиця прийде по воду до криниці, тихо, риплячи, нахилиться журавель,.. і знов вулиця самотня (Л. Укр., III, 1952, 518); Канікули. Самотня й німа стоїть школа. Не чути дитячого щебету (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 17); О зорі-очі! Я при сянні вашим Не раз блукав самотній уночі (Сам., I, 1958, 81); Бує він самотній, як палець, одвічний наймит (Ю. Янов., II, 1954, 159); Довгі роки самотнього життя серед розлогих просторів.. навчили його розуміти таємну розмову [вітру] (Коцюб., I, 1955, 388); // у знач. ім. самотній, нього, ч.; самотня, ньої, ж. Людина, що не має родини або не живе в родині. Карпова тітка померла — десь у городі служила — стара дівка, самотня, і записала Карпові двісті рублів (Коцюб., I, 1955, 299).

САМОТНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. самотній. Любить він, мов той орел, самотність, Любить жити сам серед природи (Фр., XIII, 1954, 330); Нудьга, самотність. Живим словом ні з ким перекинутись (Гончар, Таврія.., 1957, 505); // Усвідомлення такого стану. Єдине відчуття, яке жевріло в ньому, — це було гнітюче відчуття самотності (Жур., До них іде.., 1952, 17); Дівчину раптом завололо почуття самотності (Вол., Озеро.., 1959, 98).

САМОТНО див. самотно.

САМОТНЬО. Присл. до самотній. Росла собі [липа] самотньо в степу (Тют., Вир, 1964, 93); Без товариства, без ласки, привіту виростала дуренька Солошка, самотньо (Мирний, I, 1954, 55); Живу самотньо в невеликій хаті (Рильський, Бабине літо, 1967, 70); // у знач. присудк. сл. Скрізь було глухо, каламутно, самотньо якось, і тільки граки чорним ланцюгом крил в'язали з світом село (Коцюб., II, 1955, 73); Самотньо у лісі! ні скрипу гарби, Ні співу дівчат... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 49).

САМОТРИСОК, ска, ч., діал. Сильце. Пташок нам в самотрісок влетів! (Фр., XIII, 1954, 68); В самотріску заперта, спіза дурна зяблиця (У. Кравч., Вибр., 1958, 135).

САМОТУЖКИ, присл. Без сторонньої допомоги, керівництва, підтримки і т. ін.; самотійно. Статуї великі, запригішись, возить [раб] самотужки (Л. Укр., I, 1951, 253); Дядьки притягли її сюди самотужки: пора-

нених коней довелося випрягти (Гончар, II, 1959, 29); Тут його Олександр зняв з коня і допоміг дійти до ліжка, бо самотужки він уже не міг і кроку ступити (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 268); Лариса Петрівна не вчила-ся в школі, вона самотужки здобула різнобічну освіту (Літ. Укр., 19.III 1963, 2).

САМОТЯГ, а, ч., техн. Ланцюговий транспортер для подавання вантажу, матеріалів.

САМОУБІВСТВО див. самовбивство.

САМОУДОСКОНАЛЕННЯ див. самовдосконалення.

САМОУДОСКОНАЛЮВАТИСЯ див. самовдосконалюватися.

САМОУК, а, ч. 1. Той, хто навчився чого-небудь самостійно, без систематичного навчання, без керівника. Самоук.. Федотов.. став основоположником критичного реалізму в російському живописі (Рад. Укр., 4.VII 1965, 4); В листах надсилають мені й ноти, написані обдарованими самоуками (Тич., III, 1957, 320).

2. у знач. присл. самоуком. Самостійно, без систематичного навчання, без керівництва. Самоуком Петро Алексеев навчився грамоти й жадібно шукав відповіді у книгах на питання про становище робітників і селян (Іст. СРСР, II, 1957, 246).

САМОУПРАВА, и, ж., рідко. Те саме, що самоврядування. — Оце так! — підскакує третій полупанок. — Цього ще не було, щоб без сорому, прилюдно, у вічі казали: хто має на десять рублів, — з того бери руб; а хто на тисячу — копійку! А тепер, при самоуправі, діждали... (Мирний, II, 1954, 282); Коли на цих заводіях не зможуть вплинути самоуправа комуни, актив, начальницький склад, — їх треба буде на певний час ізолювати (Мик., II, 1957, 471).

САМОУПРАВЛІННЯ, я, с. Те саме, що самоврядування. Робітниче самоуправління, що забезпечує участь колективу в управлінні комбінатом, є водночас для широкого робітничого активу школою патріотичного виховання, школою соціалістичного господарювання (Ком. Укр., 8, 1969, 25); Козацтву було дозволено мати самоуправління на території лише одного Київського воєводства (Іст. СРСР, I, 1957, 163).

САМОУПРАВНИЙ, а, е. Те саме, що самоврядний.

САМОУПРАВНО. Присл. до самоуправний.

САМОУПРАВСТВО, а, с. Порухення законного порядку при вирішенні певних справ; прояв особистої сваволі. Цариця Марія Нага була пострижена в монахині, її родичі й багато угличан були заслані за самоуправство й бунт (Іст. СРСР, I, 1956, 152); Добре бачить [Катря], як гніваються на неї батько з матір'ю за таке самоуправство (Кучер, Прощай..., 1957, 350).

САМОУРЯДУВАННЯ див. самоврядування.

САМОУСВІДОМЛЕННЯ, я, с. Чітке усвідомлення своєї суті, своїх характерних рис, своєї ролі в суспільстві, в житті і т. ін. Кожен визначний художній твір — це завжди акт суспільного самоусвідомлення, акт пізнання нового в житті (Не ілюстрація..., 1967, 9); У другій половині ХХ віку.. по-новому і дуже гостро стало питання про самоусвідомлення людиною себе, своїх можливостей і свого призначення (Рад. літ-во, 3, 1966, 13).

САМОУСУВАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., **САМОУСУНУТИСЯ**, нуся, нешся, док. Самовільно ухилятися від виконання своїх обов'язків, своєї справи. Професор Стрельцов читав лекції з римського права, але від обов'язків ректора фактично самоусунувся і навіть не заходив у свій кабінет (Бурл., М. Гонта, 1959, 38).

САМОУСУНЕННЯ, я, с. Дія за знач. самоусунути-ся, самоусуватися. Самоусунення від керівництва.

САМОУСУНУТИСЯ див. самоусуватися.

САМОУТВЕРДЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. самоутвердитися, самоутверджуватися. За минуле півстоліття

радянська кінознавча думка пройшла складний шлях пошуків, самоутвердження (Вітч., 9, 1967, 206); Здатність розподіляти увагу в процесі мислення на об'єкти навколишнього світу і на самого себе в.. важливою складовою частиною того, що в психології називають самоутвердженням підлітка (Наука., 12, 1968, 18).

САМОУТВЕРДЖУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., **САМОУТВЕРДИТИСЯ**, джуся, дишся, док. Утверджувати самого себе, свою особу, цінність, своє значення. Бентежною думою про велике, потужною й щирою почуттєвістю завжди жило, оплодотворялось і самоутверджувалось справжнє мистецтво (Літ. Укр., 10.XII 1968, 2); Для підлітка, що прагне самоутвердитися, не байдуже, чи робить він нікому не потрібні кернери у шкільній майстерні, чи працює на ХТЗ, виготовляючи деталі для трактора (Знання., 7, 1971, 10).

САМОУТВЕРДИТИСЯ див. самоутверджуватися.

САМОУЧИТЕЛЬ див. самовчитель.

САМОУЧКА, и, ч. і ж., розм. Те саме, що самоук. Посходяться [сусіди] до моєї хати... дивляться, як я ті дощечки складаю, розбираю, примірюю, вірізую та пристругую — звичайно, чоловік тому не вчений, а так собі, самоучка, без доброї справи, без нічого — та й сміються з мене (Фр., II, 1950, 39); Перший водолазний костюм був сконструйований російським.. самоучкою Юхимом Никоновим у 1719 р. (Знання., 1, 1966, 24); Самоучкою я не можу вивчитись по-англійськи (Л. Укр., V, 1956, 22).

САМОУЩІЛЬНЕННЯ, я, с. Добровільна відмова від частини своєї житлової площі на користь іншим жителям. Порядок ущільнення і самоущільнення наймачів жилих приміщень, що займають живу площу понад встановлену норму, регулюється особливими правилами (Див. кодекс УРСР, 1950, 33).

САМОУЩІЛЬНИТИСЯ див. самоущільнюватися.

САМОУЩІЛЬНЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, недок., **САМОУЩІЛЬНИТИСЯ**, нююся, нішся, док. Здійснювати самоущільнення.

САМОФОКУСУВАННЯ, я, с. Ефект взаємодії дуже сильного випромінювання і певної речовини, що викликає сходження випромінювання у вузький пучок. Самофокусування звукових хвиль; Самофокусування променя.

САМОФОТОГРАФІЯ, ї, ж., спец. Те саме, що самофотографування. Самофотографія робочого дня.

САМОФОТОГРАФУВАННЯ, я, с. Точна реєстрація розподілення часу, коштів і т. ін. на підприємстві, що досягається суворим самоконтролем. Самофотографування трудового процесу дає можливість виявляти втрати робочого часу постійно — щодня, щозміни, щогодини (Рад. Укр., 8.I 1966, 2).

САМОХАРАКТЕРИСТИКА, и, ж. Характеристика самого себе, своїх дій, своєї діяльності. На одному з ювілеїв М. Кропивницький, підсумовуючи свою літературну і театральну діяльність, говорив: «Служив я вірою і правдою — хоч, може, іноді й помилявся і спотикався». Це була правдива самохарактеристика (Іст. укр. літ., I, 1954, 440); П. Панч давно відомий як визначний майстер психологічної деталі — його герої індивідуалізуються переважно засобами мовної самохарактеристики (Вітч., 3, 1966, 176).

САМОХВАЛ, а, ч. Той, хто сам себе вихваляє; хвалько. А Півники-самохвали І собі пристали, Як горохом обсипають, Сміються, гукають (Гл., Байки., 1959, 216).

САМОХВАЛЕЦЬ, льця, ч. Те саме, що самохвал. В великому натхненні Хоче [Атта Троль] ділом доказати, Що не марний самохвалець, А митець великий справді (Л. Укр., IV, 1954, 142).

САМОХВАЛКА, и, ж. Жін. до самохвал.

САМОХВАЛЬБА, й, ж. Те саме, що самохвальство.

І бачите, ще одна несподіванка в тім хлопчиськові!.. Тихий, послушний, без жадної дрібочки.. самохвальби (Фр., II, 1950, 343).

САМОХВАЛЬНИЙ, а, е, розм. Який любить вихвалити сам себе.

САМОХВАЛЬНО, розм. Присл. до самохвальний.

САМОХВАЛЬСТВО, а, с. Вихваляння самого себе. *См'яловський рідко заходив до Яворенків. Він, може, й заходив би, та його не просили. Дід не терпів його самохвальства, чванства* (Гжицький, У світ., 1960, 112).

САМОХІД, ч. 1. род. хода. Назва деяких машин і транспортних засобів із власною тягою. *Полетів би я на Україну не конем, а бистрим самоходом, щоб натішитись своїм народом* (Мак., Вибр., 1954, 389).

2. род. хода. Гармата на танковому шасі з власною тягою. *На кілька кілометрів по фронті розгорівся, в важкий бій з участю танків і самоходів* (Гончар, III, 1959, 432).

3. род. ходу, спец. Автоматичний рух машини чи її частини. *Звичним рухом Провора натиснув на рукоятку, вмикаючи верстат на самохід* (Донч., III, 1956, 401); *Самохід лічильника*.

САМОХІДКА, и, ж., розм. Те саме, що самохід 2. *Солдати рубали молоді дерева для маскування самохідок, гармат, тягачів* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 380).

САМОХІДНИЙ, а, е. 1. Який рухається за допомогою власної тяги. *На ділянку прибули самохідні комбайни* (Оров., Зел. повінь, 1961, 21); *На вимогу комбата артилерійський підтримуючий полк вислав дві самохідні гармати* (Гончар, III, 1959, 242); *16 січня [1973 року] радянська автоматична станція «Луна-21», здійснивши м'яку посадку на поверхню Місяця, доставила туди автоматичний самохідний апарат «Луноход-2»* (Рад. Укр., 17.I 1973, 1).

△ Самохідне шасі — трактор особливої конструкції, який разом із сільськогосподарськими машинами і знаряддями являє собою агрегат, признач. для виконання тяглових і стаціонарних робіт. *Значне поширення матимуть трактори нового типу, так звані самохідні шасі* (Наука., 5, 1958, 26).

2. Який має на озброєнні самоходи (у 2 знач.). *Самохідний полк*.

САМОХІТНИЙ, а, е, розм. Який здійснюється, діє і т. ін. з власної волі, без примусу; добровільний. [О к с а н а:] *Два роки не бачила його і не страждала ж, і свої думки не труїла самохітною зрадою* (Кроп., I, 1958, 401).

САМОХІТНО, розм. Присл. до самохітний. — *Се ж безумство — тиснутися нам Самохітно до пастки!* (Фр., XII, 1953, 500).

САМОХІТТЮ, присл., розм. Те саме, що самохіть. *Загубив жінку Данило, та й сам пропав... чи самохіттю, чи так уже господь його покарав* (Вовчок, I, 1955, 101).

САМОХІТЬ, присл. 1. З власної волі, без примусу; добровільно. [Т і р ц а:] *Хто раб? Хто подоланий? Тільки той, хто самохіть несе ярмо неволі* (Л. Укр., II, 1951, 152); *Від нашої руки не втече ні один, хто піде самохіть на службу до катів, хто їм співчуватиме* (Еллан, II, 1958, 223).

2. Усупереч власній волі; несвідомо, мимоволі. *Казати, чи не казати, то вже своя воля, а подумати, то думка наперед не питається, а самохіть наворачується* (Вовчок, I, 1955, 377); *Він гримнув на жінку.. Руки самохіть стиснулись в кулаки* (Коцюб., I, 1955, 374); *Самохіть роїлись у голові спогади* (Ряб., Золототисячник, 1948, 159).

САМОЦВІТ, у, ч. 1. Кольоровий чи безколірний коптовий, напівкоптовий або виробний камінь з яскравим блиском. [С т а р и й п а н:] *Великий князь при-*

слав йому за його подвиг дорогий із самоцвітами перстень (Вас., III, 1960, 476); *З давніх-давен славиться самоцвітами Україна. Вони широко застосовуються в народному господарстві як оздоблювальний матеріал* (Веч. Київ, 14.III 1967, 1); **Образно. Затремтіло молоде листя, зашамотіло, струсило з себе дощ самоцвітів* (Коцюб., I, 1955, 149); **У порівн. На гіллях смерек, що колом обступали прилуку, висіли й грали, як самоцвіти, великі зерна роси* (Скл., Карпати, II, 1954, 299); // *Вироби, прикраси з такого каменю, оздоблені таким камінням. Накинула на себе небога свитину та й пішла, як була убрана на весіллі, в жемчугі, в дукачах і самоцвітах* (Стор., I, 1957, 40); // *перев. чим, перен. Те, що, даючи яскраві відблиски, нагадує цей камінь (про кристали снігу, краплі дощу, роси, сліз і т. ін.). Твердий синявий сніг грав на сонці самоцвітами* (Коцюб., I, 1955, 80); *За хатою починався степ... майже до самого обрію вкритий пшеницею, по якому, граючи росяними самоцвітами, ходило сонце* (Д. Бедзик, Серце., 1961, 3); *Лист затріпотів в руках Орісі, щось гаряче ворухнулося в серці, сповнило відрадою груди й теплими самоцвітами очі зросило* (Стар., Облога., 1961, 85).

2. *перев. чого, перен. Те, що вражає яскравістю вияву, в самотутнім взірцем чогось. З народних джерел, з народної поезики та культурної спадщини черпав він самоцвіти гумору, легкості і мудрості, якими пройняті комедійні образи* (Вітч., 9, 1968, 191); *Двічі орденоносна Україна ще раз демонструє перед москвичами свою красу і силу, найкращі самоцвіти своїх народних талантів* (Рад. Укр., 17.XI 1960, 1); *По крихітці, по пилінці збирає він [митець] самоцвіти життя, вносячи за кожну знахідку дорожню плату: жар серця. снагу душі, племін мозку* (Літ. Укр., 8.I 1963, 1).

САМОЦВІТНИЙ, а, е. 1. Прикм. до самоцвіт. *Кареліна відряджають у Башкирію на розшуки самоцвітного каміння: топазів, яшми, гірського кристалу* (Видатні вітч. географи., 1954, 71); *А надійшла пора йому вертатись, То що тоді зробив для нього батько? Зробив йому він трон із бірюзи; Вінець обклав камінням самоцвітним* (Крим., Вибр., 1965, 208); **Образно. Не завжди степ повертається до Андрія Луди то спекою, то морозом. Є в ньому стільки добра, і співу, і самоцвітної краси, яких не знайдеш ні в палацах, ні в казці, ні в сні* (Бабляк, Літопис., 1961, 106); // *Вигот. із самоцвітів, оздоблений ними. [П е р е л е с н и к:] Будь моя кохана! Звечора і зрана самоцвітні шати буду приношати* (Л. Укр., III, 1952, 207); *Каже цариця подати їй кубок важкий, самоцвітний, Золотом красний* (Зеров, Вибр., 1966, 242).

2. Кольоровий, блискучий, сяючий, як самоцвіт. *Самоцвітні іскри бавляться на снігових заметах, і зорі мерехтять над селом* (Донч., IV, 1957, 124); *Плавали зорі. Особливо одна з них переливалася найрізноманітнішими самоцвітними барвами* (Кач., Вибр., 1947, 41).

САМОЦІЛЬ, і, ж. Те, що само по собі є метою, а не засобом для досягнення чого-небудь іншого. *Учений не має права жити минулою славою, вважати науковий ступінь самоціллю. Тупцювання на місці — це ознака застою, занепаду ученого* (Наука., 12, 1962, 5); *Деталь у художньому творі, на думку Шевченка, не повинна бути самоціллю, вона повинна бути підпорядкована якійсь вищій ідеї* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 376); *Вишивка в українському народному одязі ніколи не була самоціллю, а завжди підпорядковувалась його практичному призначенню* (Нар. тв. та етн., 1, 1966, 55).

САМОЦІЛЬНИЙ, а, е. Який є самоціллю. *Пейзаж у нього [А. Малишка] не індіферентний, не самоцільний, не позачасовий, а тісно пов'язаний.. з життям та діями*

героїв, здебільшого чітко окреслений в часі і місці (Рад. літ-во, 18, 1955, 278).

САМОЧИННИЙ, а, е. 1. Який робиться, учиняється самовільно, незаконно. *Самочинний виступ.*

2. Який здійснюється за власним почином, за власною ініціативою. *Самочинне, стихійне створення Рад робітничих депутатів у Лютневу революцію повторило досвід 1905 року — нам довелося проголосити принцип Радянської влади (Ленін, 36, 1973, 3).*

САМОЧИННО. Присл. до самочинний. [Ч и н о в н и к:] *Свої кари він не втече, а самочинно судить його не можна (Вас., III, 1960, 483); Він призначив себе на бургомістра самочинно (Собко, Серце, 1952, 104).*

САМОЧИНСТВО, а, с. Порухення законного порядку при вирішенні певних справ; прояв особистої сваволі; самоуправство. *Він [Ян Гус] виступив проти папських зловживань, проти розбецшеності.. і самочинства римського папи (Мельн., Папи., 1960, 37); За самочинство у нас [ковпаківців] завжди особливо суворо карали (Баш, На землі., 1957, 51); — Вивантажуйте книжки! .. — Ви за це будете відповідати! Це самочинство! (Мур., Жила.. вдова, 1960, 21).*

САМОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сáмка¹. *Соловейко стих біля своєї самочки (Кв.-Осн., II, 1956, 40).*

САМУМ, у, ч. Сухий гарячий вітер у пустелях Азії та Африки; піщаний ураган. *Порив гарячого самуму Відбушував. Сахара спить (Мур., Ідуть багатирі, 1951, 29); Вожатий.. розповів дітям про самуми — страшні піщані бурі, які бувають у справжніх пустелях (Мокр., Острів., 1961, 64); *У порівн. Влада цариці була, немов африканське сонце, Мов потужний самум, що не хоче й руїни лишити (Л. Укр., I, 1951, 423); Йшли танки фон-Клейста, як чорний самум (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 62).*

САМУМНИЙ, а, е. Прикм. до самум.

САМУРАЙ, я, ч. У феодальній Японії — член привілейованого військового стану; світський феодал. — *Японець я і самурай — він знову люто постукав пальцем у свою книжечку (Довж., I, 1958, 103); // перев. мн., розм., зневажл. Назва представників агресивної японської вояччини. Багато років боровся героїчний корейський народ проти японських самураїв (Літ. газ., 31.VIII 1950, 2); В уяві Віктора і Гриця постали картини запеклого бою з японськими самураями (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 92).*

САМУРАЙСЬКИЙ, а, е. Стос. до самурая, власт. йому. *Самурайський дух.*

САМЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до самéць. *Самчики зливають самочок (Кв.-Осн., II, 1956, 412); Зелені самички клестів і їх червоногруді самчики догодовували вже своє молоде покоління (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 88).*

САМШИТ, у, ч., бот. (*Vixis L.*). Невелике південне вічнозелене дерево або чагарник із дуже твердою важкою деревиною, з якої виготовляють різні вироби. *Самшит — це дуже цінне дерево, важче за воду і у воді тоне (Трубл., Мандр., 1938, 123); У зеленім самшиті гора (Забашта, Вибр., 1958, 75).*

САМШИТОВИЙ, а, е, бот. Прикм. до самшіт. *Стали в золото розшитими Мандаринові сади. Вище — зарості самшитові, Вище — скелі та льоди (Дор., Єдність, 1950, 64); // Зробл. із самшиту. Треба взяти з собою костура, привезеного з Кавказу, міцного, самшитового, ніби з жовтої кості виточеного (Собко, Справа., 1959, 166); // Схожий на самшит. Ворон лежав грудьми вниз, розпластавши крила; голівка його з гострим самшитовим дзьобиком була відкинута набік (Тют., Вир, 1964, 139).*

САН, у, ч. 1. У монархічних державах — громадське становище особи, пов'язане з високою посадою. *Сеїд*

забув свій сан і поважність (Тулуб, Людолови, II, 1957, 71); Царський сан; // Високе і почесне становище, яке займає хто-небудь у певній сфері діяльності, в ритуалах і т. ін. Вночі богунці пустили під укiс чотири німецьких ешелони, і навіть дід Прокопенко зрозумів, що історія призначила йому високий сан гнівного судді (Довж., I, 1958, 150); Він вже проголосив себе старшим боярином, і на знак цього високого сану рукав його.. сорочки був перев'язаний білою хусткою (Смолич, Мир., 1958, 27).

2. Звання духовної особи, служителя культу. Вони обидва були кандидатами духовного сану, та не одного були походження (Кобр., Вибр., 1954, 7); Один золотий наперсний хрест — ознака сану — прикрашав широкі груди.. січового панотця (Кач., II, 1958, 437).

САН... Перша частина складних слів, що відповідає слову санітарний, напр.: с а н в з в о д, с а н і з о л я т о р, с а н і н с п е к т о р, с а н л і к а р, с а н о б р о б к а, с а н о б г л я д, с а н п о б і з д. с а н п у н к т і т. ін.

САНАЗІН, у, ч. Лікувальний препарат, який використовують при гнійно-запальних процесах, дифтерії, коклюші, дизентерії і т. ін. *Саназин є високоефективним засобом при туберкульозних ураженнях ока, бруцельозі й інших інфекціях (Наука., 2, 1955, 13).*

САНАТОРЕЦЬ, рця, ч., розм. Той, хто лікується і відпочиває в санаторії. *Все частіше між санаторцями заводились розмови про домівку (Збан., Сеспель 1961, 133).*

САНАТОРІЙ, ю, ч. Лікувально-профілактичний заклад для лікування і відпочинку. [К р е ч е т:] *Проектуючи санаторій, ви мусили думати над тим, щоб кожна лінія, форма несла сонце, радість, бадьорість... (Корн., I, 1955, 112); Санаторії, пансіонати, будинки відпочинку щороку приймають величезну кількість людей, повертаючи їм здоров'я і бадьорість (Ком. Укр., 3, 1968, 36); // перен. Мешканці такого закладу. Вже світ. З постелі встав я. Санаторій ще спить кругом. Лиш смарагдовий сад пташбк збудив (Тич., I, 1957, 231).*

САНАТОРІЯ, і, ж., заст. Санаторій. *Прикре враження у мене від тієї санаторії (Л. Укр., V, 1956, 384); [Д і в ч и н а:] Щось мають тут будувати... Санаторію чи музей... (Вас., III, 1960, 492).*

САНАТОРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до санаторій і санаторія. *З санаторних воріт вийшла ціла делегація — Потопальський, головний лікар, ще якісь лікарі, людина з підв'язаною рукою (Збан., Сеспель, 1961, 39); У всесоюзній дитячій здравниці Бепаторії — новий [1965] рік ознаменувався відкриттям ще одного дитячого санаторного містечка (Рад. Укр., 9.I 1965, 3); // Який працює або живе в санаторії. Санаторний лікар, завгоспи ходять... щось планують, вирішують (Ле, Міжгір'я, 1953, 526).*

2. Власт. санаторію; такий, як у санаторії. *Тепер щоденним одягом [Багрича] стала смугаста санаторна піжама (Дмит., Обпалені., 1962, 6); Тканинна терапія дуже корисна при санаторному лікуванні (Мед. ж., XXIII, 1, 1953, 11); Санаторний режим.*

САНАТОРНИК, а, ч., розм. Той, хто лікується і відпочиває в санаторії.

САНАТОРНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до санаторник.

САНАТОРСЬКИЙ, а, е. Те саме, що санаторний 1. *Життя чисто санаторське: нічого не роблю і все нема часу (Л. Укр., V, 1956, 390).*

САНАЦІЙНИЙ, а, е, мед., ек. Стос. до санації. *Важкою ціною довелося розплачуватися польському народові за антинаціональну і егоїстичну політику санаційних урядів буржуазної Польщі, що привели країну до вересневої національної катастрофи (Ком. Укр., 12, 1968, 51).*

САНАЦІЯ, і, ж. 1. мед. Профілактичний лікуваль-

ний захід; оздоровлення. З метою охорони зубів у дітей у дитячих садках та школах проводиться так звана санація порожнини рота і зубів (Шк. гігієна, 1954, 96); Санація організму від хвороб.

2. ек. Система заходів, здійснюваних у капіталістичних країнах державою, щоб запобігти банкрутству банків, трестів і т. ін. Санація фінансів.

3. Назва фашистського режиму в Польщі в 1926—1939 рр.

САНБАТ, у, ч. Скорочення: санітарний батальйон. Він приходить до свідомості в санбаті, але ніяк не може зрозуміти, де він і що з ним (Тют., Вир, 1964, 198); Літак.. впав у кущі, в болото. Наші сапери витягли покаліченого пілота і відправили до санбату (Мушк., Серце..., 1962, 182).

САНВУЗОЛ, зл, ч. Скорочення: санітарний вузол. Приміщення майстерні високі, світлі й теплі. Ї побутіві приміщення — чоловічі й жіночі гардеробні, санвузли і душові, забезпечувані гарячою водою (Архіт. і буд., 2, 1955, 12).

САНГВІН, у, ч. Те саме, що сангіна. *Образно. Поквапно набивали стратенці люльки, розпалювали їх, і де-не-де спалахували жовтогарячі вогники, окреслюючи червоним сангвіном неголені щоки і підборіддя (Тулуб, Людолови, II, 1957, 105).

САНГВІНА, и, ж. Те саме, що сангіна.

САНГВІНІК, а, ч. Людина сангвінічного темпераменту. Сангвінік — рухливий, вельми чутливий до різних подій, досить легко переносить життєвські незгоди, прагне до частоті переміни вражень (Знання..., 11, 1971, 18).

САНГВІНІЧКА, и, ж. Жін. до сангвінік.

САНГВІНІЧНИЙ, а, е. Який відзначається швидкою збуджуваністю, бурхливою, хоч і не глибокою, реакцією на зовнішні враження; жвавий, життєрадісний (про нервову організацію, темперамент). Сангвінічний темперамент може привести людину до легковажності (Психол., 1956, 213); // Який має такий темперамент. Гучинський, молодий, .. сангвінічний чоловік, давав Кошицькій причину до заздрості (Фр., IV, 1950, 199).

САНГВІНОВИЙ, а, е. Те саме, що сангіновий.

САНГІНА, и, ж. 1. М'який червоний або червонобрунатний (перев. мінеральний) олівець без оправы, який використовують у живописі. Живописні його твори гарні, але найбільш вдалі малюнки олівцем, вугіллям, сангіною (Літ. Укр., 8.VI 1965, 4).

2. Малюнок, виконаний таким олівцем. Василь Бородай у своїй єгипетській серії виступає зрілим майстром.. Тому з такою неослабною цікавістю сприймаються портрети «Фелак» (сангіна) і «Робітник з Луксори» (вугілля, сангіна, крейда) (Мист., 2, 1965, 38).

САНГІНОВИЙ, а, е. Виконаний сангіною.

САНДАЛ¹, **САНТАЛ**, ч. 1. род. а. Вічнозелене тропічне дерево, ароматична деревина якого багата на ефірну олію.

2. род. у. Кристалічна речовина, яку одержують із деревини цієї рослини. [Ш и н к а р:] В більший чайник чаю поклади півложечки — для духу, а три ложечки сандалу (Кроп., II, 1958, 499).

3. род. у. Барвник червоного або жовтого кольору, який одержують із деревини цієї та деяких інших рослин.

САНДАЛ², а, ч., заст. Невелике судно, що було поширене у тюркських народів Причорномор'я. Високі, швидкоплавні сандали раз у раз випереджали його човен (Тулуб, Людолови, I, 1957, 264).

САНДАЛ³, а, ч., заст. Пристрій для обігрівання житла (у народів Сходу).

САНДАЛЁТА див. сандалёти.

САНДАЛЁТИ, лёт, мн. (одн. сандалёта, и, ж.). Легкі літні туфлі. Понад 2500 пар хлопчачих черевиків і 2 тисячі пар дівчачих сандалет відправляють у торговельну мережу трудівники четвертої взуттєвої фабрики (Веч. Київ, 14.VIII 1971, 2).

САНДАЛИК див. сандалики.

САНДАЛИКИ, ів, мн. (одн. сандалик, а, ч.). Зменш. до сандалі. Коли нарешті Ігор добився до озера, він був уже босоніж, бо сандалики розкисли, і їх довелося покинути (Донч., IV, 1957, 32).

САНДАЛИТИ, лю, лиш, недок., перех. Фарбувати сандалом (див. сандал¹ 3).

САНДАЛИТИСЯ, люся, лишся, недок. Фарбуватися сандалом (див. сандал¹ 3).

САНДАЛІ, ів, мн. (одн. сандалія, і, ж.). Те саме, що сандалії. Орест Білинський був у сандалях (Вільде, Сестри..., 1958, 10).

САНДАЛІЙ, ів, мн. (одн. сандалія, ї, ж.). 1. У давніх греків і римлян — взуття, що являло собою дерев'яну або шкіряну підошву без каблуків, яку прив'язували до ноги ремінцями. До намахених ніг підв'язавши сандалії гарні, Вийшов [Телемах] зі спальні своєї (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 43).

2. Сучасне легке взуття без каблуків із застібною ремінцем. Ноги [Ігоря] в легких жовтих сандалях, на голові світла габардинова кепка з гудзичком (Кучер, Прощай..., 1957, 95).

САНДАЛІЯ див. сандалії.

САНДАЛОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до сандал¹ 1. Темноголові зозулі під ранковим сонечком кують, посідавши на вершечках високих сандалових дерев (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 384); // Зробл., вигот. із сандала. Сандаловий стіл; Сандалові барвники.

2. у знач. ім. сандалові, вих, мн. Родина дводольних рослин (трав, чагарників, рідше — невеликих дерев).

САНДАЛЯ див. сандалі.

САНДАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до сандалії і сандалі. Взуття сандального типу.

САНДАРАК, у, ч. Запашна густа смола північноафриканського хвойного дерева родини кипарисових, з якої виготовляють лаки.

САНДАРАКОВИЙ, а, е. Прикм. до сандарак.

САНДВІЧ, а, ч. Дві складені разом скибки хліба з маслом, сиром, ковбасою і т. ін. між ними. Нас почастували сандвічами, тістечками і чудовим апельсиновим соком (Минко, Намасте..., 1957, 7).

САНДЖАК, а, ч., іст. Адміністративний округ у султанській Туреччині.

САНДОМІРКА, и, ж. Сорт пшениці. На його найкращій сандомирці бродила маслакувата людська худоба (Стельмах, I, 1962, 353).

САНДРИК, а, ч. Архітектурна прикраса, карниз над вікнами на фасаді будинку.

САНДРУЖИНА, и, ж. Скорочення: санітарна дружина.

САНДРУЖИННИК, а, ч. Член санітарної дружини.

САНДРУЖИННИЦЯ, і, ж. Жін. до сандружинник. Сандружинниці перев'язували поранених (Перв., Дикий мед, 1963, 422).

САНЖАРІВКА, и, ж. Народна пісня і танець. Санжарівки на скрипці грали, Кругом дівчата танцювали (Котл., I, 1952, 73).

САНЖАРКА, и, ж. Те саме, що санжарівка. Вони як вжарили санжарки (Сл. Гр.).

САНИ, ёй, мн. Зимовий віз на полозах. Весело рипіли сани по снігу, весело бігли коні (Коцюб., I, 1955, 84); Сани ледве сунулись, риючи полозям глибокі кучугури

(Мик., II, 1957, 282); Привикне, кажуть, собака за возом бігти, то й за саньми побіжить! (Мирний, I, 1949, 360); На бузкові завзято розцебеталась вієсянка, повчаючи хлібороба: «Кинь сани, бери віз-з-з, кинь сани, бери віз-з-з!» (Стельмах, II, 1962, 259); // Приблизна міра ваги, об'єму, що дорівнює поклажі одних саней. Сани ёров.

◇ Ріжнати сани див. ріжнаний; Сідати (сісти) не в (на) свої сани; Сідати (сісти) в (на) чужі сани — займати невідповідне місце на службі, в суспільстві тощо. [В а с и л ь (сумно):] Ех! сіла ти, Марусе, на чужі сани, ускочила, рибонько, у ятерину, — б'єшся, тріпаєшся там — немає тобі виходу! (Мирний, V, 1955, 104).

САНИНСТРУКТОР, а, ч. Скорочення: санітарний інструктор. Лейтенант рішуче відсторонив санінструктора, що хотів його оглянути, і важко підвівся (Голов., Тополя..., 1965, 64).

САНИРУВАННЯ, я, с., мед., ек. Дія за знач. санірувати.

САНИРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. мед. Оздоровлювати. робити здоровим кого-небудь. Санірувати школярів.

2. ек. Поліпшувати стан чого-небудь. Санірувати фінанси.

САНИРУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док. 1. мед. Оздоровлюватися, ставати здоровим.

2. тільки недок., мед., ек. Пас. до санірувати.

САНИТАР, а, ч. Особа молодшого медичного персоналу в лікарні, госпіталі, яка доглядає хворих і поранених, стежить за чистотою приміщення тощо. Через широко відчинені двері санітар викотив на веранду крісло з хворим (Трубіл., Глиб. шлях, 1948, 337); — Дозвольте? — громовим басом запитав він. — Санітар другої міської лікарні, Піддубний. Пробачте, вриваюсь без запрошення (Собко, Справа..., 1959, 80); *Образно. Руді мурашки — чудесні санітари, які старанно оберегають дерева від шкідників (Веч. Київ, 24.VII 1968, 4); // Рядовий медичної служби в армії, який подає першу допомогу пораненим і виносить їх з поля бою. Санітари повибігали із своїх схованок і, взявши носилки, стали підбирати поранених бійців (Тют., Вир, 1964, 505).

САНИТАРІЯ, ї, ж. 1. Система заходів, скерована на охорону громадської гігієни, на поліпшення умов праці й побуту населення. На все велике, в п'ять тисяч чоловіка, село не було навіть і фельдшера. Не було також і натяку на якусь там санітарію (Крот., Сини..., 1948, 26); Виробнича санітарія; Шкільна санітарія; // Система заходів, скерована на охорону чистоти певного середовища. Забруднення моря нафтою становить велику загрозу для його мешканців і самої людини. З огляду на це в інституті [біології південних морів] створено лабораторію санітарії моря (Наука..., 10, 1971, 19).

2. Наука, що розробляє теоретичні основи вимог громадської гігієни. Федора одягли, щоб повести до лікаря, що викладав на курсах гігієну й санітарію і мешкав поблизу інтернату (Кир., Вибр., 1960, 74).

САНИТАРКА¹, и, ж. Жін. до санітар. [В а л я:] Кажуть, усіх нас пошлють санітарками в міську лікарню для практики (Дмит., Дівоча доля, 1960, 91); Загорілась солома, під якою були складені поранені. Санітарки, що були при них, кинулись відтягувати поранених в городи (Гончар, II, 1959, 326).

САНИТАРКА², и, ж., розм. В армії — транспортний засіб (автомашина, віз) для перевезення хворих і поранених, для лікування їх у дорозі. Прибула санітарка з медикаментами. Тепер було легше, і Ольга відчула більшу певність у своїх діях (Дор., Не повторю..., 1968,

23); Хоч канонада стихла..., під ногами своїми відчуваю, як зіщулюється у мовчазних корчах земля, як схлипує вона у вибоях під колісьми кволих санітарок (Кол., На фронті..., 1959, 5).

САНИТАРНИЙ, а, е. 1. Стос. до санітарії, пов'язаний із санітарією. Для поліпшення санітарного обслуговування сільського населення скрізь організовано обласні і районні санітарно-епідеміологічні станції (Лікар. експертиза..., 1958, 7); У 80-ті роки XIX ст. ...передова частина медичної інтелігенції поряд з іншими питаннями висуває думку про перехід до організованих форм санітарно-освітньої пропаганди, до створення спеціальних організацій санітарної освіти (Фізіол. ж., II, 5, 1956, 128); // Здійснюваний у відповідності з вимогами санітарії. Санітарний огляд; Санітарна обробка хворого; // Який виконує обов'язки, пов'язані з санітарією. — Покличте, будьте ласкаві, санітарного лікаря (Ле, Міжгір'я, 1953, 168); Санітарна інспекція.

Санітарна техніка: а) загальна назва ряду розділів техніки (система водопроводів, каналізації тощо), які стосуються питань санітарного благоустрою житлових і громадсько-комунальних приміщень, підприємств, міст і т. ін.; б) сукупність технічних засобів, які забезпечують санітарний благоустрій.

△ Санітарний вузол: а) див. вузол; б) сукупність будов або приміщень, признач. для здійснення санітарно-гігієнічних заходів (лазня, пральня, туалет і т. ін.).

2. Пов'язаний із медичним обслуговуванням, із медичною службою в армії. Санітарний взвод стояв у лісі неподалік від мінометників (Гончар, III, 1959, 399); У дні пожежі світової, коли в крові конала мла, ти санітарною сестрою в Червону Армію пішла (Сос., II, 1958, 363); Ігор тільки одного боявся: а що, як його призначать у санітари? Санітарна служба необхідна. Він це знав (Багмут, Щасл. день..., 1951, 138); Неля вже кілька разів побувала на своєму санітарному пункті, біля нас з Проценком (Збан., Незабутнє, 1963, 29); // Признач. для медичного обслуговування в армії під час воєнних дій.

Санітарна машина; Санітарний автобус; Санітарний ешелон (пбїзд) — транспорт, який використовують для перевезення поранених і надання їм медичної допомоги. Санітарні машини привозили поранених і обморожених бійців (Тют., Вир, 1964, 199); Напередодні цим санітарним автобусом Кость Григорович мав виїхати на схід (Гончар, IV, 1960, 43); На схід санітарний ішов ешелон. Спокійно собі стукотіли колеса... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 28); Санітарна станція див. станція; Санітарна сума — сумка з набором медикаментів і перев'язувальних засобів для надання першої допомоги хворим, пораненим. Вона міцніше натягнула берет, повісила через плече санітарну сумку. — Товаришу комбат, я пішла (Гончар, III, 1959, 219); Санітарна частина — окрема військова одиниця медичної служби у складі військових з'єднань. Велику приземкувату хату, де розмістилася санітарна частина полку, сповнювали гострі, дратівні пахощі карболки (Жур., Вечір..., 1958, 257); Санітарний інструктор — особа молодшого медичного складу в армії, що здійснює контроль за санітарним станом роти і подає першу медичну допомогу; Санітарний пакет див. пакет.

САНИТАРОЧКА, и, ж. Пестл. до санітарка¹. Натиснеш на дзвоника — вже й біжить до тебе чепурна санітарочка, клопочеться, як біля малої дитини (Мур., Бук. повість, 1959, 257).

САНКИ див. санкі.

САНКІ, нок, рідше САНКИ, нок, мн. 1. Те саме, що сани. Коники несли санки по гладенькій, як скло, дорозі (Н.-Лев., IV, 1956, 150); Панотець чорною квочкою

вмоцнується в задку санок, вузькобородий фурман поперед нього виглядає миршавим (Стельмах, I, 1962, 270); *Колісь-то запряже [телятко] бичка І привезе гостинців санки: І маслечка, і молочка, Або ще й сиру і сметанки* (Гл., Тв., 1957, 315).

2. Маленькі сани для катання малечі, спускання з гір, перевезення невеликого вантажу вручну і т. ін. *Рубін сів у Володьки за спиною, санки рушили вниз* (Сенч., Опов., 1959, 11); *Влітку постачали [лісові робітники] базар грибами, ожиною, свербивусом. А взимку запрягались у ручні санки і возили собі дрова з лісу* (Томч., Жменяки, 1964, 194); [К а л е н и к:] *Нічого більш не зробиш, треба платити! Любиш, каже, кататися — люби й санки возити!* (К.-Карий, I, 1960, 216).

3. гірн., заст. Спеціальні ящики, якими відтягували вугілля із забою у головний штрек. Саночник так спритно навантажує свої санки, що в мене виникає сумнів: а чи ж є в нього хребет? (Кач., II, 1958, 101).

САНКУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., діал. Кататися на санках. Він так любить санкуватися, слухати, як хрупотить сніг під кінськими копитами (Кобр., Вибр., 1954, 29); *Спустився [Сенько] раз, другий у долину, якось не стало охоти самому санкуватися* (Ков., Світ..., 1960, 89).

САНКЦІОНОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до санкціонувати.

САНКЦІОНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Давати санкцію на що-небудь; визнавати щось законним, правильним, затверджувати, схвалювати щось. — *Я санкціоную звільнення громадянина Середи,* — сказала [Маруся], подаючи слідчому акт з своєю резолюцією (Бурл., М. Гонта, 1959, 87).

САНКЦІЯ, ї, ж. 1. Затвердження чого-небудь вищою інстанцією; визнання законності чогось. *Володимир без санкції патріарха призначив главою руської церкви корсунського священника Анастаса, який провадив незалежну від Візантії політику* (Нар. стар. іст. УРСР, 1957, 496); *В керівництві університету появилася нова особа — політичний комісар на правах першого проректора, без санкції якого накази ректора не мали сили* (Бурл., М. Гонта, 1959, 32); // *Дозвіл, схвалення. Вона керувала господарством цілком самостійно і від чоловіка ніякої санкції на свої плани не потребувала* (Кир., Вибр., 1960, 150); *Самійло Овсійович і думки, мабуть, не припускав, що Ігор насмілювався приїхати без батькової санкції* (Шевк., Людина..., 1962, 292).

2. юр. Заходи впливу, покарання за порушення закону. *Кримінальна санкція; // У міжнародному праві — заходи впливу щодо держави, яка порушила міжнародну угоду. Всім відомо, що ізраїльські війська припинили військові дії тільки після.. того, коли Ізраїль дістав тверде і рішуче попередження про застосування санкцій* (Рад. Укр., 12.VI 1967, 1).

3. ек. У кредитних відносинах — заходи впливу, застосовувані банком до порушників фінансової, касової, розрахункової або кредитної дисципліни. *Кредитна санкція.*

САНКЮЛОТ, а, ч., іст. Представник революційних народних мас часів французької буржуазної революції у кінці XVIII ст. *Відси кланяюсь платанам Препрославленим твоїм. А й прославлені за діло, Будуть славлені повік: Санкюлоти їх садили В дев'яносто третій рік* (Рильський, III, 1961, 261); // *заст. Бунтар. Буз [Атта Троль] під впливом духа [духу] часу Щиродиний санкюлот* (Л. Укр., IV, 1954, 197).

САННИЙ, а, е. Прикм. до сани. Вітер зняв білу куряву, поволі замітаючи санний слід (Кочура, Зол. грамота, 1960, 399); *Коли санний поїзд на Марківку до «Дніпров-*

ського» дав «гудок відходу», раптом хтось затарабанив у двері (Хор., Ковила, 1960, 51); *Звалювали [червоноармійці] на мобілізовані в селах санні підводи катушки з телефонним дротом, обвішувались апаратами* (Збан., Сеспель, 1961, 246); // *Пов'язаний з використанням саней, санок. Герш у найближчу суботу устроїв [влаштував] санну поїздку за Дрогобич* (Фр., VIII, 1952, 390); *Санний спорт; // Придатний, зручний для їзди на санях. Санна дорога була добра, але сніг був здоровий* (Н.-Лев., III, 1956, 120).

САННИЦЯ, і, ж., розм. Погода, сприятлива для їзди на санях; // *Дорога, в'їжджена саньми. — Я вже сказав, що гній будеш возити. Санниця не завжди буває* (Томч., Жменяки, 1964, 249).

САНОВИТИЙ, а, е. 1. Який має високий сан, чин. *Пана Лободу зустрічала [вдова] перший раз у сінях, як біскупового друга і сановитого гостя* (Ле, Наливайко, 1957, 210); *Душопродавці сановиті, Лукавих істин гендлярі.. Вони йдуть шерезом навпроти, Бундючні, люті і товсті* (Бажан, Роки, 1957, 207).

2. Показний; величний з вигляду. *Випестила бабуся собі на втіху Івашка; такий з його вийшов бравий парубок, високий, сановитий і такий гарний, що од його погляду дівчата тали* (Стор., I, 1957, 135); *Сановитий шафар із двома челядниками.. розчинили двері до ідальні* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 94).

САНОВИТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. сановитий. *Новий шовковий чапан, такі ж хустки на поясі та золотом заштована тубетейка на голові вражали сановитістю* (Ле, Міжгір'я, 1953, 151).

САНОВИТО. Присл. до сановитий 2. *Отож, було, мов генерал, Максим сановито Прибереться у неділю Та й пошкандибає У храм божий* (Шевч., II, 1963, 273); *Взяв [Пороша] Зою під руку й сановито повів до хати, щоб бачили, що він тут не гість, а хазяїн на віки вічні..* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 369).

САНОВНИЙ, а, е. Те саме, що сановитий. Тематично прозові фейлетони Самійленка близькі до його віршованої сатири. Об'єктами висміювання в них були ті ж куці царські свободи, чорносотенська ідеологія, сановні бюрократи (Рад. літ-во, 8, 1965, 16).

САНОВНИК, а, ч. 1. У дореволюційній Росії — особа, що мала високий сан, чин. *Царські міністри і сановники, дипломати і генерали.. давно закінчили своє життя на задвірках історії* (Цюпа, Україна..., 1960, 288); *Осторонь від трибуни стояли сановники, міністри і представники закордонних місій* (Рибак, Що сталося..., 1947, 157).

2. ірон. Особа, яка зазналася, займаючи високу посаду. *Іронія стає улюбленою зброєю Ігоря Муратова в борні проти порушників норм комуністичної моралі. Поет демаскує міщан, егоїстів, індивідуалістів, бюрократів, пристосуванців, лестунів, сановників* (Рад. літ-во, 8, 1968, 7).

САНОВНО. Присл. до сановний. [С о т н и к (сановно протягує до них руку):] *Сьогодні запросив я вас до себе на полювання* (Стор., I, 1957, 291).

САНОЧКИ, чбк, мн. Зменш.-пестл. до сани і сánкі. *Швидко біжать легкі саночки, як тільки можна швидко* (Л. Укр., III, 1952, 473); *Старенький, але ще дебелий дідусь, впрягшись у саночки, никав по двору, вишукуючи сміття та вивозячи його в яму* (Тют., Вир, 1964, 199); — *Гляньте, який знайшовся. Напустив дурману, та й уже. Ні, голубе, любив кататися, люби і саночки возити!* (Панч, На калин. мості, 1965, 168).

САНОЧНИК, а, ч. 1. заст. Робітник у шахті, який відтягував спеціальними ящиками вугілля із забою у головний штрек. *Ілько йшов працювати [у шахту] за саночника* (Панч, I, 1956, 383); *З розвитком механізації*

гірничих робіт змінився характер праці шахтарів. На шахтах зникли професії коногона, саночника (Гірн. пром., 1957, 53).

2. Той, хто займається швидкісним спуском на спортивних саях. В Азії зимові ігри відбуваються вперше. Санпоро довго чекав зустрічі з ними.. В перший день ще відпочивають скороходи, лижники, фігуристи, саночники (Рад. Укр., 3.III 1972, 4).

САНПРОПУСКНИК, а, ч. Санітарно-профілактичний заклад, який провадить масову санітарну обробку (купання людей, дезинфекцію одягу). Кабінет лікаря, санпропускник і взагалі вся медична обслуга та її господарство були розміщені на першому поверсі [санаторію] (Збан., Сеспель, 1961, 25).

САНСКРИТ, у, ч. Літературна давньоіндійська мова, що вживалася у стародавній та середньовічній Індії. Чома виїхав до Індії, найнявся на посаду бібліотекаря в місті Калькутта.. Він вивчав санскрит, хінді, урду та інші сучасні мови Індії (Веч. Київ, 7.X 1967, 4).

САНСКРИТОЛОГ, а, ч. Фахівець із санскриту.

САНСКРИТОЛОГІЯ, і, ж. Наука, що вивчає санскритську мову та літературу.

САНСКРИТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до санскрит. Санскритська мова; Санскритський рукопис.

САНСТАНЦІЯ, і, ж. Скорочення: санітарна станція. Обов'язки висновків головного лікаря, що робив аналіз у міжрайонній санстанції (Десняк, II, 1955, 360).

САНТАЛ див. сандал¹.

САНТАЛОВИЙ, а, е. Прикм. до сантал.

САНТЕХНІК, а, ч. Скорочення: санітарний технік. Об'ємний проект.. створюється зусиллями проектувальників, технологів, монтажників, будівельників, сантехніків, але це відбувається безпосередньо у моделі (Наука., 4, 1964, 23).

САНТЕХНІКА, и, ж. Скорочення: санітарна техніка.

САНТЕХНІЧНИЙ, а, е. Прикм. до сантехніка і сантехнік. На Виноградівському заводі сантехнічних виробів у Закарпатті вперше в Радянському Союзі розпочато масове виробництво сантехнічних полімерних виробів (Наука., 11, 1964, 29).

САНТИГРАМ, а, ч. Одиниця ваги, що дорівнює сотій частині грама. Грам поділяється на дециграми, сантиграми і міліграми (Арифм., 1956, 77).

САНТИМ, а, ч. У Франції, Бельгії, Люксембурзі, Швейцарії — дрібна монета, що дорівнює сотій частині франка.

САНТИМЕТР, а, ч. 1. Одиниця виміру довжини, що дорівнює одній сотій метра. Ями для садіння дерев копають не менш як 120 сантиметрів завширшки та 60—70 сантиметрів завглибшки (Хлібороб Укр., 11, 1966, 31); Як грав воротар! Здавалося, що він гумовий і може заповнити собою кожен сантиметр воріт (Ю. Янов., II, 1954, 26).

2. Лінійка або стрічка з поділками на сантиметри. Дістав [Величко] з шухляди сантиметр, грудочку крейди, ножиці, катушку білих ниток (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 77).

3. спец. Одиниця виміру ємності електричного струму.

САНТИМЕТРОВИЙ, а, е. Стос. до сантиметра. Вимірювання зросту відбувається за допомогою дерев'яного ростоміра.., який являє собою дерев'яний стояк завдовжки 2 м з сантиметровими поділками (Шк. гігієна, 1954, 43); // Довжиною в один сантиметр.

Δ Сантиметрові хвилі—радіохвилі, що мають довжину від 1 до 10 сантиметрів. Ультракороткі радіохвилі поділяють на метрові, дециметрові, сантиметрові і міліметрові хвилі (Радіолокація., 1958, 9).

САНТОНІН, у, ч., фарм. Глистогінний засіб, який виготовляють із нерозквітлих суцвіть цитварного полину. Ботаніки.. вивчали полини, що містять сантонін, та інші технічні й лікувальні рослини (Наука., 11, 1956, 32).

САНТОНІННИЙ, а, е, фарм. Прикм. до сантонін; // Який містить сантонін. Сантонінні таблетки.

САНТОНІНОВИЙ, а, е, фарм. Те саме, що сантонінний.

САНЧАСТИНА, и, ж. Скорочення: санітарна частина. Дмитро прибіг до санчастини тоді, коли пораненому вже було зроблено дві операції (Жур., Звич. турботи, 1960, 179).

САНЧАТА, чат, мн. Зменш.-пестл. до сани і сánкі. Того ж таки дня запряг він буланого в санчата й повіз жінку кататися (Коцюб., I, 1955, 303); Назбирала [Орися] купу різного шмаття, визоліла його і, склавши на санчата, повезла полоскати на Ташань (Тют., Вир, 1964, 518); Виглядала [стара] на вулицю — чи.. не мчить санчатами з гори внук (Гончар, II, 1959, 154).

САНЧИЩА, чіщ, мн. Збільш. до сани. Бантромії везе гній на старих санчищах (Сл. Гр.).

САП¹, у, ч. Заразна хвороба однокопитих (може передаватися і людині), яка супроводжується появою гнійних пухирців у носоглотці та виразок на тілі. Богдан окинув поглядом коней.— Кажуть, між ними є хворі на сап? — Брехня. Таких постріляли (Гончар, Циклон, 1970, 93); Захворювання на сап може мати і хронічний перебіг, при якому хворий різко виснажується (Лікар. експертиза., 1958, 145).

САП², у, ч. 1. Звук сопіння; свистячі звуки під час важкого дихання. Кругом, як у вусі, тихо, тільки з кімнати доноситься сап важкий (Мирний, III, 1954, 96).

2. перен. Свистячі звуки, утворювані деякими механізмами. Теленькав без кінця Бринячий телеграф, неначе чміль великий, І чувсь машини сап і кондукторів крики (Фр., X, 1954, 195).

САПА, и, ж., військ. Окоп, траншея, хід сполучення, які риють у напрямі до позицій противника для поступового й непомітного наближення до нього.

◇ Тихою сапою — непомітно, приховано; спідтишка. — Він, бачите, за колгосп! Бач, який! Ми знаємо, що це вони [глитаї] перебудовуються, міняють тактику. Хочуть діяти тихою сапою (Цюпа, Назустріч., 1958, 415).

САПА, сапй, ж. Ручне сільськогосподарське знаряддя для підпушування ґрунту й знищення бур'яну, яке являє собою металеву лопатку, насажену перпендикулярно на дерев'яний держак. Катруся лишила сапу на ріллі й побігла додому подивитися на дітей (Кобр., Вибр., 1954, 142); Почнуть куці бур'яном заростати — знов сапа в роботі, знов мозолі на руках (Коцюб., I, 1955, 191); Прополує [батько] сапою картоплю (Гончар, Тронка, 1963, 164).

САПАЖУ, невідм., ч. Рід американських чіпкохвостих мавп; капуцин (у 2 знач.).

САПАЛЬНИК, а, ч. Той, хто, користуючись сапою, підпушує ґрунт і виполує бур'яни. Весна означала тут.. роботу на грядках, від якої ввечері не можна було випростати спину, виснажливе порання в кухні біля обідів для сапальників (Вільде, Сестри., 1958, 11); Набрикається [Семенко] на толоці та й їсть за доброго сапальника або молотника (Мур., Бук. повість, 1959, 47).

САПАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до сапальник. Сапальниці попрокидалися і веселою юрбою обступили Олександру (Коцюб., I, 1955, 62); Напівзігнувшись, рухливим квітчастим разком швидко просуваються молоді сапальниці (Добр., Тече річка., 1961, 92).

САПАННЯ, я, с. Дія за знач. сапати і звуки, утворювані цією дією. *Кругом тихо було, тільки сонне сапання служниці чути було з-за печі* (Фр., V, 1951, 407); *Нараз до його слуху долетіло з боку омшаника важке сапання і глухий гупіт* (Кол., Терен., 1959, 109); **У порівн. Гомін хвиля перейшов у бухання. Спочатку глухе, як важке сапання* (Коцюб., I, 1955, 391).

САПАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. сапати. *Захопившись сапанням, Тетяна незчулася, як опинилась під зливою* (Добр., Тече річка., 1961, 94); *Найбільш трудомісткою операцією, як відомо, раніше було ручне сапання. Механізований міжрядний обробіток звільнив людей від цієї важкої роботи* (Рад. Укр., 22.III 1961, 2).

2. Пора, період, коли найінтенсивніше сапають. — *Дасте мені, куме Семене, плуга? Я вам відроблю в сапання* (Март., Тв., 1954, 75).

САПАТИ, аю, аєш, недок. 1. Видавати носом свистячі звуки, важко дихаючи. *Борис ішов звільна, сапаючи* (Фр., III, 1950, 86); *Хома сердито сапав* (Коцюб., II, 1955, 85); *Було чути лише, як шелестить на деревах листя та важко сапають коні* (Тют., Вир, 1964, 338).

2. чим і без додатка, перен. Утворювати свистячі звуки, випускаючи газ, пару і т. ін. (про механізми, машини). *Він [паровий млин] то дихав важко, то стомлено сапав, то зовсім притихав* (Епик, Тв., 1958, 406); *Поїзд уже стихив хід і, густо сапаючи паром, погуркував на полустанку* (Гуц., Скупана., 1965, 110).

САПАТИ, аю, аєш, недок., перех. і без додатка. Підпушувати ґрунт і виполювати бур'ян, користуючись сапою. *Дівчата й хлопці сапали буряки* (Н.-Лев., II, 1956, 33); *[Лукерія Степановна (гука):] Олесю-гу! А я тебе шукаю по саду та по леваді; думала, знов сапаєш огородину за котрусь поденну?* (Кроп., II, 1958, 272); *Ще за дня йшов він на поле в ті місця, де завтра мали косити чи сапати* (Коз., Вибр., 1947, 40).

САПАТИЙ, а, е, розм. Те саме, що сапний. *Тут йому з березника назустріч шкандиба рижка кобила, коростява та сапата* (Кв.-Осн., II, 1956, 229).

САПАТИСЯ, ається, недок., безос. Підпушуватися і виполюватися сапою. *Гуртом добре сапається.*

САПАЧКА, и, ж. Те саме, що сапá. *У темному платті, пов'язана білою косинкою, працює Марія, швидко і вміло орудуючи сапачкою* (Шиян, Переможці, 1950, 210).

САПЕР, а, ч. Військовослужбовець інженерних, військово-будівельних частин і підрозділів, які будують і ремонтують шляхи, мости, фортифікаційні споруди тощо. *Радянська Армія визволила Київ 6 листопада 1943 р. Туманного ранку ми переправилися через сивий Дніпро по наведеному саперами мосту на понтонах* (Панч, В дорозі, 1959, 304); — *Сапери в Калачі Над Доном вирили траншеї* (Нагн., Слово., 1954, 282); *Наші сапери робили проходи в мінному полі* (Ю. Янов., II, 1954, 13).

САПЕРАВІ, невідм., с. 1. Винний сорт грузинського винограду середньо-пізнього періоду визрівання.

2. Сорт виноградного вина.

САПЕРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до сапер; // Який складається із саперів. *Саперна частина, в якій я служив, наводила понтонний міст через Дніпро* (Хор., Ковила, 1960, 24); *На станції оце зустрів [Савчук] знайомих солдатів з саперного батальйону* (Головка, II, 1957, 439).

Δ **Саперний офіцер** — офіцер військово-інженерного підрозділу; офіцер, що має військово-інженерну підготовку. *Гостинний граф, з своєї ласки, взяв до себе всіх саперних офіцерів* (Кач., II, 1958, 220).

2. Здійснюваний саперами; пов'язаний з військово-інженерними роботами. *Ходимо на саперні роботи в околиці* (Вас., Незібр. тв., 1941, 205); // Признач. для вико-

нання військово-інженерних робіт. *Іскров дав йому легку саперну лопатку* (Бойч., Молодість, 1949, 33).

САПЕТ, а, ч. Виплетений з лози і т. ін. вертикально видовжений кошик, який використовують для зберігання і перенесення овочів, фруктів і т. ін. *Привіталась побожно Горпинка і здивовано кивнула головою на мішок з нарізаними соняшниками та сапет навибраних огірків* (Кос., Новели, 1962, 63); — *Свіжі персики! Мигдаль! Фісташки!* — *вривався дзвінкий голос хлопчика з повними сапетами* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 215); // Такий же кошик для виловленої риби. *Мовчки поставив він на камінь сапет, повний тріпотливої риби, позитав головою і зник у саклі* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 287).

САПЕТКА, и, ж. 1. Те саме, що сапёт. *Під хатою-мазанкою красувались уже й готові вироби, виставлені на продаж — чепурні кошики, сапетки* (Гончар, Таврія, 1952, 110); — *Ходи, щось перекуси. — Я пізніше. Візьми в сапетці рибу.* — *Вловив щось?* — *Та є сяке-таке* (Стельмах, I, 1962, 453).

2. Спеціально обладнане приміщення для зберігання кукурудзи. *Для зберігання кукурудзи в колгоспі збудовано 4 сапетки* (Колг. Укр., 2, 1962, 14); *Вони вдвох пішли до відкритих сапеток, в яких зберігалася насінна кукурудза* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 148).

САПЕТОН, у, ч. Кисіль із бузини. *Найкраща їжа дітям — то сапетон* (Сл. Гр.).

САПИЛНО, а, с. Держак сапи. *Очі їй злипаються, кущі картоплі зливаються в суцільне зелене поле, довге слизьке сапилно випорскує з рук...* (Вирган, В розп. літа, 1959, 254).

САПКА, и, ж. Те саме, що сапá. *Бур'янець і величеський, та ніхто ж то його і не дума полоти, хоч сапки і лежать біля нього* (Кв.-Осн., II, 1956, 173); *Стара Хмелічка прополює город, звично орудуючи сапкою* (Цюпа, Краєни, 1971, 234); *Вона нагостила сапку й пішла обгортати картоплю* (Донч., Дочка., 1950, 103).

САПКИЙ, а, е, діал. Пухкий. *Сніги були глибокі та сапкі* (Сл. Гр.).

САПНИЙ, а, е. Хворий на сап (див. сап¹). *Сапний кінь.*

САПНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до сапати.

САПНУТИ¹, ну́, не́ш, док., перех. Однокр. до сапати.

САПНУТИ², не́, док., безос., розм. Повіяти, потягти. *З провалля сапнуло чадом* (Сл. Гр.).

САПОНІН, у, ч. Органічна безазотна речовина, що міститься в деяких рослинах (особливо з родин розових, гвоздикових) і дає з водою піну, схожу на мильну; використовують у виробництві пінучих напоїв, халви.

САПОНУТИ, ну́, не́ш, док., однокр., розм. Підсил. до сапнути; // безос. *Кілька чоловік протупотіло мимо корівника, За стіною знову тяжко сапонуло кілька раз, і в отворі дверей появилася бугаяча морда* (Тют., Вир, 1964, 114).

САПОТІТИ, ію, ієш, недок. Підсил. до сапати. *Кроків за двадцять від нього сапотіли ще якісь бійці* (Тют., Вир, 1964, 500).

САПОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сапá. *Зробив я йому сапочку* (Мур., Бук. повість, 1959, 8).

САПРОБІ, ів, мн., біол. Організми, що живуть у водоймах, забруднених органічними речовинами.

САПРОГЕННИЙ, а, е, бакт. Який породжує гниття.

САПРОПЕЛІВІЙ, а, е, спец. Прикм. до сапропелі. *У районах, де багато озер, можна будувати спеціальні стави і водойми для нагромадження такого найціннішого добрива, як сапропелева маса* (Наука., 10, 1962, 48); // Який утворився із сапропелю. *Сапропелеве вугілля; Сапропелівий торф.*

САПРОПЕЛІТ, у, ч., спец. Викопне вугілля, що утворилося внаслідок ущільнення сапропелю.

САПРОПЕЛІТОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до сапропеліт. *Сапропелітові відкладення*; // Який утворився із сапропеліту. *Сапропелітове вугілля*.

САПРОПЕЛЬ, ю, ч., спец. Мулисте відкладення перегнилих залишків нижчих організмів на дні перев. стоячих водоймищ; використовується як добриво, для грязелікування тощо. *Біля неї [лікарні] в кілька озер, мул яких — сапропель — також має лікувальні властивості* (Веч. Київ, 25.I 1968, 4).

САПРОФАГ, а, ч., біол. Тварина, яка живиться органічними речовинами, що розклалися.

САПРОФІТ, а, ч., бот. Рослинний організм, який живиться органічними речовинами від решток мертвих рослин і тварин. *Більша частина мікробів живе постійно поза організмом тварин і людини. Ці мікроби живляться мертвими органічними речовинами і мають назву сапрофітів (від грецького слова «сапрос» — мертвий, «фітон» — рослина) (Підручник дезинф., 1953, 25).*

САПРОФІТНИЙ, а, е, бот. Прикм. до сапрофіт. Дуже шкідливі сапрофітні гриби, що, оселяючись на вже мертвій деревині, руйнують її, наприклад, у будівлях («домові гриби») (Хвор. с. г. рослин, 1953, 29); Різні тваринні та рослинні залишки, де б вони не зустрічались, зазнають нападу полчищ сапрофітних мікробів і руйнуються ними (Наука., 12, 1961, 20).

САПСАН, а, ч. Птах родини соколових; справжній сокіл. *Сокіл сапсан у горизонтальному польоті розвивав швидкість до 90 кілометрів на годину (Наука., 11, 1972, 22); Чорногуз, втративши подругу, часто-густо залишається зимувати біля її мертвого тіла. Соколи-сапсани, беркути в аналогічних випадках розбиваються, кинувшись з висоти на стрімчасті скелі (Знання., 1, 1969, 15); То була дуже самиця сапсана — з чорними баками на горі, з темними плямами на сірих грудях (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 36).*

САПУВАЛЬНИК, а, ч. Те саме, що сапальник.

САПУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до сапувальник.

САПУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сапувати. *Огороди.. викликають до себе хазяйські руки до поління, до сапування (Мирний, I, 1954, 50).*

САПУВАТИ, ую, уеш, недок., перех. і без додатка. Те саме, що сапати. *Оце настане ранок — треба йти в поле, просо полоти, огороди сапувати (Мирний, I, 1954, 301); — Тітко, що воно за крик? — турботно прислухалась Оксана, кинувши сапувати (Вас., II, 1959, 364).*

САПУГА, и, ж., діал. Пужално.

САПУН, а, ч., техн. Пристрій в картері двигуна внутрішнього згоряння. *Призначення сапуна [у двигунів] — запобігати підвищенню тиску в картері понад норму (Зерн. комбайни, 1957, 159).*

САПФІР, ч. 1. род. у. Різновид мінералу корунду прозоро-синього або волошково-синього кольору, коштовний. *Родовища сапфіру.*

2. род. а. Окремий камінець цього мінералу, що використовується як ювелірна прикраса. *На дні казана лежало дороге намисто: один разок червоних рубінів, другий — синіх, як небо, сапфірів (Н.-Лев., III, 1956, 293); Ніжно рожевіли на ній [іконі] топази, синіли сапфіри (Донч., III, 1956, 143); *Образно. Сапфіри оченьки твої, Кожані очі милі (Л. Укр., IV, 1954, 106); *У порівн. Сонячне висвічується око, Пливе по обрію могутнє, осяйне І в барвах міниться: то, як сапфір, ясне, Червоне, як рубін, немов топаз, жовтаве (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 322); Вдалині, поміж струнками силуетами висотних будівель голубіло сліпучим сапфіром море (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 8).*

САПФІРНИЙ, а, е. Те саме, що сапфіровий. *Далеко темніє [судно] серед густої сапфірної синяви (Гончар, Тронка, 1963, 235).*

САПФІРОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до сапфір; // Вигот. із сапфіру (сапфірів), із сапфіром (сапфірами). *Сапфірове намисто; Сапфірові сережки.*

2. перен. Який кольором, блиском схожий на сапфір. — *Нас розвело море, оте чудове, сапфірове, венецьке море (Фр., VIII, 1952, 105).*

САП'ЯН, у, ч. Тонка м'яка шкіра найрізноманітніших кольорів, вигот. із козячих (рідше овечих, телячих) шкур. — *І черевички треба їй білі. Ні, знаєш, ти краще справ їй з золотого сап'яну (Л. Укр., III, 1952, 713); Рідні книги в синьому сап'яні, Тихий згад шумних лицейських літ.. — Та невже це тільки тінь і слід? (Рильський, II, 1960, 110); Старий воввода починав дрімати в своєму традиційному кріслі, обшитому чорним сап'яном (Ле, Україна., 1940, 34); Товсті засмагли купці в розкішних шовкових халатах і чоботях із зеленого або червоного сап'яну пильно стежили за розвантаженням (Тулуб, В степу., 1964, 52); *Образно. Колишеться клопоть туману, вбирає в себе сонце, рожевіє і невідомо де зникає, може, спускається на червоний сап'ян гречки і кладе на нього свою вогкувату ніжність барв (Стельмах, II, 1962, 221).*

САП'ЯНЕЦЬ, ч. 1. род. нця (мн. сап'янці, ів). Чоботи або черевички, пошиті із сап'яну. *Полудрабок обшмугав жовтий сап'янець і зробив смугу через усю халаву й передок (Н.-Лев., II, 1956, 317); — Що ж се я вбралась сьогодні у сап'янці червоні, наче у свято... (Коцюб., II, 1955, 43); В Лени на ногах сап'янці, синій на носках нашив (Тич., II, 1957, 322); *Образно. Осінь ступає в червоних сап'янцях, завітчана у соняшники і китиці винограду (Вільде, Троянди., 1961, 51); В кузні готують чересла вчорашні повстанці, А в небі зоря озубав червоні сап'янці (Мал., Серце., 1959, 12).*

2. род. нцю, рідко. Те саме, що сап'ян. *У порівн. *Червона, як сап'янець, краска облила її свіже лице (Мирний, III, 1954, 322).*

САП'ЯННИЙ, а, е, рідко. Те саме, що сап'яновий. *«Мандруй, молода дівчино, мандруй з нами, Дамо тобі чобіточки сап'янні» (Чуб., V, 1874, 339).*

САП'ЯНОВИЙ, а, е. Прикм. до сап'ян. *Сап'янова шкіра; // Зробл., пошитий із сап'яну; оббитий, обтягнутий сап'яном. Понурила [Галочка] головоньку і дивиться на свої сап'янові червоні черевички... (Кв.-Осн., II, 1956, 340); Забейко пильно глянув на неї. Полотняна, доброго фасону сукенка. Солідний, сап'яновий пасок, що напевно більше коштує, ніж уся сукенка (Вільде, На порозі, 1955, 42); Галаган одразу ж важко опустився в таке ж, як і сам він, масивне сап'янове крісло (Головко, II, 1957, 480); Він зняв сап'яновий футляр, розкрив його і обережно й любовно вийняв із нього скрипку (Смолич, I, 1947, 46).*

САП'ЯНЦІ див. сап'янець 1.

САРАБАНДА, и, ж. Старовинний іспанський танець; // Музика до цього танцю; музичний твір у ритмі цього танцю. *Він сміється, щоб не заридать, Він плига під звуки сарабанди (Рильський, I, 1960, 172).*

САРАЙ, я, ч. Господарське приміщення для зберігання різного майна. *Швидко той палац і обмазали. А тим часом будували.. комори, сарай, стайню (Мирний, I, 1949, 194); Вона повипускала з сарая вночі бранців (Гончар, II, 1959, 350); Понад церковною огорожею в обидва боки — і по широкій улиці і повз пожежний сарай за вигоном — сунули натовпом [люди], зчинивши гвалт і ревище на все село (Головко, II, 1957, 344).*

САРАЙЧИК, а, ч. Зменш. до сарай. *Стірко-старший поділив свій дров'яний сарайчик на дві половини (Сенч., На Бат. горі, 1960, 100); Нужденні хатки, обліплені під один дах сарайчиками і хлівцями, нагадували обвішаних торбами старців (Кол., Терен., 1959, 215).*

САРА́КА, и, ч. і ж., діал. Бідолаха. — У неділю була велика бійка в шинку; багато парубків — здається, що й ти, Юро, сарако, — пішли додому з порозбиваними головами (Фр., IV, 1950, 387); Під кінець служби захрип [дяк], сарака (Хотк., II, 1966, 7); — В чому річ? — поспитав я, здивований, у солдата. — Ведіть мене до штабу! — Не вдавай дурня! Вивертай кишені, сарака! — гукнув осатанілий легіонер (Кос., Новели, 1962, 46).

САРАНА́, й, ж. 1. Комаха, схожа на коника, яка перелітає величезними зграями, знищує посіви і рослини; небезпечний шкідник сільського господарства; //збірн. Велика кількість цих комах. Хмари сарани, які з'явилися в Африці у 1958 році, були настільки густими, що буквально заступили сонце (Хлібороб Укр., 2, 1970, 47); Незабаром хлопці принесли страшну звістку: з півдня йде чорною хмарою сарана (Ів., Вел. очі, 1956, 108).

△ Перелітна сарана́ — сарана з крилами, що може перелітати на великі віддалі. Доросла перелітна, або азіатська, сарана буває від 40 до 50 мм завдовжки; вона зеленувато-сіра або зелена (Шкідн. поля., 1949, 21); Піша сарана́ — безкрила сарана, що пересувається по землі. Личинки пересуваються з місця на місце стрибками й тому називаються пішою сараною (Зоол., 1957, 52).

2. збірн., перен., зневажл. Велика кількість людей як уособлення зажерливої і руйнівної сили. То [пани Польські] була здавна, ще за гетьманщини, голодна ненажерлива сарана, котра налетіла з Польщі на вільні степи розкішної України... Жерти, троцяти — одна в неї здавна думка... (Мирний, I, 1949, 207); — Ігуменя, два попи, два дяки, сімсот монашок — ціла сарана сидить на селянській шиї, оббирав та обкрадає наші кишені (Мик., II, 1957, 361); Старші розповідали молодшим, що ця зелена сарана була вже колись у вісімнадцятому на Україні, і що окупантів неминуче знову спіткає та сама доля... (Д. Бедзик, Дніпро., 1957, 22); //розм. Про тих, кого важко нагодувати. Молодиці бігали, розносили страву й все-таки не нагодували тієї сарани (Н.-Лев., III, 1956, 195); — Оце приходитьсь ховатись од проклятої сарани з святим хлібом! — задріботав Порох. — Як та прожра жре — не заховай тільки... (Мирний, I, 1949, 245); — Хіба така сарана не поїсть? — вказала Глафіра на дітей, що вминали картоплю з казана (Чорн., Визвол. земля, 1950, 12).

◇ Як (на́че, мов і т. ін.) сарана́; Сараню́ сунути (налі́тати, лі́зти і т. ін.) — великою масою сунути, налітати, лізти і т. ін. куди-небудь. Зі всіх боків, наче сарана, сунули [фашисти] (Рибак, Час., 1960, 271); З'являлись, як хвилі в морі, різні орди, сараною налітали вони на полян, руйнували й грабували городи й села над Россю і Дніпром, гнали людей в неволю (Скл., Святослав, 1959, 256); Як [тієї] сарані — дуже багато. — Їх — ворогів і поганців — як сарани, цілі хмарища (Стар., Облога., 1961, 33); — Дітей ми не будемо мати, та й нащо нам той клопіт, тепер і так тісно, поля обмаль, а людей — як сарани (Коцюб., I, 1955, 42); Ось і табір. Глянув [хлопчик] — війська, Як тієї сарани! (Олесь, Вибр., 1958, 349).

САРА́НОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до сарана́. Саранова личинка.

2. у знач. ім. саранові́, вих, мн. Підряд комах із ряду прямокрилих. До гризучих комах належать жуки і їх личинки, гусениці метеликів, личинки пильщиків, саранові (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 6).

САРАНЧА́, і, ж., рідко. Те саме, що сарана́. Обсядуть його старики, слухають, що він розкаже про саранчу, як колись налітала у старовину (Кв.-Осн., II, 1956,

480); — Ади, саранча, лиш хліба, та й хліба, та й хліба! А відки ж я тобі того хліба наберу?! (Стеф., I, 1949, 138).

САРАФА́Н, а, ч. 1. Довгий чоловічий каптан особливого крою, який носили за часів давньої Русі.

2. Російське національне жіноче вбрання у вигляді довгої вільної сукні з застібкою посередині, без рукавів. Вона стояла над розкритою скринєю, тримаючи в руці квітчастий сарафан, що купив їй після весілля Демид на ярмарку (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 118).

3. Легка жіноча сукня без рукавів, звичайно на шлейках, бретелях, а також сукня такого крою з теплої тканини, яку одягають поверх кофти, светра і т. ін. Софія Марківна, в картатому сарафані, з пишною короною золотого волосся на голові, переступила поріг (Коп., Земля., 1957, 169).

САРАФА́ННИЙ, а, е. Прикм. до сарафа́н. Сарафанний крій.

САРАФА́НОВИЙ, а, е. Те саме, що сарафа́нний.

САРАФА́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до сарафа́н. Маленька, в сарафанчику, голодна, Таку тебе я на війні зустрів (Дмит., Київські кручі, 1962, 66).

САРАЦІ́Н див. сараці́ни.

САРАЦІ́НИ, ів, мн. (одн. сараці́н, а, ч.; сараці́нка, и, ж.), іст. Давня назва мусульманських народів (арабів, турків і т. ін.), прийнята у європейців. Гомін, брязкіт, люта чвара! Б'ються франки й сарацини (Л. Укр., IV, 1954, 140); // сараці́н, збірн. Ці народи як супротивник на війні. * У порівн. О чеху! де твоя душа?? Дивись, що сили повалило — Мов сарацина воювать Або великого Аттилу! (Шевч., I, 1963, 266).

САРАЦІ́НКА див. сараці́ни.

САРАЦІ́НСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сараці́ни. Сарацинські купці.

САРБА́З, а, ч. У Персії, а також у дореволюційній Середній Азії — рядовий регулярних військ. — Ой, що ж то бубни б'ють на світанку? Ой, що ж то сарбази кричать ізранку? (Шпорта, Мужність, 1951, 89).

САРGÁН, а, ч. Промислова риба родини сарганових.

САРGÁНОВИЙ, а, е. 1. Стос. до саргана. Саргановий промисел.

2. у знач. ім. сарга́нові, вих, мн. Родина риб, до яких належать сарган і т. ін.

САРДА́К, **СЕРДА́К**, а, ч., заст., діал. Рід верхнього теплового короткого сукняного одягу. Він не мав нічого, крім того, що на собі, крім оцього старого сардака (Фр., IV, 1950, 399); Сидить [легінь], такий прибранний, такий яскравий; сардак висить на однім плечі; лице якесь задумане (Хотк., II, 1966, 81); Федір Штолс зняв сардак, кинув у кут (Гжицький, Опришки, 1962, 12); Вона накинула на себе сардак і побігла (Коб., II, 1956, 33).

САРДА́Р див. серда́р.

САРДА́Т, а, ч., заст., діал. Сардак. Їхали на конях і на возах. Передній був одягнений у брунатний розцязкований сардат (Панч, Гомон. Україна, 1954, 378).

САРДА́ЧІНА, **СЕРДА́ЧІНА**, и, ж., заст., діал. Зменш.-пестл. до сарда́к, серда́к. Він був у короткій сардачині та й у постолах (Март., Тв., 1954, 183); Увійшов Йонька в облізлий заячий шапці, теплій сардачині (Тют., Вир, 1964, 8); Дітям постелила [Лесиха] мішок і накрила кожухом. Сама чипіла над ними у сардачині (Стеф., I, 1949, 25).

САРДЕ́ЛЬКА¹, и, ж. Те саме, що сарді́на 1. Самолов — це вудка з кількома гачками, на кожному з гачків насаджено рачка або дрібну рибу: сардельку чи фіринку (Ю. Янов., II, 1958, 46).

САРДЕ́ЛЬКА², и, ж. Товста коротка сосиска. Сосиски і сардельки — це різновидність варених ковбас

(Укр. страви, 1957, 80); *Кілька перснів перетягало їх у різних місцях, і пальці нагадували сардельки* (Собко, Скеля., 1961, 18); *У порівн. *Поклали [механіки] на землю тонкий сталевий трос, на якому, немов сардельки, були нанизані жерстяні банки* (Наука., 6, 1960, 23).

САРДИНА, и, ж. 1. Невелика морська промислова риба родини оселедцевих. Спочатку риболовецьке судно виходить у море на лов принади, за яку правлять сардини (Рад. Укр., 4.VI 1967, 4).

2. тільки мн. Консерви з цієї риби.

САРДИНКА, и, ж. Те саме, що сардіна. *Леонід Семенович.. кинувся до чарки, а потім до закуски, до сардинок* (Н.-Лев., IV, 1956, 123); *Текля.. підняла і заховала до кошика коробку з сардинками* (Смолич, II, 1958, 41).

САРДИНОВИЙ, а, е. Прикм. до сардіна. *Сардинові консерви*.

САРДОНІКС, ч. 1. род. у. Різновид мінералу агату буро-червоного або молочно-білого кольору із смугастим малюнком, коштовний.

2. род. а. Окремий камінець цього мінералу, що використовується як ювелірна прикраса.

САРДОНІЧНИЙ, а, е. Злісно-глузливий, уїдливій (перев. про сміх, посмішку). *Я розсміявся сардонічним сміхом* (Коб., III, 1956, 234); *Той, про кого так говорили, стояв, обіпершись об лутку, і в сардонічній усмішці кривив губи* (Тют., Вир, 1964, 59); *Кривуля, що сидів аж біля порога, ховаючись від сардонічного погляду Павлового, низько нахилив голову* (Кир., Вибр., 1960, 334).

САРДОНІЧНО. Присл. до сардонічний. — *Попався, голубчику! Тепер ти мені гарно заспіваєш. Краще від зозулі, — вигукнув він охрипим голосом і, сардонічно скрививши обличчя, додав: — Я — поручик Петреску* (Галан, Гори., 1956, 81).

САРЖА, і, ж., текст. Тканина з діагональним переплетінням ниток, використовується перев. на підкладку. — *Перекажи Ровіцькому, хай він видасть тобі саржі на камзол* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 50).

САРЖЕВИЙ, а, е, текст. Прикм. до саржа. *Саржева тканина*; // Зробл.. пошитий із саржі. *Саржева підкладка*.

САРІ, невідм., с. Індійський жіночий одяг у вигляді полотнища тканини, один край якого прикріплюють до тугого пояса, обвиваючи ним стегна і ноги, другий — накидають на плече або на голову як хустку. *Чую по асфальту я тихий шерх сандалій, Дзвін браслетів здаєка навіває чари, Пропливає дівчина в білосніжнім сарі* (Шер., Інд. зошит, 1958, 8).

САРКАЗМ, у, ч. 1. Злісна, уїдлива насмішка, їдка іронія. [По е т:] *От працювати мушу, щоб підживити душу, на вбраннячко дружині, на забавки дитині, собі ж хоч би на хліб...* [Му за (з понури сарказмом):] *Мені ж на що? на гріб?* (Л. Укр., I, 1951, 298); — *Надзвичайно цікаві міркування, — так само тихо зауважив Каргат. Петушек розчув сарказм в його голосі* (Шовк., Інженери, 1956, 131); *У лаконічній, дотепній байці сарказм виступає більш грізним суддею пороків, ніж юрист* (Літ. газ., 29.VII 1958, 3).

2. перев. мн. сарказми, ів. Уїдливі, злісно-глузливі зауваження. *Сергій сьогодні менше сипле сарказмами, настроєний скоріше на філософський лад* (Гончар, Циклон, 1970, 11).

САРКАСТИЧНИЙ, а, е. Сповнений сарказму, який виражає сарказм. *Тут розсміявся великий пан саркастичним сміхом, що молоду дівчину перейняв морозом* (Коб., III, 1956, 362); *Заграла саркастична посмішка на впертих панських устах* (Стельмах, I, 1962, 355); *Зовні спокійний, байдужий, навіть з удаваною наївністю, добродушним лукавством, народний гумор виявляє раз у*

раз гостро іронічну, саркастичну оцінку негативних явищ життя (Рад. літ-во, 9, 1969, 55).

САРКАСТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. саркастичний.

САРКАСТИЧНО. Присл. до саркастичний. *Тетяна подивилась на двері, за якими зник Мамій, і саркастично розсміялась* (Добр., Тече річка., 1961, 105); *Голос Володимира Івановича звучав саркастично і злісно* (Собко, Справа., 1959, 268); *Він різкий у розмові, — часто відповідав товаришам гостро, саркастично* (Мас., Роман., 1970, 102); *Тарас Шевченко саркастично бичував царизм* (Літ. газ., 10.IV 1961, 2).

САРКОДОВІ, вих, мн. Клас безхребетних тварин типу найпростіших.

САРКОЛЕМА, и, ж., анат. Оболонка, що вкриває гладенькі м'язові клітини.

САРКОЛІЗИН, у, ч. Лікарський синтетичний препарат, який застосовують для лікування злоякісних пухлин.

САРКОМА, и, ж. Злоякісна пухлина у людини й тварин, що розвивається з елементів сполучної тканини. *Тепер відомо вже понад 30 видів вірусів, які викликають пухлини, саркоми і лейкемії (білокрів'я) у тварин* (Наука., 4, 1967, 25).

САРКОМАТОЗНИЙ, а, е. Прикм. до саркома. *Саркоматозна пухлина*.

САРКОПЛАЗМА, и, ж., анат. Протоплазма гладеньких м'язових клітин.

САРКОФАГ, а, ч. Оздоблена труна (звичайно кам'яна), невелика гробниця, а також кам'яний надгробок у вигляді труни (перев. у давніх народів). *Попереду везли саркофаг величезний порожній* (Л. Укр., I, 1951, 424); *За цією огорожею видно кілька кам'яних саркофагів, з них один, головний, — з темно-зеленого нефриту, — нагробник [нагробок] самого Тімура* (Коч., II, 1956, 313); *Від розмальованого дерев'яного саркофага, в якому вона [цариця] була похована, збереглися лише незначні рештки* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 168); *У глибокому мовчанні проходять люди повз саркофаг, за прозорими стінками якого покоїться тіло великого Леніна* (Рад. Укр., 21.IV 1948, 1); *У порівн. *Над ліжком, що виступав.. як саркофаг, над канапкою, де тільки можна було повісити — килимки-аплікації* (Головко, I, 1957, 461).

САРКОФАГОВИЙ, а, е. Прикм. до саркофаг; // Схожий формою на саркофаг. *Найдавніші за походженням предмети сільського обладнання — це саркофагові скрині з віком у формі двосхилого даху* (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 73).

САРМАТ див. сармати.

САРМАТИ, ів, мн. (одн. сармат, а, ч.; сарматка, и, ж.). Кочові іраномовні племена, що населяли степи Поволжя, Приуралля, Причорномор'я, Приазов'я у VI—II ст. до н. е. Сармати були степовими сусідами слов'янських племен на протязі шести століть (Археол., VIII, 1953, 56); *Риплять вози, копита б'ють по кризі, Вривається сармат, і все плюндрує вкрай, І бранців лавами вигонить* (Зеров, Вибр., 1966, 104).

САРМАТКА див. сармати.

САРМАТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сармати. *В перші століття нашої ери частина сарматського населення на нижньому Дніпрі була асимільована древніми східними слов'янами* (Іст. УРСР, I, 1953, 27); *Сарматська мова; // Належний сарматам. Широке й планомірне археологічне дослідження сарматських пам'яток почалося тільки за радянських часів* (Археол., VIII, 1953, 57).

САРНА, рідше **СЕРНА**, и, ж. Гірська коза з невеликими, загнутими на кінцях рогами. *На галяву вискакує з гуцини сарна і.. зупиняється, витяга цікаву мордочку до кривавої смуги обрію, що червоніє на узліссі*

(Коцюб., I, 1955, 148); У карпатських лісах водиться чимало різних звірів: олені й сарни, козулі, зайці, вепри (Рад. Укр., 19.V 1971, 4); Сарна злякано мекнула і вмить зникла в хащі (Донч., III, 1956, 75); Старости спитали: — Ну як, мамо й тату, віддасте за молодого мисливця свою сарну? (Казки Буковини, 1968, 27); *У порівн. Побігла [Настуся], неначе легенька серна поскакала (Н.-Лев., IV, 1956, 241); Дівчина дрижала, як серна (Черемш., Тв., 1960, 163); Гнати серною хотіла [Маруся] через верхи і каміння, упасти на груди і плакати (Хотк., II, 1966, 120).

САРНЕНЯ, рідше **СЕРНЕНЯ**, яти, с. Маля сарни, серни.

САРНЕНЯТКО, рідше **СЕРНЕНЯТКО**, а, с. Пестл. до сарненя, серненя. А може, то полохлива сарна з своїми сарненятками почула його присутність? (Кол., Терев., 1959, 11).

САРНОНЬКА, рідше **СЕРНОНЬКА**, и, ж. Пестл. до сарна, серна. О сарнонько, приходь Вечірньою добою Над скло прозорих вод, Уквітчаних весною (Олесь, Вибр., 1958, 151).

САРНОЧКА, рідше **СЕРНОЧКА**, и, ж. Зменш.-пестл. до сарна, серна. В одній із класних кімнат, забувшись в куток, тремтить оточена дітьми дика сарночка гірська (Гончар, Циклон, 1970, 210).

САРНЮК, рідше **СЕРНЮК**, а, ч. Самець сарни, серни. За сернюками поскакали серни, що паслись далі, в тіні, на узліссі (Гжицький, У світ., 1960, 46).

САРПІНКА, и, ж. Легка бавовняна смугаста або картата тканина типу ситцю.

САРПІНКОВИЙ, а, е. Прикм. до сарпінка. Сарпінкова тканина; // Пошитий із сарпінки. Сарпінкова спідниця.

САРПІННИК, а, ч. Робітник, що працює на виробництві сарпінки.

САРПІННИЦЯ, і, ж. Жін. до сарпінник.

САРПІНОТКАЦЬКИЙ, а, е. Пов'язаний з виробництвом сарпінки. Сарпіноткацька фабрика.

САРСАЗАН, у, ч. (Налоспетит М. В.). Чагарник висотою в 10—15 см з недорозвинутими листками. Зарості сарсазану можуть бути використані як сировина для добування інсектицидів (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 136).

САТАНА, і, 1. ч. Уявна надприродна істота, яку зображують у вигляді людини з козячими ногами, хвостом і ріжками; є уособленням злого начала; біс, диявол, чорт, злий дух. — Який же він, той сатана? — спитав сміливо Денис. — А який же він? Чорний..., голова, як копиця, на голові чорні роги, а очі, як кавуни. Відомо, сатана, як в сатана, — сказав поважно Филін (Н.-Лев., VI, 1966, 336); — Жінко! — скрикнув він. — Сам сатана говорить твоїми устами! (Фр., VI, 1951, 480); Стала покаюнна душа перед отцем Іоанном і благовістив: — Отче! Беріть святе кропило. Виганяйте з мене сатану! (Ковінька, Кутя., 1960, 88); *У порівн. Подивився [Рубець] на Колісника і, жахаючись, геть одсунувся, наче од сатани (Мирний, III, 1954, 292); Хома, чорний, як сатана, видобувся на поверхню і поклав на бруствер важку в'язанку гранат (Гончар, III, 1959, 366).

2. ч. і ж. Уживається як лайливе слово. Старий рудий бабу кличе, А та йому дулі тиче: «Оженився. сатано, — Заробляй же на пшоно» (Шевч., I, 1951, 129); Появляється він на жеребці, їде тюпки, як верблюдом по Сахарі. — Швидше! — кричить йому Гнат. — Куди швидше? Він такий сатана, що ще скине (Тют., Вир, 1964, 65); // фам. Уживається як вигук захоплення, подиву. — Ух, сатана! — стежачи за танцюристом, неголосно перемовлялись бійці. — Цей докаже! (Гончар, II, 1959, 310).

◇ **Одна сатана**: а) однакові. [З і н ь к а:] Навіщо ти щоразу обставав за мене, навіщо впутувався промез нас?.. Чоловік і жона — одна сатана!.. (Кроп., II, 1958, 33); б) однаково, все одно; Сатана його (тебе, їх і т. ін.) знає (зна), що (куді, як, які і т. ін.) див. знати; Сатана несе кого — хтось іде небажаний, нежданий.

САТАНІНСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до сатана.

Сатанінське навождіння див. навождіння.

2. перен. Власт. сатані; такий, як у сатани. Всі вони [престолонаслідники] якісь невірні, з якимись сатанінськими вивихами (Мельн., Папи., 1960, 3); // Сповнений підступності, зла і т. ін. — От, іроди! Яку сатанінську штуку придумали! Певно, спускають воду з ставу, щоб і звідти ударити!.. (Стар., Облога., 1961, 69); Начебто вгамувались [окупанти].. Мабуть, складають оце освічені їхні офіцери якісь сатанінські плани, міркують, як вкоротити віку Блаженкові та його товаришам (Гончар, III, 1959, 152); І скільки ще лягло на цій землі безвинних людей від сатанінського союзу хреста і ножа (Цюпа, Назустріч., 1958, 139).

3. перен., розм. Надзвичайно сильний за ступенем вияву. Сатанінське зусилля волі.

САТАНІТИ, ію, ієш, недок., розм. Ставати, робитися дуже злим, лютувати; скаженіти. [Н а ч а л ь н и к п о л і ц і ї:] Як тебе звуть, питаю? (Не маючи знов відповіді, сатанів). Кажу, йолопе, а то я тобі двадцять п'ять гарячих всиплю! (Л. Укр., IV, 1954, 237); Олександра сатаніла. Її дратувало мовчання Настине (Коцюб., I, 1955, 72); // безос. В дворі між тим колобродило і сатаніло, жінки кричали всі разом і сучили на Сергія кулаками, а він спокійно собі походжав по хаті (Тют., Вир, 1964, 180); // Виявлятися з великою силою (про бурю, вітер і т. ін.). Він навіть не чув, як буря сатаніла, ревла та свистіла, трохи не звалювала його з ніг (Н.-Лев., I, 1956, 566); Море лютує, стогне, сатанів, зловтішно регоче (Ткач, Моряки, 1948, 98).

САТАНІЧНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що сатанінський. У гаморі людського суду Нам тяжко (проста річ така).. Придбати славу дивака, Безумця, гідного покари, Чи сатанічної почвари (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 201).

САТАНЮКА, и, ч. і ж. Збільш. до сатана. — Дайте, каже, сюди сатанюку, Я з ним по-своєму поговорю (Мал., Звенигора, 1959, 93).

САТАНЯ, яти, с., розм. 1. Маленький сатана. — Ех ви! Чорти називаєтесь?! Сатанята ви наївні! (Вишня, I, 1956, 451).

2. Жвава, пустотлива дитина.

САТАНЯЧИЙ, а, е, розм. Те саме, що сатанінський. Капралова лайка змінилась на сатанячий сміх і регіт сп'янілої ватаги (Досв., Вибр., 1959, 75).

САТЕЛІТ, а, ч. 1. У стародавньому Римі — озброєний найманець, слуга, що супроводив свого володаря.

2. перен. Залежна особа, покірний виконавець чужої волі; прибічник; поплічник. Задля своєї товариської.. вдачі волочив [Хома] за собою все цілий хвіст сателітів (Фр., IV, 1950, 306); // Держава або уряд, формально незалежні, але фактично підлеглі іншій державі або урядові. Під натиском грізної радянської зброї відступала гітлерівська Німеччина з усіма своїми сателітами (Довж., I, 1958, 314).

3. астр. Супутник планети. Йду. Невідступно за мною летить хмарка дрібненьких мушок. Можу подумати, що я планета, яка посувається разом із сателітами (Коцюб., II, 1955, 226); *У порівн. Дарка здає бачить на пероні червону пляму Лялиної кофточки. Біля неї, як сателіти довкола сонця, всі білі чоловічі сорочки (Вільде, Повнол. діти, 1960, 20).

4. *техн.* Зубчасте колесо з рухомою віссю обертання, яке здійснює рух одночасно навколо своєї осі й осі центрального колеса. *Всередині коробки [в комбайні], на спеціальних осях, вільно насаджені маленькі конічні шестірні, так звані сателіти* (Зерн. комбайни, 1957, 260).

САТИН, у, ч. Атласиста з лицьового боку бавовняна або шовкова тканина. *Глафіра розгорнула шматок зеленого сатину, що найдужче сподобався* (Чорн., Потік..., 1956, 395).

САТИНЕР, а, ч., *техн.* Машина для тиснення на поверхні паперу рельєфу малюнка полотняної тканини.

САТИНЕТ, у, ч. Сорт тонкого сатину.

САТИНЕТОВИЙ, а, е. Прикм. до сатинет. *Сатинетова тканина; // Пошитий із сатинету. Сатинетова сорочка.*

САТИНОВАНИЙ, а, е, спец. Вигот. сатинуванням. *Сатиновані шпалери мають блискучий вигляд і менше забруднюються* (Архит. Рад. Укр., 5, 1941, 48).

САТИНОВИЙ, а, е. Прикм. до сатін. *Сатинова тканина; // Пошитий із сатину. Джмелик ліниво підвіся, солодко потягнувся, синя сатинова сорочка.. тісно обтисла широкі груди* (Тют., Вир, 1964, 79); // Критий, обшитий сатином. *Сатинова ковдра.*

САТИНУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. сатинувати.

САТИНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Надавати паперові блискучого, атласистого вигляду; дощити.

САТИР, а, ч. 1. В античній міфології—лукава, хтива істота з цапиними ногами, бородою і рогами; супутник бога Діонісія. *Сатири можуть собі бути які хочуть бридкі, а проте ми любуємося ними в скульптурі* (Фр., XVI, 1955, 296); *Весною на святах [у Греції] зображали в особах приїзд Діоніса, оточеного юрбою сатирів — лісових божеств* (Іст. стар. світу, 1957, 122); // перен. Лукава, насмішувата або хтива людина.

2. Вид великих денних метеликів.

3. Птах ряду курячих з двома рогоподібними виростами на голові (живе в Індії, Китаї).

САТИРА, и, ж. 1. Художній прийом у творах літератури або мистецтва, заснований на різкому, дошкульному висміюванні пороків, хиб, негативних явищ дійсності. *Нечуй-Левицький широко використовував гумор та сатиру як зброю для викриття потворних явищ буржуазного суспільства* (Рад. літ-во, 1, 1963, 27); *Сатира і гумор є основними засобами художнього зображення дійсності в соціально-побутових казках* (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 34).

2. Твір літератури або мистецтва, в якому використано цей прийом. *Його [І. Франка] сатири..., видані окремими книжечками, ходили по всій Галичині* (Кол., Терен., 1959, 320); *Гуморески й сатири незабутнього Остапа Вишні напоєні любов'ю до рідного народу, зненавистю до ворогів народу, жадобою мирного, красивого і справедливого життя* (Рильський, IX, 1962, 160); // Сукупність таких творів. *В українській літературі [в середині XVIII ст.] виникає віршова сатира соціального змісту, яка, безумовно, пов'язана з сатиною російською, насамперед Кантеміра* (Іст. укр. літ., I, 1954, 123); *Боротьба за мир, проти міжнародного імперіалізму та його людиноненавистницької ідеології, виражаючи корінні інтереси народу, визначає основний зміст політичної сатири і став джерелом її розвитку в українській літературі* (Рад. літ-во, 4, 1965, 28).

3. Різка, уїдлива насмішка. *Злобная сатира стріляла із очей Невеличко* (Фр., VIII, 1952, 252); // на кого — що. Викриття, розвінчування когось, чогось. *Сатира [І. Нечуя-Левицького] на представників вищого духо-*

венства посідає важливе місце у повісті «Хмари» (Рад. літ-во, 1, 1963, 30).

Вікно́ (вітри́на) сати́ри — встановлений на видному місці спеціальний стенд, на якому вивішують плакати з карикатурами на конкретних осіб — порушників громадського порядку. *По той бік стежки, якраз проти Марини, була вітрина комсомольської сатири з смішними карикатурами та віршиками* (Дмит., Наречена, 1959, 193).

САТИРИК, а, ч. Представник сатиричного напрямку в літературі або мистецтві; автор сатир. *Суперечки про Свіфта розпочалися ще за життя письменника й не припиняються до наших днів. Великий англійський сатирик — справді одна з найскладніших постатей в історії світової літератури* (Рад. літ-во, 5, 1968, 61); *Почесне місце серед українських публіцистів і сатириків посідав Ярослав Галан* (Іст. укр. літ., II, 1956, 295); *Під гострий пензель плакатистів-сатириків неминуче потрапляють п'яниці і недбайливі господарі, літунки і ледарі, — все, що заважає нашому рухові вперед* (Наука і культура..., 1971, 273).

САТИРИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до сати́ри. *В ряді творів журнал «Харьковский Демокрит» продовжував традиції української і російської сатиричної літератури XVIII ст., бурлескно-трагестійну традицію Котляревського* (Матер. з іст. укр. журналістики, 1959, 29); *У боротьбі за нове, проти відсталого, що ще, на жаль, гніздить-ся у свідомості деяких людей, ми широко використовуємо гострі сатиричні плакати* (Рад. Укр., 15.III 1961, 2); *Своєрідною відповіддю художника на розгул реакції було створення Лисенком сатиричної опери «Енеїда», на сюжет І. Котляревського, у якій гостро висміюється правляча верхівка царської Росії* (Мист., 6, 1955, 14); // Сповнений сатири (у 3 знач.). *Своїм сатиричним вістрям п'єса «Крила» О. Корнійчука спрямована проти неправильних методів керівництва, проти чинуш і бездушних бюрократів* (Укр. рад. драм., 1957, 98); *Головним об'єктом сатиричного удару В. Самійленко обрав самодержавство* (Рад. літ-во, 4, 1971, 62); // Властивий сатирикові. *Особливо різке діяє сатиричний бич народної творчості проти фашистських загартників* (Рильський, III, 1956, 151); *Нечуй-Левицький сатиричним пером викривав усю недоладність і нікчемність тогочасної дійсності* (Вітч., 1, 1964, 147).

2. Уїдливо-глузливий. *По вдачі дівчина лірична Образу стала сатирична* (Воскр., Взагалі..., 1948, 49).

САТИРИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. сатиричний. *Практика показує, що в чіткій, ясній алегорії поєднуються і сатиричність, і художність, і елементи забавності* (Літ. газ., 1.VIII 1958, 3).

САТИРИЧНО. Присл. до сатиричний. *Незаперечне виховне значення мають і сатирично зображені негативні персонажі* (Вітч., 8, 1958, 125).

САТИРІАЗ, у, ч., мед. Хворобливо загострений статевий потяг у чоловіків.

САТИСФАКЦІЯ, і, ж., заст. 1. Почуття приємності; задоволення. *Розуміється, більше бажано, щоб свої люди уміли цінити Вас як слід, але деяка сатисфакція мусить бути і в пошані чужих* (Коцюб., III, 1956, 459); *Візит в французькій віллі дав повну сатисфакцію його зацікавленню* (Фр., VIII, 1952, 89).

2. У феодально-дворянському побуті — утамування почуття образи, перев. у формі поединку, дуелі з особою, яка образила. *Розлютився [Лобода] за таку ганьбу, — шукатиме сатисфакції* (Ле, Наливайко, 1957, 250).

Дати сатисфакцію — прийняти виклик на дуель.

САТРАП, а, ч. 1. Іст. Правитель області, провінції у стародавній Персії та Мідії, який мав необмежену

владу. Перська держава поділялась на області, або сатрапії. На чолі кожної області стояв намісник, або сатрап (Іст. стар. світу, 1957, 52).

2. перен., книжн. Деспотичний правитель, начальник, який не зважає на закони, поводить самовладно; тиран. Найшовсь-таки один козак Із мільйона [мільйона] свинопасів, Що царство все оголосив: Сатрапа в морду затопив (Шевч., II, 1963, 297); // Підлеглий правителя, що є покірним виконавцем його волі. Ні тяжкі випробування, ні постійні жорстокі переслідування і гоніння з боку царя та його сатрапів, ні десятирічне нелюдське заслання... — ніщо не зломило волелюбного духу народного бунтаря [Т. Шевченка] (Літ. газ., 4.III 1961, 1); Гітлерівський сатрап Кох закликав підлеглих йому чиновників до посилення рабсько-кріпосницьких порядків і грабування України (Іст. УРСР, II, 1957, 551).

САТРАПІЯ, і, ж., іст. Область, провінція, якою управляв сатрап (у 1 знач.). Перська держава поділялась на області, або сатрапії (Іст. стар. світу, 1957, 52).

САТУРАТОР, а, ч., спец. 1. Апарат для насичення або обробки рідини газами. На Вроцлавському заводі транспортного машинобудування прокладено спеціальний водопровід для газованої води, яка надходить з центрального сатуратора (Веч. Київ, 1.XI 1968, 4).

2. Апарат хімічної водоочисної установки, що служить для приготування насиченого й освітленого вапнистого розчину.

САТУРАТОРНИЙ, а, е, спец. Стос. до сатуратора, який є сатуратором. Сатураторна установка.

САТУРАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до сатурації; признач. для сатурації. Радіоізотопні прилади нестимуть службу також у газових печах, де випалюється вапняк і виробляється сатураційний газ (Наука... 9, 1964, 37).

САТУРАЦІЯ, і, ж., спец. 1. Насичення рідини газами; газування.

2. Хімічна обробка вуглекислотою цукрового соку для вилучення з нього вапна. Вони [електроди] посиляють імпульси про щільність розчину, необхідного для процесу сатурації — тобто очистки соку (Наука... 9, 1964, 37).

САТУРПАЛІ, ій, мн. 1. У стародавньому Римі — геселе народне свято після закінчення польових робіт (під час зимового сонцестояння) на честь бога часу й землеробства Сатурна. [А в р е л і я:] Я тільки безборонно бачу в вікна на вулицях весь ідолянський культ: вселі сатурналії... похід весталок (Л. Укр., III, 1952, 281).

2. перен., заст. Нестримно-веселе свято; гульбище.

САТУРНІЗМ, у, ч., мед. Хронічне отруєння свинцем.

САТУРНІ, ій, мн., ент. Родина нічних метеликів.

САФЛОР, у, ч. 1. бот. (*Carthamus L.*). Південна трав'яниста рослина родини складноцвітих, з насіння якого одержують олію, а із суцвіть — фарбу. Сафлор іноді розводять на городах заради пелюсток, які використовують для забарвлення в жовтий колір тіста та інших продуктів (Ол. та ефір. культ., 1956, 331).

2. Червона і жовта фарби, виготовлені із суцвіть цієї рослини.

3. Ефірна олія з насіння цієї рослини.

САФЛОРОВИЙ, а, е, бот. Прикм. до сафлор 1. Сафлорові посіви; // Вигот. із сафлору. Сафлорова олія.. сохне повільніше, ніж льонова, проте досить часто використовуються для виготовлення оліфи (Ол. та ефір. культ., 1956, 332).

САФРАНІН, у, ч., спец. Барвник червоно-фіолетового кольору.

САФ'ЯН, у, ч., рідко. Те саме, що сап'ян. Киптар

вишиваний шовками, саф'яном, з якимись камінчиками по ньому (Хотк., II, 1966, 51).

САФ'ЯНЕЦЬ, ч., рідко. 1. род. нпч. Те саме, що сап'янець 1.

2. род. нпч. Те саме, що сап'янець 2. — А де ж ваші, хлопці, Славні запорожці, Чоботи саф'янці? — Наші саф'янці Забрали гетьманці (Укр.. думи..., 1955, 188).

САФ'ЯНОВИЙ, а, е, рідко. Прикм. до саф'ян. Вона стала перед дзеркалом, заломила сиву шапку, топнула саф'яновим чобітком (Шиян, Переможці, 1950, 115).

САХАР, у, ч., розм. Те саме, що цукор. — Беріть [чай], бабуся, та й пийте. Оце вам і сахар (Мирний, III, 1954, 301); Не було [в Мокрини] за що ні харчуватись, ні навіть купити чаю та сахару (Н.-Лев., IV, 1956, 287); — А скажи, як воно по містах із матерією?.. — Там аби гроші. Все є. — Ну, а продукти? Масло, хліб, сахар? — Для цього є спеціальні магазини: гастрономи. Іди і купи, що хочеш і скільки хочеш (Тют., Вир, 1964, 213).

САХАРАТ, у, ч., хім. Те саме, що цукрат.

САХАРЕЦЬ, рчю, ч. Пестл. до сахар. Не пустили й у тюрмі батька до сина. Не було якоїсь записки од когось. Передали тільки сахарець, пиріжки (Тесл., З книги життя, 1949, 210).

САХАРИН, у, ч. Дуже солодка на смак біла кристалічна речовина, позбавлена будь-яких поживних якостей; сурогат цукру. Неосудний налив йому в кувальцю окропу, вкинув туди маленький дрібочок сахарину (Мик., II, 1957, 322); Трудівничі руки вмілі все знаходять у вузлі: ..і кристали сахарину, і духи, і лак, і газ... (Уп., Вірші..., 1957, 184).

САХАРИНОВИЙ, а, е. Прикм. до сахарін.

САХАРИСТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що цукристий. В Росії перший гідроліз (розклад водою) деревини і солом з метою одержання сахаристих речовин був здійснений ще в 1820 році (Цікава хімія, 1954, 97).

САХАРИСТИСТЬ, тості, ж., рідко. Властивість за знач. сахаристий.

САХАРИТИ, сахарю, сахаріш, недок., перех., розм. Те саме, що цукрувати.

САХАРНИЙ, а, е, розм. Те саме, що цукровий. Серед стола стояла скляна, кругла, як надутий пухир, мухоловка з сахарним сиропом, вже повнісінька мух (Н.-Лев., IV, 1956, 50); Ранок був ясний і морозний, сахарний сніг рипів під ногами (Тют., Вир, 1964, 481).

САХАРНИЦЯ, і, ж., розм. Те саме, що цукорниця. Сахару в сахарниці.. не було. Зоя сіла і засмутилась (Н.-Лев., I, 1956, 243); На столі вже стояли склянки, сахарниця й тарілка з кексом (Донч., V, 1957, 237).

САХАРНЯ, і, ж., заст. Цукровий завод; цукроварня. Бурлаки дійшли до сахарні і почали розпитувати, хто приймає людей на роботу (Н.-Лев., II, 1956, 207); Служив не раз Степан і на заводі, на сахарні, та тільки недовго видержував (Дн. Чайка, Тв., 1960, 37).

САХАРОВАР, а, ч., розм. Те саме, що цукровар. В залу увійшли два французи сахаровари, за ними слідком прийшли два поляки з канцелярії (Н.-Лев., III, 1956, 233).

САХАРОВАРІННЯ, я, с., розм. Те саме, що цукроваріння.

САХАРОВАРНІЙ, а, е, розм. Стос. до сахароваріння.

САХАРОЗА, и, ж. Те саме, що цукроза. У плодах айви три види цукру: глюкоза, фруктоза і сахароза (Знання... 8, 1966, 31).

САХАРОЗАВОДЧИК, а, ч., розм. Те саме, що цукрозаводчик. До Всеросійського товариства (синдикату) входили всі сахарозаводчики (Бурл., Напередодні, 1956, 163).

САХАРОЗАВОДЧИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до сахарозаводчик.

САХАРОЗНИЙ, а, е. Прикм. до сахароза.

САХАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* 1. від кого — чого, кого, чого і без додатка. Лякаючись, різко відсторонятися; шарахатися. Грубо сміється [Круста] і фамільярно плеще Руфіна по плечі. Той сахається від нього мимоволі (Л. Укр., II, 1951, 391); Коли нас гнали на каменеломню, нас супроводжувала важка хмара часникового смороду, такої густої концентрації, що всі стрічні ляжливо сахалися нас (Загреб., Спека, 1961, 324); Ряса так і лопотіла на ньому, він біг, забувши про сан, і богомільні перехожі сахалися, перелякані незвичним виглядом батюшки (Дім., I будуть люди, 1964, 6).

2. кого, від кого. Відчуваючи страх, незручність і т. ін., уникати зустрічі, не спілкуватися з ким-небудь; жатися; цуратися. [Мотря:] У нас така чутка йде, що ви дівчат сахаєтесь? [Роман:] Мало чого не плетуть! (Кроп., II, 1958, 25); Пробували було нападати на малюка, але він давав їм такого чосу, що всі охочі до легких перемог стали його сахатись (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 10); — Любов Прохорівна загадково зникла, ви сахаєтесь від мене, до того ж цей процес вас напевне теж непокоїть (Ле, Міжгір'я, 1953, 416).

3. кого, чого і рідко без додатка. Боятися кого-, чого-небудь, відчувати страх перед кимсь, чимсь. — Та вона в нас дика! ..Чужого чоловіка сахається! І чого, дурна? — вдалася вона до дочки (Гр., II, 1963, 65); [Мартіан:] Констанцію, а може, се до тебе?.. (Подає йому табличку). [Констанцій (не беручи):] Ні, ні, сього не може бути, запевняю! [Мартіан:] Чого ж ти так сахаєшся? (Л. Укр., III, 1952, 273); Українське панство.. втратило будь-які зв'язки з народом, його мовою, культурою, сахалося народу, як чорт ладану (Рад. літ-во, 1, 1967, 39); Інститутські телефони затріщали, і бідолашний професор сахався телефонних апаратів, немовби в кожному з них було заховано смертоносну зброю (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 213).

САХНУТИ, не, *док.*, діал. 1. Війнути, дихнути. *У порівн. Підслухана розмова неначе сахнула на неї чимось таким поганим та огидливим (Фр., VII, 1951, 25).

2. Блиснути. — Ви із Карпат? — І слова москвича Душу мою сколихнули, — Там я поранений... — В сірих очах Вогники дивні сахнули (Павл., Бистрина, 1959, 79).

САХНУТИСЯ, нуся, нешся, *док.* Однокр. до сахатися 1. Від несподіванки він сахнувся (Гур., Через замети, 1961, 90); На камені, що лежить край урвища, раптом щось заворушилось. Налякана Оксана сахнулася назад (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 169); Перські в яблуках коні сахнулися від коней білої імператорської масті (Загреб., Диво, 1968, 344).

САХТІТИ, тіть, *недок.*, *безос.*, діал. Віяти; пашіти. Він підійшов до мотоцикла, такого розпеченого на сонці, що від нього сахтіло жаром навіть здаля (Літ. Укр., 14.IX 1971, 3).

САЧОВИЦЯ, і, ж., діал. Сочевиця.

САЧОК¹, чка, ч. Сітка для ловлі риби, комах і т. ін., що має форму конусоподібного мішка, натягнутого на обруч або чотирикутну раму і прикріпленого до довгого держална. Саня з робочим кошиком, перша панночка з вудкою, друга з сачком (Л. Укр., II, 1951, 50); У Віті теж рюкзак, а в руках ще сачок для метеликів (Ів., Тасмниця. 1959, 41).

САЧОК², чка, ч. Зменш.-пестл. до сак². На голові її була у крапочку хустинка; сачок з грубенького сукна (Голов., Поезії, 1955, 193); Ніяково посміхнувшись, швид-

ко одягає [Марія] чорний святешний сачок (Стельмах, I, 1962, 306).

САШЕ, *невідм.*, с. 1. Надушена або наповнена ароматичними речовинами подушечка, яку кладуть між білизною для надання їй приємного запаху.

2. Сумочка з матерії і т. ін. для зберігання носових хусточок, гребінців тощо. — А сьогодні я хочу докінчити оце саше, — і Софія показала свою роботу з тоненьких рожевих та блакитних стрічечок (Л. Укр., III, 1952, 508).

СВАВІЛЕЦЬ, льця, ч. 1. Людина, яка діє на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших; самоволець. — Ой людоньки добрі, — стогне тітка Ликерія.. — І нащо, скажіть, я виходила заміж за цього свавільця? (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 106).

2. Людина, яка робить що-небудь без дозволу. Грізний пан хотів скарать іще свавільця. «Як, у моїм гаю на птицю ставить сільця! А диб ніколи ти, старий, не куштував?» (Рильський, II, 1956, 16).

СВАВІЛЛЯ, я, с. 1. Необмежена влада, відсутність законності, справедливості. На Сенатській площі ніби досі ще лунає голос декабристів і перший постріл Кюхельбекера — бунтаря проти деспотичного свавілля царату (Ле, Право.., 1957, 91); Оповідали втікачі про свавілля шляхетське, і від тих розповідей стрільці гнівом запалювалися лютим (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 487); Ян Гус зазнав долі вигнанця, до самої глибини пізнав папське свавілля (Мельн., Папи.., 1960, 37); Його відлюдна вдача не погасила буйної веселості панства, не стримала його неогамовного свавілля (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6).

2. Схильність діяти на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших; самовілля. Соціалістична демократія несумісна з індивідуалістичним свавіллям і анархічним нехтуванням громадянського обов'язку, з будь-якими діями, що завдають шкоди громадським інтересам (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 39); Практичне здійснення вимог навіть ліберального цензурного статуту 1804 р. не виключало свавілля з боку особливо заподаних цензорів (Матер. з іст. укр. журналістики, 1959, 27); // Відображення явищ реальної дійсності, що ґрунтується лише на власному, часто спотвореному, сприйнятті, відступ від правди життя (у творах мистецтва тощо). Імпресіоністичному методі, який веде до суб'єктивного свавілля художника і відриву мистецтва від широкого глядача, він [І. Франко] протиставляє вимогу об'єктивного і правдивого відображення дійсності (Мист., 4, 1956, 4); Художник, замість погрозової войовничості, надав його обличчю відкрито веселого, доброго, зовсім гуманного виразу.. Незважаючи на таке свавілля, Хома, розглянувши свій портрет, був задоволений (Гончар, III, 1959, 230).

3. Свавільна поведінка, свавільний вчинок. Мати Лукія серцем за дочку мліла, застерігала від свавілля (Горд., Чужу ниву.., 1947, 131); Одного разу весною, зодягши поверх білизни піжаму, втік [Дорош] із пораненими в місто, щоб поблукати по туманних вулицях Ленінграда.. Його вилаяли за таке свавілля, але лікували справно (Тют., Вир, 1964, 200); Було б добре, якби хтось із учорашніх знайомих опинився в таборі, як він вирушатиме.. Тоді б Нур не наважився на якесь свавілля, побоювся б (Ткач, Арена.., 1960, 53).

СВАВІЛЬНИЙ, а, е. 1. Який діє на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших; самовільний. Вона безжурна... свавільна, тут і там на відвідинах забавляється (Коб., II, 1956, 294); О. Телесницький.. раз у раз жалувалася на нас, що ми ліниві, ..свавільні і що без бійки не можна собі з нами дати ради (Фр., IV, 1950, 232); Характером своїм свавільна Орина немало попусувала крові

батькам (Стельмах, Хліб., 1959, 136); *Образно. Ніхто не відає, куди нас кинуть свавільні хвилі (Л. Укр., I, 1951, 312); Навколо гуло, гуркотіло, гриміло, ніби сварилися між собою хмари, гори і свавільні вітри (Ів., Вел. очі, 1956, 67); // Власт. такій людині. Безкарна, свавільна поведінка пана, хазяїна над безправним сільським людом, давно тривожила серце юнакові (Горд., Чужу ниву., 1947, 42); Образи не пробачать [Гамалії], з двох слів у бійку лізуть, в щось дике і свавільне у їх характері, тигряча кров тече по їхніх жилах (Тют., Вир, 1964, 21); // Який виражає свавілля. Чорні від страждання мої ночі, Білі від скорботи мої дні Впали у твої свавільні очі, Жадібні, глибокі і чудні (Сим., Земне тяжіння, 1964, 90); // Здійснюваний без дозволу, на власний розсуд, без достатніх підстав. Чи потребує ж особливого роз'яснення, що свавільна і жартівлива пародія одного Фрейлігратового вірша.. зовсім не мав на меті зневаги поета? (Л. Укр., IV, 1954, 134); Перечитайте думу пізнішого часу, скажімо, про Хмельницького і Барабаша або про смерть Хмельницького, і ви, якщо не звертати уваги на історичні неточності, на свавільні зближення далеких по часу подій і т. ін., здивовані будете тверезо-реалістичним тоном розповіді (Рильський, IX, 1962, 231); // Який розвивається, відбувається безконтрольно, стихійно. Нелегко було спрямовувати свавільну течію зборів (Жур., Звич. турботи, 1960, 106).

2. Який суперечить установленим законам, позбавлений справедливості; беззаконний. Коцюбинський допомагає революційним гурткам, організовує страйк службовців проти свавільних дій царської поліції (Іст. укр. літ., I, 1954, 603).

СВАВІЛЬНИК, а, ч. Свавільна людина; самоволець. Гультяї, свавільники, дармоїди, вони іноді зраджували пана, перебігали до другого, котрий більше викочував їм п'яного трунку (Мирний, I, 1949, 186); Хотів [гетьман].. зловити невгамовних свавільників, та не міг (Ле, Україна, 1940, 43); Знову старий свавільник потяг немовля дихати повітрям або ще кудись; щоб тільки задовольнити свій егоїзм, лишитися з онуком на самоті! (Ю. Янов., II, 1954, 109); *Образно. До такого [поток]у й не підступиш близько.. А счочеш пити — оббризкає все лице, за шию наллється. Просто свавільник! (Хотк., II, 1966, 301).

СВАВІЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до свавільник.

СВАВІЛЬНИЧАТИ, аю, аєш, недок., розм. Те саме, що сваволити. — Передай їм [кріпакам], що наказів своїх я не люблю відміняти, а будуть свавільничати, то викличу з повіту команду на постій (Кочура, Зол. грамота, 1960, 471); — Я тобі, Григорію, раджу: не свавільничай. Від беззаконня пора відвикати (Гончар, Тронка, 1963, 94).

СВАВІЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. свавільний. О. М. Горький говорив на з'їзді письменників про те, якими свавільними бувають думка і почуття художника, коли він спрямовує свої шукання поза строгими вказівками історії, всупереч їм. Немає більш гіркої помилки, як приймати таку свавільність мислі за свободу мислі (Талант., 1958, 101); Метафоричний світ поета особливо багатий, неповторний — іноді до свавільності (Рад. літ-во, I, 1967, 31).

СВАВІЛЬНО. Присл. до свавільний. [П а р в у с:] Ви самохіть відкинули котицю,.. свавільно поминули певну пристань, що вам отець предвічний урядив (Л. Укр., II, 1951, 353); [М и р о с л а в:] Назад! Не можна тут! Вертайтесь! Як смієте свавільно Під теремом збиратись і кричать! (Коч., П'єси, 1951, 39); *Образно. Відкинулось свавільно назад густе волосся (Бажан, Нашому юнацтву, 1950, 98).

СВАВІЛЬСТВО, а, с. Те саме, що свавілля. Дуже

розсердилася сім'я на сина, що осмілювся на свавільство таке, нікого не спитався, розпорядився грішми (Горд., II, 1959, 186); Розмова переходила на сучасну тему, молодіці згадували різні випадки свавільства окупантів (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 21); Кудрявець, здавалося, був невдоволений з непокірної дружини і мав охоту покаржитися на її свавільство (Коцюба, Нові береги, 1959, 273).

СВАВОЛЕЦЬ, льця, ч., рідко. Те саме, що свавільник. — Треба припинити вражих синів, — гукав голова до писаря, — дуріють, мов несамошиті.. А вже той Денис, то такий сваволець, що й на світі нема такого (Н.-Лев., VI, 1966, 359).

СВАВОЛИТИ, лю, лиш, недок. Діяти, поводитися, робити щось на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших. Левко кілька разів припрошував, щоб дівчина сіла на санчата, але вона віднікувалася.. Парубок чудувався з того дива, садовив на санки інших дівчат і так сваволив біля колеса, що над ставом увесь час стояв дівочий вереск (Стельмах, I, 1962, 159); *Образно. — Невже нічого не можна вигадати? — хвилювалися діти. — Дикий вітер сваволить, а люди нічого не можуть зробити? (Ів., Вел. очі, 1956, 111).

СВАВОЛЯ, і, ж. Те саме, що свавілля. Політичні цілі полягали у визволенні всіх народів Росії від ярма самодержавства, кріпосництва, безправ'я, поліцейської сваволі (Ленін, 12, 1970, 56); [К о м а н д о р:] Права без обов'язків — то сваволя (Л. Укр., III, 1952, 380); Якось само собою перевелась на селі п'яна парубоча сваволя, бійки та нічний галас (Коцюб., II, 1955, 66); За вчинками Грися просвічувалася сваволя, глузування з обслуги парку (Сенч., Опов., 1959, 150); Об'єктивні закони художньої творчості в тому й полягають, що кожен герой, персонаж, з'явившись на сторінках твору, починав діяти не за особистою сваволею митця, а згідно з законами життя, особливостями свого характеру (Літ. газ., 25.XI 1953, 3); Буржуазна естетика звільняв художника від обов'язку шукати правду і висловлювати її в своїй творчості, узаконюючи.. сваволю, заперечуючи об'єктивні закономірності творчості (Рад. літ-во, 4, 1965, 5).

СВАВОЛЬНИЙ, а, е, заст. Свавільний. Знов я дивую майстрові, що вмів Такою певною вести рукою Свавільне панство (Рильський, I, 1960, 261); Там тополі у полі на волі (Захід сонце за обрій поніс) З буйним вітром свавільним і диким Струнко ревуться кудись в далечінь... (Тич., I, 1957, 25).

СВАВОЛЬНИК, а, ч., заст. Свавільник.

СВАВОЛЬНИЦЯ, і, ж., заст. Жін. до свавольник.

СВАВОЛЬНО, заст. Присл. до свавольний. Слово це холодне і пекуче В устах твоїх бриніло так свавольно (Вороний, Вибр., 1959, 189).

СВАВОЛЬСТВО, а, с., заст. Свавілля. — Ізнову свавольство! — скипіла пані. — Ізнову перечиш мені! (Л. Янов., I, 1959, 226).

СВАДЬБА, и, ж., діал. Весілля. Свар не свадьба (Номис, 1864, № 3283); Вітер на сопліку грав, напинав бубни Осінь, — скоро буде свадьба (Сос., I, 1957, 60); — Ти не бійся, до вечора полежиш на березі, а потім в медсанбат, а там і в госпіталь... Поки свадьба скоїться, воно й загоїться! (Перв., Дикий мед, 1963, 241).

СВАДЬБУВАННЯ, я, с., діал. Дія за знач. свадьбувати. Настав день весілля. Було воно дуже багате й славне. Але ми не будемо марнувати час коло свадьбування, а підемо далі (Три золоті сл., 1968, 60).

СВАДЬБУВАТИ, ую, уєш, недок., діал. Гуляти на весіллі; справляти весілля. Два тижні свадьбували, танцювали... (Три золоті сл., 1968, 33); — Коли ми, Іване, те весілля будемо гуляти? Ми готові свадьбувати,

а ти молодого прогнав з дому! (Томч., Жменяки, 1964, 130).

СВАЙБА, и, ж., діал. Весілля. Уляні снилось: стежка невидима Звела гостей на свайбу з півсела (Мал., Звенигора, 1959, 89).

СВАН див. свáни.

СВÁНИ, ів, мн. (одн. сван, а, ч.; свáнка, и, ж.). Етнографічна група грузинів, що живе в гірській частині західної Грузії (Сванетії). Нині чудові килимоподібні тканини сванів.. можна зустріти тільки в музеях та у любителів старожитностей (Веч. Київ, 19.IV 1968, 4).

СВÁНКА див. свáни.

СВАР, у, ч., діал. Сварка. [Т е т я н а:] Злого ласкою більше улагодиш, як сваром (Котл., II, 1953, 56).

СВА́РА див. свáри.

СВА́РИ, свар, мн. (рідко одн. свáра, и, ж.). 1. Незгоди, конфлікти, що виникають між державами, класами, суспільними групами тощо; чвари; розбрат. Думи першого циклу [сербських пісень], без сумніву найдавніші, оспівують життя і міжжусобні [міжжусобні] свари князів (Фр., XVI, 1955, 14); Замокнути свари наші часті, До яких люд бездолий звик... Об іншій славі, іншим щасті Почне гадати чоловік (Граб., I, 1959, 560); Незгода між.. інтелігенцією Галичини. той фанатизм, з яким ведуться між її партіями свари, не може не шкодити поступу народу руського у Галичині (Драг., I, 1970, 80); // Суперечки, що виникають між окремими особами, між членами родини тощо; сварка. Свари бували з кожним днем частіші [частіші], поки вкінці оба противники не згодилися на одно: спільним коштом розгородити свої частки високим парканом (Фр., IV, 1950, 12); Розлад у Сніжковій сім'ї все глибше пускав своє коріння.. Свавільна дочка завжди приносила свари (Горд., II, 1959, 211).

2. заст. Збройна боротьба; бій; війна. Бували війни [війни] й військовій свари.. Минуло все (Шевч., II, 1963, 416); Січ.. Ще тоді була маненька: Тільки ось що оселилась, Ще й гаразд не охрестилась В славних сварах з бузувіром (Манж., Тв., 1955, 167).

СВА́РИТИ, сварю́, свáриш, недок., перех. 1. кого, на кого і без додатка. Різкими, образливими словами висловлювати невдоволення, осуд, докори; лаяти. Попада зайшла у кухню та й почала сварити наймичку (Март., Тв., 1954, 43); Даремно пані Олімпія гнівалася і сварила на неї (Фр., VII, 1951, 8); Дід іще дужче набурмосився, а стара стала його сварити (Ю. Янов., I, 1954, 110); // Докоряючи за щось погане, хибне, засуджувати; корити. Недарма Ви мене сварите за мій темний та безладний лист, бо, як собі пригадую, він справді вийшов у мене зовсім неподобний (Л. Укр., V 1956, 61); Оріся ловила комах і напихала пташенят в ненажерливі пельки. Тимко сварив її за це, говорячи, що пташина «чує людський дух» і покине гніздо (Тют., Вир, 1964, 519).

2. кого в ким. Викликати сварку між ким-небудь; сприяти загостренню взаємин. Панівні реакційні кола та їх буржуазні уряди, вірні давньому принципові — розділяй і владарюй, — сіяли національну ворожнечу і розбрат, намагалися сварити народи між собою, ще далі посилюючи соціальний і національний гніт (Рильський, IX, 1962, 113); Костянтин у своїх трактатах доводив одне: треба сварити болгар з русами (Скл., Святослав, 1959, 132).

СВА́РИТИСЯ, сварю́ся, свáришся, недок. 1. Вступати в сварку з ким-небудь; сперечатися один з одним. Вони почали сваритися. В серці у Гната накопала ненависть до нелюбої жінки, нехтіть до своєї хати (Коцюб., I, 1955, 26); Зразу сварилися, Далі побилися Кум з Лазюком (Фр., XI, 1952, 117); Відколи ми тут, ніхто ні з ким не свариться (Л. Укр., V, 1956, 148); З Масею

Петрусь тричі на день сваривсь, та тричі на день і миривсь (Крим., Вибр., 1965, 335); Він і за життя ніколи не сварився з батьком Антою, розмовляв шанобливо й ласкаво (Скл., Святослав, 1959, 21); Жив учитель тихо, ні з ким не сварився (Петльов., Хотинці, 1949, 167); *Образно. Потік шумів, сварився з валунами, побілівши від злості (Томч., Готель., 1960, 15); Горобці весело сварилися (Перв., Невигадане життя, 1958, 140); *У порівн. Навколо гуло, гуркотіло, гриміло, ніби сварилися між собою хмари, гори і свавільні вітри (Ів., Вел. очі, 1956, 67).

2. на кого і без додатка. Висловлювати своє невдоволення, осуд (іноді образливо); лаяти. Як вже сварила пані на Горпину! І на очі її не пускала тижнів із два (Вовчок, I, 1955, 262); Василь зненавидів науку. — Я тебе у свинарі запру! — сварила мати (Мирний, IV, 1955, 115); Знову стара на мене свариться: — Ти таки своє, ти таки знову про політику? (Жур., Опов., 1956, 183); *У порівн. Олександра говорила з завзяттям, наче сварила (Коцюб., I, 1955, 37).

3. на кого, рідше кому. Робити погрозовий жест чим-небудь. Хворий, він усе перевертався, лаявся, сварився комусь (Мирний, IV, 1955, 30); Стадницький люто свариться на нього арапником, а парубчак у відповідь махнув кулаком (Стельмах, I, 1962, 353); *У порівн. Все ближче вітряк. Сторчма стирчить у небо недоламаним крилом, мовби свариться звідти на Наталку мовби подає якийсь таємний знак (Гончар, II, 1959, 220); // рідко. З погрозою говорити що-небудь, нахвалятися зробити щось; погрожувати. Всі з його сміються, діти дражняться, а він їм свариться кістки переломити (Мирний, IV, 1955, 189).

◇ Пальцем (пальчиком) сварі́тися див. палець, пале́чик; Сварі́тися кулако́м (кулака́ми) див. кула́к.

СВА́РИННЯ, я, с., рідко. Те саме, що свáрка 1

СВА́РКА, и, ж. 1. Гостра суперечка, що супроводиться взаємними докорами, образами Ми перечули через людей. що зчинилась сварка між шинкарем і Чайченком і що вигнав шинкар Чайченка з шинку (Вовчок, I, 1955, 245); Зайшла в них жвава суперечка. Що незабаром в сварку перейшла, А там перекотилася і в бійку (Рильський, III, 1961, 172); Сварка кінчилася тим, що Женя образливо вигукнула: «Ти не подруга мені! Не хочу більше тебе знати!» — і побігла (Хижняк, Тамара, 1959, 36); // Голоси людей, що сваряться. Старий Павло вийшов із хати, зачувши жіничин голос і сварку в синами (Коб., III, 1956, 476); Батько, зачувши сварку, люто накричав на них (Тют., Вир. 1964, 218); // Стан, період взаємної ворожнечі, що виникає внаслідок такої суперечки; порушення дружніх взаємин. Їй навіть чудно, що з ковалихою вони часто у сварці (Коцюб., II, 1955, 43).

Захо́дити (зайти́) в свáрку; Заво́дити (завести́) свáрку — починати сваритися. — Нехай же мене господь милосердний боронить, щоб я з тобою «сварку заходила, — кажу (Вовчок, I, 1955, 6); Не було в селі такого газди. Щоб ти з ним у сварку або в бійку Не зайшов (Фр., XIII, 1954, 344); Сократ був розумний чоловік, з бабою сварки не заводив (Мак., Вибр., 1956, 325).

2. Грубі. образливі слова; лайка. Дома його зневажали й били, на селі його били, від нікого не чув привітного слова, хіба тільки сварку (Март., Тв., 1954, 143).

3. рідко. Нахваляння зробити кому-небудь прикрість, учинити зло; погроза. Не дай же, боже, справдиться його сварка: з двору тебе, як дохлу собаку, викину..! (Мирний, IV, 1955, 181).

СВА́РКИЙ, á, é, рідко. Те саме, що сварли́вий.

СВА́РЛИ́ВИЙ, а, е. Схильний до сварок. А сей коваль такий, що хоч би й паном йому бути, лихий та свар-

ливий (Вовчок, I, 1955, 34); Бабуся Уляна була маленька на зріст, суха, вертлява і страшенно сварлива (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 43); *Образно. В Доніць бігли сварливі, скуйовджені струмки й не могли перекидати один одного (Донч., IV, 1957, 169); *У порівн. Осінній день, немов сварлива господиня, Дощем холодним бубонить давно (Стельмах, Жито., 1954, 135); // Власт. такій людині. Через свою сварливу вдачу й недбалість стратив панотець раз назавсиди всяку прихильність у їмості (Март., Тв., 1954, 355); Тільки попади їй на язик. На весь кутік іде слава про її сварливу вдачу (Коп., Навколо полум'я, 1961, 18); // Сповнений сварками. Мова несподівано почала набирати небажаного, сварливого, навіть приперченого жартами характеру (Коцюба, Нові береги, 1959, 422); Сварливу, затхлу атмосферу першою розрядила моя добренька рідненька матуся (Ковінька, Кутя., 1960, 143).

СВАРЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. сварливий; схильність до сварок. Дрібногласницькі інтереси призводять людей до жорстокості і сварливості (Укр. літ., 9, 1957, 69).

СВАРЛИВО. Присл. до сварливий. Тітка Явдоха ще сварливо лаяла Талалая, розмахуючи пужалом (Коп., Вибр., 1948, 168).

СВАРНЯ, і, ж., розм. Те саме, що сварка 1. І зчинилася в Семеновій хаті така сварня, що прохажі люди приоставали [зупинялися] й слухали (Март., Тв., 1954, 106); — Давай, — кажу я раз братові, — зрубаймо цю грушу до лиха, щоб не було цієї сварні та роздору між нами (Козл., Сонце., 1957, 60); [Ю д а:] З сусідами в той час я позивався за снаш, за оранку — річ світова! і змучився ворогуванням людським, дрібною та щоденною сварнею (Л. Укр., III, 1952, 133).

СВАСТИКА, и, ж. 1. Хрест із загнутими під прямим кутом кінцями — один із релігійних знаків, який зустрічається на творах мистецтв давніх культур Європи, Азії, рідше Африки й Америки.

2. Знак у вигляді хреста із загнутими під прямим кутом кінцями, який став емблемою німецького фашизму. Коли вітер колихнув його [прапор], Олена Павлівна побачила чорну свастику, схожу на павука (Павч, В дорозі, 1959, 115); Край шляху — німецький танк з білим хрестом і свастикою (Донч., V, 1957, 60); // перен. Фашизм. Коли б не ти, Росіє-мати, — Роз'їла б свастика світи (Стельмах, Жито., 1954, 6); Народ мій не став на коліна: — бий свастику в серце (Тич., II, 1957, 112).

СВАТ¹, а, ч. 1. Людина, яка за дорученням того, хто хоче одружитися, або його рідних, сватає обрану особу; староста у весільному обряді. Латин, дочка стара Амата Щодень від Турна ждали свата (Котл., I, 1952, 166); — Приїхав я до тебе, Гризельдо, за свата. Сватає тебе князь Бремія (Н.-Лев., VII, 1966, 62); Уже шістнадцятий годок минає Олеси, вже й свати почали в хату наворачатись (Вовчок, I, 1955, 21); Розповіла [Катерина], що були свати сьогодні. Дмитро аж похолов. — Хто?.. Від кого? (Хотк., II, 1966, 84); // Людина, що часто й охоче виконує такі доручення. Йому й байдуже, хто на возі... Коли зближається — аж то Кіндрат. Всесвітній кум і сват (Гл., Вибр., 1951, 49).

Засилати (заслати, посиляти, послати, слати і т. ін.) сватів — те саме, що Засилати (заслати) старостів (див. засилати). Гарні в колгоспі дівчата, Будем весілля гуляти, Хлопці, ви часу не гайте, Також сватів засилайте (Забашта, Квіт., 1960, 97); Звичаю посилати сватів тепер майже не дотримуються — молоді люди, які вирішили одружитися, обходяться без їхніх послуг (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 47); Отож послав Михайло сватів; дівчата вже в дружки прибираються та мірку-

ють, яке-то весілля в Наталі буде (Вовчок, I, 1955, 96); **Присилати** (прислати) сватів див. присилати.

2. Батько або родич одного з подружжя щодо батьків або родичів другого. Остап Колодій, — він родич Денисові, чи то так — сват, бо за його брата Зінька віддав свою дочку Гаїнку (Гр., II, 1963, 314); «Що ти за батько, коли скрині дочці не придбав?» — в думці кори-ла [Параска] свата — Сергія Сніжка (Горд., II, 1959, 221); *Образно. Я бідний, безталанний: Степ широкий — то ж мій сват, Шаля, люлька — вся родина, Сивий коник — то ж мій брат (Укр. лір. пісні, 1958, 490); //сваті, ів, мн. Батьки одного з подружжя. Він натякнув невістці, що добре було б, якби свати приїхали на гостювання (Тют., Вир, 1964, 225).

◇ Кум королію і сват міністру — людина, що поводить підкреслено незалежно, бундючно; Ні (ані) сват, ні (ані) брат кому — зовсім чужа людина. Він не був їм ані сват, ані брат, лишень сидів з ними через город (Стеф., I, 1949, 115).

3. перен., розм. Людина, що посилено пропонує когось на якусь посаду, умовляє взятися за якусь справу. Везуть Мацепуру в районній машині. «Районні свати», проявивши турботу, Везуть, щоб засватать на іншу роботу! (С. Ол., Вибр., 1959, 256).

◇ Бүти сватами (часто у формі майбутнього часу Бүдемо сватами) — домовлятися з ким-небудь щодо влаштування когось на якусь роботу, щодо ціни під час торгування тощо. Наймай [Гафійку], коли люди трапляються. Завтра ж одвезеш в Ямище до економа.. Що ж, будемо сватами? (Коцюб., II, 1955, 17); — Ну, скинь іще п'ятірку, то й будемо сватами. — Циган одразу щиросердно посмутнів (Стельмах, I, 1962, 497); — Корову ми купимо. Нам не для молока, а на заріз. Отож кажіть ділом і будемо сватами (Рад. Укр., 27.I 1963, 3).

СВАТ², а, ч. Залізний стрижень усередині ткацького човника, на якому обертається цівка з нитками.

СВАТАЛЬНИЙ, а, е. Який використовують під час сватання. Рушники сватальні давала (Сл. Гр.); // Стос. до сватання Сватальний обряд.

СВАТАЛЬНИК, а, ч., розм. Сват. — Ти складала там [у місті] екзамені, а тут до тебе сватальники приходили... (Добр., Тече річка., 1961, 226).

СВАТАНКИ, нок, мн., діал. Сватання.

СВАТАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. свѣтати і свѣтатися. — Воно, скажу, не зовсім гаразд, якщо сватання починають самі батьки, — торкнувся рукою до шапки Левко (Стельмах, I, 1962, 58); Була така хвилина, коли Павлина, згадавши своє невеселе з Йосифом сватання, відчула ніби співчуття до Сташки (Вільде, Сестри., 1958, 337).

2. Одна з частин традиційного весілля, під час якої вирішується питання про шлюб. Маруся ще завидна просила до себе на сватання (Кв.-Осн., II, 1956, 73); Настя привіталась до Мотрі. Вони розбалакались.. А Насті — чи добре у Гната?.. А чи піде вона на сватання до Зіньки Василюшиної? (Коцюб., I, 1955, 58); Традиційне весілля складалося з декількох частин, кожна з яких мала певний зміст і значення, — сватання, заручини, дівчечий вечір, гільце, коровай, весілля, перезва (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 36).

Запити свѣтання, заст. — випити горілки на знак остаточної згоди на шлюб. — Панну хорунжівну вже просватали за пана сотника конопського.., вже й рушники подавали і сватання запили (Кв.-Осн., II, 1956, 208).

СВАТАТИ, аю, аеш, недок., перех. 1. кого, за кого, рідко на кому. За дорученням того, хто хоче одружитися, або його рідних, просити згоди на шлюб в обраній

особи та її батьків. Не одні старости заходили і до старого Дрота сватати Марусю (Кв.-Осн., II, 1956, 65); Через тиждень без старостів За Степана свата Старий свою Яриночку (Шевч., II, 1963, 341); Сватав восени Грицько Хведора на Рябченковій Хіврі, хоч поганій, вате багатій дівці (Мирний, III, 1954, 15); Катруся стояла, соромливо опустивши голову, коло печі й колупала пальцем комин. Так теж годилося робити, коли сватають (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 27); — Ну й робітник! Сватаймо, стара, за нього нашу Галю (Ю. Янов., II, 1954, 154); // Підшукуючи комусь пару, бути посередником в одруженні. Було і матері скаже, [Оксана], що не хоче заміж, як до неї, до старої, прийдуть самі батьки або матері, щоб сватати (Кв.-Осн., II, 1956, 427); Він покаже парубоцьке право батькам: двічі вони сватали його — нічого не вийшло, а втретє — посватається сам (Стельмах, I, 1962, 535).

◇ Сліпці свѣтають див. сліпѣць.

2. Самому пропонувати себе в чоловіки чи дружини; свататися. — Ваш Прокіп Іванович, недурно ви його панною звете, жахається дівчат, як лякана дівка парубків; так оце, бачите, і свата вже його сама Уляна (Стор., I, 1957, 189); Між ними надовго залягла мовчанка. Нарешті Орина першою запитала: — Левку, ти прийшов мене сватати? (Стельмах, I, 1962, 534).

3. перен., розм. Посилено пропонувати кого-небудь на якусь посаду; умовляти когось узятися за якусь справу. Микола Іванович не раз сватав Цидибрагу від імені районних організацій на посаду голови правління артілі (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 547).

СВѢТАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. Звертатися до батьків дівчини, звичайно через старостів або взагалі через посередників, прохаючи дати згоду на одруження з їхньою дочкою. — А що, дядьку, — питає царевич, — де твої дочки? Я приїхав до тебе свататись (Укр. казки., 1951, 226); // Самому пропонувати себе в чоловіки дівчині, жінці. Щоб закріпить свою любов, Петро, закінчивши роботу, До Галі свататись пішов (С. Ол., Вибр., 1957, 318).

СВѢТАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. Ставати сватами (див. сват¹ 2); підтримувати добрі стосунки із сватами. З кумом не сватайся, з паном не братайся (Укр. присл., 1963, 107).

СВѢТАЧ, а, ч., розм. 1. Той, хто свѣтається. Перший свѣтач був син статечної попівської родини. Родичі були раді його свѣтанню, і дівчина не мала що йому закинути (Кобр., Вибр., 1954, 7); Серед того гамузу (так звав Майдан усіх, що залилися до Хими) Андрій Коваль посідав чільне місце. Поштові чиновники, телеграфісти та й приїжджі свѣтачі... Ніхто не міг так заспівати, як Андрій (Кач., II, 1958, 9).

2. Те саме, що сват¹ 1. Приготувалися свѣтачі в дорогу, а з молодим рушило й військо, аби родина нареченої одразу побачила, що царський син (Три золоті сл., 1968, 34).

СВѢТИВ, това, тове. Прикм. до сват¹; належний сватові.

СВѢТКО, а, ч. Пестл. до сват¹.

СВѢТОК, тка, ч. Пестл. до сват¹. [1-й вість:] Ви, свѣток, таки голова. [Гості:] Золота голова! (Мик., I, 1957, 74).

СВѢТОНЬКО, а, ч. Пестл. до сват¹. — Будь ласкав, свѣтоньку-старикуні! Ізбий Енея з пантелику, Тепер пливе на морі він (Котл., I, 1952, 66); — Зараз, зараз, свѣтоньку, — скрикнула Лисичка (Фр., IV, 1950, 84).

СВѢТУНЬО, я, ч. Пестл. до сват¹.

СВѢХА, и, ж. 1. Жінка, яка, добре знаючи весільні обряди, порядкує на весіллі. Князь із молодю княгинєю сидять високо на тому возі, а навкруги свахи, дружки,

світілька з мечем і музики (П. Куліш, Вибр., 1969, 267); [К а п у с т а:] Пані свахо, Частуй гостей. Та не барись і ти, Дружко мій любий, наливай чарки (Коч., П'єси, 1951, 199); *У порівн. Ріпники бігли на полуйку, як свахи на весілля (Фр., IV, 1950, 9); // Жінка, яка займається свѣтанням, влаштуванням шлюбів. Роль свахи або посаженої [посадженої] матері була найлюбіша їй [графині] з усіх ролей (Фр., VI, 1951, 348).

◇ Переїжджа свѢха — той, хто не тримається одного місця.

2. Мати або родичка одного з подружжя щодо батьків або родичів другого. Закувала зозулина на даху, на даху, Моя мамка твою матір не хоче за сваху (Коломийки, 1969, 216); Перед самим різдвом до баби Зінки зайшов її свѣт Филін. — Чи ви чули, свахо, що виробляють парубки? Чого натворив в корчмі Денис? — спитав Филін (Н.-Лев., VI, 1966, 361).

СВѢШЕНЬКА, и, ж. Пестл. до свѢха.

СВѢШЕЧКА, и, ж. Пестл. до свѢха. [Х р и с т я (входить з хлібом під плечем):] Вітаю вас, свѢшечко, в новій синовій хаті (Кроп., IV, 1959, 13).

СВѢШКА, и, ж. Те саме, що свѢха 1. Молодиця проворна [Мелашка]; не було того весілля, де б вона не була свѢшкою (Кв.-Осн., II, 1956, 444); Невелика хата вже всіх не вміщує, і проворна свѢшка випроваджує малих (М. Ол., Леся, 1960, 107); Стали й свѢшки забігати, так що ж?.. На яку дівчину не гляне [Івашко], усе йому не по душі (Стор., I, 1957, 136); *У порівн. Вона знай вигукувала на дівчат, як ото, бува, старша свѢшка на весіллі, коли коровай бгають та шишки ліплять (Морд., I, 1958, 110).

◇ КирпѢта свѢшка див. кирпѢтий

СВѢШКУВАННЯ, я, с., заст. Виконання ролі свѢшки. [М о к р'я н а:] Там є за ним довжок [боржок], може, чула? [Я в д о х а:] Цебто за свѢшкування? (Кроп., II, 1958, 453).

СВѢШКУВАТИ, ую, уєш, недок., заст. Бути за свѢху; займатися свѣтанням. Венера все свѢшкує, Еневчка свого муштрує. Щоб він з ума Дидону звів (Котл., I, 1952, 79).

СВѢЙСЬКИЙ, а, е, заст. Шведський. Дівчі бачився [Мачехін] із свейським послом графом Піпером та розмовляв з послом турецьким (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 38).

СВѢКОР, кра, ч. Батько чоловіка. СвѢкор мій такий добрий, жалює мене, як батько (Вовчок, I, 1955, 63); Десь так тиждень по шлюбі прийшов свѢкор до молодят (Хотк., II, 1966, 111); Люда глянула на свѢкра і вперше побачила, який він став старий (Перв., Дикий мед, 1963, 455); // свѢкрі, свѢкрів, мн. Батько і мати чоловіка. Повернулися свѢкри з млина (Тют., Вир 1964, 510).

◇ Збирається, як свѢкор пелюшбк (пелюшкі) прѢти див. прѢти.

СВѢКОРКО, а, ч. Пестл. до свѢкор. Оддай мене, моя мати, до білої хати, Де свѢкорко — як батенько, свѢкруха — як мати (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 441).

СВѢКРІВ, рова, рове. Прикм. до свѢкор; належний свѢкрові. Тиждень прожила Мелашка в свѢкровій хаті, як у раю (Н.-Лев., II, 1956, 322); — Покуштувала [Груня] гіркого свѢкрового хліба (Горд., II, 1959, 262).

СВѢКРІВОНЬКА, и, ж. Пестл. до свѢкрѹха. Старий грає, примовляє, Ногами тупцює. «Якби мені лиха та лиха, Якби мені свѢкрівонька тиха, Якби мені чоловік молодий, До другої не ходив, не любив» (Шевч., II, 1963, 329).

СВѢКРІВЩИНА, и, ж. Спадщина, що залишилася після смерті свѢкра, свѢкрухи, свѢкрів.

СВѢКРОНЬКО, а, ч. Пестл. до свѢкор.

СВЕКРУ́ХА, и, ж. Мати чоловіка. Коло свекрухи Галля, як коло рідної матері, ходить; годить їй у всячині (Мирний, I, 1949, 359); Соромиться молода дружина свекрухи своєї та дівера, що прийшли проводити Тимка (Тют., Вир, 1964, 277); *У порівн. Хата чужая, як свекруха лихая (Укр.. присл., 1963, 24).

СВЕКРУ́ХНА, и, **СВЕКРУ́ХНЯ**, і, ж., діал. Свекруха. Я ж тобі, свекрухна, у порога не стояла, Щоб ти мене да без коровок брала (Чуб., V, 1874, 697); А я, молода, усе діло роблю, Усе діло роблю і свекрухні годю [годжу] (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 60).

СВЕКРУ́ХНЯ див. свекру́хна.

СВЕКРУ́ШИН, а, е. Прикм. до свекру́ха; належний свекрусі. [Х и м к а:] Свекрушина дитина занедужала (Кроп., III, 1959, 231); Свекрушин докір полетів проз її вуха й не зачепив душі (Н.-Лев., II, 1956, 323); Гостре лице свекрушине набиралося гнівом, палахкотіла шия (Горд., II, 1959, 235).

СВЕКРУ́ШИСЬКО, а, с, зневажл. Те саме, що свекру́ха. [К и л и в а:] Он чоловіка десь повітря носить, а ти бідує в свекрушиськом проклятим, — ні жінка, ні вдова — якась покидька! (Л. Укр. III, 1952, 255).

СВЕКРУ́ШИЩЕ, а, с. і ж., зневажл. Те саме, що свекру́ха. Вари, вари, свекрушище, Вареники з сиром (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 70); — Потривайте ж! — крикнула Мотря на весь город, — це, мабуть, свекрушище помагала їм мірять [город]! (Н.-Лев., II, 1956, 355).

СВЕРБ, у, ч., рідко. Те саме, що свербіж.

СВЕРБЕ́ЦЬ, бця́. ч. 1. мед. Хронічне захворювання шкіри, найчастіше у дітей раннього віку.

2. Те саме, що свербля́чка.

СВЕРБИ́ВУС, **СВЕРБИ́УС**, а, ч., бот., розм. Те саме, що свербигу́з. Влітку постачали [лісові робітники] базар грибами, ожиною, свербивусом (Томч., Жменяки, 1964, 194); Розкішними червоними гніздами одцвітає заяча капуста, жаринами горить у безлистих кущах рясний свербиус (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 655).

СВЕРБИ́ГА, и, ж., бот., розм. Те саме, що свербигу́з.

СВЕРБИ́ГУЗ, а, ч., бот. (*Bupia* L.). Рід дво- або багаторічних грав'янистих рослин родини хрестоцвітних, листки яких вживають у їжу.

СВЕРБИ́УС див. свербиву́с.

СВЕРБІ́Ж, бежу́. ч. Хворобливо-лоскотливе подразнення шкіри, слизової оболонки, яке викликає потребу чухати подразнене місце. Починаючи з висоти 8 тисяч метрів у людини можуть виникати так звані декомпресійні розлади — біль у суглобах, шкірний свербіж, порушення дихання тощо (Веч. Київ, 6.III 1957, 3); При порушеннях в обміні речовин можуть виникати і хвороби шкіри: наприклад, свербіж, чиряк — при саранній хворобі, екзема — при подагрі (Як запоб. за-разн. хвор., 1957, 6).

СВЕРБІ́ЖНИЦЯ, і, ж., бот. (*Knautia* L.). Трав'яниста або кущова рослина родини черсакових із світло-бузковими квітами, зібраними в кошики.

СВЕРБІ́ННЯ, я, с. Стан за знач. свербіти; свербіж. При луні й свербінні шкіри голови та випадінні волосся миють голову міцним відваром з суміші кори верби і коренів лопуха, взятих в рівних частинах (Лікар. рослини., 1958, 109); І хоча Опанасовичу до таланту Васильовича було далеко, як куцюму до зайця, але й він інколи відчував свербіння в руках (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 158).

СВЕРБІ́ТИ, біть, недок. 1. Відчувати свербіж (про тіло і його частини). Борода свербіла після голення (Коцюб., I, 1955, 40); Свербить спина та, що немає сил

терпіти (Коп., Лейтенанти, 1947, 5); — Очі мої під пов'язкою неймовірно свербіли (Ю. Янов., II, 1954, 77); // безос. Кропиву ми викопували з корінням і складали в купу. Пожалили руки, дуже свербіло (Донч., V, 1957, 200); // Викликати відчуття свербіж (про рани, що загоюються, прищі і т. ін.). Ще свербіли Від панських буків синяки (Фр., X, 1954, 283); Гноянки свербіли.., Солоха їх чухала, роздирала (Мирний, I, 1954, 56); — Шрами й досі сверблять (Добр., Очак. розмир, 1965, 64); // рідко. Давати відчуття тупого болю; нити. Журна повторяла один і той самий голос, монотонний, невиразний.. аж робилось млосно, аж починало під серцем свербіти (Коцюб., I, 1955, 395).

◇ Ву́ха свербля́ть у кого, кому — те саме, що Ву́ха в'яну́ть (див. ву́хо). Загинав [п'яний] такі слова, що в решти слухачів свербіли ву́ха (Ю. Янов., I, 1958, 95); Доло́ня свербі́ть у кого — хтось буде незабаром лічити гроші; комусь хочеться лічити гроші. У попа завжди доло́ня свербі́ть (Укр.. присл., 1955, 23); І за ву́хом не свербі́ть див. ву́хо; Но́ги (п'я́ти) свербля́ть кому, у кого, рідко кого — комусь дуже хочеться йти, тікати і т. ін. — Давай уті́кати, — сказав Лучук Сивооку. — Давно вже сверблять мені ноги дати драла від цього кендю́ха [купця] (Загреб., Диво, 1968, 146); — Що ж, кого сверблять п'яти, може йти й до біску́па, але я знаю, що в того нічого не буде (Фр., VIII, 1952, 25); Ру́ки свербля́ть (свербі́ли) у кого, кому: а) комусь дуже хочеться побитися з ким-небудь, ударити когось. [М и к и т а:] Гляди, щоб я тебе іноді, бува, не мазнув по губах! Щось у мене дуже сверблять руки! (Кроп., I, 1958, 79); Йому аж руки свербіли до бійки (Коцюб., I, 1955, 34); Свербіли руки вдарити пихатого осавула, але треба було мовчати (Тулуб, Людолови, II, 1957, 195); б) комусь дуже хочеться робити що-небудь, займатися чимсь. — Та без роботи.. скоро волосся й на доло́нях проросте... Так сверблять руки, так сверблять! (Морд., I 1958, 133); У хлібороба аж свербіли руки, тягнулись до коси (Цюпа, Назустріч.., 1958, 353); Язи́к свербі́ть див. язи́к.

2. безос., з інфін., перен., розм. Дуже хочеться щось зробити. Гнатові теж свербіло потанцювати, але в нього ще боліла рука, тому він тільки притупцював ногами (Тют., Вир, 1964, 210); Данькові давно вже свербіло майнути.. десь аж на саме верхів'я, повоювати з граками (Гончар, Таврія, 1952, 181).

3. перен., розм. Викликати хвилювання, тривогу; бентежити; непокоїти. Знов та й знов повертались [дівчата] до того, що свербіло найдошкульніше, до прогно́з та підслухачів (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 483).

СВЕРБЛЯ́ЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до свербіти 1. При мокнучій екземі на шкірі лоба або щік з'являються спочатку невеликі підвищені, сильно сверблячі вузлики (Хвор. дит. віку, 1955, 136); // у знач. прикм. Який викликає свербіж. І знову щось темне підіймалося в ньому, як пара понад гнилим болотом, стирало думки, млоїло тіло і виганяло на чоло холодний, сверблячий піт (Коцюб., II, 1955, 275).

СВЕРБЛЯ́ЧКА, и, ж. 1. Те саме, що свербіж. Скарлатино́зний висип, як правило, супроводиться сверблячкою (Шк. гігієна, 1954, 306); Сверблячку можна припинити, якщо протерти покусані місця нашатирним спиртом або розчином питної соди (Рад. Укр., 22.V 1971, 4); *У порівн. Заздрість роз'їдає старого товстуна, наче сверблячка, і він не може спокійно всидіти на місці (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 240); // Уживається як лайливе слово. Старий Кухта, вискочивши з-за столу, на стару накинувся: — Та замовкни, сверблячко, щоб тобі вже навіки заціпило! (Іщук, Вербівчани, 1961, 348).

◇ Свербля́чка язика́, жарт. — схильність до бази-

кання. — Нагадуєш ти мені трохи Передерія. У вас одна хвороба — сверблячка язика (Рибак, Час., 1960, 427).

2. перен., розм. Сильне бажання, прагнення. Нема нічого гідного уваги в моєму житті, крім тієї сверблячки до писання (Фр., I, 1955, 26); Воно, звісно, дурниця писати п'єси в четвертому класі, але що вдієш, коли тебе так тягне до цього писання? Уже вся школа підсміюється над моєю сверблячкою (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 213).

СВЕРГОТІТИ, очу, отіш, недок., розм. Те саме, що цвірінкати. Попід стріху горобчики сверготять (Чуб., V, 1874, 639).

СВЕРДЕЛ, дла, ч. Ріжучий інструмент, обертаючи який, роблять отвори, заглибини в металі, дереві, ґрунті і т. ін. Діждався Петро півночі, одягся, узяв з собою три мішки й свердел та й пішов до гамазів (Гр., I, 1963, 255); Він кидався на стіну залізної руди, притискав до неї пневматичний свердел, який джеркотів, наче кулемет (Ю. Янов., Мир, 1956, 171); *У порівн. — В тебе слово, як свердел; язик, як бритва (Н.-Лев., III, 1956, 321).

СВЕРДЕЛЬ, для, ч., діал. Свердел. *У порівн. — Іди здоров, синашу! — сказав Дід і, закрутившись млинком на однім місці, пірнув у землю, мов той свердель (Фр., III, 1950, 182).

СВЕРДЕЛЬЦЕ, я, с. Зменш. до свёрдел, свёрдло. Буданов вислухав його похмуро, а потім глянув так своїми маленькими.. очима, немов прошив наскрізь двома свердельцями (Ткач, Крута хвиля, 1956, 70).

СВЕРДЛЕННЯ, я, с., техн. Дія за знач. свердліти.

СВЕРДЛИК, а, ч. 1. Зменш. до свёрдел і свёрдло. Коли меншеньке деревце, то він його пилочкою пиля, а яке більшеньке, то свердлик у нього є — .. і так він просвердлить те дерево, аж поки його вже можна вали-ти (Хотк., I, 1966, 81); Карпо.. раз у раз посилав Павла до надвірної комори по свердлики (Кучер, Трудна любов, 1960, 318).

2. Жук — шкідник листяних і хвойних порід дерев, личинки якого вигризують у деревині горизонтальні ходи. Свердлик листяний; Свердлик хвойний.

СВЕРДЛІЛЬНИЙ, а, е. Стос. до свердління. Сверд-лильні роботи; // Признач. для свердління. Найбільш поширені такі групи металорізальних верстатів: токарні, свердлильні і розточувальні, фрезерні, стругальні, шліфувальні (Слюс. справа, 1957, 49).

СВЕРДЛІЛЬНИК, а, ч. Те саме, що свердлуваль-ник.

СВЕРДЛІЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до свердлільник.

СВЕРДЛІТИ, лю, ліш, недок., перех. 1. Обертаючи свердло, робити в чому-небудь отвори, заглибини. Ви-ливала [баба] переполох. Міряли мене нащось до одвірка, на одвірку, на височині мого зросту, свердлили дірку і забивали наколок (Вас., Незібр. тв., 1941, 163); Сидить [Стасик] осторонь, мовчки свердлить свердлом метал і лише зрідка позиркує на Лукію (Гончар, Тронка, 1963, 91); Все щось мудрує [Іван Кіндратович].. Пиляє ножів-кою, свердлить, пригвинчує, припасовує (Ткач, Арена, 1960, 204); // Робити свердлом глибокі отвори в гір-ській породі, ґрунті і т. ін.; закладати свердловини. Її цікавило, для чого дід Тиміш з колгоспниками свердлять ґрунт, навіщо Ярослава креслить на папері береги балки (Минко, Ясні зорі, 1951, 158); Займалась ця [геологічна] група тим, що шукала в пустельних місцевостях підзем-ні джерела й свердлила артезіанські колодязі (Дмит., Розлука, 1957, 197).

◇ Свердліти очима (поглядом) кого, що — пильно, пронизливо дивитися, розглядати когось, щось. Чарне-цький наморщив лоба і очима, повними зневаги,

свердлив козаків (Панч, Гомон. Україна, 1954, 335); За Юлькою стежить швець Раздорин, і, коли поверта-ється вона до своєї кімнати, свердлить очима її струнку постать (Шиян, Магістраль, 1934, 17); Дивиться [Фе-дір] на Реву, а той свердлить його поглядом (Мушк., Серце., 1962, 122).

2. Прочищати, проточувати отвори, ходи (про тварин і водорості).

3. перен. Швидко рухаючись, пронизувати повітря. Свердлячи розпечене повітря, снаряди били, стогнали й співали на різні голоси (Панч, I, 1956, 124); Ластівки стрімко свердлили вітер і на льоту ковтали їх [комарів] (Тулуб, В степу., 1964, 39).

4. перен. Постійно і сильно тривожити (про біль). Тільки тепер Петро Петрович відчув, що він дуже змо-рився. Тіло було немов налите, в нозі свердлив кістку біль (Кочура, Зол. грамота, 1960, 112); Біль пронизує до кісток, свердлить буравами тіло (Стельмах, II, 1962, 386); Відчуття болю бувають різні.. Буває біль, який тисне, коле, ріже, стягує, тупий біль, який свердлить (Нау-ка., 3, 1968, 28).

5. перен. Невідступно переслідуючи, непокоїти, гні-тити, мучити (про думки, почуття і т. ін.). Вночі проки-даюсь, сідаю на ліжко й напружено слухаю, як щось свердлить мій мозок (Коцюб., II, 1955, 231); Серце кож-ному свердлила одна і та ж думка — Полоз ще не знав про смерть Віри Михайлівни (Собко, Зор. крила, 1950, 308); Його мозок свердлило невпинно питання: «Що роби-ти?..» (Досв., Гюлле, 1961, 81).

СВЕРДЛІТИСЯ, йтсья, недок. Пас. до свердліти 1.

СВЕРДЛІЙ, я, ч. Те саме, що свердлувальник. Сверд-ло гарчало, шипіло, вганяючись у породу, і з гуркотом видувало струмені пороку, вкриваючи ним свердія, все навколо (Досв., Вибр., 1959, 198).

СВЕРДЛІННЯ, я, с. Дія за знач. свердліти. — Те-пер треба негайно зробити глибинне свердління на бере-зі, коло острівця (Коцюба, Нові береги, 1959, 14).

СВЕРДЛО, а, ч. 1. Те саме, що свёрдел. Обережно підліз він до того місця, ліг горілиць. Тоді наставив свердло, почав вертати (Гр., Без хліба, 1958, 100); Коли береза ранньої весни Попід корою грає світлим соком, — Бере сокиру й свердла полісовщик, В корі сріблестій пробиває отвір (Рильський, III, 1961, 168); *У порівн. Бригадир Яремчук не дуже балакучий, але зір мав гост-рий, як діамантове свердло (Трубл., I, 1955, 134); Очі свердлом так тебе і прошивають (Вовчок, VI, 1956, 278).

2. Танцювальний рух у гуцульському танці.

СВЕРДЛОВИЙ, а, е. Стос. до свердла; // Признач. для свердлування. За хутором стояла свердлова вежа, від неї клубками вибухав дим із двигуна (Ле, Опов. та нариси, 1950, 117).

СВЕРДЛОВИНА, и, ж. Глибокий, вузький круглого перерізу отвір у ґрунті, зроблений буровим інструмен-том. Свердловина — основна гірська виробка, що засто-совується при експлуатації рідких і газоподібних ко-рисних копалин (Гірн. пром., 1957, 90); Там, де немає балок і ярів, бурять свердловини, щоб викори-стати.. підземні води (Хлібороб Укр., 2, 1964, 13).

СВЕРДЛОВИННИЙ, а, е. Признач. для закладання свердловин.

СВЕРДЛУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для свердлу-вання. Токар включив сусідній свердлувальний верстат (Донч., III, 1956, 402).

СВЕРДЛУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, що займається свердлуванням. Він і хороший шліфувальник, і фрезе-рувальник, і свердлувальник (Роб. газ., 1. II 1962, 3); — Я ж свердлувальником був, — доводив він. — Візь-міть мене, не пошкодуєте (Донч., II, 1956, 21).

СВЕРДЛУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до свердлувальник. Мимовільно спиняю погляд на маленький жвавий жінці.. — Хто вона?.. — Терміст. А при нагоді — першокласна шліфувальниця і свердлувальниця (Літ. Укр., 28.IX 1971, 2).

СВЕРДЛУВАННЯ, я, с. Дія за знач. свердлувати. На основі глибокого свердлування та геофізичних досліджень радянськими геологами вивчено складну будову маловідомих у минулому передгірських районів Карпат (Рад. Укр., 16.IX 1958, 3).

СВЕРДЛУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Те саме, що свердлити. Марійка найбільше любила свердлувати (Донч., V, 1957, 365); — Подобається [картина], дівчинко? — запитує чоловік тихим, лагідним голосом, свердлюючи Ганну поглядом (Коз., Сальвія, 1959, 45); Здавалося йому, що в голосі його власних слів дзвенів якийсь інший, чужий голос, острій, що свердлував його душу і наповнював її дивним неспокоєм (Фр., III, 1950, 128).

СВЕРДЛЯР, а, ч. Те саме, що свердлувальник. З великою теплою гості називали імена ювілярів.., що стали фрезерувальниками, слюсарями, свердлярми високої кваліфікації (Ком. Укр., 8, 1962, 28); Микола Цапигін, свердляр вишки № 3, посміхнувся (Донч., II, 1956, 70).

СВЕРДЛЯРКА, и, ж. Жін. до свердляр.

СВЕРДЛЯЧИЙ, а, е. 1. Діспр. акт. теп. ч. до свердлити 1.

2. у знач. прикм., перен. Різкий, пронизливий (про звуки). Се вони [жайворонки], невидимі, кидають з неба на поле свою свердлячу пісню (Коцюб., II, 1955, 231).

3. у знач. прикм., перен. Пильний, гострий (про погляд, очі). Обер-лейтенант вийшов. І одразу ж Таубенфельдові ніби полегшало. Зникло свердляче око, що впиалося йому в душу, висотувало з неї сили (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 131).

4. у знач. прикм., перен. Невідступний, нестерпний (про біль).

СВЕРЩИК див. сверщок.

СВЕРЩОК, щка, **СВЕРЩИК**, а, ч., діал. Цвіркун. Глибока тишина панувала всюди, лиш сверщки перекликувалися (Коб., II, 1956, 59); Чорний сверщок дотулювся ніжки [дитини] та й утік (Стеф., I, 1949, 95); Сверщки в травах тріщать (Фр., XI, 1952, 23).

СВЕТР, а, ч. В'язана тепла кофта без застібок з високим коміром, яку одягають через голову. Сірий светр туго затягає його могутню шию (Собко, Любов, 1935, 6); На ній був коричневий светр і темна спідничка (Шиян, Баланда, 1957, 57).

СВЕТРИК, а, ч. Зменш. до светр. З кола на середину зали вийшла незнайома Бронкові.. дівчинка у нитяному біленькому светрику (Вільде, Сестри., 1958, 234).

СВИДИНА, їні, ж. 1. бот. (*Thelycrania*). Рід рослин родини кизилових — кущ або деревце з синьо-чорними плодами, деревина якого йде на токарні та столярні вироби, а плоди — на виготовлення технічної олії. Дуби аж небо підпирають, липи порозростались, кленина, чорноклен, берест, грабина, низом ліщина, свидина, гордовина і всяке дрібне дерево (Свидн., Люборацькі, 1955, 208); В підліску переважають кущі терну, глоду, жовтої акації, бруслини, свидини (По заповідних місцях., 1960, 184).

2. збірн. Плоди цих рослин.

СВИНАР, я, ч. 1. Той, хто доглядає свиней. У виробництві м'яса широкого наслідування набули методи великогрупової відгодівлі свиней, що їх запропонували передові свинарі (Хлібороб Укр., 9, 1963, 4); Під час розмови Івашкевича з Людмилою до конторки зайшов бригадир свинарів (Оров., Зел. повінь, 1961, 43).

2. заст. Пастух свиней; свинопас. [П р и б л у д а:]

Якби мене не приютив отець Спиридон, то, може, я й досі був би громадським свинарем (Кроп., I, 1958, 157); *У порівн. — Чим [Ілько] не козак? Хоч пороку і не нюхав і шаблю тримає, як свинар свою хлудину, та старшинські чоботи добре лиже (Тулуб, Людолови, II, 1957, 276).

СВИНАРКА, и, ж. Жін. до свинар 1. Завітав [зоотехнік] на свиноферму сусідньої артілі «Перше травня». Походив, поговорив із свинарками (Оров., Зел. повінь, 1961, 38).

СВИНАРНИК, а, ч. Приміщення для свиней. Оксен вийшов із конюшні і попрямував до свинарника (Тют., Вир, 1964, 28); Бачить [Ярина], як по канату підвісної дороги нечутно повзуть вагонетки до свинарника (Жур., Звич. турботи, 1960, 215).

СВИНАРНЯ, і, ж. Те саме, що свинарник. Кузьма мріяв про величезний скотний двір з довгою свинарнею (Бойч., Молодість, 1949, 133).

СВИНАРСТВО, а, с. Розведення свиней як галузь тваринництва. Свинарство — могутній резерв збільшення м'ясних ресурсів, і повне його використання дасть можливість колгоспам і радгоспам різко підняти виробництво м'яса (Ком. Укр., 3, 1961, 10).

СВИНАРСЬКИЙ, а, е. Стос. до свинарства. — Оце вівчарня... — А оце наша ферма свинарська... (Вишня, I, 1956, 373); Свинарський радгосп.

СВИНЕЦЬ, нцю, ч. 1. Важкий м'який легкоплавкий метал синювато-сірого кольору. Вулкан, до кузні дочкавши, Будить зачав всіх ковалів; Свинець, залізо, мідь зібравши, Все гріти зараз ізвелів (Котл., I, 1952, 209); Найбільш вживаним матеріалом для захисту від рентгєнівського проміння є свинець (Рентгєногр. мет., 1959, 59); Одним з найдавніших видів ювелірного ремесла на Русі було оздоблення срібних виробів черню. Для одержання черні готували спеціальний порошок, до складу якого входили срібло, свинець, мідь, сірка, поташ, бура, сіль (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 420); *Образно. Холодним свинцем наливаться води, і важко їх плин берегах пронести (Перв., II, 1948, 18); Очі Вогневіка звузились, налилися свинцем. Він затиснув тонкі сухі губи, якось спідлоба дивився на Чубенка (Збан., Малин. дзвін, 1958, 262); *У порівн. Візьмеш стебло жита в руку, колос, ніби свинець, важкий, до землі хилиться (Дєс-няк, Опов., 1951, 27).

◇ Голова (руки, ноги і т. ін.) [мов (немів)] свинцєм наліта (наліті, налилася, налилися) — про відчуття важкості у голові, руках, ногах і т. ін. [В о в к:] Голова свинцем наліта, Даль туманом оповита (Фомін, Вибр., 1958, 248); Непереможна дрімота напосідала все міцніше й міцніше,.. млосно сповивала небезпечними тенетами все тіло, наповнювала голову важким свинцем (Донч., II, 1956, 65).

2. перен. Куля. Він тут упав, свинцем пробитий в груди, до скорбних трав прикинувши чолом (Гонч., Вибр., 1959, 290); // у знач. збірн. Кулі. — На бриючим бувало пролетіш, — прочешеш раз, прочешеш знов удруге, сипнеш свинцю (Гонч., Вибр., 1959, 155).

Свинцєм поливати (всївати і т. ін.) — обстрілювати суцільною чергою. А з дерев, із засідок наші їх [карателів] свинцем поливали (Мур., Бук. повість, 1959, 185); Всївав свинцем безжальним штурмовик Завмерлий берег і завмерлу воду (Перв., II, 1958, 212).

СВИНИНА, и, ж. М'ясо свині. Перше м'ясо — свинина, перша риба — линина (Укр. присл., 1955, 276); Вже й борщику поїсть [Оксана], капуста з свининою забажа (Кв.-Осн., II, 1956, 444); Мовчки смакував [сусід] зарум'яненою свининою (Чорн., Потік., 1956, 214).

СВИНИНЕЦЬ, нця, ч., розм. Те саме, що свинарник. [С л у ж е б к а:] Я не дам годованих свиней вигонить

звідси.. [П а с т у х:] Свининець твій однаково не встоїть: король тут хоче збудувати шпиталь (Л. Укр., II, 1951, 202); У кожного господаря була клуня.., стайня, хлів для скотини, свининець (Нар. тв. та етн., 3, 1969, 44).

СВИНІЙНКА, и, ж. Пестл. до свинія. — До самого Києва свининкою годуватимемось (Морд., I, 1958, 110); — Холодець свіжий у мене, свининка копчена (Шиян, Баланда, 1957, 37).

СВИНКА¹, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до свинія. З хлівця прожогом вискочила невеличка свинка й кабанчик (Мирний, I, 1949, 129); Мисливцям надзвичайно поталанило. Крім трьох свинок, вони забили велетенського кабана (Тулуб, В степу.., 1964, 294); // Самка (молода) ссавців роду свинячих. Важливим джерелом збільшення поголів'я поросят можуть бути разові опороси молодих свинок (Наука.., 2, 1960, 29); У господарстві здійснюється відбір високопродуктивних свиноматок кращих порід. Вже закуплено необхідну кількість племінних свинок (Хлібороб Укр., 6, 1972, 37).

Δ Морська свинка — невелика безхвоста тварина ряду гризунів, що має біле або біле з чорними чи жовтими плямами забарвлення. — А в мене три кролі живуть, і голубів пара, і ще морська свинка (Кучер, Трудна любов, 1960, 426).

2. Рід гри, під час якої намагаються загнати палицею дерев'яну кульку в ямку чи ямки. Хлоп'ята зішлись до купи і стали грати у свинки (Мирний, IV, 1955, 73); // Дерев'яна кулька, яку ганяють палицею в цій грі. Коли б воля — побіг би він тепер на вулицю до хлопців, у м'яча грати, свинку турати! (Мирний, IV, 1955, 28).

3. перев. мн. свінки, нок, бот. (*Xanthium* L.), розм. Рослина родини складноцвітих, що має довгасті плоди, вкриті колючками; з її листя і коріння добувають жовту та зелену фарби.

4. ент., розм. Те саме, що довгонісик. Налітає пілот обпилювати наші плантації.. Най загре зажерлива свинка! (Гончар, I, 1954, 489).

5. мет. Зливки металу у вигляді довгастого бруска; болванка. В Німеччині чавун охрестили «сирим залізом», в Англії — «свинячим залізом» (звідси поширилась і сучасна назва виливок: «чушка», «свинка») (Знання.., 6, 1971, 15).

СВИНКА², и, ж., мед. Дитяча інфекційна хвороба — запалення привушної залози; паратит епідемічний. Пізньої осені Юрко захворів на свинку (Дор., Не повторі.., 1968, 184).

СВИНОВІДГОДІВЕЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний з відгодівлею свиней. Свиновідгодівельний пункт; Свиновідгодівельне господарство.

СВИНОВІДГОДІВЕЛЬНИК, а, ч. Приміщення для відгодівлі свиней. Спільними зусиллями було зроблено розрахунки, виготовлено рекомендації, на основі яких складено план реконструкції свиновідгодівельника (Ком. Укр., 8, 1968, 36).

СВИНОМАТКА, и, ж. Свиня, що дає приплід. Свиноматок утримують у просторих станках типового свинарника (Колг. Укр., 1, 1957, 23).

СВИНОПАС, а, ч., заст. Той, хто пасе свиней. — Ні, братчики, піду я тому служити, хто визволив мене із бусурменської землі; буду в його грубником, буду в його хоч свинопасом, аби як-небудь йому подякувати (П. Куліш, Вибр., 1969, 56); Ще й від землі тебе не видно, а вже ти свинопас, уже ти в неволі, уже ти в когось попишач! (Гончар, Таврія.., 1957, 617).

СВИНОПОГОЛІВ'Я, я, с., збірн. Загальна кількість свиней у якому-небудь господарстві; свині. Чисельність свинопоголів'я в колгоспі треба встановлювати з таким розрахунком, щоб забезпечувати виконання державного

плану заготівель свинини і потребу самого господарства (Свинар., 1956, 112).

СВИНОРАДГОСП, у, ч. Радгосп, що займається відгодівлею свиней.

СВИНОРИЙ, ю, ч.1. бот. (*Cynodon R i s h.*). Бур'ян родини злакових.

2. Зрита земля. — Хатів [хат] нема — свинорий якийсь на місці селища, люди в землянках таких, що й не помітиш... (Гончар, Тронка, 1963, 210).

СВИНОРИЯ, і, ж., діал. Зрита земля.

СВИНОТА, и, ж. 1. збірн., розм. Свині. А хата в того Хоми така, що й вікна в землю повгрузали, дак він кілочками пообгороджував, щоб свинота не повибивала (Барв., Опов.., 1902, 190); — Як напровесні випустиш свиноту з подвір'я, то вона без догляду аж до глибокого снігу нагулює жир (Стельмах, I, 1962, 72).

2. перен., лайл. Неохайна людина. [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] Хоч би ноги обтер, свинота бісова, так в болоті і претється в горницю (Кроп., II, 1958, 311); // Непорядна, нечемна, невдячна людина. — Ах, ти ж свинота! Ти прийшов, а я ще мушу Відчинять тобі ворота? (Сам., I, 1958, 258); // збірн., заст. Зневажлива назва представників нижчих верств населення (селян, міської бідноти і т. ін.), яку вживали представники привілейованих класів. [С т а с ь (до економа):] Поглядай там на сторожу, щоб не спала. А то ця свинота де тільки сяде, там і захропе (Вас., III, 1960, 460); Пан барон був прикро вражений, бо всі ці козацькі дикуни.. свинота якась, не скочили й не віддали йому чолом (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 433).

СВИНОТОВАРНИЙ, а, е. Стос. до товарного, промислового розведення свиней. Свинотоварна колгоспна ферма.

СВИНОФЕРМА, и, ж. Свинарська ферма. За селом.. тягнуться нові стайні, ще далі — свиноферма (Панч, В дорозі, 1959, 239).

СВИНСТВО, а, с., розм. 1. Бруд, неохайність; відсутність культурних навиків, невігластво. — Це свинство! Я з ним [сусідом] зараз поговорю. Що це справді: хлів тут їм чи житлова кооперація? (Кач., II, 1958, 30); Звісно, свинства в управі багато, мабуть, його скрізь немало (Коцюб., III, 1956, 187).

2. Непорядний, низький вчинок; нечесна, підступна поведінка; неподобство. — Ти зробив свинство. Вліз у сім'ю, взяв чужу жінку... Май же сміливість чесно поквитуватись (Коцюб., I, 1955, 408); — Я свинства не люблю. Але... хіба ж оце — не свинство: п'янюгу з шинку тягне молодичка, котра сама ж його впоїла? (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 364); — Мені до Марини у лікарню треба піти, вона скоро виписеться, а я жодного разу там не була, просто свинство з мого боку, — швидко, немов виправдуючись, сказала Ганна (Собко, Справа.., 1959, 179); — Це свинство — забирати зброю! — каже він хлопцеві, який іде слідом за ним. — ..Мені й відбиватися нічим буде! (Ю. Янов., I, 1954, 231).

СВИНСЬКИЙ, а, е, розм. 1. Прикм. до свинія 1. Він.. розчісує [вуса] щіточкою зо свинської шерсті! (Март., Тв., 1954, 324).

2. перен. Непорядний, підступний, нечесний. Іван Франко не дарма назвав австро-шляхетську конституцію «свинською конституцією» (Козл., Відродження.., 1950, 36).

СВИНТУС, а, ч., фам. Те саме, що свинія 2.

СВИНУВАТИЙ, а, е, розм. 1. Такий, як у свині, подібний до свині. Отець декан прибирав урядову міну, яка.. так мало пасувала до його круглого і трохи, вибачте, свинуватого обличчя (Хотк., Довбуш, 1965, 22).

2. перен. Неохайний; // Нахабний. Якби не був свинуватий, то не був би і багатий (Укр.. присл., 1955,

10); // Грубий, нечемний. — Тепер же я знаю, чого мужик інколи свинуватий. Скоро перейде його така біда одна, друга, то він потім учепиться й невинного чоловіка (Март., Тв., 1954, 205); — Чисту правду кажеш: ще дуже свинуваті ми, чоловіки, — погодився Марко (Стельмах, Правда..., 1961, 365).

СВИНЮШНИК див. свинюшник.

СВИНЦЕВИЙ, а, е. 1. Прикм. до свинцець 1. Свинцевий зливко; *У порівн. На непокриту старечу голову впала важка, мов свинцева, крапля дощу... (Чорн., Визвол. земля, 1959, 121); // Який має у своєму складі свинець або його хімічні сполуки; багатий на свинець. Найбільш важливим матеріалом для захисту від рентгєнівського проміння є свинець. Використовується також свинцеве скло, свинцева гума (Рентгеногр. мет., 1959, 59); Місце виходу провода або троса із з'єднувача фарбують свинцевим суриком, розведеним на натуральній оліфі (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 123); Він таки виконав свою обіцянку й довів мандрівників до свинцевого родовища (Донч., II, 1956, 59); // Зробл. із свинцю. Якщо добре очищену свинцеву пластинку міцно притиснути до золотої, то через деякий час пластинки спаяються (Фізика, II, 1957, 17); У старовину важливі князівські листи і державні послання запечатували свинцевими печатками (Веч. Київ, 27.IX 1962, 3); Нав'ючують [інженер-механік і мічман] на спину Рязанова два свинцеві вантажі, чіпляють балони з киснем, закріплюють кисневий мішок (Логв., Давні рани, 1961, 43); // Пов'язаний з дією свинцю. При роботі в мідницьких відділеннях є небезпека свинцевих інтоксикацій (Лікар. експертиза..., 1958, 144); // Пов'язаний із видобутком і обробкою свинцю. Свинцева промисловість; Свинцевий завод.

△ Свинцевий блиск — мінерал кристалічної будови темно-сірого кольору з металевим блиском. Найважливіша руда, з якої добувають свинець, — свинцевий блиск (Заг. хімія, 1955, 575).

2. Темно-сірий, кольору свинцю. Море було свинцеве й похмуре (Тулуб, Людолови, I, 1957, 292); Свинцеві хмари затягнули небо (Підс., Віч-на-віч, 1962, 97).

3. перен. Який здається значним вагою внаслідок утоми, слабості і т. ін.; важкий. — А де ваш товариш? — Що? — підняв хлопець важку свинцеву голову (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 139); // Який виражає суворість, похмурість, гнів (про погляд, очі). Унтер окинув його якимсь холодним, свинцевим поглядом і зненацька вдарив великим кулаком по обличчю (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 252).

◇ Свинцевий сон — міцний сон змученої людини. Я похилився на стіл і задрімав свинцевим сном (Мик., II, 1957, 71).

4. Прикм. до свинцець 2. На козаків із сусідніх куртин сипався густий свинцевий дощ (Добр., Очак. розмир, 1965, 142); З Буди німецькі гармати все частіше б'ють по Дунаю.. Свинцевий град сіконув повітря (Гончар, I, 1954, 261).

СВИНЦЕВИСТИЙ, а, е. Те саме, що свинцюватий. В залежності від головної домішки відрізняють бронзи олов'янисті, алюмінієві, свинцевисті, фосфористі (Токарна справа..., 1957, 60).

СВИНЦЮВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. свинцювати.

СВИНЦЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех. Вкривати тонким шаром свинцю поверхню металевих виробів.

СВИНЦЮВАТИЙ, а, е. Який має у своєму складі невелику кількість свинцю. При роботі в мідницьких відділеннях є небезпека свинцевих інтоксикацій, зважаючи на застосування бабіту і свинцюватої бронзи при заливанні підшипників, лудильних і паяльних роботах (Лікар. експертиза..., 1958, 144).

СВИНЦЮВАТИСЯ, юється, недок. Пас. до свинцювати.

СВИНЧА, ати, с., діал. Порося. [П а с т у х:] Отож як вижену твоїх свинчат, то вже не вернуться назад, а просто на другий фільварок переведу їх (Л. Укр., II, 1951, 203).

СВИНЧАТКА, и, ж., розм. 1. Свинцеве грузило на рибальських сітях.

2. Те саме, що бабка³ 2.

СВИНЧАТКО, а, с., діал. Поросятко.

СВИНЮКА, и, ч. і ж., розм. Те саме, що свиня 1, 2. — Не будь свинюкою — пиши, не примушуй, щоб про тебе тут думали погано (Збан., Малин. дзвін, 1958, 122).

СВИНЮШНИК, **СВИНЮШНИК**, а, ч., рідко. 1. Те саме, що свинарник. Уласові дали невелику хатинку на задвірку, де були збудовані стайні, та псарні, та свинюшники (Н.-Лев., III, 1956, 296); Одна каса в коморі під бочкою зарита, друга — під грушею, біля свинюшника. Про день чорний мідну копійку зарив (Ковінька, Кутя..., 1960, 114); *У порівн. Брудно там [у хаті], як у свинюшнику (Коцюб., III, 1956, 141).

2. перен., розм. Брудне, неохайне приміщення. Я все частіш і частіш тікаю до своєї хати, аби не бачити тої неохайності, в якій він живе: з хати своєї зробив свинюшник (Коцюб., III, 1956, 157).

СВИНЮШНЯ, і, ж., розм. Те саме, що свинарник. *У порівн. — Як у свинюшні у хаті! — каже [Оленка] до матері. — Поприбирайте: може, люди незабаром будуть до вас (Тесл., З книги життя, 1949, 140).

СВИНЯ, і, ж. 1. Парнокопитий ссавець родини свинячих, свійський вид якого розводять для одержання м'яса, сала, щетини, шкіри; самка кнура. З-за хати хлівець визирав, льох чорнів... Уже завелась [на господарстві] свиня з поросятком і овечат десяток (Мирний, I, 1949, 154); Велика біла порода свиней — одна з найстаріших і найбільш поширених порід не тільки на Україні, а й усьому Радянському Союзу (Свинар., 1956, 25); Свиня дика в одному із цінних мисливськопромислових звірів Радянських Карпат (Звірі.. Карпат..., 1952, 55); *У порівн. — Над цехами звисає погнута арматура, а внизу під нею висять авіабомби, як чорні смалені свині (Гончар, III, 1959, 30); Петрик уже четвертий шматок [пирог] наминає, плямкає, мов та свиня (Багмут, Опов., 1959, 7).

△ Йоркшірські свині див. йоркшірський; Морська свиня — те саме, що дельфін. Матню витягли на самий берег: там дуже борсався дельфін. чи морська свиня (Н.-Лев., II, 1956, 229).

◇ Величатися, як свиня в дощ (в барлбзі), ірон. — поводитися зверхньо, зарозуміло, хвальковито, не маючи для цього жодних підстав; Знатися на чому, як свиня на пёрці, ірон. — виявляти цілковите незнання якої-небудь справи; Метати бісер перед свіньмі: Кідати бісер свіням див. бісер; Метати (розсипати) пёрли (пёрла) перед свіньмі — те саме, що Метати бісер перед свіньмі (див. бісер); Не пас свиней хто з ким — хтось не був з кимсь у товариських взаєминах і не терпить фамільярності. — Чого ти кричиш на мене! Ну, я з тобою свиней не пас! Ну, коли хочеш в мене служити, то не тикай на мене, бо я тут пан, — промовив уже сердито Бродовський (Н.-Лев., II, 1956, 208); Пристало як свині в дощ (як свині нарітники) див. приставати; Схожий, як свиня на коня, ірон. — зовсім не схожий. — Ми читали, як Ворошилов писав про Петлюру: він так схожий на Гарібальді, як свиня на коня (Стельмах, II, 1962, 86); Як свиня в дощ див. дощ.

2. перен., лайл. Неохайна людина; // Непорядна, нечемна, невдячна людина. [Я ц и х а:] А соцький, він свиня пиката, Нехай минає мою хату!.. (Кроп., II, 1958,

89); — Свиня, — кинув він Гнатові, коли вони від'їхали на бокову стежку. — Отакого старого чоловіка — і то не пожалів (Тют., Вир, 1964, 331); // перен., заст. Зневажлива назва представника нижчих верств населення (селян, міської бідноти і т. ін.), яку вживали представники привілейованих класів. Гуцул — хлоп, свиня, мармула, паскуда і не сміє прийти на ганок, коли визискувач уже вибудував собі будинок із ганком (Хотк., II, 1966, 386).

3. перев. оруд. в. одн. свинію, заст. Порядок шиккування військ у вигляді клину. Німецькі рицарі.. почали битву звичайним своїм строем — свинію, тобто клином, вістря якого було спрямоване в центр руського війська (Іст. СРСР, I, 1957, 77).

4. Рід картярської гри.

◇ Підкладати (підкласти, підсувати, підсунути, підставляти, підставити і т. ін.) свиню кому — завдавати прикрощів комусь, діяти підступно проти когось. [С е р е д а:] Буду я терпіти, щоб він Івану свиню підкладав? Ну, ні. Це вже вибач. Я свого товариша на поталу не дам (Мик., I, 1957, 456); — Хоч би знати, хто це нам підклав таку свиню. Невже ми повинні через твого Костя Хмеля сидіти вдома, а всі попливуть до Канева? (Ю. Янов., II, 1954, 89); — Свиню ти мені підсунує добру (Збан., Курил. о-ви, 1963, 179); Як хотілося Матценкові зараз виляти Снігура, щоб не підставляв він свиню своєму старому другові (Автом., Щастя..., 1959, 62).

СВИН'ЯКА, и, ч. і ж., розм. Те саме, що свиня́ 1, 2. — Йди додому, та не гуляй! А завтра раненько свиняці хлів загородиш! (Н.-Лев., I, 1956, 469); — Як надіялась [мати], що її нащадок людиною піде між людьми, а він виріс і свинякою втерся в життя (Стельмах, Правда..., 1961, 167).

◇ Підкладати (підкласти) свиня́ку — те саме, що Підкладати (підкласти) свиню́ (див. свиня́).

СВИН'ЯЧИЙ, а, е. Прикм. до свиня́ 1. Свинячий гурт, уїдлиий і пажерливий, зразу накидався на неї, рвав з рук, глушив її криком і мало не валив з ніг (Коцюб., II, 1955, 51); Дід його вважав за турка і наказав жінці свинячого м'яса і сала не давати, а краще дати молока з кукурудзяною кашею (Тют., Вир, 1964, 324); Петричко простягнув йому зроблений з свинячого міхура й обрамлений червоним полотном капшучок з тютюном (Томч., Жменяки, 1964, 31); Ранкову тишу прорізує свинячий крик — це вже десь Михайл орудує, буде в когось свіжина (Зар., На.. світі, 1967, 113); // Признач. для свиней. Свинячий хлів; Свинячий корм; // Зробл., приготовлений із шкіри або м'яса свині. Господи помилуй од семи панів, свинячих постолів і вербових дрів [дров] (Укр..присл., 1963, 83); В оборі сталася пропаша: зник копчений свинячий кендюх (Ковінька, Кутя., 1960, 32); // Такий, як у свині, власт. свині (у 1 знач.). Блиснули свинячі очі Масляка (Мик., II, 1957, 537); Коротколиций тюремник мовчки переступив поріг, підвів свинячі вії на слідчого (Стельмах, I, 1962, 451).

◇ Свиня́че ву́хо (у́хо) — уживається як лайка. — Нагаями Свиняче ухо! Жартувать, Чи що, ти хочеш? (Шевч., I, 1963, 83); — Ах ти, свиняче ухо! — гримнув на всю хату Чіпка (Мирний, I, 1949, 287); У свинячий гóлос див. гóлос.

СВИРІ́ЛЬ, і, ж. Народний духовий інструмент, що складається із скріплених між собою дерев'яних, очеретяних і т. ін. дудочок. Спів свирілі стелеться полониною і лине в далекі нетрі і хащі (Л. Укр., I, 1951, 453); Свирі́ль складається з кількох наглухо скріплених дудочок — кожна наступна коротша за попередню. Ці дудочки виготовляють з очерету, тростини, бамбука, деревини або навіть з порожнистих кісток (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 41).

СВИРІ́ПА, и, ж. Те саме, що сурі́пиця. Зійшла на полі коноплина. Одна в степу, як сиротина. А округи поріс будяк, Свиріпа й коров'як (Бор., Тв., 1957, 195); Поля оборані, ніде ні осоту, ні свиріпи, чисто (Рудь, Гомін..., 1959, 59).

СВИРІ́П'ЯНИЙ, а, е. Прикм. до свирі́па; // Вигот. із насіння свиріпи. Про батька Мося нічого не міг розповісти, сказав тільки, що працював на олійниці, крім свиріп'яної макухи, нічого й не знав (Перв., Опов., 1970, 57).

СВИ́СНУТИ, ну, неш, док. 1. неперех. Однокр. до свистати́ і свистіти́ 1. Шурка Понеділок раптом заклав два пальці до рота і пронизливо свиснув (Смолич, Світанок..., 1953, 669); [Б у х т а (подивився на моряків, свиснув у дудку):] Слухай команду (Корн., I, 1955, 44); — Тільки свисну — миттю кінь прилине. За хвилину ми вже в горах будем! (Л. Укр., I, 1951, 391); Марусі треба було тікати куди подалі та й сидіти там, доки не настане ніч, доки не свисне опришок, кличучи Марусю (Хотк., II, 1966, 207); Раптом учитель щось помітив у глибині саду коло зелених грядок і особливим чином до когось свиснув. Прибіг пес (Ю. Янов., II, 1954, 120); Десь свиснув пізній соловейко та й задрімав (Н.-Лев., I, 1956, 53); По долині мов що покотилось; свиснула сова; далеко у болоті загудів бугай (Стор., I, 1957, 87); Свиснув ховрашок. Люди ще довго наслухали, чи не повториться той звук (Тют., Вир, 1964, 290); Коли поїзд свиснув перед від'їздом, Дарка відчула таке гостре почуття болю, ніби хтось вирвав з її грудей серце (Вільде, Повнол. діти, 1960, 27); Хвилька тривожної мовчанки — свиснула стріла — і заревів звір, мов скажений (Фр., VI, 1951, 14); Свиснувши канчуком, Хома помчав наздоганяти своїх (Гончар, III, 1959, 417); Ластівка гострими свисне крильми, Черкнувши, як блискавка, сутіні саду (Бажан, Вибр., 1940, 194); Свиснув вітер, затряс вікнами, завив диким стогоном (Кобр., Вибр., 1954, 167); Скоро тут осінній вітер свисне, Потім завірюха снігова З півночі покотиться на південь (Дор., Серед степу..., 1952, 86).

2. неперех. Свистом підігнати тварину (коня, вола і т. ін.). Свиснув козак на коня: «Оставайся здорова! Як не згину, то вернусь Через три года!» (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 315); Підняли козаки нагайки, свиснули — і їх татарські коні відірвалися від землі та, як змії, перелетіли через прірву (Довж., I, 1958, 276); Бійці гикнули, свиснули на осла, і він припустив уподовж вулиці щодуху (Гончар, III, 1959, 128).

3. перех. і неперех., розм. Сильно, з розмаху ударити, хльоснути. Теменької ночки [нічки] До блискавки вибирав [циган] Чужі огірочки. Та все собі примовляє: «Блисни, боже, блисни!» А господар його ззаду Як вилами свисне!.. (Рудан., Тв., 1959, 173); Вона вскочила в Лаврінову хату, вхопила кочергу та й свиснула нею по купі горшків (Н.-Лев., II, 1956, 362); Свиснув нагай по обличчі старого Івана, і зачервоніла кривава рана (Ірчан, II, 1958, 197).

4. неперех., розм. Забити сильним струменем (про рідину). Рубонув [чоловік] полтцяя по шиї. Поліцай видихнув «гех» і впав у сніг. З розірваної артерії свиснула кров (Тют., Вир, 1964, 525).

5. перех., розм. Украсти. Данило поторгав свій клунок, таємниче прошепотів: — Тут повно хрому і юхти. У Барабаша свиснув (Чаб., Катюша, 1960, 157).

6. неперех., розм. Швидко втекти. Юрко прожогом свиснув аж на город, і йому мовби камінь якийсь з грудей зсунувся (Козл., Ю. Крук, 1950, 75).

◇ Дóки (ко́лі, по́ки, як) рак сві́сне див. рак¹.

СВИ́СТ, у, ч. 1. Різкий, високий звук, утворюваний сильним видиханням повітря крізь стулені зуби або

губи, а також за допомогою свистка, дудки і т. ін. З глибини ліса [лісу] чути триразовий свист (Фр., IX, 1952, 273); Кирило Тур вийшов із хати і почав звати свистом свого коня з гаю (П. Куліш, Вибр., 1969, 135); Дітлахи-пастушки з вереском і свистом вибігали напередими машини (Смолич, I, 1958, 52); // Такі звуки як вияв осуду або схвалення когось, чого-небудь. Він схопив тачку.. і під регіт та привітальний свист викотив за ворота (Ю. Янов., II, 1954, 48); У залі знову знявся шум. Оплески і пронизливий свист, вигуки обурення (Головко, II, 1957, 520); // Свистячий призвук, що утворюється під час утрудненого дихання, кашлю і т. ін. Щось мало бути цікаве в театрі, бо люди йшли.. Пили скрізь сани, дихали коні з свистом і з храпом і обкидали снігом (Коцюб., II, 1955, 189); Весь у вогні лежав [Ант] на помості, з грудей його виривались хрипи й свист, часом він заходився від кашлю (Скл., Святослав, 1959, 16).

Художній свист — відтворення за допомогою свисту якої-небудь мелодії, співу деяких птахів. З їхньої палати викликався на виступ лише один кавалерист, що володів нібито мистецтвом художнього свисту (Гончар, Циклон, 1970, 127).

2. Звук, який видають деякі птахи й тварини. Вилізла вона [черепаха] на сухеньке та й свистить. Свист був.. противний (Мирний, V, 1955, 349); Спів цикади дзвінкий перейшов в тихий свист (Л. Укр., I, 1951, 229); Десь у далечині почувся мелодійний свист кроншнепа (Досв., Вибр., 1959, 409); У травні весь ліс солодко гримів від солов'їного тьохкання й свисту (Донч., IV, 1957, 102).

3. Різкий, високий звук, утворюваний повітрям або парою, що вириваються через вузький отвір. Гук, свист од машин, шум води під помостом, свист од паровиків, це все так заглушило її, що вона боялася йти далі (Н.-Лев., II, 1956, 97); У всі щілини й дірки [паровоза] з шумом і свистом б'є пара (Еллан, II, 1958, 10).

4. Звук, утворюваний швидким рухом предмета, що розсікає повітря. Уже не чуть сичання зміїв [фашистів], і куль, і свисту нагаїв. Шумить золотoverхий Київ в морях червоних прапорів (Сос., II, 1958, 405); У повітрі нарастаючий свист снаряда. — Ложись [лягай], — шепче Абдулаєв, і вони з Тимком падають у сніг (Тют., Вир, 1964, 496); Рідко лунали постріли. Свист шабель дзвенів у повітрі пронизливо і нескінченно (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 185); // Звук, утворюваний дуже швидким рухом повітряного потоку в шарах атмосфери. Павло стояв довго, прислухаючись до свисту й завивання гірського вітру (Кучер, Голод, 1961, 351); На вигоні, під свист снігової бурі, потужно поскрипують крила вітряка (Кир., Вибр., 1960, 287); // Звук, утворюваний тертям предметів. Знадвору чутно стукіт сокир, свист пили, гукання робочих людей (Л. Укр., III, 1952, 7); «Коли б не випасти, коли б не випасти!» — під свист сано́к гупає тільки одна думка (Стельмах, I, 1962, 62); Рая в цеху побоювалася усіх і усього. Її страхав часом ляскіт верстатів, гуркіт кранів, свист різців (Автом., Щастя..., 1959, 38).

СВИСТАВКА, и, ж., розм. Те саме, що свисток 1. Свиставка на паровозі засвистала так голосно, що щб хлопці, а й сама Савчиха налякалася (Мак., Вибр., 1954, 99); Собаки голосно забрежали, і в панському будинку на поверсі розсвітили. Близько зафуркотіла свиставка вартового, і їй відповіли в двох кінцях (Ірчан, II, 1958, 86); На возах діти свистали в закуплені в місті свиставки (Фр., VIII, 1952, 364).

СВИСТАЛО, а, с., розм. Те саме, що свисток 1. Один з них дістав з кишені свистало і почав свистіти (Казки Буковини..., 1968, 24).

СВИСТАЛЬЦЕ, я, с. Зменш.-пестл. до свистало.

Винявши [вийнявши] з-за ременя невеличке мідяне свистальце, свиснув [Невеличкий] ним три рази (Фр., VIII, 1952, 186).

СВИСТА́ННЯ, я, с. Дія за знач. свистати і звуки, утворювані цією дією. Попробував [Євгеній] навіть тихенько свистати якусь арію, але його уста тремтіли.. і зо свистання не вийшло нічого (Фр., VII, 1951, 237); Знову різало повітря якесь гостре свистання.. Над ними у повітрі справді ширяв хижий кобець [кібець], гостро й пронизувато свистячи (Гр., Без хліба, 1958, 52).

СВИСТА́ТИ, свищу́, свищеш, недок. 1. неперех. Те саме, що свистіти 1—4. Опришок біг із лісу й свистав (Хотк., II, 1966, 142); Інспектор безперестану і безрезультатно свистав у поліцейський свисток (Смолич, II, 1958, 81); Під гнівні ворожі покрики ясенівців, під їх погрози почав тікати опришок Марусяк.., а йому услід свистали, тюкали (Хотк., II, 1966, 200); Під оборогом хропів дяк Антін та свистав затабаченим носом (Козл., Ю. Крук, 1950, 71); Пташки співали і свистали усюди по гаю так голосно да гарно, що все кругом неначе усміхалось (П. Куліш, Вибр., 1969, 49); Вузькі вулички роїлися робітничим людом, по кошарах фурчали млинки, парові машини свистали (Ков., Світ., 1960, 24); Кулі свистали над головами втікачів, але Іванові було не до куль (Коцюб., I, 1955, 351); Над їхніми головами свище батіг, і вони розбігаються, як сполохані горобчики (Тют., Вир, 1964, 69); Закотився місяць в хмари, Свище буря по горах (Пісні та романси.., II, 1956, 39); Навколо вітер свище, і в небі хмари злі... (Сос., Вірші, 1954, 51); [М а т и:] Давай серпа, як кажуть!.. (Вириває серпа Мавці з рук і дає Килині, тая кидається на жито і жне, як вогнем палить, аж солома свище під серпом) (Л. Укр., III, 1952, 235).

2. перех. Те саме, що свистіти 5. Бозиня з радіщ [радоців] танцювала, А Зевс метелицю свистав (Котл., I, 1952, 292); Попробував [Євгеній] навіть тихенько свистати якусь арію (Фр., VII, 1951, 237).

◇ Вітер свище у кишенях див. вітер.

3. неперех. Свистом кликати, запрошувати. Кличе віла і гукає, й свище, — по долинах люди кажуть: «буря!» (Л. Укр., I, 1951, 389); Як побільшають індицата,.. то вона почне на їх гукати, свистати (Мирний, IV, 1955, 294).

Свистати всіх на́бру, мор.— команда, за якою весь екіпаж судна збирається на верхній палубі для роботи, бою.

4. неперех., розм. Бити, текти сильним струменем (про рідину). Камінь під ногами ще перед хвилиною був сухий, а тепер свище через нього вода (Хотк., II, 1966, 323).

СВИСТА́ЧКА, и, ж., розм. Те саме, що свисток 1. Я, викопавши як чималеньку ямку, склав туди гринджолки, вершу, нову пугу,.. свистачку (Вовчок, VI, 1956, 340).

СВИСТИ́К, а, ч., розм. Те саме, що свисток 1. Купив за п'ятака свистик та й свистить (Сл. Гр.).

СВИСТИ́ЛКА, и, ж., розм. Те саме, що свисток 1. Збирав [Іван] малини,.. робив свистілку (Коцюб., II, 1955, 307).

СВИСТИ́ЛОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до свистілка. Оришка справді душі не чула в Чіпці: так його любила й жалувала! І цяцьок йому надає, й іграшок яких там — полив'яного півника, свистілочку (Мирний, I, 1949, 141); Ой по горах, по долинах Та й по чужих країнах, Ох там козак п'є-гуляє, В свистілочку вигравав (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 346).

СВИСТІ́ННЯ, я, с. Дія за знач. свистіти і звуки, утворювані цією дією. Їх дикі, страшні голоси зливались в один акорд з гудінням лісу, з свистінням завірюхи (Н.-Лев., I, 1956, 317); Ховрахи.. сповнювали повітря

пронизливим свистінням (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 118).

СВИСТІТИ, свищу́, свисті́ш, *недож.* 1. *неперех.* Видавати, утворювати свист (у 1 знач.). *Івась сам, бувало, піде під тин і давай у дірки виглядати: чи не видно де товариша, ходить, свистить, кличе* (Мирний, I, 1954, 244); *Гнат байдуже лупнув очима, губи його знову склалися в дудочку. — Перестань свистіти, це тобі не в конюшні!* (Тют., Вир, 1964, 33); *На гору виходить, крадучись, поліцей, оглядається, зазирає в куші. Свистить у свищик* (Вас., III, 1960, 267); *Жартують молодіжки [молодики], висміюють усіх, свистять услід* (Хотк., II, 1966, 183); *Нам здалося, що почався землетрус. Люди гукали, свистіли, підскакували, обіймалися* (Ю. Янов., II, 1954, 26); — *Спить Кавуниха? — спитав Микола. — Спить, аж носом свистить, — сказала Нимидора* (Н.-Лев., II, 1956, 178); *Я приклав ухо до дверей. Свистить [дитина]? Свистить... Як їй трудно дихати, як вона мучиться, бідна пташка...* (Коцюб., I, 1955, 415).

◇ **Вітер свистіть** (свистів) у кишеньях *див.* вітер; **Вітер у голові свистіть** у кого — те саме, що **Вітер у голові [грає]** (*див.* вітер); **Кричі, свисті** — не можна догнати когось, швидко зник хтось. *Оксен блись одного в вухо, блись другого, до дверей і — кричи, свисти!* (Тют., Вир, 1964, 21).

2. *неперех.* Видавати свист (у 2 знач.). *Деся в куцах бевупинно свистіла омелга* (Н.-Лев., VII, 1966, 122); — *Ото черепахи свистять, — каже Іван* (Мирний, V, 1955, 349); *Дикі бджоли гудуть за медом, ховрашок свистить* (Ю. Янов., II, 1958, 181).

3. *неперех.* Утворювати свист (у 3 знач.). *Машина свистить, і ми товпимось до вікна. Це наш роз'їзд* (Коцюб., II, 1955, 235); *Деся за заводом, виїжджаючи на вузькоколіяку, свистів паровозик* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 22).

4. *неперех.* Утворювати свист (у 4 знач.). **Деркач [віник] свистів**, як шуліка в повітрі, у Мелашиних руках (Н.-Лев., II, 1956, 358); *Хлопці рішали задачі... але рішити ніхто не міг. Лінійка [вчительки] так і свистіла в повітрі* (Мик., Повісті..., 1956, 29); *Вперше спокійним було таврійське небо, яке ще кілька днів тому свистіло снарядами, кулями та шрапнеллю* (Гончар, II, 1959, 443); *Свистіла надворі передріздвяна хуга* (Ле, Наливайко, 1957, 37); *Осінній вітер свистить у маленьких горішніх віконцях товарного вагона* (Хижняк, Тамара, 1959, 158); *Вітер свистів парубкові у вухах* (Томч., Жменяки, 1964, 62); *Свистів стругом бондар, що тут, у чорній печері... робив обручі* (Коцюб., II, 1955, 125); *Серпи свистіли в їхніх руках, і з тихим шелестом падало позаду їх ізжовкле, тучне жито* (Смолич, II, 1958, 230); // *безос.* **Голова [Чіпчина] заходила ходором... свистіло та пицало в його ушах...** (Мирний, I, 1949, 306); **Біг [Грицько] настрашений, не почувачи під собою ніг... У вухах свистіло, а земля під ногами м'яко пружинила** (Коз., Блискавка, 1962, 231).

5. *перех.* Відтворювати свистом яку-небудь мелодію; насвистувати. *Що я свищу? Невже марсельєзу? Скоріше — вальс...* (Коцюб., II, 1955, 188); *По мосту йшов хлопчик літ на десять і свистів «Інтернаціонал»* (Сос., Вірші, 1954, 45).

СВИСТОК, тка́, ч. 1. Пристрій для свисту (у 1 знач.). *Засюрчав свисток кондуктора. І поїзд рушив* (Головка, II, 1957, 458); *Він зробив аж три свистки. Такі хороші та голосні!* (Є. Кравч., Квіти..., 1959, 81); // Пристрій для подання сигналів за допомогою свисту (у 3 знач.). *Він збив манометр і ударив залізом по боці [паровика]. Потому пустив пару в свисток* (Коцюб., II, 1955, 91); // *Дитяча іграшка, за допомогою якої утворюють свист. При дифтерії, скарлатині і т. д. заразний чинник може*

передаватись через дитячі іграшки, особливо ті, що їх діти беруть в рот (свистки, пискалки та ін.) (Підручник дезинф., 1953, 53).

2. Свист, утворюваний таким пристроєм. *Нарешті від соснового новенького будиночка почувся свисток, яким кличуть собак* (Ю. Янов., Київ. опов., 1948, 34); *Свисток судді — покотився по зеленому полю футбольний м'яч* (Вишня, I, 1956, 404); *Над лісом пролунав ледве чутний паровозний свисток* (Собко, Звич. життя, 1957, 9).

СВИСТОПЛЯСКА, и, ж., розм. Безладдя, плутанина в чому-небудь.

СВИСТОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до свисток. *Іздаля, з лісопилки Чути мирний свисточок, Рання пташка веселий Подає голосочок* (Мур., Лірика, 1954, 58); *У XIX — на початку XX ст. широко вироблялися дитячі глиняні іграшки — здебільшого свисточки у вигляді звірків, птахів та фігурок людей* (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 88).

СВИСТУЛЯ, і, ж., бот. (*Conioselinum Fisch.*). Багаторічна трава родини зонтичних з перистими листками і білими виїмчастими пелюстками.

СВИСТУН, а, ч. 1. Той, хто свистить. *Один з них дістав з кишені свистало і почав свистіти. Господар ресторації мовчки дивився на свистуна* (Казки Буковини..., 1968, 24); *Загін Янка пересвистувався, і пластуни... прозвали своїх «ворогів» свистунами* (Трубл., III, 1956, 120).

2. розм. Дитяча іграшка, за допомогою якої утворюють свист; свисток. — *Як будемо восени в городі на ярмарку, цілою громадою тобі свистуна купимо, — жартують батьки* (Мирний, IV, 1955, 245); — *Якого свистуна із верболозу вирізав, — усміхнувся хлопець, виймаючи з кишені двобічного свистка* (Стельмах, На.. землі, 1949, 369).

3. *перен.*, розм. Пуста людина; нероба, базіка. *Він відчує раптом глибоку приязнь до Івана. Значить, це не просто свистун... Ні! Це чоловік ідеї, якого не злякають тюремні ґрати* (Кол., Терен., 1959, 278); *Почув я позад себе таке противне, образливе хіхікання. Безумовно, хіхікав Хома. Свистун нещасний!* (Мик., Повісті..., 1956, 7); — *Бачив я серед теперішніх молодих таких свистунів, аж плювати хочеться. Такі кручені, такі дженджуристи, що й не підійди до них. А придивитись — у голові затірка* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 275).

СВИСТУНЕЦЬ, нця́, ч. Зменш.-пестл. до свистун 2. *Привозили сюди [в Опішню] із сусідніх сіл різноманітний крам і, продавшись, купували додому гостинці. На хазяйство — добротний глиняний посуд, а дітям — голосні свистунці* (Знання..., 3, 1970, 15).

СВИСТУХА, и, ж., розм. Жін. до свистун 1, 3.

СВИСТЮЧИЙ, а, е. Те саме, що свистячий 2. *Пітьма ще посилювалася від тиші. Ні тобі пошуму листя, ні крику нічного птаха, саме лише чалапкання м'яких постолів по твердій лісовій зелені та свистюче дихання* (Загреб., Диво, 1968, 152); *Шабля в повітрі зробила свистюче коло* (Ле, Наливайко, 1957, 291).

СВИСТЯЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до свистати.

2. у знач. прикм. Який утворює присвист, свист. *На свистячих інструментах звук утворюється вдунням повітря через отвір в корпусі (флейта) або через свисток (сопілка)* (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 26); *В її тіло впиалась гнучка, свистяча лозина* (Донч., III, 1956, 35); *Натужно чухає паровик, викидаючи в боки свистячі гейзери пари* (Кол., Терен., 1959, 148); // *З тембром свисту, зі свистом. Холодно було, і мороз йшов поза шкуру, коли вилітали перші свистячі згуки* (Коцюб., II, 1955, 313); *Вона підвела голову і тихо спитала свистячим шепотом: — Як «не прийде»?* (Збан., Таємниця..., 1971, 172).

△ Свистячі звуки (приголосні), лінгв.— приголосні, при вимовлянні яких повітря проходить через вузьку щілину між зубами і язиком, напр., с, з, ц. Зачепить [Синявін] конем базарного роззяву — той смачно вилається з притиском на свистячих приголосних (Ле, Міжгір'я, 1953, 69).

СВІТА¹, и, ж. Старовинний довгополий верхній одяг, звичайно з домотканого грубого сукна. Добра свита, та не на мене шита (Укр.. присл., 1955, 296); В дверях раз у раз з'являлись постаті чоловіків у довгих свитах та високих шапках (Коцюб., I, 1955, 20); Душно в хаті, а сиділи [селяни], хоч простоволосі, та в кожухах, у свитах (Головко, II, 1957, 71); // перен. Ознака приналежності до простих людей. По сім'ях не було ладу. Діти змагались з батьками.. Кожне поривалося вихопитися з свити та вскочити в панське пальто. Думали не про те, щоб бути хазяїнами, а як би, щоб не бути простими (Гр., II, 1963, 324).

Сіра свита: а) свита, пошита з грубого сірого сукна; одяг убогих людей; б) (зневажл.) бідний селянин у до-революційній Росії. — Нам треба з цієї сірої свити готувати і культурного хазяїна і справного вояку (Стельмах, I, 1962, 333).

СВІТА², и, ж., рідко. Те саме, що пбчет 1, 2.— Віват! Віват! — Так кричали незліченні юрби святочно повбраних людей,.. коли цісар, у супроводі намісника і численної свити, над'їхав із Дрогобича (Фр., III, 1950, 190); Снаряд розірвався зовсім близько й вибуховою хвилею поклав на дно окопу генералів та їхню свиту (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 240); В числі перших наймачів з'явився в цей ранок на березі й Савка Гаркуша в супроводі своєї поріділої свити (Гончар, Таврія, 1952, 101).

СВІТИНА, и, ж. Те саме, що світа¹. З хати по нитці — сироті свитина (Номис, 1864, № 10705); Раз увечері зимою, У одній свитині, Іде боса титарівна І несе дитину (Шевч., II, 1963, 102); //Благенька, поношена свита. Штани в його полатані, Подрана свитина; Куди не глянь — кругом бідний, Кругом сиротина! (Щог., Поезії, 1958, 66); Одягнув [Антів] свою свитину, підперезався мотузкою, взяв сокиру і пішов на гору (Чорн., Визвол. земля, 1950, 39).

СВІТИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до світи́на. Поїхала ж наша Мелася хоч і в свитинці, та у колясці, мов панночка... (Кв.-Осн., II, 1956, 370); Мати стягла з жердки свитинку, червоного пояса — кличе Василька одягатись (Вас., I, 1959, 208).

СВІТИНОЧКА, и, ж. Пестл. до світи́нка. Іде шляхом молодича, Мусить бути, з прощі. Чого ж смутна, невесела, Заплакані очі? У латаній свитиночці, На плечах торбина (Шевч., I, 1963, 31).

СВІТКА, и, ж. Те саме, що світа¹. Він.. швидко-нув через стіл свиту.— Що мені з твоєї свитки?.. Вона мені непотрібна... (Мирний, I, 1949, 257); З поранкових ще синюватих під тинами вулиць сходилось село. Сіряки і свитки перемішувались з білими та червоними кожухами (Стельмах, I, 1962, 20); *Образно. Зимно становиться [стає]... трави й квітки Хутко збираються в білі свитки (Олесь, Вибр., 1958, 209).

СВІТНИК, а, ч. 1. Той, хто шие свити. Шорник свитнику не товариш (Номис, 1864, № 1028); Шевчики, кравчики, ковалі, свитники.. зібралися на ярмарок погулять (Кв.-Осн., II, 1956, 19).

2. Той, хто торгує свитами.

СВІТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до світа¹. Прийшов він хутко. Поганенький на личку, рябий, як решето; штани сині, широкі, якась куца свиточка і на шії зелена хустка (Вовчок, I, 1955, 77).

СВІТЯНКА, и, ж., розм. Коротка свита. Найстаріший кожущок був у Тупотуна.. А щоб тепліше було,—

вдягав під його свитянку жінчину (Барв., Опов..., 1902, 304).

СВИЩ¹, а, ч. 1. спец. Дефект у чому-небудь у вигляді отвору або щілини. При неправильному проведенні процесу сушіння всередині матеріалу можуть виникнути внутрішні тріщини, що називаються свищами (Стол.-буд. справа, 1957, 49); // Прихована порожнина, раковина в металевому литві. Чавунна болванка з свищем.

2. мед. Отвір у стінці порожнистого органа або канал, що виник унаслідок хворобливого процесу і йде від хворого органа на поверхню тіла або від одного хворого органа до іншого. Кишковий свищ.

3. діал. Виїдений черв'яками порожній горіх.

4. діал. Дуже рідка страва.

◇ Свищі в борщі: а) дуже рідкий борщ без м'яса; б) нічого немає.

СВИЩ², а, ч. Вид дикої качки. У сазі підпасалася перелітна птиця: казарки,.. свищі (Тют., Вир, 1964, 374).

СВИЩИК, а, ч., розм. Те саме, що свисток. [Селі м (зриває з Бея свищика й голосно свистить):] До мене! (Сам., II, 1958, 212); Окремою групою керамічних виробів є іграшки — ліплені свищики у вигляді коників, пташок та набір глиняних глечиків (Нар. мист., 1966, 62); М'яко віддавалися в широкому ступі переключки тривожних голосів і свищиків (Кач., Вибр., 1953, 279).

СВИЩУВАТИЙ, а, е. З свищами (див. свищ¹ 1, 3). Свищуватий горіх.

СВІДЕР, а, ч., діал. Свердел.

СВІДЕРОК, рка, ч., діал. Зменш. до свідер. Бере [Тимофій] свідерок і однією рукою вміло ввірчує його в дерево (Стельмах, II, 1962, 34).

СВІДКА, и, ж., заст. Жін. до свідок.

СВІДКУВАННЯ, я, с., заст. Дія за знач. свідкувати. [Р у ф і н:] Коли б я був суддею, не впевнявся б на свідкування темного раба, на поклепи Кріспіна або Крусти (Л. Укр., II, 1951, 370).

СВІДКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і неперех., заст. Свідчити. [Л ю ц і й:] Я не хотів пошкодити Руфіну, бо кожен сам про себе хай свідкує (Л. Укр., II, 1951, 427).

СВІДОК, дка, ч. 1. Людина, що була присутня при якій-небудь події, пригоді й особисто бачила що-небудь; очевидець. [С и д і р:] У нас є свідки, що ти коней віддаєш злодіям! [О л е к с а:] Та бога ви побійтеся! Я вам десять свідків покажу, що в ту ніч, як у старшини коней покрадено, я був аж у Висці, на весіллі (К.-Карий, I, 1960, 43); Після того як весняна повідь затопила хату Бондаря Тихона, в печі знайшли живого сома.. Бицьк був свідком цієї події (Донч., VI, 1957, 8); // Сучасник і спостерігач чого-небудь. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав (Коцюб., I, 1955, 334); Коли життя ти не учасник, А тільки свідок віддаля, — Дарма чекатиме прекрасних Від тебе подвигов земля (Рильський, III, 1961, 85); // Предмет, річ, що існували під час подій, які відбувалися безпосередньо на цьому місці або неподалік. Глянь з високості на сі піраміди! В них кожний камінь — пророчистий свідок муки народу твого (Л. Укр., I, 1951, 254); Лавра [в Києві] — наш стародавній свідок виникнення і розвитку книгодрукування на Україні (Тич., III, 1957, 271); Голим віттям шурхотить об скло старий клен, свідок дзвінкої дитячої радості і юнацького змужніння (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 160); *У порівн. Третини села як не було.. Напівзруйновані димарі стояли, як німі свідки нещастя (Довж., I, 1958, 174).

Без свідків — наодинці з ким-небудь; без зайвих

людей. Закадили панотці.. І полилась їх розмова — щира, непотайна; без жадних свідків, чужих і своїх рідних (Н.-Лев., I, 1956, 120); Живий свідок — спостерігач або безпосередній учасник яких-небудь подій. Після смерті Анта декому здалося, що без нього жити в Любачі стало навіть легше, краще, бо він був живим свідком минулого, а такі свідки зайві (Скл., Святослав, 1959, 87); І слухають книгу війни і спомини свідка живого молодші брати Кошового (Уп., Вітчизна миру, 1951, 33); Набчний свідок див. набчний; Німій свідок див. німій; При свідках — у присутності кого-небудь. — Добре, діду! Гроші заплачу швидко, при свідках (Н.-Лев., IV, 1956, 194).

2. Особа, яку викликають до суду для посвідчення відомих їй обставин справи. Викликають свідків. Свідки доводять, що Гнат сварився з жінкою, вигнав її з хати, нахвалявся вбити (Коцюб., I, 1955, 76); Суддя викликала свідків: усі були присутні, вставали на виклик у різних місцях зали і знову сідали (Дор., Не повторю..., 1968, 250).

3. Особа, присутня при чому-небудь для офіційного підтвердження дійсності або правильності чогось. — Я ту [сюди] покличу писаря, зробимо контракт при свідках у нотарія [нотаріуса], і я вам зараз дам гроші (Фр., III, 1950, 70); Наречені розписуються. До столу підходять свідки молодого і молодої (Нар. тв. та етн., 6, 1967, 44).

СВІДОМІЙ, а, е. 1. Який має свідомість (у 1, 2 знач.). Чого Ви хочете умирати? Чи гадаєте, що ліпше.. переходити з органічного світу свідомого в неорганічний і несвідомий? (Стеф., III, 1954, 130).

2. Пов'язаний з розвитком свідомості (у 2 знач.), розуму; усвідомлений, розумний. Свідоме життя; // Який спирається на систему певних поглядів. Світогляд І. В. Мічуріна як свідомого матеріаліста-діалектика остаточно сформувався після перемоги Великого Жовтня, в процесі глибокого вивчення теорії марксизму-ленінізму (Укр. біох. ж., XXVII, 4, 1955, 419).

3. Який має свідомість (у 2 знач.); який правильно розумів й оцінює навколишню дійсність. — Я хочу нарешті бути свідомим.. і вяснити собі все як слід, а там — що буде, те буде (Л. Укр., III, 1952, 681); В члені партії приймаються свідомі, активні і віддані справі комунізму робітники, селяни і представники інтелігенції (Статут КПРС, 1961, 7); — Революції потрібні свідомі бійці, революція — це не тільки визволення з-під класового гніту, це велике світло для трудової людини (Гончар, II, 1959, 342); // Перейнятий свідомістю. [Ж і р о н д и с т:] Я б тішився, що прийшлим поколінням послужить, може, нащось сая туга, сей жаль безумний за нелюдським щастям свідомого конання для ідеї (Л. Укр., II, 1951, 179); Комунізм на відміну від усіх попередніх суспільних формацій виникає не стихійно а створюється свідомою, творчою працею радянського народу (Ком. Укр., 2, 1969, 3); // чого. Який розуміє, усвідомлює що-небудь. Свідомий свого стану робітник се такий робітник, що тямить своє право і не надіється ні на кого, окрім себе та своїх товаришів (Л. Укр., VIII, 1965, 26); Став затихати галас. Але Шумило, свідомий своїй гідності, не починав, чекав, доки зовсім не стихне на майдані (Головко, II, 1957, 308); Ми, шануючи й люблячи традиції,.. беручи із світової скарбниці все позиточне, свідомі того, що ми живемо в новому світі і тому зобов'язані сказати нове слово (Рильський, IX, 1962, 10).

4. Зроблений, заподіяний з певним наміром, навмисно. — Сьогодні Русевич знов категорично заборонив нам мріяти про щось подібне.. Ну, а мені й Іванові Степановичу щось не хочеться обвинувачень у свідомому

шкідництві (Шовк., Інженери, 1956, 60); // Ужитий з наміром, з певною метою. Нема нічого дивного, що зустрічаємо ми українізм — свідомі, звичайно, і художньо-цілеспрямовані — в «Полтаві» Пушкіна чи в його «Гусарі» (Рильський, III, 1956, 90).

Свідомий себе, рідко — при повній пам'яті, свідомості. — Дозвольте, містер Іван, хто вас навчив ставитись до нас з таким упередженням? Адже ми ваші союзники. Ми поважаємо вас.. — А я ні.— Як—ні? Чому?.. Ви цілком свідомі себе? (Довж., I, 1958, 304).

5. діал. Знайомий, відомий. Грек проходить скритні знав, шляхи ж свідомі обминав (Сл. Гр.); Се корова свідомо — хіба ж ми не знаємо її (Сл. Гр.).

СВІДОМІСТЬ, мості, ж. 1. філос., псих. Процес відображення дійсності мозком людини, який охоплює всі форми психічної діяльності й зумовлює цілеспрямовану діяльність людини. Свідомість розглядається як властивість високоорганізованої матерії — мозку, якою володіє тільки людина (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 453); Свідомість ввижається мені як нервова діяльність певної ділянки великих півкуль, що має у даний момент, за даних умов певну оптимальну (мабуть, це буде середня) збудливість (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 71); Свідомість є функція мозку; Первинність матерії і вторинність свідомості; // Психологія, а також політичні, філософські, релігійні, мистецькі і т. ін. погляди людей як представників певних суспільних класів. Не свідомість людей визначає їх буття, а, навпаки, їх суспільне буття визначає їх свідомість (Ленін, 26. 1972, 49); Суспільна свідомість; Соціалістична свідомість; Пережитки капіталізму в свідомості людей.

2. Сприйняття, розуміння навколишнього, властиві людині; розум. Вся його хвилюва відвага, що походила швидше з притуплення свідомості, ніж з почуття сили, щезла без сліду (Фр., VI, 1951, 160); Хвороба дружини занепокоїла його, але наближення смерті не дійшло до його свідомості (Довж., I, 1958, 435); // Здатність осмислено сприймати навколишнє; притомність; протилежне н е п р и т о м н і с т ь, б е з п а м'я т с т в о. Машинально відповідає він на запитання, але сон змелів його свідомість (Тулуб, Людолови, I, 1957, 14).

Загубити (згубити) свідомість див. загублювати, згубити; Затемнювати (затемнити) свідомість див. затемнювати; Зникати (зникнути) з свідомості див. зникати; Паморочити свідомість див. паморочити; Приходити (прийти) до свідомості див. приходити; У повній свідомості — не впадаючи в безпам'ятство, непритомність. Умирав Довбуш. Умирав у повній свідомості (Хотк., Довбуш, 1965, 408).

3. Ясне розуміння, усвідомлення чого-небудь. Вона почала пити.. Лише інколи прокидалась в ній свідомість свого стану, і тоді серце обливалося жалем (Коцюб., I, 1955, 69); Він не злякався, бо свідомість того, що сталося, прийшла раніше за почуття страху (Ткач, Моряки, 1948, 20); // Розуміння, усвідомлення суспільного життя людиною як представником певного суспільного класу, шару. Хоч у нашій родині все жили українські традиції, та національна свідомість прийшла до мене аж на 12 році життя (Коцюб., III, 1956, 280); Великі справи та благородні цілі високо піднесли свідомість і духовну могутність радянських людей (Довж., III, 1960, 8); // Думка про що-небудь, відчуття чогось. Докія несказанно терпіла від свідомості, що «сиротіє» (Коб., Вибр., 1949, 21); Рота була вишикувана. Маслюк, блідий від свідомості свого приниження, стояв на три кроки від лівого флангу (Багмут, Щасл. день.., 1951, 71).

4. діал. Знайомство. Для мене усе зроблять по свідомості (Номис, 1864, № 183); По свідомості це я вас наділив (Сл. Гр.).

СВІДОМО. Присл. до свідомий 2—5. [К о м а н - д о р:] *Що ж, вам було відомо, які вас тут повинності чекають. Свідомо ви обрали вашу долю, і ваше каяття прийшло запізно* (Л. Укр., III, 1952, 380); *Іван Франко свідомо прагнув до єдиної літературної мови* (Рильський, III, 1956, 79); [П а р в у с:] *Не випадком, а свідомо Руфін про нього Крусті розплекав!* (Л. Укр., II, 1951, 443); *Граціані свідомо обдурював старого гетьмана* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 399); — *Ні, товаришу Попович, — продовжував Бондаренко. — Це якраз ви та ваші друзі хочете — свідомо чи не-свідомо, це вже вам видніше, — забити клин між нами* (Головко, II, 1957, 464).

СВІДОЦТВО, а, с. 1. Офіційний документ, який підтверджує, свідчить якийсь факт або містить відомості про кого-небудь; посвідчення. *Демидова не прогнали з гімназії, лише дали йому свідоцтво відходу і порадили записатися до іншої гімназії* (Мак., Вибр., 1954, 77); *Одержавши свідоцтво про закінчення школи, вона серйозно задумалась над тим, як їй бути далі* (Збан., Переджнив'я, 1955, 89); *Щороку вчені Академії [наук Української РСР] одержують близько 300 свідоцтв на винаходи* (Ком. Укр., 1, 1969, 34); *Свідоцтво про одруження; Свідоцтво про народження.*

Метричне свідоцтво див. метричний; Прохідне свідоцтво див. прохідний.

2. заст. Свідчення. *Коли актор розповідає вам про свій сценічний доробок, він показує саме ті афіші, які вважав найяскравішим свідоцтвом своєї суспільної корисності* (Мист., 6, 1967, 13); *Призвичаював [Міхонський] його розуміти історію.. аналітично, із свідоцтв та настрів тогочасних людей, а не з готових, шаблониових конструкцій шкільних підручників* (Фр., III, 1950, 37); *Віки говорять. Слухай річ століть, Минулого свідоцтво незабутнє* (Бажан, Роки, 1957, 226); *Петро зовсім не бажав собі того, щоби панотець і Славко та свідчили фальшиво. Навпаки, він бажав собі свідоцтва правдивого* (Март., Тв., 1954, 378).

СВІДЧЕННЯ, я, с. 1. Факт, річ, обставина, що підтверджують що-небудь. *Велика Жовтнева соціалістична революція стала яскравим свідченням інтернаціоналізму нашої партії в його практичному здійсненні, в дії* (Ком. Укр., 6, 1973, 49); *Словники — справжні, путящі словники з широким ілюстративним матеріалом — є не тільки зведенням в одно місце мовних багатств, а разом з тим і свідченням розумового, духовного багатства* (Рильський, IX, 1962, 124); — *Як спали, Даниле Денисовичу? — Чергова ввічливість лікаря. Свідчення професійної чемності* (Дмит., Обпалені.., 1962, 8); *Весна! Скільки свідчень про неї, ознак!* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 215).

2. Повідомлення про щось, підтвердження чого-небудь очевидцем або обізнаною у певній справі людиною. *Є свідчення, що в списках розповсюджувався «Кобзар» на Кавказі* (Тич., III, 1957, 126); // *Розповідь про що-небудь (у книгах, документах). Письменник [Я. Галан] залишив цікаве свідчення про те, як працював він над памфлетами і фейлетонами, написаними у Нюрнберзі* (Іст. укр. літ., II, 1956, 608); *За свідченням Бонч-Бруєвича, Іван Франко надсилав листи до редакції, йому ж переправляли в Галичину «Искру»* (Наука.., 5, 1966, 8).

3. Давання показань на суді або на допиті; показання свідка. *Вони насторожились, коли слухали свідчення Супруна Кочубея, який розповів судові, як у день убивства Явдоха Гопта лаяла його глитаєм* (Донч., III, 1956, 13); *Навчився [Кузьма] прибирати, що погано лежало... давати невірні свідчення по судах* (Стельмах, II, 1962, 296); *Коли зайшли до сіл'ради, там уже були оперуповноважений і слідчий. Гнат коротко розповів*

їм про все, що трапилося. Уповноважений записав свідчення в протокол (Тют., Вир, 1964, 192).

СВІДЧИТИ, чу, чиш, недок., перех. і неперех. 1. Будучи свідком, очевидцем або обізнаною у певній справі особою, підтверджувати істинність, правильність чого-небудь. *Підпілля в Києві заслуговує на спеціальну наукову роботу.. Я спробую відновити, як воно було. Історичні факти треба зберігати. А наші залізничники перед вами ще не свідчили? О, вони чи не найбільш од усіх зробили! У них був підпільний райком партії...* (Ю. Янов., II, 1954, 15); *Як свідчать товариші Сергія Мироновича [Кірова], він мало бував у штабах, а все більше на фронті* (Тич., III, 1957, 23); // *Повідомляти, стверджувати що-небудь (у книгах, документах). Цей час [70-і роки XIX ст.] в Галичині був самим мертвим, як свідчать історики* (Коцюб., III, 1956, 29); *Енциклопедія свідчила, що проказа має досить довгий інкубаційний період* (Смолич, I, 1958, 88).

Свідчити повагу (подяку, симпатію і т. ін.) кому — висловлювати кому-небудь свою повагу, подяку, симпатію і т. ін. *Свідчу Вам, дорогий Добродію, свою повну симпатію і найсердечніші бажання здоров'я та сили* (Коцюб., III, 1956, 263).

2. Бути, служити свідченням, доказом чого-небудь; доводити щось. *Ви [Л. О. Яновська] великий майстер у виборі сюжетів, про що свідчать хоч би прислані до альманаху оповідання й комедія* (Коцюб., III, 1956, 243); *Які глибокі були в нього [О. С. Пушкіна] враження від української природи — свідчить знаменитий уступ у.. «Полтаві» — «Тиха українська ніч»* (Рильський, III, 1955, 191); *Артем був певен, що гайдамаки кинуться принаймні до цього місця, де було обстріляно їхній роз'їзд. За це свідчили і кулі, що пролітали над головою* (Головко, II, 1957, 568).

3. юр. Давати показання на суді або на допиті як свідок. [П е р у н:] *Було йти там на суд та свідчити за своїм Казидорогою* (Фр., IX, 1952, 386); — *Тарас свідчив, що впізнав в палеонтологів пасажира, з яким познайомився в поїзді* (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 232).

Криво свідчити див. криво; Свідчити під присягою див. присяга.

4. Офіційно підтверджувати дійсність, істинність чого-, кого-небудь; підписом або печаткою завіряти що-небудь. *Свідчити підпис; Свідчити особу.*

СВІДЧИТИСЯ, чуся, чишся, недок. 1. заст. Посилатися на кого-небудь як на свідка або на що-небудь як на свідчення; // *Клястися ким-, чим-небудь. [Д ж о н а - т а н:] Свідчусь моїм життям: і я не краще жив* (Л. Укр., III, 1952, 76); *Богом свідчиться, а чорту душу запродав* (Номис, 1864, № 6790).

2. Пас. до свідчити 4. *Федір Леbedка.. дістав з кишені видану йому довідку, де свідчилось, що він намолотив 600 центнерів зерна* (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 171).

СВІЖАК, а, ч., розм., рідко. 1. Те саме, що новачок. — *Ви, здається, свіжаки тут, не брали ще участі в наших грацих війнах?* (Гончар, Таврія, 1952, 172).

2. Свіжа вода, свіжий продукт і т. ін. *Витягла [дружина воду], налила свіжака.. у відра, взяла їх на коромисло, понесла* (Гончар, Тронка, 1963, 61).

СВІЖЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до свіжий. *На полі Вовк Овечку взяв..: він бажав М'ясу свіженького давненько* (Гл., Байки.., 1959, 64); *Дядина.. роблені квітки достає. — Ні, дядиночко: я свіженькими затикаюсь, — піду в ліс* (Барв., Опов.., 1902, 82); — *Самі спожили свіженьку й гарячу рибку, а ви, мовляв, їжте й холодну й нетривну* (Н.-Лев., II, 1956, 249); [М а р т а:] *Романочку! Я там положила тобі свіженької сметанки* (Мороз, П'єси, 1959, 141); — *Якби мені води свіженької! — по-прохала Іва* (Л. Янов., I, 1959, 402); *Ось люди дійшли*

майже до стражників. Від тих, притримуючи шаблю, відокремився старший, перехоплений свіженьким.. ремінням (Стельмах, I, 1962, 573); Ранок свіженький та росистий (Вовчок, VI, 1956, 293); Галин голосок свіженький дзвенить—Галю розкажує, що бачила, що чула (Вовчок, I, 1955, 314); Всі вони свіженькі, рум'яненки, з природи чи від фарби (Вільде, Сестри.., 1958, 103); Є в Севастяна Миколайовича окрема кабінка з столиком, застеленим скатертиною. Тут знайдеш свіженьку газетку і журнал (Шиян, Баланда, 1957, 83).

По свіженьких слідах — те саме, що По свіжих слідах (див. слід¹). Докопувалися [начальники] по свіженьких слідах причин тієї катастрофи. Оглядали цех (Коз., Листи.., 1967, 254).

СВІЖИЙ, а, е. 1. Який не втратив своїх природних властивостей, своєї якості. Печінка, свіжа й блискуча, сльозилась (Коцюб., II, 1955, 361); Двоє незнайомих Сагайді бійців.. мирно бесідували, наперемінки сьорбаючи з казанка свіже, ще напухирене пишним шумом молоко (Гончар, III, 1959, 318); // Тільки що приготовлений. По хаті розходилась запашна пара свіжої кави (Коцюб., I, 1955, 393); В кімнаті приємно пахне свіжими пасками (Тулуб, В степу.., 1964, 488); // Недавно або тільки що зрізаний, зірваний (про квіти, рослини). У мене в хаті щодня свіжий букет з літніх квіток (Коцюб., III, 1956, 406); Біля самого ліжка на тумбочці стояв маленький кошук з свіжими синіми квітами (Гончар, III, 1959, 320); // Недавно скошений (про сіно, соломі). Лежу собі та й думаю, а сон мене так і клонить: сіно пахуче, свіже (Вовчок, I, 1955, 74); Медяно пахла свіжа житня солома (Головко, II, 1957, 145); // Який не піддано солінню, маринуванню, консервуванню і т. ін., залишений у природному вигляді. Як побачив [писар] добру страву та ще в свіжою рибою, так і прийнявся молотити, наче ще нічого зранку і не їв (Кв.-Осн., II, 1956, 167).

2. Який не був у вжитку, не використовувався. Мар'яна внесла свіжої з морозцем соломи, розстелила і запнула її.. рядом (Стельмах, II, 1962, 400); // Чистий. не забруднений (про білизну, одяг і т. ін.). — Поки там моя жінка мие дітей та дає їм свіжі сорочечки. дай лишень піду я троха в поле (Фр., IV, 1950, 64); Поранених перев'яжуть свіжими бинтами, покладіть їх у ряд, і шаблі покладіть поруч (Довж., I, 1958, 186).

3. Нічим не зіпсований, чистий, який постійно або часто оновлюється (про повітря). Ходжу я на волі — не дишу, а несито ковтаю свіже повітря, упиваюся й ним, і сонцем, і прохолодою (Коцюб., I, 1955, 466); // Тільки що набраний, принесений з колодязя і т. ін. (про воду). — Хіба тут тобі води немає? — показує [генеральша] на графин з водою. — Це вже давня... Я хотіла свіжої напитись, — каже Уляна (Мирний, I, 1949, 201); — Тимку. принеси свіжої води з яру. — Тимко звалив на плечі.. бочонок. пішов до потоку (Тют., Вир. 1964, 226).

◇ Виводити (вивести) на свіжу воду див. виводити¹: На свіже повітря 'виходити (вийти, вириватися, вирватися і т. ін.)] див. повітря; На свіжому повітрі див. повітря; Свіже повітря див. повітря.

4. Досить холодний, прохолодний. Почина світати, Свіжим вітеречком стало подихати (Щог., Поезії 1958, 102); Заходив свіжий літній вечір (Ле Побратими, 1954, 23); Між лісистими відногами далеких Карпатських гір вигинається та мерехтить свіжа й прозора ріка (Ю. Янов., IV, 1959, 67); // Сповнений прохолоди. Непроглядний гай стоїть тихий та спокійний. темний та свіжий (Вовчок, I, 1955, 367); // мор. Сильний (про вітер, хвилю). Море синє аж чорне, тільки білою піною б'є об берег. Свіжий вітер з моря зриває ту піну і кидає в обличчя дрібненькі бризки (Коцюб., III, 1956, 134); Свіжий низький бриз забив у паруси

(Ю. Янов., II, 1958, 73); Пліт їхній таки плів на свіжій хвилі.. Він був міцний і врятував їх від смерті (Кучер, Голод, 1961, 186).

5. Який не втратив своєї яскравості, блиску, природних барв. Очі карі, ясні... пишний матовий колір довгообразного виду, — усе було ніби намальоване найсвіжішими фарбами (Н.-Лев., IV, 1956, 230); Крізь голе галуззя вдалині різнув очі свіжою синню великий, під бляхою, дім Варчуків (Стельмах, II, 1962, 365); // Яскраво-зелений, молодий (про зілля, листя дерев і т. ін.). На тлі свіжого.. лісу показується біла мурована брама (Коцюб., III, 1956, 139); Земля прокинулася від довгого зимового сну.. Де-не-де пробивалася свіжа травичка (Тулуб, В степу.., 1964, 39); // перен. Дзвінкий. звучний, чистий (про голос, сміх). Галю голосно гукала й звала, та дарма розносивсь свіжий розпачливий голосочок (Вовчок, I, 1955, 312); Свіжий голос Петльованого зразу засипав тиху кімнату життям і звуками (Вас., I, 1959, 80); — В нашім краю тихо! — засміялась Настя. Той свіжий, сливе дитячий сміх роздратував Гната (Коцюб., I, 1955, 50); // перен. Яскравий, виразний, який не забувся. Вчора була я на хуторі Миколи Васильовича... тепер пишу Вам під свіжим враженням (Л. Укр., V, 1956, 243); Ранкове зворушення було надто свіже в пам'яті (Тулуб, Людолови, I, 1957, 26).

6. Який має добрий вигляд, повний здоров'я, сил, енергії (про людину). Обсипана рожевим світлом, свіжа та гарна, Настя здавалась запашною трояндою (Коцюб., I, 1955, 69); Щоразу він приїздить до матері саме таким: свіжий, підтягнутий, тропічними зливами скупаний (Гончар, Тронка, 1963, 139); // Який свідчить про такий стан. Крізь молоду свіжу шкіру пробивалася граюча кров, зуби білили рівні та густі (Мирний, IV, 1955, 119); Підтягнута постать і свіже обличчя начальства нічим не вказували цілоденної п'янки (Стельмах, II, 1962, 219); // перен. Якому притаманна безпосередність почуттів, сприйняття. Я був чистий і свіжий, ти розумієш, я був молодий.. Ти розумієш, що значить молодим бути і чистим? (Коцюб., II, 1955, 295); Зараз душа його по-юнацьки свіжа і вразлива, далека від марудного господарчого клопоту і шляхетських мудрувань Стадницького (Стельмах, I, 1962, 36).

7. перен. Який відновив свої сили, енергію, бадьорість, виспавшись, відпочивши. Голова ніколи не болить, встаю вранці бадьорим, свіжим, чого ніколи вдома не було (Коцюб., III, 1956, 328); // рідко. Який освіжає, відновлює сили, енергію, бадьорість. В йому [курєні] ми простяглися. Чекаючи Богдана та Дениса, I, випивши по чарці по малій, Пурхнули стиха в свіжий сон ясний (Рильський, I, 1960, 170); // Не виснажений, не стомлений. [М а р т и н:] Запрягай же свіжих [копей] у нашу натачанку та поїдемо зо мною (К.-Карий, I, 1960, 336); Він скочив на свіжого, підведеного ад'ютантом коня й без жодного слова помчав до палацу Стадницького (Стельмах, I, 1962, 644); // Не вичерпаний, не розтрачений або поновлений. В цю [відстаючу] бригаду новаки включить їх попросили..: — Як слід натиснемо, братки, у нас же свіжі сили! (Дор., Три богатирі, 1959, 23); // Який не брав ще участі в бою, маневрах і т. ін. — Військо босе, виснажене. Тільки свіжі сили можуть врятувати становище... (Довж., I, 1958, 212).

◇ На свіже око див. око¹; На свіжу голову — поки не втомився; після того, як відпочив; На свіжу пам'ять — поки добре пам'ятається, поки не забулося; Свіже око — око, яке не звикло до чого-небудь, яке уперше бачить щось і одразу помічає те, чого не видно іншим. Висловила [Надійка] думки та міркування людини, яка поглянула на виробництво свіжим і неупередженим оком (Коз., Листи.., 1967, 140).

8. Який недавно або тільки що виник, з'явився; який недавно або тільки що зробили. Межи деревами, серед кущів міртових та лаврових, видно ще свіжі сліди недавно повикопуваних п'єдесталів від статуй (Л. Укр., II, 1951, 385); За селом над свіжою ямою стоїть, покій-на долі, тиха й добра Федорченкова мати (Довж., I, 1958, 57); // Недавно або тільки що надрукований, виданий (про газети, журнали і т. ін.). «Ради» мені більше не посилай, бо редакція почала посилати мені її сюди — і я маю щодня свіже число (Коцюб., III, 1956, 421); Стоять кілька застелених червоними скатерками столів, і білява дівчина видає тут свіжі газети, шахи (Собко, Любов, 1935, 5); Робітники привітно кивали один одному, підходили до дошки об'яв і розглядали свіжі плакати (Панч, На калин. мості, 1965, 118); // Якого не було раніше; новий. — Ти мені скажи: яка нам біда? — Хіба ми давньою бідою не вдовольнимось? Та й свіжа не забариться (Вовчок, I, 1955, 148); — От тобі й на! — мовив війт. — Маємо свіжого злодія. Пішла дитина з села, як дитина, а тепер нам привозять злодія (Фр., IV, 1950, 44); Ми, школярі, набираємо взимку свіжих знань у голову (Ю. Янов., I, 1954, 75); // Якого не зазнавав, не відчував раніше. Він ввесь — порив, бажання, свіже, пекуче, аж до фізичного болю (Коцюб., II, 1955, 258); // Недавно або тільки що вчинений. Він вдруге за ці дні випробовує свою долю. Це безглуздя — прийти після свіжого вбивства до людини, яку ти тяжко обдуриє (Стельмах, II, 1962, 287); // Не такий, як раніше; інший. Деякі, навіть крапці режисери, все ще продовжують працювати по-старому, уникаючи свіжого прочитання п'єси (З глибин душі, 1959, 70); // Який раніше не був у тому чи іншому місці або товаристві, уперше з'явився де-небудь. Шевченко близько знайомився з усіма свіжими людьми, які приїжджали в Новопетрівське укріплення (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 349); Кому-кому, а Тарасові, свіжий на шахті людині, працювати на в'язких рудах було особливо важко (Ткач, Плем'я.., 1961, 183); Від нашого концтабору навіть сліду не залишилося.. Свіжий людині тепер і повірити важко, що тут колись лилася кров (Коз., Гарячі руки, 1960, 108); // Ще нікому не відомий; останній, найновіший. Бекір користувався з кожної вільної хвилини і приносив слабому свіжі новини з вулиці (Коцюб., II, 1955, 155); Свіжих новин ніяких не принесли [заробітчани]: те, що й Муха — гомонять, базікають всячину (Головко, II, 1957, 226); // Уперше висловлений, запропонований, вжитий і т. ін.; оригінальний. Повне незнання мови, убогість думки.., брак свіжих римів [рим]! (Коцюб., III, 1956, 25); Мабуть, ніде доцільна думка, свіжа ініціатива не поширюється з такою блискавичною швидкістю, як на фронті (Гончар, III, 1959, 224).

◇ Абій свіжа копійка див. копійка; Свіжими слідами; По свіжих слідах див. слід¹.

СВІЖИНА, й, ж., розм. 1. Свіже м'ясо. Украв [Бідчуків] віацю.. Всі зраділи, бо давно вже не їли свіжини. Юрчик заходився куховарити (Хотк., II, 1966, 163); — Приходьте ж ввзавтра до мене на свіжину.. Славного кабаника моя Ганя відгодувала (Зар., На.. світі, 1967, 193).

2. рідко. Свіжість (у 1 знач.). Узькі глибокі щілини темніли внизу, вкриті тінню, і манили до себе очі своєю чарівною свіжиною та прохолодою (Н.-Лев., II, 1956, 386); Ледве не захлинулася [дівчина] свіжиною ранкового повітря, змішаного з пахощами квітів (Ле, В снопі.., 1960, 204).

СВІЖИНКА, и, ж. Пестл. до свіжини 1.

СВІЖІТИ, йть, недок., рідко. Те саме, що освіжати. Холодне повітря свіжило, весною пахло навкруги (Ле, Мої листи, 1945, 87); Господарка.. лагодила на столі

квіти, що скрашали накритий до бенкету стіл і свіжили темні шпалери кімнати (Досв., Вибр., 1959, 254).

СВІЖІСІНЬКИЙ, а, е, розм. Дуже свіжий. У нього є різні переконання, так сказати, про запас. Одно зноситься, він собі байдуже, виймає друге, свіжісіньке (Фр., III, 1950, 258).

СВІЖІСТЬ, жості, ж. 1. Властивість і якість за знач. свіжий. Свіжість продуктів; Свіжість білизни; Свіжість трави манила здалека, а медовий запах квітів наповнював повітря (Кобр., Вибр., 1954, 156); В редакційних кімнатах віяло свіжістю щойно вимитих підлог (Жур., Нам тоді.., 1968, 47); Твори Руставелі — ані в огні не горіли, ані в воді не тонули! І були вічні в своїй свіжості, і були оптимістичні, тверді-непорушні (Тич., III, 1957, 61); Новаторство в мистецтві — це не штучкарство, не трюк, не мода. Це свіжість погляду митця на світ, більша, ніж у звичайної людини (Літ. газ., 12.I 1962, 3).

◇ Не першої свіжості: а) не дуже чистий; б) уже відомий, не дуже новий. Прийшли Юхим з Мухой. Але нових ніяких не принесли вістей. Ото, що Дудка Панас із Митром виїздили, та й вже... Власне, і це вже не першої свіжості — ранішні вісті (Головко, II, 1957, 300).

2. Чисте, прохолодне повітря; прохолода. По нічних дощичку порох ледве знімався над шляхом, свіжість така округи, і широта, й благодать, що не надихаєшся (Вовчок, I, 1955, 349); Роман похапцем виходить з сторожки, і свіжість провесни одразу ж охоплює його (Стельмах, I, 1962, 259); Туман, волога, свіжість літньої ночі студили гарячу голову (Тют., Вир, 1964, 321); *Образно. Нема простору, нема свіжості, щоб дихнути на всі груди, — хоч пропадай! (Мирний, V, 1955, 347).

3. Гарний, здоровий вигляд. В тюремних мурах залишила вона свою свіжість (хто б сказав, що їй всього двадцять п'ять років?) (Вільде, Сестри.., 1958, 393); Ні врода, що в сестрі цвіла, Ні свіжість.. У ній привабить не могла (Пушкін, Б. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 55); // перен. Безпосередність у почуттях, сприйнятті. — Дивлюся я на вас і в глибині душі заздрю: прожити таке життя.. посивіти на роботі і зберегти таку мрійність, таку свіжість почуттів (Собко. Справа.., 1959, 28).

СВІЖІТИ, ію, ієш, недок. 1. Ставати холоднішим (про вітер, воду і т. ін.); // безос. Холоднішати (про погоду). Стало свіжити, з Дніпра потягнув вітрець (Вовчок, I, 1955, 317).

2. Набувати кращого, здоровішого вигляду (після відпочинку, купання і т. ін.); набиратися сил, бадьорості; здоровшати. Трясли [розвідники] на себе густе, листате гілля, оббризкуючись рясною росой, свіжіючи на виду, борюкаючись і жируючи під своїм крилатим зеленим душем (Гончар, III, 1959, 436).

3. Ставати яскравішим, густішим (про колір, забарвлення і т. ін.). Од вітрів свіжіють небосхили (Дмит., Вірші.., 1949, 11).

СВІЖІШАТИ, аю, аєш, недок. Те саме, що свіжити. Вітер чимдалі свіжішав (Ткач, Жди.., 1959, 31); // безос. Надворі почало свіжішати. Ясний місяць зблід, засоромившись зірки та червоного ранку (Н.-Лев., I, 1956, 66); Вітрець налітає поривами, і з кожною хвилиною свіжішало (Довж., V, 1957, 572).

СВІЖО. 1. Присл. до свіжий 4—6, 8. В лице так свіжо вітер віяв.. (Сос., II, 1958, 352); Сонце і повітря лоскочуть щокі, а зелень ялинових гілок виглядає з-під снігу так свіжо, що, здається, надворі стоїть весна (Коцюб., I, 1955, 410); Підняла [дівчина] батіг, Гукнула свіжо й весело на мулів, І чудно уші правий з них прищулив, І знявся пил, немов рожевий дим (Рильський, I, 1960, 184);

Софія Іванівна була вже в ліжку і читала «Кобзар». —.. Мені подобається. Написано свіжо, просто і зворушливо (Тулуб, В степу..., 1964, 83).

2. присл., розм. Щойно, недавно. [О с т а п:] Здоро! Давно тут? [В а с и л ь:] Оце свіжо перепливи [річку], бач, і досі не обсохли! (Кроп., III, 1959, 91).

3. у знач. присудк. сл. Прохолодно; досить холодно. Здається, що се все на небі робиться: ..пахучо, свіжо, тільки листячко шепчеться (Барв., Опов..., 1902, 82).

СВІЖО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **свіжий** у 1 знач., напр.: **свіжозаморжений** і т. ін.; у 5 знач., напр.: **свіжозелений** і т. ін.; у 6 знач., напр.: **свіжошбкий** і т. ін.; у 8 знач., напр.: **свіжовібраний**, **свіжовідосний**, **свіжовімащений**, **свіжозасніжений** і т. ін.

СВІЖОВІГОЛЕНИЙ, а, е. Який (якого) недавно або тільки що виголили; який недавно або тільки що вигорівся. *Свіжовиголена голова [хлопця] була світло-бузкового кольору* (Перв., Дикий мед, 1963, 135).

СВІЖОВИКОПАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що викопали. *Неподалік від церкви, на майдані, помітив [Капніст] людей коло свіжовикопаної ями* (Полт., Повість..., 1960, 86).

СВІЖОВИМИТИЙ, а, е. Який (якого) недавно або тільки що вимили. *Кузьма обережно тупцює босими ногами по свіжовимитій підлозі* (Стельмах, II, 1962, 93).

СВІЖОВИПЕЧЕНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що випекли. *Прокинувшись уранці, він чує, як Оріся торохтить у хатині кочергами, звідти пахне підпаленим свіжовипеченим хлібом* (Тют., Вир. 1964, 283).

СВІЖОВИПРАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що випрали. *У свіжовипраній, розстебнутій гімнастсьорці, з мішком зерна через плече, іде і йде вподовж ниви Данько* (Гончар, II, 1959, 220).

СВІЖОВИПРАСУВАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що випрасували. *На столі була свіжовипрасувана скатертина* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 192).

СВІЖОВИРИТИЙ, а, е. Який недавно або тільки що вирили. *Брага — бригадир бульдозеристів — перекиватиме з своєю бригадою норми, а ще трохи пізніше в свіжовиритому руслі блакитнітиме дніпровська вода* (Гончар, Тронка, 1963, 262).

СВІЖОВИРОБЛЕНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що виробили. *В божому храмі страшенно пахло свіжовиробленими кожухами і розігрітим воском* (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 14).

СВІЖОВИРУБАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що вирубали. *На свіжовирубаних чагарях, де ще з тиждень тому підготували місце для корчування, я побачив старого Хорбута* (Мур., Бук. повість, 1959, 304).

СВІЖОВИСТРУГАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що вистругали. *Я шукала свій полк і свою санроту, розглядаючи свіжовистругані дощечки-дороговкази, понабивані на темних, подряпаних кулях стінах* (Дмит., Обпалені..., 1962, 28).

СВІЖОВІДКИНУТИЙ, а, е. Який недавно або тільки що відкинули. *Свирид Яковлевич відкидає лопушину і вдихає в себе пахощі свіжовідкинутого сиру — звісно, Уляна принесла для дітей* (Стельмах, II, 1962, 104).

СВІЖОВМИТИЙ, а, е. Якого недавно або тільки що вмили; який недавно або тільки що вмився. *Підійшов старший піонервожатий Бабака. Він, мабуть, щойно з постелі, свіжовмитий, з мокрою волоссю аж капала вода* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 66).

СВІЖОГОЛЕНИЙ, а, е. Який (якого) недавно або тільки що поголили; який недавно або тільки що пого-

лився. *Дуже чистенький, свіжоголений Бобецький стояв з капелюхом у руці обличчям до народу* (Вільде, Сестри..., 1958, 261).

СВІЖОЗВАРЕНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що зварили. *Пробував [Пеньок] свіжозвареного пива* (Загреб., Диво, 1968, 377).

СВІЖОЗВЕДЕНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що звели. *Вийшов [Левко] на подвір'я до коней, що стояли в свіжозведених, ще не покритій стаєнці* (Стельмах, I, 1962, 604).

СВІЖОЗІБРАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що зібрали. *Свіжозібране насіння соняшника; Свіжозібрана картопля.*

СВІЖОЗІДРАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що зідрали. *На яблунях висять свіжозідрані бичачі шкури* (Тют., Вир. 1964, 328).

СВІЖОЗОРАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що зорали. *Сонечко сяяло, — зелена озимина й свіжозорані ниви гейби втягали в себе його тепленьке проміння* (Кобр., Вибр., 1954, 45); *З луку, з лісу, степу плинули пахощі свіжозораної землі, тополиних бруньок і молоді зелені* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 206).

СВІЖОЗРІЗАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що зрізали. — *Юрку, он там, в копиці свіжозрізаного кукурудзяного бадилля, будемо ночувати* (Томч., Готель..., 1960, 134).

СВІЖОЗРУБАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що зрубали. *Поперек стежки лежало свіжозрубане дерево* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 196).

СВІЖОЛАКОВАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що полакували. *Повернулася [Лідка] до вікна і почала рисувати гострим нігтем якісь геометричні фігури на свіжолакованій віконній рамі* (Вільде. Повнол. діти, 1960, 34).

СВІЖОМОРОЖЕНИЙ, а, е. Який заморозили у свіжому вигляді. *Свіжоморожені фрукти; Свіжоморожена риба.*

СВІЖОНАДОЄНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що надоїли.

СВІЖОНАКАТАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що накатали. *Огинаючи насип, блискучий, свіжонакатаний шлях завертає на південь* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 97).

СВІЖОНАПРАСОВАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що напрасували. *Біла блузка на дівчині була свіжонапрасована* (Томч., Готель..., 1960, 6).

СВІЖОНАСИПАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що насипали. *Чорніє свіжонасипана гребля. Попід нею ще гудуть трактори, бульдозери* (Оров., Зел. повінь, 1961, 91).

СВІЖООБМОЛОЧЕНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що обмолотили. *Повітря пахне свіжообмолоченим хлібом* (Хлібороб Укр., 10, 1968, 9).

СВІЖООБСТРУГАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що обстругали. *Хата стояла обіч дороги, в полі, і до неї також вели стовпи, свіжообстругані, білі* (Гуц., Скупана..., 1965, 208).

СВІЖООБТЕСАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що обтесали. *Хати ще нема. Її прозорий каркас із свіжообтесаних балок ще має вигляд легкого рисунка в голубому повітрі* (Довж., Зач. Десна, 1957, 538).

СВІЖОПЕРЕОРАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що переорали. *Свіжопереорана толока чорніла, як оксамит, поруч з вкритою білим цвітом нивою гречки* (Л. Янов., I, 1959, 416); *Михайло пішов уперек нив стежкою, яка місяцями була свіжопереорана* (Томч., Жменяки, 1964, 16).

СВІЖОПОБІЛЕНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що побілили. *Свіжопобілена хата.*

СВІЖОПОГОЛЕНИЙ, а, е. Який (якого) недавно або тільки що поголили; який недавно або тільки що поголився. *Я бачу його.. свіжопоголене сизе підборіддя* (Збан., Єдина, 1959, 247).

СВІЖОПОФАРБОВАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що пофарбували. *Сліпуче сонце осявало струнку постать татарки, грало на рудих, свіжопофарбованих косах* (Коцюб., I, 1955, 285); *«Мисливець» погойдується на синювато-зеленій воді бухти, красується свіжопофарбованими бортами* (Ткач, Жди., 1959, 52).

СВІЖОСКЛАДЕНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що склали. *В плинному мареві бовваніли свіжоскладені ряди кіп* (Тют., Вир, 1964, 271); *Рядовий Н-ської частини Микола Гриньков на фронті в дорученій йому доповіді про Пушкіна прочитав і свій свіжоскладений вірш* (Тич., III, 1957, 349).

СВІЖОСКОПАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що скопали. *Із саду потягло запахом прилого листя, свіжоскопаної землі й тополевих ранніх бруньок* (Десняк, Десну..., 1949, 197).

СВІЖОСКОШЕНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що скошили. *У корівникові пахло теплим парним молоком, свіжоскошеною конюшиною і соняшnikовою макухою* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 70).

СВІЖОСПЕЧЕНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що спекли. *Тільки ми розчинили хатні двері, як нас обдали пахощі сіна, узвару, свіжоспеченого хліба і яблук* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 162).

СВІЖОСТРУГАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що обстругали. *Біля ліжка два нові ослінчики.. над ліжком — свіжостругана полиця. На ній — Павлові книжки* (Мушк., Серце., 1962, 217).

СВІЖОТІСАНИЙ, а, е. Який недавно або тільки що обтесали. *Свіжотесана колода.*

СВІЙ, свої, своє, займ., присв. 1. Який належить собі, який є у себе. *Еней в ягою розглядали Всі дива там, які були, Роти свої пороззявляли І очі на лоби п'яли* (Котл., I, 1952, 148); *Хаєцький.. глянув на свої шкарубкі, вкриті мозолями долоні* (Гончар, III, 1959, 227); // *Стос. до себе. То лихо — Попереду знати, Що нам в світі зостріньється... Не знайте, дівчата! Не питайте свою долю...* (Шевч., I, 1963, 56); *Про життя своє я міг би написати або дуже багато, або зовсім мало* (Коцюб., III, 1956, 232); *Заболочений, оброшений з голови до ніг, він, зрештою, виходить на твердий берег, на землю свого дитинства* (Стельмах, II, 1962, 68); // *у знач. ім. своє, свого, с. Те, що торкається безпосередньо себе, стосується себе. В кінці стола сидять дід із хазяїном та своє розмовляють* (Морд., I, 1958, 46); *Поволі накручує товариш годинника, думаючи про своє* (Довж., I, 1958, 60); *В кожного своє нило, в кожного своє боліло* (Тют., Вир, 1964, 507); // *Власт. собі. Свій літературний смак я виробив під впливом європейської літератури* (Коцюб., III, 1956, 282); *Перед Чумаком явна виникла загроза вислухати — в який уже раз! — Павлове доволі таки плутане обгрунтування.. своєї вдачі, свого, як він казав, «роздвоєння душі»* (Головко, II, 1957, 474); // *Здійснюваний, виконуваний і т. ін. самою особою, особисто, самостійно. — Не дражни мене, дівчино, своїм щебетанням* (Н.-Лев., II, 1956, 241); *Іван Антонович пишався своєю реформою* (Гончар, III, 1959, 203); *Зачувши музику, припинив [Кузь] свої речі і попхався в коло танцюючих* (Тют., Вир, 1964, 208); // *Який є особистим майном, власністю; власний. На своїм веселім полі Свою-таки пшеницю жнуть [син з дружиною]* (Шевч., II, 1963, 318); *Старий упертий граф вирішив нікуди не йти з свого фамільного замку* (Гончар, III, 1959, 145).

◇ **Брати** (взяти, забира́ти, забра́ти) в свої́ руки (до своїх рук) *див. рука́; Брати* (взяти, забира́ти, перехо-

́пити і т. ін.) ініціати́ву до своїх рук (у свої́ руки) *див. ініціати́ва; Брати* свій початок *див. бра́ти; Брати* своє *див. бра́ти; Ва́жити* своєю головою *див. ва́жити; Вести* своєї (своє) *див. вести́; Вибива́ти* (ви́бити, викида́ти, ви́кинути, вирива́ти, ві́рвати) з своєї́ ко́лії *див. ко́лія; Виліва́ти* (ви́лити) свою́ журбу́ *див. журба́; Виноси́ти* (ви́нести) на своїх плеча́х *див. вино́сити; Виробля́ти* (ви́робити) свою́ сі́лу (сі́лоньку) *див. виробля́ти; Ві́нче* своєї́ голови́ (пу́па) не скочи́ш (не підско́чиш) *див. ві́нче; Віджива́ти* (ви́жити) своє́ (свій ві́к) *див. віджива́ти; Відігрива́ти* (ви́іграти) змію́ бі́ля (ко́ло) свого́ се́рця *див. відігрива́ти; Відрива́ти* від свого́ ро́та *див. відри́вати*¹; *Встромля́ти* (встро́мити) но́са не в своє́ ді́ло *див. встромля́ти; Вступа́ти* (всту́пити) в свої́ права́ *див. вступа́ти*¹; *Втопи́ти* свою́ го́лову (до́лю) *див. втопи́ти; Вхо́дити* (уві́йти) в свою́ ко́лію *див. ко́лія; Гра́ти* свою́ скри́пку *див. скри́пка; Да́лі* свого́ но́са не ба́чити *див. да́лі; Держа́ти* (трима́ти) свої́ нерви́ в рука́х *див. держа́ти, трима́ти; Держа́тися* (трима́тися) свого́ бе́рега *див. держа́тися, трима́тися; Держа́тися* своїх слів *див. сло́во; Додержува́ти* (додержа́ти) свого́ сло́ва *див. додержува́ти; Докона́ти* свого́ *див. докона́ти; Докона́ти* свого́ сло́ва *див. докона́ти; Доско́чити* свого́ — те саме, що *Докона́ти* свого́ (*див. докона́ти*). *Шавкун попрощався, пішов. Через місяців три написав сестрі вже з Києва, що він таки свого доскочив, зробився студентом* (Мирний, I, 1949, 372); *Дотрима́ти* свого́ сло́ва *див. сло́во; Жі́ти* на свою́ ру́ку *див. рука́; Жі́ти* свої́м ро́зумом *див. ро́зум; Життя́* бере́ (взяло́) своє́ *див. життя́; Заводи́ти* (завести́) своє́ (своєї́) *див. заводити*¹; *Залиша́тися* (залиши́тися) при свої́й думці́ — не змінюва́ти своїх по́глядів; *За* своєю́ звичко́ю *див. звичка́; За* своєю́ при́родою; *рідко* По самі́й свої́й при́роді *див. при́рода; За́тверді́ти*, як свої́ п'ять па́льців *див. затверді́ти; За́тяга́ти* (затя́гувати, зата́гти, зата́гнути) своєї́ (своє) *див. зата́гати*¹; *Зв'язува́ти* (зв'яза́ти) своє́ життя́ (свою́ до́лю) *див. зв'язува́ти; Зда́ний* на свої́ сі́ли *див. зда́ний*¹; *Зміря́ти* (змірюва́ти, зміря́ти, змі́рити) свої́ сі́ли *див. зміря́ти; Знайти́* своє́ місце́ *див. знахо́дити; Зна́ти* своє́ ді́ло *див. зна́ти; Зна́ти* своє́ місце́ *див. місце́; Зна́ти*, як свої́ (свої́х) п'ять па́льців *див. зна́ти; Зно́ву* (знов) *за* своє́; *Зно́ву* (знов) своєї́: а) не вперше повторюва́ти те саме, не вперше наполяга́ти на чому-небудь. — *Піду я «найми!» — Маланка підняла руки. Вона знову за своє!* (Коцюб., II, 1955, 50); *Знов* бісова *Муха* *за* своє: *нарізку власть йому зробить! Якраз! — держи в обидві жмені! Треба самовільно брати її, землю* (Головко, II, 1957, 220); [З е т:] *Заспівав би краще.. [А м ф і о в (презирливо махнувши рукою):] Знов своєї! (До Орфея) Хоч заспівати все-таки не вадить, колись було то звичкою твоєю* (Л. Укр., I, 1951, 451); б) почати робити те саме, що й раніше. *На той рік знову за своє; Пішов я в матір'ю просити* (Шевч., I, 1951, 396); *До виступу свого він ставився якнайуважливіше.. Тому так рився старанно в книжках, забувши все навколо. І як розвиднілося вже зовсім та погасили лампу, тільки повернувся й підсів до вікна і знов за своє* (Головко, II, 1957, 121); *Зра́джувати* (зра́дити) своє́му сло́ву *див. зра́джувати; Іти́* (пі́ти) на свій хлі́б (свого́ хлі́ба шука́ти) *див. хлі́б; Кри́кнути* не свої́м го́лосом *див. кри́кнути; Ламати́* (зламати́, поламати́ і т. ін.) своє́ сло́во *див. сло́во; Лі́зти* не в своє́ — втруча́тися в що-небудь, що не стосується себе. *Старий Горпищенко глигнув на дружину суворо-заспокійливо: не лізь, мовляв, не в своє* (Гончар, Тронка, 1963, 66); *Мі́ряти* на свій арши́н *див. арши́н; Мі́ряти* на свою́ мі́рку; *Мі́ряти* своєю́ мі́ркою *див. мі́ряти; Накла́сти* свій знак *див. знак; На* свій ла́д *див. ла́д; На* свій пай *див. пай; На* своє́ ко́піто́ *див. ко́піто́; На* своє́му сло́ві сто́яти (ста́ти і т. ін.) *див.*

слово; На своїх власних *див.* власний; На свою голову *див.* голова; Не бачити (не побачити) *кого, що, як* своїх вух; Бачити (побачити) *кого, що, як* свої вуха *див.* вуха; Не вірити своїм вухам *див.* вірити; Не вірити своїм очам *див.* вірити; Не жаліти (не жалкувати) своїх ніг *див.* жаліти, жалкувати; Не своїм голосом кричати (закричати, верещати, заверещати *і т. ін.*) *див.* голос; Не своїми руками *див.* рука; Ніжче своєї гідності *див.* ніжче; Обтяжувати своє сумління *див.* обтяжувати; Пазь своє *див.* пазити; Переважувати (переважити) на свій бік *див.* переважувати; Перевертати (перевернути) на свій лад *див.* перевертати; Пережити свій вік *див.* переживати; Перемагати (перемогти) своє серце *див.* перемагати; Перетягати (перетягувати, перетягти, перетягнути) на свою сторону (на свій бік) *див.* перетягати; Підбивати (підбити) на свою руку (руч) *див.* підбивати; Підбивати (підбити) під свою руку *див.* підбивати; Позабирати в свої руки *див.* позабирати; Показати своє *див.* показувати; Показувати (показати) свої кігті *див.* показувати; Підставляти (підставити) свою голову *див.* підставляти; Плутати свої сліди *див.* плутати; Помірти (умірти) не своєю смертю — помірти неприродною смертю; Помірти (умірти) своєю смертю — помірти природною смертю. — Бог з ними, хай забирають [землю].., *аби життя залишили, щоб хоч померти своєю смертю* (Мик., II, 1957, 473); По своєму пір'ю *див.* пір'я; По своїй волі *див.* воля; Поставити на своєму *див.* поставити; Прибирати (прибрати) до своїх рук *див.* рука; Приймати (прийняти) під свою руку *див.* рука; Приткнути свою голову *див.* притикати; Прихилити (прихилити) своє вуха (уха) *див.* прихилити; Робити (зробити) своє [діло] *див.* робити, зробити; Розказувати (розказати) своїми словами *див.* розказувати; Розкривати (розкрити) свої карти *див.* розкривати; Свого доказати *див.* доказувати; Своім горбом брати (наживати, одробляти *і т. ін.*) *див.* горб; Своім звичаєм *див.* звичай; Своїми силами *див.* сила; Своїми словами — не дотримуючись слів, висловів прочитаного, почутого. [Орлюк:] Я не хочу, щоб ти була на суді.. Я все розкажу тобі своїми словами (Довж., I, 1958, 373); Своім коштом *див.* кошти; Своім рбом робити *див.* роб; Своім умом жити — те саме, що Жити своїм розумом (*див.* розум). — Оце накрутив, — промовив Кулигей універсала, прочитавши Куликів меморандум. — І складно й жалібно. Хто це тобі так — чи не до дяка ходив? — Кулик несподівано образився: — Своім умом живу (Гончар, II, 1959, 55); Своім ходом *див.* хід; Свої воля *див.* воля; Свої рука — владика *див.* владика; Сідати (сісти) на свого коника *див.* коник; Сказати своє; Сказати своє слово — виявити себе в якійсь справі, відіграти певну роль у чомусь, унісши щось оригінальне, особисте; Скріплювати (скроплювати, скропити) своєю кров'ю землю (шлях *і т. ін.*) *див.* скріплювати; Справдити (стрімати *і т. ін.*) своє слово *див.* слово; Стояти на своєму (на своїм) — дотримуючись певних поглядів, думок, уперто відстоювати їх. Вони стояли на своєму: їх ніхто не присилує жити екуні (Коцюб., I, 1955, 40); Що хочете кажіть, шановні друзі, А я уперто на своїм стою (Рильський, Зим. записи, 1964, 61); Триматися свого — наполегливо домагатися чого-небудь, не йдучи ні на які поступки. Одні хоч і зараз ладні були ставати до роботи. Але друга частина цупко трималась свого (Головко, II, 1957, 238); — Ти, Мироне, тримайся свого, то не пропадеш (Стельмах, II, 1962, 45); Угамувати серце своє *див.* серце; Узяти (взяти, забрати) свої слова назад *див.* слово; У своєму повному складі *див.* склад¹; Чуті (почути) своїми вухами *див.* вуха.

2. Який перебуває в родинних, дружніх або інших близьких стосунках чи пов'язаний місцем постійного

проживання, спільною працею, спільними переконаннями і т. ін. Привітай же, моя ненько, Моя Україно, Моїх діток нерозумних, Як свою дитину (Шевч., I, 1963, 51); — Невже ти оце візьмешся за таке діло?.. Ти ж, кажуть, був трохи свій із Сомком! (П. Куліш, Вибр., 1969, 185); За годину був Тарас уже своєю людиною і в чистенькій хатинці, і в невеличкому садку (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 342); Слухаючи бійця, вона впізнавала свого Юрася таким, як і сорок місяців тому (Гончар, III, 1959, 170); // у знач. ім. свій, свого, ч.; своя, своєї, ж.; своє, свого, с.; свої, своїх, мн. Той, хто перебуває в родинних, дружніх або інших близьких стосунках чи пов'язаний місцем постійного проживання, спільною працею, спільними переконаннями і т. ін. — Ти, князю, вже не любиш мене. Нащо ж я покинула рідний край і пішла в світи блукати, тинятись та по-невіряти між чужими людьми?.. Тепер вже й свої не приймуть мене до себе, не пустять мене в хату (Н.-Лев., VII, 1966, 192); Б'ється Остап і рубається, аж правиця козацька зомліває, одбився далеко від своїх (Вовчок, I, 1955, 333); — Хто йде?.. — Хто там? Які? Чи не тутешні? Чи не свої? — Ні, не свої. Ішли полтавські, донські, воронезькі (Довж., I, 1958, 380).

◇ Свій брат *див.* брат; Свої кістка *див.* кістка; Свої людина *див.* людина.

3. Власт. тільки цій особі, цьому предметові; особливий, своєрідний. Кожний край має свій звичай (Укр. присл., 1963, 202); [О р е с т (тихо до Люби):] Он ваша товаришка не любить риску, не те що ми з вами! [Л ю б о в:] У всякого свій шлях! (.. подається до дверей..) (Л. Укр., II, 1951, 32); // у знач. ім. своє, свого, с. Те, що властиве тільки цій особі, цьому предметові. Якщо режисерові нема чого сказати свого про відомий роман чи оповідання, — .. то де ж тоді творчість? (Літ. Укр., 24.V 1966, 1); — У одного [кобзаря] навчився тому, у другого другому, та й вийшло щось своє (Бурл., О. Вересай, 1959, 67); // Не іноземний, не запозичений, не чужий; рідний, вітчизняний. Велика російська радянська література, при джерелах якої стоять Максим Горький і Володимир Маяковський, — хіба не живе вона в свідомості всіх нас, українських радянських письменників, як своя, рідна, як література, без якої не можна жити? (Рильський, IX, 1962, 153); // у знач. ім. своє, свого, с. Те, що не в іноземним, запозиченим, чужим; рідне, вітчизняне. Учітесь, читайте, І чужому навчайтесь, І свого не цурайтесь (Шевч., I, 1951, 335); // Природний, не штучний. Ім [жінкам] тяжко в пеклі докоряли.., Бо щоки терли манією, А блейвасом і ніс, і лоб, Щоб краскою, хоч не своєю, Причаровувать [причарувать] к собі кого б (Котл., I, 1952, 140). Свого роду *див.* рід.

4. Належний, відповідний. [С т е п а н:] Я поміщу на ньому! [В а с и л ь:] Не треба, ні, не треба, Степане! На все свій час (Кроп., V, 1959, 154); В хаті було поприбирано, все стояло на своїм місці (Коцюб., I, 1955, 32); Він бере окравець, шанобливо цілує його, кладе на своє місце (Стельмах, I, 1962, 649).

◇ Іті своєю чергою *див.* черга; [Мов (немов і т. ін.)] сам не свій (сам не своя, сам не своє) — хтось втратив душевну рівновагу, самовладання. Вона його любила — як кожна мати свою дитину. Чи, не дай боже, занедужає Чіпка, — Мотря сама не своя (Мирний, I, 1949, 146); Вутанька була сама не своя від обурення (Гончар, II, 1959, 150); Все товариство стояло при сих словах мов само не своє (Фр., III, 1950, 321); Стефан ходив наче сам не свій (Чорн., Пісні.., 1958, 35); Не при своєму розумі (умі) *див.* розум, ум; При своєму розумі (умі) *див.* розум, ум; Свого часу; У свій час *див.* час; Своєю чергою *див.* черга; У свою чергу *див.* черга.

СВІЙСЬКИЙ, а, е. 1. Який живе при людях, не дикий (про птахів, тварин). *Пан Цибульський любив полювати, було і слідство вчинить, і качок настріля; коли нема диких, то з досади і свійських лущить* (Стор., I, 1957, 154); *Ніде не видно було жодної птиці. З живих істот, крім людей, лише риба плигала на дощ, а залізничникова коза на припоні біля берега репрезентувала свійських тварин* (Трубл., I, 1955, 110); // Який звик до людини; приручений, ручний. *На цвинтарі поміж бабами та дівчатами дибали чотири свійські журавлі* (Н.-Лев., IV, 1956, 289); *Взяти з лігва мале вовченя, приручити, і ось уже з нього виріс дорослий, але цілком свійський вовк* (Донч., III, 1956, 39); // перен., розм. Покірний, слухняний (про людину та її вдачу). *Вони з диких паничів поставали зовсім свійськими* (Н.-Лев., II, 1956, 73); *Він довів Марію до відчаю. Хотів зламати її веселу натуру, зробити свійською* (Д. Бедзик, Серце... 1961, 4).

2. розм. Звичний. *Соломія затулила вуха й заплющила очі. Ця пільма, більш знайома, більш свійська, не так мучила її* (Коцюб., I, 1955, 358); *Настуся заметушилась, бо очевидячки вже позабувала модну заграничну символістичну мову і все збивалась з ролі на мову свійську* (Н.-Лев., IV, 1956, 243).

СВІНУТИ, не, док. 1. Яскраво спалахнути. *Блискавиця з лютим громом Як свине-свине над домом, ..Затрусило все навколо..* (Граб. I, 1959, 475).

◇ **Свінути очима** — швидко глянути на кого-, щонебудь, виявляючи поглядом гнів, радість і т. ін. *Свінувши, мов гострими ножами, очима, він стукнув дверима та й потяг з хати* (Мирний, III, 1954, 16); *Почавши співати жартома, згодом вона схитнула нетерпляче головою, повела плечима, .. гордо свінула очима й без жодного вже жарту сміливо зайшлася піснею* (Вас., II, 1959, 83).

2. перев. у сполуч. із сл. с в і т. Розвиднітися. *Світ свінув, а ти ще й не вставав* (Сл. Гр.); *Ще світ не свінув, як коник у поле скакнув. Коник каже [Дударіку]: — Лягай за мною та й лежи. Прилетять воронята мене, ніби різаного, дзьобати, а ти їх половиш* (Тич., I, 1957, 148); // безос. *Ледве свінуло надворі, — вона вже побігла з хати* (Гр., I, 1963, 385); *Лаврик ще спить, — щойно ж свінуло, — а Даринка.. вирішила піти колосків пошукати* (Вирган, В розп. літа, 1959, 266).

◇ **Як (мов, наче і т. ін.) світ свінув кому** — раптом з'явився згодом у кого-небудь; стало відразу ясно комусь. *Ій зразу як світ свінув — це ж вона і є, та золота грамота!* (Вас., III, 1960, 394).

СВІНУТИСЯ, не́ться, док., безос. Те саме, що **свінути** 2. *Спитьсся—снитьсся, свіне́ться — все минеться* (Номис, 1864, № 11352).

СВІРГУН, а, ч., діал. Цвіркун.

СВІРКА¹, и, ж., діал. Мотузок або ремінець, яким прикріплюють батіг до батожила; // Капиця. [М и к о л а:] *От, бачиш, свірка в ціні урвалася, то я прийшов зв'язати* (Фр., IX, 1952, 131).

СВІРКА², и, ж., діал. Ялина.

СВІРКА³, и, ж., діал. Цвіркун.

СВІСТЬ, і, ж., діал. Своячка. *Прийшов [Хома] до свісті і, не заходячи у хату, .. пішов на тік* (Кв.-Осн., II, 1956, 236).

СВІТ¹, у і заст. а, ч. 1. розм. Те саме, що **світло**¹ 1. *Місяцю мій ясний! з високого неба Сховайся за гору, бо світу не треба* (Шевч., I, 1963, 107); *Почало сутеніти. На бульварі засвітили газове світло. Світ залив бульвар, кофейню, сходи* (Н.-Лев., V, 1966, 141); *Сидять вони собі при ясному світі свічки, тихі, сумні, мовчазні* (Мирний, I, 1949, 407); *Де ж тіні всі нічні поділись? Навколо світ, навколо день!* (Рильський, I, 1960, 157).

◇ **Проливати (проліти) світ** див. проливати.

2. розм. Те саме, що **світло**¹ 8. *Дало [життя] мені пізнати добро, Дало побачити світ науки* (Фр., X, 1954, 40); *Вже світ правди прогляда у наше віконце* (Мирний, V, 1955, 325); — *Це ж тепер учиться мій Кузьма в гімназії, то стара зовсім відцуралася дому. — Зате сина вченого будеш мати. Учення — світ, а невчення — тьма* (Стельмах, I, 1962, 114).

3. Час перед сходом сонця; світанок. *Хотіла спати, але не спала, І ждала світу, і дожить до Світу божого боялась* (Шевч., II, 1963, 248); *Ось-ось незабаром світ настане, день надійде* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 79).

◆ **Благословля́тися (благослові́тися) на світ** див. **благословля́тися**; **Від білого світу до темної ночі** — від раннього ранку до пізньої ночі. *По селах від білого світу і до темної ночі знай гунали неугавно ціпи* (Мирний, III, 1954, 255); **Від (од) світу до світу** — від ранку до ранку. *Чи збираються ще й досі Веселії гості Погуляти у старої, Погуляти просто, По-давнім, по-старому, Од світу до світу?* (Шевч., II, 1963, 110); **До́ки (по́ки) [й] світу (світа) [й] со́нця (світу-со́нця, со́нця-світу і т. ін.) див. со́нце**; **До [самого білого] світу** — до ранку. *Він без сну сидів усю ніч темну до білого світу* (Вовчок, I, 1955, 157); *До самого білого світу пили, гуляли, у карти грали* (Мирний, I, 1949, 386); *Я не спатиму, люба, до світу, Буду думати і буду писати* (Вирган, В розп. літа, 1959, 15); **За́йма́тися (зайня́тися) на світ** див. **займа́тися**²; **На світ благослови́ло** див. **благословля́ти**; **На світ заблагослови́лося** див. **заблагослови́тися**; **На світ не зводилося** див. **зводитися**; **Не тільки світу, що у вікні див. вікно**; **Ні світ ні зоря**; **Чи світ чи зоря** див. **зоря**; **Пе́ред світом**; **Над світом** — перед світанком. *Розходиться стали мужики уже перед світом — проспівали другі пісні* (Головко, II, 1957, 230); *Вже над світом, коли східний край неба спалахнув полум'ям і свіже повітря виповнилось чудовою гармонією пташиного співу, Гнат.. поплентався додому* (Коцюб., I, 1955, 25); **Поблагослови́тися на світ** див. **поблагослови́тися**; **Світе мій!; заст. Бо́же-світе!; Го́споди-світе!** — уживається для вираження подиву, радості, обурення і т. ін. — *Боже мій, світе мій! Чом же ти мене не збудила?* (Н.-Лев., II, 1956, 195); *Очі в неї світили, як дві свічки, а язичок... Світе мій!.. Допалася вона до мови, як ужака до молока...* (Вовчок, I, 1955, 374); **Світ [моїх] оче́й!; Мій світе [білий]!** — пестливе звертання до дорогої людини. — *О сину! світ моїх очей! Чи я ж тебе на те родила, Щоб згинув ти од злих людей?* (Котл., I, 1952, 232); *Мати над вмираючим ридала: — Мій світе білий! Горенько мое!* (Фр., XIII, 1954, 34); **Світ світає** — розвидняється; настає світанок. *Ой без милого соловейка і світ не світає* (Сл. Гр.); **Ще й на світ не зоріло** див. **зоріти**; **Як (мов, наче і т. ін.) світ свіну́в** див. **свіну́ти**; **Як [тільки] світ**; **Ско́ро (чим, ледь, рідко чуть) світ** — дуже рано, на світанку. *Вже ж пізно. А завтра ж як світ на степ іти* (Головко, I, 1957, 267); *На другий день, скоро світ, зібралися звірі до походу* (Фр., IV, 1950, 69); *Ну, хлопці! Сонечко заходить, розходьтесь вечеряти, а завтра чим світ з косами косити мені* (Кв.-Осн., II, 1956, 200).

СВІТ², у і заст. а, ч. 1. Сукупність усіх форм матерії як єдине ціле; всесвіт. *Я би наважився твердити, .. що світу будова В жадному разі не є і не може вважатися твором Божеських рук* (Зеров, Вибр., 1966, 163); *Походження світу.*

Об'єктивний світ див. **об'єктивний**¹.

△ **Геліоцентри́чна систе́ма світу** див. **геліоцентри́чний**; **Геоцентри́чна систе́ма світу** див. **геоцентри́чний**.

2. Окрема частина всесвіту. *Крізь сон пронизувались мрії, мов промені з далеких тих світів, що з нами тільки світлом розмовляють...* (Л. Укр., I, 1951, 269); *Вели-*

чезні успіхи у здійсненні космічних польотів доводять, що давня мрія людей про політ на інші світи стане дійсністю (Ком. Укр., 7, 1963, 73); [Я к і в:] Піду я. (Замріяно дивиться на небо.) Скільки там ще світів є! Світи, світи... [Н а з а р:] Наш найкращий, Якове (Зар., Антеї, 1961, 20).

3. Земна куля, Земля з усім, що на ній є. Я дуже симпатизую його замірові статись моряком, бо я сама колись маю відбутися подоріж довкола світа (Л. Укр., V, 1956, 47); Він пролітає над тайгою, над широкими ріками. Шлях далекий. Немає в світі держави, де такі величезні були б путі-дороги (Довж., I, 1958, 111); Достить тільки глянути на сучасну карту світу, і ми побачимо, як дійсність блискуче підтвердила марксистсько-ленінське вчення (Ком. Укр., 5, 1960, 31); // Усе живе; все навколишнє; все, що оточує людину. Ніколи перше не думав, що світ такий гарний, що клопоть неба, дерево, сміх, голос людини — приносять глибоку радість і як повітря потрібні людям (Коцюб., II, 1955, 186); — Без тебе мені світ — не світ і люди — не люди! — кризь плач скрикнув він (Мирний, III, 1954, 45); Надвечір хмари вкрили небо. Весь світ посірів, і почався обложний дощ (Гончар, III, 1959, 132); Перед тобою світ — великий том розкритий, і перші букви в нім тобі лише дались... (Рильський, III, 1961, 88); // Оточення — суспільство, люди. — Одсахнусь тебе... зречусь тебе, мій сину... моє лихо... перед усім світом скажу... (Мирний, I, 1949, 411); Все частіше поверталось до поета почуття розпачу від думки, що він довічно відкинутий усім світом і рокований на безнадійне животіння гарнізонного солдата (Тулуб, В степу..., 1964, 181); Отак живе собі село мало не споконвіку, притулившись десь по під горою край тихої затоки, працює, плодиться, кохає, оре, сіє, годує хлібом світ, співає, сміється, плаче, помирає (Довж., I, 1958, 70).

◇ Баламутити світом див. баламутити; Білий світ див. білий; Близький (близенький, такий) світ — далеко. [І в а н:] Що ж, далеко бує? [С е м е н:] Та занесло мене аж у Бассарабію [Бессарабію]! [І в а н:] Еге, близенький світ! (Кроп., I, 1958, 65); [Х р и с т и в а:] Бідне — такий світ перло проти ночі! (Вас., III, 1960, 454); — Та це ти пішки? Невже такий світ пішки? — А що ж? Хай коні відпочивають. Наробилися (Мик., II, 1957, 89); Божий світ див. божий; Вернеться світ див. вертатися; Витягати (вітягти) на світ [божій]: а) діставати, виймати щось, далеко сховане або давно забуте. Сумнівно, щоб ця книга [євангеліє] використовувалася старим як «руководство» в житті, бо валялася десь на полицях із 1902 року, і тільки тепер він згадав про неї і витяг на світ божий (Тют., Вир, 1964, 392); б) знаходити й виводити на люди того, хто сховався. Отець Олександр з цікавістю посунув руку за грубу, намацав мою голову і витяг мене за чуба на світ (Мик., Кадильниця, 1959, 17); в) згадувати того, звертати увагу на того, хто до певного часу не привертав до себе нічийої уваги; Виходець з того світу див. виходець; Виходити (війти) в світ див. виходити; Відірваний (відрізаний, одірваний, одрізаний) від світу — який не має зв'язку з зовнішнім світом; ізольований. Берегова стежка була затоплена, і з боку моря село було одрізане од світу (Коцюб., I, 1955, 393); Відправляти (відправити) на той світ див. відправляти; Волочитися по світу див. волочитися; Грішний світ, заст. — земне життя в усіх його проявах. Кривульками в'ється біла дорога з монастиря святого у грішний світ (Коцюб., II, 1955, 118); Він уже естиг.. збагнути, як мало тягнуться до бога душі пастирів і як глибоко залазять вони в грішний світ (Стельмах, I, 1962, 249); Дурити світом див. дурити; Забувати (забути) про все на світі див. забувати; Завертівся світ

див. завертатися; Зав'язувати (зав'язати) світ див. зав'язувати; Заганяти (загнати) на той світ див. заганяти¹; Закрутити світ кому — викликати в когось почуття кохання, закохати в себе кого-небудь. — Закохався хлопець у дівчину, аж раптом якийсь зайда — гульк і закрутив тій дівчині світ (Речм., Весн. грози, 1961, 230); Замакітрити світ див. замакітрити; Замкнувся світ див. замикатися; Занудити світом див. занудити; Заступати (заступити) світ кому: а) позбавляти когось зв'язків із навколишньою дійсністю, зменшуючи потребу в спілкуванні з близькими, друзями і т. ін. — Отак я жив. Отаким був. Діляцтво живий світ, було, заступило..., людей не помічав, себе не бачив (Гончар, Тронка, 1963, 336); Маруся ще не придбала собі знайомих у Слободзеї, але вона зараз і не потребувала їх. Степан заступив їй увесь світ (Добр., Очак. розмир, 1965, 289); б) позбавляти чіткості сприйняття, викликаючи потемніння в очах (про тяжкі переживання). Ярина вийшла з хати На світ божий глянуть, — Ледве вийшла.. А лютеє лихо... В самім серці повернулось і світ заступило (Шевч., I, 1951, 282); Збувати (збути) із світу див. збувати; Збодити (звести) з світу; Позбодити на той світ — доводити до смерті кого-небудь; Зганяти (згнати, зігнати, зогнати) зі (з) світу див. зганяти; Зглядати з (зо, зі) світу (світа) див. згляджувати; Зглядитися з світу (світа) див. згляджуватися; Згубити з світу див. згубити; Зживати (ізживати, зжити, ізжити) з (із, зо, зі) світу: а) створюючи нестерпні умови, не давати можливості жити де-небудь, спокійно існувати. [Т и м і ш:] Хреську чоловік не б'є. [С о х в і я:] Її свекруха скоро з світу зживе (Кроп., IV, 1959, 240); Поїде [Віктор] звідси на радість тим, хто хотів би зжити його зі світу (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 93); б) позбавляти життя. — Батька твого за землю з світу зжив Когут (Цюпа, Назустріч..., 1958, 46); — Все одно, — буркнула Катря. — І сама втоплюсь, але й ту шльондру ізживу із світу (Кучер, Трудна любов, 1960, 361); Зникати (знікнутися) з (із, зі, зо) світу — померати; З'явитися на світ — народитися. З тьми «невідомого» з'явився я на світ — і перший віддих, і перший рух мій — в темряві матернього лона (Коцюб., II, 1955, 229); І світ не родив такого (такбї) див. родити; Іти на той світ див. іти; Іти (йти, податися і т. ін.) у [широкий] світ (в світі, в світа) — залишаючи свій дім, іти куди-небудь надовго, далеко. — Чи треба було мені йти у світ? Чи не ліпше було послухати маму й оженитися в селі? (Три золоті сл., 1968, 108); З дитячих літ, залишившись круглим сиротою, уже на свій хліб пішов... — ішли на заробітки люди, і він з ними подався в світи... (Головко, II, 1957, 213); Я зовсім розсердився: і в світа вже йти не хочу, і зоставатись дома не хочу (Вовчок, VI, 1956, 234); Іти світ за очі див. іти; Кінєць світу див. кінєць¹; Клясті на чім світ стоїть див. клясті; Лишати (лишити) світ див. лишати; Маятися по світу (по світі) див. маятися; Мов (як, наче, ніби і т. ін.) [удруге (знов)] на світ народитися див. народжуватися; На білому (білім) світі див. білий; На всі чотири світи, рідко — на всі чотири сторони світу: на південь, північ, захід і схід. На дороги, що навхрест лягли на всі чотири світи, погляне [мати] бувало та й думає сумно: «Якою ж ти, сину, підеш, з якої ж у гості тебе виглядати? Чи, може... оце тільки й бачу!» (Головко, II, 1957, 228); На край світу див. край¹; На краю світу див. край¹; На світ [білий (божій)] не дивився б — жити не хочеться від туги, горя і т. ін. — Часом так погано, що й на світ не дивився б, а часом чую, як кров у мені грає (Коцюб., I, 1955, 300); [Наче (неначе)] світ піднявся [вгору] див. підніматися; На чім (чому) світ [стоїть]: а) не добираючи висловів, не соромлячись (ляяти, лая-

тися); б) дуже сильно (кричати). Піджарювали [грішників], як у бані, *Що аж кричали на чім світ* (Котл., I, 1952, 139); Не бачити ні світу, ні просвітку *див. просвіток*; Не бачити ще світу (світа): а) *див. бачити*; б) не знати життя, ніде не бувати ще. [К н у р:] Чого ж ти хотіла? Щоб те щастя змалечку за нею ходило, з пелюшок її стерегло. Вона тільки що на ноги знялася... світа ще не бачила (Мирний, V, 1955, 84); Не близький світ *див. близький*; Не близький світ топтав *див. близький*; Не буде на світі кого — помре хтось. — Держись Іванцевої ради, як не буде мене на світі: він тебе не ошукає (П. Куліш, Вибр., 1969, 58); Не жилець (житець) на цьому світі *див. жилець, житець*; Немá (немáє) на світі *див. немá*; Немá (немáє) тогó в (на) світі, чогó [б] не... *див. немá*; Ні в світі — нізащо, ні в якому разі. — Як бог милує? — пита було в неї мати. — Сама живу, — одмовить; того не скаже, що сумно самій жити, ні в світі (Вовчок, I, 1955, 237); Нізащо в (на) світі *див. нізащо*; Ні за які скарби в світі *див. скарб*; Ніколи в світі *див. ніколи*; Ніяким світом, *діал.* — ні за яких обставин. Він на життя ві Львові не згодився б ніяким світом! (Март., Тв., 1954, 238); Новий світ — Америка, що була відкрита пізніше, на відміну від Старого світу — Європи, Азії, Африки; Нудіти (нудьгувати) світом *див. нудіти, нудьгувати*; Нудитися світом *див. нудітися*; Обглянутися по світі *див. обглядатися*; Перевернути [весь] світ *див. перевертати*; Перейти світ *див. переходити*; Переплутати все на світі *див. переплутувати*; Переступити на той світ *див. переступати*; Піти з торбами по світу *див. піти*; Піти з цього (сього) світу (світа) — померти. Поставили громадою Хрест над сиротою Й розійшлися... Як билина, Як лист за водою, Пішов козак з цього світа (Шевч., I, 1963, 254); Піти світ за очі (за очима); Піти в світ (у світі); Погнати у світі — вирушити в далеку дорогу, невідомо куди. [Сторчак:] А Горнового з вчорашнього дня нема. [Каган (засміявся):] Вже, значить, у світі пішов (Зар., Антеї, 1961, 75); Піти широким світом — помандрувати. Нагодував [чоловік] дітей, чим було, взяв на плече сокиру і пішов широким світом (Три золоті сл., 1968, 93); Побачити світ: а) народитися. Там, в тих суворих тундрових просторах, в ночах табірною тяжкого існування побачили світ його крихітні доньки (Гончар, Тронка, 1963, 138); б) бути опублікованим, надрукованим. Який би я був щасливий, коли б почув од Вас, що третя частина «Повії» таки побачить світ (Коцюб., III, 1956, 198); Кобилянська писала про те, що коли її остання книжка побачить світ, то це буде для неї справжньою заохотою написати нову, кращу (Вітч., 3, 1962, 177); Побачити світу (світ); Набачитися світу — побувати в багатьох місцях; багато чого побачити, зазнати. Остап ще молодий, він не жив ще, не зазнав усього... Йому ще хочеться глянути на сонце, побачити світ божий, людей, обняти Соломію... (Коцюб., I, 1955, 367); — Попитався б ти у Лискотуна: той чого вже не знає усе зна. Та й світу таки набачився (Кв.-Осн., II, 1956, 401); По [всіх] світах — скрізь. Наші кроки — повні, повнозвучні — по всіх світах усім народам чуть... (Тич., Зростай..., 1960, 19); Покидати (покинути) світ — помирати. Вже на ліжку кона [бабуся], Світ покидати готова (Граб., I, 1959, 538); Я не журюся, що світ сей хороший покину (Л. Укр., I, 1951, 173); Потекти світами *див. потекти*; Появлятися (появитися) на (в) світ *див. появлятися*; Приходити (прийти) у (на) світ *див. приходити*; Розв'язувати (розв'язати) світ *див. розв'язувати*; Розв'язується (розв'язався) світ *див. розв'язуватися*; Світ [божий] немільий *див. немільий*; Світ зав'язується (зав'язався і т. ін.) *див. зав'язуватися*; Світ закрився *див. закриватися*; Світ закрутився *див.*

закрутітися²; Світ замакітрився *див. замакітрюватися*; Світ замалій кому — хтось не боїться, прагне, любить подорожувати. Я, Михайло Подолян, знову в подорож збираюся. — І коли вже ти вгомонішся? — прискіпуться стара. — Голова біла, а йому світ замалій (Жур., Опов., 1956, 204); Світ за очі (за очима) *див. око¹*; Світ іде (пішов) перекидом (перекидьки) *див. перекидом*; Світ крутиться перед очима (в очах) *див. крутітися*; Світ макітриться *див. макітритися*; Світ на всі чотири вітри кому — хай іде хтось куди хоче. — Одну Зосю пуцу [в хату], коли вона того схоче, а тим [сестрам] — світ на всі чотири вітри (Н.-Лев., I, 1956, 327); Світ не бачив (розм. не видав, діал. не відів) — щось надзвичайне, дивовижне, чого не бачили, не було ще. — Ми вам дамо таке, що світ не бачив — два червінці (Довж., I, 1958, 270); Булабула в тих же самих Стебнях дівка Катерина. Сирота — дедя [батько] її взяв другу жінку. Та не жінку, а відьму.., що такої й світ не видів (Хотк., II, 1966, 82); Світ не завалиться *див. завалюватися*; Світ [не] кліном зійшовся *див. клин*; Світ перекидається (перекинувся) [догорі ногами] *див. перекидатися²*; Світ пішов обертом *див. обертом*; Світ потьмарівся *див. потьмарюватися*; Світу [білого (божого)] не видно: а) нічого не видно через хуртовину, зливу і т. ін. Хурделиця — світу не видно. Порожньо на пероні (Головко, II, 1957, 528); Зранку сніжок потроху почав падати.. І к обідю таке схопилось, що світу білого не видно! (Мирний, III, 1954, 8); б) дуже багато. У нашому селі за Савлуками світу не видно: що хата, то й Савлук (Вовчок, VI, 1956, 219); Стільки цієї худоби у нас, що й світу божого не видно (Стельмах, I, 1962, 108); Сильні світу [сього] *див. сильний*; Старий світ — Європа, Азія, Африка на відміну від Нового світу — Америки, що була відкрита пізніше; Старий (старá, старé), як [білий (ббжий)] світ — дуже давній, давно відомий. — Я вношу [пропону] тост, старий, як світ, а проте вічно свіжий..: най живе краса (Фр., I, 1955, 320); Хтось чистим, хорошим, високим голосом почав стару, як світ, ..давні солдатську пісню (Тют., Вир, 1964, 281); Сходити (зійти) з світу *див. сходити*; Сьогó (цьогó) цвіту [багато] по всьому світу; Як цвіту по всьому світу — надзвичайно багато. — Я сватав Лесю за свого Петра, не знаючи про ваш уклад.. Нехай благословить вас бог, а ми собі ще найдем. Сьогó цвіту, кажуть, багато по всьому світу (П. Куліш, Вибр., 1969, 86); Гнат не такий дурний, щоб журитись за Настею. Цьогó цвіту по всьому світу! (Коцюб., I, 1955, 25); — Діти мої, діти! Є вас як цвіту по всьому світу, тільки вас коло матері нема..! (Вовчок, I, 1955, 36); Той світ — потойбічний світ (як протиставлення земному світові, життю на землі). Якби хто глянув на нього в ту пору, то, певно, подумав би, що то упир прийшов з того світу і от-от щезне, лише заспівають треті півні (Коцюб., I, 1955, 25); — Друга зустріч — Ванька Вороного.. Думав, уже давно на тому світі, так ні ж, — живе, стара гвардія!.. (Речм., Весн. грози, 1961, 68); Тримати (держати) на світі *див. тримати, держати*; Триматися (держатися) на світі *див. триматися, держатися*; У (в) білий світ, як у копійку (у копійчку), жарт. — не туди, куди слід; мимо цілі (стріляти, попадати, летіти і т. ін.). Вони [снаряди] стали вибухати по улоговині і на її схилах. Командуючий сказав, підморгнувши: — У білий світ, як у копійку: нашої піхоти тут уже давно немає (Тют., Вир, 1964, 504); Він був певний, що вжене кулю простісенько в обличчя свого напасника, а куля ні з того ні з цього цвікнула [полетіла] в білий світ, як у копійчку, бо пістолет у вирішальну мить пострілу чомусь поїхав назад (Загреб., Європа 45, 1959, 69);

Хай йому легко згадається на тім світі див. згадуватися; Хоч на край світу (світа) — куди завгодно, будь-куди. Диво дивніше на світі з тим серцем буває! Увечері цурається, вранці забігає! Та так тяжко забігає, Що хоч на край світа Шукать піде [милого]... (Шевч., II, 1963, 100); — Тимко любий мені — і все тут! З ним хоч на край світу піду, скориночку хліба їстиму, аби з ним, аби вдвох! (Тют., Вир, 1964, 97); Цей (сей) світ — земний світ, життя на землі (як протиставлення потойбічному світові). Пішла [дівчина] вночі до ворожки, Щоб поворожити: Чи довго їй на сім світі Без милого жити? (Шевч., I, 1963, 58); — Ну, то попрощайтесь один з одним, бо господь знає, чи доведеться на цім світі побачитись (Довж., I, 1958, 256); Частіни світу див. частіна; Як (відко́ли) світ світом; Від світу — споконвіку. Відколи світ світом.. ніхто не чув, щоб рубали та палили виноград... (Коцюб., I, 1955, 214); Цехи — то для міст, для ремісників, а у нас по селах, як світ світом, цехів ніяких не було (Фр., II, 1950, 132); Якім світом?, діал. — яким чином?

4. який, чого. Людське суспільство, об'єднане певними соціальними, культурно-історичними та етнографічними ознаками. [Є п и с к о п:] *Всі оті, що звалися богами в поганськім світі, — ідоли бездушні, або злі духи, слуги князя тьми* (Л. Укр., II, 1951, 233); *Коли стародавній світ йшов до загибелі, стародавні релігії були переможені християнською релігією* (Комун. маніф., 1963, 49); *Світ соціалізму розширюється, світ капіталізму звужується* (Літ. газ., 1.VIII 1961, 1); *Античний світ; // Лад, устрій, спосіб життя. [Г а р м а ш:] Все ясно й зрозуміло. Борються два світи. Імперіалісти знаходять тут своїх агентів. Мобілізують сили проти революції, проти нового світу, проти великого будівництва соціалізму* (Мик., I, 1957, 177); *Всі чорні сили старого світу обрушились на молоду Країну Рад, щоб ще в колісці задушити революцію, її здобутки* (Ком. Укр., 10, 1962, 16).

Білий світ — контрреволюційна частина суспільства, дії якої були спрямовані проти Радянської влади після Великої Жовтневої соціалістичної революції. *Шляхом перекопським без кінця рухаються червоні війська.. В усіх, як і в Яреська, піднесений, радісний настрій. Зламано останню барикаду білого світу* (Гончар, II, 1959, 440); *Червоний світ — революційна частина суспільства, яка боролася за встановлення Радянської влади після Великої Жовтневої соціалістичної революції. — Під загрозою — залізниця на Миколаїв. Партійний комітет покладає на вас.. будь-що втримати залізницю, цей останній живий нерв, що зв'яже нас з червоним світом* (Гончар, II, 1959, 105).

5. який, чого. Певна галузь, сфера явищ природи. Вона [фізика] відкрила світ елементарних частинок, встановила будову атомного ядра (Наука.., 4, 1963, 3); *Рослинний світ забив кожного з нас у першу чергу своєю натуральною красою* (Ле, Право.., 1957, 6); // *Сукупність яких-небудь явищ, предметів, що оточують людину. Світ запахів, їх вплив на наші почуття вже давно привертає до себе увагу людей* (Рад. Укр., 1.II 1969, 6); *Світ звуків; Світ барв; // Певна коло явищ психічного життя (почуттів, переживань, уявлень і т. ін.). Різко зріс освітній рівень мас, збагатився їх духовний світ. У трудящих сформувалась соціалістична свідомість* (Ком. Укр., 5, 1970, 85); *Він оберігав від інших внутрішній світ чистих почуттів і вважав, що найкращий спосіб для цього — виставляти себе гіршим, ніж був він насправді* (Багмут, Опов., 1959, 55); *Для Романа світ кохання найповніше розкривався в піснях; але у них завжди любов була нещасливою* (Стельмах, I, 1962, 400).

6. Певна галузь, сфера діяльності людей. Інший світ, все таке далеке, одначе Ліна почувала, що їй цікаво слу-

хати — і про ті пікети, і про нівеліри, і про те, як тут живуть... (Гончар, Тронка, 1963, 187); // *Коло людей, об'єднаних спільністю професії, належністю до якого-небудь середовища і т. ін. — Його реферат про організацію сільського господарства зацікавив науковий світ* (Смолич, I, 1958, 50); *Я познайомився з харківським українським літературним світом, який групувався тоді навколо редакції «Вісті»* (Довж., I, 1958, 19).

7. Обмежене коло людей, що складає вищий прошарок привілейованих класів буржуазно-дворянського суспільства. — *Таких паній тільки в Варшаві можна знайти, таких милих, ласкавих, хоча й належачих [належних] до вищого світу* (Н.-Лев., I, 1956, 171); *Два роки.. почесного вигнання на посаді голови комітету міністрів зробили графа ще більш різким у своїх судженнях про вищий світ* (Стельмах, I, 1962, 617).

Вивозити (вивезти, виводити, вивести) в світ кого — супроводжувати кого-небудь на світський бал, прийом і т. ін. *Хоч би вже швидше тієї 16 літ кінчилися!.. вони пойдуть на зиму до Варшави.. і мама вивезе Юзю «в світ», на той оспіваний, обмарений «перший бал»..* (Л. Укр., III, 1952, 663); *Вийжджати (їздити) у світ — бувати на світських балах, прийомах і т. ін.*

СВІТА, и, ж., геол. Сукупність шарів гірських порід, що залягають одна над одною і об'єднуються подібним складом та спільністю умов відкладання. *Основну особливість Роменської соленосної світи становлять поклади кам'яної і ..калійної солі* (Геол. Укр., 1959, 398).

СВІТАНКОВИЙ, а, е. Прикм. до світанок 1. *Над розквітлою землею, над усім світом мерехтливо яріли достиглі світанкові зорі* (Коз., Листи.., 1967, 278); *Ми роззулись і пішли берегом босі, хоча ночі стояли холодні, і ноги студила колюча світанкова роса* (Мур., Бук. повість, 1959, 25); *Крізь дим, і вогонь, і негоду в похмурий світанковий час до наших окопів зі сходу пробився моторний баркас* (Уп., Вітчизна миру, 1951, 71); *Образно. *Література України прийняла до серця світанкові пісні сестри Білорусії* (Мас., Життя.., 1960, 7).

СВІТАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. світати. *На сході почала виступати м'яка смуга світанку. Поволі вона розповзлася по небі синюватим серпанком, а ще за хвилину почалось світання — стало зовсім видно коні, дорогу, ліс* (Досв., Вибр., 1959, 91); *Я прагну в слові відтворити Усю республіку мою... Її не по літах зростання, Її завзяття і красу, Хвилини тихого світання, Коли дерева п'ють росу* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 47).

2. Те саме, що світанок. *Не козак і не Галя схаменулися, що вже близько світання, а наддніпровська чайка почула й пронеслася з кизиком понад Дніпром* (Вовчок, I, 1955, 317); *Євдоким сьогодні спав у клуні неначе убитий, і тільки світанням його розбудив несамовитий лемент дружини* (Стельмах, I, 1962, 574); *Ми самі наодинці з собою ніяк не відчуваємо себе старими, і ровесники наші залишаються в нашій уяві такими, якими ми бачили їх на світанні свого віку..* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 64); *Вона, вже колись зранена на світанні своєї молодості невдячним коханням,.. знову лишилась з своєю любов'ю самотня й скривджена* (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 57); *Образно. *Ніч здається не ніч, Бо на серці у мене світання* (Бойко, Про 17 літ, 1958, 26); *У порівн. *Очі чисті, як світання, Щаслива юності пора!* (Нагн., Вибр., 1950, 64).

◇ Благословля́тися (благослові́тися) на світа́ння — те саме, що Благословля́тися (благослові́тися) на світ (див. благословля́тися). — *Розкажуйте швиденько, бо незабаром вже на світання благословиться, то й не встигну я поради вам дати* (Вовчок, VI, 1956, 268); *Від (од) світа́ння до смерка́ння (до смерку́) — те саме, що Від (од) світа́нку до смерка́ння (до смерку́)* (див. сві-

тáнок). Жінка Гельє та двоє дорослих синів його не могли взяти втямки, чому такий працьовитий чоловік кинув роботу, і від світання до смеркання корили та лаяли його. (Коцюб., III, 1956, 8); Вона працювала з жінками на рядках [кукурудзи] від світання до смеркання (Вол., Озеро., 1959, 53); Що й казати, мало не увесь вік бідна людина ятрить своє серце. Ще в пору юності й вона сподівається хоча б копійчаного щастя: мати якийсь теплий куток, хліб на столі, чоботи на ногах.. І за це тяжко товчеться по роботах і відробітках од світання до смерку (Стельмах, I, 1962, 187); Займáтися (зайня́тися) на світа́нні див. займáтися²; На світа́нні — те саме, що На світа́нку (див. світа́нок). Ось рушило небо, позеленивши на світанні наші обличчя (Коцюб., II, 1955, 363); Десь уже на світанні в широкій балці все одразу спинилося. Попереду розбомбило місток (Баш, На.. дорозі, 1967, 234).

СВІТАНОК, нку, ч. 1. Пора доби перед сходом сонця, коли починає розвиднятися; початок ранку. В сутінках світанку він все малював будучність своїх дітей, внуків і правнуків (Стеф., I, 1949, 238); Він до світанку перебуває на станції, а як розвидниться зовсім — вирушить додому (Шиян, Баланда, 1957, 50); *У порівн. В очах цвіли, як золотий світанок, ті мрії, що впину їм немає (Вас., II, 1959, 83); // Освітлення, забарвлення неба над горизонтом у цей час; ранкова зоря. На сході почала виступати м'яка смуга світанку (Досв., Вибр., 1959, 91); Спозмурнілий, в темним обличчям, опустивши руки, стояв він і дивився на городниці, за якими починав ясніти світанок (Скл., Святослав, 1959, 80).

◇ Брáтися на світа́нок, безос. — починати світати. Хоч ще й не бралось на світанок, було видно, як серед білого дня (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 25); Від (од) світа́нку до смерка́ння (до смерку́) — від раннього ранку до пізнього вечора. Від світанку до смеркання стригла вона ярки і барани, які лежали перед нею зі зв'язаними ногами (Тулуб, В степу., 1964, 145); На світа́нку — рано-вранці. До Славгорода роменський поїзд прибув на світанку (Головко, II, 1957, 439).

2. у знач. присл. світа́нком. Рано-вранці. Другого дня Матвій світанком вирушив до міста (Мик., II, 1957, 370); На луках світанком тумани коливались (Головко, I, 1957, 208).

3. чого, перен. Початок, ранній період, зародження чого-небудь; зоря. Минають роки, пройдуть десятиліття і віки, але дата ця [Жовтневої революції] не зітреться в людській пам'яті, бо то був початок нашого комуністичного майбуття, полум'яний світанок нової великої ери (Наука., 11, 1963, 5); На світанку робітничого руху Марксу і Енгельсу довелося вести вперту боротьбу з різними проявами дрібнобуржуазної ідеології (Ком. Укр., 9, 1964, 40); До Маріуполя я потрапив випадково, шукаючи притулок, де б у затишку закінчити роботу над новою книгою. То було давно — на світанку літературної юності (Смолич, VI, 1959, 11).

СВІТАНЬ, і, ж., поет. Те саме, що світа́нок 1. Жду, коли світань настане, як в далекій літа, і зоря крилом багряним мою пісню привіта (Сос., Щастя., 1962, 73); Падав сніг, так, як сьогодні пада, Така ж була світань в засніжених полях (Мал., Книга., 1954, 39).

СВІТАТИ, áе, недок. 1. Ставати світлішим, яснішим на світанку; розсвітати. — Миколо, мій голубе сизий! — сказала Мокрина. — Чи зоря світає на небі, чи сонце грає чи ніч вкриває землю, — думка про тебе тліє в моєму серці (Н.-Лев., II, 1956, 240); Поблідли зорі. День світає (Черн., Поезії, 1959, 98); *Образно. В душі моїй щось грало і світало, Було в ній щось дорожче над алмаз (Фр., XIII, 1954, 322).

Світ світає див. світ¹.

2. безос. Наставати (про світанок); розвиднятися. І смеркає, і світає, День божий минає, І знову люд потомлений, І все спочиває (Шевч., I, 1963, 329); Вже надворі стало світати (Н.-Лев., II, 1956, 285); Світало, як проїздили Вітрову Балку (Головко, I, 1957, 102); *Образно. «О не журись через край: Ще на життя не світало. Другому зіркою сьай!» Так її серце казало (Олесь, Вибр., 1958, 397).

СВІТАЧ, а, ч., рідко. Те саме, що світло 1, 2. Ще хвилина, і місяць урочисто впливе з моря, .. встануть зорі над горами і ясною громадою ітимуть за місяцем.. Я ждала тії [тієї] хвилини, того тихого, величного триумфального ходу світачів небесних... (Л. Укр., III, 1952, 608); Краще вже піти на французького трагіка Moinet Sully, .. то вже-таки справжній «світач» (Л. Укр., V, 1956, 130).

СВІТЕЛКА, и, ж. Невелика світлиця. Латин, так дома спорядивши, Кругом все в хатах оглядав, Світелки, сіни обходивши, Собі убори добирав (Котл., I, 1952, 171); Приємно тепер зайти і в світлицю, і в дівочі світелки, і в пристінок, і в пекарню, і навіть на кухню (Стельмах, I, 1962, 414).

СВІТЕЛЬЦЕ, я, с. Пестл. до світло¹ 1, 3. Ніде не видно було найменшого світельця, що блимало з вікон (Фр., II, 1950, 156); У вартівній будці почувся шелест, і за хвилину відчинилось віконечко в дверях. В ньому блиснуло світельце, яке зразу затулила собою чиясь голова (Гжицький, У світ., 1960, 246).

СВІТЕЦЬ, тця, ч. Старовинний пристрій для освітлення, що має вигляд підставки, в яку вставлялася скіпка. У напівтемряві блимав вогник — на стіні висів залізний світець, а в ньому горів сосновий довгий скіпець (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 286).

СВІТИК, а, ч., рідко. Зменш. до світ² 5. Усією логікою подій і характерів твору письменник [І. Муратов] пристрасно виступав проти звуженого погляду на просту радянську людину як людину дрібну, з вузьким світиком і обмеженими інтересами (Рад. літ-во, 1, 1961, 7).

СВІТІЛКА, и, ж. Дівчина, що виконує обряд тримання мечя й свічки на весіллі. — Що весілля, доню моя? А де ж твоя пара? Де світилки з друженьками, Старости, бояре? (Шевч., I, 1963, 25); Став боярин, старша дружка і світилка стала, Шаблю й трійцю воєвську у руках держала (Укр. поети-романтики., 1968, 560); Князь із молодого княгинєю сидять високо на тому возі, а навкруги свахи, дружки, світилка з мечем і музики (П. Куліш, Вибр., 1969, 267); Дружки й світилки, як побачили Оксаниного судженого, оплакували товаришку та більше сумних пісень співали, ніж весільних (Іщук, Вербівчани, 1961, 35); *У порівн. Зі щебетом налетіли з-за бараку дівчата у вінках, обступили Ганну, розглядаючи її, мов весільні світилки молоду (Гончар, Таврія., 1957, 246).

СВІТІЛО, а, с. 1. Небесне тіло, яке випромінює світло. Марс — порівняно невелике світило в групі дев'яти планет сонячної системи (Наука., 10, 1956, 29); Рожеве сонце висувалося щораз вище з-за виднокруга, і зоря ранішня блідла перед найбільшим божим світилом (Мак., Вибр., 1954, 66); Сонце ще не зайшло, а вже вплив місяць, якимсь непомітно виступив з млистого туманного небосхилу, і вже вони, обидва світила, освітлюють цей тихий, більше степовий, ніж луговий простір (Гончар, Маша., 1959, 39); *Образно. Чорні горя крила Не затемнять прекрасного світила Душі (Мисик, Біля криниці, 1967, 269).

Нічні світила; Світила ночі — зірки й планети; Світло дня; Денне світило — сонце; Світло ночі; Нічне світило — місяць. Світило ночі, з висоти йому дорогу освіти (Гонч., Вибр., 1959, 135); Давні китайці за сучо

формальними геометричними ознаками вважали, що колесо є «братом Місяця». Саме з його допомогою вони й прагнули дістатися до нічного світила (Наука., 4, 1966, 13).

2. чого, яке, перен. Людина, що прославилася в якій-небудь сфері діяльності; знаменитість. — *Се буде гордіня мого життя, світило цілої родини, се чоловік будучини!* — мовляв він часто до своєї жінки (Коб., I, 1956, 67); *Віденське світило дивиться на мене трохи менш оптимістично* (Л. Укр., V, 1956, 419); *Юлія Андріївна сиділа боком до чільного стола, за яким, наче в президії зборів, засідали медичні світила* (Дмит., Обпалені., 1962, 98).

3. діал. Церковна свічка. Несуть тіло до гроба без кадила, без світила (Сл. Гр.).

СВІТІЛОНЬКА, и, ж. Пестл. до світілка. [Г а н а:] *Ну ж, Галино, уставай, Гостей дорогих вітай, Молодого з буярами [боярами], Світилоньку із свашками!* (Кроп., II, 1958, 104).

СВІТІЛОЧКА, и, ж. Пестл. до світілка. [М е н ш а д р у ж к а, О л е с я (вискакує. До Галі):] *Світилочко, пишна пані! Не гордуй же ти нами, Бо як будеш гордувати, То не будем частувати* (Н.-Лев., II, 1956, 426).

СВІТІЛЬНИЙ, а, е. Який використовується для освітлення. Світильний речовина.

△ **Світильний газ** — суміш горючих газів, яку раніше використовували для освітлення, а зараз — як паливо в побуті й техніці. *Сухою перегонкою кам'яного вугілля добувають світильний газ, кокс тощо* (Сіль. електростанції, 1957, 20).

СВІТІЛЬНИК, а, ч. 1. Прилад для освітлення у вигляді лампади, плошки, куди наливають олію і вставляють гніт. *Данило сидів біля столу над книгою і так уважно читав, що й не помітив, як обгорів гніт, як чадів світильник* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 431); *Олійні світильники чаділи і в покоях знатного римського патриція, і в злиденній халупі раба* (Наука., 7, 1963, 36); *Образно. *Горіло серце у мені — світильник невгасимий, а гнотиком у ньому був — ти, синку мій любий* (Шер., Дружбою., 1954, 40).

2. Те саме, що **свічник**. В одному кутку [ніші] стояв бронзовий світильник з шістьма носиками (Нар. стар. іст. УРСР, 1957, 168); *З кухні в глиняному світильнику вносить свічі куховарка Олена* (Стельмах, I, 1962, 270).

3. Великий освітлювальний прилад, а також арматура до нього. *Батискаф оснащують потужними світильниками і механічними руками-маніпуляторами, з допомогою яких можна буде взяти зразок ґрунту [з дна моря]* (Рад. Укр., 26.I 1965, 3); *Яскраве полум'я світильників палахкотить на одній з центральних магістралей Херсона — проспекті імені Ушакова* (Рад. Укр., 15.II 1972, 4).

4. Оздоблена свічка, яку тримає світилка на весіллі.

СВІТІТИ, свічу́, світиш, недок. 1. перех. і без додатка. Запалювати, палити що-небудь для освітлення, викликати світіння чогось; засвічувати. *Радіє мати: ..син її росте, Росте; лицяються гетери І перед образом Венери Лампаду світять* (Шевч., II, 1963, 282); *Осінніми вечорами вона рано світила світло* (Коцюб., II, 1955, 30); *Світити не треба було. Сівши біля вікна, закохані дуже добре могли бачити одне одного* (Гр., I, 1963, 410); *Сажно кинулася до машини, .. Фар вона не світила* (Смолич, I, 1958, 97); *Я мушу сидати. Свічу свого рефлектора.. Майже над самою землею вирівнююсь, роблю пірколо і йду на посадку* (Ю. Янов., II, 1958, 65); *Ми сидимо в кімнаті по вечері, Не світимо.. І плинемо по озері розмов* (Рильський, I, 1960, 170).

2. неперех. Випромінювати або відбивати світло. *Ось*

Сонечко зійшло, і світить нам, і гріє (Греб., I, 1957, 50); *Свічки на столі ледве-ледве світять серед того сивого туману* (Л. Укр., III, 1952, 558); *Ніч була темна, тільки зорі світили з темно-синього неба* (Мирний, IV, 1955, 166); *Вечірня зірка.. алмазно світить з неба на чабанське подвір'я* (Гончар, Тронка, 1963, 19); // *Спрямовувати світло куди-небудь, на щось, роблячи його видимим; присвічувати. Сліпому не світять* (Номис, 1864, № 5179); *Вернувшись у хату, посадила [Явдоху сотника] на лаві край стола, а Ригоровичу звеліла каганцем світити* (Кв.-Осн., II, 1956, 192); *Економ Сава світить; в одній руці ліхтарня, в другій канчук* (Коцюб., II, 1955, 258); *Раптом загориться на аеродромі прожектор. Світить у небо* (Ю. Янов., II, 1958, 65); // *чим. Використовувати яку-небудь речовину і т. ін. для освітлення. Шкода лою, світи водою* (Номис, 1864, № 7599); *Світили в хаті не смальцем або олією, а якимись тонкими лучинами...* (Мирний, II, 1954, 119); // *на що, рідко що. Освітлювати що-небудь. У печі пала Огонь і світить на всю хату* (Шевч., I, 1963, 91); *Світло з канделябра однокрово світило на всю кімнату* (Ле, Історія радості, 1947, 243); *Ясномудра і велична Партія Комуністична Світить нашу путь* (Рильський, I, 1956, 444); // *рідко. Сяяти, виблискувати; світитися. Роса світила і відбивала дорогим самоцвітним камінням* (Мирний, IV, 1955, 7).

◇ **Світити в бчі** — лестити, підлещуватися. *Не знав неборака, що пан тільки в очі світив, що лучче було б, якби він гудив* (Свидн., Люборацькі, 1955, 65); **Світити очіма** — не мати чим освітлювати хату. *Її лютило те, що нафта вийде сьогодні-завтра, а тоді світи очима або бери в Хаїма такої смердюхи, що лиш коптить* (Март., Тв., 1954, 228); — *Оце ж, синку, .. ані сірників, ані гасу. Скіпками світять люди та очима* (Збан., Єдина, 1959, 13); *Хоч оком світі див. око* 1.

3. перех., рідко. Палити світло тривалий час. — *Мати.. дорікають: світите світло, а воно дороге* (Коцюб., II, 1955, 40).

4. неперех., чим. Робити видимим те, що має бути прикритим, мимоволі показувати щось. *За вечерею з'являлась горілка, вино, всі пили, кричали, .. блимали чорними очима та підсиненими білками, світили розхристаними чорними грудьми* (Коцюб., I, 1955, 371); *Повів він господаря в місто В вигляді старця з торбами.., Що на ціпок опиравсь і тілом світив крізь лашміття* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 294); — *Платтячко на ній славненьке.. — Якби ж трохи довшеньке, а то світить колінами.. — Хоч-не-хочеш, то подивишся...* (Зар., На.. світі, 1967, 261); *Образно. *Молода береза соромливо світила крізь ліщинник білим тілом* (Донч., III, 1956, 74); // *без додатка. Виднітися крізь що-небудь; просвічуватися. Весь [побратим] потертий сировим ремінням, а крізь рани жовті кості світять* (Л. Укр., I, 1951, 392); *Крізь розпанаханий рукав сорочки світить голе тіло* (Вас., I, 1959, 198); *Благально склав руки [чоловік]: — Я бідний хлоп! — Брешиш, таке пузо наїв! — Козаки зареготали: з-під свитки світили ребра, як шаблі драбини* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 56).

◇ **Світити волбссям** (вблосом) *див. волбсся, вблос; Світити дірками* — мати багато дірок, бути дірявим. *Із шести крил [млина] осталося тільки трое, та й ті дірками світять* (Вас., Вибр., 1950, 100); — *Бачила б ти цю посудину навесні.. Не човен, а кістяк мертвий лежав у кучугурах, дірками світив, розсохся зовсім* (Гончар, Тронка, 1963, 233); **Світити зубами** — широко посміхатися. *Незнаний хлопець стояв перед нею. Не крився, не таївся, хизувався чобітьми, .. світив зубами* (Горд., Дівчина., 1954, 211); **Світити латками**: а) *див. латка*; б) бути полатаним (про одяг). *Селяни подивились*

один на одного. Їхні подерті свитки світили латками (Ю. Янов., I, 1958, 144); Світїти очїма (бком, очїцїями і т. ін.) на кого, до кого і без додатка: а) пильно дивитися. Як ті паничі коло неї... Той поруч із нею шиється, а той з кутка на неї очима світить; сей за нею у тропу точиться, а той знов збоку поглядом забирає (Вовчок, I, 1955, 111); Конопельський світив на неї синїми винуватими очима (Збан., Курил. о-ви, 1963, 131); Оленка, простягаючи до неї свої пухкі та білі рученята, світила чорними очїцїями (Мирний, III, 1954, 107); б) дивлячись, виявляти поглядом почуття гніву, роздратування і т. ін. Маланка була вже не свята й не божя. Вона зразу забула, що в неділю не можна лаятись, і світила до чоловіка зеленими очима (Коцюб., II, 1955, 12); Світїти синяками — бути в синяках. — Ліфер Созоненко до молодой на хутір поїхав.. Присилували нелюди дівчину. Били до півсмерті. Коси рвали. Під вінцем синяками світила (Стельмах, II, 1962, 391); Світїти ребрами див. ребрб.

5. *неперех.* Те саме, що світїтися 1. А тим часом світить з усіх вікон у титаря. Що-то там твориться? (Шевч., I, 1963, 91); Проти церкви, на невисокім згірку, величезний палац світить дверима-вікнами... (Мирний, I, 1949, 178); В яру світили світляки (Горд., II, 1959, 58); Нарешті поїзд став: збоку одним вікном світила станція (Панч, В дорозі, 1959, 86).

6. *неперех., перен.* Блищати, сяяти. Сам аж стелю підпирає; .. і очі світять, і голос дзвенить; аж помолодшав, наче на турка йде! (Вовчок, I, 1955, 73); В уяві світили сині заплакані очі... (Ільч., Серце жде, 1939, 222); // Ставати щасливим, радісним (про обличчя). Тімчине, зібране на нитку лице освічується вдячним усміхом. Дядькове, здорове, червоне, також світить (Коцюб., I, 1955, 464); // чим. Виразити які-небудь почуття (про обличчя, очі, зовнішній вигляд людини). Голос його тремтів; лице горіло; очі світили радістю (Мирний, II, 1954, 272).

7. *перех. і неперех., карт.* Показувати козирну масть; бути козирем. — Придивися, Денисе, яким тепер стає село, хто от-от стане паном у ньому? Середняк зробиться паном села. Пам'ятаєш, як у картах козирною шісткою підмінюють туза, що світить? (Стельмах, II, 1962, 284); Король жировий світить (Сл. Гр.).

Світїти кбзіря — відкривати козиря.

◇ Не світить кому що, де — немає в когось підстав розраховувати на успіх у чому-небудь; немає надій на щось. — Про начальство забудь і думати. Після того, що ти наробиш у коморі, тобі не світить у начальство вилізти (Кучер, Трудна любов, 1960, 440); — Сам не помітиш, як заочником станеш. — Мені це діло не світить, — вітхнув Сашко. — Малі діти не пустять (Мур., Свіже повітря.., 1962, 35); Зневажливо осміхнувся [Іванчик] до мене, ніби сказав: «Бідолашний! І чого ти до неї пнешся? Адже тобі тут не світить!» (Баш, На.. дорозі, 1967, 168).

СВІТІТИСЯ, свічуся, світишся, недок. 1. Давати світло; горіти. Світло у хаті світилося (Вовчок, I, 1955, 162); У Підпари під образами світилась лампадка (Коцюб., II, 1955, 97); На вулицях уже світилися лампи (Мак., Вибр., 1954, 262); // Бути освітленим. Яскраво світилося вікно в квартирі Стародуба (Дмит., Розлука, 1957, 104); // безос. В Бобрику вже спали, ніде не світилось... (Коцюб., I, 1955, 144); В хаті Кочубея світилось (Донч., III, 1956, 9); // Випромінювати або відбивати світло. — Огонь! — скомандував сам собі Денис. — Перша міна посунулася в ствол. Били, поки розпечена труба починала світитися в темноті (Гончар, III, 1959, 261); На небі світилися зірки, так само як і вчора, і позавчора (Хижняк, Тамара, 1959, 123); Світні бактерії під дією

ультразвуку втрачають властивість світитися (Наука.., 11, 1956, 20).

2. Сяяти, блищати, відбиваючи світло, промені; виблискувати. Палац той був кришталевий, з срібними банями й світився на сонці так, що аж засліплював очі (Н.-Лев., III, 1956, 295); Гаряче світилися добре надраєні мідні поручні, ручки, панелі (Кучер, Прощай.., 1957, 5); Роса світилася на свіжій бур'яні (Рильський, Поеми, 1957, 29).

3. Виднітися, виділятися своїм світлим, білим кольором. Невеличка хата насилу світилась білими стінами через густий рядок верб (Н.-Лев., II, 1956, 168); За містом холодною білиною світився степ (Баш, На.. дорозі, 1967, 96); Питьма стояла непроглядна, і лише білі стрілки беріз невиразно світилися в ній (Гончар, IV, 1960, 60); // Бути видним. Худий, аж ребра світяться (Номис, 1864, № 8551); За ті гроші, що за порося взяв, мені на юпочку набрав, собі жилетку справив.. — от наше тіло й не світиться (Барв., Опов., 1902, 359); У чорній дірі стирчали голі крокви; стіни були геть оббиті дощами, в них світилися діри (Мокр., Острів.., 1961, 21); На розпухлих губах засохла кров, під очима світилися синці (Стельмах, II, 1962, 381); // Виднітися крізь що-небудь. Крізь витерті рукави пошарпаної свитки світилися лікті (Коцюб., I, 1955, 34); Через обдерту покрівлю вже світилися крокви та лати, неначе ребра, на котрих пообпадала шкура (Н.-Лев., III, 1956, 38); З худих плечей звисає лахміття, і крізь нього на животі світиться голе смуглясте тіло (Смолич, II, 1958, 12).

◇ Світїтися дірками — мати багато дірок, бути дірявим. Чи сріблом сукні їх, чи дірками світились: І дрантя, і роброн — все гробаки з'їдять! (Г.-Арт., Байки.., 1958, 127); В деяких місцях толь було прорвано чи пробито, і дах світився дірками (Хижняк, Тамара, 1959, 176); Світїтися ребрами див. ребрб.

4. Пропускати світло крізь себе; просвічуватися. Сукно світилося проти вікна наскрізь, так що було видно кожну нитку (Н.-Лев., II, 1956, 97); Ліси наче світилися наскрізь. Контури кожного дерева, кожної скелі були напрочуд виразні, як у панорамі бінокля (Гончар, III, 1959, 91); Ліс на протилежному боці Дніпра світився прозорістю, гублячи останній лист (Донч., Дочка, 1950, 17); // Бути дуже худим, виснаженим. Вона змарніла за цей час. Бліде обличчя ще побілішало, здавалося, аж світилося наскрізь під чорним волоссям (Гр., I, 1963, 262); Данило аж схуд від хвилювання. Тоса і зовсім світилася від блідості (Смолич, Мир.., 1958, 54).

◇ Дурний, аж світиться — надзвичайно дурний. — І дурний же ти, Іване, ох дурний, аж світишся, — став він [староста] перед Щасним у таку позу, ніби викликав його на двобій (Збан., Єдина, 1959, 164).

5. *перен.* Блищати, сяяти (про очі); освітлюватися щастям, радістю (про обличчя). Веселі сині, як небо, очі світилися привітно й ласкаво (Н.-Лев., II, 1956, 264); У хлопця задиркувато світилися очі (Дмит., Розлука, 1957, 299); Все його обличчя світилося (Донч., II, 1956, 62); // чим. Виразити які-небудь почуття, переживання (про обличчя, очі, зовнішній вигляд людини). Блискучі, чорні очі Замфірові.. так і світяться задоволенням (Коцюб., I, 1955, 188); Її обличчя осявала сонячна посмішка. Воно світилося щастям (Жур., Вечір.., 1958, 399); Мічурін почав сходити з помосту до народу.. Він весь світився радістю (Довж., I, 1958, 459); // Виявляти своїм зовнішнім виглядом задоволення, радість, щастя (про людину). Панас Кандзюба світився. — Озуєм, Андрію, пана у постолі! — Аякже!.. (Коцюб., II, 1955, 75); Лукія світилася вся, слухаючи дивну розповідь старости (Горд., Чужу ниву.., 1947, 53); // Виявлятися, ставати помітним (про почуття, переживання

і т. ін.). В поетових очах світилось і співчуття і жаль до неї (Л. Укр., III, 1952, 704); В його очах світилася дика радість (Тют., Вир, 1964, 416).

СВІТИЧ, а, ч. 1. Те саме, що світоч. Тільки в однім місці монгольського табору блищалося світло: се горів-палахкотів смоляний світич у шатрі Тугара Вовка (Фр., VI, 1951, 99); Була ніч. На дерев'яній полиці горів світич. У кутку — коло божниці — лампада (Довж., I, 1958, 265); Смілі майстри нової будови, Прямуювання нового борці; Ви, що волі, знаття і любові Світлич держите міцно в руці! ..Я єднався в думках моїх з вами (Граб., II, 1959, 497); Що слово точене? Чарує звук Акторських реплік та уданих мук.. І промовляє критик: «Скин' кашкет! Он світич наш, він зріє і зоріє, Люби і поклоняйся: то — поет!» (Зеров, Вибр., 1966, 83).

2. бот., діал. Тирлич.

СВІТИЩЕ, а, с., поет. Те саме, що світоч.

СВІТІННЯ, я, с. Стан за знач. світіння 1. Газорозрядні лампи з холодним катодом.. самоіндуктуються. Це означає, що збуджений газ в них світиться, і в його світінні відбивається «праця» кожної «комірки» електронного пристрою (Наука., 6, 1963, 28).

СВІТКА, и, ж., карт. Карта, яка показує козирну масть.

СВІТЛЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до світлий 1—4. Да нема цвіту світленького над маківку (Сл. Гр.); Ми пройшли через широкі сїни, спинилися в світленькому покої (Досв., Вибр., 1959, 423).

СВІТЛЕНЬКО. Присл. до світленький.

СВІТЛЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до світлий 1—4.

СВІТЛЕСЕНЬКО. Присл. до світлєсенський. Світить місяць світлєсенко (Сл. Гр.).

СВІТЛИЙ, а, е. 1. Який випромінює яскраве світло (про джерело світла). Що вони росли та виростили, то вони пильніш поглядали [на шлях]. І раненько-ранком при світлому сонечку, і пізенько ввечері при зореньках іскристих (Вовчок, I, 1955, 309).

2. Добре освітлений, наповнений світлом. День був такий світлий, такий чистий. В заморожені вікна лилося стільки сонця, що кристалеві квітки на шибках миготіли (Тют., Вир, 1964, 522); Світла ніч стояла над горами. Чиста, прозора, вона просвічувала наскрізь, як синій коштовний камінь чистої води (Гончар, III, 1959, 104); Світлий ранок, сповнений золотосяйного сонячного тепла, хутенько звів приятелів з постелей (Досв., Вибр., 1959, 300); // Добре освітлюваний денним світлом (про приміщення). Дарма що живе він внизу дому; дарма що не світла, а скорше темна його кімната: вона ж [Любка] тут, вона освітить, вона окрасить усе (Хотк., I, 1966, 43); Дві світлих кімнати, і обидві вікнами виходять у сад (Баш, Вибр., 1948, 68).

3. Не темного кольору. Світлішає небо. Ширшає світ. Хорлів ще не видно, тільки вершечки тополь з'явилися на світлому тлі неба (Гончар, II, 1959, 45); У білому вбранні на білій постелі на фоні світлої стіни сидить молода щаслива мати, тримаючи немовля (Довж., I, 1958, 111); // Менш насичений порівняно з основним кольором. Недалеко від перемилю, що хвилясто просвічувався світлою жовтизною, поставили ятері (Стельмах, II, 1962, 186).

4. Чистий, прозорий (про рідину, скло і т. ін.). Сула повільно котить світлу тиху воду (Перв., II, 1948, 173); Яка ж бо ти [волошка] люба в вінку, Що обвиває голівку палку,.. Як ти, поставлена в світлий кристаль, Будеш у серці і радість, і жаль! (Рильський, III, 1961, 179); // Високий, ясний, чистого тембру (про голос, звуки і т. ін.). Світлі звуки скрипки.

5. перен. Нічим не засмучений; радісний, щасливий. Разом з вірою в людину в душі Франковій живе віра в світ-

лу будучність для нашої землі (Коцюб., III, 1956, 40); Ніжна, тиха, кристально чиста мелодія почулася ніби здалека, як світлий спомин з глибини душі (Л. Укр., III, 1952, 590); Померкли на мить юні, світлі його марева (Гончар, Таврія, 1952, 19); // Приємний, радісний (про почуття, настрій). Світлою радістю повниться серце моє (Дор., Єдність, 1950, 3); В Андрія був такий світлий настрій, що це одразу передалося і Батуріну (Гур., Життя., 1954, 236); // у знач. ім. світле, лого, с. Приємне, радісне почуття, радісний настрій. В сільській.. школі минула для Світлани перша радісна трудова зима.. Тепер все те світле десь у минулому (Гончар, II, 1959, 96); // Осяяний внутрішнім світлом (про обличчя, чоло). Увечері уявляла собі Маруся це лице. Таке одухотворене мусить воно бути, світле (Хотк., II, 1966, 251); Стояли мовчазні навколо, Лиш вітер розвівав чуби. І виступив кобзар з юрби, Підвісивши вгору світле чоло (Павл., Бистрина, 1959, 28); // Неглибокий за ступенем вияву; легкий. В піснях — дівоча світла туга І вільний помах косаря (Рильський, III, 1961, 89); Янош їде і час від часу всміхається, повитий якоюсь світлою задумою (Гончар, II, 1959, 69).

6. перен. Нічим не затьмарений; спокійний. Валентина.. пішла до дверей ганку. Вона встигла зирнути на нас світлими очима, що в них були скупчені ласка, замирення і тверда рішучість (Досв., Вибр., 1959, 94); // Який виражає умиротвореність, заспокоєність, упокорення. Підвели його й поставили перед Галею. Вона як вздріла — всміхнулася, — дивилась на його поглядом своїм світлим, тихим (Вовчок, I, 1955, 157).

7. перен. Який має високі моральні якості; благородний. [Р о м а н:] Яка щира у батька душа, яка світла! (Кроп., II, 1958, 31); Я незвичайно люблю і поважаю оту світлу людину [І. Франка] (Коцюб., III, 1956, 278); З усіх своїх друзів Віталій не знає людини більш життєрадісної, людини такої чистої і світлої душі (Гончар, Тронка, 1963, 41); // у знач. ім. світле, лого, с. Символ істини, розуму, освіти або радості, щастя. Я завжди був великим оптимістом і дотепер не втратив віри у людей, у перемогу всього світлого над темрявою і злом (Коцюб., III, 1956, 281); Точиться безупинна світова боротьба носіїв світлого з темними силами зла (Мас., Роман., 1970, 352); // Який виражає чистоту, щирість почуттів, прагнень. Вітер лютішає знов, — Дужча від чорного страху Світла до мамі любов (Бичко, Вогнище, 1959, 216).

◇ Світла пам'ять див. пам'ять; Світле бко див. бко¹.

8. перен. Ясний, логічний, чіткий (про розум, думки і т. ін.). Як криниця і небо, і зорі Відбива на перловому дні, Так слова твої чесную душу, Світлий ум виявляли мені (Фр., X, 1954, 401); — Свідомість моя світла, думки могутні — я комуніст (Збан., Сеспель, 1961, 195).

◇ Світла голова: а) (у кого) розумна голова. [Р о м о д а н:] Коли б я не знав, яка світла голова в тебе. Що з тобою сталося?.. Тебе ж уся Україна знала! (Корн., II, 1955, 319); — До чого ж у вас мудра та світла голова! — Може, ви трохи й переоцінюєте мої якості, але знаходитеся близько до істини, — вклонився їй Мокроступ (М. Ю. Тарн., Як на.. ниві, 1958, 104); б) (хто) розумна людина. Світла голова Ковальов! Як він здорово тоді придумав конструкцію циліндра до десяти-сячотонного преса (Собко, Біле полум'я, 1952, 120).

9. заст., нар.-поет. Вживається як постійний епітет (звичайно до слів ц а р, к н я з ь, б о я р и н, а та кож при слові р а й). — Латине світлий, знаменитий, Твоїми мед устами пити! Всяк тягне серце за тебе (Котл., I, 1952, 276); Великая славо! зглянься на людей! Одпочинь од кари у світлому раї! (Шевч., I, 1963, 264); // Вельможний, знатний. В шатрі поставлено стіл і

заставлено його багатою перекускою для світлих гостей (Фр., II, 1950, 366).

СВІТЛИНА, и, ж. 1. зах., заст. Фотографія. Багато з тих листів, світлин і рукописів моїх і Франка знищила воєнна хуртовина (У. Кравч., Вибр., 1958, 424).

2. рідко. Полюск світла. Сазно замилувалася таємничою красою південної місячної ночі, її моторошними тінями у тремтливих світлинах (Смолич, I, 1958, 67).

СВІТЛИЦЯ, і, ж. 1. Чиста, світла, парадна кімната в будинку. Мати й дочка вибігли з кімнати в світлицю й кинулись до вікон (Н.-Лев., III, 1956, 13); Квартира Каленика Романовича складалася з двох невеличких кімнаток, одна з них правила за світлицю, а друга за кухню і їдальню (Сенч., Опов., 1959, 8).

2. Кімната в будинку. Пан директор устав із ліжка, умився, одягся і пішов у ті світлиці, де снідали його вихованці (Мак., Вибр., 1954, 38); Приснилися їй дивні якісь хороми, а вона ходить по них із світлиці в світлицю і ніяк не може з них вибратися (Гончар, II, 1959, 265).

3. Невелика кімната у верхній частині будинку. А в городі младії [молоді] вдови В своїх світлицях, чорноброві, Запершись, плачуть (Шевч., II, 1963, 91).

СВІТЛИЧКА, и, ж. Зменш. до світлиця. Грицько сам того не відав, як він любив свою світличку з кімнаткою... поки не вийшов був оце за село (Барв., Опов., 1902, 143); Після порання Орисі все в хаті покращало...: чорна, мов кузня, хата зробилася чистенькою світличкою (Тют., Вир, 1964, 263); Як вже дуже смерклося, ввійшли в будинок; тоді в ньому було тільки чотири світлички: у двох жив сам пан, а дві пустували, про всякий случай, для гостей (Стор., I, 1957, 184); Якось уранці до мене в світличку постукав Бувалець (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 170).

СВІТЛИСТЬ, лості, ж. 1. Властивість за знач. світлий 1—8. І заблуйай по призерку алей Ще глибше в ніч розспіваної млости; В ній похливість, і вухвалість в ній, І світлість звуків, мов роса на зелі (Бажан, Роки, 1957, 283).

2. Титулування деяких можновладних осіб у дореволюційній Росії, звичайно із займенниками в а ш е, й о г о, ї ї, ї х. Ми їх застукали, сотню гайдамацького полку імені його світлості гетьмана Скоропадського (Ю. Янов., II, 1958, 250).

СВІТЛИТИ, іє, недок. 1. Ставати світлим, світлішим. Небо починало світлити, яскравіше вимальовувалися корпуси і димар лісозаводу (Чорн., Визвол. земля, 1959, 22).

2. безос. Розвиднятися, світати. На сході починає світлити.

3. перен. Набирати веселого, радісного, привітного виразу (звичайно про обличчя, очі). Вона вся наливалася щастям, світліючи, розквітаючи на очах (Гончар, III, 1959, 170).

◇ **Світліє** (світліла) душа в кого — комусь стає морально легше, радісніше. Ти знов оживаєш, надіє! Світліє душа, молодіє... (Фр., XIII, 1954, 85).

4. перен. Ставати ясним, логічним, чітким (про думки). І серце билось живо, мисль світліла, І сні розкішні снилися мені! (Фр., XIII, 1954, 29).

5. Виділятися світлим кольором; виднітися. В каюті вже було півтемно, і тільки ще світліли віконця ілюмінаторів (Донч., IV, 1957, 369).

СВІТЛІШАТИ, ає, недок. 1. Ставати світлішим. Ніч минала, усе округи світліша (Вовчок, I, 1955, 325); Розвиднялось. Світлішало небо, бліднули зорі (Ів., Таємниця, 1959, 109); // безос. Ось перед нею світлішає. Уже вона мчить стежкою між житами і тільки тут, стишивши біг і важко дихаючи, трохи заспокоюється (Шиян, Баланда, 1957, 229).

2. безос. Розвиднятися, світати. На сході світлішало (Тулуб, Людолови, I, 1957, 5).

3. перен. Набирати веселішого, радіснішого, привітного виразу (звичайно про обличчя, очі). При згадці самого імені Оленки суворі обличчя вояків світлішали (Гончар, Тронка, 1963, 300).

◇ **Світлішає** (світлішала) душа в кого — те саме, що **Світліє** (світліла) душа (див. **світліти**). Душа Ольги світлішала в дружбі, корисній праці... (Коп., Лейтенанти, 1947, 228).

4. перен. Ставати яснішим, логічнішим, чіткішим (про думки). Як ти підносиш на руках дитя, Світлішають думки і почуття (Павл., Бистрина, 1959, 244).

СВІТЛО¹, а, с. 1. Промениста енергія, що випромінюється яким-небудь тілом, сприймається зором і робить видимим навколишнє. Нерівне світло осявало коротку, грубу фігуру з круглим ласкавим обличчям (Коцюб., I, 1955, 346); Одчиняються двері, і смуга світла падає на Руфіна і Люція (Л. Укр., II, 1951, 421); І світло електричне виробляє [парова машина], і освічує всюди, де світла треба (Мирний, IV, 1955, 330); Дощ лив як із відра, небо закаламутилося і зробилося глиняного кольору; раптом біле сліпуче світло різонуло по очах людей (Тют., Вир, 1964, 84); Вулиці безкраї. Порожньо і дзвінко. Кроки одинокі, ніби серця стук. І в холоднім небі зорі, як сніжинки, шлють байдуже світло на замовклий брук (Сос., II, 1958, 100); Була вже ніч. Осяяні місячним світлом дерева стояли в цвіту, як наречені (Довж., I, 1958, 488); Вийшов за село, глянув — у млині світиться. Я на те світло й прямую (Тют., Вир, 1964, 17); Швидкість світла; Заломлення світла; *У порівн. Офіцер мій був дуже добрий чоловік.. Після тяжкої школи, яку я пройшла у вуйка, він був для мене, як сонячне світло й тепло (Фр., III, 1950, 105); Всенародна шана та любов, Як світло непогасне, осявають могилу Олександра Богомольця (Рильський, III, 1961, 41).

△ **Дисперсія світла** див. **дисперсія**; **Лампа денного світла** див. **лампа**; **Синтез білого світла** див. **синтез**.

◇ **Виставляти** (виставити, подавати, подати) в світлі якому кого, що — представляти кого-небудь або показувати щось з певного погляду. Навряд чи десть по інших країнах співають так гарно й голосисто, як у нас на Україні. Пишеться це не з бажання виставити свій рід перед світом у перебільшеному вигідному світлі, а в ім'я реалізму (Довж., I, 1958, 69); В іншому світлі бачити (розглядати і т. ін.) — сприймати не так, як раніше. В його голові малювалися тепер картини, яким він колись не надавав значення, вважаючи звичайними, буденними. Зараз же він бачив їх у зовсім іншому світлі, розумів інший зміст (Тют., Вир, 1964, 397); **Кідати** (кіннути) світло (промінь світла) на що — розкривати, робити ясним, зрозумілим щось. Може й цей невеличкий прицинок до біографії Тараса Шевченка не буде зайвим і разом з іншими кине промінь світла на дорогу постать нашого великого кобзаря (Коцюб., III, 1956, 48); **Побачити** світло рамп див. **рампна**; **Поставати** (постати) в світлі якому — сприйматися з певного погляду, певним чином. Замислився Козаков. Може, вперше оце його власна роль на війні постала перед ним у новому світлі. Гарно рятувати людей! (Гончар, III, 1959, 110); **Пошукати** удень та ще й з світлом див. **пошукати**; **Проливати** (проліти) світло див. **проливати**; У світлі чого — з позиції чогось, виходячи з певного погляду на кого-, що-небудь. Проходять живі люди [в «Бориславських оповіданнях» І. Франка], ярко [яскраво] змальовані, в світлі тонкого психологічного аналізу (Коцюб., III, 1956, 38).

2. перев. з означ. Освітлення, характерне для певного часу доби. Якби моє життя так зникло непримітно, як зникає вечірнє світло... (Л. Укр., I, 1951, 195); **Крізь**

вузьке вікно скупо проникало денне світло (Чорн., Визвол. земля, 1959, 57); // розм. Світанок, схід сонця. — Досиділись мало не до світла, неначе завтра свято! (Н.-Лев., II, 1956, 328).

3. Джерело освітлення і пристрій для освітлення в приміщенні та на вулиці. *Кинувся Наум, викресав вогню, засвітив світло* (Кв.-Осн., II, 1956, 81); — *Світла! Світла дайте!* — скрикнула [Горпина], — *тату! світла!* (Вовчок, I, 1955, 68); *Увіходить раб, вносить світло* (Л. Укр., II, 1951, 345); *У Мотузки в хаті й світла в той вечір не світили* (Головка, II, 1957, 168); // Освітлення, яке дають освітлювальні прилади. *І на дороги, і на мости, і на караульних, і на світло у холодну,* — усе-усе Івга заплатила (Кв.-Осн., II, 1956, 301); *Умови такі: перший тиждень дурно працювати (практика), а потому — 40 крб. в місяць, хата, світло і паливо* (Коцюб., III, 1956, 126); // перев. мн., заст. Вогник. *Ми тихо стояли, Дивились, як ясно на темному морі Незлічені світла сіяли* (Л. Укр., I, 1951, 16); *Це одинокє світло серед сонного села було немов останнім «прощавай» рідного закутка* (Коцюб., I, 1955, 338); *Росив дощ... Левада — море чорне. А в селі ні одного світла* (Ірчан, II, 1958, 85).

Паліти світло див. паліти.

4. Місце, звідки йде освітлення; освітлене місце, освітлений простір. *Вона одкусила нитку зубами і одвернула від сестри, втягаючи нову нитку в голку проти світла* (Л. Укр., III, 1952, 746); *Якась берізочка заблукана витягається до болю, хоче прорватися до світла* (Хотк., II, 1966, 105); *Я взяв Сева за руку й підвів його до світла.. — У вас є шрам? — запитав я, закочуючи рукав на його лівій руці* (Ю. Янов., II, 1958, 163).

5. розм. Речовина для освітлення. *Ніч не стоїть, а світло коштує* (Номис, 1864, № 10922); *Каганець почав примеркати: останнє світло в ньому вигорало* (Мирний, IV, 1955, 297).

6. жив. Світле місце, світла пляма на картині, що відтворює найінтенсивніше освітлення певної ділянки зображуваного простору. *Контрасти світла й тіней; // фото. Поверхня, звернена до джерела світла, а також зображення самих джерел світла.*

7. перен. Блиск очей, що з'являється під впливом радісного, світлого почуття; радісний, світлий, ясний вираз обличчя. *Дорошенко вловив, як очі її в цю мить ще більше налилися світлом* (Гончар, Тронка, 1963, 200); // Приємне, радісне почуття. *По країні весна пролітає і шумить журавлиним крилом.. Йй у відповідь серце співає, стільки в ньому і світла й тепла!* (Сос., II, 1958, 57).

8. чого і без додатка, перен. Те, що робить ясным, зрозумілим навколишній світ; те, що робить радісним, щасливим життя. [О р е с т:] *Ти можеш мені одібрати моє життя, моє щастя, моє світло, але мого кохання не можеш одібрати* (Л. Укр., II, 1951, 44); *Щира любов до свого краю, освічена світлом науки. та невинна згага молодих літ послужити йому, — несли Вас добувати ще більшої освіти* (Мирний, V, 1955, 415); *Світло невмирущої дружби, як той Шевченків «світ ясний, не вечірній», осяває в давніх-давен російський і український народи* (Рильський, III, 1956, 7); // Уживається як символ істини, розуму, освіти або радості, щастя. — *Твій ум.. буде вічно рваться До світла, правди і добра* (Фр., XIII, 1954, 271); *Розповів [Ганжа-Ганженко], як відроджується життя по школах після деніківщини, як пориваються діти до науки, до світла* (Гончар, II, 1959, 188).

СВІТЛО². 1. Присл. до світлий 1—3, 5, 6. Була [молодича] чорнява, в рум'янцях, білолиця, уста червоні сміються, очі радісні, убрана світло (Вовчок, I, 1955, 243); *Поезія двадцятих років і сьогодні звучить світло, актуально* (Літ. Укр., 30.VII 1968, 2).

2. у знач. присудк. сл. Про наявність світла де-небудь.

Доколя було так тихо, так ясно, світло (Хотк., II, 1966, 53); *Ах, як дивно було в тій великій кімнаті для дітей! Так світло!* (Головка, I, 1957, 91).

СВІТЛО... Перша частина складних слів, що відповідає слову: а) світлий у 3 знач., напр.: світловодий, світлошкірий і т. ін.; б) світло¹ у 1 знач., напр.: світловідбивач, світловідчуття, світлодайний, світлозахисний, світлоносій і т. ін.

СВІТЛО... Перша складова частина складних слів, яка має значення: менш насичений, менш густий у порівнянні з основним кольором: світло-бежевий, світло-бузковий, світло-зелений, світло-кремовий, світло-солоний, світло-червоний і т. ін.

СВІТЛОБОЯЗНЬ, і, ж. Підвищена хвороблива чутливість ока до світла. *Новонароджені діти бояться світла, і тільки в затінку вони розплющують очі. Ця світлобоязнь звичайно минає наприкінці першого місяця* (Шк. гігієна, 1964, 61).

СВІТЛОБРОВИЙ, а, е. Із світлими бровами (про людину). *Вони [орати] разюче схожі між собою, — обое широколиці, обое світлоброві* (Вол., Сади., 1950, 73).

СВІТЛОВИЙ, а, е. Прикм. до світло¹ 1. Після дослідів Лебедева світловий тиск почали враховувати в усіх теоріях, що стосуються космічних процесів (Курс фізики, III, 1956, 350); *Сидячи біля шофера, він невідривно дивився на світлову доріжку від фар* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 112); *Світлові хвилі; Світлове випромінювання; // Який здійснюється, виконується і т. ін. за допомогою світла. По головній вулиці блимнула світлова реклама провінціального кіно* (Епик, Тв., 1958, 179); *Самотня, сиділа [Ольга], прикувавши погляд до світлового сигналу над дверима операційної* (Дор., Не повтори..., 1968, 30).

Світлова газета див. газета; Світлова рослина, бот. — рослина, що росте на відкритому, незатіненному місці; **Світлова стадія, біол.** — період розвитку рослини, під час якого основну роль відіграє освітлення. *За характером світлової стадії соя є рослиною короткого дня* (Зерн. боб. культ., 1956, 84); **Світловий день див. день; Світловий рік див. рік.**

СВІТЛОВОЛОСІЙ, а, е. Який має світле волосся. *Світловолоса дівчина була в коротких штанах.. і в білій блузці* (Томч., Готель..., 1960, 6).

СВІТЛОЗАЛОМЛЕННЯ, я, с., фіз. Заломлення світла.

СВІТЛОЗАЛОМЛЮВАННЯ, я, с., фіз. Те саме, що світлозаломлення.

СВІТЛОКОПІЮВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Який служить для виготовлення світлокопій. *Світлокопіювальна машина.*

Світлокопіювальний папір — папір, вкритий шаром світлочутливої емульсії.

СВІТЛОКОПІЮВАННЯ, я, с., спец. Виготовлення світлокопій.

СВІТЛОКОПІЯ, і, ж., спец. Виготовлена на світлочутливому папері копія з креслень, планів і т. ін.

СВІТЛОКОСІЙ, а, е. Із світлим волоссям, із світлими косами. *Повернувся він з армії після війни, — зовсім не впізнав свою колись веселу і світлокосу Маринку* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 80).

СВІТЛОЛЮБ, а, ч. Світлолюбна рослина. *Підсніжники — світлолюби: їм треба встигнути відцвісти раніше, ніж на деревах розпуститься листя і закриє від них сонячне проміння* (Веч. Київ, 9.III 1957, 4).

СВІТЛОЛЮБНИЙ, а, е, бот. Який добре росте на відкритому, незатіненному місці. *Троянди належать до світлолюбних рослин* (Наука., 4, 1963, 57).

СВІТЛОЛЮБНІСТЬ, ності, ж., бот. Властивість за знач. світлолюбний. *Світлолюбність рослини.*

СВІТЛОМАСКУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для світломаскування. *Світломаскувальні штори.*

СВІТЛОМАСКУВАННЯ, я, с. Маскування освітлених об'єктів в умовах можливого нападу ворога. *Фронт відсунувся далеко. Війна йшла на землі ворога. Люди потроху звикали жити без світломаскування (Ткач, Плем'я.., 1961, 128).*

СВІТЛОМЕТРИЧНИЙ, а, е, військ. Стос. до світлометрії. *Світлометрична служба.*

СВІТЛОМЕТРІЯ, і, ж., військ. Визначення місця розташування батареї ворога за спалахом пострілу.

СВІТЛОНЕПРОНИКНИЙ, а, е, спец. Який не пропускає світла. *Світлонепроникна камера фотоапарата; Світлонепроникний папір.*

СВІТЛОНЕПРОНИКНІСТЬ, ності, ж., спец. Властивість за знач. світлонепроникний.

СВІТЛОНОСНИЙ, а, е. Який несе або випромінює світло. [М а к а р о в:] *Лише всі ми разом можемо домогтися, щоб прийдешні покоління вважали нашу прекрасну науку світлоносним Прометеем, а не чорним дияволом... (Лев., Драми.., 1967, 488).*

СВІТЛОНОСНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. світлоносний.

СВІТЛОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до світлиці. *А у тої вдовоньки, гей, Дочка молода, та гей, гей, гей,гей! По світлоньці ходить (Укр.. лір. пісні, 1958, 226).*

СВІТЛОНЬКО, а, с. Пестл. до світло¹ 1. *Сонечко встало, прокинулось ясне, Грає вогнем, променіє І по степену розлива своє світлонько красне,— Степ від його червоніє (Л. Укр., I, 1951, 15).*

СВІТЛООКІЙ, а, е. Із світлими очима. *До мене ви-йшла.. руська, світлоока дівчина (Л. Янов., I, 1959, 437).*

СВІТЛОПИС, у, ч., спец. Одержання зображень за допомогою оптичного апарата на основі дії світла на світлочутливі речовини.

СВІТЛОПИСНИЙ, а, е, спец. Стос. до світлопису; виготовлений світлописом.

СВІТЛОПРОНИКНИЙ, а, е, спец. Який пропускає світло. *Світлопроникний папір.*

СВІТЛОПРОНИКНІСТЬ, ності, ж., спец. Властивість за знач. світлопроникний.

СВІТЛОСИГНАЛ, у, ч. Світловий сигнал.

СВІТЛОСИГНАЛІЗАЦІЯ, і, ж. Подання світлових сигналів.

СВІТЛОСИГНАЛЬНИЙ, а, е. Який подає світлосигнали; який здійснюється за допомогою світлосигналів.

СВІТЛОСИЛА, и, ж., фіз. Характеристика об'єкта оптичного приладу (фотоапарата, бінокля і т. ін.), яка визначає яскравість зображення.

СВІТЛОСИЛЬНИЙ, а, е, фіз. Який має велику світлосилу. *Яскраві метеори можна фотографувати на високочутливу фотопластинку за допомогою світлосильних камер (Наука.., 5, 1963, 37).*

СВІТЛОСПОЛУКА, и, ж., спец. Сполука, речовина, яка має властивість світитися в темноті.

СВІТЛОСТІЙКИЙ, а, е. Який не міняється під дією світла. *Світлостійкі фарби.*

СВІТЛОСТІЙКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. світлостійкий.

СВІТЛОТЕХНІК, а, ч. Фахівець із світлотехніки

СВІТЛОТЕХНІКА, и, ж. Наука про одержання і використання променистої енергії. Для характеристики джерела світла в світлотехніці застосовується величина,

що називається силою світла (Курс фізики, III, 1956, 259).

СВІТЛОТЕХНІЧНИЙ, а, е. Прикм. до світлотехніка. *Світлотехнічна лабораторія.*

СВІТЛОТІНЬ, і, ж. Розподіл світлих і тінєвих штрихів, плям як засіб передачі в живопису об'ємності зображуваного. *Офортні пейзажі Т. Шевченка відзначаються майстерною композиційною побудовою, широким використанням ефектів світлотіні та загальним високим рівнем професійного виконання (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 22); // Наявність, чергування освітлених і тінєвих місць у чомусь або де-небудь. Зійшло сонце і дивними світлотінями оживило долину, дуби та в'язи, пригорок (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 341).*

СВІТЛОТІНЬОВИЙ, а, е. Виконаний із застосуванням світлотіні. *Світлотіньовий малюнок.*

СВІТЛОФІЛЬТР, а, ч. Оптичний пристрій, за допомогою якого змінюють величину і спектральний склад світлового потоку. *Марс має настільки «рідку» атмосферу, що його поверхню видно досить добре, особливо якщо спостерігати крізь жовтий або червоний світлофільтри (Знання.., 4, 1966, 8).*

СВІТЛОФІЛЬТРОВИЙ, а, е. Стос. до світлофільтра. *Світлофільтрові окуляри.*

СВІТЛОФОР, а, ч. Сигнальний електричний ліхтар із різнобарвними стеклами для регулювання руху на вулицях та шляхах. *На розі, ніби в скляній банці, сидить регулювальник руху, і від ранку до дванадцятої ночі в світлофорі миготить то зелене, то червоне, то жовте кружальце (Коп., Земля.., 1957, 47); // Світловий сигнальний пристрій на різних машинах, приладах і т. ін. Світлофор доменної печі.*

СВІТЛОФОРНИЙ, а, е. Здійснюваний за допомогою світлофора. *Світлофорна сигналізація; Світлофорний метод контролю.*

СВІТЛОЧОЛИЙ, а, е, поет. Який має світле, ясне чоло. *Вони [молодогвардійці] були всі світлочолі, і мова їх була дзвінка, бо їх вели знамена волі і рідна партія рука (Сос., II, 1958, 487); *Образно. Я кохаю Вкраїну, омиту прозорим дощем,.. І тополі у полі На широкім роздоллі, Що шумлять під вітрами стрункі, світлочолі (Забашта, Калин. кетяг, 1956, 3).*

СВІТЛОЧУТЛИВИЙ, а, е. Сприйнятливий, чутливий до світла. *Світлочутливий папір.*

СВІТЛОЧУТЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. світлочутливий. *Світлочутливість фотографічної плівки.*

СВІТЛУВАТИЙ, а, е. Із світлим відтінком, трохи світлий.

СВІТЛЯК, а, ч., ент. Невеликий жук, який світиться в темряві. *Зирнула [пані Олімпа] вниз: довкола понурою стіною стоять сумерки [сутінки] попід розлогими деревами, літають світляки, мов золоті іскорки (Фр., VII, 1951, 121); Сонні тюльпани тяглися в траві до місяця, в кущах здичавілої смородини тьмяно блимали зеленими ліхтариками світляки (Донч., III, 1956, 62); *У порівн. Зайшло сонце. Перші зірки засвітилися в небі, мов світляки у листяному лісі (Шиян, Баланда, 1957, 171); Єдиним місцем, де світляком блимало віконце, була автобусна станція біля траси (Дмит., Наречена, 1959, 152); // перев. мн., перен., рідко. Близк очей; вогник. Вовки гасали зовсім близько, і то тут, то там блискотіли.. яскраві світляки їх зіниць (Тулуб, В степу.., 1964, 10).*

СВІТЛЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до світло¹ 1. *Крізь хмари прорідлося сонце і скісним, світляним стовпом лягло поперек світлиці (Фр., I, 1955, 189); Ясно якимось на душі під спокійним, широким світляним колом від абазура (Смолич, Світанок.., 1953, 192).*

2. Який світиться. Шестаков дивиться в темряві на свого годинника з світляним циферблатом (Гончар, Новели, 1954, 40); Гніздами заіскрилися вогні земснарядів, і довгими пунктирними лініями світляні точки окреслили вулиці Нової Каховки (Жур., Вечір., 1958, 117); // Який виблискує. Було се три дні перед моїм шлюбом. У чистім полі я пшеницю жав. Був південь. Я спочити сів під дубом, В душі ж мов світляний алмаз дрозжав [дрижав] (Фр., XI, 1952, 279); Черниш не знав, на що саме вона дивиться — чи на нього, чи на світляну сріблясту пряжу дощу (Гончар, III, 1959, 394).

3. рідко. Те саме, що світлий 2, 5. Геть же сумнів недоречний. В висі неба світляні Нас провадить шлях безпечний... (Зеров, Вибр., 1966, 462); В його мозку родилися прегарні світляні картини вольної волі (Круш., Буденний хліб..., 1960, 55).

4. заст. Освітлений. Вітре теплий, брате мій, Чи твоя се мова? Чи на гірці світляній Так шумить діброва? (Фр., X, 1954, 19).

СВІТЛЯЧОК, чка, ч., ент. Пестл. до світляк. В.. руці держить [Моджеєвська].. світлячка, що мигоче тихим, зеленкуватим світлом (Фр., VII, 1951, 121); Світлячки.. фосфоричними вогниками носилися по лісі (Панч, I, 1956, 109); *У порівн. Ольга глянула.. на його маленькі очі, які світилися колючими світлячками (Донч., III, 1956, 451).

СВІТНИЙ, а, е. Який світиться. В Галактиці є невелика кількість зірок, які вибухають.. Після вибуху на місці зірки залишається туманність — величезне скупчення світлого газу (Наука... 12, 1964, 22); Світні фарби; Світний циферблат годинника.

СВІТНІСТЬ, ності, ж., астр. Величина, що показує, у скільки разів кількість світла, яке випромінює зірка, більша або менша від кількості світла, що випромінює сонце. Зірки важливо порівнювати між собою ще й за світністю — за випромінювальною здатністю. За одиницю вимірів править випромінювання Сонця (Наука..., 9, 1964, 52).

СВІТНУТИ, ну, неш, док., однокр., діал. Блиснути. — Іла мене нечисть усяка, гидка черва, та... не доіли, не доточили... вискочила-таки! — гучно скрикнула вона, тижко світнувши очима (Мирний, IV, 1955, 333); Раптом, — як світнула блискавиця, — пригадав русалку коло дуба (Вас., Вибр., 1950, 41).

СВІТОБАЧЕННЯ, я, с. Сприйняття, розуміння навколишнього світу. Довженко — художник з світобаченням більш поетичним, ліричним, ніж епічним (Рад. літ-во, 1, 1964, 13).

СВІТОБУДОВА, и, ж., книжн. Те саме, що всесвіт 1. Велич людини виявляється в активному пізнанні неоглядної невичерпності світобудови (Наука..., 12, 1962, 45).

СВІТОВИЙ¹, а, е. 1. розм. Прикм. до світ¹ 1. Усі скелі облиті вранішнім сонцем, веселим, ясним.. Здається, бачиш чудову декорацію якоїсь світової дивної сцени, поставлену геніальним майстром, видуману геніальною фантазією (Н.-Лев., II, 1956, 414).

2. Стос. до світу (див. світ¹ 2). Найчорніше на світі — се дощ світовий. День непевний, тремтячий встає, боязкий (Л. Укр., IV, 1954, 264); [С а в к а:] Почнеться оте вечірнє стояннячко та північне обніманнячко, а світовеє прощаннячко, то й зовсім задурить воно [Олена] собі голову (Вас., III, 1960, 62); // Який буває на світанку. Була пишна тиха ніч. Над Одесом [Одесою] вже стояв світовий білуватий туманець (Н.-Лев., V, 1966, 233).

Від світової зорі до вечірньої — з раннього ранку до пізнього вечора. За цілий довгий літній день, од світової зорі до вечірньої, спити не розгинаючи, тільки двадцять снопів і заробила [Мотря]!.. (Мирний, II, 1954,

141); До зорі світової — до сходу сонця. Зірвалися вони [діти] того дня до зорі світової і побігли усі, гонячи до Дніпра вмиватися (Вовчок, I, 1955, 301).

СВІТОВИЙ², а, е. 1. Стос. до світу (див. світ² 1). Надійка.. пригадувала космонавтів, які, перемагаючи все: і опір світової матерії, її загадковість, і свої, природні, людські, внутрішні перепони, — штурмують простори всесвіту (Коз., Листи..., 1967, 275).

2. Який стосується земної кулі; який охоплює всю земну кулю, все людство; всесвітній. Любується [Івась] красою світовою, квітучими рослинами, живлом усяким (Мирний, I, 1949, 181); Світовий соціалізм — це основне завоювання і дітище міжнародного робітничого класу, найбільш передовий і могутній загін світового революційного руху (Ком. Укр., 10, 1973, 63); Кортить прочитати газету, щоб бути в курсі світової політики (Ю. Янов., I, 1954, 77); Ніколи не являла людина й стільки благородної сили й величі духу, скільки явила у [другій] світовій війні незмірна радянська душа (Довж., I, 1958, 356); // Належний світові. У надрах Близького Сходу є 60 процентів світових запасів нафти (Рад. Укр., 7.VII 1967, 1); // Відомий усьому світові; славнозвісний, славетний. З світовими класиками я ознайомився ще в часи, коли був за стипендіата при двокласовій [двокласній] школі (Вас., IV, 1960, 49); [Д у б и н а:] В нашому місті є вчені-біологи з світовим іменем (Мороз, П'єси, 1959, 165); // Визнаний у всьому світі. Багато європейців тепер учить російської мови, й не далеко той час, коли вона буде прийнята в число мов світових (Драг., II, 1970, 356); — Даруйте мені мою настирливість, але дозвольте бувати у вас. Ваше відкриття має світове значення... (Донч., II, 1956, 77); Окремі вироби промисловості України вже досягли за своїми якостями рівня світових стандартів (Знання..., 4, 1967, 2); Світовий рекорд виплавки сталі; Світовий рекорд врожаю; Світовий рекорд у плаванні.

3. рідко. Власт. звичайному, буденному життю. Сідай же, будь ласка, та посидь, поговоримо про се да про те світове (Барв., Опов., 1902, 226); Мати з Чайчихою про долю та про безталання світове почнуть, а зведуть усе на діток своїх... (Вовчок, I, 1955, 235); // Власт. життю у всіх його проявах. — Ой, Химо, — промовляє [Катря], — як усе світове минає! І кохання, і радість, і горе (Вовчок, I, 1955, 225); [П а т р и ц і й:] Брате мій, ти напусти на нашу віру жінку, тоді вона вже плакати не буде по жарних світових розкошах (Л. Укр., II, 1951, 227); // Який відповідає усталеним вимогам певного суспільства, колективу. Світові звичаї знає [Дружка]: Кого встріне — привітає (Гл., Вибр., 1951, 222); // Власт. усім; людський. Він хтів принаймні словом полегшить свою душу, як хмара чує потребу вилить свою вагу, і говорив. Бо що свої болі — пусте. Світове горе велике (Коцюб., II, 1955, 41); // Який усі добре знають; загальновідомий. Усе світове я їй [Катрі] доводжу гарно, беруся розсудливо, як можучий, — та шкода мого розуму клопітного! (Вовчок, I, 1955, 214); Прилащиться підлиза хоч до кого: солодкі слова Приманюють великого й малого, — То вже така дурниця світова (Гл., Вибр., 1951, 91).

◇ Світова річ: а) звичайна річ, нічого дивного. — Роман не бив тебе, не нівечив. Він чоловік тихий. А коли ви, може, коли і полаялись, то це світова річ. Без лайки, змагання та сварки ніхто не проживе (Н.-Лев., VI, 1966, 414); б) уживається як вставне словосполучення в значенні в і д о м о, з в и ч а й н о. Вона вилюдніла б, світа б побачила та й собі що-не-що справила б. А то — річ світова — трапиться чоловік, то, дивись, і перев'язати нічим (Хотк., I, 1966, 124); [Ю д а:] З сусідами в той час я позивався за спаш, за

оранку — річ світова! — і змучився ворогуванням людським (Л. Укр., III, 1952, 133).

4. заст. Прикм. до світ² 7. *Sophie* багато дечого бракує. Звісно, з часом то все прийде, але все ж треба, щоб вона як можна скоріш привикла до світових звичаїв. Треба її частіше в люди вивозити (Л. Укр., III, 1952, 508); Вендер, як світовий чоловік, поскладав усім визначним людям міста Б. візити (Мак., Вибр., 1954, 123).

СВІТОВІДЧУВАННЯ, я, с. Сприймання людиною навколишнього світу, дійсності, яке виявляється в почуттях, учинках, настрої. У своїй поетиці, у своєму стилі, в своїм світовідчуванні Шевченко пройшов шлях такий же, який пройшли Пушкін і Міцкевич (Рильський, III, 1956, 244); Соціалістична епоха сформувала нову людину, цілісну і цілеспрямовану, без роздвоєного світовідчування (Вітч., 8, 1958, 127).

СВІТОВІДЧУТТЯ, я, с. Те саме, що світовідчування. Справжнє новаторство не в словесному шуткарстві, а в більшому, ніж звичайне, заглибленні в явища життя, у новизні світовідчуття, у свіжості поетичного бачення світу (Літ. газ., 12. I 1962, 2); Навряд чи хтось заперечуватиме, що художній смак поета в частиною його світовідчуття (Рад. літ-во, 2, 1965, 10).

СВІТОГЛЯД, у, ч. Система поглядів на життя, природу і суспільство. Читання настільки перевернуло мій світогляд, що з незвичайно релігійного хлопця, яким я був до 12 років, я став на 13 році життя атеїстом, а на 14 — соціалістом (Коцюб., III, 1956, 281); — У трудовій діяльності людина розвиває свої таланти, кристалізує характер і виробляє світогляд (Гур., Наша молодість, 1949, 80); Комуністичний світогляд.

СВІТОГЛЯДНИЙ, а, е. Прикм. до світогляд. Світоглядна позиція художника складається в процесі набуття ним життєвого досвіду (Рад. літ-во, 3, 1958, 20).

СВІТОГЛЯДНО. Присл. до світоглядний.

СВІТОЗОРИЙ, а, е, поет. Осяяний яскравим світлом; який випромінює яскраве світло; // перен. Проїнятий радістю, щастям; який виявляє радість. [С і н о н:] Тепер либонь ті світозорі очі сльозою поїнялись (Л. Укр., II, 1951, 315).

СВІТОК, світку́ і розм. світка́, ч. Пестл. до світ¹. Гень, блись! Чи змара то? то зіроньки світок? Ні, то синіє Дністр — то світло Акерману (Бор., Тв., 1957, 69); Уранці, чим світок, скочила, чи допомгла в чому хазяйці, чи ні, зібралась, пішла [Івга] до палати (Кв.-Осн., II, 1956, 288).

Світку [мій]: а) пестливе звертання до кого-небудь; б) уживається для вираження подиву. Намиста несуть до Ксені, світку! Молодий голубить, як лебідку (Мал., I, 1956, 391).

СВІТОК, світку́, ч. Зменш.-пестл. до світ². Як багато гарного, характерного і навчаючого можна там найти, показує інтересна комедія Цеглинського «Шляхта ходалкова»,... де він змалював нам живо і вірно один особний світок (Фр., XVI, 1955, 183); — Така віхола крутить, що світку не видно (Коцюб., II, 1955, 352).

СВІТОМ, присл. На світанку. Увечері панич пішов.. та вернувся аж світом (Мирний, III, 1954, 168); Цілу ніченьку гуляла [Хівря], співала.. та танцювала, світом, в двір вернулася (Григ., Вибр., 1959, 102).

СВІТОНУТИ, не, док., однокр., діал. Підсил. до світну́ти. Зразу щось тріснуло, світонуло. Христя кинулась, підвела голову. Криваве зарево пожежі здіймалося з-за гори (Мирний, III, 1954, 339).

СВІТОНЬКО, а, ч. Пестл. до світ². — Ой, горенько мені на світоньку, — мовляє [Пліточка]. — За що мене так доля зневажає? (Г.-Арт., Байки., 1958, 80); — Що ж нам робити? Що нам казати? Як його в світоньку з малими діточками прожити? (Мирний, IV, 1955, 244).

◇ Не бачити світонька [ббожого (білого)] за ким — чим — те саме, що Не бачити світу (див. бачити). Піде він з двору, а я й світонька божого за сльозами не бачу і ділечка за їми не вроблю (Барв., Опов., 1902, 98).

СВІТОРОЗУМІННЯ, я, с. Сукупність поглядів на світ; розуміння світу, дійсності. Почесне завдання — показати незабутні роки побудови соціалізму [в нашій країні].. Підійти до нього треба, озброївшись досконалою зброєю марксо-ленінського [марксистсько-ленінського] світорозуміння (Донч., VI, 1957, 585).

СВІТОСПРИЙМАННЯ, я, с. Сприймання людиною навколишнього світу, дійсності. За десять років перебування Дніпрової Чайки поза Херсоном в її житті і світосприйманні відбулися істотні зміни (Рад. літ-во, 3, 1958, 64); Музика, як основа світосприймання, лунає на багатьох сторінках перших книжок Тичини (Рильський, III, 1955, 412).

СВІТОСПРИЙНЯТТЯ, я, с. Те саме, що світосприймання. У книгах, піснях, творах образотворчого мистецтва відбите світле й радісне світосприйняття українського народу, який впевнено дивиться у своє майбутнє (Мист., 3, 1969, 1).

СВІТОСЯЙНИЙ, а, е, поет. Осяяний світлом. На ниві праці і на ратнім полі Ішли ми поруч, друзі і брати, — Та тільки змівши геть лиху порфіру. Свою ми спілку освятили щирю Огнями світосаяної мети (Рильський, III, 1961, 48).

СВІТОЧ, а, ч. 1. заст., поет. Велика свічка; // Смолоскип. — Ходімо, куме, в піраміду, Засвітим світоч (Шевч., II, 1963, 421); Замок був там; зброї полиск, Сміх і співи там гули, Пані, лицарі та джури В коло з світочами йшли (Л. Укр., IV, 1954, 126); * Образно. Ти [кремінь] лишень іскри пускай! Може, світоч із них загориться, Що поколінням усім вихід освітить із тьми (Фр., XIII, 1954, 314); Той світоч, що його нам Ленін засвітив У чорнім мороці цареві Росії, Нам осяває путь, Серця кріпить і гріє, Єднає в рать одну усіх трудівників (Рильський, III, 1961, 286); * У порівн. Вийшла [поезія] на велетенське поле людського існування і боротьби, як світоч, як світлий маяк у боротьбі за щастя і волю народів (Мал., Думки., 1959, 3); Умер і він бійців хоробрих смертю, Та перед нами світочем горить Ім'я його, як приклад благородний (Рильський, II, 1960, 327); // Свічник. Зчинилася бійка.. Хтось здер скатертину. З гуркотом упали мідні світочі. Свічки погасли (Тулуб, Людолови, I, 1957, 207); // Світило. [М а р т і а н:] Світочам небесним і тим порядок дано й певний час, коли і скільки їм світить на землю (Л. Укр., III, 1952, 290).

2. перен. Той, хто є носієм правди, волі, освіти і т. ін. Російських письменників, великих світочів у духовнім царстві, ми знаємо й любимо (Фр., XVI, 1955, 354); Данте і Шекспір, Гете і Пушкін, Міцкевич і Шевченко — подвижники своєї нації і водночас — світочі людства! (Рад. літ-во, 11, 1967, 53).

3. перен. Те, що є джерелом істини, правди, волі, освіти і т. ін. — Це [Академія] світоч науки для всього слов'янства. — Атож! — радо погодився владика (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 400); Ленінське визначення партійності літератури і її роль в служінні народові є тим глибоким ідеалом, тим історичним світочем, який веде і надихає всю нашу радянську літературу (Мал., Думки., 1959, 95).

СВІТОЧОК, чка, ч. Пестл. до світ². До чого ж я козака, щирого козака, рівнятиму у світочку? (Вовчок, I, 1955, 330); [З і н ь к а:] Чи пишалася я хоч годочок своєю красою? Чи глянула я на світочок? (Кроп., II, 1958, 36).

◇ Ні в світочку — те саме, що Ні в світі (див. світ²). Дівчина виходилась у неї хороша.. Щоб там посвариться

з ким, як другі, то ні в світочку! (Вовчок, I, 1955, 96); Світочку мій! — те саме, що Світе мій! (див. світ¹). — Як прийшла я в сахарню, світочку мій! Кругом мене обступили хлопці: зачіпають та бровами моргають (Н.-Лев., II, 1956, 106).

СВІТСЬКИЙ, а, е. 1. Не церковний, не духовний. Те, що вона була «з духовних», — прищепило їй певну повагу до людей не з світського стану (Коцюб., I, 1955, 314); Прокопенко вийшов з хлопцями і став за церковною огорожею. Скоро вийшов батюшка.. у світському вбранні (Довж., I, 1958, 176); // у знач. ім. **світський**, кого, ч. Той, хто не має духовного сану. — І не говори! — промовила стиха матушка в третій хаті, — не дам я своєї дочки за світського! Підождім.. — Нічого нам богословів ждати! Вони сватаються, де сотнями пахне (Н.-Лев., I, 1956, 135).

2. Прикм. до світ² 7. В авторській розповіді, в ліричних відступах [поєми «Слепая»] Шевченко давав широкі узагальнення, викривав розбещеність світської черні, що ламала й калічила душу людини (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 107); // Який відповідає вимогам світу. Я тоді й собі наважив Трохи ноги розім'яти, І, як Келле, щонайвищих Світських звичаїв набратись (Л. Укр., IV, 1954, 185).

СВІТСЬКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. світський 2. Вельможа князь Куракін, знавець всіх таємниць світськості й придворного етикету, умів вислуховувати і монарші обурення та гнів, і зворушливі відвертості (Кочура, Зол. грамота, 1960, 65).

СВІТУН, а, ч., ент., діал. Світляк. * Образно. Вовки бігли мовчки, нечутні, невидимі, примарливо-безтілесні. Тільки летіли.. світуни вовчих очей (Загреб., Шепіт, 1966, 7).

СВІЧА, і, ж. Те саме, що свічка 1—3, 5. Грубі свічі тихо топилась, опливаючи воском, неначе сльозами (Коцюб., II, 1955, 353); У світлиці.. Тадей Станіславович запалює свічі і схиляється над своїм щоденником (Стельмах, I, 1962, 12); На стінці два разки намиста І твір, що виткали ткачі, Полтавська плахта зоряниста, Шовками шита при свічі (Мал., Віщій голос, 1961, 13); Біля входу перед ним каштани Білі свічі вгору підняли (Перв., II, 1958, 57); Юрко закачав рукави, упевнено підійшов до трактора. Заміряє пальне, перевірів електрообладнання, оглянув свічі (Є. Краєч., Бувальщина, 1961, 82); Толя раптом підкинув м'яч, підстрибнув і таку свічу вдарив, що у мене й картуз звалився з голови (Ряб., Жайворонки, 1957, 193); * Образно. Ти пронесла крізь чорний сон століть Свічу свободи й вірності, Софіє! (Рильський, II, 1960, 320); * У порівн. [І в а н:] Глянеш кругом себе — рай та й годі! Зорі — як свічі воскові, води — немов срібло, за садами хат не видно (Вас., III, 1960, 26); Несла ти вірність, мов свічу ясну. Нехай же слава лине вдалину І виростає, мов тополя, гінко, Радянська наша, наша рідна жінко! (Рильський, II, 1960, 287).

◇ Палати (горіти, згоріти і т. ін.), як свіча — те саме, що Палати (горіти, згоріти і т. ін.), як свічка (див. свічка). Стоги нарешті скорились. Покірні, тихі, вони рівно палають, як свічі (Коцюб., II, 1955, 64).

СВІЧАДО, а, с., заст., поет. 1. Дзеркало. Донна Анна.. перебирає у скриньці коштовні покраси і приміряє їх до себе, дивлячись у свічадо (Л. Укр., III, 1952, 377); * Образно. Ми допливли сюди, де граби Відбилися у свічаді вод (Дмит., В обіймах.., 1958, 25); Нас двоє. І нам і світ не потрібен. Ми його сприймаємо лише як обрамлення, як свічадо нашої радості (Мас., Роман.., 1970, 135); * У порівн. Удалині видніється крихітне, мов блакитне свічадо, озерце (Літ. Укр., 13.IX 1974, 2).

2. Підвісний свічник для багатьох свічок. Все тут

було, як і колись: у сінях і переходах стояли важкі світільники, під стелею висіли свічада, камінь підлоги витертий був до блиску тисячами ніг (Скл., Святослав, 1959, 33); При новому господарі в кабінеті нічого, крім портрета над головою, не змінилося — ті ж самі із позолотою м'які меблі, кришталеві богемського виробу свічада під високою стелею (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 279); * Образно. Спочатку затремтіли окремі вогники, їхні сліпучі іскри, розбризкуючись у повітрі, перекидалися з верху на верх [дерев], аж поки вся Синява не запалила свої мерехтливі свічада (Стельмах, I, 1962, 34).

СВІЧАР, я, ч. Те саме, що свічка́р.

СВІЧАРНИК, а, ч. Те саме, що свічка́р.

СВІЧАРНИЦЯ, і, ж. Жін. до свічка́рник.

СВІЧАРНЯ, і, ж., заст. Те саме, що свічка́рня.

СВІЧЕННЯ, я, с. Те саме, що світіння. Люди дізналися, що свічення моря, так звану біоломінесценцію, викликають мікроорганізми (Знання.., 11, 1969, 12).

СВІЧЕНЬКА, и, ж. Пестл. до свічка. Він приснився у сні нерозгаданім, Осяйніш великодній [великодньою] свіченьки (Граб., I, 1959, 558).

СВІЧЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до свічка 1—3, 5. Чом не прийшов, Як я говорила? А у мене цілу нічку Свічечка горіла (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 92); [Т а н я:] Давайте, Катю, одсвяткуймо й ми сьогодні ялинку: хай уже одна свічечка й для нас згорить (Вас., III, 1960, 120); Над Києвом стояла всепереможна й радісна весна, величезні глейкі бруньки на каштанах.. перетворилися вже на ніжні семилисники й повипускали свічечки майбутніх квітів (Ю. Янов., II, 1954, 88); * Образно. [П е р е р і й:] Меласю! Рідна! Свічечка ясна! Мене сама мов світлом ти осяла (Коч., П'єси, 1951, 197); * У порівн. Як свічечки, блищали зорі, І місяць весело світив (Гл., Байки.., 1959, 395); Дід витягає з кишені довгу, мов свічечку, цукерку (Стельмах, I, 1962, 317).

◇ Танути мов (на́че, як і т. ін.) свічечка див. танути.

СВІЧКА, и, ж. 1. Паличка воску, лою, стеарину з гнотом усередині, яку використовують для освітлення. Він скwapно засвітив свічку, наблизив її до Раїсиного лиця і стурбовано поспитав: — Що з вами? (Коцюб., I, 1955, 316); Щасливі дні, щасливі ночі, Коли при свічці лойовій, Хоч мерзли пальці, сліпли очі,.. Я так над книжкою сидів (Фр., XIII, 1954, 411); Праворуч від нього, на столику, рівним вогнем горіла свічка (Скл., Святослав, 1959, 30); * Образно. Свічки їх життя почали горіти кожда в інший бік (Фр., IV, 1950, 200); Часом їй здавалось, що от-от засвітяться перед нею дві свічки вовчих очей... (Гр., II, 1963, 293); * У порівн. Білі берези блищали, неначе білі воскові свічки (Н.-Лев., II, 1956, 352); Очі сяли, як свічки гарячі (Рильський, I, 1960, 231); Заєць сидів перед ними на стежці, виставивши вуха вгору, як свічки (Гончар, IV, 1960, 59); // перев. мн., розм. Суцвіття деяких рослин, що нагадують свічку. Тамара ніколи не бачила київських каштанів, і лише з захоплених розповідей знайомих уявляла привабливість цих чудових дерев, коли вони викинуть серед зеленого листу сріблясті свічки цвіту (Хижняк, Тамара, 1959, 280); // у знач. присл. свічкою. Вертикально. Коли ж спробував скочити на одного з них молодший табунник, кінь одразу затанцював на місці, потім звився дибки, з хвилину стояв свічкою і помчав його степом диким кар'єром (Тулуб, В степу.., 1964, 321); Дельфін підпливав до човна і, опустивши донизу всю задню частину тіла, ставав свічкою (Наука.., 2, 1967, 22).

Поста́вити свічку див. поста́вити¹.

◇ Вдень із свічкою не знайти див. знахóдити; Звeсті́ся на [воскову] свічку — дуже схуднути, змарніти. Пані Леговська, молода ще удова по славному інженерові,

звела́ся на воскову свічку (Дн. Чайка, Тв., 1960, 64); [Ніби (мов, немов і т. ін.)] скáпувати свічко́ю див. скáпувати; Ні бо́гові свічка, ні чо́ртові коцюба́ (кочерга́) див. бог; Пала́ти (горіти, згоріти і т. ін.), як свічка — горіти рівним високим яскравим полум'ям. Майдани Кро́в почервонила. А оранди з костьолами, Мов свічки, згоріли (Шевч., II, 1963, 147); Сторожка біля воріт горіла, як свічка, частина селян вбігла вже в будинок (Панч, Гомон. Україна, 1954, 113); Рівний, як свічка — стрункий; який тримається дуже рівно, прямо. Олександра стояла, спершись на сани, рівна, як свічка (Коцюб., I, 1955, 59); Незабаром прибув дипломат. Сухорлявий і рівний, як свічка (С. Ол., Вибр., 1959, 132); Свічки́ в оча́х засвічуються (засвіті́лись, ста́ли, бли́снули і т. ін.) — ряботить в очах від сильного оглушливого удару по голові, обличчю. В очах Андрія засвічуються блискучі жовті й червоні свічки, він чує якийсь гострий, неможливий біль у голові (Мик., II, 1957, 304); — Ну й вперіщи́ла, Фросинко, мене халявою!.. Віник я ще стерпів... А халявою як втяла, їй-бо, в очах свічки стали (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 43); Та́нути, мов (на́че, як і т. ін.) свічка див. та́нути; Тре́ба з свічко́ю се́ред дня шука́ти (вишу́кувати і т. ін.) кого, що — когось, чогось дуже мало, хтось, щось рідко трапляється. Таких диваків, як ти, на світі дуже мало, їх треба з свічкою серед білого дня шукати (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 67); Що́ буде́те робити, коли старовина так витрачується, що треба її з свічкою уде́нь вишукува́ть? (Мирний, V, 1955, 408); Хоч свічки́ ліпí див. лі́піти.

2. спец. Пристрій, за допомогою якого запалюють пальну суміш. Запалювальна свічка служить для утворення електричної іскри в циліндрі двигуна (Зерн. комбайни, 1957, 225); Доки Павловський колупається в моторі, протираючи свічки, ми теж чепаємо себе, зчищаємо з ніг багнюку (Гончар, Маша.., 1959, 31).

3. мед. Лікувальний препарат у вигляді маленької палички з одним конусоподібним кінцем, який використовують при лікуванні геморою, запору і т. ін.

4. фіз. Одиниця виміру сили світла. Згідно з міжнародною угодою за одиницю сили світла прийнята свічка. Свічка — певна частина сили світла, яке дає еталонна лампа розжарювання особливої будови в суворо визначеному напрямі (Курс фізики, III, 1956, 261).

5. перен. Прямий, вертикальний зліт вгору (м'яча, літака і т. ін.). Юрко, на знак подяки матросу, прийняв м'яча і сильно вдарив, пославши в небо чудову свічку (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 81); Він готовий був власним життям поділитися з другом в цю мить... щоб був він в усьому здоровий.. і небо щоб було йому доступне, як отим реактивникам, що зараз саме ставлять над степом височенні свічки... (Гончар, Тронка, 1963, 123).

6. діал. Очанка.

СВІЧКА́Р, я, ч. Той, хто виготовляє свічки або торгує ними.

СВІЧКА́РКА, и, ж. Жін. до свічка́р.

СВІЧКА́РНЯ, і, ж., заст. Свічковий завод. В Кованька згоріли свічка́рні, і він трохи не збанкрутував (Н.-Лев., I, 1956, 630).

СВІЧКОВИ́Й, а, е. Прикм. до свічка. У севастопольському Морському соборі ішла урочиста відправа.. Густі пахощі ладану мішалися з запахом свічкового чаду (Гончар, II, 1959, 203); // Признач. для виробництва свічок. На м'якому сонці білила [Дарина] віск для монастирського свічкового заводу (Стельмах, I, 1962, 319); // Признач. для свічок. Свічковий ставець.

СВІЧКО́ГАС, а, ч., заст. Людина (перев. при церкві), що гасить свічки, знімає нагар із свічок. Жили при палаці священики, ченці, свічкогаси (Загреб., Диво, 1968, 645); Дядько Трохим врятував нашого свічкогаса,

але ні срібла-золота, ні паперових грошей від нього не дочекався (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 85).

СВІЧНИ́Й, а, е, рідко. Те саме, що свічковий. — Розказують люди, що.. переговори веде [Яків], свічну фабрику дума заводити (Мирний, I, 1954, 222); — Мисліть, други, — узявши в руки свічний ставець, щоб відсунути його далі, продовжував Данило (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 158).

СВІЧНИ́К, а, ч. Підставка для свічки або свічок. В далекому кінці каплиці сів престол, обставлений срібними та золотими свічниками (Н.-Лев., VII, 1966, 16); На столі.. блимали в свічниках свічки (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 151).

СВІЯ́ЗЬ, і, ж. Те саме, що сви́щ². Витривалими до морозів є також крижні, гоголі.. свіязі (Знання.., 2, 1973, 32); На заливних луках.. відпочивають, жирують крижні, свіязі (Коп., Як вони.., 1948, 8).

СВОБІ́ДНИЙ, а, е, заст. Вільний. Вдень Ворони були повними панами, кракали, сиділи по деревах і скалах, чули себе вповні свободними (Фр., IV, 1950, 96); Розмова йшла свободна, різнобарвна і легка (Фр., VII, 1951, 107); Ти [поете] — цар. Шануй свою самотність і свободу, Прямуй, куди тебе свободний манить ум (Зеров, Вибр., 1966, 396); Мов свободний орел, моя думка в просторах шугала (Вороний, Вибр., 1959, 99); В його мозку родилися прегарні картини вольної волі, свободного ділання (Круш., Буденний хліб.., 1960, 55); Коли не було інтелігенції в церкві, о. Василь почував себе свободнішим у почанні селян (Мак., Вибр., 1956, 325); Зачепив [Василь] вірвовку за зізвдок, рвонувся всім тілом і — почує руки свободними (Хотк., I, 1966, 116).

СВОБІ́ДНО, присл., заст. 1. Присл. до свободний. Геній блиском думки вмиєть З громом розуму разить У природи тайн нутро, Й незатертий слід-тавро Правди залишає в вік, Щоб трудиться чоловік На землі свободно міг (Фр., XIII, 1954, 397); Його те поле зловило в кліщі, що дихнути свободно не дає (Круш., Буденний хліб.., 1960, 47); Її туге тіло, що не знало ще материнства, свободно і гордо пливло в молодих травах царинки (Коцюб., II, 1955, 337); Легко, свободно, мов граючися, перескакує [опришок] з каменя на камінь (Хотк., II, 1966, 138); З твоєю мамою розбалакуюсь я так весело й свободно, не наче ніколи й тіні непорозумінь не було поміж нами (Вільде, На порозі, 1955, 14); Він тримається свободно, слідкуючи за Шахм, щоб учасно обернути все на жарт (Ю. Янов., I, 1958, 149).

2. у знач. присудк. сл. Без почуття гніту, тривоги (про душевний стан). На серці було любо, свободно та радісно, як рідко (Фр., IV, 1950, 387).

3. у знач. присудк. сл. Просторо, не тісно. У хаті свободно.

4. у знач. присудк. сл. Дозволено, не заборонено. Їму [йому] свободно мати.. свою гадку (Стеф., III 1954, 106).

СВОБО́ДА, и, ж. 1. Відсутність політичного й економічного гноблення, утиску й обмежень у суспільно-політичному житті якого-небудь класу або всього суспільства; воля. Не вам, Не вам, в мережаній лівреї Донощики і фарисеї, За правду пресвятую статъ І за свободу (Шевч., II, 1963, 296); Великі питання політичної свободи і класової боротьби вирішує, кінець кінцем, тільки сила.. (Ленін, 11, 1970, 16); // Державний суверенітет. — Великі жертви, принесені нами в ім'я свободи і незалежності нашої Батьківщини.. не минули марно і увінчалися повною перемогою над ворогом (Гончар, III, 1959, 440).

Демократичні свободи — визначена законом можливість участі громадян у суспільно-політичному житті країни, сукупність усіх політичних прав громадян.

2. Перебування не під арештом, не ув'язненим, не в неволі і т. ін. *Був [Гордіук] в опришках колись, але, піймавшись, обіцяв за ласку свободи перейти на службу поліційну* (Хотк., II, 1966, 54); *В'язні не втрачали надії вирватися на свободу, не схилялися перед жорстокою долею* (Хижняк, Тамара, 1959, 209).

◇ Дарувати свободу див. дарувати.

3. Життя, існування і т. ін. без залежності від когонебудь, можливість поводитися на свій розсуд. — *Я просвічена людиною, маю право на свободу, на самостійність. Хто має право держати мене на припоні?* (Н.-Лев., VI, 1966, 68); *Достаток, свобода, безклопінність, молодий муж,.. добра свекруха, милі люди.., — чого ж їй бракувало, ну, чого?* (Хотк., II, 1966, 34); *Жінки [кочовиків-скотарів] користувалися великою свободою і навіть були ватажками на війні* (Іст. СРСР, I, 1956, 13); *Свобода немислима без відповідальності кожного члена суспільства перед суспільством* (Ком. Укр., 9, 1968, 7).

4. Можливість діяти без перешкод і заборон у якійнебудь галузі. *Пролетаріат завоював усьому російському народові ..небачену на Русі свободу друку, зборів, спілок* (Ленін 19, 1971, 398); *Справжню, реальну свободу в творчості забезпечує принцип партійності, вимагаючи зв'язку літератури і мистецтва з пролетаріатом, служіння найширшим народним масам* (Рад. літ-во, 9, 1969, 7); *Свобода слова*.

5. Філософська категорія — можливість вияву суб'єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства.

Свобода волі — здатність приймати рішення із знанням справи; Свобода і необхідність — філософські категорії, що виражають діалектичну суперечність між діяльністю людини як розумної істоти й об'єктивними законами природи та суспільства; Свобода совісті див. совість.

6. Легкість, відсутність утруднень у чому-небудь. *Нерішучість та порожнеча відбилася навіть на характері й зовнішнім вигляді тої промови, яку мав нарешті Марусяк до своїх легінів. Не було свободи, не було сміливості, молодечості* (Хотк., II, 1966, 227).

7. заст., рідко. Простота, невимушеність у поведженні. *В чім не мала вона пари між своїми ровесницями, так се в природній свободі свого поведження* (Фр., VI, 1951, 9).

8. розм., рідко. Вільний від праці час. *Ходім лишень к моїй господі, Там поговорим на свободі* (Котл., I, 1952, 153).

СВОБОДОЛЮБ, а, ч. Волелюбна людина.

СВОБОДОЛЮБЕЦЬ, бця, ч. Те саме, що свободолюб. *Саме література соціалістичного реалізму продовжує розвивати образ великого свободолюбця [Прометей]* (Рад. літ-во, 2, 1957, 10).

СВОБОДОЛЮБНИЙ, а, е. Який любить свободу, незалежність, який прагне до свободи, незалежності; волелюбний. *Народе український! Народе свободолюбний, духом своїм незламний, прекрасний і великий! В тяжку хвилину твого життя [період війни] приймай від мене, від сина твого рідного, — слово бад'яорості й привіту!* (Тич., III, 1957, 158).

СВОБОДОЛЮБНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. свободолюбний. *Ніцца! Вже через те, що це місто народило і зростило такого народного велетня, як Джузеппе Гарібальді, Лужинський ще під час перших своїх відвідин повірив у його свободолюбність* (Ле, Клен. лист, 1960, 180).

СВОБОДОЛЮБСТВО, а, с. Любов, прагнення до свободи, незалежності. *Минали роки, складались століття, місто [Київ] жило, завжди вірне своїм традиціям свободолюбства* (Цюпа, Україна., 1960, 128); *В його*

[О. Пушкіна] характері і світогляді М. Рильський виділяє насамперед громадянську мужність, любов до поневолених, свободолюбство (Рад. літ-во, 3, 1967, 75).

СВОБОДОНЬКА, и, ж. Пестл. до свобода 1—3. *О, я співала б, та до співу до веселого треба б мені свободоньки...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 248).

СВОЄКОРИСЛИВИЙ, а, е. Який прагне до власної вигоди, наживи, дбає про користь лише для себе. *Сила концепції повісті ще й в тому, що в ній відтворено історичну правду: за Палієм — народ, ..Мазепу автор розвінчує як інтригана, як людину честолубну та своєкорисливу* (Смолич, VI, 1959, 270); // Власт. такій людині; побудований на турботі лише про свою користь. *Своєкорислива політика князів і бояр, загострення міжусобної боротьби на Русі.. — все це давало половцям можливість безперешкодно нападати на Руську землю* (Іст. укр. літ., I, 1954, 43).

СВОЄКОРИСЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. своєкорисливий. *В комунізм люди повинні прийти звільненими від приватновласницьких звичок, від егоїзму, своєкорисливості — від усього того, що заважає людям жити по-комуністичному* (Літ. газ., 15.IX 1959, 1).

СВОЄКОРИСЛИВО. Присл. до своєкорисливий.

СВОЄКОРИСНИЙ, а, е, заст. Своєкорисливий. *Переконавшись що Целіна зовсім далека від яких-будь своєкорисних замислів, старенька помалу привикла до оказування їй чемностей* (Фр., II, 1950, 301); *Експропріюваним коштам він [Г. Котовський] вів точний обрахунок і надсилав у бессарабські газети повідомлення — скільки в кого з поміщиків взято і куди, на які потреби витрачено: щоб не скористалися з його імені й не чинили своєкорисного грабунку різні чорні злодюги* (Смолич, V, 1959, 29).

СВОЄКОРИСНІСТЬ, ності, ж., заст. Властивість за знач. своєкорисний.

СВОЄКОРИСНО, заст. Присл. до своєкорисний.

СВОЄКОШТНИЙ, а, е, заст. Який вчився у навчальному закладі на власні, а не на казенні кошти. *В колегії половина вихованців складається із «своєкоштных», багатирів та аристократів, — ми, стипендіати-бідаки, мусили з ними вести раз у раз боротьбу* (Крим., Вибр., 1965, 569); *Микоша аж затрусився тоді, на лекції: хіба ж протягом всього перебування в ліцеї не відстоює своєї людської рівності перед.. багатшими й знатнішими за нього, казеннокоштного, своєкоштними учнями?* (Полт., Повість.., 1960, 355).

СВОЄКОШТНИК, а, ч., заст., розм. Той, хто вчився у навчальному закладі на власні, а не на казенні кошти. — *Зібралось нас вісім чоловіка [чоловік] своєкоштниковів на квартиру до одного столяра* (Свидн., Люборацькі, 1955, 151).

СВОЄРІДНИЙ, а, е. 1. Який має характерні особливості, не схожий на інших; незвичайний, оригінальний. *Де б Кирило не був, що б не робив, скрізь оточала його атмосфера густа й своєрідна, що заслоняла багато предметів, наче їх зовсім не було на світі* (Коцюб., II, 1955, 208); *Пан Густав Трацький, найстарший син пана Станіслава Трацького,.. був зовсім своєрідна і немаловажна фігура* (Фр., III, 1950, 72); *Він показав нам, із кілочка знявши, Своє національне убрання, Усе в блискітках, в гаптуванні гарнім, Хоч своєрідне, а подібне в чомусь І до гуцульської святної ноші* (Рильський, III, 1961, 162); — *В академії я побачив твори одного з молодих — Федотова. Який своєрідний талант!* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 323); *В Тоні з батьком дружба своєрідна, без ніжностей зайвих* (Гончар, Тронка, 1963, 65); *Її обличчя мінилося рум'янцями, радістю і своєрідною красою* (Стельмах, II, 1962, 276); // у знач. ім. своєрідне, ного, с. Те, що не схоже на інше, має характерні особливості.

Країни соціалістичної системи нагромадили багатий колективний досвід перетворення життя сотень мільйонів людей, внесли багато нового й своєрідного у форми політичної і економічної організації суспільства (Програма КПРС, 1961, 18).

2. Який своїми особливостями, якими нагадує що-небудь; свого роду (що). «Звенигора» — це був своєрідний прейскурант моїх творчих можливостей (Довж., I, 1958, 22); Війна на п'ять років відірвала його від науки, але й вона була своєрідним інститутом (Минко, Ясні зорі, 1951, 4).

СВОЄРІДНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. своєрідний 1. Від перекладачів Енгельс вимагає точності в передачі термінології, збереження всієї своєрідності, всіх відтінків мови автора (Мовозн., VII, 1949, 15); Письменники України в своїх творах широко показують працю, побут і звичаї народів братніх республік, своєрідність і красу їх природи (Ком. Укр., 12, 1961, 30); Своєрідність світосприймання, світорозуміння М. Стельмаха, його індивідуальна концепція людини, чіткість ідейно-естетичних позицій становлять основу своєрідності внутрішнього світу його творчості (Рад. літ-во, 8, 1971, 9).

СВОЄРІДНО. Присл. до своєрідний 1. Чоловік Кошицької, покірний, як віл, і безсловесний, як риба, своєрідно виявляв протест проти жінчиної захланної тиранії (Кол., Терен., 1959, 25); Як на чужоземця, українською мовою Петушек говорив цілком пристойно, лише своєрідно інтонував речення (Шовк., Інженери, 1956, 19).

СВОЄЇМ, а, ч., розм. Той, хто діє за власним розсудом, ні на кого не зважаючи.

СВОЄЇМЕЦЬ, мця, ч., розм. Те саме, що своєїм. [К а б а к:] Ще й місяця не пройшло, як цей своєїмець став гетьманом, а вже встиг понастягати сюди на Січ своїх: Богуна, Ганжу... (Корн., I, 1955, 209).

СВОЄЇМКА, и, ж., розм. Жін. до своєїм. Не долюбляв тільки батько удови, що така вона своєїмка непокірлива; не долюбляла і вона його (Вовчок, I, 1955, 183).

СВОЄЇМНИЙ, а, е, розм. Який діє за власним розсудом, ні на кого не зважаючи; // Який ґрунтується на таких діях.

СВОЄЇМСТВО, а, с., розм. Властивість за знач. своєїмний. Мужилівський звелів здивованому сотнику викликати до замку удовиць тих чоловіків, яких скарано було за своєїмство (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 27).

СВОЄЧАСНИЙ, а, е. Який відбувається, здійснюється тоді, коли потрібно, в свій час. Іритували.. безтолкові відкладання вечора без своєчасних про те оголошень (Л. Укр., V, 1956, 380); Для одержання високого врожаю цукрових буряків винятково велике значення має своєчасний і високоякісний обробіток посівів (Колг. село, 11.V 1955, 2); // Який відповідає потребам, вимогам даного моменту; доречний, актуальний. З'їзд [XII] вважає своєчасними, правильними і необхідними заходи Центрального Комітету і Радянського уряду по дальшому зміцненню обороноздатності нашої Батьківщини (Резол. XII з., 1961, 10); [С е р е д а:] Підкріпився. Тепер можна й полежати на студентському ліжку. (Лягає). [Ж у р а в е л ь:] Думка своєчасна (Мик., I, 1957, 485).

СВОЄЧАСНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до своєчасний. Радянську владу та її заходи сприймав [Храпов] як вони є, не заглиблюючись у суть справи, не домірковуючись про доцільність, про своєчасність (Ле, Міжгір'я, 1953, 39).

СВОЄЧАСНО. Присл. до своєчасний. Ради повинні своєчасно розглянути всі накази, схвалені зборами вибор-

ців, і затвердити заходи щодо їх реалізації (Ком. Укр., 6, 1975, 47); Почуваючи провину, що не подбав своєчасно про доставку пального та змащувальних матеріалів, метушиться [виконроб] між людьми (Гончар, Тронка, 1963, 260).

СВОЛОК, а, ч. Балка, яка підтримує стелю в будівлях. Світлиця в Череваня була така ж, як і тепер буває в якого заможного козака.. Сволок гарний, дубовий, штучно покарбований;.. вирізано і хто світлицю збудовав [збудував], і якого року (П. Куліш, Вибр., 1969, 60); Стара хата вже осіла.. Сволоки в низеньких кімнатках неначе понависали над головами гостей (Н.-Лев., VII, 1966, 98); За чотири дні і сохи встановили [майстри], і сволоки уклали (Донч., IV, 1957, 259); // Така балка як місце схову різних предметів. На сволоці, мальованому жовтою та зеленою фарбою, лежать дві-три книжки (Кос., Новели, 1962, 74); Дівчина стала на полу, потяглася руками за сволок, де лежали її немудрі скарби (Цюпа, Назустріч., 1958, 88); Я прибіг додому, поліз на під і сховав гвинтівку на сволок (Панч, II, 1956, 488); // Поперечна балка в деяких спорудах. — І не встиг Григорій перехреститись удруге, як я вже був на сволоку [дзвіниці], де висіли дзвони (Мик., Кадилиця, 1959, 31).

Під сволок хто; [До] сволока сягає хто — хтось дуже високий. [С в а ш к а В а р к а:] Старша дружка під сволок, З'їла калачів сорок (Н.-Лев., II, 1956, 427); — Грізний, здоровий — до сволока головою сягає [дядько] (Стельмах, II, 1962, 405).

СВОЛОТА, и, ж., вульг. 1. збірн. Підлі люди; мерзотники. Від такої сволоти, як куркульські синки, всього чекати можна (Цюпа, Назустріч., 1958, 267).

2. Підла людина; мерзотник. — Я н-не знаю, з-за що заслали твого батька, але якщо він був такою сволотою, як ти, його слідувало розстріляти разом із тобою (Тют., Вир, 1964, 165); [С е м е н:] Ти обурюєш мене! Одну якусь сволоту ти ототожнюєш з усіма жінками (Мороз, П'єси, 1959, 39); // Уживається як лайка. — Сволота! Покидьок! — бушував Геллерфорт. — Ні чорта не визнає (Хижняк, Тамара, 1959, 145).

СВОЛОЦЮГА, и, ч. і ж., вульг. Те саме, що сволота 2. Перед жнивами утік Худик, підпаливши свою стодолу. Вибрав же час, сволоцюга, коли все сухе, аж рипить (Мур., Бук. повість, 1959, 129).

СВОЛОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до сволок. Увійшли в кухню. Стеля так високо й якась... не знає ніяк сволочків. Та видно в ній. А під, як лежанка. І в ній горить (Тесл., З книги життя, 1949, 166).

СВОРІНЬ, рня, ч., діал. Шворінь. Під ударом бича сива так шарпнула,.. що сворінь вишопився з гряділя і теліжки відскочили від плуга (Мак., Вибр., 1954, 164).

СВОЯК, а, ч. 1. Брат дружини. [Д е н и с:] Мокрина таки трохи чи не з рідні нам, бо брата мого у других, Ригорія Шапувала, свояк та держав її небогу, Петрову дочку... (Кроп., II, 1958, 437); // Чоловік жінчиної сестри. Згодом на вогник зайшов Петро Семенович Ярошенко, свояк Галаженка. Вони одружені на рідних сестрах (Рад. Укр., 16.V 1961, 2).

2. діал. Родич. Було в нашій селі кілька багатих шляхтичів, ще й тезки Довбанюкові, все Городиські, хоч і не свояки (Фр., II, 1950, 85); — Поклони так само нема ким пересилати — ми не кривні, ані свояки (Л. Укр., III, 1952, 739).

3. розм. Своя, близька людина. Свій свояка вгадав здалека (Номис, 1864, № 7962); — Бачу, — тут свої люди, — тремтячим голосом промовив старець. — Тхе! Знайшов своїх! — зареготав Задорожній. — Свояк обізвався!.. (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 288).

СВОЯКИНЯ, і, ж., рідко. Те саме, що своячка 1. — *Я ж вам сказав, що сьогодні ви не потрібні мені. — Та, збагнувши недоречність такого тону при своячині, Суворий жартівливо додав: — Тут стенограм не треба* (Досв., Вибр., 1959, 252).

СВОЯКІВ, кóва, кóве. Прикм. до свояк; належний своякові. *Черевань із Василем Невольником вернувся до своякового хутора* (П. Куліш, Вибр., 1969, 178).

СВОЯЦТВО, а, с. 1. збірн. Родичі не по крові, а по плюбу. [А н н а:] *Свояцтво миле! Дозвольте вам тепера пояснити, чому се я таким ладом незвиклим врядила сю вечерю...* (Л. Укр., III, 1952, 405); *Ярмаркування почалося із зустрічей і чоломкання з ріднею, свояцтвом та знайомими* (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 77).

2. Спорідненість, що виникає внаслідок плюбу: стосунки між чоловіком і кровними родичами дружини, між дружиною і кровними родичами чоловіка, а також між родичами подружжя.

СВОЯЧЕНИЦЯ, і, ж., рідко. Те саме, що своячка 1. *У кутку шепоче молитви.. Гаркушина своячениця, що, втікиши з розгромленого монастиря, осіла на хуторі* (Гончар, II, 1959, 218).

СВОЯЧИТИСЯ, чуся, чишся, недок., розм. Ріднитися через одруження.

СВОЯЧКА, и, ж. 1. Сестра дружини. *Мені дуже мило іменно [саме] Вам дякувати за Вашу прихильність до мови своячки Ольги Плешканівної* (Стеф., III, 1954, 251); // *Дружина брата. — Я розумію. На вас чекають невідкладні справи. Ви готуетесь в мовю своячкою поїхати в Київ. — Бальзак ледь помітно кивнув головою* (Рибак, Помилка..., 1956, 118).

2. діал. Родичка. *По смерті батька взяла Гаву під свою опіку якась далека своячка, тітка чи стрийна, що жила в Дрогобичі* (Фр., III, 1950, 49); *Меланія не доводилась жодною своячкою Аркадієві, але все ж родичалася з ним* (Вільде, Сестри..., 1958, 178).

СВОЯЧОК, чкá, ч. Пестл. до свояк. *Твій [Лева] любий своячок Котик ані на волос не ліпший від Свині* (Фр., IV, 1950, 125).

СВЯТ див. святій.

СВЯТВЕЧІР, чора, ч., церк. Вечір перед різдвом. *Що не кажи, а ці святки, цей святвечір, .. ці колядки й щедрівки мають для мене значення* (Коцюб., III, 1956, 128); *Було це різдвяних свят. На святвечір, як це бувало кожного року, бондарівський Андрійко приніс тітці Катрі вечерю* (Головка, II, 1957, 215).

СВЯТВЕЧІРНІЙ, я, в, церк., рідко. Прикм. до святвечір. *Хоч убога-убога наша хатина, та в цей вечір і вона покращала, побагатшала. Її бідність скрасили і вишиті рушники, і кетяги калини, і запашне сіно на покуті, й святвечірній стіл* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 173).

СВЯТЕННИК, а, ч. 1. Богомільна людина, яка суворо дотримується церковних обрядів. — *Ти хоч би для мене прибрався, та обголився, та причепурився. А то став якимсь спасенником та святенником; ти хочеш присвятитись, а я хочу жити й любити!* (Н.-Лев., VI, 1966, 393); *Комісарові Олів'єро навіть на думку не спадало, що під чорною сутаню богобоязливого святенника билосся полум'яне серце патріота* (Ю. Бедзик, Вогонь..., 1960, 76).

2. Удавано-побожна, лицемірно-праведна людина. *На роду мені написано: Не цуратися утіх. Так скажіть мені, святенники: Чи на мене пада гріх?!* (Крим., Вибр., 1965, 296).

СВЯТЕННИЦТВО, а, с. Поведінка, дії святенника. *Уміння спостерігати навколишній світ, гуманістичний світогляд, нетерпимість до деспотизму й святенництва, .. — про ці якості комедіографії Мольєра писав у своїх*

літературно-критичних статтях Нечуй-Левицький (Рад. літ-во, 12, 1966, 22).

СВЯТЕННИЦЯ, і, ж. Жін. до святенник. *Важко було визначити, чи мали ці святенниці якийсь чернецький ранг* (Смолич, Мпр., 1958, 112); *Боялися вони всіляких святенниць, які потім, у буденному житті, найчастіше виявляються особливо жорстокими та в'їдливими тиранками* (Гончар, Таврія, 1952, 148).

СВЯТЕННИЦЬКИЙ, а, е. Власт. святеннику. *Вираз.. святенницької стриманості, що лежав на Софійному обличчі, дівчатам-заробітчанкам з першого ж погляду не сподобався* (Гончар, Таврія, 1952, 148); *Акуратно підстрижена лопаточкою руда борідка і сумирно-солодкий вираз сірих, ледь примружених очей тайли в собі щось святенницьке й лукаве* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 23).

СВЯТЕННИСТЬ, ності, ж. Те саме, що святенництво. *Характеризуючи табір ворогів, Корнійчук передав в мові шляхти її зарозумілість, презирство до простого народу, цинічну кровожерливість, святенність* (Укр.. кіномист., II, 1959, 166).

СВЯТЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до святій. [М а н я:] *І хто би то був гадав! Такий невинний, скромненький, святенський, задуманий, .. а він ось що!* (Фр., IX, 1952, 17).

СВЯТЕНЬКО, а, с. Пестл. до свято¹ 1,3. *Й для Кам'яця сумного Святенко бував, Коли весь він веселів, Життям відживав* (Рудан., Тв., 1959, 453); — *Знайте що, кумонько, ми собі сьогодні обов гарненько оглянемо ґрун-тець, .. завтра не можна! Завтра святенко, наше будівницьке свято* (Фр., III, 1950, 116).

СВЯТЕЦЬ, тця, ч., рідко. 1. Те саме, що святій 2. *У порівн. — *Дивіться, нині ходять скрізь бідні, мов святці ті, обдерті та голі* (Козл., Ю. Крук, 1957, 347).

2. Те саме, що святенник. *Сиджу в тюрмі, мов в засідці стрілець.. Лис-зłodій тут не скромник, не святець.. Тут всяку видно наголо особу* (Фр., X, 1954, 148).

3. заст. Жрець. *Радів люд. Божниці димні Від пахо-щів; вдійнявши руки, Святці співають вдячні гімни Своєму божищу Ваалу* (Л. Укр., I, 1951, 338).

СВЯТЕЧКО, а, с. Пестл. до свято¹ 1, 3—5. — *Дав бог святечко — святкуй його. Не роби, не працюй* (Коцюб., II, 1955, 15); *Це ж сьогодні середа — маленьке святечко. Всі вдома* (Кач., II, 1958, 80).

СВЯТЄШНИЙ, а, е, діал. Святковий (у 2 знач.). *Вовну білу пряде [Марія] На той бурнус йому святешний* (Шевч., II, 1963, 354); *Федот із Юлею сиділи на покуті, мати їм прослала новий вишитий рушник на коліна, щоб сметана не капнула на святешний одяг* (Тют., Вир, 1964, 216); // у знач. ім. святєшне, ного, с. Святкове вбрання. — *Вбирайся вже, дівко, в святєшне, бачу, що в тебе лиштєва таки посіклєся...* (Стельмах, I, 1962, 157).

СВЯТЄШНО, діал. Присл. до святєшний: *На великдень святєшно одягнені люди гуляли на цвинтарі* (Стельмах, Правда..., 1961, 142).

СВЯТІЙ, поет. СВЯТ, á, é. 1. Пов'язаний з релігією, богом, наділений божественною силою. *Архімандрит Сам на горі править, Святого бога просить, хвалить, Щоб дав їм мудрості дознати, Гетьмана доброго обрати* (Шевч., II, 1963, 159); [К о р ж:] *Хто буде боронить наш замучений край, нашу святу віру?* (Вас., III, 1960, 54); *Громада розступається, старий християнин проходить до диякона і віддає йому святі дари і кошик з хлібом* (Л. Укр., II, 1951, 482); // *Переїнятий божественною силою. Мудрих та святих речей [проповідника] зібралися послухати правовіри* (Коцюб., I, 1955, 291); // *Уживається як постійний епітет до слів, пов'язаних із місцями або предметами релігійного поклоніння.*

Трістане! в тебе є гріхи, великі, непростимі. На їх на-
вряд чи проща є в святім Єрусалимі (Л. Укр., I, 1951,
413); Кривульками в'ється біла дорога з монастиря свя-
того у грішний світ (Коцюб., II, 1955, 118); Недалеко
від яру, де була колись свята криничка, стоїть лісова
сторожка (Стельмах, I, 1962, 255); — Колись баба
Улита, ота, Йосипе, що на Афон ходила, приносила із
святої гори якогось зілля (Тют., Вир, 1964, 213); // заст.
Освячений. Хоч крізь сон подивлюся На ту Україну,
Де ходили гайдамаки З святими ножами, — На ті шля-
хи, що я міряв Малими ногами (Шевч., I, 1963, 139);
З відчиненої брами Січової Покровської церкви виходив
столітній батюшка з причтом, півчими, корогами і
святою водою (Довж., I, 1958, 234); // (тільки свят —
повторюване) у знач. виг. Уживається при вираженні
переляку, подиву, обурення. [Н а т а л к а:] Чого ви
лякаєтесь, мамо? Се Петро. [Т е р п и л и х а:] Свят,
свят! Відкіль він взявся? Се мара! (Котл., II, 1953,
39); — Свят, свят, свят... Опам'ятайся. Мені на пош-
ту треба йти (Коцюб., II, 1955, 23); Свят, свят,
невже це Данило? Звідки ж він міг узятися? (Стельмах,
II, 1962, 70).

Святе писм'я див. писм'я; Святий дух див. дух;
Святі місця — місця, які користуються особливою пош-
ною віруючих і куди ходять на прощу. — На хресті
заприсягнуся! — ..в пальцях блиснув золотий хрестик,
привезений з святих місць (Стельмах, I, 1962, 237);
Святі отці див. отці.

◇ От [тобі (вам)] хрест святий див. хрест; Побій
мені святий хрест; Хай (нехай) мені святий хрест по-
б'є; Побіла б мені свята земля див. побіти; Побій
тебе (його, її, їх і т. ін.) святий хрест див. побіти;
Святий бже! у знач. виг., заст. — уживається для
вираження переляку, здивування, захоплення, радості
і т. ін. — У воєводи є дочка красуня. Святий боже, яка
красуня! (Довж., I, 1958, 249).

2. Який, за християнською релігією, провів життя в
служінні богам і якого після смерті церква визнала
небесним заступником віруючих. Хто благає матір
божу, Хто святих Петра і Павла, Я ж одну благаю
тільки — Сонце ясне, любку гошу: Будь до мене при-
хильніша (Л. Укр., IV, 1954, 105); Бараболя пропустив
підполковника повз себе, крадькома тричі перехрестився
на святого Миколу і погасив світло (Стельмах, II, 1962,
83); // Праведний, непорочний, угодний богам. [М а -
т у ш к а г у м е н я:] Оцю молоду дівчину за її святі
заміри та богоугодні діла маємо ми покрити чернечою
рясою (Мирний, V, 1955, 82); — До Лісовського треба
піти. Він добре знає Чорнокнижного, а той, якщо захо-
че, законом за одне й те саме і голову зітне, і святим
праведником зробить (Стельмах, I, 1962, 439); // у знач.
ім. святі, тих, мн. (одн. святий, того, ч.; свята, тої, ж.).
Люди, які все життя присвятили служінню богам і
після смерті визнані церквою небесними заступниками
віруючих. Нехай бог вам помагає! Піду помолюся Усім
святим у Києві, Та й знову вернуся В вашу хату, як
приймете (Шевч., I, 1963, 317); [М а р т и н:] Я тобі
п'яльця достану, будеш вишивати у п'яльцях. [М а р и -
с я:] Та я ж не вмію. [М а р т и н:] Навчишся. Не святі
горшки ліплять! (К.-Карий, I, 1960, 342); З кутка ви-
глядав невеличкий образ — не знав святого, чи святої,
бо на йому малюнок потемнів (Мирний, IV, 1955, 287);
*У порівн. Онися ввійшла в світлицю, згорнувши руки,
неначе свята (Н.-Лев., III, 1956, 35); // у знач. ім.
святі, тих, мн. Те саме, що ікони (див. ікона).
Капличка.. проста.. Чорна вода у зрубі, в
якій купають блиск свій воскові свічі, святі, що пахнуть
олійною фарбою, липкий чорний поміст (Коцюб., II,
1955, 240); Входе [входить] в хату [Трьомсин], роздивив-

ся, На святих перехрестився, Та й хазяйці дав чолом
(Манж., Вибр., 1955, 195).

Життя святих див. життє.

◇ Голій, як турецький святий див. голій; Святий
його знає, що (куді, як і т. ін.), заст. — те саме, що
Бог [його] знає, що (куді, як і т. ін.) (див. бог).
Постояв трохи — дрімається, далі все дужче та й дуж-
че. Святий його знає, чого воно так мені (Тесл., З книги
життя, 1949, 53); Хоч (хоть) святих винось [із хати] —
нема сили терпіти що-небудь; нестерпно для присутніх.
Скрізь клоніт, халепа, сто лих! Так в мідні клетотить
гарячий, Так в кабаці кричить піддячий, Як кажуть,
хоть винось святих (Котл., I, 1952, 233); Коли до дядька
Володимира хто звертався з позичкою, він спочатку ста-
вав глухим, а далі або мовчав, або таке мовчав, що хоч свя-
тих винось із хати (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 43).

3. Стос. до великодня. Коли діждалася [мати] в хаті
молока, стала щедро, незважаючи на святий піст, від-
поювати сина скоромним, беручи весь гріх на себе (Гон-
чар, II, 1959, 199); // Уживається як постійний епітет
до свят, визначених християнською релігією. Нема в їх
[дітей] ні забавок, ані іграшок дитячих, нема й одержин-
ки про святий празник (Вовчок, I, 1955, 30); Прикази
арештувати мене.. відновляються в належний спосіб об-
різді святому (Л. Укр., IV, 1954, 132).

Свята вечєра, заст. — вечеря у святий вечір. Ще на
святвечір, коли пеклося й варилося до святої вечері два-
надцять страв, брала газдиня з усіх мисок по ложці,
пекла з того всього книшук та й ховала той книшук аж
до Юрія (Хотк., II, 1966, 25); Він також домігся, щоб
йому з кожної хати на святу вечерю носили пироги і до
них по квартирі олії (Стельмах, I, 1962, 271); Святий
вечір див. вечір.

4. перен. Морально чистий, благородний, бездоганний
у житті, поведінці тощо. Прийде лист від нього, Отой
малий трикутник саморобний, Що дожидали їх усі
дружини, І сестри всі, і матері святі За тих часів по
всій землі радянській (Рильський, II, 1960, 305); — Та
що ви йому допит влаштували? ..Не святий і він! До всіх
добрим не будеш (Гончар, Тронка, 1963, 154); // Не вин-
ний у чому-небудь, перед кимсь; безгрішний. На Проко-
па як зверху подивиться — Кругом святий! І чорту ні
за що і нігтем зачепиться (Бор., Тв., 1957, 175); — Лев-
ко — душа свята! Я, батюшка, .. я витяг у батька все
(Кв.-Осн., II, 1956, 293); // у знач. ім. святий, того,
ч.; свята, тої, ж. Людина, яка не винна ні в чому, ні
перед ким. Родилась [княжна] на світ жить, любить,
Сіять господню красою, Витать над грішними святою
І всякому добро творить (Шевч., II, 1963, 34); — Вихо-
дить, у мене в багато слабостей, і виходить, що я не
святий і, може, навіть гірший за інших (Тют., Вир,
1964, 162); Не удавай святої з себе, не обдурить мене ні-
чим, ні синім поглядом, як небо, ні личком ангельським
твоїм (Сос., II, 1958, 118); // Чистий, благородний.
Разом з вірою в людину в душі Франковій живе віра в світ-
лу будучність для нашої землі.. Могутнім акордом лунає
та свята віра в Франковому вірші «Каменярі» (Коцюб.,
III, 1956, 40); Своє чуття неохололо Несла захова-
ним, святим, Гарячим серцем (Мал., Любов, 1946, 45);
// Який виражає чистоту, благородство (про очі, облич-
чя і т. ін.). [Р і ч а р д:] Нехай не вабить грішная краса
твоїх святих очей (Л. Укр., III, 1952, 48); Чоло я неї
випукле, чорні очі одночасно святі і гріховні (Стельмах,
I, 1962, 78); // Освячений високою метою. [Л и ц а р
(з найнижчого уступа скелі):] Святий цей запал, а проте
даремний (Л. Укр., II, 1951, 210); Хай квітне злагода і
праця На всіх полях, у всіх серцях, Щоб у труді святім
змагаться, А не в загарбницьких боях! (Рильський, II,
1961, 245); // Особливо почесний. Святий обов'язок.

Свята неправда — неправда, до якої вдаються заради чогось кращого. [П р і с ц і л л а:] Ні, мій друже! Хоч, може, се була б свята неправда, але ні серце, ні язик не може на неї зважитись (Л. Укр., II, 1951, 379); Свята правда див. правда; Святе діло; Свята справа: а) добра, потрібна, корисна справа. Сама [генеральша] аж ніби мо[ло]діє, І генерал собі радіє, Що діло, бачите, святе Удвох таки вони зробили. Петра на волю одпустили, Зимой в Київ одвезли, І там у школу оддали (Шевч., II, 1963, 245); — Не турбуйтеся, —.. сказав він. — Все буде добре. — А я й не турбуюсь... За святе діло й умерти легко... (Гончар, III, 1959, 38); б) добре, прекрасно. — Ось гляньте, які молодці! На Січ їх скоро пошлю!.. — Святе діло (Довж., I, 1958, 220); в) (при протиставленні) інша справа, інша річ. — В вас такі нікчемні кубки, що ні в віщо гаразд і налити. Святе діло наші січові коряки! (П. Куліш, Вибр., 1969, 90); [М а р у с я:] Хто його вигадав — спати влітку в хаті. Святе діло — в садочку, та й під вишеньками (Вас., III, 1960, 82); — Нудьга.. Ненавиджу оці оборони! Копай і копай без кінця. Святе діло наступ. Я тільки тоді й відчуваю, що живу, коли наступаємо (Гончар, III, 1959, 28).

◇ Свята наївність — простодушна, нехитра, наївна людина. — Не вдавайте, отче, з себе святу наївність. Все ви добре знаєте (Стельмах, Правда., 1961, 384); — Яка краса! Який вечір! — вдаючи святу наївність, захоплювався Сидір Сидорович (Дмит., Наречена, 1959, 196); Свята простота див. простота; Святий та божий див. божий.

5. Який глибоко шанують; дорогий, заповітний. Ну, невже вся моя робота, всі мої пориви серця, думки, надії, все, все, що святе для мене — один дим... (Мирний, V, 1955, 344); Червоний прапор зивсь над нами... Святий той прапор бережить І мозолястими руками.. Той прапор високо держить (Черн., Поезії, 1959, 382); Є хіба святіше слово — мати? Чи людина ще рідніш буває? (Шпорта, Вибр., 1958, 283); Вони йшли навропростець, прокладаючи через жито широку дорогу, топчучи святий хліб (Кочура, Зол. грамота, 1960, 105); Мене ще й досі владно кличе моїх степів свята трава, така і рідна і пахуча (Сос., II, 1958, 368); // у знач. ім. святé, тóго, с. Те, що глибоко шанують. Багато святого в садибах Полтави Для чистих юнацьких сердець (Нагн., Слово., 1954, 252); // Непорушний, непохитний. Бачиш — руський з тобою, башкир і таджик, Друзі, браття твої, громоносна лавина. Свят союз наш, народ непоборен повік, Нездоланна повік його сила лавина (Рильський, II, 1960, 179); // Якого мають дотримуватися всі, обов'язковий для всіх. Тарас вийшов наперед: — Ти хочеш, мабуть, щоб ми не поважали першого святого закону товариства, покинули б братів своїх на те, щоб з них живцем зідрали шкуру, щоб четвертували козацьке тіло (Довж., I, 1958, 254); Усіх їх Вася знав на імена, новакам розповідав про них зворушливі легенди, і хай би спробував хто висловитись про його товаришів без належної пошани! Це були святі традиції його роти, його честь, його слава (Гончар, III, 1959, 190); // Звичний, природний, особливо бажаний. Минала хвилева небезпека — і знову святий спокій (Хотк., II, 1966, 181); Ти [людино] скрізь.. Ти бичуєш святу тишу землі скреготом фабрик, громом коліс, брудниш повітря пилом та димом (Кочуб., II, 1955, 222).

◇ Святая (святá, святé) святіх: а) щось таємне, неприступне для непосвячених. Святая святих людського організму — серце — стало підвладним мудрим рукам лікаря (Наука., 12, 1964, 32); б) щось недоторканне. У нього ключі від зернохосовища, де — святе святих — насіннєвий фонд (Літ. Укр., 14.IX 1965, 1); в) щось най-

дорожче, найзаповітніше. Історія — це святая святих народу, недоторканна для злодійських рук (Довж., III, 1960, 50).

СВЯТИЛИЩЕ, а, с. 1. заст. Храм. Скіфи споруджували святилища на честь бога війни Ареса (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 148).

2. перен. Місце, яке викликає почуття глибокої пошани, побожності. Він готовий був роками не виходити з стін цього святилища [художньої школи], аби малювати по-справжньому, аби зуміти передати на полотні все те, що жило в душі, що не давало спокою (Збан., Сеспель, 1961, 161).

СВЯТИНЯ, і, ж. 1. заст. Храм. [Г у р т і у д е ї в:] Ось чого ви прийшли сюди, як злодії вночі? Прийшли сватиню нашу обкрадати? Руїни наші рідні грабувати? (Л. Укр., II, 1951, 159); Федір стояв, мов зачарований, оглядаючи величну сватиню [Софійський собор] (Цюпа, Назустріч., 1958, 433).

2. Місце, предмет релігійного поклоніння. По добрій волі прийняв на себе Захар Беркут догляд старої сватині [образу Сонця] (Фр., VI, 1951, 110); *У порівн. Вернувшись назад, заспіваю-утну, Та не так, як співалось до нині: Ні, почувши тоді мою пісню сумну, Ти поклонись їй, мов сватині (Граб., I, 1959, 553); Згодом я десь загубив ту поему й той лист, який я беріг, як сватиню (Вас., Незібр. тв., 1941, 198).

3. перен., уроч. Що-небудь особливо дороге, глибоко шановане; те, що зберігають з любов'ю й пошаною. Могила великого Кобзаря стала нашою національною сватинєю (Цюпа, Україна., 1960, 155); Коли прапороносці наблизились до нього, несучи перед собою сватиню полку [прапор], Самієв умить, наче підріс, виструнчився і віддав честь енергійним, натхненним жестом (Гончар, III, 1959, 370).

СВЯТИТЕЛЬ, я, ч., церк. 1. Урочиста назва вищої особи духовної ієрархії, архієрея.

2. Той, хто провів своє життя в служінні богу й після смерті визнаний небесним заступником віруючих. Серед темних умовних ликів святих та угодників несуть [ревнителі церкви] ще одне аж ніяк не праведне обличчя (Довж., I, 1958, 43).

Святителі [мої]!, у знач. виг., заст.— уживається для вираження переляку, здивування, радості тощо. Ось як зашуміло, як заревло, як заскаженіло [на морі], — святителі ви мої! (Вишня, I, 1956, 187).

СВЯТИТЕЛЬСЬКИЙ, а, е, церк. Прикм. до святих. Нижній пояс абсиди [церкви] відводиться під святихельський чин: отці церкви Григорій Богослов, Іоанн Златоуст (Загреб., Диво, 1968, 630).

СВЯТИТИ, свячу́, святиш, недок., перех., церк. 1. Здійснювати церковний обряд, що символізує очищення чого-небудь від гріховності, надання чомусь святості; освячувати. Чайченкова мати купила хату у Любчиках, святила ту хату (Вовчок, I, 1955, 194); Почали ченці молебень правити, потім колодязь святили (Тулуб, Людолови, I, 1957, 79); *Образно. За ниву, що святив наш чесний піт, За серцем нашим живлені заводи, За пісню й книгу, як за сонця світ, За ясні зорі і за тихі води — На прою ми стали проти царства тьми (Рильський, II, 1960, 182).

2. Висвячувати кого-небудь у духовний сан.

СВЯТИТИСЯ, святиться, недок. 1. заст. Шануватися як сватиня. Я дивуюся на персів, Що королева в них святиться (Крим., Вибр., 1965, 220).

2. церк. Висвячуватися в духовний сан. — Він либонь на попу учився, та не смотів святитись у попу (Мирний, III, 1954, 200); Як святився ще на диякона та був у печерах (Сл. Гр.).

СВЯТІСТЬ, тості, ж. 1. Властивість за знач. святій 1, 2, 4, 5. [Н е о ф і т - р а б:] Врятувати вона однаково себе не може, та щоб їй з того, коли буде знати про гріх і святість? Краще хай не знає! (Л. Укр., II, 1951, 227); Згадка про шлюб, про святість зламаної присяги і про кару божу не може повернути до неї серця чоловіка (Фр., XVI, 1955, 73); Стародуб давно розпочав свою сонату. Задумав її, як твір про чистість і святість людських почуттів (Дмит., Розлука, 1957, 104); // Риси, властиві святому (у 2 знач.). Напускає [отець Миколай] на своє досить земне обличчя святість і так підіймає руки, наче збирається покидати грішну землю і вознестися [піднятися] до неба (Стельмах, I, 1962, 410).

2. рідко. Те саме, що святіння 2. Потім був обхід доokoла церкви. Сяло полуплене золото церковних святостей на сонці (Хотк., II, 1966, 68).

СВЯТКІЙ, ток, мн. 1. Святкова пора від різдва до водохрещів (у православних). Вас і дядину, і всіх щиро цілую і кажу: «святий вечір, добрий вечір!», бо досі вже у Вас святки (Л. Укр., V, 1956, 74); Святки! Пора для серця мила! Ворожить молодь легкокрила, Котрій нічого ще не жаль (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 120).

2. Святкові дні (перев. великодні). Минулися і троїцькі святки — не посила господь милосердний дощу, хоч і молиться народ (Кв.-Осн., II, 1956, 130); — Христос воскрес! з святками будьте здорові! — сказала Параска, переступаючи через Кайдашів поріг (Н.-Лев., II, 1956, 336); Після великодніх святків гінці з Запорожжя дали звістку, що Богдан Хмельницький повертається вже од кримського хана (Стор., I, 1957, 364); *У порівн. Бенкетували в Тишкевича, а потім в Конєцпольського, а далі в Потоцького. Бенкети тяглися тижнями, неначе великодні святки (Н.-Лев., VII, 1966, 226).

Зелені святкі див. зелений.

3. у знач. присл. святка́ми. У святкові дні. Неділь вже, мабуть, з вісім буде — Святками до мене зібрались добрі люди... (Гл., Вибр., 1951, 33).

СВЯТКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до свято¹ 1,3—5. [П а р і с:] Чого ж такі сумні? [1 - й в а р т о в и й:] Потіхи мало на-глодно й на-сухо тут стояти в святковий день (Л. Укр., II, 1951, 313); Хоч би вже швидше атака на вал! Цей настрій обіймає кожного з бійців. Знають, що вся країна в ці святкові революційні дні дивиться на них, чекає від них останнього удару (Гончар, II, 1959, 420); // Який буває, який влаштовують під час свят. Святковий вечір; Святкова ялинка; На мітинг ходили разом, а потім всією родиною за святковий стіл сіли (Зар., Світло, 1961, 48); Мати й сестра терпляче, урочисто ждуть, поки юний господар почне святкову вечерю (Гончар, Таврія, 1952, 10).

2. Ошатний, не буденний. Цілі юрми молодіжці [молоді], одягненої в святкову одіж, стояли на вулицях (Коцюб., I, 1955, 192); Білобороді аксакали робили нові і лагодили старі святкові сідла з полірованого дерева з костяною інкрустацією (Тулуб, В степу., 1964, 61); *Образно. Старий Дніпро замигтів у його пам'яті своїм вічним святковим простором (Довж., I, 1958, 319).

3. перен. Урочисто-радісний, піднесений. Незважаючи на невдачу, настрої у всіх був бадьорий і святковий (Дмит., Розлука, 1957, 189).

СВЯТКОВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. святковий. Увійшов Артамонов. У новенькому костюмі, у всій його постаті була святковість (Дмит., Розлука, 1957, 321); Вечеря набрала родинної святковості (Баш, На... дорозі, 1967, 87); Старицький тяжів до музичного театру, прагнув до барвистості у виставах, театральної умовності, святковості (Нар. тв. та етн., 3, 1965, 13).

СВЯТКОВО. Присл. до святковий. Місто святково сяло в огнях (Баш, Проф. Буйко, 1946, 6); Від її юного образу.. віє такою радістю, що вся кімната світиться і сяє, і все, що є в домі, виглядає якось святково (Довж., I, 1958, 111); В головному залі [клубу].. сиділи молоді й дорослі робітники, святково вбрані хлопці, дівчата (Досв., Вибр., 1959, 355); // у знач. присудк. сл.— Мабуть, сьогодні у нас неділя.. Так якось святково.. Не знаю, чи й вам так, як мені (Гончар, II, 1959, 131).

СВЯТКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. святкувати. Він напустив на себе сум; дивлячись на нього, подумаєш: гірке йому і те ваше святкування (Мирний, III, 1954, 189); Матроський хор посилено готувався до святкування Першого травня (Смолич, Мир., 1958, 73); Вона знає, що увечері, на урочистому святкуванні її ювілею у шахтарському клубі, почує ще багато добрих слів від батьків цих діток (Мокр., Острів., 1961, 4).

СВЯТКУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. перех. Відзначать свято (див. свято¹ 1, 3, 4). Я святкую собі різдво на чужині та й дні свої довершу на чужині, у вигнанні (Л. Укр., IV, 1954, 132); Тут [на майдані] збиралися, закладаючи підвалини колгоспного ладу, тут святкували Першотравень і Жовтневі дні (Ю. Янов., II, 1954, 180); // Влаштувати свято на честь або в пам'ять кого-, чого-небудь. Задумали полтавці святкувати роковини смерті нашого славного і незабутнього І. Котляревського (Мирний, V, 1955, 398); // Відзначати певним чином яку-небудь подію (перев. радісну, приємну). В родині поліцейського надзирателя.. завтра святкують іменини єдиного сина, гімназиста 1-го класу (Коцюб., III, 1956, 416); Він святкував почин свого нового життя, — бо недавно князь Данило дарував йому в Тухольщині величезні полонини (Фр., VI, 1951, 8); Святкували школярі закінчення учбового року (Ів., Вел. очі, 1956, 75); // перен. Радіти, смакуючи свій успіх у чому-небудь. Чим частіше дідок сипав дотепами.., тим більше супився похмурий член комісії бо він вважав, що дідок веселиться і радіє через те, що святкує розгром його теорії про походження скіфів (Тют., Вир, 1964, 61).

◇ Святкувати перемо́гу — тріумфувати. Оборонець надто поспішав святкувати перемогу (Кулик, Записки., 1958, 211).

2. неперех., розм., заст. Не працювати, нічого не робити. — Вона звикне отак святкувати — та й у будень святкує (Мирний, IV, 1955, 99).

3. неперех., перен. Відчувати задоволення, радість, приємність і т. ін. з приводу якої-небудь події. Міг би [батько] розповісти, як жде свого сокола у відпустку і як святкує нарешті душа його, коли син отак, як зараз, сидить під тополями у чабанському товаристві (Гончар, Тронка, 1963, 14); Коли гітлерівці оголосили жалобу по армії Паулюса, Київ святкував, з'явилися листівки, вбито було коменданта (Ю. Янов., II, 1954, 23).

СВЯТКУВАТИСЯ, ується, недок. Відзначатися певним чином, як свято. Багато ще святкувалося свят, чимало ярмарок ще становилося, тільки що удовині діти вже ніколи більш свята такеньки не дожидали (Вовчок, I, 1955, 308); Святкується ювілей В. І. Леніна.

СВЯТНИЙ, а, е, розм. Те саме, що святковий. Всюди святний настрій (Сам., II, 1958, 238); Недільна, святна одежа — десть-то мали [батьки] йти в село — пасувала якнайкраще їм (Кач., II, 1958, 46); // у знач. ім. святне, ного, с. Святкове вбрання. Помили сестри голови, ..поперебиралися в усе чисте, святне (Вирган, В розп. літа, 1959, 298).

СВЯТО¹, а, с. 1. День або дні, коли урочисто відзначають видатні події, знаменні дати. Ми святкували Жовтнєве свято, Дощик холодний колов голками (Рильський, II, 1960, 5.); Сторіччя з дня заснування І Інтер-

націоналу — свято всього світового робітничого і комуністичного руху (Ком. Укр., 9, 1964, 10); // Відзначаючий звичаєм або церквою день на честь якої-небудь події чи святого. — Я бував у вас у будень, а тепер неділя, ще й свято... (Н.-Лев., VI, 1966, 27); У великі свята, от як на різдво або на пасху, стріляли [з гармат] (Мирний, IV, 1955, 15); Вишнівчани працювали нехотя, по неділях і по релігійних святах на роботу не виходили (Тют., Вир, 1964, 173); // мн. Кілька неробочих днів підряд з нагоди таких торжеств; протилежне будні. От сих різдвяних свят, на самої Меланки. Дурний школяр Денис, запрягши шакапу в санки, Із школи поспішав до батька ночувать (Греб., I, 1957, 59); — Ви, як я бачу, людина старого стилю, хоч на літа й молоді. В вас, бачу, є ще й якісь будні й свята (Н.-Лев., VI, 1966, 27); // розм., заст. Неділя. Фудульна Палагна, що звикла шість день на тиждень робити і тільки в свято, одпочивала, ..сердито дорікала за його примхи (Коцюб., II, 1955, 334).

Зелені свята́ див. зелений.

◇ Буде (прійде, зійде, настане і т. ін.) й на на́шій (моїй і т. ін.) ву́лиці свя́то — доможемось (доможусь і я і т. ін.) свого; здійсняться мої або чийсь надії, сподівання; переможе справедливість. — Та вже ж і на моїй колись вулиці буде свято! — додала вона, скрутивши головою (Мирний, III, 1954, 227); [К у к у к:] Не сумуй, хлопче. Буде колись і на нашій вулиці свято. Скинемо буржуїв, як в Радянській країні, — всім тоді добре буде (Коч., II, 1956, 186); — Молодець, синку! ..Потерпи, буде і на нашій вулиці свято! (Багмут, Опов., 1959, 9); — Прийде й на них [багатіїв] погибель колись. Зайде тоді й на нашій вулиці свято (Головко, II, 1957, 364).

2. у знач. присл. свята́ми. У святкові дні. В театр-оперу.. наші ходили святами чотири рази (Л. Укр., V, 1956, 125); Святами, коли люди мають вільний день, у палаті Коцюбинського особливо людно і шумно (Сміл., Сад, 1952, 301).

3. Торжество, влаштоване з якої-небудь нагоди. Хтось прислав мені вирізки з львівських газет про свято Котляревського (Коцюб., III, 1956, 250); Та от багряною рукою Світанок з ранішніх долин Виводить з сонцем за собою Веселе свято іменин (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 129); Хто не чув її голосистих пісень на весіллях та артільних святах? Хто не кликав її у куми? (Тют., Вир, 1964, 425); Свято врожаю; Спортивне свято; *У порівн. Я весну зустрічаю знов, як свято (Дор., Серед степу..., 1952, 29).

4. Важлива, радісна, приємна подія, а також день, коли вона сталася. [Р і ч а р д:] Се, Джонатане, маю справжнє свято! Дивись, яку я глину тут знайшов! (Л. Укр., III, 1952, 45); Це було святом для всіх, для всього Петербурга. Щепкін приїхав на гастролі в Александринський театр! (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 330); // чого, перен. Бурхливий вияв, буяння чого-небудь. Свято барв.

5. перен. Почуття приємності, радості, піднесення. Для Марусі все стало іншим доко́ла. І гори, і небо, і люди. Свято було. Синь глибоких провалів на далеких верху радісно сміялася до Марусі (Хотк., II, 1966, 124); — Гов, гов, бики! — зупиняв худобину Євдоким і виходить з борозни поважний, із святом на всьому зарослому обличчі (Стельмах, I, 1962, 631).

СВЯТО². Присл. до святій 2, 5. [Й о г а н н а:] Я ніколи не жила так чисто, так чесно, навіть свято, як сей рік (Л. Укр., III, 1952, 161); В вандрівці житті [життя] я блудив багато, блудив, бо правди і добра шукав, в добро і правду віруючи свято (Фр., XIII, 1954, 129); На Україні в безліч живих пам'ятників, зв'язаних з ім'ям поета

[Т. Шевченка]. Історичні дуби, липи, парки, долини, гори, урочища свято оберігаються народом, державою (Чаб., Шляхами..., 1961, 8).

СВЯТОБЛИВИЙ, а, е. 1. Який вірить у бога й старанно виконує всі релігійні обряди; побожний; // Який виражає побожність. Легесенький, тремтячий світ її [лампади] стиха осяєв святобливий лик божої матері (Стар., Облога..., 1961, 15); Тепер на все подвір'я зосталась одна Христя. Від запаленої повітки її святоблively постать вимальовувалась, як на іконі (Панч, Гомон. Україна, 1954, 132).

2. Сповнений найщирішої поваги, шани. Про святоблively відношення Шевченка до передових російських діячів, до декабристів, до Пушкіна, Лермонтова, Гоголя, Щедрина і говорити нічого: воно загальновідоме (Рильський, Поезія Т. Шевченка, 1961, 44).

СВЯТОБЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. святоблively.

СВЯТОБЛИВО. Присл. до святоблively. Христя святоблively слухала їх урочисту розмову, що звучала, як молитва (Панч, Гомон. Україна, 1954, 17); Хіба оті дорослі не знають, що книга — це дитяча мрія? І святоблively несуть книжку дитячі руки (Ю. Янов., I, 1958, 584).

СВЯТОКРАДЕЦЬ, дця, ч., рідко. Те саме, що святотатець. *У порівн. Наче святокрадець, тікатимеш від людей, від слова їхнього, від сміху, від пісні (Сміл., Сад, 1952, 82).

СВЯТОКРАДНИЙ, а, е, рідко. Прикм. до святокрадство.

СВЯТОКРАДСТВО, а, с., рідко. Те саме, що святотатство. Маруся не спала. Серце нило одностайним рівним болем. Мов приготувалася до якогось неминучого злочину, до якогось доконечного святокрадства (Хотк., II, 1966, 131).

СВЯТОНЬКО, а, с. Пестл. до свято¹ 1, 3. Врочисте святонько було (Здається, було Миколая), І от до церкви на село Пішла дівчина молодая!.. (Рудан., Тв., 1959, 61).

СВЯТОРУСЬКИЙ, а, е, фольк. Те саме, що руський 2. — Три годи, як три дні, промучивсь я в проклятій неволі, на турецькій каторзі, на тих безбожних галерах; не думав уже вбачати святоруського берега. А ти виспівав за мене сто золотих червоних; от я ізнов між хрещеним миром (П. Куліш, Вибр., 1969, 56).

СВЯТОТАТЕЦЬ, тця, ч. Той, хто вчиняє святотатство. І в народній моралі, і в класичній літературі зрада коханому.. розглядалась як найчорніша підлота; людина, яка віддала перевагу багатству над любов'ю, вважалась ..святотатцем (Рад. літ-во, 3, 1958, 34).

СВЯТОТАТСТВО, а, с. Образа, зневага церковної святині; блюзнірство. Поема «Марія» викликала люту церковників і реакційних критиків. За те, що Шевченко змалював євангельський образ Марії як земну жінку-матір, вони обвинувачували його в святотатстві (Іст. укр. літ., I, 1954, 266); — Вінчатись у церкві ми не будемо.. — Почувши це, старі Кухти здригнулись і замовкли. Приголомшені нечуваним святотатством зятя, вони не повірили навіть вухам своїм (Іщук, Вербівчани, 1961, 347); // перен. Образа чого-небудь дорогого, заповітного, глибоко шанованого.

СВЯТОТАТСТВУВАТИ, ую, уєш, недок. Вчиняти святотатство.

СВЯТОТАТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до святотатство і святотатець. — Геть від мене! — репетувала Руїна.. — Не доторкайтесь до мене святотатськими руками! (Фр., III, 1950, 116).

СВЯТОЧНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що святковий. Святочні дні здавалися їм задовгі (Коб., II, 1956, 247);

Ніч тиха, зоряна, тепла, святочна ніч (Коцюб., III, 1956, 412); *Матвій відразу пізнав сусіда, що стояв серед хати в святочному одінні* (Ірчан, II, 1958, 307); *Щось раптом заскреботіло на серці.. і святочний настрій цього вечора увірвався* (Л. Янов., I, 1959, 120).

СВЯТОЧНІСТЬ, ності, ж., рідко. Властивість за знач. свято́чний. *Все блищало, сяло в ній [хаті], дихало якоюсь святочністю* (Коб., I, 1956, 254).

СВЯТОЧНО, рідко. Присл. до свято́чний. *Їхала [Катерина] селом серед святочно вбраних людей* (Хотк., II, 1966, 258); *Сиві діди у чумарках святочно простували до молитви* (Панч, На калин. мості, 1965, 42); // у знач. присудк. сл. *Усім було дуже добре, усім було якось святочно на душі* (Вовчок, Вибр., 1937, 93).

СВЯТОША, і, ч. і ж. Те саме, що **СВЯТЕННИК** і **СВЯТЕННИЦЯ**. — *Як бачу, вона хоч і відьма, та менше лиха робила людям, як ті, що святош удають!* (Стор., I, 1957, 95); *Старий святоша широко хреститься, б'ючи земні поклони. Моляться жінки* (Довж., I, 1958, 117).

СВЯТОЩ див. **СВЯТОЩІ**.

СВЯТОЩІ, ів, мн. (рідко одн. **СВЯТОЩ**, і, ж.). Те саме, що **СВЯТІНЯ** 1, 2. *Серед розкішної, чистої природи монастир — з його «братією», святощами та забобонами — здається якоюсь гидкою плямою, смердючою купою гною* (Коцюб., III, 1956, 141); — *Звичай у народу — святощі: я не сміла зрікатися* (Барв., Опов., 1902, 124); *Ти кажеш: заспівай!.. Не можу я співати, Мовчу, бо я не звик, Щоб святощі душі мав тяжко ображати Несамовитий крик* (Гр., I, 1963, 85).

СВЯТЦІ, ів, мн. Церковна книга, в якій подано списки святих і церковних свят у календарному порядку. *Чернець святці розгортає, а на молодичь поглядає* (Укр.. присл., 1963, 225); *Одна тільки Кулина Іванівна, .. завжди з святцями у руках і лайкою на устах, не боялася Кирила Івановича* (Мирний, I, 1954, 148); *Назвали хлопчика Гнатом, хоча у святцях на цей день припадало зовсім інше ім'я* (Мур., Бук. повість, 1959, 191).

СВЯЧЕНИЙ, а, е, церк. Дієпр. пас. мин. ч. до **СВЯТІТИ**. *Про посивілі замки й храми, Що відкидають вічну тінь, Де камінь, свячений віками, Для юних дише покоління, .. Товариші мої писали* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 19); *Старий був, смирний піп у нас, Іще з тих давніх, мало вчених, У Луцьку чи в Холмі свячених, Що то жили й робили враз Із мужиком* (Фр., X, 1954, 277).

СВЯЧЕННИЙ, а, е. Над яким було здійснено обряд освячення. [Д а н и л о:] *Моя свячена шабля не схибить, вона не зрадить так, як куля, її він не замовить, ні!* (К.-Карий, II, 1960, 90); *Максим Залізник, кровна дитина Січі, став у голові поспільства, .. а чигиринський архімандрит Мелхиседек Значко-Яворський дав Залізнику грамоту, а козакам роздали свячені ножі* (Стор., I, 1957, 164); *У хаті сиділа коло столу мати й сидів прадід, на столі бідне розговіння, суворо й урочисто подавала мати батькові свячений хліб* (Ю. Янов., II, 1958, 185); *Пізно ввечері, коли зійшов місяць, вона запарила якогось зілля, взяла свяченої води й пішла до Кирика* (Добр., Тече річка., 1961, 214); // у знач. ім. **СВЯЧЕНЕ**, ного, с. Те, над чим було здійснено обряд освячення. *Несе мужик у ночовках Додому свячене: Яйця, паску і ковбаси й поросю печене* (Рудан., Тв., 1959, 199); *Посідали вони коло мене, горілку мою випили, чисто все свячене поїли..* (Н.-Лев., III, 1956, 258); // у знач. ім. **СВЯЧЕНИЙ**, ного, ч. Ніж, освячений для визвольної боротьби гайдамаків. *Давно те минуло, як, мала дитина, Сирота в ряднині, я колись блукав, Без свити, без хліба, по тій Україні, Де Залізник, Гонта з свяченим гуляв* (Шевч., I, 1963, 138).

СВЯЧЕННЯ, я, с., церк. Дія за знач. **СВЯТІТИ**.

СВЯЩЕНИК, а, ч., церк. Служитель культу православної церкви, за саном середній між дияконом і єпископом, а також особа, що має цей сан; служитель культу, який відправляє церковну службу; ієрей. *Прийшов священник з дяком і почав правити вечерню* (Н.-Лев., II, 1956, 268); *Молоденький священник, призначений в Раїм на парафію, одягнув ризу, і почалася похоронна відправа* (Тулуб, В степу., 1964, 257).

СВЯЩЕНИКІВ, кова, кове, церк. Прикм. до **СВЯЩЕНИК**; належний священникові. *Поки ми дійшли до священникового двору.., то вже сестра Меланія зовсім чужна була* (Вовчок, I, 1955, 255).

СВЯЩЕНИЦЬКИЙ, а, е, церк. Прикм. до **СВЯЩЕНИК**. *Вона якось так дивно держалася проти нас усіх, .. немовби вона сама не належала до священницької родини* (Коб., II, 1956, 310).

СВЯЩЕННИЙ, а, е. 1. Пов'язаний з релігією, церквою. *Я думаю про тих мудрих людей, що ставлять церкви, монастирі й каплиці в найкращих, диких місцях: вони знають, що роблять, — вони промовляють не стільки до нас, як до живих в нас пращурів наших, що віками справляли священні грища по гаях і дібровах та палили там жертви* (Коцюб., II, 1955, 238); *Сухобрус був спокійний за свій священний крам і не приймав образів на ніч* (Н.-Лев., I, 1956, 353); *В наш час хрестики ще зустрічаються перед прізвищами єпископів.., цим хрестиком підкреслюються їх священні звання* (Мельн., Поріддя., 1959, 27); // *Який має божественну силу. Ще один стрибок, Малушо, священний вогонь Купала очищає тіло* (Скл., Святослав, 1959, 178); // *Який є предметом релігійного поклоніння. Єгиптяни, які перші приручили цього хижака [кота], вважали його недоторканною, священною твариною* (Наука., 4, 1966, 37); *Існували у сарматів і пережитки тотемних уявлень. Священною твариною, крім коня, вважали і оленя* (Археол., VIII, 1953, 72); *В Китаї сою вважали однією із священних культур* (Зерн. боб. кулът., 1956, 75).

Священна історія, заст. — текст біблії; предмет викладання, в основу якого покладено вивчення тексту біблії. [К о с т ь:] *Священну історію знає [мати] краще мене* (Вас., III, 1960, 171); **Священна кніга** — книжка релігійного змісту. — *Я не вчивсь, Бо чим би з їхніх книг священних Для серця лютого розживсь?* (Бажан, Роки, 1957, 243).

2. Який ведуть, здійснюють в інтересах релігії. **Священні війни**.

3. Який глибоко шанують; дорогий, заповітний. *Мир! З якою радістю повторювали це священне слово люди в перший День Перемоги* (Наука., 5, 1960, 6); *Тася заздрила подругам, знайомим, усім людям, для яких слово «мати» було священним* (Дмит., Розлука, 1957, 145); *Є в Києві місце, священне для кожної радянської людини, для всіх чесних людей нашої планети. Це парк Вічної Слави* (Веч. Київ, 23.X 1967, 2); // у знач. ім. **СВЯЩЕННЕ**, ного, с. Те, що глибоко шанують. *Для нас, комсомольців, радянських юнаків і дівчат, нема нічого священнішого, вищого і дорожчого від волі партії, її довір'я* (Рад. Укр., 2.III 1957, 1); // *Якого мають дотримуватися всі, обов'язковий для всіх*. [К р и в о н і с:] *Коли на бій нас поведе? Якщо негайно, то всі повеління гетьмана для мене священні* (Корн., I, 1955, 211); *Нас тепер нікому не скорити; Розцвіли, як збіжжя на ланах, Леніна священні заповіді В Партії великої ділах* (Рильський, III, 1961, 31); *Захист соціалістичної Вітчизни є священний обов'язок кожного громадянина СРСР* (Конст. СРСР, 1977, 19).

4. На який не можна посягати.

5. Високий, благородний. **Священне почуття радянського патріотизму**, включаючи в себе любов до свого

краю, до своєї республіки, в насамперед любов'ю до нашої великої соціалістичної Батьківщини — до Союзу Радянських Соціалістичних Республік (Ком. Укр., 11, 1959, 39); Робітнича честь.. Для нас, старших людей, які пройшли робітничу школу, ці слова сповнені священного змісту (Веч. Київ, 13.III 1968, 2); Слава тому, хто у огненній зливі в бій нас веде на неправду і млу, Хто нас єднає в священнім пориві і на фронтах і в тилу! (Сос., II, 1958, 234); // Особливо почесний. В центр виховної роботи партія ставить розвиток комуністичного ставлення до праці у всіх членів суспільства. Праця на благо суспільства — священний обов'язок кожної людини (Програма КПРС, 1961, 103); // Метою якого є воля, визволення, мир і т. ін. (про боротьбу, війну тощо). Привіт Болгарії, що пута вікові В священній боротьбі розбила вщент, навіки (Рильський, III, 1961, 240); Своім розбійницьким нападом Гітлер розпочав проти нас війну. Радянський Союз відповів оголошенням священної Вітчизняної війни проти фашистських бузувирів (Довж., III, 1960, 17); За світлу працю! За права людини! Війна війні! За мир — священний бій! (Рильський, III, 1961, 71).

СВЯЩЕННОДІ́ЙСТВО, а, с. 1. рел. Церковний обряд; відправа, служба.

2. перен. Виконання якої-небудь справи з особливою урочистістю і поважністю, як обряду. Бій для Васі був якимось священноді́йством, ради якого башкир не давав пощади ні собі, ні своїм підлеглим (Гончар, III, 1959, 188); Синявін надто ревниво ставився до музики, як до священноді́йства (Ле, Міжгір'я, 1953, 60).

СВЯЩЕННОДІ́ЯТИ, їю, їеш, недок. 1. рел. Здійснювати церковний обряд; відправляти, служити.

2. перен. Виконувати яку-небудь справу особливо урочисто й поважно, як обряд. Бачу, як мати священноді́є біля перепічок.., обережно саджав на довгу дерев'яну лопату, закидав в гарячу піч (Збан., Єдина, 1959, 43); Сноп зв'язувала [Килина] тугі й дебели, складала їх на стерні, щоб трохи підсохли, а потім уже священноді́яла над полукипками (Гуц., З горіха.., 1967, 141).

СВЯЩЕНОСЛУ́ЖИТЕЛЬ, я, ч. Служитель релігійного культу (диякон, священник, єпископ) у православної церкви. Олекса згідно поглянув на священнослужителя, що мішається не в свою справу (Хотк., Довбуш, 1965, 413); Священнослужителям стає чимраз важче людям релігійні теревені правити (Мельн., Коли кров.., 1960, 142); // Взагалі особа, що здійснює богослужіння. У неділю про напад Наполеона Бонапарта.. оповістили священнослужителі по всіх церквах (Бурл., О. Вересай, 1959, 7).

СВЯЩЕ́НСТВО, а, с. 1. Сан священника; служба священника. Зістався в сумних покаях сам Харитін, з своїми думами та мріями про священство та про Онисю (Н.-Лев., III, 1956, 12).

2. збірн. Священники, священнослужителі. Кажуть, що цілий номер переповнений був напастями [нападками] на «Просвіту», на священство, на церкву (Кол., Терен.., 1959, 305).

СГРАФІ́ТО, невідм., с. 1. Спосіб двоколірної декоративної обробки керамічних виробів вискоблюванням у певних місцях кольорового лицювального шару, яким спочатку була вкрита поверхня виробу. Київський державний художній інститут почав виховувати кадри художників-монументалістів. Вони вивчають техніку мозаїки, фрески, сграфіто (Мист., 4, 1966, 3); // Спосіб декоративного оздоблення стін продрапуванням шарів штукатурки.

2. Художній твір, виконаний таким способом. Красиве кольорове сграфіто зробили художники.. в актовому залі школи (Веч. Київ, 3.III 1967, 2).

СЕ¹, част., заст. Це (див. це¹). — Де то се наш Василь? — спитав Грицько, опускаючись на землю, коли вони дійшли до бурти (Мирний, IV, 1955, 13); Іде [Петро] до хати. Квітки коло хати позасихали і позаростали бур'яном. Як ось чує — наче хто співає стиха. «Боже мій! Чий же се голос?» (П. Куліш, Вибр., 1969, 193); — Наші люди його бачили востаннє у Хмелинцях, а се і мати поїхала туди до його (Вовчок, I, 1955, 216).

СЕ² див. сей.

СЕАНС, у, ч. 1. Виконання, здійснення чого-небудь (роботи, лікування та ін.) у певний проміжок часу без перерви, а також проміжок часу безперервного виконання чогось. Я тільки раз в житті могла витримати один сеанс [спіритизму] до кінця (Л. Укр., V, 1956, 396); Щоразу сеанси малювання затягались (Ільч., Серце жде, 1939, 342); З початку польоту зі станцією «Марс-1» було проведено понад 50 сеансів радіозв'язку (Рад. Укр., 29.I 1963, 1).

2. Демонстрування, показ чого-небудь (кінокартини, шахової гри тощо) без перерви протягом певного проміжку часу. Одного разу ми пішли в кіно аж на Сінній площі. Я, Ромка, Женя і Юрчик. Після сеансу їхали назад трамваем (Сміл., Сашко, 1957, 216).

СЕБЕ́, наз. в. нема, одн. і мн., займ., зворотний. Вказує на спрямованість дії на самого виконавця дії, замінюючи за змістом особові займенники. Придбав Максим собі сина На всю Україну. Хоч не рідний син Ярема, А щира дитина (Шевч., I, 1963, 131); Мені себе не жаль, коли б же ти мені не помарніла, моя небесна квітко, зоре ясна (Л. Укр., I, 1951, 242); Ми взяли усі за руки й потягли Тайах за собою на мол (Ю. Янов., II, 1958, 52); — Вода солона, роз'їдав ізоляцію... Всього час доводиться провід на собі тримати (Гончар, II, 1959, 426).

Від себе — від свого імені. Від себе подарували [опікуни Марусі] дві перини і ще надзвичайної роботи хрест (Хотк., II, 1966, 10); До себе — у свою кімнату, квартиру, у свій будинок і т. ін. Дума [Марець] покликать до себе у гості, Втопити, зрадивши брата, у річці (Коцюб., I, 1955, 427); Узяти за себе див. узяти; У себе — у своїй кімнаті, квартирі, у своєму будинку і т. ін. От зараз сиджу у себе і уявляю собі Вас у Криворівні. І так мені хочеться бути разом з Вами (Коцюб., III, 1956, 274).

△ «Річ у собі» див. річ¹.

◇ **Брати (взяти) на себе що:** а) зважуватися відповідати, розплачуватися за що-небудь самому. Вже йдучи, Ольга надумала, що не буде вона нічого казати про цю інструкцію своєму секретареві.. Для чого ще й йому відповідати за те, що вона вирішила взяти на себе (Дор., Не повтори.., 1968, 100); б) бути готовим виконати, очолити що-небудь самому. Походити коло віїта, щоби дав на ту просьбу громадську печатку та й свій підпис, то вже брав Микола на себе (Март., Тв., 1954, 172); в) перебирати чийсь функції, обов'язки і т. ін. Він, як найдосвідченіший з молодших командирів, узяв на себе командування ротою (Гончар, III, 1959, 155); Брати (взяти) на себе вид, заст.— прикидатися яким-небудь або кимсь. Кликнувши ж в поміч Асмодея, Взяла [Юнона] на себе вид Енея, До Турна просто понеслась (Котл., I, 1952, 263); Брати (взяти) себе в руки (до рук) див. рука; Брати на себе смілівість див. брати; Брати очі на (в) себе див. брати; Бути (залишатися) самим (сам) собою — поводитися природно, щиро, відповідно до своїх звичок, принципів і т. ін. Ніколи ні перед ким не кривити душею, завжди бути самим собою, відкрито, прямо казати в очі всім і кожному правду,..— саме такі моральні принципи глибоко увібрав у себе Ленін ще з дитячих та юнацьких років (Вітч., 11, 1964, 162);

Рильський завжди залишався сам собою, — і в пору ластівок, і в пору, коли починається збір винограду (Веч. Київ, 18.І 1969, 3); Бути собою (з себе) яким — мати певні риси обличчя, зовнішності. — Вона була ще молодою; І прехорошая собою (Шевч., ІІ, 1963, 36); То була людина немолодого вже віку, повненька з себе, не красуня, одна тільки усмішка надзвичайно красила її всю (Дн. Чайка, Тв., 1960, 44); Виводити (вивести) з себе див. виводити¹; Видавати (відати) себе з головою див. голова; Виходити (вийти) з себе див. виходити; Війще себе не плигнеш див. плигнути; Володіти собою див. володіти; Втрачати владу над собою див. утрачати; Гаразд (добре) себе мати — бути здоровим; Давати (дати) себе знати (почувати) див. давати; Давати (дати) собі раду див. давати; Душі в собі не чути — дуже любити кого-небудь, бути дуже захопленим кимсь. [К а ч и н с ь к а:] Мій покійний муж.. любив мене, і я його кохала, душі в собі не чула і плакала три дні, як він помер... (К.-Карий, ІІ, 1960, 274); Хлопці й дівчата кидали на молодих айстри й чорнобривці, барвінок й кучеряву м'яту, обсипали їх насінням, зеленою травою з левади, а молоді горнулися одне до одного, .. не чули в собі душі (Кучер, Трудна любов, 1960, 162); Жертвувати (офірувати) собою див. жертвувати, офірувати; Залишати (залишити) за собою див. залишати; Замикатися (замкнутися) в собі див. замикатися; За собою не носити див. носити; Звертати (звернути) на себе очі див. звертати; Зживати (ізживати, зжити, ізжити) себе див. зживати; Знайти себе див. знаходити; Знати по собі див. знати; Знати собі ціну — правильно, належно оцінювати власні здібності, можливості і т. ін. У товаристві Наталя поводитися просто. Дружила однаково зі всіма.. дівчатами, не цуралася хлопців, але ціну собі знала, уміла кожного поставити в належні рамки (Збан., Сеспель, 1961, 417); Знаходити (знайти) собі пристановище (притулок і т. ін.) див. знаходити; Знаходити (знайти) собі раду див. знаходити; Знімати (зняти) руки на себе див. рука; Зупиняти на собі очі (око) див. зупиняти; [І] гадки (в гадці) собі не мати див. гадка; Їсти немов не в себе див. їсти; Їсти собі серце див. серце; Крити в собі див. крити; Ловити погляд (погляди, очі і т. ін.) на собі див. ловити; Ловити себе див. ловити; Мати в собі див. мати²; Мати під собою ґрунт див. ґрунт; Мати плечі за собою див. плечі; Мати себе на бачності див. бачність; Морщити із себе сироту див. морщити; Накладати (накласти) на себе руки (руку) див. накладати; Наложити на себе руки див. наложити; Не знати (не мати, не давати) собі спокію див. спокій; Не знаходити (не знайти) собі місця див. знаходити; Не мати собі рівного див. мати²; Не пам'ятати себе див. пам'ятати; Не по собі кому: а) нездужається, погано кому-небудь. Була темна осіння ніч. Дощ, як крізь підситок, сіяв — густий та дрібний.. Під таку годину завжди важко дишеться.. Кожному чогось не по собі (Мирний, І, 1949, 327); Старому Євмену стало не по собі, він мало не застогнав од болю (Стельмах, Правда., 1961, 246); б) незручно, ніяково кому-небудь. Марусі було якось не по собі в одній задній запасці: мовби зовсім роздягнена (Хотк., ІІ, 1966, 148); в) моторошно, страшно кому-небудь. Бригадир пішов, і Микола залишився сам. Зробилось не по собі. Пригнічувала ця особлива, могильно мертва тиша (Гжицький, Вел. надії, 1963, 185); Не почувати землі під собою див. почувати; Не прибрати собі місця див. прибирати; Несхожий сам на себе див. несхожий; Не тямити себе див. тямити; Не чути землі під собою див. чути; Не чути під собою ніг див. ног; Ніс під себе див. ніс; Обік себе (сидіти, стояти і т. ін.) див. обік; Оволодівати (оволодіти) собою див. оволодівати; Опановувати (опанувати) себе (рідко собою) див. опановувати;

увати; Пам'ятати себе див. пам'ятати; Перемагати (перемогти) себе див. перемагати; Перевершити [самого (сам)] себе див. перевершувати; Пережити себе див. переживати; Переймати (перейняти) вину на себе див. вина; Переконувати (переконати) себе див. переконувати; Переламати самого себе див. переламувати; Переломлювати (переломити) себе див. переломлювати; Перемудрити самого себе див. перемудрити; Питати себе див. питати; Підставляти себе під кулю (ніж і т. ін.) див. підставляти; Піймати погляд (очі і т. ін.) на собі див. піямати; Показувати (показати) себе див. показувати; Показувати (показати) себе на ділі див. показувати; Полишати (полишити) за собою див. полишати¹; Поприбирати до себе див. поприбирати; По собі: а) відповідно до своїх смаків, можливостей, вимог. Знайти роботу по собі; б) після себе. Карпо і Христя, не розгинаючись, мовчки врізались серпами в густу лаву жита, залишаючи по собі туго зв'язані цуркою снопи (Ішук, Вербівчани, 1961, 11); Постояти [сам (самá, самі)] за себе див. постояти; Почувати (почути) себе див. почувати; Почувати (почути) себе матір'ю див. почувати; Почувати себе не в своїй тарілці див. почувати; Почувати себе як риба у воді див. почувати; Працювати над собою див. працювати; Праця над собою див. праця; Присягатися (присягнутися) собі див. присягатися; Приткнути себе див. приткати; Приходити (прийти) до (в, у) себе див. приходити; Розкривати (розкрити) себе див. розкривати; Самому (самій) себе не знати див. знати; Сам (самá, самó) за себе говорить що — що-небудь не потребує, не вимагає пояснення, підтвердження. — Вольному воля, — знизав плечима агент. — Я своїм товаром не набиваюсь — він сам за себе говорить (Стельмах, І, 1962, 198); Сам (самá, самó) не при собі: а) у дуже поганому настрої, у стані сильного душевного розладу. Вона на когось наштотхнулася, хтось сердито зиркнув на неї, але решта, бачачи, що жінка не при собі, відступилася з дороги (Речм., Весн. грози, 1961, 403); б) у незвичному для себе стані, не такий, як завжди. — А той бідолаха зовсім сторонів від такого доброго дива, і додому приїхав сам не при собі, і привіз капшук грошей (Вовчок, І, 1955, 358); Сам (самá, самó) по собі див. сам; [Сам (самá, самó)] про себе: а) ледве чути. [Р у ф і н (до раба):] Веди [гостя] сюди, се ти не розібрав. (Раб іде, мимрячи щось тихо про себе) (Л. Укр., ІІ, 1951, 345); Прояснило [у Чумака] на душі, аж коли зустрівся з Ярошенком. Той, десь-то, мав добру розмову в повіткомі комнезаму, бо був веселий і намугикував про себе... (Речм., Весн. грози, 1961, 68); б) не вимовляючи вголос. Голова в кожної схилилася; очі вниз потупились... Кожна щось думала сама про себе... (Мирний, І, 1949, 291); «Чекайте, — весело думав про себе Маковей, — чекайте... Хіба це вже й край... Стану і я згодом таким воякою, як наші полкові «вовки» [розвідники]...» (Гончар, ІІІ, 1959, 59); Мусив відзначити про себе Функе: новин багато буде на Україні. Недарма шість років він ..баталії з польською шляхтою Хмельницький (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 41); Сам (самá, самó, самі) собі див. сам; Сам (самá, самó, самі) собою див. сам; Сам (самá) собі голова див. голова; Сира земля до себе прибрала див. прибирати; Сказати собі див. сказати; Собі на умі див. ум; Тримати (держати) себе в руках див. тримати, держати; Тримати на собі див. тримати; Тримати при собі думки (думку, погляд і т. ін.) див. тримати; Тримати себе див. тримати; У голову (у голови) собі не брати (не покладати) див. голова; Шукати себе див. шукати.

СЕБЕ́ЛИК, а, ч., діал. Верховодка (див. верховодка¹). Микався себелік, плітка викидалася; Всюди лютый ворог здобич сторожив... (Щог., Поезії, 1958, 358).

СЕБЕЛЮБ, а, ч. Те саме, що себелюбець. *Не минали [багачі] себелюби, Та все жалкували, Що сироти таким добром Старців годували!* (Шевч., II, 1953, 51); — *Не подумайте, що ми такі нікчемні себелюби і ретрогради, що тільки в своєму рідному болоті кохаємось* (Кол., Терен., 1959, 172).

СЕБЕЛЮБЕЦЬ, бця, ч. Себелюбна людина; егоїст. — *Який я себелюбець! ..Я мав про працю для народу, про поміч йому.., а скоро зазнав особистого нещастя, — зараз і забув про все!* (Гр., II, 1963, 59); *Себелюбець, хвалько і балакун, він на початку війни почав розповсюджувати афішки, які, на його думку, підносили патріотичний дух москвичів* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 173).

СЕБЕЛЮБНИЙ, а, е. Який любить тільки себе, який дбає тільки про свої інтереси; егоїстичний. *Таких себелюбних, запопадливих і боягузливих Нерчин зустрічав. Він знав, чим їх лікувати* (Рибак, Час., 1960, 759); // *Власт. такій людині; // Сповнений себелюбства. Тепле, наскрізь себелюбне почуття вдячності до Клари Пель гонить кров у жилах Безбородька* (Вільде, Сестри., 1958, 416).

СЕБЕЛЮБНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. себелюбний. *Сміливість душі палкої Для себелюбності дрібної Образлива або смішна* (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 199).

СЕБЕЛЮБСТВО, а, с. Турбота тільки про себе, про свої інтереси; егоїзм. *Дорошеві зробилося досадно, бо він спіймав себе на тому, що не позбавлений себелюбства* (Тют., Вир, 1964, 162).

СЕБЕЛЬ, я, ч., діал. Верховодка (див. верховодка¹). *Інший краснопірок потягав, той себелів та пліточок* (Морд., I, 1958, 56).

СЕБОРІЯ, і, ж. Захворювання, що характеризується збільшенням або зменшенням виділення шкірного жиру. *Найчастіше себорея розвивається в період статевого дозрівання і полягає в підвищенні чи зниженні функції сальних залоз* (Наука., 3, 1967, 29); *Жирна себорея; Суха себорея.*

СЕБТО, спол., заст. Цебто. *Заки приступила Броня до властивої речі, себто, щоби намовити Славка поговорити на самоті з матір'ю, дозволила йому вперед на звичайні пестоці* (Март., Тв., 1954, 455); *Дуже мені прикро, що я не можу задовольнити Ваше бажання та описати Вам більш докладно свій політичний процес. А то ось чому: я ще живий, живу в Росії, і не вибраний до «Государственной думи», — себто не можу вважати себе особою недотикальною [недоторканною]* (Коцюб., III, 1956, 292).

СЕВР, у, ч., збірн. Високохудожні вироби із фарфору, виготовлені на фарфоровому заводі в м. Севрі (Франція).

СЕВРСЬКИЙ, а, е. Виготовлений на фарфоровому заводі в м. Севрі (Франція). *Він ставить на стіл пощерблену северську чашку і завченим, точним рухом наливає в неї каву* (Рибак, Помилка., 1956, 25).

Северський фарфоб — те саме, що севр.

СЕВРЮГА, и, ж. Цінна промислова риба родини осетрових. *Каспій славиться такими цінними породами риб, як осетер і северяга* (Веч. Київ, 22.V 1957, 1); // *М'ясо цієї риби як їжа; северяжина.*

СЕВРЮЖАЧИЙ, а, е. Прикм. до северяги. *Северюжача ікра; // Пригот. із северяги. Северюжача юшка.*

СЕВРЮЖИНА, и, ж. М'ясо северяги.

СЕВРЮЖКА, и, ж. Зменш.-пестл. до северяги.

СЕГЕЛЬБА, и, ж., діал. Місце, де викорчувано й випалено ліс. — *Гляньте, ген по горах, по узбіччях, На верхах, сегельбах недоступних, Всюди гуцул гніздиться, газдує* (Фр., XIII, 1954, 330).

СЕГІДІЛЬЯ, і, ж. Іспанський народний танок швид-

кого темпу, який супроводиться співом, грою на гітарі та на кастаньєтах, а також музика до цього танку. *На горішньому рундуці донна Анна танцює сегідильї* (Л. Укр., III, 1952, 357); // *Музичний твір у ритмі цього танку.*

СЕМЕНТ, а, ч. 1. У математиці — частина круга, обмежена дугою та хордою, а також частина кулі, відокремлена січною площиною; // *Фігура, предмет або частина площі такої форми; // техн.* Назва деяких деталей такої форми. *Для другого обробки міжрядь приготували долота з навареними сегментами, щоб вони глибоко підрізували бур'яни, розпушували ґрунт* (Хлібороб Укр., 6, 1969, 45).

2. *зоол.* Один із поздовжньо розташованих члеників тіла, з яких складається організм деяких тварин. *Сегмент хробака.*

3. *анат.* Одна з однорідних ділянок, із яких складаються деякі органи, частини тіла. *Сегмент хребта.*

СЕМЕНТАРНИЙ, а, е, спец. Який складається із сегментів; // *Те саме, що сегментний. Коли в тому чи тому внутрішньому органі виникає запалення, то на шкірі, завдяки нервовим зв'язкам, з'являються сегментарні смуги підвищеної чутливості* (Наука., 3, 1967, 39).

СЕМЕНТАЦІЯ, і, ж., спец. 1. Поділ тіла або окремих органів деяких тварин на ряд ділянок-сегментів. *Багаті на хроматин ядра клітин мали витягнуту форму і деяку схильність до сегментації* (Мед. ж., XIX, 1, 1949, 9).

2. Дроблення яйця на клітини під час розвитку зародка.

СЕМЕНТНИЙ, а, е, спец. Прикм. до сегмент. *Частина кульової поверхні, що відрізується від неї якою-небудь площиною, називається сегментною поверхнею* (Геом., II, 1954, 78); *Сегментні шпонки застосовують для валів з діаметром до 100 мм* (Слюс. справа, 1957, 282).

СЕНЕТОВА СІЛЬ. Подвійна сіль винної кислоти, що має вигляд безбарвних прозорих кристалів; використовується в хімії та медицині.

СЕГРЕГАЦІЯ, і, ж. 1. Вид расової дискримінації, який полягає в різних формах відокремлення кольорових від білих. *Переконливо й палко розповів канадець Б. Фокс у своєму фільмі «Літо на Міссісіпі» про боротьбу американської молоді проти сегрегації* (Літ. Укр., 16.VII 1965, 2).

2. *мет.* Неоднорідність хімічного складу сплавів, що виникає під час їх кристалізації.

СЕДМИЦЯ, і, ж., заст. Тиждень. — *На сонці дуже запеклась [княжна], Та й занедужала. Лежала Недовго щось, седмиці з три* (Шевч., II, 1953, 18).

СЕЗАМ, у, ч., бот. Те саме, що кунжут.

◆ **Сезам**, одчинись: а) уживається як жартівливе заклинання, коли хтось прагне розгадати яку-небудь таємницю, подолати якусь перешкоду; ключ до здійснення заповітної мрії (первісно—заклинання в арабській казці, за допомогою якого розкривалася таємна скарбниця); б) (рідко) приємна несподіванка. *Де-не-де, по кутках, стоять ясні безлісні гори, наче копиці зеленого сіна — і вся ця краса, несподівана й пишна, сміється щастям просто в лице. Ще за хвилину нічого не було видно — і от: «сезам, одчинись!»* (Коцюб., II, 1955, 237).

СЕЗАМОВИЙ, а, е, бот. Прикм. до сезам; // *Вигот. із сезаму.*

СЕЗОН, у, ч. 1. Одна з чотирьох пір року. *Оце почались то морози, то мряка, то ожеледь, і мій організм пригадав, що вже зимовий сезон починається* (Л. Укр., V, 1956, 109); *Клекоче станція.. Хто напівголий, хто в*

шкірянці, хто в багатій шубі не по сезону (Гончар, II, 1959, 234).

2. Частина року, найбільше придатна для яких-небудь робіт, занять, відпочинку тощо. Робота в кузні йшла понайбільше взимі — літом були лише два короткі сезони: плуговий та серповий (Фр., IV, 1950, 189); В трудовому чабанському сезоні стрижіння — це робота найвищої напруги (Гончар, Тронка, 1963, 57); За кілька днів до відкриття мисливського сезону ми вже дебатуємо: куди? Хто знає найкращі місця? (Гончар, Маша., 1959, 24); На водних станціях, розташованих уздовж піщаних масивів Труханового острова, цієї неділі відбувалися перші в сезоні змагання (Собко, Стадіон, 1954, 342); Вечоріло, на мосту майже не було людей, пляжний сезон ще не розпочався (Дмит., Наречена, 1959, 195); Футбольний сезон; // Період, протягом якого працюють театри. Кожний театральний сезон за традицією відкривався «Наталкою Полтавкою» І. Котляревського і «Вечорницями» П. Ніщинського (Мист., 1, 1959, 40); По закінченні сезону мені запропонували підписати контракт на три роки в Саратові (Минуле укр. театру, 1953, 172); // Час дозрівання плодів, ягід, цвітіння квітів і т. ін. Давно вже настав [на Кубані] сезон полуниць (Сам., II, 1958, 466); Він зайшов до кількох дешевих харчевень, та бажаних овочів не було і там: сезон на помідори ще не настав (Багмут, Опов., 1959, 90); Виноградний сезон.

◇ БАРХАТНИЙ (оксамітовий) сезон див. бАРХАТНИЙ, оксамітовий; МЕРТВИЙ сезон — у капіталістичних країнах — час застою, затишшя в торгівлі, промисловості.

СЕЗОННИЙ, а, е. Прикм. до сезон. Сезонні перельоти, або міграції птахів, — одне з найцікавіших явищ живої природи (Наука., 3, 1960, 37); У травні 1902 р. Дмитру Іллічу [Ульянову] вдалося влаштуватися на сезонну роботу лікарем земської грязевої лікарні в Холодній Балці біля станції Гниляково під Одесою (Укр. іст. ж., 2, 1960, 92); // Признач. для певного сезону. Сезонний одяг; // Спричинений умовами (погодними тощо) певного сезону. Сезонний катар; // Придатний, дійсний протягом певного сезону. Сезонний квиток; // Який працює протягом певного сезону. Колись горювали і мучились трудівники землі, сезонні робітники на цукрових плантаціях багатіїв (Цюпа, Україна., 1960, 171).

СЕЗОННИК, а, ч. Сезонний робітник. Сезонників, які звичайно влітку складали половину штату, розраховували. І залишилися лише постійні (Коз., Сальвія, 1959, 18).

СЕЗОННИЦЯ, і, ж. Жін. до сезонник. — А дівчат тут хватає [вистачає]! — сказав кореспондент. — Триста сімдесят шість на сьогодні. Самих сезонниць... — уточнив Сергій Іванович (Головко, I, 1957, 444).

СЕЗОННІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сезонний; // Можливість здійснення чого-небудь протягом певного сезону, припасування чого-небудь до певного сезону. Всяке господарство живе певним.. і усталеним виробничим ритмом. У сільському господарстві цей ритм визначається ще й сезонністю робіт (Дор., Не повтори., 1968, 202); Парування в конярстві великою мірою зумовлюється сезонністю (Конярство, 1957, 80); Сезонність, утилітарність — перші вимоги до сучасного одягу (Наука., 3, 1967, 53).

СЕЗОННО. Присл. до сезонний. Прибулих оглядав Санжар і прикидав резонно, хто з них на все життя шахтар, а хто прибув сезонно (Дор., Три богатирі, 1959, 7).

СЕЙ, ся, се, займ. вказ., заст. Цей. Ясні очі дівочі дивилися на Кармеля,.. тихий голос поспитав його: «Чи ви знаєте сей будинок?» (Вовчок, I, 1955, 351); — Ти

знаєш цього чоловіка? — Знаю, ваше благородіє... (Коцюб., I, 1955, 126); — Птиця води напиться прийшла та й перелетіла на сю сторону (Тют., Вир, 1964, 6); — Здоровесенькі були! — Паніматка йому з двору: Ви б до хати краще йшли, Ніж отута під сю пору (Граб., I, 1959, 370); Розлога яблуня коло тину росла, рясно родила, а сю весну і не розвивалася! (Горд., Чужу ниву., 1939, 109); Звістка Іванова про три сотні гвинтівок, добути сю ніч Артемовим загоном, сповнила серце його гордістю за товаришів (Головко, II, 1957, 618); [Е п и с - к о п (надівав одного персня собі на палець, а другого держить в руці):] Сей перстень я віддам... (Л. Укр., II, 1951, 497); Проїхали [козаки] й мимо сих. Що ближче к царському намету, то все трудніш [трудніше] було пробиратись (П. Куліш, Вибр., 1969, 165); У сю величну хвилину тихо розгортаються куці і на галеву виходить — Хо (Коцюб., I, 1955, 149); За єєю капосну дурницю Полаяли [люди] Синицю Та й розійшлись (Гл., Байки., 1959, 85); — Дмитре! — крикнула нелюдським голосом Маруся. — Дмитре!.. — Але вітер підхопив сей безсильний крик, ударив ним о сотні стволів, роздробив, знищив... (Хотк., II, 1966, 221); — Се ж найгірше в світі лихо — непрозора, горда туга... (Л. Укр., I, 1951, 435); У нашого народу цього рідко буває, щоб хто виявив, як йому добре з любим подружжям (Барв., Опов., 1902, 143); — Щоб не прийшлося знову до старих вертатися. — Ні, цього не буде (Мирний, III, 1954, 154); Стежка була добре втоптана, — се була ніша дорога через ліси та верхи правцем до Дрогобича (Фр., III, 1950, 10); — Коли На раду тиху, на розмову, Коли ми зійдемося знову На сій зубоженій землі? (Шевч., II, 1963, 7).

Де се відано див. віданий²; Ні в сих ні в тих; Ні в тих ні в сих див. той; Ні з сього ні з того; Ні з того ні з сього див. той; Ні се ні те; Ні те ні се див. той; Остатися ні в сих ні в тих див. оставатися; Переводитися (перевестися) ні на се ні на те див. переводитися; Перед сим див. перед; Сей світ див. світ²; Сіми днями — те саме, що Ціми днями (див. день). Вийде [книжка] сими днями (Коцюб., III, 1956, 372).

СЕЙВАЛ, а, ч. Вид беззубих китів родини смугачів. Рекордсменом плавання серед китів називають сейвала. Якщо максимальна швидкість фінвала не перевищує 33 км на годину, то сейвал нерідко рухається з швидкістю 50 км (Веч. Київ, 14.XII 1967, 4).

СЕЙМ, у, ч. 1. У деяких державах Східної Європи в епоху феодалізму — центральний станово-представницький орган. У зв'язку з економічним і політичним посиленням шляхти сейм в XVI ст. перетворився в постійно діючий верховний орган загальношляхетської державної влади (Іст. УРСР, I, 1953, 154); Сейми, сеймики ревіли, Сусіде мовчали, Дивилися, як королі Із Польщі втікають, Та слухали, як шляхетство Навісне гукає (Шевч., I, 1963, 79); [Х м е л ь н и ц ь к и й:] Шляхта на сеймах у Варшаві,.. князі, князьки, ксьондзи і прелати вихваляються, як «огнем і мечем» нищать хлопів (Корн., I, 1955, 236).

2. Збори станових або інших високих представників.

3. Найвищий однопалатний законодавчий орган державної влади Польської Народної Республіки. Відкрилось чергове засідання сесії Сейму Польської Народної Республіки (Веч. Київ, 13.II 1958, 3).

4. Однопалатний законодавчий орган Фінляндії.

СЕЙМИК, а, ч. У Польщі та Литві XV—XVIII ст. — з'їзд, збори феодалів одного воєводства, повіту. Під тиском шляхти сейми в 60-х роках XVI ст. ухвалили ряд постанов, які зрівнювали шляхту в правах з магнатами. Були запроваджені спільні для шляхти і магнатів суди, місцеві сеймики, а також спільні військові

порядки (Іст. УРСР, I, 1953, 154); Він побував лише на Андріївськiм інквізиційнiм сеймику, а на всепольський вiршавський сейм так i не потрапив (Ле, Наливайко, 1957, 149).

СЕЙМОВИЙ, а, е. Стос. до сейму. Після придушення селянсько-козацьких повстань i застосування сеймової «Ординації» 1638 р. про козаків Хмельницький був понижений у посаді i призначений чигиринським сотником (Іст. УРСР, I, 1953, 219).

СЕЙНЕР, а, ч. Морське моторне або моторно-вітрильне рибальське судно. Кожного ранку сейнери риболовецьких колгоспів виходять в Азовське море на промисел (Наука., 1, 1963, 54); Коли сигнальник невеликого однощоголового сейнера «Стріла» Володимир Гейко опритомнів, то побачив навколо себе воду (Ткач, Моряки, 1948, 20); Сейнери, мов чайки білокрилі, Залітають в бухту з даліни (Гірник, Стартують..., 1963, 95).

СЕЙНЕРНИЙ, а, е. Прикм. до сейнер.

СЕЙСМІКА, и, ж. Галузь геофізики, що вивчає коливання земної кори певної місцевості; // Схильність до землетрусів, інтенсивність землетрусів. За даними сейсмографа встановлено, що у місячних умовах сейсмічна діяльність схожа на сейсміку Сахари (Знання., 6, 1971, 5).

СЕЙСМІЧНИЙ, а, е. Пов'язаний з явищами землетрусу. Явища, що відбуваються перед землетрусами, під час i після них, мають назву сейсмічних (Курс заг. геол., 1947, 182); З гіпоцентра [землетрусу] в усі боки поширюються пружні коливання, або так звані сейсмічні хвилі (Наука., 6, 1958, 55); // Який служить для реєстрації та вивчення землетрусів. Львівська сейсмічна станція щорічно реєструє 20—25 великих землетрусів, які відбуваються в будь-якій частині земної кулі (Наука., 4, 1962, 11); Сейсмічне зондування; Сейсмічна розвідка; Сейсмічна служба; // На якому часто бувають землетруси. Південні кордони Радянського Союзу знаходяться в межах Середземноморського пояса активного гороутворення, отже, вони є сейсмічними районами (Наука., 6, 1958, 55); Сейсмічна місцевість.

СЕЙСМІЧНІСТЬ, ності, ж. Схильність до землетрусів, інтенсивність землетрусів. Щоб визначити ступінь сейсмічності країни, потрібні спостереження за багато років (Курс заг. геол., 1947, 190).

СЕЙСМІЧНО, присл. У сейсмічному відношенні. Сейсмічно активна зона.

СЕЙСМО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сейсмічний, напр.: сейсмосондування, сейсмоміцність, сейсмопримач, сейсмопункт, сейсмостанція, сейсмохвіля; слову сейсмічно, напр.: сейсмоактивний, сейсмонезпечний i т. ін.

СЕЙСМОГРАМА, и, ж. Автоматичний безперервний запис на паперовій стрічці коливань земної поверхні, здійснюваний сейсмографом; стрічка з таким записом. Можна реєструвати землетруси i на спеціальному електрографічному папері. При цьому ми одержуватимемо сейсмограми образу, минаючи всі процеси, властиві фотохімічним способам реєстрації (Наука., 4, 1962, 12); Вчений підвіся. Він взяв правицею сейсмограму.. Почав розглядати (Рад. Укр., 28.IX 1962, 3).

СЕЙСМОГРАФ, а, ч. Прилад для автоматичного безперервного запису та вимірювання коливань земної кори, що виникають під час землетрусів i вибухів. Досліджують землетруси з допомогою приладів, що точно фіксують час, силу, тривалість, кількість i напрям струсів. Ці прилади називаються сейсмографами (Курс заг. геол., 1947, 189); *Образно. Література — це сей-

смограф суспільних процесів свого часу (Літ. Укр., 22.II 1966, 2).

СЕЙСМОГРАФІЧНИЙ, а, е. Стос. до сейсмографії. Сейсмографічна станція Бергенського університету зареєструвала 14 січня землетрус з епіцентром за 180 кілометрів на захід від узбережжя Норвегії (Рад. Укр., 16.I 1971, 3).

СЕЙСМОГРАФІЯ, ї, ж. 1. Те саме, що сейсмологія.

2. Автоматичний запис коливань земної кори, здійснюваний сейсмографом.

СЕЙСМОЛОГ, а, ч. Фахівець із сейсмології. Вулканологи, сейсмологи та інші вчені зайняті проблемою прогнозу вулканічної діяльності Землі i землетрусів (Наука., 9, 1963, 23); Сейсмологів часто називають терапевтами землі. Вдень i вночі вони слухають пульс планети, вивчають таємниці її надр (Веч. Київ, 27.I 1969, 4).

СЕЙСМОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до сейсмології. Сьогодні сейсмологічна наука в кожному конкретному випадку впевнено відповідає на два запитання: де i з якою максимальною силою відбуватиметься землетрус (Наука., 11, 1967, 21); Сейсмологічні дослідження.

СЕЙСМОЛОГІЯ, ї, ж. Галузь геофізики, що вивчає коливання земної кори та внутрішню будову Землі на основі спостережень за цими коливаннями. Слово «сейсмологія» вперше ввів в ужиток приблизно 100 років тому ірландський інженер Роберт Моле (Наука., 11, 1967, 20).

СЕЙСМОМЕТР, а, ч. Прилад, який вимірює зсув ґрунту, частин будівель i т. ін., спричинений струсами, коливаннями земної кори.

СЕЙСМОМЕТРИЧНИЙ, а, е. Стос. до сейсмометрії. Під час сейсмометричної розвідки використовують здатність гірських порід пропускати i відбивати пружні хвилі (Нафта., 1951, 13).

СЕЙСМОМЕТРІЯ, ї, ж. Галузь сейсмології, що вивчає методи вимірювання коливань земної кори.

СЕЙСМОРОЗВІДКА, и, ж. Те саме, що сейсморозвідування. Будова землі.. вивчається за допомогою спеціального геофізичного методу — сейсморозвідки (Наука., 12, 1961, 24).

СЕЙСМОРОЗВІДНИК, а, ч. Геофізик, що проводить сейсморозвідування. Хвилі вибухів сягали вглиб надр, їх фіксували чутливі прилади. За одержаними діаграмами сейсморозвідники будували рельєф глибинних складок земної кори (Роб. газ., 14.IX 1966, 1).

СЕЙСМОРОЗВІДУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до сейсморозвідування. Сейсморозвідувальні роботи.

СЕЙСМОРОЗВІДУВАННЯ, я, с. Розвідування корисних копалин, що ґрунтується на спостереженнях за сейсмічними хвилями; сейсмічні методи розвідування. Звичайні методи сейсморозвідування як необхідний елемент включають штучні вибухи, які є джерелом сейсмічних хвиль (Веч. Київ, 19.III 1968, 2).

СЕЙСМОСКОП, а, ч. Прилад, який відмічає час першого поштовху при коливаннях земної кори, а також його напрямок. Імпульсні ультразвукові сейсмоскопи.. та інші прилади виготовляє завод геофізичного приладобудування (Веч. Київ, 3.X 1958, 1).

СЕЙСМОСТІЙКИЙ, а, е. Який відзначається сейсмостійкістю. Будівельники вже запропонували багато варіантів сейсмостійких житлових будинків та виробничих приміщень (Знання., 8, 1971, 13).

СЕЙСМОСТІЙКІСТЬ, кості, ж. Здатність чинити опір силам, викликаним коливальними поштовхами під час землетрусу. Рекомендації щодо сейсмостійкості будівництва — лише одне завдання сейсмології. Останнім часом інтенсивно розвивається i такий важливий напрям досліджень, як прогнозування землетрусів (Наука., 11, 1967, 21).

СЕЙФ, а, ч. Вогнетривка сталевая шафа або скриня для зберігання грошей, цінних документів, коштовностей і т. ін. Він був багатою людиною, у нього в сейфі зберігалося більше ніж на мільйон марок акцій прибуткових підприємств (Загреб., Європа. Захід, 1961, 104); [В е р с а й:] Секретні документи, що ви взяли в партійному комітеті, у вас? [Б е р е ж н и й:] У мене. Я не встиг їх прочитати.. Вони в сейфі (Мик., I, 1957, 396); Порався [пан] в сейфі, і Задорожний одним лише оком встиг помітити: на полицях купю лежали золоті й срібні персні, медальйони, ланцюжки... (Петльов., Хотинці, 1949, 22); // Приміщення, пристосоване для зберігання цінних предметів. Підземний сейф.

СЕЙША, і, ж. Стояча хвиля у водних басейнах. Сейшами, або стоячими хвилями, зветься явище, коли вся вода даного басейну коливається, причому на поверхні води не видно хвиль (Курс заг. геол., 1947, 47).

СЕКАНС, а, ч. Одна з тригонометричних функцій кута в прямокутному трикутнику, що дорівнює відношенню гіпотенузи до катета, який прилягає до даного кута.

СЕКАТОР, а, ч. Садові ножиці для обрізання крони дерев і декоративних рослин, нарізання живців та інших робіт. Омолоджувальне обрізування провадили верховими секаторами (Колг. Укр., I, 1957, 33); Молодий, легкий, смагливий, Гомінливий, ніби птах, Він уважно взявся до справи Із секатором в руках. Там відріже зайву парость, Там підв'язує гілки (Рильський, III, 1961, 201).

СЕКВЕНЦІЯ, і, ж., муз. 1. Повторення того самого наспіву на різних ступенях висхідної або низхідної гами. Секвенції застосовує [Д. Січинський] як засіб емоційного напруження (Укр. клас. опера, 1957, 285).

2. Різновид середньовічних католицьких культових пісень.

СЕКВЕСТР, у, ч. 1. юр. Заборона або обмеження, накладене органами державної влади на користування приватним майном. — Отож повинен сповістити вас, що ім'ям імперії на ваш маєток Нурі накладається секвестр (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 424).

2. мед. Ділянка омертвілої тканини, що відділилася від здорової.

СЕКВЕСТРАЦІЯ, і, ж. 1. юр. Накладання секвестру (у 1 знач.).

2. мед. Утворення секвестру (у 2 знач.).

СЕКВЕСТРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., юр. Накладати на що-небудь секвестр, піддавати секвестру (у 1 знач.).

СЕКВОЙЯ, і, ж., бот. (*Sequoia gigantea* Д е с н е). Те саме, що Мамонтове дерево (див. мамонтовий). В Ялті, в Нікітському ботанічному саду, сягнула висоти дев'ятиповерхового будинку струнка секвойя. Її віти, що ростуть перпендикулярно до стовбура, нагадують ікла велетенського мамонта. Саме тому такі дерева ще називають мамонтовими (Наука., 4, 1965, 34).

СЕКРЕТ¹, у, ч. 1. Те, що не підлягає розголошенню, що приховується від інших; таємниця. [П е ч а р и ц я (сідає, наче сам до себе):] Бажав би я знати, що то за секрет шепче одна панночка другій на вушко? (Мирний, V, 1955, 145); — Я не маю ніяких секретів вам говорити (Фр., VI, 1951, 188); З Юрком у Степана Федоровича завелись якісь секрети (Коз., Вибр., 1947, 19); // чого. Прихована причина. Сьогодні бомбою влітає в редакцію Лубенець, обличчя сяє, в руках еластичність, помолодшав навіть. Весь секрет метаморфози у тому, що він перший пошив собі форму (Коцюб., III, 1956, 165); Найголовніше джерело «Енеїди» [І. Котляревського] — реальна тогочасна дійсність, а секрет її вічного успіху — в талановитому, майстерному відтворенні життя

(Ком. Укр., 9, 1969, 87); // Невідомий комусь іншому або ще не відкритий прийом, спосіб (одержання, виготовлення і т. ін. чого-небудь). — Рідина, яку ви бачите в водозборах... не проста вода. Це насичений хімічний розчин. Формула розчину — мій секрет (Смолич, I, 1958, 69); Почала опановувати секрети в'язання й Поля (Автом., Щастя., 1959, 7); Виробничі секрети мають місце не тільки в промисловості, але й у сільському господарстві, коли воно ведеться на капіталістичній основі (Ком. Укр., 4, 1962, 34).

◇ **Видавати (відати) секрет** — розповідати комусь про те, що старанно приховувалося; розголошувати таємницю. Соромилась [Марта Ірилівна] говорити далі, щоб не видати секрету (Н.-Лев., VI, 1966, 28); Держати (тримати) в секреті — старанно оберігати таємницю чого-небудь, приховувати щось. Держімо у секреті, Чому ми, друже мій, цвітіння любим третє! (Рильський, III, 1961, 193); Зважаючи на важливість цієї експедиції [на Камчатку і Курильські острови], Петро I тримав мету й завдання її в секреті (Видатні вітч. геогр., 1954, 20); Не секрет — відомо всім. — Не секрет, крові пролито багато, але то необхідність змушувала нас (Гончар, II, 1959, 404); Під [великим] секретом; рідше По секрету — таємно від інших; вимагаючи збереження таємниці сказаного. Що тобі привезти, дитиночко моя, на ялинку? Скажи мені під секретом на вушко (Коцюб., III, 1956, 170); Десь тут Тимко під великим секретом показував на пташині гнізда і жовторотих заїдастих пташенят (Тют., Вир, 1964, 519); Чоловік одразу ж подався до дядька Володимира та й по секрету нараїв йому підсипати квочку лише довгоносими яйцями, бо, мовляв, з них виходять самі курочки (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 48); Розкривати (розкрити) секрет чого — виявляти внутрішню суть явища, предмета. — Це, Агафіє Кирилівно, — хімія, — поважно пояснив Юша. — Я зараз розкрию секрет (Донч., V, 1957, 388); Секрет полішинеля див. полішинель.

2. Потайний пристрій у механізмах, предметах домашнього вжитку тощо. Він заявив, що його годинник має в собі ще один секрет, якого досі він не вказав нікому (Фр., IV, 1950, 206); Замок із секретом.

◇ **Скринька з секретом** див. скринька.

3. військ. Додатковий сторожовий пост із кількох осіб, виставлений таємно на найбільш небезпечних підступах з боку противника, а також місце розташування такого поста. Секрети попереджені, що зараз має вийти розвідка (Кач., Вибр., 1953, 380); Старенька мати.. дуже частенько навідувалась в найближчий від кордону, найпотайніший секрет і вела розмову з своїм Антосем (Збан., Між.. людьми, 1955, 32).

СЕКРЕТ², у, ч., фізл. Речовина, яку виробляють залози людини й тварини (слина, шлунковий сік і т. ін.). Орбітальна залоза здатна концентрувати кальцій і калій: кількість їх в секреті цієї залози більша, ніж в плазмі крові (Фізіол. ж., II, 6, 1956, 32).

СЕКРЕТАР¹, я, ч. 1. Службовець, який відповідає за діловодство установи, організації тощо. Повернувся [Шавкун] за порадою до свого давнього приятеля Чижика, секретаря в суді (Мирний, I, 1949, 384); // Особа, що веде ділове листування окремої людини. «Пишу я — Майк. Тебе, тату, не застав дома. Ти вийшов кудись розхвилюваний, як сказав мені твій старий секретар» (Ю. Янов., II, 1958, 61); *Образно. Моя пам'ять, той нерозлучний секретар мій, вже записує і цю безвладність тіла серед цвіту яблунь, і гру світла (Коцюб., I, 1955, 420).

Губернський секретар — у дореволюційній Росії — цивільний чин дванадцятого класу; Державний секретар — назва міністра закордонних справ у США; Колé-

зький секретар — у дореволюційній Росії — цивільний чин десятого класу.

2. Особа, що веде протокол зборів, засідання і т. ін. Майор Воронцов зібрав комуністів і комсомольців.. Не обирали голови й секретаря, не писали протоколів, не складали резолюцій. Часу для цього не було, групи мали ось-ось виступати (Гончар, III, 1959, 96).

3. Виборний керівник якої-небудь організації, якогось органу. Секретарі військових партійних організацій і керівники політорганів беруть участь в роботі місцевих партійних комітетів (Статут КПРС, 1961, 28); Він був секретарем комсомольської організації (Зар., Світло, 1961, 4); У райкомі його прийняв перший секретар Корнівко. — А, Дорош. Сідай. Я зараз (Тют., Вир, 1964, 196); Відповідальний секретар Спілки письменників України.. поділився своїми думками про критику і сучасну літературу (Літ. Укр., 27.XI 1970, 2); // Виборна службова особа у складі найвищих та місцевих органів державної влади СРСР. Секретар Президії Верховної Ради УРСР; Секретар сільради; // Один із членів якого-небудь виборного органу, що веде діловодство й поточну організаційну роботу. Секретар місцевому; // Особа, що очолює організаційно-адміністративний або виконавчий орган міжнародної організації. Генеральний секретар ООН; Генеральний секретар Всесвітньої федерації профспілок.

4. Керівник поточної роботи установи, органу або якого-небудь відділу. Вже через тиждень після свого листа я мав дуже милі відповіді од секретаря видавництва (Коцюб., III, 1956, 457); Секретар редакції перегорнув сторінки її твору, записав адресу (Донч., V, 1957, 510); Перебрався [О. Довженко] навесні 1922 року в Берлін, на меншу посаду секретаря генерального консульства УРСР в Німеччині (Довж., I, 1958, 18).

Учений секретар — службова особа, що відповідає за організацію поточної роботи в науковій установі [В а с я:] А це — наш майбутній учений секретар. [У б и й б а т ь к о:] Який там секретар! Роман Убийдасько (Мик., I, 1957, 355).

СЕКРЕТАР², я, ч. Хижий птах з довгими ногами та з чубчиком на голові у вигляді гусячого пера. Поїдають отруйних змії і багато птахів: ..каня, ворони, секретар та деякі інші (Визначник земноводних.., 1955, 79).

СЕКРЕТАРИК, а, ч. Зменш.-пестл. до секретар¹ 1; // ірон. Те саме, що секретар¹ 1. Злість стискала долоні у важкі кулаки.. Що він, хлопчак? Мусить питати Чорноуса.. Цей секретарик, мабуть, не знав, хто його рекомендував сюди (Мушк., Чорний хліб, 1960, 142).

СЕКРЕТАРІХА, и, ж., заст., розм. Дружина секретаря (див. секретар¹ 1). Григорій Петрович, на великий сміх головихи й секретарихи, закрився картами (Мирний, III, 1954, 195).

СЕКРЕТАРІАТ, у, ч. 1. Відділ якої-небудь установи, організації, що веде поточну роботу організаційно-виконавчого характеру. Якийсь лисий чоловік, очевидно із секретаріату, клеїв на дошці списки студентів, зачислених до університету (Тют., Вир, 1964, 58); // Сукупність працівників такого відділу.

2. Партійний орган, що обирається пленумом для здійснення поточної роботи. Центральний Комітет Комуністичної партії Радянського Союзу обирав: для керівництва роботою партії між пленумами ЦК—Політбюро; для керівництва поточною роботою, головним чином по добору кадрів і організації перевірки виконання, — Секретаріат (Статут КПРС, 1971, 17).

3. Особи, яких обирають на зборах, конференції і т. ін. для ведення протоколів, підготовки резолюцій тощо.

СЕКРЕТАРКА, и, ж. 1. Жін. до секретар¹ 1. Кляцання машинки стихло, я почув діловиті кроки секретарки (Галан, Перед лицем.., 1949, 44).

2. розм. Жін. до секретар¹ 3. Роман зайшов до Палацу [культури] сам. У коридорі зустрів секретарку комсомольської організації Ольгу Півторак (Минко, Ясні зорі, 1951, 70).

СЕКРЕТАРСТВО, а, с. Посада, робота, обов'язки секретаря (див. секретар¹ 1). З мого секретарства поки щого нічого не виходить (Коцюб., III, 1956, 162); Після визволення Києва був призначений секретарем губернського відділу міської освіти.. Крім секретарства, я завідував відділом мистецтва, був комісаром театру Шевченка (Довж., I, 1958, 18).

СЕКРЕТАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до секретар¹. Секретарська посада; // Власт. секретареві. На дверях знову появилася гарненька секретарка і тихим, іменно секретарським голосом, в якому звучали догідливість і покора,.. назвала прізвище (Тют., Вир, 1964, 60).

СЕКРЕТАРША, і, ж., розм. Те саме, що секретарка 1. СЕКРЕТАРЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. секретарювати. — Це зробила вона, Ольга Ярош, щоб мене вижити з секретарювання! (Шиян, Баланда, 1957, 97).

СЕКРЕТАРЮВАТИ, юю, юєш, недок. Бути секретарем, виконувати обов'язки секретаря (див. секретар¹). Коли б сталося таке, що Ви згодитесь секретарювати, то чи не міг би я потрапити на Ваше місце..? (Коцюб., III, 1956, 160); Вона деякий час секретарювала в сільраді (Гончар, Тронка, 1963, 297); Секретарював на зборах бухгалтер колгоспу Кіндрат Рева (Минко, Ясні зорі, 1951, 112); Секретаря райкому партії Вогневіка любили всі. Він секретарював у районі давно (Збан., Малин. дзвін, 1958, 157); Силантьєв секретарював у комсомольському осередку всього чотири місяці, але встиг гаразд придивитися до товаришів (Донч., II, 1956, 116).

СЕКРЕТЕР, а, ч. Рід письмового стола або шафи з відкидною або висувною дошкою для писання, з шухлядами й полицями для зберігання паперів, книжок. Вона ретельно складала [відбитки наукових статей] у шухляду свого родинного спадкового секретера (Рибак, Час.., 1960, 34); Пішов [Геннадій] до суміжної кімнати, в якій стояв секретер і стіл з шухлядами, завжди запертими (Кочура, Зол. грамота, 1960, 240).

СЕКРЕТИН, у, ч., фізл. Гормональна речовина, яку виробляє слизова оболонка дванадцятипалої кишки і яка викликає виділення соку підшлункової залози. Доведено, що секретин знаходиться не тільки в слизовій оболонці тонких кишок, а й в кишковому соку (Розв. науки в УРСР.., 1957, 306).

СЕКРЕТКА, и, ж., розм. Спеціальний поштовий папір, що заклеюється по берегах і відсилається без конверта; лист на такому папері. Заліплений цей конверт був не з одного берега, як звичайні конверти, а з трьох — наче секретка (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 230).

СЕКРЕТНИЙ, а, е. 1. Який не підлягає розголошенню, тримається в секреті від інших; таємний. Для нашої гри я винайшов секретний шифр (Сміл., Сашко, 1954, 97); — Маю справу до вас, Романо Петровичу, секретну. Може, вийдемо на хвилинку? (Шиян, Баланда, 1957, 108); Про стан Росії графу [Вітте] говорили і виснажені очі матерів, і секретні відомості відділів охоранки (Стельмах, I, 1962, 618); Захар просвітлів, кинувся, тільки по голосу пізнав дорогого гостя, мотався по хаті з мішком, певно секретним, не знав, куди ткнути (Горд., Чужу ниву.., 1947, 157); // Зроблений, схований, розміщений таємно. Секретний хід; [С т е п а н:] Щойно знайшли в греблі замуrowаний секретний заряд. [С е р г і й:] Сто півтонних авіабомб і близько чотирьох тонн динаміту (Баш, П'єси, 1958, 78).

2. Який веде справи, що не підлягають розголошенню. *Секретний відділ.*

3. Який має в собі секрет (див. секрет¹ 2). *Секретний замок.*

СЕКРЕТНИЧАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. секретничати.

СЕКРЕТНИЧАТИ, аю, аєш, *недок.*, розм. Розмовляти з ким-небудь так, щоб не чули інші. — *Дивись, Кириловичу, — жартівливо кинув навздогін Фурса, — розкажемо жінці, як ви з заступником секретничали...* (Мухк., Чорний хліб, 1960, 101).

СЕКРЕТНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до секретний 1. **СЕКРЕТНО**. Присл. до секретний. *Баби по черзі бігали поздоровляти молоду попадю. Властиво, секретно кажучи, гадка тут була інша: баби хотіли переконатися, чи попадає молода, чи файна* (Хотк., II, 1966, 7); — *Ну, це ви вже секретно якось почали говорити!* — сказав Роман і навіть звівся з-за столу — мовляв, говорити собі вільно, не буду заважати (Головко, II, 1957, 601).

СЕКРЕТОРНИЙ, а, е, фізл. Стос. до секреції. Під впливом шуму може порушуватися секреторна і моторна діяльність шлунка та кишечника (Наука., 12, 1960, 43); Секреторні нерви; Секреторна функція.

СЕКРЕЦІЯ, ї, ж., фізл. Утворення й виділення залозами особливих речовин, необхідних для життєдіяльності організму. *Сік квашених помідорів в потужним збудником шлункової секреції* (Мед. ж., XVIII, 4, 1953, 71); Спадкову природу мають багато захворювань залоз внутрішньої секреції (Наука., 3, 1967, 37).

СЕКС, у, ч. Статевий потяг; статеві зносини. *Буржуазія, що погрузла в пороці, посилено тягне за собою і молоде покоління, заражаючи його патологічним сексом* (Ком. Укр., 4, 1968, 83).

СЕКСОЛОГ, а, ч. Фахівець із сексології. *Характерно, що гегелівське філософське визначення любові мало не дослієно повторюють видатні сексологи* (Наука., 10, 1967, 16).

СЕКСОЛОГІЯ, ї, ж. Наука про статеві відмінності, статеве виховання й статеву поведінку. *Сексологія як наука виникла тільки в ХХ ст., і багато її розділів поки що мають описовий характер* (Наука., 10, 1967, 16).

СЕКСОПАТОЛОГ, а, ч. Фахівець із сексопатології.

СЕКСОПАТОЛОГІЯ, ї, ж. Розділ медицини, який займається вивченням і лікуванням захворювань, пов'язаних із порушенням статевого життя й статевої поведінки.

СЕКСТА, и, ж., муз. Шостий ступінь у діатонічній гамі. *Доволі часто подибуємо в лемківських піснях мелодій, засновані на середньовічних церковних ладах або на відрізках із тих ладів, наприклад, на сексті церковного дорійського ладу* (Муз. праці, 1970, 355); // Інтервал від будь-якої даної ноти до шостої цієї гами. *Мелодійна лінія думи переважно спадаючого характеру; вгору вона йде скоками, що сягають до інтервалу квінти, сексти й навіть септими* (Іст. укр. музики, 1922, 69).

СЕКСТАКОРД, у, ч., муз. Акорд із трьох звуків, що включає інтервали, терції й сексти. *Низхідна секвенція з розкладених мажорних сектакордів — своєрідний лейтмотив Баби Мряки* [в опері Ю. Мейтуса «Іскра життя»] (Мист., 2, 1965, 13).

СЕКСТАН, а, ч., спец. Те саме, що секстант. *Секстаном називається прилад для вимірювання кутів відстаней світил від горизонту* (Астр., 1956, 41); *Найбільше впомку [капітанові] перший самотійний рейс. Зараз прилади різні, радіозв'язок постійний, локатор показує тобі все, а тоді компас, секстан, карта — і щасливого плавання!* Як у часи Колумба (Гончар, Тронка, 1963, 152).

СЕКСТАНТ, а, ч., спец. Кутовимірювальний інструмент для астрономічних і геодезичних спостережень, який складається з дуги, що дорівнює одній шостій частині окружності, і двох дзеркал. *Штурман з допомогою секстанта визначає місце взяття проби [дна]* (Веч. Київ, 30.VII 1957, 3); — *Ані компаса на них [човнах], ані секстанта, ані іншого приладдя, щоб не загинути в морі* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 370).

СЕКСТЕТ, у, ч., муз. 1. Музичний твір для шістьох інструментів або шістьох голосів із самотійною партією для кожного. *Лисенко протягом опери «Утоплена» створює різні ансамблі — від дуету до секстету* (Укр. клас. опера, 1957, 190); *Крім трьох симфоній, симфонічної картини «В Середній Азії», двох струнних квітетів, секстету, фортепіанного квінтету та інструментальних мініатюр, Бородін написав 18 романсів* (Мист., 6, 1958, 46).

2. Ансамбль із шістьох виконавців (музикантів або співаків).

СЕКСТИЛЬЙОН, а, ч. Число, яке зображають одиницею з 21 нулем (у деяких країнах — з 36 нулями).

СЕКСТИНА, и, ж., поет. Строфа з шести рядків подовженого (п'ятистопного або шестистопного) ямба. *Як видатний майстер строфіки, він [М. Рильський] застосував в українській поезії всю гаму строфічних побудов і метрів, починаючи з дворядкової строфи (дистих), через терцину і терцет, катрен, секстину до октави, сонета, .. давши при цьому ряд власних оригінальних строфічних побудов* (Іст. укр. літ., II, 1956, 400).

СЕКСУАЛІЗМ, у, ч. Підвищена статева чуттєвість; хтивість.

СЕКСУАЛЬНИЙ, а, е. Пов'язаний із статевими зносинами; статевий. *Сексуальне життя людини — надзвичайно складне явище, його вивчають різні науки* (Наука., 10, 1967, 13); *Сексуальний потяг.*

СЕКСУАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Статева чуттєвість. *Сексуальність як біологічне явище — необхідна, але далеко не достатня умова.. любові* (Наука., 10, 1967, 13).

СЕКСУАЛЬНО. Присл. до сексуальний. — *Ой, дівчина ж, Корнію! Чи повіриш — немало знав я жінок, але щоб отак, як Орина, сексуально бентежила якась мене, такого ще не було* (Головко, II, 1957, 474).

СЕКТА, и, ж. 1. Релігійна громада, що відокремилася від панівної церкви. [К а й Л е т і ц і й:] *Друже, ми не знаєм, які та секта наставляє тенета на неофітів* (Л. Укр., II, 1951, 369); *Значну кількість послідовників мала у свій час релігійна секта старообрядців (офіційне духовенство називало їх розкольникми)* (Наука., 1, 1958, 44); *Стара баба, мати Григорієвого батька Романа, фанатичка із секти євангелістів, вклала всю душу, щоб зробити таким же свого сина* (Ле, В снопі., 1960, 140).

2. перен. Відокремлена група осіб, що замкнулася в своїх вузьких групових інтересах. *..борючись з теоріями всіх.. сект і шкілок, Маркс виводив єдину тактику пролетарської боротьби робітничого класу в різних країнах* (Ленін, 26, 1972, 43).

СЕКТАНТ, а, ч. 1. Послідовник певної релігійної секти. *Велике враження на сектантів справляють виступи перед ними людей, які порвали з вірою в бога і стали переконаними атеїстами* (Ком. Укр., 9, 1963, 54).

2. перен. Людина, що керується вузькими груповими інтересами, відзначається догматичними поглядами і переконаннями; учасник секти (у 2 знач.). *Догматики і сектанти.. по-начотницькому підходять до марксистсько-ленінського вчення, розглядають його як застигли,*

незмінні догми, відірвані від живої дійсності (Ком. Укр., 10, 1960, 23).

СЕКТА́НТКА, и, ж. Жін. до секта́нт. Працюють і сектантки, це Тоня своєю бригадирською владою заставила їх чепурити для овець кошару: там підмажте, там повимітайте, там підстеліть... (Гончар, Тронка, 1963, 322).

СЕКТА́НТСТВО, а, с. 1. Приналежність до релігійної секти; релігійний рух осіб, що відокремилися від панівної церкви. Сектантство—це по суті та ж сама релігія, тільки в децю підчищеному вигляді. Майже всі релігійні секти проповідують реакційну, антинаукову ідеологію — віру в бога, нечисту силу і потойбічне життя (Наука., 1, 1958, 41); Коцюбинський розумів, що релігійне сектантство так само шкідливе для народу, як і християнство (Наука., 3, 1960, 48).

2. перен. Вузькість поглядів осіб, що замкнулися в своїх групових інтересах; замкнутість, властива секті (у 2 знач.). Догматизм і сектантство ведуть в політиці до відриву партії від мас (Ком. Укр., 2, 1962, 25).

СЕКТА́НТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до секта́нт і секта́нтство. Одного дня він твердо вирішив: будь-що треба викрити отого сектантського проповідника (Жур., Даша, 1961, 33); Філософія марксизму-ленінізму інтернаціональна за своєю природою, як і всяка справжня наука, і нічого спільного не мав з сектантською замкнутістю (Ком. Укр., 4, 1968, 38); Нашій партії чужий догматичний, сектантський підхід до теорії, до марксизму-ленінізму (Рад. Укр., 13.VII 1957, 1).

СЕКТО́Р, а, ч. 1. спец. Частина круга, обмежена дугою і двома радіусами. Діаграми можуть бути дуже різноманітні — у вигляді прямокутників, секторів, кривих і т. д. (Ком. Укр., 2, 1966, 57); // Деталі, частини предметів, машин і т. ін. такої форми. Зубчастий сектор.

2. Ділянка, обмежена радіальними лініями. На смагдовому полі стадіону довжелезні білі смуги вже визначили сектор для метання диска (Собко, Стадіон, 1954, 8); Поодаль залягли бійці, кожен вибрав собі вигідну засідку, добрий сектор обстрілу (Кучер, Дорога., 1958, 136); На.. горищі.. стоїть лейтенант Сіверцев. Він веде спостереження за іншим сектором (Гончар, I, 1954, 218); // Частина певної площі; ділянка, район. Всюди в житлових секторах насаджені сквери (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 105); Едіт захотілося побувати в англійському секторі [західної частини Берліна]. Ледве машина проїхала під Бранденбурзькою брамою, як їй здалося, ніби вона потрапила в зовсім інший світ. Ні веселих облич, ні прапорів, ні пожвавлення на вулицях. (Собко, Запорука., 1952, 251); Східний сектор зворотного боку Місяця і нашу планету, якою вона є на відстані близько 388 тисяч кілометрів, зафіксував фотоапарат, встановлений на автоматичній станції «Зонд-6» (Веч. Київ, 2.XII 1968, 1).

3. Частина народного господарства, яка має певні соціальні й економічні ознаки. Денис Середа був одним із останніх «могікан» одноосібного сектора на селі (Д. Бездик, Дніпро., 1951, 47); Соціалістичний сектор зайняв вирішальне місце в постачанні продуктів країні (Рад. Укр., 24.V 1957, 1); // Складова частина чогонебудь. Поезія, на жаль, іще не впоралася із тими величезними завданнями, які покладені були на неї, як на один із секторів радянської літератури (Тич., III, 1957, 40).

4. Відділ в установі або організації. Восени 1926 року ЦК комсомолу призначив мене завідувати сектором юнацької літератури в Державному видавництві України (Донч., VI, 1957, 612); Для поліпшення керівництва діяльністю комсомольських організацій наукових уста-

нов у ЦК ЛКСМУ нещодавно утворено сектор по роботі з науковою молоддю (Знання., 8, 1967, 2); Завідував [О. А. Гроссгейм] сектором по перегляду флори на каучуконосність при Азербайджанському науково-дослідному інституті (Видатні вітч. географи., 1954, 140); Культмасовий сектор місцевому.

5. спец. Відділ системи управління літака, пароплава і т. ін. Кар повернувся, підійшов до машинного телеграфу і перевів ручку на сектор «Малий вперед» (Трубл., Лахтак, 1953, 194).

СЕКТОРА́ЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до сектор 2—4. Радгоспи, які виникли після 1932 року,.. характеризуються секторальним плануванням (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 104); Секторальне засідання.

СЕКТО́РНИЙ, а, е, спец. Прикм. до сектор 1. Для зручності користування блоком перемикача телевізійних каналів необхідно переобладнати секторні котушки барабана блока (Веч. Київ, 9. XII 1974, 4); // Який має форму сектора. Секторний щит.

СЕКТА́Р, а́, ч., рідко. Те саме, що секта́нт. [А е ц і й П а н с а:] Так сам же ти казав — злочинна секта. [К а й Л е т і ц і й:] Але ж не кожний, хто сектяр — злочинець (Л. Укр., II, 1951, 370).

СЕКТА́РКА, и, ж., рідко. Жін. до секта́р. [П р і с ц і л л а:] Я не знаю, чи я б себе примусила мовчати, і, може б, син, відданий давній вірі, «сектяркою» назвав би рідну матір (Л. Укр., II, 1951, 381).

СЕКТА́РСТВО, а, с., рідко. Те саме, що секта́нтство. Я дав замітку про штунду й сектярство на Україні (Коцюб., III, 1956, 179).

СЕКТА́РСЬКИЙ, а, е, рідко. Прикм. до секта́р і секта́рство.

СЕКУЛЯ́РИЗАЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до секуляриза́ція.

СЕКУЛЯ́РИЗАЦІЯ, і, ж. 1. Перетворення церковної і монастирської власності на світську, державну. За указом 1764 р. була проведена секуляризація (відібрання в казну) значної частини монастирських маєтків у Росії (Іст. УРСР, I, 1953, 344).

2. Вилучення чого-небудь із церковного, духовного відання і передача світському, цивільному. Секуляризація шкільного викладання; // перен. Звільнення від церковного, духовного впливу (в суспільній і розумовій діяльності, в художній творчості). Секуляризація суспільного життя.

СЕКУЛЯ́РИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до секуляризува́ти.

СЕКУЛЯ́РИЗУВА́ТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Піддавати секуляризації.

СЕКУЛЯ́РИЗУВА́ТИСЯ, ується, недок. Пас. до секуляризува́ти.

СЕКУ́НДА, и, ж. 1. Одиниця виміру часу, що дорівнює 1/60 хвилини. Марусяк підійшов, уперся в боки і декілька секунд стояв мовчки (Хотк., II, 1966, 208); Стало тихо в їдальні. Тільки маятник стінного годинника повільно, розмірено одбивав секунди — тік-тік... (Головко, II, 1957, 582); // Дуже короткий проміжок часу; мить. Якусь секунду стояли [батько й син] в напруженні, потім рвонулись один до одного (Тют., Вир, 1964, 234); Ще раз блиснув на секунду ліхтар і згас (Гончар, III, 1959, 259).

В одну́ секунду — дуже швидко; миттю. Щось невіразне, але без краю прекрасне промайнуло перед ним в одну секунду (Гончар, III, 1959, 118); Із секунди на секунду — найближчим часом, ось-ось. Сам [командир], як і всі ми, прислухається: минула година, і ось-ось, із секунди на секунду, човен гойдне вибухом (Логв., Давні рани, 1961, 49); У цю (ту) секунду — відразу, зараз же. В залі блиснули сотні вогнів... І в цю ж секунду один

короткий зойк вирвався Мишкові з грудей (Мик., II, 1957, 103).

2. Одиниця вимірювання кутів і дуг, яка дорівнює $1/3600$ градуса і позначається двома скісними рисками (") зверху цифри справа.

3. муз. Другий ступінь у діатонічній гамі. Виразність фонетичного рисунка мови створюється не стільки по горизонтальних лініях гучності, скільки по вертикальних лініях добре виправданих інтонацій, підвищеннях та зниженнях голосу на терцію, квінту, секунду або навіть октаву (Худ. чит., 1955, 125); // Інтервал між двома сусідніми звуками в діатонічній гамі. Збільшена секунда є одним з характерних інтервалів в українській народній пісні (Нар. тв. та етн., 5, 1966, 10).

4. муз. Інструмент в оркестрі, що веде другу партію; втора. У домі Тобілевичів часто відбувалися концерти. Кропивницький навчив Івана грати на секунді, Миколу — на віолончелі (Життя Саксаганського, 1957, 13).

СЕКУНДАНТ, а, ч. 1. Свідок і посередник, який супроводжує кожного з учасників дуелі. «Прошу Вас визначити час і місце, куди я можу направити своїх секундантаів. З повним презирством Іван Піддубний» (Коцюб., I, 1955, 410).

2. Посередник і помічник учасників спортивних змагань (із боксу, шахів, фехтування і т. ін.). Боксери сіли на підставлені табуретки.. Секунданти обмахували їх рушниками (Собко, Звич. життя, 1957, 159); В Аргентині всі були впевнені в перемозі Капабланки. До того ж, Альохін грав без секунданта, покладаючись лише на свої власні сили (Наука., 11, 1967, 62).

СЕКУНДАНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до секунданта. Секундантські повноваження.

СЕКУНДАТОР, а, ч., заст. Той, хто карав різками учнів бурси.

СЕКУНД-МАЙОР, а, ч. У російській армії XVIII ст. — офіцерський чин, наступний після чину капітана, а також особа, що має цей чин. Разом з Перехрестиком у Криулянах на лісорозробках працювала також і команда секунд-майора Гайоса (Добр., Очак. розмир, 1965, 273).

СЕКУНДНИЙ, а, е. 1. Який показує на годиннику секунди (у 1 знач.). Тік-тік-тік-тік... вистукувала секундна стрілка. Минали секунди, і так само панувала тиша (Трубл., II, 1955, 258).

2. Який триває, відбувається протягом секунди; дуже короточасний. Секундна пауза.

СЕКУНДОВИЙ, а, е, муз. Стос. до секунди (у 3 знач.).

СЕКУНДОМЕТРИСТ, а, ч. Особа, що за допомогою секундоміра веде облік часу на спортивних змаганнях.

СЕКУНДОМІР, а, ч. Прилад для вимірювання часу з точністю до десятої частки секунди. Коло бігової доріжки батько стояв із секундоміром у руці, чекав, поки його син першим розірве червону стрічку на фініші (Шер., Молоді месники, 1949, 17).

СЕКУНДОЧКА, и, ж. Пестл. до секунда. — Ви зачекайте секундочку, маестро, я тільки позав'язую ці пакуночки (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 305); // У формі знах. в. уживається як прохання трохи зачекати. Дорош приклав руку до картуза, зробив поворот і пішов до дверей. — Секундочку. Ви лейтенант Дорош? — Так точно! (Тют., Вир, 1964, 196).

СЕКЦІЙНИЙ¹, а, е. 1. Який складається із секцій (див. сέκція¹ 1). Дедалі ширше застосовуються в наш час меблі, вбудовані в стіни, а також секційні, комбіновані набори і комплекти (Мист., 2, 1962, 18); // Який виготовляється, споруджується з окремих секцій.

2. Який відбувається за секціями, в секціях (див. сέκція¹ 2). На пленарних і секційних заняттях для курсантів було прочитано понад 60 лекцій (Наука., 6, 1959, 46).

СЕКЦІЙНИЙ², а, е, мед. Прикм. до сέκція²; // Признач. для розтину трупів. Секційний зал; Секційний стіл.

СЕКЦІОНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., мед., рідко. Розтинати труп. — Трупа взяли до трупарні, де сьогодні [сьогодні] мусять його секціонувати (Фр., II, 1950, 317).

СЕКЦІЯ¹, і, ж. 1. Одна з частин, ділянок, що складають яке-небудь ціле. Атомний криголам будується за останнім словом техніки. Він, зокрема, складатиметься з цілих секцій; вага деяких з них буде дорівнювати 75 тоннам (Наука., 12, 1956, 21); Для засипки зерна треба будувати сховище з секціями на 30—40 тонн. Так слід робити для того, щоб під час засипки зерно довго не лежало відкритим (Рад. Укр., 3.VII 1961, 3); // рідко. Те саме, що зупінка 2. Так забавлявся [Микола] розмовою, що й не завважили [приятелі], коли зайшли трамваем дві секції (Март., Тв., 1954, 408).

2. Відділ або підвідділ установи, організації, товариства і т. ін., що має певну спеціалізацію. У нашій письменницькій організації працюють дві творчі секції: прози та поезії (Літ. Укр., 12.VIII 1969, 1); Я був головою Всесоюзної творчої секції працівників кіно (Довж., I, 1958, 27); При Палаці культури працювала велика акробатична секція, і Мансим разом з іншими артистами вирішили допомогти її учасникам (Ткач, Арена, 1960, 198); Усі фізико-технічні і математичні науки об'єднані в секцію, що її очолює Герой Соціалістичної Праці академік В. М. Глушков (Наука., 5, 1969, 11); РКП(б), як провідна секція Комінтерну, подавала велику допомогу молодим зарубіжним компартіям в їх ідейному і організаційному зміцненні (Ком. Укр., 3, 1969, 24); // Частина торгового приміщення, де продають однорідні предмети. Різноколірними вогнями сяють.. секції ялинкових прикрас універмагу «Україна» (Веч. Київ, 11. XII 1968, 1); // Один із підвідділів з'їзду, конференції та ін., на засіданнях яких обговорюють спеціальні питання. [Сагайдак:] Насте! Засідання секції перенесли на післязавтра. Відбудеться в конференц-залі музею образотворчих мистецтв. Моя доповідь мусить бути готова завтра ввечері (Дмит., Драм. тв., 1958, 483).

СЕКЦІЯ², і, ж., мед. Розтин трупа. Русин умер.. Секція його тіла, доконана трьома лікарями, виказала навіть причини, задля яких він мусив умерти (Фр., II, 1950, 119).

СЕЛАДОН, а, ч., заст. Залицяльник. Барабаш у «Богдані Хмельницькому» —.. старий селадон і п'яниця (Збірник про Кроп., 1955, 305).

СЕЛЕВИЙ, а, е, геол. Прикм. до сель. Узяли пробу. Виявилось, що кожен кубометр води несе 200 кілограмів мулу й каміння. Це був справжній селевий потік (Наука., 8, 1968, 37).

СЕЛЕДЕЦЬ, дця, ч., розм., рідко. Те саме, що оселедець. — То солі нам тра [треба] купити, а тут нема відки, то селедця, то запалок (Л. Укр., III, 1952, 643).

Як (мов і т. ін.) селёдців [у бóчці] — те саме, що Як (мов і т. ін.) оселёдців [у бóчці] див. оселедець. На тапчані не було нікого, та зате на помості набито, мов селедців у бочці, якихось людських істот, що.. важко дихають (Фр., I, 1955, 79).

СЕЛЕЗЕНЬ, зня, ч. 1. Самець качки; качур. В одсвіті зорі пролетів селезень і незабаром упав на воду, де лунко кахкала дика качка (Стельмах, II, 1962, 335); *У порівн. Два човни, як два селезні, тихо полинули по воді (Н.-Лев., I, 1956, 54); Хлопці пірнули, як селезні (Гончар, III, 1959, 210).

2. розм. Намерзлий візерунок на віконних шибках; лисиця.

3. розм. Розколина на кризі, що утворюється від удару. Дід вибрав чистеньке на льоду містечко, як учешеве ковизькою [кийком], — так селезень і вкипів (Сл. Гр.).

СЕЛЕЗІНКА, и, ж., анат. Кровотворний орган хребетних тварин і людини, який бере участь також в обміні речовин і виконує різноманітні захисні функції; міститься в черевній порожнині. Спленін — гормон селезінки, посилює знешкоджуючу функцію організму і тим самим допомагає при лікуванні хворих на токсикоз вагітності і променеву хворобу (Наука., 1, 1962, 49); Коні цокотіли копитами по льоду, ... ганяли по дворищу, кевкали селезінкою (Тют., Вир, 1964, 414).

СЕЛЕЗІНКОВИЙ, а, е, анат. Прикм. до селезінки.
СЕЛЕЗНИК, а, ч. Зменш.-пестл. до селезень 1. Не наступай, селезнику, утоньці на крильця (Чуб., V, 1874, 307).

СЕЛЕКТИВНИЙ, а, е, спец. Здатний робити відбір. Селективні розчинники; // Який ґрунтується на селективності. Найефективнішим виявився спосіб, при якому у старий асфальт додавались побічні продукти нафтоперегонки — екстракти селективної очистки мастил (Веч. Київ, 18.XI 1968, 2).

СЕЛЕКТИВНІСТЬ, ності, ж., спец. Здатність робити відбір. Селективність радіоприймача.

СЕЛЕКТОР, а, ч., техн. Електромагнітний апарат для одночасного телефонного виклику кількох або всіх абонентів певної лінії; вся система вибірного зв'язку. Диспетчер включав селектор, по радіо й телефону лунають даліші команди, і автомобіль з червоним хрестом мчить на допомогу хворому (Рад. Укр., 10.I 1965, 3).

СЕЛЕКТОРНИЙ, а, е, техн. 1. Прикм. до селектора. Селекторний зв'язок; Селекторний ключ.

2. Який здійснюється за допомогою селектора. Селекторна нарада.

СЕЛЕКЦІЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до селекція. Софрон Іванович вважав, що складними селекційними засобами в артілі зроблено вдалі спроби вирощення нової породи худоби (Горд., Дівчина., 1954, 175); Заявив [брат] Петрові, що залишиться у нього, щоб тут, у Григорівці, продовжити свої селекційні дослідження над виведенням багаторічного сорту пшениці (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 5); // Який займається селекцією. У післявоєнний період селекційні заклади України вивели 10 нових районованих сортів зернобобових культур (Наука., 2, 1960, 23); Грузовик виїхав за ворота і помчав мимо заплених старих акацій, які живою огорожею обступали садибу селекційної станції (Донч., Секрет, 1947, 70); // Одержаний у результаті селекції. Нові селекційні сорти груші рекомендується прищеплювати на сіянцях лимонки та олександрівки (Колг. енци., II, 1956, 268).

2. спец. Не суцільний; вибіркового. Що таке селекційне читання? Воно полягав у відшукуванні тих слів або речень, які нас цікавлять найбільше (Наука., 3, 1971, 53).

СЕЛЕКЦІЙНО. Присл. до селекційний. Засіяли їх [пари] ще затепа з ранньої осені добірним насінням, не раз перецищенним, селекційно звіреном на районнім контрольнім пункті (Крот., Сянп., 1948, 48).

СЕЛЕКЦІОНЕР, а, ч. Фахівець із селекції (у 1 знач.). Сама сутність праці селекціонера в тім, що він постійно, день у день, стикається з проблемою вибору. З-поміж двох, десяти, ста, тисячі рослин прагне вибрати найкращу (Наука., 6, 1970, 10); Для одержання бройлерів селекціонери застосовують різні методи (Колг. Укр., 9, 1959, 26); Він у нас знаменитий селекціонер, вивів двадцять гібридів яблук (Горд., Цвіти., 1951, 28).

СЕЛЕКЦІОНЕРСТВО, а, с., рідко. Робота, дослідження селекціонера. Селекціонерство В. М. Ремесла спирається

на ґрунтовну агробіологічну теорію (Вітч., 1, 1965, 167).

СЕЛЕКЦІОНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. селекціонувати.

СЕЛЕКЦІОНУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Займатися селекцією.

СЕЛЕКЦІЯ, ї, ж. 1. Виведення нових або поліпшення існуючих порід свійських тварин та рослин штучним відбором і схрещенням. Скидається на те, що в Березняках стихійно, багатовіковою народною селекцією утворилася своя чорно-біла порода [корів], досі ніким не досліджена (Вол., Місячне срібло, 1961, 263); // Наука, що вивчає методи виведення нових або поліпшення існуючих порід свійських тварин і сортів рослин. Підручник із селекції.

2. Виділення кого-, чого-небудь із загальної маси за певною ознакою; відбір. Впровадження механічного доїння потребує селекції корів щодо розвитку вим'я і швидкості молоковіддачі за тими ознаками, які раніше зовсім не враховувались (Хлібороб Укр., 3, 1966, 8).

СЕЛЕН, у, ч. Хімічний елемент — сіра металева речовина, що використовується для виготовлення фотоелементів, знебарвлення та забарвлення скла і т. ін. Усі сполуки селену отруйні. Селен — один з найменш поширених на нашій планеті елементів (Наука., 10, 1958, 13); У земній корі селен і телур постійно виступають як супутники сірки (Вісник АН, 3, 1971, 80).

СЕЛЕНИСТИЙ, а, е. Який має у своєму складі селен, з домішкою селену. Селенистий водень.

СЕЛЕНІД див. селеніди.

СЕЛЕНІДИ, ів, мн. (одн. селенід, у, ч.). Хімічні сполуки — похідні селену. Взаємодія селенідів з воднем показала, що при температурі 300° С водень реагує з ними, утворюючи полуторні селеніди (Вісник АН, 3, 1971, 83); Селенід кадмію; Селенід алюмінію.

СЕЛЕНІТ¹, у, ч., мін. Різновид гіпсу рожевого, жовтого або білого кольору, який використовують для виготовлення художньо-побутових виробів.

СЕЛЕНІТ², а, ч. У науково-фантастичній літературі — назва жителів Місяця; // У зв'язку з розвитком космічних польотів — людина, що досягає Місяця, веде там наукові спостереження. Мета досліджень київських астрономів — створити досить точний атлас місячної поверхні, який візьмуть у дорогу перші селеніти (Наука., 11, 1968, 9).

СЕЛЕНІТКА, и, ж. Жін. до селеніт².

СЕЛЕНІТОВИЙ, а, е, мін. Прикм. до селеніт¹; // Зробл. із селеніту. Селенітова попільничка.

СЕЛЕНОВИЙ, а, е. Прикм. до селен; // Який має в своєму складі селен. Є тільки одна кислота, в якій розплавляється золото, — селенова (Веч. Київ, 20.VII 1957, 4); Селенове скло; // Вигот., зробл. із селену. Селеновий фотоелемент.

СЕЛЕНОГРАФ, а, ч. Фахівець із селенографії.

СЕЛЕНОГРАФІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до селенографії.

2. Стос. до Місяця, його поверхні, природних умов. Довготу й широту певної точки на поверхні Місяця визначити не так важко: селенографічні координати аналогічні до земних (Наука., 7, 1969, 12).

СЕЛЕНОГРАФІЯ, ї, ж. Розділ астрономії, що вивчає Місяць.

СЕЛЕНОДЕЗИЧНИЙ, а, е. Стос. до селенодезії. Селенодезичні зйомки.

СЕЛЕНОДЕЗІЯ, ї, ж. Розділ астрономії, що вивчає форму й розмір Місяця в цілому. Щоб уникнути різнобою, крім рельєфу, вивчають ще й форму Місяця в цілому — це одне з основних завдань селенодезії (Наука., 9, 1965, 14).

СЕЛЕНОЛОГ, а, ч. Фахівець із селенології. Одер-

жано дані про хімічний склад місячного ґрунту. Ця інформація має велике значення і для селенологів, і для проєктантів місячних ракетно-космічних засобів наступного покоління (Рад. Укр., 21.I 1971, 3).

СЕЛЕНОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до селенології. Селенологічні дослідження.

СЕЛЕНОЛОГІЯ, і, ж. Розділ астрономії, що вивчає рельєф, склад, будову й історію розвитку верхньої твердої оболонки Місяця. Знімки, одержані «Луноходом-1», ставлять перед селенологією ряд нових проблем (Рад. Укр., 10.I 1971, 3).

СЕЛЕНОХІД, х́да, ч. Те саме, що місяцехід. Як хутко все міняється довкола нас... Поки тут ми гуртом поринаємо в роздуми про сучасного героя в наших книгах, по Місяці походжав селенохид, керований владою мислі радянських землян (Літ. Укр., 27.XI 1970, 2).

СЕЛЕНОЦЕНТРИЧНИЙ, а, е. Який оточує Місяць, розміщений навколо нього; навколomisячний. Запуск автоматичної станції «Луна-20» відбувся 14 лютого 1972 року. Після 105 годин космічного польоту станція вийшла на селеноцентричну орбіту (Рад. Укр., 27.II 1972, 1).

СЕЛІРА, и, ж., бот. (Arium L.). Дворічна овочева городня рослина родини зонтичних, коріння і листя якої використовують як ароматичну приправу для страв. У зимовий та ранньовесняний періоди в теплицях вирощують.. селеру на зелень, цибулю, петрушку, салат (Колг. Укр., 4, 1959, 38); Навкруги килимами м'якими з селери й фіалок Луки стелилися (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 99).

СЕЛЕХ, а, ч., діал. Селезень. За ушима [у дівчини] із селеха зложено два закручених пірця, і хусточка в руці (Барв., Опов., 1902, 217); *У порівн. По морю лине човник, як селех (Н.-Лев., III, 1956, 314).

СЕЛІТИ, селю́, селіш, недок., перех. Влаштовувати жити на незаселених місцях; оселяти, поселяти; // Давати житло, розташовувати на постій і т. ін.

СЕЛІТИСЯ, селю́ся, селішся, недок. 1. Влаштовуватися жити на незаселених місцях; оселятися, поселятися. Після того, як одчавнувся од султана кримський хан, слобожани почали селитись по степах (Стор., I, 1957, 176); Ремісники [в XIV—XV ст.] раніше за інших відривалися від села і селилися в містах (Іст. УРСР, I, 1953, 124); // Займати приміщення під житло, розташовуватися на постій і т. ін. Кожного разу, проходячи своєю вулицею, помічаєте, як вона змінюється, виростають на ній багатопверхові красені-будинки, селяться нові люди (Рад. Укр., 31.VII 1971, 1); Комдив і його колишній комісар нерідко селилися в одній хаті або в одному бліндажі (Голов., Тополя., 1965, 48); * Образно. Сталь ідуть варити [трудівники], жать колосся, Будувать новий високий дім, Щоб в тім домі гарно всім жилося, Щоб селилось щастя в домі тім (Нех., Ми живемо..., 1960, 73).

2. Розміщуватися, гніздитися де-небудь (про птахів, тварин і т. ін.). Вони [пташки] найохочіше селяться на узліссях, в чагарниках, де багато світла й сонця (Гжицький, Опришки, 1962, 149); Селяться бобри на тихих, глухих лісових річках, поблизу яких ростуть верби, осики, тополі, черемха, вільха (Веч. Київ, 11.VII 1957, 4).

3. перен. З'являтися, виникати (про почуття, настрій і т. ін.). І душа бриніє [бринить] Надією-квітом, І в душі селяться Радощі, як в гіллі Вишень соловейки (Кост., I, 1967, 66).

4. Пас. до селіти.

СЕЛІТЬБА, и, ж., заст. 1. Селище (у 1 знач.). Звелів він негайно запалити млин і дозволив летючим загонам вкупі з татарами сплюндрувати й грабувати

всі окружні селитьби, не милуючи нікого, навіть кішки (Стар., Облога., 1951, 61); Чула [Солом'я] про селитьби втікачів і тільки ждала, щоб Остап трохи очунав (Коцюб., I, 1955, 380).

2. Ділянка землі біля будинку, зайнята городом, садом; садиба. У неї була й хата слава, і селитьба, і скрині такі на колесах, що було перешилишся та й дна рукою не дістанеш (Вовчок, I, 1955, 279); — Аби хоч були сакі-такі статки. А то ж всієї землі — одна селитьба, та й то вузька, наче пілка (Стельмах, I, 1962, 222).

3. рідко. Будинок, оселя (у 2 знач.). Разом обойко перебігли вони темні сади, де рожеві квіти пахли й вода дзюрчала й разом никали попід селитьбами турецькими (Вовчок, I, 1955, 335).

СЕЛИЩАНИН, а, ч., рідко. Житель селища.

СЕЛИЩАНСЬКИЙ, а, е, рідко. Прикм. до селищанин. Селищанська молодь.

СЕЛИЩЕ, рідко **СЕЛІЩЕ**, а, с. 1. Населений пункт у сільській місцевості; село. Дніпро, Україну згадаєм, Веселі селища в гаях, Могили-гори на степах — І веселенько заспіваєм... (Шевч., II, 1963, 424); Тихо в гаї і в селищі, Спить ще оболонь, Вже погас у попелищі Наш нічний огонь (Фр., XIII, 1954, 179); На значній віддалі від шосе Брянський і Черниш помітили дахи гірського селища (Гончар, III, 1959, 89); // Місце розташування кочівників, будівельних загонів, розвідувальних партій і т. ін. У пишній зелені луків за чверть години виросло селище з легких юрт (Тулуб, В степу., 1964, 113); Для вивчення Антарктики Радянський уряд організував там добре устатковану станцію, де за короткий строк виросло ціле селище «Мирний» (Наука., 8, 1956, 24).

2. Населений пункт міського типу, розташований поблизу міста або фабрики, заводу тощо. Було вже нерано. Селище тонуло в темряві. Тільки шахта і естакада рясно світилися вогнями (Ткач, Плем'я., 1961, 215); Поблизу тісно скупчилися хатки старого робітничого селища (Шовк., Інженери, 1956, 5); На місці сучасних сіл поступово створюватимуться впорядковані селища міського типу, в яких використовуватимуться досягнення сучасного комунального і культурно-побутового обслуговування (Ком. Укр., 1, 1968, 26).

3. архл. Залишки стародавнього неукріпленого поселення. У зв'язку з рухом сарматів на захід повертають увагу городища і селища нижнього Дніпра (Археол., VIII, 1953, 63).

4. заст. Поселення (у 2 знач.). — Ми сюди на селище прийшли, у земляни пишемося любцівські (Вовчок, I, 1955, 193).

5. рідко. Місце, де колись було село. Як ото пройшла чутка по всій Україні, по Волині і Подолії, що Палій скликав людей на старі українські селища, то і посунулись до Хвастова [Фастова] люди з усіх усюд (Морд., I, 1958, 135).

СЕЛІЩЕ див. селіще.

СЕЛІЩНИЙ, а, е. Прикм. до селіще 1, 2. Простували [шахтарі] до кам'яного будинку, в якому містилася селищна Рада депутатів трудящих і біля якого стояли вже підводи (Панч, I, 1956, 362); При клубі працює університет здоров'я, яким керує головний лікар селищної лікарні (Рад. Укр., 15.XI 1960, 4); Як розтяг баян Микола, селищний музика, згуртувалася довкола вся рідня велика (Уп., Вітчизна миру, 1951, 37).

СЕЛІТРА, и, ж. Назва азотнокислих солей натрію, калію, амонію, кальцію і т. ін., які використовують для виготовлення вибухових речовин, для добрив, при засолюванні м'яса та ін. В льоху пахло важким духом селітри й сірки (Стар., Облога., 1961, 79); На Україні

[в XVII ст.] видобували дуже багато селітри, на яку був великий попит (Іст. УРСР, I, 1953, 284); Коноплі підживили селітрою з розрахунку 1 центнер на гектар (Наука., 10, 1956, 25); Натрієва селітра; Кальцієва селітра.

СЕЛІТРОВАР, а, ч. Той, хто виготовляє селітру.

СЕЛІТРОВАРІННЯ, я, с. Виготовлення селітри. Ряд указів російського уряду був спрямований до збільшення селітроваріння на Україні (Іст. УРСР, I, 1953, 312).

СЕЛІТРОВАРНЯ, і, ж. Місце, де виготовляють селітру.

СЕЛІТРОВИЙ, а, е. Прикм. до селітра. Численні селітрові майданчики — дрібні підприємства з кількома робітниками і примітивним устаткуванням — були розташовані головним чином у південних полках і на Слобідській Україні (Іст. УРСР, I, 1953, 312).

СЕЛІТРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Піддавати щось хімічній обробці для одержання селітри або додавати селітру до складу чого-небудь.

СЕЛІТРЯНИЙ, а, е. Прикм. до селітра; // Признач. для виготовлення селітри. Під горою селітряну поташню.. заклали втікачі порохнярі з Перемишлянського староства (Ле, Хмельницький, I, 1957, 306).

СЕЛЮ, а, с. 1. Населений пункт (звичайно великий) неміського типу, жителі якого займаються перев. обробітком землі. Мов оазис, в чистім полі Село зелене (Шевч., II, 1963, 172); Ось під нами Черемош ізвився.. Над ним в святочному спокою Гріється мале село гуцульське (Фр., XIII, 1954, 329); Все село було видко, як на долоні, з усіма білими хатами, з клунями, з церквою, з садками й вербами (Н.-Лев., II, 1956, 196); Великі перетворення сталися в селах України. Замість старих, приземкуватих хатинок виросли в них добре впорядковані будинки на дві-три, а то й чотири кімнати. З'явилися нові школи, лікарні, магазини (Рад. Укр., 24.II 1962, 3).

◇ Крикнути на все село див. крикнути; Піти з торбами по селю див. піти.

2. Сільська місцевість взагалі. Соціал-демократія, в усякому разі, повинна зробити все для розвинення свідомості найширших верств селянства, для розуміння ними класової боротьби, яка відбувається на селі (Ленін, 15, 1971, 76); Село цікавить його [І. Франка] не з етнографічного боку, як попередніх письменників, він не ідеалізує сільського життя (Коцюб., III, 1956, 36); Широке застосування техніки докорінно змінило обличчя села, технічний рівень життя населення (Хлібороб Укр., 6, 1969, 36).

3. збірн. Жителі села, сільської місцевості. Опріч дівчат, приходили провідувати Оксану і жінки, і молодіці, бо Оксану усі селом любили (Кв.-Осн., II, 1956, 444); Одірвали [рідних] від Кармеля, укинули його у візок і повезли шляхом, а все-усе село знялося, наче рій, і гудучи дивилося услід (Вовчок, I, 1955, 362); Половина села не орала й не сіяла того року (Н.-Лев., II, 1956, 260); Несподівано прийшов Василенко, якого вже розшукувало все село (Стельмах, II, 1962, 363); Щоранку чередник піднімав село на ноги (Томч., Жменяки, 1964, 199).

СЕЛЮК, а, ч., розм. Житель села. [С к у л ь п т о р з п е р е д м і с т я (до жерця):] Коли б ти чув, що там селюк той плів! (Показує вгору на селянина) (Л. Укр., II, 1951, 521); Учився він разом із нами, селюками, колись у містечковій п'ятилітці, з нами ж і товаришував (Вас., Вибр., 1950, 29); Як селюк, що виріс у глушині, Улас відчував розгубленість перед великим містом і зовсім не знав, як себе поводити в ньому (Тют., Вир, 1960, 51).

СЕЛЮХ, а, ч., діал. Селюк. Він був тип міського хлопця, повна супротивність того несмілого та боязливо-го селюха, яким був я (Фр., IV, 1950, 207); Я з тим і не

таюся, що я простий селюх (Март., Тв., 1954, 213).

СЕЛЮЦТВО, а, с., розм. Властивість за знач. селюцький. Війна була для мене великою школою.. Тут я й змужніла у воєнних димах та в походах, тут я й позбулась начисто свого селюцтва — ну, тієї мужицької неповороткості, несміливості, пасивності й недотепності (Козл., Сонце., 1957, 20).

СЕЛЮЦЬКИЙ, а, е, розм. Прикм. до селюк; // Власт. селюкові. Була в ньому сила, але і в ній було щось селюцьке, важке, неотесане (Гончар, Людина., 1960, 50).

СЕЛЮЧА, ати, с., розм. Селянська дитина. В коридорах та по класах..метушаться школярі. Найбільш — повновиденькі, свіжі, як яблука, чепурненькі селючата з привітними очима та з м'якою степовою мовою (Вас., I, 1959, 313).

СЕЛЮЧКА, и, ж., розм. Жін. до селюк. Хазяйка зараз же поставила її за роботу до печі. Кілька разів наляла, що селючка і нічого не тямить, хоч Левантина робила все, як треба (Гр., II, 1963, 262); Враз відчула себе [Наталя] поруч з ним маленькою, мізерною, звичайною селючкою, яка тішила себе самообманними почуттями вищості над усім і всіма (Збан., Сеспель, 1961, 421).

СЕЛЮЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до селюк.—Як же—ми без тебе вдаватимем кумедій? Коли б цей селючок..—І Данило кивнув на Михайлика. — Якби він погодився до нас пристати... то, може, як-небудь і впоралися б (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 362).

СЕЛЯВА, и, ж., іхт. Те саме, що шемай.

СЕЛЯНИ див. селянин.

СЕЛЯНИН, а, ч. (мн. селяни, лян). Житель села, основним заняттям якого є обробіток землі. Він любив землю, як пташка повітря, риба — воду. Та й що варт селянин без землі? Усе одно, що пташка без повітря, риба без води (Коцюб., I, 1955, 110); Використовуючи землю, радянський селянин водночас дбав про неї, бо він свідомий, він культурний, законний її володар... (Вишня, День., 1950, 8); Сучасне повсякденне харчування колгоспників значно краще за святкову їжу селянина XIX століття (Нар. тв. та етн., 5, 1975, 88).

Казенні селяни див. казенний; Комітети незаможних селян див. комітет; Панщанний селянин див. панщаний; Скарббів селяни див. скарббівий.

СЕЛЯНКА, и, ж. Жін. до селянин. Поки перепрягали коні, старенька селянка бабуся внесла нам обід, тривний, смачний і недорогий (Н.-Лев., II, 1956, 391); На станції людей було небагато, здебільшого селянки, що їхали в Борисівку на базар (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 162).

СЕЛЯНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до селянка. Вбога селяночко, співом та сміхом щаслива! Ти до мене, сироти, як сестра, пригорнулась (П. Куліш, Вибр., 1969, 368).

СЕЛЯНСТВО, а, с. 1. У досоціалістичних формаціях — клас перев. дрібних сільськогосподарських виробників, що ведуть індивідуальне господарство; велика експлуатована маса народу. В селянстві бачимо ми головного з можливих союзників пролетаріату в справі довершення боротьби за свободу (Ленін, 13, 1971, 211); Все виразніше звучало в літературі і журналістиці тема кріпосного селянства, вимога змінити його рабське становище, а у Чернишевського, Добролюбова, Шевченка — й вимога повного розкріпачення селянства (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 17); // збірн. Селяни. Мов талії води під теплим подихом весни, річкою текло українське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні — то полягти кістками на вічний спочинок... (Коцюб., I, 1955, 336).

2. У соціалістичній формації — клас трудівників села, об'єднаних у виробничі кооперативи, засновані на

суспільній кооперативній власності, колективній праці, вільній від експлуатації. Радянське колгоспне селянство — це нове селянство, яке народилося і виросло в результаті здійснення ленінського кооперативного плану (Ком. Укр., 12, 1969, 7).

СЕЛЯНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до селянин. ..конфіскація поміщицьких земель і повна перемога селянської демократії означає максимум можливої при капіталізмі швидкості розвитку продуктивних сил (Ленін, 15, 1971, 71); Вже почали розходитися, коли тут при вході на цвинтар появилася селянська процесія (Кобр., Вибр., 1954, 188); // Який походить із класу селян або живе в селі. Підпанок зріс між селянськими дітьми, зазнав доволі всякого лиха (Н.-Лев., I, 1956, 131); Скинення царя і самодержавства ми, вчителі, селянські сини, чиновники дев'ятого класу, зустріли з величезною радістю (Довж., I, 1958, 15); Він побачив молодого селянського парубка (Мик., II, 1957, 344); // Належний селянинові, селянам. На стрісі, край угла селянської хати, Сів ворон та й кряче, недолю віщує (Фр., XII, 1954, 94); Посипались на стіл селянські мідяки, і отець Миколай невдоволено пробубонів: — Забувають анциболоти про святу церкву (Стельмах, I, 1962, 414); // Власт. селянинові, селянам. В її брунатне обличчя, схоже на суху зморшкувату грушу, навіки залягла селянська доброта (Стельмах, I, 1962, 232); // Вигот., зробл. селянином, селянами. У відрі стоїть глек з молоком, сир у капустаному листі, біла селянська паляниця (Ю. Янов., I, 1954, 61); Глухо ознули за цвинтарем фортешні гармати, коли на довгих сувоях селянського полотна плавно спускали труну в могилу (Тулуб, В степу., 1964, 189); // Який звичайно вживають, використовують, носять і т. ін. селяни. Хліб та вода — селянська (козацька) їда (Укр. присл., 1963, 62); Їх [втікачів] привезено селянським возом під конвоєм двох стражників (Смолич, II, 1958, 58); — На, на, забирай! — охоче погодився Маковей, сам викидаючи з тачанки румунове багатство: ковдру, ранець, облізлу смушеву селянську шапку. — Мені, крім коней, нічого не треба! (Гончар, III, 1959, 73); // Признач. для селян. Коли іншим приходили спадки, коли інші добували хитрі гроші, продавали чортів душу, він покнадіявся на своє здоров'я, на свої руки і горду вдачу, він не продав чортів душу, але мало не всю силу заклад у селянський банк (Стельмах, II, 1962, 110); Зростання тиражу селянських газет і зростання сількорівського руху висував селянську пресу як одно з могутніх знарядь проведення політики партії на селі (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 307).

СЕЛЬ, ю, ч., геол. Короткочасний бурхливий паводок на гірських річках із великим вмістом намулу та уламків гірських порід. Особливим видом поведень у горах в селі. Селеві потоки змивають величезні маси ґрунту і гірських порід (Знання., 4, 1971, 10).

СЕЛЬБИЩЕ, а, с., заст. Поселення. На цім місці [в Сімферополі] було грецьке сельбище Неаполіс (Вишня, I, 1956, 159).

СЕЛЬВАСИ, ів, мн. Вічнозелені вологі екваторіальні ліси в Південній Америці.

СЕЛЬДЖУК див. сельджукі.

СЕЛЬДЖУКИ, ів, мн. (одн. сельджук, а, ч.). Стародавні туркменські племена, які створили в XI ст. велику державу на завойованих землях Малої та Середньої Азії.

СЕЛЬДЖУЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до сельджукі. В XII віці, як розвалилася сельджуцька монархія і весь Іран порозпадався на багацько самостійних держав., то перська поезія ущерть повна стала панегіризму (Крим., Вибр., 1965, 234).

СЕЛЬКУП див. селькупі.

СЕЛЬКУПИ, ів, мн. (одн. селькуп, а, ч.; селькупка, и, ж.). Північна народність, що живе в Красноярському краї, в Томській та Тюменській областях РРФСР. Кети не схожі на своїх монголоїдних сусідів (селькупів, хантів..) ні зовнішнім виглядом, ні мовою (Знання., 8, 1969, 28).

СЕЛЬКУПКА див. селькупі.

СЕЛЬКУПСЬКИЙ, а, е. Прикм. до селькупі. Селькупська мова.

СЕЛЬНИЙ: ◇ Сельний крин, заст.: а) дика польова лілія. *У порівн. Облизавсь старий котюга, І розпустив слини, І пазурі простягає До Самантянині, Бо була собі на лихо Найкраща меж ними, Меж дівчатами; мов крин той Сельний при долині — Меж цвітами (Шевч., II, 1963, 94); б) символ чистоти, юності, краси.

СЕЛЬТЕРСЬКА, рідко: △ Сельтерська вода — те саме, що Зельтерська вода (див. зельтерська). З великою натугою Юля закінчила десять класів і на запитання батьків, чи хоче вчитися, відповіла, що жадає торгувати на вокзалі сельтерською водою (Тют., Вир, 1964, 450).

СЕМА, и, ж., лінгв. Смысловая одиниця.

СЕМАНТИКА, и, ж. 1. Значення мовних одиниць — окремих слів, фразеологізмів, складових частин слова тощо. Спільним у семантиці всіх дієслівних утворень є вираження динамічної ознаки у її стосунку до діяча і до об'єкта дії (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 299); Семантика слова — річ нестала. Вона змінюється в часі, не кажучи вже про те, що відбувається зі словом при перенесенні його в іншу мову (Пит. перекл., 1957, 29).

2. Те саме, що семасіологія.

▲ Логічна семантика — розділ математичної та формальної логіки, що вивчає взаємовідношення між виразами мови і позначуваними ними поняттями чи судженнями.

СЕМАНТИЧНИЙ, а, е. Прикм. до семантика. Дієслова з різними суфіксами основи, тобто структурно різноманітні, виявляються близькими в семантичному плані (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 301); Про багатство лексики «Енеїди» свідчить уже той факт, що в цьому творі представлено близько 7 тисяч слів найрізноманітніших семантичних груп (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 149).

▲ Семантичний ідеалізм — у сучасній буржуазній філософії — суб'єктивно-ідеалістичний напрям, за яким центральною проблемою філософії є проблема мови, аналіз відношення між знаком (словом) і його змістом.

СЕМАСІОЛОГ, а, ч. Фахівець із семасіології.

СЕМАСІОЛОГІЧНИЙ, а, е. Прикм. до семасіологія. Семасіологічні дослідження.

СЕМАСІОЛОГІЯ, і, ж. Розділ мовознавства, що вивчає лексичні значення мовних одиниць — окремих слів, фразеологізмів і т. ін. та зміни цих значень.

СЕМАФОР, а, ч. 1. зал. Сигнальний пристрій на залізничній колії, положення крила або вогні якого показують машиністові, чи вільна колія. Потяг надходив до міста. Пустив семафор його на станцію (Ю. Янов., I, 1958, 71); Блиснули вогні семафорів іздалеку (Мик., I, 1957, 180); Над рейками підвів білосніжне плече семафор (Кучер, Зол. руки, 1948, 221); *Образно. Хороше це, знати позну силу своїх двадцяти трьох років, бачити, як на всіх шляхах для тебе відкрилися семафори, куди хочеш, туди йдеш, і буде удача (Собко, Нам спокій., 1959, 15); *У порівн. Обабіч дороги бовваніли начебто ті самі ферми, заретушовані сивим дощем, з журавлями колодзів, піднятими, як семафори (Гончар, III, 1959, 182).

2. мор. Спосіб зорової сигналізації, яка здійснюється прапорцями, зміною положення рук; // Спеціальний апарат, що встановлюється на березі для сигналізації суднам. Береговий семафор.

СЕМАФÓРИТИ, рю, риш, недок., розм. Подавати сигнали семафором (у 2 знач.). *Він скочив на ніс [шхуни] і почав семафорити, викликаючи пароплав на допомогу* (Трубл., Шхуна., 1940, 271).

СЕМАФÓРНИЙ, а, е, зал., мор. Прикм. до семафóр. Вони вийшли на колію неподалік од станції, причому Гейнц спіткнувся об семафорні дроти й мало не розбив собі обличчя, впавши просто на рейки (Загреб., Європа 45, 1959, 256); *Він стояв на палубі і вимагував прапорцями, оволодіваючи семафорною азбукою, яку повинен знати кожний моряк* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 120).

СЕМАФÓРНИК, а, ч. 1. зал. Залізничник, який управляє семафором.

2. мор. Той, хто передає і приймає сигнали по семафору.

СЕМЕНА́СТИЙ, а, е, розм. 1. Те саме, що сім'яни́стий¹. *Семенастий півень*.

2. З темними дрібними цяточками; пістрявий.

СЕМЕНИ́СТИЙ, а, е, розм. Те саме, що семенáстий 2. В її голові складались різноманітні плани, як наскребти ще грошей. Можна, наприклад, продати семенисту курку, а то й ту, яка з чубчиком... (Донч., ІІІ, 1956, 93).

СЕМЕНО́, á, с., заст. Сім'я (у 1, 2 знач.). Як добре, що саме Мартинко в сином бойової подруги Наливайка, якій судила доля сіяти семено ненависті до пана, семено братньої любові до російського народу (Ле, Хмельницький, І, 1957, 136).

СЕМЕРИ́К, á, ч., заст. Предмет, який складається з семи однакових частин; // Сім пар волів.

СЕМЕРИ́ЦЯ, і, ж., заст. Семерик.

СЕМЕРИ́ЧНИЙ, а, е. Який складається із семи одиниць, частин, предметів.

СЕМЕРКО́, невідм., числ. кільк., розм. Те саме, що се́меро. *Семерко дітей усякої масті, але однаково обдертих і без шапок хлипали та заводили на всі голоси* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 70).

СЕМЕРО́, сімóх, числ. кільк. Збірн. до сім. Один із сошкою, семеро з ложкою (Укр. присл., 1963, 69); *Недалеко від свого села її перестріло семеро хворих людей* (Стельмах, І, 1962, 576); *Бабця робила суворе лице й буркотіла: — Бігав [Маруся] світами не знати де... а ми їй тут маємо семеро обідів наставляти* (Хотк., ІІ, 1966, 48); *Семеро сухоребрих шкап спотикається по бруку* (Вас., І, 1959, 183).

СЕМЕРЯ́ГА див. семиря́га.

СЕМЕРЯ́ЖКА див. семиря́жка.

СЕМЕ́СТР, у, ч. Половина навчального року у вищих та спеціальних середніх навчальних закладах. *Восени 1880 р. був я знов у Львові і відвідував у зимовому семестрі університет* (Фр., І, 1955, 36); *Трапилось так, що Полю позбавили на семестр стипендії: вона одержала трійку з іноземної мови* (Автом., Щастя., 1959, 8).

СЕМЕСТРОВИ́Й, а, е. Який відбувається протягом або в кінці семестру. *Семестровий залік*.

СЕМИ... Перша частина складних слів, що означає: який має сім однакових одиниць, предметів, ознак і т. ін., який є мірою у сім одиниць, напр.: се́ми б а́р в - ний, се́ми ме́тр о́вий, се́ми пе́лю ст к о́вий, се́ми по́вер х о́вий і т. ін.

СЕМИБО́РСТВО, а, с. Легкоатлетичні змагання з семи видів спорту.

СЕМИГОДИ́ННИЙ, а, е. 1. Який триває сім годин. *Семигодинний робочий день; // Розрахований на сім годин. Всі комуністи, які працюють безпосередньо на виробництві, щозміни виконують семигодинне завдання за шість годин* (Ком. Укр., 8, 1963, 24).

2. Який починається, вирушає або прибуває о сьомій годині (про кіносеанс, поїзд і т. ін.).

СЕМИГРА́ННИЙ, а, е. Який має сім граней. *Колиба — старовинне лісове житло лісорубів.. Колиба була семигранна, — в такій спало двадцять чоловік* (Мас., Під небом., 1961, 89).

СЕМИГРА́ННИК, а, ч. Геометричне тіло, яке має сім граней.

СЕМИГРИ́ВЕНИК, а, ч., розм., заст. Монета вартістю в двадцять копійок. *Знов прикажчик забігав по Одраді, вигукуючи: — Хто хоче стати по два семигривеники на жнива? (Мирний, ІV, 1955, 246); — От що, Захаре: візьми оцього семигривеника та бігай [біжи] ..за пивом* (Крим., Вибр., 1965, 416); *— Даю два злотих [за рибу], більше ні копійки! — кладе свою ціну Лукаш. — За два семигривеники, дядьку, віддамо!* (Стельмах, І, 1962, 436).

СЕМИГРИ́ВЕННИЙ, ного, ч., розм., заст. Семигривеник. *Гурки [огірки] семигривенний за сотню* (Сл. Гр.).

СЕМИДЕ́НКА, и, ж., розм. Проміжок часу, що дорівнює семи дням.

СЕМИДЕ́ННИЙ, а, е. Який триває сім днів. *Семиденний термін; // Розрахований на сім днів. Семиденний запас їжі; // Якому минуло від народження сім діб. Семиденна дитина*.

СЕМИДІ́Л, а, ч., розм. Той, хто береться виконувати одночасно багато справ, не завершуючи жодної.

СЕМИДІ́ЛЬНИК, а, ч., розм. Те саме, що семиді́л.

СЕМИДІ́ЛЬНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до семиді́льник.

СЕМИДІ́ЛУХА, и, ж., розм. Те саме, що семиді́льниця. *Невже ти семиділуха?* (Номис, 1864, № 10012).

СЕМИЗІ́Р'Я, я, с. Сім видимих зірок у сузір'ях Великого та Малого Воза. *Дивиться Христинка на зоряне поле, на Чумацький віз.. І вона згадує, як іще дід Дунай розповідав їй про це велике семизір'я...* (Стельмах, І, 1962, 576).

СЕМІКЛАСНИ́Й, а, е. Який має сім класів. *Мої діти вчаться в семикласній школі* (Гончар, І, 1954, 490); *// Розрахований на сім класів. Семикласна освіта*.

СЕМІКЛАСНИ́К, а, ч. Учень сьомого класу. *Семикласники весело привіталися, поглядали на мене з зацікавленням, по очах бачив — радіють* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 360).

СЕМІКЛАСНИ́ЦЯ, і, ж. Жін. до семикласник. *Через деякий час в накурене, надимлене цигарками приміщення робіткому вбігав задихана семикласниця Ніна Чумак* (Гончар, Тронка, 1963, 106).

СЕМІКРА́ТНИЙ, а, е. Збільшений у сім разів, помножений на сім; *// Який відбувається, здійснюється сім разів. Семикратне зниження цін*.

СЕМІКУ́ТНИЙ, а, е. Який має сім кутів. *Семикутна фігура*.

СЕМІКУ́ТНИК, а, ч. Геометрична фігура, ламана гранична лінія якої утворює сім кутів.

СЕМІЛЕ́МІШНИЙ, а, е. Який має сім лемешів. *Семилемішний плуг*.

СЕМІЛІ́ТКА, и, ж. 1. Те саме, що семирі́чка 1. *Прошли роки, і він пішов до школи, закінчив семилітку* (Гірник, Сонце., 1958, 102).

2. розм. Дівчинка семирічного віку. *Я звернула увагу на тоненьку біляву дівчинку семилітку* (Л. Укр., ІІІ, 1952, 612).

3. Те саме, що семирі́чка 2.

СЕМІЛІ́ТНИЙ, я, в. Те саме, що семирі́чний. — *Спи, Пилипку, спи!.. Розгулявся Морозенко! ..Так звечора.. казала Катря Зайчиха своєму семилітньому синові* (Мирний, ІV, 1955, 286); *Мирон підходить до ліжка... прикривав босі ноженьята семилітнього верхолаза Гнатка* (Стельмах, І, 1962, 378).

СЕМІЛІ́ТОК, тка, ч. і ж., розм. Дитина семирічного віку. *В тім селі вдова жила, А у вдови дочка була І*

син семиліток (Шевч., II, 1953, 49); Марта за думками хитає головою, а її найменша дочка — семиліток Варка грається з дітворою коло сусіднього двору (Кос., Новели, 1962, 63); Дайте мені на рік дітей-семилітків, байдужих до слова, до краси в навколишньому світі й у самих себе — і вони повернуться до Вас з вогниками думки, глибоко особистими, неповторними (Літ. Укр., 28.IV 1970, 2).

СЕМІЛІТТЯ, я, с. Те саме, що семиріччя.

СЕМІМІЛЬНИЙ, а, е. Який має довжину сім миль.

◇ Семимільними кроками йти (просуватися і т. ін.) — йти, просуватися і т. ін. дуже швидко. Ми живемо у вільному від влади буржуазії і поміщиків соціалістичному суспільстві, яке семимільними кроками йде вперед, до комунізму (Про багатство л-ри, 1959, 90); Якими семимільними кроками йде розвиток техніки в наші часи! ..Перший літак ледве подолав надокоеанський простір за 16 годин, а зараз ми наближаємось до берегів Америки на повітряному кораблі-велетні після восьмигодинного перельоту (Дмит., Там, де сяє..., 1957, 43).

СЕМІМІСЯЧНИЙ, а, е. Який триває сім місяців; // Якому минуло сім місяців від зачаття (про плід в утробі матері, про недоношену дитину). Семимісячний зародок; Мартоха і її рідня забідкалися, що дитя семимісячне, почали його вигрівати в рожевому пшеничному грисі (Стельмах, Хліб..., 1959, 136); // Якому минуло сім місяців від народження; // Розрахований на сім місяців. Семимісячна програма.

СЕМІПІЛКА¹, и, ж., розм. Спідниця із семи пілок, семи полотнищ. З хати виходить літня молодиця.. Вона в домотканій вишиванці і чорній семипілці (Літ. Укр., 25.VI 1968, 1).

СЕМІПІЛКА², и, ж., розм. Те саме, що семипілля. Раніше в господарстві була семипілка.. А Микола Коробенко доводив на засіданні правління, на загальних зборах, що десятипільна сівозміна дає можливість краще розмістити зернові й технічні культури (Хлібороб Укр., 2, 1968, 11).

СЕМІПІЛЛЯ, я, с. Система сівозміни з поділом поля на сім ділянок.

СЕМІПІЛЬНИЙ¹, а, е. Який має сім пілок, сім полотнищ. Семипільна спідниця.

СЕМІПІЛЬНИЙ², а, е. Прикм. до семипілля. Мінеральні добрива вносять під усі культури, за винятком ячменю, який іде у семипільній сівозміні після бурякових висадків (Хлібороб Укр., 12, 1969, 9).

СЕМІПУДОВИЙ, а, е, заст. Який важить сім пудів. День і ніч гуркотили на естакадах вози та обливались чорним каторжанським потом вантажники, спотикаючись по трапах з семипудовими ковшами (Гончар, II, 1959, 9).

СЕМІП'ЯДНИЙ, а, е, заст. Який має довжину сім п'ядей. І шабляка, мов гадюка, Й ратище-дрючина, І самопал семип'ядний Повис за плечима (Шевч., I, 1951, 281); Удари запорожців з семип'ядних пицалей.. Димом затягло весь табір (Довж., I, 1958, 259).

СЕМІРАЗОВИЙ, а, е. Здійснюваний (здійснений) сім разів; // Удостоєний якогось звання сім разів. Семиразові чемпіони світу — спортсмени збірної СРСР стали першими володарями призу газети «Советская Россия» (Рад. Укр., 20.I 1972, 4).

СЕМІРІЧКА, и, ж. 1. Неповна середня школа в СРСР, у якій навчалися сім років. Восени, закінчивши семирічку, поїхав я вже в справжнє місто освіти здобувати (Збан., Любов, 1957, 234); // збірн., розм. Учні і вчителі такої школи. Розтягнувшись, наче стрічка — Ось і наша семирічка, Чітко йде П'ятий «Д» — Коля Гай його веде (Мур., Піонер. слово, 1951, 148).

2. Відрізок часу, що триває сім років. Тільки за комсомольськими півками за семирічку мільйон сто

тисяч юнаків і дівчат поїхали будувати і працювати до Сибіру, на Північ, Далекий Схід та інші райони країни (Ком. Укр., 8, 1966, 53); // іст. План розвитку народного господарства в СРСР, розрахований на виконання протягом семи років.

СЕМІРІЧНИЙ, а, е. 1. Який триває сім років; // Розрахований на сім років. Накреслення семирічного плану, який є яскравим виразом назрілих корінних потреб розвитку нашого суспільства, викликали небачений трудовий ентузіазм мільйонів радянських людей (Наука..., 2, 1959, 1).

2. Віком у сім років. Першим, хто помітив той трактор у полі, був молодший син Опанаса семирічний Андрійко (Довж., I, 1958, 79); // у знач. ім. семирічні, них, мн. Діти віком у сім років. Як належить всім семирічним, у цей день [1-го вересня] Галя прокинулася о шостій годині і вже не дала нікому спати (Ів., Таємниця, 1959, 10).

3. Який має сім класів; семикласний. На Україні всі семирічні школи перетворено у восьмирічні (Рад. Укр., 7.VII 1962, 1).

СЕМІРІЧЧЯ, я, с. 1. Відрізок часу, що триває сім років. Лише за минуле семиріччя тут [на Полтавщині] знайдено тринадцять нафтогазових родовищ (Рад. Укр., 27.I 1967, 2); // іст. План розвитку народного господарства в СРСР, розрахований на виконання протягом семи років. Несеш ти [партія] світло й цвіт долинам і узгір'ям, І семиріччя, що ти розпочала, Доби незгасної назветься семизір'ям (Рильський, III, 1961, 310).

2. Річниця чого-небудь, що відбулося або почалося сім років тому. Семиріччя одруження.

СЕМІРЯГА, СЕМЕРЯГА, СЕМРЯГА, и, ж., заст. 1. Домоткане грубе нефарбоване сукно: сірячина. Повбирались [запорожці] у такі жупани, що хоть би й гетьманові, — і все щоб тільки показати перед миром, що запорожцю тії сукна .. все одно, що й семряга (П. Куліш, Вибр., 1969, 78).

2. Верхній селянський одяг із такого сукна; сіряк. Не рік, не два тобі, Іване, Судилося козакувать. Жупан у тебе, звісно, драний, Що семирягою назвать Годиться лучче [краще] (Рильський, II, 1946, 40); — Пане отамане! — А чого тобі, Артеме? — Пане отамане, прийшов якийсь дядько в семрязі (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 543); // перен., розм. Людина, що носить такий одяг, належачи до соціальних низів. Тут Січ стояла, тут гули майдани, димилися козацькі курені, змагались семеряги і жупани, лунали горді і сумні пісні (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 84).

СЕМІРЯЖКА, СЕМЕРЯЖКА, СЕМРЯЖКА, и, ж., заст. Зменш.-пестл. до семир'яга, семер'яга, семр'яга. Своя семеряжка не важка (Номис, 1864, № 9644); Дома, у Січі, ходять [козаки] у семряжках.. а тут жупани на їх будуть (П. Куліш, Вибр., 1969, 77).

СЕМІСАЖЕННИЙ, а, е. Те саме, що семисажнівий. *Образно. А ми будемо жити! Будемо їти семимільними кроками вперед.., розгортаючи широко наші семисажненні крила (Цюпа, Україна..., 1960, 268).

СЕМІСАЖНІВНИЙ, а, е, **СЕМІСАЖНІВОВИЙ**, а, е. Який має розмір, величину сім сажнів.

СЕМІСАЖНІВОВИЙ див. семисажнівий.

СЕМІСВІЧНИК, а, ч. Свічник для семи свічок. Якесь розхристана, в одній сорочці жінка просовувалась крізь натовп ближче до хати і притискала до грудей кривий семисвічник з старого срібла (Коцюб., II, 1955, 178).

СЕМІСОТИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника сімсот.

СЕМІСОТЛІТНИЙ, я, в. Те саме, що семисотрічний.

СЕМІСОТЛІТТЯ, я, с. Те саме, що семисотріччя.

СЕМИСОТНИЙ, а, е: Семисотна верста (верста), *заст.* — верста довжиною сімсот сажнів. *Поспіша* [Уласович], що й коневі не дасть здихнути, і сам, не обідавши, тридцять семисотних верств, іще з гоном, не спочиваючи, переїхав (Кв.-Осп., II, 1956, 154); * У порівн. *Випросталась, як семисотна верста* (Номис, 1864, № 8625).

СЕМИСОТРИЧНИЙ, а, е. Те саме, що сімсотричний. *З'явився могутній паросток на древньому стовбурі, за ним другий.. і розправив плечі семисотричний велет* (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 72).

СЕМИСОТРИЧЧЯ, я, с. Те саме, що сімсотриччя.

СЕМИСТРУННИЙ, а, е. Який має сім струн (про музичний інструмент); // у знач. ім. *семиструнна*, ної, ж., розм. Гітара. *Мов змії, колишуться коси в Софії. Вона семиструнну знімає з стіни. І ось уже голос її шаленів Під стогін сумний басової струни* (Перв., II, 1958, 383).

СЕМИТИЖНЕВИЙ, а, е. Який триває сім тижнів. *Семитижневий відпочинок; // Якому минуло сім тижнів від народження. Семитижнєве дитя.*

СЕМИТИСЯЧНИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника сім тисяч.

2. Який складається із семи тисяч одиниць. *Семитисячне військо; // Який коштує сім тисяч.*

СЕМИТОМНИЙ, а, е. Який складається з семи томів. *Перше семитомне видання [творів Лесі Українки] було здійснено видавництвом «Книгоспілка» в 1923—25 роках* (Літ. Укр., 23.II 1971, 3).

СЕМИТОМНИК, а, ч. Твір або зібрання творів у семи томах. *Видання семитомника — не тільки підсумок творчої діяльності нашого видатного гумориста [Остапа Вишні]; це також свідчення розвитку української сатири та гумору за кілька десятиліть* (Літ. Укр., 4.II 1966, 3).

СЕМИТОННИЙ, а, е. Який важить сім тонн або розрахований на сім тонн вантажу. *Семитонний електро-воз може зробити за зміну 400 тонно-кілометрів* (Наука..., 1, 1963, 13).

СЕМІЯРУСНИЙ, а, е. Який має сім ярусів.

СЕМІНАР, у, ч. 1. Форма групових занять із якого-небудь предмета або теми студентів вузів, учнів середньої школи та ін., що відбуваються під керівництвом викладача. *Ця думка [про атомну енергію] не покидала Максима увесь день, і коли він сидів на семінарі з вищої математики, і коли розв'язував завдання з математичного аналізу, готуючись до заліку* (Рибак, Час..., 1960, 241).

2. Групові заняття, гурток для підвищення кваліфікації, ідейно-політичного рівня. *Софії довелося виїхати до Києва на двотижневий семінар агрономів-дослідників* (Донч., VI, 1957, 380); *Нині вживаються заходи, спрямовані на удосконалення програм і поліпшення організації роботи політичних шкіл, гуртків і семінарів* (Ком. Укр., 7, 1966, 68).

3. *заст.* Семінарист. *Щур — молоденький семінар, у його — білі кучерики й карі під чорними бровами очі, і має він до того кінчати цього року семінарію* (Вас., I, 1959, 228).

4. *заст., діал.* Школа для народних учителів. — *Ова, доходи!! — обізвалася мати. — Хоч би була якою вчителькою при семінарі або сякий-такий титул мала, а то й того нема* (Коб., III, 1956, 141).

СЕМІНАРИСТ, а, ч. 1. Учень семінарії (у 1, 2 знач.). *Семінаристи, їдучи до школи, звернули з дороги на весілля цілою валкою...* (Н.-Лев., I, 1956, 143); — *Двадцять п'ять років тому був я не отець Христофор, а звичайнісінький семінарист. — Чув... А зараз ви звичайнісінький піп* (Довж., I, 1958, 413); *Юрко привітався*

з учителем і підійшов до семінариста (Багмут, Опов., 1959, 20).

2. Той, хто вчився в семінарії, закінчив семінарію. *В тій компанії все більше були семінаристи, хлопці нічого собі, тільки такі трошки загнічені спеціальним вихованням* (Л. Укр., V, 1956, 302).

СЕМІНАРІЙНИЙ¹, а, е, рідко. Прикм. до семінарія. *Засів* [І. Франко] *до семінарійної праці про Лукіяна* (Фр., XVI, 1955, 368).

СЕМІНАРІЙНИЙ², а, е, рідко. Те саме, що семінарський². *У себе, на семінарійній лаві... він вимріявав майбутню любов* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 58).

СЕМІНАРІЯ, ї, ж. 1. Середній духовний навчальний заклад. — *Я знаю вашого попа! Він в семінарії лічити не вмів навіть гроші...* (Вовчок, VI, 1956, 254); *Очистилося місце в Криворівні для молодого о. Василя. Він лише-лише вискочив з семінарії — як тут дають самостійну парохію [парафію]* (Хотк., II, 1966, 9); *Батюшка ще більше бентежиться. Зовуть його Вікентієм, син сільського попа, але нізащо не хотів учитися в духовній семінарії.. Попувати змусили батьки* (Стельмах, I, 1962, 250).

2. У дореволюційній Росії, а також у Галичині — середній педагогічний навчальний заклад. *Зрікшися.. думки про кар'єру, пішов* [Опанас] *зі Львова до Станіславова, скінчив там учительську семінарію* (Фр., IV, 1950, 300); *Він приїхав у село просто з учительської семінарії* (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 61).

3. рідко. Те саме, що семінар 1. — *Професор германістики допитувався вчора, коли принесеш на семінарію свою працю про «Короля Ротера»* (Фр., IV, 1950, 308).

СЕМІНАРСЬКИЙ¹, а, е. Прикм. до семінара 1, 2. *Центральний Комітет партії вказував, що вивчення методів роботи передовиків не можна обмежувати короткочасними курсами і семінарськими заняттями* (Ком. Укр., 6, 1961, 23); // *Який готують для виголошення на семінарі (про доповідь, реферат і т. ін.). Мартович заздрив Франковії посидючості, Стефаник — легкості вислову на письмі, Черемшина — знанню... а ми, студенти, під загрозою іспитів та семінарських робіт, — усьому разом* (Письмен. зблизька, 1958, 15).

Семінарська кімната — приміщення, в якому проводять семінари. *У корпусі Інституту теоретичної кібернетики характерна особливість: на кожному з семи поверхів є по дві-три семінарських кімнати площею сімдесят квадратних метрів* (Знання..., 5, 1966, 1).

СЕМІНАРСЬКИЙ², а, е. Прикм. до семінарія 1, 2. *Семінарські вчителі нас близько не пускали до себе, поводилися як начальство* (Вас., I, 1959, 86); *Учителі знущалися з нього за те, що він складав вірші й видавав семінарський журнал, «Муха» іменованій* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 260).

СЕМІОТИКА, и, ж., спец. 1. Наука про різні знаки й системи знаків (мовні й немовні), які використовують у людському суспільстві для передачі інформації.

2. Розділ медицини, що вивчає ознаки хвороб.

СЕМІРАМІДА, и, ж.: ◇ *Саді Семіраміді див. сад.*

СЕМІРКА, и, ж., *заст.* Полотно, тканина у сім пасом. *Сорочечка, штанці на ньому із семірки, полатані-полатані. Бо — бідняки* (Головко, I, 1957, 94).

СЕМІТ див. семіти.

СЕМІТИ, ів, мн. (одн. семіт, а, ч.; семітка, и, ж.). Група народів, що населяють або населяли Північну та Східну Африку й Передню Азію, до яких належать стародавні вавілоняни, ассірійці, фінікійці та інші, а також сучасні народи: араби, сірійці, євреї, ефіопи.

СЕМІТИЗМ, у, ч. Слово або вислів, створені за зразком будь-якої семітичної мови або запозичені з неї.

СЕМІТИЧНИЙ, а, е. Прикм. до семіти. *Семітичні мови; Семітичні племена.*

СЕМІТКА див. семіти.

СЕМІТОЛОГ, а, ч. Фахівець із семітології. *Як семітолог Кримський підготував до друку двотомну історію хозарів — народу, який жив на низов'ях Волги і на Дону (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 79).*

СЕМІТОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до семітології. *Семітологічні праці.*

СЕМІТОЛОГІЯ, і, ж. Сукупність наук, що вивчають семітську культуру, семітські мови, літературу.

СЕМІТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до семіти. *Їх проводжав.. мужчина, чоловічок середніх літ, підсадкуватий, з лицем безсумнівно семітського типу (Фр., VI, 1951, 461).*

СЕМРЯГА див. семир'яга.

СЕМРЯЖКА див. семир'яжка.

СЕНАТ, у, ч. 1. У Стародавньому Римі — рада старійшин, найвищий орган державної влади. *Непевне вважали свято Патриції-аристократи І мудрий кесарів сенат (Шевч., II, 1963, 286); [І з о р е н:] А де ж тепер ми знайдем оборонця? Ти знаєш сам, що другого немає.. Крім того, ти ж і в Римі силу маєш, є в тебе друзі при дворі й в сенаті (Л. Укр., III, 1952, 295); // збірн. Члепи цієї ради. Цезар Август провадить у бій італійців, Високо став на кормі він, а з ним і народ, і сенат весь (Зеров, Вибр., 1966, 257).*

2. У царській Росії та деяких інших країнах — найвища судово-адміністративна установа. *Приїхавши у Москву, зараз подав я прошеніє [прохання] в І департамент сенату (Стор., I, 1957, 231); Восени уряд розписав вибори до сейму й сенату, і властям не вигідно було устрятати в процес (Козл., Ю. Крук, 1957, 436); Хоч голова сенату невпинно умовляв шахтаря і нагадував, що призначення пом'якшує провину, той ані вухом не повів і тримався свого: не винен (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 325).*

3. У США, Франції та деяких інших капіталістичних державах — верхня палата парламенту. *Американський парламент — конгрес — складається з двох палат.. Верхня палата — сенат — складається з представників штатів (по два від кожного) (Нова іст., 1956, 38).*

4. Приміщення, в якому містяться такі установи.

СЕНАТОР, а, ч. Член сенату; звання члена сенату. *Перед Нероном, Перед Юпітером новим, Молились вчора сенатори І всі патриції (Шевч., II, 1963, 287); Самого короля сенатори, пани та єпископи у руках держали (П. Куліш, Вибр., 1969, 52); Два тижні сенатор Соколов і главоверх Керенський, збираючи сили, не переставали намовляти полки до наступу (Панч, I, 1956, 98).*

СЕНАТОРКА, и, ж., розм. Дружина сенатора.

СЕНАТОРСТВО, а, с. Звання, посада сенатора.

СЕНАТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сенатор. *Натовп сенаторський тут заступає дорогу рибалці (Зеров, Вибр., 1966, 357).*

СЕНАТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сенат; // Пов'язаний з діяльністю сенату; який видає сенат. — *Чорнильна душа була в мене. Опріч казенщини — там губернських та сенатських відомостей — і в руки нічого не хотілось узяти (Коцюб., I, 1955, 461); Сенатський указ.*

СЕНБЕРНАР, а, ч. Порода великих, перев. довгошерстих, собак, а також собака цієї породи. *Сер Ейбл та містер Хо трималися децю спокійніше.. вони ще гаразд не знали, що то таке українські кудлаї. Певне, вони прийняли їх за мирних сенбернарів (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 337); Суліман іноді нагадував Славі великого породистого собаку сенбернара, який спокійно.. вносить тиранію дітей, коли ті тягають його за вуха*

чи їздять на ньому верхи (Вільде, Сестри.., 1958, 400).

СЕНЕГАЛЕЦЬ див. сенегальці.

СЕНЕГАЛКА див. сенегальці.

СЕНЕГАЛЬЦІ, ів, мн. (одн. сенегалець, льця, ч.; сенегалка, и, ж.). Основне населення Сенегалу. *Мінялись мундири, мінялась подоба, замість обдурених Антантою чорношкірих сенегальців та дрібних, схожих на підлітків, греків до бою ставали інші — чорні барони та блідолиці юнкери (Гончар, II, 1959, 384).*

СЕНЕГАЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сенегальці і Сенегал.

СЕНС, у, ч. 1. Суть чого-небудь; зміст. *Ти мусиш признати, що вірші мої, безперечно, Кожен зосібна, відмінні і звуком, і внутрішнім сенсом (Зеров, Вибр., 1966, 148); Данило ще не збагнув як слід самого сенсу пропозиції Флегонта (Смолич, Мир.., 1958, 36); // Те, що відіграє особливу роль, має виняткове значення; сила. Про що саме точно говорить Опанасові Чуприна чи Кравчина, на жаль, ми нічого не можемо сказати.., бо це треба було чути. В цьому весь сенс (Довж., I, 1958, 74).*

2. Розумна підстава; рація (див. рація²). *Експертиза запропонувала деякі зміни в будіванні шлюзів і гідроелектричної [Дніпрельстану]. Останню визнано за доцільне ставити ближче до берега, ніж раніше запроектовано. В цьому є сенс, бо зменшуються скельні роботи і, розуміється, здешевлюється будівництво (Коцюба, Нові береги, 1959, 16); В словах Сидорчука є певний сенс (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 103); — Я ж віддала тобі і серце, і життя, — Маєток свій оддам, долину за тобою.. — До яких ти Речей додумалась! Тут сенсу ані крихти! (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 247); // Доцільність, корисність чого-небудь. Попихуючи сигарою, Колінз уважно читав доповідну записку Горстмаєра про сенс і стан наукових досліджень (Рибак, Час.., 1960, 60).*

◇ **Мати сенс** — те саме, що **Мати рацію** (див. мати²). — *Літератор мав сенс, але це суть не його справи, — подумав і ще раз підкреслив (Рибак, Помилка.., 1940, 73).*

3. Мета, основне призначення чого-небудь. *Ми — покоління, виховане Жовтнем і віддане революції. В цій відданості наш зміст і в ній сенс нашого життя (Сміл., Сад, 1952, 67); Кілька днів тому, коли стався був між ними розрив, думала [Таня] — не переживе. Життя без нього для неї одразу згасло, злиняло, втратило сенс (Гончар, Людина.., 1960, 5).*

СЕНСАЦІЙНИЙ, а, е. Який викликає або здатний викликати сенсацію; розрахований на сенсацію. *На ранок 13 червня 1877 року весь Львів обійшла сенсаційна вість: у Галичині з'явилися соціалісти! (Кол., Терен.., 1959, 253); В романі «Господарство доктора Гальванеску» мова йшла про сенсаційні експерименти буржуазного «ученого» (Смолич, Розмова.., 1953, 27).*

СЕНСАЦІЙНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сенсаційний. *Гонитва за сенсаційністю чужа радянській пресі (Наука.., 3, 1960, 53).*

СЕНСАЦІЙНО. Присл. до сенсаційний; // у знач. присудк. сл. *Це було просто сенсаційно, щоб військово судно таких розмірів зайшло в тихі, неглибокі води їхньої затоки і кинуло якір на видноті в усього степу (Гончар, Тронка, 1963, 36).*

СЕНСАЦІЯ, і, ж. 1. тільки одн. Сильне, приголомшливе враження, яке справляє на громадськість певна подія, яке повідомлення. *Перший лист його до матері.. зробив немалу сенсацію в столярні (Фр., IV, 1950, 210); Недавно виданий томик його віршів під назвою «Хризантеми серця» збив у городі незвичайну сенсацію (Вас., I, 1959, 346); Поява Степана із здобиччю виклика-*

ла в селі сенсацію. Забита медведиця і вагою не уступала корові (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 69).

2. Подія, повідомлення, що, вражаючи чимсь, збуджують багатьох, викликають загальне зацікавлення. Буржуазній пресі діла нема до ідейного змісту внутрішньої боротьби в соціалізмі. Їй би тільки сенсацію.. (Ленін, 23, 1972, 150); Почалася бесіда про сенсації дня, між іншим, про бал, що відбудеться в них із нагоди іменин (У. Кравч., Вибр., 1958, 353); Поміст ураз оточили жадні до сенсацій курортники (Десняк, Опов., 1951, 14); — Забув, пробачте, повідомити. Сенсація, Тарасе Демидовичу. Ніна Горбань повернулася. — Та що ви кажете? (Збан., Малин. дзвін, 1958, 356).

СЕНСИБІЛІЗАТОР, а, ч., спец. Речовина, що викликає сенсибілізацію. Різні сенсибілізатори (в основному це барвенки) роблять фотоматеріали чутливими до різних променів (Наука., 11, 1964, 10); Оптичний сенсибілізатор.

СЕНСИБІЛІЗАЦІЯ, і, ж. 1. фізл. Біологічний процес, унаслідок якого підвищується чутливість організму щодо повторної дії на нього чужорідних речовин. Тепер більшість дослідників додержується алергічної теорії походження бронхіальної астми, за якою причина виникнення бронхіальної астми полягає у підвищенні чутливості (сенсибілізації) організму при повторному вастосуванні деяких речовин (Фізіол. ж., VI, 6, 1960, 777).

2. фот., кін. Підвищення чутливості до світла фотографічних пластинок, паперу та плівок додаванням до фотоемульсії спеціальних речовин.

СЕНСИБІЛІЗОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до сенсибілізувати.

СЕНСИБІЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Викликати сенсибілізацію.

СЕНСИБІЛІЗУЮЧИЙ, а, е, спец. Дієпр. акт. теп. ч. до сенсибілізувати; // у знач. прикм. Сенсибілізуючі речовини сироваток можуть поглинатися фагоцитами (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 138); Сенсибілізуюча властивість; Сенсибілізуюча ін'єкція.

СЕНСИТИВНИЙ, а, е, спец. Чутливий.

СЕНСИТИВНІСТЬ, ності, ж., спец. Властивість за знач. сенситивний.

СЕНСИТОМЕТР, а, ч. Прилад для вимірювання чутливості світлочутливих матеріалів.

СЕНСИТОМЕТРІЯ, і, ж. Вчення про вимірювання чутливості світлочутливих матеріалів.

СЕН-СІМОНІЗМ, у, ч. Вчення французького соціаліста-утопіста другої половини XVIII — початку XIX ст. Сен-Сімона та його послідовників.

СЕН-СІМОНІСТ, а, ч. Прихильник, послідовник сенсімонізму.

СЕН-СІМОНІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до сенсімонізму й сенсімоністів.

СЕНСОРНИЙ, а, е, спец. Пов'язаний з чуттям, з органами чуття. Високо автоматизовані сенсорні та моторні навички — це основа майстерності кожного шофера (Знання., 11, 1968, 21); Сенсорний рефлекс.

СЕНСУАЛІЗМ, у, ч. Напрямок у філософії, який визнає відчуття єдиним джерелом пізнання. Кладучи в основу своїх дидактичних принципів філософію сенсуалізму, Я. А. Каменський прийшов до ряду думок, правильних в основі (Наука., 4, 1957, 28).

СЕНСУАЛІСТ, а, ч. Прихильник, послідовник сенсуалізму. Титуловано його [Григорія Сковороду] і українським Сократом, і українським Платоном, .. називано і дійстом, і пантеїстом, і сенсуалістом (Літ. Укр., 4.XII 1962, 3).

СЕНСУАЛІСТИЧНИЙ, а, е, філос. 1. Стос. до сенсуалізму й сенсуалістів. Сенсуалістична концепція.

2. Те саме, що сенсуальний.

СЕНСУАЛЬНИЙ, а, е, філос. Заснований на власному чутті, відчутті. Микола Бажан сприймає світ предметно. Він не тільки образно відтворює бачене, а й осмислює його, дає свою думку. Отже, у нього сенсуальне сприймання підкорене стрункості думки (Вітч., 3, 1967, 199).

СЕНСУАЛЬНІСТЬ, ності, ж., філос. Властивість за знач. сенсуальний.

СЕНТЕНЦІЙНИЙ, а, е. Який містить у собі сентенцію; повчальний.

СЕНТЕНЦІЙНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. сентенційний.

СЕНТЕНЦІЙНО. Присл. до сентенційний.

СЕНТЕНЦІЯ, і, ж. Вислів повчального характеру. Балабута ще довго виливав свої думи та сентенції, доки його сон не зміг (Н.-Лев., III, 1956, 132); Саадіві слова, чи то будуть сентенції, чи то цілі вірші, не сходять у всіх людей з уст, наче якісь прислів'я (Крим., Вибр., 1965, 237); У короткому вірші мусить обов'язково бути стисла, виразна і викинчена думка: вона мусить стати якимось узагальненням, образом чи бодай маленькою філософською сентенцією (Мас., Життя., 1960, 141); Шульга продовжував дотримуватись своєї улюбленої сентенції: «Вчений без власної мислі наче хмара без дощу» (Рибак. Час., 1960, 734).

СЕНТИМЕНТАЛІЗМ, у, ч. 1. Літературний напрям другої половини XVIII — початку XIX століття, що розвивався як заперечення класицизму, характеризувався особливою увагою до індивідуального духовного світу людини, до природи і водночас відзначався ідеалізацією дійсності та надмірною чутливістю в її зображенні. Засуджуючи класицизм, сентименталізм, Павлик підкреслював вагу натуральної, тобто реалістичної школи, боровся за реалістичний напрям у літературі (Рад. літ-во, 2, 1958, 74); Як прихильник повднання реалістичного зображення дійсності з сентименталізмом, Квітка-Основ'яненко у своїх сентиментально-реалістичних повістях прагне не тільки показати побут села, а й розчулити читача благородними рисами героїв (Іст. укр. літ., I, 1954, 173).

2. Те саме, що сентиментальність. Ворог усякого сентименталізму, він поглядав на світ холодним оком анатома (Фр., II, 1950, 292); — Ви не думайте, що я не розумію ваших найкращих побажань, продиктованих.. відсутністю певних знань і сентименталізмом (Чаб., Стоїть явір., 1959, 173).

СЕНТИМЕНТАЛІСТ, а, ч. 1. Прихильник, послідовник, представник сентименталізму (у 1 знач.). Буржуазна критика заплутала питання про творчий метод Квітки-Основ'яненка, якого вважали сентименталістом, продовжувачем традицій Карамзіна (Рад. літ-во, 18, 1955, 23).

2. Той, хто виявляє надмірну чутливість до кого-, чого-небудь. Ах, як ненавиджу я сам себе часами. Бо я сентименталіст, я дивлюся на все очима такої людини, яка ненавидить біль і нерозривно зв'язана з болем (Ірчан, II, 1958, 148).

СЕНТИМЕНТАЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до сентименталізму (у 1 знач.). Сентиментальний напрям у літературі; Сентиментальний роман.

2. Здатний легко розчулитися; надмірно ніжний у вияві почуттів. Вона була капризна, палка, сентиментальна і стара (Коцюб., I, 1955, 408); [Я р ч у к:] Ви трохи жорстока, але така ви мені й подобається. Життя не терпить м'яких, сентиментальних людей (Мик., I, 1957, 407); // Власт. надмірно чутливій людині; який свідчить про надмірну чутливість. Його очі заискрилися живою радістю, і хоча зовсім не мав сентиментальної

вдачі, то проте в пориві гарячого чуття притулив монету до уст і поцілував її (Фр., II, 1950, 247); Рано вмерла в Юрка сентиментальна дитяча уява про лицарство (Коз., Вибр., 1947, 105); // Який характеризується, відзначається надмірною чутливістю. *Захищаючи Котляревського від обвинувачень у сентиментальному, фальшивому змалюванні народного життя, він [І. Франко] рішуче відстоював погляд на «Наталку Полтавку» як на значне досягнення реалізму того часу* (Рад. літ-во, 5, 1968, 58); // *Пройнятий надмірною чутливістю. — Не місце на сентиментальні розміркування там, де треба рятунку...* (Коцюб., I, 1955, 222); — *Мати померла під тином, а ти собі жив та жив, писав сентиментальні романи про чорнії брови, карії очі* (Кол., Терен., 1959, 42).

СЕНТИМЕНТАЛЬНИЧАТИ, аю, аеш, недож., розм., рідко. Бути сентиментальним (у 2 знач.), виявляти надмірну чутливість; // *перен.* Ставитися до кого-небудь надмірно м'яко, поблажливо.

СЕНТИМЕНТАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. сентиментальний 2. *Побачивши Черниша, боєць зворушився до сліз. Ніде правди діти, він був-таки дуже м'який, до сентиментальності ніжний, цей вусатий вінничанин* (Гончар, III, 1959, 216).

СЕНТИМЕНТАЛЬНО. Присл. до сентиментальний 2. *Мадам Шмідтова.. сентиментально зітхнула, піднявши очі вгору* (Н.-Лев., III, 1956, 238); *Михайло Михайлович сміється сам з своєї сентиментальності. Немов він повернувся до своєї молодості, навіть до дитинства, коли був закоханий у значно старшу за себе дівчину і подитячому сентиментально мріяв про зустріч з нею...* (Сміл., Сад, 1952, 311).

СЕНТИМЕНТАЛЬЩИНА, и, ж., зневажл. Надмірна сентиментальність. *Ще іноді від гри деяких акторів відгонить присмаком сентиментальщини, яку наївні люди не так давно намагалися видавати мало не за особливості української сцени* (Мист., 1, 1955, 20); // Сентиментальні вчинки, розмови.

СЕНТИМЕНТИ, ів, мн., розм. Вияв надмірної чутливості. *Незламні ми. Без зайвих сентиментів ідем на бій, як наші йшли брати* (Сос., I, 1957, 474); *Уваги до всього доброго, красивого віділила мати й мені.. І як досадно бував, що таку любов дехто вважав пережитком чи сентиментами* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 10); — *Сентименти! — буркнув Михайло, коли ми його наздогнали майже на узліссі. — Бігали прощатись із річкою?* (Досв. Вибр., 1959, 57).

◇ Розводити (розвести) сентименти — виявляти надмірну чутливість. — *Ось вона сидить тут і думає про нас. Не розводьте драм і сентиментів* (Ю. Янов., II, 1958, 162).

СЕНЧИК, а, ч. Пташка з блакитними крилами й хвостом; блакитна синиця. *На кількох квітках у нас розплодилися малесенькі жучки-паразити. Ніяк не міг я позбутись їх. А сенчик за один день знищив їх всіх до одного* (Коп., Подарунок, 1956, 133).

СЕНЬЮР¹, а, ч., іст. У Західній Європі часів середньовіччя — феодал, який мав право власності на землю і повну владу (політичну, адміністративну, судову) на своїй території. *Великі землевласники стали значною силою у Франкській державі. Їх стали називати сеньйорами* (Іст. середніх віків, 1955, 24).

СЕНЬЮР², а, ч. Ввічливе називання, звертання до чоловіка в Іспанії та деяких інших країнах; називання будь-якої особи чоловічої статі або жартівливо-іронічне звертання до неї.

СЕНЬЮРА, и, ж. Ввічливе називання, звертання до жінки в Іспанії та деяких інших країнах.

СЕНЬЮРАЛЬНИЙ, а, е, іст. Стос. до сеньйора (див. сеньйор¹) і сеньйорії.

СЕНЬЮРЕН-КОНВЕНТ, у, ч. 1. У капіталістичних країнах — збори представників делегацій, які скликають під час роботи з'їзду.

2. У парламентах капіталістичних країн — рада старійшин, до складу якої входять лідери політичних партій.

СЕНЬЮРИТА, и, ж. Ввічливе називання, звертання до дівчини в Іспанії та деяких інших країнах. [Д о н Ж у а н:] *Прошу вас, сеньйорито, не втікайте.. Я зовсім не злодій* (Л. Укр., III, 1952, 338); *Іспанія — країна грандів, сеньйорит і кабальєро — вигадала бій биків* (Кач., II, 1958, 89).

СЕНЬЮРІЯ, ї, ж., іст. 1. У Західній Європі часів середньовіччя — земельне володіння, що належало сеньйору (див. сеньйор¹).

2. У Західній Європі часів середньовіччя — виборний орган міської влади.

СЕПАРАТИВНИЙ, а, е, політ. Пройнятий сепаратизмом. *Сепаративні настрої; Сепаративні тенденції.*

СЕПАРАТИВНІСТЬ, ності, ж., політ. Властивість за знач. сепаративний.

СЕПАРАТИЗМ, у, ч., політ. Прагнення до відокремлення, відособлення. У міжнародному робітничому русі питання про сепаратизм стало особливо живо в 1910 році на конгресі в Копенгагені (Ленін, 23, 1972, 120); // У багатонаціональних буржуазних державах — політичний рух національних меншостей, скерований на відокремлення від державного цілого й утворення самостійної держави. *Фінляндці приїждять і говорять, що сепаратизм у них наростає, бо кадети не дають Фінляндії повної автономії* (Ленін, 31, 1973, 416).

СЕПАРАТИСТ, а, ч., політ. Прихильник сепаратизму. *«Правда» довела, що бундівці — сепаратисти* (Ленін, 23, 1972, 215); У статті «Літературні дрібниці» Салтиков-Шедрін виступав проти українофобства, висміяв великодержавних шовіністів, готових у кожному, хто сказав хоч слово на захист української мови й літератури, бачити страшного сепаратиста, ворога Росії (Рад. літ-во, 8, 1965, 49).

СЕПАРАТИСТКА, и, ж., політ. Жін. до сепаратист.

СЕПАРАТИСТСЬКИЙ, а, е, політ. Стос. до сепаратиста і сепаратизму. *Буржуазна історіографія.. дуже заплутала літературу про минуле нашого народу, намагаючись штовхнути її на сепаратистський шлях* (Смолич, VI, 1959, 270); *Сепаратистський рух; Сепаратистські плани; // Настроєний у дусі сепаратизму. Партійні організації України дали рішучу відсіч в питаннях партійного і державного будівництва сепаратистській групі так званих федералістів на чолі з Лапчинським та іншими, що утворилась в 1919 році* (Ком. Укр., 9, 1969, 71).

СЕПАРАТНИЙ, а, е, політ. Відокремлений, відособлений від інших. *Сепаратна організація; // Який провадиться, відбувається відокремлено, відособлено від інших.*

Сепаратний мир — у міжнародному праві — договір про мир чи перемир'я у війні, укладений однією державою або групою держав із противником окремо від своїх союзників. *Намагаючись придушити головне революційне вогнище — соціалістичну революцію, міжнародний імперіалізм ладен був піти на сепаратний мир* (Ком. Укр., 12, 1966, 57); *Сепаратні переговори — у міжнародному праві — переговори з противником, що провадяться однією державою або групою держав без відома або згоди її союзників і передують укладенню сепаратного миру. На заході Європи [у кінці XVII ст.] назрівала велика війна за так звану іспанську спадщину, яка зачіпала інтереси ряду європейських держав. У зв'язку з цим Австрія і Польща вели з Туреччиною сепаратні пере-*

говори про мир і підписали в нею мирний договір (Іст. УРСР, I, 1953, 310).

СЕПАРАТНІСТЬ, ності, ж., політ. Властивість за знач. сепаратний. *Сепаратність переговорів.*

СЕПАРАТНО, політ. Присл. до сепаратний.

СЕПАРАТОР, а, ч. 1. Апарат для відокремлення однієї речовини від іншої або для виділення однієї речовини із складу іншої. Автоматичні машини роздрібнюють вугілля, сортують його, очищають на сепараторах, навантажують у вагони і відправляють (Автомоб., 4, 1960, 93); // Апарат для виділення вершків із незбираного молока. На заводі серед установлених машин він облюблював невеликий сепаратор.. Сепаратор такого розміру повністю забезпечив би переробку молока (Чорн., Визвол. земля, 1959, 186); — Чи не допоможе мені хто-небудь із вас сепаратор покрутити? Молока навезли, а крутити нікому (Тют., Вир, 1964, 37).

2. У підшипниках — металева обойма для роз'єднання шариків або роликів, для збереження однакової відстані між ними. Щоб останні [шарики й ролики] не терлись один об одного, їх вміщують в обойму, що інакше називається сепаратором (Токарна справа., 1957, 11).

СЕПАРАТОРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до сепаратор; // Признач. для виробництва сепараторів. *Сепараторний цех;* // Признач. для сепарування молока. *Прогуркотіла підвода по шляху — то повезли молоко на сепараторний пункт* (Тют., Вир, 1964, 107).

2. у знач. ім. сепараторна, ної, ж. Приміщення, в якому встановлено сепаратор (сепаратори). *Вустя саме була з дівчатами в сепараторній, коли її погукали знадвору* (Гончар, Таврія, 1952, 231); *Безперервним потоком іде молоко по гумовому шлангу в центральну магістраль, а звідти трубопроводом — в сепараторну на переробку* (Рад. Укр., 29.V 1961, 3).

СЕПАРАТОРНИК, а, ч. Робітник, що сепарує що-небудь.

СЕПАРАТОРНИЦЯ, і, ж. Жін. до сепараторник.

СЕПАРАЦІЙНИЙ, а, е, техн., політ. Стос. до сепарації; // Признач. для сепарації (у 1 знач.). *Сировиною для цих дешевих кормів [кормових дріжджів] в відходи сепараційного цеху, що досі викидалися* (Рад. Укр., 8. I 1965, 2).

СЕПАРАЦІЯ, і, ж. 1. техн. Відокремлення однієї речовини від іншої, виділення однієї речовини із складу іншої. В процесі обпалювання і магнітної сепарації [руди] вилучається щонайменше 50—60 процентів миш'яку, який є шкідливою домішкою в руді (Рад. Укр., 11.IV 1961, 3); — *Хочемо механізувати переробку й подачу кормів, електрифікувати сепарацію, організувати електродоїння* (Добр., Тече ріка., 1961, 235).

2. політ. Відособлення, відокремлення від певної держави частини території, заселеної національною меншістю. *Політична сепарація.*

СЕПАРОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до сепарувати.

СЕПАРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сепарувати. *Жирність вершків регулюється при сепаруванні молока на сепараторі* (Колг. енци., II, 1956, 80).

СЕПАРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Відокремлювати одну речовину від іншої, виділяти одну речовину із складу іншої. *Дріжджі відокремлюють від рідини (сепарують) і потім висушують на спеціальних розпилювальних сушилках* (Знання., 11, 1967, 19); *Сепарувати молоко.*

СЕПАРУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до сепарувати. *Молоко по трубах йде в другий невеликий зал, де сепарується* (Колг. Укр., 11, 1960, 20).

СЕПІЯ, і, ж. 1. Морський головоногий молюск, у

тілі якого виробляється коричневий барвник; каракатиця.

2. Натуральна або синтетична коричнева фарба, стійка щодо дії сонця та повітря. *Лідія Андріївна подарувала йому кілька рисувальних олівців, плиточку сепії та альбом ватмана* (Тулуб, В степу., 1964, 173); *В десятому томі публікуються мистецькі твори Шевченка останнього періоду творчості. В основному ці твори виконані олівцем, сепією, тушшю* (Рад. літ-во, 2, 1964, 155).

3. Малюнок, виконаний такою фарбою. *На засланні Шевченко намалював ряд прекрасних сепії і акварелей на теми з життя та побуту казахського народу* (Наука., 3, 1961, 20).

4. Фотографія коричневого тону.

СЕПСИС, у, ч., мед. Загальне зараження організму людини або тварини, яке виникає внаслідок того, що в кров потрапляють різні мікроби. *При хорошій опірності організму стрептокок для нього не страшний. Коли ж захисні сили організму послаблені, цей мікроб може викликати ангіну, скарлатину, ревматизм і навіть сепсис* (Наука., 3, 1962, 54); *Пеніцилінотерапія в боротьбі з легневими захворюваннями молодняка., післяродовим сепсисом і маститом корів дає дуже добрі результати* (Колг. Укр., 7, 1960, 29).

СЕПТАКОРД, у, ч., муз. Акорд, який складається із трьох прим (основного тону), терції, квінти й септими. *Вельми часто бачимо в сольних обробках Б. М. Лятошинського паралельні кварта, квінти і тризвуки («Гей, у лісі, в лісі»), септакорди* (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 56).

СЕПТЕТ, у, ч. 1. Музичний твір для семи голосів або інструментів із самостійними партіями для кожного.

2. Ансамбль із семи виконавців (співаків або музикантів).

СЕПТИК, а, ч., техн. Басейн у системі каналізаційної мережі для очищення стічних вод. *Септик — це горизонтальний відстійник, через який стічна вода протікає з дуже малою швидкістю (до 5 мм/сек)* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 356).

СЕПТИМА, и, ж., муз. Сьомий ступінь у діатонічній гамі. *Закономірність низхідного мелодичного руху в думках, відсутність октавного повтору тоніки позбавили верхню септиму її функцій ввідного тону, що перетворилось на жанрову закономірність дум* (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 27); // Інтервал між першим і сьомим ступенем діатонічної гами. *Мелодійна лінія думи переважно спадаючого характеру; вгору вона йде скоками, що сягають до інтервалу квінти, сексти і навіть септими* (Іст. укр. музики, 1922, 69).

СЕПТИЦЕМІЧНИЙ, а, е, мед. Стос. до септицемії, пов'язаний з нею.

СЕПТИЦЕМІЯ, і, ж., мед. Токсична форма сепсису. *Захворювання молодняка [на скорбут] іноді ускладнюється пневмонією, паратифом, септицемією* (Профіл. захвор., 1955, 179).

СЕПТИЧНИЙ, а, е, мед. Стос. до сепсису, пов'язаний з ним. *Септичні захворювання молодняка великої рогатої худоби, коней та інших тварин можна не тільки лікувати антибіотиками, а й запобігати їм* (Наука., 2, 1958, 35).

СЕР, а, ч. 1. В Англії — титул баронета, а також особа, яка має цей титул.

2. В Англії, США та в деяких інших країнах — ввічливе звертання до чоловіка.

СЕРАДЕЛА, и, ж., бот. (*Ornithopus* L.). Однорічна кормова медоносна рослина родини бобових, яку використовують також як зелене добриво. *Сераделу сіють на сіно, зелений корм і зелене добриво головним чином на*

супіскових ґрунтах у забезпечених вологою районах (Колг., енци., II, 1956, 607).

СЕРАЛЬ, ю, ч. У країнах Сходу — палац і його внутрішні покої. *Султанський сераль*; // Жіноча половина у палаці, будинку; гарем; // у знач. збірн. Жінки багатого мусульманина. *Шукала [Кайтмаза] очима Гасана, царгородського внука, який щоосені приїздив до Каффи поповнювати падишахів сераль* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 218).

СЕРАСКІР, а, ч. У стародавній Туреччині — головнокомандувач; пізніше (в султанській Туреччині) — військовий міністр.

СЕРАСКІРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сераскір; // Належний сераскирові. *Сераскирський палац*.

СЕРАФІМ, а, ч. В іудейській та християнській релігії — ангел вищого рангу, якого зображували з шістьма крилами. *Увага Черниша прикута до кладовища.. Він обшукує поглядом той прямокутник, що лиснів мармуровими плитами, надмогилями стовпцями, білів крилатими серафимами. Лейтенант знав, що за кожним тим благодущим серафимом причаївся автоматник* (Гончар, III, 1959, 239).

СЕРАФІМСЬКИЙ, а, е. Прикм. до серафім; // Власт. серафимові. *Не кортить мене ні вічний Серафимський спів похвальний, — На такі високі співи Я зовсім не музикальний* (Фр., XI, 1952, 306).

СЕРБ див. серби.

СЕРБИ, ів, мн. (одн. серб, рідше сербин, заст. сербіянин, а, ч.; сербка, рідше сербинка, заст. сербіянка, и, ж.). Південнослов'янська народність, що живе в Югославії. *Бачу я, що погано дивляться на мене чийсь очі. То був приятель мого чоловіка.. Чорний був увесь, родом із сербів, здається* (Хотк., I, 1966, 64); *Мій дід був серб. Його руки я й досі бачу жили сині, обличчя риси, мов орлині...* (Сос., II, 1958, 353); *Хай сербин розкаже, чи ми не братались Оружно у щасті й горі; За віру, за волю чи ми ж не рубались На полі, на горах, на морі?* (Стар., Поет. тв., 1958, 35); *Вхід до нього [мавзолею] з двох боків стереже вісім каріатид, одягнених у національне вбрання, що уособлюють собою матерів—сербку, ..македонку, хорватку, словенку.. й чорногорку* (Літ. Укр., 24.XII 1968, 4); [С е р б и н:] *А Мар'яна чортівськи таки гарна! І між нашими сербинками не прихотилося бачить таких* (Вас., III, 1960, 24); *Тамара познайомилася з сусідкою-полькою і з смаглявою сербіянкою Парою* (Хижняк, Тамара, 1959, 186).

СЕРБИН див. серби.

СЕРБИНКА див. серби.

СЕРБІЯНИН див. серби.

СЕРБІЯНКА¹ див. серби.

СЕРБІЯНКА², и, ж. Циганський народний танець швидкого темпу. *В селі Подолянка Гулянка Гуде. В селі Подолянка Всю ніч сербіянка, Метелиця стелеться, В ноги кладе* (Воронько, Вел. світ, 1948, 95).

СЕРБКА див. серби.

СЕРБОХОРВАТСЬКИЙ, а, е: Сербохорватська мова — спільна мова сербів і хорватів.

СЕРБСЬКИЙ, а, е. Прикм. до серби і Сербія. *Як я перший раз почув цю карпатську вимову, вона мені здалась схожою на сербську або словацьку* (Н.-Лев., II, 1956, 410); *На свіжий горб покладено вінки, і вже вином могли поливали по сербському звичаєві жінки* (Гонч., Вибр., 1959, 297); *М. Шашкевичу належать кілька перекладів на українську мову сербських народних пісень* (Наука., 10, 1956, 41).

СЕРВ, а, ч. У Західній Європі часів середньовіччя — кріпосний селянин, особисто залежний від феодала.

СЕРВАЖ, у, ч. У Західній Європі часів середньовіччя — форма кріпосної залежності сервів.

СЕРВАЛ, а, ч. Хижак родини котячих жовто-сірої масті з темними плямами на боках і смугами вздовж хребта; живе в Африці.

СЕРВАНТ, а, ч. Низький буфет для зберігання посуду й столової білизни. *Посеред кімнати — продовгуватий стіл, біля стіни — диван, біля другої — сервант, між вікнами — дзеркало* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 74).

СЕРВЕЛАТ, у, ч. Сорт копчено-вареної ковбаси.

СЕРВЕТА, и, ж., рідко. Те саме, що серветка. *Куховарка позастелювала столи і потім пішла до комода по сервети* (Фр., VI, 1951, 204).

СЕРВЕТКА, и, ж. 1. Невеликий (звичайно квадратний) шматок тканини або спеціального паперу, який використовують під час їжі, щоб запобігти забрудненню одягу, а також для витирання рук і губів. *Мої думки все йшли за ним.. Я його бачив. Ось сидить за сніданком, зап'яв широкі груди і пускає по серветці м'яку білу бороду* (Кочуб., II, 1955, 186); *Повертаючись в крамниці з паперовими серветками для їдальні, на воротах «Березової дачі» неждано зустрілася [Ганна] з матір'ю* (Коз., Сальвія, 1959, 132); *Витер [Віктор] акуратненько руки серветкою і, закуривши, взяв із столика газету* (Головко, I, 1957, 459); // Такий же виріб із тканини, який використовується для різних потреб у перукарнях, лікарнях і т. ін. *Думбадзе оголив їй руку і завинув її стерильними серветками* (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 206).

2. Скатерка для невеликого стола, тумбочки тощо. *На серветці стояло вино, бокали* (Сміл., Сад, 1952, 195); *Перед ними уже простелена велика полотняна серветка і розкриті рюкзаки* (Кол., Терен., 1959, 40); // Рукодільний виріб, яким прикрашають меблі або підстеляють під статуетки, вази тощо. *Кімната в коледжі Олексія Трояна. Праворуч — простенький буфет з чайним сервізом, старанно прикрашений різними мережаними серветками, вазочками для квітів* (Мокр., П'єси, 1959, 191).

СЕРВЕТКОВИЙ, а, е. Прикм. до серветка; // Признач. для виготовлення серветок. *Серветкове полотно*.

СЕРВЕТОЧКА, и, ж. Зменш. до серветка. *Міська кімната, міщанська обстановка: сервечки, аплікації на стіні, вироби з черепашок на комоді, фотографії родичів* (Ю. Янов., I, 1954, 207).

СЕРВІЗ, у, ч. Повний набір столового або чайного посуду, розрахований на певну кількість осіб. *Виробництво фарфору на Україні вперше було організовано наприкінці XVIII ст. ..Для заможних покупців випускалися великі столові сервізи на 40 осіб або дещо менші — на 24 особи, а також чайні і кавові сервізи* (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 88).

СЕРВІЗНИЙ, а, е. Прикм. до сервіз; // Який є складовою частиною сервізу. *Сервізне блюдо; Сервізний чайник*; // Признач. для сервізу. *Сервізний столик*.

СЕРВІЗОВИЙ, а, е. Те саме, що сервізний.

СЕРВІЛІЗМ, у, ч., книжн. Рабська догідливість, улесливість; прислужництво. *Сервілізмом.. можна назвати пошану до якого [якогось] пана як до фетиша.., а надто пошану, котра має егоїстичні цілі* (Драг., I, 1970, 429).

СЕРВІЛЬНИЙ, а, е, книжн. Стос. до сервілізму.

СЕРВІРОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сервірувати. *Стіл був сервірований дуже добре* (Н.-Лев., IV, 1956, 92); *Сніданок був сервірований в малому бенкетному залі* (Смолич, Світанок., 1953, 56); // сервіровано, безос. присудк. сл. *Обід був простий, майже буденний, стіл сервіровано стримано, але не без певного відтінку святковості* (Коз., Листи., 1967, 101).

СЕРВІРОВКА, и, ж. 1. Дія за знач. сервірувати. *Біля столів метушилися старші вихованки й виховательки, закінчуючи сервіровку* (Панч, Ерік., 1950, 89).

2. Убрання столу, підготовленого для обіду, вече-

рі і т. ін. *Зараз він сяє! Ще б пак! Директор міського ресторану не придумав би такої блискучої сервіровки...* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 20); // Сервізний посуд і столова білизна. При оформленні банкетного стола слід прагнути до того, щоб зовнішній вигляд страв відповідав загальному стилю оформлення стола, його сервіровці, оздобленню (Технол. пригот. їжі, 1957, 244).

СЕРВІРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сервірувати. В ідальні практикується попередня сервірування столів (Роб. газ., 20.XI 1974, 4).

СЕРВІРУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Накривати стіл для обіду, вечері та ін., розставляючи у певному порядку посуд, страви тощо. *Штені полетів стрімголов у загальний зал — сервірувати столик у затишному закуткові біля буфета* (Смолич, Світанок..., 1953, 57); *Кожна господарка повинна вміти не тільки приготувати смачний обід, але й гарно сервірувати стіл* (Веч. Київ, 24.X 1957, 3).

СЕРВІРУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до сервірувати.

СЕРВІС, у, ч. Обслуговування населення, забезпечення його побутових потреб. *Сервісом займається тут сільський комунгосп — нова форма побутового обслуговування колгоспників, що народилась на Черкащині й поширилася на всю республіку* (Літ. Укр., 28.IV 1968, 1); // Сукупність організацій, обов'язком яких є обслуговування побутових потреб населення і створення різноманітних вигод для нього. *Кожній людині служба міського сервісу заощаджує багато часу, звільняє від важкої копіткої роботи* (Веч. Київ, 14.II 1966, 2).

СЕРВІТУТ, у, ч., юр. В експлуататорському суспільстві — обмеження права користування чужою власністю, головним чином землею, заборона проїзду через приватні володіння тощо. *На Правобережній Україні сервітуту, що залишилися від кріпосництва, особливо міцно тримали селян під владою поміщиків* (Ком. Укр., 12, 1967, 43).

△ Міжнародний сервітут — обмеження суверенітету однієї держави над тією чи іншою її територією на користь іншої держави (інших держав).

* **СЕРВІТУТНИЙ**, а, е, юр. Стос. до сервітуту.

СЕРВІТУТОВИЙ, а, е, юр. Те саме, що сервітутний. *Громада цілком прогнала довголітній і дорогий сервітуттовий процес* (Фр., VI, 1951, 208).

СЕРВОВАНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що сервірований. *Стіл стояв сервований на одну персону* (Смолич, Прекр. катастр., 1958, 52).

СЕРГА, и, ж. 1. Прикраса у вигляді кільця, підвіска та ін., дужка якої просмикується в мочку вуха (в деяких народів — у носову перетинку). *Був і дівчачий товар: стрічки, скиндячки, серги, бавві юпки, плахти, шиті рукава і хустки* (Кв.-Осн., II, 1956, 13); *У вухах одна серга з камінцем, друга з дірочкою* (Мирний, IV, 1955, 122); *В кузні чувся веселий передзвін молотків, козак із сергою у вусі щось лудив, інші гострили шаблі, чистили мушкети* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 250); *У порівн. *На вузькій шибці циганською сергою прижеркав місяць* (Тют., Вир, 1964, 223).

2. М'ясисті відростки під шиєю у півня й курки, а також у кіз та овець. *Червоний півень... побачивши незнайомих людей, сердито затрусив сергами* (Тют., Вир, 1964, 95).

3. техн. Пристрій (звичайно у вигляді кільця або напівкільця) для підвішування або з'єднання різних предметів. *Передній кінець труби... закріплюється на серзі сниси культиватора з допомогою кронштейна* (Колг. Укр., 4, 1957, 21); *На нових стовпах, на сергах ізоляторів та на мідних дротах осінь розвішала білі шовкові нитки* (Чорн., Пісні..., 1958, 92).

СЕРДАК див. сардак.

СЕРДАР, САРДАР, а, ч. 1. У деяких мусульманських країнах Сходу — головнокомандувач.

2. В Індії та Афганістані — глава племені, впливовий вельможа.

СЕРДАЧІНА див. сардачина.

СЕРДЕГА, рідко **СЕРДЕКА**, **СЕРДЯГА**, и, ч. і рідше ж. Нещасна людина (уживається здебільшого при згадці про кого-небудь з відтінком співчуття, жалю); бідолаха. *Еней од страху з плигу збився, В умі сердега помішавсь* (Котл., I, 1952, 104); *Тяжко їй! Душі негрішній, молодій! Та що ж робить? Нестало сили, Сердега разом одуріла* (Шевч., II, 1953, 223); *Були вони голі, хоч вік свій робили, В лахмітті старчачім сердеги ходили* (Граб., I, 1959, 509); *Стоїть він, сердека, руки зложивши, голову понуривши* (Кв.-Осн., II, 1956, 199); [Грицько:] *А який був до своєї справи дотепний [Остряниця]! [Петро:] Та ще й справедливий! Загинув, сердяга, через свою щирю правду!* (Кост., I, 1967, 150).

СЕРДЕКА див. сердега.

СЕРДЕНЯ, яти, с. Зменш.-пестл. до серце 1—3. *Вийди, дівчино, Вийди, рибчино, Вийди, сердень, Утіхо ж моя* (Чуб., V, 1874, 160); — *Чужого труда ніхто не цінить, — піддержав розмову математик. — Ой, не цінять, сердень, ніяк не цінять!* (Кос., Новели, 1962, 112); // *Коханий або кохана. Хай і вона, завмираючи від щастя, стріне на якомусь містку свою сподівану долю, і хай суджений під зорями понесе своє сердень, нашіптуючи йому найкращі слова* (Стельмах, I, 1962, 203).

СЕРДЕНЯТКО, а, с. Пестл. до сердень. Воно так боліло, бідне серденьтко, в молоденької дівчини (Гр., I, 1963, 266); [Петро:] *Я другої не полюбив і любить не буду, Тебе ж, мов серденьтко, по смерть не забуду* (Котл., II, 1953, 37); *Усі очі на його обернулися, усі серденьтка іздригнулися* (Вовчок, I, 1955, 292); *Зараз промовить [Данило] їй: — Ну, ось і я, серденьтко* (Стельмах, II, 1962, 149); *Поза селом, поза селом Та повезено сіно. А десь мов серденьтко Вечеряти сіло* (Укр.. лір. пісні, 1958, 87).

СЕРДЕНЬКО, рідше **СЕРДЕНЬКО**, а, с. Зменш.-пестл. до серце 1—3. *Без милого сонце світить — Як ворог сміється; Без милого скрізь могила... А серденько б'ється!* (Шевч., I, 1963, 57); *Її чогось не милий світ: Головоньку сумну схилила І праву руку притулила До свого серденька* (Рудан., Тв., 1956, 77); *Коли б тебе, Полінашко, Як я, знали люди... Коли б знали хист і сили Розуму й серденька, На руках тебе б носили, Як тато та ненька* (Г.-Арт., Байки..., 1958, 174); *Знаєте, серденько в неї молоденьке, сама себе не розбере* (Кв.-Осн., II, 1956, 433); *Фраки, шовкові панчішки, Рукавці блищать гарненько, Гречні речі, залицяння, — Ох, коли б їм ще серденько!* (Л. Укр., IV, 1954, 119); *Я мати. Ти був колись під серденьком моїм. Тебе я в ліс ходила виглядати, Раділа кожним подихом твоїм* (Воронько, Драгі..., 1959, 129); — *Карпе! Йди, серденько, полуднують! кидай роботу* (Н.-Лев., II, 1956, 267); [Варвара:] *Параско, іди, серденько, подивися, чи діти встигли поприходити до школи!* (Галан, I, 1960, 472); // *Коханий або кохана. — Повій, вітре, повій, буйний, Повій з того краю, Де живе мов серденько — Де милий витає* (Бор., Тв., 1957, 55).

◇ **Веселенько** [стало] на сердєньку кому, у кого — те саме, що **Весело** на серці (див. серце). *Тут Галочці щось веселенько стало на сердєньку...* (Кв.-Осн., II, 1956, 319); **Веселіти** (розвеселіти) сердєнько чие, кому — те саме, що **Веселіти** (розвеселіти) серце (див. серце). — *Коли б же я хоч його побачила, своє сердєнько хоч трохи розвеселила!* (Вовчок, I, 1955, 203); **Виймати** (вийняти) сердєнько — те саме, що **Виймати** (вийняти) серце

(див. виймати). [М а в к а:] Як солодко грає, Як глибоко крає, розтинає білі груди, серденько виймає! (Л. Укр., III, 1952, 201); Віддавати (віддати) серденько кому — те саме, що Віддавати (віддати) серце (див. віддавати). — Коли б ти знав, як Рибалкам У морі жить із рибками гарненько, Ти б сам пірнув на дно к линам І парубоцькеє оддав би нам серденько (Г.-Арт., Байки., 1958, 77); Віщує (віщувало) серденько чие — те саме, що Віщує (віщувало) серце (див. серце). Серденько щось Рибалочці віщує: Чи то тугу, чи то переполох, Чи то коханненько?.. не зна він — а сумує! (Г.-Арт., Байки., 1958, 76); Вражати (вразити) [в саме] серденько — те саме, що Вражати (вразити) [в саме] серце (див. вражати¹); В серденьку глухо у кого — хтось байдужий, не відповідає на почуття іншого. Ті хороші білі руки Знов кохано обіймають, Та в моїм серденьку глухо, Поцілунки не діймають! (Л. Укр., IV, 1954, 110); Всім серденьком — те саме, що Всім серцем (див. серце). Я не забуду вчительки ніколи, Яку любив всім серденьком малим (Сос., Поезії, 1950, 124); Гаряче серденько — те саме, що Гаряче серце (див. серце). Прийде дівчина-голубка На мою могилу, Тихо сяде під калину, Здихне через силу. І згада про мене з сумом Серденько гаряче, Наді мною — сиротою Нищечком поплаче (Граб., I, 1959, 629); Гнітити серденько чие — те саме, що Гнітити серце (див. серце). Забула [дівчина] й кохання моє в одну мить? І тугу, що й досі серденько гнітить? (Л. Укр., IV, 1954, 83); Доходити (дійти) до серденька кому — те саме, що Доходити (дійти) до серця (до душі, до живого і т. ін.) (див. доходити). Просиділи вони так укупі аж до зірок.. І не доходило їй аніщо гірке до серденька (Вовчок, I, 1955, 353); Завдавати (завдати) жалю серденьку — те саме, що Завдавати (завдати) жалю серцю (див. серце). — Соловейки мої! не щечечить у лузі, не завдавайте мойому серденьку жалю та туги (Н.-Лев., III, 1956, 337); Збагнути серденьком — те саме, що Збагнути серцем (чуттям) (див. збагнути). Хто одважиться в північ на море Своє хибке човенце зіпхнути? Хто поважиться людське горе Світове серденьком збагнути? (Л. Укр., I, 1951, 65); Краяти серденько — те саме, що Краяти серце (душу) (див. краяти). На весіллі музика гучна, То ж то шпарко та весело грає! Ох, я знаю, комусь-то вона Безталаннее серденько крає!.. (Л. Укр., I, 1951, 80); [На] серденьку важко [та тяжко] (тяжко, трудно) кому, у кого — те саме, що На серці важко [та тяжко] (тяжко) (див. серце). [М а р т а:] Упав сніжок на обліжок Та вже й не розтане... Тяжко, важко на серденьку, Як вечір настане (Вас., III, 1960, 105); — Мені, — каже [Маруся], — не так серденьку тяжко, як я що-небудь роблю (Кв.-Осн., II, 1956, 65); В любі Мотрі сьогодні головка чогось болить, а завтра їй чогось нудно, а позавтрьому на серденьку трудно (Вовчок, VI, 1956, 276); Не чути серденька від кого, рідко — дуже кохати когось. Я від него [нього], молодого, Серденька не чую, Та зійтися з ним не можу Через неньку злую (Рудан., Тв., 1959, 75); Носити в (на) серденьку кого, що — те саме, що Носити в (на) серці (див. серце). Прийде той, чий образ я носила З піснями вкупі в серденьку своєму (Л. Укр., I, 1951, 137); Нудити серденьком — нудувати. — Чого вночі блудиш і серденьком нудиш..? (П. Куліш, Вибр., 1969, 328); Палкє серденько див. палкій; Печалити серденько див. печалити; Пригортати (пригорнути) до серденька див. пригортати; Пригортатися (пригорнутися) до серденька див. пригортатися; Припадати (припасти) до серденька кому — те саме, що Припадати (припасти) до серця (див. серце). — Чим я маю привернути Серце милої, — не знаю! Може б, краще їй припали До серденька серенади?.. (Л. Укр., I, 1951, 371); Приставати (пристати) до серденька див. пристаати;

Пристало серденько див. пристаати; Ранити серденько чие — те саме, що Ранити серце (див. серце). Маленьке серденько дитини вперше ранив страшний біль (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 26); Рвати серденько — те саме, що Рвати серце (див. рвати). Уночі під дощем, Загорнувшись плащем, Я ловлю, я хапаю ті звуки, А вони все ростуть, Моє серденько рвуть І клубочаться в нім, як гадюки!.. (Вороний, Вибр., 1959, 134); Розривати (розірвати) серденько — те саме, що Розривати (розірвати) серце (див. розривати¹). — Не плач, не журися, не вбивайся так! Коли справді, що так його кріпко любиш, то що ж, іди вже за нього... Я хоч і проти ночі, сам піду і приведу його. Не розривайте своїх серденьок! Може, знайдете своє щастя! (Кв.-Осн., II, 1956, 346); Серденько болить — те саме, що Серце болить (див. боліти¹); Серденько мало (трóхи і т. ін.) не віскочить (віскочило) [з грудей] — те саме, що Серце мало (трóхи і т. ін.) не віскочить (віскочило) [з грудей] (див. серце). Яким лопаточку в руки — і давай рити.. А Ольга ніби непритомна... а серденько трóхи з грудей не вискочить (Тют., Вир, 1964, 373); Серденько мліє (мліло) у кого, чие — те саме, що Серце мліє (мліло, обімліває, обімліло, омліває, омліло і т. ін.) (див. серце). Як хороше, як весело На білім світі жить!.. Чого ж у мене серденько І мліє, і болить! (Гл., Вибр., 1951, 175); Сама собі знає. Любила, кохалася, А серденько мліло: Вона чуло недоленку, А сказати не вміло (Шевч., I, 1963, 56); Серденьком прийняти — те саме, що Серцем прийняти (див. приймати). Я.. віру Щирим серденьком прийняв (Л. Укр., IV, 1954, 125); Серденько окипає (окипіло) кров'ю (смолою і т. ін.) див. окипати; Серденько плаче (заплаче) у кого, чие — те саме, що Серце плаче (заплаче) (див. серце). Нехай думка, як той ворон, Літає та криє, А серденько соловейком Щебече та плаче (Шевч., I, 1951, 23); Серденько радіє — те саме, що Серце радіє (див. серце). Барвінок стелеться і рута зеленіє; Подивиться Хом'як — аж серденько радіє (Гл., Вибр., 1951, 129); Серденько рветься у кого — те саме, що Душа (серце) рветься [на шматкі] (див. рватися). Ставав я край дому твого, Дививсь у віконце твоє. Так пильно дивився угору, І серденько рвалося мов (Л. Укр., IV, 1954, 86); Серденько розбіється (розбілося) див. розбиватися; Сушити (вісушити) серденько чие — те саме, що Сушити (вісушити) серце (див. серце). Тихо, любо жилося дитині, І ніщо не сушило серденька (Л. Укр., I, 1951, 343); Серденько чує (чуло) — те саме, що Серце чує (чуло) (див. чути). Непенні очі удовині! Се ж серденько моє чуло!.. (Вовчок, I, 1955, 219).

СЕРДЕЧКО, а, с. 1. Зменш.-пестл. до серце 1—3. Бач, в грудях сердечко, неначе пташка, б'ється, І рученьки, і ніженьки тремтять (Гл., Вибр., 1951, 160); Як у гніздечку, так у Максимовім сердечку виплудилася воля (Мирний, I, 1949, 211); — Сестрице Катрусь! сердечко! чого ви сумуєте? (Вовчок, I, 1955, 93); Горобець маленький, а сердечко має (Номис, 1864, № 3323); // перен. Предмет, річ і т. ін., що має форму серця. По між молодю травю, наче хто росю бризнув, рясні цвіли білі квіти, темніли сердечка дикого часнику (Стельмах, На.. землі, 1949, 471); // Коханий або кохана. Коли б мені новий човник, Та новеє ще й веселечко — Сіби, поїхав на той бережечок, Де дівчина, моє сердечко (Нар. лірика, 1956, 194).

Рот (рóтик) сердечком — рот, що формою нагадує серце. Лицько повне і рум'яне, .. Ротик сердечком, відкритий, І чудові білі зуби (Л. Укр., IV, 1954, 173).

2. Середина, внутрішня частина якогось предмета; // Графітний стержень олівця; осердя. У правій руці Романа Петровича забігала тоді по полотні якась чи та

вуглина, чи оголене сердечко якогось темного олівця (Коз., Сальвія, 1959, 75).

3. Внутрішня частина стебла, стовбура або кореня рослини; серцевина. *Старе грушеве дерево.. Сучки світяться круглими сердечками* (Гуц., З горіха., 1967, 205); *З хвороб, спричинюваних несприятливими умовами середовища, буряки уражує гниль сердечка* (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 182).

4. Верхівкова брунька у трав'янистих рослин. *Розсаду [суниць] садять на таку глибину, на якій вона росла на маточній ділянці, причому стежать, щоб сердечка не були присипані землею* (Сад. і ягідн., 1957, 249).

СЕРДІЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до серце 1. [В а л я:] *Пульс зник, і сердечних тонів не стало... Платон Іванович зовсім зблід, швидко закрив рану і зробив укол в серце* (Корн., I, 1955, 135); // *Пов'язаний з хворобами серця; серцевий. Кажуть, що у мене порок серця і грудна жаба на ґрунті серцевої слабості* (Коцюб., III, 1956, 346); *Із бесіди з лікарем я знав, що саме у Ніни й Володі виражені симптоми підліткового серцевого неврозу* (Наука., 5, 1969, 51); // *Признач. для лікування серця; серцевий. Я почуваю себе добре.. Почав довше сидіти в кріслі, менше утомлююсь. Сил більше. Сердечних ліків не дають* (Коцюб., III, 1956, 451).

2. Стос. до серця (у 2 знач.), пов'язаний із почуттями, настроями, переживаннями людини. *Його тягне звідсіль геть, на простір, далше від тої душної хати, що була свідком його думок гірких, його болів сердечних* (Коцюб., I, 1955, 222); *Се Фрузине лице, її се око глядить на мене, розкіш в ній німа, чуття сердечне світиться глибоко* (Фр., XIII, 1954, 77); *Газдиня оглянулася. П'яні люди.., погані слова, чад — все те дисгармоніювало з її серцевою тугою* (Хотк., II, 1966, 194).

△ **Сердечна згода**, політ., іст.— політична угода між Францією, Англією і Росією, укладена до першої світової війни.

◇ **З сердечної простоти див. простота**; **Сердечна мука**; **Сердечні муки** — те саме, що **Мука (муки) серця** (див. серце); **Сердечна рана** — душевний біль, страждання. *Старі замовкли, але надія на панську ласку ледве примітним промінням осявала їм серця, зцілюючою водою покропила сердечні рани...* (Коцюб., I, 1955, 93).

3. Добрий, чулий (про людину та її вдачу). *Такий ніжний [Володко], як те сонячне тепло, такий сердечний і милий, як ті пісні чудові...* (Фр., II, 1950, 73); — *І ви, тіточко, ідіть з Оленою. Поговоріть з Масудом. Людина він сердечна* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 447); *Україна — це край чудесних дум і пісень, легенд і казок, країна людей сміливих і мужніх і в той же час сердечних і поетичних* (Цюпа, Україна., 1960, 4); // *Вірний, відданий (про друга, дружину і т. ін.). Драма ся [«Чорноморський побит»] дуже сподобалась сердечному приятелю Кухаренка — Т. Шевченкові* (Коцюб., III, 1956, 49); *Він хороший хлопець, цей Август. Серед студентів не зустрічав Густав такого сердечного друга* (Хижняк, Килимок, 1961, 89); *Я б знідів бідарем безсильним, Хоча б в достатках потопав, Якби в сім'ї новій та вільній Братів сердечних я не мав* (Брат., Грудка., 1962, 22); *Весь світ — ослода щасливій людині, Що серце звіряє сердечній дружині* (Крим., Вибр., 1965, 245); // *Сповнений доброзичливості, душевності, чуйності; задушевний. Що далі, то гірш сумувала Катря.. То було коли озветься до нас із Марусею словом сердечним.. А то зовсім одцуралася усіх* (Вовчок, I, 1955, 225); *Як у дитячих літах, так і пізніше я живу в атмосфері теплих, сердечних відносин* (Коцюб., III, 1956, 286); *На вулиці відбулася сердечна зустріч* (Кач., II, 1958, 33); *Він*

сердечну віз промову — слово, сповнене тепла... І його російська мова зрозуміла всім була (Тич., II, 1957, 294); // *Ширий, непідробний. Пушкін виявляв допитливий і сердечний інтерес до України, до її природи, пісеньних скарбів і минулого* (Літ. Укр., 6.VI 1969, 1); *Сердечна дружба українського народу з народами Чехословаччини мав довгу і барвисту історію* (Вітч., 5, 1956, 133); *На голос твій [П. Г. Тичини], на твій чудовий спів тобі народ гарячою любов'ю, сердечною любов'ю відповів* (Гонч., Вибр., 1959, 126); // *У сполуч. із сл. вітання, привіт, поздоровлення, подяка, спасибі і т. ін. уживається перев. у листах, текстах привітань і т. ін. для вияву прихильного ставлення до когось. Високошановний Михайле Петровичу! Засилаючи своє вітання сердечне в цей веселий день, бажаю Вам здоров'я, сили та віку довгого* (Л. Укр., V, 1956, 141); *Сердечний привіт п. Олені, дітям і всім знайомим од нас обох* (Коцюб., III, 1956, 399); *Сердечне спасибі вам від усіх учнів і учениць десятого класу!* (Донч., V, 1957, 529); [Х м е л ь н и ц ь к и й:] *Передайте великому царю московському, великому народові руському сердечну подяку за вітання* (Корн., I, 1955, 274); // *Який зворушує, розчулює (про пісню, мелодію і т. ін.). Співав [Іван] дуже часто.. прості, сердечні співанки про долю, про любов і любовні пригоди* (Фр., II, 1950, 147); *Дзвінка дівоча пісня, сердечна та тужлива, лунав десь у зелених горах* (Коцюб., III, 1956, 44); *Митько розтяг гармошку, дівочі голоси підхопили сердечну, душевну мелодію* (Десняк, Десну., 1949, 222).

4. Пов'язаний з почуттям кохання, закоханості; любовний. *Про стосунок Тані до Жана він не знав нічого; маломовний Жан ніколи не балакав про свої глибші сердечні тайни* (Фр., I, 1955, 343); *Втіхи сердечні мої підносять мене над царями. Хай же тривають вони, поки живу і люблю* (Зеров, Вибр., 1966, 294); *Давно сердечне умління У груди стиснені лилось, І ждала дівчина... когось* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 70).

◇ **Сердечна справа**; **Сердечні справи** — переживання, настрої, пов'язані з коханням, одруженням і т. ін. *Думали, що й справді він десь нагледів серед публіки Марту, і як не поспішно проходила батарея містом, комбат вважав за можливе віділити «один секунд» для Усманових сердечних справ* (Гончар, Маша., 1959, 12); *Дуже не хотілося Матвієві втручатися в сердечні справи сина* (Чорн., Пісні., 1958, 65); **Сердечний рай** — насолода, втіха від кохання. *Мені ж, мій боже, на землі Подай любов, сердечний рай! І більш нічого не давай!* (Шевч., II, 1963, 383).

5. Те саме, що **сердешний**. *Мотається, мотається батько сам... знесилений, стомлений, так сумув сердечний. А тут ще й хата хилиться, хлівці боком лягають* (Тесл., З книги життя, 1949, 70); — *Журиється сердечний за батьком, — думала Наталя* (Донч., Шахта., 1949, 4).

СЕРДІЧНИК¹, а, ч., техн. Стержень, який є внутрішньою частиною чого-небудь або на який намотується, насаджується щось; осердя. **Сердечник технічного трансформатора** складається з окремих сталених пластин, зібраних в замкнену раму тієї чи іншої форми (Курс фізики, III, 1956, 214); **Індукційна піч** має сталений сердечник, на якому намотано електропровід, по якому подають змінний струм (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 109).

СЕРДІЧНИК², а, ч., розм. 1. Людина, що страждає хворобою серця. *Лише відкриття вчення про інфаркт міокарда дало найменування великій драмі людського життя... Перед першою світовою війною такі сердечники вважались рідкістю* (Літ. Укр., 9.IV 1968, 4).

2. Лікар, що лікує хвороби серця; кардіолог.

СЕРДЕЧНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до сердечник² 1.

СЕРДЕЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість і якість за знач. сердечний 3. Якийсь молодий, з ноткою сердечності, голос оповідав звичайну історію втікачів (Коцюб., I, 1955, 345); Гостинність і сердечність, з якою ми приймаємо українських братів з-за кордону, знову і знову показує, що ми ніколи не ототожнювали українських емігрантів з українськими буржуазними націоналістами (Матер. ХХІІ з. Компартії України, 1961, 87); Обличчя дівчини пашіло жаром.. Брови то гостро змурились, то лагідно розбігались, надаючи одразу всьому обличчю виразу спокою, задоволення й сердечності (Гончар, III, 1959, 320); Сповнені глибокого смутку, сердечності давні заробітчанські пісні: Ой матінко-зірко, Як у строку гірко (Мас., Життя.., 1960, 125).

СЕРДЕЧНО. Присл. до сердечний 3. Вся ласка й тепло, що ще збереглися у Бронка до Стахи, взяли тепер верх над ним. Обійняв Стаху і поцілував сердечно в губи (Вільде, Сестри.., 1958, 567); Ріхард попрощався з Якобом Зонне тепло і сердечно (Собко, Серце, 1952, 27); — Ти не май зла на мене, — сердечно промовив Тур (Скл., Святослав, 1959, 68); Моя Регіна велить привітати тебе сердечно (Фр., VI, 1951, 298).

СЕРДЕШНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до сердешний. [Н а с т у с я:] Сердешненький! Книжечки складає у торбину і бриль бере (Шевч., II, 1953, 172); Вові стало навіть шкода дівчини: «Сердешненька», — думалось йому (Вас., I, 1959, 88).

СЕРДЕШНИЙ, а, е. Який викликає співчуття; бідолашний. — Беріть його! В'яжіть харцызяку! — кричать усі в один голос. Схопили сердешного Левка (Кв.-Осн., II, 1956, 260); Думала [Мотря] піти сказати на сина, що він розбоєм промишляє.. Та шкода й сердешної Галі (Мирний, I, 1949, 410); Вітер осінній реве і лютує. Дивлюся: під тином сердешна дитина, Хлоп'ятко маленьке, — вся в латках свитина (Гр., I, 1963, 10); На його кроки здалеку іржанням обізвалися коні.. «Бідненькі вони, певне, пропадають від жаги, і ніхто ж не пожалів сердешну худобину» (Стельмах, I, 1962, 502); // у знач. ім. сердешний, ного, ч.; сердешна, ної, ж. Нещасна, безталанна людина. — А де ваша, діти, мати? — Сердешний питає. — Тату! тату! наша мати у шинку гуляє (Шевч., II, 1953, 120); Усе у неї одні такі думки та гадки... аж сплакне сердешна, як їй допече до серця (Кв.-Осн., II, 1956, 433).

СЕРДИТЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до сердитий. [С т е х а:] Ну, вже я за своє дитя, то отому Павлові прямо виколупала б очі з лоба! [П а в л о (убік):] Сердитенька нівроку тіточка!.. (Кроп., II, 1958, 375).

СЕРДИТЕНЬКО. Присл. до сердитенький. Вона й не лаятиметься і ні слова й не скаже, а тільки подивиться.. буцим і жалібно, і сердитенько (Кв.-Осн., II, 1956, 26); Мовила [Марина] сердитенько: — Сказала — не хочу [танцювати], все! (Головко, I, 1957, 464).

СЕРДИТИ, джу, диш, недок., перех. Викликати гнів, роздратування; гнівити. А ввечері мій Ярема (От хлопець звичайний!), Щоб не сердить отамана, Покинув Оксану (Шевч., I, 1963, 129); Він визнавав за жінкою більші права, ніж дав їй іслам, і там тільки сердив свою правовірну дружину (Коцюб., II, 1955, 135); Оріся весь час плакала і тремтіла, в неї все валилося з рук, взявшись за діло, вона не доводила його до кінця, це сердило стару (Тют., Вир, 1964, 278).

СЕРДИТИЙ, а, е. 1. Схильний сердитися, гніватися (про людину); гнівливий. Ой, прошу ж я тебе, Не веди ж ти мене, Бо сердиту матір маю, Буде бити мене! (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 364); Те її трохи зупинило, що він сердитого батька син, то й сам мусить бути сер-

дитий (Барв., Опов.., 1902, 105); — Та ви не гнівайтесь, Іване Володимировичу, він у нас добрий, тільки сердитий дуже (Довж., I, 1958, 454); // Власт. такий людині. Сердита вдача; // Злий, лютий (про тварин). Сердитий вовк лапу сам собі відгризе, а в руки не дасться (Укр.. присл.., 1963, 150).

2. Який сердиться на кого-, що-небудь, який перебуває у стані гніву, роздратування; гнівний. Неначе цвяшок, в серце вбитий, Оцю Марину я ношу. Давно б списать несамогиту, Так що ж? Сказали б, що брешу, Що на панів, бачиш, сердитий, То все таке і пишу (Шевч., II, 1963, 113); — Оце завіз мене в Западінці, бодай вони пропали!.. — Кайдашиха була сердита на Западінці, аж сопла (Н.-Лев., II, 1956, 318); Вона була сердита, що так дорого досталася їй свита... (Мирний, I, 1949, 257); Кость Григорович приплився з роботи сердитий і насуплений (Гончар, IV, 1960, 64); // у знач. ім. сердитий, того, ч.; сердита, тої, ж. Гнівна людина. Сердитого спиняти — гірш роздратувати (Укр.. присл.., 1955, 219); // Який виражає гнів, роздратування (про очі, обличчя і т. ін.). Прокоповичка зирнула на чоловіка сердитими очима (Н.-Лев., III, 1956, 68); Генерал побачив на носилках молодого бійця з перев'язаною головою і смаглявим сердитим обличчям (Тют., Вир, 1964, 505); Широкий лоб його взявся брижами, свіжовиголене кістляве обличчя зімкнулося в сердитій гримасі (Гончар, III, 1959, 212); — І не смій такого думати мені! — нагло обірвала [Марія] нитку й сердитим поглядом вп'ялася в чоловіка (Стельмах, I, 1962, 136); // Вчинений, зроблений у стані гніву, роздратування. Сердитий стук; Сердитий розчерк; // Викликаний, пройнятий гнівом, роздратуванням. Я чула її гнівний голос, якісь сердиті.. слова (Мирний, IV, 1955, 345); Офіцер подавав команду, і голос його був тонкий і сердитий (Тют., Вир, 1964, 533); Інтонація Галі була сувора й сердита (Смолич, Світанок.., 1953, 325); Побрязкувала зброя на бійцях. Лунали короткі сердиті команди (Гончар, III, 1959, 335).

◇ Під сердиту годину — у той час, коли хтось сердиться; спересердя. Під сердитую годину, Одна [сестра] смиче за чуприну І товченики дав (Гл., Байки.., 1959, 391); Під сердиту рuku — те саме, що Під гарячу рuku (див. гарячий); Під сердиту руч див. руч.

3. перен. Дуже великої сили прояву (про мороз, вітер і т. ін.). Реве та стогне Дніпр широкий, Сердитий вітер завива (Шевч., I, 1963, 3); Надворі ревла сердита буря, стугоніла в стіни (Мирний, IV, 1955, 298); Серед річки стримів кам'яний острів, через котрий билася.. сердита хвиля (Н.-Лев., III, 1956, 127); Пустинний провулок, пізній час, сердитий гуркіт моря внизу... (Донч., II, 1956, 347); // розм. Який спричиняє подразнення; їдкий, міцний. Сердита цибуля.

СЕРДИТИСЯ, джуся, дишся, недок. Бути в стані гніву, роздратування; гніватися. — Тиха [Одарка], як те ягня. Ніколи не чув я од неї недоброго слова, ніколи вона навіть не сердилась... (Н.-Лев., I, 1956, 61); Мама дуже сердилась на такі непорядки (Мирний, IV, 1955, 336); Я не серджусь на сестричку, Бо вона ще невеличка, Ще не зводиться на ноги, Лиш плазує до порога (Стельмах, Живі вогні, 1954, 10); Після вчорашнього вони ніби сердились одне на одного і працювали мовчки (Гончар, Тронка, 1963, 50); *Образно. Мало води в Сикавці. А що то тут бував, як ударять дощі, прибуде нараз хвиля із каламутного моря! Ото, мабуть, реве та грає, валить каміння вниз із висоти, пінячися, сердячися (Хотк., II, 1966, 243).

СЕРДИТІСТЬ, тості, ж. Стан за знач. сердитий 2. Часто в хвилях сердитості він закусував свої тонкі, безкровні губи і оглядався довкола (Фр., IV, 1950, 219);

// Гнів, роздратування. — *Та ціхо [тихо]! — морщачи брови, з робленою сердитістю кричав опришок* (Хотк., II, 1966, 138).

СЕРДИТО. Присл. до сердітий 2,3. *Увійшов Сафат і сам почав говорити. Був сердитий та й говорив сердито* (Март., Тв., 1954, 133); *Квочка з курчатами кублилась на грядках і, сколошкана, сердито квокотала та стовбурчила пір'я* (Коцюб., II, 1955, 14); *Собака день і ніч на всіх гарчить сердито. А що ж йому робить? Собаці треба жити* (Сим., Земне тяжіння, 1964, 107); *Левко не сподівався на таке нахабство. Він сердито блимнув очима на Дзвонаря* (Стельмах, I, 1962, 281); *Оксен сердито брьохався через калюжі* (Тют., Вир, 1964, 102); *Шумить протягло і сердито похмурий вітер за вікном* (Сос., II, 1958, 170); *Полум'я спочатку засичало, потім сердито загуло, показуючи синій язик* (Голов., Тополя., 1965, 211); // у знач. присудк. сл. *Сердито було Христі, що нема кому за неї заступитись, та нічого не зробиш!* (Григ., Вибр., 1959, 203); *Мені стало сердито* (Вас., I, 1959, 185).

◇ Дешево і сердіто див. дешево.

СЕРДОБОЛЕЦЬ, льця, ч., розм. Людина, яка вболіває за когось, співчуває чужому горю, нещастю та ін.; жалісливець, уболівальник. *Яку копійку не кинуть йому сердобольці в шапку — до корчми несе* (Бурл., О. Вересай, 1959, 115).

СЕРДОБОЛЬНИЙ, а, е, розм. Який вболіває за когось, співчуває чужому горю, нещастю та ін.; жалісливий, чуйний. *Тіма ще ніколи в житті не ходив босим. Сердобольна Галочка біленька зглянулась і дала йому свої сандали* (Ів., Таємниця, 1959, 43).

СЕРДОБОЛЬНО, розм. Присл. до сердобольний.

СЕРДОЛІК, у, ч. Напівдорогоцінний камінь червоного або оранжевого кольору, різновид халцедону. Червоний халцедон називають сердоліком, смугастий — агатом (Курс заг. геол., 1947, 55).

СЕРДОЛІКОВИЙ, а, е. Прикм. до сердолік; // Вигот. із сердоліку, із сердоліком. *На скатерці, як дві квітки на піску, лежали сердолікові сережки в золотій оздобі* (Панч, В дорозі, 1959, 84); *Сердолікове намисто*; // Власт. сердолікові, схожий на сердолік. *Сердоліковий блиск*.

СЕРДУК, а, ч., розм. Те саме, що сардак. [Д е м к о:] *Хочу тобі подарувати сердука братового (Іде до скрині, вийма старого сердука і дає Вареникові)* (Кроп., II, 1958, 222).

СЕРДЮК, а, ч., іст. На Лівобережній Україні кінця XVII — початку XVIII ст. — козак найманих піхотних полків, що був на повному утриманні гетьманського уряду; охоронець гетьмана. *Два сердюки при порозі до гетьманських покоїв одкинули списи. Високі різьблені двері одчинилися* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 313).

СЕРДЯГА див. сердега.

СЕРЕБРЮ, а, с., заст. Срібло. *За богами — панства, панства В сребрі та златі! Мов кабани годовані — Пижаті, пузаті!..* (Шевч., I, 1963, 244); *Тут [на базарі] багато чудових речей, кованого сребра, шовків* (Коцюб., III, 1956, 348); *Ідять вони [пани] з сребра, п'ють з хрусталу, а частують з золота* (Вовчок, I, 1955, 380).

СЕРЕД, заст. **СЕРЕДИ**, **СЕРЕДУ**, прийм., з род. в. Сполучення з прийм. серед виражають:

Просторіві відношення

1. Уживається при позначенні простору, місця, предмета, в центрі чи недалеко від центру якого розташоване що-небудь, перебуває хтось чи відбувається якась дія; посеред. *Стояв високий Дуб серед долини І гордовито всюди поглядав* (Гл., Вибр, 1951, 149); *Павлуся*

глянув, бачить, — якась кімната з голими стінами, брудними, серед хати довгий стіл, нічим не накритий (Л. Укр., III, 1952, 431); — *Уляно, винеси ціпок і смушеву шапку. Уляна, плачучи, пішла в сіни. За хвилю звідти вилетіли ціпок, шапка і сірячина. Впали серед двору* (Тют., Вир, 1964, 401); *Парубки зупинилися серед вулиці, оглядаючи кам'яницю Плачинди* (Стельмах, I, 1962, 66); // Уживається взагалі при означенні простору, місця, де відбувається дія, перебуває хто-, що-небудь: а) як рівнозначне прийменникові в. *Кажуть, з чужого воза — хоч серед калюжі* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 44); *Як умру, то поховайте Мене на могилі, Серед степу широкого, На Вкраїні милій* (Шевч., I, 1963, 354); *Приємно було ступати по твердій стежці.. Іти серед поля, купати тіло в золотих хвилях, а очі в блакиті* (Коцюб., II, 1955, 210); *Був я підлітком і не знаю, Скільки весен тобі було, Як зустрілись ми серед гаю, Де зі скелі б'є джерело* (Вирган, В розп. літа, 1959, 38); б) як рівнозначне прийменникові на. *Хлопці на паші Чи косарі Сіли до каші Серед ріллі* (Граб., I, 1959, 72); *Просто серед дороги почався короткий летючий мітинг* (Гончар, III, 1959, 439).

2. Уживається при позначенні місця, простору, в середину якого, куди спрямована дія; посеред. — *Отой стільчик візьми, Христіно, — порядкує панч, — та постав серед хати* (Мирний, III, 1954, 154).

О б'є к т н о - о б с т а в и н н і в і д н о ш е н н я

3. Уживається при позначенні осіб, предметів і т. ін., в оточенні яких перебуває хто-, що-небудь або відбувається якась дія; між, поміж. *Зостався Мирон сам собі, як палець. Як дуб серед осичок в лісі, так він серед піщанської громади* (Мирний, I, 1949, 182); *У горах, серед каменю й снігів, Де слід людини око бачить рідко, Малюється на синім небі чітко Мисливська хатка, притулок орлів* (Рильський, I, 1960, 183); *Човен поплив серед квітів, поминаючи села, хутори* (Довж., I, 1958, 287); *Серед людей йому було легше переносити горе, яке спіткало його* (Тют., Вир, 1964, 57); // Уживається при позначенні осіб, предметів, у складі, у числі яких знаходиться хто-, що-небудь; поміж. *В один прекрасний день опришки прокидалися, а Юрчика серед них не було: він щезав* (Хотк., II, 1966, 152); *За річкою ж, за Дунаєм, — бачиш! — сонце!.. вітер стих... Ідуть по цей бік трактористи, ще й наш татко серед них* (Тич., II, 1957, 44); *Серед знайомих постатей він відшукав і свою повнотілу Горпину* (Стельмах, II, 1962, 307); *Серед дипломів увагу привертають кілька незвичних, одержаних Сашком із країн народної демократії* (Гончар, Тронка, 1963, 41); // Уживається при позначенні певного кола людей, середовища, в якому відбувається якась дія або хтось перебуває. *Місяць, другий вже ведеться Нескінченна та облога, Серед війська почалися Нарікання та тривога* (Л. Укр., I, 1951, 376); *Гнат знався на всіляких машинах, і в горах серед механіків та машиністів про нього йшла добра слава* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 21); *Все захоплене збіжжя Килигей наказав взяти на облік, і незабаром сам з командирами заходився розподіляти серед населення* (Гончар, II, 1959, 54).

4. Уживається при позначенні певних фактів, подій, явищ, які супроводжують кого-, що-небудь; в умовах чого; в обстановці чого; під час чого. *Ні, я хочу крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Жити хочу! Геть думи сумні!* (Л. Укр., I, 1951, 41); *Стомлений працею тяжкою, Знов повернувся [друг] до тюрми; Та не знайшов і там покою Середи скреготу та тьми!* (Граб., I, 1959, 110); *На подвір'ї стояв прикащик і серед криків та зойку приймав матеріал* (Коцюб., II, 1955, 35); *Тут.., під чужими*

зорями, серед вітру, що роздимає он попіл на згарищі — аж іскри жевріють! — тут він, рибалка з-над Бугу, мабуть, закінчить свій шлях (Гончар, III, 1959, 152); — А чому ж ви за дня не приїхали, А тепер, уночі серед віхоли? (Павл., Бистрина, 1959, 77).

Ч а с о в і в і д н о ш е н н я

5. Уживається при позначенні проміжку між початком і кінцем певного часу, періоду, в який відбувається якась дія або наявний якийсь стан. Улітку, саме серед дня, Пустуючи, дурне Ягня Само забилося до річки — Напитися водички (Гл., Вибр., 1951, 39); Вечір був ясний та тихий та теплий, сказано: серед літа (Федьк., Буковина, 1950, 87); Щонеділі, щосвята, а часом і серед будня, щоб не одстати од вельможного сусіди, бенкетує тут [у шинку] п'яне море темної простоти... (Мирний, I, 1949, 415); Серед ночі, майже роздягнутих, під охороною прогнали [солдатів саперного батальйону] з казарми на станцію (Головко, II, 1957, 440); // У сполуч. із сл. д е н ь, н і ч, л і т о, з и м а т а і н. часто означає також «удень», «уночі», «влітку», «взимку» та ін. Од злиднів не втечеш ні вдень, ні серед ночі: У заздрості, мовляв Пархім, попівські очі (Г.-Арт., Байки., 1958, 44); — Вона мене була малого, вона мене серед зими на шлях викидала (Мирний, I, 1949, 152).

6. Уживається при позначенні дії, заняття і т. ін., під час яких відбувається якась інша дія або які перериваються іншою дією, заняттям і т. ін. І якраз серед бенкету В замку нашого Бертольда Залунала гучна сурма Королівського герольда (Л. Укр., I, 1951, 374); Часом серед гри він кидав карти на стіл так, що вони бачили, яка у нього масть, і ховав руки під стіл (Коцюб., II, 1955, 204); Іноді серед роботи, заложивши руки, він задумується, загадається... (Мирний, I, 1949, 325); Пам'ятай, мій брате, серед бою, Із чола кривавий стерши піт: Всі, хто чесний на землі, — з тобою..! (Рильський, III, 1961, 82).

СЕРЕДА́, ї, ж. Назва третього дня тижня (після неділі). В середу рано Гнат найняв підводу й одіслав Олександрі її скриню (Коцюб., I, 1955, 34); — Дядьку-капітане! — гукав хтось з берега. — З середою вас! (Гончар, Тронка, 1963, 150).

◇ Криві́тися (скриві́тися) як середá на п'ятницю див. п'ятниця.

СЕРЕДГІР'Я, я, с., рідко. Те саме, що міжгір'я. Темні хмари котитимуться небом, не зупиняючися над закинутим у середгір'я селом (Хотк., II, 1966, 133).

СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до Середземного моря і Середземномор'я. Літня сухість в характерною особливістю клімату Середземномор'я, який через те називається сухим субтропічним, або середземноморським, кліматом (Фіз. геогр., 6, 1957, 28); Середземноморські країни; Середземноморська культура; // Який живе, водиться або росте в Середземному морі. Дедалі більше чайок.. — Знаєте, як вони звуться? — вихоплюється Марійка Ситник.. — Середземноморські! (Гончар, Тронка, 1963, 30).

СЕРЕДИ́ див. се́ред.

СЕРЕДИ́НА, и, ж. 1. Місце, однаково віддалене від кінців, країв чого-небудь. Громада стала на улиці, на середині. Павло перед нею (Вовчок, I, 1955, 174); Блискавки бігли з різних сторін до середини неба (Фр., IV, 1950, 337); В середині гуртка Долон, колишній наречений Кассандри (Л. Укр., II, 1951, 265); Стала [Катря] снопи складати. Накідав вилами на стіжок снопів, а тоді по драбинці вилізе — викладе їх, та й знову. Середину ще вибивала (Головко, II, 1957, 199); Батько посадив Юру, брата і сестру в чозен, і вони впливли аж на середину ставка (Смолич, II, 1958, 14).

У серéдині — між двома особами або предметами.

За обідом Йосипа посадили у середині, між старою й старим (Мирний, IV, 1955, 48).

2. у знач. присл. серéдиною. Посередині. Бистра вода несе його серéдиною (Н.-Лев., II, 1956, 342); // у знач. прийм. з род. в. Те саме, що посередині. Остан опирався бистрині з усієї сили, але його кіл мало що помагав: пліт несло серéдиною річки (Коцюб., I, 1955, 355); Ми йдемо серéдиною бульвару в напрямку до східців у порт (Ю. Янов., II, 1958, 45).

3. Внутрішня частина чого-небудь. Гниє деревина на корені: уже й віти її посохли і середина випала (Мирний, III, 1954, 23); Всі дивились, як він кусав пиріг і виколупав пальцем з середини сливи (Коцюб., II, 1955, 280); Ми зневажливо штовхаємо ногами іржаве кермо, воно рипить, ми ворухимо вісь гвинта, вона злегка гуде, резонуючи в порожній середині (Ю. Янов., II, 1958, 46); Біла середина картоплини аж виблискує смачними кристаликами (Багмут, Опов., 1959, 11); — Кавун — то наш піт і наша праця, а він вибере.. якнайбільшого, хряп об коліно, середину виїсть, а решту в бур'ян (Тют., Вир, 1964, 35); // Простір в обгородженому місці, в приміщенні. Середина хати удови Морози-хи. Стіл, лавки, піч, кочерги, піл, мисник і усяке збіжжя (Кроп., I, 1958, 71); Зупинившись коло поганенького будиночка, в якому ледве видно було невеличкі віконця, Тарас зліз з коня і пішов до середини (Довж., I, 1958, 266); // Внутрішні органи людини або тварини; нутро, нутрощі. Про нього говорили, що він мав верблюжий шлунок і наїдається на цілий тиждень. То правда. Я маю середину фест [добру]. А знаєте чому? Бо мені її чинбар вичинив (Тют., Вир, 1964, 352); Після покрови знову знайшов [Тодір] біля Синяви свою худобину з виїденою серéдиною (Стельмах, I, 1962, 208); // перен. Сфера внутрішніх переживань, психічний склад людини; душа. Такий мій характер, така моя середина, і я не раз обливав слізьми свої руки, схиливши голову на них, не в силі хоч раз цього позбутися (Ю. Янов., I, 1958, 183); Тоді, в печалі чи радості, добрішим і кращим став чоловік і з подивом бачить, скільки зайвого мулу невідомо для чого осіло в його середині, як швидко сіра буденщина розхлюпала його чашу кохання (Стельмах, I, 1962, 202).

4. Час, однаково віддалений від початку й кінця чого-небудь. Починаючи з середини тижня, ходили по вулицях молоді з розпущеними косами і падали в ноги, прохаючи на весілля (Коцюб., II, 1955, 30); Хто читав «Печерські антики» Лескова, ..той може собі уявити патріархальний Київ середини минулого століття (Рильський, Веч. розмови, 1962, 7); В середині грудня Кутузов зі штабом вступив у звільнене козаками Платова Вільно (Кочура, Зол. грамота, 1960, 400); 22 червня на всіх антарктичних станціях весело відзначають середину зими (Наука., 7, 1968, 20).

5. Проміжна поміркована позиція в чому-небудь. Чому у наших поетів нема середини між дитячою пісенькою і політичним або філософським трактатом?.. (Л. Укр., V, 1956, 176); Не шукай ніколи середини, Дружам вір, а ворога пали! (Павл., Бистрина, 1959, 175).

◇ Зависáти (заві́снути) на серéдині — бути у невизначеному становищі. Від бідних відірвалися [Чуплаки], до багатих не прибилися, та так і зависли на середині (Чорн., Визвол. земля, 1950, 13); Золотá серéдина див. золотій; Тримáтися серéдини — утримуватися від рішучих дій, вчинків; займати помірковану позицію в чому-небудь. Розважуй, Не намагайся угору в найтонший етер підійматись, Щоб не спалити небесних чертогів, і вниз не спускайся, Щоб не згоріла земля. Тримайся середини, сину (Зеров, Вибр., 1966, 315).

СЕРЕДИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до серєдина 1, 3. Одні дівчата витискають гострою машинкою листя та пелюсточки, другі вправляють дроти в те листя... п'яті роблять серєдинки з бавовни та ниток (Л. Укр., III, 1952, 491); Розділили її [тараню] не надвоє, а на три частини. Василеві дали від голови, Грицько узав серєдинку, а Іванові дістався хвостик (Мирний, IV, 1955, 24).

◇ **Золотá серєдинка** — те саме, що **Золотá серєдина** (див. **золотій**). — Не будь дуже солодкою, бо розлиже. І гіркою не будь, бо розплює. Вибирай золоту серєдинку і скоро сама научишся, як чоловіка слід приборкувати (Кучер, Трудна любов, 1960, 417)..

СЕРЕДИННИЙ, а, е. Який міститься, розташований у середині чого-небудь. У тих випадках, коли льодовик має припливи, бічні морени двох льодовиків зливаються в одну і утворюється серєдинна морена (Курс заг. геол., 1947, 149); Серєдинна жилка; // Вигот. із середини чого-небудь. Серєдинна дошка.

СЕРЕДМІСТЯ, я, с., рідко. Центральна частина міста. Академія і театр.. палали величезним огнищем. Ціле середмістя було як пекло (Фр., III, 1950, 323).

СЕРЕДНИК, а, ч., спец. 1. Назва якого-небудь предмета, розташованого в центрі чого-небудь. Складається [срібний медальйон] з двох восьмикутних бляшок, в центрі яких підняті серєдники, також восьмикутної форми (Укр. золотарство..., 1970, 95).

2. Серєдній поперечний брусок у віконній рамі або дверях.

3. Пробіл між колонками тексту в газеті, журналі, книжці.

СЕРЕДНІЙ, я, в. 1. Який міститься, знаходиться в середині, між двома особами, предметами, смугами і т. ін.; який однаково віддалений від кінців, країв чого-небудь. В одчиненому вікні, ліворуч від ганкових серєдніх дверей, з'являється Любов (Л. Укр., II, 1951, 7); Бічні вершники на мить притримали коней, а серєдній помчав далі (Тулуб, В степу..., 1964, 311); Вутаньці випало сидіти в серєдніх рядах, недалеко від трибуни (Гончар, II, 1959, 183); Тамарі припало верхнє місце [на нарах], аж під дахом, серєдне — Марині Хомівні, а внизу — Олечці (Хижняк, Тамара, 1959, 174); // Другий за віком із трьох (дітей, братів, сестер). Нас було три брати; я — найменший, хлопчиком після батька остався. Серєдній одруживсь і покинув чумацтво (Вовчок, I, 1955, 37); — Який там чорт собак дратує? — гукає, чутно по голосу, Карпо, дядьків серєдній син (Мирний, I, 1954, 90).

Серєдній палець — палець, розташований між вказівним і безіменним пальцями. Серєднім, туго налитим жиром пальцем, ніби граючись, ловко викидав [Січкара] з заяложеної калитки золоті п'ятірки чи срібні карбованці (Стельмах, II, 1962, 366).

2. Який припадає на проміжок між початком і кінцем певного відрізка часу. Заслати [журнал] зможу у серєдніх числах серпня, бо в перших лагоджусь знову в дорогу (Мирний, V, 1955, 384).

Серєдні вікі — те саме, що **середньовіччя**. Ще в серєдні віки мужні чеські воїни, очолювані легендарним народним героєм Яном Жижкою, стояли пліч-о-пліч з героїчними смоленськими полками, з київськими і волинськими козаками.. на ратному полі під Грюнвальдом (Ком. Укр., 12, 1963, 50).

3. Який міститься, знаходиться у внутрішній частині чого-небудь. Син і дочка Теокріта у своєму серєдньому дворикові (Л. Укр., III, 1952, 728); На терасу вийшов доктор Гальванеску. Він з'явився з серєдніх покоїв (Смолич, I, 1958, 86).

△ **Серєдне в́ухо** — частина слухового органа, розташована за барабанною перетинкою. Звукові коливання

повітря приймає барабанна перетинка, яка завдяки цьому набуває коливальних рухів. Одночасно з цим коливаються слухові кісточки серєднього вуха (Шк. гігієна, 1954, 64).

4. Проміжний за своїми ознаками, властивостями між двома крайніми, протилежними ознаками, властивостями (між великим і малим, високим і низьким, важким і легким, передовим і відсталим і т. ін.). Поміж повітовим панством наша сім'я лічилася за людей серєднього достатку (Мирний, IV, 1955, 334); Найліпше вподобалася промова одного сторонського селянина серєднього росту (Март., Тв., 1954, 182); З станиці вирушили на схід вісім серєдніх танків (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 443); Характерною рисою післявоєнного розвитку сільського господарства капіталістичних країн є дальший наступ великого капіталістичного господарства на дрібні і серєдні (Рад. Укр., 31.I 1959, 4); Я сидів і переглядав газети, які в провідних статтях і фельєтонах [фейлетонах] страшенно клопоталися про те, чи буде наша нова Дума ліва, чи буде вона права, чи буде серєдня (Сам., II, 1958, 358); // Який займає проміжне становище всередині класу або між двома класами, двома суспільними станами, угрупованнями і т. ін. Цехові майстри були витіснені промисловим серєднім станом (Комун. маніф., 1963, 31); На соймику магнати демократичні, щоб заручитися голосами серєдньої та дрібної шляхти (Тулуб, Людолови, I, 1957, 29); // у знач. ім., перев. мн. серєдні, ніх, розм. Те саме, що **середняцтво**. — Кого ж ви ждете? — Голоти. Переказали, ждять нас, будемо палити. Щоб не було ні бідних, ані багатих, самі серєдні (Коцюб., II, 1955, 79); Четвертий хотів так рівняти багатого з бідним, щоб тільки серєдні залишалися (Стельмах, I, 1962, 503); // Який займає проміжне становище між старшим і молодшим за званням, посадою тощо. Серєдній медичний персонал.

Серєдне селянство — те саме, що **середняцтво**. Іскров добре розумів, що без міцної спілки робітників з серєднім селянством не можна будувати соціалізм (Бойч., Молодість, 1949, 309); Серєдній рід — граматична категорія, властива деяким мовам, що мають форми трьох родів (протиставляється чоловічому і жіночому). Серєдній рід виник на основі первісної категорії неживих предметів (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 53); Серєдній стан — граматична категорія, до якої належать дієслова, що означають дію безвідносно до об'єкта. Дієслова, що за своїм змістом не пов'язуються з будь-яким об'єктом, становлять групу серєднього стану (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 322); Серєдня освіта — освіта, здобута по закінченні серєдньої школи або серєднього навчального закладу. — Двадцять літ б'юся, як муха в павутинню, щоб дати моему синові хоч серєдню освіту, а тепер повинен і думку ту залишити? (Хотк., I, 1966, 159); Нині на Україні кожен другий робітник і кожен третій колгоспник має серєдню або вищу освіту (Ком. Укр., 5, 1969, 6); Серєдня шкóла — школа, яка дає загальну освіту, достатню для вступу до вищого навчального закладу, або спеціальну, що дає право працювати фахівцем серєдньої кваліфікації. З деяких причин, більше не залежних од мене, я не міг скінчити серєдньої школи (Коцюб., III, 1956, 233); Загальноосвітня серєдня школа тепер дає молоді не тільки знання основ наук, а й здійснює їх професійну підготовку до майбутньої трудової діяльності (Рад. Укр., 7.VII 1962, 1); Серєднього віку; Серєдніх літ (рбків) — уже немолодий, але ще не похилого віку. Вона була людина серєднього віку, убрана убого, але дуже чистенько (Л. Укр., III, 1952, 543); Коли ж гляне [Петро] — іде супротив його од хати серєднього віку чоловік (П. Куліш, Вибр., 1969, 130); З тайги.. виходить китаєць Ван-Лін, серєдніх літ, сухий, неве-

ликого росту (Довж., I, 1958, 113); *Перед парканом, на вулиці, чоловік середніх років садив дерева* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 345); *Щось середнє — те, що поєднує в собі властивості, ознаки двох різних предметів, явищ і т. ін.* *Лицар видав невиразний гук, щось середнє між людським криком і звірячим, потім зривається і раптом біжить до брами* (Л. Укр., II, 1951, 203); *Це було щось середнє між хижою сільського бідняка і сараєм на подвір'ї міського обивателя* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 28).

Δ **Середня вага**; **Середня вагова категорія** — вагова категорія спортсменів (борців, боксерів, штангістів).

5. Який нічим не вирізняється, визначається серед кого-, чого-небудь; посередній; ні хороший, ні поганий. *Зайвого комізму, до якого так спокушав середніх акторів роль Возного в «Наталці Полтавці», Саксаганський свідомо уникав, даючи строго характерний образ* (Рильський, III, 1956, 342); *Сценарій — це авторське бачення світу. Якщо сценарій хороший, то навіть середній режисер може зробити гарний фільм* (Літ. Укр., 22.I 1963, 3).

6. Який одержують діленням суми декількох величин на їх кількість; типовий, нормальний для групи яких-небудь явищ. *Щоб вивести середню добову температуру, складають результати чотирьох спостережень і суму ділять на 4* (Фіз. геогр., 5, 1956, 82); *Зіставляючи собівартість продукції з середньою ціною її реалізації, можна виявляти, наскільки вигідна господарству та чи інша культура або галузь* (Ком. Укр., 5, 1960, 55); //у знач. ім. **середнє**, **нього**, **с.**, **мат.** Величина, яку одержують діленням суми декількох чисел на їх кількість. **Середнє арифметичне**; **Середнє геометричне**.

В **середньому** — виходячи з середньої величини, норми. — *Щоб не подумали, що я вигадую — прочитаю вам, скільки й де збирається в середньому хліба з десяти-ни, — підніс [Тугаєвич] до очей папірець і почав вичитувати* (Стельмах, I, 1962, 370).

СЕРЕДНЯК, **а**, **ч.** 1. Селянин-одноосібник, який мав невелику земельну ділянку, обробляв її власними силами і займав проміжне становище між бідняком та куркулем. — *Скажи.., який із нього куркуль? Наймитів не тримав, землі на слабенького середняка, в політику не ліз* (Тют., Вир, 1964, 31); *Увечері в своєму невеличкому, охайному, з квітами на столі, кабінеті, Свирид Яковлевич провадив розмову з середняками* (Стельмах, На.. землі, 1949, 113); *Походженням із середняків; // у знач. збірн.* **Середняки**; **середняцтво**. **Біднота і надалі залишається найближчим політичним союзником робітничого класу на селі, але позиція партії відносно середняка ні в якому разі не може зводитися до підміни залучення його як активного союзника Радянської влади політикою так званої нейтралізації** (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 258).

2. **розм.** Людина посередніх здібностей. *Хай я собі середняк від природи, а все одно не хочу, щоб мене за такого вважали. Уваги до себе вимагаю. Пошани!* (Мур., Свіже повітря., 1962, 32); // **Працівник**, що не відзначається високими показниками в роботі.

◇ **Ходіти у середняках**: а) належати до прошарку середнього селянства; б) бути працівником, що не відзначається високими показниками в роботі. *Павло в Новій Греблі ходив у середняках. З ним більше зжилися, звиклися. Бо знали гірших* (Мушк., Серце., 1962, 146).

СЕРЕДНЯЦТВО, **а**, **с.** Класовий дрібнобуржуазний прошарок сільського населення, що займає проміжне становище між біднотою і куркульством. У *«Брусках» Панфьоров тонко й глибоко схарактеризував і такий значний соціальний прошарок у селі 20—30-х років, як середняцтво* (Рад. літ-во, 2, 1961, 60).

СЕРЕДНЯЦЬКИЙ, **а**, **е.** Прикм. до середняк 1. *Відомо, що з приходом Радянської влади, після передачі землі селянам і допомоги держави бідноті, середняцький прошарок селянства на Україні збільшився до 1929 року проти 1917-го у два з половиною рази* (Ком. Укр., 11, 1968, 63); // **Який складається із середняків.** — *Ти, Павле, забуваєш, що село наше переважно бідняцьке та середняцьке* (Мик., II, 1957, 355); // **Який походить із середняків.** *Ярошенко і Мусія прихопив із собою, ідучи до куркулів.* — *Ти хоч і середняцький син, та душа в тебе, здається, наша, неможницька* (Речм., Весн. грози, 1961, 52).

СЕРЕДНЯЧКА, **и**, **ж.** Жін до середняк.

СЕРЕДНЯЧОК, **чка**, **ч.** Пестл. до середняк. [Д у д а р:] *Середнячок?* [К н и ш:] *Хто, свояк? А тож* (Мик., I, 1957, 31).

СЕРЕДНЬО. Присл. до середній 5. *Почуваю себе поки що середньо* (Коцюб., III, 1956, 401).

СЕРЕДНЬО... Перша частина складних слів, що відповідає слову середній у 1 знач., напр.: **середньо-вобільський**, **середньо-сибірський** і т. ін.; у 4 знач., напр.: **середньо-озернистий**, **середньо-каліберний**, **середньо-сортний**, **середньо-стиглий** і т. ін.; у 6 знач., напр.: **середньо-арифметичний**, **середньо-добовий**, **середньо-місячний**, **середньо-річний** і т. ін.

СЕРЕДНЬОАЗІАТСЬКИЙ, **а**, **е.** Стос. до Середньої Азії. *Скіфи і сармати разом із середньоазіатськими хорезмійцями, согдійцями та саками становили величезний масив найдавніших іраномовних племен і народностей* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 131).

СЕРЕДНЬОВІКОВИЙ, **а**, **е**, **рідко**. Те саме, що **середньовічний**. *Він не міг набрати смаку до середньовікової німецької поезії, до «Пісні про Нібелунгів», до рицарських епопей та романів* (Фр., IV, 1950, 249).

СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ, **а**, **е.** Прикм. до середньовіччя. *Основа сеї поеми [«Ізольда Білорука»] взята з середньовічного роману «Трістан та Ізольда»* (Л. Укр., I, 1951, 409); *Історія Херсонеса охоплює дві історичні епохи — античну і середньовічну* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 297); *Працівники музею в Кам'янці-Подільському приймають у своєму унікальному середньовічному місті десятки тисяч радянських та іноземних туристів* (Літ. Укр., 11.IV 1969, 4); **Середньовічний рицар**; // **Власт. середньовіччю**, як у часи середньовіччя. *Середньовічною в Росії в не тільки поміщицька, але й селянська надільна власність..* (Ленін, 17, 1971, 149); // **перен.** Який не відповідає нормам сучасної цивілізації; варварський. **Середньовічна мораль**.

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ, **я**, **с.** Історична епоха, що охоплює час від загибелі Римської рабовласницької імперії (кінець V століття) до початку капіталізму (середина XVII століття). *З кріпаків середньовіччя вийшло вільне населення перших міст* (Комун. маніф., 1963, 31); *В глибині середньовіччя беруть свій початок [у Польщі] різдвяні колядки* (Від давнини., I, 1960, 153).

СЕРЕДНЬОЯЗИКОВИЙ, **а**, **е**, **лінгв.** Який утворюється піднесенням середньої частини спинки язика до твердого піднебіння. *За активним мовним органом приголосні поділяються на губні, передньоязикові, середньоязикові* (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 131).

СЕРЕДНЬОЯЗИЧНИЙ, **а**, **е**, **лінгв.** Те саме, що **середньоязиковий**.

СЕРЕДОВИЙ, **овá**, **овé**. 1. **розм.** Який є, міститься в середині чого-небудь; внутрішній.

Середовé сáло — **здір.** Коли надворі хурделить, люди не дуже квапляться до млина. На такий день всяк мав в запасі мірку муки, може вчинити з неї пиріжки з горо-

хом, млинці на середовому салі або що інше (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 163); **Середовий ключ** — ключ до замків, вмонтованих у середину дверей, до внутрішніх засувів тощо. До цієї комори треба середовий ключ, бо вона запирається з середини (Сл. Гр.).

2. Вигот. із середньої частини чого-небудь. Супрун без торгу купив половину добрячого середового слупця (Стельмах, II, 1962, 114).

3. рідко. Те саме, що середній 1, 2.

СЕРЕДОВИЩЕ, а, с. 1. спец. Речовина, тіла, що заповнюють який-небудь простір і мають певні властивості; сфера. Такі форми фосфорних добрив, як фосфоритне борошно, .. розчиняються краще в кислому середовищі (Хлібороб Укр., 6, 1965, 10).

△ Живильне середовище див. живильний.

2. Сукупність природних умов, у яких проходить життєдіяльність якого-небудь організму. Організм немислимий без потрібних для його існування умов зовнішнього середовища (Ком. Укр., 3, 1963, 61); Зміни в кліматі привели до помітних змін навколишнього природного середовища, в якому жили первісні люди (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 13); Деякі живі істоти часом реагують на такі незначні зміни фізичних умов оточуючого середовища, що їх не спроможні помітити не тільки людина, а й найчутливіші прилади (Наука.., 10, 1965, 44).

3. Соціально-побутові умови, в яких проходить життя людини; оточення. В буржуазному суспільстві, основаному на приватній власності, на експлуатації людини людиною, особа перебуває в непримиренному конфлікті з суспільним середовищем (Ком. Укр., 2, 1962, 35); Він бачив середовище, в яке потрапила Тася (Дмит., Розлука, 1957, 93); Режмо відчував свою безсилість у цім середовищі напівдикого суспільства (Досв., Гюлле, 1961, 102); Виходячи з того, що середовище відіграє важливу роль у вихованні і розвитку людини, Шевченко надавав величезного значення впливу громади на мораль окремої людини (Наука.., 3, 1961, 12); // Сукупність людей, зв'язаних спільністю життєвих умов, занять, інтересів і т. ін. ..вплив народницьких ідей на російське революційне середовище з різкою швидкістю пішов на спад (Ленін, 8, 1970, 74); У середовищі селянське, у сім'ю славний дідуган вносив привітну теплість, привітну розраду (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 72); Український народ висунув з свого середовища багато талановитих народних поетів-співців, музикантів, художників (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 11); Літературне середовище.

СЕРЕДОДНЯ, **СЕРЕДУДНЯ**, присл., діал. Серед дня, вдень. Боязкі зайчики бігли в село, .. пхалися до корит і до коновок, аби хоть трошки водиці напиться. На людських очах, середодня, — серед полудня! (Март., Тв., 1954, 202); — Обікрали мене! .. — Се ж не може бути, щоб так середудня в моїм домі... (Фр., VII, 1951, 116).

СЕРЕДОПІСТЯ, я, с., церк. Четвертий тиждень великого посту. Раз в великий піст, в неділю на середопісті, Соломія сиділа в матір'ю в світлиці (Н.-Лев., VI, 1966, 375).

СЕРЕДОСТІННЯ, я, с., анат. Частина грудної порожнини людини та ряду хребетних тварин, у якій розташоване серце, бронхи, стравохід і т. ін.

СЕРЕДОХРЕСНИЙ, а, е. Прикм. до середохрестя 2, 3. Середохресна дорога; // у знач. ім. середохресна, ної, ж., церк. Третя неділя великого посту. Минули м'ясниці і масляна, настав піст. На середохресній у місті ярмарок (Мирний, III, 1954, 59).

Середохресна неділя — те саме, що середохресна; Середохресний тиждень — те саме, що середопістя. Незабаром приходить середохресний тиждень, коли піст

перед великоднем ламається надвоє (Ю. Янов., II, 1958, 183).

СЕРЕДОХРЕСТЯ, я, с. 1. Два бруски, дві планки і т. ін., з'єднані навхрест. Сновигали [прикажчики] попідвіконню і стукали в середохрестя рам окоренками нагайок (Стельмах, I, 1962, 186).

2. діал. Роздоріжжя.

3. церк. Те саме, що середопістя. — Склавав я за зиму ще півсотні і так ото в середохрестя подався додому (Коцюб., I, 1955, 142).

СЕРЕДПАРТІЙНИЙ, а, е, рідко. Внутрішньопартійний.

СЕРЕДУ див. серед.

СЕРЕДУДНЯ див. середбдня.

СЕРЕДУЛЬШИЙ, а, е, розм. Те саме, що середній 1. Син матері не послунав, Осідлав коня та й поїхав. Менша сестра коня веде, Середульша — сідло несе (Укр. лір. пісні, 1958, 498); Середульша дочка вийшла заміж за місцевого і жила на другому кінці містечка (Кочура, Родина.., 1962, 132).

СЕРЕДУЩИЙ, а, е, розм. Те саме, що середній 1. Іван був середущий межи їх дітьми (Фр., I, 1955, 139); Середущий син, Юрко, тягав вірьовкою воду в дерев'яний жолоб (Томч., Жменяки, 1964, 56).

СЕРЕЖЕЧКА, и, ж. Пестл. до сережка 1. От узьяла я ті гроші в калиточку, чотири карбованці братові послала, за п'ятого купила то намистечка дівчаткам, то сережечки (Вовчок, I, 1955, 18).

СЕРЕЖКА, и, ж. 1. Те саме, що серга 1. Олена Іванівна одяглась у блакитне шерстяне плаття, .. у вухах сережки блищать (Мирний, III, 1954, 82); Від солодкої усмішки сережка в ніздрі [жінки] тремтіла (Л. Укр., III, 1952, 713); У правому усі йому теліпалась мідна сережка (Панч, Гомон. Україна, 1954, 66); *Образно. Дивився [Макар] на сріблясту сережку місяця, що самотньо висіла в холодному небі (Добр., Тече ріка.., 1961, 59); *У порівн. З ясенів спадав сухий лист на трухлу солому, падав додолу на зів'ялі півники, сережками чіпляється в бур'янах (Вас., Вибр., 1954, 13); На бруньках лип сережками звисають прозорі, синюваті краплини (Стельмах, I, 1962, 45).

2. бот. Суцвіття деяких деревних рослин у вигляді китиці з дрібних квітів. Чоловічі квітки [волоського горіха] зібрані в сережки (Сад. і ягідн., 1957, 31); Над водою гірко і п'ярко пахло осиковими сережками, вербовими котиками і соком, що пробивав молоді кору (Стельмах, I, 1962, 455); Скоро по лісах викинуть зеленуваті сережки кремезні дуби (Веч. Київ, 11.V 1957, 3); // рідко. Волоть у деяких злакових рослин, а також грона ягід. Бачив [Гаврило], як жито пускає трубку, як воно колоситься, вигойдуючи тендітні сережки спор (Тют., Вир, 1964, 397); Багрянні сережки вовчих ягід схожі на коштовні самоцвіти, що хтось розвішав на кущах (Кочура, Зол. грамота, 1960, 368).

3. Те саме, що серга 2. Сережки у порід [курей] з високою несучістю великі, шовковисті, без зморшок і складок (Птахівн., 1955, 22).

СЕРЕНАДА, и, ж. 1. У середньовічній поезії трубадурів — вечірня віншувальна пісня, яку виконували просто неба.

2. муз. В Італії, Іспанії та деяких інших країнах часів середньовіччя — вечірня пісня на честь коханої, яку виконували під її вікном у супроводі гітари або мандоліни. Хутко в неї під віконцем Мандоліна залунала, Із потоку гуків чулих Серенада виринала (Л. Укр., I, 1951, 372); // Музичний твір типу сюїти для спокійного, ліричного характеру голосу, інструментального ансамблю або оркестру. Цікава серенада Левкова «Нічка спускається» з тонкою поетичною музикою, яка так впливає на вас вже з перших

тактів (Іст. укр. музики, 1922, 242); *Струнна серенада Чайковського*.

СЕРЖАНТ, а, ч. В армії, міліції — звання або чин молодшого командного складу, а також особа, що має це звання. *Пішовши в перші дні війни на фронт, Гончар воював рядовим солдатом, потім сержантом, був командиром обслуги батальйонного міномета, старшиною мінометної батареї* (Про багатство л-ри, 1959, 165); *Він почав війну сержантом, А майором закінчив!* (Нех., Ми живемо..., 1960, 114); *Сержант міліції, якого підсадили до нас, час від часу кречав: — Ну й погода!..* (Мур., Бук. повість, 1959, 214); // іст. У дореволюційній армії XVIII ст. — піхотний унтер-офіцер. *Він був страшніший [страшніший] од сержанта, Бо всіх за все по спині стриг* (Котл., I, 1952, 251).

Молодший сержант — у Радянській Армії — перше звання молодшого командного складу. *Молодший сержант Гринін і рядовий Іванов ішли дозорною стежкою, уважно перевіряючи місцевість вздовж лінії кордону* (Рад. Укр., 18.XII 1960, 4); **Старший сержант** — у Радянській Армії — третє звання молодшого командного складу. — *Тікай, поки цілий!* — закричав у телефон старший сержант сибіряк Дубровін, що замінив пораненого Пахомова (Довж., I, 1958, 286).

СЕРЖАНТИВ, това, тове. Прикм. до сержант; належний сержантові. *Звела [селянка] на танк руки.., схопила сержантові гранати й пішла сама* (Ю. Янов., I, 1954, 87).

СЕРЖАНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сержант. *Триста товаришів стояли тут у залі пліч-о-пліч, триста танкістів, артилеристів, десантників, офіцерів і політпрацівників, а більше — простого сержантського й рядового люду* (Довж., I, 1958, 333); *Сержантське звання; Сержантський склад*.

СЕРІЙНИЙ, а, е. Стос. до серії. *Гідним дарунком ХХІІІ з'їздові КПРС стало освоєння авіаційним заводом серійного випуску літака АН-24* (Веч. Київ, 20.IX 1967, 2); *В серійному виробництві освоєно понад 4400 зразків нових машин, механізмів, устаткування і матеріалів* (Матер. ХХІV з. Компартії України, 1971, 9); // *Який виготовляють серіями за певним взірцем, стандартом. Машинобудівники багато роблять для того, щоб підвищити довговічність, поліпшити надійність серійних машин* (Хлібороб Укр., 10, 1965, 40).

СЕРІЙНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. серійний. *Книжки шкільної бібліотеки й зовні справляють загалом приємне враження: різноколірні, одноформатні, з єдиними ознаками серійності* (Літ. Укр., 14.IX 1965, 2).

СЕРІЙНО. Присл. до серійний. *Польові рейкозварювальні машини випускають серійно заводи нашої країни* (Наука..., 3, 1966, 17).

СЕРІЯ, і, ж. 1. Ряд однорідних або споріднених за спільною ознакою предметів. *До Вашої серії видань для молодіжі я поки що намітив лише біографію Джузеппе Гарібальді* (Коцюб., III, 1956, 217); *На початку тридцятих років Анатолій Петрицький здійснив дві великі серії портретів діячів української радянської культури, одну в олій, другу в акварелі* (Літ. Укр., 19.II 1965, 4); *Образно. *Балакали [діди] — про що? Мабуть, про ту волю, що, обіцяна цілою серією князів Куракіних, вивабила оцих дідів із домівок.. Вже й волосся посивіло, й зуби поцербилися, а волі як не було, так і нема* (Хотк., I, 1966, 107); // *Послідовний ряд яких-небудь дій, подій і т. ін. Качки злітали одна за одною, кожен новий лет супроводжувала серія пострілів* (Мушк., День..., 1967, 73); *Шульга разом з фізиком Мезенцевим підводили підсумки заключної серії випробувань* (Рибак, Час..., 1960, 667).

2. Ряд виробів, машин, деталей, що виготовляються за певним взірцем, стандартом. *Завод збудував серію морських танкерів вантажопідйомністю 10 тисяч тонн кожний* (Наука..., 2, 1956, 16); *Для вивчення коливання широт свого часу була створена міжнародна організація.. Тепер у Радянському Союзі такі спостереження ведуться на кількох обсерваторіях, для яких нещодавно було побудовано серію вдосконалених високоточних зеніт-телескопів* (Наука..., 10, 1960, 48).

3. Частина великого фільму, яку демонструють самостійно перев. протягом цілого сеансу. *Неважко уявити собі окрему кінокартину на дві серії про подорож діда Григорія на Далекий Схід* (Довж., I, 1958, 76).

4. Розряд, категорія цінних паперів (грошових знаків, облігацій або документів), що позначається цифрами чи літерами. *Він.. взявши від Соньки її паспорта, записав серію, номер, пропуску та інші дані* (Кучер, Трудна любов, 1960, 149).

СЕРІОЗ, у, ч., розм. Те саме, що серйозність.

◇ На [півному] серйозі — з усією серйозністю. *Артистка [Г. Затиркевич] лишилась весь час на повному серйозі, не припускаючи найменшої вульгаризації* (Минуле укр. театру, 1953, 64); *Всю бійку веде [Кропивницький-Тарас] дуже легко, на жартівливому серйозі, без фізично-м'язового напруження* (Збірник про Кроп., 1955, 248); *Звик [хлопчик] на повному серйозі відповідати на запитання старших* (Стельмах, Правда..., 1961, 14).

СЕРІОЗНИЙ, а, е. 1. Який відзначається вдумливістю, розважливістю в своїх думках і вчинках, у ставленні до життя (про людину); статечний. *Родинні нещастя (мати осліпла, а батько втратив посаду, і настала біда) зробили мене ще більше скупленим і серйозним* (Коцюб., III, 1956, 281); — *Я гадав, що вельможна пані — серйозна жінка, а не маленьке дівча, закохане в казках* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 11); *Прокопчук.. присягався, що служив у міліції. Йому ніхто не вірив, бо в міліцію приймають людей серйозних* (Тют., Вир, 1964, 352); *Живучи у Каленика Романовича, він намагався бути серйозним і витриманим* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 19); // *Стриманий у вияві своїх почуттів; суворий. Він майже не посміхається при бійцях і зовсім не усміхається при жінках: він хотів здаватися більш серйозним, ніж був насправді* (Тют., Вир, 1964, 491); *Воронцов сидів на стільці, а вродлива, надміру серйозна фельдшерка з санітарної роти робила йому перев'язку* (Гончар, II, 1959, 130); // *Який відзначається вдумливим, вимогливим ставленням до своєї роботи; який ґрунтовно знає свою справу; кваліфікований, досвідчений. Серйозні і чесні мовознавці, серед них такі, як великий російський учений Шахматов, визнавали самостійне існування української мови, найближчої родички мови російської* (Рильський, IX, 1962, 126); *Серйозний художник*.

2. Який свідчить про вдумливість, вимогливість (про працю, ставлення до чого-небудь і т. ін.). *Тільки серйозна праця над собою може дати право виступати публічно* (Коцюб., III, 1956, 25); *Його [О. С. Пушкіна] «Полтава» — не тільки геніальний вицвіт поетичної уяви, але й наслідок серйозного вивчення минулого нашої землі* (Рильський, X, 1962, 36); *При серйозному відношенні ці школи стануть могутніми чинниками зближення робітничого міста із незаможним селом* (Еллан, II, 1958, 76).

3. Важливий, значний за темою, змістом і т. ін.; не легковажний. *Хоч мала вона [розмова] була, але навела мене на багато важких і серйозних дум* (Хотк., I, 1966, 155); *Ми розпочали серйозну бесіду про те, який потрібний корабель для нової картини Сева* (Ю. Янов., II, 1958, 77); *Цей [1962] рік ми називаємо Лисенківським. З'явилися афіші, які сповіщають про майбутні серйозні*

концерти, присвячені творчості автора «Тараса Бульби» (Рильський, Веч. розмови, 1964, 206); Серйозна справа; Серйозний твір.

4. Який заслуговує на особливу увагу (своєю важливістю, складністю і т. ін.). Павлик — єдиний серйозний супротивник, його нелегко перемогти (Донч., VI, 1957, 90); З ранку до вечора читала [Ляля], як бувало раніше, коли готувалась до серйозних екзаменів (Гончар, IV, 1960, 47); // Який загрожує неприємними наслідками, ускладненнями тощо; небезпечний. Маю надію, що, може, все-таки простуда не дуже серйозна (Л. Укр., V, 1956, 227); До числа серйозних захворювань печінки належить інфекційна жовтяниця, або епідемічний гепатит (Наука., 1, 1959, 36); // Досить помітний, відчутний; великий, істотний, вагомий. Селянам тільки тоді дасть скільки-небудь серйозну користь аграрне перетворення, коли вони одержать землю без викупу (Ленін, 15, 1971, 146); Серйозних втрат зазнав ворог від наших військових флотилій, які діяли на внутрішніх морях, великих ріках і озерах (Ком. Укр., 5, 1970, 63); Конкретне, глибоко реалістичне розвінчання ідеї буржуазного націоналізму та її носіїв є серйозною заслугою А. Головка (Рад. літ-во, 3, 1957, 7); Серйозна провина.

5. Зосереджений, заклопотаний чим-небудь; зібраний. Командир зацікавився лише на момент. Став потім знову серйозним і холодним (Ю. Янов., I, 1958, 120); Капітан Дорошенко задумався, стояв посуворілий, серйозний (Гончар, Тронка, 1963, 340); Катя витерла очі, стала серйозною (Кучер, Вогник, 1952, 11); // Який виражає зосередженість, зібраність. У всіх обличчя серйозні, наче затурбовані, — вершать щось дуже важне й потрібне (Хотк., I, 1966, 140); Капітан сміється, а Ліна Яцуба, не зводячи з нього серйозних очей, ставить йому своє запитання (Гончар, Тронка, 1963, 148).

6. Справжній, непідробний. Розбещені дівчата його не цікавили, а скромні, хороші дівчата хоч і вабили, але, як серйозних намірів у нього не було, то поводився з ними просто по-товариському (Головка, II, 1957, 514); Полещена братовим серйозним довір'ям, дівчина вся просяяла (Гончар, Земля., 1947, 78); Серйозні почуття.

СЕРЙОЗНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. серйбзний. Він знав Георге, коли той ще юнаком прийшов на завод, і любив його за серйозність і поважність (Чаб., Балкан. весна, 1960, 292); Це були великі діти, в яких серйозність ще поєднувалася з пустощами (Донч., V, 1957, 224); Я дотримуюся тієї думки, що коли в спішній роботі є серйозність — цю роботу ніколи не зробити так швидко, як треба (Ю. Янов., II, 1958, 112); Звичайний підрахунок показував усю серйозність становища (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 114); Характерною рисою його оповідальних засобів було те, що в найбільш юмористичних [гумористичних] місцях батько вмів зберегти цілковиту серйозність (Думки про театр, 1955, 102); Василь зігнав з лица надмірну серйозність і тепер, здавалось, із справжньою увагою слухав Павла (Мушк., Серце., 1962, 118).

СЕРЙОЗНІШАТИ, аю, аєш, недож. Ставати серйозним, серйознішим. Максим серйознішає, з докором свариться пальцем (Стельмах, I, 1962, 218).

СЕРЙОЗНО, присл. 1. Присл. до серйбзний. Хлопчик серйозно говорить, керманичі серйозно слухають (Хотк., II, 1966, 395); Він став серйозно читати поезію. Він не відступився од мети. Він її обрав і йтиме, доки зможе (Мушк., День., 1967, 33); [С т а с ь (м'якше):] Вибачте, панно Ромцю, але справа стоїть тут більш серйозно, ніж вам здається (Вас., III, 1960, 211); Я себе вважаю сливе здоровою, а мене всі вважають серйозно хворою (Л. Укр., V, 1956, 357); Василько глянув серйозно в її світлі очі і розповів

ую правду (Турч., Зорі., 1950, 19); — Я вас кохаю... кохаю щиро, без краю, цілим серцем кохаю... Вона приймає все се серйозно (Коцюб., II, 1955, 260); — Нас тут двоє, — вів він далі, і тяжко було зрозуміти — жартує він чи говорить серйозно (Ю. Янов., II, 1958, 162).

2. у знач. вставн. сл., розм. Уживається для підтвердження висловленого; справді, дійсно. [О с т р о ж и н:] Я завидую? Ні, серйозно, се ви або жартуєте зі мною, або просто перевтома винна... (Л. Укр., II, 1951, 85).

СЕРМ'ЯГА, и, ж., заст. Семиряга. Свита із серм'яги; Вона хутенько накинула серм'ягу, зав'язала хустку і вийшла з хати (Л. Укр., III, 1952, 554); Видно, хлопець уже знався з відвагою. Правда, плечі покриті серм'ягою (Мал., Звенигора, 1959, 236).

СЕРНА див. сарна.

СЕРНЕНЯ див. сарненя.

СЕРНЕНЯТКО див. сарненятко.

СЕРНОНЬКА див. сарнонька.

СЕРНОЧКА див. сарночка.

СЕРНЮК див. сарніюк.

СЕРОЗНИЙ, а, е, фізл. Який виділяє оболонка, що вкриває внутрішні порожнини (очеревини, плеври і т. ін.) людини та хребетних тварин. Хвороба [ящур] проявляється підвищенням температури, висипанням дрібних пухирців, які містять серозну рідину (Лікар. експертиза., 1958, 145); // Стос. до виділення рідини оболонкою внутрішніх порожнин тіла; який зволожується цією рідиною. Серозні залози; Серозні порожнини.

△ **Сербзна оболонка**, анат. — тонка оболонка, що вкриває внутрішні порожнини тіла й органи, що є в них. Він [шлунок] складається з трьох шарів: серозної, м'язової і слизової оболонки (Наука., 8, 1959, 27).

СЕРОЛОГІЧНИЙ, а, е, спец. Стос. до серології. Остаточний діагноз [орнітозу] підтверджується так званим серологічним дослідженням. Для цього у хворого беруть кров з вени і направляють до лабораторії (Наука., 7, 1968, 46); Серологічний метод; Серологічна лабораторія.

СЕРОЛОГІЯ, і, ж., спец. Наука, що вивчає властивості сироватки крові в людей і тварин.

СЕРОТЕРАПІЯ, і, ж., мед. Лікування інфекційного захворювання введенням хворому відповідної сироватки, яку одержують із крові штучно заражених тварин.

СЕРП, а, ч. Сільськогосподарське знаряддя для зрізання злаків, трави і т. ін. при корені, що має вигляд вигнутого дугою, дрібно зазубленого ножа з короткою ручкою. Людський хліб стояв незжати, гнувся додолу й висипавсь, а люди на панщині хапали серпами панський хліб (Н.-Лев., II, 1956, 261); — Я своє жито серпом жатиму (Вишня, II, 1956, 43); // чого, перен. Те, що формою нагадує таке знаряддя. Був [Кошарний] завжди вичищений і напрасований, а під нігтями чорніли серпи бруду (Загреб., День., 1964, 56); Полк, прогрімивши крізь вируючий тисячоголосий гомін центральних майданів, слянувши серпами підків., знову вгонився в асфальтовану замську дорогу (Гончар, III, 1959, 426); // у знач. присл. серпом. Утворюючи дугу. А під ними [горами], в оксамиті Лісу темного, серпом Ліг Донець (Черн., Поезії, 1959, 202); Село Веселе розкинулося в долині широким серпом (Воронько, Партиз. генерал., 1946, 17); * У порівн. Парасчине щибетання гострим серпом драго його по горлі (Мирний, IV, 1955, 50); // Місяць у початковій або кінцевій фазі, коли із Землі видно лише частину його освітленого Сонцем диска. В густій блакиті мліють вишняки, Сріблястий серп спустивсь На обрис хати (Стельмах, Жито., 1954, 69); Блиснув на небі серп (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 70); В центрі глибокого темно-синього неба плив тонкий сріблястий серп місяця (Собко, Біле полум'я, 1952, 325).

△ Серп і мблот див. мблот.

◇ Мов (немов, наче і т. ін.) хто серпом різнув (різонув) по серцю див. серце.

СЕРПАНКОВИЙ, а́нкóва, а́нкóве. Прикм. до серпанок 1, 4. Отак би стояти і милуватися серпанковою габою, у яку з такою ніжністю загорнулася земля (Хижняк, Тамара, 1959, 37); // Зробл. із серпанку (у 1 знач.). До.. ліжечка з серпанковим наметом присунула вона маленьке бюро (Дн. Чайка, Тв., 1960, 66); Прозорі костюми, серпанкові шарфи, а також легкість рухів виконавиць справляють враження, ніби феї не танцюють, а літають (Мист., 2, 1967, 38); Першими на шкільну ялинку з'явилися малята.. Той у моряцькому костюмчику, та у серпанковому платтячку (Збан., Курил. о-ви, 1963, 187).

СЕРПАНОК, ч. 1. род. нку. Легка прозора тканина. Аня відкинула серпанок з мольберта, де стояв її портрет ще без рами (Тулуб, Людолови, І, 1957, 15); *У порівн. Місяць вплив з легкої, мов серпанок, змарки (Трубл., ІІ, 1955, 263); Роса серпанком розіслалась по степу (Стор., І, 1957, 140).

2. род. нка, заст. Головний убір заміжньої жінки з прозорої легкої тканини, що має вигляд шарфа. Матері своїй, вже й старенькій, теж принесе [Денис] коли платок, плахотку, пояс, чобітки, а коли й серпанок (Кв.-Осн., ІІ, 1956, 398); Переднім стояла його сужена [суджена] Зінька, висока, сановита молодиця, в грезетовому очіпку, повитому тонким серпанком (Стор., І, 1957, 360); Не надіну я серпанка; Геть кожух і свиту геть! Одягнуся, як міщанка, У кораблик і керсет (Щог., Поезії, 1958, 244); Густий серпанок, спускаючись трохи не до долу, закрив її повний стан (Н.-Лев., І, 1956, 144); // Легке жіноче покривало. Зоня піде до модистки замовити жалібні серпанки (Вільде, Сестри.., 1958, 106).

3. род. нка. Те саме, що вуаль. 1. Вона одслонила серпанок і закрутила його кругом капелюша (Н.-Лев., ІV, 1956, 259); Бачу, вгиптянок очі сміються з-під чорних серпанків (Л. Укр., І, 1951, 307); Входить висока чорна постать з чорним непрозорим серпанком на лиці (Фр., VІІІ, 1952, 104).

4. род. нку, чого і без додатка, який. Легка, схожа на дим поволока, що обмежує видимість, скрадає обриси когось, чого-небудь; пелена. Східний край неба вже побілів і поймався рожевим серпанком (Стар., Облога.., 1961, 42); Густим молочним серпанком туману вкрито все (Хижняк, Тамара, 1959, 192); // перен. Те, що заважає бачити, сприймати щось чітко, окреслено, виразно. Кожна картина здалеку — і в просторі, і в часі — часто постає перед нами оповитою легким серпанком, у котрому розпливаються, скрадаються, губляться якісь її лінії, штрихи (Рад. Укр., 5.IV 1967, 2); Він, як і багато його товаришів, уявляв собі післявоєнний світ з якоюсь м'якою невиразністю, бачив його децю ілюзорно крізь золотий серпанок близької перемоги (Гончар, ІІІ, 1959, 429); Ще один жіночий образ живе у Василя в душі.. — образ матері. Бачив він його крізь якийсь серпанок, мов уві сні (Сенч., Опов., 1959, 300); Крізь каламутний серпанок сп'яніння його збентежила думка: адже в таких умовах не один загинув на морозі (Сміл., Зустрічі, 1936, 21); // перен. Ледве помітний прояв якого-небудь настрою, стану і т. ін., який заступає або супроводжує щось інше. Трудящі Радянського Закарпаття створили свої задушевні співанки про Радянську Конституцію.. Співанки оповиті серпанком сердечності і глибокого ліризму (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 39); З старого чударя глузували, але серпанок таємничості робив з нього для всіх цікаву особу (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 315); Характеристики героїв у творі [В. Козаченка «Біла

пляма»] лаконічні і повнокровні. Романтичним серпанком оповиті їх безстрашні вчинки (Рад. літ-во, 4, 1971, 31); Серпанок смутку.

СЕРПАНОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до серпанок 2, 3. Серпаночок од слізочок та й не висихає (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 52); — Нате лишень.. от півсотні тарані, ще свіжа була по весні; осьде ж і серпаночок... тільки.. пособить моїй біді (Кв.-Осн., ІІ, 1956, 190).

СЕРПАНТИН, ч. 1. род. у. Звинена у рулончик довга вузька стрічка з кольорового паперу, яку кидають на присутніх під час балів, маскарадів, а також прикрашають нею зал. Весь зал оповитий нитками серпантину і засипаний барвистими кружечками конфетті (Собко, Матв. затока, 1962, 283); Барвистим дощем сиплется конфетті, наче блискавки, розрізає повітря серпантин (Веч. Київ, 3.I 1966, 1); *Образно. Музика грає, пари.. похитуються в синьому серпантині тютюнового диму (Кол., На фронті.., 1959, 147); *У порівн. Дорога вилялася серпантинком поміж темно-зеленими кущами ліщини (Перв., Дикий мед, 1963, 159).

2. род. а, перен. Звивиста (перев. гірська) дорога. Замість нормального просування прямо вперед доводилося нікати по серпантинах туди й сюди (Загреб., Диво, 1968, 24); Шосе-серпантин вело нас за Алушту, де ще недавно були голі гори (Рад. Укр., 21.I 1971, 4).

СЕРПАНТИНА, и, ж., спец. Закруглення шляху. **СЕРПАНТИННИЙ**, а, е. Прикм. до серпантин. Серпантинна стрічка.

СЕРПАНТИНОВИЙ, а, е. Те саме, що серпантинний.

СЕРПАСТИЙ, а, е. Формою схожий на серп. — Тато в мене такий смішний, а хто не знав його, думає, що він дуже сердитий. Це вуса роблять його таким: вони в нього серпасті, норювисті (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 54).

СЕРПЕНТАРІЙ, ю, ч. Заповідник, у якому утримують отруйних змій. Зміїну отруту добувають або одноразово (з мертвих змій), або багаторазово, коли їх утримують у спеціальних змієрозплідниках, які називаються серпентаріями (Знання.., 1, 1970, 28).

СЕРПЕНТИН, у, ч., мін. Смугастий мінерал зеленого кольору найрізноманітніших відтінків; змієвик.

СЕРПЕНТИННИЙ, а, е, мін. Прикм. до серпентин.

СЕРПЕНЬ, пня, ч. Восьмий місяць календарного року. В тому чеканні (і в дощах) минув тиждень, аж, нарешті, прийшла картка з Буркута, що помешкання нема до 1-го серпня (Л. Укр., V, 1956, 361); Ще серпень лиш прийшов, а осені дихання вже віє од листків зелених та сумних. Так, ще кохані вдвох, а холод розставання сумним передчуттям уже встав між них (Сос., ІІ, 1958, 124).

СЕРПИК, а, ч. Зменш.-пестл. до серп. Тьмяно світив, уже схиляючись до заходу, тонкий серпик молодика (Коз., Блискавка, 1962, 282); Тепер Агапіт часто гнівався. Серпики блідості появлялися в нього коло ніздрів (Загреб., Диво, 1968, 475).

СЕРПІЙ, ю, ч., бот. (*Serratula* L.). Трав'яниста рослина родини складноцвітих, яку використовують для одержання жовтої та зеленої фарби.

СЕРПНІВІЙ, а, е. Прикм. до серпень. Виноград уже досягав. Цілий день, під палючим серпневим сонцем, поволі ішов таємний процес наливання ягід (Коцюб., І, 1955, 278); Сонце.. щедро поливає й без того задушливі серпневі дні (Кач., ІІ, 1958, 41); // Який буває, відбувається в серпні. Це був славетний Каховський плацдарм Червоної Армії, місце завязаних серпневих боїв з корпусом генерала Слацова (Ю. Янов., ІІ, 1958, 228); *Образно. Тьотя приховано й незграбно осипала Лялю своєю спраглою серпневою любов'ю, що наливалася і відстоювалася протягом її життєвого літа (Гончар, Зем-

ля.., 1947, 21); // Розрахований на виконання протягом серпня. *Серпневий план.*

СЕРПОВИДНИЙ, а, е. Те саме, що серпоподібний. У неї [акули].. дуже розвинені серповидні грудні плавці (Знання.., 9, 1970, 32).

СЕРПОВИЙ, а, е. Прикм. до серп. Літом були лише два короткі сезони [роботи в кузні]: плуговий та серповий (Фр., IV, 1950, 189).

СЕРПОК, пќа, ч. Зменш.-пестл. до серп. Дощик іде, накрапує, А я, молода, поза городом пшениченьку жну.. Милий йде, хвалить мене, Узав серпок да нажав снопок (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 7); Тонесенький серпок місяцевий блищав над дубом, ніби зачепивсь за кучеряву гіллячку (Вовчок, I, 1956, 34).

СЕРПОКРИЛЕЦЬ, льця, ч., орн., рідко. Те саме, що стриж. Високо в небі з криком носяться смолисто-чорні серпокрильці (Наука.., 5, 1962, 55).

СЕРПОПОДІБНИЙ, а, е. Який має форму серпа; серпастий. Усі коси Азовського моря, починаючи з Бердянської, мають серпоподібний вигляд (Геол. Укр., 1959, 313).

СЕРПОПОДІБНО. Присл. до серпоподібний. Надземні пагони сосни стелються по землі, і тільки верхівки їх серпоподібно вигнуті вгору (Рад. Укр., 7.III 1968, 4).

СЕРПОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до серпок. [Ма-тї (виходить із-за хати):] Ну, давай вже, любко, мені серпочка — другого ж немає (Л. Укр., III, 1952, 232).

СЕРПУХА, и, ж., бот., рідко. Те саме, що серпій. До південних видів належать такі характерні представники степової флори, як.. шавлія поникла, серпуха сухоквіткова (Укр. бот. ж., XIII, 2, 1956, 47).

СЕРП'ЯНКА, и, ж., текст. Подібна до марлі льняна тканина з рідко переплетених ниток.

СЕРП'ЯНКОВИЙ, а, е, текст. Прикм. до серп'янка.

СЕРСО, невідм., с. Гра з тонким легким обручем, який підкидають і ловлять спеціальною паличкою. Як холодно і напружено було за тими обідами, як хотілося, щоб усе швидше скінчилося, щоб можна було вибігти в сад,.. грати у вола на чи в серсо (Перв., Опов., 1970, 151); // Приладдя для цієї гри — палички й обруч. Серсо не личило вже нам, Ми для дітей купили.. Оце знаряддя миле (Рильський, III, 1961, 267).

СЕРТИФІКАТ, а, ч. 1. Документ, що засвідчує склад, якість продукції, а також сортність, асортимент тощо, і додається до товарів, які надходять у продаж. На кожну партію комбікорму заводського виготовлення видається документ (сертифікат), де вказується склад комбікорму (Колг. енци., I, 1956, 586).

2. фін. Позикове фінансове зобов'язання держави; // Назва білета деяких державних позичок.

СЕРТУК, а, ч., розм. Те саме, що сюртук. Попенко — у червонуватому сертуці, у рябій жилетці (Мирний, I, 1954, 339).

СЕРУМ, у, ч., спец. Сироватка лімфи або крові.

СЕРЦЕ, я. с. 1. Центральний орган кровоносної системи у вигляді м'язового мішка, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг (у людини — з лівого боку грудної порожнини). Вона чула, як в грудях стукотіло серце швидко-швидко (Н.-Лев., VI, 1966, 384); Є у фізіології таке поняття — ударний об'єм серця. Під цим терміном розуміють кількість крові, яку викидає серце в аорту за одне скорочення (Знання.., 12, 1966, 4); Брянському розстебнули гімнастюрку, оглянули рану. Осколок пройшов у серце (Гончар, III, 1959, 121); *Образно. Там [у Москві] розум Партії палав, Там серце людськості кипить.., Там голос Леніна високий Тру-дівників рівняє кроки (Рильський, III, 1961, 235); *У порівн. Зелена лампа тепло світилась у хаті, як добре серце у грудях (Коцюб., II, 1955, 373); // Місце з лівого

боку грудної порожнини, де розміщений цей орган. На ту пару русалонька Тільки подивилась, Змінилася у личеньку, За серце схопилась (Л. Укр., I, 1951, 327); Вона підходила до рами, усміхаючись нам і кладучи руку на серце (Ю. Янов., II, 1958, 53); Заплакана Фросина Поляруш, тримаючись рукою за серце, обернулася обличчям до села, але вже нікого не побачила на шляху (Стельмах, I, 1962, 32).

△ Ожиріння серця — надмірне відкладання жиру в тканині серця. — Куди їхнім коням до наших! Вони в них задихаються від ожиріння серця!.. (Гончар, III, 1959, 89); Порок серця див. порок.

◇ В'ється як (мов, наче і т. ін.) гадина коло серця див. в'ітися; Залоскотало коло серця у кого, кому, кого — комусь стало приємно (від зворушення, припливу ніжності і т. ін.). Вони [привітання] такі щирі й хороші, що мене аж коло серця залоскотало, коли вичитав їх (Коцюб., III, 1956, 128); Занудило коло серця у кого, кому — у когось з'явилося неприємне відчуття, кому-небудь стало нудно. Минуло пір року; Занудило коло серця, Заколало в боку (Шевч., I, 1963, 23); Засмоктало під серцем; Засмоктало біля (коло) серця див. засмоктувати; Здавило (здушило) коло серця у кого, кого — комусь схотілося плакати. Тодозі чогось стало жалко Бремї. В неї одразу здавило коло серця і в душі похололо (Н.-Лев., VII, 1966, 132); Мов (немов, наче і т. ін.) ножем вколоти в серце — дуже вразити когось (дошкульним словом, учинком і т. ін.). Нимидорине ймення наче ножем уколало Миколу в саме серце, і гаряча сльоза скотилась з його очей (Н.-Лев., II, 1956, 242); Мов (немов, наче і т. ін.) п'явки за серце ссуть — у когось погане самопочуття (перев. після спиртного). Ух! як погано було вранці.. За серце — мов п'явки ссуть (Мирний, V, 1955, 333); Мов (немов, наче і т. ін.) хто серпом різнув (різонув) по серцю; Мов (немов, наче і т. ін.) хто встромів (вгородів) ніж (ножа) в серце; Мов (немов, наче і т. ін.) хто шпигонув ножем у серце; Мов (немов, наче і т. ін.) хто голку встромів у серце; Мов (немов, наче і т. ін.) хто всадив кюлю в серце; Мов (немов, наче і т. ін.) хто кольнув у серце; Мов (немов, наче і т. ін.) хто батогом по серцю стьобав (стьобнув, стьобне і т. ін.) — комусь стало особливо прикро, нестерпно (від чийхсь слів, чийогось учинку і т. ін.). — Не живець він.. — Мов хто серпом різнує по серцю Уляну, так ті Грицькові слова (Мирний, I, 1954, 304); — Пропала земля! — Як пропала? — Кажуть: суд одсудив... — Немов хто гострий ніж вгородив у серце старій Мотрі (Мирний, I, 1949, 241); Пищимуху так прямцем і поставило, наче його хто шпигонує гострим ножем у серце (Мирний, IV, 1955, 366); — А що ж ми завтра будемо їсти! Чим хату натопимо? .. — Вона аж стріпнулася, мов хто колючу голку встромив у її серце (Мирний, IV, 1955, 288); В Бремїному серці спав гнів на своїх ворогів. Бремїя схопився з місця й завештався по наметі, неначе йому хто всадив кулю в самісіньке серце (Н.-Лев., VII, 1966, 213); — Такі і в твоєї попаді руки? — Мов хто кольнув його в серце! (Мирний, III, 1954, 159); Наставляти (наставити) ніж на серце див. наставляти¹; Наче (мов, як і т. ін.) ножем полоснути по серцю див. полоснути; Ніж [гострий] у серце; Ножем [гострим] у серці див. ніж¹; Перестало битися серце чие, у кого: а) хтось помер. Перестало битися чуле серце Віщого Бояна [М. Лисенка], що за свого віку так голосно відкликалося на все добре й лихе в своєму рідному краї! (Мирний, V, 1955, 316); б) хтось дуже злякався. Мов вритий, став опришок... серце перестало битися... «Що се?.. Хто се?..» (Хотк., II, 1966, 246); Печé (горіть) коло серця (під серцем) у кого, кому — хтось відчуває пекучий біль у грудях. У голові в Уляни зовсім

помутилося.. Під серцем у неї горить, пече (Мирний, I, 1954, 311); — Чогось мені коло серця пече, як огнем, — каже Ганна (Вовчок, I, 1955, 82); Пóки б'ється серце [в грудях] — до кінця життя; Покла́вши ру́ку на се́рце див. рука́; Пригорта́ти (пригорну́ти) до се́рця (рідко к се́рцю) див. пригорта́ти; Пригорта́тися (пригорну́тися) до се́рця див. пригорта́тися; Притиска́ти (прити́снути) до се́рця кого — міцно обіймати, тулити до грудей. Я хті́в схопити отак в обійми якусь людину, що йшла назустріч з суворим обличчям, і притиснути до серця: брате!.. (Коцюб., II, 1955, 187); Се́рце (за се́рце) на́че (мов, немóв) руко́ю (обце́ньками, у жме́ні, у ле́ща-тах і т. ін.) зда́вить (здаві́в, здаві́ло) див. зда́влювати; Се́рце ма́ло (трóхи і т. ін.) не ви́скочить (ви́скочило) [з груде́й]; Се́рце ла́дне [було́] ви́скочити [з груде́й]; Се́рце виска́кує (вирива́ється) [з груде́й] — те саме, що Як (ле́две) не ви́скочить се́рце (див. виска́кувати). [О л е н к а:] Ой, як ви мене злякали, що я й не стямилась!.. Серце мов трохи не вискочить з грудей (Н.-Лев., IX, 1967, 241); Половчиха, вирядивши в море чоловіка, виглядала його шаланду.., її серце ладне було вискочити з грудей (Ю. Янов., II, 1958, 189); Повеселілий вийшов [старий] з палацу, щоб скоріше добратися до рідної оселі, бо серце виривалося з грудей: так хотілося побачити сина (Стельмах, I, 1962, 409); Се́рце підпи́гує (підпи́гну-ло) див. підпи́гувати; Се́рце стиска́ється (сти́скується, сти́снулося, сти́слося) див. стиска́тися; Серця́ б'ю́ться (бі́лися) в унісо́н чи́й, у кого — існує повне взаєморозу́міння між ким-небудь; хтось діє, відчуває, мислить так, як інший, інші. Два народні генії [А. Олдрідж і Т. Шевченко], що розмовляли різними мовами, чудесно розуміли один одного й без перекладача, бо серця їхні білися в унісон (Слово про Кобзаря, 1961, 134); Громові вибухи фугасок по той бік річки раз у раз свідчили, що й на літаках б'ються чи́сь напружені серця в унісон серця́м наземних військ (Гончар, III, 1959, 415); Смок-та́ти ко́ло (бі́ля) се́рця (під се́рцем, за се́рце) див. смок-та́ти; У стук се́рце сту́кає (сту́кало) — дуже б'ється (билося) серце. Очі заплющи́ла [Варка] — болем їй голова боліла, у стук серце стукало (Вовчок, I, 1955, 172); Як (ле́две) не ви́скочить се́рце див. виска́кувати.

2. Цей орган людини як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань і т. ін. Знову невдоволення ворухнулось у серці, але на цей раз — не так на себе самого, як на Діденка (Головка, II, 1957, 525); Козаков не раз переконувався, що Павчине серце справді володіє дивною властивістю — вгадувати на відстані біду чи щастя полку (Гончар, III, 1959, 436); // Здатність почувати й розуміти інших; чуйність, сердечність. — Вами свідчуся, люди добрі, що отсей Мошко.. показав мені в моїй біді більше серця, більше приятельства, ніж моя власна кров (Фр., IV, 1950, 407); — Пани.., а душі людської, серця в них немає! Їм, коли простий чоловік, то все одно, що тварюка... (Мирний, I, 1949, 319); Чим віддячить він їй? Чи вистачить в нього серця для неї, чи полишить матері на старість лише холод самотності? (Гончар, Бригантина, 1973, 102); // Цей орган людини як символ любовних почуттів, любовної прив'язаності. Не так серце любить, щоб з ким поділитися, Не так воно хоче, як бог нам дав (Шевч., I, 1963, 5); Дратують мене оті «парочки», заздрісно став, хоч і чую, що це негарно, що недобре нарікати на свою долю, яка тільки на деякий час розлучила нас. Та що ж поробиш, коли розум з серцем не завжди живе у згоді (Коцюб., III, 1956, 134); Серце в неї, вже здібне до любові, вперше замирало (Ю. Янов., II, 1958, 70); // перен. Внутрішній психічний світ людини, її настрої, переживання, почуття. Поговорив [парубок] з дівчиною — вже й каже, що полюбив, а частісінько не зна, яке у дівчини серце, яка душа

(Кв.-Осн., II, 1956, 306); [Л і к а р:] Живе панночка на дозвіллі, читає, мріями усякими займається і серця нікому розказати (Л. Укр., II, 1951, 49); Ти не був на нашій Україні, Хліба-солі з нами не ділив, Але знай, що серцем ми єдині, Що навік не розбратать братів (Рильський, III, 1961, 82); // з означ. Сукупність якостей, рис, властивих певній особі; вдача людини. Серце в мене було одхидливе: я про все й забуду (Барв., Опов., 1902, 273); Нема чоловікові щастя, в кого жінка буде гординя; нема й жінці добра, коли в чоловіка невгамовне горде серце (П. Куліш, Вибр., 1969, 268); — Коли б ти знала його високі думки, благородне серце, його ідейність, чистоту душевну... ти б була зачарована ним... (Коцюб., I, 1955, 333); // з означ. Людина як носій тих чи інших рис, якостей. Старе серце завжди шукає, де б його погрітися, кому б його посвітити на прощання своїм погаслим світлом... (Мирний, I, 1949, 200); Триста юних сердець вийшли за місто, щоб утворити живий ланцюг, аби набої, снаряди і продукти безперебійно надходили в окопи бійцям (Знання., 10, 1967, 4).

◇ Боліти се́рцем див. боліти²; Брати́ по се́рцю й кро́ві — люди, народи, зв'язані спільністю походження, спільністю інтересів і т. ін. Братів по серцю і по крові Вітали кличі тут гучні, Як уїздив Богдан-Зіновій Сюди на білому коні (Рильський, III, 1961, 98); Бра́ти (узя́ти) [блі́зько] до се́рця див. бра́ти, узя́ти; Бра́ти (узя́ти) в се́рце що — дуже перейматися чимсь, надавати чому-небудь великого значення. Не раз, Україно, в жорстокім бою Ти кров проливала священну свою, Та з року до року все вище росла, Бо Партії правду у серце взяла (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 13); Бра́ти (узя́ти) за се́рце див. бра́ти, узя́ти; [Бу́ти] се́рцем з ким — чим, де — завжди пам'ятати про кого-, що-небудь, уболівати за кимсь, чимсь. О дальні дні!.. Я бачу вас, я серцем з вами, Ми там ідем такі ясні... (Сос., I, 1957, 472); Крім вищого начальства, маршруту полку ніхто не знав, але всі чомусь думали, що йдуть на Прагу. Може, тому, що серцем кожен був там, з повсталими чеськими патріотами (Гончар, III, 1959, 441); В глибині се́рця див. глиби́на; Вели́кого се́рця хто; Вели́ке се́рце у кого — хтось дуже добрий, чулий, здатний гаряче й глибоко перейматися чим-небудь. Він навіть і не підозрівав, що і в їхньому середовищі, де руки в мозолях, де хліб добувається так гірко, йому можуть зустрітися люди великого серця, твердого сумління (Гончар, II, 1959, 288); — А Зара? — спитала [Тамара] несміливо. — Зара? — очі Божени засиніли теплими вогниками. Вона довго підбирала слова. — У неї велике серце... (Хижняк, Тамара, 1959, 208); Веселі́ти (розвеселі́ти) се́рце чие, кому — розважати, заспокоювати кого-небудь. [В а с и л ь:] Вірна дружина буде біля його ходити, своїм тихим словом тугу його розганяти, ясними очима серце веселити... (Мирний, V, 1955, 112); — Ти мов серце розвеселила, Марусечко! — дякує Катря. — Дуже вже мені було важко... (Вовчок, I, 1955, 210); В́есело на се́рці кому, у кого — хтось веселий, у доброму настрої. Він ще більше молився, і на серці так йому було весело (Кв.-Осн., II, 1956, 66); Вийма́ти (вийня́ти) се́рце див. вийма́ти; Вилива́ти (в́илити) се́рце див. вилива́ти; Ві́рвати з се́рця див. ви́ривати¹; Відбира́ти (відібра́ти) се́рце [й ду́шу] — позбавляти кого-небудь спокою, душевної рівноваги. — Усе бачу перед собою його одного, навіть уві сні уявляється мені його смуглявий вид, привиджуються його чорні очі, неначе він одібрав у мене памороки, одібрав серце й душу (Н.-Лев., VII, 1966, 126); Відво́дити (відвести́) ту́гу від се́рця див. відво́дити; Віддава́ти (відда́ти) се́рце див. віддава́ти; Віді́гривати (віді́гріти) змію бі́ля (ко́ло) [свого́] се́рця див. віді́гривати; Віді́гривати (віді́гріти) се́рце чие —

заспокоювати, утішати кого-небудь ласкою, любов'ю, — Ви мене привітали, як рідні; моє серце, мою душу одігріли... (Мирний, I, 1949, 276); Відкряяти від (од) серця — віддати щось особливо дороге. Мені не дали стипендії, і перші два роки я перебував уроками, а батько мій навіть продав десятину землі. Відкряяв од серця (Довж., I, 1958, 13); Відкривати (відкрити) серце див. відкривати; Відлігнути на серці див. відлігнути; Відлягло (одлягло) від (од) серця (на серці); Відійшло (відійде і т. ін.) від (од) серця у кого, кому — комусь полегшало, хтось заспокоївся, перестав тривожитися, хвилюватися. Одлягло від серця [Олексієві] вже аж тоді, як виїхали [новобранці] по той бік річки на Малайський шпиль (П. Куліш, Вибр., 1969, 297); Василь посміхнувся. Йому вже відлягло від серця (Д. Бедзик, Підземні громи, 1971, 15); У Серафими Іванівни відлягло на серці (Мокр., Острів..., 1961, 83); Задивиться [Олександра] на парубочу красу, і відійде трохи від серця (Коцюб., I, 1955, 64); Від (од) щірого серця див. щірий; Відпочиває (одпочиває, відпочине, одпочине і т. ін.) серце чие — хтось заспокоюється, перестає тривожитися, хвилюватися. І уमितє слюзами Серце одпочине І полине із чужини На свою країну (Шевч., II, 1953, 62); Відпочивати серцем — те саме, що Спочивати серцем (див. спочивати). Шкода йому стало того давнього, на котрому він серцем одпочивав; шкода стало дитячих літ (Мирний, I, 1954, 324); Від чістого серця див. чістий; Вірне серце у кого — хтось щиро відданий комусь. Всі, у кого серце вірне Сонцю нашої весни, Сійте зерно, гей! добірне (Рильський, I, 1960, 323); Віщує (віщувало) серце чие — хтось відчуває (відчув) наближення чого-небудь (перев. неприємного). Серце щось недобре віщує, страх — не страх: якесь темне почуття холодить серце... (Мирний, I, 1949, 288); Чогось їй було сумно, чогось було журно. Наче віщувало серце якесь лихо несподіване (Коцюб., I, 1955, 108); Вкладати (вкласти) серце в кого — що — те саме, що Вкладати (вкласти) душу (див. вкладати¹). — Який батько, яка мати вкладе стільки серця у якого-свого Ягідку, скільки вкладе в тебе Вітчизна! (Гончар, III, 1959, 346); Ворухнутися в серці — з'явитися (про почуття). [Ю д а:] Досада уперше ворухнулася в мене в серці супроти нього — я її стлумив (Л. Укр., III, 1952, 135); Впиватися (вп'ятися, вп'ястися) п'явкою (як п'явка) в серце чие — міцно заволодівати чийми-небудь почуттями. — Це не любов моя, це лихо моє! Це якийсь ворог, і ворог лютий, причепився до моєї душі, вп'явся п'явкою в моє серце (Н.-Лев., VII, 1966, 126); Вражати (вразити) [в саме] серце див. вражати¹; В саме (самісіньке) серце; До самого серця — дуже сильно, надзвичайно, глибоко (вражати, хвилювати і т. ін.). Її така важка туга пройняла, такий жаль увійшов у саме серце, якого вона досі ніколи не звідувала (Мирний, III, 1954, 310); Щорс почав говорити. Не голосно, але в кожному його слові було стільки сили, ясності і стриманого гніву, стільки гордості й глибокої любові до великого історичного діла, що натовп, вражений в саме серце, застиг (Довж., I, 1958, 205); Всім серцем: а) щиро, гаряче (любити, вірити і т. ін.). — Улюбив Олену усім тілом і душею, і серцем, і усім животом, і бачу сам, що коли її не достану, то або утоплюсь, або удавлюсь (Кв.-Осн., II, 1956, 191); Між братніх народів, мов садом рясним, сіяє вона над віками... Любить Україну всім серцем своїм і всіми своїми ділами!.. (Сос., II, 1958, 313); б) цілком, повністю; всім єством (розуміти кого-небудь, співчувати комусь). Він співчував їм всім серцем і сам радо пішов би в дружину, коли б не його немолоді вже літа (Довж., I, 1958, 291); Знала [Марта], всім дівочим серцем розуміла, що добре хлопцеві з нею (Стельмах, II, 1962, 355); Вціляти (вцілити) в [саме] серце див. вціляти; Гарно

на серці кому, у кого — хтось відчуває приємність, має добрий настрій. Вустимкові стає так гарно на серці (Багмут, Опов., 1959, 15); Гаряче серце: а) (у кого, чие) у когось дуже запальна, войовнича вдача. Молода душа, гаряче серце, викохані на живих дідових переказах про Січ, про бої, про чвари, прохали такого ж палкого живого слова (Мирний, I, 1949, 231); Він сподівався, що ті улюблені згадки, ті улюблені картини битв вгамують гаряче серце, затуплять пишний Тодозин вид (Н.-Лев., VII, 1966, 107); б) (чие, у кого) у когось дуже чутлива вдача. Бачив він [Т. Шевченко],... як його рідні брати та сестри конали на панщині, в неволі... Великим жалем та болем проймалося його гаряче серце (Мирний, V, 1955, 312); в) (хто) чутлива, чуйна людина. — Щоби ви знали, що і серед пропащих сотворінь існують великі душі..., зустрічаються гарячі серця, готові віддати увесь свій огонь за щастя ближнього (Хотк., I, 1966, 51); Гасити серце чие — охолоджувати почуття кохання. — Він сам гасить моє серце... А як мені хочеться любити! (Н.-Лев., VI, 1966, 388); Гірко на серці кому, у кого — комусь дуже прикро, досадно. Мотрі зробилося так тяжко на душі, так гірко на серці, що вона аж не всиділа на гребені: встала.. та так і залилася слюзами (Мирний, I, 1949, 409); Гнітити серце чие — викликати тяжкий настрій, болісне відчуття. Стала нудьга виглядати його очима, журба невимовна гнітити його душу і серце... (Мирний, I, 1949, 133); Голос серця — безпосередній вияв почуттів. Хтось давно ще сказав, що спів — то мова душі, то голос серця (Мирний, V, 1955, 416); Давати (дати) серцю волю — не стримувати своїх почуттів, виявляти свої почуття. Дай серцю волю — заведе в неволю (Укр.. присл., 1963, 622); Він.. дав серцю волю, став батькувати, лаятись... (Мирний, I, 1949, 255); Дама серця див. дама; Діймати (дійняти) до серця кого — дуже дошкуляти кому-небудь чимсь. Коли тебе завжди хтось підслухав та висліджує, а потім ще й набреше на тебе, то вже хоч який ти спокійний та смирний, а се тебе до серця дійме (Л. Укр., VIII, 1965, 193); Добирати (добрати, підбирати, підібрати) ключ (ключа, ключика і т. ін.) до серця чийого, кого — знаходити підхід до кого-небудь; входити в довір'я до когось. Від уміння майстра.. знайти найвагоміше слово, дібрати ключ до серця людей залежить значною мірою успіх роботи (Веч. Київ, 2.XI 1974, 2); Добиратися (добратися) до серця див. добиратися¹; Добре серце див. добрий; Добрий серцем хто — хтось чуйний, доброзичливий, щирий. — Дітей вона добре гляділа й жалувала. Видко, що вона серцем добра (Н.-Лев., VI, 1966, 326); До глибини серця див. глибина; Докладати (докласти) серця до чого — ставитися до чогось особливо сумлінно, працювати, робити що-небудь щиро, віддано. За останню п'ятирічку врожайність зернових по його бригаді подвоїлася.. вдвоє щедріше родить кукурудза.. До всього цього доклав рук, серця і безсонних ночей Василь Петрович (Рад. Укр., 12.XII 1973, 2); Докори серця — відчуття власної вини. Не тільки надгорода за все те я не жду, а ледве-ледве від власного картання захищаюсь і ледве стримую докори свого серця (Л. Укр., I, 1951, 241); Доходити (дійти) до серця див. доходити; Душею і серцем: а) самовіддано, щиро; б) уживається в епістолярному жанрі для виявлення поваги до адресата в кінці листа. Душею і серцем до Вас прихильний П. Рудченко (Мирний, V, 1955, 380); Є серце у кого — хтось чуйний, добрий. [Г р у ї ч е в а:] Ідіть, коли у вас в серце, він умирає (Л. Укр., II, 1951, 81); Жалість берє за серце див. жалість; Жаль [живий] берє (взяв, проймає, проїняв) за серце див. жаль¹; Жаль ухопів за серце див. ухопити; Жіти (залишатися, залишитися) в серці чиему — зберігатися в чийсь пам'яті, не забуватися.

— Його образ, оповитий красою вірності, залишиться назавжди в наших серцях. На честь більшовика-гвардійця — салют! (Гончар, III, 1959, 125); «Цю ж пісню співав Тимофій таким самим грудним сильним голосом, виглядаючи мене увечері. Відходив, дружино моя, по зеленій землі... Тільки й живеш у серці мовму» (Стельмах, II, 1962, 333); Завдавати (завдати) жаль серцю — те саме, що Завдавати (завдати) жаль (див. жаль¹). Не вернеться сподіване, Не вернеться... А я, брате, Таки буду сподіватись, Таки буду виглядати, Жалю серцю завдавати (Шевч., II, 1963, 53); За велінням серця — те саме, що За покликом серця (див. поклик). Він з гордістю говорить, що став пропагандистом 30 років тому за велінням серця (Веч. Київ, 23.VI 1971, 2); Завмирати (завмерти) серцем див. завмирати; Завойовувати (завоювати, здобувати, здобути) серце чие, кого — домагатися чиеїсь прихильності, любові. — І криноліни, і пуфи..., і емансипація! Все мав тільки одну мету — здобувати серця мужчин (Фр., II, 1950, 302); Заволодіти серцем чийм — цілком полонити кого-небудь. Труд спориться, коли співа душа. Хай буде це чи повість, чи поема. Заволодіти серцем поспіша Твоя, ніким не виспівана, тема (Дмит., В обіймах..., 1958, 11); Заворушилося серце у кого, чие — хтось відчув пробудження якогось почуття, потяг до кого-небудь. — Душа моя стривожена. Серце одразу заворушилось. Не можу одвести очей од його грізного, трохи навіть страшного виду (Н.-Лев., VII, 1966, 36); Заворушилося у серці що — з'явилося, виникло (перев. про почуття). Пахощі з липи, теплий холод.. розбудили у його голові якісь незнайомі йому ще думки, щось заворушилося у його серці (Мирний, I, 1954, 281); Заганяти [гострі] спички у серце — дошкуляти комусь чим-небудь. Спершу мені так добре було [у дядька і дядини].. Як же обжилася трохи, то зараз і почали [родичі] гострі спички у серце заганяти (Мирний, I, 1954, 91); Заглядати (заглянути) в серце див. заглядати; Заграло серце у кого, чие — хтось відчув радість, піднесення, задоволення і т. ін. Заграло серце у вівчарів, забляли [забекали] вівці, учувши пашу... (Коцюб., II, 1955, 314); Ломницький йшов, похиливши голову. Але він згадав, що зараз побачиться з Марусею, і його серце заграло (Н.-Лев., VI, 1966, 10); Закипав (закипіло) серце [крів'ю] див. закипати; Замутити серце див. замутити; Западати (запасти) в серце див. западати; Запалося серце у кого, чие — когось охопило сильне почуття. Бремя не зводив очей з пишого личка гарної козачки.. Запалося серце одразу, наче якимись чарами (Н.-Лев., VII, 1966, 100); Запалювати (запалити) серце див. запалювати; Запеклося серце див. запікатися; За покликом серця див. поклик; Заснуло серце чие — хтось утратив гостроту почуттів, свіжість сприйняття. Ходи собі [на могилу], мій голубе, Поки не заснуло твоє серце, та виспівуй, Щоб люде не чули (Шевч., I, 1963, 54); Зачерствіло (зачерствіє і т. ін.) серце; Зачерствіле серце у кого, чие — хтось став (стане) байдужим, бездушним. — Хочу, щоб ніколи, ніколи не зачерствіло серце (Стельмах, I, 1962, 587); Ціле життя не знають вони ні ласки, ні доброго слова; зачерствіє в них серце, і вже ніхто, навіть їх діти, не почує від них доброго, щирого слова! (Коцюб., I, 1955, 439); Зачерствілі наші серця, мов рілля через довгу посуху, та за тев не нас ти клени (Л. Укр., I, 1951, 291); Зачіпати (зачепити) [за] серце; Зачіпати (зачепити) струни серця див. зачіпати; Зашкреблo (зашкреблo) на серці див. зашкребті; Збагнути серцем див. збагнути; Зберігати (зберегти) в серці див. зберігати; З важким серцем див. важкий; Звеселяти (звеселити) серце див. звеселяти; З відкритим (розкритим) серцем — щиро, без упереджень, відверто (ставитися до кого-небудь, робити щось і т. ін.). [Т а н я:] А! То ти ще

глузувати! І я ще.. йшла до нього миритись. З любов'ю, з відкритим серцем! (Коч., II, 1956, 35); — Допоможіть Василю Васильовичу підняти людей. Переконайте їх, що ми йдемо до них з відкритим серцем, і вони стануть поряд з нами (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 16); — Ну! — вигукнув бадьоро Брюллов.. — Розквітайте, Тарасе, для свого народу, зустрічайте нове життя з розкритим серцем (Сміл., Крила, 1954, 118); З (від, од) [усього] серця — дуже, сильно; проникливо, щиро. Як добре, що існує Нароч, Як добре, що Дніпро дзвенить, Як слова милого «товариш» З усього серця не любить? (Рильський, III, 1961, 273); Співаючи пісню, од серця голосить [дідусь] і до плачу доводить (П. Куліш, Вибр., 1969, 55); Зв'яліти серце кому, чие — завдати душевного болю, спричинитися до страждань. Ті жалі гіркі — вони мені серце зв'ялили! Даремні для нього всі ліки (Л. Укр., I, 1951, 75); Згнітивши серце див. згнічувати; З доброго серця — по-доброму, не маючи на увазі нічого злого. — Я з доброго серця питаю, — чи то правда, що родичі хочуть паннунцю продати баронові? (Фр., III, 1950, 158); З завмиранням серця див. завмирання; З легким серцем див. легкий; Знаходити (знайти, пробивати, пробіти, прокладати, прокласти) дорóгу (шлях) до серця чийого — викликати чию-небудь симпатію до себе, домагатися прихильного ставлення, любові і т. ін. Панна Зоня хутко знайшла дорогу до Юзино серця (Л. Укр., III, 1952, 647); Мені хочеться так підібрати акторів [у фільмі «Мічурін»], дати їм такі ролі, щоб їм найменше довелося пробивати дорогу до вашого [глядача] серця через приклевні бороди та вуса і найскладніший шлях перевтілювання (Довж., III, 1960, 221); З нелегким серцем див. нелегкий; Золотé серце див. золотий; З чистим серцем див. чистий; З щирим серцем; Щирим серцем див. щирий; З щірого серця див. щірий; Іти (йти) від серця — відзначатися щирістю, відвертістю, проникливістю (про слова, клятву і т. ін.). І хоч нічого особливого в Марисиній мові не було, — були то звичайнісінькі, майже сентиментальні слова втіхи, але, може тому, що йшли вони від серця і що вчула мати в них щире вболівання за свого сина, двох людей цих — на подив іншим — одразу, видно, порозумілися (Гончар, Бригантина, 1973, 100); Їсти собі серце; Картатися серцем — мучитися, каратися. — Я сама на себе гніваюсь... — Ото вже й не варт, — вихопилась Соломія. — Нащо собі серце їсти. Воно ще молоде... (Кучер, Трудна любов, 1960, 335); Він у темниці, в кайдани закутий, Тяжко картаючись серцем, сидить (Л. Укр., I, 1951, 337); Каменем лягти на серце див. камінь; Каменем упасти на серце — те саме, що Каменем лягти на серце (див. камінь). Він і тепер не плакав, не ридав, На очах в його сльози не блищали, — Вони на серце каменем упали (Л. Укр., I, 1951, 31); Камінь з (із) серця скотівся у кого, кому — комусь стало морально легше, спокійніше. Наша Оксана одужала, пише, що вже мав добрий настрій.. То вже комусь один камінь з серця скотився (Л. Укр., V, 1956, 429); Камінь ліг на серце; Каміння лягло на серце чие — комусь стало морально тяжко. Впала .. Пашка на своє самотнє ліжко під дахом великого будинку. Оросилася подушка, каміння лягло на серце (Хотк., I, 1966, 126); Кам'яне (камінне) серце; Серце з каменю (з каміння) чие, у кого — хтось дуже жорстокий, бездушний. Гей, царю тьми! Наш лютий вб'єже!.. Боїшся ти, що грізні смутні гуки Пройняти можуть і кам'яне серце (Л. Укр., I, 1951, 125); Ширяєв скоса, з-під насуплених брів, поглянув на художника. Але чие кам'яне серце не зворушать похвали і лестощі..? (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 98); Як захистити її [правду] там, де навколо камінь, кам'яниці і серця із каміння? (Стельмах, I, 1962, 384); Кипіть (кипіло) серце див. кипіти; Кіпки скребуться

в сёрці див. скребтіся; Колупати сёрце; Колупати на сёрці див. колупати; Колупнуло за сёрце див. колупнути; Коті скребуть (скреблі) на сёрці див. скребті; Коті шкребуть на сёрці див. кіт; Кохати (любити) [цілим] сёрцем — дуже любити. — Ви певно самі помічаєте, панно Анельо.. Я вас кохаю.. щиро, без краю, цілим сёрцем кохаю... (Коцюб., II, 1955, 260); Землі своєї зелені та блакиті Любив я сёрцем (Рильський, II, 1946, 146); Крається (краялося) сёрце див. країтися; Краяти ножём по сёрцю — те саме, що Краяти сёрце (душу) (див. країти). Вітер почина грати на далеких воринні.. Дз-з-и-и.. Висоту жили і крає ножем по сёрцю (Коцюб., II, 1955, 321); Краяти сёрце див. країти; Кривавити сёрце див. кривавити; Кривавиться сёрце див. кривавитися; Крик сёрця — вияв великого відчаю. — Остапел!.. — з розпукою волав душа. — Соломіє-а!.. — доноситься до неї крик сёрця (Коцюб., I, 1955, 387); Кріхітка сёрця — про рідну дитину. Біля боку лежить її втіха й надія, спочивав її крихітка сёрця, що вона з таким болем одірвала від свого й пустила на світ окремим життям (Мирний, IV, 1955, 293); Кров сёрця — найдорожче, що може віддати людина заради когось, чого-небудь. Я ненате, слова, ховала вас і напоїла кров'ю свого сёрця, щоб ви лилися, мов отрута млява, і посідали душі, мов іржа (Л. Укр., I, 1951, 191); Із воїнами йшов поет [Якуб Колас], незримий, Проти фашистських танків і гармат. Те, що писали ви в ті дні, — не рими, Не вірші, ні! Це більше у сто крат: Це сёрця кров, це благородна рана... Пишайте ж медаллю партизана! (Рильський, III, 1961, 116); Кусати за сёрце — дошкуляти, завдавати страждань (про образу і т. ін.). Гірка образа давила її за душу, кусала за сёрце (Мирний, IV, 1955, 125); Лёгко на сёрці див. лёгко; Лежати каменем на сёрці — гнітити, мучити морально. Першою найболючішою втратою для нього була смерть Юрія Брянського.. Каменем вона тепер лежала на сёрці... (Гончар, III, 1959, 131); Лежати на сёрці див. лежати; Лунати у сёрці див. лунати; Мати бога в сёрці, заст. — бути совісним, жалісливим; Мати кам'яне (камінне) сёрце — бути жорстоким, бездушним. Никанор уже в снах і наяву бачить себе підпанком. Ітаки стане ним, бо камінне сёрце має чоловік — рідного батька за копійку продав би (Стельмах, Хліб.., 1959, 14); Мати на сёрці що до кого — бути небайдужим до когось; Мати сёрце з перцем — бути запальним, уїдлигим; бути схильним до насмішок. — Я люблю, щоб дівчина була трохи бриклива, щоб мала сёрце з перцем, — сказав Карпо (Н.-Лев., II, 1956, 265); Милый сёрцю чиему — особливо близький, приємний, рідний комусь. Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, рятуєчись, як міг, од панщини, лишаючи на рідній землі все дороге, все миле його сёрцю (Коцюб., I, 1955, 335); Схрестилися, закам'яніли невсипущі руки, що за свого життя так жваво рвалися до роботи.. на славу милої його сёрцю України! (Мирний, V, 1955, 316); Мліти сёрцем за когось — турбуватися про когось-небудь, уболювати за когось. Вночі не спить [Катря], його доглядає, вдень сёрцем за його мліє, коли робота одірве від його на яку хвилину (Мирний, IV, 1955, 296); Молодіти (помолодіти) сёрцем див. молодіти, помолодіти; Мўка (мўки) сёрця — тяжкі страждання. — Нема краю моєму гніву! Нема сили знести муки сёрця! (Н.-Лев., VII, 1966, 144); Мўлити сёрце кому, чие — непокоїти, бентежити когось-небудь. Ця думка мулила йому сёрце, йшла за ним усюди, як тінь (Коцюб., I, 1955, 89); Мўляє (мўлило) [щось] на сёрці; Мўлько на сёрці кому, у кого — комусь неспокійно, бентежно. Дивно все якось посміхався [Гай], мружачись при цьому так, наче збирався чхнути. Видно було, що на сёрці йому щось муляє (Гончар, III, 1959, 37); На другий день мені було недобре. Щось мулило на

сёрці (Коцюб., I, 1955, 259); Надвечір Дмитрик помічає, що йому чогось мўлько на сёрці (Коцюб., I, 1955, 134); Мўчити сёрце чие — завдавати кому-небудь страждань. [Маруся (Припада до його..):] Що се я? що се я?.. Геть, геть від мене... Не муч мого сёрця (Мирний, V, 1955, 106); М'яке сёрце у кого; М'який сёрцем хто — хтось добрий, доброзичливий, довірливий. Їм здавалося, що сором'язливість почуттів найкраще прикрити від чужого ока шкаралупиною насмішки чи й масним словом, щоб ніхто не подумав, що парубок має м'яке сёрце (Стельмах, I, 1962, 400); Типово український склад обличчя, рівне високе чоло, а найбільше — то довгі сиві вуса.. завжди вводили в обман м'якого сёрцем любителя української старовини (Хотк., I, 1966, 80); Навертати (навернути) сёрце чие до кого — сприяти зближенню когось-небудь, викликати почуття кохання у когось. — Може, один бог наверне її сёрце до мого Романа (Н.-Лев., VI, 1966, 400); На дні в сёрці; На дно сёрця; З (зо) дна сёрця див. дно; Надривати (надірвати) сёрце див. надривати; Надсаджувати (надсадити) сёрце див. надсаджувати; Налягати (налягти) на сёрце — охоплювати когось-небудь (про сум, тугу, тривогу і т. ін.). «Співаю я, співаю, та й досі не доспівалась до своєї долі... І весело мені, і чогось сум вже налягав на мов сёрце», — думала Соломія (Н.-Лев., VI, 1966, 344); Я спав у клуні. Тьма тривоги чомусь на сёрце налягла, і снів про огняні дороги, куди я вийшов із села (Сос., II, 1958, 401); На сёрце мов (немів, наче і т. ін.) хто камінь навернув — комусь стало морально тяжко. — Сні такі недобрі верзлися, — хвалиться [Мотря] бабі. — На сёрце наче хто камінь навернує (Мирний, I, 1949, 291); На сёрці вājко [та тājко] (тājко) кому, у кого — у когось гнітючий настрій. На сёрці важко та тяжко, і річ не йде на лад (Мирний, V, 1955, 341); Шура, здригаючись, спала тривожним сном.. Навіть уві сні їй важко було на сёрці (Гончар, III, 1959, 191); На сёрці мліють див. млііти; На сёрці [наче] мїші шкребуть (шкрїбають і т. ін.) див. мїша; На сёрці погано див. погано; На сёрці полёгшає (полёгшало) див. полёгшати; Невёсело на сёрці у кого, кому — хтось невеселий, у поганому настрої. Невесело було на сёрці в Якіма та Олєни (Коцюб., I, 1955, 84); [Не] до сёрця; [Не] по сёрцю кому хто, що — хтось, щось (не) подобається, (не) відповідає чієм-небудь смакам, інтересам. Почував себе [Дорош] збудженим і трохи свильованим від того, що перед ним розкривається нове життя, що немає вже військової служби, якої він.. не любив і яка ніколи не була йому до сёрця (Тют., Вир, 1964, 109); — Вибирай сама, хто тобі по сёрцю, і скажи мені: чи прийдеться тебе на сторону віддати, чи у прийми кого узяти (Кв.-Осн., II, 1956, 314); Чому у Петербурзі і у Москві і досі дають на театрах хоть і дуже пристарілу «Наталку Полтавку», «Москаля-чарівника» і т. д.?.. Тому, що жива мова, живі типи завжди людям по сёрцю (Драг., I, 1970, 83); Немáє (немá) бóга у сёрці у кого, заст. — хтось не має совісті, несправедливий, жорстокий. Може, вже й близька стала [Марина]? Пани заздрі на ласощі... Що кума — то дарма!.. Як у сёрці нема бога, то гріха не страшно... (Мирний, IV, 1955, 234); Не наvertsється сёрце чие до кого — не подобається хтось кому-небудь, немає у когось потягу до когось-небудь. Чув отаман пушкарський, що не наvertsється до нього жінчине сёрце, — і все йому остогидло (Хотк., II, 1966, 113); Нівечити сёрце чие — завдавати кому-небудь страждань, мук. Це якась нечиста сила наважилася.. нівечити мов сёрце цілу ніченьку (Н.-Лев., VII, 1966, 108); Німіє сёрце див. німіти; Носіти в (на) сёрці кого, що — завжди пам'ятати про когось, щось, особливо дороге, близьке. [В а с и л ь:] Треба тільки її [правду] мати в душі, носити в сёрці своєму (Мирний,

V, 1955, 105); *Те, що я створив собі культ мові дружиньки і ношу його в серці, може, видасться тобі нудним і нецікавим* (Коцюб., III, 1956, 149); **Обгортати** (обгорнути) **сéрце тóгою** (сúмом і т. ін.) *див. обгортати*; **Обривається** (обірвалося, обірвється) **сéрце** *див. обриватися*¹; **Оволодівати** (оволодіти) **своім сéрцем** — те саме, що **Оволодівати** (оволодіти) **собóю** (*див. оволодівати*). *Нагадують [карасі] Миронів став, біля якого він щойно стояв, притулившись плечима до верби, не можучи оволодіти своїм серцем* (Стельмах, II, 1962, 74); **Падати в сéрце** *див. падати*; **Палке сéрце** *див. палкий*; **Палкий сéрцем** *хто* — хтось дуже пристрасний, має пристрасну вдачу. *Він був чоловік поважний і ходив усе понурою, а серцем був палкий* (Вовчок, I, 1955, 144); **Пал сéрця** *див. пал*¹; **Пам'ять сéрця** *див. пам'ять*; **Пекти до живого сéрця** — дуже дошкуляти чимсь. [*Ю д а:*] *І все такі слова вразливі, гострі, що краще б він уже налягав просто, ніж так пекти аж до живого серця* (Л. Укр., III, 1952, 139); **Переболіти сéрцем** *див. переболіти*; **Перевертати** (перевернути) **сéрце** — те саме, що **Перевертати** (перевернути) **дúшу** (*див. перевертати*). *Одповіда [Дмитрик] лиш «так» та «ні». Зате Як усміхнеться — серце переверне!* (Рильський, II, 1960, 304); **Передчувати сéрцем** *що* — відчувати наближення чого-небудь. *Голосом, сповненим смутку, Передчуваючи серцем загин неминучий, говорить [батько]: «Хлопче упертий, послухайся ради принаймні в одному: Не користуйся бичем і міцніш натягай, оці віжки»* (Зеров, Вибр., 1966, 315); **Переїдати** (переїсти, роз'їдати, роз'їсти) **сéрце з ким** — мучитися з ким-небудь, зазнавати неприємностей від когось. — *З усяким наймитом треба переїдати серце, але строкаря з економії від хазяйського за версту по духу почувеш. Хліб з тобою почне жувати і господаря очима жертиме* (Стельмах, I, 1962, 48); — *Роз'їм своє серце з тими новобранцями, бо не беруться науки* (Март., Тв., 1954, 421); **Перемагати** (перемогти) **своє сéрце** *див. перемагати*; **Перемліти сéрцем** *див. перемліти*; **Пестити надію в сéрці** — те саме, що **Плекати надію** (*див. надія*). *Легка тому робота й сама найважча... хто пестить у серці надію, що немарно вона йде, що, через ту роботу він засягне свого щастя* (Мирний, I, 1949, 173); **Печалити сéрце** *див. печалити*; **Пісаний** (прóйнятий) **крóв'ю сéрця** — сповнений глибокої ширості, глибокого почуття. *Окуляри чорні і рожеві, Вас мені носити не з руки. Знаю я: потрібні читачеві Кров'ю серця писані рядки* (Дмит., В обіймах..., 1958, 66); *Як спорожніла б наша музична спадщина, коли б не було в ній Шопена, його творчості, пройнятої кров'ю серця багатостраждального польського народу, коли б місце Шопена зайняла бездушна і беззмістовна музика модерністів* (Мист., 5, 1963, 4); **Пóйняти** (поняти) **сéрце чие** — охопити когось, оволодіти кимсь (про почуття). *Злість поняла його серце, йому було досадно* (Коцюб., I, 1955, 91); **Покопирсатися у сéрці** *див. покопирсатися*; **Покоряти** (покорити) **сéрце** *див. покоряти*; **Полонити сéрце** *див. полонити*; **Помолодшати сéрцем** *див. помолодшати*; **Порвати сéрце** *див. порвати*¹; **Поривання сéрця** *див. поривання*²; **Поривати** [аж] **до живого сéрця** *див. поривати*³; **Поривати за сéрце** *див. поривати*³; **Порожнеча в сéрці** *див. порожнеча*; **Порóжнє сéрце** *див. порóжній*; **Посвітлішало на сéрці** *див. посвітлішати*; **Потаїти сéрце від (од) кого** — приховати від кого-небудь свої почуття, настрої і т. ін. — *Ми, Тодозю, знаємо усе про тебе, — почав Суфцинський. — Серця не потаїш од людей* (Н.-Лев., VII, 1966, 155); **Потурати сéрцю** (сéрцеві) *див. потурати*; **Похолоділо на сéрці** *див. похолодіти*; **Почувати** (почути) **сéрцем** — відчувати інтуїтивно щонебудь. *Чого я плакала тоді, чого ридала? Тоді ж кругом так весело було... Ох, певне, лихо серцем почувала*

(Л. Укр., I, 1951, 32); *На ранок Давид підвіся ледве розвиднілось і зразу ж зібрався йти. Не пускали. Ковалиха ніби щось почула матернім серцем, припадала до нього* (Головко, II, 1957, 181); **Пошматувати сéрце** *див. пошматувати*; **Привернути [до себе] сéрце** *див. привертати*; **Приймати** (прийняти) [близько] **до [свого] сéрця** *див. приймати*; **Приймати** (прийняти) **в сéрце** *див. приймати*; **Прикипіти сéрцем** *див. прикипати*; **Приліпнути сéрцем** *див. прилипати*; **Прилягти до сéрця** *див. прилягати*; **Прилягти [цілим] сéрцем** *див. прилягати*; **Припадати** (припасти) **до сéрця кому** — подобатися кому-небудь. [*Л у к і я:*] *Певно, вона вже впала Хвилюмонові в око!.. А що він їй до серця припав, то се вже видно...* (Кроп., IV, 1960, 268); *Лісту була знайома і припала до серця українська народна музика; про це свідчать дві фортепіанні п'єси — «Думки», для яких тематичним матеріалом послужили популярні народні пісні «Віють вітри» та «Ой, не ходи, Грицю»* (Мист., 5, 1961, 38); **Приростати** (прирости) **до сéрця** *див. приростати*; **Приростати** (прирости) **сéрцем** *див. приростати*; **Приставати** (пристати) **до сéрця** *див. приставати*; **Пристав сéрцем** *див. приставати*; **Пристало сéрце** *див. приставати*; **Притягати** (притягувати, притягнути, притягти) **сéрце до себе** *див. притягати*; **Прихиляти** (прихилити) **сéрце (серця)** *див. прихиляти*; **Прихилятися** (прихилитися) **сéрцем** *див. прихилятися*; **Приходити** (прийти) **до сéрця (по сéрцю)** *див. приходити*; **Приходитися** (прийтися) **до сéрця (по сéрцю)** *див. приходитися*; **Проймати** (пройняти) **сéрце**; **Проймати** (пройняти) **до [самого] сéрця** *див. проймати*; **Пронести в сéрці кого, що** — не забути кого-, що-небудь, зберегти пам'ять про когось, щось у найскладніших обставинах. — *Поживи в нас. Пригляньтесь гарненько одне до одного. — Чи ти сказивсь!.. Та як же я потім на світі житиму? Без віри, без поваги до себе? Через фронти в серці Людмилу, як мрію, проніс, а тепер біля самого, скажуть би, порога — в першій-ліпшій спідниці заплутатись?* (Головко, I, 1957, 458); **Проникати** (проникнути, проникти) **в сéрце (до сéрця)** *див. проникати*; **Пропікати** (пропекти) **до сéрця** — те саме, що **Проймати** (пройняти) **до [самого] сéрця** (*див. проймати*). — *Це все було, не може бути й мови!.. І вогких уст сердите надування, І усміх, що до серця пропікав, І досить легкодумне розставання* (Рильський, II, 1960, 126); **Прóстий сéрцем** *хто* — хтось відвертий, без хитрощів і лукавства. *Не гнулася моя висока постать, і не тьмарівся мій веселий погляд, я простий був і думкою і серцем* (Л. Укр., I, 1951, 430); **Прошивати** (прошити) **сéрце** *див. прошивати*; **Радісно на сéрці кому, у кого**; **На сéрці радість у кого** — хтось радісний, відчуває особливе піднесення. *Перед ним на ослоні сиділа його колишня мрія, свіжа та гарна, як квітка.. На серці в його було так радісно, так повно щастя...* (Коцюб., I, 1955, 54); *Закрутилась в мене голова, а на серці така радість, така радість!* (Н.-Лев., III, 1956, 273); **Ранити сéрце чие** — завдавати комусь душевного болю, моральних страждань. *Раїса чула в серці гостру й холодну крицу. Та криця різала її, ранила серце, доводила до розпуки* (Коцюб., I, 1955, 325); **Рвати сéрце** *див. рвати*; **Різати (тнути) сéрце чие, кому** — те саме, що **Крвати сéрце** (*див. крвати*). *Тес «возися з тобою» боляче різало Юзі серце, і вона думала: «Та я ж і не прошу, щоб зо мною возились...»* (Л. Укр., III, 1952, 635); — *Не говори так, Андрійку, не різь мого серця* (Март., Тв., 1954, 154); *«Що це зо мною сталося? Що це зо мною діється? Тнуть мов серце оті очі, неначе стріли»* (Н.-Лев., VII, 1966, 108); **Різонуті** (різнуті) **по сéрцю** — сильно вразити, завдати душевного болю. — *Як подумаю, що вижджати треба, так по серцю й різоне* (Тют., Вир, 1964, 180); **Розбивати** (розбити) **сéрце** *див. розбивати*; **Розворушу-**

вати (розворушити, роз'ятрювати, роз'ятрити і т. ін.) рану в серці *див.* рана; Роздирати серце *див.* роздирати; Розквітати (розквітнути) серцем *див.* розквітати; Розкривається (розкрилося, розкриється) серце *див.* розкриватися; Розкривати (розкрити) серце *див.* розкривати; Розпалювати (розпаляти, розпалити) серце *див.* розпалювати; Розпикати (розпекти) серце *див.* розпикати; Розпускати (розпустити) серце *див.* розпускати; Розривати (розірвати) серце *див.* розривати¹; Розтравляти (розтравлювати, розтравити) серце *див.* розтравляти; Серце [аж] стогне *див.* стогнати; Серце б'ється (білося): а) (чим) когось охоплює якесь почуття. Гіркою образою билося серце у Галі (Мирний, IV, 1955, 143); б) (для кого — чого) хтось живе заради когось, вірний кому-небудь. Хіба серце б'ється для неї? Хіба не все одно, коли те й друге стане, як його на світі не стане? (Мирний, IV, 1955, 305); Серце болить: а) *див.* боліти¹; б) (за ким — чим та з інфін., дієприсл.) хтось тривожиться за кого-, що-небудь, уболіває за когось, щось. — Ви, тату, краще не втручайтеся в це діло.. Як то не втручатися? Адже вона йому дочка! Може, й в нього серце болить за своєю дитиною... (Коцюб., I, 1955, 33); Ніхто не знав, як боліло серце юного комуніста за рідною Литвою, де залишилися батьки, наречена і перші краплини його молоді крові (Стельмах, II, 1962, 190); Серце болить *див.* дивитися на нього, — певне, правду казали лікарі, що він мусить загинути (Л. Укр., V, 1956, 130); Боліло хліборобське серце, дивлячись на свої залиті водою токи (Мирний, III, 1954, 7); Серце в'аром обкипав (обкипіло) *див.* у кого — комусь нестерпно від чийхсь слів, учинків і т. ін. За твою усяку хибу, Кожен погляд, кожен рух Серце варом обкипав І стискав в грудях дух (Дн. Чайка, Тв., 1960, 266); Серце вогнем узялося (так і візьметься) *див.* у кого — когось охоплює сильно почуття. Після крадіжки [коней] він аж плакав з жалю й зо злості. І досі як згадає, то так серце вогнем і візьметься (Гр., II, 1963, 247); Серце горить у кого, *див.* — те саме, що Серце палав (*див.* палати). Горить у мене серце, коли я їх [легенди] пригадаю (Л. Укр., I, 1951, 433); Горить мов серце, його запалила Гаряча іскра палкого жалю (Пісні та романси.., II, 1956, 197); Серце горнеться до кого — хтось відчуває потяг до кого-небудь. — Мені байдуже, що вони молоді й хороші, коли мов серце не до них горнеться (Вовчок, I, 1955, 90); Серце заговорило *див.* у кого — у когось пробудилося почуття кохання. Ні одна людина не обіймала її на світі.. А тут — пригортають її так, пестять.. Не диво, що серце її заговорило (Мирний, I, 1954, 63); Серце заховається (зайшлося) *див.* заховатися²; Серце захолюнуло (захолюло) *див.* у кого — когось охопив страх, пройняла тривога. Хвиля перекочувалась через чорне плисквате днище, серце Половчихи захолюнуло, за шаландою щось волочилося по воді, видувалося на воді лажміття (Ю. Янов., II, 1958, 192); Серце з в'оску у кого, *див.* — хтось дуже легко піддається якомусь почуттю, потягові тощо. — У мене мабуть серце з в'оску — як побачу кого вродливого — так і заколотиться (Мирний, IV, 1955, 127); Серце з серцем розмовляє (розмовляло і т. ін.) — хтось із кимсь легко розуміється (розумівся), відчуває (відчував) душевну близькість, щирість взаємин. Здається, ми з Улітою не розмовляли словами, а тільки серце розмовляло з серцем (Барв., Опов., 1902, 218); Серце каже (казало, скаже, сказало, підказує, підказало і т. ін.) що кому — хтось інтуїтивно відчуває (відчувало, відчуло, відчує) що-небудь. Уста говорять «він навіки загинув!» А серце каже: «ні, він не покинув!» (Л. Укр., I, 1951, 213); Не гультіпака [Чіпка]..! — казало їй серце... (Мирний, I, 1949, 276); Стара залякла, увірвавши думку, та мов прислухалася, що скаже серце (Коцюб., I, 1955, 94);

Серце кам'яніє (скам'яніло, скаменіло) *див.* у кого — хтось стає (став) байдужим, нечулим. Скаменіли їх обличчя під лихою годиною і тільки одно серце не заперклося, не скаменіло (Мирний, I, 1954, 49); Серце кр'ю обливається (обливалось, обкипав, обкипіло і т. ін.) *див.* кров; Серцем молодіти *див.* молодіти; Серце мовчить у кого, *див.* — хтось залишається байдужим, не відчуває потягу до кого-небудь. Сумна [Маруся], бо серце ще мовчить, Не просить, мабуть, ще кохання (Коцюб., I, 1955, 425); Серце молодіє *див.* молодіти; Серце м'омом (цвілло і т. ін.) обросло (обростає, поросло, поростає і т. ін.) у кого, *див.* — хтось став байдужим, бездушним. [Д м и т р о:] Ви Ольгу не тримайте... Погляньте навколо, придивіться... Це страшно, коли серце обростає мохом (Зар., Антеї, 1962, 260); Коли б могли Вони збудити луну і розтворюють рани В серцях людей, що мохом поросли.. Тоді б замовкли вже самі собою Кайданів брязкіт і такі слова... (Л. Укр., I, 1951, 165); Серцем перетліти *див.* перетлівати; Серцем прийняти *див.* приймати; Серцем радіти *див.* радіти; Серце мре (завмирає, завмирало, замёрло, замирає, замирало, замёрло); Серце мліє (мліло, обімлівало, обімліло, омлівало, омліло і т. ін.) у кого, *див.* — хтось хвилюється (від захоплення, тривоги, переляку і т. ін.). Пересумує [Олеся] день у роботі, увечері біжить, — що там мої діточки, як? А серце мре, непевна вона, чи діток застане живих і здорових (Вовчок, I, 1955, 28); Завмирає серце від дотикку чужого нутра (Ю. Янов., II, 1958, 27); Тодозя поглянула на те багаття, на той страшний знак помсти й смерті. В неї серце замирало (Н.-Лев., VII, 1966, 206); «Не неси мене висіко, сестро; серце мліє, моторошно, жаско...» (Л. Укр., I, 1951, 393); «Господи! Де ж се вона ділася!..» Нув-омлівав материне серце (Мирний, IV, 1955, 250); Серцем розуміти — відчувати, здогадуватися інтуїтивно. Дуже любила Марія читати газети, слухати бесіди комуністів. Бо серцем розуміла, що ці люди від душі бажають народу щастя (Колг. Укр., 4, 1958, 34); Серцем чути *див.* чути; Серце наболіло у кого, *див.* — хтось дуже настраждався. Ах, той Йон!.. У неї серце так наболіло через нього, в неї голова така намучена від думок про нього... (Коцюб., I, 1955, 246); Серце надривається *див.* надриватися; Серце (на серці) перегоріло *див.* перегоряти; Серце не камінь *див.* камінь; Серце [не] лежить *див.* лежати; Серце не приймає *див.* приймати; Серце ніє (поніло) *див.* ніти, понивати; Серце нудиться (нудилося) у кого, *див.* — хтось нудьгує (нудьгував). Уперше пізнала [Солоха], що їй тяжко: душа якось скніла, серце нудилося... (Мирний, I, 1954, 56); Серце обгортається (обгорнулося і т. ін.) тугою (сумом, запеклістю і т. ін.) *див.* обгортатися; Серце окипав (окипіло) кр'ю (смолою і т. ін.) *див.* окипати; Серце палав (запалає, запалало) *див.* палати, запалати; Серце палахтіть *див.* палахтіти; Серце переболіло *див.* переболіти; Серце перевертається (перевернулося) *див.* перевертатися; Серце перекипіло; У серці перекипав *див.* перекипати; Серце плаче (заплаче) у кого, *див.* — хтось страждає (буде страждати), охоплений тугою. Брид-ня!.. а й досі, як згадаю, То серце плаче та болить (Шевч., II, 1963, 39); Тьмяно в халуці.. Гнітить низька стеля, і плаче зажурене серце (Коцюб., II, 1955, 32); Серце повернулося *див.* повертатися¹; Серце повертається (поверталося, повернулося і т. ін.) *див.* повертатися¹; Серце помлівав *див.* помлівати; Серце поривається *див.* пориватися²; Серце привертається (приверталося, привертеться) *див.* привертатися; Серце пригортається (пригорталося, пригортеться) *див.* пригортатися; Серце проймається (проймалося, пройнялося і т. ін.) *див.* проймаватися; Серце прокидається (прокинулось, прокинеться) *див.* прокидатися; Серце радіє —

кого-небудь охоплює почуття радості. *Надворі лютує зима-лихоманка, А в мене у хаті щечече веснянка, Аж серце радіє, неначе я чую Весну мою давню, весну золотую* (Гл., Вибр., 1951, 239); **Серце радується** *див. радуватися*; **Серце рветься** [на шматкі] *див. рватися*; **Серце рветься** (розривається) *навпіл див. навпіл*; **Серце розіб'ється** (розбілося) *див. розбиватися*; **Серце розпукане** *див. розпукати*; **Серце розривається** (розірветься) [на шматкі (кускі, надвоє)] *див. розриватися*¹; **Серце серцю** (серцеві) вість подає; **Серце серцю** (серцеві) стало вість подавати — виникає, зароджується почуття кохання між кимсь. *Усе їй на нього хочеться дивитись, а йому на неї. Серце серцю стало вже вість подавати* (Кв.-Осн., II, 1956, 324); **Серце скипає** (скипіло) *див. скипати*; **Серце скніє** *див. скніти*; **Серце сохне** (схне) *див. сохнути*; **Серце спить** (спало) *див. спати*; **Серце співає** (співало) *див. співати*; **Серце стігне** *див. стігнути*²; **Серце сходить** крив'ю *див. сходити*; **Серце** [так і] *покотілося* (поко́ти-ться) *див. покотітися*¹; **Серце тліє** *див. тліти*; **Серце тремтить** (тремтіло) *див. тремтіти*; **Серце тріскає** (тріскало) *див. тріскати*; **Серце упало** *див. упасти*¹; **Серце уривається** (уривалося, урвалося) *див. уриватися*¹; **Серце учуває** (учуло) *див. учувати*; **Серце чує** (чуло) *див. чути*; **Сколихнути серце** *див. сколихнути*; **Скоряти** (скоріти) *серце див. скоряти*; **Скріпивши серце** *див. скріплювати*; **Скріпити серце** *див. скріплювати*; **Скруха серця** *див. скруха*; **Смутити серце** *див. смутити*; **Спочивати серцем** *див. спочивати*; **Ссати** [за] *серце див. ссати*; **Сум** (жаль і т. ін.) *серце обгортає* (обгорну́в); **Тривога** (т́уга) *серце обгортає* (обгорну́ла) *див. обгортати*; **Сушити** (вісушити) *серце чие — завдавати кому-небудь страждань, мук. Е, гетьте, думки сумні, не суши, журбо, ..серця!* (Коцюб., I, 1955, 183); *Велике покликання матері народити людину.. Як жорстоко скривдила війна радянську матір. Скільки синів і дочок занастили вороги, скільки нездійснених зачатъ висушило матерне серце!* (Довж., I, 1958, 335); **Так і прикипіти до серця** *див. прикипати*; **Терзати серце** *див. терзати*; **Терпне серце чие, у кого** — хтось відчуває душевний біль. *Полярна ніч і волохатий сполох Над безвістю засніжених долин. Як терпне серце! Скільки літ один Німує він у нетрях захололих* (Зеров, Вибр., 1966, 40); **Тішити серце кому, чие** — радувати когось. *Самотній Бульба, як корабель у морі, мчить степом, де так недавно тішили йому серце його синочки, і небо, і безмежна просторінь* (Довж., I, 1958, 266); **Торкати серце чие** — зворушувати кого-небудь, викликати у когось замилювання. *Не торкала якось мого серця дика краса південної бурі...* (Коцюб., I, 1955, 177); **Точити серце чие** — завдавати кому-небудь душевного болю, мучити когось. *Чув [Семен], що йому чогось муляко на серці. Так щось часом точить серце, мов черв'як...* (Коцюб., I, 1955, 117); *Багато всякого лиха та горя довелося йому пережити на своєму віку; від самого малку слідували вони за ним, ..точили його серце* (Мирний, V, 1955, 309); **Т́уга на серці у кого** — хтось страждає, тужить. — *Пропали Всі радощі, на серці вічна туга* (Л. Укр., IV, 1954, 113); **Уболівати серцем** *див. уболівати*; **Ужальти в [са́ме] серце** *див. ужальти*; **Узяло за серце кого** — когось дуже вразило що-небудь; **Узяти серце** *див. узяти*; **Уколупав** (у́лупів) *би серця [свого] хто* — хтось нічого не пожалів би для кого-небудь, готовий на все заради когось. — *Ох, боже мій милий! Серця свого вколупав би я та дав своїм діткам* (П. Куліш, Вибр., 1969, 180); — *Я б свого серця влупила та дала йому, коли б тільки він став чоловіком* (Мирний, I, 1949, 407); **Улүчити** (попа́сти) в [са́ме] *серце чие, кого* — те саме, що **Вціляти** (вці́лити) в [са́ме] *серце див. вціляти*. [М и л о в с ь к и й:] *«От думав улучить у саме серце! Помилулись, серденько, набій*

дарма пропав (Л. Укр., II, 1951, 29); *Жарт попав у саме серце Дарини. Вона мало не зойкнула* (Стельмах, I, 1962, 596); **Умлівати** (умлі́ти, вмлівати, вмліти) *серцем див. умлівати*; **Упадати серцем** *див. упадати*¹; **Утішити** (вті́шити) *серце чие* — послабити чий-небудь душевний біль. — *Втихни, Катре, втихни..!* — *Втиши ж ти перш моє серце!* — *одмовила [Катря] ридаючи* (Вовчок, I, 1955, 224); **Утішати** (уті́шити) *серце чие* — заспокоювати кого-небудь. *Втішаю серце... Але прикрих дум Не сходить попіл* (Зеров, Вибр., 1966, 52); **Утримувати** (утр́имати) *серце див. утримувати*¹; **Ухопити за серце** *див. ухопіти*; **Учувати** (учу́ти) *серцем див. учувати*¹; **Холодна жаба сидить під серцем у кого** — кого-небудь гнітить почуття страху, передчуття чогось поганого. — *Навіть самі слова — прокурор, тюрма, слідчий — все життя викликали в усьому моєму естві дріж і страх. А тепер у мене якась холодна жаба сидить під серцем...* (Собко, Справа., 1959, 47); **Холодне серце** *див. холодний*; **Холо́не серце** (в серці) *див. холоннути*; **Черствé серце** *див. черствій*; **Шкребе́ на серці** *див. шкребті*; **Щі́ре серце** *див. щі́рий*; **Ятріти** (роз'я́трювати, роз'я́тріти, роз'я́тріти, тро́юдити і т. ін.) *серце кому, чие* — посилювати чий-небудь душевний біль, завдавати комусь ще більших моральних страждань. *Хтось виглядав через них [вікна] своє щастя, сподівався чогось, а потім і сльози капали на ці шибки. То нащо вони мають ятрити її серце?* (Стельмах, I, 1962, 307); *Золоті мрії! Не буду вас згадувати, боляче роз'ятрятиме й так наболіле серце* (Коцюб., I, 1955, 466); *Що були колись ті урази, що троюдили серце старого, про те казали глибокі борозни на виду* (Мирний, I, 1954, 166);

3. *часто у сполуч. із займ. м о є, а також із сл. к о з а ч е, д і в ч и н о н ь к о і т. ін., розм.* Ласкаве звертання до кого-небудь. *Згадай, серце, як з тобою Вдвох, весінньою добою, .. Ми під явором сиділи* (Манж., Тв., 1955, 47); — *Аркадію, ти не зробиш цього!* — *прокидається владність у словах і постаті Лізи.* — *Коли не зроблю цього, мов серце, то завтра тебе до нитки оберуть, а післязавтра і до мене твої божі люди доберуться* (Стельмах, I, 1962, 285); — *Ну, спасибі ж тобі за все, серце-козаче, — сказав Палій нарешті* (Морд., I, 1958, 157); *Калино-малино, Ряснеє деревце! Хто ж тебе пригорне, Дівчинонько-серце?* (Рудан., Тв., 1956, 48); *«А ти, серце-голубонько, не журись Та до мене, молодчика, прихились...»* (Гл., Вибр., 1951, 52).

4. *перен.* Гнів, роздратування. *Соломія неначе проспала весь час своєї хвороби, як одну довгу ніч, і тільки тепер знов прокинулася вранці з давнім серцем, з давнім почуванням обіди [образи]* (Н.-Лев., VI, 1966, 399); *Він покрутив носом днів зо два: а далі — що то вже сталося йому — слухаю: ляпа ціпом. А я уже — де те й серце ділось — радію-радію. «Оце ж — думаю — синок хазяйнуватиме буде»* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 19); *Голос у Каленика Романовича був хоч і сердитий, але звучало в ньому більше батьківського бурчання, ніж серця* (Сеня., Опов., 1959, 35).

◇ **Відходити** (відійти́) *серцем* — переставати гніватися, сердитися. *Допитливих очей Чучка Олексій не витримав і ще густіше почервонів.* — *Говори, — трохи відійшовши серцем, зажадав секретар райкому* (Логв., Літа., 1960, 36); **Зганяти** (згónити, зігнати, зогнати) *серце див. зганяти*; **Зривати** (зірвати) *серце див. зривати*; **З серцем** — виявляючи гнів, роздратування; гнівно, роздратовано. — *А як тато не прийме мене? — То нехай собі робить з тобою, що хоче!* — *з серцем промовила Василиха* (Фр., IV, 1950, 30); *Ніна з серцем відсунула од себе чашку з недопитим чаєм* (Добр., Тече річка., 1961, 210); **З серця** — розгнівавшись; спересердя. *Наш*

Латин тут розгнівися І на гінця свого озлився, Що губи з серця покусав (Котл., І, 1952, 183); Господиня побачила, що я мовчу, не обзиваюся до неї, та знову мені: — Не думай, Варко, що я тобі се з серця кажу, я так, жартую (Мирний, І, 1954, 81); Серце набіга́ див. набіга́ти.

5. чого, перен. Головна, найважливіша частина, центр чого-небудь. — Сила їх [монголів] велика, а нещасні порядки на наших долах дозволили їм зайти аж у серце нашого краю (Фр., VI, 1951, 55); — Буде Москва Руській землі серцем! — вигукнув мрійливо [Юрій Долгорукий] (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 281); Серце організації знаходилось тут, у печері, і треба було направляти його працю так, щоб його ритмічний пульс відчували в кожному селі, у кожній хаті (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 162); Перед командуванням стояло завдання якомога швидше взяти Запоріжжя — серце південної індустрії (Баш, На.. дорозі, 1967, 244); Головний водозабірний вузол — це серце системи, що гонить живлющу вологу на поля по артеріях-каналах (Наука..., 2, 1957, 5).

6. перен. Металева, циліндричної форми частина дзвона, розташована у внутрішній його частині; язик. Стара дзвіниця.. Від серця дзвона падав вірвоя. Місячна ніч. Церковний сторож відбивав години (Мик., І, 1957, 87); Він хотів ще потягнути мотуза, напружився і таки потягнув, але важке металеве серце ледве дійшло до обідка дзвона (Стельмах, І, 1962, 642).

7. діал. Медуза. Між рибою біліло, як холодець, серце, тобто медуза (Н.-Лев., II, 1956, 228).

◆ Без серця: а) (хто) хто-небудь жорстокий, безжалісний. Ще треба буде одну ніч ночувати у того чоловіка без серця (Фр., II, 1950, 21); б) безжалісно, не шкодуючи нікого, нічого. Без серця і без жалю, Без сльози гіркої Поспішав розбіяка До добичі свої [своїї] (Рудан., Тв., 1956, 76); Мерцій снігами, Казбеку, замети — молю — І порох мандрівний світами Розвій без серця і жалю (Зеров, Вибр., 1966, 402); в) не гніваючись, пересердившись. — Чом же ви не рознесли чорної к бісовій матері?.. — уже без серця вступав Чіпка в розмову (Мирний, І, 1949, 313); — Скажи, хлопе, — чванливо, хоч і без серця, звернулася вона до Івасикового батька, — ти навіщо паскудиш мій ліс? (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 98); Мати серце: а) бути добрим, чуйним, доброзичливим. Я горе пив щодня і лиха знав я чашу, Але до зрадницьких не долучився лав. І маю гріх один.., Я винен в тім лише, що серце, серце мав (Зеров, Вибр., 1966, 387); б) (на кого, проти кого) гніватися, сердитися на кого-небудь. — Оце, сусідо, маю на вас серце, — скаржиться жартом Петриха своїй матері (Вас., Вибр., 1954, 30); Не мати серця: а) бути недобрим, нечуйним, недоброзичливим. — Серця не мають [пани]! Дитина недужа, вмирає, а ти, мати, на роботу іди?! (Мирний, І, 1954, 302); б) (до кого — чого) не відчувати прихильності до когось, чогось. Сердиться [Кобринська].., що я ухилилася від бібліотеки сеї, але щось я не маю серця до цього видання (Л. Укр., V, 1956, 169); в) (на кого, проти кого) не гніватися на когось. Хоч бувало й обзивав мене пан Казимир.., а я на нього серця не мав (Мур., Бук. повість, 1959, 50); Прохоло́ло (прохоло́не, охоло́ло, охоло́не) серце чие, у кого: а) у когось зменшилась (зменшиться) сила почуттів до кого-небудь. Мокрина вийшла заміж аж через кілька [кілька] год, тоді, як прохололо її серце і Микола покинув Ковбаненка (Н.-Лев., II, 1956, 249); «Перші, кажуть, любощі — дурниця... А прохололо серце, підуть докори та перекори» (Мирний, І, 1949, 361); б) хтось перестав (перестане) гніватися, сердитися на кого-небудь. Я почула, що моє серце вже й прохололо, перестало ненавидіти його... (Барв., Опов., 1902, 394); Серце угамувалося чие, у кого: а) хтось заспокоївся, перестав хвилюватися. Душа його стала на покої, та й

моє серце трохи угамувалося (Мирний, V, 1955, 334); б) хтось перестав гніватися, пересердився; Угамувати серце своє: а) заспокоїтися, перестати хвилюватися. Щоб вгамувати своє серце, Єремія звелів осідлати коня.., а потім блукав по діброві.. А пишні очі все ніби визирили то з зеленого гілля, то з зеленого листу.. і не давали йому спокою (Н.-Лев., VII, 1966, 120); б) перестати гніватися; пересердитися. [Я в до х а:] Таточку! рідненький! Та то того, що розгнівилися. А вгамуєте своє серце, і вам воно інше здасться (Мирний, V, 1955, 139).

СЕРЦЕБИТТЯ́, я, с. Биття серця. Серце теплокровних тварин і людини дуже чутливе до механічних впливів. Це особливо добре відомо хірургам, які оперують на серці: простий дотик до серця вже викликає зміни ритму серцебиття (Фізіол. ж., VI, 2, 1960, 228); // Прискорене биття серця (від хвороби, хвилювання, швидкого руху і т. ін.). При.. недостатності мітрального клапана серця хворі іноді скаржаться на задишку і серцебиття (Лікар. експертиза..., 1958, 33).

СЕРЦЕВИДНИЙ, а, е. Те саме, що серцеподібний. В українських лісах добре ростуть горіх чорний, горіх серцевидний (Колг. Укр., 9, 1960, 38).

СЕРЦЕВИЙ, а, е. Прикм. до серце 1. Наприкінці першого року життя [дитини] у зв'язку з розвитком серцевого м'яза ударний об'єм серця зростає більше, ніж у 4 рази (Шк. гігієна, 1954, 79); Небажані реакції, що виникають під час операції, виявляються в порушенні серцевої діяльності, розладі дихання (Наука..., 7, 1958, 27); // Пов'язаний з хворобою серця. У матері стався такий серцевий приступ, що її насилу врятували (Коз., Листи..., 1967, 267); // Признач. для лікування хвороб серця. Знову вдаються [лікарі] до серцевих ліків. Він немов повертається до життя (Сміл., Сад, 1952, 307); Випила [Оксана Сергіївна] серцеві краплі й полежала після них (Ю. Янов., II, 1954, 71).

СЕРЦЕВИНА, и, ж. 1. Внутрішня частина стебла, стовбура або кореня рослин. Стебло сорго.. всередині заповнене нещільною серцевиною (Соц. твар., 3, 1956, 29); Це [берест] єдине дерево на Поділлі, що мав червону.. серцевину (Стельмах, II, 1962, 34); // Внутрішня, покрита оболонкою або зовнішнім шаром частина плоду, зерна і т. ін. Яблука очищають від шкірочки, видаляють серцевину, нарізують їх (Укр. страви, 1957, 256); Серцевина горіха; // Внутрішня, серединна частина чого-небудь. Почався процес зварювання. Обидві частини [зламаного крюка] зварювалися не поверхнево, а серцевиною (Сенч., На Бат. горі, 1960, 17); Загін підводних дослідників підняв близько сорока якорів з дерев'яною серцевиною (Веч. Київ, 10.X 1968, 4); Охолодженню рідини в радіаторі [двигуна] сприяв вентилятор, який створює інтенсивний потік повітря через серцевину радіатора (Підручник шофера..., 1960, 40).

2. перен. Центр, головна, найважливіша частина чого-небудь. Глиняна, напівзанесена пісками Каховка — нічим не примітне позаштатне містечко Таврійської губернії — перетворювалась на час ярмарку в місто із сотисячним населенням, ставала серцевиною всього Півдня (Гончар, Таврія..., 1957, 23); Держава — це серцевина всієї політичної організації суспільства (Наука..., 12, 1972, 8); // Суть, основа чого-небудь. Знання свої він розгубив, зате досконало вивчив науку службової балістики, тобто вміння завжди поціляти в саму серцевину справи, завжди бути «на рівні» (Загреб., День..., 1964, 336); Серцевиною ідеологічної роботи є виховання у кожній радянської людини любові і поваги до суспільно корисної праці (Ком. Укр., 3, 1965, 23); Людина, її радості й тривоги, боротьба й пошуки, її духовний світ і зв'язки з природою й суспільством — ось що складає серцевину мистецтва (Мист., 1, 1967, 3).

СЕРЦЕВІНКА, и, ж. Зменш. до серцевіна. Це, здається, вона [пороша], вбираючи в себе вільгість лугів, осіла на серцевинки лискучого латача і принадно волохатиться своїми ніжними клубочками (Стельмах, Хліб., 1959, 11).

СЕРЦЕВІННИЙ, а, е. Прикм. до серцевіна. Нестача.. мікроелементів часто є причиною таких захворювань, як бактеріоз льону, серцевинна гнилизна бурака (Наука., 7, 1962, 10).

СЕРЦЕВІДЕЦЬ, дця, ч. Знавець людського серця, душевних порухів людини.

СЕРЦЕЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Те саме, що серцевідець.

СЕРЦЕЇД, а, ч., жарт. Чоловік, який користується великим успіхом у жінок. — Знаєте, яка думка займала мене? Взяти б і закрутити голову сьому серцеїду, та так закрутити, щоб він просто збожеволів (Л. Укр., III, 1952, 606); Такий серцеїд, як Павло, не міг пропустити нагоди, щоб не позалицявся до молодої жінки (Збан., Переджнив'я, 1955, 278).

СЕРЦЕЇДКА, и, ж., жарт. Жінка, яка користується великим успіхом у чоловіків.

СЕРЦЕПОДІБНИЙ, а, е. Подібний до серця; який має вигляд, форму серця.

СЕСЕ, займ. вказ., діал. Це. «Най знає, що то красти», — сесті слова завертілися йому в голові (Фр., IV, 1950, 479); Дивлюся на одну ріку — і бачу другу. Дивлюся на тамту — і сесю можу собі уявити (Хотк., II, 1966, 327).

СЕСІЙНИЙ, а, е. Прикм. до сесія. Сесійний період; // Признач. для проведення сесій. В Сесійному залі Верховної Ради Української РСР відбулися збори активу працівників Міністерства охорони громадського порядку УРСР (Рад. Укр., 9.IX 1962, 1).

СЕСІЯ, ї, ж. 1. Періодичні засідання представницького органу, суду, наукової установи чи громадської організації, а також період таких засідань. Питання про охорону природи розглядала сесія Верховної Ради УРСР (Рад. Укр., 19.IX 1962, 2); Сесії обласних рад депутатів трудящих скликаються їх виконавчими комітетами не менше чотирьох разів на рік (Конст. УРСР, 1969, 18); Прийшла з РВК до сільради оповістка, що в неділю такого числа в селі Щербанівці виїзна сесія губсуду буде розглядати справу «Матюшиної банди» (Головко, II, 1957, 183); Сесія Генеральної Асамблеї ООН; Сесія Академії наук.

2. Екзамен у вищих і спеціальних середніх навчальних закладах, а також період таких екзаменів. На зимовій сесії він не набрав потрібної кількості балів і з нього було знято стипендію (Тют., Вир, 1964, 63).

СЕСТЕРЦІЙ, я, ч. У Стародавньому Римі — дрібна розмінна монета.

СЕСТРА, ї, ж. 1. Кожна з дочок стосовно до інших дітей того ж батька або матері. Добро, у кого є господа, А в тій господі є сестра Чи мати добрая (Шевч., II, 1963, 97); Приїхали надвечір усі богуславські панки з синами, приїхали Олесині сестри (Н.-Лев., III, 1956, 138); В осінню ніч сорок першого року прощання лунали над Дніпром. Батьки й матері прощалися з дітьми, чоловіки з жінками, брати з сестрами (Довж., I, 1958, 280); * У порівн. Не нянькою була Оленка в панії..., а рідною сестрою (П. Куліш, Вибр., 1969, 280); — Я ж люблю Зоню, як рідну, як сестру! (Л. Укр., III, 1952, 655); // перен. Що-небудь близьке, споріднене. Вся передова українська література завжди мала за старшу сестру і друга, за вчителя велику російську літературу (Рад. Укр., 18.I 1954, 2); Сила і спритність, кажуть, — рідні сестри. Де одна не впорається, там друга прийде на підмогу (Добр., Очак. розмир, 1965, 50); Я не все тоді зрозумів з його слів. Але відчував, що є правда у то-

му кожному слові, і за ту правду любив. Недаром же кажуть: любов — правді сестра (Мур., Бук. повість, 1959, 208).

Двоюрідна сестра; **Сестра** у перших — дочка дядька або тітки; **Зведена сестра** див. зведений; **Молочна сестра** — дочка годувальниці стосовно вигодованих нею чужих дітей, а також ці діти стосовно дочки годувальниці; **Названа сестра** див. названий; **Наречена сестра** див. наречений; **Троюрідна сестра**; **Сестра** у других — дочка двоюрідного дядька або тітки.

◇ Як брат з сестрою; Як сестра з братом: а) дуже дружно. Чесною працею он скільки надбали! Чесно вони й поживуть його... у миру та в ладу, як брат з сестрою... (Мирний, I, 1949, 177); — Поцілуй мене, Лисичко-сестричко, в самі уста, — просив Іжак. — Адже ж ми вік звикли, як брат з сестрою (Фр., IV, 1950, 77); б) не маючи любовних зв'язків; як рідні. [М а р у с я:] Я його гень-ген [ген-ген] за село проводила, і попрощалась з ним, як сестра з братом. А Наталя недалечко була, угляділа нас, як ми прощались, та подумала, що Василь її не любить, а мене любить, бо він цілувався зо мною (Мирний, V, 1955, 70).

2. Жінка, яку еднають з ким-небудь спільні інтереси, прагнення, спільне становище і т. ін. Ми щасливі: ми живемо в сім'ї великій, новій. І в цій сім'ї ми разом з усіма нашими братами й сестрами кладемо уклін нашому Пушкіну, нашому Шевченкові! (Рильський, X, 1962, 44); Обплітали його білі, худенькі руки визволеніх сестер, чешок і словачок, котрих подояк навіть не встигав запам'ятати в обличчя (Гончар, III, 1959, 423); * Образно. Радість тричі орденоносної України поділяють її сестри — братні республіки, які делегували на торжества своїх посланців (Веч. Київ, 25. XII 1967, 2).

◇ **Ваша сестра** — ви, ти і подібні до вас, до тебе. — Кіко [скільки] він вашої сестри, отаких-о мав — хо-хо! Та у него [нього] у кожнім у селі по любасці (Хотк., II, 1966, 171); **Наша сестра** — ми, я і подібні до нас, до мене. [К а т р я:] Нашій сестрі тільки й на думці, аби з хлопцями пожирувати (Вас., III, 1960, 119).

3. Ласкаве звертання до сторонньої особи жіночої статі (перев. однакового віку з тим, хто звертається), — Ідіть, сестро, до Семена, йдіть, любо! Вам буде краще (Коцюб., I, 1955, 44); — Може, сестро, взяти собі хустку! — сказала молодиця до однієї дівчини (Н.-Лев., II, 1956, 45); * Образно. Ой бандуро, рідна сестро, Золотії струни! Вложи в неї мов серце, Високії думи (П. Куліш, Вибр., 1969, 322).

4. також у сполуч. із сл. медична, санітарна. Особа середнього медичного персоналу в лікувальних закладах. Роздягнутий по пояс, він стояв у садку в медсанбаті перед сестрою й, піднявши руки на голову, поволі повертався, вмотуючись таким чином в бинт (Довж., I, 1958, 300); Коридором тихо забігали медичні сестри й санітарки (Кучер, Трудна любов, 1960, 573); У дні пожежі світової, коли в крові конала мла, ти санітарною сестрою в Червону Армію пішла (Сос., II, 1958, 363).

Милосердна сестра див. милосердний; **Патронажна сестра** — медична сестра, яка обслуговує хворих і немовлят у них удома; **Сестра-жалібниця** — те саме, що жалібниця 2. Пішов хірург з лікарями й сестрами-жалібницями до перев'язочної (Довж., I, 1958, 319); Були в слюзах і у крові їх.. лица воскові, над ними, наче білі птиці, схилялись сестри-жалібниці... (Сос., II, 1958, 377); * У порівн. Доки офіцер обережно, мов сестра-жалібниця, накладав на робітникову руку бинт, полковник, все ще м'яко усміхаючись, запитав: — Комуніст? (Панч, В дорозі, 1959, 65); **Сестра милосердя** див. милосердя; **Сестра-хазяйка** — особа, що відає господарством (бі-

лизною, інвентарем, іноді — харчуванням і т. ін.) у лікувальному закладі, будинку відпочинку і т. ін. Спершу Вікторія, а потім Тамара непомітно поодиноці прийшли в кімнату сестри-хазяйки (Хижняк, Тамара, 1959, 236); Старша сестра — медична сестра, одним із обов'язків якої є стежити за роботою середнього і молодшого медичного персоналу. Оксана Пилипівна.. вже років двадцять жила вдовою і працювала старшою сестрою в одній із міських лікарень (Коз., Сальвія, 1959, 11).

5. Член жіночого релігійного братства; черниця. Сестра Аркадія, скромно спустивши вії над пісним виводом, спішилась до матушки з букетом троянд (Коцюб., II, 1955, 109); Вона довго не насмілювалась постукати у браму монастиря сестер василіянок по вулиці Сапєги (Вільде, Сестри.., 1958, 425).

СЕСТРЄНИЦЯ, СЕСТРИНИЦЯ, СЕСТРІНИЦЯ, і, ж., діал. Племінниця — дочка сестри. Там сидів на м'якій кріслі Сивий дід, старий рибалка, Дві хороші сестрєниці, Моє ті ангєли [ангєли] при ньому (Л. Укр., IV, 1954, 157); — Мені вже кілька разів прийшлося від старших почути: «У вас дуже інтересна сестрєниця!» (Коб., I, 1956, 127).

СЕСТРИН, а, е. Прикм. до сестра 1; належний сестрі. Її погляд задержався на сестринім лиці (Коб., I, 1956, 106); Напнула сестрину Марія хустку велику картату (Головка, II, 1957, 150); Аксель замріяно слухала сестрину балаканину (Досв., Вибр., 1959, 234).

СЕСТРІНЕЦЬ, СЕСТРІНЕЦЬ, нця, ч., діал. Племінник — син сестри. Що винні діти, що такого батька мають?.. Пішов [швагер] до хати, щоб умовитися з жінкою, як би порятувати сестру і сестринців (Фр., II, 1950, 216).

СЕСТРИНИЦЯ див. сестрєниця.

СЕСТРИНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сестра 1; належний сестрі; // Власт. сестрі. Вже з іншим, з сестринським почуттям кинулась Вутанька до нього (Гончар, II, 1959, 183).

СЕСТРИТИСЯ, рюся, ришся, недок. Виявляючи до кого-небудь сестринські почуття, ставати названою сестрою. Колись божились [люди] та клялись, Братались, сестрились зо мною (Шевч., II, 1963, 173).

СЕСТРИЦЯ, і, ж. Пестл. до сестра. Поклонивсь [Уласович] хорунженку низесенько та й каже: — Віддайте за мене Олену, сестрицю вашу! (Кв.-Осн., II, 1956, 156); Брат ходить, полює, Сестрицю годує (Рудан., Тв., 1959, 95); Щирим словом братерства вітаємо тебе ми, наша люба сестрице, наша.. Росіє! (Літ. Укр., 12.IX 1967, 1); Дивлюсь — се наша сусіда. Перехилилась через тин та й кланяється. Я хутенько втерла сльози. — Добридень, — кажу, — сестрице! (Вовчок, I, 1955, 5); *Образно. Тополі — три сестриці — простягали вітру віти, своєму [своєму] брату степовому (Гур., Друзі.., 1959, 6); *У порівн. Ой дай мене, моя мати, до нової хати, Там зовиця, як сестриця, свєкруха, як мати (Коломийки, 1969, 239); Глянь, серед поля ліворуч, Наче сестриці три поруч, Три скирти сіна ось близько (Фр., XIII, 1954, 386).

СЕСТРИЧ, а, ч., діал. Племінник — син сестри.

СЕСТРИЧЕНЬКА, и, ж. Пестл. до сестричка. Далі й питається Княженко у сестри: — Як живеться тобі, сестриченько, на чужині в самотині? (Вас., II, 1959, 449); Де ж ви, освічені — сестриченьки, брати? Чи вже і даліш іти так повинно? Чи вже ніхто із вас не здужає допомогти Тій купочці старих борців? (Граб., I, 1959, 155).

СЕСТРИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сестра. Усі вони любили дуже, пестили і жалували сестричку свою малую, Галю (Вовчок, I, 1955, 287); На горизонті появилася моя мила двоюрідна сестричка Олена (Грим.,

Подробиці.., 1956, 35); [О л е с я:] Хіба ж не скучно з вами? От кавалери! Один похнюпа, другий тюттій... Гайда, сестрички, від них, без нас вони швиди [швидше] розбалакаються (Кроп., II, 1958, 254); — Що там по радіо передають, сестричко? — запитував він медичну сестру кожного ранку (Ткач, Крута хвиля, 1956, 235); *У порівн. Далека росіянка незнайома, Голубоока дівчино струнка!.. Пізнай мене.. І, як сестричка, усміхнись мені (Рильський, III, 1961, 176).

Лисічка-сестричка див. лисічка¹.

СЕСТРИЧЧИН, а, е. Прикм. до сестричка; належний сестричці. Михайло на сю річ сестриччину мовчить, бо не хоче змагатися з дівчинкою маленькою (Вовчок, I, 1955, 382).

СЕСТРІНЕЦЬ див. сестрїнець.

СЕСТРІНИЦЯ див. сестрєниця.

СЕСТРІНКА, и, ж., діал. Племінниця — дочка сестри. — Ідіть же собі нарвати яблук, тільки гілля не ломіть, — закінчив вуйко розмову з сестринками (Мак., Вибр., 1954, 86).

СЕСТРОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сестра. Все сниться: сестронька маленька Перед огнем, та я, та ненька У пізній час (Граб., I, 1959, 427); Люба сестронько, милий братику, попрацюємо на Хрещатику! (Тич., II, 1957, 186); Прихилися до берези, А береза — то не сестронька: Шумить, гуде, гілля ломить, А до мене та й не говорить (Укр.. лір. пісні, 1958, 449).

СЕСТРУНЯ, і, ж. Пестл. до сестра. Знайшлися [в сім'ї] дві сеструні (Вишня, II, 1956, 284).

СЕТ, у, ч. Партія гри в теніс та в деякі інші спортивні ігри. При другім сеті, коли гравці змінюються, Аристид каже їй, відбивши м'яч панни з вілли «Аврора»: — Не щастить мені без вас (Вільде, Троянди.., 1961, 20).

СЕТЕР, а, ч. Порода мисливських лягавих собак з довгою шерстю. Це був кудлатий пес, сетер, брудно-червоної краски (Март., Тв., 1954, 245); Колись нам доводилось бачити, як вєгер навчав сетера науки полювання (Вишня, I, 1956, 275).

СЕТЛЬМЕНТ, у, ч. У деяких містах Китаю до проголошення Китайської Народної Республіки — спеціальні квартали, що здавалися іноземцям в оренду для поселення, управлялися іноземною адміністрацією та користувалися екстериторіальністю. У кількох великих містах були створені іноземні квартали (так звані сетльменти), в які китайські власті не мали доступу і які вилучалися з сфери дії китайських законів, тобто користувалися режимом.. екстериторіальності (Нова іст., 1957, 103); Захар Пушкар'єв був єдиним російським майстром на фабриці і єдиним росіянином в цьому англійському сетльменті (Бурл., Напередодні, 1956, 206).

СЕУНЧ, а, ч., іст. У давньоруській і російській державі — гонець, вісник. Козаки, що супроводжували сеунча, привезли з собою і кинули на землю біля шатра царєвого прапор коронного гетьмана, бунчук і булаву (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 486).

СЕЧ, і, ж., рідко. Те саме, що сєча.

СЄЧА, і, ж. Рідина, що виділяється нирками людини й хребетних тварин як продукт обміну речовин і виводиться з організму через сечовивідні шляхи. Кров і сєча тварин з видаленими наднирковими залозами набуває токсичних властивостей (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 93); Запах кізків і сєчі не міг розвіяти навіть вітер (Тют., Вир, 1964, 358); З органічних добрив при підживленні найкраще використовувати сєчу сільськогосподарських тварин, гноївку, пташиний послід (Овоч., 1956, 57).

△ Кривава сєча — те саме, що гематурія. З важливих теоретичних робіт слід відзначити опрацювання..

гіпотези про збудника хронічної гематурії корів (кривава сеча) (Наука., 10, 1956, 6).

СЕЧІВНИК, а, ч. Трубчастий утвір у людини і ссавців, через який сеча виводиться з сечового міхура назовні. Сеча, яка утворюється в нирках, через сечоводи потрапляє в сечовий міхур, а звідти назовні через сечівник (Шк. гігієна, 1954, 93).

СЕЧО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сеча, напр.: сечокам'яний, сечоутворення і т. ін.

СЕЧОВИВІДНИЙ, а, б, у сполуч. з ім. канал, шляхи. Яким сеча виходить з нирок. Слизова оболонка, яка встеляє сечовивідні шляхи і особливо сечівник, у дітей молодшого віку позначається великою ранимістю, зниженою стійкістю і посиленням злучуванням епітелію (Шк. гігієна, 1954, 93).

СЕЧОВИДІЛЕННЯ, я, с. Процес утворення сечі в нирках і виведення її з організму людини й тварини. Розлади сечовиділення при захворюваннях нирок спричиняють важке отруєння організму невиділеними складовими частинами сечі (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 199); У маленьких дітей протягом першого року життя спостерігається мимовільне сечовиділення (Шк. гігієна, 1954, 93).

СЕЧОВИДІЛЯННЯ, я, с. Процес утворення сечі в нирках і виділення її з організму.

СЕЧОВИДІЛЬНИЙ, а, б. Те саме, що сечовипускальний.

СЕЧОВИЙ, а, б. Прикм. до сеча.

Δ Сечова кислота — кристалічна речовина, що є продуктом азотистого обміну в організмі людини й хребетних тварин і становить складову частину сечі. У нирках та сечовому міхурі людини з'являються [при сечокам'яній хворобі] відклади щавлевої, фосфорної, сечової та інших кислот (Знання., 5, 1967, 27); Сечове віснаження — те саме, що сечовіснаження; Сечовий міхур — мішкоподібний орган людини та хребетних тварин, у якому збирається сеча перед виведенням її з організму. Сечовий міхур лежить у порожнині таза. Це дуже м'який щодо вмістості мішок з досить товстою м'язовою стінкою, яка може дуже розтягуватися (Анат. і фізіол. люд., 1957, 133).

СЕЧОВИНА, и, ж. Безбарвна кристалічна речовина, що добре розчиняється у воді і являє собою кінцевий продукт білкового обміну в людини й більшості тварин. Перетворення отруйного для організму аміаку в нешкідливу сечовину є важливою захисною реакцією організму і відбувається головним чином у печінці (Фізіол. ж., VI, 5, 1960, 676).

Δ Синтетична сечовина — азотиста органічна речовина, яку одержують з двоокису вуглецю та аміаку; використовують як добриво, сировину для виробництва лікарських препаратів і т. ін. Особливе значення має широке застосування хімічної обробки кормів, гідропонного вирощування зелені для молодняка та плідників, використання синтетичної сечовини, аміачної води та інших хімічних сполук для підвищення поживності кормів (Рад. Укр., 4.III 1964, 2).

СЕЧОВИПУСКАЛЬНИЙ, а, б. Стос. до сечовипускання; // Признач. для сечовипускання. Затримка сечі здебільшого виникає при порушенні прохідності сечовипускального каналу (Заг. догляд за хворими, 1957, 133).

СЕЧОВИПУСКАННЯ, я, с. Процес виведення сечі з організму людини й тварини. Гострий пієліт починається ознобом, підвищується температура, виникають болі в попереку, спостерігається частіше і болісне сечовипускання (Лікар. експертиза., 1958, 56).

СЕЧОВІСНАЖЕННЯ, я, с. Хронічна хвороба, яка виникає внаслідок порушення обміну речовин і харак-

терну особливість якої становить дуже посилене виділення сечі. Інсулін регулює використання цукру організмом. Недостатнє вироблення його спричиняє цукрове сечовіснаження, цукровий діабет (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 192).

СЕЧОВІД, вбда, ч. Трубчаста протока нирки людини й хребетних тварин, яка виводить сечу до сечового міхура. Сечоводи мають вигляд трубочок, які виходять з ниркової миски і впадають у сечовий міхур (Анат. і фізіол. люд., 1957, 132).

СЕЧОВІДНИЙ, а, б. Прикм. до сечовід.

СЕЧОГІННИЙ, а, б. Який посилює виділення сечі. Волошка синя.. є лікарською рослиною, її препарати застосовують проти гарячки та як сечогінний засіб (Рад. Укр., 22.V 1971, 4).

СЕЧОЗБІРНИК, а, ч. Резервуар, ізольований від доступу повітря колодязь, де зберігають сечу. У кожному свинарнику обов'язково обладнують каналізацію, що виводить всі рідкі виділення у сечозбірники (Свинар., 1956, 277).

СЕЧОПРИЙМАЧ, а, ч. Посудина для сечі з довгим носом, яку подають лежачим хворим (чоловікам).

СЕЧОСТАТІВНИЙ, а, б. Пов'язаний з функціонуванням сечової і статеві системи організму людини й хребетних тварин. Сечостатеві органи.

СИ, част., діал. Ся. — Я си обую файно та й буду дівка... (Коцюб., II, 1955, 311).

СИБАРИТ, а, ч. Бездільна, розпещена людина, що живе чужою працею. Ніхто не підозріває в тім сухім формалісті та реалісті духового сибарита, артиста, що плекав одну штуку для штуки — вмість жити (Фр., IV, 1950, 346); Огидний тип сільського попа — безжурного сибарита, легковажного, безугавного базіки змалював Мартович в особі отця Миколи Радовича (Жовт., 2, 1956, 101).

СИБАРИТКА, и, ж. Жін. до сибарит.

СИБАРИТСТВО, а, с. Спосіб життя, притаманний сибаритові. Вільне, просторе, діяльне життя, і не без деякого сибаритства: лежання, ніжачись, у своїй теплій, м'якій постельці, вершків та печива з вершками, — воно дуже подобається Вірі Павлівні (Черн., Що робити?, перекл. Дукина, 1936, 209).

СИБАРИТСТВУВАТИ, ую, уєш, недок. Вести життя, притаманне сибаритові.

СИБАРИТСЬКИЙ, а, б. Власт. сибаритові; такий, як у сибарита. Відбирати в мистецтва право служити громадським інтересам — .. означає позбавляти його самої живої сили, тобто мислі, робити його предметом якоїсь сибаритської насолоди, іграшкою пустих ледарів (Белін., Вибр. статті, 1948, 371).

СИБІЛЯНТ, а, ч., лінгв. Передньоязичний щілинний приголосний звук (с, з, ш, ж).

СИБІЛЯНТНИЙ, а, б, лінгв. Стос. до сибілянта. Сибілянтні звуки.

СИБІРКА, и, ж. 1. Гостра інфекційна хвороба тварин і людини, що викликається сибірковою паличкою. Заразні хвороби тварин, на які можуть хворіти люди, називають зоонозами. До них відносять сибірку, сип, сказ, ящур, чуму (Підручник дезінф., 1953, 44); Зрадлива доля мужича.. — неврожай, чи градом хліб побило, чи пожежа змела двір, чи чума, сибірка на худобу, лишився без тягла... — був хазяїн і нема! (Головко, II, 1957, 514).

2. Старовинний російський верхній одяг із сукна, який має форму короткого приталеного каптана із зборами й стоячим коміром. Он іде піхотний офіцер, невідомо звідки занесений до Ніжина, он промайнує купець у сибірі на бігових джорках (Полт., Повість., 1960, 165).

СИБІРКОВИЙ, а, б. Прикм. до сибірка 1. В організм тварини сибіркова інфекція попадає здебільшого з зара-

женим кормом, а також через укуси кровосисних комах (Підручник дезинф., 1953, 97); // Признач. для лікування сибірки. Сибіркова сироватка.

СИБІРНИЙ, а, е, розм., заст. Лютий, злий, розбишакуватий. [В а с и л и н а (сміється):] *Що ти вдієш із таким сибірним парубком!* (Вас., Вибр., 1954, 305); // Уживається як лайливе слово. [Г о р п и н а:] *В поліцію його сибірного! В тюрму! В Сибір його! Там йому місце!* (Н.-Лев., II, 1956, 494).

СИБІРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до Сибір. Радянська земля пропливає перед ними без кінця й краю — Волга, Уральські гори, зелена сибірська рівнина, Байкал (Довж., I, 1958, 99); *На одній з водяних лисин він побачив гурт диких качок.. Чохов довго милувався ними, пригадуючи сибірські мочари та озера і своє полювання в тайзі* (Тют., Вир, 1964, 320); *Він [В. Короленко] сказав у найчорніші дні, Доріг сибірських порохов укривий: — А все-таки поперед нас огні!* (Рильський, II, 1960, 164); // Власт. Сибіру. *Прийшла весна — сибірська, блискавична* (Рильський, III, 1961, 40); *У степу навіть бійці-сибіряки, звиклі до суворих сибірських зим, найбільше потерпали не від чого іншого, як від лютої оціви холоднечі* (Гончар, II, 1959, 420); // Який походить із Сибіру. Першим російським посланником, що досяг Пекіна і привіз цінні дані про Китай, був Іван Петлін, сибірський козак з м. Томська (Видатні вітч. географи., 1954, 9); // Уживається у складі деяких ботанічних і зоологічних назв. Сибірська яблуня; Сибірський кінь; Сибірський меринос.

△ Сибірський кедр — народна назва кедрової сосни, що росте у Сибіру. Зимові спори гриба заражають сибірський кедр (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 396); Сибірський кіт; Сибірська кішка — кіт (кішка) особливої породи з довгою м'якою шерстю й пухнастим хвостом. Сіамські коти так само, як усі їхні хатні родичі — коти сибірські, ангорські і триколірні дворові, — вже давно харчуються не за рахунок своїх мисливських здібностей, а завдяки прихильності й любові своїх господарів (Наука., 11, 1968, 66).

СИБІРЯК див. сибіряк.

СИБІРЯКА, и, ч. і ж., лайл. Лиходій, харцизяка, вража душа. — *Я тобі цього не прощу. Я тобі виведу лінію, сибіряка проклятий!* (Тют., Вир, 1964, 93); *Мати було почнуть: — Уже, сибіряко, хата тобі чимсь тхне?! Уже на вулицю!* (Вишня, I, 1956, 11).

СИБІРЯКІЙ, ів, мн. (одн. сибіряк, а, ч.; сибірячка, и, ж.). Мешканці Сибіру або ті, що родом із Сибіру. — *Дивізія, в якій служив Тимко з Марком, була сформована з сибіряків та уральців, людей поважних.. і надзвичайно стійких у бойових обставинах* (Тют., Вир, 1964, 485); *Товарищі твої (сибірячці) шукаю роботи, та все не можу знайти, хоч все ще маю надію* (Л. Укр., V, 1956, 378).

СИБІРЯКІВ, кбва, кбве. Прикм. до сибіряк; належний сибірякові. *З глибини городів, наче з самого полум'я палаючої соломи, вихопивсь зовсім молоденький без кашкета бовець-татарчук і прожогом кинувсь до сибірякового коня* (Гончар, II, 1959, 326); *Давид аж захвилювався радісно від сибірякових слів: це ж його мрія — колектив [комуну] отут, у дворі* (Головко, II, 1957, 16).

СИБІРЯЧКА див. сибіряк.

СИБІРЯЧОК, чкя, ч. Зменш.-пестл. до сибіряк. *Мав я друга тут, сибірячка, А в тій хаті ще була дочка* (Мал., Запов. джерело, 1959, 173).

СІВ, а, е, нар.-поет. Те саме, що сівий 2. *Ой по горах, по долинах, По козацьких українх Сів голубонько літає, Собі пароньки шукає* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 378).

СІВАВИЙ, а, е, розм. Те саме, що сивуватий. *Вітер розбурхав [розкуйовдив] його довге, вже сиваве волосся і бороду* (У. Кравч., Вибр., 1958, 327); *Рідкі сиваві*

хмари гусли над западом [заходом], холодний вогкий вітрець зачав повітати (Фр., V, 1951, 158).

СІВАСТІЙ, а, е, розм. Те саме, що сивуватий.

СІВАШ, а, ч., розм. Кінь сивої масті. *Ой коні наші сиваші, чи були ви на наші?* (Сл. Гр.).

СІВЕЗНИЙ, а, е. Дуже сивий. *Вже місяць закруглив далекий диск над лісом, вдягненим в туман сивезний* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 251).

СІВЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до сівий 1—3. *Під хатою дідусь сивенький Сидить, а сонечко низенько Уже спустилось над Дніпром* (Шевч., II, 1963, 42); *Йонька.. привів собі в двір сивеньку конячку* (Тют., Вир, 1964, 394); *Ти, зозуле сивенькая, Закуй ми [мені] сумненько, Най розпука та й лютая Вирве ми серденько* (Пісні та романси., II, 1956, 57); *В хаті холодно. Ще грубки не топили. Тому, як дмухнути, — пара сивенька з рота* (Головко, I, 1957, 149).

СІВЕСЕНЬКИЙ, а, е, нар.-поет. Пестл. до сивенький. *Через нашу річку Переправа є, Там дідок сивесенький Гучно в бубон б'є* (Мур., Лірика, 1954, 82); — *Моя мила, милесенька, Голубка сивесенька, Усю нічку буркотала, Мені спать не давала* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 23); *Чудовий нічліг! Стелі в йому головою не думай достати, хіба навспинячки станеш. Стеля сивесенька* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 44).

СІВЕЦЬ, вця, ч., розм. Те саме, що сиваш. — *Да як жаль же мені сивця-воронця, Сивця-воронця, білого копця* (Чуб., III, 1872, 295); *Не першина сивцю війна* (Номис, 1864, № 5782).

СІВІЗНА, ізній, ж. Те саме, що сивина. *Бреде [кобзар] ось селом, На плечах полатана свита; Нависла сивизна йому над чолом* (Манж., Тв., 1955, 154); *Чорне убрання і гладко причесане волосся, чорне, з чималою сивизною, надають жінці чернечий вигляд* (Л. Укр., III, 1952, 591); *З-під беретика вибивалося коротке пасмо чорного кучерявого волосся — злегка посрібленого сивизною* (Смолич, Світанок., 1953, 329); [Т а р а с:] *Вибачте, професоре. Але ж ви знаєте, що ми не всяку сивизну поважаємо* (Мик., I, 1957, 163); *Усе в природі чекало снігу. А він лише поманив примарною сивизною інею і кількома ріденькими лапатами сніжинками* (Коз., Сальвіа, 1959, 131).

З сивізнi віків (століть) — те саме, що **З сивині віків (століть)** (див. сивина). *Виринають з сивизни століть і проходять гордою ходою перед нашими воїнами славні прадіди — Байда-Вишневецький, Дорошенко, Нечай, Богун, і Богдан, і славний Морозенко, і козаки Швачка та Голота — і кличуть до бою за Батьківщину* (Довж., III, 1960, 22); **Сивізнi віків (століть)** — те саме, що **Сивинi віків (століть)** (див. сивина).

СІВИЙ, а, е. 1. Який утратив своє забарвлення, став білим, срібlistим (про волосся). *Дідугани з довгими сивими бородами, заклавши руки на ципки, сидять на призьбі.. і щось гомонять* (Коцюб., I, 1955, 113); *Від вагонів прямує до перону сліпа жінка в темних окулярах, під хусткою в неї пишне сиве волосся* (Мороз, П'єси, 1959, 25); *Вирве старий Тарас сиве пасмо з своєї чуприни і прокляне і день і годину, коли народив на ганьбу собі такого сина* (Довж., I, 1958, 247); // *Із білим, срібlistим (внаслідок втрати свого забарвлення) волоссям. Сидить Нечаче й досі сивий дід Коло хатиночки* (Шевч., II, 1963, 265); *Його голова стала сива.. тільки брови чорніли на широкому блідому лиці та темні очі блищали* (Н.-Лев., II, 1956, 346); *Варвара Іванівна була вже немолода, навіть трохи сива* (Забіла, Катруся., 1955, 13); * *Образно. Заснує древній Київ над сивим Дніпром* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 46); // у знач. ім. сівий, вого, ч.; сива, вої, ж. Людина, волосся якої втратило своє забарвлення, стало білим, срібlistим. *Сивому й на думку не спадало в*

молодому запорожцеві впізнати торішнього обшарпаного вантажника з амстердамського порту (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 90).

◇. Дожити до сівого вóлосу див. вóлос; До сівой косі див. коса¹; Сіва борода, жарт.; Сівий оселедець, заст. — стара, навчена життєвим досвідом людина. Сиві борода з села переказали нам давню легенду (Вол., Сади., 1950, 5); Діди стоять, понуривши голови.. Довгенько думали сиві оселедці, довгенько один на одного зглядували [поглядали] (П. Куліш, Вибр., 1969, 180); Сівий, як голуб (голубка) — зовсім, повністю сивий. Гриць уже сивий, як голуб, був, а все ходив у Крим (Вовчок, І, 1955, 40); Перед очима ненька. Некваплива, сумовита, вся сива, як голубка (Збан., Єдина, 1959, 157).

2. Який має сірувато-біле, темно-сіре і т. ін. забарвлення шерсті або пір'я (про тварин). Я заприг воли своїх сивих Та й пішов орати по нивах (Щог., Поезії, 1958, 82); Прокинулось усе.. Луги, струшуючи срібну росу, розлягалися співами своїх соловейків, голосним кукуванням сивих зозуль (Мирний, І, 1954, 318); Від сусіди вийшов з двору Здоровенний сивий цап (С. Ол., Вибр., 1959, 159); // у знач. ім. сіві, вих, мн. (одн. сівий, вого, ч.; сіва, вої, ж.). Коні або воли сивої масті. — Отак, сину. Помолимося богу Та сивого осідлаєм — І гайда в дорогу! (Шевч., І, 1951, 277); Гей! соб, сиві, соб, бодай ви скрутилися!.. Тпру! (Коцюб., І, 1955, 111); Сива, шкірячи зеленкуваті зуби, підходить до порога і починає шиею тертися об мов плече (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 142); // Сірий із синюватим або голубуватим відтінком. Дмитрик весело дивився на світ божий здоровими сивими очима (Коцюб., І, 1955, 130); У чорній шапці, в доброму, сивого сукна, піджаці і в чоботях — поважно йшов він, плечем торкаючися волового плеча (Головко, І, 1957, 125).

3. Сірувато-білий, білястий, білуватий. Блакитні гори хмар прикрилися ніби сивим туманом диму (Кобр., Вибр., 1954, 164); Сивий, вкритий памороззю степ лежав перед очима Штепи (Перв., Невигадане життя, 1958, 183); З сивого неба сіялася мжичка (Смолич, Реве та стогне., 1960, 528); Сивий ковил оповивав далечінь тонким, туманним серпанком (Тулуб, В степу., 1964, 185); Над хатою сиві осики мліли на вітрі (Коп., Навколо полум'я, 1961, 20); // Безбарвний, однотонний, невирозний. Там, за шеренгами придорожніх тополь, у сивій осінній далечі знову вставали Альпи (Гончар, ІІІ, 1959, 167); Хочеться розправити крила і полетіти-полетіти ген аж туди, де мріють сиві обрії понад лісами та луками (Речм., Твій побратим, 1962, 3); // Хмарний, похмурий (про ранок, день і т. ін.). У грудях поболів.. надто в сиві дні, як от сьогодні (Л. Укр., V, 1956, 382).

4. перен. Дуже давній. Кожен кілометр шляху навколо Аурангабада—історія: сива, ще до нашої ери, і новіша, часів панування тут Великих Моголів (Минко, Намасте., 1957, 23); Здавалося, сама сива минушина промовляє тут глухим, незвичайним голосом (Донч., ІІ, 1956, 13).

Сіва давнина див. давнина.

СИВИНА́, й, ж. 1. Сиве волосся. Косми чорного волосся, подекуди з білими нитками сивини, просто спадали на плечі (Коцюб., І, 1955, 56); Перша сивина заблищала сріблом на скронях (Тулуб, В степу., 1964, 410); Сивина приємно пасувала його бадьорій рухливості (Кач., ІІ, 1958, 401); *У порівн. На його.. бороді повисла срібна осіння павутина і поблискувала на скупому сонці, як сивина (Донч., ІІІ, 1956, 14); // Сивий колір (волосся). Навіть брови та невеличкі вуса заразбули волохаті і мовби посріблені сивиною (Головко, ІІ, 1957, 505); На сивину волосся лягало проміння сонця (Трубл., Шхуна., 1940, 111); // перен. Про старість. Сивина навчила Кожну мить хорошу берегти (Рильський, ІІІ, 1961, 324); Навесні, як

гай, помолодію.. То дарма, що втома й сивина (Дмит., Осінь., 1959, 38); — І не соромно, тітко, у вашому віці говорити отаке? Сивини свої посовістилися б! (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 162).

◇ Дожити до сивини — те саме, що Дожити до сівого вóлосу (див. вóлос). Свавольні діти... З них до сивини Один дожив (Рильський, ІІ, 1960, 274); Сивина́ в б́ороду, а чорт (біс) у ребро́ див. борода́.

2. перен. Сірувато-біле забарвлення чого-небудь, сірувато-білий наліт на чомусь. Високо-високо залетіло вгору в дні свої останні бабине літо, висвічує сивиною на сонці (Вас., ІІ, 1959, 110); Кому ж повірить? Іскрам золотистим Чи сивині осик, осик глухих? (Рильський, І, 1960, 201); На ранок мороз сивиною вкривав землю, стріхи, дерева... (Головко, І, 1957, 156); Григор підсунувся до дівчини, обкутав її лице тютюною сивиною (Гуц., Скупана., 1965, 20); *Образно. Рожевий відблиск сонця ледве-ледве пробивався крізь каламутну сивину похмурого зимового ранку (Добр., Тече річка., 1961, 12).

3. перен. Далекі часи; давнина. Андрій слухав страшне оповідання; із давньої сивини, через століття, до нього долітають дикі войки (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 27).

З сивини́ віків (століть) — з дуже давніх часів, з давніх-давен. [П р и д о р о ж н і й:] Правда, Іване, в ньому [портреті] неначе з сивини віків проглядає сила дика і войовнича (Корн., ІІ, 1955, 106); — Скільки ж казок про нас перекажуть [майбутні покоління], скільки пісень проспівують про нас!.. І воскреснемо ми, — сказав Щорс.. — І повстанемо з сивини століть, і пройдемо перед ними могутнім строем, повним урочистого ритму й краси (Довж., І, 1958, 188); Сивина́ віків (століть) — дуже давні часи; давнина. Як не можна з матері сміятися, так не можна і дівчину навіть словом образити... Сивина століть, оберігаючи майбутнє покоління, турбувалася про найкращі і найтрудніші дівочі літа (Стельмах, І, 1962, 260); У сивину́ (сивині́) віків (століть) — дуже давно, за найдавніших часів. Дружба українського народу з чехами і словаками пройшла через всі можливі випробування. Зароджувалась вона ще у сивині віків (Рад. Укр., 26.V 1968, 3).

СИВИ́НКА, и, ж., розм. Сиві волосини. Брови [у Туркенича] — наче сміливо розігнуті підкови, кутки губ опущені вниз, здоровенний, без сивинки (Рудь, Гомін., 1959, 7); // Окрема сива волосина. Підтягнутий, з чорним чубом без жодної сивинки, він [В. О. Сухомлинський] виглядав ще молодшим (Знання., 9, 1967, 4).

СИВІ́ЛА, и, ж., міф. У стародавніх греків, римлян і деяких інших народів — легендарна жінка-віщунка.

СИВІ́НЬ, вені, ж., поет. Те саме, що сивина́. Дитинства теплота і мудрості старечі, Сивінь минулого і зелені майбуття (Рильський, І, 1946, 322).

СИВІ́СІНЬКИЙ, а, е. Зовсім, дуже сивий.

СИВІ́ТИ, сівію, сівієш, недок. 1. Ставати, робитися сивим (у 1—3 знач.). Старий батько сивіє (Вовчок, І, 1955, 234); Вона [мати] сивіла в той тривожний рік, Як з війни чекали дужих і калік (Павл., Бистрина, 1959, 205); // Ставати старішим. І Настя і Яків уже почали сивіти — гнутися (Мирний, ІV, 1955, 114); Я весні складаю пісню цю мою. Деревам зеленим, росяним квіткам, юності прекрасній, хоч сивію сам (Сос., Щастя., 1962, 209).

2. тільки сиві́ти, іє. Виділятися, виднітися своїм сивим кольором. По вигону сивіє роса (Тесл., З книги життя, 1918, 157); За озером, де починався степ, сивіла ковила на обрії (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 378); Он вони — рідні Карпати! Синіють, сивіють удалині (Мур., Бук. повість, 1959, 26); Вилискувала зброя, і ма-

тово сивіли шоломи солдатів (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 374); // безос. Від цигаркового диму в кімнаті аж сивіло (Цюпа, Грози., 1961, 133); *Образно. Будуть дні.. сивіть, мов осоки (Ю. Янов., V, 1959, 77).

СИВІТИСЯ, іється, недок. Те саме, що сивіти 2. Без кінця мрячило, поля сивілися, далекі дерева, телеграфні стовпи, скирти — все розчинялося в імлі, тануло (Гончар, III, 1959, 215).

СИВІШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати, робитися сивішим (див. сивий 1—3). Він дивиться на своїх солдатів затуманеними очима, блідий, укритий сірою щетиною, що кожного ранку сивішає (Мик., II, 1957, 279).

СИВІЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до сивіти. — З-під шолома спливало довге і густе, сивіюче вже волосся на його плечі (Фр., VI, 1951, 58); На поріг виходить жінка.. з короною сивіючого, але ще пишного волосся (Сенч., Опов., 1959, 76); В задумі стоїть біля лантухів отаманка, поправляючи на шиї важку, вже сивіючу косу (Гончар, Таврія, 1952, 156); Автомашини з бійцями пронеслися геть, занурюючись у сивіючу сутінь літнього вечора (Ле, Право., 1957, 111).

СИВКА, и, ж. Невеликий птах родини сивкових, що має золотисте пір'я, живе в тундрі, пустелях, горах і т. ін. Той, хто живе на Камчатці, знає, що там в'ють гнізда золотисті сивки (Вітч., 4, 1964, 163).

СИВКО, а, ч., розм. Кінь сивої масті. Товчеться, як сивко в пеклі (Номис, 1864, № 3130); Піднявши голову, сивко заіржав і подався до свого господаря (Галан, Гори., 1956, 39).

СИВКОВИЙ, а, е, діал. Сивий (у 1—3 знач.). Я вівчар нетяга, Сивковая сермяга (Чуб., V, 1874, 124).

СИВКОВІ, вих, мн. Родина птахів ряду куликоподібних.

СИВО. Присл. до сивий 3. В його [місяця] зеленавобузових променях сиво клубився туман з озерець (Смолич, I, 1958, 67); // у знач. присудк. сл. В кабінеті — сиво від цигаркового диму (Гончар, II, 1959, 192).

СИВО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сивий у 1—3 знач.

СИВОБОРОДИЙ, а, е. Який має сиву бороду; із сивою бородою. Старі діди, поважні, сивобороді, походили коло хат (Фр., VI, 1951, 25); Зустрів мене в фойє бадьорий, сивобородий, з розкудленою по-біблійськи головою дідусь (Тич., III, 1957, 14); *Образно. За вікном дико ревла і вигиналась у скаженому танку сивоборода заметіль (Збан., Малин. дзвін, 1958, 405); // у знач. ім. сивоборіді, дих, мн. (одн. сивоборідий, дого, ч.). Чоловіки із сивими бородами. Поодаль від гурту стояло кілька сивобородих (Збан., Любов, 1957, 304).

СИВОБОРОДЬКО, а, ч., розм. Чоловік із сивою бородою.

СИВОБРОВИЙ, а, е. Який має сиві брови; із сивими бровами. Сивоброві мовчазні гуцули Коломийки склали про бійця (Шпорта, Вибр., 1958, 254); *Образно. Сам сивобровий Час вечоровий Сів відпочить в селі (Гірник, Сонце., 1958, 73).

СИВОВОЛОСІЙ, а, е. Який має сиве волосся; із сивим волоссям. Не впізнала відразу й Тіна матері.. Сухенька стала, згорблена, сивоволоса (Збан., Переджнив'я, 1955, 99); // у знач. ім. сивоволосі, сих, мн. (одн. сивоволосий, сого, ч.; сивоволоса, сої, ж.). Люди з сивим волоссям. — Накликала я і вусатих, і бородатих, і сивоволосих, і лисих, як облизаний макогін! — говорила і разом реготалась Христина (Н.-Лев., VI, 1966, 33).

СИВОВУСИЙ, СИВОУСИЙ, а, е. Який має сиві вуса; із сивими вусами. Поза столом сидить.. чоловічок.., сивоусий, пикатий, броватий, очима, як списом, пройма (Вовчок, VI, 1956, 281); Коло причалів з'явилися сиво-

вусі боцмани з люльками в зубах (Кучер, Чорноморці, 1948, 7); Партія — плоть і кров нашого народу. Її бійцями в і сивоусий сталевар, і вісімнадцятирічний юнак, який зводить домну (Цюпа, Україна., 1960, 300); // у знач. ім. сивовусий, сивоусий, сого, ч. Чоловік із сивими вусами. Сивоусий поліз рукою до спідньої кишені, дістав папірця (Ле, Мої листи, 1945, 50).

СИВОГЛІВНИЙ, а, е, поет. Те саме, що сивоголівний. *Образно. Найвищий бескид — сивоглівний сторож — На перевалі встав (Дор., Єдність, 1950, 50); Ти синів найкращих, сивоглівний Львово, Обираєш нині на новий похід, — За сумирну працю, за життя щасливе (Рильський, II, 1960, 150).

СИВОГОЛОВЕЦЬ, вця, ч., розм. Чоловік із сивою головою. — А-а-а, се, — каже, — той, сивоголовець?.. (Мирний, I, 1954, 86).

СИВОГОЛОВИЙ, а, е. Який має сиве волосся; із сивою головою. В них [дверях] показала постать старого, сивоголового мужика, без капелюха (Фр., VII, 1951, 141); Дівчинка глянула на сивоголову людину, що стояла біля штурвала (Жур., Вечір., 1958, 384); *Образно. З писком і галасом шугали над пасовиськом зграї лискучих, сивоголових шпаків (Збан., Сеспель, 1961, 447); // у знач. ім. сивоголівний, вого, ч. Чоловік із сивою головою. Пилип-з-Конопель і той сивоголовий, що з ним разом вони врятували життя необачному ковалеві, спішившись, стояли один проти одного (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 90).

СИВОГРАК, а, ч., діал. Сиворакша.

СИВОГРИВИЙ, а, е. 1. Який має сиву гриву; із сивою гривою (про тварин). Вимовляв [Рудик] слова з мукою в голосі: — Ех, коні мої, сивогриві коні! (Кос., Новели, 1962, 134); *Образно. Котилися хвилі важкі, сивогриві (Шпорта, Вибр., 1958, 34).

2. перен. Який має густе, довге сиве волосся (про людину). Розпатланий, сивогривий художник сів на нарах, спросоння здивовано оглядаючи бійців (Гончар, III, 1959, 252); Не тільки старій сивогривій уралці хотілося більшого.. Людей не лишав неспокій. Мовби тільки тепер побачили, як далеко зайшла війна (Баш, На.. дорозі, 1967, 204).

СИВОКОСИЙ, а, е. Який має сиву косу, сиве волосся; із сивою косою, сивим волоссям (про жінку); сивоволосий. З вітальні назустріч Катерині вийшла незнайома сивокоса жінка з почервонілими від сліз очима (Збан., Переджнив'я, 1960, 57); Сивокосі матері; // у знач. ім. сивокоса, сої, ж. Жінка з сивою косою, сивим волоссям. — Не іди, сивокоса, війною проти доньки — невинна вона (Гонч., Вибр., 1959, 95).

СИВОКРИЛИЙ, а, е, поет. Який має сиві крила; із сивими крилами. — Ой ти, орел сивокрилий, високо літаєш! (Чуб., V, 1874, 888); Ой чому ти не літаєш, Орле сивокрилий? (Рудан., Тв., 1959, 117).

СИВОЛАП, а, ч., зневажл., заст. Груба, невихована, неосвічена людина. [Печарця:] Сиволап, як є сиволап.. Слово по-людськи вимовити не може, — а от ручки лиже!.. (Мирний, V, 1955, 154).

СИВОЛАПИЙ, а, е, зневажл., заст. Грубий, невихований, неосвічений. [Максим:] Ну, спасибі вам, що ви не гордуєте нашим братом сиволапим (Кроп., I, 1958, 393); [Завірюха:] Ех ти ж дурень сиволапий! (Мам., Тв., 1962, 320).

СИВОМУДРИЙ, а, е, поет. Розумний, навчений досвідом. Повнісінька зала великого театру.. Сивомудрі голови старших поруч барвистих хусток на юних кучерях гострооких дівчаток... (Вишня, II, 1956, 13); *Образно. І стоїть він [Київ] над сивомудрим Славутичем — прекрасний, квітухий, древній і водночас такий молодий! (Знання., 11, 1968, 5).

СИВОРА́КША, і, ж. Те саме, що ра́кша. Іноді мені бринів, Неначе соловейка спів, Охриплий голос сивора́кші (Рильський, II, 1960, 46); *Над головою вже вистукував дятел і когось кликала сивора́кша* (Десняк, Опов., 1951, 62).

СИВОУ́СИЙ див. сивову́сний.

СИВОЧО́ЛИЙ, а, е, поет. Те саме, що сивоголо́бий. *Просьте друзі сивочолі Ім оповісти про Москву* (Шпорта, Вибр., 1958, 146).

СИВОЧУ́БИЙ, а, е. Який має сивий чуб; із сивим чубом. *Послухаймо розповіді сивочубих шанованих народом ветеранів колгоспів* (Хлібороб Укр., 6, 1969, 36); *У порівн. *На березі, неначе сивочубі діди, стояли засніжені стіжки* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 160).

СИВОЧУ́ПРИННИЙ, а, е. Який має сиву чуприну; із сивою чуприною. *З народу вийшло четверо найстаріших сивоусих і сивочупринних запорожців* (Довж., I, 1958, 235).

СИВУВА́ТИЙ, а, е. Трохи сивий (у 1—3 знач.). *То був здоровий, плечистий німець з русавою бородою, вже сивуватою* (Н.-Лев., III, 1956, 229); *Сивувате волосся спадало на опуклий лоб, на кошлаті брови* (Ільч., Петерб. осінь, 1956, 47); *Біля столу сидів сивуватий чоловік* (Шиян, Баланда, 1957, 57); *Висять сивуваті гро-на На пружних лозах восени* (Перв., II, 1958, 138); // у знач. ім. **сивуватий**, того, ч. Трохи сивий чоловік. *Прожогом сивуватий підійшов до труб* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 68).

СИВУ́ХА, и, ж. Недостатньо очищена хлібна горілка. *Гнат сидів у корчмі за столом, підперши голову рукою. На столі перед ним стояла пляшка з двома-трьома чарками недопитої мутної сивухи* (Коцюб., I, 1955, 20); — *Що ви п'єте? Просту сивуху, а що то таке коньяк, то ви, певно, не знаєте!* (Мак., Вибр., 1956, 229); *Тріск та дзвін стояли в повітрі разом із смородом сивухи* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 122); // розм. Горілка взагалі. *Від квартоньки горілоньки, доброї сивухи, Стався мені світ, як банька, а люди, як мухи* (Пісні та романси., I, 1956, 293); *Образно. *Вона [релігія] і нині залишається духовною сивухою, таким же дурманом, яким була і раніше* (Наука., 9, 1962, 51).

СИВУ́Ч, а, ч. Ссавець родини вухатих тюленів. *Сивучі, як і морські котики, належать до родини вухатих тюленів і живуть в узбережній зоні північних районів Тихого океану* (Наука., 6, 1971, 24); *Левами називають сивучів — великих вухатих тюленів північно-східної частини Тихого океану* (Веч. Київ, 25.XII 1967, 4).

СИВУ́ЧА, ати, с. Те саме, що сивученя́. *Самки сивучів — дбайливі матері. Вони витягають сивучат, що ненароком впали у воду, захищають їх від ворогів* (Наука., 6, 1971, 24).

СИВУ́ЧЕВИЙ, а, е. Прикм. до сиву́ч. *Довжина сивучевих самців перевершує три метри, а вага подеколи сягає тонни* (Наука., 6, 1971, 24).

СИВУ́ЧЕНЯ́, яти, с. Маля сивуча.

СУВУ́ЧИЙ, а, е. Прикм. до сиву́ч.

СИВУ́ШЕЧКА, и, ж. Пестл. до сиву́шка.

СИВУ́ШКА, и, ж. Пестл. до сиву́ха. *Медок, сивушку попивали [троянці] Без просипу неділь із п'ять* (Котл., I, 1952, 102).

СИВУ́ШНИЙ, а, е. Прикм. до сиву́ха. *Сивушним отруйним пахом проїнялися стіни, стеля* (Крот., Сини., 1948, 115).

Δ **Сиву́шна олія** — отруйна з різким, неприємним запахом рідина, що утворюється при спиртовому бродінні; використовується для хімічного синтезу.

СИГ, а, ч. Прісноводна промислова риба родини лососевих, яка поширена перев. на Півночі, але акліматизується і в інших місцях. *В 1949 р. завезена з півночі цінна*

риба сиг для акліматизації в ставках і річках УРСР (Вісник АН, 8, 1949, 30).

СИГА́РА, и, ж. Щільно скручені в товсту трубку тютюнові листки для куріння. *Увечері сигару запалив я* (Граб., I, 1959, 500); *В світлиці стало порожньо, тільки хмарами висів густий дим од дорогих сигар* (Н.-Лев., III, 1956, 138); *Полковник сидів у кріслі на кормі. Він задумливо палив сигару і читав книжку* (Ю. Янов., II, 1958, 69); *У порівн. *Довга тонка гармата задержалася вгору, як химерна сигара, і з її жерла куриє сизий димок...* (Донч., VI, 1957, 483); // перен. *Що-небудь схоже на таку трубку. В той день на базі злітали й сідали важкі окрилені сигари літаків* (Собко, Срібний корабель, 1961, 41); *На спеціальних візках повільно рухаються багатометрові металеві сигари [ракет], на могутніх тягачах — бойові обслуги* (Рад. Укр., 8.XI 1960, 1).

СИГАРЕ́ТА, и, ж. 1. Маленька тонка сигара.

2. Цигарка без мундштука. *Парубки досмалювали свої сигарети, жадібно затягуючись димом* (Кучер, Трудна любов, 1960, 566); *У Михайла скінчилися сигарети, а палити хотілося нестерпно* (Томч., Жменяки, 1964, 110).

СИГАРЕ́ТКА, и, ж. Те саме, що сигаре́та. *Вона знов дмухнула мені димом із своєї сигаретки просто в очі* (Фр., IV, 1950, 289); *Вийняв [Бродій] сигаретку, вставив її в мундштук, запалив сірничка* (Скл., Карпати, II, 1954, 399).

СИГАРЕ́ТНИЙ, а, е. Прикм. до сигаре́та. *В клубках сигаретного диму перед Жменяковими примруженими очима вирости Альпи* (Томч., Жменяки, 1964, 11); // Признач. для сигарет, їх виготовлення, зберігання і т. ін. *Сигаретна машина.*

СИГАРЕ́ТНИК, а, ч. Той, хто виготовляє сигарети.

СИГАРЕ́ТНИЦЯ, і, ж. Жін. до сигаретник.

СИГА́РКА, и, ж. 1. Те саме, що сига́ра.

2. заст. Цигарка. *Перегодя о. Хведор закуриє сигарку* (Н.-Лев., I, 1956, 119).

СИГА́РНИЙ, а, е. Прикм. до сига́ра. *Ми за сигарним димом бачимо Хиже, потворне обличчя війни* (Дор., Єдність, 1950, 117); // Признач. для сигар, їх виготовлення, зберігання і т. ін. *Сигарний тютюн в порівнянні з цигарковим має вищу міцність, гіркий присмак і специфічний аромат* (Техн. культ., 1956, 358); *Містер Ейбл м'яко поклав верхню губу на сигарний мундштук* (Смолич, Сорок вісім..., 1937, 40).

СИГА́РНИК, а, ч. Той, хто виготовляє сигари.

СИГА́РНИЦЯ, і, ж. 1. Жін. до сигарник.

2. Коробка для зберігання сигар, цигарок. *У неї алюмінієва сигарниця, а в сигарниці завжди повно цигарок* (Донч., II, 1956, 269).

СИГАРОПО́ДІБНИЙ, а, е. Схожий формою на сигару. *Сигароподібне тіло ракети; Сигароподібна конструкція дирижабля, його чудові аеродинамічні властивості зумовили високу швидкість руху і незвичайну маневреність* (Знання., 3, 1967, 18).

СИГА́РОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сига́рка.

СИГА́РЯКА, и, ж. Збільш. до сига́ра. *В другому вагоні вусатий солдат.. мостився до залізної пічки прикурити товстелезну трофейну сигаряку* (Загреб., Шепіт, 1966, 38).

СИГІ́ЛЯРІЄВІ, вих, мн. Родина вимерлих деревоподібних рослин.

СИГІ́ЛЯРІЯ, ї, ж. Велика вимерла деревоподібна рослина класу плаунових. *Серед унікальних зразків Геологічного музею є частина скам'янілого стовбура сигілярії — деревовидного плауна, що ріс у болотистому лісі на території [теперішньої] Донецької області за кам'яновугільного періоду* (Наука., 2, 1969, 34).

СИГЛА, и, ж., діал. 1. Смерека, що має тільки вер-

хівкове віття. Довкола на самісіньких чубках стрімких скель погойдуються, як в аркановому колі, довжелезні сизги (Літ. Укр., 24.XI 1970, 4).

2. Гірський лісіз таких смерек. Надивився [Черемоше] і на полонини розлогі, безкраї, і на густі сизги.. дико суворі (Хотк., II, 1966, 320).

СИГМА, и, ж. Назва літери грецького алфавіту на позначення приголосного звука «с».

СИГМАТИЧНИЙ, а, е, лінгв. Який має в складі афікса індоєвропейське «s» (грецька σ — сигма). Сигматичний аорист; Сигматичний називний; Сигматичний тип творення.

СИГНАЛ, ч. 1. род. у. Зоровий або слуховий умовний знак для передачі якого-небудь повідомлення, розпорядження, команди і т. ін. Голос дзвоника — се був наш умовлений сигнал (Фр., IV, 1950, 366); В цю хвилину над табором пролунав сигнал на вечірній огляд (Сміл., Зустрічі, 1936, 107); Сигнал бойової тривоги раптом порушив спокій (Ткач, Моряки, 1948, 32); *У порівн. Нея замислилась. Одна сцена з минулих років виринула в її пам'яті, ніби застережний сигнал (Вільде, Сестри., 1958, 356); // перен. Дія, подія, що стає поштовхом, стимулом до початку чого-небудь, заклик до чогось. Вбивство [князя] Андрія стало сигналом до повстання в Боголюбіві й у Володимирі (Іст. СРСР, I, 1956, 61); Перемога революції в столиці стала сигналом до виступів трудящих і в інших районах країни (Ком. Укр., 2, 1967, 29).

2. род. у, перен. Попередження, повідомлення про те (перев. небажане), що відбувається або може відбутися. Вже йшли сигнали, що поїзд рушив із Каменоброду (Фр., IV, 1950, 366); — Ви знаєте, що в пресі були сигнали про незадовільний стан вирубки бука у ваших лісах (Чаб., Стоїть явір., 1959, 200); Чуйно прислухатися до голосу мас, уважно ставитися до їх сигналів, оперативно реагувати на них — обов'язок кожного керівника (Ком. Укр., 6, 1962, 9).

3. род. у, спец. Вияв функціонування чогось, що викликає відповідну реакцію якого-небудь приладу або організму. В радіотелеметричних системах показники вимірювальних приладів перетворюються в електричні сигнали, які управляють роботою радіопередавачів (Наука., 2, 1958, 4); Згідно з вченням І. П. Павлова, кора головного мозку постійно одержує сигнали не тільки із зовнішнього середовища через органи почуттів, а й з внутрішніх органів (Фізіол. ж., II, 4, 1956, 91); Станції спостереження.. безперервно реєструють сигнали, що надходять з борту космічної ракети (Рад. Укр., 4.I 1959, 1).

4. род. а. Пристрій на автомобілі, мотоциклі і т. ін. для звукової сигналізації. Дівчина-шофер натиснула кнопку сигнала, ледь-ледь захрипів гудок (Головко, I, 1957, 463); На автомобілях застосовується електричний звуковий сигнал вібраційного типу (Підручник шофера., 1960, 165).

Давати (дати, подавати, подати) сигнал — те саме, що сигналізувати. Шофер давав сигнали, і сирена хрокала, як дикий гірський кабан (Донч., II, 1956, 171); Гайдук приклав до рота ріг, щоб дати сигнал (Довж., I, 1958, 270); Спершись одною рукою на луку сидла, він подає другою умовний сигнал (Рибак, Опов., 1949, 159); Коли піхота наблизилась до річечки, Микола з свого «максима» подає сигнал до бою (Збан., Незабутнє, 1953, 31); — Може, там хто буде в'язнути до вас... Або говорити різні такі слова... нехороші. То ви нам скажіть. Дайте тільки сигнал... (Гончар, III, 1959, 201).

СИГНАЛИТИ, лю, лиш, недок. Те саме, що сигналізувати 1, 2. Ключін почав їм сигналити прапорами (Тулуб, В степу., 1964, 395); Дзвеніли трамваї, сигналами

лили автомашини, поскрипували на поворотах опецькуваті тролейбуси (Дмит., Розлука, 1957, 50); Всі раптом згадали, що вже пізно і, мабуть, треба сигналити на вечерю (Ів., Вел. очі, 1956, 53); Із вишки із сторожової Сигналять хлопці: турки мчать! (Шпорта, Ти в серці., 1954, 173); В тому кінці села затрубив пастух — сигналив жінкам, щоб корови доїли (Томч., Готель., 1960, 68).

СИГНАЛІЗАТОР, а, ч. Прилад, признач. для сигналізації. Крім промислового рибальства, сигналізатор широко застосовуватиметься для експериментального вивчення різних типів знарядь лову (Веч. Київ, 2.IV 1958, 1).

СИГНАЛІЗАЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до сигналізації 2. Мешканців водних просторів природа найщедріше наділила електричними органами різного призначення — у вигляді освітлювальних та сигналізаційних систем, засобів камуфляжу, .. самозахисту і навіть нападу (Знання., 1, 1966, 6); // Признач. для сигналізації (у 1 знач.). Сигналізаційний прилад.

СИГНАЛІЗАЦІЯ, ї, ж. 1. Дія за знач. сигналізувати 1. У військовій справі прожектори використовуються для освітлення і сигналізації (Курс фізики, III, 1956, 276); На багатьох шахтах застосовується диспетчерська сигналізація контролю роботи основних механізмів шахти (Сигналізація., 1955, 9).

2. Система сигналів, що застосовується де-небудь. Уривчасті дзвінки внутрішньої сигналізації вмиють піднімають усіх [підводників] на ноги (Логв., Давні рани, 1961, 42); Для контролю за роботою основних механізмів на комбайні СК-3 є система світлової і звукової сигналізації (Колг. Укр., 8, 1961, 14).

3. Прилад або пристрій для подавання сигналів. Механікам та енергетикам потрібно було проаналізувати роботу устаткування, забезпечити його безвідмовність, налагодити всю сигналізацію, прилади контролю, автоматичні пристрої (Ком. Укр., 7, 1966, 50).

СИГНАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сигналізувати.

СИГНАЛІЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сигналізувати 1. Для організму важливий не тільки аналіз зовнішнього світу — для нього так само необхідне сигналізування.. і аналізування того, що відбувається в ньому самому (Шк. гігієна, 1954, 66).

СИГНАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Передавати сигнальні знаки. Зрештою копач погіб через власну необережність — чом не сигналізував швидше? (Фр., VIII, 1952, 401); Прив'язали [партизани] коні, самі вийшли на галявину, щоб сигналізувати льотчикам (Шер., В партиз. загонах, 1947, 66).

2. Повідомляти сигналом (у 1 знач.) про що-небудь. Над нами розлітались вогняним дощем і зорями ракети. То сигналізували про нещастя, прохаючи допомоги (Трубл., II, 1955, 57); Стьопа зліз на камінь і прапорцями сигналізував Марусі про перші одержані в бою перемоги (Донч., V, 1957, 199); Радіолокатори, встановлені на суднах, сигнализують капітанові про скелі, айсберги і зустрічні судна (Літ. газ., 9.V 1958, 1).

3. перен. Попереджати, повідомляти про що-небудь (перев. небажане), що відбулося або може відбутися. Звичайно, вірити, що висунуте в ньому обвинувачення проти академіка Шульги справедливе, Куцевич не міг. Але лист сигналізував (Рибак, Час., 1960, 804); — Я сигналізувати про всяку небезпеку, я не дам війтові накрити нас мокрим рядном (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 93).

СИГНАЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до сигналізувати 2.

СИГНАЛІСТ, а, ч. Той, хто подає й приймає сигнали (у 1 знач.). — Може, там і сигналіст стоїть, — пускався

в догадки Кузьма, — та сигнали на берег передає азбукою Морзе? Але хіба ж його звідси розгледити? (Гончар, Тронка, 1963, 37); Від шахти чулось, як видзвонюють сигналісти (Гур., Наша молодість, 1949, 16).

СИГНАЛІСТКА, и, ж. Жін. до сигналіст. Ось тепер починалися .. її, сигналістки, обов'язки (Хор., Місто., 1962, 9); На шахті працювала [Катерина] кілька років відкатницею, сигналісткою (Роб. газ., 27.I 1966, 2).

СИГНАЛОВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що сигнальний. Шум, туркіт, свист машин, скрипіт дрюків, проразливий голос сигналових дзвінків глушили дикий спів готових на смерть гірняків, що спускалися до ям (Ков., Тв., 1958, 479); Коло правої куліси високий сигналовий стовп (Фр., IX, 1952, 341).

СИГНАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до сигна́л 1; який є сигналом. Сигнальний дзвінок, сповіщаючи, що надійшов львівський поїзд, подівав на нього, мов електричний ток [струм] (Фр., VI, 1951, 319); Крізь морок ночі.. роз'явлено червоніють сигнальні вогні на кораблях, що ледь проступають силуетами з п'тьми (Гончар, II, 1959, 211); // Признач. для подавання сигналів. Кліпнула сигнальна лампочка, закрутилась верхня лебідка (Ю. Янов., II, 1954, 148); Телефонний комутатор мав сигнальне обладнання (Сигналізація., 1955, 8); Ніна майже інстинктивно вхопила згорнутий сигнальний прапорець (Літ. газ., 16.XII 1960, 4); З марсового і сигнального містків, з інших бойових постів долинули тривожні вигуки: — Торпеда... Торпеда! (Ткач, Крута хвиля, 1956, 125); // у знач. ім. сигнальний, ного, ч. Те саме, що сигнальник 1. — Людина за бортом! — вигукнув з щогли сигнальний (Тулуб, Людолови, II, 1957, 231).

△ Друга сигнальна система, фізл. — сукупність умовних рефлексів, сигналами до виникнення яких є не безпосередні подразники, а їх словесні позначення. Сигналізацію про явище навколишнього середовища за допомогою слова І. П. Павлов назвав другою сигнальною системою (Заг. догляд за хворими, 1957, 10); Перша сигнальна система, фізл. — сукупність умовних рефлексів, які формуються під впливом конкретних подразників зовнішнього або внутрішнього середовища і забезпечують складну умовно-рефлекторну поведінку організму. Якщо у тварин існує лише перша сигнальна система, то у людини сигнальних систем дві — перша, така ж, як і в тварин, і друга, притаманна тільки їй (Знання., 4, 1971, 13); Сигнальний примірник — перший друкований примірник книжки, журналу і т. ін., що являє собою взірець для всіх інших примірників цього видання. На тому тижні приніс [Павло] свою книжку. Новенька. Ще пахне фарбою. Сигнальний примірник (Мушк., Серце., 1962, 224).

СИГНАЛЬНИК, а, ч. 1. Матрос або старшина, що веде спостереження за морем і повітрям, приймає та передає сигнали (у 1 знач.). Вахтовий сигнальник доповів: — Дає [літак] сигнал: хоче розмовляти (Трубл., Шхуна., 1940, 217); Він постояв трохи біля сигнальників, які стежили за морем і небом (Ткач, Крута хвиля, 1956, 123).

2. На деяких виробництвах — робітник, що здійснює спостереження за чим-небудь і подає сигнали до певних дій. В лісонасадженнях і садах для сигналізації застосовуються такі ж [як і на інших площах] сигнальні знаки, тільки на довгих жердинах, які переносять по двох сигнальникам (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 83).

СИГНАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до сигнальник 2.

СИГНАТУРА, и, ж. 1. Копія рецепта лікаря, яку прикріплюють до ліків, що відпускають замовникові.

2. друк. Цифра на першій і третій сторінках друкованого аркуша в книжці чи журналі, що позначає порядковий номер цього аркуша при брошуруванні видання.

СИГНАТУРКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сигнату́ра 1. Покину нудні сигнатурки в аптеці, Забуду дітей в пелюшках І поїду ловить оселедці У північних морях (Рильський, I, 1960, 189).

СИГНАТУРНИЙ, а, е. Прикм. до сигнату́ра. Сигнатурний ярлик; Сигнатурна цифра.

СИГНАТУРНИК, а, ч. Працівник аптеки, що переписує рецепти на сигнатури (у 1 знач.).

СИГНАТУРНИЦЯ, і, ж. Жін. до сигнатурник.

СИГОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до сиг. Добре розвиваються в ставах Присивашия сигові риби (Хлібороб Укр., 11, 1967, 9); Сигова ікра; Сигова юшка; Сигові гібриди.

2. у знач. ім. сигові, вих, мн. Риби родини лососевих, до яких належать сиг, омуль і т. ін.

СИГУРА́НЦА, и, ж., іст. У монархічній Румунії — політична поліція. Після того як він прочитав кілька солдатських листів, не викидаючи з них тривожних і багатозначних слів, до нього завітав червононосий примар і агент сигуранци (Чаб., Балкан. весна, 1960, 20).

СИДЕНЬ, дня, ч., розм. Малорухлива, пасивна, бездіяльна людина. Оце ще сидень, — і між люде ніколи не вийде! (Сл. Гр.).

◇ Сіднем сидіти: а) сидіти довгий час, не встаючи. Гості самі сіднем сидять на лавках (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 273); б) перебувати де-небудь постійно, не виходячи, не виїжджаючи. — Частіше до нас ходи, — чого тобі там сидіти сіднем? З нудьги згинеш! — казав Гордій Демидові (Гр., II, 1963, 88); Настя сіднем сидить вдома (Речм., Весн. грози, 1961, 262); Сідні справляти — нічого не робити; нічим не займатися. Електрика за все нам одробляв. І ми, звичайно, сіднів не справляєм (Вирган, В розп. літа, 1959, 229).

СИДЕРА́ЛЬНИЙ, а, е, с. г. Стос. до сидерації. У сидеральних сівозмінах, які запроваджують на піщаних ґрунтах, для відновлення родючості ґрунту заорюють на зелене добриво люпин та інші, здебільшого бобові, культури (Колг. енци., II, 1956, 507); Сидеральні пари; Сидеральні добрива.

СИДЕРА́Т, а, ч., с. г. Те саме, що сидера́ція 2. Запасами поживних речовин сидерати мало відрізняються від гною (Картопля, 1957, 63); Про велике агротехнічне значення люпину як сидерата свідчать численні дані вітчизняних і зарубіжних науково-дослідних закладів (Хлібороб Укр., 8, 1966, 13).

СИДЕРА́ЦІЯ, і, ж., с. г. 1. Заорювання в ґрунт зеленої маси бобових рослин для підвищення його родючості. Значним резервом у підвищенні врожайності поліських земель є сидерація і вапнування ґрунтів (Рад. Укр., 16.II 1971, 2); У передових колгоспах, крім використання гною і торфокомпостів, багато уваги приділяють сидерації і особливо використанню люпину на зелене добриво (Колг. Укр., 8, 1957, 43).

2. Зелена маса бобових рослин як добриво. Для забезпечення високих урожаїв на Поліссі треба широко застосовувати сидерацію та органічно-мінеральні добрива (Колг. енци., II, 1956, 342).

СИДЕРИ́Т, у, ч. Мінерал сірого або жовтуватобу-рого кольору; карбонат заліза. Сидерит, жовтуватобу-рого кольору, в одних місцях наявний у вигляді цементу, в інших представлений суцільною масою (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 53).

СИДЕРИ́ЧНИЙ, а, е: △ Сидеричний місяць, астр. — проміжок часу між двома послідовними поверненнями Місяця в одне й те ж місце небесної сфери відносно зір; зоряний місяць. Синодичний місяць більший за сидеричний (Астр., 1956, 71).

СИДЖЕ́ННЯ, я, с., діал. Сидіння. Через сидження не міг запопасти в лежання (Номис, 1864, № 10846); Зразу хотів [Борис] хусточкою обтріпати сукню, але до

неї від сидження поприставало багато [багато] кусників сухої глини і піску (Фр., III, 1950, 454): Лакеї позіскакували зі своїх сиджень і поставали в покірних поставах (Фр., III, 1950, 148).

СИДІЛКА, и, ж.; розм. Особа молодшого медичного персоналу, що доглядає тяжкохворих. — Я.. сиділкою до вас приставлена (Вол., Місячне срібло, 1961, 111).

СИДІННЯ, я, с. 1. Дія і стан за знач сидіти 1—7. Оксен також мружився від сліпучого сонця і розминав затерплі від довгого сидіння ноги (Тют., Вир, 1964, 86); Оте сидіння в редакції цілий день — дратув мене без кінця (Коцюб., III, 1956, 178); Цілими днями після довгого сидіння в хаті діти бігали надворі (Головко, I, 1957, 92); Скільки перетлів душею Юрій за ці години сидіння в парку (Хижняк, Невгамовна, 1961, 239). Він доводив нам, що його вдача вимагає якоїсь дії, а не сидіння в тюрмі (Досв., Вибр., 1959, 136).

2. Місце або предмет, на якому сидять, на який сідають. Прокурор підвісся з свого сидіння і сперся кулаками об дощечку пульта (Фр., VI, 1951, 271); Сидіння для машиніста, на якому тепер сидів я, було приладжене так низько, що я не міг дістати рукою до свистка (Сміл., Сашко, 1954, 56); Варивода сів на заднє сидіння, і машина рвонула з місця (Голов., Тополя., 1965, 358).

СИДІННЯЧКО, а, с. Зменш.-пестл до сидіння.

СИДІР, дора, ч., розм., жарт. Торбина з харчами; їстівні припаси. — Розшукаєте в земельному відділі мого друга Ярему Гуркала, передасте од мене привіт і сидора (Стельмах, II, 1962, 184); — О-о, паничику! То в твоєму сидорі всякого добра повно! Се славно... (Кол., Терен., 1959, 54).

СИДІТИ, джу́, діш, недок. 1. Перебувати в положенні, при якому тулуб розміщується вертикально, спираючись на що-небудь сидницями (про людину). На возі сидів гарний козак молодий (Вовчок, I, 1955, 320); Співробітники сиділи зі здивованими обличчями і поглядали один на одного (Фр., VI, 1951, 299); Панночка сиділа перед люстром при світлі свічки і виймала з вух дороги сережки (Довж., I, 1958, 223); Автобус не був переповнений. Майже всі пасажери сиділи (Томч., Готель., 1960, 6); // Розміщуватися нерухомо у певний спосіб (з обставинними словами, що вказують на його характер, особливості). Вони сиділи нерухомо, ..боячись поворухнутись та зачепити шамкий комиш (Коцюб., I, 1955, 348); Студент Павло Синицин сидів навпочіпки біля невеличкого чудернацького деревця (Довж., I, 1958, 476); Ефрейтор, засукавши рукава, сидить верхи на перекинутому човні (Гончар, III, 1959, 349); // Займати вертикальне положення, при якому тулуб спирається на що-небудь нижньою своєю частиною і підтримується передніми лапами (про собаку, кішку, вовка і т. ін.). Біля нього сидів білий кудлатий пес і дивився на берег (Коцюб., I, 1955, 188); // Перебувати на чому-небудь, на якійсь поверхні не переміщуючись (про птахів, комах). Закувала зозуленька, На дубу сидючи (Шевч., I, 1963, 6); Он сидить на щоглі чайка, Скиглит-галасує (Л. Укр., IV, 1954, 96); Одні [бджоли] лазили по кориту, другі сиділи на соломинках (Мирний, I, 1954, 281); Галки на стіні Сидять, мов судді марноти людської (Рильський, III, 1961, 274); На плечі [шарманщика] сидів великий рожевий птах (Смолич, II, 1958, 8).

На причілку сидіти див. причілок; Плечима сидіти див. плечі; Сидіти за партою див. парта; Сидіти на яйцях — висиджувати пташенят, зігріваючи яйця теплом свого тіла (про птахів). Орлиця ще сиділа на яйцях, а орел кружляв над нею з якоюсь дрібною здобиччю в пащурах (Тулуб, В степу., 1964, 121).

◇ Для (задля) меблів сидіти див. меблі; Муха сіла на ніс див. муха; Отут (ось тут) сидить — уживається,

щоб виразити незадоволення, роздратування чим-небудь (звичайно супроводжується жестом — показуванням на голову, шию, потилицю, серце). — Та таки правда, що воно [земство] в мене отут сидить! — показав [Чіпка] на серце (Мирний, II, 1954, 283); Сидіти каменем (кілком): а) перебувати в нерухомому положенні, бути непорушним. — Увесь Єрусалим, старе й мале біжить, щоб на видовисько поглянуть, се тільки ти тут каменем сидиш (Л. Укр., I, 1951, 444); б) займатися чим-небудь, нікуди не виходячи. В негоду кілком сиджу за столом (Коцюб., III, 1956, 424); Сидіти на лаві підсудних (обвинувачених) див. лава¹; Сидіти на печі — нічого не робити, ні в що не втручатися. Старі, старі! сидить би вам на печі та жувать калачі (Номис, 1864, № 8639); Сидіти на телефоні — не відходити від телефону довгий час, передаючи або приймаючи які-небудь відомості, чекаючи на які-небудь повідомлення і т. ін.; Сидіти на чужому вбзі — бути позбавленим чого-небудь свого або бути залежним від кого-небудь. Нема гірше, каже народна мудрість, як сидіти на чужому возі (Дмит., Розлука, 1957, 237); Сидіти одін на одному — де-небудь дуже тісно. За ложі ми вже нічого не кажемо: там, як ото говорять, один на одному сидять (Вітч., 1, 1970, 142); Сидіти як (мов, на́че, ніби і т. ін.) на вогні — бути надзвичайно схвильованим, збудженим, занепокоєним. — Я страшенно чогось боявся. Ніби я сидів на вогні (Ю. Янов., II, 1958, 154); Сидіти як на голках див. голка; Сидіти як на колючках див. колючка; Сидіти як (на́че) у сливах див. слива; Сидіти як пеня див. пеня; Сидіти як пеню́к (пеню́ком) див. пеню́к; Сиднем (сидьма) сидіти див. сидень, сидьма; Сісти як (на́че і т. ін.) рак на мілині (на мілкому) див. мілина, мілкий; У печінках сидіти див. печінка; Як (мов) на ножках сидіти див. ніж¹; Як (мов і т. ін.) скálка на бці сидить (скалкі на очках сидять) див. скálка; Як на кілбчках сидіти див. кілбчок.

2. Перебувати де-небудь; проводити час де-небудь, у когось. Якби не діти, то би добре було в корчмі сидіти (Номис, 1864, № 11675); Сидить Петро у Полтаві В стані з поштарями (Г.-Арт., Байки., 1958, 142); Зараз у мене сидить Хомця (Коцюб., III, 1956, 274); Чубенко подумав про тих, що сиділи в окопах (Ю. Янов., II, 1958, 228); Увечері Черниш і Сагайда сиділи в розвідників (Гончар, III, 1959, 132); Удень, звичайно, дома сидить [художник] — все малює (Головко, II, 1957, 192); // Перебувати де-небудь з метою відпочинку, розваг і т. ін.; гостювати. Сиділа в гостях 10 днів (Л. Укр., V, 1956, 375); // Мешкати, проживати де-небудь, у когось. — Живи в мене, дочко! Чого ти мавш у чужому селі одинокка сидіти! (Вовчок, I, 1955, 4); [К р і с т а б е л ь:] Ну, як таки вам жити у шатрі? Поки збудується, у нас сидіте (Л. Укр., III, 1952, 39); Хата, в якій вони [Герман і мати] сиділи, не їх (Фр., VIII, 1952, 332); *Образно. — Злидні, як увійдуть до хати, то й сидять до похоронного дзвону (Стельмах, I, 1962, 552); // розм. Проходити той самий курс навчання повторно або втретє. Третій рік він сидить вже у другому класі (Мирний, IV, 1955, 115); Далеко від батьків відстав, задираючись з дітьми, дванадцятилітній головатий Гнат, який по два роки сидить в кожному класі (Стельмах, I, 1962, 216); // у сполуч. із сл. на землі, на грядці, на хазяйстві і т. ін. Вести осіле життя або господарювати де-небудь. — Я сидів все життя на грядці і дивився вниз (Довж., I, 1958, 489); Довго сидів на дідівському дворі і син Бразд (Скл., Святослав, 1959, 13); Софрон і зараз сидів на батьківському хазяйстві (Смолич, Мир., 1958, 18); Сидить смерд на землі, та не він господар (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 15).

Сидіти в комірному — наймати квартиру в кого-

небудь. *І досі чудно: своя хата! Це ж, люди добрі, не в ко- мірному сидіти, не щулитись у чужому кутку* (Стельмах, I, 1962, 509); *Сидіти в чотирьох стінах: а) не ви- ходити з дому, з приміщення. — А ти чого, белбас, си- диш в чотирьох стінах? Така погода — а він сидить. Сам би чорт мене не вдержав у хаті! — крикнув Власов на Василя* (Мирний, IV, 1955, 127); б) бути позбавленим товариства, перебувати в самотині. *Чудна Галя, що не переїхала до міста... Сидить там сама в чотирьох стінах...* (Зар., На.. світі, 1967, 79).

◇ *Сидіти над душею чиею, у кого — набридати своєю присутністю, настирливістю. Дмитренко, як мара та, сидів над його душею, чигав, як шуліка, коли Чіпка при- стане на його раду* (Мирний, I, 1949, 385); — *І зовсім не слід сидіти у хворого над душею, — повчав Ковалишин далі* (Шовк., Людина., 1962, 168).

3. *Перебувати в певному стані (здебільшого у стані бездіяльності). Які ж були до карт охочі, То не сиділи дурно тут* (Котл., I, 1952, 114); *Сиди один в хо- лодній хаті... Сиди і нічогісінько не жди!..* (Шевч., II, 1953, 354); [Б а т у р а:] *Я так сидіти не буду, давай і мені роботу* (Корн., Калин. гай, 1950, 43); — *До яко- го ж часу, батьку, будемо отак сидіти? — питався Андрій* (Довж., I, 1958, 241); // *Не мати чого-небудь, залишатися без чого-небудь очікуваного, потрібного. Часами тільки хвилюється море і паропходи [пароплави] не пристають і доводиться сидіти без пошти* (Коцюб., III, 1956, 408); *Хіба не видно он по тій сумовитій коро- ві,.. що Гранчакові діти сидять без ложки молока?* (Стельмах, I, 1962, 224); // *на чому, розм. Обмежувати себе в чому-небудь (перев. у харчуванні). — Ховати [пшеницю]? Від кого? — спаленіла Вустя. — Від тих, що на фронті? Що на голодних пайках сидять?* (Гончар, II, 1959, 149).

Не сиділи (не сидів, не сиділа і т. ін.) голідні (го- лідний, голідна і т. ін.) — хто-небудь мав чим хар- чуватися. Андрій був при роботі і хоч не весь заробіток приносив додому, а все ж голідні вони не сиділи (Коцюб., II, 1955, 41); *Сидіти без діла — нічого не робити, гай- нувати час. Тут всі по волі забавлялись.. Ніхто без діла не сидів* (Котл., I, 1952, 115); *Славна кобза твоя неспо- кійна була, Не привикла без діла сидіти* (Мирний, V, 1955, 282); *Сидіти без хліба — голодувати; терпіти не- статки, мати нужду. — Дайте, пане, милостивий... хоч копійку дайте... мати вмирають... два дні без хліба сидимо* (Коцюб., I, 1955, 131); — *Ти ж без хліба сидиш* (Стельмах, I, 1962, 582); *Сидіти голідним (голідний) — бути голодним, голодувати. — Та прожра буде за двох класти [їсти], а я повинен голідний сидіти* (Мирний, I, 1954, 332); *Сидіти тихо — поводитися сумирно, не ро- бити галасу; не вживати ніяких заходів. — Утік до нас — сиди тихо, а робиш шкоду — айда [гайда] назад...* (Коцюб., I, 1955, 383); *Якісь дивні відносини були у властей з опришками. Наче умовилися: коли ви буде- те сидіти тихо, то й ми будемо сидіти тихо* (Хотк., II, 1966, 181).

◇ *Під п'ятію сидіти див. п'яті; Сидіти в боргах — мати дуже багато боргів. — Поміщики, думаєте, не сидять у боргах?* (Стельмах, I, 1962, 369); *Сидіти в дів- ках див. дівка; Сидіти в запічку: а) мати затишний при- тулок. Ростіть, ростіть, дівчаточка! Добре сидіти в теплом запічку за старими головами...* (П. Куліш, Вибр., 1969, 263); б) не втручатися ні в що, перебувати осторонь чого-небудь. *Таку сказав [Латин] річ старши- нам: — ..Мовчки в запічках сидіте, Розгадуйте, що їсть і пить* (Котл., I, 1952, 184); *Сидіти за спиною чиею — бути на утриманні, під захистом, опікою кого-небудь — Ви ж нічого робити не вмієте. За маминою спиною сиділи* (Хижняк, Тамара, 1959, 64); *Сидіти, згорнувши (склавши,*

спустивши і т. ін.) руки див. рука; Сидіти [й (і, та)] не рипатися — бути бездіяльним; не втручатися ні в що; не займатися чимсь бажаним. Гай-гай! Куме, куме! Сиди з лихом дома та й не рипайся! (Укр.. присл., 1963, 33); [Х р а п к о:] *Сиди дома і не рипайся* (Мирний, V, 1955, 163); *О, вона бачить його наскрізь, всі його думки й ба- жання, то нехай він сидить, не рипається, в бабське діло не мішається* (Коцюб., I, 1955, 275); — *Сидіти — не рипатися і краще працювати біля свого наділу, який він не в* (Стельмах, I, 1962, 13); *Сидіти на віру див. віра!; Сидіти на шії (на голові) чийй, у кого, діал. кому — бути на чиемусь утриманні, під чиеюсь опікою, обтя- жуючи кого-небудь. Доводиться [Демидові] на бать- ковій шії сидіти...* (Гр., II, 1963, 66); *Нема чого сиді- ти на шії в оцих чесних роботящих людей, приховувати від них своє творче безсилля, зловживати їхньою гос- тинністю* (Гончар, Новели, 1954, 95); — *Добре тобі й говорити, коли тобі на шії не сидить сім дочок* (Н.-Лев., I, 1956, 125); *Тітка приїздила щороку в тім часі на «від- дих». Пробувала в неї майже цілий місяць.. Славко не приходив. Мабуть, тому, — була в неї така думка, — що тітка сидить їй на голові* (Март., Тв., 1954, 427); *Сидіти ні в сих ні в тих — почувати себе ніяково, бути в нерішучості. Дарка сиділа ні в сих ні в тих і не знала, як одмінити розмову* (Л. Укр., III, 1952, 642); *Гавриш, зашарівшись, прикусив губу. Він сидів ні в сих ні в тих* (Коцюба, Нові береги, 1959, 289); *Сидіти в кишені у ко- го, чийй — бути в повній фінансовій залежності від ко- го-небудь; бути чиймсь боржником; Сичём (сичами, як сич) сидіти див. сич.*

4. *за чим, над чим, з чим, на чому. Займатися чим- небудь, робити щось сидячи. Сидите десь за переклада- ми, коректами, статтями і т. ін.* (Коцюб., III, 1956, 380); *Можна було сидіти в садку з роботою, як у хаті* (Л. Укр., V, 1956, 226); *Сидить [учителька] над вишит- ками* (Сос., I, 1957, 405); *Побачив [Варчук], що високе начальство сидить не в хаті за якимись важливими па- перами, а в дубовій коморі за самогономним кубом* (Стельмах, II, 1962, 216); *Через кілька хвилин ми з Юрчиком уже сиділи на веслах* (Сміл., Сашко, 1957, 66); — *Чотири техніки та ще рисувальники сидять на проекті...* (Ле, Міжгір'я, 1953, 47).

Над книжкою (книжками) сидіти див. книжка.

5. *над ким, коло кого, біля кого, з ким. Перебувати, проводити час поруч з ким-небудь, доглядаючи його (про дитину, хворого і т. ін.). [К н у р и х а:] Усе б сиділа коло його і не одходила нікуди. На тебе припоручено шпи- таль, а тобі до других байдуже, аби одному Василеві було добре* (Мирний, V, 1955, 100); *День і ніч тра [треба] було сидіти коло слабої* (Коцюб., I, 1955, 465); *Мартоха навіть не раз спихала головну господарську роботу на старших дочок, менших попускала «байди бити», а са- ма сиділа з Гапкою, то бавлячи її, то лікуючи всякими ліками* (Л. Укр., III, 1952, 667); *Це ж уперше отут і по- бачив [Данько] колись Наталку.., коли вона сиділа над умираючою матір'ю* (Гончар, II, 1959, 342).

6. *розм., заст. Займати яку-небудь посаду або якесь місце, виконувати якісь обов'язки; служити, бути кимсь. Через рік сидів [Кирило Іванович] уже на місці помічника столоначальника.* (Мирний, I, 1954, 56); — *Якої неволі сидіти в дяках?* (Вас., II, 1959, 76).

Сидіти (сісти) на престолі див. престол; Сидіти (сісти) на троні див. трон.

7. *розм. Бути ув'язненим, позбавленим волі. — Та ні! не я сиділа у острозі, а Левко сидить* (Кв.-Осн., II, 1956, 278); *Довго сиділи в тюрмі рибалки, доки їх покликали на суд* (Н.-Лев., II, 1956, 251); — *Пан Остап сидить у міській в'язниці* (Довж., I, 1958, 268); *Сиділи ж в одній камері з усіх країв люди* (Головко, II, 1957, 258).

8. тільки 3 ос. Міститися, розміщуватися де-небудь. Чорнява голівонька.. сиділа на високій шиї (Мирний, III, 1954, 179); — Деревину й ту скалічено. Осколки скрізь сидять (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 49); У дядечка Лупу кошлаті сиві брови, що низько сидять над очима (Чаб., Балкан. весна, 1960, 53); На голові в нього сидів зелений, як листя лопуха, капелюх (Чорн., Визвол. земля, 1959, 25); // перен. Таїтися, міститися, глибоко вкорінюватися в кому-, чому-небудь (про думки, почуття, нахили, звички і т. ін.). А в дядьковім старім тілі сидить молода, свіжа, тепла душа (Коцюб., I, 1955, 467); У нього наче біс сидів у голові (Ю. Янов., II, 1958, 248); «Біс ревнощів», що сидів у ньому, знову заволодів ним (Головко, I, 1957, 476); — Ну, скажи, а дрібнобуржуазна стихія здорово сидить у тобі? — добряче ворухатися неглибокі віспинки навколо рівного носа (Стельмах, II, 1962, 143).

◇ Сидіть у крові у кого, розм. кому — кому-небудь від народження притаманне щось, що становить невід'ємну особливість його характеру, вдачі. Хома, який умів з кожного покепкувати, водночас викликав і загальну симпатію до себе своїм гумором та затишним колективізмом, що, здається, вже сидів йому в крові (Гончар, III, 1959, 230).

9. тільки 3 ос. Бути поміщеним куди-небудь (у піч і т. ін.) для виготовлення, обробки. Сиділа в печі хороша Паляниця (Гл., Байки..., 1959, 201).

10. тільки 3 ос., у сполуч. із сл. гарно, добре або погано, незграбно і т. ін. Приходиться в якийсь спосіб до статури, ноги і т. ін. (про одяг, взуття, голівний убір). Йому любо, міряючи, слухати скрипу блискучих.. чобіт, дивитися, як вони гарно сидять об нозі (Мирний, IV, 1955, 125); Одіж на ньому добра, але сидить якось незграбно (Ю. Янов., I, 1958, 191); Шинеля сиділа як влита, а зверху шкіряний пояс виблискував мідною бляхою з бомбою (Панч, Гарні хлопці, 1959, 121); На Миколі Гуртовому добре сидів гарно пошитий темно-коричневий костюм (Ткач, Плем'я..., 1961, 277).

СИДІТИСЯ, діється, недок., безос., частіше із запереч. не. Мати можливість або бажання сидіти. [В а с и л ь:] Ще не зовсім стемніло, а мені вже й не сидиться у подвір'ї (Кроп., II, 1958, 115); Ні Маркові, ні Ясі не сиділося (Трубл., Шхуна..., 1940, 196); // Сидіти в якийсь спосіб. — Як же сидиться тобі тут, товаришок? — розпитував Петро, сідаючи поруч з пацанком (Вас., I, 1959, 72); — Хоч воєни тюк.. дідові дайте, щоб м'якше в дорозі сиділось! (Гончар, II, 1959, 57).

СИДНІ, ів, мн., розм. Те саме, що сидніці. Куртка на грудях і на спині настовбурчилась, а поясок штанів в'їхав аж на самі сидні (Кол., На фронті..., 1959, 51).

СИДНЯ, і, ж., розм. 1. Дія і стан за знач. сидіти 1—5. Якось завжди спізнювався з оранкою і сіркою, сінокіс його перестоявав, а пашня осипалась або починала зеленіти в снопах, бо, як говорили люди, Кузьма за лежнею не знав сидні (Стельмах, II, 1962, 296); Од сидні в хаті за малюванням вона тріхи не забула ходить (Н.-Лев., V, 1966, 208); Вони не уважають, що важко потопились, поблідли від сидні в душній хаті за марудною роботою (Л. Укр., III, 1952, 491).

2. Неробство, ледарство, байдикування.

СИДОРІВ, рова, рове: ◇ Лупіти (драти і т. ін.) як сидорову козу́ див. коза́.

СИДР, у, ч. Слабоалкогольний, насичений вуглекислотою яблучний напій. До плодоягідних вин треба також віднести слабеньке газове вино — сидр, яке виготовляють з яблучних соків (Укр. страви, 1957, 385).

СИДРОВИЙ, а, е. Прикм. до сидр; // Признач. для виготовлення сидру.

СИДУХА, и, ж., розм., заст. Жінка, що займається

дрібною приватною торгівлею на ринку або на вулиці. Старі сидухи й перекупки гнали їх [пашів] кочергами через торжок (Н.-Лев., IV, 1956, 35).

СИДЯЧИ, присл. У сидячому положенні. Пишу іще карандашом [олівцем], щоб не нахилитись над столом, але вже сидючи в кріслі, не лежачи (Л. Укр., V, 1956, 188).

СИДЯЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до сидіти 1. Ще далі — хори, сидячі й стоячі. Кожне село дало свій хор (Коцюб., II, 1955, 239); Коло горбка ковбчик [колода], а на ковбчику щось коряве в постаті сидячої людини (Хотк., II, 1966, 140); Проблиск огню з печі кидався на зігнену його сидячу постать і ломився неясним світлом по кутах (Кобр., Вибр., 1954, 35); Хоч він у цю хвилину і усвідомлював, що сидить на столі, але його охопив ще більший розпач, бо він своїми ногами дотикався колін сидячого поручника (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 301); На мить я згадав наш із Карпом зарок не бити сидячої дичини (Досв., Вибр., 1959, 413).

2. у знач. прикм. У якому перебувають при сидінні (про позу, положення і т. ін.). Технік.. прогуроктив стільцем по підлозі, ледве не впав, але знову прибрав більш-менш сидячого положення і вже куняє (Гончар, Тронка, 1963, 127).

3. у знач. прикм. Пов'язаний із тривалим чи постійним сидінням або з перебуванням на одному місці; малорухливий. Її каліцтво і сидяче життя придали їй характерові якусь надзвичайну рівність (Фр., III, 1950, 62); Сидячий спосіб життя, відсутність фізичної праці, тісний одяг, несвочасне харчування порушують регулярний вихід жовчі в дванадцятипалу кишку (Наука., 12, 1956, 23); Більшість кишкопорожнинних [тварин] веде сидячий спосіб життя (Зоол., 1957, 18).

4. у знач. прикм., розм. Признач. для сидіння. Я хотів придбати собі сидяче місце в таку довгу дорогу (Томч., Готель..., 1960, 6).

5. у знач. прикм. Який має дуже короткий черешок, квітконіжку і т. ін. (про листя, квітку тощо). Кошички [цикорію дикого] сидячі, сидять поодинокі або по 2—3 (Лікар. рослини..., 1958, 43).

СИДЯЧКА, и, ж., розм. 1. Дія і стан за знач. сидіти 1—5. Уже в годину хлопці ждуть, нудьгуючи без діла. — Пора цю музику кінчать, — сказав Петро похмуро, — набридла всім сидячка ця, та ще у кожній зміні (Дор., Три богатирі, 1959, 45).

2. Неробство, ледарство, байдикування.

СИДЯЧКИ, присл., розм. Те саме, що сидячи. Не гаючись, Андрись почав спускатися вниз. Місцями доводилось з'їжджати сидячки — так було слизько (Гжицький, Опришки, 1962, 190).

СИДЬМА, присл., розм. Те саме, що сидячи. Підступивши до тих, що працювали сидьма в кутку, і помітивши серед них Данька та Валерика, дівчинка раптом відсахнулася назад (Гончар, Таврія..., 1957, 112).

◇ Сидьма сидіти — те саме, що Сиднем сидіти (див. сидень). Коли не блукав [хлопчик] десь за короною в лісі чи з гусьми на пастівнику, то сидьма сидів у кузні (Кол., Терен., 1959, 8); Сімейство в Березняка велике, зима настала, сиділи сидьма в хаті (Ле, Ю. Кудря, 1956, 266); *Образно. Джамбул! Він ще застав аж ті часи кріпосницької Росії, коли література сидьма сиділа в великосвітських салонах (Тич., III, 1957, 66).

СИЗ, а, е, нар.-поет. Те саме, що сизий 1. Поміж тими туманами Сиз голуб літає (Чуб., V, 1874, 173); Проліта в смерековому міражі Землі близької вісник, голуб сиз! (Плужник, Вибр., 1966, 211).

СИЗАЛЬ, ю, ч. Цупке, грубе натуральне волокно, яке одержують з листя агави й використовують для виготовлення канатів, сіток, щіток і т. ін. Найважливіше, що дають агави, — це сизаль — волокно, вироблене з

деяких видів цих рослин. Грубе волокно агав надзвичайно міцне, стійке проти гнильних мікроорганізмів (Наука., 8, 1969, 45); Бразилія займає .. третє місце [в світі] по виробництву тютюну, цукру і волокна з сизалю (Хлібороб Укр., 10, 1968, 41).

СИЗАР, я, ч., розм. Сизий голуб.

СИЗЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до сизий 1, 3. Коли ж з чистого, як сльоза, скла графин заграв сизенькими смужечками світу..., приязно забряжчали чарочки, хитаючись на своїх високих підставках, тоді зразу забулося про все (Мирний, III, 1954, 268); — Яка красива. Ну — лялечка! — ніжно і зворушено промовила мати. — І позіхає, глянь. Голубонько ж ти моя сизенька. квіточка... (Довж., Зач. Десна, 1957, 479).

СИЗЕСЕНЬКИЙ, а, е, нар.-поет. Пестл. до сизенький. Сизесенький голубочок жалібно воркоче (Кост., I, 1967, 37); [Г а н я:] Я бачу он сизесеньку голубку, Он соловейка бачу і синицю, А на ліщині золотаву птицю (Вороцько, Казка., 1957, 35).

СИЗИЙ, а, е. 1. Темно-сірий із синюватим полиском; сіро-голубий. Широка річка.. заблищала сизою барвою холодної криці... (Коцюб., I, 1955, 142); Сизий димок виривається з чорного димаря (Мирний, III, 1954, 106); На степ широкий полягла Легким серпанком сиза мла (Черн., Поезії, 1959, 84); Люблю похмурі дні, коли крізь сизі хмари Чуть пробивається проміння золоте (Рильський, I, 1960, 93); *Образно. [І р и н а:] І вам живі властиві почуття? .. Любов — до самозабуття, зненавида — до шалу, до нестями, і сизий сум (Лев., Драма., 1967, 402); // Який має синюватий відтінок (про шкіру обличчя та його частин). Його окуляри то стрибали на лоб, то спадали на самий кінець носа, то міцно вмошувались на сизому перенісці (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 113); Корнієнко почервонів так, що обвислі щоки його зробилися сизими (Тют., Вир, 1964, 196).

2. Уживається як складова частина ботанічних та зоологічних назв. Ожина сиза — це багаторічна напівкущова рослина з річними гілками дугоподібно вигнутими, вкритими дрібними колючками (Лікар. рослини., 1958, 104); Смерека сиза, або однокольорова. Велике дерево, дуже ефектне завдяки сизому кольору хвої і красивій конусовидній кроні (Озелен. колг. села, 1955, 81); Пирій сизий; Голуб сизий.

3. у сполуч. з ім. орел, сокіл, голуб, голубка і т. ін., перен., нар.-поет. Уживається при ласкавому звертанні до кого-небудь. Бандуристе, орле сизий! Добре тобі, брате: Маєш крила, маєш силу (Шевч., I, 1963, 68); — Як я його прохала: покинь, соколе, покинь, сизий! Вовчок, I, 1955, 219); — Уласе, сизий голубе, як мені стало на серці легко! (Н.-Лев., III, 1956, 338); [В а с и л ь:] Марусю, голубочко сиза! Не побивайся так марно... (Мирний, V, 1955, 107); — Чоловіче добрий, голубе сизий, ти багато таких пісень знаєш? (Стельмах, I 1962, 49).

СИЗИТИСЯ, зиться, недок. Виділятися сизим кольором. Біля ставу у лопухах густо блимали водники і сизився.. мінливо димок (Панч, II, 1956, 376).

СИЗІТИ, іє, недок. 1. Ставати, робитися сизим (у 1 знач.). Почало повіати прохолодою, а хмари сизіли (Вовчок, Вибр., 1946, 162); Степ сизіє, .. гасне (Гончар, Тронка, 1963, 19); Одного разу він повертався додому рано. Сизів вечір, осінній, тихий (Гуц., Скупана., 1965, 101).

2. Те саме, що сизитися. Перед нею наче сизіла якась далечинь, де око сягає без краю й не досягає до краю (Н.-Лев., IV, 1956, 320); Серед золотавого їхнього [типчаків] розливу рясніють у ложбинках [улоговинках] озеречка квітів, сизіють де-не-де, ніби покриті іневм, острівки степового чаю (Гончар, Таврія, 1952, 184).

СИЗО. Присл. до сизий 1. Од вибухів — багряно, чорно, сизо навколо простір дибився в диму... (Гонч., Вибр., 1959, 369); // у знач. присудк. сл. Опріч нас, мисливців, набилось у хату, як то звичайно буває, чимало народу. Закурили, аж сизо стало в хаті (Рильський, Веч. розмови, 1962, 48); В кімнаті Івана Руденка, товариша голови повіткому, синьо і сизо від тютюнового диму (Стельмах, II, 1962, 140).

СИЗО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сизий у 1 знач., напр.: сизовітий, сизолістий і т. ін.

СИЗОБОКИЙ, а, е. Який має сизий бік (сизі боки) або сизі плями на боках. Віти гнуться під вагою соковитих яблук, груш та сизобоких слив (Хлібороб Укр., 10, 1969, 19).

СИЗОКРИЛ див. сизокрілий.

СИЗОКРИЛЕНЬКИЙ, а, е, нар.-поет. Пестл. до сизокрілий. — Ви, голуби сизокриленькіі, .. Чи були ви у моїй стороні, Чи бачили отця-матір мою? (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 218).

СИЗОКРИЛЕЦЬ, льця, ч., нар.-поет. Птах із сизими крилами (здебільшого про голубів, орлів). На могилі він бачив не голубів, а якусь дрібноту пташиного роду, але як добре буде сказати слово істини про сизокрильців, бо ж сам святий дух голубом носить над грішною землею (Стельмах, Хліб., 1959, 507); Ой як на Чорному морі, та на білому камені, Орел-сизокрилець квилить-проквилить... (Бурл., О. Вересай, 1959, 16).

СИЗОКРИЛИЙ, рідше СИЗОКРИЛ, а, е, нар.-поет. 1. Який має сизі крила; із сизими крилами (уживається здебільшого як постійний епітет до голуба, орла і т. ін.). Сивий голуб, сизокрилий, — Голубка сивіша... (Укр. лір. пісні, 1958, 218); Ой, чому ти не літаєш, Орле сизокрилий? (Рудан., Тв., 1956, 44); Чайки мої сизокрили, хто вас покликав на герць? (Сос., I, 1957, 126); *Образно. Зашуми потоком новим, Сизокрила моя пісне..! (Мал., За.. морем, 1950, 109); Галасливий, сизокрилий, Вечір тіннями біжить (Криж., Срібне весілля, 1957, 168); *У порівн. Думка край світа на хмарі гуля. Орлом сизокрилим літає, ширяє (Шевч., I, 1963, 53); // у знач. ім. сизокрілий, лого, ч.; сизокріла, лої, ж. Птах із сизими крилами. Воркувала Горлиця у садку, У куточку тихенькому, на бузку; Жалкувала сизокрила, що вона Не зчулася, як минула і весна (Гл., Вибр., 1951, 52).

2. у сполуч. з ім. голуб, голубка, орел і т. ін. Уживається при ласкавому звертанні до кого-небудь. Де ти, моя голубонько, Де ти, сизокрила, Нащо мене покинула, За що розлюбила? (Пісні та романси., II, 1956, 32); [Б а т у р а:] Ех ти, орел сизокрилий... Яке щастя! (Корн., II, 1955, 211); Ой, напій коня, Каре оченя, Сизокриле голуб'ятко, До побачення! (Мал., Запов. джерело, 1959, 55); // у знач. ім. сизокрілий, лого, ч.; сизокріла, лої, ж. Ласкаве найменування людини. — Ось і дуб той кучерявий... Вона! Боже милий! Бач, заснула виглядавши, Моя сизокрила! (Шевч., I, 1963, 7).

СИЗООКИЙ, а, е. Який має сизі очі; із сизими очима. Володя зрозумів, що це був японський робітник. Сизоокий, засмаглий і простоволосий (Донч., III, 1956, 288); Саме на зелені святки осадник привіз собі з міста якусь сизооку шляхтянку Анелю вже як шлюбну малжонку [жінку] (Козд., Ю. Крук, 1957, 468).

СИЗОПЕРЕЦЬ, рця, ч., фольк. Птах із сизим пір'ям. Орли-сизоперці налітали (Сл. Гр.).

СИЗОПЕРИЙ, а, е. 1. Який має сизе пір'я; із сизим пір'ям. Сизоперий птах; *Образно. В нас нема відмітки на папері, І не каже в паспорті печать Про світанки й ночі сизопері (Мал., Серце., 1959, 101).

2. у сполуч. з ім. голубка, орел і т. ін., нар.-поет. Уживається як ласкаве найменування людини.

ни (перев. при звертанні). — *Де вже, щоб мої сини та не помирилися! на цілому світі нема таких слухняних дітей, як мої сизопері орли! — хвалилась Кайдашиха* (Н.-Лев., II, 1956, 282); [Я л и н а:] *А хто це?* [Ю л і а н:] *Я, моя голубко сизопера, іди сміло!* (К.-Карий, II, 1960, 88).

СИЗОПЁРКА, и, ж., нар.-поет. Сизоперий птах.

СИЗОТА, и, ж. Абстр. ім. до сизий 1.

СИЗОЧОЛІЙ, а, е, поет. Який має сизе чоло, сизу голову; із сизим чолом, головою (про птахів). *Голубе мій, голубе, Птице сизочола, Полети, мій голубе, До милого в поле* (Мал., Звенигора, 1959, 299).

СИЗУВА́ТИЙ, а, е. З сизим відтінком, трохи сизий (у 1 знач.). *Крізь дерева, недалечко, видно було: сизуватий димок переплітався між стволами — хтось ранню ватру розіклав* (Хотк., II, 1966, 140); *Полковник гукнув, щоб принесли люльку, і за хвилину в кімнаті повисла хмарка сизуватого диму* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 382); *Ранковий ліс у сизуватій млі Стрічає їх привітно і гостинно* (Бичко, Простота, 1963, 116); *Дрібні сливи, вкриті сизуватим пушком, лежали, зсипані просто на широкі темно-сірі брезенти* (Собко, Скеля., 1961, 5); *Ягоди [чорниці] чорні в сизуватим нальотом, всередині звичайно пурпурові* (Лікар. рослини., 1958, 124); // *Який має синюватий відтінок (про шкіру обличчя). На верхній губі [Іванохрестительського] й на підборідді — рудувата поросль, обличчя землисте, сизувате* (Збан., Сеспель, 1961, 162).

СИЗУВА́ТИСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до сизуватий.

СИЗУВА́ТО. Присл. до сизуватий.

СИЗЯК, а, ч., розм. Сизий голуб; сизар. *На даху попівського голубника вигрівалися на весняному сонці породисті турмани й дугиші в компанії своїх бідних родичів — сизаків* (Донч., III, 1956, 93).

СИЗЬ, і, ж., рідко. Те саме, що сизбта.

СИК, у, ч., діал. Сичання. Коли Гриць появився між ними [гусьми] з прутком... зразу всі очі звернулися на нього і тільки один німіючий сик здивування дався чути (Фр., II, 1950, 60); *Ворожий сик, прошибаючий, пронизливий свист оповістив його [поїзда] приїзд* (Коб., I, 1956, 451).

СИКАВКА, и, ж. 1. розм. Дитяча іграшка з бузинової трубки, в яку спочатку всмоктують воду, а потім видують її струменем. *Набере було в сикавку маленький Олекса з калюжі біля колодязя чогось такого ріденького, що аж ніяк водою не можна назвати, і підкрадеться до кота, щоб його поцілити* (Вишня, II, 1956, 258); *Вона, сикавка, хоч і не вогнепальна зброя, вона більше гідропульт, та проте й вона привчала до окоміру* (Вишня, II, 1956, 258).

2. діал. Пожежний насос. — *Панове, ратуш [ратуша] горить! До коновок і сикавок!* (Фр., VI, 1951, 337).

СИКАТИ, аю, аєш, недок., розм. 1. Від болю, холоду і т. ін., важко дихаючи, видавати звуки, які нагадують протяжну вимову звука «с». *За кілька хвиль тягла [Оришка] оберемок нового пруття, сикаючи, як залізе котра колючка у тіло* (Хотк., II, 1966, 30); *Зразу ніжить [кримське сонце], а потім червоною фарбою криє..., а потім білує... І кається тоді неуважна людина, і сикає, і ахає, і охає* (Вишня, I, 1956, 203); // *Вимовляти звуки «тс», закликаючи кого-небудь до обережності*.

2. Випльовуючи що-небудь, видавати звуки, які нагадують протяжну вимову звука «с». *Удають [хлопчики] дорослих: спльовують крізь зуби, сикаючи* (Хотк., II, 1966, 385).

СИКАТИВ, у, спец. Речовина, що прискорює процес висихання олій, фарб, лаків з утворенням твердої плівки.

СИКВА, и, ж. 1. Дрібна риба родини коропових із слизуватою шкіркою, без луски.

2. Риба родини лососевих, що водиться в північних морях.

СИКНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до сикати. *Соломія провела рукою по його грудях і намацала мокру й липку сорочку. Остан сикнув од того дотику* (Коцюб., I, 1955, 357); — *Сідай швидше, — сикнув перевозчик [перевізник]* (Коцюб., I, 1955, 350); *Йон схопив Гашицу за руку й потяг до себе. — Сиди тихо! — сикнула та, — побачать...* (Коцюб., I, 1955, 239); *Раптом Зекерія, один з передніх, сикнув і зупинився* (Коцюб., I, 1955, 400).

СИКО́З, у, ч. Захворювання шкіри, при якому уражається перев. волосиста частина голови. *Сикоз — хронічне тривке гноячкове ураження шкіри, зустрічається не часто, переважно у чоловіків* (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 35).

СИКОМО́Р, а, ч. Південне плодове дерево родини шовковичних. *Сумно ти дивилась на високі гори... лаври й сикомори* (Щог., Поезії, 1958, 215).

СИКОМО́РА, и, ж., діал. Сикомор. *Коло самого берега Нілу видно було купку дерев і дві чи три сикомори хилилися гілками у воду* (Фр., IV, 1950, 157).

СИКОФА́НТ, а, ч. 1. У Стародавній Греції — професійний донощик і шпигун.

2. Наклепник, сутяжник, шантажист.

3. Хижий жук зеленого забарвлення, що водиться в Східній Європі, в Середній Азії.

СИКОФА́НТСТВО, а, с. Дії, вчинки сикофанта (у 2 знач.). *Се також добре характеризує низький, несерйозний спосіб думання автора, і промовляє против авторства о. Кобилянського... в справах науки і наукового способу думання зовсім наївного, та проте щирого і далекого від усякого сикофантства* (Фр., XVI, 1955, 344).

СИКОФА́НТСЬКИЙ, а, е. Стос. до сикофантства. *Автор сикофантського листа, очевидно, не читав самої поеми, лише ті вирвані з неї місця, які цитує «віруючий мирянин»* (Фр., XVI, 1955, 344).

СИ́ЛА, и, ж. 1. Здатність живих істот напруженням м'язів робити фізичні рухи, виконувати різні дії; фізична енергія людини, тварини. *Хто б не завважив молодецьку силу у руках і в ногах, усяк би сказав, що не зовсім іще лихо* (П. Куліш, Вибр., 1969, 105); *Його руки залізна сила, немов мітлу, вгорі м'я [мене] підняла* (Фр., XIII, 1954, 68); *Для неї він був тільки парубок — матрос богатирської сили та вроди* (Гончар, II, 1959, 266); *Досі ходять.. легенди про страшну Павлову силу* (Тют., Вир, 1964, 285); *Сила, що її розвиває бджола при ходьбі, досить велика* (Бджоли, 1955, 32); // *перев. мн. Фізична здатність або можливість робити, здійснювати що-небудь. — То не з твоєю силою справитись з мішками і з шкапою* (Кв.-Осн., II, 1956, 53); *Він швидко виснажувався, сили його кидали* (Дмит., Наречена, 1959, 19); *Він відчув знову, як прибувають його сили, дивився в вікно, вдалину* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 601); * *Образно. Чому не плакало так море, коли тихі та лагідні хвилі марнували сили й вік недовгий* (Л. Укр., I, 1951, 238); // *Фізичний вплив, насильство. За часів феодалізму, коли сила була єдиним законом, оборонні муровані укріплення стали неодмінною приналежністю не тільки садиб феодала чи монастиря, а й багатьох міських поселень* (Літ. Укр., 9.IX 1966, 4); // *Життєва енергія, життєдайність кого-, чого-небудь. В грудях у неї радісно билась хвиля нової сили* (Коцюб., I, 1955, 312); *Від цих людей була жива сила, енергія й живодайна радість* (Досв., Вибр., 1959, 355); *Молодий я, молодий, Повний сили та одваги* (Тич., I, 1957, 3); *Насіння бобів, збіжжя, овочів, цибулини*

лілій бубнявіли від весняної життєдайної сили (Довж., I, 1958, 437).

Бича́ча (воля́ча) сі́ла — незвичайна, велика фізична або життєва енергія. З його грудей рветься негаснуча бича́ча сила (Тют., Вир, 1964, 512); [К у ц ь:] А я чув інакше: сила воля́ча, а розум курячий (Мам., Тв., 1962, 436); Дарма, що незграбним здається управитель, — воля́ча сила вкладена в його руки (Стельмах, I, 1962, 290); Вбива́тися (вб́итися) в сі́лу див. вбива́тися¹; Вибива́тися (вб́итися) з сил див. вибива́тися; Вимо́тувати (ви́мотати) сі́ли див. вимо́тувати; Відбира́ти (вді́брати, одбира́ти, оді́брати) сі́лу кому; Забира́ти (заб́рати) сі́ли у кого — робити безсилим; позбавляти сил; знесилювати. [К а с с а н д р а:] Ти одібрав мені остатню силу тим спогадом... (Л. Укр., II, 1951, 311); Як згадаю дорогу додому, то аж страх бере, стільки вона забере у мене сил (Коцюб., III, 1956, 335); Добува́ти оста́нні сі́ли (оста́нніх сил, всі́ сі́ли, всіх сил) див. добува́ти; Збира́ти (зібра́ти) сі́ли (всю сі́лу, всі́ сі́ли, рештки сил, оста́нні сі́ли і т. ін.) див. збира́ти; Збува́тися (збу́тися) сі́ли (сил); Збува́ти (збу́ти) сі́лу — ставати безсилим; знесилюватися. Ходила [Пилипи́ха] все кво́лій [кво́ліше], поки не збулася сили своєї — і тоді лягла вже, знемоглася і лежала понура (Вовчок, I, 1955, 241); Збулася сил душа убога (Граб., I, 1959, 190); — Лев, мабуть, дуренький Або ж на старість силу збув, Що став такий плохенький (Гл., Вибр., 1951, 30); З оста́ніх сил — з найбільшим напруженням, докладаючи неймовірних зусиль. З криком «ох, боже мій!.. ох, боже!..» вона шарпнулася з останніх сил і наосліп кинулася в очерети (Коцюб., I, 1955, 364); — Цього кита́йця я залишив на островах, — заперечив Богдан ніби з останніх сил (Ю. Янов., II, 1958, 134); З усі́єї (зо всі́єї) сі́ли; З усі́єю сі́лою; З усі́х сил — з максимальним напруженням, інтенсивністю. Старий батько З усі́єї сили З молодіцями танцює (Шевч., I, 1963, 316); Остап опирався бистрині з усі́єї сили, але його кіл мало що помагав (Коцюб., I, 1955, 355); Панас раптом закричав з усі́єї сили (Ю. Янов., II, 1958, 178); Сажно підняла весло і хотіла востаннє з усі́єї сили відштовхнутися (Смолич, I, 1958, 78); Аж запищала [бабуся] від нату́ги, кричучи зо всі́єї сили (Кв.-Осн., II, 1956, 199); Малуша не боялась роботи, як і раніше, вона працювала з усі́х сил (Скл., Святослав, 1959, 105); Мі́ряться (по́міряться) сі́лами (сі́лою) з ким — взаємно порівнювати фізичну енергію; перевіряти свою спроможність у боротьбі, бою і т. ін. Він пригадував найтяжчі бої, в яких йому доводилось мі́ряться силами з ворогом (Добр., Очак. розмир, 1965, 241); У нього визріла невідступна думка — самому особисто по́міряться силою з воеводою, на мечях зійтися з ним (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 122); Набира́ти (наб́рати) сі́лу (сі́ли) див. набира́ти; Набира́тися (наб́ратися) сі́ли (сил) див. набира́тися; Набува́ти (набу́ти) сі́лу (сил) — зміцнюватися, укріплюватися, ставати сильним. [К и р и л о:] І оце на все літечко до нас? Силу витрачену набувати, здоров'я наживати? (Мирний, V, 1955, 143); Над (по́над) сі́лу: а) з великими зусиллями. На облупленій залізній дощечці.. над силу можна було розібрати: «Власність міщанина Петра Арсеновича Босняцького» (Смолич, Мир., 1958, 30); Над силу стримуючи ворожий натиск, Бармаш, як, певно, і весь гарнізон, свідомо і підсвідомо жив і боровся для перемоги (Коз., Гарячі руки, 1960, 141); б) примушуючи себе. Майор над силу посміхнувся (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 18); в) (кому) неможливо, зверх можливостей; занадто важко. [М і р і а м:] Всі́х [любити], окрім тебе, — се можливо. Але тебе і всіх — се понад силу (Л. Укр., II, 1951, 117); Дівчинка спробувала й собі бігти за всі́ма, але це виявилось їй над силу (Ю. Янов., I, 1954,

12); Ще одна воєнна зима? ..Ні, це було понад силу розтерзаній, розруйнованій громадянською війною країні (Гончар, II, 1959, 371); На по́вну сі́лу — з великим напруженням, найбільшою інтенсивністю (робити щось). Микола Гуртовий якийсь час бурить не на повну силу (Ткач, Плем'я.., 1961, 238); На сі́лу: а) щоб мати фізичну енергію, щоб була фізична енергія. Перший грім,.. дівчата біжать стрімголов умитися з криниці і втертися червоним поясом — на красу, а хлопці беруться за ріг хати й силкуються підняти — на силу (Ю. Янов., II, 1958, 182); б) фізичною енергією. На виріст, і на силу, й на личко у батька вдавсь (Вовчок, I, 1955, 277); Неві́ді́ма сі́ла див. неві́ді́мий; Опада́ти (опа́сти) з (із) сил див. опада́ти; При сі́лі (сі́лах) — хто-небудь наділений фізичною енергією; міцний; працездатний. Шинкар, видно, при силі був, бо тільки струхнувся, так усі й одскочили (Мирний, I, 1949, 229); Незважаючи на контузію, чоловік ще, видно, при силі, руки дублені, міцні, почувається, як обіймуть, — спроста не випручаєшся (Гончар, II, 1959, 13); Сі́ла не служить див. служі́ти; Сі́ла пови́ходила з рук див. пови́ходити; Сі́ли (сі́ла) зра́джують (зра́джує) див. зра́джувати; Сі́ли, як у бика́ у кого — хто-небудь дуже сильний. Коса не клепалася відколи й куплена і.. він міг косити нею тільки тому, що в нього було сили, як у бика (Тют., Вир, 1964, 249); Сі́ли, як у горобця́ (комара́) у кого — хто-небудь дуже слабкий. — Як він тим молотом грюкатиме, коли в нього сили, як у горобця? (Тют., Вир, 1964, 36); Сил не жаліти див. жалі́ти; Скільки [є (було́, ма́ю, ма́є, ма́єш, ста́є, ставало́ і т. ін.)] сі́ли — з максимальним напруженням, найбільшою інтенсивністю. В чистім полі, скільки сили, Я гасаю на коні (Граб., I, 1959, 286); Юзя здавила скільки сили Марто́гу за руку (Л. Укр., III, 1952, 634); Від швидкої їзди дух забило Рубіно́ві, і він закричав скільки сили: «Га-га-га! Гур-р-р-а!» (Сенч., Опов., 1959, 12); Він боровся з своєю думкою дуже, дуже, скільки було сили (Н.-Лев., I, 1956, 130); Ві́рив я в те, що треба кожному, наче тій смеречині,.. скільки сили став пробиватися до сонця (Мур., Бук. повість, 1959, 17); Ми тоді обидва хвилювалися й кричали, скільки сили ставало в молодих легенях (Хотк., I, 1966, 147); Че́рез сі́лу: а) з великим зусиллям. Сяк-так добрела [Оксана] через силу до Миколино́ї хати (Кв.-Осн., II, 1956, 464); б) примушуючи себе. — Чортзна-що верзе! — через силу осміхнувся батько (Панч, На калин. мості, 1965, 57).

2. Здатність людини до духовної діяльності, до вияву своїх розумових або душевних властивостей (волі, розуму, характеру і т. ін.). Пода́й душі убо́гій силу, Щоб огненно заговорила (Шевч., II, 1963, 281); Треба дуже великої сили волі, щоби спокійно переносити на собі ту зневагу (Март., Тв., 1954, 300); Командувач виявив за даних обставин всю силу характеру й рішучість полководця (Ю. Янов., II, 1958, 237); Зві́дки береться в них [машиністів] непоборна сила духу (Довж., I, 1958, 38); Він мав силу волі, щоб вчасно виправити легковажну поведінку (Ле, Міжгір'я, 1953, 17); // Душевне піднесення. В серце кожного вливали незламну силу ці слова (Сос., II, 1958, 489); Я й досі ще здригаюся від бадьорості й сили, що їх відчув я, переглядаючи картину (Ю. Янов., II, 1958, 12); // перев. мн. Сукупність фізичної, духовної й розумової енергії людини, необхідної для здійснення якоїсь дії, вчинку і т. ін. В золотому труді віддамо ми Вітчизні всі сили (Сос., Поезії, 1950, 6); Гідро-літаки, планери, ракети — ось точки докладання сил Корольова на різних етапах життєвого шляху (Наука., 4, 1971, 33); // Спроможність, можливість робити що-небудь, діяти. Сперечалися завзято, та сили були нерівні

(Коп., Десятикласники, 1938, 148); *Хай спогад в серці будить силу Здолати лихо та біду* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 58).

◇ **Всіма сїлами** — будь-якими засобами, способами; докладаючи всіх зусиль. *Він не помічав Хо, що всіма силами намагається звернути на себе його увагу* (Коцюб., I, 1955, 174); *Всіма силами хотіла [Параска] звернути розмову у другий бік* (Хотк., II, 1966, 259); *Герус уже не кався, а всіма силами доводив свою непричетність* (Стельмах, II, 1962, 226); **Докладати (докласти) сил** див. докладати; **Збирати (зібрати) сїли** в кулак див. кулак; **Лізти з сїли** див. лізти; **Надривати (надірвати, надсіджувати, насадити) сїли** див. надривати, насіджувати; **Напружувати (напружити) [усі (останні)] сїли** див. напружувати; **Не в сїлі** — не мати можливості, бути неспроможним. *Нас пригоди спинити не в сїлі* (Граб., I, 1959, 498); *Солдат віддав знамено до музею, Хоч був не в сїлі здержати сльозу* (Бичко, Вогнище, 1959, 30); *Осадивши коней, ми стояли й дивились, не в сїлі промовити жодного слова* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 9); **Не під сїлу кому:** а) абсолютно, зовсім неможливо або важко. *Одній — не під сїлу боротись людині* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 240); б) нестерпно. *І вдруге дівчина йому відмовила. І ще гірш не під сїлу стало козакові* (Вовчок, Вибр., 1937, 162); в) непосильний, надсильний. — *Християнству ця ноша [врятування цивілізації] вже не під сїлу* (Стельмах, II, 1962, 61); г) бракує вміння, здібностей і т. ін.; хтось не може охопити або досягнути якоїсь справи. *Катюша грала її [«Крейцерову сонату»] частинами, вона їй подобається, але заграти цілу, з початку до кінця, без перериву, їй не під сїлу* (Л. Укр., V, 1956, 221); — *Ясна річ, що самому не під сїлу було б усе підняти: допомагав територіальна парторганізація, допомагав райпартком* (Вишня, I, 1956, 368); *Те, що не під сїлу було зробити російським дворянським інтелігентам.., виявилось під сїлу виходцю з плебейського, різночинного середовища* (Рад. літ-во, 3, 1957, 47); д) не вистачає фізичних сил. *Сто п'ятдесят [машин]? Звичайно, стільки він не зможе спустити. Це нікому не під сїлу, а сто можна* (Коцюба, Нові береги, 1959, 296); **Не по сїлі** — важкий для виконання або розуміння; не відповідний фізичним або духовним можливостям. *Мар'я увійшла в хату з обережком дров у руках. Видно, вони були їй не по сїлі, бо вона аж зігнулася* (Мирний, III, 1954, 72); **Не при сїлі** — не мати фізичної енергії або здібностей. *Саме тоді, коли був [Степан] не при сїлі робити, баби його гризли невмируще, а п'яний тесть ще й бити сікався* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 36); *Я не торкнувся в цій статті багатьох питань перекладацької практики.. Все схопити я й не при сїлі* (Рильський, IX, 1962, 57); **Ні за яку сїлу** — нізащо. — *Плети! У нас із Німеччиною договір, — ні за яку сїлу не погоджувався на війну Оксен* (Тют., Вир, 1964, 206); **Ніяка сїла** — піщо. *Роги і хвіст вмить приросли так, що ніяка сїла їх не відірвала б* (Казки Буковини.., 1968, 48); — *Ніяка сїла Тут мене.. не вдержить* (Фр., XIII, 1954, 365); *Віки стояв [дуб] серед поля дужий, жиливий, присадкуватий і ніяка сїла його не брала* (Збан., Єдина, 1959, 7); **Ніякою сїлою** — ніяк. *Він, Козаков, якого на тактичних навчаннях ніякою силою не вдавалось командирам змусити повзати по-пластунському щиро, без фальшу, тут повз так, ніби це з дитинства було його найулюбленішою справою* (Гончар, III, 1959, 106); **Під сїлу кому** — відповідно до фізичних, духовних і т. ін. можливостей кого-небудь. *Здоровенні, напівголі, спітнілі, бронзові ковалі гатили своїми, тільки їм під сїлу, молотами по ковадлах* (Довж., I, 1958, 227); *Створення.. справді мистецького образу, — не легка справа, вона під сїлу тільки справжньому майстру* (Вітч., 8,

1958, 131); *Майже всім колгоспам району під сїлу купити трактори та інші машини вже в 1958 році* (Колг. Укр., 4, 1958, 6); **Підупадати (підупасти) на сїлі** див. підупадати; **По сїлі кому** — доступний для виконання або розуміння кого-небудь; відповідає чийсь фізичним або духовним можливостям. *Він.. знає, що шахтарський труд не кожному по сїлі* (Дор., Три богатирі, 1959, 7); **Почуватися (почутися) на (в, у) сїлі (сїлах) див.** почуватися; **Пробувати (спробувати) свої (своїї) сїли (свою сїлу)** — перевіряти свої можливості, здібності, здатність створити що-небудь. *Зовсім самостійною моєю роботою, де я пробував сили як сценарист, режисер і актор одночасно, був фільм «За стіною»* (З глибин душі, 1959, 14); *Давно вже хочеться мені спробувати свої сили на чомусь більшому* (Коцюб., III, 1956, 256); **Скільки твоєї (вашої) сїли; Скільки твоєї (вашої) сїла** — скільки можеш, скільки хочеш. — *Йди, каже, туди, там землі не міряні, бери, займай, скільки сили твоєї, рубай ліс, став хату, хазяїном будеш...* (Коцюб., I, 1955, 379); **Скріпліти (скріпити) сїли** див. скріплювати; **Скріплітися (скріпитися) на сїлах (сїлою) див.** скріплюватися; **Спадати (спасти) на сїлах (із сил) див.** спадати; **У міру [моїх (своїх і т. ін.)] сил** — наскільки можливо. *Всю ніч чесно, в міру своїх сил, виконував він з молоддю свої вироки, розбиваючи німецькі каски березовим прикладом своєї трюхлінійної гвинтівки* (Довж., I, 1958, 150); **Упадати (упасти) на сїлі (на сїлах)** — втрачати сили; знесилюватися. *Петро кволиться да й кволиться, а сердитий, — то ще більше упадав на сїлі* (Барв., Опов., 1902, 113); *Юра й Видерка впали духом і на сїлах* (Хотк., Довбуш, 1965, 72); **У розквіті сил див.** розквіт; **У сїлі:** а) наділений фізичною та духовною енергією; працездатний. *Як зазнати чоловіка у красі його, у квіту, в сїлі, як зазнати його доброго* (Вовчок, I, 1955, 250); — *Високий, рівний станом, парубок саме в сїлі* (Н.-Лев., II, 1956, 106); б) який має владу, вплив. *Доки отаманувала [Ганна], доки була в сїлі, знаходила собі забуття в різних командирських клопотах, не мала стільки часу для роздумів, як зараз* (Гончар, II, 1959, 261); в) бути спроможним зробити що-небудь. *Ви самі будете в сїлі покінчити те, що заміряєте* (Л. Укр., V, 1956, 353); *Я ще в сїлі Завзятіше й сильніше роздмухати його [вогонь вояцький]* (Бажан, Вибр., 1940, 134); *Тоді [у старості] я не зможу розповісти їй те, що тепер у сїлі* (Досв., Вибр., 1959, 14); **У сїлу:** а) (чого) через що, внаслідок чого. *До розмови дівчина приставала лише в сїлу необхідності, більше відповідаючи на якісь запитання* (Коз., Листи., 1967, 101); б) (заст.) насилу, ледве. *Настирили Зайку [Зайця] злиденні хорти, У сїлу він мав одкрутитись* (Манж., Тв., 1955, 256); **У сїлу можливостей** — наскільки можливо. *Я, в сїлу можливостей, передав враження своє від доповіді* (Вітч., 5, 1956, 16); **Що [в (було і т. ін.)] сїли** — з максимальним напруженням, найбільшою інтенсивністю. *Ось почав він, що в сїли, Жінку з хати викликать* (Фр., XIII, 1954, 268); *З розгону налетів [Саїд Алі], що було сили вклеїв приставу кулаком у пику* (Ле, Міжгір'я, 1953, 92); *Зінька бігла, що було сили, аж у вухах вітер свистів* (Головко, II, 1957, 177); **Що маєш сїли див.** мати².

3. Енергія, що діє на матеріальні тіла. **Відцентрова сила; Сила тяжіння; Сили**, з якими електричне поле діє на заряджені тіла, називаються електричними силами (Курс фізики, III, 1956, 8); **Діють ще й досі мало вивчені сили внутрішніх напружень, здатні розірвати найбільшу товщу сталі** (Собко, Біле полум'я, 1952, 22); // тільки одн. Міра механічної взаємодії між тілами. *За другим законом Ньютона сила дорівнює масі, помноженій на прискорення* (Цікава фізика.., 1950, 27); **Величина, яка характеризує дію одного тіла на друге,**

в результаті якої змінюється швидкість тіла, тобто виникає прискорення, називається силою (Курс фізики, I, 1957, 70).

△ Кінська сіла див. кінський; Пára сил див. páра¹; Підіймальна (піднімальна) сіла див. піднімальний.

4. Могутність, влада, авторитет. Яке твоє царство, така твоя й сила (Номис, 1864, № 1557); Боярин, обдарований такими широкими правами, ставався силою в селі (Фр., VI, 1951, 39); // Право розпоряджатися на свій розсуд. — Голубе мій! Коли б же моя сила, я б тебе над усім постановила... (Вовчок, I, 1955, 156); [М и к и т а:] Знаєте, тітко, що іноді щось на мене таке находить, що, здається, коли б моя сила, то я б усіх людей порізав (Кроп., I, 1958, 77); // Здатність впливати, діяти на кого-, що-небудь, справляти враження на когось. Звуків цих зачаровану силу я все дужче і дужче люблю (Сос., II, 1958, 106); Говорила не його душа, а сила сільських звичаїв (Стельмах, II, 1962, 353); Величезна виховна, суспільно-перетворююча сила передового і правдивого мистецтва — факт цілком реальний і незаперечний (Про багатство л-ри, 1959, 150); Життя Шевченка — це повість.. про велику силу слова (Слово про Кобзаря, 1961, 12); // Той або те, що відіграє вирішальну, головну роль у чому-небудь. Далі річ на те звернув [Собака], Що він у господарстві — сила (Гл., Вибр., 1951, 68); Ви, найбільш шанований мною письменник український, сила й краса літератури нашої (Коцюб., III, 1956, 195); Загально визнано в марксистсько-ленінській науці про суспільство, що народ є рушійною силою історії (Рильський, IX, 1962, 189).

Брати (взяти) сілу — здобувати владу, набувати впливу. А там опісля нечистий таки вп'ять [знову] силу озьме [візьме], підцюкне й потягне низку добру до погібелі (Кв.-Осн., II, 1956, 27); На передмістю Александрії живе сім'я грецька (еллінська), в той час, коли нова віра взяла вже силу (Л. Укр., III, 1952, 728); Мати сілу: а) (з інфін.) могли, бути спроможним. — Коли Ви маєте силу до осені подождати, то зашліть — у жовтні або листопаді (Мирний, V, 1955, 382); Розгорявся вогонь у печі, і в його мінливих обрисах з'являлися примхливі шматки видінь, начеб оці припасені Фросиною дрова мали силу відтворити і образ жінки, і її життя (Стельмах, I, 1962, 178); б) мати вплив, владу, авторитет де-небудь. [Р і ч а р д:] Що ж мені твій Годвінсон? [Д ж о н а т а н:] А те, що він в громаді велику силу мав (Л. Укр., III, 1952, 50); в) (над ким—чим) впливати на кого-, що-небудь, тримати в залежності когось, щось. Що з того, що батько і мати хоч і відпустили дочку на життя з будучим чоловіком, але дорого дали б, щоби не відпускати, щоби мати настільки сили над нею? (Хотк., I, 1966, 44); Слава й ганьба не повинні Над Гафівом мати силу (Крим., Вибр., 1965, 297); г) бути дійсним, чинним. — Завітрюжить, видно, завтра, — каже Корній. — А ось для нас ці прикмети вже не дійсні, — зауважує льотчик трохи сумовито. — Чому ж не дійсні? — дивується батько. — Хіба вже не віриш? — Не в тім річ. Лише до цього обрію, доки око вхопить, ці прикмети мають силу (Гончар, Тронка, 1963, 16).

5. Чинність, дієвість. Конституція СРСР має найвищу юридичну силу. Всі закони.. видаються на основі і відповідно до Конституції СРСР (Конст. СРСР, 1977, 58); — В зв'язку з вибуттям саперного батальйону з міста Славгорода, депутатський мандат Кузнецова механічно втратив силу (Головко, II, 1957, 521); // Фінансова дієвість (цінних паперів, грошей). [Х р а п к о:] У мирового купча не мав.. сили (Мирний, V, 1955, 166).

6. Ступінь вияву чого-небудь; напруженість, інтенсивність. То ніби затихаючи, то знов з подвоєною силою розгукуючи, стогнав вітер (Хотк., I, 1966, 70); Дмуха-

ло солоним густим повітрям, вітром неймовірної сили. Був шторм (Ю. Янов., II, 1958, 57); Всю силу першого удару бійці на себе прийняли (Сос., II, 1958, 441); // Глибина, значущість (розумових або душевних властивостей, переживань, вражень). Перед силою цієї туги, перед силою людської любові два вбивці мимоволі опустили донизу свою зброю і голови (Стельмах, II, 1962, 58); Для артиста шлях і знаряддя до справжнього мистецтва є темперамент, чулість, сила відчуження (Про мист. театру, 1954, 273).

△ Сіла звуку — величина енергії, що переноситься звуковими хвилями через одиницю поверхні за одиницю часу; Сіла інерції — міра діяння прискорюваного тіла на те тіло, що прискорює його; Сіла світла — величина світлового потоку, віднесеного до одиниці тілесного кута, де поширюється потік. Для характеристики джерела світла в світлотехніці застосовується величина, що називається силою світла (Курс фізики, III, 1956, 259); Сіла струму — величина, що чисельно дорівнює кількості електрики, яка проходить за 1 сек. через поперечний переріз провідника. Сила струму в провіднику прямо пропорційна напрузі на кінцях провідника (Фізика, II, 1957, 118).

7. розм. Найсуттєвіше, головне; сутність. — Не в розумі тут сила! То все бриднє... (Гл., Вибр., 1951, 19); [Л ю б о в:] Та розумійте ж ви, що не в тім сила, що виграти! В лотереї, як і в усякій азартній грі, головне — ризик і осягнення мети (Л. Укр., II, 1951, 27); — В тім і сила дружби, щоб підтримати товариша, який схибнувся, напутити його (Логв., Літа., 1960, 147).

8. Джерело діяльності, спонукання, могутності, впливу. Його ніби якась сила тягла до криниці (Н.-Лев., VI, 1966, 308); Якась прекрасна сила наче спрямувала його руку і диктувала кожен крок (Гончар, III, 1959, 280); Ніби якась.. сила відводила від неї всі бомби та снаряди (Збан., Єдина, 1959, 87); Соціалізм перетворився в рушійну силу сучасності (Ком. Укр., 3, 1965, 25); // перев. мн. Стихійні джерела енергії. [К р а в ч е н к о:] Мічурінці йдуть в ногу з народом, дають нашим людям повну владу над силами природи (Мороз, П'єси, 1959, 221).

9. перев. мн. Озброєні війська. Про давні бої переказували [некрути], сподіваючись незабаром собі стрітись у чистому полі з ворожою силою... (Мирний, I, 1949, 218); — Комбінованими діями всіх армій фронту завдання оточити й знищити головні сили ворога на північ і на північний схід від кримських горловин виконано блискуче (Ю. Янов., II, 1958, 235); Деяким [з гетьманців] вдавалося перелізти в городи, і вони тікали з села навздогін відступаючим головним своїм силам (Довж., I, 1958, 153).

Збрóйна сіла див. збрóйний; Збрóйні сіли див. збрóйний.

10. перев. мн. Люди, що належать до якого-небудь виробничого колективу, до однієї професії; люди, зайняті якоюсь спорідненою працею, діяльністю. Кропивницький, Саксаганський, Садовський, Карпенко-Карий, Заньковецька... всі то як на вибір. Що то утнуть такі сили! (Мирний, V, 1955, 401); Мене не цікавила перевага петербурзьких наукових сил над київськими (Сам., II, 1958, 390); До участі в картині були залучені кращі місцеві режисерські і акторські сили (Укр. кіномист., I, 1959, 29).

Живá сіла див. живій; Продуктивні сіли див. продуктивний; Робóча сіла: а) праця, енергія, спрямовані на створення, виробництво чого-небудь. Робітники, шукаючи заробітку, змушені пропонувати свою.. робочу силу капіталістам (Нова іст., 1956, 20); б) робітники. Відносини земельні, відносини, що виникають з на-

ймання робочої сили, та відносини родинні регулюються особливими кодексами (Цив. кодекс УРСР, 1950, 5); Тяглова сіла — худоба, яка використовується для перевезення чого-небудь, оранки і т. ін. Для успішного ведення господарства необхідно використовувати й живу тяглову силу (Соц. твар., 3, 1956, 16); Сивоусі дядьки скаржились, що нема реманенту, мало тягової сили — лишилось-бо після фрица кілька конячин (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 137).

11. *перев. мн.* Частина суспільства або суспільна група, що характеризується певними ознаками або спрямованістю у своїй діяльності, своїх намірах. Нікчемні темних сил надії, Що мріють дух наш зупинить (Пісні та романси..., II, 1956, 231); Ей ви, чорні світу сили, чи ви в розумі-умі? (Тич., Комунізму далі..., 1961, 29); Для досягнення перемоги над царизмом необхідно було згуртувати різні революційні і прогресивні сили (Ком. Укр., 12, 1968, 47); Сили миру в усьому світі ростуть і безупинно ростимуть (Рад. Укр., 3.IX 1950, 4).

12. *тільки одн., розм.* Велика кількість, безліч, дуже багато. Що робити? Головка бідна! Позичать? Та хто таку позичить силу? Пішов я, брате, зароблять (Шевч., I, 1951, 397); Сила роботи у мене перед земським зібранням (Коцюб., III, 1956, 234); Для фортепіано М. В. Лисенко видав силу п'єс, переважно на теми з українських пісень (Крим., Вибр., 1965, 433); Сила книжок на полицях і на щитах, виставлених для огляду, викликала в нього цікавість і жаждою знання (Коцюба, Нові береги, 1959, 163); На галявинах купчилися липи, обіцяючи бджолам силу пахучого цвіту (Мур., Бук. повість, 1959, 28); // у знач. присудк. сл. Не любила я жодного, хоч їх була сила (Чуб., V, 1874, 406); Народу сила, ледве прoderешся (Стор., I, 1957, 110); Все чудові будинки [у місті] в різних стилях, сила на них орнаментики і скульптури (Л. Укр., V, 1956, 40).

◇ *Бий (побій, побіла б) тебе (його, її і т. ін.) сіла бджа див. бити, побити; Від (од) сіли — щонайбільше. Менш їх [козаків] було зараз: од сили з півсотні (Головка, II, 1957, 360); Збіряться (зібратися) з сілами (з сілою, на сілі): а) нагромаджувати в собі сили; відпочиваючи, відновлювати свої сили. Все стихло, причаїлось, наче збиралось із силами (Коцюб., I, 1955, 316); Між бовм біля підніжжя [висоти] і бовм на вершині проходить, як правило, певний час. Це дав змогу противникові опам'ятатись і зібратися з силами (Гончар, III, 1959, 111); Вона зібралась на силі і з легким стогоном болу підвелась (Л. Укр., III, 1952, 705); б) переборюючи, перемагаючи в собі страх, боязкість, непевність і т. ін., зважуватися на що-небудь. Зібралась [Оксана] з силою та й давай матері брехати, буцімто Домахи не застала (Кв.-Осн., II, 1956, 439); [1 - й б р а т:] Переможеш, Змій поляже. Зважся, з силою зберись І на Гада! (Олесь, Вибр., 1958, 465); Марія.. зібралась з силою, ввійшла в хату і, немінна, лягла біля сина (Чорн., Пісні..., 1958, 33); Вдвох зібралися на силі, Кинули Івана в хвилі (Перв., Казка..., 1958, 16); З великою сілою — докладаючи багато зусиль, долаючи перешкоди. Скотина третій день не напована: глибоко водопій занесено, та й сама скотина у тяжкій неволі; з великою силою до неї можна було добратися, щоб укинути оберемок соломи... (Мирний, III, 1954, 10); З нами хрєсна сіла див. хрєсний; Знати (тямити) сілу (з част. не — сіли) в'чому — добре розумітися на чомусь, бути знавцем чогось. Денисові і нужди мало, ще як що, то й приважує [товар] на руці, мов силу в ньому зна (Кв.-Осн., II, 1956, 403); — Мовчи, бабо! — сказав Кирило Тур. — Ваш брат у сьому не тямить сили (П. Куліш, Вибр., 1969, 131); На превелику сілу — те саме, що На велику сілу (див. великий). Прийшла до неї бабуся, така старенька, ..що на превелику силу*

дибле (Кв.-Осн., II, 1956, 195); Свирид на превелику силу витяг з води Луку (Коцюб., I, 1955, 146); Тільки три дні тому на превелику силу дістали «язика» (Гончар, III, 1959, 18); Недобра сіла див. недобрый; Не його (її, наша і т. ін.) сіла — хто-небудь не має переваги в чомусь. Явдоха приступила з качалкою до Гната, але Гнат глянув на неї так грізно, що стара побачила, що не її сила (Коцюб., I, 1955, 55); Хто ж виймав шаблю да горнеться до гетьманського боку, а хто, ніби з ляку, тиснеться назад, кричучи: — Не наша сила, не наша сила! До табору! Втікаймо до табору! (П. Куліш, Вибр., 1969, 168); Нечіста сіла див. нечистий; Своїми (власними) сілами — без чиеї-небудь допомоги, самотійно. — Він, бач, дума, — усміхаючись, мовив Шестірний, — що громада сама своїми силами виб'ється в люди? (Мирний, I, 1954, 340); За час війни впевнився [Піппо] в тому, що ніхто не порятує тебе, якщо ти сам не врятуєшся власними силами (Загреб., Європа. Захід, 1961, 281); Узяти (схопити) під (попід) сілу (сіли) кого: а) взяти попід пахви кого-небудь. Ой, узяти Парасуню попід обі [обидві] сили (Сл. Гр.); Максим хоче схопити його під силу, але пес, повискуючи від задоволення, відскакує (Стельмах, I, 1962, 218); б) виявитися сильнішим від когось. Ленін всіх деспотів взяв попід сили й разом з народом назавжди звалив (Тич., Зростай..., 1960, 9); У сілу вбіряться див. вбіряться¹.

СИЛАБІЗМ, у, ч. Віршування, в основу якого покладено однакову кількість складів у віршових рядках.

СИЛАБІКА, и, ж. Те саме, що силабізм. Сучасні поети стараються.. по змозі точно віддавати Шевченкову ритміку, отже, в так званій силабічній частині його спадщини — силабіку (Рильський, IX, 1962, 25).

СИЛАБІЧНИЙ, а, е. Який ґрунтується на дотриманні однакової кількості складів у віршовому рядку незалежно від розміщення в ньому наголосів. Значна частина поетичної спадщини Шевченка написана силабічними, в усякому разі не силабо-тонічними в уживаному розумінні слова розмірами (Рильський, IX, 1962, 112); Основою в ритмічній устрої руських народних пісень є силабічний склад, опертий на числення складів у віршах і піввіршах (Муз. праці, 1970, 20).

СИЛАБОТОНІЗМ, у, ч. Віршування, у якому побудова вірша визначається кількістю складів і розташуванням наголосів. Вірші інтермедії [до драми Якуба Гаватовича] силабічні, але з сильним струменем силаботонізму (Рад. літ-во, 3, 1962, 75).

СИЛАБО-ТОНІЧНИЙ, а, е. Який ґрунтується на дотриманні певної кількості складів у віршовому рядку та на відповідному розташуванні наголосів. У польській мові з її постійним наголосом дуже важко, взагалі кажучи, дати послідовну передачу російського, українського чи білоруського силабо-тонічного вірша (Рильський, IX, 1962, 75); Новаторським в українській літературі був силабо-тонічний вірш Котляревського, десятирядкова строфа, з правильним чергуванням рим (Літ. Укр., 12.IX 1969, 2).

СИЛАК, а, ч., розм. Те саме, що сил'ач. Лише згадував [дід], що був колись силак, що дванадцять пудів на пароплав виносив (Мик., II, 1957, 315).

СИЛАН див. сил'ани.

СИЛ'АНИ, ів, мн. (одн. сил'ан, у, ч.). Дуже отруйні сполуки кремнію з воднем, що на повітрі самозаймаються або вибухають. Сил'ани аналогічні вуглеводням, але відрізняються від них нестійкістю (Заг. хімія, 1955, 444).

СИЛ'АНЬ, я, ч., розм. Те саме, що сил'ач. Петро, найдебеліший у бригаді сил'ань, був сьогодні в новій, жовтій, як соняшниковий цвіт, брезентовій куртці (Хор., Місто..., 1962, 11).

СИЛА-СИЛЕННА, присл. Дуже багато. З молитвами на устах пророблював [дяк] силу-силенну різних комерційних справ (Кач., II, 1958, 23); Сила-силенна води, чистої, свіжої, солодкої, плине і плине кудись до моря (Гончар, Таврія, 1952, 59).

СИЛАЧ, а, ч. Людина великої фізичної сили. Не б'ється [Турн], бач, а мов жартує, Бо був вертлявий і силач (Котл., I, 1952, 255); [С т а с ь:] А як ви гадаєте, багато знайдеться силачів, щоб оту віршовку порвали? (Вас., III, 1960, 395); Силач Терешко Кнур здобув сокиру й обценьки і збивав із звільнених невільників кайдани (Тулуб, Людолови, II, 1957, 120); Мідна снарядна гільза сплющена, зігнута вдвоє, наче побувала в руках у якогось силача (Гончар, Тронка, 1963, 327); *Образно. Чи бачиш — в лісів виднокругу Сталеві ідуть силачі, Могутньої Волги потугу На плечах в Москву несучи? (Бажан, Роки, 1957, 264).

◇ **Силач** [який] знайшовся — уживається, щоб показати іронічне або зневажливе ставлення до того, хто хвастає своєю силою. — Я його [бугая].. удержу. — Штани свої краще держи! Силач який знайшовся (Тют., Вир, 1964, 114); — Я, тату, можу вам оцього прутика вузлом зав'язати... — Ну-ну, — посміхається Мирон, — силач знайшовся (Зар., На.. світі, 1967, 116).

СИЛАЧКА, и, ж., розм. Жін. до силач. Жінки-силачки не таке вже й рідкісне явище (Веч. Київ, 11.XI 1969, 4).

СИЛЕННИЙ, а, е, розм. Дуже сильний (у 1—5, 10 знач.). Був собі Лев — король силенний, Такого не було ніде (Гл., Байки.., 1959, 182); У бійців плечі дужі, силенні (Бичко, Вогнище, 1959, 81); Коли над нивою моєю.. дощ силенний упаде, Радію я (Манж., Тв., 1955, 39); — А справді! Яка то була силенна любов у велетнів (Н.-Лев., IV, 1956, 260); — Ну, той же артист! Що ви хочете — бачище силенне (Головко, II, 1957, 46); — Набралася річка такої силенної сили, що жодна скеля перед нею не встоїть (Мур., Бук. повість, 1959, 122).

СИЛЕННО, розм. Присл. до силенний. Склепив очі юнак.. Та силенно, силенно зітхав (Манж., Тв., 1955, 82).

СИЛЕЧА, і, ж., рідко. Збільш. до сіла 12. Силеча років (Сл. Гр.).

СИЛЕЧКА, и, ж. Пестл. до сіла 1, 12. Наїде їх силечка (Вовчок, I, 1955, 112).

СИЛИЩА, і, ж. Збільш. до сіла 1, 12. [Ю р к о:] Ах ти, Антею мій, Антею! І як воно міститься в тобі? [М и к и т а:] Що? [Ю р к о:] Така силища і така неміч! (Мам., Тв., 1962, 200); — Розгулявся наш старий [Дніпро]! Свою силищу таки показав (Коцюба, Нові береги, 1959, 376); Видати, хоч і вояки, а отаку силищу народу побачивши, та й трохи того... (Головко, II, 1957, 348).

СИЛІКАГЕЛЬ, ю, ч., хім. Водний кремнезем, який характеризується значною поруватістю і тому є добрим поглиначем газів, пари та розчинених речовин. Як адсорбенти особливо широко застосовують силікагель (пористий кремнезем) і особливо оброблене (активоване) вугілля (Наука.., 10, 1957, 12).

СИЛІКАЛЬЦИТ, у, ч. Штучно створений будівельний матеріал великої міцності. Силікальцит — штучний камінь, різновид силікатного бетону, створений групою естонських спеціалістів (Наука.., 2, 1963, 34).

СИЛІКАЛЬЦИТНИЙ, а, е. Прикм. до силікальцит; // Вигот. з силікальциту. Застосування великорозмірних силікальцитних матеріалів дозволяє прискорити строки будівництва і знизити його собівартість (Ком. Укр., 3, 1961, 96).

СИЛІКАТ див. силікати.

СИЛІКАТИ, ів, мн. (одн. силікат, у, ч.). 1. Мінерали синтетичні хімічні сполуки, що за складом є солями

кремнієвих кислот. Силікати, абосолі кремнієвих кислот, у будові Землі відіграють велику роль. Вони становлять більшу частину гірських порід (Курс заг. геол., 1947, 56); З усіх силікатів (солей кремнієвої кислоти) розчинні тільки силікати натрію і калію (Цікава хімія, 1954, 111).

2. Загальна назва виробів із таких мінералів або їх сполук (скло, фарфор, цемент, цегла і т. ін.).

СИЛІКАТИЗАЦІЯ, і, ж. Уведення в ґрунт силікатних розчинів для надання йому міцності й водонепроникності.

СИЛІКАТНИЙ, а, е. Прикм. до силікати. За сучасними уявленнями, голова звичайної комети має діаметр до 100 кілометрів і складається з силікатних частинок, включень нікелістого заліза, аміаку, водню і метану в замороженому вигляді (Наука.., 3, 1962, 53); // Вигот. із силікатів. Пісок, крейда, глина, відходи металургійної та енергетичної промисловості — от і все, що потрібне для одержання силікатного бетону (Наука.., 1, 1963, 55); Силікатний бетон — міцний і стійкий, практично не стирається, не боїться атмосферних впливів (Веч. Київ, 10.I 1967, 2); Силікатна цегла; Силікатні фарби; // Який містить у собі силікати. Метаморфічні породи поділяють за хімічним складом на дві групи: а) силікатні та б) несилікатні породи (Курс заг. геол., 1947, 246); Особливе значення мають рідинні продукти вулканічних вивержень.. Це силікатний розплав гірських порід, близький своїм складом до гранітів і базальтів (Про вулкани.., 1955, 6); // Який виготовляв матеріали, виробив з силікатів. Силікатний завод.

△ **Силікатні бактерії** — бактерії, що руйнують багаті на калій речовини, які містяться в ґрунті і необхідні для рослин. Складні мінеральні сполуки фосфору і калію в ґрунті можуть руйнуватися силікатними бактеріями (Наука.., 3, 1957, 3); Останнім часом силікатні бактерії широко випробовуються в колгоспах, радгоспах і в науково-дослідних установах як бактеріальне добриво (Мікр. ж., XXII, 2, 1960, 58).

СИЛІКАТНИК, а, ч., розм. 1. Учений, фахівець, що займається силікатами.

2. Робітник силікатної промисловості.

СИЛІКАТНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до силікатник.

СИЛІКАТОВИЙ, а, е. Стос. до силікатів; // Який складається з силікатів. Силікатові маси.

СИЛІКАТУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. силікувати.

СИЛІКАТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Обробляти що-небудь силікатами для надання міцності. Силікувати бетон.

СИЛІКАТУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до силікувати.

СИЛІКОЗ, у, ч. Хронічне легеневе захворювання гірників, що виникає при тривалому вдиханні кремнієвого пилу. Сильне запылення гірничих виробок у залізрудних шахтах може викликати захворювання людей силікозом (Розв. науки в УРСР.., 1957, 420); Пісок як матеріал для виготовлення ливарних форм поступить місцем металу, кераміці, отже, й зникнуть такі захворювання, як силікоз (Знання.., 2, 1969, 9).

СИЛІКОН див. силікони.

СИЛІКОНИ, ів, мн. (одн. силікон, у, ч.). Синтетичні хімічні сполуки, в молекулах яких вуглець безпосередньо зв'язаний з кремнієм; вони надають гідрофобності тканинам, будівельним матеріалам і т. ін. До складу мастики входить силікон, а тому плівка, що покриває паркет, відштовхує воду (Знання.., 4, 1966, 11); Силікони можна застосовувати і для виробництва нових видів будівельних і силікатних матеріалів (Роб. газ., 2.II 1964, 2).

СИЛІКОНОВИЙ, а, е. Прикм. до силікони; // Який добувається з силіконів. *Питання про силіконові масла, про барвники та інше далеко не другорядні* (Роб. газ., 17.І 1964, 2).

СИЛІМАНІТ, у, ч. Мінерал класу силікатів, з якого отримують вогнетривкі й кислотривкі матеріали.

СИЛІМАНІТОВИЙ, а, е. Прикм. до силіманіт. *Великі перспективи використання в народному господарстві мають силіманітові сланці* (Рад. Укр., 11.І 1962, 3).

СИЛІЦИД див. силіциди.

СИЛІЦИДИ, ів, мн. (одн. силіцид, у, ч.). Хімічні сполуки кремнію з металами, які характеризуються високою температурою плавлення, великою твердістю й густотою. *При високій температурі кремній сполучається з багатьма металами, утворюючи так звані силіциди* (Заг. хімія, 1955, 443).

СИЛІЦІЄВИЙ, а, е. Прикм. до силіцій.

СИЛІЦІЙ, ю, ч. Латинська назва хімічного елемента кремнію.

СИЛІЦІЮВАННЯ, я, с. Насичення поверхні металу кремнієм (силіцієм) для надання йому більшої стійкості проти корозії, зношування і т. ін.

СИЛКА, и, ж. Пестл. до сіла 1. *Ой дав мене батько та з багатого дому, Виробила силку, та не знаю за кого?* (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 41); *Ухопив Марусяк Андрія, здавив полонинською силкою коханою і, піднявши догори, вдарив об землю* (Хотк., ІІ, 1966, 199).

◇ **Узяти (схопити) під (побід) сілку (сілки) кого** — те саме, що **Узяти (схопити) під (побід) сілу (сіли)** (див. сіла).

СИЛКОМ, присл., розм. Силоміць, насильно. [П а н а с:] *А ти чого причепився до дівчини і силком тягнеш її, розбишака?* (К.-Карий, І, 1960, 226); *Палагна була фудульна, її силком не візьмеш* (Коцюб., ІІ, 1955, 339).

СИЛКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. силкуватися. *Христя.. почала її утішати.. Даремне силкування!* (Мирний, ІІІ, 1954, 226); *Бряжчав десь порожній самовар і чувся короткий свист од силкування роздмхати жар* (Коцюб., ІІ, 1955, 435); // *перев. мн. Зусилля (найчастіше даремні) досягти чого-небудь. Життя показує цілковиту неспроможність силкувань імперіалізму США одобути соїтове панування* (Програма КПРС, 1961, 27).

СИЛКУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. *перев. з інфін.* Намагатися робити що-небудь; докладати зусиль для досягнення чогось. *Хазяйка, безпосередньо чула людина, й не силкувалася ховати свого враження* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 46); *Він силкувався не потопати, держатися на поверсі, та не міг: він не вмів плавати* (Гр., І, 1963, 353); *Скільки в той вечір ворог не силкувався, всі його атаки були даремні* (Кач., Вибр., 1953, 412); *Він стогнав, виривав свої руки з цупких Романових рук і все силкувався відштовхнутися* (Ткач, Арена, 1960, 20); *Ярема силкувався пригадати, де він, чому тут опинився* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 426); *Довго не міг він, хоч як силкувався, і слова сказати* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 179).

2. *розм.* Натужуватися, напружуючи м'язи. *Вона не здужа йти, старі не здужають її вести... тягнуться, силкуються, спотикаються...* (Кв.-Осн., ІІ, 1956, 81); *Вже як не силкувався [Лев], Як не ревів, Як не вертів, А все-таки не вивертівсь* (Гл., Вибр., 1951, 26); *Довго силкувались, поки Христю одірвали від труни* (Мирний, ІІІ, 1955, 138); *Парубки одразу стовпились над дядьковим мішком, стали пробувати силу: ану, хто підніме? Силкується один, другий... Не підійме!* (Гончар, ІІ, 1959, 14); // *Робити що-небудь повільно й довго, долаючи якісь перешкоди; возитися, вовтузитися.* [С е с т р а М а р х в а:] *Далі ключ не йде! Силкуюсь, силкуюсь, а він став та й не подається* (Мир-

ний, V, 1955, 108); *Позастрававши з гарматами та патронними повозками, силкуються [люди] біля них, витягують з трясавин коней* (Гончар, ІІ, 1959, 428); *На горі кум Гриць все ще силкувався з своїм возом* (Чорн., Потік..., 1956, 240).

СИЛОВИЙ, а, е, спец. 1. Який виробляє або передає енергію для виконання відповідних робіт. *Слід подбати про забезпечення сільських електростанцій більш потужними трансформаторами і силовими підстанціями* (Рад. Укр., 26.VIII 1961, 3); *Вже скільки місяців вони розбирають завали, хочуть налагодити силове господарство, щоб хоч який-такий ремонт можна було провадити* (Ю. Янов., І, 1954, 172); *Силова установка; Силовий кабель; // Який перетворює яку-небудь енергію. Для живлення установки електрозварювання струмом потрібний пункт живлення із зварювальним трансформатором, силовим контактором [електромагнітний апарат]* (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 89); *Цієї ж ночі в машинному залі в люк починали спускати перший силовий трансформатор* (Баш, Вибр., 1948, 198).

2. Який використовується для одержання якої-небудь енергії або виконання якоїсь роботи. *Силовий газ; Силовий електромагніт.*

3. *техн.* Який здійснюється при збільшеній швидкості подачі різального інструмента. *Силове різання; Силове фрезерування.*

4. *спорт.* Який пов'язується із застосуванням значної фізичної сили. *Силові вправи з вагою відомі з давніх часів* (Знання., 2, 1967, 20); *На думку більшості тренерів, найдефіцитніше ампула баскетболу — ампула центрового, найголовніший недолік центрових — небажання вести силову боротьбу* (Рад. Укр., 24.VI 1967, 4).

5. *фіз.* Який пов'язується з виявом магнітних, електричних та інших сил. *Напруженість поля в силовую характеристикою поля* (Курс фізики, ІІІ, 1956, 16); *Силове поле; Силові лінії.*

△ **СИЛОВИЙ НАГОЛОС** див. наголос.

СИЛОГІЗМ, у, ч., лог. Умовивід, у якому з двох суджень-засновків одержують зумовлене ними третє судження — висновок. *Силогізм, або дедуктивний умовивід, — це такий умовивід, в якому з двох даних суджень виводиться третє судження, причому одне з двох даних суджень неодмінно загальне* (Логіка, 1953, 92); *Дашкович підвів голову, почувши такий надзвичайний рогатий силогізм, якого навіть не вигадала давня Греція* (Н.-Лев., І, 1956, 399).

СИЛОГІСТИКА, и, ж. 1. Учення про силогізми в формальній логіці. *На шляху від силогістики Арістотеля до сучасних логічних теорій не раз висувалась ідея побудови універсального логіко-математичного методу розв'язання наукових проблем* (Рад. літ-во, 4, 1969, 7).

2. *перен., книжн.* Безпредметні загальні міркування, безплідне розумування.

СИЛОГІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до силогізму і силогістики.

СИЛОГІСТИЧНО. Присл. до силогістичний.

СИЛОГІЧНИЙ, а, е. Те саме, що силогістичний; // Який ґрунтується на силогізмі. *Силогічне міркування.*

СИЛОМІР, а, ч. Прилад для вимірювання величини сили; динамометр. *Ріпак побачив під огорожею купку людей, почув, як гупали удари по силоміру, і попрямував туди* (Хор., Місто., 1962, 85).

СИЛОМІРНИЙ, а, е. Прикм. до силомір.

СИЛОМІТТЯ, я, с., діал. Насильство. *Було б кому заступити дочку від силоміття* (Сл. Гр.).

СИЛОМІЦЦЮ див. силоміць.

СИЛОМІЦЬ, рідше **СИЛОМІЦЦЮ**, присл., розм.

Проти волі, насильно. Вона вхопилася руками за стіл, мов боялася, що її тягтимуть кудись силоміць (Гр., Без хліба, 1958, 31); Дівчатками були ще — Змій одружився з нами силоміцю (Крим., Вибр., 1965, 180); І хотіла б устати [Настя], та якась ласкава потайна рука силоміць очі закривав, надавлює чимсь (Вас., I, 1959, 221); Багато людей було тієї думки, що опікуни Ладика силоміць випхнули Олену за богослова Річинського (Вільде, Сестри., 1958, 3); *Образно. — Сонце так гарно присушило, і з землі силоміць зелені витягав (Коб., III, 1956, 526); // Із зусиллям, примушуючи себе. Нартал проривається коротким риданням, але зараз гамує його в собі силоміць (Л. Укр., II, 1951, 432); Довго ламає свою круту вперту натуру. Печувалося, що й зараз говорить він силоміць, вимучує з себе слова (Минко, Вибр., 1952, 98); Хліб не має ніякого смаку, а я його розжовую і ковтаю силоміць (Збан., Єдина, 1959, 80).

БРАТИ (ВЗЯТИ) СИЛОМІЦЬ — діяти насильно, ні на кого не зважаючи. — Давай-бо [гроші] по волі, а то візьмемо силоміць, — грозять вони [розбійники] йому (Вовчок, I, 1955, 359); — Я тебе силоміць не брав до себе, ти сам причепився (Ков., Світ., 1960, 17).

СИЛОН, у, ч. Вид штучного волокна, а також тканина з такого волокна. Капрон, лавсан, поліетилен... В довгому ряді цих чудових хімічних матеріалів з'явився новий — силон, створений американським ученим Чолтером Роббом (Хлібороб Укр., 1, 1965, 47).

СИЛОНОВИЙ, а, е. Прикм. до силон; // Зробл. з силону. Силонові панчохи.

СИЛОНЬКА, и, ж. Пестл. до сіла 1. [Г а н н а:] Ось чого мені тільки й шкода: силоньки моєї! (Кроп., II, 1958, 21); Свою буйну силоньку можна, звісно, випробувати, зовсім не заходячи у фізкультурний зал (Донч., II, 1956, 378).

СИЛОПІХОМ, присл., розм. Те саме, що силоміць. Силопихом заміж витурили (Сл. Гр.).

СИЛОС, у, ч. Соковитий корм для худоби, який отримують заквашуванням подрібнених кормових рослин у спеціальних спорудах (траншеях, ямах і т. ін.). Зелена маса, солома та полова дають грубі корми, сіно та силос (Зерн. боб. культ., 1956, 5); Вся душа його в господарстві, про що б не йшла мова, а на думці в нього — силос, механізми, скати, корма... (Гончар, Тронка, 1963, 84).

СИЛОСНИЙ, а, е. Прикм. до сілос; // Який є силосом. Кукурудза в основною кормовою культурою, яка дає зелений корм, силосну масу і фуражне зерно (Колг. Укр., 2, 1958, 17); Силосний корм; // Який використовується для приготування силосу. Знаючи ціну кукурудзі, як важливі.. силосній культурі, наші колгоспники ставлять собі завдання значно підвищити її врожайність (Колг. село, 19.I 1955, 3); // Який готує з кормових рослин масу на силос. На закладанні силосу щодня вайняті силосний комбайн, три силосорізки, кілька автомашин (Рад. Укр., 21.IX 1956, 2); // Признач. для зберігання силосу, пов'язаний з його зберіганням. Силосна башта; Силосна споруда; Силосна траншея; Силосна яма.

СИЛОСО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сілос, напр.: с и л о с о н а в а н т а ж у в а ч, с и л о с о н а п о в н ю в а ч, с и л о с о т р а м б у в а л ь н и к і т. ін.

СИЛОСОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до силосувати. При годівлі і відгодівлі свиней кукурудзу використовують у вигляді зерна, качанів, силосованих у молочно-восковій стиглості, кукурудзяного силосу з усієї рослини, а також зеленої маси (Колг. Укр., 1, 1958, 25); // у знач. прикм. Силосовані корми можна заготовляти в значних кількостях і використовувати в будь-яку пору року (Свинар., 1956, 154).

СИЛОСОЗБИРАЛЬНИЙ, а, е. Який служить для збирання, транспортування, обробки рослин; признач. для силосування. За бригадою закріпили силосозбиральні комбайни, автомашини й трактори для стягування сіток і трамбування силосної маси (Хлібороб Укр., 10, 1964, 22).

СИЛОСОРІЗАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для подрібнення кормових рослин при силосуванні. Силосорізальний комбайн; Силосорізальний барабан.

СИЛОСОРІЗКА, и, ж. Сільськогосподарська машина, признач. для подрібнення кормових рослин при силосуванні і безпосередньому згодовуванні худобі. Зелений корм підвозять з поля, подрібнюють на силосорізках і подають механічно в кормове приміщення ферми (Колг. Укр., 11, 1956, 42); Для механічної обробки кормів.. застосовують дробарки, млини, соломорізки, силосорізки, коренерізки (Довідник сіль. будівельника, 1956, 253).

СИЛОСОРІЗНИЙ, а, е. Те саме, що силосорізальний. Силосорізний барабан забезпечує довжину січки 25—50 міліметрів (Колг. Укр., 9, 1961, 19).

СИЛОСОСХОВИЩЕ, а, с. Місце, споруда для зберігання силосу. Для згодовування силос слід виймати з силососховища за кілька годин до роздачі (Свинар., 1956, 141); За допомогою плівки [поліетиленової] можна зручно, дешево і без втрат споруджувати силососховища (Рад. Укр., 23.III 1963, 2).

СИЛОСУВАЛЬНИК, а, ч. Той, хто силосує корми.

СИЛОСУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до силосувальник.

СИЛОСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. силосувати. Дуже добрі наслідки дає силосування подрібненої сирі або запареної чи вареної картоплі в облицьованих ямах і траншеях (Колг. енци., II, 1956, 483); При силосуванні бобів у фазі молочної стиглості одержують дуже цінний силос, багатий на білок (Зерн. боб. культ., 1956, 182); При силосуванні кукурудзи у фазі викидання волоті вологість силосної маси буває близько 80 процентів (Хлібороб Укр., 5, 1968, 18); Силосування кормів.

СИЛОСУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Перетворювати на силос. Щоб зберегти соковиті корми, їх силосують в особливих баштах або в траншеях (Зоол., 1957, 176); Можна і слід силосувати стебла кукурудзи, зібраної на зерно, гичку цукрових буряків, картоплиння, головки соняшника, плоди баштанних культур, листя капусти, отаву тощо (Колг. Укр., 9, 1958, 26).

СИЛОСУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Бути придатним для силосування; піддаватися силосуванню. Силосується картоплиння важко (Колг. Укр., 9, 1958, 26); Кормовий люпин містить багато цукристих речовин і тому добре силосується (Колг. село, 14.I 1955, 4).

2. Пас. до силосувати.

СИЛОЧКА, и, ж. Пестл. до сіла 1. Хотілося боротись — щоб почути силочку (Хотк., Довбуш, 1965, 371).

СИЛОЮ, присл. Насильно, проти чийсь волі; силоміць. — Не підеш доброхот — силою поведемо: так звелено (Вовчок, I, 1955, 43); О. Мойсей силою взяв пляшку і миттю випив другу чарку (Н.-Лев., I, 1956, 119); Уперся [Тягнирядно], як віл, і мусили вести його до підводи силою (Головко, II, 1957, 185).

СИЛУВАНИЙ, а, е. 1. Який здійснюється всупереч чийм-небудь бажанням, чийсь волі, за примусом. — А тож! Казав, що ця праця незабаром повинна бути обов'язкова, силувана для всіх, хто вчився в школі, неначе якась повинність або панщина (Н.-Лев., IV, 1956, 265); Не раз дівчина волила смерть собі заподіяти, ніж по силуванім шлюбі жити з немилим їй чоловіком (Фр., XVI, 1955, 56); — Без любові я не хочу женитися, і не потребу. А силуваної любові.. я не хочу (Коб., III, 1956, 112); // Здійснюваний через силу. Вона посміха-

лася, але посмішка була силувана (Грим., Подобиці..., 1956, 58); Він відчував в її силуваних рухах та напруженій метушні по хаті непереможну втому (Досв., Гюлле, 1961, 100).

2. Позбавлений природності, простоти; удаваний, штучний. Образ видається нам силуваним, поет хапає інгредієнції [складові частини] з абстракційного світу (Фр., XVI, 1955, 274); Така повага була їй зовсім до лица, вона виходила в неї зовсім природна, не силувана (Март., Тв., 1954, 443); // Напружений, натягнутий. Якесь холодна, силувана атмосфера залягла в салоні (Фр., VI, 1951, 388).

СИЛУВАНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до силуваний. Трималася [Меланія] вимушено, силувано й незграбно, і з часом ця силуваність не тільки не зменшувалась, а, навпаки, ще більше впадала йому в вічі (Гончар, I, 1954, 497).

СИЛУВАННЯ, я, с. Дія за знач. силувати. Не пив без силування, ані їв I так ослаб і весь позеленів, Що вже додолю, наче труп, хилився (Фр., XIII, 1954, 284); Сам [розвідник] не дуже помітного зросту, а от по комплекції був такий, що, видно, міг без особливих силувань справитися з трьома довготелесими фріцами (Логв., Давні рани, 1961, 95).

СИЛУВАНО. Присл. до силуваний.. На власні очі бачить [Матвій], як люди силувано, проти власної волі, ріжуть себе (Ірчан, II, 1958, 316); Артем, щоб приховати хвилювання від зустрічі з нею, силувано усміхнувся і спробував звести мову на жарт (Головко, II, 1957, 443); — Панове, — промовив він силувано доброзичливим тоном (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 72); До розмови дівчина приставала лише в силу необхідності, більше відповідаючи на якісь запитання, та й то силувано й односкладово (Коз., Листи..., 1967, 101); Перша зустріч пройшла якось неприродно, силувано (Гур., Друзі..., 1959, 177).

СИЛУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і без додатка, з інфін., із спол. щ о б. Спонукаючи силою, змушувати когось виконувати, робити що-небудь. [С о ф і я:] Коли не хочете віддати за Дмитра, не силуйте ж і за Карпа (Кроп., IV, 1959, 239); [Г а л я:] Мати сердяться, щодня силують, щоб ішла за противного, осоружного старшину (К.-Карий, I, 1960, 76); Поглядає [Палажка] на вулицю, і рада ж то, раденька, що її ніхто не силує до роботи (Стор., I, 1957, 27); — Ніхто вас не силував бігати, висолопивши язика... (Гончар, III, 1959, 302); // Робити над собою зусилля. Дуже видко було, що вона силувала себе, щоб і по господарству старатися, або робити що (Кв.-Осн., II, 1956, 358); Їй шматок не йшов у горло, та силувала себе їсти (Гр., II, 1963, 287); Він напружено здавлював повіки, але скільки не силував себе заснути, — не міг (Епик, Тв., 1958, 390); // Виявлятися причиною, що змушує кого-небудь робити щось. Гаряче кохання силувало її йняти віри цьому, силкувалось піддурити думку й розсудливість (Н.-Лев., IV, 1956, 134); Від часу до часу силує її щось підняти голову з-над зошита або книжки (Коб., За ситуаціями, 1914, 23); // розм. Настійно припрошуючи, частувати. Аж стогне Клим: — немає сили, Я намовлю досхочу... Не силуй, братику, бо утечу! (Гл., Вибр., 1951, 156).

СИЛУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., з інфін. Те саме, що силкуватися 1. Вона силувалась усміхнутися (Март., Тв., 1954, 348); Я силувався пригадати собі, де я і що зо мною, але дармо (Фр., IV, 1950, 474); Гронович силується втекти з цієї кумпанії. Його не пускають (Крим., Вибр., 1965, 311); Вона довго дивилася на Олену, силувалася щось сказати (Тют., Вир, 1964, 428).

СИЛУЕТ, у, ч. 1. Однобарвне контурне зображення кого-, чого-небудь, намальоване на однотонному фоні або вирізане, вишите і т. ін. Із звичною точністю почав

він накреслювати контури юрт, силуети людей між ними, коня (Тулуб, В степу..., 1964, 176); Композиція вишивки — це творчо обдумане сполучення різних елементів узору, єдине щодо змісту, колірної гами, характеру ліній, силуетів, форм, кольорових плям (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 72).

2. Контури, обриси кого-, чого-небудь, що помітні або видніються віддалік, в темряві, в тумані і т. ін. Сіло сонце, і на золоті неба, як на тлі візантійського образу, зачорніли силуети тополь та дахів (Коцюб., II, 1955, 209); Вирізується з метелиці невиразний силует саней (Вас., Вибр., 1954, 45); Силуети київських гір то впливали, то ховалися за сіткою весняного дощу (Ю. Янов., II, 1954, 90); Ледве вгледів Булгаков у сивій темряві ранку ворухливі силуети (Ле, Опов. та нариси, 1950, 356); Таємничим привидом здіймався над кригою силует пароплава (Трубл., Лахтак, 1953, 66); * У порівн. Здавалось, що літаки ідуть зовсім беззвучно, нікими силуетами, виключивши всі свої мотори (Гончар, III, 1959, 415); // Не досить глибоко й детально зображений персонаж, герой літературного твору. Як прикро, коли ще й зараз замість мислячих, щедро обдарованих натур повістяр пропонує читачеві лише силует людини, дрібнуватої, посередньої, безкрилої (Літ. газ., 12.I 1962, 2).

3. архт., мист. Характерні, виразні з художнього погляду обриси, зовнішні контури будови, споруди, предмета, що сприймаються на відстані. Через високий верх над західним зрубом загальний силует лемківської церкви різко відрізняється від силуету українських церков (Дерев. зодч. Укр., 1949, 48); Здіймався легкий і прозорий силует чудового творіння Растреллі — Андріївської церкви (Кучер, Дорога..., 1958, 36); Від силуету китайського [павільйону], від крилато вигнутих його дахів віє і сивою давниною і безжурною молодістю (Вол., Дні..., 1958, 29).

4. заст. Невеликий літературний твір, присвячений якомусь окремому питанню. Під впливом живопису з'являються і такі жанри в прозі початку ХХ ст., як «акварель», «нарис», «етюд», «малюнок», «панорама», «силует» тощо (Рад. літ-во, 7, 1965, 23); З початку нашого віку інтенсивно продукується етюд (інші назви «образок», «шкіц», «силует», «новелетка») (Літ. Укр., 17.XII 1968, 3).

СИЛУЕТІК, а, ч. Зменш.-пестл. до силует 1, 2. На ріаззі [площі] ще біліють колони, і, нахилившись над морем, чорні силуетики перерізують лінію неаполітанських вогнів (Коцюб., II, 1955, 406); Темні силуетики хлопців попричіплювались до дощок, де тільки була яка щілинка (Вас., I, 1959, 210).

СИЛУЕТІСТ, а, ч. Художник, фахівець щодо зображення силуетів (у 1 знач.).

СИЛУЕТІСТКА, и, ж. Жін. до силуетіст.

СИЛУЕТІТИСЯ, иться, недок., поет. Виднітися, виділятися силуетом. Я люблю тебе, душевного поета, Той мені Єсенін — синій «сон»... Тихо так тополя силуетиться, І його рядки, як меду сот (Ю. Янов., V, 1959, 78); Мчатся і мчатся... куди?.. невідомо. Може, душа — цей далекий свисток? Прямо — трюмо, й силуетиться в ньому темний юнак і круг шиї — платок (Сос., I, 1957, 304).

СИЛУЕТНИЙ, а, е. 1. Стос. до силуету (у 1, 2 знач.). За Києвом заходило сонце, й місто здавалось силуетним, нереальним, вигаданим (Дмит., Обпалені..., 1962, 97); // Який є силуетом (у 1 знач.). Силуетне зображення.

2. архт., мист. Контурний. Добре розв'язано і оформлення вистави.. з її строгим за колоритом, майже силуетним задником, що переходить у напівоб'ємні деталі першого плану (Мист., 3, 1966, 30).

СИЛУЕТНІСТЬ, ності, ж., архт., мист. Характерні

обриси, зовнішні контури (будови, споруди, скульптури, малюнка і т. ін.).

СИЛУЄТНО. 1. Присл. до силуєтний. *Бував ж так, що людину тягне, настійливо тягне кудись, — ось так і його тягнуло з тої миті, як тільки він побачив із степу це бойове судно, що, мов сама його мрія, силуетно застигло на обрії...* (Гончар, Тронка, 1963, 243).

2. розм. Не досить глибоко й детально; взагалі, в загальних рисах.

СИЛУМІН, у, ч. Сплав алюмінію з кремнієм, що добре протистоїть діянню кислот, стійкий проти корозії й застосовується в машинобудуванні та хімічній промисловості. *На Дніпровському алюмінієвому заводі вперше в країні освоєно промислове виробництво силуміну електротермічним способом* (Матер. XXIV з. Компартії України, 1971, 14).

СИЛУР, у, ч., геол. Третій період палеозойської ери історії розвитку Землі.

СИЛУРІЙСЬКИЙ, а, е, геол. Прикм. до силур. Силурійські відклади.

△ Силурійський період; Силурійська система — те саме, що силур. У силурійський період з'явилися перші представники наземної флори (Наука..., 2, 1964, 44).

СИЛЮЩИЙ, а, е, розм., рідко. Дуже сильний (у 1—5, 10 знач.). Його обличчя, його постать, його поступ казали, що це чоловік силуючий, рішучий (Мирний, III, 1954, 75).

СИЛЯНКА, и, ж., діал. 1. Разок намиста. З жіночих шийних прикрас [у бойків] привертає увагу селянка (драбинка) з різнобарвних скляних намистин (Нар. тв. та етн., 1, 1970, 31).

2. Шнурок, нитка, на які щось нанизують. *Насмішкувато і радісно задзвенів такий тенор, на який, здавалося, пісні самі повинні нанизуватись, немов корали на селянку* (Стельмах, I, 1962, 609).

3. Що-небудь, нанизане на шнурок, нитку.

СИЛЯТИ, яю, яєш, недок., перех., діал. Низати, нанизувати. *Одно, що знала [Парасинка] добре й чинила rado — шила та вишивала білля, селяла гердани* (Коб., II, 1956, 9).

СИЛЬВЕТ, у, ч., заст. Силует (у 1, 2 знач.). *Ген-ген на обрії сильвети диких коней, Намети і вози* (Зеров, Вибр., 1966, 99); *Від надмірного напруження вона [туга] поволі втілювалася в тремтливий сильвет перед очима...* (Кач., II, 1958, 391).

СИЛЬВЕТИК, а, ч., заст. Зменш.-пестл. до сильвет. *Ще вершки скель білили на сонці, а вже тіні од них малювали на морі фіолетові сильветики, шпичасті, як зубці башти* (Коцюб., II, 1955, 295).

СИЛЬВЕТКА, и, ж., заст. Силует (у 1, 2 знач.). *На обрію на одну мить з'являлась в огняних рамах чорна сильветка з тополь, хат і вітряків* (Коцюб., I, 1955, 315).

СИЛЬВІН, у, ч. Прозорий мінерал, зовні подібний до кам'яної солі, гіркий на смак; хлористий калій. *Сильвін.. Колір білий, голубий, жовтувато-червоний. Розчиняється у воді. Зустрічається у вигляді щільних і землистих мас* (Курс заг. геол., 1947, 54).

СИЛЬВІНІТ, у, ч. 1. Рожева або світло-червона осадочна гірська порода хімічного походження, що складається головним чином з кам'яної солі та сильвіну, а також містить домішки ангідриду, глини. Теоретичні праці білоруських геологів допомогли відкрити в республіці.. унікальне родовище сильвініту на десятки мільярдів тонн (Наука..., 11, 1971, 13).

2. Калійне добриво, вигот. з цієї породи. *Найкращими видами калійних добрив на луках є кайніт і сильвініт* (Колг. енци., I, 1956, 529); *На сіяних луках осушених торфових боліт потрібно широко застосовувати кай-*

ніт та сильвініт з розрахунку 3-4 ц туків на гектар (Добрива..., 1956, 270).

СИЛЬВІНІТОВИЙ, а, е. Прикм. до сильвініт. *Сильвінітові відклади; // Який містить сильвініт. Сильвінітова руда.*

СИЛЬНЕ, присл., діал. Сильно. *Стала Чайчиха плакати сильне, і мати плаче* (Вовчок, I, 1955, 221).

СИЛЬНЕНЬКИЙ, а, е, розм. Досить сильний (у 1—10 знач.). *Снігу не було, а мороз сильненький, земля по-прикладу* (Крим., Вибр., 1965, 375).

СИЛЬНЕНЬКО, розм. Присл. до сильненький. *Тяжко зітхнула, сильненько заплакала* (Чуб., III, 1872, 119); *Вийшла [Кармелиха] й подивилася округи, подивилася — начеб усе округи змінилося, так як заплаче сильненько, як заридас!* (Вовчок, I, 1955, 365).

СИЛЬНИЙ, а, е. 1. Який має велику фізичну силу (про людину, тварину); протилежне слабий, слабкий. — *Та, мабуть, же він [лев] і здоровий дуже, сильний?* (Мирний, I, 1949, 171); *Неважаючи на глибоку старість, Захар Беркут був іще сильний і кремезний* (Фр., VI, 1951, 34); *Грицько був хлопець «геройський», як говорили про нього на селі: рослий, сильний, відважний* (Головко, II, 1957, 514); *Образно. *Хоче море човна розламати, Трощить, ломить, піском засипає. Сильне море! Нащо стільки сили?* (Л. Укр., I, 1951, 68); // у знач. ім. сільний, ного, ч. Той, хто має велику фізичну силу. *Сильний зове тебе [ніч] сили впокоїти, Хворий — щоб врази забудь* (Щог., Поезії, 1958, 316); // Який має велику силу або свідчить про неї (про частини організму людини або тварини); міцний. *Еней і сам трусивсь до бою, Щоб сильною своєю рукою Головку Турну одчесать* (Котл., I, 1952, 281); *Погляд Рубіна був сміливий, руки костисті; ноги великі й сильні* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 4); // Добре розвинений; дужий. *Мені видно легке гойдання всіх трьох крилатих хребтів [собак], м'яких, вовнистих і звіряче сильних* (Коцюб., II, 1955, 229); *Тимко.. крадькома обзирає її красиву, сильну, гнучку спину* (Тют., Вир, 1964, 212); // Який здійснюється з великою фізичною силою. *Раптом сильним рухом він кинув кресаню на землю* (Коцюб., II, 1955, 340); *Не можна відмовити самураю в мужності. Сильний і пристрасний був його стрибок* (Довж., I, 1958, 125); *Черниш забирався все вище й вище.. Хапався за нього [виступ] сильною мертвою хваткою* (Гончар, III, 1959, 100); // Який має велику життєву силу, енергію (про рослину, землю і т. ін.). *Суворо-кам'яно стоять [смереки] у великім мовчанню і царственно віють під хмарами сильною зеленню.. вершин* (Хотк., II, 1966, 106).

Сільна стать див. **Сильний**, як (мов, немов і т. ін.) бик — який має дуже велику фізичну силу; дуже міцний фізично. *З Енеєм плив Массик, .. ледащо неробоче, А сильний і товстий, мов бик* (Котл., I, 1952, 251).

2. Який має твердий, стійкий, вольовий характер, який виявляє рішучість, наполегливість у чому-небудь, непохитність духу. — *Твій гніт, моя сільна, моя незламна Галю, ніколи не «мулив» мене* (Л. Укр., III, 1952, 686); *Щастя не дається дурно.. Навіть такі сильні натури, як Франко, відчувають це* (Коцюб., III, 1956, 40); — *Для революційної боротьби потрібні сильні люди, а не такі... що при першому.. випробуванні...* (Головко, II, 1957, 586); // у знач. ім. сільний, ного, ч.; сільна, ної, ж. Людина з твердим, стійким, вольовим характером. *Хто придивлявся до життя, той не раз бачив, як сягають вершин сильні і як збиваються на манівці слабодухи* (Мист., 3, 1962, 3); // Який відзначається наполегливістю, рішучістю, непохитністю. *Головними рисами сильного характеру є висока ідейна переконаність, незламна воля* (Знання..., 7, 1967, 31).

Сильний духом — який виявляє наполегливість, рішучість у чому-небудь, непохитність духу. — *Ти думаєш, що ми не можемо підняти якір свого корабля й поставити паруси? Що ми не сильні духом і ділами..?* (Ю. Янов., II, 1958, 96).

3. Який має владу, великий вплив, авторитет; могутній, міцний. — *Еней збудує сильне царство і заведе своє там панство* (Котл., I, 1952, 70); *В Єгипті в давнину — не вадить тебе знати — Жив цар преславний, сильний і багатий* (Фр., XIII, 1954, 382); *Возз'єднання з сильною централізованою Російською державою сприяло розвитку економіки і культури України* (Тези про 300-річчя возз'єдн., 1954, 11); // *Значний за своїм становищем; впливовий. Ніроку розумний, гострий, як бритва, Савенко не пропускав случаю [нагоди], щоб не побрити своїх сильних родичів* (Мирний, I, 1949, 382); // *у знач. ім. сильний, ного, ч. Той, хто має владу, великий вплив, авторитет, значне становище. У поросі люди, як той шпориш придорожній, затолочені сильним, багатим* (Коцюб., II, 1955, 41); *У відносинах між імперіалістичними державами панує право сильного і верх бере той, хто має більший воєнно-економічний потенціал* (Рад. Укр., 19.IX 1962, 4).

◇ **Сильна рука:** а) владна, впливова людина. — *Вас не задовольнить жоден мрійник і романтик. Вам треба сильної руки* (Ю. Янов., II, 1958, 56); б) авторитетна протекція, допомога, підтримка. — *Полтава бореться, друзі!.. Чиясь сильна рука підтримує нас!* (Гончар, IV, 1960, 81); **Сильні світу [сього]** — найвпливовіші, наймогутніші люди, що мають високе суспільне становище і від яких залежить доля багатьох. *Б'ють на нас і ясно, й тайно вороги непримиримі.. Відреклись нас сильні світу — і князі, і воєводи* (Фр., XI, 1952, 207); **Сильною рукою** — сміливо, владно (робити, здійснювати щось). *Не відає [філоксера], що над нею стоїть істота, котра сильною рукою відбере життя мільярдам ворогів винограду...* (Коцюб., I, 1955, 210).

4. Значний за силою, ступенем вияву. *Мороз був сильний, аж тріщав* (Вовчок, I, 1955, 292); *Нічна задуха насичена була сильними пахощами татарського зілля, куширу, зогрітої води* (Коцюб., I, 1955, 337); *Сильний порив бурі, розлітаються папери по підмур'ю* (Вас., III, 1960, 244); *Хазяїн басовито підтягував гостеві, а в хазяйки виявився сильний високий голос* (Тулуб, В степу..., 1964, 90); *Сильний сухий тріск із спалахом синіх іскор блискавкою розірвав тишу і темінь ночі* (Смолич, I, 1958, 97); *Вітру на морі не було, проте клетав сильний прибій* (Трубл., Крила..., 1947, 26); // *Інтенсивний, глибокий, значний за своєю напруженістю (про почуття, переживання, враження і т. ін.). Дивне почуття обхопило Остапові груди: замість радості — сильне обурення стрепенуло його істоту* (Коцюб., I, 1955, 356); *Стерлись сильні почуття* (Еллан, II, 1958, 63).

Сильна вода — про повноводу, швидко річку або велику повінь. *Вона ще зроду не бачила такої сильної води* (Чуб., II, 1878, 30); *Чорні його брови, а голова вже, як сніг, біла; мужне й поважне обличчя.. Се як вода сильна, що колись кручі, береги виривала, роблячи, а се вже у землю увійшла* (Вовчок, I, 1955, 171).

△ **Сильна діля див. діля²; Сильне керування, грам.** — синтаксичний зв'язок між словами, при якому вибір відмінкової форми пояснюючого слова обумовлюється підпорядковуючим. *Вибір відмінкової форми може залежати від підпорядковуючого члена (сильне керування), від смислу висловлення (слабке керування), а також від особливостей граматичної будови зворотів, властивих синтаксичним нормам даної мови* (Сл. лінгв. терм., 1957, 80); **Сильні пшениці** — сорти пшениці, які мають великий вміст білка й настільки в'язку клейковину, що

для одержання з їх борошна високоякісного хліба потрібне значне подовження бродильного процесу. *Сильними пшеницями в хлібному виробництві називають такі, що мають великий вміст білка* (Наука., 9, 1959, 29); *Тісто з борошна сильних пшениць дає добру пружність і розтяжність* (Хлібороб Укр., 8, 1966, 16).

5. Добре озброєний, укріплений; значний за своїми оборонними й наступальними можливостями. *Підмога сильна надійшла, Але шкода, вже пізно!* (Л. Укр., I, 1951, 359); — *Не пробитись, мабуть, нам до Житомира. Втомились ми, а ворог сильний* (Довж., I, 1958, 207).

6. Значний за своєю дією, впливом на кого-небудь; вражаючий. *Книжка зроблена прекрасно, картина виходить сильна і яскрава* (Коцюб., III, 1956, 371); *Словом сильним, мов трубою, Мільони зве [революційний дух] з собою* (Фр., X, 1954, 7); — *Дехто з визначних письменників, маючи якийсь сильний сюжет і відчуючи, що сам його реалізувати не зможе, добровільно віддає свій сюжет іншому* (Донч., VI, 1957, 619); *18 листопада 1845 р. в Переяславі Шевченко пише «Кавказ» — на диво сильну у всіх відношеннях поему* (Вітч., 3, 1962, 195); // *чим. Який виділяється, характеризується чимсь, має перевагу в чомусь; визначальний. Всі найкращі твори радянського мистецтва, які здобули йому всесвітнє визнання і назавжди увійшли у скарбницю художньої культури ХХ століття, сильні насамперед реалізмом* (Рад. літ-во, 9, 1967, 6); *Радянська дитяча література сильна тим, що вона бореться за прогресивні цілі* (Літ. газ., 9.IX 1948, 3).

Сильна сторона — цінна якість, властивість кого-, чого-небудь. *Граф Лев Толстой.. був виразником поглядів і настроїв російського селянства в пореформену епоху, в період назрівання революції 1905 року, з усіма сильними і слабкими сторонами цих поглядів* (Рильський, IX, 1962, 170); **Сильні слова** — різкі, дошкульні слова. *Батька не на жарт стривожила ця мова дочки, бо він знав, що в неї не було звички розкидатися сильними словами* (Головко, II, 1957, 586).

7. Обгрунтований, достатній для переконання кого-небудь у чомусь; переконливий. *Сильний аргумент; Сильний довід.*

8. Який ефективно діє на кого-, що-небудь. *Сильні ліки; Сильна отрута; Сильний засіб; Пішла [дівка] з Василем до пивоварні й купила йому сильне пиво. Таке, що коли напився, серце пташине з нього вискочило* (Казки Буковини..., 1968, 165).

9. розм. Який глибоко знає що-небудь, розуміється на чомусь, добре виконує свою справу; здібний, умілий. *Сильний учень; Сильний шахіст; // Який задовольняє високі вимоги, є майстром; визначний. Я не настільки сильний, щоб бути літературним ватажком напряду* (Л. Укр., III, 1952, 686).

10. розм. Значний силою впливу, величиною, розміром, розмахом, кількістю. *Були на селі сильні багачі* (Сл. Гр.); *Прийшли у такий сильний ліс, що йому і кінця-краю нема* (Сл. Гр.); *Що там за сильний ярмарок стає у тому Довгопіллі! Куди нашому!* (Н.-Лев., I, 1956, 57); *Бурмак ставить на взірць артіль, що завжди вчасно засіває поле, збирає сильні врожаї* (Горд., II, 1959, 218); *Упав він на коліна і, поклонившись, подав свою картину. Вона поглянула з суворістю знавця (Суворість їй була так само до лиця): — Чудово! Сильний хист і олівець поправний!* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 108).

11. діал. Міцний. *Проти двох камениць були сильні, великі дубові брами в мурі* (Март., Тв., 1954, 163).

СИЛЬНІШАТИ, аю, аеш, недок. Ставати, робитися сильнішим (див. сильний 1—5). *День у день сильнішали*

Та бриніли [бажання] невідступно (Фр., XIII, 1954, 17); Теплий вітер все сильнішав (Собко, Звич. життя, 1957, 39); Біле світло виростало від краю поля. Воно сильнішало й розпукувалося (Гуц., Скупана., 1965, 109).

СИЛЬНО, присл. 1. Присл. до сільний 1, 4, 6, 7. Пастух високий, але сильно збудований чоловік, у чорній вивареній у маслі сорочці (Хотк., Довбуш, 1965, 75); Почала тоді дівчина знов сильно й гірко плакати (Вовчок, I, 1955, 350); Як сильно, як гаряче любила вона в тій хвили Максимал (Фр., VI, 1951, 30); Тільки в аулі Рахім відчув, як сильно вдарився він боком і як болить у нього нога (Тулуб, В степу., 1964, 356); Я почував, як сильно тягне мене течія під лід (Досв., Вибр., 1959, 183).

2. розм. У великій мірі, надто, надзвичайно. Ентелл там сильно храбровався [храбрувався], Аж до сорочки ввесь роздягся (Котл., I, 1952, 96); Сп'янівши сильно, він ставав понурий (Л. Укр., III, 1952, 668); Його вважали сильно там розумним (Рильський, III, 1961, 163); І цей його спокій, і те, що Філіпчук втратив самовладання..., — сильно вплинуло на робітників (Вільде, Сестри., 1958, 489).

СИЛЬНОДІЮЧИЙ, а, е. Який справляє сильну дію на кого-, що-небудь. Сильнодіюча отрута; Сильнодіючі ліки.

СИЛЬНОРОСЛИЙ, а, е. Який характеризується сильним, інтенсивним ростом (про рослину). Дерево [Ренет бергамотний] сильноросле, відзначається високою морозостійкістю (Юним мічур., 1955, 71); Доцільно у присадибному саду вирощувати змішані насадження сильнорослих дерев яблуні і груші з карликовими (Хлібороб Укр., 11, 1966, 31).

СИЛЬФ, а, ч. У кельтській та германській міфології, у повір'ях багатьох європейських народів — один із видів ельфів — духів повітря.

СИЛЬФІДА, и, ж. 1. Жін. до сильф. Плащ падає — перед нами молода, дуже вродлива дівчина в прегарному маскарадному вбранні сильфіди (Коч., II, 1956, 262); // ірон. Про дівчину, жінку. Ернест просторікував пару днів п'яте через десяте про свої віденські пригоди, про сильфід, з якими мав знайомість, про нічні пригоди (Фр., VI, 1951, 291).

2. тільки мн., ент. Те саме, що мертвоїди.

СИЛЬЦЕ, **СИЛЬЦЕ**, я, с. 1. Пристрій у вигляді петлі, що затягується, для ловлення птахів і дрібних тварин. Весною чижик молоденький.. В садочку все собі скакав, Та якось у сільце й попав (Гл., Байки., 1959, 55); Він [щиглик] тріпавсь на принаді, Марно рвався із сільця (Граб., I, 1959, 141); Лисичка ступила неохоче та й зловилася в сільце (Фр., IV, 1950, 76); Співочі пташки не йшли в його сільця, і клітка, приготовлена для них, стояла порожня (Тулуб, В степу., 1964, 147); [С о ф і я:] У Крутий би Яр поїхатъ та поставить сільце — там би ви, можливо, й сотню голубів побрали (Голов., Драма, 1958, 353); * У порівн. Буду лежати і буду низати, немов намисто, разки моїх думок, без слів, без чорнила і паперу. Бо думки бистрі і легкі, як птахи, а слова, мов сільце, в яке їх ловиш: одно спіймаєш, а решта пурхне... (Коцюб., II, 1955, 183); Він [О. Пушкін] мучився і бився, Як у сільці могутній птах, Мужнів у думках і трудах, Кохав, палав, сміявся, гнівився (Рильський, Орл. сім'я, 1955, 47).

2. перев. з дієсл. по на став ля ти, сплестити, заплутати, розставити, попастися, упійматися і т. ін., перен. Навмисне влаштовані кимсь обставини, виявлені хитрощі, щоб спрямувати кого-небудь на певні дії, вчинки, спіймати або скомпрометувати його на чомусь; пастка. Хіба старі панотці свого не цураються, та й на них добрі сільця понастав-

ляли (Свидн., Люборацькі, 1955, 14); [Н а р т а л:] Ти знов на мене сплів сільце: ти навернув мене у християнство (Л. Укр., II, 1951, 431); Неля відчула, що впіймалась у сільце (Вільде, Сестри., 1958, 431); Хлопець посміхнувся спідлоба, зрозумівши, що йому просто розставлено сільця (Гончар, Тронка, 1963, 100); Водночас не губить [Гурій] надії заплутати його у якесь сільце чи вивести на слизке (Вол., Місячне срібло, 1961, 266); — Я не хочу сказати, — пом'якшив Чемериця свої слова, — що ви саме і є буржуї, але ви стали іграшкою в їх руках, попалися в їхні сільця (Коцюба, Нові береги, 1959, 116).

СИЛЬЦЕВИЙ, **СИЛЬЦЕВИЙ**, а, е. Прикм. до сільце, сільце.

СИМАЗИН, у, ч. Гербіцид, який застосовують для знищення бур'янів на кукурудзяних плантаціях. Чудесні властивості симазину добре відомі кукурудзводам: на плантації, обробленій гербіцидом, немає життя бур'янам (Рад. Укр., 12.I 1963, 4).

СИМБІОЗ, у, ч. 1. біол. Форма співжиття організмів різних видів, яка забезпечує їм взаємну вигоду. Взаємно вигідні відносини між тваринами, між тваринами і рослинами вчені називають симбіозом (Веч. Київ, 12. XII 1957, 4).

2. перен. Вдале поєднання різнорідних елементів. Плідний симбіоз різнонаціональних елементів яскраво позначився, зокрема, у новішому пласті слов'янського музичного фольклору Карпат (Нар. тв. та етн., 3, 1966, 30); Творчий симбіоз соціології, логіки, філософії, психології й мистецької думки досить яскраво проявляється в ряді нових романів, повістей, новел (Літ. Укр., 16.VIII 1968, 1).

СИМБІОНТ, а, ч., біол. Організм, що бере участь у симбіозі.

СИМБІОТИЧНИЙ, а, е, біол. Стос. до симбіозу (у 1 знач.). Прикладом нестабілізованих симбіотичних відношень можуть бути так звані напівлишайники (Укр. бот. ж., XIII, 1, 1956, 24).

СИМБІОТИЧНО, біол. Присл. до симбіотичний. Зеленоватий колір шерсті лінцівців пояснюється тим, що на їх шкірі симбіотично живуть водорості (Наука., 9, 1961, 44).

СИМВОЛ, у, ч. 1. Умовне позначення якогось предмета, поняття або явища. — На ньому брамінська шовкова жовта хламида, а по хламиді чорніють латки: це символ його чернецького смирення та вбожества (Н.-Лев., IV, 1956, 274); Сите зудіння бджіл, десятки нових вуликів і мед, жовтий янтарний мед — символ добробуту — розвіювали дідові думки про загублений картуз (Донч., VI, 1957, 60); Хліб на рушнику — це народний символ радісної зустрічі (Вол., Сади., 1950, 10); Ленінізм — вічно живе джерело революційної думки і революційної дії. Ім'я Леніна стало символом нового світу (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 7); Найбільш поширеним символом в Ассирії, наприклад, був голуб, в Афінській республіці — сова (Наука., 10, 1965, 38); Голуб — символ миру; * У порівн. За вікном з одного боку стояла хмара, а з другого сонце. І зараз це небо стояло перед ним, неначе символ (Стельмах, II, 1962, 159).

◇ Символ віри: а) (рел.) стислий виклад головних догматів християнства. Син.. Галшки Гулевичівни в пориві релігійного екстазу повторював за ним [Алоїзієм] латинський символ віри (Тулуб, Людолови, I, 1957, 354); — Ви б мені ще символ віри прочитали. — Обурення знову стало закипати в грудях Басової.. — Коли треба буде, і символ віри прочитаю, я його колись добре вчив, не забув і досі (Собко, Справа., 1959, 112); б) переконання, світогляд, погляди. Народ не може не хо-

тіти миру, бо мир є основою його політичного символу віри (Рад. Укр., 22.III 1950, 4).

2. Художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття і т. ін. Найвиразніший символ лермонтовського неспокою, лермонтовського прагнення бурі — його «Парус» (Рильський, III, 1955, 210); Символ дає митцеві можливість сконцентрувати в образі широке коло життєвих явищ, дозволяє гранично «згущати» і перебільшувати зображуване (Поезія..., 1956, 277).

3. мат., фіз. Умове позначення якої-небудь величини, поняття, запроваджене певною наукою. Під символом функції.. у дужках вказуються всі зміни, від яких залежить дана функція (Курс мат. анал., II, 1956, 9); Нейтрон прийнято позначати символом n^0 (Курс фізики, III, 1956, 371).

СИМВОЛІЗАЦІЯ, і, ж. Зображення, позначення чого-небудь за допомогою символів.

СИМВОЛІЗМ, у, ч. Антиреалістичний напрям у літературі та мистецтві кінця XIX — початку XX ст., що, ґрунтуючись на суб'єктивно-ідеалістичній філософії, проголошував головним художнім прийомом символ як вираження незбагненої суті предметів і явищ. Як теоретик театру й публіцист О. Южин пропагував реалістичне мистецтво... пристрасно боровся проти стилізації, естетства, символізму (Про мист. театру, 1954, 177); Натуралізм — такий же ворог реалізму, як і символізм (розуміючи це слово як ідейну мистецьку течію) (Рильський, IX, 1962, 165).

СИМВОЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до символізувати.

СИМВОЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Бути символом (у 1 знач.) чого-небудь. Членів одного роду ховали на одному кладовищі, одного поруч з другим, що символізувало продовження родової спільності і в загробному світі (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 34); Космічна ракета символізує нову еру, в яку вступило людство — еру освоєння космосу (Рад. Укр., 15.IV 1961, 1); Цілувати батька в руку — стародавній український звичай, що символізує особливу шану й покору батькові (Смолич, Мир..., 1958, 258); Могутня гребля Дніпрогесу символізує лице нашої Радянської України (Цюпа, Україна..., 1960, 97).

2. Зображати за допомогою символів, символу (у 2 знач.). Тихина вводить у переджовтневу українську лірику пейзажі буревісної природи, які символізують соціальний протест (Укр. літ., 10, 1957, 17); В українській народній поетичній творчості.. образи сокола, орла завжди символізували силу, мужність, красу, велич (Нар. тв. та етн., 4, 1964, 43); Поет говорить про дороги, які символізують собою складний життєвий шлях людини (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 75).

СИМВОЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до символізувати. Коли маляріві риси... в нашій уяві лишують тільки невідомі, мов замерзлі образи, навіть коли тими образами символізується рух, — то поетові риси.. в нашій уяві репродукують рух (Фр., XVI, 1955, 286).

СИМВОЛІКА, и, ж. 1. Умове відображення подій, явищ, понять, ідей і т. ін. за допомогою умовних знаків — символів; символічне значення, яке надається чому-небудь. Питання про філософське осмислення ролі символіки в науковому пізнанні виступило на перший план (Ком. Укр., 8, 1967, 78); Рослинний орнамент індійського килима тяжіє до живої природи, рослинний орнамент наших народів схиляється до символіки (Вол., Дні..., 1958, 30).

2. збірн. Символи; сукупність символів. Мовна тканина байок Глібова насичена образними висловами і символікою, виробленими в живому мовленні (Курс.

іст. укр. літ. мови, I, 1958, 431); Писав я ці етюди під впливом творів Метерлінка, повно було в них символіки, містики, потойбічного... (Донч., VI, 1957, 581); У суботу розпочався складний весільний ритуал, повний старовинних звичаїв, прикмет та символіки (Туллуб, Людолови, II, 1957, 51).

СИМВОЛІСТ, а, ч. Послідовник символізму. [Любов:] Я не думала досі, що ви до символістів належите! (Л. Укр., II, 1951, 52); Серед французьких символістів XIX століття були дуже талановиті люди (Рильський, IX, 1962, 173); В буржуазній літературі епохи імперіалізму виникло ряд течій, що носили занепадницький характер — символісти, імажиністи, декаденти всіх мастей (Рад. літ-во, 1, 1958, 26).

СИМВОЛІСТИКА, и, ж., заст. Символіка. — Ти забула вже модну мову символістики, — промовив Павлусь (Н.-Лев., IV, 1956, 243).

СИМВОЛІСТИЧНИЙ, а, е. Те саме, що символічний. Настуся заметушилась, бо очевидно вже позабувала модну заграничну символістичну мову і все збивалась (Н.-Лев., IV, 1956, 243); Символістичні вірші.

СИМВОЛІСТИЧНО. Присл. до символістичний. — Це полум'я дуже вдатно й символістично нагадує середньовікові пожежі, — сказала Настуся (Н.-Лев., IV, 1956, 242).

СИМВОЛІСТКА, и, ж. Жін. до символіст.

СИМВОЛІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до символіста і символізму. Символістська поезія.

СИМВОЛІЧНИЙ, а, е. 1. Який містить у собі символ, символи, символізує собою що-небудь, в символі чогось. З-під опущених вій споглядала вона неспівливо на одну з символічних постатей пам'ятника (Кобр., Вибр., 1954, 188); Розжарене призахідне сонце забарвило весь світ символічним кривавим кольором (Довж., I, 1958, 431); Було щось символічне в цій панорамі заводів, таких близьких і таких недосяжно далеких водночас (Загреб., Спека, 1961, 8); Леся Українка, що взагалі мала нахил по-своєму освітлювати і по-своєму повертати світові теми..., підкреслювала символічне значення прометеївського міфа, прометеївського духу (Рильський, III, 1956, 282); — Треба гартуватись, — подумала [Катерина], надаючи глибшого, наче символічного змісту цим словам (Вільде, Сестри.. 1958, 213); За деякими квітами і рослинами.. у наш час збереглося їх символічне значення (Наука..., 8, 1969, 19).

2. Умовний, уявний. Я намагався втягти шию в комір кошушка, але комірець в солдатському кошушку настільки вузький, що має швидше символічне значення (Багмут, Записки.., 1961, 36); Вартість, лишаючи осторонь її чисто символічний вираз у знаку вартості, існує тільки в тій чи іншій споживчій вартості, в тій чи іншій речі (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 203).

3. Який стосується символізму; символістський. Символічна п'єса.

СИМВОЛІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до символічний 1, 2. Піднесеність, укрупненість, «конденсованість» (яка, однак, майже ніде не переходить у символічність і тим більше — алегоризм).. [у «Вершниках» Ю. Яновського] мають глибоке смислове обґрунтування і призначення (Про багатство л-ри, 1959, 272); Символічність образу в реалістичній поезії передбачає прояснення, очищення явища, вищу міру типізації (Рад. літ-во, 1, 1964, 16).

СИМВОЛІЧНО. Присл. до символічний 1, 2. — Як це все-таки символічно, що першим декретом нашої революції був декрет про мир (Гончар, Людина.., 1960, 208); Пам'ять, що показує розквіт України в сім'ї братніх республік, вирішено символічно у вигляді

колони дівчат у національних костюмах (Мист., 6, 1958, 15); Коли приймали до цеху людину літню, вона символічно відбувала своє молодиківання протягом однієї сходки (Тулуб, Людолови, I, 1957, 199).

СИМЕНТА́Л, а, ч., розм. Бик, корова симентальської породи. Бугай у тому колгоспі — симентал, красунь-бугай (Вишня, I, 1956, 416); [О н и с ь к о Ч у г а й:] Не знаю, чи з двох тисяч племінних сименталів зосталась хоч одна корівка (Мокр., П'єси, 1959, 137); Племінне господарство впливало і впливає на створення племінних стад сименталів не тільки в нашій республіці, а й за її межами (Хлібороб Укр., 7, 1965, 22).

СИМЕНТА́ЛКА, и, ж., розм. Корова симентальської породи. На самім кінці [череди] дуже поважно, не поспішаючи, йшли.. золотаві сименталки (Крот., Сини., 1948, 75); Катерина Мироненко чистить і полірує до мармурового блиску.. сименталку на кличку Дрофа (Вол., Місячне срібло, 1961, 231).

СИМЕНТА́ЛЬСЬКИЙ, а, е: Δ Симентальська порода — порода великої рогатої худоби палево-рябої, рідше — червоно-рябої масті, яка характеризується високими м'ясними та молочними якостями. В результаті багаторічної роботи по добору тварин в «Тростянці» створено високопродуктивне стадо великої рогатої худоби симентальської породи (Наука., 10, 1961, 29); Швейцарія — батьківщина високоудійних порід худоби — симентальської і швіцької (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 104).

СИМЕТРИ́ЧНИЙ, а, е. Побудований, розміщений за законами симетрії, який характеризується симетрією. Архітектурі народного житла не властиве сухе, строго симетричне рішення фасадів (Жилий буд. колгоспника, 1956, 132); Риси обличчя [Зоні] бездоганно симетричні і пропорційні, але бракувало їм життя (Вільде, На порозі, 1955, 55).

СИМЕТРИ́ЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до симетри́чний. Молоді річкові долини характеризуються симетричністю схилів (Курс заг. геол., 1947, 107).

СИМЕТРИ́ЧНО. Присл. до симетри́чний. Все вона розіклала на столі гарно, симетрично, та все виглядала в вікно (Н.-Лев., IV, 1956, 109); В одному з них [класів] підтикана Варя з іншими дівчатами мила віконниці, у другому — Федір з хлопцями вже симетрично розташовував парти (Кир., Вибр., 1960, 49).

СИМЕТРІ́Я, ї, ж. Розмірне, пропорційне розміщення частин якогось цілого щодо центру, середини. Хата Гоцинської, салон. Убраний не убого, але й не дуже розкішно, тільки фантастично, без великої симетрії (Л. Укр., II, 1951, 5); Очі [Ілька] підпухли так, що втратили симетрію (Вільде, Сестри., 1958, 31); Головний мозок людини і вищих хребетних тварин, як і весь організм, побудований за принципом двобічної симетрії (Наука., 11, 1967, 27).

СИМИРЕНКА, и, ж., розм. 1. Зимовий сорт яблуні. 2. Плід цієї яблуні — соковите яблуко зеленого кольору, що досягає пізно восени. Коли Надійка повернулася додому, на подвір'ї біля низенької, вже безлистої, але рясно обліпленої пізно досягаючими, зеленими симиренками яблуньки стояла Варвара Дормидонівна (Коз., Листи., 1967, 189).

СИМОНІ́ЧНИЙ, а, е. Стос. до симонії.

СИМОНІ́Я, ї, ж. У Західній Європі — продаж і купівля церковних посад, особливо поширені за доби середньовіччя.

СИМПАТИ́ЗУВАТИ, ую, уєш, недож., кому, чому. Відчувати симпатію (у 1 знач.), ставитися з симпатією до кого-, чого-небудь. Я дуже симпатизую його замірові статись моряком (Л. Укр., V, 1956, 47); Тарас

зараз помітив, що Гулак і Савич дуже симпатизують один одному (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 396).

СИМПА́ТИК, а, ч., рідко. Людина, якій симпатизує хто-небудь. Досвідчений метранпаж друкарні був нашим симпати́ком і він міг сам зверстати газету і без редактора (Козл., Сонце., 1957, 112).

СИМПАТИ́ЧНИЙ¹, а, е. 1. Який викликає симпатію, прихильне ставлення до себе (про людину); протилежне а н т и п а т и ч н и й. Наскільки він сам симпатичний, настільки жінка його не сподобалась мені (Коцюб., III, 1956, 168); Ми.. довгенько й дуже любо та мило прощалися з хазяями, де зупинилися, бо дуже вони були симпатичні люди (Вишня, II, 1956, 181).

2. розм. Приємний, милий, привабливий. Багаті акорди, симпатичні арії розворушили її артистичну вдачу (Н.-Лев., III, 1956, 228); Сходами підіймається Макс. Це квітучий, добре збудований юнак з.. розумним, симпатичним обличчям (Коч., II, 1956, 267); — Особливо симпатичні взаємини встановились у мене з простим народом (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 11).

СИМПАТИ́ЧНИЙ², а, е, фізл. Який стосується відділу вегетативної нервової системи. У статевозрілих самок [щурів] було проведено двобічне видалення.. симпатичних стовбурів у попереково-крижовому відділі (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 55).

Симпатична нерво́ва систе́ма — відділ вегетативної нервової системи людини й хребетних тварин, що регулює діяльність внутрішніх органів і систем організму, а також живлення тканин і обмін речовин в організмі. Цілком доведено, що адреналін збуджує симпатичну нервову систему (Вибр. праці О.О. Богомольця, 1969, 261).

◇ Симпатичне чорніло див. чорніло.

СИМПАТИ́ЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. симпатичний¹. В його синіх ясних очах світилась душа добра, а на білому гарному лиці була розлита така симпатичність, що проти волі притягувала до його душу кожного (Н.-Лев., II, 1956, 39); — Хто ж там у вас є? — спитав я молоду дівчину, що тішилась через свою симпатичність і невинність навіть у моєї критично успособленої матері незвичайною прихильністю (Коб., III, 1956, 164).

СИМПАТИ́ЧНО. Присл. до симпатичний¹. Вся його постать, цілий обвід повного, круглуватого лица, м'які повні губи, ласкавий погляд великих очей, тихий, симпатично м'який голос, — все те виявляло одразу його м'яку вдачу, ласкавість душі (Н.-Лев., I, 1956, 168); Маленький, кругловидий, симпатично кирпатий борець.. зачервонівся до вух (Гончар, I, 1954, 446); // у знач. присудк. сл. В Косові комусь не дуже сподобалось, а в Яворові дуже, якось там дуже симпатично і мило (Л. Укр., V, 1956, 362).

СИМПА́ТІЯ, ї, ж. 1. Почуття приязні, прихильності, доброзичливості до кого-, чого-небудь; протилежне а н т и п а т і я. Не вважаючи на неласкаве вітання, Раїса зразу почула симпатію до цієї старосвітської фігури в чорній міщанській одежі (Коцюб., I, 1955, 319); До Юлі Варя почувала тепер і повагу, і велику симпатію (Донч., V, 1957, 318); Його різна весела вдача завоювала симпатію всіх (Трубл., I, 1953, 93); // пер. мн. Теплі, ніжні почуття; уподобання. Незабаром побачила [Ганна], що задля Гордія мусила зректися багатьох своїх звичок та симпатій (Гр., II, 1963, 45); Хоч його симпатії були на козацькому боці, але він зовсім не бажав підкреслювати цього (Тулуб, Людолови, I, 1957, 31); Симпатії народів світу на боці радянських людей (Літ. газ., 3.VIII 1950, 1).

2. розм. Про людину, яка користується чимось при-

хильністю; улюбленець; коханий (кохана), любий (люба). — У тебе в селі є симпатія? (Тют., Вир, 1964, 212).

СИМПАТЯГА, и, ч. і ж., фам. Симпатична, приємна людина. — А в'язень — милий, симпатяга: втягнеться до нашої роботи... (Кач., II, 1958, 331); — Невже і їй попадеться такий..., хоч поки не п'є — симпатяга чоловік, душа нарозхрист... (Гончар, Тронка, 1963, 49).

СИМПОЗИУМ, у, ч. 1. У давніх греків та римлян — бенкет з музикою, розвагами й бесідами.

2. Нарада з певних наукових питань (звичайно за участю фахівців різних країн). Українські вчені і вчені інших країн здійснюють спільні наукові дослідження, беруть участь у міжнародних конференціях, симпозиумах та нарадах (Наука., 9, 1970, 36).

СИМПТОМ, у, ч. 1. Характерний вияв або ознака якого-небудь захворювання. Катару лікар уже в мене не признав, кашлю, пропасниці та інших симптомів уже місяць, як нема (Л. Укр., V, 1956, 375); Через кілька днів лікар, прийшовши зранку до Коцюбинського, помітив набряки. Це був грізний симптом (Сміл., Сад, 1952, 321); Основним симптомом холециститу є біль у правому підребер'ї, який часто іррадіює під праву лопатку (Лікар. експертиза., 1958, 51).

2. перен. Зовнішня ознака якого-небудь явища. Сучасний декадентизм — симптом хворобливого рознервування, бездіяльності і відчутної безцільності життя серед молодіжні різних країн (Фр., XVI, 1955, 249); Ми почули в повітрі загрозливі симптоми тих непомітних для звичайної людини явищ, що позначаються кінцем гарячого літа й першим подувом недалекої золотої осені (Досв., Вибр., 1959, 432); [К о н в е й:] В результаті вашої злочинної недбалості в нашій армії з'явилися страшні симптоми (Собко, П'єси, 1958, 426).

СИМПТОМАТИКА, и, ж., мед. Учення про симптоми захворювань. Пролежавши ці два тижні серед хворих..., він опанував симптоматику різних внутрішніх недуг і блискуче склав іспит з діагностики (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 143).

СИМПТОМАТИЧНИЙ, а, е. 1. мед. Спрямований на усунення виявів симптомів захворювання, а не на його причину. Я хотів би насамперед підкреслити, що для ефективності терапії треба, щоб вона була не тільки симптоматична й етіологічна, а й перш за все патогенетична (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 386); Лікування тварин провадили тільки симптоматичне (Соц. твар., 1, 1956, 56).

2. перен. Який являє собою зовнішню ознаку чого-небудь; характерний з певного погляду. Та й часи вже були симптоматичні. Проривались подуви свіжого повітря, по Глухову засновувались гуртки для вивчення політекономії (Вас., Незібр. тв., 1941, 191); Показовий і симптоматичний той факт, що обдароване поповнення нашої прози, як правило, дебютувало з творами про сучасність (Рад. літ-во, 1, 1961, 6).

СИМПТОМАТИЧНІСТЬ, ності, ж., мед., перен. Абстр. ім. до симптоматичний.

СИМПТОМАТИЧНО, мед., перен. Присл. до симптоматичний. Велика кількість ліків діє симптоматично, вони тільки полегшують прояви хвороби (Заг. догляд за хворими, 1957, 158); // у знач. присудк. сл. Симптоматично й те, що в нових книгах, присвячених нашій сучасності, чітко формулюється моральне кредо учасника війни (Рад. літ-во, 10, 1969, 24).

СИМПТОМАТОЛОГІЧНИЙ, а, е, мед. Те саме, що симптоматичний 1. В аналізі аномальної дитини (розумово відсталої, глухонімої, сліпої, з дефектами мовлення) довгий час панував спрощений симптоматологічний підхід (Рад. психол. наука., 1958, 449).

СИМПТОМАТОЛОГІЯ, і, ж., мед. Те саме, що симптоматика. Треба встановити подібність між дією хвороботворного агента і дією ліків. Треба шукати й знаходити щонайменші прояви схожості, подібності цього взаємозв'язку у вигляді порівняльної симптоматології (Знання., 10, 1965, 13).

СИМУЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. симулювати. **СИМУЛЮВАТИ**, юю, юєш, недож. і док. 1. неперех. Удавати з себе (перев. хворого). Хто симулює, той нічого не вхитрює (Укр. присл., 1955, 390); Котромусь з офіцерської комісії при огляді здалася підозрілою Оленчукова шия. Чому не згинається? Контужений чи просто симулює? (Гончар, II, 1959, 276); Дружинник став у позу і читає роль Войницького з інтонаціями правопорушника, що виправдовується, симулює і кається (Вол., Місячне срібло, 1961, 47).

2. перех. Удаючи, обманюючи, створювати хибне уявлення про свій фізичний стан, свої почуття і т. ін. Доповів [лікар] начальникові, що державний злочинець симулює манію переслідування (Бурл., Напередодні, 1956, 335).

СИМУЛЮВАТИСЯ, юється, недож. Пас. до симулювати.

СИМУЛЯНТ, а, ч. Людина, яка симулює; удавальник. Як ударно робить стали — симулянтів розігнали (Укр. присл., 1955, 364); — Фокусник! Симулянт! — сказав Сергій Іванович (Головко, I, 1957, 470); Відбувся суд над Петром Глеком. Суд став доброю наукою для симулянтів та ледарів (Минко, Вибр., 1952, 81); — Божевільний ніколи не скаже, що він з'їхав з глузду а симулянт, навпаки, твердить, що в нього сто хвороб, а справді нема жодної (Добр., Тече річка., 1961, 200).

СИМУЛЯНТКА, и, ж. Жін. до симулянт.

СИМУЛЯНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до симулянт.

СИМУЛЯЦІЯ, і, ж. Удаване вираження певного фізичного стану, почуттів і т. ін. з метою введення когонебудь в оману; удавання. Все вміють [полонені], коли захочуть: восени, коли вкривали вдовам хати, отам уже працювали без симуляції, робили на совість! (Гончар, Циклон, 1970, 81); [С т а р ш и й л і к а р:] Писав я не раз в протоколах і звітах, що слідів симуляції в Камо нема (Лев., Драма., 1967, 14).

СИМУЛЬОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. теп. і мин. ч. до симулювати. Часи.. симульованого оптимізму щодо перспектив капіталістичного розвитку відійшли в минуле. Буржуазія перестала видавати себе за доброго, хоч і децю меланхолійного здоров'я (Рад. Укр., 16.V 1963, 4).

СИМФОНІЗАЦІЯ, і, ж. Перекладення для симфонічного оркестру; обробка в стилі симфонічних творів. В розвитку сучасного балетного мистецтва все більшу роль відіграє симфонізація балетної музики, насичення її наскрізними музичними образами, що цементують музичну тканину (Нар. тв. та етн., 2, 1965, 23); В основу симфонії Ревуцький поклав українські народні мелодії, розробка яких подана ним у плані активної симфонізації (Мист., 1, 1959, 33).

СИМФОНІЗМ, у, ч. Симфонічне мистецтво, симфонічний стиль. Четверта симфонія [Б. М. Лятошинського] — нова яскрава сторінка в українському симфонізмі (Мист., 5, 1965, 10); Трагедійна лінія його [П. І. Чайковського] симфонізму досягає своєї кульмінації в 6-й симфонії (Наука., 4, 1960, 63).

СИМФОНІЗОВАНИЙ, а, е. Діспр. пас. теп. і мин. ч. до симфонізувати; // у знач. прикм. В руслі пошуків симфонізованих форм балетної музики окреме місце посідає «Жовтнева легенда» Л. Колодуба (Мист., 6, 1968, 23).

СИМФОНІЗУВАТИ, *у́ю, у́єш, недок. і док., перех.* Перекладати для симфонічного оркестру; обробляти у стилі симфонічних творів. *Симфонізуючи мелодію [народної пісні], автор повівся з нею напрочуд гуманно* (Мист., 5, 1965, 9).

СИМФОНІСТ, *а, ч.* Композитор, що пише симфонічні твори. *Б. М. Лятошинський — симфоніст високого класу, що органічно поєднує самобутні національні традиції з найвищими досягненнями світової музики* (Мист., 5, 1965, 10); [*М а р и н а П е т р і в н а:*] *Три роки хлопця орієнтували тільки на масові пісні, а він — симфоніст. Ще й який симфоніст! (Бере кілька акордів). Ось почувеш, як це в оркестрі звучатиме!* (Мур., Радісний берег, 1961, 20).

СИМФОНІЧНИЙ, *а, е.* 1. Прикм. до симфонія 1. *Симфонічні форми музики; // Пов'язаний з симфонією. Симфонічна обробка музичної теми; *Образно. Різні етапи, всі визначні події нашого життя знаходили і знаходять свій відгомін у величому симфонічному звучанні його [П. Тичини] поезії* (Мал., Думки., 1959, 8).

2. Признач. для виконання оркестром із смичкових, духових і ударних інструментів; пов'язаний з таким виконанням. *Симфонічна сюїта; За повоєнні часи українська симфонічна та камерна музика збагатилася рядом видатних творів* (Мист., 6, 1957, 56); *Серед різних жанрів симфонічної музики головне місце в творчості Чайковського належить симфонії* (Наука., 4, 1960, 63); // *Який складається з творів, признач. для виконання на таких інструментах. В Колонному залі Української державної філармонії відбувся симфонічний концерт з творів литовських композиторів* (Київ. пр., 29.X 1950, 8).

Симфонічний оркестр — оркестр із смичкових, духових і ударних інструментів. *Міський парк. Вечір. Всі алеї запружені народом. Грає симфонічний оркестр. На танцмайданчику кружляють пари* (Головко, 1, 1957, 482).

СИМФОНІЧНІСТЬ, *ності, ж.* Абстр. ім. до симфонічний 1. *Словесно-художній його [Т. Шевченка] живопис досяг високого узагальнення, поєднуючи виразність слова, пензля, різця, музичної симфонічності* (Вітч., 10, 1963, 132).

СИМФОНІЯ, *ї, ж.* 1. Великий музичний твір для оркестру з однієї або кількох частин, що відрізняються одна від одної характером музики й темпом. *В операх і симфоніях, ораторіях і балетах, романсах і піснях композитори прагнули й прагнуть виразити високу правду дійсності* (Рад. Укр., 7.IV 1957, 1); *Він небу, гордий, показав кулак. Бетховене! Той жест руки худі Страшніший від симфонії страшно!* (Рильський, 1, 1960, 329); *Пісня, опера, ораторія, симфонія — високохудожні твори всіх видів музичного мистецтва — повинні брати участь у формуванні комуністичної свідомості людей* (Літ. Укр., 30.III 1962, 1); * *Образно. Вся моя велика, неосяжна радянська земля сповнена дзвінкого гомону праці, симфонії боротьби* (Чаб., Шляхами., 1961, 123); * *У порівн. В ясному морозному повітрі сміх і голоси школярів бриніли життєрадісною симфонією* (Кир., Вибр., 1960, 301); // *чого і яка, перен.* Сукупність яких-небудь звуків. *Вони [краплі] грали, співали, дзвеніли, міняли темп, силу і голос. Незабаром вулиця обернулася в симфонію крапель* (Коцюб., II, 1955, 284); — *Надворі розкотівся перший вал грому, потім ще й ще раз, я мимоволі прислухався до могутньої симфонії неба* (Ю. Янов., II, 1954, 79); *Де кілька днів навколишні села лягали і вставали під звуки трудової симфонії, що розкішно гриміла в горах* (Гончар, I, 1954, 445); // *ірон.* Безладний шум, грюкіт і т. ін. [*В и х о д ц е в:*] *Цілий день, цілу ніч крик,*

галас, стукотня! Тільки візьмешся до праці, починається симфонія... (Коч., II, 1956, 388).

2. *перен.* Гармонійне сполучення різноманітних звуків, кольорів, тонів і т. ін. — *При землі вже ніби вечір, холодна вогкість, а там, угорі, — яка симфонія світла і барв!* (Вільде, Сестри., 1958, 11); *Роботу килимарок можна спостерігати годинами, спостерігати, як тчуть кольоровими нитками барвисту симфонію* (Вол., Самоцвіти, 1952, 143); *Театральний художник мусить також розумітися на музиці, на кольорі декорацій і на симфонії кольорового рішення, так би мовити, продовжувати симфонію звуків* (Мист., 3, 1963, 28).

СИМФОНЬСТА, *и, ж.* Невелика симфонія.

СИН, *а, ч.* 1. Особа чоловічої статі стосовно своїх батьків. *Один син — не син, два сини — півсина, три сини — ото тільки син!* (Укр. присл., 1955, 127); *Кохалася мати сином, Як квіткою в гаї* (Шевч., I, 1963, 227); [*І в а н:*] *І був у того чоловіка один одним син, гарний парубок і здоровий такий, що й вола бна-двоє роздер* (Кроп., I, 1958, 83); *Захоплений прикладом батька, син і собі почав студіювати підручники з хімії й допомагати батькові в дослідях* (Шовк., Інженери, 1948, 221); // *Ласкаве звертання батьків до сина. — Що се задумався, сину? — питаю* (Вовчок, I, 1955, 274); — *Питки хочеш, сину? — спитався, підійшовши, Грицько* (Мирний, I, 1954, 302); — *Сину, — обізвалася Наумиха, — не сумуй, не гризись...* (Коцюб., I, 1955, 124); // *перев. мн., у сполуч. із сл. с о к і л, о р е л, нар.-поет.* Ласкаве називання синів. *Обводить очима Дем'ян Петрович присутніх, вихваляючись, як завжди, своїми синами-соколами* (Крот., Сини., 1948, 445); — *Я мріяв про синів-соколів, єдине, ради чого треба жити* (Ю. Янов., II, 1958, 11); *Схилитись на плече І думати, що поруч Ще стільки літ іти, Ростить синів-орлів* (Забашта, Вибр., 1958, 32).

Батьків (отецький) син — син порядних батьків; спадкоємець батька. *Не один батьків син і худобу б свою усю віддав і у батраки пішов би, аби б його полюбила Тетяна!* (Кв.-Осн., II, 1956, 310); [*Ю д а:*] *Та я ж отецький син, ще й одинак!* (Л. Укр., III, 1952, 131); *Бісів син див. бісів; Бісового (сучого, чортів і т. ін.) сина — уживається як лайка. — А сучого сина, перелякав же як! Щоб тебе качка брикнула* (Стельмах, I, 1962, 376); **Блудний син:** а) людина, яка після довгих блукань і розпусного життя з каяттям повертається до своєї родини; б) член якогось колективу, що не підкоряється його волі, порушує його устої, залишає цей колектив, а потім повертається назад. *Гучне «ура» відзначило радісний факт повернення блудного сина* (Смолич, Театр., 1940, 73); *Промовець був у даному разі не лише батьком молодого, але й представником тієї задніпровської Житомирщини, яка владно кликала до себе свого блудного сина* (Дмит., Наречена, 1959, 202); **Божий син** — за християнським віровченням — Ісус Христос, один з елементів християнської формули триєдиного бога — бога-отця, бога-сина, бога-духа святого. *Люби усякого чоловіка, як щирого свого брата й сина божого* (Кв.-Осн., II, 1956, 121); [*Г о л о с:*] *Господи Ісусе Христе, сине божий! Помилуй нас* (Мирний, V, 1955, 65); **Біти за сина див. біти; Врідний (дияволів, іродів, сучий, чортів і т. ін.) син:** а) уживається як лайка. — *Лізь, вражий сину, на цю шовковицю* (Вас., II, 1959, 186); — *Прощайсь лишень, дияволів сину, з матір'ю та з сестрою, бо вже недовго рясст топтатимеш!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 134); — *А його, іродового сина, осьмушка горілки вдавить?..* (Мирний, I, 1949, 285); — *Нехай заговорить, сучий син, — вимагали треті* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 640); — *Брешиш, чортів*

сину! Сам ти собака, пся крив! (Довж., I, 1958, 270); б) уживається для вираження доброзичливості, позитивного ставлення до когось. — *Ох, і сучий же ти син, Миколо, — схлипнув Боженко, взявши меч з якоюсь дитячою радістю. — І за що я тебе так люблю* (Довж., I, 1958, 197); — *Ідете, чортові сини, — сказав засмучений старий ткач Опанас Чиж* (Довж., I, 1958, 132); в) уживається для вираження здивування. — *Ах, ти ж, вражий сину! Як? Батька? — і здивований Бульба відступив на кілька кроків* (Довж., I, 1958, 218); г) уживається для вираження захоплення. Він передивився кожну зборку, кожну зшивку. Як вилив, вражий сину! думав він і тихо усміхався (Мирний, IV, 1955, 125); В синій годіться див. годітися¹; Гадів (гадючий, гаспидський, песький, собачий і т. ін.) син — уживається як лайка. В таку щасливу годину Еней чимдуж спис розмазав І Турну, гадовому сину, На вічний поминок послав (Котл., I, 1952, 294); [Б о ж е в і л ь н а:] Гей, не радій, синів гадючих мати!.. (Л. Укр., II, 1951, 131); — *Куди ж ви претесь, гаспидські сини? Що вам — хліба не жалко?* (Цюпа, Краєни, 1971, 32); — *Будеш мені, песький сину, тямити; тривай лишень!* (Кв.-Осн., II, 1956, 177); — *А бурсак! Собачий сину, знаєш смак* (Шевч., II, 1963, 196); — *Мені найбільше доїдав Рутульський Турн, собачий син* (Котл., I, 1952, 202); До сина, заст. — багато, безліч. — *Нема того на світі, чого не було на тому ярмарку, і якби грошей до сина, то накупив би усього* (Кв.-Осн., II, 1956, 13); Названий син див. названий; Наречений син див. наречений; На якого (бісового, чортового і т. ін.) сина — навіщо, для чого. — *А на якого сина ще й допрос?* (Кв.-Осн., II, 1956, 262); Проклятий (песький, чортів і т. ін.) син буду (будь я) — уживається як клятва. Як заспівав було Мар'яна.., проклятий син буду, не можна спати (Кос., Новели, 1962, 31); *Та в мідні тарілки Як брязкнули, загромотіли, То будь я песький син, Коли в світлиці хоч один Усидів на ослінці!* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 152); У сина, заст. — те саме, що У (в) біса (див. біс¹). — *Як посипали [люди] до нас, так батечки! Я не знав, де їх у сина і дівати* (Кв.-Осн., II, 1956, 244); Хрещений син див. хрещений; Якого бісового сина — уживається при дієсловах для вираження незадоволення у знач. н а в і щ о, ч о м у. — *Ну, якого ви бісового сина зібралися сюди, очі повитріщали?* — *почули вони у розчинене вікно Колісникової квартири* (Мирний, III, 1954, 287).

2. перев. мн. Нащадки, молоде покоління. Серце болить, а розказувати треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись (Шевч., I, 1963, 142); *Ішли сини з села і міста, На заклик Леніна — у бій* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 27).

3. Ласкаве звертання літньої або дорослої людини до молодого за віком чоловіка, юнака, хлопчика. — *Посидь же, сину, тут, а я зараз, — сказав дід, — потюпав у курінь і зачинивсь* (Мирний, I, 1954, 280); — *Добрий вечір, дідусю, — каже парубок, підходячи. — Добрий вечір і тобі, сину* (Хотк., I, 1966, 94); *Старі солдати звали його сином, А ми, молодші, просто Петрусем. Йому було неповних двадцять років* (Бойко, Про 17 літ, 1958, 31).

4. перен., розм., рідко. Тварина чоловічої статі стосовно своїх батьків. Мені рекомендують Паву [собаку], поважну матрону, і її другого сина (Коцюб., II, 1955, 226).

5. заст., перев. у звертанні. Людина чоловічої статі щодо свого духівника або особи духовного сану. [Є п и с к о п:] *Не трать одваги, сину, сповідайся з гріха тавмного* (Л. Укр., II, 1951, 501); — *Сину мій, — відповів наляканий бонза, — завше в таких божках*

є найцінніша річ усього нашого життя (Ю. Янов., II, 1958, 55).

6. з означ., заст. Людина чоловічої статі, що виступає як представник певного суспільного стану. *Все-таки він волів би був, якби вибавив його доньку боярський син, а не сей простий тухольський мужик* (Фр., VI, 1951, 20); [Ю х и м:] *Як же ж я, хазяйський син, та піду у світлі, щоб мене підняли на глум?* (Кроп., II, 1958, 45); — *Хто ти такий, легеню? — питала Маруся. — Я? Газдієвський син* (Хотк., II, 1966, 51).

7. Людина як уродженець, житель якої-небудь країни, місцевості, представник якоїсь національності. *Як Турн біснується, лютує, В сусідні царства шле послів, Чи хто із них не порятує Против Троянських злих синів* (Котл., I, 1952, 191); *Я — син Країни Рад, що і мечем, і словом Разить і тне катів з розмаху, до кісток* (Рильський, II, 1960, 188); *Руку ту, що ще ні разу не схибила в смертельній грі, я тисну синові Донбасу під рев крицевий угорі...* (Сос., II, 1958, 304); *Хай живе в віках великий син українського народу Тарас Григорович Шевченко!* (Корн., Разом із життям, 1950, 28); *Тільки справжні сини гір, волелюбні предки могли залишити в спадщину онукам такий буйний і гордовитий танець!* (Мас., Роман.., 1970, 233); *Неслись, як вихор під час бурі, На бій в однім строю Хмельницького орли І Дону тихого сини похмурі* (Павл., Бистрина, 1959, 24); // *Вихованець когось, чогось; людина, кровно, тісно зв'язана з ким-, чим-небудь. — Хто єсть вірний син своєї отчизни, збирайтесь до мого боку* (П. Куліш, Вибр., 1969, 154); — *Син комсомолу України, його не зраджу я ніде* (Сос., II, 1958, 486); — *Я — син, — гримлять врочисті голоси, — Син трудового славного народу* (Бажан, Вибр., 1940, 95); *В боях за Вітчизну відзначився він, Він Леніна учень, він Партії син* (Бичко, Вогнище, 1959, 23); *Людство завжди пам'ятатиме, що першими проникли в космос славні сини великої лєнінської партії Юрій Гагарін і Герман Титов* (Ком. Укр., 9, 1961, 8); // *перев. мн. Нащадки, послідовники, земляки. Сини Міцкевича, Словацького, Шопена, Сини Коперника, заковані сини! Рвіть ланцюги тяжкі!* (Рильський, II, 1960, 181); *Разом із нами йдуть і чехи, і словаки, синів Костюшка йдуть нестримані полки* (Сос., II, 1958, 478); // *Людина, на якій відбилися характерні, типові риси її часу, епохи, середовища і т. ін. Поет насамперед — людина, потім громадянин своєї землі, син свого часу* (Белін., Вибр. статті, 1948, 365); *Ми — правди і щастя солдати, сім'ї трудової сини* (Сос., Поезії, 1950, 8); // *Поборник, служитель, представник чогось. Я тихо Богу помолюся, Щоб усі слов'яне стали Добрими братами, І синами сонця правди* (Шевч., I, 1963, 262); [Є п и с к о п:] *Геть, відійди від мене, сине тьми!* (Л. Укр., II, 1951, 237); *Кожен там [у Москві] рідний, хто вольності син, Гроном лунав народу там слово* (Рильський, II, 1960, 177).

◇ Син природи — про людину, яка не піддалася дії цивілізації, без культурних навиків, близька до природи. *Кров приливає гуцулові до тіла, і святкують сини природи спільне свято з матір'ю посполу* (Хотк., II, 1966, 24).

СИНАВІЙ див. сінявий.

СИНАГОГА, и, ж. 1. Молитовний будинок, храм у євреїв. У синагогу Зайшла [мати] благодать благого бога, Щоб син її найшовсь (Шевч., II, 1963, 369); *Проти нас була синагога, і звідти ще зрання нісся такий лемент, що годі було всидіти в хаті* (Досв., Вибр., 1959, 56); *Полонених акторів відвели до міста і вкинули до льоху під старовинною синагогою* (Смолич, Театр., 1940, 153).

2. Релігійна єврейська громада. *Коли населення з Палестини розселилось по багатьох країнах, виникла*

нова форма єврейської релігійної громади — синагога (Наука., 2, 1960, 52).

СИНАГОГАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до синагога.

СИНАНТРОП, а, ч. Вкопна людина, що жила в епоху нижнього палеоліту і становить найдавнішу стадію розвитку людини. Люди ашельської епохи [раннього палеоліту] порівняно до пітекантропа були біологічно більш високо організованими і належали до фізичного типу, відомого в науці під назвою синантропа (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 13); До недавнього часу найдревнішими людьми називали пітекантропів, рештки яких знайдені на острові Ява, і синантропів з Китаю (Знання., 5, 1965, 22).

СИНАНТРОПНИЙ, а, е. Прикм. до синантроп.

СІНАП, у, ч. Сорт кримської яблуні. На дуже зрідженіх кварталах сади можна ремонтувати такими сортами, як.. синапи, які пізніше вступають в пору плодоношення (Колг. Укр., 2, 1957, 31).

СІНАШ, а, ч. Зменш.-пестл. до син 1, 3, 6. Хотіла мати навік розлучити, Дала синашу меду-вина пити (Кост., I, 1967, 111); З міста прибігло незвичайно збуджене, аж мокре хлоп'я — синаш Крижточки (Баш, Надія, 1960, 245); — Що ж ти, синашу, сирота, чи так безталанний? (Свидн., Люборацькі, 1955, 207); Дід якось після сходки на дубках отут за двором при всіх сказав Семенові: — Молодця [молодець], Семен! Бідняк, за бідняків і дбаєш. Молодця, синашу! (Головко, I, 1957, 110).

СІНАШКО, а, ч. Те саме, що синаш. Люляй, люляй, козацький синашку, Здійняла мати останню рубашку (Чуб., V, 1874, 347).

СИНГАЛ див. сингали.

СИНГАЛІЗ див. сингалізи.

СИНГАЛІЗИ, ів, мн. (одн. сингаліз, а, ч.; сингалізка, и, ж.). Те саме, що сингальці.

СИНГАЛІЗКА див. сингалізи.

СИНГАЛІЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до сингалізи. Сингалізька мова.

СИНГАЛЕЦЬ див. сингальці.

СИНГАЛИ, ів, мн. (одн. сингал, а, ч.; сингалка, и, ж.). Те саме, що сингальці.

СИНГАЛКА див. сингали і сингальці.

СИНГАЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сингали і сингальці. Сингальська мова.

СИНГАЛЬЦІ, ів, мн. (одн. сингаліець, льця, ч.; сингалка, и, ж.). Народність, що становить основне населення острова Цейлон.

СИНГАРМОНІЗМ, у, ч., лінгв. У тюркських і деяких інших мовах — уподібнення голосних звуків афіксів голосним звукам кореня-основи. Сингармонізм (чи гармонія голосних) зустрічається переважно в аглютинативних мовах, зокрема в тюркських (Сл. лінгв. терм., 1957, 151).

СИНГАРМОНІЧНИЙ, а, е, лінгв. Стос. до сингармонізму.

СИНГЕНЕТИЧНИЙ, а, е, геол. Який утворився одночасно з чим-небудь. Спочатку підземні води.. сингенетичні з твердою фазою порід: осади із сприятливими для нагромадження вод властивостями насичувалися в процесі свого відкладення водами того басейну, де відбувалася ця седиментація [осідання під впливом ваги твердих частинок] (Пит. підвищ. родюч., 1953, 47); Структурні форми цементуючого кальциту різні: іноді кальцит заповнює пори, нерідко він.. сингенетичний з породою, що його вміщує (Геол. ж., XIII, 3, 1953, 31).

СИНГІЛЬ, я, ч. Поширена в Атлантичному океані, в Середземному, Чорному й Азовському морях риба родини кефалевих, що має видовжене, веретеноподібне,

з широкою спиною, вкрите досить великою лускою тіло. У лиманах виловлюється, як правило, сингіль — різновид кефалі (Літ. Укр., 28.V 1965, 2).

СИНДАКТИЛІЯ, і, ж., анат. Повне або часткове зрощення пальців, що спостерігається в деяких тварин як нормальне явище, а в людини — як патологічне.

СИНДЕСМОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до синдесмології.

СИНДЕСМОЛОГІЯ, і, ж. Розділ анатомії, що вивчає типи зчленування кісток і зв'язки скелета.

СИНДЕТИКОН, у, ч. Рідкий клей для паперу, картону, який виготовляють спеціальною обробкою кісткового клею.

СИНДИК, а, ч. 1. У Стародавній Греції — захисник у суді, адвокат.

2. У деяких сучасних капіталістичних країнах — представник якої-небудь установи, громади або корпорації, уповноважений на ведення справ.

СИНДИКАЛІЗМ у, ч. У робітничому русі кінця XIX — початку XX ст. — дрібнобуржуазна опортуністична течія, прибічники якої заперечували необхідність класової боротьби пролетаріату й створення пролетарської держави й визнавали тільки економічну боротьбу в межах профспілок.

СИНДИКАЛІСТ, а, ч. Прибічник, послідовник синдикалізму.

СИНДИКАЛІСТКА и, ж. Жін. до синдикаліст.

СИНДИКАЛІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до синдикалізму і синдикалістів. Очевидно, всі товариші готувалися до цього [X] з'їзду і всі повинні знати, що синдикалістський ухил — це і є анархічний ухил.. (Ленін, 43, 1974, 36).

СИНДИКАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до синдикат 3. Синдикальний конгрес.

СИНДИКАТ, у, ч. 1. Одна з форм капіталістичної монополії, метою якої є одержання надприбутку шляхом організації збуту продукції; характеризується, з одного боку, збереженням виробничої самостійності об'єднаних підприємств і, з другого, — втратою комерційної самостійності. Капіталістичні трести і синдикати були знаряддям буржуазії, яка прагнула підпорядковувати своєму впливові абсолютно все (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 148); Союзи, об'єднання підприємців — монополії (трести, синдикати та ін.) ставили своїм завданням в першу чергу підвищити ціни на товари всередині країни і за рахунок одержаного надприбутку мати змогу викинути товари по низьких цінах на зовнішні ринки і завоювати ці ринки (Іст. УРСР, I, 1953, 571); До Всеросійського товариства (синдикату) входили всі сахарозаводчики (Бурл., Напередодні, 1956, 163).

2. У період непу в СРСР — об'єднання трестів певної галузі промисловості для планових закупок сировини, збуту виробів і т. ін.

3. У Франції та деяких інших країнах — назва професійних спілок.

СИНДИКАТНИЙ, а, е. Прикм. до синдикат 1.

СИНДИКАТСЬКИЙ, а, е. Стос. до синдикату (у 1 знач.).

СИНДИКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до синдикувати. Цукрова промисловість Російської імперії була синдикована (Бурл., Напередодні, 1956, 163); // у знач. прикм. Панування синдикованої промисловості привело до значного зростання продажних цін (Іст. УРСР, I, 1953, 654).

СИНДИКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. синдикувати. Примусове синдикування, що не виправдало себе ні економічно, ні політично, треба вижити і виробничим підприємствам слід надати широкі можливості об'єднуватися економічно на основах комерційних угод в

рамках загальнодержавного регулювання (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 209).

СИНДИКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Об'єднувати в синдикат (у 1 знач.).

СИНДИКУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до синдикувати.

СИНДРОМ, у, ч., мед. Комплекс характерних для певного захворювання симптомів. Значне місце в роботах радянських медичних психологів було приділено психологічному аналізу розладів мовлення і різноманітних синдромів афазії (Рад. психол. наука., 1958, 451); При гострому променевому синдромі в ендокринних органах виявляються послідовні зміни, які свідчать про значні порушення їх функціональної діяльності (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 76); Гормональна терапія дає змогу більш-менш нормалізувати розвиток дитини з синдромом Шерешевського-Тернера, що супроводиться рядом дефектів (Наука., 12, 1971, 11).

СИНЕДРІОН, у, ч. У Єрусалимі в III—I ст. до н. е. — рада аристократів і старійшин, а після встановлення римського панування — верховний суд Іудеї. [Йоганна:] На бога, сестро, тихше! ще почує хто з люду й донесе синедріону (Л. Укр., II, 1951, 122); // ірон., жарт. Збори, рада, судилище. Хитрі книжники й лукаві фарисеї Розмножили своє потомство без числа, І доленьки зірда письменської моєї Мене в синедріон, на суд їх привела (П. Куліш, Вибр., 1969, 373); Того ж таки дня сумна звістка засмутила слободу: церковний синедріон оголосив Федора Петровича антихристом! (Ковінька, Кутя., 1960, 11); Микоші вистачило характеру і влітку, коли стояв перед учительським синедріоном і так-сяк склав екзамен у другий клас (Полт., Повість., 1960, 181).

СИНЕКДОХА, и, ж., літ. Один із тропів, для якого характерне вживання назви частини замість цілого, видового поняття замість родового, однини в значенні множини або навпаки. В публіцистичних творах Лесі Українки знайшли широке застосування найрізноманітніші види тропів: від найпростіших — епітета й порівняння, до найскладніших — метафори, метонімії, синекдохи, алегорії (Рад. літ-во, 4, 1963, 62).

СИНЕКУРА, и, ж., книжн. Добре оплачувана посада, на якій майже нічого не треба робити. Без перебільшення можна сказати, що ця молода жінка з мушкою на верхній губі чимало доклала зусиль, щоб служба Адама Адамовича стала для нього синекурою (Донч., VI, 1957, 520).

СИНЕЛЬ, і, ж. Шнурок із бархатистим ворсом для вишивання, в'язання, оздоблення жіночого одягу, головних уборів і т. ін. Безконечною стрічкою виходить з машини пухнаста.. синель (Наука., 1, 1955, 9).

СИНЕЛЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до синель.

СИНЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до синель; // Вигот. із синелі. Синельні торочки; // Признач. для виготовлення синелі. Після цього [промивання, сушення й намотування на котушки] пучок волокна з кількох сотень ниток.. надходить у синельну машину (Наука., 1, 1955, 9).

СИНЕМАСКОП, а, ч. Одна з систем широкоекранного кіно.

СИНЕМАТЕКА, и, ж., заст. Фільмотека.

СИНЕМАТОГРАФ, а, ч., заст. Кінематограф.

СИНЕМАТОГРАФІСТ, а, ч., заст. Кінематографіст.

СИНЕМАТОГРАФІЧНИЙ, а, е, заст. Стос. до синематографа.

СИНЕНЯ, яти, с. Зменш.-пестл. до син 1.

СИНЕНЬКИЙ, а, е. 1. Пестл. до синій. Вона кинула синеньку стрічку додола і сказала: «Не хочу!» (Л. Укр.,

III, 1952, 676); Квіточки синенькі, біленькі, запашневі зіллячко... (Хотк., II, 1966, 218); // З синім відтінком, трохи синій. Підклали свіжого хмизу, й сухі палички затріщали в синенькому полум'ї (Вас., I, 1959, 144); Сонце пригрівало, понад зеленим лугом слався синенький димок весняних випарів, гнав поперед себе гнилуватий болотяний душок (Тют., Вир, 1964, 99); У спальні перед іконою божої матері тьмяно горіла синенька лампадка (Шиян, Баланда, 1957, 46).

2. у знач. ім. синенька, кої, ж., розм. У дореволюційній Росії — п'ятирублевий кредитний білет (назва за кольором). По синенькій, дай-то боже, Коли заробили, Та, вертаючись додому, Й те уже зхарчили [витратили на їжу] (Манж., Тв., 1955, 44); Хтось вивів Мар'яна в сіню і тихцем сказав: — Дай цьому дерилюду синеньку, бо він такий, що здере з живого й мертвого (Стельмах, I, 1962, 171).

СИНЕНЬКО. Присл. до синенький 1. Ой на горі, ненько, зацвіло синенько (Чуб., V, 1874, 111); А в городі росте зілля, зацвіло синенько (Коломийки, 1969, 214); [Тихон:] Коли б я був маляром, я так би малював того чорта: написав би очі синенько, а брови чорненько (Вас., III, 1960, 157).

СИНЕРАМА, и, ж. Одна з систем широкоекранного кіно. Живу на набережній Анатолія Франса. Навпроти — Лувр. Праворуч Нотр-Дам. І синерама, де в кіносеансах Паризьку плівку демонструють нам (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 106).

СИНЕРЕЗИС, у, ч., хім. Виділення рідини з чогонебудь, що супроводжується зменшенням об'єму його структури. З часом драглі можуть зазнавати значних змін, зменшуючись в об'ємі і виділяючи з себе рідину. Це явище має назву синерезису і спостерігається при багатьох процесах повсякденного життя (Заг. хімія, 1955, 467).

СИНЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до синенький 1. Ревуть, стогнуть гори-хвилі В синесенькім морі (Пісні та романси., II, 1956, 178); — Ой заграй, заграй, синесеньке море, Та під тими байдаками, Що плывуть козаки (Шевч., I, 1963, 197).

СИНЕЦЬ, нця, ч. 1. Посиніле місце на тілі, обличчі як слід удару, стусана і т. ін. Кому пироги й млинці, кому гулі та синці (Укр.. присл., 1955, 285); Уляна, плачучи, показує сусідці.. синці — гостинці п'яного, сердитого чоловіка (Коцюб., I, 1955, 438); Глянувши на матір, на її почорніле, витягнуте лице, на запалі очі і криваві синці на руках, Оля не витримала (Юхвід, Оля, 1959, 294); На його лиці красувався великий синець (М. Ю. Тарн., День., 1963, 62); * У порівн. Аж почорнів сердега Прокіп, уся пика, як один суцільний синець, балакати по-людському розучився (Головко, II, 1957, 258).

◇ Побіти до синців кого — дуже побити кого-небудь. Діда Омеляка, що кинувся на захист невістки, побили до синців (Тулуб, Людолови, I, 1957, 121); Синці під очима — темні, з синюватим відтінком кола під очима від нездужання, втоми і т. ін. Вона знала, що, так стоячи, приховувала зрадливі зморшки на щоках і в куточках рота, синці під очима (Рибак, Помилка., 1956, 147); Матушка Раїса злорадно глянула на схудле, з синцями під очима обличчя Лукії (Донч., III, 1956, 37).

2. Прісноводна риба, різновид ляща. Синець штучних морів — смачна риба, її сушать, в'ялять тощо (Веч. Київ, 4.III 1966, 4).

3. Те саме, що волішка¹. Такими [кореневищними] бур'янами є пирій, синець, гострець (Колг. енци., I, 1956, 152).

СИНІЗНА, їзній, ж. 1. Синій колір.

2. Синій простір, синя поверхня (про море, небо, повітря).

3. Синюватий відтінок шкіри.

СИНИЛО, а, с., розм. Синя фарба; // Те саме, що сінька. Усякі в його пляшечки: де глина наколочена, де цегла, де яке синило (Барв., Опов., 1902, 325).

СИНИЛЬНИЙ¹, а, е, спец. Признач. для фарбування. Синильний чан.

СИНИЛЬНИЙ², а, е: Δ Синільна кислота — дуже отруйна безбарвна летка рідина з запахом гіркого мигдалю; ціанистий водень. Синильна кислота — одна з найсильніших отрут, яка навіть у мізерних дозах (менше 0,05 г) діє смертельно (Заг. хімія, 1955, 396); В [льоновій] макусі з недостиглого насіння міститься значна кількість синильної кислоти, яка дуже шкідлива для тварин (Ол. та ефір. культ., 1956, 75).

СИНИТИ, синю, сінити, недок., перех. 1. Робити синім, фарбувати в синій колір. Синити тканину; *Образно. А в лузі — мов хтось кожну мить перестеляє... — червонить, синить, зеленить... (Тич., II, 1957, 207).

2. Полоскати у воді з розведеною в ній синькою білизну або білити з домішкою синьки хату; підсинювати.

СИНИТИСЯ, сінитися, недок. 1. Фарбуватися в синій колір.

2. Підсинюватися.

3. Пас. до синіти.

СИНИХА, и, діал., заст. Невістка. Син, як син, та синиха лиха (Укр. присл., 1955, 133).

СИНИЦЯ, і, ж. Маленька співуча пташка з різнобарвним оперенням ряду горобцеподібних. Синиця шкоду робить, а журавель попадається (Укр. присл., 1963, 144); — Я ставлю річ твою в дурницю; Ти в руку не піймав синицю, Не тебе, далебіг, боюсь (Котл., I, 1952, 293); З дерева на дерево перелітали зелені синиці, червоногруді снігурі (Збан., Ліс. красуня, 1955, 88); Тонко дзвонять синиці в дібровах, над озерами спить верболіз (Сос., Поезії, 1950, 152); *У порівн. І наснилася знову криниця, Щебет крапель об ранній порі І зоря, наче синя синиця (Мал., Звенигора, 1959, 149).

СИНИЧА, ати, с. Пташа синиці. Оплакувати пташенят Цінь-цінь допомогла Юля. Їй дуже жаль було маленьких синичат (Збан., Мор. чайка, 1959, 234).

СИНИЧИЙ, а, е. Прикм. до синиця. Руна зелено-сріблясті, Червоні — при самій землі, Гай у синичому свисті (Рильський, II, 1960, 52).

СИНИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до синиця. Несподівано здивав на галявині хлопчика з синичкою в руках (Казки Буковини., 1968, 110); Хмари кругом облягли — і поле у тінх уступило. Сумно синички примовкли (Тич., I, 1957, 240); Пробув свій весняний голос невгамовна синичка. Пісенька у неї коротенька, одноманітна (Коп., Подарунок, 1956, 71); В березнячку пересвистувались зелені синички (Збан., Переджнив'я, 1960, 81); На цю годівницю сіла перша синичка, Зелененька, з жовтим животиком, в чорнім очіпочку (Дор., Не повтори., 1968, 164); *У порівн. Одна за одною вбігали знадвору жваві, мов синички, зовсім молоденькі сусідки (Гончар, II, 1959, 148); Кольорова дівчинка крутиться і щебече, як синичка (Вільде, На порозі, 1955, 217).

СИНИЧНИК, а, ч. Штучне гніздо для синиць у вигляді ящика з отвором, прикріпленого на високій жердині чи на дереві. Діти повісили синичники на яблунці та на інших деревах (Ів., Ліс. казки, 1954, 118); Настав час створити для їх [птахів] гніздування сприятливі умови. Для цього у певних місцях саду розвішують шпаківні та синичники (Хлібороб Укр., 1, 1963, 33).

СИНИЧЧИН, а, е. Прикм. до синиця; належний синиці. За мить він уже був біля синиччиного гніздечка (Збан., Мор. чайка, 1959, 231).

СИНІВ, нова, нове. Прикм. до син; належний синові (у 1 знач.). Покинула [вдова] знову хату, Синову госпуду

(Шевч., I, 1963, 229); Стара мати заливається гіркими сльозами, обнімаючи бриту голову синову (Мирний, I, 1949, 215); Синові діти здавались дрібними (Коцюб., II, 1955, 271); — Цить, сестро, бо й я голодна, — обізвалась Балабушиха, — буду довго пам'ятати синове весілля (Н.-Лев., III, 1956, 61); Ой біжи, біжи, досадо, не вертай до хати, Не пуцу тебе колиску синову гойдати (Сим., Земне тяжіння, 1964, 8); Заклопотана, вона забула за поведінку синову, рукою махнула на думи свої невели (Кос., Новели, 1962, 158); Коріння синового характеру лежить у минулому батьків. У їх любові. У вірності (Мур., Свіже повітря., 1962, 50); Душею вловив синів неспокій, десть серцем збагнув і причину його (Мушк., Серце., 1962, 38); Клим у задумі слухав синову річ (Горд., II, 1959, 206).

СИНІВСТВО, а, с., розм., рідко. Синівські права. Він знав, що гроші ті ні в яким разі не стануть легально його власністю, тим більше, що перед судом годі йому буде покликатися на своє синівство, в котре і сам він не вірив (Фр., VII, 1951, 72).

СИНІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до син 1, 2, 7; притамаваний, власт. синові. Вони були пізніше на утриманні в простого селянина з Вільки, якого й тепер ще оточували своєю вдячністю, обдаровували майже синівським прив'язанням (Фр., VI, 1951, 202); Раптом поривно подався [Артем] постаттю до матері, у невимовній синівській любові, і мовчки схилився до її натруджених рук (Головко, II, 1957, 510); Так і не подивився старий на себе збоку, не дійшло до нього, що .. й синівська любов мав право на вимогливість (Шовк., Людина., 1962, 276); Знаючи Гнатів твердий характер та його синівську вірність, мати не раз користалася з його швидких ніг (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 41); Не як блудний син, ... а з синівською сонячною радістю повернувся Остап на рідну шахту (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 358); Серце гуцула Гаврищука повне синівської любові до рідних гір (Мас., Роман., 1970, 343); Наші серця сповнюються синівської любові до партії, яка постійно дбає про піднесення національної формою, соціалістичної змістом радянської культури (Рад. Укр., 6.I 1957, 1).

СИНІЙ, я, є. 1. Який має забарвлення одного з основних кольорів спектра — середній між голубим і фіолетовим. Стрів [Антін] несподівано Марту. Ішла назустріч, затягнена в синій новий костюм (Коцюб., II, 1955, 298); Радісно веселили око яскраво-червоні, сині й жовті фарби, в які помальовано передню стіну кожної хати (Смолич, I, 1958, 52); Петро, стрункий, широкоплечий, з руським чубом і синіми очима стояв серед хати (Панч, II, 1956, 512); Він спинився біля куца і зірвав укрите синім пилом темне гроно винограду (Досв., Вибр., 1959, 431); *У порівн. Дні потяглися для мене, як синій чад (Коцюб., II, 1955, 256); // Який цвіте квітками такого кольору. Ровкнувся по землі синій ряс; розрослась зелена рута (Вовчок, I, 1955, 91); Засиніли довгі смуги толоки, вкриті синіми та фіолетовими квітками (Н.-Лев., VI, 1966, 85); Бовець стояв над кущиком синіх васильків (Гончар, III, 1959, 63); // Зробл. із квіток такого кольору. На голові [у Русалки Польової] синій вінок з волошок (Л. Укр., III, 1952, 232); // Який кольором наближається до синього; який має відтінок синього кольору. От і Дніпро блищить синьою хвилею, і човни по березі розкидані (Вовчок, I, 1955, 100); Вже синя крига пропливла Дніпром... Вже гріє сонце (Перв., II, 1958, 186); У гори вітер з заходу навів синіх непроглядних хмар і заліз (Чорн., Визвол. земля, 1959, 77); // Уживається як постійний епітет до деяких назв. Ой як зацвіло синє море Та різними цвітами (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 102); Хмаро... Гей хмаро!.. Візьми і мене В край той з тобою за синє море (Черн., Поезії, 1959, 62); // у знач. ім. сінє,

нього, с. Синій колір. *Попереду жінка в сірому, а за нею жінка в синьому* (Коцюб., I, 1955, 286); *Вона малює під синім і червоним, чорним і рудим, жовтим і зеленим, як учила її покійна мати* (Ю. Янов., II, 1958, 184).

◇ **Синій папірець**; **Синя бумажка**, *заст., розм.* — у дореволюційній Росії — п'ятирублевий кредитний білет. *Чіпка взяв гроші, подумав, повертів у руках синю бумажку, заховав її в кисет з тютюном* (Мирний, I, 1949, 242); **Синій птах** *див. птах*; **Сині мундири** — жандарми, які в дореволюційній Росії носили мундири синього кольору; **Синя панчо́ха**, *зневажл.* — суха, черства жінка, що втратила чарівність, цілком віддалася науковим інтересам, книгам і т. ін. *Не любить Ліночка «синіх панчів», хоч і самій, між нами кажучи, трьох десятків доходить* (Мам., Тв., 1962, 197); **Синя пті́ця** *див. пті́ця*.

2. Який дуже зблід, змарнів або почервонів, набувши відтінку такого кольору (про обличчя, шкіру і т. ін.). *Втербила [мати] в пісок жовтий Старі сині руки* (Шевч., I, 1963, 162); *На другий день усі бачили Остапа з червоними очима і синім носом* (Мирний, IV, 1955, 30); *Ясногорська справді стояла бліда, з синіми смугами під очима* (Гончар, III, 1959, 196); *Біле, аж синє, тіло його запалилося на сонці, почервоніло на спині та шиї* (Тют., Вир, 1964, 232); // *Який має обличчя, шкіру такого кольору (про людину). Князь аж синій походжав Та сам несмілих наливає [споює]* (Шевч., II, 1963, 25); *Бурунда, німий, синій з натуги і злості, зирнув довкола по долині* (Фр., VI, 1951, 132); *Наперед вийшов велетенський-рибалка... поліз у воду, одразу став синій* (Ю. Янов., II, 1958, 190); *Не жити вже Демидові на білому світі, бо ж такий він синій та пухлий* (Довж., I, 1958, 307); // *у знач. ім. синє, нього, с. Відтінок такого кольору (про обличчя, шкіру). У п'яниці коли не під очима синє, так плечі в глині* (Укр. присл., 1955, 211).

◇ **Бідний, аж синій** — дуже бідний. — *Он недавно в одного чоловіка з сусіднього села хату спалили. А він же такий бідний, аж синій* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 230); *Як бубон (пуп і т. ін.) синій (синя) — який дуже посинів (від холоду, нездужання, злості і т. ін.). Тряслась [Сивилла], кректала, побивалась, Як бубон, синя стала вся* (Котл., I, 1952, 119); *Вскочив [Пилипко] у хату, як пуп синій, зубами цокоче* (Мирний, IV, 1955, 288).

3. Уживається як складова частина ботанічних, зоологічних та інших назв, термінів. *Якщо синій люпин добре проростає, розвивається і дає найвищий урожай при ранньому посіві, то білонасинний кормовий треба сіяти в третій декаді квітня* (Рад. Укр., 15.I 1954, 2); *У Карпатах водяться такі види бабок, як чотириплямиста, красуня блискуча, красуня-дівчина, дозорець, коромисло синє та ін.* (Знання., 2, 1973, 10); *Синій кит*.

Сині́ння, *я, с.* Дія за знач. **синіти**.

Сині́ти, *ю, їєш, недок.* 1. Ставати, робитися синім; набувати синього кольору. *Гори починають синіти* (Коцюб., II, 1955, 427); *Високе небо починає синіти, дише на землю прохолодою* (Мирний, IV, 1955, 322); *Глибшав далеч. Річка синів* (Рильський, I, 1960, 127); *Заграва на сході почала синіти, на землю спускався вечірній присмерк* (Севч., На Бат. горі, 1960, 37); // *безос. — Уходжу я в хату, а там — панів, паніє! Та накурено так, що аж синів* (Мирний, III, 1954, 166); *Синіло за вікном по-весняному* (Тич., III, 1957, 284); *О, які були великі зорі, Як синіло й склилось навкруги!* (Рильський, III, 1961, 268); // *Ставати дуже блідим або червоніти, набуваючи аж синього відтінку, від нездужання, натуги, люті, холоду і т. ін. (про людину, частини її тіла). Мати дивиться на неї, Од злості німіє; То жовтіє, то синів* (Шевч., I, 1963, 161); *Конець [кінець] його носа си-*

нів чимраз більше від морозу (Фр., IV, 1950, 477); *Він аж синів увесь від кашлю і ревів, як вовк чи лев* (Довж., Зач. Десна, 1957, 464); *Пан начальник аж тремтить і синів від люті* (Козл., Сонце., 1957, 143).

2. Виділятися своїм синім кольором. *Сині волошки проти місяця ще більше синіли* (Вас., I, 1959, 198); *Пригадую: осінній день. Прихильно, по-щирому синіло небо* (Тич., I, 1957, 216); *Тім'я обережененько собі погладив [Купа], бо там іще синіла прездорова гуля* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 385); // *Виднітися (про що-небудь синє в далечині). Іздалека край дороги Чорний ліс синів* (Рудан., Тв., 1956, 74); *За річкою.. синіють ліси, жовтіють поля, біліють церкви побічних сіл* (Мирний, V, 1955, 209); *Мене вражала настирливість моря. Де б ви не йшли, воно завжди синіло між будинками в кінці вулиці* (Ю. Янов., II, 1958, 16); *Там, на небосхилі, силует колони ледве синів, тягнучись по рожевому тлі, як нерухома смуга лісу* (Гончар, III, 1959, 303); *Аж серце мені стиснулося: он вони — рідні Карпати! Синіють, сивіють удалині, стримлять вершинами над головою* (Мур., Бук. повість, 1959, 26); *А лує цвіте. А далина синів* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 14); * *Образно. По лівім боці Дунаю аж ген до моря стояло на чатах військо і заслоняло волю, що там, за широким Дунаєм... синіла десь у чужій країні* (Коцюб., I, 1955, 335); // *Цвісти синім цвітом. Тепло, сонячно, гарно. Синіють скрізь проліски* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 86); *Біля хати червоніли, синіли пухнасті айстри* (Зар., Світло, 1961, 26).

Сині́тися, *їється, недок., розм.* Те саме, що **синіти** 2. *Синіється тут прозора вода, гуляють по ній червонопері клені* (Фр., III, 1950, 7); — *Ніч темна-претемна, вікна ледь-ледь синіються, як подивитися з печі* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 272).

Сині́тка, *и, ж.* Вид плахти. *Плахта була на синьому підтанні — синітка, і малюнок на ній — папороті* (Ю. Янов., V, 1959, 141).

Сині́шати, *аю, аєш, недок.* Ставати, робитися синішим (*див. синій*). *Кинувшись з потоку в озеро, він починає кружляти по плесі, хвилюючи його сонну воду; туман розбігається, вода синішав* (Л. Укр., III, 1952, 186); *Холодна з дня на день синішав ріка* (Рильський, II, 1946, 158).

Сині́ючий, *а, е.* Дієпр. акт. теп. ч. до **синіти**. *В ній заворушилася туга .., мов те безхмарне склепіння, синіюче у воді глибоко-глибоко* (Коб., I, 1956, 334); *Високу постать головнокомандувача щодня бачили то в порту, то ще частіше — на горі Мітрідат, коли він у бінокль розглядав синіючий вдалині за протокою кубанський берег* (Гончар, II, 1959, 318); *Я сидів на околиці міста, з якої видно чудовий краєвид, і малював прекрасні синіючі далі* (Донч., VI, 1957, 638); *За річкою, з-за далеких синіючих горбів, червоним велетенським м'ячем викочувалося сонце* (Коз., Гарячі руки, 1960, 45).

Синкліна́ль, *і, ж., геол.* Складка верств гірських порід, повернена опуклістю донизу; протилежне **антиклина́ль**. *Оруденіння [наявність великої кількості рудних мінералів] на крилах Саксаганської синкліналі становить основну масу рудних покладів Саксаганського району* (Геол. ж., XIII, 3, 1953, 4).

Синкліна́льний, *а, е, геол.* Стос. до синкліналі. Синклінальні долини.

△ **Синкліна́льна** складка — те саме, що **синкліналь**. Синклінальні складки — це найпростіший тип дислокацій. Утворюється він депресією верств [порід], які з плоскої форми стали вгнутими (Курс заг. геол., 1947, 198).

Синкліно́рій, *ю, ч., геол.* Велика й складна складчаста структура синклінального характеру, що виникає

в рухливих ділянках земної кори внаслідок тривалого їх опускання. Складні складчасті структури, залежно від будови, звуться синкліноріями тоді, коли складаються з синклінальних складок (Курс заг. геол., 1947, 200); Наявні дані показують, що за структурою Донецький кряж являє собою синклінорій (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 6).

СИНКЛІТ, у, ч. У стародавній Греції та Римі — збори вищих сановників. *Ублагала [мати] Капітолійський той синкліт, Щоб первенця її вітали Святії ідоли* (Шевч., II, 1963, 282); // *Зібрання духовних осіб, духовенства. — Та плював я на його анафему, — заспокоював Мічурін дружину. — Плював я на нього з усім його синклітом, чуєш?* (Довж., I, 1958, 436); // *перев. ірон., жарт. Зібрання яких-небудь осіб. З вестибюля головного корпусу вийшов Сергій Салагатов у супроводі комісара та всього медичного синкліту* (Збан., Сеспель, 1961, 121); *Усі схилилися над списочком, а Липський стривожено сказав: — Та тут цілий синкліт заколотників?* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 502).

СИНКОПА, и, ж. 1. муз. Зміщення музичного наголосу з сильної долі такту на слабку. *Синкопа — це.. таке ритмічне угруповання, яке постав внаслідок пересування звичайного наголосу з сильної на слабку долю такту* (Осн.. диригув., 1960, 168); *Закарпатські пісні мають немало спільного з пісенністю [піснями] сусідніх народів з погляду ритмічної конструкції кадансів, а також структури пісень в цілому, що значною мірою викликане частим вживанням синкоп* (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 52).

2. лінгв. Випадіння звука або групи звуків у середині слова.

СИНКОПІЧНИЙ, а, е, муз. Те саме, що синкопований 1. *Синкопічна музика; Синкопічний ритм.*

СИНКОПОВАНИЙ, а, е. 1. муз. Побудований на вживанні синкоп, із синкопами. *Для них [польських варіантів пісень] характерний .. синкопований ритм, зокрема ритмічна фігура, властива краков'якам, що надає їм танцювального відтінку* (Нар. тв. та етн., 3, 1966, 29); *Синкопована мелодія; Синкопована музика.*

2. лінгв. Який втратив звук або групу звуків внаслідок синкопи. *Синкоповане слово; Синкопована форма.*

СИНКОПОВИЙ, а, е, муз. Те саме, що синкопований 1. *Мелодії українського Закарпаття.. характеризуються дуже частим, часом навіть непоміркованим, вживанням синкопових ритмів* (Муз. праці, 1970, 434).

СИНКОПУВАННЯ, я, с., муз. Дія за знач. синкопувати. *Ритмічні окремішності лемківських пісень відзначаються особливо в закінченнях ритмічних рядків, де часто виступав й синкопування* (Муз. праці, 1970, 354).

СИНКОПУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., муз. Будувати що-небудь на вживанні синкоп, із синкопами.

СИНКОПУВАТИСЯ, ується, недок. і док., муз. Ставати синкопованим.

СИНКРЕТИЗМ, у, ч. 1. книжн. Нерозчленованість, злитість, характерні для початкового, нерозвинutoго стану будь-якого явища. *Строфова [строфічна] пісня вийшла із синкретизму обрядової гри, де спів сплітається в одну цілість із танком-хороводом* (Муз. праці, 1970, 350); *Для античної трагедії, як відомо, характерний був синкретизм, тобто нерозривна єдність мовлення, музики і танцю* (Літ. Укр., 18.II 1966, 2); *Синкретизм первісного мистецтва.*

2. філос. Різновид еклектизму; поєднання різнорідних, суперечливих, протилежних один одному поглядів.

СИНКРЕТИЧНИЙ, а, е, книжн. Який характеризується синкретизмом (у 1 знач.); який поєднує в собі різнорідні, нерозчленовані елементи. *В шуканнях нової форми балетмейстери звертались до традицій націо-*

нального музично-драматичного театру, синкретичного за своєю природою (Мист., 2, 1963, 15); *Синкретична вистава поєднує в собі окремі елементи театрального мистецтва: спів, танок, драматичне мистецтво* (Минуле укр. театру, 1953, 31).

СИНКРЕТИЧНІСТЬ, ності, ж., книжн. Властивість і стан за знач. синкретичний.

СИНКРЕТИЧНО, книжн. Присл. до синкретичний. *Великий вплив на поета [М. Заболоцького] мала пантеїстична творчість Г. Сковороди, що синкретично поєднувала в собі філософію і поезію* (Рад. літ-во, 5, 1971, 87); *Спеціальної флексії для вираження категорії роду [іменника] немає, одне і те ж закінчення синкретично виражає граматичні категорії роду, числа й відмінка* (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 51).

СИНОВА, вбі, ж., діал. Невістка. *На її [тещин] приїзд мати судді сама приготувала .. обід, щоб за ним ще трохи поговорити зі всіма і потім від'їхати, лишаючи сина і синову і внука на опіку другої матері* (Мак., Вибр., 1954, 280); *Не переносив [отець Ілакович] синові саме за ті прикмети, яких бракувало його синові* (Вільде, III, 1968, 9).

СИНОВБІВЕЦЬ, вця, ч. Убивця свого сина.

СИНОВБІВСТВО, а, с. Убивство свого сина. — *Нерідко, скажу, сини одержували батьківську кулю в голову і самі стріляли в батьків з парабелумів і наганів, і не вважалося це, скажу, ні синовбивством, .. ні.. батько-ббивством* (Довж., I, 1958, 189).

СИНОВБІВЦЯ, і, ч. і ж. Те саме, що синовбівець і синовбійниця.

СИНОВБІЙНИЦЯ, і, ж. Жін. до синовбівець.

СИНОВЕЦЬ, вця, ч., діал. 1. Син. — *Чи ти купчик, чи купець, Чи купецький синовець?* (Укр.. думи.., 1955, 240); *Маруся синовця родила* (Сл. Гр.).

2. Син брата; племінник. *Раптом серед тяжкого бою великому гетьманові принесено вістку, що командир рейтарів Денгоф загинув у бою, що обидва молоді Жолкевські — син Ян та синовець, оточені турками, опинилися в безвихідді* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 444).

СИНОВІЦЯ, і, ж., діал. Дочка брата; племінниця.

СИНОВІАЛЬНИЙ, а, е, анат. Прикм. до синовія; який являє собою синовію; // Який виділяє синовію. *Синовіальна сумка.*

△ **Синовіальна оболонка** — внутрішній шар суглобової сумки, який виробляє синовію; **Синовіальна рідина** — те саме, що синовія.

СИНОВІЯ, і, ж., анат. Тягуча жовтава прозора рідина, яку виділяє синовіальна оболонка і яка зволожує суглобові поверхні кісток, зменшуючи цим їх тертя при рухах. *Надійність змащування [суглобів] зумовлена великою мінливістю кількості, складу і властивостей змащуючої рідини — синовії відповідно до величини фізичного навантаження* (Веч. Київ, 6.II 1971, 4).

СИНОВНІЙ, я, є. Прикм. до син; належний синові. — *Воскресни, мамо! І вернися В світлицю-хату; опочий, Бо ти аж надто вже втомилась, Гріхи синовні несучи* (Шевч., II, 1963, 378); *Ти [Вітчизно] ширша за море, ясніша за небо, тобі ці синовні слова* (Сос., Солов. далі, 1957, 68); *Звідси ти [краю] ще рідніший синовньому серцю* (Гончар, III, 1959, 10); *На морозі Іржав синовній вірний кінь* (Рильський, II, 1960, 259); // *Власт. синові. Юнак, якому судилося замолоду зазнати того лиха скільки, пройнявся до Бачури синовньою любов'ю* (Чаб., Тече вода.., 1961, 178); *Синовня відданість рідній землі немислима без дбайливого ставлення до цінностей, творених протягом багатовікової історії руками й розумом народу* (Веч. Київ, 6.III 1968, 1).

СИНОД, у, ч. 1. У дореволюційній Росії — найвищий

колегіальний орган православної руської церкви; за радянського часу — дорадчий орган при патріархові Московському і всієї Русі. *Найсвятіший синод відлучив Толстого від церкви* (Ленін, 20, 1971, 20); *Після конфлікту з духовенством і синодом нарешті було вирішено встановити пам'ятник [Богданові Хмельницькому] на Софійській площі* (Веч. Київ, 11.І 1969, 4); *Секретар консисторії приховує жало своєї душі стилем обер-прокурора найсвятішого синоду Победоносцева* (Стельмах, І, 1962, 416); *Образно. *Одним думалось про далеку землю, другим зелено малювались оті сім десятин, що десь міряє таємничий селянський синод* (Стельмах, І, 1962, 198).

2. У протестантській церкві — зібрання духовних і світських осіб для розв'язання найважливіших церковних справ.

СИНОДАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до синоду. *Синодальний чиновник; Синодальний хор; Синодальний дипломат.*

СИНОДИК, а, ч. У Росії та на Україні — список померлих для поминання їх під час церковної відправи; поминальна книга; // Список, перелік кого-, чого-небудь.

СИНОДИЧНИЙ, а, е, астр. Стос. до видимого на небі розташування небесних тіл відносно сонця або один одного.

△ **Синодічний місяць** — проміжок часу між двома послідовними однойменними фазами Місяця. *Проміжок часу між двома послідовними однаковими фазами Місяця називається синодичним місяцем; він дорівнює $29\frac{1}{2}$ доби* (Астр., 1956, 71); *Вже тисячі років тому було визначено довжину синодичного місяця* (Наука., 6, 1964, 50); **Синодічний період обертання** — проміжок часу, по закінченні якого яка-небудь планета при своєму видимому русі навколо Сонця повертається в попереднє положення відносно Сонця.

СИНОДНИЙ, а, е. Те саме, що синодський. *Синодний чиновник.*

СИНОДСЬКИЙ, а, е. Стос. до синоду. — *Пустопорожня ви людина. Синодський чиновник у рясі та й усе* (Довж., І, 1958, 416).

СИНЮК, нка, ч. 1. Зменш.-пестл. до син 1, 6, 7. *Скільки в лісі пенків, щоб в тебе було стільки синків!* (Укр. присл., 1955, 309); *Єлисавета, Стара вдова, у Назареті з малим синком своїм жила* (Шевч., ІІ, 1963, 367); *Він вхопив синка, посадив на коліна і пригорнув його свіже личко до свого блідого лица* (Н.-Лев., VI, 1966, 91); *Я казав синкові, що цвіте Вкраїна, Бо вона — країна у Країні Рад* (Рильський, ІІ, 1960, 83); *Малий синюк, роззявивши ротик, сповнений уваги до туркотіння сестриці, непорушно сидів у Огея на колінах* (Досв., Вибр., 1959, 268); *Гілки схилилися малі Над синком болгарської землі* (Воронько, Драгі., 1959, 94); // *Ласкаве звертання батьків до сина. — Поспи, синку, поспи ще трохи, поки я приберусь, — каже вона, злізаючи з печі* (Мирний, IV, 1955, 299); — *Добре, синку, добре, Остапе! От і я слідом за тобою. Остапе, Остапе, не давайся!* (Довж., І, 1958, 264).

2. зневажл. Те саме, що син 1, 6. *Пані й стрічає її лихими словами: — Що, — каже, — згодувала собі синка злодія!* (Вовчок, І, 1955, 34); *Виходила на роботу стара [Княжевич].. та її синюк* (Коцюб., ІІІ, 1956, 152); *Раніш мовби й не помічала [Ганна], скільки серед тих, хто її оточує, всякого наброду — то невдоволених розверсткою хутірських синків, то колишніх стражників та тюремних наглядачів* (Гончар, ІІ, 1959, 263); *З синками сільських багачів Андрій не дуже знався, бо не любив їхнього гонору та пихи* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 64).

3. Ласкаве звертання літньої або дорослої людини до молодого чоловіка, юнака, хлопчика. — *Що ти ду-*

маєш, синку? — каже нишком гетьманові Шрам (П. Куліш, Вибр., 1969, 97); — *Коли б тобі щаслива доля, — Сказав ласкаво чоловік, — Дала шматок такого поля — Ти б, синку, сіяв цілий вік!* (Гл., Вибр., 1951, 200); *Старий підійшов ближче. — Здоров, синку!* (Коцюб., І, 1955, 33); *Мутні очі блимнули на Данилка, «топчи землю, синюк», і прадід став неживий* (Ю. Янов., ІІ, 1958, 188); — *Василу, синку, ти тут? — здивувався і зрадів дід Дунай* (Стельмах, І, 1962, 149).

4. перен., перев. у протиставленні. Особа, до якої ставляться прихильніше, з більшою симпатією, ніж до інших; свій, нечужий. — *Нема в мене синків і пасинків, своїх і не своїх! В мене є тільки наші люди, радянські бійці!* (Гончар, ІІІ, 1959, 331).

◇ **Мамин синюк** див. мамин.

СИНОЛОГ, а, ч. Фахівець із синології; китаїст, китаєзнавець.

СИНОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до синології і синолога. *Синологічні дослідження.*

СИНОЛОГІЯ, ї, ж. Сукупність наук, що вивчають історію, культуру, мову й літературу Китаю; китаїстика.

СИНОНІМ, а, ч. 1. Слово, близьке або тотожне значенням до іншого, але відмінне від нього звуковою формою, напр.: *красивий, вродливий, гарний*. *Одне слово у трьох письменників іноді перекладається трьома різними синонімами, відповідними до трьох мовних систем цих письменників: скажімо, реалістично-предметним, романтично-орнаментальним, народним* (Кундзич, Діези., 1956, 23); *Прекрасне знання рідної мови у Рильського виявляється в багатстві лексики, в широкому застосуванні синонімів, у творенні неологізмів* (Укр. літ., 10, 1957, 66); *Важливе значення в лексиці мають синоніми.. — слова, відмінні, різні своїм звуковим складом, звуковою формою, але однакові або дуже близькі своїм значенням* (Курс сучасної укр. літ. мови, І, 1951, 60).

2. книжн. Тотожне поняття. *Пролетарська творчість — синонім загальнолюдської, бо доля визволення Людства і його творчого розвитку нерозривно зв'язана з перемогою пролетаріату* (Еллан, ІІ, 1958, 71); *У народній мислі і мистецтві море здавна було синонімом щасливого, вільного життя, сміливої звитяжності й відважної боротьби* (Довж., ІІІ, 1960, 85).

СИНОНІМІКА, и, ж. 1. Сукупність синонімів певної мови. *На службу політичної сатири ставить Вишня і українську синоніміку* (Рад. літ-во, 11, 1969, 10).

2. Розділ лексикології, який вивчає синоніми.

3. Те саме, що синонімія. У *І. Котляревського* дуже широко виявлена лексична синоніміка в різних частинах мови, особливо в дієсловах (Курс іст. укр. літ. мови, І, 1958, 152); *Крім лексичної синоніміки, розрізняють ще граматичну, яка передбачає синонімічність граматичних конструкцій* (Сл. лінгв. терм., 1957, 152).

СИНОНІМІЧНИЙ, а, е. Прикм. до синонім. *Надійде черга і для словників — тлумачного, етимологічного, синонімічного, історичного і т. ін.* (Рильський, ІІІ, 1956, 67); *Я. Галан глибоко знав і майстерно застосовував синонімічні багатства української мови* (Літ. газ., 24.VII 1952, 2); // *Який є синонімом. Вживання сполучника між синонімічними прикметниками може в поезії стимулюватися вимогами ритму* (Мовозн., VII, 1949, 50).

СИНОНІМІЧНІСТЬ, ності, ж. 1. Властивість за знач. синонімічний. *Синонімічність слів.. ґрунтується на близькості основних значень тих чи інших слів* (Мовозн., VII, 1949, 48).

2. Наявність синонімів у мові.

СИНОНІМІЯ, ї, ж. Подібність слів, морфем, фразеологічних одиниць і т. ін. за значенням при відмінності їх звукової форми. *Синонімія — це не тавтологія. Си-*

нонім додав якийсь новий відтінок (Мовозн., VII, 1949, 50).

СІНОНЬКО, а, ч. Пестл. до син 1. Ой піду ж я до синонька на широкі лави (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 74); — Спи, любий синоньку! спи, моя врода! Будеш ти в світі щасливий..! (Л. Укр., I, 1951, 342); — Прочитай-те ось. Обезславили мого синонька. На весь світ обезславили (Д. Бедзик, Серце., 1961, 130).

СІНОПСИС, а, ч., книжн., заст. 1. В історичній літературі — збірка матеріалів, статей, описів, розміщених у хронологічному порядку.

2. У богословській літературі — скорочений виклад глумачень, проповідей, творів релігійного змісту.

СІНОПТИК, а, ч. Фахівець із синоптики. Стара Дорошенчиха, .. що тривожніше за всіх синоптиків переживала звістки про пересування циклонів та ураганів, першою почула і про ці океанські випробу (Гончар, Тронка, 1963, 195); Синоптики наших днів уже не уявляють собі аналізу атмосферних процесів без використання супутникової інформації (Рад. Укр., 4.VI 1967, 3).

СІНОПТИКА, и, ж. Наука про погоду та її передбачення. В 1932 р. організовано учбовий Харківський гідрометеорологічний інститут, який відіграв значну роль в підготовці кваліфікованих кадрів в галузі гідрології, кліматології, синоптики та ін. (Розв. науки в УРСР., 1957, 514).

СІНОПТИЧНИЙ, а, е. 1. книжн. Зведений, оглядовий; який дає огляд усіх частин складного цілого.

2. Стос. до синоптики; пов'язаний із з'ясуванням метеорологічних умов, стану погоди. Щодня в Арктичний і Антарктичний інститут Ленінграда по радіо, телеграфу, телефону надходять відомості про погоду більш як з тисячі синоптичних пунктів північної півкулі (Веч. Київ, 20.IX 1958, 1).

△ Синоптична карта — географічна карта, де цифрами та спеціальними позначками нанесено результати спостережень над погодою, отримані одночасно в різних місцях; служить для метеорологічних прогнозів. Агронома не все радувало у синоптичній карті (Наука., 10, 1963, 9); [Г а л и н к а:] Я вивчила синоптичні карти місцевості за останні двадцять п'ять років (Дмит., Драм. тв., 1958, 95); Синоптична метеорологія — розділ метеорології, який вивчає циркуляцію атмосфери та процеси формування погоди з метою її передбачення. Читав [Броунов] курс загальної метеорології, синоптичної метеорології, земного магнетизму й атмосферної оптики (Видатні вітч. географи., 1954, 103).

СІНОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до синьок. [В а с и л ь:] Домахо, моя вірна дружинонько! Сину мій, синочку мій коханий!.. (Кроп., II, 1958, 179); — Дарма, думаю, хай висипляється синочок, хай здоров'ячка закохує, щоб тоді хазяйнуватимуть подужав (Тесл., 3 книги життя, 1949, 18); На колінах у матері тихо позіхав ще без імені синочок (Довж., I, 1958, 112); — Прощай, дитя, прощай, синочок!.. — І в землю провалився дід (Котл., I, 1952, 109); — Не барися, мій синочку, Швидше повертайся! — Сказав старий (Шевч., II, 1963, 335); В місті грабунки, «синочки» [Махна] перепились, розперезались... (Гончар, II, 1959, 334); Вбив би, та жінка кинулась йому в ноги, називаючи його милостивцем і синочком. Тоді бандит щось подумав і вистрілює у вулик (Стельмах, II, 1962, 42).

СИНТАГМА, и, ж., лінгв. Відрізок усного мовлення чи написаного тексту, який виділяється в межах речення як певна синтаксична і інтонаційно-смилова єдність. Синтагма.. — інтонаційно оформлена семантико-синтаксична одиниця мови, яка виділяється (вичленовується) із складу речення (Сл. лінгв. терм., 1957, 153);

Всяка прозаїчна мова розчленовується на окремі фрази і дрібніші внутріфразові єдності — синтагми (Рад. літ-во, 2, 1968, 31).

СИНТАГМАТИКА, и, ж., лінгв. 1. Учення про членування мови на синтагми.

2. Учення про словосполучення.

СИНТАГМАТИЧНИЙ, а, е, лінгв. Стос. до синтагми і синтагматики. Синтагматичний наголос.. — наголос, за допомогою якого виділяється основне, найважливіше в смислового відношенні слово у складі синтагми (Сл. лінгв. терм., 1957, 155); Синтагматичне членування речення; Синтагматична залежність; Синтагматичне оточення; Синтагматичні відношення; Синтагматичний аналіз.

СИНТАКСИС, у, ч. 1. Розділ граматики, який вивчає способи поєднання й розміщення слів у мові. До складу граматики належить морфологія — вчення про будову слів та їх парадигми — і синтаксис — вчення про будову словосполучень (сполучень слів) і речень (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 5).

2. Будова речення й словосполучення і способи поєднання слів у реченні й словосполученні, властиві тій чи іншій мові, певному авторові, твору. Видатним явищем у розвитку української літературної мови є синтаксис Коцюбинського (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 546); Цілком природно, що в творах Гоголя і Короленки ми раз у раз бачимо елементи української лексики, українського синтаксису, української фразеології (Рильський, IX, 1962, 134); Автор «Облоги ночі» і «Олександра Пархоменка» [П. Панч] користується нормативним синтаксисом, уникаючи інверсій, різного роду ускладнень при побудові і розташуванні складносурядних і складнопідрядних речень (Рад. літ-во, 1, 1963, 20).

△ Синтаксис логічний — розділ математичної і формальної логіки, що вивчає правила будови виразів у логічних мовах і правила оперування цими виразами безвідносно до їх семантичного значення; використовують синтаксис логічний з метою побудови спеціальних мов для машинного перекладу.

СИНТАКСИСТ, а, ч. Фахівець із синтаксису (у 1 знач.).

СИНТАКСИЧНИЙ, а, е. Стос. до синтаксису (у 1 знач.). Поділ дієслів на перехідні і неперехідні здійснюється за синтаксичною ознакою: здатністю дієслова поєднуватися з іменниками у формі знахідного відмінка без прийменника (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 331); Логічна, смислова виразність мови найтісніше пов'язана з синтаксичною побудовою речень (Худ. чит., 1955, 96); Синтаксичний зв'язок; Синтаксичні відношення.

СИНТАКСИЧНО. Присл. до синтаксичний. Дієприслівник поєднується з означуваним словом (дієсловом), як і прислівник, синтаксично: шляхом прилягання означуючого до означуваного (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 298); У «Вершниках» чимало реплік, взятих у лапки як пряма мова, але синтаксично вони не пов'язані з оточенням — зв'язок у них лише смисловий (Мовозн., XIII, 1955, 50).

СІНТЕЗ, у, ч. 1. Метод наукового дослідження предметів, явищ дійсності в цілісності, єдності та взаємозв'язку їх частин; протилежне а н а л і з. Синтез — це такий логічний прийом, за допомогою якого ми мислено сполучаємо в одне ціле розчленовані в аналізі окремі частини предмета, явища (Логіка, 1953, 14); Основні розумові операції — це порівняння, узагальнення, абстрагування, аналіз, синтез, індукція, дедукція (Наука., 9, 1969, 18); Він [І. П. Павлов] не тільки дав зразки найглибшого аналізу фізіологічних фактів, але зумів дати і їх синтез (Укр. біох. ж., XXI, 3, 1949, 197).

2. Єдність, цілісність певних сполучених, пов'язаних між собою явищ, предметів дійсності. Велике значення

має його [В. І. Немировича-Данченка] вчення про синтез трьох правд, — соціальної, життєвої і театральної, — який є умовою створення повноцінних в ідейному й художньому відношенні вистав (Про мист. театр, 1954, 241); Поет високої емоційної наснаги, Гамзатов прагне синтезу знання і мудрості, уміло поєднує ліризм і роздум (Вітч., 11, 1968, 155); *Образно. Сьогодні в синтезі новому хай будуть місто і село (Сос., I, 1947, 35).

Синтез мистецтв — органічне сполучення та взаємозв'язок різних видів мистецтва в завершеному художньому творі на основі єдиного ідейного задуму.

3. книжн. Узагальнення, висновок із чого-небудь. Це не тільки підручник [з історії давньої російської літератури]. Це синтез всієї довгорічної роботи російських, українських, зарубіжних учених над вивченням давньої російської літературної спадщини (Рад. літ-во, 3, 1957, 33); Як на блискучий приклад.. тісного зв'язку між літературою і народною творчістю, можна вказати на п'єсу Корнійчука «Правда», що є ніби синтезом народних прагнень до правди (Рильський, III, 1955, 162); Без наявності найширшого синтезу годі створити образ великої узагальнюючої сили (Мал., Думки., 1959, 45); Великий Каменяр створив і утвердив в українській літературі багато різновидів ліричної, епічної і драматичної поезії, синтезом якої була, без сумніву, філософська поема (Рад. літ-во, 8, 1967, 62).

4. хім. Одержання або утворення складних хімічних речовин шляхом сполучання простіших речовин або елементів. Під впливом рослинності в ґрунті постійно виникає синтез мінеральних сполук і утворення органічних речовин (Нариси про природу., 1955, 214); Утворення антитіл пов'язане із синтезом білкової молекули (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 61); В життєдіяльності клітини істотним є не лише синтез нуклеїнових кислот, а й біосинтез білків (Знання., 8, 1965, 21).

△ Синтез білого світла, фіз. — утворення білого світла шляхом складання всіх кольорових спектральних променів; Синтез мінералів — штучне утворення мінералів та вирощування монокристалів з окремих елементів чи хімічних сполук у лабораторних або промислових умовах.

СИНТЕЗОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до синтезувати. Препарат синтоміцин був синтезований у Москві (Наука., 2, 1955, 13); // синтезовано, безос. присудк. сл. Якого глибокого життєвого, філософського змісту сповнені народні приказки й прислів'я! В них синтезовано досвід трудящих (Нар. тв. та етн., 2, 1964, 85); В Інституті органічної хімії АН УРСР синтезовано препарат, який допоможе боротись з біологічним обростанням внутрішніх стінок трубопроводів (Наука., 3, 1971, 44).

2. у знач. прикм. Цілісний. Синтезоване світосприймання й вирішило долю Олександра Довженка, він після багатьох професій став працювати в кіно (Літ. Укр., 12.IX 1969, 4).

СИНТЕЗОВАНО. Присл. до синтезіваний 2. Глядач сприймає дійових осіб вистави і їх оточення не ізольовано одне від одного, а одночасно, синтезовано (Мист., 4, 1967, 21).

СИНТЕЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. синтезувати. В практиці розв'язання задач в різні способи їх аналізування й синтезування (Рад. психол. наука., 1958, 164); Процес синтезування штучних алмазів дуже складний (Наука., 10, 1967, 40).

СИНТЕЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Робити синтез (у 1, 3 знач.); узагальнювати, сполучати. Генеральна лінія дальшого розвитку, яку намічав найвищий орган нашої партії на чергове п'ятиріччя, синтезує волю і розум усієї партії, усіх радянських людей (Ма-

тер. XXIV з. КПРС, 1971, 208); Література соціалістичного реалізму за своїм історичним характером — література, яка новаторськи синтезує все найближче нам і найжиттєздатніше, що було в досвіді минулого (Про багатство л-ри, 1959, 14); Розбухлість [творів] найчастіше йде не від багатства думок та образів, а від невміння організувати матеріал, художньо синтезувати його (Літ. газ., 12.I 1962, 2).

2. хім. Одержувати, утворювати шляхом синтезу (у 4 знач.). Озброєні теорією хімічної будови, хіміки ще в минулому сторіччі почали синтезувати нові, не знайдені в природі речовини (Наука., 12, 1960, 10); За допомогою електролізу одержують кольорові метали і сплави, синтезують органічні й неорганічні речовини (Вісник АН, 4, 1971, 17); Тварини не можуть синтезувати білки таким чином, як рослини (Зерн. боб. культ., 1956, 4).

СИНТЕЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Ставати цілісним; об'єднуватися. Всі окремі елементи театру, в котрому вони об'єднуються, синтезуються, — притягають найширші робітничі і селянські маси (Еллан, II, 1958, 171).

2. хім. Утворюватися шляхом синтезу (у 4 знач.). Каротиноїди синтезуються.. в рослинному організмі (Укр. бот. ж., XVII, 2, 1960, 39).

3. тільки недок. Пас. до синтезувати.

СИНТЕЗУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до синтезувати. Вона [ідея] є всепроникаючим стрижнем твору, організуючою силою всіх компонентів, синтезуючим висновком його (Літ. газ., 25.XI 1953, 2); Калій сприяє підвищенню [посиленню] синтезуючої дії інвертази [ферменту, що розщеплює сахарозу] в картоплі та в інших рослинах (Допов. АН, 2, 1954, 87).

СИНТЕТИК, а, ч. 1. Той, хто має схильність до синтезу (у 1 знач.). Шахматов, як типовий синтетик, завжди намагався за всяку ціну відбудувати історію мови в великих і малих рисах її розвитку як щось суцільне і точно визначуване (Пит. походж. укр. мови, 1956, 175).

2. Фахівець, який займається синтезом речовин. У загальному підсумку синтез активної молекули білка інсуліну потребував 223 окремих, послідовних етапи.. Заслуга хіміків-синтетиків, які здійснили це епохальне досягнення, грандіозна (Наука., 8, 1965, 3).

3. хім. Те, що сприяє синтезу (у 4 знач.). Вже тепер перед вченими так гостро постало питання про вишукування нових, досі не використаних синтетиків білка — мікроорганізмів (Знання., 11, 1967, 18).

СИНТЕТИКА, и, ж. Синтетичні матеріали; вироби із синтетичних матеріалів. Чудодійне слово «синтетика» заповонило голови технічної інтелігенції, робітників легкої промисловості, студентів технологічних вузів (Коз., Листи., 1967, 125); Було багато світла. Голубі, зелені, червоні стільці — синтетика на металевому каркасі — робили залу кафе святковою (Дор., Не повторю., 1968, 241); *Образно. Боротьба за людські почуття, за їхню справжність, проти синтетики у взаєминах між людьми, що може бути благородніше? (Літ. Укр., 17.X 1969, 3).

СИНТЕТИЧНИЙ, а, е. 1. Який ґрунтується на синтезі (у 1 знач.), на його застосуванні. Наукова думка повинна бути не тільки синтетичною, а й критичною, і ця критика повинна бути спрямована насамперед на самого себе (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 382); У цьому віці [від 4 до 6 років] у дітей значно ускладнюється як аналітична, так і синтетична діяльність кори великих півкуль (Шк. гігієни, 1954, 52); Павлова ми вправі вважати основоположником синтетичної фізіології (Укр. біох. ж., XXI, 3, 1949, 197).

△ Синтетична геометрія — розділ математики, що вивчає властивості фігур суто геометричними методами, у протиставу аналітичній геометрії, яка спирається на алгебру й метод координат.

2. книжн. Який з'єднує окремі елементи, частини в єдине ціле. Як жанр синтетичний, що поєднує спів, інструментальну музику, слово, акторську гру й хореографію, опера часто близько змикається із суміжними.. галузями — драматичним театром, літературою, симфонічною музикою й побутовим ліричним романсом (Укр. клас. опера, 1957, 11); Я потрапив у дуже складні умови роботи так званого синтетичного театру, де з однаковим успіхом виставлялись трагедії, драми, водевілі, комедії, оперети і опери (З глибин душі, 1959, 23); Художній фільм — твір синтетичного мистецтва; // Типізований, узагальнений. Спробу дати синтетичне художнє осмислення подій громадянської війни П. Тичина робить у циклі віршів «Псалом залізу», присвяченому актуальним питанням сучасності (Іст. укр. літ., II, 1956, 356).

3. хім. Стос. до синтезу (у 4 знач.); який здійснює синтез. Виробництво аміаку синтетичним способом виникло близько 40 років тому (Хімія, 7, 1956, 64); Під впливом калію значно підвищуються синтетичні функції рослинних організмів (Допов. АН, 2, 1954, 87); // Одержаний у результаті синтезу; штучний. СРСР — перша країна в світі, де виготовлення синтетичного каучуку здійснено у великому промисловому масштабі (Заг. хімія, 1955, 424); Широкі дослідження в галузі полімерної хімії дали змогу створити нові синтетичні матеріали (Наука.., 2, 1963, 1); // Вигот. із штучних матеріалів. Вона тут же на ношах простелила синтетичну скатертину і почала розкладати їстівне (Мур., Свіже повітря.., 1962, 41); В'язальний цех готував з тієї [капронової] нитки синтетичне шерстяне полотно (Коз., Листи.., 1967, 246).

4. лінгв. В якому граматичні відношення в реченні виражаються формами самих слів. Синтетична форма — форма слова, виражена граматичними показниками в межах самого слова, наприклад закінченням (нога, ноги, ногу і т. п.; ходжу, ходиш, ходить і т. п.) (Сл. лінгв. терм., 1957, 157); Синтетична структура мови.

△ Синтетичні мови — мови, в яких зв'язки між повнозначними словами в реченні здійснюються за допомогою зміни форм самих слів (зовнішньої та внутрішньої флексії, наголосу і т. ін.).

СИНТЕТИЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. синтетичний 2. Синтетичність радянського кіномистецтва, колегіальність учасників творчого процесу при постановці фільму вимагають особливих якостей літературного матеріалу (Укр. кіномист., I, 1959, 49); Я розумію синтетичність прози в тому, що герой роману повинен бачити перед собою весь світ, а не лише власну персону чи тільки людей однієї з ним виробничої периферії, щоб він мислив усіма зевинами свого мозку і почував усіма своїми почуваннями (Смолич, VI, 1959, 182).

СИНТОІЗМ, у, ч. У Японії — релігія, що виникла в ранньофеодальний період на основі елементів шаманства і згодом набрала форми культу імператора.

СИНТОІСТ, а, ч. Послідовник синтоїзму.

СИНТОІСТКА, и, ж. Жін. до синтоїст.

СИНТОМІЦИН, у, ч. Антибіотик, який застосовується для лікування дизентерії, черевного тифу та інших захворювань. При лікуванні бактеріальної дизентерії широко застосовується синтетичний антибіотик синтоміцин (Мікр. ж., XVIII, 4, 1956, 21); Одержання синтоміцину розв'язало проблему лікування черевного

тифу, при якому раніш не було дійових засобів лікування (Наука.., 2, 1955, 13).

СИНТОМІЦИНОВИЙ, а, е. Прикм. до синтоміцин; // Який містить у собі синтоміцин. Синтоміцинова емульсія.

СИНУС, а, ч. 1. мат. Одна з тригонометричних функцій гострого кута, яка у прямокутному трикутнику дорівнює відношенню катета, протилежного цьому куту, до гіпотенузи. Відношення катета, протилежного куту α , до гіпотенузи називається синусом кута α і позначається: $\sin \alpha$ (Геом., I, 1956, 130); Рая ховав очі, а він забуває, яку теорему доводив, синус сплутує з котангенсом (Автом., Щастя.., 1959, 108).

2. анат. Порожнина, заглибина в якомусь органі. Синуси лімфатичних судин; Синуси мозку; Венозний синус серця.

СИНУСНИЙ, а, е. Стос. до синуса. Синусні лінійки застосовуються в тих випадках, коли треба точніше, ніж це можна зробити кутоміром, виміряти кутові величини, елементи конусів, кутових шаблонів і ін. (Допуски.., 1958, 350).

СИНУСОІДА, и, ж., мат. Хвиляста крива лінія, що графічно зображає зміни синуса в залежності від зміни кута. Світлана підійшла до чорної дошки, що висіла на стіні, й написала крейдою синусоїду (Автом., В. Кошик, 1954, 262).

СИНУСОІДАЛЬНИЙ, а, е. 1. мат. Стос. до синусоїди; який є синусоїдою. Синусоїдальна функція; Синусоїдальна крива.

2. фіз., техн. Який змінюється за синусоїдою. Струм, який виникає у витку при рівномірному обертанні його в однорідному магнітному полі,.. змінюється синусоїдально. Такий струм називається змінним синусоїдальним струмом (Курс фізики, III, 1956, 189); Телеграфні сигнали мають форму коротких синусоїдальних імпульсів (Осн. радіотехн., 1957, 145).

СИНУСОІДАЛЬНО, мат., фіз., техн. Присл. до синусоїдальний. Струм, який виникає у витку при рівномірному обертанні його в однорідному магнітному полі, ..змінюється синусоїдально (Курс фізики, III, 1956, 189).

СИНУСОІДНИЙ, а, е, мат., фіз., техн. Те саме, що синусоїдальний.

СИНХРОНІЗАТОР, а, ч. Пристрій, який забезпечує синхронізацію певних процесів або роботи механізмів. «Серцем» радіолокаційної станції є синхронізатор — пристрій, який погоджує роботу передавача, приймача й індикатора (Осн. радіотехн., 1957, 210); // Те, що сприяє синхронізації. Дослідами встановлено, що світло є найсильнішим синхронізатором біологічного ритму (Знання.., 12, 1968, 7).

СИНХРОНІЗАЦІЙНИЙ, а, е, техн., книжн. Стос. до синхронізації; // Признач. для синхронізації. Синхронізаційна камера.

СИНХРОНІЗАЦІЯ, і, ж., техн., книжн. Приведення до синхронізму двох або кількох періодично змінних явищ чи процесів. Для синхронізації звуку з відображенням використовується додатковий напрямний ролик (Пересувні кінопр., 1959, 27); Синхронізація палеоліту України з палеолітом Східної і Центральної Європи і Кавказько-Середземноморської зони становить одне з головних завдань (Вісник АН, 6, 1957, 9).

СИНХРОНІЗМ, у, ч., техн., книжн. Точний збіг у часі двох або кількох явищ чи процесів; одночасність.

СИНХРОНІЗОВАНИЙ, а, е, техн., книжн. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до синхронізувати. Серед приладів у кабіні космонавта знаходиться глобус, обертання якого синхронізоване з рухом корабля по орбіті (Рад. Укр., 26.IV 1961, 2).

СИНХРОНІЗУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док., перех., техн., книжн.* Приводити до синхронізму два або кілька періодично змінних явищ чи процесів.

СИНХРОНІЗУВАТИСЯ, *ується, недок., техн., книжн.* Пас. до синхронізувати.

СИНХРОНІСТ, *а, ч.* Перекладач, який перекладає мову безпосередньо за тим, хто говорить.

СИНХРОНІСТИЧНИЙ, *а, е, книжн.* Те саме, що синхронічний 1.

СИНХРОНІЧНИЙ, *а, е. 1. книжн.* Який відбувається, діє паралельно; який виражає синхронізм чогонебудь; одночасний.

Синхронічний метод у викладі історії — розгляд подій, що відбувалися в одній державі, у зв'язку з подіями, які одночасно відбувалися в інших державах; Синхронічні таблиці — хронологічні таблиці подій, що відбувалися одночасно.

2. *лінгв.* Стос. до синхронії (у 2 знач.). Синхронічний опис якої-небудь мови в певний означений момент її розвитку має пояснити її факти на основі аналізу сучасного матеріалу мови (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 270).

Синхронічний метод у мовознавстві — вивчення мови одного періоду як системи співіснуючих мовних елементів.

СИНХРОНІЧНІСТЬ, *ності, ж., книжн.* Абстр. ім. до синхронічний. Синхронічність явищ.

СИНХРОНІЧНО, *книжн.* Присл. до синхронічний 1.

СИНХРОНІЯ, *ї, ж. 1. техн., книжн.* Те саме, що синхронізм.

2. *лінгв.* Співіснування і взаємозалежність мовних явищ у будь-який історичний період.

СИНХРОННИЙ, *а, е. 1. техн., книжн.* Який відбувається, діє паралельно; який точно збігається з іншими періодично змінними явищами чи процесами; одночасний. Найбільші труднощі становить виявлення матеріальних залишків сарматських племен у правобережній степовій частині, де збирання і визначення сарматських пам'яток майже не провадилося і де воно ускладнюється наявністю великої кількості інших синхронних пам'яток (Археол., VIII. 1953, 64); Магнітне поле може забезпечити.. правильне синхронне потрапляння частинок в прискорююче змінне електричне поле (Наука., 5, 1960, 13).

2. *техн.* Який ґрунтується на застосуванні принципу синхронізму. Синхронний компенсатор; Синхронний генератор; Синхронний двигун.

3. *лінгв.* Стос. до синхронії (у 2 знач.). З синхронного погляду префіксом можна вважати тільки таку частину основи, яка в структурі сучасної мови несе окреме від кореня смислове навантаження (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 308).

СИНХРОННІСТЬ, *ності, ж., техн., книжн.* Абстр. ім. до синхронний 1, 2. Ми зустрілися з міцним творчим ансамблем артистів, що досяг досконалої синхронності слова і руху, хоч ляльок ведуть одні актори, а текст читають інші (Мист., 6, 1958, 44); Чернишевський і Шевченко були одностайними в основному — в питанні про революційне повалення самодержавно-кріпосницького ладу. Досить показова в цьому відношенні чудесна синхронність революційних закликів Чернишевського, Герцена і Шевченка (Слово про Кобзаря, 1961, 145).

СИНХРОННО, *техн., книжн.* Присл. до синхронний 1, 2. Хоч наша звукоапаратура дозволяє синхронно записувати діалоги водночас зі зйомкою — провадиться наступне тонування людської мови (Мист., 5, 1964, 16); Зняті одночасно плівки демонструються синхронно трьома апаратами (Літ. газ., 14.I 1958, 4); Напружи-

лись сталеві канати. Синхронно запрацювали лебідки (Веч. Київ, 19.VIII 1961, 1).

СИНХРОНОСКОП, *а, ч.* Прилад для контролю синхронності напруг змінного струму.

СИНХРОТРОН, *а, ч.* Циклічний резонансний прискорювач заряджених частинок (електронів), який використовують для досліджень у галузі фізики атомного ядра. Останніми роками на озброєнні вчених з'явилися величезні прилади для досліджень в ядерній фізики — синхротрони, синхрофазотрони, лінійні прискорювачі (Наука., 9, 1971, 8).

СИНХРОТРОННИЙ, *а, е.* Прикм. до синхротрон. Синхротронне випромінювання.

СИНХРОФАЗОТРОН, *а, ч.* Циклічний резонансний прискорювач заряджених частинок (перев. протонів), який використовують для досліджень у галузі фізики атомного ядра. У синхрофазотроні Об'єднаного інституту ядерних досліджень (Дубна) протони прискорюються до енергії в 10 мільярдів електрон-вольтів (Наука., 5, 1960, 11); Синхрофазотрон в по суті фабрикою штучного космічного проміння, що в 100 мільйонів разів інтенсивніше від природного (Наука., 12, 1958, 19).

СИНХРОФАЗОТРОННИЙ, *а, е.* Прикм. до синхрофазотрон.

СИНХРОЦИКЛОТРОН, *а, ч.* Циклічний резонансний прискорювач важких заряджених частинок (протонів, дейтронів, альфа-частинок), який застосовують для досліджень у галузі фізики атомного ядра. Радянська радіотехніка внесла цінний вклад у розвиток атомної техніки, у створення синхроциклотрона і синхрофазотрона — гігантських прискорювачів для вивчення атома (Літ. Укр., 8.V 1962, 4).

СИНЮВАТИЙ, *а, е.* З синім відтінком, трохи синій. Великі синюваті очі розплющились, веселі брови піднялись угору (Н.-Лев., I, 1956, 185); Я чув, Тарасе, шум твоїх гаїв, Я бачив ранку небо синювате (Мал., Звенигора, 1959, 313); Переїхавши кордон, Ніколає Станбу побачив рідні оселі, жовті поля й низькорослі платани, синюваті гори вдалині (Чаб., Балкан. весна, 1960, 445); Недобрий синюватий рум'янець, мов тінь, набігає на зеленкуваті щокви Стадницького (Стельмах, I, 1962, 421).

СИНЮВАТИСТЬ, *тості, ж.* Абстр. ім. до синюватий. Часто.. деревині надають забарвлення грибки. Так, з'являються несправжнє ядро у бука, клена, осики, горіха, а також синюватість, червонуватість тощо (Стол.-буд. справа, 1957, 19); — Дивна людина, — думав про нього Бачура, вдивляючись у його виголене до синюватості обличчя (Чаб., Тече вода., 1961, 174).

СИНЮВАТО. Присл. до синюватий.

СИНЮХА, *и, ж. 1. мед.* Синювате забарвлення шкіри й слизових оболонок унаслідок зменшення в крові кількості кисню; ціаноз. При сповільненні течії [руху] крові, особливо у венах, найбільш віддалених від серця, і кисневому голодуванню організму шкірні покриви і слизові оболонки набирають синюватого забарвлення. Ця ознака має назву синюхи, ціанозу (Заг. догляд за хворими, 1957, 87).

2. (*Polemonium* L.). Одно- і багаторічна трав'яниста рослина родини синюхових із перистим листям і блакитними квітками, яку використовують у медичні й технічні. Коріння й кореневища валеріани, синюхи, маточкика та інших збирають восени, коли надземна частина вже зів'яла (Наука., 7, 1968, 25).

3. *розм.* Те саме, що синяк 4.

СИНЮХОВІ, *вих, мн.* Назва родини одно- і багаторічних трав, до якої належать синюха, флокс та інші рослини.

СИНЮШНИЙ, *а, е.* Синюватий, синій унаслідок

зменшення в крові кількості кисню (про шкіру, губи і т. ін). Він пробурмотів погрози на адресу свого ворога і стис свої тонкі синюшні губи (Мик., II, 1957, 219); Під очима [у Романа Петровича] темні набрякли мішки. І все обличчя у нього якесь підозріло синюшне (Коз., Сальвія, 1959, 94); Увійшов бригадир садової бригади, низькорослий чоловік з синюшним нездоровим рум'янцем на щоках, і почав скаржитись на брак якоїсь отрути проти садових шкідників (Добр., Тече річка..., 1961, 245); // Який має шкіру, губи і т. ін. синюватого кольору. Коли когось у селі треба було катувати — за це охоче брався синюшний Октав (Стельмах, I, 1962, 463).

СИНЮШНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до синюшний. Клінічними ознаками тромбозу є: болісність за ходом вен, які промацуються в ряді випадків..., набряклість кінцівки (при ураженні великих вен), іноді синюшність (Лікар. експертиза..., 1958, 71); Лісники говорили, що Октав переховувався на сусідніх селах у жінчиної рідні і з переляку по його синюшності почала розпознати жовтизна (Стельмах, Хліб..., 1959, 625).

СИНЯВА, и, ж. 1. Синій колір чого-небудь. Синява неба густішала (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 141); Небо було чисте, якоїсь особливої осінньої синяви (Коз., Листи..., 1967, 49); Катя дивилася... широко розкритими темно-синіми очима. Зараз ці очі нагадували колір потемнілого вечірнього неба, така глибока і водночас прозора була їхня синява (Собко, Нам спокій..., 1959, 100); // Ясне синє небо. Високо-високо... летів цар птиць, ледве примітною точкою чорніючи в синяві (Хотк., II, 1966, 78); У синій синяві рогаликом округлим Став жовтий молодик (Зеров, Вибр., 1966, 112); День був чудесний, дець дзвеніли кулики, тужила чайка... іноді пропливала в синяві чапля... (Рильський, Веч. розмови, 1964, 46); // Серпанок. Крізь синяву туману огні дредноутів горять (Сос., I, 1957, 312); Сніги виблискували на сонці, сліпили очі, далекі байраки огорталися терновою синявою (Тют., Вир, 1964, 539); // поет. Суїтінки. Голосіївський ліс. Синява — Вечоровий спокійний розлив (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 147).

2. Синій простір, синя поверхня (про небо, море). Берет [Джузеппе] горить, обвітрені руки на веслах, а весла — як крила в блакиті. Ми летимо. Я принаймні маю таке враження, може, од синяви, що кругом обгорнула: вона над нами й під нами, спереду, ззаду, з боків. Навіть повітря здається блакитним (Коцюб., II, 1955, 416); Він сів... і почав вдивлятися в зелень дерев і синяву безхмарного неба (Фр., VII, 1951, 79); Загородами видно небо..., а під синявою неба геть-геть аж до лісу рябів усякими квітками зелений луг (Вас., I, 1959, 328); Сонце вже зайшло, саме була хвилина, коли в синьому небі рожевий промінь ледь помітно мерехтів у безодній синяві, що поволи його поглинала (Кочура, Зол. грамота, 1960, 265); Океан повен! В глибині чудовен! Скільки тії сили, синяви, краси! (Тич., II, 1957, 194); Ривок — стрибок — віраж через останню кучугуру, і ось вам море, ось вам його синява, тиха, безмежна... (Гончар, Тронка, 1963, 228).

3. Синюватий відтінок шкіри. Федяк важко дихав, смертний піт уже вкрив його сірий до синяви лоб (Перв., Дикий мед, 1963, 467).

Синява під очима — те саме, що Синці під очима (див. синіць 1). Медаль далася Ліні нелегко, під очима аж синява підковами лягла (Гончар, Тронка, 1963, 137); Не викликав занепокоєння і вигляд доньки — потемніла, змучена, особливо смужечки синяви під очима, ознака душевних переживань. Все це скидала [Луківна] на дорогу, на холод (Баш, На... дорозі, 1967, 103).

СИНЯВИЙ, рідко **СИНАВИЙ**, а, е. Те саме, що синю-

ватий. На .. горах мліють смерекові ліси, повиті прозорою синявою млою (Фр., I, 1955, 364); Блакитні вогні все розростались і цвіли на вершечках червоним, як хмари при сході сонця. По обличчях [юрми] розлились мертві синаві тони (Коцюб., II, 1955, 93); Ій на виску, як налита, сіпалась синява жилочка... (Тич., I, 1957, 258); Цигарка та, скурена до нікуди, шкварчить біля його синявих губ (Вишня, I, 1956, 184).

СИНЯВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до синявий. Ворсиста.. зелень помідорів і ніжна срібляста синявість капуста тишили Марка (Стельмах, Правда..., 1961, 338).

СИНЯВО. Присл. до синявий.

СИНЯК, а, ч. 1. Те саме, що синіць 1. Еге, ненароком, коли синяк під оком (Номіс, 1864, № 14234); [В а с и л ь:] Тату!.. Візьміть батога, сполосуйте мене, щоб повік синяки не згоювались, легше мені буде!.. (Кроп., II, 1958, 179); Сьомка лежить долічерева і реве, сорочка в нього роздерта і спина вся в саднах і синяках (Смолич, II, 1958, 55); На місця ушибів з синяками прикладають розтерті листки рути, змішані з мигдалевим маслом (Лікар. рослини..., 1958, 107).

◇ Насадити синяків див. насаджувати 2; Наставляти (наставити) синяків див. наставляти 1; Світити синяками див. світити; Синякі під очима — те саме, що Синці під очима (див. синіць 1); Ставити синякі див. ставити.

2. Дворічна трав'яниста медоносна рослина перев. з синіми квітками, за винятком одного виду, який має червоні квітки. Все то панське добро, колись по йому колосилося жито... — тепер тільки будяки червоніють та синяк синів (Мирний, IV, 1955, 208); По траві і в блакиті синяка та фацелії довгими рядами бігли червоні вулики (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 510); На окремих ділянках степу високо підіймаються численні, рівні, як свічки, червоні колосковидні суцвіття синяка (Наука..., 12, 1960, 38).

3. Бур'ян родини шорстколистих, поширений по всій Україні. До дворічних бур'янів належать будяки, буркун, липучка, синяк та інші (Бур'яни..., 1957, 25); Найбільш поширені на Україні з дворічних бур'янів: буркун білий і жовтий..., синяк (Колг. енци., I, 1956, 151).

4. Істівний гриб з вохряно-коричневою шапиною, при розрізанні на повітрі швидко синіє. Ой казали синяки, Що ми зроду солодкі... (Чуб., V, 1874, 1183).

СИНЯКОВИЙ, а, е. Прикм. до синяк 1—3.

СИНЯСТИЙ, а, е, розм. Те саме, що синюватий. Сонце підбилося ген-ген понад осоки, розпекло пісок, пересмужило його синястими холодками од хат та верб, позаганяло туди собак і курей, і все замовкло під його варом (Дн. Чайка, Тв., 1960, 112).

СИНЯТИНА, и, ж., розм. Те саме, що синіць 1. Б'є жінку — вона синятини тижнями носить (Сл. Гр.).

СИНЯТКА, и, ж., діал. Синя плахта. Невірна Тодоска, поправляючи на софі... синятку, насмішувато чмигнула (Стельмах, Хліб..., 1959, 86).

СИНЯТКО, а, с. Пестл. до син 1. Пригорнула Олеся синятко до серця, облили її дрібні слізи (Вовчок, I, 1955, 27).

СИНЯЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до синяк 1. Сьогодні той гусак Розквитався з хлопцем так, Що під оком у Андрійка Синячок, немов копійка (Бойко, Ростіть..., 1959, 65).

СИНЬ, і, ж. 1. Те саме, що синява. Втомившись, вони забирались на біле каміння і лачно зазирали звідти у прірву, з якої стрімко підіймався у небо чорний привид гори і дихав синню, що не хтіла тануть на сонці (Коцюб., II, 1955, 312); Люблю тебе за всі твої пориви, за

душу, чулу до страждань чужих, за те, що ти і добра, і вродлива, за синь очей, за голос твоїй і сміх... (Сос., Солов. далі, 1957, 126); Я так люблю тебе, село, повите синню і снігами! (Сос., I, 1957, 410); Ой високо журавлі піднялися в синь (Шпак, Вибр., 1952, 24); Черкав чайка синь морську безкраю (Нагн., Вибр., 1950, 147); Прокинувся Данило і посміхнувся їй зі сну, а потім одразу похмурнішав: побачив під очима дружини дві стрілки загустілої сині (Стельмах, II, 1962, 251); На лобі у Ніни швидко наливалися синню дві великі гулі (В ім'я Вітч., 1954, 16).

2. Синя фарба. Молибденова синь легко адсорбується рослинними і тваринними волокнами і застосовується для фарбування пір'я, волосся, хутра, шовку і т. ін. (Заг. хімія, 1955, 592).

3. Назва деяких руд, що мають синій колір. Мідна синь; Залізна синь.

СИНЬЙОР, а, ч. В Італії — слово, що додається до чоловічого прізвища або імені, а також форма ввічливого звертання до чоловіка; пан. — Синьйор оглядав наші руїни? (Коцюб., II, 1955, 403).

СИНЬЙОРА, и, ж. В Італії — слово, що додається до прізвища або імені одруженої жінки, а також форма ввічливого звертання до такої жінки; пані. [Р і ч а р д:] Синьйорі Кароліні перекажіть, як зайде річ про мене, привіт мій вдячний і глибоку шану (Л. Укр., III, 1952, 121); Пасажирів в Одесі сіло дуже мало... якась італійська синьйора з двома дітьми — дівчатками — Норіною і Ельзою та ще один грек (Коцюб., III, 1956, 347).

СИНЬЙОРИНА, и, ж. В Італії — слово, що додається до прізвища або імені неодруженої жінки, а також форма ввічливого звертання до такої жінки; панна. — Синьйори і синьйорини!.. — випускав він глибоко з грудей і од самого серця, — синьйори і синьйорини! Ви бачите тут одно з дійсних чудес сучасної косметики (Коцюб., II, 1955, 405); Співала з акцентом її [пісню] синьйорина, Та слухали люди й заслухались птахи (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 100).

СИНЬЙОРІЯ, ї, ж. 1. Форма устрою ряду італійських міст-держав другої половини XIII — середини XVI ст., що характеризувалася зосередженням усієї влади в руках правителя-тирана.

2. У середньовічних італійських містах-республіках — орган міського управління.

СИНЬКА, и, ж. 1. Мінеральна синя фарба, що застосовується для підсинювання тканин, паперу, розчину при біленні хати, білизни при пранні і т. ін. — Насте! Веди-бо віхтем обережніше, бо як позамазуєш квітки, то я не буду тобі вдруге наводжувати [наводити] синькою та червоною глиною, — сказав Роман до сестри, сидючи на лаві (Н.-Лев., VI, 1966, 303); Настя побілила стіни, підвела припічок червоною глиною, поцяцькувала синькою комин (Коцюб., I, 1955, 53); На ногах [Брачуна] — просто-таки велетенські порівняно до його низького зросту нові чоботи з саморобної шкіри, з нового пофарбованого в синьку полотна розкішні штани (Збан., Сеспель, 1961, 396); *Образно. Крізь маленькі косі віконечка — голуба ніч у хату: синькою, ріденько розбавленою, стіни — раз-раз! І — голубі (Головка, I, 1957, 265); *У порівн. Олена стояла, прислонившись до ліжка. Голубі очі зробилися як густо розведена синька (Тют., Впр, 1964, 422).

2. спец. Синій світлокопіювальний папір для розмноження креслень; креслення на такому папері. Оленка бере калібр. Вона довго розглядає синьку, що на ній білими лініями накреслено калібр і проставлені цифри (Собко, Любов, 1935, 13); Раніше інженер робив рисунок на ватмані. Потім його копіювали на «синьку». І тільки після цього креслення йшло на розмноження (Веч. Київ, 10.VI 1968, 1).

3. розм. Те саме, що синь 3. [Я р ц е в:] Слово за вами, шахтарі. [Г а н д ж а:] А слово наше яке? Перфоратор у руки і давай синьку на-гора (Мокр., П'єси, 1959, 242).

4. розм., рідко. Те саме, що сіннява 1, 2. Сонце уже сіло.. Над полями знімалася темно-зелена вечірня тінь, небо аж чорне — таке синь, а між його густою синькою пробивалися невеличкі жовті плямочки, — то займалися зорі (Мирний, III, 1954, 365); Не міг [Бачура] відігнати з думок образ Лигуна-Жовтяка, який застилав йому зір, не давав спокійно дихати і милуватися.. степовим простором, розбавленим синькою низького неба (Чаб., Тече вода..., 1961, 74).

СИНЬО. Присл. до сінній. Діставши задніми ногами дна бочки, став собі [Ліс Микита] так, що все його тіло було затоплене в фарбі, а тільки морда, також синьо помальована, трошечки вистирчала [виглядала] з неї (Фр., IV, 1950, 92); Хвилює на сонці нива, та божя постіль, льон процвітає синьо, сказав би — небо задивилось в озерце (Коцюб., II, 1955, 43); Зівів [Андрій] очі на Тетяну, і знову синьо зацвіли вони у його (Вас., II, 1959, 83); Холоднувата далечінь ще синьо імлилася, але все навколо вже прозорішало, окреслювалось, набирало природних довершених форм (Гончар, III, 1959, 434); *Образно. Простори синьо крав електрички дальній крик (Сос., Щастя..., 1962, 131); // у знач. присудк. сл. Хатина.. у розквітлому городі як у віночку ховається. І зелено, й червоно, і голубо, й біло, й синьо, й рожево коло тої хатки... (Вовчок, I, 1955, 11); Добродушний грім Спросоння заревів, — але над нами Ще ясно й синьо (Рильський, II, 1960, 149); Сніг скрипить — на весь широкий світ! Синьо так! (Тич., II, 1957, 47); В кімнаті Івана Руденка.. синьо і сизо від тютюнового диму (Стельмах, II, 1962, 140); *Образно. На душі, як од світань, тихо, синьо, чисто... (Сос., Щастя..., 1962, 85).

◇ Синьо під очима — те саме, що Синці під очима (див. синіць ¹). Якась незгода вдома, бо під очима у Ліни аж синьо — наче плакала вночі (Гончар, Тронка, 1963, 28).

СИНЬО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сінній, напр.: синьовідий, синьовобідий, синьогрудий, синьожильй, синьоперий і т. ін.

СИНЬОБЛУЗНИК, а, ч. У Радянському Союзі в 20—30-х роках XX ст. — робітник, що носив синю блузу і був членом культбригади. У клубі зібралися того вечора всі «синьоблузники», що мали робити в день свята виставу (Мик., II, 1957, 101); Які ясні навколо лиця! То синьоблузники пройшли... (Сос., I, 1957, 157).

СИНЬОГОЛОВИЙ, а, е. Із синьою головою, голівкою. Уралов з рішучим виглядом з'являвся на порозі з дрібнокаліберкою в руках і, намітивши серед двору синьоголового селянина, на якого йому вказувала Галя, валив його з першого пострілу (Гончар, Тронка, 1963, 299); На синьоголових будяках примощувалися метелики (Гуц., Скупана..., 1965, 20).

СИНЬОЗОРИЙ, а, е, поет. 1. Із синіми зорями. Кому під синьозорим небом Потрібен анархічний бунт? (Ус., I сьогодні..., 1957, 59); // Блакитний. Бризнує [місяць] світлом на степ, і відразу все — село, і хутори, і степ — загорнулося в м'який синьозорий серпанок, немов у якійсь давній казці (Кач., Вибр., 1947, 72).

2. Із синіми очима. І ще було в пісні про те, як заграли в Чорногорі на трембіті хлопці, а синьозорі гуцулки вишивали червен [червоний] прапор, гаптували золотом (Кучер, Дорога..., 1958, 191); Дзвонить пісня в світанкові зорі, Голосна і дзвінка, мов кришталь, То дівчата мої синьозорі, То любов моя проситься вдаль (Шпорта, Вибр., 1958, 96).

3. Який нагадує сині зорі. Вона здригнулась і мало не випустила з рук пучок синьозорих квітів (Донч., I, 1956, 61).

СИНЬОКРИЛИЙ, а, е. Із синіми крилами. З настанням теплої погоди з'являється багато комах. Біля води починається літ синьокрилих бабок (Наука., 5, 1962, 55).

СИНЬОМУНДІРИЙ, а, е, дорев. Те саме, що синьомундірий. Край станції непорушно і масивно стоїть синьомундірий жандарм, законними очима їсть переселенців (Стельмах, I, 1962, 161).

СИНЬОМУНДІРНИЙ, а, е, дорев. Який носив мундир синього кольору (про жандарма). Жорстокий морок цитаделі, По кутах тіні — як живі.., Синьомундірні часові Перекликаються ліниво (Рильський, II, 1956, 134); Різноманітний і значний доробок поета [П. Грабовського] з'явився за якихось півтора десятка років — на етапах під недремним оком тюремного наглядача, під гласним наглядом «синьомундірного добродія» — жандарма (Рад. літ-во. 4, 1964, 108).

СИНЬОМУНДІРНИК, а, ч., дорев. Жандарм, який носив мундир синього кольору. Наблизившись, Леся помітила на східцях кількох синьомундірників (М. Ол., Леся. 1960, 133).

СИНЬООКИЙ, а, е. 1. Із синіми очима. Вечерю подала хазяйська дочка. Це було те «ай», сполохане вранці, молоденьке, біляве, з ніжною лінією тіла, курносе і синьooke (Коцюб., II, 1955, 210); Іван був білорус, синьокий, білочубий, з лагідним обличчям, якийсь чужий у цьому суворому гірському краї, серед яскравогубих, вогненнооких Яреминих земляків (Загреб., Шепіт, 1966, 31); Єдине, чим могло привабити її чисте, синьooke обличчя, — це своєю милою простотою (Грим., Подробиці., 1956, 9); *Образно. З гір високих Рої пелюсток синьооких Ловили ми серед долин (Олесь, Вибр., 1958, 391); // у знач. ім. синьобка, кої, ж. Жінка, дівчина з синіми очима. Марко чекав, поки начальник назве й решту присутніх, наприклад, ту синьооку (Мик., II, 1957, 429); — Ех, не знаєш ти, Левку, де дівчата ще кращі. Бачив би ти отих синьооких, що їм таврійська ковила шовками стелеться до ніг (Гончар, II, 1959, 239).

2. поет. Із синіми квітками. Він частенько їздив у машині З молоденьким вітром вперегон [вперегін], Де дівчина брала при долині, Вибирала синьоокий льон (Мал., Запов. джерело, 1959, 254); На землі синьоокі проліски, перші фіалки соромливо піднімають голівки і сила-силенна вже справжніх весняних квітів (Коп., Як вони., 1961, 7).

СИНЬООКІСТЬ, кості, ж. Властивість зазнач. синьобкий. Вперше майнула думка, що хлопець такої синьоокості мусить подобатися дівчатам (Гончар, Тронка, 1963, 42); *Образно. Прекрасні і чисті, Несли ми крізь полум'я мрій синьоокість! (Мур., Осінні сурми, 1964, 50).

СИНЬООКО. Присл. до синьобкий 1. *Образно. Вона тут синьооко сів блакитні блискавки з-під вій (Драч, Поезії, 1967, 90).

СИНЬОТА, й, ж., діал. Синій колір. На плахті синьоти багато, то й звать: плахта-синітка (Сл. Гр.).

СИНЬОЦВІТ, у, ч., діал. 1. Сокирки. Грає й сьє, мов самоцвітне каміння, чиста роса; то стрільне вам у вічі тоненькою голочкою жовтого світу, то зачервонів круглою горошиною, то засинів синьоцвітом (Мирний, IV, 1955, 310); Біля Лідиної хати цвіли.. нагідки, синьоцвіт (Чаб., Шляхами., 1961, 21).

2. Кручені паничі. Господиня ласкаво запрошує сідати на ганку, затіненому синьоцвітом, а дітки вже обступили нас, не дають і кроку ступити (Рад. Укр., 23.VII 1958, 2).

СИНЬОЦВІТТЯ, я, с., збірн., поет. Синій цвіт, сині квіти. Б'є [пастушок] палюгою по цупких стеблах петрового батого, і вони закипають сполоханим синьоцвіттям (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 103); *Образно. Там, удалині, де море сходилося з небом, ще доцвітала ніжним слабеньким синьоцвіттям вузьенька смужка — ніби фацелії там хтось кинув на втіху невтомним бджолам (Збан., Сеспель, 1961, 133).

СИП, а, ч. Великий хижий птах родини яструбних з бурим оперенням і білим пухом на голові й шиї; поширений у високогірних районах.

СИПАЙ, я, ч. В Індії — солдат найманого війська, яке формували англійські колонізатори в ХVІІІ — першій половині ХХ ст. з місцевого населення. Сипаїми називались індійські війська Ост-Індської компанії, які перебували під командуванням англійських офіцерів (Нова іст., 1956, 170).

СИПАЙСЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до сипай. Сипайське військо; Сипайське повстання.

СИПАНЕЦЬ, нця, ч., діал. Комора. Сипанець — гуцульська господарська будівля у вигляді комори (Архит. Рад. Укр., 5, 1941, 48).

СИПАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до сіпати. Все сухе. І стовбури дерев, і віками сипана на землю фоя, і низенькі віти, що з надіями колись виростали, але давно вже вмерли без сонця (Хотк., II, 1966, 105); // сипано, безос. присудк. сл. — Сипано мені з порожніх полювських стрілецьниць [колчанів] Великий жемчуг на груди (Мирний, V, 1955, 269).

СИПАНКА, и, ж., діал. Дерев'яна тара для зберігання зерна. Порядкувала [Онися] навіть людьми, що вносили кадовби, діжки, сипанки, солом'яники та бодню (Н.-Лев., III, 1956, 83); — Все своє дитинство я ходив по насінню. Воно в нас було скрізь, де не повернись: в горщиках, у вузликах, на жердках у сінях, в повітці попід стріхою, в сипанках, в мішках та мішечках (Довж., I, 1958, 281).

СИПАННЯ, я, с. Дія за знач. сіпати.

СИПАТИ, плю, плеш; мн. сиплють; недок. 1. перех. і без додатка. Змушувати падати куди-небудь, поступово випускаючи щось сипке або дрібне. Сип, жінко, перцю! Нехай нам на віку хоч раз гірко буде (Укр. присл., 1963, 65); Відставляй муку готову, Зерно сип на камінь знову (Щог., Поезії, 1958, 196); Пора варить кулешу. В киплячий казан він сипле муку (Коцюб., II, 1955, 330); Здавалося, що на тугу напнуте полотно хтось рясно сипле великі горошини (Донч., II, 1956, 49); Наставив мішок — сип. Жінка набрала [зерно] в коробку і стала насипати (Головко, I, 1957, 331); *Образно. Шумів ліс, віючи холодом в душі танкістів, сиплючи жар в їхні серця (Ю. Янов., I, 1958, 316); // Висипаючи в одне місце, збирати докупи що-небудь сипке або дрібне. Ой копала бараболю, сипала на купку (Коломийки, 1969, 85); // Покривати що-небудь шаром чогось; посипати. Люди кинулись гасить вогонь, сипали на загату землю (Н.-Лев., III, 1956, 358).

◇ Сіпати зайцям солі на хвіст — марно погрожувати кому-небудь; нереально думати про щось. Весь вільний час ви мрієте над водою про такенну-о! шуку або сиплете зайцям солі на хвіст (Козл., Сонце., 1957, 128); Сіпати солі на рану — викликати тяжкі спомини, роз'ятрювати душевний біль; хвилювати, тривожити, непокоїти когось, додавати ще більше болю, прикроців комусь. От лихо. Старий заледве оклигав після втрати доньки, а ти йому сиплеш солі на рану! (Ю. Янов., II, 1954, 121).

2. перех. Насипаючи землю, робити горб, вал і т. ін. — Вали сипати? Не діждуть же вони цього! Не діждуть, не діждуть! — гукали ще голосніше тії [ті], що були дальш

од писарського поїзду (П. Куліш, Вибр., 1969, 157); — То таки саме перед війною було, як ми сипали моги-лу (Стеф., I, 1949, 199).

3. *перех.* Наливати з однієї посудини в іншу рідку страву. — А сип, жінко, галушки, та будем вечеряти (Укр.. казки, 1951, 51); Параска .. підганяв Галю, щоб мерщій сипала борщ (Мирний, IV, 1955, 117); Ну, а мама Так, як мама — Сипле в миску Борщ з грибами (Стельмах, V, 1963, 370); // *розм.* Наливати з однієї посудини в іншу напої. Прийшов [чумак] до корчми з одним батогом. «Сип, шинкарко, горілки!» — сказав з горя (Україна.., I, 1960, 67); — Ой сип сирівець Та криши опеньки (Шевч., I, 1963, 124).

4. *перех. і неперех., чим.* Кидати, жбурляти що-небудь сипке або дрібне. Переходячи потік за потоком, минаючи змурі ліси, де озивалась часом дзвінком корова або білиця [білка] сипала вниз під смереку об'їдки шишок, Іван піднімався все вище (Коцюб., II, 1955, 317); Юрмою вискакують панни, шпурляють услід гостям груддя, паліччя, сиплють піском (Вас., III, 1960, 493); Вітер вив і сипав холодним дощем і не менш холодними солоними бризками (Тулуб, В степу.., 1964, 393); Починалась хуртовина, вітер сипав в обличчя лапаті сніжинки (Зар., На.. світі, 1967, 139); // Розкидати, розтрушувати що-небудь. За хвилину увиходить у браму Агамемнон, ведучи за руку Кассандру. Рабині сиплють їм під ноги квітки (Л. Укр., II, 1951, 329); По сонній воді — як самоцвіти хто сипле, і грають вони, всміхаються до місяця крізь густі віти (Головко, I, 1957, 53); // Роняти, губити щось. Сосни-мачти стогнуть не менше за інших: де поділася зелена дзвінка хвоя, якою можна було ловити вітер або сипати її собі під ноги зеленим дощем? (Ю. Янов., II, 1958, 158); Сипле вишня квітом з білих верховіть (Забашта, Вибр., 1958, 163); // Сіяти, трусити що-небудь. Пожмуре небо сипало дрібненькі росинки (Досв., Вибр., 1959, 333); Сипле з небесної чаші сніжинки рука невідома (Сос., I, 1957, 95); // Розкидати, розсипати, розбризкувати (іскри, дрібні частинки чого-небудь і т. ін.). Четверо коліс неначе залюбки.. крутилися на яскрому сонці й сипали бризками на всі боки (Н.-Лев., II, 1956, 307); Граніт .. сипав під зубилом іскрами і дзвенів, як валізо (Баш, Вибр., 1948, 13); *Образно. Він зціпив зуби, аж жовна ворушилися над щелепами, і його огнисті.. очі аж сипали блискавицями (Смолич, Мир.., 1958, 207); // *перен.* Випромінювати, поширювати що-небудь. Сонечко сипало золотом щиро, пахучі квітки головками кивали привітно (Дн. Чайка, Тв., 1960, 136); Променем сріблястим сипле місяченько На сади зелені, поля та долини (Граб., I, 1959, 520); Очі Марусині .. неначе гладять по душі, сиплють тихий світ з душі тихої, доброї та веселої (Н.-Лев., VI, 1966, 6); Ліхтарі сипали м'яке світло (Десняк, Опов., 1951, 46).

◇ Морозом сипле по тілу (по плечах і т. ін.); Снігом сипле за шкіру, безос. — про неприємне відчуття холоду від страху, хвилювання, хвороби і т. ін. Добре співав [Гриць]! Як було заспівав Нечая, то тобі здається, що от-от козаки вийдуть! по плечах так і сипле морозом (Вовчок, I, 1955, 40); Мене аж страх бере, .. чи не напосіла на мене ота пропасниця, що голову приском пече, а по тілу морозом сипле, аж зуби цокотять?.. (Мирний, IV, 1955, 353); Так аж снігом сипле за шкіру (Номис, 1864, № 4397); Сіпати вогнем — дуже сердитися, гнівно розмовляти. Відійшов [Короп], не зважаючи, що Михайло аж вогнем сипав (Март., Тв., 1954, 72); Сіпати грішми (грошіма) — надмірно, нерозсудливо витрачати гроші. Хоть і бачили день в день, що Ежен сипле грішми, та все-таки їм стало якось моторошно, коли почули в однім слові, яка сума пішла на їх тринедільні гульки (Фр., I, 1955, 325); — Я не потерплю, щоб кожен

сипав народними грішми направо й наліво (Кучер, Трудна любов, 1960, 241); Сипала грошіма Самойловичка по судах, щоб здійснити свою волю (Крот., Сини.., 1948, 43); Сіпати піском проті горі — виконувати марну роботу; даремно виступати проти сили. Проти гори піском не сипать з поли (Укр.. присл.., 1963, 46); [В а с и л ь:] Боліло та рвалося на шматки моє серце, а що вдієш проти сили? не сипатимеш піском проти гори!.. (Мирний, V, 1955, 107).

5. *неперех.* Іти, падати (про рясний дрібний дощ, сніг і т. ін.). Сипле, сипле, сипле сніг, З неба сірої безодні Міриадами летять Ті метелики холодні (Фр., XI, 1952, 34); Зверху сипав і сипав дрібний сухий сніг, наче борошно з подертого сита (Тулуб, В степу.., 1964, 220); Забивши два кілки, біля яких було поставлено дерев'яний щит, Павло зрозумів, що буде безглуздя ввозитися в цій грязоті [грязі], коли ще й зверху сипатиме дощ (Хижняк, Килимок, 1961, 6); [К о л о с:] Знову почало з неба сипати (Корн., II, 1955, 36).

6. *перех. і неперех., перен., чим, розм.* Говорити, вимовляти що-небудь швидко, безперервно, одне за одним. Маруся вертілась, сипала свої зауваження.. не бентежачись, що її чують не тільки Аврельця з Олею (Вільде, Сестри.., 1958, 463); Сергій сьогодні менше сипле сарказмами, настроєний скоріше на філософський лад (Гончар, Циклон, 1970, 11); *Образно. Чубенківський загін брів напомацки, поліські сосни обступили з усіх боків, і шуміли, і сипали рівним сном шепіт, і рипіли, мов снасть, і вуркотіли, мов паруси (Ю. Янов., II, 1958, 209).

◇ Сіпати докорами на кого — докоряти когось. Прийшов Яків додому, і .. вона сипала на його [нього] докорами (Мирний, I, 1954, 234); Сіпати дотепами (жартами, дотепи, жарти) — часто вставляти в свою мову жартівливі, гострі, дотепні слова, фрази і т. ін. У центрі уваги була Оксана, яка весь час сипала дотепами, розповідала веселі історії з інститутського життя (Минко, Ясні зорі, 1951, 239); Невеличкий, але меткий, .. він стояв посеред натовпу учнів і сипав дотепи (Кол., Терен.., 1959, 29); Радивон сам вдоволений до нестями... Сипле жартами, що від них молодіці аж мліють (Горд., Дівчина.., 1954, 86); Сипле [Миша] жарти .. Дівчина всміхається (Дор., Літа.., 1957, 165); Сіпати компліменти див. комплімент; Сіпати питання (запитання, питаннями, запитаннями) — ставити кому-небудь багато запитань. — Який Бонковський? Які карбованці? Може, ти гроші загубив у дорозі? — сипала Онися питання (Н.-Лев., III, 1956, 169); Тепер Батуллі розв'язно зацікавлений, просто дивиться в очі Молоканові, сипле запитання, дає поради (Ле, Міжгір'я, 1953, 427); Сіпати прислів'ями — часто використовувати в своїй мові прислів'я. На косовиці сіна або сівбі Герман Карпович без кінця сипав прислів'ями (Мас., Роман.., 1970, 36); Сіпати прокльони (прокльонами) — проклинати кого-небудь. Той [хаджі] в безсильній злості лишень плював та сипав прокльони (Коцюб., I, 1955, 295); Очі горіли сатанинським вогнем, а почорнілі вуста сипали прокльони (Тют., Вир, 1964, 391); Поки гестапівець, сиплячи прокльонами, сичав і зводився з землі на ноги, .. в полі, недалеко від села, спалахнуло червоне полум'я (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 180); Сіпати словами (слова) — багато й швидко говорити. Пані так і сипле словами, і хусточкою очі обітре, і руками сплесне (Вовчок, I, 1955, 262); Віта сипала словами, сміялася, обнімала, не даючи Ані й отямитися (Ряб., Жайворонки, 1957, 158); Все, що сказав Євген, ніби не стосувалося її, а когось іншого. А він ніби не помічав того, перехилився до неї, сипав слова (Чаб., Катюша, 1960, 279); Як горіх (горіхом) сіпати (обсипати) див. горіх; Як з (із) рукава (з мішка) сіпати — дуже багато говорити. Говорить, як з рукава сипле

(Укр.. присл., 1955, 302); Кирило сипав як із рукава: про «бариню», .. про порошки для апетиту (Вас., II, 1959, 168); І сипле [Патякало] вже як з рукава, І вже таке торочить, Що Потакайло лиш кива, А інші всі регочуть (Біл., Зигзаг, 1956, 19); [К а н у п і р:] Слухавш-слухавш його, аж голова тобі почне макітритись, а він сипе [сипле] та й сипе як з мішка (Кроп., II, 1958, 138).

7. *перех. і неперех., чим, перен., розм.* Виконувати дії, пов'язані з великою інтенсивністю або безперервністю. Поцілунок за поцілунком сипле. Василь стоїть, регочеться. Галя сердито однихається (Мирний, IV, 1955, 148); // Із захопленням, енергійно грати на музичному інструменті. Всім відомий у районі бригадир Микола сипле танці на гармоні і пісні довкола (Уп., Вітчизна миру, 1951, 101); Сидів на нижніх нарах веселокий баяніст і сипав переборами, а хлопці посеред вагона давали лиха закаблукам (Загреб., Шепіт, 1966, 38); // Співати енергійно, довго (про птахів). Жайворонки, та божжа дрібнота, що лиш вона одна під саму синяву небес.. збивається, сипала солодкими перлинними трелями (Коб., III, 1956, 461); У молодому дубняку зозулі сипали «ку-ку...» (Гонч., Вибр., 1959, 332); Соловейко Навесні, Навесні Сипле співи Голосні, Голосні (Бойко, Ростіть..., 1959, 14).

8. *перех. і неперех., перен.* У великій кількості, щедро спрямовувати дію на кого-небудь. Чи не він [козак] то гука, перескакує гору й байрак І на вражі полки сипле кару і жах? (Укр. поети-романтики..., 1968, 141); Душа його [поета] кипить, рокочуть грізно струни І сиплють на земних богів свої перуни (П. Куліш, Вибр., 1969, 369); // *розм.* Бити, шмагати, лупцювати кого-небудь чимсь. [Н е д о р о с т о к:] Коли б оце тобі вліпив в долоню з десяток лінійок, як, бувало, наш дяк сипле, тоді б у голові в тебе швидше колеса повертались... (Вас., III, 1960, 92); — Жерти так умієте? — і шпурляла [мачуха] якоюсь ломакою услід за чоловіком, а пасербиці сипала запотиличниками (Хотк., II, 1966, 94); На голови катів ми сиплемо удари (Сос., I, 1957, 52); // Посилено стріляти в кого-небудь. Турецькі гармати сипали ядрами зо дві години. З-за диму не було сонця видно (Мак., Вибр., 1956, 500); Уночі партизани поодиночі — врозсипну — підкрадалися до будинку і стріляли у вікна. Тоді там зчинялася тривога — звідти сипали з кулеметів (Мик., II, 1957, 275); // Спрямовувати у великій кількості. Галичани турляли драбини дрючками, сипали рій стріл (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 310); *Образно. Сонце палке сипле стріли на білу крейду (Л. Укр., I, 1951, 151); // Давати кому-небудь щось у великій кількості, наділяти когось великою кількістю чого-небудь. Дітей, що за ним так, як сарана, біжать, заставляє [чоловік] танцювати, а їм за те жменями .. горішки сипле (Кв.-Осн., II, 1956, 290); Швиденько Мороз розгортає пакунки І сипле їм [дітям] щедро свої подарунки (С. Ол., Вибр., 1959, 163); *Образно. Всі тільки ніченьку й ждуть, Щоб, одягнувшись темними крилами,.. Щедро і сміло бажаним сипала В вічі сноподібні маки (Щог., Поезії, 1958, 316).

9. *неперех., розм.* Прибувати у великій кількості звідки-небудь або кудись. — Я не знав, де їх [людей] у сина дівати. Таки так і сиплють, так і сиплють! (Кв.-Осн., II, 1956, 244); Позаду зі сходів все ще сипав, мов гречка з сита, чорний натовп пасажирів (Панч, II, 1956, 115).

10. *наказ. сп. сип (сіпте), неперех., розм.* Уживається як спонукування до дії. — Разом на нього, Начку! Сип йому головою в живіт, щоб на місці перевернувся! — крикнув Владко (Фр., VI, 1951, 145); Безладна стрілянина і вигуки: «Отак їх! Пішли навітки сині жупани! Сип по

них з кулемета!» (Мокр., П'єси, 1959, 23); — Сипте, хлопці, до пана гетьмана: нова здобич у руки нам пре (Тулуб, Людолови, II, 1957, 177).

11. *перех., діал.* Відливати (у 6 знач.) що-небудь. Як сипле [гуцул] що або вирізує, — кладе туди сто орнаментів, сто мотивів, сто барв. Так же й убирається, так же й співає (Хотк., II, 1966, 68).

СИПАТИСЯ, плеться; мн. сіплються; *недок.* 1. Пада-ти (про що-небудь сипке або дрібне). Сидить собі [Іван] у млині, дивиться, як мельник орудує, як засипається зерно, як борошно сиплеться (Казки Буковини..., 1968, 56); — Сиплються п'ятаки в мою шапку, а шинкарка знай частує та частує! (Н.-Лев., I, 1956, 67); Тратко-тіли терниці, сипалась костриця на землю, і на Ілька летіли легенькі біленькі трісочки (Головко, II, 1957, 28); Веселим водограєм сиплеться в бункер золотисте зерно (Рад. Укр., 9.VIII 1949, 2); *Образно. Ось молодий сміх дівчини розкочується по лісі і жаром сиплеться в парубочу душу (Стельмах, I, 1962, 401); // Осипатися, зсуватися, обрушуватися (про землю, пісок і т. ін.). Гуркіт залунав десь поблизу, затріщав, немов валився якийсь дерев'яний будинок або сипалось каміння з горища (Фр., VII, 1951, 354); Кулі впивалися в стіну над головою, і штукатурка сипалась йому за шию (Гончар, III, 1959, 146); // Опадати, обсіпатися (про зів'яле листя, переспіле зерно, про цвіт, достиглі плоди і т. ін.). Не сумуй, що листя Сиплеться додолу: Знов зазеленіє По всьому околу (Граб., I, 1959, 219); Сиділи ми в садку, там саме зацвітало і сипався з каштанів білий цвіт (Л. Укр., I, 1951, 185); Жали [селяни] ячмінь, а він уже перестиг — сиплеться, тільки й можна по росі ранками жати (Головко, II, 1957, 422); Сиплеться достигла ни-ва, Жати проситься (Воскр., Цілком..., 1947, 60); З груші Сипались грушки (Стельмах, V, 1963, 372); *Образно. Синиці голос-голосок Один не збляк, один не змок, Гол-ками сиплеться сухими (Рильський, II, 1960, 52); // Губитися, втрачатися. [Г о л о с:] Дядьку! Мішок подрався, гроші он по дорозі сиплються (Вас., III, 1960, 435); // Випадати з чого-небудь (про багато предметів). Хапає [Спичаковський] залізничника за комір, той випускає з переляку свою книжку, з якої сиплються якісь папірці (Коч., II, 1956, 49); *Образно. Ще зорі сипались в роси, Ще не займавсь на сході ліс, А вже передзвеніли коси... — на сінокіс (Вирган, В розп. літа, 1959, 50).

◇ *Пірох (порохно) сіплеться; Порохня сипалася з* кого — хтось дуже старий. [Б а б а:] Ну, подумайте! Та з тебе ж порох сиплеться! (Мам., Тв., 1962, 478); — Він уже підтоптаний, вже порохно з нього сиплеться (Гуц., З горіха..., 1967, 44); [Х р а п к о:] Бісів дід! Аж порохня з його [нього] сиплеться, а ще таки плутає ногами (Мирний, V, 1955, 133); Сіпатися як із мішка (із рукава) — з'являтися безперервно, один за одним, у дуже великій кількості. Шляхта кричала, гвалтувала. Проекти, один одного дивніші, сипались як із мішка, виникали щохвилини й щохвилини ж гасли (Хотк., Довбуш, 1965, 275).

2. *розм.* Литися (про рідину). В чарку вогнисту з пере-хилою пляшки сипалось фіалково-гаряче та сріблясто-зелене вино (Тич., III, 1957, 32).

3. Летіти, розлітатися, розсіпатися, розбризкуватися в усі боки дрібними частинками (про що-небудь сипке або дрібне). Вже б'ють козаки напропаще [напропале]; іскри сиплються густо, і от-от комусь погубель! Аж зразу — черк! Пополам обидві шаблі (П. Куліш, Вибр., 1969, 107); // *перен.* Випромінюватися, поширюватися. Єремія стояв проти вікна. Ясний світ лився на його вид, сипавсь на дороге убрання (Н.-Лев., VII, 1966, 37); Таня Фрунзе виходить на берег, Сонце сиплеться їй на плече (Бичко, Сійся..., 1959, 322); // Спадати, розсіпатися.

Скидав [чоловік] шапку, і огнистий полукіпок вогкого волосся сиплеться йому на очі й потилицю (Стельмах, I, 1962, 453).

◇ [Аж] іскри [з очей] сиплються: а) хто-небудь стає дуже сердитим, гнівним. — В цьому році щось переміниться! — впевнено сказала Христина. — Тепер у всіх, коли скажеш про пана, аж іскри сиплються з очей (Стельмах, I, 1962, 552); Іде вулицею поміж тинами — голова то визирне, то заховається; собаки брешуть, аж з очей іскри сиплються, думають, що то він їх дратує (Тют., Вир, 1964, 6); б) хто-небудь виділяється великою силою, енергією, завзяттям. Та й кінь же був, отой Паша! Теперечки й коней таких чортма. Ледве два чоловіки вдержать: так на двох ногах і ходить; шия — мов у лебедя, хвіст догори, ніздрі — хоч кулаки засовуй, з очей іскри сиплються! (Стор., I, 1957, 183); [4-й повстанець:] Чудний той Степан. Як говорить, то аж іскри з очей сиплються. І відважний, як чортяка (Ірчан, I, 1958, 75); Щоб [аж] іскри сипалися — дуже сильно. — Тобі треба б навколійки кинутись. Зубами, аж іскри щоб сипались, гризти оці залізні пуга!.. (Головко, I, 1957, 53).

4. перен. Безперервно, у великій кількості летіти, спрямовуватися, обрушуватися на кого-небудь, кудись. Мов гадюки, свистіли монгольські стріли, градом сиплючись на боярську оселю (Фр., VI, 1951, 80); Парубок стояв на колінах, захищаючись руками од .. кулаків, які градом сипалися на нього (Вас., IV, 1960, 31); Скільки доносів сипалося на Мажита Гафурі, скільки безглуздих обвинувачень і провокацій з боку царського уряду й його прибічників! (Тич., III, 1957, 234); Піратський танк мчав палаючи. Вдвоєж усієї вулиці з горішніх поверхів на нього сипалися гранати, пляшки з пальною сумішшю (Гончар, III, 1959, 279); // З'являтися, надходити з усіх боків. Хтозна вже, що так діяло: чи Михайлові промови, чи доброта людська, а тільки пожертви починали сипатися все щедріше й щедріше (Збан., Сеспель, 1961, 359).

5. перен. Звучати, лунати безперервно або з усіх боків. Бородавкін смішив усіх, розказував українські анекдоти, котрі так і сипались з його язика, неначе насіння з торби (Н.-Лев., VI, 1966, 85); В квітнику гудіння бджіл, а з розчиненого вікна сиплеться водоспадом музика (Рильський, Бабині літа, 1967, 82); Сміх, збуджений, радісний, все сипався й сипався з її вуст дзвінком, чистим металом (Смолич, Ми разом..., 1950, 5).

6. перен., розм. Руйнуватися (про дах, огорожу і т. ін.). Повітка похилилась набік, покрівля світиться, стріхи обсмикані, огорожа сиплеться (Н.-Лев., I, 1956, 101); // Ламаючись, відпадати. Чеше він закудлану голову, а волосся тріщить на йому, аж зубці з гребінця сиплються (Н.-Лев., III, 1956, 268).

7. Іти, падати (про рясний дрібний дощ, сніг і т. ін.). Дощ.. сипавсь з хмар густих (Фр., XIII, 1954, 53); Сипався ледве помітний сніжок (Сенч., На Бат. горі, 1960, 9); // Посилено литися, текти краплями (про сльози і т. ін.). Галя, сидючи в кутку, хоч і плакала, але тихо, силкуючись вдержувати сльози, що так і сипалися з карих оченят (Гр., I, 1963, 277); Буйні сльози текли по її щоках, сипались, мов той град, з-під долонь (Чаб., Балкан. весна, 1960, 13).

8. перен., розм. Виходити разом звідки-небудь або іти разом кудись (про багатьох людей). Що воно за диво? З білої волості сиплються люди, немов з млина по жнивах (Козл., На переломі, 1947, 125).

СИПАХІЙ, ів, мн., заст. 1. В Османській імперії — назва військовослужбовців, що одержували земельні наділи за військову службу. Наприкінці квітня [1621р.], одягнувши панцир непереможного предка Сулей-

мана, Осман II з яничарами, сипахами, шістьма тисячами верблюдів, на яких везено гроші й провіант, прибув у табір для генерального огляду військ (Вітч., 9, 1971, 200).

2. В Османській імперії — назва одного з корпусів регулярної армії (важка артилерія).

СИПЕЦЬ, пцю, ч. 1. Перепрілий гній або подрібнений торф. Ланки вивозили на поля гній-сипець для внесення його весною під культивуацію (Колг. Укр., 4, 1956, 9); Тиша. Спокій. Теплий запах сипцю, щойно вивезеного в поле. Земля відпочиває (Рад. Укр., 1. I 1965, 1).

2. розм. Пересохла або суха земля. Високі сівалки у куряві бродять, Дзвенять сошниками в протряхлій ріллі, Пушать і мережать.. Шамшать у сипці, як вітри в ковилі (Вирган, Квіт. береги, 1950, 19).

СИПІТИ, плю, піш; мн. сиплять; недок. 1. Видавати сиплі звуки. — Мороз, як приском, сипить, а він, бісова душа, шинеля напашки, простоволосий і босий (Панч, На калин. мості, 1965, 165).

2. Говорити сиплим голосом.

СИПКИЙ¹, а, е. 1. Який складається з дрібних твердих частинок, не зчеплених одна з одною; який має здатність розсипатися; сипучий. Часто сипкі тіла міряли чувалом (лантухом), що вміщав 5 пудів (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 62); Навколо скрізь був жовтий сипкий пісок і всі рослини були тонкі та хворі (Л. Укр., III, 1952, 525); Іти було важко, часом провалювався [Дмитро] у сипкий сніг (Стельмах, II, 1962, 383); — Тут поперечини треба густіше слати, бач, яке сипке [вугілля], — махнув він лампою догори (Досв., Вибр., 1959, 350); Сипкі продукти; Сипкі матеріали; // Який осипається, зсувається, обрушується (про землю, пісок і т. ін.). Стіна була стрімка, камінь зверху [зверху] сипкий і звітрілий на сльоті (Фр., VIII, 1952, 225); Стежка в'юнилась по кам'яному схилу. Жорства і сипкий, мов попіл, ґрунт вислизали з-під ніг (Мас., Роман., 1970, 202); *Образно. Чув [Дмитро], як сипкий холод посипався в халяви і почав розтавати на устілці під тонкою онучею (Стельмах, II, 1962, 384); // розм. Який спадає, розсипається (про волосся). Передерій — довгий, гнучкий, з білим сипким чубом — нічого не сказав (Гуц., Скупана., 1965, 45).

2. Який легко розпадається на окремі частинки, крупинки (про картоплю, груші і т. ін.). Дівча в сіречку — Сухорляве, бліде, Картоплину сипку Хапко в ротик кладе (Гойда, Сонце., 1951, 84).

СИПКИЙ², а, е, рідко. Те саме, що сиплий. Кирило Тур сипким, гугнивим [гугнявим] голосом [каже]: — Хіба ж тобі не страшно вмирати? (П. Куліш, Вибр., 1969, 187); Вона грайливо ткнула його ліктем, приснула сипким сміхом (Загреб., Диво, 1968, 167).

СИПКІСТЬ¹, кості, ж. Властивість за знач. сипкий¹. Щоб зволоженому насінню надати сипкості, яка потрібна для рівномірного розподілу при посіві, безпосередньо перед посівом його злегка просушують (Овоч., 1956, 74); У вогкому місці вони [селітри] швидко злежуються і перетворюються в тверду масу, втрачаючи дуже важливу властивість — сипкість (Колг. енци., I, 1956, 23).

СИПКІСТЬ², кості, ж., рідко. Властивість за знач. сипкий². Сипкість голосу.

СИПЛИЙ, а, е. Приглушено-хриплий; в якому чується легке шипіння і присвистування (про голос, звуки чого-небудь). — Я не хочу у лікарню, — сказав [Андрійко] глухим, сиплим голосом, — я не піду з дому (Собко, Звич. життя, 1957, 87).

СИПЛИСТЬ, лості, ж. Властивість за знач. сиплий. Коли Турбай розмовляє, то майже і не помітиш прикру його втрату: ледь-ледь чути сиплість у його виразній мові (Вол., Місячне срібло, 1961, 207).

СИПЛО. Присл. до сїплий. *В сторожкій тиші ранку голос пролунав глухо й сипло* (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 63).

СИПЛУВАТИЙ, а, е. З невеликою сиплістю, трохи сиплий. *Голос мав [М. К. Садовський] затушкований і сиплуватий на верхньому та середньому регістрах* (Минуле укр. театру, 1953, 149).

СИПЛУВАТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. сиплуватий.

СИПЛУВАТО. Присл. до сиплуватий.

СИПНУТИ, ну, нєш, недок. Ставати, робитися сиплим; починати сипіти.

СИПНУТИ, ну́, нєш, док. 1. перех. і неперех. Однокр. до сїпати 1, 4, 6—8. — *Одчинила я курник, сипнула зерна і почала кликати курей* (Мирний, I, 1954, 237); *Сипнувши в казанок пучку тонко змеленого перцю, добрі люди вечеряли смачно* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 71); *Іде дорогою, йде, аж тут від лісу як не зашумить дерев'я [дерев], як не сипне Якимові вітер цілими пригорщами порошу в очі* (Ков., Світ., 1960, 10); *Дуб.. трусонує золотою гривою, густо сипнує жолудями — тугими, теплими* (Цюпа, Назустріч., 1958, 143); *Вже ранішнє сонце сипнуло сріблом, Пригріло рибалок* (Шер., Дорога., 1957, 106); *Виходить дівчина із хати Води в криниці набирати, .. А він [жайворонок] сипне їй переливів* (Мал., Запов. джерело, 1959, 68); *Сипнує міномет!.. Білий снігу папір Покрився розривами мін* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 164); *Він належав до того типу чоловіків, яким природа щедро сипнула своїх дарів* (Рад. Укр., 6.II 1972, 4); // безос. *Чую — як загуде в груді, як сипне, війне снігом у вікна — зразу стемніло* (Вас., II, 1959, 315).

◇ *Мов (на́че, як і т. ін.) хто сипну́в [гарячого] пріску* ([гарячим] пріском) *див. прісок*; *Морозом сипну́ло [за (пóза) спіною (шкірою)] у кого, безос.*; *Мура́шки сипну́ли по спіні (по тілу, по шкірі) у кого—кого-небудь охопило неприємне відчуття холоду від страху, несподіваного, сильного переляку, глибокого душевного переживання і т. ін.* *Страшно Петрові стало. Щось перехопило дух, серце застукало в грудях. Він зупинився, став прислухатись. За спиною аж морозом сипнуло* (Гр., I, 1963, 255); *Серце його мов хто у жмені здавив; поза спиною сипнуло морозом* (Мирний, I, 1954, 320); *Недокус посміхався, а в мене морозом сипнуло поза шкірою* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 91); *У Грицька морозом сипнуло від того Христиного крику* (Мирний, III, 1954, 18); — *В мене знову по спині сипнули мурашки* (Сміл., Сашко, 1957, 196); *Сипну́ти грішми (гроші́ма)*; *Сипну́ти зóлотом (сороківцями)* — надмірно, нерозсудливо витратити гроші. *Як сипнує [Іванець] грішми, так запорожці за ним роєм* (П. Куліш, Вибр., 1969, 58); *Вона сипнула тими грішми на єдине в її життю [житті] свято* (Фр., VIII, 1952, 61); *Золотом, немов піском, сипнує Чиновник із калитки по підлозі* (Перв., II, 1958, 129); *Сипну́в (безос. сипну́ло) жа́ром на кого, кого — кого-небудь охопило неприємне відчуття від страху, несподіваного, сильного переляку і т. ін.* *Улися почувила, що на неї неначе одразу хтось сипнує жаром: в неї спинилось серце і перестало кидатись* (Н.-Лев., IV, 1956, 339); — *Кум Антон так і не з'явився. Від цих слів Івана жаром сипнуло в обличчя* (Чорн., Потік., 1956, 69); *Сипну́ти наздога́д — нятякнути. Вона почувала, що Онися знов сипнула наздогад на нестатковитих господарів* (Н.-Лев., III, 1956, 178); *Як з лантуха сипну́ти див. лантух*; *Як (мов, немов і т. ін.) [горóх] з мішкá сипну́ти див. мішо́к.*

2. *неперех.* Раптово, із силою посипатися; почати інтенсивно падати (про що-небудь сипке або дрібне). *На-лапав [Петро] мішок, підставив, витяг свердло. Зерно сипнуло* (Гр., I, 1963, 256); *Неначе пух сипкий з небесної перини, Із жмари снігові сипнули пелюстки* (Риль-

ський, Зим. записи, 1964, 92); *Надворі зненацька сипнує дощ — рівний, теплий, рясний* (Баш, Надія, 1960, 183).

3. *неперех.* Розлетітися, розсипатися, бризнути в усі боки дрібними частинками (про що-небудь сипке або дрібне, про велику кількість предметів). *Вдарив [Світлолюб] ще — сипнули іскри, розлетілася.. велетенська булава!* (Забіла, У.. світ, 1960, 154).

4. *неперех.* Швидко, разом вийти, вибігти звідкись або піти, побігти куди-небудь (про багатьох людей). *Гуртом сипнули школярі до класу* (Гр., Без хліба, 1958, 11); *Натовп колихнувся, густо зачавкав ногами на багнистому вигоні і .. сипнує до лісу, урозтіч* (Епік, Тв., 1958, 449); *Бренькнула.. кобза, люди сипнули туди, миттю утворилося густе коло* (Бурл., О. Вересай, 1959, 54).

СИПНУТИСЯ, нється, док., розм., рідко. Однокр. до сїпатися 1, 3—5. *Зразу ж з усіх боків сипнулись голоси* (Головко. II, 1957, 323); // *безос. Редакція вмістила фотообвинувачення, попросивши читачів придумати до них текстівки. Листів сипнулося чималенько* (Веч. Кнїв, 8.VI 1968, 4).

СИПНЯК, у́, ч., розм. Гостра інфекційна хвороба, яку переносять воші і одним із проявів якої є висип на шкірі. *Покликали лікаря. Він, недовго оглядаючи, одразу визначив, що в мене починається сипняк* (Минко, Моя Минківка, 1962, 116).

СИПОНУТИ, ну́, нєш, док., перех. і неперех. Підсил. до сипну́ти. *Він лупнув очима.. — у очі наче хто йому піску сипонує, зарізало так, голова горіла* (Мирний, IV, 1955, 89); *Повернулася Марина. Вона сипонула біля мене червоні суніці* (Цюпа, На крилах., 1961, 149); *В лісі .. зашуміли, мов по ньому сипонує хто горіхами, черепки шрапнелі* (Вас., Незібр. тв., 1941, 211); *У відповідь на Соломашин поклик ніхто не обізвався, а тільки знову люто завилла хуртовина і сипонула в обличчя колючим пилом* (Логв., Літа., 1960, 165); *Уловив [Бобир] напрямок вітру, набрав ущерть жменю зерна й твердою рукою широким змахом сипонує на землю* (Десняк. II, 1955, 342); *Тиміш широким рухом розтягнув міхи баяна і сипонує таким перебористим маршем, що привернув до дівчини загальну увагу* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 7); *Це його хлопці, горді за нього, так щедро сміхом дзвенючим сипонули!..* (Тич., I, 1957, 272); *Оксен.. раптом, стрепенувшись, сипонує на долівку таким страшеним перестуком, що у всіх аж у грудях похололо* (Тют., Вир, 1964, 209); *Пікіруючи, сипонує [льотчик] з крупнокаліберних кулеметів, аж вода довкола шлюпки закипала* (Кучер, Голод, 1961, 256); *Гармата сипонула гоїно уламками заліза на закутих в крицю німців та шведів* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 461); *Дощ сипонує, мов сітку зависив хто вниз із неба до самої землі* (Хотк., II, 1966, 220); *Вітер дужчав, і раптом червоними цівками сипонує рясний дощ* (Ільч., Серце жде, 1939, 17); *Школярі сипонули в школу. Миттю посідали, випростались і затихли* (Гр., I, 1963, 243); *Народ з криком сипонує у глибину вулиці* (Коч., I, 1956, 477); *Дівочий квітник сипонує на сцену, аж зарябіло в очах* (Горд., Дівчина., 1954, 21).

◇ *Морозом сипону́ло [за (пóза) спіною (шкірою)] у кого, безос.* — *кого-небудь раптово охопило неприємне відчуття холоду від страху, несподіваного, сильного переляку, глибокого душевного переживання і т. ін.* *В Тимка сипнуло морозом поза спиною. «Це — Сергій. Сергій Золотаренко. Це його робота...»* (Тют., Вир, 1964, 343); *Все це сказано таким тоном, що в промисловця Співанова похололо хребет і сипнуло морозом поза шкірою* (Смолич, Світанок., 1953, 105); *На́че (немóв і т. ін.) снігом сипонé (сипону́в) за ко́мір (пóза шкірою і т. ін.) — кого-небудь охоплює неприємне відчуття холоду від*

страху, переляку і т. ін. *Пройде інженер і так гляне на мене, наче снігом за комір сипоне* (Кучер, Дорога..., 1958, 44); *Тупо дивився перед собою, де в темряві губилися лінії рейок, і раптом немов хто снігом сипонув тобі поза шкірою* (Головко, I, 1957, 82); *Сипоніти жаром (пріском) по спині (за спину), безос.— кого-небудь раптово охопило неприємне відчуття від страху, несподіваного, сильного переляку і т. ін. — Один [танк], ну, прямо на голову суне. Ой! Повірите, аж наче жаром сипонуло по спині* (Довж., I, 1958, 386); *Він хотів був щось сказати... та враз забачив серед людських голів сиву голову своєї глухої хазяйки. Це його одразу розхолодило. І обпекло. І підсмажило. Навіть сипонуло йому приском за спину* (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 138).

СИПУХА, и, ж. Корисний птах родини сипухових ряду совоподібних, що живиться мишовидними гризунами. Найбільш корисна з сов — сипуха, яка найчастіше водиться під дахами будівель (Корисні птахи..., 1950, 47).

СИПУЧИЙ, а, е. Те саме, що сипкий¹. *Прихожий заду сів, і, сніг сипучий живо краючи, Помчали стежкою санки* (Фр., XIII, 1954, 39); *Поступляться сипучі піски, поступляться чорні вихорі й бурі, поступиться ерозія ґрунту, всі лихі сили перед людським розумом поступляться...* (Вишня, I, 1956, 396); *Хлопець.. шукає, де менше піску, де він не такий сипучий, а пісок дедалі сипучіший* (Гончар, Тронка, 1963, 227); *Він нишком переповз до яру, До круч сипучих і стрімких* (Бажан, I, 1946, 150); *Його хазяйка мила Сипучої для нас картоплі наварила* (Рильський, Сад..., 1955, 56); *Сипуча маса.*

СИПУЧИСТЬ, чості, ж. Властивість за знач. сипучий.

СИПУЧКА, и, ж., розм. 1. Розсипчастий сніг, який тільки що випав і не злігся.

2. Що-небудь сипке. *Звантажував [хлопчина] вугіль-сипучку, В роботі палав, як вогонь, А потім, на першу ж полумку, Купив собі в друзів гармонь* (Шпорта, Ти в серці..., 1954, 72).

СИР, у, ч. 1. Харчовий продукт, який одержують із молока при його сквашуванні й відокремленні сироватки. — *Ото, тату, маєм воду,— Каже циганчук,— А якби нам іще сиру Та муки до рук,— Наварили б вареників* (Рудан., Тв., 1959, 170); *У відрі стоїть глек з молоком, сир у капустаному листі, біла селянська паляниця* (Ю. Янов., I, 1954, 61); *У порівн. *Вся ж долина сяяла, немов на підрешітку сир* (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 378).

◇ **Жіти** (купатися, плавати) як (мов, немов і т. ін.) сир у ма́слі див. ма́сло.

2. Харчовий продукт у вигляді твердої або напівтвердої маси, який виготовляють шляхом сквашування молока й дальшої обробки згустка. *Я виймаю з кишені і ставлю на гальку пляшку вина, сир, помаранчі* (Коцюб., II, 1955, 416); *У цім відділі бачитимете ви всілякі сири: і швейцарський, і голландський, і кавказький...* (Вишня, I, 1956, 71); *Гастрономічні крамниці спокушали зір бляшанками різних консервів, круглими кулями чудового сиру, біло-рожевої запашної шинки* (Донч., II, 1956, 206).

СИРВАСЕР, у, ч., заст. Азотна кислота (див. азб́тний). *Ні слова не сказавши, махнув [хлопець] у столярню і вніс політуру, а трохи чи не сирвасер у пляшечці з квачиком* (Свидн., Люборацькі, 1955, 152).

СИРДАК, а, ч., діал. Сіряк. *Каньовський був.. в хлопськiм сирдаку, на голові мав кучму хлопську, вівсяним перевеслом підперезаний* (Україна..., I, 1960, 40).

СИРЕНА, и, ж. 1. У грецькій міфології — морська німфа (жінка з риб'ячим хвостом або птах з жіночою головою), що своїм співом зваблювала мореплавців у смертельно небезпечні, згубні місця. *Всі врозтіч кораблі пішли; Як гуси, в воду поринали, Із кораблів — сирени*

стали І різні [різні] пісні підняли (Котл., I, 1952, 219); — *Спершу сирен ти зустрінеш, що чаром своїм нездоланним Кожну людину чарують, яка лиш до них підпливає* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 212); // перен. *Про красиву, спокусливу, але бездушну жінку.*

2. Хвостате земноводне з довгим змієподібним тілом, що зберігає протягом усього життя зовнішні зябра.

3. тільки мн. Ряд великих рослиноїдних водяних ссавців з лапами й хвостовим плавцем, що зустрічаються в теплих морях і річках.

4. фіз. Прилад для одержання звуків різної висоти й для вимірювання кількості звукових коливань.

5. Апарат, прилад, що може давати звуки великої сили й будь-якого тону; сигнальний гудок, що дає різкий, далеко чутний звук. *З панського двору уперто і нестерпуче б'ють в село хвилі дикого ревища, наче корабель гине на морі і в останній розпучі розриває горла сирен* (Коцюб., II, 1955, 61); *Раптом в ніжні звуки рояля вдираються інші: виття сирени, гудки заводів. Повітряна тривога* (Коч., II, 1956, 373); *Сирена швидкої допомоги зойкнула зовсім близько, дець під вікном, і Боровик знов посунувся до дверей* (Собко, Справа..., 1959, 79); *У порівн. *Моторошно в темноті буран завив, як та сирена...* (Тич., II, 1957, 152); // Звук, створений таким гудком. *Він [сніг] немов приглушував усі звуки — і сміх молоді, і автомобільні сирени* (Донч., V, 1957, 319); *В розчинене вікно разом із свіжим.. повітрям линує гомін перехожих, сирени автомашин* (Ткач, Черг. завдання, 1951, 97); *Образно. *Над ним [верхолазом] лунає дня сирена, і обніма його блакить* (Сос., Близька далина, 1960, 38).

СИРЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до сирій. — *Поки ми ся та й любили, сухі дуби цвіли, а як ми ся розлучили, сиренькі пов'яли...* (Коцюб., II, 1955, 346); [2 - й в а р т о в и й:] *Сиренька [печеня], та дарма, аби гаряча* (Л. Укр., II, 1951, 321).

СИРЕЦЬ¹, рцю, ч., рідко. Зменш.-пестл. до сир.

СИРЕЦЬ², рцю, ч. Не до кінця вироблений або неочищений продукт; напівфабрикат, сировина. *В результаті проминання трести одержується продукт, який звється сирцем* (Техн. культ., 1956, 116); *Попід горою примостилася піч для обпалювання, а збоку — довга повітка для сушки й схову сирцю й готової цегли* (Десняк, II, 1955, 468).

СИРІЙ, а́, е́. 1. Покритий або просякнутий вологою; вогкий. *Коло сухого дерева й сире горить* (Номис, 1864, № 6109); *Сире сире каміння поросло мохом* (Хотк., II, 1966, 45); — *Ти б спочатку розпалив огонь під казаном, а тоді воду носив. Та суху соломку підкладай, а не сиру пхаєш* (Тют., Вир, 1964, 134); // Заболочений, з великим вмістом ґрунтової вологи. *Хто ж заснує тут сиротою Під баюрою сирого?* (Щог., Поезії, 1958, 460); *Хотів нас загарбать? Не дуже ярій: пожеж тепер, кате, у ямі сирій* (Тич., II, 1957, 139); // у сполуч. із сл. з е м л я, м о г и л а, нар.-поет. Уживається як постійний епітет. *Хто з ворогом н'є та гуляє, того і сира земля не приймає* (Укр.. присл., 1955, 414); — *Мати сира земле! прийми мене до себе, приголуб мене і не пусти мене на світ* (Кв.-Осн., II, 1956, 331); *Над могилою сирого Ганнусенька плаче* (Рудан., Тв., 1959, 55); — *Дорогі тато, мамо і братик Максим! Уклоняюсь вам усім від високого неба до сирій землі* (Стельмах, I, 1962, 516).

◇ **Іті в сиріу зéмлю див. іті.**

2. Який містить значну вологість, насичений вологою. *Ніч була сира, холодна* (Мирний, II, 1954, 240); *Темні гори зливалися з низьким сирим небом* (Знання..., 7, 1967, 13); *В коридорах шкільного будинку чути запущеними підлогами, сирим вапном і свіжопомаляваними вікнами* (Вільде, Б'є восьма, 1945, 3); *Дихнув, а в*

ніздрі — запах гнилої картоплі й сирій землі (Головко, II, 1957, 167); Чисте, без диму й сажі повітря було вологим і пахло сирією глиною (Коз., Гарячі руки, 1960, 152); // Який характеризується значною вологістю повітря (про приміщення). Знову він один у сирій сирій хаті (Мирний, I, 1954, 329); Із вогких оконів, із тюрем сиріх... із заводів, із лав трудових У бурях, в пожарах прийшов він до нас, Той день, що збратав нас, що світ весь потряс (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 12).

3. Який відзначається великою кількістю дощів, опадів. Ніч темна, погода сира — одбива всяку хіть [іти грати в карти] (Мирний, V, 1955, 332).

4. Не варений, не смажений, не кип'ячений і т. ін. Коли ж дивиться [Забрюха] — віршовка; потягнув тую віршовку — аж і тут гарбуз сирій прицеплений!.. (Кв.-Осн., II, 1956, 157); В тому кухарському курені стояли столи, де кухар розкладав сирію рибу (Н.-Лев., II, 1956, 221); Тоскан з'їв шматочок сирого оленячого м'яса (Трубл., Вовки., 1936, 46); // у знач. ім. сиріє, рого, с. Неварена, несмажена і т. ін. їжа. Сирого не їм, печеного не хочу, вареного терпіти не можу (Укр.. присл., 1955, 230); — Нащадок Посейдонів, Він знав огонь, а ці — сиріє і свіже рвуть (Зеров, Вибр., 1966, 26).

5. Недоварений, недосмажений, недопечений (про продукти харчування). З печі сирого хліба не виймають (Укр.. присл., 1955, 291); Нап'єк [сирота] спершу такого хліба, що і в руках не вдержує: рідкий, крізь пучки лізе, кислий, сирій (Барв., Опов., 1902, 173); Василина кинулась до печі, всипала в миску сирого борщу (Н.-Лев., II, 1956, 35).

6. Не до кінця вироблений, оброблений, очищений (про продукт виробництва, матеріал). Йому вдалося закупити в Бориславі.. сирого воску (Фр., VIII, 1952, 408); У двір зайшло кілька чоловік. На головах кудлаті шапки, на спинах овечі шкури вовною догори, на ногах — постолі із сирій шкіри (Тют., Вир, 1964, 359); *Образно. За ранні помилки мого сирого розуму і гарячого серця мені довелося розплачуватись місяцями страждань і важких роздумів (Довж., I, 1958, 16); // перек. Не до кінця відшліфований, не оброблений як слід (про літературний твір, його мову і т. ін.). Не знаю, чи буде цікаво, як я пошлю туди [до ж. «Житє і слово»] пісні баладного змісту (теж сирій матеріал, бо довести до пуття я не вмію) (Л. Укр., V, 1956, 140); Не сирій опис, не пласка інформація, не холодна інтелектуальна дотепність, а саме зображення дійсного світу і дійсних людей — цю першу заповідь великого реалістичного мистецтва прози незмінно шанує і пильнує в своїй творчості Гончар (Не ілюстрація., 1967, 203).

СИРИН, а, ч. 1. У давньоруській літературі й народних легендах — фантастичний птах із жіночим обличчям і жіночими грудьми.

2. Невеликий птах родини сов'ячих.

СИРИНГАРІЙ, ю, ч. Ділянка парку, саду, на якій вирощують різні сорти бузку. Однією з найкращих композицій [Ботанічного] саду, котра приваблює безліч глядачів, є колекція бузків — сирингарій (Знання., 2, 1971, 20).

СИРИЦЕВИЙ, а, е. Прикм. до сиріця; // Зробл. із сиріці. Лагодити було що: чабанські сиріцеві постолі, натягнуті ще з весни, позасихали, позашкарублювались на ногах так, що їх неможливо було зняти, — доводилось розрізувати ножами (Гончар, II, 1959, 103); Товсті шкарубкі пальці, що ледве виглядали з подертого рукава свитини, спроквола сіпнули доточені мотуззям сиріцеві віжки (М. Ол., Чуєш., 1959, 62).

СИРІЦЯ, і, ж. Недублена шкіра (перев. яловича, свиняча або верблюдяча), оброблена жировими речовинами, які роблять її дуже міцною та еластичною. Отець

Ісакій, хоч був і дерзкий на вдачу, але вхопив чоботи, і як почув дух юхти та сиріці, ..то й не встояв (Н.-Лев., III, 1956, 388); — Нн-о-о! — гукнув [Григор] голосно і смикнув за віжки з сиріці (Гуц., Скупана., 1965, 19); // Сиріцевий ремінь. Везуть пани Павлюка Селом Боровицею Ще й скрутили йому рученьки Назад сиріцею (Укр.. думи., 1955, 87); Пов'яжу я той льон сирією сиріцею, Накажу я до свого милого рідною сестрицею (Чуб., V, 1874, 227); Князь Ярема стояв біля вікна, глибоко замислившись, коли до княжої світлиці ввели Богуна, міцно зв'язаного сиріцею (Кач., Вибр., 1953, 10).

СИРІЧНИК, а, ч. Фахівець із вичинки сиріцевих шкір.

СИРІВЕЦЬ, вцб, ч. 1. Напій, пригот. із залитих кип'ятком і настояних протягом певного часу житніх сухарів; хлібний квас. Дидона рано ісхопилась, Пила з похмілля сирівець (Котл., I, 1952, 74); В барилі 50 л кип'ятку обварюють 7 кг житніх сухарів і настоюють протягом 8 год. Після цього чистий сирівець зливають в іншу посудину (Укр. страви, 1957, 376); Він знову потягся рукою до глека, знову пив сирівець, смачно плямкаючи губами (Кочура, Зол. грамота, 1960, 476); *У порівн. Пасажир.. прихилився плечем до стовпа з ліхтарем угорі, що цідив у туман ріденьке, мов сирівець, світло (Мупік., Серце., 1962, 5).

2. діал. Сировина. Угорщина включила у себе галицьку рафіновану нафту і, побудувавши свої рафінерії [пристрої для рафінування], брала з Галичини лише сирівець (Фр., VIII, 1952, 407).

3. діал. Сиріця.

СИРІВЦЕВИЙ, а, е. 1. Пригот. на сирівці, із сирівцем (у 1 знач.). Жінка поставила на стіл три тарілки, поклала дерев'яні нефарбовані ложки і всипала нам холодного сирівцевого борщу з щавлем і кропивою (Перв., Материн.. хліб, 1960, 30).

2. діал. Сиріцевий. Довбушук другим кінцем сирівцевого шнура зачав щосили сікти Андрія по голих плечах і грудях (Фр., V, 1951, 72).

СИРІСІНЬКИЙ, а, е, розм. Зовсім, дуже сирій (у 1—5 знач.).

СИРІСТЬ, рості, ж. 1. Властивість і стан за знач. сирій 1—3, 6. Уранці туманцем, удень сонечком, а увечері морозцем — повитягувало з неї [землі] усю сирість. (Кв.-Осн., II, 1956, 123); [Л у к е р і я С т е п а н о в н а:] Жили ми у підвалі, боже, у якій багнюці та в сирості (Кроп., II, 1958, 301); Поїхав якось Семен до глинища.. Копає.. Утомиться — сяде, спочине, скрутить цигарку, викурить у холодочку. Та й кобилі гарно: від глини сирість іде, муха не так б'є (Хотк., I, 1966, 127).

2. Надмір вологи де-небудь, у чомусь; підвищена вологість. Всепроймаюча петербурзька сирість ломала руки й ноги (Ільч., Серце жде, 1939, 335); Знадвору потягнуло сирістю, важким, пересиченим вогкістю повітрям (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 132).

3. розм. Специфічний запах чого-небудь. Витягли [рибалки] човни на берег, розкидали мокрі сітки по лозах. Запахло по березі баговинням, мулом та риб'ячою сирістю (Н.-Лев., I, 1956, 69).

СИРІТИ, іє, недок. Ставати сирим (у 1, 2 знач.).

СИРІТКА, и, ч. і ж. 1. Зменш.-пестл. до сироті 1. Узав собі старий козак Чию сирітку за дитину Та й доглядав в затишку, Як квіточку, чужу дочку (Шевч., II, 1953, 164); Гомонять, що я сирітка І сиріткою зроста (Щог., Поезії, 1958, 250); — Сирітка ти нещасний!.. Вже твоя мати деє з богом бесідує, — ридає раптом жінка (Коцюб., I, 1955, 135); [Ш е в ч е н к о:] Ви ж чуєте, яке її життя! Вона сирітка, без житла, без рідних, Хазяїн б'є, знущується, нема Куди їй дітись... (Коч., III, 1956, 200); *Образно. Ти від мене пішла, ти

від мене пішла, Де сріблиться над полем холодна імла, Де берізки-сирітки безмовно стоять... (Рильський, I, 1960, 177); *У порівн. [Х р и с т я:] Прийде різдво — усі ж то, усі дівчатка вирядяться, як квіточки, як лялечки, у нове та в модне, а я одна, мов та сирітка, буду у старенькому... (Кроп., I, 1958, 448); Сиріткою стоїть у ньому [селі] церква (Хотк., II, 1966, 351).

2. тільки мн. Народна назва фіалки триколірної. Фіалку триколірну на Україні звуть ще.. сирітки (Знання., 7, 1971, 31).

СИРІТЛИВИЙ див. сиротливий.

СИРІТЛИВІСТЬ див. сиротливість.

СИРІТЛИВО див. сиротливо.

СИРІТНИЙ див. сиротний.

СИРІТНО див. сиротно.

СИРІТОНЬКА, и, ч. і ж., нар.-поет. Пестл. до сирітка 1. Ніхто в горі сирітоньки До серденька не пригортає (Бор., Тв., 1957, 97); Брат ходить, полює, Сестра вишиває; Брат годує сирітоньку, А та одягає (Рудан., Тв., 1959, 95); Дивіться, люди: з попелищ підвівся перший дім! Вдовиця там звела гніздо сирітонькам своїм (Нагн., Пісня., 1949, 16).

СИРІТОЧКА, и, ч. і ж. Пестл. до сирітка 1. Гребе квочка на сміттячку, Курчаток скликає; Кличе й ненька сиріточку (Г.-Арт., Байки., 1958, 170); Взяла її — сиріточку — й вернула всім полям, і золотому житечку, і ягідним садам (Тич., II, 1947, 14); *У порівн. Тільки ваша, каже [Солоха], кумасю, хата з краю: ні ви ні до кого, ні до вас ніхто — сидите самі, немов та сиріточка, та ще й без світла!.. (Л. Янов., I, 1959, 83).

СИРІТСТВО, а, с. 1. Становище сироти (у 1 знач.). Тяжке сирітство з самого малку, гірка неволя в чужій роботі — приборкали її шибку думку (Мирний, I, 1949, 366); — Ну, кому ми потрібні? — жалібно сказала Марина і через силу стримала сльози, таким гострим і гірким в ту мить для неї було розуміння сирітства (Собко, Звич. життя, 1957, 21); Війна — це вдівство і сирітство, безпритульність і голод, недуги і відчай, муки і сльози (Мельн., Обличчя., 1960, 4); // Відсутність рідних і близьких. [П а н с а:] Доню! ..При тобі я часто забував своє сирітство... (Л. Укр., II, 1951, 464).

Кругле сирітство — життя без батька й матері. Як не біднував Тарас, яку нужду не переносив .., усе ж таки аж по смерті своєї матері переконався, що то значить кругле сирітство (Ков., Світ., 1960, 57).

2. перен. Безпритульність і беззахисність; самотність. Тепер не стало друга, і Микола почував ще більшу самотність, просто сирітство... (Гжицький, Вел. надії, 1963, 302).

СИРІТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до сироті 1. На сирітський жаль ніхто не вважає (Укр. присл., 1955, 136); Господи, глянь на сирітській сльози! (Щог., Поезії, 1958, 87); Скривджене з самого малку її сирітське серце догадалося, що Чіпка не такий... (Мирний, I, 1949, 276); Чи не забув її, сирітську дочку? Всмійнулася і рівно круг чола .. коси виклала віночком, У праву руку хусточку взяла (Мал., Запов. джерело, 1959, 79); // Належний сироті. [Г а р к у ш а:] Я був тоді по сьомому року, як одного разу приїхав до мого опікуна запорожець; якимсь й я йому подобався, от він мене і взяв із собою у Січ. Опікун мій згодивсь, — бачиш, легше було загарбать сирітську худобу!.. (Стор., I, 1957, 299); Дебелі плачидівські полукипки лежали поруч з удовиними і сирітськими (Стельмах, I, 1962, 66); // Власт. сироті. Зоня на питання Юзині відповідала тільки слізьми, наріканням на свою сирітську долю (Л. Укр., III, 1952, 661); З сирітським лихом добре я спізнався, Бо рано .. без захисту востався (Мисик, Біля криниці, 1967, 346); Хлопці де не ходять, де не бродять — гонять неспокійні думи..

Вже пізно приходять в хату скрасити свої сирітські настрої (Горд., Чужу ниву., 1947, 137); // Який відображає долю сиріт. Вечері дружки почали розплітати Нимидорі косу й заспівали сирітських пісень (Н.-Лев., II, 1956, 181); Пісні наймитсько-бурлацькі, чумацькі, рекрутські, сирітські, які знаходяться у рукописних збірниках Марковича, служать висвітленню питання класового розширення в українському суспільстві (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 31); // перен. Бідний, нужденний, убогий. — Весілля в нас буде сирітське: без подарків [подарунків] і чарки горілки, а замість короваю хліб святий розділимо (Кв.-Осн., II, 1956, 298); — Погуляй ще. Твоє життя було й так сирітське та некрасне (Донч., III, 1956, 95); // перен. Одинокий, самотний. Десь здалека почувся тоненький жалібний сирітський дзвін (Довж., III, 1960, 467).

Сирітська зима — тепла, без великих морозів зима. Вся гора понад Дніпром вкрита була високим лісом і густими чагарниками, а проміж тії зарослі на полянах і пролісках росла висока трава і ніколи не косилась, бо людей тоді було небагато, та й зими були сирітські (Стор., I, 1957, 238).

2. Признач. для утримання сиріт, піклування про них. Добрі люди помітили, що вона голодує, почали закликати її до себе обідати, а потім якимось поклопоталися за бідну сироту, щоб узяти її до сирітського дому (Гр., Без хліба, 1958, 34); У голові промайнули всі болі дитинства, образи сирітського приюту й штовхани в наймах (Ю. Янов., II, 1958, 235).

СИРІЧ, спол. поясн., заст., ірон. Тобто, або, інакше кажучи. А нумо знову віршувать. Звичайно, нишком. Нумо знову, Поки новинка на основі, Старинку божу лицювать. А сиріч... як би вам сказати, Щоб не збрехавши... Нумо знову Людей і долю проклинають (Шевч., II, 1963, 78); — Діло ясне, як божий день, — сказав він, — твоя Оля, сиріч дочка головного інженера Дорошенка, закохалася (Загреб., Спека, 1961, 79).

СИРКОВИЙ, а, е: Сиркова м'яса — розтертий сир із різними приправами (цукром, ізюмом, кмином і т. ін.).

СИРНИЙ, а, е. Прикм. до сир; // Пригот. із сиру. Як ось знечев'я вбіг Меркурій, Заснавшись, до богів, Прискочив, мов котище мурий До сирних в маслі пирогів! (Котл., I, 1952, 96); Постійно розширюється асортимент хлібобулочних виробів. Булочки вітамінізовані і «Зірочка», булочка фігурна і здоба «Шахтарська», булка з повидлом, рогалики сирні й молочні (Рад. Укр., 3.I 1971, 3); // Признач. для приготування сиру. Сирний прес.

СИРНИК, а, ч. Корж із сиром і приправами, а також пиріжок або млинець із начинкою з сиру. Масу [сиру] викладають на розкачане на листі тісто, розрівнюють, змащують білком, а зверху накладають сітку з тонких шнурків, зроблених з цього ж тіста. Така сітка дуже прикрашає сирник (Укр. страви, 1957, 317); Сир із скислого молока використовують.. для вареників і сирників (Веч. Київ, 21.III 1968, 4).

СИРНИЦЯ, і, ж. Посудина для зберігання сиру.

СИРНО, а, с., діал. Маленький низенький столик. Прийшли брати до судді, вклонились, положили по звичаю на сирно буханці та й розказали йому про своє діло (Стор., I, 1957, 39); Під хатою стоїть сирно, а на ньому розкішна вечеря (Ю. Янов., II, 1958, 181).

СИРО. Присл. до сирій 1; // у знач. присудк. сл. Про наявність надмірної вологості, сирості де-небудь. Як чудно здалося у класі! Темно-темно, нечисто, сиро, а дітей — тьма (Вас., IV, 1960, 17); Осінь у лісі. Іде дощ. Сиро в окопах (Головка, I, 1957, 59); *Образно. На душі сиро, самотньо, на серці важко та тяжко (Мирний, V, 1955, 341).

СИРО... Перша частина складних слів, що відповідає слову *сирій* у 4 знач., напр.: *сиріокопчений, сиріблений і т. ін.*

СИРОВАР, а, ч. Фахівець із сироваріння. — *Уже то-го літа у нас повинна бути своя сироварня, інакше ми знову будемо сидіти без бринзи. А раз так, то нам і сировара треба хорошого та проворного* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 413).

СИРОВАРИЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що *сироварний*.

СИРОВАРІННЯ, я, с. Виробництво сиру (у 2 знач.).

СИРОВАРНИЙ, а, е. Стос. до сироваріння; // Пов'язаний з виробництвом сиру (у 2 знач.). *Сироварний завод.*

СИРОВАРНЯ, і, ж. Підприємство, що виготовляє сир (у 2 знач.). *У підвалах сироварні визріла остання партія сиру, звареного ще свого часу Володею з літнього молока* (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 109).

СИРОВАРСТВО, а, с. Те саме, що *сироваріння*. *Моя рада була б на перший раз сконцентруватись на досліді земельної власності в Галичині і форм кооперації, котрі виходять з неї в пастьбі, сироварстві* (Драг., II, 1970, 485); *Харчова промисловість Франції славиться виноробством та сироварством* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 90).

СИРОВАТКА, и, ж. 1. Рідина, яка виділяється при згортанні молока та при утворенні з нього кислого молока й сиру. *Коли нема на молоці, то й на сироватці не буде* (Укр.. присл., 1955, 273); *От подали сироватку, Циган уплітає [уминає], А ж тут кума вареники з печі висуває* (Рудан., Тв., 1959, 172); — *Я своїм товаром не набиваюсь — він сам за себе говорить. Але глядіть, скажу вам, щоб потім не калялись: хтось сметанку збере, а вам і сироватки не дістанеться* (Стельмах, I, 1962, 198); *У порівн. — *Погана у вас в Бівцях горілка, неначе сироватка з перцем, — сказав Кайдаш* (Н.-Лев., II, 1956, 320).

◇ Крутітися як (мов і т. ін.) мұха (мұхи) в сиріватці: а) бути постійно заклопотаним, дуже зайнятим; метушитися; б) перебувати в неприємному, скрутному становищі. *Де ж хто таке чував? Запросити гостей до себе, нагодувати їх, напоїти, а потім своїми заздальгидь обдуманими запитаннями ставити в таке становище, щоб ті нещасні гості крутилися як мухи в сироватці* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 229).

2. біол., мед. Рідина, що утворюється з крові та лімфи при їх зсіданні поза організмом і використовується в медицині як лікувальний і діагностичний засіб. Є всі підстави вважати, що протитіла утворюються в тій самій частині організму, де утворюються і білки сироватки (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 66); *Не допомогли Орлюкові ні протиангренозна сироватка, ні спроба переливання крові* (Довж., Зач. Десна, 1957, 308).

△ Імунні сиріватки — застосовувані для лікування та профілактики препарати, що їх одержують із крові людини й тварин, які переохворіли на певні інфекційні захворювання. З часів відкриття імунних сироваток робилися спроби застосування їх не лише при відповідних інфекціях, але й при різних інших захворюваннях (Мікр. ж., XXIII, 1, 1961, 57).

СИРОВАТКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до сиріватка 1; // Пригот. із сироватки. *Сироватковий квас.*

2. біол., мед. Який породжується, спричиняється або викликається введенням сироватки (у 2 знач.). *Створюючи різні комбінації сироваткових білків з різними хімічними групами та імунізуючи ними тварин, пощастило здобути такі сироватки, що, як правило, реагують з гомологічним антигеном* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 312); *Сироваткове лікування.*

СИРОВЕЦЬ, вцю, ч., діал. Сирівець. *Хата два дні не метена, а під поколупалась, чорна, сировець зацвів у діжці, — .. їй дарма!* (Григ., Вибр., 1959, 109).

СИРОВИЙ, а, е. 1. Грубий, небілений (про тканину, нитки і т. ін.). *Дуже змінився й батько. Постарів ніби чи, може, що відпустив бороду та ходив у довгополій, з сирового полотна сорочці під пасок і босий* (Головко, II, 1957, 409); *Біля комори Марія ножем розрізує яблука-падалицю, нанизує ті кружальця на сирову нитку* (Шиян, Баланда, 1957, 180); // Зробл. із грубої, небіленої тканини. *Коли ж випадав вечір, вільний від нарядів, тоді, вишикувавшись у своїх сирових домотканих мундирах, геройське неможницьке військо хвацько крокувало з піснями* (Гончар, II, 1959, 243); *Він був одягнений у сирову сорочку з домотканого полотна, довгу до колін* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 8).

2. Признач. для дальшої промислової обробки й виготовлення готового продукту; не до кінця оброблений. *Такі монополії найміцніші, коли захоплюються в одні руки всі джерела сирових матеріалів..* (Ленін, 27, 1972, 357); *Добуту з надр землі так звану сирову нафту, перше ніж направити споживачам, треба належним способом переробити* (Нафта., 1951, 14); // перен. Не до кінця відшліфований, не оброблений як слід. *Роблячи їх [поправки], я мав на меті подати Вам.. лиш сировий матеріал, як ми умовились з Вами. Переглядаючи рукопис, Ви можете прийняти або одкинути їх* (Коцюб., III, 1956, 370); *Весь історичний матеріал в романі [«Людолови» З. Тулуб] художньо трансформований, використаний як джерело, і майже ніде читач не відчуває його сировим, зайвим* (Рад. літ-во, 12, 1965, 62).

3. Не варений, не смажений, не кип'ячений і т. ін. — *За що найнявся? — Сорок грошей, сировий харч .., дають рано води, а ввечері пити* (Укр.. присл., 1963, 87); *Оля любовно ворушила довгі кільця ще сирових ковбас з їх сизим блиском застиглого сала* (Коцюб., II, 1955, 360); *Щавель знесла водиця, — Без борщу лишилась птиця. З того часу журавель Сировим жує щавель* (Стельмах, Колосок., 1959, 57).

4. Те саме, що *сиром'ятний*. *Ой, я казала, що нагаєчка з паперу, а нагаєчка з сирового ремню* (Чуб., V, 1874, 599); *Весь [побратим] потертий сировим ремінням, а крізь рани жовті кості світять* (Л. Укр., I, 1951, 392).

5. Покритий або просякнутий вологою; вологий, вогкий, сирій. *Сировая ліщинонька, чом не гориш, тільки куришся..?* (Чуб., V, 1874, 812); *Прибігає, нахилився, Побілів, змінився І на землю сирову Деревом звалився* (Рудан., Тв., 1959, 47); *В шипінні сирової лозини вчувалась йому скарга хазяїв, що тратили в вогні не тільки хліб щоденний, а щось більше* (Коцюб., I, 1955, 219).

6. розм., рідко. Із в'ялим, пухким тілом; крихкотілий. *Яка вона стала гладка й сирова у своєму капоті, що на швидку застібала на голій шиї, оця годована гуска!* (Коцюб., II, 1955, 217).

СИРОВИНА, й, ж. Добутий або вироблений вихідний матеріал, признач. для дальшої промислової обробки й одержання напівфабрикатів або готових виробів. *Нафта та природний горючий газ є не лише паливом, але й дуже цінною сировиною для ряду підприємств хімічної, легкої, харчової та інших галузей промисловості* (Нафта., 1957, 55); — *Партія і уряд націлюють нас на всемірний розвиток тваринництва, на створення достатку продуктів і сировини в країні* (Ряб., Жайворонки, 1957, 29); // перен., розм. Що-небудь не до кінця відшліфоване, не оброблене як слід. *Я хочу туди [в журнал] послати свої обрядові пісні, але сировиною, бо зробити з них яку розправу нема в мене хисту* (Л. Укр., V, 1956, 106).

СИРОВИННИЙ, а, е. Прикм. до сировини; який є сировиною. *Великого розвитку набуде промисловість у районах на схід від Уралу, які мають незліченні природні багатства, сировинні й енергетичні джерела* (Програма КПРС, 1961, 63); *Сировинна база; Сировинні ресурси; // Який постачає сировину. Як і вся Середня Азія, Туркменія до революції була сировинним придатком царської Росії* (Ком. Укр., 5, 1966, 74); *В приміських колгоспах і радгоспах, у сировинних зонах консервних заводів та в колгоспах, що вирощують насіння овочевих культур, запроваджуються спеціальні овочеві сівозміни* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 113).

СИРОВИЦЯ, і, ж., діал. 1. Сиріця. Ой бив ти ж мене сировицею (Сл. Гр.).

2. Сироватка (у 1 знач.). [А н н а:] *Бідна худібка! Я їм трохи сировиці до води долила, випили по дві коновці [коновки]* (Фр., IX, 1952, 99).

3. Ґрунтова вода, з якої виварюють сіль.

СИРОВІСТЬ, вості, ж., рідко. Абстр. ім. до сировий 5. *З них [петрів] віє ще густіша пітьма, ще більша сировість, ще дужчий холод і запах гнилоїсті [ніж з-під вікових дерев]* (Фр., IV, 1950, 473).

СИРОДІЙ, дію, ч. Сире молоко. — *Я тільки що подоїла кози. Заходьте. Почастую вас сиродоем із коржиками* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 416).

СИРОДУТИЙ, а, е, мет. Те саме, що сиродутний. *В древньоруських сиродутих печах (горнах) виплавлялася .. сталь, яка утворювалася внаслідок сполучення в певних пропорціях заліза з вуглецем* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 413).

СИРОДУТНИЙ, а, е, мет. Пов'язаний із стародавньою технологією добування заліза способом безпосереднього відновлення залізної руди вуглецем при високій температурі. *Із заліза, яке добували [слов'яни Верхнього Подністров'я] з болотної руди сиродутним способом, виготовляли сокири, долота, серпи, ножі, шила, ключі, наконечники списів і стріл та інші речі* (Наука., 9, 1964, 43); *У майстернях були виявлені залізний шлак, шматки сиродутного заліза* (Вісник АН, 8, 1949, 42); // *Признач. для добування заліза таким способом. Сиродутна піч; Сиродутний горн.*

СИРОЇД, а, ч. 1. заст. Людина, що вживає сире м'ясо як їжу.

2. діал. Людоїд. *Ти чуєш? Ну, я почав йому белендіти про оті всякі чутки про сироїдів* (Козл., Ю. Крук, 1950, 235).

СИРОЇЖЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сироїжка. *Ой лопнув обруч біля діжечки, Дівчата мої, сироїжечки!* (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 445); [Перший хор:] *Тупу-тупу коло діжечки, Навідала сироїжечки* (Коч., I, 1956, 516).

СИРОЇЖКА, и, ж. Істівний гриб з опуклою крихкою пластинчастою, яскраво забарвленою шапінкою на тонкій ніжці. *Сидить рижок при сосніні, Сироїжка при дубині* (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 452); *Ні я, ні Богдан не знайшли хоч би поганенької сироїжки чи решітки, — а Денис тріумфально вийшов на узлісся із десятком чи й двома чудових справжніх білих грибів!* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 69); *У порівн. *На частих заламах [вулиці] попадались зграї собак і дітей — хлопці з червоними головками, як сироїжки, дівчатка в барвних халатах, з тоненькими кісками під золотим фезом* (Коцюб., II, 1955, 123).

СИРОК¹, ч. 1. род. ркў. Зменш.-пестл. до сир. *Чорного хліб не родить, не родить пшеницю, — Вихоує вівчариків, сирок і женцицю* (Коломийки, 1969, 61); *Олександр оповів, як вони [алтайці] приготують сирки, як їх коптять над вогнищем на прутті* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 184).

2. род. ркá. Сиркова маса, заправлена цукром, ізюмом, ваніллю і т. ін. у розфасовці. *Продукти, виготовлені з молока, — вершкове масло, сир, сметана, ряжанка, кефір, сирки, шоколадне масло, морозиво — надзвичайно смачні й поживні* (Наука., 6, 1968, 65); // *Спеціально упакований шматочок плавленого сиру.*

СИРОК², ркá, ч. Риба родини лососевих, поширена в річках і озерах Північного Сибіру.

СИРОКО, невідм., ч. Сильний гарячий вітер у Південній Європі та Передній Азії, що дме із пустель Північної Африки й Аравії. *Біля узбережжя Середземного моря по схилах Атлаських гір розташовані сухі субтропіки з жарким сухим літом і дощовою зимою. Тут нерідко в Сахари дме вітер сирок, сухий і гарячий, який несе багато пилу* (Фіз. геогр., 6, 1957, 131); *Сьогодні трохи душно — подує африканський вітер — сирок* (Коцюб., III, 1956, 327).

СИРОМОЛОТ, у, ч., розм. Вимолочене зерно без просушування в клуні.

СИРОМОЛОТНИЙ, а, е, розм. Вимолочений і не просушений.

СИРОМУДРИЙ, а, е, діал., ірон. Дуже мудрий. — *Масток твій пса варт, коли в тебе нема газдині. Який ти межи людьми сиромудрий, а який ти маленький коло моєї Анички* (Март., Тв., 1954, 155); — *Ти, Завадка, щось мені надто сиромудрий. Аби ти, прошу я вас, не перемудрувався* (Вільде, Сестри., 1958, 488); — *Багато ще ти, сиромудрий, не чув і не бачиш. Воно, правда, ніч та й не видно. Вранці буде видніше* (Козл., Ю. Крук, 1957, 358).

СИРОМ'ЯТНИЙ, а, е. Те саме, що сиріцевий. *В передпокої стелився на спочин Одисей .. Шкуру волову під низ постелив сиром'ятну, а зверху Руна поклав від овець* (Гомер, Одисея, перекл. Б. Тена, 1963, 339); *Сиром'ятний ремінь; // Пов'язаний з виробництвом сиріці. Сиром'ятний цех.*

СИРОП, у, ч. 1. Концентрований розчин цукру звичайно в фруктовому або ягідному соку. *Свіжі ягоди протирають, віджимають сік, а з мезги роблять відвар, додаючи цукор, і готують сироп* (Технол. пригот. їжі, 1957, 106); *Запаморочливо пахтіли перелиті цукровим сиропом вареники — білі-білі* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 33); *У порівн. *Вино, що його лле Суліман у призначений для Нелі срібний келих, таке густе, що капає крапля за краплею, наче сироп* (Вільде, Сестри., 1958, 362).

2. фарм. Густий відвар із лікарських трав і т. ін. У народній медицині застосовують сироп з капусти як засіб проти катару верхніх дихальних шляхів (Хлібороб Укр., 3, 1970, 47).

СИРОПНИЙ, а, е. Прикм. до сироп. *Нелі гідко пригублюватись до келиха, обкладеного ззовні почорнілим карбуванням.. Не приваблює її і сиропна густота вина* (Вільде, Сестри., 1958, 363); *Образно. *Ми за поезію великих почуттів; ми лише проти тієї інтимної лірики, що нічого не стверджує, нічого не заперечує, .. де немає ні глибоких людських переживань, ні справжньої любові, а солоденько-сиропні віршики чи мініатюри* (Мал., Думки., 1959, 132).

СИРОПУСНИЙ, а, е, рел. Стос. до сиропусту.

СИРОПУСТ, у, ч., рел. 1. Певний час, день, у які, за законами православної церкви, забороняється вживання молочної їжі.

2. Останній день масниці, неділя перед великим постом.

СИРОРОБ, а, ч. Те саме, що сировар.

СИРОРОБНИЙ, а, е. Те саме, що сироварний. *Сироробна промисловість; Сироробний завод.*

СИРОТА́, *й, ч. і ж.* 1. Дитина, підліток, що втратили батька й матір або одного з них. — *Я сирота: без матері, Без батька осталась, І він один на всім світі, Один мене любить* (Шевч., I, 1963, 127); *Рахім любив сестру особливою, ніжною і глибокою любов'ю, якою люблять сироти старших сестер, що дарують їм втрачену материну ласку* (Тулуб, В степу..., 1964, 113); — *Тата нашого вбито на фінській війні, я — сирота вважаюся* (Ю. Янов., I, 1954, 43); *Сказано — як батько вмер, то це ще півсироти, а як мати, то вже ціла сирота* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 30); // *Людина, що залишилася без рідних, близьких; одинока, самотня людина. Він оповістив, що він теж сирота, теж нема роду й плем'я [племені], що він козак з далекого села Глибова* (Вовчок, I, 1955, 319); [1 - й м а й с т е р:] *Бійся бога! Та що ж се ми за сироти нещасні? Чей єсть у нас товариші вірненькі, чей озовуться на братерський поклик* (Л. Укр., II, 1951, 210); *Образно. *Залунали скарги жалібній Моїх покинутих пісень-сиріт* (Л. Укр., I, 1951, 138); *У порівн. *Гайдамаки встали, Помолились, одяглися, Кругом мене стали. Сумно, сумно, як сироти, Мовчки похилились* (Шевч., I, 1963, 77); *Сиротою стоїть над шляхом хата, з побитими вікнами, нетоплена, .. чорна, полупана...* (Мирний, II, 1954, 179); // *перен. Бідна, нещасна людина; бідолаха. — Ти ладен, мабуть, мене живою в землю закопати!* — говорила *Кайдашиха. — Ти хочеш з своєю Мотрею мене, сироту, скривдити?* (Н. Лев., II, 1956, 357).

Зостатися (залишитися, лишитися і т. ін.) сирото́ю: а) втратити батька й матір або одного з них. *Я свого отця-неньки не знаю; я ще в сповиточку зосталася сиротою, — і прийняв мене мій родич до себе* (Вовчок, I, 1955, 181); *Згадала вона, як зісталася сиротою, як жила з матір'ю вдвох, ходила в гімназію, як сиділа з книжкою вечірньою добою рядом з матір'ю за столом* (Н.-Лев., VI, 1966, 57); *На сьомому році Люба залишилася сиротою* (Стельмах, I, 1962, 343); *Сиротою на ласці родичів лишилася [Люба]* (Ле, Міжгір'я, 1953, 24); б) бути одинокою, самотньою людиною. *Вмер батько наш! .. Сиротою наша мати зосталася!* (Л. Укр., I, 1951, 9); **Круглий (кру́гла) сиротá див. кру́глий.**

◇ **Казáнська сиротá див. казáнський; Мб́рцити [із се́бе] сироту́ див. мб́рцити.**

2. *перев. мн., іст.* У стародавній Русі — різні категорії феодального залежного селянства.

3. *тільки мн., розм.* Пухирці, що з'являються на шкірі людини від холоду або нервового збудження. — *Як же в хаті холодно, аж сироти на руці повставали, — промовила дівчина* (Григ., Вибр., 1959, 34).

Повиступа́ли (повиступа́ють) сироти [на тілі (шкірі)] див. повиступа́ти; Уз́ятися сиротами — покритися пухирцями від холоду або нервового збудження. *Ніжно-біле змокріле обличчя, що перед тим, взявшись на холоді сиротами, аж волохатилось дрібним пушком, тепер враз освітілося, зарожевілося ніжно, мов пелюстки в росі* (Гончар, III, 1959, 186); *Звалили [гайдамаки] старого на землю, сорочку на спині заголили. Жовта, як віск, шкіра під сорочкою взялась сиротами, а після кількох нагайок — синіла басаманами...* (Іщук, Вербівчани, 1961, 258).

СИРОТИ́Н, а, е. Прикм. до сиротá 1; належний сироті. *Не стій, багачу, на сиротинім дворі* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 224).

СИРОТИ́НА, *й, ч. і ж., нар.-поет.* Те саме, що сиротá 1. [І в а н:] *Гляди ж, Семене, і ти, Одарко, — як побачите коли сиротину, то пошануйте й нагодуйте її, як батько дитину* (Кроп., I, 1958, 108); *Вчителька сказала, що він сиротина. Яке страшне, незрозуміле слово!* (Чаб., Шляхами..., 1961, 76); *Іде, іде козак та й у*

чистее поле, Ой, там сиротина, гей, та й пшеничку поле (Укр. нар. пісні, 1958, 178); *Може, й мила ту ж хвилину Деся на місяць позирне, Теж згадає сиротину Та важенько і зітхне* (Манж., Тв., 1955, 106); *Образно. *Тонку вербу край дороги Хилить, нахилля. Низько гнеться сиротина, Бо нема підпори* (Граб., I, 1959, 197); *У порівн. *Ти плачеш. Ти, що відіпхнула Любов мою, як сиротину, Тепер надармо просиш, ловиш Любові хоч би крапельку* (Фр., XI, 1952, 17).

СИРОТИ́НКА, *й, ч. і ж.* Зменш.-пестл. до сироті́на. — *Оце сиротинка, такого-то син .. Ну, хай великий росте. Ну, скажи, що ти будеш робить, як виростеш?* (Довж., III, 1960, 388); — *Боже мій, боже, — гадаю, сапаючи, — синочку мій маленький, сиротинко моя, що я тобі після себе залишу?* (Мур., Бук. повість, 1959, 289); — *Покарав тебе бог, сиротинко, — приказувала бабуся, вкладаючи його в ліжко* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 54).

СИРОТИ́НОНЬКА, *й, ч. і ж., нар.-поет.* Зменш.-пестл. до сироті́нка. *Щось не спиться серед ночі Сиротиноньці* (Граб., I, 1959, 111); *Нема долі гірш Сиротиноньки!* (Черн., Поезії, 1959, 158); — *Ох ти ж, горе тяжке!.. Це ж Улья, сиротинонька, дитя безпритульне, — простогнав дідок із сивою борідкою* (Мик., II, 1957, 309).

СИРОТИ́НОЧКА, *й, ч. і ж.* Зменш.-пестл. до сироті́нка. — *Що хотить, те й робить зо мною! Дайте сиротиночці ще на світі прожити!..* (Кв.-Осн., II, 1956, 58); [Л у к е р і я С т е п а н о в н а:] *Ох, безталанна ж я сиротиночка! Одним одна дитина, одну вигодувала і та...* (Кроп., II, 1958, 340).

СИРОТИ́НСЬКИЙ, а, е, розм. Те саме, що сирітський. — *Впав сніжок на обліжок, на густій лози, Поб'ють тебе, козаченьку, сиротинські сльози* (Чуб., V, 1874, 401).

СИРОТИ́ТИ, *очу́, оті́ш, недок., перех.* Робити дитину, підлітка сиротою, позбавляти батька й матері або одного з них. — *Не сироти моїх діточок, не вбивай .. жінки* (Кв.-Осн., II, 1956, 416); *У полі бились [воїни], сиротили Маленьких діточок своїх* (Шевч., II, 1963, 91); *Звісно, дома жінка та купу дітей, яких не хотілося б сиротити, але хіба ж не за їхнє щастя він і поведе війсьсько через Сиваш?* (Гончар, II, 1959, 401); // *Залишати одиноким, самотнім. — Мати ж тремтить за сина. Не руш, говорить, не встрявай, не сироти старої матері...* (Ле, Міжгір'я, 1953, 11); // *перен. Знедолювати кого-небудь. — Голову мені рубайте, не виноград... не відбирайте від мене хліба... не сиротіть, бо загину...* (Коцюб., I, 1955, 218); // *перен. Залишати когось, щось. Піп, волосні так жалкують! — Не кидайте нас, .. не сиротіть наших Пісок!* (Мирний, I, 1949, 238).

СИРОТИ́ТИ, *ію, і́єш, недок.* 1. Ставати сиротою (у 1 знач.); втрачати батька й матір або одного з них. — *Тут я родилась, тут я хрестилась, тут сиротіла... тут і вмеру, моя дитино* (Вовчок, I, 1955, 142).

2. Втрачати рідних, близьких або коханих людей; залишатися одиноким, самотнім. — *Осиротів наш рід, то не хочу, щоб моя сім'я сиротіла* (Стельмах, II, 1962, 22); *Весільний обід зібрав чимало гостей.. Щасливі батьки із жахом усвідомлювали, що з кожною хвилиною сиротіють дедалі більше й більше...* (Ю. Янов., I, 1958, 624); *Образно. [К а р п о:] *Коли серце почува, що воно сиротіє, то й порива його далі від людей* (Кроп., II, 1958, 121).

3. *перен.* Стояти одиноко, сиротливо. *Весняна і осіння вода затоплює увесь тітчин мочар, і на ньому, наче кистрате гніздо, сиротіє немудра оселя* (Стельмах, I, 1962, 138).

СИРОТЛИВИЙ, рідко **СИРІТЛИВИЙ**, а, е. 1. Який не має рідних, близьких; одинокий, покинутий, забутий. Чого ж тепер Кирило мовчить? Чому не заговорює гірких сліз сиротливої дочки свого безталанного товариша?.. (Мирний, III, 1954, 67).

2. перен. Який міститься, розташований відособлено, окремо від інших; самотній. Осінь. Вечора огні. Синь і синь навколо, сиротливе вдалині перекотиполе (Сос., II, 1958, 94); Сиротлива на перше літо, землянка Вериги на друге вже мала двох сусідів (Панч, Гомон. Україна, 1954, 15); // Тужний, сумовитий. Де-не-де останнім сиротливим шелестом шепчуться сухі кукурудзи (Хотк., II, 1966, 267).

СИРОТЛИВІСТЬ, рідко **СИРІТЛИВІСТЬ**, вості, ж. Стан за знач. сиротливий, сирітливий. Почуття незадоволеної образи й сиротливості обгорнуло його (Панч, I, 1956, 540).

СИРОТЛИВО, рідко **СИРІТЛИВО**. Присл. до сиротливий, сирітливий. Від погляду Лукії Назарівни не приховалось, що син її, притулившись під деревом, стоїть якось сиротливо, не танцює (Гончар, Тронка, 1963, 157); Пливли сірі низькі хмари, сиротливо стояв сусідній гай, чорний, непривабливий, мовчазний (Збан., Курил. о-ви, 1963, 180).

СИРОТНИЙ, **СИРІТНИЙ**, а, е, рідко. Те саме, що сиротливий. Сирітне життя дівчини удвох тільки з дідом призначало її до господарства, і вона почувала себе дорослою господинею, яка пригощає таких поважних гостей (Ле, Наливайко, 1957, 11); Кость в сиротній позі сидить, схилившись над книжкою, на лісі (Вас., III, 1960, 329).

СИРОТНО, **СИРІТНО**, рідко. Присл. до сиротний, сирітний. Остеронь сиділа Маріка, самотньо, сиротно (Вас., II, 1959, 214); Пошарпані циновки на долівці сирітно шуляться, та з темної стіни ледве впізнати можна портрети (Ле, Міжгір'я, 1953, 203); // у знач. присудк. сл. Листа прислала мати: — Поліг татусь твоїй на війні. І ти мене покинув... Самій так сиротно мені... Вертайсь додому, сину! (Воскр., 3 перцем!, 1957, 354).

СИРОТОВИНА, и, ч. і ж., діал. Сирота. Одно другого на хліб на сіль закликає; А я стою, пребідная сиротовина, Ніхто мене не привітає (Чуб., V, 1874, 469).

СИРОТОНЬКА, и, ч. і ж., нар.-поет. Зменш.-пестл. до сироті. — Брате милий, брате-соколоньку, Ти покинув сестру-сиротоньку (Пісні та романси., II, 1956, 154); *Образно. Де ж ти взялась, сиротонько, Тополько мила? (Рудан., Тв., 1959, 89).

СИРОТУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. 1. Бути сиротою (у 1 знач.). Я згадала, що я сиротую, що вбога я, та не при батькові-матері зросла, живу у чужій сім'ї з ласки (Вовчок, I, 1955, 198).

2. Лишатися одиноким, самотнім. На далекі заробітки Всіх синів повіряджа [вдова], В люту зиму, в теплі літки — Сиротує — не зважа (Граб., I, 1959, 505).

СИРОТЮК, а, ч., розм. Хлопчик, що втратив батька й матір або одного з них; сирота. Сам не знав [учитель], кого більше жалувати, чи сього сиротюка, котрий їще пицав з болю прерізними голосами, чи того хлопця, що міг бути для родичів потіхою, а йшов насліпо у пропасть [прірву] (Ков., Світ., 1960, 10).

СИРОТЮЧКА, и, ж., розм. Дівчинка, що втратила батька й матір або одного з них; сирота.

СИРОТЯ, яти, с. Зменш.-пестл. до сироті 1. Бідних сиротят без хліба оставляли [вороги] (Думи., 1941, 148); У світі є й діти одні — сиротята, Самі без опіки, без хати вони (У. Кравч., Вибр., 1958, 207); Дядько мав своїх дітей, до їх його серце і лежало.. До того ще дядина — злюща-презлюща, і чоловіком своїм орудувала,

а то що вже казати за мале дівча-сиротя! (Мирний, I, 1954, 71); — Видиш, жінко? Нам було прийняти сиротя Михайлове, як приносила [Анна] та просила прийняти (Коб., II, 1956, 245); — Хіба на них розсердишся? І бабунею взивають, і лащать... А ще ж — сиротята (Головко, I, 1957, 248); *Образно. Пташенятам-сиротятам ягідки доспіли (У. Кравч., Вибр., 1958, 123).

СИРОТЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до сироті. — Ой, ну, люлі, малев дитятко, Зостаєшся, миле, В світі сиротятко! (Укр. лір. пісні, 1958, 346); Було ж і дівча сиротятко, що ні батька, ні матері не знало, дак багатирські хлопці на неї й не дивляться (Барв., Опов., 1902, 189); [А л ь б і н а:] Я більше не могла те сиротятко мучити... (Л. Укр., III, 1952, 314).

СИРОТЯТОЧКО, а, с. Пестл. до сироті. Почала над ними заводити, як над померлими: — Діточки мої, сиротяточка дрібні! (Фр., II, 1950, 212); Серце краялося на одну думку, що не дав доньці радості у своїм дому, що наплакалося, набідилося біднев сиротяточко (Хотк., II, 1966, 98).

СИРТ див. сирти.

СИРТИ, ів, мн. (одн. сирт, у, ч., розм.). Високогірні рівні ділянки гірських систем, зайняті степами та напівпустелями. У верхніх частинах хребтів [Тянь-Шаню] трапляються рівні, горизонтальні з обривистими краями поверхні — сирти (Фіз. геогр., 7, 1957, 181); Отари паслися поруч, на сирті, де послужливий вітер здував зайвий сніг, так що вівці й коні самі здобували собі взимку з-під снігу корм (Тулуб, В степу., 1964, 7).

СИРТЬ, і, ж. Промислова риба родини корошових, що водиться в басейнах Північного і Балтійського морів; рибець.

СИРУВАТИЙ, а, е. Трохи сирий (у 1—3, 5, 6 знач.). І все-таки фільм я встиг здати, хоч для цього й довелося в останній час просидіти, не відходячи від монтажного стола, без сну, вісімдесят п'ять годин підряд. Фільм вийшов все ж сируватим, рихлим (Довж., I, 1958, 25).

СИРУВАТИСТЬ, тості, ж. Властивість і стан за знач. сируватий.

СИСНИЙ, а, е. 1. Стос. до ссання. Якщо доторкнути-ся до губ дитини, вона починає робити сисні рухи (Шк. гігієна, 1954, 60); // Який живиться соками рослин (про комаху). Під час вегетації рослин вірусні захворювання передаються головним чином сисними комахами (Картопля, 1957, 225); За способом живлення.. шкідників [бавовника] поділяють на сисних, що живляться соками рослин,.. і гризучих, що живляться тканинами стебел, листя (Техн. культ., 1956, 264); // Який служить для ссання. Ротовий апарат комах пристосований до живлення твердою або рідкою їжею. Залежно від цього у комах бувають гризучі або сисні ротові органи (Захист рослин., 1952, 14); У бджіл порівняно короткий сисний хоботок (Веч. Київ, 12.XII 1957, 4).

2. перен. Який викликає неприємне відчуття у серці, плунку і т. ін. Сисний біль.

СИСТЕМА, и, ж. 1. Порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням та взаємним зв'язком частин чого-небудь. Бажаючи дати кілька коротеньких заміток про деякі питання нашої мови, я не буду додержуватися якоїсь певної системи в виборі тем (Сам., II, 1958, 365); Він [І. Франко] читав усе, що попадало в руки, без плану і без системи: Шекспіра, Шіллера, Клопшток, Гете, Гейне, Гомера, Софокла, біблію (Коцюб., III, 1956, 28); Танковий бій мій генерал провадить на [у] скаженому темпі. Даючи волю й ініціативу групам танків, він залізною рукою тримає все в єдиній системі (Ю. Янов., I, 1958, 341); Під час запису, ..приведення в систему матеріалу фольклорист [О. В. Маркович] надавав великого значення приміткам, що допомагали

скласти уявлення про середовище побутування при-
слів'їв і приказок (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 30); // Про-
думаний план. Тепер, скінчивши з діловим боком своєї пра-
ці, познайомлю Вас, шановний добродію, і з самою систе-
мою, або планом роботи (Мирний, V, 1955, 360); Огляда-
ла [Любов Прохорівна місто] без якоїсь системи (Ле,
Міжгір'я, 1953, 26); // Заведений, прийнятий порядок.
Обговорення трудящими проектів законів та інших
рішень як загальнодержавного, так і місцевого значення
повинно стати системою (Програма КПРС, 1961, 91);
— Потім ще одне, товариші, — продовжував Зозуля.
— Мені здається, що у вас неправильна система оплати
(Кучер, Трудна любов, 1960, 482); Кращі вчителі орга-
нізують заняття так, щоб кожен учень працював повну
годину. Там, де дозріли для цього умови, переводимо шко-
ли на кабінетну систему навчання (Рад. Укр., 12.II
1972, 1); Система заробітної плати може бути від-
рядною (Підручник шофера., 1960, 318).

Карткова система див. картковий; **Паспортна систе-
ма** див. паспортний.

Δ Акордна система оплати [праці] див. акордний².
2. бот., зоол. Класифікація. До досліджень, які від-
крили дуалістичну природу лишайникового організму,
систематикам було дуже важко знайти місце лишайни-
ків в системі рослинного світу (Укр. бот. ж., XIII, 1,
1956, 15).

3. Форма організації, будова чого-небудь (держав-
них, політичних, господарських одиниць, установ і т. ін.).
Особливо важливе місце в усій судовій системі нашої
країни займає народний суд (Рад. суд, 1951, 60); Яскра-
вим виявом соціалістичного демократизму є наша ви-
борча система (Київ. пр., 27.X 1950, 3); // Форма су-
спільного устрою; формація. При рабовласницькій си-
стемі в раба не могло бути ніякої зацікавленості в праці
(Іст. СРСР, I, 1956, 23); Жовтнева революція вирвала
Росію — одну з найбільших країн світу — з системи
імперіалізму (Ком. Укр., 4, 1968, 6).

Δ Мажоритарна виборча система див. мажоритарний;
Світова система соціалізму див. соціалізм; **Світова
соціалістична система** див. соціалістичний.

4. Сукупність яких-небудь елементів, одиниць, час-
тин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням.
Основним завданням курсу сучасної української мови є
вивчення її граматичної будови (морфології, словотвору,
синтаксису), фонетичної системи і словникового складу
(Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 3); // у сполуч.
із сл. річка, ріка та власними назвами річок.
Річка з її притоками. Система Дніпра.

Δ Метрична система мір див. метричний¹; **Періодич-
на система елементів** див. періодичний; **Річкова (вільна)
система** — сукупність природних і штучних водойм.
Потоки талої води утворювали річкові системи (Іст.
СРСР, I, 1956, 4); Величезна річкова система інтенсивно
розмивала гори, а продукти їх руйнування відкладала в
Каракумах (Наука., 11, 1967, 48).

5. Сукупність принципів, які є основою певного
вчення. Воздвиженський взяв білет, йому вийшов Гегель.
Він почав розказувати його систему.. і почав збиватись
(Н.-Лев., I, 1956, 365); К. Д. Ушинський — ..творець
оригінальної, основаної на принципі народності і демо-
кратизму педагогічної системи (Видатні вітч. геогра-
фи., 1954, 83); Величезну допомогу актору, який шукав
справжньої майстерності, надає система Станіслав-
ського. Саме вона спрямована на боротьбу з ремісницт-
вом, ..утверджуючи єдино життєві в наших умовах
шляхи творчого перевтілення (З глибин душі, 1959, 33);
// Сукупність способів, методів, прийомів здійснення
чого-небудь. Система контролю — дійовий засіб удо-
сконалення керівництва комуністичним будівництвом

на основі справді демократичних принципів, надійна
зброя боротьби з бюрократизмом і тяганиною, школа
комуністичного виховання мас (Резол. XII з., 1961,
24); Втілення в життя нової системи планування й еко-
номічного стимулювання — одне з найважливіших зав-
дань, поставлених партією на найближчі роки (Ком.
Укр., 12, 1966, 35); Розробляючи систему удобрення,
в першу чергу необхідно вирішити питання про те, чи
потребує даний ґрунт зміни (Добрива., 1956, 148);
Система управління.

6. Будова, структура, що становить єдність закономір-
но розташованих та функціонуючих частин. — Щоб
бути психологом, треба знати анатомію й фізіологію
нервової системи (Донч., II, 1956, 202); З корінця зарод-
ка [капусти] розвивається головний корінь, який своїм
розгалуженням утворює досить розвинену кореневу си-
стему (Овоч., 1956, 194); // Технічний комплекс, що
складається із взаємозв'язаних споруд, механізмів,
машин і т. ін. Енергетичні системи. Це слово народилося
ще в 20-х роках, коли вперше об'єдналося кілька електро-
станцій Ленінградської області (Знання., 10, 1972,
8); Система мащення [двигуна] забезпечує надходження
мастила на тертьові поверхні деталей. В неї входять
картер, насос, маслопрводи, фільтр, контрольні при-
строї тощо (Зерн. комбайни, 1957, 152); Розсадні теп-
лиці для зимового вирощування розсади огірків і помідорів
потрібно спеціально обладнувати посиленою систе-
мою ogrівання та електронісвічування (Овоч., 1956,
142); Система освітлення автомобіля призначена в ос-
новному для забезпечення нормальних умов при роботі
вночі (Автомоб., 1957, 234); // Марка, тип, конструкція
яких-небудь машин, їх частин і т. ін. [М и р о н:] Вчора
приземлився у тебе німець на винищувачі.. Літак нової
системи (Корн., II, 1955, 17); В сірих шинелях, з гвин-
тівками всіх систем обступили [бійці] ганок, похмуро
смалять мажорку (Гончар, II, 1959, 19); Система пара-
шута; // Сукупність предметів, пристроїв і т. ін. одна-
кового призначення. Тільки система супутників здатна
безперервно спостерігати атмосферні процеси, що від-
буваються в масштабах всієї планети (Рад. Укр., 22.V
1962, 3); // Сукупність господарчих одиниць, установ,
об'єднаних організаційно. Система освіти, з одного
боку, має забезпечити суспільство, в тому числі й народ-
не господарство, висококваліфікованими кадрами. З дру-
гого боку, вона має задовольнити потребу населення в
здобутті освіти (Наука., 9, 1971, 3); Система охоро-
ни здоров'я.

Δ Вегетативна нервова система див. вегетативний;
Геліоцентрична система світу див. геліоцентричний;
Геоцентрична система світу див. геоцентричний; **Друга
сигнальна система** див. сигнальний; **Коридорна система**
див. коридорний; **Лімфатична система** див. лімфатич-
ний; **Модульна система** див. модульний; **Периферична
нервова система** див. периферичний; **Перша сигнальна
система** див. сигнальний; **Повідцева система** див. повід-
цевий; **Саморегулююча система** див. саморегулюючий;
Симпатична нервова система див. симпатичний; **Соматич-
на нервова система** див. соматичний; **Сонячна система**
див. сонячний; **Центральна нервова система** див. цен-
тральний.

7. геол. Сукупність верств гірських порід, що харак-
теризується певними викопними фауною і флорою.

▲ Дисперсна система див. дисперсний.

СИСТЕМАТИЗАТОР, а, ч. Той, хто систематизує
що-небудь.

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. систематизу-
вати. Найкращий спосіб систематизації знань у певній
галузі — відповідна спеціальна освіта (Смолич, VI, 1959,
137); Методика вивчення народної творчості, зокрема

питання її систематизації — важливі проблеми фольклористики (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 73); Усвідомлення понять зв'язане з їх систематизацією і узагальненням (Рад. психол. наука., 1958, 194).

СИСТЕМАТИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до систематизувати. — Думки й наміри, якщо вони не систематизовані, не приведені в порядок, не варті й торішнього снігу (Шовк., Інженери, 1956, 281); // у знач. прикм. В лекціях потрібний не випадково відібраний, а систематизований матеріал, який витримує критику з точки зору синтетичної оцінки (Ком. Укр., 6, 1970, 67); Серія систематизованих видань творів української класики.

СИСТЕМАТИЗОВАНО. Присл. до систематизований. Найвидатнішою пам'яткою історичної літератури Російської держави XVI ст. була «Степенная книга», в якій було зроблено спробу систематизовано викласти історію Російської держави (Іст. УРСР, I, 1953, 174).

СИСТЕМАТИЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. систематизувати; систематизація.

СИСТЕМАТИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Приводити в систему (у 1, 2 знач.). Фольклорист [О. В. Маркович] систематизував матеріал по темах і в алфавітному порядку (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 29); Кібернетичні машини здатні зберігати і систематизувати в своїй пам'яті величезну масу інформації (Наука., 2, 1965, 14); Понад річкою пішов Голубар після цих розмов, щоб на самоті ще раз розібратися в думках, систематизувати заходи, якими збирався розпочати нові порядки в бригаді, на проходці ствола (Ле, С. Голубар, 1950, 57); Нашвидку систематизувавши в голові матеріал... пішов [пропагандист] до казарм (Еллан, II, 1958, 52).

СИСТЕМАТИЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до систематизувати. З багатьох матеріалів, знятих кількома десятками фронтових кінооператорів, відбирались найкращі, систематизувались і потім передавались Олександрові Петровичу [Довженкові] (Знання., 1, 1966, 14).

СИСТЕМАТИК, а, ч. 1. Те саме, що систематизатор; // рідко. Людина, схильна до бездоганного порядку в усьому. — Я систематик.. Я роблю своє діло помалу, спокійно, холодно (Фр., VII, 1951, 221).

2. Фахівець із систематики (у 2 знач.). Організувався Науково-дослідний інститут в Козлові, з'явилися.. ботаніки, морфологи, систематики, агрохіміки, ґрунтознавці (Довж., I, 1958, 489); Систематикам було дуже важко знайти місце лишайників в системі рослинного світу (Укр. бот. ж., XIII, 1, 1956, 15).

СИСТЕМАТИКА, и, ж. 1. Групування, класифікація предметів і явищ. Насамперед треба вказати на велику серію його [академіка В. М. Свєтнікова] праць, присвячених теорії поліморфізму, систематиці залізних сплавів за ознакою поліморфізму (Розв. науки в УРСР., 1957, 438); // рідко. Бездоганний порядок у чомусь. Який систематичний лад панує у всій хаті, яка мертвечина! ..Яка систематика, яка педантерія [який педантизм]! (Круш., Буденний хліб., 1960, 114).

2. Розділ ботаніки або зоології, який класифікує, розподіляє на види, роди, родини і т. ін. та описує існуючі й вимерлі рослини чи тварини.

СИСТЕМАТИЧНИЙ, а, е. 1. Який являє собою систему; побудований, упорядкований за певним планом. Для задоволення тематичних запитів читачів існує [у Державній публічній бібліотеці АН УРСР].. генеральний систематичний каталог (Наука., 8, 1958, 31).

2. Який спирається на певну систему; суворо плановий. Лише за радянського часу збирання народної

творчості набуло систематичного характеру (Нар. тв. та етн., 6, 1965, 3); Систематична освіта; // Логічно впорядкований, стрункий, послідовний (про виклад думок). Не можу тобі написати такого листа, як хотілось би, щоб все по порядку і до ладу описати.. Може, тому, як звикну та заспокоюся, листи будуть більше систематичні (Коцюб., III, 1956, 323); Не буде тут ніякого систематичного розповідку, але зате се правдиві слова людини, що бачила на свої очі все те лихо (Л. Укр., V, 1956, 69).

3. Постійний, регулярний. Павлусь розторсав собі нерви систематичною гульнею по нощах (Н.-Лев., IV, 1956, 230); Зовсім інша робота писати спомини, там треба інтенсивного і більш-менш постійного напруження пам'яті, систематичного думання (Л. Укр., V, 1956, 394); Якщо бунти були повстанням просто пригноблених людей, то систематичні страйки виражали вже собою зародки класової боротьби.. (Ленін, 6, 1969, 28); Для соціалістичного виробництва систематичне підвищення якості продукції в життєвою потребою, яка диктується корінними інтересами народу (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 2); — А-аа! — випростав Бронко плечі, як після сну у невигідній позиції, і тут же подумав: «Треба буде повернутись до систематичної гімнастики» (Вільде, Сестри., 1958, 494).

4. бот., зоол. Стос. до систематики (у 2 знач.). З початку XIX ст. виникає думка про систематичну самостійність лишайників (Укр. бот. ж., XIII, 1, 1956, 15).

СИСТЕМАТИЧНІСТЬ, ності, ж. Послідовність у діях, вчинках; наявність системи у чому-небудь. — Виробляв [гімназія] пам'ять, ..систематичність (Фр., III, 1950, 31); Окремий збірник — річ тяжка.. В журналі може бути більше систематичності [ніж у збірнику] (Л. Укр., V, 1956, 68).

СИСТЕМАТИЧНО. Присл. до систематичний 1—3. Водограй, що густо й систематично були розташовані серед клумб... раптом вибухали дощем рясних крапель (Смолич, I, 1958, 63); Запевне менше знаю, ніж Ви [О. Кобилянська], бо.. систематично вчилася тільки до 14 років (Л. Укр., V, 1956, 268); Розпочалося для бідних сиротят пекельне життя. Негідна мачуха.. затроювала [затруювала] їх життя систематично (Коб., II, 1956, 320); З центру революційної Росії на Україну, де точилася запекла боротьба за Радянську владу, систематично йшла допомога кадрами, коштами, зброєю (Визначні місця Укр., 1958, 23); Обтирайте тіло водою, систематично робіть зарядку — все це підвищує опірність організму хворобам (Веч. Київ, 21.I 1963, 3).

СИСТЕМНИЙ, а, е. Стос. до системи (у 1 знач.); який є системою.

СИСТЕМНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. системний.

СИСТОЛА, и, ж. Одна з ритмічно повторюваних фаз серцевого циклу — скорочення м'язів серця після їх розслаблення (діастоли). Кров в аорту надходить під тиском, який не в сталим: при систолі — скороченні — лівий шлуночок викидає кров в аорту і тиск у ній підвищується, під час діастоли — розслаблення — тиск в аорті падає (Заг. догляд за хворими, 1957, 76).

СИСТР, а, ч. Давньоєгипетський ударний музичний інструмент у вигляді вигнутої металевої пластини, в яку вставлені металеві прутки різного розміру, що бряжчать під час струшування. Серед двірської громади царця єгипетським систром Кличе до бою (Зеров, Вибр., 1966, 257).

СИСУН, а, ч. 1. Плоский черв'як, що паразитує на шкірі та зябрах риби, а також у внутрішніх органах деяких тварин і людини. Сисун печінковий.

2. Маля ссавця, яке ще ссе матку. Додаткову підгодовлю сисунів слід починати з першого тижня (Хлібороб Укр., 4, 1965, 18); Щоб забезпечити нормальний розвиток лошади-сисуна та не знизити вгодованості матки, її потрібно добре годувати (Конярство, 1957, 140).

СИСУНЕЦЬ, нця, ч. 1. Зменш.-пестл. до сисун 2. Звизла [Марія] до телят. Виростить їх, викохає і — котрий уже раз! — передав іншим. А сама — до нової групи сисунців (Хлібороб Укр., 8, 1968, 19); // Немовля; малевька дитина.

2. перен., зневажл. Молода, недосвідчена, невміла людина. Здалося [хлопцеві], що я звернув увагу на його дівчину.. А я боявся подумати про це, не то що звертати увагу, такий ще був сисунець і так нас вдома виховано (Ю. Янов., II, 1954, 18); — Ти ще сисунець, від горшка — три вершка, і ще багато чого не бачив, — заявив Кирило Сидоренко, перевіряючи підшипники (Собко, Звич. життя, 1957, 97).

СИСУНЧИК, а, ч. Пестл. до сисунець.

СИТА, ї, ж., заст. Мед, розведений водою, або медовий відвар на воді. Жінки.. кутю у миски накладають та ситою розводять (Кв.-Осн., II, 1956, 92); Робить важке не по мені; А бджілка — діло підходяче [підходяще]; Ти дай сити їй по весні, А вже вона тобі оддяче [оддячить] (Щог., Поезії, 1958, 303).

Медова (медына) сита — те саме, що сита. В притворі стояли високі липові кадовби, в яких розводилося медяну ситу (Бурл., О. Вересай, 1959, 69).

СИТАЛ, у, ч. Дрібнокристалічний будівельний матеріал, який виробляють із скла термічною обробкою. Якщо скло — це переохолоджена рідина з великою в'язкістю, то ситали — це проміжний стан речовини між кристалічною та склоподібною формами її існування (Знання., 2, 1967, 2); З ситалу, який легкістю і жаростійкістю не поступається перед сталлю, можна робити підвіконня, умивальники, ванни (Роб. газ., 6.II 1962, 4).

СИТАЛургійний, а, е. Стос. до ситалургії. Ситалургійна промисловість.

СИТАЛургія, ї, ж. Галузь промисловості, що виробляє ситали; виробництво ситалів. Україна буде автомобілі, екскаватори, телевізори, радіоприймачі, літаки.., став батьківщиною ситалургії — нової галузі промисловості (Вітч., 11, 1967, 205).

СИТАР, я, ч. Майстер, що виготовляє сита; ситник (див. ситник ¹).

СИТАРА, и, ж. Народний струнний музичний інструмент типу лютні, поширений в Індії, Афганістані, Ірані та Узбекистані. Тихо відсунулись хмари, Зорям відкрилася путь. Люди дзвінку ситару Радо послухати йдуть (Шер., Інд. зошит, 1958, 31).

СИТЕННИЙ, а, е, розм. Дуже ситий. — Сполював отут я зайця. Ну й ситенний, крий-то боже! (Манж., Тв., 1955, 243).

СИТЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до ситий. У Марка з сажі аж трьох кабанців, і вже й ситеньких, узато (Кв.-Осн., II, 1956, 397); До нас увійшов кругленький, ситенький, статечний літній чоловік (Досв., Вибр., 1959, 142).

СИТЕЦЬ, тцю, ч. Тонка бавовняна тканина з вибивним малюнком, рідше однотонна. З високої конторки спускався до самого помосту жовтогарячий ситець з чорними смужками та червоними букетами (Н.-Лев., II, 1956, 44); Закрутилося блискуче коліща кравецької машинки, зацокала голка, лишаючи на ситці рівний шов (Шиян, Баланда, 1957, 191); Продавець.. не тільки продав товари, а й приймає замовлення. — Привозь більше ситцю, — наказували колгоспниці (Рад. Укр.,

4.IV 1961, 3); // перев. мн., заст. Вбрання з такої тканини. Назустріч йому.. вийшла товста баба в строкастих ситцях (Гог., Вибр., перекл. Хуторяна і Шмиговського, 1948, 353).

СИТЕЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до сито ¹. Нове ситечко на кілочку, а як пристаріється — садять квочку (Укр.. присл., 1955, 146); // Маленьке сито. Личинок комарів можна добувати.. з дна стоячих водойм, промиваючи мул на густому ситечку (Визначник земноводних.., 1955, 141); В нарізані борозенки з поливалок без ситечка наливають воду з розрахунку 0,3—0,5 л під кожну рослину (Ол. та ефір. культ., 1956, 296); Вивозили худобу, мед, віск, рибу, пшеницю.. В обмін скіфи одержували вино, що привозилося в амфорах, різні вироби античного ремесла: бронзові дзеркала.. ситечка, черпаки для вина (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 141).

СИТИЙ, а, е. 1. Який не відчуває голоду, наївся. — Ти хочеш, щоб не їли кози сіна І ситі щоб були? (Г.-Арт., Байки.., 1958, 61); [Микола:] Кого то обходить, що ми їмо, що варимо, чи ситі, чи голодні? (Фр., IX, 1952, 138); — А ми бідні чи багаті? — І не бідні і не багаті, — каже мама, — але ж ми ситі, а він [жебрак] голодний (Смолич, II, 1958, 12); // чим, рідше з чого. Який угамував голод, з'ївши що-небудь (перев. у малій кількості). — Що вони [звірі] собі думають?.. Може, їм здається, що одною Вороною я маю бути два дні ситий? (Фр., IV, 1950, 72); Зараз ведмідь з'їсть її — зараз! — Чи ж буде ситий він з неї? (Вовчок, I, 1955, 341); // у знач. ім. ситий, того, ч.; сита, тої, ж. Людина, що не відчуває голоду, угамувала його. — Правду кажуть у народі: ситий голодному не товариш (Цюпа, Назустріч.., 1958, 105); // Власт. людині або тварині, що угамувала голод. На подвір'ї побрязкують ланцюгами вовкодави, а всі надвірні будівлі озиваються диханням рогатизни і ситим, задоволенням рогатизми свиней (Стельмах, I, 1962, 307); // чим, рідко чого, перен. Який має щось, зазнав чогось удосталі, донесхочу. І жаль мені, що тебе нема тут, і радію заразом, що не довелося тобі закушати [скуштувати] тих невгод, якими ми ситі вже (Коцюб., III, 1956, 145); В його уяві мигнув образ жінки — помарнілої, сумної та голодної, ситої хіба побоями та слізьми (Фр., VII, 1951, 34); [Річард:] Я вже звідти рвався, я вже був ситий тих пишнот, бенкетів, пестливої венеціанок вроди (Л. Укр., III, 1952, 42).

◇ І вовкі [булі (б'дуть)] ситі, і кози цілі; І кози [булі (б'дуть)] ситі, і (й) сіно ціле див. коза; Сітий і вкритий — забезпечений усім необхідним для існування — їжею, одягом, житлом. Увесь вік ходив ситий і вкритий (Сл. Гр.).

2. Добре вгодований (про людей, тварин та частини їх тіла); гладкий. — Наймички в його [попа] — вражі дочки, гладкі, ситі, як годовані льохи, прокляті, завзятуці! — гукав один п'яниця на все подвір'я (Н.-Лев., IV, 1956, 151); З нього [воза] вилізло двоє: один ситий.., а другий — захудлий [худий], босий (Хотк., I, 1966, 136); Під низеньким штахетом пара ситих, добре догляджених [доглянутих] коней біля жовтої тачанки. Повернули голови від рептуха, дивляться на Галину (Крот., Сини., 1948, 41); Перепелиця пурхнула перед самою Харитею і, тріпочучи коротенькими крилами, ледве перенесла на кілька ступенів своє тяжке, сите тіло (Коцюб., I, 1955, 18); З першого разу не злюбив Василь Йосипенка, сміявся, глузував з його товстого ситого брюха (Мирний, IV, 1955, 169); — Не забули свої мавки? — Мар'яни? — заграло самозадоволення на ситому обличчі агента (Стельмах, II, 1962, 256); // у знач. ім. ситий, того, ч.; сита, тої, ж. Добре вгодована людина. — Недарма ж кажуть люди, що поки ситий схудне, то худого й біс

візьме (Козл., Ю. Крук, 1957, 399); // Добре налитий. повний (про зерно); ваговитий. Пшеничне зерно, як кришталь, переливалося на сонці, сите, лискуче, тішило око (Горд., Дівчина., 1954, 127); // Густий, соковитий (про траву). Метелиця ввійшла в річку, припала до чистої води, а Прохор стояв на ситій траві і злегенька підсвистував (Шиян, Баланда, 1957, 242).

3. Який живе в достатку; багатий, заможний. Тут Віра Павлівна промовила: — А що, Миколай Іванович! Може, років через п'ять, а багато-багато як через десять, і я буду отут кричати. Тоді ви, .. ситі людиці, і не подивитесь на мене: гидко вам буде... (Хотк., І, 1966, 58); Я міг би стати міщанином ситим, Мізерних ідеалів шукачем. Ти, Батьківщино, вчила мене жити, Дбайливо підпираючи плечем (Дмит., Київські кручі. 1962, 156); // у знач. ім. сїті, тих, мн. (сїтий, того, ч.; сїта, тої, ж.). Багаті, заможні люди; багаті. Закинула гнівом Маркова душа проти ситих (Цюпа, Назустріч., 1958, 256); Бронко відчув, як здійснюється в ньому невгамовна зненависть до тих — ситих, їмущих (Вільде, Сестри., 1958, 284); // Сповнений достатку (про життя). Перед нею проходило її сите, безтурботне життя (Мик., ІІ, 1957, 295); [К о с я к:] Людині завжди чогось мало — таке життя. [К р я ж:] І тобі мало? [К о с я к (посміхнувся):] Мало, тату. Грішний, багатства хочу, життя теплого, ситого... (Зар., Антеї, 1962, 257).

4. Те саме, що сїтний¹. Від ситих справ смачних Аж гнеться стів [стіл] (Фр., ХІІІ, 1954, 99); Раптом дух смачного, ситого борщу війнує на неї звідкись. Вона їла такий борщ, як служила у панів (Коцюб., ІІ, 1955, 13); Частування було сите, але не вишукане. Гаряче молоко, масний вершковий сир із кмином (Тулуб, Людолови, І, 1957, 8); // Який свідчить про тривність їжі. Ситий дух Печені жирної п'янить охлялих, Натомлених людей (Мисик, Верховіття, 1963, 62); // З великим вмістом жирів. На столі з'явилася пахуча гречана каша з молоком ситим (Кос., Новели, 1962, 109); Ларивон широким ножем різав рожеве сите сало (Коз., Зол. грамота, 1939, 77).

5. З великим вмістом поживних речовин (про землю, ґрунт); родючий. — Це тобі хліб з цілини.. Це з ситої землі хліб, — розпинався Лушня (Мирний, І, 1949, 267); У мене вишні цвітуть раніш, ніж у всіх, — чи то ґрунт ситіший і сад од холодного вітру сховано, чи то, може, я сама така щаслива стала (Ю. Янов., ІІ, 1954, 227).

6. рідко. Який відзначається яскравістю, соковитістю (про барви); густий. Її чорні, палкі очі ластівками літали довкола, любуючись рівними, хвилястими контурами верховини і темно-зеленими, ситими барвами лісів та полонин (Фр., VI, 1951, 58).

СИТИТИ, сичу, ситіш, недок., перех. 1. заст. Підсолоджувати медом (воду, квас) або розводити мед водою; настоювати мед на чому-небудь. Мало вміти цідити та ситити меду — треба ще їх і продати (Загреб., Диво, 1968, 52).

2. Годувати вволю, досита; задовольняти собою або чим-небудь. — На Ітаці ні лук, ані вигонів ширших немає, Кіз лиш ситить, а миліша, ніж коней вона б насищала (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 88); Навіщо ж ..поетів мрії, труд геніїв із блиском всім своїм, коли земля всіх не ситить, не гріє? (У. Кравч., Вибр., 1958, 82); *Образно. Не можна сказати, щоб усі ці речі [жіночий одяг] були виставлені тільки напоказ, а люди мали тільки ту потіху з цієї краси, що ситили нею очі. Ні, ні! (Вільде, На порозі, 1955, 98); Здається, якби не глибокий яр, одна б ватага кинулась на другу — і полилася б річка чорної крові, .. кров би лилася,

трупи б тліли та ситили й без того сити землю... (Мирний, ІІ, 1954, 259).

СИТИТИСЯ, їться, недок. Просочуватися, наповнюватися рідиною.

СИТИЦЯ, і, ж., заст. Те саме, що ситá.

СИТИСТЬ, тості, ж. Властивість і стан за знач. сїтий. — Біда нам, робучим людям.. Більше мліємо голодом, ніж ситості зазнаємо (Фр., V, 1951, 376); Першим поклав ложку Василенко. І не тому, що показував свою ситість, .. а тільки тому, що на їхньому кінці швидше справилися з обідом (Збан., Сеспель, 1961, 406); Гарецькому усе подобалося в Гарбузові, навіть його постань, що розпливлася за столом й символізувала ситість і задоволення життям (Кочура, Зол. грамота, 1960, 226); Бачили комсомольці колгоспних свиней і дивувалися з їхньої ситості. — Кедровими горіхами годуємо, — пояснював Кержаков (Донч., ІІ, 1956, 63).

СИТИТИ, їю, їеш, недок., розм. Те саме, що ситішати. Вовка лають, а вовк ситів (Укр.. присл., 1963, 148).

СИТИШАТИ, аю, аеш, недок., розм. Ставати ситим або ситішим.

СИТКО, а, с. Зменш. до сїто¹.

СИТКОВИЙ, а, е. Стос. до сита (див. сїто¹); // Обладнаний ситом, ситами. Масову термічну обробку насіння баштанних культур можна з успіхом здійснювати в колгоспних стелажних і ситкових сушарках (Колг. Укр., 4, 1955, 30).

СИТНИЙ¹, а, е. 1. Який, маючи багато поживних речовин, добре насичує (про страви, їжу); тривний. Ходить [Мотря] коло корови: напуває її ситним пійлом з висівками або м'якиною (Мирний, ІІ, 1954, 110); На придолинку росла конюшина, пирій — ситний корм скотині (Горд., ІІ, 1959, 195); Ситна вечеря так підкріпила козака, що він готовий був дертися на першийліпний бастіон (Добр., Очак. розмир, 1965, 187); // Багатий на їжу, страви і т. ін. Йосипенко піднявся нагору, увійшов у велику хату, де завжди були гудючі бенкети, ситні обіди (Мирний, IV, 1955, 193).

2. рідко. Те саме, що сїтий²; // у знач. ім. сїтний, ного, ч. Гладка людина. Пита ситний худого: а куди ти йдеш (Сл. Гр.).

3. Те саме, що сїтий⁵. — Достатків там більше, — почав той, — переорюють краще, та й земля ситніша. Тут з глиною — руда, а там, як вугіль, чорна (Мирний, III, 1954, 106).

СИТНИЙ², а, е. 1. Просіяний через сито. Ситне борошно.

2. Спечений з борошна, просіяного на ситі. Ситний хліб.

СИТНИЙ, á, é, заст. Настояний на меду або підсолоджений медом. Пивали [шляхтичі] по тій Вкраїні Меди та вина ситні (Думи., 1941, 194); Хваляться панове Кіньми дорогими, Ісповняють [наповнюють] срібні кубки Винами ситними (П. Куліш, Вибр., 1969, 312).

СИТНИК¹, а, ч. Майстер, що виготовляє сита; ситар.

СИТНИК², у, ч., розм. Хліб з борошна, просіяного на ситі. Ти бач яка [Україна]! В вінках, у рожках, І пахнеш ситником у рань, Така принадлива, хороша І для чужинських зазіхань Така далека... (Забашта, Квіт., 1960, 9).

СИТНИК, ú, ч. (Juncus L.). Трав'яниста багаторічна, рідше однорічна рослина з волотистим або гроноподібним суцвіттям, яка росте на вологих місцях; оситняк. Дністро вливалася в закруглений лиман, неначе вилазив з зелених густих очеретів та ситників, що звуться там [в Акермані] чагарями (Н.-Лев., ІІ, 1956, 219); Тут [на ґрунтах Львівської області] ростуть здебільшого

рослини низької кормової якості — щучник, щавель, ситник тощо (Колг. Укр., 11, 1961, 38).

СИТНИКІВНА, и, ж. Дочка ситника (див. ситник¹).
СИТНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. ситний¹. З цього сіна ситності не багато (Сл. Гр.).

СИТНО. Присл. до ситний¹. Живемо ситно і не горюємо, в нас корова, масло, кури (Ю. Янов., II, 1954, 229); // у знач. присудк. сл. Кажуть — смерть усіх рівняє; кажуть — на тім світі усе навпаки: тут було голодно й холодно, там — ситно й тепло (Мирний, III, 1954, 19).

СИТНЯГ, у, ч. (*Heleocharis* R. В г.). Багаторічна трав'яна рослина родини осокових, що росте перев. на болотах та луках; оситняг. — У Великій Лузі були страшенні гуці, озера, лимани, оточені очеретом, ситнягом (Стор., I, 1957, 257); Шука кинеться десь, і півсонний ситняг Заспокоїтись довго не може (Рильський, I, 1960, 137); Та й довгий день на пастівнику! Сергій уже й книжки читав, і канчуки з ситнягу плів, і по болоту бродив (Мушк., Чорний хліб, 1960, 167).

СИТНЯГОВИЙ, а, е. Прикм. до ситняг; // Зробл. із ситнягу. А шляшком іде дві жінки з сапами. На сапах за плечима — ситнягові кошики (Вирган, В розп. літа, 1959, 266).

СИТНЯК, у, ч. Те саме, що ситняг. Через дорогу — озеро, гострим ситняком поросле (Тич., III, 1957, 278); Пролопотіла по лататті водяна курочка.., поклювала щось.. і знову пострибала в ситняк (Мушк., День.., 1967, 73).

СИТО¹, а, с. Натягнена на обруч густа сітка, через яку просівають борошно та інші сипкі речовини або проціджують що-небудь. [К а т р я:] Тітко! Чи дасте ж ви мені сита? Мені удосвіта борошно сіять (Кроп., II, 1958, 363); Огириха з невісткою за столом вареники ліпили — чепурними біленькими трикутничками розкладали на ситі (Головко, II, 1957, 141); *Образно. Небо сів дрібненький дощик на густе сито (Коцюб., II, 1955, 53); Його ввічливість і доброзичливість цідились крізь сито холодної офіційності (Баш, Надія, 1960, 232); *У порівн. — Як було в неділю ляжу спочивати під прицілком на призьбі, то він вирве здорову, як сито. лопушку [лопушину], сяде коло мене в головах та й каже: «Сніть, мамо, а я буду од вас одганяти мухи» (Н.-Лев., VI, 1966, 326); // техн. Пристрій у вигляді металевого листа з дрібними дірочками або сітка для просіювання та сортування сипких речовин. Дротяне сито; Сито сортувальне; // спец. Прилад для визначення тонкості млива.

◇ Проїти (перейти) крізь сито й решето — багато побачивши, зазнавши в житті, здобути великий досвід, набутти спритності. Волосний писар, що вже двадцять і один рік писарює, пройшов крізь сито й решето і знає добре, де чим пахне, догадався, що цей учитель... тес [неблагонадійний]... (Гр., I, 1963, 322); Він знав, що статечні господарі суворо осуджують оту «відьомську бабу», котра на своєму [своєму] віку перейшла крізь сито й решето (Речм., Весн. грози, 1961, 117); Як (мбв, на́че і т. ін.) крізь [густе] сито: а) (у сполуч. із сл. с і я т и, с і я т и с я і т. ін.) густо, безперервно (про дощ, мряку). Дощ не вгавав, а по-вчорашньому сіяв, як крізь сито (Мирний, I, 1949, 335); Тисячі ніг місили грязюку.., а зверху, немов через густе сито, сіявся дощ (Хижняк, Тамара, 1959, 163); б) (у сполуч. із сл. в и д н о, б а ч и т и і т. ін.) невиразно, нечітко, неокреслено. Небо насунулось важкими хмарами, а нафтові ліхтарні на вулицях видно було мов крізь сито (Фр., VII, 1951, 407); Від вітру у Півня сльозилися очі, і він бачив козака на коні, як крізь сито (Панч, Гомон. Україна, 1954, 249).

СИТО². Присл. до ситий. Частовані дбайливо, мудро й сито, Як дома почують [гості] тут себе... (Риль-

ський, Сад., 1955, 62); Радивон сам любив сито з'їсти, п'яно спити (Горд., Дівчина., 1954, 153); Селянськими мозолями пани сито живуть (Укр.. присл., 1963, 100); Він навіть лагідно і сито якомось посміхається (Збан., Єдина, 1959, 68); // у знач. присудк. сл. — Та яке ж це життя..? — схлипували жінки. — Ані доспати, ані попоїсти... Все, що здобудеш — панові... Аби йому сито було (Тулуб, Людолови, I, 1957, 48).

СИТОВИДНИЙ, а, е. Те саме, що ситоподібний.

СИТОВИЙ, а, е. Стос. до сита (див. сито¹). Ситова рама.

СИТОВИНА, и, ж., спец. Хвороба дерев, унаслідок якої деревина стає дірчастою, схожою на сито.

СИТОВІЙКА, и, ж. Машина для сортування млива за допомогою струменя повітря, підведеного під сито.

СИТОПОДІБНИЙ, а, е. Подібний до сита, який має вигляд, форму сита.

СИТРО, а, с. Фруктовий безалкогольний газований напій. Василько випив півпляшки помаранчевого ситра (Сміл., Крила, 1954, 23); [Г а й д а р:] Дякую, але я зовсім не п'ю. [М и р о н:] А ви ж за столом пили. [Г а й д а р:] Це я ситро наливав (Корн., II, 1955, 26).

СИТУАТИВНИЙ, а, е. Викликаний певними умовами; який виник у певних умовах. Емоції мають ситуативний характер, зумовлений обставинами, що склались у даний момент (Рад. психол. наука., 1958, 293).

СИТУАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до ситуації. Звукова мова людини як істотна її риса принципово відрізняється від ситуаційної примітивної сигналізації тварини тим, що вона з самого початку становила нову якість і складалась з простих осмислених слів-речень (Наука., 3, 1965, 61).

СИТУАЦІЙНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до ситуаційний.

СИТУАЦІЙНО. Присл. до ситуаційний.

СИТУАЦІЯ, ї, ж. 1. Сукупність умов і обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей. Для марксиста не підлягає сумніву, що революція неможлива без революційної ситуації.. (Ленін, 26, 1972, 205); Ситуація страшно неясна, не знаєш, чим все скінчиться (Коцюб., III, 1956, 283); З дня його тяжкого поранення минуло багато часу.. За цей час докорінно змінилася військова ситуація (Ле, Наливайко, 1957, 377); У н'єсі «Простак» В. Гоголь відтворює життєві події в дусі інтермедій і вертепу, використовуючи анекдотичні ситуації (Рад. літ-во, 1, 1963, 108); // Фрагмент оповіді про якусь подію (у художньому творі); епізод. Письменник умів ефектно закінчити якийсь розділ чи ситуацію (Мовозн., VI, 1948, 31).

2. спец. Зображення на карті або плані рельєфу місцевості, розташування чого-небудь. Для історії парку важливим документом є план Білої Церкви, що складений в 1858 році.. На плані детально нанесена вся ситуація міста і деталі планування Олександрії аж до стежок (Парк Олександрія., 1949, 5).

СИТЦЕ, я, с. Зменш.-пестл. до сито¹. Не всім однако дано: одному ситце, другому решітце (Укр.. присл., 1963, 184).

СИТЦЕВИБІВАННЯ, я, с., текст. Нанесення на бавовняну тканину кольорового малюнка за допомогою вибивних машин.

СИТЦЕВИБІВНИЙ, а, е, текст. Стос. до ситцевибивання; // Признач. для занесення кольорового малюнка на ситець. Ситцевибивна машина.

СИТЦЕВИЙ, а, е. Прикм. до ситець; // Пошитий із ситцю; оббитий ситцем. У кімнаті стояло ліжко з подушками, прикрите зеленим ситцевим укривалом (Н.-Лев., II, 1956, 126); Ситцева спідниця червоного

незчисленними квіточками (Мирний, ІІІ, 1954, 179); Із-за вагончика вийшла дівчина в ситцевому платтячку (Гончар, Тронка, 1963, 186).

СИТЧИК, у, ч. Пестл. до ситець. — Він хоч і сердився, але за школу і йому душа боліла. Сказав, що при першій реквізиції у спекулянтів щось дадуть на школу, хоч якийсь ситець. — І за це спасибі. Коли б то з ваших обіцяних чобіт хоч на ситчику затриматись (Стельмах, ІІ, 1962, 100); — Нам з тобою, хлопче, — світити дірками в перетлілих ситчиках, круглий рік ходити в грубих сирових полотнах... (Гончар, Таврія., 1957, 107).

СИТЮЩИЙ, а, е, розм. Дуже ситий. Оце вчора качку обив... Ситюща... (Коз., Зол. грамота, 1939, 43).

СИТЬ, і, ж., діал. 1. Жир (див. жир¹). Чорна борода зализніла, як шовк, руки стали повні, м'які, а пальці були налиті ситтю (Н.-Лев., ІІ, 1956, 96).

2. Ситість. Собаки гладкі, аж качаються од ситі по псарні (Н.-Лев., ІІІ, 1956, 298); — Скільки калійної солі Ми винесли в поле! Попелу, гною, посліду... Напевно, ніколи Не відчувала земля ще Подібної ситі (Вирган, В розп. літа, 1959, 134).

СИФІЛІДИ, лід, мн., мед. Сифілітичний висип на слизовій оболонці, шкірі.

СИФІЛІДОЛОГ, а, ч. Лікар, що лікує сифіліс; фахівець із сифілідології. У 1909 році Заболотний захистив докторську дисертацію на тему «Сифіліс, його етіологія та патогенез». Це класична праця, а її автор вважається найбільшим спеціалістом-сифілідологом світу (Знання., 12, 1966, 26).

СИФІЛІДОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до сифілідології.

СИФІЛІДОЛОГІЯ, і, ж. Галузь медицини, що вивчає сифіліс і розробляє засоби боротьби з ним.

СИФІЛІС, у, ч. Інфекційна венерична хвороба, збудником якої є особливий мікроорганізм — бліда спірохета. ІІ. Ерліх винайшов для лікування сифілісу свій перший препарат «606» — сальварсан (Наука., 12, 1956, 28).

СИФІЛІТИК, а, ч., розм. Людина, хвора на сифіліс.

СИФІЛІТИЧКА, и, ж., розм. Жін. до сифілітик.

СИФІЛІТИЧНИЙ, а, е. Стос. до сифілісу. Сифілітичний висип.

СИФОН, а, ч. 1. Вигнута трубка з колінами різної довжини, якою переливають рідину з однієї посудини в іншу, розташовану нижче. Молоде вино з допомогою сифона переливають у чисто вимиту бочку (Колг. Укр., 8, 1957, 35); // Труба з колінами різної довжини для відведення рідкої маси (води, чавуну і т. ін.) у потрібному напрямку. Найкраще будувати культурні мочила з сифоном для випуску води (Техн. культ., 1956, 91); Янгі-арик проходив через усе місто, огинав бавовняний завод і.. неначе втікав геть під землю, з клеконом поринаючи в великий сифон з чавунних труб попід залізничною колією (Ле, Міжгір'я, 1953, 41); Спиниться [ківш із сталлю] точно над горловиною сифона.., розливальник підніме стопор, і сталь полетить у форму гарячим, нестримним потоком (Собко, Біле полум'я, 1952, 136).

2. Посудина для газованої води та інших шипучих напоїв, які виливаються з неї через трубку під тиском вуглекислоти. Терещенко плюснув у спорожнений келишок.. запіканки, долив власноручно із сифона зельтерської (Смолич, Мир., 1958, 454); Хтось із нас мерщій натиснув важільчик [важільце] сифона, пустив шипучий струмінь газованої води в склянку (Речм., Твій побратим, 1962, 164).

3. спец. Пристрій для посилення тяги в топці паровоза під час стоянки.

4. спец. У деяких молюсків — орган, що має вигляд трубки.

СИФОННИЙ, а, е. Стос. до сифона. Сифонна трубка; // Заснований на принципі дії сифона (у 1 знач.). Сифонні водоскиди влаштовують здебільшого при великих водоймищах (Довідник сіль. будівельника, 1956, 104); Іноді ртутний барометр роблять з однієї скляної трубки без чашки — сифонний барометр (Фізика, І, 1957, 57).

СИФОНОВИЙ, а, е. Те саме, що сифонний.

СИЧ, а, ч. 1. Хижий нічний птах бурого кольору родини совиных. Зайченятко беззахисне Тут притулиться на ніч І радітиме, сердечне, Що не зламав лютий сич (Крим., Вибр., 1965, 83); Десь на Залужжі надсадно, з підвизанням, кричав сич (Тют., Вир, 1964, 259); *У порівн. А Микита, Неначе сич, у сірій свиті Перед очима вже стоїть! Марі, та й годі! (Шевч., ІІ, 1963, 99); Стоять [вартові] і вряди-годи квилять один одному, мов сичі під стріхою (Кучер, Дорога., 1958, 132).

Надівся (наділася), як (мов, наче і т. ін.) сич див. надуватися; Надутий, як (мов, наче і т. ін.) сич: а) похмурий, невдоволений; б) гордовитий, пихатий. Цар цвенькає; А диво-цариця, Мов та чапля меж птахами, Скаче, бадьориться. Довгенько вдвох похажали [походжали], Мов сичі надуті, Та щось нишком розмовляли — Здалека не чути (Шевч., І, 1963, 245); З кожним кроком розтрушує [лакей] свою завчену шанобливість і вже до брами підходить надутий, бундючний, мов сич (Стельмах, І, 1962, 394); Сичем (сичами, як сич) сидіти (дивітися і т. ін.) — бути похмурим, мати понурий вигляд. Коли ж перевів [Глухов] погляд на вусатого Кологойду і зосередженого, замкнутого Сторожука, впевненість похитнулася, навіть зовсім згасла: «Е! Провалить [план]! Егоїсти! Бач, якими сичами сидять?» (Ряб., Жайворонки, 1957, 25); Подобалась і вона Федорові; узяла думка безжурну парубочу голову, ходить, як сич, повісивши носа (Мирний, І, 1954, 301); Увечері, повернувшись із поля, він години просиджував сичем, не озиваючись жодним словом до матері (Речм., Весн. грози, 1961, 145); Сичем (як сич) жити — жити самотно, замкнуто, відлюдно.

2. перен., розм. Похмура, нелюдима особа; відлюдок. [Г о р п и н а (тягне Василя за руку):] Люде добрі, подивіться на оцього сича! .. Вони, бачте, розгнівались, що з ними пошуткувала!.. Ну ж бо, засмійся! (Кроп., І, 1958, 200).

◇ Старий сич, жарт., лайл. — про старого, звичайно відлюдкуватого чоловіка. — Бач, який батько? — пошепки сказав Остап Андрієві. — Все старий сич знав, а прикидається (Довж., І, 1958, 220).

СИЧАВИЙ, а, е. Із сичанням. — Не йди! — не ходи туди! — чийсь сичавий голос пронісся з-за дверей (Мирний, І, 1954, 203).

СИЧАННЯ, я, с. Дія за знач. сичати. Почув я ззаду тонке в'їдливе сичання. Повертаюсь. А просто перед моїм обличчям, високо підвівшись, стоїть грізна гадюка (Наука., 5, 1966, 26); Його думки пливли далі.. Нема руїн. Скрізь нові будинки. Гук машин, сичання пари, тиск людей (Коцюб., ІІ, 1955, 8); Він придивлявся до лампочки і прислухався до сичання газу (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 134); — Хлопці! Денис у мене сало вкрав. Віддай сюди! — А тобі що, шкода? — поцікавився Денис, не відриваючи спички від вогню, на який, розтоплюючись, із сичанням капало сало (Тют., Вир, 1964, 288); В хліві затихло сичання рубанка, і вийшов весь у стружках міцний і червонощокий Карпо Чумак (Кучер, Про щай., 1957, 205); В темряві чулися крики поранених.. важка скоромовка кулеметів, свист куль і сичання осколків (Перв., Дикий мед, 1963, 367); Чулися страшенні удари грому та густе сичання дощу, що сік об брезент (Збан., Мор. чайка, 1959, 137); Із панських прихвостнів-

рабів Ми людьми з прізвищами стали І вголос прізвища сказали Під зле сичання ворогів (Олесь, Вибр., 1958, 267).

СИЧА́ТИ, чу́, чіш, недок. 1. Видавати або утворювати звуки, які нагадують протяжну вимову звука «с». В небі зірка засвітилася; Все затихло, все мовчить, Чуть гадюку — як сичить (Граб., I, 1959, 579); Орля сичало, било крильми, звивалося і викручувалося всім тілом (Тулуб, В степу., 1964, 142); Гуска тільки погрозово сичала (Ле, Мої листи, 1945, 53); // Видавати такі звуки від болю, холоду і т. ін. (про людину). Відколи його опарено, на ноги не статкував, ходив з костуром в руках і серед розмови часто сичав (Фр., II, 1950, 212); Жни, Гафійко, жни.. Що, пучку врізала, сичиш з болю?.. (Коцюб., II, 1955, 27); Спрожогоу вскочив [Охрім] у кропиву і аж сичав, чухаючись, так йому свербіли ноги (Тют., Вир, 1964, 263); Засніжені червоноармійці сичали від холоду (Панч, Гарні хлопці, 1959, 129); // Утворювати такі звуки під час горіння (про вогонь або щось сире). Знов Герман чекав. Огонь сичить і тріскотить у печі (Фр., VIII, 1952, 344); Чабан замовк, і в тиші стало чути, Як мокрі дрова у вогні сичать... (Павл., Бистрина, 1959, 153); Дах провалився, і крізь чорний отвір бухало червоне, нещадне полум'я. Воно шуміло, сичало зловісно, як тисячі гадюк (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 308); // Утворювати такі звуки, проникаючи через вузький отвір (про струмінь повітря, пари, газу і т. ін.). В купе запанувала загадкова тиша.. Одноманітно сичав за скляною банкою [ліхтаря] газ (Досв., Вибр., 1959, 209); // Утворювати такі звуки, випускаючи пару (про паровоз, самовар і т. ін.). За широким молом, біля вокзалу, сичав паровоз (Панч, I, 1956, 45); В хаті було тихо. Сичав сердито самовар (Рибак, Що сталося.., 1947, 81); // безос. Білий морок стояв у цеху.. В чанах сичало так, ніби тут спускала пару принаймні сотня паровозів (Загреб., Європа 45, 1959, 11); // Утворювати такі звуки під час кипіння, запікання і т. ін. (про їжу, що вариться, смажиться, печеться і т. ін.). Довго ще гримала Наумиха на чоловіка та совала горщики в піч так енергійно [енергійно], що не раз борщ, хлюпнувши на вогонь, бухав та сичав, мов гадина (Коцюб., I, 1955, 102); — Уляно, чого там люди позбиралися? .. — А я знаю? — здви́гав круглими плечима наймичка і вихоплює рогачем пригорілу зверху картоплю, що сичить (Стельмах, I, 1962, 106); // Утворювати такі звуки, пінячись, нуртуючи (про хвилі, море, воду і т. ін.). Хвилі сичать за бортом (Мур., Осінні сурми, 1964, 73); І гармати й пістолі мовчать, Лише хвилі під нами сичать (Воронько, Драгі.., 1959, 112); Чути, як булькає, сичить і ніби плямкає губами вода (Донч., Шахта.., 1949, 145); // Утворювати такі звуки при дії (про механізми). В кімнаті по-гадючому сичить старосвітський годинник і починає тупо відбивати години (Стельмах, Хліб.., 1959, 425); // Утворювати такі звуки, посуваючись по якійсь поверхні. Лижі в бійців сичали, мов змії (Кач., Вибр., 1947, 152); Пара конячин ледве тягли наш віз, що аж сичав по піщаній дорозі (Досв., Вибр., 1959, 39).

2. Утворювати свистячі звуки, швидко розсікаючи повітря (про предмети). Мов кодро лютих змії, сичала лоза, шматуючи на клапті Федькове тіло, а він.. мусив був терпіти нещадні удари (Добр., Очак. розмир, 1965, 40); Кулі сичали над головами переляканих на смерть людей (Кол., На фронті.., 1959, 89); // Утворювати такі звуки, швидко рухаючись, падаючи (про повітря, дощ і т. ін.). Гострі весняні вітри сичали на просторі, пронизували до кісток (Горд., Дівчина.., 1954, 17); Дощ сичить, немов змія, Дощ січе, шипить, шумить, Хвиля злісно клекотить (Рильський, II, 1960, 54).

3. Вимовляти протяжно звук «с», заспокоюючи когонебудь, закликаючи до тиші і т. ін. Часом знімався на майдані гомін, але ті, хто стояв при самих вікнах, сичали й циткали на задніх (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 121); // Говорити нерозбірливо, часто вимовляючи свистячі звуки. — Коло мене ходить та баба.. та беззубим ротом сичить (Мирний, III, 1954, 164).

4. Говорити здавленим від злоби, люті, роздратування і т. ін. голосом. — Ходім лиш зараз у волость, нехай нас волость розсудить, а не ти з свекрухою.. — кричала, аж сичала Мотря (Н.-Лев., II, 1956, 356); — Уб'ю... — аж сичав він.. На щастя, Лушня почув тихий скрип босої ноги, глянув і одскочив убік... (Мирний, I, 1949, 312); Мама заступав Дарці дорогу, бере сильно.. за плече і вже не кричить, а сичить... — Я тебе питаю, де ти до цього часу сиділа? (Вільде, Повнол. діти, 1960, 10); *Образно. Вони [герої Краснодона] слушної хвилі ждали, щоб гарнізон розбить у прах. Та вже сичало зради жало між грізних месників в ночах (Сос., II, 1958, 493); // на кого. Розмовляти з кимсь роздратовано, люто. На людей було сичить [фашист], гарчить, аж пирска, а до корови — так лагідно: «муня-муня...» (Баш, На землі.., 1957, 67); // перен. Висловлювати незадоволення, злобувати (здебільшого приховано). [І в а н:] Та нехай би за діло вилаяла, ну так! А то прямо чь слід, чи не слід — сичиш, сичиш і сичиш! (К.-Карий, I, 1960, 308); Сниться панові нагай, Сичить недобиток проклятий, — Не час ще зброю випускати! Радянська земле, не дрімай! (Рильський, II, 1960, 107); — Да, — погоджується Тимофій. — Поміщики то потікали, та їхнє насіння й коріння в куркульських хатах і хуторах аж сичить (Стельмах, II, 1962, 176); // на кого — що. Неприхильно, вороже зустрічати когось, щось. Не хотіли [вороги] йти в ногу з народом і злобно сичали на кожен новий крок у будівництві соціалізму (Рад. літ-во, 3, 1957, 28).

СИЧЕ́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сичі́ти 1.

СИЧИ́К, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до сич. Собор послався тінню по землі, Під ним коти снують немов примари, І круглоокий сичик на шпилі Їм посилав безнадійні чари (Рильський, I, 1960, 193).

2. заст. Дитячі ласощі — подрібнене і підсмажене конопляне сім'я.

СИЧЛИ́ВИЙ, а, е, рідко. Який сичить. В міцних, вузлуватих пальцях [Павла] сірники пирскали іскрами й ламались, сичлива сірка стрибала аж до Поліни (Хор., Місто.., 1962, 10).

СИЧЛИ́ВО, рідко. Присл. до сичли́вий. До церкви Лучука не впустили. Вже коло самих дверей чіпка чиясь рука потягла його назад, а в оба вуха відразу сичливо зашепотіли: — Куди, поганцю, до святого храму оружний? (Загреб., Диво, 1968, 107).

СИЧУ́Г, ч. 1. род. а́. Один із чотирьох відділів шлунока жуйних тварин, у якому їжа перетравлюється шлуноковим соком. Він [шлунок корови] складається з чотирьох відділів: рубця, сітки, книжки й сичуга (Зоол., 1957, 170).

2. род. у́, кул. Фарширований телячий, ягнячий, свинячий і т. ін. шлунок. Свинячий сичуг готуватимеш, там усередину льодку підклади, щоб набряк добренько... (Полт., Повість.., 1960, 465).

СИЧУ́ГОВИЙ, а, е. Те саме, що сичу́жний.

СИЧУ́ЖНИЙ, а, е. Прикм. до сичу́г; // Пригот. за допомогою сичужного ферменту. Сичужні сири готують заквашуванням свіжого молока з допомогою ферментів шлунока (сичуга) телят або ягнят (Укр. страви, 1957, 72).

△ Сичу́жний ферме́нт — фермент, що міститься в слизовій оболонці та соку сичуга молодих жуйних тварин, які ще живляться молоком, і спричинює швид-

ке зсідання молока; широко використовується у сироварінні.

СИЩИК, а, ч., рідко. Таємний агент розшукної поліції. На площі звідкись взялося кілька лавок, на яких, ніби для відпочинку, порозсідалися якісь особи.. Це були сищики (Бурл., Напередодні, 1956, 48); Ім'я Булгаріна — шпигуна й сищика, донощика й жандармського агента в літературі, — було надзвичайно одіозним, викликало ненависть і презирство в літературних колах і просто серед порядних людей (Наука., 4, 1966, 20).

СІ, невідм., с. Сьомий звук музичної гами, а також нота, що позначає цей звук.

СІАМЕЦЬ див. сіамці.

СІАМКА див. сіамці.

СІАМСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сіамці і Сіам; // Виведений у Сіамі. До короткошерстої групи належать.. сіамські коти (Знання., 9, 1961, 28).

Сіамські близнята: а) близнята, які народжуються зрощеними; вперше засвідчені в Сіамі (тепер Таїланді) в середині ХІХ століття; б) (жарт.) нерозлучні друзі.

СІАМЦІ, ів, мн. (одн. сіаμεць, мця, ч.; сіамка, и, ж.). Народність, що становить основне населення Сіаму (тепер Таїланду).

СІВ, у, рідко. 1. Те саме, що сівба.

2. Те саме, що східн¹. Паром, як морем, покриття балка: Сівом одягнеться лан (Щог., Поезії, 1958, 88).

СІВА, й, ж., заст. 1. Частина поля, що засівається одним змахом руки. Буде помалу йти, сіву меншу займають (Сл. Гр.).

2. Козуб або мішок з зерном, який навішують на плече, коли засівають поле ручним способом. Весною на своїм полі вони сіяли ярицю. І неждано мати зупинилась, приклала руку до грубої, з мішковини, сіви саме там, де мало бути серце (Стельмах, І, 1962, 423).

СІВАК, а, ч., діал. Сівач.

СІВАЛКА, и, ж. Сільськогосподарська машина для висіву насіння сільськогосподарських культур, кормових трав, деревних рослин, а також для внесення добрив у ґрунт. Від хати подовшали тіні, Рілля розляглась, аж синів... Добірного жита насіння Сівалка невтомная сіє (Рильський, Наша сила, 1952, 109); — Було в нас чотири кінних сівалки, і поклали кожній засівати на день чотири гектари (Кучер, Трудна любов, 1960, 106); У 90-х роках минулого століття на межиріччі [Орелі й Самари] з'явилися кінні розкидні, а в 900-х роках — рядкові сошникові сівалки (Нар. тв. та етн., 1, 1966, 38); — Не бійся, Іване, не підведу, — і правує [Петрусь] трактора, як по шнуру веде три ширококорядні сівалки (Цюпа, Три явори, 1958, 60); Сухі мінеральні добрива зручно розкидати туковою сівалкою (Колг. Укр., 4, 1957, 35); Для механізованого висіву жолудів застосовується гніздова сівалка (Механ. і електриф., 1953, 282).

Ходіти за сівалкою див. ходіти.

△ **Квадратно-гніздова сівалка** див. квадратно-гніздовий; **Рядкова сівалка** див. рядковий.

СІВАЛЬНИК, а, ч., розм. Те саме, що сівач. — На сівбі ти будеш сівальником на зчепі, на прополці — твоє місце на культиваторі (Рудь, Гомін., 1959, 50); Сівальник, ставай до сівалки, За плуга берись, плугатар! (С. Ол., Як ми кажем., 1951, 14).

СІВАЛЬНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до сівальник.

СІВАЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до сівач. Все легшав в Яреська при боці сівачький мішок, все меншав в ньому зерна, все більше насіння в родючій материній землі (Гончар, ІІ, 1959, 221).

СІВАЧ, а, ч. 1. Той, хто висіває насіння в ґрунт. Пішов сівач на поле й сім'я сіяв (Фр., ХІ, 1952, 343);

Сівачі — двоє дівчат і дід — стояли позад сівалок, доглядали за всім (Ю. Янов., ІІ, 1954, 130); *На агрегатах з трьох сівалок працює лише два сівачі* (Колг. Укр., 5, 1958, 11); **Образно. Сій, сіваче, в людські груди Правди вічної зерно* (Граб., І, 1959, 504); **У порівн. Як сівач на ниві, ми в душах сіймо правду і любов!* (У. Кравч., Вибр., 1958, 102); *Ігор сипле пісок, як сівач* (Ю. Янов., ІV, 1959, 149).

2. чого, перен. Той, хто поширює що-небудь серед людей (знання, досвід і т. ін.). *Невтомних сівачів передового досвіду стає.. все більше і більше* (Рад. Укр., 17.ХІ 1960, 2); / / Той, хто викликає появу, розвиток чого-небудь. *Бреде над згарищами світу Сівач війни несамолюбний І сіє в теплі ріллі кров* (Перв., І, 1958, 191).

СІВАЧКА¹, и, ж. Жін. до сівач. *Вийшла в поле літня сівачка сіяти і сіє. Торбина з зерном тягне її донизу. Від утоми хитається сівачка* (Довж., І, 1958, 34); *Сьогодні наснилась мені Тракійська долина весною. Сівачка іде борозною І кидає зерна ясні* (Воронько, Коли я., 1963, 80).

СІВАЧКА², и, ж., діал. Сіва (у 2 знач.). *Коли пригріло скупе осіннє сонце, Катерина насипала в сівачку жита і вийшла в долину на своє поле* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 206).

СІВБА, й, ж. 1. Дія за знач. сіяти 1. *Прокіп хазяйнував на панськiм полі, орав на зяб, кінчав пізню сівбу* (Кочуб., ІІ, 1955, 95); *З лісу носимо насіння Для сівби: Тут і ясені, і клени, І дуби* (Бойко, Ростіть., 1959, 24); *Велику користь мінеральні добрива дають, якщо вносити їх у рядки під час сівби* (Хлібороб Укр., 6, 1965, 5).

△ **Борозенна сівба** — спосіб посіву зернових культур борознами; **Вузькорядна сівба** — спосіб посіву зернових колоскових культур, трав, льону, гороху, люпину і т. ін. рядками з вузьким міжряддям. *Перехресна і вузькорядна сівба колоскових культур, що дає приріст врожаю 1,5—3 центнери з гектара, стала в колгоспах звичайним агротехнічним заходом* (Наука., 6, 1956, 27); **Гніздова сівба** див. гніздовий; **Квадратно-гніздова сівба** — спосіб посіву просапних культур гніздами з прямолінійним розплануванням їх у поздовжньому і поперечному напрямках; **Перехресна сівба** — спосіб посіву зернових, коли половину встановленої норми висіву насіння сіють звичайним рядковим способом уздовж поля, а другу половину — впоперек. *Недоліком перехресної сівби в те, що другий слід можна починати лише після закінчення передпосівного обробітку ґрунту на всій ділянці поля* (Механ. і електриф., 1953, 50); **Рядкова сівба** див. рядковий; **Широкорядна (широкорядкова) сівба** — спосіб посіву просапних культур рядками з широким міжряддям. *Широкорядкову сівбу таких просапних культур, як цукрові буряки, бавовник, кукурудза, соняшник та інші, проводять спеціалізованими сівалками* (Механ. і електриф., 1953, 51).

2. Час, період, коли сіють. *Тієї ж весни й віддали Остапа в економію в погоничі на всю сівбу* (Головка, ІІ, 1957, 209); *На косовиці сіна або сівбі Герман Карпович без кінця сипав прислів'ями* (Мас., Роман., 1970, 36).

СІВБІНА, й, ж., діал. Посів (у 2 знач.). *При роботі в городі або в полі не можна нічого їсти, бо птаха з'їла би сівбину* (Сл. Гр.).

СІВБИЦЯ, і, ж., діал. Зерно для засіву. *Будем сіяти жито, пшеницю, жито, пшеницю, всяку сівбицю* (Сл. Гр.).

СІВЕР, у, ч., діал. Те саме, що сіверко¹.

СІВЕРКИЙ, а, е, діал. Холодний, пронизливий. *Заходила осінь. З півночі.. дув гострий сіверкий вітер* (Кочуба, Нові береги, 1959, 11).

СІВЕРКО¹, а, ч., діал. Холодний, пронизливий вітер. *Лютий сіверко повіяв, Вітер неласкавий* (Перв.,

З глибини, 1956, 265); *Із кленів, кружляючи, мідне Вже сіверко листя несе* (Дор., Серед степу., 1952, 93).

СІВЕРКО², діал. Присл. до сіверкий; // у знач. присудк.сл. *Надворі було сіверко* (Досв., Вибр., 1959, 173).

СІВЕРЯНИ, рян, мн. (одн. сіверянин, а, ч.; сіверянка, и, ж.). Давнє східнослов'янське плем'я, що жило в басейнах річок Десни, Сейму і Сули. «*Повість временних літ*» розповідає, що в другій половині I тисячоліття у східних слов'ян існували політичні об'єднання.. Вона називав їх полянами, сіверянами, радимичами, словенами тощо (Наука., 9, 1968, 10); *Нащадки сіверян, полян, дулібів, Малята вчать ті сонячні слова, Що, ніби чародійник з рукава, Ти сипав їм — і в доброті не схибив* (Рильський, II, 1960, 88).

СІВЕРЯНИН див. сіверяни.

СІВЕРЯНКА див. сіверяни.

СІВЕРЯНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сіверяни. Сіверянські поселення і городища дають різноманітний і досить повний набір виробів з металу: наральники, серпи, тесла, рибальські гачки, ості, кресала, ножі, кинджали, кольчуги та ін. (Археол., VIII, 1953, 42); *Окремі риси, споріднені з сіверянською культурою городищ роменського типу, ... виявляються і в матеріальній культурі Нижнього Подунав'я* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 355); // Власт. сіверянам. *Ще сіверянського в юрбі живе чимало: У полі трактори, а вдача ще як рало...* (Рильський, I, 1960, 327).

СІВКИЙ, а, е, діал. 1. Сипкий.

2. Який засіває велику площу (про зерно). *Оце зерно — як мак, сівкіше, ніж пирій* (Сл. Гр.).

СІВНЯ, і, ж., діал. Те саме, що сіва 2. *Уже зібралось все село, Хто з бородами, хто з сівнями, Жінки й дівчата з рискалями* (Фр., X, 1954, 336); *Образно. *Ти йдеш з сівнею й тихо сієш В чорні скиби й незарослі рани Нове сім'я, новій надії, І вдихаєш дух життя рум'яний* (Фр., XI, 1952, 17).

СІВОЗМІНА, и, ж. Чергування сільськогосподарських культур на тій самій земельній площі протягом ряду років. *Правильно встановлені на основі перспективного плану розвитку господарства сівозміни, або чергування культур на полях, у поєднанні з відповідною системою обробітку ґрунту та удобрень мають забезпечити підвищення родючості землі* (Наука., 2, 1960, 32); — *Що ж у них і родитиме, як не кукіль, коли сівозміни нема* (Гончар, III, 1959, 31); *Волошки у житі, пирій і полин, — Бур'ян! Це того, що нема сівозмін* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 287); *Польова сівозміна; Овочева сівозміна.*

△ Прифєрмська сівозміна див. прифєрмський.

СІВОЗМІННИЙ, а, е. Прикм. до сівозміна. *Розрахунки спеціалістів показують, що в умовах зрошення на засолених і засмічених злісним бур'яном — гірчаком — землях можна одержати в розрахунку на 100 гектарів сівозмінної площі 1800 центнерів товарного рису* (Рад. Укр., 24.I 1963, 2).

СІВОК, вка, ч. 1. Жменя взятого для посіву зерна (при сіянні ручним способом).

2. Отвір у сівалці, через який зерно висівається у землю. *Коли, приміром, закрить сівки, — коні сівалку водитимуть, а зерно в землю не посиплеться, порожня земля буде* (Горд., Діти., 1937, 149).

СІВЦІ, ів, мн., діал. Сійці.

СІДАВКА див. сідалка.

СІДАК, а, ч., діал. Сидіння (у 2 знач.).

СІДАЛИЩЕ, а, с., заст. Сидіння (у 2 знач.). *Брати Шияни, Яків та Іван, родом з Полтавщини .., на власні кошти поставили в Запорізькій церкві новий коштовний іконостас, а пізніше зробили гарне сідалище, жертovníк і рукомийку* (Знання., 12, 1968, 18).

СІДАЛКА, **СІДАВКА**, и, ж., діал. Сидіння (у 2 знач.). *Я сидів на сідалці у каюку* (Сл. Гр.).

СІДАЛО, а, с. 1. Перекладина, жердина у пташнику чи в клітці, на яку сідають на ніч кури або індики. *«Кукуріку!» — прокричав на сідалі півень, залопотавши крилами* (Мирний, I, 1949, 409); *Сідала роблять з дерев'яних чисто обструганих брусків* (Птахівн., 1955, 174); *Рябко спитав хотів, але Рябків язик Був в роті спутаний, неначе путом з лик, І герготав щось, як на сідалі індик* (Г.-Арт., Байки., 1958, 54); — *А чого ж так стояти! — охоче згодилися інші, — стоять усі, носи поспускали, як кури на сідалі!* (Вас., I, 1959, 101); *Образно. *Піднявся і руку поклав на голову дочці.. На сідало час їй. Зморилася ж, сердечна. І завтра як світ — на степ же йти...* (Головко, I, 1957, 257); *Мати навіть почала заїдати доньку: — Пора, дівко, на своє сідало перебиратися, бо і не стямишся, як люди перестарком назвуть* (Стельмах, I, 1962, 538).

2. перен. Місце або предмет, на яких сидять, на які сідають; сидіння. *Дурний, хоч і чорт! І того не знав, про що давно вже люди кажуть: що в старій єхидній баби десять чортів сидить, та ще й на двадцять сідала гуляють* (Стор., I, 1957, 21); *Вартув [Денис] цілу ніч, а досвіт напливає — Він чуйно при вудках на сідалі куняв* (Рильський, Поеми, 1957, 259); — *Сюди, сюди, батюшко! — привітно гув з покуття жовтявий з сонними очима чоловік.. Розсуньтєся, хлопці! Дайте батюшці сідало* (Речм., Весн. грози, 1961, 56).

3. розм. Частина тіла людини нижче спини; сидниці. *Отець інспектор ходив завжди з бучком у руках і боляче давав по долонях, по п'ятах, по сідалу за наймізернішу провину* (Загреб., Шепіт, 1966, 333).

СІДАЛЬЦЕ, я, с. Зменш. до сідало 1. *Клітка була на диво хороша, і дверці щільно причинялися, і сідальце в, і все-все як слід* (Головко, I, 1957, 130).

СІДАННЯ, я, с. Дія за знач. сідати.

СІДАТИ, аю, аєш, недок., **СІСТИ**, сяду, сядеш, док. 1. Зігнувши корпус, опуститися сидниці на що-небудь; займати місце на сидінні. [К и р и л о:] *Чого ж ви стоїте? Сідайте. Сідайте та побалакаємо* (Мирний, V, 1955, 142); *Соломія обійшла стіл і сіла на лаві проти Романа* (Н.-Лев., VI, 1966, 376); — *Мені, тату, і в цих [штаних] добре, — жалісно скривився Левко, бо ж нема гірше, як іти в новій одязі: там не сядь, там не ляж* (Стельмах, II, 1962, 129); // Опустатися на задні ноги, лапи (про тварин). *Улани злякано шарпнули за повіддя, коні сідали з розідраними мордами* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 40); *Сіла [собака] на задні лапи і замахала хвостом* (Тют., Вир, 1964, 408); // Займати місце, розташовуватися, влаштовуватися де-небудь для поїздки. — *Послухай мене. Сідай на мій віз, я тебе проведу до мого двора, що ніхто й не побачить* (Кв.-Осн., II, 1956, 462); *Вже поїзд стояв наготові. Маруся і Ломицький хопком сіли в вагон* (Н.-Лев., VI, 1966, 88); *З Константинополя сіло багато пасажирів* (Коцюб., III, 1956, 348); *Він сів до авто* (Ю. Янов., II, 1958, 120); // Вискакувати, вилазити на спину коня чи іншої тварини. *Сісти на коня він уже не міг. Жайсак спішився і спритно підсадив його у сідло* (Тулуб, В степу., 1964, 204); // наказ. сп. сиді, сидіть. Уживається як застереження, наказ не втручатися в чужі справи, не пропонувати своїх послуг і т. ін. *Він уже обливається потом, тернеться щокою об плече, і знов гребе, Тоню аж жаль бере.. — Може, тебе змінити, Віталіку? — Сиди, — відказує він* (Гончар, Тронка, 1963, 234).

Сідати (сісти) на візника, заст. — наймати кінний екіпаж. — *Я не поїду додому, на візника не сяду, — дівчинка схаменулася і замовкла* (Ю. Янов., II, 1958, 70).

◇ Бода́й ти ка́менем сів — уживається як проклін, звернений до непосидючого. — *Хлопець пустував, ганяв по хаті, а тітка каже: не ганяй! сядь, бодай ти каменем сів* (Н.-Лев., VI, 1966, 363); *Муха сіла на ніс див. муха; Не знати, де ста́ти, де сісти — почувати себе ніяково, непевно. Василина ввійшла в хату і не знала, де стати, де сісти* (Н.-Лев., II, 1958, 54); *Низько сісти — втратити колишнє високе становище, колишню впливовість (про того, хто поводився зарозуміло, хизувався перед іншими). Смієшся ти, але спитатись треба: Ти з кого так смієшся і за що? З такого смійсь, що розганяєш до неба, А низько сів, пошився сам в ніщо* (Граб., I, 1959, 595); — *Ти, парубче, не дуже, не дуже високо літай, бо низько сядеш* (Стельмах, I, 1962, 513); [С т о р ч а к:] *Страшний він був учора на бюро. Ще не бачив таким.* [К а ч а н:] *Високо літав, та низько сів...* (Зар., Антеї, 1961, 72); *Ні сіло ні впало (пало): а) невідомо чому, безпричинно. Заводив [син] бійку вже без найменшої причини, от так собі, ні сіло ні впало* (Хотк., II, 1966, 162); *Як легко було стримувати себе ще кілька років тому! ..А вчора ні сіло ні впало — перед Андрієм Петровичем розбушувався* (Шовк., Людина..., 1962, 63); — *Ще не амінь, щоб ми так ні сіло ні пало покидали свою рідну батьківщину* (Фр., IV, 1950, 101); — *Іноді він такий добрий, хоч до рани приклади, а інколи, ні сіло ні пало, зразу ж за попрягу хапається* (Стельмах, I, 1962, 433); б) раптово, несподівано. — *Ти чогось шукаєш, Олю? — Ні, бабуню. Іду. — Куди? Що ти, моя дитино? Отак, ні сіло ні впало...* (Дор., Не повтори..., 1968, 66); *Пиліні (пилінці, пиліночі) не давати (не да́ти) сісти див. пиліна, пилінка, пиліночка; Сіда́йте (сіда́й, сядьте, сядь), го́стем бу́дете (бу́деш); Сіда́йте (сіда́й, сядьте, сядь), щоб старості́ сідали* — традиційна формула ввічливого запрошення, звернена до того, хто входить до хати. [Д ж о н а т а н:] *Добридень, Річарде!* [Р і ч а р д:] *Здоров, здоров! Давно тебе не бачив.. Сядь, гостем будеш, а я робитиму тим часом далі* (Л. Укр., III, 1952, 45); — *Сіда́йте, свахо, щоб старости́ сідали, — просила хазяйка* (Н.-Лев., II, 1956, 279); *Сіда́ти (сісти) за па́рту див. па́рта; Сіда́ти (сісти) за сті́л пере́гові́рів — починати переговори. Радянський уряд не раз пропонував урядам західних держав сісти за стіл переговорів і домовитися про те, щоб назавжди і під найсуворішим міжнародним контролем знищити всі види озброєнь — до останньої бомби й останнього снаряда* (Рад. Укр., 2.IX 1961, 1); *Сіда́ти (сісти) ка́менем — виконувати якусь роботу наполегливо, без перерви, не відводячись із робочого місця. Постановили: не збочувати, не давати собі волі, гонити без жалю весняні спокуси, молоді принади, каменем на все літо сісти за книжки* (Вас., II, 1959, 91); *Сіда́ти (сісти) на го́лову кому — цілком підкоряти когось собі, своїй волі; Сіда́ти (сісти) на сво́го ко́ника див. ко́ник; Сіда́ти (сісти) на ши́ю див. ши́я; Сіда́ти (сісти) не в (на) сво́ї са́ни; Сіда́ти (сісти) в (на) чу́жі са́ни див. са́ни; Сісти в кало́шу див. кало́ші; Сісти в кало́жу — потрапити в незручне становище, зазнати невдачі; Сісти-впа́сти (па́сти); Сісти і впа́сти (па́сти), нар.-поет. — тавтологічний зворот, що підкреслює інтенсивність дії, вираженої дієсловом с і с т и. Поховала віла побратима, сіла-впала на коня й гукнула: — Ой неси мене, неси в простори, туга давить, серцю тісно в грудях!* (Л. Укр., I, 1951, 393); *Старий Баратов, склепивши свої уста і очі, кинув його [маєток] на втіху молодих синів, котрі і сіли і пали у столицях* (Мирний, III, 1954, 293); *Сісти ма́ком див. мак; Сісти на ла́ву підсу́дних див. ла́ва¹; Сісти на лі́д див. лі́д; Сісти на па́лю див. па́ля; Хоч сядь та й плач — дуже скрутно, нестерпно важко комусь. І рад би Вовк в які ворота вскочить, Та лишенько йому — куди не поглядить — Усюди*

Вовченька недоленька морочить, — Хоч сядь та й плач (Гл., Вибр., 1951, 5); *Голуб'яточко, прости за невеселого листа. Так буває часом невесело, що хоч сядь та й плач* (Коцюб., III, 1956, 188); *Хоч сядь та й ру́ки згорні — немає роботи, все зроблено. Для старої Зінки не було вже й роботи: за неї робила Соломія. — Оце мені, дочко, за тобою, як у бога за дверима: хоч сядь та й ру́ки згорни! — не вдержалась Зінка і похвалила невістку* (Н.-Лев., VI, 1966, 348).

2. за що, до чого і з інфін. Приступати до тривалої роботи, що виконується сидячи. *Зараз сідаю за переписування новели «У грішний світ» і вишлю Вам* (Коцюб., III, 1956, 263); *Чутно хтось стука у двері. Маруся мерщій схоплюється, утирається і сідає за п'яльці* (Мирний, V, 1955, 97); *Сідав [Давид] за верстат. Лядою гунав, кидав човник, а десь думками не тут, не біля ткання* (Головко, II, 1957, 83); *Сідаю до роботи При високому вікні* (Рильський, II, 1960, 42); *Ярина спочатку шпортається по хаті, коло печі, потім сідає оббирати ножем картоплю* (Л. Укр., III, 1952, 717); *Він не спить. Він засне, як батько сяде грати* (Смолич, II, 1958, 13); // *перев. на що, розм. Займати яку-небудь посаду, братися за виконання яких-небудь обов'язків. — Сам сяду в громадському шинку, а тебе не пуцу. — Хто тобі забороняє? Сідай, про мене, сам ще й дочку свою посади, — почав шинкар* (Н.-Лев., II, 1956, 260); *Іван Петрович подав [у відставку], а Кирило Іванович сів на його місце* (Мирний, I, 1954, 156); — *Я добре пам'ятаю ту весну тисяча дев'ятсот вісімнадцятого року, коли на український трон сідав цирковий гетьман Скоропадський* (Стельмах, II, 1962, 159); *Найстаршому синові од Рогніди Ізяславу, який мав би право сісти на батьків стіл у Києві, подарував [Володимир] Полоцьк* (Загреб., Диво, 1968, 216); // *Оволодівати якоюсь технікою (електровозом, бульдозером і т. ін.). На електровози сіли досвідчені люди, які добре знають свою справу, вчать у вузах і технікумах* (Рад. Укр., 13.V 1962, 2); *Хлопець, цілковито звільнившись з-під батькової опіки.., самотійно сів на бульдозер* (Гончар, Гронка, 1963, 271).

Сіда́ти на ле́гший хлі́б — переходити на легшу роботу. — *З нового поповнення не дав [командир роти] мені жодного.. «Ти, каже, повільно виховуєш, тобі з новими людьми важко, — сідай на легший хліб...»* (Гончар, I, 1954, 306).

3. Поселятися десь, обирати собі постійне місце проживання і засновувати господарство; оселятися. — *На Гончарівці перший сів, — розказувала мені стара дуже бабуся, — .. якийсь-то Кузьма Гончар: от від нього.. і стала Гончарівка* (Кв.-Осн., II, 1956, 309); *Черевань доскочив собі незчисленного скарбу та після війни й сів хутором коло Києва* (П. Куліш, Вибр., 1969, 49); *Підіймала [Маруся] очі на опришка. — Чому не кинеш того, легіню? Чому не сядеш на ґрунт, не оженишся?* (Хотк., II, 1966, 78).

4. Підлягати ув'язненню, позбавленню волі. *Дукач навідріз відмовився оплатити утайку [штраф за незаконний посів] і сів за це в губернську тюрму* (Стельмах, II, 1962, 36); — *Нас випустили, пане полковнику.. — Вийдіть зараз же і сядьте під арешт. Чуєте?* (Довж., I, 1958, 146).

5. розм. Обмежувати своє харчування чим-небудь. *Сідати на дієту; Сідати на хліб і воду.*

6. Припиняючи політ, опускатися на що-небудь (про птахів, комах). *Чорне вороння сідало громадами на сніг і знов здіймалось з місця* (Коцюб., I, 1955, 80); *Сідає [голуб] принцесі на плече і випускає з дзьоба їй на коліна листа* (Л. Укр., II, 1951, 192); *Комар йому на лобі сів* (Гл., Вибр., 1951, 133); *Образно. *На тім і кінчалася розмова — і знов темно було доко́ла Марусі, знов чорні*

думи сідали, як круки на пооране поле (Хотк., II, 1966, 206); // Опускаючись, приземлюватися (про літальні апарати). Хоч долина Шельди й гарна, Та занадто вже мала.. Літакам нема роботи, Наче стіл завбільшки — лан. І сідають вертольоти У Брюсселі — на майдан (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 112); Оточені [фашисти] вже втратили іподром, де сідали їхні транспортні юнкерси (Гончар, III, 1959, 272); — Політ, кажу, задумав [американський льотчик] навколо світу. Та на Чукотці сів. А ми поспішаємо тепер до нього (Довж., I, 1958, 114); Заклучний етап приземлення космонавт може виконати двома способами: або сісти разом з кораблем, або катапультиватися з кабіни і опуститися на звичайному парашуті (Веч. Київ, 16.VIII 1962, 3).

7. Наштовхуючись на що-небудь під час руху, зупинятися, застрявати в чому-небудь. Тоня й досі не може як слід збагнути, що сталося з цим судном, чому воно, власне, тут? Сіло на міліну? (Гончар, Тронка, 1963, 239); — Не доглянеш, погасне ліхтар на бакені — і катастрофа! Сяде пароплав на міліну (Мокр., Острів., 1961, 14).

◇ Сісти на міліну́ див. міліна́; Сісти як (на́че і т. ін.) рак на міліні́ (на мілко́му) див. міліна́, мілкий.

8. Осідати на чомусь, вкривати собою яку-небудь поверхню. Стало темно по садочках. Тихо пил сідає, І село у прохолоді Ніби оживає (П. Куліш, Вибр., 1969, 399); Жовте листя, тремтячи й коливаючись у повітрі, тихо раз по раз сідало на землю, вкриваючи її пишним золотим накриттям (Гр., I, 1963, 273); // Випадати (про росу, туман і т. ін.). Стогнав далекий жаб'ячий хор, цвіркуні свердлили десь у траві. Рясно сідала роса (Дн. Чайка, Тв., 1960, 122).

9. Спускатися за лінію обрію (про небесні світила); заходити. Розкажи, як за горою Сонечко сідає, Як у Дніпра веселочка Воду позичає (Шевч., II, 1953, 8); Місяць уже сідає, ховаючись за хатами й деревами (Коз., Гарячі руки, 1960, 53); Сонце, кинувши уверх стовп червоних променів, сіло за обрієм (Чаб., Балкан. весна, 1960, 48).

10. Опускатися під впливом, дією чого-небудь, знижувати рівень своєї поверхні; осідати. В стіжку, сідаючи, тихо шелестіло сіно (Чорн., Визвол. земля, 1959, 194); Крейсер сів кормою глибоко в воду (Трубіл., Шхуна., 1940, 127); Хата сіла; // Ущільнюватися, втрачаючи пухкість (про сніг, тісто і т. ін.). — Гей, баби! — сердито гукнув Максим. — Вікна повибиваєте! .. Та й коровай від такого грюкоту сяде в печі! (Смолич, Мир., 1958, 41); // перен., розм. Зазнавати провалу в чому-небудь, не справлятися з чимсь; засипатися (див. засипатися³). — Кожна хвилина для нас дорога. І якщо ми, замість того, щоб працювати.., почнемо перебудовувати ту організацію праці, яка існує зараз, переставляти людей, учити їх, то ніколи буде працювати. А з планом сядемо — це вже напевне (Ткач, Плем'я., 1961, 86).

11. розм. Втрачати силу, напругу, ставати слабшим. Харкевич направив промінець униз — батарейка уже сідала, світло розпливалося, перемишуючись із темрявою (Голов., Тополя., 1965, 281).

12. З'являтися на шкірі, тілі (про прищ, чиряк і т. ін.). Даром і чиряк не сяде (Укр. присл., 1963, 137).

СІДАТИСЯ, а́юся, а́єшся, недок., діал. Надриватися. Він було аж сідається та регоче (Сл. Гр.).

СІДАЧ, а́, ч. (Eupatorium L.). Рід багаторічних трав'янистих рослин родини складноцвітих.

СІДЕЛЕЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до сідло́. Ой хустино, хустиночко! Мережана, шита, Тільки й слави козацької — Сиделечко вкрити (Шевч., II, 1963, 61); Ми-

лий милу обіймає, На сиделечко саджає, Кінь із місця, кінь з воріт, Кінь стрибає, кінь летить... (Кост., I, 1967, 115).

СІДЕЛКА, и, ж. Частина упряжі для коней у вигляді подушки, що підкладається під черезсіделок. У коней, які повернулися з роботи, необхідно жгутом розтерти плечі й спину, особливо в місцях дотикання хому́та й сиделки (Конярство, 1957, 157); Він завернув назад підводу.. Коняка трусила задом, трахкала ногами в дощаний передок. Сиделка з'їхала набік, дуга перехнябилася (Тют., Вир, 1964, 272).

СІДЕЛКО, а, с. 1. Зменш.-пестл. до сідло́.

2. Те саме, що сиделка. — Ну, ну, Воронько, — піднімав [Юхим] за полудрабок воза.. Вирушив і без потреби підправив на коняці сиделко (Ле, Вибр., 1939, 4).

СІДЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до сідло́; // Який прив'язують, прикріплюють до сидла.

СІДЕЛЬНИК, а, ч. Майстер, що виготовляє сидла. Сидельники.. оздоблювали сидла золотими й срібними цвяхами (Скл., Святослав, 1959, 311).

СІДЕЛЬЦЕ, я, с. Зменш.-пестл. до сідло́. Козакові при бокові хустки не носити, Лиш про славу козацьку сидельце покрити (Чуб., V, 1874, 325); Копитами вдарте, вороні, — Я в сидельці, мамо, на коні (Воронько, Поезії, 1950, 109).

◇ Що вас принесло: чи сидельце, чи весло? — традиційна формула, якою зустрічають прибулого. — Сідайте, сідайте, любі друзі. Що ж вас принесло: чи сидельце, чи весло? — Біда принесла, — коротко промовив нахмурений Левченко (Стельмах, I, 1962, 448).

СІДЕНЬКИЙ, а, е, рідко. Зменш.-пестл. до сиді́й. Панок плохенький, невеличкий, сухенький, сиденький, ходить собі по горниці та щось думає (Кв.-Осн., II, 1956, 277); Поверх каменя сиденького Молоденький в'яз видніє ся (Метл. і Кост., Тв., 1906, 19).

СІДЕЦЬ, дця́, ч., діал. Стілець. — Сідайте, прошу. Не дуже сидець файний, але най буде, —.. просила [Анна] Марусю сісти (Хотк., II, 1966, 28).

СІДІЙ, а́, е́, рідко. Те саме, що сівий. «Гай! гай! де діти єсть такі, Щоб кудрі батькові сидії Найвище ставили всього?..» (Котл., I, 1952, 274); Скрізь сидій туман наліг На широке поле (Бор., Тв., 1957, 67); Печаль на серденьку! Згадалась Мені сіда старовина (Манж., Тв., 1955, 141).

◇ До сиді-косі — до старості. Сидітимеш до сиді-коси (Номис, 1864, № 8885); Сидій, як лунь — дуже сивий. Вкине слово [Денис], та таке, що й десять стариків, сидих, як лунь, ..не видумують (Кв.-Осн., II, 1956, 398).

СІДИНА, й, ж., рідко. Те саме, що сивина́. Голова його уже лисіла, де-не-де сидина пробивалася між рідким волоссям (Мирний, III, 1954, 160); В божого чоловіка довга, до самого пояса, борода іще краще процвіла сидинами (П. Куліш, Вибр., 1969, 55).

СІДЛАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сідла́ти. Світ померкнув — війни, війни... Стали сили в нас подвійні! Автомат на ремені, Коні туго сідлані... (Нех., Сонце., 1947, 7); // у знач. прикм. Чекають гасла воїни червоні — В них слово вірне, влучний в них удар, В них шаблі гострі, сідлані в них коні (Бажан, I, 1946, 292).

СІДЛАННЯ, я, с. Дія за знач. сідла́ти. Під час сідлання підпруги підтягують так, щоб під передню можна було просунути один палець, а під задні — два пальці (Конярство, 1957, 189).

СІДЛАТИ, а́ю, а́єш, недок., перех. Накладати й закріплювати сидло на спині (коня або іншої тварини). Не тоді коней сідлають, як верхи сідають (Укр. присл., 1955, 205); У неділю вранці Брат коня сідлав

(Рудан., Тв., 1959, 73); Чабан Федь похланцем сідлав коня, затягуючи міцно попругу (Смолич, V, 1959, 698); Сідлать коня! Гей, у погоню швидше! (Рильський, II, 1960, 22); // перен., розм. Підкоряти когось собі. Великі злодії сідлають праці люд, Аж поки злива маси не розбудить (Еллан, I, 1958, 255).

◇ Сідлати свого коня (кони́ка), рідко — те саме, що Сідати (сісти) на свого коника (див. коник). — Добре, що в біля чого товктися.. — Та що там доброго? Нема тепер добра ні від сонця, ні від місяця, — сідлав дядечко свого незмінного коня (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 12).

СІДЛАТИСЯ, ається, недок. Пас. до сідлати. Сідлались коні, і сучотками, зеленим верхом, ішов пишний похід та закосичував плай, гейби червоним маком (Коцюб., II, 1955, 310); Мав він десять тисяч добрих коней; На всіх були вуздечки золотії. Вдень і вночі сідлалось дві третини, Не для війни; а просто напоказ (Крим., Вибр., 1965, 153).

СІДЛО, а, с. 1. Упряж для їзди верхи — сидіння для вершника, яке прикріплюють на спині коня, мула і т. ін. В IV—III ст. до н. е. у скіфів існували м'які сідла, відомі із зображень коней і за знахідками в могилах. Стрем'я у скіфський час ще не було (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 148); Коло коня стоїть Грегор і одв'язує од сідла здорового мішка (Н-Лев., III, 1956, 275); Матвійкові боязко. Високий кінь, і ще ніколи хлопець у сідлі не сидів (Донч., VI, 1957, 153); Втомлений, чіплявся він До сідла свого ослятка (Л. Укр., IV, 1954, 171); Ви спали, поклавши під голови сідла, Розбивши ворожий загін уночі (Мисик, Біля криниці, 1967, 31); *Образно. Половецькі річки руським золотом наситив [Ігор]. А сам з золотого сідла у невільницьке переступив... (Мирний, V, 1955, 269); // Шкіряне сидіння велосипеда, мотоцикла. Коло ганку скочив [Грім] у сідло свого мотоцикла і заревів мотором (Кучер, Трудна любов, 1960, 263).

Брати (взяти, поставити і т. ін.) під сідло — використовувати для верхової їзди, зробити верховим (перев. коня). Антонович перейшов на грізний тон, — від сьогодні наказую: вам, як старшині, на пост не ставати. Коня під сідло взяти собі найкращого (Гончар, III, 1959, 310); Ходити (бути і т. ін.) під сідлом — бути верховим (про коня).

◇ Вибити із сідла кого — позбавити кого-небудь спокою, душевної рівноваги, позбавити сил нормально жити, працювати і т. ін. — Так що: до матері на побивку, значить? Товариш сипняк, кажеш, вибив із сідла? (Гончар, II, 1959, 155); Недовго, дуже недовго правив селом Мушатешті примар Мелітару. Невпинна хвиля народного гніву вибила його з сідла (Чаб., Балкан. весна, 1960, 168); Вілетіти із сідла — втратити керівну посаду. Кавун став тут головою [колгоспу]. Це був крутий поворот у його житті, такий крутий, що молодий голова в перші місяці трохи не вилетів із сідла (Рад. Укр., 29.V 1961, 3); Лічить (іде, пристало і т. ін.), як корові сідло див. корова.

2. Те саме, що сідловина 1. Ходімо, де яйли обочини скелясті І темний оксамит Гурзуфського сідла Злила в єдине тло напівпрозора мла (Зеров, Вибр., 1966, 112).

3. техн. Назва деталей для насадки, опори чого-небудь. В зовнішньому фланці [насоса] встановлено робочий клапан, що складається з стакану, пружини, сідла і шарика (Зерн. комбайни, 1957, 111); Для того, щоб забезпечити щільне прилягання робочої поверхні клапана до сідла при роботі двигуна, необхідно між штовхачем і стержнем клапана залишити зазор від 0,15 до 0,45 мм (Автомоб., 1957, 47).

4. Частина баранячої або телячої туші, що міститься біля вироку. У баранячих туш іноді вирубують сідло,

а від корейок туш телят і свиней відрізають поперекову частину (Технол. пригот. їжі, 1957, 49).

СІДЛОВИДНИЙ, а, е. Те саме, що сідлоподібний. В яскраво виявлених випадках рахіту голова набуває чотирьохкутного вигляду з поздовжніми і поперечними втягненнями черепа — сідловидний череп (Хвор. дит. віку, 1955, 124).

СІДЛОВИНА, и, ж. 1. Довга западина, неглибока виїмка між височинами гірського хребта. Мали підійматися [колгоспники] на зарослу чагарником сідловину між двома сопками (Сміл., Зустрічі, 1936, 154).

2. Вигин, западина в якому-небудь предметі.

3. Вигин на спині тварини.

СІДЛОВКА, и, ж. 1. Дія за знач. сідлати. Про початок скачок сповіщають дзвінком. За першим дзвінком роблять сідловку (Конярство, 1957, 120).

2. військ., спорт. Спосіб сідлання коней. Похідна сідловка; Спортивна сідловка.

СІДЛОПОДІБНИЙ, а, е. Який має форму сідла, схожий на нього.

СІДЛОПОДІБНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сідлоподібний.

СІДЛУВАТИЙ, а, е. З сідловиною. Спина у коня сідлувата.

СІДЛЯР, а, ч. Майстер, який робить, виготовляє сідла. В документах 1425 р. згадується про існуючі у Львові цехи різників, пекарів, ковалів, кравців, шевців, сідлярів (Іст. УРСР, I, 1953, 125); Гриміла музика. Строкотим походом йшли цехи.. Кожен намагався показати.. емблему свого ремесла.. Сідлярі тягли площадку, де кілька майстрів шили сідла (Тулуб, Людолови, II, 1957, 289).

СІДНИЦІ див. сідни́ця.

СІДНИЦЯ, і, ж. (сідни́ці, ніць, мн.). Частина людського тіла, якою сідують. Під час вимірювання дитина.. повинна стояти струнко, торкатися станка ростоміра п'ятами, сідницею і лопатками (Шк. гігієна, 1954, 44); — Ти чого набурмосився? — запитав його Дмитро. — Та так... голова болить. — Аби не сідниця! Ха-ха! — зареготав Дмитро (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 225); // Половина цієї частини тіла, що має вигляд півкулі. У хворого спостерігалось значне ожиріння з відкладанням жиру на животі, сідницях, грудях (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 42).

СІДНИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сідни́ця.

СІДНИЧНИЙ, а, е, анат. Розміщений у ділянці таза, сідниці. З дуже складної системи м'язів таза учням треба показати за таблицею тільки великі сідничні м'язи, які беруть участь у підтримуванні тіла людини у вертикальному положенні (Метод. викл. анат., 1955, 77); Ще в 1764 році італійський лікар описав хворобу під назвою ішіас, яка походить від латинського слова — ішіадикус — сідничний нерв (Веч. Київ, 11.II 1964, 3).

СІДОК, а, ч. 1. Той, хто їде верхи на коні; вершник. І то там, то там [у степу] видно було, як між шаблями сипались на сніг іскри, потім падав вершник, а кінь уже біг без сідока (Панч, Гомон. Україна, 1954, 242).

2. Пасажир, що їде в найнятому екіпажі. — Слава тобі, господи! Місто! — раптом стрепенувся ямищик, вказуючи пужалном вдалину. Але в набігаючій ночі ані сідоки, ані жандарм на козлах поруч ямищика нічого не бачили (Тулуб, В степу.., 1964, 24); // Той, хто взагалі їде в буль-якому екіпажі, на мотоциклі і т. ін.

СІДУВАТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що сивуватий.

СІДУХА, и, ж., діал. Торговка, перекупка. Ломицький вглядів на тротуарі Дерибасовської [Дерибасівської] вулиці сідух з квітками та букетиками. Він скочив з дрозжки і купив гарненький букет для Марусі (Н.-Лев., VI, 1966, 74); — Та хрін тепер найдешевший! — Мужик

йому каже: — За копійку цілу в'язку Сідуха нав'яже! (Рудан., Тв., 1956, 115).

СІДЬ, і, ж., діал. Сивина. На сивій бороді отця Діонісія висять замерзлі невеличкі бурульки. Їх ще виразніше видно на чорній бороді дякона, яка взялася сіддю коло самого рота (Цюпа, Грози., 1961, 82).

СІЕНА, и, ж. Темно-жовта фарба, яку застосовують в живопису; сієнська земля.

СІЄНІТ, у, ч. Кристалічна гірська порода зернистої будови, яку використовують як будівельний матеріал. Сієніт являє собою глибинну породу, яка відрізняється від граніту меншою кількістю кварцу і має більше темних мінералів (Курс заг. геол., 1947, 64); Над самим спуском до води стояли два стародавні сфінкси, споруджені з сієніту 2700 літ тому (Ільч., Серце жде, 1939, 82).

СІЄНІТОВИЙ, а, е. Прикм. до сієніт; // Який містить у собі сієніт; // Зробл. із сієніту.

СІЄНСЬКИЙ, а, е. Стос. до сієни.

△ Сієнська земля — те саме, що сієна.

СІЗІФІВ: ◇ Сізіфова праця (робота), книжн. — безплідна й виснажлива праця (за ім'ям давньогрецького міфічного царя Сізіфа, покараного за образу богів тим, що вічно мусив викочувати на гору великий камінь, який щоразу скочувався вниз). Унікальні явища природи, довго не знаходячи пояснення, нерідко так обростають легендами, що згодом виколупати з них зернятко істини коштує багатьох років майже сізіфової праці (Наука., 3, 1971, 45); Спали гори в неясних рельєфах. Ріка то затихала, то знов шуміла, сповняючи сізіфову працю (Хотк., II, 1966, 253); — Та будь ласка! Робіть собі на здоров'я. Коли вам до смаку сізіфова робота! — спохмурнів трохи Макар Іванович (Головко, А. Гармаш, 1971, 406).

СІЙБА, й, ж., діал. Сівба. Рання сійба хоч не вродить, то й з хліба не зводить (Номис, 1864, № 10153); Ми зранку, Ще й заморозь не відійшла, В дворі пшеницю.. До сійби ладили (Фр., X, 1954, 336).

СІЙНИК, а, ч., діал. Сівач. Треба йти до сійників на степ, — як вони там сіють (Сл. Гр.).

СІЙНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех. Однокр. до сіяти. Мирон сумовито оглянувся і, не жаліючи, сійнує зерно у ставок, воно зашипіло на воді (Стельмах, II, 1962, 46); *Образно. «Сійни [сонце] Промінням теплим понад ними [воїнами Ігоря], Шляхами тихими, ясними, Мов кохання поверни!» (Мал., Звенигора, 1959, 36); *У порівн. З-за шелюгів блиснула жовтенька крапка, — це шелюгам край. І просто вниз, під гору, у долині — Обухівка, немов хтось жменею сійнує зерно золотаве в чорну ріллю (Головко, II, 1957, 83).

СІЙНУТИСЯ, не́ться, док. Однокр. до сіятися. Із труби паровоза сійнулася вгору жменя іскор (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 711).

СІЙЦІ, ів, мн. Підставка для сита. Мотря задумалась, соваючи ситом по сійцях, перекладених уподовж ночовок (Н.-Лев., II, 1956, 284).

СІК, со́ку, ч. 1. Рідина, що міститься в клітинах, тканинах і порожнинах рослинних та тваринних організмів. Любо.. глянути на стиглу, прозору ягоду, що ледве стримує солодкий сік у тонкій шкурці (Коцюб., I, 1955, 191); Прийшла до берези, сік точиться, пити хочу, та й не п'ю (Барв., Опов., 1902, 73); Од соків потріскалися дині, Ряботіють густо кавуки (Стельмах, Жито., 1959, 71); Зеленіє обабіч дороги перша ніжна весняна травичка, молодесенька, тендітна, ще не налита густим соком (Тют., Вир, 1964, 137); *Образно. Минуло все! Жар [кохання] знищив силу тіла І соки мислі висушив.., пусто так любов минула (Фр., XIII, 1954, 29); *У порівн. Так любов до тебе всю мене проймає, як вино во-

дицю, пахощі живицю, мов солодкий сік, що наскрізь проникає (Л. Укр., IV, 1954, 275); Сади Абхазії, ви знов переді мною! Пливають тумани з гір; зоря, як сік гранат [гранатів] (Сос., Солов. далі, 1957, 18); // Напій з такої рідини, вигот. з ягід, фруктів, овочів і т. ін. Яблука, призначені для переробки на соки. треба знімати з дерев цілком стиглими, коли вони мають вже приємний смак і аромат (при побурілому насінні), але ще тверді і соковиті (Хлібороб Укр., 12, 1968, 33); Томатний сік; // перен. Енергія, сили, які затрачують у праці або під час якої-небудь діяльності. Не забудьте ж діток Ви тоді убогих, .. Що для вас, панята, Віддали всі соки (Граб., I, 1959, 138); // перен. Те, що збагачує кого-, що-небудь, наснажує, надихає. Драматургія Корнійчука, проза Яновського, Гончара, Стельмаха, поезія Тичини, Малишка, Воронька весь час живляться соками народного слова (Рильський, III, 1956, 154); Поезія М. Бажана живиться соками братніх літератур народів СРСР. Його переклади на українську мову багатьох російських класиків і радянських поетів.. увійшли у скарбницю радянської культури (Роб. газ., 9.X 1974, 4).

◇ Варітисся у власному соку́ див. варітисся; Видавлювати (відавити) [всі] со́ки — те саме, що Вижимати (віжати) [всі] со́ки (див. вижимати). [Ш к е р б е р т ь:] Я пускав з торбою вдів і сиріт, я видавлював усі соки з робітників, робив їх рабами своїми (Крот., Вибр., 1959, 519); Вижимати (віжати) [всі] со́ки див. вижимати; Висисати (віссати) со́ки див. висисати; Висмо́ктувати (вісмоктати) со́ки див. висмо́ктувати; Витяга́ти (вітягти, тягті́, тягну́ти і т. ін.) [всі] со́ки з кого — те саме, що Висмо́ктувати (вісмоктати) со́ки (див. висмо́ктувати). Витягав соки пан Кшивокольський із своїх хлопів. Він хотів би, аби вони й не спали, і не їли, а все би робили, робили, робили (Хотк., Довбуш, 1965, 40); З глузливим реготом тягли з нас соки, жили ви, паралітики, життя мерці! (Сос., I, 1957, 51); В [са́мому] соку́; Са́ме в соку́: а) зрілий (про рослину, плоди і т. ін.). Урожай в соку, такий, як треба (Мал., I, 1956, 58); б) у розквіті фізичних сил (про людей). Хлопець я був якраз в самому соку, важкуватий, щось вісімдесят з зайвиною кілограмів... (Логв., Давні рани, 1961, 84); — А то таку панянку десь підхопив, що не йому, старому б, залицятися. — Молоду, гожу? — скрикнув місяць. — Саме в соку (Мирний, III, 1954, 303); Набира́ти со́ку — наповнюватися виразним змістом, набувати певного значення, яких-небудь якостей, властивостей і т. ін. Факт, переходячи із уст у вухо, обростає, набирає соку з жіночих буйних уявлень, грав, переливався барвами (Головко, II, 1957, 118); Налива́тися (налі́тися) со́ком (со́ками): а) дозрівати (про плоди і т. ін.). Плоди дедалі більше і більше наливаються соком (Рад. Укр., 13.VII 1946, 2); Зерно коріння постеле в ту пору, Кине струнку стеблину угору, — Йди тоді килим зелений глядіти, Щоб опісля уже більш не ходити, Аж поки соком колосся наллється, Повне вагою додолу погнеться (Щог., Поезії, 1958, 219); б) (чого) міцнішати, досягати розквіту (про людей). Відчував [Михайло], як з кожним днем його тіло наливається соками життя, твердіють мускули на його довгих, ніби витягнених непосильною працею руках (Збан., Сеспель, 1961, 101); Йде весна по світу. Наливаються народи гарячим соком волі. Почала розквітати, прокидатися багатостраждальна, поярмлена віками Африка (Літ. газ., 28.IV 1961, 1).

2. Рідина, яку виробляють залози травних органів, сприяючи травленню. Стінки шлунка виділяють шлунковий сік, під впливом якого їжа починає перетравлюватися (Зоол., 1967, 71); Коли наближається година, в яку звичайно дитина обідає, то у неї з'являється від-

чуття апетиту, починають виділятися травні соки (Шк. гігієна, 1954, 56).

3. Волога та поживні речовини, що містяться в ґрунті і живлять рослинні організми. Хо сидить посеред галяви, а навкруги його панує мертва, прикра тиша.. Рослини бояться навіть тягти сік з землі, пити холодну росу (Коцюб., I, 1955, 149); Усе, що сік землі ввібрало, їй добро, їй тепло, — В щедроті, в зелені буяло, Пагіння вгору підіймало, Колосся й листя налило (Мал., Серце., 1959, 182); Люди порадили: по дощах хліба одволожило, стеблина потягла соки (Горд., Дівчина., 1954, 150).

СІКАНКА, и, ж., діал. 1. Шмагання, биття різками.

2. Січена капуста.

СІКАР, я, ч., заст. Той, хто бив, шмагав кого-небудь за якусь провину. Підпроси сікаря.., щоб не дуже бив (Сл. Гр.).

СІКАРНЯ, і, ж., діал. Дошка, на якій січуть м'ясо.

СІКАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. Нападати, кида-тися на кого-небудь, маючи намір ударити, побити і т.ін. Червона, роз'юшена жінота верещала над нами, сікалась до нас з дрючками (Коцюб., I, 1955, 258); В залі все більше зростає крик, вже нічого не можна було розібрати. Шляхтичі вже сікались один на одного, вже брязкали шаблями (Панч, Гомон. Україна, 1954, 390); Йонька бачив, що в господарстві нічого не робиться так, як він велить, гримав дверима, сердився і навіть сікався до Уляни з кулаками (Тют., Вир, 1964, 88); // Рватися до кого-небудь, намагаючись укусити (про собак). Собаки обпали робітників, сікались до ніг та піднімали страшенний галас на ціле село (Коцюб., I, 1955, 205); Вихопився з двору невп'ятий [неприв'язаний] собака,.. сікався (Гуц., Скупана., 1965, 23).

2. Починати сварку. [Ч о п о р і й:] Я диктую..! [Т е т я н а:] Іди додому! Нічого вже нам тут сікати-тись! Налихотворив [нанкодив] добре, що тепер і не знаєш, як обернутись! (Кроп., V, 1959, 153); Піймавши підозрілу посмішку на обличчі котрогось із хлопців, він уже сікається: — Ти не либся [посміхайся].. слухай, коли старші говорять... (Гончар, Тронка, 1963, 147); // Безцеремонно втручатися (в розмову, сварку і т.ін.); встрявати. [В і т а л і й (до Хоми):] А скільки в цім році прийняв від людей грошей? [Н а с т я:] Хіба він зна.. [Х о м а:] Ой Насте, ой Насте! Кажу тобі: мовчи, не сікайся! (К.-Карий, II, 1960, 172); [Х р и с т я:] А ти б, Мелашко, не сікалась з розмовою, коли не твоя річ попереду... (Кроп., IV, 1959, 13); // Настирливо, вимогливо або погрозово звертатися до кого-небудь; пристає, чіпляється. — Де це ти, Саню, була? — спитала в неї Навроцька. — В Мурашкової, — обізвалася Саня. — З ким же ти там бачилась? — сікалась до неї Навроцька (Н.-Лев., V, 1966, 231); — Для чого ви існуєте чи то, пак, живете? — Це така вже в нього звичка сікатися з цим запитанням до кожного (Гончар, Тронка, 1963, 118); — Я — підкуркульник? — вигукував сміливо Левко Тритуз, сікаючись до Мельника. — Куркуль, — сказав рішуче Степан (Епик, Тв., 1958, 287).

3. перев. з інфін., з чим. Намагатися щось зробити; збиратися, наміряться. Минує день і не один, як згадала стара: — Десь-то наші тепер обертаються? — Дочки зітхнули, та й тільки. Ніхто з них в Кам'янці не був, то й не сікались вгадувати, де б саме вони були (Свидн., Люборацькі, 1955, 144); — А за що ж він мене в'язати сікається? (Мирний, I, 1949, 293); [К і н д р а т А н т о н о в и ч:] Чого не тямиш, про те не сікайся міркувати (Кроп., II, 1958, 299); // З'являтися до кого-небудь з якимись неприйнятними пропозиціями, всупереч чіємусь бажанню нав'язувати що-небудь; потикатися. Сікались і міщани, і купці; залицялись і поповичі,.. так і попадаю не хотіла [Галочка] бути (Кв.-Осн.,

II, 1956, 314); Ніхто з сусід більше не зважувався зазирати в Микитині горшки, ніхто не сікався з порадами, ніхто не каламутив спокою (Л. Янов., I, 1959, 309).

СІКАЧ¹, а, ч. 1. Ручне знаряддя, яким січуть, рубають що-небудь. Вряди-годи чуємо, немовби хтось сікачами м'ясо на стільниці сік (Фр., II, 1950, 341); Патраючи щойно зарізаного білого гусака, сікачем зрубав [Петро] з тушки ліве крило (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 270); Павло.. зняв з комина сухого тютюнового бадилля і став дробити його сікачем у вербовому коритці (Тют., Вир, 1964, 133).

2. Машина, механізм для різання чого-небудь. Для ферм великої рогатої худоби створено й такі машини, як скирторіз, сікач силосу.. та багато інших (Рад. Укр., 10.XII 1960, 2); Торф'яний сікач.

СІКАЧ², а, ч. Дорослий самець кабана або морського котика (з іклами). Дикі кнури-одинці, що звуться ще за свої величезні страшні ікла сікачами, вигодовуються на справжнє страховидло, сильне та люте (Вишня, II, 1956, 158); На невеликій галявині паслись кабани. На моту жилились поросята. Кaban-сікач підривав коріння величезного кедра (Рад. Укр., 5.I 1964, 4).

СІКАЧКА, и, ж. Знаряддя, яким січуть капусту.

СІКНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех., розм. Однокр. до сікти. Василь, ухопивши Івана за ноги, звалив на нари, щоб не сікнула куля (Чорн., Визвол. земля, 1959, 102); Управитель, зібгавши свій норов, уже з докором звертається до Якубенка. — Лесю, хоч худобу пожалій. — А ви наших дітей, коли вони з голоду пухли, хоч раз пожаліли? — як батогом сікне [словами] Лесь (Стельмах, I, 1962, 564).

СІКНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док., розм. Однокр. до сікатися. Раптом звідкись узявся хом'як, жовтий, з чорними латками і, як мале щеня, сікнувся до Северка, загавкав, мов справжній пес (Іщук, Вербівчани, 1961, 12); Антосьо сікнувся до першої партії, де попереду [раніше] сидів (Свидн., Люборацькі, 1955, 105); [С о л д а т (частув:)] А що мені люде? Нехай котрий сікнеться, дак я його по-воєнному! (Кроп., II, 1958, 493).

СІКОНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех. Підсил. до сікнути. Гикнув [Тимко] від удару і впав на купу свіжої землі, але потім схопився і, згрібши лопату вобіруч, сіконув нею на два сантиметри вище голови старого (Тют., Вир, 1964, 93); Солдати не пробігли й півсотні кроків, як їх сіконули нищівним огнем (Цюпа, Добро-творець, 1971, 3); Не ставали поруч Дорохтей і Іван, а зустрінуться, бувало, то голови завертають аж за плечі, або раптом і сіконе Плачинда: — То іще дишаєш? — Правдою дишаю. А тебе, Дорохтею, ще від кривди на кольки не схопило? (Стельмах, I, 1962, 237).

СІКТИ, січу́, січеш, недок. 1. перех. Рубати що-небудь на дрібні частини чимсь гострим; подрібнювати. Приходили [удова і Галя] у місто і наймалися робити, де траплялось і що бог насилав: воду носити, городи полоть, сікти капусту, хати білити (Вовчок, I, 1955, 314); — Скажи, будь ласка, дочко, куховарці, щоб зараз сікла м'ясо на товченики (Н.-Лев., VI, 1966, 16); Промиті розмочені гриби варять.. Відвар цідають, а гриби дрібно січуть (Укр. страви, 1957, 91); Січе [Йонька] хмиз сокирою (Тют., Вир, 1964, 126); // Відрубувати, відтинати; відсікати. Зарубали [явора] знову — Чують тиху мову: — Най тече кров з гілки, — Січить — не зважайте, Та серденька тільки Мого не вражайте (Граб., I, 1959, 318); Сам тільки Несториця з кількома недобитками прибіг до царя, схиляючи повинну голову, яку, як відомо, меч не січе (Загреб., Диво, 1968, 274); // Завдавати ударів холодною зброєю. Велив [Еней] всіх [ворогів] сікти та рубать (Котл., I, 1952, 287); Вихопили [Володимир і старий] шаблі, почали рубати ворогів. Рубали,

сікли. *Перебили всіх* (Три золоті сл., 1968, 47); *«Веди, Олег, нас! Хай огнисто січе наш меч потвори злі, аж поки жодного фашиста не буде більше на землі!»* (Сос., II, 1958, 488); // Влучаючи в що-небудь, пробивати, кришити і т. ін. (про дію куль, снарядів тощо). *Дем'ян сторожко виставляє півголови над берегом вирви. Кулі січуть самісінький край, і одна дзенькає по Дем'яновій касці* (Смолич, Мир., 1958, 154); // Швидким рухом, ударом чого-небудь розтинати, розрізати (повітря, воду, хвилі і т. ін.). *Море сіре, злегка поморщене від вітру, весляр звільна січе його веслами* (Фр., XVI, 1955, 285); *Над чумацькою валкою кружляє у височині шуліка, могутнім розмахом крил січе блакить* (Рибак, Помилка., 1956, 77); // Прорізувати простір, хмару і т. ін. (про промінь, прожектор і т. ін.). *Стріляли кулемети, прожектори сікли туман* (Ю. Янов., I, 1958, 222); *Гігантські мечі прожекторів метушливо сікли хмари* (Сміл., Сашко, 1954, 132); // Пошкоджувати стебло, листя рослин, видаючи дірки (про комах). *Ненажерний довгоносик поїдає молодий буряк, гробак корінець раниць, дротянка гич січе, лист всихає* (Горд., II, 1959, 14).

◇ Сікти зубами — те саме, що Дзвоніти (видзвонювати, ляскати, цокотіти і т. ін.) зубами (див. зуб). Їй нараз зробилося якось зимно-зимно, так що почала золосно сікти зубами (Фр., III, 1950, 457); *Гриб і Печериця таки сікли з страху зубами* (Козл., Мандрівники, 1946, 32); *Плаче хлопчик, горить... Довго тут до біди? Як хриплять в нього груди недужі. Він зубами січе і шепоче: води...* (Перв., II, 1958, 229); Сікти на капуста див. капуста; Сікти на локшину — те саме, що Сікти на капусту (див. капуста). *Печеніги похалися в ворота, вони вскакували у вузький і тісний прохід по кільканадцяті, і їх відразу сікли на локшину* (Загреб., Диво, 1968, 509); Сікти на січку див. січка.

2. *перех і без додатка*. Бити, карати (батогом, різкою, лозиною і т. ін.); шмагати, пороти. *Ще добре й не вимовив [писар], а хлопці вже і мотнулися: розперезали [Явдоху], положили, січуть...* (Кв.-Осн., II, 1956, 187); — *Він свою першу жінку канчуком сік, — і вмерла, бідна, від його побоїв* (Фр., III, 1950, 452); *У кімнатці стояла широка лава. Порфільєв здогадався: тут сікли дубцями арештованих* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 481); *Образно. *Кому хвала — кому хула.. Мене ж, мов ма-чуха, сікла Сувора критика, і що ж, Це я їй дякую й росту* (Забашта, Калин. кетяг, 1956, 91); // Хльоскати по чому-небудь (про гілки, високу траву і т. ін.). *Височенні трави сікли по ногах, по руках* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 56).

3. *перев. у сполуч. із сл. словами, язиком, перех. і неперех., перен.* Говорити щось різке, неприємне. *Дивиться [Варка], наче зараз тебе з'їсть, не соливши, словами і січе, і руба, ані пристоупити...* (Вовчок, VI, 1956, 293); — *Прийде час — побачиш сама: не заслу-жив я тих слів, котрими твоя Софійка мене січе...* (Мур., Бук. повість, 1959, 161); *І знову карала себе [Мар'яна], і видимими і невидимими сльозами оплакувала свій гріх, навіть не догадуючись, що вона чистіша і душею, і почуттями за багатьох тих, що сікли її своїми язиками* (Стельмах, II, 1962, 300).

4. *неперех., перен.* Сильно, безперервно йти, лити струменем (про дощ); періщити. *Настала середина лютого, із сонцем, із теплим вітром... сікли й дощі* (Коб., III, 1956, 522); *Дощ січе, шипить, шумить, Хвиля злісно клекотить* (Рильський, I, 1946, 226); *Під чобітьми чавкає грязюка, зверху січе дощ* (Коз., Серце., 1947, 27).

5. *перех. і неперех.* З силою бити, вдаряти (про дощ, вітер, сніг і т. ін.). *Був чотирнадцятий, був чорний рік. Похмурий дощ похмуру землю сік* (Рильський, II, 1960,

57); *Чулися страшенні удари грому та густе сичання дощу, що сік об брезент* (Збан., Мор. чайка, 1959, 137); *Вітер шарпав поли шнелей, кінці башликів, сік гострим снігом обличчя* (Тулуб, В степу., 1964, 185); *Сніг січе по щоках, налипає на віїх, сліпить, але вона зми-ває його слізьми* (Речм., Весн. грози, 1961, 11); *Січе завірюха січнева* (Перв., II, 1958, 134); // *безос.* Любо йому, що ніхто у світі не знає, як сікло його темної ночі дощем холодним, як глушило громами, блискавками палило (Вас., Вибр., 1954, 35); *Сікло, як градом, збивало з ніг, безпроглядною сухою каламуттю бушувало навкруги — від землі до неба* (Гончар, I, 1959, 3); // *Виявляючись з особливою силою, викликати болісні відчуття* (про дію морозу).

6. *перех. і неперех., розм.* Безперервно й інтенсивно стріляти, обстрілювати із автоматів, кулеметів і т. ін.; смалити. *Виявивши місця кулеметних гнізд, вороги сікли по них з кулеметів і автоматів* (Коз., Гарячі руки, 1960, 149); *Юні месники йдуть, і січуть, і січуть ав-томати* (Сос., II, 1958, 241).

СІКТИСЯ, січусь, січешся, *недок.* 1. Битися холодною зброєю. *Свій з своїм січися, рубайся, а чужий не мішайся* (Номис, 1864, № 9452); *Вхопили [Володимир і Песьоголовець] шаблі й почали рубатися. Січуться так, аж шаблі іскри мечуть* (Три золоті сл., 1968, 50); *Хмара на хмару пішла, наче й сонце не сходило з ночі. Тут вже рушниці замовкли: схопилися [повстанці з ворогами] сіктися, боротися* (Тич., I, 1957, 105).

2. Стаючи надміру сухим, розщеплюватися та обламуватися на кінцях (про волосся). *В добрім житті кучері в'ються, а в поганім — січуться* (Укр.. присл., 1955, 35); *Образно. *Стогне ясень: — Люба хвиле, Глянь на мене молодого, Як з кохання в'яну я... Як мій лист зелений жовкне, Темні кучері січуться* (Олесь, Вибр., 1958, 45); // Розсукуватися (про волокно, нитку і т. ін.). *Образно. *Ловить [Роман] очима червону веснянкувату сітку березових гілок, між якими велично плывуть крижини хмарин і січуться сонячні волокна* (Стельмах, Хліб., 1959, 479); // Розсотуватися, обтріпуватися (про тканину, одяг і т. ін.). *Лиштвє січеться*.

3. З'являтися внаслідок удару, тертя; викрепуватися. *Забавка була-таки без жартів. Аж іскри сіклися з шабел* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 252); *Була жахлива ніч степової бурі, на небі місяць літає з хмари на хмару, сухі блискавки сіклися в повітрі* (Ю. Янов., II, 1958, 249); // Виникати, намічатися (про зморшки). *Вона вже була пристаркувата, на негарному, вилицю-втому, монгольського типу, обличчі вже сіклися і тка-лися перші глибокі зморшки* (Збан., Єдина, 1959, 355).

4. Пас. до сікти 1, 2, 5.

СІКУЧИЙ, а, е. 1. Який добре січе, рубає (про холодною зброєю). *А тільки ж котовці гору взяли [над ворогом] — як світило.. прискає радісним променем-сміхом, Котовського шию й плечі могутні зверху освітять, на шаблях сікучих, гострих шабляках, що так тобі й чешуть, — сонце відблисне* (Тич., I, 1957, 263).

2. Який боляче січе, шмагає (про вітер, опади). *Після заходу сонця раптом похолоднішало. Подув різкий північний вітер, важкі темні хмари заступили небо, вночі сипнув сікучий дощ* (Тулуб, В степу., 1964, 185).

СІЛЕЗЕЦЬ див. сілезці.

СІЛЕЗЦІ, ів, *мн.* (одн. сілезець, зця, ч.). Жителі Сілезії.

СІЛЕЗЬКИЙ, а, е. Прикм. до сілезці і Сілезія. *Чартистський рух в Англії, збройні повстання ліонських робітників у Франції в 1831 і 1834 рр., повстання сілезьких ткачів у Німеччині в 1844 р. показали, що на арену політичної боротьби виступила нова суспільна сила — пролетаріат* (Ком. Укр., 9, 1964, 12).

СІЛКЙЙ, а, е. Який добре солить (про сіль).

СІЛО, а, с. Те саме, що сільце. *Попав в сіло* (Номис, 1864, № 3924).

СІЛЬ, солі, ж. 1. Біла речовина з гострим характерним смаком, що являє собою кристали хлористого натрію і вживається як приправа до страв, для консервування і т. ін. *Сім год у Крим по сіль ходив* [чумак], *А сім год до Дону; Ані долі, ані щастя Ні в людях, ні дома!* (Щог., Поезії, 1958, 66); — *Може, тобі ще й солі треба до страви?* — промовила Соломія і поставила перед Денисом солянку. — *Посоли, то буде смачніше* (Н.-Лев., VI, 1966, 341); *Дід виймав шматок хліба та дрібок солі, починає й собі снідати...* (Мирний, I, 1949, 151); *Вмочає [Вустимко] картоплину в сіль і запихав її в рот* (Багмут, Опов., 1959, 11); *Квітне степ на Перекопі. Іскриться сіль на Сиваші* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 9); *Образно. *В спільних битвах і горіннях — Дружби сіль кріпка. І Міцкевич в поколіннях Привіта Франка* (Мас., Сорок., 1957, 92); *Серед скель, як сон, легких, Я думок тяжкою сіллю Посипав безжурний сміх* (Рильський, Мости, 1948, 68); *У порівн. *За Ташанню по ярах шуміли, спадаючи, весняні води. Сива паморозь блищала на землі, як сіль* (Тют., Вир, 1964, 8); *Правда, як сіль, солона* (Тют., Вир, 1964, 542); // Біла речовина, що осідає на одязі від випарів поту. *Один по одному піднімалися мінометники на висоту за командиром роти. Сорочки на їхніх спинах за ці дні побіліли: на них, пропотілих наскрізь, виступила й позасихала сіль* (Гончар, III, 1959, 60).

Зустрічати хлібом і сіллю *див. хліб*; Подякувати за хліб, за сіль *див. хліб*; Просимо хліба та солі *одвідати див. хліб*; Спасибі за хліб, за сіль *див. хліб*; Хліб та (і) сіль! *див. хліб*; Цуратися (одцуратися) [від] хліба й солі *див. хліб*.

Δ Кам'яна сіль — мінерал, що за своїм хімічним складом є хлористим натрієм; гірська порода, що складається з цього мінералу; Кухонна сіль — те саме, що хлористий натрій (*див. натрій*). В харчовий раціон необхідно додавати кухонної солі (Заг. догляд за хворими, 1957, 53).

◇ Водити хліб і сіль *див. водити*; Готівий (готіві і т. ін.) з'їсти (проковтнути і т. ін.) без солі; З'їв би (з'їла б, проковтнув би, проковтнула б і т. ін.) без солі кого — дуже ненавидячи когось, хто-небудь ладен завдати йому найбільших прикрощів. — *На світі люде вороги одно другому. Одно другого готове продати ні за що ні про що; одно другого готове в ложці води втопити, з'їсти без солі* (Н.-Лев., VI, 1966, 410); — *Правдиво живе [Себастіян]. А що він мав з цього?.. Дехто.. без солі з'їв би його* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 137); *Савченко загорівся, як жарина, похнюпився. Він без солі проковтнув би від злості цього Василенка* (Збан., Сеспель, 1961, 359); Ділити (розділяти) хліб і сіль *див. хліб*; Заробити на сіль до оселідця, ірон. — нічого не заробити. *Заробив на сіль до оселідця* (Номис, 1864, № 9852); Знати (дізнаватися, дізнатися), почому (почім) хліб і сіль *див. хліб*; Лантух солі з'їсти *див. лантух*; Любити, як сіль в бці [і тернину в бці], ірон. — дуже не любити когось. *Пішов русин найматися до графа, якого люди любили, як сіль в оці і тернину в бці* (Казки Буковини., 1968, 114); Насипати солі на хвіст *див. насипати*¹; Не до солі кому: а) комусь байдуже до чогось, коли є важливіша справа. *А вже мені не до солі, коли грають на басолі* (Номис, 1864, № 10076); б) комусь дуже скрутно; непереливки. — *Мені тепер, як кажуть, — не до солі...* *Що то робить моя Одарочка?* (Стор., I, 1957, 89); *Робота у мене ostatніми часами йшла не шпарко, бо такі були справи, що було «не до солі»* (Л. Укр., V, 1956, 173); [Не одів] пуд солі з'їсти *див. з'їдати*; Пропасті, як сіль

у воді — безслідно зникнути; Сіллю в бці (в очах) *бути*; [Мов (як)] сіль в бці (в очах) *див. око*¹; Сіль тобі в бці (в бці) *див. око*¹; Сіль тобі на язик [печина в зуби (у вічі)] — уживається як лайка, прокляття. — *Щоб ти окаменіла, як Лотова жінка, за такі речі! — крикнув з досади Шрам.. — Сіль тобі на язик, печина в зуби! — оддала потиху ковалиха, бо була трохи п'янька* (П. Куліш, Вибр., 1969, 120); [Степанида:] *Сіль та печина тобі в вічі! Що це ти верзеш?* (Кроп., I, 1958, 125); У Крим по сіль — традиційна жартівлива відповідь на запитання «куди йдеш, йдете, їдеш, їдете?» — *Куди їдете?* — *запитує Гнат, заступаючи жеребцем дорогу.* — *У Крим по сіль, — веселів очима Джмелик* (Тют., Вир, 1964, 66).

2. перен. Те, що становить суть, смисл чого-небудь. *Зоя й тоді не зрозуміла, в чому сіль тих віршів* (Крим., А. Лаговський, I, II, 1905, 204); — *Змагання наше спрямоване на те, щоб у країні було більше хліба, щоб ще заможніше жили наші люди. У цьому — головний виграв від змагання, у цьому його сіль* (Хлібороб Укр., 7, 1973, 5); // Хтось особливо значний або щось винятково цінне, важливе.

◇ Сіль землі — видатні представники якої-небудь суспільної групи; добірна частина певного товариства. *Дев'ятий вал...* *Чи то ж була вода, що марне так розбилася об кручу? То ж сіль землі, то ж сила молода йшла на смерть, на згубу неминучу* (Л. Укр., I, 1951, 184); — *Так в якому ж питанні ви не дійшли згоди?* — *Про буржуазію, отче Миколаю.. Про неї ж, — Варава покосував [покосився] очима на гостей.* — *Більшість із нас гадає, що буржуазія — сіль землі* (Стельмах, I, 1962, 335); — *Гірники, питаєш?* — *Гірники, як тобі сказати, сіль землі...* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 117).

3. перен. Те, що надає гостроти словам, висловлюванням; дотепність. *Коли який жарт надто часто повторяти, то він втрапить свою сіль, се треба пам'ятати юмористам [гумористам]* (Л. Укр., VIII, 1965, 21); *Входять гості, От буйна сіль тонкої злості Розмову приправляє їм* (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 206); — *Крутиться [корчмар], мов той в'юн! — додав хтось слово пополам із сіллю* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 111); // Дотепні, але грубі слова та вислови. *Може б, наш український гумор обійшовся без тої нетовченої солі, що пересипав грубо всі наші часописи* (Л. Укр., VIII, 1965, 245).

◇ Аттічна сіль — витончений дотеп; Відважувати (відважити) солі — говорити уїдливо, образливо, грубо. — *Здається, Сомко налавав Іванця свинею, чи що?* — *Не свинею, а собакою, да ще старим собакою.. — Га-га-га! — засміявся Черевань.* — *Одважив солі добре!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 57); *Додати солі [та перцю]* — зробити гострішим, дотепнішим, уїдливішим (про мову). *Треба їх [байки] не тільки горазденько вигладити, а деякі і зовсім переробити, розмову в їх поширити, солі та перцю (свого — стрюкуватого [стручкуватого]) додати* (Мирний, V, 1955, 381).

4. Хімічна сполука, речовина, у якій водень кислоти повністю або частково заміщений металом. *Якщо пропускати сірководень у розчин їдкого натру, то утворюється розчинна у воді натрієва сіль сірководневої кислоти* (Заг. хімія, 1955, 318); *Мінеральні добрива на кислих ґрунтах слід вносити у формі лужних або фізіологічно лужних солей* (Колг. енци., II, 1956, 210); *Підгодовля тварин солями мікроелементів, якщо їх не вистачає в кормах, зміцнює здоров'я худоби, збільшує її живу вагу* (Наука., 2, 1957, 24); // Просочена нашатирним спиртом сода, яка раніше була лікувальним засобом. *Не міг [Драгомирецький] заснути. Він вже пив валер'янку, нюхав солі — нічого не допомогло* (Смолич, Мир.,

1958, 59); Вона наливала йому валеріани [валер'янки], давала нюхальну сіль, але Обручов довго не міг заспокоїтися (Тулуб, В степу..., 1964, 500).

△ Англійська сіль — сірчаноокисла магnezія солоногіркого смаку, вживана як проносне; Кісла сіль див. кислий.

СІЛЬ¹ ... Перша частина складних слів, що відповідає слову сільський, напр.: с і л ь а к т і в, с і л ь е л ь к т р о, с і л ь к о м і т е т, с і л ь у н і в е р м а г і т. ін.

СІЛЬ² ... Перша частина складних слів, що відповідає слову сіль, напр.: с і л ь з а в б д.

СІЛЬБАДОР, а, ч. Людина, що спілкується з іншими людьми за допомогою свисту. Свист остров'ян, або «сільбадорів» (тобто людей, що «розмовляють» за допомогою свисту), за своєю силою нагадує гудок паровоза і почути його можна на відстані до 14 кілометрів (Наука..., 8, 1969, 19).

СІЛЬБУД, у, ч. Скорочення: сільський будинок; сільський клуб. Вечорами в сільбуді ми читали вголос фейлетони Остапа Вишні (Жур., Звич. турботи, 1960, 39); З весни і все літо працював я в полі.. В суботу ввечері і в неділю ходив у сільбуд почитати газети, журнали (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 53).

СІЛЬБУДІНОК, нку, ч. Те саме, що сільбуд. Завідувач сільбудинку, обережно вживаючи театральної термінології, розповідав Рідкодубові про п'єси, що він хотів поставити їх силами свого драмгуртка (Кир., Вибр., 1960, 160).

СІЛЬБУДІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сільбуд. Вечір. До сільбудівської зали.. Навіть голова.. і той прийшов (Кач., II, 1958, 17).

СІЛЬВИКОНАВЕЦЬ, вця, ч. Скорочення: сільський виконавець — особа, що виконує розпорядження сільського органу влади. На ганку маніжить, на сонці вигрівається сільвиконавець (Кач., II, 1958, 51); Довго довелося бігати сільвиконавцям (Кир., Вибр., 1960, 243).

СІЛЬВИКОНКОМ, у, ч. 1. Скорочення: сільський виконавчий комітет (як установа). На вулиці одні чомно вітаються до голови сільвиконкому, другі ласкаво запитують: «Як ся маєте? Як живе?» (Чорн., Потік..., 1956, 15).

2. Приміщення цієї установи. Кожного дня Іван, ідуци до сільвиконкому, розмахував своїм портфелем (Чорн., Потік..., 1956, 70).

СІЛЬГОСП... Перша частина складних слів, що відповідає слову сільськогосподарський, напр.: с і л ь г о с п в і с т а в к а, с і л ь г о с п в і д д і л, с і л ь г о с п в у з, с і л ь г о с п м а ш і н а, с і л ь г о с п м а ш и н о б у д у в а н н я, с і л ь г о с п т е х н і к а, с і л ь г о с п у г і д д я і т. ін.

СІЛЬГОСПАРТІЛЬ, і, ж. Скорочення: сільськогосподарська артіль. Кількість комуністів у сільгоспартілях зроста (Ком. Укр., 1, 1960, 47).

СІЛЬГОСПБАНК, у, ч. Скорочення: сільськогосподарський банк. Сільгоспбанк повинен безперешкодно видавати колгоспам, на їх вимогу, кошти, які зберігаються на рахунок капіталовкладень (Колг. енци., II, 1956, 652).

СІЛЬКІСЬ, СІЛЬКОСЬ, присл., заст. 1. у знач. присудк. сл. Байдуже. Сількісь і пташкам — відкіля береться їх живність: куди оком не скинь, де не припкнись — всюди її багато (Мирний, IV, 1955, 295); — Так он що — все народ такий, Як кажуть, золотий! То сількісь, що не так співають, зате горілки не вживають! (Гл., Вибр., 1951, 28).

2. у знач. вставн. сл. Нехай, гаразд; так і бути. — От, — кажу, — мене й посадили. — Ну, сількісь, — каже [чоловік], — я тебе навчу, що робить, щоб швид-

ше випустили (Стор., I, 1957, 111); Хоча були між ними з проростом, були й зовсім трухлі, та — сількісь! Просушать та обімнуть Марина з Килиною ті колосочки, а на вечір і в них горщик куті (Мирний, IV, 1955, 250); — Ей, Хієре, — Солоній сказав їй, — не сварися, Бо, далєбі, горох наш згине!.. схаменися!.. Ну, сількісь!.. я піду, посію, та не там, А де-небудь в кутку, що й враг не найде сам (Г.-Арт., Байки..., 1958, 59).

СІЛЬКОР, а, ч. Скорочення: сільський кореспондент. — Яременко вважається передовим бригадиром, — зауважив Діденко. — Так, так. До того ж, це ж наш сількор, — пригадав редактор (Автом., В. Кошик, 1954, 7); — Люди вже гомонять: син сількор, людей до колективу підбивав, а батько з матір'ю вдома (Довж., I, 1958, 72).

СІЛЬКОРІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сількор. Поряд з поширенням передового досвіду сількорівські рейдові бригади повинні освітлювати прожектором громадського контролю всі недоробки в підготовці і проведенні жнив, добиватися швидкого усунення виявлених хиб (Рад. Укр., 27.VI 1962, 1); Спохмурнілий Марат Крицевий напружено зігнувся над столом. Кожен сількорівський лист він передусім розглядав з кінця — підпис і адреса (Жур., Нам тоді..., 1968, 10).

СІЛЬКОСЬ див. сількісь.

СІЛЬМАГ, у, ч. Скорочення: сільський магазин. [К о в а л ь:] Слухай, Гордію, вточи мені вишнівочки. (Виймає карафку). Сільмаг замкнений, а в мене гості (Зар., Антеї, 1961, 6); Купив [Григор] у сільмазі сірників та цигарок (Гуц., Скупана..., 1965, 22).

СІЛЬНИЦЯ, і, ж. Невеличка посудина для солі, яку подають до столу. Улас сидів поруч полковника, статечно вмочаючи картоплину в сільницю (Ю. Янов., Мир, 1956, 29); Стіл для обіду накривається чистою, білою, добре випрасованою скатеркою. На стіл ставлять сільницю, перечницю та гірчичницю (Укр. страви, 1957, 393).

СІЛЬНИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сільниці. Баба Грицаїха винесла миску пирогів і сільничку (Н.-Лев., IV, 1956, 193); На столі з-під рушника виглядає житній хліб, дерев'яна сільничка (Вас., I, 1959, 197).

СІЛЬПО, невідм., с., розм. 1. Низова організація споживчої кооперації; сільське споживче товариство. Канцелярія сільпо; Правління сільпо.

2. Крамниця сільського споживчого товариства. В центрі його [села], на площі, перелискувались на сонці дахи кіно, пошти, лікарні, аптеки й сільпо (Крот., Сини..., 1948, 48).

СІЛЬРАДА, и, ж. 1. Скорочення: сільська рада (як установа). Всі.. так його шанують, Що вибрали недавно до сільради... (Рильський, III, 1961, 163); Винесли стола, покритого кумачем. Сіли за тим столом голова сільради та секретар (Шиян, Баланда, 1957, 115).

2. Приміщення цієї установи. [З і н а:] Дах сільради будемо крити черепицею. Ми ще вчора з прорабом домовились (Корн., II, 1955, 97); Пам'ятник Леніну навпроти сільради — білий, як голуб, а навкруги дерева зеленіють (Ю. Янов., V, 1959, 159).

3. розм. Частина району, підлегла сільській раді. — Ну, довго будете м'ятися? — кричить Гнат, осадивши огиря. — Я вже всю сільраду оббіг (Тют., Вир, 1964, 328).

СІЛЬРАДІВЕЦЬ, вця, ч., розм. Член сільської ради. **СІЛЬРАДІВСЬКИЙ**, а, е. Прикм. до сільради. Сільрадівський виконавець Савка Чибіс.. признався Македонському, де слід шукати їхнього дядечка о цій порі (Земляк, Лебедина згря, 1971, 47); // Належний сільраді. Гнат ніколи не ходить пішки, він або їздить із кучером Кузьмою лінійкою, або верхи на сільрадівському жеребці Дунаї (Тют., Вир, 1964, 32).

СІЛЬРАДСЬКИЙ, а, е. Те саме, що сільрадівський. Карпо Нехлюда побачив, як з вулиці на сільрадське подвір'я зайшла Ольга Ярош з комсомольцями (Шиян, Баланда, 1957, 122).

СІЛЬРЕВКОМ, у, ч., іст. Скорочення: сільський революційний комітет. Як і домовився Кузьма з Юрком уночі, до приміщення сільревкому зішлись рано-вранці всі тров комітетчиків (Іщук, Вербівчани, 1961, 200).

СІЛЬСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до селів 1. Петро Гарасимів учав три роки до сільської школи і скінчив її (Фр., IV, 1950, 30); Розказував [Максим] про свої сільські походи; смішив усіх і реготався сам... (Мирний, I, 1949, 215); // Який міститься на території села. Виїздили ми зранку на машині, обідали в маленькому сільському ресторанчику (Ю. Янов., II, 1958, 88); Як прижмуриш очі, так ніби не сільський ставок перед собою бачиш, а море (Вишня, I, 1956, 346); — Нам треба їх негайно догнати, обійти і розгромити частинами. Чуєте? — говорив Щорс, стоячи на сільській площі (Довж., I, 1958, 158); // Який відбувається у селі. Їздив [Кармель] по сільських ярмарках, по хуторах (Вовчок, I, 1955, 347); Ні, не соромиться він свого батька, і якщо на сільських храмах хто-небудь з незнайомих часом запитає його, чий він, то хлопець з зухвалою гордістю відповідав, що він син Яреська Матвія (Гончар, I, 1959, 7); // Який живе, працює у селі. Сільські діти давненько перестали заглядати у пущу (Вовчок, VI, 1956, 301); Тільки й бажав [Грицько], щоб швидше стати на місце, заробити грошей, вернутись у село, купити дворище, оженитися та й зажити тихим сільським громадянином (Мирний, I, 1949, 172); // у знач. ім. сільські, кіх, мн. (одн. сільський, ко́го, ч.; сільська́, ко́ї, ж.). Ті, що живуть у селі; // Власт. селу, жителям села. Сільська краса, чесність, навіть дикість, — все подобалося Ястшембському в Васи́ліні (Н.-Лев., II, 1956, 59); Весь уклад сільського життя наближається до умов міста (Ком. Укр., 6, 1975, 33); Сільські звичаї; // Пов'язаний з управлінням і самоврядуванням села. Бжозовський задумав другого дня з сільською поліцією половити своїх кріпаків і вернути додому (Н.-Лев., II, 1956, 202); Не тичу свого носа на волосні або сільські сходи, де миряни радяться про свої громадські діла (Мирний, IV, 1955, 351).

△ **Сільська общі́на**, іст. — форма громадських відносин, що виникла в процесі розпаду первісного родового ладу. Родова община змінювалась [на початку I тисячоліття до н. е.] сусідською, або сільською общиною, яка складалась з дрібних власників-селян, господарство яких було засноване на їх особистій праці (Іст. СРСР, I, 1957, 12); **Сільська Ра́да** — місцевий виборний орган державної влади на селі. Після коротенького обіду він послав до Хомутенка виконавця із запискою, у якій значилося: «Цим повідомляю, що громадянинові Хомутенку Уласові Лук'яновичу негайно треба з'явитись в сільську Раду» (Тют., Вир, 1964, 151); Вникаючи в колгоспні справи, сільська Рада не випускає з поля зору роботу соціально-культурних закладів, торгово-побутових підприємств (Хлібороб Укр., 6, 1971, 33).

2. Який міститься поза межами міста, передмістя; не міський. Сільська місцевість; // Власт. не міській місцевості. Набираюсь сил од природи, од сільського повітря (Коцюб., III, 1956, 310).

3. рідко. Те саме, що сільськогосподарський 3. Росія — країна широчезна і переважно селянська, сільська (Драг., I, 1970, 255).

△ **Сільське господарство** — галузь народного господарства, що охоплює різні види рослинництва, тваринництва. Енергійне впровадження досягнень хімічної науки є однією з вирішальних умов піднесення сільського

господарства, зростання добробуту радянського народу (Наука., 11, 1958, 38); Співробітник Міністерства сільського господарства зоотехнік Сагайдак уже кілька годин сидів за столом, приводячи до ладу свої нотатки (Добр., Тече річка., 1961, 3).

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до сільського господарства, пов'язаний з ним. Процеси ерозії, якщо не вести з ними систематичної боротьби, поступово можуть перетворити родючі землі в зовсім непридатні для вирощування сільськогосподарських культур, в яри і пущі (Наука., 8, 1959, 28); Сільськогосподарські роботи; // Одержуваний від сільського господарства. Загальновідоме значення України як одного з основних районів виробництва сільськогосподарських продуктів і сировини (Наука., 12, 1957, 2); // Який переробляє продукти сільського господарства. Індустріалізація сільськогосподарського виробництва не тільки полегшує працю людей, сприяє прискореному зростанню виробництва продуктів сільського господарства, а й виступав активно діючим фактором.. прогресу (Ком. Укр., 6, 1975, 80); // Який використовують у сільському господарстві. Приїде [син] на кілька тижнів, цілими днями читатиме або гратиме під тополями в шахи із своїм другом Сіробабом, льотчиком сільськогосподарської авіації (Гончар, Тронка, 1963, 61); Жив.. куркуль багато. Хата під залізом, дві клуні, дві повітки, комори, три пари волів, із сільськогосподарського реманенту: лобогрійка, сівалки, плуги, шеретовка (Тют., Вир, 1964, 168); // Який обслуговує потреби сільського господарства, займається сільським господарством. Завдяки своєму способу життя сільськогосподарський пролетаріат виробляв багато нового в суспільному побуті порівняно з рештою селянства (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 69); Праця сільськогосподарського трудівника наповнюється новим змістом, змінюється її характер (Ком. Укр., 6, 1975, 81); В кожній області або групі.. областей слід мати забезпечені власними великими господарствами, сучасною матеріально-технічною базою наукові сільськогосподарські центри, які б розробляли рекомендації для радгоспів і колгоспів стосовно до особливостей даного району (Програма КПРС, 1961, 70); // Який готує фахівців для сільського господарства. — Я трохи знаю агрономію і тваринництво. До армії я вчився в сільськогосподарському інституті (Тют., Вир, 1964, 101); Сільськогосподарська школа готувала колгоспам молодих агрономів... (Десняк, Десну., 1949, 217).

Сільськогосподарська виставка — виставка, що демонструє досягнення сільського господарства. — В штрафну роту! — сказав Орлюк таким тоном, ніби просився до Москви на Сільськогосподарську виставку. — Хоч три дні поб'юсь!.. — Три дні. А далі хоч і смерть? — Будь ласка! (Довж., I, 1958, 284); **Сільськогосподарський журнал**; **Сільськогосподарська газета** — друкований орган, у якому вміщують матеріали про сільське господарство. Випускається.. сільськогосподарський журнал. Друкуються в нім поради різні із сільського господарства (Вишня, I, 1956, 108); Юля нишком усміхнулася, згадавши оповідання Марка Твена про те, як він редагував сільськогосподарську газету (Донч., V, 1957, 464); **Сільськогосподарський податок** — обов'язковий збір з населення, зайнятого у сільському господарстві. З установленням єдиного сільськогосподарського податку інших податків, яких би то не було, ні на які потреби, в тому числі і місцеві, запроваджувати не слід (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 218); **Сільськогосподарський рік див. рік**; **Сільськогосподарські угіддя (землі)** — угіддя, землі, які використовують під посіви, сіножаті і т. ін. Якщо кожний колгосп і радгосп правильно використовуватиме наявні сільськогос-

сподарські угіддя, він одержуватиме високі врожаї, створить міцну кормову базу для громадського тваринництва (Ком. Укр., 7, 1961, 11).

2. Стос. до форм трудового кооперування в сільському господарстві. Черговим і дуже важливим завданням є мобілізація розпорошених серед мільйонів селянських господарств їх заощаджень. Зміцнення низової сітки кредитних сільськогосподарських товариств повинно допомогти проведенню цього заходу (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 279); Сільськогосподарський кооператив.

3. У якому переважає розвиток сільського господарства; аграрний. Із відсталого сільськогосподарської країни Україна перероджується на велику індустріальну країну... (Вишня, I, 1956, 292).

СІЛЬЦЕ¹, я, с. Зменш.-пестл. до сіль 1. В саяві-золоті сміються Фіалкові узгір'я, А на пригорі сільце, Мов гніздечко чепурнее (Л. Укр., IV, 1954, 161); Борислав був колись невеличким сільцем (Ков., Світ., 1960, 21).

СІЛЬЦЕ² див. сильце.

СІЛЬЦЕВИЙ див. сильцевий.

СІЛЬЦЯ, і, ж. Пестл. до сіль 1. Хоч потім косарі, зійшовшись на обід, і казали, що каша з сільцею, та Одарка не чула (Мирний, III, 1954, 355).

СІЛЬЧАК, а, ч., розм. Житель села. Дід усміхнувся. — Себто ви, пане, про те прислів'я кажете, що у нас, у дурних сільчаків, живе: «У город — по гроші, у село — по розуму»? (Морд., I, 1958, 53).

СІМ, сем'я і сім'я, числ. кільк. Назва числа і цифри 7; // чого. Кількість із 7 одиниць. Сім струн я торкаю, струна по струні, Нехай мої струни лунають, Нехай мої співи літають По рідній, коханій моїй стороні (Л. Укр., I, 1951, 51); Коли Іванові минуло сім літ, він вже дивився на світ інакше (Коцюб., II, 1955, 307); Землі у нас було сім чи сім з половиною десятин (Довж., I, 1958, 11).

◇ Всім (усім) по сім — порівну; щоб усі були задоволені. Налив [дідич] горілки й сказав селянинові: — Ану, газдо, вип'ємо за то, аби всім було по сім, а нам з вами — по вісім (Казки Буковини., 1968, 41); — Треба землю поділити так, щоб усім по сім (Панч, На калин. мості, 1965, 88); Дёрти (здірати, здёрти, лупіти, злупіти і т. ін.) сім шкур див. шкура; За сім земель див. земля; За сімома печатками див. печатка; Наговоріти (наплести і т. ін.) сім мішків (кіп) гречаної вівни див. вівна; Під сімома вітрами — на відкритому, нічим не захищеному місці. На роздоріжжі, під сімома вітрами стояло місто-воїн. Суворові й скупі на славу історія Мінська (Наука., 7, 1967, 14); Під (за) сімома замками держати (тримати і т. ін.) див. замок; По сім за (на) цибулю; Хоч по сім за цибулю продавати див. цибуля; Сім потів зійде див. піт; Сім п'ятниць на тиждень див. п'ятниця; Сім раз одмір (примір), а раз відріж див. відрізувати; Чорний, як сім галок — дуже чорний. Полковник їхав не сам. З ним була дочка — чорна, як сім галок (Ю. Янов., II, 1958, 69); Як (мов, немов і т. ін.) сім баб пошептало — допомогло комусь що-небудь, хтось став іншим. — Під час маневрів ставав [полковник] такий добрий, немов сім баб над ним пошептало (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 472).

СІМДЕСЯТ, сімдесяти і сімдесятьох, числ. кільк. Назва числа 70 і його цифрового позначення; // чого. Кількість із 70 одиниць. — Ти щаслива і вродлива, будеш жити сімдесят років (Н.-Лев., III, 1956, 79); Сухий, легкий, мов джигит [батько], незважаючи на свої сімдесят років. Зір, як в орла (Гончар, II, 1959, 11); Радянська література — поняття не однозначне. По-

над сімдесятьма мовами творять письменники нашої країни (Літ. Укр., 16.I 1970, 2).

СІМДЕСЯТИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника сімдесят.

СІМДЕСЯТИЛІТНІЙ, я, е. Те саме, що сімдесятирічний. Перший раз за своє сімдесятилітнє життя сер Джордж Дембі розгубився (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 266).

СІМДЕСЯТИЛІТТЯ, я, с. Те саме, що сімдесятиріччя.

СІМДЕСЯТИП'ЯТИЛІТНІЙ, я, е. Те саме, що сімдесятип'ятирічний.

СІМДЕСЯТИП'ЯТИЛІТТЯ, я, с. Те саме, що сімдесятип'ятиріччя.

СІМДЕСЯТИП'ЯТИМІЛІМЕТРОВИЙ, а, е. Який має розмір сімдесят п'ять міліметрів.

Сімдесятип'ятимільметрова гармата — гармата калібром у сімдесят п'ять міліметрів. Мірно погойдувалась на гумових колесах причеплена до задньої машини сімдесятип'ятимільметрова гармата (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 316).

СІМДЕСЯТИП'ЯТИРІЧНИЙ, а, е. 1. Який дорівнює сімдесяти п'яти рокам.

2. Віком сімдесят п'ять років. Сімдесятип'ятирічний дід.

3. Стос. до сімдесятип'ятиріччя. Сімдесятип'ятирічний ювілей.

СІМДЕСЯТИП'ЯТИРІЧЧЯ, я, с. 1. Строк, період у сімдесят п'ять років. Сімдесятип'ятиріччя від дня народження.

2. Річниця події, яка відбулася сімдесят п'ять років тому.

СІМДЕСЯТИРІЧНИЙ, а, е. 1. Який дорівнює сімдесяти рокам.

2. Віком сімдесят років. Врештеш, як витримує сімдесятирічний Еренбург неймовірне нервово й фізичне навантаження керівного діяча Всесвітньої Ради Миру (Літ. Укр., 5.IX 1967, 4).

3. Стос. до сімдесятиріччя. Сімдесятирічний ювілей.

СІМДЕСЯТИРІЧЧЯ, я, с. 1. Строк, період у сімдесят років.

2. Річниця події, яка відбулася сімдесят років тому. Відзначаючи славне сімдесятиріччя створеної і виплеканої В. І. Леніним Комуністичної партії, ми передусім звертаємося до невичерпних джерел геніальної ленінської теорії, до його безсмертних творів, які й нині є дороговказом в ідейній боротьбі за комунізм (Нар. тв. та етн., 5, 1973, 3); Сімдесятиріччя заводу.

СІМЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сім'яка 1. В нашого Омелечка Невелика сімечка (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 433); У старого Лук'яна Хомутенка сімечка дай боже: він з жінкою та восьмеро дітей (Тют., Вир, 1964, 48); // ірон. [М а р т а:] Ну ж і сімечка! Чоловік не слухав і синок не слухав (Мороз, П'єси, 1959, 139).

СІМЕЙЩЕ, а, с. Збільш. до сім'я 1. Не сімейка — сімейще, Вже й онуки звелись (Мал., Звенигора, 1959, 352).

СІМЕЙКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до сім'я 1. Буйно пишається жити у полі, Трудника [трудівника] серце радіє: Буде сімейці на рік цей доволі (Манж., Тв., 1955, 54); // перев. ірон. Те саме, що сім'я 1. [Х р а п к о:] Ні, не везе таки мені на сімейку! Клопочусь за неї, турбуюся, роблю-заробляю, а що вийде з того? (Мирний, V, 1955, 122); Попалася йому повість Нечуя-Левицького про Кайдашеву сім'ю; він поглинав сторінку за сторінкою, обурювався, сміявся і лаявся: «Ну й сімейка, ну й життя, хай йому лиха година!» (Сенч., Опов., 1959, 27).

2. Зменш.-пестл. до сім'я 3. Мак поспіль вкрив городи коло кожнісінької хатки, снопчиками та жмутками ріс

при дорозі; то забиравсь на дашок одною квіткою пишною, то цілою сімейкою (Вовчок, I, 1955, 323); Синиці веселим табунцем йшли вершинами дерев. Старі синички вели кудись свою сімейку (Збан., Курил. о-ви, 1963, 138).

СІМЕЙНИЙ, а, е. 1. Який має сім'ю (у 1 знач.); не самотній. Брати Калиновичі, хоч молоді кавалери, вели життя таке правильне й умірковане, що міг би позавидувати їм не один сімейний чоловік (Фр., VI, 1951, 201); Курбалу тут знали всі. Жив він, як і всі сімейні робітники, в невеличкім будиночку (Досв., Вибр., 1959, 310); — Цілиним радгоспам тепер народ потрібний ґрунтовний, сімейний (Хор., Ковила, 1960, 11); // у знач. ім. сімейний, ного, ч.; сімейна, ної, ж. Людина, що має сім'ю. На порозі виникла огрядна постать господині.. — На квартиру [квартиру], — лаконічно доповів їй чоловік. — А ви — сімейний? — Ні, ні. — Тоді заходьте, — і пропустила в кімнату (Головко, I, 1957, 461).

2. Стос. до сім'ї (у 1 знач.), пов'язаний з життям сім'ї, у сім'ї; родинний. З одного боку — мої старечі літа, з другого — сімейні та службові обов'язки не сприяли намножувати літературного матеріалу (Мирний, V, 1955, 430); Через кілька місяців Іван Мусійович одружився, зажив сімейним життям (Збан., Любов, 1957, 11); — Та ти не бійсь, — не дав йому доказати [Петро]. — На твоє сімейне щастя я не зазіхав (Головко, I, 1957, 480); Старий побут, сімейне безладдя, хатня залежність будь-кого може заморочити (Горд., II, 1959, 241); — Ну, годі вже, годі, — примирливо обізвався Гаврило, намагаючись загасити сімейну сварку (Тют., Вир, 1964, 236); // Розрахований на членів сім'ї. — Хіба тебе не вразило, приміром, що Марійка на сімейну вечірку запросила свого класного керівника? (Донч., V, 1957, 338); Батько грав марш — родинний, інтимний марш. Його не виконувалося при сторонніх, його гралося тільки в тісному колі родини — увечері напередодні родинних свят.. Це був сімейний ритуал (Смолич, II, 1958, 36); // Який належить сім'ї, переходить із покоління в покоління. Сімейна реліквія; // Який здійснюється, відбувається за участю членів сім'ї. В четвер і в п'ятницю, перед весіллям, молоді запрошують свою родину на весілля. Склад весільних гостей визначається сімейною радістю батьків молодого й молоді окремо в кожній сім'ї (Весілля, I, 1970, 285); // Який складається з членів сім'ї. Вже мати [М. Островського] в сімейному колі мене величає синком (Уп., Вірші.., 1957, 229).

△ Сімейне право — те саме, що Родінне право (див. родинний).

3. перен. Приватний, домашній. Ніколи ще Юля не говорила Вікторові про свої сімейні справи, про батька (Донч., V, 1957, 258); // перен. Інтимний; душевний. Щира сімейна простота і лагідність, щось гранично мирне, цивільне, затишне повднувалось в характері Гречкуна з холодною військовою рішучістю (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 96).

4. Стос. до сім'ї (у 3 знач.). Якщо добір провадять за будовою тіла, продуктивністю і походженням птиці з тієї чи іншої сім'ї, то селекція називається сімейною (Птахівн., 1955, 66).

СІМЕЙНІСТЬ, ності, ж. 1. Стан сімейного; сімейні стосунки, сімейне життя і т. ін.

2. перен. Інтимність; душевність. Одні й ті самі люди й та сама, з невеликими змінами зовнішня обстановка створювали атмосферу сімейності (Вільде, Сестри.., 1958, 463).

3. перен. Порочний стиль добору кадрів, розподілу роботи тощо з наданням переваг, пільг родичам, друзям

і т. ін. Лоджиженкові записали зауваження за примиренське ставлення й сімейність при розгляді справи Мухтарова (Ле, Міжгір'я, 1953, 332).

СІМЕЙСТВЕЧКО, а, с., рідко. Зменш.-пестл. до сімейство. [Х и м к а:] А може... може нам господь і сімействечко пошле (Мирний, V, 1955, 247).

СІМЕЙСТВО, а, с., рідко. Те саме, що сім'я 1. [Н а т а л к а:] Мені здається, для того [женяться], щоб завести хазяйство і сімейство; жити люб'язно і дружно (Котл., II, 1953, 21); — Хіба поміж шахтарів одружених не буває? — огризнувся Данило. — Сам же казав: у нас, на Нахалівці, можна землянку викопати і — живи собі хоч і цілим сімейством (Смєлич, Мир.., 1958, 28).

СІМЕЙЩИНА, и, ж. Те саме, що сімейність 3. — Оце глянув я на вас та й подумав, — несподівано усміхнувся Заруба. — Сімейщина в нас. Усе свояки засіли в правління (Кучер, Трудна любов, 1960, 375).

СІМЕНІСТИЙ, а, е. Те саме, що плодівитий 1. **СІМЕНІТИСЯ**, нїться, недок., розм. 1. Бути в періоді утворення насіння, сім'я (про рослини).

2. перен. Часто народжувати (про жінку). Діти часто докучають. Сама й не вправляюсь. З першого року так і почала сіменитись із року на рік (Барв., Опов.., 1902, 259).

СІМЕНО, а, с., розм. Зерно для посіву. — Поки ми з старою помремо, ори собі, сій своїм сіменом, жни, коси, а мені зведи в тік половину хліба.., — сказав дід Грицай (Н.-Лев., IV, 1956, 201).

СІМЕНЯСТИЙ, а, е. Те саме, що плодівитий 1.

СІМКА, и, ж. 1. Назва цифри і числа 7; // розм. Назва різних предметів, нумерованих цифрою 7 (трамвая, автобуса і т. ін.); // Група із семи осіб. Хазяїна кав'ярні можна не лічити, бо він увесь час бігав, і рахувати його за постійного члена нашої сімки важко (Ю. Янов., II, 1958, 99).

2. Гральна карта з сімома вічками. Старий Вейвода витягнув другу сімку і так її залишив. — Тепер приїде туз або десятка, — злбно сказав трактирник (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 147).

СІМНАДЦЯТЕРО, тьох, числ. кільк. Збірн. до сімнадцять. Кого вбито, хто втік, а їх, сімнадцятеро. (з-поміж них кілька офіцерів), бредуть зараз під повстанським конвоем на Скадовськ (Гончар, II, 1959, 64).

СІМНАДЦЯТИЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника сімнадцять. З неприхованою гордістю щойно повідомляв Сіверцев, що його сімнадцятий об'єкт уже горить (Гончар, III, 1959, 241); До дівчини йшла усміхнена юна чарівниця — сімнадцята весна (Мельн., Коли кров.., 1960, 99).

Сімнадцятий рік — 1917 рік; рік Великої Жовтневої соціалістичної революції. Проходили [поранені] по вулицях групами в незграбних шинелях, кидаючи на нас, чиновників, будь ми прокляті, погляди, сповнені ненависті і туги. Прийшов сімнадцятий рік (Довж., I, 1958, 15).

СІМНАДЦЯТИЛІТНІЙ, я, в. Те саме, що сімнадцятирічний. У другій хаті, де стояв столярський станок, вчився майструвати сімнадцятилітній невисокий сирота Григорій Шевчик — далекий родич (Стельмах, II, 1962, 388).

СІМНАДЦЯТИРІЧНИЙ, а, е. 1. Який дорівнює сімнадцяти рокам.

2. Віком сімнадцять років. Він, сімнадцятирічний, все був для неї таким же, як і десять, як і п'ятнадцять років тому. Все був дитиною, малим Юрчиком (Дор., Не повтори.., 1968, 4).

СІМНАДЦЯТКА, и, ж., розм. Сімнадцятирічна дівчина. Про таких сімнадцяток раніше в народі говорили:

«Пре дівку, як на дріжджах, аж сорочка на ній тріщить» (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 4).

СІМНАДЦЯТЬ, сімнадцяти і сімнадцятьох, числ. кільк. Назва числа 17 і його цифрового позначення; // чого. Кількість із 17 одиниць. Вона згадала, як сама колись була молода, як їй було сімнадцять років (Н.-Лев., VI, 1966, 65); У свої сімнадцять весен Вустя була вже красунею (Гончар, I, 1959, 9).

СІМРЯГА, и, ж., заст. Те саме, що семиряга. Які ж вони пани? Що вбогих сімряг і товстих сорочок не носять? Тепер ти вже й сама міркуєш, що не то пан, хто хорошу одержу на собі має (П. Куліш, Вибр., 1969, 282).

СІМРЯЖКА, и, ж., заст. Зменш.-пестл. до сімряга. Раз іде старець побіля двору в сімряжці, а меншенький панич вихопивсь на вулицю та й давай цькувати його собаками (Стор., I, 1957, 30).

СІМСОТ, семисот, числ. кільк. Назва числа 700 і його цифрового позначення; // чого. Кількість із 700 одиниць. — Ти гадаєш, небоже, що то мала робота сімсот овець! (Фр., IV, 1950, 25); Тринадцятого вересня Перша Кінна вирушила походом на південь. Їй належало подолати відстань майже в сімсот кілометрів (Гончар, II, 1959, 371).

СІМСОТЛІТНІЙ, я, в. Те саме, що сімсотрічний. У Кирилівській церкві на Куренівці в розпалі реставраційні роботи. Відновлюються сімсотлітні фрески (Літ. Укр., 18.XI 1969, 3).

СІМСОТЛІТТЯ, я, с. Те саме, що сімсотріччя. — Усихав [дуб] тільки на схилі сімсотліття! (Вол., Місячне срібло, 1961, 74).

СІМСОТРІЧНИЙ, а, в. 1. Який дорівнює семистам рокам. Сімсотрічний шлях Львова був тяжкий, тернистий, небезпечний. Його доля і честь не раз ставилися під удар озвірілих завойовників (Наука., 10, 1956, 1).

2. Стос. до сімсотріччя. Сімсотрічний ювілей.

СІМСОТРІЧЧЯ, я, с. 1. Строк, період у сімсот років.

2. Річниця події, яка відбулася сімсот років тому.

СІМ'Я, сім'я і сімені, с. 1. Те саме, що насіння. Бував, що повертається й холод, дуже небезпечний для зеленої парості. Та здебільшого в травні земля вже достатньо прогрівається і чекає тільки вологи й благодатного сімені (Наука., 5, 1971, 60); І приснилося жінці, що в її городчику виросла ружа. Та коби ружу зірвала і з ружі сім'я з'їла, то були б у неї діти (Калин, Закарп. казки, 1955, 22); Сімена спільності Й згоди зійшли (Фр., XIII, 1954, 156); — От злаязичне сім'я, ще патякає! — дядько Трохим посварився кулаком циганові в спину (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 81); *Образно. Ксеня, викапана донька її, з чорним сім'ям на щоці, дивилася з паперу на свою маму, задиристо й насмішкувато зморщивши тонкі губи (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 173).

△ Цитварне сім'я див. цитварний.

◇ Кропів'яне сім'я див. кропів'яний; Кропів'яним сім'ям засіпати див. кропів'яний.

2. Насіння конопель. Я посипав в клітку сім'я, Воду наливав; Але змерз маленький чижик І співає не став (Щог., Поезії, 1958, 371).

3. Те саме, що сперма. Дуже цікавою і цінною особливістю штучного запліднення є можливість добре зберігати сім'я поза організмом і перевозити його на велику віддаль (Наука., 10, 1956, 19); Треба планувати створення міжколгоспних пунктів штучного осіменіння, а також транспортування на племферми колгоспів сім'я кращих плідників, які належать племрадгоспам (Соц. твар., 7, 1956, 43).

СІМ'Я, і, ж. 1. Група людей, що складається з чоловіка, жінки, дітей та інших близьких родичів, які живуть разом; родина. — Ми були кріпаки. Нас небагато було: батько, мати та я — от і вся сім'я (Мирний,

III, 1954, 162); Тут ось біля хати — уся моя сім'я: бабуся, мама й тато, два братики та я (Забіла, Одна сім'я, 1950, 42); Сім'я в нашому суспільстві — це первісний осередок багатогранних людських відносин — господарських, моральних, духовно-психологічних, естетичних. І, звичайно, виховних (Рад. Укр., 11.I 1969, 4); *У порівн. Бригада моя — як дружна сім'я (Укр. присл., 1955, 359); Полк давно став для них рідним, і вони трималися в ньому невимушено, як у сім'ї (Гончар, III, 1959, 18).

2. кого або з означ., перен. Група людей, народів, націй, згуртованих дружбою, спільною діяльністю, спільними інтересами; родина. Отак німота запалила Велику хату. І сім'ю, Сім'ю слав'ян [слов'ян] роз'єдинила [роз'єднала] І тихо, тихо упустила У собищ лютую змію (Шевч., I, 1963, 260); У великій сім'ї радянських фізиків, які забезпечили прогрес цієї галузі науки в нашій країні, почесне місце займають вчені Радянської України (Наука., 12, 1957, 13); Що там таке? Сміються всі: «Знов над верстатом Зоз дрімає...» Шумить учнівська сім'я... «От соня», думаю і я (Сос., II, 1958, 372); Соціалістична власність, що здобула перемогу в СРСР, об'єднує, згуртовує весь радянський народ в дружну сім'ю будівників комунізму (Ком. Укр., 9, 1961, 30); Радянський Союз розв'язує завдання комуністичного будівництва не один, а в братерській сім'ї соціалістичних країн (Програма КПРС, 1961, 16); // у знач. присл. сім'єю. Дружно, згуртовано. Живуть наші друзі Сім'єю одною: Казах, українець, ойрот (Бойко, Про 17 літ, 1958, 9); Це в Горках було, під Москвою. Як занедужав Ілліч, Сім'єю йшли трудовою Зустрітися з ним вічна-віч (Ющ., Люди., 1959, 18).

3. Група тварин, птахів, що складається з самця, однієї або кількох самиць та малят. Голосна сім'я пташина Заспівала в скритих гніздах (Л. Укр., IV, 1954, 176); У стрімких горах, де поросла кедрина, Стрічав клеком мене сім'я орлина (Рильський, I, 1960, 266); // Окрема група бджіл, що складається з робочих бджіл, матки і трутнів; рій. Вулик «ЖК» забезпечує прискорене розмноження бджолиних сімей (Хлібороб Укр., 12, 1964, 23); В одному з вуликів він обережно відкрив боковий щит, і за склом ми побачили.. бджолину сім'ю (Веч. Київ, 14.XI 1967, 3); // Група рослин одного виду, що ростуть поруч і часто мають спільні коріння чи грибницю. За рік по тому ж лісі ви ідете — І бачите, що пагінці нові Над стовбурами зносяться старими, І вірите, що в гущі лісовій Сім'я дерев нелісових [яблунь, груш] ростиме (Рильський, III, 1961, 204); Невідомий повертав в далекі поля, а Бараболя, провівши його звуженими очима, вкочується в гайок і відразу нападав на точену сім'ю польських грибів (Стельмах, II, 1962, 222); // перен. Сукупність однорідних, подібних між собою предметів, явищ. Всю численну сім'ю струмків вбирав в себе оцей могутній бурхливий потік, що мчить з висока, дець із-за хмар (Гончар, Дорога., 1953, 57); Рівнянням сім'ї плоских ліній називається рівняння між двома поточними координатами, що залежить від деякого числа довільних параметрів (Курс мат. анал., II, 1956, 98).

4. лінгв. Група споріднених мов, об'єднаних спільністю походження. Українська мова, разом з російською і білоруською, належить до східної галузі слов'янської групи індоєвропейської сім'ї мов (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 10).

СІМ'ЯВИЛИТТЯ, я, с., фізл. Вихід, виверження сім'я (у 3 знач.).

СІМ'ЯВИПОРСКУВАННЯ, я, с., фізл. Те саме, що сім'явилиття.

СІМ'ЯВМІСТИЩЕ, а, с., бот. Оболонка, в якій міститься сім'я (у 1 знач.). В основі підсушувальної дії зі-

мічних препаратів лежить те, що вони змінюють колоїдні властивості клітин і цим різко ослаблюють водозатримну здатність тканин. У зародках насіння і сім'ядолях цього не спостерігається, бо від дії хімічних речовин їх захищають тканини сім'явмістищ і насінні оболонки (Хлібороб Укр., 7, 1964, 20).

СІМ'ЯДОЛЯ, і, ж., бот. Зародок листя у насінні. Найважливіша частина насінни — зародок, з якого розвивається нова рослина. Зародок складається з брунечки та первинного кореня. Між коренем і брунечкою міститься одна або дві сім'ядолі — перші листочки (Практ. з анат. рослин, 1955, 198); Сходи [сої] мають дві сім'ядолі, які при проростанні насіння виносяться на поверхню ґрунту (Зерн. боб. культ., 1956, 80).

СІМ'ЯДОЛЬНИЙ, а, е, бот. Прикм. до сім'ядоля. Сіянци у фазі сім'ядольних листочків пікірують у торфоперегнійні горщечки (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 79).

СІМ'ЯНИЙ¹, а, е. 1. Прикм. до сім'я 1, 2. Сім'яна оболонка; // Вигот. із насіння конопель. Вже і обідати у неї поспіло: борщик з живою рибкою.., каша пшоняна до олії, солоня тараня з пшеничними галушечками та вареники з сім'яною макухою (Кв.-Осн., II, 1956, 54).

2. Прикм. до сім'я 3. При пережішуванні ікри і сім'яної рідини з невеликою кількістю води відбувається запліднення (Зоол., 1957, 81).

СІМ'ЯНИЙ², а, е, рідко. Те саме, що сімейний 1. Сім'яні люди коло його ладком-ладком, кожному хотілося мати зятем такого талановитого чоловіка (Мирний, I, 1954, 156).

СІМ'ЯНИК, а, ч., анат. Чоловіча статева залоза, що виробляє сперматозоїди. Розмноження людини, як і більшості живих істот, відбувається за допомогою статевих клітин, які розвиваються в статевих залозах: яєчниках у жінок і в сім'яниках у чоловіків (Анат. і фізіол. люд., 1957, 183).

СІМ'ЯНИКОВИЙ, а, е, анат. Прикм. до сім'яник.

СІМ'ЯНИН, а, ч. 1. Той, хто має сім'ю (у 1 знач.). Тепер Лошаков не той. Жонатий, мав діток, став поважним сім'янином, поважним громадянином (Мирний, III, 1954, 283); Уболівав [Гречкун], чи добре розміщені солдати, чи не час би попрали білизну. У землянці завжди здавався тихим сім'янином (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 96); // Людина, що має риси, необхідні для родинного життя. Огей мовчить. Він заглиблюється в себе, аналізуючи своє внутрішнє «я» як громадянина, науковця, діяча, сім'янина і члена великого колективу, що взявся будувати нове суспільство (Досв., Вибр., 1959, 248).

2. Член сім'ї (у 1 знач.); родич. — Як я за його дочку давав, то думав: буде сім'янин, то вже до свого діла й прихиллю його. Дак де там!.. (Гр., II, 1963, 320); *У порівн. — Які то люди добрячі! Привітали мене заїжджо, як сім'янина (Вовчок, I, 1955, 12).

СІМ'ЯНИНКА, и, ж. Жін. до сім'янин.

СІМ'ЯНИСТИЙ¹, а, е, розм. Який дає багато насіння.

СІМ'ЯНИСТИЙ², а, е, розм., рідко. Який має велику сім'ю (у 1 знач.). — Їх батько дуже сім'янистий: в його п'ять дочок (Н.-Лев., IV, 1956, 83).

СІМ'ЯНІЖКА, и, ж., бот. Ниткоподібний паросток, який вкріплює сім'я (у 1 знач.) до стінки плода й насінний зачаток до стінок зав'язі.

СІМ'ЯНКА, и, ж., бот. Плід рослини з жорстким шкірястим оплоднем, який не розкривається і не зростається з насінною (соняшника, гречки, ковили і т. ін.). Під час сушіння соняшника спочатку інтенсивно підсихав шкірястий оплодень.. Потім починав сохнути і ядро сім'янки (Хлібороб Укр., 9, 1965, 14); Сім'янка ковили загострена, немов шило, з одного кінця, з другого несе

закручену штопором і зігнуту під прямим кутом пухнасту ость (Знання.., 6, 1965, 16).

СІМ'ЯПРОВІД, вбду, ч. 1. Канал для виведення сім'я (у 3 знач.). Сім'яник самця [рака] — це залоза білого кольору, в якій дозрівають живчики. Вони виводяться назовні довгими, звивистими трубками — сім'япроводами (Зоол., 1957, 39).

2. рідко. Те саме, що насіннепровід. Носок сошника розгортає ґрунт до вологого; насіння, що падає з сім'япроводу, вдаряється у спеціальний п'ятачок і розсівається смугою шириною у вісім—десять сантиметрів, пригортається землею (Хлібороб Укр., 9, 1965, 30).

СІМ'ЯУТВОРЕННЯ, я, с., фізіол. Утворення сім'я (сперми).

СІМ'ЯЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до сім'я 1, 2. Чого цвірінкаєш..? ..Що заманулося, чого ти не попросиш, Чи сім'ячка, прісця, пшінця, чи то крупів, — Всього ти в кліточці.. маєш.. (Г.-Арт., Байки.., 1958, 79); [2 - г а м о л о д и ц я:] А так вже: яка мати, така дочка! [1 - а м о л о д и ц я:] Яке сім'ячко, таке й зіллячко!.. (Кроп., I, 1958, 483); — Ось воно, сім'ячко. Чи ж думало ти, що потрапиш до Івана Володимировича, принесеш свою таємницю? Ну, рости (Довж., I, 1958, 419).

СІНАЖ, у, ч. Прісний силос, який виготовляють із пров'ялених трав. Від сіна сінаж відрізняється тим, що в ньому цілком зберігаються листя й суцвіття, а від силосу — тим, що в ньому міститься в два рази більше сухих речовин (Хлібороб Укр., 11, 1965, 15); Зростає виробництво трав'яного борошна і сінажу (Рад. Укр., 13.V 1971, 1).

СІНАЖНИЙ, а, е. Прикм. до сінаж; // Признач. для зберігання сінажу. В колгоспі завчасно підготовлено техніку, силосні і сінажні споруди (Рад. Укр., 13.VI 1974, 2); Сінажна траншея; Сінажна башта.

СІНДИ, ів, мн. Союз давніх племен, які жили в VI—IV ст. до н. е. на Таманському півострові й прилеглий до нього частині чорноморського узбережжя та в пониззі Кубані і з IV ст. до н. е. входили до Боспорського царства. Грецькі міста Боспору Кімерійського знаходились серед етнічно неоднорідних груп місцевого населення: скіфів.., сіндів і сарматів, близьких між собою за рівнем соціально-економічного розвитку (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 277).

СІНЕЧКИ, чок, мн. Зменш.-пестл. до сіни. Я за молодичею на рундучок — ..уступив я у сінечки біленькі, а з сінечок у біленьку кімнаточку — пахло тут васильками (Вовчок, VI, 1956, 237); Олесь, стоячи в сінечках, цікаво оглядав будинок та зазирає в усі двері (Крим., Вибр., 1965, 422).

СІНІШНИЙ, я, в. Прикм. до сіни. Відчинені сінешні двері, в хаті рух, і стукіт, і веселий гамір (Фр., IV, 1950, 452); Христя потушила світло й вийшла на сінешній рундук (Мирний, III, 1954, 150); На сінешньому порозі з'явився білобородий дід Сахрон у святковій одязі (Цюпа, Краєни, 1971, 245); — Я сам читав його записку, зім'яту і вижетену тобою в сінешній куті (Ле, Міжгір'я, 1953, 482).

СІНИ, ній, мн. Нежила частина селянських хат і невеликих міських будинків, яка з'єднує жиле приміщення з ганком, рундуком або ділить хату, будинок на дві половини. Ми ввійшли в сіни. По один бік сіней були одчинені двері в чималеньку пекарню, по другий бік — була невеличка світлиця (Н.-Лев., VII, 1966, 266); Через сіни, у своїй хаті коло розчиненого вікна сидить Василь (Мирний, IV, 1955, 152); В сінях зачувся гомін, в хату увійшов Сергій і ще хтось у довгому чорному пальті (Тют., Вир, 1964, 162).

СІНИНА, и, ж. Стебло сіна. В його чубі заплуталося сіно, вітер хоче висмикнути, а сінина метляється, аж до густої брови дістає (Кос., Новели, 1962, 60).

СІНКИ, нок, мн., розм. Те саме, що **сіни**. Хатина була без сінок, маленька, багато нижча, ніж колиба в лісі (Ков., Світ., 1960, 36).

СІННИЙ¹, а, е. 1. Прикм. до **сіно**. Минулась вже з тиждень сінна косовиця, Жита на нив'ях половили (Манж., Тв., 1955, 56); **Сінний запах**; // Вигот. із сіна. Велику увагу передові господарства звертають на виготовлення сінного і особливо трав'яного борошна (Хлібороб Укр., 2, 1967, 31); Для готування сінного настою беруть зелене бобове або бобово-злакове сіно високої якості (Свинар., 1956, 160); // Признач. для зберігання, перевезення і т. ін. сіна. Сінних барж стояло на Неві кілька сот (Ільч., Серце жде, 1939, 10).

Сінна площа — площа, на якій торгують сіном. Місто Катеринослав (Дніпропетровськ). На горі, за міським кладовищем, велика сінна площа (Вітч., 4, 1962, 201).

△ **Сінна гарячка** (лихоманка, астма і т. ін.) — захворювання, що виникає в осіб із підвищеною чутливістю до цвітіння рослин. Один з проявів алергії — сінна гарячка. Вона виникає у деяких людей як реакція на запах і пилок квітучих та скошених трав (Знання., 12, 1971, 19); Небажані наслідки може дати занурення обличчя в квіти троянд. Їх пилок спричинює сінну астму або сінну лихоманку (Хлібороб Укр., 9, 1972, 45).

2. Якого годують сіном. Сінним конем, солом'яним волом не далеко заїдеш (Укр. присл., 1963, 286).

СІННИЙ², а, е. Прикм. до **сіни**. — Іди, мила, іди, не барися, А з сінного пороженька назад не вернися (Чуб., V, 1874, 130); На сіннім порозі вже стояла мати (Кач., II, 1958, 46).

СІННИК, а, ч. 1. Повітка, намет або приміщення над стайнею чи скотарником для зберігання сіна. — Приходжу у двір — уже в хаті не світиться. Так я, щоб не турбувати тебе, і пішов у сінник спати (Мирний, I, 1954, 224); Спати поклали поета на сіннику, на свіжому запашиному сіні, і, зарившись у нього, Тарас Григорович одразу міцно заснув (Тулуб, В степу., 1964, 90); Сіно та інші грубі корми зберігають на горищах і спеціальних сінниках (Колг. Укр., 11, 1956, 42).

2. Матрац, набитий сіном або соломкою. Вона спить на землі, на сіннику, без подушки, поклавши тільки якесь шмаття під голову (Фр., VII, 1951, 8); [А н н а:] Був обшук. Навіть соломку з твого сінника витрусили (Галан, I, 1960, 402); — Ото буде ваше ліжко, — тихо пояснив учитель, показуючи на дощатий тапчан з сінником, застелений чистим ряденцем (Кучер, Прощай., 1957, 312).

СІННИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до **сінник** 2.

СІНО, а, с. 1. Скошена і висушена трава, яка йде на корм худобі. Пахне сіном серед луки, Розлягаються пісні: Грабельки побрали в руки Молодиці голосні (Граб., I, 1959, 299); У стайні хрумають коні смачне степове сіно (Мирний, I, 1949, 197); Поїзд вилинув на широкі степи.. Майнули в вікнах.. високі ожереди сіна (Н.-Лев., VI, 1966, 85); — Спати будеш у хижці чи в клуні на сіні? — В клуні (Стельмах, II, 1962, 76); *Образно. Матюха галантно розкланювався з дамами своєю копицею сіна. Шумно тиснув руку чоловікам (Головко, II, 1957, 44); *У порівн. Поверхня дерева нагрівається від сонця і пахне, як сіно з копиці (Ю. Янов., II, 1958, 140); // Трава, признач. для заготівлі такого корму. Остан косив у писаря сіно (Мирний, I, 1949, 132); В результаті поліпшення луків підвищилася врожайність сіна (Хлібороб Укр., 11, 1966, 12).

◇ За сім вовків копиця сіна показалася кому — хтось безпідставно перебільшує небезпеку, загрозу

чого-небудь. — Я ще не переконаний, та маю підстави гадати: у вашого хворого закупорена якась глибока вена або капіляри.. — ..Я й так бачу, що вам, дорогий колего, за сім вовків копиця сіна показалася! (Шовк., Людина., 1962, 259); І кози [були (будуть)] сїті, і (й) сіно ціле див. коза; Піті, як голка в сіно — безслідно зникнути у натовпі. Зібравшись з духом, він шугнув у текучий натовп, пішов, як голка в сіно (Гончар, I, 1959, 45); Шукати голку в сіні див. голка; [Як] собака на сіні див. собака.

2. тільки мн. **сіна**, ів. Лука з ростучими на ній травами; сама трава, яку косять для корму худобі. Хмара.. пустила в відповідь вогняну стрілу.. — Нещастя! — стиснула руки Палагна, — чисто виб'є сіна... (Коцюб., II, 1955, 341); Одспівала коса моя, Сохнуть теплі сіна. Переходжу лісами я — Тишина, тишина... (Рильський, II, 1960, 25); — Я думаю завтра вже почать косовицю. За Ташанню вже сіна готові (Тют., Вир, 1964, 193).

СІНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову **сіно** у 1 знач., напр.: **сіноворущіння**, **сінопостачання**, **сінопресувальний**, **сінопункт** і т. ін.

СІНОВАЛ, у, ч., рідко. Те саме, що **сінник** 1. — І я не тутешній, — обізвався третій [дідуган], що сидів на східцях драбини до сіновалу (Л. Янов., I, 1959, 359); Парубок відкрив двері, що чимось були підперті зсередини, увійшов до хліва, поліз на сіновал (Тют., Вир, 1964, 256).

СІНОВОРУШІЛКА, и, ж. Сільськогосподарська машина, яка ворущить, перевертає, перетрушує сіно.

СІНОЖАТКА, и, ж., рідко. Те саме, що **сіножать** 2. Куплю тобі хатку, Іще й сіножатку, І ставок, і млинок, І вишневецький садок! (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 145); Скаже було Хома: — Семене, вийди завтра на мою сіножатку підтяти там троха трави, твоя вже покосена! — Та чому не вийти? Вийду! — говорю (Фр., I, 1955, 67).

СІНОЖАТНИЙ, а, е. Прикм. до **сіножать**. В сіножатні роки краще ростуть і розвиваються цінні верхові злаки (Хлібороб Укр., 5, 1971, 27); // Відведений для косіння трави на сіно. Сіножатні ділянки; // Признач. для косіння трави на сіно. Погрожуючи сіножатною косою, Смерть, проте, не вбила Климка зразу (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 229).

СІНОЖАТТЯ, я, с., рідко. Те саме, що **сіножать** 2. На незорюваних пасовищах і сіножаттях треба рішуче боротися проти ховрахів, які найбільше пошкоджують ці угіддя (Вісник АН, 11, 1953, 47).

СІНОЖАТЬ, і, ж. 1. Косіння трави на сіно, а також час, період цього косіння; косовиця. Коли наступила пора сіножати, Антон дістає з горища косу й сіє клепати (Чорн., Визвол. земля, 1959, 66); Знов, як і під час сіножати, Ольга змушена була відробляти за свою хвору сестру (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 28).

2. Місце, відведене для косіння трави на сіно. Разом вони їздили на сіножать, в поле, на пасіку (Коцюб., I, 1955, 321); У нас була казкова сіножать на Десні. До самого кінця життя вона залишиться в моїй пам'яті як найкрасивіше місце на всій землі (Довж., I, 1958, 12); Всі Жменяки з'явилися на сіножать, щоб раніше вивезти свою отаву (Томч., Жменяки, 1964, 144); Головним резервом збільшення кормів у західних районах України є природні сіножати і пасовища (Хлібороб Укр., 4, 1966, 21); Шумить і шепче, і тривожить Зрадливий дощ із-за кутка, — А в серці: сонячна сіножать, З граблями дівчина струнка (Рильський, I, 1956, 56).

СІНОЗАГОТІВІЛЬНИЙ, а, е. Стос. до заготівлі сіна.

СІНОЗАГОТІВЛЯ, і, ж. Заготівля сіна.

СІНОЗБИРАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до збирання сіна. Сінозбиральні роботи; // Признач. для збирання сіна. Сінозбиральний агрегат.

СІНОЗБИРАННЯ, я, с. Процес збирання трави на сіно, що складається із скошування трави, просушування, згрібання у валки, копнування й скиртування. Дбаючи про високу якість кормів, агрономи і зоотехніки господарств слідкують за тим, щоб не допускати переврівання трав, у стислі строки і без втрат проводити сінозбирання і силосування (Рад. Укр., 23.IV 1971, 2).

СІНОІД див. сіноїди.

СІНОІДИ, ів, мн. (одн. сіноїд, а, ч.). Ряд дрібних комах з довгими тонкими вусиками, що живляться лишайниками, грибами, органічними речовинами, які розкладаються.

СІНОКІС, кóсу, ч. Те саме, що сіно́жать. Липнева спека. Сінокіс. В якійсь дрімотливій утомі, Злегка похитуючись, віз Пливе самотньо на Житомир (Шер., Дорога., 1957, 140); — Поля багато, сінокосу й оком не скинути, сінокіс над самою Россю (Н.-Лев., III, 1956, 50); Яко́сь завжди спізня́вся [Кузьма] з оранкою і сівбою, сінокіс його перестоявав, а пашня осипалась (Стельмах, II, 1962, 296); *У порівн. Са́док бу́в покину́тий. Трава росла понад річкою по долині, як на сінокосі (Н.-Лев., II, 1956, 137).

СІНОКІСНИЙ, а, е. Прикм. до сінокіс; // Відведений для косіння трави на сіно. В один край від табору тяглися поля, в інший — залягав рівний, як море, од віку неораний степ, тисячі десятин сінокісних угідь... (Гончар, Таврія, 1952, 215); // Признач. для косіння трави на сіно. Площа загінки повинна приблизно відповідати денній продуктивності сінокісного агрегату (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 254).

СІНОКОПНУВАЧ, а, ч. Сільськогосподарська машина для складання сіна в копиці й стоги.

СІНОКОСА́РКА, и, ж. Сільськогосподарська машина для косіння трави; косарка. Гаріфулін привіз багато новин. Він був у колгоспі, бачив сінокосарку (Донч., I, 1956, 135); Трави на сіно збирали сінокосаркою у фазі початку цвітіння бобового компонента (Колг. Укр., 8, 1956, 14); Застосування на скошуванні гороху переустаткованої однобрусної сінокосарки скорочує затрати праці порівняно з ручним косінням у 15—16 раз (Рад. Укр., 2.II 1962, 3).

СІНОКОСІ́ННЯ, я, с. Косіння трави на сіно; сіножать (у 1 знач.); косовиця. Сінокосіння треба провадити в період між колосінням і цвітінням провідних у травостой злаків і на початку цвітіння бобових (Бот. ж., X, 4, 1953, 30).

СІНОНАВАНТА́ЖУВАЧ, а, ч. Сільськогосподарська машина для підбирання сіна з валків і подавання його на машину, воза і т. ін.

СІНОПІ́ДІЙМАЧ, а, ч. Сільськогосподарська машина для подавання сіна під час укладання його в стоги або у сінник. Найпростішими пристроями для підняття сіна на скирти в стогоклади типу «Журавель».. і спрощений сінопідіймач., які значно підвищують продуктивність праці (Механ. і електриф., 1953, 155).

СІНОПІ́ДІМАЧ, а, ч. Те саме, що сінопідіймач.

СІНОСИ́ЛОС, у, ч. Те саме, що сіна́ж. У Всесоюзному інституті тваринництва розроблено новий спосіб виготовлення з трав кормів. Цей спосіб полягав в силосуванні пров'яленої трави. При цьому виходить не кислий, а прісний силос — сіносилос, або, як його назвали, — сінаж (Хлібороб Укр., 11, 1965, 15).

СІНОСТА́ВЕЦЬ, вця, ч. Те саме, що пишуча². Характерною рисою пишух є те, що вони, на відміну від інших звірів, заготовляють на зиму сіно. За це їх звуть ще сіноставцями (Знання., 10, 1972, 31).

СІНОСТА́ВКА, и, ж. Те саме, що пишуча². Близькі до зайців невеликі сворідні гризуни сіноставки, або пишухи (Ochotona), дуже характерні для Центрально-Азіатської підобласті (Посібник з зоогеогр., 1956, 121).

СІНОСУША́РКА, и, ж. Сільськогосподарська машина для штучного сушіння сіна.

СІНОСХОВИ́ЩЕ, а, с. Приміщення для зберігання сіна. У виробництві кормів широко застосовуватиметься досушування сіна вентиляванням у стогах та механізованих сіносховищах (Хлібороб Укр., 1, 1969, 25).

СІНОТЯ́Г, а, ч. Сільськогосподарська машина для підбирання великих оберемків сіна і подавання їх у сінник або сіносховище.

СІНЦЕ́, я, с. Пестл. до сіно 1. Був собі журавель Та журавочка, Накосили сі́нця Повні ясельця (Укр. дит. фольк., 1962, 67); Замість пуху напірник можна соломою або сі́нцем набити (Мирний, IV, 1955, 297); Що ж, спиняйте бистрих коней, Підкладіть сі́нця (Мал., Звенигора, 1959, 38).

СІ́НЦІ, ів, мн. Зменш. до сі́ни. Ані в сусідніх покоїках, ані в сі́нцях нема й душі живої (Фр., VI, 1951, 362); Її повели з хати в маленькі сі́нці (Вас., II, 1959, 17); Не встигла Маруся одягнутись, як грюкнули двері знадвору, в сі́нцях почулися кроки (Головко, II, 1957, 378).

СІ́НЯНИЙ, а, е, діал. Сі́нешній. Демко термосить дверми сі́няними (Фр., VIII, 1952, 205).

СІ́НЬ, і, ж., церк. Дапок у вівтарі над престолом.

СІО́НІЗМ, у, ч. Реакційна націоналістична ідеологія і політична практика, що виникли в кінці XIX ст. у середовищі єврейської буржуазії ряду країн. Сіонізм є реакційною, расистською, націоналістичною ідеологією, яка повністю служить імперіалізму (Матер. XXIV з. Компартії України, 1971, 55); Основне завдання сіонізму полягав в тому, щоб відвернути трудівників-євреїв від класової боротьби міжнародного пролетаріату, розпалити суперечності між євреями та іншими національностями (Наука., 2, 1960, 53).

СІО́НІСТ, а, ч. Послідовник сіонізму. Прагнучи до створення єврейської держави, сіоністи найменше думали про те, щоб полегшити долю єврейських трудящих (Ком. Укр., 9, 1967, 74).

СІО́НІСТКА, и, ж. Жін. до сіоніст.

СІО́НІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до сіонізму і сіоністів. На Буковині до 1940 року активно діяли сіоністи так званого «правого крила», зокрема реакційна сіоністська партія «Альгаме сіоністи» (Наука., 2, 1960, 53).

СІ́П, присудк. сл., розм. Уживається за знач. сі́пнути і сі́пнутися. Пропхалася [Олена] до пана Халявського та його за руку сі́п! (Кв.-Осн., II, 1956, 213); Вона [щука] За удку хі́п! А удка — сі́п!.. (Г.-Арт., Байки., 1958, 81); Король сидить на троні, держить в руці мотузок і стежить: як тільки горобці під корону наб'ються зерно клювати, — король за мотузок — сі́п! — корона горобців і накрила (Вишня, I, 1956, 449).

СІ́ПАВКА, и, ж., розм. Те саме, що судо́рога. Обличчя його враз потемніло і біля щокі затремтіла нервова сі́павка — свідчення того, що голова комнезаму не в жарт розходився (Речм., Весн. грози, 1961, 114).

СІ́ПА́К, а, ч., заст., зневажл. Сіпака.

СІ́ПАКА, и, ч. і ж., заст., зневажл. 1. Доскіпливий, уїдлиий начальник. — Карпо чоловік гордий та жорстокий, з його буде добрий сі́пака, може, його боятимуться хоч баби та молодіці, — говорила громада (Н.-Лев., II, 1956, 366).

2. Посіпака. Довго ми дивились На те, як мучили, глумились Сіпаки панські над попом, Як він, не кажучи й словечка, Коривсь, хилився, мов овечка (Фр., X, 1954, 321); По церквах — кадило й чад, А сіпаки вірні Б'ють і мучать села хирні (Зеров, Вибр., 1966, 453).

СІПАНИНА, и, ж., розм. 1. Те саме, що сіпання.

2. Те саме, що тяганіна 1, 2. — *Ти не хихикай, розуме недоспілий, бо покладу на санки і в повіт завезу! — Великий крик за малий пирик! — ображено заметались вузькі, присмоктані уста. — За що мені така сіпаніна?* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 225).

СІПАННЯ, я, с. Дія за знач. сіпати. Нервовий тик дошкуляв йому на кожному кроці. При чужих він раз по раз, щоб приховати те сіпання, затуляв лице рукою (Рибак, Помилка., 1956, 41); *Я вже рада, що хоч Оксана з своєю гімназією одчепиться, .. менше того сіпання буде з конками, сніданнями* (Л. Укр., V, 1956, 251).

СІПАТИ, аю, аєш, недок. 1. перех. і неперех. Тягнути рвучкими, різкими рухами; смикати. Три молодіці вчепилися до кочерги та до деркача, кричали, тяглись, сіпали ті причандали на всі боки (Н.-Лев., II, 1956, 358); *Буйвол сіпає каруцу, вона скрипить і котиться по замерзлих грудках дороги* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 87); *У коридорі почулися кроки. Ідуть сюди. Ось уже біля дверей... Хтось сіпає за ручку* (Хижняк, Тамара, 1959, 118); *Чоловіки обступають коня.., заглядають у зуби, сіпають за гриву, гладять по шиї* (Тют., Вир, 1964, 70); // Термосити когось, привертаючи увагу. — *Тату, я їсти хочу! — тихенько промовила Одарка, сіпаючи батька за рукав* (Гр., I, 1963, 278); *Його сіпають за плісовий френч товариші, але він на них не зважає* (Шиян, Партиз. край, 1946, 89); *Обступили [черниці] Ларивона. Сіпають, шарпають, плачуть* (М. Куліш, П'єси, 1960, 30).

◇ Біс сіпає за язик кого — комусь нестерпно хочеться сказати щось, хтось не стримується від зайвих слів. — *Пробачте, що... — Пробачаю, — задавнений біс сіпає вчителя за язик, — що зробиш: вдача* (Стельмах, I, 1962, 250); *Сіпати за п'яли кого — те саме, що смикати за п'яли (див. пол'я).* [К о р е н ь в:] *О, ви ще в інституті, На кафедрі, пояснювали нам Конструкції, немов читали вірші. [П а н а щ е н к о:] А ви, юначе, в ті часи мене За поли сіпали і з-під небес Тягли на грішну землю* (Дмит., Драм. тв., 1958, 354).

2. неперех., чим. Робити різкий рух якоюсь частиною тіла. Сіпати головою.

3. перех., перен., розм. Настирливо турбувати; надмірно хвилювати, тривожити кого-небудь. *Доярки.. сіпали його [ветфельдшера] на всі боки* (Добр., Тече річка., 1961, 195).

4. перех. Викликати судорожне тремтіння. Підборіддя затіпалося, обличчя сіпала мишка... (Мирний, II, 1954, 241); *Катрині губи вже сіпала нервова дрож, а в грудях шуміла буря* (Гур., Новели, 1951, 49); // безос. *Завідувач увійшов блідий. Йому сіпало щоки. — Карету! — Хлопці вже подалися в аптеку дзвонити* (Мик., Повісті., 1956, 91); // безос. Пульсуючи, тремтячи, поколюючи і т. ін., викликати болісне відчуття. *Сухе тіло його ще дужче розгорялося; очі застигло заволокою; у висках — сіпало* (Мирний, I, 1954, 325); [Б е р е с т:] *Гуля.. Ой!.. [М а р і я Т а р а с і в н а:] А що воно, — сіпає?.. [Б е р е с т:] Сіпає, шарпає, смикає, закручує так, що дихати не можна* (Корн., I, 1955, 92).

◇ Аж [за] жижкі сіпа (сіпало) кого, у кого, безос. — те саме, що Аж жижкі трясуться (трісяться, трусїлися, затрусїлися, задриж'яли) (див. жижкі). Пішли [дід з Іваном].. прямо за пасіку, лісом. Мене, малого, аж за жижки сіпа побігти навзірці за ними та раз — у лісі темно — страшно, а вдруге — мати сама у хаті (Мирний, I, 1954, 188); *У Проценка аж жижки під ногами сіпало; а перед очима розвернувся рівний та чистий двір, а посеред нього — весілля...* (Мирний, III, 1954, 203).

СІПАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. Робити рвучкі, різкі рухи; смикатися. *Тихенько забриніла павутина; чорна муха замоталася в ту сітку, стала сіпатися, пицять* (Фр., XI, 1952, 198); *Він сіпався, неначе на шило сів* (Коп., Лейтенанти, 1947, 162); — *Як ви нас розшукали? — питає він.. — Дівчинка сповістила.. — Яся? Яся? Так? — скочив з свого місця Левко. — Здається, Яся, тільки не сіпайтесь, поки перев'язую* (Трубіл., Шхуна., 1940, 281); // Роблячи рвучкі рухи, пориватися зробити що-небудь. *Сіпався [Митруньо] в плоті й говорив іще голосніше: — Та бо я не мозу пролізти. — Цить, ти, чортє! — шептав Грицуньо й почав витягати Митруня* (Март., Тв., 1954, 147); — *Зачепилося щось: ні туди й ні сюди! І не сіпайтесь, паночку: боки об мур пообшморгуєте [пообдираєте]* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 347); // Неспокійно, прискорено битися (про серце). *В руках у неї старий, жовтий лист. Пальці починають тремтіти, і серце сіпається в грудях. Вона зсувається на долівку і так, напівлежачи, скулена, злякана, читає листа* (Вільде, Винен., 1959, 17).

2. Судорожно здригатися (про тіло, шкіру, губи і т. ін.). *Ось хочу не труситися — не можу. Само тіло сіпається* (Донч., VI, 1957, 98); *Руки в Івана Порфировича тремтіли, голова сіпалася* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 250); *Вдень Шумакову полегшало. Біль потроху вщуп, нерв, що весь час сіпався в нозі, поволі заспокоївся* (Голов., Тополя., 1965, 436).

3. перен., рідко. Те саме, що сікатися 1. *Всім тим ворогам Радянського Союзу, які ще сіпаються до нас, які зазіхають на наші завоювання, на наше добро, ми, перефразовуючи Шевченка, можемо відповісти: сіпайсь, лютий враже, та не дуже!* (Тич., Магістралями життя, 1941, 111).

СІПАЦТВО, а, с., заст. Крутіїство. *Не тихне дума люта Про кайдани і про пута, Про сіпацтво та неволю, І про царську самоволю* (Фр., XIII, 1954, 152).

СІПАЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до сіпати; // у знач. прикм. Сіпаючий біль.

СІПНУТИ, ну́, не́ш, док. 1. перех. і неперех. Однокр. до сіпати. *Мотря сіпнула глиняника до себе; шматок горшка зостався в Карпових руках* (Н.-Лев., II, 1956, 272); *Сіпнула [черниця] двері Разів зо два, так, злегенька* (Сам., I, 1958, 259); *Федір сіпнув кільце і кинув гранату під ковпак танка* (Смолич, Світанок., 1953, 606); *Дід сіпнув і, почувши на кінці вудочки опір, рвонув її з води* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 12); *Бжеський мовчки сіпнув плечима* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 26); *Мокроступ сіпнув головою, гоноровито глянув на Твердохліба* (М. Ю. Тарн., Як на.. ниві, 1958, 127); // безос. *Вас сіпнуло; ви кинулися, наче проснулись, розкриваєте очі...* (Мирний, IV, 1955, 314).

2. неперех. Різким рухом зрушити з місця. *Робочі коні сіпнули, і Зоня пройшла повз гурт цікавої челяді геть з двора* (Л. Укр., III, 1952, 662); *Він заплющив очі. Відчув, як зразу, з місця, сіпнула і з торохтінням помчала машина* (Дор., Не повтори., 1968, 245); *Трактор сіпнув. Довбня поточився, впав* (Хор., Ковила, 1960, 52).

СІПНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док. Однокр. до сіпатися. *Сава зблизився і хотів схилитися. Та звіря підняло в тій хвилі голову й ударило нею так тяжко, до землі, що всі коло нього аж сіпнулися* (Коб., II, 1956, 179); *Машина, сіпнувшись, немов норувистий кінь, покотилась* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 121); *Він бачив, як сіпнулося від хвилювання обличчя Терещенка* (Голов., Тополя., 1965, 267); *Болісно сіпнулися у Павлика губи* (Донч., VI, 1957, 65).

СІПОМ, присл., розм. Рвучко, різко, смикаючи. *Коні везуть сіпом* (Сл. Гр.).

СІПОНУТИ, ну́, не́ш, док., однокр., перех. і неперех. Підсил. до **сіпну́ти**. Бубела сіпонує за віжки (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 162); Коломієць нишком сіпонує його за фалду й посадовив на стілець (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 367); // безос. Коли добре сіпонуло гарбу, Денис прокинувся (Тют., Вир, 1964, 247); Машину сіпонуло, мотор завищав (Смолич, День., 1950, 149).

СІПОНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док., однокр. Підсил. до **сіпну́тися**. Сіпонується Охрім в постелі і зітхнує (Вирган, В розп. літа, 1959, 63); Перелякалась [качка] і сіпонулась од них... (Вишня, II, 1956, 219).

СІРА, и, ж., рідко. Те саме, що сірка. Він мене сірою не підкурить (Сл. Гр.).

СІРЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до сірий 1—4. В легенькому сіренькому убранні, в солом'яному капелюсі з ясно-синіми незабудками, ..вона уся ніби сяла (Н.-Лев., V, 1966, 138); — Одгуляли весілля. Пригнали ті й волики. Такі гарненькі, сіренькі обидва (Тесл., 3 книги життя, 1949, 22); Із куцика вилетіла сіренька, трохи рудувата пташка (Коп., Як вони..., 1948, 25); Настав сіренький.. вересневий ранок (Собко, Звич. життя, 1957, 271); Нецікава стала Тетяна.. Буденна якась, сіренька... (Вас., II, 1959, 104).

СІРЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до сіренький. Вилися між деревами якісь сіресенькі пташечки (Вовчок, I, 1955, 145).

СІРИЗНА, й, ж. Те саме, що сірина. Атлетичного складу молодий чоловік, одягнений за останніми химерами моди, що навіть трохи вражало на фоні сіризни Нашого, він не міг не привернути до себе уваги (Вільде, Сестри..., 1958, 136).

СІРИЙ, а, е. 1. Колір, середній між білим і чорним; барва попелу. Несподівано зразу труснуло сніжком, і земля здавалась аркушем паперу, на яким дитина пробувала фарби — зелені, руді і сірі (Коцюб., II, 1955, 249); — Де моя сіра, шовкова спідниця? .. — звернулась панна до старої (Л. Укр., III, 1952, 602); Вона була.. висока, струнка, з великими сірими очима (Тулуб, В степу..., 1964, 87); Руїни сірі. Галки на стіні сидять, мов судді марноти людської (Рильський, III, 1961, 274); // Блідий, з відтінком такого кольору (про обличчя, про людину з таким обличчям). Рубець і Книш були як стиглі кавуни..., а Проценко блідий-блідий, аж сірий (Мирний, III, 1954, 274); Край стола підвівся чоловічок в темній куцині, із сірим, пойнятим тугою обличчям (Досв., Вибр., 1959, 279); // Із шерстю, що має барву попелу (про тварин). Продерлися в глибину корчів сірі вовки (Хотк., II, 1966, 189); Як до млина доходив [Давид Мотузка], обіч возів поріділих забачив кобилу Тихонову сіру: в дузі стояла біля акації прив'язана (Головко, II, 1957, 39); // у знач. ім. сірий, рого, ч. Тварина сірої масті (про вола, коня, вовка, зайця і т. ін.). — Цабе, сірий! Цабе, моругий! — крикнув Карпо і крутнув батогом над рогатими головами (Н.-Лев., II, 1956, 275); Хомина пара сірих у яблуках.. брала всіх на буксир у згубних місцях (Гончар, III, 1959, 203); // Із сивиною (про волосся). Очіпок, підбившись угору, посунувся набік; сірі пасма волосся висіли з-під нього, мов посохле бадилля (Мирний, III, 1954, 11); // Неяскравий, тьмянний. Рано-рано устав Йосипенко і кинувся зразу до вікна. Сірий світ уже носився над землею (Мирний, IV, 1955, 193); Крізь щілини й верхів напіввідкрите віконце ранкове сіре світло пробивалося до вагона (Досв., Вибр., 1959, 179); *Образно. Веселка грає, вістівниця миру, Гаптуючи ранкову тишу сіру (Рильський, III, 1961, 153); // Безбарвний, однотонний. Грізні жерла гармат.. були спрямовані на північ, у відкритий таврійський степ, по-осінньому сірий і непривітний (Гончар, II, 1959, 389).

Сіра речовина [мозку], фізл.— речовина, яка складається з нервових клітин і в якій містяться нервові цент-

ри різних органів. Клавин зір вищоплював з натовпу.. то одну, то другу постать, і вони вже не зливалися з усіма іншими, а залишалися жити самотійним життям, неначе навіки відбиті на сірій речовині її мозку (Перв., Опов., 1970, 54); Сіра світа див. світа; Сіре сукно — сирове, грубе небілене сукно, з якого шили верхній одяг (сіряки тощо). Микола.. одяг хоч і добру, а просту свиту сірого сукна (Кв.-Осн., II, 1956, 353); Сірий папір — папір низької якості. 1920 рік. 28 травня. Перший номер «Вістей» ВУЦВКу цілком на українській мові. Сірий папір, в якому на версі стружки, солома (Еллан, II, 1958, 136).

2. Хмарний, похмурий (про погоду, ранок, день і т. ін.). Сьогодні сіра погода і йде дощ безперестанку (Коцюб., III, 1956, 323); Задалась Орися Гармашівна, якою бачив її востаннє, в отой сірий осінній ранок (Головко, II, 1957, 436).

3. перен. Нічим не примітний, невразний; безлиций. Сіра, ординарна людина здатна творити довкола собі подібних, вона навіває байдужість і смуток (Літ. Укр., 16.VII 1968, 1); На мій смак — все воно [видання «Рідний край», «Шершень»] сіре, мало цікаве, без ширшого світогляду, без темпераменту (Коцюб., III, 1956, 289); — В нас тут колектив зовсім не сірий, більшість ветерани, з Інгульця прийшли, з інгулецької системи (Гончар, Тронка, 1963, 190); // Позбавлений новизни; одноманітний; беззмістовний. [А в релія:] Твоєю бути — се віддати значить і молодість, і душу, і красу.., а щоб за тебе мати? Рабську долю, нудне, безглузде, сіре животіння! (Л. Укр., III, 1952, 285); На початку березня прийшов лист від Рєпніної.. і надовго зогрів і прикрасив його сірі будні (Тулуб, В степу..., 1964, 482); // Бідний за змістом (про художній твір, лекцію і т. ін.). Активний наступ повела критика проти сірих, інертних, художньо немічних творів, ремісницьких підробок під літературу (Літ. Укр., 5.III 1963, 2); // Позбавлений виразності, яскравості, оригінальності. Сіра, штампована мова дослідження завжди свідчить про відсутність творчої самотійності, свіжих і оригінальних думок (Рад. літ-во, 3, 1966, 91).

4. перен., заст. Який належить до непривілейованого класу; простий. Бажав би з людом сірим злитись, З'єднатись жеребом одним, Ураз радіть, ураз журиться, Докупи навіть вмерти з ним! (Граб., I, 1959, 129); Тисяча сірих гречкосіїв — батьків і матерів майбутніх Кошових, Степаненків, Гнатенків і Ангелін — стояли перед гетьмансько-німецькими кулеметами (Довж., I, 1958, 133); // Неосвічений, малокультурний. — Підеш, серце, за такого сірого та репаного мужика, як і твій батько (Н.-Лев., IV, 1956, 18).

5. Уживається як складова частина зоологічних, ботанічних, геологічних, технічних та інших назв, термінів. Сірі гуси в ірій, ірій По чотири, по чотири Полетіли (Шевч., I, 1963, 232); Сонця не стало видно за птаством.. Крім чайок, були там качки-крохалі, і качка сіра.., і морські голуби... (Гончар, Тронка, 1963, 31); Здоровезний сірий український віл лежить і тихо ремигає (Довж., I, 1958, 222); Сіра вільха; Сірий мармур; Сірі лісові ґрунти; Сірий чавун.

СІРИНА, й, ж. Абстр. ім. до сірий 1—4. Глибока зима. Небо закуталось в однobarену сірину (Коб., I, 1956, 547); // Сіра барва чого-небудь. Сірина осіннього неба; Сірина води.

СІРІЄЦЬ див. сірійці.

СІРІЙКА див. сірійці.

СІРІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сірійці і Сірія. Сірійська мова; Сірійський народ.

СІРІЙЦІ, ів, мн. (одн. сірієць, їйця, ч.; сірійка, и, ж.). Народ, який становить основне населення Сірії.

Величезна більшість рабів [у Греції] була не греками. Це були скіфи, перси, сірійці, єгиптяни (Іст. стар. світу, 1957, 107).

СІРІСІНЬКИЙ, а, е. Зовсім, дуже сірий. Нехай би вже були непевні Які вельможі просвіщенні: То і не жаль було б; чи так? А то сірісінський сіряк Отак лютує (Шевч., II, 1953, 51).

СІРІСТЬ, рості, ж. Абстр. ім. до сірий 1—4. Ледве помітний світанок став ширяти над лісом. Це був час страшної безбарвності, час моторошної сірості, коли законюється день після нічної тиші (Ю. Янов., II, 1958, 218); // Сіра барва чого-небудь. Коснятин розпростався, ставав самим собою, сірість зходила йому з лиця й шиї (Загреб., Диво, 1968, 531); Небо непомітно темніло разом із дощем, поки сірість не перейшла в тьму (Хотк., II, 1966, 273); // Властивість за знач. сірий 3, 4. Юним до вподоби книжки, де все вирішує допитливість, мужність, героїзм, де над усім торжествує правда. Саме читачі юнацького віку найчутливіші до найменшої фальші, сірості, схематизму (Вітч., 6, 1974, 207); [К а т е р и н а:] В мене від цієї шипучки голова болить. Це, мабуть, сірість моя... (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 68).

СІРІТИ, ію, ієш, недок. 1. тільки 3 ос. Ставати, робитися сірим, сірішим. Сиві хмари низько висіли над землею, і все від них темніло та сіріло (Кобр., Вибр., 1954, 3); Вище й вище здіймалося сонце над степом. Сніг осідав, сірів (Тулуб, В степу., 1964, 11); За вікном поволі сірів небо, чіткіші виступають дерева (Кочура, Родина., 1962, 12); Вони [очі ворога], намотані злобою, Сірили, ширились до брів, І рот, як в сома, костенів (Стельмах, V, 1963, 52).

2. тільки 3 ос. Виділятися сірим кольором; виднітися (про що-небудь сіре). — Зупинився я, став, слухаю.. Ні, нема нічого. Підіймаю голову — сірів щось на дубі, а що сірів, — не розберу (Хотк., I, 1966, 88); Між чорними сіртками сірили драпові тонкі свитки (Н.-Лев., I, 1956, 624); Навкруги сіріла крига, вузьким колом оточивши пароплав (Трубл., Лахтак, 1953, 53); // чим. Вікно під шторою сіріло шістьма ясними плямами (Коцюб., I, 1955, 409).

3. Втрачати природний колір обличчя, бліднути від хвилювання, втоми, гніву і т. ін. Коли він розповідав про страдницьке життя єгипетської бідноти, рум'яні лиця наших хлопців сірили від хвилювання (Вол., Дні., 1958, 90); — Бій! — вигукнув Козаков, сіріючи. — Ви чуєте: бій! (Гончар, III, 1959, 436).

4. безос. Розвиднятися. Ще ледве сіріло, густі тумани котилися навкруги (Гр., II, 1963, 127); Сіріло. Розвіялись раптом в небі хмари, потяг холодний вітрець з Десни (Збан., Над Десною, 1951, 20); Іще надворі й не сіріє, А Клим уже до річки йде (Воскр., З перцем!, 1957, 23).

СІРІТИСЯ, іється, недок., рідко. Те саме, що сіріти 2. Зорані сугрови [сугорби] сірілися перепаленими, сухими скибами (Фр., V, 1951, 333).

СІРІШАТИ, ає, недок. Ставати, робитися сірішим. Сірішає ковила і низько стелеться білим димом (Тулуб, Людолови, I, 1957, 378).

СІРІЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до сіріти. Перехрест підвісся з ліжка.. Потім різко ступив до силуета в сіріючому світанні (Ле, В снопі., 1960, 29).

СІРКА, и, ж. 1. Хімічний елемент, легкозаймиста речовина блідо-жовтого кольору, яку застосовують у промисловості, сільському господарстві, військовій справі, медицині. Шістнадцятий елемент [періодичної системи Д. І. Менделєєва] — сірка. Це ще активніший неметал, ніж фосфор (Хімія, 9, 1956, 10); В льоху пахло важким духом селітри й сірки (Стар., Облога., 1961, 79); Холера лютувала по всій Росії.. Скрізь встановили

карантин, з зараженої місцевості не приймали посилок, а листи обкурювали сіркою (Тулуб, В степу., 1964, 299); Входить [Бараболя] до майстерні і витирає сірник. Він спочатку чухає, шипить, бризкає сіркою та смородом і, нарешті, займається (Стельмах, II, 1962, 60); *У порівн. Я — мов сірка: Ти дмухнеш — і я вже запалився! (Крим., Вибр., 1965, 104); На його душу, наче кам'яна гора, навернули чорні думки, — мов гарячою сіркою пекли його серце (Мирний, I, 1954, 357).

2. Жовта жирна речовина, яка утворюється на стінках вушного каналу. Вушна сірка є видозмінений, більш багатий жиром продукт потових залоз (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 13).

3. розм. Те саме, що жиропіт. — Треба тую сірку брать, що з вовни, та волам шиї парить, щоб погоїлись (Укр. казки, 1951, 383); Повітря важке, густо насичене духом овечої сірки (Гончар, Таврія, 1952, 151).

СІРКАЧ, а, ч., діал. Сірник. Баба заходилась топити піч.. Поставила чавун з крумпллями [картоплею], підклала хмизу, взяла в руки сіркач... (Скл., Карпати, II, 1954, 125).

СІРКО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сірка у 1 знач., напр.: с і р к о н б с н и й, с і р к о н б с н і с т ь, с і р к о о ч і щ е н н я, с і р к о п р о ф і л а к т и к а і т. ін.

СІРКО, а, ч. 1. Собака, перев. сірої масті. Сірко, зібравшись [забравшись] на копицю, Від сіна відганяє телицю... На світі так скупий живе: І сам не пожива — і людям не дає (Бор., Тв., 1957, 169); *У порівн. [С е р б и н:] Що ж я там нашкодив, ану скажіть? [І в а н:] Ага! Бач — забігали очі, як у сірка. Тобі уже, видно, краще [краще] знати, що ти там наробив (Вас., III, 1960, 24).

◇ Намотатися, як сірко́ на прив'язі — дуже напружуватися, натомитися; набігатися. — Обов'язково буду завтра, бо сьогодні намотався за день, як сірко на прив'язі, кості старечі щось ломить (Збан., Переджнив'я, 1960, 156); Позичати (позичити) очей у сірка́ див. око¹; Пропав, як сірко́ в базарі хто — хто-небудь потрапив у безвихідне становище. Не будеш тут ходити на парі, А підеш зараз чотирма. Пропали! Як сірко в базарі! Готовте шиї до ярма! (Котл., I, 1952, 159); Тягті сірка́ за хвіст (за хвостá): а) говорити що-небудь одноманітно, нудно; б) робити що-небудь мляво, довго; Як сірко́ві (сірку́) мұху з'їсти див. мұха; Як сірко́ві (сірку́) на перелазі — те саме, що Як соба́ці на перелазі (див. перелаз); Як у сірка́ із зубів [не вірвати] — дуже важко взяти щось у кого-небудь. — Не турбуйтеся, мамо. Роздобуду щось [їсти] по дорозі — світ не без добрих людей. — Ой, сину, що воно є в тих людей? У добрих людей, у таких, щоб поділились, в самих нічого немає, а в тих, у кого є, — не вирвеш, як у сірка із зубів (Збан., Єдина, 1959, 32).

2. розм., рідко. Те саме, що горілка. — А вам, отець дякон? Наливочки! — припрохує Загнибіда. — Ет! свинячого пйла! — гукнув той. — Сірка! мені — сірка!.. Не терплю я отих заграничних пундиків.. Нема кращого зілля, як наш рідний сірко! чим більше його п'єш, тим смачніше здається! (Мирний, III, 1954, 88).

СІРКОБАКТЕРІЙ, ій, мн. Бактерії, які спричиняють окислення сірководню до сірчаної кислоти.

СІРКОВИЙ, а, е. Прикм. до сірка 1. Приняв [прийняв] він муку За те, що короля ранів блудного!.. Ламали ноги, На сірковім огні палили руку (Фр., X, 1954, 165).

СІРКОВОДЕНЬ, дню, ч. Найпростіша сполука сірки з воднем; безбарвний газ із різким неприємним запахом тухлих яєць, що утворюється при гнитті білкових речовин. До чутливих носів донеслися пахощі тухлих яєць.

То тхнула сірководнем цілюща вода річки Авгури (Трубл., II, 1955, 40).

СІРКОВОДНІВІЙ, а, е. Прикм. до сірководень; // Який містить у собі сірководень. Сірководневі мінеральні води.

СІРКОВУГЛЕЦІВІЙ, а, е. Прикм. до сірковуглєць.

СІРКОВУГЛЄЦЬ, ю, ч. Безбарвна легкозаймиста отруйна рідина з неприємним запахом, яку застосовують у промисловості та в сільському господарстві. Сірковуглєць — сильна отрута, що уражує головним чином нервову систему (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 53).

СІРКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., спец. Покривати сіркою (у 1 знач.).

СІРКУВАТИСТИЙ, а, е. Який містить у своєму хімічному складі сірку (у 1 знач.) з певною кількістю кисню. Сіркуватистий натрій.

СІРНИК, á, ч. 1. Тонка дерев'яна паличка з голівкою із легкозаймистої речовини, що загоряється від тертя. Згорнувши соломку, він поліз у кишеню, виїняв сірника... черкнув — не горить... (Коцюб., I, 1955, 443); Один сірник — і все палає, Що будувалося роками (Гірник, Сонце..., 1958, 204); *У порівн. Вусаті сталевари I я, поет, відразу зайнялися Від слів отих, немов від сірника, Шаленим захватом (Рильський, II, 1960, 293).

2. тільки мн. Коробка чи інша упаковка з такими паличками. Усміхаючись, хлопець дістав з кишені сірники і став прикурювати (Гончар, Таврія, 1952, 91); Стара метушиться в темряві, як миша в пастці, ніяк не може намацати на карнизі сірників (Тют., Вир, 1964, 191); Треба неодмінно в першому ж населеному пункті закупити свічки й сірники (Смолич., II, 1958, 44).

СІРНИКОВІЙ, а, е. Прикм. до сірник. — Вижинівські колись у Гелки страйк зчинили, а шведському сірниковому «королю» Крейгеру жижки трусилися, бо тут його капітали закладено (Мур., Бук. повість, 1959, 110); // Признач. для зберігання сірників. Сірникова коробка; // Признач. для виготовлення сірників. Сірникова фабрика.

СІРНИЧКОВІЙ, а, е. Прикм. до сірничок; // Признач. для зберігання сірників. — Це мої двері, — владно заявив Литка, сміливо зашелестів сірничковою коробкою, і маленький, рожевий промінь на мить блимнув посеред клуні (Епік, Тв., 1958, 128).

СІРНИЧНИЦЯ, і, ж. Футляр або підставка для коробки з сірниками.

СІРНИЧОК, чка, ч. Пестл. до сірник. Черкнув [Попенко] сірничком — і світ осіяв хату (Мирний, I, 1954, 337); [Г н а т:] Зрана з дому вибирався та й забув з собою сірничків узяти, прийшлося цілий день коло сіна робити, не куривши (Фр., IX, 1952, 341); *У порівн. Все радіє. Навіть лоша здається веселеньким, хоч і тремтить на своїх тоненьких, як сірнички, ногах (Хотк., I, 1966, 126).

СІРО. 1. Присл. до сірий 1, 3. В кутку сіро полискував невеличкий розтруб гучномовця (Смолич, I, 1958, 56); // у знач. присудк. сл. По небу пливло сіре лахміття хмар. Сіро було в очах кожного, сіро й на душі (Збан., Єдина, 1959, 155).

2. у знач. присудк. сл. Сутінно (перед світанням). Сіро ще було. Сіре удосвітнє небо, сірі хати, збиті до купи, немов отара, і сірі осінні поля (Коцюб., II, 1955, 429); // Похмуро, темнуvато (від хмар, диму, туману і т. ін.) Коли б вже раз побачити справжнє італіянське [італійське] сонце, а то більше сіро (Коцюб., III, 1956, 268); Підвела [жінка] до вікна. — Глянь. За селом туманом сповитий степ. — Сіро. Я нічого не бачу! — зойкнув я (Головка, I, 1957, 55).

СІРО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сірий у 1 знач., напр.: с і р о к б р и й, с і р о л а п и й, с і р о м á с т и й і т. ін.

СІРОГРИВІЙ, а, е. Який має сіру гриву (про коней). У лозі, коло криниці, кінь знесилений поліг. Сірогровий, білолобий, в таврах, в сажі та диму (Рудь, Дон. зорі, 1958, 96).

СІРОЗЕМ, у, ч. Грунт із світло-жовтим забарвленням, сформований на лесах під пустельно-степовою рослинністю. Сіроземи Середньої Азії.

СІРОЗЕМНИЙ, а, е. Прикм. до сірозем. Сіроземні ґрунти.

СІРОЛИСТИЙ, а, е. З листям сіруватого відтінку. Оця десятина землі... відділена від гори столітніми волоськими горіхами, делікатними жерделями та сіролистими айвами, дісталась йому ще від батька (Коцюб., I, 1955, 189).

СІРОМА, и. 1. ч. і розм. ж. Незаможна людина; бідняк. [П а н М а р к е л (до чабана):] Як, як казав Кармелюк? Ану, ще скажи, сіромом! [Ч а б а н (згорда):] А ти ж звідки знаєш, що я сірома? А може, в мене лану не міряно, добра не лічено? (Вас., III, 1960, 241); Олексю, ти ж не відчував Ні разу солодоців втомі, Бо ти, знедолений сірома, Багатим силу віддавав (Забашта, Вибр., 1958, 189); // Нещасна людина, що викликає співчуття; бідолаха. У наймах виріс сирота.. Отож той самий сиротина У наймах сяк собі, то так Придбав, сірома, грошеньят (Шевч., II, 1963, 269); Бачив я... Як сірома попідтинню Згорблена тулялась; Над роботою за скибку Кров'ю обливалась (Щог., Поезії, 1958, 55); [І в а н (Побачив пляшки, почина стогнати):] Ой лишенько! Ой, пече ж мене, пече! [С е м е н:] Отак з ним, сіромом, раз по раз діється, як тільки вздрить горілку (Кроп., I, 1958, 82).

2. ж., збірн., іст. Козацька біднота на Запорізькій Січі; голота. Всі почали до хреста прикладатись; спочатку підходила старшина, потім — значне козацтво, за ними прості козаки й сірома (Стар., Облога., 1961, 8); Збиралася на раду найвідчайдушніша частина козацького товариства — сірома (Добр., Очак. розмир, 1965, 118); // перев. зневажл. Незаможні люди; біднота. У церкву навалило стільки — пальця просунути нігде — і все тобі сірома сіра, кріпацтво голодрабе (Мирний, IV, 1955, 185); Голик всю звільнив сіромом, Волю дав трудівникам, Бідакам і кріпакам (Перв., Райдуга., 1960, 171).

СІРОМАНЕЦЬ, нця, ч. Уживається як сталий епітет вовка, часто у прикладці в о в к - с і р о м а н е ц ь. Кругом його Мов вимерли люде [люди]. Ані півня, ні собаки: Тільки із-за гаю Десь далеко сіроманці Вовки завивають (Шевч., I, 1963, 107); — Обложили сіроманця.. Можна й зараз виїжджати на полювання (Стельмах, I, 1962, 397); Може, то лисиця вигулювала очеретами, а може, вовк-сіроманець підшукував собі посухший острівець, щоб розташуватися там на цілоденний відпочинок (Тют., Вир, 1964, 230); *У порівн. — Коли б часом хлопці не з'їли поросяти живим, мов вовки-сіроманці, — говорили дівчата, сміючись (Н.-Лев., II, 1956, 114); Тоді у Львові бити став на сполох Жовто-блакитний уряд.. Як сіроманці, бігли їх старшини (Бажан, Роки, 1957, 253).

СІРОМА́ХА, и, розм. 1. ч. і ж. Те саме, що сірбма 1. — Забудеш було, що ти сіромаха, і вбогий, і голий, і босий (Н.-Лев., I, 1956, 67); [П е т р о:] Хіба без мене мало в таких сіромах, що б'ються, як риба об лід, з своїм безталанням і ніяк не виб'ються з гіркої нужди? (Мирний, V, 1955, 181); — Що ж будемо робити, хлопці, сироти ви мої, сіромахи? (Довж., I, 1958, 197).

2. ж., збірн., іст., рідко. Те саме, що сірбма 2. На бік повстанців, яких очолив запорозький козак із сіромахи Максим Залізняк, перейшов сотник дворових козаків Потоцького Іван Гонта (Нар. тв. та етн., 2, 1968, 32).

СІРОМАШНИЙ, а, е. Нещасний, безталанний; бідолашний. *Панові слова аж у пінт кинули сіромашного Дейнеку* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 8).

СІРОМАШНЯ, і, ж., збірн., іст., розм. Те саме, що сірбама 2.— *Коли б я не ходив у походи і не був турків та татарву — ніколи не був би я гетьманом, і наша січова сіромашня тоді на мене пельки пороззявляла б, вимагаючи, щоб мою землю залічили до земель, які щороку розподіляють проміж зимівниками* (Тулуб, Людолови, І, 1957, 87); *Усі пани, усі дуки У наметі сіли, Наша браття сіромашня Та і не посміли* (Укр. думи., 1955, 71).

СІРОБКИЙ, а, е. З сірими очима. *Катруся виростала тоненькою, сіроокою, дуже схожою на матір* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 21); //у знач. ім. **сіробкий**, кого, ч.; сіробка, кої, ж. Людина, що має сірі очі. *«Скажи мені, сіроокий, які ви були?» начебто питає тихенько вона* (Довж., І, 1958, 189).

СІРТУК, а, ч., заст. Сюртук. *Зодягались, хто як міг; хто в сіртуку ходив, хто в свитині, а хто й добрий мав жупан або бекешу* (Свидн., Люборацькі, 1955, 8).

СІРТУЧІНА, и, ж., заст. Сюртук; //Благенький, поношений сюртук.— *Зятьок таки попідкувався музиками. Мабуть, заставив.. останню сіртучину* (Н.-Лев., І, 1956, 144).

СІРУВАТИЙ, а, е. З сірим відтінком, трохи сірий; сірявий. *Перо все швидше й швидше снує на сірувату папері ланцюг нерівних літер* (Кол., Терен., 1959, 309); *Розмашним кроком рушив він цілиною, підминаючи шпичасті будки, сіруватий полин і роздмуканий вітром білий димок ковилу* (Тулуб, В степу., 1964, 113).

СІРУВАТИСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до сіруватий.

СІРУВАТО. Присл. до сіруватий.

СІРЧАНИЙ, а, е. 1. Прикм. до сірка 1; //Який містить у собі сірку. *Безріччя хаосу і довгий ряд віків Вулкан метав огнем.. А нині все мовчить. Вже ні сірчаних злив, Ні попелу нема з прапрадідного часу* (Зеров, Вибр., 1966, 471); *Сірчаний колчедан; Сірчана джерельна вода*; //Вигот. із сірки. *Перша в історії електрична машина являла собою сірчану кулю, насажену на вісь і накладену на дерев'яний станок* (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 9); *Він.. черкає сірчаною головою по коробці. Близько вогник* (Шиян, Баланда, 1957, 110).

Δ **Сірчаний цвіт** див. цвіт 1.

2. Який містить у своєму хімічному складі сірку з певною кількістю кисню.

Δ **Сірчана кислота** — двоосновна сильна неорганічна кислота, що утворюється від взаємодії сірчаного ангідриду з водою. *Чиста сірчана кислота H_2SO_4 — безбарвна олійста рідина, майже в два рази важча за воду* (Хімія, 7, 1956, 91); *Серед величезної кількості хімічних продуктів, які мають важливе значення для народного господарства, особливе місце займає сірчана кислота* (Ком. Укр., 1, 1964, 26); [Н а д і й к а:] *Німкеня одна, хазяйка, що купила мене там на базарі, бризнула в очі сірчаною кислотою...* (Мороз, П'єси, 1959, 62); *Сірчаний ангідрид — сполука сірки з киснем (SO_2)*.

СІРЧАНКА, и, ж., розм. Сірчана кислота. [М а й - с т е р (нагодився):] *Чого тобі, агітаторко? (Обійняв її за плечі). [З у б ч е н к о:] Без інтервенції, будь ласка. Так мені ваша жінка ще й очі залле сірчанкою...* (Мик., І, 1957, 31).

СІРЧАНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сірчаний, напр.: с і р ч а н о к и с л и й, с і р ч а н о к и с л о т н и й і т. ін.

СІРЧИСТИЙ, а, е. 1. Який містить у собі сірку. *Сірчисті добрива*.

2. Який містить у своєму хімічному складі сірку з певною кількістю кисню.

Δ **Сірчиста кислота** — слабка двоосновна кислота; сульфитна кислота. *Сірчистий газ розчиняється у воді і, сполучаючись з нею, утворює сірчисту кислоту* (Уроки.. хіміка, 1956, 86); *Сірчистий ангідрид — сполука сірки з киснем (SO_2); двоокис сірки; сірчистий газ*.

СІРЧИСТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сірчистий, напр.: с і р ч и с т о в у г л е ц є в и й, с і р ч и с т о к и с л и й і т. ін.

СІРЯВА, и, ж. Те саме, що сірявість. *Семафор. Водогінна башта. І раптом вирвалася, напливла з сіряви така рідна станція* (Крот., Сини., 1948, 40).

СІРЯВИЙ, а, е. З сірим відтінком, трохи сірий; сіруватий. *Я вийшла в сад на привітання дня... Ще спала челядь. Над ставком, лугами сірява мла стелилася клубками...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 163); *Не курить сірявий пил уздовж доріг, в небі місяця блідий проглянув ріс* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 127).

СІРЯВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до сірявий.

СІРЯК, а, ч. 1. Старовинний верхній довгополий одяг із грубого сукна. *Парубки в нових лейбиках.. Одна тільки похмура Степанова постать у сірому лихенькому сіряку псувала ту веселу картину* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 39); *Убрав Василь чорний сіряк, чорні рукавиці* (Коломийки, 1969, 54); *Вся площа була повна людських голів, подертих кожухів, сіряків, кирей...* (Сміл., Крила, 1954, 47).

◇ [С а м е т а к], як в сіряку (в сіряках), жарт.— тепло, добре. *Ні холодно було, ні душно, А саме так, як в сіряках, І весело і так не скучно, На великодних як святках* (Котл., І, 1952, 150); *Ні холодно, ні душно: як на святках у сіряках* (Номис, 1864, № 620).

2. зневажл., дорев. Незаможна людина; бідняк. — *Чи ти не сказала? — визвірився на кохану панночку цей сіряк* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 370); // Неосвічена, некультурна людина з низів. *Нехай би вже були непевні Які вельможі просвіщенні: То і не жаль було б; чи так? А то сірісінський сіряк Отак лютує* (Шевч., ІІ, 1953, 51); — *Вірите, сам я іноді дивуюся, за що мене панич так виділяє з-поміж інших прикажчиків. Що йому, здавалося б, із Савки Гаркуші, з оцього гречкосія, сіряка, що дьогтем пахне, що реверансів не вмів? Одначе цінує, тримав на виду...* (Гончар, І, 1959, 31).

СІРЯКОВИЙ, а, е, рідко. Прикм. до сіряк. *По короткій сіряковій одежі пізнали [арештанти].. одного із своїх товаришів* (Фр., VІІІ, 1952, 254).

СІРЯТИНА, и, ж., зневажл. Про що-небудь сіре (у 3 знач.), позбавлене виразності, яскравості. *Всіляко популяризувати здобутки літератури — обов'язок критики. Та з не меншим заповзяттям і принциповістю зобов'язана вона виступати проти сірятини, халтури, ремісничих підробок під мистецтво* (Рад. літ-во, 3, 1965, 8); *На стадіоні, як і в театрі, глядач не терпить сірятини* (Літ. Укр., 23.ІХ 1966, 4).

СІРЯЧІНА, и, ж. 1. розм. Те саме, що сіряк 1. *Тільки тепер скинула очима, що усі ж то в синіх жупанах.. а мій — у такий день у сірячині* (Барв., Опов., 1902, 66); // Благенький, поношений сіряк. *Вид палений, потріскані руки, Сірячина на плечах в латках* (Стар., Вибр., 1959, 93).

2. Домоткане грубе нефарбоване сукно. *Міська біднота і особливо передміщани [Дрогобича].. як правило, носили одяг дуже близький до вбрання селян: сіряки з грубої вовняної тканини (сірячини)* (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 93).

СІРЯЧІЙНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сірячіна 1. *Ходив я в чумарочці, тепер в сірячинці* (Сл. Гр.); *Вийшов пристаркуватий чоловік у сірячинці і рудих розтоптаних чоботях* (Тют., Вир, 1964, 175).

СІРЯЧІЙНИЙ, а, е. Прикм. до сірячіна 2; // Зробл. із сірячини (у 2 знач.).

СІРЯЧКА, и, ж., зневажл., дорев. Жін. до сіряк 2.

СІРЯЧКОВИЙ, а, е. Прикм. до сірячбк.

Сірячкова шляхта, заст.— маломаетна шляхта. *Через кілька десятків років два перевертні розвели двоє буцим польських гнізд на Волинській Україні, котрі замішались між сірячкову, чи ходачкову, дрібну шляхту, колись українську й православну* (Н.-Лев., I, 1956, 131); *Сірячкова шляхта у сірих жупанах дешевого сукна цілими родинами топталась біля яток, під якими вірмени із Львова хвилями збивали перські єдваби* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 94).

СІРЯЧОК, чкв, ч. Зменш.-пестл. до сіряк. *Дівча в сірячку — Сухорляве, бліде, Картоплину сипку Хапко в ротик кладе* (Гойда, Сонце., 1951, 84); *Він взяв свої нерозлучні ходаки, підв'язав холоші, сірячок на плечі.., і з Голої гори за ним тільки смуга лягла* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 151); *Надів куркуль сірячок, — вдав, що він біднячок* (Укр.. присл., 1955, 353); *Охало село в захопленні від його упертості — гулом рехло: — Молодця Казанок! От тобі й «сірячок-мужичок»!* (Крот., Сини., 1948, 44).

СІСТИ див. сідати.

СІСТОНЬКИ, пестл. Те саме, що сісти 1. — *Бідні мої пташечки. Вже ніде вам і сістоньки, нема вже в вас кубелечка* (Довж., III, 1960, 472).

СІТКА, и, ж. 1. Те саме, що сіть 1; мережа (у 1 знач.). *Закинули рибалки сітку, одпливли вгору й почали бовтати полохать рибу* (Н.-Лев., I, 1956, 60); *Любив Кисачка рибалити і сіткою, і ятерями* (Збан., Переджнив'я, 1960, 143); // *Невелика сіть. Отуманене звіря стрілою влетіло в сітку* (Фр., VI, 1951, 313); *Дрібну рибу ловлять сіткою на круглому обручі* (Ю. Янов., II, 1958, 46); // *перен.* Складне переплетіння чого-небудь (інтриг, подій, чуток і т. ін.). *Чула, що логіка цієї хитрої людини облутує її. Сама повторювала не раз: «Бійся дарів да-найців», сама знала, що не треба слухати нічого, що говорить «звідти», але тут гра була занадто тонка, сітка дуже прозорчиста [прозора] й облутувала непомітно* (Хотк., I, 1966, 173).

2. Предмет різного призначення з перехресних ниток, мотузок, дроту та ін. *На голові [у Галочки], замість стрічок.., золота сітка пов'язана* (Кв.-Осн., II, 1956, 313); *Вкрив тебе [сталева сорочка] залізною сіткою — і ніяка шабля не візьме* (П. Куліш, Вибр., 1969, 61); *В ній [каюті] були дві неширокі сітки для спання* (Смолич, II, 1958, 43); *На скирту поповзла завантажена соломою сітка* (Логв., Літа., 1960, 20); *Вдягаю сітку і збираю У решето з дерев рої...* (Стельмах, V, 1963, 22); *Біля пляжу стояли два стовпи, на яких чіпляли волейбольну сітку* (Ле, Право., 1957, 325); *За міцною металевою сіткою, що відділяла хлоп'ят від саду, було зелене царство* (Гончар, Таврія, 1952, 167); *Маскувальна сітка; *Образно. В лісі було пусто. Лиш вітер гучав межи деревами та сипав сніг, закриваючи білою сіткою далечинь...* (Коцюб., I, 1955, 81); **У порівн. В останньому промінні сонця грала дрібненька мушва і, мов сітка, мигтіла перед очима* (Коцюб., I, 1955, 27); *Ми стояли, як сталева сітка, від якої м'ячі відлітали самі собою* (Ю. Янов., II, 1954, 25).

3. чого, перен. Те, що нагадує своїми обрисами багато схрещених, переплетених ліній, ниток і т. ін.; мережа (у 2 знач.). *Борється [дерево] за найменший шматочок землі, сіткою корінчиків оплутує камінь* (Хотк., II, 1966, 317); *Роки не покладали на його обличчя густої сітки зморщок* (Коз., Нові Потoki, 1948, 49).

4. яка, чого. Сукупність яких-небудь шляхів, ліній зв'язку, каналів і т. ін., розташованих на певній території; мережа (у 3 знач.). *Спорудили [в колгоспі] механізований водогін з напірною баштою, проклали сітку труб, змонтували автопоїлки* (Вол., Місячне срібло, 1961, 187); *Сітка залізниць; Зрошувальна сітка.*

5. яка, чого. Сукупність однорідних закладів, підприємств і т. ін., розташованих на певній території; мережа (у 4 знач.). *Особлива увага має бути приділена розгортанню в місті і на селі сітки закладів по охороні здоров'я матері і дитини* (Програма КПСР, 1961, 84); *Вся наша неосянна держава вкрилася сіткою великих і малих електростанцій* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 20); *Велике значення має комплектування сітки партійної освіти* (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 1).

6. розм. Сумка, сплетена з шнурків, мотузків, міцних ниток і т. ін., у якій носять продукти, дрібні речі тощо. *Так круто повернув [Бронко], що мало не зачепив старенького пенсіонера, який повертався з базару з сіткою, напханою городиною* (Вільде, Сестри., 1958, 502).

7. розм. Сорочка з тканини рідкого плетива, в'язання.

8. Клітинки, які утворюються внаслідок розлінування паперу, карти і т. ін. *Карта складена на науковій основі і має сітку паралелей і меридіанів* (Видатні вітч. географи., 1954, 23); *Доки очі не звикнуть до гірських умов, старший лейтенант заборонив і собі, і своїм підлеглим визначати дистанції на око. Він став вимагати, щоб дані ока обов'язково перевірялись хоч би сіткою бінокля* (Гончар, III, 1959, 114).

Δ **Градусна сітка** див. градусний.

9. спец. Система чисел, прийнятих для виміру, оцінки чи визначення певних величин; шкала. *Основним інструментом обліку якості праці і її відображення в заробітній платі трудящих служить тарифна система, яка включає в себе тарифно-кваліфікаційні довідники, тарифні сітки і тарифні ставки* (Ком. Укр., 7, 1965, 46).

10. анат. Другий відділ шлунка жуйних тварин. *Він [шлунок корови] складається з чотирьох відділів: рубця, сітки, книжки й сичуга* (Зоол., 1957, 170).

11. радіо. Гратчастий електрод електронної лампи. *Сітка встановлюється між катодом і анодом і має вигляд циліндричної спіралі з тонкого дроту* (Осн. радіотехн., 1957, 15).

СІТКАР, я, ч. 1. Той, хто плете сітки.

2. Той, хто ловить рибу сіткою. *Спочатку йшло у нас про ненажерність щуки, Про різні хитроці рибальської науки, Причому дід-сіткар презирство проявив До ловлі спінінгом, на вудку й поготів* (Рильський, Сад., 1955, 56).

СІТКІВКА, и, ж. Світлочутлива оболонка ока; ретина. *Очне яблуко.. має форму кулі, вкритої трьома оболонками — білковою, судинною і сітківкою* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 156).

СІТКОВИЙ, а, ё. Прикм. до сітка 1, 2, 4, 6, 8—11. *Одним із недоліків живлення радіоапаратури від сітки змінного струму є те, що сіткова напруга в різний час може коливатися в досить значних межах* (Осн. радіотехн., 1957, 48); *На ряді великих будов України.. успішно застосували новий спосіб оперативного керівництва будівництвом — систему сіткового планування і управління* (Ком. Укр., 4, 1965, 70); // *Який виробляє сітки* (у 1, 2, 6 знач.). *Сітковий завод; Сіткова машина.*

СІТКОПОДІБНИЙ, а, е. Який має вигляд сітки.

СІТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сітка 1—3, 6, 7. *У полі пасіка стоїть; Під деревом пшоно розсипане лежить; Голодний Голубок зрадив, не оглядівся — Під сіточкою опинився, Бо то принадонька була* (Гл., Байки., 1959, 142); *Крізь червону сіточку на голові*

просвічували непокірні чорні кучері [дівчини] (Донч., III, 1956, 431); Обличчя у жінки було круглощоче, приємне.. Біля очей — тонюсінька, ледь помітна сіточка зморщок (Коз., Сальвія, 1959, 166); Вона швидко покклала у мотузяну сіточку кілька помідорів (Собко, Звич. життя, 1956, 221).

△ Водяна сіточка, бот. — зелені водорості, поширені у прісноводних, перев. стоячих водоймищах.

СІТЧАННИЙ, а, е. Те саме, що сітчастий. Любить наш народ перепела і тоді, коли він у сітчаній клітці під стріхою у дворі б'є! (Вишня, II, 1956, 167).

СІТЧАСТИЙ, а, е. Зробл. із сітки (у 2 знач.). Помічники почали старанно розмішувати паперову рідину, а він узав форму — плоский чотирикутник з густим сітчастим дном з найтоншого мідного дроту (Тулуб, Людолови, II, 1957, 311); // Який має вигляд сітки; схожий на сітку. Хоч плантації були чисті від бур'янів, механізатори на п'ятий день після сіви пустили впоперек рядків сітчасті борони і знищили росточки бур'янів у стадії «білої ниточки» (Хлібороб Укр., 3, 1965, 12); Лусочки в передній частині тіла [у змія] бувають з білими краями, що часто утворюють більш або менш сітчастий тонкий білий рисунок (Визначник земноводних..., 1955, 124).

△ Сітчаста оболонка, анат. — те саме, що сітківка; Сітчасті судини, анат. — судини, в яких потовщені місця між порами утворюють ніби сітку.

СІТЧАСТОКРИЛІ, лих, мн., ент. Назва ряду комах з прозорими крилами, вкритими густою сіткою дрібних жилок.

СІТЯНИЙ, а, е. Зробл. із сіті. Матня [невода] має вигляд сітяного мішка, вшитого між крилами (Навч.-досл. робота..., 1956, 55).

СІТЯНКА, и, ж., розм. Рідка тканина.

СІТЬ, і, ж. 1. Пристрій для ловлі риби, птахів і т. ін., зробл. з міцних ниток, які перехрещуються і закріплюються на однакових проміжках вузлами. Ой, закиньте, рибалочки, шовкову сіть, Та зловите щуку-рибу панам на обід! (Н.-Лев., II, 1956, 98); Старі діди, поважні, сивобороді, походжали коло хат, то децю тешучи, то плетучи сіті на звіра та на рибу (Фр., VI, 1951, 25); В погожий день, коли було дозвілля, По пуцах звірину з рушницею тропив Чи сірих куроп'ят у сіть тонку ловив (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 208);

*Образно. Виринають перед моєю душею забуті тіні давньої минушини.. Чи маю вас ловити, тіні, сіттю слова? (Фр., IV, 1950, 452); *У порівн. Враз понад борами і сосною Повиснув дощ, притих, упав, як сіть (Стельмах, V, 1963, 222); // чого, перен. Складне переплетіння чого-небудь (інтриг, подій, чуток і т. ін.). — Сіть інтриг і надужить [дідища], які попхнули люд до ексцесів, дійсно обурює (Фр., VI, 1951, 208).

⟨ Потрапити (попастися) в сіті чий: а) дозволити комусь перехитрити, обдурити себе. Я тобі на вірність клявся, До серденька пригортав, В сіті власні я попався І за правду жарт прийняв (Л. Укр., IV, 1954, 106); б) бути залученим до виконання якоїсь непевної справи; Розставляти (розставити) сіті кому; Ловити в сіті кого — намагатися перехитрити кого-небудь, піймати когось на чомусь. — Цієї людини ніколи не зустрічала, — тихо ронить слова Тамара. — Ну що ви? — Геллерфорт не припиняє розставляти сіті. — Тоді оце прочитайте, — і підсовує їй папірець з надрукованими на машинці рядками (Хижняк, Тамара, 1959, 125); Вони [слідчі] й мене ловили в сіті (Мас., Сорок., 1957, 477); Сплітати (сплесті) сіті див. сплітати.

2. чого, перен. Те саме, що сітка 3. Люблю я й досі приємки прозорі Квітневих вечорів і чорну сіть Вишневих, яблуневих верховіть (Зеров, Вибр., 1966, 43);

Любили матір всі жінки: Чоло спокійне, сіть морщинок, А очі світлі, як зірки (Мас., Сорок., 1957, 504); Вітрами ще не застережена Дрижить осика, як німа, А сіть дощів уже мережана Танець на листі підніма (Шпорта, Вибр., 1958, 456).

СІЦІЛІЄЦЬ див. сіцилійці.

СІЦІЛІЙКА див. сіцилійці.

СІЦІЛІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сіцилійці і Сіцилія. Знов нема звістки від тебе, А серце тривожно болить. Сумне сіцилійське небо Промінням не блисне й на мить (Дмит., Київські кручі, 1962, 152).

СІЦІЛІЙЦІ, ів, мн. (одн. сіцилієць, їйця, ч.; сіцилійка, и, ж.). З афектованим рухом щирого сіцилійця він підняв руку й потряс цибулею (Коцюб., II, 1955, 403).

СІЧ¹, і, ж. (з великої літери). Організація українського козацтва у XVI—XVIII ст. Казав іноді Мирон, згадуючи давнє: — ..Ой, не так колись було в нас, у Січі, у нашому козацькому краї! (Мирний, I, 1949, 183); Билиці-казки про Січ, козацтво, про боротьбу з панамі за волю, яких він слухав,.. будили в дитячій голові химерні мрії, вояцький запал (Коцюб., I, 1955, 339); В ті часи Січ постійного місця не мала, а пересувалася в залежності від обставин. В тисяча шістсот сорок сьомому році вона містилася на Микитиному Розі (Панч, Гомон. Україна, 1954, 223); // Місце розташування цієї організації. Січ нагадувала велике городище, обведене частоколом, а від річки до річки тягся ще й глибокий рів (Панч, Гомон. Україна, 1954, 224); Бульба пробирався далі тісною вулицею, що була захаращена майстрами.. і людьми всіх націй, які наповнювали передмістя Січі, що скидалося на ярмарок (Довж., I, 1958, 228).

Запорізька (Запоробська) Січ: а) організація українського козацтва, яка склалася в середині XVI ст. у пониззі Дніпра за порогами. — Я луччу [кращу] кару знаю, Ось як богинь я укараю: Пошлю вас в Запорозьку Січ; Там ваших каверз не вважають, Жінок там на тютюн міняють (Котл., I, 1952, 243); — Від козаків ми походимо. Як погромила Катерина Січ Запорозьку, одному з куренів було визначено оці місця під поселення. — Оленчук закупив, замислився (Гончар, II, 1959, 60); б) місце розташування цієї організації. Жовнір приніс вино в здоровому олив'яному жбанові, а потім подав срібні недорогі кубки і поставив на столі закуску на олив'яних тарілках. Ті олив'яні тарілки пригадували столи в монастирських трапезах або на Запорозькій Січі (Н.-Лев., VII, 1966, 230).

СІЧ², і, ж., іст. (з малої літери). Окремий городок, що входив до складу козацької організації в XVI—XVIII ст.

СІЧ³, і, ж. (з малої літери), рідко. Те саме, що січа. За містом січ кривава А ж до вечора тривала (Фр., XIII, 1954, 370); — За Харків, — читали, — жорстока йде січ... — Указ — нагородження список — читали (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 209).

СІЧА, і, ж. Рукопашний поєдинок, бій із застосуванням холодної зброї (шаблі, списа і т. ін.). Мистець він був у лицарському ділі, так йому страшенна січа побратима з Петром Шраменком була не герцем, а справді ігрищем (П. Куліш, Вибр., 1969, 106); [1-й козацький:] У потребі перший кидається [Грицько] в січу і вже б'є й рубав так, що й світа перед собою не бачить (Сам., II, 1958, 36); Січа та довго тривала, аж поки усіх не посікли. Шаблі попадали з рук. — Може, годі? — спинився отаман (Тич., I, 1957, 105); Нікому в цих боях не було пощади. Здавалось, зішлася сила на силу, і доки не вирубають один одного впень, ця січа не скінчиться (Гончар, II, 1959, 387); Давно не спали вже бійці, В атаку йшли на день по тричі, Вже шабля в декого в руці Звисала мля-

во після січі (Фомін, Вибр., 1958, 193); // уроч. Кривава битва. У жорстоких січах з панами, з польськими і татаро-турецькими загарбниками вкривають себе немирущою славою запорозькі козаки (Літ. Укр., 10.IV 1964, 2); В устах молодого вчительки голос народу пролунав немирущим тисячорічним дзвоном, немовби звідкілясь здалеку засурмили над Дніпром прадідівські сурми, заіржали коні на степових пагорбах, потягло потом і кров'ю древніх січ (Довж., I, 1958, 294); *Образно. Вітер снігом б'є в обличчя, засипає снігом дах. І ведуть між себе січу хуртовини у степах (Забіла, У.. світ, 1960, 75).

СІЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сікти. Навкру- ги сухий-сухий сірий пісок, з-під якого часом визирав голова або спина мистецьки січеного з темного мармуру велетенського звіра — слона, лева, заметених віковичним піском... (Досв., Гюлле, 1961, 150); — Мужика ні- хто не показав, мужика.. з усією його хитрістю і усіма його шкірами. — Це ви говорите про шкіри, батогоми січені? (Стельмах, I, 1962, 41); // у знач. прикм. Вбирали [троянці] січену капусту, Шатковану і огірки (Хоть се було в час м'ясопусту) (Котл., I, 1952, 167); Біля жоло- бів стояли червоної масті корови, порозвішували вуха і зосереджено жували січений буряк (Чорн., Потік., 1956, 200); Січені котлети.

СІЧЕНИК, а, ч. Страва з посіченого м'яса, яке під- смажують, надаючи круглої або довгастої форми. Дуже багато страв готують з посіченого м'яса — січеники, смаженики, галушки та ін. (Укр. страви, 1957, 131).

СІЧЕНЬ, чня, ч. Назва першого місяця календарно- го року. Січень січе та й морозить, Газда з лісу дрова возить (Гал.-руські.. приповідки, I, 1901—1905, 102); Зима відразу страшним упирем налягла на галицьку зем- лю. Було се в половині січня (Фр., IV, 1950, 45); Бує мі- сяць січень чи лютий, море замерзло на сотню метрів (Ю. Янов., II, 1958, 188).

СІЧКА, и, ж. 1. Дрібно нарізана солома або дрібно нарізане сіно, що йдуть на годівлю худобі. Дівки до прядіння засіли, а слуги січку різати пішли на тік... (Фр., XIII, 1954, 65); Оля почистила в хліві, замішала солом'яної січки з дрібно покришеним буряком (Юхвід, Оля, 1959, 93); Сінну січку змочують теплою водою, змішують з соковитими чи концентрованими кормами і згодовують худобі (Колг. енци., I, 1956, 638); // Подріб- нена маса інших рослин. Очеретяна січка на апаратах безперервної дії перетворюється в целюлозу (Роб. газ., 19.IX 1963, 1); // перен. Те, що нагадує дрібно нарізану соломку тощо. Вони ходили від ятки до ятки.., обкидали один одного паперовою січкою (Л. Укр., III, 1952, 621); *У порівн. Гостра, холодна вода морозною січкою скалок врізається в лиця рибалок, на голови люто спада (Гонч., Вибр., 1959, 268).

◇ Нарізати (утяти) січки — зробити що-небудь не- доречно, безглузде. Дорош швидко застебнув шинелю, шепнув Оксенові на вухо: — Чує мов серце — наріже він січки. Наглядай там за ним (Тют., Вир, 1964, 172); Ну, вже утяв ти нам січки: Є чим пом'янути! (Г.-Арт., Байки., 1958, 140); Не вартий [і] торби січки (торби з січкою) хто, що — хто-, що-небудь нікуди не годиться, не має ніякої цінності, ніякого значення. Їх балаканка.. не варта й торби січки (Фр., XVI, 1955, 9); Найфайні- ший легінь без кавалка поля, коня й корови не є вартий торби з січкою (Казки Буковини., 1968, 146); Сікти на січку кого — нещадно винищувати, рубаючи, шма- туючи і т. ін. кого-небудь. — То міномети 82! Шура пригадала, що саме такими мінометами командує Юрась. — Вони страшні? — Січуть німців на січку (Гончар, III, 1959, 171).

2. Подрібнені зерна, подрібнені крупи. В шеретова- ному насінні повинно бути не більше як 3% нешерето-

ваного і 5% січки, тобто роздрібненого ядра (Екстр. метод доб. олій., 1958, 17); Рисова січка.

3. розм. Різкий вітер із снігом у вигляді дрібних зернинок. Просили [люди] більших снігів, жорстокіших морозів, скаженої снігової січки.., щоб замело того німака на віки вічні (Тют., Вир, 1964, 461).

4. заст. Намисто з коралових обрізків.

СІЧКАРНЯ, і, ж. Пристрій, механізм, признач. для різання соломи, сіна і т. ін. Василь узявся допомагати батькові крутити січкарню (Чорн., Потік., 1956, 353); // Приміщення, в якому встановлено цей пристрій, ме- ханізм. Думав [Потап], що треба врізати січки, мірку- вав, коли краще околотити одвезти в січкарню (Коцюб., II, 1955, 278).

СІЧНІВІЙ, а, е. Прикм. до січень. Займався пиш- ний січневий ранок. Золотий промінь сонця перелинув зі сходу на захід, і вершечки синіх хмар зайнялись червоним полум'ям (Коцюб., I, 1955, 70); Ховаючи лице від крижа- них дотиків злого січневого вітру, вона дуже коротко від- повідала на його запитання (Жур., До них іде., 1952, 23); // Який відбувається в січні. Січневий пленум ЦК КПРС.

СІЧНИЙ¹, а, е, рідко. Те саме, що соковитий. Січ- ний кавун.

СІЧНИЙ², а, е, мат. Який перетинає, відтинає що- небудь. Січна площина; // у знач. ім. січна, нбї, ж. Пряма, яка перетинає криву в двох або більше точках.

СІЧОВИЙ, а, е. Прикм. до Січ¹. Вийшовши на берег, утікачі почимчикували розшукувати січове начальство (Добр., Очак. розмир, 1965, 62); // Належний Січі, січовикам. — В вас такі нікчемні кубки, що ні в віщо гаразд і налити. Святе діло наші січові коряки! (П. Ку- ліш, Вибр., 1969, 90); Минули передмістя. Показалися запорозькі січові курені.. Ніде ніякої сторожі (Довж., I, 1958, 228); // Власт. Січі, січовикам. — Може, ви чували коли-небудь про побратимство! Де вже не чувати? Се наш січовий звичай (П. Куліш, Вибр., 1969, 90); // Який входить до складу Січі, є її членом. [З о л о т - н и ц ь к и й:] Дак ти кажеш, що й на Січі був? ..Доб- ре, знаєш товариство січове? [Я к и м:] Знаю трохи (Гр., II, 1963, 539); Січовий панотець Микита нашвид- ку, підтикавши ризи, з-під яких видно було добрячу ко- зацьку шаблю, окропив святою водою козацькі лави (Кач., II, 1958, 414).

СІЧОВИК, а, ч. Козак Запорізької Січі. Людська пам'ять не сховала того, коли і як оселився в них захо- жий січовик Мирон Гудзь (Мирний, I, 1949, 179); У віко- помну добу славної Січі Запорозької на ній [Гострій мо- гилі] височів маяк кордонної сторожі січовиків (Добр., Тече річка., 1961, 11).

СІШКА, **СОШКА**, и, ж. 1. Невелика або погана соха (у 1 знач.). Стоять невикривані хатки.. Солома й гли- на — от і все, чим заліпили трухлу сошку, а вітер стіна- ми трясє, і кожна хилиться потрошку (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 68); Багрий наламав дров, забив у пісок сошки, приладнав залізний прут, на який повісив каза- нок (Мокр., Слід., 1969, 68); *У порівн. Іноді воно [те- лятко] раптом зупинилося і, розставивши сошками пе- редні ноги, безглуздо дивилося на чий-небудь ворота (Тют., Вир, 1964, 204).

2. Те саме, що соха². Де оре сошка, там суха ложка (Укр.. присл., 1963, 20).

3. тільки мн. Пристрій з двох невеликих ніжок або підставка з розсохи, яку використовують як опору при стрілянні з гвинтівки, кулемета і т. ін. Федяк повертав на сошках свою довгу рушницю (Перв., Дикий мед, 1963, 464).

4. спец. Одна з частин кермового управління автомо- біля, комбайна і т. ін. Сішка переміщує поздовжню тягу і

верхній поворотний важіль (Підручник шофера., 1960, 249); Механізм служить для передачі зусиль від рульового вала [комбайна] до сошки руля (Зерн. комбайни, 1957, 264).

СІЯЛКА, и, ж., розм. Те саме, що сівалка. Там [на хуторі] — і машини всякі задля польової роботи — плуги парові, сіялки, жатки (Мирний, IV, 1955, 331); Треба вам сіять? Будь ласка! В кожному дворі сіялка (Вишня, I, 1956, 14).

СІЯЛКОВИЙ, а, е, розм. Прикм. до сіялка.

СІЯЛЬНИК, а, ч. Те саме, що сівач. Ось сіяльник виїшов рілля обсівати (Манж., Тв., 1955, 104); Сіяльники — двоє дівчат і дід — стояли на дошках позад сівалок, доглядали за рівномірним розподілом зерна (Ю. Янов., Київ. опов., 1948, 45).

СІЯЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до сіяльник. Величко підійшов до молодого тракториста, коли той розвертав машину. Агрегат зупинився, сіяльниці підняли диски (Автом., В. Кошик, 1954, 25).

СІЯНЕЦЬ, нця, ч. 1. Молода рослина, вирощена з насіння. Сіянци вирощують у спеціальних лісових розсадниках до одно- або дворічного віку (Механ. і електриф., 1953, 282); Щоб прискорити плодоношення, необхідно сіянець лимона в період інтенсивного росту заокулювати вічком або прищепити живцем, взятим з плодоносної рослини (Рад. Укр., 7.I 1972, 2); // Те саме, що сіянка 1. Цибуля погналась в стрілки; сіянець повитикався з грядки густо, як щіть (Н.-Лев., I, 1956, 85).

2. розм. Уживається як прикладка до слова дощ, позначаючи його густоту, рясність. Ген-ген, на обрії сіріє, і пахне сіянцем-дощем (Воскр., Поезії, 1951, 305); На вулиці шумів теплий квітневий сіянець-дощ (Рад. Укр., 28.IV 1962, 3).

СІЯНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сіяти 1, 2, 4—6. Буде бите Царями сіянев жито! А люди виростуть (Шевч., II, 1963, 400); Червоні маки!.. Скільки сягало око, жевріли і жевріли вони на луках, ніким не сіяні (Гончар, III, 1959, 446); // сіяно, безос. присудк. сл. До п'ятнадцяти стебел може куц [пізньої ярини] дати, якщо впору сіяно (Горд., II, 1959, 304).

2. у знач. прикм. Посіяний (на відміну від дикорослого). Для свиней у всіх зонах республіки зелений конвейер організовують із сіяних кормових культур (Колг. Укр., 8, 1956, 29); // З рослинами, посіяними людиною. Сіяні луки; Сіяні пасовища.

3. у знач. прикм. Просіяний через сито, решето і т. ін. Стежечки, що звивалися змією поміж кругами цвітників, були свіжо усипані сіяним піском (Мирний, III, 1954, 261).

СІЯНКА, и, ж. 1. Рослина, що вирощується сіянням насіння (на відміну від саджанки). Цибуля — культура дворічна. Для врожаю ріпки спочатку треба мати сіянку, котра здебільшого вирощується в спеціалізованих господарствах (Рад. Укр., 1.II 1969, 3); Бачу, як мати шарув, як підгортав, як прополює, почищав цибулю-сіянку (Гуц., З горіха., 1967, 144).

2. Час весняної сівби. Тут і весна саме — парув земля, сіянка підійшла (Головко, II, 1957, 217).

3. розм. Просіяне борошно.

СІЯННЯ, я, с. Дія за знач. сіяти 1. Ти ся журиш, пане брате, сіянням, оранням, Я ся журю, пане брате, першим закоханням (Коломийки, 1969, 79).

СІЯННЯ, я, с., поет. 1. Дія за знач. сіяти. В цвітінні яблунь, у сіянні вір — Хвала життю, благословення й мир! (Нех., Сонце., 1947, 15).

2. Те саме, що сійво. Любе місяця сіяння Прожене темноту ночі (Л. Укр., IV, 1954, 111); Тихий місяць у сіянні над яворами вже зійшов (Сос., Так ніхто., 1960, 101).

СІЯНЦЕВИЙ, а, е. Прикм. до сіянець 1. Сіянцева

культура тепер широко застосовується в СРСР в усіх роботах по акліматизації рослин (Розв. науки в УРСР., 1957, 357).

СІЯТЕЛЬНИЙ, а, е, дорев. Те саме, що ясновельможний.

СІЯТЕЛЬСТВО, а, дорев. Те саме, що ясновельможність. Стукнув [Лука] кулаком у стіл і гукнув на всю хату. — Око «джіну» для його сіятельства (Коцюб., I, 1955, 146).

СІЯТИ, сію, сієш, недок. 1. перех. і без додатка. Кидати зерно, насіння звичайно в оброблену землю, певним способом розтрушуючи, розсипаючи його. Прийшла пора сіяти, а в людей нема ні зерна (Кв.-Осн., II, 1956, 135); Хазяїн сіяв овесець; Була у його нивка невелика (Гл., Вибр., 1951, 29); Вийшли в поле сіяти. Незвичайною була сімба над Дніпром у сорок четверту весну (Довж., I, 1958, 388); Озимина зеленіє, сходять рання ярина, сіють пізню (Вишня, I, 1956, 341); *Образно. Не нарікаю ні на кого.. Орю Свій переліг — убогу ниву! Та сію слово (Шевч., II, 1963, 402).

Під маркер сіяти див. маркер²; Сіяти наволоком див. наволоком; Сіяти під покрив див. покрив; Сіяти по скібі див. скіба.

◇ Сіяти грішми (грошіма) — те саме, що Сіпати грішми (грошіма) (див. сіпати); Сіяти гріші — губити гроші. Пані, походжаючи по двору, вздріла і зняла [карбованця]. — Се, певно, ти гроші сієш? — каже на пана (Вовчок, I, 1955, 130); Тіхо (тіша), хоч мак (маком) сій див. мак; Уріджуватися (уродітися) там, де [і] не сіяли — з'являтися там, куди не запрошували, де не чекали. Він вроджувався й там, де його не сіяли, і підбивав хліборобів або палити панів, або скіпати з них лучину (Стельмах, I, 1962, 614); Кореспонденти — це такі люди, що можуть вродитися навіть там, де їх і не сіяли (Собко, Біле полум'я, 1952, 156).

2. перех. і без додатка. Висіваючи зерно, насіння, займати ним яку-небудь ділянку землі; засівати. — Весна прийде, земля тепер своя, а чим сіяти? Гречки та проса он по вузлику в чулані зосталось (Гончар, II, 1959, 150); Вигадав [дикун] колись Нечуване і небувале диво — Загострену карлючку — землю дряпав, Щоб землю сіяти і мати хліб (Рильський, II, 1960, 60).

3. перех., етн. Розсипати по хаті, кімнаті зерно, вітаючи з Новим роком; посівати. Хлоп'ям на Новий рік ішов я З торбиною зерна в село.. У кожній хаті на долівку Пшениці жменьку сіяв я (Павл., Бистрина, 1959, 17).

4. перех., біол. Поміщати мікроорганізми в живильне середовище для вирощування.

5. перех., перен. Поширювати серед людей (освіту, ідеї, чутки і т. ін.). Він, Іван, у «Суєті» Сіяв мислі золоті Про мистецтво для народу (Рильський, III, 1961, 61); // Викликати у людей яке-небудь почуття, створювати певний настрій і т. ін. А може ж, воно [дитя] миле було та втішне?.. А може ж, воно щастя сіяло докола і радість?.. (Хотк., II, 1966, 267); Близьке гуркотіння бою сіяло невиразне передчуття лиха (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 20); Сіяти ворожнечу; Сіяти ненависть.

◇ Сіяти недобрю славу (недобрі вісті) див. недобрый; Сіяти п'аніку див. п'аніка; Сіяти р'обзрат див. р'обзрат¹; Сіяти розумне, добре, вічне — вести велику освітньо-виховну роботу, знайомити з передовими ідеями; Сіяти смерть див. смерть.

6. перех. Пропускаючи що-небудь через сито, решето і т. ін., відокремлювати менші часточки від більших, очищати від сторонніх домішок. У коморі сіє наша наймичка муку та й співає (Стеф., III, 1954, 121); Мати вже сіяла борошно на лаві на галушки, а Христя поросяті готувала (Головко, II, 1957, 86); *Образно. Небо сіє дрібенький дощик на густе сито (Коцюб., II, 1955, 53).

7. *перех., перен.* Розсипати рясні опади (про хмару). Хмара сіяла й сіяла — щедро, не жалуючи (Вас., Вибр., 1954, 69); Осінь, осінь... Холодно й непривітно ставало на голих вершинах тут, близько неба. Сіре воно, повзуть безконечним полотном хмари, сіючи дощ (Хотк., II, 1966, 266); Торкаючись дахів теремів, пливли і сіяли мряку важкі хмари (Скл., Святослав, 1959, 76); // *неперех.* Падати на землю (про густий, дрібний дощ, сніг і т. ін.). Дощ, як крізь підситок, сіяв густий та дрібний (Мирний, I, 1949, 327); Вже третю добу сіє на полонині дрібний мачканий дощик (Коцюб., II, 1955, 323); Сіяв дрібний, вогкий сніжок (Вас., II, 1959, 39); Стояла пізня осінь. Сіяла мжичка (Сенч., На Бат. горі, 1960, 36); // *безос.* Зранку захмарило і довго сіяло на землю холодну, дрібну мжу (Тют., Вир, 1964, 11).

8. *перех., у сполуч. із сл. світло, проміння, перен.* Поширювати перев. неширокою смутою. М'які лампи денного світла сіяли на землю срібне світло (Кучер, Голод, 1961, 453); Світанок сіє Своє проміння в ясності (Мал., Книга..., 1954, 5).

СІЯТИ, *яю, яєш, недок., уроч.* Те саме, що сяяти. Сіяло сонце, в небесах Ані хмариночки, та тихо, Та люблю, як у раї (Шевч., I, 1963, 310); Ніч ясна була та тиха, місяць сіяв серед неба (Федьк., Буковина, 1950, 68); Світло од груби золотить протилежну стіну, і круг Стасикової голови сіяє німб (Коцюб., II, 1955, 254); Її очі сіяли, обличчя злегка зашарілось, рухи стали жвавіші (Л. Укр., III, 1952, 502); Дідона сіяла красою і йшла в осереддя Праці і всіх закликала до міста майбутнього братись (Зеров, Вибр., 1966, 236); Племенам і народам, наче сонце, Його [В. І. Леніна] ім'я сіятиме завжди! (Павл., Бистрина, 1959, 7).

СІЯТИСЯ, *сіється, недок.* 1. Падати, сипатися в ґрунт (про зерно, насіння). Розлягайся, скибо чорна, Сійся, зерно, і рости! (Рильський, I, 1960, 323); Сіялося зерно в розщепині скали, виростала перша смерека (Хотк., II, 1966, 155); *Образно. В материні відталі серце сіялись і сіялись Маркові слова (Стельмах, Правда..., 1961, 32).

2. *перен.* З'являтися, виступати на чому-небудь, густо вкриваючи поверхню. В небі сіялися зірки і виблискували в темній, як криця, воді (Вас., Вибр., 1954, 121); // Виростати на шкірі (про вуса, бороду). — Добре, — сказав учитель і замилувався: — Як же ти виріс, хлопче! Вже й вуса сіються (Кучер, Трудна любов, 1960, 120).

3. Випадати, висипатися при пропусканні через сито, решето і т. ін. *Образно. Цілими днями сіялись крізь сіре сито осінні дощі (Гончар, III, 1959, 193); // Сипатися, розсипатися (про щось сипке). Везли назустріч хурою з млина до пекарні лантухи з борошном, і Лукія, вздрівши, як сіється мука на дорогу, завдала, звісно, хурицкам добренького прочухана (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 453); Гули мотори грузовиків, звідкілясь згори сіявся дрібний вапняний пил (Донч., Дочка, 1950, 79).

4. *перен.* Іти, падати (про густий, дрібний дощ, сніг і т. ін.). Холодна дрібненька мряка сіялась з неба. Було вогко, непривітно і тихо (Коцюб., II, 1955, 86); Дощ не припиняється, весь час сіється дрібний, одноманітний, холодний (Перв., Дикий мед, 1963, 282); Прокинешся одного ранку — надворі вже біло, і сніжок сіється й сіється (Гуц., З горіха..., 1967, 153).

5. *перен.* Проникаючи через що-небудь, поширюватися (про світло, проміння і т. ін.); струменіти. То один, то другий підводив голову і, кинувши оком на вікно, звідки сіялось світло, схоплювався на ноги (Коцюба, Нові береги, 1959, 125); Тихо в музеї. Через прозорий купол... сіється проміння сонця (Цюпа, Краєни, 1961, 121); В ха-

ту крізь причинене вікно сіявся білий туман (Кучер, Полтавка, 1950, 21).

6. Пас. до сіяти 1, 2, 4, 6. — Це хліб хазяйський. Ми це знаємо. Ми знаємо, як він сіявся, як він складався... (Мирний, I, 1949, 266).

СІЯЧ, *а, ч.* Те саме, що сівач. Весело проходив по цих роздолах ратай із ралом, потім сіяч із козубом, а після Петра і Павла дзвеніли дружно серпи та коси (Смолич, Мир..., 1958, 155); Де ви, правди всенародної Та братерства сіячі? Де ви, мислі благородної Тверді духом діячі? (Граб., I, 1959, 56); Нема таких слів, щоб охопити все розумне, добре й вічне, що невтомний сіяч Максим Рильський засіяв у серця людей (Літ. Укр., 23.III 1965, 2); *У порівн. Чого ж я схвилюваний знову Іду, мов сіяч, навесні? Бо зіткане серце з любові Роня на землю пісні... (Стельмах, V, 1963, 212).

СІЯЧКА, *и, ж.* Жін. до сіяч. Старі колгоспники ішли ценом... Далі йшли сіячки — жінки й удови солдатів на чолі з Василюною Бовкуною (Довж., I, 1958, 388).

СІЯЮЧИЙ, *а, е, уроч.* Дієпр. акт. теп. ч. до сіяти. Поблід від жалю ясний Серафим І тихо знявся мовчазний угору, Закривши вид крилом сіяючим своїм (Л. Укр., I, 1951, 421).

СКАБА, *й, ж., діал.* Залізна штаба.

СКАБІЮЗА, *и, ж., бот. (Scabiosa L.).* Багаторічна (рідше — однорічна) трав'яниста рослина родини черсакових з великими квітками різного забарвлення, яка росте в степах, на луках і лісових галявинах. В захисті дерев декуди стріну ще ромен або яскір, козелець, білду скабіозу... (У. Кравч., Вибр., 1958, 402); Біла скабіоза викидає волохаті шапки понад зелену піню царинки (Кол., Терен..., 1959, 9).

СКАБКА, *и, ж.* Тонка, гостра трісочка, гострий осколок металу, скла та ін., які застряли у шкірі, в тілі; скалка. — А що, чи скабку виняла [вийняла] з ноги? (Барв., Опов., 1902, 77); Не помічають [теслярі] ні скабок, ні здертої шкіри на мозолястих руках (Довж., Зач. Десна, 1957, 554).

СКАБРЕЗНИЙ, *а, е, рідко.* Непристойний за змістом, своєю суттю; соромітний. Він любив життя... веселих бретонців, які вміли добре їсти і пити, реготати і оповідати скабрезні історії (Рибак, Помилка..., 1956, 90).

СКАБРЕЗНІСТЬ, *ності, ж., рідко.* 1. Абстр. ім. до скабрезний.

2. Скабрезне слово, скабрезний вислів; непристойність. Говорити скабрезності.

СКАВКНУТИ, *не, док.* Однокр. до скавучати, скавчати 1. Собака гавкнула і тоненько, жалібно скавкнула (Хор., Незакінч. політ, 1960, 52).

СКАВЛЮ, *а, с., розм.* Той, хто скавулить, скавучить. Годі тобі скавучати! Іч, який скаvlo! Не ходи босий, то й не будуть тобі наступати на ноги (Сл. Гр.).

СКАВУ, СКАВУ-СКАВУ, *виг.* Звуконаслідування, що означає виск собаки, шакала і т. ін. Докучай [собака], почувши зайця, спочатку дає легесеньке «скаву-скаву», а потім — спокійний «гав», і далі рівномірне «гав», «гав», «гав»... (Вишня, II, 1956, 125).

СКАВУЛІННЯ, *я, с.* Дія за знач. скавуліти. Вона зачула в дворі собаче скавуління, вийшла в сіни й гукнула (Чорн., Потік..., 1956, 334); Буйний вітер гуляв відкритими берегами і з свистом і скавулінням налітав на селище, на будиночки (Коцюба, Нові береги, 1959, 54); Чути було тільки тихе скавуління з присінку, там... сиділа вдова і стогнала чужим, не схожим на людський, голосом (Перв., Невигадане життя, 1958, 129).

СКАВУЛІТИ, *люб, ліш, недок.* Те саме, що скавучати. Собака скавуліла коло хати голодним, жалісним голосом (Коб., I, 1956, 551); Песик Ложка, що був, як і

завше, біля свого Мамая, тихо скавулів од нетерплячки й від голоду (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 248); Завертівся [Жучок], почав качатись у пухнастому снігу, скавуліти та все намагався лизнути хлопчика в губи (Збан., Сеспель, 1961, 300); За вікнами, як і звечора, бурхотів степовий вітер, скавулів і бився (Коцюба, Перед грозою, 1958, 97); Стіною чорною іде гроза, Як постріли гарматні, грім гримить, У зворах вітер виє-скавулить (Павл., Бистрина, 1959, 231); — Боже мій, боже мій! Що тепер буде! — скавуліла Вовчиха (Сміл., Сашко, 1954, 118).

СКАВУ́-СКАВУ́ див. скаву́.

СКАВУЧА́ННЯ, СКАВЧА́ННЯ, я, с. Дія за знач. скавуча́ти, скавча́ти. Якось уже днів через п'ять, надвечір, партизанські дозори почули знайоме радісне скавучання (Збан., Крил. гонець, 1953, 14); Собаче скавчання розітнулося ту ж мить —...хвіртка таки добренько прищемила йому хвоста (Смолич, Реве та стогне., 1960, 11); Скавучання губної гармонії моторошно розносилося над попаленими дворищами (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 193).

СКАВУЧА́ТИ і СКАВЧА́ТИ, чу́, чіш, недок. 1. Повискувати (жалібно, радісно або з нетерпінням), стиха вити (про собак та інших тварин). Молодиця.. почала гукати на собаку. Собака одбіг на вгород та скавучав (Мирний, I, 1949, 269); Такса Софії Петрівни лизала тарілку, а Мільтончик, забувши пристойність, скавчав потику, щоб звернути на себе увагу (Коцюб., II, 1955, 388); Він тримав за ошийник вівчарку, і та нетерпляче скавучала (Донч., VI, 1957, 203); Повів мене мій знайомий лісник показати своє лисення. А воно вже й величеньке. Кинулося до свого господаря, скавчить стиха, лащить (Коп., Як вони., 1961, 154); // Утворювати пронизливі звуки (про предмети, вітер і т. ін.). В другій робітні скрипіли і сичали пильники, і курява знімалася до вікон. В третій скреготіло залізо на точилах і зойкало, і скавучало (Ірчан, II, 1958, 271); Терпко рипить сніг під ногами, з присвистом скавучить під полозками саней (Кир., Вибр., 1960, 300).

2. перен., розм. Жалібно стогнати, плакати (про людину). Спершу кричала Галя, а то і кричати перестала, тільки скавучить якось болізно [болісно] (Мирний, IV, 1955, 72); Вони схопили зв'язаного оберя й почали пхати в порожній котел похідної кухні. Обер пручався й жалібно скавучав (Кучер, Голод, 1961, 135).

3. перен., розм. Набридати кому-небудь скаргами, докорами; плакатися. [Н е с м і я н:] Підсунь до мене гранати. [К н и ш:] Вам добре, ви пожили на світі. А що я бачив? [П р о х о р (до Книша):] Не скавчи, бери гранату. Ставай поруч (Дмит., Драм. тв., 1958, 165).

СКАВЧА́ННЯ див. скавуча́ння.

СКАВЧА́ТИ див. скавуча́ти.

СКАЖЕ́НИЙ, а, е. 1. Хворий на сказ; який сказився. Лаврінові спала на ум думка, чи не покусала часом матері скажена собака (Н.-Лев., II, 1956, 362); Суперечку перебив крик хлопчаків, які з паліччям гналися за собакою й кричали: — Бийте її, бийте, вона скажена! (Панч, В дорозі, 1959, 174); Скажений вовк; *У порівн. Як скажений звір, що боїться води... Чіпка кинувся, скочив угору... (Мирний, I, 1949, 309); // рідко. Який має психічний розлад; божевільний. — Нехай він буде в нас скажений, — се безпечніше; а то всіх засудять... погинемо, як гуси.. Так і порішили, щоб його божевільним пославити (Вовчок, I, 1955, 177); // у знач. ім. скаже́ний, ного, ч.; скаже́на, ної, ж. Хвора на сказ або божевільна людина (уживається перев. як лайка). [Т е м н и ч н и й в а р т о в и й:] Що тут у вас? (До Нартала). Се знов оцей скажений? Ти будеш тихо?

Проклята почваро! (Л. Укр., II, 1951, 429); — Ану, каже, де та скажена? — Се на мене так (Мирний, I, 1954, 84); Людей! Незлобних, праведних дітей Жрете, скажені!.. (Шевч., II, 1963, 375); З-під рук у батька вхопила [дочка] його чабанські ножиці і вже замахнулася ними обстригати.. вії.— Скажена! Він відняв ножиці, дав запотиличника (Гончар, Тронка, 1963, 65); *У порівн. Вже коренив-коренив [Халявський], вичитував-вичитував, аж піна йому з рота б'є, мов у скаженого... (Кв.-Осн., II, 1956, 208); Мати дивиться на неї, Од злості німіє; То жовтіє, то синіє; Розхристана, боса, З рота піна; мов скажена, Рве на собі коси (Шевч., I, 1963, 161).

◇ Боїтися, як скаже́ного (скаже́ної) соба́ки див. соба́ка; Скаже́на соба́ка — уживається як лайка. [С а м р о с ь:] А бодай ти не діждала, щоб я об тебе паскудив руки на перший день великодня. [З і н ь к а:] Харцизе, скажена собако! (Кроп., II, 1958, 30); — Справники — це ж собаки скажені, а не люди. Роздягне і в холодну посадовить, а то ще й батогів надає (Добр., Очак. розмир, 1965, 210).

2. Який легко втрачає самовладання, нестримний у гніві; несамовитий, нестямний. — Ще й уранці навідувався скажений становий. Сиди, Миколо, нишком, доки вони пойдуть (Н.-Лев., II, 1956, 237); Краще приховати від скаженого Гесслера цей бунт, а потім вона рознюхав, хто підбурив жінок, і сама без коменданта покарав непокірних (Хижняк, Тамара, 1959, 196); // Який перебуває у стані несамовитості, шаленства. Роман лютий та скажений, проклинаючи брата, вибіг від пана Янковського (Коцюб., I, 1955, 106); Кинувся тікати [Марко], але його з усіх боків обступила розлючена, скажена юрба (Мик., II, 1957, 345); // Який виражає несамовитість, шаленство. Вона з жахом втопила очі в наліті кров'ю скажені чоловікові баньки, що дивились на неї з-за каменя (Коцюб., I, 1955, 401); // Який діє за власним бажанням, за власною волею, не зважаючи ні на кого; свавільний. [С е р б и н:] Вона така скажена дівка, що і ціле пекло не вдержить її, коли що задумала (Вас., III, 1960, 23); // Баский, гарячий (про коня). Сум. Безнадійність. Руїни. Наче з далеких країв налетіли Гунни на конях скажених своїх (Олесь, Вибр., 1958, 228); З валки й собі помітили коляску із скаженими кінями (Полт., Дит. Голя, 1954, 122).

3. перен. Дуже сильний, значний силою свого вияву. Не осуд, а тільки гаряче захоплення викликали серед юнкерів.. його суворі заходи проти п'янства.. і навіть його відоме всій армії скажене наполеонівське честолобство (Гончар, II, 1959, 207); // Інтенсивний, надзвичайно глибокий (про стан, почуття і т. ін.). Коли б не та скажена нудьга, то ледве чи вдалося б знайти в нашій краю щасливішої людини від о. Матчука (Март., Тв., 1954, 226); Знову скажений біль захолодив мозок. Я чую, як я по-звірячому кричу (Ю. Янов., II, 1958, 128); Горпина ще раз смикнула Коржа і в ту ж мить відскочила, побачивши, як скажена лютість спотворила його риси (Тулуб, Людолови, I, 1957, 21); // Дуже швидкий. Скаженим галопом мчали верхівці (Ю. Янов., II, 1958, 240); На ній [кінострічці] все заметушилося в скаженому темні (Мас., Роман., 1970, 253); // Рвучкий (про вітер). Василько біг степом, заглинаючись від скаженого вітру, що валив його з ніг (Кучер, Вогник, 1952, 18); // Нестерпний (про холод, спеку та ін.). — Куди ти знявся по такому скаженому холоду?.. (Мирний, IV, 1955, 305); У нас така скажена спека знову, що аж думки в голові розтають (Л. Укр., V, 1956, 149); // З великими морозами; лютий (про зиму). Зима була скажена. Горобці на льоту мерзли, падали (Тют., Вир, 1964, 112); // Бурхливий (про море); // Міцний (про тютюн). Закурив [Тихін] і затягся жадібно скаженим самосадам (Головко,

II, 1957, 117); // Дуже напружений, клопітливий, заповнений справами, роботою і т. ін. [П а в л о (говорить по телефону):] *Лежу, Сергію Сергійовичу, лежу вже шостий день, так насточортіло... Що лікарі, коли серце здало? Цей місяць для мене був просто скажений* (Корн., II, 1955, 149); // Неймовірний, дивовижний. — *То й цур йому. Нехай блукає, Дурний свій розум проклінає, На старість учиця [вчиться] брехать, А ми не будемо читать Його скаженої брехні* (Шевч., II, 1953, 410); *Скажену пам'ять мав його батько: гендлюючи або вибираючи для салотопки цюярмарку десятки свиней, запам'ятовував і масть, і ціну, і навіть гандж кожної* (Стельмах, I, 1962, 23); *Мурашко назвав скажену цифру* (Гончар, Таврія, 1952, 277).

◇ **Мов** (як і т. ін.) **скажений**: а) не здатний контролювати свої вчинки, дії. *Бонковський, мов скажений, повернув коня назад і прискакав в Вільшаницю* (Н.-Лев., III, 1956, 171); *Хоть стріляй, хоть рубай, лізуть [низовики], наче скажені* (П. Куліш, Вибр., 1969, 175); б) уживається для підкреслення енергійності, інтенсивності якоїсь дії, сили її вияву. *Ріка шуміла під кладкою, мов скажена* (Фр., II, 1950, 34); *Віз підскакує, як скажений; колеса стрибають по камінні* (Н.-Лев., II, 1956, 400); *Мотор заревів, як скажений, машина рвонула з місця повним ходом* (Перв., Дикий мед, 1963, 279); *Скажена ціна* — надзвичайно висока ціна. *Анастасія Петрівна спочатку смертельно перелякалася, а потім заломила за постій скажену ціну* (Собко, Звич. життя, 1957, 129); *Скажене молоко, жарт.— про горілку. Першим осоловів волосний старшина.., скаженого молока лишилося підходяще* (Ковінька, Кутя.., 1960, 7); *Скажені гроші* — дуже велика сума грошей. — *Панове громадо! — казав Джеря людям.— ..За що ми будемо платити такі скажені гроші? Чи вже ж за ті лисі гори!* (Н.-Лев., II, 1956, 260); *Він не капіталіст, щоб платити такі скажені гроші за фунт помідорів* (Багмут, Опов., 1959, 92).

СКАЖЕНИНА, и, ж. Те саме, що **сказ**. *Кров ніби впорснула в шахтарів скаженину. Вони, мов роз'ярені червоним кумачем бики, почали троцити все, що потрапляло під руки* (Панч, Синів.., 1959, 28); *У 20—30-х роках сторінки буржуазно-націоналістичної преси заливали чорна, майже патологічна скаженина* (Рад. літ-во, 5, 1964, 36).

СКАЖЕНІВКА, и, ж., розм. 1. Те саме, що **сказ**. *Треба дати чогось од скаженівки отому собаці рудому* (Сл. Гр.).

2. Про горілку. *По старості літ кобзар вмочив у чарку сивого вуса, зчавив з нього скаженівку і тільки опісля випив* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 185).

СКАЖЕНІСТЬ, пості, ж. Стан за знач. **скажений** 1, 2. *Приносить [син] кожного півріччя чим раз, то гірше свідоцтво. При таких нагодах змінювались любов і пестощі вітця в скаженість* (Коб., I, 1956, 76).

СКАЖЕНІТИ, ію, ієш, недок. 1. Втрачаючи самовладання, ставати несамовитим, нестямним. — *Мені дух забиває. Я скаженію, я навіснію од кохання,— сказала вона* (Н.-Лев., IV, 1956, 243); *Залізні руки схопили селянина за горло. — Задушу, старцюго проклятий,— прохрипів, скаженіючи, Левко* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 138); // Дуже збуджуватися, лякаючись і т. ін. (про тварин). *Скаженіючи, шарахав [кінь] туди й сюди, не бачачи нічого, спотикався* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 55).

2. Біснуватися від злості; лютувати. [Д р е й с і г е р:] *Та йди ж, чого стовбичиш!?* (Чутно, як грюкають у двері). *Хіба ж ти не чуєш, як тая наволоч скаженів?* (Л. Укр., IV, 1954, 243); *Стражники скаженіли, але нічого не могли вдіяти* (Гончар, Таврія, 1952, 97);

Ворог скаженів, розгніваний мужністю прикордонників, і кидав проти застави все нові сили (Збан., Між.. людьми, 1955, 36).

3. перен. Досягати найвищого ступеня інтенсивності (про вітер, хуртовину і т. ін.); бушувати. *Ревла, скаженіла хуртовина в степу* (Цюпа, Грози.., 1961, 125); // *Лютувати* (про мороз). *Надворі тихо, холодно; мороз скаженів* (Мирний, II, 1949, 205); *Чи ще зима не досить наглумилась? Чи ще морози будуть скаженіти?* (Сам., I, 1958, 116).

4. Ставати скаженішим (див. **скажений** 2, 3). *Обличчя німця зробилося лютим, він ліз на Гаврила з автоматом, штрикав дулом, очі його щосекунди скаженіли* (Тют., Вир, 1964, 399); *Каламутне море скаженіло. Вже не хвилі, а буруни вставали на морі* (Кочуб., I, 1955, 392); *Море скаженіє з кожною хвилиною дужче й дужче* (Донч., Вибр., 1948, 151).

СКАЖЕНКУВАТИЙ, а, е, розм. Дещо нестримний у гніві. *Він скаженкуватий* (Сл. Гр.).

СКАЖЕНО. Присл. до **скажений** 2, 3. *Бжеський скажено смикнув поводи* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 20); *Козак скажено скрикнув і підкинув нагай. Вся кров закипіла в мені* (Ю. Янов., I, 1958, 87); *Селом знову скажено пролетів тарантас і вершники* (Стельмах, I, 1962, 624); *Розколюється небо від громів і блискавиць, скажено ревуть вітри, клекоче дощ* (Загреб., Шепіт, 1966, 345).

СКАЖЕНЮКА, и, ч. і ж., розм. Хвора на **сказ** тварина. *У порівн. *Наперед усіх вбігла невістка. Біжить, аж засапалася, очі витріщила, сичить, як гадюка, плига, як та жаба, а піна з рота, як у тієї скаженюки...* (Л. Янов., I, 1959, 87).

СКАЗ, у, ч. 1. Гостре інфекційне захворювання ссавців і людини, що викликається вірусом і передається слиною хворої тварини — собаки, кішки тощо. *Заразні хвороби тварин, на які можуть хворіти люди, називають зоонозами. До них відносять сибірку, сар, сказ, ящур, чуму* (Підручник дезинф., 1953, 44); *Щеплення проти сказу провадять якнайшвидше після укусу скаженою твариною* (Профіл. захвор.., 1955, 153).

2. Надзвичайний ступінь роздратування, гніву; несамовитість. *Очі у графа Потоцького аж яскрили під запалом хижого сказу, а сині губи крилися білою піною* (Стар., Облога.., 1961, 40); *Хома відповідає, раптом розлютавшись до сказу* (Ю. Янов., IV, 1959, 10); — *Плювають мені на вашого Керенського! — гарикнув Іван і, стримуючи сказ, ухопився рукою за кілок у плоті* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 228); *Образно. *Години йдуть без переміни,— Хіба що гірше стане враз, Хіба що зимний боц порине Чи злого вітру прийде сказ* (Рильський, II, 1960, 160).

◇ **Доводити** (довесті) до **сказу**; **Кидати** (кіннути) в **сказ** кого — сильно розлючувати когось. *Звичайнісінькі вимоги шкільної дисципліни доводили його до сказу* (Крим., Вибр., 1965, 324); *Могла [Стаха].. своїм сміхом розвеселити людину до сліз і довести до сказу, вбити й знову воскресити* (Вільде, Сестри.., 1958, 378); *Те, що він не міг розгадати ідеї та мети цього костюмування, кидало пана полковника в сказ* (Смолич, Театр.., 1940, 149); *Сказ нападає (напав) на кого, рідше кого; Сказ находить (найшов) на кого — кого-небудь охоплює сильне, нестримне почуття гніву, рідше радості і т. ін. — То молившись [батько] в кутку цілими вечорами, то нападав на нього такий сказ, що не тільки люди, а й боги в хаті не вдержаться...* (Тют., Вир, 1964, 77); *На Марину найшов наче сказ: .. вона — то була гопака по пішоходах,.. то тиркала, то висистувала, мов п'яний халамидник* (Мирний, III, 1954, 231).

СКА́ЗА, и, ж., діал. Огріх, вада. Батько кував та перековував кождо частъ по кілька разів... щоб ніде не було скази, ані задирки (Фр., IV, 1950, 191).

СКА́ЗАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сказа́ти 1. — *Тітко!.. не плачте, тітко... ось хліб...* — Семенові здалося, що то хтось другий проказав тії слова — таким чудним, не своїм голосом були вони сказані (Коцюб., I, 1955, 99); *В вухах дзвенять їй останні слова, сказані ввечері* (Хижняк, Тамара, 1959, 191); // у знач. прикм. Подоляк метав жартами наліво й направо, а словаки, весело юрмлячись довкола, на ходу зазирали йому в рота, виловлювали кожне сказане слово (Гончар, III, 1959, 323); // у знач. ім. ска́зане, ного, с. Те, що було висловлене, повідомлене. Сказаного й сокирою не вирубаєш (Номис, 1864, № 12870); Олена була мов очманіла: .. вона не розуміла, що до неї говорять, і через те доводилося повторювати сказане (Вільде, Сестри., 1958, 179); // у знач. ім. ска́зане, ного, с. Те, що було згадане, назване вище. З сказаного видно, що Комуністична партія оточує величезним піклуванням художню творчість народу (Рильський, III, 1956, 141); // ска́зано, безос. присудк. сл. Я більше не бачив її, ніколи не бачив... Мені сказано, що її мачуха віддала в містечко на п'ять років у найми (Гр., I, 1963, 303); — Я те кажу, що вичитав в законі. Там сказано, як предок наш Ізраїль до бою став одважно проти бога (Л. Укр., I, 1951, 170); Віталію Калмикову було сказано, що губернатор сподівається його ніколи більше не бачити (Смолич, II, 1958, 118); // у знач. вставн. сл. ска́зано. Уживається для узагальнення висловленого у знач. відо м о, ні ч о го д и в н о г о, як і г о д и т ь с я. Ще змалку з матір'ю старою Ходив з торбами цей козак, Отак і виріс сиротою, У наймах. Сказано, шарпак (Шевч., II, 1963, 126); Давня то давнина, а наче вчора діялось. Молоді літа — сказано: що замолоду чуєш або бачиш, до кінця воно тобі привиждується (Вовчок, I, 1955, 49); — Що ж, може, її хоч свекруха жалувє? — Де там? Коли вже чоловік збиткується, то свекрусі... Сказано: чужа мати!.. (Л. Укр., III, 1952, 471); Натомлені, притихлою ходою Вони вертаються. Лиш кілька стригунців Не хочуть ні вієса, ні сну, ні супокою. Старого пастуха бере і сміх, і гнів: Ну, сказано — малі! Усе б то їм брикати!.. (Рильський, I, 1960, 257); // у знач. вставн. сл. ска́зано. Уживається для підкреслення того, що вислів, який наводиться далі, є формулою народної мудрості — прислів'ям, приказкою і т. ін. — Ми проживемо і в злиднях, проживемо і в землянці, на одному хлібі та воді. Сказано: «Хліб та вода — то козацька їда» (П. Куліш, Вибр., 1969, 140); — Чи я ж не вмовляла [Чіпку], чи я не благала?!.. — плаче Мотря. — ..Та що з того?.. Сказано: як об стіну горохом!.. (Мирний, I, 1949, 264); «Чекайте, — весело думав про себе Маковей, — чекайте... Хіба це вже й край... Стану і я згодом таким воякою, як наші полкові «вовки». Сказано ж: солдатом не родишся, а робишся...» (Гончар, III, 1959, 59).

◇ Не во гнів будь ска́зано, заст. — те саме, що Не во (у) гнів (тобі, вам і т. ін.) (див. гнів). [П а н ь к о:] Тепер яку попав, та й жінка. Правду кажу? [К о п и с т к а:] Ні, братику, це не так. Це ти, не во гнів будь сказано, трошки брешеш... (М. Куліш, П'єси, 1960, 12); Ска́зано — зрб́лено — слово не розходиться з ділом. Кошенятами, яких люди не брали, велено в ставку рибу погодувати. Сказано — зроблено (Мирний, II, 1954, 104).

СКА́ЗАННЯ, я, с. 1. Жанр давньоруської розповідної літератури про історичних діячів та ті події, у яких вони брали участь; // Оповідний твір історичного або легендарного змісту; легенда. Народне сказання під-

носило чарівну постать народного месника [Г. Котовського] високо (Смолич, Світанок., 1953, 23).

2. заст. Дія за знач. сказа́ти 1. Ви самі змусили мене до сказання тих кілька [кількох] слів, пишучи яко «чужий, незнакомий [незнайомий]» (У. Кравч., Вибр., 1958, 437); — Слава богу! Тут ви не маєте ані одного словечка, ані півсловечка до сказання.. У таких справах рішала б я одна, сама (Коб., III, 1956, 41).

СКА́ЗАТИ і рідко ІСКА́ЗАТИ, скажу́, ска́жеш, док. 1. перех. і неперех. Передати словами думки, почуття тощо; висловитися, повідомити усно що-небудь; промовити. Нащо мені женитися?.. Будуть з мене, молодого, Козаки сміятись. Оженився, вони скажуть, Голодний і голий (Шевч., II, 1963, 205); Чіпка запряг коней та й поїхав.., не сказав і куди (Мирний, I, 1949, 405); — А йди сюди, Миколко! — сказала мама (Багмут, Опов., 1959, 3); *Образно. Величні простори дигнули на нього і сказали: «Вільний!» (Хотк., II, 1966, 104); // на що. Відповісти; висловити свою думку про що-небудь. Привітався гетьман і з Череванем, Черевань так зрадів, що нічого й не зміг сказати на гетьманське привітання (П. Куліш, Вибр., 1969, 83); «А що, Барвіночку хрещатий, Яка краса [Фіалка] у нас цвіте!» Барвінок так сказав на те: «Цвісти між бур'яном — бодай би не діждати!» (Гл., Вибр., 1951, 140); Вона хотіла дізнатись, чи знав дочка про замір Гната, а як знав, то що скаже на те (Коцюб., I, 1955, 52); // Переказати, передати на словах щось кому-небудь. — Ідіть, Едвардові скажіть, Як чули по сій мові. Коли не згодиться на мир, — Ми знов у бій готові (Л. Укр., I, 1951, 360); Дуже прохаю Вас, щоб Ви сказали д. Боголюбову про мов бажання читати останню або передостанню коректу (Коцюб., III, 1956, 383); — Біжи до Тимка і скажи: Орися його хоче бачити (Тют., Вир, 1964, 123); // Поскаржитися. — Чого ти скубешся? — з плачем вимовляє Чіпка. — Постій, я бабусі скажу — вона тобі дасть! (Мирний, I, 1949, 142); // Виголосити (промову, привітальне слово і т. ін.). Як все уже було готово, Тоді якийсь їх філософ [філософ] Хотів сказати надгробне слово, Та збився і почував лоб (Котл., I, 1952, 268); Іван Бриль мав сказати промову не менше як на годину (Смолич, Мир., 1958, 41); // Повідомити, викласти що-небудь письмово. Не буду тепер писати «достотної рецензії», бо думаю, що краще вимовлю свою думку на словах, ніж на письмі, але децю мушу таки тепер сказати (Л. Укр., V, 1956, 43); — Знаєш, як Ленін про кар'єристів сказав? «У них нема ніяких ідей. У них нема ніякої чесності...» (Стельмах, II, 1962, 215); // Порадити. Скажи мені, порадице надземна, Куди мені податись у просторі? (Л. Укр., I, 1951, 133); — А що ж мені, по-твоєму, робити? — кричить Сагайда. — Скажи, що мені робити? (Гончар, III, 1959, 29); // розм. Розповісти. — Я вже хотіла додому, та до вас, усе лихо сказати, — коли Яків до мене прийшов (Вовчок, I, 1955, 221); До казки приказка годиться, Тепер вам казочку скажу (Гл., Вибр., 1957, 328); І що то вже вмів [Олексій] їм до смаку заграли! Чи заспівати, чи присвиснути або історію сказати, то всіх відьмачів [відьмаків] навчив би (П. Куліш, Вибр., 1969, 290); // розм. Визначити ціну. [Х р а п к о:] Я ще мало й сказав — 200 рублів (Мирний, V, 1955, 126).

◇ [А] що ска́жеш (ска́жете)? — уживається як заохочення до розмови (перев. у знач. у ч о м у р і ч ь, щ о т р а п и л о с я?). — Здорові були ви, дядьку, і ви, дяди-нрі!.. — Ну, здорова!.. А що скажеш? — Що ж я скажу? Прийшла до вас — та й годі (Мирний, I, 1954, 90); — Що скажеш? — запитала вона тоном графині, незадоволеної раннім візитом приказчика (Тют., Вир, 1964, 402); Всю [усю] правду сказа́ти див. правда; З ме́дом та ма́ком сказа́ти див. мак; І не сказа́ти і не списа́ти; Ні

сказати, ні написати — те саме, що Ні пером не списати, ні словом не сказати (див. перо). Проїшла ще чутка така між нами, що буде [на весіллі] якийсь родич молодого, якийсь козак Чайченко, та такий вже хороший, та такий вже гарний — і не сказати і не списати! (Вовчок, I, 1955, 188); Тра [треба] було бачити, як він піклувався, як він побивався, як він гризся, як тітка була слаба. Тра було бачити, кажу, бо ні сказати, ні написати того ніхто не здолав (Коцюб., I, 1955, 464); І спасібі не скаже хто — хтось не виявить найменшої вдячності кому-небудь за щось. — Не буде нам ні слова, ні пам'яті; хто нас поховав, хто нас пом'яне? Розтратять, що ми вибрали, а нам і спасібі не скажуть (Кв.-Осн., II, 1956, 25); Й (і) не сказати; Й (і) сказати не можна (не можу і т. ін.); Не можна словами сказати — не вистачає слів, несила висловити, передати якісь почуття, описати кого-, що-небудь. Вже давненько панночки приїжджі переносили, що який-то вже там лікар полковий хороший: і брови йому чорні, й уста рум'яні, і станом високий, — така вже краса, що й не сказати! (Вовчок, I, 1955, 112); Максим Бобровник любить ліси — і не сказати... (Збан., Єдина, 1959, 10); На душі така пала туга, така печаль, що й сказати не можна! (П. Куліш, Вибр., 1969, 66); Вся біда якраз у тім, що сили не маю робити щось поза службовою працею.. І так мені гірко, що й сказати не можу, бо все ж життя мов в літературі (Коцюб., III, 1956, 392); Нарешті вона могла сказати бабці, що ніби... ніби чує щось під серцем. Радості бабці не можна словами сказати (Хотк., II, 1966, 56); Й (ні) слова не сказати кому: а) зберегти в таємниці що-небудь, нікому не розповісти про щось. Вернувся сотник мій додому, Три дні, три ночі не вставав, Нікому й слова не сказав І не пожалувався нікому (Шевч., II, 1953, 175); б) не мати нічого проти кого-, чого-небудь. Зайвої землі лежало неозорно перед тобою й за тобою... Приходь, заори, скільки хоч — ніхто тобі й слова не скаже (Мирний, I, 1949, 178); На вітер сказати: а) даремно, марно висловитися; б) промовити, ні до кого не звертаючись. — Це вже Мотря і справді не знати що виробляє, — сказав Лаврін на вітер (Н.-Лев., II, 1956, 371); На (над) вуха сказати див. вуха; Не вміти (не могли) слова (двох слів) сказати див. слово; Не гріх сказати — годиться, можна, варто сказати. Осел був чесний неборак, — Не гріх сказати, що слід би й людям так, — Не то щоб що — листка займать боявся (Гл., Вибр., 1951, 67); Не можна (можу і т. ін.) сказати, щоб...; Не скажучи (сказати і т. ін.), щоб... — навряд чи буде правильно твердити... Не можна сказати, щоб вона не любила Чіпки. Ні. Вона його любила — як кожна мати свою дитину (Мирний, I, 1949, 146); Щось не присилають «Буковини». Через що — не відаю. Не можу сказати, щоб дуже жалкував з цього powodu [приводу], бо нецікава газета (Коцюб., III, 1956, 184); Катря від індишат пішла в горничні. Вона не скаже, щоб там їй жилося погано: було їй вдоволь [удосталь] і пити, і їсти, і в чому походити; одно тільки — не було волі! (Мирний, IV, 1955, 294); Не скажучи; Не скажеш — не маю певної думки щодо чого-небудь; не знаю. Привели мене у темну .. хатину — землянка, чи льох, чи що воно таке, не скажу (Вовчок, I, 1955, 276); — Я відчував тривогу, яка росла й росла. Іноді й не скажеш, від чого вона береться (Ю. Янов., II, 1958, 69); Ні (ані) в казці [не] сказати, ні (ані) пером [не] описати (списати і т. ін.): а) те саме, що Ні пером не списати, ні словом не сказати (див. перо); б) уживається для підкреслення високого ступеня вияву чого-небудь, чогось надзвичайного і т. ін. Ані в казці сказати, ні пером не списати, який там учинився шарварок, яка там знялась буча, на тій раді (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 157); в) дуже багато. Що

вже Ганна Антонівна мороки з ним [учнем] колись мали — ні в казці сказати, ні пером описати (Ю. Янов., I, 1954, 26); Ні пером не списати, ні словом не сказати див. перо; Оце (от) сказав (сказала, сказали)! — уживається для вираження незгоди із чимсь, не до ладу сказаним. — Навіщо те гарне убрання? Хіба хочеш бога гнівити, чи що? — Чим бога гнівити? Синім жупаном? Оце сказав! (Н.-Лев., VI, 1966, 391); Пару слів сказати див. пара¹; Правду сказати у вічі (в очі, до вічі) див. правда; Серце скаже (сказало) див. серце; Скажучи тільки — єдине, що хочу зазначити, про що маю повідомити. Я чуюся перед Вами винним — досі не прислав до третьої книжки обіцяного оповідання. Не буду широко розводитися про причини, скажу тільки, що це було трудне для мене, майже неможливе (Коцюб., III, 1956, 221); Сказав, мов (як і т. ін.) зав'язав — те саме, що Сказав, мов (як і т. ін.) зв'язав (див. зв'язувати). Вона дедалі більше цінувала Василя Архиповича. І за те, зокрема, що жодного разу не задимив цигаркою в її домі. Сказав — як зав'язав. Самостійний, міцний чоловік (Дор., Не повторю., 1968, 166); Сказав, мов (як і т. ін.) зв'язав див. зв'язувати; Сказати [велике] спасібі — подякувати. За дві-три ліричні поезії теж сказали б [упорядники альманаху «З потоку життя»] велике спасібі (Коцюб., III, 1956, 238); — Скажіть спасібі мені, що заступився за вас. Перед секретарем одстоював! (Стельмах, I, 1962, 411); Сказати з чужого язика див. язик; Сказати, мов (як і т. ін.) на духу, заст. — розповісти все щиро, сердно, нічого не приховавши. — З головного нічого не забули? — Данило зрозумів делікатність воєнкома: він питався, чи не утаїв чогось чоловік. — Я все сказав, мов на духу, — одверто глянув у очі воєнкомові (Стельмах, II, 1962, 158); Сказати [на] добраніч — побажати приємного сну, доброго відпочинку. Доря прийшов сказати добраніч (Коцюб., II, 1955, 370); Сказати [на] добрийвечір — привітатися увечері; Сказати [на] добридень — привітатися вдень. Ввійшла баба в хату, збіднилась, хлипа, сіла на лаві і на добридень не сказала (Стор., I, 1957, 22); Сказати нове слово в чому — зробити яке-небудь відкриття, домогтися значних досягнень у певній галузі науки, техніки, культури. Самиренко сказав нове слово в розробці ефективних агротехнічних прийомів, що значно підвищило врожайність садів (Літ. Укр., 25.V 1965, 1); Архітектура і монументально-декоративне оздоблення майбутньої будови мають сказати нове слово в сучасному зодстві (Мист., 3, 1968, 19); Сказати по правді — висловитися широко, не криючись. — Посестро, голос твій мене лякає! Скажи по правді! Мій Трістан умер? (Л. Укр., I, 1951, 415); Сказати прямо (рідше навропростець) — висловитися відверто, без недомовок. Нігде правди діти, таки прямо скажу (Кв.-Осн., II, 1956, 306); Я винен в тім лише, що серце, серце мав. Скажіть же навропростець, що то в гріх смертельний (Зеров, Вибр., 1966, 387); Сказати своє див. свій; Сказати своє слово див. свій; Сказати собі — обміркувавши що-небудь, вирішити. Коли вмерла перша жінка, він сказав собі, що не оженився, бо не знайде вже такої вірної та коханої дружини (Коцюб., I, 1955, 41); Сказати [хоч] слово: а) обізватися до кого-небудь. Неначе тіні німі, мовчазні, ходили вони один біля одного, соромились один на одного глянути, боялися один одному слово сказати... (Мирний, IV, 1955, 244); б) розказати якусь таємницю. Хай же наважиться [Олександра] сказати хоч слово, тоді знатиме, чому в Тростянці гребінці (Коцюб., I, 1955, 29); Сказати, як (наче, мов і т. ін.) відрубати — впевнено промовити, категорично заявити що-небудь. Сказав [робітник], наче одрубав, і знову примовк коло свого вікна. Спробуй такому заперечити! (Кучер, Трудна любов, 1960, 198);

Слѡва [лихѡго] не сказати див. слѡво; Та й гѡді сказати; Сказати гѡді — припинити якусь дію. Ждала-ждала та й гѡді сказала (Номис, 1864, № 5628); — Ох, як же втомилася ми, — почала рум'яна черниця.. — Вже їхали ми, їхали, та й гѡді сказали (Вовчок, I, 1955, 253); Дві зими перебув Данько у класах, а потім мати сказала гѡді, ні за що книжок купувати (Гончар, I, 1959, 8); Треба сказати — варто зазначити що-небудь. Треба вам сказати, що тим часом вмер наш старий піп (Вовчок, VI, 1956, 251); Треба сказати, що молодий капітан мав репутацію відважного офіцера (Гончар, III, 1959, 195); [Це ще] як сказати — уживається, коли що-небудь викликає непевність, сумнів, може бути по-різному витлумачене. — Одного тебе викликають чи ще кого? — Всіх командирів запасу. — В часті [частині] поганяють, а восени й дома будете. — Це ще як сказати, — знизав плечима Дорош. — Не на таке діло закручується (Тют., Вир, 1964, 206); — Своєю роботою, Василенко, ти... дуже задоволена? — Як сказати. Буває цікавіша (Гончар, Тронка, 1963, 187); Язїк не повертається (повертався, повернувся, повернеться) сказати див. повертатися¹; Як не скаже хто, що — хто-, що-небудь дуже виразно свідчить про щось. Навіть будяк.. низько схилив голову, вп'явся своїми сивими лапами в землю та так як не скаже всякому: — Нічого не можна вдіяти — нема дощу! (Кос., Новели, 1962, 99); [Як] язїк повертається (повернувся) у кого, кому сказати? див. повертатися¹.

2. *перех. і неперех.* Наказати, звеліти, запропонувати кому-небудь зробити щось. Найнявсь — як продавсь: скажуть дверима скрипати, то скрипай (Укр.. присл., 1963, 78); І цар сказав, щоб на вечерю Раби — рабиню привели, Таки Вірсавію (Шевч., II, 1963, 92); Вола треба добре призвичаїти, щоб, коли скажеш: «шию!» — він шию підставив... (Мирний, I, 1949, 189); Писати так, як мені скажуть, я не хочу ба й не можу (Коцюб., III, 1956, 167).

[Що] я сказав (сказала) — вигук, який виражає нетерпіння, роздратування тим, що не виконують щойно віддане розпорядження. — Ферапонте! що я сказав?.. Марш мені зараз до гною! (Коцюб., II, 1955, 397); Послабивши руки хлопцеві, Степашко й Тритузний, однак, не зовсім їх відпустили. — Відпустіть, я сказала, — повторила вона різко (Гончар, Бригантина, 1973, 98).

3. *перех. і неперех., перен.* Стати доказом, свідченням чого-небудь; зробити щось зрозумілим. Робота сама за себе скаже (Укр.. присл., 1963, 273); Якби мої думи німій та піснею стали без слова, вони б тоді більше сказали, ніж вся моя довга розмова (Л. Укр., I, 1951, 198); // Втілити в чому-небудь якусь думку. Комедію, може, теж краще назвати не «Блискавка» — молнія, а «Блисканиця» — зарниця, бо це ж якраз відповідає тому, що Ви хотіли сказати (Коцюб., III, 1956, 243).

4. *перех., розм.* Наперед визначити те, що буде, ставиться; провістити. Видає мене мати за старого заміж.. Коли не жив чорнобровий, Зроби, моя пташко [ворожко], Щоб додому не вернулась... Тяжко мені, тяжко! Там старий жде з старостами... Скажи ж мою долю (Шевч., I, 1963, 58); [Д о л о н:] Пророчице, скажи, чи я верну живий з моєї справи? (Л. Укр., II, 1951, 269).

5. *неперех., на кого, розм.* Звинуватити кого-небудь у чомусь; наговорити. Сама баба злизала, а на kota сказала (Укр.. присл., 1963, 381); // Повідомити кому-небудь про когось, щось; донести. Думала [Мотря] піти сказати на сина, що він розбоєм промишляв (Мирний, I, 1949, 410).

6. *у знач. вставн. сл. скажімо.* Те саме, що наприклад. — Можете сказати, .. яка кількість води отут грається з скеллям, ну, скажімо, протягом доби? (Ле, Міжгір'я, 1953, 19); Якби це зробив, скажімо, якийсь

недоліток, ніхто б не дивувався, а то ж літня, поважна людина (М. Ю. Тарн., День., 1963, 22).

7. Входить до складу вставних словосполучень і речень.

Гріх [слѡво (слѡва)] сказати: а) не годиться, не можна говорити щось недобре про кого-, що-небудь. — Ні, гріх сказати, — загомоніли всі разом. — Семен не такий! Він своїх жінок жалував (Коцюб., I, 1955, 45); — Так не знає де й ділася [Христя]. А шкода, добра була робітниця, .. гріх слова сказати! — пожалів Рубець (Мирний, III, 1954, 269); б) не варто нарікати на що-небудь. Ні, гріх сказати, в нас не б'ють, начальство вище близько тут, — а як там зрідка й стусонуть, то що се значить для якута? (Л. Укр., I, 1951, 404); З дозволу сказати див. дозвіл; Краще (точніше і т. ін.) сказати — уживається при бажанні уточнити що-небудь, правильніше висловитися. Друга частина — мандри і життя серед циган — може через те менше подобалося, що я мало знаю сю сторону, або краще сказати — зовсім не знаю (Мирний, V, 1955, 409); [О р е с т:] Єсть іще, — або, краще сказати, була любов міннезенгерів [мінезингерів], се була релігія, містична, екзальтована (Л. Укр., II, 1951, 24); Лєгко сказати див. лєгко; Мѡжна сказати — уживається для підкреслення можливості, допустимості якого-небудь визначення, формулювання і т. ін. — Вона, можна сказати, зросла при молодій граб'янци [графині] і мав досконале виховання (Л. Укр., III, 1952, 646); — Так завтра, кажеш, на світанку стрічаємось на полі? — Як зійде сонце. — Можна сказати, дочекалися свого свята (Стельмах, II, 1962, 33); Нічого не скажеш — уживається на знак згоди з чим-небудь, для підтвердження справедливості, правильності чогось, неможливості заперечити що-небудь; безперечно, справді. Таки славу дівчину викотала Гордієнчиха, нічого не скажеш (Стельмах, I, 1962, 68); Вдома.. після відставки сидіти [Курінний] не захотів, забирали на роботу в район — теж не пішов, сам попросився в майстерню: я, каже, люблю токарювати... І таки любить, нічого не скажеш (Гончар, Тронка, 1963, 179); Нічого сказати: а) уживається для вираження осуду кого-, чого-небудь. — Ну, нічого сказати, панотче! — каже Череваниха Шрамові. — Швиденько ви добуваєте із своїм сином замки! (П. Куліш, Вибр., 1969, 65); [Х р а п к о:] Так отакому вас навчають? Гарному — нічого сказати... (Мирний, V, 1955, 136); б) те саме, що Нічого не скажеш. [З а п о р о ж е ц ь:] Оце то так! вчистив [кобзар], нічого сказати: і до ладу, і правда. Добре, далєбі, добре! (Шевч., I, 1963, 99); Гарна «фата» [дівчина], нічого сказати! .. А яка рахманна, як вона йому у вічі дивилася, коли він смалив до неї халевки!.. (Коцюб., I, 1955, 235); Прямомо скажемо (скажімо) — уживається при бажанні висловитися відверто, без недомовок, не пом'якшуючи чого-небудь. — Прямомо скажемо, трудний хлопець, але в ньому й таке, що хоч-не-хоч викликає симпатію... (Гончар, Бригантина, 1973, 154); Хотілося їсти й пити й хороше походити.. От вони [шляхтичі] й поробились зятями заможних панів. Прямомо сказати: попродались, сподіваючись за те нагороди (Мирний, I, 1949, 207); Сам скажі — уживається для підкреслення того, що висловлена одним співрозмовником думка зрозуміла й іншому. — Ну як, сам скажи таки, свій молодий вік отак запакостити (Мирний, IV, 1955, 128); Скаж'у [я] тобі (вам) — уживається для підкреслення, підсилення якої-небудь думки, якогось твердження. — От Кирилик, поки не знав грамоти, то й байдуже нас воли без пужка [пужки] з другими хлопцями.. А тепер глянь, як він на їх козирає! Молодець, я тобі скажу, буде! (Мирний, I, 1954, 153); — Прошу до столу. Самогон, скажу

вам, одна мальвазія, — м'ячиком вертиться перед підполковником Бараболя (Стельмах, II, 1962, 61); Сказати в добрий час — уживається забобонними людьми, щоб не зурочити кого-, що-небудь. — Не красувався б тут і явір цей високий. Сказати в добрий час, Такий рясний, хороший та широкий: І силу, і красу він мав через нас [коріння] (Гл., Вибр., 1951, 84); Сказати [щіру] правду; Сказати по [щірій] правді; Треба [правду] сказати; По правді (щірої) сказавши; [Як] правду сказавши; Як (колі) правду сказати — уживається на підтвердження відвертості, щирості того, хто висловлюється; щиро кажучи, правду кажучи. [А еці й Панса:] Лиш так, сказати правду, невесело при староцях вдовцеві [вдівцеві], ще й віддавши від себе одиначку... (Л. Укр., II, 1951, 357); — Сказати щіру правду, і я ніколи не любила .. приятелювати з такими паннами, — обізналась Маруся (Н.-Лев., VI, 1966, 46); В неволі тяжко, хоча й волі, Сказать по правді, не було (Шевч., I, 1951, 393); Дуже Вам дякую за Ваш лист, який мені тим приємніше було читати, що написали Ви його по-українськи — і написали, треба правду сказати, дуже гарною мовою (Коцюб., III, 1956, 391); Пахне море, треба сказати, знаменито (Ю. Янов., II, 1958, 31); [К а с с а н д р а:] Невже тобі не каже в серці голос: «так буде, так! так буде, не інакше!» [Г е л е н:] По щирості сказавши, — ні, ніколи (Л. Укр., II, 1951, 298); Як правду зам сказавши, то й досі строкаті коники ще сняться, — не знаю, як іншим (Вовчок, VI, 1956, 220); [С и д і р С в и р и д о в и ч:] Коли правду сказати, то наша Євфросина не така гарна, як розумна (Н.-Лев., IX, 1967, 222); Сказати просто (побпросто); Побпросто сказавши — уживається при бажанні підкреслити, що висловлене раніше можна передати простіше, категоричніше. [П а р в у с:] Ну, то пливить собі на бездоріжжя, сказати просто — на погибель душ! (Л. Укр., II, 1951, 353); Узенькою стежечкою він швидко дійшов до горбика недалеко од моря, де стояла Христинина дача, попросту сказати, — рибальська невеличка хатинка (Н.-Лев., VI, 1966, 76); Як же можна отак піти, щезнути, попросту сказавши — утекти без сліду? (Хотк., II, 1966, 181); Сбром (сбромно) сказати — уживається для вираження ніяковості з приводу того, що повідомляється, говориться. Та... їй-богу, сором сказать, нема чим викупить [поему «Гайдамаки»] з друкарні [друкарні] (Шевч., VI, 1957, 21); [Та (а)] й (і) то (те) сказати: а) уживається для підсилення переконливих, на думку мовця, міркувань; справді. Й то сказать, який вояк із дикуна? одно ледащо! Але ж у нас, посвідчить всяк, вони не скаржились ні на що (Л. Укр., I, 1951, 404); А й те сказати: я вже дівка, мені вісімнадцятий пішов, а в мене ще нічогосінько немає, — ні рушників, ні спідниці такої, як личить, ні керсетки нової (Мирний, I, 1954, 72); б) уживається як підсумок роздумів. Та й те сказать: Чого я турбуюсь? (Шевч., II, 1953, 93); Так [би] сказати — те саме, що Так [би] мовити (див. мовити). Коли перше, за панцини, експлоатація [експлуатація] селянина була в стадії, так сказати, «натурального» тижачтва, то при зрості капіталізму вона приймала форми гострої, смертельної боротьби (Коцюб., III, 1956, 37); Щоб (колі) не сказати більше (гіршого і т. ін.) — уживається для підкреслення можливості різкішого вислову, від якого утримується мовець. Так і чуло мов серце, що дурна управа.. знов звернеться до губернатора, хоч і має вже затвердження від нього на всяку посаду. Чудні люди, щоб не сказати більше (Коцюб., III, 1956, 191); — Ой, не робіть нам, пане, кривди! — Якої кривди? Це кривда, що вас, невдячних лісокравів, коли, даруйте, не сказати гіршого, стільки терпів! (Стельмах, I, 1962, 397); Як (як би) [тобі (вам)]

сказати; Як би це сказати — уживається у випадках, коли складно характеризувати кого-, що-небудь, відповідати на щось і т. ін. [Р у ф і н:] Невже ти не для жарту порівняє Кріспіна й Крусту з ними [Катомом і Ціцероном]? [К а й Л е т і ц і й:] Як сказати? Звичайне, сі дрібнішого розбору (Л. Укр., II, 1951, 361); [С е с т р а М а р х в а:] Чого се ти, сестро Серахвимо, до матушки так рано? [С е с т р а С е р а х в и м а:] Як би тобі сказати? Попрохатись маю... (Мирний, V, 1955, 66); Як же се він, Макар Іванович, урядовець, людина офіційально лояльна, прилюдно виступить.. у такій справі, що вже сама з себе трохи... як би це сказати? ..ну, трохи небезпечно! (Коцюб., I, 1955, 167).

8. у знач. вставн. сл., перев. із част. б и, б: сказати [б] (сказать [би]). Те саме, що Так [би] мовити (див. мовити). Багатий і убогий, пишно наряджений чи латками вкритий — всі перемішались між собою, збилися в купу, сказати б — порівнялися... (Мирний, III, 1954, 258); Попельнаста із рудою Миші покумались, Це б, сказати, з польовою Хатня родичались (Манж., Тв., 1955, 257); Один був молодий собі козак, збройний, як до війни; другий, по одежі і по сивій боріді, сказать би, піп, а по шаблюці під рясом, по пістолях за поясом і по довгих шрамах на виду — старий козарлюга (П. Куліш, Вибр., 1969, 49); — Пішли ці селяни до старого Стадницького, батька, сказать, нашого пана (Стельмах, I, 1962, 301); // З ос. сказав би (сказали б). Можна сказати. Борється Квітень веслом з бистриною, Між кригами в'ється вужом [вужем], сказав би (Коцюб., I, 1955, 430); Маленька сива борідка, ріденькі сиві вуси [вуса] — так, сказали б, років на 60, а йому ж без трьох 90 (Вас., II, 1959, 527).

9. у знач. виг. скажі (скажіть), розм. Виражає, залежно від інтонації, здивування, обурення і т. ін. з приводу чого-небудь, недовіру до чийсь слів тощо. — Якась лиха людина закрутила на моїй пшениці аж двадцять закруток!.. — Ой боже мій! — аж крикнула Зінька. — Ото скажіть! І в ж такі лихі люде на світі (Н.-Лев., VI, 1966, 331); — Скажи, який чесний! Він гроші не хоче брати! А землю нашу береш? (Стельмах, II, 1962, 39).

Скажі (скажіть) на б́ога, заст. — те саме, що Скажі (скажіть) [мені] на м́илість (на м́илость) [б́ожу (б́ога)] (див. м́илість); Скажі (скажіть) [мені] на м́илість (на м́илость) [б́ожу (б́ога)] див. м́илість.

СКАЗА́ТИСЯ, ска́жеться, док. Бути вимовленим ким-небудь. Що то за гуляння на тім грищі було превеселе! Слово скажеться та й сміхом перехопиться (Вовчок, VI, 1956, 229); — Ну, ну, угамуйсь, — каже Шрам, — хіба ж я тебе не знаю? Мало чого скажеться під гарячу минуту [хвилину]? (П. Куліш, Вибр., 1969, 124).

СКАЗІ́ТИ, ска́зить, док., перех. 1. розм. Зробити скаженим (у 1 знач.); // безос. — Ти б, може, Оришко, чого напилася? — спитала Горпина. — І вже! Не поможе бабі кадило, коли бабу казило, так і мені. Кахи! кахи! (Мирний, I, 1954, 238).

2. діал. Зіпсувати. Їй чарівниця казила маржину (Сл. Гр.); // Розбити. Тебе мама породила та казила склянку, Ти найкраща дівчинця [дівчина] на всю Русь Карпатську (Коломийки, 1969, 155).

СКАЗІ́ТИСЯ, ска́жусь, ска́зися, док. 1. Захворіти на сказ. Кінь затріпотів під вершиником і несподівано, мов вихор, кинувся праворуч... Сказився чи вовка почув? (Досв., Гюлле, 1961, 158); Собака сказився; *У порівн. Чи в хату піп, Охрім захріп, Запінивсь, мов сказився (Г.-Арт., Байки., 1958, 136); Дід як сказився. Скреготав зубами, стогнав, мов од зубної болі, щось мимриє і вився, як риба, як на огні (Вас., II, 1959, 524); // рідко. Стати психічнохворим; збожеволіти. [С т а р ш и н а:]

Та вже ж стара Марія не сказала, щоб не віддала своєї дочки за мене заміж (К.-Карий, I, 1960, 39); Він доводив нам, що його вдача вимагав якоїсь дії, а не сидіння в тюрмі.. — Умовте Янека, хай доведе центрові, щоб дозволили мені тікати. Бігме, я скажуся тут (Досв., Вибр., 1959, 136).

2. Утратити самовладання від гніву, злості та ін.; дуже розгніватися, розлютитися. Почув Грицько та ще дужче сказився: вилаяв Хведора, трохи не бив, і нахвалявся, що він сього Притику з усією сім'єю з світу зжене (Мирний, III, 1954, 16); — Не знаєте, чого це Ауер сказився? — підморгнув він. — Нащо поприв'язував катери? (Хижняк, Тамара, 1959, 108); // Розбушуватися (про море, хвилі і т. ін.). Пливуть собі [козаки] співаючи, Море вітер чує; Попереду Гамалія Байдаком керує. Гамалію, серце мліє: Сказилося море, Не злякає! — і сховались За хвилі — за гори (Шевч., I, 1963, 198); А море сказилося! Воно якось люто накидається на «Гетьмана». Підскакує під нього, ставить його цанки (Вишня, I, 1956, 187).

◆ Бодай (щоб, хай, нехай) ти (він, воно і т. ін.) сказився (сказилося і т. ін.); Сказись (сказився б) [ти]; Сказіться [ви] — уживається як лайка, що виражає обурення кимсь, чимсь, неприязнь до кого-небудь і т. ін. — Тпру, сірий! тпру, муругий, бодай ти сказився! — кричав Кайдаш (Н.-Лев., II, 1956, 317); А він гне спину, як і раніше, на того окаянного Когутяру, щоб ти сказився разом із своїм Бровком (Цюпа, Назустріч., 1958, 220); Грицько мимоволі й собі глянув туди. «Ху, сказись ти!» (Головка, II, 1957, 560); Хоч [ти] сказись — уживається для підкреслення марності чийхсь зусиль; щоб не роби, все марно. — Най там як хоче, а як я сказав слово, то вже не переменяю. Хоч сказися (Коцюб., I, 1955, 440); Була собі раз Опозиція, та така остра.. Годі було до неї доступити, хоч ти сказися (Фр., II, 1950, 395).

3. діал. Зіпсуватися.

СКАЗОНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех., однокр. Підсил. до скакати 1. — Ну, вже і оратор з тебе!.. Як устав, та як сказонує, то насилу вгомонилися, так аплодували (Ткач, Крута хвиля, 1954, 171).

СКАК: ◇ На [всьому (півному, півнім)] скаку́ — їдучи навскач (кінями). Перекидаючись на скаку словами, розвідники водночас уважно оглядали довколишню місцевість (Гончар, III, 1959, 433); Вони на повному скаку перестрибували з коня на коня (Тулуб, В степу., 1964, 311).

СКАКА́ЛКА, и, ж. Мотузок, шнурок з ручками на кінцях, через який стрибають діти. Вона краще за всіх бігав, вправніше від усіх стрибає на скакалці і в класі і краще за хлопців лазить по деревах (Ів., Таємниця, 1959, 125); Стрибали [спортсмени] через дитячу скакалку, то на обох ногах, то на одній, то нога через ногу (Собко, Звич. життя, 1957, 180).

СКАКА́ЛОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до скака́лка.

СКАКА́ЛЬНИЙ, а, е. Який діє при скаканні. Скакальний суглоб; // Признач. для скакання. Жуки [ріпаківі квіткогризи] маленькі.. нагадують собою блішок, але не мають скакальних ніжок (Ол. та ефір. культ., 1956, 162).

СКАКА́ННЯ, я, с. Дія за знач. скакати. Коні ступали повільно, розвідники все тривожніше озиралися назад. — Що за знак? — не втримався першим Славік, тугий і розшарілий від скакання (Гончар, III, 1959, 435).

◇ Скакання в гречку — залицяння до чужих жінок; нешлюбні зв'язки. Більшої вини й не було, здається, в запорожців над оте скакання в гречку (П. Куліш, Вибр., 1969, 144).

СКАКА́ТИ, скачу́, ска́чеш і скака́ю, скака́єш, недок. 1. Робити стрибок, стрибки; стрибати. Скаче, як теля на мотузку (Укр. присл., 1955, 304); Та й мордувалося ж скажене бісеня! І скаче, і тупоче, і по землі качається (Вовчок, VI, 1956, 271); Василько підігнув праву ногу догори, голову перекривив на лівій бік і скакав на лівій нозі (Март., Тв., 1954, 247); Пси побачили пана.., скачуть на груді (Коцюб., II, 1955, 59); Коники зелені скачуть у траві (Сос., Поезії, 1950, 62); // Стрибком кидатися вниз. По берегах і корчах ситнику й кінської м'яти вигрівалися жаби і скакали з плюскотом у воду (Кобр., Вибр., 1954, 142); — Чим же ви докажете, що її так дуже кохаєте? — Чим же вам довести? Не скакати ж мені з оцієї кручі в море! — сказав Ломицький. — Скакайте, то пойму віри, — сказала Марта Кирилівна (Н.-Лев., VI, 1966, 65); — Вона плигнула за борт. За нею поспішив і я. Ми швидко залишилися позаду брига. Люди скакали з нього в море (Ю. Янов., II, 1958, 74); // Стрибком вихоплюватися кудись, на що-небудь. «Я скáчу на коня, жену й жену без тямі, Почерез поле й ліс, через яри та ями!» (Фр., X, 1954, 205); // Стрибком перехоплюватися на другий бік чого-небудь. Через низький тин усі собаки скачуть (Номис, 1864, № 4077); Пробігає лис голодний, Через пеньки скаче; Аж слухає: десь ворона На гілляці кряче (Рудан., Тв., 1959, 275); Скакав [пастух] за неслухняними телятами босими ногами через рови (Март., Тв., 1954, 177); Невблаганні садові пірати — хлопчакі — падали з яблунь, скакали через огорожу й тікали (Довж., I, 1958, 408); // Падаючи, ударяючись об що-небудь, підстрибувати, підлітати вгору або відлітати вбік. Скакали поліняки на тендери, різав у обличчя вітер (Еллан, II, 1958, 28); // Мерехтіти (про світло, тінь, відблиски та ін.). В кутах хати все дивніше і раптовніше [раптовіше] скакали.. чорні тіні (Хотк., II, 1966, 253); На верболозах скакали рожеві відблиски багаття (Тют., Вир, 1964, 253); Зблиски червоних спалахів скакали плямами на їхніх блідих обличчях (Гончар, III, 1959, 159); // Мигтіти перед очима того, хто швидко їде (про нерухомі предмети). Сідаємо на підводу і з головоломною скорістю спускаємось з гори. Нічого не можна роздивитись. Дерева тільки скачуть і крутяться за тобою, перед тобою (Коцюб., III, 1956, 139).

◇ Аж зорі скáчуть: а) дуже холодно, морозно; б) уживається на позначення високого ступеня вияву чого-небудь, інтенсивності якоїсь дії тощо. — Ото завели [пісню]. Аж зорі скачуть, — заздро кинув хтось (Кучер, Трудна любов, 1960, 450); Аж іскри з очей скáчуть у кого, кому — хтось дуже сердитий, лютий. Такий був [Данило] яросливий, що боже борони! як розлютується, аж йому огневі іскри з очей скачуть (Вовчок, I, 1955, 97); Злий іде [Антосьо], аж іскри з очей скачуть: він же йому дасть! (Свидн., Люборацькі, 1955, 169); Гопки скакати див. гопки; На похіле дерево і [всі (всюди і т. ін.)] ко́зи скáчуть див. коза́; Скакати в гречку див. гречка; Скакати в огонь і в воду за кого, з ким — те саме, що Іти́ (йти, піти́) [і] у вогонь і [у] воду (див. вогонь). Всякий Прокопові сват, І всякий Прокопові брат, За Прокопа усякий рад І в воду, і в огонь скакати!.. (Бор., Тв., 1957, 131); Скакати на задніх лапках див. лапка; Скакати по верхах див. верх; Скакати цана див. цана; Скакати через пліт див. пліт; Хоч у воду скачи́ див. вода́.

2. Роблячи стрибок, стрибки, переміщатися з одного місця на інше, просуватися далі. Тепер доводилось скакати з каменя на камінь, що були розкидані по дні Боровиці (Н.-Лев., II, 1956, 139); // Бігти, підстрибуючи. Несе, було, на гору відра з водою стара, убога жінка, а за нею чорнявий обшарпаний хлопчик скаче, — чи пізнав би

хто Олександру, багату козачку, пишну дівчину? (Вовчок, I, 1955, 34); Олекса Безик виходить з свого подвір'я, за ним по болоті скаче дівтора (Коцюб., II, 1955, 54); // Швидко текти, натикаючись на каміння, уступи і т. ін. (про струмок, річку тощо). Це місце має красу щиро ідилічну.. Вода блищить на сонці; скачуть хвилі по каменях та навівають тиху задуму... (Н.-Лев., II, 1956, 391); Набравшись води дощової, Буйно з узбочин гірських течією могутньою рине [струмок] І у долинах реве бистриною, по спадинах скаче (Зеров, Вибр., 1966, 131); // Швидко переходити з одного об'єкта на інший (про очі, погляд). Зеленкуваті очі скакали в нього, як жаби понад болотом (Коцюб., II, 1955, 84); — Доброго дня! — по-дорослому вітається він, переступаючи поріг, а очі його так і скачуть по кутках, все помічаючи (Гуц., З горіха.., 1967, 182); // перен. Порухуючи послідовність, переходити від одного до іншого; думати, говорити або робити то одне, то інше. Вона нічого не могла зрозуміти: думки й гадки скакали у неї в голові (Коцюб., I, 1955, 380).

3. Різко коливатися. Іван Іванович теж сидів, наче змара, й не підводив голови від приладу. Сьогодні в нього щось не ладилось: стрілки скакали, корегувати було трудно (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 694); // Прискороно, швидко битися (про серце). Він тільки тямив, що.. він біжить і чує довкола великий тупіт ніг, і чує у грудях, як скаче серце (Коцюб., II, 1955, 180); У старого серце скаче, Наречена гірко плаче: «В монастир піду я краще, Ніж вінчатись напропаще [напропале]!» (Рильський, Зим. записи, 1964, 79); // Дуже тремтіти (про плечі, пальці тощо). З голосним плачем вона упала в крісло, а він дивився на її плечі, що скакали в риданні (Коцюб., II, 1955, 304); // перен. Несподівано, різко змінюватися. Ціни скачуть; Температура скаче.

4. Бігти навскач, з великою швидкістю (про коней). Злякана коняка, згубивши хазяїна, несамовито скаче полем (Мирний, I, 1954, 359); Вже кінь скаче на луки, чавить копитами траву, аж бризкає із неї сік (Тют., Вир, 1964, 69); // Іхати на коні, на конях навскач, швидко. Перехрестився неборак, Коня найкращого сідлав І скаче в Київ (Шевч., II, 1963, 200); Гайдук скакав, злившись в одне з конем (Панч, Гомон. Україна, 1954, 32); // Швидко пересуватися, їхати (про віз, коляску і т. ін.). Скакав по вулиці звощик [візник], і гнався за ним гуркіт коліс, як божевільний... (Коцюб., II, 1955, 173); Як на морях кораблі безвантажні, хисткі і непевні, Мчать і гойдаються, вітрові й хвилям скоряючись буйним, Так і легка колісниця без бога-керманича скаче, І підкидає візницю, і небом гримить, як порожня (Зеров, Вибр., 1966, 316).

5. що, чого і без додатка, розм. Танцювати. Ой загадали хорошененько іграти [грати], а парубку з дівчиною скакати. «Лучше [краще] я буду крутії гори копати, як я маю з поганим скакати» (Сл. Гр.); Підтикався [писар] та й давай вєгері скакати перед громадою (Кв.-Осн., II, 1956, 176); Будяк скаче, не вгаває, Підморгне і примовляє: «Оттак, кєіти, так!» (Гл., Вибр., 1951, 242); // коло кого, перен. Робити будь-що, намагаючись догодити кому-небудь, дістати згоду на щось і т. ін. Що ж можна знайти образливого в тім, що мене зацікавила..пані Б.? Що я мусив довго благувати, довго скакати коло неї, поки дала дозвіл написати з неї етюд..? (Коцюб., II, 1955, 437); «Я розрушаю в твоїх жилах молоду кров, — не так ти будеш коло мене скакати!» (Фр., III, 1950, 430).

<> Б'удеш скакати [циганської] хал'яндри див. хал'яндра; Скакати під д'удку (д'удочку) чю — те саме, що Танцювати під д'удку (див. д'удка). Чий хліб їси, під того й дудочку скачи! (Укр.. присл., 1963, 88);

Ска́ати так, як заграє хто — підкорятися кому-небудь у всьому, діяти за чієюсь вказівкою. — Тепер ви будете скакати так, як я заграю! (Фр., II, 1950, 53).

СКАКІЦЬ, виг., розм. Уживається як присудок за знач. ска́ати. Шибав дід гадками, а через дорогу наперед коней заяць [заєць]: скакіць! (Черемш., Тв., 1960, 240); Вовк скакіць зі скрині (Сл. Гр.).

СКАКНУТИ, ну́, не́ш, док. Однокр. до ска́ати 1—3. Скакне [Денис], у долошки плесне, свисне, що аж у вухах залящить, та вп'ять в боки, та тропака-тропака, що аж земля гуде (Кв.-Осн., II, 1956, 30); Ви кинулись, зводитеся, розкриваєте здивовані очі. Що за диво? Ви в лісі.. Зразу не знать, де поділася ваша сонная неміч.. Вас так і рвонуло скакнути з воза (Мирний, IV, 1955, 314); Розігнавшись, скакнув Петро і якраз досяг до другого берега (П. Куліш, Вибр., 1969, 105); Ще світ не свіну́в, як коник у поле скакнув (Тич., I, 1957, 148).

◇ Аж іскри з очей скакну́ли — дуже сердито, люто. Пані як гляне на його, — аж іскри із очей скакнули, на лиці міниться (Вовчок, I, 1955, 120).

СКАКОВИЙ, а́, е́. 1. Признач. для скачок. Всю уже путь ми на полі пройшли скаковому, — Коням з гарячої шиї пора хомути поздіймати (Зеров, Вибр., 1966, 218); Травень 1915 року пам'ятний київським старожилам гомінким народним гулянням на Сирецькому скаковому полі (Мист., 6, 1965, 16).

2. Який має високі бігові якості (про коней). Все життя наше завалене обставинами, перешкодами, бар'єрами. Але людина — не скаковий кінь, що, спіткнувшись на одному бар'єрі, фактично виходить з гри (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 40).

СКАКОВИЩЕ, а, с., розм., рідко. Те саме, що ска́чка 2. Мати примітила, що її син ходить все сумний.. Вона поклікала молодих синів пашів і веліла їм забавляти сина кінським скаковищем (Н.-Лев., IV, 1956, 24).

СКАКОНУТИ, ну́, не́ш, док., однокр. Підсил. до скакну́ти. А кінь як скаконе (Сл. Гр.).

СКАКУ́Н, а́, ч. 1. Кінь з високими біговими якостями. Зориться [шинкар] на коня-скакуна (Мирний, III, 1954, 334); Наполеон нічого не сказав. Торгнув острогами арабського скакуна, і той, не торкаючись землі, виніс імператора до його війська (Кочура, Зол. грамота, 1960, 62); Донський скакун; Угорський скакун.

2. розм. Той, хто весь час скаче, не всидить на місці; пострибун.

3. розм. Той, хто танцює; танцюрист. Мавш же дружбоньку скакуна? (Сл. Гр.).

4. діал. Коник (у 5 знач.).

СКАКУНЕ́ЦЬ, нця́, ч. Пестл. до скаку́н. — Скажи, правдивий Скакунець: Скількох ти бачиш тут овець? (Год., Заяча математ., 1961, 9).

СКАКУ́ХА, и, ж., розм. Та, що весь час скаче, не всидить на місці.

СКА́ЛА, и, ж., муз. Ряд звуків, розташованих за висотою. Берберійська музика — це власне народні пісні з широким об'ємом скали, співані головно молоддю (Муз. праці, 1970, 399); На її [бандури] грифі під струною «до» малої октави є темперована скала.. За цією скалою можна легко і точно настроїти всю бандуру без допомоги додаткового інструмента (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 108).

СКА́ЛА, и́, ж., заст. Скеля. Сидить ворон над скалою, Похитує головою (Чуб., V, 1874, 941); Меж скалами, неначе злодій, Понад Дністром іде вночі Козак (Шевч., II, 1963, 125); Стояли великі голі скали, в них була велика, простора, темна печера (Фр., IV, 1950, 96); *Образно. Воно прийде, те нове життя, прийде у світ нове добро, треба тільки розбити тверду скалу неправди і пробитись до світла (Коцюб., III, 1956, 40).

СКАЛАМБУРИТИ, рю, рш. Док. до каламбурити. — *Кажіть одразу, бо ми люди безгрішні. — А раз безгрішні, то хто ж з праведників гроші бере?..* — скаламбурив винахідливий панок (Кол., Терен., 1959, 91); — *Далі острова Смаленого не була! — І смаленого вовка не бачила,* — скаламбурив Кузьма Осадчий (Гончар, Тронка, 1963, 154).

СКАЛАМУТИТИ, үчу, үтиш, перех. Док. до каламүтити. — *Іноді тут водиться риба.. — Ага,* — кивнув головою Юрко, — *ми малими ловили її кошиками, наперед скаламутивши ногами воду* (Томч., Жменяки, 1964, 188); *От вихор засвистів у лозах, серед трав, До ставу кинувся і скаламутив став* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 288); — *І що мені робити з нею? — невідступно вимагав Борис. — Дізнаються в районі. Скажуть, для чого ж тебе поставлено, коли одна якась придуркувата баба все село тобі під носом скаламутила ...* (Кач., II, 1958, 139); [Потреб:] *Чи можна їх рушницями в спину, тих монашок, товаришу командире?..* [Чумака:] *Не можна. Народ скаламутимо* (Мик., I, 1957, 322); *Думкою про Олександру боявся Гнат скаламутити своє тихе щастя...* (Коцюб., I, 1955, 70); *Неясна, підсвідома образа скаламутила його спокій. І в тому, як молода жінка збоку глянула на нього.., йому здалося щось уципливе* (Донч., III, 1956, 390).

◇ Скаламүтити воду — внести неспокій, розлад; створити безладдя.

СКАЛАМУТИТИСЯ, иться. Док. до каламүтитися. *Прозора вода враз скаламутилася, в ній затанцювали білі порошинки* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 32); *Уляна помітила, як скаламутились і потемніли Маркові очі* (Мик., II, 1957, 516); *В її серці все якось помішалось, скаламутилось, так що вона не знала, чи радіть, чи плакати?* (Н.-Лев., II, 1956, 256); *Йшли похмуро й мовчки, ніби разом із вечірніми присмерками насунулась і думка про якесь незрозуміле для них нове життя. Вони відчули, що й Мозолівка вже скаламутилась, як повідь повесні* (Панч., II, 1956, 409).

СКАЛАМУТНІЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до скаламутніти. *Весняний, скаламутнілий Рейн котив по долині різкі повіи гірської свіжості* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 107); *Летів давній далекий спогад і розгортав перед скаламутнілим зором Жеребила картину* (Загреб., День..., 1964, 287).

СКАЛАМУТНІТИ, іє. Док. до каламутніти. *Ріка скаламутніла, несла острівці жовтого листя* (Донч., VI, 1957, 372); *Після дощу вода в бухті скаламутніла, бо в неї з острова нанесло намулу* (Трубл., Шхуна..., 1940, 8).

СКАЛАМУЧЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скаламүтити. *На початкових дільницях каналу вода вже наповнила русло, .. і туди їздять у свята колгоспники із степових районів дивитись на неї, як на диво, на звичайнісіньку, ще скаламучену глиною воду!* (Гончар, Тронка, 1963, 262); *Я не хотів, щоб пам'ять про мене була скаламучена для тебе почуттям якоїсь вини за собою* (Л. Укр., III, 1952, 690); — *Дуже добре, коли любов приходить. Справжня, нічим не скаламучена* (Стельмах, II, 1962, 379); *Що вона хотіла йому сказати? Чому так тоскно дивилася своїми довірливими, скаламученими боєм очима з-під безсило приспущених вій?* (Гончар, III, 1959, 233); // скаламүчено, безос. присудк. сл. *Чистоту почуттів було скаламучено, й теплоту між ними заступив тривалий холод* (Літ. Укр., 16.IX 1969, 3).

2. у знач. прикм. Ніби вкритий поволокою (про очі, погляд); затуманений. *Спершись щокою на кулак, Таубенфельд сонливими, скаламученими очима дивився у*

вікно (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 169); *Всі вони озброєні і вже випили, певне, по добрій чарчині, бо очі багатьох скаламучені, а обличчя не в міру розчервонілися* (Шиян, Баланда, 1957, 33).

СКАЛАМУЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. скаламүтити.

СКАЛАТАТИ, аю, аєш, док., перех.: ◇ Вік (життя) скалатати — весь вік прожити в злиднях; пробідувати. *«Чудна ся Мар'я! — думалося їй.. Кинула чоловіка, кинула господарство, щоб у наймах вік свій скалатати!»* (Мирний, III, 1954, 149).

СКАЛАТНУТИ, ну, нєш, док., рідко. Однокр. до калатати. *Скалатнув дзвіночок — кінець уроку* (Збан., Сеспель, 1961, 200); *У Михайлини радісно скалатнуло серце — ну, повертається, нарешті, уперте дівча* (Збан., Між. людьми, 1955, 153); // безос., перех. *Дуже схвилювати, приголомшити. — Лікар сказав — смертельна хвороба. Одарку так скалатнуло, що вона справді мало не врізала дуба з переляку* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 71).

СКАЛАТНУТИСЯ, нється, док., рідко. Однокр. до калататися. *Серце скалатнулось болісно й тривожно* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 109).

СКАЛИЗУБ, а, ч., розм. Той, хто любить сміятися, жартувати або насміхатися.

СКАЛИСТИЙ, а, е, заст. Скелястий. *В глибині кону скалистий берег річки, подекуди порослий очеретом, кугою, лозою і терном* (Кроп., II, 1958, 265); *Вхід і вихід замикали високі скалисті стіни* (Фр., VI, 1951, 12).

СКАЛИТИ, лю, лиш, недок., перех. 1. Розсуваючи губи, відкривати, показувати зуби (звичайно про тварин). *Стриба Рябко, вертить хвостом, Неначе помелом, І знай, дурненький, скалить зуби Та лиже губи* (Г.-Арт., Байки., 1958, 50); *Ліс шумить та все гуде — голова кругом іде... Враз шепоче Наталюся: — Я ж боюся, я боюся, — зуби скалить он ведмідь...* (Тич., Комунізму далі..., 1961, 11); *Коли Ксеня ще дужче заливалася бурхливим реготом, Катерина скалила зуби, виставляла два пальці над лобом й корчила до дівчини чортика* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 251).

◇ Скалити зуби: а) див. зуб; б) (з кого — чого, над ким — чим) насміхатися, глузувати. *Спочатку насміхалися [люди], а потім і співчувати почали. Першим озвався Грицько Тихолаз — панський чередник. — Чого, каже, зуби скалите над людською бідою!* (Речм., Весн. грози, 1961, 95).

2. розм. Злегка прикривати повікою, повіками (око, очі); трохи примружувати.

СКАЛИТИ, скалю, скаліш, недок., перех., рідко. *Ранити шкіру скалкою, колючкою і т. ін. Ноги собі скалить, а чоботи на кию носить* (Номис, 1864, № 11230).

СКАЛИТИСЯ, люся, лишся, недок., розм. 1. Розсуваючи губи, показувати зуби. *Скалиться, як собака на висівки* (Номис, 1864, № 12638); // тільки 3 ос. Відкриватися (про зуби).

2. Широко посміхатися, перев. глузуючи. *Оксен мовчки сів на лінійку, засміявся: — Тебе, Гнат, постав на перехресті — німці нізащо не підійдуть. — А ти не скалься* (Тют., Вир, 1964, 311).

3. Проглядати, виднітися. — *А наші черевики, — вигукнув Михайло, — черевики з продертими підощами, крізь які скаляться панські пальці! У нас на Україні приказка на цей випадок навіть є: видно пана по халават* (Загреб., Європа 45, 1959, 53).

СКАЛІЧЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скалічити. *Думки його повернулися назад..; намалювали йому старую немічку скаліченого діда Уласа* (Мирний, I, 1949, 272); *Одне лихо — на милицях стрибає Сашко. Міною його покалічило ще хлопчаком.., ногу порвало,*

зостався на все життя скаліченим (Гончар, Тронка, 1963, 41); Конкретні картини життя змальовані в циклі «Подорож» [М. Рильського]. Перед поетом постають мила, але тяжко зранена, скалічена війною Полтава, пейзажі південного степу, дніпровських плавнів (Іст. укр. літ., II, 1956, 397); // у знач. прикм. Скалічені старі руки до бога здіймала [мати], Свою долю проклинала, Сина вимовляла (Шевч., I, 1951, 235); — Ну, ти хоч і старий, а обдурити нас не обдурити, — сказав плечистий, але, побачивши скалічене обличчя старого, пом'якшав. — Ну, йди (Тют., Вир, 1964, 438); Як метелик навколо світла, закружляв Кузьма довкола скаліченого деревця і таки помітив рваний слід задніх лап звірини (Стельмах, II, 1962, 298); За кілька хвилин уже можна було розібрати, що в приміщенні в ліжку, невеликий столик, два скалічені стільці (Добр., Ол. солдатики, 1961, 9); // у знач. ім. скалічений, ного, ч. Той, кого скалічили. Товпа [натовп] гомоніла і тиснулася довкола скаліченого (Фр., V, 1951, 264); На його щастя хтось завадив бандитові і потім допоміг скаліченому дійти до койки (Ю. Янов., II, 1954, 61); // скалічено, безос. присудк. сл. Під Очаков [Очаків] Погнали й Максима. Там-то його й скалічено, Та й на Україну Повернено з одставкою: Бачиш, праву ногу Чи то ліву підстрелено... (Шевч., II, 1963, 273); Їх багато, багато, багато. Темні зморшки на лицьях худих. Тих скалічено, тих лиш підтято, Тих убито, а мучено — всіх (Рильський, Поеми, 1957, 286).

2. у знач. прикм., перен. Який знівечився, зазнавши моральних травм; знівечений. [Р у ф і н:] Нема між нами всіх тих рабських душ, заляканих сумнів і темних мислей, скалічених гординь (Л. Укр., II, 1951, 505); Ех, дядьку Якове, моя талановита-безталанна рідня! Мені й досі шкода не так вашої покаліченої руки, як скаліченої душі... (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 138).

СКАЛІЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. скалічити.

СКАЛІЧИТИ, чу, чиш, док., перех. 1. Завдати каліцтва кому-небудь, зробити калікою. — А хто своїх бісових вилупків направляє кидатись груддям? Скалічити ж дитину можна: печінки одбити, око вибити... (Мирний, IV, 1955, 81); — Навмисне штовхнув [Шумейко] мене на циркулярку... Скалічив мене він... Куди тепер я піду? Хто дасть мені роботу (Шиян, Баланда, 1957, 105); Льотчик, глянувши туди [в бік кошари], помітив, як між куцями кураю стрибав щось схоже на зайченя.. — Отож, кажуть, бог є, — загомонів батько. — А де ж він є? Хай ми прогрішили, а ягня? За що його він скалічив? (Гончар, Тронка, 1963, 6); // Поранити, пошкодити які-небудь частини тіла. Той Прометей нащадок, дотепний до струн найдорожчих, руки до крові скалічить об струни (Л. Укр., I, 1951, 190); Вона бігла назад.. Вона не мала часу на обережність — киши бив її по лицью і навіть скалічив ногу (Коцюб., I, 1955, 361); // перен. Завдати шкоди чому-небудь; зіпсувати. Скалічити дерево.

Скалічити на смерть — дуже, перев. смертельно покалічити. «Коли послушників скубе [отець Тарасій] за коси так, що трохи голови не одірве та не викруте [викрутить] з в'язів, то вже певно, що мені голову зовсім зірве... або скалічить на смерть, а може, й уб'є» (Н.-Лев., III, 1956, 396); [Т а р а с:] Це за вас.. мого Ваську скалічили на смерть?.. (Корн., I, 1955, 178).

2. перен. Заподіяти моральних травм; знівечити. «Поки воно півсвідоме — не відчував нічого. От — бавиться собі, співає... Ще не перестала бути дівчиною-дитиною. Але потім — чи не прийде щось велике, чи не скалічить душу?» (Хотк., II, 1966, 16); [Р о м о д а н:] Коли б я не знав, яка світла голова в тебе. Що з тобою

сталось?.. Тебе ж уся Україна знала!.. Кирюшо, друже мій, хто тебе так скалічив?.. (Корн., II, 1955, 319).

СКАЛІЧИТИСЯ, чуся, чишся, док. Зазнати каліцтва, стати калікою. — Де там мені, старій, бігати щодня по селу та добувати молока, покинувши саму-самісіньку дитину в хаті... Борони боже, скотиться як-небудь та скалічиться... (Л. Янов., I, 1959, 44); // Поранити себе. [А н н а:] Миколо! А тобі що такого? Ти весь у крові [крові]! ..Чи бійка де була? Чи, може, ти скалічився де? (Фр., IX, 1952, 100).

СКАЛІЧИЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до скалічити.

СКАЛІЧИТИ, ію, ієш, док. Стати калікою. Літо За літом минає. Помарніла [мати], скалічила, Ніхто й не пізнав. Та й кому там пізнавати Каліку убогу (Шевч., I, 1963, 230); [Г а в р и л о:] Тату й мамо, подаруйте Хомі хоч те ягня, що скалічило (Кроп., IV, 1959, 148).

СКАЛКА, и, ж. 1. Відколотий, відбитий шматок чого-небудь твердого; осколок. Чарка впала додолю й розбилась на скалки (Л. Укр., III, 1952, 672); На лобі глибока рана: різнуло, мабуть, великою скалкою розбитої шибки (Шовк., Інженери, 1956, 350); Із рюкзака гранчасту скалку сизу бере геолога рука (Гонч., Вибр., 1959, 281); *Образно. Перед їхніми очима розбилося на скалки життя, яке ще вчора здавалося досить тривким (Загреб., Спека, 1961, 342); // Осколок снаряда, бомби і т. ін. Часами тільки бомба огнева Могильну тишу розбивала гучно І всіх навколо ранила скалками (Л. Укр., I, 1951, 115); На подвір'я падали скалки від снарядів (Панч, Гарні хлопці, 1959, 56); // чого, перен., рідко. Те, що збереглося від минулого; залишки, уривки чого-небудь. Вони міцно потиснули руки і якийсь час стояли мовчки, заглядаючи один одному в очі, відновлюючи в своїй пам'яті скалки минулого (Рибак, Помилка..., 1940, 217).

2. Тонка тріска, перев. сухого дерева. Стара мати вигорнула з печі жарину, притулила до жарини скалку.. й засвітила каганець (Н.-Лев., II, 1956, 242); Наготувала [Марія] на вечір паливо для груб. Внесла раз і другий. Присіла біля груби й колола скалки до підпалу (Тудор, Народження, 1941, 26); Нестерчук старанно підкладав в пічку смолянисті скалки (Збан., Над Десною, 1951, 57); *У порівн. Офіцер був тонкий, як скалка (Ле, Клен. лист, 1960, 72); // Така тріска, якою освітлювали хати в давнину; лучина. Уночі, як скалка догоряла, я Артемові кошулю вишивала (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 161); Федоська запалила і поставила на припічку, під коминком, тріскачу скалку (М. Ол., Леся, 1960, 84).

3. Тонка, гостра трісочка, гострий осколок металу, скла і т. ін., які застрягли у шкірі, в тілі; скабка. Сільська дядиха аж позеленіла, побачивши, кому вона дала дорогу.. Схилилася і почала мовби щось виколупувати з-помежи пальців — от їк би [наче] скалку, чи що (Хотк., II, 1966, 363); — Романе, ти додому? — запитав біля сторожки Юрій Дзвонар, витягаючи з пальця глибоко загнану скалку (Стельмах, I, 1962, 399).

4. Тонкий загострений довгастий кристал льоду, інею тощо. Мороз.. — аж скалки скачуть, аж кипить! (Мирний, III, 1954, 401); Показати б Наталці оцей — в інеї — ліс.. І торкати його не можна: здається, зачепи одну оту крайню гілку, — і весь ліс захрущить, осиплеться вміть, розкришиться на скалки (Гончар, II, 1959, 137); Мороз — аж скалки літали в повітрі і різали обличчя, легені (Ле, Наливайко, 1957, 84); Ясний повний місяць лив на землю блакитно-срібне світло, повітря грало міріадами скалок, немов кипіло від морозу (Хор., Незакінч. політ, 1960, 18).

5. перев. мн. Яскраві відблиски світла, звичайно на воді; полиски. На бистрині блискучі скалки неначе бігали по воді, блищали, лисніли, миготіли (Н.-Лев.,

IV, 1956, 215); Грою місячних розсипаних огнів Переливалася одна по другій скалка (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 249); *Образно. Зорі... Зорі... Ой, скільки зір! Тремтять у небі синьому, сиплють скалки на зрошені левади, на луки... (Головко, I, 1957, 241); *У порівн. Коні були гладкі, тонконогі, з сухими мордами, а шерсть вилискувала, як скалки на воді (Панч, Гомон. Україна, 1954, 33); // Найдрібніші частинки речовини, що горить або жевріє; іскри. З груби скалки скачуть (Сл. Гр.).

6. перев. мн. Краплі жиру на поверхні рідини. В тарілках парувала запашна з янтарними скалками юшка (Збап., Між. людьми, 1955, 23); *У порівн. В їх круглих очах, що плавали на лиці, як скалки сала у ющі, світилась передсвятчна радість (Коцюб., II, 1955, 362).

7. розм. Те саме, що більмб. Увійшов отець Бремія, сухий, як опеньок, низькоокий, ще й видроокий, з скалкою на одному оці (Н.-Лев., III, 1956, 370).

◇ Як (мов і т. ін.) скáлка на оці (скалкí на очах) [бути (сидіти)] — те саме, що Як (мов і т. ін.) більмб на оці [бути] (див. більмб). — Я й кажу, — гудів Кособудський, як дзвін на сполох, — що це сміття сидить у нас, як скалки на очах (Тулуб, Людолови, I, 1957, 101).

8. Деталь пряжки на верхньому веретені. Обірвалася рівниця при прядінні чи залишилась її частка на скалці — все йде в угар (Рад. Укр., 26.IX 1958, 2).

9. діал. Скойка.

10. діал. Кремінь у рушниці. Курок ценькнув о скалку, підсипка саркнула [зашипіла], но не вистрілило (Фр., VIII, 1952, 187).

СКАЛКОВИЙ, á, é. Прикм. до скáлка 2.

СКАЛКУВАТИЙ, а, е. З гострими краями. Скалкуваті камінці (Сл. Гр.); // Покритий грудками (у 2 знач.). Незчулись [бійці], як набігла тінь, скалкувата земля потемніла під ними (Гончар, III, 1959, 11).

СКАЛЛЯ¹, я, с., рідко. Збірн. до скáлка 1, 2. Пляшка брязнула об причілок і розлетілася дрібнісіньким скаллям... (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 95); В диму й куряві, під градом виючого скалля безупинно стріляли наші артилеристи (Донч., VI, 1957, 200); Та так, хлопче, дрова рубай, щоб не було скалля, Та так, хлопче, других люби, аби-м [щоб] я й не знала (Коломийки, 1969, 194).

СКАЛЛЯ², я, с., заст. Збірн. до скала́.

СКАЛОЗУБ, а, ч., розм. Те саме, що скализуб.

СКАЛОЗУБИТИ, блю, биш; мн. скалозублять; недок., розм., рідко. Те саме, що зубоскалити.

СКАЛОБКИЙ, а, е, розм. Те саме, що більма́стий. *Образно. За ґратами останню мичку допрядав скалобкий день (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 27); // у знач. ім. скалобкий, кого, ч. Той, хто має більмо (більма) на оці (на очах). — Тільки про оковиту ніхто не згадав. — Буди й оковита, — дружньо полянав по плечі Чепіга скалобокого (Добр., Очак. розмир, 1965, 219).

СКАЛОЧКА, и, ж. Зменш. до скáлка 1—6. Пійду [пиду] розіб'ю в скалочки отой каламарчик! (Барв., Опов., 1902, 539); Браслети та сережки, величезні срібні гудзики зі вправленими в них скалочками кольорового скла, а іноді й дорогоцінного каміння — усе це блищало і мінилося на сонці (Тулуб, В степу..., 1964, 40); В одну мить зчистили [люди] цвинтар так, що й трісочки й скалочки ніде не зісталось (Н.-Лев., IV, 1956, 188); Мати переносить на скалочці полум'яний язичок до лампадки (Речм., Весн. грози, 1961, 10); На самому краю між небом і землею стоїть здоровенна чорна стіна, зверху неї наче потухаючим жаром скакають світові місячні скалочки (Мирний, IV, 1955, 79); *У порівн. — Очі в його [Морозенка] з криги, білі та блискучі, от

як тонкі скалочки з льоду бувають (Мирний, IV, 1955, 291).

СКАЛУБИНА, и, ж., розм. Вузкий довгастий отвір у чому-небудь; щілина. Нараз камінні стіни ніби розступилися, крізь тісну скалубину продерся різкий, жовтий луч [промінь] світла (Фр., VIII, 1952, 316); // Отвір у замку, куди вставляють ключ. Ключ у вхідних дверях знову заторохтів — ключ ніяк не потрапляв у скалубину (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 489).

СКАЛЯР, а, ч., мат., фіз. Величина, яка, на відміну від вектора, повністю визначається числовим значенням (дійсним числом), без вказівки на напрям.

СКАЛЯРНИЙ, а, е, мат., фіз. Прикм. до скаляр. Векторна величина, як і скалярна, може бути як сталою, так і змінною (Курс мат. анал., II, 1956, 86); В електриці до скалярних величин належать сила струму й напруга, омичний опір, потужність (Наука..., 2, 1977, 2).

СКАЛЯТИ, яю, яєш, перех., розм. Док. до кал'яти. — Ой вистели, дівчино, — дав глузливую козак дівчині пораду, — ой вистели килимами двір, щоб не скаляв мій кінь вороний золотих підків (Вас., I, 1959, 132); Я слави своєї дівоцької не скаляла (Барв., Опов., 1902, 60); То [червоний прапор] — символ волі. Не скаляйте Його насильством. Не спляміть Злобою темною. Тримайте Той прапор високо (Черн., Поезії, 1959, 382).

СКАЛЬД, а, ч. Давньоскандинавський поет-співак. Синьоокі скальди північну славили красу (Сос., I, 1957, 312).

СКАЛЬКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скалькувати.

СКАЛЬКУВАТИ, ую, уєш, перех. Док. до калькувати. Скалькувати креслення; Скалькувати слово.

СКАЛЬКУЛЮВАТИ, юю, юєш, перех. Док. до калькулювати. — Як вони скалькулювали, — сердито бурмотів Савченко, показуючи накладні (Бойч., Молодість, 1949, 225).

СКАЛЬКУЛЬОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скалькулювати.

СКАЛЬНИЙ, á, é, заст. Скелястий. Вона, не задержуючись, видряпалася на високий, скальний берег (Фр., VIII, 1952, 195); // Який міститься, утворився у скелях. Брати щодуху зісковзнулися вниз по вогкій скальній жолобині над воду (Фр., III, 1950, 12).

СКАЛЬП, а, ч. Волосся з шкірою з голови подоланого ворога як трофей (у деяких диких племен). Особливою повагою [у скіфів] користувались воїни, які убили багато ворогів. Частку здобичі кожного воїна визначали за числом відтятих ним голів і знятих скальнів (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 152).

СКАЛЬПЕЛЬ, я, ч. Невеликий хірургічний ніж. Ми кинулись вливати фізіологічний розчин, глюкозу, кров, камфору. Треба було терміново оперувати, але хірург боявся доторкнутися до його тіла скальпелем (Ю. Янов., II, 1954, 13); Терезка підбирала шматки фанери відповідних кольорів, вирізувала скальпелем і підклеювала до портрета (Томч., Готель..., 1960, 226).

СКАЛЬПЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до скáльпель. Переваги електрохірургії перед звичайною скальпельною проявились особливо рельєфно (Веч. Київ, 12.III 1967, 4).

СКАЛЬПОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скальпувати.

СКАЛЬПУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скальпувати.

СКАЛЬПУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Здирати з кого-небудь скальп. *Образно. — Я сидів у павільйоні, примусивши себе забути, що це мій твір так скальпують, і шукав собі веселих думок над домовиною мого створіння (Ю. Янов., II, 1958, 25).

СКАМЕНІЛИЙ *див.* скам'янілий.

СКАМЕНІЛИСТЬ *див.* скам'янілість.

СКАМЕНІЛО *див.* скам'яніло.

СКАМЕНІННЯ *див.* скам'яніння.

СКАМЕНІТИ *див.* скам'яніти.

СКАМНІЦЯ, і, ж., *діал.* Ослін. [Д о л о р е с (*у став і втирає хустинкою очі*):] Ходім, Аніто! [А н н а (*сідав на скамницю під кипарисом*):] Ні-бо ще, Д о л о р е с, тут гарно так (Л. Укр., III, 1952, 328); А в сві- тлиці при скамниці в цимбалоньки б'ють, А вже ж мою дівчиноньку до шлюбу ведуть (Пісні та романси..., I, 1956, 101).

СКАМНІЧКА, и, ж., *діал.* Зменш. до скамніця. Констанцій.. присуває до столика крісло з скамничкою під ноги (Л. Укр., III, 1952, 270).

СКАМ'ЯНИТИ, нить, *перех.* Док. до кам'яніти. Ма- теринська скорбота скам'янила її лице (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 587); Не скам'янила шахта його серця, не перетворила на шматок породи, а навчила його над усе цінувати землю і тішитися її плодами (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 220).

СКАМ'ЯНІЛИЙ, *рідше* СКАМЕНІЛИЙ, а, е. 1. Який перетворився на камінь. У товстих шарах кам'я- ного вугілля знаходять іноді цілі стовбури скам'янілих дерев (Уроки.. хіміка, 1956, 74); Шевченко гриз олівець, замислившись над якимсь віршем.. — Не витанцюву- ється? — співчутливо спитав Вернер, підводячи очі від скам'янілої мушлі третинного періоду (Тулуб, В степу..., 1964, 267); // Який став твердим, наче камінь. Спотикаючись об скам'яніле груддя, Савка перебрів дорогу і зупинився (Коз., Блискавка, 1962, 4); // *перен.* Який зупинився в своєму розвитку, застиг у якій-небудь формі; заостенілий. Молодше, сповнене політичним шумуванням громадянство безжалісно розтоптувало й товало його провінційні скам'янілі ідеали (Стельмах, I, 1962, 329); До похідних вигуків належать такі, що утво- рились від інших частин мови. Це численна група скам'я- нілих форм іменників, дієслів, прислівників (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 528).

2. *перен.* Який став нерухомим, завмер під впливом якого-небудь сильного враження, переживання і т. ін.; заціпенілий. Вони перекинулись між собою кількома нез- розумілими словами і вийшли з хати, не глянувши на ска- менілу Софію (Л. Укр., III, 1952, 515); Скам'яніла від горя, нерухомо сиділа Лідія Андріївна над батьком (Тулуб, В степу..., 1964, 189); Сержант звів погляд на зблідле, скам'яніле обличчя бібліотекарки (Багмут, Опов., 1959, 80).

◇ Мов (немів, наче, як і т. ін.) скам'янілий (ска- менілий) — нерухомий, без найменшого руху. Самсон стоїть, мов скам'янілий, Блідий (Л. Укр., I, 1951, 338); Катя Захарівна сидить нерухомо, наче скам'яніла (Жур., Звич. турботи, 1960, 109); І став, зажурився, Аж весь похилився Козак скам'янілий неначе (Вороний, Вибр., 1959, 80); Капітан кільканадцять мінут [хви- лин] сидів, як скаменілий, без думок, без вражень (Фр., VI, 1951, 471).

3. *перен.* Який втратив здатність щось відчувати, виявляти якісь почуття. В душі скам'янілій є віра одна: В хвилину, коли виповняється міра, Над світом під- носиться судна сокира, Щоб з ворога взяти за кривду сповна (Перв., I, 1958, 336); Скам'яніле серце.

СКАМ'ЯНІЛИСТЬ, *рідше* СКАМЕНІЛИСТЬ, лості, ж. 1. Став і властивість за знач. скам'янілий, скамені- лий.

2. *перев. мн.* Рослини, тварини чи їх залишки, що скам'яніли. Вернер розкладав і сортував на столі зраз- ки гірських порід і скам'янілості, зібрані на Куг-Аралі (Тулуб, В степу..., 1964, 267).

СКАМ'ЯНІЛО, *рідше* СКАМЕНІЛО. Присл. до скам'янілий, скаменілий 2, 3. На містку біля непоруш- ного командира скам'яніло стояли вахтовий і комісар (Трубл., Шхуна..., 1940, 215); Огей замріявся і скам'яні- ло, без жодного виразу на обличчі, як сфінкс, дивиться в одну точку (Досв., Вибр., 1959, 210).

СКАМ'ЯНІННЯ, *рідше* СКАМЕНІННЯ, я, с. Став за знач. скам'яніти, скаменіти.

СКАМ'ЯНІТИ, *рідше* СКАМЕНІТИ, ію, ієш, *док.* 1. Стати твердим, схожим на камінь (у 1 знач.); за- кам'яніти. За роки війни скам'яніла земля (Літ. Укр., 13.X 1967, 3).

2. *перен.* Стати нерухомим, завмерти під впливом якого-небудь сильного враження, переживання і т. ін.; заціпеніти. Калинович скам'янів на місці, не знаючи, що робити (Фр., VI, 1951, 156); Іван озирнувся назад, на скелі — і скаменів. На камені верхи сидів «той», щезник (Коцюб., II, 1955, 309); Петросов не поворухнув- ся. Він скам'янів. Він почув щось неможливе. Жаліве (Донч., II, 1956, 77); Скаменів Андрій поміж двома ду- бами, не ворухнеться, тільки серце пташиною: тук-тук (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 658).

◇ Бодай (щоб) скам'янів (скаменів, скам'яніла, ска- меніла, скам'яніли, скаменіли і т. ін.) — уживається як лайка, проклін. Що воно плаче? Відай, се «той» [чорт], бодай скаменів!.. (Коцюб., II, 1955, 321); — Ось і пішла [дочка] з двору... Де була сю пору, Щоб там скам'яніла! (Граб., I, 1959, 317); Ей, бодай вороги тії скаменіли..! (Пісні та романси..., I, 1956, 225); Мов (немів, наче, як і т. ін.) скам'яніти (скаменіти) — стати нерухомим, без найменшого руху. Обличчя Кисе- ля болісно скривилося і раптом немов скам'яніло (Мур., Бук. повість, 1959, 214); Вона ввійшла в хату, сіла в спальні коло вікна й наче скам'яніла (Н.-Лев., III, 1956, 162).

3. *перен.* Втратити здатність щось відчувати, виявля- ти якісь почуття; стати байдужим, нечутливим, черст- вим.

◇ Серце скам'яніло (скаменіло) *див.* серце.

СКАНДАЛ, у, ч. 1. Подія, випадок, що набувають широкого розголосу й ганьблять їх учасників. Уже переболів [піп] свій удар [утечу дружини].. Почувши про скандал, нараз почали до парафії навідуватися гості,.. і все то приїздило, лізло з чобітьми у душу, задавало не- скромні питання (Хотк., II, 1966, 178); Єдине, чого Ка- терина дійсно боїться, — скандалу.. В жодному разі не можна тепер допускати скандалу (Вільде, Сестри., 1958, 105); [Т е л е г р а ф і с т:] Ви розумієте, що мо- же статися, коли начальник станції вийде п'яний? Це ж скандал на всю Росію (Корн., I, 1955, 158); // *розм.* Що-небудь варте осуду, недозволенне, ганебне. В ву- хах [Івана] лунало: геть!.. геть з дому!.. Скандал... сором... кров шуміла в ушах, до горла щось котилося... (Коцюб., I, 1955, 404); // Уживається як вигук у знач. г а н ь б а! (Зав'язується бійка..) [Р о з п о р я д - н и к:] Який скандал!!! і в день конгресу. Це ж попаде напевно в пресу (Олесь, Вибр., 1958, 423); У кабінеті кардинала, залитий золотом і кров'ю... із синіх вуст об- лудне слово поволі ронить... о, скандал! (Сос., I, 1957, 398).

2. Галаслива сварка, колотнеча; бешкет. Він трош- ки злякався: боявся, щоб Василя коли-небудь не наро- била скандалу... (Н.-Лев., II, 1956, 79); Сергій бачив, що Майя за перше-ліпше необережне слово ладна була накинутись на нього з кулаками, вчинити публічний скандал (Гур., Друзі..., 1959, 120).

СКАНДАЛИТИ, лю, лиш, *недок.* 1. *неперех.* Влашто- вувати скандал (у 2 знач.); бешкетувати. — У мене в дружина, в тебе чоловік. Гляди, ще дізнається — скан-

далити почне, а я скандалу не хочу (Шиян, Баланда, 1957, 244); — *Перестаньте скандалити!*.. Людина лежить у труні, а вона репетує тут (Вільде, Сестри..., 1958, 157).

2. *перех.*, *заст.* Ганьбити кого-, що-небудь; осоромлювати. Гніву його не було границь. Як! .. Хтось смів протестувати. Скандалити його полковницьке ім'я, тягати його десь там по королівських канцеляріях (Хотк., Довбуш, 1965, 238).

СКАНДАЛІТИСЯ, *люся*, *ляшся*, *недок.*, *розм.* Потрапляти у незручне, неприємне становище; осоромлюватися.

СКАНДАЛІЗОВАНИЙ, *а, е*, *книжн.* Дієпр. пас. мин. ч. до скандалізувати. Гості на чолі з генеральчиком, скандалізовані, виходять під переможний Тарасів сміх (Голов., Поезії, 1955, 293); Шофери були неймовірно здивовані. Більш того, вони були скандалізовані (Собко, Граніт, 1937, 245).

СКАНДАЛІЗУВАТИ, *ую*, *уєш*, *недок.*, *перех.*, *книжн.* 1. Викликати обурення, збентеження, зніяковіння непристойною поведінкою, ганебним учинком і т. ін. Бувайте здорові, та нехай Вас не скандалізують оці дурниці, що я сьогодні понаписувала (Л. Укр., V, 1956, 155); Учитель із Бреслава Вольф не мав більшої насолоди, як підвести цензуру. Він опублікував у провінціальних сілезьких газетах пісню грішника і цим багато скандалізував благочестиві німецькі душі (Тич., III, 1957, 33).

2. Ставити кого-небудь у незручне, неприємне становище; осоромлювати.

СКАНДАЛІСТ, *а, ч.* Той, хто любить влаштовувати скандали (у 2 знач.); бешкетник. Дьяконов волів би краще не слухати похмурих його прорікань, бо, як не дивно, .. Васька Лобатий, цей п'яниця, скандаліст і цинік, не раз уже виявлявся правим (Гончар, II, 1959, 352).

СКАНДАЛІСТКА, *и, ж.* Жін. до скандаліст. — Це якась скандалістка! Кого Мариня привела в хату? (Вільде, Сестри..., 1958, 345).

СКАНДАЛЬНИЙ, *а, е*. 1. Прикм. до скандал; // Який, набуваючи широкого розголосу, ганьбить, ставить у незручне, неприємне становище кого-небудь. — Це той самий [Калинович], що цій шановній людині втиснув до рук той скандальний процес хлопів з графом Альфонсом (Фр., VI, 1951, 231); У словах Григора прозвучав жаль і хитро приховане прагнення вигородити свого голову із цієї скандальної історії (Тют., Вир, 1964, 136); — Вам уже відомо про цей скандальний випадок з вантажем колючого дроту, призначеного для перекопських укріплень? (Гончар, Таврія..., 1957, 587).

2. Який містить опис, що ганьбить кого-небудь. *Скандальна хроніка.*

3. Схильний до скандалів (у 2 знач.), який раз у раз влаштовує скандали. Нишпорять скрізь [збирачі податків], безцеремонні, скандальні (Шер., Дружбою..., 1954, 32); *Скандальна людина.*

СКАНДАЛЬНИСТЬ, *ності, ж.* Властивість за знач. скандальний.

СКАНДАЛЬНО. Присл. до скандальний 1, 3. — *Екзамен тримати я їздив, тримав і острамився [осоромився] скандально... Латинь мене проклята з'їла* (Вас., II, 1959, 510).

СКАНДАЛЬЧИК, *а, ч.* Зменш. до скандал. Радіючи скандальчикові, він навіть зупинився і сперся на ковіньку, щоб вигідніш було дивитися на безплатний спектакль (Крим., Вибр., 1965, 351).

СКАНДЗЮБИТИ, *бить*, *док.*, *безос.*, *перех.*, *розм.* Звести судорогою; скорчити. — *Хто охочий був битись, тому зараз кулаки повідпадають і руки сканд-*

зюбить у три погібелі (Кв.-Осн., II, 1957, 113); // *Зігнути, викривити. От старість... Схаменись! а ти собі байдуже! Ось, ось скандзюбить в сук* (Г.-Арт., Байки..., 1958, 125); [Храпко:] *Знаєш, я чоловік прямий... [Передерій (набік):] То-то тебе так і скандзюбило!* (Мирний, V, 1955, 127).

СКАНДЗЮБИТИСЯ, *биться*; *мн.* скандзюбляться; *док.*, *розм.* 1. Зігнутися, викривитися. *Страшна вона: в неї скандзюбилися ноги, очі вивело з лоба* (Мирний, III, 1954, 339).

2. *перен.*, *вульг.* Здохнути. *А щоб той собака тобі скандзюбився!* (Сл. Гр.); *Я легесенько штовх його макогоном, а воно й тее... і скандзюбилося сердешне...* (Баш, На землі..., 1957, 73).

СКАНДЗЮБЛЕНИЙ, *а, е*, *розм.* Якого звело судорогою; // Який зігнувся, скорчився. — *Де хата Олексій Ушаков? — не забуваючи, що він в німець, спотворюючи та перекручуючи слова, спитав Прудивус у скандзюбленої бабусі* (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 464).

СКАНДІЄВІЙ, *а, е*. Прикм. до скандій.

СКАНДІЙ, *ю, ч.* Хімічний елемент—сріблястий м'який метал, який зустрічається в природі тільки у зв'язаному вигляді. *Легкими металами є: алюміній, скандій та деякі інші* (Цікава хімія, 1954, 81).

СКАНДІНАВ *див.* скандінави.

СКАНДІНАВЕЦЬ *див.* скандінави.

СКАНДІНАВИ, **СКАНДІНАВЦІ**, *ів, мн.* (одн. скандінав, а, скандінавець, вця, ч.; скандінавка, и, ж.). Група народів (норвежці, шведи, датчани, ісландці), що заселяє Скандінавський півострів і прилеглі острови; особи, що належать до цієї групи народів.

СКАНДІНАВІЗМ, *у, ч.*, *лінгв.* Слово або вислів, запозичені з скандінавських мов.

СКАНДІНАВКА *див.* скандінави.

СКАНДІНАВСЬКИЙ, *а, е*. Прикм. до скандінави, скандінавці і Скандінавія. [Ярослав:] *Тебе, Гаральде, не жену я з хати, Та перелітних не спинить птахів, І, мабуть, сам зібрався ти рушати До рідних скандінавських берегів* (Коч., III, 1956, 84); *Скандінавська література; Скандінавські мови.*

СКАНДІНАВЦІ *див.* скандінави.

СКАНДОВАНИЙ, *а, е*. Дієпр. пас. мин. ч. до скандувати.

СКАНДОВАНО. Присл. до скандований. *На ділянці «п'ять пальців», посередині фронту, все ще панувала незрозуміла тиша, тільки в третій лінії хтось надтрісканим голосом скандовано вигукував як на мітингу* (Панч, I, 1956, 135).

СКАНДУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. скандувати. *Скандування вірша.*

СКАНДУВАТИ, *ую*, *уєш*, *недок.*, *перех.* і без додатка. Чітко вимовляти наголошений склад у кожній стопі вірша. *Колись... давно.. оцим напівантичним краєм у сьайві ранку йшов ще юний грецький віршник. На море дивлячись, він скандував напам'ять свого Гомера* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 47); // Чітко і голосно вимовляти слова, поділяючи їх на склади. — *Я Крейсер, я Крейсер, як мене чути? Як мене чути? — скандував біля рації Саша Сіверцев* (Гончар, III, 1959, 156).

СКАНДУВАТИСЯ, *ується*, *недок.* Пас. до скандувати.

СКАННИЙ, *а, е*, *мист.* Прикм. до скань. Часто майстри [XVII—XVIII ст.] замість металевої стрічки припаюють по контуру малюнка скручений тоненький дріт (скань), який утворює сканний орнамент, що заповнюється емалевою масою (Укр. золотарство..., 1970, 38).

СКАНУВАННЯ, *я, с.*, *спец.* Послідовний перегляд, здійснюваний переміщенням променя зору або радіо-

променя. Відомо, що Лебідь-А в одному з найінтенсивніших джерел радіовипромінювання. Його було відкрито ще в середині 40-х років, але тільки тепер стало можливим скласти його детальну температурну карту. При скануванні цього джерела радіопроменями з довжиною хвилі 11 см знайшли, що воно має два гарячі осередки (Знання..., 4, 1967, 28); Режим сканування.

СКАНУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, *перех.* Здійснювати сканування.

СКАНЬ, і, ж., *мист.* Тонкий скручений золотий, срібний або мідний дріт, з якого виготовляють ажурний візерунок; ювелірний виріб із таким візерунком; філігрань; // Техніка виготовлення такого візерунка, виробу. *Слов'янські майстри знали не лише відливання, штампування, карбування, .. а й скань* (Дукати.. Укр., 1970, 5).

СКАП, у, ч., *діал.* Вода, що стікає звідкись. Коли в даху капле, він [мороз] обертає скани в сталактити, бочку водовоза в мармурову скелю, людей у статуї (Копцюб., II, 1955, 433); // Бурулька. Хоч за ніч наростали скани на скелях, .. — настала нова днина, пригріло сонце, зміцніли сили потоку — полетіли у безвість тонкі, льодяні плівки (Круш., Буденний хліб..., 1960, 375).

СКАПАРИТИ, рю, риш, *перех.*, *розм.* Док. до капарити 1. Мати вибачливо подивилась на Марка, метнулась до кабіці, щоб скапарити сяку-таку вечерю (Стельмах, Правда..., 1961, 33).

СКАПАРИТИСЯ, рюся, ришся, *док.*, *діал.* Зникнути, пропасти; // Померти. — Не лікування мені тепер у голові.. Як я маю змарнувати своє життя, спиняючися посеред дороги, то нехай уже краще скапарюся... (Круш., Буденний хліб..., 1960, 102).

СКАПАТИ *див.* скáпувати.

СКАПАТИСЯ *див.* скáпуватися.

СКАПЕЛЮШИТИСЯ, иться, *док.*, *розм.* Розкрутившись, розхитавшись, відпасти (про колесо). Воли ледь тягли воза, не одне колесо під розворою скапелюшилось і розсипалось у колії (Збан., Сеспель, 1961, 446).

СКАПЛУНИТИ, ню, ниш, *перех.*, *рідко.* Док. до каплу́нити.

СКАПНУТИ, не́, *док.* Однокр. до скáпати 1. Дуже березку сокирою тнули; Сльози сріблясті на корінь скапнули (Граб., I, 1959, 320).

СКАПОЛІТ, у, ч. Різнобарвний (білий, зелений, жовтий і т. ін.), іноді безбарвний мінерал із класу силікатів, який утворює стовичасті кристали.

СКАПОЛІТОВИЙ, а, е. Прикм. до скаполіт.

СКАПОСТИТИ, ошу, остиш, *док.*, *перех.*, *розм.* Те саме, що зіпсувати.

СКАПОТУВАТИ, ую, уєш, *спец.* Док. до капотувати 1; // Піддатися капотажу. Літак скапотував.

СКАПРАВИТИ, іє, *док.*, *діал.* Загноїтися (про очі). Очі [в матері] помутніли, скаправили (Фр., VIII, 1952, 331).

СКАПУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скáпувати.

СКАПУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **СКАПАТИ**, аю, аєш, *док.* 1. *неперех.* Стікати краплями або повільно. На колючках будяків тремтіли хисткі краплини, іноді скапуючи (Гуц., Скупана..., 1965, 21); З мокрих дерев рідко скапує не струшена з ночі вода (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 206); *Образно. З воском скапували останні хвилини Маринчиного життя (Кач., Вибр., 1953, 457); // Танути зверху, з країв, укриваючись патьоками, струмочками розтопленої речовини; обпливати. Свічка скапує і гасне (Тарн., 3 дал. дороги, 1961, 193).

◇ Бодай ти (він і т. ін.) скáпав, як віск — уживається як лайка, проклин. [Б а б а О л е н а:] Знову цей сатана, бодай ти скапав, як віск! Знову уста мені замурує... (Галав, I, 1960, 466); [Ніби (мов, немів і т.

ін.)] скáпувати свічкою — худнути, марніти; танути. — Ти вже й сам бачиш, як я знемогла в силі й з кожним днем ніби скапує свічкою... (Козл., Ю. Крук, 1957, 546); **СКАПУВАТИ** крów'ю за кого, рідко — дуже шкльватися про кого-небудь, переживати за когось, побиватися за кимсь. Боявся наш батько панського хліба. Не так уже за себе, — за нас, за дітей, крów'ю скапував (Козл., Сонце..., 1957, 54).

2. *перех.*, *рідко.* Вкривати краплями яку-небудь поверхню. Скапати лист сльозами; *Образно. Поникала [Калина], як скошена квітка, сльозами життя своє скапувала (Черемш., Тв., 1960, 210).

СКАПУВАТИСЯ, ується, *недок.*, **СКАПАТИСЯ**, ається, *док.* Танути зверху, з країв, укриваючись патьоками, струмочками розтопленої речовини; обпливати. Свічка скапується, а Семениха від молитвів [молитов] упріває (Черемш., Тв., 1960, 90); Семенихина свічка скапалася до послідку (Черемш., Тв., 1960, 91); // *перен.*, *рідко.* Дуже виснажуватися, знесилюватися. — Кому в голові життя людини? Панська собака, панський кінь — розкошують. А люди скапуються... (Ірчан, II, 1958, 281).

СКАПУСТИТИ, ущу, устиш, *док.*, *перех.*, *розм.* 1. Зробити непридатним для користування; зіпсувати.

2. Порухити, перервати хід чого-небудь, перешкодити здійсненню чогось. Він готовий був навіть скапустити виставу, аби б тільки дошкулити товаришеві (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 213); Кудлатий охоронець все це діло й скапустив (Ковінька, Кутя..., 1960, 32).

СКАПУСТИТИСЯ, ущуся, устишся, *док.*, *розм.* Те саме, що помérти. — Піп сам чомусь скапустився (Панч, О. Пархом., 1939, 154).

СКАПУТИТИСЯ, учуся, утишся, *док.*, *розм.* Те саме, що скапу́ститися.

СКАПЦАНІТИ, ію, ієш, *док.*, *розм.*, *заст.* Стати бідним; збідніти. — Леськи з давніх-давен були перші багатирі в селі, а цей чогось скапцанів, — сказав о. Артемій (Н.-Лев., IV, 1956, 59); Борух скапцанів зовсім, фірманить тепер у Дрогобичі (Фр., IV, 1950, 10).

СКАРАБЕЙ, я, ч. 1. *ент.* Пластинчастоусий жук, поширений перев. у Південній Європі, Північній Африці, Малій і Передній Азії.

2. У стародавньому Єгипті — висічені з каменю зображення священного жука, які були предметами культу, амулетами, прикрасами, а також монета, камінь і т. ін. із зображенням такого жука. Скарабеї були, за уявленням стародавніх єгиптян, символом відродження; їх клали в могилу з покійником (Археол., VIII, 1953, 72); Виймає [колекціонер] з озвученої шкатулки ізумрудних скарабеїв. Це тільки сувеніри, а в древньому Єгипті ці жуки і їх зображення вважались священними (Знання..., 2, 1966, 27).

СКАРАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скарати. Одні [опришки] смажили на патилах овече м'ясо, інші варили в казанках кулешу, .. згадували убитих і скараних друзів (Гжицький, Опришки, 1962, 183); // скáрано, *безос. присудк. сл.* За що її скарано, за що її страчено, його Оленку? (Гончар, Тронка, 1963, 308).

Скараний на смерть (на гóрло, на гóлову, смérтю), *заст.* — страчений. [П а р в у с:] Зроду не повірю, щоб той, хто вояків на нас привів, міг бути справді скараний на горло (Л. Укр., II, 1951, 426); [Х м е л ь н и ц ь - к и й:] Сотник Горобець теж зрадник і буде скараний на горло за моїм наказом (Корн., I, 1955, 235).

СКАРА́ННЯ, я, с. Дія за знач. скарати.

СКАРА́СКАТИСЯ, аюся, аєшся, *док.*, *кого, чого і без додатка, розм.* Позбутися кого-, чого-небудь неприєм-

ного; відкараскатися. *Набіжить який чорт, то біди не скараскаєшся* (Свидн., Люборацькі, 1955, 160); — *Мені давай борщу.* — *Аниця, щоби скараскатися, насипала в миску студеного борщу* (Март., Тв., 1954, 36).

СКАРАТИ, *аю, аєш, док., перех., чим і без додатка.*
1. Покарати за що-небудь. *Щоб скарати вчителя за його зневажливість і непошану до свого начальства, то не давати йому більше дров* (Гр., I, 1963, 324); [Г о л о с п о к л и к а ч а с у д о в о г о:] *Зволив.. цезар-імператор, щоб Кнея Люція скаратъ вигнанням* (Л. Укр., II, 1951, 543); *Ціла буча знялася, Паськи сили не пожаліють, здоров'я не пошкодують, щоб скарати злочин* (Горд., Заробітчани, 1949, 13); // *перен.* Змусити когось тяжко страждати, мучитися. [М а р т і а н:] *Прошу тебе, заклич яких сусідок, — не можна ж так її лишити з трупом.* [К о н с т а н ц і й:] *Невже твоя небога вмерла?* [М а р т і а н:] *Так..* [А л ь б і н а (після моменту стишення знов вибухнула плачем):] *Ой, доненько! а за що ж ти мене скарала так?* (Л. Укр., III, 1952, 322); *Якщо доля скарає мене І тернисту простелить путь, Мое серце й на мить не здригне, Хоч камінням мене хай заб'ють* (Нагн., Вибр., 1957, 305).

2. Піддати страті; стратити. *І скарала [слуги юнака]: покотилась Голова його відтята* (Сам., I, 1958, 194); [В с і:] *О смерть Василькові! Прохаємо Скарати вмент його отут, при нас, Скарати вмент на пострах ворогам!* (Крот., Вибр., 1959, 585).

Скарати на смерть (на горло, на голову, смертю), *заст.—стратити.* — *Того шляхтича негайно знищити, скарати на горло...* — *прорік воєвода* (Ле, Наливайко, 1957, 39); — *Цієї ночі я наказав скарати на голову віроломних бояр [бояр]...* (Скл., Святослав, 1959, 602); [Х у с а:] *А знаєш ти, що я тобі закон? Що я тебе скарати смертю можу за непокірність?* (Л. Укр., III, 1952, 157).

СКАРБ, *у, ч.* 1. Коштовності, гроші, цінні речі. *Усі скарби з своїх скарбниць оддав би [Саїб] за волю* (Н.-Лев., IV, 1956, 34); *Черевань доскочив собі незчисленного скарбу* (П. Куліш, Вибр., 1969, 49); *Іхала, кажуть, одна скупа пані і везла з собою усі свої скарби великі — така вона скупа була, що ніколи зроду не розлучалася з тими скарбами своїми ні вдень, ні вночі* (Вовчок, I, 1955, 358); // Коштовності, гроші і т. ін., сховані в потаємному місці, закопані в землю. *В оцім яру є озеро й ліс попід горою, А в лісі скарб* (Шевч., I, 1963, 116); — *Піди, сину, аж до моря, До гирла Дунаю, Та викопай мої скарби, Бо я помираю* (Рудан., Тв., 1959, 86); *Не раз в дитинстві тобі захоплювали дух перекази про скарби, закопані тут запорожцями* (Гончар, Тронка, 1963, 217); *У порівн. *Ці два слова [одібрати землю] досі лежали на споді кожного серця, як захований скарб* (Коцюб., II, 1955, 73); // *перев. мн.* Природні багатства надр, лісів, морів і т. ін. — *В тій нашій рідній подільській землі лежать величезні скарби і ждуть тільки вмілої руки, котра б зуміла покористуватись ними* (Фр., II, 1950, 369); *Свої скарби розкрив Донбас* (Рильський, I, 1956, 183); — *Дивлюся я на оці лани, як буйно все росте у нас. Скарби які!..* (Коп., Вибр., 1953, 346); *Дуже важливою проблемою є освоєння невичерпних скарбів океану* (Знання., 10, 1967, 12).

◇ **Ні за які скарби** [в світі] — ні в якому разі, ні за що. *На лице дівчини, що йшла обік нього, не був би глянув ні за які скарби в світі* (Фр., VII, 1951, 247).

2. *перев. мн.*, чого, які. Духовні та культурні цінності, які створила людина, [Н а р т а л:] *Ти показав мені ще інші скарби, — світ філософії, науки, хисту, — і я, нещасний варвар, думав щиро, що я римлянином навіки став* (Л. Укр., II, 1951, 431); *Соціалізм уперше в історії забезпечив трудящим масам доступ*

до скарбів людської культури, створив усі умови для її бурхливого розвитку (Ком. Укр., 12, 1961, 27); *Яке щастя! У мене на руках неоціненні скарби — «Кобзар» Тараса Григоровича Шевченка і твори Миколи Васильовича Гоголя* (Ковінька, Кутя., 1960, 91); *Пісенний скарб нашого народу майже незліченний: повністю його важко зібрати навіть у найбільшому і найповнішому виданні!* (Мас., Життя., 1960, 120); *Мовні скарби.*

3. *перен.* Хто-, що-небудь надзвичайної цінності, з винятковими достоїнствами, якостями і т. ін. *Робітник охочий, веселий, жартовливий [жартівливий] та співучий, у котрого «очі грають» і «жили ходять» при роботі, в великим скарбом* (Фр., III, 1950, 126); — *Тут у мене скарб. Не вірите? Насіння многолітньої пшениці везу* (Донч., VI, 1957, 429); *На лиці [Груні] було тільки й скарбу, що великі чорні очі* (Чорн., Красиві люди, 1961, 60); // *Людина або річ особливо потрібна, дорога для когось. Ви [книжки] мені скарб найдорожчий, ви слава моя щонайбільша* (Зеров, Вибр., 1966, 377); *Рушниця стара, облізла, але для Романа вона — безцінний скарб* (Донч., II, 1956, 289); // *Багатство розуму, почуттів і т. ін. Тридцять п'ять літ Ви [М. Лисенко] наділяли всіх багатством своєї душі і склали в серцях наших цілі скарби* (Коцюб., III, 1956, 252); *Ні,.. Немав в серці сили, Бо ми з душі скарби свої Потроху розгубили* (Сам., I, 1958, 139); *Дьяконов за юнацькою своєю безтурботністю і не підозрював, які скарби таїть у собі душа цього простого, завжди трохи замкнутого, роботячого батарейця* (Гончар, II, 1959, 61); *В свій дитинний вік відрадний Носив я в серці скарб чуття* (Зеров, Вибр., 1966, 420); // *у сполуч. із сл. м і й, розм., рідко.* Пестливе звертання до дорогої, любі людини. [Н е р і с а:] *Дозволь мені вступити до театру..* [А н т е й:] *Моя кохана! Скарбе мій! Не дам, не дам тебе юрбі тій безсоромній!* (Л. Укр., III, 1952, 427).

4. *розм.* Господарські речі; пожитки, майно. *Те, що предки потом збили, Скарб, худобу накопили — Все козак прогайнував* (Бор., Тв., 1957, 80); *Прикотив [Ференц] звідкись свій дитячий візок з різним скарбом: сувої полотна, фарби, папір...* Іншого майна у Ференца не було (Гончар, III, 1959, 229).

Хатній (домашній) скарб — речі домашнього вжитку. *Настрічу нам попадаються хури, наладовані .. горшками, жінками, скринями і іншим домашнім скарбом* (Коцюб., II, 1955, 237).

5. *заст.* Кошти. *Буду я з тебе великій скарби мати* (Сл. Гр.); *Голова зараз почув, де раки зимують, і почав з писарем потроху обкрадати громадський скарб* (Н.-Лев., II, 1956, 259); // *у знач. присл. скарбом.* На чий-небудь кошти. *Козацьким скарбом будували [церкви]* (Сл. Гр.).

6. *заст.* Скарбниця (у 1 знач.). — *Як старшина з гетьманом розпорядила, так і зосталось. Давай посполитий до скарбу і подачку [податок] од диму, давай і підводу, і греблі по шляхах гати* (П. Куліш, Вибр., 1969, 118).

7. *заст.* Поміщицьке володіння, маєток на Правобережній Україні. *Тато з сином служили в скарбі і пасли оба воли* (Україна., I, 1960, 219).

СКАРБЕЦЬ, *бця, ч.* Посудина (горщик, глечик, казанок і т. ін.), в якій закопували скарб. *Умираючи, казав [Гриць] у пущі вирити під дубом два скарбці з грошима, один матері оддати, а на того його поховати гарно* (Вовчок, I, 1955, 40).

СКАРБИК, *а, ч.* Зменш. до скарб 1. — *Наші скарбики розтануть, — обізвався Гарун-паша, — тоді ми будемо їсти з поливаних [полив'яних] полумисків та пити з олив'яних кубків* (Н.-Лев., IV, 1956, 36).

СКАРБІВНИК, *а, ч., рідко.* Те саме, що скарбник 1.

СКАРБІВНИЦЯ, і, ж., рідко. 1. Те саме, що скарбніця 2. — А якби я був царем — Знав би, що робити: Я би тільки захопив Царську скарбівницю Та ще б таки того дня Дранув за границю! (Рудан., Тв., 1959, 201).

2. Місце, де закопано скарб. Карта скарбів при початку огляду музею показує нам місця колишніх скарбівниць (Наука., 6, 1969, 16).

СКАРБІВНИЧИЙ, чого, ч., рідко. Те саме, що скарбнік 1—3. Касир доказував, що ті господарі або зовсім не платили, або казав, що вони заплатили, та не все.. Чутка про такі погані касирові вчинки пішла по селі, і громада просила скинути того скарбівничого (Н.-Лев., VI, 1966, 401).

СКАРБІВНЯ, і, ж., рідко. Те саме, що скарбніця. — Ідіте ж, вірні слуги, принесіте Важкий ланцюг з скарбівні щирозлотий (П. Куліш, Вибр., 1969, 380); Поезія мусить користати з тих образів, нагромаджених уже в самій скарбівні мови, тим більше, що вони вже поетичні самі собою (Фр., XVI, 1955, 263).

СКАРБНИК, а, ч. 1. Той, хто відає коштами, цінними паперами та ін. у державних установах і громадських організаціях. — Кажу, втік ваш Драган — значить, втік. Недаром перед тим скарбника нашого намислив судити (Мур., Бук. повість, 1959, 247); При розподілі обов'язків головою було обрано студента третього курсу Степана Радченка, Запорожця скарбником (Бурл., Напередодні, 1956, 54); Скарбник банку; Скарбник колгоспу; *Образно. Скарбниками слави народу, літописцями назвав українських кобзарів Гоголь (Веч. Київ, 27.III 1967, 3).

2. іст. Той, хто забезпечував матеріальне і технічне постачання у військових частинах і установах. Вийшовши від Потьомкіна, Головатий попрямував до флігеля, де жив незмінний скарбник штабу Потьомкіна Василь Степанович Попов (Добр., Очак. розмир, 1965, 14).

3. іст. У Давній Русі та у давнину на Україні — той, хто відав скарбницею князя, монастиря і т. ін.; // Начальник приказу, який відав царською скарбницею в Російській державі XV—XVII ст.

4. заст. Чорт, який стереже закопаний скарб. — А скарбу, як хто закопав, береже скарбник: не попустить нікому зайняти [зачепити]... (Гр., II, 1963, 332).

СКАРБНИЦЯ, і, ж. 1. Урядова установа, яка відає державними коштами, державним майном. Знаменита мандрівка Катерини до Криму влітку 1787 року.. коштувала державній скарбниці близько десяти мільйонів карбованців (Добр., Очак. розмир, 1965, 72); Гроші на це [допомогу бідняка] він [Г. Котовський] експропріював у поміщиків та в царській скарбниці (Смолич, V, 1959, 29).

2. Кошти, гроші. Головний отаман напризволяще залишав рештки своєї армії і з кількома міністрами та скарбницею поспішав до Проскурова (Стельмах, II, 1962, 49).

3. іст. Адміністративна установа Запорізької Січі, яка відала коштами; // Місце на Запорізькій Січі, де будували човни, виготовляли зброю і т. ін. Стали лагодити похід: кошовий загадав на козацькі хутори везти до Січі припас — порох, свинець і сухарів, а тим часом у скарбниці будували човни (Панч, Гомон. Україна, 1954, 18); Чайку будували у військовій скарбниці на Січі 60 чоловік за 15 днів (Знання., 3, 1970, 29).

4. Місце, приміщення, де зберігаються скарби. По стінах і по полицях у світлиці не видно було більш ні дорогої зброї, ні срібних кубків; бо в тую неспокійну старосвітщину, одлучаючись, не кидай було.. дома нічого, а ховай по тайниках, по підземних скарбницях (П. Куліш, Вибр., 1969, 67); Усі скарби з своїх скарбниць оддав би [Саїб] за волю (Н.-Лев., IV, 1956, 34);

[К у ш н і р у к:] Максиме, на тобі ось ключі од скарбниці, там візьмеш посуд в отій меншій скрині... (Вас., III, 1960, 408); // Скринька, шкатулка для зберігання коштовностей, грошей і т. ін. — Чи знаєте, чому не можемо викрасти скарбницю од сусіднього царя? Бо на його палаці сидить когут і піє, коли наближається якась небезпека (Три золоті сл., 1968, 131); — Ну, і втік ваш пан? — допитується хтось із кутка. — А що йому лишилось робити: вночі — за скарбницю та й чкурнув (Стельмах, I, 1962, 608); *Образно. На душі — скарбниця щастя, я з кохання наче цар. Це все ти мені даруєш, це од тебе щедрий дар! (Крим., Вибр., 1965, 284).

5. Місце зосередження яких-небудь природних цінностей. Його тягло до землі, невичерпної [невичерпної] скарбниці багатства (Фр., VIII, 1952, 387); — Тайга! — повторив він урочисто. — Скарбниця з вугіллям, залізом, торфом, золотом... (Донч., II, 1956, 13).

6. чого, яка. Сукупність культурних та духовних цінностей, створених людиною. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки (Мирний, V, 1955, 314); Культурна скарбниця кожної нації все більше збагачується творіннями, що набувають інтернаціонального характеру (Програма КПСР, 1961, 100); Нетлінним ввійшло «Слово о полку Ігоревім» в золоту скарбницю людства, бо таїть воно неув'ядної краси поетичні образи, бо вчить нас любити Вітчизну і її синів (Рильський, X, 1962, 12); Скарбниця світової літератури; Скарбниця марксизму-ленінізму.

СКАРБНИЦЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до скарбнік 1, 3.

2. рідко. Признач. для скарбниці (у 1 знач.). Всі скарбницькі горниці блищали, лисніли, світилися без сонця, неначе скрізь були розсипані по скарбах проміння сонця (Н.-Лев., IV, 1956, 36).

СКАРБНИЧИЙ, чого, ч. Те саме, що скарбнік 1—3. По від'їзді Вімини гетьман говорив із своїм скарбничим (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 268).

СКАРБНИЧИХА, и, ж., розм. Дружина скарбника.

СКАРБНИЧКА, и, ж., заст. Скринька, шкатулка для зберігання коштовностей, грошей і т. ін. — Да пак ще ж і сережки треба перемінити, — згадала пані й подала доньці скарбничку (Л. Янов., I, 1959, 117).

СКАРБОВИЙ, б́ва, б́ве, заст. 1. Який належить державній скарбниці, стосується її. — Я покину місце. Ми покатаємо в Петербург. Я напитаю там скарбову чи будлі-яку [будь-яку] іншу службу (Н.-Лев., V, 1966, 253); Гриць Калинович був канцеляристом при львівській скарбовій бухгалтерії ще за панщини (Фр., VI, 1951, 153); // у знач. ім. скарбівий, б́ового, ч. Той, хто жив на землях, що належали державній скарбниці, державі. У Молочках на фільварку Зробили це диво, Змовилися всі скарбові В забастовку живо! (Укр.. думи., 1955, 316); // у знач. ім. скарбівий, б́ового, ч. Те саме, що скарбнік 2. — Дослужився неборака — ні хліба, ні табаки... Сам надголодь ходжу, як і всі. Перевівся й кінь зо мною. Фуражу ні від хазяїна, ні від скарбового (Добр., Очак. розмир, 1965, 217).

Скарбіві селяни — селяни, що жили на землях, які належали державній скарбниці, державі.

2. Прикм. до скарб 7. По другий бік яру, на горі, між зеленими житами, стояла скарбова клуня, кошари (Н.-Лев., I, 1956, 150); На широкому скарбовому дворі — стягнене з селян добро: поламани плуги, дрібні машини (Кач., II, 1958, 304); // рідко. Багатий. Хоч не яке там скарбове [господарство], — можна б йому ціну скласти, — та таке ж то порядненьке, любеньке, що кращого й не бажати (Вовчок, I, 1955, 310).

СКАРБОНА, и, ж. 1. церк. Скринька, в яку віруючі кидають гроші на потреби церкви. Два злодії в опівночі Костьол обкрадають; Обшарили всі скарбони, Святих обдирають (Рудан., Тв., 1956, 135); [Ю да:] Я ж ні шага не мав. Се правда, я глядів у них скарбони, — бо я вважався більш «від сього світа», ніж тії чисті душі (Л. Укр., III, 1952, 138); // заст. Скринька, шкатулка для зберігання коштовностей, грошей і т. ін.

2. перен., рідко. Те саме, що скарб 3. — Руки, Докійко, руки — то все наше багатство, то наше добро, то наша скарбона! (Коб., II, 1956, 24).

СКАРБОНКА, рідко **СКАРБОНЬКА**, и, ж. Зменш. до скарбона 1. Ксьондз, нема що казати, голосники мав добрі, гуцулія [гуцулі] теж гула з охотою, хоч і не влад, а багачі кидали до скарбонки цілими левами (Хотк., II, 1966, 7); Довірливі люди валом валили на Маковея до кринички, і цілий день подзвонювали церковні скарбоньки, приймаючи мужицьке срібло і мідь (Стельмах, I, 1962, 256); Надумав [чоловік] швидко Скарбоньку справити просту, дерев'яну, і в неї класти дороге каміння (Фр., XI, 1952, 341).

СКАРБОНЬКА див. скарбонка.

СКАРБОШУКАЧ, а, ч. Той, хто шукає скарби (у 1 знач.). На початку свого шляху археолог.. здивався із скарбошукачами і дбайливо охороняв від них цінні пам'ятки старовини: кургани і склепи з дорогоцінними фресками та іншими коштовностями (Вітч., 11, 1968, 216).

СКАРБУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і неперех., розм. Збирати, нагромаджувати скарби. Скарбує для себе (Сл. Гр.).

СКАРГА, и, ж. 1. Висловлення незадоволення, суму, нарікання на неприємності, біль, горе і т. ін. Вислухуючи мої дитячі скарги, вона завжди близько приймала їх до свого серця (Мирний, IV, 1955, 338); Ніколи ніхто не чув від нього ні нарікань на свою сувору долю, ні скарг на тяжке життя (Тют., Вир, 1964, 416); *Образно. Пальці натисли на клавіші, вони податливо зігнулися, і звуки, повні протесту й скарги, забилися об мерзлі шибки (Панч, В дорозі, 1959, 83).

2. Офіційна письмова чи усна заява про незаконні або неправильні дії якої-небудь особи, установи і т. ін. [С т а р и й ю р и с т:] Я чув, що Панса скаргу подавав сенатові (Л. Укр., II, 1951, 514); Написавши скаргу і сховавши папери, Балака вийшов з хати (Тулуб, Людолови, I, 1957, 36).

Кніга скарг див. кніга; Пітії на скаргу до кого, заст. — подати скаргу кому-небудь, поскаржитися комусь. [Г о л о с и з г у р т у м о л о д и х в о я к і в:] Хай Люція помилують весталки! До імператора на скаргу підем. коли його скарають! (Л. Укр., II, 1951, 528).

△ Касаційна скарга див. касаційний.

СКАРГУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., діал. Скаржитися. Вовк скаргувався (Сл. Гр.).

СКАРЖЕННЯ, я, с., рідко. Дія за знач. скаржитися. Рубець звертав те скаргення на людську ненажерливість (Мирний, III, 1954, 147).

СКАРЖИТИ, жу, жиш, недок., перех. і без додатка, рідко. Подавати скаргу (у 2 знач.) на кого-небудь; оскаржувати. Вже суд вибирався з нашого села виїздити на завтра, вже Чайченка випустили, — коли вишукавсь якийсь родич шинкарю небіжчику, що скаржити прийшов, ніби шинкар колись йому уживав Чайченка «своїм ворогом» (Вовчок, I, 1955, 248); Кім Мурлика нам сказав: Ковбасу ту знайомити, За що скаржить він [Цуцик] Микиту, Сам він у Мурлики вкрав (Фр., XII, 1953, 13); — Кине [агент] вам квитки в болото, та й ідіть потім

скаржити його! — зауважив дядько (Козл., На переломі, 1947, 21).

СКАРЖИТИСЯ, жуся, жишся, недок., на кого — що і без додатка, із спол. сл. 1. Висловлювати незадоволення чим-небудь; нарікати на неприємності, біль, горе і т. ін.; ремствувати. Молода дружина Кармелева.. не скаржиться нікому, що в неї там на серці й на душі (Вовчок, I, 1955, 355); Йому, одному йому одкривала вона серце... Вона скаржилась йому на своє життя, безбарвне, бліде (Коцюб., I, 1955, 332); Мати скаржилась на батька. Зовсім зледащів той (Горд., II, 1959, 323); Хлопець усе скаржиться, що мерзне (Хотк., I, 1966, 167); Прокинувшись уранці, він скаржився на біль у голові, на нудоту (Шиян, Баланда, 1957, 49); Воронцов ніколи не скаржився, а йому скаржилися всі, і він сам це вважав цілком нормальним (Гончар, III, 1959, 20); *Образно. Шурхотіли камінці під колесами авто, мотор стогнав і скаржився на важку дорогу (Жур., Вечір., 1958, 275).

Скаржитися на долю — висловлювати невдоволення своїм життям, обставинами, що склалися, і т. ін. Нащо от хазяйка — у добрі та в достатках — а й та скаржиться на свою долю, нарікає на неї... (Мирний, III, 1954, 116); Сміюсь я, жартую, співаю, Не скаржусь на долю зовсім і б'ю по розірваних струнах На серці моїм (Олесь, Вибр., 1958, 97); Скаржитися на здоров'я — мати погане самопочуття, почувати себе хворим. Люба мамочко!.. Коли я которий [який] день поведжусь як слід, то не можу скаржитись на здоров'я (Л. Укр., V, 1956, 238); — На здоров'я, молодий чоловіче, не скаржусь, — відсік Левко Іванович (Гончар, Тронка, 1963, 275).

2. Подавати скаргу (у 2 знач.) куди-небудь на когось; оскаржувати. Почтмейстер [поштмейстер] роздер конверт і конфіскував ті нещасні.. вирізки.. Звісно, я зажадав протоколу і буду скаржитися (Коцюб., III, 1956, 250); Йонька.., крутнувшись на місці, гайнув полтавським шляхом прямо в Зіньків — скаржитися в райвиконком (Тют., Вир, 1964, 92).

СКАРЖЛИВИЙ, а, е, рідко. Схильний завжди і на все скаржитися (у 1 знач.). Серце їх [солдатів], як і перше, клекотіло од гніву й ненависті до тих випещених, ситих і здорових хижаків, що, прикрившись мирною шкурою скаржливої й плаксивої обивательщини.. гонили од життя зморених і знівчених (Вас., II, 1959, 44).

СКАРЖЛИВО, присл., рідко. Те саме, що скаржно. — А коли стрижка [овець] настає? — вигукнув Корній. — Поту не менш проллеш, як інший біля домни!.. — Та ще й спецодягом нас покривдили, — скаржливо бубонить він до Петра (Гончар, Тронка, 1963, 15).

СКАРЖНИК, скаржника, ч. Той, хто скаржиться. Скільки доводилось батькам вислухувати скарг на нього. Немало й перепадало йому від батька. Але частіш навпаки — вислухав Юхим уважно скаржника, а тоді до сина: «Молодець! Отакий і рости, сину, — сердитий на всяку неправду» (Головка, II, 1957, 507); Щоб залаштувати справу, як того хотіли скаржники, пані війтову треба було задобрити подарунками (Чорн., Визвол. земля, 1959, 24).

СКАРЖНИЦЯ, скаржниці, ж. Жін. до скаржник. — Кличте, — коротко відповів секретар обкому і відчув, як почуття ненависті починає оволодівати ним і до цієї скаржниці. Та переборов себе (Логв., Літа., 1960, 157).

СКАРЖНО, присл. Скаржачись на що-небудь; жалібно, сумно. Опустив [Михайло] очі, почав розповідати. Тужно, скаржно, з безнадією в голосі звучала та розповідь (Збан., Сеспель, 1961, 144); — Ох, який мені сон допіру снився, а ви мене розбудили, — скаржно мовив матрос (Кучер,

Голод, 1961, 284); *Образно. — Чи вистачить хліба того хоч до різдва? Мовчанья. Тільки колосся шепоче скаржно (Цюпа, Назустріч..., 1958, 448).

СКАРИКАТУРЕНИЙ, а, е, розм. Зображений у карикатурному вигляді. Райком комсомолу і редакція місцевої газети на базарній площі райцентру у «вікнах сатири» вивісили великий барвистий і їдко скарикатурений портрет дівчини з вищипаними брівками і лакованими нігтиками (Вол., Дні..., 1958, 137).

СКАРИФІКАТОР, а, ч. 1. с. г. Машина для скарифікації насіння.

2. с. г. Знаряддя, признач. для скарифікації ґрунту.

3. мед. Прилад для насікання шкіри.

СКАРИФІКАЦІЙНИЙ, а, е, с. г. Який служить для скарифікації. Скарифікаційна машина.

СКАРИФІКАЦІЯ, ї, ж., с. г. 1. Штучне поверхнєве пошкодження спеціальною машиною твердої оболонки насіння деяких рослин для прискорення його проростання. Скарифікація насіння люцерни.

2. Глибоке розпушування ґрунту, що сприяє більшому доступу повітря в нього.

СКАРИФІКОВАНИЙ, а, е, с. г. Дієпр. пас. мин. ч. до скарифікувати. Для сіви слід використовувати тільки скарифіковане насіння буркуну (Хлібороб Укр., 4, 1964, 34).

СКАРИФІКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., с. г. Піддавати скарифікації. При весняному підсіві багаторічного люпину його насіння треба скарифікувати або ошпарювати гарячою водою (50—70 градусів), що прискорює проростання (Колг. Укр., 12, 1956, 15).

СКАРИФІКУВАТИСЯ, ується, недок., с. г. Пас. до скарифікувати.

СКАРЛАТИНА, и, ж. Гостре інфекційне захворювання людини (перев. дитячого віку), яке супроводжується високою температурою, червонуватим висипом на тілі та болем у горлі. Оксана і Дора захорували на скарлатину (Л. Укр., V, 1956, 294); Все життя тремтіла [мати] за Гришу і за мене.. Спочатку це були скарлатини, потім водовороти на Дніпрі, потім з'явилися жандарми, і тінь від шибениці упала на все мамине життя (Головка, II, 1957, 587).

Лежати в скарлатині див. лежати.

СКАРЛАТИННИЙ, а, е. Прикм. до скарлатина; // Хворий на скарлатину. Скарлатинна дитина.

СКАРЛАТИНОВИЙ, а, е. Те саме, що скарлатинний.

СКАРЛАТИНОЗНИЙ, а, е. Прикм. до скарлатина. Скарлатинозний висип.. являє собою безліч дрібних червоних крапок на злегка забарвленому фоні (Шк. гігієна, 1954, 305); // Хворий на скарлатину. Скарлатинозна дитина; // Признач. для хворих на скарлатину. Скарлатинозна палата.

СКАРЛЮЧЕНИЙ, а, е. 1. розм. Дієпр. пас. мин. ч. до скарлючити 1. На скелях росли низенькі корячкуваті сосни, скарлючені бурями (Донч., III, 1956, 234).

2. у знач. прикм. Який зігнувся, зіщулювся; скорчений. Його погляд упав на скарлючену постать Таранушки (Хижняк, Килимок, 1961, 15); // Який неприродно викривився (про руки, пальці і т. ін.). На одну ногу крива [Солоха] і правої скарлюченої руки до рота не піднесе (Кв.-Осн., II, 1956, 212); Вже видно було, як хижо витяг [сокіл] вперед свій кривавий дзьоб та гострі скарлючені кігті (Збан., Мор. чайка, 1959, 242).

СКАРЛЮЧИТИ, чу, чиш, док., перех., розм. 1. Сильно зігнути, скорчити; // Неприродно викривити (руки, пальці і т. ін.).

2. безос. Звести судомою; зсудомити. До Василя Максимовича підходила вона [медсестра] разів із десять.. То трохи заспокоювалась дівчина: нічого немоєби загроз-

ливого. То холодом обсіпало всю: а що, як Черемашка знову скарлючить? (Шовк., Людина..., 1962, 250).

СКАРЛЮЧИТИСЯ, чуся, чишся, док., розм. Зігнутися, зіщулитися. Захирів старий, згорбився, скарлючився... та й умер (Мирний, II, 1954, 95); — Ось вона, неволя татарська! День і ніч у кайданах спи, працюй, їж і пий скарлючившись, прикутий до лави (Тулуб, Людолови, I, 1957, 476); // Неприродно викривитися (про руки, пальці і т. ін.). Очі в нього запалали, пальці якось скарлючилися (Мирний, III, 1954, 230).

СКАРН, у, ч. Гірська порода, що утворюється під дією розтопленої магми або гарячих водних розчинів на вапняки, доломіти й мергелі і складається з силікатів кальцію, магнію та заліза. Вапнякові прошарки у вапняково-лужних гнейсах представлені вапняковими роговиками і скарнами (Геол. ж., XIII, 1, 1953, 17).

СКАРПЕЛЬ, я, ч. Каменярський різець; долото. Шпунт і скарпель у руках дзвеніли, Іскри летіли йому з-під рук (Шпорта, Запоріжці, 1952, 72).

СКАРТАТИ, аю, аєш, перех. Док. до картати. — Мариня мусить звикати до того, що панна Катруся буде за три дні панєю докторовою, і треба їй честь віддати, — скартала Мариню Олена (Вільде, Сестри..., 1958, 573); Секретар ЦК вислухав мене та тут же й скартав за оці пхінки. «..Сором! Сльозами ти хочеш, дівчино, Гітлера бити?» (Козл., Сонце..., 1957, 19).

СКАСОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скасувати. 25 грудня 1917 року Всеукраїнський з'їзд Рад, що відбувався в Харкові, проголосив Україну Радянською республікою, а владу Центральної ради скасованою (Скл., Легенд. начдив, 1957, 24); Заняття в гімназії на цей день були скасовані (Смолич, II, 1958, 113); // скасовано, безос. присудк. сл. Постанову громадську скасовано, землю зовсім забрано від Дениса (Гр., II, 1963, 472).

СКАСОВУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скасовувати.

СКАСОВУВАТИ, ую, уєш, недок., **СКАСУВАТИ**, ую, уєш, док., перех. 1. Визнавати, оголошувати щонебудь недійсним, незаконним; анулювати, відмінати. Закони в перехідний час мають тимчасове значення. І якщо закон перешкоджає розвиткові революції, його скасовують або виправляють (Ленін, 36, 1973, 475); — Враховуючи мужність, яку проявив у цьому бою сержант Кравцов, смертний вирок скасовую, — високим збудженим голосом додав Білогруд (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 201); — І що ж вони [люди] гомонять? — аж перехиляється [Василина] через тин, начеб вона вперше чує розмови про землю. — І що викупне цар скасував, і що від панів відріжуть ниви (Стельмах, I, 1962, 223).

2. Те саме, що ліквідувати. [В а с и л ь:] Скасуйте їх, скасуйте ті установи, що поділили людей на багатих та бідних (Мирний, V, 1955, 98); — А я думаю, — сказав один старий чоловік, — що коли наш пан такий дуже «постемповець» [передовий].., то нехай би і коршму [корчму] свою скасував, і горівки зовсім не куриє (Фр., II, 1950, 364); Хлоп! А хлопів не можна брати до цеху. Коли б уряд про це довідався, він міг би скасувати самий цех за таку постанову (Тулуб, Людолови, I, 1957, 198); — Я буду старатися всіма силами скасувати сі поганські звичаї [святкування Юрія] (Хотк., II, 1966, 26).

СКАСОВУВАТИСЯ, ується, недок., **СКАСУВАТИСЯ**, ується, док. 1. Ставати недійсним, незаконним; анулюватися, відмінатися. Відтоді зараз і панщина скасувалась (Сл. Гр.).

2. тільки недок. Пас. до скасовувати.

СКАСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скасувати. Після скасування кріпацтва поміщики продовжували, дякуючи реформі, не менш жорстоко визискувати селян (Тич., III, 1957, 155); 29 серпня 1918 року Рада Народних Комісарів спеціальним декретом підтвердила скасування всіх

договорів і актів царизму про поділ Польщі (Ком. Укр., 12, 1968, 49); Звістка про скасування «Життя [життя] і слова» була мені сумна не тільки з загальних, але й з особистих причин: зникало поле для моєї праці! (Л. Укр., V, 1956, 210).

СКАСУВАТИ див. скасовувати.

СКАСУВАТИСЯ див. скасовуватися.

СКАТ¹, у, ч., гірн. Похила підземна гірнична виробка, що не має безпосереднього виходу на земну поверхню й признач. для спускання корисних копалин, пустих порід і т. ін. самопливом. Зруйноване пилою вугілля під дією власної ваги надходить у магазин, а при нестійких бокових породах у вуглеспускний скат, куди воно спрямовується за допомогою металевого жолоба (Нова техн. і технол., 1961, 17).

СКАТ², а, ч., спец. 1. Колесо автомобіля, а також комплект гумових деталей автомобільного колеса. Автомобус.. поволі рушив, злегка погойдуючись на подвійних скатах (Кучер, Прощай.., 1957, 17).

2. Комплект колісних пар паровоза, вагона. Попов шабрував підшипники від букси ведучого ската паровоза (Бойч., Молодість, 1949, 41).

СКАТ³, а, ч. Велика хижка морська риба ряду акулоподібних із плоским тілом і вузьким хвостом. Гігантського ската піймали.. рибалки у водах Середземного моря поблизу Тріполі (Веч. Київ, 22.I 1969, 4).

Електричний скат — скат, у якого на голові розташовані органи, що утворюють електричні розряди. Всім відомий електричний скат — це жива батарея з напругою в 300 вольтів і силою струму 7—8 амперів (Знання.., 1, 1966, 7); Старі рибалки казали, що там, у підводних прірвах, водяться електричні скати (Собко, Скеля.., 1961, 109).

СКАТ⁴, а, ч., діал. Скатерка. На столах скати все лягні! (Сл. Гр.).

СКАТЕРКА, и, ж. Вигот. із тканини особливого гатунку або в'язаний виріб, яким покривають стіл. Невістка застала стіл білою скатеркою, поклала на стіл хліб та сіль (Н.-Лев., II, 1956, 25); В просторій кімнаті стояло щось із п'ятнадцять столиків, вкритих скатерками з грубого полотна (Трубл., Шхуна.., 1940, 64); *У порівн. З обох боків дороги, скільки скинеш оком, розстелилось поле, вкрите снігом, мов білою скатеркою (Коцюб., I, 1955, 80); Слалися [луки] скатеркою (Гуц., Скупана.., 1965, 14).

СКАТЕРКОВИЙ, а, е. Прикм. до скатерка.

СКАТЕРТИНА, и, ж. Те саме, що скатерка. Отець Палладій попросив гостя сісти за стіл, застелений білою скатертиною (Н.-Лев., III, 1956, 368); По столах, накритих білими, як сніг, скатертинами, наїдків-напитків — ніжки гнуться... (Мирний, III, 1954, 81); *Образно. Кругом поля, степи... по їх зеленій скатертині так і біга, так і грає сонячне проміння (Мирний, IV, 1955, 212); Впаде рясний дощ звечора, а на ранок барвіста лісова скатертина уже вся усіяна грибами (Наука.., 10, 1962, 46); *У порівн. Вкрите снігом поле лежало, як скатертина, а по ньому сунули з лісу хмари військ (Ле, Україна, 1940, 256); Біжать поля навстріч — широкою скатертиною стеляться нам до ніг (Жур., Вечір.., 1958, 339).

◇ Скатертина-самобранка див. самобранка; Скатертиною дороба — те саме, що Скатертю дороба (див. дороба).

СКАТЕРТИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до скатертина. На столі на скатертинці білій під деревами стояли вже миски з борщем (Головка, I, 1957, 254).

СКАТЕРТИНОНЬКА, и, ж. Пестл. до скатертина.

СКАТЕРТЬ, і, ж. Те саме, що скатерка. Княгиня.. низько вклонилась гостям і почала застилати стіл білою

скатертю (П. Куліш, Вибр., 1969, 126); Жінки розставляють на майдані столи з білими мережаними скатертями (Довж., I, 1958, 191); *У порівн. От стеляться розложисті, як скатерть, зелені левади (Н.-Лев., II, 1956, 167); Плаче й сумує діброва, а сніг Білою скатертю по полю ліг... (Щог., Поезії.., 1958, 428); // перен. Рівна, гладка поверхня чого-небудь. Стежка, що вела вгору, засипана снігом, і ані одного сліду стопи людської не було видно на його білій скатерті (Фр., II, 1950, 36).

◇ Скатерть-самобранка див. самобранка; Скатертю дороба див. дороба; Щоб дороба слалася скатертю — щоб все було добре в дорозі. На ганку ще випили, щоб дороба слалася скатертю (Н.-Лев., III, 1956, 72).

СКАТІРКА, и, ж., рідко. Те саме, що скатерка. У кутку тлів свічка перед матір'ю божою уквітчаною; під божничком стіл, застеляний [застелений] скатіркою білою (Вовчок, VI, 1956, 221); Біла скатірка на столі та помиті лави аж сяли чистотою (Коцюб., I, 1955, 53).

СКАТКА, и, ж. Згорнута трубкою і зв'язана на кінцях лінель, яку носять через плече. Брели [шляхом], обливаючись потом, бійці й офіцери із скатками на плечах (Гончар, III, 1959, 16); // скаткою, у знач. присл. У вигляді скатки. Я, здивований, оглядаю себе.. І нащо це я скаткою пальто почепив, хіба справді я в далеку дорогу вирудився? (Кол., На фронті.., 1959, 109).

СКАТНИЙ, а, е, спец. Признач. для скочування. Скатна дошка; Скатний стан.

СКАТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скатувати. В неволі скатований люто, Ти смерть за свободу прийняв (Пісні та романси.., II, 1956, 272); // у знач. прикм. При гомоні дзвонів, котрих ніколи не мав уже почути, скатований злочинець заридав перший раз тяжко і болюче (Фр., II, 1950, 117); — Скільки канчуків полюсували тут спина «неслухняних бунтарів». На їхніх скатованих тілах купці, феодали Строганови, робили собі мільйони (Донч., II, 1956, 61).

СКАТОЛ, у, ч., хім. Органічна сполука, продукт гниття білків у калі, що має специфічний запах.

СКАТОЛОВИЙ, а, е, хім. Прикм. до скатол.

СКАТУВАТИ, ую, уєш, док., перех. Те саме, що закатувати. [М о р д о в е ц ь:] Та я тебе за це скатую! Чуєш? За це я, закачавши рукави, з тобою битися буду! (Тич., I, 1957, 291); Бабину дочку прив'язав коню до хвоста й пустив у поле. Так її скатували (Сл. Гр.); — Гонту скатували, язика йому одрізали, четвертували (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 15).

СКАУТ, а, ч. У буржуазних країнах — член дитячої або юнацької організації військово-політичного характеру.

СКАУТИЗМ, у, ч. Рух скаутів.

СКАУТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до скаут. Скаутська організація; Скаутські загони.

СКАФАНДР, а, ч. Спеціальний одяг із шоломом і дихальним апаратом, що ізолює людину від зовнішнього середовища (рідинного, газоподібного або від розрідженого простору). Він [гідростат] спуститься до 600 метрів, де не можуть побувати ні підводні човни, ні водолази у глибоководних скафандрах (Наука.., 10, 1960, 19); Багатошарова еластична оболонка скафандра з дуже міцного матеріалу надійно захистить космонавтів від усіх несприятливих факторів (Рад. Укр., 18.I 1969, 2).

СКАЧАННИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скачати. На сцені.. з'явився Юра. На голові в нього був старий мамин капелюшок,.. під правою рукою скачаний невеличкий килимок (Смолич, II, 1958, 19); Скачани шинелі хомутами висіли через плече (Юхвід, Оля, 1959, 189).

СКАЧАНІТИ, ію, ієш, док., діал. Заклякнути.

СКАЧАННЯ, я, с. Дія за знач. скачати.

СКАЧАТИ див. скачувати.

СКАЧКА, и, ж. 1. Швидкий рух, біг коня (коней); швидка їзда на коні (на конях). *Вже п'ять годин триває невпинна скачка* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 509).

2. тільки мн. Змагання вершників; перегони. — *Люди любляють розваги — футбол, скачки, бокс, естафети і навіть закладку нової будови* (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 10); *Життя для того [Ілька] — це низка тяжких, грубих, тупих обов'язків, для мене ж — азартна гра, прецікаві кінські скачки, нарешті, бокал старого вина* (Вільде, Сестри.., 1958, 23).

СКАЧКИ, присл., розм. Стрибаючи, підстрибуючи; вистрибом. *Він б'є конячину, щоб наддати ходу, але конячина тільки занепокоєно озирється назад.., проте скачки не пускається* (Гуц., Скупана.., 1965, 205); *Під'їхали [вершники] до косаря, покрутилися — про щось питалися, мабуть. Потім один крикнув щось, і скачки* (Головка, I, 1957, 119).

СКАЧУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скачувати.

СКАЧУВАТИ, ую, уєш, недок., **СКАЧАТИ**, аю, аєш, док., перех. 1. Повертаючи, перевертаючи, надавати чому-небудь округлої, кулястої форми; ліплячи, робити що-небудь округлим. *Де не взялись веселі школярі, Поборюкалися в снігу пухкому, Скачали бабу, та й гайда додому* (Вирган, В розп. літа, 1959, 168); *Я скачав з хліба кульку завбільшки з волоський горіх і непомітно шпурнув у Женю* (Сміл., Сашко, 1957, 9); // Повертаючи, перевертаючи, надавати чому-небудь форми трубки; згортати в трубку. *Віджятий сир протирають крізь сито, додають сметану, яйця, масло, цукор, сіль і борошно. Все добре розмішують, ..скачують рулетом, ріжуть кусочками* (Укр. страви, 1957, 269).

2. Вирівнювати, вигладжувати качалкою та рублем що-небудь випране (полотно, білизну тощо). *У дідуса, так як і в мене, нікого не було; сам собі й сорочки полоще і мою уночі випере і повісить, уранці скача і надіне* (Барв., Опов.., 1902, 354); *Швиденько загнала [дівчина] скот у загороду та до хустки мерщій. Лап,— воженка ще. Ну, та нічого, і на голові висохне. Ось вона скачає її* (Головка, I, 1957, 106); // Вирівнюючи, припліскуючи тісто качалкою, надавати йому певної форми. *Замісила [бабуся] і скачала коржик, посадила в піч спектись* (Кв.-Осн., II, 1956, 198).

СКАЯТИСЯ, скаюся, скається, док., діал. Покаятися. — *Гляди, щоб я, пославши тебе, не скався...* (Вовчок, VI, 1956, 275); *Чорна гречка, білі крупини, не впадайся [попадайся], дівча, в руки, бо як мені попадешся, то й.. не скаєшся* (Сл. Гр.).

СКВАЙР, а, ч. 1. Скорочена форма англійського дворянського титулу — есквайра.

2. В Англії та США — титул суддів і місцевих службових осіб; той, хто має цей титул.

СКВАПЛИВИЙ, а, е. Те саме, що квапливий. *Суд квапливий рідко буває справедливий* (Номис, 1864, № 7379); *Розв'язував [Марусяк] сплутані ноги Марусі, виймав шмату з рота. Рухи були якісь квапливі. Щось смикало його* (Хотк., II, 1966, 250); [Н а т а л я:] *Я не хочу [виходити заміж]... мене ніхто не може присилувати... [З о л о т н и ц ь к и й:] Надто вимовна і до суперечності кваплива зробилася!* (Гр., II, 1963, 548).

СКВАПЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. квапливий.

СКВАПЛИВО. Присл. до квапливий. *Капітан.. встав і почав квапливо прощатися зі старим* (Фр., VI, 1951, 459); *Квіти зовсім розсипалися під ногами, і Сашко квапливо почав збирати їх* (Баш, Надія, 1960, 18).

СКВАПНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до сквапний.

СКВАПНЕНЬКО. Присл. до сквапненький. *Сквапненько ж тоді збираються [дівчатка] та й учительці допоможуть зібратися* (У. Кравч., Вибр., 1958, 410).

СКВАПНИЙ, а, е. 1. Те саме, що квапливий. *Ті сквапні кроки, що чулись за вікном,.. та мертва й гнітюча тиша, що йшла від багатолюдних камер, віщувала, що наступає останній, судний день...* (Збан., Єдина, 1959, 183); *Вони спинились, насилу відсапуючи, тримаючись за серця, що скажено калатали після швидкого бігу та сквапного дряпання на гору* (Смолич, Мир.., 1958, 212); *О, він сквапний на те, щоб крадене купувати* (Сл. Гр.).

2. діал. Швидкий, спритний. *Вона метнулася до шинку, а ми, дожидаючи, знов дивуємо та міркуємо, звідки навернулись ті сквапні молодці, що глушкових коней запопали* (Вовчок, VI, 1956, 262).

СКВАПНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. сквапний.

СКВАПНО. Присл. до сквапний. *Вбігла Гафійка, сквапно ховаючи щось за пазуху* (Коцюб., II, 1955, 11); *Він куриє жадібно і сквапно* (Смолич, I, 1947, 51); *Біля дівчат походжає найстарша робітниця, вона настановлена, щоб глядіти.., аби робота йшла сквапно та справно* (Л. Укр., III, 1952, 491).

СКВАР, у, ч., діал. Спека. *Стар любить сквар, а молод холод* (Номис, 1864, № 8704); *Було саме полудне, сонце пекло і жевріло посеред безхмарного неба; величезні дуби, ялиці і берези дрімали недвижно над Івановою головою, розкішно зріючи свої вершечки в сонячній скварі* (Фр., III, 1950, 128).

СКВАРНІЙ, а, е, діал. Прикм. до сквар. *День.. скварний такий...* (Вовчок, VI, 1956, 326).

СКВАСИТИ див. сквашувати.

СКВАСИТИСЯ див. сквашуватися.

СКВАСНІТИ, іє, розм., рідко. Док. до квасніти. — *Не знаю, чи мамця люблять пляшкове пиво.., може, вже сквасніло* (Март., Тв., 1954, 439).

СКВАШЕНИЙ, а, е. 1. спец. Дієпр. пас. мин. ч. до сквасити.

2. у знач. прикм., розм., рідко. Те саме, що кислий 3. *Одесь був якийсь сквашений, мов сам не свій* (Фр., III, 1950, 108).

СКВАШЕНО, розм., рідко. Присл. до сквашений 2. — *А ти подихай сим повітрям, полюбуйся видом!* — *Що за вид!* — *якось сквашено відповідала вона.* — *Нічого особливого* (Фр., VIII, 1952, 391).

СКВАШУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. сквашувати. *Із молока, сквашуванням його молочнокислими мікробами, приготровляють молочнокислі продукти: кисле молоко, ацидофільне молоко, кефір* (Укр. страви, 1957, 21).

СКВАШУВАТИ, ую, уєш, недок., **СКВАСИТИ**, сквашу, сквасиш, док., перех., спец. Піддавати бродінню, робити кислим (у 1 знач.). квашеним що-небудь поживне.

СКВАШУВАТИСЯ, уюся, уєшся. недок., **СКВАСИТИСЯ**, сквашуся, сквасишся, док. 1. тільки 3 ос., спец. Ставати кислим (у 1 знач.); скисати.

2. перен., розм., рідко. Ставати незадоволеним, кислим (у 3 знач.). *Бачила [Фрузя], як він сквасився і відвернувся, почувши, що вона надіється дитини* (Фр., I, 1955, 80).

СКВЕР, у, ч. Невеликий громадський сад у місті, селі, селищі. *Одного полудня, йдучи сквером, я побачила її* (Л. Укр., III, 1952, 612); *На околиці села молодий сквер* (Донч., V, 1957, 19).

СКВЕРИК, а, ч. Зменш.-пестл. до сквер. *Леся не втрималася, щоб не звернути у скверик* (М. Ол., Леся, 1960, 87).

СКВЄРНА, и, ж., книжн., заст. 1. Що-небудь мерзенне, порочне; те, що викликає огиду. *За те, що не віддався я лінощам і скверні, Що зморшка не одна прорізала чоло, Я школі дякую* (Рильський, Поеми, 1957, 251); // чого. *Тінювий бік чого-небудь; ганебні наслідки чиеїсь діяльності тощо. До кінця очистити нашу планету від скверни колоніалізму, знищити його останні вогнища, не допустити відродження його в нових, замаскованих формах — така вимога епохи* (Ком. Укр., 7, 1969, 32).

2. перен., зневажл. Про підлу, мерзенну людину; погань. [Б о б:] *Він що, у Гітлера служив?* [Ф р а у М і л ь х:] *Кажуть, у дивізії СС, сер.* [Б о б:] *Тьху! .. От до чого довоювались. З такою скверною злигуємось* (Галан, I, 1960, 420); // збірн. Про вороже угруповання; нечисть. *Комуністична партія очищала свої ряди від опортуністичної скверни, від кар'єристських елементів. Після X з'їзду РКП(б) відбулась генеральна чистка партії* (Ком. Укр., 9, 1969, 67).

СКВЄРНЕНИЙ, а, е, книжн., заст. Дієпр. пас. мин. ч. до скверніти. *Прекрасний Києве на предковичних горах! .. За сквернені скарби, за чорні всі діла Хай вороги твої розсиплються на порох!* (Рильський, II, 1960, 221).

СКВЄРНИЙ, а, е, книжн., заст. Порочний. — *Батько їх не діжде, щоб я коли на таке скверне діло пішов!* (Кв.-Осн., II, 1956, 399); // Поганий.

СКВЕРНИТЕЛЬ, я, ч., книжн., заст. Осквернитель. *Митрополит міг тільки радуватися, що цей незбагненний слов'янин, якого давно про себе прозвав не украшателем, а сквернителем храму, нарешті втомився в своїх нестримних вигадках* (Загреб., Диво, 1968, 692).

СКВЕРНИТИ, ню, ніш, недок., книжн., заст. Оскверняти. *Умийтеся! образ божий Багном не скверніте. Не дуріте дітей ваших, Що вони на світі На те тільки, щоб панувать...* (Шевч., I, 1963, 331); [М а р и н а:] *Гвалтом зла не викорениш, а більше роздратуєш... Та й гріх же душу сквернити того ради, що лихо панує?* (Стар., Вибр., 1959, 348); *Статутів, процедур знавці, Естети етикету... Ах, як же смокінги оці Сквернять усю планету!* (Рильський, III, 1961, 296).

СКВЄРНО, книжн., заст. Присл. до сквєрний. — *За все у вас добре, — хвалиться раз Максим товаришам, — одно скверно: їсти нічого!* (Мирний, I, 1949, 224).

СКВЕРНОТА, и, ж., книжн., заст. Мерзота. *Ніяка Та вже погань та сквернота Не втече його охоти* (Манж., Тв., 1955, 184).

СКВІРА, и, ж., діал. Негода. У середині граблі, вила і сокира, якими було роблю, хоть яка сквира (Сл. Гр.); *Ось було й немає літа, Тільки сквири та тумани* (Ус., Листя., 1956, 168).

СКВІРИТИ, рю, риш, недок., діал. Плакати; скімлити. — *А мені, татуню? А мені? — сквириє Петрик. — Купи й мені шаблю* (Тулуб, Людоловн, I, 1957, 37).

СКВІРИТИСЯ, рюся, ришся, недок., діал. Те саме, що сквірити. *Тільки й мовчить, як лазить, а як на руки, — і почне сквиритись* (Сл. Гр.).

СКВІРК, у, ч., діал. Плач; скімлення.

СКВИТАТИ, аю, аєш і рідко **СКВИТУВАТИ**, ую, уєш, док., перех., розм. Розрахуватися з ким-небудь. *Старий садівник Яків сказав їй, що пана Нестора нині досвіта спакували, сквитували, посадили на бричку і відвезли на дворець* (Фр., VII, 1951, 11); // Позбутися чогось. *Ох, якби не дитя... — серце рве боляче — А то б знала, як тугу сквитати* (Стар., Вибр., 1959, 80).

Сквитати гол (м'яч) — забити гол (м'яч) у відповідь; **Сквитати рахунок** — зрівняти рахунок у грі. *Не так просто було сквитати рахунок у матчі* (Літ. Укр., 5.VI 1962, 4).

СКВИТАТИСЯ, аюся, аєшся і рідко **СКВИТУВАТИСЯ**, уюся, уєшся, док., розм. Розрахуватися з ким-небудь; // Відплатити комусь за що-небудь. *Тепер ми сквитувалися, бо пишу до Вас по довгій перерві* (Коцюб., III, 1956, 277).

СКВИТУВАТИ див. сквитати.

СКВИТУВАТИСЯ див. сквитатися.

СКЕЛЕЛАЗ, а, ч. Спортсмен, що займається скелелазінням.

СКЕЛЕЛАЗІННЯ, я, с. Вид спорту — сходження на скелі.

СКЕЛЕТ, а, ч. 1. Сукупність кісток, що становлять тверду основу тіла людини та хребетних тварин; кістяк. *Скелет становить опору всього організму* (Шк. гігієна, 1954, 67); *Хто опише його розчарування [розчарування] і переляк, коли замісто купи золота побачив [Невеличкий] серед печери два скелети людські..?* (Фр., VIII, 1952, 227); *О, які були тут [у темниці] муки! І сидять там три скелети — Кості воїнів гайдуків* (Нагн., Вибр., 1957, 271); *У порівн. *Ченці, ксьондзи й миряни стояли навколішках і молилися. Кілька жінок стояло навколішках, виснажені, як скелети* (Довж., I, 1958, 244); // перен. Про дуже худу, виснажену людину. *Вона бачила перед собою рідний скелет і.. кинулася на коліна перед ліжком* (Хотк., I, 1966, 175); // Сукупність твердих опорних утворень у безхребетних. *Загальними зовнішніми ознаками членистоногих є твердий зовнішній скелет з хітину, розчленування тіла на членики і членисті придатки тіла* (Захист рослин., 1952, 11).

2. Тверда основа дерева. *До скелета дерева належать стовбур та основні гілки* (Сад. і ягідн., 1957, 34); // Тверді прожилки, що проходять через тканину листка.

3. Каркас чого-небудь. *Полінка слухала, як стукотіли молотки, дзижчали свердла на верстатах, як з кожним днем до металевого скелета додавалися все нові частини машини* (Автом., Щастя., 1959, 6); *Ішов перший повоєнний рік. У містах ще чорніли скелети обгорілих будинків* (Знання., 6, 1969, 6).

4. перен. Те, що є суттю, основою чогось. *Скелет аргументації тої статейки чисто догматичний* (Фр., XVI, 1955, 136); *Людині.. необхідно і розчленовувати явища, шукати їх скелет, і сприймати цілком, сповна, без всякого розчленування* (Талант., 1958, 57).

△ **Скелет ґрунту**, геол. — частинки та уламки гірських порід, що входять до складу ґрунту.

СКЕЛЕТНИЙ, а, е. Прикм. до скелет. Для розв'язання складних проблем етногенезу важливим є вивчення скелетних залишків давнього населення України (Нар. тв. та етн., 1, 1966, 43); *Крона [абрикоса] широко розлога або округла, з невеликою кількістю скелетних гілок* (Сад. і ягідн., 1957, 22); *Червиця в'їдлива — дуже небезпечний шкідник скелетних частин дерев* (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 364).

△ **Скелетні м'язи** — м'язи, прикріплені до кісток скелета. *Скелетні м'язи, що скорочуються, стискають вени і видавлюють кров у напрямі до серця* (Заг. догляд за хворими, 1957, 76).

СКЕЛЕТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скелетува́ти. **СКЕЛЕТУВАТИ**, ує, недок., перех. З'їдати м'яку частину листка, залишаючи його скелет. *Жуки прогризають поздовжні наскрізні дірки в листках, а личинки скелетують листок, вигризуючи тканину* (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 117).

СКЕЛІНА, и, ж., рідко. Те саме, що скеля. *Ми їдемо, спочинку ні хвилини. Коли зненацька чую: «Ось Байдари!» Дивлюся: брама, сиві дві скеліни...* (Л. Укр., I, 1951, 69).

СКЕЛІСТИЙ, а, е. Те саме, що скелястий. Над морем піднімались високо в небо дикі, стрімкі, скелісті гори (Н.-Лев., IV, 1956, 22).

СКЕЛИЩЕ, а, с. Збільш. до скеля; // Скеляста місцевість. Поспитала вітру мати, де посмів він пропадати: чи у скелищі сидів, чи трусив плоди садів, чи на морі бунтував (Рудь, Дон. зорі, 1958, 18).

СКЕЛЛЯ, я, с. Збірн. до скеля. Налетіли жандарми та козаки... Довелося тікати в скелля Саксагані, рятуватися, хто як зміг (Ле, Ю. Кудря, 1956, 169).

СКЕЛЯ, і, ж. Кам'яна брила або гора з стрімкими схилами та гострими виступами. Над самою водою стояла висока, але не широка скеля, ніби стіна з каміння (Н.-Лев., III, 1956, 37); На флангах не було не лише доріг, а навіть стежок.. Там починались дрімучі ліси і прямовисні стіни диких скель (Гончар, III, 1959, 95); Пристані там не було, ні затоки, де б суднам ховатись; Всюди лиш кручі, та скелі суворі, та рифи стирчали (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 108); *Образно. Східна околиця неба жевріла..; ширше розходилися понад землею золоті язички, підлизували знизу дрімливі скелі хмар (Тют., Вир, 1964, 433); *У порівн. Половчиха тримала хату в залізному кулаці, мати стояла на чолі родини, стояла, мов скеля в штормі (Ю. Янов., II, 1958, 191); Радянський Союз непохитною скелею стоїть на сторожі миру в усьому світі (Тич., III, 1957, 308).

СКЕЛЯСТИЙ, а, е. Який складається із скель, укритий скелями, із скелями. Околиця гориста і скеляста (Мак., Вибр., 1956, 434); Праворуч тяглося скелясте гірське пасмо (Трубіл., II, 1955, 142); Синіють, сивіють [Карпати] удалині, стримлять вершинами над головою, звисають під ногами скелястими урвищами (Мур., Бук. повість, 1959, 26); // Який виникає в скелі, утворюється в скелі чи скелею (скелями). Оселяються леви в різноманітних місцевостях: в скелястих печерах, серед густих колючих чагарників (Посібник з зоогеогр., 1956, 57); // Який має вигляд скелі, схожий на скелю. Він спустився з крутої скелястої гори до Саксагані (Ткач, Плем'я., 1961, 157); Шар вугілля — чорний, міцний, скелястий стояв перед ним (Донч., Шахта., 1949, 37); // Який живе або росте серед скель, на скелях. Дарвін довів, що родоначальником усіх порід свійських голубів є дикий скелястий голуб (Наука., 1, 1959, 43).

СКЕЛЯСТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. скелястий. Скелястість берега.

СКЕЛЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до скеля. Скачучи то в той бік, то в другий... Маруся опинилася нараз на якійсь високій скельці (Хотк., II, 1966, 49); Примостившись біля скельки, самотній чоловічок сидів над кількома вудками (Досв., Вибр., 1959, 308).

СКЕЛЬНИЙ, а, е. 1. Прикм. до скеля. Весело сонце на сході вставало.., Скельна вершина огнем золотилась (Щог., Поезії, 1958, 304); Василько знав: як перейти скельне каміння, там буде долина (Турч., Зорі., 1950, 8); // Який виникає в скелі, утворюється в скелі чи скелею (скелями). Скельна печера; // рідко. Вкритий скелями, із скелями. Маленький хлопець жав серпом пшеницю, А за Сумбаром вже лежав кордон. Цей хлопчик, певне, теж глядів границю, Щоб не проліз двоногий скорпіон Сюди, у скельні ці його долини (Турч., Земле моя., 1961, 48); // Який живе або росте серед скель, на скелях. Скельні мікроорганізми концентрують на поверхні каміння такі елементи, як кальцій, калій, фосфор, сірку, магній, мідь (Укр. бот. ж., XVII, 6, 1960, 81).

△ **Скельний дуб**, бот.— вид дуба, який зустрічається в Криму, Придністров'ї і Прикарпатті; **Скельний живопис** — стародавні зображення на скелях, окремих

каменях та на стінах печер. Скельний живопис і пластичні зображення дали могутній поштовх розвитку здатності порівнювати й віставляти, аналізувати й синтезувати, показали, що можна відділити частину від цілого (Наука., 9, 1969, 19).

2. Який складається з твердих гірських порід; кам'янистий. Для спорудження Дніпровської гідроелектростанції треба було.. виїняти до 3 млн. куб. м скельного і земляного ґрунту (Іст. УРСР, II, 1957, 308); // Який провадиться в кам'янистому ґрунті. Скельні роботи; // Признач. для робіт у кам'янистому ґрунті. На оголоному дні Вахшу.. почав працювати перший скельний екскаватор (Веч. Київ, 15.XII 1966, 1).

СКЕЛЬОВИЙ, а, е. Те саме, що скельний. Перекинувши через невеликий скельовий виступ капронового мотуза, підстраховуючи одне одного, ми рухались вперед (Вітч., 2, 1964, 217).

СКЕЛЬЦЕ, я, с. Зменш. до скло. Млин — цілий у снігу, все одно, що сувій, тільки скельця у вікнах блищать (Мур., Бук. повість, 1959, 141); Гордій побачив у снігу блискуче кольорове скельце (Коп., Вибр., 1948, 252); *У порівн. На день мого народження Київ був чистий, як скельце (Ю. Янов., II, 1954, 16); // Лінза в окулярах, пенсне і т. ін. Він пересунув окуляри нижче на ніс, поглянув на Івана Семеновича поверх скелець (Ю. Янов., II, 1954, 115); Уже вдруге визирала [господиня] у вікно на море і пильно вдивлялася в лінію вистровних суден англійського флоту крізь скельця перламутрового бінокля (Панч, В дорозі, 1959, 54); У прозорих скельцях стереотруби майор бачив коливання.. очеретин, далекі розриви снарядів артилерії (Собко, Вогонь., 1947, 133).

СКЕМІТИ, мить, недок., розм. Те саме, що щеміти. Скеміла.. розбита голова (Кач., II, 1958, 68); Душа її скеміла від важкого передчуття (Тулуб, Людолови, I, 1957, 23).

СКЕПКУВАТИ, ую, уєш, рідко. Док. до кепкувати. Не зважився пан сотник і старости присилати, щоб не скепкувала вродлива Ковбанівна (П. Куліш, Вибр., 1969, 266).

СКЕПСИС, у, ч. Те саме, що скептицизм 2. Часом він [Б. Плужник] піддавався настроям холодного скепсису: «Ах, про майбутнє все я переслухав, а про минуле все перечитав!» — але перемагали все ж надія і віра (Не ілюстрація., 1967, 279); Хто хотів, той розумів і збацає під зовнішньою насмішкучатістю і старечим скепсисом Марка справжню юнацьку теплоту (Коп., Тв., 1955, 263); — Яка іронія, який скепсис на обличчі у товариша Вовченка! (Чаб., Тече вода., 1961, 63).

СКЕПТИК, а, ч. 1. Послідовник скептицизму (у 1 знач.). Будучи матеріалістом в філософії і оптимістом у поглядах на майбутнє народу, Шевченко не мав сумніву у можливості пізнання людиною навколишньої дійсності. Він не був скептиком у питанні пізнання (Ком. Укр., 1, 1964, 78).

2. Той, хто до всього ставиться критично-недовірко, в усьому сумнівається. Який би не був скептик, — варт було його закликати хоч би на одне вібрання «гарних синів», то в цій натхненній атмосфері, в тім каскаді блискучих промов усякий скептицизм мусив би розтоплятися, як віск на вогні (Хотк., I, 1966, 124); Поміж славгородською інтелігенцією пішла ходити поголоска про літературно-вокальну вечірку. Славгородці здебільшого були скептики й не дуже йняли цьому віри (Вас., I, 1959, 345); Скептики, Хоми невірні, просто знервовані і стомлені люди трапляються в різні епохи (Не ілюстрація., 1967, 323).

СКЕПТИЦИЗМ, у, ч. 1. Ідеалістична філософська концепція, яка піддає сумніву можливість пізнання об'єктивної дійсності.

2. Критично-недовірливе ставлення до чого-небудь, сумнів у можливості або істинності чогось. *Я сама, коли хочете, учуся жить, борюся з непевностями, з скептицизмом, думаю над своїм і над чужим життям* (Л. Укр., V, 1956, 129); *Валет прагнув старшувати. Ранній його скептицизм, певну і постійну невдоволеність усім на світі, категоричність суджень ровесники, знайомі приймали за самотійність* (Дор., Не повтори..., 1968, 213).

СКЕПТИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до скептицизм 1. *Скептична філософія.*

2. Схильний до скептицизму (у 2 знач.). *Навіть скромний, а на дні душі скептичний др. Васонг розігрівся і попросив о голос [попросив слова]* (Фр., VII, 1951, 110); *Сербин Хрисанф був похмурий і скептичний юнак* (Смолич, I, 1947, 18); // *Сповнений скептицизму, просякнутий скептицизмом. З ясным, тверезим, трохи скептичним розумом, ворог всякої фрази...* Драгоманов у своїх статтях, а ще більше в листах до галичан старався привчити їх читати, студіювати (Коцюб., III, 1956, 31); *За ці дні у них розвіялось скептичне, а в багатьох і вороже почуття, з яким вони зустріли представників Головної ради* (Мик., II, 1957, 471); // *Який виражає скептицизм. Офіцер прикусив губу, стримуючи скептичний усміх* (Гончар, Таврія., 1957, 367); **Образно. Старі дуби, за дідівським звичаєм, скептичним оком дивляться на світ* (Забіла, Поезії, 1963, 17).

СКЕПТИЧНО. Присл. до скептичний 2. *Дядько дивиться на цей захід [захід] скептично і друкувати листа не радить* (Л. Укр., V, 1956, 159); *Довго я розповідав, а Шпилька тільки скептично посміхався* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 178).

СКЕРЕДА, ї, ж., бот. (*Steris L.*). Одно-, дво- або багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих з жовтими квітками в суцвітті.

СКЕРОВАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скерувати. *Жерла гармат у чохлах були скеровані просто на місто* (Смолич, V, 1959, 472); *Юрмиться, коливається натовп. Очі всіх скеровані на трибуну* (Довж., I, 1958, 44); *Його думка, сильним зусиллям волі скерована в інший бік, працювала вже над укладанням нового розділу статті* (Фр., VI, 1951, 259); // *скеровано, безос. присудк. сл. Ми знаємо, проти кого все це скеровано, замасковано задля чого* (Тич., III, 1957, 6).

СКЕРОВАНІСТЬ, ності, ж. Направленість, спрямованість. *Певної скерованості надає значенню слова його емоційне забарвлення* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 65); // *Зосередженість. Скерованість уваги людини на той чи інший об'єкт визначається його значимістю для даної особистості* (Рад. психол. наука., 1958, 71).

СКЕРОВУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до скерівувати. *Під час Жовтневих свят сорок першого року в районі сталося кілька одночасних, організованих і скеровуваних.. однією волею і однією рукою виступів [партизанів]* (Коз., Гарячі руки, 1960, 8).

СКЕРОВУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скерівувати.

СКЕРОВУВАТИ, ую, уєш, недок., **СКЕРУВАТИ**, ую, уєш, док., перех. і рідко без додатка. 1. Користуючись кермом та іншими пристроями, спрямовувати у певному напрямку літак, автомобіль, човен і т. ін. *Капітан Гастелло скеровує палаючий літак на ворогів* (Донч., V, 1957, 545); *Човна потягло під правий берег, і Андрій.. з силою загріб веслом проти течії, скеровуючи на середину ріки* (Трубл., I, 1955, 93); *Наш провідник брався за ланцюг, щоб скерувати човен* (Коцюб., II, 1955, 300); // *Направляти певним чином течію, біг, ходу і т. ін. Звідти, з північного заходу і з північного сходу, скеровують свій плин до морів Чорного й Азовського всі річки басейнів Дону, Дніпра і Південного Бугу*

(Смолич, Світанок..., 1953, 462); *Злякано опираються, хрупнуть коні, але могутня рука молодого скеровує їх прямо в вогонь. І ось він уже позаду* (Полт., Повість..., 1960, 310); *Владко, беручи попід руку свого товариша, скерував свої кроки до того пункту, що перед хвилиною так живо заінтересував його* (Фр., VI, 1951, 225); *Напередодні з нової свердловини вдарив фонтан. Нафтові струмки впіймали, скерували річками до нафтохвища* (Донч., II, 1956, 71); // *Стежити за тим, щоб прилад, механізм і т. ін. працювали правильно, за заданим режимом. Прачки, в білих халатах, у білих косиначках, неквапні й спокійні, походжали поміж [пральних] машин і тільки скеровували їхні дії* (Загреб., День..., 1964, 33); // *на кого — що. Направляти, націлювати оптичний прилад, зброю і т. ін. на когось, щось. Настя скеровує зорову трубку на фелюку* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 22); *Саме в таборі я збагнув стан дичини, яку переслідує мисливець, — всіх отих крижнів, зайчуків, — і дав собі слово ніколи на них не скеровувати рушниці* (Ю. Янов., II, 1954, 28); *Він підніс високо над головою ліхтарик, скерував його просто на мезонін* (Смолич, II, 1958, 104); // *у сполуч. із сл. погляд, зірі т. ін. Дивитися на кого-, що-небудь. — Ага... Барабаш!.. — раптом підвів голову командир і мовчки скерував на нього погляд* (Сміл., Зустрічі, 1936, 45).

2. *перек.* Давати потрібний напрямок діяльності, вчинкам, розмові тощо. *Партія скеровує народ на створення матеріально-технічної бази комунізму* (Цюпа, Україна..., 1960, 290); *Хто він такий, той таємничий адмірал, що після смерті Момота скеровує Оксанину роботу?* (Кучер, Голод, 1961, 423); *Розмову Павлусь скерував в інший бік. — Товариші, — несподівано вигукнув він, — .. я не сказав вам про найголовніше. Я знайшов нафту!* (Донч., II, 1956, 68); // *Зосереджувати на чому-небудь думки, увагу, сили і т. ін. Поезія Шевченка розбудила у юнака Франка поетичний талант, скерувала його увагу до народної творчості* (Іст. укр. літ., I, 1954, 516).

СКЕРОВУВАТИСЯ, ується, недок., **СКЕРУВАТИСЯ**, ується, док. 1. Направлятися кудись; зосереджуватися на чомусь. *Я певний, що ніхто не думав про смерть, думки всіх скерувалися в одну точку: перемогти* (Ю. Янов., II, 1954, 26).

2. *тільки недок.* Пас. до скерівувати. *Підпільна література революційних демократів скеровувалася проти всього тодішнього суспільно-економічного ладу* (Рад. літ-во, 4, 1963, 102).

СКЕРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скерувати.

СКЕРУВАТИ див. скерівувати.

СКЕРУВАТИСЯ див. скерівуватися.

СКЕРЦО, невідм., с., муз. Невеликий музичний твір у швидкому темпі з підкресленим ритмом. *Шопен радикально змінив введений Бетховеном жанр скерцо* (Наука., 2, 1960, 57); *Л. Ревуцький надав пісні [«На кладочці»] характеру бурхливого скерцо* (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 29); // *Частина великого музичного твору (симфонії, сонати) у такому темпі. Чітко.. передає оркестр децю фантастичні, начебто казкові обриси скерцо, споглядально-ліричну роздумливість повільної, третьої, частини [симфонії]* (Рад. Укр., 8.II 1955, 4).

СКЕТИНГ-РИНК, у, ч. Майданчик з асфальтованим або дерев'яним покриттям для катання на роликових ковзанах.

СКЕТЧ, а, ч. Невелика естрадна п'єса жартівливого змісту з гострою фабулою. [П е р е д р я г і н:] *Колись вона писала непогані вірші і дотепні скетчі для естради* (Коч., II, 1956, 118).

СКЙБА, и, ж. 1. Смуга, шар землі, яку вивертає плуг під час оранки. *Глибоко плуг лемешами впи-*

ється в чорну землю, за скибою скиба лягає, а Зінько йде за плугом, руки на чепігах, і радісно йому розкривати земляне лоно, щоб кинути в його золотее зерно... (Гр., II, 1963, 454); Запарувала рілля, тьмяно заблищали на сонці одвернуті лемешами скиби землі (Тют., Вир, 1964, 11); *У порівн. Панас Кандзюба, важкий і сірий у своїй свиті, як скиба, одвалена плугом, сіяв очима нудьгу питання: кудюю йти? (Коцюб., II, 1955, 67); // Така смуга землі як одиниця виміру орної площі. — Чуєш, громада землю тобі довірила? То знаєш, як її треба ділити?.. — А так, дядьку,.. щоб і ви ні одної лишньої [зайвої] скиби не получили [одержали] (Стельмах, II, 1962, 21).

Віддавати (віддати) поле (землю, хліб і т. ін.) за другу (третю і т. ін.) скибу — дозволяти кому-небудь користуватися своїм полем за певну частину врожаю. — Бери собі, титарю, й поле, й хліб чи з половини, чи за третю скибу, як хоч, тільки б мені не мати клопоту (Н.-Лев., III, 1956, 125); Вона оддала своє поле одному чоловікові наспіл за другу скибу (Н.-Лев., II, 1956, 244); Сіяти (розсівати) по скибі — сіяти злаки, багаторічні трави та ін. по вивернутих під час оранки шарах цілини, поля. Як з давніх-давен, так і після орання генівськими плугами українці сіяли по скибі. Заміна плугів не спричинилася до змін у способах сіяння (Нар. тв. та етн., 3, 1969, 30); Земля вбиралась в новий стрій весною,.. по скибах жито розсівав сівач, і гай яснів красою чарівною (У. Кравч., Вибр., 1958, 101).

2. Відрізаний ножом великий плоский шматок чого-небудь їстівного (хліба, кавуна і т. ін.). Широким ножом крає [юнак] на великі, товсті скиби пухку паляницю (Коз., Сальвія, 1959, 144); *У порівн. Ось сонце ще більше осіло; мов скиба стиглого кавуна, червоніє воно тільки половиною (Мирний, IV, 1955, 322).

◇ Відрізана скиба [від хліба] — людина, яка відділилася від родини, стала жити самостійно (спочатку — про дочку, що вийшла заміж). [Печарця:] Що ж моему пан-отцеві? Він собі попує... Я вже тепер — одрізана скиба од хліба (Мирний, V, 1955, 172).

СКИБІНА, н, ж., розм. Те саме, що скиба 2. Він тримав у руці маленьку тарілку. Поклавши на неї з великої тарілки.. кілька скибин, він одніс її на стіл перед Ремо (Досв., Гюлле, 1961, 42).

СКИБІЩЕ, а, с. Збільш. до скиба. Гомін праці з нашої артілі, Борозен скибища чорнотілі,.. Все живе у світанкову пору Рветься к сонцю, радується з ним! (Мал., Звенигора, 1959, 184).

СКИБКА, н, ж. 1. Те саме, що скиба 2. Йому хотілось їсти. Він сів за стіл, відрізав скибку хліба і грубо посолив її (Коцюб., I, 1955, 28); Коли караван з'являвся в свято, Шевченко хапав олівці, ішов з фортеці на цілий день із скибною хліба і штовхався на міняльному дворі, милуючись соковитими барвами східного одягу (Тулуб, В степу.., 1964, 180); [Шалімов:] Дайте мені яблука. [Хламущка:] Почекай, я зараз очищу. (Чистить і дає йому скибку) (Коч., II, 1956, 459); *Образно. Тьмяно червоніла скибка молодого місяця (Шовк., Інженери, 1956, 340); Високо вгорі пливе золота скибка місяця (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 146).

◇ Відрізана скибка [від хліба] — те саме, що Відрізана скиба [від хліба] (див. скиба). [Хивря:] Тільки оце і дитини осталося, що Любка. Векла вже відрізана скибка від хліба (Укр. поети-романтики.., 1968, 474); Доньки — одрізані скибки — повиходили заміж, осіли на власнім хазяйстві (Ю. Янов., Мир, 1956, 132).

2. Те саме, що скиба 1. Плуг повзе повз борозну, чересло одбатовало скибку чорної пахучої землі (Головко,

II, 1957, 23); Нам вчулося, як шумить отакий плуг, перерізаючи полинь та тирсу і кладучи полицею довгу скибку (Ю. Янов., V, 1959, 127); Велике щастя — латочка землі!.. Крутиться оден з одним на своїй скибці, а сам ходить чорний, як земля... (Коцюб., II, 1955, 8); — Революція ж зразу нас із моря темної простоти людьми зробила. Без неї ніхто б нам ані життя, ані скибки землі не дав би (Стельмах, II, 1962, 177).

3. Зменш. до скиба. Ой ори, ори, синку, дрібненьку скибку (Сл. Гр.); Осінь матусі їсти несе: Борщик у горщику, кашка у жменьці, скибка у пазусі, грушки в хвартушку (Тич., I, 1957, 98).

СКИБОЧКА, н, ж. Зменш.-пестл. до скиба. — Мені ще добре, — думав Семен, сидючи на лаві в кутку, — .. А скільки ж то, боже мій, бачив я таких, що в них іно скибочка того поля, а сім'я велика... (Коцюб., I, 1955, 109); Нарізали кавунів; сидять, їдять собі всі родиною. Присіла й Горпина до гурту, взяла скибочку (Л. Янов., I, 1959, 336); Хтось з дружинників дістав з торб шматок конини, покраяв її тоненькими скибочками (Скл., Святослав, 1959, 45).

СКИВНУТИ, нў, нєш, док., однокр., розм. Те саме, що кивнути. Та й головою скивнула [жінка].. Та й здригнула (Барв., Опов., 1902, 116).

СКИГЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. скиглити. Чи скиглення в гаях зачується пташине, Чи в літнім вітерці зашепчуть дерева,.. — Про неї, дар небес, що нині укрива Глибінь землі, я сню і мислю (Зеров, Вибр., 1966, 441); — Скигленням ворога не одужаєш! — кричить, озлившись, коваль (Кочура, Зол. грамота, 1960, 135).

СКИГЛИТИ, лю, лиш, недок. 1. Підвивати, жалібно чи радісно повискувати (про собак та інших тварин); скавучати. Барбос і брехав, і заливався, аж вив, аж скиглив, неначе віє кого за поли од воріт до причілка (Н.-Лев., I, 1956, 87); [К а с с а н д р а:] Гієни бродять по руїнах Трої і лижуть кров іще живу... гарячу... обнюхують ще незастигли трупни і радо скиглять... (Л. Укр., II, 1951, 307); Улицею біжить чиєсь собака. Воно метушиться на всі боки, нюхає слід і тихо скиглить (Вас., I, 1959, 341); // Видавати звуки, що нагадують плач (про птахів). Чайка скиглить літаючи, Мов за дітьми плаче (Шевч., I, 1963, 62); Все живе затихло, примовкло, тільки сови та пугачі літали над головами Кобзи і Марка, скиглили, пугикали та й ще більш додавали суму (Стор., I, 1957, 341); Над самими хвилями, часом торкаючись крилом води, летіли сполошені чайки й скиглили: «Ки-и-ги... Ки-и-ги!..» (Скл., Святослав, 1959, 335); // розм. Жалібно плакати (про людину). Хлипа з голоду дівчатко З-під рядна в кутку; Під грудима [грудьми] немовлятко Скигле в сповитку (Стар., Поет. тв., 1958, 165); Плакала, тужила мати. — Ну, годі скиглити, стара, — сказав Бульба. — Козак не на те, щоб возитися з бабами (Довж., I, 1958, 219); Тепер сестричка Оріся — лікар, завідує в районі родильним домом, діточок вона лікує, щоб здорові були і не скиглили (Вишня, II, 1956, 284); // що і без додатка, розм. Тужливо, сумно співати, грати. Тут, серед поля, скиглить голодний люд свою голодну пісню... (Мирний, I, 1954, 344); Вечорами у Липки Йдуть буржуйські синки. В кабаре скиглять скрипки, Ллються вина п'янки (Бичко, Сійся.., 1959, 355); Хрипить орган... Скиглить скрипка... (Вишня, I, 1956, 51); // Вити (про вітер). Піднялась страшенна хуртовина.., а мене так і валить, так снігом і заміта; кричу, так що з мого крику, коли вітер на десять голосів і реве,.. і скиглить, і гоготить!.. (Стор., I, 1957, 102); Не спиться мені гупої ночі. Сиджу та слухаю, як скиглять вітри на чужині (М. Ол., Чуєш.., 1959, 33).

2. розм. Утворювати різкі, пронизливі звуки (про механізми, машини та ін.). Стукають молотки, скиглять терпуги, спалахують сліпучі вогні електрозварювання... (Вишня, I, 1956, 328); Сичать паровози. Скиглять вагонетки (Кач., II, 1958, 92).

3. перен., розм. Набридливо скаржитися, жалітися на що-небудь; плакатися. Якщо ти поводишся зле із сім'єю, Не скигли, що смерті бажать твоєї (Крим., Вибр., 1965, 245); [К и л и н а (Заводить):] Втопила ж я головоньку навіки за сим п'яницею! [Л у к а ш і] Мовчи! Не скигли!! (Л. Укр., III, 1952, 258); — І це може бути, — погоджується Мірошніченко і дивується, чому Григорій Михайлович не скиглисть і не нарікає на свою долю. А нарікати є на що (Стельмах, II, 1962, 99); // Набридливо просити що-небудь; канючити. Санько сидів на лаві й скиглив: — Ну, мамо, ну дайте чого добренького попоїсти! (Гр., I, 1963, 360); — Сьогодні ще зранку ходить [дитина] за мною слідком, — розказує далі пані, — скиглисть: дайте, мамо, копійку, в театр на кумедію піду (Вас., I, 1959, 211).

СКИГЛІЙ, я, ч., розм. 1. Людина, яка часто плаче, схильна до плачу, сліз; плакса. Я ніколи не був скиглиєм, терпляче зносив і батіг, і хлудину, і запотиличники, а це так заболіло і допекло... (Стельмах, Гусилебеді..., 1964, 115).

2. Людина, яка завжди чим-небудь незадоволена, на щось скаржиться, нарікає; нитик. Скиглій і маловіри, засмучені і невлаштовані є і в нашому сьогоднішньому житті. Не менше їх було і в дні громадянської війни, і в дні будівництва Комсомольська-на-Амурі і Дніпрогесу. Але не вони визначали обличчя епохи (Рад. літ-во, 4, 1963, 8).

СКИГЛІЙКА, я, ж., розм. Жін. до скиглій.

СКИГЛІННЯ, я, с. Те саме, що скіглення. Безустанне Маріорине скигління дратує його несласанно (Коцюб., I, 1955, 219); Мати рада була б сина задовольнити, та не мала чим. Їй надокучило те скигління, і вона промовила сердито: — Кажу тобі, що нема! (Гр., Без хліба, 1958, 50); Бальзака мучило безсоння. Він прислухався до тріску дерев у парку, до скигління вітру (Рибак, Помилка..., 1956, 182); Ми мовчки сиділи... і тільки прислухалися до скигління коліс, гуркоту й двиготу вагона на колії (Досв., Вибр., 1959, 38); Андрій чув, як здалека долітав різнобій голосів, безтямне реготання, скигління гармоніки (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 28).

СКИГЛЯЧКА, я, ж., розм. Те саме, що скиглійка. Уляна голосила... Чого ти тут скиглиш, скиглячко! Іди у хату (Мирний, I, 1954, 314).

СКИД, у, ч. 1. геол. Розрив товщі шарів гірських порід і опускання їх. Дислокації, при яких частини верств [порід земної кори] переміщені у вертикальному напрямі, називаються скидами (Курс заг. геол., 1947, 203).

2. гідр. Зливання зайвої (проти розрахованого рівня) води — з водоймищ, каналів тощо; скидання; // Зливання води назад у водоймище. Басейни дозволяють усунути перебої в роботі боцувалок, подавати воду в зрошувальну сітку самопливом, проводити полив без скиду зайвої води назад у став (Хлібороб Укр., 5, 1967, 10).

СКИДАЛЬНИЙ, а, е, техн. Який скидає що-небудь; призначений для скидання. Скидальний механізм.

СКИДАЛЬНИК, а, ч. Той, хто скидає з жатки, косарки і т. ін. що-небудь зжате. Жнуть. Жатка за жаткою. Часто махають скидальники вилами — густо купки (Головко, I, 1957, 340); — Сідай за кермо! —

гукнув Бартюк до тракториста. Василь сів на трактора, скидальники — на косарки (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 82).

СКИДАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до скидальник.

СКИДАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скидати. Величезні купи колючого дроту та скиданих під валом будівельних матеріалів розділяють їх (Гончар, II, 1959, 356).

СКИДАННЯ, я, с. Дія за знач. скидати. В кінці прошенія [прохання] прикинули, що о. Артемій бере велику плату за тебе й не держить в церкві скриньки для скидання плати за тебе (Н.-Лев., IV, 1956, 168); У зв'язку з київською гідробудовою створюються сприятливі перспективи для кращого регулювання надалі скидання дніпрових вод (Рад. Укр., 1.1 1962, 2); Повністю замкнений цикл без скидання навіть будь-якої частини стоків налагоджений на Чулоківській центральній вуглебагачувальній фабриці в Донецьку (Рад. Укр., 4.VI 1967, 2).

◇ Скидання [останньої] сорочки з себе — віддавання кому-небудь останнього, що є у когось. Хіба ж це не скидання сорочки з себе — Ваш замір дати три тисячі на видавництво?.. (Мирний, V, 1955, 392).

СКИДАТИ, аю, аєш, док., перех. Звалити що-небудь в одне місце. Скидай лати отам під хлівом (Сл. Гр.); Здоровань-лісничий заставив скидати стояки на те саме місце, звідки вони були взяті (Тют., Вир, 1964, 92).

СКИДАТИ і рідко ІСКИДАТИ, аю, аєш, недок., СКІНУТИ, і рідко ІСКІНУТИ, ну, неш, док. 1. перех. Кидати кого-, що-небудь униз. Чоловіки.. хапали снопи.. й скидали додоу (Н.-Лев., II, 1956, 184); Він на гарбі стоїть, силос скидає,.. а старшокласниця його внизу (Гончар, Тронка, 1963, 65); Кінь став цапки і ватанцював на задніх ногах, намагаючись скинути вершника (Тулуб, В степу..., 1964, 353); * Образно. Ми твердо знаємо, цього вчить нас Ленін; що все хороше, світле, прогресивне, розумне, прекрасне, створене людством, не тільки не треба скидати з корабля сучасності, а навпаки, треба дбайливо вантажити на цей корабель (Рильський, Веч. розмови, 1962, 39); // Зіштовхувати, спихати кого-, що-небудь звідкись. Ще двічі стрибав парубкові на груди сірий пес, і кожного разу він скидав його додоу... (Донч., III, 1956, 51); — Скинь її [Мотрю] з драбини додоу, нехай собі голову скрутить, щоб знала, як лазити на наше горище (Н.-Лев., II, 1956, 360); Замахується [Річард], щоб скинути статую з п'єдесталу, але опускає руки (Л. Укр., III, 1952, 122); // безос. — Привезли мене до костоправа. Сіло на мою ногу чотири чоловіка.. Я кричала не своїм голосом.., а маслак тільки хресь. Я й умерла. Людей так мов з мене скинуло. Всі полякались (Барв., Опов., 1902, 223); // Висаджувати кого-небудь або викидати щось із літака під час польоту. Літаки прибували майже кожної ночі й скидали все потрібне для рейду (Воронько, Партиз. генерал., 1946, 33); Кружляє літак, щось скидає на гать... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 208); Вікторія розповіла, як ізню групу скинули в ворожий тил (Хижняк, Тамара, 1959, 228); // розм. Вивантажувати на чийось вимогу речі (з поїзда і т. ін.). Начальник станції теж дав телеграму, щоб наші речі скинули на одній станції по дорозі (Коцюб., III, 1956, 338); // Різким рухом опускати, знімати (звичайно з плечей) яку-небудь ношу. Алі скинув на пісок свою ношу (Коцюб., I, 1955, 390); Ді-йшовши до узлісся, Данько скидає з плеча мішок, сідає перепочити (Гончар, II, 1959, 221); Скинувши з плеча граблі, похитуючись, хлопець обережно переходить довгу.. кладку (Стельмах, II, 1962, 335); // Атакуючи,

примушувати противника відступати (з висоти або з позицій, розташованих вище). За допомогою Червоної Армії знімаються армії добровольців генерала Денікіна. В Чорне море скидають його наступника барона Врангеля (Панч, На калин. мості, 1965, 77).

◇ Скида́ти (скі́нути) глечика (горщика і т. ін.), *заст.* — у народній медицині — ставити хворому на живіт попередньо підігрітий зсередини глечик, горщик і т. ін., що діє як банки (*див.* ба́нка¹). Баба Яличка *авалиться*: двічі, каже, на тиждень глечика йому скидаю (Коцюб., I, 1955, 300); — Увійшла в хату, а вона, нещасна, на полу в'ється та криком кричить!.. Що ж тобі, — думаю, — робити! Скинула я горщикок... запарку заварила. Почала утихати моя молодиця... (Мирний, IV, 1955, 378); Скида́ти (скі́нути) з плечей (пліч) *див.* плече́; Скі́нути з неба (небес) на землю кого — допомогти комусь звільнитися від ілюзій, дійти до правильного розуміння реальної дійсності, тверезо сприймати навколишнє. Відповів [гуцул] таке, що зразу скинуло мене з.. небес на землю (Хотк., II, 1966, 314).

2. *перех.*, *перен.* Позбавляти влади, усувати з посади кого-небудь. [К а з и д о р о г а:] Ту [тут] нас пан писар лякає, що ми бунт робимо, що ми права не маємо скидати начальника (Фр., IX, 1952, 394); Робітники скидали царську монархію, борючись за мир, за хліб і за свободу (Ленін, 31, 1973, 66); — Я людям служу... Мене люди вибрали, мене люди й скинуть! (Мирний, I, 1949, 385); Прийшла Велика Жовтнева соціалістична революція. Вона скинула царя, вона принесла пригніченим волю (Тич., III, 1957, 68).

3. *перех.* Знімати з себе чи з кого-, чого-небудь щось одягнене, пов'язане тощо. Гуртом сипнули школярі до класу і, стовпившись коло дверей, почали скидати свити, складаючи їх у купу (Гр., I, 1963, 243); Скидає [Д. Жуан] маску і сідає коло Анни (Л. Укр., III, 1952, 359); Він часто скидав своє пенсне, протирав і знову чіпляв на ніс (Мирний, III, 1954, 270); Суворовці виймають індивідуальні пакети, скидають з Олеся чоботи, накладають перев'язку (Багмут, Щасл. день..., 1951, 143); Баба скинула з плечей свій обрус, розкутала голову (Н.-Лев., II, 1956, 404); Жінка не черевик: із ноги не скинеш (Номис, 1864, № 8852); Він скинув шапку й сів кінці столу, як бувало й батько (Головка, II, 1957, 394); * Образно. Після довгого літнього дня, коли сонце сідає, а розпечена земля поволі скидає з себе золоті шати..., Маланка в Гафійкою волочать курною дорогою утому тіла (Коцюб., II, 1955, 26); Ліворуч і праворуч широкого плеса ясно-зеленим килимом стелився степ, що поволі починав оживати, скинувши в себе білу габу холодних снігів (Добр., Очак. розмир, 1965, 213); // Переставати носити якийсь одяг, якесь взуття тощо. У неї є хромові чобітки, і вона їх не скидає ні взимку, ні влітку (Донч., II, 1956, 269); Після війни ми скинули шинелі, Взалися знов до мирних наших справ (Нех., Дивлюсь..., 1949, 33); // Втрачати, позбуватися листя, вовни, пір'я тощо. Поблякло все. І осокір, де круча, Скидає лист (Юш., Люди..., 1959, 201); Красені-олені щороку скидають в цих травах свої гіллясті панти... (Гончар, Таврія, 1952, 263); Племінні барани.. скинули з себе по 15,5 кілограма вовни кожен (Рад. Укр., 22.VII 1967, 2); // Очищатися, звільнятися від криги (про річку, море і т. ін.). Вже немилосердно пече сонце, вже вітер рве й вихристь над льодами, вже потріскались, покололись вони, але Дніпро не може скинути крижаного покрову (Скл., Святослав, 1959, 86); // *перен.* Звільнятися від чого-небудь, позбуватися чогось неприємного, важкого і т. ін. — На справжнього воїна найменше тисне та огидна сила, яка зветься пережитками капі-

талізму в свідомості людей. Або, вірніше, він швидше скидає з себе цей вантаж, рішучіше звільняється від нього (Гончар, III, 1959, 283); Я певен нині, що всі муки скину, Що збережу завзяття до загибелі... (Граб., I, 1959, 385); // *перен.* Перемагати, долати якесь почуття, сон і т. ін. Палає, весело горить багаття з бурелому, димок пахучий бадьорить, скидає в тіла втому (Гонч., Вибр., 1959, 280); Скинувши всю попередню, може, аж занадто підкреслювану офіційність та холодну недоступність строгості, поглянув [слідчий] на Надійку (Коз., Листи..., 1967, 214).

◇ Скида́ти (скі́нути) з очей полуду *див.* полуда́; Скида́ти (скі́нути) з рахунку *див.* рахунок; Скида́ти [з себе] ма́ску *див.* ма́ска; Скида́ти (скі́нути) па́ска *див.* па́сок; Скида́ти (скі́нути) ша́пку (капелюх, бриль і т. ін.): а) вітаючись з ким-небудь, знімати головний убір. Карпо, підходячи, скидає шапку, здоровкається (Мирний, IV, 1955, 124); З кожного подвір'я виглядали цілими сім'ями.. Чоловіки скидали зім'яті капелюхи, а жінки, всміхаючись, закликали пити молоко (Гончар, III, 1959, 91); Кошовий і старшина скинули шапки і низько вклонилися запорожцям... (Довж., I, 1958, 232); б) (перед ким, рідше перед чим і без додатка) виражати свою повагу до кого-, чого-небудь; складати шану комусь або чомусь, визнаючи великі заслуги, особливо цінуючи когось, щось. — А як пособите мені зібрати учнів до школи? Дращю собак по селі, записую школярів, а батьки їх утаюють від мене.. Утаюють майбутніх професорів і вчених, перед якими колісь, може, держави скидатимуть шапки! (Стельмах, II, 1962, 99); Треба знайти для її [краси] вираження відповідні форми, і такі, що коли художник переносить її, розуміючи, відчуваючи життя... то щоб перед картиною люди шапки скидали, ходили навшпиньках, говорили пошепки (Довж., III, 1960, 15); Скида́ти (скі́нути) я́рмо (гніт, п'ята і т. ін.) — звільнятися від залежності, здобувати волю. Народи встають, скидають ярмо капіталу (Сос., I, 1957, 144); Скинути всякий феодальний гніт, всяке гноблення націй, всякі привілеї одній з націй або одній з мов — безумовний обов'язок пролетаріату, як демократичної сили.. (Ленін, 24, 1972, 129); Уклін народові, що скинув рабства пута (Рильський, III, 1961, 151); Скі́нути і (та) відда́ти (одда́ти) [останню] сорб́чку [з себе] *див.* сорб́чка.

4. *перех.* Підкидаючи, підхоплюючи різким рухом, поміщати на щось. — А бий тебе сила божя! — думає Максим.. — Скидай ружжо [рушницю] на плече; скидай з плеча; .. одна тобі муштра... (Мирний, I, 1949, 222); Хто запрягав коней, хто скидав на гарбу пусті мішки (Тют., Вир, 1964, 86); Терешко важко скинув на плечі рептух сіна й мовчки поніс його до кошари (Епик, Тв., 1958, 397); Дмитрія і дружинників зв'язали і скинули перед сидел (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 237); // Різким рухом підносити, піднімати щонебудь. Команда: «На весла!» Ми разом скидаємо руки (Мур., Осінні сурми, 1964, 73); Хлопчик, брат Терешків, що стояв поруч батька, скинув руки вгору, мов кидався вплинь (Вас., II, 1959, 126); // Різким рухом одягати щонебудь. — Коли в волость треба, скажи.. Та вхопивши шапку, скинув [Чіпка] на плечі драгу свитину... перший вийшов з хати... (Мирний, I, 1949, 291); Григорій скинув на голову потерту військову кашкетку і мовчки пішов з хати (Епик, Тв., 1958, 66); // *перев.* чим. Різко зводити вгору (брови, повіки і т. ін.). Шухновський здивовано скинув надбрів'я. Промовчав (Збан., Малин. дзвін, 1958, 58); — А я оце до тебе, Романе, за порадою... — А що там таке? — скинув догори бровами Роман (Коцюб., I, 1955, 105);

Дівчина.. скинула довгими віями, що досі закривали її очі (Минко, Ясні зорі, 1951, 6).

Скидати (скіннути) наприціл (гвинтівку і т. ін.) див. приціл.

◇ Й оком не скіннути; Й оком не скіне чого, що — всього не можна охопити поглядом, щось виходить за межі поля зору. — Попроси собі в митрополита Вільшаницю, — парафія велика, поля багато, сінокосу й оком не скинути, сінокіс над самою Россю (Н.-Лев., III, 1956, 50); Розпростерся ти [степ] широко, Що не скине й орле око Твоє займище безкрає! (Манж., Тв., 1955, 147); Куді не скинь (скінеш і т. ін.) оком див. око¹; Скидати (скіннути) голову (голову) — швидко підводити голову. Григорій Іванович свиснув. Тоді кінь зразу скинув голову, випростав ший і заіржав (Смолич, Світанок.., 1953, 575); По тому, як Джойс скинув головою, Гайсин зрозумів, що він не хотів, щоб його справжнє прізвище було назване (Панч, На калин. мості, 1965, 131); Скидати (скіннути) оком (очима) див. око¹; Скидати (скіннути) погляд див. погляд; Скільки оком скінеш див. око¹.

5. *перех.*, на кого, *перен.*, *розм.* Перекладати на кого-небудь свою роботу, свої обов'язки і т. ін. Сама [Кайдашиха] спала досхочу, робила легку роботу, а всю важку роботу скидала на Мелашку (Н.-Лев., II, 1956, 329); — Я знаю, — провадила ти, — з цього є один звичайний вихід: скинути все на «білих рабинь» (Л. Укр., III, 1952, 685); — Всю роботу хатню на мене скинула (Коцюб., I, 1955, 264); // Знімати з себе, перекладаючи на іншого, провину, відповідальність і т. ін. Винуватих не було. Одні скидали вину на других, а ті на інших (Коцюб., II, 1955, 96); На достаток Плачинди позаздрила, — в злісній тузі скидає [Роман] вину на дівчину (Стельмах, Хліб.., 1959, 411).

6. *перех.* Звалювати, кидати що-небудь в одне місце. Тугар Вовк і Максим, котрих Бурунда невідлучно провадив із собою, також прикладали рук до роботи, зносили каміння і скидали його на купу (Фр., VI, 1951, 128); Готуючи Галю в дорогу, покvapливо й безладно скидаючи її одєжки в баульчик, Варвара ще не до кінця була певна, що саме так треба (Перв., Дикий мед, 1963, 99); Я зібрав усі фотографічні причандали, скинув їх жужжом у куток біля апарата (Коцюб., I, 1955, 260); // кому, для кого, *розм.* Збирати кошти для кого-небудь. Парубки скидають Семенові гроші (Кроп., I, 1958, 69).

7. *перех.* і *без додатка.* Передчасно народжувати; мати впкидень. Ударив [пастух] тільки корову, та й скинула теля (Март., Тв., 1954, 250); — Як будуть питати: де діла дитину, кажи: скинула. Упала, мов, з горища та й скинула (Мирний, III, 1954, 170); Протягом перших 3 місяців вагітності.. є небезпека скинути (Фіз. вихов.., 1954, 45).

8. **перех.* Відводити воду з якого-небудь водоймища. Під час повені, коли скидають зайві води, все тут [на Дніпрогесі] реве лев'ячим ревом (Гончар, Людина.., 1960, 245); Завдяки дренам можна швидко весною скинути води і прискорити сівбу на 10—15 днів (Хлібороб Укр., 11, 1964, 13); // Спускати з промислових об'єктів у водоймища воду, яка була потрібна для виробництва. В межах нашого міста заводи, фабрики, електростанції скидають у ріку теплі води (Веч. Київ, 22.II 1964, 3).

9. *перех.* Зменшувати на певну кількість (плату, ціну, вагу, роки тощо). З Тимохою ніхто ніколи не торгувався, бо всі звикли до того, що коли він скаже яку ціну, то вже не скине й копійки (Гр., I, 1963, 283); Давид Мотузка поклав два мішки на ваги й дивиться. Ні, — фунт у фунт, «як в аптеці», — знає Гнида, в кого можна [недоважити]; ще й за мішки сам нагадав

і скинув шість фунтів (Головко, II, 1957, 30); — Тато зовсім підтоптався. «Якби мені, — каже, — скинути з десяток літ — пішов би по диплом у технікум» (Рудь, Гомін.., 1959, 62).

10. тільки *док.*, *перех.*, *рідко.* Те саме, що *випити* 1. Він, — коли скинув чарку-другу, — зараз до кого-небудь і залицяється (Мирний, III, 1954, 87).

11. тільки *недок.*, *неперех.*, на кого — що, *рідко.* Те саме, що *скидатися* 4. Обличчям він дуже скида на вас (Сл. Гр.).

СКИДАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.*, **СКІНУТИСЯ**, нуся, нешся, *док.* 1. Раптово, сильно здригатися. Кволим виріс її менший хлопчик, полохливим.. Від пострілу скидається (Панч, В дорозі, 1959, 104); Павлик од несподіванки аж скинувся над книгою (Кол., Терен.., 1959, 188); // тільки *док.* Раптово занепокоїтися, ожитися; стрепенутися. — Боже мій, боже, — аж скинулася із радощів Явдоха. — Та це ж і молоти на жорнах не доведеться. Завтра вже паланиць напечу... (Донч., III, 1956, 10); — Кінець усьому! — Невже, отаман здався? — скинувся отець Софроній (Речм., Весн. грози, 1961, 57); // тільки *док.*, *перен.* З'явитися на мить (про думку, почуття і т. ін.); промайти. Варвара розплющила очі й побачила поруч з собою темний профіль.. — Де я бачила це обличчя? — скинулася в мозку Варвари напружена і чомусь тривожна думка (Перв., Дикий мед, 1963, 87); Скинувся подив в очі; // тільки *док.* Раптово початися; вибухнути. Скинувся сміх і затиш; // Різко зводиться вгору (про брови, повіки і т. ін.). У Надії скинулася ліва брова. Так вона завжди скидається красивою, трохи надламною дужкою (Баш, Надія, 1960, 20); Посмутилось синє море, Хвилі скинулись, як гори (Перв., Райдуга.., 1960, 146); // з *інфін.* Запізнівши, поспішно, із запалом братися робити щось; спохвачуватися. Скидався хортів годувати тоді, як на влови їхать (Сл. Гр.); // Відокремившись від чого-небудь, поширюватися. Пожежа скинулася з хати Соколюків, миттю переметнулася на сусідів (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 31).

◇ **Очі скидаються (скінулись) на кого** — що — хтось подивився куди-небудь, на когось або щось. Мертва тиша була йому відповіддю. І тільки сотні очей так скинулись на нього, що він зразу обм'як (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 818); Скінутися очима — переглянутися, презирнутися. Як скинулись [з парубком] зблизька очима, так я й додому приїхала з пасками, нічого не тямивши (Барв., Опов.., 1902, 66); Скинулись Гиря й Годований очима. Один одного зрозуміли (М. Куліш, П'єси, 1960, 27).

2. Сплескувати, піднявшись до поверхні води (про рибу). Любив [я], коли скидалась велика риба в озері чи в Десні на захід сонця (Довж., Зач. Десна, 1957, 474); Над човном пролітають вечірні птиці, недалеко важко скинувся сом (Стельмах, I, 1962, 434).

3. *розм.* Давати гроші для якої-небудь спільної справи, для допомоги комусь (про багатьох). Вісім чоловіка — це буде товариство. Вони скинуться грішми і за ті гроші наймуть Горанського землю (Гр., II, 1963, 320); Ви, дівчата, молодіці, скиньтесь по грошу, Купіть мені шаровари, най дрантя не ношу (Коломийки, 1969, 117); Ми скинулись по п'ятаку, взяли візника і поїхали (Панч, На калин. мості, 1965, 45).

Скінутися по сліву, *заст.* — перемовитися. Тут скинулись по слову: Трохим розпитує.. а Денис мов і говорити з ним не хоче (Кв.-Осн., II, 1956, 402).

4. на кого — що. Бути схожим на кого-, що-небудь; нагадувати когось, щось. Іван ніс на плечах весла і скидався на рибалку (Коцюб., I, 1955, 385); Увіходить Йоганна.. Обличчя дуже підмальоване, скидається на

маску (Л. Укр., III, 1952, 177); Івасик, як дві краплини води, скидався на свою матір (Д. Бедзик, Серце..., 1961, 17); Довгий, сухорлявий о. Мойсей трохи скинувся своєю постаттю й видом на тих довгих, темних аскетів святих, що малюють на візантійських образах (Н.-Лев., I, 1956, 117); // безос. День — не день і на ніч не скидається... (Вас., I, 1959, 230); До половини січня й зовсім не скидалося на зиму — глибока осінь та й тільки (Збан., Курил. о-ви, 1963, 224).

5. ким, чим. Перетворюватися в кого-, що-небудь; обертатися на когось, щось. — Скидайсь ти, Домна, гадюкою. А я, молод, да білим каменем стану! (Чуб., V, 1874, 704); Виходить Хима з бору, а сонце вже сідає. Чує вона в собі нелюдську силу... Скинулася вона ластівкою та й полинула (Вовчок, I, 1955, 53).

6. тільки недок., кого, чого, діал. Цуратися. Своєї мами не скидається [син]... (Стеф., Вибр., 1945, 99).

7. чого, діал. Відмовлятися від чого-небудь. Торгуєш на око, худобина показна, а прийде до ваги, а вона легка, і ти мусиш доплатити, бо купець більше не дасть, а скидатися торгу не хочеш, щоб не розсердити його (Фр., VIII, 1952, 361); Гвардія без доброї коменди [командування] вправлялася більше в пиятиках, ніж у воєнній дисципліні, полковник скинувся коменди, генерал Бем, знеохочений, плюнує на все і виїхав до Відня (Фр., III, 1950, 322).

8. тільки недок. Пас. до скида́ти 1—9. Майже 2 мільярди кубометрів стічних вод скидається в різні водойми (Ком. Укр., 8, 1966, 27).

СКИДА́Ч, а, ч. 1. Те саме, що скида́льний. Слідом за ними [жатками] йдуть скидачі з вилами на плечах (Головка, I, 1957, 296).

2. Пристрій у сільськогосподарських машинах для скидання соломи, сіна і т. ін.

СКИДКА, и, ж. 1. розм. Те саме, що зні́жка. [Гершко:] Я купив тисячу пуд [пудів] пшениці на розписки. Скидки з пуда двадцять копійок проти ціни, яка буде восени (К.-Карий, I, 1960, 37); — Краще я вам розкажу все, на суді буде скидка, — зіронізував Гаманюк (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 371); Йдеться не про скидки на тему, не про зниження критерію.. Йдеться про те, що не можна допускати скептицизму і буркотіння, коли оцінюється велика й складна праця письменника (Літ. газ., 19.VII 1960, 1).

2. мисл. Стрибок убік, який робить тварина, тікаючи, заплутуючи сліди. Глянь — скидка... Ну, пильнуй! Я стану з цього боку, А ти відтіль заходь. Напруж і руки, й око! Він [заєць], певне, там лежить, у бур'яні... (Рильський, III, 1961, 187).

СКИДНИЙ, а, є. 1. гідр. Признач. для скидання води. Ідемо вздовж [рисової] плантації. У скидному каналі відкрито шлюзи, тихо дзюрчить прозора вода. Вона відслужила своє, і тепер її спускають у море (Рад. Укр., 8.IX 1962, 2); // Одержаний унаслідок скидання (про воду). Скидну воду з ставків можна використати для заповнення поду, де доцільно вирощувати коропа (Хлібороб Укр., 10, 1965, 39); Скидна вода пивоварних заводів, як виявилось, містить дуже цінну антибіотичну речовину (Хлібороб Укр., 3, 1965, 47).

2. буд. Признач. для скидання будівельних відходів. Скидні колодязі.

СКИДОВИЙ, а, є, геол. Який утворився в результаті скиду (у 1 знач.). Скидові гори; Скидова розколина.

СКИКСУВА́ТИ, ую, уєш, док., розм. Схибити. Троянці правило се знали: В війні з врагами не плошай; .. Скиксуєш раз, — тоді прощай! (Котл., I, 1952, 220).

СКИМІ́ННЯ, я, с., розм., рідко. Дія за знач. скимі́ти. Маркові зранку залізло було в серце знайоме ски-

міння, таке, як тоді, коли він самотній блукав глухими вуличками села (Мик., II, 1957, 513).

СКИМІ́ТИ, млю, мйш і СКИМЛІ́ТИ, лю, ліш; мн. скимля́ть; недок., розм., рідко. Те саме, що скімлі́ти. Наш старий собака Вовчок знову падав йому до ніг, крутився, лащився, скимів, скавав на плечі (С. Ол., З книги життя, 1968, 10); Серце тремтіло, здригалось від болю, пригадуючи Нур'ялі, скиміло від жалю до нього (Тулуб, Людолови, I, 1957, 427); Одказує Зогак: «Постій, не скимли! Сміленький гість — то дуже добрий знак» (Крим., Вибр., 1965, 183); Вітри, як діти на розпутті, Скимлять, зриваючися в лет (Мал., Віщий голос, 1961, 34); Хоч і тремчу весь, хоч і скимить щось біля серця, але я не боюсь того, хто лежить на горіщі (Збан., Мор. чайка, 1959, 202).

СКИМЛІ́ННЯ, я, с., розм., рідко. Дія за знач. скимі́ти. Час від часу розлягається різкий крик, як скимління нічного птаха (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 200); Я відчує невимовно солодке, до болю солодке скимління в серці (Збан., Малин. дзвін, 1958, 275).

СКИМЛІ́ТИ див. скимі́ти.

СКИМЛЯ́ЧИЙ, а, е, розм., рідко. Дієпр. акт. теп. ч. до скимлі́ти. Журливо, однозвучно гули телефонні дрти, поглиблювали в серці й без того скимлячу нудьгу (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 338).

СКИНДЯ́ЧКА, и, ж., розм. Стрічка, якою пов'язують голову. — Я пов'язу на голову червону скиндячку і коси покладу (Кв.-Осн., II, 1956, 54); Доброго намиста достала [дівчина] з торбини..., стрічок, скиндячок по три аршини — зеленої й червоної (Барв., Опов..., 1902, 256); Мерехтіли постаті селян у чистеньких білих сорочках і дівчат у червоних спідницях зі скиндячками на головах (Фр., IV, 1950, 200).

СКИ́НЕНИЙ див. скі́нутий.

СКИ́НЕННЯ, я, с. Дія за знач. скі́нути 2. Скинення царя і самодержавства ми, вчителі, селянські сини, чиновники дев'ятого класу, зустріли з величезною стихійною радістю (Довж., I, 1958, 15).

СКИ́НІЯ, ї, ж. За біблійною легендою — переносний храм, який був у давніх євреїв до побудови храму в Єрусалимі.

СКИ́НУТИ див. скида́ти.

СКИ́НУТИЙ, СКИ́НЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скі́нути 1—8. Скинутий раптом, у хвилі звалився [Палінур] з корми вниз крутої (Зеров, Вибр., 1966, 248); Скинута з літака група.. об'єднала багатьох місцевих патріотів (Літ. Укр., 27.VIII 1968, 2); .. підлу справу російських капіталістів і поміщиків, які по суті продовжували політику скинутого народом царя, — прикривали меншовики і есери.. (Ленін, 37, 1973, 78); Один молодий чоловік.. почав надягати на себе сюртук, скинутий було для легкості рухів (Л. Укр., III, 1952, 578); Точнісінько така [Надійка], якою він її і уявляв щойно, — високо над чолом бронзово просвічується попелясте волосся, чорні брови запитально скинуті вгору (Дор., Не повтори..., 1968, 186); На грудях [небіжчика] тихо бряжчали мідяні гроші, скинуті добрими душами на перевіз (Коцюб., II, 1955, 355); //скі́нуто, безос. присудк. сл. Справник уже давно намагався в шкільній раді, щоб Корецького скинуто з учительвання... (Гр., I, 1963, 481).

СКИ́НУТИСЯ див. скида́тися.

СКИПА́ННЯ, я, с. Дія за знач. скипа́ти 1 і скипа́тися¹. Порушення скипання крові, зв'язані з відсутністю або недостатністю у плазмі тих чи інших факторів, можуть привести до гемофілії (Наука..., 7, 1965, 38).

СКИПА́ТИ, аю, аєш, недок., СКИПІ́ТИ, плю, піш; мн. скипля́ть; док. 1. Доходити до стану кипіння; закипати (у 1 знач.). Вже почала вода скипати (Стельмак,

V, 1963, 53); Жовтогарячі паростки вогню жадібно лизали закурений казанок, де скипала чорба (Тулуб, Людолови, I, 1957, 159); — Молоко скипіло, неси (Л. Янов., I, 1959, 364); [Б а б у с я:] Скипів чайок. А гості ваші де ж? (Дмит., Драм. тв., 1958, 379); Чайник скипів, подорожні попили чаю з сухарями і рушили (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 124); * У порівн. Круг неї гори курились од мричі, наче скипіли гірські потоки і запарували (Коцюб., II, 1955, 340).

2. чим і без додатка, перен. Дуже пінитися, бушувати (про море, ріку, хвилю і т. ін.); закипати (у 2 знач.). Синя хвиля скипала молоком біля їх ніг, а відтак танула і шипіла на піску (Коцюб., I, 1955, 390); Внизу темніла прірва, на дні якої скипала дніпрова вода (Голов., Тополя., 1965, 223); Брів [Кирило] серед жита і дивився..., як скипало молоде жито синім шумовинням колосся, як було хвилями у чорний ліс (Коцюб., II, 1955, 211).

3. перен. Дуже збуджуватися, дратуватися; закипати (у 4 знач.). — Плювати на цю сільську філософію! — скипає Кульницький (Стельмах, II, 1962, 322); [С е л і м:] Він звелів повісити невинного чоловіка, а я сказав слово в оборону, і от він розгнівався, аж скипів (Сам., II, 1958, 201); [Р і ч а р д (скипів, але погамував себе):] Такої мови не чувано в сій хаті досі (Л. Укр., III, 1952, 63); — Ви не тямите, що ви кажете.. — скипів раптом Василь Маркович (Довж., I, 1958, 296); Митька одразу помітив Васю, став проти вікна й показав йому язика. Вася скипів і ледве втримався, щоб не вискочити на вулицю (Епік, Тв., 1958, 357); // чим. Проїматися, охоплюватися яким-небудь почуттям. Вона вся скипала лихою радістю (Коцюб., II, 1955, 21); Боярин відкланявся і пішов, а Дмитрій скипів гнівом (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 207); Окуниха так і приросла від несподіванки до лави, потім скипіла багатирською злістю і гонором (Стельмах, I, 1962, 167).

4. перен. Наростати з великою силою (про почуття); закипати (у 5 знач.). Горленко відчував, як обурення скипає йому в грудях і ось-ось прорветься (Тулуб, Людолови, II, 1957, 10); «Ні, це вже занадто!» — і у восковій душі отця Вікентія скипає обурення (Стельмах, I, 1962, 268).

◇ Душа́ скипа́є (скипі́ла) в кому, в кого, чия; Кров скипа́є (скипі́ла) в кому, в кого, чия; Серце скипа́є (скипі́ло) в кому, в кого, чие — хтось перебуває в стані великого душевного напруження, надзвичайного збудження, зумовленому сильним гнівом, обуренням і т. ін. [Є г и п т я н и н:] Ти, слухай-но, не гнівайся на мене, воно, я знаю, не годиться битись, але скипіло серце (Л. Укр., II, 1951, 247); — Я так і обімліла. Відьма, це ж вона — відьма! Скипіло моє серце (Коцюб., I, 1955, 263); — Той гайдамака ще одно сказав мені, таке, що в мені аж кров скипіла (Фр., VIII, 1952, 40).

5. тільки док., розм. Покипівши, досягти готовності (про страву, напій тощо); зваритися. Поки скипіло варення, вона виїла його таки чимало (Н.-Лев., III, 1956, 216); // Опинившись у чому-небудь киплячому (у воді, смолі і т. ін.), загинути, вмерти. — Йому вже нікому було й пожалітися: батько у винниці в казані скипів, — упав якимсь у казан (Мирний, I, 1949, 159).

6. тільки док., рідко. Щільно з'єднатися, зліпитися; прикипіти. * У порівн. Два обличчя, одне ніжне, випещене, друге Настине — засмажене, мужицьке, стулилось одно з одним, як скипіли (Вас., I, 1959, 290).

СКИПА́ТИСЯ¹, а́ється, недо́к., СКИПІ́ТИСЯ, пі́ється; мн. скипля́ється; док. 1. Гуснути, засихаючи (про кров); запікатися (у 3 знач.). Здатність крові скипатися й утворювати згустки — захисна реакція організму

(Наука., 10, 1965, 25); В маляти скипілася кров біля губ... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 13).

◇ Душа́ скипа́ється (скипі́лася) в кому, в кого, чия — те саме, що Душа́ скипа́є (скипі́ла) в кому, в кого, чия (див. скипа́ти). Душа його.. скипалась від болю й досади (Гончар, Тронка, 1963, 66); Кров скипа́ється (скипі́лася) в кому, в кого, чия — те саме, що Кров скипа́є (скипі́ла) в кому, в кого, чия (див. скипа́ти). Кров скипалася мені на саму думку, що таке можна про мене сказати (Грим., Подобиці., 1956, 124); Сльози скипілися у кого — хтось уже не мав сліз, утратив здатність плакати від горя, болю і т. ін. Вона не плакала, бо скипілися слези (Мирний, I, 1954, 158).

2. Сплавлятися в тверду масу, утворювати компактні грудки (звичайно при високій температурі); спікатися. Балки сталеві плавилась, і черепиця скипалась у груддя шлаку (Гончар, Тронка, 1963, 216); * Образно. Змішались, сколотилися в юнацьких грудях любов і ненависть, скипілися в один клубок, який весь час крутився, каламутив збудоражені думки (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 192); // З'єднуватися внаслідок паяння, зварювання і т. ін.; злютовуватися (у 2 знач.). На місці зварювання не було видно ніяких швів, залізна маса обох кінців скипілася водно (Сенч., Опов., 1959, 23).

СКИПА́ТИСЯ², а́юся, а́ється, недо́к., до кого, проти кого, діал. Чіплятися до кого-небудь, діймати когось. — Чоловік скипа́ється проти мене, — вже й на очі не хоче приймати... (Вовчок, I, 1955, 214).

СКИПЕ́НЬ, пня, ч., діал. Лютий мороз.

СКИПИДА́Р, у, ч. Безбарвна або жовтувата рідина з їдким запахом, яку добувають перегонкою смоли хвойних дерев і використовують у медицині, лакофарбовому виробництві та ін. — Лаки різні, скипидар, фарби, дубильні речовини! Все це дає нам ліс (Чаб., Стоїть явір., 1959, 101); У приміщенні відсвіжуюче пахло скипидаром (Вільде, Сестри., 1958, 123).

СКИПИДА́РИТИ, рю, риш, недо́к., перех. Натирати скипидаром.

СКИПИДА́РИТИСЯ, рюся, ришся, недо́к. 1. розм. Натирати себе скипидаром.

2. Пас. до скипидарити.

СКИПИДА́РНИЙ, а, є. Прикм. до скипидар. Скипидарний запах; // Вигот. із скипидару, з скипидаром. Скипидарна мастика; Скипидарна мазь.

СКИПІ́ЛИЙ, а, є. Дієпр. акт. мин. ч. до скипіти.

СКИПІ́ТИ див. скипа́ти.

СКИПІ́ТИСЯ див. скипа́тися¹.

СКИП'Я́ТИТИ, ячу́, ятіш, док., перех. Нагрівати рідину, довести її до кипіння; закип'ятити. Вона поставила хліб, сало і вийшла в кухню, щоб скип'ятити чаю (Бурл., М. Гонта, 1959, 182).

СКИП'Я́ЧЕНИЙ, а, є. Дієпр. пас. мин. ч. до скип'ятити.

СКИ́РТА, и, ж. Великий стіг сіна, соломи або немолочених снопів хліба, щільно укладених певним способом для зберігання просто неба. Десять довгих-предовгих скирт пшениці стояло вповодж току (Н.-Лев., II, 1956, 183); У Жменяковому дворі стояла скирта свіжонамолочної соломи (Томч., Жменяки, 1964, 206); Звертали [фашисти] з магістральних шляхів в глухіші місця, розсипалися лугами-берегами, заривалися в скирти сіна (Гончар, III, 1959, 424); // чого, перен., розм. Велика кількість. Щоб набрати сил надалі, Поїдав [монах] ковбасок скирту (Сам., I, 1958, 254).

СКИ́РТИЩЕ, а, с. Підстилка під скиртою, яка запобігає проникненню вологи, сирості знизу.

СКИРТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скиртувати.

СКИРТОВИЙ, а, е. Прикм. до скірта. Скиртове сіно.

СКИРТОКЛАД, а, ч. Сільськогосподарська машина для подавання сіна, соломи та ін. на скирти. Скиртоклади для укладання сіна в скирти доцільно використовувати такі, які найменше перемишують і перетирають сіно (Колг. енци., II, 1956, 516); Співають комбайни, Гудуть скиртоклади, Зерно — у засіки. Солому — в скирти! (Нех., Чудесний сад, 1962, 43).

СКИРТОПРАВ, а, ч. Те саме, що скиртувальник. Колгоспні скиртоправи.. вивершили перші дві скирти вапашного сіна (Рад. Укр., 21.VI 1961, 2); Скиртоправи розрізняють солому, а потім вивершують скирту, надаючи їй верхівці овальної форми (Хлібороб Укр., 6, 1964, 13).

СКИРТОРІЗ, а, ч. Машина або пристрій для розрізування скирт. Якщо брати сіно із скирти зверху, то злежали шари порушуються, і в ній може проникнути волога від дощів чи талого снігу. Цього можна уникнути, розрізуючи скирту по вертикалі скирторізом (Звання.., 9, 1965, 11); Скирти.. легко перерізати двотракторним тросовим скирторізом (Колг. Укр., 7, 1961, 16).

СКИРТУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для скиртування. Скиртувальна сітка; // Який займається скиртуванням. Скиртувальна бригада.

СКИРТУВАЛЬНИК, а, ч. Той, хто скиртує сіно, соломі і т. ін. Закінчивши перевертати сіно, дівчата стали на допомогу скиртувальникам (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 206).

СКИРТУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до скиртувальник.

СКИРТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скиртувати. Існує кілька способів збирання, скиртування і транспортування соломи (Колг. Укр., 7, 1961, 14); Степ. Під сонцем десятки людей за працею біля скиртування (Ешк, Тв., 1958, 593).

СКИРТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Укласти в скирти сіно, соломі або необмолочені снопи хліба для зберігання просто неба. На колгоспний тік ввозять снопи і скиртують (Томч., Готель.., 1960, 34); — Перша бригада краща? Звичайно, буде краща, коли я своєю бригадою йому й косиз, і в'язав, і скиртував! (Вишня, I, 1956, 366); — Правда на боці Чухрая. Не можна було скиртувати вологе сіно (Жур., Вел. розмова, 1955, 40); * Образно. — Все скиртуємо папірці. А коли ж молотити будемо? — говорив тоді Денис Панасович кореспондентові (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 579).

СКИРТУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до скиртувати.

СКИСАННЯ, я, с. Дія за знач. скисати та дія і стан за знач. скисатися. Змішування теплих продуктів з охолодженими спричинює швидке скисання їх (Укр. страви, 1957, 61); Найпоширенішими захворюваннями вина є оцтове скисання, пліснявіння, молочнокисле скисання (Сад. і ягідн., 1957, 297).

СКИСАТИ, аю, аєш, недок., **СКИСНУТИ**, ну, неш; мин. ч. скис, ла, ло і скіснув, нула, ло; док. 1. тільки 3 ос. Ставати кислим унаслідок бродіння; прокисати. Досить додати трохи срібла до молока і воно не скисатиме протягом 4—5 днів (Хлібороб Укр., 5, 1966, 47); — Ласощі кисне.. Скис і ваш мед, еге? (Вовчок, VI, 1956, 268); Вони так злякалися вибуху, що поспішили виламати з бочці днище, — чим морочитися з тим молодим вином, доглядати його, поки перешумує, — хай краще воно скисне! (Кол., Терен.., 1959, 358); * Образно. Параска переконувала флегматичну Івгу, що тій пора заміж, бо скисне (Ю. Янов., Мир, 1956, 288).

2. перен., розм. Втрачати бадьорість, ставати млявим, бездіяльним, сумним; занепадати духом. Втрапивши аудиторію, Роман Петрович швидко, просто на очах, в'яне і скисає (Коз., Сальвія, 1959, 20); Пиши мені хоч по кілька слів щодня, а то я забуду свою обіцянку держати себе в руках і зовсім скисну (Коцюб., III, 1956, 179); Вона вміла.. таке сказати, від чого миттю скис би й не такий селяк, як наш коваль Михайлик (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 344).

◇ Бодай (щоб, нехай і т. ін.) ти (він, вона і т. ін.) скис (скісла і т. ін.) — уживається для вираження досади, незадоволення тощо. [П р і с ь к а (регоче):] А бодай ти скис! Отож таке й витіє й виплете (Вас., III, 1960, 89); — Щоб вас парубки цілували! — Ат! нехай вони скиснуть! не діждуть цілувати нас (Морд., I, 1958, 110).

СКИСАТИСЯ, ається, недок., **СКИСНУТИСЯ**, неться, док., розм. Те саме, що скисати 1. Хай краще живіт потісниться, ніж страва скиснеться! (Укр. присл.., 1955, 226).

СКИСЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до скіснути.

СКИСЛІТИ, іє, док., діал. Скіснути, скваситися. Капустиця під лавкою іще не скисліла (Сл. Гр.).

СКИСНУТИ див. скисати.

СКИСНУТИСЯ див. скисатися.

СКИТ, у, ч. 1. У православних монастирях — невелике житло ченців-самітників, розташоване віддалік від основних монастирських будівель. Сидів пустинник біля свого скиту Серед лісів безмірних та безлюдних (Фр., X, 1954, 161).

2. Старообрядницький монастир або невелике поселення монастирського типу в безлюдній місцевості. Ще здалека, коли йдеш полем Берестецької битви, впадає в око.. двоповерхова кам'яниця — колишній чернецький скит (Літ. Укр., 3.IX 1966, 2); — Довелося викликати схимника Іова Княгиницького в Сятовоздвиженського скиту (Тулуб, Людолови, I, 1957, 130).

СКИТАЛЬНИК, а, ч., рідко. Той, хто блукає, поневіряється, не маючи постійного місця проживання; блукач.

СКИТАЛЬНИЦЯ, і, ж., рідко. Жін. до скитальник. Моя й скитальниця, моя й горювальниця! (Сл. Гр.).

СКИТАЛЬСТВО, а, с., рідко. Безперервне або довгочасне блукання, поневір'яння. Він наче об'явився їм [мандрівникам] добрим духом на початку скитальства й наравляв лікарів славних! (Козл., Мандрівники, 1946, 53).

СКИТАННЯ, я, с., рідко. Дія за знач. скитатися. Скитання по курортах [курортах] привчило мене до періодичної самотини [самотини] (Л. Укр., V, 1956, 306); Цілую, ставши на коліна, Своє полкове знамено. Дивлюсь на нього я востаннє У нез'ясованій журбі. Всю кров мою, мої скитання Воно зібрало у собі (Гончар, IV, 1960, 26).

СКИТАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., рідко. Блукати, не маючи постійного місця проживання; поневірятися. [Н а т а л к а:] Петре! Петре! Де ти тепер? Може де скитаєшся в нужді і горі і проклинаєш свою долю (Котл., II, 1953, 6); Я скитався сиротою, Гірко мені було! (Рудан., Тв., 1956, 75); — Матінка приходили. — Що вона? Все свої править? — Додому кличе. — Тоді, як скиталися по чужих дворах, не кликала (Тют., Вир, 1964, 510).

СКИТКИ, ток, мн., розм., заст. Блукання.

◇ Піті у скітки — блукати, звичайно жебракуючи. Я спершу так стидилась, як почула, що він у скітки пішов, а то вже й рада: якби що і приніс! (Барв., Опов. 1902, 294).

СКИТНИК, а, ч. Чернець або старообрядець, який

живе в скиті. Колись, кажуть, скитники були такі, що спасались (Сл. Гр.); Скитник вмер у скиті так, як жив — самотній, тихий, і про смерть його дізнались аж у кілька днів пізніше (Фр., XI, 1952, 187).

СКІТНИЦЯ, і, ж. Жін. до скітник.

СКІТНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до скітник. Скитницьке життя.

СКІТОК, т́ка, ч. Зменш. до скит. — Куди твоїй [піп] подався? — кивнув [Дмитро] головою на ліс. — На те місце, де колись стояв скиток пустельника, який проводив увесь час у молитві, пості і мовчанці (Стельмах, II, 1962, 271); В 1676 році татари Ібрагіма-наші Шейтана зруйнували і церкву, і скиток, повбивали ченців, а дзвони забрали на торг (Стельмах, I, 1962, 255).

СКІТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до скит. Прийшовши до скитського монастиря, просив [Захар], щоб заведено його до старця Акинтія (Фр., VI, 1951, 36); // Належний скитові. Ухвалили [бідняки] на сході забрати половину скитської землі (Донч., II, 1956, 9).

СКІТУВАТИ, у́ю, у́єш, недок., розм. Жити в скиті; вести життя скитника. Хто ж у цім скиту скитуватиме? (Сл. Гр.).

СКІК¹, скóку, ч. 1. Те саме, що стрибок 1, 4. Скакав [Василько] на лівій нозі..., а за кожним скоком викрикував: «Гоп! гоп! гоп!» (Март., Тв., 1954, 247); З густої конюшини, потопавши в ній по вушка, похолово вистрибував високими скоками заєць (Коб., III, 1956, 469); Одним зручним скоком Соломія опинилась на березі (Коцюб., I, 1955, 337); Ведмідь скакав, і снігова пустеля від скоків тих стогнала і гула (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 75); Щось проговорив [легінь] до Марусі і в два скоки щез між смереками (Хотк., II, 1966, 53).

◇ На гороб'ячий (горобиний) скік — те саме, що На з́ячий скік (див. з́ячий). Зсунулася [скеля] на гороб'ячий скік (Сміл., Сад, 1952, 23); Знали [козаки], що саме на Спиридона сонце підвищується на горобиний скік, повертає на літо (Панч, Гомон. Україна, 1954, 223); На з́ячий скік див. з́ячий.

2. Швидкий рух стрибками. Звір з повного скоку завалився на бік, закосив ногами, запінився (Загреб., Диво, 1968, 504).

3. перен., васт. Стрибок (у 2 знач.). Почала Целя розуміти... часті і наглі зміни в її гуморі, незрозумілу дразливість, безпричинні [безпричинні] скоки від сміху до сліз (Фр., II, 1950, 318); Дивними зворотами простих фраз, неясними скоками примітивної фантазії розкривала [стара жінка]... весь біль гірського життя і всю радість його (Хотк., II, 1966, 17).

4. Танець з підскоками. Всюди скоки та музики (Сл. Гр.); Дід Андрій узяв бандуру, заграв до скоку (Кач., Вибр., 1953, 105); // Певний ритмічний рух у танці. Зробила [Христина] кілька скоків козацькó легенько, плавно й граціозно (Н.-Лев., VI, 1966, 9).

5. звичайно мн., діал. Пороги. А Черемуш [Черемош] дикий, як біс!.. А Черемуш, братя [браття], по скоках Розбиту дарабу поніс (Федьк., I, 1960, 439); Досвідчений керманч... зна... всі скоки у воді, о які розбитися може дараба (Сл. Гр.).

СКІК². Уживається як присудок за знач. скікнути. Крик почує Рябо́ і вмить Рятувати курку мчить. Ли́с злякався — скі́к з драбини (Стельмах, V, 1963, 375); Коли — зирк! — вискочила ласочка з земляної нори з відерцем в руках, та скі́к у кружало верб, до компанки! (Мирний, I, 1949, 179); Наша кішка — в ліжку скі́к! До Мариночки під бі́к (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 18); Діти віточки побрали, Ведмедика ганяти стали. Ведмедик хитрий скі́к та скі́к, Туди-сюди і, сміючись, уті́к (Гл., Вибр., 1951, 152); Твардов-

ський сумує. Скі́к в стремена, давай драла... (Г.-Арт., Байки..., 1958, 72).

СКІК-ВЕРТЬ. Уживається як присудок на позначення рвучких рухів з раптовими підскоками і поворотами в різні боки. Мале Ягнятко там гуляло; Скі́к-верть, сюди-туди — Та якось під той дуб і доска́ло (Гл., Вибр., 1951, 61).

СКІКНУТИ, скі́кну, скі́кне́ш, док., розм. Однокр. до скакати 1, 2. — Собакам віддам! Собакам! — скрикнула Параска, скі́кнувши з полу (Мирний, IV, 1955, 64); Христина.. лунко вдарила у долоні. Ворона.. тільки тоді скі́кнула, неохоче підіймаючи на чорних крилах своє важке попелясте тіло (Стельмах, Хліб..., 1959, 539); Скі́кнув [маг] в сідло і так помчався прудко, Що аж викрешував із вітру іскри (Крим., Вибр., 1965, 199).

СКІЛЬКА, ко́х, числ. неознач.-кі́льк., розм. Те саме, що кі́лька². Підходить [Любов] до піаніно і бере скі́лька акордів, не сідаючи (Л. Укр., II, 1951, 10); Незчулися [хлопці], як у роботі пролетіло скі́лька днів (Вас., II, 1959, 235).

СКІЛЬКИ, ко́х, займ., числ., присл. 1. займ. пит. Уживається при запитанні про кількість кого-, чого-небудь. — А скі́льки їй літ? — знов перебила пані (Л. Укр., III, 1952, 646); — Скі́льки ще годин їхати? — поцікавився Дорош (Тют., Вир, 1964, 143).

2. займ. означ. Уживається на позначення неозначеної великої кількості кого-, чого-небудь, великої міри чогось (перев. в окличних реченнях). Скі́льки із смілих, відважних борців.. Зрана лягло в домовину! (Граб., I, 1959, 531); Скі́льки вона горя прийняла від тих самих панів, на котрих робить..! (Коцюб., I, 1955, 97); Скі́льки ж казок про нас [богунців] перекажуть, скі́льки пісень проспівують про нас! (Довж., I, 1958, 188).

◇ Скі́льки літ, скі́льки зим див. лі́то.

3. у знач. присл. Наскільки, як, у якій мірі. Поважав же і він її скі́льки міг, і любив її, як свою душу (Кв.-Осн., II, 1956, 24); Турок дає землю — займай скі́льки твоя сила. Вона про це довідне знає од людей (Коцюб., I, 1955, 342); // Дуже багато. — Чому ви, матусю, свого Чіпки не ожени́те? .. — Хіба б же я, доню, не оженила його? Казала скі́льки, не хоче! (Мирний, I, 1949, 325); Бідна мати! Скі́льки вона зараз передумає! А він лежить у спокійній землянці (Гончар, III, 1959, 26).

◇ Скі́льки ві́дно; Скі́льки о́ка — далеко навкруги, до самого горизонту. Брижувата широка течія річки на мить освітилася, вкрита, скі́льки ві́дно ліворуч і праворуч, плотами, човнами і човниками (Гончар, III, 1959, 351); Скі́льки о́ка — Дніпро перед нами ле́ліз І байдуже котив свої хвилі (Стар., Поет. тв., 1958, 110); Скі́льки влі́зе див. влі́зати; Скі́льки ду́ша забажа́є (захоче і т. ін.) див. ду́ша; Скі́льки є́ (було́) ду́ху див. ду́х; Скі́льки є́ (було́, ма́ю, ма́єш, ста́є, става́ло і т. ін.) сі́ли див. сі́ла; Скі́льки завго́дно див. завго́дно; Скі́льки зася́гнути (зася́гті) див. зася́гати; Скі́льки о́ком захо́пиш (згля́неш, кі́неш, окі́неш, скі́неш, ся́гне́ш, докі́неш і т. ін.) див. о́ко¹, докида́ти²; Скі́льки о́ко ся́га́є (діста́є, згля́не, охо́плює і т. ін.) див. о́ко¹. Скі́льки хо́чеш див. хоті́ти.

4. числ. неознач.-кі́льк., розм. Те саме, що кі́лька². Громада знову розсипалась на скі́льки куп (Мирний, II, 1954, 49); Надходить [Зет] з величезною брилою камінною, гучно кидає її на землю .. і розбиває великим клеццем на скі́льки куснів (Л. Укр., I, 1951, 446); Люба мамочко! .. Як приїхала пані Броніслава, то скі́льки днів не можна було ні до чого прийня́тись (Л. Укр., V, 1956, 14).

◇ Через скільки часу, діал.— через деякий час; вгодом. *Через скільки часу приходе [приходить] Харитина* (Мирний, I, 1954, 84).

5. займ., присл. Уживається в значенні сполучного слова: а) у підрядних реченнях додаткових. *Навряд чи хто знав і коли-небудь узнає, скільки їх, безіменних героїв, у ці штурмові години.. назажди пішли в провалля Сиваша* (Гончар, II, 1959, 419); б) у підрядних реченнях способу дії. *Катря не жаліла своїх ніг: скільки хапало духу, мчалася, спотикалася об грудю, падала у високі кучугури снігу* (Мирний, IV, 1955, 305); в) у підрядних реченнях міри або ступеня (часто із співвідносним словом **стільки** у головному реченні). *Дехкани розступилися, скільки було можна в такій тисноті, а злі обличчя баїв лишилися непорушними* (Ле. Міжгір'я, 1953, 103); *Хлібороби району не пошкодують сил, щоб країна одержала стільки гречки, скільки потрібно* (Рад. Укр., 2.III 1961, 2); *Мар'ян не стільки почув, скільки догадався, про що говорить Плачинда* (Стельмах, I, 1962, 27); г) у підрядних означальних реченнях. — *Моя мати була.. гарна з лиця, краща од усіх молодниць, скільки я бачила їх на світі* (Н.-Лев., II, 1956, 174); д) у підрядних реченнях часу. — *Скільки живу я на світі, не чув я, пани-браття, щоб козак покинув де чи продав як-небудь свого товариша* (Довж., I, 1958, 255); е) у підрядних допустових реченнях. — *Старі люди скільки живуть, а такого не бачили* (Коцюб., I, 1955, 202); *Скільки вони не йшли, трясовина не кінчалася* (Тют., Вир, 1964, 321).

СКІЛЬКИМОГА, присл. Наскільки можливо.

СКІЛЬКИ-НЕБУДЬ. 1. займ., присл. Уживається на позначення неозначеної кількості кого-, чого-небудь.

2. присл. У тій або іншій мірі. *На шляху до скільки-небудь справжньої політичної свободи в Росії, як і раніше, стоїть царська монархія, що ворожа всякій серйозній реформі..* (Ленін, 24, 1972, 49).

СКІЛЬКИСЬ, займ., присл. Те саме, що **скільки-небудь**. *Пошили мені чемерку домашнього сукна, скількись сорочок.., чоботи, картуз* (Збірник про Кроп., 1955, 7); *У хаті хазяйській годинник пробив скількись* (Головко, I, 1957, 173).

СКІЛЬКО, займ., числ., присл., діал. Скільки. *Тут скільки сотень одлічили Аркадських жвавих парубків і в ратники їх назначили* (Котл., I, 1952, 209); *З-під сірого попелу тільки жевріло скільки жарин* (Вас., Вибр., 1954, 88); — *Скільки то добра за одним разом пропало!..* (Мирний, IV, 1955, 249); *Пан полковник сам давав мені бунчука, щоб я його рукою займав собі займанину, скільки за день конем об'їду* (П. Куліш, Вибр., 1969, 128).

СКІЛЬКОРО, числ. неознач.-кільк., діал. Декілька. *Та вийшло скількоро чоловіка копати буряки* (Сл. Гр.).

СКІЛЬЦЮВАТИСЯ, юється, док., розм. Скрутитися, звитися в кільце або кільцями. *Зіщулилась [гадюка], почувши гуркіт машини, скільцювалась, але передне колесо з розгону налетіло на неї* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 536); // *Пустити паросток у формі кільця*.

СКІЛЬЦЬОВАНІЙ, а, е, розм. Скручений, звитий у кільце або кільцями. *На снігу замерзає скільцьована чаунна змія. Влітку з її пащі високо підіймається водограй* (Стельмах, I, 1962, 296); *Скільцьовані корені*.

СКІЛЬЧЕНИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що **скільцьований**. *Сльота заливає гніздечка, розмиває корінці, вимулює скільчені зерна* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 75).

СКІЛЬЧИТИСЯ, читься, док., розм., рідко. Те саме, що **скільцюватися**.

СКІМЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. **скімлити** і звуки, утворювані цією дією. *Відчував [Микола] десь усередині, під самим серцем, якесь тихе скімлення* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 157).

СКІМЛИТИ, млю, млиш, недок. 1. Видавати протяжні, жалібні звуки (про тварин). *З-під воріт вистрибує кудлатий пес, відбіг на дорогу й став зализувати, скімлячи, спину* (Панч, На калин. мості, 1965, 148); *Дівчинка тулила до грудей плямисте цуценя, воно скімлило, як дитина* (Перв., Опов., 1970, 144); * *Образно. Всіма голосами вили [вітри], скімлили в Гаркушинім димарі, з гуркотом рвали на горищах стару проіржавлену кривлю* (Гончар, Таврія., 1957, 505).

2. розм. Тихо, жалібно плакати. *Скімлило [немовля] й щось ловило охлялим ротиком* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 465); *Остан вийшов за поріг, щоб запросити жінку до хати, — доки вона буде надворі мерзнути та скімлити?* (Горд., II, 1959, 265); // *Надоїдливо скаржитися на кого-, що-небудь. Вже навіть говорити було ні про що — надій не було, а скімлити про одне й те ж — про голод та кару божу — не вистачало сили і бажання* (Збан., Сеспель, 1961, 299); *Брат.. скімлить у своїх листах, щоб забрав його до себе* (Загреб., Європа 45, 1959, 229).

3. безос. Давати відчуття тупого болю; нити, скніти, щеміти. *В грудях йому скімлило* (Смолич, Мир., 1958, 511).

СКІМЛЯЧИЙ, а, с, розм. Дієпр. акт. теп. ч. до **скімлити**. *Скімляча туга*.

СКІН, скону, ч., уроч. Те саме, що **смерть**. *Він перший за свою любов тяжкі дістав кайдани, але до скону їй служив без зради, без омани* (Л. Укр., I, 1951, 318); *Та не журися, нене.. За рідне слово й пісню Твій син піде на скін!* (Павл., Бистрина, 1959, 67); // *Кінець, межа. Довгий день уже при сконі* (Мисик, Біля криниці, 1967, 251).

До скону віків, рідко — назажди, навіки, до віку. *Вірю: до скону віків не порушиться слово богинь!* (Л. Укр., I, 1951, 307).

СКІНЧАТИ, аю, аєш, рідко **СКІНЧУВАТИ**, ую, уєш, недок., **СКІНЧИТИ**, чю, чіш, док. 1. перех. Доводити що-небудь до кінця, до завершення; завершувати, закінчувати. — *Чи не Обломов і я? .. Почав писати другу драму, та, мабуть, через обломовщину і не скінчаю...* (Мирний, V, 1955, 344); *Праця моя посувається потроху, мушу скінчити її і здати в редакцію до свого виїзду* (Коцюб., III, 1956, 401); *Налиймо, друзі, знову і вип'ємо за ті пісні, Що скінчують розмову* (Перв., II, 1958, 137); *Край воріт, скінчивши діло, Спочивають трактори* (Вирган, В розп. літа, 1959, 24); // *Завершувати навчання де-небудь. Звісно, батькові й матері трохи було дивно спершу, що чоловік, скінчивши університета та мігши бути людиною великою.., — ішов орати* (Гр., II, 1963, 61); *Мій дід скінчив гірничу школу* (Сос., II, 1958, 356).

◇ **Скінчіти** дні (життя, шлях і т. ін.) — померти. *Як скінчу життя.. Щоб не чути більш образ, — Кинь-те часом і про мене Пару щирих, теплих фраз!* (Граб., I, 1959, 360); *Чи до мети я певної дійду, Чи без пори скінчу той шлях тернистий* (Л. Укр., I, 1951, 44).

2. **неперех.**, **перев.** з інфін. Переставати робити що-небудь. *Хутко буду знов писати, а тепер скінчу* (Л. Укр., V, 1956, 231); *Матюха нахмурився й пождав, поки Данюша скінчив розповідати* (Головко, II, 1957, 67); — *Ну, що? — спитав Шевчук, коли Іванов скінчив читати* (Головко, II, 1957, 617).

СКІНЧАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., рідко, **СКІНЧИТИСЯ**, чуюся, чішся, док. 1. Доходити до кінця, до завершення. *Прошли жнива; скінчилася і возовиця*

(Мирний, III, 1954, 255); *Скоро скінчилася війна, до радгоспу стали повертатись старі кадри* (Оров., Зел. повінь, 1961, 7); *От іспити нарешті скінчилися* (Хотк., I, 1966, 161); // *Доходити до кінця, кінчатися* (в часі). — *Чи вони сплять, чи що? Але і досі не виходять, а там, гляди, і вечір, а там і ніст скінчається* (Кв.-Осн., II, 1956, 320); *Здається, що ця довга осіння ніч ніколи не скінчиться* (Коцюб., I, 1955, 348); *Скінчився вечір* (Гонч., Вибр., 1959, 329); // *Досягати кінця, межі в просторі, наближатися до краю своєї протяжності. Ось перед ним скінчилася вузька вуличка і з її гирла він вискочив на широку площу* (Фр., VII, 1951, 351); *Горбки та пагорбки скінчилися, і на всі боки послалися поля* (Смолич, I, 1958, 51); // *Те саме, що припинятися. Тепер важке життя твоє скінчалось і попів твій земля собі бере* (Щог., Поезії, 1958, 307); *Щойно скінчився танець: баяніст курить, дівчата стоять гомінким колом* (Головко, I, 1957, 467); // *Витрачатися, вичерпуватися, використовуватися повністю. У Михайла скінчилися сигарети, а палити хотілося нестерпно* (Томч., Жменяки, 1964, 110); *Коли б у нього скінчилися патрони, він сконав би тут страшною повільною смертю на безхліб'ї та безводді серед розпеченого сонцем каміння* (Гончар, III, 1959, 110).

2. чим. Те саме, що закінчуватися 2. Вона думала про сьогоднішній день. Чим-то він скінчиться? (Коцюб., II, 1955, 164); [Б у д і в н и ч и й:] *Се діло довге, як осіння казка. [П р и н ц е с а:] Зате скінчиться справжньою весною!* (Л. Укр., II, 1951, 219).

3. розм. Те саме, що вмерти. Лишенько моє, недоля моя! Як же мені їх на весілля прохати?.. Що ж, як прийду, да там і скінчусь? (Барв., Опов., 1902, 396); *Прийму все горе, в муках і скінчуся, Щоб тільки ти не знав руїни й зла!* (Фр., XIII, 1954, 325).

СКІНЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скінчіти 1. Балабуха.. всмак з'їв пирога, неначе після дуже важкої, але добре скінченої праці (Н.-Лев., III, 1956, 20); *Товаришка моя помалу завела річ про те, що от уже весна, учіння [навчання] скінчене і час би вже їй їхати додому* (Л. Укр., III, 1952, 575); // *скінчено, безос. присудк. сл. Вона легко зітхнула, радіючи, що, нарешті, скінчено докучливу біганину* (Смолич, I, 1958, 43); *Вже.. й скінчено розмову* (Мал., Звенигора, 1959, 268).

◇ *Пісня скінчена* — наступає або наступив кінець чому-небудь. [А д м і р а л:] *Цей наказ — це слабкість їх. Вони відчують, бояться. Але їх пісня скінчена!* (Корн., I, 1955, 56); *Скінчений осел* — дуже вперта або нерозумна людина; цілковитий дурень. [З а в а д с ь к и й:] *По якого чорта нам до анкети того Цимбальського? Та ж то скінчений осел* (Фр., IX, 1952, 375).

СКІНЧЕННЯ, я, с. Дія і стан за знач. скінчіти, скінчати і скінчитися, скінчатися. З заспокоєним серцем, повним надії на щасне скінчення справи своєї, повертав Семен з Межибожа додому (Коцюб., I, 1955, 125); *Молодий хлопець був гімназист, що по скінченню курсу пару днів пробув десь у знайомих близько Будапешта* (Фр., III, 1950, 215); *Музика грає, весільні пісні співають. По скінченні пісні козачок* (К.-Карий, II, 1960, 47).

СКІНЧИТИ див. скінчати.

СКІНЧИТИСЯ див. скінчатися.

СКІНЧУВАТИ див. скінчати.

СКІП, а, ч. Підйомний саморозвантажувальний короб, що рухається за допомогою каната по жорстких напрямних пристроях; застосовується для піднімання корисних копалин або породи з шахт на поверхню. Підйом руди на поверхню виконується тепер у скі-

пах., вантажопідйомність яких на нових шахтах досягає 25—50 тонн (Ком. Укр., 4, 1969, 43).

СКІПА, и, ж., рідко. Те саме, що скіпка. Для лісної зони поширеним покрівельним матеріалом було дерево (гонт, скіпа, тес) і солома (Дерев. зодч. Укр., 1949, 63); * У порівн. *Він біг, що було моці в його тонких, мов скіпи, ногах* (Фр., V, 1951, 257).

СКІПАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для скіпання.

СКІПАННЯ, я, с. Дія за знач. скіпати.

СКІПАТИ, аю, аєш, недок., перех. Відколювати скіпки від чого-небудь; дробити на скіпки що-небудь. *Вот як худий, суворий, навколюшках стоїть, ще скіпки скіпає з дровини* (Тесл., З книги життя, 1918, 131).

СКІПАТИСЯ¹, ається, недок. Пас. до скіпати.

СКІПАТИСЯ², аюся, аєшся, недок., розм. Чіплятися, приставати до кого-небудь. *Здумалося вражій бабі З мужа посміятись — Почала вона до його Лізти та скіпатись* (Щог., Поезії, 1958, 484); — *Лютим був тоді офіцер. Все скіпався то до батька, то до мене, щоб показали, куди заховали зброю* (Панч, II, 1956, 488).

СКІПЕТР, а, ч., іст. Оздоблена дорогоцінним камінням та різьбленням палиця, що є символом, знаком царської влади; берло. *Громовержець на скіпетр нової кості обперся, З трону високого встав і тричі струснув головою* (Зеров, Вибр., 1966, 304); * *Образно. Коли з рук князя Володимира Великого випав державний скіпетр, на зміну батькові став його син — Ярослав* (Цюпа, Україна., 1960, 15).

◇ Під скіпетром кого — під владою кого-небудь. *Українські націоналістичні газети почали й собі вголос мріяти про «самостійну» Україну під скіпетром Габсбургів* (Гжицький, У світ., 1960, 18).

СКІПЕЦЬ¹, пця, ч., діал. Ямка глибиною в одну лопату. — *Назустріч їм [німцям] буде стріляти кожен куш, кожен скіпець* (Панч, Іду, 1946, 7); *Ближче. понад дорогою, чоловіка з п'ять розміряють поле.. Тут же ломами б'ють скіпці* (Головко, I, 1957, 329).

СКІПЕЦЬ², пця, ч., рідко. Те саме, що скіпка. На стіні висів залізний світець, а в ньому горів сосновий довгий скіпець (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 286); *За хвилю де не взялась юрба хлопців з цебриками, нецками, скіпцями, другі попри них з патиками, та й.. тарабаняють щосили!* (Фр., II, 1950, 89).

СКІПКА, и, ж. Невелика тонка пластинка, відколота, відрубана від деревини вздовж по волокнах; // Те саме, що тріска. *Наламали дівчата скіпок, наклали під комин* (Ков., Світ., 1960, 102); *Пушта.. запалив від нього [вогню] жмут соснових скіпок* (Скл., Святослав, 1959, 106); * У порівн. *Так як скіпка на воді крутиться, понавши на чорторий, так він [Василь Невольник] ворочавсь між тим ярмарком* (П. Куліш, Вибр., 1969, 172); // *Тонка тріска сухого дерева, яку використовували в давнину для освітлення; лучина. [Е ді та:] Шановний Годвінсон заслаб на очі, читаючи при скіпці...* (Л. Укр., III, 1952, 11); *Молодий гридник.. взяв з-під столу соснову скіпку, вмочену в дьоготь, і запалив її від свічки* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 44); // *Тонкий, гострий шматочок тріски, який потрапив під шкіру; скалка. Залізла скіпка в ногу.*

◇ **Вісохнути** (зсохнути і т. ін.), як (мов) скіпка (на скіпку) — дуже схуднути; змарніти, виснажитися. *Маруся виснажилась, висохла, як скіпка, одначе була проворна* (Н.-Лев., III, 1956, 323); *Гідко скіпками (на скіпкі) узяти* — хто-небудь викликає огиду. *Прийшла бабуся, та ще й така, що гідко скіпками узяти* (Кв.-Осн., II, 1956, 209); *На скіпкі (перев. із сл. т р о щ и т и, р о з б и в а т и і т. ін.) — зовсім, цілком, ущент. Стрілами під небо сягала [січа], Об шоломи мечами гарчала, Гартовані списи на скіпки трошила-ламами*

(Мирний, V, 1965, 267); Не здужає (не здужав) й скіпки підняти, рідко — хто-небудь дуже слабкий, слабо-сильний, виснажений. А він такий, що ні на що і дивитись було; та ще перепивсь, так не здужав і скіпки підняти (Кв.-Осн., II, 1956, 104); Як (мов) скіпка (перев. із сл. с у х и й, х у д и й і т. ін.) — дуже, у великій мірі. І гарний [Клопотовський] з лиця, але сухий, як скіпка, та замлілий, неначе захарчований (Н.-Лев., IV, 1956, 282); Перед вершниками, в'язкою хмизу за плечима, горбиться суха, мов скіпка, постать старого селянина (Стельмах, I, 1962, 43).

СКІПКИЙ, а, е, розм., рідко. Якпй легко відколюється, розколюється. Скіпка деревина.

СКІПОВИЙ, а, е, спец. Прикм. до скіп. В копрі будуть вмонтовані багатоканатна підйомна і скіпова машини (Роб. газ., 11.IV 1962, 2); // Який здійснюється за допомогою скіпів. У більшості шахт кінцеву відкатку замінено скіповими підйомами і потужним конвейерним транспортом (Ком. Укр., 8, 1963, 26).

СКІПОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до скіпка. Знай кида [Маруся] на Василя то пісочком, то скіпочками (Кв.-Осн., II, 1956, 48); Вмокаючи час від часу тоненьку скіпочку в чорнило, неквапливо й зосереджено водив [хлопець] нею по гладенькій поверхні дошки (Коз., Гарячі руки, 1960, 41); * У порівн. [Н а р т а л:] От візьмуть нас.. гарненько всіх засмолять і запалять, мов скіпочки. І будем ми світити в садах у цезаря (Л. Укр., II, 1951, 434).

СКІПЧИК, а, ч., діал. Зменш.-пестл. до скіпéць¹. Олександр Івашко обдивився місцевість, кожен скіпчик, перевірів гранати й поповз (Панч, Іду, 1946, 56).

СКІПЩИК, а, ч., іст. Селянин, який оплачував оренду землі не грішми, а частиною свого врожаю.

СКІПЩИНА, и, ж., іст. Оренда землі, яку оплачують не грішми, а частиною свого врожаю. Була у неї земелька, скотинка, був і вітрячок, та як зосталася удовою, та й пороздавала усе: землю — на скіпщину, вітряк — з мірки (Кв.-Осн., II, 1956, 422); // Вид орендної плати за землю, найняту у землевласника. Беруть землю за скіпщину у панів (Сл. Гр.).

СКІРА, и, ж., діал. Шкіра. Буде [швець] чоботи шити, мені скаже скіри волочити (Сл. Гр.).

СКІРАНИЙ, а, е, діал. Шкіряний. Убирайтеся борвенько у постолі скіранії (Сл. Гр.).

СКІРНІ, рень, мн. (одн. скірня, і, ж.), діал. Чоботи. Тепер же мі [мені] грайте, чорні скірні поторгала, червоні мі дайте (Сл. Гр.).

СКІРНЯ див. скірні.

СКІС¹, скóсу, ч., спец. 1. Дія і стан за знач. скóшувати², скосіти.

2. Похила поверхня, похилий бік чого-небудь. Ско-си можна фрезерувати кутовими фрезами (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 54); Не можна користуватись молотком із спрацьованим бойком, який має одnobічний скіс або задирки (Фрез. справа., 1957, 35).

3. у знач. присл. скóсом, діал. Навскіс. До двох дерев.. прибіта поперечка на висоті росту чоловіка. На тій поперечці скосом до землі сперті широкі тріски з соснового дерева (Март., Тв., 1954, 303).

СКІС², скóсу, ч. Дія за знач. скóшувати¹, скосіти.

СКІСНИЙ, а, е. Який відхиляється від горизонтального або вертикального положення; похилий, косий. Батурін в'ясував, що в м'яких породах належить бити рівні шури, у твердих — скісні (Гур., Наша молодість, 1949, 117); // Розташований під кутом до горизонтальної лінії, площини. Найбільш характерне для київських килимів ритмічне повторення одного мотиву прямими або скісними рядами (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 114); Довжелезні скісні пасма сонячного світла

пронизували лісову сутінь (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 316); // Який має похилу площину. Гонтарі ночували в тісній луб'яній колибі, зложеній тільки з даху, покладеного на скісних платвах (Фр., III, 1950, 47); // Який відхилився від свого звичайного напрямку і рухається або падає по діагоналі, навскіс. В лице б'є скісний, холодний дощ (Рибак, Помилка., 1956, 14); Не спускаючись нижче, літаки капнули над лісом скісними бомбами, і гулки ліси застугонили (Гончар, III, 1959, 359).

СКІСНИЙ погляд — погляд, спрямований убік. Крадькома кидав [директор] скісні погляди правобіч і лівобіч (Загреб., Спека, 1961, 147); Скісні очі — очі, що мають косий розріз, розкосі очі. Її трохи скісні сірі очі спалахували фосфоричними вогниками (Вільде, Троянди., 1961, 282).

СКІСНО. Присл. до скісний. Перед виром стоїть скісно поперек усеї [усієї] ріки ряд великого каміння (Фр., III, 1950, 7); Він лежав на соломі, над обличчям скісно підводилися вгору почорнілі крокви (Перв., Дикий мед, 1963, 382); Сонце ще не зайшло, скісно, через листя кущів і молодих дерев просівало своє червонясте проміння (Минко, Ясні зорі, 1951, 179); Сніг падав густо, грубими латками, потрохи скісно, але не втомно (Коб., III, 1956, 80); Його скісно всажені чорні очі горіли недобрим огнем (Коб., II, 1956, 130).

СКІСОК, ска, ч., васт. Сточена коса; шматок гостро відточеної коси, який використовують замість ножа, бритви і т. ін. Рипів [степ], немов знав він: минуть десятиліття, і чисто виголять його, мов козака після бою, скіском гострим (Епик, Тв., 1958, 25); Борода стирчала чорна, остюкувата, давно, мабуть, не бачила скіска (Мирний, II, 1954, 37).

СКІФ¹ див. скіфи.

СКІФ², а, ч. Вузкий і довгий спортивний човен для змагань з академічної греблі. На гладь ріки вилітає скіф — надзвичайно легке, струнке суденце (В ім'я Вітч., 1954, 56); Гребці сіли в довгі, схожі на гострі ножі, скіфи. Ці човни були такі вузькі і так глибоко занурені, що здавалося, ніби спортсмени сидять просто на воді (Собко, Стадіон, 1954, 342).

СКІФИ, ів, мн. (одн. скіф, а, ч.; скіф'янка, п. ж.). Степові племена, які населяли південну частину території сучасної УРСР в I тисячолітті до н. е. — на початку I тисячоліття н. е. По Україні проходив шлях скіфів і сарматів, які залишили глибокий слід в історії Південно-східної Європи (Вісник АН, 6, 1957, 3); Він розпитував про нові археологічні розкопки, про стоянки первісної людини, про сліди скіфів і запорожців (Баш, На землі., 1957, 24); В одній з них [могил], що знаходилась під північним краєм кургану, поховано знатну скіф'янку (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 170).

СКІФСЬКИЙ, а, е. Прикм. до скіфи і Скіфія. Знахідки 1964—1965 років дозволяють твердити, що у скіфських племен, які мешкали в степах Північного Причорномор'я, були жінки-воїни (Наука., 12, 1965, 7); Археологічно скіфський період у Причорномор'ї характеризується курганними похованнями із своєрідним інвентарем у вигляді зброї (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 21); Сивий Улас Рева, дебелий як віл, стоїть на скіфській могилі з двома круторогими волами і вдивляється в степ (Довж., I, 1958, 79); // Уживається як складова частина ботанічних назв. Дрік скіфський.

Скіфська баба — стародавня кам'яна статуя, поставлена на могилі скіфами або сарматами. Лише одну клітку не відчинив повсталий люд — ту найбільшу, що стояла в маєтку перед самими вікнами панських покоїв на спеціально насипаній для цього степовій могилі із скіфською кам'яною бабою (Гончар, II, 1959).

31); * У порівн. Вони обоє прямують до кабінету Аркадія Валеріановича, посеред якого масивно, мов скіфська баба, стовбичить панський управитель Салоган (Стельмах, І, 1962, 19).

СКІФ'ЯНКА див. скіфи.

СКІЦНУТИ, ну, неш, док., діал. Скікнути.

СКІЦЬ, присудк. сл., діал. Уживається за знач. скікнути. Троянці наші.. На землю скіць — як там були! І зараз стали розкладатись (Котл., І, 1952, 164); Мужик лишив козу серед дороги, а сам скіць через рів. Пішов полями! Відрікся кози! (Март., Тв., 1954, 203).

СКЛАВІНИ, ів, мн. Стародавні західнослов'янські племена, що походили від венеців і населяли територію на північ від середнього і нижнього Дунаю. У першому тисячолітті нашої ери на історичну арену виходять слов'янські племена, відомі з письмових джерел під назвою венеців, антів, славинів (Наука., 12, 1967, 33).

СКЛАД¹, у, ч. 1. Відповідно обладнане місце, будівля або приміщення для зберігання чого-небудь (продуктів, матеріалів і т. ін.). Схопив Іван.. мішок із житом і затаскав його до свого складу (Март., Тв., 1954, 359); Мазуренко сказав [Тані] іти на склад, вона пішла і одержала теплого нового ватника й.. теплі чобітки (Собко, Матв. затока, 1962, 246); // чого, з чого. Велика кількість яких-небудь предметів, продуктів, матеріалів і т. ін., зібраних і складених в одному місці; запаси чого-небудь. Під навісом Антон утворив цілий склад з возів, плугів та борін (Чорн., Потік., 1956, 295); Жив він коло костюлу.., де Синьвідські бойки мали склади своїх товарів (Кол., Терен., 1959, 154).

◇ Здавати на склад що — переставати займатися чим-небудь; забувати, визнавати непотрібним. Тяжко було розставатися із мрією стількох літ, здавати на склад усю свою діяльність (Хотк., Довбуш, 1965, 375).

2. кого, чого, з означ. Сукупність окремих частин, які утворюють що-небудь ціле. Відповідно до змін у галузі економіки нашої країни змінився і класовий склад населення СРСР (Тич., ІІІ, 1957, 57); Діброви відзначаються різноманітністю породного і видового складу (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 14); // Сукупність людей, що утворюють який-небудь колектив, якусь організацію.— Я думаю, що новий склад сілради покаже себе краще, ніж це було за Черногуза... (Мик., ІІ, 1957, 362); Виростав і міцнішав наш театр і художнім складом, і самим репертуаром (Смолич, Театр., 1940, 85); Для підвищення кваліфікації треба систематично вчитися.., причому не тільки керівному складу і спеціалістам колгоспу, але й колгоспному активу, ланковим і рядовим колгоспникам (Колг. Укр., 9, 1959, 7); // Сукупність певних елементів, що входять у яку-небудь хімічну сполуку, речовину і т. ін. Давно відомо, що хімічний склад рослин змінюється залежно від природно-кліматичних та географічних умов (Хлібороб Укр., 2, 1966, 34); Людська кров не однакова. Її склад буває різний (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 202).

Входити до складу (у склад) — бути складовою частиною чого-небудь. До таких народностей, які без жалю душила Австро-Угорщина, належали й слов'янські народи, що входили до складу імперії (Вітч., 5, 1956, 139); П'ятнадцять рівноправних соціалістичних республік входять до складу Радянського Союзу (Цюпа, Україна., 1960, 82); Орати (оратися) в склад — орати з середини ділянки, так що скиби землі лягають усередину. Він у шістнадцять літ, хоч і жив у селі, не знав, як це орється в склад.. не вмів викласти снопи на возі (Мушк., Чорний хліб, 1960, 71); Особовий склад див. особовий; Персональний склад див. персональний; У (в) [своєму] повному складі; Усім складом — цілком, весь, повністю. В степу біля тракторного вагончика виробнича

нарада. Бригадири польових бригад, колгоспники, у повному складі ланка Оксани (Головко, І, 1957, 430); До Каховки загін підходив уже в своєму повному складі (Гончар, Таврія., 1957, 381); У складі: а) кількістю в... [Перший:] По дорозі проведено осоавіахімівську [тсоавіахімівську] роботу. Команда в складі трьох чоловік здорова (Мик., І, 1957, 482); б) як складова частина. Він у складі експедиції Жилінського пройшов тисячі верст по степах Новоросії у пошуках води (Гончар, Таврія, 1952, 247).

△ Закон сталості складу, хім.— один із основних законів хімії, який полягає в тому, що кожна хімічна сполука складається з тих самих елементів незалежно від способу її одержання. Закон сталості складу був результатом багаторазових аналізів різних хімічних сполук (Заг. хімія, 1955, 33); Склад злочину, юр.— сукупність встановлених кримінальним законом ознак, що визначають певну дію, вчинок і т. ін. як злочин; Словниковий склад, лінгв.— сукупність слів якоїсь мови. Основним завданням курсу сучасної української мови є вивчення її граматичної будови.., фонетичної системи і словникового складу (Курс сучасної укр. літ. мови, І, 1951, 3).

СКЛАД², у, ч. 1. Будова тіла людини, тварини. Зовнішність у нього імпульсивна, людина середнього віку, міцного складу, кулаком вола вб'є (Ю. Янов., І, 1954, 60); Коні кабардинської породи характеризуються масивним, приземистим складом (Конярство, 1957, 63); // чого. Будова якої-небудь частини тіла людини, тварини. Типово український склад обличчя, рівне високе чоло, а найбільше — то довгі сиві вуса.. завжди вводили в обман м'якого серцем любителя української старовини, і не раз аматори козацької минушини підходили до діда Андрія, сподіваючися збагатити свої знання історії яким цікавим оповіданням (Хотк., І, 1966, 80).

2. чого, з означ. Характерні особливості (розуму, вдачі, думок і т. ін.) людини. Батько за вічними клопатами, біганиною.. мало міг мати впливу на склад його думок (Фр., ІІІ, 1950, 72); Багатьох сучасників А. П. Чехова вражав гострий, аналітичний склад його розуму, тверезість його суджень (Наука., 1, 1960, 54); Саме образ матері у творах Левади є найбільш національним образом — за рисами характеру, за душевним складом, за способом діяння, за лексикою (Рад. літ-во, 8, 1965, 57); Улас мав нагоду пересвідчитися, що Остап тверезого складу людина (Горд., ІІ, 1959, 295).

3. Спосіб викладу думок, манера письма. Поезія — це склад думання, це духовний світ людини, а не голе римкування (Мал., Думки., 1959, 15); // Спосіб побудови пісні, музичного твору, вірша. Повторення.. вживаються складачами народних пісень як навмисний музикальний і віршовий засіб, як улюблена форма пісенного складу (Муз. праці, 1970, 28); Народно-поліфонічний склад — один з найулюбленіших музичних складів А. Штогаренка (Нар. тв. та етн., 1, 1964, 33).

4. грам. Відрізок звукового потоку мови, що складається з одного або кількох звуків і визначається зміною наростання і спаду звучності. Слухати було важко, бо доповідачка, не дочуваючи сама, кричала високим голосом, ковтаючи цілі склади (Вільде, Сестри., 1958, 393); — Пролетарі всіх країн, єднайтеся! — прочитав по складах батько і запитливо глянув на дочку (М. Ол., Чуєш., 1959, 38).

Складі читати (складати) — оволодівати технікою читання; вчитися читати. Хлопці вже починали читати склади на подвижних табличках, які розкладав і складав професор (Фр., ІІ, 1950, 58); — Ідеш повз школу — аж гуде, аж реве, — так усі ті склади складають (Гр., Без хліба, 1958, 20); Знову прядки гуркотять..

А за столом Маринка Санькові літери показує — складають (Головко, І, 1957, 177).

△ Відкритий склад — склад, що закінчується на складотворний звук; Закритий склад див. закритий.

Без ладу й складу див. лад; Ні ладу ні складу див. лад.

СКЛАДАЛЬНИЙ, а, е. 1. друк. Признач. для друкарського набору. Коли прибула з Стратина друкарня Балабанів, він так захопився нею, що сам.. розташовував преси, складальні каси, сортував шрифти й кліше (Тулуб, Людолови, І, 1957, 308); Складальна машина.

2. у знач. ім. складальна, ної, ж., друк. Те саме. що складальня.

3. техн. Стос. до складання чогось. Здійснення конвейеризації складальних робіт [на заводі «Арсенал»] уже дало змогу.. скоротити час, потрібний для навчання складальників (Веч. Київ, 10.І 1963, 3); Складальним рисунком називається рисунок, який зображує виріб, комплект або вузол у складеному вигляді (Практ. з машинозн., 1957, 235); // Признач. для складання чого-небудь. У складальному цеху складають машини з деталей, виготовлених у механічному та інших цехах заводу, а також одержаних з інших заводів (Ек. геогр. СРСР, 1957, 45); Вони [наукові співробітники Львова] запропонували зосередити розкрій і машинну обробку пиломатеріалів на одному підприємстві Львова з тим, щоб всі інші мебльові фабрики були складальними (Наука., 9, 1959, 7).

СКЛАДАЛЬНИК, а, ч. 1. Робітник, який займається складанням або укладанням чого-небудь. Вони [книжечки-малюнки] були вже в першій половині XVI сторіччя. Може, ці книжечки популяризували новонароджене мистецтво, демонстрували, яких вершин досягла майстерність словолитників, складальників, друкарів (Звання., 8, 1970, 20).

2. Робітник, який займається з'єднанням, монтажем частин механізмів, пристроїв і т. ін. Добре засвоїв складальник монтаж найвідповідальніших механізмів (Веч. Київ, 15.VI 1961, 1); Паровоз фарбували, писали на ньому номер, і ось уже локомотив під гучні вигуки складальників оживав — починав шипіти, зрушував з місця, покидаючи цех (Автом., Щастя., 1959, 6).

СКЛАДАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до складальник. Складальниця керамічних килимів; Складальниця з карбюраторного цеху.

СКЛАДАЛЬНЯ, і, ж., друк. Приміщення, де готується друкарський набір. Обширна складальня була понурою і виглядала мов порожня (Фр., VI, 1951, 252).

СКЛАДАНИЙ, а, е. Який можна скласти завдяки рухомому поєднанню частин. Василеві він подарував складаний ніжик з двома лезами й з шилом! (Скл., Карпати, II, 1954, 84); Мічурін сидів на складаному стільці біля деревця (Довж., І, 1958, 474); * У порівн. Мажуга наклав плечі мішком і ходить селом. Згинається і розгинається, як складаний ніжик (Коцюб., II, 1955, 53).

СКЛАДАННЯ, я, с. Дія за знач. складати і складатися 1—4, 7—10. Широко треба впровадити.. преси для пресування дрібних деталей верхнього одягу і білизни та машини для складання верхніх сорочок (Наука., 1, 1957, 6); Учасники екскурсії побували в основних цехах заводу, оглянули великий конвейер, де йде складання тракторів (Рад. Укр., 14.VIII 1949, 3); — Ви скажіть сьому зухвальцю,.. Коли він складання віршів Бунтівничих не покине, То в тюрму його закину..! (Л. Укр., І, 1951, 384); Однобічний підхід до складання шкільних програм з літератури робить підручники сухими, одноманітними за тематикою (Літ. Укр., 14.III 1969, 3); Козачі кубла обгорнуло тихе

хліборобське щастя. Настали роки.. складання всякого прибутку (Мирний, II, 1954, 109); — Не знаю навіть, чи зможу прилетіти до Вас одразу після складання іспиту (Кол., Терен., 1959, 140); З дванадцяти до двох ночі — в друкарню, за верстатки, до складання (Еллан, II, 1958, 43); — Це меткий хлопчак! .. Знає множення й складання (Забіла, У.. світ, 1960, 22); Складання нарядів, обліково-звітних та інших документів у агрономів, зоотехніків та інженерів займає четверту частину робочого часу (Хлібороб Укр., 2, 1967, 21).

СКЛАДАНОЧКА, и, ж., пестл. Те саме, що пісенька. Співаночки, складаночки, я вас не складала, Складали вас парубочки, а я переймала (Коломийки, 1969, 96).

СКЛАДАТИ і рідко **ІСКЛАДАТИ**, аю, аєш, недок., **СКЛАСТИ** і рідко **ІСКЛАСТИ**, складу́, складеш, док., перех. і без додатка. 1. Розміщувати що-небудь у певному порядку, в одному місці. Наймит усім вслуговує, подає, носить, возить, мете, складає (Вовчок, І, 1955, 309); Вона.. на ранок склала свої речі.. і поїхала в місто (Ів., Вел. очі, 1956, 82); // Збирати до купи що-небудь розкладене, розкидане і т. ін. [Груїчева (складає карти):] Се якийсь зачарований пасьянс, ніяк не виходить! (Л. Укр., II, 1951, 7); Дід-провідник.. наказав усім залазити в комиші, скласти свої клунки й бути наготові, а сам десь зник (Коцюб., І, 1955, 348); // у що, як. Розміщувати що-небудь, надаючи певної форми. Коло неї цілий оберемок квіточок. котрі вона складає пучечками до купи і в'яже в вінок (Мирний, І, 1954, 252); Лісоруби складали в стоси останні вогні від соку кражі (Стельмах, І, 1962, 399); // Зібравши до купи, розміщувати у певному порядку, надавати чому-небудь якоїсь форми. Півтора місяці лежить він нерухомо, а рани все не загоюються, хоч старий Габдулла добре склав кістки і часто мастить рани виваром рудо-червоних водоростей з Аральського моря (Тулуб, В степу., 1964, 12); // Згортаючи, згинаючи і зменшуючи цим об'єм чого-небудь, надавати йому нової форми. Голова схаменилась, випрямив бумагу і став складати (Кв.-Осн., II, 1956, 265); Тарас обережно складає клопоть афіші, як реліквію дружби, спомин про незабутню зустріч (Ільч., Серце жде, 1939, 398); — Спершу глянемо, що там у нього, — складаючи бритву, каже Левко Іванович (Гончар, Тронка, 1963, 279); Зручним рухом склав [Йон] хустину косинкою, закинув собі на шию і зв'язав під бородою вузликом (Коцюб., І, 1955, 234); Харкевич перечитав листа, склав його трикутником, як робилося на фронті, надписав адресу (Голов., Тополя., 1965, 256); // у що, на що, рідко до чого. Поміщати, класти що-небудь всередину чогось або зверху на чомусь. Роман.. виносив мішки з пашнею з комори і складав на віз (Н.-Лев., VI, 1966, 386); [Хромець:] Я різав виноград і до збанка складав (Фр., XIII, 1954, 379); Збираю дозрілу ожину, Складаю в кошіть масляки (Дор., Серед степу., 1952, 95); Поволі склала [Галина] все в просторий чемодан, не поспішаючи, поїхала на вокзал (Крот., Сини., 1948, 9); // Надавати певного положення рукам, ногам; приймати яку-небудь позу. [Кассандра (складає з благанням до неї руки):] Сестричко, рідна, найдорожча, молю тебе, благаю, не питай і не примушуй говорити! (Л. Укр., II, 1951, 266); Сидить [турчин], склавши ноги калачем, і палить люльку (Вовчок, VI, 1956, 278); Москаковський поклав паляницю на столі, став і руки склав на поясі (Н.-Лев., III, 1956, 66); Скорботна жінка в чорній хустці, зав'язаній по-старомодному, склавши руки на колінах, дивиться прямо перед собою (Гончар, III, 1959, 121); // у що, до чого. Надавати певного виразу обличчю. Перед кожною промовою складав [прокурор]

своє довге, худе обличчя до усміху (Фр., VI, 1951, 271); Матюха з-за стола склав губи в усмішку презирливу й говорив, небало кидаючи слова (Головко, II, 1957, 57).

Складати (скласти) справи див. справа; Складати (скласти) у копн (у полукіпки, у скірти і т. ін.). — розташовувати певну кількість снопів (сіна, солом) у певному порядку. Скошений хліб того ж дня в'яжуть у снопи і складають у копн (Рад. Укр., 11.VIII 1949, 2); От вона ніби жне його [жито]..., складає у здорові полукіпки (Н.-Лев., III, 1956, 326); Величезні скирти хліба. Іще під'їздять вози — скидають, складають у скирти (Головко, I, 1957, 340).

◇ Сидіти, склавши руки див. рука; Складати (скласти) голову (життя, кістки, кісті) — гинути, вмирати. За що ми голови складали — В оці могили? Будеш жити, То, може, й знатимеш, небоже (Шевч., II, 1953, 235); Хай славен навік поміж нами, хто голову склав за народ! (Сос., II, 1958, 498); Той життя своє складає, Щоб науку збагатить, Той у темряві конає І живе, щоб їсти й пити (Сам., I, 1958, 79); Він [агент] зупинився на дорозі і злісно погрозив кулаком на село: — Насміявся над нами, так за цю насмішку свої кості складеш (Стельмах, II, 1962, 89); Складати (скласти) до ніг що — уживається для вираження покори, залежності і т. ін. На коліна б бажав я упасти, Слізьми виплакать горе пекуче своє, До ніг милої серденько скласти (Граб., I, 1959, 362); Вірно складаю до ніг тобі дань дивування й покори (Зеров, Вибр., 1966, 426); Складати (скласти) жертви (в жертву): а) приносити як дар кому-небудь. Вони [старійшини] першими виходили на вали, коли на Дніпрі чи в степу з'являвся ворог, водили людей на рать, від роду складали богам жертви, чинили суд (Скл., Святослав, 1959, 12); б) робити що-небудь заради когось, поступатися власними інтересами. Всі плоди невпинного труду [труда], — усе те він в жертву сердечну складає для бідного свого люду (Фр., XIII, 1954, 124); Складати (скласти) зброю див. зброя; Складати (скласти) крила (крильця, лапки) — ставати смирним, боязким; відмовлятися від будь-яких дій, припиняти боротьбу; скорятися. Зачувши голос ненависного професора, Микоша найменше був подібний до жертви, що готова скласти крильця й потрапити в пащеку до собаки (Полт., Повість..., 1960, 326); Він і зовсім знависів.. Мабуть, видалося йому, що я вже й лапки склала (Речм., Твій побратим, 1962, 7); Складати (скласти) руки див. рука; Складати (скласти) у труну (в могилу) — губити, зводити з світу. Луки затоплено, трави побито, Хліб недостиглий поліг на лану, Голод складає людей у труну (Граб., I, 1959, 240).

2. З'єднуючи окремі частини, одержувати щось ціле (про механізми, машини і т. ін.); монтувати. Сноп-в'язалка два роки робила в першій бригаді, сама Тетяна її нову складала й найкраще вивчила цей хитрий механізм (Ле, Історія радості, 1947, 197); Нові складаючи верстати, я звик ночей недосипати (Уп., Вітчизна миру, 1951, 13); Організація [підпільників] доручила Валентинові скласти радіоприймач (Гончар, IV, 1960, 81); // Будувати що-небудь, збиваючи, скріплюючи окремі частини. Недалеко од будинку складали рублену комору (Мирний, II, 1954, 258); А ось і школа. Поверхи високі, Великі вікна, світлі, голубі... Каменярі і муляри два роки її складали з каменю (Бичко, Вогнище, 1959, 34); Дядько .. був майстер на всі руки: чимбарював, столярував, умів складати лежанки та печі (Земляк, Лебедина згря, 1971, 9); // З'єднуючи літери, утворювати слова; читати. [Ж у р а к і в с ь к и й:] Оце навчився складати слова, та така гарячка взяла хлопця — день і ніч сидів би за книжкою (Вас., III, 1960, 296); Ніхто в редакції не знає, що лише п'ять-шість років

тому чорнороб Таловиря сидів за партою в ліжнені і, нечутно ворушаючи губами, складає із неслухняних літер слова (Жур., Нам тоді..., 1958, 20); // Відбираючи і розташовуючи певним чином матеріал створювати що-небудь ціле (про збірник, словник і т. ін.). Нетерпляче чекаю обіцяного Вами для нашого альманаху оповідання.. Пришліть, коли можна, швидше, бо вже складаємо збірник (Коцюб., III, 1956, 240); Учні мені.. позаписували силу етнографічного матеріалу (переважно пісень, казок), з якого я міг би був скласти чималий збірник (Вас., IV, 1960, 43).

Складі складати див. склад².

3. Створювати літературний, музичний твір (вірш, пісню і т. ін.). Легенди почали складати про неї (Л. Укр., I, 1951, 422); Вночі, коли дитина плакала, Мирон не спускав Максимчика з рук та співав йому пісні, які сам складав (Зар., На .. світі, 1967, 117); Поетеса Ганна подала думку: гуртом скласти про свою вчительку співанку, добрати мелодію і повезти цей самородний витвір на свято пісні в район (Вол., Місячне срібло, 1961, 225); // Писати, створювати що-небудь, підбираючи, об'єднуючи та розташовуючи певним чином матеріали, дані і т. ін. (про ділові папери, документи і т. ін.). Я був одним із гарячих організаторів страйку — виступав на зборах, складав петиції (Вас., IV, 1960, 41); Батько складав алгебраїчний підручник (Смолич, II, 1958, 34); Знала [Тамара] де що лежить, швидко реєструвала прибулі папери, знімала копії, оформляла перепустки, складала потрібні списки (Хижняк, Тамара, 1959, 82); Навесні 1847 р. Маркс і Енгельс приєдналися до таємного пропагандистського товариства: «Союзу комуністів», взяли визначну участь у II з'їзді цього союзу.. і, за його дорученням, склали знаменитий «Маніфест Комуністичної партії».. (Ленін, 26, 1972, 42); Дуже мені не легко.. скласти свою біографію (Коцюб., III, 1956, 280); Іван Антонович збирався сам скласти карти тих будапештських кварталів, у штурмі яких він брав участь (Гончар, III, 1959, 275); // у сполуч. із сл. м и р, у г о д а, к о н т р а к т і т. ін. Домовлятися про що-небудь. Химочка.. вимагав, щоб біднота гуртом узялася за «куркульське кодро».. — Бо миру з куркулем ми ніколи не складемо (Епик, Тв., 1958, 103); [Н а г а р:] Він хоче скласти угоду з нами, він просить вислухати його (Корн., I, 1955, 26); Не одержуючи стипендії і потребуючи коштів на майбутню подорож по Україні, поет [Т. Г. Шевченко] змушений був скласти контракт з петербурзьким книговидавцем Г. Т. Лисенковим на кабальних умовах (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 111).

4. Зберігати, відкладаючи, поступово збирати, робити запаси чого-небудь; нагромаджувати, накопичувати. Продає Мотря молоко глечичок по глечичку, складає копійку до копійки (Мирний, I, 1949, 163); Кажуть [мати]: пора б уже нашій дитині Віно складати потроху у скрині (Щог., Поезії, 1958, 339); За чотири роки служби в економії склав він сто п'ятдесят карбованців (Коцюб., I, 1955, 104).

5. Проходити перевірку знань, уміння що-небудь робити; здавати. Він пішов до другої кімнати, де молоді робітники, майбутні інженери, складали іспити з математики (Коцюба, Нові береги, 1959, 262); Великим святом був для Максима той день, коли він на «відмінно» склав математичний аналіз (Рибак, Час., 1960, 281).

6. друк. Набирати з друкарських літер який-небудь текст. Коли вона [книжка] буде друкуватися, я хотів би, щоб її склали фонетикою (Коцюб., III, 1956, 250).

7. мат. Додавати одне число до другого; виконувати дію додавання. Потім друзі множать 21 на 12 і скла-

дають обидва результати (Донч., VI, 1957, 492); Коли скласти висоту валу та глибину рову, то виходила перепона на тридцять—сорок метрів, обплутана колючим дротом (Ю. Янов., II, 1958, 237).

8. Утворювати, становити що-небудь. *Всі четверо [о. Василь, матушка, Раїса і Тася] складали немов родину (Коцюб., I, 1955, 320); // Бути складовою частиною; являти собою. Улюблені в селі людські ймення так часто повторювались в кожнім домі, що можна було подумати: одну половину села складають Марії і Параски, а другу — Василі і Григорії (Мас., Під небом., 1961, 28); До Тичини, Рильського.. долучилися десятки й десятки нових письменників, які склали славу першого покоління молоді української радянської літератури (Вітч., 11, 1967, 171).*

9. З деякими іменниками утворює сполуки із значенням дії, названої іменником.

[І] цінні не [можна] скласти (не складеш) кому, чому, на що — дуже цінний, значний, достойний. *Вивели й Саїбові такого арабського коня, котрому й ціни не можна було скласти (Н.-Лев., IV, 1956, 24); В очереті справді натрапляють вони на таке багатство, якому й ціни не складеш у степу: криниця чистої джерельної води! (Гончар, Тронка, 1963, 222); Складати (скласти) винну див. вина; Складати (скласти) вірок (присуд і т. ін.) — засудити кого-небудь. Зоря історії яскрава Складає вирок всім панам (Рильський, II, 1960, 136); Складати (скласти) догану, рідко — виносити осуд, виражати незадоволення; ганити. Немила та жінка Дуже недовго жила шлюбним зо мною життям. Друга її заступила; не смію догани їй скласти (Зеров, Вибр., 1966, 334); Складати (скласти) зарік — клястися, присягатися. Зажурилася [Горпина].. та й склала зарік — чоловіка свого більш не кохати (Л. Янов., I, 1959, 332); Складати (скласти) зізнання, діал. — давати показання. Кликали до суду зізнання складати (Фр., VI, 1951, 180); Складати (скласти) надію (надії) на кого — надіятися, покладатися на кого-, що-небудь. Пріська журилася чим його свою землю засівати і як його засівати. Вона складала всі свої надії на Карпа (Мирний, III, 1954, 60); Складати (скласти) останню шану див. шана; Складати (скласти) пеню див. пеня; Складати (скласти) подяку див. подяка; Складати (скласти) поклін (уклін) — низько вклонятися. Кавказу вартувий, Казбеку, Тобі складаю я поклін (Зеров, Вибр., 1966, 400); Вийшла дівчина на кін, Глянувши привітно в залу, Склала всім низький уклін (Воскр., Поезії, 1951, 292); Складати (скласти) привітання (салют) — вітати (урочисто, захоплено) кого-, що-небудь. Він іде, полководець великий,.. Він спиняється біля порога І від імені рідного краю Привітання, мов клятву, складає (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 86); Початок параду гримить.. І витязі півночі перші складають салют свій Вітчизні (Бажан, Роки, 1957, 258); Складати (скласти) присягу див. присяга; Складати (скласти) пробачення перед ким, кому — пробачатися перед ким-небудь; перепошувати когось. Почував, що треба, і не міг рушити з місця, щоб піти і скласти пробачення перед своїм опонентом, якого міг вважати тут за гостя (Сміл., Сад, 1952, 125); — Прокуратура склала своє пробачення товаришу Зарубі (Кучер, Трудна любов, 1960, 466); Складати (скласти) уявлення (уяву) — в думках відтворити; уявити. Він [Дарвін] заздалегідь складає собі певне уявлення про ту тварину чи рослину, яка має бути створена ним у результаті штучного добору (Наука., 1, 1959, 43); Складати (скласти) хвалу (славу, гімн) — прославляти, возвеличувати, оспівувати кого-, що-небудь. Всі уважно слухали досвідчене пастухове слово,.. скла-*

дали пастухові хвалу (Горд., Дівчина., 1954, 200); Ми [радянські митці] повернемося на Україну з перемогою і складемо славу народові-воїну (Довж., III, 1960, 51); Складати (скласти) ціну кому, чому — оцінювати кого-, що-небудь об'єктивно, належним чином. [Й о г а н н а :] Хусо, я навчилась таку складати ціну всім багатствам, як пороку, що в нас попід ногами (Л. Укр., III, 1952, 162); Високу ціну склав Пушкіну поет-революціонер Павло Грабовський, назвавши його одним із передових людей свого часу, на чийх творах виховувались покоління (Рильський, X, 1962, 36); Складати (скласти) шану (пошану, пошесті і т. ін.) кому, чому — вшановувати кого-, що-небудь. Трудящі республіки складають свою глибоку любов і шану генію пролетарської літератури, буревісникові революції (Рад. Укр., 27.III 1968, 1); В столиці Української Радянської Соціалістичної Республіки зібралися дочки і сини різних народів світу, щоб скласти свою шану великому революційному поетові людства, геніальному синові України — Тарасові Шевченкові (Літ. Укр., 30.V 1964, 8); Складає [кобзар] пошану коню і підкові (Мал., Звенигора, 1959, 233); Цезар богам італійським обіцяну пошесті складає (Зеров, Вибр., 1966, 258).

10. *перен.* Перекладати на кого-небудь будь-які обов'язки, відповідальність і т. ін. Робити ніхто не хотів, мало не всю роботу на Хіврю складали (Григ., Вибр., 1959, 111).

СКЛАДАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., СКЛАСТИСЯ, складуся, складешся, док. 1. тільки 3 ос. Утворюватися з яких-небудь елементів, частин і т. ін., мати своїми складовими частинами. *Деякі альманahi лежать ще в цензурі, деякі друкуються, а деякі складаються ще (Коцюб., III, 1956, 260); Хата Оском'юка складалася лишень з одної кімнати й сіней (Март., Тв., 1954, 275); Камінь складався з шматків мінералів і грав на сонці багатьма відлисками (Дмит., Наречена, 1959, 6); З матеріалів, зібраних Леніним у питанні про державу, склався зошит під назвою «Марксизм про державу» (Біогр. Леніна, 1955, 151); // Створюватися, організовуватися, оформлятися шляхом об'єднання (про групу людей, колектив і т. ін.). В 1918—1920 рр. на території України і Білорусії діяли партизанські загони, які складалися з відважних синів і дочок наших братніх народів (Ком. Укр., 12, 1968, 13); [М и л е в с ь к и й:] Зимою у нас був маленький драматичний гурток склався, були спектаклі і не без тріумфів (Л. Укр., II, 1951, 73); Контррозвідки розривалися, шукаючи нас,.. та ми не кидали діла, у нас склалася іноземна колегія, працювала підпільна друкарня (Ю. Янов., II, 1958, 252); // Виникати, утворюючись шляхом поєднання окремих частин (про слова, фрази і т. ін.). Він бачив, як з літер складалися слова, і дивувався дуже. Почав уже читати (Мирний, II, 1954, 130); // Утворюватися на шкірі, із шкіри (про зморшки). У старшої дочки почали вже в куточках коло очей складатись ледве примітні брижики (Мирний, II, 1954, 100); Вони розтягали зморшки на бабиній шиї, що склались рядами, як на старій халаві (Коцюб., II, 1955, 273).*

2. тільки 3 ос. Утворюватися шляхом додавання, збирання докупи, нагромодження. *Минали роки, складались століття, місто жило, завжди вірне своїм традиціям (Цюпа, Україна., 1960, 128); Суддя згодився і зажадав від них десятину на користь суду, писареві — за прикладання печатки до позову.. Сума склалася чимала (Тулуб, Людолови, I, 1957, 44); Все тут йому склалось докупи: і комнезамство, і повстанство, і те, що в панську землю плуга загнав, людиною себе відчув! (Гончар, II, 1959, 279); // у що. З'єднуючись, утворювати що-небудь ціле, нове формою. Хай дні складаються*

в літа, Немов зернина до зернини (Мас., Побратими, 1950, 115); На чолі задуманої жінки прибуло кілька зморщок, що склалися в товсті фалди (Кобр., Вибр., 1954, 10).

3. Виникати, створюватися внаслідок творчого процесу (про вірш, пісню і т. ін.). Писання мое самохіть окрилялося ритмом, Що б не почав я писать, вірші склалися самі (Зеров, Вибр., 1966, 333); Здається, і сама пісня склалася саме десь тут, в темні угорські ночі, серед осіннього степу, в окопах над чужим шосе (Гончар, III, 1959, 183).

4. перен. Виникаючи, набувати якого-небудь закінченого вигляду, певної форми, структури, певного змісту; формуватися, оформлятися, утворюватися. Що ж до нашої інтелігенції, то її ще досі не було, вона ще тільки починає складатися (Мирний, V, 1955, 413); Під керівництвом Комуністичної партії в Радянському Союзі ліквідовано експлуататорські класи, склалася й зміцніла моральна і політична єдність радянського суспільства (Статут КПРС, 1971, 3); Засоби виробництва і обміну, на основі яких склалась буржуазія, були створені в феодальному суспільстві (Комун. маніф., 1963, 35); // Виникати, з'являтися в думці; створюватися, вимальовуватися в свідомості, в уяві. У мене вже й фабула складається (Коцюб., III, 1956, 166); В голові [Довбуша] складався вже сміливий план, який треба було добре обмірковувати (Гжицький, Опришки, 1962, 224); Образ предмета складається у дитини в процесі дії з ним (Рад. психол. наука., 1958, 46); Іванові Луціяновичу хотілося розповісти товаришам про все, що склалося в нього в голові, звірити їм свої думки і надії (Оров., Зел. повінь, 1961, 10).

Складається (склалася, склалося) думка (враження, уява) — уявляється, здається комусь що-небудь. Складалося враження, що літак посувається повільно (Дмит., Обпалені., 1962, 122); Склалася думка, що він — ділова людина, і коли виникало якесь важливе питання, то йшли до секретаря (М. Ю. Тарн., День., 1963, 13); Намагаюсь триматися від командира подалі, аби в нього.. не склалася хибна уява про мене (Логв., Давні рани, 1961, 41).

5. перен., перев. із запереч. н е. Удаватися, іти на лад, виходити. Розмова з Пріською довго не складалася: мати не знала, що казати доньці-красуні, а донька літала далеко думками (Л. Янов., I, 1959, 147); // безос. От після війни багато мені стрічалося знайомих товаришів, а його не стрів. В наших краях, мабуть, не склалося йому побувати (Логв., Давні рани, 1961, 95).

6. Улаштовуватися певним чином; набирати якогось спрямування (про життя, обставини, стосунки, справи і т. ін.). Життя досі складалось тихо, спокійно, в неї не було причини жалітись (Коцюб., II, 1955, 297); Обставини склалися так, що вже вісімнадцяти років Грицькові довелося думати про одруження (Головко, II, 1957, 512); У Ясногорської з мінометниками склалася особливі стосунки (Гончар, III, 1959, 197); Чудернацькі взаємини склалася між незугарним вихователем і надто бравими вихованцями (Шовк., Людина., 1962, 7); // безос. — На моє й складається! — зареготалася дівка (Л. Янов., I, 1959, 274); Як тепер між ними складеться? Чи захоче Тоня із ним дружити? (Гончар, Тронка, 1963, 39).

7. Розташовуватися, розміщуватися у певному порядку, певним чином. Круглі листя [опунцій] так само грубо склалися один над другим, як і каміння (Коцюб., II, 1955, 293); * Образно. Його солодкі слова склалася в її серці, як сплетені квітки в віночку (Н.-Лев., III, 1956, 340); // Згортаючись, згинаючись і зменшуючись цим у об'ємі, змінювати свою форму,

набувати нового вигляду і т. ін. Новенький, біленький, гострий, як бритва, він [ножик] усім удивовижу дався; усі ним не надивляться, не налюбуються. Як гарно складається, аж цока! а ріже як? (Мирний, IV, 1955, 17); Голови по кутках закивали, а довгорукий Мажуга, на знак повної згоди, складався і розкладався, неначе нржик (Коцюб., II, 1955, 44); // як, у що, до чого. Змінюючи положення, набувати іншого виразу, вигляду (про губи, обличчя і т. ін.). Красиві губи склалися сумною лінією, .. і сам [Марусяк] весь ставав лагідний, ніжний (Хотк., II, 1966, 81); Зморшкуювате лице Петру розтягується, губи складаються в усмішку (Чаб., Балкан. весна, 1960, 8); Її уста склалася мимоволі до суму (Коб., II, 1956, 154); Густо засмагле на сонці Семенове обличчя склалося в широку посмішку (Сміл., Зустрічі, 1936, 67).

8. Збирати що-небудь в одне місце, перев. готуючись до від'їзду. Вже знаю, що маю робити. Біжу в свою хату і починаю складатись (Коцюб., II, 1955, 266); Орловці з криничанами, склавшись в одну гарбу, ішли тепер разом (Гончар, Таврія, 1952, 119).

9. на що. Збирати гроші на що-небудь, робити складчину. Деякі [школярі] склалися по копійці купити булку (Мирний, IV, 1955, 112); Що душа забагне — все постаче мужик, Хоча сам не складеться на свиту (Граб., I, 1959, 172).

10. на кого, розм. Мати надію, покладатися на кого, що-небудь. На бога складайся, розуму ж тримайся (Номис, 1864, № 64); — Ти, небого, не складайся на мене, сама голову мавш (Л. Укр., III, 1952, 739).

11. тільки док. Відбутися, трапитися, статися (про біду, нещастя і т. ін.). Надвечір лихо склалося: Страшенна буря зразу зарева... (Гл., Вибр., 1957, 202); Із Переяслава до Сомка гонець курить.. Склалося щось недобре (П. Куліш, Вибр., 1969, 112).

12. тільки недок. Пас. до складати. — Це хліб хазяйський.. Ми знаємо, як він сіявся, як і складався... (Мирний, II, 1954, 163); Доцана перегородка ділила на дві рівні половини засторонок. Колись на одній половині складалося сіно (Стельмах, II, 1962, 236); Різне нафтове устаткування, що валялося скрізь без догляду й обліку, складалося в купи (Донч., II, 1956, 304); Всі судна будуються тепер з великих блоків і секцій; механізми складаються в цеху в агрегати до подачі їх на корабель (Наука., 2, 1957, 17); Багато збірників [народних пісень] склалися двома, а то й трьома поколіннями і переходувалися як родинна цінність (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 63); Гроші [на корову] склалися копійка до копійки (Донч., III, 1956, 92); Там ще й дівка не яка, а вже скриня складається, рушник до рушника згортається (Григ., Вибр., 1959, 107).

СКЛАДАЧ, а, ч. 1. Той, хто складає (у 2, 3 знач.), створює що-небудь. Пишу мало, так що не можу задовольнити замовлення на вірші від складачів альманахів, яких багато лаштується (Сам., II, 1958, 469); Складач карти, яка відбиває віддалений від нас період — X—XIII ст. ст., оперує не досить численними і не завжди виразними свідченнями письмових джерел (Наука., 4, 1972, 36); Живі голоси українських боянів, складачів і виконавців епосу, зафіксовані видатним ученим [Ф. Колессою], можуть пролунали й через півстоліття (Літ. Укр., 28.VII 1967, 2).

△ Складач поїздів — той, хто формує, складає ешелони, поїзди. Ми часто спинялися, чекаючи сигналів від зчіплювача вагонів і складача поїздів (Сміл., Сашко, 1957, 56); Новий рік на Південній залізниці почався дощем і відразу ж ускладнив роботу стрілочників, машиністів, бригад складачів поїздів (Рад. Укр., 3.I 1971, 1).

2. друк. Робітник друкарні, що здійснює набір (у 3 знач.). Влаштувавшись складачем у друкарні, Денис Дорошко знову поринув у роботу (Цюпа, Назустріч..., 1958, 118).

СКЛАДАЧКА, и, ж. Жін. до складач. Ліворуч від господаря сиділа на килимі жінка-акин Айманкуль.. Вона талановита складачка усних віршів-пісень (Мас., Роман., 1970, 207); Складачка в друкарні.

СКЛАДЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до складати 1—9. Вже невод складений в човен (Н.-Лев., I, 1956, 54); Чемодани складені на платформі вагона вузькоколійки (Томч., Готель., 1960, 247); Стіжок був недавно складений, отже, не дуже злежаний (Гжицький, Опришки, 1969, 180); Невідомий.. розстебнув ватянку, добув з-під неї складений учетверо папірець і простягнув Любові Степанівні (Голов., Тополя., 1965, 7); Чималі рум'яні губи були складені щільно і навіть трохи сердито (Н.-Лев., I, 1956, 341); Рубан.. сперся підборіддям на складені руки (Павч, Ерік., 1950, 29); Вони відшукали Складений з тесаних брил кам'яних будинок Кіркеї (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 178); В ще не розквітлу середину рослини забрався джміль і спав, прикрившись складеними крильцями (Стельмах, I, 1962, 172); За столиком, що був складений з ящиків, сиділи югослави й румуни (Кучер, Голод, 1961, 378); Іншому трапилося підслухати, як він співав, й децю перейняти — тільки що не на веселі радощі сі пісні були складені (Вовчок, I, 1955, 349); Щодня рота займалась бойовою і політичною підготовкою за планом, складеним Брянським (Гончар, III, 1959, 34); // склaдено, безос. присудк. сл. На передньому плані дві закути для свиней, між ними вузький прохід, де складено зілля і всяку годівлю (Л. Укр., II, 1951, 194); Ось і рідний будиночок. Його стіни складено з жовтого морського каменю (Донч., II, 1956, 349); Багато страшних легенд складено про той вир (Тют., Вир, 1964, 122); — Треба все зняти на плівку і цю плівку долучити до тієї угоди, що її буде складено під час побачення (Ю. Янов., II, 1958, 96).

2. у знач. прикм. Який складається з кількох частин. Складені числівники становлять собою сполучення двох, трьох, чотирьох і більшої кількості складних і простих числівників (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 245); В залежності від характеру призв'язкової частини розрізняють іменний і дієслівний складений присудок (Сл. лінгв. терм., 1957, 140).

3. у знач. прикм. Який має певну будову тіла. Надійка заздрісно оглянула міцно складену постать подруги (Коп., Сусіди, 1955, 70); Він був міцний і добре складений парубок (Чорн., Визвол. земля, 1959, 38).

СКЛАДЕННЯ, я, с. Дія за знач. скласти, складати. До першої половини XVIII ст. слід віднести й складення рукописного збірника Лукаша Закристіана (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 62).

СКЛАДЕНЬ, дня, ч. Предмет, який складається. Стілець-складень; Цікаву форму та орнаментальні прикраси має срібна панагія-складень з гербом архієпископа Кроковського. Панагія нагадує овальну коробочку, яка складається з двох випуклих кришок (Укр. золотарство., 1970, 92).

СКЛАДИНА, и, ж. Те саме, що склaдка 1, 2. Молоде чоло поморилося, очі втратили свій погідний, сонячний блиск, а докола уст зарисувалася якась склaдина болю і гіркості (Фр., II, 1950, 291); Війська зосереджувались понад річкою в численних склaдинах місцевості, в гаях і перелісках (Гончар, III, 1959, 388).

СКЛАДКА, и, ж. 1. Рівно складена удвоє і загнута смужка тканини, паперу і т. ін.; // перев. мн. М'які поздовжні згини на тканині, утворені при збиранні,

стягненням, складанням її. — Ой, подивися, Василюко, чи гарно стоїть на мені юбка, — сказала Марія, повертаючись до Василюки, — обсмикай на мені складки (Н.-Лев., II, 1956, 111); Дівчинка.. сховала своє заплакане личко у рясних складках бабусинового плаття (Тют., Вир, 1964, 161); // Прямолінійний згин на тканині, папері і т. ін. На темно-сірих штанах знизу догори проходить старанно випрасована складка (Шовк., Інженери, 1956, 176); // Довгасте заглиблення чи борозенка на шкірі обличчя, тіла людини. Навколо уст в його лягла гірка складка (Коцюб., II, 1955, 403); Помужнів [Черниш], постаршав: між чорними бровами лягла глибока складка (Гончар, I, 1954, 127).

2. геол. Хвилеподібний вигин шарів земної кори, перев. гірських порід. В місцях, де гірські обвали і розколини розкривають внутрішню будову гір, добре видно, як шари гірських порід зігнуті у складки різної форми (Фіз. геогр., 5, 1956, 103); Утворення складок, тобто гірських пасм на планеті, можливо, закономірний результат вулканізму (Наука., 7, 1961, 21); // Хвилеподібний вигин на якій-небудь поверхні (на снігу, воді і т. ін.). Тихий вітер віє вподовж річки, здіймає невеличку хвилю і широкою складкою жене вподовж течії (Мирний, IV, 1955, 316); Коли вечірня пільма сховавала козака в складках і кучугурах узгір'я, Косінський відірвав стомлені очі від даліни (Ле, Наливайко, 1957, 80); Якщо намащений клейстером папір зразу наклеїти на картон, то.. на папері появляються зморшки і складки (Гурток «Умілі руки..», 1955, 24).

3. Те саме, що склaдчина. Ті, що не мали наміру приступити до складки, висунулися потишеньку з хати (Март., Тв., 1954, 281); Залунали збуджені вигуки..: — Видати переклад окремою книгою! — А за що видати? — Організувати складку! (Кол., Терен., 1959, 192).

У (в) склaдку — разом, спільно; на спільні кошти. Навезли вони здобичі, Нече де на вечорниці, В складку хлопці та дівчата Навнесуть курчат до ката (Манж., Тв., 1955, 169); Саме сьогодні офіцери батальйону влаштували урочисту вечерю: у складку купили порося (Гапек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 594).

СКЛАДКОВИЙ, а, е, розм. Зібраний складкою (у 3 знач.). Вони почали по містах зав'язувати релігійні братства, при тих братствах заводили на складкові гроші друкарні і школи (Фр., XVI, 1955, 417).

СКЛАДКОУТВОРЕННЯ, я, с., геол. Утворення шарів гірських порід земної кори. В товщах, що диференціально переміщуються, в процесі складкоутворення відбувається розшарування порід (Геол. ж., XIII, 1, 1953, 7).

СКЛАДНИЙ, а, е. 1. З гарно збудованими, витриманими пропорційно частинами тіла. Її постать, повна, тілиста і разом складна, її свіже лице.., все разом заворушилось в кількох дзеркалах (Н.-Лев., I, 1956, 274); Складна та'гнулка [дівчинка], як тільки-но розквітла весняна квіточка (Кобр., Вибр., 1954, 6).

2. Добре побудований, скомпонований (про твір, мову, письмо і т. ін.); зв'язний.

СКЛАДНИЙ, а, е. 1. Який складається з кількох частин, елементів і т. ін. Дуже важливо вже тепер мати складні добрива, в які поряд з основними елементами живлення входили б також і мікроелементи (Хлібороб Укр., 1, 1964, 6); Ядро у хімічних реакціях поводить як елементарна частинка, а в ядерних — як складна, куди входять елементарні частинки: протони і нейтрони (Знання., 10, 1972, 4); Складні сполучники в наслідком з'єднання в одне слово двох слів (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 515); // Який можна складати завдяки рухомому або збірному поєднанню

частин. В руках у неї складний стілець і скринька з красками (Л. Укр., II, 1951, 48); [З і н ь к о:] Треба піти в хату та взяти свого складного ножа (Кроп., II, 1958, 192).

2. Який відзначається взаємозв'язаністю багатьох частин. Зінці самій хотілося іноді, ставши отут, біля розумних машин, керувати ними, підкоряючи своїй волі всю оцю складну систему коліс (Шиян, Баланда, 1957, 20); Він розумів, що шахта — це складний організм, а кожен забій має свої особливості, не знаючи яких, не зможеш стати добрим бурильником (Ткач, Плем'я., 1961, 204).

3. Який становить сукупність багатьох взаємозв'язаних явищ, ознак, відношень, процесів і т. ін. Потрапивши до міста, Павлуша Діденко зразу ж опинився в обставинах досить складних (Головка, II, 1957, 261); Імператори Костянтин і Роман одягалися. Це була складна церемонія (Скл., Святослав, 1959, 147); Революційний переворот у свідомості величезних людських мас — складний і тривалий процес (Програма КПРС, 1961, 45); // Мудрий, хитрий, вигадливий (про форму, будову і т. ін. чого-небудь). Гімназисти.. виписували на добре вигострених ковзанах складні візерунки та вензели (Тулуб, В степу., 1964, 465).

4. З різноманітними і суперечливими якостями, властивостями, особливостями (про людину, її вдачу, почуття і т. ін.). Мати з більш сталим характером, з складною, тонкою і глибокою душевною організацією, добра, незвичайно любляча, здатна на самопожертву (Коцюб., III, 1956, 286); Міцкевич був дуже складною, багато в чому суперечливою натурою (Рильський, X, 1962, 46).

5. Важкий для розуміння, вирішення, здійснення. Я маю доволі часу і починаю розв'язувати довге, складне завдання — скільки кіп могли б змолотити ті ноги за день (Коцюб., I, 1955, 241); Велике і складне питання про відтворення синтаксису, фразеології однієї мови засобами мови іншої не може в межах даної статті бути освітленим повно і всебічно (Рильський, IX, 1962, 78).

СКЛАДНИК, складника, ч. Складова частина чого-небудь. Биття вважалося тоді в Дрогобичі неминучим складником педагогії, а особливо елементарної (Фр., IV, 1950, 225); З розвитком науки на порядок денний стала проблема вивчення будови складників матерії — молекул, атомів, ядер (Наука., 11, 1965, 4).

СКЛАДНІСТЬ¹, ності, ж. Абстр. ім. до складний.

СКЛАДНІСТЬ², ності, ж. Абстр. ім. до складний. Відзначаючи єдність живої і неживої природи, слід підкреслити складність хімічних сполук, властивих організмам (Метод. викл. анат., 1955, 42); Народе мій! При тракторнім рулі, У складності прекрасного комбайна Ти данину збираєш від землі, І в тебе казка — ніби річ звичайна (Рильський, III, 1961, 239); Світ став дедалі складнішим — але хай пильніше бачать наші очі всю цю складність (Ком. Укр., 8, 1966, 60); Розмаїтість життєвих зв'язків, складність людських взаємин і разом з тим складність людської душі — це те невичерпне джерело, що живить літературу (Вітч., 8, 1970, 163); Кібернетику цікавлять не всі керуючі системи, а тільки ті серед них, які досягли певного ступеня складності (Роб. газ., 21.X 1962, 2).

СКЛАДНІШАТИ, ає, недок. Робитися складнішим (див. складний): ускладнюватися. Третій тиждень минає паризькому життю. А воно з кожним днем тільки складнішає (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 35); Що більше складнішали обставини, то більше було планів (Гончар, III, 1959, 223).

СКЛАДНО¹. Присл. до складний. Він чув цю владу своїх слів, і вони лилися в нього складно, зв'язно, набиралися поетичних форм (Хотк., II, 1966, 80); — Складно вміє говорити чоловік. Де в нього тільки й слова ті бралися (Збан., Єдина, 1959, 41); // Доладно, добре, до речі. Все в нього виходить складно, спритно, для всього знаходиться час (Ткач, Моряки, 1948, 95).

СКЛАДНО². Присл. до складний. Невеличкий мотор побудований надзвичайно складно (Полт., На.. меридіанах, 1933, 35); [Л е с я:] Ой, як складно і плутано ти висловлюєшся... (Сміл., Черв. троянда, 1955, 25).

СКЛАДНОПІДРЯДНИЙ: Δ Складнопідрядне речення, грам.— речення, що складається з двох або кількох взаємозв'язаних синтаксично нерівноправних частин, одна з яких виступає як головне речення, а інші — як підпорядковані, підрядні речення. Підрядне речення по відношенню до всього складнопідрядного [речення] виступає в ролі розгорнутого члена речення (підмета, присудка, додатка, означення, різних обставин) (Сл. лінгв. терм., 1957, 161).

СКЛАДНОСКОРОЧЕНИЙ: Δ Складноскорочене слово, грам.— слово, яке утворюється з частин двох або кількох слів; аббревіатура. Окрему групу серед складних слів становлять так звані аббревіатури, або складноскорочені слова (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 424).

СКЛАДНОСУРЯДНИЙ: Δ Складносурядне речення, грам.— речення, що складається з двох або кількох тісно зв'язаних синтаксично рівноправних частин, кожна з яких зберігає формальні ознаки простого речення. Синтаксичний зв'язок в складносурядному реченні здійснюється або за допомогою сполучників сурядності, або засобами ритмомелодики (Курс сучасної укр. літ. мови, II, 1951, 156).

СКЛАДНОЦВІТИЙ, а, е, бот. 1. Квітки якого зібрані в суцвіття, схоже на окрему квітку.

2. у знач. ім. складноцвіті, тих, мн. Назва родини дводольних рослин, квітки яких зібрані в суцвіття, схоже на окрему квітку; кошикоцвіті. До родини складноцвітих.. належать трави або куці (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 159); Волошка синя. Загальновідомий бур'ян з родини складноцвітих (Бур'яни., 1957, 54).

СКЛАДОВИЙ, а, е. 1. у сполуч. із сл. частина, е л е м е н т і т. ін. Який входить як частина у склад чого-небудь. Нині Українська Радянська Соціалістична Республіка — складова і невід'ємна частина Радянського Союзу — являє собою одну з найбільших держав Європи (Ком. Укр., 11, 1966, 50); Розкриття закономірностей синтезу складових частин молока, м'яса... явцять послужить основою спрямованої зміни якості тваринницької продукції (Хлібороб Укр., 10, 1969, 15).

Δ Складовий кубічний метр — одиниця виміру дров, дощок і т. ін. Дрова, хворост і пеньки облічують складовими кубічними метрами (Лісівн. і полезах. лісозв., 1956, 161).

2. у знач. ім. складові, вбі, ж., спец. Те, що утворює що-небудь, входить до складу чого-небудь. Галактика має дві складові — плоску і сферичну (Наука., 6, 1962, 22).

3. Прикм. до склад¹ 1. Дуже добре, серденько, що виписала паперу, хоч тобі складова адреса й не потрібна була, можна було й на власну (Коцюб., III, 1956, 186).

4. грам. Здатний утворити склад (див. склад² 4). Якщо в складі є два і більше звуків, то один з них завжди сприймається як найясніший, найвиразніший порівняно з сусідніми звуками. Цей звук утворює вершину складу і зветься складовим (Сл. лінгв. терм., 1957, 158).

△ Складовé письмó — один із видів письма, де графічні знаки пов'язані з фонемами та сполученнями фонем, які можуть утворювати склади; Складовий наголос — виділення в слові одного з складів властивими давній мові артикуляційними способами.

СКЛАДОМЕТР, а, ч. Скорочення: складовий кубічний метр. *Колгосп.. одержує з кожних 10 погонних метрів [лісосмуги] по одному складометру хворосту і жердин* (Колг. Укр., 11, 1956, 11).

СКЛАДОНАГОЛОС, у, ч., грам. Скорочення: складовий наголос.

СКЛАДОПОДІЛ, у, ч., грам. Скорочення: поділ на склади (див. склад² 4). *Глибока, справді наукова.. характеристика нескладових голосних української мови допоможе зрозуміти й інші явища, пов'язані з українським вокалізмом, у першу чергу, питання складоподілу* (Мовозн., XVI, 1961, 66).

СКЛАДОТВОРНИЙ, а, е, грам. Те саме, що складовий 4. *У центрі кожного складу маємо фонему, що може бути більш або менш продовжена без жодного ослаблення чи посилення і зветься складотворною, або складовою, фонемою* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 154).

СКЛАДОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до складка 1, 2. *На їх [панянках] плаття пишні, збілочками унізані, складочками обвішані* (Мирний, III, 1954, 261); *Він виглядав старшим роками, має вже кілька складочок на обличчі* (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 273); *Сонце вже сідало за горами, і довкола все занурювалося в тишу і спокій, сонність виповзала з найменших навіть складочок землі* (Загреб., Шепіт, 1966, 56).

СКЛАДСЬКИЙ, а, е, спец. Прикм. до склад¹ 1. *В гавані були причали для суден — міських і приватних, судноремонтні майстерні, складські будівлі* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 255); // *Стос. до складу* (див. склад¹ 1). *Не можна забувати і про такі ділянки, як складське і тарне господарство, від стану яких залежить вбереження і економія сировини, матеріалів, готової продукції* (Матер. XXIV з. КПСР, 1971, 158).

СКЛАДУВАННЯ, я, с., рідко. Дія за знач. складувати.

СКЛАДУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. складувати. *Найефективнішим засобом боротьби з самозігріванням насіння є сушіння його перед складуванням* (Екстр. метод доб. олій..., 1958, 12).

СКЛАДУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., рідко. Те саме, що складати 1, 3. *Повеселішала панночка, клопочеться своїм посагом.. Сама ганяє, жениха турляє, — купує, крає, складає... Як у казані кипіло!* (Вовчок, I, 1955, 117); *Не зітхай так безнадійно, Скорбних уст не замикай, Рук не складуй ще подвійно, З лану битви не тікай* (Граб., I, 1959, 62); *Які він пісні складавав і як їх співав..!* (Вовчок, I, 1955, 349).

СКЛАДУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., спец. Поміщати у склад для зберігання.

СКЛАДУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., рідко. Те саме, що складатися. *Для таких бідних і одсталіх країв, як ті, з котрих складувалась Росія,.. централізація була.. [неминучою] формою громадської організації* (Драг., I, 1970, 111); *Царевич випустив у царину печеного бугая; де він пройде, там пшениця сама в копи складується й молотиться* (Стор., I, 1957, 66).

СКЛАДУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до складувати.

СКЛАДЧАСТИЙ, а, е. 1. Який має багато складок; оздоблений складками; збористий, рясний. *Складчаста завіска; * Образно. Небо на заході жевріло яскравими складчастими хмарами* (Гончар, III, 1959, 146).

2. геол. Утворений вигинами шарів земної кори. *За геологічною будовою Карпати — складчасті гори* (Наука., 1, 1966, 30); *Складчастий рельєф.*

СКЛАДЧАСТІСТЬ, тості, ж., геол. 1. Процес утворення гірських складок. *В результаті багаторазової складчастості, що відбулася, .. колись глибоко опущені пласти [вугілля] тепер підняті до поверхні* (Наука., 10, 1963, 19).

2. Складчаста будова земної кори. *Щоб з'ясувати причинний зв'язок рудних покладів зі складчастістю, необхідно виявити, при яких умовах утворюються рудні поклади* (Вісник АН, 9, 1957, 33).

СКЛАДЧИНА, и, ж. Внесення грошей, продуктів і т. ін. на яку-небудь спільну справу, а також все, зібране таким чином. *Аби тільки субота, то вже повна хата наб'ється послухати, як гратимуть [музики]; слухають-слухають та й іноді і складчина почнеться* (Свидн., Люборацькі, 1955, 156); — *Давайте складчину зробимо, — повеселішав Охрім. — Ваше сало, а мій хліб* (Тют., Вир, 1964, 288).

У (в) складчину — разом, спільно; на спільні кошти. [Ю р к о:] *Поки що прикупили ми у складчину з Павлом до батьківських наділів ще сім* (Кроп., III, 1959, 217); *Строкарі дістають свої копійки, в складчину беруть горілку* (Стельмах, I, 1962, 195).

СКЛАСТИ див. складати.

СКЛАСТИСЯ див. складатися.

СКЛЕЄНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до склеїти. *Була одна пара повстяників, а друга — чуні, склеєні з автогуми, — цим користалася вся родина в міру потреби* (Ю. Янов., Мир, 1956, 156); *Окремі його [моста] частини вагою до двадцяти тонн склеєні.. смолами* (Веч. Київ, 18.III 1969, 4); — *Книжка, панове, це велика кількість різного формату нарізаних чверток друкованого паперу, складеного до купи, опрацьованого і склеєного* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 182).

СКЛЕЇТИ див. склеювати.

СКЛЕЇТИСЯ див. склеюватися.

СКЛЕЙКА, и, ж. 1. Дія за знач. склеювати, склеїти. *На цій місці тоді порвалася плівка (бував таке). І поки Коля Федоров морочився із клейкою, в запису утворився непоправний провал* (Вітч., 2, 1969, 162).

2. Місце, де склеєно що-небудь. *Склеювати можна тільки вироби з сухої деревини. Підвищена вологість деревини (понад 10 — 12%) значно зменшує міцність клейки* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 59).

СКЛЕННИЙ, а, е, діал. Покритий поливою (про посуд); глазурований, полив'яний. *Склений кухлик* (Сл. Гр.); * *Образно. Накинув вечір голубу намітку на склений обрій, на вишневий сад, і бачу я крізь ажурову сітку сузір'їв перших золотавий ряд* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 66).

СКЛЕП, у, ч. 1. Закрите підземне приміщення, в якому зберігаються труни з померлими. *Бремій здалося, що десь в стіні одчинили склеп з-під землі й звідтіль, з одчиненої домовини, встав мрець в червоній мантиї* (Н.-Лев., VII, 1966, 15); *Камінний склеп. У підземеллі, в колі світла, що падає десь згори, — два камінних саркофаги* (Вол., Дні., 1958, 36); * *У порівн. Вдень тут сіро, похмуро, як у склепі* (Кол., Терен., 1959, 328); // *Розташоване під землею або всередині гірського масиву заглиблення, порожнистий простір з виходом на поверхню; підвал, підземелля, печера. В тяжких кайданах, в склепі кам'яному, .. сидів Валентій* *Вже другий місяць* (Фр., XIII, 1954, 210).

2. чого, на що і без додатка. Підсобне приміщення для зберігання зброї, господарського реманенту і т. ін.; склад. *З четвертого боку майдану розташувалися військові споруди: будинок гетьмана, .. писарева, суддева та осавулова хати, склепи на зброю* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 402); *У дворі був палисадник, .. в глиби*

ні містився склеп сільськогосподарського реманенту (Перв., Невигадане життя, 1958, 102).

3. діал. Крамниця. Іду далі. До склепу з одежею.. Не зараз угадав крамар, на який товар я купець (Март., Тв., 1954, 206); Хлопчисько під склепом парфумів Гукав: — Мило «Ампір»! (Еллан, I, 1958, 81).

4. рідко. Те саме, що склепіння 1. * Образно. Я оглянувся — аж з заходу хмара летить На крилах широких по синьому склепу (Бор., Тв., 1957, 76).

СКЛЕПАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до склеп'яти. Будемо нагрівати штабку, склепану з мідної і залізної пластинок (Фізика, II, 1957, 6); Разом з гітлерівськими окупантами емарширував [увійшов] був у Львів і миршавий бандерівський так званий «український легіон», заздалегідь склепаний в Кракові (Козл., Щур., 1956, 232).

СКЛЕПАР, я, ч., діал. Дрібний торговець; власник невеликої крамниці. Склепар звичайно назначував ціну на всякий товар (Фр., VIII, 1952, 355).

СКЛЕПАРКА, и, ж., діал. Жін. до склепар. — Навмисне [йде Мілько] через склепок, щоби побачитися з красною склепаркою, — зареготався пан маршалок (Март., Тв., 1954, 189).

СКЛЕПАТИ див. склепувати.

СКЛЕПАТИСЯ¹ див. склепуватися.

СКЛЕПАТИСЯ² див. склеп'ятися.

СКЛЕПІК, а, ч., діал. Зменш.-пестл. до склеп 3. Вдоволені обі партії повставали із своїх місць; люди, щоб вернути додому, а Марта, щоб відбігти до недалекого склепика по муку (Коб., III, 1956, 528).

СКЛЕПІСТИЙ, а, е. Те саме, що склепінчастий. На плитах лежали уламки склепистого перекриття, яке й було основою другого поверху споруди (Наука., 6, 1967, 13); Довгий низький підвал із склепистою стелею весь був завалений меблями, валізами, клунками (Гончар, III, 1959, 144); На склепистій стелі під'їзду [Ужгородського замку] зяють два квадратних отвори. Вони також служили для оборони (Знання., 5, 1966, 26); // Який має стелю, подібну до склепіння. Склеписте приміщення без вікон, освітлене нещедрим світлом нічної лампи (Ю. Янов., IV, 1959, 171).

СКЛЕПІТИ див. склеп'яти.

СКЛЕПІТИСЯ див. склеп'ятися.

СКЛЕПІННИЙ, а, е, архт. Те саме, що склепінчастий. В цих будовах видно архітектурні і конструктивні риси стародавнього зодчества, що збереглися у вигляді склепінних рублених перекриттів (Дерев. зодч. Укр., 1949, 25).

СКЛЕПІННЯ, я, с. 1. Опукле перекриття або покриття, що з'єднує стіни, підпори будівель, споруд, мостів і т. ін. Головними елементами кам'яного моста в опори, склепіння і надсклеписта будова.. Склепіння спирається на опори за допомогою п'ят (Інж. геод., 1959, 372); Йому здавалося, що низьке склепіння шахти ось-ось повалиться і поховав його навіки (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 56); // Опукла стеля або взагалі верхнє внутрішнє покриття, перев. утворене криволінійною поверхнею будівлі. Була то стара будова.. з товстими стінами, глибокими вікнами, з високим склепінням замість стелі (Л. Укр., III, 1952, 574); Після низьких склепінь катакомб небо здавалось таким високим, а зірки такими далекими, що серце враз сповнювалось дивним відчуттям невимовної легкості (Смолич, Світанок., 1953, 337); Легкові автомобілі в'їжджають прямо під склепіння вокзалу (Дмит., Там, де сяє., 1957, 77); Федір Архипович не раз вертався в думках до того вечора, коли його голос пролунав під високим склепінням концертного залу консерваторії (Рибак, Час., 1960, 232); * У порівн. Мріє стеля на до

мною, Мов готичне склепіння (Л. Укр., I, 1951, 153); Небо — як склепіння матове, в димці осені земля... (Тич., II, 1957, 130); // Те саме, що арка. Врешті з вузької вулички, з склепінням, як з катакомби, показала процесія (Коцюб., III, 1956, 412); Він пізнав воріт склепіння, східці рідного заводу! (Рудь, Дон. зорі, 1958, 80); На розі Головної Дарка побачила Івонка у склепінні однієї брами (Вільде, Повнол. діти, 1960, 106); // Навіс, утворений переплетенням гілок та листя дерев, кущів. З-під пахучого темно-зеленого склепіння густої рябини і верб придорожніх викотилася парокінна бричка (Фр., V, 1951, 159); Велетні-дерева здіймалися, мов колони казкового храму, зливаючись верховіттям у суцільне склепіння, в непроникливу зелену стелю (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 159); // Взагалі накриття, покрив; товща. Під готичним склепінням королівського замку Ельсінор велетню Гамлетові задушливо (Рад. літ-во, 3, 1965, 98); — Дивні речі, — думалося йому, — творяться під склепінням цього палацу (Жур., Опов., 1956, 232); Десь, дуже далеко в шахті, під склепінням кам'яного вугілля, не стихав безупинний рев (Донч., Шахта., 1949, 145); * Образно. Ми, не змовляючись, повернули в степ, щоб на випадок погоні зникнути під склепінням ночі (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 22); * У порівн. Зразу Борис ішов зовсім у млі, мов під якимось склепінням (Фр., III, 1950, 84); // перен. Про сферичну поверхню чого-небудь. Безвиразно миготіли зорі в глибині небесного склепіння (Кач., II, 1958, 72); Під синім склепінням високого неба розкинувся широкий, аж до самого обрію, степ (Д. Бедзик, Серце., 1961, 98).

2. рідко. Те саме, що склеп 1. Не світить місяць, не гріє сонце, Чорніє небо, як земля; І як в склепінні межі вмерлими, Межі живими ходжу я (Рудан., Тв., 1956, 45).

СКЛЕПІНЧАСТИЙ, а, е. Який має форму склепіння; вигнутий півкругом, опуклий. Масивність поздовжніх стін [розкопаного палацу].. застосування східчастих фундаментів.. свідчить про багатоповерховість будівлі й склепінчасте перекриття (Літ. Укр., 12.X 1965, 2); Сестра Євдалія.. завела їх до монастирської трапезної — довгої вузької кімнати з високою склепінчастою стелею і похмурими голими стінами (Загреб., Шепіт, 1966, 61).

СКЛЕПКА, и, ж., техн. 1. Дія за знач. склепувати, склеп'яти.

2. Місце, де склепано що-небудь.

СКЛЕПЛЕНИЙ¹, а, е, рідко. Те саме, що склепінчастий. Тісна, подовгаста кімната зі склепленою стелею тонула в півсмерку [напівтемряві] (Фр., VI, 1951, 323).

СКЛЕПЛЕНИЙ², а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до склеп'яти. У міцно склеплених устах і твердому підборідді відчувалась сила, з якою важко було боротись (Панч, Гомон. Україна, 1954, 149); Страшна була та постать осиротілої матері, а ще страшніше було дивитися на її рівні, тонкі, міцно склеплені уста (Л. Янов., I, 1959, 396); // у знач. прикм. Ще не розплющивши очей, крізь склеплені повіки, Варвара відчула, як в очі їй входить яскраве тепле світло (Перв., Дикий мед, 1963, 13).

СКЛЕПЛЮВАТИ див. склеп'яти.

СКЛЕПЛЮВАТИСЯ див. склеп'ятися.

СКЛЕП'ЯТИ, яю, яєш і рідко СКЛЕПЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., СКЛЕП'ЯТИ, плію, піш; мн. склеп'лять; док., перех. Зводити впритул, з'єднувати, стулювати, закривати (уста, очі, повіки і т. ін.). Пробував я його [кота] гладити по спині. Ще міцніше очі склеплював і тільки мурчав від задоволення (Збан.,

Мор. чайка, 1959, 94); Румлер склепив повіки і сидів так кілька хвилин (Рибак, Час., 1960, 23); Батько випростався і міцно склепив очі (Панч, На калин. мості, 1965, 11); // Змушувати стулювати, закривати (повіки, уста, очі і т. ін.). Остап лежав на очереті й почувавсь ослабленим.. Не то сон, не то забуття склепляло повіки (Коцюб., I, 1955, 358); Німа мовчазність, що наступав після гіркового плачу, найшла на неї, склепила уста, скувала серце і душу (Мирний, III, 1954, 359); Легенька втома склепила мені вії (Вас., II, 1959, 331); Над лобом він намацав величезну гулю, пухлина від неї склепила очі (Бурл., О. Вересай, 1959, 21).

◇ Не склепляти (склеплювати, склепити) очей (бчі, віч, вії) — не спати, не могли заснути. Дрімала лише куховарка, а Докія й очей не склепляла (Кучер, Прощай..., 1957, 81); Тільки десь гармонія Плаче цілу ніч, Гармоніст закоханий Не склепляє віч (Забашта, Квіт., 1960, 136); Ніхто не бачив, як цілими ночами сидів, не склеплюючи очей, Заремба над аркушами паперу (Сміл., Сад, 1952, 24); Розтривожений, він до самого ранку не склепив очей (Панч, II, 1956, 508); Знав напевне він, що до самого ранку не склепить очі в тривозі (Головко, II, 1957, 572); Склепляти (склеплювати, склепити) бчі — засипати. Не стелившись, полягали спати, але чи склепив хто очі на часинку? (Головко, II, 1957, 168); Лише перед світанком склепила [Марійка] очі, але зараз же і прокинулася (Донч., V, 1957, 432).

СКЛЕПЛЯТИСЯ, яється і рідко СКЛЕПЛЮВАТИСЯ, юється, СКЛЕПАТИСЯ, склепається і склеплється; мн. склепаються і склепляються; недок., СКЛЕПІТИСЯ, іться; мн. склепляться; док. Зближуючись, стулюватися, закриватися (про очі, повіки, уста і т. ін.). Звернув [Грицько] на шлях до батьківської будки; очі помалу склеплялися, чоботи на ногах немов поважчали, по всьому тілу розпливалася втома (Вас., I, 1959, 163); Він то розплющував очі, то знову змружував їх — повіки склеплювались самі (Смолич, Ми разом..., 1950, 71); Сергій.. почував, що тіло його натомлене, очі склепаються і ноги — як колоди (Коцюба, Перед грозою, 1958, 6); [А н д р і й:] Навіки закрились оченьки, склепились рожеві устоськи, замовкло серце!.. (Кроп., I, 1958, 492); Склепились очиці тихим сном (Стар., Поет. тв., 1958, 75); Чоло її нахмурилося ще дужче, тонкі губи склепились щільніше (Л. Янов., I, 1959, 202); // чим. Зближуючись, з'єднуватися, зчіплюватися. Їм [гусарам] не зрушить широкі ряди Возів, що склепились гаками (Стар., Поет. тв., 1958, 217); Склепившись руками й ногами, учні качались по підлозі, верещали, сопіли (Збан., Малин. дзвін, 1958, 45); // перен., розм. Бути схожим на склепіння (у 1 знач.), височіти, як склепіння. Понад всім тим сонним, тихим раєм Склепиться чистий, тьмавий звід небес (Фр., X, 1954, 193); Степ розповзавсь без міри й перепон, Над ним склеплялось небо білочоле (Зеров, Вибр., 1966, 71).

СКЛЕПНИЙ, а, е. Прикм. до склеп 1. Склепна тиша.

СКЛЕПНИК, а, ч., діал. Те саме, що склепяр.

СКЛЕПОВИЙ, а, е, діал. Крамничний, магазинний. Лишень зачинив [Мілько] за собою склепові скляні двері, збентежився, як той завць, що його з усіх боків пси обскочать (Март., Тв., 1954, 189); При ногах діда.. лежав невеликий чорноволий хлопчик в чорних міських штанах, в брудній сорочці зо склепового тонкого полотна (Фр., I, 1955, 274).

СКЛЕПОК, пќа, ч., діал. Зменш. до склеп 2. Пішов [Мілько] найкоротшою дорогою: через склепок з булками (Март., Тв., 1954, 189).

СКЛЕПУВАННЯ, я, с. Дія за знач. склепувати. Заземляючі проводи з'єднують зварюванням, згвинчу-

ванням або склепуванням, щоб забезпечити щільний і надійний контакт (Довідник сіль. будівельника, 1956, 243); Наприкінці бронзового віку поряд з ливарною справою великого поширення набула техніка кування тонких металевих листів, з яких склепуванням виготовляли різне начиння (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 86).

СКЛЕПУВАТИ, ую, уєш, недок., СКЛЕПАТИ, склепаю, склепаєш і склеплю, склеплеш; мн. склепають і склепляють; док., перех. 1. Клепаючи, з'єднувати, скріплювати що-небудь. Склепали гострими кінцями докупи дві звичайні коси, приладнали кілька грузил, а до п'ят коси прив'язали по вірьовці (Донч., I, 1956, 51); * Образно. — Бачив, як гнів його брови склепав? (Стельмах, I, 1962, 26).

2. тільки док., розм. Клепаючи, виготовити що-небудь. Майстер узяв великий аркуш білого цинкового заліза, покрав його і на очах у хлопців хутко склепав виварку на білизну (Мик., II, 1957, 474).

3. перен. Робити що-небудь наспіх, недбало, абияк. — От, — кажу, — хвалько небесний! Три шпаківні склепав, а балачок на всю школу! (Донч., VI, 1957, 250); — Так і тримали без суду, поки я сам не допоміг прокурору склепати на себе вирок і кайдани за втечу, — розповів згодом Дебрич Юркові (Козл., Ю. Крук, 1957, 427).

СКЛЕПУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., діал. Будувати склеп (у 1 знач.). Ой же казав пан Каньовський ще й склеп склепувати, молоду Бондарівну гарно поховати (Чуб., V, 1874, 428).

СКЛЕПУВАТИСЯ, ується, недок., СКЛЕПАТИСЯ, склепається і склеплється; мн. склепаються і склепляються; док. 1. З'єднуватися, скріплюватися за допомогою клепаання.

2. тільки недок. Пас. до склепувати.

СКЛЕРА, и, ж., анат. Зовнішня білкова оболонка ока, яка спереду переходить у рогівку. Білкова оболонка очей (склера) у дітей тонша, ніж у дорослих, а рогівка товстіша (Шк. гігієна, 1954, 61); У деяких випадках після приземлення у собак були виявлені незначні крововиливи (на носі, .. в склері очей), але вони не призвели до серйозних наслідків (Наука., 2, 1960, 16).

СКЛЕРАЛЬНИЙ, а, е, анат. Прикм. до склєра. Склєральний мішок; Склєральне тільце.

СКЛЕРЕМА див. склерома.

СКЛЕРЕНХІМА, и, ж., бот. Тканина рослини, що складається з щільнорозташованих клітин з потовщеними здерев'янілими оболонками, які надають органам рослин міцності. Клітини склеренхіми в стеблї герані видовжені, з загостреними кінцями, що заходять один за один (Практ. з анат. рослин, 1955, 91); Склєренхіма характеризується тим, що клітини її здебільшого мертві, стінки клітин дуже потовщені і здерев'янілі (Практ. з анат. рослин, 1955, 86).

СКЛЕРЕНХІМНИЙ, а, е, бот. Прикм. до склеренхіма. Власне склеренхімою називаються ті склеренхімні клітини, які розташовані в корі (Практ. з анат. рослин, 1955, 86).

СКЛЕРОДЕРМА, и, ж., мед. Те саме, що склеродермія.

СКЛЕРОДЕРМІЯ, і, ж., мед. Хронічне захворювання шкіри людини, яке характеризується ущільненням шкіри і підшкірної клітковини.

СКЛЕРОЗ, у, ч., мед. Захворювання, яке полягає в розростанні сполучної тканини в судинах мозку, серці і т. ін. Від склерозу судин людина дряхліє, передчасно старіє, її вік скорочується (Наука., 7, 1957, 27); * Образно. Література.. повинна постійно збагачуватися й оновлюватися новими іменами, інакше їй

загрожує передчасне постаріння, своєрідний склероз (Літ. Укр., 20.V 1971, 4).

СКЛЕРОЗНИЙ, а, е, мед. Прикм. до склеробз.

СКЛЕРОЗУВАННЯ, я, с., мед. Розростання сполучної тканини судин. На холестерині осідають вапняні солі — відбувається склерозування судин. Вони звужуються (Наука., 12, 1962, 39).

СКЛЕРОМА, **СКЛЕРЕМА**, и, ж., мед. Інфекційне захворювання, при якому на слизовій оболонці носа і гортані утворюються щільні, вузловидні вогнища запалення (інфільтрати). Склерома характеризується локалізацією склеромних інфільтратів у ділянці верхніх дихальних шляхів (Лікар. експертиза., 1958, 117); Склередема [хронічне захворювання шкіри] і склерема можуть спостерігатися при значному охолодженні недоношених, а також доношених, але хворих або різко виснажених дітей (Хвор. дит. віку, 1955, 41).

СКЛЕРОМЕТР, а, ч., спец. Прилад для вимірювання твердості кристалів.

СКЛЕРОМНИЙ, а, е, мед. Прикм. до склеробма. Склеромні інфільтрати.

СКЛЕРОН, у, ч., спец. Сплав алюмінію з цинком, міддю, марганцем, літієм, кремнієм та залізом, який застосовують в машинобудівельній та авіаційній промисловості.

СКЛЕРОТИК, а, ч., мед., розм. Людина, яка хворіє склерозом. Дотепність починає згасати в склеротиків раніше за всі інші інтелектуальні функції (Наука., 4, 1966, 18); * У порівн. Микола Савич поклав листа в шухлядку під дзеркалом з наміром того ж вечора прочитати... І забув.. Забув, як безнадійний склеротик (Мур., Свіже повітря., 1962, 47).

СКЛЕРОТИКА, и, ж., анат., рідко. Те саме, що склєра.

СКЛЕРОТИНІЯ, і, ж. Сумчастий гриб, який викликає захворювання рослин, і назва хвороби, викликаной ним; біла гниль; сіра гниль. Склеротинія. Цей паразит розвивається тільки на озимих культурах і є причиною весняної загибелі сходів (Захист рослин., 1952, 304); Почесним завданням наукових закладів є розв'язання проблеми боротьби з такими хворобами і шкідниками, як хибна борошниста роса та склеротинія (Хлібороб Укр., 12, 1969, 30).

СКЛЕРОТИЧКА, и, ж., мед., розм. Жін. до склеротик.

СКЛЕРОТИЧНИЙ, а, е, мед. Прикм. до склеробз. Надмірне споживання тваринних жирів може прискорити склеротичні явища, сприяти посиленому відкладенню холестерину на стінках серцево-судинної системи (Наука., 4, 1961, 51); // Уражений склерозом. Чує міністр в кабінеті, як калатає його старе склеротичне серце (Довж., I, 1958, 53).

СКЛЄЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. склєювати. При склєюванні двох деталей з паперу або картону, як правило, намащують клеєм (клейстером) тонкий матеріал (Гурток «Умілі руки.», 1955, 25); У лабораторії полімерних клеїв Таллінського політехнічного інституту розроблено і випробувано речовини для склєювання металевих труб (Рад. Укр., 5.I 1972, 1).

СКЛЄЮВАТИ, юю, юєш, недок., **СКЛЄІТИ**, склєю, склєїш, док., перех. 1. Скріплювати що-небудь за допомогою клею або чогось липкого, клейкого. З якою любов'ю він вистругував дощечки, склеював їх, натягував струни! (Донч., VI, 1959, 114); Вправо склєїв [хлопець] цигарку слиною (Сміл., Зустрічі, 1936, 27); // Примушувати злипатися; зліплювати. Клейкі виділення попелиць, падаючи на волокно коробочок бачовнику під час розкривання їх, склеюють його (Захист рослин., 1952, 66).

2. Виготовляти або відновлювати що-небудь розбите, розірване, розламане і т. ін., скріплюючи його частини чимсь липким, клейким. [С п і в е ц ь:] Зібрав я все, що тільки заціліло, зложив і склєїв, — арфа невеличка, та в ній нема і скіпки несвятої (Л. Укр., II, 1951, 154); Кораблика хлопчина склєїв і цілий день його пускав (Рильський, I, 1960, 180).

3. перен. Компонуючи, поєднуючи разом, утворювати одне логічно зв'язане ціле. Дивлячись крізь широке вікно лікарні на оскліле коло місяця, він почав повільно відновлювати в пам'яті і склеювати в одне уривки тих подій, які ціле літо бентежили його душу (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 6); Юзя писала листи ще зовсім по-дитячому, самими фактами, та й тих не вміла склєїти докупи (Л. Укр., III, 1952, 662); Графоманську писанину в літературному потоці іноді з першого погляду не помітиш: тих, хто вміє «писати», склєїти сякий-такий сюжет, заримувати певну сентенцію, чимало (Вітч., 6, 1968, 152).

4. перен. Відновлювати, налагоджувати, улаштувати що-небудь. — Пусту мене, Саво! Не така річ кохання, щоб можна було його склеювати, коли воно зломалося (Собко, Стадіон, 1954, 328).

СКЛЄЮВАТИСЯ, юється, недок., **СКЛЄІТИСЯ**, склєїться, док. 1. Скріплюватися за допомогою клею або чогось липкого, клейкого; // Зліплюватися докупи від чого-небудь липкого, клейкого. Забруднене [попелицею] волокно склеюється і погано піддається обробці, через що знижується якість продукції (Захист рослин., 1952, 338).

2. Виготовлятися, складатися з частин, скріплених чимсь липким, клейким.

3. Заплющуватися, закриватися (про повіки, очі). Ноги аж бриніли від біганини, повіки склеювались (Донч., VI, 1957, 120).

4. перев. док., перен., розм. Відновитися, налагодитися, оздоровитися, улаштуватися. Біда, що все-таки я ще не зовсім склєїлась, от папі написала, та вже й трохи втомилась (Л. Укр., V, 1956, 195); [Н е ч и п о р е н к о:] От Іван Григорович об'явився, може б, своя родина знову склєїлась... (Лев., Драми., 1967, 282).

5. тільки недок. Пас. до склєювати 1, 2. Широкі екрани, виготовлені з білого пластику, не склеювались, як це робилося досі, а зварювались електрострумами високої частоти (Рад. Укр., 18.VII 1962, 3).

СКЛЄЮВАЧ, а, ч., спец. Робітник, який займається склеюванням чого-небудь.

СКЛЄЮВАЧКА, и, ж., спец. Жін. до склєювач.

СКЛИК, у, ч., рідко. 1. Дія за знач. скликати, склика́ти.

2. Голосний, гучний вигук; окрик. У хаті говірка голосна почулася, склики й скарги (Вовчок, I, 1955, 362).

СКЛИКАНЕЦЬ, вця, ч., заст. Закличний дзвін.

СКЛИКАНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до скликати. Скликаний у грудні 1925 р. XIV з'їзд партії дав настанову на індустріалізацію країни як основу генеральної лінії нашої партії (Укр. іст. ж., 4, 1960, 15); Два дні тривала у Харкові нарада молодих літераторів, скликана філією Спілки письменників та облпрофрадою (Вітч., 2, 1969, 220); // скликано, безос. присудк. сл. А от і шлюбний день! Умовлено було не справляти дуже бучного весілля, але все ж гостей було скликано чимало (Л. Укр., III, 1952, 506); Бійців Таврійського полку було скликано на раду (Гончар, II, 1959, 110).

СКЛИКАННЯ, я, с. Дія за знач. скликати. Скликання пленуму ЦК стало [в 1910 р.] не тільки партійною необхідністю, воно стало юридичним обов'язком (Ленін, 20, 1971, 45); Члени Президії [Центрального Комітету КПРС] можуть обиратись, як правило, не

більш як на три скликання підряд (Програма КПРС, 1961, 121); За скликання об'єднаного засідання Рад голосували всі (Головко, II, 1957, 465).

СКЛИКАННЯ, я, с. Дія за знач. склика́ти.

СКЛИКАНЧИК, а, ч., заст. Зменш.-пестл. до склика́нець. Дивиться Нечипір, а у церкві світиться і на дзвіниці дзвонять у скликанчик (Кв.-Осн., II, 1956, 106); Заходила ніч на село, на заріччя.. погнали череду на ніч, скликанчик на дзвіниці задзвонив до відправи (Ю. Янов., II, 1958, 207).

СКЛИКАТИ див. склика́ти.

СКЛИКАТИ, і рідко **ІСКЛИКАТИ**, аю, аєш **СКЛИКУВАТИ**, ую, уєш, *недок.*, **СКЛИКАТИ**, склічу, склічеш, *док.*, *перех.* 1. Криком, сигналом і т. ін. збирати разом усіх або багатьох. У славному-преславному Місті в Чигирині задзвонили в усі дзвони.. Превелебную громаду Докупи скликали (Шевч., II, 1963, 158); [О л ь г а:] На полі тихо,.. чути, як мушка летить, як перепелиця своїх діток скликає (Кроп., V, 1959, 143); Жінка скликала кури на вечір, стояла перед хатою й кидала з подолка по жмені посліду (Кобр., Вибр., 1954, 51); Наталя.. більш-менш настроїла його [піаніно] і тепер у вільні хвилини скликала до нього молодь чарівними звуками (Збан., Сеспель, 1961, 417); Дзвінок при школі в Майдані гомонів приємним голосом на ціле село, скликував школярів (Ков., Світ., 1960, 5); Злість здушила його.. Хотів би стоголосим криком розітнутися, щоб скликати всіх, щоб усіх повернути в колону.. (Гончар, II, 1959, 88); // Кликати, запрошувати прийти, з'явитися куди-небудь з певною метою усіх або багатьох. Під той час приїздили в Ловшти якісь пани, скликали людей на Замфірів виноградник, показували їм філоксеру (Коцюб., I, 1955, 214); По обіді скликали людей на збори, але Катерина не пішла (Кучер, Вогник, 1952, 80); Ідуть гостей скликати молоді (Стельмах, V, 1963, 296); Скликував [Семен] людей, приятних до себе, ніби за свідків (Март., Тв., 1954, 106); Склич до нас тих навісних панів, Що воду із своїх виварюють Рябків (Г.-Арт., Байки., 1958, 57); — Ось ходім, я дідів скличу, вони з тобою поговорять (Тют., Вир, 1964, 323).

Склика́ти (склікувати, склікати) збо́ри (мі́тинг і т. ін.) — збираючи людей в одне місце, проводити збори, мітинг і т. ін. [П а р в у с:] А нащо ти скликав у себе збори, не будиши християнином? (Л. Укр., II, 1951, 442); [Г а й д а й:] Прибудемо в Новоросійськ, треба скликати мітинг кораблів (Корн., I, 1955, 47); Скликали сход оце сьогодні та й постановили: до вечора все знести на місце — худобу там, майно всяке (Головко, II, 1957, 326); Склика́ти (склікувати, склікати) толоку́ — одноразово збирати людей (сусідів, родичів і т. ін.) для виконання великої за обсягом роботи (без оплати). Весною кілька разів скликав [Созоненко] толоку, відбудувався і знову зажив на старому місці (Стельмах, II, 1962, 402).

2. Збирати членів колегіального органу, учасників якої-небудь наради і т. ін. для роботи, діяльності, обговорення певних питань тощо. Карл I розпустив парламент і не скликав його 11 років (Нова іст., 1956, 8); — Саме перед війною поїхав я до Києва — у столиці скликали нараду завідуючих птахофермами (Мокр., Сто., 1961, 121); Як тільки вони вийшли, Оксен.. сказав, що сьогодні хоче скликати правління (Тют., Вир, 1964, 109).

3. заст. Заклика́ти (у 2 знач.). Мало ще топтали людей кіньми, не доволі пролили крові, — треба було ще нацькувати темний народ на інтелігенцію. Їй мимохіть пригадалися брудні, безглуздо складені, бру-

тальні відозви.. Скликали бити та різати всіх ворогів уряду (Коцюб., II, 1955, 164).

СКЛИКА́ТИСЯ, аюся, аєшся і рідко **СКЛИКУВА́ТИСЯ**, уюся, уєшся, *недок.* 1. рідко. Те саме, що перегукуватися. Скликаються в траві деркачі, ловлять намоклих коників (Горд., Дівчина., 1954, 150).

2. Пас. до склика́ти, склікувати 1, 2. Сесії Верховної Ради СРСР скликаються двічі на рік. Позачергові сесії скликаються Президією Верховної Ради СРСР (Конст. СРСР, 1977, 38); У Чигирині спільно скликала генеральна рада (Кач., Вибр., 1953, 99).

СКЛИКНУТИ, ну, неш, *док.*, *розм.* Те саме, що вигукнути. Дочка скликнула: — Ми тебе не хочемо кидати, тату! (Вовчок, I, 1955, 363); — Ні, ні, ні, я не сумніваюся, — пристрасно скликнула молода дівчина (Фр., II, 1950, 71).

СКЛИКУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до склікувати. — Якось воно буде з нею [жінкою], — зажурено подумав Химочка і пішов, прискорюючи кроки, бо скликувані збори мали бути вирішальними (Епік, Тв., 1958, 66).

СКЛИКУВАТИ див. склика́ти.

СКЛИКУВА́ТИСЯ див. склика́тися.

СКЛИНА́ТИ, аю, аєш, *недок.*, *перех.*, *діал.* Проклинати.

СКЛИ́СТИЙ, а, е. 1. Який містить скло (про гірську породу). Крайня склиста модифікація ріоліту [силікатна гірська порода] являє собою чисте темне вулканічне скло і називається обсидіаном (Курс заг. геол., 1947, 65).

2. Схожий на скло, подібний до скла. Склиста поверхня [моря] вгинається довгими смугами (Дн. Чайка, Тв., 1960, 174).

СКЛИ́СТИСТЬ, тості, ж. Якість за знач. склістий.

СКЛИ́ТИ, склю, склиш, *недок.*, *перех.* Вставляти у що-небудь скло. — Приходив тут скляр, пора вікна склити (Коцюб., II, 1955, 285); Круглі металеві рами ілюмінаторів склили товстим дзеркальним склом (Туллуб, В степу., 1964, 260); *Образно. Хмарки відбилися у калюжках талої води, якої й на ніч не склило льодком (Перв., Опов., 1970, 72).

СКЛИ́ТИСЯ, склі́ться, *недок.* 1. Ставати схожим на скло, подібним до скла. А море склилося. Дельфіни не грали (Рильський, I, 1960, 255).

2. Пас. до склі́ти. Вже скляться вікна у великому триповерховому корпусі.

СКЛІ́ВКА, и, ж., *єнт.* Метелик з прозорими склоподібними крильцями, гусінь якого вигризає ходи у стовбурах, коренях і під корою рослин; шкідник дерев і чагарників. Великої шкоди смородині та агрусові завдає склі́вка, яка пошкоджує пагони (Колг. Укр., I, 1954, 34); Яблунева склі́вка.

СКЛІ́ННИЙ, а, е, *діал.* Ласкавий. Дуже часто тиха і склінна невістка уміє цілковито задобрити воркотливу свекруху (Фр., XVI, 1955, 65).

СКЛІ́ННЯ, я, с. Дія за знач. склі́ти.

СКЛІ́ПАТИ, аю, аєш, *док.*, *діал.* Закліпати. Юрчиха.. таке Юркові наговорила, що він лише очима скліпав (Март., Тв., 1954, 109).

СКЛІ́ТИ, склі́є, *недок.* 1. Робитися, ставати схожим на скло, подібним до скла.

2. *діал.* Склі́ти. А мати сохла та скліла, поки зовсім не зоскліла [зоскліла], покинувши на білому світі одинадцятилітню сироту (Мирний, IV, 1955, 293).

СКЛІ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до склі́ти. Лежить в багні торговища жалюгідний чоловічок, харчить, мов конаючий, з каправих, скліючих очей видаються йому каламутні сльози (Загреб., Диво, 1968, 120).

СКЛО, а, с. 1. Прозора речовина, яку одержують плавленням і хімічною обробкою кварцового піску з деякими іншими домішками. В республіці поряд із значним зростанням виробництва основних будівельних матеріалів — цементу, шиферу і скла різко збільшується випуск місцевих будівельних матеріалів (Наука.., 12, 1957, 4); Невеличка чарка з грубого зеленого скла лежала перекинута (Коцюб., I, 1955, 20); *Образно. За бортом ритмічно коливалося м'яке гнучке скло заснулого моря (Тулуб, В степу.., 1964, 284); *У порівн. Повітря дрижить над землею розтопленим склом (Тулуб, Людолови, I, 1957, 28).

2. Виріб із такої речовини. Керосинова невеличка лампа без скла блимала на столі (Н.-Лев., II, 1956, 288); На дерев'яному стовпі гасовий ліхтар з заковченим склом (Шиян, Вибр., 1947, 25); Лікар знімає пенсне і обережно протирає скло хусточкою (Донч., II, 1956, 78); Увійшов командуючий і зупинився, злегка торкаючись довгими й худими пальцями товстого скла, що закривало стіл (Кучер, Чорноморці, 1948, 86); // Тонкі листи цієї речовини, що вставляються у віконні рами, вітрини, а також у рамки для кращого збереження фотографій, творів живопису і т. ін. Дзвеніло скло вікон (Фр., XIII, 1954, 75); Хата простора, чиста: кругом стін липові лави..; по стінах під склом картини (Мирний, I, 1949, 330); Катря аж лицем притулилась до скла, щоб розглянути, а може, й пізнати [Федя] (Головка, II, 1957, 386); Вони цілими юрбами тиснуться до скла розкішних вітрин (Кол., На фронті.., 1959, 37); *У порівн. Море стояло тихе і гладеньке, як скло (Н.-Лев., II, 1956, 229); Хрумтить, як скло, під кроком знову води замерзлої сльода (Сос., Солов. далі, 1957, 20).

3. збірн. Посуд або художні вироби з цієї речовини. Селяни великою купою стали обіч, скося поглядаючи то на машину, то на шатро, з котрого неслися приємні запахи холодного печива та брязкіт.. скла (Фр., II, 1950, 367); Художнє скло — наймолодша галузь декоративного мистецтва західних областей УРСР (Нар. тв. та етн., 5, 1964, 43); Вже на кухні говорила [Марійка], зітхаючи під брязкіт скла: — Невже я даром наварила, неевже даремно напекла? (Гонч., Вибр., 1959, 331); // Окремі шматки, осколки таких виробів. В першому покою, на кам'яному помості, було розкидане скло од битих пляшок, кістки (Стор., I, 1957, 145); Під ногами тріщало скло посічених кулями дзеркал (Гончар, III, 1959, 273); *У порівн. Піщані грудочки сухо тріщать під моїми чобітьми, наче бите скло на зубах (Кол., На фронті.., 1959, 10).

△ Вітрове скло — переднє скло у машині, що протидіє силі вітру та захищає від нього. Він помітив, що в кабіні було чисто і охайно, над вітровим склом висів портрет якоїсь дівчини (Кучер, Трудна любов, 1960, 121); Водомірне скло див. водомірний; Кварцове скло див. кварцовий; Лобове скло; Оглядове скло — переднє скло в машині, признач. для огляду дороги. По землі неслися оті важкі хмари, зриваючи замети й кураї, засліплюючи лобове скло автомашини та збиваючи.. із шляху (Ле, Право.., 1957, 249); Матове скло — непрозорий різновид скла молочного кольору. Кут меншої кімнати, відокремлений перегородкою з дикту й матового скла, мав правити завідувачеві лабораторій за кабінет (Шовк., Інженери, 1956, 16); Під сходами невеличкі двері, верхня частина яких з матового скла (Дмит., Драм. тв., 1958, 509); Оптичне скло див. оптичний; Органічне скло див. органічний; Предметне скло див. предметний.

◇ Чистий, як скло див. чистий; Як скло — бездоганний у моральному відношенні. Було п'є [Нечипір]

ніч, гуляє, з парубками бурлакує, а удень як скло перед хазяїном (Кв.-Осн., II, 1956, 101); Нас тут триста, як скло! Товариства лягло! І земля не приймає (Шевч., II, 1963, 8).

СКЛО... Перша частина складних слів, що відповідає слову скло у 1 знач. і скляний у 1 знач., напр.: скло-бл-ок, скло-бр-ус, скло-в-ір-іб, скло-в-ир-об-н-і-ц-т-во, скло-др-і-т, скло-з-ав-од, скло-пр-ов-ід і т. ін.

СКЛОВАР, а, ч. Робітник скляної промисловості, який готує скломасу. Вся стіна в приладах. Тут і термометри, і тягоміри, і манометри, і рівноміри. Словар.. уважно стежить за всім цим складним і розумним господарством, яке контролює хід плавки в печі (Веч. Київ, 12.X 1957, 1).

СКЛОВАРІННЯ, я, с. Виготовлення скломаси плавленням і хімічною обробкою кварцового піску. Вперше селен почали використовувати в словарінні (Наука.., 10, 1958, 13); Процеси словаріння.

СКЛОВАРНИЙ, а, е. Стос. до словаріння. Словарне виробництво; // Признач. для словаріння. Близько двох тисяч років тому римляни навчилися варити скло в спеціальних словарних печах (Наука.., 5, 1957, 12); Сучасна словарна піч вміщує більше 1000 тонн розплавленого скла (Таємн. вапна, 1957, 89).

СКЛОВАРСЬКИЙ, а, е, рідко. Те саме, що словарний.

СКЛОВАТА, и, ж. Легкий теплоізоляційний матеріал із сплутаних скляних волокон. — Дивись, Віталіку.. — скляна вовна якась! — Не вовна це. — А що? — Словата... Ізоляційний матеріал (Гончар, Тронка, 1963, 237).

СКЛОВИДНИЙ, а, е. 1. рідко. Те саме, що склоподібний. Емаль являє собою словидний сплав з домішкою барвників — окисів металів (Укр. золотарство.., 1970, 37).

2. с. г. Прозорий через вміст великої кількості азоту (про зерно певного ступеня зрілості). Зерно твердих пшениць.. має високі технологічні якості — воно словидне, з еластичною клейковиною (Хлібороб Укр., 12, 1965, 7).

СКЛОВИДНІСТЬ, ності, ж., с. г. Прозорість через вміст великої кількості азоту (в зерні певного ступеня зрілості). Коли аналіз показує, що зерно пшениці містить не менше 28 процентів сирої клейковини, словидність його не нижче 75 процентів, сила борошна не нижче 280 ергів, пошкодженість клопом-черепашкою не більше 0,5 процента, то його приймають як сильну пшеницю (Хлібороб Укр., 5, 1966, 8).

СКЛОВОЛОКНИСТИЙ, а, е, спец. Який складається із словолокна; зробл. із нього. Тепер увага технічної думки спрямована на впровадження в практику будівництва трубопроводів алюмінієвих.., а також труб із словолокнистих матеріалів, які мають високі антикорозійні властивості (Наука.., 3, 1961, 24).

СКЛОВОЛОКНО, а, с., спец. Волокно, яке одержують із розплавленого скла. На відміну від звичайних технологічних умов, словолокно одержуватимуть не з скляних кульок, а відразу ж з скломаси (Роб. газ., 29.I 1965, 2); У Швеції користуються бензоцистернами з пластмаси, підсиленої словолокном (Наука.., 6, 1958, 11).

СКЛОГРАФ, а, ч. Пристрій для друкування, що складається із змочуваного клейкою речовиною матового скла, на якому робиться відбиток оригіналу. Він проглядав нерівні, на склографі надруковані рядки і тихо усміхався (Собко, Серце, 1952, 53).

СКЛОГРАФІСТ, а, ч. Фахівець із друкування на склографі.

СКЛОГРАФІСТКА, и, ж. Жін. до склографіст.
СКЛОГРАФІЧНИЙ, а, е. Стос. до склографії.
СКЛОГРАФІЯ, і, ж. Спосіб поліграфічного відтворення тексту та ілюстрацій на склографі.

СКЛОГРАФОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до склографувати.

СКЛОГРАФУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Друкувати на склографі.

СКЛОГРАФУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до склографувати.

СКЛОДУВ, а, ч. Робітник, що займається виготовленням скляних виробів дуттям. Особливу сторінку в білоруське художнє склоробство XVIII ст. вписали кріпосні складуви і гравірувальники, котрі працювали на мануфактурах князів Радзівіллів у селах Уріччя і Налибоки (Знання..., 2, 1972, 9); Складуви не могли жити без гуті, як рослина без води, як тіло без душі (Панч, II, 1956, 56).

СКЛОДУВНИЙ, а, е, спец. Стос. до дуття скляних виробів. Складувний цех; // Признач. для дуття скляних виробів. Перше авторське посвідчення.. за винахід складувної трубки було виписано Антону Казимировичу Блонському 16 липня 1941 року (Роб. газ., 26.IX 1962, 1).

СКЛОКА, и, ж. Сварка, інтрига, плітка, що призводять до ворожих стосунків. — Замість того, щоб згуртувати навколо себе все краще, Бойченко опинився в центрі численних непорозумінь і склок (Гур., Життя..., 1954, 5).

СКЛОКРИСТАЛІЧНИЙ, а, е, спец. Який складається із дрібних кристалів, вирощених із скла, і самого скла. Існують.. склокристалічні матеріали — ситали. Їх виготовляють з скла за допомогою термічної обробки (Роб. газ., 10.I 1965, 2).

СКЛОМАСА, и, ж., спец. Однорідна рідка маса, яку одержують під час плавлення кварцового піску; скляна маса. На відміну від звичайних технологічних умов, скловолокну одержуватимуть не з скляних кульок, а відразу ж з скломаси (Роб. газ., 29. I 1965, 2).

СКЛОМОЗАІКА, и, ж., буд. Облицювальний будівельний матеріал із кольорових скляних плиток.

СКЛООЧИСНИК, а, ч. 1. Пристрій для автоматичного очищення оглядового скла транспортних машин від дощу і снігу. Вітрове скло повинно бути чистим, якщо на ньому осідають краплі вологи, необхідно включити склоочисники (Роб. газ., 21.X 1965, 2).

2. Спеціальна речовина для миття скла. 5000 коробочок з таблетками універсального склоочисника «Схід» надійшли до універмагів міста (Веч. Київ, 31.III 1967, 1).

СКЛОПАКУНОК, яка, ч., буд. Будівельний виріб для застосування вікон, вітрин, який складається із двох листів скла, з'єднаних так, що між ними утворюється замкнений простір, заповнений сухим повітрям. Застосування склопакунків поліпшує експлуатаційні якості віконних блоків (Рад. Укр., 21.II 1969, 4).

СКЛОПЛАВИЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що скловарний. Відразу біля склоплавильної печі виробу з різноманітними пластичними прикрасами набувають закінченого вигляду і не потребують дальшої обробки (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 89).

СКЛОПЛАСТ див. склопласти.

СКЛОПЛАСТИ, ів, мн. (одн. склопласт, у, ч.). Те саме, що склопластики. Останнім часом дуже великого значення набирають склопласти. На основі склопластів виготовляють кузови машин, корпуси катерів, звуконепропикні плити, покрівлю, труби (Рад. Укр., 18.II 1964, 2).

СКЛОПЛАСТИК див. склопластики.

СКЛОПЛАСТИКИ, ів, мн. (одн. склопластик, у, ч.). Пластичні матеріали, що складаються із скловолоконистого наповнювача, скріпленого синтетичною смолою. Пластичні маси, особливо склопластики, дедалі ширше вживаються для виготовлення труб (Наука., 8, 1958, 12); Судна з склопластику значно легші металевих, навіть перекинувшись, вони не тонуть (Знання..., 11, 1973, 29).

СКЛОПЛАСТИКОВИЙ, а, е. Вигот. із склопластику. Дослідні гарнітури склопластикових меблів уже встановлені в каютах одного із вітчизняних китобійних суден (Веч. Київ, 27.V 1961, 3).

СКЛОПОДІБНИЙ, а, е. Який чим-небудь нагадує скло. Флюс — це склоподібна або пемзоподібна сипуча маса, яку за спеціальними рецептами.. виготовляють на скляних заводах (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 88).

СКЛОПОТАТИ, очу, очеш, док., перех., розм. Те саме, що заклопотати.

СКЛОРІЗ, а, ч. 1. Інструмент для різання скла. Недавно в інституті [алмазів] створено кристали такої величини, що з них можна виготовляти склорізи (Веч. Київ, 16.XII 1966, 3).

2. Робітник, що ріже скло.

СКЛОРІЗ, а, ч. Робітник скляної промисловості. Людно було сьогодні у меморіальному музеї Володимира Сосюри в Лисичанську — місті, де пройшли дитячі і юнацькі роки поета. Гірники, хіміки, склороби прийшли сюди, щоб зустрітися з мрією поета, серцем доторкнутись до його чарівної ліри (Рад. Укр., 7.I 1973, 3).

СКЛОРІЗНИЙ, а, е. Стос. до склоробства. Сортівний посуд вісімнадцяти кольорів і відтінків почала випускати склоробна фірма «Райдуга» (Роб. газ., 20.II 1963, 2).

СКЛОРІЗСТВО, а, с. Виробництво скла. Стародавнє склоробство займало особливе місце серед інших ремесел (Наука., 1, 1961, 22).

СКЛОТАРА, и, ж. Тара, вигот. із скла. В харчовій промисловості використовують склотару, в якій надовго зберігається вітамінність продуктів, оскільки скло вбирає шкідливі для вітамінів промені (Наука., 5, 1957, 12).

СКЛОТАРНИЙ, а, е. Який виготовляє склотару. Склотарний завод.

СКЛОТЕКСТОЛІТ, у, ч., спец. Шаруватий пластик, в якому шари склотканини склеєні синтетичною смолою. Скляні тканини застосовуються в кабельній промисловості як ізоляція, можуть іти на виготовлення склотекстоліту, деталей фільтрів, стержнів, канатів, труб (Рад. Укр., 3.IV 1962, 3).

СКЛОТКАНИНА, и, ж. Тканина, що виробляється з скляного волокна. Вперше армовані пластики на основі склотканини запропонували радянські вчені (Наука., 6, 1973, 11).

СКОЦЕМЕНТ, у, ч. Будівельний матеріал, який складається з дрібних кристалів, зв'язаних між собою склоподібним прошарком. Варто відзначити.. вдале застосування [при створенні скульптур] нового матеріалу — склоцементу (Мист., 4, 1963, 13).

СКЛОЧНИК, а, ч. Той, хто займається склоками. Квартирний склочник, хуліган, що бешкетує на вулиці, не тільки ображають сусідів, перехожих — вони відбирають у них неповторні хвилини життя (Наука., 8, 1967, 16); [Д р е м л ю г а:] А я склочників не боюсь, хто б вони не були, — даю відсіч на повну силу (Корн., II, 1955, 310).

СКЛОЧНИЦЯ, і, ж. Жін. до склочник.

СКЛУБИТИ, бить; мн. склублять; док., перех., розм. 1. Згорнути в клубок.

2. перен. Хаотично перемішати. Тільки війна може так склубити добро і зло (Стельмах, Правда., 1961, 360).

СКЛУБИТИСЯ, битися; мн. склубляться; рідко **СКЛУБЛИТИСЯ**, блитися, док., розм. Згорнутися в клубок, клубком; утворити клубок. З полум'я зробився дим, а радше димові гадюки. Кинулися за хлопцем, а одна склубилася і зіп'ялася до його грудей (Коб., II, 1956, 94); — Я знаю такий закапелок, де завжди вимують в'юни, склубляться у клубки і чекають тепла (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 218); *Образно. Поповзли у голові [Гульки] холодні слизькі думки, склубилися в одну грудку (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 112).

СКЛУБЛЕНИЙ, а, е, розм. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до склубити.

2. у знач. прикм. Те саме, що клубчастий. На п'єдесталі з чорного мармуру сиділа на склублених хмарах мармурова фігура мужа з довгою, кучерявою бородою (Фр., II, 1950, 97).

СКЛУБЛИТИСЯ див. склубитися.

СКЛУВАТИЙ, а, е. 1. Який містить скло. Склувати породи.

2. Який за складом, будовою або виглядом подібний до скла. Склувата маса.

СКЛУВАТИСТЬ, тості, ж. Якість за знач. склуватий.

СКЛЮВАТИ див. скльовувати.

СКЛЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до скла. Скляна маса; // Стос. до виробництва скла і виробів із нього. Особливо розквіту виробництво художніх виробів із скла набуло на Україні у XVI—XVIII століттях. В місцевостях, де було вдосталь сировини, будувалися скляні гутти (Наука., 11, 1964, 34); Скляне виробництво України за роки Радянської влади перетворилось у високомеханізовану самостійну галузь народного господарства (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 130).

2. Зробл. із скла. Молодиці та дівчата товпились коло рундуків, де блищали.. разки усякого скляного намиста (Н.-Лев., IV, 1956, 326); Невдовзі він знову з'явився в дверях із скляною банкою законсервованих фруктів (Гончар, III, 1959, 160); Крізь сльози помічає [Тимофій], що на його сорочці.. залишився лише один скляний гудзик (Стельмах, II, 1962, 207); *У порівн. Широко відкриті жахом очі заблищали, як скляні (Коцюб., II, 1955, 26); // Зі вставленим склом, стеклами; засклепаний. У покою, що виходив до ганку, крізь скляні двері видно було світло (Фр., VII, 1951, 261); Входить Кречет — він у білому халаті, підходить до скляної шафи, гримить хірургічними інструментами (Корн., I, 1955, 94); Білі будиночки з скляними галереями тонули в садках (Перв., Опов., 1970, 144); // Зробл. із штучного волокна, яке виготовляють із розплавленого скла. Скляні тканини застосовуються в кабельній промисловості як ізоляція (Рад. Укр., 3.IV 1962, 3); Тріщить під ногами серед іржі щось біле, блискуче. — Дивись, Віталіку, — кидається на блискітки Тоня, — скляна вовна якась! — Не вовна це. — А що? — Скловата... Ізоляційний матеріал (Гончар, Тронка, 1963, 237).

△ Скляний папір — папір з нанесеним на нього шаром молотого скла, який використовують для шліфування або полірування різних виробів. Шорстку поверхню колектора шліфують також скляним папером, закріпивши його на дерев'яній колодці (Монтаж і ремонт., 1956, 213).

3. перен. Власт. склу, подібний до скла (блиском, прозорістю, дзвоном і т. ін.). Від стола президії почувся скляний дзвін ударів олівця по карафці (Гур., Життя., 1954, 320); По скляному поверху ставка, з глибини якого вирило темне зоряне небо, тихо плив

білою хмарою туман (Коцюб., I, 1955, 337); Скляні бризки, як пишні тисячосвічкові люстри, висіли над водопадами (Донч., III, 1956, 505); В лісах стояв скляний дзвін — то на стовбурах лопалася льодяна кориця (Тют., Вир, 1964, 460).

4. перен. Нерухомий, застиглий (про очі, погляд). А тая жінка в фіалковій сукні, — Недбало вбрана, груди впалі, погляд Скляний, безтямний!.. — Ох, жінка та була колись вродлива..! (Л. Укр., IV, 1954, 117); Женья довго нічого не говорила, лише дивилася на Тамару скляними очима (Хижняк, Тамара, 1959, 58).

◇ Жіти (прожити, перебувати і т. ін.), як (наче, мов і т. ін.) під скляним ковпаком див. ковпак; Молітися скляному богові — любити горілку, пиячити. Підріс [бурсак] — давай молитися скляному богові... (Мирний, II, 1954, 262); Не скляний — уживається як прохання до кого-небудь не затуляти світло або не заважати дивитися на що-небудь. — Світло, світло відзастуй [не заступай], — наказав мені хтось хриплим, простудженим голосом. — .. Ти ж не скляний, хлопче? (Збан., Єдина, 1959, 53); Скляний бог — горілка. Кооператив був близько, а скляного бога там стояло повно на полицях (Ю. Янов., V, 1959, 140).

СКЛЯНИСТИЙ, а, е. Те саме, що склуватий 2. Тихо-тихо шумлять-перешіптуються осоки, а поміж ними груддям битой цегли, сивого недозрілого граніту і мерзлої склянистої гязі лежить те, що звалося школою (Стельмах, Правда., 1961, 50).

СКЛЯНИЦЯ, і, ж. 1. розм. Те саме, що склянка¹. Був-то раз собі п'яниця: Все пропив, що тільки мав. Чи то піст був, чи м'ясниця, Все один закон тримав: Чарка.. чи скляниця — Пив (Фр., X, 1954, 393); Лише взимку, холодної години, зігрівав [Мартин Прокопович] іноді тіло якоюсь склянницею того зілля (Коп., Навколо полум'я, 1961, 125).

2. діал. Невелика скляна фляга. Коли дід убрався в Іванову одіжку, витяг собі склянницю з водицею і покropився — й нараз помолодшав (Казки Буковини., 1968, 175).

3. ент. Те саме, що склівка. Гусінь тополевої скляниці завдає шкоди деяким видам тополі, особливо молодим деревцям (Шкідн. поля., 1949, 69); Яблунева склянниця; Порічкова склянниця.

СКЛЯНИТИ, ію, ієш, недок. 1. Виділятися скляним блиском. Твердо скляніють його [університету] високі вікна (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 41).

2. перен. Робитися, ставати нерухомим, застиглим (про очі). Олена підбігла до ліжка. Гарненькі голубі, як у матері, очі дитини скляніли, обличчя чорніло від задухи (Тют., Вир, 1964, 428).

СКЛЯНКА¹, и, ж. 1. Скляна посудина циліндричної форми, без ручки, признач. для пиття, зберігання рідини і т. ін. Дзвенять ложечки у склянках (Коцюб., II, 1955, 261); Так ударив [Василь] по столі кулаком, що склянка впала і розбилася (Хотк., II, 1966, 421); Він колотив чай, не дивлячись на склянку, і пив (Сміл., Пов. і опов., 1949, 37); Варя принесла їй синеньких пролісків з гаю, поставила на столику в склянці (Кпр., Вибр., 1960, 85); // чого. Така посудина, наповнена чим-небудь; кількість чогось, що вміщається в такій посудині. Жінка перебила нашу розмову, ставлячи перед старим Освіцінським нову склянку гарячого чаю (Фр., IV, 1950, 502); Наливаю по склянці пива й підсовуюсь до Гутмана (Кол., На фронті., 1959, 145); Хома наливає склянку білого вина й випиває одним духом (Гончар, III, 1959, 221); Вони підійшли до кіоска... випили по склянці зельтерської і заспішили далі (М. Ол., Туди, де бій, 1971, 178); // рідко. Взагалі скляна посудина, банка і т. ін. Попереду тої процесії йшов Ти

хович з високою, вузькою склянкою в руках (Коцюб., I, 1955, 225); — Чи ж Крук не потрапить напиться води зі склянки з вузьким горлом? (Фр., IV, 1950, 128); // Осколок якого-небудь скляного виробу. Гостра склянка з розбитої пляшки зробила глибоку рану (Донч., VI, 1957, 87).

△ Мірна склянка — спеціальна скляна посудина з позначками на ній для визначення кількості рідини. Якщо випадає сніг, то опадомір заносять у тепле приміщення, де сніг тане. Одержану воду зливають у мірну склянку і визначають її кількість (Фіз. геогр., 5, 1956, 93).

2. військ. Гільза, в якій міститься заряд артилерійського снаряда.

3. техн. Назва деяких пристроїв, деталей і т. ін., що мають циліндричну форму.

СКЛЯНКА², и, ж., мор. 1. Півгодинний проміжок часу, що визначається ударом в судновий дзвін, а також удар дзвона, що означає цей проміжок часу. Тихо б'ють склянки на кораблях (Довж., Зач. Десна, 1957, 441); Кризь ілюмінатор долетів дзвін склянок (Трубл., Мандр., 1938, 146).

2. тільки мн. Старовинний судновий пісковий годинник.

СКЛЯНО. Присл. до склянній 3. Скляно хрустів сухий сніг під ногами (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, I, 1952, 178).

СКЛЯНОЧКА, и, ж. Зменш. до склянка¹ 1. З ранку до вечора сидів він у своїй лабораторії, готував у скляночках різні гіркі й солодкі мікстури (Ів., Вел. очі, 1956, 31); Налила [Маріора] собі скляночку й вихилила в видимим задоволенням (Коцюб., I, 1955, 281); А він, той проклятий ціпок, як не випорсне з рук та по плящі — так тобі на скляночки й розпалася... (Л. Янов., I, 1959, 89).

СКЛЯР, а, ч. 1. Майстер, який склить вікна, вставляє скло у вікна. — Приходив тут скляр, пора вікна склити (Коцюб., II, 1955, 285); — Я третій день посилаю до Мешкова, прошу його виписати скла і прислати скляра (Тулуб, В степу., 1964, 187).

2. Робітник скляної промисловості; склороб. Скло відоме вже кілька тисячоліть, але склярі довгий час уміли виготовляти скляні предмети лише порівняно невеликих розмірів (Наука., 9, 1971, 38).

СКЛЯРСТВО, а, с. 1. Виробництво скла; склоробство. Археологічні знахідки свідчать про те, що склярство на території України зародилося ще за часів Київської Русі (Нар. тв. та етн., 5, 1964, 55).

2. рідко. Ремесло скляра (у 1 знач.). Батько навчився трохи склярства і тепер під зиму має деяку роботу (Вільде, На порозі, 1955, 162).

СКЛЯРСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до склярства. Перші літературні відомості про склярські майстерні або гуті належать до XV століття (Нар. тв. та етн., 5, 1964, 55); Довгий час вважалося, що склярські роботи механізувати не можна (Знання., 5, 1973, 7).

2. Прикм. до скляр. — В тебе ж, Маню, склярський рід.. Ти ж умієш різати скло (Воронько, Три покоління, 1950, 79).

СКЛЮВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до склювати. *Образно. Він стріпнув свою одежку, втер якоюсь шматинкою, що правила йому за хусточку, уже немолоде, безжально скльоване віспою лице (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 152).

СКЛЮВУВАТИ, ує, недок., СКЛЮВАТИ, ює, док., перех. Ключути, з'їдати. Завдає [шпак] деякої шкоди, бо скльовує вишню, виноград, шовковицю (Наука., 8, 1966, 28); Порошкоподібні сухі комбікорми птицею використовуються не повністю, бо вона скльовує

більш привабливі за кольором, формою і величиною складові частини, а інші, хоч і більш поживні, залишає (Хлібороб Укр., 8, 1966, 18); Оте гайвороння вже вибило баштани — навіть маленького кавунчика не лишилося в полі, навіть пуп'янки склювало прокляте вороння (Чаб., Балкан. весна, 1960, 186).

СКНАРА, и, ч. і ж. Надміру скупна, жадібна людина. Всі, чужі й свої, вважали її за останню скнару (Вільде. Сестри., 1958, 453); Пишна галерея.. нещадних пригноблювачів і експлуататорів, понурих скнар і фанатиків збагачення вийшла з-під пера Тобілевича (Рильський, III, 1955, 284); *У порівн. Я, мов неситий скнара. жадно вбираю, всотую все (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 8).

СКНАРИЙ, а, е. Надміру скупий, жадібний. *Образно. Не зберу я срібла, золота Скнарою рукою... (Черн. Поезії, 1959, 106).

СКНАРИСТИЙ, а, е. Те саме, що скнарий. На нього покрикує хазяйка — Катерина Іванівна.., з характером жінка, скнариста (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 63).

СКНАРИТИ, рю, риш і СКНАРУВАТИ, ую, уєш. недок. Бути надміру скупим, жадібним.

СКНАРИСТЬ, рості, ж. Властивість за знач. скнарий. [О в ч а р е н к о:] Не буде таких потворних рис минулого, як ревності, заздрість, скнаристь, зиск... При комунізмі не буде грошового обігу... (Корн., II, 1955, 323); Скнаристь Григора як завгоспа була всезвісною [згальновідомою] не тільки в Троянівці, а й по навколишніх селах та хуторах (Тют., Вир, 1964, 34).

СКНАРО, рідко. Присл. до скнарий. Скнаро грош збирає.

СКНАРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скнарувати. СКНАРУВАТИ див. скнарити.

СКНАРУВАТИЙ, а, е. Схильний до скнарості Гензель — хлопець скнаруватий... (Ю. Янов., I, 1954, 211).

СКНАРЮГА, и, ч. і ж., зневажл. Скнара

СКНИРА, и, ч. і ж., діал. Скнара.

СКНІННЯ, я, с. 1. Стан за знач. скніти.

2. Тупий, ниючий біль. Марко відчує тривожне скніння в грудях (Рибак, Дніпро, 1953, 73).

СКНІТИ, скнію, скнієш, недок. 1. Те саме, що нїдіти 1, 2. Мені хочеться життя яскравого, блискучого діяльного.. Я маю право на таке життя, як кожна людина, а тим часом мушу скніти й волочити скучне життя без надії на краще (Коцюб., II, 1955, 435); — Скоріше б вирватися на поле, ніж скніти отут самотній з такими лячними передчуттями для молоді дівчини (Ле, Ю. Кудря, 1956, 137); В цей день [неділю] працювати — від бога гріх, а від людей — сором. Тож і доводилось скніти в самоті з думами своїми (Цюпа. Назустріч., 1958, 20); Тоня в цей час уже була вдома. самотньо скніла, прищухнувши в темряві сестриної, закутаної виноградом веранди (Гончар, Тронка, 1963, 47); // над чим, на чому. Зазнавати душевної муки, знемагати від одноманітного і довгого виконання, здійснення і т. ін. чого-небудь. Мати сердиться, що він не скніє над підручниками (Гончар, Тронка, 1963, 104); Він зовнішністю своєю вже схожий був на духовного пастиря заблуканих овець, жаль тільки, що йому зтозна для чого треба ще було скніти на нікому не потрібній теології цілих три роки (Кол., Терен., 1959, 195).

2. Мучитися, жити в тяжких умовах. Уперед! Годі скніти рабами, Час кормигу гидливу знести! (Граб., I, 1959, 394); Володислав уже шість років скнів у вигнанні в Новгород-Сіверській землі (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 72); Іх [гуцулів] мадярські пани відтісняли з долин, Щоб вони вимирали і скніли, А вони, як орли, між гірських верховин Зберегти свою гордість зуміли! (Забашта, Вибр., 1958, 183).

3. Ставати фізично слабим, втрачати сили. Христя справді скніла. Веселе молоде личко поблідло, на білому, як мармур, чолі пройшла непримітна смужка (Мирний, III, 1954, 345); Не легко матері бачити, як дочка на очах тане, скніє (Горд., Чужу ниву..., 1939, 62); // Дуже повільно, погано рости, розвиватися (про рослини). — Наш рідний край справді благословенний край; правда, не ростуть в ньому ні цитрини, ні золоті помаранчі, та й лавр ледве-ледве скніє (Л. Укр., IV, 1954, 132); Очунявши, перепел зразу кинувся ховатись у бур'яні, що, всихаючи, скнів при дорозі (Коп., Як вони..., 1961, 95).

4. перен. Існувати без розвитку, руху вперед, перебувати у стані занепаду. Мистецтву потрібний міцний етичний і соціальний фундамент, певні усталені цінності. Як тільки мистецтво пориває живу художню спадкоємність, традиції.. — воно скніє і гине (Вітч., 11, 1968, 207).

◇ Душа́ (се́рце) скніє — те саме, що Душа́ (се́рце) нїє (див. нїти). Хвора, серед самоти, вона уперше пізнала, що їй тяжко: душа якось скніла, серце нудилося... (Мирний, I, 1954, 56); Ще в степу за селом все думав [Давид] про Тихона, і скніло серце за нього (Головко, II, 1957, 138).

СКОБА́ ¹, ї, ж., орн. Те саме, що скопа́.

СКОБА́ ², ї, ж. 1. Зігнута півколом чи під кутом металева смужка, що, вбита в що-небудь, служить ручкою або опорою при підніманні, відтягуванні, триманні і т. ін. Пісковий потяг за скобу, розчинилися двері, і знадвору вдарив у вагон свіжий.. світанок (Ле, Ю. Кудря, 1956, 74); Хвіртка була з масивними скобами для замків і, напевно, міцно замикалася на ніч (Вільде, Сестри..., 1958, 436); Я швидко підставив драбину до першої скоби на димарі й поліз (Сміл., Сашко, 1957, 72); Для підіймання і опускання [балок] на брусах в кріючки, скоби або кільця (Довідник сіль. будівельника, 1956, 115); // Назва різноманітних інструментів, пристроїв і т. ін., що мають таку форму. Іван Романович розглядав масивний стіл з інструментом, лежача на ньому, маленьке ковадло, якісь скоби, прилаштовані до товстої дошки (Коп., Тв., 1955, 332); Занесення пилу і бруду на ногах значно зменшується, коли при вході в школу закріплені скоби для очистки взуття (Шк. гігієна, 1954, 218); Глибину ходу підкопувальної скоби встановлюють залежно від довжини коренеподів, що їх збирають, або глибини залягання цибулини (Колг. Укр., 7, 1958, 31); Зоя принесла крапом дві товстенні скоби і кінці їх опустила в сталь (Собко, Біле полум'я, 1952, 303).

△ Вимірювальна скоба́ — інструмент, яким контролюють зовнішні розміри деталей машин; Спускова скоба́ — пристрій у гвинтівці, рушниці і т. ін., який служить для запобігання від випадкового натиснення на спусковий гачок. Залишилось натиснути на спускову скобу — і все... Олег буде лежати мертвим (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 250).

2. Зігнута під кутом залізна смужка або дріт, який служить для скріплення яких-небудь частин. Хоч сволок був стягнутий залізною скобою, ..складалося враження, що стеля звалиться на голову (Чорн., Потік..., 1956, 205); Йому подавали дошки, а він примощував їх вздовж і впоперек навколо купола, скріплюючи залізними скобами (Юхвід, Оля, 1959, 69); Книжки треба зшивати, а не скріплювати скобами зверху, що створює незручності у користуванні (Літ. Укр., 24.X 1967, 3).

СКОБЕЛЬ ¹, я, ч. Інструмент у вигляді ножа з двома ручками на кінцях для знімання кори, обстругування колод, дощок і т. ін. З того часу, як заприятелював він з Ромком, знову почали частенько бачити діда то з пилкою, то з скобелем (Донч., I, 1956, 56); При археоло-

гічних розкопках знайдено багато деревообробних інструментів: сокир, тесел, пилок, доліт, свердел, кирок, скобелів, залізних частин рубанків, ложкарів, ста-месок, ножів, молотків (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 427).

СКОБЕЛЬ ², бля, ч., техн. Металева дужка з гострими кінцями, що забивається у двері, кришку і т. ін. для навішування замка. Не поспішаючи, одімкнув [Степан] замка, зняв з скобля штабу й розчинив.. двері (Кучер, Трудна любов, 1960, 142); На скоблях обох половинок дверей висів замок (Козл., Ю. Крук, 1957, 515).

СКОБЗАЛКА, и, ж., діал. Ковзанка. Дівчинка часто просилася в баби та в Соломії, щоб.. пустили на скобзалку (Н.-Лев., VI, 1966, 389).

СКОБЗАН, а, ч., діал. Ковзан.

СКОБЗАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., діал. Ковзатися. Мама возила її скобзатися на льоду на лижвах (Н.-Лев., IV, 1956, 227).

СКОБКА, и, ж. Те саме, що скоба́². Олівець і справді був гарний — металевий, блискучий, із скобкою, щоб чіпляти його за край кишені (Сміл., Сашко, 1957, 61); — Ілька, держись за верхню скобку, — повчав батько (Панч, I, 1956, 385); Раніше закот під рант кріпили [взуттєвики] металічними скобками. Тепер затяжки немає, шкіряний рант замінено гумовим (Роб. газ., 9.I 1963, 1).

◇ Стрігтися (стрігти) під ско́бку — зрізати волосся по прямій лінії на лобі й потилиці.

СКОБКОВИЙ, а, е, техн. Прикм. до ско́бка.

СКОБЛИТИ, лю, ліш, недок., перех. Зчищати, знімати верхній шар чогось чим-небудь гострим.

СКОБЛИТИСЯ, літься, недок. Зчищатися, зніматися (про верхній шар чого-небудь). Поперечна кромка є небажаним елементом свердла, бо при свердлінні в цьому місці метал не ріжеться, а скоблється (Практ. з машинозн., 1957, 72).

СКОБЛІННЯ, я, с. Дія за знач. скоблити. Наявність надто великого кута різання у двосторонніх нерових свердел.. зумовлює не різання, а скобління металу при роботі свердла (Практ. з машинозн., 1957, 70).

СКОБОВИЙ, а, е. Прикм. до скоба́².

СКОБОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на скобу, який мав вигляд скоби (див. скоба́² 1). Для підкопування рослин на ділянках з багаторядковим стрічковим посівом широко застосовуються скобоподібні ножі (Колг. Укр., 7, 1958, 31).

СКОБОТАТИ, очу́, бчеш, недок., перех., діал. 1. Лоскотати. Волос скобоче йому долоню (Март., Тв., 1954, 310); Ніздрі скоботав запашний дух рум'янку й кінської м'яти (Козл., Сонце..., 1957, 101); *Образно. Сонечко своїми проміннями, мов легіник, скобоче та цілує леваду (Черемш., Тв., 1960, 357).

2. Скрекотати. Комарі, задуха, твань. Не скобоче дика качка, не надуває свого вола водяний бугай, не чути плюскоту хвилі (Чаб., Тече вода..., 1961, 7).

СКОБОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до скоба́² і ско́бка.

СКОВ, у, ч., рідкб. Те саме, що ско́ваність. Раптом в її душу глянули інші очі, і вона гордо випручалась із хвилиного ніжного скову (Речм., Весн. грози, 1961, 136); Громи весняної грози, яка вибухнула восени 1917 року, — залпи «Аврори» пробудили із зимового скову-сну людське суспільство (Рад. Укр., 1.V 1961, 2).

СКОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скувати. Пісня волі.. чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуť кайданів, скованих на людей людьми (Коцюб., I, 1955, 334); Максим, скований за руки і за ноги в тяжкі ланцюги.., сидів на камені (Фр., VI, 1951, 88); Скована жахом, його провела я очі-

ма, Він же промчався, як вітер, і зник (Л. Укр., I, 1951, 22); Табір спав. Сковані втому, полонені навколо стогнали, скреготіли зубами, щось вигукували й схилювали (Коз., Гарячі руки, 1960, 52); Став [Устим] над кручею і дивився на сковану кригою річку, слухав тихий шелест очерету (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 50); Природа все більше й більше занурювалась у холод, в місті володарювала зима, земля лежала скована морозом (Збан., Сеспель, 1961, 182); * У порівн. Валя стояв нерухомо, як скований (Вас., II, 1959, 185); Приголомшений, Максим стояв, наче скований холодом, і не знав, що сказати Насті (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 73).

2. у знач. прикм., перен. Позбавлений свободи, легкості, невимушеності в діях або прояві чого-небудь. [О л ь г а:] Сьогодні вам, Галю, найголовнішу увагу треба звернути на заключний ривок. Він у вас скований, а треба, щоб був вільний, легкий, як політ (Собко, П'єси, 1958, 336); З кожним днем його погляд усе довше ятримувався на дівчині, а рухи ставали все більш скованими (Панч, Гомон. Україна, 1954, 347); Хоч розмова почалася просто й відверто, однак у кімнаті якийсь час панував скований настрій (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 302); // у знач. ім. скóвані, них, мн. Ті, що перебувають у неволі. Бажав я для скованих волі, Для скривджених кращої долі І рівного права для всіх, — Се весь і єдиний мій гріх (Фр., X, 1954, 26).

СКОВАНИСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. скóваний 2. В поведінці Дмитра не було ні природної, ні штучної скованості (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 39); Хлопець ніби переродився — де й поділася ота похмурість і скованість у рухах (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 192); — Завжди, коли я пишу про війну, я відчуваю велику скованість (Донч., VI, 1957, 628); Помітивши, що й зараз він у стані якоїсь скованості й тривоги, — жартівливим рухом скуйовдила [Зорина] хлопцеві чуба (Грим., Незакінч. роман, 1962, 132).

СКОВАНО. Присл. до скóваний 2. — Коли записуєш, то той, хто розказує, відчуває себе якось сковано, напружено і вже не так розказує (Кучер, Трудна любов, 1960, 106).

СКОВЗАЛКА, н, ж., розм. Те саме, що кóвзанка. Я підсковзнувся саме тоді, коли не то, щоб сковзалки, а й пугнього.. холоду не було (Ю. Янов., II, 1958, 100).

СКОВЗАНКА, н, ж., розм. Те саме, що кóвзанка.

СКОВЗАННЯ, я, с. Дія за знач. скóвзати.

СКОВЗАТИ, аю, аєш, недок. 1. Рухатися по гладкій, слизькій поверхні, не відриваючись від неї. Сани сковзали по снігу; // Зрушуватися з місця, не утримуючись на гладкій, слизькій поверхні. Гострі дюймові шипи кішок врізувалися в шпаркувату поверхню льоду, не дозволяючи ногам сковзати (Шовк., Починається юність, 1938, 245); // тільки 3 ос. Падати, не утримавшись на чому-небудь. Пальто сковзає з плечей.

2. Легко, плавно переміщатися, злегка торкаючись поверхні чого-небудь. На озері Ольгейм сковзали парусні човни (Рибак, Зброя..., 1943, 90); Які знайомі ці східці! Скільки разів його долоні сковзали по цих поручнях!.. (Ткач, Жди..., 1959, 32); Петлі по тросу вільно сковзали. Тому що мотузки були не однакові завдовжки (Трубіл., I, 1955, 112); // Переміщатися, переходити з предмета на предмет, не затримуючись. Масна рілля парувала від дотиків сонячних променів, вони сковзали по ній, неначе гладили її (Загреб., Європа. Захід, 1961, 291); // З'являтися час від часу (перев. про усмішку). Посмішка сковзала по обличчю.

◇ Скóвзати по по́верхні чого — те саме, що Кóвзати по по́верхні (див. кóвзати). Можна щодня писати вірші на теми дня, схоластично і бездумно сковзати по поверхні подій,.. але без глибокого художнього розкриття

суті і характеру цих подій—вірші не стануть сучасними і революційними (Мал., Думки..., 1959, 13).

СКОВЗАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. Те саме, що скóвзати. Коли.. Кирило вступив у ліс, ноги сковзалися у нього, як на паркеті (Коцюб., II, 1955, 211); За ніч затужавіли калюжі на львівському шляху, і коні сковзаються, спотикаються на слизькому льоду (Хижняк. Д. Галицький, 1958, 601); Держальце тепер уже не могло вільно сковзатися по долоні, воно дряпало шкіру і працювати далі з такою лопатою було неможливо (Донч., Шахта..., 1949, 85); Очі його сковзалися по різнородних [різнорідних] околицях, перебігали мимо сіл (Фр., III, 1950, 146).

2. Кататися, їздити на ковзанах, підопвах і т. ін.; ковзатися. Протоптали [діти] оцю стежину, Хоч сковжайся — не сніг, а лід (Гірник, Сонце..., 1958, 166); Бавилися дітлахи, сковзалися (Хижняк, Тамара, 1959, 7).

СКОВЗКИЙ, а, є, рідко. Те саме, що слизький. Він, Канушевич, згорбившись, повільно і важко дряпається вгору. Та ноги раз у раз повзуть назад по сковзких схилах гори (Коцюба, Нові береги, 1959, 309).

СКОВЗКО, рідко. Присл. до сковзкий.

СКОВЗНУТИ, ну́, не́ш, док. 1. Однокр. до скóвзати. — Рушаймо! — скомандував Вершомет, і лижі сковзнули по сніговій ковдрі, що вкривала крижане поле (Трубіл., Лахтак, 1953, 168); Він машинально спустив весло на турка, але весло сковзнуло (Коцюб., I, 1955, 386); Стара кожушина сковзнула з рамена й поволі зсовувалася додолу, але Литка не затримувалася їй (Епик. Тв., 1958, 110); Він почав висмикувати ногу з твані, і гумовий чобіт сковзнув з його ноги (Хижняк, Килимок. 1961, 16); Байдарка хутко сковзнула назад до озера (Смолич, I, 1958, 79); Софійчина рука сковзнула по стриженій Семеновій голові і впала (Сміл., Зустрічі, 1936, 97); Похмурий погляд Богуна сковзнув по ніжній стрункій постаті Оксани (Кач., Вибр., 1953, 103); Світло від фар сковзнуло узгір'ям (Донч., VI, 1957, 379); Іноді звужаються [у хлопця] злорадно очі й навіть усмішка сковзне по губах (Головко, II, 1957, 275).

2. Швидко, непомітно злізти, вийти, вибігти, пролетіти; швидко зникнути де-небудь. Пізно ва північ у шибку постукотів іще хтось. Галька кішечкою сковзнула з ліжка й вибігла в сіни (Головко, I, 1957, 174); Деся далеко-далеко загавкав собака. З саду вилетів кажан і безшумно сковзнув повз веранду (Трубіл., II, 1950, 74).

СКОВЗНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док. Однокр. до скóвзатися 1. Я боюсь, коли бушує злива, Що ось прийде хвилина нещаслива — Вона сковзнеться і впаде униз (Павл., Бистрина, 1959, 83); Михайло подякував селянинові, сковзнувся з саней (Збан., Сеспель, 1961, 313); Місячний промінь сковзнувся на плечі... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 282).

СКОВИРНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. 1. Ковирнувши, здерти, вийняти що-небудь. Солдат багнетом сковирнув образок, і він упав йому під ноги (Панч, В дорозі, 1959, 76).

2. розм. Змусити впасти; повалити. — Розсерджуся — ведмедя сковирну (Донч., Шахта..., 1949, 81); // перен. Змусити піти, залишити займану посаду, місце і т. ін. — В Криму, брат, ще зосталось гадів на розвід. Денікіна, ч-чортяку, сковирнули, натоми́сть Антанта Врангеля вже відгодовує (Гончар, II, 1959, 200).

СКОВОРІДКА, н, ж. Те саме, що сковородá; невелика сковорода. Кинулась [стара] у кухню і вбила йому зо двоє яєць на сковорідку (П. Куліш, Вибр., 1969, 299); Вони сіли до столу, де стояла сковорідка з молодю

смаженою картоплею, цибулька й сало на тарілочки (Коцюба, Нові береги, 1959, 232).

СКОВОРОДА, й, ж. Неглибокий круглий посуд, в якому смажать їжу. *Вщипне тіста [сластюнниця], та на сковороду ув олію* (Кв.-Осн., II, 1956, 13); *Внесла жінка сковороду з яєчною* (Головка, I, 1957, 303); *На столі стояла накрита чистим рушником сковорода з смаженою картоплею* (Ткач, Плем'я., 1961, 93); * *У порівн. Сонце стояло над головою, як сковорода, розпалене та наче огнем пекло* (Мирний, I, 1949, 379); — *Мінами як зачнуть швиргати — так навколо шкварчить, як на сковороді* (Тют., Вир, 1964, 336).

СКОВОРОДЕНЬ, дня, ч., техн. Шип у вигляді трапеції для скріплення балок, дерев'яних брусків.

СКОВУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до сковування.

СКОВУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сковувати.

СКОВУВАТИ, ую, уеш, недок., **СКУВАТИ**, скую, скуєш, док., перен. 1. Виготовляти куванням; викувувати. *Як почав коваль кувати, то скував таку булаву, що насилу з кузні винесли* (Укр.. казки, легенди., 1957, 180); *Наш коваль все кує Та співа — додає: — Хто був на світі всіх розумніш? — Хто скував перший ніж* (Граб., I, 1959, 451); *По кузнях грюкали молоти, бо ж треба було скувати кілька десятків тисяч підків* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 253); // *рідко. Те саме, що обкувувати* 1. *Вже коли скує дід Півень воза, то це не віз, а танк!* (Донч., VI, 1957, 451); // *перен. Наполегливо, докладючи великих зусиль, створювати що-небудь досконале, стійке, міцне. Розпочнемо ж, браття, Сю пісню завзяття Від старого Володимира До теперішнього Ігоря, Що розум свій із сили скував* (Мирний, V, 1955, 262); *Що недавно бачив [Прокіп] у мріях, тепер здійснилось.. Не буде більше бідних і багатих, земля всіх нагодує. Народ сам скує собі долю, аби тільки не заважали* (Коцюб., II, 1955, 83).

2. Надівати, накладати кайдани на кого-небудь. *Прийшла з великим криком.. місцева поліція, скували першого бойка,.. пов'язали ще кільканайцять [кільканадцять]* (Ков., Тв., 1958, 45); *Два дні пізніше прийшли в село жандарми, вломилися до Мартинчуків, скували Марічку і забрали в місто* (Вільде, Сестри., 1958, 334); // *З'єднувати кайданами кого-небудь з кимсь; // у сполуч. із сл. к а й д а н и, п у т а, перен. Позбавляти свободи, поневолювати. Пішов [Помпілій Нума] любенько погулять І одпочить. Та, спочивавши [спочиваючи], Додумав, як би то скувать Кайдани на римлян* (Шевч., II, 1963, 385); *Годі ж спільної розради, Що люд путами скула; Годі з нас тієї стради, Що країна прийняла!* (Граб., I, 1959, 77).

3. *перен. Позбавляти можливості рухатися або обмежувати її; заважати, перешкоджати легкості, свободі рухів. Щорс не хотів сковувати рух свого загону колією залізниці, він хотів, щоб його загін пересувався легко і в будь-якому напрямку* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 28); *Непрохідна грязюка сковувала рух танків* (Ком. Укр., 2, 1969, 68); *Спека ще не сковує рук, ще не розілялася доокіл* (Гуц., Скупана., 1965, 202); *Тільки коли він вступив у сіни і глянув на сходи, по яких збігав позавчора,.. — згадки линули на нього холодною водою і скували вільність рухів* (Коцюб., I, 1955, 412); *Біль і повна фізична безпорадність знову скували його на ліжкові* (Сміл., Зустрічі, 1936, 171); // *Приводити у стан нерухомості, заціпеніння. Владний погляд сковує його, якесь незвичайне тепло охоплює всю істоту* (Хижняк, Килимок, 1961, 88); *Холодний вітер сковував усе тіло, холодив груди* (Збан., Єдина, 1959, 73); *Переляканий підвівся [Никифор], хотів схопитись на ноги. Але не схопився, бо страх скував тіло, одібрав мову...* (Скл., Святослав, 1959, 392); *Помітивши бійця, старий мов-*

би прокинувся з глибокої задуми, що скувала його всього (Гончар, III, 1959, 144).

4. *перен. Позбавляти можливості вільно діяти; перешкоджати свободі дій, прояву, вираженню чогонебудь. Метод соціалістичного реалізму ніяк не сковує творчої індивідуальності митця.., а навпаки, дає найширший простір для розквіту різних творчих стилів, манер, почерків* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 257); *Хтось між ними був зайвий, і це сковувало вільну мову* (Гур., Наша молодість, 1949, 101); *Перший сумнів, що закрався Павлові в голову, почав усе далі рости, поступово сковувати його думки і вчинки* (Кучер, Прощай., 1957, 244); *Боротьба за мир в Європі уже сьогодні певною мірою сковує агресивні сили імперіалістів, перешкоджає їм у придушенні визвольного руху в інших частинах світу* (Ком. Укр., 6, 1967, 6); *Безсилають скувала волю Віктора* (Ле, Клен. лист, 1960, 143); // *Позбавляти ворога, супротивника можливості активно діяти. Партизани України сковували значні сили противника, зривали своєчасне перекидання німецьких військ на фронт* (Ком. Укр., 5, 1965, 31); *Червонофлотських рицарів когорта В порту скувала ворога полки* (Криж., Срібне весілля, 1957, 136).

СКОВУВАТИ (скувати) язик — позбавляти можливості говорити. *За все своє життя я вперше опинився в панському маєтку. Мимохіть це сковувало руки, язик* (Панч, На калин. мості, 1965, 52).

5. *перен. Щільно оточувати, охоплювати з усіх боків кого-, що-небудь. Здається, тиша навіки скувала бір, і вже сумні тіні, немов з нудьги, затіяли свою довічну, німу гру...* (Вас., I, 1959, 307); *Біля Запоріжжя Дніпро вже скували бетоном, і хвиля його вдень і вночі крутить потужні турбіни* (Собко, Біле полум'я, 1952, 178); *Похнюпившись, стояли пани навколо кафедри, і глибоке мовчання скувало юрбу* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 34); *Важка посуха скувала увесь степ, обгорнула палючим жаром весь південь* (Кучер, Прощай., 1957, 19).

6. *перен. Робити твердим, заморожуючи; вкривати льодом (річку, озеро і т. ін.). Морозець сковував грязюку* (Собко, Шлях., 1948, 204); *Морози все дужче сковували Дніпро* (Скл., Святослав, 1959, 222); *Люті морози скували землю, прикрили її снігом глибоким* (Мирний, IV, 1955, 255); *Зима випала рання, мороз давно скував болота і малі річки* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 82); // *безос. Холодом скувало калюжі, і блискуче струп'я лунко тріщало під ногами* (Цюпа, Грози., 1961, 166).

СКОВУВАТИСЯ, ується, недок., **СКУВАТИСЯ**, скується, док. 1. З'єднуватися куванням.

2. *перен. Створюватися, організовуватися. Коли б нам гадалося, з чого лихо скувалося* (Укр.. присл., 1963, 99); *Чулось, мабуть, йому, що через мене може скуватися лад у сім'ї* (Вас., I, 1959, 254); *Тут в ім'я влади Рад скувалися ряди В Червонім Арсеналі* (Рильський, II, 1960, 40).

3. *перен. Вкриватися льодом (про річку, озеро і т. ін.). — Що, як наступлять знову морози, скується ставок льодом?* (Л. Янов., I, 1959, 409).

СКОВУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до сковувати. *Він знав, звідки напливає на нього сковуюча апатія: це від почуття безсилля* (Вол., Місячне срібло, 1961, 196).

СКОЄНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скоїти. *Так чого ж пак тільки В серденьку тому Не стихає горе, Скоєне йому?* (Граб., I, 1959, 196).

СКОЗУВАТИСЯ, уюся, ується, недок., діал. Сперечатися. *Почав скозуватися, а далі й битися з парубками* (Сл. Гр.); *Староста й каже: — Годі вже нам скозуватися* (Укр.. казки, легенди., 1957, 396).

СКОЇТИ, скóю, скóїш, *док., перех.* Зробити що-небудь (перев. погане); учинити. — *Бачиш, сину, коли велике діло скоїть дужий і мудрий, воно не має тої вартості, як коли це вчинить слабий і недосвідчений* (Казки Буковини.., 1968, 159).

СКОЇТИСЯ, скóїться, *док.* Зробитися, відбутися, трапитися (перев. про що-небудь погане); учинитися. Він дуже добре знає, що в лихові, яке скоїлось для Замфірової родини, немає його, Тиховичевої, вини (Коцюб., I, 1955, 218); Скоро весілля скоїлось, та не забарилось лихо (Свидн., Люборацькі, 1955, 50); Відчуваючи, що в землянці скоїлось щось незвичайне, я вихопив із кобури наган.. і кинувся туди (Панч, На калин. мості, 1965, 91).

Скоївся переляк *див. переляк.*

СКОЙКА, и, ж. 1. Стулка черепашки двостулкових молюсків.

2. Двостулковий молюск, черепашка якого вкрита перламутром і використовується для виготовлення гудзиків, прикрас і т. ін. Діти шукають скойок в ріні та сухого баговиння на паливо (Л. Укр., II, 1951, 129); Губки — мирні істоти. Вони дають притулок багатом мешканцям морського дна — скойкам, крабам, червам, риbam (Наука.., 9, 1973, 26).

Перло́ва скойка — молюск, у захисному покритті якого утворюється перлина; перлівниця. У басейні річки Опала міські жителі знайшли велику колонію найцінніших прісноводних перлових скойок. Колонія простяглася на чотири кілометри (Веч. Київ, 15.IV 1968, 4); * У порівн. Характер мав Іван — мов скойка та перлова, Що розкривається лише вряди-годи (Рильський, Поеми, 1957, 209).

СКОКОМ, присл. Підстрибуючи, роблячи стрибки; швидким бігом. Погонич знав норози свого батюшки і пустив коні скоком (Н.-Лев., IV, 1956, 111); Павло Гречаний.. скоком вибіг на середину двору (Тют., Вир, 1964, 115).

Ско́ком чи бо́ком; То ско́ком, то бо́ком; То бо́ком, то ско́ком — по-різному; різними способами. За останні роки яюсь скоком чи боком до нашої творчості знову почала притулятись безконфліктність чи дрібноконфліктність (Літ. Укр., 24.XI 1970, 2); — Як поживаєш? — А так собі — то боком, то скоком (Укр. присл., 1963, 18).

СКОКОМ-БОКОМ, присл. Роблячи різні стрибки на всі боки. — Вам би в ваших літах скоком-боком та вибриком! Отак-о! — І Христина підбрала трошки руками сукню і вдарила тропака, а потім зробила кілька скоків козачка легенько (Н.-Лев., VI, 1966, 9); // Стрибаючи не прямо, а вбік. Дивлюсь — з поля щось біжить.. Я з переляку скоком-боком Та у бур'ян (Гл., Вибр., 1951, 187); * Образно. Нишком та скоком-боком таки доступилися дехто з людей та закинули панії про всякі економічні справи (Дн. Чайка, Тв., 1960, 66).

СКОЛЕКТИВІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сколективізува́ти. — Вважайте, що відколи ми сколективізовані, то всі оці ґрунти перейшли на мої власні руки.. Я дістала медаль [медаль] на груди за свої видатні буряки (Гончар, I, 1954, 489).

СКОЛЕКТИВІЗУВАТИ, ую, уєш, *док., перех.* Об'єднати в колектив, здійснити, провести колективізацію. [П а р х і м ч а:] Двадцять сім дворів сколективізував, увесь наш кутюк (М. Куліш, П'єси, 1960, 138); — Все село сколективізуємо, — одним духом випалив.. Іван (Чорн., Потік.., 1956, 35).

СКОЛЕНИЙ, **СКОЛОТИЙ**, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сколо́ти. Полеж скошеним я пропах, Ноги — сколоті на стерні, Чуб скуйовджений — в бур'яні (Гірник, Сонце.., 1958, 39); Волосся сколене гребінцем.

СКОЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. сколо́ти, сколювати.

СКОЛИХАТИ, ишú, ишеш, *док., перех., рідко.* Те саме, що заколиса́ти. Ох ти, тихий Дунай, Моїх діток поприймай! А ти, корабель новий, Сколиши моїх синів! (Чуб., V, 1874, 889).

СКОЛИХНУТИ, ну́, не́ш, *док., перех.* 1. Однокр. до сколи́хувати 1. Гляне він на легку прозелень густих верболозів, бачить, як хтось там, в зеленому віночку, щойно сколихнув молоде гілля і зник (Стельмах, II, 1962, 125); Офіура взяв весло і сколихнув воду (Трубл., I, 1955, 186); Спєка стоїть нестерпна.. Сюди нізвідкіль не залетить вітрець і не сколихне гаряче повітря (Гончар, III, 1959, 54); // безос. Гримнуло кілька стрілів і сколихнуло повітря (Коцюб., I, 1955, 351); * Образно. Гул моторів знову сколихнув степ і поволі, ніби грім, почав віддалятися (Цюпа, Краєни, 1971, 34).

◇ Сколихну́ти ти́шу (мовча́ння, заду́му і т. ін.) — порушити, перервати тишу (мовчання, задуму і т. ін.). Раптом тишу сколихнув басовитий гудок (Головко, II, 1957, 621); Навіть пронизливий крик нічного боляного птаха з близького озера не розбудив степу, не сколихнув мовчання (Донч., I, 1956, 114); Її задуму сколихнуло легеньке зітхання дівчинки в ліжку (Коцюба, Нові береги, 1959, 159); Крякнули сполохані качки, сколихнувши ранкову дрімоту (Кочура, Зол. грамота, 1960, 451).

2. *перен.* Спричинити, викликати хвилювання, обурення; збудити, пожвавити кого-, що-небудь. ..па́діння кріпосного права сколихнуло весь народ, розбудило його від вікового сну, навчило його самого шукати виходу, самого вести боротьбу за повну свободу (Ленін, 20, 1971, 133); Залпи «Аврори» на Неві докотилися і до Дніпра, сколихнули всю Україну (Цюпа, Україна.., 1960, 43); // Вивести із спокійного або млявого стану, викликати пожвавлення. Треба було аж подій 1848 року, щоб до дна сколихнути.. його тихе, самотнє життя (Фр., VI, 1951, 153); Приїзд Георга Доброшану сколихнув людей, підбадьорив їх (Чаб., Балкан. весна, 1960, 292); Наш концерт, що був несподіванкою для ковалівців, сколихнув усе село. В клубі стільки люду, що яблуку ніде було впасти (Збан., Малин. дзвін, 1958, 240).

3. *перен.* Збудити, пожвавити, розворушити що-небудь (почуття, думки і т. ін.). Цілувати батька в руку — стародавній український звичай, що символізує особливу шану й покору батькові, — сколихнує ще більше розчуленість присутніх (Смолич, Мир.., 1958, 258); Зустріч керівників Комуністичної партії та Радянського уряду з письменниками, композиторами, художниками, артистами.. сколихнула громадську думку (Рильський, Веч. розмови, 1964, 257).

◇ Сколихну́ти ду́шу (се́рце) — викликати які-небудь почуття. Важке було дитинство у Миколи Щорса, багато горя й муки замолоду скуштував він, події 1905 року глибоко сколихнули його душу й залишили в ній незабутній слід (Скл., Легенд. начдив, 1957, 10); Йому треба було яюсь сколихнути Байдину душу, зачепити за живе його гідність (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 8); Хор гучних голосів і передзвін близьких і дальніх монастирів та соборів сколихнув серця майже всіх присутніх (Довж., I, 1958, 43).

СКОЛИХНУТИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сколихну́ти.

2. у знач. прикм. Схвилюваний, зворушений. Жінка встала, збуджена, сколихнута (Ряб., Золототисячник, 1948, 71).

СКОЛИХНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, *док.* 1. Почати коливатися, хитатися, гойдатися. Важко шубовснули [міни] в річку, і вона сколихнулася, здається, до самого дна (Гончар, III, 1959, 352); М'яко сколихнулось купе, замигтіли вогні ліхтарів у вікні (Крот., Сини.., 1948,

12); *Перед очима Ореста сколихнувся, поплив туман* (Вол., Самоцвіт, 1952, 25); *Над полем прогуркотили перші гарматні постріли, сколихнулася земля, заклобочився дим* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 281); // Почати рухатися, метушитися. *Від возів і гармат сколихнулася чорна хмара піших* (Ле, Україна, 1940, 90); *Враз натовп сколихнувся, розступився, даючи дорогу новим прибульцям* (Гончар, II, 1959, 14); *Олександр знову прочитав приговор, і ще дужче сколихнулися селянські голови* (Стельмах, I, 1962, 627).

2. *перен.* Почати хвилюватися, обурюватися; ставати збудженим, пожвавленим. *Натовп знову сколихнувся, залемментував, завив...* Десятки рук простяглися до Романа [палія], вирвали його в тих, хто держав, і штовхнули.. просто в полум'я (Гр., II, 1963, 304); — *Із району у ваше село ідуть карателі,* — сказав він тихо, але всі почули його слова, і юрба сколихнулася (Тют., Вир, 1964, 529); *Сьогодні стільки подій мало відбутися в селі, що сколихнулося відразу мало не все три тисячне населення Бородянки* (Смолич, Мир., 1958, 173).

3. *перен.* Виникнути, з'явитися (про почуття, думки і т. ін.). *Опанас став і довго дивився вслід своєму синові.. І сколихнулось у ньому глибоке бажання рушити кудись за сином, наздоганяти неповоротне* (Довж., I, 1958, 85); *Ціла буря почуттів сколихнулася в моєму серці, поки я слухала Ніну* (Чаб., Стоїть явір., 1959, 114).

СКОЛИХУВАТИ, ую, уєш, *недок., перех., рідко.* 1. Приводити що-небудь у рух з одного боку в другий або зверху вниз. *Вітер сколихує листя дерев.*

◇ Сколіхувати тишу (мовчання, задуму і т. ін.) — порушувати, переривати тишу (мовчання, задуму і т. ін.). *Коли гармонія замовкала, вечірню тишу сколихували пісні, що їх заводили дівчата* (Чорн., Красиві люди, 1961, 3); *Співали другі пісні, сколихуючи тишу над селом* (Цюпа, На крилах., 1961, 118).

2. *перен.* Виводити із спокійного або млявого стану. *Не раз, не два, як річка весняна, Із берегів виходив ти, [французький] народе, І все життя сколихував до дна, І ніс у світ свої бурхливі води* (Рильський, III, 1961, 263).

3. *перен.* Збуджувати, пожвавлювати, розворушувати що-небудь (думки, почуття і т. ін.). *Росте й виходить на історичну сцену [в останні десятиліття XIX ст.] нова революційна сила — робітництво, засновуються соціал-демократичні гуртки, людську думку сколихує вчення Карла Маркса, дратують і жахають капіталістів страйки* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 20).

◇ Сколіхувати думку (серце, глиб серця і т. ін.) — викликати які-небудь почуття. *Коли рядки моїх пісень могли б Людських сердець сколихувати глиб І в душах озиватися луною...* — Щасливий їхнім щастям поготів, Нічого б я у світі не хотів (Перв., II, 1958, 218).

СКОЛІОЗ, у, ч., *мед.* Викривлення хребта у людини. *Сколійоз вражає багатьох дітей. Викривлення хребта буває вродженим, а частіше трапляється від неправильного догляду* (Веч. Київ, 2.VII 1971, 2).

СКОЛОК, лка, ч., *рідко.* Точна подoba, копія кого, чого-небудь.

СКОЛОПЕНДРА, и, ж. Невелика отруйна членистонога тварина класу багатоніжок, що живе у теплих краях. *Тут [в Ялті] зовсім нема пороку, якимось аж чудно, зато [зате] чимало павуків, мокриць якихсь гігантських.., сколопендр, москітів і т. п.* (Л. Укр., V, 1956, 191); *Сколопендру швидко вбили, і МIRON Гаврилович з видом переможця вигріб її палицею на ве-*

ранду (Збан., Любов, 1957, 166); *Збирали вони і парували риб, раків, змії і ящірок, збирали колекції метеликів, жуків, сколопендр* (Тулуб, В степу., 1964, 278).

СКОЛОТИ *див.* **СКОЛЮВАТИ**.

СКОЛОТИЙ *див.* **СКОЛЕНИЙ**.

СКОЛОТИНИ, тин, *мн.* Побічний рідкий продукт, що одержують при збиванні масла з вершків, сметани; маслянка. *Поївши добре вареників та карасів, у сметані жарених, та запивши сколотинами.., витягли [хорунженко з панотцем] самотужки по носатці тернівки* (Кв.-Осн., II, 1956, 195); *У хаті пахло.. молоком і свіжими сколотинами* (Рудь, Гомін., 1959, 16); *Після закінчення сколочування вершків бочку [масловиготовлювача] зупиняють і через кран випускають сколотини* (Механ. і електриф., 1953, 508).

СКОЛОТИСЯ *див.* **СКОЛЮВАТИСЯ**.

СКОЛОТИТИ *див.* **СКОЛОЧУВАТИ**.

СКОЛОТИТИСЯ *див.* **СКОЛОЧУВАТИСЯ**.

СКОЛОЧЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до **сколотіти**. *Загрожуючи вилами, .. наче сколочені якимсь лихом, баби з диким гвалтом підступили до хати* (Юхвід, Оля, 1959, 311).

СКОЛОЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. **сколотіти**, **сколочувати**.

СКОЛОЧУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **сколочувати**. *Сколочування масла відбувається при обертанні бочки [масловиготовлювача]* (Механ. і електриф., 1953, 508).

СКОЛОЧУВАТИ, ую, уєш, *недок., СКОЛОТИТИ*, очу, бітиш, *док., перех. 1.* Робити каламутним, нечистим; каламутити. *Налетіли гуси в броду, Сколотили мені воду* (Чуб., V, 1874, 90); — *Ні, паночку,* — *Ягня йому [Вовкові] мовляє,* — *Водиці я не сколотив, Бо ще й не пив* (Гл., Вибр., 1951, 39); *Сколотили гуси воду, не хоче кінь пити* (Коломийки, 1969, 102); * *Образно. [Ш а в у л а (втирає хусткою лоб):] Та я ж хотів казати, А ти мені всі думки сколотив...* (Коч., П'єси, 1951, 167).

◇ Сколочувати (сколотіти) спокій — порушувати спокій. *Невже ота нещасна пригода, що могла б скінчитися гірше, ніж скінчилася, так сколотила мій спокій?* (Коцюб., I, 1955, 259).

2. Розмішувати, перемішувати, змішувати що-небудь. *Разних [різних] трав нарвали [Венера і Купидончик], Зцілющої води примчали.., І все те вкупі сколотивши, Якись слова наговоривши, Енею рану полили* (Котл., I, 1952, 285).

3. Збиваючи певну масу, виготовляти що-небудь. *Сколотити масло.*

4. *перен.* Хвилювати, викликати тривогу, неспокій, незадоволення. *Життя досі складалось тихо, спокійно.. Аж ось сьогодні він [чоловік] сколотив усе, посіяв тривогу* (Коцюб., II, 1955, 297); — *Чув новину?* — *Ти про крейсер?* — *Сашко одягає навушники.* — *Ще б не чути. Всіх тут сколотила його поява...* (Гончар, Тронка, 1963, 42).

5. *перен., розм.* Організовувати, створювати що-небудь. *Фінансові магнати США сколочують «священний союз» імперіалістів, створюють агресивні військові блоки* (Програма КПРС, 1961, 27); — *Спробуйте-но ви, шановний гідротехнік, серед цього безлюддя аварійну бригаду сколотити* (Вол., Озеро., 1959, 94).

СКОЛОЧУВАТИСЯ, ується, *недок., СКОЛОТИТИСЯ, біється, *док. 1.* Ставати каламутним; каламутитися. *Вода в річці сколотилася; * Образно. Сколотилася, збаламутилась Гафіїна душа!* (Бабляк, Жванчик, 1967, 75).*

2. Розмішуватися, перемішуватися, змішуватися з рідиною.

3. Виготовлятися способом збивання. Масло сколо-
чується з вершків.

4. тільки док., перен., розм. Трапитися, відбутися, зробитися (перев. про що-небудь погане); скоїтися. — *Що се лихо таке сколотилось несподіване? І ти, Марусю, вже не така, як колись була!* (Вовчок, I, 1955, 195).

5. тільки недок. Пас. до сколобчувати.

СКОЛОШКАНИЙ, а, е, розм. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сколошкати. Маланка скочила з призьби і пожбурнула грудкою. Квочка з курчатами кублилась на грядках і, сколошкана, сердито квоктала та стовбурчила пір'я (Коцюб., II, 1955, 14).

2. у знач. прикм. Розкуйовджений, кошлатий (про волосся, шерсть і т. ін.). Вітер тріпає сколошканий чуб (Смолич, Дитинство, 1937, 65).

СКОЛОШКАТИ, аю, аєш, док., перех., розм. 1. Злякати, сполошити кого-небудь. Чекали [мати з дочкою] дорогого гостя, що от-от не видно як затупає перед хатою, сколошкає собак і відхилить двері (Коцюб., II, 1955, 31); // Викликати тривогу, хвилювання, неспокій у кого-небудь. Хасен.. побув в аулі всього один день. Але за той час він добре сколошкав казахів своїми розповідями про Магнітобуд (Донч., I, 1956, 145).

2. Розкуйовдити, зробити кошлатим (волосся, шерсть і т. ін.). Раптом налетів вітрець, сколихнув підрізаним волоссям дівчини — сколошкав його зовсім (Крот., Сипш., 1948, 239); Вітрець пострибав хлібами, сколошкав овес, смикнув за довгого вуса ячмінь (Донч., VI, 1957, 257); — Тепер уже чорти пішли такі, що не бояться й ладану, — сколошкавши собі вуса, відмовив козак (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 39).

СКОЛУПАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сколупати. Діа був увесь сколупаний (Н.-Лев., III, 1956, 152); Катран.. вийшов на сколупаний дощами і степовими вітрами перон станції (Мокр., Слід..., 1969, 16).

СКОЛУПАТИ див. сколупувати.

СКОЛУПНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. 1. Однокр. до сколупувати. Стовбур черешні зайнявся вишневим блиском, Іван сколупнув нігтем грудочку клею... (Гуц., Скупана..., 1965, 239).

2. перен., розм. Змусити піти, залишити займане місце; прогнати. — *Справа не в тому, що Марко підійметься на мій пост, а в тім, як його найскорше сколупнути з поста* (Стельмах, Правда..., 1961, 302); — *Слухай, Супрун, — помовчавши, глухо сказав Штепа, — німець вирішив сколупнути нас сьогодні з кургана* (Перв., Невигадане життя, 1958, 180).

СКОЛУПУВАТИ, ую, уєш, недок., **СКОЛУПАТИ**, аю. аєш, док., перех. Колупаючи, виймати, витягати що-небудь. Сидів [дід Овсій] на низькому підгнилому пеньку, з якого давно облупилась кора, вільною рукою сколупував світлячки (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 211); // Колупаючи, робити заглибини на чому-небудь. Сколупувати долівку.

СКОЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. сколювати. При вийманні вугілля комбайнами ознакою міцності є опір вугілля сколюванню і роздрібненню (Техн. нормув..., 1958, 50).

СКОЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., **СКОЛЮТИ**, сколю́, сколеш, док., перех. 1. Скріплювати, з'єднувати що-небудь гострим предметом. Сколюючи шпильками своє розпушене і золотаве волосся, вона повернулася до мене (Грим., Подобиці..., 1956, 12); Вона голкою сколола пазуху сорочки й замотала на ній нитку (Чорн., Потік..., 1956, 4).

2. Заподіювати собі рани гострим предметом у багатьох місцях. Ухопився [Хома], хоч і руки у кров сколов,

за тернові кущі і став пробі кричати!.. (Кв.-Осн., II, 1956, 250); *На цій землі ще ніхто не зміг Дійти до квітів, не сколовши ніг* (Мисик, Біля криниці, 1967, 323); // Уражаючи кого-небудь чимсь гострим, наносити рани в багатьох місцях. — *Я коза-дереза, За три копи куплена, Півбока луплена. Тупу-тупу ногами, Сколю тебе рогами* (Укр. казки, 1951, 39); — *Кажуть, геть чисто штиками скололи [Тесленка]!* — додав хтось. — *А хіба ж вони [гайдамаки] люди! Звірюки!* (Головко, II, 1957, 615).

3. Колючи, відділяти, знімати з поверхні шар чого-небудь. На тротуарах сколювали ломиками кригу мовчазні суворого вигляду чоловіки (Перв., Материн.. хліб, 1960, 90); *Вздовж лави просувається робочий орган струга з набором різців. Він сколює стрічку вугілля і відвалює його на прокладений тут же конвейєр* (Рад. Укр., 4.VI 1961, 2).

СКОЛЮВАТИСЯ, юється, недок., **СКОЛЮТИСЯ**, сколеться, док. 1. Скріплюватися, з'єднуватися гострим предметом.

2. Заподіювати собі рани гострим предметом у багатьох місцях.

3. Розколовшись, відпадати. Вугілля, підрізане біля ґрунту пласта на глибину 335 мм, сколюється (Нова техн. і технол., 1961, 15).

4. тільки недок. Пас. до сколювати 1, 3.

СКОЛЮВАЧ, а, ч. Робітник, що займається сколюванням. На дні кар'єру, куди скочується підірване каміння, працюють майстри-сколювачі (Рад. Укр., 10.VII 1946, 3).

СКОМАНДУВАТИ, ую, уєш, док. Вимовити слова команди; дати команду. Аж ось затуркотів барабан; москалі скомандували в лаву строїтись (Мирний, I, 1949, 216); Скомандувавши: «Вперед!», Красношапка орлом вилітає на бруствер (Вишня, I, 1956, 310); — *Гранатами!* — скомандував Сагайда бійцям, що стояли навпроти вікон. — *Покажіть їм Русь!* (Гончар, III, 1959, 144); // Дати розпорядження зробити що-небудь (перев. владним тоном). — *Кучер, запрягай!* — скомандувала дівчинка, та так грізно, що Пріська не втерпіла, щоб не засміятися (Л. Янов., I, 1959, 287); Катерина рішуче підвелась, взяла корзину і скомандувала, щоб Валерій брав чемодан (Коп., Земля..., 1957, 43).

СКОМБІНОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скомбінувати. В трьох драмах цього автора [М. Метерлінка] я справді бачу нові елементи штуки, скомбіновані з великим талантом (Л. Укр., V, 1956, 308); Просто скомбіновані акорди, без хитрих модуляцій, а тим часом скільки почуття, скільки душі в ній, в сій простій, простенькій пісні!.. (Хотк., I, 1966, 53); Злочин доведений на підставі старанно підібраних і скомбінованих свідчень (Кол., Терен..., 1959, 271).

СКОМБІНУВАТИ, ую, уєш, перех. Док. до комбінувати 1, 3. Я дуже просив би Вас не одмовитись зробити нові переклади, бо у мене є бажання скомбінувати так, щоб з доходів.. виплатити Вам довг (Коцюб., III, 1956, 457); — *Весь мій задум перехоплено.. Дівчата, пам'ятаєте, я говорив вам, якби в одному агрегаті скомбінувати електрошкребницю, щітку і пультверизатор?* (Вол., Місячне срібло, 1961, 224); — *Жду все та жду, а їх і досі нема, моїх заводських хлопців.. Мабуть, там щось уже скомбінували, раз так довго нема* (Кучер, Прощай..., 1957, 391).

СКОМБІНУВАТИСЯ, ується. Док. до комбінуватися. Стародавні обряди і звичай народні по заведенню християнства на Русі скомбінувалися в новим, захожим елементом (Фр., XVI, 1955, 210).

СКОМЛЕННЯ, я, с., діал. Дія за знач. скомліти. Здається, чуєш, як у тій гушавині з легким шумом

вітру мішається плачливе скомлення тигра (Фр., V, 1951, 186).

СКОМЛІТИ, лю, ліш, недок., діал. Вити (див. ві-ти¹). Що вже Лисиця крутилася, вертілася, що вже скомліла і плакала (Фр., IV, 1950, 77); Вітер дужче скомлить по яругах (Черемш., Тв., 1960, 115).

СКОМОРОСЬКИЙ, а, е. Прикм. до скоморо́х.

СКОМОРОХ, а, ч. За часів стародавньої Русі — мандрівний середньовічний актор. Спочатку скоморохи виступали в себе у селі чи місті, а потім почали ходити на ігрища в сусідні села й міста і, нарешті, поклавши свій нехитрий скарб у торбину, вирушали в мандри по всій Русі (Нар. тв. та етн., 6, 1965, 52); Представниками світської музики на Русі від найдавніших часів протягом кількох століть були скоморохи (Муз. праці, 1970, 50).

СКОМОРОШЕСТВО, а, с. Заняття, професія скомороха. Трудно, звичайно, точно встановити початок скоморошества на.. Русі (Іст. укр. музики, 1922, 161).

СКОМПІЛЮВАТИ, юю, юєш, перех. Док. до компілюва́ти.

СКОМПІЛЬОВАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скомпілюва́ти.

СКОМПЛЕКТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скомплектува́ти. Були скомплектовані партизанські групи, які кожної години могли вийти в ліс (Шер., Молоді месники, 1949, 9); — Не буде в них [дівчат] бригади, — запевняв Антип. — Казав Кіндрат Дорофійович, що тракторні бригади на той рік скомплектовані (Логв., Літа., 1960, 77).

СКОМПЛЕКТУВАТИ, ую, уєш, перех. Док. до комплектува́ти. Докія.. рознесла доценту бригадира і агронома, Зарубу і все правління за те, що й досі не скомплектували укрупнених ланок та не одміряли їм землі (Кучер, Трудна любов, 1960, 482).

СКОМПЛІКОВАНИЙ, а, е, зах. Складний, важкий для розуміння, вивчення і т. ін. Експериментальна психологія.. починає з противного кінця і аналізує об'єкти і умови психічної діяльності від найпримітивніших аж до найбільше скомплікованих (Фр., XVI, 1955, 291); Візьмим менш скомпліковане питання про грізні явища природи. Людина неосвічена приписує їх якійсь чародійній, відьомській силі і т. п. (Круш., Буденний хліб.., 1960, 155).

СКОМПЛІКОВАНІСТЬ, ності, ж., зах. Абстр. ім. до скомплікований. З сином мала [бабця] довшу конференцію, звертаючи його увагу на скомплікованість теперішніх його подружніх [подружніх] обов'язків (Хотк., II, 1966, 56).

СКОМПОНОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скомпонува́ти. Комісія, про яку дзвонив йому Ратушний, була скомпонована (Рибак, Час.., 1960, 498); Чорні вишивки, геометричні або скомпоновані з гірлянд та букетиків, виконано дуже тонко (Нар. мист., 1966, 12); Ярош показав на кольорову діаграму, яка приваблювала до себе вдало скомпонованими і дотепно розставленими по полю людськими фігурами і статистичними числами (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 198); Серія його хорів скомпонована скоріше інструментально, ніж вокально, і вимагав тонкого супроводу оркестрального (Іст. укр. музики, 1922, 271); В його [Томаса Мора] «Утопії» є чимало неперетвореного матеріалу, частенько скидається вона на важко скомпонований трактат з розумуваннями схоластичного характеру (Л. Укр., VIII, 1965, 151); Талановитий художник-сатирик В. Литвиненко яскраво виділяється своїми міцно скомпонованими багатофігурними ілюстраціями до повісті І. Франка «Захар Беркут» (Мист., 5, 1956, 11); // ском-

понувано, безос. присудк. сл. Нарешті листа було скомпоновано (Гончар, II, 1959, 52).

СКОМПОНУВАТИ, ую, уєш, док., перех. 1. Док. до скомпонува́ти 1. Я скомпонував зміст книги [«Сорок вісім годин»], ідучи, власне, за перенесеним у літературу принципом політичного плаката: виразність композиції, ударна деталь, гротеск для негативних образів (Смолич, VI, 1959, 52); Скомпонувати черговий номер журналу.

2. Створити, написати що-небудь; скласти композицію (картини, музичного, художнього твору і т. ін.). Їм я квашу солоденьку; Здумаю загадку стареньку; Покіль другу скомпоную — Розгадайте перше цюю (Гл., Вибр., 1951, 206); Робота ж його [вчителя] була така, що мав скомпонувати й вивчити промову на прощання пана директора (Март., Тв., 1954, 192); Оригінально і красиво скомпонував Лисенко картину зимової хуги (Іст. укр. музики, 1922, 241); Вдало скомпонувала ювілейне панно «40 років Великої Жовтневої революції» Явдоха Кляпа, яка поклала в основу композиції мотиви вінка з традиційних петриківських квітів — гвоздик та ромашок (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 172); Ёгор Мовчан створив нову мелодію на текст Думи, скомпонував до неї музичний супровід (Вол., Саді.., 1950, 37).

СКОМПРОМЕТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скомпрометува́ти. — Таких книжок, пане Казимире, що виходять за кордоном, а до Галичини потрапляють нелегально, прошу до мого дому не носити. Я не хочу, щоб мій муж був політично скомпрометований (Кол., Терен.., 1959, 121); // у знач. прикм. Вчителька.. зауважила необережність його появи в скомпрометованій квартирі (Ю. Янов., Мир, 1956, 181).

СКОМПРОМЕТУВАТИ, ую, уєш, перех. Док. до скомпрометува́ти. — Цього не роби, бо це все тебе скомпрометує,.. — заспокоювала його Сусанна Уласівна (Н.-Лев., IV, 1956, 144); Гуцалюк завагався. Що ж йому робити? Піти зараз з свиноферми — значить остаточно себе скомпрометувати в очах колгоспників (Добр., Тече річка.., 1961, 143); // Викликати недовір'я до якої-небудь ідеї, справи і т. ін. Партизана найбільше клопотала думка про те, що ці вуличники можуть скомпрометувати перед селянами ідею комуні (Мик., II, 1957, 393); Антикомунізм — головне в ідеологічній політиці реакційної буржуазії. Скомпрометувати передові ідеали, ослабити і розколоти єдиний фронт антиімперіалістичних сил, відвоювати втрачені позиції — така мета цієї політики (Рад. літ-во, 3, 1971, 6).

СКОМПРОМЕТУВАТИСЯ, уюся, уєшся. Док. до скомпрометува́тися. В часи Пушкіна написати листа до панича значило скомпрометуватись навіки (Л. Укр., V, 1956, 270).

СКОМШИТИ, шу́, шійш, док., перех., діал. Зім'яти. **СКОМШИТИСЯ**, шійтсья, док., діал. Скуйовдитися. Борода скомшилась (Котл., I, 1952, 130).

СКОНА́ННЯ, я, с. 1. Дія за знач. сконати. В Самсона знову уступила В останній час перед сконанням Незмірняя, нелюдська сила (Л. Укр., I, 1951, 339).

2. Смерть із страшними муками. — О-ох!.. Де та смерть моя ділась!.. — Нема на вас сконання! не дають спати... — сердито бурчить невістка, і лавка скрипить під нею (Кочуб., II, 1955, 272).

До сконання — до смерті. Квітки й поцілунки, краса й раювання Життя хай сповняють тобі до сконання (Гр., I, 1963, 91); [У б о г и й б р а т:] Дякую за шану, За гостини, частування, — Не забуду до сконання! (Олесь, Вибр., 1958, 446).

СКОНА́ТИ, аю, аєш, док. 1. Умерти, загинути, перев. зазнавши перед тим страшних фізичних мук. Два голуби воду пили, А два колотили.. Бодай тії та сконали,

Що нас розлучили! (Укр.. лір. пісні, 1958, 341); [Х у - с а:] Нехай би ти була тоді сконала, ніж мала осоромити мене! (Л. Укр., III, 1952, 163); Коли б у нього скінчилися патрони, він сконав би тут страшною повільною смертю на безхліб'ї та безводді серед розпеченого сонцем каміння (Гончар, III, 1959, 110); Звір відкрив закривавлену пащу, судорожно втягнув повітря і сконав (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 87).

Сконати на палі див. палля.

2. перен. Кінчитися, припинити своє існування. Війна тільки-но сконала у фашистському лігві, а в Києві вже розгортали роботу науково-дослідні інститути Академії наук УРСР (Чаб., Шляхами., 1961, 120); Під осінь чуємо, сконала панська Польща (М. Ол., Чуєш., 1959, 14); // Перестати проявлятися. Вогонь притих, зігнувся, дихнув востаннє й сконав (Коцюб., II, 1955, 92); [В а с и л ь:] Лицарська сила зробила своє, прогула на увесь світ своїм бучним заміром та й сконала (Мирний, V, 1955, 113).

СКОНДЕНСОВАНИЙ, а, е. 1. спец. Дієпр. пас. мин. ч. до сконденсувати. В тракторі сконденсована сила десятків коней (Рад. Укр., 3.III 1961, 2); // сконденсовано, безос. присудк. сл. * Образно. Він займався різними видами спорту, аж поки не зупинився на акробатиці, де, йому здавалося, сконденсовано більшою чи меншою мірою всі види спорту (Ткач, Арена, 1960, 127).

2. у знач. прикм., перен. Стислий, але місткий, ємкий (за змістом, викладом і т. ін.). Звичному «аналізові» ці вірші [Є. Плужника] піддаються тяжко. Їх треба було б цитувати один за одним — настільки вони сконденсовані в своєму змісті (Не ілюстрація., 1967, 301); У романі «Кров людська — не водиця» Стельмах цікаво подає сконденсовану характеристику життєвих доріг, що привели підполковника Кіндрата Погибу і сотника Данила Підпригору до війська (Рад. літ-во, 8, 1971, 12); // Дуже насичений, наповнений чим-небудь (подіями, роботою і т. ін.). Бувають дні, години такого сконденсованого часу, коли події йдуть одна за одною, і за якихось півгодини їх минає більше, ніж за півроку (Собко, Зор. крила, 1950, 14).

СКОНДЕНСОВАНИСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сконденсований 2. Глибина узагальнення, сконденсованість широкої думки зумовлює філософський і героїчний характер жанру поеми (Мал., Думки., 1959, 48); Сконденсованість форм.. здійснена в стилістичних засобах «Вершників» [Ю. Яновського] (Мова і стиль «Вершників», 1955, 44).

СКОНДЕНСУВАТИ, ую, уєш, док., перех., спец. 1. Зібрати, нагромадити, скупчити електроенергію і т. ін. Сконденсувати електричні заряди; * Образно. Не знайдеш іншого годувальника-злака на землі, який би сконденсував у собі стільки праведної праці. Кукурудза вже стала на три чверті творінням людського розуму (Вол., Дні., 1958, 102).

2. Перетворити пару або газ на рідину. Сконденсувати водяну пару.

СКОНДЕНСУВАТИСЯ, ується, док., спец. 1. Зібратися, нагромадитися, скупчитися (про електроенергію і т. ін.).

2. Перетворитися на рідину (про пару, газ).

СКОНСТАТУВАТИ, ую, уєш, док., перех., діал. Установити, відзначити. Покликаний із тюремного шпиталю лікар сконстатував запалення мізку і велів раз перенести Спориша до шпиталю (Фр., II, 1950, 284).

СКОНСТРУЙОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сконструювати. 3-поміж сосен виринули сконструйовані з фанери й пофарбовані в різний колір колони (Десняк, Опов., 1951, 14); Перший водолазний костюм був сконструйований російським винахідником-самоучкою

Юхимом Никоновим у 1719 р. (Знання., 1, 1966, 24); // сконструйовано, безос. присудк. сл. Американською фірмою «Боїнг» сконструйовано лабораторію для розміщення космонавтів по поверхні Місяця (Знання., 4, 1966, 6).

СКОНСТРУЮВАТИ, юю, юєш, перех. Док. до конструювати. Радянські вчені конструювали.. тритактний доільний апарат (Вол., Місячне срібло, 1961, 264); Цієї весни він конструював у себе якусь особливу телевізійну антену (Гончар, Тронка, 1963, 28).

СКОНФІСКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сконфіскувати. Наприкінці 1886 року була надрукована програма «Поступу» [журналу], невдовзі сконфіскована поліцією (Вітч., 2, 1967, 165); // сконфісковано, безос. присудк. сл. Рішенням суду перший номер його [журналу] було сконфіковано (Кол., Терен., 1959, 291).

СКОНФІСКУВАТИ, ую, уєш, док., перех. Здійснити конфіскацію чого-небудь. «Друг» вийде нині,— може, сконфіскують, бо в децю Павликове і про таке, що зтозна, чи стерпить.. цісарсько-королівська прокуратура... (Кол., Терен., 1959, 250).

СКОНФУЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сконфужити. Старенька зразу чула себе якоюсь сконфуженою тими непривичними [незвичними] для неї об'явами [виявами] чемності і співчуття (Фр., II, 1950, 301).

2. у знач. прикм. Який відчуває незручність, збентеження; зніяковілий. Мати, заклопотана і сконфужена, доливає горщик водою, бубонить щось (Вас., I, 1959, 326); Сконфужений і злий Куліш став незабаром прощатись (Ільч., Серце жде, 1939, 344); // Який виражає незручність, збентеження, зніяковілість. Сконфужений голос.

СКОНФУЖЕНО. Присл. до сконфужений 2. Валя сконфужено й радо осміхається (Вас., III, 1960, 329); Гонтар сконфужено розвів руками (Баш, Вибр., 1948, 226); Рубін дивиться на охололе й посиніле залізо сконфужено (Сенч., Опов., 1959, 7).

СКОНФУЗИТИ, ужу, узиш, перех. Док. до конфузити. Я.. навмисне зробив таку авантуру в шинку.. Щоб тебе позлостити та сконфузити! (Фр., VI, 1951, 290).

СКОНФУЗИТИСЯ, ужуся, узишся. Док. до конфузитися. Акакій Акакійович, хоч був трохи й сконфузився, але.. не міг не порадуватись, що всі похвалили шинель (Гог., Вибр., перекл. Хуторяна і Шмиговського, 1948, 218).

СКОНЦЕНТРОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сконцентрувати. Основні матеріали про переслідування цензурою творів Т. Г. Шевченка (як за життя поета, так і після його смерті) сконцентровані у Центральному державному історичному архіві СРСР в Ленінграді (Рад. літ-во, 3, 1964, 74); // у знач. прикм. Доктор видивився на Целю, яка стояла перед ним усе ще бліда, з затисненими устами і з виразом якогось сконцентрованого напруження і рішучості (Фр., II, 1950, 335); Увесь вельми складний зміст фільму [про Мічуріна] сконцентрований у образі Мічуріна (Довж., III, 1960, 137); // сконцентровано, безос. присудк. сл. В мікроелектроніці на невеличкій площі сконцентровано багато елементів (Знання., 2, 1968, 5).

СКОНЦЕНТРУВАТИ, ую, уєш, перех. Док. до концентрувати. Всю свою ненависть до хижачтва Франко сконцентрував в образі орла-беркута (Коцюб., III, 1956, 38); [С и н я в с ь к и й:] В разі здобуття Києва.. рекомендую сконцентрувати сили в районі міста (Дмит., Драм. тв., 1958, 130); // перен. Направити на кого-, що-небудь, звернути на когось, щось (увагу, думки, зусилля і т. ін.). Химченко не міг працювати гаразд, не міг сконцентрувати свою думку на програмі

(Крим., Вибр., 1965, 326); *Комуністична партія Радянського Союзу була тією головною і вирішальною силою, яка сконцентрувала волю, зусилля і енергію нашого народу на розгром гітлерівської Німеччини* (Ком. Укр., 4, 1965, 40).

СКОНЦЕНТРУВАТИСЯ, ується. Док. до концентруватися 1. Здавалося, що вся вражена родова гордість сконцентрувалася в інтонації того голосу [Катерини]: — Як ви смієте так розмовляти зі мною? (Вільде, Сестри..., 1958, 402); У тилу противника на правобережній Україні сконцентрувались великі партизанські сили (Шер., Молоді месники, 1949, 86); Я думаю, що вони [порівняння] часто шкодять ліризмові твору; не дають сконцентруватись на одному пункті (Сам., II, 1958, 449).

СКООПЕРУВАТИ, ую, уєш, док., перех. Об'єднати на засадах кооперації (у 1, 2 знач.). Підприємства, колгоспи району вирішили скооперувати кошти на спорудження стадіону (Веч. Київ, 30.XII 1968, 3).

СКООПЕРУВАТИСЯ, уюся, уєшся, док. Об'єднатися на засадах кооперації (у 1, 2 знач.).

СКООРДИНОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скоординувати; // у знач. прикм. Любила рух, яким застібував [Василь] гудзики на пальті. Його мужність, так здавалося Лесі, найкраще виявляла себе назовні в тому скоординованому русі (Вільде, На порозі, 1955, 64); // скоординовано, безос. присудк. сл. Стихія — не помічник, а перешкола соціалізму: тут все повинно бути передбачено, заплановано, скоординовано і згідно з планом втілено в життя (Ком. Укр., 6, 1970, 33).

СКООРДИНУВАТИ, ую, уєш, док., перех. Здійснити координацію; погодити. Мак-Келлі, прибувши.. до Врангеля, недвозначно дав зрозуміти, що Верховна рада союзників уповноважила його скоординувати дії Криму й Варшави (Гончар, II, 1959, 297); Скоординувати, строго пов'язати питання якості, надійності й довговічності виробів щодо строків та інших показників по всіх кооперованих підприємствах — завдання великої народногосподарської значимості (Ком. Укр., 3, 1966, 27).

СКОП, у, ч., розм. Те саме, що скупчення 2. — Житло у мене кепське — підвал, але якщо не маєш де жити і скопу не боїшся — ночуй, поки не влаштуєшся (Бурл., Напередодні, 1956, 45).

◇ Усім (цілим) ско́пом — всі разом, гуртом. Усім скопом пішли [майстри] проводити свого почесного гостя (Тулуб, Людолови, I, 1957, 180); Розкуркулені поперли на нього цілим скопом, засуваючи на ходу рукава (Тют., Вир, 1964, 410).

СКОПА, й, ж., орн. Великий хижий птах родини яструбиних, що живе по берегах рік, озер, морів і живиться рибою. До цієї групи [хижаків] можна віднести також пугача, скопу, орлана білохвостого, великого підорлика і ін. (Корисні птахи..., 1950, 8).

СКОПАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скопати. На самій середині косогор [косогір] був рівно скопаний настільки, щоб на йому вмістилась хата з маленькою повіткою (Н.-Лев., II, 1956, 125); На ділянці, скопаній ямками, роблять посадку молоденьких яблуньок (Головко, I, 1957, 448); * Образно. Обличчя скопане віспою, але юнак симпатичний (Епик, Тв., 1958, 581); // у знач. прикм. Мар'янка оглянула скопану грядку (Десняк, Вибр., 1947, 115); Він почує запах скопаної землі, звідки недавно було вигорнуто картоплю (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 193); // скопано, безос. присудк. сл. Клапоть її наділу знову скопано, заскороджено граблями (Стельмах, II, 1962, 340).

СКОПА́ННЯ, я, с. Дія за знач. скопати.

СКОПАТИ див. скопувати.

СКОПЕЦЬ 1, пця, ч. Людина, якій зроблено кастрацію. Пішли розмови про те, що.. треба б обрати гідного царя, мався на увазі, може, хоч Роман, якого прозвали скопцем за надто голу бороду (Загреб., Диво, 1968, 259); * Образно. Вибивши собі з голови обов'язок до щирої праці,.. відбивають [деякі письменники] у другий охоту до праці, роблять їх такими ж скопцями моральними та слизняками, як і самі вони (Фр., XVI, 1955, 41).

СКОПЕЦЬ 2, пця, ч., діал. Дійниця. Стовпилися [корови] разом.. чекаючи, аж прийде черга на кождо йти до сіней, перекусити смачного зілля і віддати в чистий скопець свій цілоденний запас молока (Фр., I, 1955, 63).

СКОПЕЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до скопець 1.

СКОПИЛИТИ, лю, лиш, док., перех., розм. Те саме, що закопілити.

◇ Губу (губи) скопілити, рідко — те саме, що Губу (губи) закопілити (див. губа 1); Скопілити носа (носика) — зморщивши носа (носика), надати своєму обличчю презирливого або гордовитого вигляду. — Фу! — промовила вона, скопивши носика. — Як бридко стало на сій вулиці (Л. Укр., III, 1952, 604).

СКОПИТИ 1, скоплю, скопиш; мн. скоплять; док., перех., рідко. 1. Нагромадити, поступово збираючи (силу, енергію і т. ін.).

2. Скласти у копи.

СКОПИТИ 2, плю, піш; мн. скоплять; недок. і док., перех. Те саме, що каструвати.

СКОПИЧИТИ, чу, чиш, перех. Док. до копичити.

СКОПИЩЕ, а, с. Велика кількість тварин, людей і т. ін., що перебувають або зібралися в одному місці; скупчення. Беруть [мисливці] кілька човнів і поволеньки під'їжджають до.. скопища птахів. Птахи плывуть далі, а мисливці за ними (Коп., Як вони..., 1961, 66); Тільки по тому, як тривожно жеврів небосхил попереду, по скопищах військ на шляхах почувалося, що війна вжедесь близько (Гончар, Людина..., 1960, 87); Стріляти по їхньому скопищу без орієнтира вночі дуже важко (Ткач, Моряки, 1948, 80); // Велика кількість чогонебудь, нагромадженого в одному місці. Війнує вітрець, побігла густо-зелена хвиля, лан ожив, може, вітрець розжене хмарне скопище? (Горд., II, 1959, 322).

СКОПІЙОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скопійувати. Очі, ніс і уста, великі, з товстими, хоч дуже гарно викривленими губами, були мов скопійовані з батька (Фр., III, 1950, 340); // скопійовано, безос. присудк. сл. Простора зала з гранчатими колонами прикрашена великими картинами. — Майстерно, з любов'ю скопійовано. Ось там справжнє сонце відчувається, а вода в струмку, наче скло (Автом., В. Кошик, 1954, 191).

СКОПІЮВАТИ, юю, юєш, перех. Док. до копійувати. Вони [самодіяльні письменники] гадають, що чим точніше скопюєш якусь річ, тим правдивішим буде її образ (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 50); У вільний час я виголошував цілі тиради з ролей Кропивницького, намагаючись точно скопювати його своїм напівхлоп'ячим голосом (Минуле укр. театру, 1953, 83); Цю позу він [хлопчина], певно, скопював з якоїсь батькової фотографії, бо іншої пози й не признавав (Томч., Готель..., 1960, 13).

СКОПОЛІЯ, ї, ж., бот. (*Scopolia*). Багаторічна трав'яниста рослина родини пасльонових з розвиллистим стеблом і товстим повзучим кореневищем, яке широко застосовується в медицині. А скільки лікарських трав росте на гірських полонинах! Беладонна, скополія, .. папороть, конвалія, арніка гірська, лютик, медуниця... (Знання..., 12, 1969, 7).

СКОПОМ, присл., розм. Всі разом, гуртом; спільно. — Чого ж ви стоїте? — зарепетував пристав.. — Бе-

ріть їх! В'яжіть! Опричники кинулись скопом (Гончар, Таврія, 1952, 425); Мали вони трьох хлопців, працювали скопом (Скл., Святослав, 1959, 20).

СКОПУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скопувати. На ґрунтах з малим запасом поживних речовин перед скопуванням ділянки корисно внести добрива (Веч. Київ, 10.VI 1957, 4).

СКОПУВАТИ, ую, уєш, недок., **СКОПАТИ**, аю, аєш, док., перех. 1. Розпушувати землю заступом, лопатою і т. ін.; копати. Незвичайною була сімба над Дніпром у сорок четверту весну. ..Орали тракторами, але орали й коровами, й скопували лопатами (Довж., I, 1958, 388); Цілий день вона робила своє. То.. скопувала свій квітник, то насаджувала там квіти (Збан., Мор. чайка, 1959, 230); Баба Зінька помаленьку та помаленьку і город скопала, і засіяла, і засадила грядки (Н.-Лев., VI, 1966, 410); Гордій порадив скопати не якусь там грядку, а весь город і позичив на посадку картоплі (Юхвід, Оля, 1959, 104).

2. Робити заглиблення в багатьох місцях, викидаючи землю заступом, лопатою і т. ін. Люди скопали ціле велике поле на горбі ровами вздовж і впоперек (Мак., Вибр., 1954, 313).

3. Копаючи, зносити, розрівнювати що-небудь (виступ, нерівність ґрунту). Карпо загадував людям на роботу і попереду усього звелів скопати той капосний горбик на горі (Н.-Лев., II, 1956, 367).

СКОРА, й, ж., заст. Невичинена шкура звіра. Запахи скорі й меду [на торжку], заморські пахощі й запаморочливий дух свіжої смаженини (Загреб., Диво, 1968, 109).

СКОРБ, і, ж., уроч. Те саме, що скорбота 1, 2. В важкі хвилини скорбі та недуг Я тихо йшов, куди гляділи очі (Крим., Вибр., 1965, 29); Йому тільки й залишається посміхнутись крізь скорб і запропонувати недужій бідарських ліків, ліків його батьків, дідів. — Може, тобі водички? (Стельмах, I, 1962, 162).

СКОРБІТИ, скорблю, скорбіш і рідко скорбію, скорбієш; мн. скорблять; і **СКОРБУВАТИ**, ую, уєш, недок., по кому—чому, за ким—чим і без додатка, книжн., рідко. 1. Дуже печалитися, тужити. Кармель нічого не одказував — ходив він часом дні цілісінькі, не промовляючи ні до кого словечка, скорбіючи та сумуючи (Вовчок, I, 1955, 355); Розкидані по нетрях несходимих, На чужині в тяжкій самотині — ..Вони скорблять по рідній стороні (Стар., Вибр., 1959, 19); Скорбує душа, гадаючи, що так і буде (Хотк., II, 1966, 377); Стара земля про все на світі знає — Чи радість, чи журба в людей буває. Бо люди — це її любими діти. За всіх старій доводиться скорбіти (Воронько, Казка., 1957, 65).

2. заст. Бути хворим. Ой щоб спало [дитя] — щастя мало, Да щоб росло — не боліло, На серденько не скорбіло! (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 3).

СКОРБНИЙ, а, е. Те саме, що скорботний. Скорбна дружина стоїть коло печі (Ю. Янов., IV, 1959, 142); Виходили люди з хати: насуплені чоловіки, парубки з суворими лицями, із скорбними обличчями баби, молодіці, дівчата (Головка, II, 1957, 319); На світанку мають прийти драгуни.. По хатах засвітилися скорбні свічечки, заплакало жіноцтво й діти, а селяни почали, немов перед смертю, одягати свіжі сорочки (Стельмах, I, 1962, 636); Ждучи тебе, я тихо плачу І думу скорбную мою Твоїй душі передаю (Шевч., II, 1963, 279); Він тут упав, свинцем пробитий в груди, до скорбних трав прикинувши чолом (Гонч., Вибр., 1959, 290).

СКОРБНО. Присл. до скорбний. Сидить скорбно поважа Докія (Коб., II, 1956, 224); — Може б,

ти побув сьогодні дома? Ще нездужаєш, — пильно і скорбно дивиться [мати] на нього і чує, як тремтять її повіки (Стельмах, II, 1962, 396); Криваві плями чорніли скорбно на землі (Сос., II, 1958, 497).

СКОРБОТА, и, ж. 1. Почуття, викликане глибокими переживаннями, стражданнями; печаль, сум; протилежне радості. — Я, тату, після того так переждала,.. така скорбота найшла на мене, що я стояла в церкві як неприкаяна (Н.-Лев., IV, 1956, 345); Не так ще багато літ минуло, як умер Довбуш і народилася його пісня, а от ввїбрала вже в себе тисячолітню скорботу народу, сльози гір і осінню печаль осінніх полонин (Хотк., II, 1966, 158); Глушак мовчить. Він сповнений скорботи (Довж., I, 1958, 123); Пекла в серці скорбота, туманіло в очах, не висихали гіркі сльози (Кучер, Дорога., 1958, 94); В його голосі відчувалася батьківська скорбота, приглушений біль (Чаб., Балкан. весна, 1960, 353); // Прояв такого почуття. Скрізь вбожество, лихо, скорбота, сум, а дитина метелики, пташок гонить (Вовчок, VI, 1956, 303); Радість і скорбота В його піснях — це проща золота, Навік прощита голкою Марилі (Рильський, III, 1961, 276); Як символ великої скорботи, символ невгасимої любові і вдячної пам'яті Батьківщини про безсмертний подвиг її синів і дочок, що полягли в роки війни, горить Вічний Вогонь Слави на могилі Невідомого солдата біля Кремлівської стіни (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 21).

Від (од) скорботи — через глибокі переживання, страждання. Молодий хлопець од скорботи не чув того лютування бурі, не чув стукоту й гуркоту (Н.-Лев., I, 1956, 567); У (в) скорботі — охоплений глибокими переживаннями, стражданнями. Прибув Щорс з групою вершників. Швидко зіскочив з коня і, знявши шапку, підійшов у скорботі до труни Боженка (Довж., I, 1958, 210); Біля воріт у скорботі стояла Федора і її сини (Цюпа, Назустріч., 1958, 187).

2. перев. мн. Те, що викликає глибокі переживання, страждання, нещастя, лихо, прикрість, є їх причиною. Увечері під брамою полягали прочани. Попринесли вони сюди, до святих стін, до ченців свої скорботи, свої гіркі сльози (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 17); Забула про мене давно ти, Про тебе давно я забув! У тебе є нові скорботи, Я в радощі нові пірнує (Рильський, I, 1960, 144).

3. рідко. Біль. Швидко робота животу скорбота (Номис, 1864, № 5578).

СКОРБОТНИЙ, а, е. 1. Який глибоко переживає, страждає від чого-небудь (про людину); печальний, сумний; протилежне радості. Замовкне Щур, покірний, скорботний (Вас., I, 1959, 230); Скорботна жінка в чорній хустці, зав'язаній по-старомодному, склавши руки на колінах, дивиться прямо перед собою. — Мати, — каже Сагайда (Гончар, III, 1959, 121); Над вигоном знову з'явся лемент і тужне голосіння скорботних матерів, жінок і сестер вербівських рекрутів (Іщук, Вербівчани, 1961, 43); // Який виражає глибокі переживання, страждання; власт. людині, що так переживає, страждає. По скорботному виразу його очей видно було, що смерть Аркадія вразила його глибоко (Вільде, Сестри., 1958, 158); Нервовий тик довго смикав його тонкі губи, і вираз суворого обличчя став скорботним (Тулуб, В степу., 1964, 130); Вона стояла зі скорботною усмішкою на вкритім пилом обличчі (Головка, I, 1957, 52); // заст. Пов'язаний з трауром; траурний. Його поклали на скорботні мари. Та стяг над ним у бій нещадний зев! Ішли бійці... — Тримайтесь, комунари! — Вперед їх віз Домбровський Ярослав (Тер., Серце., 1962, 14); Скорботний марш; Скорботне вбрання.

2. Сповнений, пройнятий скорботою, смутком, тугою; який містить у собі що-небудь сумне, тужливе. Як він [Шопен] пішов без вороття, То звуки Моцарта, скорботні і величні, Його проводили у сутінки довічні (Рильський, III, 1961, 215); Мертвим належне віддав я; для тебе, читачу сердечний, Знову продовжую я повість скорботну свою (Зеров, Вибр., 1966, 335); То був спів урочистий, сповнений возвеличення подвигу та увіковічення світлої пам'яті загиблих бойових товаришів, — скорботний спів над братською могилою невідомих солдатів (Смолич, Мир., 1958, 69); Скорботна звістка; // Який завдає скорботи, який є причиною скорботи. Коли, наспівавшись, солдати вкладалися спати, то один, то другий підсідав до Шевченка і починав тиху розмову або розповідав йому своє минуле і скорботні події, які привели його сюди (Тулуб, В степу., 1964, 214); // Тяжкий, безрадісний. На глибині сибірських руд Кохайте світлі почування: Не згине ваш скорботний труд І дум високе прямування (Граб., I, 1959, 272); Квола і немічна в людина сама одна, і все життя самотнього скорботне (Довж., I, 1958, 499).

3. Який викликає, навіває скорботу, який справляє сумне враження. Немало я пройшов скорботних сіл, Простором спеченим, бездонним (Стельмах, V, 1963, 167); Проглянув був місяць скорботний з-за лип, Поглянув — жажнувся й сховався углиб (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 87); Надходить присмерк. Затяжний, Скорботний вечір листопада (Шер., Дорога., 1957, 125).

СКОРБОТНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до скорботний. Елементи трагізму, скорботності, наявні в ясному життєстверджуючому мистецтві Моцарта, були частковим відображенням соціальних конфліктів, драматичних колізій дійсності (Мист., 1, 1956, 45).

СКОРБОТНО. Присл. до скорботний. Невідомий почав жадібно їсти. Мати сіла поруч, підперла щоку долонею і скорботно дивилась на нього (Є. Кравч., Квіти., 1959, 45); Вона стояла у дверях з блідим обличчям Мадонни і скорботно розтягла уста (Коцюб., II, 1955, 398); — Хочу поговорити з вами про наших юних натуралістів.. — Щось накоїли? — скорботно запитала Серафима Іванівна, глянувши і на Антоніну Павлієну (Мокр., Острів., 1961, 82); Дзвонили до вечерні: басовитий дзвін скорботно котився у повітрі і відлунював над Дніпром (Кочура, Зол. грамота, 1960, 134).

СКОРБОТОНЬКА, и, ж., нар.-поет. Пестл. до скорббта. Ой не піду, мати, додомоньку спати: Ї на серці скорботонька, далеченько знати... (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 239); Мертве море не таке гіркеє, Як моя скорботонька (Крим., Вибр., 1965, 81).

СКОРБУВАТИ див. скорбіти.

СКОРБУТ, у, ч., мед., заст. Цинга. Недостача вітаміну С в організмі характеризується симптомами цинги (скорбуту) (Хвор. дит. віку, 1955, 114); Шевченко написав листа до А. Козачковського, в якому згадував про своє перебування на Україні, про хорування в Орську й під час Аральської експедиції на скорбут і на головні болі (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 349).

СКОРЕГОВАНИЙ, а, е, книжн., друк. Дієпр. пас. мин. ч. до скорегувати. З'їзд [XXII] зобов'язує всі партійні організації мобілізувати трудящих на боротьбу за виконання скорегованих у бік підвищення завдань семирічного плану (Резол. XXII з., 1961, 18).

СКОРЕГУВАТИ, ую, уєш, док., перех., книжн., друк. Те саме, що скоректувати. Ліс росте десятки років, за рік не перевіриш доцільності чи шкідливості якогось крилатого і сміливого новаторства, щоб скорегувати... (Ле, Право., 1957, 290); І. Карпенко-Карий скорегував також у цій частині третьої дії

[«Лимерівни»] окремі вирази відповідно до нових обставин (Рад. літ-во, 6, 1957, 82).

СКОРЕКТУВАТИ, ую, уєш, перех., книжн., друк. Док. до коректувати 1, 2. Скоректувати попередні записи.

СКОРЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скоріти. На Україну все сунула й сунула трьохсоттисячна армія окупантів. Проте Україна не була і не могла бути скореною (Скл., Легенд. начдив, 1957, 25); Він в бою, З своїми вірними братами, За рідну Грецію свою Поліг, не скорений катями (Нагн., Зустрічі., 1955, 59); Для Бальзака в ці хвилини скрипка, скорена рукою старого кріпака, відновлювала давнє і незабутнє (Рибак, Помилка., 1956, 125); Густав так і не знав досі, де вона живе. Він перестав допитуватися, скорений дівочою ласкою (Хижняк, Килимок, 1961, 89); // у знач. прикм. Фашистські загарбники побачили на окупованій території України не покірних і скорених рабів, а.. грізних месників (Ком. Укр., 10, 1964, 44); — Ми [радянські вчені] свято віримо в те, що скорений атом повинен давати людям щастя (Рибак, Час., 1960, 223).

СКОРЕНИТИ див. скореняти.

СКОРЕННЯ, я, с. Дія за знач. скоріти, скоряти. Мріяли [грецькі імператори] після скорення Болгарії посуватися далі — на північ і схід (Скл., Святослав, 1959, 205); Жоліо-Кюрі — комуніст. Комуніст — лауреат Нобелівської премії. Комуніст — великий знавець справи скорення атома (Рибак, Час., 1960, 394).

СКОРЕНЯТИ, яю, яєш, недок., **СКОРЕНИТИ**, ню, ніш, док., перех., розм. Винищувати, усувати кого-, що-небудь. О, горе, ти горе! Чого без розбору Ти ломиш і вжиток, і вроду не в пору, І нащо минаєш багато на світі З того, що давно тут пора б скоренити? (Щог., Поезії, 1958, 444); [В с і:] Смерть католикам! Смерть їм, супостатам! Весь рід скоренимо! (Кост., I, 1967, 230).

СКОРЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до скорій.

СКОРЕНЬКО. Присл. до скоренький. — Я побіг у сад і скоренько вирізав собі цівку з бузини (Гр., Без хліба, 1958, 58); Ад'ютант вибіг на горбок, розглянувся і вернувся скоренько до генерала (Мак., Вибр., 1956, 170).

СКОРЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до скорій.

СКОРЕСЕНЬКО. Присл. до скоресенький. Він дома день і другий пробує, говорив і ходив, з печі злавив, да усе так скоресенько (Барв., Опов., 1902, 98).

СКОРЕЦЬ, рця, ч., діал. Вузький довгий килим. Сяде [Марія] ввечері скорці-коверці повстяні ткати, квіти червоні та жовті на чорному тлі розкидати.. — теж милуюся (Мур., Бук. повість, 1959, 41).

СКОРІЙ, а, е. 1. Який швидко рухається; швидкий. В хаті стало тихо.. Нараз обізвалися, вдаряючи об шибки, грубі й скорі каплі дощу (Коб., III, 1956, 227); Рвуться вдаль за вітром скорим куці і трави на землі (Перв., II, 1948, 65); Немов вітри, вируйте хвилі скорі, до вас одних, до вас подібний я (Сос., II, 1958, 109); // Який проходить, відбувається у швидкому темпі. Пані наша.. з себе була висока, огрядна, говірки скорої, гучної (Вовчок, I, 1955, 258); Скоря хода розварила його лице, облила потом (Мирний, I, 1954, 284); Сонце тим часом підбилося ген високо, і навіть скорий рух автомашини не здатний був перемогти його палючих променів (Смолич, I, 1958, 45).

Піти (вийти і т. ін.) скорою ходбою — піти, вийти і т. ін. швидко, не затримуючись. Піднявшись, скорою ходою пішов [Андрійко] до клуні (Коцюб., I, 1955, 443); Уперед вийшов Петро скорою ходою, а за ним пхається нерадо Семен (Март., Тв., 1954, 122); Скорій поїзд, розм. — пасажирський поїзд, який рухається з підвищеною швидкістю, без зупинок на маленьких стапціях. До перону прискочив скорий поїзд і через хвилину по-

мчав далі (Ле, Міжгір'я, 1953, 359); З окриленим серцем летів я в столицю У поїзді скорім крізь луки й бори (Бичко, Вогнище, 1959, 15); Скорім маршем пройти (дістатися і т. ін.) — за менший строк, ніж належить, пройти, дістатися і т. ін. Звідти уся банда мала скорим маршем, верхами дістатися до Косова і вдарити несподівано (Хотк., II, 1966, 233); Скорим маршем пройшла їзда на свіжих семиградських конях (Ле, Україна, 1940, 173).

2. Який здійснюється, провадиться швидко, без затримки, в короткий проміжок часу. Де руки й охота, там скоро робота (Укр.. присл., 1955, 81); Какора.. штурхнув [Сивоока] під бік, але відразу й відскочив, остерігаючись скорої задачі (Загреб., Диво, 1968, 186); // Який повинен з'явитися, відбутися, статися через короткий проміжок часу, незабаром. Потім мені ворожили. Мені випало скорі багатство, лист і дорога (Коцюб., II, 1955, 247); Тільки й розмови було [у селі] про скорий князів приїзд (Хотк., I, 1966, 95); Не ото-тожнюйте гітлеризм з німецьким народом! Не ото-тожнюйте скору безславну загибель гітлеризму з долею Німеччини! (Довж., III, 1960, 34).

У (в) скóрому часі; У (в) скóрий час — незабаром, швидко. Перші [1917 р.] звістки про революцію в Петрограді були одержані на Україні 27 лютого і в скорому часі розійшлися по всій її території, викликавши величезне політичне піднесення трудящих (Ком. Укр., 2, 1967, 30); [В а с и л ь к о (твердо):] Гадаю, в скорий час я повернусь; Бо я не злодій, не убив нікого, Чого ж тримати стали б там мене? (Крот., Вибр., 1959, 568).

◇ До скóрого побáчення див. побáчення; На скóру рúку див. рука; Скóрим поглядом окидáти (окíнути) — те саме, що Дивíтися (гліянути і т. ін.) бiстрим óком (див. бiстрий). — Щó ж тобі за лихо таке?.. — Багато, Грицьку, розказувати... — ще раз зітхнувши, одмовив Чіпка й скорим поглядом окинув хату (Мирний, II, 1954, 168).

3. розм. Бистрий, швидкий у своїх діях, рішеннях і т. ін.; моторний, спритний. Андрійко скорий був, палкий, як іскра (Вовчок, I, 1955, 275); Він сидів.. тихо.., а вона, легка та скоро, знай крутилася коло його (Мирний, III, 1954, 279); — Наглядай як слід в ко-морі, Бо ті Миші красти скорі (Фр., XII, 1953, 34); // у знач. ім. скóрий, рого, ч., розм. Той, хто швидко, вправно працює. Лінивому горб на животі, а скорому на плечах (Укр.. присл., 1955, 192); // до чого. Охочий, прихильний до чого-небудь. Катруся була завжди скоро до сміху й жартів (Кобр., Вибр., 1954, 127).

◇ Скóрий на бігú — який швидко бігав. Камилла страшна войовниця І знахурка, і чарівниця, І скоро на бігу була (Котл., I, 1952, 197); Скóрий на рúку див. рука.

СКОРИНА, и, ж. 1. Твердий зовнішній шар хліба, пирога і т. ін. [Х о р:] Гоп, мої гречаники, гоп, мої білі, Чого ж мої гречаники на скорині сіли? (Кроп., V, 1959, 254); // Кусок хліба, пирога і т. ін. [Б е к е р:] Будуть мені ткачі за скорину робити (Л. Укр., IV, 1954, 230).

◇ Хліба ні скоріни — нема ні куска хліба; нема ніякої їжі. Ой, косили косарики Півтори неділі, — Не бачили косарики Хліба ні скорини (Укр.. думи., 1955, 266).

2. Верхній затверділий шар чого-небудь. — Може б, ти побув сьогодні дома?.. — Не можу, мамо, — глухо відповів [Дмитро], розбиваючи носком скорину снігу (Стельмах, II, 1962, 396).

3. рідко. Те саме, що шкірка.

СКОРИНКА, и, ж. Зменш. до скоріна. Мар'я сиділа коло столу... нехотя жувала скоринку хліба (Мирний,

III, 1954, 152); Татусь, цілуючи свою дитинку, Невільничого хліба дав скоринку... (Л. Укр., I, 1951, 31); Від втоми хитаючись, ледве повзе [хлопчисько] і хліба сухого скоринку гризе (Забіла, Малим., 1958, 5); В долині зійшов місяць. На примерзлій скоринці снігу, як на воді, лягла його доріжка (Стельмах, II, 1962, 398).

◇ Й скорінки нема — те саме, що Хліба ні скоріни (див. скоріна). Треба їхати орати у поле, А в дорогу й скоринки нема (Мас., Сорок., 1957, 363); Ні скорінки хліба — те саме, що Хліба ні скоріни (див. скоріна). В хаті не було ні скоринки хліба, ні крупинки будь-чого їстівного (Бойч., Молодість, 1949, 4).

СКОРИНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до скоріна. — Хіба ж хто повірить, що ти тільки раз учора годувала дитину скориночками?.. (Тесл., 3 книги життя, 1949, 64); — Тимко любий мені — і все тут! З ним хоч на край світу піду, скориночку хліба їстиму, аби з ним, аби вдвох! Оце тобі мов слово (Тют., Вир, 1964, 97).

СКОРИСТАТИ, áю, áеш, док., з чого, рідко. Те саме, що скорістувáтися. [К а с с а н д р а:] Ні, ніколи не полюблю того, хто так підступно скористав з нашої недолі (Л. Укр., II, 1951, 287); Один хитрий, пронирстий лихвар, мов песик, скористав із чужих сліз (Хотк., I, 1966, 126); Івоніка й Михайло скористали з тої хвили й сіли снідати (Коб., II, 1956, 47).

СКОРИСТАТИСЯ див. скорістувáтися.

СКОРИСТУВАТИСЯ, íстúюся, íстúєшся і СКОРИСТАТИСЯ, áюся, áєшся, чим і з чого. Док. до корістувáтися, користáтися. — Його зараз же спіймали і наган при ньому знайшли. На мов щастя — не скористувався він ним (Тют., Вир, 1964, 169); Скориставшись телефоном, що стояв біля мене, я за хвилину розмовляв із Станіславом (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 44); Щоб не бути в хаті, де ми щохвилини наражались на господаря, ми скористувались з його пропозиції прогулятися в його гаю-садочку (Досв., Вибр., 1959, 60); Буржуазія боїться повної свободи, повного демократизму, бо вона знав, що свідомий.. пролетаріат скористається свободою для боротьби проти панування капіталу (Ленін, 12, 1970, 112); — Розгубилися турки, а ми скористувались з цього і пробілися в Дніпро (Тулуб, Людолови, I, 1957, 62); Архієпископ раптом замовк, йому спало на думку скористатися з приїзду галичан, щоб підняти себе в очах новгородців (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 197).

СКОРИТЕЛЬ, я, ч., рідко. Те саме, що покорітель. Із темних брил життя ти силою напруг Витісуєш Нове — і синій виднокруг Обійми розкрива скорителеві неба (Рильський, I, 1960, 292).

СКОРИТИ див. скоря́ти.

СКОРИТИСЯ див. скоря́тися.

СКОРІЙ, присл., діал. Скоріше. Доводилося економіві мало не після кожного дощу набавлять дівчатам п'ятака, щоб скорій буряк копали (Горд., Заробітчани, 1949, 122); Пригадався Грицькові гімназист Валя, якого він бачив на святках з Галею. — Ото їй скорій до пари, — думав собі Грицько (Вас., I, 1959, 176).

СКОРІСТЬ, рості, ж., розм. Те саме, що швідкість. Ліземо вище. Ось ми вже на найвищому пункті, сідаємо на підводу і з головоломною скорістю спускаємось з гори (Коцюб., III, 1956, 139); Просувалася [ящірка] з великою скорістю поміж людські ноги. Неначе плила водою (Март., Тв., 1954, 294); Знов гуркоче літак... Там безсонний пілот розвивав невидану скорість (Сос., II, 1958, 10).

У (в) скóрості — те саме, що У (в) скóрому часі (див. скóрий). Після того в скорості подався наш Яременко із села (Хотк., I, 1966, 87).

СКОРІШ див. скоріше.

СКОРІШЕ, рідше **СКОРІШ**, присл. 1. Вищ. ст. до **скоро**¹. *Пін хоче великого приходу, а сам жде, хоч би хто скоріше вмер* (Укр.. присл., 1963, 222); — *Іди, сину, щасливим.. Бережи здоров'я на чужині, про нас не забувай та скоріше вертайся* (Стельмах, I, 1962, 472); *Усі товпились коло човнів, кожний хотів скоріш зайняти місце, примостити свої клунки* (Коцюб., I, 1955, 350).

◇ **Скоріше** (скоріш) всього — найімовірніше. *Ми, певне, не приїдемо, бо, скоріш всього, ми і на великдень тут зостанемось, щоб не перебивать Лілі учення* (Л. Укр., V, 1956, 134).

2. Точніше, більшою мірою, в більшій мірі. *Я все ж таки трошки оптимістка, чи то скоріш прогресистка, і думаю, що світ іде не до гіршого, а до кращого* (Л. Укр., V, 1956, 164); *Одержане завдання не було для нього тягарем, воно скоріше було йому благословенням і перепусткою в царину бажаних подвигів* (Гончар, III, 1959, 432).

Скоріше (скоріш)..., ніж (аніж)... — уживається у порівняльному звороті із знач.: а) краще, охочіше. [Н а р т а л:] *Римлянин всяк загине сам скоріше, ніж варвару дасть волю* (Л. Укр., II, 1951, 431); б) більше. *Шукаючи очима, де б сісти, він тихо поніс свою загорнену у білий підрасник, скоріш жіночу, ніж чоловічу, постать до садової лавки* (Коцюб., I, 1955, 314); — *Гордію Івановичу!.. Пізнавши скоріш з голосу, ніж з вигляду, Грибовського, переляканий Мандрика швидко зачинив двері* (Довж., I, 1958, 371); *Вони [грузовики] скоріше нагадували кримські каруци, аніж машини дальнього слідування* (Кучер, Голод, 1961, 435).

СКОРНЯТИ, яю, яєш, док., перех., діал. Розбудити. *Ліпше грати тихо, тихо, аби братів не скорняти* (Сл. Гр.).

СКОРО¹. Присл. до **скорій** 1,2; вищ. ст. **скоріше**, рідше **скоріш**. *Вал котився скоро, наче вихор, Здіймав воду рівно з берегами* (Фр., XIII, 1954, 347); *Щастя скоро покидав, а надія — ніколи* (Укр.. присл., 1963, 184); *Десятник забелькотав щось так скоро, що Гнат не зразу второпав* (Коцюб., I, 1955, 34); *Мачусі самій доводилось поратись і на полі, і в домашньому господарстві. Допомоги від своїх дочок ще не скоро чекати: одній було п'ять років, а другій — вісім* (Головко, II, 1957, 512); *Посвистуючи і голосно вже говорячи, подалися легіні направо, і скоро затихли кроки їх коней за поворотом* (Хотк., II, 1966, 250); *Скоро прийде весна. У вітрах і снігах я дихання її відчуваю* (Сос., II, 1958, 243); *Тимко схопився і побіг уперед і скоро змішався із тими, що бігли з горбів* (Тют., Вир, 1964, 501); // у знач. присудк. сл. *Через короткий проміжок часу (настане, почнеться). Швидко весни одцвітають, Хутко літні дні минають, Скоро вже й зима...* (Вирган, В розп. літа, 1959, 18); *Скільки вони отак простояли.., не пам'ятала сона, але коли підвела голову, від переляку похололо в грудях: — Ой Юрію, вже скоро світанок...* (Стельмах, I, 1962, 529).

СКОРО², спол., рідко. 1. часовий. Уживається на початку підрядного речення часу і означає, що дія головного речення відбувається відразу після дії підрядного речення; уживається у знач. т і л ь к и, я к т і л ь к и, л и ш т і л ь к и. *Суха солома, як порох, бралася враз огнем, скоро він до неї доторкався* (Гр., II, 1963, 301); *Ось під'їхав і сам Шрам. Скоро заглядили його сиву бороду, зараз вози поодкочували геть і повиходили до його назустріч* (П. Куліш, Вибр., 1969, 70).

2. умовний. Уживається на початку підрядного умовного речення, яке виражає реально можливу умову; уживається у знач. я к щ о, у т о м у в и п а д к у, к о л и. *Ділиться [село] на три присілки. Скоро кіль-*

ка хаток при купі, то вже й присілок (Март., Тв., 1954, 312); // у сполуч. з част. б (б и). Уживається в підрядному умовному реченні, яке виражає бажану, передбачувану або суперечну дійсності умову. *Тільки надвірні двері вдержували ту силу води, що так би й линула в хату, скоро двері відчинилися б* (Гр., I, 1963, 419); // у сполуч. з част. в ж е (у ж е). Уживається в підрядному умовному реченні, яке виражає умову, що є причиною або обґрунтуванням того, про що говориться в головному реченні. — *Якове, ти міг би затопити в ґрубці, скоро встав уже! — почувся з ліжка кислий жіничин голос* (Коцюб., II, 1955, 434).

СКОРОБИТИ, блю, биш; мн. скороблять; док., перех. 1. Зробити нерівним, покоробленим, зігнути.

2. розм. Скорчити, скривити (людину або частини її тіла).

СКОРОБИТИСЯ, биться; мн. скоробляться; док. 1. Зробитися нерівним, зігнути.

2. розм. Скорчитися, скривитися (про людину або частини її тіла).

СКОРОБЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **скоробити**; // у знач. прикм. *Біля скороблених дверей лежав порослий мохом дикий камінь* (Перв., Невигадане життя, 1958, 146).

СКОРОВАРКА, и, ж. Герметично закрита посудина, призначена для прискороного готування страви. *Дуже зручна скороварка, створена в Мелітополі. Вона має три відділення, герметично закрита. Їжа вариться при температурі 120—150 градусів* (Рад. Укр., 18.III 1967, 4).

СКОРОДЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **скородити**; // **скороджено**, безос. присудк. сл. *Се ще вилами по воді писано, а граблями скороджено!* (Укр.. присл., 1955, 176).

СКОРОДИТИ, джу, диш, недож., перех. і без додатка. 1. Розпушувати землю бороною, граблями; боронувати. *Онися тикнула йому в руки граблі, й він мусив скородити, а потім чистити доріжки* (Н.-Лев., III, 1956, 107); *По примороженій ріллі не скородили озими, щоб не зривати скиби з корінцями* (Горд., Цвіти.., 1951, 18); * *Образно. Її [пустиню] орали кінській копи-та, Скородили списи* (Фр., XIII, 1954, 281); *Кулі.. з форкотом скородили свіжу ріллю* (Стельмах, II, 1962, 193); // чим. *Залипати на чому-небудь сліди у вигляді довгих заглибин. Коли його кінь вгрузав у сніг, то полісовицник починає шкарубками передами скородити поле* (Стельмах, I, 1962, 87).

2. розм. Те саме, що **дряпати**¹. 1. *Вона [панночка] мене й щипав, і штирхав, і гребінцем мене скородить, і шпильками коле, і водою зливає* (Вовчок, I, 1955, 109).

3. перен., рідко. Завдавати ударів кому-небудь. *Де тільки яка заваруха на ярмарку або на храму, де пагне бійкою, — безпремінно й Інокентій там треться. Чи молоді, чи старі чоловіки затівають бійку, йому бай-дуже: вривається з гиркою-фунтовичком у кулаці — і пішов скородити направо й наліво* (Тют., Вир, 1964, 21); *Гукнув Карпо до сусідів, торкаючи рукою шаблю біля боку: — Панів скородити треба, нехай земля трохи почекає* (Ле, Україна, 1940, 276).

СКОРОДИТИСЯ, диться, недож. Пас. до **скородити** 1.

СКОРОДІЮЧИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **швидкодіючий**. — *Тут потрібні якісь рішучі й скородіючі заходи* (Шовк., Інженери, 1956, 238).

СКОРОДРУКАРНЯ, і, ж., заст. Друкарня, оснащена скородрукувальними машинами.

СКОРОДРУКУВАЛЬНИЙ, а, е, заст. Стос. до друкування на машинах з плоскою формою за допомогою циліндричного вала.

СКОРОЗДРА, и, ж., діал. Скороспілка.

СКОРОЗДРИЙ, а, е, діал. Скороспілий. Ся ягода скороздра, то тим рано і поспіла (Сл. Гр.).

СКОРОЗДРІЛИЙ, а, е, діал. Скороспілий. Чорний-бо овес скороздрілий, так ми його й наїємо (Сл. Гр.).

СКОРОЛІСКИ, ів, мн., діал. Проліски.

СКОРОМ, у, ч. М'ясна або молочна їжа, заборонена церковними правилами для вживання у пісні дні. Пряла [Грициха] в село вовну й повісма, а за то [те] діставала.. то муки, то скорому (Март., Тв., 1954, 64); — Дома пощуся, а коли їду на ярмарки, то мусиш і скором вживати, — щиросердо і збентежено признається сповідник (Стельмах, I, 1962, 189).

СКОРОМИНА, и, ж. Те саме, що скóром. — Покійні батьки мої.. були страшенно богомольні. Щоб ото вони свято яке пропустили або скоромини з'їли в піст — боронь боже! (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 74); — Багато родичів має наша пані Софія по заграницях та все, видно, католики... Ніяких постів не визнають, поїдають скоромину і в петрівку!.. (Гончар, Таврія, 1952, 220).

СКОРОМИНКА, и, ж. Пестл. до скорóмина. З черцями не їсть [Левко], а сам собі готує страву, що-небудь смачніше, а то й скороминку (Коцюб., III, 1956, 144).

СКОРОМИНУЧИЙ, а, е. Те саме, що скороминувчий. Розмовляла [Люба] з Юрієм, згадуючи кожну дрібничку з свого скороминучого щастя (Кочура, Зол. грамота, 1960, 518); Людське життя не таке вже довге, щоб розмінювати його на тимчасові скороминучі захоплення і розчарування (Рад. літ-во, 4, 1967, 25).

СКОРОМИНУЧИСТЬ, чості, ж. Абстр. ім. до скороминувчий. Мотивами розпачу й відчаю пройнята й інша його [М. Ірчана] новела, власне, етюд — «В обняттях демона». Це — коротенький, густо забарвлений містикою ескіз про скороминучість людського буття (Рад. літ-во, 2, 1957, 24).

СКОРОМИНУЩИЙ, а, е. Який швидко минає, проходить (про час, роки, став і т. ін.); недовговічний. Бували в мене в перших днях шкільного життя прикrostі з товаришами, але ті прикrostі були хвиливі та скороминуці (Фр., XVI, 1955, 432); Поки нашого віку, втішаймось Скороминуцим життям (Зеров, Вибр., 1966, 262); Марині стало шкода цієї короткочасної зими, як свого скороминучого дитинства (Дмит., Наречена, 1959, 163); // Який відбувається, триває недовго. Раз у раз переконувались ми, що талант перемагає всі скороминуці літературні моди, що справжньому талантові, як вода рослині, доконче потрібна життєва, жива вода правди, без неї він засихає (Рильський, Веч. розмови, 1964, 144); Вона ще більше схудла за останній час, на засмаглому обличчі іноді випливала легка скороминуца посмішка (Жур., Вечір., 1958, 190); Тіні надворі робилися довгі, швидкі й скороминуці (Смолич, II, 1958, 13).

СКОРОМИНУЩИСТЬ, щості, ж. Абстр. ім. до скороминувчий. Бойова дружба народжувалась і міцніла швидко, як швидко часом і кінчалась через скороминуцисть життя (Довж., I, 1958, 299); Найістотніша ознака моди — скороминуцисть, а одна з провідних, вирішальних ознак мистецтва — довготривалість (Рильський, Веч. розмови, 1964, 174).

СКОРОМИТИ, млю, миш; мн. скорóмлять; недок., розм. Те саме, що скорóмитися.

СКОРОМИТИСЯ, млюся, мишся; мн. скорóмляться; недок. Їсти у пісний день скором всупереч релігійним заборонам. Мати у піст.. їй.. молока не дає їсти, бо «скоромитись можна тільки тим дітям, що ще цицьку ссуть, або слабім» (Григ., Вибр., 1959, 112).

СКОРОМНИЙ, а, е. 1. Виготовлений з м'яса або молока та заборонений церковними правилами для

вживання у пісні дні. Пісна страва не пристав так бо живота, як скоромна (Укр. присл., 1963, 67), Терентій відразу насупився, але нічого не сказав, уминаючи скоромні товченики (Стельмах, I, 1962, 596); // у знач. ім. скорóмне, ного, с. М'ясна або молочна їжа. Денис часто сміявся з Романа, що він слухав матері, усе ходить до церкви, співає й читає на криласі, не їсть скоромного в піст (Н.-Лев., VI, 1966, 316); Винаюкові сусідки, що забігали вряди-годи [до Гафії] солі позичити, смачно вдихали пахощі скоромного (Бабляк, Жванчик, 1967, 79).

Скорóмний день — день, коли за церковними правилами дозволяється вживати скоромну їжу. Коли не забредеш к Мірошнику бувало, У його в і хліб, і сіль, і сало, Чи то в скоромний день — із маслом буханці, Книші, вареники і всякі лагоминки (Греб., I, 1957, 69).

2. перен., розм. Непристойний, цинічний; масний. І регіт, і вигуки, і скоромні вигадки, і дзенькіт склянок, і цокіт ножів — все змішалось у галас безладний та бичий (Стар., Облога., 1961, 24).

СКОРОМНИК, а, ч., розм. Той, хто вживає у пісні дні скоромну їжу, не постує. Колись раз привели одного скоромника, що в середу їв, мов той цуцик, скоромне (Кв.-Осн., II, 1956, 243).

СКОРОМНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до скорóмник.

СКОРОМНО, присл.: Їсти скорóмно — скоромитися. Німець каже, що постить все половину: вдень їсть скоромно, а вночі постить (Номис, 1864, № 940).

СКОРОМОВКА, и, ж. 1. Швидка, поспішна мова або швидкий темп мови. Було добре чути кожен тихий голос, гірко схлипування Катрусі і заспокійливу скоромовку розгніваної Уляни, Чумакової жінки (Кучер, Прощай.., 1957, 79); — А я оце у Калинівку приїхала, — солоденькою скоромовкою затріскотіла стара, — дай, думаю, зайду, погляну, як мої діточки поживають (Собко, Звич. життя, 1957, 123); * Образно. В темряві чулися крики поранених, голоси команди, тріск автоматних черг, важка скоромовка кулеметів, свист куль і сичання осколків (Перв., Дикий мед, 1963, 367); // у знач. присл. скоромóвкою. Швидко, поспішно. Всю фразу Анатолій випалив скоромовкою (Гур., Життя., 1954, 91); Ориська заговорила скоромовкою, з виразною ноткою каяття в голосі (Вільде, Повнол. діти, 1960, 161).

2. Жанр народної творчості — жартівливий вислів, скомпонований із важких для швидкої вимови слів. Різноманітними були засоби й методи виховання та навчання в народі. Серед них дуже важливу роль відігравала народна поетична творчість.. Загадка розвивала кмітливість і спостережливість. Скоромовка удосконалювала мову (Нар. тв. та етн., 2, 1964, 85); Народні дитячі пісеньки, приказки, скоромовки, загадки, примовки, каламбури — усе це срібними росинками блищить і переливається на сторінках журналу [«Малютко»] (Рад. Укр., 8. I 1965, 3).

СКОРОМОВЧКА, и, ж. Пестл. до скоромóвка.

СКОРОПАЛ, а, ч., розм. Те саме, що кулемёт. — О-о-й! Ой! — пролунало вслід за пострілом, і важкий град куль із скоропала заляцав навкруги очеретів (Ле, Вибр., 1939, 78).

СКОРОПАШКА, и, ж., розм. 1. Те саме, що дряпак 1. Данько сів, сестра волочить. Волочить позиченою скоропашкою (Гончар, II, 1959, 220).

2. Те саме, що сохá 2. Сохи мають багато назв (черкуша, трояк,.. оралка, ралка, скоропашка) (Нар. тв. та етн., 3, 1969, 29).

СКОРОПИС, у, ч., рідко **СКОРОПИСЬ**, і, ж. 1. Тип письма, для якого характерне зв'язне написання літер у слові та велика кількість лігатур. У XV ст. набуває

поширення скоріпис. Від попередніх типів письма він відрізняється і загальним виглядом, і конкретним написанням окремих літер (Наука., 2, 1973, 44); Сагайдачний розстебнув жупан і витягнув з внутрішньої кишені складений учетверо аркуш, списаний закрутис-тим скоріписом (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 178); [М а р т и н:] Я неграмотний? Вибачай! То ти неграмотний, бо умієш тільки молитви читати, та й то по батьківському молитвенику, а по чужому не втнеш!.. А я й скоріпись розбираю (К.-Карий, 1, 1960, 332).

2. заст. Стенографія. Вона старанно вивчала скоріпис і робила записи стенографічними знаками (Донч., V, 1957, 228).

СКОРОПИСЬ див. скоріпис.

СКОРОПЛІДНИЙ, а, е. Здатний швидко давати плоди після насадження (про плоді та ягідні культури). На Україні вишня в однію з найбільш поширених скороплідних і невибагливих плодів рослин (Хлібороб Укр., 2, 1970, 30).

СКОРОПЛІДНІСТЬ, ності, ж. Здатність швидко давати плоди після насадження (про плоді та ягідні культури).

СКОРОСПЕЧЕНИЙ, а, е, розм. 1. Недавно, тільки що створений, організований. — Марія Йосипівна Кленова, — свідчила далі зловісна анонімка, — дочка німецького громадянина, який перебував на радянській землі кілька років, маючи на те якісь скороспечені права (Ле, Клен. лист. 1960, 12).

2. Який недавно став ким-небудь, отримав звання, посаду. Яків Сажнев посміхнувся. — Моряк з мене скороспечений, товаришу капітан-лейтенант. Вперше я на морі (Ткач, Крута хвиля, 1956, 124).

СКОРОСПІЛИЙ, а, е. 1. Який рано й швидко досягає повного розвитку (про рослини, плоди та сільськогосподарські тварини). На баштані рясно повилася зав'язь скороспілих кавунів і динь (Кач., Вибр., 1947, 74); Могилу недавно було обкладено дерном, та на ньому вже встигла вирости молода трава, а якийсь скороспілий вівсюжок навіть заколосився (Донч., V, 1957, 538); Сіра українська порода качок.. в найбільш скороспілою і найменше вимогливою до кормів та умов утримання (Хлібороб Укр., 5, 1965, 9); Кролі — це не тільки смачне й дешеве м'ясо, а й цінна хутрова сировина. Вони дуже плодючі й скороспілі (Хлібороб Укр., 2, 1969, 49); // Стос. до розведення швидкоростучих порід, сортів. Щоб різко прискорити темпи виробництва м'яса, треба повністю використати переваги свинарства як галузі найбільш скороспілого тваринництва (Рад. Укр., 4.I 1962, 1).

2. перен. Надто швидко зроблений, організований; недостатньо продуманий. Всіляка мода [в поезії], де зріють скороспілі примітиви, минає, а щире слово, роджене життям і долею народу, залишається, перемагає (Мас., Роман., 1970, 89); — Скажу тобі, Ярослав, не хотів я цього весілля вашого скороспілого, не так це робиться в нас (Гончар, Людина., 1960, 48); Партія рішує виступати проти суб'єктивізму, всякого роду прожектерства, скороспілих висновків і поспішних, відірваних від реальності рішень та ігнорування досягнень науки і практичного досвіду (Ком. Укр., 10, 1967, 18).

СКОРОСПІЛІСТЬ, лості, ж. Здатність рано й швидко досягати повного розвитку (про рослини, плоди та сільськогосподарські тварини). Щоб підвищити скороспілість і витривалість баштанних рослин до низьких температур... застосували ранні квітневі посіви одночасно з висівом частини насіння у звичайні строки (Колг. Укр., 5, 1957, : 3); За скороспілістю білі довгоухі свині поступаються перед багатьма породами

(Свинар., 1956, 49); Підвищення життєвості, скороспілості та інших якостей потомства, що виникають в результаті схрещування, дає змогу різко збільшувати продуктивність тварин (Наука., 9, 1960, 25).

СКОРОСПІЛКА, и. 1. ж. Плід, що рано й швидко визрів, а також рослина, що дає такі плоди. Як приїхала бабуся із села, Всім гостинців із дороги привезла: Майці — диню-скороспілку, ягідок, А Климові, онукові, — пиріжок (Нех., Ми живемо., 1960, 32); — Обтруси скороспілку і падалиці навизбируй, — загадав роботу Прохорові [батько] та й пішов знову до альтанки (Шиян, Баланда, 1957, 217).

2. ж., перен. Те, що надто рано або швидко з'явилося, виникло, надійшло. Пристрасті в нас уляглися, скороспілки ілюзій обпали, З ран, що життя завдало, ще хіба шрами болять (Фр., XIII, 1954, 306); Лиш круки дзюбаті та сиві діди не радіють, віщують недобре та гудять весну-скороспілку (Дн. Чайка, Тв., 1960, 189).

3. ч. і ж., перен., розм. Про людину, що надто швидко досягла повного розвитку. — Сергій насміявся з тебе? — насторожується вся горшківата голова Шмалія. — То зараз же, при тобі, в три ший витурю, в безвість нажену його, псяюху такого! Іч, скороспілка червива! (Стельмах, Хліб., 1959, 121).

СКОРОСПІШНИЙ, а, е. Те саме, що скороспілий 2. На світі багато чого здається дивовижним. Здивувало й Палажку скороспішне одруження Оксани й Савки (Грим., Незакінч. роман, 1962, 271).

СКОРОСПІШНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до скороспішній.

СКОРОСПІШНО. Присл. до скороспішній.

СКОРОСТИГЛИЙ, а, е. Те саме, що скороспілий. Для присадибного саду найбільш цінними в скоростиглі сорти (Хлібороб Укр., 11, 1966, 31); Племінне стадо скоростиглих поліських кроленят виведено в дослідному господарстві «Українка» (Рад. Укр., 6.I 1965, 1); Важливе джерело збільшення виробництва м'яса — швидкий розвиток найбільш скоростиглої галузі тваринництва — свинарства (Колг. Укр., 7, 1962, 11); Цей молодик має славу талановитого науковця. Але слава та — скоростигла й роздута (Шовк., Інженери, 1956, 157); Більшість поезій збірки.. має етюдний характер із скоростиглими, прохідними висновками (Літ. Укр., 29.VII 1969, 2).

СКОРОСТИГЛІСТЬ, лості, ж. Те саме, що скороспілість. Для одержання високих і сталих урожаїв в кожному господарстві треба висівати не один, а два-три сорти пшениці, які різняться між собою біологічними властивостями — зимостійкістю, скоростиглістю, а також продуктивністю (Хлібороб Укр., 8, 1964, 5); Встановлено, що скоростиглість курчат залежить... від кольору пір'я. Швидше за інших росте молодняк з чорним пір'ям, трохи повільніше — з коричневим, найгірше — з білим (Хлібороб Укр., 8, 1969, 47).

СКОРОСТРІЛ, а, ч., заст. Кулемет. — Як сонце виплило з-за чорного лісу і прогнало туман, перед нами зарисувалась ворожа лінія. Хотіли повернути назад, але в тій хвилі зацокотів скоростріл і примусив ставатися в рів (Ірчан, II, 1958, 59); Йому наздогін свистіли кулі автоматичного скоростріла (Смолич, Сорок вісім., 1937, 263).

СКОРОСТРІЛЬНИЙ, а, е, військ. Який має велику скорострільність, робить постріли один за одним, через короткі інтервали. Чулися кулеметні черги, постріли скорострільних гармат... (Перв., Дикий мед, 1963, 350); — Курсанте Шмалієнко, що це таке? — Російська скорострільна гвинтівка зразка 1891/30 року, — відрепортував Павло [лейтенантові] (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 11).

СКОРОСТРІЛЬНІСТЬ, вості, ж., військ. Кількість пострілів, які можна зробити за одиницю часу; // Стрільба з короткими інтервалами. Павло, Сергій, Федір і ще десяток курсантів — ентузіастів скорострільності спробували нові прийоми (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 64).

СКОРОТАТИ, аю, аєш, перех. Док. до коротати. Не маючи роботи, щоб скоротати час, виїмала [Дзвінка] зі скрині намиста.. і приміряла їх перед дзеркалом (Гжицький, Опришки, 1962, 198); До п'ятої лишалося майже дві години. Дві години чекання.. Де їх подіти, скоротати? (Дор., Не повтори.., 1968, 262).

СКОРОТЕЧНИЙ, а, е. Який швидко тече. Скоротечний Дніпро; // Який швидко проходить, минає (про час, роки, стан і т. ін.). Скоротечні дні.

△ **Скоротечні сухоти** — туберкульоз легенів, який швидко розвивається і за короткий час призводить до смерті. Він копав із Фабіаном.. криницю, добувся в ній до вічного холоду, простудився там і невдовзі зліг на скоротечні сухоти (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 10).

СКОРОТИТИ див. скорбчувати.

СКОРОТИТИСЯ див. скорбчуватися.

СКОРОТЛИВИЙ, а, е, фізл. Який має здатність скорочуватися. Скоротливі елементи надниркових залоз.

СКОРОТЛИВІСТЬ, вості, ж., фізл. Здатність тканини живого організму скорочуватися. Основною властивістю всякої м'язової тканини є скоротливість (Анат. і фізіол. люд., 1957, 15).

СКОРОТНИЙ, а, е, мат. Який можна скоротити (про числа). Скоротний дріб.

СКОРОТНІСТЬ, ності, ж. 1. фізл. Те саме, що скоротливість. Властивість м'язів — скоротність — доцільно показати на ізольованому литковому м'язі жаби (Метод. викл. анат., 1955, 47).

2. мат. Властивість чисел скорочуватися. Скоротність дробу.

СКОРОХВАТ, а, ч., розм. Спритна, метка людина.

СКОРОХВАЦЬКИЙ, а, е, розм. Спритний, меткий (про людину). Климко, гнучкий, високий, гожий, дотепний і скорохвацький, мав за плечима торбину (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 207).

СКОРОХОД, а, ч. 1. Той, хто швидко ходить. В нас дорога не для скороходів: Наче нитка в'ється понад кручі (Фр., XIII, 1954, 331); // спорт. Спортсмен із швидкісної ходьби, бігу (на лижах, ковзанах і т. ін.). Іван Петрович Погребняк по праву вважається піонером спортивної ходьби, був першим чемпіоном УРСР з цього виду легкоатлетичної програми, а згодом і вихователем чудових скороходів (Веч. Київ, 11.X 1967, 2); // У давнину — слуга, що біг перед екіпажем володаря, а також гонець, посильний. Попереду козацьких саней бігли скороходи і кийками розганяли людей (Тулуб, Людолови, II, 1957, 448); [Х у с а:] Яка ж їй саме звістка пожадана? Я емить пошлю до пані скорохода з відповіддю, аби я знав питання (Л. Укр., III, 1952, 172).

2. Робітник, що здійснює проходку швидкісним методом. Підземні скороходи працюють за багатоциклічним графіком, виконуючи за зміну по три цикли. Досягнуті темпи проходки забезпечать дострокове введення в експлуатацію восьми нових лав (Роб. газ., 30.I 1962, 1).

3. тільки мн., фольк. Чарівні чоботи, які швидко переносять на велику відстань того, хто їх взуває. Якби мав я скороходи, Я б помчав, як вітер, прудко (Л. Укр., IV, 1954, 121).

Чоботи-скороходи, фольк. — чарівні чоботи, які швидко переносять на велику відстань того, хто їх взуває. Колись простий народ, висловлюючи найпотамнішу думку про помноження своєї сили і могутності, створив

сміливу казку про чоботи-скороходи (Рад. Укр., 10.IV 1959, 1).

СКОРОЧЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скоротити. У небезпечних же виробництвах і шкідливих для здоров'я робочий день повинен бути скорочений до 4—6 годин на добу (Ленін, 32, 1973, 152); Мовлення може бути скорочене настільки, що співрозмовники можуть розуміти один одного буквально «з півслова» (Рад. психол. наука.., 1958, 235); Величина шлунка пристосовується до його наповнення, тобто в шлунку ніколи нема порожнього простору, він завжди скорочений (Наука.., 8, 1959, 27); Моя Ірен, чого ти така сумна, сумна? Вже тиждень без роботи — скорочена вона (Сос., I, 1957, 323); // скорбчено, безос. присудк. сл. Від Козельця, через Чернігівщину, Сумщину, Курську й Орловську області, дорогу [на Москву] набагато скорочено (Рад. Укр., 19.XII 1961, 4); Микола відчув, що Гиря неприхильний до Радянської влади, але не міг зрозуміти... чому під час чистки апарату млина його, Гирю, не скорочено (Гжицький, Вел. надії, 1963, 13).

2. у знач. прикм. Який після скорочення став менший за кількістю, об'ємом, величиною і т. ін. Професор готував для перевидання скорочений курс своєї наукової праці (Смолич, Мир.., 1958, 82); Яскравим проявом піклування партії та уряду про добробут трудящих в поступове переведення робітників і службовців на скорочений робочий день (Наука.., 2, 1960, 2).

3. у знач. прикм. Виражений коротко, позначений початковими літерами, частиною слова (слів) або коротшим словом. Наказовий спосіб доречніший для передачі несподіваної дії, викликаній попереднім розгортанням подій; скорочене ж дієслово вживається тільки із значенням раптовості дії, не зумовленої прямо іншими діями (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 391).

СКОРОЧЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. скоротити, скорбчувати і скоротитися, скорбчуватися. Нова техніка і скорочення робочого дня вимагають переходу до вищого ступеня організації праці (Програма КПСР, 1961, 65); Скорочення описових елементів, лаконізм, драматизація розповіді... все це було новою сторінкою в історії української прози, яка з появою Коцюбинського знову продемонструвала можливості українського письменства (Рад. літ-во, 4, 1964, 90); Нелюдські методи експлуатації, звірячі режими, встановлені колонізаторами в поневолені ними країнах, привели до різкого скорочення населення колоній (Ком. Укр., 2, 1961, 43); Коли ми спокійні, то не відчуваємо скорочень серця (Наука.., 3, 1968, 28); Четверта сесія Верховної Ради СРСР одностайно прийняла закон про нове значення скорочення збройних сил Радянського Союзу (Наука.., 2, 1960, 7); При скороченні дробів коефіцієнти чисельника і знаменника скорочуються на їх спільний дільник (Алг., I, 1956, 72).

2. Скорочена назва, скорочене позначення кого, чого-небудь. Дарницький шовковий комбінат — ДШК. А його робітники це скорочення розшифровують жартома: — Даєш шовк країні! (Рад. Укр., 12.XII 1962, 3).

3. Пропуск в якому-небудь тексті; купюра. — Я просив би дати певні маленькі пояснення, — тягнув далі незнайомий.. — Тут в деякі скорочення (Кобр., Вибр., 1954, 210).

СКОРОЧЕНО. Присл. до скорбчений 2, 3. Його звали Пров Касій, а скорочено Провка (Мик., II, 1957, 484).

СКОРОЧУВАЛЬНИЙ, а, е, фізл. Те саме, що скоротливий. Білки м'язової тканини правлять за своєрідні механо-хімічні молекулярні «машини», що трансформують хімічну енергію деяких сполук у механічну.

роботу. Це — скорочувальна функція білків (Наука., 9, 1965, 59).

СКОРОЧУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скорбчувати. Розтягування і скорочування штучних м'язів — теж складний процес (Наука., 7, 1964, 2).

СКОРОЧУВАТИ, ую, уєш, недок., **СКОРОТИТИ**, очу́, бітиш, док., перех. 1. Робити що-небудь коротшим (див. корóткий 1). Вони йшли навпростець, через заплавні луки, через грузькі хащі очерету, через маленьку затоку і протоки, скуті морозом. І це мало не втричі скорочувало їм шлях (Тулуб, В степу., 1964, 307); Радянські люди вміють чудово скорочувати відстані між мрією та її втіленням у життя (Ком. Укр., 5, 1967, 29); Одчайдушно скорочував [дяк] молитви (Кач., II, 1958, 23); Щоб скоротити свою путь, вирішує [Тоня] брести через лиман навпростець (Гончар, Тронка, 1963, 224); Нарешті відкладав [Начко] окремо готові до друку речі, а окремо такі, які треба було.. скоротити (Фр., VI, 1951, 258); // Зменшувати, обмежувати тривалість у часі. При капіталістичному виробництві розвиток продуктивної сили праці має на меті скоротити ту частину робочого дня, яку робітник витрачає на самого себе (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 322); Він бачив перед собою не бідного брата, але нещасну свою судьбу, що перед часом скоротила його батькові житє [життя] (Ков., Тв., 1958, 59); Щоб якомога скоротити це несподіване рандеву, він пішов був швидше (Шовк., Інженери, 1956, 254); // Робити менш помітним час протікання чого-небудь. Це вони [дівчата] скорочували його нудний день, наповнювали турботами вечір (Мушк., Серце., 1962, 105); Дні, а головне, вечори тяглися такі безмежно довгі, що нічим їх не можна було скоротити (Гжицький, Чорне озеро, 1951, 365).

2. Коротше виражати що-небудь, позначаючи його початковими літерами, частиною слова (слів) або коротшим словом. Зловив [Микола] себе на тому, що.. прийняв інтернатівську [інтернатську] манеру скорочувати прізвища (Збан., Курил. о-ви, 1963, 117).

3. Зменшувати, обмежувати кількість, об'єм, величину і т. ін. чого-небудь. Розвиток суспільних форм культурно-побутового обслуговування безперервно скорочуватиме обсяг трудових затрат в домашньому господарстві (Ком. Укр., 7, 1961, 67); Досвід багатьох колгоспів показав, що, скорочуючи адміністративно-управлінський склад, можна без шкоди для виробництва зекономити дуже багато трудових (Колг. Укр., 6, 1956, 2); Поставивши перед собою завдання знищити Україну як державу, перетворити її на сільськогосподарську провінцію Німеччини і скоротити населення до потрібного мінімуму, гітлеризм кинувся виконувати це завдання з небаченою ненажерливою люттю (Довж., III, 1960, 54); — Я видавав кожному з них [матросів] по тридцять грамів води на день. А потім скоротив і цю норму (Кучер, Голод, 1961, 206).

4. мат. Виражати у менших числах яке-небудь математичне відношення, поділивши обидві частини його на якесь число. Скорочувати дріб.

5. Звільняти з роботи. — Хай вона горить така робота! Там не дорвав, там перервав... Хіба це моє діло? Я машину повинен знати і край... А вони кондукторшу [кондукторку] скоротили! (Кучер, Прощай., 1957, 61).

СКОРОЧУВАТИСЯ, ується, недок., **СКОРОТИТИСЯ**, рóтиться, док. 1. Ставати коротшим (див. корóткий 1). Під час великих протистоянь, що повторюються кожні 15—17 років, відстань між Марсом і Землею скорочується приблизно до 56 мільйонів кілометрів (Вісник АН, 2, 1973, 22); Несподівано хлопець

згадав, що коли взяти напрямок на Солоні хутори, то дорога скорочується вдвоє (Донч., VI, 1957, 82); // Зменшувати свою тривалість у часі. Від склерозу судин людина дряхліє, передчасно старіє, її вік скорочується (Наука., 7, 1957, 27); У міру зростання продуктивності суспільної праці в нашій країні і далі скорочуватиметься робочий день (Ком. Укр., 4, 1967, 57); З розвитком техніки праця стає дедалі легшою, скорочується її тривалість (Ком. Укр., 12, 1967, 41); Тепер, коли обідня перерва, а також післяробочий час скоротилися, центр ваги в проведенні лекцій переноситься на неробочі дні, на суботу і неділю (Ком. Укр., 5, 1968, 50).

2. Зменшуватися, обмежуватися (про кількість, об'єм і т. ін.). Відомо, що затрати праці набагато скорочуються з використанням нової, більш досконалої техніки (Колг. Укр., 9, 1956, 4); В результаті [спалювання сірки замість колчедану] більш як у два рази скоротиться завіз сировини на завод, знизиться вартість її перевезень (Наука., 6, 1959, 24); Посівна площа скоротилася більше як на двадцять процентів в порівнянні з 1913 роком. Голод і розруха панували в країні (Цюпа, Україна., 1960, 54); В багатьох бригадах число робітників скоротилося на 4—6 чоловік, а продуктивність праці зросла в півтора-два рази (Рад. Укр., 1. VIII 1951, 2).

3. фізл. Стискаючись, зменшувати довжину, ширину, об'єм (про тканини, органи, клітини). Як виявилось [при біохімічних аналізах мускулів], в основі патологічного процесу в м'язах лежить порушення обміну цукру, внаслідок чого не відтворюється енергія, а уражена група мускулів втрачає здатність скорочуватися (Наука., 8, 1959, 32).

4. мат. Мати здатність у результаті ділення на яке-небудь число виражатися в менших числах. При скороченні дробів коефіцієнти чисельника і знаменника скорочуються на їх спільний дільник (Алг., I, 1956, 72).

СКОРПЕНА, и, ж. Риба родини окуневих із колючими плавцями, що живе в субтропічних морських водах; морський йорж. Морський йорж, або скорпена, — невеличка риба завдовжки близько 30 сантиметрів, що живе в Чорному морі коло берегів, серед каміння і водоростей, де вона живиться дрібною рибою (Наука., 7, 1956, 27).

СКОРПІОН, а, ч., зоол. 1. Отруйна членистонога тварина ряду павукоподібних, поширена у країнах з теплим та жарким кліматом. Ігор побачив огидну сіру комаху.. Це був великий скорпіон, відворотна комаха, небезпечна своєю отрутою (Донч., IV, 1957, 11); Тут [у Кизил-Джарському яру] метушились білясті терміти, там сидів світло-жовтий скорпіон (Знання., 3, 1966, 29); * У порівн. Скорпіоном язик твій був нам, він труїв нас і жалив невпинно (Л. Укр., I, 1951, 290); Вогонь наших кулеметів і гармат пришили фашистів до землі. Вони звиваються в своїх щілинах, наче скорпіони (Кач., Вибр., 1953, 410).

2. перен. Про підступну, підлу людину. [Н а р т а л:] Кубло гадюче! перед ворогами під ноги стеляться, мов поздижали, а перед братом сторчака стають і раді закусати! Скорпіони! (Л. Укр., II, 1951, 428).

СКОРС, а, ч. Загнутий кінець полоза саней. Санчата були з підрізами, снігу навалило багато, він вищав під скорсами — везти було зовсім легко (Смолич, IV, 1959, 154).

СКОРТИТИ, тіть, док., безос., кому, заст. кого, перев. з інфін., а також із спол. щ о б, розм. Дуже захотітися, забагатися. [О р и с я:] Я вісім років не була дома і тепер хочу пожити в селі, а на той рік, може, й мені скортить в Європу (Кроп., III, 1959, 42); — Взяв я фляшку [пляшку], і мене скортіло Випити її точ

половину (Фр., XIII, 1954, 339); Катрі так скортіло зірвати квітку, притулити її до уст, віддати їй хоч крапельку своєї розбурханої весняними піснями ніжності (Мельн., Коли кров., 1960, 100); Мишуні раптом скортіло, щоб струг перестав діяти, і його треба було б наново.. встановлювати (Ю. Янов., II, 1954, 149).

СКОРУХ, а, ч., діал. Горобина. Тетяна задумалася, уперла очі у корч скоруха, а діти надарма чекали, щоби вона їм оповідала ще (Кобр., Вибр., 1954, 162).

СКОРУШІНА, и, ж., діал. Горобина. У червоному намисті шумить край ріки скорушина (Турч., Земле моя., 1961, 44).

СКОРЦ, а, ч., діал. Узорчаста вовняна тканина, яку вішають на стіну як килим. На Буковині з домотканих виробів зустрічаються килими у формі видовжених прямокутників і килимки невеликого розміру, що мають назву «скорц» (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 64).

СКОРЦОНЕРА, и, ж., бот. (*Scorzonera* L.). Багато-річна трав'яниста рослина родини складноцвітих; козелець. Скорцонеру дрібноцвіту.. велика рогата худоба до утворення плодів їсть погано (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 103).

СКОРЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скорчити. Одноокого штовхнуто до гурту скорчених од болю і відчаю, мався бути тепер поводителем своїм скаліченим браттям (Загреб., Диво, 1968, 280); Семениха сидить на скорчених під себе ногах і прикладає до ватри трісок (Черемш., Тв., 1960, 88); // у знач. прикм. На підлозі.. у неприродній позі лежав скорчений чоловік (Ле, Право.., 1957, 196); Хотів був стріляти [хорунжий], та скорчена рука не змогла направити постріл (Довж., I, 1958, 252).

СКОРЧИТИ, чу, чийш, док., перех. 1. Док. до кóрчити. Почув [Іван] ще тріск кості, гострий до нестерпучості біль, що скорчив тіло (Коцюб., II, 1955, 351); // безос. Марко заскреготів зубами, скрикнув, скорчило його судорогами, і він бебехнувся об землю (Стор., I, 1957, 343); Її скорчило від болю (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 40).

2. Дуже зігнути (у 2 знач.). Скорчити ноги.

3. розм. Скрививши своє обличчя, надати йому іншого виразу. Коли Келембет, порушуючи встановлену звичку, назвав його Іваном Петровичем, — той скорчив таке обличчя, що розсмішив самого Василя (Ю. Янов., II, 1954, 101); Розважаючи товаришів, скорчив [бульдозерист] таку міну перед об'єктивом, що мимоволі всміхнешся (Гончар, Тронка, 1963, 186).

4. перен., рідко. Перемогти, подолати кого-небудь. Біль твоїй такий великий, що його можуть почути і відчувати скрізь, але тебе скорчили віки насильства, і ти плачеш, стогнеш.. і — мовчиш (Ірчан, II, 1958, 65).

◇ Скорчити Лазаря — прикинутися безталанним, вщасним. — Чого ти здихаєш? — гримнув на неї голова. — У чоловіка навчилася?.. Той теж, як прийшов, то такого Лазаря скорчив... (Мирний, II, 1954, 41).

СКОРЧИТИСЯ див. скорчуватися.

СКОРЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., рідко, **СКОРЧИТИСЯ**, чуюся, чийшся, док. 1. Вигинатися, кривитися в корчах. Він увесь тремтів, як у трясі, скорчувався і ховався під подушкою (Мирний, I, 1954, 362); Він скорчився од болю (Коцюб., I, 1955, 407).

2. Дуже згинатися (у 2 знач.). Ой, знати, знати, Хто оженився: Скорчився, зморщився Та й зажурився (Укр.. лір. пісні, 1958, 118); Старий скорчився від морозу (Фр., II, 1950, 35); Його руки скорчилися досередини (Коб., II, 1956, 190); Під сосною лежала доросла людина, а над нею скорчився хлопчик (Баш, Проф. Буйко, 1946, 45); Два сусіди по камері сплять, мов мертві. Вони лежать скорчившись (Кол., Терен., 1959, 281);

* Образно. Темна стара церковка. Уся вона наче скорчилася від старості (Вовчок, I, 1955, 302).

◇ Скорчитися в три погібелі — дуже зігнути, згорбитися. Палажка сіла на лаві й скорчилася в три погібелі (Н.-Лев., II, 1956, 329); Янкель скорчився в три погібелі і майже боком підкотився до гайдуга (Довж., I, 1958, 269).

3. Набирати певного виразу (про обличчя). Швейк так висолопив язика, що його обличчя скорчилося в кумедну гримасу, а очі самі заплющилися (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 73).

4. тільки док., розм. Вмерти, згинутися. Кому нашої землі схочеться, той під нею скорчиться (Укр.. присл., 1955, 408).

СКОРШЕ, присл., розм. Те саме, що скоріше. Петрій прискорив ходу, щоб скорше дістатися наверх (Фр., V, 1951, 8); Письменниця не приховує своїх жалів і не терпіння скорше встати від недуги (Ле, В снопі.., 1960, 336); — Ти покохав? — спитала вона скорше з співчуттям, ніж з докором (Загреб., Спек, 1961, 195).

СКОРЮВАЧ, а, ч., рідко. Те саме, що підкорювач. Існує енергія потужніша, ніж енергія ядра атома. Енергія людини — скорювача сил природи (Рибак, Час.., 1960, 847); Скорювачі космосу.

СКОРЯТИ, яю, яєш, недок., **СКОРИТИ**, скорю, скоріш, док., перех. 1. Насильно встановлювати свою владу, завойовувати (країну, місто і т. ін.); підкоряти. Протягом століть імператори Східної Римської імперії поширювали межі імперії й скорили мечем велику частину тогочасного світу на заході й півдні (Скл., Святослав, 1959, 129); — Я помру вже скоро, — далі гордо дівчина мовляє. — Але знайте: не скорили і не скорите ніколи ви мої Батьківщини, де живуть народи вільні (Гур., Друзі.., 1959, 14); // Змушувати коритися. Нас нікому не скорити, Бо родина ми одна (Рильський, Мости, 1948, 55); Такий уже наш радянський народ, що його нікому й ніколи в світі не скорити (Шиян, Партиз. край, 1946, 36).

2. перен. Повністю оволодівати чим-небудь, робити придатним для використання; освоювати. В центрі уваги нашої літератури стоїть людина.. що глибокою мислю прозирає таємниці природи, сильною волею скоряє природу (Рильський, IX, 1962, 18); Слухняна стала нам земля — Її скорили наші люди! (Нех., Дивлюсь.., 1949, 25); Вони [руки] будують великі міста, пробивають гори, прокладають залізниці, скоряють моря (Кол., Терен.., 1959, 227).

3. Підкоряти своїй волі, своєму впливові, викликаючи довір'я, любов, симпатії і т. ін. Красою слова, блиском уяви — він оглушив Марту, скорив, водив за собою (Коцюб., II, 1955, 294); [Жанна:] А ви така ж... Зразу всіх скорили. Добре співаєте... (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 51); — Ну, доповідай, що діється в Дорнау, Іване Петровичу, — сказав він, і це дружнє звертання на ім'я та по батькові остаточно скорило капітана (Собко, Запорука.., 1952, 35).

Скоряти (скорити) серце кого — змушувати покохати кого-небудь. Був [Савка] певний, що в такому одязі та ще на мотоциклі одразу скорить серце Парасочки (Минко, Моя Минківка, 1962, 30).

4. перен. Повністю оволодівати ким-небудь, захоплювати когось (про почуття, думки, стан і т. ін.). Він підвів голову, щоб глянути на вогонь, і не помітив, коли знову її опустив. Його скорив кам'яний сон (Галан, Гори.., 1956, 225); Мотиви смутку й розпачу не могли скорити ту, що на щиті своєму написала: «убий, не здамся» (Рильський, III, 1956, 284).

СКОРЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок., **СКОРИТИСЯ**, скорюся, скорішся, док. 1. Ставати залежним від чий-

небудь влади, виявляти покірність завойовникам, володарям; підкорятися. Болгари не скорялись Візантії. У відповідь на жорстоку розправу Никифора каган Крум зібрав велике військо, підняв всю Болгарію (Скл., Святослав, 1959, 205); Він наказує запорозьким молодцям залишатися спокійно по селах, скорятися коронному гетьманові і судовій місцевій владі (Тулуб, Людолови, I, 1957, 30); Недобитки січової руїни, хоробріші, завзятіші, не скорились ворогові, звили собі гніздо в Туреччині (Коцюб., I, 1955, 334); Дома тим часом Егіст свій злочин великий замислив: Сина Атрея убив, і народ йому мовчки скорився (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 65).

2. перен. Ставати повністю освоєним, робитися придатним для використання. Любо йому силу свою прикладати, любо відчувати, як перед тією силою скоряється залізокам'яна порода (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 10); Нам скорилися ріки і гори, І піски невідомих пустель (Уп., Укр. поема, 1950, 52).

3. Покорятися, ставати покірним чий-небудь волі, впливу і т. ін. Минають роки.. Як і раніше, виводять його на муштру. Та, як і раніше, не скоряється його душа (Ів., Таємниця, 1959, 217); Батько кінчав свій вік, а син починав. Синові легше скоритись (Коцюб., II, 1955, 155); Довелось Ользі скоритись і залишитись в селі для зв'язку (Цюпа, Три явори, 1958, 44); Вперше хлопець відкрито не скорився материній волі (Гончар, Тронка, 1963, 101); — Вже й тепер чують далекі й близькі народи — піднімається з руської землі сила, і не буде в світі сили, яка б не скорилася їй... (Довж., I, 1958, 276); // Піддаватися дії чого-небудь, потрапляти під вплив чогось. Коли її привели в комендатуру на допит, вона, немовби скоряючись натхненню... зразу від порога попрямувала до столу й, спритно взявши маузер, що лежав там, застрелила двох офіцерів гестапо й двох солдатів (Довж., I, 1958, 299); — Мамо, мамо! — Доччин голос наче теплом обхлюпує жорстке серце матері. Одарка, мимоволі скоряючись ніжній силі, робить рух назустріч дочці (Речм., Весн. грози, 1961, 108); Скоряючись якомусь передчуттю, поверталася [Олена] не шляхом, а стежкою через молодий лісок (Вільде, Сестри., 1958, 13); Харкевич був певен, що прізвище командира дивізії змусить пихатого лейтенанта скоритись (Голов., Тополя., 1965, 12); // Беззаперечно слухатися кого-небудь. Так кортіло до вікна — і діти почали.. хлипати. Але мама гримнула, і доводилося скорятися (Смолич, II, 1958, 29); — Води... — Не можна, товаришу командир. — Дорош скорився. Ліг на траву (Тют., Вир, 1964, 320); Зорина так наполегливо і ласкаво просила прийти, що мусив [Боровий] скоритися (Грим., Незакінч. роман, 1962, 128); // Ставати слухняним, підкорятися (про тварин). Укритий милом кінь важко хропів, але, скоряючись руці володаря, то злітав на пагорб, то знову спускався в долину (Кочура, Зол. грамота, 1960, 113); Напівдикі степові коні не одразу скорялися людині (Тулуб, В степу., 1964, 319); Почувши наказ, пес не хотючи скорився. Він спинився на місці, але гавкати не переставав (Трубл., Шхуна., 1940, 29).

Скоря́тися (скорі́тися) вла́ді — визнавати яку-небудь владу. Вночі далеко було видно заграву пожежі, що спалахнула в долині Черемоша. Горіли хати тих, хто не скорився владі (Петльов., Хотинці, 1949, 170); Скоря́тися (скорі́тися) на́казові (дисципліні, за́конові і т. ін.) — беззаперечно дотримуватися наказу (дисципліни, закону і т. ін.). Закінчивши огляд, обидва нові лікарі, скоряючись мовчазному наказові чергового, вийшли з палати (Шовк., Людина., 1962, 325); Скоряючись дисципліні, Козаков, звичайно, виконав би всякий наказ

командира (Гончар, III, 1959, 432); Його бабуся, скоряючись благородному законові поколінь, перед смертю садовила маленький пагінець майбутнього клена (Ле, Право., 1957, 61).

4. Примирятися з чим-небудь, приймати що-небудь, не сперечаючись, без опору. Важливий в факт, що зміну нашої економічної політики ми провели, скоряючись виключно практичним обставинам і необхідності, яка випливала із становища (Ленін, 44, 1974, 42); Раїса скорилася. Вона з покорою приймала грубість о. Василя (Коцюб., I, 1955, 331); Есесівці тюпали в своїй обвислій, зганьбленій уніформі, опустивши погляди вниз, тупо скоряючись долі (Гончар, III, 1957, 451); Тільки ж мій дух не схитнувся, не скорився лихій я негоді, Скупчив всі сили свої — перетерпіти біду (Зеров, Вибр., 1966, 335).

СКО́СА, присл. Не прямо; скосивши очі. Семен глянув скося на жінку (Март., Вибр., 1954, 100); Шафорост скося зиркнув услід Морозову (Баш, На.. дорозі, 1967, 138).

◇ Позира́ти ско́са див. позира́ти; Ско́са погляда́ти див. погляда́ти.

СКОСА́Р, я, ч. Безкрилий жук родини довгоносиків, шкідник рослин. З багатодіних шкідників значних втрат урожаю трав можуть завдавати люцернова совка., люцерновий скосар (Шкід. і хвор.. рослин, 1956, 242).

СКОСИ́СТИЙ, а, е, діал. Скісний, похилий. Скосиста гора (Сл. Гр.).

СКОСИ́ТИ ¹ див. ско́шувати ¹.

СКОСИ́ТИ ² див. ско́шувати ².

СКОСИ́ТИСЯ див. ско́шуватися ².

СКОСМА́ТИТИ див. скосма́чувати.

СКОСМА́ЧУВАТИ, ую, уеш, недок.. СКОСМА́ТИТИ, ачу, атиш, док., перех., розм. Розкуйовджувати, кошлатити що-небудь.

СКОСОБО́ЧЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скособобч́ити. — Коли це вони встигли вчинити такий погром? — гнівно думав Хавцький про німців, наближаючись до бетонованого заводського паркана, скособоченого ударом повітряної хвилі (Гончар, III, 1959, 424); Перейшов [Аркадій] дорогу і завернув у поле.. Де-не-де видніли скособочені від вітру полукіпки (Вільде, Сестри., 1958, 23).

2. у знач. прикм. Який має викривлений бік, викривлену постать (про людину); кривобокий. Юрко мовчав. Він стояв скособочений, малий, настовбурчений, як голодний щиглик (Мушк., День., 1967, 95); // Перекошений на один бік, викривлений, несиметричний. На галявині стояв невеличкий, скособочений, напівзруйнований будинок (Мокр., Острів., 1961, 21); Вчитель підходить до скособочених дверей і пальцями натискає на клямку (Стельмах, I, 1962, 646).

СКОСОБО́ЧИТИ, чу, чиш, док. 1. перех. Нахилити набік; зробити косим, перекосити. Скособочивши голову до трубки, він голосно викрикував слова, слухав, усміхався й зрідка позирив на Ксеню (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 312); // безос. Його якомсь скособочило.

Скособобч́ити о́чі (оченя́та, очі́ма) — подивитися косо. Хлопчик подивився на Марка, який стрибав на костурах, скособочив укаво оченята (Стельмах, Правда., 1961, 22).

2. неперех. Почати іти, летіти косо. Дош скособочив, став спадати, його шуміння зникало (Рибак, Зброя., 1943, 107).

СКОСОБО́ЧИТИСЯ, чуся, чишся, док. Нахилитися набік; перекоситися. Колись вони [дерев'яні будинки], мабуть, милували око, але з роками — постаріли, посіріли, скособочились (Панч, На калин, мості, 1965, 262); — Щось у вас, хлопці, скирта скособочилась, ще,

гляди, не встигнете од неї од'їхати, а вона завалиться (Мухк., Чорний хліб, 1960, 35); *Машина загурчала, розвернулася і пішла, скособочившись, по нерівній дорозі* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 376).

СКОСОГІР, гóру, ч., діал. Косогір. Він зійшов із скосогору і наблизився до греблі (Гр., I, 1963, 416).

СКОСТЕНІЛИЙ, а, е. Те саме, що заkostenілий. Тіла їх були сині. скостенілі, заморожені (Фр., II, 1950, 36).

СКОСТЕНІЛИСТЬ, лості, ж. Властивість і стан за знач. скостенілий.

СКОСТЕНІННЯ, я, с. Дія і стан за знач. скостеніти. Процес скостеніння проходить поступово, і не всі кістки скелета костеніють одночасно (Шк. гігієна, 1954, 68).

СКОСТЕНІТИ, ію, ієш, док. Те саме, що заkostenіти. Обидва панцирі [спинний і черевний] з'єднуються між собою з боків; ці з'єднання можуть у одних видів [черепях] скостеніти, а в інших залишатися м'якими на все життя (Визначник земноводних..., 1955, 82); Я ж не сплю, як вчора, Сиджу дні і ночі Над жмутком паперів, Мов би роблю діло... Мозок, що химерив, Скостенів безсило (Граб., I, 1959, 432).

СКОТ, у і а, ч., збірн. Четвероногі свійські сільсько-господарські тварини. Пригадав [Василь] свої давні дитячі літа, як з Грицьком та Івасем пасли скот (Мирний, IV, 1955, 134); Скот загнали в загороди, тільки обкопані ровом (Н.-Лев., II, 1956, 18); Скот не пасеться на полях, і пастухи вважають, що спати під полинем — небезпечно (Ю. Янов., I, 1958, 104).

Ставити (ма́ти) за скот (скотів) кого — жорстоко, грубо поводитися з ким-небудь. Панів за те там [у пеклі] мордовали [мордували] І жарили зо всіх боків, Що людям льготи не давали І ставили їх за скотів (Котл., I, 1952, 135); Ляхи.. мали.. нас за скот (П. Куліш, Вибр., 1969, 117).

СКОТА, и, ж., діал. Нора, лігво. Гадюки.. збираються у свої скоти (Сл. Гр.); * Образно. — Сидять [Самусь, Іскра та Абазин] у своїй скоті на Чортотинку та з нудьги ханьки мнуть (Морд., I, 1958, 104).

СКОТАР, я, ч. 1. перев. мн. Ті, що займаються розведенням скоту. Скотарі мали собі од вітру.. халабуду, вони кошами прозивались; їх ставили на колеса, щоб легше було перевозити на друге місце (Стор., I, 1957, 267); Лівобережні племена кочових або напівкочових скотарів рушили на Правобережжя, перетворюючи ниви в пасовища (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 84).

2. Робітник, що доглядає, вирощує скот. З темної лісової гущавини на той [трембіти] звук відкликається інший, різкий голос — то ріг скотаря (Фр., III, 1950, 8); Серафима вважалась на Дослідному старшим скотарем тваринницької ферми (Дор., Не повторю..., 1968, 103); Оплата праці скотарів розроблена так, щоб стимулювати їх до кращого догляду, одержання вищих приростів (Хлібороб Укр., 9, 1963, 7).

СКОТАРИТИ див. скотарювати.

СКОТАРКА, и, ж. Жін. до скотар. [Хуса:] Я не на те учу рабинь по-римськи, щоб потім їх скотарками робити (Л. Укр., III, 1952, 168); Скотарки доїли корів (Турч., Зорі..., 1950, 28); — З'ясуйте, будь ласка, йому, Густаве Августовичу, що мені потрібні насамперед скотарки (Гончар, Таврія, 1952, 149).

СКОТАРНИК, а, ч. Приміщення для скоту. Новий завідувач уже звів половину кроків на скотарнику (Ряб., Золототисячник, 1948, 165).

СКОТАРНЯ, і, ж. Те саме, що скотарник. Вже покидаючи скотарню, Семен звернув увагу на кумедну тварину біля величезної собачої халабуду (Сміл., Зустрічі, 1936, 150).

СКОТАРСТВО, а, с. Розведення скоту як галузь сільського господарства. Тухольський народ жив головню скотарством (Фр., VI, 1951, 22); — Для киргизів — трави перше діло, бо ж вони живуть з самого скотарства, — пояснив, під'їжджаючи, Макшеев (Тулуб, В степу..., 1964, 250); У нас на Україні найбільш розвинуте молочне скотарство (Хлібороб Укр., 6, 1968, 28).

СКОТАРСЬКИЙ, а, е. 1. Стос. до скотарства. Скотарський радгосп.

2. Належний скотареві. Скотарський ріг.

СКОТАРЮВАТИ, ію, ієш і **СКОТАРИТИ**, рю, риш, недок., с. г. Займатися розведенням скоту. Кортить мужа овчарити [розводити овець], мене скотарити, Та будемо на сметані обід готувати (Коломийки, 1969, 64).

СКОТИНА, и, ж. 1. збірн. Те саме, що скот. Скотина Іде пасучися, рядком Ідуть за нею батько й мати (Шевч., II, 1963, 362); Вигнав пастушок скотину на поляну (Хотк., I, 1966, 136); На цих землях і велося панське господарство, де сіяли пшеницю та вирощували табуну скотини (Коцюба, Нові береги, 1959, 85); [Мотря:] Піди, синашу, та допоможи дідові упорядкувати скотину (Мороз, П'єси, 1959, 15); // Одна тварина. Та й справді, хороший був ослик, людяний, смирний, слухняний. Жалко скотину (Коцюб., II, 1955, 151); * У порівн. — Кундель, бач, який здоровий, мов скотина (Гл., Вибр., 1951, 130).

2. перен., розм. Про грубу, жорстоку, підлу людину. Вона допевнилася, що її муж — скотина. То чи ж годна вона любити скотину людською любов'ю? (Март., Тв., 1954, 268); // Уживається як лайливе слово. — Гудзь! — обізвав учитель. — Сюди!.. — Накарачки, скотино! — гукнув учитель (Мирний, I, 1954, 328); — Пробачте, я інтелігентна людина, і прошу... — Я теж інтелігент! — ледве стримуючи лют, роздільно і тихо сказав Щорс. — Ми обов вчилися на народні гроші, скотина (Довж., I, 1958, 172); — Но, но! — галасує начальник поліції. — Не пащекуй, скотино! (Ю. Янов., I, 1954, 171).

СКОТИНКА, и, ж., збірн. Пестл. до скотина 1. Дома довелося залишити все господарство на повнім ході, скотинку, хату, садок, сусідів — словом, усе (Хотк., I, 1966, 102); [1-й чоловік:] Ану, рушаймо! Обсушилися трохи, відпочили, і скотинка підпаслась, ну й гайда (Кроп., II, 1958, 493); А ще ж я мав корову-годівницю, Що вся вона була неначе цяцька; Дак нечестивець загубив її, Безвинну.. скотинку (Крим., Вибр., 1965, 180).

СКОТИНОНЬКА, и, ж., збірн. Зменш.-пестл. до скотина 1. [Мотря:] Повернулася наша скотинонька. А я думала — пропали наші кормилиці [годувальниці] (Мороз, П'єси, 1959, 16).

СКОТИНЮКА, и, ж., розм. Те саме, що скотина.

СКОТИНЯКА, и, ж., розм. Те саме, що скотина. Чечени кожного дня пороли кинджалами горло скотиняці, зловленій на дорогах та пастівниках (Тют., Вир, 1964, 462); [Шевцов:] Чорти б його взяли... цю скотиняку Новаковича!.. (Гр., II, 1963, 522); [Сторож:] Не купець, а скотиняка!.. Ще й шубу панську нап'яв!.. (Кроп., IV, 1959, 217).

СКОТИНЯЧИЙ, а, е. Прикм. до скотина. Понеслися голоси пташкові, понеслися крики людські, заводили скотинячі і все дужче-дужче зливались у один голос (Мирний, I, 1954, 66); Широко втоптана дорога стала вужчою. Із села йшла розложисто, багато скотинячих і людських ніг її топтало (Хотк., Довбуш, 1965, 69).

СКОТИСТО, присл., рідко. Полого.

СКОТИТИ див. скбчувати.

СКОТИТИСЯ див. скбчуватися.

СКОТИЩЕ, а, с., діал. Нора, лігво. Треба се вовче скотище облягти так, щоб й миша з нього не втекла... (Морд., I, 1958, 139).

СКОТНИЙ: Скóтний двір — двір із спеціально обладнаними будівлями для великої рогатої худоби. Найобразливішим для Софії було те, що найбільше горланів якраз і виходило із її власних економій, із численних скотних дворів та батрацьких казарм (Гончар, Таврія, 1952, 142); Завод допоміг [колгоспу].. Впровадили механізоване доїння. Скотний двір задзвонів залізом, зацмокав клапанами, загув моторами (Вол., Місячне срібло, 1961, 187).

СКОТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову скот, напр.: скотобáза, скотозаготівля, скотоперегінний і т. ін.

СКОТОБІЙНИЙ, а, е. Стос. до забою скоту, признач. для забою скоту.

СКОТОБОЄЦЬ, бійця, ч. Робітник, що займається забоєм скоту й первинною обробкою туш.

СКОТОЛОЗТВО, а, с. Вид статевої ненормальності — задоволення статевого почуття шляхом парування з твариною.

СКОТОМА, и, ж., мед. Захворювання очей, що полягає у звуженні поля зору ока.

СКОТОМОГИЛЬНИК, а, ч. Місце, де закопують трупи тварин, небезпечні у санітарному відношенні. Уранці жеребчик сконав, а вночі Павло та Гаврило відрали з нього шкуру і відтарабанили на скотомогильник (Тют., Вир, 1964, 514).

СКОТОПОДІБНИЙ, а, е. Який уподібнився скоту своєю поведінкою.

СКОТОПРИГІННИЙ, а, е. Признач. для прийому пригнаного скоту. Скотопригінний двір.

СКОТОПРОМИСЛОВЕЦЬ, вця, ч. Той, хто скуповує скот і відгодовує його для забою й продажу.

СКОТОПРОМИСЛОВИЙ, а, е. Прикм. до скотопромисловість.

СКОТОПРОМИСЛОВІСТЬ, вості, ж. Галузь господарства, що займається закупівлею і відгодовуванням скоту для забою й продажу.

СКОТОТОРГОВЕЦЬ, вця, ч. Торговець, що займається скупкою і продажем скоту на забій. Сербський уряд, що спирався на підтримку великих землевласників і скототорговців, проводив реакційну й антинаціональну політику (Нова іст., 1957, 75).

СКОТСЬКИЙ, а, е, рідко. 1. Прикм. до скот. Не можна і йняти віри, щоби скотську бесіду розумів чоловік (Март., Тв., 1954, 53).

2. Як у скоту, не достойний людини. Став гестапо «вербувати», На каторгу заганяти.. Як скотину, таврувати, Скотським пійлом напувати (Укр., лір. пісні, 1958, 608).

СКОТЯЧИЙ, а, е, рідко. 1. Прикм. до скот.

2. Як у скоту; не достойний людини. — Вони [хлопи] привикли споконвіку до свого скотячого стану (Фр., VIII, 1952, 59).

СКОХАТИСЯ, áємося, áетеса, док., розм. Полюбити одне одного. Ненадовго зійшлися ми, Серденько, з тобою; Ненадовго скохалися, Як риба з водою (Щог., Поезії, 1958, 64).

СКОЦЮБИТИСЯ, блюся, бишся; мн. скоцюбляться; док., рідко. Те саме, що скоцюрбитися. Сергієві теж дримається. Він скоцюбився в передку безтарки, уткнувся носом в коліна (Мушк., Чорний хліб, 1960, 32).

СКОЦЮБЛЕНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що скоцюрблений. Найбільшим виявом його любові було, коли покладе бувало синові важку скоцюблену руку на голову (Збан., Єдина, 1959, 161).

СКОЦЮРБИТИ, блю, биш; мн. скоцюрблять; док., перех. 1. Зробити зігнутим, покритим. Останні слова [Катерини] аж скоцюрбили Поцілуйка, але він обома руками вхопився за гузир мішка і, підпираючи його коліном, поперед себе виволік за двері (Стельмах, Правда., 1961, 181); // Зробити нерівним, зморщеним.

2. перен. Справити неприємне враження, неприємно вразити.

СКОЦЮРБИТИСЯ див. скоцюрблюватися.

СКОЦЮРБЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скоцюрбити. А дуб-зимняк уперто не віддає навіть висохле, пережите осінніми дощами, скоцюрблене морозами листя (Жур., Звич. турботи, 1960, 25).

2. у знач. прикм. Дуже зігнутий, скривлений (про людину, частини її тіла, а також про живу істоту). Стрибали отак пустуни, стрибали — і ввечері Юрко вже ледве доліз скоцюрблений до хати (Козл., Ю. Крук, 1950, 29); Лука ледве просовував крізь скривлений рот свій скоцюрблений синій язик (Мик., II, 1957, 327); Весною Вася почав таки добре ходити, хоч нога була скоцюрблена в коліні (Вільде, Опов., 1954, 85); На поріг висунулася скоцюрблена бабуся (Перв., Материн.. хліб, 1960, 16); Дівчинка розломил горішок надвоє — в ньому сиділа чорна скоцюрблена мушка з прозорими крильцями (Донч., IV, 1957, 57); // Нерівний, зморщений. На дорогу осипалося жовте, скоцюрблене листя тополь (Збан., Сеспель, 1961, 205).

СКОЦЮРБЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, недок., рідко, **СКОЦЮРБИТИСЯ**, блюся, бишся; мн. скоцюрбляться; док. Згинатися, ставати дуже зігнутим, скривленим (про людину, частини її тіла). — Я скоцюрблююсь утров і маю, мабуть, зовсім нікчемний вигляд (Кол., На фронті., 1959, 48); Семен сидів на дивані й, задрімавши, схилився, потім скоцюрбився і заснув (Ле, С. Голубар, 1950, 24); Хворий лежав на лівому боці. Скоцюрбився так, що мало не діставав колінками підборіддя (Шовк., Людина., 1962, 166); — Щоб же тобі руки скоцюрбилися одразу (Шиян, Балайда, 1957, 30); // Стати нерівним, зморщеним. Загоготів вогонь, полум'я побігло по всій газеті, портрет фюрера скоцюрбився, зігнувся (Скл., Карпати, II, 1954, 126).

СКОЧАКА, присл., розм. Те саме, що на́вска́ч. Дід Омелько видавав збрую, наказував, щоб не гнали коної скачка (Багмут, Опов., 1959, 109).

СКОЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. скотіти.

СКОЧИТИ, чу, чиш, док. 1. Зробити стрибок куди-небудь. Алі перекинув голі ноги через край човна і скочив у воду (Коцюб., I, 1955, 390); Гервасій скочив з купини на купину, вибрався на твердіше (Стельмах, I, 1962, 346); // з чого. Стрибнувши, спуститися, злізти з чого-небудь. — Що, мамо? — одказав старший син і скочив з печі назустріч їй (Вовчок, I, 1955, 290); Кіт із лежанки скочив і пішов (Мисик, Біля криниці, 1967, 147); Дідо скочили з воза, взяли підручного вола за мотуз і повернули ліворуч з головної дороги (Томч., Готель., 1960, 69); // на кого — що, у що. Стрибнувши, піднятися, залізти куди-небудь. Він скочив на свого коня і шпигнув його острогами (Фр., VI, 1951, 63); Фокстер'єр.. скочив на крісло і сів на свій обрубаний хвостик (Коцюб., II, 1955, 385); Довбуш.. хотів з розгону скочити на сіно, щоб налякати хлопця (Гжицький, Опришки, 1962, 96); Генерал, трохи сутулячись, легко скочив у сідло (Кочура, Зол. грамота, 1960, 86); Мар'яна скинула чобітки, скочила на ліжко, розпростерлась на ньому (Стельмах, II, 1962, 400); Женья раптом, як кізка, скочила мені на спину (Сміл., Сашко, 1954, 181); // Вистрибнути з чого-небудь назовні. Незабаром він прибув на передмістя, скочив з маленького, легенького вагончика і побіг в долину (Н.-Лев., VI, 1966,

58); Тоня, скочивши з машини, образу підбігла до батька (Гончар, Тронка, 1963, 65); // Швидко наблизитись, підбігти до кого-, чого-небудь. Сальтане, щось почувши знадвору, стрепенулася, скочила до дверей (Л. Укр., III, 1952, 714); Офіцер, як кібець, скочив до переляканої Уляни і одним ривком роздер дівчині ношене плаття (Ле, Право., 1957, 135); // Швидко віддалитися від кого-, чого-небудь. Мати скочила від плуга, стала між уланом і сином, готова за хлопця прийняти кару (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 18); // через що. Стрибнувши, перебралася через що-небудь. Поки там один скочив [робітник].. через паркан і побіг шукати Нуги, я напонами поліз до ями (Фр., IV, 1950, 18); Василь скочив через вузьку річку й пішов між вербами (Н.-Лев., II, 1956, 62); // перен., розм. Непослідовно, безладно, швидко перейти від одного до іншого у розмові, думках і т. ін. Розмова скочила на національний ґрунт (Н.-Лев., III, 1956, 234).

◇ Скбчити в грбчку див. грбчка; Скбчити чбрез пліт див. пліт.

2. Швидко встати, піднятися з чого-небудь. Злякалась [Маруся], скочила з місця, та й не може ступить (Кв.-Осн., II, 1956, 36); Панич, як заць, скочив з-за столу і, не надіваючи одержі, дьорнув, наче вітер, з хати (Мирний, IV, 1955, 60); Вранці скочила [Марія] з постелі, немов хто підкинув (Вільде, Троянди., 1961, 295); // до чого, рідко. Швидко, з запалом взятися за що-небудь. Кілька парубків скочило до танцю, потягнувши за собою дівчат (Коцюб., I, 1955, 234).

Скбчити на нбги — швидко встати на ноги. Мов ужалена змією, скочила Маруся на ноги (Хотк., II, 1966, 122); Олег Іванович швидко скочив на ноги і зазирнув у запічок (Голов., Тополя., 1965, 17).

3. Швидко сходити, зїздити куди-небудь. Дворак верхи кудись скочив і повернувся незабаром (Вовчок, I, 1955, 175); — Скочиш зараз до Опеньковець по панотця, нехай приїдуть мене висповідати (Март., Тв., 1954, 223); [К о с т и к:] Побудете, дідусю, зараз за радиста, а я скочу у лісок та виріжу дровко для перехідного прапора (Мороз, П'єси, 1959, 180).

4. Не утримавшись на чому-небудь, упасти. Пляшка горілки скочила з стола слідком за скатеркою і покотилась по землі (Н.-Лев., II, 1956, 56); Пан тріпнув патлатою чуприною, і чудернацькі окуляри, блиснувши сонцем, скочили з носа і зателіпалися на чорній шворці (Стельмах, I, 1962, 49).

СКбЧКИ, присл., розм. Те саме, що нбвскбч. Хлопець смикнув коня й понісся скочки (Головко, I, 1957, 100); За півгодини підвода скочки прибула на місце (Сміль, Зустрічі, 1936, 37).

СКбЧНИЙ, а, е, діал. Веселий, радісний, ритмічний. Зразу веселі, скбчні акорди лилися з струн, але живо вони перейшли в якісь тужніші (Фр., I, 1955, 339); В міському саду військовий оркестр.. кресав скбчну польку (Козл., Ю. Крук, 1957, 405).

СКбЧУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скбчувати і скбчуватися. Скочування снігу в циліндри або кулі — дуже рідкісне явище природи (Наука., 5, 1958, 21); Зміцнення духу пролетарського інтернаціоналізму в рядах комуністичних і робітничих партій невіддільне, як учить В. І. Ленін, від рішучої боротьби з усякого роду хитаннями і відступами від цього випробуваного принципу, із скочуванням на націоналістичні і ревізіоністські позиції, протиставленням одних народів іншим, одних комуністичних партій іншим компартіям (Рад. Укр., 6.II 1957, 1).

СКбЧУВАТИ, ую, уеш, недок., СКбТИТИ, скочу́, скбтиш, док., перех. 1. Котяти по похилій поверхні, спускати вниз. Дівчата просто з високих штабелів

скочували по рейках на платформи важкі кругляки (Мур., Бук. повість, 1959, 138); Скотили [селяни] воза в балку (Сміль, Сад, 1952, 100).

2. Котяти, зрушувати з місця що-небудь. Юрко з Уласом скотили камінь в кутку печери, вигребли землю з ями й знайшли здоровий казан з червінцями (Н.-Лев., III, 1956, 293).

3. Згортати в трубку, валик і т. ін. Він зняв бушлат, повільно зняв сорочку, Білизну чисту бережно скотив (Мал., Книга., 1954, 78).

СКбЧУВАТИСЯ, уюся, уешся, недок., СКбТИТИСЯ, скочу́ся, скбтишся, док. 1. Котятися по похилій поверхні, спускатися, падати вниз. Гора була така крута, що в великі дощі рілля скочувалась з водою униз (Н.-Лев., II, 1956, 260); — Цей шевліт я знайшов біля підніжжя гірського урвища. Значить, він колись скотився з гори (Донч., II, 1956, 48); Угорі почулося шарудіння, і вниз скотився камінчик (Трубл., Мандр., 1938, 101); Кавун, круглий, стиглий кавун, здається, чудодійно сам скотився з воза (Ковінька, Кутя., 1960, 27); // Котятися, перевертаючись, падати, зїжджати вниз (перев. про людину). — В одну мить я скотився клубком з клуні (Цюпа, Три явори, 1958, 19); Згори клубочком скотився чоловік (Тют., Вир, 1964, 315); // Сповзати з чогось, падати звідки-небудь. Івась лежав у кутку розкинувшись, розпластавшись. Голова його покоїлася на подушці, а тіло скотилося [з сіряка] на землю (Мирний, I, 1954, 174); Чорна смушева шапка скотилась з голови на траву (Н.-Лев., II, 1956, 168); Там, скотившись з подушок, лежить на голому полу хвора Макариха (Л. Янов., I, 1959, 52); // Сунучись, переміщатися в інше місце, нахилитися (перев. про голову). Її голова скотилась на залом спинки канапи, аж звисилась набік (Н.-Лев., IV, 1956, 257); // Спускатися до горизонту (про місяць, сонце і т. ін.). Місяць поволі скочувався у лісову гущавину (Стельмах, Хліб., 1959, 78); Сонце за обрій скотилось В тихі покої свої... (Бойко, Про 17 літ, 1958, 99); Скотилась в небі зірка (Шиян, Балавда, 1957, 51); // Переміщатися, стікати, текти вниз (про воду, сльози, краплі поту і т. ін.). Скочуючись по схилу, стічні води руйнують ґрунт (Колг. Укр., 3, 1956, 39); Одна по одній виступали і скочувалися по жовтих запалих щоках круглі, прозорі горошинки сліз (Коз., Гарячі руки, 1960, 16); Майор сидів блідий, пухнасті вуси обвисли, з кінчика носа краплинами скочувався піт (Кочура, Зол. грамота, 1960, 230); З гострих кінців листя дощинки [дрібні краплі дощу] скочувалися на лопушиння (Чорн., Визвол. земля, 1959, 91); З Мар'янчиних очей на білий халат скотилась сльоза (Десняк, Вибр., 1947, 213).

2. Зїжджати, спускатися вниз по похилій поверхні. Повозка скочується з горбка в долину, проскакує дерев'яний місток на потічку (Ірчан, I, 1958, 305); Показались перші лави петлюрівців. Вони скочувалися в балку з гвинтівками наперевіс (Довж., I, 1958, 183); З гори скотилась велика повозка і стала перед порогом (Н.-Лев., I, 1956, 143); Мотоцикл скотився з насипу у рівчак (Смолич, V, 1959, 790); Кінь уже стояв на ногах, позираючи в кручу, куди скотився віз, і боязко щулило вуха (Чорн., Потік., 1956, 102).

3. розм. Швидко спускатися, збігати, злазити звідки-небудь. Стернями та картоплящами я скочуюсь до микитівського ставочка, де були отакенні коропи, аж поки їх не повиглушували бомбами (Стельмах, Гусилебеді., 1964, 107); Він вибором пронісся мимо кімнати Кажана, скотився на перший поверх і побіг довгим коридором до виходу (Донч., Вибр., 1948, 55); Скопившись з велосипеда, вона ухопила Тосю в обійми (Смолич, Мир., 1958, 57).

4. *перен.* Відмовляючись від попередніх поглядів, відходити, відступати до чого-небудь (перев. від чогось передового, прогресивного). *Ревізіоністи заперечують історичну необхідність соціалістичної революції і диктатури пролетаріату, керівну роль марксистсько-ленінської партії, підривають основи пролетарського інтернаціоналізму, скочуються до націоналізму* (Програма КПРС, 1961, 37); *З початку першої світової війни праві керівники соціал-демократичних партій II Інтернаціоналу, які давно вже скочувалися в болото реформізму, повністю зрадили справу робітничого класу* (Ком. Укр., 9, 1964, 18); *Не треба надто просто-лінійно розуміти і знамениту формулу Чернишевського: «Прекрасне — це життя», бо тоді можна скотитись до грубого натуралізму* (Рильський, IX, 1962, 165).

5. *перен.* Наступати, надходити. *Тихо скотився сумрак на сю веселу маленьку оселю* (Хотк., I, 1966, 43).

◇ *Камінь із серця скотівся див. серце; Нече (ніби і т. ін.) камінь скотівся з душі див. камінь.*

6. *тільки недок.* Пас. до ско́чувати.

СКО́ШЕНИЙ¹, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ско́сити¹. *Хлопець.. дихнув пречистим повітрям, насиченим теплою парою, розігрітою в лісі живицею та пахощами цвітів і скошеної десь на лісовій поляні трави* (Фр., III, 1950, 8); *Серед лугів з покосами м'якого, недавно скошеного сіна.. стоїть невисока будівля* (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 25); *Виноградні лози навпроти бункерних печер були скошені кулеметами, наче косами* (Гончар, III, 1959, 376); *Виростеш колись, сину, дізнавися, як умирили ми під стінами не одного Сталінграда.. як падали, скошені вогнем ворожих мін і кулеметів, ідучи в атаки* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 28); *На платформах ешелонів лежать покотом хворі, поранені. Сотні, тисячі їх, покривавлених у боях, скошених тифом, мучаться на возах, на відкритих платформах* (Гончар, II, 1959, 128); * У порівн. *Як скошені, всі тров впали на зім'ятий сніг* (Ле, Наливайко, 1957, 84); // у знач. прикм. *Вже луки почервоніли під промінням заходу; скошена трава ще дужче запахла* (Н.-Лев., I, 1956, 417); *Пахло пилом, прибитим за ніч росю, скошеним хлібом* (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 80); *Від ріки віяло теплом, від скошеного луку — розіпрілою за день на сонці травюю* (Тют., Вир, 1964, 254); // ско́шено, безос. присудк. сл. *На сизих луках скошено отаву, І літо буйне в береги ввійшло* (Рильський, II, 1960, 119).

СКО́ШЕНИЙ², а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до ско́сити². *Кам'яні площини еркерів звернені на південний захід, а скло вікон скошене так, що жарке літнє сонце не буде перегрівати кабінети* (Знання.., 1, 1972, 11); *Широко розкинувши могутні, скошені назад стрілоподібні крила, мчить у повітрі красивий літак обтічної форми* (Наука.., 5, 1959, 33); *Його масенькі очі, скошені вбік, уникали прямої зустрічі з поглядом Євгена Панасовича* (Речм., Весн. грози, 1961, 68); // у знач. прикм. *Край міста зупинився чоловік, затуманеним, скошеним поглядом змряв дальину* (Стельмах, Хліб.., 1959, 393).

2. у знач. прикм. Перекошений на один бік, викривлений. *Миттю перехопився [Терешко] через скошений перелаз, перебіг невеличке подвір'я* (Епик, Тв., 1958, 411).

СКО́ШЛАНІЙ, а, е. 1. рідко. Дієпр. пас. мин. ч. до скошля́тити і скошля́ти.

2. у знач. прикм., рідко. Те саме, що кошля́тий 1. — *Поможи, сестрице, — сказав поранений у плече солдат із скошляною рудою борідкою* (Перв., Дикий мед, 1963, 217).

СКО́ШЛАТИ, аю, аєш, док., *перех.*, рідко. Те саме, що скошля́тити.

СКО́ШЛАТИСЯ, ається, док., рідко. Те саме, що скошля́титися.

СКО́ШЛАТИТИ, ачу, атиш, док., *перех.* Зробити кошлатим (у 1 знач.). *Інженер зняв з Василька картуз і жартома скошлатив йому волосся* (Донч., V, 1957, 65).

СКО́ШЛАТИТИСЯ, иться, док. Стати кошлатим (у 1 знач.). *Лежить хлопець пластом, тільки губами спраглими ворухить, тільки дише важко, поривно. Очниці глибоко запали, брови вицвіли, скошлатились* (Збан., Сеспель, 1961, 369).

СКО́ШЛАТИТИ, ію, ієш, док., розм. Те саме, що скошля́титися.

СКО́ШУВАННЯ¹, я, с. Дія за знач. ско́шувати¹. *Роздільне збирання бував ефективним лише при своєчасному скошуванні хлібів та при правильній організації робіт по підбиранню і обмолоту валків* (Хлібороб Укр., 6, 1965, 4).

СКО́ШУВАННЯ², я, с. Дія за знач. ско́шувати².

СКО́ШУВАТИ¹, ую, уєш, *недок.*, **СКО́СИТИ**, скошу́, ско́сиш, док., *перех.* 1. також без додатка. Зрізати косою або косаркою траву, збіжжя і т. ін. *Сьогодні зранку на ставку скошуватимуть рогозу та комиш* (Донч., I, 1956, 50); *Поки жнемо — доти й їмо, а як скосили — то все й поїли* (Укр. присл., 1955, 46); [К а з и д о р о г а:] *А він тим часом поле вибрав і засіяв, луку скосив і забрав сіно* (Фр., IX, 1952, 389); *Одцвілися волошки у липні, А у серпні скосили жита* (Нех., Під.. зорею, 1950, 172); * У порівн. *Купка [людей] заколихалася, затупцювалася. Це зразу, мов її хто косою скосив, пала на коліна додолю* (Мирний, III, 1954, 308); *Повела [кохана] очима, як скосила, Холодком повіяло від неї* (Мал., Звенигора, 1959, 52); // *перен.* Різким ударом збивати, зрізувати що-небудь. *Зненацька бронемашини відкрили вогонь. Кулемети їх, як ножем, скошували стебла соняшників та кукурудзи, в якій залягли наступаючі* (Гончар, II, 1959, 318); *Дуб падав не сам. За одним замахом він скопив десятки дерев, що росли поблизу* (Загреб., Європа 45, 1959, 49).

2. *перен.* Позбавляти життя; знищувати, вбивати. *Рушай, друже, борозною, Доки служить сила, Доки доля серед поля Обох не скосила* (Граб., I, 1959, 521); *Тиф скопив сестру так швидко і раптово...* (Сос., II, 1958, 417); *Іван вогнем із автомата Скопив п'ятьох [фашистів], що йшли на нього* (Підс., Загули.., 1960, 52); — *Не судилось мені бути коханою жінкою і дружиною. Вже у самому Берліні недобиті фашисти скосили мого рідного Ваню* (Козл., Сонце.., 1957, 20); // безос. Розпоряджаючись, він стояв уже під самим світлом, де його щомиті могло скосити бандитською кулею (Гончар, II, 1959, 170).

Смерть ско́сила див. смерть.

СКО́ШУВАТИ², ую, уєш, *недок.*, **СКО́СИТИ**, скошу́, ско́сиш, док. 1. *перех.* Надавати чому-небудь косої форми, положення, напрямку. *Для зменшення тертя об метал бокові грані свердла скошують під кутом 2—3°* (Практ. з машинозн., 1957, 70); — *Бог з ними, з його книжками! Я давно його книжок не читаю й не читатиму. Нехай вже Ольга читає, — сказала Катерина з злістю, скопивши набік свій рот* (Н.-Лев., I, 1956, 568).

2. *перех.*, що і *неперех.*, чим. Повертати, обертати в певний бік (очі, погляд). *Він сидить у повній задумі, весь час.. скошуючи очі вбік* (Ю. Янов., I, 1958, 136); — *Хочеш, я їх зараз вкладаю! — прошепотів Леонід, скошуючи погляд на німців* (Гончар, IV, 1960, 60); *Лазар скопив жовті білки і скривлений дивився услід*

йому з лихою цікавістю (Коцюб., II, 1955, 192); *Подаючи Кифорові вогню, вчитель ще раз скопив на нього оком* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 37).

СКОШУВАТИСЯ¹, ується, *недок.* Пас. до скóшува-ти¹. *За день у середньому скошувалося у валки 20—25 тисяч гектарів* (Ком. Укр., 10, 1973, 40).

СКОШУВАТИСЯ², уюся, уєшся, *недок.*, **СКОСИТИСЯ**, скошусь, скóсишся, *док.* 1. Набрати косої форми, косого положення, напрямку; ставати викривленим, перекошеним. *Малесечка хатиночка стоїть, .. віконечка скошилися* (Вовчок, I, 1955, 288); *У секретаря ревкому Павлика скопилася стрічка в кулеметі саме тоді, коли на нього летіли кінні дроздовці, й він упав під ноги коням* (Дмит., Наречена, 1959, 75); *Анатоль сидів спокійний, рівний. Обличчя на мить скопалося* (Кач., II, 1958, 334).

2. Дивитися скося, збоку. *Сер Ейбл та мсьє Абель підозріло скопилися на книжечку та на самого містера Хо* (Смолич, Сорок вісім., 1937, 392); *Раптом його очі хитро скопилися на Вітю* (Собко, Скеля., 1961, 70).

СКРАДАННЯ, я, с. Дія за знач. *скрадіти*. Він *вплітав своє тіло в складний, тільки йому самому відомий ритм, що починався оцим причаєним скрадан-ням, а кінчався.. шаленством* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 13).

СКРАДАТИ, áю, áеш, *недок.*, **СКРАСТИ**, áду, áдеш, *док.*, *перех.* 1. тільки 3 ос. Робити що-небудь менш помітним, виразним, очевидним; приховувати. *Темна ніч скрадала будівлі* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 111); *Дюни, як і гори, скрадають відстань* (Загреб., Європа 45, 1959, 311); *Надія Яківна була вся розпромінена — елегантне святкове плаття не скрадало її прекрасних форм* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 259).

2. також без додатка, розм. Забирати потай кого-, що-небудь у когось. *Бригадир Дорош на буряках сам хитрує, .. за могоричі скрадає на одній ланці, на другу передає* (Горд., Дівчина., 1954, 108); * *Образно. Сонечко вже зійшло й скрало росу з травиці й з дерева* (Вовчок, I, 1955, 303).

3. тільки *недок.* У мові мисливців — непомітно підкрадатися до звіра чи птаха або, сховавшись, вичікувати їх на відстані пострілу.

СКРАДАТИСЯ, áюся, áешся, *недок.*, **СКРАСТИСЯ**, áдуся, áдешся, *док.* 1. Непомітно крадучись, наближатися, підходити до кого-, чого-небудь. *Починає дівчина казати, Що брат один [чернець] — ім'я його не зна — Скрадався ніччю до її вікна* (Фр., XIII, 1954, 291); *З наготованою гранатою в руці сержант почав скрадатися межі камінням в той бік, де зрідка зривалися скупі кулеметні черги* (Гончар, III, 1959, 107); *Пізно вночі до лісу скрадалися дві постаті* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 49); *Він приглянувся пильніше і побачив, що попід осокою вузьенькою чорною смужечкою скрадається лис* (Мушк., День., 1967, 73); — *Я сиділа, вінок плела; а він скрався, — та й злякав...* (Мирний, II, 1954, 224); *За дві-три години, до сходу місяця, перший цеп бійців непомітно скрався майже до привокзальної колії* (Смолич, Світанок., 1953, 603); *Коли солдат пішов із двору, вона [собака] знову скралася до дверей* (Панч, На калин. мості, 1965, 284); // *рідко.* Те саме, що *ховатися*. *Скрадаючись у пшеницях, прямує на схід виснажений, обдертий чоловік* (Загреб., Спека, 1961, 104); *Як Василеві хотілося скрастись і підпалити ту баню, як увійшли вони [Мотря і Йосипенчиха] в неї* (Мирний, IV, 1955, 173); // *перен.* Непомітно надходити, наближатися (про явища природи, які-небудь події і т. ін.). *Поле скрадалася тепла весняна ніч* (Збан., Переджнив'я, 1960, 119); *Здогадується [Роман], що краще залишити хлопця самого, бо вже, певне, деь*

скрадається до нього перше кохання (Стельмах, Хліб., 1959, 132).

2. тільки *недок.* Ставати, робитися менш помітним, виразним, очевидним. — *Відстань скрадається, коли дивишся вниз* (Багмут, Опов., 1959, 84); *Вулиці лежали нарядні, блискучі, під снігом скрадалися всі руїни і згарища, завдані окупацією* (Гур., Через замети, 1961, 92).

СКРАДЛИВИЙ, а, е. 1. Який пестощами, догоджан-ням здатний, уміє увійти в довір'я; улесливий. *Не все спокійне ще під Шипкою I в Плевнах трудових. Там [у Болгарії 1933 року] тінь обличчя шкідникового, Скрадливий зрадник там, Але життя не вбито нового, Клянусь новим життям!* (Рильський, II, 1960, 13); // *Власт. такий людині (про голос, характер і т. ін.). Говорив він тихим, скрадливим голосом* (Коз., Гарячі руки, 1960, 62); // *Розрахований на те, щоб викликати прихильність, довір'я до себе. Мати гадав, що ця новина прикро вразила його, і своєю скрадливою відповіддю хоче применшити її гостроту...* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 99); *В зелених очах князя світилася скрадлива ласкавість* (Кач., Вибр., 1947, 212).

2. Ледве чутний; з намаганням бути тихим, не чутним (про стукіт, кроки, шерех і т. ін.). *Почувся стукіт у двері, обережний і скрадливий, Сагайдак обернувся* (Добр., Тече річка., 1961, 3); *Людмила Забойська допитливо глянула на двері, за якими чулися скрадливі кроки, і стишила голос* (Панч, На калин. мості, 1965, 167); *Усенкова почула за ворітьми скрадливий шерех* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 300); // *Непомітний; з намаганням бути непомітним; потайний. За сніданком Зіна знехотя клувала виделкою, кидала скрадливі погляди на лобатого студента в червоній тенісці* (Мушк., Серце., 1962, 291).

СКРАДЛИВО. Присл. до *скрадливий*. *Олена Павлівна навіть заплющила очі: в кімнаті стояли фашисти. — Не захотіли [виїхати] чи не встигли, Олено Павлівно? — спитав скрадливо Іван Сидорович* (Панч, II, 1956, 499); *Коли чоловік повертався опівночі, роззувався в сінях і скрадливо ступав по долівці, вона сторожко прислухалася до шамрання, ловила кожен шерех* (Гуп., Скупана., 1965, 72); *Катерина взяла себе в руки. Скрадливо витерла сльози, поправила зачіску* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 240).

СКРАДНИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що *скрадливий*. — *Вона вже коло мене прихилилась, в уха мені блаженський голосочок дзвенить, — та такий-то вже голосочок скрадний!* (Вовчок, I, 1955, 377).

СКРАЄЧКУ, присл., розм. Те саме, що *скраю*. *Райса.. сіла скраєчку* (Коцюб., I, 1955, 314); *Посаджу тюльпанів трошки, А скраєчку — нагідки* (Позн., Ми зростаєм., 1960, 38); *Косарі посідали скраєчку на лавці* (Горд., II, 1959, 196); *Кароль абияк примостився скраєчку санок, взяв до рук віжки* (М. Ол., Леся, 1960, 49).

СКРАЙНІЙ, я, в, *рідко.* Те саме, що *крайній* 1, 3. *Жодного там [у просторах] осереддя нема. А коли б і було щось, То у тому осередді ніщо б не змогло осідати, Як і по інших віддалених, скрайніх місцинах простору* (Зеров, Вибр., 1966, 156); *На запитливі погляди каменотесів Бронек лише міг висловити своє скрайнє здивування, переконливо розвівши руками* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 141).

СКРАКЛІ, ів, мн. 1. Українська народна спортивна гра, яка полягає в тому, що гравці вибивають палкою з відведеного місця невеликі циліндричні цурпалки. *На одному з малюнків Суворова зображено під час гри в скраклі з селянськими дітьми* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 40); *Хлопчики, що полюбляють влучність,*

грають у скраклі (Панч, В дорозі, 1959, 270); Дуже корисні легке веслування, гра у скраклі, крокет, теніс, бадмінтон (Роб. газ., 7.IV 1973, 4).

2. заст. Кріплення у дерев'яному плузі, в яке встромляють дишло. Як дійшла екскурсія до дерев'яних плугів — тут учені туди-сюди — розгубилися.. Пастух і дав відповідь професорові: — Оце, — каже, — скраклі... (Горд., Дівчина..., 1954, 301).

СКРА́КЛЯ, і, ж. Дерев'яна циліндрична цурпалка, признач. для гри в скраклі. Він відразу ж вибив стоячу скраклю (Донч., IV, 1957, 379).

СКРА́КОЛЬ, скра́кля, ч. Те саме, що скра́кля.

СКРАНЬ, і, ж., діал. Скроня. Грубі краплі поту виступили йому на чоло й зісувались [зсувались] на скрань (Коб., Земля, 1940, 137).

СКРАП, у, ч. Металева сировина, що складається з відходів виробництва і брухту. Виробничники почали завантажувати електроплавильню шарами: на дно легкий скрап, потім важкий, а зверху — легку шихту (Веч. Київ, 11.IV 1961, 1).

СКРА́ПЛЕНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до скра́плити; // у знач. прикм. Скраплені гази.. доставляються в спеціальних залізничних цистернах із заводів на міські газороздавальні станції (Наука., 11, 1956, 10); Температура скрапленого гелію 4,2° К (Наука., 8, 1971, 25).

СКРА́ПЛЕННЯ, я, с., спец. Дія за знач. скра́плити. Одержують його [азотне добриво] шляхом скраплення газоподібного аміаку під тиском (Наука., 8, 1958, 36).

СКРА́ПЛИТИ див. скра́плювати.

СКРА́ПЛЮВАННЯ, я, с., спец., рідко. Дія за знач. скра́плювати. На радянських заводах у великих кількостях добувають з повітря кисень, азот та інертні гази шляхом скраплювання (Цікава хімія, 1954, 5).

СКРА́ПЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., **СКРА́ПЛИТИ**, лю, лиш, док., перех., спец. Перетворювати у рідкий стан. Держплан УРСР і Український раднаргосп. виділили досить коштів, щоб на Гнідинцівському промислі побудувати цього року дві стабілізаційні установки, відділяти на них попутний газ від нафти, скраплювати його (Роб. газ., 3. IX 1965, 2).

СКРА́ПЛЮВАТИСЯ, юється, недок., **СКРА́ПЛИТИСЯ**, литься, док., спец. 1. Переходити у рідкий стан. Якщо стан водяної пари стає таким, при якому вона починає скраплюватись, то таку пару звуть насиченою (Фізика і с. г., 1948, 22); Двоокис вуглецю легко скраплюється при тиску в 60 атм. (Хімія, 10, 1956, 118).

2. тільки недок. Пас. до скра́плювати.

СКРАПНУ́ТИ див. скра́пувати.

СКРА́ПУВАТИ, ує, недок., **СКРАПНУ́ТИ**, не́, док., розм. Спадати звідки-небудь краплями. Холод таки пробирав — мжичка сіялася на непокриті голови, скрапувала з голого віття дерев за комір (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 393); Галя нахилила обличчя, і з її очей скрапнули на брудну скатерку столика сльози (Смолич, Світанок..., 1953, 473); * Образно. Уже північ скрапує зорями за вікном (Мушк., Серце..., 1962, 261).

СКРА́СИТИ див. скра́шувати.

СКРА́СИТИСЯ див. скра́шуватися.

СКРАСНІ́ЛИЙ, а, е, розм. Дієпр. акт. мин. ч. до скрасніти. Дівчина нервово відкинула смолисте пасмо, що вибилося з-під хустини, підвела скрасніле, смагляве обличчя (Рад. Укр., 9.IV 1963, 3).

СКРАСНІ́ТИ, ію, ієш, док., розм. Те саме, що почервоніти. Валерик скраснів, як іскра (Гончар, Таврія, 1952, 85); Всі зареготали знову, загомоніли, а Михайлик, скраснівши, мов жарина, скам'янів (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 370).

СКРА́СТИ див. скрадати.

СКРА́СТИСЯ див. скрадатися.

СКРАША́ТИ див. скра́шувати.

СКРАША́ТИСЯ див. скра́шуватися.

СКРАШЕ́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скра́сіти. В Миргороді мітинг велелюдний Біля підніжжя пам'ятника тбго, Що спорудив поетові народ, Бує скрашений, мов променем весняним (Рильський, III, 1961, 107).

СКРА́ШУВАТИ, ую, уєш і **СКРАША́ТИ**, аю, аєш, недок., **СКРА́СИТИ**, ашю́, асіш, док., перех. 1. Робити красивішим, привабливішим, приховуючи недоліки, вади і т. ін. Вилицювате обличчя [парубка] скрашувала привітна усмішка (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 17); Біля кирпатенького носа примостилося кілька цяток ластовиння, що не псували, а скрашували.. засмагле личко (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 15); Його сірі очі блищали, у їх світилася глибока думка; вона скрашала його оливкувате лице з широкими скулами, з гулястим носом, з широким ротом (Мирний, IV, 1955, 18); Бідність [хатини] скрасили і вишиті рушники, і кетяги калини, і запашне сіно на покуті (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 173); Опалим листом, як линючим пір'ям, вона [осінь] лише намагатиметься скрасити невблаганне вмирання літа (Ле, Міжгір'я, 1953, 65); // Робити що-небудь не таким тяжким, безрадісним, неприємним. Вона [сестра Катря] скрашувала безрадісне дитинство Тараса, виховувала в ньому любов до природи (Літ. газ., 20. I 1961, 2); Одно тільки скрашало його життя невеселе: надія на краще, що жевріла в його серці (Коцюб., I, 1955, 104); Приїзд Степана набагато скрасив скучні дні молодій дівчині (Добр., Очак. розмир, 1965, 288).

2. Своєю наявністю, присутністю надавати кому, чому-небудь красивого, привабливого вигляду. — Не мова, що нею розмовляє людина, скрашує її, а чистота і ясність душі (Кол., Терен..., 1959, 302); Господарка.. лагодила на столі квіти, що скрашали накритий до бенкету стіл (Досв., Вибр., 1959, 254); Росли там [у лузі] над водою старі дуби з березами; вони й місце скрашали, і холодок запорозьким братчикам давали (П. Куліш, Вибр., 1969, 137); // що, чим. Прибираючи чим-небудь, робити красивішим, привабливішим. Ти мені заповідав скрасити могилу твою В білий мармур і плющ і в криваві осінній розі (Л. Укр., I, 1951, 214); Мороз мережками скрасив усе віконце (Кост., I, 1967, 73).

СКРА́ШУВАТИСЯ, ується і **СКРАША́ТИСЯ**, ається, недок., **СКРА́СИТИСЯ**, асіється, док. 1. Ставати менш тяжким, безрадісним, неприємним. Село, куди Іван приїхав, В садах зелених мов ховалось. Садочок — давня наша втіха, Їм наше вбожество скрашалось (Укр. поети-романтики..., 1968, 330).

2. тільки недок. Пас. до скра́шувати.

СКРА́Ю, присл. 1. На межі чого-небудь, на кінці чогось, на початку або на кінці ряду. Іван скинув весла у перший скраю човен (Коцюб., I, 1955, 385); Безрідні стоять скраю, дивляться смутно на чуже горе, та й своє в серці ворухиться (Л. Укр., III, 1952, 568); Я сиділа скраю од дверей (Мирний, I, 1954, 85); Запарили [наймички] собі квашу й поставили горицьк скраю на печі (Н.-Лев., III, 1956, 208); На вільному ослоні скраю сів [Давид] (Головко, II, 1957, 127).

2. у знач. прийм., з род. в. Уживається при вказівці на розміщення кого-, чого-небудь на межі або на кінці чогось. Це було колгоспне подвір'я. Воно стояло скраю мальовничого села (Ю. Янов., I, 1958, 303).

СКРА́ЯНИЙ, а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до скра́яти. Майданівна вогкими очима задивлялася на міцно скраюну Андрійову поставу (Кач., II, 1958, 10).

СКРАЯТИ, аю, аєш, док., розм. Те саме, що скрбіти.
СКРЕБАЧКА, и, ж. 1. Знаряддя у вигляді гострої лопатки для зшкрібання чого-небудь. Прибирання в верстата дрібної стружки і пилу виконується за допомогою щітки, скребачки або ганчірки (Фрез. справа., 1957, 236); Скребачками і садовими щітками очищують дерева від лишайів, моху і відмерлої кори (Колг. енци., II, 1956, 451); // Лопата на довгому держалні для зчищення льоду, бруду і т. ін. Словами криги не зрубаєш. Треба брати в руки лопи, скребачки, лопати і негайно очистити від льоду вулиці і тротуари (Веч. Київ, 21.I 1963, 1).

2. Великий ківш з гострим краєм для зачерпування ґрунту або яких-небудь сипких матеріалів. Транспорт підхоплює дерев'яними скребачками гній і виносить його за межі приміщення (Рад. Укр., 24.V 1962, 2).

3. Пристрій в конвейєрах, що пересуває насипний вантаж. Контурна скребачка.

4. Металева пластинка, прикріплена біля входу у приміщення для зчищення бруду з взуття. Перед входом у курник роблять скребачки для очищення взуття від бруду (Зоол., 1957, 128).

5. архл., рідко. Те саме, що скребло́ 1. Відколюючи від кремінного куса гострі трикутні пластини, людина навчилася виготовляти кам'яні гостроконечники та скребачки (Іст. СРСР, I, 1957, 4).

СКРЕБАЧКОВИЙ, а, е. Те саме, що скребко́вий. Тепер у наших шахтах працюють вугледобувні і гірничопрохідницькі комбайни, потужні скребачкові транспортери (Розв. науки в УРСР., 1957, 408).

СКРЕБКОВИЙ, а, е. З скребком (скребками) (у 2 знач.). Зручним і ефективним в роботі показав себе.. скребковий транспортер для очистки тваринницьких приміщень від гною (Наука., 6, 1956, 22); Головним засобом доставки вугілля в очисному вибої є скребкові конвейєри (Вісник АН, 2, 1973, 55); // Признач. для зшкрібання чого-небудь. У свинарнику встановлено автонапувалки. Гній прибирають трактором, обладнаним скребковою лопатою (Хлібороб Укр., 6, 1967, 16).

СКРЕБЛО́, а, с. 1. архл. Кремнієве знаряддя первісної людини, яким користувалися для різання, скобління, обробки і т. ін. чого-небудь. В процесі розвитку мисливства, поряд з дерев'яним списом з гострим обпаленим кінцем, появились і нові кам'яні знаряддя праці: гостроконечник.. і скребло (Іст. УРСР, I, 1953, 12).

2. Те саме, що скребніця. Чистити [коней] скреблом не слід, бо його зубці подразнюють і ранять шкіру (Конярство, 1957, 149).

СКРЕБНИЦЯ, і, ж. Металева щітка для чищення коней. До складу предметів, що додаються до кавалерійського сідла, входять: аркан фуражний, сітка для сіна, торбинка для скребниці (Конярство, 1957, 189); Омелян Кирилович показав, як треба чистити лошат, і потім дав кожному піонеріві по скребниці (Багмут, Опов., 1959, 108).

СКРЕБНУ́ТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех. Однокр. до скребті́. Скребнув редьку, що аж із хати тікай (Номис, 1864, № 3448); Одинадцять косарів ударної бригади скребнули мантачками по косах (Ле, Історія радості, 1947, 182); Проходячи близько Софії, він усмінувся і привітненько, зальотно кивнув головою. Софію скребнув по душі той уклін (Л. Укр., III, 1952, 542).

СКРЕБО́К, бка́, ч. 1. архл. Те саме, що скребло́ 1. На Мізинській стоянці знайдено велику кількість кремінних виробів — різних різців та скребоків, оброблених ножеподібних пластинок, проколов та ін. (Вісник АН, 12, 1957, 57).

2. Те саме, що скребачка 1—3. На стовбурах і основних гілках дорослих дерев кора повинна бути гладенька й чиста. Для цього їх потрібно зскрібати у вологу погоду восени, спочатку сапками чи спеціальними скребками, а потім стальними щітками (Озелен. колг. села, 1955, 153); Як і в свинарниках, гній в нових корівниках вичищують скребком (Хлібороб Укр., 11, 1967, 18); Екскаваторник виконує не лише земляні роботи, а й розвантажує з бортових автомашин щєбінь. Для цього він виготовив і встановив спеціальний скребок (Веч. Київ, 11.IV 1966, 2).

СКРЕБТІ́, бу́, бе́ш; мин. ч. скріб, скребла́, ло́; недок., перех. 1. також без додатка. Проводити по якій-небудь поверхні чим-небудь гострим, жорстким, дряпаючи або зачіплюючи. Запанувала мовчанка, тільки чути було, як постогнує Огоньков і скребе бритвою Чумаченко (Тют., Вир, 1964, 382); // безос. Кругом стін скребло, у комині гуло (Стор., I, 1957, 352); // Знімаючи верхній шар чим-небудь гострим, жорстким, чистити що-небудь. Надсадно ревути моторами, вони [екскаватори] скребли ковшами глинисте дно (Літ. газ., 31.VII 1952, 2); Настя схопила свою лопату і так ретельно почала скребти боки канами, що земляні бризки летіли врозтіч (Коп., Вибр., 1948, 71); // Тручи чим-небудь гострим, жорстким, робити щось чистим, блискучим. — А те, що вони [коні] трохи грязні, то нічого не зробиш — у кізяках же сплять.. Скільки ти не скреби та не чисть, то воно біліше лебедя не буде (Тют., Вир, 1964, 27); Я сидів довго-довго, стежачи, як він скребе рашпілем кусок міді, затиснутий у лецата (Горький, Дитинство, 1947, 96).

◇ Мórкву скребті́ див. мórква; Перóм скребті́, ірон.— писати. Лягли тумани з Фінської затоки, Пером гусиним скріб чиновний люд (Дмит., Книга боротьби, 1939, 56).

2. Чухати яку-небудь частину тіла. Люди слухають [Мирона] похнюпившись. Інші — потилицю скребуть... (Мирний, II, 1954, 86); — Ану, потягаємось, чия-то візьме,— подумав він, скребучи бороду (Мирний, III, 1954, 193).

◇ Скребті́ [у] го́лову — надокучати. — Мати скребе голову: женись та й женись!.. дівчат мені рає... (Мирний, I, 1949, 341).

3. також без додатка, перев. у сполуч. із сл. ду́ша, се́рце, перен. Завдавати турбот, хвилювань; тривожити, мучити. Досада скребе, як кішка лапою (Номис, 1864, № 3365); — Горе скребло й скребе мою душу (Стор., I, 1957, 161); Правда по серці скребе (Фр., X, 1954, 79); Велика туга скребе їй серце (Мирний, IV, 1955, 103); // безос. Люду мимо чимало пройшло, Радий гомін та жарти,— байдуже... А на серці у мене скребло, І не легше було мені, друже! (Граб., I, 1959, 91).

◇ Кішки скребу́ть (скреблі́) ду́шу; Коті́ скребу́ть (скреблі́) на се́рці у кого — те саме, що Коті́ шкребу́ть на се́рці (див. кіт). В самого [Михайла Хмельницького] при тих статечних міркуваннях душу кішки скребли (Ле, Хмельницький, I, 1957, 330); Як то було слухати Марусякові? На лиці застигала усмішка — жарти, мовляв, жартуєте — а на серці коти скребли (Хотк., II, 1966, 216); Чорті́ скребу́ть у кого — хто-небудь засуджує свої попередні дії. Призначив я його, а в самого чорти скребуть. Треба було б таки порадитись спочатку (Ле, Міжгір'я, 1953, 131).

СКРЕБТІ́СЯ, бу́ся, бе́шся; мин. ч. скрібся, скребла́ся, ло́ся; недок. Дряпаючи по чому-небудь або зачіплюючи щось, створювати шум. Ось щось луснуло, щось ворухнулося, щось десь заскребло. То миша скребеться чи пацюк? (Мирний, III, 1954, 161); В кишнях він

завжди носив коробочки з різними жуками, і ті жуки дряпали, шелестіли, скреблися в коробочках (Донч., IV, 1957, 44).

◇ Кішки скребуться в серці у кого — те саме, що Коті шкребуть на серці (див. кіт). Не вішати носа, коли в серці кішки скребуться, робити добру міну при зовсім не добрій грі, — на таке здатний не всякий (Шовк., Людина., 1962, 225).

СКРЕГІТ, готу, ч. 1. Різкі скрипучі звуки, що утворюються сильним тертям кам'яних, металевих і т. ін. предметів. Із скреготом відчинилися двері порожньої камери, що була поруч з моєю, в'язня штовхнули (Петльов., Хотинці, 1949, 42); Від моря чути час од часу мовби гарматні вибухи та скрегіт каміння-голишів (Головко, I, 1957, 473); Її голос схожий на скрегіт заржавілого заліза (Дмит., Розлука, 1957, 98); Скрегіт крижаного громаддя, гул скреслої ріки будили собою все навкруги (Гончар, II, 1959, 203); // Такі звуки, утворювані роботою механізмів, машин. Сапачка із скреготом ходила по рядках (Горд., II, 1959, 332); Він [сніг] немов приглушував усі звуки — і сміх молоді, і автомобільні сирени, і скрегіт трамвайного гальма (Донч., V, 1957, 319).

2. Звуки, утворювані тертям верхнього ряду зубів об нижній. Виїхали вони під поетичний скрегіт зубів розлюченого Коростилевського (Грим., Незакінч. роман, 1962, 88); * Образно. Радянський народ — народ трудівник, творець, народ, який уперше в історії людства, під шалений скрегіт різних ворогів, що кільцем оточували нас, своїми руками, без будь-чєї допомоги побудував першу в світі країну соціалізму (Рад. Укр., 4.XI 1956, 1).

◇ Скрегіт зубівний — страшенна лютя, злість.

СКРЕГНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до скреготати, скреготіти. Все ближче коні, лиця злі, Схрестились, скрегнули шаблі (Стельмах, V, 1963, 9); Ти скрегнув зубами і стис кулака (Головко, I, 1957, 80).

СКРЕГОНУТИ, ну, неш, док., однокр. Підсил. до скрегнути. Трохименко скрегонує в люті зубами (Кос., Новели, 1962, 125).

СКРЕГОТАННЯ, я, с. Дія за знач. скреготати і звуку, утворювані цією дією. Танки сунули.. Навіть поранені тамували стогін у собі, вслухаючись у наростаюче залізне скреготання (Гончар, I, 1954, 339); Близькі сталі і скреготання леза в шухляді ніби полоснули Домку по голому тілу (Панч, II, 1956, 42); Які нагадало години І молодість давню яку Оце скреготання жабини В нічному лункому ставку! (Рильський, III, 1961, 86).

СКРЕГОТАТИ, очу, бчеш і **СКРЕГОТІТИ**, очу, отіш, недок. 1. Створювати скрегіт (у 1 знач.). На річці скрегоче крига, сірий весняний присмерк ввесь у тривозі (Коцюб., II, 1955, 260); Я піднімаюся й прочиняю двері. Вони скрегочуть від зимової застуди (Мас., Роман., 1970, 358); Вони [танки] ревіли, скреготали гусеницями об брук (Хижняк, Тамара, 1959, 88); В третій [майстерні] скреготіло залізо на точилах і зойкало, і скавучало (Ірчан, II, 1958, 271); Аж тепер Катерина побачила, що ганяла голі жорна, й почула, як вони скреготіли на всю хату (Чорн., Визвол. земля, 1959, 7); Десь, певне в майстерні, одноманітно скреготіли машини (Юхвід, Оля, 1959, 136).

2. Утворювати скрегіт (у 2 знач.). Скреготав [дід] зубами, стогнав, мов од зубної болі (Вас., II, 1959, 524); Поранений скреготів зубами і задихався (Кочура, Зол. грамота, 1960, 108).

◇ Скреготати (скреготіти) зубами див. зуб.

3. розм. Те саме, що скрекотати, скрекотіти 1. Горобчик прокинувся, аж дивиться, сидить на сучку сорока білобока та так скрегоче, аж очі заплющила

(Л. Укр., III, 1952, 482); Тут все скрегоче: птахи і комахи, Всю ніч, не замовкаючи й на мить (Дмит., Осінь., 1959, 15); // Надривно квакати (про жаб). Оце, мабуть, дощ буде, що так скрегочуть жаби (Сл. Гр.); // перен. Швидко, безупинно говорити. Олена, як та сорока, скрегоче, що на ум збреше (Кв.-Осн., II, 1956, 42); Панійки скреготять, як ті сороки (Мирний, I, 1949, 198).

СКРЕГОТІННЯ, я, с. Дія за знач. скреготіти і звуки, утворювані цією дією. В тривожно-хижий звук сплелися гомін багатотисячного війська, скреготіння заліза, кінське іржання, гуркіт (Кочура, Зол. грамота, 1960, 61); Він.. не вірив у те, що скреготіння ключа в дверях може означати для нього вихід на волю (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 41); [Г а н д ж а:] Сиджу і скло гризу.. Ага, пивний бокал... Зуби у мене — бачте? Як у доброго коня... Мідяки ними гнує... Хлопці чують те скреготіння — і подалі від мене відсуваються... (Мокр., П'єси, 1959, 196); Ліс враз ожив. Крякали ворони, цвірінькали синиці, драгували сороки своїм дружнім скреготінням (Десняк, Вибр., 1947, 145).

СКРЕГОТІТИ див. скреготати.

СКРЕГОТЛИВИЙ, а, е. 1. Який скрегоче, скреготить, утворює скрегіт. За річкою, там, де в густій сутіні верб зникало продовження шосе, в цей момент з'явилося попелясте скреготливе потворище (Гончар, Людина., 1960, 151).

2. Подібний до скреготу (про звук). Огидний, скреготливий брязкіт розтритого скла.. наче розпорів по швах пришикну тишу сумирної зимової ночі (Смолич, Реве та стогне., 1960, 654); Дубова брама зі скреготливим рипом відчинилась (Добр., Очак. розмір, 1965, 29); Пилка і справді змінила в Саранчукових руках свій болісний скреготливий звук на співучу мелодію (Донч., Шахта., 1949, 133).

СКРЕГОТНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до скреготати, скреготіти. Коли Кузьма Осадчий прорубував свіжу траншею, земля під його бульдозером скреготнула різко, металево (Гончар, Тронка, 1963, 285); Скреготнули обидва важкі засуви, на порозі виріс кремезний Пилип Шугалія (Кучер, Трудна любов, 1960, 138); Він не вчувся, як під'їхав легковичок і несподівано скреготнули гальма (Рудь, Гомін., 1959, 17); — Сховай пістолет й ябирайся геть! — скреготнув зубами Брайко (Загреб., День., 1964, 136).

СКРЕГОТНЯ, і, ж. Дія за знач. скреготати, скреготіти і звуки, утворювані цією дією.

СКРЕГОТУХА, и, ж., розм. Та, що безупинно скрегоче, скреготить (у 3 знач.). Заскреготала сорока, та що далі, то все хутчіш та все дрібніш... — А бодай тобі заціпило, скреготухо! — крикнув горобчик (Л. Укр., III, 1952, 482).

СКРЕКІТ, коту, ч. 1. Різкі короткі й часті, схожі на тріск, звуки, які видають деякі комахи, птахи і т. ін. Її [сойчин] веселий скрекіт будив тебе щоранку (Фр., IV, 1950, 356); Крізь вікно доходила свіжість ночі і скрекіт цвіркунів (Тулуб, Людолови, I, 1957, 40); Десь поряд чувся веселий скрекіт жаб (Гжицький, Опришки, 1962, 34).

2. перен. Такі звуки, утворювані роботою кулемета, мотора і т. ін. Ніч крижко тріщить пострілами: скрекіт кулемета, людський гомін, вибухи гранат і десь стогін (Епик, Тв., 1958, 537); Раптом у пісню вривається і чимдалі чутнішим стає скрекіт мотоцикла (Головко, I, 1957, 388).

СКРЕКОТАННЯ, я, с. Дія за знач. скрекотати і звуку, утворювані цією дією. Несподіване різке скрекотання немов розбудило їх (Донч., V, 1957, 476).

СКРЕКОТАТИ, *очу́, бчеш і СКРЕКОТИТИ, очу́, отіш, недок.* 1. Видавати скрекіт (у 1 знач.). *Сорока в дворі скрекоче, Гостей возвіщає* (Укр. поети-романтики.. 1968, 404); *Нечутно промайнув кажан, скрекоче коник — тут і там — снуються миші* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 129); *Розквакались, плигають, скрекотять [жаби]* (Гл., Вибр., 1951, 122); // *перен., розм.* Швидко, безупинно говорити. — *А ти, сороко, не скрекочи... Киш на своє гніздо! — скрикнув він на неї [Параску], скося блимнувши оком* (Мирний, IV, 1955, 362); *Тишу порушувало двоє: Вінцусиха, що скрекотіла, як сорока, то тут, то там, і п'яний Яшка Смолюк* (Мур., Бук. повість, 1959, 153).

2. *перен.* Утворювати скрекіт (у 2 знач.). *З мого села десь під горою, у вишнях, скрекоче кулемет* (Кос., Новели, 1962, 56); *Тут неугавно скрекотіли три лобогрійки на одній одноманітній, але бадьорій ноті* (Коп., Сусіди, 1955, 69).

СКРЕКОТИННЯ, *я, с.* Дія за знач. скрекотіти і звуки, утворювані цією дією. *Далеке скрекотіння, якесь мелодійне цвірінкання долинуло до слуху Миколи Петровича* (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 170).

СКРЕКОТИТИ *див.* скрекотати.

СКРЕКОТНЯВА, *и, ж.* Дія за знач. скрекотати, скрекотіти. *В затоці Жабня таку скрекотняву учинила, Що вже ні людський гомін, ані стукіт До мене не сягали* (Вирган, В розп. літа, 1959, 240).

СКРЕКОТУХА, *и, ж., розм.* Та, що безупинно скрекоче, скрекотить (у 1 знач.).

СКРЕКОТУШКА, *и, ж.* Пестл. до скрекотуха. *Жаба-скрекотушка.*

СКРЕМСАТИ, *аю, аєш, док., перех., розм.* Порізати що-небудь поспіхом, неакуратно, незграбно.

СКРЕПЕР, *а, ч.* Землерийно-транспортна машина, основним робочим знаряддям якої є підйомно-поворотний ківш з ножами; застосовується в будівельній і гірничій справі. *Скрепери і бульдозери використовують для спорудження земляних гребель* (Колг. енци., II, 1956, 24); *Тупорилі бульдозери та схожі на велетенських кенгуру скрепери дівчина бачила вперше* (Дмит., Розлука, 1957, 185).

СКРЕПЕРИСТ, *а, ч.* Робітник, що працює на скрепері. *Скреперист, ледве помітно повертаючи важелі, то посилав скрепер у напівтемну пащу штреку, то повертав його звідти уже наповненим рудою* (Наука., 4, 1963, 34); *Іван Хієрин організував із комсомольців кілька бригад підземної кваліфікації: буричників [бурильників], скреперистів, кріпильників* (Ю. Янов., Мир, 1956, 178).

СКРЕПЕРИСТКА, *и, ж.* Жін. до скреперист. *Під час війни Стоколос працював на Уралі, повернувся звідти одружений з білявою скреперисткою* (Ю. Янов., Мир, 1956, 168).

СКРЕПЕРНИЙ, *а, е.* Прикм. до скрепер. *Знову підземне склепіння сповнилося скреготом скреперних лебідок* (Ткач, Плем'я., 1961, 133); // *Здійснюваний за допомогою скрепера. Скреперна доставка поступала місцем перед хитними конвейєрами, застосування яких дало можливість довести довжину лави до 80—90 м* (Гірн. пром., 1957, 26).

СКРЕПІЦЯ *див.* скрипця¹.

СКРЕС, *у, ч.* Те саме, що скресання. *І труд людський, пісень жаркий потік, Дніпровські далі весняного скресу — Мого серця подадуть адресу, Бо я у них прописаний навек* (Мал., Запов. джерело, 1959, 252).

СКРЕСАННЯ, *я, с.* Дія за знач. скресати¹. *В цей день знову ждали скресання річки, як чогось небувалого* (Гончар, II, 1959, 200).

СКРЕСАТИ¹, *ає, недок., СКРЕСНУТИ, не, док.* Звільнятися від криги (про річки, озера і т. ін.). *Цілий день вітер гуде надворі; надвечір скресає річка* (Коцюб., II, 1955, 259); *Першими скресають великі ріки, за ними — менші й аж потім — річечки* (Мушк., День., 1967, 29); *Скресли блакитні озера* (Дмит., Вірші., 1949, 151); // *Ламатися й починати рухатися (про лід). В березні замети осідають, Скресає лід, вода реве із яру* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 11); *Біля моста гуркоче лід, скресає на Сулі* (Гонч., Вибр., 1959, 309).

◇ *Кріга скресла див. кріга.*

СКРЕСАТИ², *аю, аєш, недок., СКРЕСНУТИ, ну, неш, док., рідко.* Те саме, що воскресати. *Діяння героїв, увійшовши у свідомість мас, відроджуються, як живі: вони, скресаючи щомить, рушійною силою стають, збуджують нас на боротьбу* (Тич., III, 1957, 22).

СКРЕСАТИ³, *ає, недок.* Те саме, що спалэхувати. *По небу повзли густі, олов'яно-сірі хмари, часто скресали блискавки, і слідом за ними гриміло* (Грим., Син., 1950, 70); // *Те саме, що блищати. Сині насторожені очі, коли жартує [хлопець], скресають лукавими іскорками* (Грим., Син., 1950, 11).

◇ *Скресати очі — те саме, що Кресати очіма (див. кресати).* *На нього люто дивилася Соломія, його давив тяжким, наче залізним поглядом старий Княжевич, на ньому скресає свої очі, повні кипучої злости, молодий Ігор* (Кучер, Прощай., 1957, 216).

СКРЕСЛЕНИЙ, *а, е.* Дієпр. пас. мин. ч. до скреслити.

СКРЕСЛИЙ¹, *а, е.* Дієпр. акт. мин. ч. до скреснути¹. *Біля скреслої річки — глухий, розгойданий шум. Люди метушилися біля човна* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 54).

СКРЕСЛИЙ², *а, е, рідко.* Дієпр. акт. мин. ч. до скреснути².

СКРЕСЛИТИ *див.* скреслювати.

СКРЕСЛЮВАТИ, *юю, юєш, недок., СКРЕСЛИТИ, лю, лиш, док., перех.* 1. Знімати копію з чого-небудь.

2. Вкривати суцільно штрихами; // Робити багато закреслень.

3. Креслячи, витрачати що-небудь (папір, туш і т. ін.).

4. *рідко.* Те саме, що писати¹. *Пишучи лист, рівночасно скреслила я вірш* (У. Кравч., Вибр., 1958, 437).

СКРЕСНУТИ¹ *див.* скресати¹.

СКРЕСНУТИ² *див.* скресати².

СКРЕСНУТИ³, *не, док.* Однокр. до скресати³. *І шаблі скреснули і впали, І порох покрив сіножать* (Мал., Звенигора, 1959, 87).

СКРИВА, *присл., рідко.* Те саме, що скбса. *Олексій подививсь на хлоп'ят скрива* (П. Куліш, Вибр., 1969, 300); *Дагаров скрива зирнув на полковника* (Панч, I, 1956, 85).

СКРИВАВИТИ, *влю, виш; мн. скривавлять; док., перех.* Залити, покрити, замазати, забризкати кров'ю. *Він [кинджал] верховинцеві товариш вірний був, І не питаючи заплати, В боях йому не раз поваги роздобув, Скривавивши ворожі шати* (Зеров, Вибр., 1966, 403); * *Образно. Вже вечоріло і промінь останній скривавив білу гречку* (Головко, Вибр., 1936, 270); // *Поранити до крові. Будуть шарпати одіж суворі гілки і скривавлять колючками руки* (Л. Укр., I, 1951, 222); *Зціпивши зуби, схопила вона з бруку уламок шибки і кинулася різати ремені, скривавивши собі руки склом* (Туллуб, Людолови, I, 1957, 451).

СКРИВАВИТИСЯ, *влюся, вишся; мн. скривавляться; док.* Залитися, покритися, замазатися, забризкатися кров'ю. *Я не забуду перший бій, коли скривавилися.. шанці* (Уп., Вірші., 1957, 157); *Скривавились прекрасні білі груди [Севастополя], Руїна й смерть по вулицях ходили* (Рильський, Сад., 1955, 109).

СКРИВАВЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скривавити. [О р ф е й:] Мені самому казкою здається, що руки сі, скривавлені від праці, колісь могли перебирати струни (Л. Укр., I, 1951, 446); Похпцем пошукав [граф] у гаманці й мовчки ткнув хлопцеві в його скривавлені собачими зубами пальці три карбованці (Донч., III, 1956, 52); * Образно. Схід був скривавлений світанком, і море вгамувалося (Рибак, Що сталося..., 1947, 166).

2. у знач. прикм. Залитий, покритий, замазаний, забризканий кров'ю. Радю поспішився вкинути у вогонь скривавлену.. одержу (Коцюб., I, 1955, 376); Лежала [дівчина] скривавлена, нерухома, може, навіть мертва, на труні батька (Фр., VI, 1951, 159); Стояв [офіцер] осторонь і долонею витирав скривавлене обличчя (Головко, II, 1957, 458); Вийшла бабуся на дорогу, підняла скривавленого гусака (Рибак, Помилка..., 1956, 60); * Образно. Тривожний, скривавлений, голодний відходив у безвість 1919 рік (Гжицький, Вел. надії, 1963, 6); Скривавлений день на дорогах лягає, І вечір дозорцем встає мовчазним (Перв., II, 1958, 299).

СКРИВАТИ, аю, аєш, недок., **СКРИТИ**, скрію, скрієш, док., перех., розм. 1. Поміщати кого-небудь у потайному місці, щоб не побачив хтось сторонній; ховати. Іван, хоч брав від неї заплату, то не тільки не повідомляв її, але надто ще скривав у себе в хаті перед нею її чоловіка (Март., Тв., 1954, 263); — Так я дезертирів скриваю? А ось ходім, я дідів скличу, вони з тобою поговорять (Тют., Вир, 1964, 323).

2. Не давати можливості іншим помітити, виявити що-небудь; приховувати. Він почув, що його стара антипатія до сього чоловіка збільшилася, і не завдавав собі праці скривати се (Фр., VII, 1951, 259); Я тим часом розглядала книжку і дедалі все менше могла скрити від круглих очей антикварія, що справді «оцінила» її (Л. Укр., III, 1952, 741); Йосип припав до столу, щоб скрити своє заплакане лице (Мирний, IV, 1955, 52).

3. тільки 3 ос. Робити кого-, що-небудь непомітним, недоступним для зору; заслоняти, закривати. Указав лакуза на другу блакитну порт'єру, що непримітно скривала вхід у боковій стіні (Мирний, III, 1954, 276); На плечах мав поводар 3 олтаря покров барвистий, Що служив за плащ у нього І скривав ножі й пістолі (Л. Укр., IV, 1954, 136); // Робити що-небудь (властивість, якість і т. ін.) менш помітним, очевидним. Її струнка фігура зігнулась од напруги, як тугий лук, а фантастичний синій плащ і червона спідниця не могли скрити міцних форм молодого тіла (Коцюб., I, 1955, 368).

4. Не говорити, не розповідати комусь про що-небудь, приховувати щось. Не дав [Славко] по собі пізнати, що говорить неправду... Умів на славу скривати свої таємниці перед людьми (Март., Тв., 1954, 300); Тепер, коли вони лишилися самі, без людей.. та намагались скрити в розмові один від одного свої думки і свій неспокій, тривога зростала, збиралась круг них, немов гримлячий газ (Коцюб., II, 1955, 169).

5. рідко. Накривати чим-небудь.

◇ **Скривати (скріти)** молоді, етн., заст.— одягати на голову молоді головний убір заміжньої жінки. Ввесь батюшчин двір був сповнений народом, бо в той час разом привели скривать усіх молодих з села (Н.-Лев., II, 1956, 182).

СКРИВАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., **СКРИТИСЯ**, скріюся, скрієшся, док., розм. 1. Перебувати в якому-небудь потайному місці, знаходити собі таємний притулок, ховаючись від кого-, чого-небудь, уникаючи зустрічі з кимсь. Максим Онищук побачив від своєї хати пана та зараз забіг за вугол, аби скритися (Стеф., I,

1949, 208); Здається, що дівчина, чуючи його [слово «горбата»], кожний раз немов хотіла скритися від немилосердних людських поглядів (Л. Укр., III, 1952, 581); Чи в черниченки Мені скритися, Чи до річеньки Йти втопитися? (Черн., Поезії, 1959, 159); Коли за густими ялинами скрилися від людських очей, Франка вибігла наперед, ногами толочила траву (Чорн., Визвол. земля, 1959, 63); * Образно. — Замість валити панський гнів і царський, Ти скрився в поетичні закамарки! (Фр., X, 1954, 139).

2. Таємно піти, втекти звідки-небудь, ховаючись від кого-небудь, рятуючись від чогось і т. ін. Ой чи бач, ляше, як пан Хмельницький На Жовтім Піску підбився? Од нас, козаки, од нас, юнаки, Ні один ляхок не скрився! (Думи..., 1941, 195); Ввесь караван О півнях із двора пустився, Від всякого дозору скрився, — Його ховав густий туман (Укр. поети-романтики..., 1968, 595); // Відходити звідки-небудь непомітно, таємно. Набрал собі [дід] борошна, буряків, капусти, картоплі й скрився з села на всю зиму (Мирний, IV, 1955, 237).

3. Переміщаючись, віддаляючись, ставати невидимим, непомітним, зникати з поля зору. Беруть [черниці] гуменню під руки і ведуть до хвіртки, куди і скриваються всі (Мирний, V, 1955, 111); В раннім тумані козаченько скрився (Бор., Тв., 1957, 113); [К а с с а н д р а:] Он тії два [воїни].. [П о л і к с е н а:] Нічого, місяць скрився за хмару, і Долон припав додолу. Вони не бачать (Л. Укр., II, 1951, 276); Світла зірка та й за гору скрилась (Сам., I, 1958, 141).

Сонце скривається (скрілося) — сонце заходить. А ніччю, як скриється пекуче сонце, спаде денна задуха, — тільки й дихнеш свіжою прохолодою (Мирний, III, 1954, 140).

4. перев. недок. Не говорити, не розповідати комусь про що-небудь, приховувати щось. Я б і досі мовчала про свій стан здоров'я, хоч, певне, се було б гірше, бо по щирості жити легше, ніж скриваючись (Л. Укр., V, 1956, 356).

СКРИВДЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скривджити. В Івановій пам'яті татова смерть не так довго жила, як знайомість з дівчач, що, скривджене ним безневинно, повним довір'я рухом подало йому половину цукерка (Коцюб., II, 1955, 312); [М и к и т а:] Я скривджений судьбою І маю право мстити за отця, Хоч знаю сам, що в час рішучий бою Не доведу я помсти до кінця... (Коч., П'єси, 1951, 53); Це був кретин, природою і людьми скривджений каліка.. Він за пару золотих на рік та за якусь там страву пас громадську худобу (Гашек, Пригоди .. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 226); Вона почувала себе одинокою, всіма забутою, скривдженою (Збан., Між.. людьми, 1955, 162); Не раз скривджені графські наймити й сільська біднота оголошували страйки, пускали червоного півня в панські фольварки [фільварки] (Хлібороб Укр., 10, 1969, 30); // у знач. прикм. Додому Золототисячник повернувся пригнічений, скривджений (Ряб., Золототисячник, 1948, 22); В очах скривдженого поета блиснув промінь надії (Дмит., Розлука, 1957, 90); Хоч як гірко розкотилися її роки, але ніщо не озлобило, не зчерстило її сумирного скривдженого серця (Стельмах, I, 1962, 6); // у знач. ім. скривджені, них, мн. (одн. скривджений, ного, ч.; скривджена, ної, ж.). Ті, кого хто-небудь скривдив. Бажав я для скованих волі, Для скривджених кращої долі (Фр., X, 1954, 26); Бразд знав, що в Любачі ображених, скривджених, покараних є багато (Скл., Святослав, 1959, 261); Побитий хлопчина в'ялою ходою зобидженого і скривдженого почвалав геть від берега (Збан., Любов, 1957, 63); — Смикають судді і з правого і з винного, а яка користь з їх вироку, коли не

суд, а сам скривджений мусить виконати його! (Тулуб, Людолови, I, 1957, 38); // скривджено, безос. присудк. сл. — Чим тебе скривджено, чим уражено? (Хотк., II, 1966, 33); У Лариси хороша, чиста душа, але вродою її скривджено: волосся неприємне руде, обличчя у ластовинні, і вся вона занадто вже сухорлява (Баш, Надія, 1960, 29).

2. у знач. прикм. Який виражає почуття кривди (у 1 знач.). Немовля спало, дрібненьке личко, безброве й безбарвне, здавалось перенапруженим, скривджений вираз застиг на ньому (Гуц., Серпень..., 1970, 25).

СКРИВДЖЕНІСТЬ, ності, ж., рідко. Стан за знач. скривджений 2. Гузь розворушив у його душі почуття скривдженості (Бурл., М. Гонта, 1959, 20).

СКРИВДЖЕНО. Присл. до скривджений 2. Губи бабусі скривджено засіпались (Гончар, III, 1959, 319).

СКРИВДИТИ, джу, диш, перех., док. 1. Док. до кривдити. Вже як менший брат чим її скривдить, так Галя й словечка не зможе вимовити і втече од усіх (Вовчок, I, 1955, 288); Ми справді трохи скривдили його (Фр., IV, 1950, 22); Стало їй солодко, що в неї з'явився в рідному домі захисник, який не дасть її скривдити (Тулуб, В степу..., 1964, 342); Насміхатися з нього, скривдити його ніхто не наважується (Гончар, III, 1959, 55). Він навіть не уявляв собі, як це можна скривдити дівчину, щоб потім гіркі сльози ковтала, дорікаючи за обман та наругу (Головка, II, 1957, 514).

2. перев. чим, розм. Наділити чим-небудь у недостатній мірі або наділити чимсь поганим, позбавити чогось. [Г о р п и н а:] Мене бог не скривдив кумами. Хвалити бога, не цураються мене простої (Н.-Лев., II, 1956, 504); Підходить парубійко, ростом бог не скривдив (Ковінька, Кутя..., 1960, 110); Її сестрички мають те, в чому її так скривдила природа: вроду (Вільде, Сестри..., 1958, 103).

3. рідко. Порушити вірність чому-небудь. Хай нагада себе в цім слові Здавен прихильний вам пійт: — Не скривдив він святій любові І пориванням давніх літ! (Стар., Поет. тв., 1958, 43); Тільки третій із легінів, Що його Пігул відзначив, Тільки цей надій не скривдив, Хлопець рицарської вдачі (Шер., Дорога..., 1957, 45).

СКРИВИТИ див. скривлювати.

СКРИВИТИСЯ див. скривлюватися.

СКРИВЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скривіти. Відскочив [жандар] і побачив нове обличчя, скривлене гнівом (Коцюб., II, 1955, 205); Серце розривається від болю, коли згадавши скривлене короткою гримасою обличчя Коваля (Собко, Срібний корабель, 1961, 233).

2. у знач. прикм. Який має неприродний вигляд, характеризується несиметричністю і виражає незадоволення, презирство або біль. У вікні замаячив жіночий очіпок, у другому скривлене заплакане лице дитини (Мирний, IV, 1955, 194); Пригадався чомусь Кирилові батько. Лисий, з сивим волоссям на затылку [потилиці], з порепаними руками і все скривлений, ніби його щось боліло (Ірчан, II, 1958, 87).

3. у знач. прикм. Непрямий, нерівний, вигнутий. Сильно хряпнувши дверима, вона густо застукала в коридорі оголеними дерев'яшками скривлених закаблуків (Епік, Тв., 1958, 430); Розставив [Дем'ян Кізка] дугою скривлені ноги (Крот., Сини..., 1948, 40); // Перекошений. Матвій Чумак.. підійшов до хати і постукав у маленьке, скривлене віконце (Мик., II, 1957, 309); // Покручений. Парубок ступає крок вперед, а назустріч йому по скривленій доріжці між хрестами виходить якась постать (Стельмах, II, 1962, 341).

СКРИВЛЕНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. скривлений 2, 3.

СКРИВЛЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. скривіти, скривлювати.

2. Викривлена частина чого-небудь. Як правило, дефекти постави розвиваються в дитячому і юнацькому віці. В цей період виникає небезпека серйозних скривлень хребта (Наука..., 7, 1970, 56).

СКРИВЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. скривлювати.

СКРИВЛЮВАТИ, юю, юєш і **СКРИВЛЯТИ**, яю, яєш, недок., **СКРИВИТИ**, скривлю, скривиш; мн. скривлять; док. 1. перех. Робити що-небудь кривим, зігнутим, нерівним; викривляти. Старий віл борозни не скривить (Укр.. присл., 1963, 266); // безос. Не pomoже бабі кадило, коли бабу скривило (Номис, 1864, № 5667); // Надавати неприродного вигляду обличчю, його рисам і т. ін. Переляк скривлює обличчя дружини (Стельмах, I, 1962, 285); Кайдашиха знов притулила губи до чарки..., вкинула в рот один ковток і дуже скривила губи (Н.-Лев., II, 1956, 281); Несказанно гірке почуття отуманення запанувало нею і скривило болісно її уста (Коб., II, 1956, 36); Винувата посмішка скривила йому обличчя (Баш, Надія, 1960, 98); // безос. Осокін швидко звів очі, і рот йому скривило жахом (Ткач, Плем'я..., 1961, 258).

◇ Скривіти кіслу міну — зробити гримасу, виражаючи незадоволення, здивування. — Спитала я в неї вчора, чи не хоче піти в парк на музику, — вона скривила кіслу міну і спитала: — Пощо? (Л. Укр., III, 1952, 530).

2. неперех., рідко. Повертати вбік. Коли дійшли до темного місця, де вулиця скривлювала, а лампи не було близько, Шварц потаємно шарпнув його за рукав (Фр., VII, 1951, 413).

◇ Скривіти душею — те саме, що Покривіти душею (див. покривіти). В цей час вона не могла скривити душею і розповіла усе про своє прохання (Стельмах, II, 1962, 233).

СКРИВЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся і **СКРИВЛЯТИСЯ**, яюся, яєшся, недок., **СКРИВИТИСЯ** і рідко **ІСКРИВИТИСЯ**, скривлюся, скривишся; мн. скривляться; док. 1. тільки 3 ос. Ставати, робитися кривим, зігнутим, нерівним; викривлятися. Хребет, внаслідок слабості м'язів і зв'язок, ..скривляється (Хвор. дит. віку, 1955, 125); // Схилятися набік; перекошуватися. Підгорілі крокви затріщали з одного боку, вся покривля [клуні] враз скривилася набік, посунулася одним причітком униз (Гр., II, 1963, 303); // Набувати неприродного вигляду (про обличчя, його риси і т. ін.). Кайт мовчить, нічого не говорить, але уста його скривлюються в терпку іронічну посмішку (Кол., На фронті..., 1959, 161); Із його рук випав капелюх, а лице скривилося до плачу (Черемш., Тв., 1960, 112).

2. перен. Робити гримаси, виражаючи незадоволення, презирство, а також від болю і т. ін. Дід винувато скривився, комічно лупає очима (Вас., II, 1959, 189); Микола був би говорив далі, але о. Альойзій скривився так, як би що дуже квасне взяв на язик (Март., Тв., 1954, 171); Махно скривився в презирливій гримасі (Гончар, Таврія..., 1957, 524); Наполеон скривився: ліва щока нервово смикнулася, і обличчя постаріло (Кочура, Зол. грамота, 1960, 272).

◇ Скривітися, як середя на п'ятницю див. п'ятниця.

СКРИВЛЯТИ див. скривлювати.

СКРИВЛЯТИСЯ див. скривлюватися.

СКРИВОДУШИТИ, шу, пиш. Док. до криводушити. Цар скриводушив перед Семеном Палієм: не дав йому гетьманщини, — клявся, та скриводушив (Укр.. казки, легенди..., 1957, 440); Поет і совість. Вона завжди на чатах, вона не дасть скриводушити в роздумуваннях

над найскладнішим — над життям (Рад. Укр., 4.III 1964, 3).

СКРИВОДУШНИЧАТИ, аю, аєш, док., рідко. Те саме, що **скриводушити**. — Пам'ятаєш, як ми з комісаром допитувались у тебе, де закопана зброя, що залишилась для підпілля? — Не знаю, — скриводушничав ти (Стельмах, Правда., 1961, 168).

СКРИГАТИ, аю, аєш, недок., розм. Те саме, що скрипіти. В клуні темно.. Стугонить під копитами земля, скригають немазані тачанки (Кос., Новели, 1962, 59); // Те саме, що скреготати, скреготіти.

СКРИГНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до скригати. У хаті чути — скригнув стілець, і тінь ворухнулася на стелі (Головко, I, 1957, 172); Він так грюкне хатніми дверима, так скригнув на порозі зубами, що.., здалося їй, аж миски підскочили й задзвонили на прилавку... (Кос., Новели, 1962, 156).

СКРИЖАЛЬ, і, ж., книжн. 1. Дошка, плита з написаним на ній текстом, звичайно священним, культовим. По стінах не картини, не ікони — розвішані там білі скрижалі, а на їх — дрібні.. письмена (Вас., I, 1959, 337); [Т і р ц а:] Стоєт огняний не поведе нікуди, не скаже хмарний стовп: іди за мною. Не спустить бог нові скрижалі з неба — ще ж не сповнився й давній заповіт (Л. Укр., II, 1951, 160); — Грецькі боги, то й словеса їхні, — знизав Сивоок плечима. — Скрижалі знайшов Мойсей кам'яні трьома мовами (Загреб., Диво, 1968, 680); * Образно. Якби мені до рук скрижалі Доли, Я розписав би їх по власній волі (Мисик, Біля крилиці, 1967, 315); * У порівн. Воїнів безсмертні імена На нім [камені] засяють, мов скрижалі чисті, І материнські сльози горьові Його нутро камінне пропечуть! (Мал., Серце., 1959, 67).

2. перев. мн., які, чого, перен. Те, що зберігає, куди занесені пам'ятні події, дати, імена і т. ін. «Книгою життя» називає народ свою Конституцію. На її золотих скрижалях записані благородні закони соціалістичної демократії (Тич., III, 1957, 312); Року 1959 історія світового кінематографа записала на своїх скрижалях зворушливі рядки про нечуваний за розмахом огляд прогресивного кіномистецтва земної кулі, яким був Перший Московський Міжнародний кінофестиваль (Мист., 5, 1961, 30); Українські пролетарі вписали не одну яскраву сторінку на скрижалі нової історії молоді Радянської республіки (Цюпа, Україна... 1960, 58).

СКРИЖАНІЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до скрижаніти. Він [струмок] у придорожньому виярку вимощував над собою снігову борозенку і шукав собі свого протіку [протоку] на скрижанілій землі (Стельмах, Правда., 1961, 14); * У порівн. Він ворухнувся, кинув на мене очима, в яких викресалися застигли, ніби скрижанілі, іскринки суми і несподівана радість (Ле, Право., 1957, 11).

СКРИЖАНІТИ, ію, ієш, док. 1. тільки 3 ос. Вкритися кригою або льодовою кіркою. Річка скрижаніла; // Те саме, що замёрзнути 1, 3. — Ну, а ти, Мар'яне, не боїшся їхати до того Сибіру, в оту холоднечу? Там і душа може скрижаніти (Стельмах, I, 1962, 28).

2. Те саме, що похолоннути 3. У жінки одразу скрижаніла душа: знову якісь.. недоїмки несе це довготелесе начальство (Стельмах, I, 1962, 511).

СКРИЖАПЕЛЬ, я, ч., сад. Сорт зимових яблук.

СКРИЖИТИ, скрижю, скрижиш, док., перех., рідко. Те саме, що схрестіти 1. Він сидів перед нею, скриживши ноги (Рибак, Помилка., 1940, 102).

СКРИК, у, ч. Раптовий, уривчастий крик, вигук. Скрик був голосний. Семенова мати була в садку й почула (Гр., Без хліба, 1958, 45); Ген-ген на тім боці ставу

ледь майорять серед ночі купальщиці.. Плескіт, дівочі пустотливі скрики, сміх (Головко, I, 1957, 450).

СКРИКАТИ див. скрикувати.

СКРИКНУТИ див. скрикувати.

СКРИКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скрикувати. Вогнища збудження в центральній нервовій системі зумовлюють руховий неспокій, схоплювання, скрикування, розмову, ходіння, що іноді спостерігається під час сну (Шк. гігієна, 1954, 57).

СКРИКУВАТИ, ую, уєш і рідко **СКРИКАТИ**, аю, аєш, недок., **СКРИКНУТИ**, ну, неш, док. 1. Раптово, уривчасто видавати крик. Нагорювавшись та наболівшись.. спала [мати] непокійним сном — то зітхала вона у сні, то знов скрикувала, схлипувала (Вовчок, I, 1955, 360); — Ой! — злякано скрикують жінки і разом втискуються у хвіртку (Стельмах, Хліб., 1959, 270); Ось крізь сон один скрикає Лячно, різко так: Навіть в сні його лякає Газдівський кулак! (Фр., XIII, 1954, 180); Юрій глянув униз і радісно скрикнув (Собко, Зор. крила, 1950, 40); // Видавати голосні, пронизливі звуки (про тварин, птахів). Лише де-не-де спросоння скрикувала самотня сорока (Десняк, Вибр., 1947, 145); Низько над нами, враз пролетівши, скрикнув птах (Тич., II, 1957, 319); // перен. Гучно, пронизливо густо, свистіти час від часу (про гудок, сирену і т. ін.). За розчиненням вікном вирувало місто, скрикували сирени автомашин (Донч., V, 1957, 559); Деся поблизу — безперестанку скрикують гудки країв і паровозів (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 62); Деся за хатою глухо скрикувала коса, котрій виклепували гостре жало (Мушк., День.., 1967, 59); Місто спало.. А вранці знов скрикнуть бруківки й загримлять... (Головко, I, 1957, 168).

2. Раптово, голосно говорити, вигукувати що-небудь. — Здається, вона йде. Кулино! — скрикує Параска. — Ти молодша, у тебе очі краще бачать — пізнавай, то не Зінька (Мирний, IV, 1955, 63); — Альошо! — скрикую я, на ходу припавши до воза (Цюпа, Три явори, 1958, 21); — Ой Степане Васильовичу! — радісно і лячно скрикує Зося. — Це ви?! (Стельмах, I, 1962, 647); — Що се ти, дурню, наробив! — скрикнула Хвеська. — Нащо ти порізав жупанок? (Стор., I, 1957, 37); — Правда? — радісно скрикнув хлопчик, і очі його засяяли, як зірочки (Тют., Вир, 1964, 176).

СКРИМЦЮВАТИ, юю, юєш, док., перех., діал. Міцно зв'язати. Як піймали його, бідолаху, то назад руки скримцювали так, що ані сюди, ані туди не можна ними повернути (Сл. Гр.).

СКРИНЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до скрині. Сім пар черевиків я стоптала, А осьмю [восьмю] пару в скринечку сховала (Чуб., V, 1874, 157); Попрощавсь Побратим з Чорним Орлом, взяв ту скринечку та й пішов (Вас., II, 1959, 411).

СКРИННИК, а, ч. Той, хто виготовляє скрині.

СКРИНЯ, і, ж. Великий ящик з кришкою і замком для зберігання одягу, коштовних предметів і т. ін. От Іван устає, Скарб із скринь достає, Насипає дукатів горою (Граб., I, 1959, 297); Вона стукала віком, брязкала ключами, викидала одягу, що лежала зверту в скрині (Н.-Лев., VI, 1966, 390); Кілька років зберігала Яресьчиха в скрині.. синове срібло (Гончар, I, 1959, 43).

◇ **Скриню дбати** див. дбати.

СКРИНЯР, а, ч., діал. Скринник.

СКРИНЬКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до скрині. І сіни, і кімнати були заставлені скринями, скриньками та усякими пакунками з князівським добром (Н.-Лев., VII, 1966, 208); Подивилась [Оленка] на ситець на той, та й положила в скриньку його (Тесл., З книги життя, 1949, 136); В передпокої, в кутку на скриньці,

сидить віщулившись хлопчик (Донч., V, 1957, 499); // Маленька коробка для зберігання коштовностей, яких-небудь дрібних предметів і т. ін. Виніс [Наум] скриньку з грошима.. — Бери, — каже, скільки хоч, .. тільки виличи мов дитя (Кв.-Осн., II, 1956, 84); В руках у неї складний стілець і скринька з красками (Л. Укр., II, 1951, 48); Бжеський манірно розкрив скриньку, яку покvapливо подав йому Свенціцький, і виїняв грамоту з печаткою на шнурі (Тулуб, Людолови, I, 1957, 19); З самого ранку я взяв свою скриньку з щітками й гуталіном і пішов до міста (Сміл., Сашко, 1957, 183).

Палехська скринька див. палехський.

2. Невеликий з щілиною ящик, куди вкидають кореспонденцію (листи, газети, журнали і т. ін.), бюлетені на виборчих дільницях і т. ін. В брамі була редакційна скринька на листи й статті (Фр., VI, 1951, 251); Скрізь уже зранку йдуть селяни до виборчих дільниць. Кинувши бюлетені у скриньку, вони не розходяться по домівках (Козл., Відродження.., 1950, 62); // перев. у сполуч. із сл. поштовий. Спеціально обладнаний ящик для листів, що відправляються поштою. Кміта вернувся додому, і зараз, не гаючись, написав лист та й вкинув у поштову скриньку (Н.-Лев., IV, 1956, 329); Написав, побіг до сільської канцелярії й опустив у поштову скриньку свого першого в житті листа (С. Ол., З книги життя, 1968, 9); Улянка дійшла до пошти й укинула в скриньку листа (Донч., IV, 1957, 93).

◇ Скринька з секретом — те, що ще не пізнане, не вивчене; те, що криє у собі щось невідоме. Вода по перспективному вміщенню енергії незрівнянно цінніша від нафти. Проте поки що вона — «скринька з секретом», яку доведеться ще відкривати величезним напруженням думки тисяч вчених (Наука.., 8, 1963, 20).

СКРИНЬОВИЙ, а, ё. Прикм. до скріня. Дуже типовим прикладом капіталістичної мануфактури є також скриньовий промисел.. (Ленін, 2, 1969, 378).

СКРИНЬОЧКА, и, ж. Те саме, що скріньечка. Весна красна, Що ти нам принесла? — Коробочку з веретенцями, А скриньочку з червінцями (Укр. дит. фольк., 1962, 60); З гарячковим поспіхом припала [Гінда] до скриньочки, де держала між своїми речами в коробці від сірників.. граші (Кобр., Вибр., 1954, 72); Поздоровляє [полковник] Надю.. з таким штучним військовим поклоном і подає якусь малесеньку скриньочку (Л. Укр., III, 1952, 485).

СКРИНЬЧИНА, и, ж., розм. Те саме, що скрінька 1.

СКРИП¹, у, ч. Різкі, високі звуки, утворювані тертям, стисканням і т. ін. предметів або їх частин. Заробітчани йшли мовчки. Не доходячи до лісу, почули вони жалібний скрип полозків (Мирний, I, 1949, 226); Чути скрип пер, шелест паперу, брязк ножиць (Фр., IV, 1950, 31); Розмову перервав скрип дверей (Галан, Гори.., 1956, 96); Віддалилася й стихла пісня, і тоді виразнішим став скрип журавля над колодязем (М. Ол., Леся, 1960, 83); Северин... цьвохає биків батогом, гарба із скрипом рушає далі (Тют., Вир, 1964, 66); // Звуки, які видають деякі птахи (снігурі, деркачі і т. ін.). Полотна біліють на жовтім лататті, Лужки процвітають, та скрип деркача (Стельмах, V, 1963, 35).

◇ З(зі) скрипом — дуже трудно, через силу або нехотя. Неспокійне життя Крутогори зі скрипом, непередбаченими зупинками, поволі, але неухильно ішло вперед (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 121).

СКРИП², виг. 1. Звуконаслідування, що означає різкий, високий звук від тертя, стискання і т. ін. предметів або їх частин.

2. розм. Уживається як присудок за знач. скрип'іти. Аж у сінях двері скрип, Далі в хату двері рип, Шелеп

кум у хатку! (Рудан., Тв., 1959, 218); Заворушилося колесо проти води, тільки скрип, скрип, скрип! (Стельмах, II, 1962, 307).

СКРИПАК, а, ч., діал. Скрипаль. Вчився [А. Л. Ведель] в Київській Духовній Академії, де був диригентом студентського хору, а також першим скрипаком — солістом студентського оркестру (Іст. укр. музики, 1922, 144).

СКРИПАЛЬ, я, ч. Музикант, який грає на скрипці. Розчиняються двері і входять.. скрипаль зі скрипкою і жінка (Коч., II, 1956, 531); Загледівши на Чернишеві офіцерські погони, скрипаль реучко стопився йому назустріч і, зігнувшись дугою, заграє «Катюшу» (Гончар, III, 1959, 13).

СКРИПАТИ, аю, аєш, недок., розм. Те саме, що скрип'іти. На річку йшла, чоботи скрипали, А з річки йшла, чоботи хлюпали (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 393); Шкільна хвіртка скрипає раз у раз (Козл., Ю. Крук, 1950, 90).

СКРИПАЧ, а, ч. Те саме, що скрипаль. — Коли б ви знали, як сумно скінчив своє життя такий геніальний скрипач, як Паганіні... (Вільде, Повнол. діти, 1960, 22); Вже на початку XVII ст. скрипачі входять до складу полкової музики Війська Запорізького (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 132).

СКРИПАЧКА, и, ж. Жін. до скрипач. З приємністю зустріли радянські музиканти звістку про те, що в сім'ю лауреатів конкурсу ввійшла й американська скрипачка (Рад. Укр., 2.IV 1958, 4).

СКРИПЦЯ¹, СКРЕПЦЯ, і, ж., заст. Масивні дерев'яні кайдани. Ой, на руки кайдани, На ноги скрипці Та й вкинули сіромаху В темну темницю (Укр.. думи.., 1955, 69); Забили в скрепцю [вдовиченка], Та й повезли до прийому (Шевч., II, 1953, 253).

СКРИПЦЯ², і, ж., розм. Те саме, що скріпка. Та й гарно ж грали [музики]..: скрипця так і виспівує, бубни гудуть, гуркотять, цимбали, мов дзвоники, дзвонять (Стор., I, 1957, 147); Цимбали б'ють, жаліблива скрипця Дзвенить плачем (Мал., II, 1948, 30).

СКРИПІННЯ, я, с. Дія за знач. скрип'іти і звуки, утворювані цією дією. Від часу до часу проносилося воздухом [повітрям] жалісне, сумне скрипіння (Коб., I, 1956, 463); По залу пробіг веселий гомін і скрипіння стільців (Козл., Ю. Крук, 1957, 382); З вулиці лунало, поволі стихаючи, скрипіння снігу від її швидкої ходи (Шиян, Баланда, 1957, 5).

СКРИПІТ, поту, ч. Те саме, що скрип¹. Переходив [свист] хвилями у дике, неловиме виття — вихру чи звірів? А з ними у парі йде скрип'іт та стогін грабових конарів (Круш., Буденний хліб.., 1960, 263).

СКРИП'ІТИ, пліб, піш; мн. скрипл'ять; недок. 1. Видавати скрип (див. скрип¹). Сичі в гаю перекликались, Та ясен раз у раз скрипів (Шевч., I, 1963, 3); Дзвенить важкий ланцюг, залізна брама скрипить, зачинаючися (Хотк., II, 1966, 202); Скрипл'ять вози, хтось хрипло гейкає на воли (Кос., Новели, 1962, 26); Сніг скрипить під ногами (Мас., Роман.., 1970, 244); Східці блаженного ганочка скрипл'ять під моїм важким кроком (Кол., На фронті.., 1959, 127); // безос. — Вжи-вжи, вжи-вжи, — скрипіло під людськими кроками (Тют., Вир, 1964, 481); // чим. Утворювати скрип чим-небудь. Він був голоден і злий. Скрипів чобітьми, гримав дверима (Коцюб., II, 1955, 366); Машина скрипить тормозами (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 57); Бійці поснули не відразу. Виходили курити надвір, скрипіли дверима, каганець раз у раз блимав на стелі (Тют., Вир, 1964, 387); // Видавати різкі звуки, схожі на скрип (про снігурів, деркачів і т. ін.). Скрипл'ять червоні снігурі [снігурі], В дубову кору дятел стука (Щог., Поезії, 1958, 319).

◇ Скрипіти зубами див. зуб; Скрипіти пером (перами) — писати. За столом три писарчуки, зігнувшись у дугу, скрипіли перами (Коцюб., I, 1955, 37).

2. перен., розм. Говорити різким, неприємним голосом. Йому здалося, що стара щось скрипить. Обернувся назад і крикнув: Чого хочете? (Коцюб., II, 1955, 278); — Ваше прізвище, добродію? — скрипить тихо [слідчий Ігнатовський] (Збан., Єдина, 1959, 106); // Неприємно звучати (про музичні інструменти). Задумалась Марина.. В ушах гув бубон, скрипіли скрипки (Н.-Лев., I, 1956, 99).

3. перен., розм. Жити, існувати (звичайно з труднощами, абияк). Василь Тимофійович Воблий завжди казав про Райка в жартівливому тоні; проте було помітно, що якась сила тягла його до старого товариша. — Скрипиш іще? — так привітав здала Василь Тимофійович Райка (Вас., I, 1959, 141); — Скриплю потроху. Бачите, навіть ложки вирізую, — показав [Юрій] рукою на покриту стружкою долівку (Стельмах, I, 1962, 647).

4. перен., розм. Виявлятися з великою силою (про мороз). Мороз лютує, аж скрипить, Луна червона побіліла (Шевч., II, 1953, 98); За вікнами лютувала зима, скрипіли міцні морози (Коз., Серце матері, 1947, 47).

СКРИПКА, и, ж. Смичковий чотирьохетрунний музичний інструмент, найвищий за регістром. Іде [Настуся] недалеко, рве барвінок, квічається [заквітчується] і співає. А сотник налагоджує скрипку (Шевч., II, 1963, 191); Уже в сінях дослухався Славко якоїсь дуже дрібненької музики. Хтось грав на скрипці (Март., Тв., 1954, 259); Любов до музики мати моя дістала в спадщину від свого батька Кіндрата Самійленка, котрий добре грав на скрипку (Сам., II, 1958, 410); В хаті бумкав бубон, брязчали цимбали, високо і тонко виводила скрипка (Смолич, Мир., 1958, 67); * У порівн. Серце скажено заграло, неначе скрипка на весіллі (Н.-Лев., VII, 1966, 250); [С а в к а:] Ти поглянь на неї: рученята, як цівки, сама, як скрипка (Вас., III, 1960, 62); Тремтіли осінні вітри. Може — як скрипка, а може — як хворі діти (Ю. Янов., I, 1958, 76).

△ Друга скрипка — скрипаль, який виконує в струнному або симфонічному оркестрі другий (менш виразний) голос або підсилює перший голос; Перша скрипка — скрипаль, який виконує у струнному або симфонічному оркестрі перший голос, найбільш виразний і важливий. Однією з характерних ознак складу оркестру є превалювання першої скрипки (Укр. муз. спадщ., 1940, 16).

◇ Грати першу (головну) скрипку див. грати²; Грати свою скрипку — у якій-небудь спільній роботі, справі виконувати свою, окрему ділянку. Що таке закрійник у бригаді? Це, образно кажучи, диригент у кравецькому ансамблі, де кожен «грає свою скрипку» (Веч. Київ, 22.V 1971, 2); Як (мов, немов і т. ін.) на скрипці грає — хтось говорить дуже красиво, приємним голосом. — Як славно ж він говорить, немов на скрипці грає, — похвалив [Плачинда] у думці вчителя (Стельмах, I, 1962, 502).

СКРИПКОВИЙ, а, є. Прикм. до скрипка. Скрипкові струни; Скрипкові звуки; Скрипкова гра; // Виконуваний на скрипці, написаний для скрипки. Життя і творчість Р. Глієра тісно зв'язані з перебуванням його на Україні.. Саме тоді написав він багато романсів, фортепіанних творів, скрипкових та віолончельних п'єс (Мист., 4, 1968, 26); Скрипковий концерт; // Пов'язаний із грою, виконанням на скрипці. Провідне місце серед переможців [другого Міжнародного конкурсу імені П. І. Чайковського] займають радянські скрипачі, які успішно пройшли випробування трьох турів

і продемонстрували великі переваги радянської скрипкової школи (Рад. Укр., 21.IV 1961, 4); Наші фортепіанна і скрипкова методики мають багато досягнень (Мист., 6, 1963, 22); // Який виготовляє скрипки. — Радості моїй не було краю, — розповідає скрипковий майстер, — коли виявив цілими і неушкодженими оброблені ще до війни деталі майбутньої скрипки (Веч. Київ, 3.I 1966, 4).

△ Скрипковий ключ — нотний ключ високого регістру.

СКРИПЛИВИЙ, а, е. Те саме, що скрипучий 1, 2. Скрипливе дерево довго живе (Укр. присл., 1955, 145); Він почав звільна писати гусячим, скрипливим пером (Фр., VI, 1951, 170); Надвечір скриплива арба з'їхала на рівний... Ходжентський шлях (Ле, Міжгір'я, 1953, 220); Тато навстіж відчиняє наші скрипливі ворота (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 175); — Я став підійматись угору.. Коли це чую за собою якийсь скрипливий, хрипкий.. голос (Григ., Вибр., 1959, 383).

СКРИПЛИВО. Присл. до скрипливий. Понад берегом скрипливо проїжджає обоз (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 756).

СКРИПЛЯЧИЙ, а, е, розм. Те саме, що скрипучий. Найму собі волову двоколесу арбу і на цьому скриплячому інструменті поїду на роботу (Коцюб., III, 1956, 153).

СКРИПНИК, а, ч., заст. Скрипаль. — Микита Уласович найняв сліпого скрипника на весіллі грати (Кв.-Осн., II, 1956, 240); Після полуденку та почастунку скрипники розігралися, а челядь з легінями розтанцювалася (Черемш., Тв., 1960, 221).

СКРИПНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до скрипіти 1. Ледве чутно скрипнули двері (Фр., VIII, 1952, 267); Деся скрипнув журавель, брязнуло цеберко (Цюпа, Назустріч.., 1958, 66); Скрипнули колеса вагонів, і поїзд легенько почав відходити (Трубл., Мандр., 1938, 22); Скрипнули розхитані парти (Гончар, Земля.., 1947, 136); Дорош скрипнув ліжком, тихо засміявся (Тют., Вир, 1964, 166); Скрипнувши чобітьми, легко пройшовсь [Дмитро] по хаті (Стельмах, II, 1962, 328).

СКРИПОК, пќа, ч., розм. Те саме, що скрип¹. У неї завжди легенько поскрипували лаковані туфлі; раніш цей скрипок дуже драгував його (Вол., Місячне срібло, 1961, 125); Колесо крутиться на вмерзеному в лід грабовому кілку і розкручує на довгій-предовгій тичині гнуті санчата з прикипілою до них дівчиною в козушку.. Чим швидше з натрудженим скрипком кружляє колесо, тим більше переживають [подруги] за дівчину (Стельмах, Хліб.., 1959, 56).

СКРИПОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до скрипка. Вставай, вставай, п'яниченьку! Годі тобі спати. Заграй ти нам на скрипоньці, Дай потанцювати (Мирний, IV, 1955, 302); Змайструю собі скрипоньку, скрипоньку малу (Тич., III, 1947, 70); Учора вранці Лукаш майстрував собі скрипку.. Яка чудова скрипонька вийшла! (Донч., VI, 1957, 114).

СКРИПОТІТИ, очу́, оті́ш, недок., розм. Те саме, що скрипіти 1, 2. Летіть пісня і крик, Сму́гли ли́ця го́рятъ, І смички у музик — Скрипо́тять, скрипо́тять... (Гойда, Сонце.., 1951, 94).

СКРИПОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до скрипка. Йде козак вулицею, У скрипочку грає (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 69); А скрипочка би не грала, якби не той смичок (Коломийки, 1969, 286); Ще малим хлопцем він зробив маленьку скрипочку й сам вивчився грати козачка (Н.-Лев., II, 1956, 172); Біляве дівча на панелі На скрипочці грає сумній (Мал., Звенигора, 1959, 216); * У порівн. Легка була [дівчинка], як скрипочка (Гончар, Таврія, 1952, 177).

СКРИПТ, у, ч., заст. Рукопис. *Запитайте в редакції... чи будуть коли друкувати мою нотатку...? Як не будуть, то нехай мені вишлють назад або дадуть скрипт братові* (Стеф., III, 1954, 253).

СКРИПТУРА, и, ж., заст. Зошит. Хлопці і дівчата сідають... і розкладають книжки, скриптури і т. ін. (Фр., IX, 1952, 190).

СКРИПУЧЕ. Присл. до скрипучий 2. Усатенко засміявся довго й скрипуче (Воскр., Весна., 1939, 9); Звернувся [Савченко] до Василенка скрипуче, невдоволено: — Ну, що там ще? (Збан., Сеспель, 1961, 327).

СКРИПУЧИЙ, а, е. 1. Який скрипить, утворює скрип (див. скрип¹). Скрипуче колесо довше ходить (Укр. присл., 1955, 146); Скрипучі сани широко розкочуються на повороті (Тулуб, Людолови, II, 1957, 124); Вартовий глянув на його документ з печаткою Генштабу і пропустив у скрипучу хвіртку (Голов., Тополя., 1965, 23); Безногий поправив скрипучий саморобний протез, скривився, відчувши біль (Петльов., Хотинці, 1949, 82); Прорвався крізь облогу хмар блідий місячний промінь, упав на стару, скрипучу липу (Дмит., Наречена, 1959, 207).

2. Різкий, неприємний, схожий на скрип (див. скрип¹). Він говорив тихо, скрипучим, монотонним голосом (Коцюб., I, 1955, 292); Він зареготав якимсь хворобливо скрипучим сміхом (Досв., Вибр., 1959, 74); На луках лунають скрипучі голоси деркачів (Знання., 5, 1970, 29); — Добрий ранок, вороне. Ти їсти хочеш? — Птиця б'є крильми по клітці і повторює своє скрипуче вітання (Стельмах, I, 1962, 9).

3. перен., розм. Великий за силою вияву; дуже сильний (про мороз). Придавили люті, скрипучі морози (Мик., II, 1957, 26); Вдарили скрипучі морози, дерево тріскалось, і вранці знаходили замерзлих галок (Донч., III, 1956, 123).

СКРИПУЧО, присл. Те саме, що скрипуче. У надвечірній тиші скрипучо співав сніг під Мстиславовими чобітьми (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 242).

СКРИСТАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до кристалізувати. Думки [в поезіях К. Поліщука] не всюди.. кристалізовані, образи не всюди конкретні й доладні (Сам., II, 1958, 385); Не можна сказати, щоб він не виніс з-під рідної стріхи ніяких засад. Навпаки. Міг би був вийти в світ з ясно кристалізованим світоглядом (Круш., Буденний хліб., 1960, 122).

СКРИСТАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, перех. Док. до кристалізувати. Сьогодні рада б я кристалізувати, очистити чуття й перетопити його в альтруїзм (У. Кравч., Вибр., 1958, 364).

СКРИСТАЛІЗУВАТИСЯ, ується. Док. до кристалізуватися. Висловлює [поет] поетичним словом тільки те, що.. вспіло «встоятись», вияснитись, кристалізуватись і утворити ясну, органічну цілість (Фр., XVI, 1955, 333); Думка ця, хоч муляла мозок Безбородькові від початку хвороби отця Аркадія, достигла і кристалізувалася за секунду (Вільде, Сестри., 1958, 198).

СКРИТИ див. скривати.

СКРИТИЙ, а, е, розм. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скрити. Юрми розбуджених звуків тривожно несуться в повітрі, а по чорній землі, скритий у півночі, пливе людський потік (Коцюб., II, 1955, 363); Він не міг витримати цього фарисейського співчуття, сього погано скритого задоволення, що світилося в очах усіх цих милих добрих сусідів (Хотк., II, 1966, 178); // скрит-то, безос. присудк. сл. Де було скрито таємне? У хвилях? В безодні? (Л. Укр., IV, 1954, 283); Все дає нам рідний край. Скільки в надрах його скрито!.. Батьківщина — то наш рай (Граб., I, 1959, 316).

2. у знач. прикм. Який тримають у таємниці; прихований. Їй здавалося: та щира привітність Одарки, та її ввічливість та шаноба мали за собою якусь скритую надію, котру вона досі не показувала (Мирний, III, 1954, 355); Скрита могутня сила заволоділа і її молодшою дочкою Ольгою (Кобр., Вибр., 1954, 12); Тиміш, мабуть, теж віддав себе тій скритій боротьбі, що точиться в селі між прихильниками Миронця і друзями агронома Яроша (Д. Бедзик, Серце., 1961, 46).

СКРИТИКУВАТИ, ую, уєш, перех., рідко. Док. до критикувати. Тільки мама часом скритикує гостріше, а Миша то смішить мене навіть своїми дифірамами (Л. Укр., V, 1956, 76); Без критики важко обійтися: адже сам себе не скритикуєш, сам собі поради не даси (Рад. літ-во, 1, 1969, 60).

СКРИТИСЯ див. скриватися.

СКРИТІСТЬ, тості, ж., розм. Властивість за знач. скритий 2. Посипались на Готліба кари та буки, котрі.. довели його до скритості і завзятої злості і так до решти зіпсували його моральну істоту (Фр., V, 1951, 288).

СКРИТКА, и, ж., діал. 1. Покритка.

2. Схованка. Я сховав той макух [шматок чорного хліба] у скритку за стріхою і держу його донині (Фр., III, 1950, 206).

СКРИТНИЙ, а, е. 1. Який приховує свої почуття, настрої і т. ін., неохоче спілкується з іншими; замкнутий. [М а р у с я:] Та скритний же який [Василь]! Нікому того не покаже, не признається (Мирний, V, 1955, 25); Дівчина росла невеселою, скритною (Мист., 1, 1966, 29); // Власт. такій людині. Характер мій, я й сама це бачу, якийсь скритний, хоч мені й самій це не подобається (Л. Укр., V, 1956, 9).

2. Який приховують від людських о ей; таємний; потайний. Розкриються, розчиняться Скритній темниці. Вийдуть мученики (Кост., I, 1967, 108); [П е ч а р и ц я:] Любов — скритне діло... вона в душах наших, у серцях наших... (Мирний, V, 1955, 162).

СКРИТНИЦЯ, і, ж., бот. (*Crypsis A i t.*). Однорічна трав'яниста рослина родини злакових.

СКРИТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. скритний 1 і став за знач. скритний 2. — Я ненавиджу скритності.. Я була з вами така щира (Л. Укр., III, 1952, 620); — Найголовніше, — повна скритність пересування, суворе маскування. Армія пересувається на нові позиції, і цього не повинен знати ворог (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 310).

СКРИТНО. Присл. до скритний. Дівча щоночі бачило якихсь людей, котрі приносили до батька-матері всяке добро та оддавали скритно до сгозу (Мирний, II, 1954, 133).

СКРИТО, розм. Присл. до скритий 2. — Ви приїхали скрито, — а що далше буде? (Фр., II, 1950, 153); Все, що в душі вашій діється скрито, вчую я вмиль, прочитаю по них [очах] (Л. Укр., I, 1951, 249).

СКРИЧАТИ, чу, чийш, док., розм. Те саме, що закричати 1—3. Вона мене як схопить за ший обіруч!.. Руки холодні, як гадюки. Хочу скричати, — дух мені захопило (Вовчок, I, 1955, 109); «Михасю!» скричала жінка... (Сос., II, 1958, 440); Сіла собі [баба] на дорозі та й їсть, що аж за вухами тріщить. Надійшли люди та скричали на бабу (Україна., I, 1960, 122).

СКРИЧАТИСЯ, чусь, чийшся, док., розм. Стомитися, знемогти від тривалого крику. Почервонів середній пальчик у дитини, став пухти.. Воно за ніч іскричалося і ніч не спало (Барв., Опов., 1902, 530).

СКРИШІТИ, скришу, скришиш, перех. Док. до кришіти. Насилу зілля скришила [Горпина], страву наготувала (Мирний, I, 1954, 224); Ординці воїна скри-

шили, На землю впало тіло біле (Стельмах, Жито., 1954, 93).

СКРИШІТИСЯ, скришиться. Док. до криштітися. *Образно. Федір вірить: Олекса — не верболіз. І хочеться, щоб не скришилась і не струхлявіла з літами його душа (Мушк., Серце., 1962, 130).

СКРІЗЬ¹, присл. 1. По всіх місцях; по всій території; всюди, повсюди. Молода Вийшла мовчки з хати, Та й пропала. Скрізь шукали, До світу шукали, Та не нашли (Шевч., II, 1963, 212); Скрізь, де не гляну, сухі тумані розляглися (Л. Укр., I, 1951, 251); Того року холера лютувала по всій Росії.. Скрізь встановили карантин (Тулуб, В степу., 1964, 299); Хлопчик ловить рибу там, де вчора Скрізь пустиня слалась неозора (Рильський, III, 1961, 69); // У будь-якому, у кожному місці. Мелася маленька, як вулик, і скрізь може приховатись (Вовчок, I, 1955, 339); Він копав, сіяв, садив і поливав скрізь, де б не оселився, бодай ненадовго (Смолич, II, 1958, 8); // Уживається як уточнення певного місця, визначеного іменником. Скрізь по людях склалася і про мене слава (Гл., Вибр., 1951, 233); Скрізь по селу, як у дзвони дзвонять — про крадіжку (Мирний, I, 1954, 184); Матвій нарубав вербових кілків і сокирою вбиває їх у берег, бо ж скрізь над рікою має рости дерево (Стельмах, I, 1962, 452); Іхали ми дуже помалу.., бо скрізь на вулицях нас хотіли зупинити сюрчки (Ю. Янов., II, 1958, 119); // В усіх справах, в усьому. Невістка.. скрізь встигала (Н.-Лев., II, 1956, 284); І море шовковистої бавовни, І сад, що у пустелі виника, — Це все про нього [В. Леніна] спогад невимовний, Скрізь мисль його і скрізь його рука (Рильський, II, 1960, 240); // Уживається як узагальнююче слово при переліку. Папери були скрізь: і на столі, і на полицях, і навіть стіни були обліплені ними (Коцюб., I, 1955, 37); Біля возів, під возами й подалі — скрізь було видно запорожців, що порозлягалися на траві (Довж., I, 1958, 242).

Завжди й скрізь — повсякчасно і повсюдно. [Е д і т а:] Мій рід не звик ждати крайньої потреби, він завжди й скрізь ішов у першій лаві (Л. Укр., III, 1952, 34); Пушкін скрізь і завжди жадібно прислухався.. до життя (Рильський, X, 1962, 33); Скрізь і всюди — в кожному місці, повсюдно. Пани не тільки панували над хуторами й селами, над родовими й неродовими маєтностями; не тільки переорювали широкі й довгі лани селянами та хуторянами, іноді їх міняючи на довгоногих хортів, — панський дух витав скрізь і всюди (Мирний, I, 1949, 207).

2. розм., рідко. У будь-який час; повсякчасно; завжди. Дід.. взяв ложку й почав її годувати. Марина вирнула з-за печі й сказала буцім сердитим голосом: — Ну, вже ви, тату, скрізь її балуєте (Григ., Вибр., 1959, 225).

3. розм., рідко. Зовсім, цілком, повністю. А ж гульк — з Дніпра повиринали Малії діти, сміючись. — Ходімо гріться! — закричали. — Зійшло вже сонце! (Голі скрізь; З осоки коси, бо дівчата) (Шевч., I, 1963, 5).

СКРІЗЬ², прийм., із знах. в., діал. Крізь. Аби б тільки вони удвох, то їм ні до чого діла нема: їм і скрізь хмари сонце сяє, їм і під дощем сухо (Кв.-Осн., II, 1956, 307).

СКРІПА, и, ж. 1. спец. Пристрій, що скріплює окремі предмети, частини механізмів, споруд і т. ін.; // Те, що зв'язує окремі частини розповіді, тексту і т. ін. Ці слова [займенники х т о, щ о та ін.] є відносними, або, як їх ще називають, сполучними. Вони повнозначні, бо мають усі ознаки повнозначних слів, але виступають як слова-скріпи (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 524).

2. заст. Підпис, що підтверджує справжність якого-небудь документа.

СКРІПІТИ див. скріплювати.

СКРІПІТИСЯ див. скріплюватися.

СКРІПКА, и, ж. Металевий затискач для скріплювання паперів. Папір у кількох місцях затиснули канцелярські скріпки (Собко, Звич. життя, 1957, 72); * У порівн. Крізь натовп, наче мотузок крізь мило, пройшов високий, вузькоплечий, худий, як скріпка, директор (Кол., Терен., 1959, 301).

СКРІПЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скріпiti. — Хочеш суніць? — простягає [дівчинка] до мене повну козубеньку, посередині скріплену прутиком (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 87); Їх [грошей] було таки багато, скріплених уперек білим клеєним папером (Коз., Листи., 1967, 189); Клеверисько було рівне, скріплене крижаною кіркою (Гуц., Скупана., 1965, 109); Дружба й братерство народів нашої Батьківщини скріплені кров'ю їх кращих синів.., пролітою.. в боях за перемогу Великого Жовтня (Ком. Укр., 11, 1967, 12); [К о в ш и к:] Ми даємо посвідку про шлюб.. А це документ, в якому записано про любов і скріплена державою сім'я... (Корн., II, 1955, 232); // скріплено, безос. присудк. сл. Весіллям Лева з дочкою короля Бели було скріплено угорсько-руський союз (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 557); Канцелярія гетьмана виготовила листа до його величності і повноваження полковникам. І те, і друге було урочисто скріплено (Ле, Наливайко, 1957, 199); Шлюб скріплено, на пальці надіті обручки як символ вірності на все життя (Наука., 9, 1964, 51).

СКРІПЛЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. скріпiti, скріпляти. Для скріплення металевих форм.. потрібно було кільканадцять довгих болтів (М. Ю. Тарн., День., 1963, 233); Стародавні будівельники вишукували інші, більш надійні способи скріплення каменів між собою (Таємн. вапна, 1957, 9); Всюди ради та намови його змагали [схиляли] до одного: до скріплення дружніх, товариських і братерських зв'язків між людьми (Фр., VI, 1951, 37).

2. спец. Те саме, що скріпа 1.

СКРІПЛЮВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Який використовують для скріплювання чого-небудь. Скріплювальний матеріал.

СКРІПЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. скріплювати.

СКРІПЛЮВАТИ, юю, юєш і **СКРІПЛЯТИ**, яю, яєш, недок., **СКРІПІТИ**, скріплю, скріпиш; мн. скріплюють; док., перех. 1. чим і без додатка. З'єднувати одне з одним, приєднувати одне до другого. Щоб уникнути ковзання вінцив один по одному, або боковиззсувів, вінци скріплювали між собою дерев'яними нагельями (Дерев. зодч. Укр., 1949, 57); Йому подавали дошки, а він примощував їх вздовж і вперек навколо купола, скріплюючи залізними скобами (Юхвід, Оля, 1959, 69); *Образно. Він [міст] з берегом правим лівий Сталевим хребтом скріпив (Дор., Серед степу., 1952, 53); // Об'єднуючи окремі частини, робити щось цілісним, монолітним. Солдатська пісня, проходячи лейтмотивом через усе оповідання і скріплюючи його в єдине ціле, підкреслює думку автора про непереможну міць і красу, властиві народові (Рад. літ-во, 2, 1957, 108); // Робити ґрунт щільним, унеможлиблюючи зсуви і т. ін. Деревя, які ростуть на схилах, скріплюють корінням ґрунт, запобігаючи його розмиванню і змииванню талими водами або дощами (Колг. Укр., 1, 1957, 38).

2. чим і без додатка, перен. Робити кого-, що-небудь більш стійким, міцним, непорушним. Робітничий клас і його Комуністична партія в тією силу, яка скріплює союз цих [соціалістичних] націй і керує ним (Тези про 300-річчя возз'єдн., 1954, 21); Польський народ, вбачаючи в нас своїх вірних друзів і рятівників, поривався назустріч нашим воїнам, кров'ю скріплював бра-

терство народів (Літ. газ., 31.V 1951, 3); [А н н а:] Ви ще не знаєте, що значить влада, що значить мати не одну праву, а тисячі узброєних до бою, що можуть і скріпляти й руйнувати всесвітні трони (Л. Укр., III, 1952, 411); Хіба ж не слава Сталінграда Скріпила дружбу фронтову? (Мур., Піонер. слово, 1951, 166); // Згуртовувати, єднати. Скріплювало всіх товариське почуття й відповідальність (Коз., Вибр., 1947, 64); // рідко. Підтримувати кого-небудь морально, бути розрадою в тяжкі хвилини. В думці він потішав свою Ганю, скріпляв своїх товаришів, заохочував їх сміло держати вгору піднятий стяг (Фр., I, 1955, 305); Заточників [в'язнів] що в чужині скріпляв, Піддержує святу надію? Знай: Той ясний погляд зір, що їм звіщає [вказує] Промінну путь в любий, рідний край (У. Кравч., Вибр., 1958, 224).

◇ Скріпл'яти (скріпл'яти) дух чий, кому; Скріпл'яти (скріпл'яти) сили чий, кому — робити кого-небудь морально стійким, непохитним. Надійся лиш на себе і свій дух Скріпляй, зміцняй (Стар., Вибр., 1959, 69); [Д р у г а ж і н к а (молода). Так само склоняється перед Прісциллою:] Скріпи мій дух, він немичний, сестрице! (Л. Укр., II, 1951, 481); [С т е п а н:] Дома щоденне пекло.. — і одна тільки мрія, що від тебе буде рятунок.., тільки тією мрією й жив, тільки вона мені сили скріпляла... (Стар., Вибр., 1959, 368).

3. чим і без додатка. Засвідчувати ділові папери, документи підписом, печаткою. Зігнувся [офіцер] над столом і навстоячки черкнув на ньому [бланку] кілька слів і скріпив їх хитруватим підписом (Стельмах, Правда., 1961, 192); — А тепер, значить, підходь підписуватись. От прямо скраю й підходь. А ми з секретарем тоді скріпимо (Головко, II, 1957, 59); // Узаконовувати щось, оформивши відповідні документи. Поки поділили землю, записали і скріпили відповідними актами, минуло чимало часу (Собко, Запорука., 1952, 83); // перен. Підтверджувати, підкріплювати щось чим-небудь. Вирішили — бастувати. Бастувати до переможного кінця, скріпивши постанову «словом честі» (Вас., Не-вібр. тв., 1941, 192); Я гукаю всім вам, хто умів скріпити слово ділом... — Я з вами (Голов., Поезії, 1955, 59).

4. рідко. Підсумовувати, стверджувати сказане раніше. — Чи багато постраждало за правду? — Ї вже таки чимало в божім раю, — зітхнула глибоко бабуся.. — Так, в божім раю, — скріпила Оріся (Стар., Облога., 1961, 62).

◆ Скріпл'яти (скріпл'ючи) серце: а) затамувати почуття гіркоти, незадоволення; стримати гнів, обурення тощо. Здрігнув [Наум] увесь, скріпив серце, а сльози знай глита (Кв.-Осн., II, 1956, 86); Антін Глуцук, скріпивши серце, ходить, як неприкаяний. Душить його злість (Чорн., Визвол. земля, 1950, 88); б) (тільки Скріпл'ючи серце) дуже неохоче, всупереч власному бажанню. Господар з другої кімнати виносить зелену філіжанку в настоящим на горілці вишняком, наливає його в густо припалі пилом чарки, потім, скріпивши серце, відхилив заслінку від печі, придивляється, що можна випити з неї (Стельмах, I, 1962, 114).

СКРІПЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся і СКРІПЛЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок., СКРІПІТИСЯ, скріплюся, скріпишся; мн. скріпляться; док. 1. З'єднуватися одне з одним, приєднуватися одне до другого. При зближенні окремі уламки плавів можуть скріплюватися своїми кореневищами, а також коренями ростучих на них рослин, утворюючи більш значні острівки (Бот. ж., X, 3, 1953, 38); // Ставати щільнішим (про ґрунт).

2. перен. Ставати більш стійким, міцним, непорушним; // рідко. Набиратися сил, зміцнювати своє здоров'я. Під очима соснами ти повинен найбільший час

твоєї відпустки перебувати. В тебе.. ще на кілька років праці, тож треба до неї тут скріплятися (Коб., III, 1956, 152); // Напружувати всі сили, очікуючи чогось неприємного. Паллант любесенький хлопчина Скріпивсь, стоїть, як твердий дуб, І жде, яка то зла личина Йому нам'яти хоче чуб (Котл., I, 1952, 257).

◇ Скріп'ітися д'ухом, заст.— домогтися повного самовладання; взяти себе в руки. Серце його скиміло глибоко.. Але швидко він скріпився духом (Фр., VI, 1951, 89); Скріпл'ятися (скріпл'ітися) на сілах (силою), заст.: а) ставати морально стійким; збиратися з силами. Ти мусиш передусім випочити й на силах скріплятися. Так, моя добра й щира сестрице! Не трать зараз відваги! (Коб., II, 1956, 316); б) зміцнювати своє становище (перед боем). Забара дасть Богу змогу стягти потуги, скріпитися силою (Стар., Облога., 1961, 29).

3. тільки недок. Пас. до скріплювати, скріпл'яти. Найсвятіше, найдорожче в житті майже завжди скріплюється кров'ю (Стельмах, II, 1962, 282); У багатьох грамотах часто вказується, що документ скріплюється печаткою (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 52).

СКРІПЛЯТИ див. скріплювати.

СКРІПЛЯТИСЯ див. скріплюватися.

СКРІПНИЙ, а, е, спец. Який використовують для скріплювання чого-небудь.

СКРІВЛЕНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що скрив'явлений. Проноситься в тишині розпачливе рикання лева з розбомбленого зоосаду, — він, скровлений, сильний, безумний, вмирає уже три дні (Бажан, Політ., 1964, 19).

СКРОВ'ЯНИТИ, ню, ніш, перех., рідко. Док. до кров'яніти. З дітьми гуляв [Устим] на полі в «деркача», Аж доки на конюшні за потрапу Не скров'янили хлопцеві плеча (Мал., Книга., 1954, 87).

СКРОВ'ЯНІЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до скров'яніти. Кінь позирав на хлопця великими скров'янілими очима (Гуц., З горіха., 1967, 122).

СКРОВ'ЯНІТИ, іє. Док. до кров'яніти. — Хмари над Кулішівкою скров'янили, та гуде так, наче земля здригається (Гуц., З горіха., 1967, 21).

СКРІЄНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скрієти. Гарна собою, бистроока молодиця, одягнена в міське, скрієне по її міцному тілові вбрання, підняла від стола голову і привітно посміхнулася (Д. Бедзик, Серце., 1961, 64); *Образно. Чорноус скрієний з добрячого матеріалу! Розумний, ініціативний, завзятий — усе в нього горить (Минко, Ясні зорі, 1951, 146).

◇ [Всі] на одін коп'ял скрієні див. коп'ял; [Всі] на одну кол'одку скрієні див. кол'одка; Г'арно (міцно і т. ін.) скрієний — який має гарну (міцну і т. ін.) будову (про людину, її фігуру). Захар Давидович довго дивився вслід гарно скрієній, міцній, повній певності в своїй силі постаті Горілого (Десняк, Десну., 1949, 237).

СКРІЄТИ, скрією, скрієш, перех. Док. до крієти. Оце ж я тільки що скрієла.. блузку та вже й втомилась (Л. Укр., V, 1956, 281).

СКРОМАДИТИ, джу, дити, недок., перех. 1. Зчищати чим-небудь гострим верхній шар чогось; скоблити, скребти. Баба Оришка стояла коло столу, скром'адила його ножом і змивала (Мирний, I, 1954, 253).

◇ М'оркву скром'адити див. м'орква.

2. Шкребучи чим-небудь гострим, твердим по якійсь поверхні, утворювати неприємні звуки. — У хаті тихо; чути, як ложка скром'аде [скром'адить] об миску, як човгав Хівя від столу до печі (Мирний, III, 1954, 27); // перен., жарт. Старанно писати, натискаючи на перо. Люба мамочко! ..Про подоріж в Алуку.. вони вже тобі, певне, просторо [докладно] писали, бо вчора щось там півдня скром'адили — мені, звісно, не показували (Л. Укр., V, 1956, 231).

3. розм. Те саме, що чухати. Колісника наче злі комарі кусали у потилиці, так він її раз по раз скром'адив, ходячи похнюпившись по садку (Мирний, III, 1954, 359).

СКРОМАДИТИСЯ, джуся, дишся, недок. 1. розм. Утворювати звуки, скребучи, шкрябаючи по чому-небудь. А я чую, щось у сінях скром'адиться в кутку (Барв., Опов., 1902, 217).

2. Пас. до скром'адити 1.

СКРОМАДИННЯ, я, с. Дія за знач. скром'адити.

СКРОМНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до скр'омний. [М а н я:] Такий невинний, скромненький, святенький, задуманий..., а він ось що [злодій]! (Фр., IX, 1952, 17); У кімнату заходить висока, чорноброва дівчина з розкосими очима, в скромненькому зеленому пальті (Зар., На.. світі, 1967, 75).

СКРОМНЕНЬКО. Присл. до скромненький. Чепурненький жрець Ізиди.. Скромненько длань свою простер (Шевч., II, 1963, 421); Я скромненько зауважила, що в справедливих міркуваннях моєї дорогої вчительки в перебільшення (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 88).

СКРОМНИЙ, а, е. 1. Який не любить підкреслювати свої заслуги, достоїнства і т. ін., хизуватися ними. Про мене склалася така думка, що я — людина надзвичайно скромна, і я боюся своїх читачів розчарувати (Вас., IV, 1960, 56); Це була манера розповіді старих солдатів і скромних людей — захоплюватись діями товаришів і лишати себе в тіні (Смолич, День..., 1950, 10); // Який не претендує на особливе становище. Мічурін усміхнувся. Він дуже любив цього скромного трудівника, завжди привітного й доброзичливого (Довж., I, 1958, 417).

2. Стриманий у поведженні, вихований; протилежно розв'язний. Чистота тут ідеальна, народ скромний, трохи суворий у звичаях (Коцюб., III, 1956, 333); Ми стали скромні, стали непомітні, Скупі на жест і мову запальну (Зеров, Вибр., 1966, 84); Навідав [листоноша] його з цілою юрбою внуків та внучок. — Чудові плоди у вас, Федоре Кузьмичу, чудові, душа радіє, — лагідно говорив Мічурін, дивлячись на скромних вродливих дітей (Довж., I, 1958, 449); Стривайте, та хіба ж це Мишуня? Скромний, сором'язливий, неквапливий, незграбний Мишуня? Заляканий дівчатами, червоний перед ними од сорому за зласну безпомічність? (Ю. Янов., II, 1954, 139); // Морально стійкий; цнотливий. Розбещені дівчата його не цікавили, а скромні, хороші дівчата хоч і вабили, але.. серйозних намірів у нього не було (Головко, II, 1957, 514); // Який свідчить про стриманість у поведженні, вихованість. — У нас є королі, артисти, великі злочинці, великі інквізитори, а я теж не остатнього рангу особа, — його скромний вид сперечався з його остатніми словами (Л. Укр., III, 1952, 579); Каринський з цікавістю придивився до скромної постаті виконроба (Шовк., Інженери, 1948, 42).

3. Який нічим не виділяється серед інших, не має ніяких особливих рис, ознак і т. ін.; не видатний; простий, звичайний. Подаючи.. скромну автобіографію, я не маю на меті, ні прихованій, ні явній, виставляти себе як виняткову людину (Вас., IV, 1960, 8); // Невгадливий — в оздобленні, оформленні і т. ін. Підходять пані Люба з панною Ромцею. Панна в темному, скромному вбранні (Вас., III, 1960, 476); Увесь Богунський полк стояв на колії перед скромним вокзалом Унечі (Довж., I, 1958, 147); Він сів у скверіку напроти райкому і довго дивився на скромний сірий будиночок (Тют., Вир, 1964, 309); У квітні 1840 року в Петербурзі вийшло перше видання «Кобзаря». На скромній сіренькій обкладинці напис: «Г. Г. Шевченко. Кобзар» (Вітч., 3, 1967, 170); Він уже бачив каштанові кучері,

які вибилися з-під скромного берета (Донч., VI, 1957, 195); Його [В. І. Леніна] портрет — в селянській хаті скромній, Його портрет — в землянці у бійця (Рильський, II, 1960, 197); // Який не привертає уваги; неясковий; непоказний. Зацвіла на скелі крем'янистій Скромна квітка (Забашта, Пісня..., 1961, 22); Росте на них [могилах] подорожник..., будяк, скромні, лагідні незабудки (Тют., Вир, 1964, 72); Ласкаві метелики із скромними крильцями сідають на подорожники, на деревій (Гуц., Скупана..., 1965, 205).

4. Недостатній щодо кількості, якості і т. ін. Серед дуже скромних страв стала гранчаста пляшка з розведеним спиртом (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 12); Скромна вечеря перетворювалася в добрячу гулянку (Тют., Вир, 1964, 206); Трапеза була сита, але суворо скромна (Тулуб, Людолови, I, 1957, 130); // Без претензій на розкіш, багатство і т. ін. — Прийміть, любий наш пане директоре, цей скромний дарунок на спомин від удачних учениць! По цім слові подало йому дівчатко прегарний альбом (Март., Тв., 1954, 196); На не дуже бучному, скромному весіллі, де були тільки найближчі товариші і родичі, Михайло навіть випив більше, ніж дозволяв собі, і зухвало кричав «гірко» (Коп., Земля..., 1957, 105); // Без пишних фраз, без перебільшених оцінок і т. ін. Я не проти, що вона, Та статейка, скромна (Воскр., З перцем!, 1957, 194).

5. Невеликий, незначний. Гармату поставлять [повстанці] на п'єдестал як пам'ятник епохи гордих своїх діянь і дивитимуться на неї з усміхом, дивуючись її скромним розмірам: всі гармати минулого здаються скромними (Довж., I, 1958, 52); Скромний бюджет; Скромний титул; // Обмежений (про бажання, вимоги і т. ін.). Чуючи скромні і дрібні жадання робітницькі, він.. починав уже сміятися з робітників (Фр., V, 1951, 435); Добре, що хоч сусіда його згодився помінятися з Чумаком місцями, хоч сіли вдвох — і то.. добре. Але це тільки першого дня на таких скромних умовах помирився хлопець (Головко, II, 1957, 264).

СКРОМНИК, а, ч. Людина скромного поведження.

СКРОМНИЦЯ, і, ж. Жін. до скр'омник. Жакліну, скромницю Жакліну, яка соромилася читати вголос власні вірші, наче хто підмінив (Мур., Свіже повітря..., 1962, 167).

СКРОМНИЧАННЯ, я, с., розм., рідко. Дія за знач. скр'омничати.

СКРОМНИЧАТИ, аю, аєш, недок., розм., рідко. Виявляти надмірну скромність; применшувати або замовчувати свої заслуги, достоїнства і т. ін. — Євгене Вікторовичу, не скромничайте. Ферганщина може пишатися таким лікарем, як ви! — з милою посмішкою звернувся Саїд до Храпкова (Ле, Міжгір'я, 1953, 169).

СКРОМНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. скр'омний. Володимир Ілліч вражав не тільки своєю величчю і геніальністю, а й простотою і скромністю. Він не терпів ніяких звеличень своєї особи (Укр. іст. ж., 2, 1960, 152); Її скромність і працьовитість були в цілому селі знані (Коб., III, 1956, 493); Вона при кожній нагоді в обхід повчала.. своїх дочок, що гординя — це гріх, а скромність — найкраща окраса для молодої дівчини (Вільде, Сестри..., 1958, 514); Всюди видно хазяйновиту господиню. З кожного кутка віє скромністю і затишком (Тют., Вир, 1964, 425); Одягнений він був скромно, у куртці спортивного фасону і штанах-гольфах, але ця скромність була не зовсім щира, бо і куртка і штани пошиті з вишуканого матеріалу (Вільде, Сестри..., 1958, 471).

СКРОМНО. Присл. до скр'омний. Софія тільки злегка всміхнулася на відповідь, скромно спустивши очі (Л. Укр., III, 1952, 502); Гармоніст підкреслено

скромно привітався і сів на лаві (Кир., Вибр., 1960, 368); *Йшла [Обринська] рівною, поважною ходою, а заразом якось скромно...* (Коб., III, 1956, 12); *Дві товсті русьві коси скромно, але зі смаком короною вінчали горду голівку* (Ле, Право., 1957, 11); *Вона вдягнена дуже скромно, в береті і широкому пальті* (Коч., II, 1956, 73); *Цієї зими скромно, без весілля, одружились вони* (Крот., Сини., 1948, 47); *Де-не-де скромно синіли в жовтій стерні нескошені осиротілі волошки* (Донч., IV, 1957, 261); *Скромно поцятковані груди кулика і друге крильце були закривавлені* (Стельмах, Правда., 1961, 23); *Почав [письменник] жити з приватних лекцій. В Ічні скромно оплачувався цей труд* (Вас., IV, 1960, 45); *Кравчиня передмістя. Це треба підкреслити, щоб стало зрозумілим, як скромно заробляла й жила ця дівчина* (Вільде, Опов., 1954, 73); *Жив він спокійно і скромно* (Еллан, I, 1958, 216).

СКРОМНЯГА, и, ч. і ж., розм. Те саме, що скромник і скромниця. *Вона була певна, що в майбутньому його жде щось незвичайне, це ж із таких скромняг виростають ті, що стають потім відомими, роблять відкриття* (Гончар, Тронка, 1963, 251); *Бачура згадує Петра Гуржія, а бачить перед собою такого ж скромнягу фронтового розвідника Терьоху в Зауралля* (Чаб., Тече вода., 1961, 139).

СКРОНЕВІЙ, а, е. Прикм. до скроня 1. *При відсутності частинок щелепної... лобної чи скроневої кістки обличчя став асиметричним, потворним* (Наука., 2, 1959, 30).

СКРОНЯ, і, ж. 1. Бокова частина черепа від вуха до лоба. *Дивлюсь на панну Анелю. Бліда, зігнулась.. Стискає долонями скроні* (Коцюб., II, 1955, 261); — *Товариші, — почав комісар.. — Служить чесно трудовому народові, — він приклав руку до скроні* (Тют., Вир, 1964, 360); *У скронях стукало й дзвеніло. Він відчув, що далі не може бігти* (Мик., II, 1957, 327).

2. мн. Волосся, що росте на цих частинах черепа. *Капітан Чумаченко, літній високий мужчина з молоджавим обличчям і сивими скронями, стояв поруч неї* (Гончар, III, 1959, 218).

СКРОПИТИ див. скроплювати.

СКРОПЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скропіти. *Скроплена легеньким дощем земля відпочивала під ласкавим сонячним промінням* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 6); *Водою скроплена живую, Неопалима у вогні...* *Іде родиною одною Країна Рад в незгасні дні* (Рильський, III, 1961, 94); // *скроплено, безос. присудк. сл. Жито зеленє скроплєно кров'ю* (Мушк., Серце., 1962, 306).

СКРОПЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. скроплювати.

СКРОПЛЮВАТИ, юю, юєш і **СКРОПЛЯТИ**, яю, яєш, недок., **СКРОПИТИ**, скроплю, скропиш; мн. скроплять; док., перех. 1. без додатка і чим. Обдавати, вкривати краплями, бризками; оббризкувати. *По вулицях повзли бочки з водою, скроплюючи кураву* (Фр., II, 1950, 306); *Бачиш, як виповзли тучі, Гроном потріскують рано, Скроплюють землі родючі* (Шпорта, Вибр., 1958, 50); *Там підсмажить [Михей кабанчика], там водою скропить, а потім ножем пошкребе* (Зар., На.. світі, 1967, 196); *У порівн. *На хвилину занімів [Бровко], а далі кивнув головою, ніби його скропили водою* (Добр., Тече річка., 1961, 123); // *Виступати краплями на обличчі, тілі (про піт). Сахно і Петрова стояли трохи осторонь... Вони хвилювалися, може, більше від усіх. Іхні чола теж скропили крупні краплі холодного поту* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 204); // чим, заст. Збризкувати кого-небудь водою, щоб вилікувати, розвіяти чари і т. ін. [Г а л я:] *Так от воно що: тебе причарували чорні очі!.. Я зараз приведу Зінку-шептуху, то вона скропить тебе водицею й розіб'є ті*

чари (Стор., I, 1957, 289); — *Скроплю свяченою водою, — Гориш ти... — Нянечко моя, Не хвора, ні, — кохаю я!* (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 76).

Скроплювати (скропліяти, скропіти) [власною (своєю)] кров'ю землю (шлях і т. ін.) — те саме, що Зрошувати (зросіти) [власною (своєю)] кров'ю землю (трави, шляхи і т. ін.) (див. зрошувати). *Ми йшли по кинутих полях і вперто з боєм відступали, скропили кров'ю димний шлях, але чужинця не благали* (Уп., Вірші., 1957, 160).

2. тільки док., перен., розм. Сильно вдарити. *Андрій грізним поглядом кинув на Олексу і скропив нагайкою бистрого коня* (Фр., VIII, 1952, 248).

СКРОПЛЮВАТИСЯ, юється і **СКРОПЛЯТИСЯ**, яється, недок. 1. Вкриватися краплями, бризками. *Обличчя горить і скропляється потом, Ба й трепет холодний мене обгорта* (Крим., Вибр., 1965, 62).

2. Пас. до скроплювати, скропліяти 1.

СКРОПЛЯТИ див. скроплювати.

СКРОПЛЯТИСЯ див. скроплюватися.

СКРОПНУТИ, ну, неш, док., перех. Однокр. до скроплювати, скропліяти. *Христі почулося, мов її хто скропнув теплим дощиком, легенький лоскіт пробіг по всьому тілу* (Мирний, III, 1954, 304).

СКРОФУЛІЧНИЙ, а, е. Прикм. до скрофульоз; // *Хворий на скрофульоз. Вона відказала їм [женихам], і я не хотів її силувати. Один, бачите, скрофулічний... а другий п'яниця і картяр* (Фр., VIII, 1952, 41); *Аглая-Феліцітас і Ольга Федоренко, близнички [близнючки]... були найздоровіші з-поміж скрофулічних* (Коб., III, 1956, 297).

СКРОФУЛЬОЗ, у, ч. Те саме, що золотуха. *Діти, які виліковуються від скрофульозу, рідко хворіють надалі тяжкою формою туберкульозу легень* (Хвор. дит. віку, 1955, 239).

СКРУБЕР, а, ч. Циліндричний апарат, пристрій для очищення промислових газів від небажаних домішок. *Їй подобалось уявляти, що відбувається у цих височенних, герметично закритих скруберах і холодильниках* (Собко, Справа., 1959, 85).

СКРУГЛІТИ, ію, ієш, док. Стати округлим; округлитися. *Риси лиця всі покоротшали, скруглили* (Л. Укр., III, 1952, 601).

СКРУПУЛ, а, ч. Стара одиниця аптекарської ваги, що дорівнює 20 грамам (1,244 г).

СКРУПУЛЬОЗНИЙ, а, е. Надзвичайно точний, детальний. *Вчитавшись в його [О. О. Потєбні] скрупульозний аналіз шляхів творення тропа, починавши відчутно розуміти художню необхідність словесного образу* (Рад. літ-во, 2, 1961, 48); // *Який дотримується абсолютної точності, дуже ретельний у чому-небудь. Він був романтиком краси міста і житла, але він був і скрупульозним практиком економіки й побуту* (Смолич, День., 1950, 51); — *Ох і скрупульозна ж людина! — лютував Осокін. Він.. змушений був показувати, пояснювати та відповідати на нескінченні запитання Штаркова* (Ткач, Плем'я., 1961, 257).

СКРУПУЛЬОЗНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. скрупульозний. *Точність і скрупульозність повинні бути невід'ємною рисою кожного конструктора* (Знання., 3, 1965, 2). [А н д р і й:] *Жив [Льолик] окремо. Обідав у нас за плату. І всюди вносив якусь скрупульозність, щось хоробливе* (Л. Укр., III, 1952, 720).

СКРУПУЛЬОЗНО. Присл. до скрупульозний. *Було так дивно, що в цьому вирі бою, де гинули сотні людей... двоє людей старанно і скрупульозно з'ясовували справу, яка вже давно вирішилася самим життям* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 212); *Може здаватися, що,*

так скрупульозно розглянувши переклад одного вірша, я вимагаю від перекладача буквальності (Пит. перекл., 1957, 152).

СКРУТ¹, у, ч., розм. Те саме, що скрута. — В мене велике господарство, в мене великий скрут; я не вмію до півдня спати, а з півдня по хатах похажувати та люльку смоктати, — дзигорила [цокотала] Онися над правим вухом у Балабухи (Н.-Лев., III, 1956, 177); Ми отак молоком більше перебиваємося, бо такий скрут — ніколи ще такого не було... (Кос., Новели, 1962, 113).

До скруту треба — конче потрібно, необхідно. Туди [додому] він не часто забігав; хіба вже до скруту чого треба, то зайде (Мирний, III, 1954, 67); Як прийшлося (прийдеться, припаде і т. ін.) до скруту кому — коли було (буде) важко, у важкий час, у важких обставинах. Отак тепер і во мною сталося. Було, на собаку кинь, то влучиш друга, а як прийшлося до скруту, то святий їх знає, де вони поділися! (Шевч., VI, 1957, 45); [2 - й ч о л о в і к:] Як припаде тобі саме до скруту, от тоді той глитай і притириться в гості, ну і муситимеш накинути процент!.. (Кроп., I, 1958, 479).

СКРУТ², у, ч., діал. 1. Поворот. Вона, плачучи, гляділа за ним з містка, поки не щез на скруті за горбочком (Фр., I, 1955, 364); Коли з'їздили в лісі з гори, вдарилося колесо на скруті до сухого пня, а віз перевернувся (Март., Тв., 1954, 221).

2. Петля, кільце, виток. Шумить і грізно б'ється о каміння ріка Стрий, перепливаючи срібною гадюкою в три скрути невеличке гірське село (Фр., III, 1950, 7).

СКРУТА, и, ж. 1. Складні, важкі обставини, труднощі. [П а н с а:] Син добрий самохіть іде в неволю, щоб тільки батькові допомогти. Твій батько — Рим у тяжкій скруті, сину (Л. Укр., II, 1951, 459); Трудно, звичайно, й зараз, але трудно зовсім якось по-інакшому, бо знавши тепер, заради чого доводиться скруту переживати, знавши, що незабаром кінець їй (Гончар, II, 1959, 342); Історія нашого театру почалася в обставинах найбільшої скрути (Смолич, Театр., 1940, 242); Звичайно лагідний [Б. Хмельницький] і стриманий, на слово дотепний, кмітливий у скруті — у гніві був страшний (Панч, Гомон. Україна, 1954, 80); // у сполуч. із сл. г о д и н а, х в и л и н а і т. ін. Важкий період для кого-небудь. Москва! — Сюди В тяжку годину скрути Думками ревався я з біди І прагнув тут побути (Воскр., З перцем!, 1957, 50); На очі наверталися сльози, але трималась [Лєся], не плакала: адже соромно розкисати в години скрути (М. Ол., Лєся, 1960, 65); У хвилину болю й скрути, у життя найтяжчу мить всюди видно, всюди чути, як полощеться й шумить променисте і єдине.. більшовицьке знамено (Рудь, Дон. зорі, 1958, 44); // Складні душевні переживання, тяжкий моральний стан людини. Давно вбачав, що муки люті — То жереб мій; Що вік мине в пекучій скруті, В нудьзі німій (Граб., I, 1959, 162); В ту ніч Михась не міг заснути, — Ні краю ні кінця думкам... Таких тягот, такої скрути Ніколи б не здолав він сам (Воскр., I всерйоз..., 1960, 61).

◇ Виходити (вийти) з скрути — знаходити можливість, спосіб позбутися труднощів, ускладнень і т. ін. Миронець зціпив зуби і вирішив не здаватися. Люди довірили йому господарство, перед людьми й звітуватиме.. Не з такої скрути виходив Семен Парамонович! (Д. Бедзик, Серце..., 1961, 76); — Ми на правлінні голови ламаємо, як би його вийти з скрути (Минко, Вибр., 1952, 104).

2. Тяжке матеріальне становище; нестатки, нужда. — Не вкрав я ті гроші — позичив, бо скрута прийшла

мені (Вас., I, 1959, 144); Бачить Петро, як слухають його з задрістю старі, що прожили в лютій скруті, слухають і сповнюються надіями молоді (Ів., Вел. очі, 1956, 128); Їм [багатим] усе дозволено, вони не знають скрути і злигоднів (Кочура, Зол. грамота, 1960, 14); Внаслідок постійних переслідувань з боку об'єднаних сил реакції та її агентури, а також матеріальної скрути здоров'я Я. Галана помітно погіршало (Іст. укр. літ., II, 1956, 596); // з чим, яка. Брак, недостатня кількість чого-небудь; нестача. Десь після війни, коли стала скрута з будівельним матеріалом, дідові давали за дуба добрі гроші, але він не продав його (Мушк., День..., 1967, 53); Кілька разів нагадував [Преображенський], що будівництво якраз зазнав грошової скрути (Ле, Міжгір'я, 1953, 172).

СКРУТЕЛЬ, СКРУТІЛЬ, тля, ч., діал. 1. Петля, кільце.

2. Скрутень. Скруті соломи.

3. Сувій, згорток. Виліз [Мошко] на скриню, сягнув на полицю, прибиту під самою стелею, і дістав відти скрутіль пожовклих паперів (Фр., II, 1950, 347); Урядник.. несе книжку під пахвою, а Трохим-десятник — сито з якимись паперовими скрутлями (Козл., Щури..., 1956, 169).

СКРУТЕНЬ, СКРУТІНЬ, тня, ч. Скручений жмут соломи, сіна, прядива і т. ін.; // Щось скручене трубкою, кільцем, клубком. Посеред лісу лежить скрутень заліза — хто найде, обмине (Номис, 1864, № 102).

СКРУТИТИ див. скручувати.

СКРУТИТИСЯ див. скручуватися.

СКРУТІЛЬ див. скрутіль.

СКРУТІНЬ див. скрутень.

СКРУТКА, и, ж. 1. Те, чим що-небудь скручують, туго зв'язують докупи, разом. — Я зажмурюся і впізнаю материн сніп, бо вона під перевесло підтикає кінець скрутки (Чорн., Визвол. земля, 1959, 68).

2. Те саме, що скрутень. Прикріплюють пучки комишу до поперечин каркаса скрутками соломи, льону, конопель, вірвовкою і рідше в'язальним дротом (Колг. Укр., 10, 1958, 11).

3. розм. Те саме, що самокрутка. Бандуренко мовчки скуриє половину великої скрутки й пішов до своєї кімнатки (Мур., Жила.. вдова, 1960, 12).

СКРУТНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до скрутний.

СКРУТНЕНЬКО. Присл. до скрутненький; // у знач. присудк. сл. Кирило Касянович похитує головою: — З молодими чабанами скрутненько (Чаб., Катюша, 1960, 214).

СКРУТНИЙ, а, е. Який вимагає великого напруження, великих зусиль для здійснення, проведення, подолання і т. ін. чого-небудь; важкий, складний. О. Нестор довгу хвилю мовчав, мабуть, силуючись розпутати оту скрутну загадку, що темною хмарою виринала перед ним (Фр., VII, 1951, 131); Діло, дивлюсь, і в начальства скрутне, Менше і в мене до нього пошани: З одного ж боку похвалить мене, З другого боку — виносить догани (Воскр., З перцем!, 1957, 357); // перев. у сполуч. із сл. п о р а, ч а с, г о д и н а, х в и л и н а і т. ін. Який супроводиться особливими труднощами, ускладненнями. То була дуже скрутна пора мові молодості (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 63); Залишитись у цей скрутний час без людини, яка.. утримує весь дім, — це рівнозначно тому, що загинути взагалі (Вільде, Сестри..., 1958, 345); Не знав, не відав людина в скрутну годину, куди їй податись, як бути (Цюпа, Назустріч..., 1958, 124); Він, Максим, добре знав, як згубно опускати руки в скрутну хвилину, як страшно спинятися на половині дороги (Рибак, Час..., 1960, 768); Семен майже несвідомо відчував якийсь обов'язок допомогти дівчині

із свого села в скрутний для неї момент (Сміл., Зустрічі, 1936, 22); // Сповнений труднощів, пов'язаний з важкими матеріальними умовами, з нестатками. Ні мати, засмикана скрутним побутом істота, ні тим більше батько.. не змогли ні пояснити дочці, що ж таке людське щастя, ні запитати в неї, якого б щастя вона хотіла (Ле, Міжгір'я, 1953, 22); Часто він віддавав свій немудрий товар.. і тоді доводилося переживати скрутні безхлібні дні (Стельмах, Хліб.., 1959, 131); Скрутне життя.

⟨ Виходити (війти) з скрутного становища див. виходити; Під скрутну руку; Під скрутну годину; Під скрутний час: а) за тяжких, складних обставин. — А вже, — кажу йому [становому], — у вас і служба! Та ще під такий скрутний час, як тепереньки (Мирний, IV, 1955, 350); б) при нестатках, нужді. — Бідні люди завжди продають дівчат під скрутну годину, — додала вона і важко зітхнула (Тулуб, Людолови, II, 1957, 350); У отця Сидора легше розжитись під скрутну руку, він охоче позичав навіть гроші (Донч., III, 1956, 95); Скрутне становище: а) складні, важкі обставини. Протитанкову артилерію ще не встигли підтягнути, і піхота, атакована бронетранспортерами, опинилась у скрутному становищі... (Гончар, III, 1959, 139); Данило помітив її скрутне становище, легко стрибнув на землю й без церемонії запропонував їй допомогу (Панч, Синів.., 1959, 11); б) нестатки, нужда. Незабаром, після передчасної смерті батька, родина Олексюків опинилась в скрутному становищі (Іст. укр. літ., II, 1956, 577); Опинившись у скрутному матеріальному становищі.., Аркадій подумав про вишньанські теплі води (Вільде, Сестри.., 1958, 40).

СКРУТНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до скрутний.

СКРУТНО, присл. 1. Присл. до скрутний. Скрутно прийшлася година голодна: З осені хліб купували (Манж., Тв., 1955, 54).

2. у знач. присудк. сл., кому і без додатка. Важко через складні обставини, великі труднощі. [А й т р а:] На брамі Поліксена аж зомліла, побачивши, як Ахіл-леса скрутно (Л. Укр., II, 1951, 263); Коли скрутно в житті доведеться тобі, Зрадить віра, — поглянь лиш на тих, Хто до краю поклав свої сили слабі (Граб., I, 1959, 127); Він оповідав Ользі про свої поневіряння.. — Скрутно мені, дочко. Без одного літа уже вісімдесят мені. Куди піду я? (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 38); Не раз і не два Воронцов ішов у бойових порядках піхоти, коли було скрутно, а іноді — коли й не зовсім скрутно (Гончар, III, 1959, 20); // Складно у матеріальному відношенні. Скрутно було їм [батькам], сла-бим, старим, платить за мене у школу ту, та стягались, платили (Тесл., З книги життя, 1949, 66); З отаких [боржників] я брав, кілька хотів та й що хотів. Бо мужикові як скрутно, то він нічого не пожа-лує (Март., Тв., 1954, 211); // з чим. Не вистачає чо-гось. — Одпиши ти своє поле за життя на мене й на Петруся. Ти знави, як тепер стало скрутно з землею (Н.-Лев., IV, 1956, 223); Після війни у нас, як і в бага-тьох інших районах, розорених і пограбованих німець-ко-фашистськими загарбниками, дуже скрутно було з тяглом (Рад. Укр., 9.III 1946, 2).

СКРУТНУВАТИЙ, а, е. Трохи скрутний.

СКРУТНУВАТО. Присл. до скрутнуватий; // у знач. присудк. сл. [Г а л у ш к а:] Добре [живеться]. Тільки з матерією скрутнувати, особливо товар на чоботи дістати важко (Корн., I, 1955, 318).

СКРУТНУТИ, ну́, не́ш, док., перех., розм. Однокр. до скру́чувати 2—5, 9. Терешко швидко знайшов.. га-лузку, наліг на неї.. міцно скрутнувши її, одірвав від прикорня (Епік, Тв., 1958, 413); Час від часу вони [бі-

логвардійці] на мить зупиняються.. Ось один із них уже впав — його підбив не Яресько, хтось інший, а той, другий, підхопивши кулемет, скрутнув у бік і тікає (Гончар, II, 1959, 24); // безос. Згадав [Гордій] це, і його всього мов скрутнуло (Гр., II, 1963, 54).

Скрутну́ти голово́ю — хитнути головою, виражаючи подив, незгоду, несхвалення і т. ін. Мар'я прикро подивилася на Явдоху, скрутнула головою і мовчки вийшла з хати (Мирний, III, 1954, 72); Червоноармієць скрутнув головою і міцніше стиснув у руках рушницю (Кос., Новели, 1962, 123).

СКРУТНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док., розм., рідко. Однокр. до скру́чуватися 2—7; // Те саме, що крутну́тися 1. Раптом вона почувала, що за плечима в неї щось стоїть.. Скрутнулась вона на місці.. і стрілась очима з тою кінською головою (Коцюб., I, 1955, 279).

СКРУТОК, тка, ч. Те саме, що скру́тень. Зодяг [Бовдюг] сірячину стару, поклав на плече скруток солом, вперся ногами в землю, а кілком у маховик (Тют., Вир, 1964, 80).

СКРУТОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до скру́та. — Воно [горе] ж на всіх нас злягло [лягло] рівним тя-гарем і роздавить нас разом, укупі... — Не на всіх, не на всіх однаково! — ..скрикнула Катря і заклала в скрутоньці руки (Стар., Облога.., 1961, 16).

СКРУ́ХА, и, ж. 1. Тяжкий, гнітючий настрій. Па-м'ятаєш, ..Як мене давила скруха і рятунку не було? (Стар., Поет. тв., 1958, 137); Скруха взяла Тараса за серце (Ільч., Серце жде, 1939, 320); Ні сліз, ні думок — тільки скруха тяжка на душі (Ле, Право.., 1957, 130); // Співчуття, жаль. Валя з неприхованою скрухою ди-вилась на Стахурського. Марії нема! (Смолич, Ми ра-зом.., 1950, 164); — І треба ж було схопити осколок у такий момент! — зі скрухою промимрив Шумаков (Голов., Тополя.., 1965, 404); // Те, що завдає кому-небудь неприємностей, страждань. Не в малому зрості скруха (Воскр., З перцем!, 1957, 168).

2. Визнання своєї провини, вияв каяття. Побіч про-винника стояв піп і говорив йому довго і переконуюче.. про скруху, про покуту за гріхи (Фр., II, 1950, 117).

Скру́ха се́рця — те саме, що Му́ки со́вісті (див. со-вість). [Д ж о н а т а н:] Сам Годвінсон казав, що коли ти покійно прийдеш, повний каяття і скрухи серця, — він тобі пробачить, як і громада (Л. Укр., III, 1952, 105).

СКРУ́ХО, присл., рідко. Те саме, що скру́шно. Лук'ян дивився [на дітей] і скрухо хитав головою (Панч, Синів.., 1959, 35).

СКРУЦАК, а́, ч., діал. Скрутень. Тугий скруцак з рушника, мокрий і замашний, гатив з лускотом в спи-ни направо й наліво (Коцюб., II, 1955, 355).

СКРУ́ЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скру́тити. Він виліз з брички, підійшов до риштовання і тупо поглянув на мотузку, нерівну і трохи скручену (Коцюб., II, 1955, 196); Ударом шабля розсікла Тужаво скручений аркан (Бажан, Роки, 1957, 235); Яків виліз на піч, мовчки вийняв з кишені скручену в дудку маленьку кни-жечку й кинув Грицькові. — Читай, батьку! (Вас., I, 1959, 169); Скільки тут добра — і готові задники.. і передки, і червона шкіра, скручена жузом (Чаб., Катюша, 1960, 158); З вересня до квітня на деревах можна побачити листки, скручені павутинням докупи (Колг. Укр., 5, 1962, 41); Вона щось прала.. Збоку ле-жала скручена ковбасками білизна (Грим., Незакінч. роман, 1962, 192); Отаман став.. в човні, коло його ніг лежала кодола, скручена кружалом, неначе гадюка (Н.-Лев., II, 1956, 227); Коси Лукії скручені на поти-лиці високим.. вузлом (Гончар, Тронка, 1963, 200); Як глянула вона на Чінку, що з скрученими назад рука-

ми стояв..., несамовито залилась божевільним сміхом (Мирний, I, 1949, 412); Металеві кільця скували його [орла] ноги, крила були скручені на спині (Тулуб, В степу..., 1964, 152); Закінтюжені хлопці з польового дозору саме вивалюють з передньої тачанки скрученого віжками офіцера (Гончар, II, 1959, 338); Ноги зв'язали, руки зв'язали, у рот упили онучу. Зганьблена, скручена, сиділа на коні Маруся (Хотк., II, 1966, 244); // скру́чено, безос. присудк. сл. Крамольний «Друг» був закритий, і всім урочисто було оголошено, що голову гідри нарешті скручено (Кол., Терен..., 1959, 253); // у знач. прикм. Лунко ляснули в темряві скручені віжки (Вас., I, 1959, 289); Прохор попростував до саду й почав там оббирати на гілках сухе скручене листя (Шиян, Баланда, 1957, 69); На згарищах чорніли обгорілі бильця залізних ліжок, скручена бляха (Кучер, Голод, 1961, 332).

СКРУ́ЧУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який працює на скручуванні дроту і т. ін. За післявоєнні роки тут [на заводі] підготували.. вдвоє більше скручувальників (Рад. Укр., 17.IV 1954, 1).

СКРУ́ЧУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скру́чувати. Гострозубцями ріжуть електричні проводи і дріт, відкушують зайві кінці після скручування (Монтаж і ремонт..., 1956, 59); У Київських експериментальних майстернях.. виготовили машину, яка об'єднує в один суцільний окремі процеси одержання волокон, їх обробку, сушіння, скручування і намотування (Рад. Укр., 4.XII 1962, 1); Не можна допускати скручування коренів у садильній ямці (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 260).

△ **Скру́чування** лістя — вірусна хвороба рослин, що характеризується деформацією листя, а також один із симптомів вірусного, бактеріального чи грибового захворювання рослин. Скручування листя належить до небезпечних хвороб бавовнику, бо знижує кількість коробочок, погіршує якість волокна (Захист рослин..., 1952, 354).

СКРУ́ЧУВАТИ, ую, уєш, недок., **СКРУ́ТИТИ**, учу́, утиш, док. 1. *перех.* Кру́тячи, звивати що-небудь. Сучи аркан, Дурний султан, Та й скручу́й тугенько! Бо туркам всім Висіть на їм Прийде́ться довгенько (Г.-Арт., Байки..., 1958, 165); Кабельне виробництво — складне і багатогранне.. Виріб у процесі виготовлення проходить десятки різноманітних операцій: його витягують, скручують, перемотують (Веч. Київ, 17.VI 1961, 2); // Кру́тячи, сплітаючи нитки, пасма, стебла і т. ін., робити, виготовляти що-небудь. Із дроту держальце скрути́ть він умудрився (Гл., Вибр., 1957, 135); Стара вже оставалась позаду: важко їй було підняти снопа, важко скрутити перевесло: руки раз по раз слабшали (Григ., Вибр., 1959, 359); Віхтик швиденько з соломі скрутила [Секлета], у піч на жар віхтик і роздував (Головко, II, 1957, 43); // Повертаючи в протилежні боки краї мокрої тканини, видавлювати воду чи іншу рідину. Так скрутила [Мотря] сорочку в руках, що вона чвакнула.., а бризки хлюпнули Кайдашисі в очі (Н.-Лев., II, 1956, 286); Шура акуратно скрутила руками наскрізь промоклу онучу, і з неї потекло (Гончар, III, 1959, 216); // Згинати, скорчувати (перев. про дію вогню). Сірник ледве тремтів у руці Аксель, яка.. стежила за вогником, що поволеньки скручував білу трісочку (Досв., Вибр., 1959, 267); // Згортати що-небудь трубкою, клубком, кільцем і т. ін. Щоб німці в мене не знайшли листа, я його скручував у трубочку і прив'язував корові до хвоста (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 19); Майстри почали хвалитися своєю силою: один зав'язував узлом і розв'язував залізну коцюбу, другий скручував у дудочку срібний німецький талер (Ту-

луб, Людолови, I, 1957, 174); *Поханцем скрутив* [Малинка] галстука, сунув у бокову кишеню (Вас., I, 1959, 136); *Мав Духнович при собі шинелю в скатці, але не догадався її розкрутити. Як скрутив її ще в таборі з допомогою і за вказівкою Гладуна, так і зараз тримав на собі скрученою* (Гончар, Людина..., 1960, 98).

Скру́тити ду́лю, вульг.— стулити в кулак руку так, щоб великий палець просунувся між вказівним і середнім. — *Вона тобі ось чого піднесла,— і, скрутивши разом дві дулі, стара ткнула ними в вічі чоловікові* (Мирний, III, 1954, 115); *Тимко, що саме втирався після вмивання, скрутив під рушником дулю. «Ось на, погризи. А на вулицю ходив і ходитиму, тебе не питаю»* (Тют., Вир, 1964, 8); **Скру́чувати (скру́тити) кула́к (кула́кі)** — згинати і притискати до долоні стиснуті пальці. [К н у р:] *Діду! ти багато знави пісень? Заспівай мені. Заспівай такої, щоб... аж жили мотало!* (Скручує кулак і розгортає його) (Мирний, V, 1955, 89); *Скочив Олексій із свого місця, неначе гразу виріс, скрутив кулаки, зціпив зуби од таємної радості* (П. Куліш, Вибр., 1969, 291); **Скру́чувати (скру́тити) цига́рку** — насипаючи тютюн на шматок паперу і туго завиваючи його, робити цигарку. *Сів я.., одну цигарку долі кинув, другу скручую* (Мур., Бук. повість, 1959, 23); *Микита скрутив цигарку, одвернувся від дівчат і затулив вуха* (Кроп., I, 1958, 78).

2. *перех.* Повертаючи вбік шию, голову, намагаючись побачити кого-, що-небудь, простежити за кимсь, чимсь. *Скручую в'язи і дивлюся в чорну столову за сірим вікном* (Коцюб., II, 1955, 252); *Скрутив [Славко] у її бік шию й водив очима за її руками* (Март., Тв., 1954, 267); // *Неприродно вивертати (кінцівки, шию і т. ін.). Бгору Скрипучий ревматизм скрутив суглоби ніг* (Бажан, Вибр., 1940, 162); // *безос. В'язи йому після фронтової контузії скрутило ото трохи набік, і голова на них майже не рухається* (Гончар, II, 1959, 13); *Тимко підскочив до грека ззаду, палицею.. стьобнув по шиї. Той заревів від болю. Голову йому скрутило набік* (Тют., Вир, 1964, 484); // *Вивертати кому-небудь руки назад і, тримаючи або зв'язавши їх так, позбавляти можливості чинити опір. Її знов хапають [слуги] за руки, скручують і в'язуть* (Л. Укр., II, 1951, 127); *Панські полигачі накинулись на чоловіка, скрутили, зв'язали йому руки* (Стельмах, I, 1962, 430); *Вона по комусь стріляла, але за мить її уже й саму скрутили, затовкли обличчям у тачанку* (Гончар, II, 1959, 264); // *Кру́тячи, повертаючи, відокремлювати, зривати чи пошкоджувати що-небудь. По дорозі він костурякою збивав траву, молоденькі вишні скручував, одчатував гілки* (Мирний, IV, 1955, 97); — *Надибали ми якомсь в сусідньому ешелоні кілька ящиків апельсинів та яблук.., — блискає в усмішці зашмарований Прошка. — І, клянусь, не ми пломби скручували, хтось до нас уже їх поскручував* (Гончар, Тронка, 1963, 131); — *Ох, і замка дістає, Іване Івановичу! Чорта з два тепер скрутять* (Вишня, I, 1956, 321); *Він не випустив [кільця], а сильно вивернув його ліворуч і так скрутив бугаєві губу, що той заревів від болю* (Тют., Вир, 1964, 115).

◇ **Могті воліві ро́ги скру́тити див. ріг**; **Скру́тити в'язи див. в'язи**; **Скру́тити го́лову**: а) убити (тварину), відкрутивши голову. — *Постривай же..! Скручу я голову твоєму півневі,— сказала Кайдашиха* (Н.-Лев., II, 1956, 371); б) (собі) загинути, дуже покалічившись. *Роби ти, що хоти [хочеш].. Хоч голову скрути, Про мене!..* (Г.-Арт., Байки..., 1958, 61); в) (комусь) убити когось (уживається як погроза). [Ж а н д а р м:] *Я кождому голову скручу, хто би посміє з тебе сміятися* (Фр., IX, 1952, 135); — *Ти кого б'єш? Ти знаєш, хто*

це? Учений! Я тобі голову скручу! (Довж., I, 1958, 451); Скрутіти ро́ги див. ріг; Скрутіти ро́ги само́му чортові — подолати, подужати будь-кого. Нехай вона скаже лише одне слово, і він буде щасливий, і завтра скрутить роги самому чортові, не те що німецькій варті біля складу (Автом., Так народж. зорі, 1960, 136); Скрутіти [собі] карк див. карк; Скрутіти шію див. шія.

3. *перех.* Викривляти, робити косим; скошувати. Вдався Улас до сільського господарства зовсім непридатним.. Пошлють биків поганяти — борозну скрутить, огріхів наробить (Тют., Вир, 1964, 48).

4. *перех.* Туго зв'язувати що-небудь докупи, разом. Навіть не чує [Тихін], як скручували руки вірьовками туго, чи боліло (Головко, II, 1957, 157); Він із зв'язківцями туго скручував кабелем по чотири гранати (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 533); За мить була [Ганна] вже боса, в одній сорочці. Скрутила поясом одяг, взяла в руку наган і.. стала тихо забродити в воду (Гончар, II, 1959, 267); Явух.. міцно скрутив йому [коневі] морду ремінним поводом (Епік, Тв., 1958, 279).

◇ Біс одним мотузочком скрутів кого, зневажл. — хтось міцно здружився, маючи спільні інтереси, уподобання. Недарма ж він з Варавою дружить, а це із Левченком зв'язався. Хіба ж не видно, що біс їх одним мотузочком скрутив? (Стельмах, I, 1962, 487).

5. *перех.* Дуже згинати, скорчувати. Івась аж по-синів від натуги; кашель піднімав високо його груди, виправляв тіло, підкидав, скручував (Мирний, I, 1954, 310); Судороги скрутили Лукію (Донч., III, 1956, 129).

◇ Скру́чувати (скрутіти) в три погі́белі — те саме, що Згинати (зігну́ти) в три погі́белі (див. згинати). Йому було важко говорити, бо кашель струшував худорляве тіло й скручував у три погібелі (Чорн., Визвол. земля, 1959, 17); У баранячий ріг скрутіти див. баранячий; Язїк у петлю скрутіло кому, безос. — хтось утратив здатність говорити. — А ти хвостом не крути.. Як Оксена не було — до гурту підпрягався, а побачив — зараз тобі язик у петлю скрутило (Тют., Вир, 1964, 82).

6. *тільки док., перех., перен., розм.* Знесилювати, украй виснажувати (про хворобу). Ось уже близько двох місяців тіпає його.. неподатлива хвороба, що безжально скрутила його міцний, залізний організм (Добр., Очак. розмир, 1965, 388); // *тільки док.* Довести до смерті; // *безос.* Його живо скрутило: за день не стало! (Григ., Вибр., 1959, 136).

◇ Бода́й (щоб і т. ін.) [же] його́ (тебе́, вас і т. ін.) скрутіло, *безос.* — уживається як прокля́н, побажання смерті, загибелі кому-небудь. — А бодай же його скрутило! Та й таку шкоду заподіяв (Март., Тв., 1954, 142); Щоб мене́ скрутіло, *безос.* — уживається як клятва на підтвердження правдивості сказаного. — Щоб мене скрутило, щоб у мене очі полускались, щоб мені крізь землю провалитись.., як тому правда, що Хієря набрехала вам. — Так клялась Явдоха, аж Хієрі страшно стало (Григ., Вибр., 1959, 99).

7. *тільки док., перех., перен.* Змучити, замучити (про біду, горе і т. ін.) Біда тая зовсім його скрутила (Вовчок, I, 1955, 248); [С о к у р е н к о:] Е, слухайте, паніматусю, і не таку бумагу даси, як скрутить тебе лихо! (Кроп., I, 1958, 127); Чи так уже його біда та горе скрутили, — прямо не той Петро став (Хотк., I, 1966, 71); Я ж уже згадував вам, що раніше ніколи б був не подумав, що те нещастя може так скрутити людину! (Вільде, Вивен., 1959, 8).

8. *тільки док., перех., перен., розм.* Підкорити своїй волі, зробити слухняним, покірним кого-небудь. Можна скрутити громаду, показати їй, що Гордій має

силу і може примусити поважати його право (Гр., II, 1963, 135); [С а ж а:] Старшину, що життя свого не шкодувала за Січ, встиг [Б. Хмельницький] скрутити так, що.. доведеться не сьогодні-завтра тікати світ за очі (Корн., I, 1955, 209); — Ах, герой!.. — дратувався Андрій. — Хамовитий хлопець. Доведеться скрутити (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 93); // Угамувати, перебороти в собі якесь почуття. Може, й плюнув би в люті Плачинда на Давида, але коли вгадав, що тоді доведеться по всьому селі дражнити собак, щоб хтось поздіймав з покрівлі вікна, мусив скрутити свою гордість (Стельмах, I, 1962, 109); // Скориставшись із певних обставин, скомпрометувати кого-небудь, домогтися усунення його з посади і т. ін. Забрюху скрутив [писар] з сотничества [сотенства] (Кв.-Осн., II, 1956, 220); — Я Ястшембського скрутив за довги та й випер з Журавки (Н.-Лев., II, 1956, 164).

◇ Скрутіти на гу́жя кого — примусити, кого-небудь бути покірним. Коли ти кепський вожака, то він тебе на гужа скрутить, а коли чесно виконуєш свою місію, то від нього тобі шана і хвала (Гончар I, 1954, 370).

9. *неперех., розм.* Змінювати напрямок руху вбік від попереднього; звертати. Скрутив [Іван] у бокову доріжку, щоби не стрічатися з бароном (Фр., III, 1950, 172); Олекса повернув на Ясінь, а Павло ніби на Ямну, але скоро скрутив у праву руку й подався на Путилів (Хотк., Довбуш, 1965, 378); Фіра скрутила на плебанію (Вільде, III, 1968, 96); *Образно. Кожний з них мислив о Довбуші. кожний.. хотів бути подібним, але — життя скручувало зовсім у інший бік (Хотк., II, 1966, 154); // Змінювати напрямок свого плину, пролягання (про річку, дорогу і т. ін.). Над річкою великий камінь... один-однісінький... Відтам річка скручує на північ... (Фр., IV, 1950, 185); Ось дорога скрутила вбік, побігла з гори в долину (Копюб., I, 1955, 240); Лісна дорога раптом скрутила вбік (Ірчан, II, 1958, 167).

10. *тільки док., перех., розм.* Змолоти (перев. на жорнах). Явдоха зібралася скрутити на жорнах зерно (Чорн., Потік., 1956, 243).

11. *тільки док., перех., розм., рідко.* Зняти (кінофільм). Я взявся за фільм «Звенигора». Я скрутив його за три місяці (Довж., III, 1960, 177).

12. *тільки док., перех., перен., розм.* Зробити щось підступне. Я знаю, як Чижик за Совинських діло скрутив... Совинський дівку встрілив... Чижик і скрутив діло.. І покрили... Людську кров покрили... (Мирний, I, 1949, 249); — Читай, — обізвався Степан Кушнір і з-за Варчукового плеча почав дивитися на газету, щоб дукач не скрутив чогось по-своєму (Стельмах, II, 1962, 133).

СКРУ́ЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок., СКРУТИТИСЯ*, учўся, ўтишся, *док.* 1. Крутячись, звиватися. Заводить Ромко, молодий авіаконструктор, гумомотор. За кожним поворотом руки розтягається, скручуючись, резиновий шнур (Донч., I, 1956, 74); // Завиватися (про волосся, вуса). Кінчики стриженого короткого вуса [у Ковалія] потроху руділи й скручувались (Мик., II, 1957, 382).

2. Згортатися трубкою, клубком, кільцем і т. ін. Щоб пояс не скручувався в трубочку і не загинався, його в'яжуть уперек снопи́ком (В'язання., 1957, 40); Швидко обертаються мільйони веретен.. співаючи тихеньку пісню про те, як у цьому казковому царстві народжується чарівне плетиво синтетичних шовкових ниток, як вони перетворюються на різнобарвні полотна́ні ріки, що скручуються у великі сувої (Знання., 9, 1965, 4); Верстат рівно шелестів металом.. Стружка скручувалась у спіраль і падала шматочками (Ткач,

Арена, 1960, 35); *Рубанок в його руках свистів, стружки, скрутившись в спіралі, літали з-під його долонь* (Томч., Готель., 1960, 90); // Засихаючи, підгинати краї (про листя, пелюстки і т. ін.). *Тінь від акацій була ріденька, мерехтлива. Маленьке листя на деревах поруділо, скрутилося від спеки і пилу* (Чаб., За півгодини., 1963, 24); *Об'їдені [личинками] частинки хвої стають жовтими і скручуються, що надає ушкодженим гілкам кучерявості* (Колг. Укр., 5, 1962, 40); // Дуже згинатися, скорчуватися (перев. під дією вогню). *Бомба влучила якраз всередину будинку.. Дахове залізо скручувалося.., зривалося униз* (Жур., Вечір., 1958, 375); *Горить і скручується у пальцях сірник* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 27); *На гусениці [танка] горить і скручується обуглене колосся пшениці* (Логв., Давні рани, 1961, 37).

3. Лягати, лежати, згорнувшись кільцем (перев. про повзуна). *Біля трухлявого пенька на куці скрутився чорний вушак* (Донч., I, 1957, 41); * Образно. *Вискочила [блискавка] з хмар, мов огняний змії, вмить скрутилась, звилася, як гадина, і оперезала півнеба* (Н.-Лев., II, 1956, 389).

Скручуватися (скрутітися) в клубок (клубком, в клубочок, клубочком і т. ін.) *див.* клубок, клубочок.

4. Зіщулюватися, підтягаючи коліна до грудей. Скручуватися (скрутітися) в три погібелі — те саме, що Згинатися (зігну́тися) в три погібелі (*див.* згинатися). *Кому ж не вистачало місця на сидінні, примощувався під стіною, скручувався де-небудь у темному кутку в три погібелі і був щасливий* (Збан., Сеспель, 1961, 8).

5. тільки *док.* Скорчитися від болю. *За таке слово, почуте колись у цьому дворі, батько міг оперезати батогом так, що аж скрутишся* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 202); *Григор уперіщив [собаку] батогом, аж скрутився той* (Гуц., Скупана., 1965, 23).

6. тільки *док.*, *перен.*, *розм.* Бурхливо зреагувати на що-небудь, не стримуючи гніву, злості, заздрощів і т. ін. *Семен мало не скрутився з нетерплячки, чекаючи, поки становий пообідає* (Коцюб., I, 1955, 125); — *Писарша скрутиться од злості!* — сказала Ватя (Н.-Лев., IV, 1956, 185); *Він так може в'їсти словом якогось односельчанина, що той аж скрутиться* (Стельмах, I, 1962, 234); // *вульг.* Померти.

◇ *Бодай* (щоб і т. ін.) [же] ви скрутілися — уживається як проклин, побажання смерті, загибелі кому-небудь. — *Гей! соб, сиві, соб, бодай ви скрутилися!.. Тпру!* (Коцюб., I, 1955, 111).

7. Змінювати напрямок свого плину, пролягання (про річку, дорогу і т. ін.); // *безос.* Минули [подорожні] кілька хат.. *Коло хати, де жінка пасла овець, скручувалося доріжкою вгору* (Кобр., Вибр., 1954, 154); // *розм.* Перевертатися, перехилитися набік. *Скрутився [літак] на крило і приземлився догори дригом* (Ю. Янов., I, 1954, 54); // *перен.*, *розм.* Змінюватися на гірше, перетворюватися на щось небажане. *Геройство Процеве скрутилось йому в біду* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 157); *Скрутився тепер світ та й годі...* (Стельмах, I, 1962, 602); // тільки *док.*, *перен.*, *розм.* Зазнати невдачі у справах. *Хоч би я за пана пішла, як моя доля така, то й пан скрутиться; а як моя добра доля, то пійду [піду] за п'яницю, то й п'яниця поправиться* (Укр. присл., 1963, 182).

8. тільки *док.*, *перен.*, *розм.* Втратити розум, збожеволіти. [Г а в р и л о:] *Зовсім скрутився Хома: зробив собі з нитки вудку, пішов до річки, став над ополонкою, я гукаю, щоб ішов робить, а він рукою маха* (Кроп., IV, 1959, 152); *Засумувала панночка, аж змарніла і зблідла. Стара зовсім скрутилась, — не зна далі, на*

яку ступити (Вовчок, I, 1955, 114); *Тепер Турові речі за вечерею не здавались уже Петру жартами: мабуть, справді скрутився од жиру запорожець* (П. Куліш, Вибр., 1969, 100).

◇ З глузду скрутітися *див.* глузд.

9. тільки *док.*, *безос.*, *перен.*, *розм.* Статися (про щось небажане, неприємне). — *Ось їй треба дякувати. А то — скрутилося б нам... Насте!.. Насте!.. — озирнувся він, шукаючи очима дівчину* (Речм., Весн. грози, 1951, 107).

◇ {I} скрутілося (скрутіться) і (та) змолόлося (змелеться): а) (що) що-небудь швидко сталося (станеться), відбулося (відбудеться). — *Можна нам ненадовго до вас податися?.. — Можна, звичайно, можна, три кімнати порожні стоять... Це не проблема. Надто поспішно все вирішуєте, от де заковика. За одну мить і скрутилося і змолόлося* (Собко, Справа., 1959, 288); б) (кому) комусь дісталось (дістанеться) за яку-небудь провину. — *Петре! — кажу я, — гляди лишень, щоб тобі не скрутилось та не змолόлось за цю кукурудзу* (Н.-Лев., III, 1956, 281); *Вона назад Уже тікати хоче, Та бджоли жалять І шпигають в очі.. Аж тут Свині Скрутилось І змолόлось* (Іванович, Перебендя., 1960, 93); *Кому (кому́сь) скрутіться, а кому (мені, тобі і т. ін.) змелеться* — один винен, а відповідати доведеться іншому. [С о ц ь к и й:] *Та вже я почуваю, що буде мені морда бита, мовляв: кому-кому скрутіться, а мені змелеться* (Кроп., II, 1958, 487); [Ф е д о р а (стурбовано):] *О, це мені знову напасть, кому скрутіться, а Федорі змелеться!* (Вас., III, 1960, 146); *Присутні в кузні зрозуміли, що назрівав халепа, і всі запитально глянули на старого Перегуду.. Найбільше непокоївся Терешко Контуш. «Кому скрутіться, а мені змелеться», — думав він* (Іщук. Вербівчани, 1961, 89); *Не змелеться, то скрутіться* — хоч так, хоч інакше; щось та буде. — *Та ти не журися, Лесю, — веселіше заговорив Петро Антонович, помітивши доччин смуток. — Якось воно буде. Не змелеться, то скрутіться...* (М. Ол., Леся, 1960, 136).

10. тільки *недок.* Пас. до скручувати 1, 2, 4.

СКРУШЕНИЙ, а, е, *розм.*, *рідко.* Дієпр. пас. мін. ч. до скрушити. *І вернувся до неї розум, скрушений бідою* (Сл. Гр.); *Стоїть він, скрушений бідою, і дум тяжких не відганя, нема в душі його спокою од слів Остапа Горбаня* (Мур., О. Горбань, 1938, 73).

СКРУШИТИ, скруш́у, скру́шиш, *перех.*, *розм.*, *рідко.* Док. до крушити. *Володимир.. дав наказ заборонити язичеські жертвоприношення, скрушити Перуна та інших богів, що й було зроблено, незважаючи на опір Жеривола* (Іст. укр. літ., I, 1954, 101); *Не в одного тоді на обличчі, що його зсушила журба, скрушила нужда, грав усміх завзятий, блискали очі* (Вовчок, I, 1955, 366); [Ц и г а н к а:] *Можє б, я поворожила? Вгадаю зразу, які очі зсушили, які скрушили!..* (Кроп., IV, 1959, 163).

СКРУШНИЙ, а́, е́. Який виражає сум, журбу; скорботний. *Він уже готовий був жбурнути у вічі лайкою, але впіймав скрушний погляд тітки Оксани, плечем одчинив двері* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 119); // *Сповнений суму, журби. Відчував [Байда], що Ярошеві тяжко на серці.. Недарма ж вилетіло з його грудей оте скрушне «хоч ти вже не підведи»* (Д. Бедзик, Серце., 1961, 159).

СКРУШНО. Присл. до скрушній. Для неї давно стало ясно, що в їхньому житті не все гаразд.. *Скрушно поглянула на сина, на чоловіка і почала збиратися* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 62); — *Не поцілів, — скрушно зітхнув Йонька. — Уже годів з двадцять, як стріляв* (Тют., Вир, 1964, 399); *Він.. підтягував до світла по-*

нівечені чоботята й скрушно похитував головою (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 129).

СКРЮЧЕНИЙ, а, е, рідко. Дієпр. пас. мин. ч. до скрючити 1. *Нероб омріяний Ваал На горах золота сидить, І з пальців, скрючених від жаху, Під молитви й церковний спів Стікає кров робітників...* (Сос., I, 1957, 471); *Постаті Дмитра та Дзюби зникають у клубку скрючених злобою та істерією ворожих тіл* (Коз., Гарячі руки, 1960, 101); // у знач. прикм. — *Ну-ну! Я тобі дам! — посварилася на його своїм скрюченим пальцем баба. — Ви всі, бачу, шибеники однакові* (Мирний, III, 1954, 303); *Лишився Рос лежати під плотом, на снігу, із виряченими очима, скрюченими руками, поцілений кулею у серце* (Скл., Карпати, II, 1954, 200).

СКРЮЧИТИ див. скрючувати.

СКРЮЧИТИСЯ див. скрючуватися.

СКРЮЧУВАТИ, ую, уєш, недок., **СКРЮЧИТИ**, чу, чиш, док., перех. 1. Згинати, скорчувати.

2. техн. Зчіплювати крюками.

СКРЮЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., **СКРЮЧИТИСЯ**, чуся, чишся, док., рідко. Згинатися, скорчуватися. — *Авва-авва-ва, — скрючилось [щось] од холоду й пішло качатись по снігу* (Вас., I, 1959, 305); *Селянин аж скрючився від надмірної напруги, натискаючи на чепіги* (Минко, Намасте..., 1957, 22).

СКРЯКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до скрякувати.

СКРЯКУВАТИ, ую, уєш, недок. Крякати час від часу.

СКУБ, **СКУБ-СКУБ**, присудк. сл., розм. Уживається за знач. скубнути. *Скуб, та й висмикнула з нього перо* (Чуб., II, 1878, 135); *Як сірі вовняні клубочки, котилися вівці по стерні. Голови в стерню — скуб-скуб...* (Головко, I, 1957, 269).

СКУБАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до скубання. *Скубальні роботи; // Признач. для скубання. Скубальні машини.*

СКУБАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ску́бти, ску́бати. *Чорні та рівні [брови], Зроду не скубані, Оченьки сині, Небом голублені* (Дор., Літа..., 1957, 39).

СКУБАННЯ, я, с. Дія за знач. ску́бати. *Почалося скубання вбитих.. перепелиць* (Крим., Вибр., 1965, 402).

СКУБАТИ див. ску́бти.

СКУБАТИСЯ див. ску́бтися.

СКУБІННЯ, я, с. Те саме, що ску́бання. *Як відбере [відьма] дев'ять волосів, та дев'ятий і рвоне зовсім.. Пан Забрюха, повитиравши сльози, що так йому і текли від скубіння, став питати відьму* (Кв.-Осн., II, 1956, 192).

СКУБКА, и, ж., розм. 1. Смикання за волосся, вуха і т. ін. як кара. *Не первина Галі терпіти від матері лайку, скубку, штовхани; щасливий той день, коли проходив без їх [них]* (Мирний, IV, 1955, 29); *Дітям завдавалося скубки, коли вони не уважно відповідали на вчителів запитання* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 88).

2. Картьєрська гра, при якій того, хто програв, смикать за волосся.

СКУБНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і без додатка. Однокр. до ску́бти 1, 2. — *Куди ж це? — спитала паніматка. — До Києва, — скубнувши себе за вус, відповів Тиміш* (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 361); *Дмитрик скубнув по дорозі за хвіст козу* (Коцюб., I, 1955, 130); *Хочеться йому наздогнати Меланку і скубнути за «телячі хвостики» [кіски]* (Жур., Вечір..., 1958, 7); *Його руки так і нишпорили, щоб когось скубнути, щипнути, штовхнути* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 48); *Дід Танасій не без того, щоб коли не нагомонів на його, часом і за чуба скубне, а за очі хвалить хлопця* (Вас., I, 1959, 268); — *Самі ми нікого не чіпаємо по-дурному, а чому нас кожний намагається скубнути?* (Шовк.,

Інженери, 1956, 365); *Хто йде, — горюх скубне: гребець скубне у жменю; Іде косар і жнець — нагарбають в кишеню; Прискочить дівчора, — і в пелену смикне...* (Г.-Арт., Байки..., 1958, 60); *Він.. покрикує на коней, що норовлять на ходу скубнути трави* (М. Ол., Леся, 1960, 9); — *Ми хіба з тих, що й самі готові скубнути, де би вдалося* (Фр., VII, 1951, 355); *Образно. *От в Росії та на Східній Україні, так там багатіїв скубнули, що й пір'я полетіло* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 33).

СКУБОНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і без додатка. Підсил. до скубнути. [Х в е д і р:] *Бачиш, що батько від тебе розумніший?.. (Знову скубе його за чуба).* [Д е м и д:] *Ой-ой! ..аж сльози потекли з очей, так скубонули!* (Кроп., III, 1959, 171).

СКУБ-СКУБ див. скуб.

СКУ́БТИ, бу́, бе́ш; мин. ч. скуб, ла, ло; і **СКУ́БАТИ**, ску́баю, ску́баєш, недок., перех. 1. Захоплюючи пальцями, злегка смикати що-небудь. *У матері затіпались губи, вона хутко нахилилась і почала сухими пальцями скубти торочки на скатерці* (Панч, В дорозі, 1959, 136); *Бовдюз скубе рукою рижого вуса, поважно киває головою* (Тют., Вир, 1964, 207); *Вже засинаючи, Давид почув, як щось дрібно затупотіло по долівці, підійшло до постелі і почало скубати її* (Стельмах, I, 1962, 140); // також без додатка. *Захоплюючи пальцями, дзюбом, зубами і т. ін. волосся, пір'я, вовну тощо, завдавати болю. Кинулися [хлопці] до Кирила і почали скубти* (Мирний, I, 1954, 151); *Пташки метушаться в клітках, щебечуть, чіпляються за дротинки, скубуть одну одну* (Коп., Як вони..., 1948, 3); // також без додатка, розм. *Караючи кого-небудь, смикати за волосся, вуха і т. ін. — Послушників скубе [отець Тарасій] за коси так, що трохи голови не одірве* (Н.-Лев., III, 1956, 396); [Х и м к а (обніма його і, беручи за ухо, стиха скубе):] *А це тобі, щоб ти так ніколи не робив, як досі...* (Мирний, V, 1955, 247); // перен., розм. *Знущатися з кого-небудь; гнобити, визискувати когось. — Фрігійське плем'я не проклято, Що всякий еретик скубе* (Котл., I, 1952, 244); — *Уже наше таке життя: то з того боку реуть, то з другого — скубуть.. Хіба ти сама не знаєш, як жили? Не покращало...* (Мирний, III, 1964, 108).

2. Обривати посмиком що-небудь. *Олександра сиділа оддалік та скубла китицю білого цвіту акації* (Коцюб., I, 1955, 36); *Дарка скубе по дорозі зелені ще порічки* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 9); *Образно. *Вітер скуб соломі по стріхах, а на розриті городи спускались хмари ворон* (Коцюб., II, 1955, 77); // *Відриваючи що-небудь губами, зубами, дзюбом, з'їдати; щипати. На припоні коні отаву скубуть* (Шевч., I, 1963, 94); [Б а б у с я:] *Пасіться, любі каченьятка, Скубіть собі м'яку травичку* (Олесь, Вибр., 1958, 476); *Пас [чоловік] свої два пишні молоді воли; ні, не пас, а пускав їх лише, щоб нюхали траву, бо ж вона була ще заніжна.., щоб їх грубі пуски могли її скубати* (Коб., I, 1956, 540); // *Очищати від пір'я (забиту птицю); патрати. [М о р о з и х а:] Візьми ж котра курей та поріж за хатою, а тоді вже й скубти!* (Кроп., I, 1958, 78); — *Ви маєте тепер свої клопоти: кури різати... індики скубати...* (Вільде, Сестри..., 1958, 572); *Образно. — *Ми оба не з тих золотих птахів, щоб їх можна скубти* (Фр., VII, 1951, 355); // перен. *Діставати, одержувати що-небудь хитрістю, силою і т. ін.; уривати.*

◇ **Волосся ску́бти** [на голові (на собі)] — те саме, що **Волосся рв́ати** [на голові (на собі)] (див. волосся).

Принц аж волосся на собі скубе, чому випустив дівчину й не спитав, де живе (Три золоті сл., 1968, 158).

3. Роздираючи, робити пухнастим (вовну і т. ін.). *Старі на печі, вовну скубучи, кихкають* (Барв., Опов.,

1902, 103); — *Куди вже вам битись з козаками! Скубити вам тільки воєну з татарками та пір'я дерти татаркам на перини* (Н.-Лев., VII, 1966, 241); // *Смикати вовну і т. ін., виводячи нитку при прядінні. Сиділа [Мар'яна] недалеко від лежанки й пряла кужіль, з правої.. руки, крутячись, опускався важкий починок, а ліва — скубла й скубла м'яку пряжу* (Стельмах, II, 1962, 399); *Кулина мовчки сіла за прядку, скубла волокно, слинула й тягла нитку* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 234); *Мати скубе мичку; раз по раз поплыве в пучки і.. співає* (Кос., Новели, 1962, 20); // *Смикаючи, розбирати на пасма. Ми заходилися скубити старий канат, мочити його і розмочалювати, готуючи в той же час пачки, щоб запихати цю паклю в щілини* (Ю. Янов., II, 1958, 69); // *також без додатка. Відокремлювати пухнасті відростки від стрижня пера. Стара матушка примощувалась під грубою, ставила перед собою решето з пір'ям і скубла* (Коцюб., I, 1955, 329); [О д а р к а:] *Вам тепер тільки казок казати та скубити пір'я — ото ваша уся й робота* (Кроп., I, 1958, 102).

4. розм. Необережно або невміло стригти. Волторник ще випив і почав стригти. Довго він скуб мене. Одщипнув ножицями шматочок вуха (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 11); *Вона посадила Антона до вікна.. і почала стригти й скубити голову, бакенбарди, бороду...* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 145).

СКУБТИСЯ, бўся, бєшся; мин., ч. ску́бся, лася, лося; і СКУБА́ТИСЯ, ску́баюся, ску́баєшся, недок. 1. Захоплюючи пальцями, дзьобом, зубами і т. ін. волосся, пір'я, вовну тощо, завдавати болю. Панич узяв за оселедчик чорноголового хлопця, що стояв скраю. Той, як яструб, вирвався. — *За що ти скубешся? Дивись — який!* (Мирний, I, 1949, 195).

2. Б'ючись, висмикувати один одному пір'я (про птахів). Почали [горобці] битися. Та так б'ються, та так скубуться, аж догори скачуть, аж пір'я з них летить (Л. Укр., III, 1952, 480); // *перен. Бити один одного, смикаючи, тягаючи за що-небудь. Як розлючена кішка, він кинувся до Тимка і схопив за комір кожуха. — Ану годі, вояки! — суворо прикрикнула Любов Іванівна. — Чого скубетесь..?* (Збан., Таємниця.., 1971, 199); // *перен. Воювати; змагатися між собою. — Нехай Еней і Турн скубуться, А ви [боги] глядіть своїх чубів* (Котл., I, 1952, 243); *Пани скубуться, а в мужиків чуби болять* (Сл. Гр.).

СКУВА́ТИ див. скóвувати.

СКУВА́ТИСЯ див. скóвуватися.

СКУГІКАТИ, іче, недок., розм. Пронизливо кричати, верещати (про поросю). Вона проклинала все, що попадалось їй на очі, — свиней, курей, поросят, щоб не скугикали (Довж., Зач. Десна, 1957, 466).

СКУГНІ́ТИ, ніть, недок., розм. Те саме, що скугикати. Скугнуть, як поросю (Сл. Гр.).

СКУГО́НІТИ, ніть, недок., розм. Підсил. до скугніти. Деся за стіною скугонить поросю, реве теля (Вирган, В розп. літа, 1959, 294).

СКУГО́ТАТИ, óче, недок., розм. Те саме, що скугикати. Поїли свині полу, поївши полу, скугочуть (Сл. Гр.).

СКУГУ́, еиз. Звуконаслідування, що означає крик свині.

СКУДЕ́ЛЬ, і, ж., заст. Глина. — *Не суть то боги, — терпляче правив своє чорний з хрестом, — но глина, скудель: нині є, а на утро [вранці] розсиплеться на порох* (Загреб., Диво, 1968, 47); // *Глиняний горщик або інша посудина. [Я р у н:] Почали [будівники] скудель перевертати І вапною закидали мене!* (Коч., П'єси, 1951, 35).

СКУДЕ́ЛЬНИЙ, а, е, заст. Прикм. до скуде́ль.

СКУДЕ́ЛЬНИК, а, ч., заст. Гончар. *А хіба мало було діла в скудельників? .. Вони робили з глини горнці, корчаги* (Скл., Святослав, 1959, 311).

СКУДЕ́ЛЬНИЦЯ, і, ж. У старовину — глибока широка яма, в якій ховали померлих від масових епідемій, голоду і т. ін.; кладовище для масових поховань. Обидві ці могили відносяться до епохи Київської Русі і, видимо, являють собою скудельниці — братські могили, в яких ховали жертви епідемій або військ сутичок (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 468).

СКУДЛА́ТИ, аю, аєш, перех., розм. Док. до кудлати. Скудлати волосся.

СКУДЛА́ЧИТИ, чу, чиш, док., перех., розм. Те саме, що скудлати.

СКУДЛІ́ТИ, лю, лиш, док., перех., розм. Те саме, що скудлати.

СКУДНІ́Й, а, е, рідко. 1. Кількісно невеликий, недостатній; // *Нерясний (про сльози). Найгірш удову мучило безсоння — вона бралася плакати якимись скудними, старечими слізьми* (Вовчок, I, 1955, 314).

2. Бідний, одноманітний. *День почався.. Я знав наперед всю його просту і скудну програму і намагався не думати про неї* (Коцюб., II, 1955, 425).

СКУДНІ́СТЬ, ності, ж., рідко. Властивість за знач. ску́дний.

СКУДНО́, рідко. Присл. до ску́дний.

СКУДОВ́ЧЕНИЙ, а, е, розм. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скудов́чити. Він понурих очі в землю, — довго чорне волосся, скудовчене від запеклої крові, звисало йому на очі (Фр., IV, 1950, 468).

2. у знач. прикм. Скуйовджений, сплутаний (про волосся, шерсть і т. ін.); // *Із скуйовдженим, сплутаним волоссям, шерстю і т. ін. Почулися якісь крики, і скудовчений, задиханий чоловік вибіг наперед, репетуючи* (Гр., II, 1963, 304).

СКУДОВ́ЧИТИ, чу, чиш, перех., розм. Док. до кудов́чити.

СКУДОВ́ЧИТИСЯ, чуся, чишся, діал. Док. до кудов́читися.

СКУДО́ТА, и, ж., рідко. Те саме, що ску́дність.

СКУЙОВ́ДАНИЙ, а, е, рідко. Дієпр. пас. мин. ч. до скуйов́дати.

СКУЙОВ́ДАТИ, аю, аєш, перех., рідко. Те саме, що скуйов́дити.

СКУЙОВ́ДЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скуйов́дити. 1. *Навис [полин] над урвищем скель і тряс бородою над самим морем, неначе фавн дико скуйовдженою вовною* (Коцюб., II, 1955, 288); *Нависають над очима скуйовджені вітрами чорні брови* (Сміл., Сад, 1952, 68).

2. у знач. прикм. Покошланий, сплутаний (про волосся, шерсть і т. ін.). *Спереду їх стояв кремезний хлопець в розірваному піджаці, з напущеним на лоб русавим скуйовдженим чубом* (Вас., IV, 1960, 29); **Образно. На фоні чорного неба і скуйовджених хмар, що.. клеютили вгорі, побачив він таку ж чорну тінь, що майже зовсім зливалася з небом* (Голов., Крапля.., 1945, 47); // *З покошланим, сплутаним волоссям, шерстю і т. ін. У дядечка Лупу.. біла скуйовджена голова і зовсім молоді рум'яні на щоках* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 53).

СКУЙОВ́ДЖЕНО. Присл. до скуйов́джений. 2. *Під кашкетом сторч, скуйовджено і без пуття вирилося препаскудне руде волосся. Юра зітхнув і надів кашкет...* (Смолич, II, 1958, 70).

СКУЙОВ́ДЖУВАТИ, ую, уєш, недок., СКУЙОВ́ДИТИ, джу, диш, док., перех. 1. Кошлатити, сплутувати (волосся, шерсть і т. ін.). *Вона скуйовдив п'ятірнею волосся* (Донч., V, 1957, 304); *В кімнату залетів поривний вихор, скуйовдив на Савченковій голові волосся,*

підняв на столі папери, розсіяв по підлозі (Збан., Сеспель, 1961, 444).

2. тільки док., розм. Порущуючи звичайний порядок, перемішати, переплутати що-небудь. — Мама все скуйовдила до купи. Оце мої сорочки, а це твої (Н.-Лев., III, 1956, 85).

3. тільки док., розм. Те саме, що зім'яти 1. Скуйовдити спідницю.

4. тільки док., діал. Схвилювати, збентежити. Вертілася [Ютурна-мавка], як шавка, і всіх скуйовдила собою [собою] (Котл., I, 1952, 283).

СКУЙОВДЖУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., **СКУЙОВДИТИСЯ**, джуся, дишся, док. 1. Кошлатитися, сплутуватися (про волосся, шерсть і т. ін.). Звичайно на четвертий день після зараження миші захворювали: шерсть скуйовджувалася, .. тварини відмовлялись від їжі (Мікр. ж., XVIII, 4, 1956, 39); М'яке русаве волосся [Павла] скуйовдилось на високому лобі (Збан., Ліс. красуня, 1955, 9).

2. тільки недок. Пас. до скуйбвджувати 1.

СКУЙОВДИТИ див. скуйбвджувати.

СКУЙОВДИТИСЯ див. скуйбвджуватися.

СКУКА, и, ж. Те саме, що нудьга 1, 2. Став і дощик накрапати.. Скука, холод (Граб., I, 1959, 289).

Скука берé (взяла і т. ін.) — те саме, що Нудьга берé (взяла, заїла і т. ін.) (див. нудьга). Взяла мене тяжка скука (Чуб., V, 1874, 2).

СКУЛА, й, ж. 1. мор., ав. Вигин, що утворюється у місці сполучення борту і днища судна.

2. рідко. Те саме, що вилиця. Сірі очі [Василя] блищали, у їх [них] світилась глибока думка, вона скрашала його.. лице з широкими скулами (Мирний, IV, 1955, 18).

СКУЛАСТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що вилицюватий. Ніс [у Харитини] товстий, круглий, вид скуластий, вся голова широка (Григ., Вибр., 1959, 256); Скуласте, відкрите обличчя з гострим підборіддям, міцно стулені уста, — все говорило за його велику силу волі (Десняк, Вибр., 1947, 231).

СКУЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скулити 2. Старші, слабовиті, скулені вдвоє або ледве виличені з [від] ран мусили стояти ззаду (Фр., III, 1950, 191); На полу.. покотом лежали скулені од холоду трое дітей (Вас., I, 1959, 301).

2. у знач. прикм. Який зіщулювся, скорчився (від холоду, болю, страху і т. ін.). Він сидів скулений, змерзлий, стривожений, забившись в сам кут клітки [камери] (Фр., IV, 1950, 477); Гринько, скулений, помахуючи побитою рукою, вийшов з хати (Март., Тв., 1954, 282); Скулений Сльоза сидів на кормі (Панч, На калин. мості, 1965, 203); // Який зсутилювся, згорбився. Перед ним стояв старець з довгою бородою, скулений, з лицем, що виражало несказанну втому і ослаблення (Фр., III, 1950, 131); Фіалек був велетом.., призивався в гренадери, завжди стояв правофланговим — і тепер аж височів над усіма, серед похилих, скулених, пригнічених товаришів (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 762).

СКУЛИТИ 1, лю, лиш, недок., перех., рідко. Те саме, що мружити. Кіт скулить очі, жалібно нявчить.. (Коцюб., I, 1955, 151).

СКУЛИТИ 2, лю, лиш, док., перех. Зігнути, скорчити своє тіло, частини його. Вона стояла коло дерева, згорнувши руки на грудях і скуливши плечі від холоду (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 50); Головою [голівоньку] склонив.. ніженьку скулив (Сл. Гр.); // безос., у сполуч. із сл. б о д а й, щ о б. Уживається як лайливий вислів. Бодай тебе скулило втроє.

СКУЛИТИСЯ 1, люся, лишся, недок., рідко. Те саме, що мружитися. Еней спинивсь, як вийшов з лісу. На сонці скулився, мов кріт (Воскр., Подивись.., 1962, 95).

СКУЛИТИСЯ 2 див. скулюватися.

СКУЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, недок., рідко, **СКУЛИТИСЯ**, люся, лишся, док. 1. Щулитися, корчитися (від холоду, болю, страху і т. ін.). На ту згадку Андрій якось інстинктивно скулювався та й схиляв голову на груди (Крим., II, 1972, 21); Леон зблід, скулився під градом тих слів (Фр., V, 1951, 281); Він весь скулився і напружився — наче ладнався зробити стрибок (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 453); // тільки док. Зсутилитися, згорбитися. Ще більше скулився [дід], зморщився в грибочок сушений.., якось посірів увесь, неначе землі грудочка (Хотк., II, 1966, 361); Батько скулився ще гірше: окупація на ньому позначилася горбом (Кач., II, 1958, 296).

2. Скручуватися в клубок. Іжак пробіг, може, зо три кроки, потім скулився в борозді [борозні] (Фр., IV, 1950, 65); // Скорчуватися, примостившись де-небудь. Злидні [казкові істоти] скулюються під порогом темною купою (Л. Укр., III, 1952, 254); Скулився [Бекір] долі біля порога (Коцюб., II, 1955, 155); Орися, скулившись, лежала на бочку (Тют., Вир, 1964, 222); Сашко скулився на тачанці коло кулемета (Ю. Янов., II, 1958, 177); *Образно. Місто скулилось, накрите чорним рядном ночі, і спало не спало — слухало (Ірчан, II, 1958, 91).

СКУЛЬГАВІТИ, ію, ієш, док., розм. Стати кульгавим.

СКУЛЬПТОР, а, ч Митець, що працює в галузі скульптури. Горький запросив мене поїхати.. на народне свято, і от ми, а також.. відомий в Росії скульптор І. Я. Гінцбург, що приїхав сюди [на Капрі] ліпити Горького, виїхали в неділю вранці яхтою (Коцюб., III, 1956, 326); Образ Сергія Мироновича Кірова.. взялися відбити.. й скульптори, й художники, кінорежисери й поети (Тич., III, 1957, 22); *Образно. Справжній педагог не може бути ремісником, він — скульптор, який ліпить характер молоді людини.. (Донч., V, 1957, 450).

СКУЛЬПТОРКА, и, ж. Жін. до скульптор Я буваю частіше тільки у дядини та ще у Старицьких (там тепер Зіна скульпторка..) (Л. Укр., V, 1956, 289); Скульпторка [В. Г. Мухіна] зуміла втілити в монументальні форми типові риси радянської людини (Вітч., 3, 1970, 191).

СКУЛЬПТОРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до скульптор; // Признач. для праці скульптора. Деві.. хапає молот скульпторський коло розбитої статуї і, пробившись до Річарда, подав йому молота (Л. Укр., III, 1952, 84).

СКУЛЬПТУРА, и, ж. 1. тільки одн. Вид образотворчого мистецтва, твори якого мають об'ємну або рельєфну форму і виконуються способом витісування, виливання, різьблення, ліплення тощо з твердих чи пластичних матеріалів (каменю, металу, дерева, глини і т. ін.). [Р і ч а р д:] Ви хочете, щоб зрадив я скульптуру? Не можу я, бо зрадником не вдався (Л. Укр., III, 1952, 62); Риси реалізму притаманні й античній літературі і скульптурі, і Рабле, і Боккаччо, і Аріосто, і Шекспіру, і Гете (Рильський, IX, 1962, 171); Чимало творів живопису, графіки та скульптури присвячено самовідданій праці радянських людей у повоєнні роки (Мист., 1, 1958, 13).

2. Твір цього виду мистецтва (статуя, бюст, барельєф і т. ін.). Хата, грубо збита з колод; великий коминак, на ньому бюст; статуетки і кілька уламків античної скульптури (Л. Укр., III, 1952, 7); Вестибюль музею образотворчих мистецтв. Масивні сходи ведуть на другий поверх. Колони, дзеркало, кілька скульптур (Дмит., Драм. тв., 1958, 509); // збірн. Сукупність таких творів. Грецькі фавни й сатири можуть собі бути які хочуть бридкі, а проте ми любуємося ними в скульптурі (Фр., XVI, 1955, 296).

СКУЛЬПТУРКА, и, ж. Зменш. до скульптура 2. Процес виготовлення окремих скляних скульптурок вимагає справжньої віртуозності (Наука., 11, 1964, 35).

СКУЛЬПТУРНИЙ, а, е. 1. Стос. до скульптури. Скульптурна секція; Скульптурне оформлення будинку; // Який є скульптурою. Усміхаються сфінкси, веселі барви сяють навіть на стінах гробовищ, і рідко трапляється сумний вираз на скульптурних та мальованих поличчях тих папірусових труп, де замикались мумії чорні (Л. Укр., IV, 1954, 273); Стоять на Карловім мосту гігантські скульптурні постаті, суворі святі і воїни, дивляться на яскраво прикрашені набережні (Гончар, III, 1959, 457); // Признач. для виготовлення скульптур. Скульптурна глина; // В якому створюють, виготовляють скульптури. Скульптурна майстерня.

Скульптурна група — скульптура, яка зображує групу людей, тварин і т. ін. З вулиці панський палац був прикрашений скульптурними групами дівчат-русалок (Чорн., Визвол. земля, 1959, 25); Скульптурну групу, талановито виконану на рукоятці бронзового ножа, було знайдено.. в стародавньому могильнику на березі Омі (Веч. Київ, 8. IX 1969, 4).

2. перен. Рельєфний, з чітко окресленими контурами, формами; придатний для відтворення в скульптурі. Ще позаторік заходився я був ліпити із воску — і нічого не вдіє, тим що перед очима нема нічого доброго скульптурного (Шевч., VI, 1957, 115); Скульптурне обличчя; // Виразно, чітко змальований (про художній образ у літературному творі).

СКУЛЬПТУРНИСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. скульптурний 2. Ідейна глибина і революційний пафос драматичної поеми [О. Левади й А. Малишка] «Арсенал», скульптурність образів, драматична напруженість, чиста й чарівна, як води дніпровські, мова твору, — все це дало прекрасний матеріал Г. Майбороді для створення однойменної опери (Мист., 1, 1961, 24); Скульптурність обличчя.

СКУЛЬПТУРНО. Присл. до скульптурний 2. Григорій Тютюнник володів умінням скульптурно ліпити образи своїх героїв і вдихати в них життя (Рад. Укр., 5. III 1963, 3).

СКУМБРІЄВИЙ, а, е. 1. Прикм. до скумбрія. Скумбрієва ікра.

2. у знач. ім. скумбрієві, вих, мн. Родина окунеподібних риб, до яких належить скумбрія звичайна, скумбрія японська і т. ін.

СКУМБРІЯ, ї, ж. Цінна морська промислова риба родини скумбрієвих. З води полізли ніби два чорні тини з мережі. На товстих шнурках теліпались чорні раки,.. подекуди блищав білий дрібний баламут, чи скумбрія (Н.-Лев., II, 1956, 228); Горпина з забобонним жахом розглядала небачених морських риб — ..осетрів і чечуг, срібну скумбрію (Тулуб, Людолови, I, 1957, 290); Тут [у магазині] є все: копчене червоне сало, світла янтарна олія, борошно, консерви, різна крупа, маринувана скумбрія, лимони (Чаб., Балкан. весна, 1960, 271).

СКУМПІЯ, ї, ж., бот. (*Cotinus Mill.*). Кущ або невелике дерево з зеленувато-жовтою деревиною та дрібними квіточками, зібраними у великі волоті; рай-дерево. Скумпія — цінна порода чагарника, що має широкі застосування в багатьох галузях народного господарства (Колг. село, 13. VII 1954, 3); З книжок діда Ялисея я знала, що чарівна скумпія не вмирає навіть тоді, коли з неї зірвуть усе листя (Чаб., Стоїть явір., 1959, 64).

СКУНС, а, ч. Дрібна хижка тварина родини куніцевих з цінним темно-коричневим або чорним хутром, яка, захищаючись, викидає на відстань смердючу рідину; // Хутро цієї тварини.

СКУНСОВИЙ, а, е. Прикм. до сунс. Скунсове хутро; // Зробл., пошитий з хутра сунса. Скунсовий комір.

СКУПАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скупати. У Нілі скупанеє спить В пелюшках доли.. Дитяточко (Шевч., II, 1963, 364); Олена пам'ятала ту хвилину, коли акушерка піднесла їй.. скупану вже дитину (Вільде, Сестри., 1958, 348); *Образно. В однім Дунаї скупані слов'яни, І воля в них — одна! (Рильський, II, 1960, 174); // у знач. прикм. Маковееві здавалось, що вони розмовляли не про цей грім, що загоготів тільки-но, і не про цей скупаний ліс, що рutoю зазеленівся поблизу, а про інший грім, і про інший ліс, ще кращий, ніж цей (Гончар, III, 1959, 409).

◇ Як (мов, немів і т. ін.) скупаний: а) дуже мокрий. Цілий дощ полив з вишневого листу на Івася.. — Бач, всього змочив, — утираючи лице, сказав Івась. Грицько реготавсь. Він і сам був як скупаний (Мирний, IV, 1955, 96); Кінь засапався і весь мов скупаний. А Пилипкові забило дух (Головко, I, 1957, 100); б) дуже чистий. Страшне пекло бою відгуркотіло, і чистий, як скупаний, серпневий ранок лежав до ясних горизонтів (Гончар, III, 1959, 61); Як (мов, немів і т. ін.) скупаний у мертвій воді — пригнічений, сумний. Минув уже тиждень, як спорожнів хутір П'ятигори, а люди, що залишились, все ще ходили, як скупані в мертвій воді (Панч, Гомон. Україна, 1954, 125); Як (мов, немів і т. ін.) скупаний у молоці — виплеканий, випечений. Посадник Коснятин.. був завжди мовби скупаний у молоці — пещенобілий, червоногубий, а здоров'я в ньому так і двигтіло (Загреб., Диво, 1968, 231).

СКУПАР, я, ч. Скупа людина. — Бачиш, там коло печі стоїть панна Олімпія, донька Крамського, мого сусіда. Старий скупар, гроші має — го-го! (Мак., Вибр., 1954, 21); — Захочеш свіжини — приходь на вечерю до нас, заманеться солонини — через місяць заглянь. Я не скупар (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 64); *У порівн. Женитися здумав [Погорецький], так там трясеться над нею, як скупар над хтозна-яким скарбом (Кол., Терен., 1959, 138).

СКУПАРСТВО, а, с. Властивість за знач. скупий 1. Про нього говорено, що він незвичайно доброго серця, їй закидувано [закидалося] скупарство (Коб., II, 1956, 32); — Сам бог-отець видить — від душі одриваю!.. — Ох, Володимире, Володимире, заведе скупарство і грошолюбство вас не до бога, а в сліди безп'ятого [чорта] (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 37).

СКУПАТИ, аю, аєш, перех. Док. до купати. — Породила мене мати В високих палатах. Та й понесла серед ночі У Дніпрі скупати. Купаючи, розмовляла Зо мною, малою (Шевч., I, 1951, 358); Роздягли [дівчинку]. Скупали. Наділи чисту сорочку. — О, як нова копійка! — всміхнулася «тьотя Галя» — завідувачка (Головко, I, 1957, 90); Ну хто ж свою дитиночку не прийме до ладу, — не справить їй хустиночку, скупав у меду? (Тич., II, 1957, 11); *Образно. Ох, як любо Скупати в холоді лице жаркее І слухать ..таємні вісти [вісті], Що шепче вкруг трава й листки на дубі! (Фр., XIII, 1954, 86).

◇ Скупати руки в(у) крові — убити кого-небудь; бути причетним до вбивства. Здавалося йому, що якби знайшов ворога і відомстив, скупав руки у ворожій крові, — все минуло би ся (Хотк., II, 1966, 108); Як (мов, немів і т. ін.) скупали в окропі кого: а) комусь раптом стало жарко; хтось дуже розхвилювався. Враз Гогіа-швілі мовби скупали в окропі!.. Він побачив довгасту ямку, заповнену водою.., зовсім не схожу на слід людської ноги (Загреб., Шепіт, 1966, 351); б) хтось дуже запальний, гарячий, гнівний.

СКУПАТИСЯ, аюся, аєшся. Док. до купатися. Виспавшись добре в холодку, він скупався в Росі, пополу-

нував і пішов у млин (Н.-Лев., II, 1956, 307); Кудлатий пес, що має титул Лорда, Скупався й вивалювався у піску (Рильський, II, 1960, 82); [П е л а г і я:] Може, хоч скупаєшся? Водичка гаряченька є, [Ю л я:] Дякую. З охотою (Мороз, П'єси, 1959, 211); *Образно. Молода струнка яворина.. високо сягає рябеньким стовбуром, щоб зеленим верховіттям осміхнутись до блакитного неба, скупатись у золотому промінні (Коцюб., I, 1955, 35).

◇ Скупатися в(у) крові — вчинити багато вбивств; бути винним у вбивстві багатьох людей. [Г о л о с п о к л и к а ч а:] Відпущеник Нартал сказав, що він не хоче знати Риму, що він би хотів скупатись в римській крові, за тебе суд його позбавив слова (Л. Укр., II, 1951, 528).

СКУПЕНДРА, СКУПИНДРА, и, ч. і ж., розм. Те саме, що скупердяга. — Я мушу зрозуміти його наукові досягнення, видерти їх у цього скупендри і передати людству (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 81); — Сей старий скупиндра [ксьондз] може і по сто ринських місячно платити (Фр., VII, 1951, 28).

СКУПЕНДРЯГА, СКУПИНДРЯГА, и, ч. і ж., розм. Те саме, що скупердяга. [В а р к а:] У Конаша як з горла не видереш, то закарбуй на пропале. І жінка його така ж, як і він: скупендряга чортова та ще й брехуха!.. (Кроп., II, 1958, 186); Такий вам скупиндряга [вдвівець], Що шукать по всій землі (Фр., XII, 1953, 207); — Іде відомий скупиндряга.. і нечистий на руку архієпископ Мстислав (Мельн., До раю.., 1961, 28).

СКУПЕНЬКИЙ, а, е. Досить скупий. Мати були собі скупенькі й ніколи б у світі грошей Хіврі на витребеньки не дали (Григ., Вибр., 1959, 98); Яринка не дуже любила її, була баба скупенька, як що ласе, то й ховала (Донч., IV, 1957, 222); — Скупенький ти на похвали! — набурмосила губенята Ніна Остапівна (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 15); Зі свого скупенького .. зарібку мусила [пані Грозицька] виховувати троє дрібних дітей (Фр., II, 1950, 312); По скупенькій вечері.. зачинаються двері, Каганець потуха (Бичко, Сійся.., 1959, 355).

СКУПЕНЬКО. 1. Присл. до скупенький.

2. у знач. присудк. сл. Мало. Хто з їх [них] дурніший двох? Та глузду, гріх казать, скупенько у обох... (Г.-Арт., Байки.., 1958, 65).

СКУПЕРДЯ, і, ч. і ж., розм. Те саме, що скупердяга. Я ніяк не міг наважитися розстатися з своїм скарбом [вожем]. І я відмовив: — Ні, не дам! — Івась образився. — У! Скупердя! Усе б собі загарбав! (Гр., I, 1963, 293).

СКУПЕРДЯГА, и, ч. і ж., розм. Скупа людина. Тепер із дітками без хліба ми шматка.. До чого нас довів ти, бісів скупердяго! (Г.-Арт., Байки.., 1958, 62); Сергій Семибрат робив строковим у Байбураки.. Це був великий жмикрут, а ще лицемір і скупердяга (Коцюба, Перед грозою, 1958, 4); *У порівн. — Уже десять років.. день і ніч згуртовую я нашу силу, збираю по зернятку, як скупердяга гроші (Тулуб, Людолови, I, 1957, 439).

СКУПЕРДЯЙ, я, ч., розм. Те саме, що скупяр. Іван не який-небудь скупердяй, порядок знає, умів з людьми жити — чого-чого, а шмат сала та кільце ковбаси привезе своєму командирові... (Збан., Сеспель, 1961, 225).

СКУПЕРДЯЙКА, и, ж., розм. Жін. до скупердяй.

СКУПЕРДЯЙСТВО, а, с., розм. Те саме, що скупярство. — Ставилась вона до мужа погано.., в чому барон вельми допомагав дружині і своїм.. скупердяйством (Крот., Сини.., 1948, 105).

СКУПЕРДЯКА, и, ч. і ж., розм. Те саме, що скупердяга.

СКУПИЙ, а, е. 1. Який уникає витрат; надміру, до жадібності ощадливий (про людину). Був осінній хмар-

ний вечір, а скупі Квасюки шкодували рано світити, — у крамниці було поночі (Гр., II, 1963, 265); Знав [Потурайчин] із досвіду, що люди навіть по найбагатших селах дуже скупі на гроші (Март., Тв., 1954, 287); Вона була просто скупа, бо часто вночі кликала Малушу до себе й усе міркувала, як би менше дати дворянам (Скл., Святослав, 1959, 110); *У порівн. — Часом і дуже скребе [горе], та я з ним ховаюсь од людей, як скупий з грішми (Стор., I, 1957, 161); // у знач. ім. скупий, пого. ч.; скупя, пбі, ж. Надміру, до жадібності ощадлива людина. Скупому не хотілося тратити гроші: Хоч золота вволю — а тратить не може! (Крим., Вибр. 1965, 244); // на що. Стриманий у вияві чого-небудь. Обличчя здавалося вирізьбленим скупю на легкі ефекти рукою вдумливого артиста (Л. Укр., III, 1952, 664); На похвалу був [бонман] дуже скупий (Ткач, Жди.. 1959, 8).

Скупий на слова (на слів, на мову, у мові): а) який не любить багато говорити; небагатослівний, небалакучий (про людину). Вона була.. сухувата й скупа на слова (Баш, На.. дорозі, 1967, 126); Гнат Верига став зовсім сивий, скупий на слова (Панч, Гомон. Україна, 1954, 125); [З а х а р к о:] Щось ти сьогодні [сьогодні] дуже скупий на мову, кожне слово з тебе треба витягати! (Кроп., II, 1958, 135); Співають [дівчата] — і співає з ними Усе навколо, зримає і незрима, Ба навіть сивоусий бригадир, Скупий у мові і суворий в ділі, Підхоплює ті звуки легкокрилі (Рильський, III, 1961, 205); б) (тільки Скупий на слова (на слів)) — стислий (про лист, звіт і т. ін.). Звіт Марії Павлівни скупий на слова (Вол., Сади.., 1950, 59).

2. перен. Недостатній, неповний у певному відношенні; бідний на щось. Я кинула в могилу тільки квіти, Усі ті квіти, що мені дала Скупа весна твого скупого краю (Л. Укр., I, 1951, 466); — Хіба можна порівняти оцей скупий перелісок чинар та яворів з тим зеленим раєм! (Ле, Міжгір'я, 1953, 65); Швидко миготіли узлісся й галявини, більше вкриті золотавим зернистим піском, ніж скупюю рослинністю (Дмит., Наречена, 1959, 132); // Незначний розміром; невеликий. Пенсія була досить скупа, сторонні [побічні] заробітки ще скупіші (Фр., IV, 1950, 39); Вони.. жилилися скупими, але безвідмовними подачками (Збан., Єдина, 1959, 119); // Який не вичерпує чого-небудь, потребує доповнень, уточнень. Після того сухого тону, яким викладано нам скупі відомості з історії літератури в гімназії.. Лімбахові різкі та іноді несправедливі слова набирали незвичайної ціни (Фр., IV, 1950, 246); Він.. перебував у гарячковому захваті від своєї першої сутички з технічною мудрістю, втіленою в скупих цифрових колонках (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 8); // Недостатній щодо кількості, якості і т. ін.; скромний. Виклав [юнак] на траву скупу їжу: півбуханця хліба, з кілограм домашньої.. ковбаси, дві в'ялих цибулини (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 278); // Нечисленний, рідкий. Озеро змаліло, берегова габа поширшала, очерети сухо шелестять скупим листом (Л. Укр., III, 1952, 224); // Не частий, не безперервний. Ми стримували гітлерівців скупим кулеметним вогнем, гвинтівками і гранатами (Коз., Гарячі руки, 1960, 140); // Небагатослівний, лаконічний. — Ми, тату... летимо.. — Тяжким солдатським досвідом він одразу осягнув оте синове скупе пояснення (Гончар, Тронка, 1963, 66); Мова її стала скупа, точна, яскрава, слова з'явилися вагомі (Ю. Янов., II, 1954, 10); // Обмежений. Гляньте: цей маркіз Право нам скупе привіз.. Скинь шапки, .. юрба, — Хай живе маркіз Караба! (Зеров, Вибр., 1966, 452).

3. перен. Стриманий, слабкий у своєму вияві. Аккуратно підстрижені вуса комісара ворухнулись скупим, ледь помітним усміхом (Гончар, II, 1959, 135); Скупий

жест; // Нерясний (про слюзи, дощ і т. ін.). Він замкнувся в кабінеті, поклав важку сиву голову на руки й заплакав скупими старечими слізьми (Донч., III, 1956, 447); Холодна волога осідала на чорних стовбурах і гіллі дерев і скупими краплями падала на інженера, коли він продирався через гущавину (Багмут, Опов., 1959, 41); // Нерясний (про вогонь, світло і т. ін.). [І ф і г е н і я:] Я сидітиму перед скупим багаттям Недужа тілом і душею хвора (Л. Укр., I, 1951, 161); Лампадка перед образом лила скупі тьмяне світло (Донч., II, 1956, 68).

СКУПІНДРА див. скупендра.

СКУПІНДРЯГА див. скупендряга.

СКУПІНДЯ, інді, ч. і ж., розм. Те саме, що скупердяга. Земелька ся була Латинська, Завзятий цар в ній був Латин; Старий скупіндя.. Дрижав, як Каїн, за алтин (Котл., I, 1952, 164).

СКУПІТИ див. скуплювати.

СКУПІТИ див. скупобувати.

СКУПІТИСЯ див. скуплюватися.

СКУПІТИСЯ¹, пліюся, пішся; мн. скупляться; недок., на що, без додатка і з інфін. Неохоче витрачати, давати іншим що-небудь, уникати витрат. — Та ну, брате, не скупися, Позич-таки грошей! (Рудан., Тв., 1959, 99); — Як кого, то годую [Кіндрат] і поїть. Для своїх підлабузників не скупиться на народне добро (Головко, II, 1957, 495); *Образно. Почала [бабуся] нарікати на дідуся, який так прилип до свого моря, що навіть не мав часу приїхати на станцію нас зустріти. Потім перепало морю, що на рибу скупиться (Збан., Мор. чайка, 1959, 7); // чим, на чому. Бути надміру ощадливим. Ще в осені вона.. скупилася і хлібом, і топливом (Мирний, IV, 1955, 287); Немилосердно скупився Окунь не тільки на одязі, але й на харчуванні (Стельмах, I, 1962, 364); // на що. Бути стриманим у вияві чого-небудь. Після цієї зустрічі Тимко ходив похмурий, скупився на ласку (Тют., Вир, 1964, 265); Шрам ніколи не скупився на похвалу, коли було за що хвалити (Собко, Вогонь..., 1947, 117).

СКУПІТИСЯ² див. скупобуватися.

СКУПІЙ, я, ч. Те саме, що скупар.

СКУПІСТЬ, пості, ж. Властивість за знач. скупій. Сміялися [учні] з нього, з його скупості (Фр., IV, 1950, 236); Вона хотіла напекти й наварить, щоб усе було, як у людей, щоб ніхто її не осудив за скупість та негостинність (Чорн., Потік..., 1956, 8); Скупість рухів.

СКУПІТИ, ію, ієш, недок. Ставати скупим. Ми все скупієм (Сл. Гр.).

СКУПІШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати скупішим.

СКУПКА, и, ж. Дія за знач. скупіти, скупобувати.

СКУПЛЕНИЙ¹, а, е, розм. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скупіти. Родинні нещастя (мати осліпла, а батько втратив посаду і настала біда) зробили мене ще більше скупленим і серйозним (Коцюб., III, 1956, 281).

2. у знач. прикм. Зосереджений, зібраний.

СКУПЛЕНИЙ², а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скупіти.

СКУПЛЕННЯ¹, я, с. Дія за знач. скупіти. Появлять [корманічі] найменші ознаки майбутньої небезпеки.. Всіма жилами свого мускулистого тіла, всім скупленням своєї уваги... (Хотк., II, 1966, 408).

СКУПЛЕННЯ², я, с. Дія за знач. скупіти.

СКУПЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., **СКУПІТИ**, плію, пиш; мн. скуплять; док., перех., розм. Те саме, що скупчувати. Усі, без різниці національності, скуплюють свої сили, щоб звалити спільного ворога [самодержавство] (Коцюб., III, 1956, 283); — Люди потребують віри... чогось певного... до чого б мали добиватися і скуплювати свою енергію (Фр., IV, 1950, 315); Вона схилюлася в ту хвилину над полотном і вигладжувала

його в одному місці раз по раз своєю долонею, скуплюючи... як здавалося, всю свою увагу (Коб., III, 1956, 472).

СКУПЛЮВАТИСЯ, юється, недок., **СКУПІТИСЯ**, иться; мн. скупляться; док., розм. Те саме, що скупчуватися. Сомкова старшина бачить, що лихо, скупилася тісно, плечем повз плече, да назад до намету (П. Куліш, Вибр., 1969, 169); — Часом, як скупиться в канцелярії багато бумаг та треба буде закликати когось на вечірні роботи в канцелярію, то я був би дуже придатний до цієї роботи (Н.-Лев., IV, 1956, 341); Здавалося, що весь остаток його енергії, сил духовних і фантазії скупився на одній думці — видобувати нафту на своїм ґрунті (Фр., II, 1950, 220).

СКУПЛЯННЯ, я, є., розм. Дія за знач. скупляти.

СКУПЛЯТИ див. скупобувати.

СКУПЛЯТИСЯ див. скупобуватися.

СКУПНИЙ, а, є. Прикм. до скупка. Скупні операції; // Признач. для скупки. Скупний пункт.

СКУПНИК, а, ч. Той, хто скуповує що-небудь для перепродажу. Скупники й роздавальні контори постачали селянам пряжу і скуповували в них тканини, які остаточно оброблялися на мануфактурах (Іст. СРСР, II, 1957, 135).

СКУПНИЦЯ, і, ж. Жін. до скупник.

СКУПО. Присл. до скупій. Жив він собі тихо, скупю; оженився на такій же скупій, як і сам, панночці, — та й складали добро (Мирний, II, 1954, 263); Щороку оране поле покривалося лише скупю.. травою, а більше стирчало бур'янами (Кобр., Вибр., 1954, 45); Скупю платять за перевіз (Смолич, I, 1958, 48); В гори до опришків вісті доходили скупю (Хотк., II, 1966, 237); Ботушканиха годувала скупю (Казки Буковини..., 1968, 12); Чому так рідко, так скупю обзиваються наші гармати? (Коз., Гарячі руки, 1960, 140); Скупю розповідав [Янош] літніми вечорами біля вогнища про свої далекі краї (Гончар, II, 1959, 30); Помітивши до себе увагу, старий скупю посміхнувся (Панч, Синів..., 1959, 6); Крізь вузьке вікно скупю проникало денне світло (Чорн., Визвол. земля, 1959, 57).

СКУПОВУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скупобувати. Скуповуванням молока капітал підкоряє собі і дрібних землеробів, — особливо при створенні так званих «збірних молочарень», поширення яких було констатовано вже в 70-х роках.. (Ленін, 3, 1970, 253).

СКУПОВУВАТИ, ую, уєш і розм. **СКУПЛЯТИ**, яю, яєш, недок., **СКУПІТИ**, скуплю, скупіш; мн. скуплять; док., перех. 1. Купувати все або багато чого-небудь, у багатьох місцях, у всіх або багатьох. — Пішла я вчора на Хрещатик скуповувати по магазинах деякий дріб'язок (Н.-Лев., IV, 1956, 236); Заходився [Микола] скуповувати в магазинах деталі для майбутнього телевізора (Збан., Курил. о-ви, 1963, 154); Зранку Параска піде на базар, скупить чого треба (Мирний, IV, 1955, 62); Слова управителя.. занепокоїли Терентія Плачинду, який «по божій ціні» скупив у кількох переселенців садиби й хати (Стельмах, I, 1962, 24).

2. тільки недок. Купувати що-небудь для перепродажу. Чіпка перестав хліба робити, став по ярмарках їздити, полотна скуповувати та перепродувати (Мирний, I, 1949, 368); Батько її торгував волами, скуповував по ярмарках у мужиків худобу й спродував більшим гандлярам [гендлярим] (Кобр., Вибр., 1954, 70); Скуповував Кулик корів, овець та свиней по глухих селах, гнав їх у великі міста і повертався з чималим баривом (Чаб., Катюша, 1960, 25).

СКУПОВУВАТИСЯ, уюся, уєшся і розм. **СКУПЛЯТИСЯ**, яюся, яєшся, недок., **СКУПІТИСЯ**, скуплюся, скупішся; мн. скупляться; док. 1. Купувати все необхідне; робити покупки. Він готувався, скуповувався,

щоб угостити Власова на славу (Мирний, IV, 1955, 144); — Потроху я почала скуплятися (Мирний, III, 1954, 169); Оверко теж пішов на ярмарок, походити, обдивитися треба. Чи він не господар? Скупитися треба, зима йде (Горд., II, 1959, 183); Поїхав [на базар] чоловік, скупився, що йому треба (Нар. тв. та етн., 3, 1958, 127).

2. тільки недок. Пас. до скуповувати, скупляти. СКУПОЩІ, ів, мн. Те саме, що скупість. У скупощах не кохайся (Номис, 1864, № 4675).

СКУПУВАТИ, ую, уєш, недок. Те саме, що скупитися¹. Хто скупче, той двічі купче (Сл. Гр.); Не скупую я ніколи для гостей (Рильський, I, 1960, 256).

СКУПУВАТИЙ, а, е. Трохи скупий. — Баба скупувата, але ви попросіть її гарненько, може, вона почастує вас (Шиян, Партиз. край, 1946, 22); Четвертий день у нашій медсанбаті, Де ніч хова в тиші розмови скупувати, ..Лежав мій друг-танкіст (Мал., Чотири літа, 1946, 6).

Скупуватий на слова (на слово, на мову, у мові) — який не любить багато говорити; небагатослівний, небалакучий. Обличчя в нього чорне від куряви, руки великі, міцні, тільки сам скупуватий на слова (Кучер, Дорога., 1958, 215); От який у мене тато: Він на слово скупуватий, Та як скаже щось коли — Всі послуhaють в селі (Стельмах, Живі вогні, 1954, 76).

СКУПУВАТО. Присл. до скупуватий. Очі його привітно, але скупувато всміхалися (Сміл., Сад, 1952, 5).

СКУПЧЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скупчити. Всі оці тисячі бійців, скупчені зараз у селі, були вже для нього як власні сини (Гончар, II, 1959, 400); Уся долина була заставлена повстаними юртами, вони стояли не рядами, а скупчені навколо юрт тисячників (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 538); // скупчено, безос. присудк. сл. Ми присутні сьогодні на великому святі: відкриваємо музей Тараса Григоровича Шевченка, де скупчено спадщину геніального українського поета (Тич., III, 1957, 334).

2. у знач. прикм. Який зібрався, зіштовся в одне місце. Семпроній повагом іде до дверей попід стіною, щоб не переходити поміж громади, скупченої посеред темниці (Л. Укр., II, 1951, 477); Козак важко видряпався на вал фортеці.. і, дивлячись на скупчене козацтво, витер полою мокре чоло (Ле, Наливайко, 1957, 88); Застуканий зненацька ворог обернувся лицем до козацької лави і так, скупчений, в німому здивуванні застиг на місці (Кач., II, 1958, 415); // Який згромадився в одному місці. Лунає вибух. І там, де щойно була скупчена крига, завирувала, запінилася холодна сиза вода (Рад. Укр., 12.VIII 1959, 3); // Який розташувався близько один від одного; // Уживається як складова частина ботанічних назв, термінів. Дзвоники скупчені.

3. у знач. прикм., рідко. Зосереджений. Світло воскової свічки ледве осявало Йонову фігуру, його опущені додолу руки, дзюbate обличчя з виразом скупченої уваги, широкі уста (Коцюб., I, 1955, 243); Обличчя його враз стало скупчене, очі глянули гостро й пронизливо (Смолич, Реве та стогне., 1960, 671).

СКУПЧЕНИСТЬ, ності, ж. 1. Велика кількість розташованих в одному місці, на невеликій території людей, предметів і т. ін. Скупченість населення; Скупченість будов.

2. рідко. Зосередженість (людини).

СКУПЧЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. скупчити і скупчитися. [Ч е р н и х:] Скупчення військ і транспорту противника в районі Бистриці триває (Дмит., Драм. тв., 1958, 179); Прибула розвідка і заявила, що скупчення противника начебто не спостерігається (Шер., В партиз. загонах, 1947, 124).

2. Велика кількість зібраних, зосереджених в одному місці людей, предметів і т. ін. Корпус Жюно був затриманий біля села Синявіна великими скупченнями піхоти князя Багратіона (Кочура, Зол. грамота, 1960, 180); Наштовхнувшись на велике скупчення криги, він [корабель] змушений був повернути на південь (Видатні вітч. географи., 1954, 54).

Δ Зоряні скупчення, астр.— системи зірок, в яких зорі розташовані тісніше, ніж у навколишньому просторі. Щоб відшукати нові комети, потрібно вивчити зоряне небо, запам'ятати розташування туманностей та зоряних скупчень (Наука., 6, 1964, 58).

СКУПЧЕНО. Присл. до скупчений 2, 3. В СРСР культивується кущова форма арахісу, у якого боби зав'язуються скупчено біля основи куща (Ол. та ефір. культ., 1956, 197); Відчув і Кравець важливість хвилі й скупчено, напружено сказав: — Так! Я думаю, що й тут можна підняти народ (Хотк., Довбуш, 1965, 167).

СКУПЧИТИ див. скупчувати.

СКУПЧИТИСЯ див. скупчуватися.

СКУПЧУВАННЯ, я, с. Дія за знач. скупчувати і скупчуватися.

СКУПЧУВАТИ, ую, уєш, недок., СКУПЧИТИ, чу, чиш, док., перех. 1. Збирати, зосереджувати в одному місці, в одних руках і т. ін. Казкові скарби скупче він у своєму палаці на Петромі (Тулуб, Людолови, II, 1957, 346); // Зосереджувати, сконцентровувати (війська) у великій кількості на невеликому просторі. — Там ворог скупчив п'ятсот багнетів і півтори сотні клинків (Кач., II, 1958, 353); Там, де Городище прикривалось болотами, він думав виставити лише ріденький ланцюг партизанів, а основні сили скупчити на сухих лісових спусках у яр (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 734); // Розташовувати близько один від одного. — Головою треба архітекторам думати. Навіщо отак житло скупчувати? Дихати ж нічим (Хижняк, Невгамовна, 1961, 255); // рідко. Об'єднувати, згуртовувати в одне ціле що-небудь, розрізнене. Повернувся [Володимир] до Києва.. мовби цар усієї землі Руської, яку скупчив і утвердив своїми походами (Загреб., Диво, 1968, 213).

2. Напружувати для чого-небудь (увагу, думки, волю і т. ін.). Параскіца хреститься, скупче увагу і.. побожно приказує: «Тати апостру..» (Коцюб., I, 1955, 278); Скупчую волю, ..беру шапку, гашу огонь, сердито беруся за ручку од дверей: «Годі..» (Вас., Незібр. тв., 1941, 47); Залишатися під водою Михайло більше не міг. Скупчив рештки сил і гребнув руками. Він вискочив на поверхню води, немов корок з пляшки (Загреб., Європа 45, 1959, 19).

СКУПЧУВАТИСЯ, ується, недок., СКУПЧИТИСЯ, иться, док. 1. Збиратися, сходитися до купи, в одне місце. Люди скупчуються гуртками коло возів (Вас., I, 1959, 114); Люди скупчилися біля хати (Коцюб., I, 1955, 121); Після дощу було приємно подихати ароматом вологої землі, і гості скупчилися на веранді (Панч, На калин. мості, 1965, 54); Підперши правицею бік, сидів Хмельницький рівно у сідлі. Навколо нього скупчилась варта (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 80); // Зосереджуватися, сконцентровуватися у великій кількості на невеликому просторі (про війська). Головні сили скупчуватимуться кілометрів за тридцять на південь (Трубл., I, 1955, 56); Все руське військо скупчилося на лівому березі (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 393); // Об'єднуватися, згуртовуватися навколо кого-, чого-небудь. Навколо Судислава почали скупчуватися його однопіддані (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 51); Коло Гуци скоро скупчилась молодь. Він усе знає (Коцюб., II, 1955, 66); // Збиратися у великій кількості; нагромаджуватися. Особливо скупчувалась крига біля мосту (Шиян,

Баланда, 1957, 60); *По обіді замкнувся він у світлиці, де переховував різні папери, грамоти, метрики і привілеї, що потроху скупчуються в кожній осілій і заможній родині* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 35); *На олійні скупчилися гори насіння* (Коз., Вибр., 1947, 42); // *Розташовуватися близько один від одного. Над вигоном он берести скупчилися, на хлівці напирють* (Тесл., З книги життя, 1949, 117); *Поблизу тісно скупчилися хатки старого робітничого селища* (Шовк., Інженери, 1956, 5).

2. *рідко*. Спрямовувати, звертати на кого-, що-небудь свою увагу, свої думки, зусилля і т. ін.; зосереджуватися. *Складачі.. мовчали і скупчилися кожний при своїй роботі; лиш часом цей або той голосно прочитає пару слів рукопису* (Фр., VI, 1951, 253); // *Спрямовуватися, звертатися на кого-, що-небудь (про увагу, думки, зусилля і т. ін.). Вся увага хлопцева скупчилася на двох потужних звірах [турах], молодому й старому* (Загреб., Диво, 1968, 63).

3. *тільки недок.* Пас. до скупчувати.

СКУПЩИНА, и, ж. Верховний представницький орган державної влади в Соціалістичній Федеративній Республіці Югославії.

СКУП'ЯГА, и, ч. і ж., розм. Те саме, що скупердяга. *Відчими [вітчими] йшли [у пекло], тесті-скуп'яги, Зяті і свояки* (Котл., I, 1952, 128).

СКУРЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скурити. *Цигарка та, скурена до нікуди, шкварчить біля його синявих губ* (Вишня, I, 1956, 184).

СКУРИТИ див. скурювати.

СКУРИТИСЯ див. скурюватися.

СКУРЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. скурювати 1.

СКУРЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **СКУРИТИ**, скурю, скуріш, *док.*, *перех.* 1. Випалювати, докурювати до кінця (цигарку, люльку). *На другий день зранку і став він на роботу. Тяжко.. І цигарки скурити немає коли* (Головко, I, 1957, 178); // *Витрачати, використовувати на куриво. — Ти багато тютюну скурив, твоє м'ясо прокоптіло* (Казки Буковини.., 1968, 186); — *Як він спитав на політзанятті, хто скурив газету, я хотів збрехати, що не бачив, але не зміг* (Гончар, III, 1959, 34); *Лист пожмакано, але нічого — на куриво годиться. Правда, не читаний же лист... Прочитати б, а тоді вже скурити...* (Смолич, Мир.., 1958, 159).

2. *рідко*. Витрачати на виготовлення горілки, самогону і т. ін. — *Для своїх підлабузників не скупиться [Кіндрат] на народне добро. Не одну сотню пудів з економії на самогон скурили* (Головко, II, 1957, 495).

СКУРЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **СКУРИТИСЯ**, скуриться, *док.* 1. Витрачатися при курінні.

2. *тільки недок.* Пас. до скурювати.

СКУСАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скусати. *Верталася [Параска] з огороду. Руки по лікті в землі, ноги рясно скусані комарами* (Горд., II, 1959, 323).

СКУСАТИ, аю, аєш, *док.*, *перех.* Покусати в багатьох місцях. *Комарі гудуть, дзвенять, співають і так було кусають шию й руки, що довго ходиш з пухирями* (Донч., VI, 1957, 213).

СКУСИТИ¹ див. скушати.

СКУСИТИ² див. скушувати.

СКУТЕР, а, ч. Швидкохідне спортивне судно — великий глісер із підвісним мотором. *Із всіх видів спортивних змагань з водно-моторного спорту найбільшою популярністю на Україні користуються гонки на скутерах і моточовнах* (Спорт.., 1958, 67); *Ніхто, крім Льоки, не міг.. дістати без черги скутера і прокатати на ньому потрібну йому людину* (Мокр., Сто.., 1961, 90).

СКУТЕРИСТ, а, ч. Спортсмен — гонщик на скутері.

СКУТЕРИСТКА, и, ж. Жін. до скутерист.

СКУТИ, скую, скуєш, *док.*, *перех.*, *рідко*. Те саме, що скувати; // *безос.* *Все, що видно оку, Снігом замело; Річеньку широку Кригою суюло* (Граб., I, 1959, 319); **Образно. Не скути кайданами душі народні!* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 193).

СКУТИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до скувати і скути. *Волочили [в'язні] на ногах важкі ланцюги. Руки їх теж були скуті* (Рибак, Помилка.., 1956, 91); *За голим столом, скутий вузьким пальтом поверх козушка, сидів начполіт* (Панч, II, 1956, 481); *Неосудного вдарив паралич. Він упав, охоплений тваринним жахом і скутий немиччю* (Мик., II, 1957, 377); *Доки плацдарм не буде знищено — армія його буде зв'язана, скута* (Гончар, II, 1959, 320); *Тихо навкруги. А там десь позаду скутий морозом Дніпро, теж мовчить, заснув довгим зимовим сном* (Хижняк, Тамара, 1959, 123); // *у знач. присудк. сл.* *О Дніпре, Дніпре, мій Славуто, Широкий і славен ти еси, Чи вбито князя, а чи скуто, Мене до нього занеси* (Мал., Звенигора, 1959, 34); // *у знач. прикм.* *Скутий Дніпро замело кучугурами* (Донч., Дочка, 1950, 25).

2. *у знач. прикм.* Позбавлений невимушеності, легкості, природності. *Біля дверей сиділо двоє козацьких старшин. Вони вирізнялися серед гостей і своїм одягом, надто важким для задушливого літа, і скутими манерами* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 47).

СКУТИСТЬ, тості, ж. Відсутність невимушеності, легкості, природності. *На її обличчі блукала зняковіла посмішка, звичних рухах примітна була обережність і скутість* (Перв., Дикий мед, 1963, 132); *Він [Шота Руставелі] зумів високо піднятися над середньовічною скутістю думки, релігійною та національною обмеженістю* (Мист., 6, 1966, 38).

СКУТО. Присл. до скутий 2. *Всі мовчали: при ньому чомусь почували себе скуто, наче він вищий начальник* (Голов., Тополя.., 1965, 128).

СКУТОК, тку, ч., *заст.* Наслідок, результат. *Мова лилася, кипіла.. Про злі у розлучі пригоди, Про skutки нерівного бою...* (Стар., Вибр., 1959, 59); *Агітація мала незначні skutки: жодній агітації Блена не піддавалася* (Хотк., Довбуш, 1965, 160); *Напишу до одної кримської меценатки, хоч сливе напевне думаю, що то буде без skutку* (Л. Укр., V, 1956, 312).

СКУФІЄЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до скуфійка.

СКУФІЙКА, и, ж. 1. Зменш. до скуфій.

2. Те саме, що скуфій. *Він задер голову так, що послушницька чорна скуфійка з'їхала аж на тім'я* (Н.-Лев., III, 1956, 389); *Юрій побачив ченця.. Зібране в пучок на потилиці волосся скидалося на позаторішню траву, що визирала з-під старенької скуфійки* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 184).

СКУФІЯ, і, ж. Гостроверха шапка з чорного або фіолетового оксамиту у православного духовенства, монахів. — *Як приїхав до нас той передніший старий пан, я накинув свою скуфію, надів найновішу, найпросторішу ряску.. та й пішов до його [нього]* (Н.-Лев., I, 1956, 126); *У вузьку хвіртку [монастиря] проходить кілька ченців у чорних рясах та гостроверхих скуфіях* (Рибак, Помилка.., 1956, 134).

СКУЧАТИ, аю, аєш, *недок.*, **СКУЧИТИ**, чу, чиш, *док.* 1. Відчувати скуку; нудьгувати. *Паничі скучати їй не давали: щодня, щовечора з нею бавились, то в карти грали, то пісеньок співали...* (Вовчок, I, 1955, 259); — *Невже ви тут скучаєте, в цьому раю? — спитав Леонід Семенович* (Н.-Лев., IV, 1956, 82); [А н д р і й:] *Ти, я бачу, справжній друг! Не даєш скучати моїй жінці* (Мороз, П'єси, 1959, 38).

2. *за ким* — чим, без кого — чого і без додатка. Почувати тугу через відсутність кого-, чого-небудь, сумувати без когось, чогось. *Скучаю я не за Києвом, а за своєю роди-*

ною, за вами і за доброю, нормальною роботою (Л. Укр., V, 1956, 230); Біля воріт виладналися по-святочному зодягнуті старі козаки, які скучали за військом, як мати за дітьми (Панч, Гомон. Україна, 1954, 446); — Чого ти, Мелашко, журишся, аж з лиця спала? — питає у неї чоловік. — Скучила за матір'ю (Н.-Лев., II, 1956, 325); Кілька тижнів Франка не бачилася з подругою і дуже за нею скучила (Чорн., Потік., 1956, 84); Розказала [Маруся] й те, як скучала і журилась без нього (Кв.-Осн., II, 1956, 60); Данило й не згадує про сестру, наче зроду її й не було, а стара дуже скучав (Вовчок, I, 1955, 98); — Ой, а я скучаю вже! Мамонька мені приснилась, ще й якесь село... чуже (Тич., II, 1957, 324); Говорила [Лукія], що життя їхнє ще налагодиться..., скучить [чоловік] — сам ще й просити прийде (Головко, II, 1957, 147); // ірон. Скучає, як собака за києм (Укр. присл., 1955, 305); — Гей, лайдаку, що наговорюєш на пана? Може, за буцегарнею скучив? (Стельмах, I, 1962, 303); // Відчувати брак чого-небудь істівного. — Коли б же ти знав, як я скучив за простою козацькою стравою... за кулешем, саламатом (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 410).

СКУЧЕРЯВИТИ, влю, виш; мн. скучерявлять; перех. Док. до кучерявити. *Образно. Ой ти, дубочку кучерявий, Ой, а хто ж тебе скучерявив? (Фр., XI, 1952, 25).

СКУЧЕРЯВИТИСЯ, иться; мн. скучерявляться. Док. до кучерявитися.

СКУЧЕРЯВІТИ, ію, ієш, док., розм. Стати, зробитися кучерявим.

СКУЧЕРЯВЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до скучерявити; // у знач. прикм. Анатоль любовно гладить скучерявлену собаку повсть (Кач., II, 1958, 301).

СКУЧИТИ див. скучати.

СКУЧНЕНЬКИЙ, а, е. Досить скучний. Скучненька людина; Скучненька книжка.

СКУЧНЕНЬКО. 1. Присл. до скучненький.

2. у знач. присудк. сл., кому і без додатка. Про почуття нудьги, туги, яке охоплює кого-небудь. Юхим, шкільний сторож, пішов вечеряти додому, і мені одному скучненько. Сідаю — пишу свій щоденник (Вас., IV, 1960, 17).

СКУЧНИЙ, а, е. 1. Який відчуває нудьгу; невеселий. Чарівник сидить у березняку на траві сумний і скучний (Вас., II, 1959, 55); // Який виражає нудьгу. Обличчя в Ліщини охмурніло, стало скучне (Вас., II, 1959, 151); // у знач. ім. скучний, нбого, ч.; скучна, нбої, ж. Той, хто відчуває нудьгу. Скучних і нудних на весіллі нема, Та їх взагалі нам не треба (Воскр., З перцем!, 1957, 203).

2. Який викликає нудьгу; нецікавий. Тепер моя нога в «нормальному» стані... дозволяє писати і навіть скучні книжки читати (Л. Укр., V, 1956, 187); Збори були для мене скучні (Тют., Вир, 1964, 405); // Який не викликає інтересу. — Пане Ястшембський! наші вельможні панни такі манірні, такі тонні та скучні! (Н.-Лев., II, 1956, 63); Бронко на перших порах видався Сташці досить скучним партнером (Вільде, Сестри., 1958, 386); // Який викликає нудьгу своєю одноманітністю, монотонністю, похмурістю. Раптом.. почався спів, вільний, розмірений, скучний (Коцюб., II, 1955, 131); Вона [картина], безперечно, виграла б при меншому габариті. Тоді не викликали б критичного напрямку думки ні зайвина скучного неба, ні настирливість зеленої стіни жита (Довж., III, 1960, 104); // Позбавлений різноманітності, яскравості, радості. Я маю право на таке [яскраве] життя, як кожна людина, а тим часом мушу скіти й волочити скучне життя без надії на краще (Коцюб., II, 1955, 435); Відтак попливли дні за днями. Скучні, одноманітні (Хотк., II, 1966, 168).

СКУЧНО. 1. Присл. до скучний. Масницю провели ми доволі скучно (Коцюб., III, 1956, 428); Наталя стиха скаржилася, що їй жити важко у княгині, скучно (Вас., II, 1959, 57).

2. у знач. присудк. сл., кому і без додатка. Про почуття нудьги, туги, яке охоплює кого-небудь. — Ти чудний чоловік, — все тебе нудьга бере, а мені ніколи не буває скучно (Н.-Лев., IV, 1956, 45); Сергієві скучно було їхати самому (Тют., Вир, 1964, 142); Дуже скучно за домом (Коцюб., III, 1956, 266).

3. у знач. присудк. сл. Про відчуття нудьги, яка панує де-небудь. У нас.. на святки було скучно, бо була дуже погана погода (Л. Укр., V, 1956, 6); Ми цілим гуртом пішли на вечір до відомого астронома Мейєра... скучно було так, що гинули мухи (Коцюб., III, 1956, 334).

СКУЧНУВАТИЙ, а, е. Трохи скучний. Жив [письменник] подвійним життям. На роботі одним — буденним і часом скучнуватим редакційним, а вечорами й на світанку — творчим, цікавим (Кучер, Голод, 1961, 201).

СКУЧНУВАТО. 1. Присл. до скучнуватий.

2. у знач. присудк. сл. Про відчуття нудьги, яка панує де-небудь. У нас усе гаразд, тільки дуже порожньо і скучнувато (Л. Укр., V, 1956, 188).

СКУШАТИ, аю, аєш, недок., **СКУСИТИ**, скушуй, скусиш, док., перех., розм., заст. Спокушати. [С т а р ш и н а:] Всі гроші громадські треба здати у казначейство, щоб не скушали (К.-Карий, I, 1960, 39); В шинках повно народу, всі п'ють. Таки так скушає мене нечистий, куди не повернись, та й годі (Н.-Лев., III, 1956, 256); — Е, братику, — каже чорт. —.. Як же б ми вас і скушали, коли б не знали, яке серце у людей?.. (Стор., I, 1957, 88).

СКУШТУВАТИ, ую, уєш, перех. Док. до куштувати. — Не поцурайтеся хліба-солі, Борщук скуштуйте, галушок (Котл., I, 1952, 205); — А що це ти, Корнію, обминаєш нашу хату? Хоч би горілки зайшов скуштувати (Кочура, Зол. грамота, 1960, 44); Важке було дитинство у Миколи Щорса, багато горя й муки замолоду скуштував він (Скл., Легенд. начдив, 1957, 10).

◇ Давати (дати) скуштувати п'єрцю кому — те саме, що Давати (дати) п'єрцю (див. давати); Облизня скуштувати див. облизень; Скуштувати березової каші (кашки) див. березовий; Скуштувати лозини (лозанів, нагаїв, аршини і т. ін.) — бути побитим лозиною, нагаями, аршином і т. ін. Щодо Симона, то з ним розмова буде вдома і він таки скуштує добрих лозанів (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 117); [С о т н и к:] Шуткувати я не люблю. Півсотні нагаїв скуштуєш зразу, Як не послухавши мого приказу! (Кроп., V, 1959, 232); Петро весело засміявся, ніби хтозна-який задоволений з того, що Васько скуштував дідового аршина (Збан., Малин. дзвін, 1958, 85); Скуштувати меду якого — зазнати чого-небудь на власному досвіді, відчуті щось самому. — По правді сказати, умирати я не вмирав.. Ну, та це пусте — спробувати можна. — Тим паче, — додав сивий дід, — що доведеться тільки раз на віку скуштувати того меду! (Стар., Облога., 1961, 11); Скуштувати, почому (почім) ківш ліха див. ківш; Скуштувати хліба див. хліб.

СКУШУВАТИ, ую, уєш, недок., **СКУСИТИ**, скушуй, скусиш, док., перех. Кусаючи, відділяти частину чого-небудь.

Скүшувати (скусіти) набій, заст. — заряджаючи рушницю набоем з паперовою голівкою, відривати її зубами. Пан з небораком чатують за краком; Виймають з торбин причадали, Набої скусили і з цілої сили По кулі в рушницю загнали (Стар., Вибр., 1959, 113).

СЛАБАК, а́, ч., розм. 1. Той, хто має невелику фізичну силу. *Здалеку Рубін здавався йому слабаком, але в міру того, як Індиченко наближався, перше враження його почало мінятися* (Сенч., Опов., 1959, 3).

2. Той, хто не відзначається твердістю, стійкістю, силою волі. — *Деяких наших сталеварів калічать оті, що з блокнотами та фотоапаратами по цеху шведять.. Тяжкуватий [тямкий] не зіпсується, а слабак — швидко* (Рудь, Гомін., 1959, 98).

3. перен. Людина, яка не має певних знань, навиків і т. ін. [Михайло:] *Звідки у вас такі спортивні знання?* [Поліна:] *О, можете бути певні, я вам не який-небудь слабак* (Собко, П'єси, 1958, 367).

СЛАБАЧОК, чка́, ч. Пестл. до слаб'як. — *Ми що — слабаки? Нездорові? Щоб наша отут не взяла? І другого дня на будові Одеса дві норми дала!* (С. Ол., Вибр., 1959, 223).

СЛАБЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до слаб'ий. *Переболів душею за тебе, голубочко моя слабенька. Коли б швидше минулася хвороба твоя* (Коцюб., III, 1956, 165); — *Не дивись, Павлусю, краще засни, — ти ж слабенький, тобі треба заснути. — Мамочко, я ще не хочу спати, мені так гаряче...* (Л. Укр., III, 1952, 487); *Коли дивився [чоловік] на дітей, то серце йому розривалося: бліді, голодні й такі слабенькі, що падають од вітру* (Три золоті сл., 1968, 93); [Альбіна:] *Вона через нудьгу така слабенька духом* (Л. Укр., III, 1952, 305); *Урал вже от-от мав розлитися по заплавлених луках і по зарічних гаях, звідки слабенький і теплий вітрець доносив запах черемхи* (Тулуб, В степу..., 1964, 486); *І знову з провалля, з-під його ніг, дійшов до нього слабенький поклик, заглушений лісом: — Іва-а!..* (Коцюб., II, 1955, 351); *Він брав жваву участь у співанках, бо любив і знав народну пісню, хоч і мав слабенький голос* (Кол., Терен., 1959, 44); — *Уявіть собі, кадри слабенькі, зовсім слабенькі* (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 31); — *Слабенькі віршики. Все переспіву з чужого голосу* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 135).

СЛАБЕНЬКО. Присл. до слабенький. *Галя якось слабенько плече у долоньки* (Вовчок, I, 1955, 294); [Співець (торкає струни, щоб показати їх голос):] *Слабенько грають. Та зате сі струни колись бриніли у руках пречистих святих співців, пророків незабутніх* (Л. Укр., II, 1951, 154).

СЛАБИЙ, а́, е. 1. Хворий, недужий. *У невеличкій кімнаті лежить на ліжку слабкий хлопчик* (Л. Укр., III, 1952, 487); *Він довго не признавався, що він слабкий, насилу волочив ноги, а все-таки ходив на роботу* (Н.-Лев. II, 1956, 211); — *Слабий я був, не міг битися, але ж не здригнулася рука: забив ротмістра, як собаку* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 410); *У порівн. — *Чого він став такий блідий, як смерть, та нужденний, неначе слабкий?* (Н.-Лев., II, 1956, 344); // у знач. ім. слаб'ий, б'ого, ч.; слаба́, б'бі́, ж. *Хвора людина. [Диякон (до Нартала):] Тебе прошу, посидь коло слабого, поки ми в панєю зготуєм купіль* (Л. Укр., II, 1951, 406); [Писар:] *Гарна бісова дівчина: оком поведе — й слабого з постелі зведе* (К.-Карий, I, 1960, 47); *Слаба жалібно стогнала день і ніч* (Коцюб., I, 1955, 465); // на що, рідко чим. *Хворий якою-небудь хворобою; у якого щось болить. Недавно оселився тут один галичанин, слабкий на туберкульоз* (Коцюб., III, 1956, 408); *Миша давно вже поїхав у Холм, хоч трохи пізніше, як усі гімназисти, бо був слабкий на горло* (Л. Укр., V, 1956, 8); *Червоні заплакані очі були сухі, як у людей, слабих гарячкою* (Н.-Лев., VI, 1966, 69); // Який не відзначається міцністю (про здоров'я). *Дорош знав, що працювати фізично йому буде тяжко, бо здоров'я його ще слабе* (Тют., Вир, 1964, 110); // Який функціонує з відхилення-

ми від норми (про організм, його орган). *Слабий організм; Слабі легені; Слабе серце.*

2. Який має невелику фізичну силу; протилежно сильний. *Слабий, боязливий, негарний з лиця, Він сирота був, без гнізда, без вітця* (Фр., XIII, 1954, 412); *Третій чоловік, низенький, слабкий, навіть трохи горбатенький, був усім відомий Коростильов* (Тют., Вир, 1964, 464); // у знач. ім. слаб'ий, б'ого, ч.; слаба́, б'бі́, ж. *Той, хто не має великої фізичної сили. Слабий з дужим не борись* (Номис, 1864, № 1417); *Хома любив Павла так, як слабкий любить сильного* (Тют., Вир, 1964, 372); // В яких немає достатньої сили (про руки, ноги, м'язи і т. ін.). *Смирнесенько коло молодиці сиділа ся дівчинка мала, часом горнучись до старої, що її з плачем обнімала й пригортала слабими, недолугими руками* (Вовчок, I, 1955, 369); *Вона бігла, хоч ноги в неї були слабші, ніж вчора* (Коцюб., I, 1955, 363); // Який знесилився, ослаб від хвороби, втоми, голоду і т. ін. *Тоді я був після хвороби ще слабкий. Тепер трохи подужав* (Мирний, V, 1955, 423); — *Запав я у сніг; хоч що вже мучусь, не здвигну [сани] й на п'ядь. Конята змучені, і я слабкий* (Фр., XIII, 1954, 38); *Обличчя дівчинки порожівало, але вона була ще така слаба, що не могла говорити і лежала з закритими очима* (Тют., Вир, 1964, 429); // Неміцної будови, схильний до захворювань; хворобливий. — *Як я одружився, на перший рік послав нам боз сина, оцього Івана. Уродився він дуже слабкий* (Стор., I, 1957, 214); // Який погано, повільно росте (про рослину); // Який втратив колишню гостроту, притупився (про слух, зір, пам'ять). *Не його слабим очам продивитися ту густу темноту, яка зараз обняла хату!* (Мирний, I, 1954, 321).

◇ Слаба́ стат'я див. стат'я; Слабий як учётверо мотуз, ірон. — дужий, сильний.

3. Який не відзначається твердістю, стійкістю, вольовим характером. *Його натура була слаба, він хотів, як кажуть, щоб упасти і не забитися* (Мирний, III, 1954, 186); *Між родиною в печері На спині, слабкий душею, Атта Троль лежить, задумавсь* (Л. Укр., IV, 1954, 142).

4. Який не має великої сили, влади, великого впливу, авторитету. [Старий:] *Той християнський бог від наших слабший, лиш над хоробами він має силу* (Л. Укр., II, 1951, 519); *Слаба держава; // у знач. ім. слаб'ий, б'ого, ч.; слаба́, б'бі́, ж. Той, хто не має великої сили, влади, великого впливу, авторитету. Хто, коли, ставши в обороні бідних і слабих, не прийшов в розлад з можними й сильними?!* (Кобр., Вибр., 1954, 37); *Ленін іде! Слово його беріте, Бідні, обдерті, слабкі* (Павл., Бистрина, 1959, 5); // Який втратив свою воєнну міць, златність до опору, наступу і т. ін. (про армію, її підрозділ).

5. Незначний силою, ступенем вияву. *Я упав від мук; Захитався стяг в слабім стиску рук Серед темряви непрохідної* (Граб., I, 1959, 343); *Із слабим шумом, схожим на шум тополиного листу, злітали [посмітюхи] поперед морди коня* (Тют., Вир, 1964, 99); *Слабий посміх; // Неясковий, тьмянний. В обозі Турна тихо стало, і тільки-тільки що блищало Од слабих блідих огоньків [вогників]* (Котл., I, 1952, 220); *Де-не-де блищали на стовпах ліхтарі-керосинки, кладучи слабкі відсвіти на землю* (Гончар, I, 1959, 37); // Неголосний. *Все це сказано було поволи, хоча слабим, але рівним і рішучим голосом* (Фр., VI, 1951, 300); // Незначний, малий. *Треба було робити, не дивлячись ні на слабу силу, ні на нездорове тіло, щоб не пропасти з голоду* (Мирний, I, 1954, 50); — *Моя душа занадто мала для великих терпінь, мої сили занадто слабкі...* (Хотк., II, 1966, 223).

Слабий віслів (віраз) — вислів, який не може передати всієї повноти почуттів, думок і т. ін. *Я так зив до тебе, ні, це слабкий вираз, краще, так поріднився з тобою, що ти мені потрібна, як повітря, як вода...* (Кодюб., III, 1956, 149).

6. Непереконливий, необгрунтований. Слабий доказ.

7. Який не досягає потрібного рівня розвитку; відсталий. — *Ферма в нас була слаба, породистих корів не було, а тепер у артілі є новий завфермою, він це діло повернув* (Тют., Вир, 1964, 178); // Який не має певних знань, навиків і т. ін. Слабий фахівець; // Недосконалий у художньому відношенні. Поряд з хорошими віршами є вірші слабі, розтягнуті (Рад. літ-во, 1, 1962, 13).

◆ Слаба голова — те саме, що Слабка голова (див. слабкий); Слаба струна (струнка) див. струна, струнка; Слабе місце; Слаба сторона — те саме, що Слабке місце; Слабка сторона (див. слабкий). Батарей сміливіше пристрілюються до гусениць [танка], колупають дорогу, луплять в лоб, шукають слабого місця в броні (Ю. Янов., I, 1954, 54); — *Я знаю їх [панів] слабі сторони, їх привички, їх непрактичність, непорадність, негосподарність* (Фр., VII, 1951, 231); Слабий на уторі див. утори.

СЛАБИНА, й, ж., розм. 1. Те саме, що слабість 2.

2. перен. Людина або тварина, що має невелику фізичну силу. Дивиться [старий Горицвіт] на Карого, похитує головою: — Слабина, пахи трясуться, мов драгли. — А звідки ж йому сили набратися, коли в нього ребра війною покалічені? — показав Дмитро на запалий, у рубцях, бік свого коня (Стельмах, II, 1962, 268).

3. перен. Вразливе місце кого-, чого-небудь. Судити про байку тільки по окремих невдалих або слабеньких творах — неправильно. Треба бачити і слабину і досягнення (Рад. літ-во, 1, 1969, 61).

4. Те саме, що слабість 5.

СЛАБИНКА, и, ж., розм. Те саме, що слабина 3, 4. Любив Горобець машини.. Знаючи цю його слабинку, багато чого іншого прощав старшому механіку директор МТС (Збан., Переджнив'я, 1955, 301); Любив [Зігфрід] красивий, елегантний.. одяг. Так само мав слабинку до різних красивих і чимось незвичайних речей, здебільшого дрібничок (Коз., Листи.., 1967, 112).

СЛАБИСТЬ, бості, ж. 1. Властивість і стан за знач. слабкий 2—5, 7. Слабість сюжету — вразливе місце багатьох поем (Мал., Думки.., 1959, 62); Коли схематизм походить не від поспішності, не від слабості таланту, його причини треба шукати в першу чергу в недостатнім знанні життя (Талант.., 1958, 80).

2. Недостатність або занепад фізичних сил. Зривається [Прісцілла], хапає Руфіна за руку. Але опускається на коліна, тремтячи від слабості і крайньої стурбованості (Л. Укр., II, 1951, 505); — Прийшла на мене старість та слабкість (Н.-Лев., I, 1956, 109); Він почував таку слабкість у всьому тілі, що, здавалось, ляже отут у баюрі, як спрацьований кінь (Кол., Терен.., 1959, 369); Хвороба вже минала, але в ногах ще почувалася слабкість (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 3).

3. Хвороба, нездужання. Ця людина або довго нездужала й тільки що встала з постелі, або мав в собі якусь за давнену слабкість, невилгою й смертельну (Н.-Лев., IV, 1956, 322); Їх [камер для хворих в'язнів] усіх чотири: для тифусових [тифозних], шкірних, хірургічних та очних слабостей (Фр., IV, 1950, 178); — Зanedужав [дядько], Дмитре. Чи то на холодній землі слабості дістав, чи вода застудила (Стельмах, II, 1962, 409).

Падуча слабість див. падучий.

4. Відсутність твердого характеру, сили волі. Вчителька відчула, що нічна їхня розмова зачепила такі струни і так розчулила Павленка, що він боявся її продовжувати, може, він навіть засуджував свою хвилину слабкості (Скл., Хазяїни, 1948, 127); Він швидко кліпав віями, немов боявся, що зрадлива сльоза викотиться з ока, а неогоже йому, старому, показувати свою слабкість, плакати перед невісткою (Перв., Дикий мед, 1963, 455).

5. Звичка, нахил (перев. негативні), від яких немає бажання або сил відмовитися. Пан радник був відомий своєю слабкістю виголошувати тости (Фр., VI, 1951, 211); Мав Цимбал свої слабості, над якими в Криничках кожному дозволено було потішатись. Завзятий голуб'ятник, він міг годинами гасати з малечою по селу за голубами (Гончар, I, 1959, 10); // Прихильність, схильність, пристрасть до кого-, чого-небудь. За чимало років, що прожив [Корній] з Павлом, знав виключну слабкість до жінок і те, що не щастило «біднязі» (Головко, II, 1957, 412); // Те, що викликає до себе чю-небудь симпатію, є чиеюсь пристрастю. — Кінь — це моя слабкість. Третій рік я тут лікарем і весь час мріяв про власний виїзд... (Збан., Малин. дзвін, 1958, 35); — Це [сигналізація] — моя слабкість, я — інженер за освітою (Ю. Янов., I, 1954, 195).

6. Вразливе місце кого-, чого-небудь. Він бачить свого класового супротивника, а разом з тим знає свою слабкість і свою силу (Еллан, II, 1958, 88).

СЛАБИТИ, ію, ієш, недок. 1. Те саме, що слабнути. Усе так само ходила удова на поденичину, та усе менша їй плата була, затиш, що вона усе старіла, слабіла, все більш тратила міць і прудкість (Вовчок, I, 1955, 314); Робота взимку, в душній хаті та в чаду від каганця, була ще важча для малоздорової Оксани, і вона марніла та слабіла ще дужче (Л. Янов., I, 1959, 32); Руки його слабіли і тремтіли від тягаря, що лежав на вилах (Тют., Вир, 1964, 116); Без діла слабіє сила (Укр.. присл., 1955, 84).

2. Бути слабим (у 1 знач.); хворіти. Пошесть пішла по всіх казармах. Люди не переставали слабіти і вмирати (Н.-Лев., II, 1956, 211).

СЛАБИШАННЯ, я, с. Дія за знач. слабішати.

СЛАБИШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати, робитися слабшим (див. слабкий 2, 5). Мати усе смутніла і слабішала (Вовчок, I, 1955, 242); Вона почувала, що її сили слабішають (Н.-Лев., III, 1956, 251); — Не треба, коханий, — слабо пручалася вона, чуючи, як горять її щокі і як вона дедалі слабішає в його руках (Тют., Вир, 1964, 222); Опір сейменів [ханських стрільців] слабішав (Тулуб, Людолови, I, 1957, 456).

СЛАБКЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до слабкий. Про щавницькі води треба сказати, що вони трохи слабокенькі й зовсім не вилікують за давняних [за давнених] катарів живота та легких [легень] (Н.-Лев., II, 1956, 394).

СЛАБКІЙ, а, е. 1. Який має невелику фізичну силу; протилежне с и л ь н и й. Мотря кинулась до Мелашки та й почала видирати деркача з рук. Мелашка була слабкіша і випустила його (Н.-Лев., II, 1956, 358); // В яких немає достатньої сили (про руки, ноги, м'язи і т. ін.). Олена.., схопивши своєю слабкою рукою злодія за чуба, почала бити його (Довж., I, 1958, 193); Він стояв обличчям до моря, гоїдався на слабких, мов не своїх ногах (Ткач, Жди.., 1959, 26); Чорна галич посідала На кривих старих ялинах, Важко б'є слабкими крильми (Л. Укр., IV, 1954, 166); // Який знесилився, ослаб від хвороби, втоми, голоду і т. ін. Вижив Шакір, та здоров'я до нього не повернулося. Він був такий слабкий, що годинами лежав нерухомо, надсадно кашляв (Тулуб, В степу.., 1964, 8); Був слабкий [Танасій] від голоду, але про

їжу не думав (Мур., Бук. повість, 1959, 87); // Погано розвинений, нездоровий, неміцний. *Проценко дихнув всією своєю слабкою грудниною* (Мирний, III, 1954, 189); *Слабкі нерви* [Ломницького] потребували мертвого спокою (Н.-Лев., VI, 1966, 12).

2. Який не відзначається твердістю, стійкістю, волевим характером. *Хто вам сказав, що я слабка, що я корюся долі?* (Л. Укр., I, 1951, 316).

3. Незначний силою, ступенем вияву. *Від хвороби обличчя вкрилося слабким плямистим рум'янцем* (Л. Укр., III, 1952, 698); *Шхуну безжалісно кидало з хвилі на хвилю навіть при слабкому вітрі* (Тулуб, В степу., 1964, 272); // Неясковий, тьмянний. *Крізь два маленькі віконця на лівій стіні, наполовину заліплені папером, вривається слабе, рожеве вечірнє світло* (Л. Укр., IV, 1954, 211); *Побачили [бійці] перед себе відхилені двері, крізь які пробивалося слабе світло* (Гончар, III, 1959, 254); // Неголосний. *Чутно з-під дерев над Йорданом слабкий бренькіт струн* (Л. Укр., II, 1951, 153); *Шофер заграв у ріжок, проте звук його був слабкий* (Смолич, I, 1958, 46); // Незначний, малий. *Встановлено, що навіть при слабкому засоленні ґрунтів урожай сільськогосподарських культур різко знижується* (Хлібороб Укр., 10, 1969, 13); // Ледь помітний, відчутний. *Вносять Прісциллу з слабкими ознаками притомності* (Л. Укр., II, 1951, 434).

4. Який має невелику потужність, енергію. *У виселок нещодавно провели електрику, але напруга була дуже слабка, тьмяно освітлена кімната виглядала незатишно й похмуро* (Дмит., Наречена, 1959, 181).

5. Недосконалий у художньому відношенні. *Переклади його були слабкі художньо* (Рильський, IX, 1962, 22).

6. Нетуго натягнутий, загвинчений і т. ін. — *У нас зовсім слабкий лівий трос* (Донч., II, 1956, 90).

◇ Слабка гайка див. гайка.

7. Неміцний, ненасичений. *Слабка кислота; Слабкий розчин; Слабкий чай.*

8. Нещільний, м'який (про ґрунт, породу і т. ін.). — *Вода.. знайшла десь слабкий ґрунт, розмила його і прорвала цю природну греблю* (Ткач, Плем'я., 1961, 114).

▲ Слабке керування, грам.— синтаксичний зв'язок між словами, при якому вибір відмінкової форми пояснюючого слова обумовлюється не підпорядковуючим словом, а змістом висловлювання.

◆ Кішка слабка, рідко — те саме, що Кішка тонка (коротка) (див. кішка); Слабка голова — нерозумна людина. *Старовинна мудрість доводить, що на слабкі голови влада впливає погано* (Мик., II, 1957, 494); *Слабка струна (струнка) див. струна, струнка; Слабке місце; Слабка сторона — щось найвразливіше, найдошкульніше у кого-небудь, у чомусь. Я особисто любив бити в мотор, а Швець знав інші слабкі місця німецької черепахи [танка]* (Ю. Янов., I, 1954, 85); *Цей мерзотник доти провокував Загайчика, доти щупав його з усіх боків, поки не нащупав слабого місця* (Вільде, Сестри., 1958, 479); — *Я за включення Цимбала до спортивної команди. У Цимбала в слабкі сторони? Нехай так, але ж у нас ще в майже півтора місяця для підготовки* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 81); *Слабкий на уторі див. уторя.*

СЛАБКІСТЬ, кості, ж. 1. Властивість і стан за знач. слабкий 1—4, 6—8. *Слабкість нервової системи — це й висока реактивність, чутливість нервової системи і вузькі межі її працездатності* (Рад. психол. наука., 1958, 351); *Слабкість вітру; Слабкість каната; Слабкість ґрунту.*

2. Недостатність або занепад фізичних сил. *З надмірної слабкості темніло в очах і підгиналися коліна* (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 103); *Рана загоїлася,*

він уже почував себе краще, напади слабкості і запаморочення вже минули (Собко, Справа., 1959, 190).

3. Відсутність твердого характеру, сили волі. *Жанет кусала губи й напружено дивилася в одну точку, щоб стримати сльозу, яка здавалася їй ознакою непростої слабкості* (Жур., Вечір., 1958, 246); *Платон зневажав себе за слабкість, клявся, що вже ніколи не питиме* (Зар., На.. світі, 1967, 69).

4. Вразливе місце кого-, чого-небудь. — *Ти боїшся, Оноре, сам перед собою визнати свою поразку. В цьому твоя слабкість* (Рибак, Помилка., 1956, 27).

СЛАБКО. Присл. до слабкий 3, 6. *Розлився [звук] десь далеко понад густим лісом та все лунав слабо.. й замирав десь у тихих лісових западинах* (Н.-Лев., II, 1956, 268); *Слабо дуже підперезала його, — дитина зараз і розхристається* (Сл. Гр.).

СЛАБКО... Перша частина складних слів, що відповідає слову слабкий у 1—4, 6 знач., напр.: сла-ко-зв'язаний, слабкоспресований і т. ін.

СЛАБКОВУХИЙ, а, е. Те саме, що легкодүхий. *Звичайно байдужа і, здавалося б, зовсім позбавлена волі, ця слабководуха жінка в хвилини, коли небезпека загрожувала її дітям та близьким, на очах перероджувалася* (Перв., Невигадане життя, 1958, 121); *Перелякане жіноцтво істерично кричало, декотрі слабководухі панни зомліли* (Бурл., О. Вересай, 1959, 14); — *Ви хотіли сказати.., професор Крутойр виявився слабководухим і одразу ж пристав на пропозицію Бунча?* (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 13); *Коли б на цьому все закінчилося, розмова, власне, була б дуже коротка: втік, злякався. Трапляються і такі, слабководухі. Але тут справа інша* (Жур., Опов., 1956, 142).

СЛАБКОВУХІСТЬ, хості, ж. Абстр. ім. до слабководүхий. *Іванові Червонищенку було тільки 25 років, коли його спіткало непоправне лихо — він втратив зір.. Іван Червонищенко не виявив слабководухості* (Літ. Укр., 10.IV 1962, 3); *Все ж в останню мить переміг [Федір] у собі те бажання [відмовитися від виступу]. Йому таки шкода було після такої підготовки, після стількох переживань спасувати, щоб потім каятись та клясти себе за слабководухість* (Ткач, Арена, 1960, 124).

СЛАБКОВУХОВИЙ, а, е, фіз., техн. Стос. до використання слабких струмів. *Слабковухова апаратура; Слабковухове реле.*

СЛАБКУВАТИЙ, а, е. Трохи слабкий. *Довелося лягти на холодний метал палути, плечем допомагати, щоб вентиль послухався його слабкуватих дитячих рук* (Ле, Клен. лист, 1960, 170).

СЛАБКУВАТО. 1. Присл. до слабкуватий.

2. у знач. присудк. сл. Не все гаразд. *У Петра Івановича слабкувато з індивідуальною технікою* (Ковінька, Кутя., 1960, 45).

СЛАБНУТИ, ну, веш, недок. Ставати, робитися слабким (у 1, 3, 6 знач.); слабим (у 2, 5 знач.). *Хлопці бачили, що дід слабне з кожним днем і спадає на силах* (Фр., VI, 1951, 194); *Чув [Юра], що сили вже слабнуть, що в грудях пусто* (Коцюб., II, 1955, 341); *Я вийшов з села знову на стовповий шлях, відчуваючи, як слабнуть, мої ноги* (Сміл., Сашко, 1957, 149); *Оксен був поранений. Дві кулі потрапили йому в живіт. Він сів на дно окопу і відчув, що слабне* (Тют., Вир, 1964, 537); *Я йду, аж доки м'язи мені не починають слабнути* (Мик., II, 1957, 66); *Опівночі очі слабнуть, пальці умлівають, а нитку мусять [Марія] прясти даліше* (Стеф., I, 1949, 223); *У загальній тиші лунко відбивалися Бронкові кроки по тротуару. Ступав різкіше — відгомін зростає, тихіше — гул від кроків слабнує* (Вільде, Сестри., 1958, 278); *І чим мов слово для тебе привабне? Ні меду, ні ласки,*

ні пристані тихої. Та бачу, любов твоя зовсім не слабе (Мал., Звенигора, 1959, 59); Приводні паси до верстатів то слабнули, як пущені віжки, то натягувалися до відказу (Бойч., Молодість, 1949, 282).

СЛАБО, присл. 1. Присл. до слабій 5. Прісцілла хитав заперечливо головою і слабо всміхається (Л. Укр., II, 1951, 451); Дорош потяг на себе двері і переступив через поріг у вузьку тісну кімнату, слабо освітлену однією лампочкою з газетним абажуром (Тют., Вир, 1964, 146); — Що тобі? — питає [Оля] слабо. А Мотря добре чув, що Олин голос втратив свою звичайну зрівноваженість (Вільде, Винен., 1959, 25).

2. рідко. Немічно. Намацав [Василь] цеглину в стіні — слабо трималася. Положив у пазуху, поліз наверх (Хотк., I, 1966, 117).

3. Погано, мало. Слабо зродило буришки [картоплю] (Сл. Гр.); // у знач. присудк. сл. Недобре кому-небудь (про фізичний стан). Дивиться Сторонський на сестру, а вона так посоловила і на лиці міниться. — Чи не вте вам, сестро? — Слабо мені (Мак., Вибр., 1954, 110).

СЛАБО... Перша частина складних слів, що відповідає слову слабій у 2, 3, 5 знач., напр.: слабоароматний, слабоконтрастний, слабодухий, слабоосвітлений і т. ін.

СЛАБОВИТИЙ, а, е, розм. Немічної будови, схильний до захворювань; хворобливий. Він і справді співчував мені, бо й сам був щуплий, слабовитий (Дн. Чайка, Тв., 1960, 34); Баба його була стара та слабовита і все нездужала (Н.-Лев., IV, 1956, 196); Ладя — його жінка, молода, але до часу зов'яла, дуже слабовита (Л. Укр., III, 1952, 717); // Який має хворобливий вигляд. По світлиці розходжуются убогі, худі, декотрі й слабовиті постаті в подертій та латаній одежі (Л. Укр., IV, 1954, 243); // рідко. Хворий. [О р и с я:] Нема роботи, татко слабовитий, До тяжкої праці не хотять приймати (Фр., IX, 1952, 425).

СЛАБОВИТИСТЬ, тості, ж., розм. Властивість і стан за знач. слабовитий.

СЛАБОВИТО, розм. Присл. до слабовитий.

СЛАБОВІЛЛЯ, **СЛАБОВОЛЛЯ**, я, с. Відсутність твердої волі.

СЛАБОВІЛЬНИЙ, **СЛАБОВОЛЬНИЙ**, а, е. Із слабою волею. Сюжет її [«Безталанної» І. Карпенка-Карого] побудований на мотивах кохання і ревності, які призводять до того, що слабовільний, безхарактерний Гнат убиває свою дружину, тиху і люблячу Софію (Рильський, III, 1955, 285); Марія Іванівна була непохитна в своїй рішучості, як це буває іноді з слабовольними людьми (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 117).

СЛАБОВІЛЬНІСТЬ, **СЛАБОВОЛЬНІСТЬ**, ності, ж., рідко. Властивість за знач. слабовільний, слабовольний.

СЛАБОВОЛЛЯ див. слабовілля.

СЛАБОВОЛЬНИЙ див. слабовільний.

СЛАБОВОЛЬНІСТЬ див. слабовільність.

СЛАБОГРґДИЙ, а, е, розм. Із слабими, нездоровими легеньми; // у знач. ім. слабогрґдий, дого, ч.; слабогрґда, дої, ж. Людина із слабими, нездоровими легеньми. [Є ф р е м:] Слабогрудим лікарі совітують молоко пити, от і ви, таточку, питимете та й поздоровшаєте (Кроп., IV, 1959, 347); Цілий день тривав суд.. Іноді зсередини на свіже повітря вилазив упрілий, в розстебнутім кожусі котрийсь із слабогрудих, що вже не міг сидіти більш у дукоті (Головко, II, 1957, 184).

СЛАБОГРґДИСТЬ, дості, ж., розм. Властивість за знач. слабогрґдий. Мінськ міг мати справді лихий вплив через втому і ті враження, що я там мала, і через те анемія та слабогрґдість могли загостритись (Л. Укр., V, 1956, 404).

СЛАБОДУХ, а, ч. Те саме, що легкодґх. [Д у д а р:] Секретарю комсомолу. Ти ж не слабодух. Тримайся! (Мик., I, 1957, 81).

СЛАБОДУХИЙ, а, е. Те саме, що легкодґхий. Якийсь слабодухий Гнат у сім'ї. На людях, у роботі не такий (Горд., II, 1959, 242); Висміюючи суєту і ниття слабодухих, нікому не потрібних, зайвих людей, — «дачників» своєї країни, — він [М. Горький] висловлював надію, що незабаром, завтра, прийдуть якісь інші, сильні, сміливі люди (Тич., III, 1957, 225); // у знач. ім. слабодґхий, хого, ч.; слабодґха, хої, ж. Людина із слабою волею. [Г а н н а:] Ось перед нами малиновий стяг, Що вів нас в битви, виграні Богданом. Сей прапор слабодухі не тримали! (Дмит., Навіки разом, 1950, 129); Ходи по тій землі, де Каменяр ходив, І пий із тих джерел, які його поїли, І знай, він не чекав, що приїде диво з див Для слабодухих, кволих, м'якотілих (Забашта, Вибр., 1958, 43).

СЛАБОДУХІСТЬ, хості, ж. Абстр. ім. до слабодґхий. Учора, йдучи повз неї [хату], бачила вона похорон, а потім і обід, де моторна молодиця поралася жваво, майже весело, поштуючи гостей, і ні краплі сліз або слабодухості (Дн. Чайка, Тв., 1960, 69); Мене мучить погане передчуття, та я ховаюся з ним перед товаришами, — соромно за свою слабодухість (Кол., На фронті., 1959, 62).

СЛАБОНЬКИЙ, а, е, діал. Слабенький. [З а в а д а:] Ви слабонькі, але проте жнете добре (Фр., IX, 1952, 342); — Він, з слабоньким здоров'ям своїм, ..боронив по-богатырськи перед силою полум'я мов добро! (Коб., III, 1956, 286).

СЛАБОПІДЗОЛИСТИЙ, а, е. Із слабо вираженими процесами утворення підзолу (про ґрунт).

СЛАБОРОЗВИНЕНИЙ, **СЛАБОРОЗВИНУТИЙ**, а, е. Недостатньо розвинений. Вони [монополії США] скуповують по монополюно низьких цінах товари слаборозвинених країн і збувають в них по високих цінах свої товари (Рад. Укр., 13.XI 1954, 4); Слаборозвинуті рослини.

СЛАБОРОЗВИНУТИЙ див. слаборозвинений.

СЛАБОРОСЛИЙ, а, е. Який погано, повільно росте (про рослину). У ґрунтових теплицях розсаду висаджують стрічковим способом, з відстанню між стрічками 60—70 см.. (сильнорослі сорти садять рідше, слаборослі — густіше) (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 56); У зоні каштанових ґрунтів на ділянках з неглибоким заляганням ґрунтових вод великі перспективи може мати карликове садівництво на слаборослих підщеплах (Колг. Укр., 2, 1956, 34).

СЛАБОРОСЛІСТЬ, лості, ж. Властивість за знач. слаборослий. Слаборослість дерев [айви] та великий розмір плодів здешевлюють роботи по догляду та збиранню врожаю (Знання., 8, 1966, 32).

СЛАБОСИЛИЙ, а, е. 1. Який має невелику фізичну силу. Се Мойсей, позабутий пророк, Се дідусь слабосилий, Що без роду, без стад і жінок Сам стоїть край могили (Фр., XII, 1953, 485); — Слово правди, Ларисо Петрівно, — то грізна зброя. І байдуже, хто її виготрує — велетень чи хвора, слабосила дівчина (М. Ол., Чуєш., 1959, 65); [Д у д а (слабосилий, туберкульозний юнак у старому, залатаному, але чистому комбінезоні):] Добрий день, фрау Мільх!.. Вони пронюхали, хто збирав підписи (Галан, I, 1960, 381); // у знач. ім. слабосілий, лого, ч.; слабосіла, лої, ж. Фізично не-сильна, квола людина або тварина. Щодня, з'являючись до свинарні, ветфельдшер передусім скеровував свої кроки до недужих і слабосилих (Добр., Тече річка., 1961, 159); // Який погано, повільно росте (про рослину). Хліба цей рік видалися слабосилими (Гончар, Таврія, 1952, 215); Над ним [шляхом] берези, плакальниці

білі, Немов на варті, стали і стоять, і клонять віти, кволі, слабосилі (Зеров, Вибр., 1966, 388).

2. рідко. Те саме, що слабкий 3 і слабій 5. В підвалі напівморок. Дві чи три лампочки — слабосилі, тридцятизатові .. ледве освітлювали вузький прохід (Мушк., День.., 1967, 92); Ще тільки одна тонесенька ниточка держить її [Анелю], завішену між небом і безоднею, а ся ниточка — се голос Шимонової, тремтячий, слабосилий (Фр., VI, 1951, 438); Сталось дивне диво: занехаяний та похований наш спів.. знову почина повертати у ті ж глухі кутки рідного краю, тільки вже не слабосилим гомоном, а дужим гуком (Мирний, V, 1955, 416).

3. Який не відзначається твердістю, стійкістю, вольовим характером; // у знач. ім. слабоси́лий, лого, ч.; слабосила, лої, ж. Той, хто не відзначається твердістю, стійкістю, вольовим характером. Де хитається ще, Сумнівається ще Ум, .. Там ви, думи, летить, Слабосилих кріпить (Фр., X, 1954, 18).

4. Недосконалий у художньому відношенні. Слабосилий твір.

СЛАБОСИ́ЛІСТЬ, лості, ж. Властивість за знач. слабоси́лий 1, 3, 4. Павло звик і не реагував так болісно на свою слабосилість, бо надіявся на краще (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 48); У церковній літературі, як зауважив Горький, був створений позитивний образ — Христос. Але на цьому типі .. примирителя протиріч життя яскраво виявилася слабосилість цієї літератури (Талант.., 1958, 36).

СЛАБОСИ́ЛЛЯ, я, е. Недостатність або занепад фізичних сил.

СЛАБОСИ́ЛЬНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що слабоси́лий. Здавалося, жодне з її дітей не держало її душі в такім болючім руху, як сей слабосильний чоловік! (Коб., II, 1956, 283); // у знач. ім. слабоси́льний, ного, ч.; слабосильна, ної, ж. Той, хто не відзначається твердістю, стійкістю, вольовим характером. Треба тільки дужому повернутися, щоб слабосильний знову перевернувся у покійного (Мирний, IV, 1955, 30).

СЛАБО́ТА, и, ж., рідко. Те саме, що слабість 3, 4. Людина всьмь... мене гнітуть слаботи; Я чую їх, не сила ж!утекти (Граб., I, 1959, 114); Нічого не перепитував [староста], щоб не виказувати батьківської слаботи (Ле, Хмельницький, I, 1957, 233).

СЛАБОУ́МНИЙ, а, е. Те саме, що недоумкуватий. Багров зробив з Федора такого вже слабоумного, що йому одна дорога — в Творки, а не в драму (Л. Укр., V, 1956, 290).

СЛАБОУ́МСТВО, а, с. Те саме, що недоумство.

СЛАБОХА́РКТЕРНИЙ, а, е. Позбавлений сильної волі, твердого характеру. Горпина Іванівна.. на всі боки чистила слабохарактерного чоловіка (Збан., Переджнив'я, 1955, 328).

СЛАБОХА́РКТЕРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. слабохарактерний.

СЛАБОХА́РКТЕРНО. Присл. до слабохарактерний.

СЛАБУВА́ННЯ, я, с. Стан за знач. слабувати. — Та ніхто й не навідається до мене.. — А це так справді й було. Усі вже звикли до слабування її. Не вперше, мов (Тесл., 3 книги життя, 1949, 81).

СЛАБУВА́ТИ, ую, уєш, недок. Бути хворим; хворіти, нездужати. [Г а л я:] Чи не занедужав він? [І в а н:] Не думаю, він чоловік ще кремезний, йому тільки сорок і п'ять років, і він ніколи не слабував (Сам., II, 1958, 116); Я не можу нічого робити, третій місяць лежу в клініці і тяжко слабую (Коцюб., III, 1956, 453); Твердохліб, звісно, хазяїн добрий, але старий, то й слабувати почав останнім часом (Цюпа, Крайни, 1961, 317); // на що, рідко чим. Хворіти якою-небудь хворобою, мати хвору якусь частину тіла, якийсь орган. Ще перед ма-

турою почав [Андрій] слабувати на груди й на очі (Фр., I, 1955, 293); — Моя мачуха слабує на нерви, й лікарі послали її на море лічитись купанням (Н.-Лев., V, 1966, 137); Всі пасажири ночували на пароплоді [пароплаві] та цілу ніч слабували морською слабістю (Коцюб., III, 1956, 410); — Умираю, Грицько, — тихо признався дід.. Але оскільки дід не слабував ні на яку хворобу, він не помер відразу (Довж., I, 1958, 66); Кілька років старий слабує на ноги (Ле, Мої листи, 1945, 130).

СЛАБУВА́ТИЙ, а, е. Трохи слабкий. Слабуватий хлопець.

СЛАБУВА́ТО. Присл. до слабува́тий. Коська бичка за бичком тягає, а мені аж плакати хочеться — візьме яке-небудь паршиве биченя, та й знову поплавець прикипав надовго до моря. — Тут, мабуть, місце погане, — кажу похмуро. — А так, — згоджується Коська, — тут слабувато беруть (Збан., Мор. чайка, 1959, 34).

СЛА́БША́ННЯ, я, с. Дія за знач. сла́бшати.

СЛА́БША́ТИ, аю, аєш, недок. Те саме, що сла́бнути. Марта Кирилівна почувала, що її ноги слабшають, неначе їх хтось підтинає чимсь (Н.-Лев., VI, 1966, 88); Руки раз по раз слабшали (Григ., Вибр., 1959, 360); Позиції імперіалізму продовжують слабшати, а позиції борців за мир, за національну незалежність народів, за соціалізм стають все міцнішими (Рад. Укр., 7.XI 1960, 2); Коли зійшло сонце, шторм почав потроху слабшати (Тулуб, В степу.., 1964, 277); Чим довше вагався [Славко], тим сміливість слабшала (Март., Тв., 1954, 344); Протягом 10—12-разового з'явлення їх [комет] яскравість слабшав у десятки й сотні разів (Наука.., 2, 1959, 17); Оце дівчина співав-співав своїх любих пісень; а там — дивись: обірвався голос... слабшав, тихшав... (Мирний, I, 1949, 327).

СЛА́ВА, и, ж. 1. Широка популярність як свідчення загального схвалення, визнання чийось заслуг, таланту, доблесті і т. ін. Якщо добре працюватимеш, честь і славу матимеш (Укр.. присл., 1955, 365); Не для слави, — для вас, мої браття, Я свій скарб найдорожчий ховав (Л. Укр., I, 1951, 348); Навіть по смерті імення твоє не загинуло, й завжди Світлою буде слава твоя між людьми, Ахіллесе! (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 397); Заслужено линула по околицях країнах слава про хоробрих русичів (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 367); Деколи Іван Антонович трохи навіть задрив ранній славі Брянського (Гончар, III, 1959, 198); // кого. Відомість кого-небудь у певній сфері. Ще в школі вона справедливо заслужила славу чи не найвправнішої рисувальниці (Шовк., Інженери, 1956, 274); // Доблесні діла, героїчні подвиги. Спасибі, дідусю, що ти заховав В голові столітній ту славу козаку: Я її онукам тепер розказав (Шевч., I, 1963, 139); Колись у веселі ставки заглядали з гір столітні дуби та граби, свідки слави козацької, а тепер їх унучата обступили рівною межею ті зелені яри (Н.-Лев., I, 1956, 153); // чого, чия. Той, ким пишаться, хто своїми заслугами, талантом і т. ін. приніс широке визнання, відомість кому-, чому-небудь. Довбуш! Слава Опришківства і всеї Гуцульщини (Хотк., II, 1966, 153); Я ніяк не можу прийти у Київ, щоб разом з другими вшанувати нашу гордош [гордість] і нашу славу — Марью [Марію] Костянтинівну Заньковецьку (Мирний, V, 1955, 422); А слава сцени — Саксаганський! Кого він з нас не чарував.. — Яких він типів не вдавав? (Черн., Поезії, 1959, 259).

Півний кавалер брдена Слави див. півний.

◇ Вбива́тися (вбїтися) в сла́ву див. вбива́тися 1; Віддава́ти (відда́ти) сла́ву див. віддава́ти; На сла́ву: а) для прославлення кого-, чого-небудь. Не мені тепер, старому, Булаву носити. Нехай носить Наливайко Козакам на Славу (Шевч., II, 1963, 160); — Бачиш того

юнака, що, списом підпираючись, ходить. Він щонайближчий до світла. Він паростком першим, на славу Роду твого італійського, ввійде в повітря нагірне (Зеров, Вибр., 1966, 252); б) дуже добрий, прекрасний, чудовий. Картина — не хлопець! Люди казали: от би спарувати — на славу була б пара!.. (Мирний, III, 1954, 163); Кімната вийшла на славу (Гончар, Тронка, 1963, 324); Затертий старим салом та часником борщ був на славу (Дмит., Розлука, 1957, 186); в) дуже добре, прекрасно, чудово. Він готувався, скуповувався, щоб угостити Власова на славу (Мирний, IV, 1955, 144); — Не будемо будити ні бабуню, ні матір.. Ляжемо собі в клуні на сіні та й виспимось на славу (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 183); Усі за столом стали шумніші. Кожен говорив вищим тоном од звичайного, і говорили багато. І приборами стукали шумніш, а вже що їли — на славу! (Головко, II, 1957, 48); г) дуже. — Ні, вже не оклигну, Таки вмру, — пожалкуй. Ще й ногою дригну! І святих не скликай: Виляють на славу! (Г.-Арт., Байки.., 1958, 156); — Дівчата на славу красиві (Кв.-Осн., II, 1956, 310); Не виходити із слави див. виходити; Окривати (окріти) славою, рідко — те саме, що Укривати (укріти) славою (див. укривати). І може — (о, солодка мріє!) — Гучною славою окриє Якийсь невіглас мій портрет І скаже: тож-то був Поет! (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 63); Окриватися (окрітися) славою, рідко — те саме, що Укриватися (укрітися) славою (див. укриватися). Рицарство, що на морі билось, Невмирущою вовіки Славою окрилось (П. Куліш, Вибр., 1969, 413); Піднімати (підіймати, підняти, підійняти) на щит слави див. піднімати; Примазатися до слави див. примазуватися; Складати (скласти) славу див. складати; Слава і (й) прослава див. прослава; Тільки [й] слави (слава), що..., розм. — тільки говориться, вважається так (таким), а насправді інакше (інакший). [І в а н:] Коли б мене так дівчина любила, то була б у мене й сорочка вишивана, і стьожка шовкова, а то яка у мене стьожка? Тільки слава, що стьожка: мотузка, а не стьожка! (Кроп., I, 1958, 93); Шосе (тільки й слава, що шосе) проведено так нерозумно, що воно раз у раз лізе вгору (Коцюб., III, 1956, 145); У (в) славу кого, рідко — те саме, що На (в) честь (див. честь). Поет новий, що доля охрестила Так само, гайового короля [дуба] Назвав у славу сина: дуб Данила (Рильський, III, 1961, 282); Укриватися (укрітися, покриватися, покрітися) славою див. укриватися, покриватися; Укривати (укріти, покривати, покріти) славою див. укривати, покривати.

2. Загальна думка про кого-, що-небудь; репутація. Далеко йде хороша слава, а худая ще далше (Номис, 1864, № 4453); — Скрізь по людях склалася і про мене слава, Он і в полі, вітрику, кипить моя страва (Гл., Вибр., 1951, 233); — Ну, що тобі сталося від того, що, може, і сказав усерцях [спересердя] яке слово чоловік? — питався суддя.. — А слава? — доводила Пріська (Мирний, III, 1954, 59); [Р у ф і н:] Така була поважна та Сабіна і зроду мала добру славу (Л. Укр., II, 1951, 368); — Чого ти водилася з Денисом? Ти знавиш, яка за ним слава ходить? (Тют., Впр, 1964, 239); По цей час живе в народі добра слава про Василя Трубенка (Довж., I, 1958, 95); // звичайно у сполуч. із сл. н е д о б р и й, л и х и й і т. ін. Погана думка про чийсь дії, вчинки і т. ін. Слава про злодійкувату Явдошку одбила хіть у панства та офіцерства заїздити до неї (Мирний, I, 1949, 235); Таку був славу навіє [Тимоха] на свій постійний [постояний], що стали було люди й цуратись (Кв.-Осн., II, 1956, 256); Не дві ночі карі очі Любо цілувала [Катерина], Поки слава на все село Недобрая стала (Шевч., I, 1963, 22); Ріс парубок — росла й нехороша слава про нього. Люди звали його злодієм (Коцюб., I,

1955, 444); Похмура слава йшла слідом за сотнею священника Прізви по гірських і лісових теренах польського прикордоння (Загреб., Шепіт, 1966, 54); // рідко. Честь, добре ім'я. Прокинься, кумо, пробудись Та кругом себе подивись, Начхай на ту дівочу славу Та щирим серцем нелукаво Хоть раз, сердего, соблуди (Шевч., II, 1963, 417); — Лучче [краще] мені руку утять, — лучче мені очей рішитися, чим віддати славу моєї дочечки на поругательство [ганьбу]! (Кв.-Осн., II, 1956, 441); // Безчестя, ганьба. — Хто крає гроші, у кого вони на руках були, — той хай і одвіча [відповідає]. А через віщо ж народ таку славу терпітиме (Мирний, IV, 1955, 197); Не боюсь я поговору, Не боюсь слави, Бо люблю тебе, мій милий, Щиро (Черн., Поезії, 1959, 128); [І в а н:] Ось вернеться Олекса, все піде гаразд: і Мар'яна повеселіє і слави ніякої не буде... (Вас., III, 1960, 38).

◇ Візволити з слави — допомогти вийти з скрутного становища, позбутися безчестя, ганьби. Вона ніколи Йосипа не любила; він їй потрібен був, щоб витягти її з неволі, визволити з слави... (Мирний, IV, 1955, 57); Наробити слави див. нароблювати; Пускати (пустити) славу на (про) кого, рідко Пускати (пустити) у славу кого — ославляти, знеславлювати, ганьбити кого-небудь. Випровадили нечестю старостів... А на парня [парубка] пустили славу, що й повік не збує! (Кв.-Осн., II, 1956, 489); Ні за що, ні про що пустив у славу (Г.-Арт., Байки.., 1958, 148); Славу чинити (учинити) — знеславлювати, ганьбити. — Та бо мовчить уже, тітко! Хоч тепер мовчить — не чинить слави, голубочко (Сл. Гр.); Все очі вгору піднімали, По світу нашому vzdихали [зітхали], Що рано їх побрала смерть; Що трохи слави учинили, Не всіх на світі подурили (Котл., I, 1952, 144); У славі ходити — бути зганьбленим, знеславленим.

3. перев. у сполуч. із сл. — х о д и т и, п і т и, р о з п у с к а т и і т. ін. Чутка, звістка про кого-, що-небудь. Слава про те свято пішла кругом по селах, де ще не завівся празник мирносиць (Н.-Лев., VI, 1966, 367); Синиця славу розпустила, Що хоче море запалить (Гл., Вибр., 1951, 37); // Поговір, пересуди, розмови. Не минула слава тая, Не марне пішла. Удовиця у м'ясниці Сина привела (Шевч., II, 1963, 207); Пішла по селу слава, що Векла стоїть у ревізії і подушне платить (Кв.-Осн., II, 1956, 423); Призналася [дочка], що Сава Петрович подарував.. Порубав батько хустку сокирою, дочку ту бив уже, бив. Слава по всьому селу (Головко, II, 1957, 192).

4. Вигук, який виражає схвалення, визнання і т. ін. [Є п и с к о п:] Що бог тобі показує? [П а р в у с:] Авжеж! Вогненний круг спускається на мене і голоси мені співають «слава!» (Л. Укр., II, 1951, 498); Гуртом заспівали [запорожці]: «Слава тобі, Гамалію, На весь світ великий.., Що не дав ти товариству Згинуть на чужині!» (Шевч., I, 1963, 202); Слава народу, що йде у віках Велетня сміливим кроком! (Рильський, III, 1961, 121); // Бойовий поклик, ура. І серця стримуючи лет, ми розгорнулися у лаву і ринули під крики «слава!» на лаву ворога (Сос., II, 1958, 409); За смужкою води здригнувся туман, затріщали шелюги і безладно люто ревнуло: — Слава!!! З рожнами, з вилами, з гвинтівками наперевіс вишоплювалися з шелюгів хutorяни (Гончар, II, 1959, 250).

Слава б́о́гові (б́о́гу) див. бог; Слава го́сподові; Слава то́бі го́споди див. го́сподь; — Слава Іс́у́су! — Навіки Слава!, діал. — форма вітання і відповіді на нього. Він легко стрибав з каменя на камінь, наче гірський потік, і вітав стрічних, аби тільки почути свій голос. — Слава Ісусу!.. — Навіки слава (Коцюб., II, 1955, 317); Співати славу див. співати.

◆ **Ввóдити** (ввести́) в сла́ву див. ввóдити; Ма́ти сла́ву: а) бути широко відомим, популярним. [Р у ф і н:] Видно, любий тестю, що ти давно вже в Римі не бував, а то ти б знав, хто має славу в Римі (Л. Укр., II, 1951, 359); б) (кого) вважатися ким-небудь. Мав [Владко] славу дуже забавного [дотепного] оповідача (Фр., VI, 1951, 142); **У** (в) сла́ві: а) прославлений героїчними подвигами, талантом і т. ін. Мельникова донька прийшла додому і жила тепер у великій славі. Дуже її хвалили за те, що допомогла зруйнувати розбійницьке гніздо (Три золоті сл., 1968, 136); — Ви скажіть, що він у мене Буде жити в шанобі, в славі, Тільки, звісно, хай забуде Різні вигадки лукаві (Л. Укр., I, 1951, 382); Одлунав гроза,.. і повернетесь ви, як герої, додому у славі, дорогі земляки, побратими і друзі мої! (Сос., II, 1958, 219); б) знеславлений, зганьблений. — Хіба ж ти не знав, що так воно буде? — крізь сльози вимовляв дівчина.. Тепер ти поїдеш, мене в славі покинеш, — будуть мене люди обминати. Бо хто ж візьме тую дівчину-наймичку, що парубок покинув (Вас., I, 1959, 113).

СЛАВАЙСУ, виг., діал., заст. Слава Ісусу. Парубок ввічливо зняв капелюха й привітався до них: «Славайсу!» З цього можна було зрозуміти, що люди — з західних областей України (Ю. Янов., Мир, 1956, 110).

СЛАВЕН див. сла́вний.

СЛАВЕТНИЙ, а, е. 1. Який має широку славу, популярність; знаменитий. Йому до вподоби було, що в їх у селі та живе такий великий чоловік, — от цілком так, як город там якийсь хвалиться іноді своїм славетним ученим чи що (Гр., II, 1963, 248); Люди тихо гомоніли, з пошаною розглядаючи славетного полковника (Кач., Вибр., 1953, 45); // Добре відомий багатьом, усім. Він конче мусить відвідати цей славетний заповідник (Ле, Право., 1957, 97); За мові пам'яті вже не було славетної київської «конки» — незграбної споруди на колесах, що пересувалась по рейках, тягнена худючими шкапами... (Рильський, Веч. розмови, 1962, 7); // Прославлений героїчними ділами, подвигами і т. ін. Хіба можна забути ті славетні тридцять років, роки індустріалізації країни (Цюпа, Україна., 1960, 60); Не завадило б нікому — ні малому, ні старому — знати край славетний мій (Уп., Вірші., 1957, 170); // Пов'язаний з героїчними ділами, подвигами. Солдат пройшов славетну путь До краю і до дна. І знов пройде, коли пошлють, Коли гукне війна (Воронько, Вел. світ, 1948, 6); // Який прославляє кого-небудь. Дивним візерунком багато слів написано край нього [напису] про славу безіменного владаря, змальовано царя славетні вчинки (Л. Укр., I, 1952, 252).

2. розм. Гідний поваги, пошани. Всякому стало розумно [зрозуміло], який справді славетний та величний у своїй простоті той сільський мир, з которого Квітка вибрав свою Марусю (Сл. Гр.).

СЛАВЕТНО. Присл. до славетний. Чи то ж — оповідай мені — не вони Стинали славетно врагів голови; Чи то ж не їх мужність та сила В пригоді тебе боронила? (Гр., I, 1959, 305); Він [стяг] на Керч і Тамань, на Потсдамський прорив Легендарних матросів славетно водив (Нагн., Вибр., 1957, 118).

СЛАВЕТНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до славетний.

СЛАВИТИ, влю, виш; мн. сла́влять; недок., перех.

1. Звеличувати, прославляти кого-, що-небудь. [М и х а й л о (чита газету):] От тобі і старший писар Іван Барильченко! Первокласний [першокласний] артист, всі газети в один голос славлять (К.-Карий, III, 1961, 58); — Я, цар царів, я, сонця син могутній, собі оцю гробницю збудував, щоб славили народи незчисленні (Л. Укр., I, 1951, 252); Наш народ свідомо бореться за перемогу ідей партії і свідомо славить у своїй творчості ці ідеї (Рильський, III, 1956, 149); Вітчизну славию я

свою, — Усіх народів щит! (Нагн., Вибр., 1957, 117); *Образно. Сонячний день млосно дихав запашиим теплом свіжої ріллі, і дзвінкоголосі жайворонки дружним хором славили весну (Добр., Тече річка., 1961, 181); // Те саме, що благословляти 3. Тут нова хатинка славна, що я не бачив, а ось криниця, що я її не вкмітив [помітив], — додивляюся та дослухаюся та день славию, що удень усе видно (Вовчок, VI, 1956, 230); На кладовищі, як опускали в яму домовину і співали піп із гугнявим дячком «вічну пам'ять», молилася й Катря. Але й знов — і молитви в неї не ті: славила сіре небо й мряку і сиву далечінь, куди ген стеляться невідомі дороги. Хай невідомі, але ж дороги, не яма... (Головко, II, 1957, 208).

2. Оспівувати кого-, що-небудь, співати на честь когось, чогось. Поети славили в піснях віддавна Україну (Л. Укр., I, 1951, 317); Даремно намагалися сиві бандуристи розважити Тараса, славлячи над величним Дніпром і нічним степом його козацькі подвиги (Довж., I, 1958, 266).

3. Поширювати недобру славу про кого-, що-небудь; безчестити, ганьбити. А що найпуще [найбільше], так от тії зовиці! ті вже по усім усядам підуть славити, що невістка не зуміла хороше паски вичинити [виробити] і не пригляділа, як вона пеклась (Кв.-Осн., II, 1956, 227); Хівря славить Пріську на всю Мар'янівку: і ська, і така, і нетіпанка, і нечепуруха!.. (Мирний, III, 1954, 21); [Я л и н а:] Ото, нехай бог боронить, за кого ж ма-виш ти мене, що думаєш, я буду славити тебе проміж людьми? (К.-Карий, II, 1960, 68); // Засуджувати чі-небудь дії, вчинки. Піду лучче [краще] до шинкарки Горілки нап'юся! Нехай добрі люде славлять, Що в шинку ночую, — Що за тиждень загорюю — За ніч прогайную (П. Куліш, Вибр., 1969, 324); // ким. Вважати когось ким-небудь.

4. розм. Говорити, розповідати щось про кого-, що-небудь. Батько її Ковбаня отаманував у Січі і все море сплавав, поринаючи на дно за дорогими тими дукатами й кораллами, — так-то люде було славлять. А то ще було кажуть, що він по той бік Дніпра у Польщі якимись козаками орудував (П. Куліш, Вибр., 1969, 264); // чим. Називати. Звідки отой чоловік? Яку він отчизною славить Землю? Якого він роду і де його нива отецька? (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 39); // тільки 3 ос. мн. Ходять чутки, поголоски, розмови; розповідають. — Та нехай я тільки його побачу, бабуню, чи справді він такий, як славлять (Вовчок, Вибр., 1937, 63); Славлять, ніби молодий отаман — великого розуму козак і в бою звияжний воїн (Кач., II, 1958, 431).

5. заст. Співати величальну пісню.

СЛАВИТИСЯ, влюся, вишся; мн. сла́вляться; недок.

1. Мати широку славу, популярність. — Велике містечко [Опішня] і давнє... Ще за козаччини воно славилося... (Мирний, IV, 1955, 372); Візантія довго процвітала, славилась (Скл., Святослав, 1959, 144); // чим, як хто і без додатка. Бути широко відомим у певному відношенні. Заохочена мимовільним порятунком бідних творих, вона стала думати, чи не можна завести традиційну аптечку, якою прабабки славились (Кобр., Вибр., 1954, 105); Мій небіжчик тато був коваль і славився на всю околицю не тільки хорошою та тривкою роботою свого ремесла, але й своєю живою, гостинною та людяною вдачею (Фр., IV, 1950, 463); Командир корабля капітан III рангу Журба, який славився своєю хоробрістю в бою, розгубився й занімів (Ткач, Моряки, 1948, 12); Хто не знав у Троянівці завжди доброї, жартівливої та співучої головики Насті, що славилась у селі як найкраща мазальниця? (Тют., Вир, 1964, 425); — Вчився я замолodu шевцювати. Швець, який навчав мене, правда, був добрий, славився на все місто (Збан., Єдина, 1959, 139).

2. уроч. Прославлятися, звеличуватися. Слався, земле радянська єдина, Слався, дружба людей на землі! (Рильський, III, 1961, 140).

3. розм. Хвалитися, вихвалитися. Не славется царевою Святою [війною]. Бо ви й самі не знаєте, Що царики коять (Шевч., I, 1963, 337).

4. Пас. до славити 1, 2. Будь-яка справа людиною ставиться і людиною славиться. Ця народна мудрість набула в нашому суспільстві особливо глибокого і конкретного змісту (Ком. Укр., 8, 1967, 6).

СЛАВІСТ, а, ч. Фахівець із слов'янської філології. Що п'ять років у столиці однієї з слов'янських країн збираються міжнародні конгреси славістів, організатором яких виступає Міжнародний комітет разом із національними комітетами багатьох країн (Літ. Укр., 11.VI 1968, 1).

СЛАВІСТИКА, и, ж. Те саме, що слов'янознавство. Славістика сприяла міжнародному співробітництву і взаємному збагаченню передовими ідеями і культурними цінностями слов'янських і неслов'янських народів, допомогла визначити той вклад, який внесли слов'янські народи в світову культуру (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 3).

СЛАВІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до славістики. За післявоєнні десятиріччя горизонти славістичної науки розширились в умовах тісної співпраці всіх слов'янських країн на соціалістичних засадах (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 16).

СЛАВІСТКА, и, ж. Жін. до славіст.

СЛАВІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до славістики.

СЛАВКА, и, ж. Невелика співоча пташка, що має бурувате забарвлення і гніздиться звичайно на землі. Скільки веселого птаства жило, пурхало, перекликалося в гущавині!.. Нижче, ховаючись де-як у листві, настроював голос соловей, озивалася славка, перестрибували з гілки на гілку синиці (Гончар, Таврія, 1952, 167); У густому листі посвистувала славка (Коп., Вибр., 1948, 164).

СЛАВЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до славити 1, 2. Київ криється туманом, Голубим, як отчий дим... Відси кланяюсь платанам Препрославленим твоїм [Париже]. А й прославлені за діло, Будуть славлені повік (Рильський, III, 1961, 261); Що ж робитимеш віднині, Людом славлений різьбяр? (Нагн., Вибр., 1950, 25).

СЛАВЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. славити 1, 2. Співи та славлення дівчат, гомін людський, музика, захід сонця... — усе помішалось, переплуталось (Вовчок, Вибр., 1946, 181); «Троянди й виноград» [М. Рильського] — книга новаторська своїм змістом. Присвячена красі природи, славленню праці і мистецтва, вона в той же час гостро актуальна і злободенна (Криж., М. Рильський, 1960, 150).

СЛАВНЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до славний 3, 4. — Ох, мамо, купи мені отаку хустку! — Ох, от цю! Цю! Цю рябеньку, славненьку! Або цю червоненьку! (Вовчок, I, 1955, 304); — Він дуже славненький. Білявенький, очки інколи сірі, а інколи голубі, чуб пушком і спокійний (Стельмах, II, 1962, 77); — Яке славненьке! — порушив тишу голосний вигук Жабі. — Диви, маленьке, жовтявенько-зелене, лузав щось... Вивірка! (Досв., Вибр., 1959, 47).

СЛАВНЕНЬКО. Присл. до славненький. — Чуєш? — промовляли брати 'дно до 'дного. — От як йому [брату] буде! От як виборно [гарно]! — І Галя погукувала: «О, славненько! О, любенько!» (Вовчок, I, 1955, 294).

СЛАВНЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до славненький. — Ой, ти, Байдо та славнесенький, Будь мені лицар та вірнесенький (Укр. думи., 1955, 16).

СЛАВНЕСЕНЬКО. Присл. до славнесенький.

СЛАВНИЙ, поет. СЛАВЕН, вна, вне. 1. Який уславив себе чим-небудь, має велику славу; знаменитий.

Від далекого логова опришків ледве доносяться звуки пісні. Все про нього, все про славного, вічно пам'ятного героя Гуцульщини Олексу Довбуша (Хотк., II, 1966, 155); Повернувшись після госпіталю в полк, Сагайда був неприємно вражений, що його ротою — славною ротою Брянського! — тепер командує якийсь Кармазин (Гончар, III, 1959, 331); — О Дніпре, Дніпре, мій Славуто, Широкий і славен ти єси, Чи вбито князя, а чи скuto, Мене до нього занеси (Мал., Звенигора, 1959, 34); // Який відзначається героїчними ділами, подвигами і т. ін. Згадалось старому життю його славе: і тихі щасливі дитячі літа, і славні козацькі справи, літа неволі тяжкої (Дн. Чайка, Тв., 1960, 205); Славний шлях боротьби і перемог пройшов український народ за роки Радянської влади (Ком. Укр., 6, 1968, 6); // у знач. ім. сла́вний, ного, ч. Людина, яка здобула собі славу, прославилася. Не завидуй і славному: Славний добре знає, Що не його люди люблять, А ту тяжку славу, Що він тяжкими сльозами Вилив на забаву (Шевч., I, 1951, 260).

2. Широко відомий, популярний. Тим шляхом, що, звившись гадюкою, пославсь од великого села Пісок аж до славного колись Ромодана, — йшов молодий чоловік (Мирний, I, 1949, 125); Батько був славний коваль на всі околиці села (Фр., IV, 1950, 188); Вечері того дня відбувався концерт славного піаніста (Коб., III, 1956, 323); // ким, чим. Який добре відомий ким-, чим-небудь. З Шавниці їздять гуляти в околиці місця, славні своєю красою (Н.-Лев., II, 1956, 410); Славний той міст знаменитими чотирма вороними бронзовими кінями (Вишня, I, 1956, 302); Київ славен своїми чудовими людьми, палкими патріотами соціалістичної Батьківщини (Рад. Укр., 10.III 1967, 1).

3. Який викликає симпатію; гарний. Таке славне дитяточко, веселе й здорове (Вовчок, I, 1955, 66); — Ось Гай був... Такий славний хлопчина... Молодий, моторний, совісний такий (Гончар, III, 1959, 66); Дядько мій, Микита-чорнокнижник, Швець і мрійник, славний чоловік, Все життя розповідав про ніжність, Хоч її не бачив цілий вік (Мал., Звенигора, 1959, 20); // Який виражає симпатію. Уважно дивиться [Роман] на дівчину, посміхається їй... Яка гарна усмішка, які славні очі в нього... (Стельмах, I, 1962, 361).

4. Який дає задоволення, радість; приємний. Було се ранком, — ранок славний, ясний, пахучий: уночі дощ перепав (Вовчок, I, 1955, 252); Славний обід у тітки. Простий... але такий смачний, що як згадаєш, то й слину ковтнеш (Копюб., I, 1955, 464); Славна Київська осінь! (Тер., Ужинок, 1946, 17); // Дуже добрий. — Коли чумакував, була в мене славна пара круторогих (Стельмах, I, 1962, 49).

СЛАВНІСІНЬКИЙ, а, е. Те саме, що славнесенький.

СЛАВНІСІНЬКО. Присл. до славнісінький. Крикнуло [дитя]: «Мамо!.. мамо!..» Та так жалібно, славнісінько, неначе проситься, щоб мама його не губила (Кв.-Осн., II, 1956, 457).

СЛАВНО, присл. 1. Присл. до славний 4. [К а т р я:] Він і співа славно, голосно та так чуло (Стар., Драм. тв., 1941, 21); Як славно червоною глиною підведена призьба (Стельмах, I, 1962, 649); [С а ш к о:] Ніхто ж так славно не розкаже нам про природу, як Надійка (Мороз, П'єси, 1959, 12); Великая настала січ! Троянці дуже славно бились, Рутульці трохи поживились, Насилу розвела їх ніч (Котл., I, 1952, 250).

2. рідко. Із славою. Раз умирати кожному [кожному], але славно вмирати — се не кожному лучається (Фр., VI, 1951, 89); В одній сім'ї зростали, Разом ішли на бій І славно умирили Гастелло, Кошовий (Нагн., Вибр., 1950, 189).

3. у знач. присудк. сл. Про почуття задоволення, приємності, яке охоплює кого-небудь. — Учора я ходив ген аж за ліс. Славно так. Попід лісом ідеш, не душно, пташки співають (Мирний, III, 1954, 346); Славно у тій пасіці. Дихать — не надихаться! Легко, вільно! (Вовчок, I, 1955, 382); Татко наказав посипати свіжим піском усі стежки коло будинку.. Славно буде! Чудово! (Л. Укр., III, 1952, 663); І так мені славно став на душі, що я вже не якийсь там пастушок, а стаю женцем (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 68).

4. у знач. виг., рідко. Уживається на означення схвалення, згоди; добре. — Славно, славно! — закричали всі звірі і дуже величали Лисову розсудливість (Фр., IV, 1950, 69); Обняла [Маруся] опришка і поцілувала в повні губи. Гомін одобрення [схвалення], трохи насмішливого, трохи заздрісного, пройшов покоем.. — Славно! Славно! — кричали гості. — Ще раз! (Хотк., II, 1966, 75); — Я ще змалку таку охоту маю до грамоти, що господи! — От і славно!.. Приходь щовечора до мене, будемо вчитися (Коцюб., I, 1955, 447).

СЛАВНОЗВІСНИЙ, а, е. Який відомий багатьом людям; який здобув собі славу; знаменитий. Мине скільки років, сам він стане славнозвісним трактористом. Портрети його друкуватимуть у столичних газетах. Журналісти писатимуть його біографію (Довж., I, 1958, 81); Український радянський театр увібрив у себе все найкраще, що було створено театром корифеїв, славнозвісними акторами — Кропивницьким, Саксаганським (Цюпа, Україна.., 1960, 118); // Який користується особливою популярністю. Ось і «Нікітський сад»... Знаменитий і славнозвісний ботанічний садок, мабуть, чи не на цілу Європу... (Вишня, I, 1956, 180); Славнозвісний український гопак.. відомий і далеко за межами батьківщини (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 54); Не можна не замилуватися красою будинків Праги, її чудовими пам'ятками, її садами, славнозвісним Карловим мостом (Рильський, III, 1956, 313); // чим. Який добре відомий чим-небудь. Басс, славнозвісний сатирою, славний гексаметром Понтік — Спільники любі були тих товариських зібрань, І незрівнянний Горацій втішав нас багатством мелодій (Зеров, Вибр., 1966, 334).

СЛАВНОЗВІСНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до славнозвісний. Бучма — друг перетворення дійсності. Бучма — ворог порожньої модності. Запорука його славнозвісності — у народі й народності (Тич., II, 1957, 38).

СЛАВОЛЮБ, а, ч. Той, хто любить славу, прагне до неї. Він не був ні славолюбом, ні грошолобом, ні хитруном, ні тим, що може під ударом одразу ж пригнутись чи сплюгавити душу (Стельмах, Правда.., 1961, 49).

СЛАВОЛЮБНИЙ, а, е. Який любить славу, прагне до неї. Не бачивши ніколи руського князя й уявляючи його як славолюбну, горду.. людину, Іоанн був певен, що Святослав приїде на зустріч з поштом, у найкращому своєму вбранні (Скл., Святослав, 1959, 609).

СЛАВОЛЮБСТВО, а, ч. Любов до слави, прагнення до неї. [В а л е н т:] Чим прислужився я до слави бога? Чим сам собі я славу заслужив? [М а р т і а н:] Де ти навчився славолюбства? (Л. Укр., III, 1952, 288).

СЛАВОНЬКА, и, ж. Пестл. до слава 1—3. [М а р у с я:] Я благи буду бога, Щоб допоміг тобі скоріш вернутись І славоньки добути (Сам., II, 1958, 25); Нам, братця, нам, братця,.. Славоньки шукати, Ворога губити (Укр. поети-романтики.., 1968, 136); — Краще в полі нашому над мене немає, Аж до моря славонька про мене літає (Гл., Вибр., 1951, 233); Зава'нь, рута зелененька, Понад берегами, Знапастила я славоньку Темними ночами (Щог., Поезії, 1958, 65); Пряла вдень я й уночі, Тепер перестала: Про куделицю мою Славонька постала (П. Куліш, Вибр., 1969, 389); — Ой, козаче,

утікай Та й на мене славоньки не пускай (Укр., лір. пісні, 1958, 142).

СЛАВОСЛІВ'Я, **СЛАВОСЛОВ'Я**, я, с. Прославляння кого-, чого-небудь у піснях, промовах і т. ін. Всі, хто сидів ближче до князя, підхоплювали славослов'я, один поперед одного прагнули.. проголосити здравицю на його честь (Загреб., Диво, 1968, 549); // Надмірне вихваляння кого-, чого-небудь. Якщо рецензенти ухилимуться від об'єктивних оцінок.., тоді наша критика перетвориться в нікому не потрібне славослів'я (Літ. Укр., 19.I 1965, 3); — Слово честі, втечу зараз звідси, коли він не перерве цього потоку славослов'я (Козл., Мандрівники, 1946, 74).

СЛАВОСЛОВИТИ, влю, виш; мн. славословлять; недок. Прославляти кого-, що-небудь у піснях, промовах і т. ін. Деся чути приглушений багатоголосий хор, співають протяжно і журливо, не то славословлять когось, не то благають (Коцюба, Перед грозою, 1958, 96); — Князь Святослав! — покотилось у натовпі. Всі мовчали. Славословити руського князя, як кметі веліли їм славословити каганів, коли ті приїжджали до Доростола, — ні, ніхто їм цього не велів (Скл., Святослав, 1959, 363); // Надмірно вихвалити кого-, що-небудь. Царські лакузи ширили в Петербурзі чутки, що цар хоче дарувати кріпакам волю і цим виявити свою любов і турботу про них. В газетах уже почали славословити царя-«освободителя» (Кол., Безсмертний Кобзар, 1961, 62).

СЛАВОСЛОВЛЕННЯ, я, с. Те саме, що славослів'я. — Вам, Тетяно Федорівно, думається, неначе ви тільки про те й дбаєте, щоб.. про нього знову заговорили мовою піднесених вигуків та славословлень (Шовк., Людина.., 1962, 427).

СЛАВОСЛОВ'Я див. славослів'я.

СЛАВУТНИЙ див. славутній.

СЛАВУТНИЙ, я, є, **СЛАВУТНИЙ**, а, е, заст. Славетний. Спогадаймо повість незабутню Про далеку вільну країну, Про стару Шотландію славутню (Л. Укр., I, 1951, 351); Вперед, вперед, сини родини! Славутний день вже наступив! (Пісні та романси.., II, 1956, 265); Нас так мало, так мало з породи могутньої Нездоланих бійців, що рушали під Трою; Про ті герці страшні, про ту пору славутною Навіть чудно і згадують нині герою (Зеров, Вибр., 1966, 422).

СЛАЙД, **СЛЕЙД**, а, ч. 1. Рухоме сидіння у гоночному човні.

2. Кольоровий діапозитив.

СЛАЛОМ, у, ч. 1. Вид лижного спорту — швидкісний спуск з гір на лижах за звивистим маршрутом, який позначається контрольними віхами, прапорцями. Змагання з слалому.

Гігантський слалом — швидкісний спуск з гір на лижах по трасі великої довжини, але меншої, ніж звичайно, звивистості.

2. Змагання в спуску по гірських потоках на одиначних байдарках.

СЛАЛОМІСТ, а, ч. Спортсмен, який займається слаломом. Район [Карпат] повинен стати одним з головних центрів підготовки слаломістів (Рад. Укр., 4.II 1964, 4).

СЛАЛОМНИЙ, а, е. Прикм. до слалом. Слаломна траса; // Признач. для слалому. Слаломні лижі.

СЛАНЕВІЙ, а, е. Який має слань. Сланеві рослини.

СЛАНЕЦЬ, нцю, ч. Гірська порода, що має шарувату будову і легко розшаровується. У верхній частині розрізу середнього девону на Волині переважають верстви доломітів, вапняків, серед яких також трапляються проверстки пісковиків та глинистих сланців (Геол. Укр., 1959, 279); Природний покривельний сланець — це тонкошарувата гірська порода, яка утворилася з

глинястих сланців і відзначається рівною поверхнею (Рад. Укр., 31.VIII 1951, 3); Уже місяць блукають комсомольці в тайгових нетрях. У двох місцях знайшли вони родовища залізняка і сланцю (Донч., II, 1956, 44).

△ Аспідний сланець див. аспідний; Горючі сланці — глинисті, піскуваті й вапнякові породи, що містять продукти розкладу органічної речовини і внаслідок цього здатні горіти; використовуються як сировина для перегонки і як паливо. Величезні поклади горючих сланців зустрічаються у Карпатах (Цюпа, Україна., 1960, 89).

СЛАНКИЙ, а, е. Який має стебло, стовбур і гілки, що стеляться по землі. Коли немає потреби в садивному матеріалі, сланкі пагони [суниць] одночасно з розпушуванням ґрунту і виполуванням бур'янів знищують (Сад. і ягідн., 1957, 256); // Уживається у складі ботанічних назв. Сланкий льон — росте невисоким сланким кущем, має велику кількість коробочок (Техн. культ., 1956, 12); Сланка конюшина.

СЛАНЦЕ... Перша частина складних слів, що відповідає слову сланець, напр.: сланце переробний, сланцехімічний і т. ін.

СЛАНЦЕВИЙ, а, е. 1. Прикм. до сланець. Сланцеві породи; // Який одержують із сланцю. Сланцевий газ сухої перегонки використовується як паливо для газифікації міст (Веч. Київ, 5.XI 1968, 4).

2. Стос. до видобування, переробки і технічного використання сланцю. Сланцеві шахти; Сланцева промисловість.

СЛАНЦЕПЕРЕГІННИЙ, а, е. Признач. для перегонки горючих сланців. Головними районами сланцевої і сланцеперегінної промисловості в Естонія, Ленінградська область і Поволжя (Ек. геогр. СРСР, 1957, 28); Сланцеперегінний завод.

СЛАНЦЮВАТИЙ, а, е. Здатний розшаровуватися (про гірські породи). Сланцювата глина.

СЛАНЦЮВАТИСТЬ, тості, ж. Шарувата будова гірської породи, здатність її розшаровуватися. Сланцюватість пісковика.

СЛАНЬ, і, ж. Нерозчленоване на стебло і листки тіло нижчих і деяких вищих рослин (грибів, водоростей, мохів і т. ін.). Японці дуже люблять зелену морську водорість.. і готують з її соковитої ніжної слані чудовий салат (Наука., 3, 1961, 26); Слань лишайників.

СЛАСНИЙ, сласна, сласне. 1. Схильний до надмірної почуттєвої насолоди; хтивий. — Чому мене не хвилює дотик мужчини? ..Я згадую себе колишню. Я дуже сласна. Я не могла б жити раніш двох місяців, як живу тепер, без найменшого бажання (Ю. Янов., II, 1958, 88); Пан обозний поспішив додому, до сласної жіночки (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 438); // Який викликає почуттєвий потяг. Лобода не забув про той шепіт сласний (Ле, Україна, 1940, 188); // Який виражає схильність до почуттєвої насолоди, почуттєвого потягу. Він має .. булькаті очі з тижим поблиском, короткий ніс і руді вуся над широким сласним ротом (Панч, Гомон. Україна, 1954, 46).

2. розм. Який виходить за межі загальноприйнятих норм у чому-небудь; непристойний. Солдати весело перекикалися між собою словами, в яких, навіть не знаючи мови, дівчата чудово розуміли брудні, сласні натяки на їх адресу (Ле, Право., 1957, 145); Сласні анекдоти.

3. розм. Те саме, що ласий.

◇ Сласний кусок — те саме, що Ласий шматок (шматочок, кусок, кусочок) (див. ласий). На сласний кусок найдеться куток (Номис, 1864, № 12011).

СЛАСНІСТЬ, ності, ж. Схильність до надмірної почуттєвої насолоди; хтивість. — Я не знаю, що буде по-

тім, я боюся й жахаюся цього.. Я відчуваю справжній панічний страх. І млюсть, і сласність (Ю. Янов., II, 1958, 138).

СЛАСНО. Присл. до сласний. Ніздрі його сласно затремтіли (Смолич, Сорок вісім., 1937, 355); Карпович сам, Хоч аскетичним славиться життям, Муркоче сласно, ніби кіт в пічурці (Рильський, II, 1956, 42); Не тим погоріли, що сласно їли, а тим, що не гляділи (Номис, 1864, № 7239); Я б покликав лісоруба, Та зрубав одного дуба, Та на інші два зложив, Та отих, хто сласно жив, — Всіх царів, панів, гульвісів На дубах отих повісив (Перв., Райдуга., 1960, 96).

СЛАСТОЛЮБЕЦЬ, бця, ч. Той, кому властиве сластолюбство. Таку «Людмилу» ризиковано було б залишити наодинці з сластолюбним Чорномором, коли б це справді був Чорномор (Смолич, Мир., 1958, 85).

СЛАСТОЛЮБНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що сласний 1. **СЛАСТОЛЮБНО**, рідко. Присл. до сластолюбний. — Василенко, голубонько, благаю тебе... — сластолюбно звивається чоловіче бурмотіння (Стельмах, I, 1962, 582).

СЛАСТОЛЮБСТВО, а, с., рідко. Те саме, що сласність. Розбираючи характер Фальстафа, ми бачимо, що головною рисою його є сластолюбство (Про мист. театру, 1954, 10).

СЛАСТЬОН, а, ч. Пампушка з пшеничного борошна, смажена в олії, обсипана цукром або полита медом. Підійшов [Пархім] до сластьонниці.. — Подавай сластьона! (Кв.-Осн., II, 1956, 475); Там, де баби кричали похриплими голосами: «Сластьони, сластьони!», тхнуло перегорілою олією (Панч, На калин. мості, 1965, 21); — Мельником будеш! Борошно молотимеш, щодня пшеничні млинці та сластьони їстимеш (Донч., VI, 1957, 260); *У порівн. Я недотепний пекти оповідання як оладки або сластьони (Мирний, V, 1955, 421).

СЛАСТЬОННИЦЯ, і, ж. Жінка, яка пече і продає сластьони. Тут [на ярмарку] суздальці з богами та з книжками завалящими, а побіля їх сластьонниця з грубою: тільки спитай.., то й вицупне тіста, та на сковороду ує олію — аж шкварчить! — та зараз і прясеть [пряже] і подає (Кв.-Осн., II, 1956, 13).

СЛАТИ ¹, шлю, шлеш; мин. ч. слав, слала, ло; наказ. сп. шли; недок., перех. 1. Відсилати, направляти кого-небудь кудись з певною метою, з певним дорученням. Як Турн біснується, лютує, В сусідні царства шле послів, Чи хто із них не порятує Протів Троянських злих синів (Котл., I, 1952, 191); Того ж таки тижня самого занедужала панночка. Охав і стогне, і кричить. Стара злякалась, плаче, по лікаря шле (Вовчок, I, 1955, 113); — Любий джуро! щира дяка тій, що шле тебе до мене, але я прийти не можу на запросини лагідні (Л. Укр., I, 1951, 433); — Куди і в якій справі посилав цар своїх послів, мені з Москви не одписано. А цареві слати своїх людей вільно куди заманеться, як і королю вашому (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 51).

Слати за рушниками див. рушник; Слати сватів див. сват ¹; Слати старостів див. староста.

2. Відправляти що-небудь поштою або через посильного для передачі комусь; посилати. — Почав Хоцінський до мене вчащати; просить і до себе, дає мені гостинці, шле мені в сахарні по голові сахару (Н.-Лев., I, 1956, 125); Чутка у гаю була така, Що ніби Щука та частенько, Як тільки зробиться темненько, Лисиці й шле то щупачка, То сотеньку карасиків живеньких (Гл., Вибр., 1951, 43); Я думаю.. що можна гроші просто на його адресу слати (Л. Укр., V, 1956, 374); З Василем не губила зв'язку, щочочі слала листи на фронті (Логв., Давні рани, 1961, 59); // перен. Виявляючи своє ставлення до кого-небудь, звертати до нього мову,

усмішку і т. ін. Федь, відходячи, шле солодку посмішку офіцерові (Ю. Янов., IV, 1959, 186); Він з жаром фанатика звертався до бога, слав йому невміло складені молитви, щоб Тимофій приплив до берега (Стельмах, II, 1962, 203).

Слѣти погрозби — погрожувати. Була війни сумна пора.. Всі слали ворогу погрози (Сос., I, 1957, 433); Слѣти привіт (вітання, поклін, поклони, поздоровлення і т. ін.) кому — вітати кого-небудь (звичайно у листі) або передавати вітання. Про нього пишуть у газетах і шлють привіти земляки (Сос., II, 1958, 439); — Що ваш Роман може нового написати! — вже сердиться десятицький. — Жив, здоров, чого і вам бажає, а далі всім шле поклони від високого неба і до низької землі (Стельмах, I, 1962, 512); Слѣти прокльони (прокляття) кому, чому — проклинати кого-, що-небудь. Вхопившись рукою за груди, щось шепче [чоловік], припавши ниць до землі... Чи то поклони б'є? а чи прокльони шле?.. (Мирний, I, 1954, 358); Люди є різні. Характери різні. Отак і в коханні: один галасує, Ставить вимоги, прокльони шле грізні (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 91); Не візьме більш рушниці в руки, Страшного списа не вживе... Прокляття шле, безсилий з муки, На панування світове (Граб., I, 1959, 259).

◇ Нехай (хай) бог (господь) шле що, заст.— уживається при побажанні добра, здоров'я і т. ін. Нехай бог шле добре здоров'я і жінці і діточкам твоїм (Шевч., VI, 1957, 201).

3. Направляти, скеровувати що-небудь у певному напрямку, до когось, чогось. Вчора грало-шуміло воно [море] Без вітру, Сьогодні вже тихо й лагідно до берега шле свої хвилі (Л. Укр., I, 1951, 150); За кожен краплю крові слав він кулі у ненависні спину ворогів (Сос., Солов. далі, 1957, 34); Високе небо виблискувало, як полива на відрі, слало на землю тихі шуми (Тют., Вир, 1964, 374); // Спрямовувати на щось, кудись (проміння, світло, погляд і т. ін.). Моз зачарований, стоїть Бахчисарай. Шле місяць з неба промені злотисті (Л. Укр., I, 1951, 70); В холоднім небі зорі, як сніжинки, шлють байдуже світло на замовклий брук (Сос., II, 1958, 100); Печальний шлють очі погляд у сірі безодні, кличуть пристрасно, ждуть сонця, привіту, далекої ласки (Хотк., II, 1966, 266).

СЛѢТИ², стелю, стелеш, недок. Те саме, що стеліти. Стелять перед столом рушник (Сл. Гр.); Вона перед ними стеле оксамити та атласи, що від старої панії має (Вовчок, I, 1955, 115); Четверо дітей лагодилось уже лягати спати на полу, а Ївга слала їм (Гр., II, 1963, 353); Насилу я діждався вечора, та мерщій звелів слати і ліг спати (Мирний, IV, 1955, 353); Увійшла господарка, принесла соломки й почала слати нам постіль (Досв., Вибр., 1959, 73); Ще пам'ята донині сивий Київ Рядки друкованих уперше літер... На Федорова грів із львівських ясенів Пожовкле листя стеле львівський вітер... (Павл., Бистрина, 1959, 24); *Образно. Осінь слала по землі свій золотавий килим... (Збан., Над Десною, 1951, 133); Товстючі столітні дуби ще слали ранкові тіні по косогору до ставка (Ле, Ю. Кудря, 1956, 100); Відходив день, і слала ніч тумани... (Сос., I, 1957, 475).

Слѣти покоси (покіс) — те саме, що Клѣсти покоси (покіс) (див. клѣсти). Легко коситься на горі: вітер прохолоджує, коса коротенька. Зігнеться низько косар — і стеле, стеле, стеле покіс за покосом (Хотк., II, 1966, 316); Коси знов сичали в траві, косарі бовтались у болоті, слали покоси (Горд., II, 1959, 199).

СЛѢТИСЯ¹, шлється; мин. ч. слався, слалася, лося; недок. 1. Направлятися, іти до когось з чиймсь дорученням. Мене мати та й не била — Самі слѣзи ллють-

ся: Од милого людей нема, Од нелюба шлються (Нар. лірика, 1956, 252).

2. до кого. Те саме, що засилатися 2.

СЛѢТИСЯ², стелюся, стелешся, недок. Те саме, що стелітися. Під ногами слався пухкий килим з трави і листя (Кучер, Пов. і опов., 1949, 84); Барвінок цвів і зеленів, Слався, розстилався (Шевч., II, 1963, 399); Праворуч, скільки оком сягнеш, слався степ (Гр., II, 1963, 82); Густий ліс — неїжджений, неходжений, слався навкруги (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 276); Перед нею слалися три шляхи. Котрим шляхом бігти? (Н.-Лев., II, 1956, 83); Часом дим ішов угору, а часом слався по землі, сивиною, як туманом, покривав луки (Тют., Вир, 1964, 253); Христя ухопила рядно, подушку і побігла слатися (Мирний, III, 1954, 161); Посидівши так одне проти одного, Тиміш Іванович казав: — Стелісь! Салимонія Пилипівна слалася (Вишня, I, 1956, 350).

◇ Щоб дорога слалася скатертю див. скатерть.

СЛѢБЕЗУВАННЯ, СЛѢБІЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. слѢБЕЗУВАТИ, слѢБІЗУВАТИ.

СЛѢБЕЗУВАТИ і СЛѢБІЗУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. 1. Читати по складах. Досі Наумиха не знала, що Семен вчиться грамоти.. Наумиха аж скипіла, почувши, як її Семенко слѢБЕЗУВАВ з навісної книжки (Коцюб., I, 1955, 102); [С т е х а:] А ти письменний? [Г а п о н:] СлѢБЕЗУЮ потроху (Сам., II, 1958, 158); // Мляво, повільно, одноманітно читати або розповідати. Дивись, як слѢБІЗУє, аж нудно слухати (Сл. Гр.).

2. Недоброзичливо, несхвально обговорювати кого-, що-небудь; пересуджувати. По городу пішла поголовка. Люди слѢБЕЗУВАЛИ про їх довгі гулянки удвох поза городом (Мирний, III, 1954, 198).

3. Говорити багато, без упину, безладно, часто про що-небудь неістотне, нецікаве, не варте уваги. Параска рада, слѢБЕЗУє по всьому місту, який у неї син розумний (Мирний, IV, 1955, 78); // Говорити запобігливо, підлесливо. — А ми ждемо, не дождемось вас, — почав він слѢБЕЗУВАТИ перед нею (Мирний, IV, 1955, 145).

СЛѢБІЗУВАННЯ див. слѢБЕЗУВАННЯ.

СЛѢБІЗУВАТИ див. слѢБЕЗУВАТИ.

СЛѢЗИТИ, їть, недок., розм. Повільно текти, витікати краплями або тоненькою цівкою (про рідину). Яром вода слезить (Свидн., Люборацькі, 1955, 18); // безос. Середина землянки. Стіни сирі, смуги по стінах — видно, що по них слезить (К.-Карий, II, 1960, 153); Підвівся я на лікоть, глянув... нога, як колодка... а з великого пальця так і слезить (Тесл., З книги життя, 1949, 45).

СЛѢЗИТИСЯ, їться, недок., розм. Те саме, що слезіти. Все ще лежала [дівчина] нерухома... з невеличкою ранкою на чолі, з якої кров слезилася каплями (Фр., VI, 1951, 162).

СЛѢЙД див. слайд.

СЛЕНГ, у, ч., лінгв. 1. Розмовний варіант професійного мовлення; жаргон.

2. Жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають помітного емоційно-експресивного забарвлення.

СЛѢШЕР, а, ч. Багатопилковий верстат для поперечного розпилювання деревини (рейок, колод).

СЛИ, спол., діал. Якщо. Коли з розумним говорю, то ся розуму наберу, а сли з дурним, то й світ загублю (Номис, 1864, № 5687); — Сли дістанеш відповідь, лист, то не їдь просто до двора, а поїдь з гостинця просто на толоку (Фр., III, 1950, 439).

СЛІВА, и, ж. 1. Садове і лісове плодове дерево або кущ з соковитими плодами перев. фіолетового або жовтого кольору з великою довгастою кісточкою. Між

зеленою листвою вишняку, груш, слив та яблунь біліли чепурні хаточки (Мирний, I, 1949, 128); Тоненькі гіллячки слив гнулися під вагою темно-синіх сливок (Фр., IV, 1950, 201); Підіймалася [біля хвіртки] стара, з потрісканим стовбуром і гіллям слива (Стельмах, I, 1962, 157).

2. Плід цього дерева або куща. Напиши рецепти по-видел з яблук і слив, спосіб маринування слив і грушок (Л. Укр., V, 1956, 178); Синіють сливи, червонобокі повні персики вгинають гілля... (Гончар, III, 1959, 128); На чистих яблуках і сливах, укритих ніким не займаною патиною, брили найчистіші дощові краплини (Довж., I, 1958, 95); *У порівн. Стоїть дівчинка там же, над прірвою, дивиться на нього — такі великі темно-сині очі, як сливи... (Крот., Сини..., 1948, 17).

◇[Сидіти] як (на́че і т. ін.) [соро́ка] в сли́вах — ніяково почувати себе. Сидить, як сорока в сливах (Номис, 1864, № 3193); [Г а л я (помітивши, що Явдоха наче в сливах):] Ходімо, Дуню, й ми туди.. А ви посидьте тут (Мирний, V, 1955, 153).

СЛИВÉ, присл., розм. Те саме, що майже. Блукали вони навмання сливе цілий день (Н.-Лев., III, 1956, 291); В повітрі було тихо. Останнє листя падало з дерев сливе без шелесту (Л. Укр., III, 1952, 565); Ми відчули сильну втому і аж тоді згадали, що не спали сливе цілу ніч (Досв., Вибр., 1959, 109); Боєць сливе біг, якомога ширше розставляючи ноги, щоб не впасти.. Нарешті прибіг на умовлене місце (Тют., Вир, 1964, 316).

СЛИВЕНЬ, присл., розм. Те саме, що майже. — Ходжу по тих покоях, неначе по надвір'ю. Де ж пак, од кутка до кутка сливень цілі гони! (Н.-Лев., I, 1956, 162).

СЛИВІНА, и, ж., розм. Те саме, що сли́ва. Нема над рибу лину, м'ясо свинину, ягоду сливину, а дівку Марину (Номис, 1864, № 7524).

СЛИВКА, и, ж. 1. Те саме, що сли́ва. Садок там гарний, тільки, звичайне, запущений.. Ї там хороші дуби, берести і сливок видимо-невидимо (Л. Укр., V, 1956, 245); Сидів Славко в садку за хатою. Там стояв під сливкою старий ослін (Март., Тв., 1954, 229); — А мені сливок там звари... Так забажалося кислого (Тесл., 3 книги життя, 1949, 81).

◇ Уско́чити у сли́вкі — опинитися у неприємному становищі. От у такі сливки ускачили наші старости! Піймали облизня (Кв.-Осн., II, 1956, 443).

2. розм. Те саме, що пісанка.

СЛИВКОВИЙ, а, е. Прикм. до сли́вка. З обох боків гранати виривають з корінням дерева з сливкової алеї (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 412).

СЛИВНИК, ч. 1. род. а́. Садок із сливових дерев або молоді сливова порість. Хата була стара, напівзруйнована, з одного боку — ясени, з другого — сливник та горобина (Вас., IV, 1960, 10); Ліворуч — вишник, ближче до ставка — сливник... (Вишня, II, 1956, 339); У вузьких вуличках, обставлених тинами, тягло з сливників тонким припахом диму (Панч, В дорозі, 1959, 32).

2. род. у́, діал. Слив'янка.

СЛИВНЯК, а́, ч. Те саме, що сливник. Столітні верби над низьким парканом. У сливняку солом'яний курінь (Зеров, Вибр., 1966, 81); Садок той увесь був заріс вишенням, сливняком і рясними грушами і яблунями (Сл. Гр.); Міцний сливняк.

СЛИВОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до сли́ва. Перед моїми очима майнула німецька колонія з високими білими мурованими домами, котрі тонуть в зелених грушевих та сливових садках (Н.-Лев., II, 1956, 388); Внизу село лежить таке кучеряве. Кучері тополеві, срібненькі підіймаються вгору; інші, чорні, позвисали над клунями; ще інші, вишневі, сливові повизають хати (Тесл., 3 кни-

ги життя, 1949, 111); Сли́ове гілля; // Вигот. із слив (у 2 знач.). Михайло сидів на борозні і їв пироги з сливовим повидлом (Томч., Жменяки, 1964, 40).

2. Кольору стиглої сливи. Хмара була сливовою, з підпаленими сонцем краями, щохвилі густішала, наливалася вируючою каламуттю, доки не стала внизу чорною, вгорі жовтогарячою, як глина на призьбі (Тют., Вир, 1964, 327).

3. Уживається у складі назв окремих шкідників слив та деяких інших плодових дерев. Сли́вова плодожерка — метелик, менший за метеликів яблуневої і грушевої плодожерок, темно-коричневого кольору (Хлібоб Укр., 5, 1966, 31).

СЛИВОВИ́ЦЯ, і, ж. 1. Те саме, що слив'я́нка. Навколо було чути сміх, жарти, дзенькіт склянок, по вінця повних духмяної сливовиці (Жур., Вечір..., 1958, 270); Він вийшов на кухню і незабаром повернувся з невеличкою пляшечкою в руках. — Недавно в мене були земляки, то оце передали... Сливовиця на меду (М. Ол., Леся, 1960, 167).

2. діал. Горілка із слив.

СЛИВОНЬКА, и, ж. Пестл до сли́ва. *Образно. Звела мене не біда, А дівчина молода.. Губоньками зраїла [захопила], Губоньками, Сливоньками (Пісні та романси..., II, 1956, 122).

СЛИВОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сли́ва. Навкруги могили зеленів молодий садок. Тут єсть і сливочки, і яблуні, і морелі, і навіть виноград (Коцюб., III, 1956, 45).

СЛИВ'Я́НКА, и, ж. Сли́вова наливка або настояка на спирті, горілці і т. ін. Кубками пили слив'янку, Мед, пиво, брагу, сирівець, Горілку просту і калганку, Куривсь для духу яловець (Котл., I, 1952, 73); Дід Андрій на radoщах знайшов ще у льоху барильце міцної слив'янки (Кач., II, 1958, 471).

СЛИВ'ЯНО́ЧКА, и, ж. Пестл. до слив'я́нка. — Слив'яночки, дитинко, принеси, — наказала їй господиня. — Тієї, що в гранчастому штофі, на меду... (Добр., Очак. розмир, 1965, 203).

СЛИЖ¹, а́, ч., розм. Невелика прісноводна риба родини корошових, тіло якої майже без луски, вкрите слизом; сиква. Він і його сини.. знай ляскають патинками, мов слижі в хворості звиваються (Фр., VIII, 1952, 10); *У порівн. Він [хлопчик], як слиж, висувався з-під долонь і утікав під стіл (Черемш., Тв., 1960, 35).

СЛИЖ², а́, ч. Поперечний брус у стелі з хмизу. Стріха зайнялася. Мишко чув, як тріщить солома.. Колгоспники прибігли, коли вже впали крокви й горіли слижі (Загреб., Європа 45, 1959, 293).

СЛИЗ, у, ч., розм. СЛИЗЬ, і, ж. В'язка рідина, що виділяється деякими клітинами рослин, тварин і людини. У будь-якій водоймі рослини, що її населяють, виділяють слиз — органічні речовини (Наука., 9, 1970, 13); Грипозна інфекція передається від хворої людини здоровій через краплини слини, слизу (Наука., 1, 1958, 20); Шкіра риб зверху вкрита слизом (Вигот. чучел., 1956, 5); // Слизький, в'язкий наліт на поверхні чогонебудь, що виникає від вогкості і бруду. [К а м о:] Як набридло! Жандарма глумливий оскал, а під пальцями слиз кам'яної стіни (Левада, Драми., 1967, 5); Щось ворушилося [на дні річки] і випиналося.. жажало Орису холодом і слиззю (Тют., Вир, 1964, 520).

СЛИЗЕ́НЬКИЙ, а, е, пестл. Те саме, що слизьке́нький.

СЛИЗЕ́НЬКО, пестл. Присл. до слизе́нький.

СЛИЗІ́СТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що слизува́тий.

СЛИЗІ́ТИ, йть, недок., розм. 1. Бути, робитися слизьким. Шлях слизить після мряки (Сл. Гр.).

2. Те саме, що слезіти. Ідемо до річечки, що текла або слизила внизу край вигону, серед очерету та осоки (Н.-Лев., VI, 1966, 93); — Слизить вода, осувається порода... але хіба це новина? То ж звичайні умови для шахтобудівника (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 198); Там [на схилі двох гір] слизило невеличке джерельце й була змога воду пити досхочу (Ле, Міжгір'я, 1953, 154).

СЛИЗНУТИ і **СЛИЗТИ**, зну, знеш; мин. ч. слиз і слизнув, ла, ло; док., розм. Те саме, що зслизнути і зслизти. Глядь назад — понурі скали Всі від мене повтікали. Довгим рядом в степ біжать... Слизи — сліду їх не знає (Бор., Тв., 1957, 75); Слиз, наче крізь землю пішов (Сл. Гр.).

Щоб (бодай) ти (він і т. ін.) слиз! — те саме, що Щоб (бодай) ти (він і т. ін.) зслиз! (див. зслизати). Проклята горілочка..! Щоб вона слизла з світу божого для людського щастя! (Кв.-Осн., VI, 1957, 678).

СЛИЗНУТИ, ну́, не́ш, док. 1. Легко, швидко сковзнути по гладкій поверхні. — Дошки-сестрички, тісніше ляжте! Хай хвиля по вас слизне і в море полетить. Не пускайте води до нас! (Ю. Янов., II, 1958, 159).

2. Рухаючись повз кого-, що-небудь, майже торкнутися його. Голі по лікоть руки, вогкі, з запахом свіжого м'яса, слизнули повз мої щоки (Коцюб., II, 1955, 357).

3. перен. Пробігти не зупиняючись, не затримуючись довго на чому-небудь (про погляд, зір і т. ін.); // також чим. Швидко глянути. Сестра придивилась до неї пильніше, потім швидким поглядом слизнула по всій її постаті (Л. Укр., III, 1952, 746); // З'явитися на мить і зникнути (про усмішку, тривогу і т. ін.); промайнути. Іван помітив, як тривога слизнула по обличчі у неї, звела її брови (Коцюб., II, 1955, 347).

СЛИЗНЯК, а, ч. Те саме, що слимак 1, 2. На жаль, велика вага черепашки не дозволяє культивувати їх у космічному кораблі. Слизняки (*Limax maximus*) більш придатні для цього (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 5); Йому здавалось, що до боку його причепився якийсь поганий слизняк (Фр., III, 1950, 441); Павло зблід, у грудях знову запекло, в очах потемніло: — Слизняк! Ти й тут боягузом став... (Кучер, Трудна любов, 1960, 585); *У порівн. Рік за роком минав, а я лазив по світі, мов той слизняк, тихо, безслідно, в вічному страсі перед вуйком (Фр., I, 1955, 346).

СЛИЗОВИЙ, а, е, фізл., анат. Який є слизом, який складається із слизу. Слизова рідина; Слизова речовина; // Який містить у собі слиз, який виділяє слиз. Слизова залоза; // Стос. до слизу. Слизовий бактеріоз — ще мало вивчена хвороба (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 304); // у знач. ім. слизова́, во́ї, ж. Те саме, що Слизова оболонка. Хвороба [ящур] проявляється підвищенням температури, висипанням дрібних пухирів, які містять серозну рідину, на шкірі і особливо на слизовій рота (Лікар. експертиза.., 1958, 145).

△ Слизова оболонка — тонка, завжди вкрита слизом оболонка, що вистеляє внутрішню поверхню деяких органів людини та хребетних тварин. Під впливом переливання крові хворий на очах воскресав: шкіра і слизові оболонки рожевіють, охолоті кінцівки зігріваються (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 288).

СЛИЗОВИЙ, а, ч. Нижча безхлорофільна рослина, що живе на залишках рослин. В клітинах бактерій, синьо-зелених водоростей, слизовиків, грибів крохмалю немає (Практ. з анат. рослин, 1955, 29).

СЛИЗОТА, и, ж., розм. 1. Слизкість (на дорогах, стежках і т. ін.), що виникає від дощу, ожеледі тощо. Кінь не кований та й боїться слизоти (Сл. Гр.); На гору, йдучи прямо посеред вулиці, повзли якісь сірі жіночі постаті.., силкуючись мовчки подолати слизоту

(Григ., Вибр., 1959, 383); — Де так, сину, довго барився? А я вже чого не передумала: чи не впав на дорозі. Мерзлота, слизота тепер, що й здоровий валиться з ніг (Стельмах, Правда.., 1961, 96).

2. Те саме, що слиз. Ніздрі його [вовка] затріпотіли і покрилися слизотою (Тют., Вир, 1964, 506); У нього [коня] задні ноги циркулем, з ока тече якась слизота (Вишня, I, 1956, 54).

СЛИЗОТІЧА, і, ж. Захворювання дерев і кущів, яке супроводжується виділенням слизу із гілок і стовбура. Слизотеча.. спостерігається переважно на деревних культурах при пошкодженні стовбурів (Захист рослин.., 1952, 87).

СЛИЗОТІТИ, тіть, недок., розм. Підсил. до слизати. Стіни [хатки] попрогнівали, вивалювалися.. а повесні текла всяка нечисть — слизотіла й пінила (Мирний, I, 1949, 234).

СЛИЗТИ див. слизнути.

СЛИЗУВАТИЙ, а, е. 1. Вкритий слизом. Слизувате сало (Сл. Гр.).

2. Подібний до слизу, який нагадує слиз. Камбій — це тонкий слизуватий шар, що міститься між лубом і деревиною. Його можна помітити ранньою весною, коли зняти кору з молоді гілки дерева [верби] (Стол.-буд. справа, 1957, 9); Розрізавши алое, можна побачити желеподібну середину листка, що складається з великих клітин, наповнених слизуватим соком — чудовою лікарською речовиною (Хлібороб Укр., 6, 1968, 45).

СЛИЗЬ див. слиз.

СЛИЗЬКЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до слизький.

СЛИЗЬКЕНЬКО, пестл. Присл. до слизькенький.

СЛИЗЬКИЙ, а, е. 1. Дуже гладкий, який майже не утворює тертя, на якому важко втриматися, встояти; який ледве утримує на собі кого-, що-небудь; ковзкий. Христя спускається з гори. Та й слизька ж яка! Ноги так і йдуть; коли б ще не впасти (Мирний, III, 1954, 242); Він давно згубив свого картузика, кілька разів падав на слизькій дорозі (Коцюб., I, 1955, 135); Брязнулидесь засуви, і в каземат важко впав чоловік, зірвавшись з слизької драбинки (Тулуб, Людолови, II, 1957, 103); Земля після дощу стала слизькою (Томч., Готель.., 1960, 12); // Якого ледве можна втримати в руках; порський. Таке слизьке, що й двома руками не вдержити (Укр.. присл.., 1955, 295); Назустріч мені поспішали з базару жінки.., з їх кошиків, повних слизького м'яса, виглядали барвінок і первоцвіт (Коцюб., II, 1955, 361); Важкі колоди й слизькі дошки випорскували з рук, падали в ковбані разом з людьми (Довж., Зач. Десна, 1957, 305); // у знач. ім. слизьке́, ко́го, с. Дуже гладке місце, на якому важко втриматися, встояти. *У порівн. Господиня підійшла, обережно ступаючи, неначе по слизькому (Ткач, Плем'я.., 1961, 71); // перен. Який може призвести до поганих наслідків; ненадійний, небезпечний. — Великий світ, та слизькі дороги: той, дивись, там підсковзнувся, той — там спіткнувся, .. і не нам, грішним, карати свого брата! — відмовив Максим (Л. Янов., I, 1959, 296).

◇ Виводити (вивести) на слизьке́; Збивати (збити) на слизьке́ — ставити кого-небудь у скрутне, незручне становище. Гурій «підкусює» свого суперника уїдлими словами; водночас не губить надії заплутати його у якесь сильце чи вивести на слизьке (Вол., Місячне срібло, 1961, 266); Заганяти (загнати) на слизьке́ див. заганяти¹; Заганятися (загнатися) на слизьке́ див. заганятися; Залишати (залишити, лишати, лишити) на слизькому́ — залишати кого-небудь у непевному становищі. Залазили [поклонники] в нові борги, плакаючи надію виборсатися після вінчання. Потім знічев'я поверталась [Клавда] до них спиною, залишаючи на слизь

кому (Вільде, Сестри., 1958, 454); Зв'одити (звесті) на слизьке див. зв'одити; Крутітися (покрутітися) на слизькому — бути у скрутному становищі, зазнавати труднощів. — *Торгових людей татарських за Перекоп не пускати. Нехай покрутяться на слизькому, гаспиди* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 570); Наганяти (нагнати) на слизьке див. наганяти; Підбивати (підбити, збивати, збити) на слизьке — провокувати, штовхати когонебудь на якісь непевні, небезпечні вчинки. Лише згодом збагнула смисл появи отієї вітряної [Зіни], коли вже й ніч почала спливати, а Груні й Надії все нема та й нема. Ой лишенько, це ж ота шльондра і їх на слизьке підбила! (Баш, На.. дорозі, 1967, 182); Коли ж дехто з [іноземних] туристів намагається провокаційними запитаннями збити її на слизьке, — ця звичайна прибиральниця поводитьсь з такою самоповагою, що її годилось би наслідувати кожному (Вітч., 4, 1964, 209); Попадати (попасти) на слизьке (рідко на слизьку); Скочити (наскочити) на слизьке — опинитися в скрутному, незручному становищі. — Мені здалось, що ти, Андроне Потаповичу, попав на слизьке, а признатися не хотів, — засміявся Броварник (Стельмах, Правда., 1961, 223); Троянці схаменулись, Та всі до Турна і сунулись; Пан Турн тут на слизьку попав! Виляв, хитрив і увивався, І тільки к Тибру що добрався, То в воду стриб, — пустився вплав (Котл., I, 1952, 241); — Треба довідатися, куди ті гроші йдуть. — Старшина побачив, що наскочив на слизьке, і зараз звернув у бік: — Гроші всі цілі (Гр., II, 1963, 360); Припёртий (припёрта, припёрте) на слизьке — який опинився у безвихідному становищі. Припёртий на слизьке, німець, зрештою, добував із своєї торби нещасну копійчану бірку (Гончар, Таврія, 1952, 154); Ставати (ста́ти, ступати, ступіти) на слизький шлях (на слизьку дорогу) — втрачати правильний напрямок у діяльності, поведінці тощо. [Ярошенко:] Ви стали на слизький шлях, товаришу Заболотний. [Віктор:] Я не знаю, чому ви надумались повчати мене [Лев., Драма., 1967, 374]; Притиківна, закохавши панича, ступав на слизький шлях (Мирний, V, 1955, 360).

2. Вкритий слизом. Я чую, як в траві метелик колихється, Як гадина слизька до зілля доторкнеться (Бор., Тв., 1957, 69); Христина Максимівна кинула слизького коропа в таз (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 108); Медуза. Морський холодець... Кругле, як мисочка, біле... слизьке, холодне й прозоре... (Вишня, I, 1956, 176); Гарбузи б'ють прямо об землю, а потім з їхніх золотистих пазух вибирають слизьке насіння (Стельмах, Гусилебеді..., 1964, 60); Чорні стіни невеликої кімнатки були аж слизькі від цвілі (Коцюб., I, 1955, 39).

3. Який містить слиз або схожий на слиз. Оля любовно ворушила довгі кільця ще сирих ковбас..., без огиди мачаючи руки у слизьку юшку, що стікала на дошку стола з мертвої птиці (Коцюб., II, 1955, 360); Вітер лине отак над болотом, де й вода вся важка, мов свічадо тьмяне, вбрана в ряску й слизьке баговіння [баговиння] (Л. Укр., I, 1951, 224); Під льодом вода затхнула, зогрілася, слизька, зелена (Горд., Чужу ниву..., 1947, 144).

4. перен. У якому приховане щось небезпечно, двозначне, сумнівне і т. ін. Не знаю, чи видрукують [«Fata morgana»], бо тема з цензурного боку дуже слизька (Коцюб., III, 1956, 256); Він збирався поговорити з Каргатом на досить слизьку тему (Шовк., Інженери, 1948, 109); // Який уміє легко, спритно знаходити вихід із скрутного становища, вдаючись до хитрощів, підступу. Серед них ми бачимо.. редактора «Нової ради», слизького і викрутливого (Еллан, II, 1958, 241); // Непевний, неширий. Хто розбере цього чоловіка — надто вже він тизий та слизький, влєсливий та вкрадливий (Чаб.,

Балкан. весна, 1960, 295); Не любила його Докія. Не за ті цукерки, що дітям не дав, а за те, що якийсь він слизький був, дуже низько кланявся усім Чумакам (Кучер, Прощай..., 1957, 82); // У якому є щось непристойне, сласне; // Який виражає щось непристойне, сласне. Його слизькі, блудливі очі Зирчать [зирять], як з нірок ховрахи... (Шпорта, Мужність, 1951, 91).

СЛИЗЬКІСТЬ, кості, ж. Властивість і стап за знач. слизький.

СЛИЗЬКО. Присл. до слизький. Взявся [Іван] чистити коропчаків. Луска сипнула на лице, риба слизько вихоплювалася з рук (Гуц., Скупана., 1964, 247); // у знач. присудк. сл. Де дощ іде, а де слизько! (Укр.. присл., 1955, 288); У нас нині відлига, мокро страх, слизько (Коцюб., III, 1956, 171); Колонка стояла на горбику, тут було слизько, розлита вода позамерзала, легко було впасти (Сенч., На Бат. горі, 1960, 9).

СЛИЗЬКУВАТИЙ, а, е. Досить слизький.

СЛИМАК, а, ч. 1. Безхребетна тварина роду черевоногих молюсків; равлик. Голе м'яке тіло слимака вкрито слизом, що залишається, як добре видимий слід, на шляху, яким проповз слимак. Сливак — сірого кольору (Шкідн. поля., 1949, 11); Виноградні слимаки давно споживаються в їжу людиною, а устриці вважаються делікатесом (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 5); *У порівн. Вона, мов той слимак у свою шкаралуцу, сховалась у власне горе (Коцюб., I, 1955, 122); За годиною година Слимаком повзе над ним [князем] (Фр., XIII, 1954, 19).

2. перен., розм. Безхарактерна, слабовільна, нікчемна людина. — Цей безвольний слимак не страшний. Він боїться викриття і мовчатиме (Хижняк, Невгамовна, 1961, 42).

3. заст., розм. Послушник. Добре врем'я угодивши І сіркою хлів накуривши, — Без крику крадуть слимаки Гусей, качок, курей, індиків у Гевалів і Амаліків, Що роблять часто і дяки (Котл., I, 1952, 226); — Дивіться... ондечки стоїть недоук попович, що тиняєсь по монастирях, був слимаком та розпивсь (Н.-Лев., IV, 1956, 294); — Певно, твої слимаки подумали, що і я польський пан, — зауважив Сагайдачний, — бо довго не хотіли відчинити (Тулуб, Людолови, I, 1957, 124).

СЛИМАКОВИЙ, а, е. Прикм. до слимак 1.

◇ Сликаковим ходом — дуже повільно. Слимаковим ходом поступав відділ наперед, — уже Бурунда почав нетерпитися [нетерпеливитися] (Фр., VI, 1951, 123); Жаль, що у нас чомусь усе мусить іти таким тихим слимаковим ходом (Л. Укр., V, 1956, 95).

СЛИМАКУВАТИЙ, а, е. Який нагадує слимака, схожий на слимака (у 1 знач.). Як дитина, плескав [Прокіп] у долоні, коли срібні плитки описували по дошці гарні слимакуваті закрути (Фр., II, 1950, 265).

СЛИМАЧОК, чка, ч. Зменш. до слимак 1. Я побіг на пасовисько, назбирав усяких дрібних слимачків, накопав хробачків і виловив з води добру жменю жаб'ячої ікри (Фр., III, 1950, 253).

СЛИНА, и, ж. Рідина, що виділяється особливими залозами у ротовій порожнині людини та хребетних тварин, зволожує ротову порожнину й сприяє змочуванню та перетравлюванню їжі. В Кайдаша натекло, повний рот слини (Н.-Лев., II, 1956, 280); Мав він неприємну звичку, розмовляючи, забуватися і бризкати слиною на співбесідника (Гончар, Таврія, 1952, 139).

◇ Говоріти (вигукувати, лаяти і т. ін.), щоб сліна на язик принесе — говорити, кричати і т. ін. все, що заманеться. — Се була крепка [міцна] жінка і остра на язик, почала шарпатися зо мною і лаяти, що слина на язик принесе (Фр., IV, 1950, 393); Ковтати сліну див. ковтати; Розпускати (розпустити) сліну див. розпускати; Сліна котиться (покотилася, течє, потекла і т. ін.);

Слі́на на язїк набігає у кого, кому: а) комусь дуже хочеться з'їсти або випити щось смачне, апетитне. Він тоді [працюючи на фабриці] пив пиво.. Чисте, золоте, холодне пиво... Тьфу! слина котиться... (Коцюб., II, 1955, 8); У мене аж слина покотилася від згадки про м'ясо та про пиріжки (Багмут, Опов., 1959, 5); Оповідав Іван про все те [що варилося у їхній печі] так смачно, що аж слина текла по губах (Збан., Сеспель, 1961, 224); Коли пан Дулькевич уздрів рибу, в нього потекла слина (Загреб., Європа 45, 1959, 98); б) комусь дуже хочеться мати, придбати щось, оволодіти чим-небудь і т. ін. Цариця, цар, дочка Лавина Зглядалися проміж себе, Із рота покотилась слина, До себе всякий і гребе Які достались їм подарки [подарунки] (Котл., I, 1952, 173).

СЛІНИТИ, ню, ниш, недок. 1. перех. Змочувати, зволожувати слиною. Побіг [Крапівцевський] до Славака й зачав його обніматися й цілувати. Сливив його м'яким ротом (Март., Тв., 1954, 260); Кулина мовчки сіла за прядку, скубла волокно, слинула й тягла нитку (Чорн., Визвол. земля, 1959, 234); Ось зосереджено щось пише, раз у раз слинячи олівець, тітка Явдоха (Зар., Світло, 1961, 16).

2. неперех., перен., розм. Плакати. [Б е б е х:] Чи не сором тобі, пане сотнику, хлипати, мов стара баба? Тільки що храбрився, а теперечки й слиниш (Стор., I, 1957, 296); — І мати ото тебе відпустила? — А що вона? Вона й тепер слинить, ну й хай слинить. Подумаєш — жіночі сльози! (Збан., Єдина, 1959, 354).

СЛІНИТИСЯ, иться, недок. Змочуватися, зволожуватися слиною. — Як то слиниться? Я ще не чув, щоб земля слинилася (Фр., IV, 1950, 10).

СЛІНИВКА, и, ж., вет., зах. Ящур.

СЛІНКА, и, ж. Пестл. до слі́на. Денис сів на піску, витер рукавом сонну слинку з губів. — А що, хлопці, буде, як телиця сниться? — запитав він басом (Тют., Вир, 1964, 44).

◇ Ковтати сли́нку див. ковтати; Розпускати (розпустити) сли́нки див. розпускати; Слі́нка котиться (покотилася, течє, потекла і т. ін.) у кого, кому — те саме, що Слі́на котиться (покотилася, течє, потекла і т. ін.) (див. слі́на). Рука тяглася до чарки, котилася слинка (Мирний, III, 1954, 268); В о. Мойсея аж слинка покотилася. Чудові пахощі торкнули його фантазію (Н.-Лев., I, 1956, 118); Салат, редька густо зеленіють біля тину — в Гриця аж слинка течє: це б він тут поласував... (Збан., Сеспель, 1961, 427); «Наварили б вареників, Сіли край стола...» Тут старому вже по горлі Слинка потекла... (Рудан., Тв., 1959, 170).

СЛІННИЙ, а, е. Прикм. до слі́на. Слинний рефлекс.

△ Слі́нні залози — залози, що виділяють слину. Із слизових слинних залоз на всяку їжу течє.. слина — мастильна слина для легшого прослизання їжі в шлунок (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 7); Молоді шершні живляться соком, що його виділяють слинні залози личинок (Наука., 2, 1970, 14).

СЛИНОВИДІЛЕННЯ, я, с. Виділення слини із слинних залоз. Сухі харчові об'єкти спричиняють сильне слиновиділення, вологі, навпаки, — слабке або ніякого (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 14).

СЛИНОВИДІЛЯННЯ, я, с. Виділяння слини із слинних залоз.

СЛИНОВИДІЛЬНИЙ, а, е. Стос. до слиновиділення. Слиновидільний процес; Слиновидільний рефлекс.

СЛИНОГІННИЙ, а, е. Який сприяє виділенню слини. Слиновиділення у поросят на різні корми відбувалось по-різному.. Найменш слиногінними виявились вівсяна дерть і пшенична мука (Фізіол. ж., VI, 3, 1960, 359).

СЛИНОТІЧА, і, ж. Надмірне виділення слини. Нікотин, який є в тютюні, шкідливо впливає на нервову

систему підлітків, викликаючи у них головний біль, нудоту, слинотечу тощо (Шк. гігієна, 1954, 56).

СЛІНОЧКА, и, ж. Пестл. до слі́на.

◇ Ковтати сли́ночку — те саме, що Ковтати сли́ну (див. ковтати). Гості слиночку ковтають, Сміхотворам потурають (Гл., Вибр., 1951, 213).

СЛИНТЯЙ, я, ч., розм. Те саме, що слинько́ 2. Треба ізолювати наших бійців від нестійких, боягузів, слинтяїв (Довж., I, 1958, 146); Всі.. чули владний голос Масла. Він гиркав на інженерів, обзивав неробами і слинтяями, а тих, хто пробував огризатися, залякував (Хижняк, Невгамовна, 1961, 215).

СЛИНТЯЙКА, и, ж., розм. Жін. до слинтяй.

СЛИНТЯЙСЬКИЙ, а, е, розм. Прикм. до слинтяй.

СЛІНЯ, і, ж., заст., рідко. Слина. Як до мене заговорить, течє з губи слиня (Чуб., V, 1874, 141).

◇ Розпускати (розпустити) сли́ні, рідко — те саме, що Розпускати (розпустити) сли́ну (див. розпускати). [В а р к а:] Ти чогось слині розпустив, як баба Горпина (К.-Карий, I, 1960, 305).

СЛІНЯВИЙ, а, е, розм. 1. У якого постійно течє слина з рота. Хома тут і слуха, і найбільш усього, як стануть про скарби розказувати: як один чоловік з дідусем горбатеньким та на одну ногу кривим і на одно око сліпим та слинявим зустрівсь меж горбами (Кв.-Осн., II, 1956, 229); [О д а р к а:] Через тебе пропустила череду, телиця ряба вскочила до Окунів, слинявий Семен зайняв в загін (К.-Карий, I, 1960, 202); — Мамо, аби золота, аби діамантова була ота його слинява Доцька, то не взяв би її! (Вільде, Сестри., 1958, 83); Посадив жінку на стару слиняву кобилу задом наперед.. і так повіз на храм (Хотк., II, 1966, 258); // у знач. ім. слі́нявий, вого, ч.; слі́нява, вої, ж. Людина, в якій постійно течє слина з рота. [Г р и ц ь к о:] Чи п'яти їй цілувати, щоб не міняла мене на слинявого? (Стар., Вибр., 1959, 252); // Вкритий слиною, вологий від слини. Товстий крамар і собі приложив жирнючі та слиняві губи (Мирний, III, 1954, 89); Слинявим ротом поліз [Салоган] цілуватися (Стельмах, I, 1962, 518); Він покликав собаку, кинув у червону і слиняву пащу плитку шоколаду (Тют., Вир, 1964, 408); // лайл. — Ти мене битимеш?! .. Ти, слинява, задрипанка? Ану вдар! вдар! — Олександра наближалась до Насті грізно, як чорна хмара (Коцюб., I, 1955, 72).

2. перен., зневажл. Безвільний, безхарактерний, нікчемний. [Ж і н к а (до сусідки):] Чого сей грець [грек] слинявий припхався? Адже зомліє, як побачить кров (Л. Укр., II, 1951, 521); Такою поезією розважати тільки слинявих панків, .. а не зачитувати їх отут на шостім році революції (Вишня, I, 1956, 233).

СЛІНЯВІСТЬ, вості, ж., розм. Властивість за знач. слі́нявий. Дівчина ненавиділа його за слабкість, за слинявість (Чаб., Балкан. весна, 1960, 264).

СЛІНЯВКА, и, ж., вет., зах. Ящур. Чути, що кидається [поширюється] сусідніми селами слинявка. Маржина дуже мучиться. То кидаються в писк болячки, ратиці гниють, відпадають. Корови траплять молоко... (Круш., Буденний хліб., 1960, 361).

СЛІНЯВО, розм. Присл. до слі́нявий. — Добрий ранок, — ніяковіє чоловік, не знаючи, що й подумати. А до нього тим часом з-за воріт, слиняво похуюючи, простягають голови круторогі (Стельмах, I, 1962, 571).

СЛІНЯВЧИК, а, ч., розм. Нагрудник для маленьких дітей з цупкої тканини або клейонки для захисту одєжі від слини й забруднення.

СЛИНЬКО, а, ч. і ж. 1. Людина, в якій постійно течє слина з рота.

2. перен., зневажл. Безвільна, безхарактерна, нікчемна людина.

СЛИХ, у, ч., заст. Слух, чутка. Прийшли слухи до милої, що милого вбито (Сл. Гр.).

◇ Ані (ні) слїхом [не] слїхати [ані (ні) відом (в вічі) не видати] *див. слїхати*; Слїхом знати (чувати і т. ін.) — з чуток, з переказів знати, чувати і т. ін. Бач, чуприна вже сивіє, Дітки підростають і про рідну Україну Слїхом тільки знають... (Укр. поети-романтики., 1968, 531); Слїхом слїхати [відом (в вічі) видати] *див. слїхати*.

СЛИХАНИЙ, а, е, заст. Діспр. пас. мин. ч. до слїхати.

Де це (се) слїхано — уживається при вираженні здивування або обурення. Де ж це видано, де ж це слїхано, щоб він оддав дитину комусь чужому, а не самій матері..? (Мирний, IV, 1955, 226).

СЛИХАТИ теп. ч. не вживається, недок., перех., заст. Чути.

◇ Ані (ні) слїхом [не] слїхати [ані (ні) відом (в вічі) не видати] — не чути, невідомо нічого про кого-, що-небудь, немає когось, чогось. Ані слїхом слїхати, ані відом видати (Номис, 1864, № 1939); От година по годині Стала упливати, А Якіма не слїхати, Відом не видати (Рудан., Тв., 1959, 79); Його ексцеленція приступив до стола з газетами.. Ов, а се що таке? Другого опозиційника, «Сінника Польського», ні відом видати ні слїхом слїхати! (Фр., IV, 1950, 164); Слїхом слїхати [відом (в вічі) видати]! — традиційна формула, якою зустрічають здебільшого того, хто давно вже не був у когось, десь. Фесенко став перед ганком, зняв циліндер [циліндр] і привітався до дам. — О! слїхом слїхати, в вічі видати! — гукнула Христина з-за стола (Н.-Лев., V, 1966, 243); — Лука Федорович! Слїхом слїхати, в вічі видати! Скільки літ, скільки зим! Та ще й з скрипкою?.. Прошу до хати! (Мирний, III, 1954, 200); [К а л е н и к:] А, слїхом слїхати! Здрастуйте, Платоне Калістратовичу! [А б л а к а т:] Здоровенькі були! З неділею вас! (К.-Карий, I, 1960, 183).

СЛИЩЕ, а, с., с. г. Місце, де розстилають льон або полотно для просушування і відбілювання.

СЛІВЦЕ, я, с. 1. Зменш.-пестл. до слово 1. Дідок усе її потішав якимись маленькими, сухенькими слівцями (Хотк., II, 1966, 294); Одно невеличке слівце «Дін» як молотком ударило її в голову (Мирний, I, 1949, 240); // Влучне, дотепне, виразне слово. Особливої жвавості надають розповіді широко представлені в байках Глібова різного роду слова і слівця від окремих часток до цілих висловів, характерних для усного мовлення (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 427); Інколи можна зберігати — в перекладах з близької мови — і деякі діалектизми або особливо цікаві слівця (Рильський, IX, 1962, 80).

◇ Вуличне слівце — те саме, що Вуличне слово (*див. слово*). — Що це — «шамовка?» — спитала Наталка. — Все, що жуємо. — Вуличне слівце, — поморщився Дробот (Жур., Нам тоді.., 1968, 127); Гбстре (загбстре і т. ін.) слівце — те саме, що Гбстре (загбстре і т. ін.) слово (*див. слово*). Старий явно глузував з дівчат, але вони вдали, ніби не помічають того насмішкуватого тону. Тільки запальна Варя Кочубей насурмилась, ладна вже була кольтнути Сою якимсь гострим слівцем (Ткач, Плем'я.., 1961, 52); Закидати (закинути) слівце кому, за кого — те саме, що Закидати (закинути) слово (*див. слово*). Влас Харитонович тим часом квапився і Надію залучити на підмогу: — Закинь йому слівце. Тебе він послуха (Баш, На.. дорозі, 1967, 144); — Хочеш, я за тебе [матері] слівце закину? — Не треба. Хочу побути вдома (Збан., Курил. о-ви, 1963, 203); Замовити слівце [добре (прихильне)] за кого — те саме, що Замовити [добре (прихильне)] слово (*див. замовляти*). Альошка — начальник, і що б то за батька замовити

перед Чучком слівце! Хіба ж догадається? (Логв., Літа.., 1960, 141); Красне слівце — те саме, що Красне слово (*див. красний*); Міцне слівце *див. міцний*; [Не] для (задля, раді) красного слівця *див. красний*; Не промовляти (не промовити) [і] слівця — те саме, що Не промовляти (не промовити) і слова (*див. промовляти*). Як-то тихо, глухо!.. По тижнях слівця було не промовимо лютого (Вовчок, I, 1955, 266); Ні слівця, ні півслівця *див. півслівця*; Перекинутися слівцем — те саме, що Перекинутися словом (*див. слово*). Стомлювалась вона дуже, це правда: то в лікарні, то на курсах кваліфікації. А все ж таки могла б уряди-годи з невісткою слівцем перекинутися. Де там! (Мур., Жила.. вдова, 1960, 76).

СЛІД¹, у, ч. 1. Відбиток ноги чи лапи на якій-небудь поверхні. На чистім снігу свіжий слід малої ноги (Мирний, IV, -1955, 305); Вершники спочатку проскакали вздовж берега Орті, де сніг був густо списаний вовчими та лисячими слідами (Тулуб, В степу.., 1964, 208); Тут, на масному чорноземі, зарясніли сліди копит (Стельмах, II, 1962, 215); Ступав [гість] важко, але енергійно. На старанно вимитій і натертій до блиску підлозі залишалися сліди його возжик підшов (Коз., Листи.., 1967, 35); // Заглибини, смуги і т. ін., що залишаються на якійсь поверхні чи в просторі від переміщення чогось. Скільки разів бачив пан сліди од воза коло цегельні (Коцюб., II, 1955, 258); Вони виходили в поле. По збляклих тужавих луках перед ними вже пролягли свіжі сліди наших танків і самоходок (Гончар, III, 1959, 165); По річці — свіжий санний слід (Тют., Вир, 1964, 519); Проносяться по морю наші торпедні катери, залишаючи за собою довгі піняві сліди (Довж., I, 1958, 100); На сході прокотилася зірка, залишивши за собою світлий слід (Петльов., Хотинці, 1949, 174); *Образно. Одного разу я озирнувся, бо чув на плечах слід чужих очей, слизький, холодний (Коцюб., II, 1955, 188).

В одін слід (у два сліді, в кілька слідів і т. ін.) боронувати (дискувати, продискувати і т. ін.) — боронувати ріллю, проходячи бороною один, два рази або кілька разів. Після збирання врожаю зеленої маси.. поле зорали бєлотним плугом і продискували в один слід (Хлібороб Укр., 11, 1966, 5); Скульптований пар в чотири сліді, розпушений бородами, чистий.. ґрунт не дав випаровуватися волєзі, не тріскається (Горд., Дівчина.., 1954, 259); Слідом за оранкою ріллю дискували в кілька слідів (Соц. твар., 2, 1956, 24).

◇ Бодай слід запав *див. западати*; Гарячий слід *див. гарячий*; Замітати (заместі) сліді *див. замітати*; Заплутувати (заплутати) слід (сліді) *див. заплутувати*; Затирати (затерти) слід (сліді) *див. затирати*; І слід загів *див. загудіти*; І слід захолював (захолюв) *див. захолювати*; І слід пропадає (пропав) *див. пропадати*; І слід простіг (прохолював, прохолюв, прочах і т. ін.) за ким—чим, чий — не стало видно когось, чого-небудь; кудись зник хтось, зникло щось. Коли він.. вибіг наперед двору — панича уже і слід простіг (Мирний, IV, 1955, 60); — Насте!.. Насте!.. — озирнувся він, шукаючи очима дівчину. Але Насті і слід простіг (Речм., Весн. грози, 1961, 107); Отямився [Пляц] тоді, як щось сіпнуло за полу: мацнув рукою за кишеню, а за торбинкою з тютюном вже й слід простіг (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 45); Принесли сніданок, а хворої вже й слід прохолов (Збан., Малин. дзвін, 1958, 71); Гетьман звелів.. витягати сховані човни. А тих човнів давно й слід прохолов (Ю. Янов., II, 1954, 123); Іті (йти) по гарячих слідах — робити щось, не гаючи часу, відразу після того, що відбулося, сталося і т. ін. Революційна епоха вимагала від сатириків, крім всього іншого, ще й надзвичайної оперативності, швидкої реакції. Щоб не відстати від вимог часу, письменники повинні були йти по гаря-

чих слідах подій (Рад. літ-во, 4, 1963, 123); Іті (піті) слідом (по слідах) див. іті, піті; Іті (піті, ступати, ступити і т. ін.) у (в) слідкого, чий, заст. — продовжувати діяльність, спосіб життя тощо кого-небудь із попередників, дотримуючись його ідей, поглядів і т. ін. [Д ж о н а - т а н:] Кому потрібна та краса? [Р і ч а р д:] Мені і тим, що в слід мій підуть (Л. Укр., III, 1952, 50); Мокрого сліду не залишиться (не зостанеться) — те саме, що Мокрого місця не залишиться (не зостанеться) (див. мокрий). — Ех, якби туди [в Абіссінію] наші льотчики полетіли: Молоков, Водоп'янов, Леваневський! Та від тих фашистів і мокрого сліду не залишилось би! — гаряче вигукнув Віктор (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 59); Не гіден у слід ступити; І в слід не вступить хто, що кому, чому, чий — хтось нічого не вартий, щось нічого не варте у порівнянні з ким-, чим-небудь. Він і в слід його не вступить (Номис, 1864, № 105); Що там за сильний ярмарок стає у тому Довгопіллі! Куди нашому! І в слід не вступить (Н.-Лев., I, 1956, 57); Не залишилося (не залишиться) і (й) сліду кого, чого — те саме, що Не зосталося (не зостанеться) й сліду (див. зостанатися); Не знати і сліду див. знати; Не зосталося (не зостанеться) й сліду див. зоставатися; Плутати [свої] сліди див. плутати; По гарячих слідах див. гарячий; По живих слідах див. живий; Позамітати сліди див. позамітати; По свіжих слідах; Свіжими слідами — те саме, що По гарячих слідах (див. гарячий). Ось, брате, справжній тобі випадок по свіжих слідах. Спробуй, зроби з нього яку-небудь драматургічну сценку на злобу дня (Ю. Янов., I, 1954, 60); Прийті в порожній слід див. порожній; Слід запав див. западати; Слід запався чий — те саме, що Слід запав (див. западати). [З о л о т - н и ц ь к и й:] Він туди [на Січ] втік та й слід його запався (Гр., II, 1963, 539); Слід у слід — вслід за ким-, чим-небудь, не відстаючи від когось, чогось. Яр збігав круто вниз. Іти доводилося слід у слід — один за одним (Голов., Тополя., 1965, 105); Два автоматники слід у слід ступали за полковником (Перв., Дикий мед, 1963, 473); Оволодіння літературною майстерністю завжди йде слід у слід і нерозривно з опануванням живим матеріалом (Смолич, VI, 1959, 220); Топтати слід (сліди) до кого, куди — часто бувати в кого-небудь, де. — Хай вони [панянки] собі пишаються та морочать, кого знають, а самі будемо слід топтати на кутки. Дівчата там як перемиті (Вас., Опов., 1947, 33); Не тобі сліди топтати — Іншого чекаю я до хати. Він от-от повернеться додому з-під завій, переборовши втому (Мал., Звенигора, 1959, 32); Тримати слід див. тримати.

2. Подряпина, рубець, пляма і т. ін., залишені чим-небудь; знак від чогось. Тяжко вдарив [Роланд] Тим своїм мечем Дюрандо В скелю, що сліди зостались І по сей день на камінні (Л. Укр., IV, 1954, 140); На щоках виступили червоні сліди пальців (Н.-Лев., II, 1956, 119); На смаглявому обличчі білів кілька ямок — сліди вітряної віспи (Стельмах, II, 1962, 105); Тимко відвів руку Елдара, і вона шкрябнула ножем по грубці, прописала слід (Тют., Вир, 1964, 365); // Те, що залишилося після кого-, чого-небудь, є ознакою чогось, свідчить про щось. Він поглядає на столик, на розгорнуту книжку, на сліди недавнього матеріального пробування в гостинній [вітальні] (Н.-Лев., VI, 1966, 19); // Характерний відбиток, який з'явився внаслідок чогось. Ярина сидить бліда, непорушна, з слідами переляку та боротьби на обличчі (Коцюб., I, 1955, 161); Розкохана [Ганна], аж ніби припухла з лиця, ... з тінями під очима, з слідами п'яних безсонних ночей (Гончар, II, 1959, 254); // Наслідок чийсь діяльності, якої-небудь події і т. ін. Умерти й сліду не покинуть На обікраденій землі... (Шевч., II, 1963, 348); В думці лишився і досі від неї [книжки] слід

невидимий (Л. Укр., III, 1952, 742); Перший обов'язок людини: залишати після себе на землі хороший слід — як не дерево, то будинок, як не квіти, то пісню (Речм., Твій побратим, 1962, 13); І знов пішли ліси й лани Чернігівської сторони, Сліди пожарів, битий шлях, Козацькі шати по лісах (Бажан, Роки, 1957, 235); Київська Академія залишила глибокий слід не лише в історії українського народу. В її стінах навчалися представники всіх слов'янських народів, особливо білорусів та росіян (Літ. Укр., 7.V 1971, 3).

◇ Без сліду зникнути (щезнути і т. ін.) — дець подітися, нічого не залишивши після себе. В голові у Соломії розвиднілось. Жах її щез без сліду (Коцюб., I, 1955, 357); Бульбашки, спливаючи..., танули без сліду (Досв., Вибр., 1959, 254); І (й) сліду не було чого — не існувало ще чого-небудь. Літ за півтори сотні не тільки цього палацу, а й самих Пісок і сліду не було (Мирний, I, 1949, 178); І (й) сліду нема (немає, не стало) кого, чого — зовсім зник хтось, зникло щось. — Та кого ти, чоловіче, питаєш? — Окуня Карпа. — Е-е-е... його вже давно й сліду нема... (Мирний, I, 1949, 131); На другий день рано діти кинулись до пиріжків, ... — пиріжків і сліду немав... (Коцюб., I, 1955, 442); Оглянувся — Галайди немає.. «Де Галайда?» — Максим кличе. І сліду не стало... (Шевч., I, 1963, 125); Наводити (навести) на слід див. наводити; Нападати (напасти, натрапляти, натрапити, попадати, попасти і т. ін.) на слід чий — знаходити, виявляти ознаки перебування кого-, чого-небудь. Ой то не сороки скрекотали: То Газа та Кончак на слід Ігорів напали (Мирний, V, 1955, 277); Ні слова не сказав [Терентій] про свою згоду, бо ще, може, люди нападуть на слід палія (Стельмах, I, 1962, 462); На третій день повернулися [міліціонери] в район і доповіли начальству, що цигани нагло загубилися серед лісостепу і що на їхні сліди натрапити не вдалося (Тют., Вир, 1964, 72); Як заходила небезпека, що поліція попадала на слід злодіїв, то вони передавали йому речі на сховок (Март., Тв., 1954, 318); Ні сліду (слідів) — ніякого натяку на присутність, перебування, наявність і т. ін. кого-, чого-небудь. Життя тут [на вершині] ні сліду, Лиш вітер свище (Фр., X, 1954, 380); Ні слідів, ні кінців; хоч де хазяйство не їздить, де не розпитує — нема та й нема, як у воду кане (Кв.-Осн., II, 1956, 396); Ні сліду думки. І ні словечка... ні півсловечка... (Коцюб., II, 1955, 255); Од садів — ні сліду, і од хат, де квітли ми й росли... (Сос., II, 1958, 482); Носити (нести) на собі сліди чого — мати, зберігати ознаки чого-небудь. Хто б що не робив і як його не робив на користь народові — все то буде носити на собі сліди всесвітнього поступу та розвою (Мирний, V, 1955, 358); Українська поезія середини XIX ст. несла на собі сліди могутнього впливу Тараса Григоровича Шевченка (Вітч., 3, 1963, 151); Сліду не лишається (не лишиється) див. лишатися.

3. Те, що уціліло, збереглося від руйнування, вщеплення, загибелі і т. ін. Збудований колись на кордонах Римської імперії Троянів вал, що сліди його ще й досі тягнуться по степах Придністров'я, навряд чи міг навіть в часи розбудови рівнятися могутністю з цим валом — насипом свіжо вивернутого з траси каналу ґрунту (Гончар, Тронка, 1963, 190); Ліворуч від катраги темнів клуня, а над нею самотнів лісова груша — єдиний слід того, що й у цьому кутку колись шумів ліс (Стельмах, II, 1962, 33); // Рештки чого-небудь на чомусь. В кутку чорна дошка з слідами крейди, в кінці хати стіл (Л. Укр., III, 1952, 572); Павлик прийшов сюди просто з свого сарайчика, ... і на пальцях у нього були сліди фарби (Донч., VI, 1957, 49); Вигляд у нього не дуже привабливий; вогонь, вода, сажка, піт — усе

лишило сліди на худому обличчі і потріпаному одязі (Ю. Янов., V, 1959, 169); // перев. мн. Залишки того, що минуло, зникло. Стала добре спати і в грудях ніде не болять, значить, останні сліди бронхіту зникли (Л. Укр., V, 1956, 409); Смугляве, з орлиним носом обличчя іноземця ще зберігало сліди колишньої вроди (Гончар, III, 1959, 226); *У порівн. На рідких голих місцях вже блищали іскорки солі, наче слід останнього приморозку (Тулуб, В степу..., 1964, 114).

4. *заст.* Земля, пісок і т. ін. з того місця, де ступала чиясь нога. Почепила [Явдоху] їй на шию капшучок, а в тім капшучці жаб'яча задня права лапка, та з неї ж пересушене серце.. та Микитиною сліду трохи (Кв.-Осн., II, 1956, 205).

◇ **Проклинати** слід кого, чий — проклинати кого-небудь. Щовечора Василюна проклинала слід Ястшембського й щовечора виходила вона на греблю виглядати його (Н.-Лев., II, 1956, 80).

СЛІД², *присудк. сл.*, також з *інфін.* Треба, необхідно, потрібно, варто. [Л ю б о в:] Читала все, що під руку попадало..! [О р е с т:] Так і слід. Літературу, як і життя, треба знати з усіх боків (Л. Укр., II, 1951, 22); Іти їм слід було швидше, щоб до того, як завидніє, прибитися до рибальських лісів (Тют., Вир, 1964, 433); Народну творчість, як і всю культуру взагалі, слід розглядати в зв'язку з історією суспільства (Рильський, III, 1956, 142); // Личить, годиться. — І воно так слід добрим людям робити? — призро кинула вона цим питанням у вічі товариству (Мирний, I, 1949, 408); Йому не слід було дивитись, як обряджати матір, і він вийшов надвір (Коцюб., II, 1955, 277).

Куди [не] слід — туди, куди [не] можна, [не] дозволено і т. ін. — От і пропав чоловік! — каже Пацюк. — Хай не лізе, куди не слід! — одказав Матня (Мирний, I, 1949, 293); Гримав [дід] на нього, наказував сидіти біля верстата і робити діло, а не тикати свого носа куди не слід (Перв., Невигадане життя, 1958, 26); Як слід: а) добре. Пан давно хвалився Остапові, що він його нагородить як слід за вірну службу (Мирний, IV, 1955, 29); Христя сказала: — Та ховайте [гроші] як слід. Бо тепер на ярмарки такі митці з міста наїздять, що незчуєтесь, як і витягнуть (Головко, II, 1957, 120); Шість місяців від нього не було чути й слова, потім написав, що влаштувався як слід (Сенч., Опов., 1959, 39); б) як годиться, як належить, як заведено. Задзвонили дзвони. Поховали громадою [козака та дівчину] Як слід, по закону (Шевч., I, 1963, 8); [Х у с а (до Управителя):] Слухай, Сабо, сьогодні в мене будуть гості з Риму, високі родом гості! То пильнуй, щоб тут усе було як слід (Л. Укр., III, 1952, 146).

СЛІДЕЦЬ, *дця, ч.*, *заст.* Таємний агент розшукної поліції. Почали знов гасати за Кармелем шукачі, почали знов сліди Кармеля висліджувати (Вовчок, I, 1955, 366).

СЛІДЖЕННЯ, *я, с.*, *рідко.* Дія за знач. слідити¹ 1—4. Вже й [пробували] слідити за Іваном.., але слідження ні на що не придалося (Фр., III, 1950, 143).

СЛІДИТИ¹, *сліджү, слідиш, недок.* 1. *за ким—чим, заст. кого, що.* Іти слідом за ким-небудь. За нею ходив гречний молодець, Слідив — прослідив аж до світлоньки (Чуб., III, 1872, 315); // Переслідувати кого-, що-небудь, намагаючись наздогнати, захопити. Латинці до лісу слідили Одважних наших розбишак (Котл., I, 1952, 228); Підскочить хвиля та й лягає; Судно погоня не слідить (Укр. поети-романтики.., 1968, 596).

2. *за ким—чим, заст. кого, що і з підрядним реченням, розм.* Те саме, що слідкувати 3. Хіба, може, тільки Петро як-небудь підудрів [підгледів] їх, бо пильно слідив за Оксаною (Кв.-Осн., II, 1956, 446); Йосип назирці

слідив, куди вона піде, Параска сховалася у ратівському садку і, скільки не ждав він її, що вийде — не виходила (Мирний, IV, 1955, 35); Ще ж така й мала була, а бувало як і за Катрею слідити вже стали, розкаже [Давид] Зіньці, що передати, де піджидає, і гайне дівчина (Головко, II, 1957, 76); Що станеться тоді, Як несподівано він стрінеться Судді Чи Телімені? Що, як хто його вже слідить? (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 97).

3. *за чим, із спол. щ о б, розм.* Те саме, що слідкувати 2. Він — стражник... законом наставлений на те, щоб за порядком слідити... (Мирний, IV, 1955, 376).

4. *за ким—чим, заст. кого, що, із спол. я к, щ о, часто із сл. о ч и м а, розм.* Те саме, що слідкувати 1. Слідячи пильно за всіма.., звернула вона увагу на двох [чоловіків] (Фр., VIII, 1952, 321); Громада не зводила очей із Стрибога та й слідила цікаво й терпеливо, що він зробить (Март., Тв., 1954, 138); Вона усміхалась, вона жартувала, Я ж тільки очима за нею слідив (Вороний, Вибр., 1959, 108); Максим тривожними очима слідив зріст води (Фр., VI, 1951, 123).

5. *що і без додатка, заст.* Слідкувати (у 4 знач.). Вони розбирали між собою живо ті нові, високі думки, слідили їх розвиток у цілім сучаснім світі (Фр., I, 1955, 293); Наш закон — це рух — в нім жити, Ясно думати — слідити (Фр., XIII, 1954, 397).

6. *кого і без додатка, заст.* Шукаючи, нападати на слід (перев. звіра). Старий староста і каже: — Ми собі ловці, удалі молодці.. Їздили, слідили і нічого не получили (Кв.-Осн., II, 1956, 56).

СЛІДИТИ², *сліджү, слідиш, недок.* Залишати брудні сліди на чому-небудь. Бородатий швейцар націлювся на Гайсина шваброю. — Так це ти тут слідиш, голубчику? (Панч, На калин. мості, 1965, 117).

СЛІДИТИСЯ, *слідиться, недок.* Вкриватися слідами. Фашисти їх лютою смертю лякали. І гнали все далі В задимлені далі. Слідились кров'ю дороги відталі (Воронько, Три покоління, 1950, 23).

СЛІДКОМ, *присл., звичайно у сполуч. з прийм. з а.* 1. Те саме, що слідом 1. Дві Бочки їхало колись селом, Одна з горілкою, повненька, Друга — порожня, тож слідком (Гл., Вибр., 1951, 17); Галасуючи, побігли всі слідком за коноводами (Гр., II, 1963, 296); — Сьогодні ще зранку ходить [дитина] за мною слідком, — розказує далі пані, — скигнить: дайте, мамо, копійку, в театр на кумедію піду (Вас., I, 1959, 211); З-за верхів далеких гір вискочили круглі хмари, білі, як срібло.. Слідком за ними висунулись чорні густі хмари (Н.-Лев., II, 1956, 389); Він пішов слідком за Олесею до її хати, що стояла край зеленого вигону (Стельмах, II, 1962, 114).

2. У напрямі руху, переміщення кого-, чого-небудь. Микола довго дивився слідком за нею, як синів оддалеки на возі її керсет і чорніли коси на голові проти вечірнього сонця (Н.-Лев., II, 1956, 230).

СЛІДКУВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. слідкувати. [П е т е р с о н:] З учорашнього дня, міс Фансі, за вами встановлено слідкування (Галан, I, 1960, 437); Тепер він [літак] кружляв поблизу. Це нагадувало слідкування. Напасники захвилювалися (Трубл., Шхуна.., 1940, 271).

СЛІДКУВАТИ, *ую, уєш, недок.* 1. *за ким—чим, заст. кого, що, із спол. я к, щ о, часто із сл. о ч и м а.* Дивитися на те, що переміщується, рухається; стежити. Мелашка слідкувала за ними, доки вони не зайшли за залізні ґратки (Н.-Лев., II, 1956, 342); Вони попрощались, а Семен ще довго слідкував очима за високою, міцною постаттю Мотрі (Коцюб., I, 1955, 43); Ще за м'ячем слідкувати можна, але за окремими гравцями — неможливо ніяк (Вишня, I, 1956, 405); Юнга слідкував, як човник віддалявся і, нарешті, зник (Трубл., Шхуна..,

1940, 187); // Не відриваючи погляду, дивитися на що-небудь, спостерігати щось. *Наймолодший внук сидить близько Край діда і слідкує його рухи* (Л. Укр., I, 1951, 52); — *Я страшенно люблю читати, — казав я.., слідкуючи за поплавком закинутої вудки* (Ю. Янов., II, 1958, 70); *Гафійка стояла ні жива, ні мертва, з надією слідкувала за моїм читанням* (Збан., Любов, 1957, 281); *Сатно.. слідкувала за професоровим пером, що шпарко піпльгувало на грубому пергаментному папері* (Смолич, I, 1958, 60); // Уважно приглядатися до чогось, щоб не пропустити будь-яких змін. *Комісар наказує: — Не зменшуючи швидкості, маневрувати, слідкувати за дорогою* (Ю. Янов., I, 1954, 53); *Темінь придавила човен до води, і на ньому насторожено слідкують за берегом дві людини зі зброєю в руках* (Стельмах, II, 1962, 57).

2. за чим, із спол. щ о б. Наглядати за чим-небудь для контролю, забезпечення порядку і т. ін. *То годував [Йонька] корів, то коней, то зазирає до свиней, то слідкує за провіантом* (Тют., Вир, 1964, 431); — *Пускай, гони на повну швидкість... Одначе.. пам'ятай про гальма, слідкуй за атмосферами!* (Гончар, III, 1959, 208); *Марина слідкувала за тим, щоб всі накази Валі виконувалися точно* (Собко, Зор. крила, 1950, 273); // за ким. Піклуватися, дбати про кого-небудь. *Вона почала слідкувати за собою, гарно зачісуватися, одягатися* (Томч., Готель.., 1960, 177).

3. за ким—чим. Стежити за ким-, чим-небудь перев. з метою викрити, піймати і т. ін. *Роман ходив у ліс часом зранку, часом надвечір, і не було неділі або якого свята, щоб він не пішов у той лісок. Соломія примітила це й почала слідкувати за ним* (Н.-Лев., VI, 1966, 383); *Шпики слідкуватимуть за кожною новою людиною, яка лише зійде з поїзда на станції Ставки* (Вільде, Сестри.., 1958, 257).

4. за чим. Уважно стежити за розвитком, зміною, станом чогось. *Я вже давно слідкую за її [О. Кобилянської] літературним поступом, і вона мене дуже інтересує, яко талан і яко людиною* (Л. Укр., V, 1956, 264); *В. І. Ленін, очолюючи революційну боротьбу трудящих усієї Росії, уважно слідкує за розвитком робітничого і соціал-демократичного руху на Україні* (Укр. іст. ж., 2, 1960, 91); // Цікавлячись подіями, станом речей у певній галузі, бути завжди обізнаним з ними. *Старий Ястишембський любив слідкувати за політикою* (Н.-Лев., II, 1956, 39); *Невтомний, він слідкує за всіма новинами науки, до всього прислухався, приглядається* (Грим., Син.., 1950, 14).

5. за ким, розм. Іти, ходити слідом за ким-небудь. *Ми й слідом за нею слідкували, — іде вона, оглядається, а заглядіши, що її доганяють, побіжить* (Вовчок, I, 1955, 266); *Коли я за любкою завжди слідкую, Невже хто осудить налізливості [улізливості] тую?* (Крим., Вибр., 1965, 285); *Блаженко, нахмуривши брови, походжав по вогневі, і Хома Хавцький, якого він призначив своїм ординарцем, слідкував тепер за ним з такою ж готовністю, як колись Шовкун за старшим лейтенантом, щоб кинутись виконувати перше-ліпше завдання командира* (Гончар, III, 1959, 155); *Образно. *Багато всякого лиха та горя довелося йому [Т. Г. Шевченкові] пережити на своєму віку; від самого малку слідкували вони за ним і до останку, як та іржа, точили його серце* (Мирний, V, 1955, 309).

СЛІДНО, присл., зах. Видно, помітно. [П а р в у с:] *А згадай же, що він сказав на запит, чом у нього не слідно культу цезаря в господі: «сим нехтують не тільки християни!» — сказав Руфін, прегордо усміхнувшись* (Л. Укр., II, 1951, 425); *Усмішка промайнула ледве слідно по її обличчю* (Коб., I, 1956, 103).

СЛІДОК, дка, ч. Пестл. до слід¹ 1. [М а в к а:] *Що ж там? Я шукала ягідок, ерибків...* [П е р е л е с - н и к:] *А не приглядалась до моїх слідків?* (Л. Укр., III, 1952, 207); *Річний пісок слідок ноги твоєї і досі ще — для мене! — не заніс...* (Плужник, Вибр., 1966, 164); — *Ой, пішов ти в море, Мусієчку, — голосила вона мовчки, — та й слід твій солона вода змила. Та коли б я знала та бачила, *б той слідок долонями пригортала та до берега тебе покликала* (Ю. Янов., I, 1954, 264).

СЛІДОМ, присл., звичайно у сполуч. з прийм. за. 1. Безпосередньо за ким-, чим-небудь, не відстаючи; услід. *Вийшов [старший брат] з хати, а за їм [ним] усі брати слідом* (Вовчок, I, 1955, 312); *Ступав [панотець] за війтом слідом, трюхи на п'яти не наступає* (Март., Тв., 1954, 254); *Як на долоні, видно в Белебеня — спереду сани і ще одні сани, а слідом і весь козацький загін* (Головко, II, 1957, 345); // Одразу або незабаром після чого-небудь. *Блискавка розколола змару, слідом ударив грім* (Ю. Янов., II, 1958, 175); *Прогримотів останні слова Опанас, слідом за чим, після недовгої тиші, жалісно рипнули двері* (Довж., I, 1958, 92).

◇ Аж (тільки) піл піпль слідом див. пил.

2. Наслідуючи кого-небудь; так само, як хтось. *Коли слідом за мною вся жіноча половина глядачів корчилась в істеричнім нападі, то се звалось моїм «тріумфом»* (Л. Укр., III, 1952, 704); *Може, мене заводить пам'ять, але мені здається, що саме по калами називав Донець, слідом за дніпровськими рибалками, заводі, затони, зарічки на Дніпрі...* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 53); — *Хоч воно тепер і подешевшало життя, однак не хочу йти слідом за своїм двоюрідним братом. Осиротів наш рід, то не хочу, щоб моя сім'я осиротіла* (Стельмах, II, 1962, 22).

СЛІДОНЬКО, а, ч. Пестл. до слід¹ 1, 2.

СЛІДОПИТ, а, ч. Той, хто добре розуміється на слідах, хто висліджує звіра по слідах. *Ще до революції.. служив [Степан Глушак] у знаменитого Арсеньєва провідником по нетрях.. Це першокласний старий мисливець і слідопит* (Довж., I, 1958, 101); *Як мисливець обережний, Звіробійник довголітній, Посивілий слідопит Прилягав теплим ухом, Щоб почути шум далекий, До ласкавої землі, — Так і ти, поете, слухай Голоси життя людського, Нові ритми уловляй* (Рильський, I, 1956, 60); *У порівн. *Вбиравши в себе кожен кравид, Запам'ятати хочеш кожне слово, Почуте десь знезацька, випадково. Ідеш через життя, мов слідопит* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 104); // Людина, яка веде пошуки кого-, чого-небудь.

Червоні слідопити — члени загону (перев. шонерського), що ведуть пошуки героїв війни, фактів героїчних подій і т. ін. *Кравзнавці, червоні слідопити настійно продовжують пошуки невідомих героїв Великої Вітчизняної війни. місць їх подвигів* (Ком. Укр., 3, 1970, 74).

СЛІДОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до слід¹ 1, 2. — *Невже се Пилипчин слідочок? Збилося уночі в шляху? — вдарило Катрі в голову* (Мирний, IV, 1955, 305); *На жовтім пісочку Два слідочки знати. Гой, один слідочок — То мого милого, А другий слідочок — Коня вороного* (Нар. лірика, 1956, 167); *Впала зіронька понад лісом, викресала вогненний слідочок* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 47).

СЛІДСТВО, а, с. 1. Розслідування обставин, пов'язаних із злочином, яке проводять органи юстиції. *Справа донеслася до жандармерії, почалося слідство* (Фр., III, 1950, 46); *Ладнов одержав згодом матеріали слідства, що з усією очевидністю встановлювали Маркову вину* (Мик., II, 1957, 553); // розм. Розпитування, дізнання про кого-, що-небудь. *Приїздив інспектор.*

член земської управи, було слідство, допити — і все скінчилося тим, що її перенесено [переведено] до другої школи (Коцюб., I, 1955, 307); Прийшов [панотець] до кухні й переводив ціле слідство, хто збив шибку (Март., Тв., 1954, 247).

Біти (перебувати і т. ін.) під слідством; Біти (про-біти) у (в) слідстві, заст.— бути притягненим до судового розслідування у зв'язку з підозрою у причетності до злочину. Він колись був під слідством: розбалакався з одним пацієнтом, а той написав на нього донос. Ледве викрутився, бідолаха (Тулуб, В степу., 1964, 293); — Вас викликано на офіційну розмову, і тут немає Миколи Тихоновича, а в прокурор.— Пробачте, — підхопився з стільця Масло. — Я цих тонкощів не знаю. Не був ніколи під судом і слідством (Хижняк, Невгамова, 1961, 310); Так в слідстві близько року я пробує (Фр., XIII, 1954, 74); Весті (чиніти, учинити і т. ін.) слідство; заст. Писати слідство — вести розслідування якої-небудь судової справи для виявлення винних. До о. Василя наїхали з міста урядовці чинити слідство (Вас., Талант, 1955, 44); Привезли [братів] у город, зараз заперли бідолах в острог та й почали писати слідство (Стор., I, 1957, 49); І не допитуєш нічого, і слідства не пишучи, начальство забило чоловіка в кайдани й потягло на вулицю (Стельмах, I, 1962, 624); Органи слідства — те саме, що Слідчі органи (див. слідчий). Радянська криміналістика.. озброєв органи слідства, прокуратуру і суд науковими методами і засобами збирання, фіксації і дослідження різних доказів, забезпечуючи встановлення істини (Наука., 9, 1957, 14).

2. збірн., розм. Ті, що ведуть розслідування судової справи; слідчі. Варчука безвідступно лихоманили думки, що ж робити з кіньми? А що, коли у село наїде слідство, почнуть докопуватися до всього? (Стельмах, II, 1962, 220).

СЛІДУВАННЯ, я, с. Дія за знач. слідувати 1, 2. За хвилину озирнувшись ще раз і побачила, що юнак у плюшевому капелюсі змінив напрям свого слідування на сто вісімдесят градусів і йде слідом за нею. Це і збентежило і заінтригувало Ніну (Добр., Тече річка., 1961, 76); Вантажі далекого слідування.

СЛІДУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. за ким—чим. Рухатися слідом за ким-, чим-небудь. Теофан слідував за паном (Фр., II, 1950, 367); Заставляла [Юля] на останні копійки, які він виторгував за рибу, купувати морозиво, водити в кіно, слідувати за нею по п'ятах, куди б вона не йшла (Тют., Вир, 1964, 449); // Відбуватися, з'являтися, бути безпосередньо після чого-небудь. Жарти слідували один за одним, все смішніші та дотепніші (Тют., Вир, 1964, 87); Коли перші [старі] співали до захрипу побожні пісні, то молодь переплітала їх світськими, часто не зовсім пристойними коломийками, за якими слідували сміхи та хихи (Вільде, Сестри., 1958, 45); // перен. Керуватися у чому-небудь чиймсь прикладом, брати щось за зразок. Відштовхуючись від сонета тієї ж назви у Івана Франка, Рильський [у вірші «Сікстинська мадонна»] хоче підкреслити в богоматері не божественне, а людське, слідує в цьому за Шевченковою поемою «Марія» (Криж., М. Рильський, 1960, 145).

2. рідко. Рухатися (йти, їхати і т. ін.) куди-небудь; прямувати.

3. кому, чому, перен. Дотримуватися чого-небудь, керуватися чимсь у житті, діях, творчості. Грабовський слідував великому заповіту, що його висловив Некрасов: «Поетом можеш ты не быть, но гражданином быть обязан» (Іст. укр. літ., I, 1954, 489).

4. з кого, перев. безос., розм. Належить одержати з кого-небудь щось. — Там з слобожан слідує.. триста

рублів. Збери їх і скажи — дарую я їм той зиск (Мирний, III, 1954, 363).

5. тільки з ос., у знач. безос. присудк. сл., розм. Те саме, що слід². Себе самого наперед Застав робить, що слідує, А лиш потому інших вчи,— Тоді з дороги не схибиш (Фр., XI, 1952, 67); — Я н-не знаю, з-за що заслали твого батька, але якщо він був такою сволотою, як ти, його слідувало розстріляти разом із тобою (Тют., Вир, 1964, 165); — Ну як, хлопці, дамо Куликові на посів? — Воно після всього й не слідувало б,— загомонили в гурті,— та тільки... (Гончар, II, 1959, 56).

Як слідує, заст.— те саме, що Як слід (див. слід²). [Г а л я:] Учитель читає що-небудь, а ми пишемо; потім він дивиться, чи правильно написано, чи значки, як слідує, розставлено... (Мирний, V, 1955, 134); Дурний школяр Денис, запрягши шкану в санки, Із школи поспішав до батька ночувати, Щоб завтра по закону, Як слідує, пашнею засівати (Греб., I, 1957, 59).

СЛІДУВАТИ, ую, уєш, недок., діал. Слідувати (у 1 знач.). Так і біга, так і слідує за ним (Сл. Гр.).

СЛІДЧИЙ, а, е. 1. Стос. до слідства, слідчого. Вже всі розвідки слідчі Скінчені. Злочинцю лютий... Завтра виступлять на тебе! (Л. Укр., IV, 1954, 154); // Який здійснює слідство. Згодом його призначили головою слідчої комісії. Друзі поздоровляли, раділи, а він не відчув ніякої радості (Збан., Сеспель, 1961, 191); // Признач. для ведення слідства. Слідча кімната. Крісло для одвідувачів. За столом привітний, бистрий слідчий (Кач. II, 1958, 395); В Левка прояснюється на душі: виходить, ще бог милував його від слідчої кімнати (Стельмах, I, 1962, 81).

Слідчі органи — органи, які ведуть попереднє розслідування обставин, пов'язаних із злочином. Справу про напад біля мосту ми передамо слідчим органам (Шиян, Баланда, 1957, 97); По відзнаках на їхніх [офіцерів] погонах Сидорчук розгадав, що це представники військових слідчих органів (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 210).

2. у знач. ім. слідчий, чого, ч. Службова особа, яка здійснює слідство. Знайдений біля мертвого залізний коловорот багато дечого розповів слідчому (Донч., III, 1956, 12); Слідчий натужно скрипів пером, закінчуючи складати протокол дізнання (Кол., Терен., 1959, 258); На порозі з'явилася огрядна постать чорного.. пана.. В Левка тіпнулася душа і докупі зібралися брови: парубок пізнав судового слідчого Костя Івановича Чорнокнижного (Стельмах, I, 1962, 81); *У порівн. — Чого вас тут носить? — допитував Іллєвський, як суворий слідчий (Гончар, IV, 1960, 62).

СЛІЗКА, и, ж. Пестл. до сльоза. Вона нічого йому не сказала, тільки слізки заблищали на очах (П. Куліш, Вибр., 1969, 111); Не одна слізка пролилась, не одне гордовите колінко заламалось перед її сином... (Вільде, Сестри., 1958, 359).

Крізь слізки — те саме, що Крізь сльози (див. сльоза). Дрючком Хведька разів із шість оперезав [батько]!.. Тоді Хведько крізь слізки Так Батькові сказав: «Коли б було знаття, що гаспидська дрючина Так міцно дошкуля,.. Я б впер дрючок в огонь, а різки б не палив!» (Г.-Арт., Байки., 1958, 78).

◇ Відізвуться (відізв'ялися) кому чийсь слізки див. відзиватися; Відливають (віділлють, оділлють і т. ін.) слізки кому чий — те саме, що Відливають (віділлють) комусь чийсь сльози (див. відливатися); Літи слізки див. літи; Пускати (пустити) слізку (сльзки) з очей див. бко¹; Умиватися (умітися) [гіркими (гарячими і т. ін.)] слізками див. умиватися.

СЛІЗЛИВИЙ, рідко СЛЬОЗЛИВИЙ, а, е. 1. Який часто плаче; плаксивий; // Який сльозиться (у 1 знач.).

Олекса щось показував, говорив, та дід недочував. Тільки дивився здивованими сльозливими очима (Цюпа, Крайни, 1971, 147).

2. перен. Надмірно чутливий (про людину); // Сповнений особливої чутливості, який викликає розчулення; сентиментальний. — А хіба романтика легкою буває? Коли вона легка, то це так, не романтика, а сльозлива мелодрама (Собко, Нам спокій..., 1959, 18); Чоловік довідався, де перебував дружина, писав сльозливі листи, просив вернутися, бо він немічний, хворий, самотній (Збан., Сеспель, 1961, 179).

СЛІЗЛИВІСТЬ, рідко **СЛЬОЗЛИВІСТЬ**, вості, ж. Властивість за знач. сльозливий, сльозливий.

СЛІЗЛИВО, рідко **СЛЬОЗЛИВО**. Присл. до сльозливий, сльозливий. Його борода тряслася, а червоні очі сльозливо моргали (Хотк., I, 1966, 159).

СЛІЗНИЙ, а, е. 1. анат. Стос. до виділення сліз. Слізні залози; Слізний канал; Слізний мішок.

2. Стос. до сльози. Де плаче сестричка — сльозная криничка (Сл. Гр.); По запалих щоках [брата] текли сльози й ховалися у вусах. Стояв, не помічав тієї пекучої сльозної живиці (Цюпа, Назустріч..., 1958, 14); // перен. Пов'язаний із стражданнями, горем і т. ін. Не буде милості від неба, То ж волю нашу в сльозу путь Пани на торжище ведуть (Мал., Народження..., 1939, 66).

3. Повний сліз (про очі). Тато сивий одхилив дочку од себе і всміхнувся слізними очима: — Не впізнала батька сивого! (Головко, I, 1957, 245).

4. Сповнений скарг, прохань і т. ін. і розрахований на те, щоб розчулити кого-небудь, викликати співчуття. Писар написав до консисторії ніби молитву, і молитву дуже слізну, написав і до консисторії і до архієрея разом, мабуть, щоб прошення не потаїли (Н.-Лев., IV, 1956, 167); Микола написав слізного листа. На далекі Курили. Просився: візьми, тату, буду помічником тобі, що загодно робитиму, аби бути з тобою (Збан., Курил. о-ви, 1963, 132); // Жалібний (про тон, голос). [С т а с ь (роблено позіхаючи):] Дядю, чого такий слізний тон узяли? Мені здається, що взагалі увесь цей переполох безпідставний (Вас., III, 1960, 384); У снігах Віктор почув слізний материн голос і грубий, розгніваний батьків (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 74).

СЛІЗНО. Присл. до сльозливий 4. Стоїть місяць над горою, а сонця немає, мати сина в доріженьку слізно проводжав (Чуб., V, 1874, 532); Слізно прощалася [Мільця] з тою мирною, старою хатою, де так красно, так спокійно проплили її молодії літа (Фр., VIII, 1952, 120); Ключу вже всю геть обійняло полум'ям.. З хати виносять усе. Скриня вже надворі. Біля неї Скибиха з дитиною на руках слізно убивається (Головко, I, 1957, 348); Бідне дитя мучилося, муками напувало матір, ще гіршими через те, що так слізно благало вирятувати його (Дн. Чайка, Тв., 1960, 67); Тамара рвалася додому і слізно просила лікарів, щоб її виписали (Хижняк, Тамара, 1959, 270); *Образно. Важкий сум, як гнітючий, липкий туман, плив тоді над селом і хлипав слізною устами жіночими на колодках (Цюпа, Назустріч..., 1958, 442).

Слізно плакати (ридати і т. ін.) — дуже плакати. Добрячий дощ пронизував землю. По обличчю Панаса Половця бігли дощові краплі, збоку видавалося, що він слізно плаче коло готової могили, у всього загону текли дощові сльози (Ю. Янов., II, 1958, 177); Ой то не сива зозуленька закувала, Не дрібні пташки защебетали — То Ярославна рано до сходу сонця слізною ридала (Мирний, V, 1955, 274).

СЛІЗОНЬКА, и, ж. Пестл. до сльоза. Умовк. кобзар сумуючи: Щось руки не грають. Кругом хлопці та дівчата Сльозоньки втирають (Шевч., I, 1963, 45); Зоста-

лася Маруся сама.. Схилила головоньку на білу ручку, сльозоньки з очей так і капотять! (Кв.-Осн., II, 1956, 35); [М о т р я:] Стелися ж вам путь-доріженька, м'якенько стелися, обігрій вас в путі ясне сонечко весняне, обсуши ваші сльозоньки вольний вітер степовий (Мороз, П'єси, 1959, 15); *Образно. За вікном з вишини хмари сльозоньки ллють, нахилилася ніч край вікна (Сос., Близька далина, 1960, 223).

◇ За [дрібними] сльозоньками [і (й)] світу (світа і т. ін.) [божого (білого)] (нічого) не бачити — те саме, що За сльозми (сльозами і т. ін.) [і (й)] світу (світа) [білого (божого)] (нічого) не бачити (див. сльоза). Караульні так і женуть її від холодної. Піде, сердешна, додому, за сльозоньками й світу не бачить (Кв.-Осн., II, 1956, 265); Дівчатка.. почали вбиратись.. Джерго-чуть коло мене, а мені вже так жалко, що й словечка не скажу; за сльозоньками світу божого не бачу! (Вовчок, I, 1955, 5); — От чого я так журюся, Чого ревню плачу, За дрібними сльозоньками Світоньку [світонька] не бачу (П. Куліш, Вибр., 1969, 417); Ковтати сльозоньки — те саме, що Ковтати сльози (див. ковтати). А сам, сердешний, сльозоньки ковтає: Є каяття, да вороття немає (Гл., Вибр., 1951, 27); Обливати (обліти, обмивати, обміти, поливати, політи і т. ін.) [гіркими (гарячими, рясними і т. ін.)] сльозоньками кого, що — те саме, що Обливати (обліти, обмивати, обміти, поливати, політи і т. ін.) сльозами (сльозми) (див. сльоза). Маруся ж так і повисла йому на ший і обмила його сльозоньками (Кв.-Осн., II, 1956, 59); [О д а р к а:] Щоранку й щовечора поливала я її [вербу] дрібненькими сльозоньками. Згадаю було тебе і гірко-гірко заплачу (Кроп., I, 1958, 61); Обливатися (облітисся) [гіркими (гарячими і т. ін.)] сльозоньками — те саме, що Обливатися (облітисся) [гіркими (гарячими і т. ін.)] сльозми (сльозами і т. ін.) (див. обливатися). Дума [Галочка], може... тяжко йому, може ще до світу і вмере... Та від таких думок аж з ніг звалилася, прилягла на ліжку, сльозоньками обливаючись... (Кв.-Осн., II, 1956, 328); Розпускати (розпустити) сльозоньки див. розпускати; Сльозоньки [дрібні] заливвають (залили і т. д.) очі (лице і т. ін.) — те саме, що Сльози заливвають (залили і т. д.) очі (лице і т. ін.) (див. заливати). Від тяжкого горя її [дівчини] та неолі Щеміло в нас серце не раз; Як горох рясній, сльозоньки дрібні За-ливали очі у нас (Мирний, V, 1955, 294); Умиватися (умітисся) [гіркими (гарячими і т. ін.)] сльозоньками див. умиватися.

СЛІЗОЧКА, и, ж. Пестл. до сльоза. — І я піду у наймити! — каже один брат. — От як! — промовила Галя; а сльозочки закапали одна по другій швиденько (Вовчок, I, 1955, 293); Діти матері жаліться стали: «Ведмедик, мамо, обдурих, Гостинчики поїв...» А в оченятах сльозочки блищали... (Гл., Вибр., 1951, 152); — Тачочку! І ви, і Микола не побачите більш моїх сльозочок (Кв.-Осн., II, 1956, 357).

СЛІП, а, ч. 1. Споруда у вигляді похилої площини з спеціальним пристроєм для витягування суден на берег та спускання їх на воду. Намічено збудувати елінг на 50 суден і сліп для спускання яхт на воду (Веч. Київ, 12.III 1957, 1).

2. Похилий тунель на китобійних суднах для втягування китів з води на верхню палубу.

СЛІПАК, а, ч. 1. розм. Те саме, що сліпéць 1.

2. тільки мн., вульг. Очі. — Всю роботу хатню на мене скинула. А скажу їй що, то так на тебе подивиться своїми сліпаками, що аж страх бере за плече... (Коцюб., I, 1955, 264); [С т р а т о н:] Хто сказав! Своїми сліпаками сам бачив, а ви кажете! Можу ось присягнути, коли не вірите... (Козл., Щури., 1956, 252); * У порівн. Чорні скособочені халупки.. маленькими зеленкувати-

ми вікнами, наче сліпаками, роз'їденими трахомою, стежать за кожним проходом (Кол., Терен., 1959, 35).

3. зоол. Те саме, що сліпець 2. Мало хто знає цю незвичайну істоту. І не дивно — мешкає вона під землею. Це один з видів гризунів. — сліпак малий (Наука., 1, 1966, 29).

4. ент., діал. Сліпень (у 1 знач.).

5. розм. Те саме, що каганець 1. Мірошниченко підіймає над головою чахлий вогник сліпака, пильно оглядає всі збори (Стельмах, II, 1962, 13); Блимали [в минулому] по кутках приземкуватих хат каганці-сліпаки, гуділа біля лежанки материна прядка, а ми, маленькі й сині, скиглили на печі (Чаб., Шляхами., 1961, 124).

СЛІПАТИ, сліпаю, сліпаєш, недок., розм. 1. Дивитися, шулячись, напружуючи зір, намагаючись щось розібрати, побачити. Довго летів [піп], сліпаючи щохвилини на небо, чи не побачить бога (Казки Буковини., 1968, 20); // Роблячи що-небудь перев. при поганому освітленні, напружувати зір. — Я краще [краще] б щось цікаве прочитала, ніж мала б нудитись та сліпати очима над тим шиттям, — сказала Саня (Н.-Лев., V, 1966, 272); Добре хоч електрика тепер і не так очі болять, як при лампі, коли доводилось сліпати в окулярах. Тепер так ясно, що деяке письмо він і без окулярів уже розбирав (Кучер, Трудна любов, 1960, 491); // по чому, над чим. Читати, ледве розбираючи літери, по складах, через силу. Сліпав було Яким по часловці (Н.-Лев., I, 1956, 174); // Дивитися підсліпувато. * Образно. Залите неживим місячним світлом дрімає село. Сліпають проти місяця сонними вікнами хати, хмуряться всі сні куштратами стріхами (Мушк., Чорний хліб, 1960, 14).

2. Іти, їхати поночі. Бодай тебе, дівчинонько, сім раз дідько тріпав, Така нічка темненька, я до тебе сліпав (Коломийки, 1969, 146); — Куди ви проти ночі? — каже [стара]. — Та переночували б любенько, побавились і вже завтра по видному й поїхали б. А тепер чого сліпати? (Свидн., Люборацькі, 1955, 86).

СЛІПАЧИЩЕ, а, ч. Збільш. до сліпак 1.

СЛІПАЧКА, и, ж., розм. Жін. до сліпак 1.

СЛІПАЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до сліпак 5. Із запічка Ксеня бере лучину, засвічує сліпачок, і з тим безпомічним вогником тихо ступав до столу (Стельмах, I, 1962, 379).

СЛІПЕНЬ, пня, ч. 1. ент. Двокрила комаха, самка якої живиться кров'ю тварин і людини. Великої економічної шкоди тваринництву завдають сліпні, нападаючи на тварин в жаркі сонячні дні (Профіл. захвор., 1955, 115).

2. тільки мн., вульг. Очі. Ото витріщив сліпні, а нічого не бачить — бодай тобі повилазили! (Номис, 1864, № 3715).

СЛІПЕНЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до сліпий 1—5, 7. Дурався [Гриць] діда тому, що той був сліпенький на одне око (Збан., Сеспель, 1961, 427); Ще як було воно миршавим сліпеньким цуценятком, то, як і всі, годувалося маминим молоком (Мельн., До раю., 1961, 5); Надворі вже посутеніло, але вікна будинків навпроти лишались неосвітленими. Лиш де-не-де спалахували і мерехтливо миготіли сліпенькі вогники (Смолич, Світанок., 1953, 174); Знов тихо й не видно нікого, бо сліпенькі зірки недобачають, а місяця нема... (Григ., Вибр., 1959, 188); // у знач. ім. сліпенький, кого, ч.; сліпенька, кої, ж., пестл. Людина, позбавлена зору. На майдані збілось чимало народу біля кобзаря.. Сліпенький співав про зруйнування коша (Стор., II, 1957, 281).

СЛІПЕНЬКО. Присл. до сліпенький. В кутку, поставлений на брилу ракушняка, сліпенько блимає, каганець (Смолич, Світанок., 1953, 229).

СЛІПЕЦЬ, пця, ч. 1. Людина, позбавлена зору. Пішла Івга і вже дуже веселенька, аж землі під собою не чує; а пострічає старця або сліпця, то й подасть милостиню (Кв.-Осн., II, 1956, 288); Сліпець метався, як на пожежі, розставивши руки, доки намацав те, що треба (Тют., Вир, 1964, 386); Думи співають лише талановиті професійні співці, звичайно сліпці, кобзарі й деякі лірники (Муз. праці, 1960, 330); *У порівн. Іван йшов далі, простягнувши наперед руки, наче сліпець (Коцюб., II, 1955, 350); // перен. Той, хто не помічає, не розуміє, не бачить того, що відбувається навколо, нездатний правильно осягнути що-небудь. — Зрозумійте й згайте собі Ви, сліпців покоління, Що, як зглушите душу живу, Заговорить каміння (Фр., XII, 1953, 489).

◇ Сліпці святають кого — хочеться спати кому-небудь, нападає дрімота на когось.

2. зоол. Невеликий гризун, що живе під землею, має недорозвинені очі, сховані під шкірою, і зуби, пристосовані для риття землі. Найбільш розповсюдженими і небезпечними з гризунів є ховрахи., а на сході УРСР — також сліпець, або зінське щеня (Шкідн. і хвор.. рослин, 1955, 10); Восени, після збирання врожаю і оранки полів, саме в лісових смугах і на їх обочинах скупчуються звичайна, лісова, курганчикова і хатня миші, сіра полівка, сірий хом'ячок., сліпець та ін. (Вісник АН, 11, 1953, 46).

3. розм. Дитяча гра. У вікон школярі співали, Халяндри циганки скакали, Іграли [грали] в кобзи і сліпці (Котл., I, 1952, 92).

СЛІПИ, ів, мн., вульг. Очі. Карпо, що повернувся перед світанком від Онопрія, не встиг ще й очей як слід стулити. Почувши у возовні голос батька, він невдоволено пробурмотів спросоння: — Ще ж темно... Не дадуть і поспати. — Темно... Розтули сліпи — розвидниться (Іщук, Вербівчани, 1961, 39).

◇ Заливати (заліти) сліпи — те саме, що Заливати (заліти) голову (бчі, памороки, пельку і т. ін.) (див. заливати). [Д а н и л о:] Залив сліпи зранку, то вже й не тямиш, що верзеш! (К.-Карий, I, 1960, 180).

СЛІПІЙ, а, е. 1. Позбавлений зору, здатності бачити; протилежне з р я ч и й. Перебендя старий, сліпий, — Хто його не знає? Він усюди вештається Та на кобзі грає (Шевч., I, 1963, 52); Із темних сіней напоями виходить сліпий Вихтір (Тют., Вир, 1964, 207); *Образно. Душа народу не сліпа, Вона стоюка; До могил героїв Повік-віків не заросте тропа (Рильський, III, 1961, 279); // у знач. ім. сліпий, пого, ч.; сліпа, пої, ж. Людина, позбавлена зору. Сліпий не побачить, так видума (Номис, 1864 № 6844); Там [у пеклі] .. Були багаті і убогі, Прямі були і кривоногі, Були видючі і сліпі (Котл., I, 1952, 138); Сліпий відшукав патерицею камінь, сів і, перевівши подих, почав скидати з себе торби, бандуру (М. Ол., Леся, 1960, 36); Сліпа показана в поемі в стані крайнього душевного пригнічення: сон дочки віщує їй нещастя (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 106); *У порівн. — Що з ним станеться, як ми помremo?.. Останеться він на світі, мов сліпий без поводитаря! (Стор., I, 1957, 57); Коваль був чоловік розумний. Сам був неписьменний і дуже жалкував з того.. Чи газета попадеться, чи книжечка — біда неписьменному. Сам як сліпий (Головка, II, 1957, 211); // розм. Те саме, що короткозорий 1; // Який не бачить (про очі). Естерка все говорила, а сльози все стікали з її сліпих очей (Коцюб., II, 1955, 178); *Образно. Сліпими очима заглядала в маленькі вікна чорна гірська ніч — а оповідання плелися одно за одним, мов польові квіти (Хотк., II, 1966, 17);

// Який не бачить у певний період доби (про птахів — курей, сову). Сполохані сліпі кури кидались по горищі, падали в сіни на світ (Н.-Лев., II, 1956, 360); // від чого. Який погано бачить у даний момент (через слюзи, хвилювання, переяк і т. ін.). — Пошлемо, пошлемо [радіограми], — заспокоїв Чабаниху завідувач пошти. І тільки після цього буря гніву її змінилась слізми, сліпа від них, попленталась вона додому, пішла ходою тяжко розбитої горем людини (Гончар, Тронка, 1963, 196); // перен. Неписьменний, неосвічений; // у знач. ім. сліпий, пого, ч.; сліпа, пої, ж. Неписьменна, неосвічена людина. Татусь, як почув, що в селі лікнеп відкривається, зразу й закомандував: «Іди, Настуню. Змарку не змогла, то хоч тепер надолужуй, бо тяжко сліпому, ой як тяжко!» (Речм., Весн. грози, 1961, 40).

Сліпий дощ — краплистий короткочасний дощ у сонячний день. Черниш.. підставив обвітрене, пошергле обличчя приємним краплистим ударам. — Ви бачили таке: сонце і дощ! — Сліпий дощ! — Чому сліпий? — Навпаки, ясноокий!.. (Гончар, III, 1959, 393); Ішов сліпий дощ. Купалися в дощових хвилях ластівки, літали низько, понад самі трави (Мушк., Серце.., 1962, 22).

△ Сліпа кáрта — учбова географічна карта без позначення назв; Сліпа пля́ма див. пля́ма.

◇ Держáтися (тримáтися і т. ін.), як сліпий плотá (ціпкá і т. ін.): а) невідступно слідувати за ким-, чим-небудь. — А я вже вас держуся, як сліпий плотá, — шепотів Іван до Соломії, йдучи за нею (Коцюб., I, 1955, 348); б) точно дотримуватися чогось. Триматися канонів, як сліпий ціпка, теж не слід, бо тоді ніколи не виростеш з школярських штанців (Загреб., День.., 1964, 231); [І (й)] сліпо́му ві́дно що; [І (й)] сліпий побáчить (розгля́дить і т. ін.) що — про щось очевидне, зрозуміле, ясне. Сліпому видно, як валиться їхній [фашистський] картковий будиночок, а вони вдають з себе переможців (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 74); Се й сліпий розгля́дить, що се патрет [портрет], а не живий чоловік... (Кв.-Осн., II, 1956, 20); Сліпа кúрка див. кúрка.

2. перен. Який не помічає, не розуміє того, що відбувається навколо; нездатний правильно оцінити, досягнути що-небудь. Поки робітники і селяни лишаються пригноблені поміщиками і капіталістами, поки школи лишаються в руках поміщиків і капіталістів, покоління молоді лишається сліпим і темним (Ленін, 41, 1974, 299); [С е м е н:] І нащо б то воювати!.. Звісно, не нам, сліпим людям, відати про ті діла, але ж на мою думку, то краще було б не воювати... (Кроп., I, 1958, 112); [М а р і я Р о м а н і в н а:] Не сердьтесь, подумайте. Я зовсім не хочу образити вас, але ж в такі сліпі матері, які з великої любові до своїх дітей штовхають їх часто у прірву... (Дмит., Дівоча доля, 1960, 51); // до чого, рідко на що. Який не звертає уваги на кого-, що-небудь, не виявляє зацікавленості в чомусь; байдужий. Вчений будь-якого фаху чи практик із практиків у сільському господарстві чи в промисловості, глухий до пісні, сліпий до картин і статуй, байдужий до цвітіння й розкоші живої природи — не може назватись повноцінною людиною (Рильський, Веч. розмови, 1964, 136); Біг [стрілець], як обплутаний, летів без пам'яті, нічого не видів, не чув. Сліпий на все, що його оточувало, глухий на смертельні зойки товаришів, на їх крики і благання про рятунок (Кобр., Вибр., 1954, 183); // Одурений, забитий. Воззри [поглянь], пречистая, на їх, Отих окрадених, сліпих Невольників (Шевч., II, 1963, 353); Ти [гречанка] станеш дрібною піщинкою, Ти будеш сліпою рабою, Не дівчиною, не жінкою, А — жертвою розбою (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 94).

3. перен. Який не усвідомлює своїх дій, діє не роз-

мірковуючи. Ми живемо, як на вулкані або краще — ми самі той вулкан, джерело якого сліпий уряд хоче засипати трісками і тим спинити вибух (Коцюб., III, 1956, 285); Справа будівництва соціалізму і комунізму вимагала свідомих творців, а не сліпих виконавців, заражених пережитками рабської психології минулого (Рад. літ-во, 3, 1971, 74); // Який не має розумних підстав (про почуття, переживання і т. ін.). Так будь же розумна людина: Сліпее чуття загнуждай, — Не дуже вдавайся в кохання, І будеш ти мудрим украй (Крим., Вибр., 1965, 242); Заздрість сліпа. І що гостріша вона, то ще більш сліпа (Коз., Листи.., 1967, 154); // Який діє, виявляється стихійно, випадково. [Ф е д о н:] Сказати правду, випадок сліпий звістив про тебе: учень твій один вступити хотів [хотів] у хор панегіристів і на зразок умілості своєї твою епіталаму проспівав (Л. Укр., III, 1952, 434); Злостився [Петро Іванович] на себе за те, що дався в руки якійсь сліпій силі і дозволив їй помститися над собою (М. Ю.Тарн., День.., 1963, 337); Не визнаєм сліпої долі: самі будуєм ми життя (Тич., II, 1957, 217).

Сліпа кúля (чéрга і т. ін.) — куля, що випадково залетіла куди-небудь, улучила в когось, щось. Кілька хвилин тому впав, скошений сліпою кулею, його давній приятель (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 198).

4. перен. Який не освітлює або погано освітлює. Почало сутеніти, електрична лампочка під стелею залишалася сліпою (Панч, На калин. мості, 1965, 283); Каганця сліпого Загашено, щоб часом не підглянув Сусід Гаврило, поліцай німецький (Рильський, Мости, 1948, 86); // Непроглядний (про ніч, темряву і т. ін.). Ви, певне, знаєте легенди про в'язнів-богатырів. Ото сидить такий в'язень у темниці не рік, не два, і здається йому, що він осліп, але то сліпа та ніч, що навколо нього (Л. Укр., V, 1956, 435); Оля прикипіла до місця, .. широко розплющила очі, до болю вдивляючись у сліпу темряву (Юхвід, Оля, 1959, 263).

5. перен. Крізь який нічого не видно, погано видно (про вікно, скло). Хатчина була справді поганенька. Маленька, з трьома віконцями сліпими, зморщилась вона якось, іскорчилась — три чисниці їй до смерті (Гр., I, 1963, 403); Крізь сліпе віконце сіялося тьмяне світло, скупко вимальовуючи скриню і велику піч (Голов., Тополя.., 1965, 17); // Який зливається в суцільну масу (про хуртовину, завірюху і т. ін.). Блиснуло сонце, але хвилі чорні, мов крила птаства тижого... А далі покрила все сліпа та біла хуга (Л. Укр., I, 1951, 313); І ми побачили в імлі, За хуртовиною сліпою, Шматочок рідної землі, Напередодні взятий з бою (Уп., Укр. поема, 1950, 101); Вони довго петляли в сліпому коловороті завії, падали, по пояс провалювалися у замети і підводились (Стельмах, I, 1962, 245).

6. Який здійснюється без участі зору, якому не передуює зорове сприйняття. Юліні пальці вже знову літають над клавішами, .. їй зовсім не треба дивитися на клавіші, вона вчилася друкувати за сліпим методом (Перв., Опов.., 1970, 164).

Сліпий політ; Сліпа поса́дка — політ, посадка, які здійснюють у темряві, тумані, хмарах без орієнтирів за допомогою самих лише приладів. Радіолокаційна техніка дає змогу здійснювати сліпий політ на далекі і близькі віддалі, сліпу посадку на аеродром, запобігати зіткненню з іншими літаками, горами, високими будівлями тощо, а на морі здійснювати плавання вночі, в тумані і по вузьких фарватерах (Курс фізики, III, 1956, 253).

7. Який не має виходу, проходу, отворів. Сліпа шахта; Сліпа вулиця; // Який не має вікон. Тут [у Стамбулі] уже справжній схід, європейців не видно, сліпі дома з гаремами, кав'ярні, ослики, дерев'яні, фрукти, зелень (Коцюб., III, 1956, 348); До нього [подвір'я] зі всіх боків

припирали сліпі стіни сусідніх домів (Фр., II, 1950, 12); // Замурований (про вікна, двері). Увійшов [Михайло] до хати, дістав глечик з сліпого вікна, що в стіні, відрізав скибку житнього хліба і взявся їсти кисле молоко просто з глечика (Томч., Жменяки, 1964, 300).

△ Сліпа кишка, анат.— початковий відділ товстого кишечника у людини і вищих хребетних тварин. В окремих випадках гострики можуть залазити і в сліпу кишку і викликати захворювання червоподібного відростка (Шк. гігієна, 1954, 328); Сліпé боронування, с. г.— боронування, яке провадиться до появи сходів. Після сівби зараз же починається обробіток посівів. Перше сліпé боронування в два сліди провадимо навскоси (Колр. Укр., 5, 1962, 17).

◇ Загнати у сліпу вулицю кого — поставити у безвихідне становище кого-небудь. — Як доречно він задав.. питання! На Бронка дивились всі, і здавалося, що Філіпчук своєю логікою загнав його у сліпу вулицю (Вільде, Сестри..., 1958, 489).

СЛІПІТИ, сліплю, сліпиш; мн. сліплять; недок., перех. і без додатка. 1. Позбавляти зору, робити сліпим кого-небудь; осліплювати. [К о б з а р:] Та мене то ніхто не сліпив — сам осліп, од добра осліп (Мирний, V, 1955, 88); // Псувати очі, працюючи при поганому освітленні або надто напружуючи зір. Дівчата день і ніч сліпили очі, гаптуючи розкішні пояси, гаманці й козакини (Тулуб, Людолови, I, 1957, 269); Невільниці собі сліпили очі При світлі каганця убогим і чадним (Рильський, III, 1961, 127).

2. тільки 3 ос. Засліплюючи, заважати добре бачити, дивитися (про світло, сьйво, що-небудь блискуче і т. ін.). Синіється тут прозора вода... палаючи, іскриться сонце та сліпить очі (Фр., III, 1950, 7); — Пройдіть у цей кінець, тут проміння не сліпитиме вам зір (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 353); Здалека сліпить очі цинковий дах багатиревої хати (Цюпа, Назустріч..., 1958, 39); Синя блискавка сліпила очі (Донч., IV, 1957, 117); Сніги виблискували на сонці, сліпили очі (Тют., Вир, 1964, 539); *У порівн. Її розширені очі на якусь мить ставали невидючими, неначе їх сліпило далеке марево землі (Стельмах, I, 1962, 555); // безос. Йому вогнем сліпило очі (Шпорта, Запоріжці, 1952, 42); // Стомлюючи очі, зір надзвичайною яскравістю, різноколірністю, барвистістю і т. ін., заважати дивитися. Сліпить очі його [моря] блакить (Коцюб., I, 1955, 396); Соковита зелень [лісу] сліпила очі (Тулуб, Людолови, I, 1957, 41); Стіни будинку сліплять очі близькою (Вільде, Сестри..., 1958, 66); Яскравий день сліпив очі (Гончар, II, 1959, 207); Оксамитова різнобарвна запаска обхоплювала її стан і на темнім фоні кімнати, проти світла, сліпила очі (Досв., Гюлле, 1961, 26).

3. тільки 3 ос. Засипаючи, заліплюючи, заливаючи очі, позбавляти людину можливості добре бачити. Білі метелики снують кругом Ларька, сліплять, сідають на голову (Вас., I, 1959, 104); На голови запорожцям полетіло каміння, бочки, гаряча смола і, нарешті, мішки з піском, що сліпив їм очі (Довж., I, 1958, 241); Сніг сліпив очі, вітер пробирався під поли фуфайки, та Дмитро не помічав цього (Зар., Світло..., 1961, 55); Минула завзятість хлоп'яча. Ось уже чоло і нім заросив, до очей підкочується, сліпить... (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 16).

4. перен. Вражати красою, розумом і т. ін. Ішла чутка, що така була краса його..., що не можна й очима було надивитися, бо сліпила вона, як те сонечко пломенисте (Вовчок, I, 1955, 358); [Н е р і с а:] Тобою бувши, я б його сліпила всім блиском генія свого й Еллади (Л. Укр., III, 1952, 443).

СЛІПІЦЕЮ, присл., розм. Те саме, що сліпма.

Лізе сліпицею (Сл. Гр.); *Образно. Був вітер, і ніч сліпицею лізла у вічі (Мик., II, 1957, 22).

СЛІПМА, присл. 1. Не дивлячись нікуди, не бачачи нічого; наосліп. Не знаходячи собі місця, рушив кудись [Іван] навмання, сліпма почвалав берегом, доки не опинився біля баркаса (Гончар, Новели, 1954, 125).

◇ Сліпма упадати див. упадати.

2. Не знаючи напевно обставин, не маючи точних даних. На запального Сагайду іноді «находило» таке, що він, забуваючи про всяку обережність, міг сліпма полізти на рожен. З Кармазиним цього ніколи на траплялось. Обачний, розсудливий, поміркований, він у найкритичніші хвилини не втрачав розважливого спокою та самовладання (Гончар, III, 1959, 374).

СЛІПНУТИ, ну, неш; мин. ч. сліп, ла, ло і сліпнув, нула, ло; недок. Ставати сліпим, втрачати зір. Од поганого зерна і кури сліпнуть (Укр. присл., 1955, 286); Прадід сидів там довго, сліпнути почав у темному і вогкому підземеллі (Кучер, Трудна любов, 1960, 228); // Втрачати здатність добре бачити (про очі). Щасливі дні, щасливі ночі, Коли при свічці лийовій, Хоч мерзли пальці, сліпли очі, .. Я так над книжкою сидів (Фр., XIII, 1954, 411); // від чого. Погано бачити певний час через яскраве світло, дим, сльози, нервові збудження і т. ін. Вийшовши на вулицю, Ясень трохи сліпне від густих, щедрих променів світла, що ллються з неба (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 121); Дорошенко відчув, що сліпне від люті, від нахлинулої в голову крові (Гончар, Тронка, 1963, 212); *Образно. З вулиць розходяться люди, крамниці гаснуть, заплющують очі — двері і вікна — і острів сліпне (Коцюб., II, 1955, 407).

СЛІПНУЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до сліпнути. Синові діти здавались [матері] дрібними, сліпнуче око все спочивало на білявих головках [дітей] (Коцюб., II, 1955, 271); Чи висушиш ти сльози наші, сонце, На сліпнучих очах? (Олесь, Вибр., 1958, 324).

СЛІПНЯК, а, ч., ент. Невелика хоботна комаха жовтого або зеленого кольору з добре розвиненими крилами, що в шкідником рослин. Найшвидшими літунами серед комах вважаються метелики із родини бражників і сліпняки (Знання..., 3, 1972, 32).

СЛІПО. Присл. до сліпий. Стадницький подумав, сліпо поглянув на людей, закусив примхливі, з вигнутою ниточкою болю уста (Стельмах, I, 1962, 629); Сліпо, не думаючи, я підкорився Антош. Я робив усе, що він мені наказував (Мик., II, 1957, 57); Втішалася вона тим, що, хоч і пізно, а все ж зрозуміла, що сліпо жила (Голов., Тополя..., 1965, 104); Відтворюючи ефекти освітлення, подібні до «рембрантівського», Шевченко не переносив їх сліпо з картин Рембрандта (Мист., 4, 1956, 44); *Образно. З-під насупленої обшарпаної стріхи сліпо дивилося на схід одне вікно-шибка (Чорн., Визвол. земля, 1959, 5).

СЛІПО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сліпий у 1 знач., напр.: сліпоглухонарбджений, сліпоглухонімий і т. ін.

СЛІПОГЛУХИЙ, а, ё. Який не бачить і не чує; // у знач. ім. сліпоглухі, хіх, мн. (одн. сліпоглухий, хбого, ч.; сліпоглуха, хбі, ж.). Люди, які не бачать і не чують. Вібраційні відчуття допомагають сліпоглухим орієнтуватись у навколишній дійсності (Рад. психол. наука..., 1958, 17); Винахідники створили чимало пристроїв і апаратів, які полегшують спілкування із сліпоглухими (Наука..., 10, 1968, 37).

СЛІПОНАРБДЖЕНИЙ, а, е. 1. Який народився сліпим; // у знач. ім. сліпонарбджений, них, мн. (одн. сліпонарбджений, ного, ч.; сліпонарбджена, ної, ж.). Люди або тварини, які народилися сліпими.

2. перен. Те саме, що сліпий 2.

СЛІПОБКИЙ, а, е, розм. Із сліпими або підсліпуватими очима. *Образно. *Раптом спинився Томмі, Вгору поглянув Томмі — Дім сліпообкий звівся між осяйних будов* (Бажан, Роки, 1957, 195).

СЛІПОРІД, рбда, ч., розм. 1. Людина, сліпа від народження.

2. перен. Людина, яка не помічає і не розуміє того, що робиться навколо, нездатна оцінити, осягнути щонебудь. *Та хіба ж ти, сліпоріде, не бачиш, серед якої сім'ї вона виросла, якими традиціями вихована* (Фр., III, 1950, 404).

СЛІПОРОДНИЙ, а, е, розм. Те саме, що сліпонароджений. *Дарма й сонцеві, що в глухих нетрях землі риється якесь сліпоріде звір'я [кріт]: хай собі риється та підпушує землю* (Мирний, IV, 1955, 295).

СЛІПОРОДНИЙ, а, е, розм. Те саме, що сліпонароджений. *Я тільки махнув рукою, горбатого могила виправить сліпорідний — ніколи не побаче світа!..* (Мирний, III, 1954, 248).

СЛІПОРОЖДЕННИЙ, а, е, заст., книжн. Сліпонароджений. — *Біднії, сліпорожденнії ви діти! — сказав їм крізь сльози Шрам. — Нехай господь змилюється над вашою темнотою! Пустіть коней, пустіть! Не заступайте дороги!..* (П. Куліш, Вибр., 1969, 116); // у знач. ім. сліпорожденні, них, мн. (одн. сліпорожденний, ного, ч.; сліпорожденна, ної, ж.). Люди, сліпі від народження. *Посідали наші старці та убогі, а між ними все більше сліпі та сліпорожденні* (Морд., I, 1958, 48); *Сліпорожденних згадай, що ніколи не бачили світла* (Зеров, Вибр., 1966, 180).

СЛІПОТА, ї, ж. 1. Стан за знач. сліпий 1. [Михайло:] *Як жаль татка! Скільки у нього енергій!.. і на тобі таке нещастя: сліпота!* (К.-Карий, III, 1961, 64); *Його педантична акуратність і автоматична точність при всіх вадах — глухоті, сліпоті й німоті!.. — все це було незвичайне, незрозуміле і драгувало* (Смолич, I, 1958, 85); *Той [дід] був сліпенький на одне око. Ту сліпоту онук вважав найсерйознішим дідовим недоліком* (Збан., Сеспель, 1961, 427).

△ **Куряча сліпотá** див. **курятний**; **Сніговá сліпотá** див. **сніговий**.

2. перен. Нездатність, невміння помічати те, що відбувається навколо, правильно оцінювати його. *За сліпоту і самодурство Горлова доводилось платити людською кров'ю, людськими жертвами* (Вітч., 8, 1958, 165); *Ідейна сліпота, моральна невихованість, відсутність глибоких переконань і принципів породжують соціальну розбещеність, безпринципність, моральне падіння, духовну спустошеність* (Веч. Київ, 2.III 1966, 2).

3. збірн., розм. Сліпі люди; // перен. Неписьменні, неосвічені люди. — *А у вас чудо — необрази, панно Маріє!.. — Ляшки й собі кинулись дивитись на образи і один одного торкають: — бач, кажуть, бач! ге! що то богослов! зараз і завважив! Не ми, сліпота!* (Свидн., Люборацькі, 1955, 83).

СЛІПУВАТИ, ую, уєш, недож., розм. 1. Бути сліпим; погано бачити.

2. у знач. присл. сліпуючи. Недобачаючи. *Мати.. знай копірса, сліпуючи, то очіпки, то рушники на придане дочці* (Кв.-Осн., II, 1956, 442); // *Навпомацки. Кобзар, сліпуючи, взяв руку, пригорнув її до вуст і на мить припавудячним поцілунком* (Ле, Україна, 1940, 418).

3. перен. Не мати здатності правильно розуміти і оцінювати щонебудь, розбиратися в чомусь. [Сотник:] *Ми сліпуємо, і ремствуєм, і плачем* (Стар., Вибр., 1959, 487); // *також чим. Я розумом сліпую* (Сл. Гр.).

СЛІПУВАТИЙ, а, е. Те саме, що підсліпуватий. — *Мати 'ддавала сліпувату дочку [заміж], — сказав Тупотун* (Барв., Опов., 1902, 328).

СЛІПУВАТО. Присл. до сліпуватий. *Сінешні двері не були ще взяті на засуку, і він просто зайшов до хати. Маленька гасова лампочка сліпувато блищала на стіні* (Коцюба, Нові береги, 1959, 356).

СЛІПУНЕЦЬ, нця, ч., розм. Те саме, що каганець 1. [Степанида (Засвічує каганець):] *А при цьому сліпунцеві хіба розглянеш його як слід?* (Мороз, П'єси, 1959, 114).

СЛІПУЧЕ. Присл. до сліпучий 1. *Ранкове сонце сліпуче сяяло просто в очі Семенові* (Сміл., Зустрічі, 1936, 24); *Сліпуче мигнула довга, схожа на спис блискавка, вдарила синім вістрям у гору, що зеленіла між двох будинків* (Мушк., День., 1967, 3); *Електрика горіла ясно й сліпуче, навіть не мигаючи, затопивши сліпучим світлом людей* (Кучер, Трудна любов, 1960, 453); *Навколо під сонцем сліпуче іскряться сніги* (Стельмах, II, 1962, 259); *Медалі з заялженими колодками сліпуче сяяли йому на грудях, вбираючи сонце* (Гончар, III, 1959, 16); *Вийшов до столу піонер-сурмач, сліпуче блиснула на сонці сурма, він підняв її вгору й заграв* (Донч., V, 1957, 530); *Сліпуче блищить Дніпро, екритий біля берегів нерівною кригою* (Літ. газ., 6.I 1955, 4).

СЛІПУЧИЙ, а, е. 1. Який сліпить очі (про сонце, світло, блиск і т. ін.). *Сліпуче сонце осявало струнку постать татарки, грало на рудих, свіжопофарбованих косах* (Коцюб., I, 1955, 285); *Під сліпучим сонцем сяяли безкраї сніги* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 34); *По небу плывуть важкі грозіві хмари. Сліпучі блискавки полосують видноркіл* (Збан., Між.. людьми, 1955, 24); *За вікнами плывла непроглядна ніч; а тут сяяло сліпуче електричне світло* (Кучер, Полтавка, 1950, 9); *Стукають молотки, скигять терпуги, спалахують сліпучі вогні електрозварювання...* (Вишня, I, 1956, 328); *Образно. *Про тих [думаю], чий симфонії й балади... Картини, драми, статуї, поеми Крізь ночі і віки сяють нам сліпучим — ні! — животворящим сяйвом!* (Рильський, II, 1960, 61); // *Який засліплює очі, заважаючи добре бачити, дивитися (про сніг, дощ, пісок і т. ін.). Крізь їдкий, сліпучий дим, Крізь море творчого страждання Очам яснів молодим Світанок пишного єднання* (Рильський, II, 1946, 28); // *Надзвичайно яскравий. Над селом стояв зимовий ранок, блакитний і до болю в очах сліпучий* (Кучер, Вогник, 1952, 33); *До Чупаківки їхали возами. Дорош лежав спиною до вітру, мружився на сліпучу голубинь неба* (Тют., Вир, 1964, 137); // *Надзвичайно чистий (про щось біле). Гори Гренландії і Антарктиди сховані під снігом і льодом. Тільки прямовисні схили найвищих вершин чорніють в сліпучій білизні снігового покриву* (Фіз. геогр., 5, 1956, 118).

2. перен. Чудовий, прекрасний; який справляє велике враження (про зовнішність, красу). *Ернестіна Коельо, вже не молода, але все ще з слідами сліпучої краси, обпекла його презирливим поглядом* (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 104); // *Який приваблює, чарує; надзвичайно приємний. Секретар, не випускаючи Рідкодубової руки, поспішаючи, давав поради...* *Збоку стояв агітпроп і всміхався своєю сліпучою усмішкою* (Кир., Вибр., 1960, 235); *Мрії були такі сліпучі й принадні, що Янек мимоволі впустив поводі* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 4).

СЛІПУЧИСТЬ, чості, ж. Абстр. ім. до сліпучий. *Чистим, до сліпучості ясним бачать [хлопці і дівчата] небо над собою* (Гончар, Людина., 1960, 34); *В моєму дворіку на Київській Полонині пишно зацвіли вишні й черешеньки, наче великі діти стоять у біленьких сорочечках, та таких чистих, що вони аж сяють на сонці у соромливій сліпучості* (Мас., Роман., 1970, 107).

СЛІПУЧО, присл. Те саме, що сліпуче. *Пишно, сліпучо освітаються золоті палати, сотні розкішно*

вбраних вельмож, галантних кавалерів, красивих дам будуть плестися в граціозні, гармонійні вінки менуета під ніжні звуки невидимих оркестрів (Хотк., II, 1966, 57); Сліпучо спалахнула блискавка, і гуркіт грому сповістив про початок нічної грози (Донч., VI, 1957, 82); Був сонячний день, сніг виблискував сліпучо (Збан., Єдина, 1959, 63); Покрівлі, вкриті цинковою бляхою, сліпучо блищать на сонці (Вільде, Сестри..., 1958, 540); В морі, неначе в небі, світяться зірки — білі, зелені, червоні, в ньому підіймається з самого дна сліпучо яскрава красуня Венера (Збан., Мор. чайка, 1959, 189).

СЛІПУШКА, и, ж., розм. Те саме, що каганець 1. Сліпущка на комині блимає, веретено хурчить, тонка нитка в'ється... (Горд., Сильніше смерті, 1946, 18).

СЛІПЦЕМ, присл., розм. 1. Те саме, що сліпма.

2. Те саме, що настірливо. — Хіба я смола, щоб я лип кому до чобіт? От Соломія, то це правдива смола: сліпцем лізе тобі в вічі (Н.-Лев., VI, 1966, 406).

СЛОБІДКА, и, ж. 1. Частина міста, квартал, що зберіг історичну назву за професією, національністю і т. ін. людей, які жили колись там. Ми зустрілися з ним на березі Азовського моря — поблизу Матроської слобідки під Маріуполем (Смолич, VI, 1959, 11); На Монастирській слобідці без суду, без слідства, за саму лише підозру в зв'язках з більшовицьким підпіллям було розстріляно групу старих матросів та робітників (Гончар, II, 1959, 35).

2. Те саме, що слобода 2. Йде попереду Марко, а за ним ідуть хлопці з слобідки (Ів., Вел. очі, 1956, 124); Ой на горці, на пригорці, Там стояла та слобідка (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 61); Тая Довбушуківка — була то слобідка, зложена з чотирьох хаток (Фр., VIII, 1952, 147).

СЛОБІДОНЬКА, и, ж. Пестл. до слобода 2 і слобідка. Знай навіки, голубонько [горлиця], Що твій ліс, що твій ліс; А запахне слобідонька, То втни ніс, то втни ніс (Пісні та романси..., II, 1956, 141).

СЛОБІДСЬКИЙ, а, е. Стос. до слободи і слобідки. Біля слобідської церкви вже купками стояли люди (Тулуб, В степу..., 1964, 486); Шура безперестану цокотіла, розповідаючи слобідські новини (Добр., Тече річка..., 1961, 217); // Який живе у слободі, слобідці. Слобідські хлопці — шевців Казімірка та млинарського сюсаря Федько — лазили вже тим [підземним ходом], що до річки (Смолич, II, 1958, 51); // у знач. ім. слобідський, кбго, ч. Той, хто живе у слободі, слобідці.

СЛОБОДА, й, ж. 1. іст. Поселення в Київській Русі, на Україні і в Росії в XI—XVIII ст., жителі яких тимчасово звільнялися від феодалних повинностей і податків. По обидва боки яру і прилеглих балках розташовувалася старовинна слобода Яремін Кут, що дістали собі назву від якогось Яреми, козака-запорожця, першого новосельця цієї місцевості (Добр., Тече річка..., 1961, 11); // Частина міста, квартал, де жили люди однієї професії, національності і т. ін. За містом були слободи, а на захід — Біскупичі й козацькі курені (Тулуб, Людолови, I, 1957, 166); Подався [Омелько] від царевого двору до своїх: до гончаря Шумила Жданова, в Гончарську слободу (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 579); У Москві Петро [І] часто бував у Німецькій слободі, серед іноземців, які оселилися в Росії (Іст. СРСР, II, 1957, 8).

2. Велике село, селище. Була у нас сусідка — удова Пилипиша: господиня на всю слободу. Яка хата, які городи, садок, скільки поля, степу, і баштан, і пасіка, і млин — чого вже не було там! (Вовчок, I, 1955, 183); Ніч така зоряна, голуба і прозора. По всій слободі там-там співав молодь. Під тинами гомонять чоловіки (Головка, II, 1957, 233); // Відокремлена частина великого села.

СЛОБОДИ, бід, мн., іст. Пільги, привілеї, які надавалися на певний час тим, що оселялися на незаселених землях. Людей закликали на слободи на двадцять років, слободи вже кінчаються, а селяни не хочуть втрачати волі: і одні пробують тікати, а інші мстяться й пристають до козаків (Панч, Гомон. Україна, 1954, 186); // Незаселені землі, на яких селилися ті, хто втік від панського гніту. Піщани закричали... що від поляків діди та батьки їх тікали сюди на слободи, а тепер поляків сюди посилають панувати (Мирний, I, 1949, 189); Гайчура мусив тепер відбувати панищину, як і всі посполиті. Спробував він утекти знову кудись на слободи, але не зайшов і до другого хутора, як гайдуки Сенявського настигли і, закованого в заліза, привели назад (Панч, Гомон. Україна, 1954, 62).

СЛОБОДЯНИН, а, ч. Те саме, що слобожанин 3. Перетята високою греблею, річка навпроти слободи утворювала тут широке плесо, до якого з обох берегів спускалися садки і городи слободян (Добр., Очак. розмир, 1965, 28).

СЛОБОДЯНКА, и, ж. Жін. до слободянин.

СЛОБОЖАНИН, а, ч. 1. Той, хто живе на Слобожанщині.

2. Той, хто селився і жив на слободах. Після того, як одчавнувся од султана кримський хан, слобожани почали селитись по степах; стали забирають і наші волності, землі, не так прості люди, як ті підпанки (Стор., I, 1957, 176); За вечерею Балака уважно вислухав господарські новини й наказав челядникам, де і що робити, спитав, чи вчасно сплачують слобожани данини (Тулуб, Людолови, I, 1957, 37).

3. Житель слободы. [І в а н:] Чи на часах було стоїш, чи походом йдеш — все мугичеш.. яку-небудь пісню, і з кожною піснею згадавши кого-небудь із наших слобожан... (Кроп., I, 1958, 112); Прикрашена квітами й дзвінками, трійка птицею мчала по слобідських вулицях, викликаючи заздрощі слобожан (Шиян, Вибр., 1947, 5).

СЛОБОЖАНКА, и, ж. Жін. до слобожанин.

СЛОБОЖАНСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до Слобожанщина. Я, повний ще невиплеснутими вражіннями, хотів поділитися ними з собою подібною істотою і почав оповідати свої захвати слобожанською малозрозумілою гуцулові мовою (Хотк., II, 1966, 314); Бабуся казали, що цим шляхом возили колись з Перекопу сіль, тараню, а ще раніше кримські татари ходили грабувати Руську землю і слобожанські поселення (Автом., Коли розлуч. двое, 1959, 43).

2. рідко. Те саме, що слобідський. Вечір був теплий, тихий:.. соловейко висвистував, і здалека долітали веснянки слобожанських дівчат (Стор., I, 1957, 228).

СЛОБОНИТИ див. слобонятити.

СЛОБОНИТИСЯ див. слобонятитися.

СЛОБОНЯТИ, яю, яєш, недок., **СЛОБОНИТИ**, ню, нійш, док., перех., заст., розм. Звільняти, рятувати. — Кириле, скажи, чим мені тебе нагородити [нагородити]? Ти ж не раз слобоняв мою голову од смерті! (П. Куліш, Вибр., 1969, 98); Ти царство покинув, Щоб духом ожити; Зірвав усі пута, Щоб нас слобонить (Фр., XI, 1952, 50); Я свою хуру мерцій слобонив, Та й утікаю додому хотів (Щог., Поезії, 1958, 126).

СЛОБОНЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок., **СЛОБОНИТИСЯ**, нюся, нійшся, док., заст., розм. Звільнятися, рятуватися. Від кайдан [кайданів] перш усіх козаків Кочубей слобонився (П. Куліш, Вибр., 1969, 424).

СЛОВАК див. словаки.

СЛОВАКИ, ів, мн. (одн. словак, а, ч.; словачка, и, ж.). Західнослов'янський народ, який становить основне населення Словаччини, що входить до складу Чехословацької Соціалістичної Республіки. На південь від

Польщі розташована Чехословаччина.. Вона населена двома близькими слов'янськими народами — чехами і словаками (Фіз. геогр., 6, 1957, 52); Словаки везуть туристів на човнах назад слівце до самої Щавниці (Н.-Лев., II, 1956, 416); З грядки через подвір'я до нього дрібно поспішає старенька згорблена словачка (Гончар, III, 1959, 318).

СЛОВАР, я, ч., заст. Словник. Він [путівник] мені дуже потрібен через татарський словар, що на кінці його (Коцюб., III, 1956, 175); Львівська вулиця — це також свого роду школа, де тон і словар для всіх [дітей] однаковий і обов'язковий (Фр., VI, 1951, 144).

СЛОВАРНИЙ, а, е, заст. Словниковий.

СЛОВАЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до словаки і Словаччина. Співаюча, зрозуміла словацька мова радісно задзвеніла звідусіль... (Гончар, III, 1959, 315); М. Рильський багато зробив як блискучий перекладач шедеврів російської, польської, словацької поезії (Мал., Думки..., 1969, 19); Чеський і словацький народи і досі зберігають світлу пам'ять про Шевченка, автора поеми про видатного сина чеського народу Яна Гуса (Життя і тв. Т. Р. Шевченка, 1959, 191).

СЛОВАЧКА див. словаки.

СЛОВЕНЕЦЬ див. словенці.

СЛОВЕНИ, ів, мн. 1. Застаріла назва всіх слов'ян.

2. Назва деяких східнослов'янських племен. На півночі, в басейні оз. Ільмень, жили слов'яни новгородські, або, як називав їх літопис, словени (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 357); «Повість временних літ» розповідає, що в другій половині I тисячоліття у східних слов'ян існували політичні об'єднання.. Вона називав їх полянами, сіверянами, радимичами, словенами тощо (Наука..., 9, 1968, 10).

СЛОВЕНКА див. словенці.

СЛОВЕНСЬКИЙ¹, а, е. Прикм. до словенці і Словенія. Східнослов'янські мови у порівнянні з південними (болгарською, македонською, сербохорватською, словенською) і західними (чеською, словацькою, польською, серболужицькою, кашубською) мають систему своїх визначальних рис, що характеризують їх як підгрупу слов'янських мов (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 10); Багато хто в російських радянських перекладачів перекладав польських, чеських, словацьких, болгарських, сербських, словенських письменників (Рильський, IX, 1962, 70).

СЛОВЕНСЬКИЙ², а, е. Прикм. до словені.

СЛОВЕНЦІ, ів, мн. (одн. словенець, нця, ч.; словенка, и, ж.). Південнослов'янський народ, який становить основне населення Словенії, що входить до складу Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії. Югославію населяють споріднені між собою народи південнослов'янської групи: серби, хорвати, словенці, босняки, македонці, чорногорці (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 45).

СЛОВЕСА, вєс, мн., заст. Слова. І слухала, як молодий Дивочний гость [гість] той говорив. І словеса його святив [святії] На серце падали Марії (Шевч., II, 1963, 359); [С т е ж а (хапав його за руку і цілує):] Ох, батечку ж мій, я вже й не знатиму, як за вас бога молити. [Б и ч о к:] За ці словеса велике тобі спасибі (Кроп., I, 1958, 447); Сотник прочитав грамоту. — Твоє щастя, — сказав невдоволено, повертаючи її вершникові, — будь не господареве діло, ти б у мене пригостився за словеса свої (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 144).

СЛОВЕСНИЙ, а, е. 1. Прикм. до слово 1. У своїх поглядах на мову, а також у практичному застосуванні словесного матеріалу Панас Мирний виступав продовжувачем шевченківських традицій (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 460); В творчості Тичини 30—40-х років кількість словесних новотворів помітно зменшується

(Іст. укр. літ., II, 1956, 369); *Образно. Як пшениця зріє на ниві і складається у копи і скирти, так і воно, те насіння, запавши у серце й думку, зріє словесним колосом і складається у народні оповідання й легенди (Стор., I, 1957, 99).

2. Який здійснюється за допомогою слів. В дальній кімнаті, за оббитими дверима, знову продовжили словесне змагання два голоси: низький, змирливий, і високий, напосідливий (Хор., Місто..., 1962, 57); Зрозуміло, що макаронізм як словесний прийом гумору не мають народного джерела і виникають на книжно-літературному ґрунті (Мовозн., IV-V, 1947, 26); // Який змальовується, передається за допомогою слова. «Тиха українська ніч...» ..Вступ цей є одною з верховин словесного пейзажу в світовій літературі (Рильський, X, 1962, 33); Деякі висновки Потебні, стосовні мови взагалі, плідні і для літературознавства, для розуміння процесу створення словесного образу в поезії (Рад. літ-во, 2, 1961, 48); // Текстовий (на відміну від музичного). Не припинялася робота над українською народною словесною і музичною творчістю та народним побутом і в тяжкі роки Великої Вітчизняної війни (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 6); Зауважимо, до речі, що цитати із дум та з пісень без музичного їх оформлення, тобто без мелодії, а в думках ще й без супроводу кобзи, багато втрачають. Загалом кажучи, словесні тексти пісень і дум завжди треба записувати і дуже бажано демонструвати разом з їх музикою (Рильський, IX, 1962, 205); // Не закріплений письмово; усний. Словесна обіцянка.

3. Стос. до словесності (у 1—3 знач.). Всі видатні російські і українські художники слова першої половини ХХ ст. вчилися у М. Горького не лише словесної майстерності, але насамперед методу художнього відтворення дійсності (Іст. укр. літ., II, 1956, 440); Поезія за природою своєю є найстилішим, найвиразнішим видом словесного мистецтва (Літ. газ., 12.I 1962, 2).

СЛОВЕСНИК, а, ч. 1. заст. Особа, що одержала філологічну освіту; філолог; // У дореволюційній середній школі — викладач словесності. Словесник Адриан Петрович одного разу прийшов на урок якийсь особливо збуджений і піднесений (Смолич, Театр., 1940, 11); Хорошим, точним іменем називали колись учителя літератури: словесник. Словесник — це майстер, чарівник слова (Літ. Укр., 26.IX 1969, 2); // У дореволюційній Росії — студент філологічного факультету, відділу.

2. Викладач мови і літератури в сучасній школі. Вчитель-словесник повинен навчитися підносити своїм учням літературні твори як художнє ціле (Рад. літ-во, 2, 1965, 63).

СЛОВЕСНИЦЯ, і, ж. Жін. до словесник.

СЛОВЕСНІСТЬ, ності, ж. 1. заст. Художня література та усна народна творчість, а також сукупність творів літератури й фольклору якогось народу. Національна формою, словесність наша, і писана й усна, є інтернаціональною за своїм змістом, за своїми тенденціями (Рильський, III, 1955, 166); Усна словесність відтворила улюблені народні образи сміливої, волелюбної, гордої людини, вірної своїй батьківщині й національним традиціям (Рад. літ-во, 3, 1971, 24).

2. заст. Філологічні науки (лінгвістика, стилістика, літературознавство і т. ін.). Він оце тільки повернувся з університету після урочистого річного акту. Як ректорові й професору російської словесності, йому довелося виступити з великою промовою (Тулуб, В степу..., 1964, 227); В 1915 р. він захистив дисертацію на вчений ступінь магістра арабської словесності (Видатні вітч. географи..., 1954, 136); // Дисципліна, предмет у дореволюційній середній школі, яка давала систематичні знання з літератури. В Чернігівській гімназії його учителем

словесності був Леонід Іванович Глібов, байки якого Косач знав майже всі напам'ять (М. Ол., Леся, 1960, 11).

3. Назва філологічних дисциплін у сучасній школі. Словесність поміж інших шкільних дисциплін мусить перебувати в найближчих стосунках з мистецтвом кіно (Літ. Укр., 6.VIII 1965, 2).

4. заст., розм. Усні заняття з солдатами дореволюційної російської армії, на яких вивчали військові статuti. Він жив подвійним життям. Одне було у всіх на очах: на плацу, в смердючій і гамірливій казармі, на солдатській «словесності». Але було у нього ще інше, таємне й глибоке життя, про яке могли здогадуватися лише друзі (Тулуб, В степу..., 1964, 124); В одному з приміщень [казарми] якийсь підрозділ розташувався на заняттях «словесністю». Саранчук трохи постояв, послушав і одійшов (Головко, II, 1957, 450).

5. заст., розм. Усне повідомлення, переказ. Та од вас ні письма не перечуєш, ні словесності не перекажеш (Сл. Гр.).

СЛОВЕСНО. Присл. до словесний 2. Що пером пише, словесно й каже (Чуб., V, 1874, 802); Музикознавці наших днів на підставі висловлювань Шевченка в «Щоденнику» та повістях і на підставі того, як він словесно передає свої відчуття від музики, кажуть, що і в цій галузі Тарас Григорович був глибоко обдарований і мав великі, хоч і не систематичні, знання (Рильський, III, 1955, 252).

СЛОВЕЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до слово 1. — Чого ж ти, Василю, мовчиш? промов до мене хоч словечко, мов серце. Чи слати до тебе старостів, чи ні? (Н.-Лев., II, 1956, 61); На два мої листи (картка з Криму і лист звідси) не дістав я од Вас ані словечка — і се мене непокоїть (Коцюб., III, 1956, 398); У них [синів] була своя окрема мова, яка склалася з довгого ряду специфічних спортивних словечок, що їх не завжди розумів батько (Вільде, Сестри..., 1958, 172); От хай хтось хоч найменше словечко похвали викаже на його адресу, одразу ж, як віск, розтопиться його душа (Збан., Сеспель, 1961, 78).

◇ **Закидати (закіннути) словечко кому, за кого, про кого** — те саме, що **Закидати (закіннути) слово** (див. слово). Коли учителька Олена Михайлівна проводжала його до воріт, закинув їй словечко про ученицю 4-го класу Вовченко Прісю (Ю. Янов., Мир, 1956, 157); **Замовити [добрі (прихильні)] словечко** див. замовляти; **Не зронити ні (ані, й) словечка** див. зронити; **Не промовляти (не промовити) і словечка** див. промовляти.

СЛОВИНИ, вин, мн., діал. Сватання; * Образно. [Писар:] Чи заручини справляєте отут під деревом...? [Рябина:] Не заручини, а словини, пане писарю. Говоримо собі слово по слові (Фр., IX, 1952, 84).

СЛОВІНЕЦЬ див. словінці.

СЛОВІНКА див. словінці.

СЛОВІНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до словінці. Словінська мова.

СЛОВІНЦІ, ів, мн. (одн. словінець, нця, ч.; словінка, и, ж.). Західнослов'янська народність, яка живе у Польщі. Взяття для коней з давніх-давен широко застосовується в польському селі Кюки, де живе невеличка слов'янська народність — словінці (Веч. Київ, 15.II 1971, 4).

СЛОВНИК, а, ч. 1. Книга, в якій в алфавітному чи тематичному порядку подано слова якоїсь мови (з тлумаченням, перекладом на іншу мову і т. ін.). Словники — справжні, путячі словники з широким ілюстративним матеріалом — в не тільки введенням в одно місце мовних багатств, а разом з тим і свідченням розумового, духовного багатства (Рильський, IX, 1962, 124); Перші українські словники кінця XVI — початку XVII ст.

мали значення своєрідних енциклопедичних довідників (Вітч., 5, 1969, 185); Орфографічний словник; Перекладний словник.

Диференціальний словник див. диференціальний; **Тлумачний словник** див. тлумачний; **Частотний словник** див. частотний.

2. тільки одн. Сукупність слів, які використовуються в чий-небудь мові. *Радію кожному слову, що входить у твоїй [П. Тичини] словник* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 60); *Словник Михайла Окуня («Розумний і дурень»)* ряснів такими термінами, як «розписка», «вексель», «квитанція», «трактат», «комерція» (Життя К.-Карого, 1957, 182); // Сукупність слів певної мови; лексика. Окремі діалектизми можуть увійти і входять до словника літературної мови, втративши своє вузьке, місцеве значення (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 9).

△ **Активний словник** див. активний; **Пасивний словник, лінгв.** — запас слів у будь-якого носія мови, значення яких він розуміє, але сам їх не вживає.

СЛОВНИКАР, а, ч. Той, хто укладає словники; лексикограф. Однією із найскладніших проблем при виготовленні Словника української мови.. є визначення його реєстру.. У цьому відношенні словникарі покладаються не на свої власні смаки чи уподобання, а на ту лексичну базу, яка є у їх розпорядженні (Наука і культура..., 1970, 301).

СЛОВНИКАРСТВО, а, ж. Те саме, що лексикографія.

СЛОВНИКАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до словникар і словникарство.

СЛОВНИКОВИЙ, а, е. 1. Стос. до укладання та видання словників. Словникова справа мав не тільки величезну практичну вагу, а й не менше теоретичне, пізнавальне, філософське значення (Рильський, IX, 1962, 125).

2. Прикм. до словник 2; лексичний. Слово — один з основних елементів мови. Сукупність наявних у мові слів становить словниковий склад мови (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 56).

СЛОВНИЦЯ, і, ж., заст. Словник (у 1 знач.). Тимченкові цензура дозволила друкувати «Словницю», і перший том (А — О) друкується вже (Коцюб., III, 1956, 156).

СЛОВНИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до словник 1. Гоголь додавав до своїх творів спеціальні словнички (Рильський, IX, 1962, 66).

СЛОВО, а, с. 1. Мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу. Він бачив, як з літер склалися слова, і дивувався дуже (Мирний, II, 1954, 130); Майор говорив не голосно, а майже шелестів, як те листя. Проте всі чули кожне його слово (Гончар, III, 1959, 96); Коли надійшла його черга відповідати..., він зблід і довго не міг сказати першого слова (Тют., Вир, 1964, 55); Слово — важлива одиниця мовної комунікації. Воно є засобом як найточнішого логічного викладу думки, так і її естетичного оформлення (Сучасна укр. літ. м., V, 1973, 55); *Образно. Він [ліс] співа то грізно, то шовково, Як морська безсмертна глибина, — Не одно ж там розцвілося слово, Запалала пісня не одна (Рильський, III, 1961, 13); *У порівн. Мене ще й досі владно кличе моїх степів свята трава, така і рідна і пахуча, немов коханої слова (Сос., II, 1958, 368); // Заклинання, що, за марновірним уявленням, має магичну силу. [Б а б у с я:] Та вони [ворожбити] вже слово таке знають. Туману пустили і здиміли (Л. Укр., II, 1951, 523).

Вимальбовувати (вмалювати, змальбовувати, змалювати) словами — розповідати, писати про кого-, що-

небудь дуже виразно, з подробицями. Вона встигла вас і зобачити, і розгледіти, і так вималює словами, що удруге вас пізнають усі в хаті (Вовчок, I, 1955, 381); Говоріти (казати, промовляти і т. ін.), перериваючи слова див. переривати¹; Погане слово див. поганий; Розказувати (розказати) своїми словами див. розказувати.

△ Вказівне слово, грам. — вказівний займенник або прислівник, який накреслює в головному реченні значення, що конкретизується підрядним реченням. Вказівні слова завжди знаходяться в головному реченні і тут ніби намічають те значення, яке виражене підрядним реченням (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 291); Вставне слово див. вставний; Модальне слово, грам. — слово, що виражає відношення змісту мовлення до дійсності. У складі речення модальні слова виступають у функції вставних слів, супровідних членів речення (Сл. лінгв. терм., 1957, 94); Означуване слово див. означуваний; Пояснювальне (пояснюоче) слово, грам. — слово, яке використовують для пояснення, доповнення основного, означуваного слова. Повторювані однорідні члени, разом з пояснювальними словами при них, відокремлюються паузами і приймають на себе логічні наголоси (Худ. чит., 1955, 114); Присудкове слово див. присудковий; Реєстрове слово див. реєстровий; Службове слова див. службовий; Сполучне слово, грам. — повнозначна частина мови (перев. займенник або займенниковий прислівник), що виступає в ролі підрядного сполучника. На відміну від сполучників сполучні слова не тільки виражають відношення підрядного речення до головного чи підрядної частини простого речення до його основної частини, але в той же час є членами підрядного речення (Сл. лінгв. терм., 1957, 178).

◇ [Від (од) слова] до слова — все, від початку до кінця, докладно, нічого не пропускаючи. Подивіться лишень добре, Прочитайте знову Тую славу. Та читайте Од слова до слова, Не минайте ані титли, Ніже тії коми, Все розберіть... (Шевч., I, 1963, 333); Ломицькому здалось, що він десь чув цю фразу, таку саму од слова до слова. Він почав пригадувати і нагадав: цю фразу говорила недавно Маруся (Н.-Лев., VI, 1966, 26); Говорилось стисло в ньому [дописі] про життя в глухій Обухівці, за паровий млин, що в КНС Матюха з компанією відвоював. Про п'янство голови й про п'яний розгул. Все було надруковане, від слова до слова (Головко, II, 1957, 125); Він вислухав цікаво ту промову й затямив собі до слова, бо був дуже пам'ятливий (Март., Тв., 1954, 194); Впіймати (упіймати, зловити і т. ін.) на слові кого — те саме, що Піймати на слові (див. піямати). Щедрий на обіцянки, Мажара мав необережність публічно пообіцяти найближчим часом відкрити в радгоспі перукарню, і Мамайчук, впіймавши його на слові, заявив, що не голитиметься доти, доки перукарня не буде таки відкрита (Гончар, Тронка, 1963, 117); — Я сказав, — як люди, так і я! Та що там говорить! Я своє діло знаю. — Е, Романо!.. — сказав Хома, маючи, певно, на думці впіймати його на якомусь слові (Довж., I, 1958, 342); Гра словами див. гра; Захлинатися словами див. захлинатися; Зимувати на кожному (кожнім) слові — дуже повільно говорити, розповідати. Купець почав розказувати і розказував повільно надзвичайно, — як то кажуть — зимував на кожному слові (Вовчок, Вибр., 1937, 111); Золоте слово; Золоті слова див. золотий; З пісні слова не викинеш (не викидають) див. викидати; І (й) слова не почуєш див. почувати; Іншими словами див. інший; Кидати (кинути) слова [через плече] — говорити, казати що-небудь знехотя. — Ти ще мені, Варко, затанцюєш чардаш і поплачеш у черепок! Я тебе провчу, ти мені не будеш кидати слова через

плече! (Томч., Жменяки, 1964, 191); Кидати (кинути) слово див. кидати; Кидатися словами(словом) див. кидатися; Класти на папір (на папері) слова див. класти; Ковтати слова див. ковтати; Ловити кожне слово; Ловити слова із рота див. ловити; Ловити на слові див. ловити; Ловити слова — те саме, що Ловити кожне слово (див. ловити). [Ю д а:] Він звик, щоб ми, як психики, лагідно йому дивились в очі та ловили його слова (Л. Укр., III, 1952, 140); Не вміти (не могли) слова (двох слів) вимовити (сказати) — не вміти (не могли) висловити свої думки. — Жінчиної тіні боїться [Ступа], до ладу не вміє слова вимовити, а теж і собі між люди... в гласні!.. (Мирний, I, 1949, 381); Не лізти (не лазити, не полізти) за словом (по слово) до кишени (в кишеньку) див. кишеньку; Нема (немає) слів, щоб... — неможливо висловитися; Піймати на слові див. піямати; Помилитися (змилити) на слові (у слові) — висловитися неточно; Слово в слово — абсолютно точно, відповідно до якогось тексту, розмови тощо; дослівно. Я вивчив майже всього [Шевченка] напам'ять (а пам'ять у мене була така, що лекцію історії, котру вчитель цілу годину говорив, я міг опісля продиктувати товаришам майже слово в слово!) (Фр., I, 1955, 13); Він виїняв з кишені газету: — Читайте слово в слово: «Торжество революції — такий єдиний шлях визволення народів Росії від національного гноблення...» (Головко, II, 1957, 524); Франко.. намагався передавати пушкінські рядки з максимальною близькістю до первотвору, майже слово в слово (Рильський, IX, 1962, 32); Слово за словом; Слово по слову — повільно, поступово. — Якось за чаркою змовилися мої старі з насмішкуватими Сердюками породичатися. Слово за словом, і навіть за придане домовились (Стельмах, I, 1962, 58); — Панич! панич! — крикнула вона і з повними жменями глини кинулася через окіп до панича.. Слово по слову — розбалакалися (Мирний, IV, 1955, 33); Слово по слову він так захопився спогадами, що ладен був на цю тему говорити до самого вечора (Добр., Тече річка.., 1961, 236); Тягнути (висмікувати і т. ін.) слова з рота див. рот; Цідити слово за словом; Цідити слово по слову див. цідити.

2. тільки одн. Мова, мовлення. Возвеличу Малих отих рабів німих! Я на сторожі коло їх Поставлю слово (Шевч., II, 1953, 289); Читаю Шекспіра. Що за сила слова, Що за глибина думки! (Мирний, V, 1955, 342); Всі акини давно вважали, що голос і слово людське незрівнянно виразніші за музичний інструмент (Мас., Життя.., 1960, 52); Українське слово вперше в історії нації і літератури здобуло справжню свободу в дні Жовтня, який відкрив перед ним воістину велике майбутнє (Рад. літ-во, 2, 1968, 6); Головним інструментом у хірурга в скальпель, у муляра — кельма, у художника — пензель.., у викладача головною зброєю є слово (Рад. Укр., 28.I 1972, 2).

Дар слова див. дар; Майстер слова — видатний письменник. Читаєш — і бачиш великі зразки великих майстрів слова, бачиш, що можна зробити з тим словом (Коцюб., II, 1956, 257); Ніхто.. не брав до уваги того факту, що майстри слова навчалися своєму ремеслу не в школах од професорів, а од попередніх великих майстрів слова, придивляючись до їх творів (Вас., IV, 1960, 50); Художнє слово: а) мова художнього твору. Гнучка ритміка і досконала музикальність вірша, могутність і краса художнього слова взагалі, — все це не може не цінитися сучасним читачем (Талант.., 1958, 21); б) твори художньої літератури. Художнє слово українського народу, яке після Великого Жовтня зазвучало на повний голос, привертає до себе увагу на всіх континентах земної кулі (Веч. Київ, 15.XI 1967, 1); Художник слова — те саме, що Майстер слова.

△ Друкѡване слѡво див. друкѡваний.

3. Висловлювання, фраза. *Що б не сказав він, його слово закон* (Мирний, IV, 1955, 118); — *Не вихоплюйся, синку, з нерозумним словом, бо назад ніяково вертатися* (Коцюб., I, 1955, 33); *Він був фанатик-церковник, він з жахом слухав на сході слова про закриття церкви* (Донч., II, 1956, 10); — *А ти ще послухай, не завадить. Всяке мудре слово маси виховує, як каже товариш Корній Недокус* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 63); // розм. Відповідь, розповідь. *Хлопчик дивиться на неї.. — Се ваші книжки? — вона пита в його. Нема одказу. — Чи ви любите книжки читати? — Знов нема слова* (Вовчок, I, 1955, 385); — *Розкажіть, як ви жили? Чи були ви щасливі? — Капітан деякий час сидить мовчки, обличчя його хмарніє. Як він жив? Чи був він щасливий? Не так просто, видно, на це відповісти. Чекаючи його слова, старшокласники уважно дивляться на нього* (Гончар, Тронка, 1963, 148); // у формі оруд. в. мн. слѡвами кого, чийми. Уживається у знач. «як говорив (писав, учив і т. ін.) хто-небудь». *Що ж до моєї фотографії і біографії, то я якось раз одписував уже одному галичанину словами Лермонтова: «Поэт! что в имени твоём?!»* (Мирний, V, 1955, 400); — *Ой, нащо він [півкарбованець] мені, Васильку! — А може, й знадобиться вам у хазяйстві, — відповів [онук] словами батька, ще не розуміючи, що вже ніякого хазяйства не має їхня родина* (Стельмах, I, 1962, 6).

△ Крилаті слѡва; Крилатий віслів (віраз); Крилата фраза див. крилатий.

◇ Без зайвих слів див. зайвий; Блудіти слѡвами див. блудити¹; Випускати слѡва на вітер див. випускати; Віддавати (віддати) слѡво подяки див. подяка; Добрим слѡвом прислужитися див. прислужуватися; Живе слѡво див. живий; Закидати (закінати) слѡво кому, за кого, про кого — звертатися до когось із клопотанням про кого-небудь; Закидати слѡвом кому — починати з ким-небудь розмову, викликати на розмову когось. *Наздогнали [чоловіки] його на вулиці і йшли юрбою за ним. Спершу мовчки, потім стали словом закидати йому, допитуватися знов. Але Гордій і тепер нічого не розповідав важливого* (Головко, II, 1957, 323); *Замовити [добре (прихильне)] слѡво див. замовляти; За слѡвами кого, чийми, у знач. вставн. сл. — як було сказано ким-небудь. На плечах у нього міцно сидить рухлива лобата голова, яка, за словами Сагайди, готувалася людині-велетневі, а опинилася помилково у Маковейчика* (Гончар, III, 1959, 55); — *За його словами, мені на роду написано втопитись. Проте щоразу я впевнявся, що мене зарано примушували виконувати це віщування. Щоразу я оживав* (Ю. Янов., II, 1958, 65); *Згадувати (згадати) добрим слѡвом див. згадувати; Згадувати (згадати) лихим (поганим і т. ін.) слѡвом див. згадувати; Згадувати (згадати) недобрим слѡвом див. недобрый; Здобуватися (здобу́тися) на слѡво див. здобуватися; З чужіх слів — за чиймись, а не своїми власними даними, спостереженнями; Кількома слѡвами див. кілька²; Кресати слѡвами див. кресати; Крутити слѡвами див. крутити; Лаяти (обзивати, прозивати і т. ін.) останніми (уськими і т. ін.) слѡвами кого — обзивати когось образливо, грубо. Жінки розлютились і осмілили. Вони хапалися руками за гвинтівку, галасували, лаяли унтера останніми словами, обзивали звіром, собакою, падлюкою... (Коз., Гарячі руки, 1960, 123); *Олександр лютує в душі, обзиває брата усякими словами* (Стельмах, II, 1962, 41); *Марне слѡво; Марні слѡва див. марний¹; Марнувати слѡва див. марнувати; Медові слѡва див. медовий; На вітер кидати слѡва див. вітер; На вітер пускати слѡва — те саме, що На вітер кидати слѡва (див. вітер). — Гідротехнік Ковалів запевняє... що на**

Очеретянці уже цього року буде ставок довжиною п'ять кілометрів... А Ковалів — людина обережна, він не буде пускати слів на вітер (Чаб., Тече вода..., 1961, 125); На слѡвах: а) усно. *Прибіг гінець [гонець] з письмом к Латину.. і на словах додав: — Царю Латине неправдивий! Ти слово царськеє зламав* (Котл., I, 1952, 183); *Не буду тепер писати «достотної рецензії», бо думаю, що краще вимовлю свою думку на словах, ніж на письмі* (Л. Укр., V, 1956, 43); — *Ти дзвонив у справі Богдана? — Розповім на словах* (Ю. Янов., II, 1958, 95); б) тільки у розмові, а не в дійсності. *Буржуазна демократія на словах обіцяє рівність і свободу* (Ленін, 39, 1973, 268); *На словах наче й добрий, дав [Огієнко] матері навіть по пону хлопцеві ноги прикрити, а почувается, якби сила, — передувив би і Яреська, і матір, і весь їхній рід* (Гончар, II, 1959, 138); — *Який мудрий знайшовся! На словах, як на цимбалах, а на ділі, як на балалайці...* (Мур., Бук. повість, 1959, 273); *Небагатьма слѡвами — те саме, що Кількома слѡвами (див. кілька²); [Не] вартий (варт) доброго (людського) слѡва хто — хтось [не] заслуговує на позитивну оцінку, на схвальний відгук. Чи вартий той людського слова, Хто відкидає, як сміття, Діла Веласкеса й Серова, Матейка й Рєпіна життя?* (Рильський, III, 1961, 217); *Не обмовитися ні (й, і, жодним і т. ін.) слѡвом див. обмовлятися; Не помина́ти (не пом'яну́ти) лихим (поганим і т. ін.) слѡвом див. помина́ти¹; Не промовля́ти (не промовіти) і слѡва див. промовля́ти; Обд́умувати (обд́умати) ко́жне слѡво (зміст ко́жного слѡва) див. обд́умувати; Обертати́ слѡво див. обертати́; Обертати́ся (обертну́тися) з слѡвами (слѡвом) див. обертати́ся; Обзива́тися (обізва́тися) слѡвом див. обзива́тися; Обкида́ти (обкі́дати) [найгіршими і т. ін.] слѡвами див. обкида́ти¹; Обклада́ти слѡвами див. обклада́ти; Обмі́нюватися (обмі́нятися) слѡвом (слѡвами) див. обмі́нюватися; Обмовля́тися (обмові́тися) слѡвом (слѡвами) див. обмовля́тися; Оброні́ти слѡво див. оброну́вати; Обце́ньками не ві́рвеш (не ві́тягнеш і т. ін.) слѡва див. обце́ньки; [Одні́м] слѡвом; Одно́ (одне́) слѡво, у знач. вставн. сл. — уживається як узагальнення сказаного перед цим; коротко кажучи. Так само не сплю, не їм, мучуся і нічого не можу робити. Словом — інвалід, і не знаю, коли кінець буде сьому (Коцюб., III, 1956, 438); — *Нам, товаришу Оленчук, зараз потрібні люди, які досконало знають Сиваш, уміють орієнтуватися на ньому не тільки вдень, а і вночі, в цілковитій темряві. Одним словом, нам потрібні провідники* (Гончар, II, 1959, 398); *Ми знайшли дорогу на військові французькі кораблі, ви чули з газет про бунт на крейсері, одно слово, було зроблено шматочок роботи, не мені цим хвалитися і не вам про це слухати* (Ю. Янов., II, 1958, 252); *Велика масштабна роль завжди приємна для актора. В ній багато відтінків, нюансів, одне слово — в що грати* (Вітч., 1, 1970, 173); *Озива́тися (озва́тися) слѡвом див. озива́тися; Па́ру слів написати (сказа́ти і т. ін.) див. па́ра¹; Перекида́тися (перекі́нутися, перемовля́тися, перемові́тися і т. ін.) слѡвами (слѡвом) — коротко говорити з ким-небудь; час від часу казати що-небудь один одному. Передні мовчали, і тільки ззаду рядка сусіди перекидалися словами (Коцюб., I, 1955, 399); *Ніччю, як скриється пекуче сонце, спаде денна задуха, — тільки й дишнеш свіжою прохолодою, тільки й посидиш з добрим чоловіком, перекинешся з ним живим словом* (Мирний, III, 1954, 140); *Скільки жінок завидують на її достатки, а завидувати нема чого, бо нема з ким по-людськи словом перекинутись, нема з ким ні повеселитися, ні посумувати* (Стельмах, I, 1962, 321); *Помина́ти (пом'яну́ти) добрим (незлим і т. ін.) слѡвом див. помина́ти¹; По слѡву кого, чиему, заст. — за чиймсь наказом. Чигають [розбійники] на***

чумацьке добро, вичікують слушного часу, коли б в одну мить, по слову ватажка, кинутись на табір (Коцюб., I, 1955, 184); Пусті слова див. пустий; Скінутися по слову див. скидатися; Слова дурно (даремно, марно) тратити (витрачати) — говорити, не досягаючи мети. — Та що я маю слова дурно тратити! Вона й не слухає! (Вовчок, I, 1955, 24); Слова [лихого] не сказати — не висловитися погано про кого-небудь. — Згадай [сину]: у яких ми злиднях жили, в якій нужді гинли, та ніхто про нас не скаже слова лихого... (Мирний, I, 1949, 403); Словами мастити див. мастити; Словом і ділом допомагати (помагати, сприяти і т. ін.) — подавати конкретну допомогу. Вернувшись «на тихі води», сподіваюсь застати молодий гурт в розцвіті сили й енергії, тоді й сама з охотою поможу їм і словом і ділом (Л. Укр., V, 1956, 207); Член партії повинен.. словом і ділом сприяти зміцненню дружби народів СРСР (Статут КПРС, 1971, 5); У (в) двох (кількох) словах — дуже коротко, стисло. Так ото слухай, скінчу вже в двох словах. По оглядинах царського двірка подались ми назад у монастир (Коцюб., III, 1956, 143); У (в) коротких словах див. короткий; У (в) небагатьох словах — те саме, що У (в) коротких словах (див. короткий); У (в) одне слово — одночасно, разом. Запорожці так собі його вподобали, що зозвали [зівзвали] раду, да й бух Іванця кошовим. — Іванця! — аж скрикнули всі у одне слово (П. Куліш, Вибр., 1969, 59); Зупинились запорожці, зішли з коней і повернулись до Січі: — Прощай, наша Січ-мати, — сказали вони майже в одне слово (Довж., I, 1958, 239); Узяти (взяти, забрати) свої слова назад — відмовитися від сказаного раніше. [М и л е в с ь к и й:] Олександро Вікторівно! Ви жорстокі! Я ж урочисто взяв назад свої слова! (Л. Укр., II, 1951, 33).

4. Обіцянка виконати що-небудь. — З буланом, мабуть, нічого не станеться. Я запевняю. — Ні?! Слово? — Слово! (Коцюб., II, 1955, 269); — Чи слова свого давнього не забули? — допитуються і Сердюк, і Сердючиха (Стельмах, I, 1962, 59); // Згода на шлюб. — Дільце в нас в невеличке. Ви, дядьку, хочте сердіться, хочте ні — а Орисі я нікому не віддам. І якщо ваше слово, то й женився б (Тют., Вир, 1964, 96).

◇ Вірити на слово див. вірити; Вірте (повірте) [моєму] слову, у знач. вставн. сл. — уживається, щоб переконати співрозмовника в чому-небудь. Повірте слову, мій шановний друже, Посмертного життя не хочу я собі (Л. Укр., I, 1951, 98); — Я, товаришу командир... відважний.. Повірте моєму слову, я на повнім ході стрибав з поїзда, (Гончар, III, 1959, 38); Держатися свого слова [своїх] слів — те саме, що Додержувати [свого] слова (див. додержувати). Настя положила зарік якнайчастіше навідуватися до хрещениці. Вона завжди держалася слова (Мирний, IV, 1955, 68); — Нехай злиденній прочани.. своїх держаться слов [слів!] (Котл., I, 1952, 280); Додержувати (додержати) [свого] слова див. додержувати; Дотримати [свого] слова; Справдити (стрімати і т. ін.) [своє] слово — те саме, що Додержувати (додержати) [свого] слова (див. додержувати). «Морити не буду, та й не годуватиму дурно, не бійся». І в перший же день дотримала [Мартоха] слова (Л. Укр., III, 1952, 638); Плачинда дотримав свого слова: ніде не жалівся, помовчували деякий час про свою пригоду і чумаки (Стельмах, I, 1962, 237); Робітничий клас, колгоспне селянство, трудова інтелігенція України під керівництвом Комуністичної партії з честю дотримали свого слова — достроково, у жовтні 1970 року, завершили п'ятирічку (Матер. XXIV з. Компартії України, 1971, 4); Ти просиш приїхати до вашого виїзду, але я не можу цього зробити, бо обіцяла нашим пождати їх тут і тепер можу їх засмутити, а може й образити, коли не стримаю слова (Л. Укр., V, 1956, 154); Зраджувати (зрадити) своєму

слову див. зраджувати; Ламати (зламати, поламати і т. ін.) [своє] слово — відмовлятися від раніше сказаного. Пани Янковські не звикли ламати слова (Коцюб., I, 1955, 106); — Він як ішов на війну, то приказував тут жити. І я, матінко, його слова ламати не буду (Тют., Вир, 1964, 510); — Царю Латине неправдивий! Ти слово царське зламав (Котл., I, 1952, 183); — Кажуть, що вже пообіцяв він видати свою дочку Інгігерду за норвезького короля Олафа Товстого. Але хай поламає своє слово, раз до нього засилає послів руський князь (Загреб., Диво, 1963, 237); На чесне слово див. чесний; На чесному слові вісіти (триматися і т. ін.) див. чесний; Повертати (повернути) слово [назад] кому — відмовлятися від сказаного раніше. — Коли твій нелюб до тебе такий ласкавий, що уважив твоє прохання, то й я повертаю тобі назад твоє слово (Стор., I, 1957, 41); — Ярино, — він враз упав на коліна, — єдина моя, невже ти не бачиш, що я тебе покохав, кохаю безмірно. Ще не пізно, поверни Максимові слово, стань зі мною під вінець (Панч, Гомон. Україна, 1954, 74); Повірити на слово див. повірити¹; Подавати слово див. подавати²; Прийма́ти (прийня́ти, трима́ти і т. ін.) на [чесне] слово — те саме, що Прийма́ти (прийня́ти) на віру (див. віра¹). Як і всі антрепренери українських театрів, М. К. Садовський тримав трупу «на слово» (Минуле укр. театру, 1953, 168); З рекомендаціями, Як воно й годиться, В курник вмостила Лисиця. Прийняв її На чесне слово в штати Осел вухатий (Іванович, Перебендя., 1960, 29); Слово гонору, заст. — те саме. то Слово чести́ (див. честь). Наливайко кине курити люльку, до сотника ближче підступив: — Рукодайний слуга? То ж, певне, слово гонору давав своєму пану на вірне слугування? (Ле, Наливайко, 1957, 260); Слово згоди — обіцянка виконати що-небудь. [А н д р о м а х а (увіходить):] Хвала богам! Пішли таки лідійці! Пішли на бій. Цар Ономай сказав: «Я маю слово згоди від Кассандри» (Л. Укр., II, 1951, 291); Слово чести́ див. честь; Співджується (справдилось) слово чие — збувається (збулося) чимсь передбачення, пророкування і т. ін. Справдилось його слово. Разом з Яношем, просто зі степу, прийшов Яресько в революцію (Гончар, II, 1959, 30); Твердий (міцний і т. ін.) на слово хто — хтось дотримується сказаного, обіцяного. Василь Семенович — чоловік твердий на слово (Мирний, I, 1949, 206); Тримати слово див. тримати.

5. тільки одн. Прилюдний виступ, промова де-небудь. Полум'яним більшовицьким словом, особистим прикладом стійкості, безстрашності й відваги комуністи полєнінськи надихали радянських людей на героїчні подвиги (Ком. Укр., 5, 1970, 39).

◇ Бра́ти слово див. брати; Віта́льне слово — промова, якою вітають кого-небудь; Вступне́ слово — промова, яку виголошують на початку зборів, конференцій і т. ін. Традиційне вступне слово говорить нинішній директор школи (Літ. Укр., 1.VIII 1969, 2); Забира́ти (забрати) слово див. забира́ти; Записати́ся на слово — зголоситися на виступ (на зборах, мітингах і т. ін.). Абрамович, сполотнівши, підвівся. — По-перше, я не хотів... — А по-друге, запишіться на слово, товаришу Абрамович (Ле, Міжгір'я, 1953, 111); Ма́ти слово див. ма́ти²; Надава́ти (нада́ти) слово див. надава́ти²; Надгрі́бне (прощальне) слово — промова, яку виголошують під час прощання з покійником. Як все уже було готово, Тоді якийсь їх філософ [філософ] Хотів сказати надгробне слово, Та збився і почував лоб (Котл., I, 1952, 268); Маковей підняв на ноги трикратний салют, яким полк проводжав у братську могилу Ясногорську та її товаришів. Вже було сказано прощальне слово, вже люди розбігались по своїх місцях, виконуючи

команди, збираючись знову в дорогу (Гончар, III, 1959, 455); Напўтнє слѡво — поради, побажання, що висловлюються кому-небудь у дорогу; напуття. Бїйці ним дорожили, і Леночка, певно, здогадувалась, яке важливе для них її напутнє слово (Ю. Янов., II, 1954, 10); Коли серед шуму, дзвону зброї і кїнського тупоту були віддані останні розпорядження, Боженко, як і завжди, закінчив свою промову напутнім словом (Довж., I, 1958, 197); Наступати (наслідати і т. ін.) слѡвом на кого — у розмові домагатися чого-небудь від когось. Він наступав тепер на Сидорчука кожним своїм словом, сухим і гострим, як ніж (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 88); Одбїрати (одібрати) слѡво — те саме, що Забїрати (забрати) слѡво (див. забїрати). — Високий трибунал складає подяку всім, хто тут висловився і хто присутній при цьому, — знову вклонився пан Дулькевич. — Хто з панів членів трибуналу хоче одібрати слово? (Загреб., Європа 45, 1959, 452); Позбавляти (позбавити) слѡва див. позбавляти; Просїти (попросїти, попрохати) слѡва див. просїти, попросїти, попрохати; Слѡво має хто (надається і т. ін.) кому — хтось одержує дозвіл прилюдно виступити з доповіддю, пропозиціями і т. ін., має право висловитися. — Слово для інформації має товариш Гуца (Мик., II, 1957, 42); — Слово для пропозиції має командир Таращанського полку товариш Боженко (Довж., I, 1958, 166); — Слово для доповіді «Про роззброєння саперного батальйону полуботківцями» надається депутатці Супрун. Але не встигла Мирослава Супрун, вийшовши на трибуну, сказати першу фразу, як Гудзій зупинив її: — Пробачте, переб'ю на хвилинку (Головко, II, 1957, 522); У (в) ко́го є слѡво? — хто хоче висловитися? Нарешті Петро Карпович утихомирює людей [на сходці]. — ..У кого в слово або пропозиція? (Є. Кравч., Квіти., 1959, 160); Утрачати (утратити, втрачати, втратити) прáво слѡва — бути позбавленим можливості висловитися. [Г о л о с п о к л и к а ч а:] Оскаржений, що сам себе зве Парвус, образив тяжко маєстат святині і через те утратив право слова (Л. Укр., II, 1951, 531).

6. тільки одн. Жанр літературного твору у формі ораторської розповіді.

7. тільки мн. Літературний текст до вокального твору. Одарочка сіла у тому холодочку, почала плести віночок і співала якусь.. пісню. Без слів була та пісня, та люба, привітна така (Мирний, I, 1954, 252); Відомі такі поєднання: слова народні, музика композитора такого-то; слова поета такого-то, музика народна (Рильський, IX, 1962, 225); Максим Рильський — це той радянський поет, на слова якого українські композитори написали найбільше творів (Мист., 2, 1955, 38).

△ Пісня без слів див. пісня.

◇ Класти на му́зику (на нѡти) слѡва див. класти.

◆ Без слів (слѡва) — мовчки, нічого не кажучи. І ти не загадаєш того сироту... Кого ти без мови, без слова навчила Очима, душею, серцем розмовлять (Шевч., I, 1963, 145); Мати без слова поставила на стіл молоду картоплю з укропом і, перехопивши мій погляд, зітхнула (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 32); Вся постать говорила без слів: «Ану-ну, чим ви тут займаєтесь?» (Головко, II, 1957, 133); Вибачай (вибачайте, вибач, вибачте) на [цьому (цім)] слѡві див. вибачати; Ву́личне слѡво — грубе слово або вислів, що перебуває поза нормами літературної мови; вульгаризм; Гѡстре (загѡстре і т. ін.) слѡво — сповнений дотепу, влучний, дошкульний вислів або одне слово. Він любить сказати гостре слово (Гжицький, У світ., 1960, 52); Гострі слова злітали з її присохлих материнських вуст, як важкі блискавиці (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 48); — Наш добрий хазяїн, бува, Трохи загострі говорить

слова, Трохи штрафув застро́го... (Рильський, I, 1960, 318); Гѡстрий на слѡво див. гѡстрий; Гріх слѡво (слѡва) сказа́ти див. сказа́ти; Давати (да́ти) слѡво див. дава́ти; Держати слѡво: а) те саме, що Додержувати (додержати) [свогѡ] слѡва (див. додержувати). Лучче [краще] не обіцяти, як слова не держати (Номис, 1864, № 10676); Петко всміхнувся: — Одначе ти, Ониску, жартівник! Зумію я віддячити. Держати слово звик... (Бичко, Сійся., 1959, 366); б) виголошувати промову. Була в гурті маленька Жанна Д'Арк: ..Вона держала слово, і багато великих слів у ньому поміщалося: братерство, рівність, воля, рідний край... (Л. Укр., I, 1951, 187); Сотник, Михайло Завістний, зняв шапку перед своєю батавою і до неї обернувся тихою мовою: — Панове, товариство-громадо! Дозвольте до вас слово держати! (Стар., Облога., 1961, 9); До слѡва ка́жучи див. ка́зати; До слѡва мо́вити див. мо́вити; До слѡва прийшло́ся див. приходитися; Загубіти слѡво див. загублювати; Здава́тися (зда́тися) на слѡво чиє, яке — погоджуватися з чимсь, піддаватися на що-небудь. — Отсе зять, а то дочка... Розсудіть їх, як ваша ласка, по правді... Я вже здаюся на ваше слово, як розсудите, так і буде... (Коцюб., I, 1955, 37); [М а р у с я (падав перед гуменю):] Матушко! простіть мене! грішна я, грішна... Здалася на слово улесливе, здалася на речі лукаві... (Мирний, V, 1955, 115); З двох слів; З одного слѡва — з самого початку розмови. Тимко з двох слів лізе в бійку і б'є чим попало (Тют., Вир, 1964, 243); З першого слѡва розуміти (зрозуміти) див. перший; З ціми (тіми) слѡвами; При тім (цім, сім) слѡві; При цих (тих) слѡвах — кажучи щось. З цими словами о. Василь кидав скісний погляд на Раїсу і позіхав (Коцюб., I, 1955, 330); — Лучче [краще] поллю сухий тин: може, виросте, — сказала Соломія і з тими словами вхопила відро, котре стояло коло криниці, і вилила воду на тин, просто до Романа (Н.-Лев., VI, 1966, 306); — І бог, видно, той панський, а не наш. — Сумний, мовчазний похнюпився Грицько при тім слові (Мирний, I, 1954, 302); — Ох, крутиголо́ва, ната́нцюється хтось від неї... — І при цих словах вона мимоволі швидко і неспокійно глянула на свого Віталіка, що, зіщулившись, сидів поруч з Тонєю (Гончар, Тронка, 1963, 140); Й (ні) слѡва не сказа́ти див. сказа́ти; Кѡване слѡво див. кѡваний; Кра́сне слѡво; Кра́сні слѡва́ див. кра́сний; Криве́ слѡво див. кривий; Крѹ́гле слѡво див. крѹ́глий; Легкі́й на слѡво див. легкі́й; Ліні́вий на слѡво — який не любить багато говорити, виступати і т. ін. Денис ніколи не входив у суперечки, бо був лінивий на слово і знав, що ніколи Сергія не переспорить (Тют., Вир, 1964, 243); Метке́ слѡво — дошкульна мова. Чи від того, що вона нахилилася, чи може й від того, що метке Грицькове слово влучило.. її у серце.., лице Христине.. покритлося червоним заревом [рум'янцем]... (Мирний, I, 1949, 277); Мі́цне слѡво див. мі́цний; Мі́цне́нке слѡво див. мі́цне́нкий; Набї́р слів див. набї́р; На [своєму] слѡві сто́яти (ста́ти і т. ін.) — дотримуючись якої-небудь позиції, відстоювати свої погляди, дії тощо. — Ви собі робіть, як знаєте, .. а я на своєму слові стану: я за Чайченка дочки не 'ддам [віддам], поки жив (Вовчок, I, 1955, 215); На цьо́му (цім, сім, тім, останньому і т. ін.) слѡві; На сі́ слѡва́ — коли про це йшла мова; у той час, коли говориться. На самому цьому слові одчинилися двері і почтальйон [поштар] подав мені третій лист ваш (Шевч., VI, 1957, 46); — Я Марти не віддам. — А Марта на цім слові у світлицю входить (Вовчок, VI, 1956, 250); На о́станньому слові [станового] в хату ввійшли: козачий голова з писарем та панський старшина з старостою (Мирний, I, 1949, 376); [Л ю б о в:] Не думай, що я нічого не розумію (на сі слова входить мати Ореста збоку і спиняється

за трельяжем) (Л. Укр., II, 1951, 55); Не вартий (не варті) слова [добротного] — те саме, що Не вартий [ламаного] гроша (шага, шеляга і т. ін.) (див. вартий). Кожен засватаний парубок, кожна дівчина, що подала рушники, втрачали раптом в її очах ціну, не варті були доброго слова (Коцюб., II, 1955, 30); [Не] для (задля, ради) краснотного слова див. красний; Не можна словами сказати див. сказати; Ні (ані) в кáзці сказати, ні (ані) пером описати (списати і т. ін.) див. сказати; Ні пером не списати, ні словом не сказати; Не можна словом розкázати, ані пером описати див. перо; Останнє слово: а) (чий, кого) категоричне, остаточне рішення про кого-, що-небудь. — Це мов останнє слово. Я не то що за вас не хочу видавати свої дочки, я її ні за кого не видам, — сказала Каралаєва і подумала про себе: «Не видам її заміж, аж доки сама не вийду» (Н.-Лев., VI, 1966, 54); Хотів [Дорошенко] заговорити, але неприємний якийсь намул від недавньої розмови, власне, від того, що не за ним лишилося слово останнє, «верхнє», — не давав цього зробити (Головко, II, 1957, 197); б) (чого) досягнення науки, техніки і т. ін. [Л і к а р:] Бідовий народ [панночки]! Прочитав останнє слово науки і думає, що вже всю мудрість прогинула (Л. Укр., II, 1951, 40); Це був великий лікарський кабінет, обладнаний за останнім словом лікарської техніки (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 357); Маяковський створив для грандіозного змісту своєї поезії блискучу нову форму — ораторський тонічний вірш, що став останнім словом багатовікового історичного розвитку російського вірша (Поезія., 1956, 138); — Ввели [конструктори] механізм так званої безжучачної наладки. Це — новинка! І останнє слово техніки — це електромагнітні фрикційні муфти (Вітч., 2, 1956, 104); в) виступ підсудного перед винесенням вироку; Перейти від слів до діла див. переходити; Пёрше слово див. пёрший; Плётиво слів див. плётиво; Погубіти слова див. погубіти; Подавати (пода́ти) слово див. подавати¹; Прийти до слова див. прихóдити; Присікуватися до кожного слова див. присікуватися; При слові — при нагоді; як буде про це йти мова. Мати поплакала, пожурилася нещасливою синовію долею і пообіцяла при слові батькові сказати (Мирний, IV, 1955, 37); Приставати (приста́ти) на слово див. приста́вати; Пробач (пробачте, пробачай, пробачайте) на [цьому (цім)] слові див. пробача́ти¹; Розщедритися на слово (на слова) — стати балакучим. На диво, розщедрився сьогодні Левко на слова (Стельмах, I, 1962, 64); Сильні слова див. сильний; Сипати словами (слова́) див. сипати; Сказати нове слово див. сказа́ти; Сказати своє слово див. свій; Сказати [хоч] слово див. сказа́ти; Скупий на слова (на слово) див. скупий; Скупуватий на слова (на слово) див. скупуватий; Солодке слово — надмірно ласкаве, улесливе висловлювання. Гандзю моя, Гандзю мила, Чим ти мене напоїла? Чи любистком, чи чарами, Чи солодкими словами? (Пісні та романси., II, 1956, 47); Прилащиться підлиза хоч до кого: Солодкі слова Примають великого й малого, — То вже така дурниця світова (Гл., Вибр., 1951, 91); Тими ніжними, солодкими словами Зоня могла все зробити з Юзею, що хтіла (Л. Укр., III, 1952, 649); Солоне слово — грубий, непристойний вислів. Ми встигли пригадати кілька пліток з фабричного життя й анекдотів, кілька солоних слів проковтнути і розсмішити дівчат-монтажниць (Ю. Янов., II, 1958, 112); Тверде слово див. твердий; У (в) вузькому (стрóгому, професіональному, тісному, тóчному і т. ін.) розумінні [цьогó] слова див. розуміння; У (в) крáщому (висóкому і т. ін.) розумінні [цьогó] слова див. розуміння; У (в) пóвному (пóвнім) значенні (розумі́нні) [цьогó] слова ([цих] слів) див. пóвний; У (в) прямóму (звичай-

ному, буквальному і т. ін.) розумінні [цьогó] слова див. розуміння; Узяти (взя́ти) слово див. узяти; Учене слово — книжний вислів, книжна мова. Не було б у вічі, що це автор розказує, та ще й ученими словами (Мирний, V, 1955, 402); Рекомендацію докинув агроном, Що між вузластими проводив нас кущами І лекцію читав нам, неофітам трьом, Ледь кокетуючи ученими словами (Рильський, III, 1961, 202); Хоч би [тобі] слово: а) тихо. І зорі зникли. Хоч би слово, Хоч би де голос обізвався (Шевч., II, 1963, 33); б) не говорить хтось. — А моя цілі вечори мовчить, хоч би тобі слово, чекає, що я скажу (Стельмах, II, 1962, 354); [Що і] слів [людських] нема́ (не вистачає і т. ін.) — дуже добре, надзвичайно гарно і т. ін.; неможливо висловити, схарактеризувати тощо. Чисто тут і гарно незвичайно. Годують так смачно, гарно і гігієнічно, що і слів нема на похвалу (Коцюб., III, 1956, 353); У пучок останні віти зв'яжем, Що морозом називають їх... Часом можна висловить пейзажем Те, для чого слів нема людських (Рильський, III, 1961, 315).

СЛОВО... Перша частина складних слів, що відповідає слову слово у 1 знач., напр.: сл о в о в і в е р ж е н н я, сл о в о п о к а ж ч и к і т. ін.

СЛОВОБЛУД, а, ч., зневажл. Людина, якій властиве словоблудство. Досить послухати його примітивні дотепи..., щоб зрозуміти, що це звичайнісінький базіка й словоблуд (Рад. літ-во, 3, 1958, 36).

СЛОВОБЛУДДЯ, я, с., зневажл. Те саме, що словоблудство. Я. Галан широко і майстерно використовує мовне багатство для пародіювання і висміювання демагогічного словоблуддя ворожої пропаганди (Літ. газ., 24.VII 1952, 2).

СЛОВОБЛУДНИЙ, а, е, зневажл. Стос. до словоблудства.

СЛОВОБЛУДСТВО, а, с., зневажл. Пусті беззмістовні розмови, балачки. Земля ця всесильна, як мати Людини, Отож в словоблудстві по ній не ходи! (Гірник, Стартують..., 1963, 12).

СЛОВОВЖИВАННЯ, я, с. Вживання слів у мові з тим чи іншим значенням. Досконалість форми досягається точними описами, правильним слововживанням (Рад. літ-во, 6, 1968, 68).

СЛОВОВЖИТОК, тку, ч. Те саме, що слововживання. Традиційна книжна літературна мова [на кінець XVII ст.], як і раніше, не мала єдиних, упорядкованих правил, що регулювали б її граматичні норми і слововжиток з урахуванням змін, які сталися під впливом народної мови (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 109); Етюд — це передусім чіткість думки, стрункість викладу. Невеликий розмір вимагає найвиразнішої образної мови, бездоганного слововжитку (Літ. Укр., 18. VI 1965, 3).

СЛОВОВИВІД, воду, ч., грам., заст. Дери́вація (у 3 знач.).

СЛОВОВИВІДНИЙ, а́, е́, грам., заст. Стос. до слововводу. Слововивідний суфікс.

СЛОВОЗМІНА, и, ж., грам. 1. Зміна граматичних форм слова, а також способи такої зміни. Словозміна іменників тісно пов'язується із лексичною структурою (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 35).

2. Розділ морфології, що вивчає зміну слів. В морфології при вивченні слова розрізняють словотвір.. і словозміну, що вивчає зміни закінчень або, рідше, основи слова, так звані словозмінні елементи (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 343).

СЛОВОЗМІННИЙ, а, е, грам. Стос. до словозміни. У системі словозмінних форм існують досить численні паралелі, які виконують певні стилістичні функції (Сучасна укр. літ. м., V, 1973, 281).

СЛОВОЛІТНИЙ, а, е, спец. Стос. до словолиття. Словолитна майстерня.

СЛОВОЛІТНИК, а, ч., спец. Робітник словолитного виробництва. Зараз важко сказати, де, коли.. з'явилися перші книжки-малючки. Вони були вже в першій половині XVI сторіччя. Може, ці книжечки популяризували новонароджене мистецтво, демонстрували, яких вершин досягла майстерність словолитників, складальників, друкарів (Знання.., 8, 1970, 20).

СЛОВОЛІТНЯ, і, ж., спец., заст. Майстерня для відливання друкарських знаків і літер.

СЛОВОЛІТТЯ, я, с., спец. Виготовлення з металу друкарських знаків і літер способом лиття. Гутенберг, застосовавши словолиття, гарт і прес, поклав початок книгодрукуванню в Європі (Наука.., 2, 1968, 36).

СЛОВОНЬКО, а, с. Зменш.-пестл. до слово 1. — Чого ж ти, Ганночко, да так запишалася? Устоньок калинових своїх да й не відкриєш, словонька тихого да й не промовиш! (Барв., Опов.., 1902, 57).

СЛОВОСКЛАДАННЯ, я, с., грам. Утворення складних слів способом з'єднання двох або кількох слів, основ чи коренів в одну лексичну одиницю. Словоскладання — дуже продуктивний спосіб творення якісних і відносних прикметників. Звичайно складні прикметники komponуються з двох твірних основ (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 215); Найпоширенішими способами формування мовних новотворів у наші дні є словоскладання і утворення лексичних словосполучень (Мовозн., XVI, 1961, 89).

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ, я, с., грам. Найпростіша синтаксична одиниця мови, утворена з двох або кількох повнозначних слів, пов'язаних між собою в граматичному плані і за змістом. Вільними словосполученнями вважають такі синтаксичні утворення, складові елементи яких, зберігаючи свої лексичні та граматичні значення, можуть бути структурними компонентами інших синтаксично-семантичних об'єднань (Мовозн., XVIII, 1963, 59); Мовна палітра обдарованого письменника завжди широка, вона вбирає в себе різні щодо їх образності категорії лексики і словосполучень (Мова і стиль «Вершників», 1955, 45).

СЛОВОТВІР, віру, ч., грам. 1. Творення слів у мові, а також способи їх творення. Словотвір — творення від існуючих у мові слів та їх форм нових слів або форм з новим значенням чи відтінками значень за допомогою відповідних лексико-граматичних засобів (Сл. лінгв. терм., 1957, 173); // Новоутворене слово. Особливу цікавість [у думках] являють складні, подібні до гомерівських, прикметники та іменники: домодержавець, злосупротивна (хвиля), людославне (Запорожжя) і т. ін. У піснях таких словотворів, скільки нам відомо, нема або майже нема (Рильський, IX, 1962, 229); Письменник [М. Старицький] прагне збагатити українську літературну мову. Звичайно, не всі його словотвори увійшли до літературної мови, але деякі здобули право на життя (Іст. укр. літ., I, 1954, 415).

2. Галузь мовознавства, що вивчає будову слів і способи їх творення. При вивченні слова розрізняють словотвір, що охоплює морфологічні елементи, які формують лексичне значення граматично виражених понять, так звані словотворчі елементи, і словозміну (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 343); Відзначено, що поступові, еволюційні зміни в структурі української мови відбуваються в наш час не лише в галузі лексики і фразеології, а й у словотворі (Мовозн., XVI, 1961, 89).

СЛОВОТВІРНИЙ, а, е, грам. Стос. до словотворення. Морфологія — це наука про словотвірну будову слова, парадигматичну систему мови і граматичні (морфологічні) категорії (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 15).

СЛОВОТВОРЕННЯ, я, с., грам. Те саме, що слово-

твір 1. Маючи в тому чи іншому випадку обмежений словниковий запас даної мови, рішуче розсуває [перекладач] його рамки, не відступаючи і перед словотворенням на міцній підвалині законів і особливостей рідної мови, вміло використовуючи інколи заведення до рідної мови іноземних слів і виразів (Рильський, IX, 1962, 60); [Ю р і й:] Коли б ти знала, яка це прекрасна наука — мовознавство! ..А словотворення! Наприклад, від слова «любити»: любов, любисток, любощі, нелюб, улюбленець, люб'язний, волелюбний, любо, любаска (Лев., Драми.., 1967, 244).

СЛОВОТВОРЧИЙ, а, е, грам. Стос. до словотворення. Народна українська мова в своїй словотвірчій основі довгий час жила самотійно (Пит. походж. укр. мови, 1956, 145); Словотворча система української мови; // Який використовують при творенні слів. До словотворчих морфем належать корінь, префікс і суфікс, що разом утворюють основу іменника (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 125).

СЛОВОТВОРЧИСТЬ, чості, ж. Творення нових слів. Шевченко, як виразник могутньої словотворчості народу, підніс українську народну мову до рівня високорозвинених літературних мов своєї епохи (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 6); Народ — творець і вічний, невтомний збагачувач, удосконалювач своєї мови; народна словотворчість — невичерпне, кришталіно-чисте джерело цього збагачення й удосконалення (Нар. тв. та етн., 2, 1965, 35).

СЛОВОТЛУМАЧЕННЯ, я, с. Тлумачення, пояснення значення слова.

СЛОВ'ЯНИ, в'ян, мн. (одн. слов'янин, а, ч.; слов'янка, и, ж.). Велика група споріднених мовою та культурою народів, що живуть у східній і центральній Європі та азійській частині СРСР і утворюють три парості: східнослов'янську (росіяни, українці, білоруси), західнослов'янську (поляки, чехи, словаки, лужичани), південнослов'янську (серби, болгари, хорвати, словенці, македонці). Слов'яни були споконвічними жителями Середньої і Східної Європи. Численні пам'ятки їх матеріальної культури відомі з II тисячоліття до н. е. (Іст. УРСР, I, 1953, 29); — Благородний і простосердий слов'янин, він [Святослав] завжди попереджав про свій похід: «Хочу йти на ви» (Довж., I, 1958, 293).

СЛОВ'ЯНИН див. слов'яни.

СЛОВ'ЯНІЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. слов'янізувати та дія і стан за знач. слов'янізуватися. Війни слов'ян (антіїв і склавинів) на Балканському півострові привели до слов'янізації більшої частини півострова і до утворення тут слов'янських держав (Іст. УРСР, I, 1953, 39); Особливо посилюється процес освоєння слов'янами балканських земель і слов'янізація Візантії в кінці VI — на початку VII ст. (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 353).

СЛОВ'ЯНІЗМ, у, ч., лінг. 1. Слово або зворот, що ввійшли у східнослов'янські мови з церковнослов'янської.

2. Слово або зворот, запозичені неслов'янськими мовами з будь-якої слов'янської.

СЛОВ'ЯНІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до слов'янізувати. Заслуговує на увагу гіпотеза болгарського ученого Є. Георгієва.., що глаголиця є зовсім новим, штучним алфавітом, який винайшов Кирило в середині IX ст. Кирилиця ж являє собою слов'янізований грецький алфавіт (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 500).

СЛОВ'ЯНІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Робити слов'янським за мовою, звичаями, культурою і т. ін.

СЛОВ'ЯНІЗУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док. Робитися слов'янським за мовою, звичаями, культурою і т. ін.

СЛОВ'ЯНКА ¹ *див. слов'яни.*

СЛОВ'ЯНКА ², *и, ж.* Один з найпоширеніших мічурінських сортів яблуні. *Слов'янка* — це гібрид Антонівки звичайної і Ренета ананасного, схрещування яких І. В. Мічурін провів у 1889 р. з метою виведення високоякісного витривалого сорту зимового періоду дозрівання (Юним мічур., 1955, 66).

СЛОВ'ЯНОЗНАВЕЦЬ, *вця, ч.* Фахівець із слов'янознавства. *Міжнародна нарада слов'янознавців.*

СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВО, *а, с.* Сукупність наук, які вивчають слов'янські мови, літературу, історію, культуру та побут слов'ян; славістика. *Слов'янознавство як комплекс різних наук, що вивчають історію, мову, літературу, фольклор і побут слов'янських народів, зародилося в період так званого відродження слов'янських народів в кінці XVIII — на початку XIX ст. (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 3); В епоху єднання і зближення народів перед радянським слов'янознавством стоїть почесне і відповідальне завдання: розкрити духовні скарби слов'янських літератур, узагальнити їх досвід (Рад. літ-во, 5, 1971, 4).*

СЛОВ'ЯНОЗНАВЧИЙ, *а, е.* Стос. до слов'янознавства і слов'янознавців. *П'ятий Міжнародний конгрес славистів, як і попередні, ставив своїм завданням підведення підсумків у вивченні мови, літератури, фольклору, історії, етнографії та мистецтва слов'янських народів, а також накреслення головних проблем розвитку слов'янознавчої науки (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 5).*

СЛОВ'ЯНОЛЮБ, *а, ч.* Прихильник усього слов'янського.

СЛОВ'ЯНОФІЛ, *а, ч.* Прихильник, прибічник слов'янофільства. *Белінський зриває маску і з слов'янофілів, і з космополітів і стверджує революційно-демократичний погляд, який вимагає поважного ставлення до розвитку кожної національної культури і в кожній з них бачить особливу форму розвитку загальнолюдської культури (Рад. літ-во, 11, 1949, 99).*

СЛОВ'ЯНОФІЛКА, *и, ж.* Жін. до слов'янофіл.

СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВО, *а, с.* 1. У Росії середини XIX ст. — реакційний суспільно-політичний напрям, представники якого висували ідею особливого, самобутнього розвитку Росії, відмінного від розвитку капіталістичного Заходу, та ідеалізували патріархальні елементи слов'янського суспільного ладу й культури.

2. Погляди, переконання слов'янофілів.

СЛОВ'ЯНОФІЛЬСТВУВАТИ, *ую, уєш, недок.* Бути слов'янофілом, дотримуватися слов'янофільських поглядів.

СЛОВ'ЯНОФІЛЬСЬКИЙ, *а, е.* 1. Стос. до слов'янофільства. *Подібно до Чернишевського і Добролюбова він [Т. Г. Шевченко] різко картає великодержавницькі випадки реакційних слов'янофільських органів (Укр. літ. критика., 1959, 56).*

2. Власт. слов'янофілам. *Розуміючи, що слов'янофільська нетерпимість щодо інших народів і безрідний космополітизм в виразом реакційних історичних тенденцій, Белінський з особливою силою нападав на космополітів (Рад. літ-во, 11, 1949, 99).*

СЛОВ'ЯНОФОБ, *а, ч.* Противник культурно-політичного зближення із слов'янськими народами і державами; ненависник усього слов'янського.

СЛОВ'ЯНОФОБСТВО, *а, с.* Погляди і дії слов'янофобів.

СЛОВ'ЯНОФОБСЬКИЙ, *а, е.* 1. Стос. до слов'янофобства.

2. Власт. слов'янофобам.

СЛОВ'ЯНСТВО, *а, с., збірн.* Те саме, що слов'яни. *Київ — колиска трьох великих народностей східного слов'янства, Дніпро — чиста їх купіль (Рильський, III, 1955, 25);*

Віковий бастион слов'янства на заході — чеська красуня-столиця вирувала радісною повинню свята (Гончар, III, 1959, 457); // Слов'янське походження, слов'янський характер кого-, чого-небудь. Найлегше доводиться слов'янство неврів [давніх племен]: вони не входили у Скіфію, скіфами не називались і жили в центрі гаданої території формування найдавніших слов'ян (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 133).

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ, *а, е.* 1. Прикм. до слов'яни. *Три східних слов'янських народи: російський, український і білоруський — сини однієї матері (Рильський, III, 1956, 15); Він.. починає перебирати папери. Переклади, переробки, переспіви з стародавнього індійського, слов'янського, грецького, єврейського й германського епосу (Кол., Терен., 1959, 45); Вози, спускаючись на гарячих гальмах, лунко ячали в міжгір'ї, мов лебеді з старовинних слов'янських пісень (Гончар, III, 1959, 338); // Власт. слов'янам. Плачинда замовкає. Йому б хотілося, щоб така, з чарівними слов'янськими рисами обличчя, дівчина соромилась, паленіла і мовчала перед ним — це справжній тип української молодої (Стельмах, I, 1962, 326).*

2. Який стосується давньої писемності слов'ян; церковнослов'янський. *Над самою криничкою, на кам'яній рівній стіні, було видно стерті сліди якогось напису слов'янськими буквами (Н.-Лев., II, 1956, 125); Глянув угору: над дверима слов'янською в'яззю напис.. Зацікавлений Саранчук відчинив двері і переступив поріг (Головко, II, 1957, 450).*

СЛОВ'ЯНЩИНА, *и, ж., заст.* 1. Слов'янські землі. *Оскресни [воскресни], Бояне, пресвітлий співаче! Та де ж ти так довго ночуєш? Давно вже по тобі слов'янищина плаче (Пісні та романси., II, 1956, 153).*

2. Те, що характеризує слов'ян, належить їм (мова, побут, культура і т. ін.). *Відколи тямить історія, католицизм був усе завзятим ворогом слов'янищини і хто знає, чи не приніс їй більше шкоди від усіх кривавих війн з мадярами, німцями та татарами! (Фр., Публіцистика, 1953, 32).*

СЛОЇК, *а, ч.* Висока посудина із скла, глини, фаянсу і т. ін. майже циліндричної форми з трохи звуженою верхньою частиною; скляна, глиняна або фаянсова банка. *На верхніх полицях знаходжу в слоїках саго і макарони, сушені груші й халву у круглих дерев'яних коробках (Коцюб., II, 1955, 263); Марта Гаврилівна принесла термос з гарячим, настоящим на липовому цвіті чаєм, слоїк меду (Коз., Сальвія, 1959, 222); На Полтавщині банку іноді називають слоїком (Полт.-київський діалект., 1954, 123); // Флакони, у якому тримають ліки, помаду і т. ін. Вздовж стін стояли засклені шафи з усіма слоїками, ретортами та блискучими інструментами, звідусіль гостро пахло медикаментами (Козл., Мандрівники, 1946, 31); Вона спиртом із слоїка помила руки і зразу ж підступила до нього, відкотила розрізаний рукав гімнастюрки і стала розбинтовувати руку (Головко, А. Гармаш, 1954, 325).*

СЛОЇКОВИЙ, *а, е.* Прикм. до слбїк.

СЛОЇСТИЙ, *а, е, кул., розм.* Який складається із шарів; листовий.

СЛОЇСТІСТЬ, *тості, ж., кул., розм.* Властивість за знач. слоїстий. *Для надання тісту слоїстості.. в різні розпушувачі тіста (Технол. пригот. їжі, 1957, 224).*

СЛОЇТИ, *слою, слбїш, недок., перех., кул., розм.* Робити шари з чого-небудь, укладати що-небудь шарами.

СЛОЇТИСЯ, *слбїться, недок., кул., розм.* Ставати слоїстим, лягати шарами.

СЛОЇЧОК, *чка, ч.* Зменш. до слбїк. [М а р ц і я:] *Ось випий [ліки], се на серце дуже добре. (Подав маленький слоїчок Йоганні) (Л. Укр., III, 1952, 179).*

СЛОЙ, я, ч. Те саме, що слобік.

СЛОЙКА, и, ж., розм. Булочка із слоиноного тіста.

СЛОЙОНИЙ, а, е, розм. Те саме, що листковий 2. Обід вийшов дуже смачний. Бульйон з пирогами, печеня з зайців та баранини... слойоні тістечка з горіхами та родзинками (Тулуб, В степу..., 1964, 220); — Ах, мамочко, — з невідомою радістю вигукнула Ірина, побачивши улюблений слойоний пиріг з яблуками (Бойч., Молодість, 1949, 227).

СЛОН, а, ч. 1. Великий травоядний ссавець з довгим хоботом і двома бивнями, що живе в тропічній Африці та Азії. Індійський слон.. досягає 3 м висоти і важить понад 4 т. Це мешканець густих, тінистих і вологих заростей тропічного лісу (Зоол., 1957, 162); *У порівн. Гладкий портве, незграбний, як слон.., наче вріс в жовту стіну (Коцюб., II, 1955, 411); Оглядний, важкою ходою балансуючи, ступав він по ребрах.. містка, як цирковий слон на бочці (Ле, Міжгір'я, 1953, 14).

Морський слон — неточна назва хоботорилого тюленя. Біля її [Антарктиди] берегів до цього часу збереглося багато китів і тюленів. Серед них своєю величиною виділяється морський слон (Фіз. геогр., 5, 1956, 122); Існує два види морських слонів.. Якщо на суходолі вони надзвичайно незграбні, то у воді почувають себе, як риба (Знання..., 5, 1970, 32).

◇ Роздувати (роздути, рідко видувати, відутти) з м'яси слона — те саме, що з м'яси робити (зробити) слона (див. м'яса). — Мені відповісти нічого. Олексій Кіндратович в'їздив на мене, роздули з м'яси слона, а я — винна (Логв., Літа..., 1960, 151); Дорошук ще й досі не може відверто глянути людям у вічі. Дехто почав уже й підтримувати над ним. Мовляв, бригадир видуває з м'яси слона і без причини марудиться (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 197).

2. Шахова фігура, що пересувається по діагоналі на будь-яку кількість клітин. Слон ходить і бере фігури противника, пересуваючись по діагоналях в усякий бік на будь-яку кількість полів (Перша книга шахіста, 1952, 24); Ваня і Ляня грають.. Надто глибоко в тил зайшла чорна королева. Відступ відрізано, і зараз вона борсється в куточку, рятуючись від двох тур і жеткого слона (Собко, Любов, 1935, 6).

СЛОНЕНЯ, яти, с. Маля слона. Я виїхав з дому, коли було ще темно, і благополучно минув половину шляху. Але тут дорогу мені заступила слониха, яка відпочивала із своїм слоненям (Веч. Київ, 19.XI 1969, 4); *У порівн. Доря став на порозі, сірий і незграбний у своїх довгих, аж до підлоги, гімназичних штанах, а батько дивився на його ноги, негнучкі й грубі, як в слоненяти (Коцюб., II, 1955, 367).

СЛОНІК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до слон 1; // Маленька фігурка слона; іграшковий слон. На буфеті, тумбочці, етажерці і вікні — всюди стояли фігурки маленьких слоників, білих лебедиків, сірих гусят й жовтих каченят (Чорн., Пісні..., 1958, 71); Мама слоника Купила Заводного (Бойко, Ростіть..., 1959, 80).

2. ент. Жучок з довгим хоботком, який є шкідником рослин; довгоносик. П'ятикрапчатий слоник.. розповсюджений по всій степовій і лісостеповій зонах УРСР (Шкідн.. рослин, 1949, 132); Дівчинка стукала обережно по стовбурах дерев, і падали на розстелене рядно, удаючи мертвих, казарки і слоники (Донч., IV, 1957, 142).

СЛОНИХА, и, ж. Самка слона. Треба підпустити стадо до себе кроків на сто. Ах, якби вітер не подув з Юриного боку — слоники такі чуйні! (Смолич, II, 1958, 45).

СЛОНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до слон 1. Слоновий хобот; // Такий, як у слона. Слонова постава ніг спричинюється вкороченням гомілкової кістки (Свинар., 1956, 19).

Слонова кість (кістка) — бивні слонів і мамонтів, що використовуються як цінний матеріал для виготовлення різних художніх виробів, прикрас і т. ін. Араби вели торгівлю з багатьма країнами; їхні базари приголомшили європейців небаченими доти товарами: кинджалами з дамаської сталі..., бухарськими килимами, різьбленою слоною кісткою, виробами з бірюзи і перлів (Розповідь..., 1970, 6); Засушені квіти, без кольору і запаху, майстерні віяльця з слонової кістки і пер чужоземних птахів.. — все те висіло на стінах, як свідки і співучасники далеких забав і ночей (Вільде, Сестри..., 1958, 451); Тонка, струнка, з великими чорними очима в надзвичайно довгих віях, з косами нижче колін, вона здавалася граціозною статуєю з слонової кістки (Тулуб, В степу..., 1964, 57); *У порівн. [Д. Ж у а н:] Сі руки, що були, мов ніжні квіти, тепер стали, мов слонова кість, мов руки мучениці... (Л. Укр., III, 1952, 387); Батькова розцяцькована міддю гирлига висіла на гвіздку під хатою..., вона була блискуча, обшмугана травами, відполірована, як слонова кістка (Гончар, Тронка, 1963, 324); Слонової кістки (кістки): а) жовтуватий (про колір). Барва її лиця не була й тепер рум'яною, зостався й досі легкий відтінок слонової кістки в загорілім обличчі (Л. Укр., III, 1952, 664); Усе тут милує око: і нові парти кольору слонової кістки, і зручно розташовані лампи, і зелень на підвіконнях (Наука..., 12, 1962, 60); б) фарба такого кольору. Замість слонової кістки, що застосовувалась при відтворенні Севастопольської панорами, брав [художник] сепію з охрою для деталей переднього плану картини і ультрамарин — для деталей заднього (Мист., 1, 1959, 38).

△ Слонова хвороба див. хвороба; Слонова череп'яха, зоол. — велетенська наземна черепаха; Слоновий папір, спец. — товстий шорсткий папір для малювання або креслення.

◇ Мов (наче, неначе, як і т. ін.) виточений з слонової кістки — дуже гарний, досконалої правильної форми, витончений. Се був високий, вродливий парубок з високим чолом, отіненим золотистими кучерями, з простим, мов із слонової кістки виточеним, носом (Фр., IV, 1950, 454); Тихий рожевий світ обливав її чудове, матово біле лице та руки, одслонені до плечей, неначе виточені з слонової кістки (Н.-Лев., IV, 1956, 7).

2. Прикм. до слон 2. Слонова позиція; Слоновий пішак. **СЛОНОВІСТЬ**, вості, ж. Захворювання людини, що супроводжується значним і стійким потовщенням шкіри і підшкірної клітковини; еліфантіаз. До числа тяжких недуг, що завдають багато неприємностей людям, належить і хвороба, яка зветься слоновістю (Наука..., 1, 1961, 11).

СЛОНОВНИК, а, ч. Приміщення для слонів. **СЛОНОПОДІБНИЙ**, а, е. Схожий на слона (у 1 знач.). Рухалася механізована піхота, слоноподібні вантажні машини сповнювали повітря гуркотом і смородом (Жур., Звич. турботи, 1960, 125).

СЛОНЯ, яти, с. Те саме, що слоненя. **СЛОНЯТИСЯ**, яюся, яєшся, недок. 1. рідко. Ходити сюди-туди, в різних напрямках, без певної мети; тинятися. То не чоловік, а тинь чоловіка слонявся по хаті: їй не було покою на цьому світі, і не приймала її сира земля! (Мирний, I, 1954, 339); Пильно дивилася [Санька] за тим, щоб він ходив у школу, а не слонявся де-небудь понад Ташанню або по ярах без діла (Тют., Вир, 1964, 155); *Образно. Ой ходить сон.., Слоняється, тиняється, Дитиноньки питається (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 13).

2. діал. Іти нетвердою ходою, хитаючись. Люди беруть його під руки і ведуть поз гурт. Василь слоняється (Мирний, V, 1955, 96); Раптом схопив [хтось] дрюка з

лати й почав гепати по машинах, влучаючи, щоб якнай-дошкульніше. Аж хрипів... Коли ж не міг уже підняти рук, кинув і, слоняючись, подався до загонів (Головко, I, 1957, 68); // Хитатися з одного боку в другий. Ой, кінь на гору спотикається, А козак на конику все слоняється (Чуб., V, 1874, 873).

СЛОНЯТКО, а, с. Пестл. до слоня.

СЛОНЯЧИЙ, а, е. Прикм. до слон 1. Слонячий хобот; // Такий, як у слона. Сидів [жандарм] поруч із своїми колегами і кивав великою слонячою головою (Чаб., Балкан. весна, 1960, 81); Ішов [фашист], важко переставляючи слонячі ноги (Збан., Єдина, 1959, 267).

СЛУГА, й, ч. і ж. 1. У поміщицькому та буржуазному побуті — людина для особистих послуг у домі. Марта Кирилівна сиділа на канані, закинувши ногу на ногу, й думу думала. Слуга приніс самовар, поставив на столі (Н.-Лев., VI, 1966, 55); — Вибачайте, що лишаю вас на самоті... У мене слуг немає — я все сам (Коцюб., I, 1955, 254); — Як тільки вийде гуляти дівчина, слуги її ні на крок не відпускають, бо наказав вельможа (Тют., Вир, 1964, 221); *У порівн. Шестірний кинувся, наче слуга, розчиняти двері Петрові Петровичеві (Мирний, I, 1954, 336); // тільки ж. Жінка, що прислугує в домі. Стала вона жалкуватись: — Що мені робити? Нема слуги! Чи не дасте ви мені яку з ваших? (Вовчок, I, 1955, 259); Кликнули слугу Йосипенкову, зажовкну, захарчовану дівчину (Мирний, IV, 1955, 199); // заст. Озброєні люди, що перебувають на службі у кого-небудь. Іде значний чоловік у кованому возі.. Слуги їдуть кінно округ воза (П. Куліш, Вибр., 1969, 174); По дорозі, перед голубим ридваном шестернею, що в ньому пан Пампушка-Стародупський їхав, оточений не тільки кріпаками, а й найманими слугами, а й кінними джурами та лейстровим козацтвом, попід ногами в змістих скакунів раз по раз шастали сайгаки чи лисиці (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 10); // тільки ч. Лакей у ресторані, готелі і т. ін. Він зайшов в гостиницю і довідався од слуг, що Каралава взяла номер на другому поверсі (Н.-Лев., VI, 1966, 51); — Ти не ходи в кав'ярню.. Він [хазяїн] каже: мені не треба такого слуги. Рустем гяур, невірний... (Коцюб., II, 1955, 164); // перен. Людина, яка завжди готова виконувати чийсь бажання, волю і т. ін. Черниці уклоняються. [Г о л о с и:] Буде, матушко, по глаголові твоєму. Ти наша мати — ми твої слуги (Мирний, V, 1955, 75).

Ваш (твій) покірний слуга, заст.— форма ввічливого закінчення листів. З пошаною zostаюсь Ваш покірний слуга (Драг., II, 1970, 553).

2. Людина, яка служить кому-, чому-небудь, захищає чийсь інтереси. Не втягувати армію в політику — це лозунг лицемірних слуг буржуазії і царизму.. (Ленін, 12, 1970, 104); [Ж а н д а р м:] Ви мені не смієте стиду робити. Я цісарський слуга (Фр., IX, 1952, 125); [Н а р т а л (вибігає):] Де зброя? Гей, Руфіне! боронімося! [Р у ф і н:] Я зброї не здійму на слуг закону (Л. Укр., II, 1951, 423); *Образно. Поет любить слово. Але він — не слуга слова, він — його володар (Рильський, III, 1956, 72); // Людина, яка працює в ім'я кого-, чого-небудь, віддана комусь, чомусь. Партія вчить митців бути відданими слугами народу і полум'яними співцями його великих звершень (Ком. Укр., 7, 1961, 6).

Божий (господній, христівий) слуга — представник духовенства. О. Василь боронив свої права і йшов війською на Раїсу, обертаючись раптом з слуги божого в слугу Марса (Коцюб., I, 1955, 321); [Г а в р и л о:] Ідіть у фортецю і не забувайте, що сказав вам смиренний божий слуга, полковий дяк Гаврило (Корн., I, 1955, 219); [М а т у ш к а г у м е н я:] Жду я від неї вірної гос-

подньої слуги, справної черниці (Мирний, V, 1955, 83); [Є п и с к о п:] В такому стані взяти його не можу. (До диякона). Беру тебе, слуго христівий (Л. Укр., II, 1951, 499).

СЛУГІННЯ, і, заст., рідко. 1. ж. Те саме, що служниця 1. [Й о г а н н а (до Марції):] Прошу пробачити твоїй слугині, що не встигла тобі назустріч (Л. Укр., III, 1952, 177).

2. ч. Те саме, що слуга 1. Вельможная пані.. Кожному слугині По золотому дала (Чуб., V, 1874, 1017).

СЛУГІВНИЦЯ, і, ж., заст., рідко. Те саме, що служниця 1. [С а б і н а:] Шкода втрати, пане, бо тепер кому гостей вітати і без твоєї слугівниці (Л. Укр., III, 1952, 169).

СЛУГУВАННЯ, я, с. Дія за знач. слугувати. Степан за п'ять років свого слугування у Варшаві за денщика поручикові Петрову набачився і людей, і світу (Л. Янов., I, 1959, 207); Ми знаємо низку висловлювань поетів про те, що наріжним каменем своєї творчої діяльності вони вважають громадське слугування (Рильський, III, 1956, 350); Сковорода ані землі не мав, ні маєтків. Зате він усе життя своє присвятив слугуванню народові (Тич., III, 1957, 107).

СЛУГУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Бути слугою (у 1 знач.), прислугою у кого-небудь. Він слугував у сього пана (Сл. Гр.); Осе вже другий рік у мене слугує [Параска] і — спасибі їй — і слухняна, і робоча, і порядку держиться (Мирний, IV, 1955, 356); Пішов [Тарас] до школи прохатися разом і за школяра, і за дідасторожа, який мав слугувати і школярам і їх учителям-діякові (Вас., II, 1959, 365); // кому і без додатка. Прислужувати за столом. Гостям мала слугувати сама панна Броніслава (Кач., II, 1958, 448).

2. кому. Бути на службі у кого-небудь. Чесно і щиро слугувала [Мелашка] підстаростисі Мотроні, яку любила, як сестру, і поважала, як матір (Ле, Хмельницький, I, 1957, 114); Жінка давно слугувала комісарові, отримуючи за свої дрібні доноси мізерні подаяння (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 148); // Виконувати чийсь бажання, волю, догоджати кому-небудь. — Пане поручнику, ви знаєте, що сьогодні жіночий день? Мусите нам слугувати! (Панч, На калин. мості, 1965, 61); Муза на кухні свариться з сусідками. Я через поріг — сусідки зі скаргами до мене. Бачив, що часто винною буває дружина, бо ні з ким не рахувалася, вважала, що всі повинні слугувати їй (Хор., Ковила, 1960, 20); // Виконувати певні обов'язки при кому-небудь. Наливайко зустрів одне знайоме обличчя вояка.. Слугуючи вовеводі збройно, доводиться.. зустрічатися з усякими людьми (Ле, Наливайко, 1957, 60).

3. чим і без додатка. Бути корисним кому-, чому-небудь, працювати в ім'я когось, чогось. Закінчимо ж наш щирий від серця привіт побажань Вам довгих та щасних літ на користь рідному краю, якому Ви так щиро та непохитно слугували до сього (Мирний, V, 1955, 373); У дні погоди і негоди Ти весь — одна незламна рать. Ти силу дав мені, народе, Тобі піснями слугувати! (Рильський, III, 1961, 244); І сьогодні великий вірменський поет [О. Туманян] своєю творчістю слугує благородній справі дружби між народами (Вітч., 2, 1969, 183); // перен. Впливати, діяти якимсь чином на кого-, що-небудь. Чи то йому доля не слугувала, чи то його ще час не настав? Він не ганявся за наживою (Мирний, III, 1954, 187); Не слава гетьмана, вояки, а молодість йому тоді слугувала (Ле, Україна, 1940, 141).

4. кому і без додатка. Виконувати своє призначення, свою роль. Низькорослі кошлаті алтайські коники, не-вибагливі на корм, легкі і невтомні, тюпали й тюпали дні і ночі, підіймаючись на найкрутіші кряжі, скрізь

вірно слугуючи бійцеві (Гончар, III, 1959, 89); В цю пору прекрасно слугували шляхи в українських степах (Ле, Україна, 1940, 391); // у сполуч. із сл. в і д м о в л я - т и с я. Переставати діяти (про частини тіла, органи людини). Тіло їй боляче занило,.. і ноги ще дуже обважніли, поклякли, ладні кожної хвилини зламатися в колінах і одмовитися слугувати надалі (Епик., Тв., 1958, 432); Рука нащупує затвор, але плече відмовляється слугувати — кров б'є ціркою (Логв., Давні рани, 1961, 37); // за що, чим. Використовуватися для чого-небудь. Засилаю до Вас невеличку віршу, що разом буде слугувати і за автограф для ювілейного числа «Свободи» (Мирний, V, 1955, 414); Не дивно, як під час найздів бойових, Що їх мій рідний край зазнав колись чимало, За стратегічний пункт коноплі слугували. Звичайно сіють їх до самої стіни. А з боку тильного ярів хміль.. І хитрі засідки в гущавині ховає (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 199); В 1834 році на острові Мадагаскар один французький мандрівник знайшов половину величезної яєчної шкаралупи. Для тубільців вона слугувала блюдом (Знання., 5, 1966, 25).

СЛУЖА́КА, и, ч., часто у сполуч. із сл. в і р н и й, д о б р и й і т. ін., розм. Досвідчений, сумлінний службовець (перев. про військових). — Він досвідчений і... трохи суворий служака, але ж на ньому тримається весь розпорядок у роті (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 29); Хай думає полковник, що прислали йому служак, просолілого від тихоокеанських солоних вітрів, пров'яленого всіма прикордонними сонцями (Загреб., Шепіт, 1966, 267); Лікар був вірний служака Форда (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 154); *У порівн. Вибіг [Крайнюк] знову надвір, та так і бродив між тими бочками до самого ранку, як заправський служака нудної караульної служби (Кучер, Голод, 1961, 151); // зневажл. Розвелася ціла порода пустомолотів, закутих в панцир інструкцій, служак, яких голими руками не візьмеш, з якими треба вміти воювати (Гончар, Тронка, 1963, 81).

СЛУЖА́НКА, и, ж. Те саме, що служни́ця 1. Сьогодні, як приїздив Бергман, знялася страшенна біганина, хазяйки, служанки металась, як божевільні (Л. Укр., V, 1956, 254); Іван подивився, де служанка хліб положила,.. хлібину забрав, у свою конурку заніс (Україна., I, 1960, 149).

СЛУЖА́НОЧКА, и, ж. Пестл. до служанка. — Скажіть, які ж служаночки йому до вподоби? — поцікавилась Настя. — Чи чорняві, чи біляві? (Гончар, I, 1959, 33).

СЛУ́ЖБА, и, ж. 1. Дія за знач. служіти 1—5, 7, 8. Найшли на мене думки одна другої тяжче, одна другої важче. Пригадалась моя служба і в Гадячому, і в Прилуці (Мирний, V, 1955, 342); Вона пояснила, що у неї, крім документа про службу в Наросвіті, більш нічого нема (Досв., Вибр., 1959, 69); За чотири роки служби в економії склав він сто п'ятдесят карбованців (Коцюб., I, 1955, 104); — Іванець був собі не значний товариш, да за свою щирю службу старому Хмельницькому мав велику в його [нього] повагу і шанобу (П. Куліш, Вибр., 1969, 58); Якщо виготовлені із сталі рейки і колеса загартувати, то вони матимуть значно довший строк служби (Наука., 10, 1962, 18); // Обов'язок, визначений посадою. Служба ганяла мене по деяких повітах, і я звернувся тільки позавчора (Мирний, V, 1955, 373); — Не впору ж ти приїхав, Олексю, — хмуриється Мірошниченко. — Саме треба землю наділяти. — Нічого не поробиш — служба (Стельмах, II, 1962, 129); Його справою було неухильно виконувати свою службу. І він її виконував (Гончар, Тронка, 1963, 138).

◇ Поста́вити на службу́ див. поста́вити¹; Стоя́ти на службі́ кому, чому — бути корисним для кого-, чого-

небудь. Ми.. ніби забули, що обов'язковою ознакою роману, поеми, музичного твору, картини, статуї є те, що вони, висловлюючи.. передові ідеї свого часу, стоячи на службі народу, повинні бути красиві (Рильський, IX, 1962, 162).

2. Праця, заняття як засіб існування. Ходили всі брати шукати собі роботи, служби й по місті, й по селах округи (Вовчок, I, 1955, 309); У свого господаря він повнив зимою всяку службу (Фр., V, 1951, 210); — Чом же ви, дядьку, не сказали, що у вас наймика є? Може б я тоді у вас і не стала, а деінде шукала служби (Гр., II, 1963, 260); Я не скінчив і сільської [школи]: ходив три роки та й перестав, бо пішов після батькової смерті на службу (Март., Тв., 1954, 214); // Місце, де хто-небудь працює, служить. В будні Іван їздив на службу і повертався пізно, в обідню пору (Коцюб., II, 1955, 219); Павло Сергійович бачився тепер з Тасею тільки на службі (Дмит., Розлука, 1957, 313); // заст. Озброєні люди, що служать у кого-небудь. Боярська служба.. все ж таки поважала Максима Беркута (Фр., VI, 1951, 11).

Бра́ти службу́ у кого, заст. — ставати на роботу, найматися до когось. Якщо тобі дуже уподобався пан Троцинський, то бери у його службу; я чув, що він пан і заможний і не дуже лукавий (Шевч., VI, 1957, 210); Бу́ти (бува́ти) у службі́, заст. — служити по найму. Хто у службі не бував, той і нужди не видав (Укр. присл., 1963, 80); Става́ти (ста́ти) на (заст. у) службу́ див. ставати; У (в) службі́ — у наймах. Якби в службі добре, то за панами не похвтався б (Укр. присл., 1963, 83); Я в службі виросла; мабуть, відроду на чужих працюю, бо хто, коли м'я [мене] в службу дав, сама вже того не тямую (Фр., XIII, 1954, 112).

3. Перебування в армії, відбування військового обов'язку. Військова служба в рядах Збройних Сил СРСР є почесний обов'язок громадян СРСР (Конст. СРСР, 1977, 30); Семен побував у Григорія.. Казарма нагадала йому його власну службу в армії (Сміл., Зустрічі, 1936, 201); Наскільки міг Черниш зрозуміти, цей рудий сержант відбував службу в 1941 році саме тут, на кордоні (Гончар, III, 1959, 8); // Певна галузь військових знань, обов'язків, а також система обслуговуючих установ у структурі армії. Сергій розкрив статут гарнізонної служби й почав читати розділ про обов'язки вартового (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 21); Нині лейтенант корабельної служби — випускник Вищого військово-морського училища — не тільки прекрасно навчений бойовий офіцер, а й спеціаліст з широким інженерно-технічним кругозором (Рад. Укр., 22.II 1962, 3); Інтендантська служба; Санітарна служба; // у сполуч. із означ., заст. Збройні сили, армія будь-якої країни. Головний отаман зустрів його з розкритими обіймами і своїм наказом переродив ротмістра Вільгельма Габсбурга в полковника української служби Василя Вишиваного (Стельмах, II, 1962, 47); Доходили чутки, що.. якийсь прапорщик царської служби гуртує по селах невдоволену голову (Гончар, II, 1959, 47).

Ді́йсна військо́ва служба́ див. ді́йсний.

4. чого і з означ. Галузь виробництва, а також установа, організація, що відає тією або іншою ділянкою роботи. Служба погоди; Служба Сонця; Служба часу; Батько Попова був досить значний залізничний службовець — ревізор служби руху (Бойч., Молодість, 1949, 63); Створюється комунальна служба в сільській місцевості. В багатьох селах вже діють комбінати комунального обслуговування (Матер. XXIV з. Компартії України, 1971, 38).

5. тільки мн. Надвірні підсобні господарські приміщення, будівлі. — Важне місце. Тут безпримін-

но треба оселитися. Отам дворець поставити, туди геть служби, по горі і Пслу завести садок родючий (Мирний, IV, 1955, 158); Тут два палади: старий (Олександра III) і новий. Парк, маєток, виноградники, служби і т. ін. (Вишня, I, 1956, 164); Була в нього чимала садиба з мурованим двірцем, з добрими будинками, службами й коморами (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 9).

6. збірн., заст. Слуги, прислуга. Вийшли [гості],... виведені службою з свічками (Фр., VI, 1951, 217); Всі терплять, бо всі хочуть перетерпіти і переїхати в ту казкову, багату країну, де цвіте рідке щастя. Тому покірно зносив [Матвій] і голод, і бруд, і грубу поведінку служби [на пароплаві] (Ірчан, II, 1958, 253); Перш усього будив [Степан] службу, казав давати їсти товарові й коням (Круш., Буденний хліб., 1960, 45).

7. Виконання в церкві релігійних обрядів; богослужіння. У неділю ніп прийшов правити службу божу, а в церкві — тільки дяк і паламар (Казки Буковини., 1969, 19); Михалчевський прийшов у церкву й став на криласі. Служба ще не починалась (Н.-Лев., II, 1956, 127); За старою звичкою все село було в церкві, вистоявало довгу монастирську службу (Мик., II, 1957, 358).

Служба ббжа див. ббжий.

8. розм., заст. Військовослужбовець, солдат (перев. у звертанні). Усяк шапку зніме та й скаже або: «Добрідень», або «Здрастуйте..!» — А служба нічи-чирк (Кв.-Осн., II, 1956, 15).

◆ Відслужити службу: а) відбути строк військової служби; б) стати непридатним внаслідок тривалого користування, вийти з ладу. Бриг одслужив уже службу на морях (Ю. Янов., II, 1958, 68); Несті службу — виконувати певну роботу, обов'язки, доручення тощо. Півстоліття несе Глушак службу в тайзі (Довж., I, 1958, 102); Вартів встали і пішли мостом нести службу (Тют., Вир, 1964, 304); Всім стало на мить весело від войовничого вигляду хлоп'яти, від того, з яким запалом і старанністю несе воно свою нехитру службу (Гончар, Маша., 1959, 19); Службу служити: а) робити щонебудь корисне, потрібне, необхідне комусь, чомусь. — Скажи низовикам, що я, як і давніше було, шаную їх і милостю своєю жалувати завжди стану, аби вони тільки краєві нашому рідному службу служили по справедливості, стояли за віру та волю (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 15); б) мати певне значення, виконувати свою роль, своє призначення. Там, де потребується піднесення, урочистий тон,... архаїзми можуть вірно служити свою службу (Рильський, III, 1956, 74); Службу услужити — зробити якусь послугу. — От після зустрічі він каже-говорить нам такі речі: «Ей ви, ловці, добрі молодці! услужіте мені службу, покажіте дружбу..» (Кв.-Осн., II, 1956, 57).

СЛУЖБИСТ, а, ч., розм. Той, хто старанно, але формально ставиться до своїх службових обов'язків. Стражник був старий, суворий службист, але мав та кож дрібні діти і не раз думав, що з ними буде, як його не стане (Фр., VI, 1951, 170); — Ну, він не сухий службист, як я колись думав, він людина з живим серцем і зовсім не сердитий (Ткач, Моряки, 1948, 97).

СЛУЖБОВЕЦЬ, вдя, ч. Той, хто займається розумовою працею, а також фізичною працею, пов'язаною не з виробництвом, а з обслуговуванням кого-, чого-небудь. Віддалився також адміністратор, розійшлися і службовці (Фр., VI, 1951, 300); Почавши своє життя як дрібний канцелярський службовець, Іван Карпович [Тобілевич] рішуче порвав з чиновницькою роботою і присвятив себе українському народному театрові (Рильський, III, 1956, 275); Минає робочий день. Один по одному з

приміщення виходять службовці (Шиян, Баланда, 1957, 151).

СЛУЖБОВИЙ, а, е. 1. Стос. до служби (у 2 знач.). Службові обов'язки; Службові справи; Останніми часами я так обтяжений всякою службовою роботою, що не маю часу писати (Коцюб., III, 1956, 249); До кабінету зайшов Землянський з папкою креслень і службових паперів (Бойч., Молодість, 1949, 155); Ніхто не знав, чому несподівано директор виїхав у службове відрядження (Жур., Звич. турботи, 1960, 37); // Признач. для виконання обов'язків по службі. Страшенно важко сидіти в сукняному віцмундирі з тісним крохмальним комірцем, але день буденний, час службовий (Тулуб, В степу., 1964, 25); Матрос з'явився раптом одного вечора перед закінченням службового часу, коли в приймальній нікого не було (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 106); // Признач. спеціально для носіння на службі (про одяг). З вітара вийшов Навроцький — він скинув службовий одяг, залишився в чорній рясі (Мик., I, 1957, 291); // Який перебуває на службі. З своїм братом службовим.. заводив [Проценко] сміло підхожу річ (Мирний, III, 1954, 190); В. І. Ленін підкреслював необхідність.. організовувати ділові звіти всіх відповідальних службових осіб перед масами робітників і селян (Ком. Укр., 1, 1970, 40); // у знач. ім. служббвий, вого, ч. Те саме, що служббвець. Чутка про маєток у тридцять тисяч не давала нікому покою. Про його балакали й полупанки, і панки, і службові, і навіть великі пани (Мирний, III, 1954, 282).

Служббва книжка, заст. — посвідчення, документ, що підтверджує особу. Продав [Антін] хату, взяв собі від вїта синю книжку службову та й має йти деє найматися, служби собі шукати (Стеф., I, 1949, 13).

2. Допоміжний, другорядний. Як у справжнього художника, деталям приділене [у Ф. Кричевського] відповідне службове, підпорядковане місце (Вітч., 2, 1961, 173); // Підсобний. Є [на механізованій птахофермі] й службові приміщення — для зберігання яєць, майна, для зберігання і готування кормів, котельна тощо (Колг. Укр., 6, 1956, 32).

△ Служббві слова, грам. — слова (сполучники, прийменники, частки), які виражають різні відношення між повнозначними категоріями слів у мові. Сполучники в класом службових слів, який вживається для вираження логіко-граматичних зв'язків між однорідними словами, словосполученнями і частинами складного речення (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 514).

СЛУЖБОВКА, и, ж., розм. Жін. до служббвець. Жодний директор та взагалі ніхто не схоже взяти службовку, яку треба ще підучувати (Вільде, Сестри., 1958, 533); Коли літак приземлився, увійшла службовка санітарного відділу й перевірила наші посвідки про щеплення віспи (Дмит., Там, де сяє., 1957, 44).

СЛУЖБОВО. Присл. до служббвий 1. Його [секретаря міськкому] всі сприймають тільки службово, тільки через його посаду, ждуть від нього рішень, холодних і нехитрих (Загреб., День., 1964, 227); // По службі. Я родилася року 1863, 27 листопада в малім містечку Гура-Гумора в буковинських горах. Звідти був батько перенесений [переведений] службово до Сучави (Коб., III, 1956, 554); До самого літа вона не розмовляла тоді з Кукуликом, окрім як службово (Загреб., День., 1964, 102).

СЛУЖБОНЬКА, и, ж. Пестл. до служба 2. — Служба моя тут, у тайзі... — говорив дід. — Служба? — здивувався Панкратов. — В оцих нетрях? — Служба, голубчики, службонька (Донч., II, 1956, 58).

СЛУЖЕБКА, и, ж., розм. Те саме, що служббвий 1. [Л і с о в н и к:] До кого ти подібна? До служебки, за-

рібниці, що працює гіркою окрайчик щастя хтіла заробити і не змогла (Л. Укр., III, 1952, 243); Звенислава кивала служебкам, одягненим у білі довгі сорочки, щоб підкладали гостям (Загреб., Диво, 1968, 174).

СЛУЖЕБНИК, а, ч. 1. Церковна книга, що містить тексти для богослужіння.

2. розм., рідко. Те саме, що слуга 1.

СЛУЖЕБНИЦЯ, і, ж., розм., рідко. Жін. до службник 2.

СЛУЖИВИЙ, а, е. 1. іст. Те саме, що служилий 1.

2. заст. Який перебуває на військовій службі. Ой ви, козаченьки, ви служиві, чи не бачили братика мого? (Чуб., V, 1874, 907); // у знач. ім. служивий, вого, ч. Військовослужбовець, солдат. Цар швидко написав, що дійсно стара кульбака подарована ним цьому служивому... печатку царську поставив (Україна., I, 1960, 10); Високий чорнобородий чоловік... не злізаючи з воза, гукнув караульному, що стояв біля розмальованої в три кольори будки: — Ей, служивий, дозволь проїхати! (Бурл., Напередодні, 1956, 3); Старий служивий простягав манірку, в якій збереглося трохи теплої, несмачної, але такої жаданої води (Кочура, Зол. грамота, 1960, 98).

СЛУЖИЛИЙ, а, е, іст. 1. У Російській державі XV—XVII ст. — який перебував на державній (перев. військовій) службі. По польському праву служилих селян не було і козаків хотіли повернути в стан наємного [найманого] чужого війська (Л. Укр., VIII, 1965, 252).

Служили люди — у Московському великому князівстві та Російській державі XV—XVII ст. — ті, що перебували на державній службі. Помістя разом з селянами роздавалися дрібним служилим людям за службу при дворі або у війську князя (Іст. СРСР, I, 1957, 96); Назустріч козакам поспішали князі Пожарський і Волконський. Військо їх було погано вимуштроване і на швидку зібране з служилих людей та з хлопів (Тулуб, Людолови, II, 1957, 335); Служилим людям, що працювали на окраїнах Росії, ..доручали складати «чертежи» (карти) нових земель (Видатні вітч. географи., 1954, 9).

2. У дореволюційній Росії — який одержав звання, чини в нагороду за державну службу, а не в спадок. Служиле дворянство.

СЛУЖИТЕЛЬ, я, ч. 1. заст. Те саме, що слуга 1. На свого служителя добре кликав-покликав: Служителю мій вірний! Велю тобі значки од моїх рук забрати (Думи., 1941, 104).

2. Службовець нижчого рангу в деяких установах. Припустімо, що служитель вперше входить до кімнати, де собака, вперше приносить їй їжу. І жа почала діяти, коли він підніс її до собаки (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 101); Служитель музею.

3. чого і з означ. Той, хто служить чому-небудь, працює на користь чогось. Якби не всміхнувся Ігор, можливо, більш-менш мирно закінчилась би розмова між суворим і вимогливим служителем науки та його зарозумілим нащадком (Шовк., Людина., 1962, 310); *Образно. — Що можете сказати ви мені? Кажіть, служителю вбогості людської! — Отець Герасим не обізвався й словом (Довж., I, 1958, 91).

Служителі культу див. культ; Служитель церкви — особа духовного звання. Що служители церкви і проповідники «божого справи» — особи ні в якій мірі не святі і не божі, — ні для кого не новина (Мельн., Коли кров., 1960, 142); Сьогодні був його перший вихід між гуляці люди по тому, як отець Ігнатій зняв сан служителя католицької церкви (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 359).

СЛУЖИТЕЛЬКА, я, ж. Жін. до служитель.

СЛУЖИТИ, служу́, служи́ш, недок. 1. неперех. Працювати, займаючись розумовою працею, а також фі-

зичною працею, пов'язаною не з виробництвом, а з обслуговуванням когось, чого-небудь. Селаброс насилу висидів в скарбовому банку, де він служив (Н.-Лев., V, 1966, 106); Я став газетярем, видавав і редагував (неофіційно) щоденний часопис, а відтак перенісся до Чернігівського земства, де служу й досі (Коцюб., III, 1956, 281); — Я — листоноша. Мені на сьогоднішній день п'ятдесят років, з яких більшу половину я служу на пошті (Ю. Янов., I, 1958, 256); // ким, заст. за кого. Бути, працювати на якійсь посаді. Мій батько — звали його Лавро Несвітайло — служив за чорноставського лісника (Вовчок, VI, 1956, 296); Приїздив Шалашнін.. З ним приїздив молодий чоловік — мільонер Терещенко (київський), який служить директором в Петерб[урзькому] оперному театрі (Коцюб., III, 1956, 425).

2. неперех. Бути слугою (у 1 знач.), прислугою; виконувати роботу по найму. — Коли хочеш в нас служити, поведься слугою (Вовчок, I, 1955, 341); Мелашка служила в Києві в прокурниці (Н.-Лев., II, 1956, 341); Про найми не було більше розмови, проте нишком всі знали, що доведеться Гафійці служити (Коцюб., II, 1955, 50); Ще до революції, коли він разом з гольдом Дерсу Узала служив у знаменитого Арсенєва провідником по нетрях Уссурійського краю, вже тоді тайгові китайці прозвали його Тигровою Смертю (Довж., I, 1958, 101); // ким, заст. за кого. Працювати ким-небудь. Він ізгадав, як служив колись у лихих людей наймитом... (Вовчок, I, 1955, 150); В корчмі служила за наймичку стара баба (Н.-Лев., II, 1956, 217); Майнула [Наталка] в Херсон, служила нянькою в адвоката, і тільки оце.. вивралась, в чім була (Гончар, II, 1959, 33); // кому і без додатка. Прислужувати за столом, за обідом і т. ін. Едіта, Річард і Деві сідають до столу. Крістабель їм служить, їдять в мовчанні (Л. Укр., III, 1952, 38); Прийшов пан і панич — обід подавай, за столом служи: те прийми, те подай, те переми, перетри (Мирний, III, 1954, 156).

Служити у (в) дворі, заст. — виконувати в когось різні роботи по домашньому господарству, а не в полі і т. ін. Бодай добрі люди не дочекали в дворі служити так, як я і мої діти (Укр. присл., 1963, 98); Це його Домна піклується про його, сирота, наймичка, що служить разом із ним у дворі (Коцюб., I, 1955, 97).

3. неперех., кому. Виконувати які-небудь обов'язки щодо когось, виконувати що-небудь, підкоряючись чийсь волі, владі і т. ін. — Зазивав мене і кошовий.., а я кажу: ні, братчики, піду я тому служити, хто визволив мене із бусурменської землі (П. Куліш, Вибр., 1969, 56); — Коні, коні підвели, ясновельможний пане, — Пігловський так згинається, що руками дістає підлогу. — Служимо вам, як самому Їзусу, але коні не такі... (Стельмах, I, 1962, 91); // Робити які-небудь послуги, бути готовим виконати чимсь бажання, прохання і т. ін. — Я люблю твого сина, я присягла з ним жити і йому служити! (Фр., VI, 1951, 135); [Милевський:] Саме лицарська роль.. обороняти слабших, служити своїй дамі (Л. Укр., II, 1951, 72); // також у сполуч. із сл. г о д и т и. Працювати, намагаючись передбачливо виконати чий-небудь бажання. І за що мене карають, Я й сама не знаю? Мабуть за те, що всякому Служила, годила... (Шевч., I, 1963, 294); Довго впиняла вдова Загірня Оленку, лякала її світом широким.. Не злякалась нічого молода Оленка, на вічні найми себе обрекала [прирікала]: — Годитиму, служитиму, ніде не загину (П. Куліш, Вибр., 1969, 277); Тяжко образила Чіпку громадська неправда. «Чи я не служив? чи я не годив?» (Мирний, I, 1949, 163).

Вірою і правдою служити див. віра¹; Готів (готівва, щасливий, щасліва) служити вам (тобі і т. ін.) —

уживається як запевнення у відданості, вірності і т. ін. *Поки ж моєї сили і змоги — я готов служити Вам, чим і як зможу* (Коцюб., III, 1956, 261); [А н т о н і о:] *Здаюсь на вашу ласку, мій магістре*. [М а г і с т е р:] *Мій пане, я щасливий вам служити* (Л. Укр., III, 1952, 112); *І нашим і вашим служити див. ваш; Чим міжжу (міжмо, маю, маємо) служити?* — форма ввічливого офіційного пропонування своїх послуг. — *Чим можу служити?* — спитала вона їх трохи непевним голосом (Л. Укр., III, 1952, 514); — *Вибачте, будьте ласкаві. Професор Карташов з Петербурга. Маю честь освідчитись, — сказав прибулий. — Чим можемо служити?* — запитав Биков (Довж., I, 1958, 441).

4. *неперех.*, кому, чому. Працювати на користь кого-, чого-небудь, в ім'я когось, чогось. — *Мій батько.. радо служить громаді* (Фр., VI, 1951, 23); *Яке глибоке щастя — жити, Бути гідним імені людини, Народу й людськості служити!* (Рильський, III, 1961, 166); *Своїми великими творами Горький дійсно служив, як і служить нині, мільйонам і десяткам мільйонів трудящих* (Ком. Укр., 3, 1968, 84); // *Бути відданим, вірним чому-небудь, якійсь справі. Не дорікай: «Забув він осторогу! Сам згубу кличе... хто, пак, винен тут?» Не згірше нас він бачить неспромогу Добру служити, а лякатись пуг* (Граб., I, 1959, 302); *І скаже [хтось]: жив, писав; приймав хвали й образи; А втім, ніколи нам не бракне диваків... Та що, коли додасть: зате в житті ні разу Неправді не служив!* (Рильський, I, 1960, 272).

5. *неперех.*, кому, чому. Бути корисним кому-, чому-небудь. *Мужичі руки складали до бруса брус, до балки балку, і все те мусить тепер служити на користь людям* (Коцюб., II, 1955, 80); *Література наша, як і вся радянська громадськість, чесно служить справі комунізму* (Рильський, IX, 1962, 17); // *Діяти якимсь чином на когось, щось. Трістан у недугі лежить, ослаб мов дитина, не служать нічого йому всі чари Мерліна* (Л. Укр., I, 1951, 414); // *Ставати у пригоді, бути придатним для кого-, чого-небудь. Ще Віктор Гюго доводив, що всі слова можуть служити поетові* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 84); *Цієї речі Тоня не мала права віддати, гирлига ще служитиме й батькові, і їй* (Гончар, Тронка, 1963, 324); // *Застосовуватися з користю для кого-небудь, використовуватися кимсь з певною метою. Людина здавна примусила вітер служити собі* (Фіз. геогр., 5, 1956, 88).

Доля (фортуна і т. ін.) слугить кому — комусь щастить. Видно, одрадянам сама доля служила! (Мирний, IV, 1955, 246); — *Диво велике, — каже Петро Сердюк, — нічого сказати. Служить вам добре фортуна, пане гетьмане* (П. Куліш, Вибр., 1969, 183).

6. *неперех.* Перебувати на військовій службі, бути військовим. *Жив-був гуцул Іванко. Одного дня йому сказали, що має служити у цісаревім війську* (Казки Буковини..., 1968, 9); *Лейтенант Боровик служив на Балтійському флоті, командуючи торпедним катером* (Собко, Справа..., 1959, 146); *Батьки їхні.. служили офіцерами на кордоні за Львовом* (Ю. Янов., II, 1954, 32).

Служу (служим) Радянському Союзу — відповідь військового Радянської Армії на відзнаку, нагороду і т. ін. Розвідників зустрів полковник Горпищенко, прийняв короткий, але хвилюючий рапорт Прокопа Журби.. — Спасибі за службу, орли! — Служим Радянському Союзу! — гаркнули ті в один голос (Кучер, Голод, 1961, 135).

7. *неперех.* Виконувати своє призначення, роль. — *Послужи, моя ти збров, Молодій ще силі, Послужи йому так щиро, Як мені служила!* (Шевч., II, 1963, 335); *Він був у засмальцьованім кашкеті і ще більш засаленому сурдугі, ніби цей одяг не один рік служив госпо-*

дареві за рундуком з олією й салом... (Досв., Вибр., 1959, 55); // Виконувати свої функції (про частини тіла, органи людини). *Гей, чого так засмутився, Став серед до-роги? Тягни, друже, поки тягнеш, Поки служать ноги!* (Граб., I, 1959, 523); *Очі йому вже не служили і назіть окуляри не помагали* (Коцюб., II, 1955, 125); *Хотілося швидше встати і йти, йти, але тіло навідріз відмовлялось служити* (Гончар, II, 1959, 131).

Здоров'я (сіла) не слугить — немає здоров'я, сили. Моя урядова праця забирав у мене весь час, та ще здоров'я не служить (Коцюб., III, 1956, 256); *Іще такі й після Хмельницького не раз дзвонив старий Шрам шаблею; далі, почувачись, що вже не служить сила, зложив з себе полковництво* (П. Куліш, Вибр., 1969, 53).

8. *перех.* і без додатка, у сполуч. із сл. с л у ж б а, п а н а х и д а і т. ін. Відправляти церковну службу. *Ой полетить, гайворони, Мої сизокрили, До батечка та скажіте, Щоб службу служили Та за мою грішну душу Псалтир прочитали* (Шевч., II, 1963, 148); *Став [панотець] розважати Наума, поки позіходилися дяки; далі пішли у церкву, піп став служити панахиду* (Кв.-Осн., II, 1956, 88); — *Даром, брате, музика не грає, піп молебня не служить* (Тют., Вир, 1964, 82).

9. *неперех.* Стояти на задніх лапах, піднявши або витягнувши передні (про деяких тварин). — *Я [Цуцик] те роблю, чого ти не зумієш: На задніх лапках я по-вечерному служу* (Гл., Вибр., 1957, 152); *Старий Лянге так зачитався, що й не помітив, як на піску перед ним терпеливо служив Швінс* (Мак., Вибр., 1956, 382).

◆ Службу служити див. служба.

СЛУЖИТИСЯ, слугитись, недок., безос. 1. Хочеться, є можливість служити (у 1 знач.). *Проценко дихнув всею своєю слабою грудниною. Йому легко й слугитись й живеться* (Мирний, III, 1954, 189).

2. Відправлятися (про церковну службу). — *Хочеш, щоб і в церкві служилося, щоб і дзвін божий сумував за душею, щоб люди з хоругвами і хрестом ішли, а давш всього три карбованці* (Стельмах, I, 1962, 415).

СЛУЖІННЯ, я, с. 1. уроч. Дія за знач. служити 3—5. *Не знаю, які поради практичні можу Вам дати про те, що слід би Вам робити, щоб наблизитись до Вашого ідеалу служіння людям* (Л. Укр., V, 1956, 129); *Любов до народу — це служіння народові, а не ідея служіння* (Довж., III, 1960, 224); *Кожен свій рядок і образ, кожну пісню і поему, роман і повість ми повинні віддати на служіння партії* (Мал., Думки..., 1959, 5); *Белінський боровся за служіння мистецтва суспільним інтересам* (Корн., Разом із життям, 1950, 70).

2. Те саме, що служба 7. *Стара графиня сиділа в кріслі просто царських врат. Вистояти служіння їй було важко, боліли ноги* (Донч., III, 1956, 59).

СЛУЖКА, п. 1. ж. і ч., заст. Слуга (у 1, 2 знач.). [М а р т и н (один):] *Треба десь такого служку достать, щоб при горницях був, бо Омелько старий для прислуги* (К.-Карий, I, 1960, 350); *Знайома уже молодичка-служка увійшла, розставила стіл серед хати; накрила, настановила тарілок і знову вийшла* (Мирний, I, 1954, 333); *Євген оглянувся: на порозі стояли дві молоді служки* (Стельмах, I, 1962, 349); *Опанас Грінчук, нащадок нужденних ріпників, розповів мені, що він служив колись служкою в одній кав'ярні у Львові* (Кучер, Дорога..., 1958, 163); *Ранком ми лагодились іти до староства, коли служка готелю повідомила нас, що в коридорі чекав на паню [пані] швачка* (Досв., Вибр., 1959, 98); *Пишна галерея прихильників і служок грошового мішка..вийшла з-під пера Тобілевича* (Рильський, III, 1956, 276); *За католицькою церквою тягнуться й інші чорно-*

сутанні служки імперіалізму, в тому числі уніатські банкрути (Мельн., Обличчя., 1960, 9).

2. тільки ч. Слуга в монастирі або в архієрея. — Я роду козачого, — усе .. йому розказав. Він [його преосвященство] слухав, поглядав на мене, поглядав на свого служку (Вовчок, VI, 1956, 253); Монастирські служки, схожі на чорне гайвороння, чистили й розмітали від снігу доріжки (Панч, Гомон. Україна, 1954, 445); Після виходу з в'язниці він покався і пішов служкою в Лавру (Смолич, Мир .., 1958, 12); *У порівн. Обніс [Черевань] усіх; не минує і Василя Невольника, хоч той стояв собі оддалік, мов у монастирі служба перед ігуменом (П. Куліш, Вибр., 1969, 62).

СЛУЖНИК, а, ч., заст. Слуга (у 1, 2 знач.). Верблюди пихато повертали на всі боки свої гордовиті голівки, поки хазяї та служники в смугастих строкатих халатах знімали з них великі важкі в'юки з бавовною (Тулуб, В степу., 1964, 52); Снігу насипало багато, і служники пораються, прочищають стежки (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 283); У великому, добре освітленому залі вешталися служники, прибираючи посуд після вечірнього чаю (Добр., Ол. солдатики, 1961, 110); Мавродін покликав служника, котрий вибіг з кофейні, гарної, як мавританська капличка (Н.-Лев., V, 1966, 130).

Служник церкви — те саме, що Служитель церкви (див. служитель). — Якщо старий — служник святої церкви, шана мусить бути подвійна, бо в його особі ти ображаєш святу церкву (Тулуб, Людолови, I, 1957, 25).

СЛУЖНИЦЯ, і, ж. 1. У поміщицькому та буржуазному побуті — жінка, що прислужує в домі, кому-небудь. Служниці чепурили покої, подениці білили будинок знадвору (Л. Укр., III, 1952, 649); Шляхтянки з служницями вишукували собі по крамницях мудровані вбрання (Тулуб, Людолови, I, 1957, 7); Біля ганку дві служниці на снігу чистили віниками величезний барвистий.. килим (Головко, II, 1957, 480); *Образно. Доля йому посміхалася. Він тягнувся до неї обома руками, хотів швидше оволодіти нею і зробити її своєю служницею (М. Ю. Тарн., День., 1963, 33).

2. перен. Те, що служить інтересам кого-, чого-небудь, сприяє якійсь справі. Католицька церква стала служницею міжнародного імперіалізму (Мельн., Обличчя., 1960, 11); Буржуазна етнопсихологія, що виникла на основі вимог наукового розвитку, продовжувала розвиватися в епоху імперіалізму під впливом реакційних суспільних запитів імперіалістів, поступово перетворюючись на їхню сумлінну служницю (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 33).

СЛУП, а, ч., заст. Стовп. Кайдаш прикупив трохи колодок, щоб поставити Карпові хату.. Тільки почалася надворі весна, він закопав слупи (Н.-Лев., II, 1956, 305); День за днем, як у казці. Ось уже й основа біліє, і слупи височать.., глину баби місять.. Ростає моя хата (Мур., Бук. повість, 1959, 37); У воді стояли почорнілі соснові слупи (Перв., Материн.. хліб, 1960, 6); // чого. Опора склепіння будь-якої споруди, будівлі. Всі звелися і стали струнко. Кам'яні.. слупи темного підземелля почули.. хор голосів, який виконував пролетарський гімн (Смолич, Світанок., 1953, 334).

СЛУПЕЦЬ, пця, ч., заст. Зменш.-пестл. до слуп. Супрун без торгу купив половину добрячого середового слупця (Стельмах, II, 1962, 114).

СЛУПЧИК, а, ч., заст. Зменш.-пестл. до слуп. СЛУХ, у, ч. 1. тільки одн. Одно з п'яти зовнішніх чуттів, що дає можливість сприймати звуки за допомогою спеціального органа — вуха. Слух мій напружений чує в тій хвилі Шелест іголки [голки] у твоїй руці (Фр., XIII, 1954, 30); Слухав я пісню. Нові її ходи влов-

лював слухом крізь гомін труда (Тич., Зростає., 1960, 8); Він говорив тихо, і Тамара напружувала слух, щоб не пропустити жодного слова, старалася запам'ятати все, що він скаже (Хижняк, Тамара, 1959, 49); // Здатність чути. Так якось тоді заострівся мій слух, що, мабуть, був би вчує, як трава росте (Март., Тв., 1954, 201); Чохов тяжко зітхнув і, обіпершись на вільху, став дрімати, але слух його був гострий і чутливий, не вбитий сном (Тют., Вир, 1964, 320); Око у хлопця гостре, слух напрочуд тонкий (Логв., Давні рани, 1961, 11); // Здатність правильно сприймати і відтворювати музичні звуки. Слуху Юра не мав. Він немилосердно фальшивить (Смолич, II, 1958, 12); У Миколи був чудовий альт і слух (Думки про театр, 1955, 29); // перев. мн. Те саме, що вуха 1. [Д. Ж у а н:] Але я вам не буду сповідатись, — мої гріхи не для панянських слухів (Л. Укр., III, 1952, 369).

△ Абсолютний слух див. абсолютний.

◇ Весь (ввесь, увесь) — слух — хто-небудь починає уважно слухати щось або прислухатися до чого-небудь. Застиг міністр біля стола, подавшись вухом убік, оком — навскіс. Зростає тривога. Весь — слух (Довж., I, 1958, 53); І весь ви увага, і весь ви зір, і весь ви слух, бо читали і чули, що дорога від Севастополя до Ялти повна дивних і зорових, і слухових несподіванок... (Вишня, I, 1956, 160); Відбірати (відібрати, одбірати, одібрати) слух — позбавляти здатності чути. Ні слова Мотря, пішла, зігнувшись, мов не до неї річ. Тяжка печаль одбирає і слух, і мову (Мирний, I, 1949, 291); Дійти до слуху кого — стати відомим кому-небудь. [Д ж о н а т а н:] Річарде, будь радий, що ти перед товаришем сказав се, бо якби сі слова дійшли до слуху громади й вчителя... (Л. Укр., III, 1952, 50); І слухи загулі див. загудіти; Музичний (музикальний) слух див. музичний, музикальний; Нагострити слух — приготуватися з напруженою увагою й інтересом слухати; уважно прислухатися; На слух; По слуху: а) тільки слухаючи або прислухаючись (визначати, узнавати, сприймати і т. ін. що-небудь). [Б а т у р а:] Я вам вдвадцятьте кажу, — на слух не сприймаю вірші (Корн., II, 1955, 250); Досвідчений і допитливий механізатор на слух розпізнає неполадки у двигуні (Хлібороб Укр., 3, 1965, 47); Роман по слуху пішов до воріт і враз зупинився: притулившись до хвіртки, стояла захована ворітницею і тінями дівчина і руками затискувала уста, щоб не розсміятися (Стельмах, I, 1962, 341); б) по пам'яті, без нот (співати, грати і т. ін.). [О л е н а:] Ніяк не беру, що в них [нотах] до чого. Стоять переді мною на папері, як пуголовки. Я більше на слух беру (Мокр., П'єси, 1959, 279); — В нашому роді всі дуже полюбляли музику, дід і батько по слуху грали на скрипочці, виміняний років п'ятдесят тому в заїжджого волошина (Стельмах, Правда., 1961, 287); Насторожувати (насторожити, нашоробувати, нашоробити) слух див. насторожувати, нашоробувати; Не вірити [своєму (власному)] слуху — те саме, що Не вірити своїм (власним) вухам (див. вірити). Вірю я в правду свого ідеалу, і коли я тую віру зламала, ..власним очам я б не вірила й слуху, я б не впевнялась ні тілу, ні дуку (Л. Укр., I, 1951, 271); Обертатися (обернутися) на слух див. обертатися; Перевтілюватися (перевтілитися) в слух див. перевтілюватися; Пропускати (пропустити) повз слух — те саме, що Пропускати (пропустити) повз вуха (див. вуха). Вона байдуже пропускала його [слово «смерть»] повз свій слух, а саме явище видавалось їй таким далеким, нереальним і безвладним (Коцюба, Нові береги, 1959, 134); Ставати (стати) — слух і зір — починати дуже уважно прислухатися й придивлятися. Дівчина притаїла подих і стала — слух і зір (Головко, II, 1957, 178).

2. *перев. мн., розм.* Звістки, повідомлення, достовірність яких точно не визначена; чутки. *Не всякому слуху вір* (Укр.. присл., 1955, 189); *Прийшли слухи до милої, що милого вбито* (Чуб., V, 1874, 829); *Поміж народом ходили слухи, що на тім місці, де стоїть Борислав, були давніми часами великі татарські війни* (Фр., VIII, 1952, 350); — *Постій, — сказав тут мрійник довговухий. — Дійшли до мене Дивовижні слухи, Що ваші бджоли з гречки і розмаю Багато меду й воску виробляють...* (Іванович, Перебендя., 1960, 54).

Ні слуху, ні вісті (ні прбслуху, ні мбви) — немає ніякої звістки, відповіді. *Я не маю від Миші ні слуху, ні вісті і не знаю, як він гадає зо своїм весіллям* (Л. Укр., V, 1956, 93); *Ні слуху, ні прослуху* (Укр.. присл., 1963, 197); *Гукнув [Ярослав] у безнадію пітьми. Ні слуху, ні мови* (Загреб., Диво, 1968, 379); *Ні слуху, ні духу див. дух; Слук запав див. западати.*

СЛУ́ХАВКА, и, ж., розм. Частина телефонного апарата, признач. безпосередньо для слухання і говоріння; телефонна трубка. *Заграничний політик покинув писання, підійшов до телефону, віддзвонив і притулив слухавку до вух* (Фр., IV, 1950, 45); *Академік неквапно підійшов до столу, стоячи, приклав слухавку до вуха* (Загреб., День., 1964, 68); — *Др-р-р-р! — Телефон уже ясно когось кликав.. Зірвала [Поліна] з гачка важку металеву слухавку* (Хор., Місто., 1962, 8).

СЛУ́ХАННИЙ, а, е, рідко. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до слухати. Такі слова, як «потерчата» і «куць», ..слухані зі сцени, можуть залишитися незрозумілими для.. слухача (Рильський, IX, 1962, 42).

СЛУ́ХАННЯ, я, с. Дія за знач. слухати 1—4. *Вертівся отець Альойзій на кріслі на всі боки, зазирає слухачам просто в очі, щоби їх змусити до уважного слухання* (Март., Тв., 1954, 166); *Ротмістр не міг дочекатися, коли урветься пісня і звільнить його від вимушеного слухання співу, що драгував його* (Добр., Очак. розмир, 1965, 93); *Після одержання від реєстраційного органу акта, .. а також додаткових документів, суд признає день слухання справи* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 126).

СЛУ́ХАТИ, аю, аєш, недок. 1. *перех. і неперех.* Спрямовувати слух на створювані ким-, чим-небудь звуки; намагатися сприймати що-небудь слухом. — *Занишкніть, уха наставляйте І слухайте, що я скажу* (Котл., I, 1952, 249); [З а п о р о ж е ц ь:] *А що нам ваша старшина? почує, так послуха, коли мав чим слухати, та й годі* (Шевч., I, 1963, 98); *В темний вечір зим холодних В парту кинувши книжки, Ми збирались коло грубки Слукать нянині казки* (Щог., Поезії, 1958, 187); *На галяву вискакує з гущини сарна і, зачарована чудовим концертом, зупиняється, витяга цікаву мордочку.. і слуха* (Коцюб., I, 1955, 148); *Гаї шумлять — Я слухаю* (Тич., I, 1957, 15); *Стоїть Катря, слухав й не чує нічого* (Головко, II, 1957, 235); *Йшли попід горою травами з тобою, слухали дівочу пісню на горі* (Гонч., Вибр., 1959, 30); *Образно. *Слухав далеч орлина звитьяжної пісні мотив* (Сос., II, 1958, 461); // *Сприймаючи слухом, чути що-небудь; напружено вслухатися, прислухатися до чого-небудь. Еней наш насторожив уха, Мов чоловічий голос слуха, Те чує і старий Анхиз* (Котл., I, 1952, 155); *Пустив [надзиратель] її до кімнати й причинив двері назад, але не замикав. Став тихенько коло дверей і слухав* (Хотк., I, 1966, 174); *Витягав [поранений] великого залізничного годинника. Прикладає до вуха, слухав, чи йде* (Довж., I, 1958, 59); *Хотілося ще й ще слухати його густий, приємний і щирий голос* (Десняк, Вибр., 1947, 193); *Забилось серце. Слукать став: о, як вона співає!* (Тич., I, 1946, 124); *Настя вхопила.. млинець, похапцем накинула свиту і побігла слухати до сусіди під*

вікно (Н.-Лев., VI, 1966, 363); // *Прислуховуючись, вникати в що-небудь, намагатися зрозуміти що-небудь або дізнатися про щось. В городі він живе у свого родича столяра, слухав розмови робочого люду, вчиться пісень* (Коцюб., III, 1956, 28); // *Вислуховувати кого-, що-небудь. Всі Бертольдіві погрози Слухав [поет] мовчки, усміхався* (Л. Укр., I, 1951, 385); *Він умів не просто слухати, а викликати у свого співрозмовника бажання висловити все, що важким тягарем лежало на серці* (Тулуб, В степу., 1964, 214); *Вона слухав уважно, нотує в пам'яті їхні скарги і почуває, .. як ніби м'якшають, відходять душею ці люди, що їм уже, здається, й скаржитись набридло* (Гончар, Тронка, 1963, 80); // *Сприймати органами чуття, відчувати що-небудь. Нам слукать тільки тут безсонними ночами, як пахнуть дерева і лопотить огонь...* (Сос., I, 1957, 284); *Мабуть, він перебував у такому віці, коли музику слухають ще ногами* (Сенч., Опов., 1959, 41).

◇ *Джмелів слухати див. джміль; Краєм вуха слухати див. край 1; Одним вухом слухати див. один; Слукати обомá вухами — намагатися уважно сприймати слухом, бути уважним; Слукати через верх див. верх.*

2. *перех.* Вислуховуючи, визначати стан і роботу внутрішніх органів (серця, легенів, бронхів). *Розбудила [Тамара] Марину Хомівну, Віру. Зібралися вони біля неї, слухали серце, чи не б'ється* (Хижняк, Тамара, 1959, 190).

Слу́хати пульс — дотиками пальців рук визначати кількість поштовхоподібних коливань стінок кровонесних судин, що характеризує стан серцево-судинної системи. — *Ви не захворіли часом? — Мирослава звичним рухом лікаря взяла його руку і стала слухати пульс* (Головко, II, 1957, 443).

3. *перех.* Публічно розглядати судову справу, заслухувати показання підсудного. — *Підсудний Іван Орлюк, у вас під час арешту знайшли серед речей оце. Що це? — запитав військовий юрист Величко, слухаючи зізнання підсудного у військовому трибуналі* (Довж., I, 1958, 281); // *Заслухувати що-небудь, виголошуване на зборах, засіданні і т. ін., з метою розгляду, оцінки і т. ін. Народний комітет слухав її уважно, коли вона говорила* (Кучер, Полтавка, 1950, 33); — *Що ж там на зборах, Мироне, слухали-ухвалили?* (Стельмах, II, 1962, 44).

4. *перех., розм.* Вивчаючи щось, відвідувати лекції, заняття або бути присутнім на лекціях, заняттях. *Знову вийшла стара історія: вважався на одному факультеті, а лекції слухав на іншому* (Довж., I, 1958, 21).

5. *перех.* Дотримуватися чийх-небудь порад, прохань, повчань; слухатися. *Слухай агронома — буде вдосталь хліба вдома* (Укр.. присл., 1955, 369); *Не слуха Чіпка матеріної ради. Степ, привілля, — от що йому сниться!* (Мирний, I, 1949, 163); — *Молоді, слухайтеся у всьому старших. Про лікування ран слухайте старого Бовдюга* (Довж., I, 1958, 239); // *часто із запереч. не. Брати до уваги чийсь слова, зважати на кого-, що-небудь. Людей слухай, а свій розум май* (Номис, 1864, № 6144); — *Та де там воно є! — Свиня йому мовляє, — Брезня! Не слухай! Я ж була, І їла, і пила, Всі заходеньки обходила, І смітники, І суточки, А доброго нічого там не вдріла* (Гл., Вибр., 1951, 45); *Надаремне Остап запевняв, що він чужий тут, надаремне оповідав, як він опинивсь у плавнях, — його не слухали, як не слухали лементу жінок, прокльонів Раду* (Коцюб., I, 1955, 377); *Дітвора.. бізала боса по нерозталому снігу, не слухаючи звичних материнських погроз і проклять* (Довж., I, 1958, 173); [П р і с ц і л л а:] *Не можна, друже, нам, християнам, слухати прохання, бо то ж інакше половина вірних одкинутися мусила б од віри* (Л. Укр., II, 1951, 381); — *Слухай його нахвалки. Завжди галасує про*

одне, а робить інше (Гончар, III, 1959, 181); — *І не слухайте його, пришепелюватого! Що він тямить? Меле таке, як з білої гарячки!* — затарабанила Олена (Стельмах, I, 1962, 572).

І слґхати не хоче (не хбчу, не хотів і т. ін.) — хто-небудь категорично відмовляється від чогось. *Пішов брат випроводити бабу. Баба й слухати не хоче* (Коцюб., I, 1955, 457); — *Ні, Терентію, так не можна. Не можна, не можна, не можна. І слухати не хочу. Неподобство* (Довж., I, 1958, 452); *Грицько спочатку і слухати не хотів [про одруження], «хоч до двадцяти років погуляю!»* Але потім став потроху звикати до цієї думки, тим більш, що і самому було важко (Головко, II, 1957, 512); *Слґхати лекції (лекцію) див. лекція; Собака б його слґхав!* — уживається як лайливий вислів на адресу того, хто обманув кого-небудь або дав невдалу пораду. *Собака б його слухав!* (Номис, 1864, № 13084).

6. *перех., розм.* Коритися кому-, чому-небудь, виконувати чийсь накази, розпорядження; слухатися. — *Од Самари до Глухова вся старшина зове мене гетьманом, бо в Козельці на раді всі полковники, осаули, сотники, всі значні козаки присягли мене слухати* (П. Куліш, Вибр., 1969, 85); — *Ти тепер найстарший у громаді, — гримів Степан. — Що ти скажеш, так мав бути, а всі тебе мають слухати* (Март., Тв., 1954, 178); — *Остапе, аж дивно мені — отак тебе воли слухають!* (Головко, II, 1957, 210); *Навіть Левкове відвідування Тетяни не викликало ніяких розмов, бо це була воля батьків, а їх треба слухати, чи то вони посилають на якусь роботу, чи на заручини* (Стельмах, I, 1962, 68); **Образно. Розуму серце не слуха і тяжко у грудях щемить...* (Сос., II, 1958, 470); // *Вимушено зважати на щось. Я роблю, що можу, хоч можу я дуже небагато, бо от навіть з великим трудом дописую сей лист — нога не дає, нагадує, що мушу її слухати передовсім іншим* (Л. Укр., V, 1956, 63); // *перев. із запереч. н е.* Підкорятися кому-, чому-небудь, слухняно діяти (про керовані механізми, предмети або частини тіла). *Василь теж став як укопаний і не знав більш, що й казати. На думці ж то й багато дечого є, так язик не слуха* (Кв.-Осн., II, 1956, 36); [Е л а з а р:] *Хоч рук моїх послухалася арфа, але не слухає ні рало, ні сокира* (Л. Укр., II, 1951, 137); *Не можу... Не слухають ні руки, ні ноги... І голосу немає...* (Хотк., I, 1966, 69).

Слґхай [мою] команду!; *Слґхати команду!* — підготовка військової команда, після якої дають конкретний наказ, розпорядження. — *Слґхай мою команду!* — вигукнув Марко, уже тут призвичаюючись до військового діла (Тют., Вир, 1964, 288); [Б у х т а:] *Слґхатъ команду. Узять шабри, шланги* (Корн., I, 1955, 45).

7. *тільки наказ. сп.* слґхай, слґхайте, *перех., розм.* Уживається при звертанні до кого-небудь *перев.* на початку розмови для привернення уваги. — *Слґхай, Тимоше, покинь мою розлучницю! покинь, коли не хочеш каятись вік!* (Вовчок, I, 1955, 51); — *Слґхай, Пауль, — перериває мої думки Петер. — Ти ж не стріляй у нашого брата* (Кол., На фронті., 1959, 14); *Він озирнувся й гукнув до своїх ремісників: — Грицю, Лаврін, сюди! Слґхайте, щоб у школу ні ногою* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 18).

8. *тільки 1 ос.* слґхаю, *перех.* Уживається як відповідь підлеглої особи на розпорядження або оклик, яка указує на прийняття цього розпорядження до виконання або на готовність (при оклику) виконати щось. — *Ферапонте, зараз мені перекидати гній поза стайню!..* — *Слґхаю пана* (Коцюб., II, 1955, 396); *Досить, здається, Брянському хоч уві сні окликнути його, як Шовкун одразу тихо відгукнеться: — Я вас слґхаю* (Гончар, III, 1959, 27); — *Охрім, — покликав Чугай ко-*

гось із темряви. Шустрий боєць прибіг швидко і нечутно. — *Слґхаю* (Тют., Вир, 1964, 314).

СЛУХАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* 1. Дотримуватися чийх-небудь порад, прохань, повчань. [І в г а:] *Якби ж то усі доброго розуму слухалися, то й дурних би та нещасних на світі не було...* (Мирний, V, 1955, 235); — *От завжди так, — не слухаєшся, бігаєш, куди непотрібно, поки захорувеш, а потім возися з тобою!* (Л. Укр., III, 1952, 635); *Марійка в усьому слухалась бабусі, та була нею дуже задоволена* (Збан., Старший брат, 1952, 83).

2. Коритися кому-, чому-небудь, виконувати чийсь накази, розпорядження і т. ін. *Заставляли бігати за скотом, за лошатами. Не слухався — били* (Мирний, IV, 1955, 169); — *Звольте, друже мій, слухатися команди, — по-дружньому посварився на нього Бутаков* (Тулуб, В степу., 1964, 258); // *перев. із запереч. н е.* Підкорятися кому-, чому-небудь, слухняно діяти (про керовані механізми, предмети або частини тіла). [К о б з а р:] *А поможи мені, синашу, кобзу пересунути, а то старий уже став, руки не слухаються...* (Гр., II, 1963, 550); *Трактор його ніяк не хотів слухатись і, виписуючи по майдану п'яні зигзаги, прямував кудись у степ навмання* (Гончар, Тронка, 1963, 188); *Лопата вислизає з рук, не слухається, на долонях роз'ятрилися рани-мозолі* (Хижняк, Тамара, 1959, 243); *За розміром утвореної хвилі «ракета» набагато поступається перед річковим трамваем. Судно добре слухається стерня* (Наука., 4, 1967, 27).

◇ *Нбги не слґхаються див. ногá.*

3. *тільки 1 ос.* слґхаюсь. Те саме, що слґхати 8. — *Іванов! розпорядися, щоб стражники кругом двір і хату оточили і нікого звідси не випускали!* — наказав пан становий жандареві. — *Слґхаюсь!* — одказав той (Мирний, IV, 1955, 370); — *Пустити!* — наказав Боженко. — *Слґхаюсь, — тарашанець вирівнявся у сідлі, збираючись летіти з наказом* (Довж., I, 1958, 168).

4. *Пас. до слґхати 1—4.*

СЛУХАЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до слґхач. В слґхачьких висловлюваннях.. знаходимо досить точні спостереження над природою (Рад. Укр., 18.II 1972, 3).

СЛУХАЧ, á, ч. 1. Той, хто слухає кого-, що-небудь. *Сумної заграє бережно і стиха, Так, що градом ллються сльози в слухача* (Щог., Поезії, 1958, 396); *Потурайчин був політичний агітатор, поза програму своєї політичної партії нічого більше слухачам не роз'ясняв* (Март., Тв., 1954, 363); *Ідеї і образи, закладені в музично-пісенному фольклорі, допомагають композиторові наблизити свій твір до масового слухача* (Мист., 6, 1955, 11); *Принцип популярності і доступності спрямований на те, щоб матеріал лекції чи бесіди свідомо засвоювався слухачами* (Ком. Укр., 11, 1969, 82); **Образно. Бокаті барки... що ткнулися носом у воду, — єдині слухачі у Джузеппе. Та ще хіба море* (Коцюб., II, 1955, 415).

2. Той, хто навчається, є студентом навчального закладу. *Молодий Лїмбах був слухачем університету* (Фр., IV, 1950, 252); [К о ч е р г а:] *Нас дуже цікавить, хто зостанеться нашими слухачами, а хто назавжди покине стіни вищої школи* (Мик., I, 1957, 176); *Ще до війни в академії його завжди ставили за приклад слухачам командирського факультету* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 8); *Слґхачі технікуму сходознавства збираються їхати на мовну практику в Душанбе* (Мас., Роман., 1970, 112); // Той, хто підвищує свої знання в гуртках, на курсах, у постійно діючих семінарах і т. ін.; учасник постійно діючого семінару, член гуртка і т. ін. *В Одесі Степан Олійник читав свої сатиричні вірші слухачам обласної школи колгоспних кадрів* (Лїт. газ., 3.VIII 1950, 4); *Підносити партійне навчання на рівень сучасності — зна-*

чить озброювати слухачів міцними і глибокими знаннями (Ком. Укр., 9, 1968, 44).

Вільний слухач, заст.— особа, допущена до занять та іспитів у вищому навчальному закладі без зарахування до складу студентів. В той час я мріяв стати художником, я малював дома і брав приватні уроки малювання, мріючи коли-небудь потрапити в Академію художеств хоч вільним слухачем (Довж., I, 1958, 14); На підставі свідоцтва гімназії.. мене допустили вільним слухачем в університет (Минуле укр. театру, 1953, 20).

СЛУХАЧКА, и, ж. Жін. до слухач. Баба Зінка була дуже важливою його слухачкою. Любив слухати його оповідання і Роман (Н.-Лев., VI, 1966, 328); Він помічав, як соковитий голос хорунжого полонив серце дівчини, і в його грудях підіймалося недобре почуття і проти самого співця, і проти юної слухачки (Добр., Очак. розмир, 1965, 93); Каргат зрозумів, що думають його слухачки (Шовк., Інженери, 1956, 125); Тепер я живу не сама, найшла собі компанію, слухачку московських фершальських [фелдшерських] курсів (Л. Укр., V, 1956, 197).

СЛУХАЮЧИЙ, а, е. Діспр. акт. теп. ч. до слухати 1—4. Нині проблема № 1 в інженерів — створення слухаючих і розмовляючих автоматів (Знання., 4, 1967, 18).

СЛУХНЯНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до слухняний. — Ох, дитино моя нерозумна, — каже [дід], — не тобі зі старцями по світу вештатися! Ти дівчинка слухняненька; виростеш, гарна будеш; не для тебе торба наша латана (Морд., I, 1958, 43).

СЛУХНЯНЕНЬКО. Присл. до слухняненький. Вони слухняненько коло мене посідали; він сумно дививсь, вона ж наче усі шляхи погубила, тільки усе до його ближче горнулася (Вовчок, I, 1955, 205).

СЛУХНЯНИЙ, а, е. Який слухається кого-небудь, який завжди підкоряється, не суперечить нікому; покірний, послухний. У багатого пана було двоє синів. Старшенький удався собі тихий, слухняний, все за книжкою сидів, а меншеньке таке вродилось швидко (Стор., I, 1957, 30); Хоч він був слухняний і робив все, що хто не казав би, все-таки не обійшлося без нагани й кари (Кобр., Вибр., 1954, 201); Менший син княгині був слухняний, запобігливий, тихий, і коли б не хлоп'ячий одяг, його можна було б прийняти за дівчину (Скл., Святослав, 1959, 32); Бійці — переважно вінницькі, подільські, наддністрянські колгоспники — слухняні й працюваті (Гончар, III, 1959, 25); *Образно. І ти, моя єдина, Встаєш із-за моря, З-за туману, слухняная Рожевая зоре! (Шевч., II, 1963, 110); — Сила і розум людини роблять долю слухняною... (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 568); // Який виражає покірність; сповнений послуху (про очі, погляд, обличчя і т. ін.); // перен. Який швидко приводиться в дію, зручний у керуванні, легко піддається обробці і т. ін.; піддатливий. Він стоїть, як постамент, і наче спирається важкою рукою на слухняне стальне гальмо (Донч., II, 1956, 148); На тачанці стояв кулет, удосконалений і пристріляний, слухняний і повороткий, вивірений, надійний «максим» (Ю. Янов., II, 1958, 222); Іванко перехоплює кліщі в свої руки і вже сам перевертає залізяку, яка стає слухняною (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 200); У дужих дні — немов слухняна глина, Покірна волі й пальцям різьбара (Плужник, Вибр., 1966, 79).

Слухняне знаряддя кого, чого — той (те), що виконує чужу волю. Народні маси на своєму власному досвіді переконуються, що буржуазна держава — слухняне знаряддя монополій (Програма КПРС, 1961, 46).

СЛУХНЯНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. слухняний. [Р у ф і н:] Мені бридка слухняність поневоли, — я ж не рабину взяв собі за жінку (Л. Укр., II,

1951, 342); Шахай його поважав за акуратність і слухняність (Ю. Янов., I, 1958, 158); Франко найбільш темними сторонами діяльності попівства вважав пропаганду серед народу слухняності, пасивності і непротивленства злу (Вісник АН, 4, 1949, 45); — Машина [«АН-2»] одразу сподобалася мені слухняністю в повітрі, легкістю в керуванні (Веч. Київ, 2.IX 1967, 4).

СЛУХНЯНО. Присл. до слухняний. Слухняно внесла [Гаїнка] дров, затопила піч (Гр., II, 1963, 432); Зголоднілі за день опришки дивились жадібно на багатий стіл, однак слухняно чекали знаку від Довбуша (Гжицький, Опришки, 1962, 49); Рубін підвівся і слухняно пішов у кухню мити руки (Сенч., Опов., 1959, 10); Машина слухняно неслася під гори (Ле, Міжгір'я, 1953, 156); Залізо слухняно подається, краї тоншають (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 202).

СЛУХОВИЙ, а, е. 1. Стос. до слуху (у 1 знач.). Складна робота мовного апарату відбувається, в основному, поза контролем свідомості, рефлекторно, координуючись спеціальними центрами вищої нервової системи, мовним та слуховим, розташованими в корі головного мозку (Худ. чит., 1955, 18); Звукові коливання повітря приймає барабанна перетинка, яка завдяки цьому набуває коливальних рухів. Одночасно з цим коливаються слухові кісточки середнього вуха (Шк. гігієна, 1954, 64); Інтересно, як не раз поет якесь велике зорове або слухове враження розбирає на дрібні дотикові враження і при їх допомозі силкується викликати в нашій душі образ зовсім відмінний від тих складників (Фр., XVI, 1955, 265).

2. Який здійснюється за допомогою слуху (у 1 знач.). Слуховий зв'язок; Слухове спостереження; // Який утворюється за допомогою слуху. Відтворюючи велетенську роботу багатотисячного колективу, Франко [у вірші «Каменярі»] майстерно поєднує зорові образи із слуховими (Рад. літ-во, 2, 1963, 92); Як і в Коцюбинського, у Тичини — в ще більш розвиненому вигляді — можна часто спостерігати своєрідне «схрещення» асоціацій різного плану — слухових, зорових, дотикових і інших (Поезія., 1956, 31).

3. Признач. для слухання, який дає можливість чути. На столі лежить термометр, слуховий апарат, вимірник тиску — все необхідне для лікаря-фізіотерапевта (Літ. Укр., 27.VI 1969, 1).

Слухове вікно (віконце) — вікно в покрівлі будови для освітлювання, провітрювання горища і для виходу на дах. На горищі було темно, тільки крізь слухові вікна примітно пробивалося сіре небо (Кучер, Пов. і опов., 1949, 102); Чотирикутник слухового віконця вабить срібним місячним сяйвом (Тулуб, Людолови, II, 1957, 456); Горище тонуло в синюватому холодному морозу. З круглого слухового віконця відкривався неосяжний обшир — гребля (Голов., Тополя., 1965, 411).

СЛУЧАЙ, слущай, ч., розм. Те саме, що випадок 1, 2. Серце плаче, як згадаю Хоч невеселії слущай І невеселії ті дні, Що пронеслися надо мною (Шевч., II, 1963, 173); Думка його, як він не одганяв її, знай вертілася коло того случаю з арф'янкою (Мирний, III, 1954, 275); [Ш у м е й к о:] От тобі й на! Нащо вже я передовик, а такого случаю за шістдесят сім років життя ще ніколи не бачив (Мик., I, 1957, 492); Ніхто краще його не ставав до бою.. У тих-то случаях пошрамовано його вздовж і впоперек, що козаки, як прозвали його Шрамом, то й забули реєстрове його прізвище (П. Куліш, Вибр., 1969, 53); — Значить, ти вже батько. По такому случаю і ми з тобою по чарупині вип'ємо (Стельмах, II, 1962, 73).

На (про) всякий слущай — те саме, що На (про) всякий випадок (див. випадок). [Х л о п е ц ь:] Ну, нащо ж ти се кажеш? [Д і в ч и н а:] На всякий случай... (Л. Укр., II, 1951, 103); Як вже дуже смерклося,

ввійшли в будинок; тоді в ньому було тільки чотири світлички: у двох жив сам пан, а дві пустували, про всякий случай, для гостей (Стор., I, 1957, 184); На случай чого — те саме, що На випадок (див. випадок). На голові [діда] солом'яний бриль; на плечі, на герлизі, висить торба з хлібом та свита — на случай негоди (Мирний, I, 1949, 150).

СЛУЧАТИСЯ, ається, недож., **СЛУЧИТИСЯ**, чіться, дож., розм. Те саме, що траплятися. — Чого в молоді годи не случается? — ..мовив він. — Я пам'ятаю, як у свою кріпачку, дівчина така була, так улюбився, що задумував женитись (Мирний, III, 1954, 269); Чи случалось їй задивитись на палаючий у печі вогонь.., чи дадуть їй було мати масного млинця, то вона візьме його і їсть, і разом регочеться так, що олія тече по підборіддю (Григ., Вибр., 1959, 351); У Вільні, городі преславнім, Оце случилось недавно (Шевч., II, 1963, 178); [1 - ш а д і в ч и н а:] Хіба що там у вас случилось? (Вас., III, 1960, 15); Забув, якого року, навесні, напередодні паски, повідь случилась така, якої ніхто, ані дід наш, ні дідова баба не знали (Довж., Зач. Десна, 1957, 483).

СЛУЧИТИСЯ див. случатися.

СЛУШНИЙ, а, е. 1. Який відповідає, підходить, найбільш прийнятний, зручний, вигідний кому-небудь за даних обставин, у даному випадку. Я ж довго, тяжко працював і слухного часу все ждав (Фр., XIII, 1954, 144); Зрозумів [Сагайдачний], що ґрунт для серйозної розмови був слухний, і одразу перейшов до своєї мети (Тулуб, Людолови, I, 1957, 154); Вирішено — тільки за село, тільки слухний момент — накидатись на конвой (Збан., Єдина, 1959, 83); Вибравши слухну хвилину, він тихо попросив у мене пробачення (Гур., Новели, 1951, 222); // Потрібний за даних обставин; придатний, підхожий. По дорозі, мабуть, самі гаразд не тямлячи, для чого це, — хто ламає з тину кілок, хто хапає що тільки було слухне: дець біля стіжки вила, ключку, дрючок якийсь (Головко, II, 1957, 345); // Який сприяє успіхові, розвитку чого-небудь; сприятливий. Він очікував слухного випадку, який би остаточно, перед усіма колгоспниками, викрив класово ворожу діяльність їхню (Кир., Вибр., 1960, 361); // Якого заслужили своїми діями. Брюхо-вещкий доказав таки свого, хоч після й прийняв слухну кару од гетьмана Дорошенка: пропав під киями собачою смертю (П. Куліш, Вибр., 1969, 193).

2. Який відповідає істині; правильний, справедливий. Корінько, скривившись, вислухав цей слухний і набридлий йому закид, та хіба він винен? (Кач., Щастя, 1940, 55); Письменникові справді доводиться зважати на характер, настрої, бажання своїх героїв і часом відмовлятися від того, що здавалося слухним, але що могло б «не сподобатися» героям (Талант., 1958, 134); // Який має достатні підстави; обґрунтований. Той молитовний вираз очей, ті розтулені від шаленого захоплення губи переконали її остаточно, що підозріння.. яке давно муляло їй серце, в слухним (Вільде, Сестри., 1958, 509); — Запитання ваше слухне, Михайло Григоровичу, — промовив після паузи Мурашко (Гончар, Таврія, 1952, 255); // Який відбиває суть чого-небудь; який має певне значення, заслуговує на увагу, важливий. У статтях і виступах К. І. Чуковського висловлено також чимало слухних думок про творчість Шевченка безвідносно до її перекладів (Рад. літ-во, 5, 1962, 107); Зустрілися [письменники] з своїми читачами й вислухали багато слухних порад (Кучер, Дорога., 1958, 116); — Ти теж міг би приєднатися до моєї думки. Бо хіба ж не правда, що моя пропозиція слухна? (Чаб., Тече вода., 1961, 127).

СЛУШНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до слухний. Ви немов соромитесь трохи за ці вірші, але не тим ро-

зумію, щоб признавала слухність такій соромливості, а тільки тим, що по собі знаю се почуття (Л. Укр., V, 1956, 432); Містер Гарбер, наш юрисконсульт, визнає цілковиту слухність Грегемової відповіді (Кулик, Записки консула, 1958, 188); Бронко остаточно визнає слухність повчань старшого товариша, хоч біль від розчарування ще довго отруював йому життя (Вільде, Сестри., 1958, 224); Сидів [Ярема] смирно, вдавав з себе уважного слухача, прикривав очі повіками, стверджуючи слухність слів пана емісара (Загреб., Шепіт, 1966, 61).

СЛУШНО. Присл. до слухний 2. Радянські етнографи цілком слухно ставлять наголос на вивченні побуту сучасного робітництва й селянства (Рильський, III, 1956, 413); Дець ворухнулася [в Аркадія] неприязнь до директора, але ж Пилип Данилович слухно каже. За справедливість і поважають, люблять його в школі (Коп., Тв., 1955, 329); Слушно свого часу зазначав М. Добролюбов, що стиль Шевченкової поеми якнайтісніше пов'язаний з поетикою дум (Вітч., 3, 1964, 198).

СЛЮДА, й, ж. Прозорий шаруватий мінерал класу силікатів, що широко використовується в техніці. Слюда — це матеріал природного походження. Вона являє собою прозорий мінерал, що розщеплюється на дуже тонкі, гнучкі й пружні листочки (Монтаж і ремонт., 1956, 15); Слюда — мінерал кристалічної тонкошарової будови (Слюс. справа, 1957, 57); *Образно. Хрумтить, як скло, під кроком знову води замерзлої слюда (Сос., Солов. далі, 1957, 20); *У порівн. Потьмарилося, погасла краса дуба: листя зробилося холодним і цупким, як слюда, кора потемніла (Тют., Вир, 1964, 244); Мороз спадає на вікна слюдою, і бродять сніги від зорі до зорі (Гер., Поезії, 1950, 31).

СЛЮДИСТИЙ, а, е. Який містить слюду, багатий на слюду. У надрах приазовських районів Донецької області розвідано великі запаси.. слюдистого мінералу, який є цінним будівельним матеріалом (Рад. Укр., 27.III 1964, 3).

СЛЮДЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до слюда. Ми не знаємо ніякої реакції (у природі та в лабораторії), при якій алюмосилікати з хлоритовим ядром безпосередньо переходять в алюмосилікати з слюдяним ядром чи навпаки (Вибр. праці В. І. Вернадського, 1969, 39); // Який містить слюду. Іноді в пісковиках, поряд з зернами кварцу, зустрічаються й інші мінерали, якщо каолін, то — це каоліновий пісковик, а коли в пісковіку є слюда, то — слюдяний пісковик і т. д. (Курс заг. геол., 1947, 69); // Зробл. із слюди; вигот. із використанням слюди. В радіотехніці застосовуються слюдяні конденсатори (Курс фізики, III, 1956, 44); Чумак сів обережно на лаву під слюдяним віконцем (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 176); Олексій запустив руку в спідню кишеню свого плаща і дістав звідти коричневий слюдяний футляр (Логв., Літа., 1960, 55); // Який виготовляє вироби із слюди або з використанням слюди. Ленінградська слюдяна фабрика.

2. Який нагадує слюду, схожий на слюду (блиском, прозорістю, шаруватістю і т. ін.). Слюдяними плівками намерзав уздовж берегів перший лід (Тулуб, Людолови, II, 1957, 156); Минула ще добра година, доки відлетів останній шершень. Затихли дзижчання і шелест слюдяних крилець (Донч., V, 1957, 80); Телятко, зробивши своє нехитре діло, зацокотіло слюдяними копитечками по долівці, дитячими очима вставилося на вогонь (Тют., Вир, 1964, 507).

СЛЮСАР, я, ч. Робітник, який обробляє метали ручним або механізованим інструментом, а також складає, регулює, ремонтує машини та механізми. — А ти що за слюсар? — беручи коваля рукою за шиворот, пи-

тається Гамза (Мирний, IV, 1955, 187); Як фаховий і незвичайно здібний слюсар-самоук, він .. мав пасію до відчинювання [відчиняння] замків (Фр., II, 1950, 240); — Найкращі воїни — це вчорашні робітники, шахтарі, слюсарі, колгоспники, взагалі люди чесних трудових професій (Гончар, III, 1959, 25); З усіх дітей тільки я не раз бував у підвалі, коли носив за нашим слюсарем його залізну скриньку з інструментом (Сміл., Сашко, 1957, 41); Перш ніж потрапити до рук слюсарів-ремонтників, кожна колісна пара проходить контроль ультразвуком (Наука..., 9, 1959, 23).

СЛЮСАРНИЙ, а, е. Який стосується ручної або механізованої обробки металів, складання машин і устаткування, ремонту металевих виробів. У складі експедиції були: землемір Кожевін, унтер-офіцер Решетников, який знав слюсарню і збройну справу (Видатні вітч. географи..., 1954, 57); Весь комплекс електромонтажних робіт включав в себе деякі слюсарні і столярні операції (Монтаж і ремонт..., 1956, 57); // У якому здійснюють ручну або механізовану обробку металів, складання, ремонт і т. ін. машин та механізмів, В дитбудинку працюють різні майстерні — шевська, швацька, слюсарна і інші (Панч, В дорозі, 1959, 273).

Слюсарний інструмент — ручний або механізований інструмент для обробки металів; Слюсарні роботи — роботи по обробці металів у холодному стані слюсарними інструментами.

СЛЮСАРНЯ, і, ж. Слюсарна майстерня. У слюсарні біля Домсової фабрики пищать і свищуть циркулярки (Фр., VIII, 1952, 400); Тут розташувалися ятки та рундуки «базарних людей», кузні, бондарні, слюсарні та інші майстерні (Тулуб, Людолови, I, 1957, 401); Він біжить в теслярний цех, До начальника наверх, У слюсарню, у малярню, Із поверху на поверх (Воронько, Три покоління, 1950, 76).

СЛЮСАРСТВО, а, с. Ремесло, заняття слюсаря. Старий Столярів.. славився на цілий Пересип і Слобідку як неперевершений майстер слюсарської справи і перейняв слюсарську професію від батька, діда, ба й прадіда — відколи слюсарство взагалі пішло на Русі (Смолич, Світанок..., 1953, 77).

СЛЮСАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до слюсар. Їх батько працював у колгоспі ковалем і привчив до ковальської та слюсарської роботи й обох синів (Кучер, Зол. руки, 1948, 155); Сяк-так батько при звичайся до слюсарського та ковальського ремесла, з якого потім і жив до кінця своїх днів (Минуле укр. театру, 1953, 9); Зілов поступово набував високої слюсарської кваліфікації (Смолич, I, 1947, 277); — Ти, мабуть, знаєш, як шанують твого батька на заводі. Знаєш і те, що вищого за мій восьмий слюсарський розряд на заводі ніхто не мав (Вітч., 2, 1956, 106).

СЛЮСАРЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. слюсарювати. Никодим Онуфрійович тепер, коли після сорока років слюсарювання почав спадати на силах і втрачав роботу у заводі Гена, мав все ж таки заробітку... (Смолич, V, 1959, 91).

СЛЮСАРЮВАТИ, юю, юєш, недок. Виконувати слюсарню роботу, займатися слюсарною справою; бути слюсарем. Никодим Онуфрійович кожного свого одприиска [нащадка], тільки той доходить робочого віку, навчав слюсарювати і поступово виводив у митці цього тонкого і розумного майстерства (Смолич, V, 1959, 90); Сергій Григорович і бляхар, і токар. І слюсарює сам. На всі руки умілець (Мист., 5, 1966, 15); Петро допомагав на монтажі устаткування, коли треба було — слюсарював (Роб. газ., 21.X 1965, 2).

СЛЯБ, а, ч., техн. Сталева плеската прямокутна заготовка, з якої наступною прокаткою роблять листову сталь. Сучасне металургійне виробництво сталі

базується на відливанні великих зливків і прокатці їх на напівпродукт — блуми [сталеві заготовки квадратного перерізу] і сляби (Вісник АН, 4, 1971, 89); Довгий і складний шлях проходили вилівки, аж поки з них утворюються сляби (Знання..., 7, 1970, 11); Слябінг дає сляби... Сляби йдуть на листопрокатні стани. Прокатні стани дають тонкий сталевий лист (Вишня, I, 1956, 332).

СЛЯБІНГ, а, ч., техн. Потужний прокатний стан для обтискання важких сталевих зливків у плескати прямокутні заготовки — сляби. На заводах з повним металургійним циклом продукція сталеплавильних цехів у вигляді зливків вагою 8—25 тонн надходить для дальшої переробки на блумінг або слябінг. Ці великі обтискні стани є основними металургійними агрегатами (Вісник АН, 4, 1971, 89); Великі верстати... слябінги і гідротурбіни — не перелічити всього, що робить завод у Калинівці для нашої країни (Собко, Біле полум'я, 1952, 119).

СЛЯКОТА, й, **СЛЯКОТЬ**, і, ж., розм., рідко. 1. Те саме, що сльота 1. За туманами, слякотою на село хлинули нові думи (Горд., Чужу ниву..., 1947, 145).

2. перен. Про мерзенних, нікчемних, жалюгідних людей. Робітники і селяни нітрохи не заражені сентиментальними ілюзіями панів інтелігентиків, всієї цієї новожиттєвської та іншої слякоти.. (Ленін, 35, 1973, 190); Рима навіває Голованівському таке: — Ах же, панська ти слякоть, Я навчу тебе плакати (Рильський, III, 1956, 65).

СЛЯКОТЬ див. слякота.

СЛЬОЗА, й, ж. 1. тільки мн. Безбарвна прозора солонувата рідина, яку виділяють розміщені в очній ямці залози при деяких фізіологічних або психічних станах (при подразненні, болі або сильних душевних переживаннях і т. ін.). Біда не дуда: як стане дуть, то аж сльози йдуть (Укр.. присл., 1963, 40); Богинь напав відчаду дур; Дим очі їв, лилися сльози, З нудьги скакали так, як кози (Котл., I, 1952, 217); [О д а р к а:] Згадаю було тебе і гірко-гірко заплачу. От і зараз губи вже й сміються, а сльози ще тремтять на очах (Кроп., I, 1958, 61); У Щорса від сміху виступили сльози (Довж., I, 1958, 167); Мати ніжно горнула [дитину] до себе, і в очах її блищали сльози. Сльози радості (Головко, I, 1957, 93); Сльози, великі, як вранішня роса, іскрилися у променях сонця на її довгих віях, а на душі було зараз так радісно, так лагідно і легко (Коз., Вісімсот..., 1953, 126); *Образно. Айстри задумані, квіти останнії, осені пізньої сльози багрянні... (Сос., Так ніхто..., 1960, 109); Четвертий день іде невпинно дощ. Багато сліз в захмареного неба! (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 40); *У порівн. Журливо, тихо гомонить вода, — Немов сльозами, краплями спада (Л. Укр., I, 1951, 71); Дві краплинки, ніби сльози, впали з ясена на руку (Гонч., Вибр., 1959, 43); // тільки одн. Одна краплина такої рідини. Галя піднесла голову — у, які ж блискали в очицях дві сльози дужі! (Вовчок, I, 1955, 305); Чиясь гаряча сльоза впала йому на опечену руку, і була вона для нього найдорожчою нагородою в житті (Цюпа, Назустріч..., 1958, 373); Я гляну на маму, а вона дивиться на мене такими сумними і водночас ласкавими очима, і раптом сльоза в неї — кап... (Багмут, Опов., 1959, 8); *Образно. Він іноді тикав себе в підборіддя свічкою, яку тільки за хвилину перед тим погасив і з якої ще котилась гаряча сльоза жовтого воску (Мик., Кадильниця, 1959, 31); // тільки одн., у знач. збірн. Певна кількість такої рідини на протилежність до одної краплини. Настя обводить очима шкільні стіни. В очах — сльоза. Прощається (Вас., III, 1960, 311); Кирило Смолярчук протер очі: вони вранці завжди закидали йому й бралися сльозою, наче запорошені (Кос., Новели, 1962, 182); Максим проводить підсліпуватими,

заслоненими сльозою очима обох хлопців, аж поки вони не ховаються за дерева (Бабляк, Літопис., 1961, 27); *Образно. Вересень постеле синь-полотна, Задимиться в дощовій сльозі (Мал., Запов. джерело, 1959, 72); *У порівн. У снах жінці поскрипують нові кленові двері, на ясних, як сльоза, вікнах сяє поранкове сонце (Стельмах, I, 1962, 224).

Благати (прохати, виплакувати, виплакати і т. ін.) слізьми (сльозами) — плачем намагатися викликати співчуття в кого-небудь; слізно просити. Зараз і старого покликали; зачинилися з ним, а зачинившись, стали прохати, — попадаючи словами, а мати моя сльозами (Вовчок, VI, 1956, 222); — Не лай мене; молитимусь, Із самого неба Долю виплачу сльозами І пошлю до тебе (Шевч., I, 1963, 309); Видавлювати (видаввити) слёзи (сльозу́) див. видавлювати; Виплакати слёзи — дуже багато поплакати. Як же втратив я її [милу], — Сльози виплакав свої (Л. Укр., IV, 1954, 85); Втирати (втерти) слёзи (сльозу́) — плакати. — Сама знайшла собі страшну смерть, помагаючи людям. Господи, як жаль бідної доброї Соломії, — говорили молодиці, вертаючись з кладовища з бабою Зінькою та втираючи сльози (Н.-Лев., VI, 1966, 418); Молодичка давай благи, давай проситись, сльозу втирати (Збан., Єдина, 1959, 77); Гарячі слёзи див. гарячий; Гіркі (пекучі, рясні і т. ін.) слёзи — болісний, нестримний плач, ридання. Про Якова вона не змогла згадати без того, щоб пекуча туга не скрутила, мов у пучці, її серця, щоб не порвалися разом з гіркими слізьми ще тяжчі, ще гірші прокльони (Мирний, I, 1954, 276); Не дивуйте, що думи глибокі Будять речі та сльози пекучі (Л. Укр., I, 1951, 26); Давитися слізьми (сльозами) — задихатися від приступу плачу; ридати, захлинаючись. Хоч мати і була для неї доброю і не зробила ніякого зла, проте Оріся не могла забути, як по ночах давилася сльозами, випрошуючи любові, вимолюючи Тимка, і від тих слів осідала в Орісиних жилах гіркота (Тют., Вир, 1964, 508); Мар'ян дивиться на дружину, сміється, втішаючи її, а вона давиться сльозами і хлипанням (Стельмах, I, 1962, 30); До сліз: а) дуже, надзвичайно. — Оселедець! — згадав своє прізвище в класі, — і до сліз боляче стало за батька, бо то через нього так докучали (Коцюб., II, 1955, 374); До болю близька, До сліз дорога ця земля під ногами! (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 259); б) дуже сильний. Слухачі не видержали, крик нестямний, крик радості до сліз, похоті до забуття.. знявся і ламав своїм гукм оселю вокзалу (Мирний, III, 1954, 273); Дрібні слёзи літи(вливати); Умиватися (умітися, обливатися, облітисся, заливатися, залітисся і т. ін.) дрібними слёзами див. дрібний; Заливати (залити) слёзами (слізьми) див. заливати; Заливатися (залітисся) слёзами (слізьми) [гіркими (невтішними і т. ін.)] див. заливатися; Зглянутися (уважити) на слёзи — задовольнити чимсь слізнім проханням, поставитися співчутливо до когось. [Г е л е н:] Боги з Олімпу зглянулися на сльози, .. на благання наші, — без зброї подолали ворогів (Л. Укр., II, 1951, 302); [Х р а п к о:] Як би уважив на сльози [молодиці] — пропали б мої 200 рублів з процентом, а то грошики дома будуть... (Мирний, V, 1955, 131); Змахнути сльозу́ (сльози) — різким рухом витерти сліди плачу. Марійка змахнула сльозу з очей і вдавано тяжко винесла свою повноту в темний коридор, щоб і люди бачили, що от-от з'явиться на світ нове життя (Стельмах, II, 1962, 20); Сльози деякі змахнули (Сос., I, 1957, 375); Зронити сльозу́ див. зронити; З слізьми (сльозами) [на очах (в очах)] — плачучи. Майже з слізьми в очах покидав капітан пороги офіцерського казино (Фр., VI, 1951, 390); Останній раз помолилась [Оніся] перед батьківськими образами й з сльо-

зами виїхала з батькового двору (Н.-Лев., III, 1956, 83); Прощайте, гори і вокзали, куди летів наш димний шлях, і ви, дядьки, що проводжали полки з сльозами на очах... (Сос., II, 1958, 423); Мати зі сльозами почала розповідати про свого мужа (Стельмах, II, 1962, 242); Зупинити слёзи див. зупиняти; [І] сміх і слёзи див. сміх; Киплять (кипіли) слёзи в (на) очах див. кипіти; Котяться (покотилися, лінуть) дрібні (рясні, пекучі і т. ін.) слёзи по чому — хто-небудь гірко, невтішно плаче. — Га! — сказав Микола і замовк, тільки грубі, пекучі сльози покотилися по його блідому, замученому, порохом припалому лиць (Фр., I, 1955, 366); Криваві слёзи див. кривавий; Крізь слёзи (перев. з дієсл. промовляти, говорити, відповідати, посміхнутися, сміятися і т. ін.) — плачучи. Заплакала Ярина, Як тая дитина, І крізь сльози промовляла: — Покине! покине! (Шевч., II, 1963, 334); — Іди вже, — майже крізь сльози говорила вона. — Чуєш, деє літаки гудуть? (Тют., Вир, 1964, 266); — Іду, брате, — крізь сльози відповідає жінка. — Бодай нікому так не їхати (Стельмах, I, 1962, 9); — Іваночку, то зовсім інше, — посміхнулася Уляна крізь сльози. — То війна, а це життя (Довж., I, 1958, 392); Ні, я хочу крізь сльози сміятися, Серед лиха співати пісні (Л. Укр., I, 1951, 41); Літи слёзи див. літи; Мітися сльозою (слізьми) див. мітися; Молити слёзами див. молити; Море сліз — дуже багато сліз. Все горе те, все море сліз, .. Всі муки ті, що ти поніс, Народе мій, забудь! (Фр., XIII, 1954, 123); Навертються (навернулися) слёзи [на очі] — хто-небудь готовий заплакати. Вона знову заламала руки, знову, як поламани, захрущали пальці: на очі навернулися сльози, от-от бризнуть... (Мирний, I, 1949, 341); У Олександрі Василівни навернулися сльози (Довж., I, 1958, 409); Наливатися (налилися) слізьми див. наливатися; Обливати (обліти, обмивати, обміти, поливати, політи і т. ін.) [гіркими (гарячими, рясними і т. ін.)] слёзами (слізьми) кого, що — сильно плакати над ким-, чим-небудь, часом від радості. Татко ручку доні цілував і гіркими сльозами обливав (Л. Укр., I, 1951, 31); Раптом убігає до кімнати Поет Тарас Григорович Шевченко, Стискає Олдріджа в міцних обіймах, Гарячими сльозами обливає (Рильський, I, 1956, 170); Живий жаль брав дівчину за серце, рясними слізьми обливала вона не тільки лице, а й лапатий виноградний лист (Коцюб., I, 1955, 272); Обливають (облили) дрібні (гіркі, рясні і т. ін.) слёзи кого — хто-небудь гірко, невтішно плаче; Обтерти (обітерти) слёзи див. обтирати; Очі слізьми (сльозами) забігають (забігли) див. забігати; Плакати (заплакати, ридати, заридати) [гіркими (дрібними, кривавими і т. ін.)] слізьми (сльозами) — гірко плакати, ридати. Кармель їде гаєм і співає, коли бачить — недалечко від шляху молода дівчина зриває якесь зілля й плаче гіркими слізьми (Вовчок, I, 1955, 350); — Чи згадав далеку милу й заридав дрібними слізьми на чужині? (Л. Укр., I, 1951, 306); *Образно. День стрівали — де хиталось жито, Де сльозами плакала трава... (Ю. Янов., V, 1959, 18); Глухо шумів дощ об дах. Сивими дрібними сльозами плакали вікна (Гончар, IV, 1960, 64); Пролити (проліти) слёзи див. проливати; Пускати (пустити) слёзи (сльозу́) — плакати. — Любов згадала, .. сльози пускаєш? (Ю. Янов., II, 1958, 106); Наш сердешний Забрюха сидить, мов гарячим борщем поглинувся.. і поблід, і посивів, .. і сльози пустив (Кв.-Осн., II, 1956, 219); Іван розчулено схлипує, пустив сльозу, обхопив рвучко за шию Сеспеля, поцілував у худючу вилицю (Збан., Сеспель, 1961, 298); Ронити (роняти) слёзи (сльозу́) див. ронити; Сльози закрутілися в (на) очі (очах) див. закрутитися²;

Сльози заливáють (залили́ і т. д.) б́чі (лице́ і т. ін.) див. заливáти; Сльози крúтяться (сльоза́ крúтиться) в очáх див. крúтяться; Тихі сльози — плач, при якому не хлипають і сльози спокійно течуть з очей. З свого віку дитячого поперед усього пам'ятаю нашу хату білу та матусині сльози тихі (Вовчок, VI, 1956, 220); Тремт́ять (тремті́ли) сльози на очáх — хто-небудь от-от готовий заплакати; Умивáтися (умі́тися) слізьми́ (сльоза́ми і т. ін.) див. умивáтися; У сльозáх: а) заплаканий, з слізьми на очах. В сльозах ніхто не бачить, а як пісні співаю, — так чують (Укр.. присл., 1955, 136); В жалю, в сльозах і гіркім смутку Богиня сіла в просту будку, На передку сів Купидон (Котл., I, 1952, 217); Стояла [Ганна] в сутіні на стежці — в задумі, чи у ваганні, чи, може, в сльозах (Гончар, II, 1959, 260); б) у горі. На кару Сироти остались. В сльозах росли, та й вирости (Шевч., I, 1963, 114); У сльози — починати плакати. Ув однім тільки була в них журба: не давав їм бог діточок. Так що ж? Настя, як здума про себе, то зараз у сльози (Кв.-Осн., II, 1956, 24).

△ Зозу́линні сльози́ див. зозу́лин.

◇ Виливáти (ві́лити) сльоза́ми — плачучи, полегшувати свій стан, трохи заспокоюватися. Розказав би про те лихо, Та чи то ж повірять!.. Та й нащо те знати, що сльозами перед вами Буду виливати? (Шевч., I, 1963, 31); Петрусь припав до подушки — і не словами, а сльозами виливав їй своє лихо (Мирний, I, 1954, 332); Виливáти (ві́лити) сльози́ див. виливáти; Виливáти (ві́лити) [багáто (багáцько)] сліз чийх — приносячи горе, завдаючи болю, змушувати когось плакати, переживати. — Ти знавш, він який суцїга, Паливода і горлоріз; По світу як іще побїга, Чийхсь багацько вилле сліз (Котл., I, 1952, 66); Вису́шувати (ві́сушити) сльози́ (сльозу́) див. вису́шувати; Віточити сльози́ [з очей] див. витóчувати²; Віді́звуться (віді́зв́алися) сльози́ див. віді́зв́атися; Віді́ллються вóвкові овéчі сльози́; Відли́вають (віді́ллються) сльози́ див. відли́ватися; Горю́чі сльози́ див. горю́чий; Дáти вóлю сльозáм — плакати не стримуючись. Стоїть Катря серед поля, Дала сльозам волю (Шевч., I, 1963, 34); Ніну підкосило його зауваження. Вразлива, боязка, вона нічого не знайшлася відповісти на своє виправдання, мерщій побігла додому і дала волю сльозам (Гур., Через замети, 1961, 37); Довб́дити (довест́и) до сліз кого — призводити кого-небудь до плачу. — Наш брат і жартує так... що іншого й до сліз доведе (П. Куліш, Вибр., 1969, 135); Гадали було дівки зрушити її, до сліз довести, щоб заплакала (Хотк., II, 1966, 97); Заговóрювати сльози́ (з запереч. не сліз) — заспокоювати, утішати, втихомирювати. — Чого ж тепер Кирило мовчить? Чому не заговорює гірких сліз сиротливої дочки свого безталанного товариша?.. (Мирний, III, 1954, 67); Заки́пають (закипі́ли) сльози́ див. заки́пати; Зали́шати (зали́шити, зоставля́ти, зостави́ти і т. ін.) на сльози́ — лишати в чарці, склянці і т. ін. недопитий алкогольний напій, що, за народним повір'ям, спричиниться до горя. — Та випийте-бо, свахо, більше. Невже оце ви зоставляєте стільки на сльози? (Н.-Лев., II, 1956, 281); Засівáти зéмлю слізьми́ див. засівáти; За слізьми́ (сльоза́ми) [і (й)] світу́ (сві́та) [білого (бóжого)] (нічо́го) не б́ачити — гірко плачучи, страждаючи від горя і т. ін., нічого не помічати, не звертати ні на що уваги. А та безталанна за слізьми й світа божого не бачить і слова не промовить (П. Куліш, Вибр., 1969, 136); — Любий, милий, кровиночко моя! Пишемо ми з Марією цього листа, а за слізьми світа білого не бачимо (Логв., Давні рани, 1961, 19); За сльозами за гіркими І світа не бачить [Катерина], Тільки сина пригортає, Цілує та плаче (Шевч., I, 1963, 28); Серце в неї щеміло, боліло; голова,

як отуманена; за сльозами вона нічого не бачила (Мирний, I, 1949, 319); Захли́натися (захли́нутися) сльоза́ми див. захли́натися; Захóдитися (зайті́ся) сльоза́ми див. захóдитися²; Кі́дає (кі́дало, кі́нуло) в сльози́ (в сльозу́) див. кі́дати; Кі́датися (кі́нутися) в сльози́ — почати плакати. Кинулась Явдоха в жал та сльози (Мирний, I, 1949, 357); Ковтáти сльози́ див. ковтáти; Котóві (коту́) на сльози́ нема́ (не ві́стачить і т. ін.) див. кіт; Крокоді́лячі (крокоді́лові) сльози́ див. крокоді́лячий, крокоді́лів; Кулака́ми сльози́ ути́рати — попадати в скрутне становище. Не раз Зозуля Горлицю згадала, Як кулаками сльози утирала (Гл., Вибр., 1951, 134); Лі́йти (проли́вати) крокоді́лячі (крокоді́лові) сльози́ — лицемірно, удавано шкочувати з якогось приводу, нещиро співчувати кому-небудь. Клаус Менерт очолює усю підступну систему ідеологічних диверсій, які велися з території ФРН проти Чехословаччини. Тепер Менерт лє крокодиллячі сльози з приводу «нещасної долі» чехів і словаків (Літ. Укр., 27.XII 1968, 4); Мішóк сліз, зневажл. — плаксива людина. [К а т е р и н а:] І як я могла з тобою дружити, з таким мішком сліз! (Корн., I, 1955, 306); Наковтáтися сліз див. наковтáтися; Наси́сатися (нассáтися) сліз див. насисáтися; Обли́ватися (облі́тися) [гіркі́ми (гаря́чими і т. ін.)] слізьми́ (сльоза́ми) див. обли́ватися; Обсипáтися (обсі́патися) слізьми́ (сльоза́ми) див. обсипáтися; Обсу́шувати (обсу́шити) сльози́ див. обсу́шувати; Палкі́ (палю́чі) сльози́ див. палкі́й, палю́чий; Пі́ти сльози́ чий — мучити, кривдити кого-небудь, знущатися з когось. Скільки днів моїх ти губиш! Скільки сліз моїх ти п'єш! Чи таки ж мене ти любиш? Чи одну ману даєш? (Пісні та романси.., II, 1956, 15); Повили́вати сльози́ див. повили́вати; Пробі́ти сльозóю кого — плачем зворушити, розчулити когось; Розли́ватися (розлі́тися, розі́лл́ятися) [палю́чими (гіркі́ми і т. ін.)] слізьми́ (сльоза́ми) — гірко, невтішно плакати, ридати. Катря впала коло тії кам'яної постелі на коліна, розливається слізьми (Вовчок, I, 1955, 230); Дитина закоришмалась на руках у Домни, запхикала чогось, ... а Домна так і розіллалась слізьми (Коцюб., I, 1955, 123); Розпі́кати (розпекті́) до сліз кого — глузуючи, насміхаючись і т. ін., виводити з рівноваги, доводити до плачу кого-небудь; Розпус́кати (розпусті́ти) сльози́ див. розпус́кати; Слі́зьми́ злі́тися див. зли́ватися; Сльоза́ сльозу́ побивáє див. побивáти; Сльози́ ски́пі́лися див. ски́патися¹; Смі́ятися сльоза́ми див. смі́ятися; Спинáти (спині́ти) сльози́ див. спинáти; Схóдити слі́зьми́ (сльоза́ми) — гірко плакати, знесилюватися від плачу; Тонкі́й на сльози́ див. тонкі́й; Точі́ти сльози́: а) плакати. Над огнем отаман точить п'яні сльози, і перчина носа світиться із тьми (Сос., I, 1957, 368); б) доводити до плачу. Щастя, як і горе, — точить сльози (Укр.. присл., 1963, 181); в) кривдити кого-небудь. Гуляли ляхи, порались ксьондзи, дуріли, казились, точили сльози і кров народу (Стор., I, 1957, 367); Угнáти в сльози́ — довести до плачу. — Ні, треба їх угнати в такі сльози, щоб і приказки не підібрав до них, хіба тоді покаються (Панч, Гомон. Україна, 1954, 307); Ударі́тися в сльози́ див. ударі́тися; Ховáти сльозу́ — стримувати плач. Хтось.. сміється оком карим, Сльозу ховаючи (Рильський, II, 1960, 18); Як у котá сліз — дуже мало.

2. перев. мн. Плач, ридання. Сльозами горю не поможеш (Укр.. присл., 1955, 70); Настав великдень, він пов'язується у Данилка з материними сльозами, бо батько не вилазить із чужих хат і випиває з усіма, хто його частує (Ю. Янов., II, 1958, 184); Продер я стрізу, злізна землю, і пішов від смерті, пішов, хитаючись од сліз... (Сос., II, 1958, 396); Були особливо прикрі ці

безпричинні й незрозумілі мамині сльози (Смолич, II, 1958, 23); *Образно. І звуки танків, і пісні, й гармоні сльози голосні в огні зорі вечорової... (Сос., II, 1958, 362).

3. *перев. мн.* Горе, страждання. Гостям сміх, а хазя-ям сльози (Номис, 1864, № 11947); До неї горнулися мої всі малюта, сльози свої їй несли, вона ж дарувала їм усміх (Л. Укр., I, 1951, 230); Він знав, що сльози й радість — це невід'ємні частки людського щастя (Ю. Янов., II, 1958, 44); Ми йдемо вам відплатити за сльози, кров, за муки, що бідний люд віки тернистим шляхом лив... (Сос., I, 1957, 52); Так і Грузію в годину Лиховісної грози, Як хиталися непевні Історичні терези, Врятував народ російський Від неволі, від сльози (Рильський, III, 1961, 109); *Образно. Не так ще багато літ минуло, як умер Довбуш і народилася його пісня, а от ввібрала вже в себе тисячолітню скорботу народу, сльози гір і осінню печаль осінніх полонин (Хотк., II, 1966, 158).

4. *перев. мн., перен.* Краплини соку, вологи, що виділяються на поверхні чого-небудь. О, скільки ран було На тім прекраснім тілі! Скільки сліз По стовбурі струн-кому [берези] прокотилось (Рильський, III, 1961, 170).

СЛЬОЗАВІЙ, а, е. Який сльозиться (у 1 знач.) або сльозить (у 1 знач.). Вона одкинула назад голову і зеленкуватими сльозавими очима в червоних повіках, що ставали завжди такими після наливки, дивилась зверху на кучеряву голову хлопця (Коцюб., I, 1955, 403); Гриць повернув голову та й вдивився сльозавими очима на Семенуху (Март., Тв., 1954, 81); Стара Тібан відкинула всі сумні думки і всміхнулася до місяця сльозавими очима (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 404).

СЛЬОЗИНА, и, ж. 1. Одна краплина сліз. На очах дрижали дві важкі сльозини, Наче із намиста буйнії перлини (Крим., Вибр., 1965, 115); З його засму-чених очей викотилися одна за одною кілька сльозин, а з грудей вирвався стогін (Скл., Святослав, 1959, 28); Кость помічав, як дві сльозини перлинами блищать у її широко відкритих очах (Донч., I, 1956, 55); *Образно. Он зоря покотилась, то гірка Покотилась сльозина небесна. Так, сльозина то впала (Л. Укр., I, 1951, 77); *У порівн. Під склепінням черемхи й дикої яблуні глибоко дихало лісове джерело, і його дихання народжувало чистий, мов сльозина, струмок (Стельмах, II, 1962, 144).

Пускати (пустити) сльозину — те саме, що **Пускати (пустити) сльози (сльозу)** (див. сльоза). Вони стали сердечно дякувати старенькому докторові й усім. Гриб від зворушення аж пустив сльозину (Козл., Мандрівни-ки, 1946, 33).

2. *перен.* Крапля соку, вологи, що виділяється на поверхні чого-небудь. Він поправив під гілкою сухостою.. підсніжник, .. вилетів з надтріснутої кори берези сльозину соку (Стельмах, Хліб., 1959, 434).

СЛЬОЗИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сльозина. Дрібні краплі крові і поту текли по його виду, а з очей не пробивалась ні одна сльозинка (Стор., I, 1957, 345); Подивився на чарівну молоду дівчину, а в неї на очах сльозинки брилять (Вишня, II, 1956, 380); Не міг [Харитон Макарович] глянути на Тамару, заплющував очі, щоб була зрадлива сльозинка не впала на Тамарину руку (Хижняк, Тамара, 1959, 8); Вилетів [старий] з надтріснутої кори берези сльозинку соку, сумовито посміхнувся червоноголовому дятлу (Стельмах, I, 1962, 423); *Образно. Подивився на рослину: Кожну квітку і травину Криє божая сльозинка — Діамантова росинка (Щог., Поезії, 1958, 274); *У порівн. Поклик журавлів блакить осінню крає, і на квітках тремтить сльозинками роса (Гонч., Вибр., 1959, 298).

Змахнути сльозинку — те саме, що **Змахнути сльозу (сльози)** (див. сльоза). Одна з французенок .. змахнула

сльозинку і, вимовляючи м'які, милозвучні слова, схили-лась і притиснула до своєї щоки холодний метал автома-та (Жур., Вечір., 1958, 289); Зронити сльозинку див. зронити.

СЛЬОЗИСТИЙ, а, е. Те саме, що сльозавий. * Образно. У вікна темні і сльозисті Сіяють очі променисті (Рильський, II, 1950, 52).

СЛЬОЗИТИ, зить, *недок.* 1. *неперех.* Виділяти сльози, плакати (про очі). Вітер сердито шматував убогу одіж, наскрізь пронизував тіло. А очі, що журно вдив-лялися в туманну далину, сльозили (Головко, I, 1957, 122); Лежав [Аркадій] спокійно, але обличчя видалося їй якимсь зміненим.. Ліве почервоніле око сльозило (Вільде, Сестри., 1958, 93).

2. *перех.* Викликати в когось сльози на очах. Гострий запах паленої сірки ще не вивітрився, він свердлив у носі і сльозив очі (Голов., Тополя., 1965, 5); Попіл вітром не розвіяло. Він і досі запорошує, сльозить очі старим матерям і літнім вдовам, що не зазнали материнства (Літ. Укр., 2.VI 1967, 3).

3. *неперех., перен.* Витікати по краплині; сочитися. Вони надбали степову криничку, джерело, що ледве сльозило й виповняло природну западинку, оброслу тра-вою (Коцюб., I, 1955, 342); Оглянув Кметик обережно бузька, розпука тяженька огорнула його душу: ліва нога в коліні надвоє зламана, а з-під лівого крила сльозить кров червона і тепла (Ков., Світ., 1960, 123); // Нести обмаль води. Влітку часто-густо вона [річка Сура] ледь сльо-зила, а зараз несла каламутну воду широким потоком (Панч, Гомон. Україна, 1954, 315).

СЛЬОЗИТИСЯ, зиться, *недок.* 1. Наповнюватися сльозами, виділяти сльози (про очі). Око, яке сльозило-ся, порожевіло, і сльоза покотилася по скроні (Вільде, На порозі, 1955, 307); Обличчя було червоне, припухле, сльозилися очі (Кочура, Зол. грамота, 1960, 360); На старість очі в Дорохтея сльозяться на холоді й без холо-ду (Стельмах, I, 1962, 318); *Образно. Навколо холодно і темно, Сльозиться небо (Бичко, Сійся., 1959, 300).

2. *перен.* Виділяти краплі соку, вологи. Темно-цег-ляста печінка, свіжа й блискуча, сльозилась ропою (Коцюб., II, 1955, 361); Де тільки не доводилося йому спати за роки війни! В непривітних казармах; у землян-ках, де стіни сльозилися прозорим соком, що викапував [виступав краплинами] з кінців перерубаних коренів (Загреб., Спека, 1961, 14); // Витікати по краплині; сочитися. Теплий сік З дерев розчачнених помалу Сльо-зивсь (Стельмах, V, 1963, 59); *Образно. В широко від-критих очах дівчини сльозиться горе. Але вона не плаче, тільки до крові кусає запечені губи (Цюпа, Назустріч., 1958, 191); // Покриватися краплями вологи; пітніти. Надворі була мряка. Повиті туманом, заграбовані вікна нудно сльозились, накликаючи на нас тугу (Досв., Вибр., 1959, 122); Шибки сльозилися, крізь них видно сіру, не-привітну в осінній сльоті вулицю (Десняк, Опов., 1951, 77).

СЛЬОЗЛИВИЙ див. слізливий.

СЛЬОЗЛИВІСТЬ див. слізливість.

СЛЬОЗЛИВО див. слізливо.

СЛЬОЗОВИДІЛЕННЯ, я, с. Виділення сліз слізними залозами. Посилене сльозовиділення.

СЛЬОЗОВИДІЛЬНИЙ, а, е. Стос. до сльозовиді-лення. Сльозовидільний процес; // Який виділяє сльози. Сльозовидільні залози.

СЛЬОЗОВИЙ, а, е. Те саме, що слізний 1—4. Я відчув у собі прискорену діяльність сльозових залоз. Треба було чекати сліз (Ю. Янов., II, 1958, 123); Пові-ки самі злипаються, і надмір сльозової води між ними впливає назовні і затримується у вигляді двох прозо-рих кульок у кутках очей (Вільде, На порозі, 1955, 45).

СЛЬОЗОТЕЧА, і, ж. Надмірне виділення сліз при захворюванні або подразненні очей. Для цієї хвороби [грипу] також характерні світлобоязнь, сльозотеча, підвищена роздратованість, закладання носа, сухий кашель (Наука., 1, 1958, 21); При постійній сльозотечі (що посилюється на вітрі) впускають в очі кминні краплі (Лікар. рослини., 1958, 42).

СЛЬОЗОТОЧИВИЙ, а, е. 1. Який викликає надмірне виділення сліз. Одна паризька косметична фірма випустила носовички, зумисне просочені сльозоточивою речовиною (Наука., 4, 1968, 13); Сльозоточиві газу.

2. перен. Перейнятий чутливістю, сентиментальністю. — Впадаєте в сентиментальність, шановна пані!.. Поетичні вислови та сльозоточиві фрази не до лиця вам (Фр., IV, 1950, 357); Сльозоточива і поверхова п'еса.

СЛЬОЗОТОЧИТИ, чіть, недок. Виділяти слюзи (про очі). Підсліпувато моргали трахомні очі й завжди сльозоточили (Донч., I, 1956, 114).

СЛЬОТА, й, ж. 1. Хмарна, сира погода з дощем або мокрим снігом, із багном на землі. Восени й весною, як розпочнеться негідь та сльота, все містечко з хатами й крамницями неначе плаває в болоті, рідкому, аж прозорому (Н.-Лев., I, 1956, 50); Невдовзі після цього Ярина захворіла. Звичайно, першою причиною цього була старість, літа, але найбільше важило, мабуть, те, що почалась осінь, негода, сльота (Скл., Святослав, 1959, 83); Надворі сльота, — холодно й непривітно в порожній кімнаті (Коз., Зол. грамота, 1939, 13); *У порівн. І пішли, Як сльота, сумні оповідання... (Рильський, I, 1956, 144); // Невпинний дощ, мряка або мокрий сніг. Сльота сіялася з усіх небесних сит (Смолич, I, 1947, 38); На всю ніч сльота чи мжичка Над лісами нависала (Дор., Літа., 1957, 14); Над привольськими степами гули холодні вітри. Часом падав сніг, мжичила сльота (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 95); Холодна сльота сліпить очі, б'є в груди слизький вітер (Мушк., Серце., 1962, 279); // Багно на землі, дорозі від дощу або мокрого снігу. І сонце засяє, і висхне сльота (Мал., Чотири літа, 1946, 110); То пилок, то сніги, то сльота Партизанську вкривають дорогу (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 132); На роз'їжджених шляхах загрузали коні, ламалися колеса ридванів та поштових карет, тільки круторогі мало зважали на березневу сльоту, байдуже місили тванисту землю (Рибак, Помилка., 1956, 311); // Те саме, що негода. Чи в погоду, чи в сльоту — Веселий йду на роботу (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 146); Розцвітає і в'яне природа, Проминає сльота і погода (Фр., XIII, 1954, 81).

2. перен., лайл. Набридлива, надокучлива людина. — А хто це на дурничку причепився до саней?! .. — Це я, — підіймає голову Люба.. — Сльота! — Від слюти чую, — .. не ображається дівчина (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 124); Та й як До такої підійдеш? А як вигукне: — Відчепися, сльота! (Мисик, Біля криниці, 1967, 214).

◇ Як сльота — невідступно, надокучливо, набридливо. Вона [біда] й за ним ходила змалку, як сльота, поки не відкрився перед ним чарівний світ книжок, повний незаних чудес (Кол., Терен., 1959, 78).

3. у знач. присл. сльотою. Невідступно, надокучливо, набридливо. Лізеш сльотою (Номис, 1864, № 2757); Білі метелики вже перестали сльотою лізти в вічі, йому стає видніше (Вас., Опов., 1947, 8); — То ти казав, а не я. Облиш мене, незугарний, та не ходи сльотою. Я нічого-гісінько не обіцяла. Ну що це за нещастя... — захлипала дівчина (Добр., Очак. розмир, 1965, 278).

СЛЬОТАВИЙ, а, е. Сирий, з дощем або мокрим снігом, з багном на землі. Вже вечоріло. Забиралося на сльотаву, погану ніч (Фр., V, 1951, 211); Згасав похмурий,

сльотавий день (Кучер, Зол. руки, 1948, 254); Сльотавої осені поетеса їздила кінсьми в гості до приятельки (Вітч., 2, 1971, 162); Там [у місті] хати — одна на одній сидять, а людей — як лободи у сльотаве літо (Казки Буковини., 1968, 9).

СЛЬОТИТИ, тіть, недок., безос., розм. Падати невинними, дрібними краплями (про дощ); мрячити. Коли на свято припадає погожий день, то, звичайно, кажуть — деньок, мов по замовленню [на замовлення]. Так говорили і горнилівські активісти, коли настав день Першого травня. Ще напередодні сльотило (Речм., Весн. грози, 1961, 182); Недарма кажуть: в осінню пору сім погод за день — сльотить, морозить, мете сніговицею... (Хлібороб Укр., 11, 1967, 32).

СЛЬОТЛИВИЙ, а, е. Те саме, що сльотавий. Сльотливий, зимний і понурий Осінній день уже смеркався (Фр., X, 1954, 185); Спогад про одну осінню сльотливу днину обливав його душу холодним хлющем образи, сорому, гніву... (Речм., Весн. грози, 1961, 5).

СЛЬОТНИЙ, а, е, розм. Те саме, що сльотавий. День був сльотний, дощ падав безперестанку (Коб., II, 1956, 244); Такі думки снували в Тасиній голові в похмурий, сльотний день, коли вони повертали з кладовища (Дмит., Розлука, 1957, 21).

СЛЬОТЯНИЙ, а, е, розм., рідко. Те саме, що сльотавий. *Образно. Як кожде взялося за свою роботу, то журба щезла, а натомість причепилася наново до всіх троїх [трьох] сльотяна нудьга (Март., Тв., 1954, 143).

СМАГА, смагі, ж. 1. Сильне бажання пити; спрага. Стомлена ватага з заробітків чимчикує.. Смага з ніг валяє небораків (Манж., Тв., 1955, 43); Вода кругом човна ще більше дразнила його; печія й смага ще гірше пекла його в грудях, у горлі (Н.-Лев., II, 1956, 233).

2. Наліт у роті, на губах від спраги і т. ін. — В мене вночі спадає смага на рот та на губи, — треба промочувати (Н.-Лев., III, 1956, 186); Біля тину стоїть поранений — закурене лице, смага на губах, змучений (Головко, I, 1957, 352); Ні спочинку, ні сну не забаг, Ні забави-розваги, Бо він бачив смагу на губах У зомлілих від спраги (Павл., Бистрина, 1959, 158); // Пересохла плівка на губах від підвищеної температури при гарячці і т. ін. [Я в д о х а:] А на губах смага, аж потріскались губи!.. (Кроп., II, 1958, 479); По білому обличчю з запалими очима, по смазі на губах знати було, що полегшало не дуже (Головко, II, 1957, 438); Хвороба спекла її губи темною смагою (Тулуб, Людолови, II, 1957, 407); // Підвищена температура тіла від хвороби; гарячка. На устах чорно — смага попекла; одні очі горіли, як угольки тліли з глибоких ям широкого чола (Мирний, IV, 1955, 76).

3. Золотисто-коричневий або темно-коричневий колір шкіри людини, якого вона набуває під дією сонячного проміння та вітру; засмага. Лице взялось смагою, — темне, як головешка, а на тій головешці білий чуб, як льон (Вас., Вибр., 1950, 191); У нього й досі на обличчі Смага сільських, гарячих літ (Мас., Поезії, 1950, 153); Тепле проміння пестило їхні тіла, і золотавий, неповторний відтінок смаги лягав на шкіру, ніби відсвіт сонця (Собко, Стадіон, 1954, 351); *Образно. З її зеленого листя пробиваються разочки ягід, на які вже сонце кинуло свою першу смагу (Стельмах, I, 1962, 485).

СМАГЛИЙ, а, е. 1. Те саме, що смаглий. З-за одного столика підвівся молодий чоловік зі смаглим, блідим лицем (Кобр., Вибр., 1954, 30); Він з моря вийшов — молодий, У всій своїй красі і силі, Блиснули крапельки води На мускулястім, смаглим тілі (Шер., Дорога., 1957, 91); В петлиці блакитні Смаглий льотчик ромашку впліта... (Нех., Під. зорею, 1950, 172); *Образно. Біля отчого порога Усе цвітуть кохані сні, І пісні чар,

і милий сміх, І смагла юність, мов горіх (Мал., Листп., 1961, 14).

2. Який пересох, запікся або вкрився нальотом від спраги, гарячки і т. ін. (про губи). *Вона гладила його по голові, по щоках, дивилася затуманеними очима в маленьке худе личко з різними бровами і шелестіла смаглими губами* (Ткач, Арена, 1960, 65); — *Чого, Євдокиме, зажурився? — посміхаючись смагли уста, а карі очі грають добрим блиском* (Стельмах, І, 1962, 363); *Смагли губи і в нього і в неї — жарко* (Гончар, Тронка, 1963, 51).

СМАГЛІЙ, я, ч., розм. Смаглявий чоловік, юнак. — *Так ти мене не впізнала? — весело окинув її оком смаглий, поставивши барило на землю* (Гончар, Тронка, 1963, 185).

СМАГЛІСТЬ, лості, ж. Властивість за знач. **смаглий**. Великий старовинний парк, один з тих парків, що їх колись насаджували та поливали в таверійських маєтках заробітчани та місцеві степовики, ті, чиї внуки та правнуки зараз ціле літо щебечуть у затінках цього парку та смагляють біля моря до мулатної смаглості (Гончар, Тронка, 1963, 220).

СМАГЛІТИ, ію, ієш, недок. Ставати, робитися смаглим, смаглявим (у 2 знач.).

СМАГЛІШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати, робитися смаглишим (див. **смаглий** 1).

СМАГЛОВИДИЙ, а, е. Який має смагляве обличчя; із смаглявим обличчям; смаглолиций, смагляволиций. *Море бризкає під жмари, неба мие круглу шибу, смагловидні сталевари в передгроззя ловлять рибу* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 77).

СМАГЛОЛИЦИЙ, я, е. Який має смагляве обличчя; із смаглявим обличчям; смагляволиций, смагловидий. — *Перестань, — стогне смаглолиций боєць з рукою на перев'язі, відвертаючи сердите обличчя* (Тют., Вир, 1964, 375); *Смаглолиця Катерина-трудівниця В сад іде, Але не в гості, — Садовод вона в колгоспі* (Нагн., Вибр., 1957, 156).

СМАГЛОЧОЛИЙ, а, е, поет. Те саме, що **смаглолиций**. *Бачиш, сонце звелось над полем, І зникають сніги, І на бурю гудуть дерева, Щоб синам дати звістку, хлоп'ятм твоїм смагlochолім* (Мал., Звенигора, 1959, 105); *Не турбуйся, він прийде, юнак смагlochолій, Від блакитної Ворскли, в Полтавських околиць, Візьме руку гарячу й не зрадить ніколи Цей, прославлений в праці, молодий комсомолец* (Забашта, Нові береги, 1950, 40).

СМАГЛЮВАТЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **смаглюватий**. *Був письменоводитель. надо мною. Літ сорока чоловік; смаглюватенький, щелепи здорові, вуса ріденькі, борода немає зовсім* (Тесл., З книги життя, 1949, 179).

СМАГЛЮВАТИЙ, а, е. Трохи смаглявий, із смаглявим відтінком. *В її смаглювatomу личкові з'явилися.. нові риси, що робили його серйознішим, виразнішим і в той же час ніжним* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 70); *На щоках [лейтенанта] знову грав здоровий смаглюватий рум'янець* (Гончар, ІІІ, 1959, 214).

СМАГЛЮВАТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. **смаглюватий**.

СМАГЛЮК, а, ч., розм. Те саме, що **смаглий**.

СМАГЛЯВЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до **смаглявий**. *Парубочку молоденький та ти смаглявенький, Чи всім людям чи лиш мені такий солоденький* (Коломийки, 1969, 158).

СМАГЛЯВЕЦЬ, вця, ч., розм. Те саме, що **смаглий**.

СМАГЛЯВИЙ, а, е. 1. Темнуватого кольору, забарвлення (у порівнянні із звичайним кольором шкіри людей білої раси). *Снав сторож друкарні, молодий іще й кріпкий хлопець із смаглявою шкірою й опухлим облич-*

чям (Фр., VI, 1951, 251); *Лице його, трохи подовгасте, мало барву якусь смагляву* (Март., Тв., 1954, 231); *Амангельди зовсім розгублюється, і його смаглява шкіра став бронзовою від краски, що заливає йому обличчя* (Багмут, Опов., 1959, 99); *Густа смолиста щетина облямовувала його смагляве, горбоносе обличчя* (Ряб., Золототисячник, 1948, 56); // *Який має таку шкіру. Румуни всі, як один, були смагляві, чорноокі, довгообразі* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 373); *Тамара познайомилася з сусідкою-полькою і з смаглявою сербійською Зарою* (Хижняк, Тамара, 1959, 186); *За нею.. йшла молода ще на вигляд, у вишиваній сорочці та рясній спідниці, смаглява, як циганка, мати* (Шиян, Вибр., 1947, 310).

2. Який засмаг, загорів на сонці й на вітрі; засмаглий, загорілий. *Обличчя в усіх [дівчат] обвітрені, смагляві, з пошертленими од вітру губами* (Головко, ІІ, 1957, 7); *Лариса підвела на нього очі; смаглявий, тепер він видавався зовсім чорним* (Гур., Друзі.., 1959, 75); // *перен. Який дозріває. Цій дівчині йшов шістнадцятий рік. Вона доспівала, як стрункий і повний колос смаглявого жита* (Мик., ІІ, 1957, 396); *Дорошенко сідав на траві, погляд його спочивав на пшеницях, що підходять аж до посадки, смагляві, повноколосі* (Гончар, Тронка, 1963, 217).

СМАГЛЯВИСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. **смаглявий**. *Запашний сніп легко тулиться до білої сорочки, відтінюючи прозору смаглявість обличчя Марії* (Ільч., Вибр., 1948, 32); *Смаглявий був [боєць], аж чорний. Але й крізь ту смаглявість проступила на обличчі недобра смертельна блідість* (Коз., Блискавка, 1962, 120).

СМАГЛЯВИТИ, ію, ієш, недок., розм. Ставати, робитися смаглявим (у 2 знач.). *Шум течії заспокійливий. З музикою води не дисонує віддалений щебіт дитячих таборів, розкиданих по берегу, де смагляють школярі та дошкільнята, вивезені сюди з різних підприємств району* (Гончар, Циклон, 1970, 146).

СМАГЛЯВКА, и, ж., розм. Смаглява жінка, дівчина. *Повновида смаглявка високочала, вийшла з відром із недалекого подвір'я, обкладеного жовтим ніздрюватим каменем* (Гончар, Тронка, 1963, 295); — *Мені вже заплатили, — потуплюючи зір, прошепотіла смаглявка* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 169); *Не помітила смаглявка, Як сміхнувся [усміхнувся пастух] їй* (Гойда, Угор. мелодії, 1955, 47).

СМАГЛЯВОЛИЦИЙ, я, е. Який має смагляве обличчя; із смаглявим обличчям; смаглолиций, смагловидий. *Березневою синицею Сад напружений дзвенить, І тебе, смагляволицької, Я не можу не любити!* (Рильський, ІІ, 1960, 141).

СМАГЛЯВОНОГІЙ, а, е. Який має смагляві ноги; із смаглявими ногами. *Смаглявоногі дітлахи дрібють перед його велосипедом, весело горланять: — Партизан! Партизан!* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 262).

СМАГЛЯВОЧКА, и, ж. Пестл. до **смаглявка**. *Дітлашня, нашорошена, як зайченята, знову чує: — Ех ти ж, смаглявочка!* (Гончар, Тронка, 1963, 223).

СМАГЛЯВОЧОЛИЙ, а, е, поет. Те саме, що **смагловілиций**. *До зброї узялись діди, батьки, сини, І внуки підвелись, міцні, смаглявочолі* (Мал., Чотири літа, 1946, 155); *На старім донецькім полі гнівно бились два світи: вуглярі смаглявочолі і володарі-кати* (Уп., Вірші.., 1957, 176); *Образно. *У дворах щедро розрісся виноград, підносяться росяні чашечки петуній, оксамитно-ніжні.. гвоздики, смаглявочолі чорнобривці* (Літ. газ., 4.ІХ 1952, 2).

СМАГЛЯВОЩОКИЙ, а, е. Який має смагляві щоки; із смаглявими щоками. *Ні! Це був не той Тимко, що колись, — смаглявощокій, пружинистий, із свіжою,*

малиновою шкірою на вилицях і білозубим блиском раптової посмішки (Тют., Вир, 1964, 469).

СМАГЛЯСТИЙ, а, е, розм. Те саме, що смагляватий. Купив [Григор] у сільмазі сірників та цигарок. Запалив на ганку, пригостивши смаглястого тракториста (Гуц., Скупана..., 1965, 22).

СМАГНУТИ, ну, неш; мин. ч. смаг і смáгнув, ла, ло; недок. 1. Набувати засмаги, ставати смаглявим під дією сонячного проміння й вітру; засмагати, загоряти. Сонце ще пече так, що вочевидь чуєш, як смагнуть щоки (Сенч., На Бат. горі, 1960, 172).

2. Пересихати від спраги, гарячки і т. ін.; укриватися пересохлою плівкою, запікатися (про губи). Хай смагнуть губи, але тут ти невіддільна від тих, кому трудно, і хоч робота твоя нескладна..., але й ця проста робота кимось мусить бути зроблена, без твоїх пікетів діло не піде (Гончар, Тронка, 1963, 259).

СМАЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до смáжити. Незабаром подали й вечеряти, понаставляли тих потрав. Чого там не було: вареники, мнишки, жарений дроздич, смажені в сметані карасі (Стор., I, 1957, 184); Всі дуже хвалили перепічки, смажені на салі (Донч., Секрет, 1947, 112); — О, я знаю, що [що] ти з великопанцького [великопанського] роду! ..Сонцем не смажена, голодна не бувала (Хотк., II, 1966, 232).

2. у знач. прикм. Пригот. для їжі смаженням. Після поросяти наймичка принесла.. смажених курчат (Н.-Лев., III, 1956, 71); Гості, пригощаючись смаженим мигдалем, чинно бесіднують з господинею (Гончар, Таврія, 1952, 126); Смажене насіння; // у знач. ім. смáжене, ного, с. Страва, приготовлена смаженням. Пекли коржі й смалили качки, збирали в дорогу смажене й пряжене (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 103); Тваринні жири в похилому віці бажано замінювати рослинними, рекомендується уникати смаженого (Наука..., 4, 1962, 50).

◇ Па́хне смáженим див. па́хнути.

СМАЖЕНИНА, и, ж. М'ясна страва — смажене або запечене (перев. посічене) м'ясо; печеня. Сам метрдотель підкотив столик на коліщатках, на якому в срібному посуді парувала смаженина (Рибак, Час..., 1960, 116); До смаженини подають відварену картоплю і посипають зеленню петрушки (Укр. страви, 1957, 137).

СМАЖЕНИЦЯ, і, ж., рідко. Те саме, що смажéня.

СМАЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. смáжити 1. Грузинська кухня має цілий ряд історично усталених особливостей. До них належать: широке використання баранини; ..смаження м'яса на відкритому вогні (Технол. пригот. їжі, 1957, 4); Щоб під час смаження курка або курча вкрилися рум'яною шкіркою, змажте їх сметаною (Веч. Київ, 19.I 1971, 4).

СМАЖÉНЯ, і, ж. Страва із смажених яєць (перев. курячих); яєчня. Жінка метнулась до печі і, неважаючи на те, що втопилася на полі, хотіла розпалювати солому й смажити смаженю (Н.-Лев., I, 1956, 414); Гнат зразу ж дістав гроші і дав матері, щоб купила яєчка й зробила смаженю (Чорн., Визвол. земля, 1950, 32).

СМАЖИТИ, жу, жиш, недок. 1. перех. і без додатка. Готувати їжу (м'ясо, рибу і т. ін.) перев. із жиром на вогні, на жару без використання води; жарити. Міщанки смажать на сковородах рибу під пекучим сонцем (Н.-Лев., VII, 1966, 356); В кухні горить огонь, варять і смажать (Фр., VII, 1951, 133); — Моя [дружина] ще до війни кожного ранку грінки на свинячому смальцеві смажила (Тют., Вир, 1964, 465); Монголи пасли коней, смажили на багатті свіже кінське м'ясо (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 394); // Тримаючи на вогні, на жару, добре пропікати (насіння, горіхи і т. ін.); // розм. Підпикати когонебудь на вогні, на жару. — Не дуже лишень давай волю язикові, бо як почує Яремка, то й за це посмажить

нас на вишкварки.. — Смажив вже він козаків на вишкварки.., — обізвався Супрун (Н.-Лев., VII, 1966, 131); *У порівн. Сам [пан] високий, носатий та сухий, неначе хто його три дні на сковороді смажив (Н.-Лев., III, 1956, 260).

2. перех. і неперех., розм. Сильно гріти, припикати (про сонце); пекти, палити. Коло плугів працює веселий народ. Сонце смажить радісні обличчя (Ю. Янов., II, 1958, 166); Над нами висіло безхмарне небо. Безжально смажило сонце (Минко, Повна чаша, 1950, 37); // Робити сухим, пошерхлим (губи, обличчя і т. ін.). Холод пройняв все її тіло, тоді як зітхання гаряче-гаряче так і смаже [смажить] уста, так і суше [сушить] у роті (Мирний, I, 1954, 311).

◆ Гóлову смáжити, рідко — те саме, що Гóлову ламáти (див. головá). І спати полягали, і поснули усі, а я все смажу собі голову: де я тії очі іскристі бачив? (Вовчок, VI, 1956, 330).

СМАЖИТИСЯ, жуся, жишся, недок. 1. тільки 3 ос. Готуватися на вогні, на жару перев. із жиром без використання води (про їжу); жаритися. Мав він такий тонкий нюх, що по запаху диму міг безпомилково визначити, у чийй хаті смажиться сало (Тют., Вир, 1964, 240); Хутко розпалив [Лаврін] у пічці вогонь, оббілував зайця і поклав його смажитись (Донч., III, 1956, 126); // Пропікатися на вогні, на жару (про насіння, горіхи і т. ін.). В олійниці насіння шеретується, і смажиться, і пахне хатнім затишком (Мисик, Біля криниці, 1967, 156).

2. розм. Те саме, що пекті́ся 2. Сліпучий день.. З кіньми, з тачанками смажаться на сонці закіптюжені пилюкою, посірілі, мов степові птахи, повстанці (Гончар, II, 1959, 110); На березі було мало охочих до морських споглядань, видно, новачки не поспішали смажитись під невимолним кримським сонцем (Збан., Сеспель, 1961, 39).

СМАЖІННЯ, я, с. Дія за знач. смáжити. — Коли б нам знайти доброго кухаря: я ненавиджу те смажіння та печіння (Н.-Лев., III, 1956, 95).

СМАЖНИЙ, á, é. Який укрився смагою, запікся (про губи); запечений. Одарка умовляла Христю і все знай змочувала холодною водою смажні Прісьчині вуста (Мирний, III, 1954, 64); Олена облизала смажні вуста, причинила вікно (Мушк., Серце..., 1962, 288).

СМАК, у, ч. 1. Одно з п'яти зовнішніх чуттів, що виникає в людини й тварини при подразненні слизової оболонки язика харчовими та деякими нехарчовими речовинами. Проворні матушки сьорбнули й поскривлялись; не ймучи віри своєму смакові, гості поглядали одні на одних, доки не розшолопали, що то була вода з перцем (Н.-Лев., III, 1956, 111); Будь-якого певного значення смак в житті земноводних не відіграв (Визначник земноводних..., 1955, 15); // Якість, властивість їжі й питва, що відчувається під час їх вживання. — Просимо до столу, звиніть, коли, може, щось не так — за смак не ручаюся, а гаряче буде (Стельмах, I, 1962, 594); Шпак не від того, щоб, як спілі вишні, Покуштувати, що воно на смак (Рильський, II, 1961, 178); *Образно. Після кожного подиху хотілося швидше відчутти ще раз цей неповторний смак весняного повітря (Собко, Зор. крила, 1950, 8); // Якість, властивість їжі й питва, що дають задоволення. Вона одрізала огірка: огірок був несолоний, дуже кислий, без усякого смаку (Н.-Лев., III, 1956, 96); [Г а д ю к а:] На голодні зуби і камінь має смак (Кроп., V, 1959, 486); *Образно. Досі чує [Віталій] на губах смак її рвучкого поцілунку, яким вона опалила його там, на винограднику... (Гончар, Тронка, 1963, 105); Розкріпачений народ, спробувавши смак волі, розгорнув свої крила (Чаб., Шляхами..., 1961, 34); // розм. Те саме, що сма-

коті 2. — Вони в свитках ходять та отаку ковбасу за не знати який смак уважають (Фр., III, 1950, 122); // Бажання їсти, охота до їди; апетит. Зараз з печі, вона [страва] так приязно пахла, лоскотала в роті, будила ще більший смак (Мирний, III, 1954, 269); П'яний козак зіпсував смак до їжі та вина (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 151).

Добиратися смаку див. добиратися¹; Органи смаку — органи чуття у людини й тварини, що містяться в язиці та в м'якому піднебінні й служать для розпізнання якості та властивостей їжі й питва. Органисмаку у новонароджених дітей розвинені найбільше порівняно з іншими органами чуття (Шк. гігієна, 1954, 59); Прісний смак див. прісний.

2. Розвинуте почуття прекрасного, здатність до естетичної оцінки. Все, чим він пишається і цінить у собі, його розум, смак і культура, навіть його ідеї — все згодували, усе зростили оці лани (Коцюб., II, 1955, 393); Вплив на вироблення у мене літературного смаку мали два вчителі: Іван Верхратський і Юлій Турчинський (Фр., I, 1955, 13); Вона добре малювала, мала тонкий художній смак, розуміла все прекрасне (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 270).

◇ Знати (мати, тямити) смак — добре розбиратися в чому-небудь, розумітися на чомусь; любити що-небудь. [С о т н и к:] Поки сто раз не поцілує, Й читає не хоче! А бурсак! Собачий сину, знаєш смак (Шевч., II, 1963, 196); До прання я маю смак. Мати навчила (Чорн., Визвол. земля, 1950, 213); [П е т р о:] Павле Павловичу, я чув, що ви й у віршах смак тямите, бо й самі їх пишете (Сам., II, 1958, 145).

3. Схильність, любов до чого-небудь, зацікавлення чимсь; уподобання. Різниця в поглядах та в смаках довела, врешті, до того, що вони обридли одно одному і мусили розійтись (Коцюб., II, 1955, 135); У неї вже встиг виробитися смак до такої наполегливої праці (Донч., V, 1957, 335).

◇ Ввіходити (ввійти) в смак — починати відчувати задоволення від чого-небудь, виявляти дедалі більший інтерес до чогось. Дедалі в смак ввіходив [Бертольд] І потроху в себе в графстві Інші звичай заводив (Л. Укр., I, 1951, 380); Знаходити (знайти, находити, найти) смак у кому — чому — відчувати інтерес до кого-, чого-небудь. Декому робота ця здається нудною, одноманітною, а Порфир і в ній знаходить для себе смак (Гончар, Бригантина, 1973, 111); — Не буду ж і я його [шлях] копати. Нехай його чорти розкопують, коли знайдуть у йому смак, — бубонів сам до себе Кайдаш (Н.-Лев., II, 1956, 274); — Рутулець Турн тебе вже свата,.. І ти в йому находиш смак (Котл., I, 1952, 178); На смак чий — відповідно до чийхсь поглядів, міркувань, уподобань. Як Вам подобаються наші періодичні видання: «Громадська думка», «Рідний край», «Шершень». На мій смак — все воно сіре, малоцікаве (Коцюб., III, 1956, 289); Крапивницький на свій смак і розсуд верховодив (Чорн., Визвол. земля, 1959, 24); Під смак кому, чий; По смаку кому, чьому — подобається, імponує кому-небудь. Я мусив мовчки признати, що такі подружжя не зовсім під мій смак (Л. Укр., III, 1952, 684); — Служба по мені, по моему смаку і вдачі (Н.-Лев., VI, 1966, 13); Припадати (припасти) до смаку кому — подобатися, імponувати кому-небудь. — Розмова припадав мені до смаку (Н.-Лев., VI, 1966, 28); — Шукаю відповіді на запитання: чому ви припали до смаку отій Катерині? (Рибак, Час..., 1960, 327); Приходитися (прийтися) до смаку див. приходитися.

4. Манера, стиль, зразок. Розвилась в Польщі в XVI і XVII віку [віці] широко комедія..; не хибло також проб створити поважну світську драму в смаку класичнім

(Фр., XVI, 1955, 216); Бульба з нагоди приїзду синів запросив усіх сотників.. Гости сиділи за столом у світлиці, прибраній на смак того часу (Довж., I, 1958, 219).

5. у знач. присудк. сл. Те саме, що смачно 3. [І в а н (одламує носик від куприка і їсть):] У-у, смак! (Мирний, V, 1955, 228).

◆ Добирати (добрати, доходити, дійти і т. ін.) смаку: а) відчувати задоволення від їжі й питва. Він хоч і хильнув удвоє більше за двох, але тільки зараз оце починав смаку добирати (Баш, На.. дорозі, 1967, 196); Проценко мовчав, ковтаючи чай.. Він ніяк.. не доходить смаку (Мирний, III, 1954, 274); б) виявляти дедалі більший інтерес до чогось. Любов Прохорівна добрала смаку в науковій праці свого Женічки (Ле, Міжгір'я, 1953, 78); До смаку: а) так, щоб було смачно. Вона почала куштувати кашу. — І трохи не солона!.. — Я ж мов до смаку солила, — несміло одказала та (Мирний, III, 1954, 355); б) з великим апетитом. От узяла та й полетіла [Гава], Щоб недалечко у ярку, На самоті поснідає до смаку (Гл., Вибр., 1951, 90); в) гарно, вишукано. На ній була сукня хоч і не нова, але пошита до смаку (Панч, На ка-лин. мості, 1965, 133); г) відповідно до чийхсь вимог, уподобань. І що то вже вмів [Олексій] їм до смаку за-грати! (П. Куліш, Вибр., 1969, 290); д) досхочу, до повного задоволення. — Мені дуже спішно треба тільки перейти [колію]. Візьміть штраф, вилайте до смаку, але я мушу (Ле, Міжгір'я, 1953, 9); е) (кому) подобається, імponує; до вподоби. Полякам, що були на Україні, Життя колгоспне дуже до смаку (Підс., Поеми, 1954, 65); Не міг великий князь Київської Русі завжди знати, що робиться на околицях Руської землі. А це було до смаку боярам (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 71); З (із, зі) смаком: а) з великим апетитом. — Їсти — страх хочеться.. З яким смаком троється їстівне! Аж за ушами лящить... (Коцюб., I, 1955, 459); б) гарно, вишукано. Одягається [Розумовська] скромно, але з витонченим смаком (Томч., Готель..., 1960, 265); Їй подобалася ця затишна, зі смаком обставлена кімната (М. Ол., Чуєш..., 1959, 26); в) із задоволенням, з приємністю. Давно я нічого не читав.. з таким смаком (Мирний, V, 1955, 378); Сьогодні, після довгої перерви, він зі смаком писав свої етнографічні замітки (Стельмах, II, 1962, 164); Набирати (набрати) смаку для кого — ставати важливим, значущим для когось, набувати неабиякого значення. Все — робота, життя, відносини з товаришами.. — все це набрало для нього особливого смаку (Собко, Біле полум'я, 1952, 135); У (в) смак: а) з великим апетитом, з насолодою. Балабуха.. в смак з'їв пирога (Н.-Лев., III, 1956, 20); б) смачно. Тобі, дивлячись на гуцульський сніданок, очі рогом лізуть та оскома зуби дре [дере] — таке воно кисле. А гуцулові саме тоді в смак (Хотк., II, 1966, 355); в) досхочу, до повного задоволення. От як тая Павлутиха покине нас самих, то мати з попадею за плач мерцій, і добре, у смак, наплачуться собі (Вовчок, VI, 1956, 222); Утрачати (утратити) смак: а) ставати менш смачним. Шипшина втратила від морозу свій смак (Коп., лейтенанти, 1947, 5); б) переставати смакувати кому-небудь. І враз риба втратила свій смак, охота до їжі одлетіла геть (Коцюб., II, 1955, 22); в) переставати подобатися комусь, радувати кого-небудь. Сили покидали його, очі, якісь розпорошені й водянисті, глибоко запалились, життя втратило смак (Коцюб., II, 1955, 342); г) (до чого) переставати пікавитися чим-небудь; знеохочуватися.

СМАКІВЩИНА, и, ж., розм. Оцінка певних явищ тільки за суб'єктивними уподобаннями (у літературі, мистецтві тощо). Неприпустимими є в дослідженнях про радянську літературу смаківщина, панегірична риторика, якими іноді підмінюється аналіз (Рад. літ-

во, 6, 1964, 25); Чим вищий буде теоретичний рівень дискусії, тим вільнішими вони будуть від групових пристрастей, роздратованості і смаківщини (Літ. Укр., 12.І 1964, 4).

СМАКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до смакувати. Матрос ковтав жадібно слину і все говорив та говорив про різні страви, смаковані на віку (Кучер, Голлод, 1961, 268).

СМАКОВИЙ, а, е. Стос. до смаку (у 1 знач.), пов'язаний з ним. На слизовій оболонці язика по-різному розміщені сосочки, чутливі до основних смакових подразників (Рад. психол. наука., 1958, 22); Українська кухня з давніх часів відзначалась великою різноманітністю страв і їх високими смаковими й поживними якостями (Укр. страви, 1957, 3).

СМАКОВИТИЙ, а, е. Те саме, що смачний 1, 2. Пурхав [метелик] у пахоцах пишних квіток Та пив смаковитий, солодкий їх сок [сік] (Щог., Поезії, 1958, 337); Закивав головою німець і жадібно потягнув ніздрями смаковитий запах смаженої риби (Тют., Вир, 1964, 516); — Х-ху ти! Та й смаковита ж [Христя]! — махнувши рукою, мовив він (Мирний, III, 1954, 183).

СМАКОВИТО. Присл. до смаковитий. Дітям — розкіш: обляжуть криницю з усіх боків, набирають воду в пригорщі й смаковито п'ють (Гончар, Тронка, 1963, 222); Довго сидів [Канушевич] коло грубки, підкидаючи вугілля і смаковито курячи цигарку (Коцюба, Нові береги, 1959, 80); // у знач. присудк. сл. Ложка щерби, що ви вливаєте в рот, якось смачно лоскоче за язик.. Здається, навхильці пив би, очима їв — так хороше та смаковито (Мирний, IV, 1955, 320).

СМАКОТА, ї, ж., розм. 1. Те саме, що смак 1. — Тітка Катерина насмажила на салі якихось чудових, нечуваної смакоти, коржиків (Коп., Земля., 1957, 112).

2. Що-небудь дуже смачне. — Яка смакота і красота на столі! — захоплювалася Любочка (Собко, Справа., 1959, 17); — Уявіть собі півдюжини засмажених голуб'ячих тушок. Розкіш! Смакота! (Збан., Єдина, 1959, 104).

СМАКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. смакувати. Він говорив.. з якимось хворобливим смакуванням, ніби кожне слово обсмоктував, перш ніж його виплюнути (Головко, II, 1959, 343); Самої читацької інтуїції чи гурманського смакування ніколи не було достатньо для широкого погляду на літературні явища (Літ. Укр., 17.XII 1968, 2).

СМАКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і неперех. 1. що, чим. Їсти, пити, насолоджуючись смаком чого-небудь. Проценко потягував старе смаковите винце, Рубець смакував крутий та солодкий чай (Мирний, III, 1954, 290); Водій смакував ковбасу з хлібом і дивувався, що Максим не доторкнувся до їжі (Кочура, Родина., 1962, 75); Чабан Горпищенко тільки радіє в душі, дивлячись, як люди смакують його водою (Гончар, Тронка, 1963, 54); *У порівн. Юра нечутно цмокає губами, немов смакував щось дуже солодке (Донч., VI, 1957, 384); // Повільно їсти, пити що-небудь, визначаючи, оцінюючи смакові якості споживаного. — Та пий-бо одразу, не смакуй! — приказав о. Хведор, регочучись дрібно (Н.-Лев., I, 1956, 122); Марфа Петрівна, смакуючи, випила свою стопку, оцінивши вино, мовляв, таке смачне, що й наливки такої не настоїш (Коп., Земля., 1957, 141); — Ти спробуй, молодиче, — запрошував молодий Шумейко покупців. — Це ж не яблуко, це справжній мед.. Надкушувала молодича маленький шматочок, смакувала й кривилася: — Ой, і кисле ж та терпке (Шиян, Баланда, 1957, 217); // кому. Викликати у когось бажання їсти, пити що-небудь. Апетит у Федора Іполитовича не зменшився. Не поспішаючи, неначе кожний відправлений

до рота шматок неабияк йому смакує, він з'їв усе (Шовк., Людина., 1962, 228); Цап полюбляв викрадати з чавунів варену картоплю.. Не так йому смакувала сама картопля, як сіль на ній (Земляк, Лебедина згряя, 1971, 55); — Та ні, таки справді щось кава мені не смакує. Чи то, може, не ви самі варили? (Хотк., II, 1966, 11); Голубці, хоч тітка Клавда не пошкодувала до них ні м'яса, ні приправи, вже не смакували гостям (Вільде, Сестри., 1958, 194); // кому. Подобатися чим-небудь; приваблювати. Не можна сперечатися про смаки, бо що, мовляв, одному до вподоби, те іншому, може, й ніяк не смакує? (Мик., II, 1957, 51).

2. перен. Відчувати задоволення, приємність від чого-небудь, бути вдоволеним чимсь. Зненависть до тої фігури гострила мою увагу. Я смакую її хиби, дефекти тіла, маленьку душу, безсилий розум (Коцюб., II, 1955, 256); Солдати стояли похмурі. Вони не смакували радощів перемоги (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 428); Граф не витримав і знову зареготав, заздалегідь смакуючи враження, яке справить зараз його вигадка (Донч., III, 1956, 17); // З особливим задоволенням вимовляти слова, речення, розповідати що-небудь. — Пальба взводом! — Сердюцький офіцер, витончений артист, смакує кожне слово (Кач., II, 1958, 319); Бундючний і воднораз улесливий, він говорив повільно, мовби смакуючи кожне своє речення (Грим., Подобиці., 1956, 96); // Милуватися чим-небудь. Особливе враження справили на П. Майбороду гуцульські народні пісні, з якими він уперше спізнався під час експедиції у Карпати влітку 1940 р. Він смакував кожну почуту й записану мелодію (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 70); Храпкові їхали.. в скелястих нетрях, вслухалися в гомін чадацького буяння, і кожен по-своєму смакував ту красу (Ле, Міжгір'я, 1953, 67); // Обмірковувати, аналізувати що-небудь, переживаючи, заглиблюючись у деталі, тонкощі. Посиділи мовчки, — він, смакуючи своє лихо, а я — роздумуючи та розгадуючи... (Вовчок, VI, 1956, 269).

СМАКУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до смакувати.

СМАЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до смалити 1, 2, 4.

2. у знач. прикм. Який засмалився, засох на сонці й вітрі. Хотіла б я хмарою бути.. Тоді б я дощем зашуміла На смалених вбогих полях (Дн. Чайка, Тв., 1960, 323); // Який обсмалено на вогні; // у знач. ім. смалений, ного, ч. Той, хто обсмалився. Левко посміхнувся, повільно розтулив уста: — Смаленому завжди звідкись вогнем чи димом пахне (Стельмах, I, 1962, 624).

◇ Дуба смаленого плесті — те саме, що Дуба смаленого правити (див. дуб); Дуба смаленого правити див. дуб; [Не] бачити смаленого вівка див. вовк; Пахне смаленим див. пахнути.

СМАЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. смалити.

СМАЛЕЦЬ, льцю, ч. Жир, витоплений перев. із свинячого здору. І живуть [сестри] нічого собі.. І кабана проти Нового року щораз колють. Сало й смалець неводні (Вирган, В розп. літ., 1959, 295); Мовчки смакував [Глушук] зарум'яненою свининою, що з неї стікав смалець (Чорн., Потік., 1956, 214); Павло прийшов додому, скинув кожуха і поліз на піч. Явдоха подала йому гарячого молока із смальцем (Тют., Вир, 1964, 370); // Жир, витоплений з птиці. — Гуска, моя свашко, в господарстві.. все одно, що вівця або свиня, вибачайте в цім слові: з неї м'ясе, з неї смалець, з неї пір'я (Н.-Лев., III, 1956, 55); Марія пішла до рідної матері, взяла гусячого смальцю (Горд., Сильніше смерті, 1946, 29); // Взагалі будь-який жир. Сорочка [у Хорона], зв'язана узлами, ..Як решето, була в дірках; Замазана була на палець, Засалена, аж капав смалець (Котл., I, 1952, 130); П'яні червоні обличчя, блискучі від поту й смальцю, що

на їх повиступав, якось чудно розтягалися (Гр., II, 1963, 317).

◇ Мати смалець у голові — те саме, що Мати лій в голові (див. лій).

СМАЛІТИ, смалю, смалиш, недок. 1. перех. Обпалювати вогнем, очищаючи від щетини, решток пір'я і т. ін.; обсмалювати. В титаревій хаті патрала птицю та поросята, а на городі смалили кабана (Н.-Лев., III, 1956, 74); Днів за два до від'їзду почали готуватися до далеких мандрів. Пекли коржі й смалили качки (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 103); // Пошкоджувати вогнем що-небудь. — Горенько моє, що воно [чарівне перо] пальці смалить! — сказав Юруш.., втік з хати, облизуючи попечені пальці (Н.-Лев., III, 1956, 299); При печал смалив [ливарник] шкіряні рукавиці... (Рудь, Дон. зорі, 1958, 12); // Піддаючи дії вогню, покривати кіптявою, робити чорним. Хто ж може вимагати від вродливої тендітної панночки, щоб вона перед таким вечором ішла смалити своє личенько та рученята в пекарні? (Л. Укр., III, 1952, 497); // Завдавати опіків вогнем або чим-небудь гарячим. Чи бачив хто, щоб Параска коли в церкві обмінила свічку.., або справила панихиду за свою покійну матір, щоб чорти на тім світі не смалили її на огні (Н.-Лев., II, 1956, 18).

2. перех. Обпикати, висушувати шкіру, роблячи її смуглою, темною (про дію сонячного проміння й вітру). Його смалило сонце (Ю. Янов., II, 1958, 180).

3. неперех., розм. Сильно гріти (про сонце); пекти, палити. На небі ні хмарини. Сонце смалить так, ніби стоїш у печі (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 29); Сонце смалило немилосердно (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 14); // Бути дуже сильним, лютим (про мороз); кипіти. Хіба ж не звісно вам, що зрана, Поки зоря зійде рум'яна, Найдужче все мороз смалить? (Фр., X, 1954, 313).

4. перех. і без додатка, розм. Палити тютюн, цигарку, люльку і т. ін. з особливим задоволенням, часто, довго тощо. Жук так немилосердно смалив папіроску, що вона аж шкварчала (Мирний, I, 1954, 336); Людей тягло на сон, смалили махру, знехотя перемовлялися (Горд., II, 1959, 174); Як об ван-Роот смалив свою люльку й мовчки прислухався до розмов (Загреб., Європа 45, 1959, 394); Ходить [Андрій] з кутка в кут по кімнаті, смалить цигарку за цигаркою і сповідається (Баш, На.. дорозі, 1967, 153); // Вживати тютюн, цигарки і т. ін. (про курця). — Не куриш? — Ні, я не курящий. — Добре робиш. Ая смалю це вілля, мабуть, із колиски (Ю. Янов., II, 1954, 143).

5. неперех., з чого і без додатка, розм. Інтенсивно стріляти з вогнепальної зброї (перев. залпами або часто); палити. Кинувся [Віктор] вперед. За ним підвелися Юхим, Олексій і Володя і, зігнувшись, смалили з гарячих автоматів (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 493); Він захлинався й смалив із нагана У кожного, хто озиратися смів (Перв., II, 1958, 403); — Подумав я, подумав, а тоді й кажу: «Підтягніть артилерію і смалить прямою наводкою» (Тют., Вир, 1964, 261).

6. неперех., перен., розм. Енергійно, азартно, з особливою силою робити що-небудь, діяти (уживається замість іншого дієслова, зміст якого розкривається контекстом). [С т е п а н Д е м и д о в и ч:] Так вам прочитати [вірші]? [П и с а р:] Ставайте в позицію та зразу й смалить (Сам., II, 1958, 130); — Стоятиме курінь в саду над водою, кухар у білій намітці годуватиме відпочивальників компотом, смалитиме оркестр, крутитиметься кіно (Ю. Янов., II, 1954, 194); Доц так і періщить, так і смалить, аж дим по землі йде (Кучер, Голод, 1961, 279).

◇ Смаліти літкі див. літка; Смаліти халявки до кого — залищатися до кого-небудь, загравати з кимсь.

Як вона йому у вічі дивилася, коли він смалив до неї халявки! (Копюб., I, 1955, 235).

СМАЛІТИСЯ, смалюся, смалишся, недок. 1. Пектися на вогні. — Чуєш? Будеш в пеклі смалитися за те твоє круть-верть, за ті смішки (Н.-Лев., VI, 1966, 406); *Образно. Хоч в тому чорному диму й крутились та вертілись її [Катрині] самотні гіркі думи, — та не падали вони на огнище, не смалились і не горіли, а ще більше розпросторювались і гуляли собі по волі (Мирний, IV, 1955, 293).

2. Пас. до смаліти 1, 2.

СМАЛІННЯ, я, с. Дія за знач. смаліти.

СМАЛКІЙ, а, е, розм. 1. Дуже сильний, різкий, пронизливий (про вітер, мороз і т. ін.). Восени, як почалась хурдига та смалкі вітри, він застудив собі скривленого рота й щелепи (Н.-Лев., IV, 1956, 319).

2. рідко. Дуже жаркий. Дні стояли гарячі, смалкі, задуха не зменшувалась навіть ночами (Скл., Святослав, 1959, 330).

СМАЛЯТИНА, и, ж., розм. Запах смаленого. — Це .. поросятники, щоб смажити цілі поросята.. — Олеся облизалась, наче почула смалятину од поросяти (Н.-Лев., III, 1956, 93); // Щось смалене, із запахом гару. Комори, стайні, волярня — все повідкривано, всюди валяються подерті мішки, смердить смалятиною (Тют., Вир, 1964, 327).

СМАЛЬНУТИ, ну́, не́ш, док., розм. Однокр. до смаліти 5, 6. — А я вас на мушці тримав ось з-за цього куца, — похвалився молодий партизан.. — Хотів було вже смальнути (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 411).

СМАЛЬТА, и, ж. 1. Яскраво-синя фарба для фарбування паперу, скла, гончарних виробів і т. ін.

2. Непрозоре кольорове скло, яке застосовують у мозаїці. Виробництво смальти, поливи і емалі в технологічному відношенні було близьке до виробництва скла, і тому, очевидно, всі ці декоративні матеріали вироблялись певною групою склярів (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 430); Сивоок сам доглядав, як варилася смальта для великих мозаїк, які мав викладати (Загреб., Диво, 1968, 666); // збірн. Різної форми шматочки із такого скла. Один із.. малюнків, заради експерименту, набрали смальтою, і мозаїка своїм образним звучанням виявилася на диво близькою до античних (Нар. тв. та етн., 3, 1967, 22); Всередині собор був прикрашений фресковим розписом, а підлога викладена з різьблених шиферних плит, інкрустованих кольоровою смальтою (Знання.., 3, 1965, 26); // Кубик, пластинка з такого скла.

СМАЛЬЦЮВАТИ, юю, юєш, недок., перех. Намазувати, насичувати або забруднювати чим-небудь масним.

СМАРАГД, у, ч. Коштовий прозорий камінь яскраво-зеленого забарвлення; ізумруд. Зелені, як морська хвиля, смарагди вперемішку з червоними рубінами облямовували всю ікону (Донч., III, 1956, 143); Кидав [Вініус] усе оком на господиню. Дістав з кишені.. каблучку із смарагдом у вінчику, одягнув її на палець (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 397); *Образно. Кожному того дня згадувалася вітчизна, і уявлялася вона вся в сонцевім вогні, з голубими шовками небес, гаптована смарагдами трав (Загреб., Європа 45, 1959, 280); *У порівн. Дивилась [Алла Михайлівна] на море, що було неспокійне того дня, переливалось то темною крицею, то ярим смарагдом (Л. Укр., III, 1952, 612); Трава була соковита, зелена, як смарагд (Тулуб, Людолови, I, 1957, 16); От я дивлюсь на ваше личко, Ганусю. Тонке, благородне, і очі, як смарагд (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 213).

СМАРАГДОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до смарагд; // Зробл. із смарагду, смарагдів, оздоблений смарагдом, смарагдами. В митрі діамантовій, з хрестом смарагдовим, в шаті, золотом вишиваній, схилив голову свою

перед судією владика (Вишня, I, 1956, 91); Білий шовковий костюм французького крою із смарагдовими гудзиками й шовкове трико зграбно охоплювали його стан (Тулуб, Людолови, I, 1957, 97).

2. Який має колір смарагду; яскраво-зелений. Може, то казка знадлива тії смарагдові луки, плеск теплової річки..? (Л. Укр., I, 1951, 309); Перед галявиною смарагдовим муром простягся змішаний ліс (Мас., Роман., 1970, 15); Літак тим часом кидав швидкоплинну крилату тінь на зелені узгір'я й смарагдові долини (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 25).

СМАРИДА, и, ж. Морська промислова риба, що має на голові й тулубі голубі смуги. Смариди об'їдають медузу. Вони скупчилися нижче, між своєю жертвою та дном, і по черзі роблять блискавичні наскоки, хапають шматки драглистої маси (Наука., 3, 1972, 13).

СМАРКАТИЙ, а, е, розм. Те саме, що шмаркати. — Фогель, — продовжував сержант, — скажи отак щиро, хто з вас ліпший: ти чи цей смаркатий хлопчисько? (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 32).

СМАРКАЧ, а, ч., розм. Те саме, що шмаркач. На гулянку ходила [Домніка] зрідка й називала всіх хлопців прямо смаркачами (Коб., II, 1956, 110); Розсердився [Ковальчук], нагрімав на неї і сказав, що врятував її він, а не Левко, який тоді був ще смаркачем (Трубл., Шхуна., 1940, 42).

СМАРОВОЗ, а, ч., діал. Шмаровоз.

СМАРУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., діал. Шмарувати. З тими чобітьми він сідав на приспу [призбу] і витирав їх шматинною від пороку і смарував дьогтьом [дьогтем] (Стеф., I, 1949, 113); Захорієш — кричи, вийся від болю, а тебе будуть смарувати ведмежим лосем (Хотк., II, 1966, 173).

СМАЧИТИ, чу, чіш, недок., розм. 1. перех. Додавати що-небудь до страви для поліпшення смаку.

2. неперех., кому. Те саме, що смакувати 1. Усі сіли вечеряти й усі примічали, як він потроху їсть теперки — й усім не смачила якось вечеря (Вовчок, I, 1955, 300).

СМАЧНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до смачний. [Е м а:] Я ж тобі кажу.. Вони от зараз прийдуть. Принесуть смачненького хлібця і кави... (Л. Укр., IV, 1954, 212); Крилатого дружка ми ніколи не обминали. Частували.. смачненьким шматочком (Ковінька, Кутя., 1960, 28); // у знач. ім. смачненьке, кого, с. Те, що має приємний смак. Добре я знаю того тестя — такий же злидаряка, як і ми, грішні. Ну, товаришеві ж хочеться хоч поговорити про смачненьке — нехай поговорить (Хотк., I, 1966, 166); — Я вам тут .. смачненького попоїсти принесла (Собко, Кавказ, 1946, 49).

СМАЧНЕНЬКО. Присл. до смачненький. То було по одному шматочку м'яса в борщ кидаю, а то аж два кинула: «Хай, думаю, пообіда смачненько, мій хазяїн дорогий» (Тесл., 3 книги життя, 1949, 20); [Г о с п о д и н я (частуючи):] Просить вас малий Омелько, Щоб ви випили смачненько (Олесь, Вибр., 1958, 438); Рядочком їхали [козаки] гарненько, З люльок тютюн тягли смачненько, А хто на конику куняв (Котл., I, 1952, 195).

СМАЧНИЙ, а, е. 1. Приємний на смак. Багатий на смачні страви, розкішний на дорогі трюнки обід почався (Мирний, I, 1949, 389); Славний обід у тітки.. Такий смачний, що як згадаєш, то й слину ковтнеш (Коцюб., I, 1955, 464); Пиріг з квасолею дуже смачний і м'який, Данилко його їсть натхненно (Ю. Янов., II, 1958, 184); Він жадібно пив березовий сік, солодкий і смачний (Цюпа, Добротворець, 1971, 22); // у знач. ім. смачне, ного, с. Те, що має приємний смак. Любить білочка смачне (Коп., Як вони., 1948, 38); // у формі род. в. одн. смач-

ного! Уживається в знач. виг. як традиційне побажання доброго апетиту. — Смачного! Почувайтесь, як вдома! — завжди привітно зустрічає гостей одна з кращих чергових на поверхах готелю.. Куточки чаювання створені тут недавно, та вони вже полюбилися мешканцям (Веч. Київ, 12.II 1975, 4); // Який поширює приємна на смак їжа (про запах). Ресторани й кав'ярні, де їда для нас стала тільки досадною потребою тіла,.. викликали часом в нашій уяві напівзабуті картини, запах смачної пари обіду в родинному колі (Коцюб., II, 1955, 356); Із кухонних дверей на веранду вдарило смачним запахом страв (Чорн., Визвол. земля, 1959, 36); // Який подобається курцям (про тютюн, цигарку). [К р и в о н і с:] Ніколи тютюн такий смачний не був, як в бою (Корн., I, 1955, 247); — Смачний тютюнець? — питає Орлик, по щирості насипаючи тютюну в жменю (Чорн., Визвол. земля, 1959, 163).

2. розм. Який має гарну зовнішність; привабливий, принадний. — Така смачная молодиця, І глянь! умерла залюбки... Рум'яна, повна, білолиця, Хто гляне, то лизне губки (Котл., I, 1952, 145).

3. перен. Який свідчить про задоволення, насолоду, приємність від чогось. Йон довго не міг заснути.. Він все чогось чекав, немов усе прислухався, його дратував смачний храп і сон Маріци (Коцюб., I, 1955, 266); З комірчини спочатку чується смачне зітхання,.. а далі знову — рівне дихання (Стельмах, I, 1962, 99); По шерензі покотився густий смачний сміх (Дмит., Обпалені., 1962, 164).

4. перен., ірон. Який дає задоволення (не про їжу). — А що, дияволів сину! — каже, підходячи, батько Пугач. — Смачні киї кошові? (П. Куліш, Вибр., 1969, 147); — Мої веселоці такі смачні, як кислиці. Он баба Ганна вже й скривилась од їх, як середа на п'ятницю (Н.-Лев., VII, 1966, 118).

СМАЧНО, присл. 1. З апетитом, охоче. Справнику справили обід, він смачно попоїв і поїхав (Вовчок, VI, 1956, 234); Розпряжені коні зразу ж почали смачно вигризати молоду пирійку (Стельмах, II, 1962, 268); // Маючи, вживаючи і т. ін. вдосталь смачної їжі. — Їдять і п'ють вони смачно, сплять розкішно, слуги роблять і годять їм (Вовчок, I, 1955, 379); Наче в казці, котик жив: Тепло спав і смачно їв... (Бойко, Ростіть., 1959, 82); Гостей запросили до столу. Частували щедро й смачно (Тулуб, В степу., 1964, 343); // у сполуч. із дієсл. парувати, пахнути і т. ін. Апетитно. В хаті народ. Смачно парув страва (Коцюб., II, 1955, 281); На все подвір'я пахло доспілими баклажанами і — різко та смачно — кропом і часником (Коз., Листи., 1967, 5).

2. Із задоволенням, насолодою. Цмокнув Олексій так смачно, що чути було по всій хаті (П. Куліш, Вибр., 1969, 291); Смачно позіхнувши, Омелян Федорович взяв ручку і схилювся над аркушем паперу (Зар., Світло, 1961, 96); — Хотіла я вам оце, Софіє Карлівно, одну річ присовітувати [порадити], — смачно говорила огрядна, рясно вбрана мадам Шило (Гончар, Таврія, 1952, 126); — Ну, що? Будемо сватами, чи з гарбузами додому підеш? — жартує Шкапонд і смачно регоче (Стельмах, I, 1962, 257).

3. у знач. присудк. сл. Про задоволення, яке відчуває хто-небудь від чогось приємного на смак. [С і н о н (До 2-го вартового):] А ти чому не п'єш? Хіба не смачно? (Л. Укр., II, 1951, 320).

4. у знач. присудк. сл. Добре комусь (живеться, працюється і т. ін.). Живе хто в світі необачно, Тому нігде не буде смачно (Котл., I, 1952, 295); — А що, поводатарко, смачно? — кричала Параска (Н.-Лев., II, 1956, 338).

СМАЧНЮЧИЙ, а, е. Дуже смачний (у 1 знач.). — Ой, які смачнючі! Спасибі, товаришу Зуб! Правильно, дорослим людям, як оце я, саме і слід дарувати такі цукерки (Собко, Справа..., 1959, 17).

СМЕРД, а, ч. 1. У стародавній Русі — селянин який входив у селянську общину і сплачував данину феодалові. У складі челяді вотчинного господарства основною робочою силою були не раби, а частина вільних общинників, що попала у феодалну залежність, — смерди (Нар. стар. іст. УРСР, 1957, 386); — Час тепер не вільний! Як же можна смерда з конем Од ріллі узяти? Тепер весна: смерду в полі Саме час орати (Кост., I, 1967, 95).

2. перен., заст., зневажл. Про людину незнатного походження. Там крик [багатіїв]: — Ви хами, смерди! ..Бунтарська проклята голота!.. (Сос., I, 1957, 471).

СМЕРДІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до смерд 1. Укріплення в городах робити і мости мостити — теж смердівський обов'язок (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 35).

СМЕРДІТИ, джу́, діш, недок. 1. чим і без додатка. Мати, виділяти неприємний запах, погано пахнути. — Пхе! що це так смердить в покоях? Чи тютюн, чи оселедці? (Н.-Лев., II, 1956, 56); Черниш поповз. Зрита земля нудотно смерділа мінними газами (Гончар, III, 1959, 49); // безос. Я своїм носом чула, що з її вивода цілу петрівку на все село смерділо вишкварками (Н.-Лев., II, 1956, 18); На горищі так смерділо, що аж у носі дерло (Чаб., Катюша, 1960, 52); // Курити смердючий тютюн, смердючі цигарки і т. ін. Біля стовпа в бліндажі смердів поганою сигарою німецький вартівний (Довж., I, 1958, 135); // перен., розм. Бути огидним. Вже не тільки ідеалові етичному наших часів, але й передовим людям однаково смердять кати всіх часів і народів, партій і класів (Л. Укр., VIII, 1965, 8).

◇ **Щоб [і] дух не смердів див. дух.**

2. ким, чим, перен., розм. Нагадувати когось, щось, виявляти ознаки, властивості кого-, чого-небудь; відгонити. — Зовні козак ніби, а пальцем ткнеш, смердить шляхтичем, — мовив Хмельницький, сідаючи у фотель (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 74).

СМЕРДОТА, и, ж., розм. 1. Те саме, що сморід. — В нас не то, що в городі — кушпіла [кушпела] тобі та смердота. В нас повітря чисте, на груди таке цілюще (Мирний, III, 1954, 306); Як гніт отой, смердоту лючи, тліє, — Зникаєш ти, моя мамо-надіє, На кращу долю, на щасливі дні! (Граб., I, 1959, 312).

2. перен. Про мерзенну, підлу людину. Я повертаю барабан револьвера, а дядько Василь махає рукою: — Не стріляй, він уже й так готовий... Сам дійшов. Фу, смердота яка! (Кос., Новели, 1962, 59).

СМЕРДЮЧИЙ, а, е. Який має неприємний, поганий запах; сморідний. По хаті пішов такий чад, такий смердючий дим, що Кайдашиха закашляла (Н.-Лев., II 1956, 304); Він затягся раз-два смердючою махоркою і, одурманений, відчув, що заспокоюється (Багмут, Щасл. день..., 1951, 72); // Наповнений смородом. Після смердючої казарми.. світ божий наче сміявся до їх зеленою весняною травою, синім небом (Н.-Лев., II, 1956, 215); Деся на третій чи четвертий день у цій смердючій темній конурі я вже почував себе старожилом (Збан., Єдина, 1959, 60); // перен. Який викликає гидливе почуття (виглядом, вчинками і т. ін.); огидний, брудний. — То се ти його [паніча] так честуєш? .. — Я ще йому не те зроблю, п'янюзі смердючому! (Мирний, III, 1954, 227); — Я й не знала, що з мужика можна пана зробити! Навчи, Доцько, і мене цієї штуkenції, бо вже так мені надоїло те смердюче мужицтво (Вільде, Сестри..., 1958, 330); // Уживається як лайка. Смердючі пси, недолюдки кри-

ваві, .. вам не зламать Вітчизни, що у славі знялась до зір і розцвіла, як сад (Сос., II, 1958, 177).

СМЕРДЮЧИСТЬ, чості, ж. Абстр. ім. до смердючий. **СМЕРДЯЧИЙ**, а, е. Те саме, що смердючий. Всі полягли, мов поросята В багні смердючому (Шевч., II, 1963, 83); Смердячі дими.. запирають віддих (Ков., Тв., 1958, 38); — Привела [справа] пана доктора аж на нашу смердючу Кінську... (Вільде, Сестри..., 1958, 421); [П а н С т а с ь (до людей):] Я всіх вас із вашим смердючим кодром на Сибір спроваджу (Вас., III, 1960, 219); Петрусь прочитав голосно: «Стара собака, смердячий одуде, мурмило, Тютю Івановичу, солом'яне опудало!» (Н.-Лев., III, 1956, 338).

СМЕРЕКА, и, ж. (*Picea abies* L.). Багаторічне вічнозелене хвойне дерево з конусоподібною кроною; ялина звичайна. Смереки гомонять високі (Л. Укр., I, 1951, 201); Тут, на верховині, красувалися смереки з їх могутніми кронами (Жур., Вечір..., 1958, 275); *У порівн. Де ж ти, моя далека? Немов зажурена смерека, Стоїш ..сама (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 92); // Деревина цього дерева. Для виготовлення опор повітряної високовольтної лінії застосовують сосну, модрина, смереку і дуб (Сіль. лінії електропередачі, 1956, 9); // збірн. Зарослі цього дерева. Над головою нависають гірські кряжі, вкриті буком і смерекою (Кучер, Зол. руки, 1948, 95).

СМЕРЕКОВИЙ, а, е. Прикм. до смерека. Покликав [Іван]: — Марічко!.. М'яке запидало смерекового гілля ковтнуло той поклик (Коцюб., II, 1955, 347); Стежка вела високими верхами і густими смерековими борами (Фр., V, 1951, 58); Довкола, на горах і в долинах, шумить і гуде смерековий ліс (Чорн., Визвол. земля, 1959, 6); // Зробл., вигот. із смереки, з її гілок. Піду на грядки, і Семенко зі мною .. Зробив я йому сапочку смерекову, йде по слідах та й собі нахиляється, аж зопрів (Мур., Бук. повість, 1959, 8); Солдат на буковій корі Вирізає те слово тесаком Та й закрив смерековим вінком, Щоб не вгледів старший офіцер (Воронько, Три покоління, 1950, 8); // Засаджений, порослий смереками. Сині смерекові гори затягнуло холодною імлою (Ю. Бедзик, Украдені гори, 1969, 3).

СМЕРЕЧА, ати, с. Молода смерека. Сам посадив гіллясте смереча, Щоб виростало зелене серед літа (Мал., I, 1956, 152).

СМЕРЕЧИНА, и, ж. Смерекове дерево; смерека. Де-де несміло виростає нужденна смеречина або ще нужденніший яловець (Фр., VI, 1951, 7); Втров вища смеречини здибилась нова, в небо вгвинчена пружина — вишка бурова (Рудь, Дон. зорі, 1958, 67); *У порівн. Вірив я в те, що треба кожному, наче тій смеречині, що в густому лісі зросла, скільки сили стає пробиватися до сонця (Мур., Бук. повість, 1959, 17); // збірн. Смерекові зарослі, смерековий ліс. Один гектар стиглої смеречини затримує щороку 37 відсотків усіх опадів, а один гектар бучини — більше 25 (Літ. Укр., 13.IX 1968, 4); // Смерекова палиця. — Клейго-о-ов! — кричав [гуцул] звідти і пускав смеречину. І летіла вона, дзвенячи, як струна нап'ята, просікаючи корчі по дорозі (Хотк., II, 1966, 315).

СМЕРЕЧКА див. смерічка.

СМЕРЕЧНЮК, а, ч. Співуча пташка родини в'юркових; щур.

СМЕРЕЧЧЯ див. смеріччя.

СМЕРІЧКА, **СМЕРЕЧКА**, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до смерека. По дорозі він старанно обминав кущі розлогого ялівцю та невеличкі смерічки (Фр., III, 1950, 84); Над проваллям, на самім краю, Стоїть висока, рівна, ніби свічка, У гостроверхій шапочці смерічка (Павл., Бйстрина, 1959, 83); Під тою скалою не плила, але таки тіка-

ла бистра гірська річка. Над нею висіла смеречка, держачися корінням вершка скали (Март., Тв., 1954, 186); Принадно зеленіли по всьому стоїщу смеречки (Гжицький, Опришки, 1962, 12); *У порівн. Тепер Іван був уже легінь, стрункий і міцний, як смерічка (Коцюб., II, 1955, 313).

2. Вид орнаменту. Смерічка.. часто вживається у вишиванні (Гуцульська кераміка, 1956, 44); Для одягу цієї групи [східної частини Закарпаття] характерні вовняні тканини (опинка, запаска, пояс), виконані здебільшого.. переплетом [переплетенням] ниток — смерічки, качела [ромби] (Нар. мист., 1966, 14).

СМЕРІЧЧЯ, СМЕРЕЧЧЯ, я, с., збірн. Смерековий ліс, гай; смерекова памолодь. Мило було продиратися між кущами ліщини, крислатими буками, колючим смеріччям (Хотк., II, 1966, 44); Молоде смеріччя вигиналося над ними таке рідне, таке миле, як руки матері (Турч., Зорі., 1950, 18); Від карпатської маржини, Від смереччя та ожини... Черемош перебирає Світле золото трембіт (Мал., Щедре літо, 1949, 15); // Гілки, віти смереки. Докинув [Іван] у ватру смеріччя (Коцюб., II, 1955, 348).

СМЕРК, у, ч. Те саме, що смеркання 1,2. Перед смерком я вийшов на берег (Донч., VI, 1957, 289); Сонце сіло за Черепанову гору, запав смерк (Смолич, Мир., 1958, 59); *Образно. Близь і свист протнули смерк, Жар сузір померк (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 34); *У порівн. Біла снігова імла стояла над просторами, наче чудернацький білий смерк (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 590).

◇ Від (од) світання до смерку див. світання; До смерку — до настання темноти. До самого смерку бились козаки та пани на герцях. І тільки чорна ніч розвела ворогів на обидва боки (Н.-Лев., VII, 1966, 242); Часом Дарка так і до смерку ждала, а Юзя не приходила... Дарка почала «вчитувати» панні, ледве тая прийшла. — Чом ви-те, панно, не вийшли зараз по обіді? (Л. Укр., III, 1952, 632); З (од, від) ранку до смерку див. ранок; На смерку — коли смеркає. Одного вечора, вже на смерку, надумав я за озеро (Вовчок, VI, 1956, 317).

СМЕРКАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. смеркати. Тихий вечір. Мить смеркання. Тепла хвиля в груди б'є... (Перв., II, 1958, 78); *Образно. Ясна ніч нагадувала такий згасаючий день, що носить уже в собі смеркання вічності (Гончар, III, 1959, 124).

2. Напівтемрява, яка настає після заходу сонця; сутінки. Вже майже не видно їх у раннім осіннім смерканні, і звуки сурм ледве чути (Гончар, II, 1959, 406); // Час між заходом сонця і настанням ночі. Смеркання. Засвітилися у Виборгському домі Ряди просторих вікон (Бажан, Вибр., 1940, 142).

◇ Від (од) світанку до смеркання див. світанок; Від світання до смеркання див. світання; До смеркання — до настання темноти. Тепер Уляна хоч трохи більше поспить: все-таки в економії вона працює лише до смеркання (Стельмах, I, 1962, 481); З (від) рання до смеркання див. рання; З (од, від) ранку до смеркання див. ранок; На смерканні — після заходу сонця; коли смеркає. Бій закінчився на смерканні повним розгромом двох німецьких батальйонів (Збан., Таємниця., 1971, 299).

3. у знач. присл. смерканням. Після заходу сонця; коли смеркає. Смерканням робітники цукрорафінадного заводу передали в Медвин, що на світанку мають прийти драгуни (Стельмах, I, 1962, 636).

4. перен. Стан занепаду. На роботі з ним траплялися чудні випадки.. Хазяїн його не хотів такого клопоту й відпровадив його до лікарні, куди він оце ступив, переживаючи духовне смеркання (Мик., II, 1957, 233).

СМЕРКАТИ, ає, недок., **СМЕРКНУТИ**, не; мин. ч. смёркло і смёркнуло; док. 1. безос. Темніти після захо-

ду сонця; вечоріти, сутеніти. Уже і сонечко зійшло, Уже й зайшло, смеркати стало, — Не йде, сердешная, в село (Шевч., II, 1963, 116); Смеркає. Довгі тіні простягаються через майдан (Л. Укр., II, 1951, 265); Надворі смеркало. Захід жеврів. Де-де займалися зорі (Тесл., 3 книги життя, 1949, 44); Ще не встигло смеркнути, як кілька лісників з рушницями оточили землянку (Донч., IV, 1957, 74); Поволі згасав червений день. Смеркло (Довж., I, 1958, 85); *У порівн. Ся уліця вела у пекло.. У ній і вдень було, мов смеркло, Од диму вся була чадна (Котл., I, 1952, 127).

2. перен. Закінчуватися, наближатися до кінця. — От вже смеркав ваш день, і світає мій ранок, — сказав Павлусь Малинка (Н.-Лев., IV, 1956, 239); Капіталізму вже смеркає путь! Усі дороги — в комунізм ведуть! (Нех., Під. зорею, 1950, 5).

СМЕРКАТИСЯ, ається, недок., **СМЕРКНУТИСЯ**, неться; мин. ч. смёрклося і смёркнулося; док. Те саме, що смеркати. — Ходім, сину, смеркається, Коли пустять в хату; А не пустять, то й надворі Будем ночувати (Шевч., I, 1963, 34); Вже смеркалось, коли учасники інспектування спустилися вниз, до своїх автомобілів (Гончар, II, 1959, 392); Після завзятої, хоч тихої спеки якось швидко смерклося і запав морок (Коцюб., I, 1955, 314); Поза тихими водами Сумно та й смерклося, Ой, як голос між горами, Щастя розбилося (Пісні та романи., II, 1956, 57); Осінній день уже смеркався, Димились гори (Фр., X, 1954, 185).

СМЕРКНУТИ див. смеркати.

СМЕРКНУТИСЯ див. смеркатися.

СМЕРКОВИЙ, а, є. Який буває під час смеркання (про світло); неяскравий, слабкий. Надворі поночіло.. Здавалось, що ми під землею, в якихось велетенських копальнях, котрі несподівано освітив зверху каламутний смерковий світ (Н.-Лев., II, 1956, 389).

СМЕРКОМ, присл. Після заходу сонця; коли смеркає. — Тепер вдень вихоплюватись з замка небезпечно. Треба переждати до вечора. Виїдемо смерком (Н.-Лев., VII, 1966, 205); [М а к с и м:] Як то — оце вже хочете йти? [П р і с я:] Може, скажете, рано?.. Я ж давно вже у вас. Смерком на часину прибігла та й до півночі досиділа (Вас., III, 1960, 160); За роботою ніколи дітей і не бачила по видному: ще й не світ — з дому, а верталась увечері смерком (Головко, II, 1957, 240).

СМЕРКОМА, присл., розм. Те саме, що смерком. Того дня Сагайдак покидав ферму вже геть смеркома (Добр., Тече річка., 1961, 89); Іванові випало здавати рибу, і в берез він повернувся уже смеркома (Гончар, Південь, 1951, 135).

СМЕРТЄЛЬНИЙ, а, е. 1. Який призводить до смерті, має своїм наслідком смерть (про рану, хворобу і т. ін.). Чує лицар серед бою, що смертельна рана в грудях (Л. Укр., I, 1951, 433); З тюремних стін винесе [Мпров] зароди смертельної недуги, котра перед часом зажене його в могилу (Фр., I, 1955, 236); // Вживання або вдихання якого викликає смерть (про отруйні речовини). Василь у цю ніч думав про те, коли ж дасть смертельну отруту ще одному імператору Візантії (Скл., Святослав, 1959, 619); Леткі речовини, які виділяють деякі рослини, отруйні для багатьох бактерій, паразитичних грибів, квіткових рослин.. Смертельні вони і для тварин (Мікр. ж., XXII, 6, 1960, 32); // Який загрожує смертю, може привести до загибелі, смерті. На зневагу чужинця відповідає [красуня] смертельним ударом (Хотк., II, 1966, 375); Рятівне коло траншей перетворилося для німців на смертельний зашморг (Збан., Таємниця., 1971, 254); Смертельний ризик.

◇ Біти смертельним б'єм див. бій; Смертельна хвátка — те саме, що Мёртва хвátка (див. мёртвий).

Гнат, розуміючи, що це кінець, впав на луку сідла і вхопився за нього руками смертельною хваткою (Тют., Вир, 1964, 71); Смертєльний бій див. бій; Смертєльний випадок — випадок серйозного захворювання, тяжкої травми, що може закінчитися або закінчується смертю. — Що надзвичайного в тому, що викликали професора? Це тільки в нашому обивательському містечку люди такі провінціали, що за їх поняттям професора викликають тільки у смертельних випадках (Вільде, Сестри., 1958, 98).

2. Який супроводить смерть. Всюди смертельне хропіння, крик, рев роздирали небеса (Кобр., Вибр., 1954, 183); Смертельний стогін.

Смертєльна блідість — надзвичайна блідість. Зиркнувши на мене, вона раптом стихає, усмішка геть зникає їй з обличчя, — воно вкривається смертельною блідістю (Кол., На фронті., 1959, 28); Смертєльна тиша — цілковита тиша. Лазар побачив поле й почув тишу, якусь незвичайну, смертельну тишу (Коцюб., II, 1955, 198); Смертєльна тиша опанувала весь будинок (Собко, Зор. крила, 1950, 90); Смертєльний сон — смерть.

3. Те саме, що смертний 1. Зважав [вважав] я вас, царі, богами, Гадав: хто вам отут суддя? Ви ж, бачу, рівні серцем з нами, Смертельні також, як і я. І ви повалитесь без сили, Як листя з дерева старе (Граб., I, 1959, 276); // у знач. ім. смертєльні, них, мн. (одн. смертєльний, ного, ч.; смертєльна, ної, ж.). Люди; протилежне б е з с м е р т н і. Ніжна й смутна, блискучими слізьми зрошаючи очі, Так удається Венера [до Юпітера]: «О ти, що ділами смертельних І не смертельних одвіку владаєш і мечеш перуни! Що мій Еней заподіяти міг проти тебе такого..?» (Зеров, Вибр., 1966, 227).

4. Те саме, що смертний 2. [К а с с а н д р а:] Не буду я ні прости, ані ткати. Жалобні шати маю, а на покрив смертельний ти сама давно налягла (Л. Укр., II, 1951, 262).

Від колиски [аж] до смертєльного корита — від народження до смерті. Їм то приємність чинить — не дати мені ані на хвилю супокою, пекти і смалити мене на вільнім огні від колиски аж до смертєльного корита! (Фр., III, 1950, 123); На смертєльній постелі [бути (лежати)] див. постіль; Смертєльне ложе — те саме, що Смертєне ложе (див. ложе¹). Щось непотрібне і легке було у них [словах], так наче хорий потішав хорого на смертельному ложі (Коцюб., II, 1955, 217); Все про себе він міг би розповісти хіба тільки на смертельному ложі (Вас., IV, 1960, 7).

5. перен. Який досяг найвищого ступеня свого вияву; надзвичайно сильний. Холод смертельного болю й розпуки Стиска моє серце, затемнює світ (Фр., XIII, 1954, 27); Зв'язані кури тріпотіли у кошиках, виривалися з них, падали на тротуари і били крилами об камінь з смертельним жахом (Коцюб., II, 1955, 361); Жінка іронічно усміхається, а широко розкриті очі швидко бігають з смертельною тривогою... (Л. Укр., III, 1952, 577); Раптом одчув [Давид] у собі таку смертельну тугу, мов серце хто взяв і здавив у холодній слизькій руці (Головко, II, 1957, 83); Смертєльна втома; Смертєльна образа; Смертєльна небезпека.

◇ Смертєльний ворог — непримиренний, лютий ворог. Корінці чисті, здорові, не знають ще свого смертельного ворога (Коцюб., I, 1955, 206); Яресько, стиснувши зуби, випускав з берега по них кулю за кулею, бачив, як падав у воду то один то другий з смертельних його ворогів (Гончар, II, 1959, 251); Смертєльний гріх — те саме, що Смертний гріх (див. смертний). — Під панотець не велить і каже, що гріх смертельний туди ходити (Кв.-Осн., II, 1956, 27).

СМЕРТЄЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. смертєльний 1, 5.

СМЕРТЄЛЬНО. Присл. до смертєльний 1, 2, 5. Смертельно скалічений чоловік звичайно не чув найтяжчої, найстрашнішої рани (Фр., I, 1955, 179); З вулиці помалу, немов смертельно хвора, заходить Орина і важко спирається на тин (Собко, П'єси, 1958, 45); Запитаєш журним криком: За віщо ж.. Смертельно вік боровся з віком, Губили страдників кати? (Граб., I, 1959, 101); Біг кудись і Андрій. Куля, що смертельно цьвохнула йому понад вухом, гнала його прудкіше (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 91); Ядзя була смертельно бліда (Кобр., Вибр., 1954, 88); У смертельно втомлених, згаслих очах спалахували вогники (Гончар, III, 1959, 369); Всім своїм еством давав [Бачура] зрозуміти, що він смертельно стомився (Чаб., Тече вода., 1961, 34); Сусід до сусіда ходив рідко, хіба що зимою в довгі, смертельно нудні вечори (Тют., Вир, 1964, 173); // у знач. присудк. сл. — Кожен вам скаже, що пити морську воду, та ще при голодуванні, небезпечно, навіть смертельно (Кучер, Голод, 1961, 205).

СМЕРТНИЙ, а, е. 1. Який не живе вічно; протилежне б е з с м е р т н и й. [Я р о с л а в:] Смертний чоловік проклав дорогу до світил небесних, і цього не забути вже повік! (Лев., Драми., 1967, 452); Смертні люди час від часу хворіють, лікуються, одужують, знову хворіють (Скл., Святослав, 1959, 384); // у знач. ім. смертні, них, мн. (одн. смертний, ного, ч.; смертна, ної, ж.). Люди; протилежне б е з с м е р т н і. — Чи довго буде те казирись І стид Олімпові робить? Щодень проміж себе сварирись І смертних з смертними травирь? (Котл., I, 1952, 242); Добре б, не будучи богом, воскреснути, Смертним довести, що смерті нема (Мур., Осінні сурми, 1964, 58); *У порівн. [К а с с а н д р а:] Що зможуть проти долі всі боги? Вони законам вічним підлягають так, як і смертні (Л. Укр., II, 1951, 274).

Простий смертний див. простий.

2. Признач. для умираючого або для мертвого. Ще смутніша — Жанні. Чоловік її — сам! В ніч лиху, мов під смертним, страшним покриттям! Безпомічний, діткі ще маленькі... О, мати! (Л. Укр., IV, 1954, 263).

На смертній постелі [бути (лежати)] див. постіль; На смертнім одрі див. одр; Смертна постіль — місце, на якому людина вмирає або лежить мертва. Не минули дві неділі, Як до смертної постелі Дон-Кіхота всі зібрались, Хто лиш знав його в селі (Фр., XII, 1953, 204); Смертєне ложе див. ложе¹.

3. Те саме, що смертєльний 1, 2, 5. Він ярмо неволі й зámки Злих тиранів розбиває; Давні смертні рани гоїть, Відновля людські права (Л. Укр., IV, 1954, 125); Налилося ще більше кров'ю лице Марусяка... Нелюдським вимахом голови виривався він зі смертної пастки (Хотк., II, 1966, 199); — Он яка ти! Думав... Що думав! — Сама ти була думою моєю. На фронті під громи й крики смертні — я бачив тебе (Головко, I, 1957, 79); Федяк важко дихав, смертний піт уже вкрив його сірий до синяви лоб (Перв., Дикий мед, 1963, 467); Кінь вже впав додолу і заборсався в смертних муках (Тулуб, В степу., 1964, 10); Мені не треба нічого — ні ласки, ні привіту.. Упав на траву і став механічно повторяти своє заклинання, свою молитву, витворену в хвилину чорної нудьги і смертної туги (Вас., II, 1959, 32); «В'яжіть його!» І стільки смертної тривоги було в цьому крику, що огонь в очах Тараса блиснув знову... (Сос., I, 1957, 392).

◇ Біти смертним б'єм див. бій; Віпити смертну чашу див. чаша; Облягти на смертній постелі див. облягати; Погана, як смертний гріх див. гріх; Смертна година див. година¹; Смертна камера — те саме, що Камера смертників (див. смертник). — Бачиш, Лялю,

з усіх наших я, здається, найменш сильний.. А я хочу бути дужим у всіх відношеннях. Бо нам, очевидно, всяко доведеться. Можливо, де й врукопаш... Котовський, між іншим, у смертній камері займався спортом (Гончар, IV, 1960, 73); Грюкотять залізні двері смертних камер. Людей виводять на смерть (Турч., Зорі., 1950, 283); Смертна кара — страта. — Самодержавство ще жило і поволі очунювало од переляку, а незабаром вищирило й ікла. Хвилю по цілій країні прокотились погроми, смертними карами скінчилися повстання у флоті (Головко, II, 1957, 311); Смертна мить; Смертний кінець — те саме, що Смертна година (див. година¹). Здавалося їм в останню смертну мить, що пливають вони в надзоряну сяючу далину (Довж., I, 1958, 331); Клянусь.., що буду скрізь єдиним, чистим, як наші зорі і сонця, і з честю ім'я комуніста нести до смертного кінця (Сос., II, 1958, 431); Смертна присяга (клятва) — присяга, клятва життям. Ми присягаємося смертною присягою (Смолич, II, 1958, 92); Смертний бій див. бій; Смертний вірок див. вірок; Смертний гріх: а) за релігійним уявленням — гріх, який не можна спокутувати, який карається вічними муками на тому світі. [М а т у ш к а г у м е н я (кладе їй руки на голову і молиться):] Укріпи її [Марусі] розум молодий, напути на все добре; захисти своїми молитвами од всього злого, гріха смертного (Мирний, V, 1955, 72); б) велика провина; Смертний сон — те саме, що Смертельний сон (див. смертельний); Смертний час див. час.

СМЕРТНИК, а, ч., розм. Людина, засуджена до страти. Перед смертю вони написали до своїх рідних листи, які передали на волю через своїх адвокатів. Скільки віри й життєлюбства було в листах цих смертників (Цюпа, Назустріч., 1958, 35); На землю спадала вечірня мла, як варта на розстріл матросів вела.. Я смертників бачив обличчя, як сніг, упали вони, лиш один з них побіг (Сос., I, 1957, 450); // Приречений на смерть. *У порівн. Як на приреченого, як на смертника глянує Спартак на Богдана, коли цей з новими своїми друзями виходив уже з КП (Гончар, Людина., 1960, 123); На цих людей дивились, як на смертників, і ніхто не задрив порівняно великому їх заробітку (Кол., Терен., 1959, 300).

Камера смертників — камера у в'язниці для засуджених до страти. З камери смертників Кулигея звільнили повсталі херсонські робітники (Гончар, II, 1959, 10); Пригадую, що за тюремними переказами тринадцята камера — це камера смертників (Збан., Єдина, 1959, 229).

СМЕРТНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до смертник.

СМЕРТНИЦЬКИЙ, а, е, розм. Прикм. до смертник. Важким був наш перший смертницький день (Збан., Єдина, 1959, 230).

СМЕРТНІСТЬ, ності, ж. 1. Властивість за знач. смертний 1.

2. Кількість випадків смерті за який-небудь період серед певної групи людей (жителів країни, населеного пункту і т. ін.). Епідемії, спричиняючи високу захворюваність і смертність, становлять велику небезпеку для суспільства (Підручник дезинф., 1953, 58); Смертність від рака легенів у курців вдвітьох більша, ніж у некурців (Наука., 1, 1960, 35).

СМЕРТНО. Присл. до смертний 3. Поранений смертно, розлютився звір, Кипить і клекоче роз'ятрений вир (Рильський, II, 1960, 172); Дивилися усі на покійницю: лежала вона, — сказав би спала, коли б не така біла смертно (Вовчок, I, 1955, 165).

СМЕРТОВБИВСТВО, а, с. Те саме, що убійство. Сам Олекса убивав рідко, видно, при якихось особливих умовах.. Причиною смертовбивства могла бути участь

в організації походу на опришків (Хотк., Довбуш, 1965, 191); Харків меншало і згодом не стало зовсім.. Щоденні, щогодинні сутички на цьому ґрунті відбувалися в таборі, часом доходячи до смертовбивства (Ле, Наливайко, 1957, 411).

СМЕРТОВБИВЧИЙ, а, е. Стос. до смертовбивства. — Синочку, — не поступалася стара, — після такої смертовбивчої війни як не одружитися! (Ю. Янов., II, 1954, 100); Мине хвилина-друга, ще чорніші змари затягнуть небосхил, ще грізніші громи струснуть землю, і смертовбивча блискавка ширятиме з кінця в кінець (Полт., Повість., 1960, 231).

СМЕРТОНОСНИЙ, а, е. Який призводить до смерті, викликає, несе смерть. Гармати ревіли, мов люті звірі, кидаючи з своїх гирл тяжкі, смертоносні кулі (Фр., II, 1950, 62); Юра схоплюється. В руці в нього смертоносна шабля (Смолич, II, 1958, 48); Страх так діє, як смертоносна повільна отрута і, отже, так само вкорочує життя (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 195); // перен. Згубний, небезпечний, загрозливий. Посуди смертоносний подих, Дощів негасних мокрий бич.. Усе це речі, анітрішки не схожі до ідилій з книжки (Рильський, Поеми, 1957, 164).

СМЕРТОНОСНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. смертоносний.

СМЕРТОНОСНО. Присл. до смертоносний. Гримнули постріли, зататакав кулемет смертоносно (Козл., На переломі, 1947, 130).

СМЕРТОНЬКА, и, ж. Пестл. до смерть 2. Озвався нудний, пискливий голос: — Ох, моя смертонько... де ти? (Коцюб., II, 1955, 276); [Б а б а О л е н а:] Нині, коли смертонька ходить за ним з косою, він світом нудить і кисне, як кваша (Галан, I, 1960, 459).

СМЕРТОЧКА, и, ж. Пестл. до смерть 2.

СМЕРТЬ, і, ж. 1. Припинення життєдіяльності організму і загибель його; припинення біологічного обміну речовин в організмі або його частині. Всі організми переживають розквіт, старіння і смерть (Наука., 8, 1968, 9); Фізіологічна смерть; Смерть клітини.

2. Припинення існування людини, тварини; протилежне ж и т т я; кончина, скін. Тяжко нездужала бідна Олександра; лежала сама, і води нікому подать; лежала й смерті дожидала (Вовчок, I, 1955, 36); Смерть його, як і життя, нелюдська була (Мирний, I, 1954, 48); Куди подітись? Він не хотів загинути такою безславною, страшною смертю (Коцюб., II, 1955, 171); Не злічити, скільки їх тут полягло. Ті, що підіймались їм на зміну, бачили їхню смерть, але це їх не страшило (Гончар, II, 1959, 444); — Оце недавно ми не загнали телиці в двір, а вовк вискочив з ліска та й обгриз бік. Теличку не одрятували од смерті, — пропала (Н.-Лев., VII, 1966, 284); При раптовій смерті припиняється нагнітальна діяльність серця, а отже, і кровообіг (Наука., 7, 1970, 37); *У порівн. [К а с с а н д р а:] Ненависний мені той шлюб, мов смерть, я ж так його боюсь (Л. Укр., II, 1951, 300); — Восстань почувли [богунці] свого начальника: — Ненавидьте рабство, як смерть, любіть революцію, як життя (Довж., I, 1958, 212); // Те саме, що Смертна кара (див. смертний). [М о л о д ш и й р и м л я н и н:] Скоріше б вирок той! Чого марудять? [К л і є н т:] Патроне, як гадаєш, що їм буде? [М о л о д ш и й р и м л я н и н:] Ну, звісно, смерть. [К л і є н т:] Яка? [М о л о д ш и й р и м л я н и н:] Яку присудять (Л. Укр., II, 1951, 513); Благов князя [священник], щоб дав дозвіл висповідати та запричастити людей, засуджених на смерть. Князь прогнав священника (Н.-Лев., VII, 1966, 136); // кому. Уживається як заклик до помсти, відплати. [В о я к и:] Нехай мовчить! Доволі! Годі! Чого він вигороджує злочинця? Хто лю-

бити імператора — кричи: бунтівникові смерть! (Л. Укр., II, 1951, 535); Орлюк гукнув у пільму всіма силами своєї душі — всім гнівом, образом, горем: — Смерть фашистським окупантам! (Довж., I, 1958, 283); — Що будемо з ними [поліцаями] робити, люди? — Судить! Хай кладуть своє життя за наше горе! — Повбивать їх! — Жили з нас викручували. Смерть їм! (Тют., Вир, 1964, 528); // Персоніфікація кончини — людський скелет, звичайно з косою. «Забула десь і тая смерть про мене» — ..Коли глядить — Страшенна смерть близесенько стоїть... Дідок оторопів, — і рученьки помліли (Гл., Вибр., 1951, 87); Думки її нічого веселого їй не віщували. Таки треба дождитися смерті з косою. Життя її закінчене (Март., Тв., 1954, 461); Ніч. Плач. Смерть шумить косою! (Тич., I, 1957, 43); *У порівн. З фаєтона виліз у чорній коштовній рясі немолодий і кістлявий, мов смерть, служитель церкви (Стельмах, I, 1962, 638); // перен. Загибель, припинення існування чого-небудь. [К а с с а н д р а (волає, зібравши всю силу):] Прокинься, Троє! Смерть іде на тебе!!! (Л. Укр., II, 1951, 324); Стихло все. Ллється урочиста симфонія смерті кораблів (Корн., I, 1955, 78); В світлиці теплим воском плачуть свічі, немов оплакують смерть найкращих рядків щоденника (Стельмах, I, 1962, 19); // перен. Занепад чого-небудь. Обов'язок керівників самодіяльності та інших культурних працівників на місцях — якомога сприяти розквіту цих талантів, як огню боячись їх нівеляції, їх підведення під загальноприйнятий взірець і т. ін.! Нівеляція — смерть мистецтва (Рильський, IX, 1962, 211).

Голодна смерть — смерть від голоду. Що, коли справді одберуть від неї її землю? ..На ту землю вся її надія, там — її добро, її життя; без землі — голодна смерть! (Мирний, III, 1954, 46); Дбати (придбати, готувати, наготувати і т. ін.) на смерть — готувати заздалегідь одягу й усе необхідне для похорону. Вже б давно час їй дбати на смерть (Н.-Лев., II, 1956, 20); Розгорнула [Хима] і знов посклала шмаття та одягу, що придбала собі на смерть... (Коцюб., I, 1955, 88); Легка смерть — раптова смерть без мук. — Як сизий голуб, відлетіло життя, — горбатою тінню нахилилась над матір'ю літня, висушена сонцем і наймами жінка. — Легка смерть. За роботою, — позаздрив хтось із заробітчан (Стельмах, II, 1962, 173); Нагла смерть див. наглий; Насильна смерть див. насильний; Передчасна смерть див. передчасний; Природна смерть див. природний; Холодна смерть — смерть від холоду.

△ Біологічна смерть — необоротне припинення біологічних процесів у клітинах і тканинах і розпад білкових структур; Клінічна смерть див. клінічний; Політична смерть — неможливість для кого-небудь продовжувати політичну діяльність через своє ідейне й політичне банкрутство.

◇ Блідий, як (немов, неначе, мов і т. ін.) смерть — дуже блідий. Денис бігає коло нього, руки лама, блідий, як смерть (Кв.-Осн., II, 1956, 414); — Тату! — оступіть, прошу вас, — сказав Карпо, блідий, неначе смерть (Н.-Лев., II, 1956, 291); Бог (господь) смерть посилає див. посиляти; Боятися гірше смерті — дуже боятися кого-, чого-небудь. Вона думала про Олександру й боялася її гірше смерті (Коцюб., I, 1955, 71); Відіма смерть див. відимий; Вірна смерть — те саме, що Відіма смерть (див. відимий). Розставляти міни — вірна смерть для матроса. Матрос це знав, і матрос зневажливо свище (Ю. Янов., II, 1958, 34); Гірше [лютої] смерті (від (од) смерті): а) нестерпно тяжкий. [Ж і р о н д и с т:] Таке життя було б од смерті гірше (Л. Укр., II, 1951, 166); б) нестерпно тяжко. Піду, думаю, заміж!.. Станемо якось бути на світі — хоч не

жити, дак бути. А так — се гірше лютої смерті! (Барв., Опов., 1902, 395); Дивітися (зазира́ти, заглядати, гляну́ти і т. ін.) смерті в очі (у вічі) див. око¹; До [самої] смерті — до кінця життя. Стискала [Юзя] Зоні руки, присягалася, що любитиме її «завжди, завжди, до самої смерті» (Л. Укр., III, 1952, 656); До смерті — надто, сильно, дуже. [П а н:] Голубчику, заспівайте, коли ваша ласка! До смерті люблю гарні пісні (Вас., III, 1960, 399); Забула смерть див. забувати; Загинути (умерти, полягти і т. ін.) смертю хоробрих — умерти в бою героєм. Розстрілявши по ворогах усі снаряди, загинуть вони смертю хоробрих за революцію (Довж., I, 1958, 52); Умер і він бійців хоробрих смертю, Та перед нами світочем горить ім'я його (Рильський, II, 1960, 327); Заморити на смерть див. заморювати; Замучувати (замучити) на смерть див. замучувати; Заподіяти собі смерть див. заподіювати; Збиратися, як за смертю — збиратися дуже повільно, мляво. Збирався він, як за смертю: довго шукав рукавиці, батіг, хурчав загаслою люлькою, нипаючи по всіх закапелках (Тют., Вир, 1964, 521); Збліднути як смерть див. збліднути; Зустрічатися (зустрітися) з смертю [віч-на-віч] див. зустрічатися; Іти (піти) на смерть; Іти назустріч смерті — не боячись загинути, іти на самовідданий учинок заради кого-, чого-небудь, бути готовим померти за когось, щось. — На смерть ішов, ну, а такого ще не бачив. І що його робити, то вбийте мене — не скажу (Мик., II, 1957, 46); — Усі ми з піснею цією відважно підемо на смерть! (Сос., II, 1958, 496); — Не тут твоє місце, а з ними, Що смерті назустріч ідуть (Фр., XIII, 1954, 147); Крізь вогонь і смерть — через усі перешкоди й небезпек. [Г а й д а й:] Я пронесу цей прапор крізь вогонь і смерть (Корн., I, 1955, 80); Кров і смерть! — уживається як заклик до помсти і відплати. [Г е л е н а:] Ти крикнула до мене: «Кров і смерть!» того тобі довіку не забуду (Л. Укр., II, 1951, 253); Лежати при смерті див. лежати; Між (поміж) смертю й (та) життям — у надзвичайно небезпечному для життя становищі. Христина ж і досі в лікарні б'ється між смертю й життям. Левків батько навіть коні продав, щоб врятувати невістку (Стельмах, I, 1962, 647); На життя й на смерть — те саме, що Не на життя, а на смерть (див. життя). Міцно стоїть купка завязятих чумаків — видно, наважилась боронитися до краю, на життя й на смерть... (Коцюб., I, 1955, 185); На смерть: а) так, що наступає смерть. — Акушерку Рашкевич, кажуть, на смерть забили. Поліції нема, щезла (Коцюб., II, 1955, 170); — Лейтенанта Чорноволенка накрило міною. На смерть... (Коз., Гарячі руки, 1960, 139); б) дуже, сильно; нещадно. Гордий студент обидився на смерть (Н.-Лев., III, 1956, 28); — Прошу не казати про цю пригоду мому зятеві Ніколає Станбу. Лихий у чоловіка язик, засміє на смерть... (Чаб., Балкан. весна, 1960, 403); На смерть посиляти (послати) див. посиляти; Не дає (не посилає) бог (господь) смерті кому, заст. — хтось не помирає, хоч бажає цього, хоч уже пора. — Краще б мені на тім світі, ніж на цім... Та не дає мені бог смерті... (Мирний, I, 1949, 407); — Світ.. мені не милий, а господь смерті не посила! (Вовчок, I, 1955, 146); Не забути до смерті див. забувати; Не на життя, а на смерть див. життя; Несті (сіяти) смерть — знищувати, умирятвати багатьох. Ти тремтиш, ти поблід, лиходію? Ніс ти смерть — умри ж тепер сам! (Рильський, II, 1960, 215); Багато їх, цих танків, і завтра після перепочинку вони рушать далі, туди, на схід, щоб сіяти смерть (Хижняк, Тамара, 1959, 88); Переляканий на смерть (до смерті) див. переляканий; Перелякати на смерть (до смерті) див. перелякати..

Перелякати́ся на смерть (до смерті) *див.* перелякати́ся; Перемага́ти (перемогти́) смерть *див.* перемага́ти; Пита́ння житт́я й смерті́ *див.* пита́ння; Поблі́днути як смерть — стати надзвичайно блідим. — *Він, він, — крикнула Уляна і як смерть поблі́дла... Пропала ж я! (Мирний, I, 1954, 312);* Пожи́ти смерті́ *див.* пожива́ти²; Поме́рти (уме́рти) не своєю смертю́ *див.* свій; Поме́рти (уме́рти) своєю смертю́ *див.* свій; Прийма́ти (прийня́ти) смерть *див.* прийма́ти; При́ смерті́ — в дуже тяжкому, небезпечному для життя стані. — *Чи живий він, чи ні. В сорок першому я залишив його в оточенні майже при смерті (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 42);* Прихо́дить (прихо́дила, прийшла́, при́йде) смерть — хтось помирає (помирав, помер, помере). — *Як же мені важко! Чи се смерть моя приходить!.. (Вовчок, I, 1955, 201);* Не глядячи на Одарчині сльози, молитви, смерть не приходила (Мирний, I, 1954, 60); *Він думав: «Я старий.. Прийде незабаром смерть і разом зо мною покладе в домовину і мою думку...» (Коцюб., III, 1956, 9);* Проси́ти (проха́ти) [у бога] смерті́, заст.— виявляти небажання жити. [В а с и л ь:] *Як навіжений, кидався я перший у січу, прохав у бога смерті... (Мирний, V, 1955, 107);* Скалі́чити на смерть *див.* скалі́чити; Ска́раний на смерть *див.* ска́раний; Скара́ти на смерть *див.* скара́ти; Смерть загляда́є (загля́нула, зазира́є, дивиться і т. ін.) в очі (у вічі) *див.* око¹; Смерть занесла́ свою го́стру ко́су *див.* заноси́ти; Смерть за плечима́ у кого — хтось дуже хворий, старий, скоро помере. *Заридав кобзар, заплакав Сліпими очима. Дивувалися дівчата: Вже смерть за плечима, А він, сліпий, сивоусий, Про колишнє плаче (Шевч., I, 1963, 155); — Вік мій вже недовгий... Смерть за плечима (Н.-Лев., VI, 1966, 366);* Смерть за смерть — помста вбивством за вбивство; відплата. Девізом нескорених було: *«Кров за кров! Смерть за смерть!» І земля горіла під ногами окупантів (Веч. Київ, 24.I 1969, 2);* Смерть ко́сить (ско́сила) кого — хтось помирає (помер), гине (загинув). *Не можна й підвести обличчя до кулеметного щита. У нім в проріз для прицілу, і смерть крізь нього нас косила (Сос., II, 1958, 385);* Смерть найті́ (знайти́) — загинути, померти. *Наш Евріал остервенився, Забув, що на часок зайшов; В намет к Мезану був пустився, Там може б смерть собі найшов (Котл., I, 1952, 226);* Смерть узяла́ (забра́ла) кого — хтось помер. *Умерла баба... не буде більше баби... Смерть узяла бабусю... (Мирний, I, 1949, 155);* Яків Герасимович [Кухаренко] багато збирався писати й певно лишив би чималоцікавих праць, коли б нагла й трагічна смерть не забрала в нас ще одного вірного сина (Коцюб., III, 1956, 49); Соба́ча смерть *див.* соба́чий; Стоя́ти (бі́тися і т. ін.) на смерть — битися, боротися стійко, не шкодуючи життя. — *Відступати нам нікуди. Може, комусь із нас тут судилося загинути, не доживши до дня перемоги. Але пам'ятаймо одне: на нас лежить велика місія. Будемо ж стояти на смерть! (Гончар, III, 1959, 117);* На смерть стоять пролетарі за свободу (Довж., I, 1958, 59); *Замах не злякав Данька, він лише посилив у ньому бажання битись, битись з ними непримиримо, на смерть.. Стискав у руці гвинтівку (Гончар, II, 1959, 230);* [Тільки] по смерть [добре] поси́лати *див.* поси́лати; Три чі́сниці до смерті́ *див.* чі́сниця; У (в) смерть: а) так, що наступає смерть. — *Забив. У смерть забив. Он гляньте! — і вона вказала на золотогривого півня, що лежав коло печі (Мирний, I, 1954, 237);* Василь протанцював уже три вулички.. Онде вже й хату видно... *Постріл! І... нема Василя. Упав він просто з танцю на дорогу — в смерть (Довж., I, 1958, 89);* б) дуже, сильно. — *Кажуть, Степка за ним у смерть побивається... (Зар., На.. світі, 1967, 261);* Час сме́рті *див.* час; Шука́ти сме́рті — робити

щось необачно, ризикуючи життям. *Мар'ян журиливо подивився навколо, поглянув на козацьку й турецьку могили.. і з жалем подумав, скільки то марно пропало люду на білому світі. Чого було отим турчинам шукати смерті в чужому степу? (Стельмах, I, 1962, 635).*

3. розм. Щось дуже погане, неприємне, небажане. [О с т р о ж и н:] *Щасливий випадок! А то ризикував зостатись тут зовсім без товариства, а для нас, людей столичних, се просто смерть (Л. Укр., II, 1951, 83).*

СМЕРЧ, у, ч. Великої руйнівної сили повітряний вихор, який виникає в грозовій хмарі і потім поширюється згори донизу у вигляді стовпа або хвоста, захоплюючи пісок, воду і т. ін. *Вітер смерчі білі, страшні Із води зриває (Л. Укр., IV, 1954, 96);* Смерчі й урагани досить часто піднімають у повітря масу води і разом з нею раків, косяки оселедців, які й викидають де-небудь далеко на континенті (Наука., 8, 1956, 35); *У порівн. Катастрофа походу Вишневецького блискавично наблизалася, як смерч (Ле, Наливайко, 1957, 99); // Те, що нагадує такий вихор. *Освітлені вибухами, водяні смерчі від мін та снарядів розтинали пітьму (Довж., I, 1958, 317);* Артилерійський смерч налетів на ворожі позиції, і стали вони раптом темними і непроглядними (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 220); *У порівн. В повітрі тонко засвистіло. Могутній стовп вогню смерчем здійнявся в небо (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 8).

СМЕРЧОВИЙ, а, є. Прикм. до смерч.

СМЕТА́НА, и, ж. Верхній жирний шар кислого незбираного молока; сквашені вершки. *Яке [молоко] вже поставлене на сметану, а яке ще стояло під лавкою (Кв.-Осн., II, 1956, 189);* На столі стояла здорова миска вареників в маслі, тарілка з сметаною, молочна каша (Н.-Лев., II, 1956, 54); *Лукерка внесла шматок хліба і бляшаний куваль сметани, подала Тимкові (Тют., Вир, 1964, 38);* Ми їли запечену в сметані картоплю (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 73); *У порівн. Засміявся [візник] — зубів у його незліченно, а білі ті зуби, білі, як сметана (Вовчок, I, 1955, 118).

◇ Як вареник у сметані *див.* вареник.

СМЕТА́НКА, и, ж. 1. Пестл. до сметана. *На столі масло, жовте, тверде.. густа сметанка і чорний хліб (Коцюб., II, 1955, 245); — І жте, прошу вас, вареники! Та сметанки беріть побільше і масла не шкодуйте! (Вишня, I, 1956, 318).*

2. Те саме, що вершки 1. *Рано п'ю каву (чай скасувала), навіть з сметанкою, а не з молоком (Л. Укр., V, 1956, 208);* Любовно поглянув [Аркадій Петрович] на пахучий напій, понюхав теплий ще хліб і вилаяв Савку, що козушок на сметанці занадто тонкий (Коцюб., II, 1955, 400).

◇ Сметанку збира́ти (зібра́ти) з чого — брати собі щось найкраще, найвигідніше, перев. без особливих зусиль. Збирають [бездарні автори] сметанку з усіх спеціальних праць, дають по правді тільки [тільки] якусь бовтанку, препаратів для їх власного смаку (Фр., III, 1950, 38); — *Я своїм товаром не набиваюсь — він сам за себе говорить. Але глядіть, скажу вам, щоб потім не калялись: хтось сметанку збере, а вам і сироватки не дістанеться (Стельмах, I, 1962, 198).*

3. перен., ірон. Найвпливовіша частина суспільства. *Найвища сметанка, магнатське, аристократичне товариство держалось, як завжди, в своїм тіснім, замкненім кружку [колі] (Фр., VI, 1951, 204);* [Л е с ь:] *Через тиждень буде зібрання делегатів всіх районів повіту. Сама сметанка. Зможемо їх всіх накрити (Ірчан, I, 1958, 202).*

СМЕТА́НКАР, я, ч., рідко. Те саме, що пінкознімач.

СМЕТА́НКОВИЙ, а, е. Прикм. до сметанка 2; // Пригот. із вершків або з вершками. *Сметанковий крем.*

СМЕТАННИЙ, а, е. Прикм. до сметана; // Пригот. із сметани або з сметаною. *Запечену картоплю розрізують на порційні кусочки і при подачі на стіл поливають сметанною підливою й посипають зеленню петрушки* (Укр. страви, 1957, 180).

СМЕТАННИК, а, ч. 1. Посудина для сметани і вершків. *Вершки до чаю подають в сметаннику* (Укр. страви, 1957, 400).

2. Рід солодкого пирога, пригот. із сметаною.

СМЕТАННИЦЯ, і, ж. Те саме, що сметанник 1. *Красиво розмальовані ці горщечки, сметанниці* (Веч. Київ, 8.VII 1968, 4).

СМЕТАНОВИЙ, а, е. Прикм. до сметана.

СМЕТАНОНЬКА, и, ж. Пестл. до сметана. *Як я була в свої [свої] мамі, то я була біла, Бо я в свої мамуненьки [мамуні] сметаноньку їла* (Коломийки, 1969, 273).

СМИК¹, а, ч. Те саме, що смичок¹. *Перетанцювавши пару разів, він під час паузи взяв у музики скрипку і повів смиком по струнах* (Фр., VIII, 1952, 32); *Ти смієшся, дзвінко граєш і, що хворий ти — не знаєш.. Вдарив дзвін... твоя рука Знов відшукує смика* (Олесь, Вибр., 1958, 188); **У порівн. Гнеться над тином худий, наче смик, Полікарп* (Стельмах, II, 1962, 43).

◇ **Бабин смик**, заст.— парубок, який одружується із старою багатою жінкою. *Один бабин смик, який заравди маєтку одружився на старшій.. і слабій жінці, чекаючи її смерті, розставляв сіті на дівчат* (Літ. Укр., 8.I 1963, 4); *Перепався (перепалася) на смик див. перепадатися*.

СМИК², а, ч. 1. Ремінь або ланцюжок, яким зв'язують гончих собак, прикріплюючи його до нашийників. *При поясі у вершників були шаблі, а в руках луки із стрілами. За сидлом вели, як собак на смик, двох жінок* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 124); *Легенький свист. То Йосип Євдокимович подає знак, що він уже на місці. Відпускаються з смика Докучай і Бандит* (Вишня, II, 1956, 125).

2. Пара або дві пари гончих собак, зв'язаних ремнем або ланцюжком для полювання. *Дівчата з криком кидаються врозтіч. З-за брами виїжджає блискучий похід. Попереду ловчі із смиком псів* (Коч., I, 1956, 451).

СМИК³, присудк. сл., розм. Уживається за знач. смикнути і смикнутися. *Що рибка смик — то серце твоє! Серденько щось Рибалочці віщує* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 76); — *Іду — а мороз такий, що туман стоїть і губи злипаються. Я флягу відчеплю, спирту — смик і потихеньку просуваюся далі* (Тют., Вир, 1964, 262); *Пішли обое, влізли до саду, наїлися винограду і вже хотіли назад вертати, аж тут смик! Лисичка ступила необережно, та і зловилася в сильце* (Фр., IV, 1950, 76); *Відьма, це ж вона — відьма! ..Вона з двора — я за нею. Вона попід тином смик сюди, смик туди — я за нею* (Кочуб., I, 1955, 263).

СМИКАВЕЦЬ, вця, ч. (*Superus* L.). Рід одно- і багаторічних трав'янистих рослин родини осокових, до якого належать, зокрема, чуфа, папірус.

СМИКАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до смикати 1, 3—5. *Неподалік під скиртами отаборився комбат Чумаченко.. Хоча ніхто не знав, чи доведеться тут ночувати, проте робота вже закипіла. Свистіла земля з ячійок, тріщала смикана солома* (Гончар, III, 1959, 215).

СМИКАННЯ, я, с. Дія за знач. смикати.

СМИКАТИ, смікаю, смікаєш і смічу, смічеш, недок.

1. перех. і неперех. Тягнути рвучкими і різкими рухами; сіпати. *Рвуть [перекупники] з рук, смикають, розтягують клунки, не поторгувавшись несуть в хати* (Н.-Лев., I, 1956, 57); *Зв'язковий смикає автомат у вартового і*

штовхає його (Ю. Янов., I, 1954, 168); *Хлопчик сильно смикає нитку* (Донч., V, 1957, 59); *Приїжджали механіки аж із Самбора, тупцювалися біля неї, смикали за всілякі важелі, а машина стояла нерухомо* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 21); *Кабанець на уроці поводить себе нестерпно: читати відмовився, смикає дівчат за коси, сміявся* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 172); // *безос. Потяг мчав. Вагони смикало, вони хитались, мов п'яні* (Досв., Вибр., 1959, 29); // *Термосити, привертаючи увагу. Смиче мене щось за рукав — озираюсь: стоїть один із товаришів* (Вас., Вибр., 1954, 31); *Він неспокійно крутив головою, смикав за руку високу жінку* (Жур., Вечір., 1958, 373); // *Шарпати, кошлатити що-небудь (про вітер). Люто налітає на його [ліс] вітер, рве його, смиче з усіх боків* (Вас., II, 1959, 307); *Вітер смикав околот із стріх і кураю клубки котів у полі* (Мисик, Біля криниці, 1967, 120); // *Обсмикувати. Проти мене сиділа якась товстуля.. Вона смикала та підгортувала під себе свою сукню, бо на неї бризало* (Н.-Лев., II, 1956, 390); // *Те саме, що клювати* 4. *Ледве переводячи віддих, стежить [хлопчик], як рибка смикає, як від поплавця розходяться маленькі-маленькі хвилячки...* (Хотк., I, 1966, 53); *Смикає щоразу Жадливий окунь нелукавий* (Рильський, Поеми, 1957, 180).

◇ **Смікати за полі див. полі; Смікати за язик (за язика) див. язик.**

2. *неперех., чим.* Робити різкий рух якоюсь частиною тіла. *Чому це сторожко заскреготіла сорока і присіла на дерево, смикаючи довгим хвостом, схожим на наконечник списа?* (Коп., Як вони.., 1961, 168); — *Ти чого шиєш смикаєш? Зроду в тебе так чи, може, від якої хвороби?* (Тют., Вир, 1964, 102).

3. *перех.* Витягати, виривати що-небудь звідкись, із чогось; висмикувати. *Коло ясел стояла ряба корова й смикала з драбини свіжу траву* (Н.-Лев., II, 1956, 393); *Смиче [молодиця] соломі з стріхи на топливо у піч* (Мирний, I, 1954, 48); // *Зривати що-небудь (з дерева, гілки і т. ін.). Михайло десь надібав журавлиху [журавлину] і смикав вкриті червоними ягідками зелені віхтики* (Досв., Вибр., 1959, 64); // *Виривати що-небудь (з ґрунту). На городі Іжачок Смикає з ґрядки Бурячок* (Стельмах, V, 1963, 363).

4. *перех., перен., розм.* Заважати, набридати кому-небудь настирливими вимогами, проханнями і т. ін. *Начальник сталеливарного цеху.. нервувався, смикав людей суперечливими наказами і, здавалося, зовсім зневірився в своєму вмінні відлити робоче колесо* (Собко, Біле полум'я, 1952, 276).

5. *перех., розм.* Викликати судорожне тремтіння. *Корчі смикали й без того скривлений.. рот [Глібана]* (Кач., II, 1958, 221); *Крулікевич замовк, але нервовий тик довго смикав його тонкі губи* (Тулуб, В степу.., 1964, 130); *Руки були якісь сквапливі, недокінчені. Щось смикало його* (Хотк., II, 1966, 250).

6. *перех., вульг.* Пити спиртне. *Уміє він дудлити.., смикати й лизати* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 248).

СМИКАТИСЯ, смікаюся, смікаєшся і смічуся, смічешся, недок. 1. Робити рвучкі, різкі рухи. *Внизу, під кручею, у тьмяному освітленні нервово смикався тягач* (Баш, На.. дорозі, 1967, 15); // *Злегка підстрибувати. Шухновський здивовано кліпав рудуватими віями, його позолочене пенсне кумедно смикалося* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 62); // *Роблячи рвучкі рухи, пориватися зробити що-небудь. Силоміць заливали [вино] блазневі в рот.., він захлипувався, смикався вивільнитися* (Загреб., Диво, 1968, 551); *Жінки побачили, що брав їхній верх, в одну мить оточили Дмитра Горіха.. і смикалися дорідкої бороди* (Чорн., Потік.., 1956, 270); *Просунути в отвір руку, щоб намацати клятву бляху, майор*

не міг. Хоч як смикався — не допомагало (Загреб., Європа 45, 1959, 17).

2. Судорожно здригатися (про тіло, шкіру, губи і т. ін.); сіпатися. Броніславові повіки дрижали, і шкіра смикалась йому на висках (Досв., Вибр., 1959, 157); На обличчі — напружений вираз. Потріскані від вітру та морозу губи.. смикались (Головко, II, 1957, 443).

СМИКНУТИ, ну́, не́ш, док. 1. перех. і неперех. Однокр. до смікати 1—3, 5, 6. Нап'явсь [Еней], за гілочку смикнув, Аж дерево те затріщало (Котл., I, 1952, 124); Марія смикнула Василю за рукав так, що у неї рукав затріщав (Н.-Лев., II, 1956, 116); Васько смикнув віжки, і кінські копита затупотіли по мосту (Шиян, Баланда, 1957, 55); Кузьма смикнув головою, потім аж навшпиньки підвіся й уп'явся у вершника очима (Панч, Гарні хлопці, 1959, 164); Сіла вона на гребені, незчулася сама, як узяла веретено; смикнула з кужеля пасмо, вивела нитку... (Мирний, I, 1949, 242); Хто йде, — горюх скубне: гребець скубне у жменю; Іде косар і жнець — нагарбають в кишеню; Прискочить дітвора, — і в пелену смикне... (Г.-Арт., Байки..., 1958, 60); [Д р е м л ю г а:] Може, спати підеш? Ти багато столичної смикнув... [Т е р е щ е н к о:] Горілка тепер мене не бере (Корн., II, 1955, 342); // безос. Гудок паровоза. Смикнуло вагон, — труснуло сонного Петра (Головко, I, 1957, 438); — За голову сільради торік вийшла [дочка куркуля], за Матюху... — За Корнія? Що був воєнкомом при волості? — Давида аж смикнуло (Головко, II, 1957, 12).

◇ Смикнути за язик (за язика) див. язик; Смикнути люльки (цигарки і т. ін.) — закурити люльку, цигарку і т. ін. — А чи не смикнули б, пане! Павле, люльки? — спитає наймит. — Смикнув би, — пробелькоче Павлусь, — так люльки не знайду (Стор., I, 1957, 59); Смикнути цівкою див. цівка.

2. неперех. Різким рухом зрушити (з місця). Мар'ян натяг віжки. Коні смикнули з місця (Чорн., Визвол. земля, 1959, 172).

3. неперех., розм. Швидко піти, зникнути. Над ними стояла дівчина в рожевій суконці й радісно махала кудись рукою.. Вони нишком підвелись і смикнули безшелесно в траву (Козл., Мандрівники, 1946, 15).

СМИКНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док. Однокр. до смікатися. Трактор смикнувся, заскреготів гусеницями. Затріщало сухе бадилля, здригнулась земля (Збан., Переджнив'я, 1955, 358); Дивлюсь — воно [воронення] угору полетіло Да й пуць на шию барану І, кігті вплутавши йому у вовну білу, Смикнулося нести, да ба! вага не в силу (Греб., I, 1957, 66); Матюха смикнувся, але щось мов за поли його схватило й не пустило вдарити в першу ж мить (Головко, II, 1957, 134); Ротмістр смикнувся було роздягатись, але парубок уже зник за очеретом, тоді він вихопив пістоль і стрельнув у очерет (Панч, Гомон. Україна, 1954, 188); У Гафії Тиснянчихи похололо в грудях, смикнулись уста, вся кров, здавалося, вдарила в серце (Скл., Карпати, II, 1954, 412); В Олександра смикнулася брова, обличчя скривилося і посіріло (Кочура, Зол. грамота, 1960, 75).

СМИКОНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех., однокр., розм. Підсил. до смикнути. Злякано зиркнувши на вартового, смиконує [візник] віжками й круто повернув коні (Досв., Вибр., 1959, 159); Він панну смиконує за плаштину, тая впала додолу (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 233); Люльки [дід] не палив, а горілочку пив. Смиконе і напідпитку ласкаво промовить: — .. Читай, читай... (Ковінька, Чому я не сокіл..., 1961, 70); Сердито затягувався [Оверко] скаженим самосадом. Санько, ото в брилі, аж закашлявся, сердега, як смиконує (Головко, I, 1957, 219); — Кінь як смиконе, як залопотить по лісі, Яременко вплутався у віжки (Хотк., I,

1966, 86); // безос. Цебер смикнуло й піднесло вгору (Гр., Без хліба, 1958, 149).

◇ Смиконутися за язик (за язика) див. язик.

СМИКОНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док., однокр., розм. Підсил. до смикнутися.

СМИРЕННИЙ, а, е. 1. Який усвідомлює свою мізерність, нікчемність; позбавлений гордовитості. Списав її [книжку] смиренний слуга господа.. брат Веріфікус (Л. Укр., III, 1952, 740); [Г а в р и л о:] Ідіть у фортецю і не забувайте, що сказав вам смиренний божий слуга, полковий дяк (Корн., I, 1955, 219).

2. Покірний, лагідний. Бойко сидить на лаві. Смиренний, тихий бойко (Хотк., II, 1966, 420); // Який виражає покору, лагідність. На смиренному обличчі старости хижішають темні, з розкиданими прожилками очі (Стельмах, I, 1962, 639); У панегіричних творах автори піднесено вихваляли того, кому присвячували вірш, а про себе говорили у смиренному, зневажливому тоні (Рад. літ-во, 5, 1962, 87); // Сповнений покорі. За сими йшли [у пеклі] святі понури, Що не дивились і на світ, Смиренної були натури. Складали руки на живот (Котл., I, 1952, 128); Й ця смиренна грамота здається королеві нечуваною зухвалістю (Тулуб, Людолови, II, 1957, 497).

СМИРЕННИК, а, ч., розм. Чоловік покірної, лагідної вдачі; // ірон. [С о к у р е н к о:] За що ж ви гніваєтесь на мене? [С т е п а н и д а:] За що? Ач яка тихоня, ач який смиренник! (Кроп., I, 1958, 127).

СМИРЕННИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до смиренник. [Г о р п и н а:] Господь з тобою, Одарко! Я твого чоловіка ніколи і в моїй хаті не бачила! [О д а р к а:] Ти думаєш, що я нічого не знаю? Ай удовиця, ай смиренниця! (Кроп., I, 1958, 159); [Р я ж е н к о (крутнувши вус):] Так куди поклажу, смиреннице? (Мик., I, 1957, 287).

СМИРЕННІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. смиренний. Ти ще не знаєш, яку вагу має доброта і смиренність (Коб., II, 1956, 331).

СМИРЕННО. Присл. до смиренний. Коли сільська дячиха смиренно й одверто признала вищість своєї станіславської колежанки [приятельки], — між ними запанувала цілковита гармонія (Хотк., II, 1966, 368); Зупинившись проти двох рибалок, що смиренно стояли собі і мовчали, Турчинович згорда випнув нижню губу (Кол., Терев., 1959, 38).

СМИРЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. смирити, смиряти і стан за знач. смиритися, смирятися.

2. Покірність, лагідність. [М е с с і я:] Таке смирення гірше від гордині (Л. Укр., II, 1951, 112).

3. Відсутність гордовитості; усвідомлення своєї мізерності, нікчемності. — На ньому браминська шовкова жовта хламида, а по хламиді чорніють латки: це символ його чернецького смирення та вбожества (Н.-Лев., IV, 1956, 274); Не з блиском і гонором людина повинна йти в дім молитви, а з смиренням і покорю. Такий був непопушаний догмат віри Уляни Григорівни (Добр., Очак. розмир, 1965, 292).

СМИРЕНСТВО, а, с., заст. Покора, смирення. — Стоять повалені навколішки в снігу князівці натовпом у смиренстві перед властю. І стогін та ревище на майдані (Головко, II, 1957, 312); Катерина без зайвої задержуватості, але й без зайвого смиренства, виклала крамареві справу по-купецькому, логічно (Вільде, Сестри..., 1958, 290).

СМИРИТИ див. смиряти.

СМИРИТИСЯ див. смирятися.

СМИРНА, и, ж. Ароматична смола, яку використовують для обкурювання, приготування запашних масел і т. ін. Дід знай правився коло свого улика, то окурював

його смирою, то навощував воцанкою (Мирний, I, 1954, 192); Тоскно співав хор, чаділо безліч свічок, повітря, густе від диму, пахло смирою, воском і парфумами (Кочура, Зол. грамота, 1960, 329).

СМИРНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до смірний. Він завернув до брами й подав милостиню тільки смирненьким на взір старцям (Н.-Лев., IV, 1956, 305); До Михайла підійшов смирненький чоловічок і, усміхнувшись, привітався (Досв., Вибр., 1959, 102).

СМИРНЕНЬКО. Присл. до смирненький. Сидів Когутик з красними крильцями. Глянула Лисичка та й слинку ковтає, Підійшла смирненько, хусткою махав (Фр., XIII, 1954, 259); Ти тільки те й робив, що вправненько, смирненько за хазяйським плугом ходив (Ковінька, Кутя., 1960, 112); // у знач. присудк. сл. Якось було скорботненько й тихенько, смирненько (Вовчок, I, 1955, 302).

СМИРНЕСЕНЬКИЙ а, е. Пестл. до смирненький. Катря сього вечора да така ласкава була й весела, і смирнесенька така, що я такою її зроду не бачила (Вовчок, I, 1955, 197).

СМИРНЕСЕНЬКО. Присл. до смирнесенький. Смирнесенько коло молодиці сиділа ся дівчинка малая (Вовчок, I, 1955, 363).

СМІРНИЙ, а, е. Покірний, лагідний (про людину); спокійний, не норовистий, не злий (про тварину). — Усе парубоцтво — як один. Усіх знаємо, усі чесні, усі добрі, усі смірні (Кв.-Осн., II, 1956, 397); Каленяк уже давно не бачив свою дружину такою смирою. Побовувався, що вчинить веремію, а вишло навпаки — припишкля (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 39); Воли такі смірні, тихі... (Мирний, I, 1949, 351); З хліва в дірку, вище од дверей, виглядала смирна коняка з добрими очима (Н.-Лев., II, 1956, 376); // у знач. ім. смірний, ного, ч.; смірна, ної, ж. Покірна, лагідна людина. Смирного й на тім світі б'ють (Номис, 1864, № 4079); Кожному упала нарізна дорога, — Смілому багата, смирому убога (Щог., Поезії, 1958, 273); // Який виражає покірність, лагідність. — Який ви ще молодий та зелений! — сказала Каралаєва, хитаючи головою і дивлячись в самісінькі смірні очі Ломицькому (Н.-Лев., VI, 1966, 53); — Підводи готові. Можна їхати, — сказав він і сів на стілець. Говорив смирим, тихим голосом (Тют., Вир, 1964, 33); // Спокійний у вияві, протіканні (про життя, роботу і т. ін.). Чи ж не казав ти мені, що злетіла корона злотиста з мого чола з того часу, як я до роботи взялась, тихої, смирої (Л. Укр., I, 1951, 260).

СМІРНІСТЬ, ності, ж., рідко. Властивість за знач. смірний. Володимир Семенович був чудовий чоловік. Стільки смирності, делікатності.. я ще не стрічала у мужчини (Фр., IV, 1950, 373); Хоч нерадо, але все-таки мусила Броня свою смірність відставити набік (Март., Тв., 1954, 444).

СМІРНИТИ, ію, ієш, недок. Ставати, робитися смирим. — Оленко, ось я тобі... Тікай-но звідти, — сварилась мати. Мала на хвилину смірніла, а потім.. знову бралася за своє (М. Ол., Леся, 1960, 52).

СМІРНИПАТИ, аю, аєш, недок. Ставати, робитися смірнішим (див. смірний). — Ти як дивишся за роботою!? — Як можу, так і стараюся, — смірнішав й обмежується улесливою посмішкою полуплене обличчя пригінчого (Стельмах, I, 1962, 553).

СМІРНО. 1. Присл. до смірний. І знов похилилась голова униз смиро й ласкаво, мов голова ласкавого раба (Н.-Лев., II, 1956, 41); Багато з них думає, як оце Сташка: захопивши місце за верстатом, треба сидіти смиро, бо покірною поставою здобудеш більше, ніж криком і кулаком (Вільде, Сестри., 1958, 390); [М а т у ш к а

г у м е н я:] Краще зайди у церкву та богу помолися, а тоді й до мене зайдеш, коли хоч, та тихо та смиро побалакаєм (Мирний, V, 1955, 84).

2. у знач. виг., військ., заст. Струнко. — Смирно! — гримнув старшина, відчиняючи двері і вступаючи в хату (Гр., Без хліба, 1958, 27); [С т е п а н:] Смирно, товаришу боєць! Як стоїте перед старшим сержантом? (Корн., II, 1955, 85); Міліціонер, що проходив якраз мимо, повернув до Тимка тугу шию. — Ти чого зуби скалиш? Стояти смиро! (Тют., Вир, 1964, 360).

СМИРНОТА, й, ж., розм. Те саме, що смирення 2, 3. — А за її добрість, за її смироту, покірність треба їй такого мужика, щоб їй був як отець (Кв.-Осн., II, 1956, 62).

СМИРЯТИ, яю, яєш, недок., **СМИРИТИ**, смирю, смириш, док., перех. 1. Силою примушувати коритися; придушувати (повстання, збройний опір і т. ін.).

2. Угамовувати, тамувати яке-небудь почуття, бажання і т. ін. [Г у р т п р о р о к і в:] Дочка сіонська гордувала нами, за те її Ваалів син смирів (Л. Укр., II, 1951, 132); [Я р о с л а в:] Неправда! Не вигнанець він тепер, Бо чесно вмер за Русь на полі брані, Для Києва смиривши гордий дух... (Коч., П'єси, 1951, 107).

СМИРЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок., **СМИРИТИСЯ**, смирюся, смиришся, док. 1. Ставати смирим, покірним; коритися чий-небудь волі, впливу. [Є п и с к о п (підходить повагом з дальшого кутка до Нартала):] Смирись, мій сину... (Л. Укр., II, 1951, 428); Кінь зробив великий стрибок.. Прикоротив [Григорій Іванович] уздечку. І кінь враз смирився і став (Смолич, V, 1959, 700); // Підкорятися чий-небудь владі, силі і т. ін. Тут іще чуєш предвічний той голос, і клониться дух у покорі, й смиряється бунт (Хотк., II, 1966, 408).

2. тільки недок. Пас. до смиряти.

СМИСЛ, у, ч. 1. Уявлення про щось, поняття, розуміння чого-небудь. [О л е с я:] Такий тільки чоловік усьому дає інший смисл, і в те, що нам часто вбачається вже мертвим, він вдуває дух животворящий... (Кроп., II, 1958, 335); // Роль, важливість чого-небудь. Робітничча самостійність, вплив робітників на свою фракцію, розв'язування самими робітниками питань своєї партії — ось у чому великий історичний смисл того, що відбувається (Ленін, 23, 1972, 50); Глибокий політичний смисл полягав і в тому, що «Русалка Дністровая» була книжкою, головним героєм якої був народ (Рад. літ-во, 1, 1957, 110).

2. Внутрішній зміст, суть чого-небудь; значення. І поезія, і звуки, і образи — все зрушувало, все розкривало схований гарячий смисл і усміхалося (Хотк., II, 1966, 119); Скільки краси в товаристві, в любові людини до людини! Скільки високого смислу в почутті рівності і дружби народів! (Довж., III, 1960, 70).

3. Мета, завдання, призначення чого-небудь. Ми не вкладаємо смислу нашого життя в саму працю, лише в те, що ми за нашу працю одержимо (Коб., III, 1956, 103); Партія існує для народу, в служінні йому бачить смисл своєї діяльності (Програма КПРС, 1961, 122); // розм. Користь, вигода. — Чи в смисл приймати такі страждання за дурненький, малий факт, за факт одставки якогось там жандаря? (Хотк., I, 1966, 176); — А який, скажи мені, смисл у зустрічванні саме рослин різноманітних видів? — спитав Жуков (Довж., I, 1958, 474).

СМИСЛОВИЙ, а, е. Стос. до смислу (у 2 знач.). Коли якась дрібниця в картині написана недбало, вона може залишитися непоміченою, в плакаті ж кожна деталь несе смислове навантаження, маючи інколи вирішальну роль для розкриття його змісту (Наука і культура..., 1971, 270); Певне значення в сучасній українській орфографії мав також смисловий, або семантично-диференційний,

принцип письма (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 417); Вставні слова у «Вершниках» майже не вносять помітного смислового відтінку (Мова і стиль «Вершників», 1955, 50).

△ Смысловий наголос див. наголос.

СМИЧЕЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до смичок¹. [Н а с т я:] Оця ж скрипочка і світ мені замакітрила!.. Як поведеш.. смичечком по струнах, то ніби серце мені набово перетнеш!.. (Кроп., II, 1958, 40).

СМИЧКОВИЙ, а, е. 1. Стос. до смичка (див. смичок¹). В малому містечку розливалися смичкові тони скрипки з акомпанементом фортепіано (Кобр., Вибр., 1954, 207).

2. На якому грають смичком (про струнні інструменти). Карпатська деревина незамінна при виготовленні смичкових і щипкових інструментів (Рад. Укр., 5. I 1964, 1); // у знач. ім. смичкові, вих, мн. Музичні інструменти, на яких грають смичком. Струнні інструменти України залежно від манери гри на них класифікуються на щипкові (гуслі, кобза, бандура, торбан).. та смичкові (гузок і скрипкова сім'я) (Знання., 7, 1971, 21); // Признач. для виконання на таких інструментах. З першого погляду вражав незвичайне для нас явище — з'єднання в одному квартеті духової і смичкової груп (Укр. муз. спадщ., 1940, 17).

СМИЧОК¹, чка, ч. Дерев'яна паличка з натягнутим уподовж пучком кінського волосу; служить для видобування звуку на струнних музичних інструментах. Висіла на стіні запилена скрипка і смичок над пюпітром з розгорнутими нотами (Л. Укр., III, 1952, 582); Арсен повів смичком по струнах. Полюлись звуки скрипки (Дмит., Розлука, 1957, 92); *Образно. Хтось невидимим смичком провів по синьому піднебессі, по білих хмарах, і вони забриніли, як скрипка (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 8); *У порівн. [Х о т и н а:] Як взяв [Роман] молотка у руку, то так він у нього і заходив по кувадлі [ковадлі], як смичок по скрипці!.. (Кроп., II, 1958, 67).

СМИЧОК², чка, ч. Те саме, що смик². Собаки, напившись води, лягли на моріжку.. Рудий козак злими очима глянув на хортів, смикнув за смичок і поволік їх до двору (Панч, Гомон. Україна, 1954, 23).

СМІЛИВЕЦЬ, вця, ч. Смілива людина. Жменька сміливців, оточена на висоті ворогами, відбивалася до останнього набою (Літ. газ., 2. III 1950, 4); — Ну хто ж із вас полізе першим? — спитав Шумейко, розглядаючи прибулих. Та сміливця не виявилось (Шиян, Баланда, 1957, 66).

СМІЛИВИЙ, а, е. 1. Який не знає страху, не боїться небезпеки; відважний, хоробрий. Неначе птахи чорні в гаї, Козацтво сміливе літає; Ніхто на світі не втече! (Шевч., I, 1951, 202); Всім хотілося послухати чи хоч побачити сміливих матросів, які перші у флоті підняли повстання (Панч, Гарні хлопці, 1959, 16); // у знач. ім. сміливий, вого, ч.; смілива, вої, ж. Людина, яка не знає страху, не боїться небезпеки. Сміливого і куля не бере (Укр.. присл., 1963, 326); Зашуміло село, як на пригрю бджоли: сміливий і несміливий збиралися в купи, гомоніли, радились (Мирний, I, 1949, 302); // Який виражає сміливість, відвагу, хоробрість. — Через наші двері розбишака не простромив би ножа, — обізвалася Настя сміливим голосом (Н.-Лев., VII, 1966, 269); Вигнався він — парубок на славу. Очі сміливі, чуб буйний та чорний, як ніч (Мик., II, 1957, 76); // Який свідчить про відвагу, хоробрість. [П р и н ц е с а:] Невже тобі неволя не обридла? [Л и ц а р:] Обридла, тим-то я її боюся і втретє вже на неї не поважусь знов сміливим та необачним вчинком (Л. Укр., II, 1951, 215); Керуючи п'ятьма арміями, він [маршал] за місяць удалими маневрами і сміливими операціями розбив Врангеля (Ю. Янов., II, 1958, 236).

2. Який не боїться труднощів, невдач, перешкод; рішучий. Це, певне, ретельний дослідник, новатор і сміливий експериментатор нашої соціалістичної науки (Ле, Право., 1957, 8); В. І. Ленін підходив до марксизму як проникливий, далекоглядний і сміливий творець (Літ. Укр., 23. IV 1963, 1); // у знач. ім. сміливий, вого, ч.; смілива, вої, ж. Людина, яка не боїться труднощів, невдач, перешкод. Не бійся нічого, нічого, нічого.. Широка дорога, дорога, дорога Відкрита для сміливих скрізь! (Мур., Піонер. слово, 1951, 42); // Сповнений сміливості, відваги, дерзання. Серед «Тюремних сонетів» Франка, якими він кинув, між іншим, сміливий виклик офіційно прийнятій естетиці, .. є один, який особливо хочеться процитувати (Рильський, IX, 1962, 35); Наші сміливі кроки в космосі, в підкоренні сил атомного ядра.. викликають подив і захоплення всього прогресивного людства (Наука., 4, 1963, 3); // Який зачіпає, порушує гострі, назрілі, болючі питання. Знов сідала [Маруся] на камінь, знов слухала свободних, сміливих оповідань опришка (Хотк., II, 1966, 80); Тихий Тясьмин чув.. волелюбні розмови майбутніх декабристів, чув палкі, беззавітно сміливі слова поета (Рильський, X, 1962, 26); // Який містить у собі щось нове, своєрідне; незвичайний, нетрафаретний. Як гарно марилось на шкільній лаві, скільки робилося сміливих, але часом і недосяжних проєктів! (Коцюб., I, 1955, 222); Його [архітектора] будинки сміливі й прості і досі прикрашають наші міста (Ю. Янов., II, 1958, 27); Мічурін показав Калініну всі свої досягнення, всі зразки нових дерев, всі сміливі починання (Довж., I, 1958, 485).

3. Небоязкий, несоромливий у поводженні з іншими. Солом'я була така проворна та смілива, що нікого не минала своїм язиком (Н.-Лев., VI, 1966, 304); Вона була така гарна і така смілива, що в її присутності в Йоньки дубів язик (Тют., Вир, 1964, 224).

4. Який різко виділяється серед інших. Що то вже за молодиця була красовиця!.. змалювати б таку та дивитись, не впускаючи з очей, та самому всміхатись на ту красу сміливу та веселу (Вовчок, I, 1955, 243).

СМІЛИВІСТЬ, вості, ж. 1. Властивість за знач. сміливий. Боялися вороги руського навалного нестримного бою.. Сміливістю, хоробрістю, відвагою, безстрашним руського війська був знаменитий руський бій (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 337); Неухильне прагнення вперед, сміливість думки, ясність перспективи, нетерпимість до косності, рутини — ось що характеризує діяльність ленінської партії (Ком. Укр., 5, 1960, 45).

2. Смілива поведінка, рішучість у вчинках; хоробрість, відвага. Вона не сподівалась од Мелашки такої сміливості й спочатку не знала, що казати (Н.-Лев., II, 1956, 358); Сміливість і буйність — то були ознаки характеру Олекси (Хотк., Довбуш, 1965, 131); Аж от поїзд рушає далі. Не здолали його гайдамаки.. Не вистачило сміливості (Довж., I, 1958, 38).

Брати [на себе] сміливість див. брати; Додавати (додати, надавати, надати) сміливості — робити сміливішим. Ваше співчуття моїм замірам і обіцянка надіслати децю додають мені сміливості (Коцюб., III, 1956, 242); Надворі стало зовсім поночі. Темрява додала бідній Василю сміливості (Н.-Лев., II, 1956, 84); Мое мовчання надає йому сміливості (Ю. Янов., II, 1958, 22); Мати сміливість — бути сміливим; осмілюватися зробити що-небудь. — Вліз у сім'ю, взяв чужу жінку.. Май же сміливість чесно поквитуватись (Коцюб., I, 1955, 408); — Мав сміливість з куркулями гуляти, май тепер сміливість подивитись людям у вічі (Стельмах, II, 1962, 377); Набиратися (набратися) сміливості — ставати сміливішим. Заєць набрався сміливості та й каже:

«Ще одколи живу в цьому лісі, ніхто передо мною шапки не здіймав» (Н.-Лев., III, 1956, 292).

СМІЛИВІШАТИ, аю, аєш, недок. Робитися, ставати сміливішим (див. **СМІЛІВІЙ**). — Говорить зі мною, як із простим. — Які ви добрі, .. Степане Васильовичу. Ви мене й додому доведете? — сміливішав Василина (Стельмах, I, 1962, 584); Стрільби не чути. Бійці сміливішають; видно, як то тут, то там вигулькне котрийсь з окопу (Гончар, Людина., 1960, 109).

СМІЛИВО, присл. 1. Присл. до **СМІЛІВІЙ**. З юрми вийшов якийсь огрядний чоловік, сміливо підступивсь до нас (Коцюб., I, 1955, 258); Тимко сміливо відкрив двері. У місячній саяві кроків за два від порога стояв якийсь чоловік (Тют., Вир, 1964, 268); Молодь сміливо виступав за нові прогресивні методи роботи, домагається значного піднесення продуктивності праці, зниження собівартості продукції (Хлібороб Укр., 6, 1966, 8); Ніхто до Т. Г. Шевченка так сміливо і щиро не показував у мистецтві життя казахів (Вітч., 3, 1968, 155).

2. Без зусиль; легко, вільно. Якесь здоровецьке вікно сірів: таке здорове, що в його чоловік сміливо увійшов би, не стиливши голови (Н.-Лев., VI, 1966, 96); // З повним правом. Неспокій цей Я можу сміливо назвати чудесним (Рильський, III, 1961, 222); Цю смолу тут-таки варили в казанах два запорожці, яких сміливо можна було вважати за чортів (Довж., I, 1958, 227).

СМІЛИЙ, а, е. Те саме, що **СМІЛІВІЙ**. Ті пішли за ним, розмовляючи за Колісника, що який-то він сміливий та вдатний (Мирний, III, 1954, 274); — Хороші слова: смілого куля боїться, смілого штик не бере (Збан., Ліс. красуня, 1955, 121); Річ старого звеселила збори, всі побачили смілу вдачу — правду в очі ріже! (Горд., II, 1959, 270); [М о р д о в е ц ь:] Ти до мене з упередженням підходиш, і смілий, благородний вчинок мій — тобі байдужий і чужий... (Тич., I, 1957, 297); Молодий лікар ішов на смілий і ризикований експеримент (Дмит., Наречена, 1959, 139); Він знав, що частка і його труда У наших смілих, огняних будовах (Рильський, II, 1960, 109); Ленінізм — це думка сміла, це партії нашої сила (Укр. присл., 1955, 331); Сміле слово — то наші гармати, Світлі вчинки — то наші мечі (Граб., I, 1959, 394); Увійшла [бабуся], тихенько ступаючи, вклонилась панії та й питає: — А що вам треба, пане? Пані аж з місця вірвалась, що стара така сміла (Вовчок, I, 1955, 122).

СМІЛИСТЬ, лості, ж. 1. Властивість за знач. **СМІЛИЙ**. [М и л е в с ь к и й:] Перший раз бачу у молодій дівчини таку смілисть думки! (Л. Укр., II, 1951, 23).

2. Те саме, що **СМІЛІВІСТЬ** 2. Грізний крик боярина збудив і в Максима його звичайну смілисть і рішучість (Фр., VI, 1951, 31); Віддавна смілості й одвазі Шумить по всесвіту хвала (Рильський, II, 1960, 296).

БРАТИ [на себе] **СМІЛИСТЬ** — те саме, що **БРАТИ** [на себе] **СМІЛІВІСТЬ** (див. **БРАТИ**); **МАТИ** **СМІЛИСТЬ** — те саме, що **МАТИ** **СМІЛІВІСТЬ** (див. **СМІЛІВІСТЬ**). — Мамко, розповім я вам новину. — Яку, синку? — Таку, що йдуть до царя сватати мені дівку. — Мати перелякалася, бо не мала смілості, але таки пішла (Калин, Закарп. казки, 1955, 32); Набирається (набраться) смілості — те саме, що Набирається (набраться) сміливості (див. **СМІЛІВІСТЬ**). — Смілості, бачиш, набрались... Що ж? Дошумілись, догрались?.. (Рильський, I, 1960, 319).

СМІЛИТИ, ію, ієш, недок., рідко. Робитися, ставати смілим.

СМІЛІШАТИ, аю, аєш, недок. Робитися, ставати смілішим (див. **СМІЛИЙ**). — Нічого, люди добрі, Ликсандр не знає.. — смілішав Бєдоким (Стельмах, I, 1962, 364).

СМІЛКА¹, и, ж. Пестл. до смола.

СМІЛКА², и, ж. (*Silene* L.). Трав'яниста рослина родини гвоздикових з яскраво-червоними квітками і з

клейким угорі стеблом. Уся зелена степова скатерть.. була ніби заткана квітками: червоними купами смілки, синіми дзвониками, жовтими степовими тюльпанами (Н.-Лев., I, 1956, 408); П'яним духом дише деревій, озивається святим куревом смілка (Вас., I, 1959, 330).

СМІЛКО, присл., діал. Сміливо. Так не смілко береться (Сл. Гр.).

Не смілко кому — страшно кому-небудь. Не смілко було йому з таким лицем [з такою особою] просто розговорювати [розмовляти] (Кв.-Осн., II, 1956, 317).

СМІЛО, присл. 1. Присл. до **СМІЛИЙ**. — Се я, панотче, кажу, — сміло виступила вперед ще молода молодиця (Мирний, III, 1954, 308); Коли ревли кругом гармати, ішов він сміло на багнет (Сос., II, 1958, 371).

2. Те саме, що **СМІЛИВО** 2. В нашому дворі стоїть старий-престарий пенюк. Широкий — на ньому сміло можна сісти вдвох (М. Ол., Чуєш., 1959, 79).

СМІЛЯК, а, ч., рідко. Те саме, що **СМІЛІВЕЦЬ**. [Ш е в ч е н к о:] Радий був мою найглибшу шану Віддати тому, хто в лавах декабристів, Хто в лавах перших руських сміляків За правду і за волю стяг підняв (Коч., III, 1956, 129); Відчинилася кріпосна брама і прийняла сміляків, яких переслідували, прокинувшись, запорожці (Довж., I, 1958, 246).

СМІЛЬНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **СМОЛЯНИЙ**. Хлопчаки запалили смільну лучину у виплетеній з дроту сітці (Стельмах, I, 1962, 434); Горнець котлові доганяє, а обов смільні (Номис, 1864, № 8006); Хвилястий чорний чуб спадає на високий прямий лоб. З-під смільних брів усміхаються веселі очі (Стельмах, II, 1962, 388).

СМІЛЬЧАК, а, ч. Те саме, що **СМІЛІВЕЦЬ**. План [нападу] Бурунди був .. дуже розумний, і Бурунда був єдиний смільчак до виконання цього плану (Фр., VI, 1951, 71); В шаленому темні, відстрілюючись і маневруючи, Калюжний із своєю четвіркою смільчаків наблизився до бліндажів (Ле, Мої листи, 1945, 101).

СМІТИ, смію, смієш, недок. 1. Насмілюватися, наважуватися робити або казати що-небудь, осмілюватися. — Одна робить все сміліше — І пошив, і напише.. Друга рада б, та не вмів, Мов соромиться, не смів, Мабуть, їй судилось так (Гл., Вибр., 1951, 230); Вона при матері не сміла змагатися з сестрою, бо знала, що мати завжди стане в обороні Софії (Л. Укр., III, 1952, 505); [С е р б и н:] Не було ще чоловіка на світі, щоб смів мене вразити і щоб даром пройшло йому сев (Вас., III, 1960, 23); Санька любила брата з ревністю ведмедиці. Кожному, хто смів його ображати, вона ладна була перервати горлянку (Тют., Вир, 1964, 154).

Не смій (не смійте) — уживається як форма категоричної заборони робити що-небудь. — Доки не здаси всіх екзаменів, з двору виводити [мотоцикл] не смій! (Гончар, Тронка, 1963, 101); Кинулись партизани до Худякова. Навперейми їм Глушак. — Стійте! Стійте! Не смійте стріляти! (Довж., I, 1958, 122); Не сміти дихнути — те саме, що Не [наважитися] дихнути (див. **ДИХНУТИ**). Наш дім поставлений в куточку затишному: Ні Австр, ні Апельют не рушають мого дому; Фавоній і Борей дихнуть не сміють там (Зеров, Вибр., 1966, 204); Смію думати (запитати і т. ін.) — уживається як ввічлива форма ствердження або запитання. — Я смію думати, що не буду для вашої дочки ні варваром, ні тираном, ні деспотом (Н.-Лев., VI, 1966, 54); [А н т о н і о (став на порозі і здивовано оглядав хату):] Магістре хвальний! Смію запитати, ви певні в тім, що се його домівка? (Л. Укр., III, 1952, 111); Як ти смієш (він сміє, ви смієте, вони сміють, ти смів, він смів і т. ін.)? — уживається для вираження обурення чимись словами, діями, вчинками. — Як ти смієш таке говорити на свою матір? — суворо крикне Кайдаш

(Н.-Лев., II, 1956, 299); — *Як ти сміла являтися у мою хату, коли в мене чужий чоловік є? — аж скрегоче, аж ногами тупоче та сичить Кирило Іванович* (Мирний, I, 1954, 158); — *Що ти за птиця? Ти — Ягня! Як сміло ти мене питає?* (Гл., Вибр., 1951, 40); *Левко нараз рвонувся, мов струна, кинувся до неї, схопив руками. — Як ви смієте!* — крикнула вона, вислизнувши з обіймів (Цюпа, Назустріч..., 1958, 69); *Дочка кругла відмінниця, грає на інструменті, — та як вони сміють її не прийняти?* (Гончар, Тронка, 1963, 162).

2. *перев. із запереч. н е. Мати право на що-небудь. Софія Петрівна отямилась скоро. — Аркадій! Ти збожеволів! Ти не смієш оддавати землі* (Коцюб., II, 1955, 391); *Нас не лякає бомб виття, Бо ми ж усі — солдати, І зброї в битві за життя Не сміємо складати* (Перв., II, 1958, 250).

3. *Бути в змозі робити що-небудь. Наша радянська дійсність створює ґрунт для відродження людської особи в усій її повноті і цілності — сміти неможливе, творити корисне і праве* (Рад. літ-во, 4, 1967, 62); // *Бути здатним; могти. — Як мені доведеться губернатора обчім прохати, то я не знатиму, як перед ним і стояти? Впаду та не смітиму й устати!* (Кв.-Осн., II, 1956, 283).

СМІТИНА, и, ж. Частина сміття. * *Образно. Понюхала [Екбаль-ганем] білила і вернула перекупці, коротко мовивши: «Не треба». — І певне, що не треба! — несподівано палко підхопила перекупка, — пробач смітині з-під твого порога! Я ж і сама бачу, що ти й так біліша від лілеї* (Л. Укр., III, 1952, 714).

СМІТИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до смітіна. *Носком валянка намагався [Яків] відірвати від підлоги якусь смітинку* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 21); *Атаманчук помовчав, з заклопотаним виглядом змахнув смітинку з настільного скла* (Ряб., Жайворонки, 1957, 93).

СМІТИСЬКО, а, с., розм. Те саме, що смітнік. * *У порівн. Перед чималою, брудною кам'яницею, на тісному та бридкому дворі, що видавався, наче смітисько, стояв великий гурт людей* (Л. Укр., III, 1952, 555).

СМІТИТИ, смічу́, смітиш, *недок.* 1. Розкидати або губити сміття; насмічувати. [М а р у с я (зупинилась проти Микити і з жартом говорить):] *А ти, парубче, не сміти по хаті* (Кроп., I, 1958, 71); [О н у к а (голосніше):] *Я питаю, хто це тут смітить та сіє завжди бур'яни?* (Вас., III, 1960, 263).

2. *перен., розм.* Бути нестриманим у словах, у вияві своїх почуттів і т. ін. *Дюрант вирішив чекати і слухати. Може, серед тих слів, якими так смітив Колінз, випадє вигребти йому зернину* (Рибак, Час..., 1960, 601).

СМІТНИЙ, а́, е́, розм. 1. Стос. до сміття. *Смітна купа.*

2. Який, ростучи у великій кількості, засмічує, глушить культурні рослини, посіви. *Обробіток дернини з оборотом пласта дозволяє, крім усього іншого, очищати посіви костриці лучної від смітного малопоживного різнотрав'я* (Хлібороб Укр., 5, 1969, 14).

Смітна риба — дрібна малоцінна риба. *У ставах району [Димерського на Київщині] є чимало смітної риби — карася, пічкура, в'юна* (Колг. Укр., 2, 1961, 28).

СМІТНИК, смітника́, ч. Місце, куди скидають, ввозять сміття, непотріб; звалище. *Вдень лазила [вдова] на смітниках, Черепки збирала, Примовляла, що синові Гостинця ховала* (Шевч., I, 1963, 233); *Хлопчик лишився круглим сиротою. Ріс де довелось і як довелось. Ів покидьки, підібрані на смітниках* (Ткач, Арена, 1960, 65); *Малесеньке подвір'я, з трьох боків обведене низькими, обдряпанними будинками..., виглядало*

радіше як огидливий смітник, ніж як подвір'я (Фр., IV, 1950, 201); // *перен.* Засмічене місце. *Кругом хат скрізь смітник, скрізь грязь, купки гною* (Н.-Лев., I, 1956, 50); *Я не люблю, коли на будівельному майданчику базар і смітник* (Кучер, Дорога..., 1958, 44); // *перен., зневажл.* Місце вигнання зрадників Батьківщини, де вони, живлячись подачками місцевої буржуазії, не припиняють ворожої діяльності проти свого народу. *Йому лизали чоботи і здмухували пушинку, — це робили його ж холуї, привезені окупантом в обозі, розшукані по європейських смітниках* (Ю. Янов., II, 1954, 21); *Били й цей ми зброд продажний, Били так, що ледве етік, Що на смітник буржуазний Ледве ноги доволік* (С. Ол., Вибр., 1959, 373).

◇ **Викидати (вікинути)** на смітнік історії кого, що — визнавати, вважати кого-, що-небудь скомпрометованим, політично неспроможним, таким, що вичерпав себе. *Життя викинуло їх [фашистів] з усіма розбійницькими атрибутами на смітнік історії. Слава героїв, що відстоювали і визволяли рідну землю, живе і житиме у віках* (Рад. Укр., 10.IV 1964, 3); *Історія працює на соціалізм. Не за горами той час, коли людство покінчить з капіталізмом і викине його на смітнік історії* (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 6); **Викидати (вікинути, повикидати і т. ін.)** на смітнік кого, що — визнавати, вважати кого-, що-небудь непотрібним, некорисним, не вартим уваги. — *Тобі жінка була любя, поки робила, а як занедужала, то й на смітнік здатен викинути* (Л. Янов., I, 1959, 55); *Є така частина критиків, яка з охотою повикидала б мої твори на смітнік, а їх автора — випхнула б з літературних лав, щоб і пам'яті не лишилось про його* (Вас., IV, 1960, 56); — *Вона зрозуміє, нарешті, підлість свого недавнього божка і викине його на смітнік* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 344).

СМІТНИКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до смітнік; // *Признач. для сміття. Смітниковий ящик.*

2. Який засмічує, заглушає культурні рослини, посіви. *Смітнікова рослинність; // Який виріс на смітнику. Хіба своє «я» ми не сієм так само уперто, як смітниковий бур'ян насіння?* (Коцюб., II, 1955, 256).

СМІТНИЦЯ, і, ж., діал. Смітник.

СМІТНИЧОК, смітнича́, ч. Зменш.-пестл. до смітнік. *Літали вони [горобці], гралися, по смітничку громадили та й знайшли три конопляні зернятка* (Л. Укр., III, 1952, 480); * *Образно.* *О зоре ясная моя, Ведеш мене з тюрми, з неволі, Якраз на смітничок Миколи* (Шевч., II, 1963, 297).

СМІТТЕ... Перша частина складних слів, що відповідає слову сміття у 1 знач., напр.: сміттезбірний, сміттезбірник, сміттеспальовальний, сміттеспальовання і т. ін.

СМІТТЕВІЙ, а, е. Прикм. до сміття 1, 2. *Сміттева купа; // Признач. для сміття (у 1 знач.). Сміттеве відро.*

СМІТТЕПРОВІД, вóду, ч. Вертикальний канал у стіні будинку, що ним видаляють на нижній поверх чи в підвал у центральний сміттезбірник побутове сміття з квартир багатоповерхових будинків. *Багатоповерхові будинки обладнуються сміттепроводами.*

СМІТТЯ, сміття́, с. 1. Дрібні, *перев.* сухі покидьки. *Найстарша Паляникова дочка, Василина, обмітала коло порога сміття* (Н.-Лев., II, 1956, 29); *З дверей приміщення прибиральниця виносить урну із сміттям* (Головко, I, 1957, 477); *Вітерець крутив по подвір'ї сміття й папірці* (Ю. Янов., II, 1958, 234); * *У порівн. — Зараз же перебирайся в село! Не переберешся — завтра розкидаю, мов сміття, і твою хату! — Не діждешся, пане!* (Стельмах, I, 1962, 421).

◇ **Винісити** (вінести) **сміття** з хати *див.* **винісити**; Не валяється на **смітті** *див.* **валятися**; **Носіти** (понести) **сміття** під хату: а) те саме, що **Винісити** (вінести) **сміття** з хати (*див.* **винісити**). Не носи **сміття** під чужу хату (Укр.. присл., 1955, 167); б) про зло, заподіяне замість вдячності за зроблене добро; Як **сміття** — дуже багато, безліч. — *Годинників у них, як сміття* (Гончар, III, 1959, 295).

2. *перен., розм.* Те, що не має значення, цінності і т. ін.; що-небудь зайве, непотрібне. — *Певно, сміття! — зневажливо буркнув Лімбах, відкладаючи книжку, якої заголовок, очевидно, не вмів прочитати* (Фр., IV, 1950, 244); *Розуміння високого обов'язку перед народом зобов'язує літераторів вести боротьбу проти.. викривлень і засмічення рідної мови словесним сміттям* (Рад. літ-во, 12, 1967, 51); *У порівн. Чи вартий той людського слова, Хто відкидає, як сміття, Діла Веласкеса й Серова, Матейка й Рєпіна життя? (Рильський, III, 1961, 247).

3. *лайл.* Людина, яка здійснює ганебні, підлі, мерзенні вчинки. *Кинувся пан до панії і насилу одірвав її від Христі. — Вона... вона... — пручаючись у руках у пана, гукала пані... — Погань! сміття!* (Мирний, III, 1954, 253); — *Хіба це чесний пролетарій? Це блазень, якого можна купити й продати.. Це покидьок, сміття!* (Шияц, Баланда, 1957, 122); *Народ одностайно вирішив вимести оунівське сміття з нашої вільної української землі, щоб не плюгавило воно наших днів, не затьмарювало радості нашого щасливого життя* (Мельн., Коли кров.., 1960, 138).

СМІТТЯР, а, ч. Той, хто займається прибиранням та вивезенням сміття.

СМІТТЯРКА, и, ж. Жін. до сміттяр.

СМІТТЯЧКО, а, с. Пестл. до сміття 1. *Гребе квочка на сміттячку, Курчаток скликає* (Г.-Арт., Байки.., 1958, 170); *Біля крамнички ось, де продають хрестики, книжечки, іконки, чернець один сміттячко замітає мітлою* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 142).

СМІХ, у, ч. 1. Переривчасті, характерні звуки, які утворюються короткими видихальними рухами як вияв радості, задоволення, нервового збудження і т. ін. — *Твій голос, твій сміх я слухав би цілий вік, та й то, здається, не наслухався б, — сказав Роман* (Н.-Лев., VI, 1966, 316); *Дівчата наближались, і все ясніше та голосніше чулися їхні голоси та сміх* (Тют., Вир, 1964, 12); *Лунає з вулиці дитячий сміх* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 141); *Образно. *Яке сьогодні блакитне небо, яке високе і чисте! А золотий сміх сонця!* (Коцюб., II, 1955, 185); *У порівн. *На мулах нешвидких Вона верталась із ясного саду, Ясна, як сад, і радісна, як сміх* (Рильський, I, 1960, 184); // тільки мн. Веселі розмови, розваги і т. ін. *Еней по щастю без поміхи Вдавався в карти, ігри, сміхи, А о Юноні і забув* (Котл., I, 1952, 175); *На панщині не робила, як другі, а більше бавилась — заводила сміхи та реготи* (Мирний, IV, 1955, 33); // *перев. мн.* Насмішки, глузування. *Буде тобі, титарівно! Заплачеш, небого, За ті сміхи!* (Шевч., II, 1963, 99).

Без сміху — не сміючись, серйозно. *З ним був такий випадок, якого без сміху він не може тепер згадати* (Коцюб., II, 1955, 427); *На нього [обер-майстра] без сміху не можна дивитись: на ногах якісь ботфорти петровських часів, на голові величезний крилатий капелюх* (Гончар, Маша.., 1959, 27); *Гомеричний сміх див. гомеричний*; *Заради (задля, для) сміху — заради жарту, щоб посміятися. Фотографія Тимка. Ходив із хлопцями на ярмарок у Зінків та й «знявся» заради сміху* (Тют., Вир, 1964, 455); *О. Хведор був веселий, реготун.. Його повні червоні уста, здається, були зроду складені задля*

сміху (Н.-Лев., I, 1956, 116); *Стигне розчин, стає, мов дуб, поки доставляють його.. Хоч бери та вогнище розводь на висоті і розігривай розчин. Але ж то хіба для сміху* (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 347); *З сміхом — сміючись. І хоча й би ти в душі Злюка.. сердитий, Та на личенько мов З сміхом, весело зирни ти* (Крим., Вибр., 1965, 100); *З сміхом обганяють його веселі юрби молоді, попадаються назустріч закохані пари* (Головко, I, 1957, 485).

◇ **Брати на сміх** *див.* **брати**; **Заводити сміхи та реготи** *див.* **регит**; **Заливатися** (залітисся) від (од) сміху; **Заливатися** (залітисся) сміхом — нестримно сміятися. *Обидві удовиці реготались, аж заливались од сміху. Насміявшись вволю, Христина попрощалась з тазайкою й вийшла* (Н.-Лев., VI, 1966, 33); *Тимко, забившись під копу, заливається від сміху, дивлячись, як Марка осатаніло вистрибує на одній нозі* (Тют., Вир, 1964, 274); — *Я ось, дядьку... осьдечки! — заливаючись сміхом, обізвався Карпо, опинившись зразу на другім боці* (Мирний, I, 1954, 273); *Не стримався й Прудивус, залився сміхом.. а від того сміху.. глядачам ставало там іще смішніше* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 214); **Залягатися** (залягтисся) від (од) сміху; **Залягатися** (залягтисся) сміхом *див.* **залягатися**; **Захлинатися** (захлинутися) сміхом (від сміху) *див.* **захлинатися**; **Заходитися** (зайтисся) сміхом *див.* **заходитися**²; **Качатися** від (зі) сміху *див.* **качатися**; **Кідає** (кідало, кинуло) в сміх *див.* **кідати**; **Кишкі рвати** (порвати і т. ін.) зі (зо, від) сміху *див.* **кішка**; **Курці на сміх** *див.* **курка**; **Курям на сміх** *див.* **кури**; **Лопнути від сміху** — дуже сміятися; **Лускати зі (зо) сміху** *див.* **луска-ти**; **Людям на сміх** *див.* **люди**; **Лягати від (од, зо) сміху** *див.* **лягати**; [Мало не] **падати зі сміху** *див.* **падати**; **Наробити собі сміху**; **Подати себе на сміх** — виставити себе у смішному вигляді. — *Той [грішник] дума, що вже він меделян, та й силкується гавкати і щоб то і товсто, і страшно, так тільки сміху собі наробить* (Кв.-Осн., II, 1956, 248); *Прохор Осауленко був козак не з величких; щира душа, себе на сміх не подасть* (П. Куліш, Вибр., 1969, 264); **На сміх**: а) заради жарту. — *Поміняйте зі мною свою одержу. А дід мав подерту одержу, каже: — Хлопче, говориш зі мною на сміх.. — Не на сміх я з вами говорю.. справді хочу мінятися* (Казки Буковини.., 1968, 175); *Вербівці на сміх назвали село Вербівочкою, хоч у йому [ньому] не було вербової й гілки* (Н.-Лев., II, 1956, 240); б) для насмішки, для посміху. *Бодай же вас, цокотухи, Та злидні побили, Як ту матір, що вам на сміх Сина породила* (Шевч., I, 1963, 23); — *Тоді на тобі один рядок, бо ти два не годна гнати... — і дав [Андрій] Химі один рядок, на сміх усім заробітчанах, мов неповнолітній* (Кач., II, 1958, 9); **Не до сміху** (сміхів) *кому* — у когось немає бажання, причин і т. ін. веселитися, сміятися. *Забродчики жартували, сміялись, а Миколі було не до сміху, не до жартів* (Н.-Лев., II, 1956, 231); *Хлопці щиро сміються, тільки Віталікові, здається, не до сміху* (Гончар, Тронка, 1963, 159); — *Ти й зараз прийшов посміятися з старого батька. А я вже вбився в літа, мені не до сміхів* (Загреб., Спека, 1961, 333); **Піднімати** (підіймати, здійсмати, знімати і т. ін.) на сміх *кого, що* — те саме, що **Брати на сміх** (*див.* **брати**). *Гомоніли стиха чоловіки; і було знать по їх очах, що вони піднімали на сміх це жіноче свято* (Н.-Лев., VI, 1966, 370); *Ніколи не підіймай на сміх бідного чоловіка* (Фр., IV, 1950, 66); *Краще б оця маленька дівчина потягла його за чуба або ще якось зневажила, ніж отак здійсмати на сміх...* (Ю. Янов., II, 1954, 133); — *До якого заводу? — питаєте. І тут вас знімають на сміх. Невже ви не знаєте, що в Косопіллі в цукровий*

завод? (Зар., На.. світі, 1967, 13); Побирати на сміх див. побирати; Подавитися сміхом див. подавитися; Помирати (помірти) зб сміху див. помирати; Сміх берé див. брати; Сміх напав на кого — комусь захотілося сміятися. Напав на мене якийсь сміх (Н.-Лев., III, 1956, 273); Сміхи справляти див. справляти; Сміх розбирає кого — те саме, що Сміх берé (див. брати). Макар Іванович бігав по хаті.., а Хо не може далі витримати.. Його розбира такий сміх, що аж кольки під грудьми спирають (Коцюб., I, 1955, 168); Ти чого вибілюєш зуби? — здивувався батько. — Бо в що вибілювати, — ще більше розбирає мене сміх (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 19); Сміху з себе наробити — вислати себе у смішному вигляді. Не поженився ні трохи, а сміху з себе наробив (Кв.-Осн., II, 1956, 315); Сміх уз'яв див. уз'яти; Спиняти (спиніти, зупинити) сміх див. спиняти, зупиняти; [Так і (мало не)] покотітися [пóкотом] зі сміху (від сміху) див. покотітися¹; Трохи не упасти зі (зо) сміху — сміятися до нестями, до знемоги, реготати, згинаючись до землі. — Та се, — бий тебе сила божя! — Бородаїв син, — скрикнув один з москалів і трохи не упав зо сміху (Мирний, I, 1954, 259); Уз'яти на сміх див. уз'яти; У сміх хто — хто-небудь почав сміятися. Ми знов у сміх: — То се такі пісні ..? — Вони питають: «А які?» (Л. Укр., I, 1951, 406); Хоч би (хоча б, хоть би, коли б) на сміх; І (й) на сміх — уживається при вказівці на найменшу міру у здійсненні, виявленні і т. ін. якоїсь дії. Хоч би на сміх де могила О давнім давні говорила (Шевч., II, 1963, 65); Чи ви живі, чи помирали; чи я діждусь коли, чи ні, Щоб клаптик часом переслали Паперу братнього мені? Прохав, молив.. Що більше вдію? Хоча б хто на сміх написав... (Граб., I, 1959, 340); Коли б тобі на сміх було де видно свічку. Або в селі де на опічку Маячів каганець (Г.-Арт., Байки.., 1958, 49); Нема й на сміх (Укр.. присл., 1963, 16); Як на сміх — ніби навмисне. Як на сміх, плуг нахильцем вискочив з борозни і на горі Андріїві опинився зверху, на ріллі (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 16); І у землянках, як на сміх, Голодний плач дітей блідих Нас зустрічав докором вічним... (Сос., I, 1957, 465).

2. у знач. присудк. сл. Про те, що здатне розсмішити, вікликати подив. Чужа біда Панькові — сміх; Своя ж і стид, і срам, і гріх (Бор., Тв., 1957, 156); Який же там король став Жабам у пригоді? Такий король, що сміх та й годі (Гл., Вибр., 1951, 122); В Москві великій без адреси Когось шукати — просто сміх (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 57).

◇ [І] сміх і горе (і гріх, і плач, і сльози) — про те, що одночасно і смішне і сумне. — Сестра каже, що Муся теж взялась крутити ночами блюдечка, викликаючи духів і просячи в них поради.. — І сміх і горе, — після паузи промовила Ляля (Гончар, IV, 1960, 74); І сміх і гріх було дивитися на цю недоладну постать, натоптану злобою і болем (Стельмах, II, 1962, 89); Тіль[ки] де-де православні По углах стогнали Та, стогнувши, за батюшку господа благали. Сміх і сльози! (Шевч., I, 1963, 245); [І] сміх і лихо див. лихо¹.

3. Виставляння кого-, чого-небудь у смішному вигляді; висміювання. Сміх — ось що було, за визначенням самого Гоголя, благородною особою в його «Ревізорі». Цей сміх потряс царську Росію (Рильський, III, 1955, 217).

Стати сміхом — стати предметом насмішок. Хто кого перемаже... Або вони [сусіди] мене, або я їх! Як вони мене, то я сміхом стану в селі..! (Март., Тв., 1954, 206).

СМІХА, невідм., ч., розм. Про те, що здатне розсмішити, вікликати подив. — Чи не сміха? Як йому заклали ріпники, так усе доразу з ним сталося! (Фр.,

IV, 1950, 21); — А хіба коня 'погано буде купити? ..І стодолу поставити.. Не гіршу від Косованової? Ну та й заздрощів буде, сміха! (Мур., Бук. повість, 1959, 49).

СМІХОВАНЕЦЬ, нця, ч., розм. 1. Те саме, що сміхун. — Цить, дурню! — кричали до нього сміхованці-хлопці, що, почувши стук, засіли були за дверима і зробили Грицеві таку несподіванку (Фр., II, 1950, 57); Ми вдаємо, що не віримо. Приповідаєм усіляко. А один.., такий сміхованець, та дотинав мужикові до живого (Март., Тв., 1954, 203).

2. Посміховище, сміховище (у 1 знач.). Лемішковський [з повісті Нечуя-Левицького «Причепа, картини з життя Волинської України»] упав до крайнього краю, втратив пошану до жінки,.. та не маючи сили розійтися з нею, ані взяти її в руки, став за свої різкі виступи сміхованцем задля неї (Драг., I, 1970, 283).

СМІХОВИНА, овині, ж., розм. Щось смішне. Усі зареготалися, почувши про таку сміховину (Гр., Без хліба, 1958, 20).

СМІХОВИНКА, и, ж., розм. Коротка, смішна, цікава розповідь. Сам Антонас розказував сміховинки, реготався з усіма, підспівував (Ірчан, II, 1958, 297); Мені пригадується сміховинка про діда і хлопців, які підсадили його на коня... (Літ. Укр., 22.I 1963, 3); // Вигадка, вимисел. Найвеселіший народ конярів.. І хто найбільше співаночок знав — вони. Ще не видно стада, а вже чути вигалайкування [голосні розмови] — то знай, що коні женуть. Та все з жартом, із сміховинкою (Хотк., Довбуш, 1965, 88).

СМІХОВИННИЙ, а, е. 1. Сповнений сміхом, жартами, гумором. Юрко співав з товаришами сміховинну пісню; співаючи, стукали вони в лад кулаками по столу (П. Куліш, Вибр., 1969, 302); Задали жінки Савчину пісню, і його веселі приказки, і оте: «доброго здоров'я, п'ючи», і його сміховинні побажання (Д. Бедзик, Двіпро.., 1951, 101).

2. Який не можна сприймати серйозно. Варто з'ясувати Евеліні те прикре і сміховинне непорозуміння з Мариною: невже вона могла запідозрити якусь інтимність? (Рибак, Помилка.., 1956, 161); // Який може викликати сміх, справляє смішне враження. Сміховинними здаються .. дореволюційні тиражі книг і газет (Веч. Київ, 29.II 1964, 3).

СМІХОВИННИСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сміховинний. Руки, готові повиснути на шиї партнера, повисли в повітрі. А відчувши сміховинність такої пози, жінка пройнялася жовчною злобою (Ле, Мої листи, 1945, 12); — Пане Горн, чому на перше читання п'єси прийшли люди, які нічого спільного не мають з театром? — .. Вони й зараз вважаються видатними театральними діячами в нашому місті, — відповів Горн, сам добре розуміючи сміховинність своєї відповіді (Собко, Запорука.., 1952, 191); Передова російська і українська комедія ніколи не знижувалась до легкої розважливості, сміховинності, а завжди підносила важливі питання суспільного життя (Укр. літ., 9, 1957, 93).

СМІХОВИННО. Присл. до сміховинний. Світлана.. спочатку кинулась танцювати, сміховинно, мов журавлик, викидаючи і згинаючи коліна (Збан., Таємниця.., 1971, 342); Мокрський трохи подумав, шепчучи про себе ті ж слова, від чого товсті його губи сміховинно ворухилися і викликали веселість у обох учнів (Ле, Хмельницький, I, 1957, 117); У середині минулого століття молот прийшов на стадіон. Перший світовий рекорд був сміховинно малий — 24,5 метра (Наука.., 7, 1967, 56).

СМІХОВИСЬКО, а, с. 1. Те саме, що сміховище. Чудовисько, сміховисько.. [мене] осмішило (Коломийки, 1969, 106); [Н а с т я:] Сміховисько! ..Сестра у третій

за чиновником!.. А тут рідний син жениться на дочці чабана, на обідранці!.. (Кроп., II, 1958, 61).

2. Глум, наруга, посміх. — *Не сівба — сміховисько.. Пляма на пляму лізе... — Не моя вина, тут Фокій бродив... — усміхається Роман* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 164).

На сміхóвище [людям] — те саме, що На посміх [людям] (див. посміх). Батькове сімейне життя звалось на якесь сміховисько (Збірник про Кроп., 1955, 15).

СМІХОВИЩЕ, а, с. 1. Те, з чого сміються, глузують; об'єкт насмішки, глузування. *Охріме! не зробиш сміховищем села, Покинй, кажу, панів, водиться з ними годі!* (Греб., I, 1957, 55); — *То ти хочеш, щоб твоя жінка ходила, як та обірвана циганка? То ти хочеш, щоб я була сміховищем для людей?* (Н.-Лев., I, 1956, 384).

2. невідм., розм. Про те, що здатне розсмішити, вікликати сміх. — *Ой, сміховище! ..Дорого б я дав, щоб побачити таке видовисько, — невгавав пан Бжеський* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 53).

На сміхóвище [людям (людське)] — те саме, що На посміх [людям] (див. посміх). — *А як така чарівниця щонеділі буде качатись п'яна на гатці на сміховище людям? — спитала тихо й сумно мати* (Н.-Лев., II, 1956, 157); *Чоботи, одежа, лице — все в Запорожця було вимащене в болото, викачане.. Можна було б подумати, що він нарядився так навмисне, на сміховище людське* (Вас., II, 1959, 113).

СМІХОТА́, й, ж., розм. Про те, що здатне розсмішити, вікликати сміх. Очевидячки, це вже сміхота, бо якщо я причинний, то й усі, в кого часом буває зденервування, теж причинні! (Крим., Вибр., 1965, 569); — *Учора на затоці сміхота була. Галка Макогон чемпіонів мало не підрізала [не обігнала]...* (Собко, Матв. затока, 1962, 40).

СМІХОТВО́Р, а, ч., заст. Те саме, що сміхотворець. У нашім славнім царстві, Де стоять гречані гори — Уродились сміхотвори (Гл., Вибр., 1951, 213); [П р і с ъ к а (до Данила):] *Ой, пропаду з реготу! Ти такий сміхотвор!..* (Кроп., I, 1958, 529); *Сміхотвор мусить бути одягненим вуличним комедіантом* (Збірник про Кроп., 1955, 374).

СМІХОТВО́РЕЦЬ, рця, ч., заст. Людина, яка смішить, веселить, розважає інших; // Те саме, що гуморист. *Дак ото і питають: а вас якими вітрами у сміхотворці занесло? ..Що вас спонукало за перо взятися..?* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 67); *Наші газети виховували видатних сміхотворців, починаючи від Остапа Вишні* (Літ. Укр., 25.V 1971, 2).

СМІХОТВО́РИТИ, рю, рш., недок., рідко. Викликати сміх; смішити. [К у к а:] *Та годі тобі сміхотворити! От який, єй-богу, втішний!* (Кроп., I, 1958, 215); *Андрій відзначався тим, що вмів покепкувати з дівчат. Тільки зустрівся десь з дівчиною при людях, так і пішов, так і пішов сміхотворити* (Збан., Незабутнє, 1953, 14).

СМІХОТВО́РНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що сміховинний. *Потім співали, хто що вмів. Були тут і.. польські пісеньки, навіть і наші туди ж між гурт попали, тільки.. сміхотворні й сороміцькі* (Н.-Лев., I, 1956, 181); *Виявилось, що на кожного з тих, хто сидів тут, було якесь звинувачення. Найчастіше — це нікчемні, сміхотворні звинувачення* (Збан., Єдина, 1959, 58); *Пізніше я взяв, що вліпили в ту арку Відпущені кошти для бані і парку. Стовбичить до хмар над містечком вона. Хоча сміхотворна, зате показна!* (С. Ол., Вибр., 1957, 239).

СМІХОТВО́РНІСТЬ, ності, ж., рідко. Абстр. ім. до сміхотворний. Найменший нажим або перебільшення, з метою більшої сміхотворності малюнка ролі, нещадно

присікались Кропивницьким (Збірник про Кроп., 1955, 322).

СМІХОТВО́РНО, рідко. Присл. до сміхотворний.

СМІХОТІ́НКА, и, ж., розм. Легка усмішка. *Біля Маркових вусів ворухнулась задиркувата сміхотинка* (Стельмах, Правда.., 1961, 364).

СМІХОТЛІ́ВИЙ, а, е. 1. Схильний багато й часто сміятися; якого легко розсмішити. *Дрібно зареготав сміхотливий хлопчик* (Вас., II, 1959, 332); *Сміхотливий, з задержуватими й лукавими очима, Мишко не стерпів, чмихнув* (Ів., Тарас. пляхи, 1954, 168); *Здалося на мить Шеремету, що на його очах сонячно дорослішають оці сміхотливі підлітки* (Рад. Укр., 12.XII 1973, 2); *Образно. *Осінь, сміхотлива й весела, ходить зворами, селами й верхами, забирається на самі сторчові ґрунті [горби]* (Турч., Зорі.., 1950, 61).

2. Який виражає, містить у собі сміхотливість, веселість, радість і т. ін. *Поруч із оповіданнями Яновського могутньо лунали в дні війни оповідання Олександра Довженка.. Пізніше до них приєднався сміхотливий і глибоко людський голос Остапа Вишні* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 195); *Штовхнула [Христина] Юрка, з розгону скочила на лід і, піднявши носки вгору, поїхала на підковах. Дзвонар сміхотливим поглядом провів дівчину* (Стельмах, I, 1962, 63); *Я глянув на Степана. Його оченята, сміхотливі і сірі, поблискували задоволено* (Збан., Незабутнє, 1953, 20).

3. Який може вікликати сміх, змусить розсміятися. — *А батько мене ж часом не провчить воловодом? — збирає той [Роман] уста на сміхотливу оборку* (Стельмах, I, 1962, 305); *Ліворуч.. сміхотливою купкою сиділо з півтора десятка дівчат* (Смолич, Театр.., 1946, 140).

СМІХОТЛІ́ВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. сміхотлівий. *Дівчата вступали до театрального інституту. Марію прийняли, а Мілі не поталанило: на перешкоді стала її сміхотливість* (Вол., Місячне срібло, 1961, 33); *Юні женихи відчували провину й про себе проклинали сміхотливість, яка їх зрадила* (Ю. Янов., II, 1954, 124).

СМІХОТЛІ́ВО. Присл. до сміхотлівий 2, 3. *Дідусь не заперечував. Чував тільки за вухом, біля лисини, поморгував сміхотливо очима* (Збан., Мор. чайка, 1959, 27); *Устина зручним порухом поправила хустку, сміхотливо відкопилила повні уста* (Стельмах, I, 1962, 262).

СМІХОТН́Я, і, ж., розм. Те саме, що сміх. *Підняли [парубки] промеж себе іграшки та сміхотню* (Кв.-Осн., II, 1956, 117).

СМІХОТУ́Н, а, ч., розм. Те саме, що сміхóн 1. В поемі «Перебендя» сам Шевченко тонко подає читачам подвійний образ кобзаря: спочатку пророка, а в кінці сміхотуна і танцюриста (Тич., III, 1957, 153); — *Веселий він! — говорять всі, хто зна Його одверту, непідробну вдачу. — А сміхотун! — хтось скаже на додачу* (Бичко, Простота, 1963, 119).

СМІХОТУ́ХА, и, ж., розм. Та, що вмів смішити, веселити.

СМІХУ́Н, а, ч., розм. 1. Той, хто вмів смішити, веселити. *Він був безугавно веселий, і хто його не знав, — не йняв віри, щоб цей, здавалось, безпечний сміхун був батьком багатьох дітей* (Досв., Вибр., 1959, 133); *Більшість із них [бійців] вперше переступала поріг у Європу. Хомичок, сміхун, забавляка, розкарячився, валянки розїхалися в снігу: — Одна нога в Азії, друга — в Європі!* (Гончар, Циклон, 1960, 26).

2. Те саме, що смішкó. *Дехто в класі всміхнувся.. — Як називаєшся? — скрикнув о. Телесницький до одного такого сміхуна* (Фр., IV, 1950, 218); *Завжди так — що одному на шкоду, те іншому на сміх. Йде людина дорогою, підсковзньється, розтягнеться на*

весь зріст — побачать те сміхуни — заливаються (Збан., Курил. о-ви, 1963, 216).

СМІХУНКА, и, ж., розм. Жін. до сміхун 1. Була ще Настя, чорноброва сміхунка (Тудор, Народження, 1941, 73).

СМІШЕЧКИ, чок, мн. Пестл. до смішки. Свекор, той жартами, смішечками під'юджував. Терпіла-терпіла, чоловіку поскаржилася (Мур., Жила.. вдова, 1960, 73).

СМІШІНКА, и, ж., розм. 1. Насмішкуватий, веселий, радісний вираз (очей тощо). Юрко замислено покусывав верхню губу.. Ярослав шукав у його очах знайомих смішинок і не знаходив (Мушк., День.., 1967, 93).

2. Те саме, що смішок 1. Тиміш Прудивус посміхнувся, але смішинку пригасив, бо за мить мала початись дія [вистава] (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 207); *Образно. На тротуарі — дзенькіт сміху. Мов дрібні монетки, по асфальту Котяться смішинки (Кор., Поезії, 1967, 59).

З смішінкою — злегка усміхаючись. Коли прийшла Марина, Федір прибрав байдужого вигляду і запитав з смішінкою: — Ну, що сказав знахар? (Мушк., Серце.., 1962, 186).

СМІШІТИ, шү, шійш, недок., перех. Викликати сміх. Бородавкін смішив усіх, розказував українські анекдоти, котрі так і сипались з його язика, неначе насіння з торби (Н.-Лев., VI, 1966, 85); Якось прийшов до них дядько Кирило, почав смішити Дениса і малу Денисову сестричку (Коп., Хата хлопчика.., 1957, 4); Він смішив дівчат тим, що дотепно перекиривляв старших, серед них і досить поважних людей села (Вол., Місячне срібло, 1961, 175); // Своєю недоладністю, безглуздістю і т. ін. викликати сміх у кого-небудь. Чому так багато антен? Її запитання смішить Віталія. — Антена, мамо, одна, а то прийомні рамки! (Гончар, Тронка, 1963, 92); Лікували справно і наполегливо і, що особливо дивувало і навіть смішило Дороша, заставляли його співати, переконуючи при цьому, що він так швидко вилікується (Тют., Вир, 1964, 200).

◇ Смішити людей (горобців і т. ін.) — бути об'єктом насмішки для кого-небудь. [В а р е н и к:] Демку, побратиме, перестань смішити людей, не соромся. Ну що ти все дурака валяєш? (Кроп., II, 1958, 232); А час би людям перестать Солом'яного Діда пхать і тільки горобців смішити; Тепер не пугалом добру навчать (Гл., Вибр., 1951, 141).

СМІШКИ, ів, мн., розм. Те саме, що сміх 1, 2. Вже ж мені минулися Дівочькі смішки (Чуб., V, 1874, 211); Все сниться: сестронька маленька Перед огнем, та я, та ненька У пізній час; Пісні та смішки до півночі (Граб., I, 1959, 427); В очах [у Каті] ніякої серйозності. Завжди смішки (Багмут, Опов., 1959, 103); — Да скажи ж, Мотре-серденько, як се ти все те знаєш?.. — Посилала я сороку-білобоку, а вона мені принесла дві вісті під правим крильцем: одну про Данила, а другу про Кирила. Та так смішками та жартами й одмовилась, а правди не сказала (Вовчок, I, 1955, 61); — Мене піднімуть двірські на сміх. А мені ліпше смерть у битві, ніж смішки двірських (Н.-Лев., VII, 1966, 51); Ці смішки мало турбували Івгу, вона майже не звертала на них уваги (Донч., IV, 1957, 200); Він питає, де Петро, А Оксані смішки (С. Ол., Вибр., 1959, 78).

◇ Напали (узялі) смішки кого — комусь захотілося сміятися. Очі їй стулились вузче, Леночка аж тупотить. Татка тут напали смішки: — Ну й чудна ж ти! (Тич., II, 1957, 326); — Пищимуха на всю хату зареготався. Узяли і мене смішки (Мирний, IV, 1955, 379); Наробити смішків з кого — осміяти, висміяти кого-небудь. Зять довідався, що протопиша наробила смішків з його теці (Н.-Лев., III, 1956, 205); На смішки кому — те саме,

що На сміх (див. сміх). Колись приповідали собі на смішки: «Казав Іван, що видів Штефан, як пан їв булку з могом та й дуже вона була смачна» (Козл., Сонце.., 1957, 10); Не до смішків кому — те саме, що Не до сміху (сміхів) (див. сміх). Може будуть сміятись? Навряд. Не до смішків їм (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 38); Смішки стрііти див. стрііти¹; У (в) смішки — заради жарту, щоб посміятися. [К у к а:] Ви навмисне чи у смішки? [Д р а н к о:] Пошуткував з вами трішки (Кроп., I, 1958, 206); — Отих пернів надавали йому дівчата й панни в смішки з цілої нашої парафії (Н.-Лев., IV, 1956, 282); Усе (все) смішки кому — хто-небудь тільки сміється, веселиться. — Вам усе смішки та жарти, а нам нема часу жартувати (Н.-Лев., III, 1956, 322); [Я р и н а (знов сміється):] А що ж? Тут і заночуєш? Вже присвоївся? [Г а п т і н:] Тобі все смішки... (Л. Укр., III, 1952, 718).

СМІШКО, а, ч. Той, хто любить сміятися; сміхун. Смійся, смішку, дам тобі кишку (Номис, 1864, № 12670).

СМІШКОМ, присл., розм. Жартуючи, сміючись. Підходить до його усе смішком, смішком, а далі як ухватить (Сл. Гр.).

СМІШКУВАТИЙ, а, е, розм. 1. Який любить насміхатися, глузувати, схильний до насмішки; насмішкуватий. Не був хлопчина й смішкуватий, аж тут наче скортіло покепкувати з себе самого (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 440).

2. Який виражає насмішку. Стояв [дід] обіч нього і щось нишпорив у скалі, коли-не-коли звертаючи на нього смішкуватий погляд (Фр., III, 1950, 136).

СМІШЛИВИЙ, а, е. Те саме, що сміхотливий. Так і зріс [Василько] на самоті, сам із собою. Не говіркий був, не смішливий (Вовчок, I, 1955, 275); Прибув взвод саперів на чолі з молоденьким, чорнявим, дуже смішливим лейтенантом (Собко, Запорука.., 1952, 145); Змалку росло воно хитре, пронозливе, гостре на речі, і ласки ніхто не забачив в іскрявих смішливих очах (Дн. Чайка, Тв., 1960, 154); Семен досі мовчав, але смішлива іронічна гримаска вже кривила йому губи (Ільч., Серце жде, 1939, 255); — Філька Помагайбіс у нас мастак, — серйозно сказав високий підмайстер з широким смішливим ротом, від якого щохвилини ждеш усмішки (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 206).

СМІШЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. смішливий. Обличчя жінки було молоде, чорні очі — гарячі, швидкі, і в глибині погляду блимав вогник смішливості (Смолич, Світанок.., 1953, 329).

СМІШЛИВО. Присл. до смішливий. — А хіба ви, тату, бачили ракету? — смішливо подає голосок Тоня (Гончар, Тронка, 1963, 10); Побачивши ефект від свого жарту, Петро Карлович смішливо провадив далі: «А то ще, уявіть собі, зустрічаю недавно одного знайомого, офіцера англійської армії» (Ільч., Серце жде, 1939, 124).

СМІШНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до смішний 1. Чи западала в ті часи думка щось смішненьке написати? Признаюся чесно: така думка виникла (Ковінька, Кутя.., 1960, 90); Дівча славне, смішненьке, бо все просторікує і резоньорствує [резонерствує], як наша Дора (Л. Укр., V, 1956, 259).

СМІШНИЙ, а, е. 1. Який містить у собі щось смішне, забавне, утішне. Прийшлися цікавому хлопцеві до вподоби дідові перекази, страшні, а іноді й смішні (Мирний, I, 1949, 186); Дорошенко вже чув про те, що донька Яцубина.. влаштувалася працювати на канал, чув про це у веселих викладах з різними смішними подробицями (Гончар, Тронка, 1963, 204); // у знач. ім. смішнє, ного, с. Те, що викликає сміх. Хоча за паном отаманом стежила тільки одна людина, він і перед нею позував, не розуміючи грані між великим і смішним (Стельмах,

II, 1962, 48); Для творення і сприймання гумору і взагалі смішного потрібен високий рівень духовної культури (Літ. Укр., 15.VIII 1967, 3); // Який своєю зовнішністю, недоладністю і т. ін. викликає сміх. — Ой лишечко, який ти смішний! — крикнула Настя на всю хату і зареготалась (Н.-Лев., VI, 1966, 395); — А повернись-но, сину! Який-бо ти смішний, — каже Бульба до синів, намагаючись повернути Остапа (Довж., I, 1958, 217); Вона усміхалась йому, маленька, смішна в своїй великій жовнірській куртці (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 48); // Який виражає сміх. Тимко чмихнув у рукав, але не від розповіді Гаврила, а з того смішного виразу обличчя Юлі (Тют., Вир, 1964, 216).

2. Який сприймається із сміхом, насмішкою. А тоді ще гірше... Допити, суд, поліція — він опинився б у смішному становищі (Коцюб., I, 1955, 408); [Миколі:] Мене не злякали його смішні погрози (Мик., I, 1957, 478); // Дивний, незвичайний якими-небудь якостями, ознаками і т. ін. Смішний сей світ! (Фр., X, 1954, 143); Любов моя смішна — я добре й сам це знаю, Але — не гасне все вона, Як іскра огняна, вона в душі палає (Рильський, I, 1960, 97).

◇ До смішного — найвищою мірою, надзвичайно. Ольга була до того заскочена несподіваним поворотом справи, що до смішного розгубилась (Вільде, Сестри..., 1958, 372).

СМІШНІСТЬ, ності, ж., рідко. Абстр. ім. до смішпий. Урядники аж боки зривали зо сміху, читаючи ті його [пана] реляції, подиктовані злобою і пройняті тим юмором [гумором] тісних умів, що.. не відчують своєї смішності (Фр., VIII, 1952, 91); Спізнена молодість мав в собі.. смішність (Вільде, На порозі, 1955, 36).

◇ До смішності — те саме, що До смішного (див. смішний). — Він чоловік без серця, без душі, жстивий, а до того консерватист до смішності (Коб., I, 1956, 152).

СМІШНО. 1. Присл. до смішний. Роман захирикав так противно та смішно, що аж малі діти зареготались (Н.-Лев., VI, 1966, 406); Кравець довго вагався, доки, смішно надимаючись, зважився-таки запропонувати Ясногорській свої послуги (Гончар, III, 1959, 199); Малого зросту, з баб'ячим обличчям, з довгим попівським волоссям, Мазно виглядав смішно (Ю. Янов., II, 1958, 226); // у знач. присудк. сл. Христі спершу було смішно, а як насунули люди дивитися, то їй і соромно стало, і страшно... (Мирний, III, 1954, 88); Інший на собі волосся б рвав, що потрапив до станового, а йому, їй-право, смішно (Стельмах, I, 1962, 581); — Ну-с! — сказав він.. — Візьми цю ноту.. — Йому [Юрі] зробилося смішно і він пхикнув (Смолич, II, 1958, 17).

2. у знач. присудк. сл. Те саме, що безглуздо. Про якусь роботу або виїзд у теплі краї і думати смішно, бо я й по хаті не годен перейти (Коцюб., III, 1956, 458); — Сьогодні вранці розкрив свій чемоданчик... Костюм білий, літній... Смішно! І нащо я його вожу? (Довж., I, 1958, 180).

СМІШНУВАТИЙ, а, е, розм. Трохи смішний. За кожним чоловічим або жіночим іменем та прізвищем.. криється зовсім не проста, іноді смішнувата, а часом і трагічна людська історія (Рильський, Веч. розмови, 1962, 27).

СМІШНУВАТО, розм. Присл. до смішнуватий. Мала приємність бачити свій портрет, мальований в Києві, — не знаю чому, але воно чогось таки смішнувано на се дивитись (Л. Укр., V, 1956, 337); З коротко підстриженою борідкою він [дід] виглядав смішнувано (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 302).

СМІШОК, шкв., ч. 1. Нетривалий, короткочасний сміх. З мене вилітає хриплий смішок. — Ха-ха! О, з пана Адама відомий апостол... (Коцюб., II, 1955, 259); Засмі-

явся Іван Бондар і з задоволенням почув у коридорі смішок своєї Марійки (Стельмах, II, 1962, 22); Він засміявся лукавим, приглушеним смішком, і смішок цей не сподобався Тимкові (Тют., Вир, 1964, 268); // Про жартівливий, усміхнений вираз (очей, обличчя). Раптом Людмила глянула на свого супутника, і в очах блиснув затамований смішок (Головко, I, 1957, 483); По обличчях присутніх пробіг смішок (Ткач, Плем'я., 1948, 111).

З смішком — злегка усміхаючись. Загомоніли всі одразу в коридорі про Обухівку. Без серця, із глумливим смішком: кооперація — це не коня з конюшні, не з комори хліб (Головко, II, 1957, 170); — Писати [протокол] на самого себе? Та швидше руки мені повідсихають! — Кажу це з смішком (Збан., Єдина, 1959, 70).

2. у знач. присл. смішком. Жартома, несерйозно. Агент .. смішком, багатозначними натяками то с'як, то так підкочується до дядьків, втирається в довір'я (Стельмах, I, 1962, 195).

СМІЮН, а, ч., розм. Те саме, що сміхун.

СМІЮНКА, и, ж., розм. Жін. до сміюн.

СМІЮХА, и, ж., зневажл. Те саме, що сміхунка.

СМІЯТИСЯ, сміюся, смієшся, недок. 1. Видавати сміх від веселощів, радості, нервового збудження і т. ін. Чутно з покоїв, як там сміються, говорять, жартують голосно (Вовчок, I, 1955, 265); — Ха-ха! — сміявся Іван (Коцюб., II, 1955, 346); Жарти слідували один за одним, все смішніші та дотепніші, всі сміялися (Тют., Вир, 1964, 87); Хтось вкидав дотеп, всім став весело, і бійці сміються довго, вволю (Гончар, III, 1959, 33); *Образно. За карії оченята, За чорнії брови Серце рвалося, сміялось, Виливало мову (Шевч., I, 1963, 48); Плила у далеч біла павутина, І сміялось небо, як блакитний сад (Рильський, II, 1960, 83); // Уміти видавати сміх. Дитя вже сміється; // Веселитися, радіти, бути у веселому, радісному настрої. Росли у купочці, зросли; Сміялись, гратись перестали. Неначе й справді розійшлись!.. (Шевч., II, 1953, 343); // розм. Виразити веселий, радісний настрій і т. ін. (про очі, обличчя тощо). Її чорні коси були обвиті довкола голови, а чорні блискучі очі сміялися (Фр., I, 1955, 82); // Видавати, утворювати звуки, що нагадують сміх (про птахів, звірів). Вздогж греблі шуміли верби. Над ставом у куцах сміялися солов'ї (Головко, I, 1957, 69).

◇ Крізь сльози сміятися див. сльоза; Сміятися — аж за живіт (животі) братися (взітися) див. живіт; Сміятися в кулак див. кулак; Сміятися на кутні [зуби] див. кутній; Сміятися сльозами — одночасно радіти й плакати. Вельможна громада Не втерпіла, ударила Старими ногами. А я дивлюсь, поглядаю, Сміюся сльозами (Шевч., I, 1963, 76).

2. з кого — чого, рідко над ким — чим, кому, чому і без додатка. Насміхатися, глузувати з кого-, чого-небудь, висміювати чийсь дії, вчинки і т. ін. Чужому лихові не смійся (Укр.. присл., 1963, 34); Денис часто сміявся з Романа, що він слухав матері, усе ходить до церкви (Н.-Лев., VI, 1966, 316); Багатого губатого Дівчина шанує; Надо мною, сиротою, Сміється, кепкує (Шевч., I, 1963, 12); Пішла [Марія] глухими вулицями низом поза левадами, щоб хоч люди не бачили та не сміялися: іде побита, некликана до чоловіка (Головко, II, 1957, 150).

◇ В обчі (у вічі) сміятися див. око¹; Күри сміються — те саме, що Күрям на сміх (див. күри). Корній іронічно посміхнувся їй, силкуючись говорити басом, захрипів: — Не знаєте Платона? Він завжди вигадує таке, що часом кури сміються (Досв., Вибр., 1959, 255); Сміятися в душі з кого — чого, рідше над ким — чим — глузувати, кепкувати з кого-, чого-небудь, не виявляючи цього зовні. Відчуває [Михайло] себе зовсім безпорадним у життєвській суєті, просто хлопчиськом перед цим,

видно бувалим парубком, і сам з себе сміється в душі (Збан., Сеспель, 1961, 164); — Певне, сміється в душі надо мною, що так безнастанно говорю! (Март., Тв., 1954, 267).

3. Говорити про що-небудь несерйозно, не зовсім розсудливо; ставитися до чогось легковажно. — Вони думають, що ти мати, — сміявся Тимко, а Оріся ловила комах і напишала пташеняткам в ненажерливі пельки (Тют., Вир, 1964, 519); — Цікаво, яке сьогодні зведення Інформбюро? .. А про нас передадуть? — У зведенні? Ти що — смієшся? Це... дрібний епізод (Гончар, III, 1959, 161).

СМОВДЬ, і, ж. (*Peucedanum* L.). Багаторічна трава з гранчасто-борозенчастим стеблом родини зонтичних. — Миколо, глянь, скільки смовді! — Це була рослина з товстим, налитим соком солодким лопуцьком (Сенч., На Бат. горі, 1960, 274); Тут [у степу] особливо виділяються зеленувато-сталеві плями квітучої тирси. Над нею височать зібрані зонтиками жовті квітки смовді (По заповідних місцях..., 1960, 40).

СМОВЗИК, а, ч., орн. Те саме, що півзвик. Крім дятлів, частими супутниками синиць в їх мандрівках за кормом бувають корольки .., смовзики (Корисні птахи..., 1950, 64).

СМОГ, у, ч. Густий туман, змішаний з димом, кіптявою. У Токію, Нью-Йорку, Лондоні та інших великих містах дим і спрацьовані гази часом утворюють такий смог, що оголошується стан тривоги (Знання..., 11, 1971, 12).

СМОК, а, ч., заст. Насос. — Це газогенератор, — пояснював Валерик, — він працює на кам'яному вугіллі, на антрациті... Він якраз і рухає своєю силою всі смоки (Гончар, Таврія, 1952, 210); Тонко подзвонювали поршні нагнітаючих смоків (Рибак, Час..., 1960, 435); Біля пожежного смока заглянув [Скиба] у діжку, чи вода в (Головко, I, 1957, 345).

СМОКВА, и, ж. Те саме, що смоківниця. Край шляху смокви листям тихо мають (Фр., XIII, 1954, 324); При шляху зростала смоква на камінню.. Хто ішов — топтався по її корінню... (Крим., Вибр., 1965, 106); Ми принесемо богині смокви медово-солодкі, Темний, міцний виноград і молодих голуб'ят (Рильський, I, 1960, 178); Зверху, з високих дерев густолистих, звисали.. Груші, й гранати розкішні, і яблунь плоди соковиті, Смокви солодкі й маслини (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 207).

СМОКІВНИЦЯ, і, ж. Те саме, що смоківниця.

СМОКІНГ, а, ч. Чорний піджак з довгими, обшитими шовком вилогами. В салон-вагоні було душ п'ять офіцерів куреня і двоє цивільних. Один навіть у смокінгу (Головко, II, 1957, 532); Коли з'явився [Безбородько] в залі, нагладжений, рожевий ще від гарячої купелі, .. у смокінгу, .. відразу звернув на себе увагу (Вільде, Сестри..., 1958, 51).

СМОКНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і без додатка. Однокр. до смоктати 1. Дитина.. кричить і не втихає.. Притулюється [до грудей], чи смокне, чи ні, та й назад, знову у крик!.. (Мирний, I, 1954, 94).

СМОКОВИЙ, а, е, заст. Прикм. до смок. Смоковий двигун; Смокова машина.

СМОКОВА ста́нція — те саме, що Насосна ста́нція (див. насосний). — Діду Корж, .. ви потрусіть інженерів, що так помалу виливають воду з рудні! — Корж ішов до смокової станції, й там гримів його голос (Ю. Янов., Мир, 1956, 174).

СМОКОВНИЦЯ, і, ж. (*Ficus carica* L.). 1. Плодове субтропічне дерево роду фікус родини шовковичних; інжир. — Великих старань ти доклав тут, і жодна рослина — Ні виноград, ні оливка, ні груша, ні грядки го-

родні, Ані смоковниця — тут без твого не росте піклування (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 401).

2. Солодкий плід цього дерева.

СМОКТАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до смоктання. Вона [дифтерія носа] часто проходить непомітно, виявляючись лише сопучим диханням і утрудненням смоктального акту (Хвор. дит. віку, 1955, 10).

СМОКТАННЯ, я, с. Дія і стан за знач. смоктати. З другої хати доносився до неї брязкіт посуду та смоктання чаю (Мирний, III, 1954, 76); Голодне смоктання під грудами нагадало Неделіну, що він досі й rischi не мав у роті (Логв., Давні рани, 1961, 135).

СМОКТАТИ, смокчу́, смокчеш, недок., перех. і без додатка. 1. Руками губ і язика втягувати в рот з чогось-небудь якусь рідку масу, рідину і т. ін. Ми з архітектором стояли біля джерела і крізь скляні трубочки смоктали із склянок воду (Десняк, II, 1955, 405); Цілі дні воно [теля] куняло, але завжди піднімало голову, коли входив до нього Митько, і охоче смоктало молоко з соски (Донч., VI, 1957, 144); // Втягувати молоко матері в рот із сосків грудей, вим'я; годуватися материнським молоком; // розм. Повільно пити, втягуючи і пропускаючи рідину крізь зуби. Спокійно налив [Жан] собі чарку вина і звільна, смакуючи та смокчучи, випив її (Фр., I, 1955, 333); У загоні, вистеленому свіжою житньою соломою, триста корів; яка лежить, яка стоїть, інша смокче воду з чаші автопоїлки (Вол., Місячне срібло, 1961, 285).

2. Ссучи, висмоктувати, витягати органами тіла з іншого організму рідину, вологу або рідку масу. Гессенська муха в житньому стеблі смокче сік (Горд., II, 1959, 328); Тисячі ковалків з насолодою смокчуть ніжне пшеничне молочко (Донч., VI, 1957, 57); Дослідження показали, що комахи, які смокчуть клітинні соки, є шкідливими для медоносних рослин (Бджільн., 1956, 29); // Убирати, всмоктувати з ґрунту вологу, поживні речовини (про рослини). Лежать гори, зеленими укриті. Міцно врізується корінь в грудь землі, смокче соки (Хотк., II, 1966, 42).

◇ Смоктати кров див. кров.

3. Убирати, усмоктувати в себе рідку масу, рідину, газ і т. ін. (про який-небудь спеціальний пристрій). Кілька хвилин Рева порпався в моторі, а тоді кинув ключа, махнув безнадійно рукою.. Не смокче бензину. Лопнула трубка (Мушк., Серце..., 1962, 150); Товстий шланг, захилюючись, уже смоктає з одного водозбірника воду, а хлопці закінчували другий (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 115); // Засмоктувати кого-, що-небудь. [Л у к а ш (раптом скрикує):] Пробі! Гину! В драговину попав! Ой, смокче! тягне! (Л. Укр., III, 1952, 220); // розм. Вдихати, втягувати в себе (повітря, пару і т. ін.). Довгі заячі вуха лоскотала тиша осінньої ночі, а ніздрі смоктали пахощі сухої стерні та зів'ялого полину (Трубл., I, 1955, 41); *Образно. Здалеку бовкнув дзвін, пронісся степом, і простори смоктали його, і він танув, танув (Головко, I, 1957, 58).

4. Повільно їсти що-небудь, роздрібнюючи, розминаючи, розчиняючи і т. ін. їжу в роті. — Їсти так захотілося — аж шкура болить, — казав він, рвучи не доїдений Шестірним шматок булки і смокчучи сало (Мирний, I, 1954, 333); Тетеря, з обв'язаною рушником головою, смокчучи квашене яблуко, спльовував під ноги зернятка (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 65); // Тримаючи що-небудь у роті, змочувати його слиною і стискати язиком та губами. Дітворя ставала на віддалі.. і, смокчучи пальці, боязко видивлялась, як цигани ворухнуться в своїх дірявих наметах (Панч, Іду, 1946, 79); Юра смокче патишок і немовби пускає дим колечками вгору (Смолич, II, 1958, 47).

◇ Смоктати люльку (кальян і т. ін.) — те саме, що Курити люльку (кальян і т. ін.) (див. курити¹). Порох ходив ще довго по двору, смоктав люльку та спльовував... (Мирний, I, 1949, 251); Полковник мрійно смоктав свою люльку, натискаючи на тютюн.. пальцем (Ле, Наливайко, 1957, 56); Троє козаків стояли біля своїх коней, а четвертий сидів на снопі й смоктав люльку (Панч, Гомон. Україна, 1954, 26); Смоктати цигарку (самокрутку, тютюн і т. ін.) — те саме, що Курити тютюн (тютюнець, цигарку і т. ін.) (див. курити¹). Ми по черзі смоктали єдину, начинену міцним.. тютюном самокрутку (Бабляк, Жванчик, 1967, 9); Він набив люльку й почав смоктати міцний, задурливий тютюн (Стар., Облога.., 1961, 68).

5. перен. Безперервно мучити, непокоїти, хвилювати (про почуття, думки, переживання і т. ін.). Павло жалкував, що не міг взяти участь у цій справедливій розплаті, й гірка досада знову почала смоктати його серце (Кучер, Голод, 1961, 432); Понад десяток років мене смоктали спогади про юність золоту і про перше невисловлене кохання до дівчини (Ле, Право.., 1957, 361).

6. перев. безос. Про відчуття тупого, ниючого болю в серці, шлунку і т. ін. Міцніше смоктало під грудьми від голоду (Тулуб, Людолови, II, 1957, 159).

◇ Смоктати ко́ло (бі́ля) се́рця (під се́рцем, за се́рцем) — боліти, нити з лівого боку грудної порожнини, де міститься серце. — Що це, куме, пора прийшла? — пита Уляна. — Шабаш! — кинувши шапку об землю, крикнув Грицько. — Коло серця мого смокче, так і смокче, так і смокче! (Мирний, I, 1954, 302); Виключив [Трохим] мотор, вийшов з кабіни, впав під берізку. В голові гуділо, обличчя палало, смоктало щось біля серця (Збан., Любов, 1957, 74); Смоктати під лóжечкою див. лóжечка.

СМОКТОНУ́ТИ, ну́, не́ш, док., перех. і без додатка, розм. Підсил. до смокну́ти. Пан писар уже давно випив і простої, випив і калганової, не забув смоктонуту і перчикової (Кв.-Осн., II, 1956, 264).

СМО́ЛА, й, ж. 1. Липкий пахучий сік, який виділяється хвойними і деякими іншими рослинами. В'їхали [подорожні] в лісок. Тут було затишно і пахло смолою (Коцюб., I, 1955, 308); Дивився він на багаття, спостерігаючи, як полум'я пожирав зелені гілки, а з них виступає, закипаючи, смола (Гончар, III, 1959, 81).

2. Темна в'язка з неприємним запахом органічна речовина, що утворюється при сухій перегонці дерева. Він велів зробити чотири дерев'яні скриньки: дві окувати золотом... а інші дві обмазати смолою і дегтем [дъогтем] (Фр., IV, 1950, 138); Смола кипіла в казані над вогнищем (Тулуб, В степу.., 1964, 371); Смола — це звичайний деревний дъоготь (Уроки.. хіміка, 1956, 69).

△ Шéвська смо́ла — згущена варінням темна в'язка з неприємним запахом органічна речовина. Ї в нього на лівій щоці родиме п'ятенце з копійчку завбільшки, ніби злось.. шевської смоли приліпив для розваги (Тют., Вир, 1964, 80).

◇ Прилипа́ти (прили́пнути, чи́пля́тися і т. ін.), як (мов, немóв і т. ін.) [ше́вська] смо́ла; Смо́лою пристава́ти (приста́ти, чи́пля́тися, причепи́тися і т. ін.) — те саме, що Причі́плюватися (причі́пля́тися, причепи́тися), як (мов, немóв і т. ін.) п'я́вка (реп'я́х, [ше́вська] смо́ла і т. ін.) (див. причі́плюватися). Він знав, що Грицай прилипне до його, як шевська смола, і сплота не одчепиться (Н.-Лев., IV, 1956, 205); — Знаєш, Альберт, не липни до мене, як реп'ях. Що ти від мене хочеш? — Дивись, який! Сам смолою пристає, а потім ще й запитує... (Автом., В. Кошик, 1954, 161); Причі́плюватися (причі́пля́тися, причепи́тися), як (мов, немóв і т. ін.) [ше́вська] смо́ла див. причі́плюватися.

3. перен., розм. Про нав'язливу, надокучливу люди-

ну. — Хіба я смола, щоб я лип кому до чо́бит? От Соломія, то це правдива смола: сліпцем лізе тобі в вічі (Н.-Лев., VI, 1966, 406).

4. тільки мн. Органічні речовини, які одержують синтетичним способом і використовують у різних галузях промисловості. Вживані для розділення радіоактивних металів смоли мають мало виявлені кислотні властивості (Наука.., 11, 1956, 15); Львівський і Дніпропетровський лакофарбові заводи освоїли виробництво.. смол із застосуванням жирних кислот замість рослинної олії (Ком. Укр., 3, 1968, 33).

◇ Як смо́ла (перев. із сл. ч о р н и й) — дуже чорний. З десять скирт хліба палало.., а од їх піднімався густий дим, то чорний, як смола, то білий, як осінній туман (Н.-Лев., II, 1956, 196); На рундуці з непокритою, чорною, як смола, головою стояв Остап Тур (Чорн., Визвол. земля, 1959, 83).

СМО́ЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до смо́літи. Від перекинutoї днищем догори щойно смоленої шаланди назустріч Петру Васильовичу і вантажникові Григорію звелось аж кілька чоловік (Смолич, V, 1959, 33); // у знач. прикм. Через поле розлоге, За високий гірський перевал.. Пролягли.. сходи смолених шпал (Брат., Вересень, 1949, 12).

СМО́ЛІЛЬНИЙ, а, е. Який служить, признач. для смо́ління.

СМО́ЛІЛЬНИК, а, ч. Фахівець із смо́ління.

СМО́ЛІЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до смо́лільник.

СМО́ЛІСТИЙ, а, е. 1. Прикм. до смо́ла. Соснові голки містять багато смолистих речовин (Колг. Укр., 11, 1961, 29); // Який утворюється при горінні смоли. Смолистий густий дим в'їдався в очі од сирого цурупалка (Мик., II, 1957, 41); // Насичений запахом смоли. Стоять [сосни], немов діди в кожухах, Смолистий дух у ніздрі б'є (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 76).

2. Який містить у собі смо́лу, багатий на смо́лу. Біле, з кори обдерте, смолисте, дерево блискотить до сонця (Фр., I, 1955, 368); Смола кипить, як турецька кава. Вогні під нею палають і шпурляють іскри на боки. Смолисті дрова попалились! (Ю. Янов., II, 1958, 128).

3. Дуже чорний. З яруги виїхав широкоплечий вершник з похмурих, дикуватих обличчям і чорною смолистою бородою (Тют., Вир, 1964, 90); Чорноока Настя рвучко відкинула за плечі тугі, смолисті коси (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 4).

4. Якого смолили, просякнутий смолою. По смолистих скрипучих вантах, Як по клавішах, пробіжи. Все, що хочеш мені сказати, Тут, під небом, і скажи (Забашта, Вибр., 1958, 11); Зашаруділа під смолистим днищем мілина (Гонч., Вибр., 1959, 247).

СМО́ЛІСТИ́СТЬ, тес́ті, ж. Властивість за знач. смо́лістий. Смолистість сосни; // Міра вмісту, наявності смоли в чому-небудь. Визначити смолистість дерева.

СМО́ЛИТИ, смо́лю, смо́лиш, недо́к., перех. Натирати, покривати, просочувати і т. ін. смолою. Носився бриз по морях, латаючи паруси, поновлюючи щогли і переходячи від дідів до онуків. Смолили його будівничі, смолили й правнуки (Ю. Янов., II, 1958, 68); Під кручею кілька засмаглих козаків смолили новий, недавно збудований човен (Добр., Очак. розмир, 1965, 62).

СМО́ЛИТИ́СЯ, смо́литься, недо́к. Пас. до смо́літи.

СМО́ЛІННЯ, я, с. Дія за знач. смо́літи.

СМО́ЛКА, и, ж. Те саме, що смі́лка². Це була галявина на Козачій горі, повна ромену і васильків, і червоних смолук з клейкими стеблинами (Донч., IV, 1957, 262); Ідуть до школи школярі. Червона смолка в тихім лузі Чекає полум'я зорі (Мал., Звенигора, 1959, 281).

СМО́ЛКІЙ, а́, е́. рідко. Те саме, що смо́лістий. Смолке поліно соснове (Сл. Гр.).

СМОЛОВАР, а, ч. Те саме, що смоляр.

СМОЛОВИЙ, а, е, рідко. 1. Те саме, що смолистий. Запалала при смереці смолова ялиця: горить моя досадонька, мов сухая глиця (Л. Укр., I, 1951, 203); Там, де скелі кам'яні стояли, Лягли смолові запахуці шпали (Дор., Єдність, 1950, 56).

2. Те саме, що сосновий. — У тебе хата дубовая, У мене смоловая (Чуб., III, 1872, 148).

СМОЛОГОН, а, ч. Те саме, що смоляр. Автоматизація [на коксохімічному виробництві] докорінно змінила зміст праці, поліпшила її умови. Робітники, що були люковими, смологонами, .. перекваліфікувалися (Ком. Укр., 9, 1963, 30).

СМОЛОКУР, а, ч. Те саме, що смоляр. Мало хто пам'ятав у селі чорного від природи й дьогтю смолокура Ілька Трохименка (Стельмах, II, 1962, 361); Живе тут в темі незайманих дібров Відлюдний смолокур і звіролов (Бажан, I, 1946, 303).

СМОЛОКУРІННЯ, я, с. Добування смоли, скипидару і вугілля з деревини хвойних дерев способом нагрівання без доступу повітря. Для смолокуріння використовують пеньки та осмолену дров'яну деревину хвойних порід (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 101).

СМОЛОКУРНИЙ, а, е. Стос. до смолокуріння. Смолокурний промисел; // Признач. для смолокуріння. Смолокурна яма.

СМОЛОКУРНЯ, і, ж. Приміщення для смолокуріння. Біля насипу, недалеко від смолокурні, відділилася висока незграбна тінь (Стельмах, I, 1962, 74); Кладову попелу виявлено саме на тому місці, де в давнину стояла смолокурня (Рад. Укр., 4.II 1964, 1).

СМОЛОНОСНИЙ, а, е. Який містить у собі смолу. Рослини розподілені [в довіднику] по групах: .. ефіроолійні, смолоносні, .. садові (Видатні вітч. географи, 1954, 140).

СМОЛОПЕРЕГІННИЙ, а, е. Признач. для перегонки смоли. На одному з коксохімічних заводів у Донбасі робітники, спорожняючи смолоперегінну апаратуру, виявили на дні резервуарів білу металічну рідину (Наука, 5, 1973, 24).

СМОЛОСКІП, а, ч. Переносний світильник звичайно у вигляді палиці з намотаним на кінці просмоленим клоччям для освітлення, підпалювання і т. ін. чого-небудь; факел. Спальня в замку Гостомисла. Ніч. При дверях два хлопці зі смолоскипами (Фр., IX, 1952, 248); Юрко високо тримав смолоскип, освітлюючи похмурі склепіння (Донч., IV, 1957, 549); Попереду йшов пастух зі смолоскипом і освітлював шлях коням, що тягли віз (Гжицький, Опришки, 1962, 55); *Образно. Перестало битись серце Лумумби, але смолоскип, який він запалив, палахкотить під вітром свободи, що гуляє над просторами Африки (Рад. Укр., 17.I 1962, 4); *У порівн. Підпалене ворогом місто горіло, як велетенський смолоскип (Кач., Вибр., 1953, 400); Висушена за літо гарячим сонцем солома, дерево спалахували, як порох; смолоскипами палали хати, хліви (Збан., Таємниця, 1971, 23).

СМОЛОСКІПОВИЙ, а, е. Прикм. до смолоскіп.

СМОЛЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до смола. Я пам'ятаю вечір темний Тепер далекої весни, Зелений берег, ліс таємний, Смоляні пахощі сосни (Щог., Поезії, 1958, 189); Смола кипить.. Старі корабельні майстри.. могли іноді побачити майбутнє корабля в тих смоляних бульках (Ю. Янов., II, 1958, 127); Смоляна маса в процесі роботи [карбування] створює рівномірний опір оброблюваної поверхні дії інструменту (Дукати.. Укр., 1970, 45); // Який утворюється при горінні смоли. Смоляний дим; // Зробл. із смоли. Тільки в однім місці монгольського табору блищалося світло: се горів-палахкотів смоляний світич (Фр., VI, 1951, 99); // Просякнутий,

покритий, натертий і т. ін. смолою. З самого [чорта] таке полум'я приска, неначе стонадцять кіп смоляного віття палає (Вовчок, VI, 1956, 271); Коло церкви палали смоляні бочки (Коцюб., II, 1955, 363); Смоляний канат.

2. Який містить у собі смолу, багатий на смолу. Смоляна сосна.

3. Дуже чорний і блискучий (про волосся). Хачатуров обвів блискучими очима комсомольців і погладив двома пальцями свої чорні смоляні вуса (Донч., II, 1956, 209); Звичним рухом поправляє [Маня] пасмо смоляного волосся, що вибилося з-під берета (Собко, Любов, 1935, 34).

4. рідко. Сосновий. Є в продажу нейлонові ялинки.. А щоб вони пахтіли натурально, Екстрактом їх оббризкують сосновим, І шишечки на них чіпляють справжні, Позичені у смоляному лісі (Мур., Осінні сурми, 1964, 95).

СМОЛЯНИЙ, а, ч. Те саме, що смолоскіп. [6 - й г о л о с:] Запалюйте ліхтарі й смоляники. Освітуйте шлях славному козацтву (Сам., II, 1958, 69).

СМОЛЯНИСТИЙ, а, е. 1. Який віддає смолою (про запах). Смолянистий запах; // Зробл. із смоли. Дві руки, наче промені білі, Осявали смагляве лице, Дві косички лилися й леліли, Як важке смолянисте кільце (Мал., Звенигора, 1959, 214).

2. Який містить у собі смолу. Здобув [Микола] і суху смолянисту дошку. Заходився невеличке, іграшкове вікно майструвати (Збан., Курил. о-ви, 1963, 204).

3. Дуже чорний і блискучий (про волосся). Ніна доторкнулась рукою до високого чола Платона.. Ніжно пальцями перебирала смолянисте волосся (Цюпа, Грози, 1961, 113).

СМОЛЯНКА, и, ж. (*Viscaria R o e h l.*). Рід рослин родини гвоздикових, що цвітуть червоними квітками і мають угорі клейкі стебла. На високих стеблах піднімає білі пахучі квітки.. лабазник шестипелюстковий, поруч цвіте смолянка клейка з червоними квітками-китицями та клейкими під суцвіттям стеблами (По заповідних місцях, 1960, 31).

СМОЛЯР, а, ч. Той, хто займається смолокурінням. [С т а р о с т а:] Невже дурною буде [Тетяна], щоб вихувать себе для смоляра!.. (К.-Карий, I, 1960, 141).

СМОЛЯРНЯ, і, ж. Те саме, що смолокурня.

СМОЛЯРСТВО, а, с. Ремесло смоляра. На Поліссі було розвинуто смолярство, теслярство, бондарство, столярство, плетіння кошиків з лози, рогожі (Матеріали з етногр., 1956, 50).

СМОЛЯРУВАТИ, ую, уєш, недок. Займатися смолярством. Землі у нас було сім чи сім з половиною десятин. Земля була не дуже родюча, і тому.. батько ще наймався в підводчики та смолярував (Довж., I, 1958, 11).

СМОЛЯСТИЙ, а, е. Який містить у собі смолу, багатий на смолу. Димить, палає ватра; полум'я жадібно ковтає смолясту деревину (Тулуб, Людолови, II, 1957, 589).

СМОЛЬ, і, ж.: Чорний, як смоль — дуже чорний. Коси у неї, як смоль, чорнії та довгі-довгі, аж за коліно (Кв.-Осн., II, 1956, 25).

СМОЛЬНИЙ, а, е. Який віддає смолою. Дядькові Кузьмі рубанком я псував Дошки (їх смольний дух мене п'янить і нині) (Рильський, II, 1946, 184).

СМОРЖ, а, ч. Істівний гриб родини зморшкових із звивисто-складчастою шапкою. Розміркову, куди ж гайнути по гриби: в березину чи в загороду Костюків, де весною бувають сморжі (Стельмах, Гуси-лебеді, 1964, 145); Крізь прілу лісову підстилку силкуються зирнути на світ поморщені шляпки ранньовесняних істівних грибів-сморжів та зморшків (Наука, 4, 1962, 46).

СМОРІД, роду, ч. Неприємний, смердючий запах. В шахтах, в глибоких ямах, серед задухи й смороду, від

яких крутиться голова, працюють у темряві тисячі робітників (Коцюб., III, 1956, 38); Руки їй боліли від важких ножиць, сморід овечого поту, гною і бруду з дрібним сухим пилом від воєни забивали їй дух (Тулуб, В степу., 1964, 145); Вікна й двері в палаті були зачинені, від гострого смороду кобит, дьогтю важко було передихнути (Скл., Святослав, 1959, 402); // перен. Про те, що викликає почуття огиди, відрази до кого-, чого-небудь. Чиясь злодійкувата рука нишпорить по селах, сіючи отруйний сморід монархічної реакції (Еллан, II, 1958, 220); Згадується, стояла рання весна, земля потряхла, над смородом війни почувався хвилюючий, ніжний подих ожилої природи (Ю. Янов., II, 1954, 99).

СМОРІДНИЙ, а, е. Прикм. до сморід. Сморідний запах; // Наповнений смородом. Гловацький метався в темному кутку брудного сморідного барака (Жур., До них іде., 1952, 182).

СМОРОВИДЛО, а, с., розм. Те, чим змазують осі колеса і т. ін. Прибіг знахар [до хворого], Тудю, сюдою, віхтем, деркачем, довбнею, сморовидлом, — нічого не одіє! (Вовчок, VI, 1956, 273).

СМОРОДИНА, и, ж. 1. Багаторічна чагарникова ягідна рослина родини ломикаменевих з чорними, білими, червоними або жовтими ягодами. Соловей мій, соловесчко, Та не літай поверх саду мого, Не сідай ти на смородині (Чуб., V, 1874, 590); // збірн. Сукупність таких рослин. Смородину можна садити на всіх ґрунтах, крім сухих піщаних, заболочених та засолених (Колг. Укр., 1, 1954, 33); Брунькоїд пошкоджує всі плодові породи, а також смородину та агрус (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 354).

2. Їстівна кисло-солодка ягода цієї рослини; // збірн. Сукупність таких ягід. Любиш смородину — люби й оскомину! (Укр. присл., 1955, 271); Цілющі властивості суниці, малини, смородини були відомі ще в давнину (Рад. Укр., 30.VII 1971, 4); *У порівн. Бліденький хлопчик.. націлив на Оксена чорні, як смородина, очі (Тют., Вир, 1964, 175).

СМОРОДИНИВКА, и, ж. Наливка з ягід смородини.

СМОРОДИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сморобина.

СМОРОДИННИЙ, а, е. Те саме, що сморобинний. Господиня в кухлі наливає Смородинного свіжого вина (Мур., Повість., 1948, 59); // Який паразитує на кущах або ягодах смородини. На плантаціях смородини проти смородинної златки та склівки куці обпилюють 2,5-процентним дустом (Хлібороб Укр., 5, 1967, 30).

СМОРОДИННИК, а, ч. Ділянка, де посаджена смородина, а також зарості, куці смородини.

СМОРОДИНОВИЙ, а, е. Прикм. до сморобина. Ігор лежить горілиць під тінню смородинового куща (Донч., IV, 1957, 12); // Вигот. з ягід смородини. Смородинове варення.

СМОРЧОК, чка́, ч., діал. Зморшок. Смorchки не шкідливі, проте їх дуже важко відрізнити від «близнюків» — строчків, які містять.. отруту (Знання., 10, 1971, 28).

СМОТРИТЕЛЬ, я, ч., дорев. Службовець, що займався наглядом, спостереженням за ким-, чим-небудь. Смотровель увійшов у клас, ступив на кислиці, посковзнувся й дав сторчака (Н.-Лев., III, 1956, 317); Лазар ненавидів тюремного смотрителя, якому тюрма дала прізвисько «морда» (Коцюб., II, 1955, 191); Вчився [Валерик] тільки на високі бали, краще за.. прикажницьких синків, які тільки й знали, що бігати до смотрителя з доносами (Гончар, Таврія, 1952, 75); Штатний смотритель училища Іван Микитович Зозулін схилив голову набік (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 270).

СМОТРИТЕЛЬСЬКИЙ, а, е, дорев. Прикм. до смотритель. Можна й смотрительське місце втратити (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 285); // у знач. ім. смотри-

тельська, кої, ж. Кімната для смотрителів. Пішла вона у смотрительську і, вся тіпаючись, подала бумагу (Мирний, I, 1954, 360).

СМРАД, у, ч., заст. Сморід. Потім солому підпалили [троянці].. Смрад, чад і дим кругом носились (Котл., I, 1952, 272); Вив в печі, свист у горні. Дим і смрад, і дим з огнем. Непохитні, непоборні — ми куєм! (Тич., I, 1957, 176).

СМУГА, и, ж. 1. Видовжена, обмежена чим-небудь частина якоїсь поверхні, простору, що виділяється на загальному фоні своїм виглядом, кольором і т. ін. Засиніли довгі смуги толоки, екриті синіми та фіолетовими квітками (Н.-Лев., VI, 1966, 85); Широкі смуги пшениці заможних хліборобів чергувалися з вузькими та довгими стьожечками бідняцької кукурудзи (Смолич, I, 1958, 51); Крізь щілину відхилених дверей вузька смуга світла тяглась із великої кімнати (Досв., Вибр., 1959, 44); *У порівн. Вдалині синіми смугами виднілися.. ліси (Тют., Вир, 1964, 78); // Довга риска, лінія на якій-небудь поверхні. Попідмоцували ми на спину горби, позав'язували вуха старими хусточками, понаводили на щоках смуги (Н.-Лев., IV, 1956, 315); Петрові виступили смуги на лиці, червоні, як розкраяний буряк (Март., Тв., 1954, 120); // Довгастий знак на тілі від удару. Жовніри почеркали Пархомові спину смугами од самої шиї (Н.-Лев., VII, 1966, 171); Ремінний батіг ляснув серед гнідкової спини, зоставляючи на ній довгу смугу (Мирний, IV, 1955, 310); // Складка на шкірі обличчя, тіла людини або тварини. По зблідлому сухому обличчю, котре не казало про розкоші та достачі, пробігали пошмури смуги (Мирний, I, 1954, 319); Застигле обличчя вогнем ненависті заллялось, і смуги зморщеного лоба розпрямлялися (Ле, Міжгір'я, 1953, 91); // Про те, що набуло видовженої, довгастої форми. Вже третій день над степом вдалині накреслювалася на небі легка смуга напівпрозорих хмар (Тулуб, В степу., 1964, 113); // Суцільний ряд, лінія кого-, чого-небудь, розташованого один поруч з одним. Делегати з'їзду і гості — шикуються в смугу — лаву (Еллан, II, 1958, 24).

2. Довгастий шматок тканини, паперу, металу і т. ін. Пани понапинали здорові намети з полотна та повсті, облицьовані червоними та жовтими шовковими смугами (Н.-Лев., VII, 1966, 217).

3. Зона, пояс, що характеризуються певним кліматом, рослинністю і т. ін. В лісовій смузі північної половини європейської території селища влаштовували на берегах річок та озер (Іст. СРСР, I, 1956, 6); Помірна смуга; // Певна ділянка, територія, де відбувається щонебудь або яка відведена під щось чи зайнята чимсь. Колона, минувши смугу трясовин.., зморена, обліпла багнюкою, видобулась, нарешті, знову на тривке, загускле дно (Гончар, II, 1959, 418); Перекопська рівнина.. починається за Дніпром, на південь від Каховки, смуга пісків тягнеться вздовж ріки з південного заходу, незайманий степ аж до Мелітопольщини (Ю. Янов., II, 1958, 179); // Місцевість, що займає певне географічне положення. Увечері полк знявся, увійшов у смугу Малих Карпат (Гончар, III, 1959, 334); — Доповідають [чиновники] про те, щоб малоземельних та безземельних селян переселити не в середню сибірську смугу, а на Камчатку (Стельмах, I, 1962, 16).

Прикордонна смуга — територія, що тягнеться вздовж кордону. Невесело жилося німцям і гетьманцям у прикордонній смузі — кожної ночі, невідомо в якому місці, невідомо якими силами, а все нові й нові удари (Скл., Легенд. начдив, 1957, 44); Природна смуга див. природний; Прифронтová смуга — територія, що тягнеться вздовж фронту. В середині січня вона [дивізія] досягла прифронтівної смуги і стала розвантажуватися

на станції Горовастуця (Тют., Вир, 1964, 485); Смуга осілости див. осілість.

△ Захисна (полезакисна, лісова) смуга — штучне лісове насадження, що його створюють на полях для захисту посівів від бур і суховіїв, поліпшення водного режиму ґрунту і запобігання його ерозії. Навколо саду вирішили [школярі] посадити захисну смугу з акацій, кленів, беріз (Донч., V, 1957, 201); Полезакисні смуги, водойми, ставки... Ліси в степу... Нема палючих вітрів, нема чорних вихорів і бур... (Вишня, I, 1956, 396); Суховій біжить по полю, Заплітається в траві. Він кляне жорстоку долю, Пада в смуги лісові (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 106); Пристобурна смуга див. пристобурний.

4. Ділянка земельного угіддя, відмежована від сусідньої ділянки. Трактор робив у полі нечувані діла.. — Що скажеш, Опанасе? — звернувся Губернатор до Опанаса, що орав свою непишну смугу (Довж., I, 1958, 84); — Ще й сонце не сіло, коли ми свою смугу перейшли. Впали на стерню, рук і ніг не чуємо.. Куди ж там: такий шмат утяли! (Мур., Бук. повість, 1959, 13).

5. перен. Проміжок часу, період, відмінний від попереднього або наступного певними подіями, явищами і т. ін. Чернишевський справедливо назвав найвизначнішу смугу в розвитку російської літератури XIX століття гоголівським періодом (Рильський, Веч. розмови, 1964, 138); Людина, вступивши в партію, вступає в нову смугу життя, на її плечі лягає величезна відповідальність не лише за себе особисто, а й за поведінку оточуючих людей (Ком. Укр., 9, 1963, 69); // Період у настрої, стані людини. У нього смуга нового захвату і дивної ніжності, він закохався в Тіля Уленшпігеля (Мас., Роман., 1970, 114); // Період наявності, існування чого-небудь. Прийде весна, прийде друга, .. Не раз суму зникне смуга; Усміх загуля (Граб., I, 1959, 334).

6. перен. Послідовний безперервний ряд подій, явищ і т. ін. Ленін бачив, що Росія перша має почати смугу революцій нової історичної епохи (Біогр. Леніна, 1955, 46).

7. у знач. присл. смугою. В один ряд, в одну лінію. По них [узгір'ях], у довжину, рівною.. смугою простяглися липи (Коцюб., I, 1955, 459); По шляху з Перекопу, розтягнувшись довжелезною смугою, мчать автомобілі (Гончар, II, 1959, 359).

СМУГАСТИЙ, а, е. 1. Укритий смугами (у 1 знач.). Позаду залишилися широкі херсонські степи, зелені баштани, усіяні рябими, смугастими кавунами (Цюпа, Україна., 1960, 224); За кілька кварталів їхній шлях герепинила смугаста паличка, і міліціонер зажадав у Ярослава права. Він сказав, що Ярослав порушує правила (Мушк., День., 1967, 121); // Який має малюнок, візерунок у вигляді смуг. Щоденним одягом [Багрича] стала смугаста санаторна піжама, єдиним документом — санаторно-курортна книжка (Дмит., Обпалені., 1962, 6); Лялька поправив матроський смугастий тільник на грудях і пішов (Трубл., I, 1955, 133); // Який має забарвлення у вигляді смуг (про тварин). Помчали в степ прудконогі олені та смугасті зебри (Гончар, II, 1959, 31).

2. Який розміщується смугами. Розмальована в квіти скриня має основний візерунок, розміщений на віку і фронтальній стінці.., а на бічних лиштках — розмальовані.. смугасті орнаменти (Нар. мист., 1966, 45).

△ Смугастий спектр — оптичний спектр випромінювання та поглинання невзаємодіючих або слабозв'язаних між собою молекул. В деяких випадках спектри світної пари і газів виходять смугами.. При великій дисперсії ці смугасті спектри розпадаються на дуже велику кількість найтонших ліній (Курс фізики, III, 1956, 325).

СМУГАСТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. смугастий. Смугастість порід.

СМУГАСТО. Присл. до смугастий.

СМУГАЧ, а, ч. Рід водяних ссавців ряду китоподібних з неглибокими поздовжніми складками (ніби смугами) шкіри на шії та череві.

СМУГЛИЙ, а, е. Темнуватого забарвлення (про шкіру). Лежить Жук, задравши голову вгору. Такий же пишканий, чорний; по щоках його смуглого виду поп'ялося пухке волоссячко (Мирний, I, 1954, 331); Смугле лице його незалежне, дихає завзяттям і нахабством (Тют., Вир, 1964, 96); // Який має таку шкіру (про людину). Хлопцеві не терпілось відгадати, за що ж саме обрала й відзначила Шура оцю людину, смуглого, худорлявого лейтенанта (Гончар, III, 1959, 409); Смуглий автоматник дивиться у небо (Сос., II, 1958, 293).

СМУГЛИСТЬ, лості, ж. Властивість за знач. смуглий.

СМУГЛИТИ, ію, ієш, недок. Ставати, робитися смуглим. Шкіра від сонця смугліє; // Виділятися смуглим кольором. Оріся спала, розметавшись від спеку, зібгане рядно лежало під ногами, в розхристаному вирізі сорочки смугліла шия (Тют., Вир, 1964, 269).

СМУГЛІШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати, робитися смуглішим (див. смуглий).

СМУГЛОВИДИЙ, а, е. Те саме, що смуглолиций. Він був середнього зросту, смугловидий, одягнений у простий сірий костюм (Донч., VI, 1957, 639).

СМУГЛОЛИЦІЙ, я, е. Який має смугле лице. Дя хвиртки поспішала смуглолиця висока дівчина (Томч., Жменяки, 1964, 27); Ось виходить [на сцену] кучерявий Смуглолиций хлопець бравий (С. Ол., Вибр., 1959, 205).

СМУГЛЯВЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до смуглявий. Що слово Улита промовить, так і зчервоніє; а що смуглявенька, то ще кращий здається той рум'янець (Барв., Опов., 1902, 217); Тут народився Олег, мій син, і Вова мій, синок смуглявенький (Сос., II, 1958, 476).

СМУГЛЯВИЙ, а, е. Трохи смуглий (про шкіру). Очі в Єремії блищали, смугляві щоки почервоніли. Вид аж нашів гнівом (Н.-Лев., VII, 1966, 73); Смугляве, з орлиним носом обличчя іноземця ще зберігало сліди колишньої вроди (Гончар, III, 1959, 226); *Образно. Гарячий, смуглявий липень забарвив червоною оздобою вишневі сади (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 49); // Який має таку шкіру (про людину). Між рядками селянських коней, миршавих, схудлих, вештаються [на ярмарку].. смугляві патлаті цигани з своїми шкапами (Н.-Лев., VII, 1966, 357); Із низенької хати вийде мати смуглява моя, буде сина свого виглядати... (Сос., I, 1957, 213); // у знач. ім. смуглявий, вого, ч.; смуглява, вої, ж. Той (та), що має трохи смуглу шкіру. Смуглява й русявенька все ув очах моїх стояли. Як видіння... (Тич., Зростаю., 1960, 67).

СМУГЛЯВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. смуглявий. «Боже, який він став», — не зводить з нього очей Ніна. Крізь смуглявість обличчя виступав зрадливий жовтизна, і весь він схожий зараз на прив'ялого чорнобривця, зірваного передчасно (Цюпа, Грози., 1961, 113); *Образно. Плоди [яблуні] досягають в кінці серпня — на початку вересня. Вони крупні, плескувато-округлі,.. з незначною смуглявістю на сонячному боці (Сад. і ягідн., 1957, 59).

СМУГЛЯВІТИ, ію, ієш, недок. Ставати, робитися смуглявим; // Виділятися смуглявим кольором.

СМУГЛЯВІШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати, робитися смуглявішим (див. смуглий).

СМУГЛЯВКА, и, ж., розм. Те саме, що смуглянка. Рівнятися з нею могла хіба що тільки Вустя, Данькова смуглявка-сестра (Гончар, Таврія, 1952, 103).

СМУГЛЯВО, рідко. Присл. до смуглявий.

СМУГЛЯВОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до смуглявка. *Ходить смуглявочка,.. Щастям насичена, Сонцем косичена* (Мал., Серце.., 1959, 88).

СМУГЛЯК, а, ч., розм. Чоловік або хлопець із смуглявою шкірою.

СМУГЛЯНКА, и, ж., розм. Жінка або дівчина із смуглявою шкірою. *З усіх жінок, яких він знав, жодна не могла змагатись у красі з цією смуглянкою* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 173); *Олександра, її подруга Марія і незнайома Сергієві смуглянка зустріли його з радістю* (М. Ол., Туди, де бій, 1971, 179).

СМУГЛЯНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до смуглянка. *У сторожці Смольного щоранку Двері відчинялися і всі Зустрічали дівчину-смуглянку З стьожкою червоною в косі.. Як народу сила.. Мури всі, фортеці всі змела, — На порозі Смольного зустріла Леніна смугляночка мала* (Бичко, Сійся.., 1959, 70).

СМУГЛЯСТИЙ, а, е, рідко. Трохи смуглий; смуглявий. *За ворітьми стоїть високий і худий чоловік без шапки і босий, ноги його брудні .. З худих плечей звисав латміття, і крізь нього .. світиться голе смуглясте тіло* (Смолич, II, 1958, 12).

СМУГНАСТЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до смугнастий. *Панки якісь два стоять коло неї [шафи]. Піджачки смугнастенькі, комірці білі в обох* (Тесл., З книги життя, 1949, 157).

СМУГНАСТИЙ, а, е, розм. Те саме, що смугастий. *Подекуди рябіли ясні костюми українські, мішані з смугнастими молдавськими та болгарськими* (Н.-Лев., V, 1966, 141); *У кухні чути було — Галька в ночвах оджимала сорочку смугнасту Романову* (Головко, I, 1957, 160).

СМУГОВИЙ, а, е, спец. Вигот. у вигляді смуг. *Смугова сталь.*

СМУГУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., розм., рідко. Бити, ударяти кого-небудь, залишаючи на тілі довгі смуги. *Раз у раз здійснювалася й опускалася рука.., смугуючи звіра* (Донч., I, 1956, 176).

СМУЖЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до смужка. *В хаті стояв присмерк, і тільки жовті смужечки світла пробивались крізь шпари зачинених віконниць* (Коцюб., II, 1955, 163); — *Хоч би це який куц картоплі продати з тії [тієї] смужечки.. і то б же яка це запомога була!* (Тесл., З книги життя, 1949, 113); — *Треба йти в колгосп. На нову путь ступати. Годі вам шапінкою на смужечці крутитися* (Коцюба, Нові береги, 1959, 359).

У (в) смужечку — те саме, що **У (в) смужку** (див. смужка). *Хоч коричневий, широкого крою костюм в ледь помітну сіру смужечку був, далєбі, не новий, все ж сидів він на юнакові гарно* (Ткач, Плем'я.., 1961, 143).

СМУЖКА, и, ж. Зменш.-пестл. до смуга 1, 2, 4. *Сонцеляга на далекі плавні, на зубчасту синювату смужку лісу* (Ткач, Арена, 1960, 68); *Між виритим каналом і річкою лишилась тільки невеличка смужка землі* (Донч., Пісня.., 1947, 60); *Закуриє [Гошка], ..виштовхнує крізь широкі ніздрі дві смужки диму, .. сіє на колодязний зруб* (Тют., Вир, 1964, 426); *В нього план новобудови, Там в смужка синя — То в Криму вода Дніпрова По каналу плине* (Бойко, З Дон. краю, 1952, 72); *Пояс був зроблений із смужок цупкої матерії* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 164); *Образно. *По обличчю дівчинини пробігала інколи смужка не то досади, не то таємного задоволення від парубкового залицяння* (Коцюб., I, 1955, 234).

У (в) смужку — у вигляді паралельних ліній (про малюнок, візерунок і т. ін.). *Петро Семенович був одягнений у літній просторий в смужку костюм* (Збан., Таємниця.., 1971, 405); *За порогом.. стояв джентльмен*

у гарно випрасуваних чорних брюках у сіру смужку (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 549).

СМУЖКУВАТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що смугастий.

СМУЖНИЙ, а, е, спец. Те саме, що смуговий.

СМУТА, и, ж. 1. розм. Невеселий, важкий настрій, викликаний горем, невдачею і т. ін.; сум, журба. *Смута, як камінь, серце давить, Іще гнітить нудьга лихая* (Укр. поети-романтики.., 1968, 343).

2. заст. Заколот, заворушення, безпорядки. *Так-то, люди! Були бійки, Були в нас і смути, Та такої, як се була, — Такої й не чути!* (Рудан., Тв., 1956, 253).

3. заст. Незгода, розбрат, чвари. — *Люди, в цей не легкий час життєвської смуту святий монастир не може захистити вас* (Стельмах, I, 1962, 638).

СМУТЕН див. смутний.

СМУТИТИ, смучу, смутиш, недок., перех. 1. Викликати смуток у кого-небудь, робити смутним когось. *Смутить мене, що не скоро дістану од тебе листа і знов буду турбуватися* (Коцюб., III, 1956, 319); — *Тату, — раптом озвалась Мирослава. — Мені дуже тяжко смутити тебе, але сьогодні таке сталося, що я не можу..* (Головко, II, 1957, 586); // *Наповнювати смутком (серце, душу). Коломийки мої любі, що в вас таке миле? Та не смутіть — розвеселіть серце нещасливе!* (Коломийки, 1969, 92); *І слово кожне, яке єси прорік [поет], Смутить нам буде серце бідне* (Сам., I, 1958, 185).

2. перен. Робити що-небудь похмурим; засмучувати. *Дідівські ікони, обквітчані жовтими гвоздиками та васильками, потемніли, злиняли й смутили головний куток хати* (Л. Янов., I, 1959, 141); *Ополудні йду до моря і здаля Бачу, що воно сміється, як маля. І мені його смутити стало жаль* (Павл., Бистрина, 1959, 87).

СМУТИТИСЯ, смучуся, смутишся, недок. Відчувати смуток (у 1 знач.); ставати смутним; сумувати. *Як ти смутишся, вороги тішаться* (Укр.. присл.., 1955, 70); *Ми сіли поруч, смутні та мовчазні, Одно на одного дивились і смутилися* (Л. Укр., IV, 1954, 118); *Це була їхня [діда та баби] звичка: коли одне смутилося, друге обов'язково мусило розважати* (Ю. Янов., I, 1954, 110); — *Діду, не смутіться так. От прийде Червона Армія і повикидає з заводу тих, що вас викинули* (Турч., Зорі.., 1950, 133); // *Наповнюватися смутком (про серце, душу). На порожній шлунок і душа смутиться* (Укр.. присл.., 1963, 57); *У дні весняні, дні осінні Ти, серце бідне, не смутись* (Мал., Звенигора, 1959, 280).

СМУТИСТЬ, тості, ж., розм. Те саме, що смуток 1. *Більше смутості, як радості* (Номис, 1864, № 9854).

СМУТКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до смуток. *Підходила [Леся] до фортеці, торкала одноруч холодні клавіші — обзивались вони смутковими жалями* (М. Ол., Леся, 1960, 112); *Дороги життя вибирає людина. Вони бувають короткі й безмірно довгі, радісні і смуткові* (Літ. Укр., 14.VI 1968, 1); *Образно. *Вдяглися мрії у смуткові шати І понесли мене в дивний, мовчазний край* (Л. Укр., I, 1951, 138).

2. рідко. Траурний, жалобний. *Софія сиділа на канапі в чорній жалобній сукні. Вираз її обличчя не зовсім відповідав смутковому убранню* (Л. Укр., III, 1952, 514).

СМУТКУВАТИ і **СМУТУВАТИ**, ую, уєш, недок., розм. Те саме, що смутітися. *Після Василевого весілля смуткувала Марина осінь, смуткувала й зима, а на різдво вже й розвеселилась!* (Н.-Лев., I, 1956, 87); *Одні [однієї] неділі смуткувала я дуже сама* (Вовчок, I, 1955, 194); *Він не сварився ніколи з тими, хто вважав свою думку правдивою, а бачивши в других людях злобу за неординарні з ними думки, дуже смуткував* (Сам., II, 1958, 226); *Стогне [мати], тужить,.. За діло нехотя береться Або, смутуючи, квилить: «Гарасю, соловейку»*

мій! Як жив, озвись до мене, сину!..» (Укр. поети-романтики., 1968, 578); *О, знаю я, Чого моя Душа смуткує і болить* (Сам., I, 1958, 98).

СМУТНЁНЬКИЙ, а, е. Пестл. до смутній. *Ой, їдь, мій милий, та й не спізнися. Вже твоя вечір пиллом припала, Вже твоя мила смутненька стала* (Нар. лірика, 1956, 366); *Тиха була дівчина, така вже тиха, що наче вона чогось смутненька* (Вовчок, I, 1955, 185).

СМУТНЁНЬКО. Присл. до смутнёнький. — *Як то тепереньки нам буде! — смутненько каже молодичка. Зітхнула і задумалась* (Вовчок, I, 1955, 125).

СМУТНЁСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до смутнёнький. **СМУТНЁСЕНЬКО**. Присл. до смутнёсенський. *Нехай буйний вітер по степах пролітає, Струни твої зачіпає, Смутнесенько, жалібнесенько грає-виграє...* (Морд., I, 1958, 557).

СМУТНИЙ, **СМУТЕН**, тн́а, тн́е. 1. Який відчуває смуток; якого охопив сум; сумний, журний. *Із-за гаю сонце сходить, За гай і заходить. По долині увечері Козак смутний ходить* (Шевч., II, 1953, 131); *Рибалки були веселі, жартували.. Один Микола сидів смутний, похиливши свою чорновоłosу голову* (Н.-Лев., II, 1956, 229); *Ішли жінки смутні з клунками в руках* (Головко, II, 1957, 171); *Голубонько-дівчинонько, Зиронько моя! Не питайся, моя мила, Чого смутен я* (Рудан., Тв., 1959, 125); *Образно. *Смўтна муза літ́а в самотині, Кличе поета свого* (Л. Укр., I, 1951, 73); // Який виражає смуток, сумний настрій. *Згорбившись, осунувшись, Тихович смутними очима поглядав на хати й оселі, що лишав за собою...* (Коцюб., I, 1955, 230); *Смутне Кайдашеве бліде лице освітілося рожевим світом* (Н.-Лев., II, 1956, 347); *Не дивись на мене поглядом смутним, — Знаю, ти не любиш, мариш тільки ним...* (Олесь, Вибр., 1958, 74).

2. Сповнений, пройнятий смутком. *Цілий клубок думок, смутних і радісних, заворушився в моїй голові* (Вас., IV, 1960, 40); *Спогади Тараса Григоровича про своє дитинство завжди були дуже смутні* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 7); *Смутен сон наснився Святославу, затьмарив чоло його ясне* (Забіла, У.. світ, 1960, 169); / Сповнений невеселих думок. *Лопух зорвала [зірвала] і накрила [дівчина], Неначе бриликом, свою, Свою головоньку смутною* (Шевч., II, 1963, 356); // Який минає, проходить і т. ін. у смутку; невеселий, безрадісний. [О л е к с а:] *Дівчатам покіль що нічого не кажіть, а то і гульня буде смутною* (Вас., III, 1960, 15); *Нехай побачу я в смутні для мене дні Утіху щирую та усміхи ясні* (Л. Укр., I, 1951, 58); *Рідко він тепер співав: тільки на весіллях і в смутну годину* (Стельмах, I, 1962, 339); *Меркнуть зорі, білою стіною Смутен день на обрії встає, Сивий сніг заносить поле бою, Чорний ворон білий труп кляє* (Рильський, II, 1960, 186).

3. Який викликає смуток. *Смутна новина мене дуже-дуже засмутила* (Л. Укр., V, 1956, 18); *Убогії ниви, убогії села, Убогий, обшарпаний люд, — Смутнії картини, смутні-невеселі, А інших не знайдеш ти тут* (Гр., I, 1963, 13).

СМУТНІСТЬ, ності́, ж. Стан за знач. смутній 1. *Видів вашу смутність і хотів порадити вам* (Сл. Гр.).

СМУТНІТИ, їю, їеш, недок. Ставати смутним. *Батько усе ходив по дорогах і вертався сивіший та похмурніший; мати усе смутніла і слабшала* (Вовчок, I, 1955, 242); *У сутіні хмарної ночі Щораз блідий місяць зника; Смутніють щораз твої очі, Вродлива дівчино морська* (Л. Укр., IV, 1954, 97).

СМУТНО. Присл. до смутній. *Дівчина собі стоїть, Неначе вкопана, під гаєм, І смутно, сумно позирає На той широкий божий став* (Шевч., II, 1963, 354); *Дарка всміхнулася уперше за всю розмову і то смутно* (Л. Укр.,

III, 1952, 652); *Вона... сіла на канані й смутно похилила голову* (Н.-Лев., III, 1956, 34); *Так смутно горять ліхтарі у вечірньому білому місті* (Сос., I, 1957, 149); // у знач. присудк. сл. *Смутно мені та сумно мені, мов я в чорну хмару ввійшла* (Вовчок, I, 1955, 61); *Смутно, тривожно було на душі, і мимоволі огортав страх* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 105); // у сполуч. із спол. щ о. Про почуття жалю, що виникає внаслідок чого-небудь: *прикро. Було смутно, що не мав я радощі [радошів] побачити свій перший твір, коли він був надрукований* (Вас., IV, 1960, 40); [М а в к а:] *Ні, любий, я тобі не дорікаю, а тільки — смутно, що не можеш ти своїм життям до себе дорівнятися* (Л. Укр., III, 1952, 230); *Смутно, що з такого раю Зробили ми долину мук безкраю, Де тільки й можна плакати-ридати* (Сам., I, 1958, 122).

СМУТОК, тку, ч. 1. Невеселий, важкий настрій, викликаний горем, невдачею і т. ін.; сум, журба. *Лиха та радість, по котрій смуток наступав* (Укр. присл., 1955, 274); *Смуток молодій звернув увагу всіх гостей* (Н.-Лев., I, 1956, 144); *Жалко кидати тих змалечку виплечаних воликів, тих вірних товаришів у дорозі, що так розуміють смуток і радощі хазяїнові...* (Коцюб., I, 1955, 182); *Коли ж тобі доля засяє І смуток мене обіве, — Нам щось, може, знов нагадає Про щастя — твоє і мове* (Рильський, I, 1956, 48); *Образно. *Напоєні смутком, лежали навкруги простори...* (Цюпа, Назустріч., 1958, 6); // у знач. виг. Уживається для вираження суму, журби. — *Смутку мій, де б мені вас переночувати? .. Чи не знає Савка? Підемо до Савки, в нього добряча хазяйка* (Коцюб., I, 1955, 382); — *Ой смутку мій, що з тобою, дитино?!* — *мов крильми, майнула білими в квітах рукавами чорнява молодичка.. і злякано запитала в Люби: — Ви в ополонку вскочили?* (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 162).

◇ **Вдаватися** (вд́атися, впа́дати, впа́сти) в смўток — робитися сумним, засмучуватися. *«Венерин сину! не жахайся, — Дід очеретяний сказав: — І в смуток дуже не вдавайся..»* (Котл., I, 1952, 199); **Завдавати** (завд́ати) смўтку кому — викликати у кого-небудь сумний настрій, засмучувати когось. *Я.. просто боялась озиватись до людей, аби їм не завдавати смутку* (Л. Укр., V, 1956, 354); **Зайти** (опові́тися, пові́тися і т. ін.) смўтком; **Смўток упав на що; Смўток сховався в чому** — стати сумним, засмутитися (про очі, душу тощо). *Її сиві, як і Дарчині, очі зайшли смутком; вона похилилась, як вербичка* (Л. Укр., III, 1952, 633); *Лице [дідове] стало аж чорне, очі повилися смутком, тугою...* (Мирний, I, 1954, 178); *Впав смуток.. на материні очі* (Н.-Лев., VI, 1966, 319); *В її глибоких і задумливих очах сховався смуток самотності* (Десняк, Вибр., 1947, 6); **Набратися смўтку** — зазнати багато клопоту, прикрощів, неприємностей. — *Розкажу вам про Якова Харченка, якого він смутку набравсь у Хмелинцях, залицяючись до Кожанівни* (Вовчок, I, 1955, 70); **Навбодити** (навесті́, наганя́ти, нагна́ти, навіва́ти, навіюва́ти, навія́ти і т. ін.) смўток на кого — що; **У (в) смўток приводити** (привесті́, увб́одити, увесті́ і т. ін.) кого — викликати у кого-небудь невеселі думки, засмучувати когось. *Слова «З Новим роком» по якійсь давній, привичній асоціації .. наводять на мене смуток...* (Л. Укр., V, 1956, 431); *Сумні Василеві оповідання навели на мою душу смуток та невеселі думи* (Н.-Лев., VII, 1966, 286); *Сей галас і репетування Троян всіх в смуток привело; Плаксивез з синком прощання У всіх з очей слізки тягло* (Котл., I, 1952, 233); *Не зна́ти, куді́ (де) поді́тися від смўтку див. поді́тися; Пересумувати смўток див. пересумувати; Смўток обійма́є (обійма́в, обійня́в, обляга́є, обляга́в, облі́г, охо́плює, охо́плював, охо́пів і т. ін.) кого, що; Смўток нахо́дить (найшо́в, наляга́є, налі́г і т. ін.) на кого — що — хтось стає сум-*

ним, засмучується. Звісно, чоловік і в щасті, то часом смуток обіймає (Вовчок, I, 1955, 260); Голова ваша похилилася, смуток облягав душу, нерадісні думки почали за серце щипати (Мирний, IV, 1955, 312); Тимко.. проваджає даленіючі косинці журавлів, і тихий смуток облягав його серце (Тют., Вир, 1964, 11); Смуток все більше охоплював Данька (Гончар, II, 1959, 146); Смґток стоїть (залягає і т. ін.) де — невеселий настрій панує де-небудь; У смґтку — огорнений сумом. Прийшла до нас Маруся. Сидимо усі тихо собі у смутку (Вовчок, I, 1955, 222).

2. Сумний, зажурений вираз (очей, обличчя і т. ін.). Сидить [жінка] над книжкою, але не читає, ..на змарнілому обличчі смуток (Л. Укр., III, 1952, 591); Ми вдвох ішли й не говорили, Ти вся засніжена була, Сніжинки грали і зорили Над смутком тихого чола (Рильський, I, 1960, 125).

◆ До [сіннього] смґтку — дуже багато, сила-силенна. Роботи набралось до смутку (Вас., Вибр., 1950, 108); — Нехай ласкавий пан тримає в своїй економії кілька чеченців, ..бо роботи було до сіннього смутку, а наймити гуляли в лісах (Стельмах, I, 1962, 639).

СМУТОЧОК, чка, ч. Пестл. до смґток 1. Через гору високу тоненький шнурочок. Чому ж, любку, не приходиш — який то смґточок (Коломийки, 1969, 136).

СМУТУВАТИ див. смуткувати.

СМУХ, у, ч. 1. Те саме, що смґшок. Я вже, пані-брате, Дбаю не такі Бідним людям на одєжу Смухи та нитки (Щог., Поезії, 1958, 114); І чого тільки тепер нема на ярмарку? І кожухи нижче п'ят, ..і коротенькі, обшиті смґтом кожухи (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 143); А кожух на тому Банді, Ну й кожух! ..Не жалів кравець — поставив Добрий смґх (Перв., 3 глибини, 1956, 320).

2. розм. Густий волосяний покрив ссавців; шерсть. Звірюка ..Сидить [біля вогню] і сам собі радіє, Що смґх його Огонь, мов літом сонце, гріє (Греб., I, 1957, 71).

СМУХАТИЙ, а, е, розм. Прикм. до смґх 2. Знали люди, що, поласившись [під час польових робіт] на зайвий невід риби або на смґхатого звіра, залишаться вони без хліба (Тулуб, Людолови, II, 1957, 180).

СМУШЕВІЙ, а, е. Прикм. до смґшок; // Зробл., пошитий із смґшка. Тій стрічку купили. Кому шапочку смґшеву, Чобітки шкапові, Кому свитку (Шевч., II, 1963, 220); Генерал зняв шапку і важко опустив голову у смґшевий комір (Тют., Вир, 1964, 503); Лужинський був зодягнений тепер уже в якусь хвацьку чи то венгерку, а чи шляхетський однортний піджак з смґшевою оторочкою (Ле, Клен. лист, 1960, 177).

СМУШЕЧОК, чка, ч. Пестл. до смґшок. Зайшов [Джмелик] у хату в коротенькій кавалерійській куртці, обшитій сивим смґшечком, наваксованих чобітках (Тют., Вир, 1964, 163).

СМУШКАР, я, ч. Кушнір, що вичиняє смґшки та шнє вироби з них.

СМУШКОВИЙ, а, е. 1. Пов'язаний з одержанням смґшків. При смґшковому напрямі вічарства більшу частину народжуваних баранчиків забивають в користувальних отарах на смґшки в 2-3-денному віці (Колг. енци., II, 1956, 564).

Смґшкові породи овець — цінні породи овець, які розводять для одержання смґшків. Смґшкові породи овець розводять [на Україні] в невеликій групі районів Полтавської, Дніпропетровської, Одеської та інших областей (Колг. енци., II, 1956, 649).

2. Те саме, що смґшевий. Семен скося дивиться на хитрого й впертого ватажка в кожусі й смґшковій шапці з навушниками (Сміл., Зустрічі, 1936, 162); Смґшковий комір.

СМУШОК, шка, ч. Шкурка, хутро новонародженого ягняти. До їх гурту ішов парубок, високий, білявий, ..у сивій з решетилівських смґшків шапці (Мирний, III, 1954, 32); Повно юхти та смґшків в тачанці в дядьків, повно буржуйських куніць та лисиць (Гончар, Таврія.., 1957, 549); Каракуль. В перекладі — чорна квітка. Так здавна називали дивовижний за красою ягнячий смґшок з шовковистою, блискучою вовною й чудовим малюнком, що формою нагадує пелюстки троянди (Знання., 3, 1972, 4); *Образно. М'яко шепотів під ногами росяний смґшок споришу (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 13); *У порівн. На небі набігли дрібні, мов смґшки, хмарки (Н.-Лев., IV, 1956, 11); // Шкура, хутро вівці. Увійшов у прихожу Павло. Шуб, шуб на вішалці висить, та все такі... Смґшки руді, вороні, і аж полискуються, дороги все якісь (Тесл., 3 книги життя, 1949, 157); Цигейкову шубу шують з високоякісного смґшка, а вівці, які дають його, повинні не менше двох разів на рік проходити обробку креоліном (Наука., 8, 1959, 20).

СНАГА, й, ж. 1. Фізичні сили, енергія. — Роблю, мамо, до кривавого поту, і вже снаги нестєє (Кв.-Осн., II, 1956, 401); Вигострю, виточу зброю іскристу, Скільки достанє снаги мені й хисту (Л. Укр., I, 1951, 126); Уже дідові нестєє снаги, вже серце стукає в грудях важко й глухо, туманиться голова (Мик., II, 1957, 316); // Внутрішні сили, можливості. — Що ж робити, коли я не можу здолати себе, не маю снаги стримати навісних мрій (Л. Янов., I, 1959, 373); // Життєздатність чого-небудь. Над нею [школою] вдень і вночі шуміли могутні, повні сил і снаги осокори (Збан., Малин. дзвін, 1958, 3); Прохолода саду снаги і меду надає плодам (Голов., Перша книга, 1936, 207).

◇ До снаги: а) (кому) те саме, що Під сілу (див. сіла). Властивості мікросвіту заховані глибоко. Вони несподівані. Їх розкриття складне й коштує дорого. Воно до снаги тільки всесвітньому об'єднанню вчених (Наука., 1, 1971, 21); б) (рідко) цілком, повністю. Ніхто не скаже нам так, як би ти хотів, Що доля завтра зробить з нами! Чи доведеться ще подушне заплатити, Чи до снаги вже розплатився?.. (Г.-Арт., Байки., 1958, 84); [Х о м а (до народу):] Подождіть мені, нехай я спродамся до снаги, то, може, там наскіпаю яких сот п'ять чи шість... (К.-Карий, II, 1960, 222); З усієї снаги — з усіх сил, з надзвичайним напруженням, з великою інтенсивністю. Розірвалася граната. Зайшовсь кулемет з усієї снаги (Перв., II, 1958, 401).

2. Творчий запал, завзяття; пристрасть до чого-небудь. Саме картина [І. К. Айвазовського] «Серед хвиль», написана у вісімдесятирічному віці, і є.. свідченням вічно молоді снаги його (Довж., III, 1960, 86); // Стан душевного піднесення. Ідейне здоров'я, міць і снага — ось що визначає творчість українських радянських письменників (Веч. Київ, 20.V 1971, 1); // перен. Запальність, пристрастність, жагучість. По крихітці, по пилинці збирає він [митець] самоцвіти життя, вносячи за кожну знахідку дорогу плату: жар серця, снагу душі, племін мозку (Літ. Укр., 8.I 1963, 1); Ми віддаємо належне сповненим революційної снаги художнім творам, які виховують у людей духовну незалежність (Рад. літ-во, 4, 1968, 83).

3. перен. Бажання, прагнення. Смерть неначе прийняла його в свої обійми, позбавила волі й снаги до життя (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 127).

4. Спрага, жага. Губи сохнуть од снаги.

СНАЖНИЙ, а, є, діал. Сильний, не виснажений. Се колись був снажний кінь (Сл. Гр.).

СНАЙПЕР, а, ч. 1. Стрілець, що володіє мистецтвом влучної стрільби. За кулеметниками почали прибувати стрілецькі роти, п'ятірки розвідників, санітари,

снайпери... (Ле, Право..., 1957, 181);—*Іду на фронт. Стану снайпером, кулеметницею, ким завгодно, аби мстити ворогам за Петра, за всіх убитих і скалічених...* (Цюпа, Добротворець, 1971, 39).

2. чого, перен. Той, хто досяг великого вміння, високої майстерності. *Швейцарська ліга радіолюбителів кожного року організовує традиційні змагання короткохвилювників усього світу. Великий інтерес викликав ця спортивна зустріч і серед радянських снайперів ефіру* (Рад. Укр., 7.І 1965, 3).

СНАЙПЕРІВ, рова, рове. Прикм. до снайпер; належний снайперові. *Далеко від села Луганського.. до Ленінграда, та не чужа земля покрила молоде снайперове тіло* (Вишня, І, 1956, 309).

СНАЙПЕРСТВО, а, с. Мистецтво влучної стрільби. *Думка про снайперство міцно засіла хлопцеві в голову. Він вирішив за всяку ціну дійти свого* (Донч., ІІ, 1956, 289).

СНАЙПЕРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до снайпер. — *Точно,— погодився Сашко,— наскільки мені відомо, снайперська справа — професія психологічна* (Ю. Янов., І, 1954, 98); *«Свій рахунок снайперський у січні розпочав я з друзями вести»* (Гонч., Вибр., 1959, 188); // *Такий, як у снайпера; влучний. Снайперський удар.*

2. Стос. до снайперства. *Червоні бійці — снайперські стрільці* (Укр.. присл., 1955, 399).

СНАЙПІНГ, у, ч., спец. Снайперська стрільба. *Школа снайпінгу.*

СНАРЯД, ч. 1. род. а. Один із видів боеприпасів для стрільби з гармати. *В Гусакові часто реуться снаряди* (Вас., Незібр. тв., 1941, 205); *Німецький снаряд прошумів над будинком в наш бік і вибухнув десь недалеко* (Гончар, ІІІ, 1959, 163); *Разом з бомбами довкола рвалися міни й снаряди* (Баш, На землі..., 1957, 36); *У порівн. *Округле, мов снаряд, тіло хижої птиці чогось нагадало Тимофію Січкаря* (Стельмах, ІІ, 1962, 40).

2. род. а. Пристрій для спортивних вправ. *До програми змагань входило багато.. комбінацій на перекладині, брусах та інших снарядах* (Спорт..., 1958, 122); *Стройовим кроком підійшов [Сергій] до турніка і спинився в чотирьох метрах від нього.— До снаряда! — вигукнув офіцер* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 50).

3. род. а. Механізм, апарат, технічний пристрій для провадження яких-небудь робіт, наукових досліджень і т. ін. *Глибинні геофізичні снаряди дають можливість обходитися без «речових доказів» розташування пластів [землі]* (Наука..., 11, 1965, 32).

Керований снаряд — безпілотний літальний апарат, що рухається за траєкторією, визначеною системою керування. *У післявоєнний час ракети почали використовувати для дослідних польотів на великі висоти. Посилена увага приділялась створенню ракетних керованих снарядів* (Наука..., 8, 1958, 15).

4. род. у, заст. Спорядження (у 2, 3 знач.). *Держась [держачись] воєнного обряду, Готовили [бояри] заздалегідь Багацько всякого снаряду, Що сумно аж було глядіть* (Котл., І, 1952, 189).

СНАРЯДНИЙ, а, е. Прикм. до снаряд 1. *В дворі Арсеналу величезна купа димучих снарядних гільз* (Довж., І, 1958, 59); *Земля усіяна снарядними осколками* (Вол., Самоцвіти, 1952, 158); // *Який утворюється, з'являється і т. ін. внаслідок розриву снаряда. Ми рвали проліски там, де снарядні ями засипав сніг* (Сос., Солов. далі, 1957, 145); *Від поранених несло снарядним димом і запеченою кров'ю* (Тют., Вир, 1964, 492); // *Признач. для зберігання снарядів. — Артилеристи є,— виступив наперед Житченко,— та біда тільки — снарядів у нас обмаль.. — Він відкрив снарядний ящик. — Бачите? Раз, два, три. Оце й усе* (Гончар, ІІ, 1959, 78); // При-

знач. для виготовлення снарядів. *У снарядній майстерні.. виник вибух* (Добр., Очак. розмир, 1965, 136).

СНАСТИТИ, снащу, снастїш, недок., перех. Обладнувати снастями (судно, човен і т. ін.). *Снастити судно.*

СНАСТЬ, і, ж. 1. Знаряддя, приладдя, пристрій тощо для якого-небудь заняття, ремесла і т. ін. *Покинеш любу жінку, Чумацьку снасть, волів і кілька пар плугів,.. Покинеш все, кажу, на радість ворогів!..* (Г.-Арт., Байки..., 1958, 127); — *Да...— сказав він [водолаз], подумавши. — Справа ця не важка, тільки дуже давно я вже під воду не ходив. Та й снасті всієї вам у нашому місті не дістати* (Собко, Скеля..., 1961, 52); *В одній половині її [комори].. зберігається всяка пасічницька снасть* (Кол., Терен..., 1959, 108); // *Знаряддя, пристрій для лову риби. Товариство почало виходити з куреня; здоровкалось з рибалками, котрі порались то коло снасті, то коло свого убогого добутку* (Мирний, І, 1954, 349); *Чоловік вузьким, як щупачок, човником лагодить рибальську снасть* (Стельмах, ІІ, 1962, 236); *Рибалка мовчки витяг свою снасть і під'їхав до берега* (Десняк, Вибр., 1947, 68); // *заст. Одяг, предмети озброєння і т. ін., необхідні для спорядження військовослужбовця. Приставив [Турн] тарани до брами, В ворота зачали гатить; Одвірки затряслись, мов рами, І снасть од бою вся тріщить* (Котл., І, 1952, 235).

2. перев. мн. Трос, канат і т. ін. для управління парусами, обладнання шогл тощо. *Штурман Ільїн дивиться на напнуті вітрила, чує шум і рипіння снастей* (Довж., Зач. Десна, 1957, 426); *Дув холодний вітер, йшов сніг, палуба і снасті судна почали вкриватися шаром льоду* (Видатні вітч. географи..., 1954, 33); *У порівн. *Ліс стояв рівно округ, підпираючи небо, позитувався й рипів, як корабельна снасть* (Ю. Янов., ІІ, 1958, 210).

3. Опорна частина споруди, установки і т. ін., на якій тримаються всі інші їх складові частини. *Де не взялась Свиня І стала чухать об драбину Багном обляпаную спину, Та так же тре, аж снасть тріщить* (Гл., Вибр., 1951, 159); *Раділи люди. Уже вони турбувалися об тім, коли орати, коли засівати; ..обдивлялися снасті у возів, у плугів, що несправне — справляли* (Мирний, ІІІ, 1954, 60).

4. розм., рідко. Те саме, що скелет 1. *Я така, що тільки снасть моя була* (Номис, 1864, № 8218).

◇ **Самá (одна) снасть** зробилася (стала і т. ін.) хто, з кого — хто-небудь дуже схуд. *З Настусі тим часом зробилася одна снасть..: ізсохла, зчорніла, змарніла* (Барв., Опов..., 1902, 452).

СНИТИ, сню, снїш, недок., розм. 1. про кого — що, ким, чим і без додатка. Бачити уві сні. *Тої ночі.. спав [Тарас] твердо і снів про приобіцяну роботу* (Ков., Світ..., 1960, 47); *Кузьмін вірив, що обов'язково побачить Леніна. Він жив, він снів цією мрією* (Збан., Сеспель, 1961, 62); *І все ж Ольги він не міг забути. Він ходив з мріями про неї, снів нею* (Кол., Терен..., 1959, 131); // *перен. Переставати діяти, рухатися; зупинятися (про машини, механізми і т. ін.). Церква, обкутана аж до купола чорним лахміттям ясенків. А далі.. снить шестикрилий Говорушин вітряк* (Кир., Вибр., 1960, 166); // *Переставати виявляти ознаки життя; затихати. На дальніх узбережжях Снять в задумі тихі верби* (Ус., На.. берегах, 1951, 124).

І (й) не снів хто — і не снилося кому-небудь. — *Зроду-віку ніхто й не снів такого багатства та розкоші* (Вовчок, І, 1955, 307).

2. з інфін. Бачити уві сні здійснення чого-небудь. *Якось мати обмовилась, що колись її донька і марила, і снила купити справжні корали* (Стельмах, І, 1962, 603).

СНІТИСЯ, снюся, снїшся, недок. Ввижатися уві сні, з'являтися в сновидіннях. *Голодній курці просо снить*

ся (Укр.. присл., 1963, 59); А знаєш, снилося мені: Удень неначе місяць сходив, А ми гуляєм понад морем Удвох собі (Шевч., II, 1963, 121); Крізь сон колись тяжко я плавав, Що вмерла ти, снилось мені (Л. Укр., IV, 1954, 89); Мар'янові саме тепер снилася Фросина. Він бачив, як вона.. лугом ішла до нього з обідом (Стельмах, I, 1962, 474).

І (й) [в (ві, вві, у, уві) сні] не снилося (не сніться) кому: а) неможливо кому-небудь навіть уявити щось. [Лікарь:] Либонь і ми в свій час книжки читали, та ще такі, про які панночкам і не снилось (Л. Укр., II, 1951, 40); — Не раз доводилось [Потопальському] бувати в таких бувальцях, що, може, кому й не снилось (Збан., Сеспель, 1961, 84); — Яку ж, Гервасію, надбавку дав пан? — першим питається Лесь Якубенко. — Таку, що декому і в сні не снилося! (Стельмах, I, 1962, 563); б) хто-небудь навіть не думає про когось, щось. Коли так по Семені, другого дня, і не сподівалась, і не снилося мені, та й посватався він (Вовчок, I, 1955, 3); Славкові й не снилося відвідувати Кранцьовську (Март., Тв., 1954, 337).

СНИТКА, и, ж., розм. Те саме, що яглиця.

СНИЦАР, я, ч. Майстер з художнього різьблення по дереву й карбування по металу. Спеціалісти визнають, що наші давні золотарі досконало володіли всіма технічними прийомами, які були відомі кращим сницарям світу (Наука., 6, 1969, 35).

СНИЦАРСТВО, а, с. Ремесло сницаря. Золотарство розвивалося в тісному зв'язку з іншими видами мистецтва.. Особливо помітний його зв'язок з архітектурою, з мистецтвом гравірування.., сницарством тощо (Укр. золотарство., 1970, 143).

СНИЦЯ, і, ж. Подовжній брус, за допомогою якого кріпляться інші частини плуга, воза, культиватора і т.ін. Під час руху забороняється провадити мащення машин.. або сидати на сницю і раму культиватора (Механ. і електриф., 1953, 108); Основою копнувача є рама, змонтована на двоколісному ході і причеплена до молотарки сницею (Зерн. комбайни, 1957, 80).

СНИЩЕ, а, ч. іс., зневажл. Те саме, що сон¹ 2. Еней заснує і бачить снище: Пред ним стоїть старий дідище (Котл., I, 1952, 199); Не знаю я, — чи я живу, Чи вже давно умер душею, А чи заснує я тільки нею І бачу снища наяву... (Черн., Поезії, 1959, 337).

СНІВНИЦЯ, і, ж. Ткацьке знаряддя — пристрій, на якому снують основу якої-небудь тканини. В горницях було тихо, тільки було чути, як за стіною рипіла снівниця, неначе скреготала сорока (Н.-Лев., VII, 1966, 118); *У порівн. Глухо стугоніли й поскрипували [крила вітряка] і, мелячи комусь мливо, намотували на свої кінці, мов на снівницю, місячну пряжу (Стельмах, I, 1962, 152).

СНІГ, у, ч. Атмосферні опади у вигляді білих зіркоподібних кристалів чи пластівців, що становлять собою скупчення таких кристалів. Зима без снігу — літо без хліба (Укр.. присл., 1955, 100); По улиці вітер віє Та сніг замітає. По улиці попідтинню Вдова шкандибав (Шевч., II, 1963, 143); Надворі йшов лапаний сніг, неначе в повітрі літали горобці (Н.-Лев., VI, 1966, 348); Сніг падав безшелесно й рівно (Рильський, I, 1960, 125); *Образно. Промениста ромашка запорошила снігом увесь лан (Кучер, Дорога., 1958, 142); * У порівн. Часом очеретяний початок, зачеплений Соломією, лопався й обсилав її білим пухом, мов снігом (Коцюб., I, 1955, 361); // Суцільна маса таких опадів, що лежить на поверхні чого-небудь. Лечу, лечу, а вітер віє, Передо мною сніг білів (Шевч., I, 1963, 241); Яка гарна буде та гора взимку серед чорних лісів, коли її вкрив білий сніг (Н.-Лев., VII, 1966, 78); По ровах, де ще недавно лежа-

ли сніги, стояла густа і чорна, як дьоготь, вода (Тют., Вир, 1964, 99); *У порівн. Синіли невеличкі ліски, чорніли хutorки, за ними піски, мов сніги, білили і виблискували (Мирний, I, 1954, 256); На столі білий як сніг обрус, добірні страви й напитки (Л. Укр., III, 1952, 472); // Холодний край. Ти нас з України Загнав, голий і голодний, У сніг на чужину Та й порізав (Шевч., I, 1963, 249).

◇ Боятися, як торішнього снігу — зовсім не боятися. [Микита:] Гляди, щоб я тебе іноді, бува, не мазнув по губах!.. [Маруся (регоче):] Ох лишенько! Я ж тебе так точнісінько боюсь, як торішнього снігу (Кроп., I, 1958, 79); — Ну й язик у тебе.. Гляди, Іванові скажу. — Боюсь я його, як торішнього снігу, — стрепенулась Марійка, і на зібраних устах її заворушилась упертість (Стельмах, II, 1962, 26); Було (буде, є) [стільки] корісті (потіхи і т. ін.), як з (із) торішнього снігу — зовсім не було, не буде, немає корісті, потіхи тощо. — Добре, ясновельможна княгине, добре! Прийду та допоможу тобі, хоч і з мене певно буде корісті, як з торішнього снігу (Н.-Лев., VII, 1966, 114); — Якби не гукати на вас, не думати за вас, то було би з вашої роботи стільки потіхи, як із торішнього снігу (Фр., I, 1955, 60); Вічний сніг див. вічний; До білого снігу — дуже довго, тривалий час. — Я вам, дядьку Савко, як дам, то до білого снігу не забудете (Зар., На.. світі, 1967, 268); До глибокого снігу — до глибокої зими. — Як напровесні випустиш свиноту з подвір'я, то вона без догляду аж до глибокого снігу нагулює жир (Стельмах, I, 1962, 72); До [першого] снігу — до початку зими. — Справив їй святешні чоботи, так вона їх, звиняйте, вже і в будень тягає і навіть тепер, до снігу, носить (Стельмах, II, 1962, 21); Зимбою (взимку) снігу не дістанеш див. діставати; Орати носом сніг див. орати; Побіліти, як сніг див. побіліти; Потрібний (потрібен), як торішний сніг див. потрібний; Сніг куріться див. курітися¹; Як сніг на голову див. голова.

СНІГІР див. снігур.

СНІГО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сніг, напр.: снігозбірний, сніголом, снігонагромідження і т.ін.

СНІГОВАЛ, у, ч. 1. Падання дерев від снігового урагану чи від осілого на кронах снігу.

2. Повалені таким ураганом чи снігом дерева. Щоб запобігти розмноженню короїдів, треба.. негайно ліквідувати вітровали та сніговали (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 419).

СНІГОВИЙ, а, є. 1. Прикм. до сніг. За садком видко було чийсь хатину стареньку, снігові намети підходили їй аж попід віконечка (Л. Укр., III, 1952, 518); Вони [танки] мчали на повній швидкості, розкидаючи гусеницями сніг, залишаючи позад себе білі смерчі снігової пороші (Тют., Вир, 1964, 500); // Зробл. із снігу або в снігу. Кругом хати був вільний прохід; поміж бабами ще виднілись просвіти; у ті просвіти носили сніг, закидали їх. Не забарилася снігова стіна вирости кругом хати... (Мирний, III, 1954, 10); // Який несе сніг. Мені трапилось бачити початок снігової бурі на морі, се була така грандіозна картина хаосу, що я, певне, ніколи її не забуду (Л. Укр., V, 1956, 219); Шофер на першій стоянці відпочинку висловив думку, що на другу половину дня може розходитися негода, сніговий буран, під час якого краще перестояти десь у хutorі (Ле, Право., 1957, 248); // Який утворився із снігу. Вона залюбки каталася по доріжках у сквері і спускалася там з невеличкої снігової гірки (Забіла, Катруся., 1955, 41); Попереду брело двоє з автоматами, довгими ногами вони розмітали тоненьке снігове покривало і лишали по собі

на брукові чорні незграбні сліди (Хижняк, Тамара, 1959, 37).

Снігова баба див. баба¹; **Снігова вода** — вода, яка утворилася від танення снігу. *Сніги тануть, біжать з гір долинами прудкі протічки снігової води* (Мирний, I, 1949, 367); *Дощова і снігова вода має в собі найменше домішок, це найчистіша вода, що мало чим відрізняється від дистильованої* (Уроки.. хіміка, 1956, 50); **Снігова лінія (межа)** — лінія в горах, вище якої сніг на поверхні землі зберігається протягом усього року. *В жарких країнах снігова лінія проходить на значній висоті. Наприклад, в Кордільєрах під екватором вічні сніги починаються на висоті 4800 м* (Фіз. геогр., 5, 1956, 114).

2. **Вкритий снігом.** *Снігова площа простяглась Навкруг; ..сіра хмара Закрила небо* (Фр., X, 1954, 326); *Вранці приїхав до Цюриха.. Дуже гарний європейський городок, облямований сніговими вершинами Альп* (Копюб., III, 1956, 272); *Простягли у синь Карпати свої вершини снігові* (Сос., II, 1958, 421).

3. **Схожий на сніг, подібний до снігу** (білістю, блиском і т. ін.). *Здавалось, ніби то були дві рідні сестри, а не мати з дочкою.. Однаковий цвіт лиця — сніговий, білий* (Н.-Лев., I, 1956, 169); *Снігова постеля; Сніговий халат.*

4. **Багатий снігами.** *Стояла холодна, снігова зима* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 229).

5. **Уживається як складова частина ботанічних і зоологічних назв, термінів.** *Антонівка звичайна під впливом зрошення в більшій мірі посилює інтенсивність ростових процесів, ніж кальвіль сніговий* (Хлібороб Укр., 1, 1967, 33); *У цей день з «Лактака» побачили надзвичайно білих, так званих снігових чайок* (Трубл., Лактак, 1953, 33); *Всі знали, що в горах багато.. снігових барсів, які нападають на самотню людину* (Тулуб, В степу..., 1964, 116).

Δ Снігова плісень — грибова хвороба озимих зернових культур і багаторічних злакових трав, яка розвивається рано навесні, в період танення снігу; супроводжується відмиранням листків і загниванням кореневої частини. *Снігова плісень озимих.. — хвороба злаків, що її спричинює гриб Fusarium nivale* (Укр. с.-г. енци., III, 1972, 223); **Снігова сліпотá** — ураження очей, викликане довгим перебуванням на освітленому сонцем засніженому просторі. — *Я довго плавав у північних морях. Там люди хворіють на снігову сліпоту* (Тулуб, В степу..., 1964, 258); **Сніговий плуг див.** плуг; **Сніговий подорожник див.** подорожник³.

СНІГОВІТІЙ, а, е, рідко. Багатий снігами. *Сонце зовдило жовте і косе, Ніч надходила довга, німа. Того року упала на Роси Сніговита, безжальна зима* (Мас., Сорок..., 1957, 308).

СНІГОВІЦЯ, і, ж., розм. 1. Те саме, що сніговій. *Білі кругом сніговиці мели* (Ус., I сьогодні..., 1957, 54); *Мабуть, недавно прошуміла тут сніговиця* (Коп., Лейтенанти, 1947, 3); **Образно. Крізь вишневу сніговицю Я ненароком, мимохіть Згадав про іншу танцівницю, Про інший час, про іншу мить* (Рильський, II, 1956, 192).

2. Те саме, що сніг. *Коненята чалапали по сніговиці, пасажири сиділи задумливі* (Збан., Сеспель, 1961, 328); *Холодний вітер жбурляв у вікно сніговицю* (М. Ол., Леся, 1960, 172); *Як тільки штовхнула [жінка] двері, пружний вітер жбурнув їй в очі сніговицею* (Літ. Укр., 20.VI 1967, 1).

СНІГОВІЙ, ю, ч. Сильний вітер із снігом; завірюха, метелиця. *Пізної осені та з першими сніговіями з Харкова на Полтавщину плавом попливли голодуючі* (Гончар, IV, 1960, 71); *Скінчилась нарешті довга полярна*

зима зі сніговіями, лютими морозами (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 88).

СНІГОВІЙНИЙ, а, е. Прикм. до сніговій. *Сніговійний вітер; // Який супроводжується сніговіями. За вікнами, заліпленими вогким снігом, синів рання сніговійна ніч* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 213).

СНІГОВІЙНИЦЯ, і, ж., рідко. Те саме, що сніговій. — *І куди він хоче їхати по такій заметі? А тут не нині, то завтра жди нової сніговійниці* (Фр., III, 1950, 263); *В горах ще зима. Шугають холодні вітри, лютують сніговійниці* (Вітч., 2, 1964, 218).

СНІГОЗАТРИМАННЯ, я, с. Штучне затримання снігу на полях для збільшення запасів вологи в ґрунті та утеплення озимини. *Щоб ефективніше використати зимові опади, треба за допомогою снігозатримання нагромаджувати сніг на тих площах, де це найбільш потрібно* (Хлібороб Укр., 1, 1966, 15); *За зиму Генина ланка поставила на полі щити для снігозатримання.. і одержала добре гібридне насіння* (Багмут, Подвиг..., 1961, 44).

СНІГОЗАТРИМУВАННЯ, я, с. Те саме, що снігозатримання. *На місцях, з яких сніг здувається вітрами, потрібно організувати снігозатримування* (Бот. ж., X, 4, 1953, 30); *Третього дня вся бригада вже закінчувала снігозатримування і возовицю криги* (Кучер, Вогник, 1952, 60).

СНІГОЗАХИСНИЙ, á, é. Який служить для захисту залізничних колій, автомобільних та інших шляхів від снігових заметів. *Насадження, що захищають земельні угіддя, шляхи і населені пункти від вітрів та занесення снігом, в вітро- і снігозахисними* (Лісівн. і полезах. лісозрозв., 1956, 44).

СНІГОЗАХИСТ, у, ч. Захист залізничних колій, автомобільних та інших шляхів від снігових заметів.

СНІГОЗБИРАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для збирання снігу. *Снігозбиральні машини.*

СНІГОЗБИРАННЯ, я, с. Прибирання снігу із залізничних колій, автомобільних шляхів, вулиць і т. ін.

СНІГОМІР, а, ч. Прилад для вимірювання висоти снігового покриву та його щільності.

СНІГОМІРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до снігомір. *На великій кількості різноманітних спостережних станцій, постів і обсерваторій провадяться регулярні вимірювання висоти і щільності снігового покриву. У важкодоступних місцях устанавлюються.. сумарні опадоміри, .. дистанційні снігомірні рейки* (Наука..., 12, 1964, 39).

2. Стос. до вимірювання висоти та щільності снігового покриву. *Снігомірні зйомки показали, що в нинішніх кліматичних умовах безперервно скорочується площа зледеніння всіх північних островів* (Рад. Укр., 22.I 1971, 1).

СНІГОНАВАНТАЖУВАЧ, а, ч. Машина для навантаження снігу на автомашини. — *В різних районах міста розставлені снігозбиральні машини, снігонавантажувачі, машини для посипання вулиць піском* (Веч. Кієв, 13.XI 1958, 1).

СНІГООЧІСНИЙ, йсна́, йсне́. Признач. для очищення від снігу. *На майдані працювала снігоочисна машина* (Довч., V, 1957, 425).

СНІГООЧІСНИК, а, ч. Машина для очищення снігу із залізничних колій, автомобільних шляхів, вулиць і т. ін. *Будівельники одержали ряд нових машин: вібраційні бадді для бетону, великоваговий 14-тонний самоскидний причіп Д-179 Б, снігоочисники* (Наука..., 12, 1960, 27); *Пересування снігоочисника, який розвиває швидкість до тридцяти кілометрів на годину, здійснюється за допомогою дизельного привода* (Рад. Укр., 14.II 1965, 1).

СНІГООЧИЩЕННЯ, я, с. Очищення від снігу залізничних колій, автомобільних шляхів, вулиць і т. ін.

СНІГООЧИЩУВАЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що снігоочісний.

СНІГОПАД, у, ч. Випадання снігу (перев. у великій кількості). *Зима прийшла сніжна, із густими снігопадами* (Донч., VI, 1957, 375); *Снігопад вже припинився, тільки зрідка сіялась легка пороша* (Гур., Друзі..., 1959, 23); *У деяких гірських районах після великих снігопадів потепління іноді настає в січні* (Звірі.. Карпат., 1952, 7).

СНІГОПАДДЯ, я, с., рідко. Те саме, що снігопад. Тільки на четверту ніч, на світанку, стихився вітер, припинилося важке снігопаддя і настала дивовижна тиша (Цюпа, Грози..., 1961, 78).

СНІГОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на сніг, подібний до снігу (білістю, блиском і т. ін.).

СНІГОПРИБИРАЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що снігозбиральний. *Снігоприбиральні машини.*

СНІГОПРИБИРАННЯ, я, с. Те саме, що снігозбирання.

СНІГОПРИБИРАЧ, а, ч. Те саме, що снігоочісник.

СНІГОРОЗОРЮВАЧ, а, ч. Сільськогосподарське знаряддя для створення снігових валів на полях з метою снігозатримання; сніговий плуг. *Чимало снігу на зябу можна затримати, користуючись кінними або тракторними снігорозорювачами* (Колг. енци., II, 1956, 528); *Як тільки лани колгоспу.. вкрилися білою ковдрою, механізатори вивели на поля снігорозорювачі* (Рад. Укр., 16.I 1971, 1).

СНІГОРОЗТАВАННЯ, я, с. Розтавання снігу.

СНІГОРОЗТОПЛЮВАННЯ, я, с. Розтоплювання снігу.

СНІГОСТУП див. снігоступи.

СНІГОСТУПИ, ів, мн. (одн. снігоступ, а, ч.). Лижі для пересування по глибокому снігу. *Снігоступи, які полегшують сибірським мисливцям пересування по глибокому снігу в тайзі, відомі у нас, в Радянському Союзі, багатьом* (Веч. Київ, 9.IX 1967, 4).

СНІГОТАНЕННЯ, я, с. Танення снігу. *Завдяки бурхливому таненню снігів, вона [Гренландія] однієї чудової весни виявиться нижче нульової зони сніготанення* (Довж., III, 1960, 323); *У середині березня в Карпатах звичайно починається загальне сніготанення* (Наука..., 11, 1963, 30).

СНІГУВАННЯ, я, с. Зберігання овочів із використанням снігу. *Коли снігування провадять, пересипаючи коренеплоди снігом, їх укладають на снігову підстилку шаром в один коренеплід* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 326); *Для захисту картоплі від нагрівання є кілька заходів. Одним з них є снігування* (Картопля, 1957, 270).

СНІГУР, рідко **СНІГИР**, а, ч. Невеликий співучий птах родини в'юркових з червоним оперенням грудей у самців і бурувато-сірим у самок. *Пищить снігур — скоро зима буде* (Укр.. присл., 1955, 98); *На вільху приростився червоногрудий.. снігур* (Коп., Як вони..., 1961, 114); *Ім'я своє снігур дістав від слова сніг. Адже ці пташки, за народним повір'ям, перші вісники зими* (Наука..., 12, 1973, 56); — *Нащо вам так квилить, мій боже милий? — Снігур Зозулю перебив* (Греб., I, 1957, 46); — *Чого цвірінькаєш, дурний, чого голосиш? ..Що заманулося, чого ти не попросиш, ..Всього ти в кліточці по саме нельзя [годі] мавш, Ще й витребенькуєш, на долю нарікаєш, — Так в клітці підлітка корив снігур старий* (Г.-Арт., Байки..., 1958, 79).

СНІГУРИК, а, ч. Зменш.-пестл. до снігур. *На двір би побіг: — синички там, снігурики, — ні в віщо вбуться, вдяглись* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 165).

СНІГУРКА, и, ж. 1. Казкова істота, уособлення снігу у вигляді молодої дівчини у пишному білому вбранні. **У порівн. Я люблю свою кімнату. Білу, наче снігурка, з букетом ірисів на столі* (Коцюб., II, 1955, 410).

2. Ялинкова прикраса у вигляді такої істоти. *Весь день прикрашав ялинку. Робив це урочисто, остерігаючись, щоб не розбити якусь блискучу кульку чи снігурку* (Мокр., Слід..., 1969, 196).

3. тільки мн. Ковзани з широкими полозками й сильно загнутою передньою частиною. *Ковзани в подарунок на свято прислав Павлушці вчителю дядько його з міста, Сава Петрович, снігурки звуться* (Головко, II, 1957, 215); *Сидячи на підлозі, він прив'язує до валянок старі, почорнілі від іржі снігурки* (Ряб., Жайворонки, 1957, 197).

СНІГУРОНЬКА, и, ж. Пестл. до снігурка 1,2.

СНІГУРОЧКА, и, ж. 1. Пестл. до снігурка 1, 2. **У порівн. Іноді Маковей соромливо гарцював конем перед Шурою, і вона, білолиця, тендітна, мов снігурочка, задумано посміхалась йому* (Гончар, III, 1959, 441).

2. тільки мн. Те саме, що снігурка 3.

СНІДАНКОВИЙ, а, е. Прикм. до сніданок. *Минула сніданкова пора, почали сходитися всі звірі* (Укр.. казки, 1951, 66); // *Який відбувається за сніданком. — Вчора прибув з Чигирини і сьогодні запрошений паном Яном на сніданкову розмову наш пан Михась Хмельницький, — заговорив Жолкевський* (Ле, Хмельницький, I, 1957, 67).

СНІДАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. снідати. *Снідання кінчилося, коли.. слуга підійшов до заграничного політика* (Фр., IV, 1950, 38); *На столі все було готове для снідання* (Скл., Святослав, 1959, 30).

2. Те саме, що сніданок 1. *Ой, заржи, заржи, вороний коню, На круту гору ідучи; Ой, згадай, згадай, серце-дівчино, Снідання готуючи* (Укр.. лір. пісні, 1958, 257); *Сторож.. поставив снідання на стіл* (Мирний, I, 1954, 325); *Настя по-дівочому вибігав в другу кімнату, там посміхався сама до себе й виносить снідання* (Стельмах, II, 1962, 318).

Друге снідання — те саме, що Другий сніданок (див. сніданок).

3. Ранковий час, коли звичайно снідають. *Сіли на коні охляп та й поїхали. Було це в снідання, а так в обідню пору вже й вернулися обидва* (Головко, II, 1957, 296).

Від снідання — починаючи з того часу, коли звичайно снідають. *Від снідання косили [косарі] без перепочинку* (Тют., Вир, 1964, 247); *Добре снідання — те саме, що Добрий сніданок (див. сніданок). Було добре снідання, прийшов час доїти корову* (Тют., Вир, 1964, 436); *До снідання — у ранкову пору, до того часу, коли звичайно снідають. До села було тільки вісім верст, і вона вступила в його [нього] ще до снідання* (Гр., II, 1963, 259); *Сонце [було] у (в, під) снідання; Сонце (сонечко) підбілося (підійшло, піднялося і т. ін.) на снідання — про не дуже ранню ранкову пору.* — *А то якось сонце було так, як під снідання.. Пішла [Явдоха] до биків. Коли увіходить, хвалиться: — Нема биків* (Тесл., 3 книги життя, 1949, 23); *На другий день — сонце в снідання — заходить на колгоспний двір якийсь дід* (Тют., Вир, 1964, 241); *Черниця знов говорить: — Втомилися.. Ледве дихаємо. А там додає: — Вже сонечко підбилося на снідання...* (Вовчок, I, 1955, 253); *Сонце вже підбилося височенько, як на пізнє снідання* (Багмут, Опов., 1959, 19).

◆ Віддати (віднести, залишити і т. ін.) мійшам на снідання що — те саме, що Віддати (віднести, залишити і т. ін.) мійшам на сніданок (див. сніданок).

Поки б химерив мудрий дід, Творили б, лежа, епопею, Парили б скрізь понад землею, Та все б гексаметри плели, Та на горішце б однесли Мишам на снідання (Шевч., II, 1963, 423).

СНІДАНОК, нку, ч. 1. Їжа, признач. для споживання вранці. З'їв [Аркадій Петрович] без апетиту сніданок і пішов по хазяйству (Коцюб., II, 1955, 396); Хазяїн збудив Шевченка о шостій годині. На столі вже чекав ситий і смачний сніданок (Тулуб, В степу..., 1964, 90).

2. Те саме, що снідання 1, 3. По готелях глухо гудуть вже гонги, скликаючи на сніданок (Коцюб., II, 1955, 413); Після сніданку губернатор показав гостям своїх коней (Довж., Зач. Десна, 1957, 439); // у знач. присл. сніданком. Коли снідають. — Ну, зараз на добраніч. Я ще маю обміжувати цю справу, а сніданком, — стишує [Чорно-книжний] голос, — непомітно приходьте до мене... (Стельмах, I, 1962, 449).

Добрий сніданок — останні години ранкової пори. Вже в добрий сніданок другого дня прибіг посланець (Ле, Вибр., 1939, 52); В добрий сніданок підійшов [Чорноус] до села, де жила дружина покійного друга (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 16); Другий сніданок: а) їжа, признач. для споживання незадовго до обіду; б) час незадовго до обіду, признач. для споживання їжі. Ще до обіда [обіду], перед панським другим сніданком, панна Юзя пробігла мазурковим кроком по довгій жовтенській, мов золотій, стежці до альтанки (Л. Укр., III, 1952, 666); Паліти на сніданок див. паліти¹; Сбнце (сбнечко) підбілося (підійшло, піднялося і т. ін.) на сніданок — те саме, що Сбнце (сбнечко) підбілося (підійшло, піднялося і т. ін.) на снідання (див. снідання). Як сонце піднялося на сніданок, Катерина одержала у Генріха кривавицею затружені гроші (Чорн., Визвол. земля, 1959, 79).

◆ Віддати (віднести, залишити і т. ін.) мишам на сніданок що — не цінуючи чого-небудь, занедбувати його, доводити до псування. В бібліотеці.. висять портрети поважних предків; дивляться вони розумними очима на виснажених нащадків, що не тільки не заклали нової бібліотеки, а навіть стару оддали мишам на сніданок (Коцюб., III, 1956, 154).

СНІДАНОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до сніданок 1. [Р и н д я:] Поки ми прийдемо [з рибалки], то жіночки наші любі і сніданочок приготують... (Зар., Антеї, 1962, 256).

СНІДАТИ, аю, аеш, недок., неперех. і розм. перех. Їсти вранці, з'їдати сніданок. — Ну, снідайте ж, поки овець позгонять. А я тим часом умиюся та зберуся, та й рушимо! (Мирний, I, 1949, 149); Ранок. Віктор з Людмилою снідають (Головка, I, 1957, 459); // чим. Їсти що-небудь уранці на сніданок. В холодку, під крислати-ми горіхами.., снідають [робітники], чим хто має (Коцюб., I, 1955, 210); Вітчизні з синами сиділи за столом і снідали сухим хлібом з часником (Л. Укр., III, 1952, 562).

Варіти (зваріти, наваріти і т. ін.) снідати — готувати страви на сніданок. — Буди Гаврила і Тимка. Бику у дворі ждуть. — Куди ж це? — заклопоталася стара. — Я ще й снідати не зварила (Тют., Вир, 1964, 89); От мати наварила йому снідати. Принесла до берега та й кличе: — Івасику-Телесику, приплинь-бо сюди (Тич., I, 1957, 151); Давати (дати, подавати, подати і т. ін.) снідати — подавати страви на сніданок. Нічого пану хорунженку робити! Звелів снідати подати (Кв.-Осн., II, 1956, 207); Коли Олена подала снідати і запитала його, як спалося, Дорош, посміхаючись, сказав, що спалося добре (Тют., Вир, 1964, 108).

◇ [Ніби (як, наче і т. ін.)] не снідав хто — мало сили в кого-небудь; хтось млявий, довго, повільно

робить щось. — Отут кладімо [колесо]! — виводячи хлопця з заціпенілості, вказує Тоня місце на межівнику [межнику].. — Та жвавіш повертайсь! Не снідав, чи що? (Гончар, Тронка, 1963, 34).

СНІЖАНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що сніжний. Кілька разів підталий сніг примерзав корою.. утворювалася міцна сніжана покривля навіть на.. озерах (Ле, Хмельницький, I, 1957, 150); Сніжані важкі змари.. проносилися в небі рваними клаптями (Ле, Право.., 1957, 241).

СНІЖЕЧОК, чку, ч. Зменш.-пестл. до сніжок. Замерзло поле скрізь, рілля, стерня, трава Сніжечком біленьким припала (Греб., I, 1957, 73).

СНІЖИНА, и, ж. Велика сніжинка. В хатині було так тихо, що було чути, як з надвору легенькі здорові сніжини падали на шибки (Н.-Лев., VI, 1966, 348); До вікон ліпилися лапаті сніжини (Рад. Укр., 8.V 1968, 4); *У порівн. Христя запримітила, як від того [паничового] погляду, наче сніжина від теплого духу, тала пани, ще краще усміхаючись (Мирний, III, 1954, 159).

СНІЖИНКА, и, ж. Кристал снігу у вигляді зірочки. Миготіли за вікном сніжинки (Л. Укр., I, 1951, 145); Велика сніжинка сіла на онукову рукавичку (Ю. Янов., II, 1954, 110); Надворі знов зима, і падають сніжинки, і вітер їх несе в туманну далечинь... (Сос., I, 1957, 277); *Образно. Рідні [татові] долоні Гладять голови наші малі... Тільки чом це сніжинка на скроні Не розтане ніяк і в теплі? (Бичко, Сійся.., 1959, 177); *У порівн. Заходить Лена [медсестра], як сніжинка, біла (Гонч., Вибр., 1959, 376); Голуби кружляють Білими сніжинками, Солов'ї сміються У гаю (Рильський, I, 1960, 166).

СНІЖИНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сніжинка. Білесенькі сніжиночки, Вродились ми з води; Легенькі, як пушиночки, Спустилися сюди (Вороний, Вибр., 1959, 68); За сто літ, може, не впала сюди ні одна крапля дощу, ніколи ні одна сніжиночка не торкнулася поверхні цієї червоної пустині (Хотк., II, 1966, 106).

СНІЖИСТИЙ, а, е. Те саме, що сніжний. Крізь замети сніжисті, Крізь задуму осель Ллютьсся хвилею вісті (Рильський, II, 1960, 222); Скоро зима. Довга, сніжиста, гірська зима (Хотк., Довбуш, 1965, 363); Весь збрід красувався.. в білорунних заростях калинових кущів, у сніжистому вборі глоду (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 377).

СНІЖИНСЬКО, а, ч. Збільш. до сніг.

СНІЖИТИ, йть, недок., безос., розм. Падати, іти (про сніг). Вітер майже затих, ледь-ледь сніжило (Збан., Ліс. красуня, 1955, 22); Сніжило. Насувалася буря (Ільч., Серце жде, 1939, 235).

СНІЖКА, и, ж. 1. Невелика, тверда грудка, зліплена із снігу. Вискакую на подвір'я, вмиваюся першим снігом, ліплю сніжку, шпурляю в верховіття осокора (Збан., Малин. дзвін, 1958, 299); Юрко наздоганяв, на бігу ліпив сніжки, ціляв ними у вертку дівчину (Коз., Вибр., 1947, 29).

У (в) сніжки грати (гратися, гуляти) — брати участь у грі, при якій ті, що грають, намагаються закидати один одного грудками, зліпленими із снігу. З школи плем'я іде молоде, В сніжки грають веселі хлоп'ята... (Нех., Ми живемо.., 1960, 43); Остеронь хлопчики із сміхом та вереском гралися в сніжки або будували фортецю з снігу (Тулуб, В степу.., 1964, 465); Він катався з хлопцями на санках, гуляв у сніжки (Ів., Пошта.., 1943, 33).

2. тільки мн., кул. Білки, збиті з цукровою пудрою і зварені в киплячому молоці.

СНІЖНИЙ, а, е, рідше СНІЖНИЙ, а, е. 1. Прикм. до сніг. — Лавина, як відомо, складається з мільйонів

невинних сніжних клапчиків (Фр., VI, 1951, 272); Аж ось і місто. Сніжна курява його старі покрівлі покрива (Шпорта, Ти в серці..., 1954, 172); Мечик ураз розігнався, випередив Віктора і пішов перший цілиною, здіймаючи сніжний пил (Донч., V, 1957, 472); // Зробл. із снігу або в снігу. Ти замерз? Ану ходім Будувати сніжний дім! (Бойко, Ростіть..., 1959, 30); З настанням зими у більшості нових житлових масивів міста.. у подвір'ях будинків залито ковзанки, споруджено сніжні гірки для дітей (Рад. Укр., 29.I 1964, 3); // Який несе сніг. Сніжний вітер.

2. Вкритий снігом. Сонце хилилось уже на захід і кривавим блиском обливало сніжні полонини (Фр., VI, 1951, 315); Мимо ферми і криниці У шинелях, як бійці, понесли свої рушніці В сніжне поле два стрільці (С. Ол., Вибр., 1959, 79); Все мені сняться привали на сніжних дорогах (Голов., Близьке..., 1948, 30).

3. Багатий на сніг. Зима тисяча дев'ятсот двадцять четвертого року була сніжна й.. сувора (Довж., I, 1958, 471); Одного сніжного дня, коли вся комуна лежала під заметами, знову приїхав Ладнов (Мик., II, 1957, 498).

4. Схожий на сніг, подібний до снігу (білістю, блиском і т. ін.). Сніжну скатерку розстелимо в саду (Рильський, I, 1956, 43); В житах майнуть рукава білі.. — сніжне полотно (Мас., Сорок..., 1957, 387).

СНІЖНИК, а, ч. Спеціально підготовлене місце для скупчення і зберігання снігу. Коли для водойми немає придатних місць..., споруджують резервуари для збирання дощової води або сніжники для створення запасів снігу (Колг. енци., I, 1956, 223).

СНІЖНИЦЯ, і, ж. Сильний вітер із снігом; заметіль. На другий день похолоділо, завіяла ще більша сніжниця (Турч., Зорі..., 1950, 201).

СНІЖНО. Присл. до сніжний 4. Цвітуть навколо червоні краватки, біліють сніжно сорочки (Збан., Курил. о-ви, 1963, 113); На козику кашкета сніжно срібляться дві пелюстинки — .. чоловік спочатку прямував садами (Рад. Укр., 1.V 1968, 3).

СНІЖНОЯГІДНИК, а, ч. Те саме, що кораліна³.

СНІЖОК, жкú, ч. Зменш.-пестл. до сніг. Синє море замерзав Льодком тонесеньким Та припадав Сніжком білесеньким (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 307); Рипить сніжок, співає полозок, санки летять під білії намети ялин лапятих (Л. Укр., I, 1951, 312); Сіяв дрібний, вогкий сніжок (Вас., II, 1959, 39); Легенький сніжок, останній подих подоланої весною зими, пустотливо кружляв в повітрі (Досв., Вибр., 1959, 274); *Образно. Сніжок упав на скроні,.. І білим лебедем понад Дніпром У даль майнула молодість крилом (Стельмах, V, 1963, 208); *У порівн. Почав [Назар] уже сивим волосом, як сніжком, присипатись (Вовчок, I, 1955, 138); Привело до царя тих дев'ять коней. Біленькі, як сніжок (Три золоті сл., 1968, 174).

СНІЗКА, и, ж. 1. Зменш. до сніза 1.

2. Те саме, що сніза 2. Насміхаючись у душі, мусив [Терентій] пояснювати панові, що таке.. снізки в ярмі (Стельмах, I, 1962, 50).

СНІП, снопа́, ч. 1. Зв'язаний оберемок зрізаних стебел (з колосками) хлібних злаків та інших культур. Одрадяни троти не всім селом вийшли в поле: чоловіки та парубки з грабками, а жінки та дівчата снопи в'язати (Мирний, IV, 1955, 248); На доброму житі нажинала [Катерина] півтори копи, наливала по двісті снопів кучерявого гороху (Стельмах, II, 1962, 209); Бовваніли поставлені купками високі снопи кукурудзи (Гончар, III, 1959, 218); *Образно. Бричка рушав, а за нею, голосячи, біжить жінка, і позад неї колихається чорний сніп волосся (Стельмах, II, 1962, 166); *У порівн. На хвилях гойдалися уламки [корабля]. Людей було розкидано по

морю, як снопи по ниві (Ю. Янов., II, 1958, 80); — Один раз пройшов [дядько] вагон.., потім ще раз — всюди напаківано людей, як снопів на возі (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 227); // Великий букет квітів; оберемок яких-небудь рослин. На столі палав різнобарвний сніп квітів (Цюпа, Назустріч..., 1958, 374); Тарас Григорович приніс оберемок хмизу, сніп кураю.. Звичними рухами розпалив вогонь (Тулуб, В степу..., 1964, 304).

Заробляти (жати, косити і т. ін.) за [п'ятий (дев'ятий і т. ін.)] сніп — жати, косити і т. ін., одержуючи плату певною частиною врожаю. — А тож! Що громаді, те й бабі, — посміхався криво Гаврило. — Ще доведеться на старість за сніп заробляти (Коцюб., II, 1955, 53); Влітку, в жнива, вся сім'я виходила на заробітки, — жати за сніп (Вас., Незібр. тв., 1941, 157); Сьогодні нарешті дійшли до згоди, що зажинки будуть першим днем страйку. Умови всюди мали бути однакові: жати за п'ятий сніп, чоловік в день мав заробити сімдесят п'ять копійок, жінка — п'ятдесят, підліток — тридцять п'ять, дитина — двадцять, а строкарям подвоїти заробіток (Стельмах, I, 1962, 503); Не раз доводилося бувати Ониськові в цих краях, особливо в жнива, доводилося косити в того ж Биковця за дев'ятий сніп (Цюпа, Три явори, 1958, 30).

◇ **Повалітися (звалітися і т. ін.), як (на)че, мов і т. ін.) сніп** — важко впасти всім тілом. [М и к и т а:] Чуєш, я вже мертвець!.. Пташка манесенька крильцем зачепе [зачепить] злегенька, і я звалюсь, як сніп... (Кроп., I, 1958, 118); Христя, наче сніп, повалилася додолу (Мирний, III, 1954, 253).

2. **перен.** Потік променів, іскор і т. ін., що розходяться пучком. Сіно дотлівав поволі, і лиш часом бухне в тріском сніп іскор (Коцюб., II, 1955, 65); Сніп автомобільного світла різнує по вікнах (Ле, Історія радості, 1947, 174); *У порівн. Посипались іскри снопами, Запалала вся кузня огнем (Граб., II, 1959, 574).

СНІПОК, СНОПОК, пкá, ч. 1. Зменш.-пестл. до сніп. — Гасіть снопи! — .. Але ця робота мало на що придалася: колосся вже обсмалилось, придиміло, і сніпки лиш чаділи, облиті водою... (Коцюб., I, 1955, 121); Дощик іде, накрапує, А я, молодая, поза городом пшениченьку жну.. Милий йде, хвалить мене, Узав серпок да нажав снопок (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 71); — Не нажну я й снопка сьогодні; не здужаю й рук підняти (Вовчок, I, 1955, 83); [В а р в а р а:] Колись ми були в Києві у секретаря ЦК. У нього в кабінеті під усіма стінами снопки пшениці від Посмітного, Дубковецького (Корн., II, 1955, 301).

2. Те саме, що кúлик 1. — Заходився [старий] пересипати повітку, — пошити ще сніпками та обмазати, то й готова буде (Коцюб., I, 1955, 50); Почали класти стодолу, вже і зводили зробили,.. лиш би ще вишити, але ще збіжжя змолотити б, щоб сніпки для вишивання були (Кобр., Вибр., 1954, 195); На її хаті, зриваючи сніпки і лати, вже орудували поденички Плачинди (Стельмах, I, 1962, 34).

СНІПОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до сніпок. Ось вона щось нагляділа в траві.. Висмикнула якесь стебло, обтрусилася землею, розгорнула траву, знову висмикнула, ще й ще, зв'язала сніпочок (Дн. Чайка, Тв., 1960, 24); З житніх сніпочків пошита покрівля Рівнесенько вкрив те наше будівля [ту нашу будівлю] (Коцюб., I, 1955, 426).

СНІП'Я, я, с., розм. Збірн. до сніп. Ми кидаємось до скирти, розкидаємо сніп'я сюди й туди (Гончар, Людина..., 1960, 320); По землі від сонця лягло золоте сніп'я променів (Цюпа, Назустріч..., 1958, 130).

СНІСАР, я, ч., заст. Слюсар. Він у нас снісарем, — замки справля, відра (Сл. Гр.); Для золотої смальти

снісарі виковували тонюсінські листочки золота (Загреб., Диво, 1968, 666).

СНОБ, а, ч. Людина, яка беззастережно схиляється перед модами, манерами, смаками — усім, що прийнято в буржуазно-аристократичному середовищі. Коли в сорокових роках після відвідання Москви полум'яний комуніст Анрі Барбюс повернувся в Париж, його з гадючою підступністю пробували атакувати сноби літературно-мистецьких салонів (Рад. Укр., 10.IV 1963, 3); // Людина, яка свої смаки, манери і т. ін. вважає винятковими і ставиться зневажливо до людей з іншими смаками, манерами і т. ін. *Нехай це снобів покоробить — Я до землі вклоняюсь вам, — Невтомним, мудрим хліборобам, — Батькам і сестрам, і братам* (Гірник, Стартують.., 1963, 13); *Як хочеш від людей шаноби, Любов і гнів бери у путь, А то лиш допотопні сноби Твою поезію приймуть* (Рильський, III, 1961, 85).

СНОВІЗМ, у, ч. Поведінка, манери, склад думок, властиві снобові. Борючись за виховання художнього смаку, проти примітивності й сірості, слід побоюватися впадання в дешеве естетство, в сновізм (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 7).

СНОВИГАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. сновигати.

СНОВИГАТИ, аю, аєш, недок., розм. 1. Ходити без певної мети, без визначеного напрямку. *Пожежу вгасили, люди розійшлись. Тільки три постаті хазяїв сновигали по пожарищі, мов тіні* (Коцюб., I, 1955, 123); *Скаже Докія кинути паші коневі — кине [Дмитро], а не скаже — цілий день сновигатиме по хаті, заглядаючи то в одно, то в друге вікно* (Стельмах, II, 1962, 396); // *Поспішно рухатися, снувати в різних напрямках, назад і вперед. Бджоли сновигали роєм над пасікою, не наче краплі бризкали вздовж і впоперек* (Н.-Лев., III, 1956, 21); *Біля школи людей уже зібралося чимало. Тут потіли на ганку чобітьми, курили, гомоніли, сновигали в коридор, з коридору* (Головка, II, 1957, 53); *Від станції великим шляхом понад лісом праворуч сновигають автомашини* (Ле, Клен. лист, 1960, 37); *Вгору та вниз, як човники на верстаку, сновигають поїзди з вантажами...* (Мас., Роман., 1970, 342).

2. перен. Переходити з одного предмета на інший, не зосереджуючись ні на чому (про очі, погляд, думки і т. ін.). *Заглядав [Василь] у очі. А вони сновигали неспокійно* (Рибак, Помилка., 1940, 178); *Химерні мрії, чудні думки сновигають у голові* (Коз., Вибр., 1947, 113).

СНОВИДА, и, ч. і ж. Те саме, що лунатик. *Сльоза, в самій близьнї, босий, з мокрими ногами, нагадував у темному бору сновиду* (Панч, На калин. мості, 1965, 212); *Левко побоюється дивитися на місяць, бо тоді сновидою станеш і в місячні ночі будеш без пам'яті ходити по селу* (Стельмах, II, 1962, 124); *У порівн. *Цілий день Бліда ходила [дівчина], мов яка сновиди* (Л. Укр., I, 1951, 181); *Цілу ніч не спалося — тинявся сновидою коло школи* (Вас., Талант, 1955, 33).

СНОВИДДЯ, я, с. Те саме, що сновидіння. *Чи сон мені склепить помалу вії, Покриє очі, втомлені від мрії, То крізь важкі, ворожії сновиддя Я чую голос любого привида* (Л. Укр., I, 1951, 213); *Сагайда крізь теплу дрімоту слухав їхній.. гомін, думаючи, що це, певно, йому ще снується сновиддя* (Гончар, III, 1959, 315).

СНОВИДІННЯ, я, с. Образи, що виникають під час сну; те, що сниться. *Явища сну і сновидінь, оточені таємничістю протягом багатьох століть, дістали в працях І. П. Павлова наукове пояснення* (Психол., 1956, 104); *Почуття втрати [сина] не покидало Матвія Матвійовича і ночами; в тривожних сновидіннях він неодмінно щось і когось шукав* (Вол., Місячне срібло, 1961, 5); *Під враженням сновидіння ходила [Зіна] цілий день* (Баш, На.. дорозі, 1967, 210).

СНОЗА, и, ж. 1. Тонка перекладинка у вулику для підтримання сот. *Дід Грицай взяв струга та сокиру і заходився майструвати коло старих уликів, приставляв нові дна [дена].., поновляв сноси* (Н.-Лев., IV, 1956, 211).

2. Те саме, що заноза. *Узяв ярмо у свої руки Павло, завзято стукнув об землю раз, другий, ярмо затріщало, сноси переламалися...* (Горд., I, 1959, 248).

СНОПИК, а, ч. Зменш.-пестл. до сніп. Один чоловік пішов у неділю брати копи — возить додому. От наклав зовсім віз, тільки ще так оставався один снопик положити (Мирний, V, 1955, 326); *Виставлені [на Виставці передового досвіду] снопики прославлених високоврожайних сортів пшениці* (Хлібороб Укр., 5, 1971, 34); *Валерик вийшов до них із-за куца зі своїм свіжим яскравим снопином зелені та квітів* (Гончар, Таврія, 1952, 288); *В печі тріснуло поліно, викинувши з піддувала снопик іскор* (Ільч., Серце жде, 1939, 336); *У порівн. *Він не хотів утікати, «свою славу козацьку під ноги топтати». І клав ворогів, як снопики* (Мас., Життя., 1960, 122).

СНОПИЩЕ, а, ч. Збільш. до сніп. *Яринка потягла великий ліщиновий сніп на горбок. Важкий снопище був, і дівчинка зупинилась відпочити* (Донч., IV, 1957, 136).

СНОВОВИЙ, а, б. Стос. до снопа (у 1 знач.). *Снопове сортування [стебел конопель] значно простіше, воно складається з поділу партій сировини на декілька сортномерів* (Техн. культ., 1956, 185); // *Признач. для возіння, сушіння і т. ін. снопів. Другого дня вранці Дмитро на одному снововому возі, а Микола з Євгеном на другому виїхали з двору* (Гжицький, У світ., 1960, 156).

СНОВОВ'ЯЗАЛКА, и, ж. Сільськогосподарська машина, яка косить і в'яже в снопи жито, пшеницю і т. ін. *Снопи після лобогрійки і самоскидки необхідно в'язати вручну. Ця трудомістка операція механізована при збиранні хліба сновов'язалкою* (Колг. енци., I, 1956, 469); *Сновов'язалку чекали всяк по-своєму. Більшість у селі просто цікавилася. Щоб косила машина й сама скидала — це бачили, а от щоб сама й в'язала — це вже надто* (Ле, Її кар'єра, 1947, 10).

СНОВОВ'ЯЗАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для в'язання снопів. *Удовиченко забрав Тетяну в третю бригаду, щоб полагодити сновов'язальний апарат у жнивварці* (Ле, Історія радості, 1947, 197); *З нього [конопляного волокна] виготовляють тарні тканини, вірвовки, сновов'язальний шпигат, брезенти* (Техн. культ., 1956, 122).

СНОВОВ'ЯЗАЛЬНИК, а, ч. Той, хто в'яже снопи.

СНОВОВ'ЯЗАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до сновов'язальник.

СНОПОК див. сніпок.

СНОПОПОДАВАЧ, а, ч. Пристрій у молотарках для подавання снопів у молотильний барабан.

СНОПОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий формою на сніп. *Сноподібні куці.*

СНОПОСУШАРКА, и, ж. Пристрій для сушіння злакових та інших культур у снопах.

СНОПЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до сніп.

СНОТВОРНИЙ, а, е. Який викликає сон, усипляє. *Ніколи не треба починати прийом снотворних препаратів без призначення лікаря* (Наука., 12, 1969, 45); *Снотворні таблетки; // у знач. ім. снотворне, ного, с. Ліки, що викликають сон. Не треба вживати снотворне, коли без нього можна обійтися* (Знання., 3, 1968, 29); *Він пхикав, хлипав і вередував. Батько запропонував дати йому снотворного* (Смолич, II, 1958, 81).

СНОТВОРНО. Присл. до снотворний. *Верес застосовують .. як засіб, який заспокоює нерви і діє частково снотворно* (Лікар. рослини., 1958, 157).

СНОХАЦТВО, а, с., розм. Статеве співжиття свекра з невісткою.

СНОХАЦЬКИЙ, а, е, розм. Прикм. до снохач.

СНОХАЧ, а́, ч., розм. Свекор, який має статеві зносини з невісткою.

СНОХОДА, и, ч. і ж., рідко. Те саме, що лунатик. *У порівн. Сам не стямився [Михайлик], як замуликав стиха та й подався, мов той снохода, вниз до міста, шляху не вибираючи (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 338).

СНОЧИ, **СНОЧІ**, присл., діал. Учора ввечері. «Дали мої газдині сночи пацяті їсти та й забули цебер узяти..» (Март., Тв., 1954, 70); Бронко з'явився на вокзалі у Нашому до першого поїзда, що відходив у напрямі Ставок. Каминецький поїхав туди ще сночі (Вільде, Сестри., 1958, 259).

СНОЧІ див. **сно́чи**.

СНУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для снування. Паша забігала в чесальний, снувальний, мотальний і красильний цехи і кликала всіх на вулицю (Бурл., Напередодні, 1956, 239); В'язальниця вчимо управляти.. снувальною машиною (Рад. Укр., 8.IV 1959, 3).

СНУВАЛЬНИК, а, ч. Той, хто снує пряжу, виготовляючи основу для тканини; // Робітник, що працює на снувальній машині.

СНУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до снувальник.

СНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. снувати. В такий час [наприкінці літа] природа, здається, до всього чуйно, тривожно прислухається і чітко тримає над землею кожний звук: і дівочу пісню, і скрип воза,.. і те снування коників, що неначе найнялися і таки зіткали над лугами живу, але невидиму сітку зі своєї музики (Стельмах, І, 1962, 603).

СНУВАТИ, сну́ю, сну́еш, **недок.** 1. **перех.** Готувати основу для ткання; перемотувати необхідну для основи кількість ниток з катушок на один великий вал. Десять під кінець зими батько вносив у хату оснівницю, і мати починала снувати основу (Минко, Моя Минківка, 1962, 57); *Образно. Він підіймає голову і крізь листву бачить, як мружиться місяць, снує.. над селом свою золотисту основу (Стельмах, II, 1962, 104); // Намотувати (пряжу на мотовило). Христя снувала на мотовило найтоншу пряжу з шпульки, одлічувала чисниці (Іщук, Вербівчани, 1961, 243).

2. **перех.** Переплітаючи нитки, волокна і т. ін., з'єднуючи їх, виготовляти щось; // Виділяючи клейку рідину, утворювати павутину (про павуків та інших членистоногих тварин). Павуки снували павутиння, комарі дзижчали, мошка хмарами носилась (Мирний, IV, 1955, 14); Снуючи своє павутиння, павук попервах прикріплює першу волокнину.. до трав'яного стебла, гілки або іншої «точки опори» (Наука., 12, 1965, 50).

◇ **Снувати павутиння** див. **павутіння**.

3. **перех.**, **перен.** Створювати, плекати щось у своїй уяві. Старий батько під голос їх [доччиних] пісень.. снував рожеві плани (Фр., III, 1950, 60); Люди думали про своє, вони снували надії на ліпші часи (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 22).

◇ **Снувати думки** (думку) — думати (перев. слухаючи щось). Трамвай злегка похитувало,.. кожен пасажир снував свої думки (Донч., II, 1956, 100); Сергій прислухався до сумної мелодії,.. снував якісь думки (Епик, Тв., 1958, 281).

4. **неперех.**, **розм.** Поспішно рухатися в різних напрямках, назад і вперед. По рейках в усі боки снують поїзди, вантажені вугіллям, рудою (Головко, II, 1957, 228); Між залізничним вокзалом і центром міста продовжували снувати веселі автобуси (Чорн., Красиві люди, 1961, 26); Заклопотано снували бджоли (Грим., Син., 1950, 31); // Рухатися назад і вперед, прокладаючи основу (про ткацький човник). Снують скрізь човники... Гуркотять верстати... (Тич., II, 1957, 262);

// Ходити без певної мети, без визначеного напрямку; нікати. Я снував по покоях, мов неприкаяний, не знаючи, що робити, за що взятися (Фр., IV, 1950, 299); Якийсь час снував [Лукан] по двору, заглядаючи в усі куточки (Збан., Таємниця., 1971, 77); // Швидко рухатися чим-небудь. Бігав [Іван Іванович] від озера до озера, снував гарячково спінінгом, а риба не брала (Збан., Курил. о-ви, 1963, 42).

5. **неперех.**, **перен.** Переміщатися в просторі (про хмари, дим і т. ін.). Снували, клубочились над принишкою Вербівкою сірі, холодні хмари (Іщук, Вербівчани, 1961, 181); По вулиці ще снувала ранкова мла (Донч., V, 1957, 541); За рікою вже снують тумани, Хвилі шум доноситься з Дніпра (Ющ., Люди., 1959, 204).

6. **неперех.**, **перен.** Безперервно виникати в уяві у великій кількості (про думки, мрії і т. ін.); роїтися. Чари літнього вечора так пестять Галю, молоді думки снують у її голові (Мирний, IV, 1955, 152); Кочубей ішов знайомими вулицями, а в голові снували згадки... (Зар., Світло, 1961, 39); Стара Хмеличка зітхає і знову схиляється над рядком,.. а в голові снують думки — про дочок і онуку (Цюпа, Краєни, 1971, 235); // Поставати в уяві. В голові [Павла] снували плани, один кращий від другого (Кир., Вибр., 1960, 35).

СНУВАТИСЯ, сну́ється, **недок.** 1. Використовуватися для виготовлення основи тканини; // Піддаватися снуванню; // **безос.** Що у мене в полі — сіється, орється, А прийду додому — прядеться, снується (Чуб., V, 1874, 533).

2. Утворюватися внаслідок переплетення і з'єднання в одне ціле ниток, волокон і т. ін. — Тринадцятка снується (Коцюб., I, 1955, 62); // Безперервно розмотуватися, витися (про нитку). Нитка одноманітно снувалася з клубка (Кобр., Вибр., 1954, 4); *Образно. Це буде мій твір, може, кращий за ті, які читали люди, це буде повість для єдиного читача, найбільше вдячного і чуткого. І це буде нитка, що єднає смерть із життям, а поки вона снується, я ще живий (Коцюб., II, 1955, 183).

3. Те саме, що снувати 4—6. Парубки, ріпники, вози й тачки снувалися довкола (Фр., II, 1950, 8); Люди снуються туди і сюди — хто знав, куди й для чого (Коцюб., II, 1955, 413); В весняному небі снувались навдивовижу ніжні хмарки (Довж., I, 1958, 287); Од цигарок снується дим, І пахне житом молодим (Мал., Любов, 1946, 74); Хочеться працювати, снуються плани — а це вже добре (Коцюб., III, 1956, 369); Новий вже замисел снується, Новий потрібно брать рубіж (Дор., Тобі, народе., 1959, 63).

4. **перен.** Поширюватися в просторі. Від образів і покуття снуються пахощі купальського зілля (Стельмах, I, 1962, 649); // Безперервно звучати (про звуки, мову і т. ін.); литися. Снувалася пісня в присмерках (Ірчан, II, 1958, 236); От і снується спокійна розмова, Скручені круто димлять цигарки (Мал., Звенигора, 1959, 186).

5. **Пас.** до снувати 1—3.

СНЯДІТИ, іє, **недок.** Покриватися плісенню. Сир почав снадіти (Л. Янов., I, 1959, 215).

СОБ. 1. Вигук, яким повертають волів або коней ліворуч. Ой соб, сивий, цабе, шарий, будемо орати, А дівчина чорнобрива буде поганяти (Коломийки, 1969, 65); Він бачив уже валку саней з колодами, брусами,.. волохатих коней, закутаних у власну пару.. Вйо! Соб-соб!.. (Коцюб., II, 1955, 34); На ріллі поблизу од воза парю здоровенних сивих волів волочив чоловік.. Батогом злегенька торкнув борозенного: — Соб, сірий! (Головко, I, 1957, 125).

2. **присл.** У лівий бік; ліворуч. Чумаки, їдучи волами в Крим по сіль та рибу, звертали «соб», щоб напоїти і

попасти волів (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 62); Бички були молоді, нетямуці. Денис їх тяг «соб», а вони вернули «цабе» (Тют., Вир, 1964, 10).

СОБА́КА, и, ч. і рідше ж. 1. Домашня тварина родини собачих, яку використовують для охорони, на полюванні і т. ін. По квітничку собака поскакав, Усе понівечив і потоптав (Гл., Вибр., 1957, 174); Чіпка вступив у двір. Велика, чорна, кудлата собака кинулась на його з-під загороди (Мирний, I, 1949, 269); Хряпнула хвртка, і цеповий собака загавкав і з цепу рвався — до воріт (Головка, II, 1957, 44); Нині собаки використовуються у карному розшуку і як поводити сліпих, шукають корисні копалини і підземні гриби трюфелі, доглядають дітей і пасуть худобу, охороняють державні кордони, виносять із поля бою поранених, шукають міни (Знання., 7, 1970, 29); У витягнутій.. руці він тримав поводок мисливського собаки (Довж., I, 1958, 422); Подзвонили до району, викликали з міліції собаку-шукача (Вишня, I, 1956, 416); *У порівн. Десь узялися свині та так і опали мене навкруги, як ті собаки (Н.-Лев., III, 1956, 283); — Блаженки додому напишуть, все відрапортують в артіль... Взявся, скажуть, Хома собакою на земляків... (Гончар, III, 1959, 309).

Спуска́ти (спустіти) **соба́к** (соба́ку) **див.** **спуска́ти**.

◇ **Бітий** (біта) **соба́к**, рідко — те саме, що **Бітий жак** (див. **жак**). Управитель пана, бита собака, послухав хлопевої мови, подивився на нього та й промовив на Шевченкове прохання: «Не оддамо ми тебе малярю, бо нам самим таких треба» (Вас., II, 1959, 387); **Боятися**, як скаженого (скаженої) **соба́ки** — дуже боятися. — О, дурненька Солошка співає! — кричали вони й мерщій тікали до хати, щоб не зустріла вона де їх, бо боялися її, як скаженої собаки (Мирний, I, 1954, 55); **Вішати соба́к див.** **вішати**; **Голо́дний**, як **соба́ка** — дуже голодний. — **Поклади мене у віз із рибою.** — **Ай! Рибал!** По всій Польщі люди голодні, як собаки. Рибу розкрадуть, і пана... — **То вези мене хоч на чорті — тільки вези!** (Довж., I, 1958, 269); **Диві́тися** (подиві́тися, вульг. **витрі́щатися**, **вітрі́щитися** і т. ін.), як (мов, **на́че** і т. ін.) **соба́ка** на **вісі́вки** — дуже пильно, здивовано дивитися на щось. — **Давно, бабо, порося здохло?** — **Язик тобі колякою,** — **накрила баба фартухом відро [з ковбасами].** — **Щезни, чого витріщився, наче собака на висівки** (Мушк., Чорний хліб, 1960, 108); **Дражні́ти** (дратува́ти) **соба́к див.** **дражні́ти**, **дратува́ти**; **Жі́ти** (бу́ти і т. ін.), як кіт (кішка) з **соба́кою див.** кіт, кішка; **Загбі́ться** (заживе́), як (мов, **на́че** і т. ін.) на **соба́ці** — те саме, що **Присо́хне** (присхне́), як на **соба́ці** (див. **присиха́ти**). — **Ой, Левку!** — **чує [Христина], як від руху мокро шелестить його сорочка..** — **й починає схлипувати.** — **Не треба, Христино,** — **втішає він її.** — **На мені все загоїться, мов на собаці** (Стельмах, I, 1962, 606); **Загребті́** (заріти і т. ін.), як (мов, **немо́в** і т. ін.) **соба́ку** — поховати без обряду. **Тепер тільки зосталося їй піти за його мертвим трупом.. Чи так кинути?** **Хай візьмуть — пошматують і загребуть, як ту собаку, без попа, без обряду церковного** (Мирний, III, 1954, 22); — **От що, ти ...** — **почав Матюха важко.** — **Тільки ти мені не скажеш по правді про отой лист, так і знай: до ранку загребемо отут у ямі, як собаку!** (Головка, II, 1957, 146); **З'їсти соба́ку див.** **з'їда́ти**; **Злий** (лихий і т. ін.), як (мов, **немо́в** і т. ін.) **соба́ка** — дуже злий. — **Де ж мені, панотче, дітись?** — **каже жінка.** — **Він мене б'є.. Хоч дурний, та такий злий, як собака** (П. Куліш, Вибр., 1969, 120); **Зме́рзнути**, як **соба́ка** — дуже змерзнути; **[І]** з **соба́ками** не **пійма́ти** кого — даремно ловити когось; хтось надійно сховався. — **Ну, по сій же мові та будьмо здорові!** — **каже**

Назар.. — **Тепер я вільний хоч на півроку; з собаками не піймають** (Вовчок, I, 1955, 141); **І (й) соба́ки не і́дять** — багато чого-небудь. **Оратор** **винувато посміхнувся:** — **..Землі у нас хіба що під нігтями... А тут ось у пана її й собаки не і́дять** (Панч, На калин. мості, 1965, 88); **І соба́ка не га́вкне** (не загавкала) — ніхто й не згадає. — **Поки гладкий схудне — худого на цвинтар понесуть, і собака не гавкне** (Стельмах, I, 1962, 22); **Пропав** — і собаки не загавкали (Укр.. присл., 1963, 196); **Любі́ти**, як **соба́ка па́лицю див.** **па́лиця**; **Любі́ти**, як **соба́ка цибу́лю** — те саме, що **Любі́ти**, як **соба́ка па́лицю** (див. **па́лиця**). — **Хто ти такий, питаю в тебе. Ти мій панщанний? Еге, так?** — **Ні, князю! Од цього мене бог помилував. Я панщину люблю, сказати по правді, як собака цибулю** (Н.-Лев., VII, 1966, 168); **Мов соба́ки обгри́зли див.** **обгриза́ти**; **Ні за соба́ку пропа́сти** (загіну́ти і т. ін.) — абсолютно даремно пропасти, загинути і т. ін. [**Федора:**] **До ладу не з'їсте** — **все ті карбованці та червінці складаєте. А помрете, то якась [жінка] випорожнить кутки та й спасибі не скаже. Так ні за собаку й пропаде** (Вас., III, 1960, 135); **Нія́кий** (нія́ка, ні одін, ні одна́, жо́ден, жо́дний, жо́дна) **соба́ка**, вульг. — ніхто. — **Чотири рої ниньки вхопив, троє здержав, один утік: ніяка собака до помочі не стала** (Дн. Чайка, Тв., 1960, 88); — **В обхід правим флангом! Зайняти з першим і третім батальйонами позицію біля мосту! Щоб ні одна жива собака не вислизнула на Київ!** (Довж., I, 1958, 151); [**Ось**] **де (в чому, тут і т. ін.) соба́ка зарі́тий** (зарі́та) — ось у чому суть справи. — **Чіткої системи поглядів у тебе ще нема. Ось в чому собака заритий** (Головка, II, 1957, 524); [**Потрі́бний**], як **соба́ці drúгий хві́ст** (пече́на цибу́ля і т. ін.) — те саме, що **Потрі́бний**, як **соба́ці п'ята нога́** (див. **нога́**). — **Жартуй собі, молодий чоловіче, з дівчатами.., коли вже маєш таку охоту до жартів, а нам вони — як собаці другий хвіст, — вже трохи м'якше зауважив Перегуда** (Ішук, Вербівчани, 1961, 202); **Потрі́бний**, як **соба́ці п'ята нога́ див.** **нога́**; **Присо́хне** (присхне́), як на **соба́ці див.** **присиха́ти**; **Соба́ка б його́ слухав! див.** **слуха́ти**; **Соба́ками підші́тий див.** **підші́тий**; **Соба́к ганя́ти див.** **ганя́ти**; **Соба́ки ві́ють від чо́го** — щось дуже погане, неприємне викликає в кого-небудь відразу. [**Романюк:**] **Письменник приїхав сюди працювати, йому тиша потрібна.. а від твоїх пісень собаки виють** (Корн., II, 1955, 196); **Та́кий, що [й] соба́ка не переско́чить див.** **переска́кувати**; **Уся́кий** (уся́ка) **соба́ка**, вульг. — кожний. — **Мене тут усяка собака знав, адже я місцевий** (Чаб., Балкан. весна, 1960, 86); **Ухо́пив**, як **соба́ка обме́тиці див.** **обме́тиця**; **Хоч на хві́ст лий соба́ці**, вульг. — дуже несмачний. — **Не борщ, а кисла юшка, хоч на хвіст лий собаці!** (Козл., Мандрівники, 1946, 43); **Хоч соба́к гоні́** (ганя́й); **Що й соба́ку не вде́ржиш** — дуже холодно. — **Один[фі́нн] каже:** «**Ну й холодно ж у нашому бліндажі, хоч собак гони. Давай оцю сосонку звалимо та натопимо**» (Тют., Вир, 1964, 291); **Холодно в хаті, що й собаку не вде́ржиш** (Укр. присл., 1963, 25); **Як (мов, немо́в і т. ін.) ві́рний** (ві́рна) **соба́ка** — дуже віддано, запобігливо. **Колі́сник пихті́в, одпихався, а вона, як навісна, то одскакувала від його, то, прискакуючи, горнулася, мов вірна собака** (Мирний, III, 1954, 277); **Як соба́к** — дуже багато; [**Як**] **соба́ка на сіні** — про того, хто сам не користується чим-небудь й іншим не дає. [**Старшина:**] **Та ти мені не кажи, я його знаю добре.. як собака на сіні: сам не їсть і другому не дає, вредний ірод** (К.-Карий, I, 1960, 59); **Як соба́ці му́ху з'їсти див.** **му́ха**; **Як соба́ці на перела́зі див.** **перела́з**.

2. перен., зневажл. Про злу, жорстоку, недобррозичливу і т. ін. людину. *Якась собака винишпорила, що в листі друковане, і мене кличуть на пошту, щоб відкрити при мені листи* (Коцюб., III, 1956, 250); // *Уживається як лайливе слово. — Собако! блюдолизе! їзуйте поганний! — .. сипав Жук докорами на Шестірного* (Мирний, I, 1954, 336); — *Собака, — вилаявся дід і блиснув своїми .. очима у бік уланів* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 21).

3. до чого, перен., рідко. Той, хто досяг досконалості в чому-небудь; вміла, спритна, завзята в чомусь людина. *За сими [вершниками] плентався розбишака, Нептунів син, .. Мезап, До бою був самий собака* (Котл., I, 1952, 195).

4. Хижий ссавець родини собачих. У Карпатах водяться.. видра, борсук, норка, тхір темний, горностаї і лисиця. Останнім часом з метою акліматизації сюди завезено єнотовидного собаку (По заповідних місцях.., 1960, 58); *Дикий собака динго*.

▲ **Летючий собака** див. **летючий**.

СОБАКАР, я, ч., заст. Наглядач за мисливськими собаками; псар. *Що тих собакарів, хто його зна, скільки було* (Сл.Гр.).

СОБАКІВНИК, а, ч. Фахівець із собаківництва.

СОБАКІВНИЦТВО, а, с. 1. Галузь тваринництва, яка займається розведенням собак і поліпшенням їх порід. *Багато уваги собаківництву надавали інки* (Знання.., 7, 1970, 28); *Колгоспні пастухи одержать з першої на Україні школи пастушого собаківництва хороших помічників* (Веч. Київ, 23.I 1958, 3).

2. Окреме господарство для розведення собак.

СОБАКОВОД, а, ч. Те саме, що **собаківник**.

СОБАКОВОДСТВО, а, с. Те саме, що **собаківництво**.

СОБАКОГОЛОВИЙ, а, е. Який має голову, подібну до собачої. У лісах [Африки] водяться великі людиноподібні мавпи — горила.. і шимпанзе, а також безліч мартішок і собакоголові павіани (Фіз. геогр., 6, 1957, 124); // у знач. ім. **собакоголові**, вих, мн. Загальна назва великих наземних мавп із головою, подібною до собачої.

СОБАКОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із собакознавства.

СОБАКОЗНАВСТВО, а, с. Наука про собак, їх породи, розведення і використання, а також про методи догляду за ними.

СОБАКОПОДІБНИЙ, а, е. Схожий на собаку, подібний до собаки.

СОБАКУВАТИЙ, а, е, розм. Злий, жорстокий, недобррозичливий, прискіпливий. *Злостився Омелько й на дворян городових, які так щільно царя оточували, на всяких спальників та стольників, навіть на собакуватих стрільців* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 513); // у знач. ім. **собакуватий**, того, ч. Зла, жорстока, недобррозичлива, прискіплива людина. — *Мамо! чого цей собакуватий в'язне? — плаксиво гукнула дівчина* (Крим., Вибр., 1965, 349).

СОБАКУВАТИСТЬ, тості, ж., розм. Властивість за знач. **собакуватий**. *Ставала на заваді власна пиха, що її він не вмів подолати в собі, його зажерливість і панська скнарість, його собакуватість у ставленні до підлеглих людей* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 253).

СОБАКУВАТО, розм. Присл. до **собакуватий**. — *Роби, що велено, — собакувати визвірився обозний, шкірячи свої щербаті зуби* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 14).

СОБАРНЯ, і, ж., збірн., розм. Те саме, що **собачня**. Для собарні з різниць було привозять цілого зарізаного вола й розкидають яловичину по траві (Н.-Лев., VII, 1966, 283); *В каламутній пітьмі вулиць лютувала собарня* (Речм., Весн. грози, 1961, 170).

СОБАЦЮГА, и, ч. і ж. 1. Збільш. до **собака** 1. *Гавкнуло, як із бочки, — і кудлатий собацюга летів із-за*

куща на Якова з вищиреними зубами (Вас., II, 1959, 63); *Розжився [Селентій], розбагатів, поприв'язував собацюг по чотирьох кінцях подвір'я, щоб стерегли замазані в бовдур золоті червінці* (Тют., Вир, 1964, 173).

2. розм. Те саме, що **собака** 1. — *Султан! Брат ти мій!.. Султан?! Ах ти ж, собацюга моя...* (Мик., II, 1957, 254).

СОБАЦЮРА, и, ч. і ж., розм. Те саме, що **собацюга**. *Здоровенний собацюра наздогнав їх на перелазі, накинувся з гарчанням на Дуняшу* (Цюпа, Грози.., 1961, 279); — *Відпочивав оце я в селі.. Ліжко мені в саду під яблунею поставили. А настане ніч — не засну: годин до двох собацюра «гав!» і «гав!»* (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 200).

СОБАЦЬКИЙ, а, е, рідко. Те саме, що **собачий**. *Звання козацьке, а життя собацьке* (Укр.. присл., 1963, 208).

СОБАЧА, ати, с. 1. Маля собаки-самиці; цуценя. *Улицею біжить чиєсь собача. Воно метушиться на всі боки, нюхає слід і тихо скиглить* (Вас., I, 1959, 341); *Вже Данько з матір'ю наближався до дверей, як раптом.. викотилось йому під ноги кудлате собача* (Гончар, II, 1959, 140); *У порівн. — *Геть з очей! — і схопивши за руку, як те собача, вона вишвиригнула [викинула] Галю з хати* (Мирний, IV, 1955, 82).

2. перен., зневажл. Про дитину. — *Гонто, Гонто! Оце твої діти. Ти нас ріжеш — заріж і їх: Вони католики.. — Убийте пса! а собачат Своєю [рукою] заріжу* (Шевч., I, 1963, 133).

СОБАЧАТИНА, и, ж. М'ясо собаки. *Все живе винищене, навіть собаки погинули, і Пелехатий [вовк] уже став забувати смак собачатини* (Загреб., Шепіт, 1966, 10).

СОБАЧАТКО, а, с. Зменш.-пестл. до **собача** 1. *Деся собачатко тут взялося Кудлате, миршаве, мале, Загавкало і аж зайшлося, — Таке було на вдачу зле...* (Воскр., I всерйоз.., 1960, 70).

СОБАЧЕНЯ, яти, с. Те саме, що **собача**. *Щеня кидається до воріт і.. починає дзвекати, з-під коротких оксамитових губ його вибивається веселий пружок зубів, і тому здається, що собаченя одноразово гавкає і сміється* (Стельмах, II, 1962, 288); *Мале шолудиве собаченя зголоділо обнюхувало сміття* (Досв., Вибр., 1959, 34); *У порівн. *Кінь не відстає від юного хазяїна, мов собаченя* (Ю. Янов., I, 1954, 238).

СОБАЧЕНЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до **собаченя**. *Сусідній пан подарував Стремиському молодого пойнтєра — Байду. Що за веселе та смішне собаченятко!* (Рильський, Бабине літо, 1967, 56).

СОБАЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до **собака** 1. *Між бурлаками почалася тривога: одні казали, що пани насипали зумисне в криниці отрути, другі казали, що посесор годує людей собачим м'ясом* (Н.-Лев., II, 1956, 211); *Подавали солодке. Савка гримів ложечками і простягав білі у рукавичках руки між лікті панів і собачі морди* (Коцюб., II, 1955, 388); *Деся здалека чувся гомін, собаче гавкання* (Досв., Вибр., 1959, 65); *Оленячі і собачі запряги й досі в найпоширенішим транспортом на півночі* (Наука.., 3, 1971, 54); // Зробл. із хутра собаки. *Собача шуба*.

Δ **Собача кропива** див. **кропива**; **Собача петрушка** див. **петрушка** 1; **Собача рбжа** див. **рбжа**; **Собаче мило** див. **міло** 1.

2. у знач. ім. **собачі**, чих, мн. Родина хижих ссавців, до яких належать собака, вовк, лисиця і т. ін.

3. перен. Власт. **собаці**; такий, як у собаки. *Вдача собача: не брехне, то й не дихне!* (Укр.. присл., 1963, 170); [М о л о д и ц я:] *Погляд [у Сербина] якийсь собачий — як гляне, то аж мороз по кожі піде* (Вас.; III, 1960, 25); *Опустився [Денис] перед нею [криницею] на*

коліна, .. засунув у чорну дірку голову, жадібно припав до холодної, як лід, чистої, свіжої води і довго пив її собачими хльобками [ковтками], не переводячи подиху (Тют., Вир, 1964, 244).

◇ Соба́ча ві́рність (ві́дданість) — надзвичайна вірність, відданість. — Соба́ча ві́рність у нього! (Фр., IV, 1950, 82); Соба́ча смерть — ганебна смерть. Про́пав [Брюховецький] під киями соба́чою смертю (П. Куліш, Вибр., 1969, 193); Соба́чий нюх у кого — хтось має здатність легко схоплювати, підмічати, розуміти що-небудь приховане, таємне. [Ц и г а н к а:] Герцик увесь день зорить за мною.. О, у нього собачий нюх (Кроп., V, 1959, 473); Соба́чі б́чі — очі, що виражають відданість, покірність. Ситник дивився на князя ясними собачими очима (Загреб., Диво, 1968, 531).

4. перен., розм. Дуже тяжкий. Ой, чумаче, чумаче, життя твоє собаче (Укр. присл., 1963, 91); Полковник рідко співчував комендантові у його собачій роботі (Хор., Незакінч. політ, 1960, 108).

5. перен., розм. Надзвичайно сильний, крайній у своєму прояві. Я ще дуже безсильний, то правда, — але болю не чую. Тільки голод, собачий голод!.. (Фр., I, 1955, 348); — Знаєте, яка тут нудьга... Яка собача нудьга сидіти в цих прокислих виноградниках (Гончар, III, 1959, 195).

◇ Соба́чий хо́лод див. хо́лод.

6. розм. Уживається як складова частина лайливих висловів. «Добре, годі! тепер співай!» «Не вмію, їй-богу!» «Не божись, собача шкуро!» (Шевч., I, 1951, 89); — Нащо це ти, собачий сину, Тут каламутиш берег мій Та ква-лиш ніс поганий свій у чистую оцюю воду? (Гл., Вибр., 1951, 39); До групи полонених запорожців.. підбіг хорунжий. — Вперед! Ідіть, собачі душі! (Довж., I, 1958, 250).

СОБА́ЧИНА, и, ж. 1. Те саме, що соба́чина. [А н з о р г е:] Ти дав Дружка забити? [С т а р и й Б а в м е р'т:] А що ж, хіба з голоду здихати? .. [Є г е р:] Чи то ви завжди такі лакомі на собачину? (Л. Укр., IV, 1954, 218).

2. Хутро собаки. Шапка з собачини.

3. розм. Запах собаки, собачої шерсті; пси́на.

СОБА́ЧИЩЕ, а, ч. Збільш. до соба́ка 1.

СОБА́ЧКА, и, ч. і рідше ж. 1. Зменш.-пестл. до соба́ка 1. [К а н у п і р:] Уїдлива у вас ота куценька собачка, — так і хапа за литки (Кроп., II, 1958, 137); Невеличкий собачка.. спочатку зустрів їх хоробрим наступом, а потім.. забився десь і замок (Збан., Таємниця., 1971, 226); *У порівн. — По вашій милості сьогодні треба ждати надзирателя.. — Чого ж по моїй милості? — Того, що ви лащитесь, як та собачка. І вже поспішили сказати, кому що треба (Мирний, I, 1954, 334).

2. Те саме, що гаше́тка. [К а с ь я н:] А ось як [стріляти]. (Показує). Потім придави собачку і бабах! (Кроп., V, 1959, 557); Клацнув [хлопець] собачкою й знову поклав револьвер у кишеню (Кир., Вибр., 1960, 101).

3. спец. Пристрій у машинах, механізмах, який перешкоджає зворотному рухові зубчастого колеса.

▲ Лугова́ соба́чка — північноамериканський ховрах.

СОБА́ЧНИК, а, ч., розм. 1. Людина, що ловить або скуповує собак для продажу чи вироблення хутра. Враз розлігся в темноті різкий свист собачника Савки, що аж шарахнулись коні (Панч, Гомон. Україна, 1954, 415).

2. перен., зневажл. Те саме, що посіпа́ка. — А скільки їх [поліцаїв], тих своїх там [у концтаборі] собачників? (Збан., Єдина, 1959, 392); — Повернувся [Йона] в село таким катюгою, в собачники до них [фашистів] пішов... (Гончар, Циклон, 1970, 61); // Уживається як лайливе

слово. Собачник ти! Чей же ти знаєш, що батюшка ждуть вина? (Мик., Кади́льниця, 1959, 46).

3. Любитель собак.

4. Приміщення, де утримують собак для наукових дослідів.

СОБА́ЧНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до соба́чник 1—3.

СОБА́ЧНЯ, і, ж., збірн., розм. Собаки. Незабаром знов.. загуділи роги і заскавучала собачня (Стор., I, 1957, 390); Коли десь за лісом посилювалися голоси і люто гавкала собачня, розвідники міцніше стискували автомати (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 338); *У порівн. Нам було видно, як довготелеса Майстриха виставляла на стіл із плетених кошиків страви.., як гарикала на дітей, що, мов оси, накидалися на все те, заглядаючи на стіл, як голодна собачня (Збан., Єдина, 1959, 299); // Уживається як лайливе слово. — Ті паразити [фашисти], — справа ясна, їм людей треба, то й ловлять. А от чого цим гадам, поліцаям, треба? Упадають, мов віечарки. Собачня нещасна! (Збан., Таємниця., 1971, 148).

СОБІ. 1. Дав. в. одн. зворотного займ. себе́.

2. част., розм. Уживається при дієсловах, а також при інших словах, які виступають у ролі присудка, підкреслюючи, що дія відбувається вільно, незалежно. Стануть собі [закохані], обіймуться, — Співа соловейко; Послухають, розійдуться, — Обов раденькі (Шевч., I, 1963, 56); Улітку наша річка обміліла Пливе собі ліниво (Рильський, I, 1960, 248); Ви бачите, як він [майстер] коло печі ходить, збоку важ здається, що він лікар собі, маленький біленький лікар (Ю. Янов., II, 1958, 241); Жила проти нас міщаночка.. Було, як не побачиш, весела собі, щebetлива (Вовчок, I, 1955, 261).

◇ Знай собі — не зважаючи ні на що, ні на кого. Ніби в хаті, На холоді сердешна мати Під тином, знай собі, сидить (Шевч., II, 1963, 118); І (й) собі — також, слідом за кимсь, у свою чергу. — Якове! о Якове! — кличу. Мовчить, неначе не чує, спить. Тоді я й собі на бік, та й справді заснув (Вовчок, I, 1955, 74); Розсердився старий, гримнув дверима, пішов. А Карпо й собі надувся, мов індик (Коцюб., I, 1955, 302); Нічого собі: а) (при дієсл.) досить добре, непогано. Годують нічого собі, в 11 сніданок з 4 страв, в 6 1/2 обід з 6 страв, фрукти і кава (Коцюб., III, 1956, 348); б) (при ім.) такий, як треба, досить добрий, непоганий. Нічого собі хазяїн Микола вдався (Гр., I, 1963, 316); — Воно й справді кава нічого собі (Хотк., II, 1966, 11); Такий собі див. такий; Так собі див. так.

СОБІВА́РТИСТЬ, тості, ж. Витрати підприємства на виготовлення товарів, що складаються з витрат на засоби виробництва й заробітної плати. Підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції можна досягти тільки при правильній організації виробництва, нормування, обліку і оплати праці (Рад. Укр., 6.I 1959, 2); Зіставляючи собівартість продукції з середньою ціною її реалізації, можна виявляти, наскільки вигідна господарству та чи інша культура або галузь (Ком. Укр., 5, 1960, 55); Собівартість деталі складається з суми вартості матеріалу, виробничої заробітної плати і побічних витрат (Фрез. справа., 1957, 244).

СОБІ́ЧИТИ, чу, чиш, недок., перех., діал. Привласнювати. Бідна мати ускаржалась [скаржилась] йому на Тимоху, що все собічить: і то мое, і це не ваше (Свидн., Люборацькі, 1955, 166).

СОБКА́ТИ, аю, аєш, недок. 1. Вигукувати «соб», повертаючи волів або коней ліворуч. Хто [з чумаків] на воликів собкав, хто покрикував на двох верблюдів та сумну віслучку, що плентала за валкою (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 25).

2. ким, перен., розм. Те саме, що помикати 1. — *Відколи світ стоїть, так ведеться, що багатії, як хотять, так і собкають бідаками* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 33).

СОБНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до собкати 1. *Собнує [Остапко] на воли.. Воли слухняно звернули «соб»* (Головко, II, 1957, 210).

СОБОЛІВНИЙ, а, е. Прикм. до соболь 1, 2. *Хутро норки за своєю красою, міцністю і довговічністю стоїть на першому місці після соболевого* (Веч. Київ, 31.I 1961, 4); // *Зробл., пошитий із хутра соболя. З бородами [посли], у парчевих соболевих.. шубах* (П. Куліш, Вибр., 1969, 168); *Згадує отець Никон чудовий соболевий комір, пошитий із шкурки звірка, який трапляється лише вряди-годи* (Донч., II, 1956, 9).

СОБОЛЕНЯ, яти, с. Те саме, що соболя.

СОБОЛЕНЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до соболеня.

СОБОЛИК, а, ч. Зменш.-пестл. до соболь.

СОБОЛИНИЙ, а, е. 1. Те саме, що соболевий. *З предметів розкоші привозились [з Росії на Україну] дорожче хутро, особливо соболине, дорогі тканини* (Іст. УРСР, I, 1953, 285).

2. нар.-поет. Темний, густий і шовковистий (про брови). *Ну, що їй [Параскіці] з тих густих, соболиних брів, що зрослись до купи та високо знялись над очима, як два орлячі крила у вільному розмаху?* (Коцюб., I, 1955, 267); *Не жалуючи слів, Малюють [романісти] і ходу [жіночу].. І ніжки точені, і соболиних брів Хвилясті лінії* (Рильський, Поеми, 1957, 26).

СОБОЛИЦЯ, і, ж., розм. 1. Самка соболя.

2. Ласкаве називання жінки (перев. при звертанні). — *Ой поважай сестру свою, сироту вдовицю; Кохай, кохай молодицю, гарну соболицю* (Чуб., V, 1874, 935).

СОБОЛІВНИК, а, ч. Фахівець із соболівництва.

СОБОЛІВНИЦТВО, а, с. Розведення соболів у розплідниках і заповідниках.

СОБОЛІВНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до соболівництва.

СОБОЛЯ, яти, с. Маля соболя. *Кішки залюбки вигодують.. соболят та лисенят у звірофермах* (Знання., 9, 1971, 29).

СОБОЛЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до соболя.

СОБОЛЯТНИК, а, ч. Мисливець, що полює на соболів. *Поки не випав сніг, хотілося полювати на білок, а потім, можливо, і на соболя залишитись — як тільки випаде сніг, соболятники розставляють капкани* (Знання., 3, 1970, 18).

СОБОЛЯЧИЙ, а, е, розм. Те саме, що соболевий. *На хурах везли меди, вина, горілку.., оксамитове та шовкове празникове убрання, соболячі шуби* (Н.-Лев., VII, 1966, 217).

СОБОЛЬ, я, ч. 1. Невелика хижа тварина родини кунцевих із темно-коричневим або темно-бурым шовковистим пухнастим хутром. *Останнім часом соболь так розплодився, що ріст його доводиться обмежувати. Бо соболь — хижак і знищує білок* (Знання., 9, 1969, 17); *Бувало і соболя бив [Чепиж], і куницю* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 146).

2. Хутро цієї тварини; виріб із такого хутра. — *Коли слідом за мною вся жіноча половина глядачів корчилась в істеричнім нападі, то се звалось моїм «тріумфом», і сибірські багачі дарували мені соболі й самоцвіти* (Л. Укр., III, 1952, 704); *На гусарах були кунтуші оксамитові, підбиті шовком й облямовані дорогими соболями* (Н.-Лев., VII, 1966, 218); *У порівн. *В мене брови — як той соболь* (Щог., Поезії, 1958, 81).

3. розм. Ласкаве називання чоловіка (перев. при звертанні). — *Козаченьку, мій соболю! Візьми мене із собою — Помандрую я з тобою!* (Чуб., V, 1874, 84).

СОБОР, у, ч. 1. У дореволюційній Росії — збори урядових або виборних осіб для розгляду й розв'язання питань організації, управління і т. ін. *Для обговорення в присутності царя найважливіших державних справ у Москві періодично почали скликати Земські собори, що складались з представників духовенства, бояр, дворян і купців* (Іст. СРСР, I, 1957, 113); // *Збори, з'їзд представників духовенства християнської церкви. Через два місяці редактор журналу «Безвірний».. читав-перечитував постанови церковного собору* (Еллан, II, 1958, 35); *У березні 1946 на Львівському соборі віруючі уніати порвали з папським Римом і возз'єдналися з православною церквою* (Літ. Укр., 12.VII 1968, 3).

△ **Стоглавий собор** див. **стоглавий**.

2. заст. Зібрання великої кількості людей в одному місці для розваги, відпочинку і т. ін. *Мені тут [у Владаї] не скучно, а вчора то й зовсім весело було, був тут собор, багато людей, танцювали.. на страшенній спеці на горі, грали, співали, варили страву* (Л. Укр., V, 1956, 150); — *От,— крикне пані,— який собор! Аби я з двора, то й не питай роботи!* (Вовчок, I, 1955, 264); // у знач. присл. **собором**. *Разом, спільно. Собором і чорта побором* (Укр.. присл., 1963, 160).

3. Головна чи велика церква міста; головна церква в монастирі. *Бучні та пишні були по Гамзі похорони. Не в своїй церкві намірились правити їх, а в городі, в соборі* (Мирний, IV, 1955, 202); — *Чи на весіллі в соборі, чи на похоронах якогось багача хор наш виступав — завжди свіжа копійка у мене в кишенях бряжчала* (Шиян, Баланда, 1957, 86); *Одним з шедеврів архітектурного мистецтва древньої Русі в Софійський собор у Києві* (Іст. УРСР, I, 1953, 82).

△ **Кафедральный собор** див. **кафедральный**.

СОБОРННИЙ, а, е. 1. Прикм. до собор 1.

△ **Соборне уложення** — кодекс законів Російської держави періоду феодально-кріпосницького ладу. *Собору було запропоновано затвердити новий збірник законів, який дістав назву «Соборного уложення»* (Іст. СРСР, I, 1957, 154).

2. Прикм. до собор 3. *Сильне враження на Тасю справив один з експонатів соборного музею* (Дмит., Розлука, 1957, 34); *Золото старих соборних бань сліпуче блищить проти сонця* (Собко, Матв. затока, 1962, 4); // *Який служить у соборі або функціонує при ньому. Уже перші «роз'яснення» [універсалу].., в такою помпою виголошуваного найбасовитішими соборними протодияконами, примусили задуматись багатьох* (Головко, II, 1957, 431); *Деякі графіти Софійського собору свідчать, що соборні дяки мали учнів, котрих навчали грамоти* (Наука., 10, 1970, 24); *З перших же нот всі його впізнали. Це був перший тенор соборного хору* (Смолич, II, 1958, 38); // *Який здійснюється, відбувається в соборі, пов'язаний з ним. Він.. теж був зараз тут, на великій соборній відправі* (Гончар, II, 1959, 203).

Соборна церква — те саме, що собор 3. *Повів [князь] нового гетьмана з старшиною в соборну.. церкву* (П. Куліш, Вибр., 1969, 172).

3. заст. Об'єднаний; неподільний.

СОБОРНІСТЬ, ності, ж., заст. Властивість за знач. соборний 3.

СОБОРУВАННЯ, я, с., церк. Обряд помазання єлєєм тіла тяжкохворого чи вмираючого.

СОБОРУВАТИ, ую, уєш, **недок.** і **док.**, **перех.**, церк. Здійснювати над ким-небудь соборування.

СОБОРУВАТИСЯ, уюся, уєшся, **недок.** і **док.**, церк. 1. Приймати соборування.

2. тільки **недок.** Пас. до соборувати.

СОБОР'ЯНИН, а, ч. Священнослужитель соборної церкви.

СОБРАТ, а, ч., книжн. Людина тієї самої професії, того самого середовища і т. ін.; товариш по заняттю, професії тощо. — Я бачив духовних, що.. проводили ночі за картами та пиятикою і підіймали на сміх своїх власних собратів (Фр., IV, 1950, 324); Артисти самодіяльного театру з цілком зрозумілих причин ще поступаються майстерністю перед своїми старшими собратами (Рад. Укр., 5.IV 1959, 1); Собрат по перу; // Тварини стосовно одна одної. Багато ссавців та птахів.. живуть у тісних відносинах взаємодопомоги з різними своїми собратами (Веч. Київ, 12.XII 1957, 4); // перен. Про щось із ряду подібних предметів, явищ і т. ін. Дзвінками гудками вітали свого молодшого собрата кораблі, що стоять на рейді (Рад. Укр., 22.III 1963, 4).

СОВА, й, ж. Хижий нічний птах з великою круглою головою, великими очима й коротким гачкуватим дзьобом. Підраховано, що одна сова поїдає за рік таку кількість мишей, яка може знищити цілу тонну зерна (Зоол., 1957, 123); Десь крикнула сова смутно та жалібно, неначе жалілась або плакала, мов дитина (Н.-Лев., V, 1966, 167); В тайзі всіма голосами верещали перелякані сови (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 68); *У порівн. Руденький чоловічок заблимав, як сова, очима (Досв., Вибр., 1959, 267); І засохли мої сльози, Сльози молодії. І тепер я розбите Серце ядом гою, І не плачу, й не співаю, А вию совою (Шевч., I, 1963, 352); [Б о б р е н к о:] Глядіть же ви, як тільки що зачули, То зараз нам ви дайте певний знак. [2-й к о з а к:] Так, знаємо; совою крикнем (Сам., II, 1958, 35).

СОВАННЯ, я, с. Дія за знач. сівати і сіватися. Почулось якесь шарудіння, наче хтось похапцем перегортав папери, совання стільцями (Вільде, Пов. і опов., 1949, 3); Верстатці гудуть, ляди раз по раз стукотять... совання та шархання човника чутно на всю хату (Л. Укр., IV, 1954, 212).

СОВАТИ, аю, аєш, недок. 1. перех. Рухаючи щось, поміщати його куди-небудь. Щоб приховати його [нервовий дрож], князь совав руки в кишені халата (Добр., Очак. розмир, 1965, 164); Пеліканка [самка пелікана] тим часом витягла з своєї торбинки малесеньких рибок і совала їх в розкриті дзьоби своїх пташенят (Тулуб, В степу.., 1964, 392); // Давати щось кому-небудь поспішно, недбало чи потай. Бачить [Явдоха], що салдат [солдат] і не дивиться на неї, та й стала йому совати бублики в руку (Кв.-Осн., II, 1956, 12); Не вірили [в'язні], що Іван каже правду. А він уже совав до простягнених рук шматочки хліба та цибулі (Збан., Єдина, 1959, 127).

◇ **Сівати** дрючки в колеса — те саме, що **Вставляти** (ставити і т. ін.) палиці (палицю і т. ін.) в колеса (в колесо) (див. колесо). Совав [Перекуда] дрючки в колеса на перших кроках ковалівського головування (Кучер, Трудна любов, 1960, 265); Сівати [свого] нбса див. нбс.

2. перех., розм. Направляти щось куди-небудь поштовхом, різким рухом. Кулаки його [Шестірного] заходили над чорним Жуковим обличчям; совав він їх і під ніс йому, і в зуби (Мирний, I, 1954, 335).

3. перех. і неперех., що, чим. Переміщувати щонебудь, рухаючи по якійсь поверхні вперед, назад і вперед, у різні боки. Василина мовчала й з злістю совала стільцями по помості (Н.-Лев., II, 1956, 78); Освітлювачі совають по долівці апаратуру.. Скоро почнеться знімання (Ю. Янов., II, 1958, 29); Якийсь час вони торгувалися, соваючи одна до одної кошик (Чорн., Визвол. земля, 1959, 194).

Ледве сівати ногами (ноги) — не мати змоги нормально ходити від втоми, хвороби, старості і т. ін. Балабуха, ледве соваючи ногами, посунув до хати (Н.-Лев., III, 1956, 14); Горіли городи, зникали цілі села.. Хоч хто

й живий зоставсь, то ледве совав ноги... (Л. Укр., I, 1951, 279).

СОВАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. 1. Кидатися на кого-небудь; сікатися.

◇ **Сіватися** з кулаками *(з кулаком) див. кулак.

2. Переміщатися по якійсь поверхні (на сідницях, на руках, усім тілом і т. ін.). Вакула.. совався просто задом по землі, підпираючися руками: обидві ноги йому відтято (Смолич, Мир., 1958, 177); Я сидів на печі і, уявляючи себе пароплавом, гудів і совався у гарячому просі, яке сушилося для пшона (Багмут, Опов., 1959, 3); // Рухатися назад і вперед, прокладаючи основу (проткацький човник); // Нецільно прилягаючи до чогось, погано триматися; зсовуватися. Щур поспішає вниз по сходях, забувши навіть, що замість черевиків на ногах у його соваються одні чийсь калоші (Вас., I, 1959, 240); // Повільно ходити, танцювати і т. ін., не піднімаючи ніг, тягнучи їх. Коли танцювала [Сташка], очам було любо глянути на неї. Не совалась по підлозі, а пурхала над нею з легкістю метелика (Вільде, Сестри., 1958, 378).

3. Сидячи, неспокійно крутитися на місці. Зазирає [Валя] з-за спини в карти, нервово совався, нетерпляче підказував (Вас., Вибр., 1954, 264); Володислав совався по лаві, пильно стежив, як Судислав ховав гроші за пазуху (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 413); Коли оркестр стихав на перепочинок, він починає неспокійно соватися на своєму стільці (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 239); // Безладно рухатися (перев. про руки). Кляті руки совалися сюди і туди — то пригладжували вуса, то обсмикували піджаки, то лізли до кишені й виймали кисет та мерщій ховали його назад (Смолич, Мир., 1958, 54).

СОВГАЛКА, и, ж., розм. Те саме, що сівганка.

СОВГАНКА, и, ж., розм. Те саме, що ківзанка; // Спускалка. По обіді закинула Ганнуса лижви на плечі і поїхала на совганку (Коб., До світа, 1905, 12).

СОВГАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. сівгати і сівгатися. Юзі пригадалися найвеселіші хвилини з їх колишніх таємних забав:.. гойдалка... совгання по сіні... (Л. Укр., III, 1952, 652).

СОВГАТИ, аю, аєш, недок., розм. 1. перех. і неперех. Те саме, що сівати. Дівчина і через ту стерню хутко перейшла, так вправно совгаючи по ній босими ногами, що й не покололася (Л. Укр., III, 1952, 737); Друга гармата була відкрита. Козак засунув у неї щітку й почав нею совгати (Панч, Гарні хлопці, 1959, 98).

2. неперех. Те саме, що ківзати.

СОВГАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. 1. Те саме, що снувати 4. Ніби не на весіллі, а на похороні совгаються по кутках родичі молодої (Збан., Сеспель, 1961, 400).

2. Те саме, що сіватися 3. Діти вовтузилися, совгались (Горд., Буян, 1938, 24).

3. Те саме, що ківзатися.

СОВЕНЯ, яти, с. Маля сови. Корова йшла вночі. Маленьке Совеня (А сови і вівніч так бачать, як вівднє [опівдні]) Сказало: «Ізверни, небого, — Там яма, упадеш!..» (Бор., Тв., 1957, 161).

СОВЕНЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до совеня.

СОВИК, а, ч., розм. Те саме, що совок. Марія схопила мішок, почепила на ящик і совиком насипала борошно в нього (Головка, II, 1957, 39).

СОВИК, а, ч. У північних народів — верхній одяг з капюшоном, вигот. з оленячих шкур хутром назовні. В пімах і совику він був подібний до якогось звіра, але не страшного (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 90); Вершомет спокійно латав совик (Трубл., Лахтак, 1953, 153).

СОВІНИЙ, а, е. Прикм. до сова. А рибалці це не вперше: Ще ізмалу він ізвик Слухать пугача в діброві І

в гаю совиний крик (Щог., Поезії, 1958, 144); Вініус найжився, виричив очі на Демиду,.. крочкуватий ніс спустився нижче, став схожий на совиний дзьоб (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 124); Почуєся з того низового байрака чи то людський, чи совиний голос (Ле, Клен. лист, 1960, 106); // Такий, як у сови, власт. сові, який нагадує чим-небудь сову. Спить мій колега мало, а обличчя, проте, ніби запухле, щось в совині в ньому, в його круглих, дитинно ясних очах (Гончар, Циклон, 1970, 7); Іноді стара графиня садвила Лукію перед собою на стілець і довго вдивлялася своїми круглими, совиними очима в личко дівчини (Донч., III, 1956, 43).

СОВІСНИЙ, а, е. Який соромиться діяти несправедливо, непорядно. Чоловік [Мусій Скоряк] непоганий, совісний, з рідним братом Євменом навіть не став родичатися через його плутні, хитрощі та дружбу з сільськими крутіями (Головко, II, 1957, 402); — Ось Гай був... Такий славний хлопчина... Молодий, моторний, совісний такий (Гончар, I, 1954, 58); // Власт. такий людині. Се був, очевидно, чоловік, який знав, що і пощо робить, а чуючи за собою совісну і позитивну працю, глядить кождому сміло в очі (Фр., IV, 1950, 300); // Який чесно і старанно виконує свої обов'язки; сумлінний. Невтомимий робітник, він був притім і солідний, незвичайно совісний робітник (Фр., VII, 1951, 51).

△ **Совісні суди** — у Росії XVIII—XIX ст. — суди, які розглядали деякі справи не тільки на основі закону, а й з урахуванням природної справедливості. За указом від 25 квітня 1803 р. так звані совісні суди Лівобережжя [України] повинні були створюватися на зразок судів, які існували в інших губерніях Росії (Іст. УРСР, I, 1953, 385).

СОВІСНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **совісний**. Ми всі цілком зневірилися у щирість та совісність [у щирості та совісності] крутійського уряду, який по маніфесті 17-го одхиляється дедалі направо (Коцюб., III, 1956, 285); Робота дуже тяжка і невдячна.., але зато [зате] при достаточній [достатній] совісності і ґрунтовності вона може стати дуже позитивною (Фр., XVI, 1955, 23).

СОВІСНО, присл. 1. Присл. до **совісний**. Дід совісно рвав [записки] на дрібненькі клаптики. — Нехай не посилають чорт-і-знав яких записок. Бо зведуть дівчину (Кач., II, 1958, 40); Пильний і совісний урядник віддавна, він ніколи не працював так пильно й совісно, як тепер (Фр., VI, 1951, 329); Став працювати совісно, куркулі мою садибу підпалили (Ю. Янов., V, 1959, 159).

2. у знач. присудк. сл. Соромно, ніяково комусь. Совісно мені перед вами, що коректа оповідання мого «Сон» так затрималася (Коцюб., III, 1956, 398); Ядзі совісно було відмовляти [селянам], взяла в аптеці по рецепту батька кілька доз хініну й роздавала потребуючим (Кобр., Вибр., 1954, 105); — Василю Івановичу! Як вам не совісно! Не знала, що ви такий зловредний (Головко, II, 1957, 470).

СОВІСТИТИ, ішу, істиш, недок., перех., розм. Карпати когось, намагаючись викликати почуття сорому; соромити. Полковник Лобода кілька разів пройшовся серед старшин, совістив козаків і вийшов у коло з промовою (Ле, Наливайко, 1957, 197); Старий батюшка не раз по-всякому совістив Матвія і на вулиці, і коло церкви (Стельмах, Хліб.., 1959, 90).

СОВІСТИТИСЯ, іщуся, істишся, недок., розм. Відчувати сором, почувати себе ніяково; соромитися. Він неначе совістився питати за те, що Балабуха одбив од Моссаковського вільшаницьку парафію (Н.-Лев., III, 1956, 68); Завагався [Січкарь], чи варто в таку ніч думати про залицяння, але чого там совіститися — раз живемо на світі (Стельмах, II, 1962, 113).

СОВІСТЬ, і, ж. Усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, погляди, переконання; сумління. Щоб не замерзнуть, Андрій нишком по ночах рубав по шляху верби або розбирав стріху в сусідніх порожніх будинках. Якби не совість — крав би (Коцюб., II, 1955, 37); Вірячи у прикмети, Роман був певен, що як тільки він — всупереч совісті — візьме чуже, скривдить когось, так щастя й відступиться від нього (Гончар, III, 1959, 145); Я розгортав, неначе повість, свого життя суворий шлях — пішов на фронт, партійну совість перевіряючи в боях (Уп., Вітчизна миру, 1951, 13); Тут [у райкомі] кувалася і його, Оксенова, пролетарська совість.. Стільки разів приїжджав він сюди на наради, на партійні збори, скільки вислухав добрих слів (Тют., Вир, 1964, 310); Еталоном поведінки, шкалою моральних цінностей для героїв Стефаніка є совість (Рад. літ-во, 5, 1971, 67); *У порівн. Тебе [комсомольський квиток] я зберіг, наче совість мою (Мал., Звенигора, 1959, 176); // кого, чого. чия, перен. Найчесніший, найсправедливіший, найвідповідальніший представник певного колективу, суспільства і т. ін. Партія — розум, честь і совість нашої епохи, радянського народу, що здійснює великі революційні перетворення (Програма КПРС, 1961, 119); Пісню полів'язнів створив поет Олександр Гаврилюк, людина, яку можна назвати людською совістю... (Чорн., Визвол. земля, 1959, 99).

Де твої (у тебе, ва́ша, у вас і т. ін.) совість?; Май (ма́йте) совість; Нема́є (нема́) совісті у тебе (у вас і т. ін.) — уживається, щоб присоромити когось, викликати почуття відповідальності за щось. Нерозпорядливість і в ній підіймає дразливе почуття, так і хочеться крикнути разом із Брагою виконробові в вічі: де ж твоя совість? Чому ж ти не подбав? (Гончар, Тронка, 1963, 260); — І де твоя совість, Юхиме! Дома жінка хвора, води кухля немає подати кому.., а ти ось парубкувати зо мною (Головко, II, 1957, 191); [О л і м п і а д а І в а н і в н а (до п. Груїчевої):] Де у вас совість, де у вас серце? Хіба ви не бачите, що ви з нею робите? (Л. Укр., II, 1951, 81); Яка весела робота! .. Куди це поспішає пилка? Пилко, рівніше ріж. Сонце, май совість, ми ж працюємо (Ю. Янов., II, 1958, 141); — Ех, хлопці, хлопці, нема у вас совісті ні на макове зерно, — докірливо похитав [економ] головою (Стельмах, I, 1962, 562).

◇ **Втратити (розгубити) совість** — те саме, що **Втратити (розгубити) сумління [й честь]** (див. **сумління**); Для очістки совісті див. **очістка**; Заговори́ла совість див. **заговірювати**; Залища́ти (залиши́ти, лишáти, лиші́ти) на совісті кого, чий — те саме, що **Залишáти (залиши́ти, лишáти, лиші́ти) на сумлінні** (див. **сумління**); Із спокійною (з чістою) совістю — те саме, що **Із спокійним (з чістим, з ясним) сумлінням** (див. **сумління**); Іті́ (чині́ти, ді́яти) проти власної (свої́) совісті — те саме, що **Іті́ (чині́ти, ді́яти) проти власного (свого́) сумління (див. сумління)**; [Лежі́ть] на совісті кого, у кого, чий — хтось винен у чому-небудь, морально відповідає за якісь дії, вчинки і т. ін. Я занадто в лірику вдаюся і забуваю, що в мене на неї нема часу, що маса роботи лежить на совісті! (Л. Укр., V, 1956, 315); — Глядіть не віддайте моста Махнові. На вашій революційній совісті він (Гончар, II, 1959, 238); Мўки (докóри, до́кір) совісті — переживання, викликані усвідомленням своєї несправедливості, провини і т. ін. [Р і ч а р д:] Тепер мені сидіти, дивитися на сії зайві руки, позбавлені коханої роботи, єдиної, що красила життя, се гірше, ніж непростена провина, ніж муки совісті... (Л. Укр., III, 1952, 12); Степан почув між собою і нею велику віддаль, яку проложило горе, почув докір

совісті, що він перед цим міг думати про любові (Стельмах, II, 1962, 153); На совість: а) дуже добре, якісно. Мар'ян кидав на якусь часину свою довбню й починав руками перевіряти загорожі й засіки. Селяни на совість робили їх (Стельмах, I, 1962, 635); Робота була зроблена на совість, пліт ще й досі стоїть (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 26); б) покладаючись тільки на чесність, не вимагаючи інших гарантій; Не за страх, а за совість — сумлінно, чесно. Робітники поважали його ще й за те, що він не вдавав з себе великого начальника, роботу свою любив і працював, як то кажуть, не за страх, а за совість (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 127); Не має ні сору (ні чести), ні совісті хто; Немає (нема) ні сору (ні чести), ні совісті у кого — хтось діє несправедливо, поводить безсоромно. — У цих людей ні сорому, ні совісті, ні душі, дець, немає! (Вовчок, I, 1955, 269); [Л і н д а:] У вас немає ні чести, ні совісті. [Г р і з л і:] Честі немає. А совість... О міс, ви навіть не уявляєте, як багато важить це маленьке слово! (Лев., Драма..., 1967, 505); Нечіста совість; Нечістий на совість див. нечистий; Порá (треба) й (і) совість знáти — те саме, що Порá (треба) і (й) честь знáти (див. знáти). Ну, годі вже мені пащекувати: наговорив гречаної я вовни аж три мішки... Пора вже й совість знати. Прощай, мов ластовенятко любе! Відповідай не барячись. Прощай! (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 96); По чистій совісті див. чистий; Прокінулася совість у кого, у кому — те саме, що Заговоріла совість (див. заговорювати). Андрій стояв, спустивши голову й почервонівши. Перший раз в життю [житті] у ньому прокинулася совість... (Коцюб., I, 1955, 447); Совісті стало (стає, хватіло, хватáє) у кого — хтось не соромиться робити що-небудь негоже. — Додому повертаюсь тільки з людьми: Так хватило ж у Гервасія совісті — і до хати прителющився (Стельмах, I, 1962, 518); Совість мучить (мучила, гризе, гризла і т. ін.) кого — хтось страждає, гостро відчуваючи свою провину. Він знав, що тепер справді в Піски йти небезпечно, однак совість його мучила, що так товариша кинули... (Мирний, I, 1949, 311); Коли вже Вутанька рушила, кинула [Ганна] їй навздогін: — Данькові розкажи про мене, щоб і совість тебе не мучила (Гончар, II, 1959, 260); Совість гризе без зубів (Укр. присл., 1955, 267); Угода з совістю див. угода; Як веліть (підказує) совість — справедливо, без упередження. — Якщо ви приїхали на розглядини, то дивіться самі і судіть, як веліть совість, — Марина повела гостя по своєму господарстві (Чорн., Потік..., 1956, 205).

СОВІТ, у, ч. 1. розм. Те саме, що порáда 1. Опанас же всім казав, що то його гроші, що він на процент давав людям, та, по совіту жінки, не дуже й розкидався і приставляв з себе такого бідного, що ні за що й другу коняку купити (Григ., Вибр., 1959, 160).

Ні привіту, ні совіту див. привіт.

2. заст. Взаємна дружба, мирні стосунки; згода.

◇ Любóв та совіт — побажання щасливого, дружного, мирного життя тим, хто одружується. — Заспокойся, Прокошо, не гарячись, — сокорить біля нього Одарка. — Тимко парубок, мо, й гарячий, але роботящий. Любов та совіт, житимуть не гірше других (Тют., Вир, 1964, 97).

СОВІТАТИ, áю, áєш, недок., діал. 1. перех. і неперех. Радити. Мене люде совітають піти до старшини та пожаліться (Сл. Гр.).

2. неперех. Радитися. — Я до тебе, Любочко, не любить прийшов; Я до тебе, Любочко, совітають прийшов (Чуб., V, 1874, 321).

СОВІТАТИСЯ, áюся, áєшся, недок., діал. Радитися.

СОВІТИ, íю, íєш, недок., розм. Те саме, що соловіти. Очі дедалі совіли — вії злипалися... (Мирний, I, 1954, 285).

СОВІТНИК, а, ч., рідко. 1. Те саме, що порáдник 1. Старого Орфея вдарив кінь у груди, він помучився який тиждень та вже й не підвівся, а запопадливий зятьок, втративши свого совітника, притих (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 9).

2. дорев. Те саме, що рáдник 3. [Старий пан (скаженіє):] Ти знаєш — я дворянин, я статський совітник, а ти.. смієш мені... (Вас., III, 1960, 475); Титулярний совітник Каганець мав звичку вставати від сну о пів до восьмої години (Сам., II, 1958, 310).

СОВІТУВАТИ, ую, уєш, недок., розм., рідко. Те саме; що рáдити 1. Коли полковник довідався, що я купив коня, похвалив мене і совітував частіш його чистити (Збірник про Кроп., 1955, 8); Так як мати його вже пожила на світі.., то вона йому часто совітувала: так зроби, те зроби (Григ., Вибр., 1959, 137); Найменшої дрібниці не наважувався [Михайло Василенко] вирішити сам, робив тільки так, як йому совітували (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 42).

СОВІТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., розм., рідко. Те саме, що рáдитися; // Те саме, що рáдити 1. Петро сьак-так розважав її і став совітуватись, як їй до матері явитись (Кв.-Осн., II, 1956, 461).

СОВКА, и, ж. 1. Нічний метелик з темним забарвленням, гусениці якого є шкідниками сільськогосподарських культур; нічниця. Виловлювання метеликів совки за допомогою коритець з шумуючою мелясою.. є досить ефективним способом боротьби з ними (Картопля, 1957, 212); У знищенні шкідливої совки велику роль відіграв боротьба з бур'янами (Хлібороб Укр., I, 1967, 14); Бавовняна совка; Зернова совка; Соснова совка.

△ Озіма совка — гусінь нічного метелика, що пошкоджує польові та городні культури, особливо озиму пшеницю, озиме жито та буряки..

2. Те саме, що сплі́шка.

СОВКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до совка.

2. у знач. ім. совкові, вих, мн. Назва родини нічних метеликів, голова яких нагадує голову сови.

СОВКОВИЙ, а, е. Прикм. до совок; // Який формою нагадує совок, зробл. у вигляді совка. Для виготовлення котлованів користуються кінними плугами, кінними совковими лопатами, а ще краще бульдозерами (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 100).

СОВМАНІТИСЯ, нюся, нишся, недок., розм. 1. Те саме, що плéнтатися 1. Совманиться в церков спізнлий маленький школяр (Вас., II, 1959, 117).

2. Те саме, що тиня́тися. Батько й мати Василеві засмучені совманяються по хаті (Барв., Опов., 1902, 393).

СОВМАНУТИ, ну́, не́ш, док., перех., діал. Штовхнути. Дуже була я слаба, — так пані тільки ногою мене совманула та зараз і звеліла дівчатам до хати однести (Вовчок, I, 1955, 109).

СОВО́К, вка́, ч. Лопатка з загнутими догори бічними краями і перев. короткою ручкою. Я бачив.. чийсь руку з совком, яка брала з другого мішка борошно (Донч., V, 1957, 170); Набрала [Катерина] у совок проса (Шиян, Переможці, 1950, 36); // Пристрій, що формою нагадує таку лопатку. Попереду, закриваючи крутий лоб танка, приховуючи його широкі лапи-гусениці, вилискував величезний сталевий різак, якийсь дивовижно гострий совок, навіки приклепаний до танка (Загреб., Європа. Захід, 1961, 4).

СОВОНЬКА, и, ж. Пестл. до совá.

СОВОПОДІБНИЙ, а, е. 1. Схожий на сову, подібний до сови.

2. у знач. ім. совоподібні, них, мн. Ряд корисних кижих птахів, до якого належать вухата сова, сич і т. ін.

СОВОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до совбк. На лавах [у парку] сиділи мамки, няні.. з майбутніми громадянами на руках, старша малеча лазила по землі, виписуючи на ній паличками, совочками й лопатками мудрі малюнки (Досв., Вибр., 1959, 369); Нелегка праця палеонтолога: спершу лопатою, а потім совочком, ножом і щіткою треба перебрати сотні тонн ґрунту (Знання., 1, 1971, 13).

СОВ'ЯТКО, а, с. Те саме, що совенятко.

СОВ'ЯЧИЙ, а, е. Те саме, що совінний. Герман,.. видний хіба для сов'ячих очей, довго слухав (Фр., VIII, 1952, 369).

СОГДІЄЦЬ див. согдійці.

СОГДІЙКА див. согдійці.

СОГДІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до согдійці і Согдіана. В Ермітажі в срібне согдійське блюдо.. На ньому зображений цар на троні (Наука., 9, 1969, 47).

СОГДІЙЦІ, ів, мн. (одн. согдієць, їйця, ч.; согдійка, и, ж.). Давня північно-східна іранська народність Середньої Азії, яка з середини першого тисячоліття до н. е. населяла Согдіану. Согдійці глибоко шанували вогонь, вважаючи його силою, що очищає (Наука., 9, 1969, 47).

СОГРІШАТИ, аю, аєш, недок., **СОГРІШИТИ**, шү, шійш, док., рел., розм. Робити, чинити гріх (у 1, 2 знач.); грішити. Нічим ми так не согрішаєм на світі, як язиком, осуджаючи [осуджуючи] один одного (Кв.-Осн., II, 1956, 253); — У вас трапився гріх, і ви... ви хочете спокутувати його в монастирі? .. — Я не согрішила (Вільде, Сестри., 1958, 429); Дівчинка хреститься й дає слово, що согрішила вона в останній раз (Донч., III, 1956, 25); — Тільки я й согрішила раз на віку, як у корчмі пробила залізною кочергою дякові голову... (Н.-Лев., II, 1956, 14).

СОГРІШИТИ див. согрішати.

СОДА, и, ж. 1. Загальна технічна назва натрієвих солей вугільної кислоти, які широко застосовуються в техніці й побуті. Сода різко погіршує фізичні та фізико-хімічні властивості ґрунтів і надає їм лужної реакції (Наука., 10, 1958, 37); У кольоровій металургії сода потрібна для виробництва алюмінію, нікелю.. В чорній металургії сода допомагає видаляти з чавуну сірку (Рад. Укр., 19.I 1963, 2).

△ Каустична сода див. каустичний.

2. Двовуглекислий натрій — білий кристалічний порошок, який використовують у медицині та кулінарії. Сода.. має вигляд порошку білого кольору (Підручник дезінф., 1953, 115); Ми дали сипучу соду — ви п'єте сипучу воду (Уп., Вірші., 1957, 185).

Питна сода — те саме, що сода 2. Для зм'якшення твердої води додають бурі, питну соду, мигдальні висівки (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 20).

СОДАЛІТ, у, ч. Мінерал класу силікатів, який має у своєму складі натрій. Каолінове ядро було встановлено у польових шпатах,.. ультрамаринових.. та інших цеолітах,.. содаліті, нефеліні (Вибр. праці В. І. Вернадського, 1969, 106).

СОДНИК, а, ч. Однорічна трава, рідше півкущ родини лободових з вузьким м'ясистим листям і дрібними двостатевими квітками. Содник росте чистими заростями або разом з солонцем трав'янистим (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 134).

СОДОВИЙ, а, е. Прикм. до сода; // Який виробляє соду. Ім'я В. І. Леніна присвоєно ряду великих підприємств важкої індустрії — Донецькому содовому заводу.., Одеському верстатобудівному і Жданівському металургійному заводам та ін. (Укр. іст. ж., 2, 1960, 74); Для содової промисловості, крім кухонної солі, потрібний вапняк (Наука., 11, 1956, 13); // Який містить у собі

соду. Содові озера мають велику кількість розчиненої соди (Курс заг. геол., 1947, 121).

Содова вода — напій, що становить собою розчин соди та кухонної солі в газованій воді. Дружина нашівського пароха.. жестом попросила налити їй у склянку содової води (Вільде, Сестри., 1958, 186); Як охолодні рідини застосовують: .. содову воду, гас, скипидар, масло з сіркою та ін. (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 201).

СОДОМ, у, ч., розм. 1. Крайне безладдя; метушня, шум. В кімнаті піднявся якийсь содом (Н.-Лев., III, 1956, 42); Біля Наумишиної хати — содом. Вогонь обхопив stodолу, стіжки, перекинувся на хату. На подвір'ї спека, як у пеклі (Коцюб., I, 1955, 121); — Він краще нас бачить, краще розуміється в цьому содомі [під час обстрілу] (Гончар, Новели, 1954, 18).

2. заст. Крайня аморальність, розпуста, що панують де-небудь. — Вертайсь, дочко, додому, Годі гонцювати, Годі ж сього содому В людях виробляти! Чи се ж таки не диво, Та й не дивовина, Щоб по тижню мед, пиво Смоктала дівчина! (Г.-Арт., Байки., 1958, 178).

◇ Содом і гоморра: а) крайне безладдя; метушня, шум. — Вулиця їхня — содом і гоморра: трамваї, автомобілі, лихачі... (Головко, II, 1957, 591); б) крайня аморальність, розпуста, що панують де-небудь.

СОДОМА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що содом. В хаті.. колотнечі: содома піднялась, що й не сказати (Свидн., Люборацькі, 1955, 189); [М а т р о н а:] Як зачнуть податки відбирати,.. то кожного разу така содома піднімається, такий гармидер, така лайка (Фр., IX, 1952, 403); Скажи людям зразу, що то для них землю ділять, то тут така б содома знялася, що живцем пожерли б один одного... (Коцюб., II, 1955, 24).

◇ Содома і гоморра — те саме, що Содом і гоморра (див. содом).

СОДУХА див. сбдухи.

СОДУХИ, ів, мн. (одн. сбдуха, и, ж.), розм., заст. Кінець, загибель. [Б е к е р:] Де він, той катюга? .. [В і т т і н г:] Ось нехай тільки вловимо, буде йому сбдуха (Л. Укр., IV, 1954, 244).

СОЄВИЙ, а, е. Прикм. до соя. Соєві боби; Соєві посіви; // Пригот. із сої, із соєю. Замість 0,5 кг макухи треба давати 0,5 кг соєвого або 0,8 кг горохового борошна (Соц. твар., 2, 1956, 30); Соєві цукерки.

СОЗ, у, ч., іст., розм. Скорочення: а) спільний обробіток землі; б) те саме, що тсоз. Приблизно за місяць перед жнивими в комуну прийшла делегація сусіднього созу «Жовтень» (Донч., I, 1956, 74); — У мене інше діло. Записався у соз — товариство спільного обробітку землі. Щоб гуртом із нужди вибиватись (Стельмах, II, 1962, 412).

СОЗІВЕЦЬ, вця, ч., іст., розм. Те саме, що тсбзівець. — Ви його, товаришу, до себе на завод візьміть, бо я уже і дивитись на цього созівця не можу.. Увесь вік нема мені з ним тихої та мирної години (Стельмах, II, 1962, 413).

СОЗІВСЬКИЙ, а, е, іст., розм. Стос. до созу. Коли созівська делегація пішла, Лесько Стригун.. сказав: — Ну, хлоп'ята, а тепер тримайтеся міцно! (Донч., I, 1956, 75).

СОЙКА, и, ж. Лісовий перелітний рудувато-сірий птах родини воронових, який має білувату з темними смугами голову і невеликий чубчик червонуватого відтінку. Сойка хрипіла в вершках смерек (Фр., VI, 1951, 11); Сойка — підступна птиця: вона мастак нищити дрібне птаство (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 34); Прийшла зима.. Важкий настав час для синичок, чубатих посміток, сойок, повзиків, горобців (Веч. Київ, 9.I 1971, 3).

СОЙМ, у, ч., іст., заст. Те саме, що сейм. Він поясняв їм, що теперішні вибори до союму дуже важні (Март., Тв., 1954, 363); *Тепер Варшава була велелюдніша і веселіша, ніж завжди: в ній відбувався Вальний сойм* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6).

СОЙМИК, а, ч., іст., заст. Те саме, що сѣймик. Мляво й сонно тягнеться засідання соймика (Тулуб, Людолови, I, 1957, 28).

СОЙМОВИЙ, а, е, іст., заст. Стос. до союму. На соймових засіданнях — лайка і докори брутальніші, аніж часом на базарі (Кач., II, 1958, 449).

СОКИРА, и, ж. Знаряддя для рубання і тесання, що являє собою насажену на дерев'яний держак залізну лопать з гострим лезом з одного боку та обухом — з другого. По обіді Гнат узяв сокиру та подався на подвір'я лагодити пліт (Коцюб., I, 1955, 33); Матвій нарубав вербових кілків і сокирою вбивав їх у берег (Стельмах, I, 1962, 452); Як ішов [Давид] у хату, взяв вила-трійчатки й поставив у кочергах. А під лавою сокира — хай тільки поткнуться [нападники]! (Головко, II, 1957, 135); *У порівн. — Мовчи! — писнула пані, насакуючи.. Та зо всього маху, як сокирою, стару по обличчю! (Вовчок, I, 1955, 136); — Совинський на дочці Польського оженився ... взяв плащувату циганку, з таким носом, як сокира... (Мирний, I, 1949, 249); Застряв [Янек] у юрбі, як сокира в деревині, і не міг ані рушити далі, ані повернутися до пана (Тулуб, Людолови, I, 1957, 5); // Такий предмет як старовинне знаряддя страсти і як один із давніх видів зброї. Прийшов і кат з сокирою, найнятий татарин, котрого Вишневецький держав при своєму дворі (Н.-Лев., VII, 1966, 136); Для озброєння війська в царських майстернях виготовлялись пластинчаті панцирі, бронзові гостроверхі шоломи, луки й бойові сокири (Іст. СРСР, I, 1957, 13).

◇ **Вигострювати (вігострити) сокіру** — те саме, що **Нагострювати (нагострити) сокіру** (див. **нагострювати**). А щоб збудить Хиренну волю, треба миром, Громадою обух сталить; Та добре вигострить сокиру — Та й заходитьсь вже будить (Шевч., II, 1953, 288); **Гострити сокіру** див. **гострити**; **Знаходити (знайти) сокіру під (за) лавою (лавкою)**, ірон. — знаходити річ, яку ніхто не губив, і там, де вона звичайно лежить. — Знайшли? — скептично глянув на дітей бакенщик. — Сокиру під лавкою! (Мокр., Острів., 1961, 43); **Класти під сокіру** — вирубувати. Лежить він [ліс] на межі трьох сіл, і жодне з них не милув його: кладе під сокиру (Стельмах, II, 1962, 268); **Ладен (ладна) хоч би й голову під сокіру** покласти — уживається як присягання, запевнення в правдивості чого-небудь. — Що він прямує до однієї матеріальності, я за це ладен хоч би й голову під сокиру покласти. Я вчився з ним в гімназії й знаю його добре (Н.-Лев., V, 1966, 277); **Нагострювати (нагострити) сокіру** див. **нагострювати**; **Піднімати (підіймати, підняти, підійняти) сокіру** див. **піднімати**; **Підносити (піднести) сокіру** див. **підносити**; **Хоч сокіру вішай** — про важке, задушливе повітря у приміщенні. — Прибирайте з столу свої люльки та недокурки. І вікну відчиніть. Диму ж, хоч сокиру вішай (Кучер, Голод, 1961, 458); — Мотринин Роман приходив.. Надимів за годину, хоч сокиру вішай (Бабяк, Вишн. сад, 1960, 295).

СОКИРИСЬКО, а, с. Збільш. до сокіра.

СОКИРИЩЕ, а, с. Держак сокири. Підбіг [Білокінь] до нього, хапав за горло, заміряється сокирою. Повисли на сокирищі жінка й дочки (Довж., I, 1958, 71); З-під сокири при кожному ударі порскали іскри, сокира туманіла, а кленове слизьке сокирище прикипало до рук (Тют., Вир, 1964, 461).

СОКИРКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сокіра. Не лежи, кажу.. Сюди-туди мотнися, сокиркою порубай, ціпом

помахай, скотинкою пороби, от в тебе вп'ять [знову] грошики (Кв.-Осн., VI, 1957, 668); // Невелика сокира. Микола відшукав на антресолях свої інструменти. Пилочка, рубанок, стамеска, сокирка, струг (Збан., Куріл. о-ви, 1963, 204); *У порівн. *Борода йому [панку] була гладенько виголена; як та сокирка, видалась вона вперед* (Мирний, II, 1954, 150).

◇ **Знаходити (знайти) сокірку під (за) лавою (лавкою)** — те саме, що **Знаходити (знайти) сокіру під (за) лавою (лавкою)** (див. **сокіра**).

СОКИРКИ, ірбк, мн., бот. (*Consolida*). Однорічна трав'яниста рослина родини жовтцевих, що цвіте фіолетово-синіми, зрідка рожевими або білими квітками. У садку поміж.. старими високими грушами і розлогими яблунями, серед зеленої трави росли різні квіточки — .. голубі фіалочки, червоні трав'яночки, сині сокирки (Мирний, I, 1954, 252); В полі наскубла [Олеся] величезний букет волошок і темно-лілових сокирок (Донч., VI, 1957, 36).

СОКИРНИЙ, а, е. Прикм. до сокіра.

СОКИРНИК, а, ч., діал. Тесляр. — В цьому Замості тільки твої муляри та сокирники... Бодай гостей би з Варшави, а чи з Кракова запросити б... (Ле, Наливайко, 1957, 15).

СОКИРНИЦЬКИЙ, а, е, діал. Прикм. до сокірник. Сокирницька робота.

СОКИРЧИНА, и, ж. Зменш. до сокіра; // зневажл. Погана сокира. Сокирчина і поганенька була, він і її у діло пустив: пішла за півосьмухи [горілки] (Кв.-Осн., VI, 1957, 681).

СОКИРЯКА, и, ж. Збільш. до сокіра.

СОКИРЯНКА, и, ж., діал. Кирка.

СОКИРЯЧИЙ, а, е, розм. Те саме, що сокірний. Шаповал йшов на любий його серцю сокирячий перегук (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 667).

СОКІЛ¹, кола, ч. 1. Хижий птах родини соколиних з міцним гачкуватим дзьобом, кривими кігтями і довгими гострими крильми. І сокіл вище сонця не літає (Укр.. присл., 1963, 45); Чи винна ж голубка, що голуба любить? Чи винен той голуб, що сокіл убив? (Шевч., I, 1963, 4); Нагорі вона [вежа] вся обмережана візерунчастими ґратами: там нібито тримали соколів, навчених для ханського полювання (Гончар, Тронка, 1963, 177); *У порівн. *Найчастіше припливав молодий козак Семен, уродливий парубок, хисткий, як очеретина, смілий, як сокіл* (Вовчок, I, 1955, 90); [Г і с т ь 8:] Бачте — соколом прилинув [Іван] (Олесь, Вибр., 1958, 442).

2. перен., уроч. Про радянського льотчика і радянський літак. Був син льотчик.. Скільки їх, соколів, ціле літо шугав під самим небом, і навіть взимку чуєш їхній гуркіт десь за хмарами..! (Гончар, Тронка, 1963, 63); Понад 600 відважних радянських соколів повторили безсмертний подвиг Миколи Гастелло. Більш як 450 льотчиків здійснили повітряні тарани (Ком. Укр., 6, 1975, 19).

3. перен., поет. Юнак або чоловік, який відзначається красою, сміливістю, молодечтвом. Ідуть з фронту комсомольці, Славні соколи — орли! (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 25); Постаріли обое, згорбилися. Не старів тільки радість у їх серці: батько радіє своїм сином; мати не надивиться на свого сокола (Мирний, I, 1954, 345); // розм. Ласкаве називання юнака чи чоловіка (перев. при звертанні). А Оксана, як голубка, Воркує, цілує. То заплаче, то зомліє, Головоньку схилить: «Серце мов, доле моя! Соколе мій милий! ..» (Шевч., I, 1963, 91); Стара заплакала й каже: — Ніхто вже не стрічатиме тебе, мій соколе ясний, окрім [крім] мене, старої! (Вовчок, I, 1955, 97); Сини мої, мої соколи, не розлюблю я вас ніяк! (Сос., II, 1958, 457).

СОКІЛ ², кола, ч., спец. Інструмент штукатура у вигляді дерев'яного чи алюмінієвого щитка з ручкою посередині, який використовують для нанесення і розгладжування розчину.

СОКІР, кора, ч., розм. Те саме, що осокір. *Тріщать дуби, сокори, вільха і всяке дерево* (Сл. Гр.); *Здалося раптом Орлюку, що впав він.. в діди́в човен і весняна повідь підхопила його й понесла хутко-хутко* (Довж., I, 1958, 287).

СОКОВИЖИМА́ЛКА, и, ж. Пристрій для вичавлювання соку з фруктів, ягід і овочів. *Тепер чого тільки не побачиш у міській квартирі: холодильники, пилососи, пральні машини, соковижималки, вентилятори...* (Наука і культура..., 1971, 337).

СОКОВИЙ, а, е. Прикм. до сік 1, 3; // Признач. для одержання чи виробництва соку. *Соковий завод.*

СОКОВИ́К, а, ч., заст. Березень. *З берез стікає сік, на них розпукуються бруньки* (звідси слов'янська назва березня — соковик) (Наука..., 3, 1971, 60).

СОКОВИ́ТИЙ, а, е. 1. Який містить у собі багато соку. *В старому садку зеленіла соковита трава* (Н.-Лев., II, 1956, 38); *Віти гнуться під вагою соковитих яблук, еруш та сизобоких слив* (Хлібороб Укр., 10, 1969, 19); *Гриби найкраще збирати на світанку. Тоді вони міцні, духмяні, соковиті* (Знання..., 6, 1969, 17); *М'ясо рака біле, соковите, ніжне, смачне* (Укр. страви, 1957, 124); // Порослий свіжою зеленою рослинністю. *Будуть співом дзвеніть соковиті гаї, літаки воркуватимуть в небі, і тоді я пісні комсомольські свої прочитаю для діток, для тебе* (Гонч., Вибр., 1959, 73); *Дорога й далі йшла вздовж Уралу. Луки навколо були соковиті й пишні* (Тулуб, В степу..., 1964, 88); // перен. Дуже насичений, густий, сильний (про запах, аромат). *П'янкий, соковитий дух ішов від живої розпареної землі* (Гончар, Таврія, 1952, 18).

△ **Сокові́ті корми́** — рослинні корми, що містять багато соків, поживних речовин (коренеплоди, гарбузи, силос, жом і т. ін.). *Соковиті корми мають дуже важливе значення в свинарстві* (Свинар., 1956, 152).

2. перен. Яскраво-червоний (про губи, рот); свіжий. *Його соковиті губи червоніли на тлі білих зубів, як вишні на білій тарілці* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 225); *Він дивився на Зіньку, на її рівні білі зуби, милувався її золотистим волоссям, її повними, соковитими губами* (Шиян, Баланда, 1957, 4).

3. перен. Яскравий, чистого тону (про колір, забарвлення). *Коли караван з'являвся в свято, Шевченко хапав олівці, ішов з фортеці на цілий день із скибкою хліба і штовхався на міняльному дворі, милуючись соковитими барвами східного одягу, верблюдами, ішаками* (Тулуб, В степу..., 1964, 180); *Народні розписи вражають соковитими кольорами, які гармонійно поєднуються у найрізноманітніших композиціях* (Мист., 1, 1955, 33); // Який відзначається барвистою, яскравою гамою фарб, кольорів (про картину, фреску і т. ін.). *Пронизані сонцем і повітрям, соковиті, вони [натюрморти] допомагають сильніше відчутти могутню силу і красу природи* (Мист., 6, 1965, 20); // Якому властиві яскраві барви (про пори року, місяці і т. ін.). *Стояв вересень — прозорий, соковитий, багатий місяць* (Коп., Як вони..., 1948, 61); *Дерева в саду хитав вітер, жовтий лист летить до ніг мені. Як раніше, осінь соковита викликає спомини й пісні* (Сос., II, 1958, 7); *Уквітчана, соковита.. пливла [весна] в Катрусині обійми і цілувала її в личко* (Мельн., Коли кров..., 1960, 99); // Своєрідний, характерний, яскраво виражений; колоритний. *Соковите, барвисте танцювальне мистецтво українського народу* (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 53).

4. перен. Багатий, образний, влучний (про мову,

вислів і т. ін.); барвистий. *В дружній сім'ї братніх народів буйно та пишно розквітла наша самобутня культура, .. зазвучала в дружньому хорі всіх голосів наша соковита чудесна українська мова* (Цюпа, Україна..., 1960, 10); *Багатство змалювання людської душі, тонкий гумор, соковитий дотеп визначають характер новел* [С. Олійника] *«Верблюди», «Дамочка в голубому платті», «Дядько з характером».. та ряд інших* (Вітч., 4, 1958, 151).

5. перен. Який звучить чітко й виразно, має м'яке, оксамитове забарвлення (про голос, звуки і т. ін.). *Ії гарний соковитий голос розлягався луною по лісі* (Досв., Вибр., 1959, 47); *Над притихлим Трухановим островом, над пляжами і Матвіївською затокою соковитий баритон оголосив, що перемогу у веслуванні.. здобули двоє* (Собко, Матв. затока, 1962, 30).

СОКОВИ́ТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. соковитий. *Штучно досягний помідор ніколи не матиме тієї прозорчастої соковитості й того аромату, ніж той, що дійшов на грядці* (Вільде, Сестри..., 1958, 335); *Різані буряки втрачають соковитість, .. і тварини їдять їх не так охоче, як цілі* (Колг. Укр., 11, 1961, 23); *«Важко було [відзначав К. Станіславський] без хвилювання читати цей дивний за своєю художністю, яскравістю і соковитістю твір* [«Кобзар»]. *У ньому була вся душа Шевченка, його думка, його ідеї, його серце...»* (Веч. Київ, 10.II 1964, 3); *Дмитро Гнатюк — оперний співак, що вражає насамперед теплотою і соковитістю голосових барв* (Мист., 4, 1967, 29); *Соковитість кольорів.*

СОКОВИ́ТО. Присл. до соковитий. У глибокому вибалку, на тому місці, де розтанув останній сніг, соковито зеленіла молода трава (Панч, II, 1956, 432); *Узяв своє вугільний жар: збудивши апетити, дві тетерки і наш глухар запахли соковито* (Гонч., Вибр., 1959, 280); *Гравюри приваблюють силою вкладених в них емоцій, соковито виіпленими образами, зрелою майстерністю графічної мови* (Мист., 5, 1966, 31).

СОКОЛЕНЯ́, яти, с. Те саме, що соколя́ 1.

СОКОЛЕНЯ́ТКО, а, с. Зменш.-пестл. до соколеня́.

СОКО́ЛИК, а, ч. 1. Назва деяких невеликих хижих птахів родини соколинних. *Над верховіттям дерев цілими зграями носяться кібчики — ці меткі і граціозні корисні соколики* (По заповідних місцях..., 1960, 68).

2. Пестл. до со́кіл ¹. Далі став [Трохим] проситись: — *Пусти мене, братику, голубчику, соколику!* (Кв.-Осн., II, 1956, 416); [Марія Романівна:] *То віддайте малюків у дитячий будинок. [Дід Сава:] Нізащо! От — здійсниться моя мрія, повернуся звідти [з космосу] — усиновлю. Замість тих соколиків, що в танках згоріли* (Дмит., Дівоча доля, 1960, 54).

3. перев. мн. Пестливе звертання до коней. *Льонька Устюжанін стояв на санях на повний зріст. Однією рукою держав віжки, а другою енергійно хльоскав батогом, вигукуючи: — Несіть, соколики, несіть, рідні* (Збан., Таємниця..., 1971, 179).

СОКО́ЛИНИЙ, а, е. 1. Прикм. до со́кіл ¹ 1. [Н а с т у с я (вертається заквітчана, співаючи):] *«Якби мені крила, крила Соколинні, Полетіла б я за милим, За дружиною»* (Шевч., II, 1963, 191); *Образно. *Нас в поході немало лягло, Та прогалин в рядах не було — Нових месників слала Вкраїна, Щоб не слабла сім'я соколина* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 133).

2. Власт. соколові, такий, як у сокола (див. со́кіл ¹ 1). *В серцях відвага соколина, і гнів, і лют до хижих зграй. Під гул гармат хай пісня лине, нехай звучить про рідний край* (Сос., II, 1958, 188); *І де пройшла Богунців сила соколина, Там груди стомлені звела Радянська вільна Україна* (Шер., Щастя..., 1951, 164); // перен. Дуже-пильний, проникливий (про око, очі). *Навіть соколине око*

Панталахи в сутіні не могло добачити засідки (Фр., II, 1950, 262); Він стояв, поклавши руку на ефес шаблі, високий, стрункий, і соколиними очима дивився на свій загін (Десняк, Десну., 1949, 354); // перен. Який виражає гордість, сміливість, силу (про погляд, очі). [Т е к л я:] Я вас перед усіма вихваляю.. У нього, кажу, і погляд соколинний, хода молодецька (Кроп., I, 1958, 411); Проймає погляд соколинний Віків грядущих далечінь (Рильський, Сад., 1955, 8).

3. у знач. ім. соколіні, них, мн. Назва родини хижих птахів з міцним, гачкуватим дзьобом, до якої належать сокіл, кречет та ін.

СОКОЛИНО, поет. Присл. до соколіний 2. Слава тому ранкові і дзеві, Що вбирали землю в пишній цвіт, Як уперше очі Іллічеві Соколино глянули на світ (Шпорта, Вибр., 1958, 405).

СОКОЛИХА, и, ж., розм. Те саме, що соколиця.

СОКОЛИЦЯ, і, ж., розм. Самка сокола (див. сокіл¹ 1). Обозний помітив у піднебесній високості сокола та соколицю, які то ширяли, то шугали ген над самим вогнищем (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 32); *У порівн. Жінка в його була молода і з себе гарна, прудка й моторна, як соколиця (Вовчок, VI, 1956, 218); // Ласкаве називання жінки (перев. при звертанні). Годі ж бо, сестро, тужити, моя жалібнице, Годі квилить-проквильати, ясна соколице (П. Куліш, Вибр., 1969, 367).

СОКОЛИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до соколик. — А в мене ж він був один, мій соколичок (Григ., Вибр., 1959, 127).

СОКОЛОВИЙ, а, е. Те саме, що соколіний. Дим, сизий, як соколове крило, обгортав його звідусіль (Загреб., Диво, 1968, 107); — Як-то було й по-якому? — став Павла питати дід сивий, дивлячись йому в вічі своїм оком соколовим (Вовчок, I, 1955, 174).

СОКОЛОНЬКО, а, ч., нар.-поет. Пестл. до сокіл¹ 1. Лети, лети, соколоньку, Та й на мою стороньку (Укр. лір. пісні, 1958, 151); *У порівн. [Д р у ж к и:] А у сінечках три верхи, Та нікуди Максимові ввійти, Треба йому соколоньком летіти, Щоб біля Галини сидіти (Кроп., II, 1958, 105).

СОКОЛОЧОК, чка, ч. Пестл. до сокіл¹. — Брати мої, брати мої, Брати соколучки! Приїжджайте ви до мене А щонеділки! (Укр. лір. пісні, 1958, 433); [В а с и л ь Т е т е р я:] Зажурилася, заклопоталась Соловейкова мати: «Чого, синоньку, сивий соколучку, Сам сидиш у садочку? Ой, за годину, за годиночку Полини собі по галочку» (Н.-Лев., II, 1956, 429).

СОКОЛЯ, яти, с. 1. Пташа соколиці.

2. Пестл. до сокіл¹ 2, 3. Ой, на нашій Чорногорі сніги забіли, Як радянські соколята до нас прилетіли (Коломийки, 1969, 393); — Оце косарі. Оце робота, — удавано захоплюючись, узявся в боки Повчанський. — Спасибі, соколята (Тулуб, Людолови, I, 1957, 90); Всі живі і здорові, то як же не взятися за щок та не кизикнути ташанською чайкою: «Сини ж мої, соколята, тільки ж вами я й багата!..» Уже б вона й заспівала, та невістки соромиться (Тют., Вир, 1964, 216).

СОКОЛЯТКО, а, с. Пестл. до соколя. Люлі, соколятко, Виростай щасливий! Вийдеш ти із батьком На широкі ниви (Мас., Сорок., 1957, 278).

СОКОЛЬНИК, а, ч., іст. Той, хто доглядав ловчих птахів, навчав їх і полював з ними. Обслужували мисливські промисли в [феодалних] маєтках [Полісся] спеціальні групи селян (ловці, стрільці, .. сокольники і т. ін.) (Іст. УРСР, I, 1953, 123).

СОКОЛЬНИЧИЙ, чого, ч., іст. У Росії XV—XVII ст. — боярин, який відав царським полюванням із ловчими птахами (перев. соколами). При дворі Олексія Михайловича утримували в ті часи близько 3000

різних ловчих птахів, за якими наглядали 300 осіб челяді на чолі з сокольничим (Знання., 3, 1971, 32).

СОКОРИНА, и, ж., розм. Те саме, що осокоріна. Широка сокорина Віти розпустила... А над самою водою Вербка похилилась (Шевч., II, 1963, 24); Я під старою сокориною сів, під столітнім деревом моїм на міцних його покручених і побитих часом коренях (Довж., III, 1960, 454); // у знач. збірн. Те саме, що осокірнік. Старих дубів присадисті підмурки, Ожинник, сокорина, лозняки (Дор., Серед степу., 1952, 85).

СОКОРИТИ, рю, ріш, недок. 1. тільки 3 ос. Видавати короткі, уривчасті звуки «ко-ко» (про курей). Як літнім ранком зчервоніють хмари Над сонечком, що весело встав, І пан старий, надівши окуляри, Провізію з комори видає, ... Тоді вся дробина клекоче і сокоче, І сокорить, і кажкає, й пищить (П. Куліш, Вибр., 1969, 368); Крізь уранішній сон чув Матвійко, як мати відчинила віконниці, як сокорили за вікном кури (Довч., Пісня., 1947, 13); — Ко-ко-ко-ко! — сокорить Петька [півень] і дивиться артистові в руки, бо знає, що йому зараз дадуть чогось смачного (Вишня, II, 1956, 325).

2. перен., розм. Говорити швидко, жваво, безугавно. — Заспокойся, Прокошо, не гарячись, — сокорить біля нього Одарка. — Тимко парубок, мо, й гарячий, але роботящий (Тют., Вир, 1964, 97).

СОКОРИННЯ, я, с. Дія за знач. сокоріти і звуки, утворювані цією дією. Коли немає вітру, тоді в підгірному селі так тихо, що скрізь з кожного подвір'я й на кожній вулиці виразно чути ремигання волів, і задоволене пирскання коней, і.. сокоріння курей (Епик, Тв., 1958, 394).

СОКОРУХ, у, ч. Рух соку в рослинах, особливо інтенсивний весною та влітку. У відповідні періоди року або від несприятливих зовнішніх умов у дерев ряду порід настає так званий стан спокою — опадає листя, припиняється сокорух тощо (Хлібороб Укр., 10, 1966, 46); Назва першого місяця весни пояснюється тим, що в цьому місяці починається сокорух білокорої берези (Рад. Укр., 27.II 1971, 4).

СОКОТАННЯ, я, с. Дія за знач. сокотати і звуки, утворювані цією дією. День почався, як завжди, з курликання журавля над колодязем, мукання худоби біля корита, сокотання курей під коморою (Панч, На калін. мості, 1965, 59).

СОКОТАТИ, очу, бчеш і СОКОТІТИ, очу, отіш, недок. 1. Те саме, що сокоріти. Гафійка сиділа на призьбі.. Біля ніг її кружились кури і сокотали, допоминаючись їжі (Коцюб., II, 1955, 19); Пролінув шульпіка, і кури знову зграєю сходяться, сокотять (Мирний, I, 1954, 52); Лепече та сокоче [крамар], хвалить крам, нема, мов, кращого й на світі (Н.-Лев., I, 1956, 59); Посміхалася [доярка], сокотіла, а сама непомітно розминала.. пальці опущеної руки: таки стомилася (Оров., Зел. повінь, 1961, 49); *Образно. Гудуть гармати, наче грім, Сокочуть автомати (Перв., Солд. пісні, 1946, 95).

2. Те саме, що скрекотати. Не перестаючи сокотати, вона [сорока] перелітала з дерева на дерево (Панч, Іду, 1946, 93); [Я в д о х а:] Вбігла Христя Ревенкова, Василина Шкаренкова і почали сокотати, мов ті сороки (Кроп., II, 1958, 452).

СОКОТИТИ, очу, отіш, недок., перех., діал. 1. Берегти. — Що буде з дітьми, як маму заженуть кудись далеко? — думав Василько. — Хто їм раду дасть? А вона ж так просила сокотити дітей, так заповідала (Турч., Зорі., 1950, 114).

2. Стерегти. Сон налягав. Щоб одігнати його, Іван встромлює очі в живий вогонь. Він мусить сокотити вогонь, сю полонинську душу (Коцюб., II, 1955, 329);

Сокотив я вівці в зеленій долині, Сокотив та слухав, як дзвонці [дзвоники] дзвонили (Перв., Слов. балади, 1946, 138).

СОКОТИТИСЯ, очу́ся, оті́шся, недо́к., діал. Берегтися, остерігатися. Він знову обертається назад, хоче сказати Чічці, аби сокотилася і не ударилася об той там камінь (Черемш., Тв., 1960, 115); Кожної миті сплав наш мусив міняти керунок, кожної миті чув я команду Івана: «Сокотися!» (Мур., Бук. повість, 1959, 32).

СОКОТИННЯ, я, с. Дія за знач. сокотіти і звуки, утворювані цією дією. Чуті куряче сокотіння (Коч., П'єси, 1951, 325); З усіх боків чути сокотіння, кудкудакання тисячоголосого хору птиці (Веч. Київ, 4.III 1958, 3).

СОКОТИТИ див. сокотати.

СОКОТУХА, и, ж., розм. 1. Те саме, що курка 1.

2. перен. Жінка, яка любить багато говорити; цокотуха.

СОКРОВЕННИЙ, а, е, книжн. Те саме, що заповітний 1. Гловацькому хотілося б зазирнути не в мішок і не в скриню, а в душі цих людей, зрозуміти їх сокровенні думи (Жур., До них іде..., 1952, 80).

СОЛАНІН, у, ч. Отруйна речовина, що належить до органічних сполук і зустрічається в рослинах родини пасльонових. У позеленілих бульбах і ростках [картоплі] нагромаджується отруйна речовина — соланін (Укр. страви, 1957, 181).

СОЛДАТ, а, ч. 1. Рядовий військовослужбовець сухопутних військ. Галин чоловік став солдатом тут у Києві (Л. Укр., V, 1956, 125); За поручиком увійшов вайлуватий солдат з рушницею (Панч, В дорозі, 1959, 73); Кадровий політпрацівник, він знав тисячі шляхів до серця солдата (Гончар, III, 1959, 206); Всі боролись за Отчизну милу, Як за життя, — солдат і генерал (Рплський, II, 1960, 251); *Образно. Переді мною — газета-солдат, газета-воїн, незмінний товариш і друг кожного бійця в поході, в бою і на відпочинку (Веч. Київ, 11.I 1971, 3); *У порівн. Прапороносці закам'яніли внизу під насипом.. Прапор стояв між ними посередині, теж як солдат (Гончар, III, 1959, 371); Над столиком висить фарбований косинець, на ньому рівно, мовби солдати, вишикувались проскури (Стельмах, I, 1962, 414); // Військовослужбовець взагалі.

Віддавати (віддати) в солдати, іст. — посилати на військову службу; брати у солдати. Збирався [писар] Тимоху.. оддать у солдати, а самому всім орудувати (Кв.-Осн., II, 1956, 266); Сина Івана молодого Оддали в солдати За те, що ти не навчила Панів шанувати (Шевч., I, 1951, 372); Заголіти в солдати див. загоблювати²; Йти (іті) в солдати, іст. — йти на військову службу. «Ой, у лузі та при березі Зацвіла калина, — Не за кого піду я в солдати — За хазяйського сина» (Укр. думи..., 1955, 283); Могила Невідомого солдата — могила безвісного воїна, яку вшановують як пам'ять про всіх, що полягли в боях за Батьківщину. Як символ великої скорботи, символ негасимої любові і вдячної пам'яті Батьківщини про безсмертний подвиг її синів і дочок, що полягли в роки війни, горить Вічний Вогонь Слави на могилі Невідомого солдата біля Кремлівської стіни (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 21).

2. чого, перен. Відданий, дисциплінований, стійкий учасник суспільного руху, член якої-небудь організації і т. ін. Килигей спалахнув. — Буду тим, ким і зараз в: солдатом революції буду! (Гончар, II, 1959, 112); Українські радянські письменники — солдати миру. Прапор незламної, рідної Комуністичної партії осяває їх, пахощі рідної землі напоюють їм груди, даючи насагу для боротьби за найвищі ідеали людства, ..за мир у всьому світі! (Рильський, IX, 1962, 161).

СОЛДАТИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до солдат 1. Солдатик, порівнявшись з дівчиною, спинився (Вас., II, 1959, 41); Раптом з казарми вискочив невеличкий солдатик і подався через двір (Добр., Ол. солдатики, 1961, 134).

2. Дитяча іграшка, яка зображає солдата. Я, дев'ятирічний хлопчик, часто приходив сюди погратися олов'яними солдатиками (Донч., VI, 1957, 237).

3. у знач. присл. солдати́ком. Стоячи, навстоячки.

СОЛДАТИСЬКО, а, ч. і с. Збільш. до солдат 1.

СОЛДАТИЩЕ, а, ч. і с. Збільш. до солдат 1.

СОЛДАТІВ, това, тове. Прикм. до солдат 1. Ось добре видно й солдатове обличчя (Ю. Янов., I, 1954, 151).

СОЛДАТКА, и, ж. Дружина солдата. Не раз було зверталися до мене солдатки, щоб прочитати немудрого листа з фронту або страшне оповіщення про смерть чоловіка (Є. Кравч., Квіти..., 1959, 86); Солдат на трибуні, а навколо, на майдані... повно солдаток! Ждуть, чий прийшов? (Гончар, Тронка, 1963, 210); Більшість минківських вояків не повернулася додому. Повдовілі солдатки, побачивши когось з прибулих, голосили на все село (Минко, Моя Минківка, 1962, 101); // Вдова солдата.

СОЛДАТНЯ, і, ж., збірн., зневажл. Солдати. Маленьке сільце кишіло змерзлою, злою і нахабною солдатнею, що понабивалася в кожную хату так, що й повернутися було ніде (Коз., Гарячі руки, 1960, 186); Яків розказав, що ледве пробрався до мене — така сила солдатні на дорогах (Мур., Бук. повість, 1959, 182).

СОЛДАТСТВО, а, с. 1. заст., розм. Те саме, що солдати́чина.

2. збірн. Люди, які відбувають військову службу; солдати. Хепсі сховав Ярему від.. солдатства, яке прагнуло лінчувати «вбивцю американського майора» (Загреб., Шепіт, 1966, 336).

СОЛДАТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до солдат 1. Корній лежав і думав: «От як то воно пішло з моїм життям! Зріс по волі, а тепер прийдеться скуштувати солдатської муштри!» (Л. Укр., III, 1952, 565); Сьогоднішнє, давнє, майбутнє В піснях героїчних дзвенять, — На варті — неситна, могутня Безсмертна солдатська рідня! (Гірник, Стартують..., 1963, 63); Вся солдатська маса підвелася раптом, як одна людина (Довж., I, 1958, 47); Хороша річ нічний привал і добре діло солдатський спочинок (Жур., Вечір..., 1958, 276); Моя солдатська доля почалася далеко-далеко від рідних країв (Загреб., Європа. Захід, 1961, 69); // Признач. для солдата, для солдатів. На майданчик в'їхало чотири військові автомашини із солдатськими похідними кухнями (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 144); // Признач. для носіння солдатів (про одяг, взуття і т. ін.). Уляна стояла сама в скромній хатині тітки Антоніни й скидала з себе звичайний свій солдатський одяг (Довж., I, 1958, 329); Люди в солдатських сірих шинелях посилали з окопів поклони всім рідним і знайомим (Донч., III, 1956, 115); Деся ходив [Юхименко] і знову повертався: скрадливо рипіли його чоботи солдатські (Кач., II, 1958, 347); // Який належить солдатіві. Хорват тим часом показував Козакову свої солдатські документи (Гончар, III, 1959, 109); Затирликала [заграла] солдатська окопна гармошка (Довж., Зач. Десна, 1957, 11); // Власт. солдатіві, такий, як у солдата. Солдатська виправка; // Який складається із солдатів. Крім дворянської кінноти і стрільців, були створені полки нового військового строю — солдатські (піхотні), рейтарські (кінні) і драгунські (мішаної служби) (Іст. СРСР, I, 1957, 155); // Який виник у середовищі солдатів. — Ти ж чув, Самієв, солдатське прислів'я: де прапор пронесено, там уже ми в землю вросли (Гончар, III, 1959, 348).

Солдátське сукно́ — сіре грубе сукно для шинелей. Вікна були щільно затулені важкими порт'єрами з солдатського сукна (Тулуб, В степу..., 1964, 187); Солдátські діти — у Росії XVIII ст. — діти селян, міщан і т. ін., які виховувалися в полкових школах і завдяки цьому одержували право служити нарівні з дворянами. — Це, сину, після кріпаччини.. багато з наших селян — миколаївські солдати, челядь панська, солдатські діти не одержали аніякої землі. Отак, у чому був чоловік, у тому й вийшов на волю (Стельмах, I, 1962, 300).

СОЛДАТЧИН, а, е, розм. Прикм. до солдátка; належний солдатці. *Ах ти, дощук, дощук, крапки із тучі, На дітей, на безхліб'я мов не зважай,.. на стерні колючі, На солдатчину долю — убогий врожай* (Мал., Звенигора, 1959, 348).

СОЛДАТЧИНА, и, ж., заст., розм. Солдатська служба. Шевченкові здавалося, що він живе тут вже кілька тижнів, а насправді кінчався тільки перший тиждень його солдатчини (Тулуб, В степу..., 1964, 110); Іван вирішує йти в солдати замість свого друга Семена. Треба згадати, що значила в ті роки солдатчина, з її муштрою, безправ'ям рядового, знуцаннями офіцерів, і тоді зрозумілим стане високе благородство Непокритого (Мартич, Повість про нар. артиста, 1954, 154).

СОЛДАФОН, а, ч., розм., зневажл. Обмежений, некультурний, грубий військовий, інтереси якого не виходять за межі вузькопрофесійних занять і знань. *Отупілі солдафони, есесівці та хортисти, хай навіть і не до кінця повіривши тому, все ж перестали набридати Дмитрові* (Коз., Гарячі руки, 1960, 62); Для Пушкіна була глибоко ненависна Росія царя, Росія грубого солдафона Аракчеєва (Рильський, III, 1956, 174).

СОЛДАФОНСТВО, а, с., розм., зневажл. Поведінка, спосіб дій солдафона; обмеженість, грубість, безкультур'я.

СОЛДАФОНСЬКИЙ, а, е, розм., зневажл. Прикм. до солдафón; // Власт. солдафонові. — *Можеш сидати! — гукнув він [офіцер] Чіпаріу, з жонглерською вправністю міняючи свій солодко-ввічливий тон на солдафонську грубість* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 83).

СОЛЕ... Перша частина складних слів, що відповідає слову сіль у 1 знач., напр.: солевіддільник, солеміст, солено́с, солеробний, солерозчійник, солерудник, солесос, солешáхта і т. ін.

СОЛЕВА́Р, а, ч. Той, хто виварює сіль з води. *Лісоруби та вуглярі, солевари й мисливці, сірома й люди багатші.. поспішали на Січ* (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 67); Недалеко від Євпаторії збиралися всі, хто кинув виклик окупантам. Це були переважно каменярі та солевари (Збан., Сеспель, 1961, 16).

СОЛЕВА́РІННЯ, я, с. Добування солі виварюванням її з води. Близько тисячі років тому на Русі добувалися метали, існувало солеваріння, виготовлялися мінеральні фарби (Цікава хімія, 1954, 4).

СОЛЕВА́РНИЙ, а, е. Стос. до солеваріння.

СОЛЕВА́РНЯ, і, ж. Підприємство, де виварюють сіль. — *У них [купців Строганових] тут свої солеварні були, заводи, фортеці...* (Донч., II, 1956, 12); Дослідники краю вважають, що вже в часи Великої Римської держави в горах Покуття існували копальні, край славився своїми солеварнями (Мас., Під небом..., 1961, 111).

СОЛЕВИДОБУВНИЙ, á, é. Стос. до солевидобутку.

СОЛЕВИДОБУТОК, тку, ч. 1. Процес добування кам'яної солі.

2. Видобута сіль.

СОЛЕВИТРИВА́ЛИЙ, а, е. Який може рости на засолених ґрунтах (про рослини). *Найбільш солевитривалими є люцерна, буряки і зернові* (Хлібороб Укр., 10, 1964, 15).

СОЛЕВИТРИВА́ЛИСТЬ, лості, ж. Властивість за знач. солевитривáлий. *При побудові сівозміни на засолених землях необхідно враховувати солевитривалість сільськогосподарських культур* (Хлібороб Укр., 10, 1964, 15).

СОЛЕВО́З, а, ч. Той, хто возить сіль. *Підводчика цього всі тут знали: Оленчук Іван Іванович — сиваський солевоз, виноградар* (Гончар, II, 1959, 13).

СОЛЕДОБУВА́ННЯ, я, с. Добування солі. *Слов'янськ розташований в місці злиття Казенного та Сухого Торців, в районі, що здавна відомий як центр соледобування* (Наука..., 5, 1966, 11).

СОЛЕДОБУВНИЙ, á, é. Стос. до соледобування.

СОЛЕКО́П, а, ч. Той, хто добуває кам'яну сіль. *Під землею, на глибині півтора метра метрів,.. жовтуватим кволим світлом горіли лампочки солекопів, відсвіт вогнів тьмяно грав на великих брилах солі* (Скл., Карпати, II, 1954, 269); Солекопи добре вивчили і зараз застосовують прохідницький комбайн, яким вони щозміни проникають у товщу кам'яної солі (Рад. Укр., 17.VII 1959, 3).

СОЛЕКОПА́ЛЬНЯ, і, ж. Копальня, в якій добувають кам'яну сіль. *Зараз солекопальні — це високомеханізовані шахти-галереї* (Ком. Укр., 6, 1965, 32).

СОЛЕЛЮ́БНИЙ, а, е. Який добре росте на засолених ґрунтах (про рослини).

СОЛЕМІ́Р, а, ч. Прилад для визначення вмісту розчиненої у воді солі.

СО́ЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до соліти.

2. у знач. прикм. Пригот. солінням. *Іли вони рибу, смажену, в'ялену й солену* (Загреб., Диво, 1968, 35); *Овочі споживаються або тільки сирими (салат, редиска та ін.), або сирими і вареними, квашеними, соленими (капуста, помідори, огірки, кавуни та ін.)* (Овоч., 1956, 3).

СОЛЕНО́ІД, а, ч., спец. Дротяна спіраль, намотана на осердя, навколо якої при пропусканні електричного струму створюється магнітне поле. *При малій індуктивності котушки виготовляються у вигляді одношарових соленоїдів, а при великій — намотуються в кілька шарів* (Осн. радіотехн., 1957, 99).

СОЛЕНО́ІДНИЙ, а, е, спец. Стос. до соленоїда.

СОЛЕНО́СНИЙ, а, е. Який містить у собі природну сіль. *Вперше [на Україні] соленосні відклади були виявлені в районі м. Ромен* (Геол. Укр., 1959, 398).

СОЛЕПРО́МИСЕЛ, слу, ч. Промислове добування солі; // Підприємство, що здійснює промислове добування солі. *В 1926 році дореволюційний видобуток донбаських солепромислів було перекрито* (Знання..., 2, 1973, 12).

СОЛЕПРОМИСЛÓВЕЦЬ, вця, ч., дорев. Власник солепромислового виробництва. *Російські солепромисловці Строганови привозили в Стародуб сіль і мали там двір і соляні амбари* (Іст. УРСР, I, 1953, 286).

СОЛЕПРОМИСЛÓВИЙ, а, е. Стос. до солепромисловості.

СОЛЕПРОМИСЛÓВІСТЬ, вості, ж. Галузь промисловості, що займається добуванням і обробкою солі.

СОЛЕСТІ́ЙКИЙ, á, é. Те саме, що солевитривáлий. *Одержанню високих урожаїв рису на засолених ґрунтах сприяє також вирощування більш солестійких його сортів* (Хлібороб Укр., 7, 1966, 21).

СОЛЕСТІ́ЙКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. солестійкий. *Як реагують рослини на засоленість ґрунтів та їх солестійкість, легко встановити з допомогою*

методу, розробленого співробітниками кафедри біофізики Московського державного університету (Хлібороб Укр., 3, 1972, 43).

СОЛЕТВОРНИЙ, а, е. Який в результаті певних хімічних реакцій утворює солі. *Всі окисли, що належать до перших трьох груп, об'єднують під загальною назвою солетворних окислів* (Заг. хімія, 1955, 308).

СОЛЕЦИЗМ, у, ч. Неправильний у граматичному відношенні зворот, синтаксична помилка в художньому творі.

СОЛІЛЬНИЙ, а, е. Признач. для соління, засолювання.

СОЛІЛЬНИК, а, ч. Робітник, який засолює що-небудь.

СОЛІЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до солільник.

СОЛІЛЬНЯ, і, ж. Те саме, що солярня 2.

СОЛИТИ, солію, соліш, недок. 1. *перех.* Сипати сіль у яку-небудь чи на якусь їжу, в яке-небудь питво, приправляти сіллю для смаку. *Старий, трохи згорблений дід... умочав сухар житнього хліба у воду, солив сіллю і смоктав його* (Мирний, I, 1954, 165); *Гутман наливав знову склянку холодного пива, солив його* (Кол., На фронті..., 1959, 145); *На закуску готують помідори з цибулею і перцем, для чого помідори ріжуть кружальцями, поливають оцтом, солять, перчать і посипають зеленою цибулею* (Укр. страви, 1957, 37); *Образно. *Ернест з упертістю і монотонністю ідіота пхав його щораз даліше, немилосердно солячи рани його душі* (Фр., VI, 1951, 295); *Ми боролись, Ми не спали, В завірюсі буйних літ Трупами дороги укривали, Порохом солили хліб* (Нагн., Вибр., 1957, 302).

2. *перех.* Заготовляти що-небудь про запас, посипаючи сіллю або кладучи в солоний розчин; засолювати. *Отаман возив рибу в Акерман і продавав її свіжою на базарі. На лимані не солили риби в бочках на просіл* (Н.-Лев., II, 1956, 223); *Дами вголос обговорюють різноманітні способи солити огірки й готувати наливки* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 145); // *жарт.* Тривалий час не використовувати чогось. — *Скоро дамо першу руду, Григорію Петровичу. Любо глянути, як працюють!.. Тільки от що, братику: ви там хвостовиків у кладовій не затискуйте. Солисте їх, чи що?* (Ткач, Плем'я..., 1961, 59); *Данько вирішив, не гаючись, скористатися цими порадами [купити їжі]. Справді, не солити ж йому свій капітал! Все надголодь та надголодь. Треба ж хоч раз коли-небудь наїстися вволю!..* (Гончар, I, 1959, 44).

3. *неперех., перен., розм.* Робити неприємності, шкодити кому-небудь; насолювати. *Безген Вікторович виліз з-за столу і, щиро обурившись, але побоюючись цієї людини, міг тільки й сказати, майже пошепки: — Три роки вже солять їм, думаєте, я не бачу?* (Ле, Міжгір'я, 1953, 263).

◇ З'їв би (з'їла б, з'їли б і т. ін.) не солівши — те саме, що З'їв би (з'їла б, проковтнув би, проковтнула б і т. ін.) без солі (див. сіль). *Нас би з'їли не соливши* (Номнс, 1864, № 3438).

СОЛИТИСЯ, солиться, недок. 1. Піддаватися солінню.

2. Пас. до соліти 1, 2.

СОЛІДАРИЗАЦІЯ, і, ж. Дія і стан за знач. солідаризуватися.

СОЛІДАРИЗУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док. Виявляти, виражати свою солідарність з ким-небудь. *«Книжкова освіта ще не дає життєвої освіти.. Життєва освіта, ось в чім річ! Щоб чоловік привикав жити з людьми, порозуміватися з ними, солідаризуватися»* (Фр., VII, 1951, 257); *Перемога над Каргатом недешево далась його опонентам, а з ними Русевич солідаризувався повністю* (Шовк., Інженери, 1956, 26); *Климент Аркадійо-*

вич [Тімірязєв] солідаризувався з тими вченими, які мужньо захищали науку і людську свідомість від релігійно-ідеалістичного дурману (Наука..., 7, 1956, 30).

* **СОЛІДАРНИЙ**, а, е. 1. Який виявляє, виражає свою солідарність з ким-, чим-небудь. *Ми чуємо себе ближчими до них [представників російської науки і культури]... чуємо себе солідарними з ними у всьому, що для нас дороге і святе і високе* (Фр., XVI, 1955, 354); *Ми, радянські робітники, цілком солідарні з борцями Алжiru* (Веч. Київ, 29.III 1958, 1); // *Сповнений солідарності, пройнятий солідарністю. ..для того, щоб здобути перемогу, щоб зробити соціалістичний переворот, пролетаріат повинен бути здатним до солідарної дії, до справи повалення експлуататорів* (Ленін, 41, 1974, 380).

2. юр. Який відповідає за щось спільно з ким-небудь; заснований на солідарності (у 2 знач.).

СОЛІДАРНІСТЬ, ності, ж. 1. Активне співчуття яким-небудь діям, думкам; спільність поглядів, інтересів. *..робітники мирно виходили на вулицю, припиняючи роботу із солідарності з усіма страйкарями* (Ленін, 11, 1970, 330); *Міжнародна солідарність була і лишається наріжним каменем комуністичного і робітничого руху* (До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970, 67); — *Може, послухаємо тих, кого привела до нас революційна солідарність і з ким нам пліч-о-пліч на ворога йти?!* (Гончар, Таврія..., 1957, 310).

2. юр. Спільна відповідальність.

СОЛІДАРНО. Присл. до солідарний 1. — *Трудовим людям у місті й селі треба єднатися, організовуватися в один фронт і боротися проти них [польських панів] відважно, солідарно й нещадно* (Козл., Ю. Крук, 1957, 455); *Уже тим, що він тут заступив командира роти, що до нього солідарно всміхаються бійці, старшина мав незаперечне право зватися тут командиром* (Ле, Право..., 1957, 117).

СОЛІДНИЙ, а, е. 1. Добре зроблений, міцний. *На пароплав було перетягнуто солідний сталевий трос* (Ю. Янов., II, 1954, 94).

2. Який відзначається поважністю, серйозністю (про людину); статечний. *Був він з тих людей, яких звать солідними, імпульсивними та наділяють іншими подібними епітетами* (Дмит., Розлука, 1957, 27); *Закінчили [сапери] проходи серед мін, а потім виділили солідну людину на допомогу дитячому горю* (Ю. Янов., II, 1954, 13); // *Характерний для такої людини, власт. їй. Балабушиха пішла в опочивальню й в одчинені обидві половини дверей вийшла солідною ходю, повагом* (Н.-Лев., III, 1956, 236); *Жвавий, рухливий, з чорними, як вуглики, розумними очима, він намагався тримати себе, як дорослий, говорив солідним голосом* (Шер., Молоді месники, 1949, 23); // *Який справляє позитивне, вигідне враження (про речі). Приміщення на одному з столичних вокзалів. Невелика, оздоблена з солідною пишністю зала* (Коч., II, 1956, 41).

3. Який добре зарекомендував себе, користується авторитетом. *Нам би хотілося, щоб у кожному селі при кожному клубі та був би хороший драматичний гурток, злитий, витриманий, солідний...* (Вишня, I, 1956, 239); *Вона потрапила.. у велику і солідну клініку професора Шульги* (Рибак, Час., 1960, 153); // *Який здобув визнання, має авторитет. — Знаєте, що сказав один солідний учений, прочитавши вашу статтю?* (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 193); // *На якого можна покласти (про людину). Порадив ще мені купець знайти собі солідного напарника до концесії* (Козл., Сонце., 1957, 124).

4. Який відзначається ґрунтовністю, серйозністю, глибиною. *З-під його [І. Франка] пера вийшов цілий ряд*

солідних наукових праць (Коцюб., III, 1956, 35); // Який відзначається своєю важливістю, значимістю. Має звання він, солідний диплом, Часом поради дає в райгазеті (С. Ол., Вибр., 1957, 298); Батько Слава служив у Києві; мав солідну посаду в міністерстві юстиції (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 95).

5. розм. Який має показну зовнішність, значний своїми розмірами, повнотою. Увагу його чомусь привернув солідний громадянин у шубі, що саме проходив поблизу (Гончар, Маша..., 1959, 12); // Значний величиною, силою і т. ін.; великий (про річ). [Б е з к о р о в а й н и й:] Добре було б зараз після кефірчику солідний біфштекс (Мур., Радісний берег, 1961, 21); Підвищує голос якась ніби зовсім молода людина, що її не в силі пристарити такі солідні рогові окуляри (Крот., Сини., 1948, 7); // Значний за кількістю. Підрахував [Павло Сидорович цифри]. Червоним олівцем вивів солідну суму і замислився (Є. Кравч., Квіти..., 1959, 179); Закінчив [Василь Пожар] робітфак, вступив на історичний факультет, одержував уже соліднішу стипендію... (С. Ол., З книги життя, 1968, 36).

6. Який досягнув зрілого віку. Розважний, солідний, років за сорок, він мав у підлеглих і в начальства значний авторитет як знавець своєї справи (Гончар, III, 1959, 198); Слухало його десятків зо два солідних людей і чоловік п'ять молоді (Горький, Про л-ру, 1949, 69); // Зрілий (про вік). Я чимало прожив на світі. Що й казати — солідний вік. Всіх широт обвівав мене вітер, Бачив безліч морів і рік (Дмит., Київські кручі, 1962, 162); Це ж, напевно, той солідного віку письменник, що кожного літа три роки підряд приїздив до них у колгосп і так пильно приглядався до всього (Крот., Сини., 1948, 11).

7. Який змушує переконатися в чому-небудь, зважати на щось; переконливий. Як батько почнуть [сварити], краще мовчати. Бо в батька аргументи.. солідніші (Вишня, I, 1956, 11).

СОЛІДНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. солідний. Всі вони мали велику шанобу до пана Адама за його рівний характер, солідність і гуманізм (Коцюб., II, 1955, 253); Вона навмисне неприродно супилась, хмурилась, намагаючись видатись Морозову більш літньою і солідною, але кожен погляд, кожна оця його невиразна посмішка одразу ж, наче вогнем, спалювали усю її солідність (Баш, Надія, 1960, 42); Поповнішав [Дмитро Іванович] з лиця, набрався солідності й поважності (Сенч., На Бат. горі, 1960, 71).

СОЛІДНІШАТИ, аю, аєш, недок., рідко. Робитися, ставати солідним, соліднішим (див. солідний).

СОЛІДНО. Присл. до солідний. Ватя йшла повагом, солідно (Н.-Лев., IV, 1956, 119); Зять солідно покашлював, піднесено звучали тости (Ю. Янов., I, 1958, 624); Хтось нахильці [у полі] .. н'є просто з барила, потім передав посудину батькові, і той, напившись, солідно радить возити воду цистерною, а не такими барильцями (Гончар, Тронка, 1963, 185).

СОЛІДОЛ, у, ч. Густе мастило, яким змащують ходові частини транспортних машин, різне устаткування і т. ін. Деякі підшипники змащуються густою мазю — солідолом або технічним вазеліном (Фрез. справа., 1957, 29); Скоро висохнуть [чоботи], а там помастять [Василь] солідолом, бо можуть потріскатись (Гуц., З горіха..., 1967, 33).

СОЛІННЯ, я, с. 1. Дія за знач. соліти 1, 2. [М а р ф у ш а:] Матушка кажуть: «Коли б дощик пройшов, щоб.. після того вибрати, то саме б ловкі були огірки для соління» (Кроп., II, 1958, 335); До найпростіших способів переробки овочів належать квашення, соління та сушіння (Колг. енци., II, 1956, 252).

2. збірн. Засолені про запас харчові продукти. Лежать біля діжок із соліннями тверді та дзвінки головки капусти (Гуц., З горіха..., 1967, 150).

СОЛІПСИЗМ, у, ч. Суб'єктивно-ідеалістична філософська теорія, за якою існує тільки людина і її свідомість, а об'єктивна дійсність існує лише в свідомості індивіда.

СОЛІПСИСТ, а, ч. Послідовник соліпсизму.

СОЛІПСИЧНИЙ, а, е. Прикм. до соліпсизм і соліпсист.

СОЛІСТ, а, ч. Співак, музикант або танцюрист, який виконує сольну партію, соло. Саїд Алі й сьогодні йшов у цей парк, виключно щоб відпочити.. та послухати співи солістів, які змагатимуться у виконанні старовинних узбецьких пісень (Ле, Міжгір'я, 1953, 16); — Я думаю, — сказав Вагнер членам штабу комуни, — що Яша Кримов, мій кращий учень, з якого я зроблю першого соліста на кларнеті, він має рацію (Мик., II, 1957, 511); У танці бере участь весь колектив, і на його фоні виступають окремі солісти (Мист., 6, 1958, 19).

СОЛІСТКА, и, ж. Жін. до соліст. Ще недавно лунав у театрі [Київському оперному] чарівний голос Галини Олійниченко, а тепер наша вихованка — солістка Великого театру СРСР, (Мист., 3, 1959, 14); Жінка чекала того вечора, коли молоду срібногослу співачку випустять солісткою і назовуть її ім'я (Вол., Місячне срібло, 1961, 335).

СОЛІТЕР¹, а, ч. Стрічковий черв'як, який паразитує в кишечнику людини і тварини. До них [другої групи глистів] належать різного роду стрічкові глисти (солітер), які іноді бувають завдовжки 6—10 см (Шк. гігієна, 1954, 328).

СОЛІТЕР², а, ч. Великий брильянт в оправі.

СОЛО. 1. невідм., с. Музичний твір чи окрема його партія, які виконує один інструмент або один співак. Соло для скрипки; Соло на кларнеті; // Танок або окрема партія, частина його, які виконує один танцюрист. Після [танцювання] .. цього майстерного соло здається, що буря ентузіазму кидається всім у ноги, у руки (Фр., VI, 1951, 225).

2. присл. Без участі інших, окремо від інших (про виконання музичних творів, танців). Баритон заспівав соло жалібну пісню (Н.-Лев., III, 1956, 308); Петрик сьогодні аж у двох піснях співав соло (Збан., Малин. дзвін, 1958, 239).

СОЛОВЕЄЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до солов'єйко 1. В леваді пісеньок співають косарі, І соловеєчко щебече (Бор., Тв., 1957, 59); — Ти ж мій голубчику!.. Ти ж мій соловеєчку, синочку мій коханий, дорогий... — стиха показує вона (Вас., I, 1959, 323).

СОЛОВ'ЄЙ, в'я, ч. 1. Маленький перелітний корисний птах родини горобиних з сірим оперенням, самець якого чудово співає, особливо в період гніздування. Соловей співає, поки дітей не виведе (Укр. присл., 1963, 242); Солов'ї з обох боків ставу по вербах висистували (П. Куліш, Вибр., 1969, 276); Колись від скрути й гаму я Пішов в зелену діброву Послухать пісню солов'я (Щог., Поезії, 1958, 319); Довкола тьохкали солов'ї, а то чомусь стало тихо-тихо (Панч, II, 1956, 512); *У порівн. Я хочу співать, як в саду соловей... (Рильський, I, 1960, 115).

Розливатися солов'єм див. розливатися.

2. перен., розм. Людина, яка має гарний, перевисокий голос і володіє мистецтвом співу; // Про поеталірика. У золоті моря очей дивлюсь не надивлюся... Я — України соловей (Сос., II, 1958, 308); Натхнений, гарячий спів В. Сосюри довго чаруватиме людей землі, закоханих у прекрасне. Ще за життя поета народ нарік

його «солов'їм України» (Літ. Укр., 7.І 1969, 3); // ірон. Балакун, базіка.

СОЛОВ'ІКІВ, кова, кове. Прикм. до солов'їко 1, 2; належний йому. *Що то ляскотить, В яснім повітрі аж дзвенить? То соловейків спів* (Вороний, Вибр., 1959, 91); — *Ой, соловейкове гніздечко! — гукнула Настечка і оглянулася навколо себе* (Стельмах, II, 1962, 126); // Власт. соловейкові; такий, як у соловейка. *У неї соловейків голос.*

СОЛОВ'ІКО, а, ч. 1. Пестл. до солов'їй. *Усі хатки у розквітчаніх садках, як у білих вінках, славно соловейко щебече* (Вовчок, VI, 1956, 275); *Бджоли гули, пташки щебетали, а соловейко виспівував — аж у вухах ляцало* (Тесл., Вибр., 1950, 145); *Соловейко — корисна птичка, вона черв'ячки та кузьки всякі їсть* (Вишня, II, 1956, 330); *Гомін маршу.. збуджує Маковея. Наче крізь величний радісний оркестр пролітає він, ротний соловейко. Йому хочеться співати* (Гончар, III, 1959, 299); *У порівн. *Нехай думка, як той ворон, Літає та криє, А серденько соловейком Щебече та плаче* (Шевч., I, 1963, 50); *Любка співала, мов соловейко в гаю, та вишивала великий рушник* (Н.-Лев., II, 1956, 244).

Розливатися солов'їком див. розливатися.

2. Те саме, що солов'їй 1. *Серед лучних і лісових комахоїдних птахів, які приносять велику користь населенню, добре відомий співець соловейко* (Корисні птахи, 1950, 60).

3. розм. Дитяча іграшка-свисток, зроблена у вигляді пташки. *Внучатам із клучка Гостинці виймала [Ганна]: І хрестики, й дукачики, Й намиста разочок Яриночі, і червоний З фольги образочок, А Карпові соловейка Та коників пару* (Шевч., I, 1963, 319).

СОЛО-В'ЕКСЕЛЬ, я, ч. Вексель з підписом однієї особи, яка має здійснити платіж. — *На наших очах, мов свіча, догоряє Росія древніх родів: економічний рахит, закладні, соло-векселі і звичайні векселі витіснюють нам гробові дошки* (Стельмах, I, 1962, 39).

СОЛОВЕНЯ, яти, с. Те саме, що солов'я.

СОЛОВЕНЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до соловеня.

СОЛОВІЙ, а, е, рідко. Те саме, що буланний. *Коні темних мастей — ворони,.. гніді, порівняно з світло-сірими, світло-рижими та соловими мають більш високу лужність крові* (Конярство, 1957, 29).

СОЛОВІВ, єва, єве, діал. Прикм. до солов'їй. *Бувують хвили, коли соловієва пісня надійсть мені* (Фр., III, 1950, 407).

СОЛОВІЙ, я, ч., діал. Соловей. *Соловії ляцали між гілками липи* (Фр., VII, 1951, 22); *О Баяне, соловію давній! Якби ти співав про цей похід, по деревах скачучи уявних, у підмарний зносячися літ* (Забіла, У.. світ, 1960, 160); *У порівн. *Ой дівчино, дівчинонько, співай мені пісні, Бо співаєш дуже гарно, як соловії в лісі* (Коломийки, 1969, 93).

СОЛОВІТИ, ію, ієш, недок., розм. 1. тільки 3 ос. Ставати невиразним, тьмяніти (про очі, погляд). *В висок Дареса затопив [Ентелл]: З очей аж іскри полетіли, І очі ясні соловіи, Сердешний об землю упав* (Котл., I, 1952, 98); *Розливається по жилах [горілка], і червоніє людина, соловіють у неї очі, і голосніше вона балакає* (Вишня, I, 1956, 57).

2. Ставати в'ялим, сонним (від втоми, сп'яніння і т. ін.). *За кілька хвилин до столу, де соловів Максим, підійшла з шампанським офіціантка* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 139).

СОЛОВ'ІНИЙ, а, е. Прикм. до солов'їй; належний йому. *Вітром донесло До мене щебетання солов'їне* (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 67); *Лине пісня в гаю солов'їна* (Сос., II, 1958, 447); *На Україні Спів солов'їний Гримить в гаях* (Шпак, Вибр., 1952, 63); // Сповнений

співу солов'їв. *Мені приснились ночі солов'їні, Дівочі співи, пахоці левад* (Рильський, I, 1956, 240); *Одного солов'їного надвечір'я.. Стародуб і Черкашин поїхали на набережну — зблизька глянути на Дніпро* (Дмит., Розлука, 1957, 305); // У якому гніздяться і співають солов'ї. *Сади солов'їні і росяні Навиватимуть плід і горітимуть цвітом* (Мал., Звенигора, 1959, 171); // Власт. солов'єві; такий, як у солов'я. [Маруся:] *Якби в мене крилечка, солов'їні очі, Полетіла б я в дорогу темненької ночі* (Н.-Лев., II, 1956, 452); *Що солов'їний Вустин голос, коли скриня порожня?* (Гончар, Таврія, 1952, 13).

СОЛОВ'ІНО, присл. Подібно до солов'я; як у солов'я. *Голос Зінковича зазвучав сильніше, а потім враз пішов угору-вгору, задзвенів солов'їно* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 230); *Пісня, мов крилами, лине й одною тобою сія... А серце співа солов'їно: «Марів, Марів моя!»* (Сос., Так ніхто.., 1960, 84).

СОЛОВ'ІХА, и, ж., розм. Самка солов'я. *Ой там на горі.. соловейко гніздо звив. Всю нічку не спав та все щебетав, Собі солов'їху прикликав* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 67); *Неподалік обіззався соловей, кличучи до себе солов'їху* (Стельмах, Правда.., 1961, 469); *Була пора, коли солов'їхи вже повиводили малят і солов'ї перестали розважати своїх подруг співом* (Дмит., Наречена, 1959, 71).

СОЛОВ'ІОВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що солов'їний. *Серед улих золотом просторів Я бачу люд без житнього шматка... Блакить... пташки... з-під солов'їових хорів, Мов ніж, вражав стогін мужика* (Граб., I, 1959, 171); *Крізь сон йому чується спів солов'їовий* (Л. Укр., I, 1951, 341).

СОЛОВ'Я, яти, с. Пташа солов'я. *З гнізда малі злетіли солов'ята. І солов'їха струшує крило* (Забашта, Пісня.., 1961, 76); *У порівн. *Звуки злітали із струн, як щебетливі солов'ята, пурхали за вікно* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 158).

СОЛОВ'ЯТКО, а, с. Зменш.-пестл. до солов'я.

СОЛОВ'ЯЧИЙ, а, е, рідко. Те саме, що солов'їний. — *Ти знаєш що, Іване, — сказав Карпо, — якби ми нагледіли гніздо солов'яче, то що б було?* (Мирний, I, 1954, 246); *Якби мені крильця, Солов'ячі очі, Знялась би я, полетіла Темненької ночі* (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 219).

СОЛОД, у, ч. Продукт штучного пророщування зерен хлібних злаків, що містить активні ферменти і використовується при виготовленні пива, спирту, дріжджів, квасу і т. ін. *Без солоду пива не зварии. І ми вже звикли до того, що на солод ідуть тонни найкращого зерна* (Наука.., 4, 1966, 25); *Солод готують з зерна ячменю, вівса або жита* (Свинар., 1956, 144); *Мусій Завірюха ніч і день клопотав коло зерна, перегортав, перелопачував,.. провівав, охолоджував, щоб не пішов овес на солод* (Горд., Дівчина.., 1954, 126); // перен., рідко. Те саме, що насолба. *Осінь всім багата. Досить в на дворі, Не пустує хата, Надбано в коморі. Аж тріщить по клунях... Не життя, а солод! Так бриньчать на струнах; Справді ж лютий голод* (Граб., I, 1959, 374).

СОЛОД'ЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до солбдкий. *Ім я квашу солодєньку; Здумав загадку старєньку* (Гл., Вибр., 1957, 292); — *Мужу мій солодєнький, на біду-сь мя [мене] лишив... — жалілась Палагна* (Коцюб., II, 1955, 353); — *Я тоді сидів у пивниці, — виправдувався солодєнький панок з блудливими очима* (Панч, В дорозі, 1959, 315); *Обух енергійно дріботів поруч, заглядав у очі запопадливо, говорив вуркотливим солодєньким голосом* (Збан., Переджнив'я, 1960, 73); *Мова його була солодєнька, маснєнька, хоч на чиряк її, пробачте; клади, як вискочить у кого на тілі* (Мур., Бук. повість,

1959, 9); Писарша глянула Ваті в очі і неначе прочитала в їх, в ласкавому солодєнькому ввічливому погляді, причину ласкавих запросин на чай (Н.-Лев., IV, 1956, 58); Байду́же перебігла [жінка] по ньому поглядом, укеїтчала своє обличчя солодєнькою усмішкою і ввійшла до купе (Досв., Вибр., 1959, 206); // у знач. ім. солодєньке, кого, с. Солодка їжа. [В а р к а:] Я тільки б і їла солодєньке! (Кроп., II, 1958, 218); — Хто ж то не любить солодєнького? — засміялась куховарка й побігла до кухні (Крот., Сини., 1948, 54).

СОЛОДЄНЬКО, присл. до солодєнький. — От і не скажу! Нехай кортить! — сказав Клопотовський і якось солодєнько осміхнувся (Н.-Лев., IV, 1956, 303); // у знач. присудк. сл. І йому тьохнуло воно [серце], тріпнулось; і так любєнько стало на душі, так гладєнько та солодєнько! (Свидн., Люборацькі, 1955, 184).

СОЛОДЕЦЬ, дцю, ч. Те саме, що солóдка. Я тепер уже розбиралася у всякому зіллі... вміла розпізнавати солодець (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 42); Темно-зелений куц солодцю з яскравою червоно-фіолетовою квіткою росте над тим місцем, де знаходиться прісна вода (Веч. Київ, 26.II 1969, 4).

СОЛОДЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. солодіти і солодіти.

СОЛОДИЛЬНИЙ, а, е. Стос. до солодження; // Признач. для солодження.

СОЛОДИЛЬНИК, а, ч. Робітник, який готує солод.

СОЛОДИЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до солодильник.

СОЛОДИТИ, джу́, діш, недок., перех. і без додатка.

1. Робити солодким або солодшим, додаючи цукру, меду, варення і т. ін. «Скільки цукру?» — Скажуть діти, Коли будуть солодити Кашу на столі (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 47).

2. спец. Пророщувати зерно на солод; перетворювати в солод. Солодити ячмінь.

3. перен. Давати насолоду. Буржуа і кардинал Справляють свій останній бал.. Сплелися всі, хто кат свободі, Кому вино солодить шлунок, Хто хоче на чужий рахунок Ходити в золоті, у шовках... (Сос., I, 1957, 461).

◇ Солодіти ду́шу чію, кому — утішати кого-небудь. Він став солодити свою душу гульнею та горілкою... (Мирний, II, 1954, 291).

4. перен. Робити легшим, приємнішим; скрашувати. — Вони [твори Гавлічка] так легко підходять і під наші народні мелодії... вони солодили мені не одну гірку хвилю в житті, додавали мені сили і сміливості не в одній тяжкій пригоді (Вітч., 5, 1956, 143).

СОЛОДИТИСЯ, дітсья, недок. Пас. до солодіти.

СОЛОДИЧ, а, ч., діал. Солодець.

СОЛОДІ, ей, мн. Грунти, що утворилися з солонців і солонцюватих ґрунтів під впливом інтенсивного промивання їх водою. У Херсонській і Миколаївській областях для пасовищного використання, переважно віцями, відводяться природні кормові угіддя, непридатні для обробітку — схили, вигони.. Значна частина їх розташована на малородючих.. солодях (Колг. Укр., 5, 1962, 30).

СОЛОДІВНЯ, і, ж., спец. Приміщення, де готують зерно для солоду.

СОЛОДІЙ, я, ч., розм. 1. Той, хто любить солодке.

2. Те саме, що онаніст.

СОЛОДІЙКА, и, ж., розм. Жін. до солодій 1. Наситися і Парася дуже люблять ласувати солодєньким.. Такі вже вони солодійки, оця пара дівчат! (Коп., Подарунок, 1956, 41).

СОЛОДИСІНЬКИЙ, а, е, розм. Дуже солодкий. Які солодисінькі години перебуваю я, сидючи там [у гаю] в самотині або гуляючи ранком, а часом ввечері! (Н.-Лев., I, 1956, 189).

СОЛОДІТИ, іє, недок. 1. Перетворюватися в солод. Зерно солодіє.

2. Набувати солодкого смаку при легкому бродінні. Квас солодіє.

СОЛОДКА, и, ж. Багаторічна рослина родини бобових, корінь якої використовують у промисловості та медицині; локриця. Солодка, солодець (*Clusyrhiza*) — рід багаторічних трав'янистих рослин родини бобових (Укр. с.-г. енци., III, 1972, 231).

СОЛОДКАВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що солодкуватий. Вона від несподіванки сплеснула руками... уста розплилися в зморшкуватій солодкавій посмішці (Стельмах, I, 1962, 413).

СОЛОДКАВО, рідко. Присл. до солодкавий.

СОЛОДКИЙ, а, е. 1. Який має приємний смак, власт. цукрові, медові і т. ін.; протилежне гіркий, кислий, солоний. Груші були здорові, як кулаки, та солодкі, як мед (Н.-Лев., II, 1956, 377); Ще дитиною бігав він там, з утіхою смакуючи солодкий виноград (Коп., I, 1955, 189); Уявляється йому, як вони з Марком ідуть з роботи і їдять кавуна.., обом по бородах тече солодкий холодний сік (Тют., Вир, 1964, 283); Жовте листя, оголені віти, синій холод іде з вишини... По капустниках бігають діти і солодкі їдять качани (Сос., I, 1957, 205); // Пригот. із цукром, медом, варенням і т. ін. (про їжу, питво). Тут ворохи солодких пряників-медовиків, в'язки бубликів (Вовчок, I, 1955, 304); Подали пиріг.. Солодкий, начинка з варення, а в роті так і тане (Багмут, Опов., 1959, 7); Ми їли запечену в сметані картоплю, пили солодкий прохолодний квас (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 73); // у знач. ім. солóдке, кого, с. Їжа, яка має приємний смак, власт. цукрові, медові тощо, або пригот. із цукром, медом, варенням і т. ін. [К о н о н:] А хто ж на солодке не ласий? (Кроп., II, 1958, 418); Всім відомо — коли Кіра поїсть солодкого, то зразу стає добрішою (Коп., Десятикласники, 1938, 71); // у знач. ім. солóдке, кого, с. Фрукти, цукерки, тістечка і т. ін., які подають наприкінці обіду тощо; десерт. Обідали у Княжевичів.. Обід: борщ з кашею, голубці, курчата й солодке (Коцюб., III, 1956, 153); // Позбавлений солоного смаку (про воду і т. ін.). Вода тут справді смачна, солодка, не відгонить, як в інших степових колодязях, тухлими яйцями (Гончар, Тронка, 1963, 54); Я із прозорої криниці нап'юсь солодкої води (Сос., I, 1947, 137); // Уживається у складі назв деяких рослин. — Мамо, а солодкий горох ми посадимо тут? (Стельмах, I, 1962, 631); Солодкий перець.

Солóдке вино́ — вино, вигот. із сортів винограду, що мають у своєму складі значну кількість цукру. Олексій Іванович наливає по чарці собі, панотцеві й кумові доброї оковитої, а кумі — червоного, солодкого вина (Мирний, IV, 1955, 226); Солóдке молоко́ — молоко, яке не піддавалося бродінню. Жінки розставляють на майдані столи з білими мережаними скатерттями, ставлять борщ, хліб, картоплю, молоко — кисле й солодке (Довж., I, 1958, 191).

△ Солóдкий корінь див. корінь.

◇ На солóдкім меду́ див. мед.

2. розм. Те саме, що смачний 1. Коли в брат,— солодший хліба шмат (Мал., Віщий голос, 1961, 87).

3. Який викликає приємні відчуття, дає насолоду (про запах, аромат і т. ін.). Птиці співали, квітки сповняли повітря солодкими пахощами (Н.-Лев., III, 1956, 295); Під широко розложеними галуззями сосни цвіли.. сині та білі фіалки, а солодкий їх запах приманював здалека (Кобр., Вибр., 1954, 84); Знов конвалії пахнуть в гаю, білі й ніжні, як вітер у полі... Аромат їх, солодкий до болю, так нагадує юність мою... (Сос., Близька далина, 1960, 148); // Приємний для слуху,

ніжний (про голос, звуки). Досі бринить мені в душі його солодкий, рівний, тихий голос (Фр., IV, 1950, 227); Назустріч їм лилися солодкі звуки легкої музики (Дмит., Розлука, 1957, 155); Арфи звук солодкий лине (Бажан, II, 1947, 108); // Який дає моральне задоволення, вітху. Коли б не оця досадна рана, він знявся б як стій і пішов на роботу — велику, важку, солодку роботу (Коцюб., II, 1955, 156); З мрією про такий посуд в кожній [дівчині] в'язалася мрія про щасливе заміжжя, про солодкі родинні турботи (Гончар, Таврія, 1952, 26); Ще за життя батьків восьмилітнього Тараса вперше віддали «в науку». Не солодка то була наука! (Слово про Кобзаря, 1961, 17); // Який викликає почуттєву насолоду. На його серце.. злинула любов, солодка, пахуча (Н.-Лев., III, 1956, 301); Певно, він привітає її і любим словом і солодким поцілунком (Мирний, III, 1954, 233); // розм. Близький і рідний серцю, милий (про людину — перев. при звертанні). — Ой уставай же, уставай, моя газдине солодка! Що не дам вітерцю на тебе дмухнути, мушці сісти не дам (Хотк., II, 1966, 260); — Ой де ти, солодка кохана? Де слово твоє чарівне? (Крим., Вибр., 1965, 242).

4. перен. Який дає відчуття приємності або виражає задоволення, радість, насолоду (про думки, почуття, стан людини). Пізно вернулася вона в покої.. й пішла в свою кімнатку, ховаючись од людей з своїми думками, з своїми солодкими потайними мріями (Н.-Лев., VIII, 1967, 43); Остап.. в нестямі лупав мутними очима, в досаді на жінку, що своїм настирливим, непотрібним галасом пробудила його від солодкого забуття (Горд., II, 1959, 263); Після пляжу — гарно дома Здатись ліжкові в полон... І така солодка втома, І негайно клонить в сон... (Нех., Ми живемо.., 1960, 60).

Солодкий сон — спокійний, глибокий, безтурботний сон. Михайло спав солодким сном коло самої хижки (Вовчок, I, 1955, 341); Який солодкий сон, Тамара ніяк не очунав (Хижняк, Тамара, 1959, 162).

5. перен. Сповнений достатку, щастя, радості, задоволення; щасливий. Давнє дозвілля, солодке життя довелось забути І в непривичній [непризвичаєній] руці зброю належну підняти (Зеров, Вибр., 1966, 336); — Ти везеш ці скромні дари природи [кавуни і дині] додому, щоб присмачити ними не зовсім солодке життя своїх ближніх (Гончар, Тронка, 1963, 111); Як часто я з того балкона дивився, чи не йде вона, моя Марія синьоока... Там я в гіркі й солодкі роки стояв і плакав край вікна (Сос., II, 1958, 479).

6. перен. Підкреслено ласкавий, надмірно або нещиро люб'язний, облесливий. Яків недовірко поглядає на Терентія, догадуючись, що той десь та підкузьмив [підвів] його. Чого б він таким солодким був? (Стельмах, I, 1962, 595); // Який виражає підкреслену ласкавість, надмірну або нещиро люб'язність, облесливість. — Ой, мати божо! — тихо промовив Бонковський, приклавши трагічно руку до серця й підвівши солодкі очі до неба (Н.-Лев., III, 1956, 58); Стоїть [законовчитель] блідний [блідий], безсила злість в очах.. а на обличчі заостеніла та ж солодка лисяча осмішка (Вас., IV, 1960, 43); «Візьму!» вирішую я і простягаю руку до пирога.. Дядина побачила це, усміхнулась глузливо і таким солодким голосом каже: — Он бач, ти боїшся брати, а я думала, ти й справді не голодний (Багмут, Опов., 1959, 8); Обидва Глушуки не дуже вірили солодким речам Мар'яна Хомахи (Чорн., Визвол. земля, 1950, 27).

◇ Солодке слово див. слово.

7. перен. Сердечний, щирий, приємний (про голос, розмову і т. ін.). Над Прутом у лузі не місяць зійшов, То хлопець до кралі-дівчини прийшов; Солодка розмова

із уст їх плине (Пісні та романси.., II, 1956, 165); Тими ніжними, солодкими словами Зоня могла все зробити з Юзею, що хотіла [хотіла] (Л. Укр., III, 1952, 649); [Маруся:] Тобі б тільки щебетати та мліти від солодких речей!.. (Кроп., I, 1958, 95); // Сентиментальний. Заграло його серце, ллється його любов в солодких віршах «Нового життя» (Н.-Лев., III, 1956, 313); // у знач. ім. солідке, кого, с. Сентиментальність. Я не уявляв собі, наскільки ця річ [«На віру»] слаба, бо 20 літ не перечитував її.. Скільки тут солодкого, ідеалізації селян, яка примітивна техніка і яке все без краю скучне! (Коцюб., III, 1956, 385).

СОЛОДКІСТЬ, кость, ж. Властивість за знач. солідкий. Сахароза при тепловій обробці розпадається на глюкозу і фруктозу, внаслідок чого підвищується відчуття солодкості (Технол. пригот. їжі, 1957, 200); Ти перший відкрив мені солодкість муки очікування тебе (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 179); Сирота усвідомлював похмурість свого вигляду, але знав і те, що надмірна солодкість зовсім не пасує йому (Мушк., День.., 1967, 140); Він зрозумів, що се вже в його власній хаті скоїлася змова проти нього, і якось аж надто виразно бачив тепер і відчував надмірну чемність і солодкість у поступках [вчинках] своєї теці і жінки (Мак., Вибр., 1954, 282).

СОЛОДКО. 1. Присл. до солідкий. «Я чув колись, що у панів, Мов у царів, Срібло та золото скрізь сьє, Що буцім би пани так хороше живуть Та солодко їдять і п'ють» (Гл., Вибр., 1951, 45); Як у дружбі жити, так солодко їсти й пити! (Ів., Про бджілку.., 1959, 16); — Одно знаю, хоч не з'їм солодко і напрацююся гіренько, так ніхто мене не налає (Коцюб., I, 1955, 45); Княгиня бачила Константинополь і згадувала далекий Київ.., пригадувала, як у цей час над Дніпром.. солодко пахне спіле жито (Скл., Святослав, 1959, 135); Спросоння Юрко потягнувся й солодко позіхнув (Чорн., Визвол. земля, 1959, 227); Сурмач скручує цигарку, запалює її і солодко затягається (Ю. Янов., IV, 1959, 51); [О л е н а (до Бичка):] Цілуйте мене: солодко, палко! (Кроп., I, 1958, 474); Данилко солодко заснує (Ю. Янов., II, 1958, 188); Не солодко жилося тоді Франкові, але Павлик бідував іще більше (Сам., II, 1958, 396); В гостях вона не говорила, а ніби някала, як кішечка, тихо, солодко, облесливо (Н.-Лев., IV, 1956, 70); Одарка солодко посміхнулася, обернулася (Панч, В дорозі, 1959, 328); Працюючи над оповіданням «Сім мішків», я ніяк не міг знайти кінцівки — виходило дуже солодко (Донч., VI, 1957, 616).

2. у знач. присудк. сл. Про відчуття солодкого смаку. [А г р а ф е н а:] Пийте, кладіть цукру хто скільки хоче, нехай нам сьогодні буде солодко (Корн., I, 1955, 171).

3. у знач. присудк. сл. Про приємні відчуття, яких зазнає хто-небудь; дуже приємно. Любила Оля сісти на санчата.. і мчати з гори у засніжений, завихрений світ. Як пашать щокі, як тобі жарко, і страшно, і солодко, і прекрасно! (Чаб., Шляхами.., 1961, 26); За день Іван добре стомився біля паровоза, але на душі у нього було солодко від задоволення своєю працею (Чорн., Визвол. земля, 1959, 159).

4. у знач. присудк. сл., перев. із част. н е. Про стан достатку, забезпеченості, задоволення чим-небудь і т. ін.; добре. [Ч и р в а:] Хіба йому на заводі солодко? (Мик., I, 1957, 57); — От що, небоже, їдь ти, мабуть, у Новосельці.. Візьмеш моїх пару коней, бо і їм тут не солодко. Того й дивись, що ноги протягнуть (Добр., Очак. розмир, 1965, 181).

СОЛОДКОЗВУЧНИЙ, а, е. 1. Який видає приємні, ніжні звуки; який має гарний голос, що милує слух. Солодкозвучна бандура; Солодкозвучна ліра; // Який

звучить ніжно, приємно; який милує слух. Солодкозвучний голос.

2. Який милує слух своїми звуками, словами і т. ін. Солодкозвучна мова.

СОЛОДКОЗВУЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. солодкозвучний.

СОЛОДКОМОВНИЙ, а, е. Який уміє гарно, цікаво, захоплюючи говорити; красномовний; // Який милує слух своїми звуками, словами і т. ін. Шевчик або кравчик посила їй навздогінці такі солодкомовні привіти, що в неї аж дух спирає в грудях (Мирний, IV, 1955, 296); Пісню чула я стару, солодкомовну (Зеров, Вибр., 1966, 487); // Облесливий.

СОЛОДКОМОВНО. Присл. до солодкомовний. Із дівчатами розмовляє він не своїм голосом, солодкомовно, влєсливо, під дівочий голос ладить (Горд., Дівчина..., 1954, 183); — Дай, думаю, по-своєцьки, загляну до вас перед дощем, — солодкомовно заговорив дядечко (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 33).

СОЛОДКОМОВСТВО, а, с. Уміння гарно, цікаво, захоплюючи говорити, майстерно висловлювати свої думки. [С а г а й д а к:] Кузьма Пулипович, так би мовити, став жертвою власного солодкомовства (Дмит., Драм. тв., 1958, 474); // Облесливість.

СОЛОДКУВАТИЙ, а, е. Трохи, злегка солодкий (у 1, 3, 4, 6, 7 знач.). Маховський в нестерпно душний день сидів під кипарисами, пив теплий солодкуватий напій (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 285); Аніс — трав'яна рослина. Пряністю є його зерна — дуже дрібні, солодкуваті на смак з своєрідним запахом (Укр. страви, 1957, 154); В замкову щілину тягне солодкуватим духом (Тют., Вир, 1964, 451); Солодкуваті очі пана одразу налилися біллю і шаленим гнівом (Стельмах, I, 1962, 447); Він дивився на пецєне, з солодкуватою усмішкою обличчя свого співбесідника (Д. Бєдзик, Плем'я..., 1958, 51).

СОЛОДКУВАТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. солодкуватий. Героями картин М. Пимоненка були прості люди. Глибоке розуміння народного життя дало можливість митцю уникати його ідеалізації, а також солодкуватості, сентиментальності, які мали місце у творчості деяких його сучасників (Мист., 2, 1962, 32).

СОЛОДКУВАТО. Присл. до солодкуватий.

СОЛОДНЄЧА, і, ж., розм. 1. Те саме, що солідність. — Це дорога горілочка. Патока й полинь! Усе купи! і солоднєча і гіркість! — сказав Копронідос (Н.-Лєв., III, 1956, 387).

2. Те саме, що солідонці. Сахар, цукерки — яка їм ціна! Хто їх захоче згадати! Є солоднєча — ті милі уста: Їх би бажав скуштувати (Крим., Вибр., 1965, 276).

СОЛОДОВИЙ, а, е. Прикм. до солід; // Пригот. із солоду, з солодом. Він узяв клєнку від розсохлого барильця з-під огірка, .. вбив кілька гвіздків і напнув на них тоненький дріт з пляшок від солодового квасу (Смолич, II, 1958, 16).

Солодовий цукор — те саме, що мальтоза; Солодові ростки — відходи пивоварного виробництва, які використовують як корм для тварин. Перед згодовуванням солодові ростки намочують у воді і змішують з іншими кормами (Свинар., 1956, 150).

СОЛОДОВНИК, а, ч., розм. Те саме, що пивовар. В документах 1425 р. згадується про існуючі у Львові цехи різників, пекарів, ковалів, кравців, шевців, сидлярів, солодовників (пивоварів) та ін. (Іст. УРСР, I, 1953, 125).

СОЛОДОВНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до солодовник.

СОЛОДОВНЯ, і, ж., спец. Те саме, що солідівня. У поміщицьких господарствах існували численні підприємства для переробки сільськогосподарської сировини — гуральні, броварні, солодовні, олійниці, сукноваль-

ні та ін. (Іст. УРСР, I, 1953, 348); В другому кінці двору стояла рублена солодовня (Панч, Гомон. Україна, 1954, 82).

СОЛОДОЩІ, ів, жн. 1. Кондитерські вироби, ласощі і т. ін. Айша в малій виноградній альтанці сидить і їсть солодощі, лїниво відкинувшись на низенькому осло-ні (Л. Укр., II, 1951, 334); Пригадую, як ще малими діт-лахами.. ходили колядувати, і нам виносили спечені з мєляси та цукру гіркуваті солодощі (Гуц., З горіха..., 1967, 133); В повсякденний раціон робітників увійшли такі харчі, як м'ясо, масло, молоко, риба, .. яйця, фрукти, солодощі (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 87); *Образно. Христина одбила його од веселої компанії і тро-хи не замкнула в хатині, а Марта годує його роман-тичними солодощами (Н.-Лєв., VI, 1966, 40).

2. перен. Вищий ступінь задоволення; насолода, вті-ха. «Він музика, пане, пречудовий. Всю дорогу веселив нам душу, Розгоняв [розганяв] своєю грою тугу, То я, пане, взяв його з собою, Щоб і ти знав солодощі тії, Щоб пізнав ти його тонів чари» (Фр., XII, 1953, 325); Старовинна мудрість доводить, що на слабкі голови влада впливає погано. Зазнавши її отруйних солодощів, людина.. втрачає почуття міри (Мик., II, 1957, 494).

СОЛОДУН, а, ч., розм. Те саме, що солідій.

СОЛОДУХА, и, ж., заст. Страва, пригот. із житнього солоду.

СОЛОДУШКА, и, ж. (Hedysarum). Рід багаторіч-них (рідше однорічних) рослин родини бобових. Соло-душка — дуже красива.. рослина з великими яскраво-жовтими квітками, зібраними в довгу, виструнчену китицю (По заповідних місцях..., 1960, 38).

СОЛОДШАТИ, ає, недок. Ставати солодким, солод-шим (див. солідкий).

СОЛОДЮСІНЬКИЙ, а, е, розм. Дуже солодкий.

СОЛОДЯТКО, а, с., діал. Коханий, кохана. А я би ся не здрімала, хоч би засвітало, Коби прийшло солодятко та й защебетало (Коломийки, 1969, 136).

СОЛОЖЕНИК, а, ч. Солодкий пиріг. На млинці накладають підготовлені яблука і загортають їх труб-кою. Дві трубки з яблуками кладуть на сковороду, а по-верх них — інші дві трубки, заливають їх піною білків і.. запікають. Після охолодження верх соложенника при-крашають яблуками (Укр. страви, 1957, 339).

СОЛОМА, и, ж., збірн. 1. Сухі світло-жовті стебла злакових рослин, що залишаються після обмолоту і які використовують як корм скотині, паливо, а також для підстилки, покриття будівель і т. ін. Чіпка, дивись, уже й хліб вимолотив, сама солома стоїть, завалив увесь город ожередами (Мирний, I, 1949, 163); Хима, сидючи на ослончику, підкладала соломі у грубку (Коцюб., I, 1955, 86); В стайні худібка стоїть, трухлу соломі гризе (Фр., XIII, 1954, 306); Матраци [в готелі] тверді, напхані соломі. Подушку дають одну, тонісіньку, як млинець (Н.-Лєв., II, 1956, 394); — Може, вам, тату, допомогти чим-небудь? Дров привезти на зиму чи соло-ми корові на підстилку? (Тют., Вир, 1964, 75); Увійшла господарка, принесла соломи й почала слати нам постіль (Досв., Вибр., 1959, 73); Двір поріс споришем. Спереду невеликий старосвітський полковницький будинок, со-ломою вкритий (Довж., I, 1958, 217); З-під бриля з со-ломи На мене дивиться мій брат (Рильський, III, 1961, 292); Немало творів присвятив О. Саєнко великому Коб-зареві. Портрет поета, виконаний художником 1925 ро-ку в техніці кольорової соломи, увійшов до експозиції музею Шевченка в Києві (Літ. Укр., 28.I 1964, 2); *Образ-но. Невдовзі з'явилася із-за борта і солома Віталієвого чубчика та худенькі плечі (Гончар, Тронка, 1963, 237); *У порівн. З нею щось сталося: вона знов почувалась легкою, як солома (Коцюб., I, 1955, 280); Уявляю її собі

маленькою, з білявою, як солома, голівкою, голубими оченятами (Досв., Вибр., 1959, 13); // Сухі стебла скошених бобових рослин, рідше — кукурудзи і т. ін. Порівняно велику кількість білка містять у собі зелена маса, солома та половина бобових культур (Зерн. боб. культ., 1956, 3); Борошно виготовляємо влітку й восени. Використовуємо для цього сіяні і природні трави, соломі гороху, люпину та кормових бобів (Хлібороб Укр., 8, 1963, 8).

◇ Зникнути, як (мов, немів, наче і т. ін.) гółка в солóмі — загубитися безслідно (перев. у натовпі). Кирила вже не було. І як він не виглядав його, той, наче гółка в солóмі, зник у натовпі людей (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 12); Убрати́ся в чужу солóму [та] ще й шелестіти — зайнявши без дозволу або з ласки господаря якесь місце, приміщення і т. ін., поводитися нескромно, нетактовно. [Маруся (скачила):] А що це за харцизяки такі найшли у хату! Чого ви завелись! Ач! Убрались у чужу солóму, ще й шелестять! Та вас тут пов'язати треба (Кост., I, 1967, 278); Шукати́ гółку в солóмі — те саме, що Шукати́ гółку в сіні (див. гółка). Григор усе тупцявся. Питати [про дівчину] без імені — гółку в солóмі шукати. На глузи піднімуть (Гуц., Скупана., 1965, 22).

2. Стебла злакових рослин на корені. Ви́ривав [мати] серпа Мавці з рук і дав Кулині, тая кидається на жито і жне, як вогнем палить, аж солома свище під серпом (Л. Укр., III, 1952, 235); Головним засобом боротьби з поляганням повинно стати виведення відповідних сортів, які матимуть коротку і міцну солóму (Хлібороб Укр., 6, 1967, 10).

СОЛОМА́ХА див. салама́ха.

СОЛОМИ́НА, и, ж. 1. Одна стеблина соломи (у 1 знач.). І за солóмину вхопиться, хто топиться (Укр. присл., 1955, 270); Одна солóмина висунулась з брички, і він задививсь, як вона хитається (Свидн., Люборацькі, 1955, 117); Так музика грає.. Тягне Хіверю на гулянку, наче вітер солóмину (Григ., Вибр., 1959, 102).

◇ Хапáтися (хвaтáтися, схопі́тися, вхопі́тися і т. ін.) за солóмину — намагатися використати єдину, хоч і безнадійну можливість вийти із скрутного становища, врятувати себе. Коли людині загрожує смерть і нема ніякого порятунку, вона хапається за солóмину (Цюпа, Назустріч., 1958, 193); — Він показував.. пергамент з великою синьою печаткою, — вхопилася Горпина за солóмину.. — Принеси мені той наказ. Тоді дам тобі добру пораду.. Урвалася остання надія (Тулуб, Людолови, I, 1957, 398).

2. Порожниста стеблина злакових рослин з потовщеннями на місцях прикріплення листків. Озимина з короткою солóминою.

СОЛОМИ́НКА, и, ж. Зменш.-пестл. до солóмина. Одні [бджоли] лазили по кориту, другі сиділи на солóминках (Мирний, I, 1954, 281); Дідусь було з кисличок дубових чорнило їм робить, солóминкою писати бублички вчить їх було (Тесл., 3 книги життя, 1949, 103); Обмолочений стіжок горить.., і на вітрі тремтять окремі солóминки (Стельмах, II, 1962, 154); Ні колоскові, ні солóминці не дасть [Жменяк] марно пропасти (Томч., Жменяки, 1964, 29); Вони пройшли через бар, де на височенних стільчиках сиділи кудлаті молодики з дівчатками і щось смоктали через солóминки (Зар., На.. світі, 1967, 79); *У порівн. Вир боротьби крутив нас, як солóминку в час повені (Ірчан, II, 1958, 7); // перен. Єдина, хоч і безнадійна можливість вийти із скрутного становища. Солóминка порятунку.

◇ Тримáтися на солóминці — те саме, що Вісі́ти (тримáтися і т. ін.) на волосі́ні (див. волосі́на). Чого вони хочуть від нього? Його душі чи його землі? Скоріше

землі... Ще будуть вони гризти її, мов камінь, а запивати своєю ж кров'ю... Хоча гріх зараз думати про кров, коли власне життя тримається на солóминці (Стельмах, I, 1962, 628); Хапáтися (хвaтáтися, схопі́тися, вхопі́тися і т. ін.) за солóмінку — те саме, що Хапáтися (хвaтáтися, схопі́тися, вхопі́тися і т. ін.) за солóмінну (див. солóміна). Про Гриця бовкнули німчикові, а той уже радий за солóминку схопитися, аби врятуватися. Забелкотів щось по-своєму і дозволив Грицеві обдивитися машину (Речм., Весн. грози, 1961, 95).

СОЛОМИСТИЙ, а, е, спец. 1. Який має великі стебла і дає багато соломи (про злаки). Солóмисте жито.

2. Який містить у собі велику кількість соломи. Щоб запобігти підмерзанню коріння дерев і кущів у перші роки після садіння, ґрунт під ними на зиму утеплюють шаром завошки в 10—15 см солóмистого гною, торфу або листям (Озелен. колг. села, 1955, 155).

СОЛОМИСТИ́СТЬ, тості, ж., спец. Властивість за знач. солóмистий 1. Змінні норми виробітку і витрати пального на гектар прямого збирання комбайнами розроблено залежно від складу агрегату, довжини гонів, пропускної здатності молотарки, врожайності й солóмистості хлібів (Хлібороб Укр., 12, 1964, 18).

СОЛОМІ́Т, у, ч. Легкий будівельний теплоізоляційний матеріал, який вигот. із соломи у вигляді спресованих плит, мат і т. ін. Солóмітом називаються прямокутні плити з соломи, спресовані.. і прошиті дротом (Колг. енци., I, 1956, 115).

СОЛОМІ́ТОВИЙ, а, е. Прикм. до солóміт.

СОЛО́МКА, и, ж. 1. збірн. Зменш.-пестл. до солóма. Підріс і Дениско.. Хату замітає оце, солóмку пхав у грубу (Тесл., 3 книги життя, 1949, 72); Наспіла молотьба.. Ще за три дні батько гладенько вистругав тік і притрусив його солóмкою (Панч, На калін. мості, 1965, 35); — Коли б то знав, де впадеш, — казав колись мій дід, — солóмки б підстелив! (Коз., Гарячі руки, 1960, 23); // у знач. присл. солóмкою. Тонкими смужками. Нарізані солóмкою буряки тушкують до півготовності, додаючи бульйон і оцет (Укр. страви, 1957, 90).

2. Те саме, що солóмінка. Почав він пір'ячко до пір'ячка збирати, солóмку до солóмки складати та гніздечко зивати (Л. Укр., III, 1952, 483).

3. збірн., спец. Стебла льону, конопель. Льняна солóмка після мочіння чи розстилання або хімічної чи фізичної обробки її називається льняною трестом (Техн. культ., 1956, 81); Вирішальне в роботі льонарів, крім насіння, одержати високоякісну солóмку (Хлібороб Укр., 3, 1969, 14).

4. Назва деяких сортів цукерок, печива, макаронів і т. ін., що мають вигляд вузьких довгих паличок або трубочок.

СОЛОМО... Перша частина складних слів, що відповідає слову солóма, напр.: солóмоволокúша, солóмозбирáч, солóмокру́тка, солóмонабивáч, солóмопіді́ймáч, солóморозки́дáч, солóмосило́сорі́зка і т. ін.

СОЛОМОКОПНУВА́Ч, á, ч. Пристрій до зернового комбайна для збирання соломи в копиці. Для збирання соломи комбайн обладнують солóмокопнувачем; він збирає солóму в копиці і ставить їх у полі (Механ. і електриф., 1953, 214).

СОЛОМО́НІВ, нова, нове: ◇ Соломóнове рішення (ві́рішення) — мудре, винахідливе розв'язання спірного або складного питання. Справа закінчилась солóмоновим рішенням: з Демка Петровича зняли податок, а Юхрима забрали працювати в округу... (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 205); Підпоручник недовго зволікав із солóмоновим вирішенням важкого питання (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 212).

СОЛОМОНЬКА, и, ж. Пестл. до солóма. *Комарі гудуть, спати не дають. Ой уткнуєсь я головонькою [голівонькою] У ячмінну соломоньку, Нехай ніжки тнуть* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 29).

СОЛОМОПОДАВАЧ, а, ч. Пристрій до зернового комбайна для подавання соломи у соломокопувач.

СОЛОМОПОДРІБНЮВАЧ, а, ч. Те саме, що соломорізка. *Бердянський завод сільськогосподарських машин імені Першого травня розпочав масовий випуск соломоподрібнювачів для тваринницьких ферм* (Роб. газ., 14. IX 1963, 1).

СОЛОМОПРЕС, а, ч. Прес біля зернового комбайна для ущільнення соломи. *Щоб комбайн з соломопресом обслуговувала одна людина, на пресі встановлена світлова сигналізація обриву шпагату і звукова сигналізація намотування шпагату на дзюб* (Колг. Укр., 8, 1961, 15).

СОЛОМОРИЗКА, и, ж. Сільськогосподарська машина для різання соломи, зеленої маси і т. ін. на корм, підстилку скотині та ін. *Найпростішою машиною для ентування січки є ручна соломорізка* (Механ. і електриф., 1953, 473); *Щоб виготовити вітамінні настої, соснові, ялинові або ялівцеві гілки пропускають через соломорізку* (Колг. Укр., 4, 1961, 31); *Зрізані рослини [маку] сушать і подрібнюють на соломорізках* (Колг. енци., I, 1956, 698).

СОЛОМОТРАНСПОРТЕР, а, ч. Конвейєр для переміщення соломи у соломокопувач, на скирту і т. ін. *Для укладання соломи в скирту користуються кінними сітками або соломотранспортерами* (Механ. і електриф., 1953, 214).

СОЛОМОТРИС, а, ч. Пристрій у молотарці та комбайні для відокремлення соломи від зерна і полові. *Завдання соломотриса — витрусити з соломи зерно та різні дрібні домішки і водночас безперервно виносити витрушену солому за межі машини* (Зерн. комбайни, 1957, 19); *На відміну від інших комбайн С-8 обладнано клавішним соломотрисом, що забезпечує краще відокремлення зерна* (Колг. Укр., 9, 1956, 45); *У порівн. *Щоразу, як тільки вони на ворота, у мене серце одразу в п'яти і починає всю кидати, наче в соломотрисі...* (Кучер, Прощай..., 1957, 192).

СОЛОМ'ЯНИЙ, а, е. 1. Прикм. до солóма. *Парубок обіперся підборами в сніг, натиснув плечима, і солом'яна хура зсунулася набік* (Шиян, Баланда, 1957, 32); // *Зробл. із соломи. У садочок входить молодий хлопець в солом'яному брилі* (Шевч., II, 1953, 168); *Так, удома Орлюк. Ось його хата, біла, з теплою солом'яною стріхою* (Довж., I, 1958, 324); *Він увесь час присвистував, прицмокував і тупотів чобітьми в солом'яних чунях* (Тют., Вир, 1964, 516); *Після табірних твердих нар солом'яна постіль здавалася їм пуховою периною* (Хижняк, Тамара, 1959, 264); // *Пригот. із соломи. Грубі солом'яні корми.. тепер згодовуємо тільки подрібненими і запареними* (Хлібороб Укр., 9, 1965, 25); *З весни минулого року ми стали дріжджувати сінне і солом'яне борошно, завдяки чому менше витрачаємо концентрованих кормів* (Колг. Укр., 5, 1961, 31); // *Укритий соломою. В холодку солом'яний курінь, а коло куреня — граблі, коса* (Вас., III, 1960, 133); // *Із будівлями, вкритими соломою (про село). На цілому селі не видно було ні одного дерева, навіть верби. То було село зовсім солом'яне та очеретяне* (Н.-Лев., II, 1956, 218); *Село солом'яне було, Куди не глянеш — стріхи* (Воскр., З перцем!, 1957, 323); // *Який утворюється при згорянні соломи. Високо і струнко здіймається над хатами солом'яний дим* (Панч, В дорозі, 1959, 34); *Для підвищення врожаю і цукристості буряків дуже велике значення має деревний і солом'яний попіл* (Колг. Укр., 2, 1956, 17).

2. Який має колір соломи; світло-жовтий. *Завадки вже не було на сцені. На його місці стояв юнак з буйною солом'яною чуприною* (Вільде, Сестри..., 1958, 475); *Перебирала [Хсеня] руками кінчик солом'яної коси, перекинутої через плече* (Голов., Тополя..., 1965, 148).

3. Якого годують соломою. *Сінним конем а солом'яним волом не далеко заїдеш* (Номис, 1864, № 10216).

4. перен. Який легко можна порушити; нестійкий, неміцний. *Краще солом'яна згода, як золота звада* (Укр. присл., 1963, 157); *Ій його «щирість» ще зашкодить, а досягти вона може хоч солом'яної згоди, яка завжди краща за золоту зваду* (Шовк., Інженери, 1956, 204).

◆ **Солóм'яна вдова**, жарт.— жінка, яка тимчасово залишилася без чоловіка або не живе з ним. *Анеля — солом'яна вдова, двоє дітей, скупа пенсія* (Фр., VI, 1951, 450); [М а р і я:] *Куди ти поїдеш від свого дому? Кидаєш, покидаєш мене? Знову? Знову мені солом'яною вдовою жити* (Собко, П'єси, 1958, 266); **Солóм'яний вдівець**, жарт.— чоловік, який тимчасово залишився без дружини або не живе з нею; **Солóм'яний парубок**, жарт.— непривабливий, негарний хлопець. *Солом'яний парубок золоту дівку бере* (Укр. присл., 1955, 119).

СОЛОМ'ЯНИК, а, ч., розм. 1. Матрац, набитий соломою. *На возі стояла велика дубова скриня і кілька менших; поміж них, умостившись на солом'яниках і перинах, сиділи Уляна Григорівна, Маруся, Наталка* (Добр., Очак. розмир, 1965, 278).

2. Опудало, зробл. із соломи. *А горобці кричать: ..— У панському саду стояли генерали — Та й тим на голову сідали, А це солом'яники... Не боїмось, Під носом пурхав і смівсь* (Гл., Вибр., 1957, 192).

3. Солом'яний короб. *Втерши сльози, вона, наче птиця, стрепенулась і кинулась господарювати.., порядкувала навіть людьми, що вносили кадовби, діжки.. солом'яники та бодню* (Н.-Лев., III, 1956, 83); *Біля верстата височіли два солом'яники, на зерно й муку, яких уже давно не плетуть* (Кучер, Трудна любов, 1960, 111).

4. Солом'яний капелюх. *Бойківські повстані крисані та підгірські солом'яники, — все те густою, брудною, сірою хмарою вкривало толоку* (Фр., V, 1951, 375).

5. Грубе взуття, сплетене з соломи. *В солом'яниках або довбаних з дерева черевиках тінями сновигали по табору вчорашні воїни, проклинаючи і себе, і головного отамана* (Стельмах, II, 1962, 245); [М а р к о:] *Очуманіла баба, зовсім очуманіла! Корову у валянці взути, а самій у солом'яниках у таку стужу!* (Мороз, П'єси, 1959, 13).

СОЛОНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до солóний. — Нічого, потерпи, але за твої синяки віділлється комусь солоненькими сльозами (Тют., Вир, 1964, 125); // у знач. ім. солоненьке, кого, с. *Що-небудь солоне. — Чого ж вам, дідусю? ..— Принеси чарочку та солоненького чогось заїсти* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 62).

СОЛОНЕЦЬ, ицю, ч. 1. Грунт, що утворюється із солончаку в результаті вимивання з верхніх шарів водорозчинних солей. *Відрізняють солончаки, що містять солі у верхньому горизонті, та солонці, у яких легкорозчинні солі вимиті в глибші шари, а в колоїдній частині залишився увібраний натрій* (Наука., 10, 1958, 37); *Попід глинищем, серед колючих хащів та червоного бур'яну, що росте на солонці, розчищено невеличку нивку* (Л. Укр., III, 1952, 124); *Солонці та солончаки без попереднього докорінного поліпшення під плодові насадження непридатні* (Сад. і ягідн., 1957, 167).

2. Озеро або джерело з солоною водою.

3. Рослина родини лободових із соковитим стеблом і колоскоподібним суцвіттям; відзначається солевитривалістю. *Солонець трав'янистий* — це перша рослина при заростанні солончаків (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 130); *Отаман* вибрав місце коло одного єрика, де пісок заріс.. червоним солонцем (Н.-Лев., II, 1956, 226).

4. Ділянка ґрунту із джерелом солоної води.

5. Місце, де кладуть, розсипають сіль для диких тварин. *Щоб розвести і закріпити в господарстві козуль, тут створено штучні солонці. Молоту сіль кладуть у спеціальні корита, а сіль-лизунець — у розколинку пенька* (По заповідних місцях..., 1960, 184).

СОЛОНЕЧНИК, а, ч. (*Galatella C a s s.*). Польова трав'яниста лікарська рослина з жовтими квітками, настойку якої вживають при простуді. *Жовтими квітками прикрашає степ густо опушений сивий, як дідусь, солонечник* (По заповідних місцях..., 1960, 24).

СОЛОНІЙ, а, е. 1. Який містить у собі сіль (про водойми). *І падають сніги рожевих птиць На морі запахує і солоне* (Рильський, II, 1960, 129); *Солоні озера щодо кількості і величини площі займають перше місце серед озер* (Курс заг. геол., 1947, 12); // *Який містить у собі сіль і має характерний смак, що його надає сіль (про воду в таких водоймах, бризки і т. ін.). Вода в стічних озерах прісна, а в безстічних — солона* (Фіз. геогр., 7, 1957, 53); *Високі хвилі з ревом розбивались об каміння, стіна солоних бризок здіймалась угору* (Дюч., III, 1956, 342); *Пливу до берега в знесиллі. — Далеке світиться вікно. — Такі гіркі й солоні хвилі...* (Сос., I, 1957, 307); // *Покритий сіллю такої води. Джузеппе втягав в себе той запах, облизує губи, вічно солоні, виносить на берег відерце фарби і зараз починає співати* (Коцюб., II, 1955, 414); // *Просянутий сіллю (про повітря, вітер). Де б'я не жив, та повсюди шумить Чорного моря шовкова блакить, Пахнуть солоні вітри на світанні, Степу гарячого трави духмяні* (Мас., Як пахне земля, 1958, 36); *Я стояв над морем і з насолодою дихав свіжим морським..солоним повітрям* (Трубл., III, 1956, 183).

2. Який має смак солі, містить у собі сіль (про сльози, кров, піт). *Стоять чумаки.. круг колючого, похиливши сумно голови.. Солона сльоза не в одного зависла на довгих вусах...* (Коцюб., I, 1955, 182); *Він розумів, що вмирає: недурно вже кілька разів раптом, без кашлю й болю, виповнювався його рот солоною кров'ю* (Тулуб, В степу..., 1964, 12); *Баком пригинався [Дмитро] і вперто йшов уперед. Чув, як солоний піт щипав спину* (Стельмах, II, 1962, 383); // *Вкритий потом. У плечі солоні уївся станкач. Коней останніх покинули вчора* (Гончар, IV, 1960, 14); *Пітними солоними устами припадав [Данило] до зжатого поля* (Стельмах, II, 1962, 68).

◇ Як солонного зайця [ганяти] див. *з'яєць*.

3. Приправлений сіллю, із характерним смаком, що його надає сіль (про їжу). *Прийом у Річинських був дійсно аристократичний, з шампанським та солоним мигдалем* (Вільде, Сестри..., 1958, 52); // *Який достатньо або надмірно посолений. Варили [страву] з просяного борошна на воді без солі, бо їли його з солоним сиром* (Стор., I, 1957, 266); *Вона почала куштувати кашу. — І трохи не солона! А куштувала, кажеш? — гримнула вона на Кулину* (Мирний, III, 1954, 355); // *у знач. ім. солоне, ного, с. Іжа, приправлена сіллю; смак солі. Завтра буде інше лікарство [інші ліки] і можна буде їсти кисле і солоне* (Коцюб., III, 1956, 443); *Новонароджені діти добре розпізнають солодке, гірке, кисле і солоне* (Шк. гігієна, 1954, 59).

4. Пригот. про запас із сіллю, в розчині солі. *Вже і обідати у неї поспіло: борщик з живою рибкою... каша пшоняна до олії, солона тараня з пшеничними галушечками та вареники з сім'яною макухою* (Кв.-Осн., II,

1956, 54); *Поки Оля поралась... а Романова мати готувала перекусити їм — холодна картопля «в мундирах» лишилась від вечері, солоні огірки, — .. Роман уже й вернувся* (Головко, II, 1957, 598); // *у знач. ім. солоне, ного, с. Засолені про запас продукти.*

5. перен., розм. Виразний, дотепний, але грубий; непристойний. *Регоче гурт, кидає солоні дотепи, насмішки* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 337); *Можна повторювати його [ім'я] безліч раз думкою, пошепки і вголос, тільки б ніхто не почув, бо одразу ж почнуться двозначні розмови, розпитування, солоні жарти* (Перв., Опов., 1970, 124).

◇ Солоне слово див. *слово*.

6. перен., розм. Дуже тяжкий. *Солоне життя; Солона робота; // Зароблений тяжкою працею. Вона мусить так тяжко працювати на шматок хліба, той гіркий та солоний шматок* (Коцюб., I, 1955, 97).

◇ Сьорбнути солонного — зазнати тяжкої праці, горя, нужди, злиднів і т. ін. — *Мені, товаришу майор, рано довелося сьорбнути солонного* (Баш, На.. дорозі, 1967, 153).

СОЛОНІНА, и, ж. 1. Засолене про запас м'ясо. *Він розв'язує мішок, витягає звідти солонину, зубами рве червоне м'ясо* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 149); *Солонина за своєю поживною цінністю поступається перед свіжим м'ясом, бо частина поживних речовин втрачається при засолюванні і вимочуванні* (Технол. пригот. їжі, 1957, 44).

2. діал. Салю. Катерина з дерев'яного відра годувала льошку.. і милувалася, як пишно росте, — *буде м'ясо і солонина* (Чорн., Потік..., 1956, 228); *Гердлічиха стала у вікні, груба, солониною проросла, і, позіхаючи, говорила* (Хотк., II, 1966, 255); *З дуб'я листя, з дуб'я листя висло на долину, А я тебе, дівча, люблю, як кіт солонину* (Коломийки, 1969, 127).

СОЛОНІНКА, и, ж. Пестл. до солоніна. *Стою, мовчу, а він на своє завертає: «Грошима, каже, багато не обіцяю, але їстимеш добре. Не тільки мамалигу з квасним молоком, а й капусту густої з сметаною покуштуєш, і солонинки кавалочок дістанеш...»* (Мур., Бук. повість, 1959, 10); [В а с и л и н а:] *Може, ви й борщ їстимете? Наш, селянський?* [К о т о в с ь к и й:] *А чому ж?* [В а с и л и н а:] *Із солонинкою. Зараз винесу* (Мокр., П'єси, 1959, 34).

СОЛОНІЩЕ, а, с., розм. Те саме, що солонець 4.

СОЛОНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. солоний. *Аж дотепер не знав [Дорошенко], що так важко буде йому розлучатися з тим життям, з вахтами, запахом канатів, солоністю моря, кизиком чайок...* (Гончар, Тронка, 1963, 199); *Мінімальну приємну солоність продукту чи страви ми відчуваємо при певній ваговій концентрації солі* (Наука., 1, 1968, 39); // *Ступінь вмісту солі, насиченість сіллю. Рибка і планктон живуть лише при певній температурі і солоності води* (Рад. Укр., 21.I 1965, 3).

СОЛОНКУВАТИЙ, а, е. Те саме, що солонуватий. *З моря тягнув теплий солонкуватий вітер* (Собко, Шлях..., 1948, 179); *Недалеко Чорне море, і від нього приносять вітри солонкувату вогкість* (Кир., Вибр., 1960, 116); *Припадав [Сашко] щоголю до понурої теплої морди, по якій котилися.. великі кінські сльози, такі ж солонкуваті, як і в людей* (Юхвід, Оля, 1959, 17).

СОЛОНО. 1. Присл. до солоний 1, 3, 4, 6. — *Солоно їдять [селяни], видно, що н'ється, — пожвавівши, пожартував дід* (Гончар, Таврія, 1952, 40); *До смерку не спинялися [чумаки] від рання, Щоб зимувати в степу не довелося. Солона юшка, аж гірка тараня, Ще й піт солоний. Солоно жилося* (Дор., Тобі, народе..., 1959, 36).

◇ Не солоно сьорбавши див. *сьорбати*.

2. у знач. присудк. сл. Про відчуття солоного смаку. Сонце стоїть десь над головою. Піт заливає очі, і солоно стає на сухих губах (Гончар, III, 1959, 57).

3. у знач. присудк. сл. Тяжко, скрутно. Ми, ганяючись за достатком, почотом [шаною] та славою, так часом бавимось з людьми, що від наших забавок буває їм дуже солоно!.. (Мирний, IV, 1955, 294).

◇ Солоно приходить (прийти) кому — тяжко комусь, хтось зазнає тяжкої праці, труднощів, горя, неприємностей і т. ін. У Галичині років з п'ятсот тому назад.. солоно приходилось руському народові, котрий звали вони [князі та бояри] смердами (Драг., I, 1970, 325); Вийшли [солдати] од ротного, сміються; дякують Максимові, що, коли б не він, дуже б солоно прийшлося... (Мирний, II, 1954, 123).

СОЛОНУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. Те саме, що солонцювати².

СОЛОНУВАТИЙ, а, е. Трохи, злегка солоний. В солонуватих ставках Присивашия темп росту коропа і приріст його м'яса за вегетаційний період на 65—145 процентів вищий, ніж у сазана (Хлібороб Укр., 11, 1967, 8); Важкий дух польових васильків, чебчику розлягався в солонуватому повітрі (Н.-Лев., V, 1966, 163); На губах [у волів] блищали великі нерівні краплини поту. Він такий же теплий і солонуватий, як і в людини (Стельмах, Хліб.., 1959, 436); Він не міг, як генерал Кульбашний, нагримати, сказати міцне словце, кинути трохи солонуватий жарт (Рибак, Час.., 1960, 191).

СОЛОНЦЕВИЙ, а, е. Прикм. до солоніць 1. Ефективним засобом підвищення родючості солонцевих ґрунтів в гіпсуванні (Хлібороб Укр., 8, 1966, 8).

СОЛОНЦЮВАННЯ¹, я, с., гідр. Дія за знач. солонцювати¹. Протифільтраційні заходи, побудовані на ущільненні стінок і дна каналів, значно економічніші порівняно з солонцюванням і іншими способами (Наука.., 2, 1957, 6).

СОЛОНЦЮВАННЯ², я, с., розм. Дія за знач. солонцювати².

СОЛОНЦЮВАТИ¹, юю, юєш, недок., перех., гідр. Збільшуючи в ґрунті вміст солей натрію, підвищувати його водонепроникність (у зрошувальних каналах, водоймах і т. ін.). Полковник під'їхав до ставкового майстра й здивував його, розповівши, як саме треба солонцювати місце під ставок (Ю. Янов., Мир, 1956, 40).

СОЛОНЦЮВАТИ², юю, юєш, недок., розм. Їсти щонебудь солоне, ласувати чимсь солоним. Порох ще довго солонцював талавиркою [рибою], обсмоктував кожну кісточку, кожен шматочок (Мирний, II, 1954, 153); Метнувся Данько до гарби, приніс торбу, насипав кожному [верблюдові], мабуть, по фунту [солі]: — Солонцюйте, тільки не ревіть! (Гончар, Таврія, 1952, 187).

СОЛОНЦЮВАТИЙ, а, е. Який містить у собі значну кількість солей натрію (про ґрунт). Солонцюваті ґрунти поділяються на солончаки і солонці (Колг. енци., I, 1956, 570); Матроси знов узялися за лопати. Під першим шаром спочатку пішла солонцювата сіра глина, потім жирна глина з різким запахом нафти (Тулуб, В степу.., 1964, 275).

СОЛОНЦЮВАТИСТЬ, тості, ж. Наявність у ґрунті значної кількості солей натрію.

СОЛОНЧАК, у, ч. 1. ґрунт, який у поверхневому шарі містить легкорозчинні солі в концентраціях, що негативно впливають на розвиток сільськогосподарських рослин. Можна сіяти [рис] й на таких малородючих ґрунтах, як солонці і солончаки (Хлібороб Укр., 4, 1966, 20); Сива трава на солончаках біжить, як вода (Гончар, Тронка, 1963, 316).

2. Озеро або джерело з солоною водою.

СОЛОНЧАКОВИЙ, а, е. Прикм. до солончак. Сухі місця, мокрі низини та солончакові ґрунти для малини непридатні (Колг. Укр., 1, 1954, 33); // Із солончаками. У солончакових сиваських степах ростимуть бавовна, рис, рожева герань та інші цінні технічні культури (Літ. газ., 22.VIII 1961, 1); // Який росте на солончаку. Птахи протягом зимового періоду харчуються солончаковою узбережною рослинністю та водоростями (Знання.., 2, 1973, 32).

СОЛОНЧАКУВАТИЙ, а, е. Який містить у собі легкорозчинні солі в невеликій кількості (про ґрунт). Внесення органічних добрив під цукрові буряки в кількості 15—20 т на гектар у поєднанні з мінеральними добривами слід вважати обов'язковим на змитих, солонцюватих та солончакуватих ґрунтах (Добрива.., 1956, 216); // Із солончаками (у невеликій кількості). Солончакуватий степ.

СОЛОПИТИ, плю, пиш; мн. солóплять; недок., перех., розм. Те саме, що висоліплювати. — Гарно язика солонив [тур], так і хотілося мені підскочити та відкабетувати [відрізати] ножем. Ото б печеня була! (Загреб., Диво, 1968, 81).

СОЛОПІЙ, я, ч., лайл. Дуже неуважна, некмітлива людина; роззява. — Ох ти солопій! А ще й маєш себе за розумного чоловіка, — сказала писарша (Н.-Лев., IV, 1956, 61).

СОЛОПІТИ, ію, ієш, розм. Дивитися на кого-, щонебудь, широко розкривши очі, перев. безтямно. Солоніє [Роман Маркович], червоніє, вражений незвичайною музикою слів (Горд., Чужу ниву.., 1947, 63).

СОЛОСПІВ, у, ч. Пісня для сольного виконання. Чотирнадцяти років він [С. Людкевич] komponує перші хори та солоспіви (Літ. Укр., 26.XII 1969, 21); Лисенкові обробки народних пісень—солоспіви і хори в супроводі фортеп'яно — відзначаються передовсім великою любов'ю і, так скажу, пошаною до народної музики (Рильський, III, 1955, 359).

СОЛТИС, а, ч., іст. У Західній Україні (до 1939 р.) та в Польщі (до 1950 р.) — сільський староста. Гасали від села до хутора солтиси і поліцаї, конфіскували за борги останню ряднину, виводили з двору оплакану гіркими слізьми худобину (М. Ол., Чуєш.., 1959, 23); — Ви десь гадали собі, що пани вічні і ви вічно коло них солтисом будете... (Козл., Сонце.., 1957, 36).

СОЛЮКС, а, ч. Сильна електрична лампа в рефлекторі на штативі, яку використовують для лікування світлом. На території ферми є кімната відпочинку, душова, їдальня, магазин, закінчується будівництво профілакторію, обладнаного солюксом, кварцовою лампою (Хлібороб Укр., 9, 1966, 20); // Опромінювання такою лампою з лікувальною метою. Здравниця обладнана найновішою медичною апаратурою. Тут можна одержати кварц, солюкс, електромасаж, водні та інші фізіотерапевтичні процедури (Рад. Укр., 9.X 1962, 3); Призначити солюкс.

СОЛЯНИЙ, а, е: △ Соляна кислота — одноосновна сильна неорганічна кислота, розчин хлористого водню у воді. Соляну кислоту добувають розчиненням у воді хлористого водню (Заг. хімія, 1955, 287); Найбільш уживаною паяльною рідиною є травлена соляна кислота (Гурток «Умілі руки..», 1955, 98).

СОЛЯНИЙ, а, е. Прикм. до сіль 1, 4. В степ котиться понад Сивашем тачанка. Вода зійшла, і Гниле море оголилося дном, сивіє, покрите соляним нальотом (Гончар, II, 1959, 410); Упавши на білу поверхню сметани, соляні крупинки враз подзьобали її сірими цяточками (Сенч., На Бат. горі, 1960, 33); Соляний шток — це соляний стовп великих розмірів, який утворюється, коли під дією тиску сіль переміщується з глибини до поверхні

(Нафта., 1957, 36); // Який містить у собі сіль. Часторіки, Широкі багна, соляні озера Перебігали шлях його (Фр., X, 1954, 374); На Україні найпотужніші (більше кілометра завтовшки) соляні породи виявлено у Дніпровсько-Донецькій западині та північно-західній окраїні Донбасу (Наука і культура., 1972, 91); Соляний розчин; // Пов'язаний із добуванням солі; признач. для добування солі. Майнацькі соляні промисли відразу ж після звільнення Криму були націоналізовані, і дорожціна сіль стала надбанням всього народу, який протягом імперіалістичної і громадянської війни тремтів над щіпкою солі (Збан., Сеспель, 1962, 9); А під Краковом слова вітальні Чув [поет] при вході в соляні копальні, Де портретом Леніна навек Зворушив нас простий робітник (Рильський, Дал. небосхили, 1959, 42); // Пристосований для обробки, зберігання, транспортування і т. ін. солі. Соляний млин; Соляний склад.

СОЛЯНКА ¹, и, ж. 1. Невелика посудина для солі, яку подають до столу. — Може, тобі ще й солі треба до страви? — промовила Соломія і поставила перед Денисом солянку (Н.-Лев., VI, 1966, 341); Підсунув [Каленик Романович] до себе тарілочку з сметаною і труснув на неї солі з солянки (Сенч., На Бат. горі, 1960, 33).

2. Те саме, що солоніць 4.

СОЛЯНКА ², и, ж., кул. 1. Густа юшка з дрібно нарізаними шматками м'яса або риби і гострими пряними приправами. Російська кухня характерна великим асортиментом заправних супів (щі, борщі, солянки, розсольники) (Технол. пригот. їжі, 1957, 3); Риб'яча солянка.

2. Тушкована капуста, пригот. з м'ясом, рибою або грибами.

СОЛЯНКА ³, и, ж., розм. Те саме, що курай ¹. Солоноозерна — одна з найкрасивіших дільниць [Чорноморського] заповідника.. Тут синіють мілкі солоні озера, зарослі зеленим очеретом і червоною солянкою (Знання., 9, 1969, 11).

СОЛЯНОКИСЛИЙ, а, е. Стос. до солей соляної кислоти.

СОЛЯР ¹, а, ч., заст. 1. Солевар.

2. Той, хто торгує сіллю. Купили [церкву] дрогобицькі солярі дець над Дніпром за сіль і на своїх возах привезли до Дрогобича (Фр., XVI, 1955, 299).

СОЛЯР ², у, ч., розм. Те саме, що Солярове масло (див. солярівий). Грузовики не гарчать, труячи повітря ядучим димом від соляру (Кучер, Трудна любов, 1960, 277); Мазут, гас, бензин, соляр, природний чи штучний газ, торф і вугілля — ось види палива, на яких вона [газова турбіна] може працювати (Наука., 10, 1961, 15).

СОЛЯРИЗАЦІЯ, і, ж. 1. мед. Опромінювання сонцем (звичайно з лікувальною метою).

2. фот. Перетворення негативного зображення в позитивне при сильній передержці пластинки або плівки під час знімання.

СОЛЯРІЙ, ю, ч. Спеціально обладнане місце для приймання сонячних ванн. Гіппократ перший рекомендував для здоров'я сонячні й повітряні ванни. Його співвітчизники вбачали в цьому звичайну потребу і будували солярії на дахах своїх будинків (Наука., 2, 1973, 10).

СОЛЯРКА ¹, и, ж., заст. Жін. до соляр ¹ 2.

СОЛЯРКА ², и, ж., розм. Те саме, що Солярове масло (див. солярівий). Ревіли [машини], пирхали перегаром солярки, тривожно сигналили (Збан., Курил. о-ви, 1963, 196); — Під час збиральної я солярку в бригади вожу кіньми, — раптом згадав чомусь Степан (Коп., Подарунок, 1956, 24).

СОЛЯРНИЙ, а, е, спец. Пов'язаний із сонцем. До найстаріших фігурних орнаментів кралецького декоративного ткацтва належать солярні орнаменти, пов'язані з культом сонця та небесних світил (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 50); Солярні температури.

СОЛЯРНЯ, і, ж. 1. заст. Копальня для добування солі. Ми солярню підем оглядіть [оглянути]. В нас солі найбільші достатки (Фр., XI, 1952, 416).

2. Спеціальне підприємство або цех для соління риби, м'яса, різних рибних та м'ясних виробів і т. ін. В копильнях.. готували красну рибу, в солярнях складали в новенькі діжечки й цебрики просолених лососів (Загреб., Диво, 1968, 232).

СОЛЯРОВИЙ, а, е: Δ Солярове масло — продукт перегонки нафти, який використовують як паливо для дизелів, мастило для легких механізмів і т. ін. Для дизельних двигунів використовуються важкі палива —.. солярове масло та ін., які добувають під час перегонки нафти (Автомоб., 1967, 109); Боротьбу з бур'янами ведемо обприскуванням посівів солярівим маслом (Хлібороб Укр., 4, 1972, 26).

СОЛЬ, невідм., с. П'ятий звук музичної гами, а також нота, що позначає цей звук.

СОЛЬВАТ, у, ч. Молекулярна група, що утворюється внаслідок сольватації. Застосовуючи різні методи дослідження, вдалося довести, що при розчиненні багатьох речовин молекули їх зв'язуються з молекулами розчинника, утворюючи особливого роду сполуки, так звані сольвати (Заг. хімія, 1955, 210).

СОЛЬВАТАЦІЯ, і, ж. Взаємодія між частинками розчинника і розчиненої речовини.

СОЛЬВЕНТ, у, ч., хім. Суміш рідинних вуглеводнів, яку використовують як дезінфікуючий та розчинний засоби. Сольвент — прозора, майже безколірна рідина з сильним специфічним запахом (Підручник дезінф., 1953, 191).

СОЛЬДО, невідм., с. Італійська мідна монета, яка була в обороті до 1947 р.; дорівнює $\frac{1}{20}$ ліри (див. ліра ²). — Легким шаром ви втираєте на ніч її [помаду] в лице, і рано встаєте свіжі, як од роси троянда... Кожна склянка — чотири сольдо (Копюб., II, 1955, 405).

СОЛЬНИЙ, а, е. 1. Який виконують соло. Композитор [Моцарт] написав також ряд проникливих сольних пісень на слова німецьких поетів (Мист., 1, 1956, 45); Пісня розпочиналась сольним вступом (Збан., Малин. дзвін, 1958, 230); У хлопчика голос ніжний, він співає в гурті дівчаток, мусить виконувати сольні партії (Мас., Роман., 1970, 38); Сольний номер; Сольний концерт.

2. Який виконує соло. Сцени ці скомпоновано для сольних голосів, хору й оркестру (Іст. укр. музики, 1922, 111).

СОЛЬНО. Присл. до сольний 1.

СОЛЬОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до сіль 1, 4. Заливають їх [помідори] сольовим розчином різної концентрації залежно від стиглості (Колг. Укр., 8, 1956, 36); Сольова маса; Сольовий режим.

2. Те саме, що солеварний.

СОЛЬФЕДЖІО, невідм., с., муз. 1. Вокальні вправи для розвитку слуху й голосу та набуття навичок читати ноти.

2. Навчальна дисципліна, признач. для розвитку слуху учнів. Майбутній композитор, крім курсу гармонії,.. вивчає: сольфеджіо, аналіз музичних форм, ..інструментовку (Мист., 1, 1969, 11).

СОЛЬФЕДЖУВАННЯ, я, с., муз. Дія за знач. сольфеджувати. М. Завалішина у своїй практичній роботі з дитячим хором приділяла 30—40 хвилин сольфеджуванню (Мист., 6, 1958, 22).

СОЛЬФЕДЖУВАТИ, *у́ю, у́єш, недок., муз.* Виконувати сольфеджіо (у 1 знач.).

СОЛЬФЕДЖУВАТИСЯ, *у́ється, недок., муз.* Виконуватися як сольфеджіо (у 1 знач.).

СОМ, *а, ч.* Велика прісноводна хижа безлуска риба родини сомових з кількома парами вусів. Йому сьогодні пощастило: він зловив такого сома, що коли його продати, то вистачить ходити в кіно хтозна й поки (Тют., Вир, 1964, 449); М'ясо сома дуже смачне і поживне (Хлібороб Укр., 3, 1968, 47); *У порівн. Над ворітьми, якраз посередині, на кружалі вирізана була чоловіча пика: рот — як у сома (Мирний, I, 1949, 368); — Стайте, тітко Маріє, могорич! — підморгує [десяцький] бровами і нерівно вигнутими тонкими, наче в сома, вусами (Стельмах, I, 1962, 511).

СОМА, *и, ж., спец.* Так звана «смертна частина» тіла організму, яку вейсманісти протиставляють зародковій плазмі, що є нібито потенційно безсмертною і передається з покоління в покоління.

СОМАТИЧНИЙ, *а, е, спец.* 1. Стос. до соми. Соматичні клітини.

2. Який стосується тіла; тілесний. Багато вчених вважають, що необхідним етапом ракового переродження клітини є певна соматична мутація (Наука., 3, 1967, 38).

Соматична нервова система — частина нервової системи людини й хребетних тварин, що являє собою сукупність чутливих і рухових нервових волокон, які іннервують скелетні м'язи.

СОМАТОЛОГІЧНИЙ, *а, е, спец.* Стос. до соматології. Соматологічні дослідження.

СОМАТОЛОГІЯ, *ї, ж., спец.* Галузь медицини, що вивчає розміри і пропорції людського тіла (ріст, вагу і т. ін.) за життя людини. У галузі антропологічних наук працювали секції: фізіологічної антропології, соматології людини, анатомічної антропології (Нар. тв. та етн., 6, 1964, 4).

СОМБРЕРО, *невідм., с.* Іспанський крилатий капелюх, поширений в країнах Латинської Америки. Легкі крилаті капелюхи сомбреро, які носять скрізь в країнах Латинської Америки, завжди пов'язані в нашій уяві з яскравим тропічним сонцем (Рад. Укр., 10. I 1964, 3).

СОМЕНЯ, *яти, с.* Маля сома; малий, молодий сом. Живе сом в якійсь одній ковбані і майже ніколи її не кидає.. Соменята — ті меткіші, вони бродять по всій річці (Вишня, II, 1956, 254).

СОМЕНЯТКО, *а, с.* Зменш.-пестл. до соменя.

СОМИК, *а, ч.* Зменш.-пестл. до сом. Біля його ніг на шворці хлюпочеться спіймана риба. Тут і два окунці, щупачок, а на гачок глибинної вудочки попався сомик (Автом., Щастя., 1959, 12).

СОМИНА, *и, ж.* М'ясо сома як їжа. Що сомина, що свинина (Номис, 1864, № 8116).

СОМИНИЙ, *а, е.* Прикм. до сом. Ще й сонце не сіло, а він з кучером Кузьмою вже лагодяться рибалити, на якусь там відому лише їм сомину яму (Головка, II, 1957, 488); Петро впав навколішки, нишпорив у чорній воді.. Сом не було. Він десь, певно, мчав на всю свою сомину швидкість до найдавших закутків свого царства (Загреб., Спека, 1961, 273); // Пригот. із сома. Сомина юшка; // Власт. сомові, такий, як у сома. Сомині вуса.

СОМИСЬКО, *а, ч.* Збільш. до сом.

СОМИЩЕ, *а, ч.* Збільш. до сом. — Ну, кит не кит, а сомище, завбільшки з корову, теж може оперезати хвостом, аж виляски підуть, — невгавав Микола (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 197); Хитрий сомище не йшов ні на яку принаду (Донч., VI, 1957, 214).

СОМНАМБУЛ, *а, ч.* Те саме, що сомнамбула.

СОМНАМБУЛА, *и, ч. і ж.* Людина, хвора на сомнамбулізм; сновиди, лунатик. *У порівн. Вона себе тримає, наче вві сні, наче сомнамбула, котра не керує вчинками своїми (Ю. Янов., IV, 1959, 59).

СОМНАМБУЛІЗМ, *у, ч.* Те саме, що лунатизм. Нічого незрозумілого з точки зору тверезої науки і здорового глузду немає і в «лунатизмі», або, як його називають медики, сомнамбулізмі. Вже доведено, що це не що інше, як один з досить численних розладів сну (Наука., 9, 1965, 30).

СОМНАМБУЛІЧНИЙ, *а, е.* Стос. до сомнамбулізму.

СОМОВИЙ, *а, е.* 1. Прикм. до сом; // Признач. для ловіння сомів. Сомовий гачок; // Пригот. із сома. Сомова юшка; // Власт. сомові, такий, як у сома.

2. у знач. ім. сомові, вих, мн. Підряд прісноводних безлуских риб, до яких належать різні види сома.

СОМОК, *мќа, ч.* Зменш.-пестл. до сом. Бувало, що за день йому щастило вловити й кілька рибин — головатих сомків чи якусь плотву (Ле, В снопі., 1960, 81); [В а к у л е н к о:] Сомки трапляються добрі, так кілограмів на п'ять, вісім, а то й більше (Корн., II, 1955, 202).

СОМОН, *прикм., невідм.* Рожево-жовтий (про колір); палевий.

СОН¹, *сну, ч.* 1. Фізіологічний стан спокою організму людини і тварини, що настає періодично і супроводиться повною або частковою втратою свідомості й ослабленням ряду фізіологічних процесів. Сон — це внутрішнє гальмування, що виникає в корі великих півкуль головного мозку і є активним нервовим процесом, який захищає нервові клітини від перенавантаження (Знання., 3, 1968, 28); При світлі свічки.. вони взялися до роботи і так захопилися, що забули про втому та сон (Коцюб., I, 1955, 354); Шура, здригаючись, спала тривожним сном (Гончар, III, 1959, 191); — Поспи, дочко, сон усі хвороби лікує... (Зар., На.. світі, 1967, 283); *Образно. Сон, влетівши до хати, бере Харитю під своє крило (Коцюб., I, 1955, 16); // Те саме, що спання. Мати, вся ще у білім, схилилась над ним припущлим од сну лицем (Коцюб., II, 1955, 374); Влаштовувались делегатам на сон довелося в темряві (Гончар, II, 1959, 183); // Те саме, що сплячка 1. Зимовий сон ведмедя; // спец. Стан рослини, при якому проходить зміна в положенні листя або пелюсток квітки під впливом зміни освітлення і температури; // Зимове замирання рослин. Дерева прокинулися від зимового сну; // перен. Стан повного спокою, тиша в природі і т. ін. Уночі не спимо всі, а вулиця, село у сні, і всюди тихо (Вовчок, I, 1955, 242); Настала ніч, хороша літня українська ніч, коли вітрець замирає, спека спада, холодок та сон сповивав землю (Мирний, I, 1954, 62).

Зі (зо) сну — тільки що прокинувшись або не зовсім прокинувшись; спросоння. Кайдашиха знову со сну оcala на печі й встала тоді, як надворі зовсім розвиднілось (Н.-Лев., II, 1956, 283); Жінка спустила з постелі ноги... і смачно, трохи хрипло со сну, оповідала, що їй снилось (Коцюб., II, 1955, 283); — Чого ви мене так пізно будили? — запитав він хрипким зі сну голосом (Тют., Вир, 1964, 7); Крізь (ч́ерез) сон — не зовсім заснувши або не зовсім прокинувшись. Біля острова лунко викинувся сом і перелякано, крізь сон, заячали лебеді (Стельмах, I, 1962, 455); Ото раз вночі.. чую я через сон, щось затупотіло під хатою, неначе приїхало на коні (Н.-Лев., III, 1956, 275); На сон грядущий див. грядущий; Пробуджуватися (пробудітися, прокидатися, прокинутися) від (од, зі) сну — переставати спати; Уві (вві) сні — під час спання. Раптом дівчина, стріпнувшись, починає голосно говорити уві сні (Гончар, III, 1959, 321).

△ Гіпнопедичний сон — психофізіологічний стан спокою організму, при якому в пам'яті людини вводиться і закріплюється в ній певна інформація. Гіпнопедію однаковою мірою не можна визнати ні гіпнотичним, ні природним сном. Це цілком особливий психофізіологічний стан, який слід так і назвати — гіпнопедичним сном (Знання..., 5, 1966, 7); Летаргійний (летаргічний) сон див. летаргійний.

◇ Богатірський сон див. богатірський; Вганяє в сон кого; Сон налягає (наліг, найшів і т. ін.) на кого; Сон приходить (прийшов) до кого — хочеться спати кому-небудь. Вже на мене сон налягав, а його нема (Н.-Лев., III, 1956, 280); І от на Уляну найшов сон (Довж., I, 1958, 354); Тільки й відпочивав [Данило] уві сні. Але й сон приходив ненадовго (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 598); Вибиватися (вібитися) зі сну — переставати нормально спати. — Пілотку я заховав у кишеню, бо їду й дримаю... Так і дивись, що загублю... — Вибились люди зі сну... А маршеві кінця не видно (Гончар, III, 1959, 76); Відганяти (відігнати, проганяти, прогнати, розганяти, розігнати і т. ін.) сон — не давати заснути. Перед його очима манячила чудова рівна Тодозина постать, неначе яке диво, котре одганяло сон од його очей (Н.-Лев., VII, 1966, 106); Щоб прогнати сон, що навалювався на нього теплою хвилею..., хлопець бродив по світлиці (Тют., Вир, 1964, 470); Стручисі не спалося... Думки всякі розганяли сон (Гр., II, 1963, 299); Впадати в сон — засинати. Фелікс дивився і примічав; часом він впадав у сон, і йому все снилось, як вони йшли Львівською на Лук'янівку (Ю. Янов., II, 1954, 36); Заснути вічним сном див. засипати²; Камінний сон — те саме, що Кам'яний сон (див. кам'яний). На ранок, як співали треті півні, Зникав той «перелесник», а дівчина Уквітчана, убрана засипала Камінним сном (Л. Укр., I, 1951, 181); Кам'яний сон див. кам'яний; Клонить на сон; Сон клонить див. клонити; Мертвецький сон див. мертвецький; Мертвий сон див. мертвий; Мобить (моріло) на сон; Сон мобить (морів) див. морити; На сон знемагати див. знемагати; Не береться (брався) сон див. братися; Неначе (мов, немов і т. ін.) від (од, зі) сну прокинутися (пробудитися і т. ін.) — вийти із стану глибокої задуми, забуття. Баба Зінька опам'яталась, неначе прокинулася од сну. Вона поклала в скриню порозкидане убрання, зачинила й замкнула скриню (Н.-Лев., VI, 1966, 408); Неначе (мов, немов і т. ін.) крізь сон (уві сні) бачити (чутти і т. ін.) — неясно, невразно, нечітко бачити (чути і т. ін.). Єремія слухав неначе крізь сон і не зводив очей з пана Дзеньковського (Н.-Лев., VII, 1966, 212); «Чи чуєш ти, Катерино? Біжи зустрічати! Уже прийшов! Біжи швидше! Швидше вежи в хату!.. Слава тобі, христе-боже! Насилу діждала!» І Отче наш тихо-тихо, Мов крізь сон, читала (Шевч., I, 1963, 321); Спочатку, в глибині саду, Гнат, мов крізь сон, чув якісь неясні звуки (Стельмах, II, 1962, 347); Неначе (наче, як і т. ін.) у (в) сні ходити (жити і т. ін.): а) бути заглибленим у свої мрії, переживання і т. ін., не бачити, не помічати навколишнього. Я по Сумській їду, в провулок ліворуч, немов у сні звертаю (Сос., II, 1958, 476); б) бути у стані, близькому до непритомності. Знесилившись від втрати крові, він ішов наче в сні, ледве переставляючи ноги (Перв., Дикий мед, 1963, 255); Ні (і) сном ні (і) духом не знати (не відати і т. ін.) див. дух; Ні сну, ні відпочінку див. відпочинок; Оберігати сон див. оберігати; Перебивати (перебити) сон — невчасно будити. Василько спросоння позіхав. Йому перебили сон (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 302); Перший сон — час безпосередньо після засинання. Устав туман... І холодом прогнав мій перший сон (Зеров, Вибр., 1966, 44);

Потягнуло (потягло) на сон (до сну) див. потягти; Свинцевий сон див. свинцевий; Смертельний (смертний) сон див. смертельний, смертний; Сном-духом не знати (не відати і т. ін.) — те саме, що Ні (і) сном ні (і) духом не знати (не відати і т. ін.) (див. дух). — Сном-духом не знаємо, — виправдувався бригадир. — Самі ламаємо голову: хто б міг? (Гончар, Південь, 1951, 133); Сном знемогтися див. знемагатися; Солідкий сон див. солідкий; Сон [десь] тікає (тікав, утік і т. ін.) від кого; Сон злітає (злітав і т. ін.) з очей у кого — не може заснути хто-небудь. Тарас Григорович усе думав, думав про минуле, і сон тікав від нього (Тулуб, В степу..., 1964, 131); Нямидора не спала: сон десь далеко утік од неї (Н.-Лев., II, 1956, 177); Сизий серпанок зоряної ночі покрив сушу й море... У таку ніч сон злітав з очей, а мрії полонили розум і серце (Дмит., Наречена, 1959, 14); Сон зміг (зборів і т. ін.) кого — заснув хтось. Я незчулась, як впала на лаву, як і сон мене зміг... (Н.-Лев., III, 1956, 286); Знову зостався Петрусь сам; знову сльози, молитви..., аж поки не зборов його сон (Мирний, I, 1954, 332); Сон зморить (зморів) див. зморювати; Сон знемагає (знеміг) див. знемагати; Сон на бчі не йде див. око¹; Сон [не] берє (брав) див. брати; Сон не пристає (не приставав) див. приставати; Сон не приступає див. приступати; Сон [не] узяв див. узяти; Спати важким сном див. спати; Спати вічним (гробовим і т. ін.) сном див. спати; Спати (засипати) сном праведника (праведників, праведних і т. ін.) див. праведник, праведний; Твердий (рідко товстий, товстенький) сон — міцний, непробудний сон. Коли ж тепер забула [Варвара] про зневагу, то заснула... таким твердим сном, що хоч гармати коти, то не добудишся (Март., Тв., 1954, 319); Голодуха не відповів. Очі йому склепилися, він упав з коня і заснув твердим сном (Довж., I, 1958, 253); Скільки-то разів, як гасили світло і хазяїн з хазяйкою спокійненько засинали й товстим сном спали, потомленому, побитому наймиту малому снилось, що усі ті птиці рябопері зірвалися з стін (Вовчок, I, 1955, 297); Тонкий (тоненький) сон — неміцний, тривожний сон. Швидко й світло згасло; коснули панни тонким, чуйним сном (Н.-Лев., I, 1956, 142); Лежить [Даринка] і чує крізь тоненький сон, як недалеко біля неї Лиска щипав траву (Вирган, В розп. літа, 1959, 265); Хилить (хиліло) на сон (до сну); Сон хилить див. хилити; Царство сну див. царство.

2. Те, що сниться; сновидіння. Отакий-то на чужині Сон мені приснився! Ніби знову я на волю, На світ народився (Шевч., II, 1963, 45); — А раз приснилось, — признався далі Павло, — начебто я особисто звільнився увесь світ від ярма капіталізму. — Ніхто не посміхнувся, почувши сон Павла (Довж., I, 1958, 187); Батька свого Данько пам'ятав мало, але часто бачить його в снах (Гончар, I, 1959, 7); *У порівн. Час летів, немов на крилах, І, мов сон, життя минало (Л. Укр., I, 1951, 374); Хмарка пливе кучерява, тихо, як сон, розтає (Сос., II, 1958, 30); // перен. Те, про що мріє людина; мрія. Нині всі його Надії й сні сновілись; та, котру Він полюбив, його взаємно [взаємно] любить І гідна щирої любові (Фр., XIII, 1954, 201); Спокій тих, що вірять нам, Ми берегти клялися ревно. Ну, що ж, не збутись нашим снам, Хоч і жалітимем напевно! (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 62); Тінь і слід — і дружба, і кохання, І вигнання, й пориви, і сні? Та невже було це дождання Зовсім неможливої весни? (Рильський, II, 1960, 110); // перен. Те, що сприймається як нереальне, примарне, оманливе; протилежне д і й с н і с т ь. Хвилі гойдають Рустема... скачуть, як в танці, зорі ростуть, зникають... так чудно, так дивно... Чи сон —

чи дійсність? (Коцюб., II, 1955, 154); У неї ласкаве волося і свіжі й радісні вуста... Немов під ноги квіти стеле і очі п'є йому до дна... Вона — не сон, вона Ягелла — дочка магната Рудзяна (Сос., I, 1957, 349).

. Золотий сон: а) приємне сновидіння, що дає відчуття щастя, насолоди. Заснувши, Софія потопала у золотих снах (Л. Укр., III, 1952, 503); Невже вона справді з години на годину може бути тут? Іноді Чернишеві це здавалось малоюмовірним, як виблиск золотого сну (Гончар, III, 1959, 391); б) мрія про щастя, радість. В самоті, гризоті Давні сні золоті Розійшлись... Наче дим по лугах (Фр., XIII, 1954, 82); Приємних снів! — побажання доброго відпочинку тому, хто збирається спати; добраніч. Він накинув наопашки кожушок, начепив на голову кубанку і вийшов з хати.. — Приємних снів!.. — крикнув, закриваючи двері (Тют., Вир, 1964, 165).

◇ І (й) в (ві, вві) сні не снілося (не сніться) див. снитися; І (й, навіть) уві (у) сні не присніться (не приснілось [би], приснітись не могло) див. приснитися; Сон наяв'у див. наяв'у; Сон ряб'ї кобили див. кобила; Сон у р'уку див. рука; [Спати] і в (уві) сні бачити — дуже прагнути чогось. Антон аж труситься Пожит'ка з земельного комітету зіпхнути. Щоб — самому. Спить — і в сні бачить себе на його місці (Головко, А. Гармаш, 1971, 387); Як страшний (лихий і т. ін.) сон — про щось погане, неприємне, в існування чого важко повірити, що не можна пояснити.

СОН², со́ну, ч. (*Pulsatilla A d a n s.*). Лікарська рослина родини жовтцевих з великими ліловими квітками. Уся зелена степова скатерть.. була ніби заткана квітками: червоними купами смілки, синіми дзвониками, жовтими степовими тюльпанами, фіолетовим соном (Н.-Лев., I, 1956, 408); Всі дівчата.. почали чіпляти на пагінці хто букетик фіалок, хто дзвоник сону, хто барвистої заполочі чи й паперову квітку (Смолич, Мир., 1958, 26); Там, де недавно лежав ще сніг, цвітуть уже ніжні проліски та волохатий сон (Дмит., Наречена, 1959, 24).

△ Вбвчий сон див. вбвчий.

СОНАНТ, а, ч. 1. Приголосний звук, при творенні якого голос переважає над шумом. Разом з р, л, м, н, і, j (й) білабіальне в (w) залучаємо до сонантів (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 188).

2. У деяких слов'янських мовах — приголосний або півголосний звук, який один або разом з іншими звуками утворює склад.

СОНАТА, и, ж. Інструментальний музичний твір, який складається з трьох-чотирьох різних щодо характеру та темпу частин, з яких одна має форму алегро. Сонату заграйте мені, потужну,.. сонату Бетховена (Коб., III, 1956, 52); У вісім років композитор [Моцарт] уже був автором ряду сонат та симфоній (Мист., 1, 1956, 44); Ася і Зіна мусили вивчити нову велику й важку сонату (Ів., Вел. очі, 1956, 80); *Образно. Я хочу тільки нагадати Похилі лози, річку, луг І серця місячні сонати (Еллан, I, 1958, 66).

СОНАТИНА, и, ж. Нескладна, невелика соната.

СОНАТНИЙ, а, е. Прикм. до соната; // Який структурно, формою або якими-небудь ознаками нагадує сонату, пов'язується чимсь з нею. Діалектику шевченківської драматургії композитор [С. Людкевич] показав в складній, але логічній і стрункій наскрізній формі, що поєднує монотематичний тип розвитку з сонатним (Мист., 3, 1961, 26); Тематичний розвиток у цій пісні [«Поза яром»] — блискучий зразок сонатного мислення в його народній інтерпретації (Нар. тв. та етн., 4, 1964, 62).

△ Сонатне але́гро — форма музичного твору, побудова-

на на протиставленні й розвитку двох тем, як правило, контрастних. Своєю конструкцією увертюра до «Чорноморців» [опера М. Лисенка] нагадує сонатне але́гро з повільним вступом, жвавою головною партією, ліричною побічною й урочистою маршоподібною кодою (Укр. клас. опера, 1957, 170).

СОН-ДРІМОТА (сну-~и), ч. і ж., фольк. Немічний сон. Обняла його сон-дрімота (Мирний, I, 1954, 335); Уже тривожний сон-дрімота Зійшов на землю крадькома (Шпорта, Ти в серці.., 1954, 175).

СОНЕТ, а, ч. Віршована строфа, яка складається з 14 рядків, перев. п'ятистопного ямба — двох чотиривіршів та двох тривіршів. Франко, оборонець поневоленої жінки і знавець жіночого серця, звернув увагу своїм сонетом, писаним про жіноче серце (У. Кравч., Вибр., 1958, 423); Якось під час зустрічі Павло похвалився їй, що один сонет у своїй збірці присвячує їй (Головко, II, 1957, 489); Сонет М. Рильського набув нової якості й водночас не втратив своїх старих перевірених віками переваг (Літ. Укр., 17.III 1970, 2).

СОНЕТКА, и, ж., заст. Кімнатний дзвінок із швурком, за який смикали при потребі викликати слугу або служницю. Евеліна встає. Смикає сонетку (Рибак, Помилка.., 1956, 189).

СОНЕТНИЙ, а, е. Прикм. до сонет. Сама думка [І. Франка] дати в канонічній сонетній формі суворо реалістичне, навіть натуралістичне зображення побуту австрійської тюрми виявляє велику сміливість (Рильський, III, 1956, 271).

СОНЕЧКО, а, с. 1. Пестл. до со́нце 1—4. Спускалося сонечко за зелену гору (Кост., I, 1967, 39); Сонечко злило сніг по горбиках [горбиках], стало тепленько (Кв.-Осн., II, 1956, 310); Раю-пораненьку Ясне Сонечко сходило (Тич., I, 1957, 48); В квітах барвистих Дівчина сяє, В оченьках чистих Сонечко грає (Рильський, I, 1960, 108); Данько з Васильком, зачувши весну, повилазили з хати на сонечко (Гончар, II, 1959, 194); — Зійшло колись і для мене сонечко, та заздрісно стало другим — і заступили... (Коцюб., I, 1955, 140); Теперішнє.. таке непривітне, таке темне, безрадісне!.. Там тільки, у туманному просторі грядущого горить-сяє ясне сонечко правди! (Мирний, I, 1954, 347); *У порівн. Бувало, вигляне [Катруся] із хижі, Як тая квіточка з роси, Як тев сонечко з-за хмари (Шевч., II, 1963, 268); // Уживається як ласкаве звертання до дорогої, милої людини. Жду твоєї відповіді, мов ти сонечко ясне, мов любимо дитячко (Коцюб., III, 1956, 192); [Г о л о с М а р г а р и т к и:] Васильку, де ти, сонечко моє?.. (Крот., Вибр., 1959, 536).

2. Невеликий жучок круглої або подовженої форми, що має червонувате або жовтувате з чорними цяточками забарвлення. — Бач, комашина! — відказав [Івась].. — То сонечко! — угадав Грицько (Мирний, IV, 1955, 9); Крапчасте сонечко повзло по бур'яніні, кволе, передосінне. Прися обережно взяла його на долоню (Гончар, Циклон, 1970, 52); З мисливців на попелиць згадаємо.. невеличкого жучка, що називається сонечком (Шкідн. поля.., 1949, 34).

СОНЛИВИЙ, а, е. 1. Який любить багато спати, схильний до сну. Хто лінивий, той і сонливий (Укр. присл., 1955, 201); Схопився Тугокопилий.. та мерщій до вікна, чи світає? Чи пора у двір гукати, сонливих робітників на вправляння з худобою підіймати? (Ковінька, Кутя.., 1960, 115); // Який хоче спати, охоплений сном; сонний. Після вечері посадила Явдоха Павла на покуті, вимитого, чистого і сонливого (Тют., Вир, 1964, 132); *Образно. Конем скрадався парубок, обминаючи людні місця, чвалуючи.. манівцями, по сонливих степах та дрімливих лісах (Ільч., Козацьк. роду..,

1958, 319); // Власт. тому або який буває в того, хто хоче спати. Спершись щокою на кулак, Таубенфельд сонливими, скаламученими очима дивився у вікно (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 169).

2. Який викликає, навіває сон. Чути музику, що помалу стихає і переходить у тихий, одноманітний, сонливий шум старого лісу (Вас., III, 1960, 244); На хуторі П'ятигори стояла сонлива тиша. В розпеченому повітрі дзвеніли тільки комахи, та на ставку часом скидалась риба (Панч, Гомон. Україна, 1954, 22).

СОНЛИВИЦІ, виць, мн., нар.-поет. Стан, коли весь час хочеться спати. На мого сина дрімливці, сонливці і сплячки (Чуб., I, 1872, 112); — Чи є у вас крикливці?.. — Ні, нема.., а в сонливці та дрімливці (Мирний, V, 1955, 347).

СОНЛИВІСТЬ, вості, ж. Стан за знач. сонливий. Сонливість і сон, можна сказати — сонне гальмування, поділяє життя організму на несонну і сонну фази, на зовнішньо активний і пасивний стан організму (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 65); Мене охопила страшна сонливість. Я почав провалюватись у міцний сон (Ю. Янов., II, 1958, 132); *Образно. Листя на корчах вже жовкло: осіння втома і сонливість лежали вже на діброві (Мак., Вибр., 1956, 567).

СОНЛИВО. Присл. до сонливий. Десь далеко на околиці містечка сонливо цякали перед сніданням собаки (Панч, II, 1956, 62); *Образно. Сонливо річка пливе (Фр., XI, 1952, 179).

СОНМ, у, ч., книжн. Велика група, зібрання когось, чого-небудь. В «Енеїді» Котляревський змалював сонм олімпійських небожителів (Рад. літ-во, 5, 1964, 121); // Велика кількість, безліч когось, чого-небудь. Сонми змар скотилися, тисячею гармат ударив грім, блискавиця весь світ осліпила (Хотк., II, 1966, 221); Біля електричних ліхтарів збирались сонми нічних метеликів та комах (Дмит., Розлука, 1957, 100).

СОНМИЩЕ, а, с., книжн., ірон. Те саме, що сонм. У славному місті Безпактелику Збиралося лицарів буй-турів без лику [ліку].. То зійшлися в «Народнім дворі» Всі поборники, буй-тури, богатирі.. А з-поза них невідступна Сорока Поглядала на сонмище (Фр., XI, 1952, 354).

СОННИЙ, а, е. 1. Прикм. до сон¹. В. А. Гіляровський у Москві запропонував особливий, легкий варіант електронаркозу, при якому сонний стан у хворих викликається слабим імпульсним електричним струмом (Наука., 11, 1956, 18); // Пов'язаний із сном. Харкевич сіє на колоду і потер обличчя долонею, намагаючись звільнитись від сонної мlosti (Голов., Тополя., 1965, 252); *Образно. Воно [море] потягається слабо і в сонній мlosti ніжно викидає перші хвилі на берег (Коцюб., II, 1955, 415); // Який буває, з'являється, виникає вві сні. Ночі темної дивні почвари Заглядали в безсонні очі, І страшніші, ніж сонні кошмари, Ті привиддя безсонної ночі (Л. Укр., I, 1951, 65); Як часом з'являється нам, що уже не існує, — То лише мислі потьмарення, образів сонних омана (Зеров, Вибр., 1966, 196); // Подібний до того, який буває вві сні. Вранішнє сонце обливало його м'яким світлом, пестило його вид, очі, наганяло сонне забуття... (Мирний, I, 1949, 252); // Який здійснюється вві сні. Захоплення сонною терапією в багатьох випадках виявилось недоречним; бо при ряді захворювань центральна нервова система потребує.. збудження діяльності нервових клітин (Наука., 7, 1955, 21); // Здійснюваний тим, хто спить. Регіт покривав навіть сонні зітхання худоби (Коцюб., II, 1955, 327); Деякий час сиділа [Олена] непорушно, прислухаючись до сонного дихання сплячих хлопчика й дівчинки (Тют., Вир, 1964, 25); // Признач. для сну. — В нічну добу, в годину сон-

ну, Прокрастись можна поуз стан [ворогів] (Котл., I, 1952, 223).

Δ **Сонна артерія** — одна з парних артерій, розміщених вздовж дихального горла, яка несе кров до голови. Ділянку сонної артерії легко знайти на рівні верхнього краю гортані (Наука., 7, 1970, 37); **Сонна хвороба** — інфекційна хвороба тропічної Африки, що передається через укуси мухи цеце і супроводжується пропасницею, головними болями та великою сонливістю. Лікар Давід Брюс знайшов причину сонної хвороби — муху цеце (Знання., 8, 1965, 24).

2. Який спить, перебуває у стані сну. — *Перестаньте, вітри! Не шуміть, ялини; Не лякайте нагло сонної дитини* (Граб., I, 1959, 288); *Почав він [польський загін] рубати і колоти сонних запорожців* (Довж., I, 1958, 246); *У порівн. *Пішла [дівчина], вмилась, напилася [зілля], Мов не своя стала, Вдруге, втретє, та, мов сонна, В степу заспівала* (Шевч., I, 1963, 59); // Млявий, малорухомий, позбавлений жвавості. Вони з огидженням обминали сонних, млявих од холоду гадюк, що купами лежали на купинах (Коцюб., I, 1955, 360); В чистій світлиці нікого не було, тільки дзижчали на віконці сонні мухи (Панч, Гомон. Україна, 1954, 23); // Власт. тому або який буває в того, хто спить. — *Не спи, не спи! — говорить ясний місяць, — бо як заснеш, я промінь наведу, немов стрілу, і встrelu в сонне око* (Л. Укр., I, 1951, 135); *Маленькі діти сплять на лашетті або в материнських пеленах; на сонних, спитнілих личках чорні лишаї мух* (Тют., Вир, 1964, 331); // Охоплений сном; у якому всі сплять. *Сонечко зішло, Збудилось сонне село* (Рудан., Тв., 1956, 77); *Сріблистий місяць тихо Чарівне світло лив на сонну землю* (Фр., XIII, 1954, 222); *Квапливий перестук її чобіток м'яко поплив до сонної оселі* (Стельмах, I, 1962, 403); // перен. Безлюдний, притихлий. *Тарас довго ходив сонними безлюдними вулицями Києва* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 340); *На якійсь сонній тихій станції у вагон зайшов довготелесий хлопець* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 259); // перен. Який перебуває у стані повного спокою; нерухомий. *Просто з моря бризнули угору тонкі голки сонячного проміння, гарячим приском розсипались.. вони по тихій поверхні сонного моря* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 62); *Люблю я темну ніч і золоті зірки, Що грають у просторі І дивляться згори на соннії садки* (Рильський, I, 1960, 95); // у знач. ім. **сонний**, ного, ч. Той, хто спить. Сонного будити не слід, бо він надалі просинається саме в цей час (Знання., 3, 1968, 29).

Мов (які т. ін.) сонна муха: а) хто-небудь повільний, млявий, з лінивими рухами; б) повільно, мляво. *Ходжу, як сонна муха. Навіть читати не хочеться* (Коцюб., III, 1956, 146); **Сонне царство**: а) якась кількість людей, охоплених сном. *Коло його розвернулося сонне царство люду* (Мирний, I, 1949, 309); б) стан, коли всі засинають, сплять. *Він все ще надіявся, що всі скоро заснуть і запанує те сонне царство, яке дасть йому можливість вийти з хати на побачення* (Тют., Вир, 1964, 18).

3. Який щойно прокинувся, не виспався, який хоче спати. *Сонна наймичка вискочила і одсунула засов в дверях* (Н.-Лев., IV, 1956, 54); *Під вікнами ходив вартувий. Він теж був сонний, і сон давно вже зв'язав не тільки його думки, але й його рухи* (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 165); [В а с и л и н а:] *Тиждень ходиш на роботу сонна. В гуртку не вчишся* (Корн., II, 1955, 253); *Образно. *З-за Дніпра майже не стріляли. Зрідка лунала сліпа черга якогось сонного кулемета* (Голов., Тополя., 1965, 137); // Власт. людині або який буває в людини, що не виспалася, хоче спати або щойно прокинулася. *Він сонні очі протирав, В руках збанок пустий держав* (Рудан., Вибр., 1949, 60); *В хаті заскрипіло ліжко, і*

сонний голос тривожно запитав:— *То ти, Оксене?* (Тют., Вир, 1964, 25); // перен. Пасивний, бездіяльний. *Може й ти, мій сонний люде, Знайдеш сну кінець* (Олесь, Вибр., 1958, 18); *Мав він ще одну рису...: вміння надзвичайно швидко, майже блискавично переходити від млявого, сонного стану до звірувато-хижого, спритного, зібраного* (Тют., Вир, 1964, 240).

4. Який викликає сон; снотворний.— *Вам неодмінно полегшає, зараз я дам вам сонного порошку, ви заснете* (Рибак, Помилка..., 1956, 299).

СОННИК, а, ч., заст. Книга, у якій тлумачаться сни. *Я родилася 29-го листопада... Старі люди і сонники кажуть, що цей день — день недоли* (Коб., I, 1956, 123); *Сниться Левкові сон, який можна тлумачити без усяких сонників* (Драч, Іду..., 1970, 18).

СОННИЦІ, ниць, мн., нар.-поет. Те саме, що сонлівіці.

СОННІСТЬ, ності, ж. Стан за знач. сонний. Сонність.. в незнайомій минула, як побачила його мешкання (Вільде, На порозі, 1955, 44); *Воно [скавуління собаки] тривало кілька хвиль, а відтак розійшлося в тишині ночі, і цілковита сонність, здавалося, обгорнула все навкруги* (Коб., II, 1956, 95); *Байдужість і вдавана сонність у погляді не завадили купцеві помітити зневіру в людях* (Загреб., Диво, 1968, 147).

СОННО. Присл. до сонний 1—3. *Візникова спина сонно хиталась.. з боку на бік* (Коцюб., II, 1955, 374); *Шелестять на городі соняшники та десть у берегах сонно кричить іволга* (Тют., Вир, 1964, 273); *Одноманітно і сонно хлюпав вода в пологі береги* (Ткач, Арена, 1960, 68); // у знач. присудк. сл. *То життя було, хоч і під п'яною облудою. А тут — тихо та сумно, як у болоті; сонно, німо, як серед мертвого царства* (Мирний, I, 1949, 397); *В майстерні було тепло, затишно, сонно* (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 144); // перен. Одноманітно, розмірено, однотонно. *Мляво й сонно тягнеться засідання соймику* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 28); *Численні маленькі церковки та каплички.. помічав і в старих, і в нових районах міста. Їхні дзвони бамкають сонно й сумно* (Вітч., 7, 1964, 159); // перен. Без ініціативи, пасивно, мляво. *Невже все в Галичині мусить іти так сонно, мляво, так якимось по-патріархальному..?* (Фр., VIII, 1952, 401).

СОННОТА, и, ж., розм. Те саме, що сонлівість. — *Ви мені даєте такі книжки, що я тільки позіхаю з ними, а часом таки й дрімаю, бо вони наводять сонноту* (Н.-Лев., V, 1966, 299); *Петров стріпнувся головою, ніби хвилину тому прокинувся й тепер одганяв рештки сонноти* (Шовк., Інженери, 1956, 172).

СОНОРНИЙ, а, е. При творенні якого голос переважає над шумом (про приголосний звук). Сонорні звуки — приголосні звуки, у творенні яких голос (музикальний тон) переважає над шумом (Сл. лінгв. терм., 1957, 175); // у знач. ім. сонорні, них, мн. Приголосні звуки, при творенні яких голос переважає над шумом. Сонорним властиві ознаки як голосних, так і приголосних (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 134); *Залежно від місця і способу творення сонорні поділяються на дві основні групи* (Сл. лінгв. терм., 1957, 176).

СОН-ТРАВА, і, ж. Те саме, що сон². *Не сон-трава Вночі процвітає, То дівчина з калиною Плаче, розмовляє* (Шевч., II, 1963, 12); *Замість пролісків, які не люблять тепла і тому швидко в'януть у землянці, на його століку стояла самотня квітка сон-трави* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 31).

СОНЦЕ, я, с. 1. Центральне небесне світило сонячної системи, що має форму гігантської розжареної кулі, яка випромінює світло й тепло. Термоядерні реакції, які відбуваються в надрах Сонця, супроводжуються

виділенням великої кількості нейтрино (Знання., 7, 1965, 11); *Сонце виглянуло з-за діброви, неначе висунуло золоте чоло з кучком золотих кучерів навкруги* (Н.-Лев., VII, 1966, 89); *Зажурився Тарас Григорович, і на сторінках його крихітної книжечки з'явилися сумні рядки про те, що не грів сонце на чужині* (Тулуб, В степу..., 1964, 156); *У порівн. *Її осліплює яскраве сьйво великої, мов сонце, люстри* (Стельмах, I, 1962, 296).

◇ Від (од) схід сонця див. схід; Дóки (пóки) [й] світу (світа) [й] сонця (світу-сонця, сонця-світу і т. ін.): а) довіку, поки небесне світило світить, весь час; вічно.— *Лихе минеться та й забудеться, а добре — довіку зостанеться добрим, житиме поміж людьми, поки й світу сонця!* (Мирний, IV, 1955, 338); б) (із запереч. н е при присудку) ніколи.— *Щоб я тебе з Вихорами не бачив, доки світу й сонця...* (Тют., Вир, 1964, 250); *Дивувались на шотландську волю І сторонній чужій люди, Всі казали: «Поки світа сонця У ярмі шотландський люд не буде!»* (Л. Укр., I, 1951, 362); *До [світ] сонця — дуже рано, до настання дня. — Грай, музико! До світ сонця Все проп'ю, щоб люди знали!* (Граб., I, 1959, 530); *Повставали [ми] раненько, до сонця* (Вовчок, I, 1955, 74); *До схід сонця див. схід²; Зайшло сонце навіки кому — хто-небудь помер. 24 липня славному синові українського народу Максимові Рильському зайшло сонце навіки* (Нар. тв. та етн., 1, 1970, 53); *Засіє (засіяло) сонце див. засіяти; За сонцем — у напрямку руху сонця; Захід сонця див. захід³; Красне сонце див. красний; Крутіти (вертіти) як (мов, немів) циган сонцем див. циган; Місце під сонцем — місце, призначення в житті, суспільстві і т. ін. Поезія Янки Купали змальовувала величний образ працелюбного білоруського народу, який усвідомив свою роль в історичному процесі, своє право на місце під сонцем* (Літ. Укр., 6.VII 1962, 2); *Навпакі сонця — проти руху сонця, не в тому напрямку, в якому рухається сонце. Йшла [нанночка] по воду, як бабуся її навчила: не прямо до криниці, а вулицями обходила навпакі сонця* (Кв.-Осн., II, 1956, 198); *Під сонцем — у світі, на землі, на волі. Я квітку не можу зірвати, бо їй, як людині, болить. Як нам, мове серце крилате, під сонцем їй хочеться жити* (Сос., II, 1958, 110); *Прóти сонця — обличчям до сонця. — Хлопці! — крикнув я. — Нас зражено! Ми їдемо прóти сонця, на південь, а путь наша мусить лежати на протилежну сторону* (Ю. Янов., II, 1958, 71); *[Рáзом] із сонцем — рано, удосвіта. Думка була виїхати разом із сонцем, бо не близька дорога* (Гончар, Тронка, 1963, 178); *Світа-сонця не бачити (побачити) — бути в неволі. — Ой забрано ж його, забрано. Сидить він во темниці.., світа-сонця не бачить* (Тют., Вир, 1964, 304); *Сонце в крузі див. круг¹; Сонце заходить (зайшло) див. заходити; Сонце з обід [звернуло] див. обід; Сонце під обід [підійшло (підпливло і т. ін.)] див. обід; Сонце скривається (скрилося) див. скриватися.*

2. Відбиття, відображення чим-небудь або у чомусь цього небесного світила. *Вода в широкому Дніпрі, Де плавають сонця, В старій криниці, У відрі, В баклазі у бійця* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 56); // Величезна розжарена маса чого-небудь, що нагадує небесне світило; яскравий спалах чого-небудь. *Ніхто з учасників експедиції не бачив самого вибуху [атомної бомби], не бачили вони над просторами океану того зловісного.. сонця, що його засвітила варварська рука* (Гончар, Тронка, 1963, 199); *Нагрітий спочатку метал тепер треба було тільки підігрівати. І електричні сонця знову засяяли біля всіх шести швів* (Собко, Біле полум'я, 1952, 312).

3. Світло й тепло, що випромінюються цим світилом. *Опришок постояв хвилинку, весь у сонці, потім злегка*

тпрунує [натиснує] ногою величеський камінь (Хотк., II, 1966, 204); Сонця було там [надворі] так багато, що йому бракувало місця (Смолич, II, 1958, 7); Хай думає полковник, що прислали йому служак, просолілого від тихоокеанських солоних вітрів, пров'яленого всіма прикордонними сонцями (Загреб., Шепіт, 1966, 267); *Обрізно. Стоять [хати] в кришталевих серезках танучих бурлюк, з яких на землю повільно капає й капає сонце (Гончар, II, 1959, 40); // Відбиття, відображення сонячного проміння. Знову перед тобою грає сонцем іржава сталеві стіна (Гончар, Тронка, 1963, 240); Чудернацькі окуляри, блиснувши сонцем, скочили з носа і зателіпалися на чорній шворці (Стельмах, I, 1962, 49); // Місце, простір, охоплені світлом і теплом цього світла. Сушаться на сонці грушки й яблука на тичках тоненьких (Вовчок, I, 1955, 216); Шия в нього по-дівочому красива, ніжна й біла, наче він ніколи не виходить з цієї землянки на сонце (Гончар, III, 1959, 24); // Ясна сонячна погода. Думаю спочити, брати сонячні ванни, як буде сонце, але зараз тут доволі холодно і жмарно (Коцюб., III, 1956, 365); Хочу послати сього листа та піти коло моря повалятися, поки сонце (Л. Укр., V, 1956, 409); // Життєдайна, животворча енергія цього світла. Він пригадує село, в садку налиті сонцем сливи (Сос., II, 1958, 436); Із-за вагончика вийшла дівчина.., мабуть, ровесниця Ліні, тільки куди міцніша, здоровіша за неї, — з вогню та з сонця вся! (Гончар, Тронка, 1963, 186).

За сонця — протягом денного часу, поки видно; завидна. [М а р т и н:] Ну, сину, поспідаєш, та й з богом в путь! Уже коні готові, щоб сьогодні [сьогодні] за сонця в город поспіє (К.-Карий, I, 1960, 326); Гуляння тривало ще й при світлі смолоскипів, бо не годилося відправляти людей за сонця (Загреб., Диво, 1968, 409); За хвіст та на сонце — розкрити чийсь сутність, викрити кого-небудь, показати чийсь непорядні, негарні дії, вчинки. — Картопля в кагатах почала горіть, а силос, то, мабуть, уже й згорів. Хто кагатував? Колода. По закутках усі гудуть, от вона і його за хвіст та на сонце... (Кучер, Трудна любов, 1960, 370).

4. перен. Про те (того), хто (що) є джерелом життя, вітхи, радості і т. ін. для когось. Нема мого миленького, Нема мого сонця; Ні з ким мені розмовляти, Сидя у віконця (Укр.. лір. пісні, 1958, 317); Позирав щораз в віконце, Чи не трапиться вона, Його щастя, його сонце, Його зіронька ясна (Граб., I, 1959, 346); Кого я покохала, Стане сонцем той мені (Черн., Поезії, 1959, 177); *У порівн. Раз у раз щасливо, як на сонце, позиркує [мати] на сина (Гончар, Тронка, 1963, 148).

5. перен. Те, що освітлює шлях, той, хто веде за собою (у житті, боротьбі і т. ін.); провідна зоря. [Т і р ц а:] Близько день! В новій славі сонце просіяє, згине ніч! (Л. Укр., II, 1951, 151); — Це такі дні, що наше життя до сонця повертають (Стельмах, II, 1962, 178); І раптом сонце вийшло для них! Прийшли зі сходу прості й скромні хлопці, червоні солдати, прогнали багатіїв та фашистів, і тепер царани вперше в житті стали людьми, справжніми господарями... (Чаб., Балкан. весна, 1960, 146); // чого, у сполуч. з ім. п р а в д а, в о л я, с в о б о д а, с л а в а, щ а с т я і т. ін. Означає те, на що вказують названі іменники. Тоді, як грім під час негоди Впаде на голову катів, Нам сонце правди і свободи Засяє в тисячах огнів (Вороний, Вибр., 1959, 201); Це ти [партія] привела нас крізь бурі й негоди До світлого щастя, до сонця свободи (С. Ол., Вибр., 1957, 29); //Що-небудь світле, хороше, прекрасне. Загляне сонце і в наше віконце (Укр.. присл., 1963, 156); — Нове життя прорвалось до сонця, до світла, до перемоги! (Довж., I, 1958, 460); //Тепло, приязнь, людяність. Мене ті-

шить, що в Гнатюковім серці багато сонця, од якого і тепло і ясно його приятелям (Коцюб., III, 1956, 392); Своєю присутністю в трупі, а також своєю грою в п'єсах і напрочуд лагідним поводженням з людьми вона вносила сонце і ласку в колектив (Мист., 1, 1955, 8).

6. Центральна планета інших планетних систем. — Як у всесвіті, в макрокосмі: серед безмежної темряви — безконечні сонця, сонця, сонця! (Гончар, IV, 1960, 76); Якби зібрати з неба всі зірки і всі сонця з усіх небес на світі, моя любов горітиме яркіш [яскравіше] (Сос., I, 1957, 235).

7. Гімнастична вправа на турніку. Він хапається за перекладину й на витягнутих руках робить своїм тілом коло — сонце, як називається це спортивною мовою (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 82).

СОНЦЕ... Перша частина складних слів, що відповідає слову сонце у 1 знач., напр.: сонце з а х і д, сонце п о д і б н и й, сонце с х і д, сонце с я й-во, сонце с я я н н я, сонце х м а р н и й; у 3 знач., напр.: сонце д а й н и й, сонце з б о р и й, сонце к р і л и й, сонце л ю б с т в о, сонце н о с н и й, сонце о б к и й, сонце п а д і т. ін.

СОНЦЕБРИЗНИЙ, а, е, поет. 1. Який випромінює світло й тепло. Сіай у небі, сонцебризна, вечірня зіронько моя! (Гонч., Вибр., 1959, 356).

2. перен. Радісний, натхненний, повний щастя, надій. Радість праці! Тут люди пізнали Це святе почуття на собі. І вже пісню легку, сонцебризну, Затягли і дорослі, й малі... (Бичко, Вогнище, 1959, 82); Я приніс і сумніви, й надії, Хмари кривди й сонцебризні мрії (Гірник, Сонце.., 1958, 23).

СОНЦЕВИЙ, а, е. Те саме, що сонячний 1. Кожному [партизанові] того дня згадувалася вітчизна, і уявлялася вона вся в сонцевім вогні, з голубими шовками небес, гаптована смарагдами трав (Загреб., Європа 45, 1959, 280); День заходив на вечір у бухту, сонцеве плавання.. кінчалося (Ю. Янов., I, 1958, 124); Феб у сонцевім візочку Поганяв огнистих коней (Л. Укр., IV, 1954, 183).

СОНЦЕВИК, а, ч. 1. розм. Астрофізик, який займається дослідженням Сонця і проблем, пов'язаних із його вивченням. Астрофізики так і поділяють себе — на сонцевиків і зірковиків (Рад. Укр., 6.I 1965, 3).

2. Одноклітинний тваринний організм підкласу найпростіших з кулястим тілом, від якого відходять численні псевдоніжки.

3. Денний метелик із строкатими крилами.

СОНЦЕВОРОТ, у, ч., розм. Народна назва сонцестояння. — 22 червня — день сонцевороту, найдовший у нас день (Гончар, Людина.., 1960, 301); — Як зустрічали ми в грищах сонцеворот, то й зустрічатимемо (Загреб., Диво, 1968, 554).

СОНЦЕЗАХИСНИЙ, а, е. Який захищає від сонця, признач. для захисту від нього.

СОНЦЕЛИКИЙ, а, е, поет. Сповнений світлом і теплом сонця. І землю нашу, землю сонцелику Доці умиють молоді (Нагн., Вибр., 1950, 5); Сонцеликий день; // Який приносить щастя, радість. А у Жовтні сонцеликому в славному великому, — Сила всім братам-народам вироста нова (Тич., II, 1957, 298); Спокійно упаду в майбутньому бою За радість, за народ, Вітчизну сонцелику (Фомін, Вибр., 1958, 93); // Веселий, радісний. Все ідуть колони, Рідні, сонцеликі (Бойко, З Дон. краю, 1952, 38).

СОНЦЕЛІКУВАННЯ, я, с. Використання променів сонця з лікувальною й профілактичною метою. — Геліотерапія, сонцелікування, зараз наймодніша з медичних способів (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 362).

СОНЦЕЛЮБ, а, ч. Той (те), хто (що) любить сонце. Я — сонцелюб. Я живу повним життям тільки влітку, тільки тоді, коли шаленіє сонце (Сенч., Опов., 1959, 253); Маленькі клени тягнулися вгору.. Жадібні сонцелюби, вони напереді з іншими рвалися вгору, квапилися рости (Жур., До них іде.., 1952, 93); *Образно. Минуло п'ять років відтоді, як відійшов у вічність великий сонцелюб — поет-академік Максим Тадейович Рильський (Літ. Укр., 5.IX 1969, 1).

СОНЦЕПОКЛОННИК, а, ч. Той, хто поклоняється сонцю і всьому прекрасному на землі. Молода поезія.. прийняла з рук співців Жовтня В. Чумака й П. Тичини пафос революційного романтизму, од рук великого філософа і сонцепоклонника М. Рильського успадкувала заповіт мудрості (Вітч., 3, 1967, 154); // рідко. Той, хто поклоняється Сонцю як божеству.

СОНЦЕСТОЯННЯ, я, с. Момент проходження Сонця через найпівнічнішу або найпівденнішу точку екліптики, який буває двічі на рік і якому відповідає найкоротший і найдовший день. Влітку Сонце піднімається опівдні дуже високо; найвище положення воно займає 22 червня. Цей день називають днем літнього сонцестояння (Астр. 1956, 28); Короткі дні у грудні, але найкоротшими вони бувають в період зимового сонцестояння (Наука.., 12. 1961, 52).

СОНЦЕСЯЙНИЙ, а, е, поет. 1. У якому багато сонця, сповнений світлом і теплом сонця. Тепер прийшла вона [весна] на нашу землю — владна, сонцесяйна, ширококрила (Рад. Укр., 27.III 1968, 4); День видався сонцесяйний (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 8); Я прибув [у село]. Й серце моє розколося. Далі ясні, сонцесяйні! (Ус., 1 сьогодні.., 1957, 54).

2. перен. Наповнений щастям, радістю, який виражає радість. Кроками саженими йде вона [Вітчизна] по шляху розгорнутого комуністичного будівництва назустріч своєму сонцесяйному майбутньому (Рад. Укр., 24.I 1962, 1); Вона не мала сили відірвати від його сонцесяйного погляду своїх очей (Збан., Доля, 1961, 146).

СОНЦЕСЯЙНО, поет. Присл. до сонцесяйний. Небо над головою стало знову сонцесяйно блакитним (Собко, Справа.., 1959, 120).

СОНЮГА, н, ч. і ж., розм., зневажл. Те саме, що сонько́. — Уставай, бісова сонюго!.. — і вона так його стусонула в ребра, що він аж схопився (Гр., II, 1963, 299).

СОНЯ, і, ч. і ж. 1. розм. Те саме, що сонько́. — І не сором івці отакій соні бути? (Мирний, III, 1954, 243); Рано-вранці, ще до сходу сонця, він уже розбудив комсомольців. — Ану, соні, годі потягатися, годі вилежуватися! (Донч., II, 1956, 27); Валька була страшенна соня, і припущення, що в цей час вона могла не спати, було неймовірне (Сенч., На Бат. горі, 1960, 21).

2. тільки ж. Невеличка жовтуватого-сірого тварина ряду гризунів, що проводить зиму в сплячці. Соня лісова в Радянських Карпатах дуже поширена (Звірі.. Карпат.., 1952, 38); Лісова соня — маленька звірина, збентежено визирнула з покинутого сорочачого гнізда, яке вона облюбувала собі на зиму (Донч., IV, 1957, 78).

СОНЯХ, а, (про насіння) у, ч., розм. Те саме, що соняшник. Поле соняхів стривожено махає цупким листям, киває головами (Ю. Янов., II, 1954, 199); На лавці.. сиділа руденька білка і, швидко цмокаючи язичком, вилузувала сонях (Тич., I, 1957, 246); Знову набрав [хлопець] з кишені соняху жменю (Головко, I, 1957, 365); *У порівн. Мов сонях, квітне літо (Мал., Віщий голос, 1961, 19).

СОНЯЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до сонце 1—3. Далеко-далеко мріла морська далеч, неначе обсіпана золотими скалками та іскрами сонячного проміння (Н.-Лев.,

VI, 1966, 58); Очіма вказала [Марія] на захід, де в сизій імлі купався сонячний диск (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 51); За кормою, в золотому озері сонячних іскор, ішли білокрилими птахами баркаси кос-аральських рибалок (Тулуб, В степу.., 1964, 266); // Здійснюваний за допомогою сонця, сонцем. Сонячне сушіння — це найбільш поширений спосіб сушіння тютюну (Техн. культ., 1956, 384); Маю окрему хату і думаю спочити, брати сонячні ванни, як буде сонце (Коцюб., III, 1956, 365); // Створюваний сонцем, промінням сонця. Жінка моя гаряче обійма Вас і запрошує до своєї власної хати, що.. рада-радісінька прикрити Вас і від спеки сонячної, і від гаму (Мирний, V, 1955, 415); Сонячна пляма минула двері і переповзла на другий бік стіни... (Досв., Гюлле, 1961, 29); // Створюваний відбиттям проміння сонця. Десять там, за Карпатами, в гуркоті боїв, в маєві знамен, в сонячній переблиску зброї народжується зараз його, Яношова, революція (Гончар, II, 1959, 70); // При якому світить сонце. Було щось невимовно радісне, життєдайне в цьому сонячному дощі (Довж., I, 1958, 95); З-під квітчастих хусток маковіють обличчя [дівчат] на сонячному морозі (Головко, II, 1957, 125); // Який діє завдяки використанню енергії сонця. У Радянському Союзі споруджується перша в світі сонячна електростанція (Наука.., 12, 1961, 7); Сонячна батарея; Сонячна установка; // Пов'язаний з вивченням Сонця. Астрономи різних країн за єдиним планом вивчають сонячні і метеорні проблеми (Наука.., 7, 1958, 7).

Δ Сонячна корона — найвіддаленіші та найрозрізненіші шари атмосфери Сонця, які під час його повних затемнень сприймаються у вигляді саява, що оточує диск Сонця. Навколо затемненого Сонця спалахує саяво — сонячна корона, яка являє собою зовнішні частини сонячної атмосфери (Астр., 1956, 74); Сонячна система — сукупність небесних тіл, що складається із Сонця і планет, які обертаються навколо нього. Марс — четверта за порядком від Сонця велика планета сонячної системи (Наука.., 9, 1957, 8); Сонячний годинник — годинник, що складається з циферблата й стержня, тінь від якого, падаючи на циферблат, визначає час. Справжній сонячний час може показувати тільки сонячний годинник (Астр., 1956, 36); Сонячний удар — тяжкий хворобливий стан, що настає внаслідок сильного перегрівання голови промінням сонця. Женя наказав юннатам прикрити голови, щоб, бува, з кимось не трапився сонячний удар (Мокр., Острів.., 1961, 64); Сонячні плями див. пляма.

2. Сповнений яскравим світлом сонця, з сонцем. День був погожий, сонячний (Н.-Лев., II, 1956, 389); Погода стояла тепла і сонячна (Тют., Вир, 1964, 125); Над Ай-Петрі летів, як розливи ріки, тихий вересень, сонячний, любий... (Сос., I, 1957, 252); Літом сонячним пшениця в полі буйно колоситься (Бойко, Ростить.., 1959, 56); // В якому багато світла й тепла сонця. А там дець — сонячні краї, І дівчина в одязі білій, І сні дитинній мої... (Рильський, I, 1960, 164); — Дорогий Іване Володимировичу! Скажи нам що-небудь таке, що б ми могли переказати дітям сонячної Грузії, як твоїй мудрий заповіт (Довж., I, 1958, 492).

3. Освітлений, залитий сонцем. Скляні двері виходять на великий балкон з видом на море, на сонячну сторону (Коцюб., III, 1956, 403); Швидко насуваються тучі, зловісні тіні біжать по землі.., а тут, над Херсоном, ще сонце світить, і двоє їх мовчки стоять на цьому сонячному острові (Гончар, II, 1959, 104).

Сонячний зайчик — те саме, що зайчик 2. На його лакованих.. чоботях ворушилися тьмяні сонячні зайчики (Стельмах, I, 1962, 216); *У порівн. Перед очима тремтіли тільки прозорі, мов живі, хвилі, а по них

стрибав сонячним зайчиком поплавець з гусячої пір'їнки (Збан., Таємниця., 1971, 15).

4. перен. Який виражає радість, щастя; пройнятий життєрадісністю, оптимізмом; світлий. Комуністична партія закликає радянських художників творити сонячне, пройняте високими ідеалами мистецтво (Мист., 1, 1964, 2); Серце жити і любити хоче, Творити хоче сонячні пісні (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 97); // Який виражає веселий, радісний настрій, щастя. Мало було сказати, що її обличчя осявала сонячна посмішка. Воно світилося щастям (Жур., Вечір., 1958, 399); Ти одна стоїш передо мною В білім платті, з сонячним чолом (Мас., Сорок., 1957, 227); Сонячне обличчя; // Який супроводжувався успіхом, удачею, щастям. Семен ясно бачив, що тиждень цей не був сонячним для його друга (Собко, Біле полум'я, 1952, 221); // Нічим не затмарений; безхмарний. На сонячну, на радісну дорогу Великий Ленін всі народи звів (Вирган, В розп. літа, 1959, 23); — Мені хочеться бути майстром на весь світ і щоб життя навкруги було красиве та сонячне (Ю. Янов., II, 1958, 223).

5. Яскраво-жовтий із золотистим відтінком, схожий кольором на Сонце. В тихім плесі потічка, над яким горів царівник сонячним цвітом та синів лабуштан низкою черевиків, жалібно кумкали жаби (Коцюб., II, 1955, 313); Оркестри різних організацій, оперізані сонячними трубами, .. дихали в цей день вальсами та маршами (Гончар, Земля., 1947, 3).

Δ Сонячне сплєтєння, анат.— велике скупчення нервових вузлів симпатичної нервової системи, що міститься з обох боків черевної аорти, позаду шлунка. Під час операції було пошкоджене.. сонячне сплєтєння (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 94).

СОНЯЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сонячний 2—4. Весела сонячність, блакить, тепло господарюють у світі (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 152); В очах і сонячність уквітчаних полян Майнула, і поля як шовк зазеленіли (Рильський, Поеми, 1957, 23); На його обличчя миттю набігла сонячність, воно стало щиропривітним (Загреб., День., 1964, 199); Сама вона теж була вся чистота, сонячність, усмішка природи (Гончар, Тронка, 1963, 291).

СОНЯЧНО. 1. Присл. до сонячний 4. Як гарно, як сонячно жити й любити у Вітчизні моїй! (Сос., II, 1958, 50); Болгарський павільйон зустрічає нас великим сонячно веселим панно (Вол., Дні., 1958, 39); Якби встав з землі Тарас, подивився на нашу молодь, на наше життя, він посміхнувся б сонячно і ясно, бо побачив би, що його пророкування збулися (Чаб., Шляхами., 1961, 23).

2. Подібно до сонця, як сонце. Плавка сонячно сія; // Сонцем, сонячними променями. Дзвеніли жайворонки, і степ тремтів сонячно (Головко, I, 1957, 200).

3. у знач. присудк. сл. Світить сонце; світло і тепло від сонця. Надворі так гарно: сонячно, тепло... (Тесл., 3 книги життя, 1949, 3); В кімнатах сонячно і майже порожньо (Гончар, Тронка, 1963, 95).

СОНЯШНИК. 1. род. а. Однорічна трав'яниста олійна рослина родини складноцвітих з високим грубим стеблом і великою жовтою квіткою (суцвіттям). Один соняшник розкинув розкішний лист над огорожею й схилив важку жовту голову через тин (Н.-Лев., III, 1956, 21); В городі соняшники жовті на тин посхилялися (Головко, I, 1957, 107); *У порівн. Застебнутий на всі гудзики, туго підтягнутий, чистий, він стояв на бруствері, справді, як соняшник у цвіту (Гончар, III, 1959, 39); // род. у, у знач. збірн. Названі рослини в сукупності виду. Одного соняшнику сіяв [Бараболя] двадцять десятинок з гаком... (Ковінька, Кутя., 1960, 92); Соняшник

досить чутливий до внесення органічних і мінеральних добрив (Хлібороб Укр., 7, 1966, 9).

2. род. а. Зрізана голівка або квітка цієї рослини. * У порівн. Поправила [братова] біля столу налавник і повернула мило, округле, мов соняшник, обличчя до Якова (Стельмах, I, 1962, 489).

3. тільки мн. Поля, на яких ростуть ці рослини; самі рослини цих полів. Тільки доїхали [вершники] до перших хат, як з соняшників вийшли два бійці (Тют., Вир, 1964, 332); Хвилювалися жита, цвіли соняшники (Шиян, Вибр., 1947, 142).

4. род. у, збірн. Насіння цієї рослини.— Вона була міщанка, перекупка: хлібом торгувала, рибою, соняшником... (Мирний, II, 1954, 166).

СОНЯШНИКОВИЙ, а, е. Прикм. до соняшник. Плахти аж горять, нитки виварені в соняшниковому цвіті, бузиновій ягоді, вільховій корі... (Горд., II, 1959, 19); В'ється над дівчатами соняшниковий пилок, осідає на косинки, на руки, на лиця... (Гончар, Новели, 1954, 102); — Ходімо танцювати,— сказав він їй, дихнувши в лице запахом тютюну, змішаного з запахом підсмажених соняшникових зернят (Тют., Вир, 1964, 128); Гнув і я спину на його соняшникових плантаціях (Ковінька, Кутя., 1960, 92); // Зробл., вигот., зібраний і т. ін. з соняшника. У низенькому сільському клубі блимав каганець, в якому потріскувала соняшникова олія (Воскр., Весна., 1939, 14); Приємна терпкуватість зразу їй підказала, з яких квіток носили його [мед] бджоли.— Соняшниковий? — Соняшниковий, самий свіжий (Стельмах, II, 1962, 239).

СОНЯШНИЦІ, ниць, мн., діал. Народна назва гострого шлункового захворювання.— Так його за живіт і узяло; чи соняшниці, нехай бог боронить! чи що? (Кв.-Осн., II, 1956, 196); — Що з тобою, жінко? — спитав чоловік.— Соняшниці, чоловіче,— заголосила молодича (Стор., I, 1957, 45).

◇ Заварювати (заваріти) соняшниці див. заварювати.

СОНЯШНИЧІНА, и, ж. Стеблина соняшника (у 1 знач.). Лише де-не-де бовваніє похилена вітром тичка з соняшничини (Гончар, II, 1959, 389); Ганяло хлоп'я на соняшничині по сільській куряній вулиці (Цюпа, Краєни, 1971, 29).

СОНЯШНИЧИННЯ, я, с. Збірн. до соняшничіна. Обідране соняшничиння та кукурудзиння мокрими мітлами теліпаються коло хат (Тулуб, Людолови, II, 1957, 508); Зося встала, взулась на босу ногу, підкинула в лежанку соняшничиння, яке ламала на голому коліні (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 144).

СОНЬКО, а, ч. і ж., розм. Людина, яка любить спати, багато спить. Враги Троянські почивали.. Оставмо ж сих хропти соньків (Котл., I, 1952, 220); — Христинко, вставай! Підіймайся, сонько! (Стельмах, I, 1962, 519).

СОП, у, ч., рідко. Те саме, що сопіння. З загороди доноситься важкий соп скотини (Мирний, IV, 1955, 136).

СОПІЛКА, и, ж. Український народний духовий музичний інструмент із дерева або очерету, що має форму порожнистої трубки з отворами. Якийсь парубок став грати на сопілці (Кобр., Вибр., 1954, 125); Його батько робив сопілки з липи й продавав на базарі (Панч, В дорозі, 1959, 165); *У порівн.— Говорить [Вівдя] тонісінко, мов сопілка грає (Н.-Лев., II, 1956, 264).

СОПІЛКАР, я, ч. Той, хто грає на сопілці. На кожному огляді художньої самодіяльності можна почути чудові виступи сопілкарів (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 31).

СОПІЛКОВИЙ, а, е. Прикм. до сопілка. В журкотінню [журкоті] струмка чуються шепоти, а в шумах смеж сопілкові.. ноти (Хотк., II, 1966, 34); В основу

музичного портрета Лукаша [в балеті «Лісова пісня»] покладені ніжні сопілкові награвання (Нар. тв. та етн., 2, 1965, 23).

СОПІЛОНЬКА, и, ж. Пестл. до сопілка. [М а в к а:] Ти розкажи мені, я зрозумію, бо я ж тебе люблю... Я ж пойняла [зрозуміла] усі пісні сопілоньки твоєї (Л. Укр., III, 1952, 229).

СОПІЛОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сопілка. Грав би на сопілочці вербовий Тужаву ту мелодію без слів, Що грає вітер в гущі смерековій (Фр., XIII, 1954, 415); Маленька сопілочка й тепер, як і колись, залишається улюбленим інструментом українського народу (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 31); *У порівн. Як зведе [Оксана] пісеньок... так як та сопілочка або тихесенький дзвоник... (Кв.-Осн., II, 1956, 426).

СОПІЛЧІНА, и, ж., розм. Те саме, що сопілка. [Ю р а с и к:] Вийму сопілочину І «ластівку» заграю для почину (Воронько, Казка., 1957, 35).

СОПІННЯ, я, с. Дія за знач. сопіти, сопті і звуки, утворювані цією дією. З-під білих ряден почулося сонне сопіння (Коцюб., I, 1955, 241); Верхівці женуть до Перекопу череди волів, всю ніч над степом — зляски [ляски] батогів, важке сопіння худоби (Гончар, II, 1959, 81); Із станції Підзамче доносяться важкі удари заліза, дзенькіт буферів, задихане сопіння паровозів (Цюпа, Назустріч..., 1958, 272).

СОПІТИ, плію, пєш; мн. соплять; і **СОПТИ**, пұ, пєш; мин. ч. єіп, сонла, лб; недок. Важко дихаючи, перев. носом, видавати звуки з присвистом. Деякі так так хлеснули, Що де упали — там заснули, Сопли, харчали і хропли (Котл., I, 1952, 74); Бондаренко мовчки місив сніг ногами в драних чоботях і важко сопів носом (Головко, II, 1957, 297); Скриплять гарби, цвояхвають батогів, сопуть коні (Тют., Вир, 1964, 332); // безос. Видавати звуки з присвистом (у горлі, грудях при хворобі). Кашель угамувався, хоч у грудях все-таки сопло, хрипіло (Мирний, I, 1954, 305); // перен. Діючи, працюючи, утворювати звуки з присвистом (про пристрій, машину і т. ін.). У кузні коваля нічого не змінилося. Так само сопів міх, гримав клевець (Кобр., Вибр., 1954, 181); Пускаючи жемчужну слину піни, Сопуть буксири (Вирган, Квіт. береги, 1950, 127); Важко сопучи та чмихаючи, він [паровоз] ледь-ледь тягнув за собою кілька .. вагонів (Збан., Сеспель, 1961, 7).

СОПКА, и, ж. Горб або невисока гора округлої форми. Далекосхідна тайга проноситься під літаком тисячами кучерявих сопок (Довж., I, 1958, 111); В долинах уже стелилися тіні, а далекі золоті сопки, облиті сонцем, все ще горіли й горіли, як вічні (Гончар, III, 1959, 173).

СОПЛИВИЙ, а, е, розм. 1. У якого течуть з носа соплі. Там воювали [селяни], не знали й за що, а тут діло ясне — за себе, за тих он блідих та сопливих, що злякано з вікон виглядають (Гончар, II, 1959, 20).

2. перен., зневажл. Дуже молодий, який не має досвіду, не вмів чогось робити. — Ой ти, сопливий! та ти зроду не пас товару, кращого за свиней (Н.-Лев., I, 1956, 468); — А ну зараз же піди викинь [гвинтівку] у річку!.. Ти ба який вояка сопливий! (Цюпа, Три явори, 1958, 27); Санько.. аж закашлявся [від диму з самосаду] — ..У, сопливий! — з презирством глянув Оверко на нього (Головко, I, 1957, 219).

СОПЛИВІСТЬ, вості, ж., розм. Властивість за знач. сопливий 1.

СОПЛІ, пель, мн. (одн. сопля, і, ж.). 1. Слиз, виділення з носа. — Він полотняні штани підсмикне, соплі витре й як ушкварить навприсядки, то таку пилюку здійме, ніби два табори циган на батобах б'ються (Тют., Вир, 1964, 30).

2. тільки одн., перен., зневажл., рідко. Про людину, яку не поважають, до якої ставляться зверхньо. Перед нею стояв Гунька.., ледащо і злидень, остання людина у селі, — не людина, а бридка сопля, з яким гидко було словом перекинутися (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 90).

СОПЛІЙ, я, ч., зневажл. Маленький хлопчик. Данилко віднімав у багатих соплій паску й крашанки (Ю. Янов., II, 1958, 185).

СОПЛО, а, с. Кінцева частина труби або трубчаста конічна насадка, признач. для регулювання струменю газу, пари, рідини, що з неї виходять. Гази, які утворюються при згорянні робочої суміші, з величезною швидкістю викидаються через вихідний отвір — сопло (Курс фізики, II, 1956, 249).

СОПЛЯ див. соплі.

СОПЛЯК, а, ч., розм. 1. Слиз, що виділяється з однієї ніздрі. — Він, мамо, за те бив Маїйку, що ви йому пиїжка не спек'ї, — лепече маленький хлопчик з двома сопляками, що потекли з носа (Коцюб., I, 1955, 441).

2. перен., зневажл. Про молоду недосвідчену і невмілу людину, яку не поважають. — Чому ти раніш за це не думав, сопляк ти паршивий? — злісно, з презирством промовила Рахіль, блиснувши на сина сердитими очима (Вас., II, 1959, 16); — Хіба не казали тобі, сопляку, що спершу парубок повинен своє місце посісти поміж людей, звестися на власні, а тоді вже заводити собі посімейство? (Смолич, Мир., 1958, 7); — Не вірю я, щоб ви так моментально підняли руки перед цим.. сопляком (Шовк., Інженери, 1956, 398).

СОПНУТИ, ну, нєш, док. Однокр. до сопіти, сопті. Він сопнує носом (Збан., Малин. дзвін, 1958, 168).

СОПРАНО, невідм., с. і ж. 1. Високий жіночий голос. Менша [сестра] вигукувала докірливо слова дзвінким сопрано (Крим., Вибр., 1965, 347); Слабеньке сопрано механічно, як завчений урок, виконувало.. естрадну пісеньку про кохання (Дмит., Наречена, 1959, 185).

Δ Колоратурне сопрано див. колоратурний.

2. Співачка з таким голосом. О, князь чував той романс не раз! чув і в концертах від модних сопрано, чув його і в елегантних товариствах (Л. Укр., III, 1952, 502).

3. Високі за регістром різновиди деяких музичних інструментів.

СОПРАНОВИЙ, а, е. Прикм. до сопрано. Кожний куток у Горнилівці виставляв.. свій хор і змагався один з одним чи то ясними сопрановими голосами.. чи густими теноровими (Речм., Весн. грози, 1961, 151).

СОПТИ див. сопіти.

СОПУН, а, ч., розм. Той, хто сопе, має звичку сопіти. Коли Ярошенко з Чумаком.. постукали в двері глитая, їм відчинив сам старий сопун (Речм., Весн. грози, 1961, 236).

СОПУХ, а, ч., діал. Сморід. Ця духота й цей сопух запаморочували доразу кожного свіжого, що входив до хати (Март., Тв., 1954, 313); На нього дихнула мотрошна глибіння ями важким солодкуватим сопухом (Кол., Терев., 1959, 59).

СОПУХА, и, ж., діал. 1. Сажа. — Якби не він, та й би мене аж на весні найшли, якби сопуха з печі аж на дорогу вдарила (Стеф., Вибр., 1945, 99); *У порівн. Сорочки чорні, як сопуха (П. Куліш, Вибр., 1969, 127).

2. Сморід.

СОПУХА, и, ж., розм. Жін. до сопун.

СОРАТНИК, а, ч. 1. Той, хто воює або воював разом з ким-небудь; товариш по зброї. По Щорса звитяжній дорозі веде юнаків Балабай, соратник Орленка... Сабуров, герої донецьких степів, гримлять по Вкраїні, як

бура, з шаблюк, і гранат, і штиків... (Сос., II, 1958, 461).

2. Одинодумець і товариш по боротьбі, суспільній діяльності. Одинодумцем і соратником російських революціонерів-демократів у визвольній боротьбі був Т. Г. Шевченко — палкий поборник дружби російського і українського народів (Ком. Укр., 5, 1967, 68); Ленін посилає на Україну своїх бойових соратників (Цюпа, Україна..., 1960, 36).

СОРАТНИЦЯ, і, ж. Жін. до соратник. Покохавши Івана, Ольга неминуче повинна була стати і стала його соратницею у тій боротьбі, яку розпочала тоді молода демократія Галичини (Кол., Терен., 1959, 186); Повагою і любов'ю українського народу до видатної діячки Комуністичної партії і Радянської держави, друга і соратниці Ілліча було сповнене вшанування 100-річного ювілею Н. К. Крупської (Вітч., 4, 1969, 219).

СОРБЕНТ, у, ч. Тверда або рідка речовина, здатна поглинати газ, пару та рідину. Для очистки багатьох речовин і розділення сумішей різних сполук користуються так званими сорбентами (Наука., 12, 1962, 15).

СОРБІТ, у, ч. Речовина, яку одержують із глюкози і використовують замість цукру в харчуванні хворі діабетом.

СОРГО, невідм., с. Південна злакова рослина з волотистим суцвіттям, подібна до проса. Вдосвіта тяглися до Каффи круторогі буйволи з важкими гарбами винограду, червонобоких яблук і кизилу, з.. лантухами пшениці, сорго та кукурудзи (Тулуб, Людолови, I, 1957, 413); Сіють сорго в умовах Півдня республіки, коли температура ґрунту на десятисантиметровій глибині досягає 14—16 градусів тепла (Хлібороб Укр., 5, 1969, 17).

△ Суданське сорго див. суданський.

СОРИТ, у, ч., лог. Злитний або ланцюговий силогізм з кінцевим висновком, виведенням із ряду посилок без проміжних умовисновків.

СОРМАЙТ, а, ч., мет. Дуже твердий сплав, виготовлений на основі заліза. Робочі органи культиваторів наварюють сормайт. Це забезпечує самозаточування їх і більш тривалу службу (Рад. Укр., 26.IV 1961, 2).

СОРОК¹, а, числ. кільк. Назва числа 40 і його цифрового позначення; // Кількість із 40 одиниць. Тож найбільший пророк наш блукав сорок літ вкупі з нами в пустині (Л. Укр., I, 1951, 291); Сорок запорозьких чайок впливали в Чорне море до турецьких берегів (Довж., I, 1958, 266).

◇ Наговорити (наплесті і т. ін.) сорок бачок арештантів, жарт.— те саме, що Наговорити (наплесті і т. ін.) сім мішків (кіп) гречаної вівни (див. вівна).

СОРОК², а, ч. Давньоруська одиниця лічби, що відповідає чотирьом десяткам; // Набір, в'язка хутра з чотирьох десятків однорідних шкур. Позаду за великим послом посольські служилі люди у чорних каптанах несли сто сорок сороків соболів (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 58).

СОРОКА, и, ж. 1. Лісовий птах родини воронових з довгим хвостом і чорно-білим пір'ям, що видає характерні звуки — скрекотіння. Понад поляною все яструби літають, ворони... сороки (Фр., IV, 1950, 52); Десять заскрекотала на дереві сорока (Томч., Готель., 1960, 254); *У порівн. А дівчата, Мов ті сороки, цокотали (Шевч., II, 1963, 209).

◇ Зазірати (заглядати), як сорока в (на) [голу] кістку, жарт.— уважно приглядатися до чого-небудь. Цілий вечір він просидів навпочіпки біля коритечка..., зазірав у нього, як сорока в кістку (Тют., Вир, 1964, 158); Заглядав, як сорока на голу кістку (Номис, 1864, № 13792); Сороба на хвості принесла що — кому-небудь стало ві-

домо про щось (про відомості, одержані від того, кого не хочуть називати, чи невідомо звідки або від кого одержані).— В вас, мамо, був Ломицький? — А тобі вже сорока на хвості принесла звістку? — сказала мати (Н.-Лев., VI, 1966, 56); — Оце сорока на хвості принесла, що ви збираєтесь переселятись (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 34); Як сорока лапою (по тину) — те саме, що Як курка лапою (див. курка). Пише, як сорока лапою. Пише, як сорока по тину (Номис, 1864, № 6078); Як сорока на тину (кілку, колу, рідше на терніні): а) незручно. Юрко і в клубі, і в драматичному гуртку, і на вулиці почував себе так, як сорока на тину (Чорн., Визвол. земля, 1959, 221); Примощується [Левко] на воротях, як сорока на кілку (Стельмах, I, 1962, 280); Примоствивсь, як сорока на колу (Номис, 1864, № 13785); б) невлаштовано. Він живе, як сорока на терніні: вітер повернувся — полетіла (Укр.. присл., 1963, 23); в) (перев. із сл. вертїтисся, крутїтисся і т. ін.) неспокійно вести себе. Вертїтїся, як сорока на тину (Укр.. присл., 1955, 175); [Як] сорока на хвості розносить — хто-небудь швидко поширює якісь чутки, широко оповіщає усіх або багатьох.— Тепер Борух, як сорока на хвості, рознесе по всіх усюдах про весілля! (Н.-Лев., I, 1956, 141); — Чи рознесла сорока на хвості, Що я уже директорша? (Підс., Жарти., 1968, 63).

2. перен. Про надмірно балакучу людину (перев. жінку). Іван почув правдиву ненависть до тої сороки [княжни], що, здавалося, не мала ніякісінького розуміння про божий світ і про клопоти життя (Фр., III, 1950, 154); — То тільки ви, сороки, як збіжтеся, то зараз не про діло, а про сні торочите,— зауважив Оксен (Тют., Вир, 1964, 108).

СОРОКА... Перша частина складних слів, що відповідає знач. слова сорок¹, напр.: сорокаватний, сорокапудовий, сорокатісячний, сорокатонний і т. ін.

СОРОКАВІДЕРНИЙ, а, е. Який вміщує сорок відер. На великому плацу, під горою, стояли цілі яруси великих сорокавідерних бочок з вином (Кучер, Голод, 1961, 147).

СОРОКАГОДИННИЙ, а, е. Який триває сорок годин. На Шебелинському газовому промислі досягнуто в середньому сорокагодинного міжревізійного періоду роботи на глибині понад дві тисячі метрів (Рад. Укр., 16.I 1965, 1).

СОРОКАГРАДУСНИЙ, а, е. 1. Який має сорок градусів. Він горів, стогнав, бився в маячні сорокаградусній... (Гончар, Циклон, 1970, 89).

2. у знач. ім. сорокаградусна, ної, ж., розм. Горілка, що має 40 градусів.

СОРОКАЛІТНИЙ, я, є. Те саме, що сорокарічний. Хлоп не старий, може сорокалітній, ходив.. похнюплений (Март., Тв., 1954, 224); Його вродливе випещене обличчя сорокалітнього чоловіка.. було задумане (Собко, Справа., 1959, 22); Ганна Іванівна святкує.. сорокалітній ювілей своєї театральної роботи (Вишня, I, 1956, 243); Гомерична учта, яку влаштовує Тарас на честь приїзду синів... з цілим бараном, з козою, з медами сорокалітніми... і докладний опис Тарасового життя показують, як зможуть художній дар Гоголя (Рильський, III, 1956, 220).

СОРОКАЛІТТЯ, я, є. Те саме, що сорокаріччя. Лягли удаль широким світом Не раз перейдені мости, Яким же цвітом-недоцвітом Сорокаліття заплести? (Мал., Серце., 1959, 47).

СОРОКАМЕТРОВИЙ, а, е. Довжиною в сорок метрів. Кулемети вдарили по петлюрівцях з сорокаметрової дистанції... (Довж., I, 1958, 183).

СОРОКАРІЧНИЙ, а, е. 1. Який здійснюється, виконується, триває сорок років. Сорокарічне існування

радянської держави, грандіозні соціальні зміни і перетворення у житті нашої країни... — все це зумовлює появу і розвиток радянського епосу (Мал., Думки..., 1959, 58).

2. Віком сорок років. 1921 року сорокарічний Уільям Фостер вступає до лав Комуністичної партії США (Веч. Київ, 24.II 1971, 3); Висаджено сорокарічні липи навколо майдану (Донч., V, 1957, 219); // Пов'язаний з таким віком. Сорокарічний ювілей; // Витриманий сорок років (про напої).

СОРОКАРІЧЧЯ, я, с. 1. Проміжок часу, що дорівнює сорока рокам. Епоха пореформеного сорокаріччя позначена гострою класовою боротьбою (Іст. укр. літ., I, 1954, 344).

2. Річниця чого-небудь, що відбулося або почалося сорок років тому. Якось запросила мене молодь на своє свято — сорокаріччя комсомолу (Є. Кравч., Квіти..., 1959, 121).

СОРОКАТИЙ, а, е, діал. Строкатий; рябий. Усічіть мені голову на порозі, як гадині сорокатій, коли б я громаду зрадив (Март., Тв., 1954, 178); Пообвішуваний [Семен] торбами, з довгою палицею в руці, з сорокатою шапкою на голові (Фр., I, 1955, 73).

СОРОКІВЕЦЬ, вця, ч., заст. Те саме, що сороківка 1. — Пан дає по два сороківці за день орання (Фр., VIII, 1952, 10); Рябі забралися в панське просо й розкошували доти, доки їх не зайняв лановий.. Вони, може, на сороківцеві зробили шкоди, а з чоловіка витягнуть карбованців з п'ять (Стельмах, I, 1962, 568).

СОРОКІВКА, н, ж., заст. 1. Дрібна розмінна монета вартістю двадцять копійок, або сорок крейцерів. Так ти не хочеш, як дід сороківки (Номис, 1864, № 5010); Більш як сороківку за день роботи їй таки не давали [пани] (Л. Укр., III, 1952, 664); // Грошовий знак вартістю сорок карбованців. Він, неначе шпалерами, обклеїв їх [стіни] скатертинами керенок вартістю в сорок і двадцять карбованців — сороківки ближче до божниці, двадцятки — до помийниці (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 15).

2. Пляшка (перев. з горілкою), що вміщує сорокову частину відра або четверту частину літра. На голому, не застеленому рушником столі.. лежав окравець суботнього зачерствілого вже хліба та ..сороківка з каламутною самогонкою (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 88).

СОРОКОВИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника сорок. Брати Столярови докінчували вже чи не сороковий рейс з кінця в кінець Третього Малого провулка (Смолич, V, 1959, 114).

2. заст. Те саме, що сорокавідірний. Качали [робітники] на віршовках сорокові бочки (Мирний, II, 1954, 78).

СОРОКОВИНИ, він, мн. Сороковий день після чиєї-небудь смерті; поминки в цей день. — От вийдуть сороковини, то й щастя, боже, Харитонові й одружитись і висвятитись (Н.-Лев., III, 1956, 10); — Нема вже, діду, Михайла Михайловича й на світі: позавчора сороковини справляли (Л. Янов., I, 1959, 362); Минуть сороковини, він знову сюди принесе і полотно, і теплу, мов живу душу, хлібину (Стельмах, I, 1962, 183).

СОРОКОВУСТ див. сорокоуст.

СОРОКОПУД, а, ч. Невеликий хижий птах ряду горобцеподібних із загнутим дзьобом і кігтями. Нехай костогризи та сорокопуди черешні об'їдають, нехай жана всі гусята поб'є — він ані не бачить, ані не чує нічого! (Фр., II, 1950, 86); Пролетів із здобиччю запасливий сорокопуд (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 300).

СОРОКОУСТ, **СОРОКОВУСТ**, а, ч. У православній церкві — молитви по покійникові, які читаються протягом сорока днів після смерті. Кайдашиха роздала старцям щедрю милостиню, дала священникові на сорокоуст (Н.-Лев., II, 1956, 354); // Сороковий день після чиєї-

небудь смерті. — У нього сьогодні сорокоуст, буде поминки справляти по своїй бабі (Кучер, Трудна любов, 1960, 497).

СОРОМ, сорому, розм. сором'я, ч. 1. Почуття сильного збентеження, зніяковіння через свою погану поведінку, недостойні дії, вчинки і т. ін. У кого совісті нема — нема й сорому (Укр.. присл., 1955, 165); Бжеський почервонів: навіть на самоті не міг він згадувати цього ганебного випадку без жагучого сорому (Тулуб, Людолови, I, 1957, 12); Як тільки в її уяві малювалася картина, що ось вона, Олена, вночі крок за кроком крадеться за своїм чоловіком.., то гарячий сором заливав її з ніг до голови (Тют., Вир, 1964, 108); // Почуття моральної відповідальності за свою поведінку, вчинки і т. ін. Чи тобі висилають «Вісник»? Мені — ні. Писав тричі, але вони сорому не мають (Коцюб., III, 1956, 431); // Почуття ніяковості, сором'язливості. Ходили [мешканці Олімпу] голі без зазору, Без сорому, на киталт циган (Котл., I, 1952, 262); Забула сердешна [Леся] на той час і стид, і дівочий сором: затулила йому хусткою глибоку рану, а сама так і впала на його; плаче, голосить, серденьком називає (П. Куліш, Вибр., 1969, 108).

Краска сорому див. краса.

◇ Без сорому (рідко без сором'я) — не соромлячись, не засуджуючи своєї поведінки, вчинків. Німецька буржуазія 1848 року без усякого сорому зраджує селян, своїх найприродніших союзників.. (Ленін, 11, 1970, 118); За нею Козаки ходили, Поки вдова без сором'я Дочку породила (Шевч., I, 1963, 159); Без сорому (сором'я) казка, у знач. вставн. сл. — уживається для вираження осуду чиєї-небудь поганої поведінки, недостойного вчинку і т. ін. Знов не виспався [Лаврін] і так ізнемігся, що, без сорому казка, пішов по обіді в клуню, ліг у засторонку на соломі й спав до самого вечора (Н.-Лев., II, 1956, 314); Згор'яти (згор'яти, згоріти) від (з) сорому див. згор'яти; Кр'ов'ю змити сором див. змивати; Не знати, де (куді) дівати (діти, подіти) очі від сорому див. дівати, подіти; Ні (і) стид'я (ні страму), ні (й) сорому (сором'я) немає (нема) в кого — хто-небудь дуже безсоромний. Сварку насилу розігнала Охрімова жінка.. — І стиди вам немає, і сорому! — батькувала вона, розмахуючи прутком (Тют., Вир, 1964, 129); — А я так скажу, люди добрі, що нема в тебе, Лисице, ні стиди, ні сорому... (Речм., Весн. грози, 1961, 89); Очі у Параски, як зорі, грали, лице пашіло радістю. — Ні страму їй, ні сорому, — подумав Яків (Мирний, IV, 1955, 58); Паленіти від (з) сорому див. паленіти; Сором заливає (залив і т. ін.) обличчя (лице і т. ін.) див. заливати; Сором їсть очі див. око¹; Сорому наїстися — зробивши що-небудь осудливе, осоромитися. Наслухалась вона на ярмарку, аж сорому наїлася (Коцюб., I, 1955, 271); — Він знайшов раз на вулиці шістьсот крон, віддав їх в поліцію, і в газетах про нього писали, як про чесну людину, а він з цього тільки сорому наївся (Гашек, Пригоди. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 127); Сорому (сором'я) немає (нема) кому, в кого — хто-небудь безсоромний. Христя.. ображено прошептала: — Чортова верства! і сорому йому немає! (Мирний, III, 1954, 151); — Цілується з тим дурним дяком, і сорома нема дівці (Н.-Лев., III, 1956, 67); Спеліти від сорому див. спеліти.

2. Недобра слава, безчестя; ганьба. Раптом зброя заблищала, І гукнуло військо хором: — Ми готові йти до бою! Краще смерть, ніж вічний сором! (Л. Укр., I, 1951, 377); — Вам це байдуже, а для дівчини — один сором і людський поговор (Стельмах, I, 1962, 402); // Ганебний вчинок. Насилу вліз [п'янений сотник] у хату Та й ліг собі тихенько спати, Щоб Настю, бачте, не збудить Та сорома не наробить (Шевч., II, 1963, 199).

◇ Завдавати (завдати) сорому (рідко сором, сором) кому; Робити (зробити) сором кому — осоромлювати, знеславлювати кого-небудь. Він ламає завіти корану та завдає їй сором перед людьми (Коцюб., II, 1955, 135); Неправедлива увага — се сліпий вистріл: не болять того, на кого був вимірений, а тільки робить стрільцеві сором (Фр., XIII, 1954, 279); Набиратися (набратися) сорому див. набиратися; На сором кому, у знач. вставн. сл. — уживається для вираження незадоволення чиею-небудь поведінкою, вчинком, осуду їх і т. ін. А тут, на сором мені, люди йдуть на поле та ще юрбами (Н.-Лев., II, 1956, 24); Покривати (покріти) соромом див. покривати; Укривати (укріти) соромом див. укривати.

3. у знач. присудк. сл. Те саме, що соромно. Схаменусь, то аж сором, яка з мене господиня... (Вовчок, I, 1955, 281); Йому було сором дивитися людям в очі (Хотк., II, 1966, 178).

Сором сказати див. сказати; Стид і сором див. стид.

4. у знач. виг. Уживається для вираження осуду чиеї-небудь поганої поведінки, недостойних дій, вчинків і т. ін. — Сором! сором! з грецької мови — трійка! (Крим., Вибр., 1965, 331); Виписувати з Москви [бухгалтерів]? Сором! Нехай уже інженери... (Ле, Міжгір'я, 1953, 22).

5. розм. Зовнішні статеві органи людини. Галчан поривався першим увійти в хату, але молодиці не пускали його, бо він мужчина і йому не слід дивитися на дівочий сором (Коцюб., I, 1955, 282); Замість портів на Лучукові висіли смішні пацьорки, які не прикривали навіть сорому (Загреб., Диво, 1968, 77).

СОРОМИТИ, млю, миш; мн. соромлять; недок., перех.

1. Докоряти кому-небудь, висміювати когось за щонебудь, викликаючи в ньому почуття сорому. Було як ще твереза Настя, то пані умисне її соромить: — От дівка.., от ледащиця! (Вовчок, I, 1955, 267); Щось тільки скажеш чи зробиш не так, зараз і соромлять: — Такий великий, а що витворює (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 141).

2. Робити, чинити кому-небудь сором (у 2 знач.); безчестити, ганьбити. — Це, може, вас соромить, що я роблю роботу в неділю? — спитала вона в Ломицького (Н.-Лев., VI, 1966, 25); Боженко глянув на Савку так грізно, що той зразу ж зблід. — Ти чого, сучий сину, соромиш мене перед робочим класом? (Довж., I, 1958, 170).

3. Ставити в незручне становище; викликати замішання. А панна зойкнула, немов мала дитина, У сні налякана. От так пройшла хвилина — Він стиха дивиться, — а панни вже нема, І щось пекучу кров у грудях підійма, І чути серця стук... Що ж? Мало це смішити, А чи соромити, чи, може, засмутити? (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 31).

СОРОМИТИСЯ, млюся, мишся; мн. соромляться; недок., кого, чого, за кого — що, без додатка, з інфін.

1. Відчувати сором (у 1 знач.). — Карі очі В неволі гаснуть; розковать [розкувать] Козак сестру свою не хоче, Сам не соромиться конать В ярмі (Шевч., I, 1963, 104); Од щирих слів любові жінки серце його впокоювалось; ..він тепер соромився свого давнього безпуття (Мирний, I, 1949, 363); — Таке безстидство в очі говорить [Гервасій] і ні крапельки не соромиться (Стельмах, I, 1962, 518).

2. Відчувати незручність перед ким-небудь за когось, щось; ніяковіти. Ви немов соромитесь трохи за сі вірші (Л. Укр., V, 1956, 432); Стало зрозуміло малій Катерині: Мариня соромилась за неї (Вільде, Сестри.., 1958, 507); // Почувати себе ніяково. Настя притягла Соломію до стола. Соломія все опинаясь та соромилась (Н.-Лев., VI, 1966, 340); Тоня й Віталій сиділи в кузові нарізно, .. ніби трохи соромились одне одного (Гончар, Тронка, 1963, 38); // Виявляти сором'язливість. Дів-

чина, буцім не своїми руками, зняла кофту, плахту; далі, не соромлячись, і сорочку (Стор., I, 1957, 83); Діти, яким уже було по дев'ять, десять, а то й більше років, соромилися при попові роздягатися догола (Тют., Вир, 1964, 392); *Образно. Орлом налітає він [вітер] на зелену ліщину, обіймає її, мов козак дівчину, а ліщина, соромлячись, відхиляла від нього свої віти (Коцюб., I, 1955, 35); // Не наважуватися, не насмілюватися зробити щонебудь через сором'язливість. Ти сама за два дні змарніла, мов од тяжкого недуга. Соромишся ти прохати панію Ганну, щоб узяла й тебе з собою, як поведе дітей одвідувати їх любого дядька (П. Куліш, Вибр., 1969, 283); [Т а н я:] Ви знаєте — вона співає. Та ще як співає, — чудо. [М а л ь в а н о в:] Як же це я досі не чув? Ми ж сусіди. [Т а н я:] А вона при вас соромиться (Коч., II, 1956, 27); * Образно. З-за хмари місяць ще не визирає: Соромиться з'явитись рано, повний (П. Куліш, Вибр., 1969, 407).

СОРОМІТНИЙ, а, е. 1. Те саме, що сороміцький. Хату вимазано дьогтем: паничів срамотно так понамальовано і соромітні слова (Головко, I, 1957, 218); Те соромітне підморгування, що ним почастивав Суліман Катерину, буквально її перевернуло (Вільде, Сестри.., 1958, 402).

2. Який не почуває сорому (у 1 знач.), не соромиться; безсоромний. — Шелесь, шелесь по дубині, Шапки хлопці погубили, Тільки наймит не згубив, Удовівну полюбив... — Соромітна, нехай їй лихо! (Шевч., II, 1953, 54).

СОРОМІТНИК, а, ч. Людина, що не має сорому (у 1 знач.), зневажає правила пристойності; безсоромник. Добре вихована людина може читати все. Обурюватися природними речами може тільки морально звихнута свинота або рафіновані соромітники, які, керуючись своєю псевдомораллю, не дивляться на зміст, а розлучено кидаються на окремі слова (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 193).

СОРОМІТНИЦЯ, і, ж. Жін. до соромітник. — Йди мені зараз, соромітниче, до твого батька й скажи йому, що завтра я, Костаки, пришлю від Йона старостів!.. (Коцюб., I, 1955, 251).

СОРОМІТНИЦЬКИЙ, а, е. Те саме, що сороміцький.

СОРОМІЦЬКИЙ, а, е. 1. Який виходить за межі загальноприйнятих норм у чому-небудь; непристойний. Цілими днями по вулицях хрипло кричав п'яний народ, співав сороміцькі пісні, лаявся, заводив бійки (Коцюб., II, 1955, 365); Знов залунала сороміцька лайка, ляпаси (Тулуб, В степу.., 1964, 185); Сміялася [Векла] і говорила їй стиха сороміцькі слова, аж Марія почервоніла (Головко, II, 1957, 149); Сороміцькі картинки.

2. Який виражає чию-небудь безсоромність. Хлопець зніяковіє ще більше, аніж від прилипаних [залицянь] молодички з сороміцькими очима (Загреб., Диво, 1968, 168).

СОРОМЛЕННЯ, я, с., рідко. Дія за знач. соромити. — Ви, ідеалісти, узброєні в свій ідеалізм, як черепаха в щит, — вас не вколоти таким соромленням (Хотк., I, 1966, 40).

СОРОМЛИВИЙ, а, е. Здатний відчувати незручність, бентежитися, ніяковіти. Роман мовчав, вступивши очі в землю. Він був трохи соромливий, і йому стало ніяково (Н.-Лев., VI, 1966, 318); Дівчата.. приходили до хатичитальні чистісінькі, напакчені, соромливі і насторожені (Тют., Вир, 1964, 40); *Образно. На синьому полотнищі неба дівочими косами струмує віття соромливої берези (Стельмах, I, 1962, 264); // Проїнятий збентеженням, зніяковінням. Гай ще більше примружився і гсворив далі з своєю соромливою делікатністю (Гончар, III, 1959, 38); // Який виражає збентеження, зніяковіння.

Легеньке зітхання та якийсь боязкий, соромливий погляд з блискучих очей нагадували, що, може, Грицько й правду сказав... (Мирний, I, 1949, 277); Я дививсь .. в соромливе обличчя твоє (Сос., I, 1957, 201).

СОРОМЛІВІСТЬ, вості, ж. Властивість і стан за знач. соромливий. Крізь дівочу соромливість Я бачу, як тремтить жага таємна (Л. Укр., IV, 1954, 114); Ольга готова була кинутися до нього, але її стримувала соромливість, вона червоніла... (Дор., Не повторі..., 1968, 22).

СОРОМЛИВО. Присл. до соромливий. Соромливо закуталася [Маруся] в сорочку, оглянувшись, чи не побачив хто (Хотк., II, 1966, 135); Дівчата засоромились від загальної уваги. Деякі схиляли соромливо голови (Головко, I, 1957, 392); *Образно. Молода береза соромливо світила крізь ліщинник білим тілом (Донч., III, 1956, 74); Молода червонокора вишенька боязко й соромливо стукала у вікно сніжнобілою галузкою (Дмит., Наречена, 1959, 169).

СОРОМЛЯЖИЙ, а, е, діал. Соромливий. Страх була Маруся соромляжа і як заглядить чужого чоловіка, то не то що личечко, а й ніжечки, здається, малесечки порум'яніють (Вовчок, I, 1955, 381); Гронович — це соромляжий, наймолодший хлопець із шостого класу (Крим., Вибр., 1965, 311).

СОРОМЛЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок., діал. Соромитися. Тепер пані запрохувала їх до себе в гості, але вони чогось соромлялися та тільки дякували за ласку (Дн. Чайка, Тв., 1960, 77).

СОРОМНИЙ, а, е. 1. Те саме, що сороміцький. Одна жінка казала про себе, що вона Єва, зривала із себе сорочку і ходила голісінька, соромні речі говорила (Л. Укр., V, 1956, 166); Панотець ганьбить їх [селян].., показує на них пальцями та прикладає до них погані або й соромні прозвища [прізвиська] (Фр., VIII, 1952, 73); // у знач. ім. соромне, ного, с. Те, що виходить за межі загальноприйнятих норм пристойності. Чув [дядько] тільки, що соромне розказувалося (Мирний, V, 1955, 338).

2. Який соромить (у 2 знач.) кого-небудь, приносить безчестя, ганьбу. [Міріам:] Я всіх і все ненавижу [ненавиджу] за нього [за Мессію], і ворогів, і друзів.. і той закон небесний, що за гріх безумних поколінь [поколінь] вимагав страждання, крові й смерті соромної того, хто всіх любив і всім прощав (Л. Укр., II, 1951, 120); Сі нищі, тихі, покірні, босі, обідрані, — се соромний докір для тебе, громадо (У. Кравч., Вибр., 1958, 243).

СОРОМНО, присудк. сл. Стан, коли людина відчуває сором. Він біг стернею, наче тікав від кого, і чув, що йому чогось соромно (Коцюб., I, 1955, 99); Люба закриває обличчя руками, їй і в темряві соромно своїх думок (Стельмах, I, 1962, 360).

Соромно сказати див. сказати.

СОРОМОТА, и, ж., розм. 1. Те саме, що сором 1, 2. Кужелина не прядена, ти робота моя, Як я тебе не випряду, соромота моя (Коломийки, 1969, 71).

2. у знач. присудк. сл. Те саме, що соромно. Ой вийду я за ворота і стану, як сирота. Ледащиця з мене кпиться, — Мені соромота (Чуб., V, 1874, 296).

СОРОМ'ЯЗЛИВИЙ, а, е. Те саме, що соромливий. Маруся дівка страх плоха, Зовсім мов панна, хоч за книжки, Сором'язлива вже така... (Греб., I, 1957, 86); Не спалося Андрію тої ночі.. Мов живі дивилися з імлі Ганнусині сором'язливі очі (Підс., Загули., 1960, 26); Читач ласкаво усміхається на це сором'язливе перше почуття (Літ. Укр., 1.III 1963, 3); *Образно. В траві синіли фіалки, дикий гіацинт і сором'язливі білі зірочки суниці (Тулуб, В степу., 1964, 115).

СОРОМ'ЯЗЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість і стан за знач. сором'язливий. Я, забувши свою недавню сором'язливість.., взяла й насунула аж на самі очі його сиву шапку (Мирний, I, 1954, 78); Враз зникає його сором'язливість (Донч., II, 1956, 149); В очах [Миколи] завжди проглядала юнацька ніяковість, вроджена сором'язливість (Мас., Життя., 1960, 95).

СОРОМ'ЯЗЛИВО. Присл. до сором'язливий. — Та вмивайтеся, а то покину, — сором'язливо відказала Христия (Мирний, III, 1954, 1955); Він сором'язливо показав мені свої вірші (Рильський, III, 1956, 411); *Образно. З-за садків над горою випорснув таранкуватий місяць і сором'язливо глянув через груші до хвіртки (Ле, Вибр., 1939, 181).

СОРОМ'ЯЗНИЙ, а, е. Те саме, що соромливий. Хазяї й хазяйські сини й дочка, бачачи, що вона добра робітниця, а дівчина звичайна й сором'язна, були до неї добрі (Гр., II, 1963, 260); Бійці-їздові з почуття сором'язної делікатності ніколи перші не заводили розмови про Брянського (Гончар, III, 1959, 199).

СОРОМ'ЯЗНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. сором'язний. Якщо зовні він був схожий на батька, то свою сором'язність перейняв, певне, від матері (Дмит., Наречена, 1959, 200).

СОРОМ'ЯЗНО. Присл. до сором'язний. Погомоніти Радивон умів, знає: де, що сказати, не те, що інший — гомоніти хочеться, а сказати нічого, тож людина і меле не знати що або ж сором'язно мнеться (Горд., Дівчина., 1954, 218).

СОРОЧА, ати, с., розм. Те саме, що сорочені¹.

СОРОЧАЧИЙ, а, е. Прикм. до сорбча. Нишпорив [Сергійко] по чужих городах та садках, драв сорочачі гнізда, бився з дітворою (Тют., Вир, 1964, 26).

СОРОЧЕНЯ¹, яти, с. Пташеня сороки.

СОРОЧЕНЯ², яти, с. Зменш.-пестл. до сорбча 1, 2. Сидить собі [Марія] коло вікна і в поле дивиться, і шиє Малесеньке сороченя (Шевч., II, 1963, 361); Повикручувала [Маруся] просто на них змочені нижче пупа сороченята й вигнала надвір «бавитись» (Вільде, Сестри., 1958, 553).

СОРОЧЕНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сорбча 1, 2. — До мене так привикло [дитя], що й матері не знало; було жінка стане надівать йому сороченьку, то воно од неї і рученятами, і ноженятами (Стор., I, 1957, 215).

СОРОЧЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сорбча 1, 2. Мотря у одній тонкій сорочечці, у білій спідниці (Мирний, IV, 1955, 170); Я висипав у поділ сорочечки хлопчика насіння (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 63); *Образно. Позбиралися круг них [озер] Берізки — ледве мріють, — Стоять в сорочечках лляних і білі ніжки миють (Нагн., Зустрічі., 1955, 7).

СОРОЧИЙ, а, е, рідко. Те саме, що сорбчачий. Сорочий слід; Сороче гніздо.

СОРОЧИНА, и, ж. 1. розм. Те саме, що сорбча 1, 2. Скинувши рясу, лишився [єпископ] в новій козацькій сорочині лепського гаптування (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 412); // Тоненька, блаженська сорочка. Як пролазив Митруньо крізь пліт, то з поспіху роздер на собі сорочину (Март., Тв., 1954, 148); У Маріки теж уже сині бриніли од холоду губи, під благою сорочиною хвилями ходили дрижаки (Вас., II, 1959, 213).

2. Зменш.-пестл. до сорбча 1, 2. Як Ганнусі не любити, коли молоденька, Як вишиє сорочину, як мачок дрібненький (Коломийки, 1969, 153); Вона шиє сорочину — малесеньку-малесеньку (Фр., I, 1955, 80); Хлопці дехто в костюмчиках, а дехто просто в штаненятах та сорочині (Тют., Вир, 1964, 57); *Образно. Береза в ясній сорочині Десь за вітром зібралася в путь (Гірник, Совце., 1958, 57).

СОРОЧІНИ, чін, мн. Те саме, що сороковіни. Справляли Наум і Настя.. і третини, і дев'ятини, .. і сорочини.. І що то за обіди були! На усе село (Кв.-Осн., II, 1956, 98).

СОРОЧІНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сорочіна 1. Личко [у Оленки] бліде, сорочинка обстрьопана... плаче бідна (Тесл., 3 книги життя, 1949, 29).

СОРОЧКА, и, ж. 1. Жіноча або дитяча натільна білизна. Хатки біленькі виглядають, Мов діти в білих сорочках (Шевч., II, 1953, 24); Якесь розхристана, в одній сорочці жінка просовувалась крізь натовп ближче до хати (Коцюб., II, 1955, 178); — Роблю я все машинально. Думаю лише про те, що мило треба покласти на сухе, що одеколон треба заткнути пробкою, сукню одягти після сорочки (Ю. Янов., II, 1958, 159); // Жіночий одяг, який одягають поверх білизни. Заквітчана, в червоному намисті, сорочка вишивана, в черевичках, — ну, дівчина!.. як зірочка! (Вовчок, I, 1955, 72); Материне шлюбне вбрання — біла сорочка, вишита великими червоними квітками, вишнева шовкова спідниця, теж у квітку.. — все так хороше пахло додом (Довж., I, 1958, 330); *Образно. Земля.. сором'язливо спускала з свого тіла димчату сорочку ночі і відкривала своє пишне лоно (Мирний, I, 1954, 318); На грядці огірочки І кавун в рябій сорочці (Стельмах, V, 1963, 319).

2. Чоловіча натільна білизна або одяг, що надягають поверх білизни, для верхньої частини тіла. Ентелл там сильно храбровався [хоробрився], Аж до сорочки весь роздягся (Котл., I, 1952, 96); Вставши раненько, Роман прибрався в вишивану сорочку, в новий суконний.. жупан (Н.-Лев., VI, 1966, 309); Вона все ж таки перетягла його через поріг і, не соромлячись, стала стягати з нього верхню і нижню сорочку (Тют., Вир, 1964, 474); Рукав спідньої сорочки закотився на руці аж по лікоть (Гончар, III, 1959, 22); // Старовинне захисне військове спорядження, вигот. з дроту, сталі і т. ін. на зразок цього одягу. По стінах висять.. шаблі, пищалі під сріблом, старосвітські сагайдаки татарські, .. сталеві сорочки (П. Куліш, Вибр., 1969, 61); Довго рубалися вони!.. Розрубав на ньому [козакові] вражий лях залізну сорочку (Довж., I, 1958, 260).

Δ Гамівна сорочка див. гамівний.

◇ Залишитися (зостатися, бути і т. ін.) в одній сорочці (без сорочки) — утратити всі засоби до існування, дійти до крайньої матеріальної скрути. — А там, може, і таксу прибавлять. — А поти прибавлять, то ми без сорочки зостанемося (Мирний, III, 1954, 141); Як у матері три дочки, так буде без сорочки (Номис, 1864, № 13983); Змóкнути (промóкнути і т. ін.) до [самих] сорочок (сорочки) — те саме, що Промóкнути (змóкнути) до нитки (див. нитка). Вони дурнісінько блукали.. в оситнягах, не знайшли бурлак і тільки змокли до самих сорочок (Н.-Лев., II, 1956, 235); Знімати (зняти, стягати, стягти) останню сорочку; Залищати (оставляти і т. ін.) без сорочки — доводити кого-небудь до крайньої матеріальної скрути. Хоч в бідного багатий останню сорочку зніме, ніхто не посміє заступитись (Кв.-Осн., II, 1956, 255); — Щоб і нога в школі!.. Старцюго, щоб і нога не була!.. Школа останню сорочку стягне з тебе (Тесл., 3 книги життя, 1949, 39); Дочки оставляють без сорочки (Номис, 1864, № 9312); Зняти (скіннути) і (та) віддати (оддати) [останню] сорочку [з себе] — віддати кому-небудь усе, поділитися з ким-небудь усім, що тільки є у когось. Останню сорочку зніме та оддасть (Номис, 1864, № 4463); — Моя стара дуже богомільна.. Любить, щоб про неї казали: «Он як Андрі́ха-баба, так от богомільна...» І як хто визнає уже оцю її примху, то знай тільки грай отакої, так вона й сорочку останню скине та віддасть (Хотк.,

I, 1966, 90); — Батько твій окупантам і Петлюрі останню сорочку віддав! (Довж., I, 1958, 162); — Для тебе зняв би і сорочку з себе, Аби ото послухався. Так ні! (Підс., Жарти.., 1968, 7); Оббирати (обібрати) до сорочки див. оббирати; Промочити до сорочки див. промочувати; Скидання [останньої] сорочки з себе див. скидання.

3. Захисна оболонка чого-небудь. Природа завбачливо обвила серце захисною сорочкою, щоб зберегти його (Рад. Укр., 7.I 1969, 4).

◇ Без сорочки родитися (народитися, вродитися і т. ін.) — бути нещасливим, безталанним. Не для мене був той пишний цвіт, Обсипались на інших пелюсточки... Але не скаржусь, що на білий світ Я народивсь, як кажуть, без сорочки (Павл., Бистрина, 1959, 222); У сорочці родитися (народитися, вродитися і т. ін.) — бути щасливою людиною, яка в усьому, скрізь має удачу. — Мабуть, ви в сорочці родились, що вам так сподобилось отут сьогодні, — сказала весела Мокрієвська з жартами (Н.-Лев., V, 1956, 295); Він народився в сорочці. Він досяг усього, чого тільки може побажать собі найвигадливіший честюлюбець (Шовк., Людина.., 1962, 64); — Що зі мною? — запитав Кикало. — Ви в сорочці вродилися, — відповів лікар, — тільки два перелами, руки і лівої ноги, — як ви живі лишилися, не розумію (Собко, Біле полум'я, 1952, 208).

4. спец. Порожнина в машинах і апаратах, признач. для циркуляції рідини або газу, які охолоджують чи нагрівають що-небудь. Як охолоджувач використовують один з компонентів пального, що надходить в охолоджуючу сорочку, створену подвійними стінками камери згоряння і сопла (Наука.., 8, 1958, 17).

СОРТ, у, ч. 1. Категорія, розряд якого-небудь товару щодо його якості. Обносять [гостей] якимись сухими калачиками, печеними для економії вдома з 2 сорту муки (Коцюб., III, 1956, 425); Купив-таки [батько] велосипед дочці Марині — шість місяців довелося економити: курити третій сорт тютюну замість вищого (Смолич, Мир.., 1958, 60); // Різновид предмета, товару, виробу однакового матеріалу, однієї виробки і т. ін. Вари, республіко, сталь, вари всіх сортів, і на рало, і на зброю, і на машину, і на рейки (Ю. Янов., II, 1958, 242); Терентій на веранді змішував парникову землю різних сортів (Довж., I, 1958, 412); Олена не розумілась на сортах кави (Вільде, Сестри.., 1958, 207); Сорти латуні; // розм. Група людей різного суспільного і майнового стану. Не нашого сорту, іди собі к чорту (Номис, 1864, № 9434); Усяка губернія розписана на уїзди, а що люди.. у слободах та у селах живуть, так ті розписані по своєму сорту (Кв.-Осн., VI, 1957, 664).

Перший (первий) сорт: а) найкращий, найвищої якості. — Ось, Зою, матеріал [до стіннівки] перший сорт. А ну, намалюй їх так, щоб весь цех сміявся! (Собко, Біле полум'я, 1952, 261); б) дуже добре, якнайкраще. [Х р а п к о:] Чому не взятись? Оборудуєм це діло — первий сорт! (Мирний, V, 1955, 125).

2. Культурні рослини, що відрізняються від інших рослин цього самого виду певними біологічними й господарськими властивостями. Вона вивела сорт посухостійкої пшениці (Донч., V, 1957, 238); На виноградниках люди збирають пізні сорти винограду (Томч., Готель.., 1960, 38).

3. розм., ірон. Характер, якість чого-небудь. Як Ви думаєте, чи моя поезія такого сорту, щоб її триматися хоч одною рукою..? (Л. Укр., V, 1956, 140); Море буває трьох сортів: тихе море, хвиляве море й буряне море (Вишня, I, 1956, 174).

СОРТАМЕНТ, у, ч. 1. Набір виробів різних видів, сортів, розмірів (перев. у металургії). Поліпилиась

якість металу, розширився сортамент прокату, труб і металовиробів (Матер. XXIV з. Компартії України, 1971, 13).

2. Установлені стандартом розміри і форми певних матеріалів, виробів промислового призначення. Одержане число округлюється до найближчого більшого в сортаменті на метал.. і таким чином устанавлюється необхідний діаметр заготовки (Технол. різального інстр., 1959, 76).

СОРТИМЕНТ, у, ч. 1. Сукупність сортів і видів однорідних з господарського погляду рослин, вирощуваних у певному районі. Запровадження сої в кормових сівозмінках став одним з важливих заходів у справі поліпшення складу кормів, особливо в степових районах, де сортимент однорічних бобових культур обмежений (Зерн. боб. культ., 1956, 116); Районований на Україні сортимент яблуні та груші досить багатий (Сад. і ягідн., 1957, 243).

2. Різновид лісоматеріалів, порід дерева певного розміру, форми і т. ін. Розробляють [стовбури дерев] на потрібні сортименти, сортують, в'яжуть у плоти і сплавляють за призначенням (Стол.-буд. справа, 1957, 54).

3. рідко. Те саме, що сортамент 1. Рентабельність підприємств чорної металургії зросла в основному за рахунок зниження собівартості і зміни структури сортименту в бік підвищення питомої ваги рентабельніших видів продукції (Ком. Укр., 8, 1965, 24).

СОРТНИЙ, а, е, спец. 1. Належний до певного сорту.

2. Належний до високого, цінного або спеціального сорту.

СОРТНІСТЬ, ності, ж., спец. Абстр. ім. до сортний. Відомо, що сортність і якість сталі, як і її кількість, є важливим показником технічного рівня будь-якої держави (Наука., 5, 1962, 33); Врожай картоплі, як і всіх сільськогосподарських культур, у великій мірі залежить від сортності та якості насінного матеріалу (Картопля, 1957, 149).

СОРТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сорт у 1, 2 знач., напр.: сорт овів чення, сорт випробувач, сорт виробничий, сорт змішання, сорт лінійний, сорт обмін, сорт сітка і т. ін.

СОРТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сортувати. Ляняне тіпане волокно здають державі сортованим і зв'язаним (Техн. культ., 1956, 104); Садибний матеріал повинен мати добру кореневу систему.., на ньому не повинно бути пошкоджень. Він повинен бути обов'язково сортованим (Озелен. колг. села, 1955, 96).

СОРТОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до сорт 1, 2. Перевірені гібриди, якщо вони задовольняють усі вимоги, що ставляться до сорту, розмножуються у великій кількості, одержують сортову назву і передаються виробництву (Юним мічур., 1955, 59); // Стос. до сорту. При сортовому прополюванні виривають усі нетипові рослини для даного сорту (Ол. та ефір. культ., 1956, 284); Поставлено завдання рішуче поліпшити насінництво зернових культур і.. перейти на суцільні сортові посіви (Рад. Укр., 25.VI 1957, 1).

2. Який належить до високого, цінного або спеціального сорту (у 1, 2 знач.). Наказано було сортовий ліс ближче до вагонів підкинути (Мур., Бук. повість, 1959, 175); Одне з важливих завдань нового п'ятиріччя — повне освоєння сівозмін і перехід до посівів тільки високоякісним сортовим насінням (Матер. XXIV з. КПСР, 1971, 174); Сортове залізо; Сортове насіння.

СОРТОВИПРОБНИЙ, випробна, випробне. Те саме, що сорт випробувальний. Сорт випробний сад і вино-

градник артілі — це майже дві тисячі гектарів (Наука., 7, 1960, 31).

СОРТОВИПРОБУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для випробування сортів сільськогосподарських культур. На Україні вивчається [гібрид вишні з черешнею] в сорт випробувальних садах та науково-дослідних закладах по плідництву (Юним мічур., 1955, 74); Сорт випробувальна ділянка.

СОРТОВИПРОБУВАННЯ, я, с. Перевірка й оцінка сортів сільськогосподарських культур у польових умовах. У нас уже стало традицією, що окремі господарства та передовики систематично займаються дослідною справою та сорт випробуванням (Хлібороб Укр., 10, 1964, 26).

СОРТОДІЛЯНКА, и, ж. Ділянка, признач. для випробування сортів сільськогосподарських культур. В 1966 році на сортоділянках Інституту рослинництва було одержано п'ятнадцять гібридних популяцій (Наука., 8, 1968, 21).

СОРТОДІЛЬНИЦЯ, і, ж. Те саме, що сортоділянка. Як свідчать досліди сортоділяниць, для збагачення силосної маси на білок боби можна вирощувати також з вівсом (Колг. Укр., 12, 1961, 8); Василько знає, де на сортоділяниці випробується червона болгарська кукурудза (Вол., Дні., 1958, 153).

СОРТОЗАМІНА, и, ж. Повна планова заміна старого районованого сорту сільськогосподарської культури новим, продуктивнішим і ціннішим. За останні 10 років у республіці двічі проведено сортозаміну озимої пшениці, що значною мірою сприяло підвищенню врожайності (Хлібороб Укр., 1, 1972, 3).

СОРТОЗМІНА, и, ж. Те саме, що сортозаміна.

СОРТООНОВЛЕННЯ, я, с. Періодична заміна сортового насіння сільськогосподарської культури високоякіснішим насінням цього самого сорту. Сортооновлення зернових провадимо через два-три роки (Хлібороб Укр., 3, 1972, 10).

СОРТОПРОКАТКА, и, ж. Прокатка сортового заліза.

СОРТОПРОКАТНИЙ, а, е. Признач. для прокату сортового заліза. Колектив зміни сортопрокатного цеху Дніпропетровського металургійного заводу імені Комінтерну достроково виконує виробничі завдання (Ком. Укр., 5, 1963, 62); // Вигот. із сортового заліза. Опрацьована нова технологія відливання низьковуглецевих прокатних валків; сортопрокатні валки.. показали в експлуатації високу зносостійкість (Розв. науки в УРСР., 1957, 431).

СОРТОПРОКАТНИК, а, ч. Робітник, який займається прокатом сортового заліза. Багато надпланового прокату для тракторної та автомобільної промисловості видали сортопрокатники (Роб. газ., 22.V 1962, 2).

СОРТУВАЛКА, и, ж. Сільськогосподарська машина, що розподіляє зерно, овочі за сортами та очищає їх від домішок. На сортувальці «Кускута» можна очистити посівний матеріал лише від насіння дрібнонасінної повитиці (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 271); Після первинного очищення і просушування, якщо насіння має вологість не вище 14 процентів, його пускають на сортувалку, а потім засипають у насіннєсховища (Хлібороб Укр., 8, 1965, 6).

СОРТУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для сортування чого-небудь. Сортування [картоплі] провадять на машинах або на сортувальних столах (Овоч., 1956, 276); Сортувальний пункт; Сортувальний відділ; // у знач. ім. сортувальна, ної, ж. Приміщення для сортування кого-, чого-небудь. Їм подобалася загальна картина шахти з її підйомними механізмами, естакадою, сортувальною, бункером (Собко, Нам спокій., 1959, 67).

Δ Сортувальна гірка — на залізничних станціях — насип у формі гірки, через який проходить колія, признач. для сортування вагонів при формуванні та розформуванні поїздів. *Та тут-таки й було що показати. Потрійний велетенський перекидач... сортувальна гірка для кількох ешелонів, двоколіїні штреки* (Ткач, Плем'я..., 1961, 343).

СОРТУВАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який сортує що-небудь. *Тільки для обслуговування нового листопрокатного стану.. підготовлено понад 500 операторів, вальцювальників, різальників металу, сортувальників* (Наука..., 6, 1956, 15).

СОРТУВАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до сортувальник. *Сортувати тютюн найкраще на спеціальних столах. Це поліпшує умови роботи і значно підвищує продуктивність праці сортувальниць* (Техн. культ., 1956, 389).

СОРТУВАЛЬНЯ, і, ж., розм. Приміщення для сортування кого-, чого-небудь. *В сортувальню загляне [майстер]: — Як робота, хлоп'ята? (Шпорта, Запоріжці, 1952, 45).*

СОРТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сортувати. *Під час сортування [баклажанів] відокремлюють плоди деформовані, плямисті і пошкоджені* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 182); *Вже тепер розробляються нові зразки машин для автоматичного сортування листів* (Знання..., 7, 1970, 4).

СОРТУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Розподіляти, відбирати що-небудь за сортами. *Очищають і сортують насіння трав на зерноочисних машинах загального призначення* (Хлібороб Укр., 7, 1966, 11); *Розробляють [стовбури дерев] на потрібні сортименти, сортують, в'яжуть у плоти і сплавляють за призначенням* (Стол. буд. справа, 1957, 54); // *Розкладати що-небудь за розміром, якістю, вартістю і т. ін. Перед замочуванням сортували стебла [конопель] за їх довжиною і товщиною* (Наука..., 10, 1956, 25); *Шевченко сортував монети і складав їх різними стовпчиками, починаючи від ясножовтих золотих імперіалів.. до важких брунатних мідних п'ятаків* (Тулуб, В степу..., 1964, 337); // *Розподіляти що-небудь за якимись спільними ознаками. Сортуючи листи, Целя пригадала собі факт з перших тижнів своєї бюрової служби* (Фр., II, 1950, 314); *Все розіслав Павло Михайлович на столі, стільцях і ліжку, ще раз переставляючи, сортуючи, щоб краще й простіше виглядало на стінах* (Кучер, Трудна любов, 1960, 489); // *перен., розм. Розподіляти, відбирати кого-небудь залежно від певних ознак, особливостей і т. ін. Швидким досвідченим оком оглядали й сортували вони [татари] невільників* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 162); *Батько починає вголос сортувати сьогорічних випускників, прикидаючи, хто з них де опиниться* (Гончар, Тронка, 1963, 164).

СОРТУВАТИСЯ, ується, недок. Розподілятися за сортами, за певними спільними ознаками. *Бункери, в яких зберігається і сортується вийнята з-під землі руда, своїми розмірами і складною формою вражають навіть бувалого гірника* (Ткач, Плем'я..., 1961, 342).

СОРУС, у, ч., бот. Сукупність органів розмноження, спорангіїв, що розташовуються один біля одного на нижній частині листя папороті та деяких водоростей. *Із спіднього боку листка [папороті] ми побачимо жовто-бурі плямки. Це — соруси* (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 76).

СОС, виг. Уживається як міжнародний радіосигнал, що сповіщає про небезпеку, катастрофу, аварію, які загрожують життю людей; // у знач. ім. *Японський сейнер.. подав сигнал СОС, сповістивши, що сів на міліну поблизу філіппінського острова Лусон* (Знання..., 6, 1968, 30).

СОСИСКА, и, ж. Невелика ковбаска, яку перед уживанням відварюють. *Сосиски і сардельки — це різновидність варених ковбас* (Укр. страви, 1957, 80); *Баба сіла до столу, спритно вхопила сосиску, поклала її на скибку хліба і почала їсти* (Собко, Звич. життя, 1957, 57); * *У порівн. Виставив [фельдфебель] наперед чотири пухких, як сосиски, пальці* (Коз., Гарячі руки, 1960, 117); // *тільки мн. Страва із таких ковбасок. В їдальні — і галас і гамір щодня. — Біфштекс..! — Сосиски і пиво!* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 243).

СОСИСКОВИЙ, а, е. Прикм. до сосиска.

СОСКА, и, ж. Гумова трубочка у формі соска, яку дають смоктати немовляті. *Знайшла [Катерина] в столику стару соску, виполоскала в теплій воді, налила молока в пляшку. Дитинча дудлило, аж молоко булькало в пляшці* (Мушк., Серце..., 1962, 255); *Орися спросоння зацмокала губами, як дитина, що шукає соски* (Тют., Вир, 1964, 269).

СОСКОВИЙ, а, е. Прикм. до соска. *Через 40—50 хвилин після народження телят випоювали з соскової напувалки молозивом* (Соц. твар., 1, 1956, 51).

СОСКОВИЙ, а, е. Прикм. до сосок.

СОСКОПОДІБНИЙ, а, е. Подібний до соска. *Найбільш поширені сорти лимонів яйцевидної форми із соскоподібними кінцями* (Укр. страви, 1957, 312).

СОСНА, сосні, ж. 1. Вічнозелене хвойне дерево, перев. з прямим високим стовбуром, довгою хвоєю і невеликими шишками, або такі дерева в сукупності. *З-за темних сосен, з-за кучерявих дубів пробивалися рожеві промені* (Вовчок, I, 1955, 302); *Вищі від усіх дерев стояли тут сосни.. з голими, жовтими, як віск, стовбурами і зеленими, рясними вершинами* (Скл., Свято-слав, 1959, 14); *Де березина витісняла сосну та пропускала паруси сонця, все, здавалось, залите було зеленим бенгальським вогнем* (Коцюб., I, 1955, 308); *Весною сосна найбуйніше росте — відкладаються нові клітини, вона росте в товщину й угору* (Ю. Янов., II, 1958, 124); * *У порівн. Прямий [Еней], як сосна* (Котл., I, 1952, 290); // *Деревина цього дерева. Вогник над свічкою ворухиться, як бджола коло квітки, пахне мертвяком і стружками з сосни* (Ю. Янов., II, 1958, 184); // *Гілка цього дерева. Бачу — по дорозі сосну розкидають* (Щог., Поезії, 1958, 116); — *Та хай сосни в посадці наламають! — гукнула котрась [з дівчат]* (Головко, II, 1957, 97).

2. Сосновий гай, ліс; сосняк. *Незабаром вони натрапили на громаду хлопців, що сиділи в сосні на піску* (Тют., Вир, 1964, 41).

СОСНИНА, и, ж. 1. Окреме дерево сосни. *Самотня соснина в полі, бодай висока, але не довговічна й квола* (Еллан, II, 1958, 67); *У затишку гіллястої, як дуб, сосники сів [Марко] на пені кимсь недавно зрубаного дерева* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 160); // *Деревина сосни. Легіт з Карпат приносив запах сосники* (Вітч., 4, 1965, 202); // *Гілка сосни. Великі шиби уквітчалися.. сосниною, перистим папоротником, шовковою травою* (Вас., I, 1959, 79).

2. збірн. Будівельний матеріал або дрова з сосни. *В землянці.. було тепло й чисто, як у добре доглянутій хаті, пахло присмаглою сосниною* (Хор., Незакінч. політ, 1960, 73).

3. Сосновий гай, ліс; сосняк. *Зараз за селом... лісок, соснина...* (Фр., IV, 1950, 185); *Поставали [Урущак та Нагорний] в соснині над крутим схилом* (Горд., Дівчина..., 1954, 262).

4. Соснова колода або палиця. *Перечепився [Сидорчук] об соснину, яка лежала біля плоту, і мало не полетів сторч головою* (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 158); — *Андрійку! Ось палиця.. Микола поплазував до ополонки,*

штовхаючи поперед себе соснину (Збан., Курил. о-ви, 1963, 235).

СОСНОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до *сбсна́*. Зелень *соснових* гілок виглядала з-під снігу так свіжо, що мимо-хіть кидалась у вічі (Коцюб., II, 1955, 439); *Тихо наді мною Сосновий бір шумить* (Мур., Ідуть..., 1951, 166); *Зовсім близько чорніла смуга соснової посадки* (Головко, II, 1957, 83); *За березами озерце лісове, глухе й чорне, соснова глиця падала в нього тисячу років* (Ю. Янов., II, 1958, 211); // Зробл. з *сосни*. *Човни і байдаки палали, Соснові пороми тріщали* (Котл., I, 1952, 103); *Тимко увійшов у сосновий дощаний будиночок* (Тют., Вир, 1964, 342).

2. у знач. ім. *соснові*, вих, мн. Родина хвойних рослин, до якої належать *сосна*, *ялина*, *піхта* і т. ін.

СОСНЯК, а, ч. Сосновий гай, ліс; *соснова* памолоть. *Барбара і Лашка вийшли погуляти в сосновій діброві.. Барбара знала місцевість, обіцяла сосняком провести подругу аж до річки* (Ле, Наливайко, 1957, 246); — *Таки справді ростуть боровики в сосняку!* — сказала я на велику радість *Тарасика* (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 142); *За кілька кілометрів зупинились [біженці] в густому, молодому сосняку* (Коз., Гарячі руки, 1960, 233).

СОСОК, скá, ч. Зовнішня частина молочної залози ссавців і людини, що має форму заокругленого виступу. *З перших днів після народження поросят їх треба закріпити за певними сосками свиноматки* (Свинарство, 1956, 219); *Я налетів.. і розрубав його з ключиці і аж до лівого соска* (Сос., II, 1958, 410); *Схилившись над дитиною, Оріся плакала, а воно, заплющившись, чмокало Тимковими губами, шукало соска* (Тют., Вир, 1964, 524).

СОСОНКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до *сбсна́*. *Ой у полі сосна тонкая виросла; Вітер повіває, сосонку хитає* (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 214); *Темно-зелені сосонки стояли густими, рівними лавами* (Фр., VII, 1951, 319); *Під захистом кучерявих сосонок я знайшов здоровенний дубовий пень* (Вол., Дні..., 1958, 55).

2. Народна назва рослини родини хвоців, що зовнішнім виглядом нагадує *сосну*. *Пішов [Петро] над потік і вирвав «сосонку»: такий бур'ян.., що росте на вогких квасних ґрунтах, трохи схожий на сосну своїми гіллячками* (Март., Тв., 1954, 295); *Могила поросла берізкою та бліднуватою сосонкою, крізь яку просвічувалася руда глина* (Воскр., Весна..., 1939, 33); *Зарості водної сосонки на зимі відмирають і, загниваючи, забирають багато кисню* (Рад. Укр., 2.III 1962, 3).

3. у знач. присл. *сбсбнкою*, *сбсбнками*. *Сходячись кінцями так, як гілки сосни. Скласти сосонками*.

У *сбсбнку* — розміщений так, як гілки *сосни*. *Хлопчак, який звик на повному серйозі відповідати на запитання старших, стулив до купи широкуваті, в сосонку брови* (Стельмах, Правда..., 1961, 14).

4. *рідко*. Особливий вид заплітання волосся, коли коса сплітається із шести пасом. *Катя кісоньки в сосонку Запліта* (Воронько, Три щастя, 1948, 27).

5. *рідко*. Різновид вишивки, що нагадує *сосну*. *Вони знайдуть зелені естонські рукавички, вишивані білою сосонкою* (Кучер, Трудна любов, 1960, 356).

СОСОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до *сбска*.

СОСОЧКОВИЙ, а, е. Прикм. до *сосбчок*.

СОСОЧОК, чка, ч. 1. Зменш.-пестл. до *сосбк*.

2. Горбочок на поверхні шкіри, слизовій оболонці і т. ін., що має здатність реагувати на що-небудь. *На слизовій оболонці язика по-різному розміщені сосочки, чутливі до основних смакових подразників* (Рад. психол. наука..., 1958, 22).

3. Горбочок або відросток на поверхні рослини,

через який вона смокче соки з іншої рослини. *Льонова повитиця має тонке, як нитка, стебло, на якому утворюються сосочки, що ними вона висмоктує з рослини льону соки, живучи за її рахунок* (Ол. та ефір. культ., 1956, 109).

СОСТАВ, а, ч., зал. Ряд залізничних вагонів, зчеплених разом і готових до відправки або таких, що вже рухаються. *Праворуч — будинок вокзалу з.. дверима, що виходять на перон, ліворуч — колії і численні залізничні состави, що стоять і рухаються на них* (Коч., II, 1956, 323).

СОСУН, а, ч., розм. 1. *Маля ссавця, що ссе матку.*

2. *перен., зневажл.* Молода, недосвідчена, невміла людина. [Т р о я н:] *Може, боїтесь, що молодь вас обжене, почне вчити?* [1 - й ш а х т а р:] *Що-о? Та я їм, сосунам, покажу таку науку!* (Мокр., П'єси, 1959, 216).

СОСУНЕЦЬ, нця, ч. Зменш.-пестл. до *сосун*. — *Там... сосунець вискочив! Щоб не придавили, часом* (Вишня, I, 1956, 373); — *Ех, — подумав тоді Байда, — оце б Клим з ним побалакав! ..Це не Ілько — материн сосунець* (Панч, I, 1956, 379); — *Забирайся звідси, сосунець паршивий!* (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 130).

СОСУНЧИК, а, ч. Те саме, що *сосунець*. — *А я так собі, не плачу, тільки серденько в мене болить, як у молодесенького телятка-сосунчика, якого налигали й ведуть продавати на ярмарок* (Тют., Вир, 1964, 29).

СОТАТИ, аю, аєш, *недок.*, *перех.* 1. Мотаючи, витягувати щось звідки-небудь. *Такий клуб усе сотаєш, всі нитки висотаєш* (Сл. Гр.); [Г о н е ц ь (вісник:)] *Королю величний! З'явивсь якийсь сміхотвор, що гарячу смолу ковта, стьожки з рота сота* (Кроп., IV, 1959, 160); *Образно. *Сотає, наче нитку на веретено, асфальтову дорогу прудка «Волга»* (Літ. Укр., 5.V 1970, 2).

◇ **Сотати дулі** — показувати дулі. *Юрба дітей крадеться до повітки і почина заглядати у загородку крізь щілини, одні регочуть, другі язика показують або дулі сотають* (Кроп., II, 1958, 478); **Сотати жили** — те саме, що **Висотувати** (вісотати) **жили** (див. висотувати). — *Колись у Світаві начальником станції був пан Вагнер. О, той уже вмів сотати жили із своїх підлеглих і знущався з них, як тільки міг* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 204); **Сотати кишки** — змучувати, виснажувати, роблячи що-небудь неприємне. — *Оце ще недавнечко ці князі були нашими оборонцями, а теперечки вони ладні кишки з нас сотати* (Н.-Лев., VII, 1966, 169); **Сотати нерви** — те саме, що **Висотувати** (вісотати) **нерви** (див. висотувати). *Вимагали збільшити плани, Наполіши на резерви... Нащо Лесю критикани, Що сотають тільки нерви..?* (Воскр., 3 перцем!, 1957, 186).

2. Тягнучи, різко смикаючи, виривати що-небудь. — *Семенку, піди та нарви огірків у решето.. Та не сотай огірчине [огірчиння], але рви попри саме билб...* (Стеф., I, 1949, 141).

3. Висмикувати нитки з тканини. *Тонке поткання [піткання], не завите в кінцях.., сотає вітер* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 180).

СОТАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* 1. Мотаючись, витягачись звідки-небудь. *Їхню розмову перебив телеграфіст, який ушнипився очима у білу стрічку, що, вигинаючись, соталась із телеграфного апарата* (Панч, I, 1956, 347); *Образно. *Тепер ніяких думок не було в голові, тільки біль та шматки розрізнених видінь соталися і спліталися там* (Стельмах, I, 1962, 181); *У порівн. *Його слова лилися з уст одно за другим, неначе соталися низкою* (Сл. Гр.).

2. Висмикуватися, випадати з непідрубленого або обшарпаного краю тканини (про нитки). *Запхай кінці в середину, щоб не соталось* (Сл. Гр.).

3. *перен.* Виходити з чого-небудь суцільним струменем, потоком і т. ін. *Пароплав з чорним димарем і трьомачервоними на ньому смугами видушує з себе дим, що помалу сотається в повітрі* (Ю. Янов., II, 1958, 44); *Дош змив з нього [розп'яття] пилюку, і кров з пробитих цвятами ніг соталася тонкими струменями* (Гончар, III, 1959, 12); *З комина сотався вгору.. димок* (Гуц., З горіха..., 1967, 49).

4. *перен.* Рухатися в різних напрямках. *Страшний блиск клинків сотався над головами* (Ю. Янов., I, 1958, 168); // *розм.* Іти, часто обминаючи, обходячи що-небудь. *Семінаристи не вулицею йшли, а сотались поза дімками* (Свидн., Люборацькі, 1955, 199).

СОТВОРЕНИЙ, а, е, книжн. Дієпр. пас. мин. ч. до сотворіти. *Ті перлини — це хвилини щастя, сотворені надзвичайним почуванням незвичайних істот* (Коб., II, 1956, 359); *Вона пливе в прозорім танці, Простерши білих два крила.. Вона сотворена для лету* (Рильський, Мости, 1948, 75); // *сотворено, безос. присудк. сл.* *Серед англійців та американців є товариства імені Омара Хайяма і сотворено йому справжнісінький культ* (Крим., Вибр., 1965, 222).

СОТВОРИТЕЛЬ, я, ч., книжн. Те саме, що бог. — *Слава тобі, сотворителю! От ми і в хаті* (Н.-Лев., IV, 1956, 122).

СОТВОРИТИ *див.* сотворяти.

СОТВОРИТИСЯ, їться, *док., книжн.* 1. Зробитися, здійснитися, відбутися. — *Сотворилося таке, що я вже рад був і втекти, так нікуди — задні на передніх пхють, усе змішалось* (Тют., Вир, 1964, 51).

2. *Перетворитися на кого-, що-небудь, стати кимсь, чимсь.* *Гітлерівським капітаном сотворився третій партизан — низенький на зріст, бо ні на кого вищого капітанський мундир не налазив* (Ю. Янов., I, 1954, 63).

СОТВОРІННЯ, я, с., книжн. 1. Дія за знач. сотворіти. — *Вже ж такого розору, вогню та нівечення від сотворіння світу не бачено* (Довж., I, 1958, 343); — *Сюди! Звідси видно все. Навіть бог після сотворіння світу бачив менше, ніж я зараз* (Загреб., Європа 45, 1959, 240).

2. Те саме, що створіння. *Чи життя, яке кипіло в тім світі дрібних сотворінь, збудило в її душі яку думку, який спомин?* (Коб., I, 1956, 100); *Чим згадає вас після вашої смерті хоч одне сотворіння на світі?* (Хотк., I, 1966, 55).

СОТВОРЯТИ, яю, яєш, *недок., СОТВОРИТИ, ворю, воріш, *док., перех., книжн.* 1. Те саме, що створювати. *Дивно Іванові, що такі красні гори, такі веселі, а сотворив їх злий [чорт]* (Коцюб., II, 1955, 329); *Щось зовсім нового, зовсім відірваного від світу його вражень чоловік ніколи не міг і не може сотворити* (Фр., XVI, 1955, 11); *Ткаля каже: — Мрія наша, скажу вам, такий килим сотворити, щоб очі вбирав* (Ю. Янов., II, 1954, 233).*

Перепічку сотворіти *див.* перепічка.

2. *Робити, здійснювати що-небудь.* *Я за ноги Вхопив його та й укинув Максима святого У криницю... Таке-то Сотворив я, сину!* (Шевч., II, 1963, 277); *Дякую Вам за гроші і кажу наперед, що я їх Вам ані віддати не годен, ані сотворити щось таке, аби Вам воно стало за ті гроші* (Стеф., III, 1954, 234); *Як не тебе — твою могилу Я на шляхах війни знайду. І припаду грудьми до неї, І серця кров'ю і теплом.. І нове чудо воскресіння Я, мов міся, сотворю* (Дмит., В обіймах..., 1958, 58); // *у сполуч. з ім.* *Здійснювати те, що назване іменником — прямим додатком.* *Прочане перехрестились і сотворили молитву* (П. Куліш, Вибр., 1969, 68); *Як тільки циганка сотворила тев ворожбитство, в баби лице почорніло, з рота виступила піна* (Тют., Вир, 1964, 16); *Як тільки з'явив-*

ся князь у дверях, пресвітер Ларивон сотворив коротку молитву (Загреб., Диво, 1968, 698).

СОТЕ, *невідм., с.* Страва під соусом, *перев.* приготівана на великому вогні. *Із закусочних овочевих консервів велике поширення мають фаршировані овочі, овочі, нарізані кружальцями (соте), овочева ікра* (Укр. страви, 1957, 63).

СОТЕЙНИК, а, ч. Скворідка з товстим дном і високими прямими боками, в якій готують *перев. соте.* *Пасерувати овочі треба в сотейнику з товстим дном або на сковороді* (Технол. пригот. їжі, 1957, 89); *Сотейники різних форм і місткостей виготовляються із сіталу — найкращого з нових жаростійких матеріалів* (Рад. Укр., 25.II 1972, 4).

СОТЕННИЙ, а, е. 1. *іст.* Прикм. до сбтня 5. *Тут, у Голтві, за часів Богдана Хмельницького було сотенне управління козацького полку* (Вітч., 3, 1968, 129); // *Стос. до сотні.* *Сотенною старшиною усе були Забрюхи* (Кв.-Осн., II, 1956, 152); *В кривому заулку лежала оселя сотенного хорунжого Лави* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 73); *Вперше Миргород згадується в літописах, датованих XV століттям, як сотенне, а пізніше як полкове місто* (Визначні місця Укр., 1958, 464).

2. *у знач. ім.* сбтєнний, ного, ч., *іст.* Особа, яка очолювала сотню (у 4 знач.). *З однією.. дружиною й рушив до города Остра Добрия, а там відпросився в сотенного й опинився в Любачі* (Скл., Святослав, 1959, 58).

3. *у знач. ім.* сбтєнний, ного, ч., *іст.* Те саме, що сбтник 1, 3. — *Стрілять тебе я тут не стану, ти ще згодишся нам, сміття! — сказав сотенний* (Сос., II, 1958, 402).

4. *розм.* Вартістю сто карбованців. [А г а п о н:] *У нього в кишенях повинно бути сто карбованців, ціла сотенна бумажка* (Кроп., II, 1958, 181); *Це були гроші. Багато, на кілька тисяч карбованців новісіньких, аж хрустких, сотенних* (Дор., Не повтори..., 1968, 34).

СОТЕНСТВО, а, с., *іст.* Стан, обов'язки, звання сотника. *Від отця до сина так сотенство і переходило* (Кв.-Осн., II, 1956, 153).

СОТЕНЬКА, и, ж. Пестл. до сбтня 1. *Як тільки зробиться темненько, Лисиці й шле [Щука] то щупачка, То сотеньку карасиків живеньких Або линів гарненьких...* (Гл., Байки..., 1959, 91); — *Ми, батюшко, вже й маємо сотеньку карбованців, — сказала баба Зінька* (Н.-Лев., VI, 1966, 324); // *Те саме, що сбтня 1.* — *За те ж ми, бач, в науку, Із ласки, з милості панів, Вліпили сотеньок із п'ять тобі [Рябкові] київ* (Г.-Арт., Байки..., 1958, 54).

СОТИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника сто. *Килигей стояв перед строем і з затаєною радістю слухав перекилик: десятый... двадцатый... сотый... двухсотый!* (Гончар, II, 1959, 44); *Піднесено й урочисто ознаменував український народ дні сотих роковин з дня смерті свого великого сина — Тараса Шевченка* (Літ. газ., 24.III 1961, 1).

[В] сбтий раз — дуже велику кількість разів. *Старий хаджі, може, сотий раз оповідає свою подорож до Мекки* (Коцюб., I, 1955, 288); — *Що ж робити? Де вихід? — в сотий раз питав себе Дорош* (Тют., Вир, 1964, 134).

2. Який одержують після ділення на сто. *Сталь для залізних конструкцій і мостів, десять сотих процента вуглецю й не більше п'ятнадцяти сотих мангану [манганіту], ну, там сірки й фосфору поменше, значить усе, як годиться* (Ю. Янов., II, 1958, 241).

[І] сбтої частки — найменшої кількості. *Все просив [Квітка], що бачив, а я певна, що він з того і сотої частки не перечитає* (Л. Укр., V, 1956, 362); *На одну сбту —*

у найменшій мірі. Вона просто не знала ні одного слова, яке могло б хоч на одну соту передати її почування (Собко, Граніт, 1937, 245).

СОТКА, и, ж. 1. Те саме, що с́отня 1. Обходив [дід] церкву рівно сто разів, підлаждуючи так, аби сотка припадала саме під схід сонця (Хотк., II, 1966, 136); Назначив на книжку ціну лише 75 крейцарів і мав надію, що хоч яку сотку зароблю за то [те], що писав у поті чо-ла (Мак., Вибр., 1954, 8); В торбині був уже розпечатаний лист, чистий папір, гребінець і декілька соток грошей (Панч, Гомон. Україна, 1954, 61).

2. Одна сота частина якої-небудь одиниці, міри (перев. гектара, трудодня і т. ін.). — Оце такий для мене горбд?! П'ятнадцять соток?! (Вишня, I, 1956, 439).

3. тільки мн. Дуже велика кількість, безліч ко-го, чого-небудь. Толокою.. бігли та перехрещувалися сотки ледво [ледве] видних стежечок (Фр., III, 1950, 84); Сотки людей перейшли, не помітили бідака, не подав ніхто помічної руки (Ков., Світ., 1960, 24).

4. розм., рідко. Міра горілки, що дорівнює сотій частині відра; // Пляшечка такого вмісту. На комині дві пляшечки-«сотки» стоїть (Тесл., 3 книги життя, 1949, 146).

СОТНИК, а, ч. 1. На Україні в XVI—XVIII ст. — особа, яка очолювала сотню (у 5 знач.), обиралася спочатку козаками, а згодом призначалася гетьманом або царем. На чолі сотні стояв сотник, якого обирало козацьке населення полку або призначав гетьман, а іноді й полковник (Іст. УРСР, I, 1953, 275); Пишними рядами Виступають отамани, Сотники з панами І гетьмани (Шевч., I, 1963, 74); Охороняючи гурт людей од яничарів, полягли усі до одного козаки сотника Петра Недолі (Стельмах, I, 1962, 175).

2. Те саме, що с́отенний 2.

3. Особа офіцерського чину в козачих військах дореволюційної Росії та контрреволюційних формуваннях періоду громадянської війни. З Кам'янця-Подільського — останньої резиденції «головного отамана військ України» Симона Петлюри — крізь лінію фронту пробиралися підполковник політичного відділу Кіндрат Погиба і сотник Данило Підпригора (Стельмах, II, 1962, 47); Тров петлюрівських старшин — полковник, сотник і хорунжий — були зодягнені в барвистий.. одяг (Смолич, V, 1959, 262).

СОТНИКІВНА, и, ж. Дочка сотника. — Найду тобі рівню Хоч за морем синім, Або крамарівну, Або сотниківну, Таки панну, сину (Шевч., I, 1951, 231); — Сідай-те, люди добрі, — каже [суддя], — та скажіть мені, чи ви бачили коли нашу сотниківну? (Стор., I, 1957, 39).

СОТНИКІВСТВО, а, с. Те саме, що с́отенство. Михайлик думав не про своє несподіване сотниківство, ..мислі його повертались раз по раз до некованих коней (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 415).

СОТНИКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сотникувати. — Чи не краще було б Северина під рукою мати на чолі гусарів?.. — Ваш Северин переріс гусарів, і сотникування йому надто легке стало (Ле, Наливайко, 1957, 215); Золотаренко їхав мовчки, навіть сунув брови, ніби був невдоволений, що облишив сотникування у Ніжині (Панч, Гомон. Україна, 1954, 209).

СОТНИКУВАТИ, ую, уєш, недок. Виконувати обов'язки сотника; бути сотником. — Ви у дев'ятнадцятому годі сотникували отут в гайдамаках (Рибак, Час., 1960, 299).

СОТНИЧЕНКО, а, ч. Син сотника. Як налагодилися знову прийнятись за вибори, гласний Саєнко, син сотниченка, попрохав «слова» (Мирний, I, 1949, 382).

СОТНИЧІХА, и, ж., розм. Дружина сотника. Об-станови: спальня сотничихи; в кутку ліжко з пологом

(Стор., I, 1957, 288); Заспокоєна сотничиха, попрощавшись із гостем, іде спочивати (Минуле укр. театру, 1953, 57).

СОТНИЧКА, и, ж., розм. Те саме, що сотничіха. Дивляться люде: по селу йде наша пані сотничка (П. Куліш, Вибр., 1969, 268).

СОТНЯ, і, ж. 1. Одиниця рахунку однакових або однотипних предметів, явищ і т. ін., що дорівнює ста; сто. Де один панує, там сотня бідує (Укр.. присл., 1963, 115); Сем'я [сім'я] моя щодень росла І вже до сотні доростала (Шевч., II, 1963, 83); Був місяць січень чи лютий, море замерзло на сотню метрів (Ю. Янов., II, 1958, 188); // розм. Сто карбованців. Прийшлося [Грицькові] під осінь лічити заробітки, тільки сотню й налічив! (Мирний, I, 1949, 173); — Кажу, Романе, по-божому, що візьмеш на рік від сотні? — обернувся Семен до брата (Коцюб., I, 1955, 107); Кожну сотню Макшеев перев'язував ниткою (Тулуб, В степу., 1964, 337); // розм. Грошовий знак вартістю в сто карбованців.

Не вбереш і в сотню див. вбрати 1.

2. тільки мн. Дуже велика кількість, безліч ко-го, чого-небудь. Сотні ніг ступали в одно місце, і там вибивався великий слід (Хотк., II, 1966, 54); На довгих стелажах, прикрашених квітами, красувалися сотні сортів його [Мічуріна] гібридів (Довж., I, 1958, 464).

3. У давньоруському війську — військова одиниця, що первісно складалася із ста чоловік. Кінні дружини і полки пішців складалися з окремих одиниць — десятків, сотень (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 367).

4. На Україні в XVI—XVIII ст. — адміністративно-територіальна та військова одиниця; складова частина полку. Полк ділився на сотні. На чолі сотні стояв сотник, якого обирало козацьке населення полку або призначав гетьман, а іноді й полковник (Іст. УРСР, I, 1953, 275); Як грянуть [полки козацькі], сотнями ударять, Перед себе списи наставлять, То мов мітлою все метуть (Котл., I, 1952, 188); По вулицях і на майдані .. тільки вартіві по сотнях перекидалися окремими словами (Ле, Хмельницький, I, 1957, 270).

5. У давній Русі, в Росії й на Україні — станові організації. Ремісничі сотні простували через Соборний майдан (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 380).

6. Військовий підрозділ в козачих військах дореволюційної Росії та в контрреволюційних формуваннях періоду громадянської війни. З самого дівинства хлопці вартують біля казарми, вивчають розпорядок дня кінної сотні полуботківців (Головко, II, 1957, 468); Ми їх застукали, сотню гайдамацького полку імені його світлості гетьмана Скоропадського (Ю. Янов., II, 1958, 250); // У період громадянської війни та в перші роки Радянської влади — підрозділ у складі військ червоного козацтва.

◇ Ч́орні с́отні див. ч́орний.

СОУС, у, ч. 1. Рідка приправа до страви. Насіння нуту вживається в їжу як у цілому, так і в меленому вигляді для виготовлення соусів, макаронів (Зерн. боб. культ., 1956, 142); Сачко.. розправлявся з поросям, поливаючи його густим білим соусом (Дмит., Розлука, 1957, 41).

2. перен. Те, що супроводжує або доповнює основне, головне. Всі ті факти чисто економічні не раз і зовсім не потрібно підливав [редакція] національним соусом (Фр., XVI, 1955, 134).

◇ Під с́оусом яким — в тому чи іншому вигляді, трактуванні, висвітленні і т. ін. — Не хотіли відпустити вас як художника.. Відпустили як матроса. Але під яким би соусом не було, — важливо те, що відпустили (Тулуб, В степу., 1964, 244); — Уяви: .. чинуші, сто-

жі на провінціальних кумась, під соусом «боротьби за високу мораль» копаються у чийсь брудній білизні, лізуть своїми довгими лапами в чужу душу (Мур., Свіже повітря., 1962, 168).

СОУСНИЙ, а, е. Прикм. до сбуе.

СОУСНИК, а, ч. Те саме, що сбуєсниця.

СОУСНИЦЯ, і, ж. Посудина у формі довгастої чашки з ручкою, в якій подають соус. Різні підливи, сметану, хрін з оцтом до закусок подають у соусницях (Укр. страви, 1957, 395).

СОФА, й, ж. М'який широкий диван з поручнями і низькою спинкою. Крісла й софа криті червоним, поруччата в них з червоного дерева різьблені та цяцьковані (Л. Укр., IV, 1954, 233); На широчезній софі можуть лягти впоперек шість чоловік (Сенч., На Бат. горі, 1960, 75).

СОФІЗМ, у, ч. Умовисновок, що формально здається правильним, а насправді заснований на навмисне неправильному доборі вихідних засад; словесне плетиво, що вводить в оману. Для революційного пролетаріату політичні софізми лібералізму дають маленький, але цінний матеріал, щоб обізнатися з дійсною класовою природою навіть передових елементів буржуазії (Ленін, 10, 1970, 194); [Р у ф і н:] То ж скільки треба тонких софізмів сплести, щоб вловити у християнський невід римську душу... (Л. Укр., II, 1951, 508).

СОФІСТ, а, ч. 1. Представник давньогрецьких філософів V—IV ст. до н. е., в центрі уваги яких було мистецтво красномовства та питання етики, політики, теорії пізнання.

2. Той, хто використовує софізми для доведення явно неправильних думок, тверджень. Майстрами навмисне неправильних міркувань, розрахованих на те, щоб ввести в оману свого співбесідника, були, наприклад, старогрецькі софісти (Логіка, 1953, 80); Він [В. І. Ленін] тепер обізвав П'якова софістом, фразером, неймовірним плутаником (Смолич, Мир., 1958, 317).

СОФІСТИКА, и, ж. 1. Вчення софістів (у 1 знач.).

2. Міркування, що базуються на софізмах; застосування софізмів. Правильне мислення несумісне з софістикою (Логіка, 1953, 81); — Цю софістику ви лишіть для когось іншого. Нас це не переконує (Головко, II, 1957, 533).

СОФІСТИЧНИЙ, а, е. Заснований на софізмах; схильний до софістики (у 2 знач.). Софістичні виверти — улюблений прийом мислення сучасної імперіалістичної буржуазії (Логіка, 1953, 81); Яким мілким видався їй її власний ранішній суд! Якою софістичною і вимушеною резигнація Стоколоси! (Фр., II, 1950, 321); Софістичні хитрування.

СОФІСТКА, и, ж. Жін. до софіст 2.

СОФІТ, у, ч., спец. 1. Частина декорації на сцені, що зображує стелю або небо. Основне призначення падуг — закривати від глядача верхню частину сцени (колосьники, переходи, мостики, софіти) (Мист., 1, 1969, 38).

2. Освітлювальна арматура з декількома джерелами світла в одному рефлекторі. Ця кімната [лабораторія фізико-оптичного аналізу] обладнана проводами, софітами, фотоапаратами, прожекторами, рентгенівським апаратом (Знання., 10, 1965, 15).

3. Видна знизу поверхня якої-небудь архітектурної деталі.

СОФКА, и, ж. Зменш. до софа. Він.. заснув, зовсім відкинувши голову на бокову подушку софки (Фр., III, 1950, 222); Замість чудової, на всю стінку, канапи, на якій він так любив сидіти з книжкою в руках, .. тулилася якась голу́ба софка (Л. Янов., I, 1959, 441).

СОФОРА, и, ж. (*Sophora* L.). Багаторічна листопадна або вічнозелена рослина родини бобових з непарно-пірчастими листками і квітками, зібраними в китиці або волоті. Довговічність, густа і добре розвинена крона дають можливість застосовувати софору як головну породу, що утворює основний намет полелазисного лісонасадження (Колг. енци., I, 1956, 711); З давніх-давен люди звернули увагу на дивовижні цілющі властивості софори (Наука., 7, 1968, 29).

СОХА, й, ж. 1. Товста жердина, стовп, перев. з розсохою на кінці, що служить підпорою, підставкою до чого-небудь. З горища виглядали в сіни дві сохи, висунувши кінці — розсішки (Н.-Лев., III, 1956, 337); Завалена [хата] снігом, підперта на причілках кривими, від часу потемнілими сохами... (Гончар, II, 1959, 140); // Такий стовп, що використовують при будівництві печей, хат і т. ін. Ой піч стоїть на сохах (Сл. Гр.); Брат мій, Антін, погорів чисто, сам хворий, сім'я посіла, а проте заробив-таки, зоп'яє уже хату на сохи... (Л. Янов., I, 1959, 353); За чотири дні і сохи встановили, і совоки уклали (Донч., IV, 1957, 259).

2. Примітивне землеробське знаряддя для орання землі. За.. степами Ідуть наші з бунчуками; А я з плугом та з сохою, Понад нивою сухою (Щог., Поезії, 1958, 62); В землеробстві до революції застосовувались примітивні знаряддя — сохи, косулі, дерев'яні плуги і борони (Колг. Укр., 11, 1957, 8).

СОХАТИЙ, а, е. 1. Подібний до сохи (у 1 знач.); // З розгалуженими рогами. Із гушавини показала велика, горбоноса, сохата голова незнайомого самця (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 53).

2. у знач. ім. сохатий, того, ч., рідко. Те саме, що лось. Як романтично він умів оповідати Про норов лебедів і звичай гусей, Про те, що раз його поранений сохатий Ледь-ледь не затоптав (Рильський, II, 1946, 172); Її випередило кілька ведмедів і сохатих (Донч., III, 1956, 57).

СОХЛИЙ, а, е. Який висох, став сухим. Вітер про шумів поміж сохлою травою (Мирний, III, 1954, 62); Ні сили віщої не дарувала доля, Ні слави славної мені не прирекла, І час мене змете, як сохле листя з поля (Рильський, I, 1960, 272).

СОХНУТИ, ну, неш; мин. ч. сох і сохнув, ла, ло; і рідше СХНУТИ, схну, схнеш, недок. 1. Ставати, робитися сухим, втрачаючи рідину, воду, вологу. А коли б хто спитав діточок: де ваші сорочечки? де ваша одежинка? — дітки тому покажуть, що їх сорочечки сохнуть он тамечки на березі (Вовчок, I, 1955, 288); Одспівала коса моя, Сохнуть теплі сіна (Рильський, II, 1960, 25); // Випаровуючись, зникати (про рідину); висихати. Піде [дівчина] на шлях подивитись, Поплакати в лози, — Защебече соловейко, — Сохнуть дрібні сльози (Шевч., I, 1963, 18); [Р і ч а р д:] Геть розкотились золотії кубки і сохне марно добров вино (Л. Укр., III, 1952, 115); Чохов розстебнує на ньому гімнастюрку, налиє на груди води. Вона сохла з швидкістю спирту (Тют., Вир, 1964, 320); // Позбуватися рідини, що вкриває яку-небудь поверхню; обсихати. — Чим ви, хлопці, дома втираєтесь? — Батько рукавом, мати подолом, а я на печі так сохну! (Укр.. присл., 1963, 55); Вона вскочила в Лаврінову хату, вхопила кочергу та й свиснула нею по купі горшків, що сохли на лаві (Н.-Лев., II, 1956, 362); // Ставати дуже сухим; пересихати. Губи сохнуть од снаги (Сос., I, 1957, 404); // безос. В горлі у нього сохне, дихання переривається, в голові молотить кров (Тют., Вир, 1964, 198); Йому робилося душно; зітхання палке-гаряче, у роті схло... (Мирний, III, 1954, 208); // Ставати твердим, втрачаючи необхідну вологість; засихати. Сонце пекло, пшениця сохла

(Коцюб., II, 1955, 62); [Р і ч а р д:] Глина сохне, час не жде, ти знаєш (Л. Укр., III, 1952, 45); Дощів обмалъ, земля репається, колос в'яне, зерно схне... (Вишня, I, 1956, 111).

2. В'янути, гинути від несприятливих умов, пошкодження і т. ін. (про рослини). Коло тину Сохне на тичині Хміль зелений (Шевч., II, 1963, 167); Яблунька не цвіла, а сохла на бідному кам'яному ґрунті (Чорн., Визвол. земля, 1959, 136); На грядках маки червоні Схнуть і хиляться від спеки (Щог., Поезії, 1958, 258).

3. перен. Виснажуватися, худнути від переживань, тяжкої праці, хвороби і т. ін. Ах я бідний, нещасливий Да й крилець не маю, Сохну, чашну в далечині; Всяк день умираю! (Пісні та романси., II, 1956, 56); [М о л о д и ц я:] Може, сохне, сердешний [Михайло], у кайданах, в неволі турецькій (Вас., III, 1960, 26); Їсти нічого не хоче [жінка]. На очах сохне... (Цюпа, Назустріч., 1958, 46); [Н я н ь к а:] Стала схнуть вона та жахатись у сні (Кроп., V, 1959, 228); Зовсім подуріли [панічі], з лиця спали, схнуть (Вовчок, I, 1955, 108); // за ким, розм. Страждати від кохання до кого-небудь. Вона за ним сохне, а він і не охне (Укр. присл., 1955, 113); — Він теж за Степкою сохне. Пісню про неї склав (Зар., На.. світі, 1967, 320); // над чим. Наполегливо, старанно, іноді аж до виснаження працювати над чим-небудь. Епос складав я; і ти вже над епосом сохнеш (Зеров, Вибр., 1966, 346); Сохнути над книжкою.

◇ Серце сохне (схне): а) хто-небудь дуже переживає, мучиться. — Мамо, мамо! Скажіть мені словечко, скажіть! Моя душа переболіла... моє серце схне! (Вовчок, I, 1955, 264); б) (за ким) страждати від кохання до кого-небудь. Та минали дні й ночі, минали місяці, а той, за ким сохло її серце, не з'являвся перед батьківський двір (Д. Бедзик, Серце., 1961, 39); Сохнути від злості — дуже злитися. — Вони [мужики] аж зеленіють і сохнуть від злості, дивлячись на вашу [панську] землю (Стельмах, I, 1962, 288); Сохнути з нудоти — дуже нудитися. — Вернусь у прийомну... І сохну з нудоти: Ходжу або гріюся, ставши під грубку (С. Ол., Вибр., 1959, 111).

4. перен. Втрачати здатність рухатися, діяти (про частини тіла). — Б'ю кілок тут, — шептав зловісно [Юра], — і сохнуть руки та й ноги (Коцюб., II, 1955, 344).

СОЦБУДІВНИЦТВО, а, с. Скорочення: соціалістичне будівництво. Не марно, ні, ішли ми на заліза мур, — і от, як наслідок, соцбудівництва спів! (Сос., I, 1957, 483).

СОЦДОГОВІР, до́говору, ч. Скорочення: соціалістичний договір. Ніякого обліку роботи не було, виходило так, що договір існував лише на папері. Видно було, що справа з цим соцдоговором кепська й болюча; збори хвилювалися (Донч., II, 1956, 117).

СОЦЗАБЕЗ, у, ч. Скорочення: соціальне забезпечення; // Установа, що займається соціальним забезпеченням. — На боротьбу з бандитизмом вас не пошлемо — хворий. — Так що ж, в соцзабез, може, накажете піти? (Стельмах, II, 1962, 189).

СОЦЗМАГАННЯ, я, с. Скорочення: соціалістичне змагання. Кращі робітники відділків на двох п'ятихонках з прапорами вирушили в сусідній радгосп перевіряти договір на соцзмагання (Гончар, Тронка, 1963, 226); В заводах іде соцзмагання, Щоб виконать план! (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 183).

СОЦЗОВОВ'ЯЗАННЯ, я, с. Скорочення: соціалістичне зобов'язання.

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТ, а, ч. Член соціал-демократичної партії, прихильник соціал-демократії (у 1 знач.).

Карл Лібкнехт був одним з перших німецьких соціал-демократів, які відверто виступили проти імперіалізму і небезпеки імперіалістичної війни (Нова іст., 1957, 37); Комуністична партія Радянського Союзу робить усе для того, щоб розширити контакти з соціал-демократами різних країн (Ком. Укр., 5, 1960, 28).

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЗМ, у, ч. Ідеологія й тактика соціал-демократії.

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНИЙ, а, е. Прикм. до соціал-демократа. Що з радикалів певна частина виділиться в чисто соціал-демократичну фракцію, сього я давно ждала (Л. Укр., V, 1956, 258); Наш час особливо настійно вимагає: .. добиватися встановлення ділових контактів і товариського обміну думками з соціал-демократичними партіями (Ком. Укр., 5, 1960, 26); // Який здійснюється соціал-демократами. Нові умови соціал-демократичної роботи, які створилися в Росії після жовтневої революції, висунули на чергу питання про партійну літературу (Ленін, 12, 1970, 92); Соціал-демократичний рух.

СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ, ї, ж. 1. Загальна назва соціалістичних партій, що виникли в другій половині XIX ст. Соціал-демократія бореться проти всього капіталістичного суспільства, знаючи, що нема на світі іншого захисника миру і свободи, крім міжнародного революційного пролетаріату (Ленін, 17, 1971, 218); Не розумію я.., що се за погрози, що коли їм [галицьким соціал-демократам] не дадуть грошей, то тоді вони перейдуть до польської соціал-демократії (Л. Укр., V, 1956, 170); — Е, батечку, даруйте, ви таки розібрались в економіці! Навіть мене здивували. Чи не пахне тут соціал-демократією? (Стельмах, I, 1962, 18).

2. Течія в сучасному міжнародному робітничому русі, що виступає з позицій реформізму.

СОЦІАЛІЗАЦІЯ, ї, ж. Дія за знач. соціалізувати і соціалізуватися. Якщо селяни Росії хочуть здійснювати соціалізацію землі в союзі з робітниками, які проведуть націоналізацію банків і створять робітничий контроль, — вони наші вірні співробітники, найвірніші й найцінніші союзники (Ленін, 35, 1973, 253); // Прилучення до суспільства. Будь-яка людина долає шлях від новонародженого до дорослої людини, піддаючись, як то кажуть, процесу соціалізації через цілеспрямоване виховання і комплексний вплив багатьох соціальних факторів (Наука., 6, 1970, 52).

СОЦІАЛІЗМ, у, ч. 1. Перша фаза комуністичної форми, суспільний лад, що приходить на зміну капіталізму, заснований на суспільній власності на знаряддя і засоби виробництва, владі трудящих, керованих робітничим класом на чолі з марксистсько-ленінською партією. Перехід від соціалізму до комунізму є закономірний, історично неминучий процес (Наука., 3, 1959, 1); Соціалізм, планове соціалістичне господарство відкривають найширший простір для всебічного прогресу науки і техніки (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 45).

Світова система соціалізму — соціальна, економічна і політична співдружність вільних, суверенних народів, які йдуть по шляху соціалізму й комунізму, об'єднані спільністю інтересів і цілей, тісними взаєминами міжнародної соціалістичної солідарності. Світова система соціалізму справляє вирішальний вплив на всі революційні сили нашої епохи, сприяє їх зростанню і зміцненню (Ком. Укр., 7, 1968, 71).

2. Учення про побудову такого суспільного ладу. Твори Фур'є.. зродили в мені знов симпатії до соціалізму (Коцюб., III, 1956, 287); Хоча від мови Левченка повіяло.. соціалізмом, але вона вразила Чорнокнижного (Стельмах, I, 1962, 449).

Δ Науковий соціалізм — те саме, що соціалізм 2. Створений Марксом і Енгельсом науковий соціалізм являє собою теорію і програму революційного робітничого руху (Ком. Укр., 5, 1968, 13).

3. Збірна назва різних дрібнобуржуазних і буржуазних вчень про реформу капіталістичного суспільства шляхом згладжування антагоністичних суперечностей. ..соціалізм буває різний, в навіть на світі попівський соціалізм, в соціалізм міщанський, в соціалізм пролетарський (Ленін, 13, 1971, 118).

Δ Утопічний соціалізм — домарксівське вчення про соціалістичну перебудову суспільства, в якому не було правильних матеріалістичних уявлень про суть соціалістичного суспільства і шляхи його розвитку.

СОЦІАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до соціалізувати. Кооператив, якщо він охоплює все суспільство, в якому соціалізована земля і націоналізовані фабрики й заводи, в соціалізм (Ленін, 36, 1973, 152).

СОЦІАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Перетворювати у власність усього суспільства, робити соціалістичним. Ленін висуває гасло — соціалізувати землю та передати її безкоштовно малоземельним селянам (Смолич, Мир., 1958, 97).

СОЦІАЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Піддаватися соціалізації, ставати соціалістичним.

2. тільки недок. Пас. до соціалізувати.

СОЦІАЛ-ІМПЕРІАЛІЗМ, у, ч. Різновид опортунізму, політика підтримки соціал-демократами імперіалістичного уряду своєї країни.

СОЦІАЛ-ІМПЕРІАЛІСТ, а, ч. Прихильник соціал-імперіалізму; той, хто проводить або підтримує політику соціал-імперіалізму.

СОЦІАЛ-ІМПЕРІАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Прикм. до соціал-імперіалізм і соціал-імперіаліст.

СОЦІАЛ-ІМПЕРІАЛІСТСЬКИЙ, а, е. Те саме, що соціал-імперіалістичний.

СОЦІАЛІСТ, а, ч. 1. Прихильник, послідовник соціалізму (у 2 знач.). Соціалістом Енгельс став тільки в Англії (Ленін, 2, 1969, 9); Читання настільки перевернуло мій світогляд, що в незвичайно релігійного хлопця, яким я був до 12 років, я став на 13 році життя атеїстом, а на 14 — соціалістом (Козюб., III, 1956, 281).

2. Прихильник, послідовник соціалізму (у 3 знач.). В Швейцарії вони [комуністи] підтримують радикалів, не випускаючи, проте, з уваги, що ця партія складається з суперечливих елементів, почасти з демократичних соціалістів у французькому стилі, почасти з радикальних буржуа (Комун. маніф., 1963, 63).

Утопічний соціаліст — те саме, що соціаліст-утопіст. У передових капіталістичних країнах — Англії і Франції — з планами перебудови капіталістичного суспільства виступили утопічні соціалісти (Нова іст., 1956, 118).

3. Член соціалістичної партії. Листівки передав у село якийсь чесний соціаліст-залізничник з депо (Козл., Ю. Крук, 1957, 363); П'яний хлопчак.. хамовито заявив, що він тільки-но власноручно застрелив у передмісті Гундова двох верей і трьох соціалістів (Ю. Бездик, Полки., 1959, 130).

СОЦІАЛІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до соціалізм 1. Ми зоряні брами розкрили уже в період соціалістичний (Сос., I, 1957, 456); Соціалістичне суспільство; Соціалістична держава; Країни соціалістичної співдружності.

Світова соціалістична система — те саме, що Світова система соціалізму (див. соціалізм). Утворення світової соціалістичної системи — найвидатніша історична подія після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції (Ком. Укр., 10, 1967, 12).

2. Який ґрунтується на принципах соціалізму (у 2 знач.). Жовтнева революція і встановлення нового, соціалістичного ладу створили найсприятливіші умови для розвитку науки в СРСР (Наука., 12, 1957, 7); // Власт. суспільству, що побудоване на принципах соціалізму або який існує в цьому суспільстві. З усією діяльністю судів у нашій країні тісно зв'язано зміцнення соціалістичної законності (Рад. суд охороняє., 1954, 13); Забували великі соціалістичні хліборобські господарства... (Вишня, I, 1956, 291); Ніхто не буде перечити, що в основі нашої естетики лежить праця, скажу точніше — соціалістична праця (Рильський, IX, 1962, 165); Соціалістична промисловість; // Сформований в умовах соціалістичного суспільства. Чим виражаються основні нові якісні риси сучасної української поетичної творчості? Це творчість нового, соціалістичного народу з глибоким усвідомленням спільності інтересів і прагнень (Рильський, IX, 1962, 212); З чудовою ясністю бачить Головка ті сторони душі трудового селянина, які роблять його надійним союзником і другом соціалістичного робітника (Не ілюстрація., 1967, 168).

Герой Соціалістичної Праці див. герой; Соціалістичне змагання див. змагання.

3. Який відповідає принципам соціалізму (у 2 знач.), пройнятий його ідеями. — Наш завзятий раціоналіст, поклонник розуму.. на вернувся на соціалістичну віру, на матеріалістичний світогляд! (Фр., IV, 1950, 314); Пролетаріат диктував мистецтву реалізм, запліднений соціалістичним ідеалом, революційною пристрастю, почуттям любові до людей (Талант., 1958, 23); Соціалістична мораль; // Спрямований на перетворення суспільства за принципами соціалізму. Боротьба за знищення панування капіталу в соціалістична боротьба (Ленін, 12, 1970, 91); Ми переживаємо велетенську історичну, неповториму добу, ім'я якій — соціалістична революція (Еллан, II, 1958, 59).

Δ Соціалістичний реалізм див. реалізм.

4. Стос. до соціаліста (у 1, 3 знач.). В моїй пам'яті.. один епізод, про який оповідав мені один із тих, що були суджені в перших львівських соціалістичних процесах (Фр., IV, 1950, 179); Ілько приніс у село львівську соціалістичну газету (Козл., Ю. Крук, 1957, 346).

СОЦІАЛІСТИЧНО. Присл. до соціалістичний. Соціалісти Швейцарії, як і інших передових країн, можуть і повинні визнати воєнний захист вітчизни тільки, коли ця вітчизна буде перебудована соціалістично.. (Ленін, 30, 1972, 188); Геніальний український поет [Т. Шевченко] вчить і сучасного читача почувати революційно й соціалістично (Літ. Укр., 15.VI 1965, 3).

СОЦІАЛІСТКА, и, ж. Жін. до соціаліст.

СОЦІАЛІСТ-РЕВОЛЮЦІОНЕР (~ а - ~ а), ч. Член дрібнобуржуазної, ворожої марксистові партії, що утворилася 1902 року в Росії з решток народницьких груп; есер. Українська національна дрібнобуржуазно-куркульська буржуазія з її інтелігенцією на чолі (українські соціалісти-революціонери.. українські соціал-демократи та ін.) сподівається і намагається врятувати своє становище з допомогою англо-американських штиків (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 26).

СОЦІАЛІСТ-УТОПІСТ (~ а - ~ а), ч. Прихильник, послідовник утопічного соціалізму. Чернишевський був соціалістом-утопістом, який мріяв про перехід до соціалізму через стару, напівфеодальну, селянську общину.. (Ленін, 20, 1971, 165).

СОЦІАЛ-ПАТРІОТ, а, ч. Те саме, що соціал-шовініст.

СОЦІАЛ-ПАТРІОТИЗМ, у, ч. Те саме, що соціал-шовінізм.

СОЦІАЛ-ПАЦИФІЗМ, у, ч. Різновид опортунізму, підтримка соціал-демократами імперіалістичної

політики буржуазії своєї країни під прапором пацифізму.

СОЦІАЛ-ПАЦИФІСТ, а, ч. Прихильник соціал-пацифізму, той, хто проводить або підтримує політику соціал-пацифізму.

СОЦІАЛ-УГОДОВЕЦЬ, вця, ч. Той, хто здійснює політику соціал-угодовства. При владі українських соціал-угодовців — націоналістів Україна перетворювалась фактично в іноземну колонію, а робітники і селяни України — в рабів міжнародного імперіалізму (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 46).

СОЦІАЛ-УГОДОВСТВО, а, с. У робітничому русі — відмова від класової боротьби, примиренське ставлення до ворожого табору, змова з класовим ворогом.

СОЦІАЛ-УГОДОВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до соціал-угодовства і соціал-угодовця.

СОЦІАЛ-ШОВІНІЗМ, у, ч. Опортуністична течія в міжнародному робітничому русі, що виникла в роки першої світової війни (1914—1918 рр.) і, заперечуючи її імперіалістичний характер, висунула ідею захисту буржуазної батьківщини в імперіалістичній війні, проповідувала класовий мир з буржуазією. Соціал-шовінізм, це — завершений опортунізм (Ленін, 27, 1972, 113).

СОЦІАЛ-ШОВІНІСТ, а, ч. Той, хто проводить, підтримує соціал-шовінізм. Соціал-шовіністи, тобто соціалісти на словах, шовіністи на ділі, — це люди, які визнають «захист вітчизни» в імперіалістській.. війні (Ленін, 31, 1973, 165).

СОЦІАЛЬНИЙ, а, е. 1. Пов'язаний із життям і стосунками людей у суспільстві; суспільний. — Забув би усякі громадянські питання, ні в які соціальні справи не втручався... щоб мене ніхто не зачіпав (Н.-Лев., VI, 1966, 11); Часто в неділю можна було бачити, як він.. сидів тут же з книжкою в руках, здебільшого на соціальні теми (Хотк., I, 1966, 151); Автоматизація в нашій країні має величезне соціальне значення, тому що звільняє людей від стомлюючої праці (Наука., 6, 1960, 13); // Породжений умовами суспільного життя, певного середовища, ладу. Алкоголізм як соціальна хвороба є породженням епохи капіталізму (Наука., 10, 1958, 31); Славу співає український народ таким борцям проти поміщиків, проти соціальної несправедливості, як Устим Кармалюк та Олекса Довбуш (Рильський, IX, 1962, 222); // Існуючий у певному суспільстві. — Це була державна людина, — сказав урочисто вчитель, — яка не помирилася з соціальним ладом, вирішила змінити його революційним шляхом (Ю. Янов., II, 1954, 122); Вони [закохані] кінчали записку так: «В смерті нашій винити недосконалість соціальних форм життя» (Смолич, II, 1958, 117); // Здійснюваний у суспільстві. — Питання про теми дитячих книг, — це, розуміється, питання про лінії соціального виховання дітей, — говорив О. М. Горький (Літ. газ., 14.IX 1950, 1); // Зумовлений поділом суспільства на класи. У своєму класі, де з сорока учнів тридцять п'ять були діти поміщиків або міських багатіїв, Юркові весь час давали відчуття його соціальний стан (Багмут, Опов., 1959, 20); — Не базікайте про національні ідеали, коли самі бігцем поспішаєте в ярмо соціальної і національної панщини! А я не хочу.., щоб наша Україна була фільварком Німеччини (Стельмах, I, 1962, 332).

Δ Соціальне забезпечення див. забезпечення; Соціальне страхування див. страхування.

2. Який має на меті зміну суспільних виробничих відносин. Для справжнього визволення робітничого класу необхідна підготовлювана всім розвитком капіталізму соціальна революція.. (Ленін, 6, 1969, 192); Це був полум'яний борець за соціальне визволення батьківщини, за свободу людської думки (Рильський, IX, 1962, 39).

СОЦІАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до соціальний. Вона [цензура] звукувала коло тем, вихолощувала соціальність змісту чи образу (Збірник про Кроп., 1955, 81); В заслугу Драгоманову слід поставити перші спроби в українській критиці.. порушити питання про соціальну тематику і проблематику в українській літературі, про принцип соціальності в їх художній розробці (Укр. літ. критика., 1959, 217).

СОЦІАЛЬНО, присл. З суспільного погляду; у суспільному відношенні. — Реформа дала селянству землю, задовольнила його соціально, — вказівним пальцем підкреслює статистик свої слова (Стельмах, I, 1962, 331); Комедія «Дворянские выборы» [Г. Квітки-Основ'яненка] — один з найбільш соціально загострених творів вітчизняної драматургії дошевченківського періоду (Вітч., 4, 1964, 171).

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ, а, е. Стос. до економіки суспільства, пов'язаний з нею. Досвід соціально-економічного розвитку колгоспу вже третій рік демонструється Виставкою досягнень народного господарства СРСР. Це свідчить про життєвість соціально-економічного планування і необхідність практичного його здійснення на селі (Ком. Укр., 6, 1975, 82).

СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ, а, е. Пов'язаний з культурою суспільства. Зросла відповідальність Рад за розвиток суспільного виробництва, керівництво місцевим господарством, виконання планів соціально-культурного будівництва (Ком. Укр., 6, 1975, 43).

СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИЙ, а, е. Стос. до суспільного побуту, пов'язаний з ним. У ранніх творах поета [Т. Шевченка] позитивні образи діють переважно у сферах історико-героїчній і соціально-побутовій (Укр. літ. критика., 1959, 53).

СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ, а, е. Стос. до політичного життя суспільства, пов'язаний з ним.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до психології суспільства, окремих людей у суспільстві, пов'язаний з нею. Особливість російського і українського класичного мистецтва полягає в тому, що воно зуміло домогтися глибокого розкриття соціально-психологічної сутності людини (Вітч., 3, 1970, 190).

СОЦІНІАНСТВО, а, с. Раціоналістична течія протестантства, що проголошувала Христа людиною, заперечувала християнське вчення про трійцю та деякі інші церковні догмати. Русь була православна, хоч також кальвінізм [кальвінізм] й соцініанство починало в ній ширитися (Фр., XVI, 1955, 414); В той час [у XVII ст.] на Україні значного поширення набув антитринітаризм, або ж соцініанство (заперечення троїстості бога), — найбільш радикальна і раціоналістична течія протестантства (Наука., 3, 1970, 40).

СОЦІНІАНСЬКИЙ, а, е. Стос. до соцініанства. В кінці XVI ст. виникло на Україні також багато протестантських шкіл кальвіністського і соцініанського напрямів (Іст. УРСР, I, 1953, 205).

СОЦІОЛІНГВІСТИКА, и, ж. Галузь мовознавства, що становить синтез соціології та лінгвістики і вивчає питання суспільного існування й суспільні умови розвитку мови.

СОЦІОЛОГ, а, ч. Фахівець із соціології; той, хто займається соціологією. Буржуазні соціологи не бачать і не хочуть бачити головного — матеріальних джерел розвитку людського суспільства — і помічають тільки суб'єктивні, ідейні мотиви.. діяльності людей (Ком. Укр., 5, 1961, 67); — Я дуже мало розбираюсь в економіці, хоча й не цураюсь трактатів соціологів (Стельмах, I, 1962, 18).

СОЦІОЛОГІЗАТОРСЬКИЙ, а, е. Який виходить з позицій соціологізму, заснований на них. В роки впливу

на історичну науку «школи» Покровського в археологію проникли соціологізаторські ідеї (Вісник АН, 6, 1957, 4); Найважливішою проблемою українського кіно цього періоду [30-х років] було.. переборення соціологізаторських і формалістичних уявлень про значення образу людини в кіномистецтві (Укр.. кіномист., II, 1959, 11).

СОЦІОЛОГІЗАЦІЯ, і, ж. Вирішування певних питань з позицій соціологізму. Соціологізація в літературі.

СОЦІОЛОГІЗМ, у, ч. Спрощене розуміння суспільно-історичної зумовленості фактів і явищ, яке ігнорує специфіку різних форм суспільного буття. Багато праць, що вийшли в 20-х і на початку 30-х років, з одного боку, хибували на голий емпіризм, а з другого — на абстрактний соціологізм (Розв. науки в УРСР., 1957, 37); Марксистська естетика однаковою мірою спрямована як проти формалізму, буржуазного естетства, так і проти вульгарного соціологізму (Рад. літ-во, 3, 1964, 21).

СОЦІОЛОГІЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. соціологізувати. Радянська історична наука на протязі всього свого розвитку вела боротьбу з голим емпіризмом і абстрактним соціологізуванням (Розв. науки в УРСР., 1957, 54).

СОЦІОЛОГІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док. Вирішувати будь-які питання з позицій соціологізму.

СОЦІОЛОГІЧНИЙ, а, е. Прикм. до соціологія. Відносна самостійність історичного матеріалізму в системі марксистсько-ленінської філософії зростає, що пояснюється передусім виникненням нових суто соціологічних проблем (Ком. Укр., 7, 1970, 21); // Присвячений питанням соціології. Іван Франко у всіх своїх соціологічних працях широко пропагував марксистське вчення (Тич., III, 1957, 524); Соціологічні дослідження потрібні сучасникам як результат нашого самопізнання (Літ. Укр., 2.VIII 1968, 4); // Стос. до суспільства і його законів, пов'язаний з ними. Хто-хто, а Франко ніколи не відкидав соціологічної критики і сам дав чимало її неперевершених взірців (Літ. Укр., 17.XII 1968, 2); При соціалізмі припиняють своє діяння соціологічні закономірності, властиві тільки антагоністичним формаціям (Ком. Укр., 4, 1962, 54).

СОЦІОЛОГІЯ, і, ж. Наука про суспільство та закони його розвитку. Сфера наукових інтересів радянської соціології став дедалі ширшою (Літ. Укр., 12.VI 1970, 1); Критика літературних творів не може бути відділена від соціології (Еллан, II, 1958, 87); Соціологія як наука немислима без математики (Наука., 8, 1967, 9).

СОЦПОХОДЖЕННЯ, я, с. Скорочення: соціальне походження. [Острогляд:] А ви ж якого соцпоходження? (Баш, П'єси, 1958, 173); — Я був при виконанні своїх службових обов'язків, тобто на своєму посту, і зайшов до громадянки Ляшенко, соцпоходженням із середняків (Тют., Вир, 1964, 151).

СОЦСТАН, у, ч. Скорочення: соціальний стан. Почав [начальник міліції] питати й записувати: ім'я, вік, соцстан, партійну належність (Головко, II, 1957, 163).

СОЦСТРАХ, у, ч. Скорочення: соціальне страхування.

СОЦУМОВА, и, ж. Скорочення: соціалістична умова.

СОЦЬКИЙ, кого, ч., іст. 1. Особа, яка очолювала сотню (у 4 знач.). Представник городян, соцький Микула, за словами літопису, переконував Данила зовсім винищити бояр (Іст. СРСР, I, 1956, 57); Мирослав, поговоривши з соцьким, якому було доручено стежити за порядком на дворі, підійшов до Марії (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 24).

2. У дореволюційній Росії, в тому числі й на Україні — нижчий поліцейський служитель на селі, якого обирали на сільській сходці. Не гадав [старий], що вдома

чекає його нове лихо: соцький з десятником прийшли правити податі (Коцюб., I, 1955, 92); Вийшов старшина «з ценом», староста, писар, соцькі, десяцькі (Хотк., I, 1966, 140); На третю ніч урядник із соцькими робив трус у Цигулинській оселі (Головко, II, 1957, 231).

СОЧЕВИЦЯ, і, ж. 1. Однорічна трав'яниста рослина родини бобових. Розширення посівів і підвищення врожайності таких багатих на білки культур, як багаторічні бобові трави, люпин, горох, соя, вика, сочевиця та інші, .. в невідкладних завданнях колгоспів і радгоспів (Наука., 1, 1958, 26); Лийся, дощику, кругом, А найбільше над вієсом, .. Заіскрилась на сочевиці, На люцерні і на виці (Стельмах, Колосок., 1959, 17).

2. збірн. Зерна цієї рослини, що використовуються для харчування. У літописах згадується про горох і сочевицю, як про продукти, що широко використовувались для харчування населення Київської Русі (Укр. страви, 1957, 232).

◇ Продатися за міську сочевіцю — погодитися робити що-небудь за дрібну вигоду, користь. Він бачить перед собою інші, вищі цілі життя.. Він не продасться в неволю за міську сочевіцю! (Фр., III, 1950, 455).

СОЧЕВИЧНИЙ, а, е. Прикм. до сочевіця. Нові конденсатори мініатюрні — менші за сочевичне зерно (Веч. Київ, 8.I 1971, 4); // Зробля., вигот. із сочевіці (у 2 знач.). Домішування сочевичного борошна до пшеничного в кількості 15—20% підвищує кількість білка в хлібі на 3—4% (Зерн. боб. культ., 1956, 50); Отого хлібного пайка вистачало [Сеспелю] на раз вкусити, ота сочевична бурда перевертала весь шлунок (Збан., Сеспель, 1961, 222).

◇ За сочевічну юшку продавати (продати) — зраджувати кого-, що-небудь за дрібну вигоду, користь. Магнати продають Народ за юшку сочевічну (Перв., I, 1958, 174).

СОЧИВО, а, с., заст. Сік із конопляних, макових та інших зерен, вживаний замість олії, та страва з таким соком. Іжа в них була одноманітна, убога — юшка з в'яленої риби з прісними коржами.., сочиво з гороху або квасолі (Скл., Святослав, 1959, 16).

СОЧИСТИЙ, а, е. Який містить багато соку. Тінь від смереки така привітна, а зелень така сочиста, м'яка (Хотк., II, 1966, 316); У низинах та в балках шовком похитувались сочисті трави (Козл., Сонце., 1957, 101); *Образно. Над луками виткнулось сонце, свіже і сочисте, як розрізаний кавун (Панч, Гомон. Україна, 1954, 322).

СОЧИТИ, чу́, чіш, недок. 1. тільки 3 ос., перех. і неперех. Випускати, виділяти по краплі яку-небудь рідину. Третій [потік] — лиш сочить, сльозить із каменя (Хотк., II, 1966, 301); // Падати дрібними краплями. Сочив дощ, пливли хмари, шарпав вітер (Десняк, II, 1955, 314).

2. перех. Добувати, вибирати сік, рідину з чого-небудь. Щасливий в світі той, хто.. із сцильників [стілників] в лип'янку мед сочить, З овечок вовницю зстригає (Бор., Тв., 1957, 58).

3. неперех., за ким—чим, розм. Підстерігати кого-небудь, стежити за кимсь, чимсь. — У нашого ж вчителя в цей непевний час непевні гості бувають. Сочити, сочити за ним треба (Стельмах, I, 1962, 486); Не довіряючи дівчині і на макову зернину, Панкратій Семенович сочив тепер за кожним її кроком, за кожним поглядом (Коз., Блискавка, 1962, 173).

СОЧИТИСЯ, чіться, недок. Витікати, виділятися краплями або тонким струменем; просочуватися. Деся з глибини сочилились підземні джерела і гасили вогонь (Коцюб., II, 1955, 211); Крізь усі пальці Сіверцева сочилася кров (Гончар, III, 1959, 264); Темно-фіалкове вино

сочилося у них поміж пальцями, по склянках, які тримали в руках (Вільде, Повнол. діти, 1960, 378); *Образно. Життя його сочилось гіркою отрутою, капало холодними краплями байдужості і труїло кожного, хто ближче стояв до Голубенка (Епік, Тв., 1958, 200); // чим. Виділяти, випускати з себе рідину краплями або тонким струменем. Довго мочив [Тимко] водою розбите вухо, що сочилось кров'ю (Тют., Вир, 1964, 217); Під ранок ущух [дощ]. Але все — стріхи, дерева, тини і паркани — сочилися холодними мутними крапельками (Коз., Гарячі руки, 1960, 115); // перен. Проникати, проходити крізь що-небудь (про світло, звуки і т. ін.). З лівого віконця, крізь ґрати сочиться ніжний струмок місячного світла (Мам., Тв., 1962, 52); Світло місяця, що сочилось крізь дерева, викривало у всій його згорбленій постаті неймовірну розгубленість (Баш, Надія, 1960, 322); // перен. Повільно минати, протікати і т. ін. А дні сочилися за днями, й стогнало горе, наче ліс... (Стельмах, V, 1963, 14); // перен. Відчуватися, виявлятися в чому-небудь; проступати. Мирон Журба сміється теж, але крізь його сміх сочиться тривога (Епік, Тв., 1958, 536); Притулилась [Устина] до холодного заліза. Воно опалило її чоло, але не могло охолодити гніву, що, здавалось, уже починає сочитися з її тіла (Стельмах, I, 1962, 396).

СОЧКА, и, ж. 1. Зерно сочевиці.

2. заст. Лінза. *Образно. Ніби якась невидна рука пересунула сочку в Дарчиному оці (Вільде, Б'є восьма, 1945, 150).

СОША, і, ж., розм. Те саме, що шосе. Соша привітно лине в село долиною з гори (Сос., I, 1957, 156); Він [кінь].. ошаленів зовсім, зринув з повода і вискочив на сошу (Гончар, III, 1959, 88).

СОШЕ, невідм., с., розм. Те саме, що шосе. Попереду гарне соше, але вузьке (Ю. Янов., I, 1958, 277).

СОШКА див. сішка.

СОШНИК, а, ч. 1. Гостра металева частина сохи, культиватора, плуга і т. ін., що зрізає шар землі. Археологічні дані свідчать про те, що на IX ст. в Поволжі уже появилася соха з залізним сошником, яка почала витісняти залізну мотику (Іст. УРСР, I, 1953, 41); Полозовидний сошник робить у ґрунті вузький проріз без виносу на поверхню вологих частинок (Механ. і електриф., 1953, 61).

2. Пристрій у сівалці чи садильній машині, за допомогою якого висівають насіння або садять рослини. Рижій сіють зерновими рядковими сівалками суцільним способом або через один сошник (Ол. та ефір. культ., 1956, 179); Поряд з висівними апаратами сошники в важливими і відповідальними робочими органами сівалки (Механ. і електриф., 1953, 59); Із сошників тече добірне зерно У теплу землю (Вирган, Квіт. береги, 1950, 14).

3. Металева пластина в лафеті артилерійської гармати, що утримує відкочування гармати в момент пострілу. Правильний схопив за правіло й згарячу проорав сошником — повернув гармату навіть на більший кут, як треба було (Головко, I, 1957, 289).

СОЮЗ, у, ч. 1. Тісна єдність, тісний зв'язок між ким-, чим-небудь. В союзі з революціонерами передових країн і з усіма пригнобленими народами проти всяких і всіх імперіалістів — така зовнішня політика пролетаріату (Ленін, 32, 1973, 329); — Товариш Савченко раз на мітингу людям.. про союз робітників з трудящим селянством говорив, — пожвавішав хлопець (Стельмах, II, 1962, 177); // Спільне подружнє життя. Мати здалека рукою благословляв наш союз. — Моя дружино!.. Сині очі на тлі червоного хреста щасливо плачуть... (Сос., II, 1958, 418); // Угода, домовленість з ким-небудь про щось. Уклавши з Василієм Шуйським вигідний союз, шведський король весною 1609 р. надіслав до Новгородда

сильний загін війська (Іст. СРСР, 1956, 160); — Перси мріють про військовий союз з козацтвом проти турків (Тулуб, Людолови, II, 1957, 422).

2. Об'єднання груп людей, організацій, держав для яких-небудь спільних дій, спільної мети. Наприкінці бронзового віку виникли великі союзи племен (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 87); Продуценти цукру — цього білого українського золота — утворили союз «Укрцукр» (Смолич, Мир., 1958, 92); Основа основ нашого тісного співробітництва, його жива душа і спрямовуюча сила — це, звичайно, непорушний бойовий союз комуністичних партій країн соціалізму, єдність їх світогляду, єдність цілей, єдність волі (Матер. XXV з. КПРС. 1976, 8).

3. Державне об'єднання, що складається з декількох держав, земель і т. ін. з однією верховною владою. У нас, в Радянському Союзі, Усі народи, як брати: І росіяни, й білоруси, І українці, я і ти (Нех., Ми живемо., 1960, 9); Навколо в мільйонах [мільйонах] голосів Союз республік молодих гримів (Рильський, I, 1956, 192).

СОЮЗКА, и, ж., спец. Передня частина заготівки взуття або шкіряна нашивка на носок і підйом взуття. Йде [парубок] озуватися в свої аршинні чоботиська, що за ніч встигли підняти вгору незугарні, обшиті союзками носи (Стельмах, I, 1962, 100); — Тату, тату, я не хочу чобіт з союзками! (Юхвід, Оля, 1959, 28).

СОЮЗНИЙ, а, е. 1. Який входить у союз (у 2 знач.) з ким-, чим-небудь, з яким встановлений союз. Дві могутні постаті держали сплетені лаврові вінки двох союзних армій (Кобр., Вибр., 1954, 186); Союзні війська прибули сюди не для війни (Гончар, II, 1959, 35); Генерал Хертлі.. офіційний представник самого президента союзної нам держави (Ле, В снопі., 1960, 261).

2. Прикм. до союз 3. Союз Радянських Соціалістичних Республік в союзна держава, утворена на основі добровільного об'єднання рівноправних Радянських Соціалістичних Республік (Конст. СРСР, 1977, 5); З союзного в республіканське підпорядкування передано тисячі промислових підприємств (Рад. Укр., 13.II 1957, 1); // Який входить у союз, перебуває в союзі. Українська Радянська Соціалістична Республіка в результаті вільного самовизначення її народу, на основі добровільності і рівноправності разом з Радянськими Соціалістичними Республіками.. об'єдналась у Союз Радянських Соціалістичних Республік — єдину союзну багатонаціональну державу (Конст. УРСР, 1978, 20).

3. Те саме, що всесоюзний. Верстатобудівний завод союзного значення.

СОЮЗНИК, а, ч. 1. Той, хто перебуває в союзі (у 1 знач.) або може діяти в союзі з ким-небудь, пов'язаний з кимсь спільністю інтересів, поглядів і т. ін. В селянстві бачимо ми головного з можливих союзників пролетаріату.. (Ленін, 13, 1971, 211); — Конче треба було звернутися до інтелігенції, пошукати серед неї союзників (Фр., VI, 1951, 219); — Про те, щоб у мене було якомога більше союзників, я почав дбати з першої ж хвилини (Шовк., Інженери, 1956, 74); *Образно. Мир завжди був вірним союзником соціалізму (Ком. Укр., 3, 1965, 26); Література, кіно, мистецтво — союзники комсомолу (Рад. Укр., 3.II 1967, 1).

2. Той, хто перебуває в союзі (у 2 знач.) з ким-, чим-небудь. Йому хотілося в війні зразу ж поділяти з союзниками все нарівні — і кров, і піт, і злигодні (Довж., I, 1958, 299); — Наступають завзято, — серйозним тоном каже Хома. — Після упертих боїв три дивізії союзників вдерлися в сільський населений пункт (Гончар, III, 1959, 205).

СОЮЗНИЦЯ, і, ж. Жін. до союзник. В 1806 р. почалася війна Росії з Туреччиною, що була тоді союзницею Франції (Іст. УРСР, I, 1953, 401).

СОЮЗНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до союзник. В першу мить Хома був щиро захоплений такою роботою союзницької авіації (Гончар, III, 1959, 425); Робітничі і селянські сини.. влаштовували прийоми для союзницьких генералів і офіцерів (Загреб., Європа. Захід, 1961, 251).

СОЮЗНО-РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний з державним управлінням, здійснюваним міністерством Радянського Союзу через міністерство союзної республіки. Рада Міністрів СРСР.. об'єднує і спрямовує роботу загальносоюзних і союзно-республіканських Міністерств СРСР (Конст. СРСР, 1977, 15).

СОЯ, ї, ж. Трав'яниста однорічна рослина родини бобових, насіння якої використовують для виробництва харчових продуктів (молока, олії, крупи, борошна і т. ін.) та в техніці. Однією з найбільш цінних зернобобових культур, яка за кількістю перетравного білка в зерні перевершує всі інші бобові, вирощувані в Степу УРСР, є соя (Колг. Укр., 4, 1959, 26); Сою висівають одночасно з кукурудзою квадратно-гніздовим способом в одне гніздо (Соц. твар., 3, 1956, 24).

СПАД¹, у, ч. 1. Дія і стан за знач. спасти, спадати¹, 3, 4. Треба сказати, що первісні тільця у рухові мусять Від прямовисного спаду убік відхилятися (Зеров, Вибр., 1966, 165); Цвіту спад і весен лет — Все в однім акорді... (Мас., Сорок., 1957, 40); Після піднесення, гніву і вибуху пристрастей настав спад (Рибак, Помилка., 1956, 28); Ці бесіди бадьорили Шевченка, жили надію на спад реакції (Тулуб, В степу., 1964, 156); При швидкому спаді барометричного тиску [у хворого] значно підвищувався артеріальний тиск (Наука., 7, 1962, 49).

◇ **Іті** (йти, піти, бути, звертати, звернути і т. ін.) на спад: а) почати зменшуватися в об'ємі, кількісно і т. ін. Озимина, кукурудза, горох відтісняють на карті, а значить і на землі, малосильні культури: пішли на спад — овес, трави (Рад. Укр., 19.XII 1961, 2); б) вступати в період свого завершення, наближатися до кінця. Оленка працювала вдень, а як війна вже почала йти на спад, стала вчитися і у вечірній школі (Кучер, Трудна любов, 1960, 230); Бій пішов на спад (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 65); Більшають ночі. Коротшають дні. Літо звертає на спад (Тер., Щедра земля, 1956, 84); в) почати опускатися до горизонту (про сонце). На схилі дня, як сонце йшло на спад, з примор'я ми.. вернулися назад (Гонч., Вибр., 1959, 257); г) почати занепадати. Ще так недавно життя галицької молоді було свіжим джерелом енергії, — тепер все пішло на спад (Кол., Терен., 1959, 357); На спаді: а) вкінці, близько до кінця. Червенева ніч уже на спаді (Сміл., Сад, 1952, 65); На спаді дня Василь зачинає крамницю (Літ. Укр., 3.XI 1969, 1); б) у стані, що наближається до занепаду. Буржуазне суспільство на спаді (Смолич, Мир., 1958, 327).

2. рідко. Те саме, що водоспад.

СПАД², у, ч. Похила поверхня чого-небудь, пологий спуск (гори, горба і т. ін.). Упаде [потік] на дорогу, борзенько перебіжить її — і знов по другім боці на стрімкім спаді почне свій біг шалений (Хотк., II, 1966, 301); Може, збився він з дороги, Може, вітром одірвало І, як тріску ту, загнало На крутий Ельбруса спад? (Шер., Дорога., 1957, 20); Майже кожним двором на нашій вулиці можна вийти до чудових горбів з пологістими спадами (Сміл., Сашко, 1957, 15).

СПАДАННЯ, я, с. Дія за знач. спадати. Ще зусилля, ще останнє, Ще — найважчий крок! Там, за Віслою, спадання Вогняних зірок... (Мас., Срібна дорога, 1946, 15); З цим безконечним рухом, з цим безупинним спаданням дрібних крапель пливають і згадки (Коцюб., II, 1955, 32); Щоб горох не ламався, боронувати сходи потрібно після спадання роси (Зерн. боб. культ., 1956,

39); Богомолець перший дав справжню картину спадання кров'яного тиску від центра до периферії (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 29); У хворобі [коклюші] розрізняють три періоди: катаральний (запальний), період спазматичного кашлю і період спадання (Шк. гігієна, 1954, 311).

СПАДАТИ, аю, аєш, недок., СПАСТИ, спаду, спадеш, док. 1. Падати, летіти донизу під дією власної ваги. Метеори раз у раз спадали з неба на степ (Н.-Лев., I, 1956, 457); Передня куфа [кухва] спала їй на ноги та притовкла їх (Коцюб., I, 1955, 273); // з чого. Падати, відділяючись, відокремлюючись від чого-небудь, не утримуючись на чомусь. Глянеш вгору — шапка спадає з голови (Н.-Лев., II, 1956, 415); Вона [весна] — у краплях, що спадають дзвінко Із голих віт, які стрясає птах (Рильський, III, 1961, 190); Вона прикрила вії, і дві здоровенні сльозини спали з її очей (Мирний, I, 1954, 289); Хустина їй з голови спала, і волосся розпустилося (Головко, I, 1957, 206); // Опадати, обсипатися з дерев, кущів і т. ін. (про листя, пелюстки, плоди тощо). Вишиває осінь на канві зеленій Золоті квітки. Квітки оживають і з дерев спадають Жовті нагідки (Олесь, Вибр., 1958, 227); На сонці ясени горять, Спадають ягоди з шовковиць... (Рильський, I, 1960, 281); // Відмираючи, випадати з корінням (про волосся). Лисий я, волосся спало, Решта білая, як сніг (Рудан., Тв., 1956, 58); [М а т у ш к а г у м е н я:] Суха волосина не спаде з голови без волі всевидячого [всевидючого] (Мирний, V, 1955, 73); // Осідати, спускатися донизу (про пил). На майдані пил спадає, Замовкає річ... (Тич., I, 1957, 56); Отара вже пройшла, спав пил на вулиці (Головко, II, 1957, 226); // Литися, стікати згори вниз. Через щілини проступила вода й почала спадати двома чималими цівками в льох (Стар., Облога., 1961, 53); Вода каскадами спадала в басейн (Панч, Ерік., 1950, 56); // Випадати, йти (про опади) або осідати (про росу, іній). Дощ, гнаний вітром, спадає цілими завісами (Панч, На калин. мості, 1965, 205); За лісами день згасає, на траву спадають роси (Гур., Друзі., 1959, 11); Та гей, бики! Зорею поле, Посієм яреє зерно, А спаде дощик, незабаром В землі пробудиться воно (Рудан., Тв., 1959, 134); // Опускаючись, відкривати що-небудь. Неначе мереживо, мрійно спада з будівель риштовань забрало (Сос., I, 1957, 456); *Образно. Приємне марево раптом розвіялось, мрійна поволока спала з очей (Горд., Дівчина., 1954, 14); // Опускаючись, сідати, падати на що-небудь. Громада бузьків спала на очерет (Стеф., I, 1949, 90); // Опускаючись, займати попереднє положення. Отець Олександр увійшов страшенно лютий, аж коси ворухаться... А ніздрі — то спадають, то роздмуться (Мик., Кадилиця, 1959, 11); // тільки недок. Розташовуючись, пролягаючи, опускатися полого, покато або стрімко. Круча сажнів у два заввишки круто уривалася згори і спадала у воду (Гр., I, 1963, 352); Дорога круто спадала вниз, до Дністра (Петльов., Хотинці, 1949, 6); Згори до самого низу спадали терасами зелені схили (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 105); По схилу лівого берега, що амфітеатром спадає до Дніпра, блимнули яскраві стрічечки вогників (Коцюба, Нові береги, 1959, 140).

◇ **Куді** бчі спали див. бко¹; [Мов (наче і т. ін.)] полуда з очей спадає (спала і т. ін.) див. полуда; Спадати на голю — несподівано ставати для кого-небудь об'єктом клопоту, турбот і т. ін. — Іноді величезне горе, що спадає на голову, менше вражає, як дрібничкова неприємність (Досв., Вибр., 1959, 276); Спадати (спасти) в непам'ять див. непам'ять; Спадати (спасти) на думку див. думка; Спадати (спасти) на згадку (на пам'ять, заст. на ум і т. ін.) — те саме, що Спадати (спасти) на думку (див. думка). В зв'язку з цим

спадать на згадку поетичні рядки з відомої збірки Л.Первомайського (Рад. літ-во, 3, 1971, 10); Чомусь спало на згадку Явдосі, що.. бачила біля монополюки Якіма (Донч., III, 1956, 7); Спадали на пам'ять [Микиті] усі ліки та знадіб'я, які вживають підвереджені [з підірваним здоров'ям] люди (Л. Янов., I, 1959, 312); Чогось мені спала на ум та гадюка, що я бачив в березі (Н.-Лев., VI, 1966, 97); Спадати (спасті) на рбзум див. рбзум; Спасти на коня (конеі, коника) — сісти на коня. — Ой, не встигався а пан Перебийніс Та й на коника спасти, А вже ж зачав а хлопко малий Та як снопики класти (Укр.. думи., 1955, 106); Усі троє спали на коней та й помкнули — тільки іскра з-під копит кінських сипнула (Вовчок, I, 1955, 360); Ще одін клбпїт спав з плечей див. клбпїт.

2. Звішуватися донизу кінцем або кінцями. З ліжка додолу чорніше від ніченьки Повна спадає коса (Граб., I, 1959, 437); Довгі сиві вуса, що мальовничо спадали униз, завжди вводили в обман м'якого серцем любителя української старовини (Хотк., I, 1966, 80); // Звисати, спускатися донизу певним способом. Його руське волосся спадало густими кучерями на плечі (Фр., V, 1951, 16); Жмути білого полотна жужмом вкривали її коліна і спадали хвилями додолу (Н.-Лев., VI, 1966, 11); // на що, до чого. Покриваючи що-небудь, звисати донизу, нависати над чимсь. Червоні торочки, що спадали аж на білу шию, не перемогли червоних, як калина, губів (Н.-Лев., I, 1956, 150); Смолисті брови похмуро спали на очі Баш, Вибр., 1948, 166); // Перехилятися через що-небудь. Одні [квіти] випростались угору, інші, спадаючи через одутлуваті вінця білої вази, падали аж на її боки (Епик, Тв., 1958, 280).

3. Зменшувати силу вияву; слабнути. В його душі змагалася боротьба, підносилося і спадала хвиля збурених почуттів (Кобр., Вибр., 1954, 35); Гвалт спадає, пальба вщухла (Гончар, II, 1959, 25); Тривожна напруженість, що опанувала було сходом, спала (Багмут, Опов., 1959, 23); // Ставати меншим, нижчим. Спада температура, Сон зника, як забуття (Мал., Звенигора, 1959, 181); Остап поправлявся. Гарячка згодом спала, рана швидко затягувалась (Коцюб., I, 1955, 372); Трохи спав жар [у Оленки], а під ранок знов заметалась вона знеможена (Хижняк, Тамара, 1959, 189); // Ставати тихішим, не чітко чутним. З дальніх завулків, через городи й сади, тихо спадаючи, долітала пісня (Десняк, Десну., 1949, 200); Голос його швидко спадав, переходив у важкий шепіт (Гончар, IV, 1960, 59); Голос морської стихії слабшав, спадав (Збан., Сеспель, 1961, 28); // Поступово втрачатися, зникати. Часом, серед такої гарячки, вся енергія його спадала, і якийсь голос говорив в нім: «Навіщо?.. кінець! Дійшов до краю!» (Коцюб., I, 1955, 25); Марина глянула на вишні, що стояли без листу і нагадували їй, що спаде колись і її краса (Н.-Лев., I, 1956, 99); // Випаровуючись або розсіюючись, розріджуючись, зникати. Туман спаде,.. він знов з дому вихопиться (Вовчок, I, 1955, 217); Вітрець дихнув. Пора спадати росам (Ющ., Люди., 1959, 29); Відбилися зорі в дзеркалі ріки, спадає дим розвіяний, безсилий (Сос., II, 1958, 326); — Не доглянула [пташниця] індічат та рано випустила пастись, поки ще роса не спала (Мирний, IV, 1955, 337).

Спека спадає (спала) див. спека.

◇ Спадати (спасті) з гблосу — втрачати голос. [В и б о р н и й:] Тахтауловський дяк п'є горілки багато і уже спада з голосу (Котл., II, 1953, 11); [Т р о х и м:] А вона [вчителька] другий раз і голосу не зведе... [І в а н:] Авжеж, як попокричиш на тебе, то з голосу спадеш! (Григ., Вибр., 1959, 470).

4. Знижувати свій рівень, зменшуватися кількісно

(про воду). Як тільки почала спадати в Дніпрі вода, прибережні люди були здивовані давно не баченим напливом плотів (Коцюба, Нові береги, 1959, 27); Ще півгодини — і вже по повені. Вода спаде, повитикається сходоване каміння (Хотк., II, 1966, 394).

◇ Спадати (спасті) з цїні (у цїні) — дешевшати, знецінюватися. — А пани — все пани — з цїни не спадають! (Рудан., Тв., 1959, 165); Вічно жалувався [Мошко], що заробок малий, що шкірки спадають у цїні (Фр., III, 1950, 46); Спадати (спасті) на сїлах (із сил) — втрачати сили. Після сорока років слюсарювання почав [Никодим Онуфрійович] спадати на силах (Смолич, V, 1959, 91); Сох [Іван] щораз більше і спадав із сил (Фр., III, 1950, 180).

5. Втрачати нормальну вагу; худнути, марніти. Прошло років зо два, зо три, наряди поносилися, тіло спало... і з.. Оришки вийшла.. баба-старчиха (Мирний, IV, 1955, 31).

◇ Спадати (спасті) з лиця (з личенька, на лиці, на виді і т. ін.) — худнути, марніти. На лиці помітно спадала [Любов Прохорівна] і все щось міркувала, інколи навіть уголос (Ле, Міжгір'я, 1953, 320); — Молодая дівчинонька, Чого з лиця спала? (Укр.. думи., 1955, 167); Дарма що з личенька спала, а справдешня козачка! (Вовчок, I, 1955, 344); Спадати (спасті) з тіла (у (в) тілі, на тілі і т. ін.) — худнути, втрачати нормальний вигляд. — Ото славний ти, мій Юруше! — каже князь, об'їхавши свої лани, городи та садки. — Робота в тебе, як на огні горить, тільки наймити чогось неначе з тіла спали (Н.-Лев., III, 1956, 296); — Усе, було, тружусь, роблю — Аж з тіла спала (Гл., Вибр., 1951, 8); Трофейні важкі битюги й красиві чистокровні рисаки спадали в тілі за кілька важких переходів (Гончар, III, 1959, 88).

6. Охоплювати кого-, що-небудь, поширюватися на когось, щось (перев. про світло). Світло спадає з лівого боку у всі три кімнати (Л. Укр., IV, 1954, 245); Довгі сліпучі промені спадали.. в садок (Смолич, I, 1958, 92); *Образно. На строгий профіль її загрубілого на сонці, проте гарного обличчя спала тінь затаєної образи (Кач., Вибр., 1947, 28).

7. перен. Звільняти кого-небудь від чогось. Над давнім лихом України Жалкуєм-тужим в кожний час, З плачем ждемо тії години, Коли спадуть кайдани з нас (Л. Укр., I, 1951, 54); // Минатися, проходити. Трояням легше стало, І тяжке горе з серця спало (Котл., I, 1952, 159); У нього навіть спала сонлива байдужість (Багмут, Опов., 1959, 81); // Переставати бути помітним, сходити. — Хм! — хмикнула Солоха і усмішка з лиця її спала (Мирний, I, 1954, 57).

◇ [Наче (неначе, мов і т. ін.)] горá [з плечей (з пліч)] спала з кого — відпали турботи, не стало важких обов'язків, полегшився важкий душевний стан. Як я не недугувала, як не боліла, але по болю почула, що з мене неначе гора спала... (Мирний, I, 1954, 86); [Наче (неначе і т. ін.)] кáмінь з душі (з грудей) спав у кого, кому — комусь стало легко, спокійно на душі. [А н а с т а с і й:] Неначе камінь спав з душі у мене! Тепер я весело піду на смерть! (Кост., I, 1967, 216); Йонові наче камінь з грудей спав. Легше якось зробилося на серці (Коцюб., I, 1955, 270); Спадати (спасті) з рбзуму див. рбзум.

8. на кого — що, перен. Діставатися, припадати кому-небудь. Ті обов'язки цілим своїм тягарем спадали на селян, на громади (Фр., VI, 1951, 39); Суворі і жакливі кари спадають на голови сміливих (Тулуб, Людолови, I, 1957, 397); Най на мене всі нещастя разом спадуть з неба, Розстатися із тобою — гіршого не треба (Коломийки, 1969, 170); Це найбільше нещастя, що спало на їх

родину, смерть батька, зовсім відібрало в Нелі охоту до життя (Вільде, Сестри., 1958, 352); // на кого, кому. Находити на кого-небудь, оволодівати кимсь (про почуття, стан, настрої і т. ін.). Чого .. Не раз се на мене, мов хмара яка, спадає сумня задума тяжка? (Л. Укр., I, 1951, 11); Відчув [Гнат], як спадає йому на серце тихомірний спокій (Панч, В дорозі, 1959, 49); Ледве що очутилася я трохи по тяжкій втраті вашого батька, .. вже спав на мене цей новий смуток (Коб., II, 1956, 313); Хто їх [гуморески] почне читати, тому одразу ж на повіки спаде тихий, глибокий сон... (Мокр., Сто., 1961, 11); // рідко. Діставатися, переходити у спадок. Помер Рудзевич, і мати розпродала все, що після нього їй спало (Збірник про Кроп., 1955, 53).

9. перен. Наставати, надходити, наближатися. Тихесенький вечір На землю спадає (Сам., I, 1958, 132); На горі спадає смеркання (Мас., Роман., 1970, 350); — Я вже не перебуду цієї осені. Як спаде осіння мряка, то задушить мене (Март., Тв., 1954, 153); І тільки як спали на землю вечірні сутінки, — припинився бій (Кочура, Зол. грамота, 1960, 108).

СПАДАЮЧИЙ, а, е. Діспр. акт. теп. ч. до спадати 1—4. Він бачив спадаючий з неба вогонь, а там, за морем, в далекій перспективі сяли перед ним мусульманські реліквії (Коцюб., I, 1955, 293); Через річечки з острівця на острівця були перекинуті над кипучою, спадаючою водою легенькі місточки (Н.-Лев., I, 1956, 163); Вона ніби сиділа десь на скелі над водою.. Спадаюче на груди її плечі волосся здавалося на сонці червоним плавним золотом (Коб., I, 1956, 138); «Прекрасний, може, заключний акорд наших великих боїв», думав Черниш і, відкинувши спадаючу на чоло спітнілу чуприну, подав команду в'ючитись (Гончар, III, 1959, 416); Відчинив [Василь] вікно. Жадібно пив нічну прохолоду. А внизу бився спадаючий ритм міського життя (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 26).

СПАДЕНЬ, дня, ч., заст. Захід. Сонце вже спускалося за гору і горіло променистим огнем, золотячи сумні кучеряві хмари, що з боків, мов кабаки, облягли спадень (Мирний, I, 1954, 68); У лісі душно, а тут ще й вовк... — Куди це в путь? — А з сходу аж на спадень, бо й там мої живуть (Тич., I, 1957, 101).

СПАДИНА, и, ж. Спадиста місцевість, поверхня. Криві стежки вились по каменистій спадині (Коцюб., I, 1955, 392); Набравшись води дощової, Буйно з узбочин гірських течією могутньою рине [струмок] І у долинах реве бистриною, по спадинах скаче (Зеров, Вибр., 1966, 131).

СПАДИСТИЙ, а, е. Який має схил, спад (про місцевість, площину і т. ін.). — Держіть горою! Беріть цабе! — гукнув Бородавкін позад його. Фесенко взяв цабе на спадистий бік горбика (Н.-Лев., V, 1966, 241); Перед військом піднімався лагідно спадистий горб, і на тім горбі росли чотири старі липи (Мак., Вибр., 1956, 168); Іван іде спадистою стежкою вниз (Кол., Терен., 1959, 299); Він звернув з дороги на зелений моріжок спадистого берега, хотів відпочити, та зірвався і перевертом полетів униз (Коцюба, Перед грозою, 1958, 16); // Нахилений, не зовсім прямовисний. Володя нахилився вперед через ручку гойдалки, і Варя могла прилягти на його спину, наче на спадисту спинку фотеля (Григ., Вибр., 1959, 420).

Спадистий лоб — лоб, який має невеликий схил згори до перенісся. Спадистий лоб, перерізаний рівчаками глибоких зморщок, закінчувався зачіскою густого, зовсім сивого волосся (Собко, Граніт, 1937, 79); Спадисті плечі — похилі плечі. У Дмитрові все подобалося Полі: і постать з трохи спадистими, дужими плечима, які, здавалося, могли витримати хоч який тягар, й руки, що звикли до роботи (Автом., Щастя., 1959, 50).

СПАДИСТИСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до спадистий. **СПАДИСТО**. Присл. до спадистий.

СПАДКОВИЙ, а, е. 1. Стос. до спадковості; пов'язаний із спадковістю. — Можливо, це в нього спадкове. Я маю на увазі характер (Довж., I, 1958, 441); Найбільша увага приділяється тепер питанню про спадкову передачу кров'яних груп (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 280); При генетичній дії ядерні випромінювання безпосередньо впливають на спадковий апарат живих організмів (Хлібороб Укр., 6, 1966, 35).

2. Стос. до спадщини, спадку. Чому він не згадує нічого про Регіну та про їх спадкову справу? (Фр., VI, 1951, 248); Філько затримався на селі, щоб впорядкувати свої спадкові справи (Вільде, Сестри., 1958, 49); // Одержаний у спадщину, належний кому-небудь за правом спадщини. На рубежі XIV та XV століть.. зображення на московських великокнязівських печатках став більш усталеним і переходить від батька до сина, тобто набував значення спадкового знака (Наука., 10, 1965, 38); Спадкове ім'я.

△ Спадкове право — галузь права, що регулює перехід майна померлої особи до її спадкоємців.

3. Родовий, потомствений. Вподобала я в простій козацькій спадковій пуху своїм поважним родом (Барв., Опов., 1902, 425); Він відносно спокійно терпить і ліричні захоплення, і скороминучу в'їдливість язика Лісовського, для якого, очевидно, і спадкове дворянство, і багатство мають далеко меншу вагу, ніж убогий мужицький побут і пісні (Стельмах, I, 1962, 42); // Який передається з покоління до покоління (про ремесло, фах і т. ін.). Він не був простим вчителем. Освічення народу було спадковою діяльністю його роду. Вчителями були його батько, й дід, і діти його теж були вчителями (Довж., I, 1958, 291); // рідко. Споконвічний, постійний (про населення певної місцевості і т. ін.); корінний. — І ви киянка? — З діда-прадіда, спадкова... — Катерина засміялася (Рибак, Час., 1960, 587).

СПАДКОВІСТЬ, вості, ж. 1. Одна з основних властивостей живих організмів, що проявляється в збереженні і відтворенні у нащадків основних ознак зовнішньої і внутрішньої будови та фізико-хімічних особливостей і життєвих функцій батьків. Вчені проникають у найглибинніші процеси формування фізичних особливостей людини — в закони спадковості (Нар. тв. та етн., 6, 1964, 8); Спадковість — це, по суті, закріплення досвіду, пережитого живою системою, і передача його від покоління до покоління (Наука., 2, 1966, 5); Завдяки схрещуванню гібриди мають двоїсту спадковість і тому здебільшого краще пристосовуються до зовнішніх умов оточення (Юним мічур., 1955, 25).

2. Сукупність природних властивостей організму, одержаних від батьків. Якщо черенкувати змінені ділянки рослинного організму, можна одержати рослини із зміненою спадковістю (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 20).

3. Одержання чого-небудь у спадщину, у спадок. У вірші «Боженко» Малишко образно втілює ідею спадковості революційних традицій (Іст. укр. літ., II, 1956, 631); // Спадщина, спадок. Від Леніна нам у спадковість Вогонь безсмертя перейшов (Підс., Героїка, 1951, 130).

СПАДКОВО. Присл. до спадковий 1. Мічурінське вчення.. виходить з того, що нові властивості рослин і тварин, набуті ними під впливом умов життя, можуть передаватися спадково (Наука., 8, 1956, 31).

СПАДКОДАВЕЦЬ, вця, ч. Особа, що передає кому-небудь спадщину. Якщо хто-небудь з дітей спадкодавця помре., його спадкова частина переходить до його дітей (Цив. кодекс УРСР, 1950, 69).

СПАДКОБЕЦЬ, мця, ч. 1. Особа, що одержала спадщину або має право на її одержання. *Обоє старі Мори-мухи померли, так що Опанас лишився самотнім спадкоємцем своєї батьківщини* (Фр., IV, 1950, 278); — *Хто? Хто це посміє зробити?* — запитав Прохор, нервуючись. — *Адже спадкоємцем всього майна лишаюсь я?* — *Е ні. Ї ще Марія в тебе, сестра твоя...* Вона теж спадкоємиця (Шиян, Баланда, 1957, 69); // *Рідна дитина, перев. син. Зрікся я земних нащадків по собі, — адже чернець не має спадкоємців від плоті своєї* (Л. Укр., III, 1952, 743); — *Я їх, чоловіків, знаю. Їм обов'язково подавай сина. Спадкоємця!* (Ряб., Жайворонки, 1957, 156); // *Син правителя або інша особа, до якої має перейти влада. Князь помер без причастя, без сповіді, найгірше ж — не повідомивши про свою останню волю, не визначивши спадкоємця своєї влади* (Загреб., Диво, 1968, 413).

2. перен. Продовжувач чий-небудь діяльності, справи, певних традицій і т. ін. *Володимир Ілліч став тим, кому мріють наслідувати.. тисячі й сотні тисяч спадкоємців Ленінової роботи* (Еллан, II, 1958, 297); *Воістину прекрасні діла творить він [народ] у галузі духовної культури, — він, законний спадкобець усіх віків і народів, — він, творець нової історичної ери, — він, камінь, хлібороб і співець!* (Рильський, IX, 1962, 213); *Попросив [режисер] познайомити його з колгоспними механізаторами — спадкоємцями коваля Вакули* (Вол., Місячне срібло, 1961, 355).

СПАДКОЄМИЦЯ, і, ж. Жін. до спадкобець. *Мартинюк спостерігав Іру, єдину в своїх батьків спадкоємицю, з дитинства розбещену тим, що їй у всьому догоджали* (Дмит., Наречена, 1959, 16); *Добра в княгині було багато.. Діди й прадіди її, що сиділи на Київському столі — а княгиня Ольга по закону вважала себе їх спадкоємицею, — не одразу зібрали це добро* (Скл., Святослав, 1959, 102); *Вірна учениця Тараса Шевченка, спадкоємиця кращих традицій російських революціонерів-демократів, Леся Українка виступає провісником великої всеочищаючої бурі* (Знання.., 2, 1971, 17).

СПАДКОЄМНИЙ, а, е. 1. Одержаний у спадщину. *Своїх ґрунтів не збільшив [Варава]; синові залишив той самий спадкоємний хутір* (Стельмах, I, 1962, 80).

2. Який від народження належить до певного соціального стану. *Конституція встановлювала в Болгарії монархічний лад: главою держави проголошувався спадкоємний князь* (Нова іст., 1957, 72); // *Який належить до родини, що здавна займається певним ремеслом, якоюсь діяльністю, справою і т. ін. Григорій Григорович Андрусак — спадкоємний лісовик. Народився в селищі Ясіня, батько був лісовиком* (Літ. Укр., 31.VII 1962, 2).

3. Заснований на переході чого-небудь від одного до іншого; який переходить послідовно від одного до іншого. *Партійний працівник повинен глибоко розуміти події, бачити не тільки нове, що народжується, а й його спадкоємний зв'язок з попереднім* (Ком. Укр., 9, 1968, 57); *Ставлення радянської науки до ідейної спадщини минулого визначається, як відомо, марксистським положенням про поступальний, спадкоємний характер усякого розвитку* (Вітч., 8, 1968, 172).

СПАДКОЄМНИЦЯ, і, ж. Те саме, що спадкоємиця. — *Мушу вам, татку, показати фотографію моєї нареченої.. Спадкоємиця величезної каменіці на Грабені* (Фр., II, 1950, 293); *Молодь повинна не тільки добре знати і любити наше славне минуле, а й відчувати себе безпосередньою спадкоємицею справ і подвигів старшого покоління* (Ком. Укр., 1, 1967, 19).

СПАДКОЄМНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до спадкоємний. *Книга Юліана Тувіма.. відкривається Міцкевичем перекладом вірша [О. Пушкіна] «Воспоминание».*

Тут — не тільки небажання Тувіма змагатися з найбільшим генієм польської поезії, а й вияв почуття спадкоємності (Рильський, IX, 1962, 76); *В основі марксистсько-ленінських поглядів на культуру лежить ідея спадкоємності та прогресивного характеру розвитку суспільства* (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 16); *Спадкоємність — велика нездоланна сила. Все нове повинно мати своє продовження, розвиток, удосконалення* (Рад. Укр., 4.I 1969, 1).

СПАДКОЄМНО. Присл. до спадкоємний.

СПАДКОЄМСТВО, а, с. Одержання чого-небудь у спадщину. *Спадкоємство за законом має місце в усіх випадках, коли і оскільки його не змінено в заповіті* (Цив. кодекс УРСР, 1950, 69).

СПАДКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спадкувати. *Були часи, коли [виробничий] досвід передавався лише в межах сім'ї по прямій лінії спадкування від батька до сина, від матері до дочки* (Ком. Укр., 4, 1962, 33); *З правом особистої власності тісно зв'язане право спадкування. Значно розширена свобода заповіту. Кожен громадянин може відписати все своє майно або частину його кому хоче* (Рад. Укр., 19.I 1964, 3).

СПАДКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех.

1. Одержувати спадщину від кого-, чого-небудь.

2. Мати право на одержання спадщини, бути спадкоємцем, спадкоємицею.

СПАДКУВАТИСЯ, ується, недок. 1. Передаватися за спадковістю. — *Треба закріпити в ній [пшениці] кущистість і добірне зерно, щоб це спадкувалося в звичайних умовах* (Донч., V, 1957, 239).

2. Пас. до спадкувати 1.

СПАДЛЮЧИТИ, чу, чиш, док., перех. розм. Зробити кого-небудь підлим. *Федір кинув: — Видно, совість мучить. Треба ж було так себе спадлючити!* (Підс., Загули., 1960, 79).

СПАДЛЮЧИТИСЯ, чуся, чишся, док., розм. Стати підлим.

СПАДНИЙ, а, е. Який спадає, знижується; протилежне в і с х і д н и й. *Якісним прикметникам властиво передавати порівняльну характеристику ознаки у двох напрямках інтенсивності — висхідному і спадному* (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 163).

△ **Спадн́а інтона́ція**, лінгв. — інтонація з поступовим зниженням тону; **Спадн́а прогресія**, мат. — прогресія, члени якої розташовані від більшого до меншого. Члени нескінченно спадної геометричної прогресії при достатньому віддаленні від початку ряду можуть стати меншими від будь-якого даного додатного числа (Алг., II, 1957, 100); **Спадн́ий на́голос** див. на́голос.

СПАДОК¹, дку, ч. Те саме, що спадщина. *Спадок, котрий по кількох роках дістала його жінка, вирятував його від крайньої бідності* (Фр., III, 1950, 72); *Ні родини, ні доброї людини. А якби оце тепер були після мене які спадки, де б та й родина набралась* (Барв., Опов., 1902, 353); *Стара батьківська оселя.. спадок за вітром пішов, згорів* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 293); — *А се ж тобі навіщо?* — *питала я, показуючи на сулію.. — А се учительський спадок!*.. *Мій попередник тримав у сій сулії горілку, ну, а в мене вона, звісно, порожня стоїть* (Л. Укр., III, 1952, 574); *З перемогою Великого Жовтня творчий спадок Шевченка став об'єктом всебічного та глибокого, справді наукового дослідження* (Літ. Укр., 9.III 1965, 2); [Л ю б о в:] *Спадок — се фатум.. що мститься до чотирнадцятого коліна* (Л. Укр., II, 1951, 13).

◇ **Дістава́ти** (діста́ти, бра́ти, взя́ти і т. ін.) у спа́док що — те саме, що **Дістава́ти** (діста́ти, бра́ти, взя́ти і т. ін.) у спа́дщину (див. спа́дщина). З минулого ми бере́мо собі в законний спадок тільки прогресивне, збага-

чуючи ним свою культурну скарбницю (Рильський, III, 1956, 209); Діставатися (дістатися, передаватися, передатися, мати і т. ін.) у спадок (рідко у спадки) — те саме, що Діставатися (дістатися, передаватися, передатися, мати і т. ін.) у спадщину (див. спадщина). Ніхто достеменно не знає, хто цей колодязь копав, у спадок від батьків, від дідів дістався він теперішнім чабанам (Гончар, Тронка, 1963, 55); Дітям у спадок передаються лише природні задатки, які розвиваються в процесі навчання і трудової діяльності (Хлібороб Укр., 1, 1964, 42); — Тільки й мав чоловік від батьків у спадки здоров'я, і те забрали, все висмоктали (Мур., Бук. повість, 1959, 104); Залишати (залишити) у спадок див. залишати; Переймати (перейняти) в спадок див. переймати.

СПАДОК², дку, ч., рідко. Те саме, що спад¹ 1.

◇ Іті (йти, піти) на спадок — те саме, що Іті (йти, піти, бути, звертати, звернути і т. ін.) на спад (див. спад¹). Тепле літо йде на спадок, Осінь з хлібом напорог (Мал., Серце., 1959, 175).

СПАДЩИНА, и, ж. 1. Майно і т. ін., що переходить після смерті його власника до іншої особи. Коли молодому Захарії минуло вісімнадцять літ, він захотів обняти [забрати] своє добро.. і попросив Сергія, щоб віддав йому батьківську спадщину (Фр., IV, 1950, 146); — Коли хтось помре, так обертає [староста] спадщину на свою користь при живих спадкоємцях (Тулуб, Людолови, I, 1957, 297); // рідко. Окрема річ з такого майна. [Ч и р - в а:] Ні, ні, не збивайте мене, одріз [обріз] добра зброя, а моя рушниця — ще краща. Ось вона, моя сестриця й порадиця. Дідівська спадщина... (Мик., I, 1957, 90); // розм. Те, що залишилося від попередника. — Дарвіна [твори] ви, отче Вікентію, купляли чи, так би мовити, спадщина? .. — Привіз із собою, — кисло відповідає молодий панотець (Стельмах, I, 1962, 265).

2. Явища культури, науки, побуту і т. ін., що залишилися від попередніх часів, від попередніх діячів. Коли нещастям, горем битий Не заклепивсь, не знидів я, А встав, щоби братам служити, То все те — спадщина твоя (Фр., X, 1954, 265); Великою популярністю користується літературна спадщина Т. Г. Шевченка в країнах народної демократії (Рильський, III, 1955, 261); Характеризуючи культурну спадщину, яку передали сармати пізнішим поколінням, не можна обминути килимарства (Археол., VIII, 1953, 73); Костомаров залишив величезну за обсягом наукову спадщину. Вона досить складна, а нерідко й суперечлива (Нар. тв. та етн., 3, 1967, 24); Визначне місце у ленінській ідейній спадщині займає теорія соціалістичної революції (Ком. Укр., 5, 1970, 45); // Наслідки, перев. негативні, чийогось панування, чийої діяльності, якогось процесу і т. ін. Народ потягся до книжки, до світла, прагнути якнайшвидше покінчити з ганебною спадщиною, яку залишив нам царизм (Цюпа, Україна., 1960, 66); Повчав [Карпо] начальницьким тоном: — І коли вже ви позбудетеся капіталістичної спадщини — оцього боягузтва (Шиян, Баланда, 1957, 148); У двадцятому році тиф його не минув. Після тифу спадщина: заостенів хребет. Це важка хвороба (Трубл., I, 1955, 90).

3. рідко. Те саме, що спадковість 2.

◇ Діставати (дістати, брати, взяти і т. ін.) у спадщину що: а) успадковувати майно, річ і т. ін. або явища культури, науки, побуту тощо. Набивав [Брянський] записами свій планшет і, всміхаючись втомленими очима, говорив Чернишеві: — Коли що трапиться зі мною, візьмеш, друже, оцей планшет у спадщину (Гончар, III, 1959, 114); б) успадковувати якусь хворобу, певні риси вдачі і т. ін.; Діставатися (дістатися, передаватися, передатися, мати і т. ін.) у спадщину: а) переходити

від кого-небудь у користування до наступника. На Голій горі Антон Глушук мав два морги поля, що дісталися в спадщину від батька (Чорн., Визвол. земля, 1959, 7); б) переходити від одного до іншого за спадковістю (у 1, 2 знач.). Давно відомо, що ознаки, набуті організмом протягом життя, передаються у спадщину (Шк. гігієна, 1954, 5); Залишати (залишити) в спадщину див. залишати; Переймати (перейняти) в спадщину див. переймати.

СПАЗМ, у, ч. Мимовільне тривале судорожне скорочення м'язів (стравоходу, кишечника, шлунка, горла і т. ін.). Осатаніла вража баба І крикнула, як на живіт, Зробилась зараз дуже слаба.. І спазми жили потягли (Котл., I, 1952, 182); Недоречний нервовий спазм стис горло старого жорстким і холодним кільцем (Вол., Місячне срібло, 1961, 8); В основі захворювання [гіпертонії], як встановила наука, лежить спазм дрібних артерій (Наука., 4, 1961, 51); // чого, перен. Раптове загострення, сильний напад якихось почуттів. І тільки пісня,.. Можливо, стлумить спазми ностальгії (Бажан, Роки, 1957, 282); Серце напружено б'ється в грудях, спазми радості стискають мені горло (Кол., На фронті.., 1959, 195).

СПАЗМА, и, ж. Те саме, що спазм. Мовкну. Не можу. Спазма переціпнула голос (Коцюб., II, 1955, 260); Усі розійдуться, серце здушить спазма, почнеться знову приступ (Кучер, Трудна любов, 1960, 384); Хтось тремтів і схлипував у п'їтмі, задихався від нервової спазми (Тулуб, Людолови, II, 1957, 112).

СПАЗМАТИЧНИЙ, а, е. Прикм. до спазм і спазма. Спазматичний приступ; // Викликаний спазмами, зі спазмами. Сміх такий голосний, аж наче спазматичний (Фр., VII, 1951, 56); Дух спирту лоскотав ніздрі, і спазматичним рухом горло ковтало слину (Коцюб., II, 1955, 92); Тупий спазматичний біль стискає порожній шлунок (Тулуб, Людолови, I, 1957, 378); Тут знову охоплює Дарку спазматичний плач... (Вільде, Повнол. діти, 1960, 171).

СПАЗМАТИЧНО. Присл. до спазматичний. Малий Мирон затрусився. Щось спазматично захлипало в його горлі і зараз попустило (Фр., IV, 1950, 340); — Як же мені бути? Хоч ви скажіть... — спазматично ковтаючи сльози, озвалася жінка (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 49); Іван Іванович лежав знесилений, спазматично дихаючи (Багмут, Опов., 1959, 60).

СПАЗМОФІЛІЯ, ї, ж. Захворювання дітей (перев. до 2-х років), що характеризується приступами судорог і підвищеною збудливістю нервової системи. Спазмofilія — захворювання, яке виявляється в приступах судорог у різних групах м'язів (Хвор. дит. віку, 1955, 132).

СПАЙ, ю, ч., спец. 1. Місце з'єднання спаяних частин; шов. З'єднання .. кварцу з металами ускладнювалось тим, що матеріали мають різний коефіцієнт терморозширення, внаслідок чого спай руйнується (Веч. Київ, 4.I 1974, 4); // розм. Місце з'єднання частин чого-небудь. Піч була з зелених водолазьких кахлів, та на спаях червоною глиною позмазувано (Кв.-Осн., II, 1956, 320).

2. Сполучення, з'єднання кількох різних металів або металу з неметалами. Радіоелектроніка і електротехніка, машинобудування і вакуумна техніка — ці та інші галузі промисловості потребують багатьох деталей із спайв неметалевих матеріалів з металом (Веч. Київ, 16.I 1967, 2); // Компонент такого сполучення, з'єднання. Якщо спаяти кінці двох металевих дрітків, наприклад, з вісмуту і міді, і нагріти один із спайв, залишаючи другий холодним, то в такому колі виникає електричний струм (Курс фізики, III, 1956, 109); Електрору-

шійна сила термоелектричного елемента залежить від використання матеріалів і різниці температур спайів (Знання..., 11, 1965, 19).

СПАЙКА, и, ж. 1. спец. Те саме, що спай 1. З електропровода безугавно дзеленчав дзвінок та тьохкав, як свіжий лід на річці, електричний дріт на спайці (Ле, Міжгір'я, 1953, 154).

2. перен. Тісний зв'язок, єднання; згуртованість. Розрахування німецьких фашистів на розчленування СРСР — саме завдяки братерській спайці всіх частин нашої Батьківщини зазнали невдачі (Тич., III, 1957, 197); Почуття ліктя, товариської спайки і взаємодопомоги знаходить свій найяскравіший вияв у могутньому розмаху всенародного соціалістичного змагання (Рад. Укр., 12.II 1972, 1).

3. біол. З'єднання різних тканин, органів; місце такого з'єднання. Спайка півкуль великого мозку; // мед. Патологічне з'єднання тканин внаслідок запальовального процесу, що часом порушує діяльність окремих органів. В результаті загострених поранень черевної порожнини утворюються спайки, що через багато років після поранення можуть спричинити як віддалений наслідок травми непрохідність кишечника (Курс патології, 1956, 52).

СПАЙНИЙ, а, е, мін. Який має спайність (про кристал). Спайний кристал; // Який утворюється внаслідок розколювання такого кристала.

СПАЙНІСТЬ, ності, ж., мін. Здатність кристала розколюватися у певних напрямках, утворюючи в розколі плоскі поверхні. Характерною ознакою слюд в доконала спайність, завдяки чому вони поділяються на найтонші пружні і гнучкі пластинки (Курс заг. геол., 1947, 57).

СПАКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спакувати. У хаті порожньо, речі зібрані й спаковані (Ле, Міжгір'я, 1953, 336); // у знач. прикм. Хлопець вибіг з хати, виносячи спаковану апаратуру (Ю. Янов., IV, 1959, 79); // спаковано, безос. присудк. сл. От уже й речі спаковано.. Можна рушати (Коцюб., I, 1955, 230).

СПАКОВУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПАКУВАТИ**, ую, уєш, док., перех. Укладати що-небудь у пакунок, паку і т. ін., заклеюючи, перев'язуючи. У друкарні порався наймит Ярема. Він закінчував друком невеличкий тираж газети і старанно спакував його в «порції», щоб ще зрання рознести (Епик, Тв., 1958, 163); // що. Укладати, збирати свої речі в чемодан, валізу і т. ін., готуючись у дорогу. Шевченко швидко підвівся, одягнувся, поснідав, одержав сухий пайок, спакував.. свої речі (Тулуб, В степу..., 1964, 85); Взявся [дятел] в чорні черевики, Спакував у торбу ліки, Взяв цінка і окуляри Та й з зайчихою у парі Йде скоріш до зайця в хату: Треба ж зайця рятувати (Стельмах, V, 1963, 368); // кого, розм. Укладати, збирати чий-небудь речі, готуючи в дорогу. Старий садівник Яків сказав їй, що пана Нестора ні.. спакували, сквитували, посадили на бричку і відвезли (Фр., VII, 1951, 11).

Спакувати (спакувати) чемодан (чемодани, валізу, валізи і т. ін.) — складати речі в чемодан, валізу і т. ін. для транспортування, зберігання тощо. Наспів спакувала [Ярослава] чемодани й здала покоївці номер (Дмит., Розлука, 1957, 232).

СПАКОВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., **СПАКУВАТИСЯ**, уюся, уєшся, док. 1. Укладати, збирати свої речі в чемодан, валізу і т. ін., готуючись у дорогу. Лишилось тільки ще спакуватись... Се було одно з тих незчислених «треба», які мене так утомили і не давали спати (Коцюб., II, 1955, 222); Кажуть, що Крутьчиха передала комусь крамницю, спакувалась і має виїхати кудись (Мушк., Серце..., 1962, 252).

2. тільки недок. Пас. до спакувати.

СПАКОСТИТИ, ошу, остиш, перех., розм. Док. до пакостити; // Зганьбити, скривдити, знівечити. Поб'ють [мужики] йому усю пику, попідставляють окуляри, порозривають на ньому одержу, спакостять нінащо чоловіка (П. Куліш, Вибр., 1969, 199); // Занапастити. Обоє зразу облягло несказанне зло. Зло на себе, що так спакощене молоде життя, зло на людей, що допомогли його спакостити (Мирний, III, 1954, 400).

СПАКОЩЕНИЙ, а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до спакостити. [В а с и л ь:] Коли б ти знала, як огнем кипить мов серце до тебе, яким жалем проймається душа моя, що так безневинно спакощене життя твоє..? (Мирний, V, 1955, 107).

СПАКУВАТИ див. спакувати.

СПАКУВАТИСЯ див. спакуватись.

СПАЛАХ, у, ч. 1. Короткочасне світіння, раптовий зблиск полум'я, яскравого світла і т. ін.; миттєве сяйво. Туман розсіявся, стало видно тремтливі спалахи далеких вогнів десь за обрієм (Шовк., Інженери, 1956, 107); Сиве поле до самого лісу моргало численними спалахами артилерійських батарей (Гончар, III, 1959, 373); Сліпили спалахи блискавок (Коз., Серце матері, 1947, 71); Велику небезпеку для космонавтів являють сонячні спалахи, під час яких інтенсивність радіації в космічному просторі.. підвищується в кілька тисяч раз (Наука..., 10, 1962, 9); *У порівн. У залі, мов спалах блискавки, прохоплюється легенький сміх (Збан., Переджнив'я, 1955, 122); // Раптовий блиск очей при збудженні. Гостро блиснули очі Півторакожука. Опустив голову, пригасив віями вогненний спалах в зорі своєму (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 86).

△ Лампа-спалах див. лампа.

2. перен. Сильний короткочасний раптовий прояв почуття, настрою і т. ін. Жадоба [волі] породжувала такі спалахи народного гніву, як повстання під проводом Болотникова, Разіна, Пугачова (Рильський, IX, 1962, 147); — Я хочу, щоб оцей.. спалах ентузіазму після побудови шахти перейшов у рівний і ясний вогонь, який гріє людину все життя (Собко, Нам спокій..., 1959, 101); // Раптове роздратування, прояв гніву, досади, обурення. Не раз накидалася Ольга Власівна на Артема Петровича з образливою лайкою.. На багато днів псувався настрій після таких спалахів, і не міг Артем Петрович спокійно сидіти вдома за столом (Хижняк, Килимок, 1961, 23); Злість, що кипіла в ньому на Олексю, поволі остигає. Як ненавидить він у собі ці спалахи, а побороти їх не може! (Вільде, Сестри..., 1958, 91).

3. перен. Раптове виникнення, а також інтенсивний розвиток якого-небудь явища. Тривожна вість про несподіваний спалах епідемії холери вже охопила навколишні села, перекинувшись до міста (Кол., Терен..., 1959, 51); При гібридизації нібито відбувається спалах урожайності (Вол., Озеро..., 1959, 52); Ревматизм до певної міри — сезонна хвороба, причому гострі спалахи її бувають найчастіше в холодну пору року (Хлібороб Укр., 2, 1965, 39).

СПАЛАХКОТИТИ, очу, отиш, док., розм. Те саме, що спалахнути. Вона поглянула на двір, що в нім через низенький тин видно було, як метушилися жовніри, і в її очах спалахкотили й знову погасли вогники (Досв., Вибр., 1959, 81).

СПАЛАХКУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. Те саме, що спалахувати. Спалахкувало на небі променисте віяло і розсипалося по снігу коліщатками... (Сос., I, 1957, 267).

СПАЛАХНЕННЯ, я, с. Дія за знач. спалахнути, спалахувати. Низька температура спалахнення дає можливість паливу спалахувати при невисокому тиску і температурі повітря, що полегшує запуск холодного двигуна (Автомоб., 1957, 110).

СПАЛАХНУ́ЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до спалахну́ти.

СПАЛАХНУ́ТИ *див.* спала́хувати.

СПАЛА́ХУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спала́хувати. Він помітив і те, чого не примічав раніше: ..спалахування крапель, що падали на сніг з пригрітих сонцем крижаних бурульок на яблунях (Багмут, Опов., 1959, 59); Спалахування електричної лампочки.

СПАЛА́ХУВАТИ, ую, уеш, *недок.*, **СПАЛАХНУ́ТИ**, ну́, неш, *док.* 1. тільки 3 ос., чим і без додатка. Раптово і швидко загорятися яскравим полум'ям; займатися. Присіла [Оришка] перед ватрою і, ломлячи дрібно гілочку, любила, як вони спалахують (Хотк., II, 1966, 29); Під час старту [космічного корабля] паливо спалахнуло. Тиск у камері підвищується до кількох десятків атмосфер (Веч. Київ, 16.VIII 1962, 3); Оце спалахне віхоть, — ясний світ пробіжить по хаті, заграє на чорних шибках вікон (Мирний, III, 1954, 134); Спалахнула дзвіниця, ніче хтось засвітив велику свічку нагорі, щоб людям було видно на вулицях (Кочура, Зол. грамота, 1960, 152); // *безос.* Інколи ночами таки й справді горіло десь. Щоправда, зрідка й ненадовго — спалахне та й погасне скоро (Головка, II, 1957, 362); // також у сполуч. із сл. в о г о н ь, п о л у м' я, п о ж е ж а, і с к р а і т. ін. Скільки разів траплялось, що з малої іскри спалахувала й буяла велика пожежа (Скл., Святослав, 1959, 70); Полум'я спалахнуло здоровими язиками (Н.-Лев., II, 1956, 36); Врешті черкнулась криця об кремін, спалахнула на мент іскра (Коцюб., I, 1955, 346); // тільки *недок.* При млявому або нерівному горінні час від часу розгорятися сильніше; займатися на мить. Михайло не рушив з місця. Сигарета спалахувала в пільмі (Томч., Жменяки, 1964, 152).

2. тільки 3 ос. Починати світити, світитися, сяяти, випромінюючи або відбиваючи світло. В царському дворі та й в інших будинках спалахують тривожні світла (Л., Укр., II, 1951, 324); В безхмарну погоду часто в небі спалахує напролюд гарне багатоколірне північне сяйво (Фіз. геогр., 5, 1956, 127); Спалахує лампа під великим кольоровим абажуром (Мик., I, 1957, 406); Спалахують фари, і сіється сніг... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 186); Ось спалахнула сліпуча блискавка (Шиян, Баланда, 1957, 185); Пучок сонячного проміння, як райдужна куля, спалахнує раптом на шпиль радіощогли (Донч., II, 1956, 143); Спалахнула ракета, дерева шарахнулись врозтіч (Тют., Вир, 1964, 532); // чим і без додатка. Раптово освітлюватися яскравим світлом. Сліпучі спалахи залили небо, що гурчало і спалахувало безнастанно (Горд., Дівчина..., 1954, 151); Сонце тільки-но зійшло, і спалахнули рожевими полум'ями сніги (Цюпа, Назустріч..., 1958, 315); Схід спалахнує. І померхнули зорі останні (Дор., Серед степу..., 1952, 18); // тільки *недок.* При слабкому або нерівному світінні час від часу сяяти яскравіше; починати сяяти з більшою силою, ніж перед цим. У вікні було світло, воно спалахувало нерівно, певно горіло в печі (Л., Укр., III, 1952, 565); Над далекою шахтою спалахували відсвіти багрового полум'я (Донч., Шахта..., 1949, 9); // Засвічуватися багатьма вогнями. За шибками багатих будинків вже спалахували і сяяли тріпотливими вогниками величезні, під саму стелю, різдвяні ялинки (Тулуб, В степу..., 1964, 465); Київ уже спалахував святковими ілюмінаціями Першотравня (Цюпа, На крилах..., 1961, 249); Місто раптом спалахнуло нам назустріч якими разками тьманих у смерканні електричних вогнів (Смолич, День..., 1950, 128); // Раптово виникати (про постріл, вибух і т. ін.). Попереду знову спалахує постріл, потім кілька пострілів зразу (Голов., Тополя..., 1965, 313); Стріляли міномети. Вибухи спалахували по горбу, в тому напрямку, куди йшли бій-

ці (Тют., Вир, 1964, 312); // Починати блищати, сяяти; виділятися блиском. Гострим полиском хвилі спалахують після бурі у місячну ніч (Л., Укр., I, 1951, 232); На риштованнях спалахують цвяхи (Бажан, Вибр., 1940, 82); Гривеник срібною плямочкою спалахнує на сонці, упав на гальку (Собко, Скеля..., 1961, 10); // Різко виділятися своєю яскравою барвою. Спалахували над його [Львова] кварталами червоні прапори (Цюпа, Назустріч..., 1958, 127); Між блискавкою і громом Куц каліновий спалахнує (Вирган, В розп. літа, 1959, 39).

3. тільки 3 ос., чим і без додатка. Починати блищати під впливом якихось почуттів, переживань (про очі). Коли Вогневік говорив, очі його спалахували, на тонких губах грала посмішка (Збан., Малин. дзвін, 1958, 157); Люльки задиміли, як димарі, а чорні очі спалахнули, як вовчі (Коцюб., II, 1955, 152); // Виявлятися у блиску очей (про почуття, переживання). В примутнілих очах йому спалахували злі іскри (Коп., Лейтенанти, 1947, 197); Раптом у зіницях Арсенія спалахнули хитруваті вогники (Ільч., Вибр., 1948, 132).

4. тільки 3 ос., *перен.* Раптово виникати, починатися, інтенсивно розвиваючись. Спалахували сміх, вигуки (Сенч., На Бат. горі, 1960, 9); Спалахувала бойова пісня (Трип., Дорога..., 1945, 59); Слово за словом, і між ними вже спалахує чвара (Гончар, Тронка, 1963, 181); В небуття відійшли ті часи, коли епідемії віспи, холери, чуми спалахували в селах та містах нашої країни (Веч. Київ, 25.X 1968, 2); За одну хвилину на кордоні спалахнує бій (Збан., Між.. людьми, 1955, 33); Перед світанком стрілянина спалахнула з новою силою і потім притихла (Багмут, Записки..., 1961, 42); // Раптово виникаючи, бурхливо розгортатися (про події, явища і т. ін.). Події спалахнуть, ..застрибають так швидко, як ото кінострічка (Мас., Роман..., 1970, 253); // Раптово зароджуватися (про почуття, бажання і т. ін.). Кохання спалахнуло несподівано в її палкій істоті (Барв., Опов..., 1902, 399); [Х в о р а:] В мені спалахнула ненависть До тих, що нищили мою любов (Л., Укр., I, 1951, 119); В ньому спалахнуло непереможне бажання одразу вмерти й ні про що не думати (Ю. Янов., II, 1958, 206); Раптом спалахнула в ньому гірка образа (Мик., Повісті..., 1956, 74); // *безос.* Жаль торкнув Івана, у грудях спалахнуло.. До грудей притиснув [жінку], як своє щастя (Вас., I, 1959, 302); // Блискавично зринати в свідомості, пам'яті (про думки, згадки, рішення і т. ін.). Раптом реучко звів [Митько] голову..: така несподівана й блискавка спалахнула у голові думка (Головка, I, 1957, 369); У свідомості [Гаркуші] спалахнула холодна блискавка: «Листа читати не варто» (Дмит., Обпалені..., 1962, 63); // *безос.* Раптом у голові спалахнуло ..— а чи не від Левка часом звістку якусь передасть панотець? (Цюпа, Назустріч..., 1958, 171).

◇ **Прийстрасті** спала́хують *див.* **пристрасть**.

5. чим, від чого, рідко з чого і без додатка, *перен.* Раптово проймається якимсь сильним почуттям; сильно збуджуватися, дратуватися, гніватися (про людину). Патрицій спалахує, але стримується і тільки поглядає на єпископа (Л., Укр., II, 1951, 231); Більше цікавив Гайсина другий, Рогач. Спалахує, як сухі дрова (Панч, На калин. мості, 1965, 150); [П е т р о:] Як я накриво слово сказав, то ви зараз і спалахнули (Мирний, V, 1955, 137); Гнівом спалахнує гордий боярин (Фр., VI, 1951, 103); Вона почула знайомий спів і зрозуміла. І раптом спалахнула злістю: недобра радість налялась їй в серце (Коцюб., II, 1955, 182); Корній спалахнує з гніву і почав лаяти дочку (Гр., I, 1963, 409); Вона вся спалахнула цікавістю. Це ж либонь таємниця доктора Гальванеску от-от має їй відкритися (Смолич, I, 1958, 83); — Я клопотатимусь. Я доб'юся... Тут є хороші, чесні люди, —

спалахнув він весь бажанням одразу діяти (Тулуб, В степу..., 1964, 34); — Відступати? — Боженко спалахнув від обурення (Довж., I, 1958, 179); // тільки док., без додатка. Сильно розсердитися; скипіти. Гафійка спалахнула. — Брехня! То люди брешуть. Він нічого не крав (Коцюб., II, 1955, 12); — Як міг ти таке сказати? Як повернувся в тебе язик на такі речі? — спалахнула Ганна Михайлівна (Л. Янов., I, 1959, 371); — Замовчи! — спалахнув Дорош, гнівно блиснувши окулярами (Тют., Вир, 1964, 189); // тільки док., чим. Яскраво і пристрасно проявити себе в чомусь у певну мить. Він ревучко ступив крок, аж до самого краю помосту, і раптом спалахнув натхненним словом над глухим шумом на майдані... (Головко, II, 1957, 310).

6. чим і без додатка, перен. Раптово вкриватися рум'янцем (від хвилювання, збудження, сорому і т. ін.). Олеся спустила вії на щоки й спалахнула на виду (Н.-Лев., III, 1956, 138); Лобода на мить спалахнув барвами сорому (Ле, Україна, 1940, 190); — Я ще, здається, вашого хліба не переїла, — мов півонія спалахне Зося (Стельмах, I, 1962, 538); — Оце тобі на та радуйся! — спалахнув лицем Хома і ще нижче опустив голову (Тют., Вир, 1964, 82); Тамара, коли подала мені руку, спалахнула рум'янцем (Грим., Подобиці..., 1956, 82); // Червоніти від припливу крові (про обличчя, щоки, вуха і т. ін.). Її щоки спалахують, як мак, потім бліднуть, погасаючи (Ю. Янов., I, 1958, 182); Він міркував. Час од часу його обличчя спалахувало (Досв., Гюлле, 1961, 29); Її очі засяли; личко спалахнуло рум'янцем (Вовчок, I, 1955, 228); Обличчя його раптом спалахнуло, він аж засяяв з радості (Мик., II, 1957, 325); У Васі спалахнули.. вуха. Він розгублено дивився на свій план (Збан., Малин. дзвін, 1958, 170); // Раптово з'являтися, яскраво проступати (про рум'янець). Зла фарба спалахнула на її щечених щоках (Стельмах, I, 1962, 84); Павлусь посміхнувся, і на щоках його спалахнув легкий рум'янець (Донч., II, 1956, 13).

СПАЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спаліти. На місці тої, спаленої фашистами, ..звелась он яка хата (Цюпа, Назустріч..., 1958, 440); Зимно в бараці. Добова норма дров давно вже спалена (Гончар, II, 1959, 130); Прийдеш над сю гору, — пустиня, спалена сонцем, ні прутика, ні гіллячки (Мирний, I, 1954, 279); Курилася спалена суховієм рілля (Панч, В дорозі, 1959, 48); Хліб засихав на полі, спалений довготривалою спекою (Кол., Терен..., 1959, 52); Мчить Голодуса стомлений, розпухлий, спалений сонцем і вітрами (Довж., I, 1958, 253); Задавлений плач, глухий болісний клет у грудях вирвалися з одкритих, смагою спалених, уст (Мирний, I, 1954, 360); Спалені морозом легені ніби кровоточать (Головко, II, 1957, 311); // спалено, безос. присудк. сл. В самім замку невеличку Церковку святую Не спалено (Шевч., II, 1953, 126); В одному тільки Городнянському повіті.. було знищено шістнадцять поміщицьких маєтків, спалено дві винокурні (Скл., Легенд. начдив, 1957, 6); Хату спалено, а старого Демиди нещадно побито (Довж., I, 1958, 307).

◇ Мості свої (за соббою) спалено — вже неможливо повернутися до чого-небудь, продовжити щось. Щось у телефоні клацнуло, загули дроти. Розмову закінчено, мости спалено за собою (Чаб., Тече вода..., 1961, 173).

2. у знач. прикм. Який зазнав дії вогню, сонця і т. ін.; обпалений, почорнілий. Навколо лежала спалена, сплюндрована, гола, як після потопу, земля... (Загреб., День..., 1964, 89); *У порівн. Кам'яні шпилі.. рожевіли на небі, .. а ліси по схилу гір чорніли немов спалені (Коцюб., I, 1955, 290); // Висохлий від спеки. Піди на спалені покоси, Що в раз останній роси п'ють (Олесь, Вибр., 1958, 202); Випали ще дощі тихі, з сонцем. Спа-

лені трави одвожило (Головко, II, 1957, 230); // Дуже засмаглий. Теплий вітрець обвіває її чорне спалене лице (Н.-Лев., I, 1956, 113); // Пересохлий від внутрішнього жару; вкритий смагою, запечений. Спалені губи з трудом розривала [баба] та білим язиком їх зволожувала (Стеф., I, 1949, 44).

СПАЛЕНИЩЕ, а, с., діал. Згарище (у 2 знач.). З весною бойко вже безпечно корчує пеньки і сіє на спаленищу [спаленищі] своє «збіжжя» (Фр., III, 1950, 79).

СПАЛЕНІЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до спаленіти. Вікно брязнуло, розлетілась шибка, посипалося скло... З кам'яного будинку.. вискочила спаленіла Надія Марківна, напустилася на хлоп'яків, що.. грали в цурки (Горд., Буян, 1938, 17); // у знач. прикм. Який укрится смагою, запікся (про губи). Не розмикає [воїн] спалених губ (Бажан, I, 1946, 298).

СПАЛЕНІТИ, ію, ієш, док. 1. Раптово перейнятися яким-небудь сильним почуттям. Дівчина спаленіла знов і вдарила роздразнено якусь муху у коня на шиї (Коб., Покора, 1899, 30); — Ховати? Від кого? — спаленіла Вустя. — Від тих, що на фронті? Що на голодних пайках сидять? (Гончар, II, 1959, 149).

2. Дуже почервоніти (від сильного почуття, хвилювання і т. ін.). — Я Дарки не дам, бо я без неї як без рук. Пошукай-но ще такої дівки. Дарка спаленіла. Се вперше мати так виразно похвалила її (Л. Укр., III, 1952, 668); Парубок страшенно тут змішався, Весь спаленів і довго не рішався Сказати слово (Фр., XIII, 1954, 287); Вустя, спаленівши при одному цьому імені, поспішила сховати свої рум'янці у свіжому Ганниному зіллі (Гончар, Таврія, 1952, 355); — А які очі маєш? Поглянь на мене. Сивоок спаленів на виду (Загреб., Диво, 1968, 167).

3. Укритися смагою, запектися (про губи).

СПАЛЕННИЙ, а, е, спец. Здатний горіти, згоряти.

СПАЛЕННІСТЬ, ності, ж., спец. Властивість за знач. спаленний.

СПАЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. спаліти. У могилі біля села Борисівки розкопано поховання воїна, захованого після обряду спалення (Наука..., 12, 1965, 6); Відкачують [установки] з надр землі сотні тисяч кубометрів висококалорійного газу. Тільки мізерна частина цього цінного палива використовується для спалення під котлами.. Решта викидається в атмосферу (Рад. Укр., 28.VI 1962, 2).

СПАЛЕНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до спаління. Прибирали [діти] в спаленьках. «Щоб було гарно, — казали, — як у віночку» (Головко, I, 1957, 91); Погасивши світло, повернулася [Катерина] у спаленьку.. знову впала на ліжко (Збан., Переджнив'я, 1960, 192).

СПАЛІМНИЙ, а, е, спец. Те саме, що спаленний.

СПАЛІМІСТЬ, мості, ж., спец. Властивість за знач. спаліний.

СПАЛІТИ див. спалювати.

СПАЛІТИСЯ див. спалюватися.

СПАЛЮВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до спалювати. Нормальний день звичайно починався букетом запахів: запах спалюваного денатуратного спирту, потім свіжозвареної кави (Вільде, III, 1968, 428); Що міг ще сказати Лобода, спалюваний ревнивою злістю на свою жону..? (Ле, Наливайко, 1957, 373).

СПАЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. спалювати. Різне паливо дає при спалюванні різну кількість теплоти (Фізика, II, 1957, 37).

СПАЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., СПАЛІТИ, спалію, спаліш, док., перех. 1. Піддавати дії вогню, знищувати вогнем. Молодь розкладала великі вогнища, спалюючи на них старі цвинтарні хрести (Стельмах, II, 1962, 329); Я було написала до Вас листа та й спалила його, щось

він мені дуже недоладним здався (Л. Укр., V, 1956, 163); У двір вскочило два хлопці й.. закричали разом: — Дядьку Замфіре, дядьку Замфіре! ваш виноград рубають. Біжить мерщій, а то весь вирубають та спалять... (Коцюб., I, 1955, 215); Відразу після збирання врожаю треба спалити стерню (Хлібороб Укр., 4, 1969, 26); *Образно. Чого боятись, коли найстрашніше пройшло крізь її серце вогнем і спалило там все? (Коцюб., II, 1955, 181); // безос. — Років п'ять тому півсела громом спалило (Збан., Таємниця..., 1971, 49); *У порівн. Оповідав [Сава], що двадцять років в Америці прожив, як у печі спалив (Чорн., Пісні..., 1958, 88); // Витрачати на опалення, на освітлення і т. ін. Мотря під холод дві дошки спалила, бо не було чим у хаті прокурити... (Мирний, II, 1954, 45); // перев. док., кого, розм. Знищити вогнем чим-небудь майно (хату, будинок і т. ін.). — Я йому [панові] такого пуцу півня!.. — грізно каже Чіпка. Дід аж не стямився.. — Стаменись! Його спалим, а через його й другі погорять... (Мирний, I, 1949, 158); — Може, це Григор підпалив? — пошепки каже Микита Дудка. — Кажуть, він і пана Базилевича спалив, — погоджується Василь (Панч, Гарні хлопці, 1959, 26); — Ну за віщо.. нас скривдили, роздягли? Чи ми спалили когось, чи хату обібрали, чи злочин який вчинили? (Шиян, Баланда, 1957, 52); // Висушувати, знищувати сильною спекою. Це полудень спалює Пяндж і Гунд Ватрою зеніту (Перв., I, 1958, 109); — Святий, огненний господине [сонце]! Спаливеси луги, степи (Шевч., II, 1963, 388); // перен. Знищувати, руйнувати, розвіювати. Горілка без вогню розум спалить (Укр.. присл., 1955, 207); Її душа озветься щирістю, яка спалить недовір'я... (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 228).

◇ Спаліти свої (за собою) кораблі див. корабель; Спаліти [свої] мості — рішуче порвати з чим-небудь, зробити неможливим повернення до чогось. Уявивши себе між студентів, Денис скривився. Ні, назад не було вороття. Він сам спалив мости і не шкодує (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 212).

2. Обпикати вогнем або чим-небудь гарячим; обпалювати. На світло сердега в вікно полетів, До свічки наткнувся, та й крильця спалив... (Щог., Поезії, 1958, 337); *Образно. [М а р у с я:] Ти вже боїшся й глянути на мене? Не бійся, не спалю тебе очима (Сам., II, 1958, 83); Від шаленого кружляння паморочилася голова, один раз Орися заточилася, але Тимко підтримав її рукою, спалив білозубою усмішкою (Тют., Вир, 1964, 128).

3. Викликатися відчуття, подібні до тих, які виникають від опіку (про дію морозу, вітру); обпикати; // Спричиняти хворобливе відчуття жару, печії і т. ін. І хоч Дніпро під боком, але спрага спалює людей (Гончар, Таврія..., 1957, 570).

4. перен. Сильно діяти на кого-небудь, змушуючи зазнавати якогось гострого відчуття; завдавати моральних страждань; мучити. Ревнощі оті, що спалювали хлопця не раз, — диму ж без вогню не буває!.. Сержант з полігона таки двічі проводжав її додому і навіть трішки подобався їй (Гончар, Тронка, 1963, 251); Несвітський сором спалював Тіну, вона затулила обличчя долонями, схлинула (Мушк., День..., 1967, 28); // у сполуч. із сл. д у ш у, с е р ц е. Викликатися важкі болісні переживання. [М е с с і я:] Та що тобі спалило душу, жінко? [М і р і а м:] Не знаю, чи ненависть, чи любов (Л. Укр., II, 1951, 113).

СПАЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, недок., СПАЛИТИСЯ, спалюся, спалишся, док. 1. розм. Знищуватися вогнем; згоряти. Уночі в превеликий вітер загорілась невеличка халабудка, та од тієї халабудки спалився і весь хутір (Стор., I, 1957, 50); «Сонечко, сонечко, заглянь у віконечко, свої крильця розпусти, до милого по-

лети».. Мати перехопила той погляд: — Не долетить, в огні спалиться (Тют., Вир, 1964, 375).

2. перен., розм. Втрачати сили, здоров'я (через важку працю, нестатки, переживання і т. ін.); виснажуватися. Тільки Дарка одна в цьому завороженому світові спалюється від таємного вичікування (Вільде, Б'є восьма, 1945, 163); // Змучуватися (про серце, душу і т. ін.). Чарує одвага сліпа короля, — За лицарів серце спалилось, На берег він скаче й до левів [козаків] мовля.. — Віддайтесь на милость, на ласку мою (Стар., Поет. тв., 1958, 228).

3. тільки недок. Пас. до сп'ялювати. Буре вугілля спалюється в топках електростанцій, на паровозах, у промислових котельнях, а також у побуті (Наука..., 7, 1956, 7).

СПАЛЬ, і, ж., діал. Згарище. Я щойно побачив витік Дніпра, та мене мало тішили враження: в очах стояла ковбана — запліснявіла, чорна; доокіл — спаль, з повергнутими ниць, обгорілими соснами (Літ. Укр., 21.XI 1967, 2).

СПАЛЬНИЙ, а, е. 1. Признач. для сання. В спальній кімнаті, над ліжком Христини, висів на стіні прездоровий килим (Н.-Лев., VI, 1966, 37); Спальна частина приміщення була розміщена біля печі — єдиного джерела тепла (Дерев. зодч. Укр., 1949, 10).

Спальний вагін — вагон з місцями, признач. для сання. В купе спального вагона четверо пасажирів.. грають в преферанс (Головко, I, 1957, 437); Спальний мішбк див. мішбк.

2. Признач. для спальні (у 1 знач.). Спальний гарнітур.

СПАЛЬНИК, а, ч., іст. У російській державі XV—XVII ст. — придворний, в обов'язки якого входило допомагати царю при одяганні й роздяганні, супроводжувати його під час поїздок і т. ін.; // Така людина при дворах інших володарів. Ввечері, коли спальники роздягли його.., наказав він негайно викликати.. Есаада (Туллуб, Людолови, II, 1957, 361); Повно було [при палаці київського князя] придворних, ключників.. стольників, чашників, спальників (Загреб., Диво, 1968, 645).

СПАЛЬНЯ, і, ж. 1. Кімната для сання. Спальня сотничихи; в кутку ліжко з пологом; кругом дивани й дзиглики (Стор., I, 1957, 288); Не було в ній [хаті] челяді. Не було ні вітальні, ні спалень, де довго висипляються (Довж., I, 1958, 325); Зібравшись увечері в спальні, дівчатка з замиранням серця питали одна в одної, чи немає завтра якого посту (Донч., III, 1956, 23); У спальні повітря має бути абсолютно чистим (Наука..., 10, 1956, 17).

2. Комплект меблів для такої кімнати. Спальня з карельської берези.

СПАМ'ЯТАТИ, аю, аєш, док., перех., розм., рідко. 1. Те саме, що згадати. А скільки ці дні понесли із собою хвилин, прикрих і милих, смутку й радості — хто ж годен спам'ятати! (Кобр., Вибр., 1954, 3); — Таж хто їхні наймення спам'ятає? Правда, моя баба, як ко-го звати, всіх знає (Збан., Малин. дзвін, 1958, 91).

2. Те саме, що опам'ятати. Наречений Наталі.. наприкінці обіду оговтався, чи, вірніше, спам'ятала його наречена, яка майже силоміць заставила його вийти з нею у садок (Вільде, III, 1968, 68).

СПАМ'ЯТАТИСЯ, аюся, аєшся, док., розм. Те саме, що опам'ятатися. Все це сталося так несподівано й чудно, що Іван не встиг спам'ятатись (Коцюб., II, 1955, 347); Спам'ятався він тільки тоді, коли Васков спинив машину біля гусачівської школи, в якій містився санбат (Перв., Дикий мед, 1963, 343); Ми ще й досі не спам'яталися після нашого нескінченного сходження нагору (Загреб., Переходимо..., 1971, 24).

Не спам'ятатися, як... — не встигнути й відчути, як... Микола й не спам'ятався, як минув той другий місяць [відпочинку], як прийшов день, коли треба було залишити ліс з його radoцями і вертатись додому (Гжицький, У світ..., 1960, 99).

СПАНІЄЛЬ, я, ч. Порода довгошерстих коротконогих мисливських собак з обвислими довгими вухами, а також собака цієї породи. Сидів [Мнішек] на канані навпроти Евеліни. Плямистий дорідний спанієль встигся у нього в ногах і сонно поводить головою (Рибак, Помилка..., 1956, 263).

СПАНІКОВАНІЙ, а, е, рідко. Охоплений панікою. Спаніковані мадяри і поліцаї вибігали з хат роздягнуті і босі (Кучер, Дорога..., 1958, 137); Спаніковані обивателі причаїлися за глухими віконницями (Панч, На калин. мості, 1965, 125).

СПАНІЛИЙ, а, е, розм. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до спаніти. Польські тогочасні пани, вкрай випещені та без міри спанілі в розкоші, не могли знести неогоди військового таборового життя (Н.-Лев., VII, 1966, 216).

СПАНІТИ, ію, ієш, док., розм. Те саме, що запаніти. Вони вже зовсім спаніли (Н.-Лев., V, 1966, 141).

СПАННЯ, я, с. Дія і стан за знач. спати. Позабирали їх [дітей] до покоїв. З того часу не було.. спокійного спання Олеси (Вовчок, I, 1955, 28); Дітворі встановлено додаткову годину для спання (Донч., I, 1956, 50); — Вставай, вставай, дитя, не будь вередою. За спання не купиш коня (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 140).

На спання збирається (збиралося) кому, безос. — комусь хочеться (хотілося) спати. Як тільки її [вечерю] доконав, у той же раз збиралося йому на спання (Март., Тв., 1954, 240); Нема спання кому, чому — не спиться кому-небудь. Ой у полі конопельки вже зазеленіли. Карим очам спання нема, ніженьки зомліли (Коломийки, 1969, 78).

СПАНТЕЛІЧЕНИЙ, а, е, розм. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спантелічити. Павло підскочив до Гриценка, і той, розгублений і спантелічений несподіванкою, випустив з рук рушницю (Кир., Вибр., 1960, 137); Спантелічений такою увагою і сердечністю, Боровий справді не знав, як і дякувати (Грим., Незакінч. роман, 1962, 176); Яскравий жмут сонячного проміння вдерся до комірчини, і вкрай спантелічений пацюк кинувся у прогризену в підлозі дірку (Донч., II, 1956, 10).

2. у знач. прикм. Розгублений, зніяковілий, збентежений. — Хіба я хоч коли більше червінця правив за будь-яку потребу? Спантелічені селяни не знали, що сказати хитрому панотцеві (Стельмах, I, 1962, 266); Він дав задній хід і зовсім близько під'їхав до спантеліченого хлопця (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 102); Козирнувши, дружинник повертає квиток спантеліченій Марії. — Приємно познайомитися: теж аматор драмгуртка (Вол., Місячне срібло, 1961, 46); // Який виражає розгубленість, замішання, здивування, збентеженість. Повернулася [Катюша] до Ілька, який невдоволено поглядав на наші спантелічені обличчя (Чаб., Катюша, 1960, 31); Прийшов [крейсер] ніби для того, щоб розбентежити їхню молоду уяву, повернути до себе спантелічені погляди і цих підлітків-старшокласників (Гончар, Тронка, 1963, 36).

СПАНТЕЛІЧЕННЯ, я, с., розм. Дія за знач. спантелічити і стан за знач. спантелічитися. Він побачив перед собою Ольгу.. Спантелічення Максима було, мабуть, настільки великим, що і Катря і Передерій звернули на це увагу (Рибак, Час..., 1960, 345).

СПАНТЕЛІЧЕНО, розм. Присл. до спантелічений 2. Мартин спантелічено закліпав очима (Збан., Малин. дзвін, 1958, 92); Розпитавши, хто вони, звідки і в якій справі приїхали, сторож спантелічено почував потилицю (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 113).

СПАНТЕЛІЧИТИ див. спантелічувати.

СПАНТЕЛІЧИТИСЯ див. спантелічуватися.

СПАНТЕЛІЧУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПАНТЕЛІЧИТИ**, чу, чиш, док., перех., розм. Викликати розгубленість, замішання, подив у кого-небудь. І слова Лукійченка, і його погляд спантелічили Рубіна (Сенч., На Бат. горі, 1960, 5); Розмахнувся [Стьопа] і тріснув по ведмежій морді ліхтарем. Очевидно, ця відсіч, хоч і слабка, спантелічила ведмедя (Трубіл., Лахтак, 1953, 62); // Змушувати втрачати послідовність думки; збивати. Слухаючи його, він робив якісь мімічні знаки, намагався не то спантелічити його, не то повернути до себе увагу (Коцюба, Нові береги, 1959, 117); // Впливаючи яким-небудь чином, спонукувати до зміни поведінки. [З а х а р к о:] Коли б Гапка не спантелічила Василя?.. І знов подумаєш і так: вона мати! Звичайно, вона бажає, щоб.. дитині якнайкраще, якнайлегше... (Кроп., II, 1958, 155); Не спантелічити [Марину] влєсливим словом (Горд., Дівчина..., 1954, 104).

СПАНТЕЛІЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., **СПАНТЕЛІЧИТИСЯ**, чуся, чишся, док., розм. Втрачати здатність обдуманно діяти; розгублюватися; бентежитися. — Слова, прошу слова! — не стримуюсь я. Вольф од несподіванки спантелічується (Кол., На фронті..., 1959, 157); Гарячка жерла молодцю.. Замфір спантелічивсь. Він дозволяв ворожкам робити з жінкою, що їм забагнеться, аби звести її на ноги (Коцюб., I, 1955, 228); Незнайомець зовсім спантелічився, дивиться на мене, як баран на нові ворота (Збан., Мор. чайка, 1959, 17); // тільки док. Почати поводитися, діяти нерозумно. [Є ф р е м:] Я забрав собі в голову, що мені тут [у слободі] нічого робить, що я там десь потрібніший... І помилюся, а за помилку поплатився... Іншим якось сходить з рук, а я спіткнувся; підвівся, та вже ґрунту під ногами не почув і спантелічився... (Кроп., IV, 1959, 358).

СПАНЬКО, а, ч., розм. Те саме, що сплюх 1. — Оце другий спанько, — вставай, Федір Ілліч! — штовхнув він безцеремонно.. Лисенка (Шер., В партиз. загонах, 1947, 68).

СПАПЛЮЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спаплюжити. Вона [партія] очолила боротьбу трудящих мас проти всіх видів експлуатації людини людиною, за національну і людську гідність трудящих, спаплюжену буржуазією і поміщиками (Ком. Укр., 1, 1959, 8); Ні розмов, ні думок про кохання не буде. Споганене воно, спаплюжене, згадувати про нього гидко (Собко, Стадіон, 1954, 255).

СПАПЛЮЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. спаплюжити. **СПАПЛЮЖИТИ**, жу, жиш, перех. Док. до паплюжити. — На весь світ вас.. обплюю й спаплюжу (Фр., XI, 1952, 433); [Ж е л я б о в:] Ні, Соню, над трибуною суду лунає мусить голос із народу: його почують, Соню, і його ніхто нічим спаплюжити не зможе (Голов., Драма, 1958, 287); — Хто навів нас на самогон? Ти. Хто спаплюжив діда? Ти (Кучер, Трудна любов, 1960, 504); — Для недолудків немає нічого святого... Була б їхня воля — і зірки, і сонце — все б спаплюжили (Мур., Бук. повість, 1959, 207).

СПАРАЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спаралізувати. — Хто йде? — Свої! — Анатоль на півкроці став, спаралізований. Цей голос... як же не пізнати! (Кач., II, 1958, 305); Треба вловити момент, коли риби вперше відчує небезпеку і ніби закам'яніє, спаралізована страхом (Кол., Терен..., 1959, 38); // у знач. прикм. Його жінка мала спаралізовані обі ноги (Фр., VIII, 1952, 43); Рука не ворухиться. Спаралізована (Вільде, Сестри..., 1958, 480); // спаралізовано, безос. присудк. сл. Навкруги його [Хо] панує мертва, прикра

тиша.. Від ведмедя до мурашки — все спаралізовано страхом (Коцюб., I, 1955, 149).

СПАРАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, перех. Док. до паралізувати. Страшне зворушення, що запанувало нею в останніх хвиликах, спаралізувало цілковито її уста (Коб., II, 1956, 318); Одчай залив розум [Анатолія], спаралізував дихання (Кач., II, 1958, 382); Цинізм цього чоловіка спаралізував мене (Вільде, Пов. і опов., 1949, 23).

СПАРАШУТУВАТИ, ую, уєш, ав. Док. до парашутувати. Модель піднялась високо вгору, на мить, здавалось, застигла там, над головами юрби, потім плавно спарашувала на землю (Донч., I, 1956, 74).

СПАРДЕК, а, ч., мор. Верхня легка палуба на трипалубних суднах XIX — початку XX ст. або палуба середньої надбудови на суднах сучасної конструкції. Гасом, потім гарячою водою з милом шмарували спардек (Ткач, Жди., 1959, 12); Антон Васильович піднімається на спардек, його широка долоня впевнено лягає на штурвал (Літ. Укр., 13.VII 1965, 2).

СПАРДЕЧНИЙ, а, е, мор. Який являє собою спардек. Спардечна палуба; // Який має спардек; із спардеком. Спардечне судно.

СПАРЕНИЙ¹, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спарити¹.

2. у знач. прикм. Який працює, діє у парі з ким, чим-небудь. — Варту біля казарми увечері посилили. Спарені стоять вартіві (Головко, II, 1957, 506); // З'єднаний у пару для роботи, для дії разом; в який об'єднано дві частини; здвоєний. Перший і останній вагони того куцого поїзда скидались на дзоти, оснащені спареними кулеметами (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 75); Досліди Шмідта показали, що спарене крило і в прямому потоці викликає більший опір, ніж звичайне крило (Знання., 8, 1971, 28); В депо розробляється нині другий варіант спарених тролейбусів (Веч. Київ, 16.II 1967, 1); // Який виконується двома особами, двома колективами і т. ін. На деяких шахтах.. застосовується суцільна система розробки із спареною роботою лав (Нова техн. і технол., 1961, 83); Широко використовують спарену і групову роботу зерноочисних агрегатів, зокрема на механізованих токах (Хлібороб Укр., 6, 1965, 26).

Δ Спарена їзда — на транспорті — обслуговування локомотива, автомашини і т. ін. двома бригадами, двома особами, що змінюють одна одну.

СПАРЕНИЙ², а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спарити².

СПАРЕНИСТЬ, ності, ж. Стан за знач. спарений¹ 2.

СПАРЕНО. Присл. до спарений¹ 2. Двома кранами спарено підняли копер.. вагою у 75 тонн (Ком. Укр., 7, 1968, 62).

СПАРЖА, і, ж. 1. Багаторічна трав'яниста рослина родини лілійних з тонким, ледве помітним листям. — Дика спаржа, — пояснив він, покусуючи соковите стебельце (Вол., Дні., 1958, 85).

2. Один з видів цієї рослини, культивованої як овоч, а також підземні пагони її, що йдуть у їжу. Спаржа, помідори, суніці, полуниці, синя капуста.. устеляли грядки, неначе оксамитовий килим (Н.-Лев., III, 1956, 232); Спаржа в високоцінним, смачним овочем, що появляється ранньою весною (Укр. страви, 1957, 211); Спаржу промивають, обережно очищають від шкурочки.. так, щоб не пошкодити головку — найціннішу частину паростка (Технол. пригот. їжі, 1957, 25).

СПАРЖЕВИЙ, а, е. Прикм. до спаржа. Спаржева розсада; // Пригот. із спаржі, з спаржею. Спаржевий суп; // Уживається як складова частина ботанічних і зоологічних назв. Спаржева квасоля; Спаржевий жук.

СПАРИТИ¹ див. спарювати.

СПАРИТИ², рю, риш, док., перех. 1. Док. до парити; // Скип'ятити, перев. витримавши на малому жару в

печі (молоко, вершки); спряжити. — Спарила [Войцехова] те молоко, відставила набік (Фр., VI, 1951, 142); Процідила [Марія] частину молока в глечики, а частину в горщик, щоб спарити на снідання (Вільде, Опов., 1954, 13).

2. Зігріти до утворення пари. Аби мерщій сніг з землі, аби швидше сонце та теплі дощі спарили її (Мирний, III, 1954, 66); // Допустити псування, гниття і т. ін. чого-небудь вологого внаслідок зігрівання. Спарити сіно; // Пошкодити собі що-небудь через натирання. — Я ж казав тобі, Григоре, ще вчора шлею буланому повстю підбити. Тож кінь може холку собі спарити (Крот., Сини., 1948, 56).

3. Пошкодити вогнем або чим-небудь гарячим; обпекти. Біла хустка була в неї майже на ніс насунена, так спарило їй сонце лице (Коб., III, 1956, 471); // Обварити; опарити. Як би го [його] окропом спарив (Номис, 1864, № 3386).

4. перен., розм. Побити різками, батогом і т. ін.; відшмагати, висікти. Ти моїх орендарів нагайкою спарив (Сл. Гр.).

СПАРИТИСЯ¹ див. спарюватися.

СПАРИТИСЯ², рюся, ришся, док. 1. тільки 3 ос. Док. до паритися 2. Коли зачавлять рябенького [кабанця], то це вже ясно, що без ковбаси не обійдеться та й кров'янка спариться (Збан., Сеспель, 1961, 225); Молоко спарилося.

2. Стати прілим, гнилим від вологи й тепла. — Него да, вітри, дощі, хіба можна скиртувати мокрі снопи? — без усякої шани відповідає дівчина.. І люди собі за нею тягнуть — хай вітер провів, щоб не спарились... (Горд., Дівчина., 1954, 236); Добре висушене насіння кмину зберігають у залізних, щільно закритих коробках, стежачи за тим, щоб воно не запліснявіло і не спарилось (Лікар. рослини., 1958, 42).

3. Обпектись чим-небудь гарячим. Хто спаривсь на окропі, той і на холодну воду дмухне (Номис, 1864, № 5792).

4. Укритися потом (від спеки, духоти і т. ін.). Стало душно, він геть увесь спарився (Мик., II, 1957, 305).

СПАРНИК, а, ч., зал. Стержень, що з'єднує ведучі колеса паровоза з колесами спареної осі або колеса двох спарених осей.

СПАРОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спарувати. Замість одного зараз спаровані вартіві стоять на воротях (Головко, II, 1957, 527); 30 спарованих нетелей на початку року мали отелились (Колг. Укр., 2, 1956, 7); *Образно. — Мудре питво мед, — мовив він, — в ньому, як у житті, — гіркота спарована з солодощами... (Бурл., О. Вересай, 1959, 72); // спаровано, безос. присудк. сл. [А н н а:] І мов [щастя] вкрадемо, голубе мій! І мов серце розбито, і мене з нелюбом спаровано! (Фр., IX, 1952, 115).

2. у знач. прикм. Те саме, що спарений¹ 2. Кулі із спарованого кулемета вибивали фонтанчики сухої землі вже недалеко від окопу (Перв., Дикий мед, 1963, 466).

СПАРОВУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спарівувати і спарівуватися. На товарних фермах поряд з спаровуванням чистопородних тварин застосовуються різні, найбільш продуктивні, види схрещування (Колг. енц., II, 1956, 294); Перед закінченням періоду несучості у гусок з'являється інстинкт висиджування. Вони починають довго сидіти в гніздах, уникають спаровування і припиняють нести яйця (Колг. Укр., 6, 1958, 29).

СПАРОВУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПАРУВАТИ**, ую, уєш, док., перех. 1. Об'єднувати в пару з якоюсь метою. [Д і в ч а т а (сміються):] Спарувать би сотника з тіткою Катериною; нехай би собі удвох танцювали! (Стор., I, 1957, 301); Посеред двору стояв віз, запря-

жений молодими бичками.. Старі воли дідо продав, зразу купив цих бичків і спарував (Томч., Готель., 1960, 72); // Добирати під пару за якимись ознаками. Виставлять діди на базарі отих коників розписаних, стоять вони такі різні, що жодного спарувати за схожістю не можна (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 46); // Об'єднувати двох для спільного життя, в одній сім'ї. — А що, кажу, Возьмем за дитину? Тебе б оце. — Добре, каже Покойна [покійна] Марина, Чому не взять? — Взяли тебе Ми та й спарували з Яриночкою до купи... (Шевч., II, 1963, 330); Маленька Галя спарувала Максима з Явдохою вже навіки (Мирний, I, 1949, 236).

2. Сприятти зустрічі, знайомству, зближенню і т. ін. кого-небудь з кимсь; зводити. Спарувати парубка з дівчиною — їй подавай — вона зведе (Кв.-Осн., II, 1956, 444); // Одружувати. Як спарувала я Ганнусю з Василем, то сваха другого дня привезла мені пироги, усе по два в парі позв'язувані (Барв., Опов., 1902, 298); У неділю спарували Якова (Мирний, IV, 1955, 40).

3. с. г. Те саме, що злучати 2. Ремонтних свинок спаровують в 9 місяців, коли вони мають живу вагу в середньому 110 кілограмів (Колг. Укр., 2, 1961, 26); Добра доярка мусить не лише майстерно доїти корову, а точно знати, коли її треба спарувати, як підготувати отелення (Чаб., Катюша, 1960, 236).

СПАРОВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., **СПАРУВАТИСЯ**, уюся, уєшся, док. 1. Об'єднуватися в пару з якоюсь метою.

2. Знаходити собі пару; об'єднуватися за взаємною прихильністю. Коли Яків побачив Степана із Ольгою, на його.. обличчі колихнулося роблене здивування: — Уже й спарувалися? Може, з похорону та й зразу на весілля? (Стельмах, II, 1962, 11); // Одружуватися. У неділю Вона спарувалась з сліпим своїм (Шевч., II, 1963, 244); [Порфирій:] А ось чули ми, що ти спаруватись задумав. [І. Товстоліс:] Та як вам сказати... хотілось би. Та, боюсь, знаєте, старий (Коч., II, 1956, 278).

3. тільки 3 ос., с. г. Те саме, що злучатися 2.

4. тільки недок. Пас. до спарбувати.

СПАРОДІЮВАТИ, юю, юєш, перех. Док. до пародіювати. Письменник [В. Чечвянський] зумів дуже дотепно спародіювати найхарактерніші особливості художньої манери Остапа Вишні (Рад. літ-во, 6, 1964, 86).

СПАРТАКІАДА, и, ж. Масові змагання з різних видів спорту. До участі в спартакіаді рудника залучаються фізкультурники шахт, цехів та відділів, ті, що пройшли медичний огляд і відповідну підготовку (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 34); В програму спартакіади входили змагання з легкої атлетики, плавання, гімнастики, баскетболу, волейболу, кульової стрільби і велоспорту (Спорт., 1958, 152); Всесоюзна спартакіада.

СПАРТАКІАДНИЙ, а, е. Прикм. до спартакіада. Масові спартакіадні старты стали новим важливим етапом у розвитку фізкультурного руху на Україні (Рад. Укр., 20.VI 1971, 1).

СПАРТАНЕЦЬ, нця, ч. 1. Громадянин старогрецької держави Спарти, жителі якої з дитинства привчалися до суворого способу життя, відзначалися загартованістю й витривалістю. Населення Спартанської держави поділялося на дві групи: спартанців і ілотів. Спартанці були потомками греків-завойовників, ілоти — потомками місцевого підкореного населення (Іст. стар. світу, 1957, 89); Спартанці й перси призивчали підростаюче покоління до чимраз тривалішого голоду, щоб виробити у нього сильний характер, витривалість (Знання., 6, 1966, 8).

2. перен. Стійка, загартована, витривала людина. Взуїт з нас, своїх учнів, надумав робити спартанців,

він такий був жорстокий і суворий, що канчук його завжди гуляв по чий-небудь з наших спин (Минуле, Укр. театру, 1953, 14).

СПАРТАНКА, и, ж. Жін. до спартанець. [Гелен а:] Хто ж тепер повірить цнотливості спартанок, як і цар свою царицю зрадницею вславив (Л. Укр., II, 1951, 326); Одну хвилину їй здавалося, що має прийти й покріпити його [сина] на силах, бути.. спартанкою; а в другу — висміювала сама себе, що ради зовнішнього ефекту жертвує життям сина (Хотк., I, 1966, 173).

СПАРТАНСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до спартанець 1 і Спарта. Спартанська держава.

2. Власт. спартанцеві. — Мене ростила ти й не дала спартанської вмілості переносити голод і спрагу (Хотк., I, 1966, 175); Спартанське життя вояка якихось три десятки літ привчало його до боїв у відкритому степу, до лісів, до спочивання в сідлі на бойовому коні (Ле, Хмельницький, I, 1957, 66); // Позбавлений зручностей, вигод; простий, скромний. Полічила [Лукія Назарівна] ліжка і прикинула в умі, що далеко не на всіх вистачає навіть цих спартанських ліжок (Гончар, Тронка, 1963, 79).

СПАРТАЧИТИ, чу, чиш, перех., зневажл. Док. до партачити. [Прокуратор:] Такі ж і їх поети: на грецький лад Горація спартачить, і вже вінець на чолі..! (Л. Укр., III, 1952, 449); — Якісна сировина тим, хто її найкраще використає, хто не спартачить, а зробить справжню річ, не брак... (Коз., Листи., 1967, 156); — Спартачила [Стеха] таку нагоду та ще й похвали жде від мене (Вільде, Сестри., 1958, 562).

СПАРТОЛИТИ, лю, лиш, перех., зневажл. Док. до партолити. Жінка вже спартолила пісний борець з самісінської ботвини та сирівцю (Н.-Лев., IV, 1956, 319).

СПАРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спарувати і спаруватися. [Тиміш:] Ну, дозволь разок поцілувати на заклад нашого спарування. [Лукера:] Тоді ж і цілуватимеш, як спаруємось (Кроп., V, 1959, 583).

СПАРУВАТИ див. спарбувати.

СПАРУВАТИСЯ див. спарбуватися.

СПАРЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. спарювати і спарюватися. Спарювання жуків розпочинається з 2-ої декади червня (Шкідн. рослин, 1949, 134); Менш зручним в спарювання трикімнатних квартир (Жилий буд. колгоспника, 1956, 33).

СПАРЮВАТИ, юю, юєш, недок., **СПАРИТИ**, рю, риш, док., перех. Те саме, що спарбувати 1, 3; // Об'єднувати в одне ціле дві однакові частини. Найбільш раціонально спарювати в одноповерховому будинку двокімнатні квартири з одним або двома входами (Жилий буд. колгоспника, 1956, 33).

СПАРЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, недок., **СПАРИТИСЯ**, рюся, ришся, док. 1. Те саме, що спарбуватися 1, 3.

2. тільки недок. Пас. до спарювати.

СПАС¹, а, ч., церк. 1. Те саме, що спаситель¹. Всі вийшли, цокнув замок два рази, і Лазар лишився між чистим ліжком, столом під настільником, напроти спаса (Коцюб., II, 1955, 194); Надія помітила, що до кутка з нагородами Вовнига ставився з не меншою пошаною, ніж до святого спаса: сідаючи за стіл, він перехрестивсь до ікони і шанобливо вклонився до грамот (Баш, Надія, 1960, 246).

◇ Нехай (хай) спас боронить!, заст. — те саме, що Нехай (хай) бог боронить (мілує)! (див. бог). Не перший твій та й не останній Влас, ..Он не таких стяло, — нехай боронить спас! ..А що ж робитимеш? То сказано — війна! (Г.-Арт., Байки., 1958, 130).

2. Церква, монастир на честь спасителя (у 1 знач.). Погулявши неділь із двома, йдуть було [запорожці] вже

з музиками до Межигірського спаса. Хто ж іде, а хто з прощальником танцює до самого монастиря (П. Куліш, Вибр., 1969, 77).

3. Назва кожного з трьох церковних свят, що відзначаються православною церквою з 1 по 15 вересня за старим стилем. Прийшов спас, бери рукавиці про запас (Номис, 1864, № 468); Дере на пасіці Панько свій мед на спаса (Г.-Арт., Байки., 1958, 127); Поспіли груші й яблука на спаса (Довж., Зач. Десна, 1957, 504).

СПАС², у, ч.: ◇ Немá (немáе) спáсу див. немá.

СПАСА́ННЯ, я, с. Дія за знач. спаса́ти¹. Скоро відростає [свинорій] після спасання і добре витримує витоптування (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 111).

СПАСА́ТИ¹, áю, áеш і рідше СПАСУВА́ТИ, ую, уеш, недок., СПА́СТИ, сý, сеш; мин. ч. спас, ла, ло; док., перех. 1. Пасучи, давати худобі з'їдати траву, посіви і т. ін. Там чумаки ходять, В руках воли водять, Траву спасають (Чуб., V, 1874, 964); На безконечних просторах — лиш гуцул ще спасує маржинков [маржинкою] вершечки трав (Хотк., II, 1956, 155); Бувають.. випадки, коли озимина переростає і її спасають. Цього не слід допускати тому, що тварини витоптують рослини (Хлібороб Укр., 8, 1972, 17).

2. З'їдати траву, посіви і т. ін. (про травоядних тварин). Спасав зілля сивий оленець (Думи., 1941, 164).

СПАСА́ТИ², áю, áеш, недок., СПА́СТИ, сý, сеш; мин. ч. спас, ла, ло; док., перех. 1. розм. Те саме, що рятува́ти. Сам [цар] спасав своїх мирян (Котл., I, 1952, 289); — Хто такий? Чого тут лазиш? .. — Корову спасаю, самі знаєте, яке наше життя: все забирає німець. Голі й босі, хоч лягай та помирай (Тют., Вир, 1964, 438); [Петро:] Галя прибігала до мене, уся в сльозах... Плаче, голосе [голосить]: спаси мене, спаси! Батько, каже, силують за Печарицю заміж (Мирний, V, 1955, 177); Лаврін висмикнув з Мелациних рук рогаца і спас живоття трьом полумискам (Н.-Лев., II, 1956, 362); — Товаришу начдив! ..Спасіть... — простогнав поранений Павлик Радецький і впав непритомний в обійми Щорса (Довж., I, 1958, 183).

2. рел. За християнським віровченням — визволяти від вічних мук у загробному житті. Чорна риза не спасе, а біла в гріх не введе (Номис, 1864, № 205); — Святая сило! Спаси мене, мій боже милий! — Тільки й промовила [Марія] (Шевч., II, 1963, 361).

Бо́же (го́споди і т. ін.) [тебе́ (мене́ і т. ін.)] спасі́, заст. — уживається для вираження небажаності, недопустимості, заперечення чого-небудь. — Бо́же ж тебе спаси — не бий по людині, а бий по дровах (Хотк., I, 1966, 86); [Т е р е щ е н к о (перебивав):] Я різався? Бо́же спаси!.. Увесь час пасував. Мені незручно було одмовитись... Я карти ненавиджу! (Корн., II, 1955, 299); Спасáти (спасі́ти) [свою] ду́шу — у християнському віровченні — подвижництвом, постом, молитвами замолювати гріхи, визволятися від вічних мук у загробному житті. В ту пору була мода на пустельництво, то й він пішов до Тебаїди спасати душу (Фр., IV, 1950, 157); [К н у р і х а:] Ти ж сам крутив та вертів, та й довертівся до того, що одна [дочка] душу запакувала. Хай же хоч друга спасе свою (Мирний, V, 1955, 84).

СПАСА́ТИСЯ¹, áється, недок. Пас. до спаса́ти¹.

СПАСА́ТИСЯ², áюся, áешся, недок., СПА́СТИСЯ, сýся, сешся; мин. ч. спáсся, спасла́ся, лóся; док. 1. розм. Те саме, що рятува́тися 1. Дали [воїни] якраз до лісу тягу, Бистріше бігли од хортів; Спасались бідні на одвагу Від супостатів, ворогів (Котл., I, 1952, 228); Я вже пошила.. плаття, на Лимані буду спасатися від жару у йому (Л. Укр., V, 1956, 12); — Ну, слава тобі господи! — гадаємо. — Таки ми на сей раз спаслися! (Фр., I, 1955, 73); Марусяк рвонує його за бороду, і,

лиш бистрим рухом підкинувши голову, корчмар спасається (Хотк., II, 1966, 197).

2. рел. За християнським віровченням — подвижництвом, постом, молитвами замолювати гріхи, визволятися від вічних мук у загробному житті. — Недалеко відсіля спасається пустельник; велику силу він має у господа — усякий гріх одмолить (Стор., I, 1957, 86); Знав [Левко] дуже добре, що в монастирі не спасаються, а ведуть розпутне життя (Коцюб., III, 1956, 144); — А хто піде в Єрусалим або щороку в Києві в Лаврі паску їстиме.., той спасеться (Н.-Лев., II, 1956, 329).

СПАСЕ́ННИЙ, а, е, розм. Який дає, приносить рятунок; який рятує або сприяє врятуванню від чогонебудь. [Л ю ц і й:] Чи ж ми самі не помагаєм ревне слабому й одурити, у потребі, щоб тільки він зажив спасених ліків? (Л. Укр., II, 1951, 420); Всю ніч лютувала негода, всю ніч розганяла співучих весняних гостей.. І, трусячись, мокрі, холодні, голодні, чекають шпаки спасенного ранку (Дн. Чайка, Тв., 1960, 189); Як розвиднилося, вийшли ми з того спасенного куреня (Хотк., I, 1966, 170); Втікачка пішла просто на спасенне світло (Кач., II, 1958, 73); // Бажаний, приємний. — Не хочу я йти, не хочу перебаранчати йому. Вчення — спасенне діло (Н.-Лев., VI, 1966, 390); Ольга стала для нього порятунком, пам'ять про неї — спасенною відрадою (Кол., Терен., 1959, 131); // За релігійними уявленнями — достойний заступництва бога, небес. Очі йому відкрились, яко чоловікові спасенному, він і впізнав їх трьох: один святий Петро, другий святий Ілля, третій між ними сам господь (Барв., Опов., 1902, 458); // Благотворний. Не тільки в самій Тухольщині видний і спасенний був вплив Захара Беркута; його знали люди на кільканадцять миль довкола (Фр., VI, 1951, 37); // у знач. ім. спасе́нний, ного, ч., заст., розм. Той, хто спас (див. спаса́ти² 2) свою душу. Хотіли [люди] за свою роботу мати більший заробіток. Що ж, вольному воля, а спасенному — рай (Стельмах, I, 1962, 580).

Спасе́нна думка — вдала думка, добра порада і т. ін., що підказують вихід із скрути, приносять успіх, удачу в чому-небудь. — Я поцілую брата за цю спасенну думку (Н.-Лев., IV, 1956, 178); Спасе́нна душа — добра людина, істота. — Чи вже таки спасенної душі не буде на нашу неміч, захистити нас?.. А то й отопитись нічим (Барв., Опов., 1902, 488); — Заяць [заєць] ось — душа спасенна, Як жив, ні в ніч, ні денно Зла нікому не хотів (Фр., XII, 1953, 11); Хто там? Може, яка спасенна душа внизу є? Ловіть мене (Вишня, I, 1956, 195).

СПАСЕ́ННИК, а, ч., рел., заст. 1. Праведник. *У порівн. — Чи це, батюшко, нас послали до вас на роботу за спасіння душі, неначебто спасенників, чи таки на справдішню панщину? — питали люди в батюшки (Н.-Лев., III, 1956, 175).

2. Говільник. Почав [Петро Купріянович] гримати, та лаяти, та проклинати всіх, починаючи з жінки.. і кінчаючи спасенниками, що, говіючи, шкодили шага на його маківники викинути (Л. Янов., I, 1959, 214).

СПАСЕ́ННИЦЯ, і, ж., рел., заст. Жін. до спасе́нник. — Та одчиняй, спасеннице! Хіба ми не знаємо, що ти дома. Он з вивода дим іде: не само ж воно в печі топиться! — кричить Хаброня (Н.-Лев., III, 1956, 254).

СПАСЕ́ННИЦЬКИЙ, а, е, рел., заст. Прикм. до спасе́нник. Спасенницьке життя.

СПАСЕ́ННО, розм. Присл. до спасе́нний. Мовчанка його спасенно вплинула на мсьє Абеля. Мсьє Абель утихомирився (Смолич, Сорок вісім., 1937, 117).

СПАСЕ́ННЯ, я, с., рел., заст. Те саме, що спаса́ння 3. [К н у р:] Мала дитина голодна плаче, погодувати треба, а вона з черницями про спасення базіка (Мирний, V, 1955, 90); [Д ж о н а т а н:] Ти, Річар-

де, для слави готов душі спасення загубити (Л. Укр., III, 1952, 108).

СПАСІБІ. 1. виг., кому, чому, без додатка і з спол. щ о. Уживається для вираження, висловлення вдячності за зроблене добро, виявлену увагу і т. ін.; дякую; дякуємо. [З а п о р о ж е ц ь:] Оце то так! вчистив, нічого сказати: і доладу, і правда. Добре, далебі, добре! Що хоче, то так і втне. Спасибі, спасибі (Шевч., I, 1963, 99); — Спасибі, мамо, що ви мене жалуєте, що за нелюба не оддаєте! (Вовчок, I, 1955, 62); [Я к и м:] Ну, от я вже й найвся... (Устас). Спасибі вам за хліб, за сіль! [В а с и л и н а:] На здоров'я! (Гр., II, 1963, 539); Спасибі діточкам, що написали до мене (Коцюб., III, 1956, 310); — Підложіть що-небудь під голову, чогось немов низько стало. Так... спасибі (Л. Укр., III, 1952, 705); — Спасибі тобі, земляче, за новини (Тют., Вир, 1964, 440); // ірон. Уживається для вираження невдоволення, незгоди, при відмові від чого-небудь неприємного, небажаного і т. ін. — А Явдоху хто з світа звів? — питає гостро Чіпка.. — То це я, сину?.. — Уже ж не я... — Спасибі... (Мирний, I, 1949, 410); — Просимо до полудня! — сказав Денис і показав рукою на порожню миску. — Спасибі! я вже пополуднувала дома. Доїдай, Денисе, на здоров'ячко, та тільки не об'їдайся, — сказала Соломія і посунула порожню миску до Дениса. — Спасибі за ласку, — обізвався Денис (Н.-Лев., VI, 1966, 340).

І спасібі не скаже див. сказати; Сказати [веліке] спасібі див. сказати; Спасібі і простібі (простібіг) див. простібі, простібіг; Спасібі й за це (те); Спасібі й на цьому (тому) — добре, що хоч так. — Чого же се воно [борошно] чорне? — ..То воно трохи з горілим, ..димом припахає... Спасибі й за це! — дякували чоловіки (Мирний, IV, 1955, 256); Покликали його раз до двору дрова різати, дали за цілий день важкої праці сороківку — і за те спасибі..! (Коцюб., I, 1955, 87); — Більше нічого не допитуйтесь. — Ну, спасибі й на цьому, спасибі, дороженький, — радісно закрутилася [Вереміха] біля воріт (Стельмах, II, 1962, 287).

2. у знач. присудк. сл. Треба бути вдячним за що-небудь. Новорічні бажання не пішли мені на користь, — хоч все-таки спасибі за них добрим людям (Л. Укр., V, 1956, 126); «Спасибі, Що Сонечко на весну повернуло, А то б земля була навік схолонула, заснула» (Тич., I, 1957, 50); — Спасибі Мар'яні, що таку славу криницю викопала (Стельмах, II, 1962, 294); Горпищенко зняв з стіни карту Криму, подав ад'ютантові: — Повісиш у бліндажі. Пішли. Спасибі дому цьому, підемо ік другому, як говорив колись мій покійний дід (Кучер, Голод, 1961, 74); // у знач. вставн. сл. Штовхаюсь я; аж землячок, Спасибі, признався, З цинковими гудзиками (Шевч., I, 1963, 243); // також у сполуч. із залежними сл. — Назначили нам землю, спасибі добрим людям, а стара затялася і не хоче брати отієї півдесятини, що від Денисенка відходить (Стельмах, II, 1962, 22); Та ось якраз дзвінок! (спасибі ж бо йому) на коридорі кінець урока сповістив (Тич., II, 1957, 31).

3. у знач. присудк. сл. Добре, щастя, що... Та вже за те спасибі, що як розпитав [цилюрик], чим Маруся недужа, так разом і зібравсь (Кв.-Осн., II, 1956, 82); Докучав було та робота. Докучав, — аж пече; та що врадиш? Спасибі хоч за те, що не б'ють десять раз на день, як от по інших, чуємо (Вовчок, I, 1955, 102).

4. у знач. ім., невідм., с. Подяка. — Коли, Нептун, мені ти дядько, А я племінниця тобі, Та ти ж мені хрещений батько, Спасибі зароби собі. Моему поможи Енею, Щоб він з ватагою своєю Щасливо їздив по воді (Котл., I, 1952, 110); Та й ганявся ж Потапович за тим спасибі! ..Таке йому смачне те генеральське спасибі!

(Мирний, I, 1949, 194); Рукам, що цей узор любовно вишивали.., Спасибі хай летить над Волгу повноводу (Рильський, III, 1961, 127); — Виорю своє, а потім Давидові й тобі пособлю. — Спасибі. — Спасибі не відбудеш (Стельмах, I, 1962, 631); // також у сполуч. із означ. велике, сердечне, щире і т. ін. Велике спасибі Вам за Ваш подарунок (Мирний, V, 1955, 409); Прийміть від мене сердечне спасибі за обіцяну поміч словом і ділом (Коцюб., III, 1956, 114); Хома починає при всіх бійцях читати майорові листа від Явдошки.. «Передай від мене і від діток наших щире спасибі твоїм офіцерам, що прописали нашому голові...» (Гончар, III, 1959, 204).

◇ За спасібі — без плати. Дід знову забалакав: — ..Я людям служу, громаді служу — так, за хліб, за спасибі... от що! (Мирний, I, 1949, 158); [Д е н и с:] Чорта з два я їх [ховрахів] ловитиму за спасибі!.. (Кроп., II, 1958, 11); В пляшці була не горілка, а кислий оцет. Хоч оцту теж за спасибі не купиш, але Сивокіз образився і, відпльовуючись, пішов з весілля (Панч, На калин. мості, 1965, 10).

СПАСИБОНЬКИ, виг., у знач. ім., розм. Те саме, що спасібі 1, 4. — Оце двигун! — знялися вигуки такелажників. — Стосильний! — Куди там! — От спасибоньки, Харитоновичу! (Баш, Надія, 1960, 201).

СПАСИТЕЛЬ, я, ч. 1. рел. За християнським віровченням — міфологічний засновник християнства, що нібито врятував людство, спокутувавши його гріхи. Слава вам, Убогим людям, чабанам, Що привітали, заховали І нам спасителя спасли Од Ірода (Шевч., II, 1963, 364); // Ікона з зображенням цього святого. Він їжить перед поглядами образів, перед тьманим малюванням стін, ставить біля спасителя свою свічку (Стельмах, II, 1962, 294).

2. розм. Те саме, що рятівник. Кабанцевого Івася всі трохи на руках не носять. — Ось хто наш спаситель! Ось хто нас спас від голодної смерті (Мирний, IV, 1955, 245); Батько сидів з веслом на кормі — веселий і дужий. Він почував себе спасителем потоплючих, героєм-мореплавцем (Довж., Зач. Десна, 1957, 484).

СПАСИТЕЛЬКА, и, ж., розм. Жін. до спаситель 2. — Я не буду спасителькою Тухольщини (Фр., VI, 1951, 105).

СПАСІВ, сова, сове: Спáсова борода́, етн. — те саме, що борода́ 3. Чи ж помітиш, як на стернях вітри спасову бороду заколишуть і осінній дощ натягне сизу сітку над кущуватою озиминою? (Стельмах, II, 1962, 326).

СПАСІВКА, и, ж. 1. розм. Піст, що припадає на кінець літа (з 1 по 15 серпня за старим стилем). [М е л а н і я Г р и г о р і в н а:] Може, ти лагодишся і в петрівку скоромне їсти? [Т р о х и м:] А їстиму. І в спасівку їстиму... (Кроп., IV, 1960, 195); У спасівку раз мені в волость треба було. Іду. Надворі так гарно: сонячно, тепло... (Тесл., З книги життя, 1949, 3); Навіть в розімлілу спасівку в нього крутилися крила вітряків, викликаючи подив у селян (Стельмах, I, 1962, 513).

◇ Приставати (пристати) мов (як, на́че і т. ін.) мұха в спáсівку див. приставати; Як (мов, немóв і т. ін.) мұха (мұхи) в спáсівку — сердитий, в'їдливий. — Мені аби була [дівчина] робоча та проворна та щоб була трохи куслива, як мухи в спасівку, — сказав Карпо (Н.-Лев., II, 1956, 266); Як у спáсівку соловейко заспівав — ніколи. [М а р и с я:] Я люблю давно другого, чуєте?.. За вас я тоді вийду заміж, як у спасівку соловейко заспівав! (К.-Карий, I, 1960, 353).

2. Сорт яблук, груш, що досягають у такий час. **СПАСІВСЬКИЙ**, а, е, розм. Який буває у спасівку (у 1 знач.). Дишеш, не надишешся, як буває в спасівські жароти, після довгої пуги, не наситиш жадоби, допав-

шись до холодної криниці (Стор., I, 1957, 333); // Який досягає у спасівку. — Як пожовкла та помарніла! Жовта, як стигла спасівська диня (Н.-Лев., IV, 1956, 293).

СПАСІВЧАНИЙ, а, е, розм. Те саме, що спасівський. Обнявшись шиями, як вірні друзі, обмахували [коні] хвостами кусючих спасівчаних мух (Іщук, Вербівчани, 1961, 34).

СПАСІННЯ, я, с. 1. розм. Дія за знач. спасти 1 і спастися 1. — Для спасіння Києва всі погляди були звернені на нас. Я взявся за справу (Довж., I, 1958, 184); [Герцог:] Мій канцлере, спасіть мене! Спасіть!.. Я єю державу за спасіння дам! (Крот., Вибр., 1959, 589).

2. розм. Можливість врятувати кого-, що-небудь або врятуватися; вихід з небезпечного, скрутного становища; рятунок, порятунок. — О, праця святе діло! В ній і мораль, в ній спасіння моралі жіночої! (Н.-Лев., VI, 1966, 61); Скочив [Маруся] на коня — і.. кинувся в шумливі, киплячі хвилі. «Тепер уже спасіння!» (Хотк., II, 1966, 247); Зрозуміла Катерина, що пропозиція Сулімана не брати сестер з матір'ю у свій дім — це її спасіння (Вільде, Сестри..., 1958, 509); // Те, що рятує від чого-небудь. [Виходцев:] Тільки й спасіння, як почнеться тривога. Тоді хоч бомби змушують вас сидіти тихо (Коч., II, 1956, 388); В це люте холодних вітрів голосіння.. тільки й спасіння — зіщулитись дужче в своєму кутку (Перв., II, 1958, 293).

◇ **Нема́ (нема́є) спасіння** — те саме, що **Нема́ (нема́є) спасу** див. **нема́**. — Взяла, дурна, та й вискочила заміж за припадочного Петьку Козолапа... А воно, трясця, як розпилося, вірите, спасіння нема... (Зар., На.. світі, 1967, 67).

3. заст. За релігійними уявленнями — рятунок від вічних мук у загробному житті. Він говорив.. що добрим людям бог дасть спасіння, а грішних будуть чорти мучити в пеклі (Н.-Лев., III, 1956, 86); У світлиці було тихо. Ушнупившись у євангеліє, там сиділо двоє дідів і шукало спасіння у святім письмі (Тют., Вир, 1964, 512); Про що розповідала книжка? ..Коли б від цього навіть залежало спасіння душі — однаково недужа була сказати (Ю. Янов., II, 1958, 143); // жарт. На городі бузина — пов'яло коріння, А хто мене поцілує, заробить спасіння (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 33).

СПАСКУДЖЕНИЙ, а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до **спаскудити**. Той тяжкий стогін не дійшов тільки до серця Марусі. Воно вже було спаскуджене, споганене коханням душогуба, і в той час, коли батько проклинав свого найлютішого ворога, донька молилася за його (Л. Янов., I, 1959, 311); // **спаскуджено**, безос. присудк. сл. Пильними очима водила [свекруха] по хаті невдоволена, здивована, мов за час її відсутності спаскуджено хату (Горд., II, 1959, 235).

СПАСКУДИТИ, джу, диш, перех., розм. Док. до **паскудити** 1, 2. Старий стару хвалить, що добрий борщ варить, а молодий свою гудить, що не зварить, то спаскудить (Номис, 1864, № 9044); [Орел:] А ви бачили, як він спаскудив поле? (Корн., Над Дніпром, 1960, 71).

СПАСКУДИТИСЯ, джуся, дишся, розм. Док. до **паскудитися**.

СПАСТИ ¹ див. **спадати**.

СПАСТИ ² див. **спасати** ¹.

СПАСТИ див. **спасати** ².

СПАСТИСЯ, спадеться, док. Стати плоским, меншим за об'ємом (про еластичні порожнисті предмети або органи). Його спорожнілі кровоносні судини спались і тепер чинили вже опір введенню крові (Довж., Зач. Десна, 1957, 308); Легені спались.

СПАСТИСЯ див. **спасатися** ².

СПАСТИЧНИЙ, а, е, мед. Те саме, що спазматичний. З геморагіями [кровотечами] зв'язують... і деякі паралічі, особливо так звану хворобу Літля (спастичні паралічі кінцівок) (Хвор. дит. віку, 1955, 20).

СПАСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **спасувати**. Догляд за культурним пасовищем полягав в додержанні певної черговості пасування загонів. Після пасування чергового загону необхідно підкосити рештки трави та проборонувати площу (Хлібороб Укр., 12, 1965, 18).

СПАСУВАТИ див. **спасати** ¹.

СПАСУВАТИ, ую, уєш. Док. до **пасувати** ². В селі нема такої техніки, щоб він пасував перед нею (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 203); Дали б мені кувалду до рук — я б показав, що то є за буковинець, ні перед ким не пасував би (Мур., Бук. повість, 1959, 74).

СПАТИ, сплю, спиш; мн. сплять; недок. 1. Перебувати у стані сну. Троянці покотом лежали і на дозвілі добре спали (Котл., I, 1952, 156); Чую я — всі сплять, аж хрюнуть; а мене і сон не бере (Мирний, I, 1954, 79); Сплю. Солодко, міцно і навіть сон бачу (Коцюб., II, 1955, 252); Шура, здригаючись, спала тривожним сном, спала й не спала, снила і марила наяву (Гончар, III, 1959, 191); На високому стовбурі старого в'яза в лелечім гнізді сплять лелеки (Довж., I, 1958, 85); *Образно. Ще сонце спить, пташки мовчать (Шевч., I, 1963, 304); Золоті і сніжно-білі квіти латаття спали з розкритими віницями (Донч., Секрет, 1947, 78); За вікном спить ніч, в темне небо загорнена, зорями прихорошена (Збан., Сеспель, 1961, 100); *У порівн. Лежить вона, неначе спить, хороша й свіжа, як квітка (Вовчок, I, 1955, 83); // Мати нормальний сон. Вже і тепер нерви у мене заспокоїлись, сплю (Коцюб., III, 1956, 325); // із запереч. част. **не**. Страждати безсонням; мати німічний сон. [Химка:] Завдав [паніч] мені загадку таку, що я не спала й не їла, аж на лиці змарніла!.. (Мирний, V, 1955, 221); [Олімпіада Іванівна:] Журиється [Люба], блідне, не спить по ночах (Л. Укр., II, 1951, 39); // перен. Бути безлюдним, затишним. Спало в темі село, коли з дзвіниці дзвони загулі (Фр., X, 1954, 307); Було пізно. Місто спало, натружене буденними справами (Чаб., Балкан. весна, 1960, 246); Маєток спав. Німо. Покої, комори, сараї — змежили очі (Головка, I, 1957, 67); // перен. Бути у стані повного спокою, нерухомості. З нетерплячкою вдивлялися вони у темряву, та нічого не бачили й не чули. Річка спала (Коцюб., I, 1955, 349); Тихо. Вечір. Спить тайга (Довж., I, 1958, 112); Полов'ють колоски пшениці, Жито спить, як в озері вода (Мас., Сорок., 1957, 20); Я до моря вийшов рано — море спить (Павл., Бистрина, 1959, 87); // перен. Лежати мертвим; бути похованим де-небудь; покоїтися. Під калиною дівчина Спала, не вставала: Утомилось молодець, Навіки спочило... (Шевч., II, 1963, 12); Ягнятко більше не озвалось... На світі нажилось, награлось... Затихло... спить... (Гл., Вибр., 1951, 61); — Хай мирно сплять собі мерці; Нам — піклуватися живими! (Граб., I, 1959, 160); Вмер мій батько. І брата не стало. Сплять вони під хрестом край села... (Сос., I, 1957, 244).

Кла́сти спа́ти див. **кла́сти**; **Кла́стися спа́ти** див. **кла́стися**.

◇ **Вале́том спа́ти** див. **вале́т**; **Лаври не даю́ть спа́ти** див. **лавр**; **Спа́ти без за́дніх ніг**; **Спа́ти без па́м'яті**; **Спа́ти важкі́м сном**; **Спа́ти як ка́мінь** (як ме́ртвий) — спати міцно, находившись, натомившись і т. ін. — Спить [Павлик] без задніх ніг. Наковзається за цілий день — ледве додому чапає (Стельмах, II, 1962, 399); — Я повертався з роботи.. натомлений і голодний.. Лягав долі і спав без пам'яті (Ю. Янов., II, 1958, 65); Чоловік спить як камінь (Стеф., I, 1949, 223); [Річард:] Я сам про себе забував не раз: вдень працював, вночі, як мертвий, спав (Л. Укр.,

III, 1952, 11); Спати́ вічним (гробовім і т. ін.) сном — бути мертвим. Як зійде́ сонце правди та згоди, Я тоді́ вічним сном буду спати (Л. Укр., I, 1951, 65); Спати́ і в (уві) сні́ бачити див. сон¹; Спати́ мов (як, на́че і т. ін.) за́битий (убі́тий) див. за́битий, убі́тий; Спати́ сном пра́ведника (пра́ведників) див. пра́ведник; Спати́ сном пра́ведних (пра́ведним сном) див. пра́ведний; Спати́, як пі́сля ма́ку (ма́ківки) див. мак, ма́ківка.

2. перен. Бути бездіяльним, пасивним, млявим. В'язала [безнадійність] силу й перечила добуватися кращої долі... Не дивно, що серед такого становища люди ниділи, спали (Мирний, IV, 1955, 326); — Камкою годуйте [худобу]! Січіть, здобрюйте і годуйте. А то спите тут, не вишукуєте [кормів] (Гончар, Тронка, 1963, 7); // Не виявлятися, не проявляти себе (про почуття, здібності і т. ін.). Сумління спить... Весь повний гніву розум Силкується даремне розбудить (Дн. Чайка, Тв., 1960, 271); Спить сила, думка у тобі дріма (Дор., Тобі, народ., 1959, 76).

◇ Сэрце спить (спало) чие, у кого — хтось залишається (залишався) байдужим. Вона молилась більше з обов'язку, її думка притому мовчала, її серце спало (Л. Укр., III, 1952, 648).

3. розм. Бути в статевих зносинах з ким-небудь. Обходила [Олена] Ганну Тетерівну аж два місяці за те, що та ніби хизувалася серед жінок городньої бригади своїми чарами і нахвалялася, що як захоче, так напустить їх навіть на Оксена і поробить таке, що він сам прийде до неї спати в комору (Тют., Вир, 1964, 108).

СПАТИ́СЯ, спі́ться, недок., безос. Про бажання, схильність, можливість і т. ін. спати, заснути; про той чи інший стан сну в кого-небудь. «От кому добре спиться!» — каже [Софі] пошепком [пошепки], киваючи мені на його (Вовчок, I, 1955, 377); Йй не спалося: сон десь далеко блукав від неї... (Мирний, III, 1954, 113); Неспокійно спалося Тиховичеві тої ночі (Коцюб., I, 1955, 220); — Як спалося, як відпочивалось, Степане Васильовичу? .. — Солодко спалось (Стельмах, I, 1962, 591).

◇ Спі́ться, мов (на́че, як і т. ін.) пі́сля ма́ківки див. ма́ківка.

СПА́ТКИ, пестл. Те саме, що спати́ 1. Спатки покладає [матуся] нас, вкриє (Тесл., 3 книги життя, 1949, 72); Я ж не влізу до кімнатки, та й на зиму клонить спатки: сняться води голубі (Тич., Хор., 1958, 20).

СПА́ТЛАНІЙ, а, е, розм. Сплутаний, скуйовджений (про волосся, шерсть і т. ін.). Вона розчесала спатлане волосся (Вовчок, I, 1955, 300).

СПА́ТОНЬКИ, пестл. Те саме, що спати́ 1. Ой, пряду, пряду, Спатоньки хочу... (Укр. лір. пісні, 1958, 362); [Ч а л и й:] Іди ж, голубко, та й спатоньки лягай, а я листи ще напишу (К.-Карий, II, 1960, 299); Жінка сиділа навпочіпки біля дочки, умовляла її: — Ну, Люсю, ну, золотко... Тато нас чекає... — Спатоньки, — рюмала Люся (Мушк., Серце., 1962, 267); *Образно. За сонцем хмаронька пливе, Червоні поли розстилав І сонце спатоньки зове У синє море (Шевч., II, 1963, 203).

СПА́ТОЧКИ, пестл. Те саме, що спати́ 1. В саду вишні Зелененькі — У нас дітки Молоденькі, Вони спаточки Раденькі (Укр. дит. фольк., 1962, 55).

СПА́ТУНЕЧКИ, пестл. Те саме, що спати́ 1.

СПА́ТУНІ, пестл. Те саме, що спати́ 1.

СПА́ТУСІ, пестл. Те саме, що спати́ 1. Спатусі на білій подусі! (Сл. Гр.).

СПА́ХАТИ, аю, аєш і СПА́ХУВАТИ, ую, уєш, недок., СПАХНУ́ТИ, ну́, не́ш, док. Те саме, що спала́хувати. Жар жеврів і вряди-годи спахав на головешках (Н.-Лев., IV, 1956, 239); Спахнув сірник, і в блідому світлі з'явилась перед нею велика фігура о. Василя (Ко-

цюб., I, 1955, 316); То тут, то там у вікнах хати спахне вогонь і гасне знов (Гонч., Вибр., 1959, 344); Спахне — ударить — прогрімить, затишне за горою — і вже спішить і вже шумить вгорі над головою (Тич., I, 1957, 67); Шинкар поглядав на його — неласкавий був погляд той: неначе яка іскра спахувала з чорного його ока (Вовчок, I, 1955, 243); Спахнули очі тепло й чисто... (Сос., II, 1958, 429); Погладила [вчителька] його по голові й глибоко заглянула йому в вічі. І дитина спахнула вразом такої вдяки за цю ласку, що вже сміливо полізла на своє місце (Дн. Чайка, Тв., 1960, 103); — Він палкий, а одхідливий. Спахне, розсердиться та зараз і одійде (Н.-Лев., VI, 1966, 365); Вона з досади скрасніла, оця Настя Певна, спахнула червоніш від коралів, що їй шию обтяжували (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 505); Рум'янець густий спахував на личку (Вовчок, I, 1955, 192).

СПАХНУ́ТИ див. спаха́ти.

СПА́ХУВАТИ див. спаха́ти.

СПА́ЦЕРА, и, ж., діал. Прогулянка. Да що ж вона, пане брате, під явором робить? Ой з тим розлучником на спацеру ходить (Чуб., V, 1874, 385).

СПА́ЦЕРУВА́ТИ, ую, уєш, недок., діал. Прогулюватися. Купаюся рано, а потім сиджу в парку або йду спацерувати (Стеф., III, 1954, 233).

СПА́ЦІР, у, ч., діал. Прогулянка. — Приходить неділя по розказі, всі [вояки] йдуть на спацір (Март., Тв., 1954, 421).

СПА́Ш, у, ч. Псування, знищення трав, посівів тваринами; потрава. [Д а н и л о:] Який же спаш його бик зробив? Тепер глибока осінь; здається, вже й трави нема (К.-Карий, I, 1960, 177); Десятки дітей-пастухів з величезними ціпками в руках вартували хліб од спашів (Л. Янов., I, 1959, 416); На його найкращій сандомирці бродила маслакувата людська худоба. Правда, об'їждчик зайняв її, контора стягне з дядьків за спаш (Стельмах, I, 1962, 353).

У спаш ускочити (забресті, податися і т. ін.) — зайти на посіви, сінокіс (про худобу). Уже й маленькі лошата й телята одвикають скакати, бо котре хоч трохи вище підскачить, то й ускочить у спаш (Сам., II, 1958, 343); Знаючи норів нашої шкапи, я дуже опасавався [побоювався], щоб вона кудись не забрела в спаш (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 77).

СПА́ШЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спа́сти². На річкових луках були ще не зовсім спашені кіннотою сінокоси (Ле, Побратими, 1954, 25); Треба пам'ятати, на скільки разів стане паші на якому участку [на якій ділянці], щоб не вигнати худоби на спашене вже місце (Хотк., Довбуш, 1965, 84).

СПА́ШНЄ, нбо, с., заст. Плата за спаш. [Ж і н к а:] В мене ніякої рештанції [недоїмки] не було! [П и с а р:] Як то не було? А шкільне, а спашне (Фр., IX, 1952, 49).

СПА́ЮВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до спа́ювати. Технологія процесу паяння в наш час надзвичайно різноманітна. Така різноманітність зумовлена різними способами розігрівання спаяваних деталей і припою на місці з'єднання чи всього виробу (Знання., 2, 1966, 30).

СПА́ЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. спа́ювати.

СПА́ЮВАТИ, юю, юєш, недок., СПА́ЯТИ, яю, яєш, док., перех. 1. З'єднувати паянням; злютовувати. При обриванні проводи зрощуються, для чого необхідно зачистити їх кінці, спаяти і ізолювати стрічкою (Підручник шофера., 1960, 184); // З'єднувати плавленням.

2. перен. Об'єднувати в одно нерозривне ціле; з'єднувати; // Робити монолітним, монолітнішим; згуртовувати. Одна мета спаяла нас (Сос., I, 1957, 395).

СПА́ЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **СПА́ЯТИСЯ**, яється, *док.* 1. З'єднуватися паянням; злютовуватися; // З'єднуватися плавленням. Можна припустити, що вона [місячна поверхня] складається не з окремих утворень, а являє собою суцільну пористу масу, яка спаялась (Наука., 1, 1965, 28).

2. *перен.* Об'єднуватися в одно нерозривне ціле; з'єднуватися; // Ставати монолітним, монолітнішим; згуртовуватися.

3. *тільки недок.* Пас. до спа́ювати.

СПА́ЯНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до спа́яти. В єгипетських пірамідах знайдено золоті речі, спаяні оловом і золотом (Знання., 2, 1966, 30); У віршах поета [М. П. Бажана] воедино спаяні сатира й публіцистика, поєднані з народним гумором (Іст. укр. літ., II, 1956, 516); Народи соціалістичних республік, спаяні спільною боротьбою за єдині цілі, добровільно створили у грудні 1922 року на принципах повної рівності єдину могутню державу (Ком. Укр., 7, 1968, 32); *Образно. Небо — прозора льодяна скеля, слизька, холодна... наглухо спаяна морозом, — не проб'єш, не розлочиш (Тют., Вир, 1964, 470); // у знач. прикм. Колгосп — наш спільний дім, наша сім'я. І сім'я ця мусить бути дружною, спаяною. Кожний за всіх і всі за одного (Ком. Укр., 12, 1969, 73).

СПА́ЯНИСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. спа́яний. Він розповів про пригоди «Ляхтака», про товариську спаяність штурманів і матросів, механіків, машиністів і кочегарів (Трубл., I, 1955, 431).

СПА́ЯНО. Присл. до спа́яний.

СПА́ЯТИ *див.* спа́ювати.

СПА́ЯТИСЯ *див.* спа́юватися.

СПЕВНИ́ТИ, ню́, ніш, *док.*, *перех.*, *розм.* Те саме, що здійсніти 1.

Спевніти [своє] слівко — те саме, що Додержати [своє] слівко (*див.* додержувати). Через рік пан Хоцинський вже спевнив своє слово. Знайшов Ясєві краще місце в недалекому селі (Н.-Лев., I, 1956, 156).

СПЕВНИ́ТИСЯ, їться, *док.*, *розм.* Те саме, що здійснитися 1. [О л е с я:] Я закохана в свою думку, і якщо і ця думка не спевниться, тоді опушу руки і попливу по течії, куди вода, туди і я (Кроп., II, 1958, 334).

СПЕ́КА, и, ж. 1. Гаряче, дуже нагріте сонцем повітря. На грядках маки червоні Схнуть і хиляться від спеки (Щог., Поезії, 1958, 258); Хто сидів під возом, хто під горницями, кожен ховався од душно́ї спеки, що несамовито пекла-палила (Мирний, I, 1949, 380); Спека стоїть нестерпна. Вся долина під кручею по самі віньця мов налита прозорим, розтопленим склом (Гончар, III, 1959, 54); // Висока температура повітря, нагрітого вогнем, розжареного піччю і т. ін. Біля Наумишиної хати — содом. Вогонь обхопив стодолу, стіжки, перекинувся на хату. На подвір'ї спека, як у пеклі (Коцюб., I, 1955, 121); Зупинився [лікар] коло мартенівської печі, спека його вдарила із засипних вікон (Ю. Янов., II, 1958, 241); Нарешті, шахта, штреки, штреки..., зима вгорі, в забої спека... (Сос., II, 1958, 435); Там [за грубою] страшенна спека, тісно, закапелок зовсім темний (Мик., Кадилиця, 1959, 14).

На спе́ку — туди, де дуже припікає сонце. [С т е х а (одна):] Завтра знов за тяжку працю: на гаряче сонце, на спеку, спину гнути, ніженьки томити (Кроп., I, 1958, 485); На спе́ці — там, де дуже припікає сонце; коли дуже припікає сонце. Високі гори довкола, покриті чорним смерековим лісом, немов дрімали на спеці, дихаючи гарячим смоляним запахом (Фр., III, 1950, 8); На спе́ці луг не зацвіте, Коли не бризне дощик літом (Граб., I, 1959, 189); Спе́ка спадає (спала) — стає (стало) прохолодніше. Згасає сонце за горою. Спадає спека (Черн., Поезії, 1959, 196); В алях було душно, хоч властиве

спека вже спала, бо сонце схилилось за гори (Л. Укр., III, 1952, 621).

2. Гаряча літня пора; жара. Вже стояла літня спека. Ломицький та Маруся довгенько ходили по садочку, але ходити було важко: духота втомлювала нерви (Н.-Лев., VI, 1966, 44); У нас тепер спека надзвичайна, надто для Полісся (Л. Укр., V, 1956, 81); Високі скирти. Серпень. Спека. Усе так звично: синь ріки... (Мур., Лірика, 1954, 79).

У [са́му] спе́ку: а) у таку пору дня, коли сонце особливо припікає. У саму спеку, опівдні, сідаю в човен (Коцюб., II, 1955, 265); б) у таку пору року, коли буває особливо жарко. І от у Петрівку, саме у спеку, в жару візьми та й занедужай (Мирний, I, 1954, 300).

3. *чого, перен.* Про надзвичайне напруження в чому-небудь, розпал чого-небудь. Його сповила солодка втома, як у людини, що встала з смертельного ложа, і впало десь у безодню все, чим досі жив: спека роботи, вогонь небезпеки, чад крові і боротьби... (Коцюб., II, 1955, 211); Невже він, Сагайда, тільки тимчасово вибріє із тієї темної спеки війни й опинився поза гуркотом, поза димом та кров'ю серед цих садків? (Гончар, III, 1959, 318).

СПЕ́КАТИСЯ, аюся, аєшся, *док.*, *кого, чого, рідко.* від *кого* — *чого*, *розм.* Звільнитися від *кого*-, *чого*-небудь неприємного, небажаного; позбутися. Йому хотілося спекатися Стальського, котрого балакання псувало йому пообідній гумор (Фр., VII, 1951, 195); Слава богів, що Юрась уже перебув своє з вісною, спекався вже врешті (Коцюб., III, 1956, 188); Мати задумалась. Вже, видно, вона не знала, як їй і спекатись тих лантухів (Гончар, II, 1959, 151); Тимко також пригадував той час, коли він уже став підлітком і як батько хотів спекатися його чимшвидше з дому, вирядити геть з хати, щоб він не сидів на шиї (Тют., Вир, 1964, 218); // Урятуватися від чого-небудь, уникнути чогось; збутися. Вона зміркувала, як спекатися біди (Фр., III, 1950, 212); Вони дізналися, що цей юнак був проти царя і його чиновників і що він мусив тікати звідти, щоб спекатися кари (Досв., Гюлле, 1961, 45); Дівчата неохоче переступали поріг салону. Видно було, що роблять це неохоче, просто щоб спекатись маминих настоювань (Вільде, Сестри., 1958, 316).

СПЕ́КЛИЙ, а, е, *рідко.* Який запікся. Гарячка з'їдала хлопчину, спеклими устами стогнав без тями (Фр., III, 1950, 198).

СПЕ́КОВИСЬКО, а, с., *розм.* Те саме, що спекóта. На березі стояло таке спековисько, що єваторійці вже побоювались за море — от-от закипить (Збан., Сеспель, 1961, 126).

СПЕ́КОВІ́ТИЙ, а, е, *рідко.* Те саме, що спекóтливий. В парку безлюдно, весь парк ще нагрітий після спековитого дня (Гончар, Тронка, 1963, 45).

СПЕ́КОВИЩЕ, а, с., *розм.* Те саме, що спекóта. Надворі спековище, а в курені прохолода (Збан., Курил. о-ви, 1963, 52).

СПЕ́КОТА́, óті, ж. Велика спека. Доїхала я.. добре, ото тільки, що який час було трохи паморочно від невітської спекоти в вагоні (Л. Укр., V, 1956, 336); Сонце котилось до заходу, на землю лягали видовжені тіні, але спекота не спадала (Збан., Сеспель, 1961, 440); — Хоч би хліб зібрати, спекота яка стоїть, — сказав Силантій (Перв., Дикий мед, 1963, 452).

СПЕ́КОТЛИ́ВИЙ, а, е. Дуже жаркий, душний. На степовому обрії в перші спекотливі дні вже можна було побачити, як струмує хвилясте марево (Донч., Шахта., 1949, 7).

СПЕ́КОТНИ́Й, а, е. Те саме, що спекóтливий. День і ніч, влітку і взимку вона відкрита всім вітрам. І налітають вони на неї то гарячі, спекотні, то холодні,

крижані (Цюпа, Крайни, 1971, 152); *Був спекотний липневий день* (Літ. Укр., 14.XI 1967, 2).

СПЕКТА́КЛЬ, ю, ч. Театральна вистава. *Ішов «Запорожець за Дунаєм», Марко Лукич [Кропивницький] грав Карася. Спектакль справив на мене величезне враження* (Минуле укр. театру, 1953, 12); *Була збудована сцена задля домашнього спектаклю* (Мирний, V, 1955, 408); *Мама не знаю коли збереться тобі написати, бо тепер оця Маня Старицька втягла її в народні спектаклі, що Маня сама уряджує в чайній, то все репетиції та різна театральна справа...* (Л. Укр., V, 1956, 285); *Театр потроху замирає. Хвиля людей вже викотилася з нього. Тепер стукали двері скрізь за кулісами, випускаючи акторів. Спектакль закінчено* (Ю. Янов., II, 1958, 159); // перен. Яке-небудь цікаве, незвичайне видовище, дивний випадок і т. ін. — *Інтересний, — каже, — з степурівським дяком спектакль був учора в нас.. Новісінські карти були в мене, і він... — Грищенко зареґотав, — і він чисто порвав.. П'ять рублів я виграв у нього* (Тесл., З книги життя, 1949, 112); *Лабораторія сповнилася хлюпанням води та дзенькотом посуду. Петушек був розчарований: очікуваний спектакль не відбувся* (Шовк., Інженери, 1956, 47).

СПЕКТІ́ ¹, спечу́, спечеш; мин. ч. спік, спекла́, лó; наказ. сп. спечі́; док., перех. і без додатка. 1. Приготувати їжу, нагріваючи на вогні або на жару (у печі, духовці і т. ін.). *Чи вчинила [Оксана] хлібця, чи спекла — мерщій до подруг: там її ждуть* (Кв.-Осн., II, 1956, 423); *З останнього борошна спекла [Горпина] дві перепічки, борщу та картоплі зварила* (Гр., I, 1963, 251); — *Я думала, що ті багатири вміють добре спекти, зварить. Але мені довелося всьому вчити невістку* (Н.-Лев., II, 1956, 288); *Хазяйка спекла шток із п'ять картоплин — В жару, як колись пастухом пік у полі...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 289); // розм. Засмажити (м'ясо, рибу і т. ін.). *Мати постаралася наїдками: вона зготувала юшку з куркою.., спекла двоє курчат* (Мирний, IV, 1955, 144); — *Якби можна, забив би я оце парочку диких гусей та засмажив на маслі.. Або підстрелити, знаєте, зайця та спекти до бурячків у сметані* (Коцюб., I, 1955, 199); — *Чим же тебе й пришанувати? Хіба яєчню спекти?* (Л. Янов., I, 1959, 144); *Панай спекла дуже смачну печеню з ведмежого м'яса* (Трубл., I, 1955, 275).

◇ **Спекті́ ра́ків** (ра́ка) див. рак ¹; Як коржа́, так коржа́! Як спечемо́, то й дамо́! — уживається у відповідь на чийсь безпідставні, набридливі домагання. *Отаманша винесла на вечерю черствого хліба і вчорашньої смаженої риби... — Чи вже ж, пане отамане, в тебе не знайшлося кращої риби нам на вечерю? — спитав сердитий Микола.. — Оце! Як коржа, так коржа! Як спечемо, то й дамо! — сказав насмішкливо отаман і тими словами роздратував Миколу* (Н.-Лев., II, 1956, 249); Як (мов, немов і т. ін.) останнє спік (спекла́, спеклі́) — сумно кому-небудь, зажурився хтось. — *Чого зітхаєш, мов останнє спекла? — знову допитується Олена.. — Хіба ж, мамо, у цій ляхманині можна виходити на вулицю?* (Стельмах, I, 1962, 155).

2. перен., зневажл. Виготовити, створити що-небудь дуже швидко, без особливих зусиль. *Я недотепний пекти оповідання як оладки або сластьони, а все ж таки буду поспішати його спекти завгодя* (Мирний, V, 1955, 421).

3. розм. Пошкодити шкірний покрив, слизову оболонку вогнем або чим-небудь гарячим; обпекти. *Нахилився батько над сином. Обгоріла, почорніла білява голівонька.. Все личенько спік огонь і очі виїв* (Гр., I, 1963, 449); // Переґріти, дуже засмалити на сонці; // безос. [М а к с и м:] *Геть чисто шию спекло, а Юхим зовсім*

язика вивалив... Буде знати, як зо мною робити!.. (Вас., III, 1960, 86); // *Пересушити, вкрити смагою, тріщинами губи* (про гарячку, внутрішній жар і т. ін.); // *у сполуч. із сл. с е р ц е, д у ш у, перен.* Завдати моральних страждань, мук. *Війна спекла їм серця, як чорною блискавкою, і почорніли вони за один день, обуглились у невимовній людській скорботі* (Тют., Вир, 1964, 266).

4. Знищити вогнем, спалити (зокрема про вид стра-ти). [П о к л и к а ч:] *Названий Парвусом найгіршу кару зухвальством заробив — його живцем спечуть на дзиглику залізнім.. [Ж е р ц і:] Отак його! Він заробив! Спекти!* (Л. Укр., II, 1951, 537).

СПЕКТІ́ ² див. спіка́ти.

СПЕКТІ́СЯ ¹, спечу́ся, спечешся; мин. ч. спікся, спекла́ся, лóся; док. 1. тільки 3 ос. Стати готовим до вживання, побувши в гарячій печі, духовці, в жару і т. ін. (про хлібні вироби, страви). *Спеклася паска і висока, і жовта, і ще у печі зарум'янилась* (Кв.-Осн., II, 1956, 66); *У грубці, в приску з-під дубових дров, Спеклась картопля* (Рильський, II, 1960, 95); // розм. Засмажитися (про м'ясо, рибу і т. ін.). *Тетерук швидко спікся, і хлопець почав вечеряти* (Донч., II, 1956, 65).

2. перен., розм. Переґрітися, дуже засмагнути на сонці під час спеки; обпалити собі шкіру. *А сирота її в селі, її єдина дитина! ..Спеклося бідне на жару. Лопуцьки їсть, ставочки гатить В калюжах з дітьми у яру* (Шевч., II, 1963, 29); [М а р у с я:] *До вечора, мабуть, зовсім спечуся... Коли б уже швидше сонечко заходило...* (Вас., III, 1960, 82).

3. розм. Загинути у вогні, згоріти. *Пани до одного спеклись, Неначе добрі поросята, Згоріли білії палати, А люде тихо розійшлись* (Шевч., II, 1963, 121); // перен. Зазнати провалу в чому-небудь; упійматися. *На таких фальшованих цифрах Поцілуйко одного разу мало не спікся, але, зрештою, усе обійшлося* (Стельмах, Правда., 1961, 184).

СПЕКТІ́СЯ ² див. спіка́тися.

СПЕКТР, а, ч. Багатоколірна смуга, яка утворюється при проходженні світлового променя через призму або якесь інше середовище, що заломлює проміння. *Яке облудне сонце! Його спектр мав чудодійну властивість, його проміння ламається в прозорих зломах філігранного повітря* (Донч., II, 1956, 305); *У порівн. *Огні від молота летять До зір веселкою і спектром...* (Сос., I, 1957, 470); // спец. Кольорова смуга або сукупність кольорових ліній, що утворюються при пропусканні випромінювань речовини, яка світиться, через особливі оптичні прилади і яка залежить від хімічного складу цієї речовини. У кожної речовини є свій спектр поглинання, що показує, які саме промені і в якій мірі поглинаються нею (Наука., 4, 1963, 27); В результаті вивчення спектрів Юпітера було уточнено особливості його обертання, відмінного від обертання твердих тіл (Знання., 4, 1966, 4).

△ **Магні́тний спектр** — розміщення силових ліній магнітного поля в різних напрямках. *Картина розміщення залізних опилків у магнітному полі називається магнітним спектром* (Фізика, II, 1957, 134).

2. чого, перен. Ряд однорідних, але відмінних одне від одного явищ, дій і т. ін. В останні роки в медичній практиці застосовується вітчизняний антибіотичний препарат мікроцид, який має широкий антибактеріальний спектр дії (Мікр. ж., XXIII, 1, 1961, 67); *Спектр людських почуттів надзвичайно широкий. Це і родинні почуття, батьківська і материнська любов, уподобання й поваби дитячого і юнацького віку, товаришування, кохання* (Наука., 7, 1971, 37).

СПЕКТРАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до спектр. Вчені вважають, що спектральна інтенсивність лазера зможе перевищити спектральну інтенсивність випромінювання Сонця в десятки тисяч разів (Веч. Київ, 31.XII 1968, 2); *Спектральні лінії*; // Признач. для одержання спектрів. Застосовуючи спектральні прилади різної конструкції, можна виявити на Сонці багато.. утворень (Наука.., 2, 1957, 12); // Який базується на використанні спектра, спектрів. Розроблено прискорений спектральний метод визначення ..окису кальцію, окису марганцю в мартенівських шлаках (Наука.., 9, 1956, 2).

△ **Спектральний аналіз** — дослідження хімічного складу речовини на основі вивчення її спектрів. Спектральний аналіз дає можливість робити висновок не тільки про агрегатний стан тіла, що випромінює світло; цей аналіз є одним з найтонших методів хімічного аналізу (Курс фізики, III, 1956, 326); Дослідження спектральним аналізом приводять до висновку, що складається вона [атмосфера Венери] з двох газових шарів: верхнього (тонкого і розрідженого) та нижнього, глибина якого значно більша (Знання.., 4, 1966, 3).

СПЕКТРО... Перша частина складних слів, що відповідає слову спектр у 1 знач. і спектральний, напр.: спектрогеліокінематограф, спектрографування і т. ін.

СПЕКТРОГЕЛІОГРАФ, а, ч. Спеціальний спектрограф для одержання фотографічних зображень Сонця в монохроматичних променях. При спостереженнях із спеціальними сонячними приладами — спектрогеліографами і спектрогеліоскопами — було виявлено «спалахи», що на короткий час з'являються у фотосфері Сонця (Наука.., 8, 1956, 26).

СПЕКТРОГЕЛІОСКОП, а, ч. Прилад для візуальних спостережень поверхні Сонця в монохроматичних променях.

СПЕКТРОГРАМА, и, ж. 1. Фотографічне зображення спектра. За допомогою дифракційного спектрографа та електронно-оптичного перетворювача були зняті спектрограми супутників (Знання.., 4, 1966, 5).

2. Набір частот, характерний для коливань механічного та електромагнітного походження, одержаних за допомогою спектрографа (у 2 знач.). Під інтенсивністю, або силою, звука звичайно розуміють сумарну інтенсивність усіх складових тонів даного голосного; її вимірюють за допомогою так званої кривої інтенсивності на осцилограмі, а також на спектрограмах (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 65).

СПЕКТРОГРАФ, а, ч. 1. Оптичний прилад, признач. для фотографування спектрів. Прилад, в якому спектр виходить на фотопластинці, називається спектрографом (Курс фізики, III, 1956, 324); 3 допомогою спектрографа можна визначати склад і зволоженість ґрунтів (Наука.., 10, 1971, 5).

2. Прилад для аналізу частотного складу коливань механічного та електромагнітного походження.

СПЕКТРОГРАФІЧНИЙ, а, е. Стос. до спектрографії. Спектрографічні дослідження.

СПЕКТРОГРАФІЯ, ї, ж. Розділ фізики, що розв'язує завдання спектроскопії методом фотографування спектрів за допомогою спектрографів. Навіть незначну різницю у кольорі чорнила.. можна виявити методом так званої абсорбційної спектрографії (Наука.., 9, 1957, 15).

СПЕКТРОМЕТР, а, ч. Прилад для одержання спектрів і вимірювання спектральних характеристик речовин.

СПЕКТРОМЕТРИЧНИЙ, а, е. Стос. до спектрометрії. Спектрометрична установка.

СПЕКТРОМЕТРІЯ, ї, ж. 1. Галузь спектроскопії, що розробляє методи виміру спектральних характеристик речовин.

2. Вимірювання довжини світлових хвиль за допомогою особливих оптичних приладів.

СПЕКТРОСКОП, а, ч. Прилад для спостереження оптичних спектрів. Астрономи також розкладають світло, що йде до нас від небесних світил, на складові частини за допомогою особливих приладів, які називаються спектроскопами (Бесіди про всесвіт, 1953, 45).

СПЕКТРОСКОПІСТ, а, ч. Фахівець із спектроскопії. Останнім часом визначенням атмосферного тиску на Марсі зайнялися спектроскопісти (Знання.., 4, 1966, 8).

СПЕКТРОСКОПІЧНИЙ, а, е. Стос. до спектроскопії. В результаті спектроскопічних досліджень була надійно встановлена наявність в атмосфері Венери тільки кисню, води та вуглекислого газу (Знання.., 9, 1965, 8); Спектроскопічний генератор з електронним управлінням вимірює природні явища, що відбуваються протягом мільйонної частки секунди (Наука.., 3, 1959, 60).

СПЕКТРОСКОПІЯ, ї, ж. 1. Розділ фізики, який вивчає властивості оптичних спектрів. Інститут фізики Академії наук БРСР.. дістає визнання в нашій країні й далеко за її межами своїми успішними дослідженнями в галузі люмінесценції і спектроскопії (Наука.., 11, 1971, 14).

△ **Ядерна спектроскопія** — розділ ядерної фізики, в якому вивчають характеристики станів атомних ядер і характеристики ядерних випромінювань. Проводяться роботи в галузі ядерної спектроскопії з використанням електростатичного генератора (Розв. науки в УРСР.., 1957, 130).

2. Дослідження спектрів за допомогою спектроскопа. **СПЕКТРОФОТОМЕТР**, а, ч. Прилад для порівнювання яскравості світла в окремих ділянках спектра. Двох секунд вистачить метеорологам, щоб установити райони снігопаду за сотні кілометрів. Таку можливість дасть їм електричний прилад, побудований за схемою спектрофотометра (Веч. Київ, 1.II 1971, 4).

СПЕКТРОФОТОМЕТРИЧНИЙ, а, е. Який провадять за допомогою спектрофотометра. Радянський астроном М. О. Козирев ще 1955 року спектрофотометричними спостереженнями відкрив світіння газів [на Місяці], які вибивалися з кратера Альфонс (Наука.., 3, 1972, 14).

СПЕКУЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., чим, на чому, заст. на що і без додатка. 1. Займатися спекуляцією (див. спекуляція¹ 1). Він спекулянт, живе в цьому будинку і часто їздить до Одеса [Одеси] спекулювати (Мик., II, 1957, 318); Сімнадцять років тому мсьє Івар приїхав до Парижа спекулювати на воєнних поставках (Смолич, Сорок вісім.., 1937, 247); // Використовувати складні обставини, труднощі і т. ін. для власної наживи. Спекулюючи на труднощах, капіталісти і різного роду ділки роздували ціни на виноробну продукцію (Знання.., 9, 1965, 6).

2. перен. Будувати свої плани, розрахунки на чому-небудь, використовувати щось у корисливих інтересах. Погляда [Петро] на всіх по-барськи Та ганьбить ім'я шахтарське. Спекулюючи званням, Дорогим і рідним нам, Вимагає він повсюди, Щоб йому годили люди (С. Ол., Вибр., 1959, 195); — Не думай, що я без серця, що спекулюю на смерть [на смерті] свого мужа (Фр., IV, 1950, 358).

СПЕКУЛЯНТ, а, ч. 1. Той, хто займається спекуляцією (див. спекуляція¹ 1). На ґрунті продовольчих труднощів [1919 р.] поширилось так зване мішечництво.. Спекулянти-мішечники зривали державну продовольчу політику, надзвичайно підвищували ціни на хліб, що про-

давався на приватному ринку (Іст. УРСР, II, 1957, 156); Він рвав на голові чуб, що спекулянти так нагло, мов з душі, вирвали худобину (Чорн., Визвол. земля, 1959, 35); — Мій татусь служив на залізниці. В міліції. Ну, в така міліція на транспорті, вона за порядком слідкує, спекулянтів різних та карних злочинців виловлює (Збан., Курил. о-ви, 1963, 184).

2. перен. Той, хто будує свої плани, розрахунки на чому-небудь, намагається використати щось у корисливих інтересах.

СПЕКУЛЯНТКА, и, ж. Жін. до спекулянт. Були серед привезених то спекулянтки, піймані на гарячому, то злісні сектантки (Гончар, Тронка, 1963, 321); Кури.. розгрібали гнойок і дружно цокотіли із жвавістю ярмаркових спекулянтток (Тют., Вир, 1964, 94).

СПЕКУЛЯНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до спекулянт. У ті часи спекулянтським героїзмом було проскочити в місто на торг з парюю пудів хліба.. крізь загороджувальні загоми і засідки міліції (Стельмах, II, 1962, 35); Розбитий пройдисвіт, він і тут не розгубився, своїми спекулянтськими здібностями зачарував гестапівців, став їхнім холоуєм і врятував своє життя (Хижняк, Невгамовна, 1961, 160).

СПЕКУЛЯТИВНИЙ¹, а, е. 1. Стос. до спекуляції (див. спекуляція¹), заснований на ній. Капіталістичні підприємства, які мають обмежений оборотний капітал, часто-густо вдаються до спекулятивних операцій, щоб збільшити свій оборотний капітал (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 151); Привозить [Соломія] відтіля вовняні кофточки і взагалі дефіцитний крам, а тут його перепродує по спекулятивних цінах (Кучер, Прощай.., 1957, 208).

2. Який займається спекуляцією. Спекулятивні елементи.

СПЕКУЛЯТИВНИЙ², а, е, книжн. Заснований на спекуляції (див. спекуляція²); умоглядний. Спекулятивна філософія; // Схильний до спекуляції. Спекулятивний розум.

СПЕКУЛЯТОР, а, ч., заст. Спекулянт.

СПЕКУЛЯЦІЯ¹, і, ж. 1. Скуповування та перепродаж цінностей (цінних паперів, товарів, майна і т. ін.) з нестійким курсом для одержання зиску на різниці в курсі, в цінах. Інфляція призводить до зростання спекуляції золотом та іноземною валютою (Вісник АН, 6, 1957, 19); Роздивилась [Клавда] по світі і взялась за спекуляцію площами під забудови (Вільде, Сестри.., 1958, 454); // Незаконне скуповування та перепродаж товарів за підвищеними цінами для наживи. Всі оті розмови про спекуляцію городиною — не що інше, як плітки (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 151).

Δ Біржова спекуляція — фінансова операція, що полягає в скуповуванні та перепродажу біржових цінностей для одержання зиску на різниці в курсі; біржова гра на підвищення або пониження курсу цінних паперів. З головою пірнув [Колінз] у біржові спекуляції (Рибак, Час.., 1960, 333).

2. перен. Розрахунок, намір, що ґрунтується на використанні чогось з корисливою метою. Заперечення або прикриття класової боротьби є найгірший вид лицемірства в політиці, в спекуляція на темноті і забобонах нийбільш нерозвинених верств народу.. (Ленін, 23, 1972, 248).

СПЕКУЛЯЦІЯ², і, ж., книжн. Філософська умоглядна побудова. Ідеалістичні спекуляції.

СПЕКУЛЬНУТИ, ну, неш, док., розм. Однокр. до спекулювати. Аркадій Річинський з бухгалтерською точністю наприкінці кожного ділового року отримував свої дивіденди. Це заохочувало його спекулювати на акціях фірми (Вільде, Сестри.., 1958, 56).

СПЕЛЕОЛОГ, а, ч. Фахівець із спелеології; людина, яка досліджує печери. На своїх засіданнях спелеологи обговорюють техніку пересування і техніку безпеки в печерах, підсумки експедицій, розробляють плани нових подорожей (Веч. Київ, 25.I 1968, 2).

СПЕЛЕОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до спелеології. В 1962 році спелеологічна експедиція.. відкрила Анакопійську безодню в районі курортного містечка Новий Афон (Рад. Укр., 8.VII 1965, 4).

СПЕЛЕОЛОГІЯ, і, ж. Наука, предметом вивчення якої є печери, умови їх утворення, особливості їх гідрографії, тваринний і рослинний світ печер і т. ін. Спелеологія.. — комплексна наука. Вона вивчає будову печер, їх походження, мікроклімат, досліджує сучасних і викопних мешканців підземних порожнин (Наука.., 4, 1968, 18).

СПЕЛЕОТУРИЗМ, у, ч. Вид туризму, учасники якого займаються оглядом, вивченням печер. Нещодавно і на Україні вперше організовано об'єднання спелеологів — Українська республіканська секція спелеотуризму (Наука.., 4, 1968, 21).

СПЕЛЕОТУРИСТ, а, ч. Турист, який займається оглядом, вивченням печер. В Тернопільську область вирушила.. експедиція київських спелеотуристів (Веч. Київ, 20.III 1968, 1).

СПЕРВА, рідко **СПЕРВУ**, присл., розм. Те саме, що спершу. Все військо сумно мурмотало, Сперва тихенько, послі [потім] в глас Гукнули разом: «Все пропало!» (Котл., I, 1952, 283); — Нехай сперва очуняє хлопець, а там батько повернеться (Панч, Гарні хлопці, 1959, 108); Усе пішло .., як і було сперва; тільки Галочка щодень змінювалася (Кв.-Осн., II, 1956, 358); [2 - га д і в ч и н а:] Ото завше так — як сперва дуже весело, то після будеш плакати (Вас., III, 1960, 13); Уступили ми сперву до своєї родички; зраділи нам, приймають (Вовчок, I, 1955, 216).

СПЕРВОВІКУ, присл., рідко. З давніх часів; віддавна. Спервовіку не було нічого — тільки сила, рух! (Тич., I, 1946, 86); У своєму щоденному житті ми оточені речами, про походження яких не думаємо, вважаючи підсвідомо, що вони існують спервовіку (Вітч., 5, 1974, 155).

СПЕРВУ див. сперва.

СПЕРЕГОДОМ, присл., діал. Згодом. Горпина десь сперегодом затягла другу пісню (Фр., I, 1955, 61).

СПЕРЕДУ. 1. присл. З передньої, лицьової сторони; протилежно з а д у. — Якби побачили тебе селяни, і не пізнали б! — торохтіла Христя, обдивляючись подругу і спереду, і ззаду, і з боків (Мирний, III, 1954, 176); — Знаєте, як буває у вашого брата? Причепується трохи спереду, а на спині або й на голові пух (Н.-Лев., VI, 1966, 7); Кульницький повернув до своєї.. брочки, на тій і досі спереду було написано: «Чорта перегониш!» (Стельмах, II, 1962, 254); // На деякій відстані перед ким-, чим-небудь; попереду. Трах-тах-тах-тах... — сиплять волоські горіхи свій дзвінкий голос на твердий камінь, але де — спереду, ззаду.. — не знаю.. (Коцюб., II, 1955, 407); Кайдашиха вгніздилась на весь віз, Кайдаш сів спереду й поганяв воли (Н.-Лев., II, 1956, 316); Я забігав з оператором спереду, ставав збоку, вискакував на східці (Ю. Янов., II, 1958, 97); Увесь Богунський полк стояв на колії перед скромним вокзалом Унечі. Командири вишикувались спереду (Довж., I, 1958, 147).

◇ Ні склади, ні ладу, ні спереду, ні ззаду — дуже непоказний, непривабливий. Вона й зроду така. Як то кажуть: ні склади, ні ладу, ні спереду, ні ззаду... (Ряб., Жайворонки, 1957, 40).

2. присл., рідко. У майбутньому; попереду. Десь да-

леко за мною осталася рідна домівка, а спереду — казенні муровані стіни школи (Вас., I, 1959, 183).

3. присл., рідко. Раніше, в минулому; перед цим. — Га, синку, — сказав він, звішуючи вниз голову, — що ж робити? Минувшого [минулого] не вернеш! Слухаючи тебе, приходиться хіба сказати так, як той русин каже: «Коли б то я спереду той розум мав, що ззаду!» (Фр., III, 1950, 384).

4. прийм., з род. в. Уживається при означенні місця перед ким-, чим-небудь; на передньому боці чогось. Бондаренко вже намірився підлізти під вагон ешелону, що стояв поряд, але раптом увагу його привернув шум і метушня спереду состава, що оце прибув тільки-но з Кибинців (Головка, II, 1957, 458); Складки спереду спідниці.

СПЕРЕСЁРДЯ, присл. В пориві гніву, дуже розсердившись. Стальський спересердя кинув на стіл ніж і вилку, які досі держав у руках (Фр., VII, 1951, 391); Зосина мати спересердя відмовилася від доньки (Стельмах, I, 1962, 649); // Від злості, досади. [Д р а н к о:] Тут серце спересердя перепалило тобі, мов на жужелицю!.. (Кроп., I, 1958, 178); Спересердя він став червоний, мов печений рак (Панч, Синів., 1959, 9); Сукенку привіз [Ладик] важку, зимову, жовту, в зелену клітку. Ладикова мало що не плакала спересердя, але сукенку Олені заpackувала (Вільде, Сестри., 1958, 6); // Гніваючись, сердячись. Бувайте здорові! Сподіваюсь, що Ви не спересердя не пишете до мене? (Л. Укр., V, 1956, 173); Ася спересердя вдягла шубу, пілотку і снідає не схотіла (Горд., Буян, 1938, 74); // У момент роздратування, сильного збудження; під гарячу руку. Мене від діда силоміць відобрали [відібрали], кажучи, що дід дуже мене розпестили і нічого доброго не навчили. Із-за того дід загнівались були на дедю [батька] і спересердя спродали ліс Цухонів кутському господареві (Черемш., Тв., 1960, 379); Пекарі ніяково чухали потилиці і починали виправдуватись.. Спересердя чи з похмілля вони зганяли свою злість на цих.. хлопцях (Ів., Таємниця, 1959, 154); // Сердито. — Добрий був чоловік, — знехотя обізвася Балабуха й знов спересердя потяг люльку так, що огонь знов запалахкотів (Н.-Лев., III, 1956, 98); Вітер виє-завивав, аж стогне спересердя (Ірчан, II, 1958, 225); — Ви толком можете сказати щось, чи ні? — гримнув спересердя роздратований Красовський (Кач., Вибр., 1953, 235).

СПЕРЕЧАЛЬНИК, а, ч. Той, хто сперечається, любить сперечатися. Василь Опанасович, презирнувшись з дружиною, поспішав до сперечальників — пригасити розбурхані пристрасті (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 147).

СПЕРЕЧАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до сперечальник.

СПЕРЕЧАННЯ, я, с. Дія за знач. сперечатися. Він не любив Комашка за самотійність його вдачі, за його завідні сперечання й опозицію і... за його чесність (Н.-Лев., V, 1966, 307); Він почав пригадувати відвідування батька іншими робітниками, гарячі їхні сперечання, часто до пізньої ночі, про те, хто кого перемає на війні (Панч, Синів., 1959, 42); Радіють [батько й син] іноді просто й щиро — від життя, від того кипіння щоденного в розмовах і сперечаннях.. бо все їм болить, як робиться щось не до ладу (Мик., II, 1957, 90); Вона була рада, що сестри там.. не було, — все ж би вона завважала трохи своєю розмовою та сперечанням (Л. Укр., III, 1952, 498); // рідко. Полеміка. Є ще немало таких філософів, які.. мають пристрасть до теоретичного сперечання, до голої дискусії в пресі (Тич., III, 1957, 494).

СПЕРЕЧАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. Вести суперечку (у 1 знач.), доводячи що-небудь. Ми вдвох, ходячи по хаті, говоримо, сперечаємося, та так завзято, як

ніби від нашої суперечки залежить щастя громадське (Коцюб., I, 1955, 467); Другий зять не сперечався з тецею, мовчав собі та читав книжки (Н.-Лев., III, 1956, 203); Довго довелося генералові сперечатися з Обручовим. Обручов боявся відступити від букви закону (Тулуб, В степу., 1964, 241); Ми маємо право і повинні сперечатися про долю і шляхи нашого радянського мистецтва, нашої радянської літератури (Рильський, IX, 1962, 176); Хлопчик знав, що батькове слово завжди тверде й розсудливе і що сперечатися з батьком не можна (Донч., V, 1957, 33); // Заперечувати проти чого-небудь, не давати своєї згоди на щось. У Марії Павлівни часом збирались її товариші на пораду, Микола Васильович ніколи не сперечався проти таких зборів у його домівці (Л. Укр., VIII, 1965, 205); «А що буде, як Денис мене свататиме, а мати моя буде так сперечатись, як.. Терпилиха?» — несподівано майнула думка в Насті (Н.-Лев., VI, 1966, 355).

Не сперечаюся; Не буду сперечатися — уживається для вираження згоди з ким-небудь. — Ет, балаканина! Зрештою, за поетів не буду сперечатися, вам се ліпше знати (Л. Укр., III, 1952, 703).

2. Відстоювати своє право на що-небудь, на володіння чимсь. Подано автомобілі — розвезти акторів по домівках. Дехто почав сперечатися за місця в машинах. Кожний хотів їхати в першу чергу (Ю. Янов., II, 1958, 60); Командири батарей люто сперечались за кожний шмат землі: вже не вистачало місця для артилерійських вогневих (Гончар, III, 1959, 404); // чому, рідко. Чинити опір чому-небудь; противитися. [М а р у с я:] Стривай, Микито! Бог один бачить, що ти робиш з моїм серцем! Не маю сили сперечатися твоїй волі... (Кроп., I, 1958, 99).

3. перен. Не поступатися перед ким-, чим-небудь якимись якостями, властивостями; суперничати. Ти усміхнулася, — і враз Все змергло перед милим зглядом; З огнем очей сяйний алмаз Не міг сперечатися рядом (Граб., I, 1959, 229); Міські ліхтарі сперечаються з місяцем (Сос., I, 1957, 88).

СПЕРЕЧКА, и, ж., рідко. Те саме, що суперечка. В клубі натовп людей, промови, гамір. Одна пара.. у палкій сперечці одбивається од гурту і кінчає на одшибі почату розмову (Л. Укр., II, 1951, 163); Любив він, в рицарських чеснотах самоук, В сперечку інколи удатися гарячу (Рильський, Поеми, 1957, 230).

СПЕРЕЧЛИВИЙ, а, е, рідко. Схильний до сперечань.

СПЕРЕЧЛИВІСТЬ, вості, ж., рідко. Властивість за знач. сперечливий.

СПЕРЕЧЛИВО, рідко. Присл. до сперечливий.

СПЕРЕЧНИК, а, ч., рідко. 1. Те саме, що сперечальник. Ніяк не скінчатись одвічні сії спори, та й як мають скінчитись, коли сперечники одно одного не розуміють (Л. Укр., V, 1956, 32).

2. Те саме, що супротивник. [В 'я з е н ь - л и ц а р:] Ні, Зевес не був тираном низьким, він почесно карав своїх сперечників великих (Л. Укр., II, 1951, 186).

СПЕРЕЧНИЦЯ, і, ж., рідко. Жін. до сперечник.

СПЕРМА, и, ж. Рідина із статевими клітинами, яку виділяють чоловічі статеві залози.

СПЕРМАТОГЕНЕЗ, у, ч. Розвиток чоловічих статевих клітин у сім'яниках людини і тварин.

СПЕРМАТОЗОЇД, а, ч. Чоловіча статеві клітина людини, тварин і деяких рослинних організмів; живчик.

СПЕРМАЦЁТ, у, ч. Речовина, яку виділяють із білої жироподібної маси, що міститься в особливій порожнині голови кашалотів, і використовують у парфюмерії, медицині й техніці.

СПЕРМАЦЕТОВИЙ, а, е. Прикм. до спермацет. *Спермацетова маса; // Вигот. із спермацету. Спермацетова мазь; Спермацетове мило.*

СПЕРМІЙ, я, ч. Чоловіча статеві клітина покрито-насіінних та більшості голонасіінних рослин; гамета.

СПЕРМІН, у, ч. Витяжка з сіменних залоз тварин, яку використовують як лікувальний засіб.

СПЕРТИ див. *спирати*.

СПЕРТИЙ, ЗІПЕРТИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до *сперти*, *зіперти*. *Аж ось загорілися в неї щоки... відкрилися уста від напору спертого в грудях духу, аж пашисть Галя (Мирний, I, 1949, 342); — Вхопив сокиру, перехрестився, поправив ноги, що були сперті на двох коренях... та й ждуть вуйка [ведмедя] (Фр., IV, 1950, 26); Старий згорбився, опустив погляд, ніби розглядаючи сухі жилаві руки, сперті на ковіньку... (Ряб., Золототисячник, 1948, 19); В кімнаті стояли два матраци, зіперті на цеглини, два стільці, стіл під вікном і комодик (Вітч., 6, 1947, 91); Усяка практика, сперта на обґрунтовану теорію, як правило, успішно розвивається по висхідній і приносить добрі наслідки (Літ. Укр., 18.VIII 1967, 1).*

2. у знач. прикм. *Задумливий, несвіжий, з важким запахом (про повітря). І сперте повітря, і шалені скоки, і гарячі почуття будили спрагу (Фр., VIII, 1952, 64); Він приніс з собою в душну і сперту атмосферу зачиненої хати вогкість і свіжість літнього дощу (Коцюб., I, 1955, 316); — Звісно, зараз, коли цвітуть бузки, там по садках краще пахне, ніж у казармі, — при цих словах Яресько ще гостріше відчує, яким спертим, важким повітрям б'є із-під нар (Гончар, II, 1959, 248).*

СПЕРТИСЯ див. *спиратися*.

СПЕРШ див. *спершу*.

СПЕРШЕ див. *спершу*.

СПЕРШУ, рідше **СПЕРШ**, діал. **СПЕРШЕ**, присл. 1. На перших порах; спочатку. *Мати спершу сміялася. Думала — жартує, Потім бачить, що не жарти. Та й каже: — Мар'яно! Треба буде старостів ждати (Шевч., I, 1963, 151); Спершу не з якою охотою пішов був Артем до отари. Але скоро звик і до овець, і до степу (Головко, II, 1957, 212); Він, кажуть, сперш хороше з своєю жінкою жив, та мати її, теця вже, не злюбила його (Мирний, V, 1955, 336); // В перший момент. Побачили [брати] на своїй клуні одсвіт од Струкової пожежі і подумали спершу, що горить їх власна клуня (Гр., II, 1963, 300); Разувєв спершу недовіриливо взяв листа, але коли впізнав дідив почерк, задихнувся від радості (Логв., Давні рани, 1961, 30); // Насамперед, перш за все. З дверей виткнулось спершу відро, до половини виповнене водою, далі русьва голова дівчини (Коцюб., I, 1955, 13); [Р о м а н:] Наважався спершу все їй розказати, а зустрівся з батьком її, не вмовчав і виявив серце!.. (Кроп., II, 1958, 53); Спершу дали йому повечеряти, а потім він до пізньої ночі гомонів з чабанами про їхнє життя (Гончар, II, 1959, 30); Сперш обірвала [Марія] спів, а потім.. повернулася до парубка (Головко, II, 1957, 100); // Раніше, перед ким-, чим-небудь. [К о с т ь:] Моя мати вчила мене змалку: не хапайся їти ніколи, а спершу подумай гарненько, чи не забув чого (Вас., III, 1960, 171); — Казали, море, а де воно? — чувся з темряви молодий голос... — Зуб на зуб не попаде, а йому пляжі подавай, — сміючись, відповідав інший. — Спершу Сиваш перебрєди (Гончар, II, 1959, 400); Слава про нього сперш прибіжить, А вже він сам з'являвся пізніше... (Шер., Генерал Орленко, 1948, 31); [С а н ь к о:] Ти, Мишко, сперше в школу приходь, хай там читати тебе навчають... (Вас., III, 1960, 509).*

Спершу всього; Сперш усього — в першу чергу. Треба було спершу всього їх [пісні] винишпорити та ви-

збирати і, звівши докупи, розібрати: що то і чого воно коштує? (Мирний, V, 1955, 372).

2. *рідко*. Знову, ще раз; з самого початку. — *Та що ж ти мені десять разів розказуєш і все не так. Батько з прийомом тебе обікрав, чи що? — Та ні! Ось дозвольте, я все вам спершу розкажу (Кв.-Осн., II, 1956, 278).*

СПЕСИВЕЦЬ, вця, ч., розм., *рідко*. Те саме, що *чванько*. *Трій красивий, як намальований, з ницою душею спесивця, црй — приязний і соромливий, з одвертим серцем дитини (Добр., Тече річка.., 1961, 191).*

СПЕСИВИЙ, а, е, *рідко*. Те саме, що *пихатий*. *Багата спесивая — рушник на кілочку; В убогої сиротини брови на шнурочку (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 277); — Він [суддя] у нас не спесивий: я колись п'ять пасом валу піднесла, — він, спасибі йому... узав і діло зробив (Кв.-Осн., II, 1956, 278); Спесивий тон.*

СПЕСИВИСТЬ, вості, ж., *рідко*. Властивість за знач. *спесивий*. *Зубов недбало тицьнує Головатому два пальці, і на його молодому, без жодної зморшки обличчі відбилась нічим не прихована спесивість розбещеного царедворця (Добр., Очак. розмир, 1965, 417).*

СПЕСИВО, *рідко*. Присл. до *спесивий*. *Зелена Хмелина розмовляє І на Лопух спесиво поглядає, А той сміється у кутку, Бо чує не раз брехню таку (Гл., Вибр., 1951, 144).*

СПЕЦ, а, ч., розм. 1. Представник інтелігентської професії — виходець із непролетарського середовища (назва, поширена в СРСР до середини 20-х років). *Пускаючи його [завод] знову, новий господар, Радянська влада, не міг ще обійтися без тих, хто розпоряджався тут до революції, кого тепер називали «спецами» (Шовк., Інженери, 1956, 77); Марат відчув себе глибоко ображеним за Крушину. Як він, отой безпартійний спец, наслідуються робити зауваження самому редакторові? (Жур., Нам тоді.., 1968, 35).*

2. Те саме, що *спеціаліст*. *Специ вважали, що на ремонт [станції] треба вісім місяців (Трубл., I, 1955, 133); — Я, каже, по дереву майстер. Ну, це правда, він по дереву спец! (Рудь, Гомін.., 1959, 90).*

СПЕЦ... Перша частина складних слів, що відповідає слову *спеціальний* у 1 знач., напр.: *спецавіація, спецвзуття, спецвідділ, спецзавдання, спецпідготовка, спецрейс, спецхарчування, спецчастина, спецшкола і т. ін.*; у 2 знач., напр.: *спецсеминар і т. ін.*

СПЕЦГОСП, у, ч. Скорочення: спеціалізоване господарство. *Ми й далі розвиватимемо спеціалізацію господарств на виробництві основного виду продукції, особливо в тваринництві. Створені в районі спецгоспи підтвердили вигідність цього (Хлібороб Укр., 8, 1965, 18).*

СПЕЦИФІКА, и, ж. Відмітні особливості предмета, явища; те, що характерне для певного предмета, явища. *Пісня має свою особливу художньо-поетичну специфіку. Не кожен вірш співається і не кожен віршований рядок кладеться на музику (Мал., Думки.., 1959, 68); Специфіка балету полягав в дуже складних, умовних зв'язках танцювального образу з повсякденним життям (Мист., 1, 1959, 30).*

СПЕЦИФІКАТОР, а, ч. Той, хто займається специфікацією яких-небудь матеріалів.

СПЕЦИФІКАЦІЯ, ї, ж. 1. Визначення і перелік специфічних особливостей чого-небудь; розподіл на класи, групи за спільними ознаками, властивостями; класифікація. *Специфікація машин.*

2. Технічний документ, в якому зазначено назви частин, вузлів і деталей певного виробу, а також вказано їх кількість, матеріал, вагу і т. ін.; документ з перелі-

ком умов, яким повинен відповідати замовлений предмет.

СПЕЦИФІКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до специфікувати.

СПЕЦИФІКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Проводити специфікацію (у 1 знач.) чого-небудь; класифікувати. *Специфікувати книжки.*

2. Складати специфікацію (у 2 знач.) чого-небудь. *Специфікувати прилад.*

СПЕЦИФІКУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до специфікувати.

СПЕЦИФІЧНИЙ, а, е. 1. Характерний тільки для кого-, чого-небудь, власт. виключно комусь, чомусь; своєрідний. *Море бухав, в повітрі вогкість і специфічний дух моря* (Коцюб., III, 1956, 131); *Мирне співіснування в основі мирного змагання між соціалізмом і капіталізмом у міжнародному масштабі і становить специфічну форму класової боротьби між ними* (Програма КПРС, 1961, 52); *Переклад на українську мову, скажімо, з російської чи білоруської являє специфічні труднощі, які не завжди легко подолати* (Рильський, III, 1956, 130); *У них була своя окрема мова, яка склалася з довгого ряду специфічних спортивних словечок, що їх не завжди розумів батько* (Вільде, Сестри., 1958, 172).

2. спец. Який має особливі властивості, будову, склад. *Специфічний білок.*

СПЕЦИФІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. специфічний. *Та обставина, що публіцистика наближається як до науки, так і до художньої літератури, визначає специфічність її форми, яка характеризується єдністю раціонального й емоціонального, логічного й образного* (Рад. літ-во, 1, 1970, 90).

СПЕЦИФІЧНО. Присл. до специфічний. *Перекладач дуже часто стоїть перед небезпекою — або підкорити рідну мову іншомовній стихії, або, навпаки, нарядити мову перекладу в дуже національні, специфічно національні шати* (Рильський, IX, 1962, 65); *Класики марксизму-ленінізму довели, що специфічно людське мислення є суспільним продуктом* (Наука., 5, 1958, 35).

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ, ї, ж. Дія і стан за знач. спеціалізувати і спеціалізуватися. *Неможлива праця без спеціалізації при сучасних умовах техніки і соціального ладу* (Л. Укр., III, 1952, 684); *У Москві рано виникла спеціалізація ремісників. Так, у Кузнечній слободі виготовляли переважно ковальські вироби, у Котельниках — котли, в Бронних слободах — броню* (Іст. СРСР, I, 1957, 81); [Бондар:] *Землі тут важкі, а спеціалізація, Гордію Климовичу, — справа хороша. Хай одна бригада хліб вирощує, а ви — сади* (Зар., Антеї, 1961, 32); *В процесі економічного і науково-технічного співробітництва країн соціалізму, координації їх народногосподарських планів, спеціалізації і кооперування виробництва складається новий тип міжнародного поділу праці* (Програма КПРС, 1961, 20).

СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спеціалізувати. *На найбільшому підприємстві Латвії, спеціалізованому на випуску сортового посуду, на місяць раніше строку стала до ладу механізована піч* (Роб. газ., 11.III 1975, 1).

2. у знач. прикм. Признач. для роботи або використання в якій-небудь одній спеціальній галузі; який має спеціальне, особливе призначення. *Спеціалізовані радгоспи забезпечують населення міст.. свіжим молоком, м'ясом, яблуками, виноградом та іншими продуктами* (Хлібороб Укр., 2, 1969, 3); *Великі спеціалізовані підприємства, створені на основі соціалістичного поділу праці, мають гарантований збут продукції на світовому соціалістичному ринку* (Ком. Укр., 9, 1962, 16); *Виїз-*

дила [Оленка] весь Поділ, тричі ходила в Пасаж до спеціалізованої крамниці, де продавали пластинки (Кучер, Трудна любов, 1960, 184); *Спеціалізований завод.*

СПЕЦІАЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. 1. Давати спеціальні знання, навички в якій-небудь галузі науки або техніки; навчати якоїсь спеціальності. *Спеціалізувати студентів.*

2. Призначати для роботи або використання в якій-небудь одній спеціальній галузі. *На вирощуванні овочів треба спеціалізувати в першу чергу приміські радгоспи, які здатні забезпечити населення дешевою і доброякісною продукцією* (Колг. Укр., 10, 1958, 2); *Слід було б спеціалізувати кілька комбикормових заводів на виготовлення тільки комбікорму для птиці* (Рад. Укр., 1.VI 1967, 2).

СПЕЦІАЛІЗУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. і док. 1. з чого, на чому, в чому і без додатка. Набувати певних знань, навичок у якій-небудь галузі науки або техніки; набувати якоїсь спеціальності. *Змушені спеціалізуватися [ремісники] на одній, механічній, звичайно посидючій роботі* (Фр., IV, 1950, 208); *Він спеціалізувався на біології* (Коп., Лейтенанти, 1947, 113); *Філько спеціалізується з гінекології* (Вільде, Сестри., 1958, 503); *Оксана Сергіївна спеціалізувалась в педіатрії* (Ю. Янов., II, 1954, 66).

2. на чому, в чому і без додатка. Закріплюватися за якою-небудь однією спеціальною галуззю, мати спеціальне, особливе призначення. *Господарство.. спеціалізується на виробництві зерна та технічних культур, а також яєць і молока* (Ком. Укр., 6, 1975, 76); *В колгоспі в дві комплексні бригади. Одна спеціалізується на дорощуванні молодняка, а друга — на відгодівлі [худоби]* (Хлібороб Укр., 11, 1966, 16); *Спеціалізувався [завод] на виконанні замовлень для великої хімії* (Веч. Київ, 20.IX 1967, 2).

3. тільки недок. Пас. до спеціалізувати.

СПЕЦІАЛІСТ, а, ч., з чого, по чому і без додатка. Той, хто досконало володіє певною спеціальністю, має глибокі знання в якій-небудь галузі науки, техніки, мистецтва тощо; фахівець. *Астма так мучить, що розказати трудно.. Перемучився я так місяць і поїхав до Києва, до спеціаліста-професора* (Коцюб., III, 1956, 439); *Тисячі молодих спеціалістів — інженерів, діячів науки, культури, освіти і охорони здоров'я, вихідців з робітників і селян, влилися в ряди інтелігенції Румунії* (Ком. Укр., 10, 1962, 59); *Авторитет головного інженера мав велику вагу, та й Русевич дуже досвідчений спеціаліст* (Шовк., Інженери, 1948, 46); *Разом зі мною тут у вас гостює спеціаліст по лісохімії* (Чаб., Стоїть явір., 1959, 206); // розм. Той, хто досяг високої майстерності в чому-небудь, знавець чогось. [Любов:] *Цікава б я знати психологію спеціалістів по чужих справах* (Л. Укр., II, 1951, 53); *І кожен в нас спеціаліст, І всякий шану мав, Чи він обозник, Чи танкіст, Чи чоботи латає* (Воскр., З перцем!, 1957, 34); — *І вудка в мене така, як у діда, і сяду близенько коло нього. То він тягав рибину за рибиною, а я тільки очима блимаю, дивлячись на свої поплавиці. Великий спеціаліст* (Коп., Сон. ранок, 1951, 9); *Я був спеціаліст по гороб'ячих гніздах...* (Сміл., Сашко, 1954, 5).

СПЕЦІАЛІСТКА, и, ж. Жін. до спеціаліст. Мені важко було визначити її професію: зовнішність не давала будь-яких виразних вказівок; вона могла бути і рядовою колгоспницею, і ланковою, а може, й якоюсь колгоспною спеціалісткою — зоотехніком, рахівником (Смолич, День., 1950, 95); *В кожному селі в жінки-спеціалістки, які найкраще знають весільні пісні й обряди* (Муз. праці, 1970, 377).

СПЕЦІАЛЬНИЙ, а, е. 1. Признач. виключно для кого-, чого-небудь; який має особливе призначення.

До приїзду дорогого гостя будувалися спеціальні рублені покої в старій розкішній діброві (Ле, Наливайко, 1957, 222); Спішним порядком будувалася спеціальна залізнична вітка, щоб можна було доставляти по ній з глибини Криму будівельні матеріали (Гончар, II, 1959, 353); Робітник, насунувши спеціальні окуляри на очі, заглядає до печі (Ю. Янов., II, 1958, 241); Спеціальні верстати; Спеціальний випуск стінгазети; // Який чимсь виділяється серед інших; не такий, як інші; особливий. Сьогодні були спеціальні причини, задля яких пан бажав поговорити з попом (Фр., VIII, 1952, 37); — Лікар взяв.. її під свій спеціальний догляд (Коб., III, 1956, 186); // рідко. Який відзначається більшою, ніж звичайно, мірою свого вияву. Те, що вона була «з духовних» — прищепило їй певну повагу до людей не з світського стану, але спеціальна нехтіть до гостя [попа] перемогла (Коцюб., I, 1955, 314).

Спеціальний кореспондент — співробітник газети, журналу і т. ін., якого редакція посилає куди-небудь із певним завданням. [К р и к у н:] Я з радістю і жив би на передовій. Але я спеціальний кореспондент по фронту і мушу бути, на жаль, у штабах, щоб освітлювати все (Корн., II, 1955, 10).

2. Який стосується окремої галузі науки, техніки, мистецтва і т. ін.; признач. для спеціалістів цієї галузі. З-під його [І. Франка] пера вийшов цілий ряд солідних наукових праць.. і багато спеціальних статей в різних журналах (Коцюб., III, 1956, 35); В інституті Денис учився наполегливо, а в спеціальних дисциплінах був невтомний. Він безконечні години просиджував за креслярською дошкою (Сенч., На Бат. горі, 1960, 103); Зробивши деякі зауваження спеціального характеру, начерт [начальник артилерії] поздоровив Черниша з успіхом його бойового експерименту (Гончар, III, 1959, 415).

Спеціальна освіта — освіта (вища або середня), що дає певну спеціальність. На чолі кожного колгоспу стоять тепер здебільшого досвідчені керівники, майже всі вони мають спеціальну агрономічну освіту (Колг. Укр., 4, 1958, 5); Спеціальний курс — те саме, що спецкурс. З 1915 р. М. К. Гудзій став приват-доцентом Київського університету, вів там практичні заняття і читав спеціальні курси (Рад. літ-во, 3, 1957, 33); Спеціальний навчальний (учбовий) заклад — заклад (вищий або середній), який готує працівників певної спеціальності. Все ширше розгортається підготовка спеціалістів у вищих і середніх спеціальних учбових закладах (Наука., 12, 1957, 5).

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ, ності, ж. 1. Окрема галузь науки, техніки, мистецтва і т. ін.; сфера чийої діяльності або вивчення чого-небудь. Потім признався [Адаменко], що його спеціальність — медицина, а в армії був за ветеринарного фельдшера (Ю. Янов., II, 1958, 246); — До війни я був лектором. Моя спеціальність — історичний матеріалізм... (Перв., Дикий мед, 1963, 275); // Основна кваліфікація; професія, фах. Набув [Захар] сталої спеціальності (Ле, Право., 1957, 231); Потрібні йому були різні люди: і лікарі, і цирульники, і теслярі, і ливарники, і архітектори, і каменярі, і друкарі — різні майстри різних спеціальностей (Ів., Таємниця, 1959, 172); Лелекач був добрим майстром-мебельником. Але не працював за спеціальністю (Томч., Закарп. опов., 1953, 192); // розм. Улюблена справа, заняття, в якому хто-небудь виявляє уміння, хист. Тепер за тобою установиться спеціальність писати біографічні реферати (Л. Укр., V, 1956, 222); Умів Юрчик оповідати як ніхто! Славився тим. А спеціальністю його були оповідання про Довбуша (Хотк., II, 1966, 153).

2. Властивість за знач. спеціальний 2. Спеціальність терміна.

СПЕЦІАЛЬНО, присл. 1. Присл. до спеціальний 2. Стаття написана надто спеціально.

2. Поглиблено, професійно, як спеціаліст. Спеціально вивчав [Іван] тільки такі мови, як грецька, латинська (Кол., Терен., 1959, 34); Франко спеціально не висловлювався про Чернишевського як про літературного критика, але цілком очевидно і загально визнано, що естетичні погляди останнього справили на Франка-критика великий вплив (Рад. літ-во, 3, 1957, 41).

3. З певною метою, з певним наміром; навмисно. Коли б зібралось багато дітей, могли б взяти не родичі, а хтось один, спеціально запрошений (Коцюб., III, 1956, 370); — Я приїхала спеціально з Берліна обізнатися з виноградарством у господарстві доктора Гальванеску (Смолич, I, 1958, 50); // Не для кого іншого, не для чого іншого. Про море ще не писав, але збираю матеріали і думаю написати спеціально для Вас (Коцюб., III, 1956, 432); Чоловік зрозумів, що я спеціально для нього вийшов на дощ, щоб таки поговорити з ним (Ле, Опов. та нариси, 1950, 120); Мов за рідними дітьми, ходить за ними [пораненими] Оленчук. Спеціально для них тримав під сидінням у запасі кілька кавунців (Гончар, II, 1959, 121).

4. Тільки, виключно. В кутку майстерні двох зайняті спеціально тим, що ремонтують кузови та сидіння шоферам (Гончар, Тронка, 1963, 179); // заст. Зокрема. За «високими матеріями» я нічого не сказала про дрібні справи світу сього, а спеціально про мої (Л. Укр., V, 1956, 397).

СПЕЦІВКА, и, ж., розм. Спеціальний одяг (куртка, комбінезон, халат і т. ін.) для роботи на виробництві. В кутку малярські козли з відром і квачем, поряд на стільці робоча спецівка маляра (Коч., II, 1956, 537); На ньому була шахтарська спецівка (Гур., Наша молодість, 1949, 107); Йдучи на роботу, Гнат одягав парусинову спецівку, наскрізь промащену мастилами (Чорн., Визвол. земля, 1950, 16); *Образно. Раніше гранатовий камінь вважався лиш дорогоцінною прикрасою, а нині вчені вирішили одягнути його в робочу спецівку (Рад. Укр., 11.II 1968, 4).

СПЕЦІЯ, ї, ж. 1. перев. мн. Прянощі, які додають до страви для поліпшення смаку й аромату; приправа. З горбоду вони поверталися з оберемками листяних спецій (Рудь, Гомін., 1959, 10); В узбецьких стравах своєрідним є підбір.. спецій (м'ята, кориця, гвоздика, імбир, шафран і т. п.) (Технол. пригот. їжі, 1957, 4).

2. заст. Зілля (у 2 знач.).

СПЕЦКОР, а, ч. Скорочення: спеціальний кореспондент. Матвій Діденко як спецкор «Зорі комунізму» встигав побувати і в цехах, де зустрічалися новатори, і на технічних конференціях (Автом., В. Кошик, 1954, 260).

СПЕЦКУРС, у, ч. Курс лекцій у вузі, який являє собою поглиблену розробку спеціальної, окремої теми за програмою, запропонованою лектором. Кінорежисура, крім загальної режисури, ..складається з спецкурсів: монтаж, композиція кадру, робота з актором (Мист., 1, 1969, 11).

СПЕЦОДЯГ, у, ч. Спеціальний одяг для роботи на виробництві. В замащеному нафтою брезентовому спецодязі всі трое їхали, очевидно, просто з роботи додому (Донч., II, 1956, 100); Працюючи з препаратами миш'яку, треба одягати спецодяг, зокрема шлем, рукавиці та захисні окуляри (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 53).

СПЕЧАЛИТИ, лю, ліш, док., перех., діал. Засмутити. — Що ти, сестро, зробила? Нашу матір спечалила! (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 481).

СПЕЧЕНИЙ¹, а, е. 1. Діспр. пас. мин. ч. до спекті¹. — Оце вам м'яка паляниця, а се і хліб, сьогодні тільки

спечений (Мирний, I, 1954, 167); *І жа в них була одномо- нитна, убога — юшка з в'яленої риби з прісними коржа- ми, спеченими на каміннях вогнища* (Скл., Святослав, 1959, 16); — *От бач, яка паска у нас хороша придалась? От і печений баранчик і поросятко дуже мудро спече- не...* (Кв.-Осн., II, 1956, 237); *Мати мовчала, її очі були сухі, мов спечена сонцем земля* (Панч, Іду, 1946, 27); *Крізь спечені гарячкою уста інколи добувався тихий стогін* (Коцюб., I, 1955, 229); — *Ма-мо... — ледь чутно ворухнуться спечені жаром губи* (Коз., Гарячі руки, 1960, 128); // у знач. прикм. *Що дикі свині бувають по лісах, се кожний знає і не чудується занадто: вони, врешті, не такі страшні і небезпечні, а спечені навіть смачні* (Мак., Вибр., 1956, 372); *Христя увійшла вся заплакана, держачи в другій руці спечену руку* (Мирний, III, 1954, 77); // у знач. ім. спечене, ного, с. Хлібобулоч- ний виріб або вироби, приготовлені способом випікан- ня. *Старі досвідчені колгоспниці дають оцінку кулінар- ним витворам жінок, враховуючи як смакові якості, так і зовнішнє оформлення спеченого* (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 157).

◇ **Щойно** (тільки що, тільки-но) спечений, ірон. — те саме, що новоспечений. *Глибоко зітхнувши, далі за- говорив [Ковалишин] тим твердим тоном, яким щой- но спечені начальники звертаються до підлеглих* (Шовк., Людина., 1962, 168).

2. у знач. прикм. Розморений, з почервонілим від спеки або внутрішнього жару лицем. *Надійшов [профе- сор]..., а за ним поліцей, оба спечені, бо жара пекла* (Мак., Вибр., 1954, 333); // *Укритий смагою (про губи). Сень подав йому воду з дзбанком, і Василь довго-довго не від- німав спечених уст від посудини* (Фр., I, 1955, 175); *Вона розтуляє спечені губи й ловить повітря..., обіймає пухкими рученятами шию лікаря* (Коцюб., I, 1955, 414); // *Випалений сонцем та засухою, без рослинності (про степ, ниву і т. ін.). Сонечко стоїть низько на за- ході й червонить своїм світлом гарячим спечений степ* (Л. Укр., III, 1952, 476); *Стомлена, спечена, пилом прибита, Журиться нива, дощем не полита* (Манж., Тв., 1955, 42).

СПЕЧЕНИЙ², а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спекті². В сучасному доменному виробництві вирішальну роль у збільшенні виплавки чавуну відіграв агломерат (спе- чена з вапняком руда) (Рад. Укр., 24.I 1963, 2).

СПЕЧНИЙ, а, е. Прикм. до спе́ка. *Навкруги ясний, сонячний, спечний день* (Ю. Янов., IV, 1959, 43); *Почи- налося спечне літо, якого Бальзак не любив, бо спека по- гано впливала на його серце* (Рибак, Помилка., 1956, 266); *Село потонуло у тій особливій, теплій передвечір- ній сутіні, яка повивав передгір'я Кавказу спечними літ- німи вечорами* (Собко, Кавказ, 1946, 34).

СПЕЧНО. Присл. до спечний; // у знач. присудк. сл. *Спечно було в степу коням і людям* (Ю. Янов., II, 1958, 172); *Тепер загляньмо в термічний цех. Тут гар- тують інструмент.. В цеху спечно й шумно* (Знання., 1, 1970, 13).

СПИВАТИ, аю, аєш, недок., **СПИТИ**, зіп'ю, зіп'єш, док., перех. 1. Випивати зверху або з поверхні чого- небудь. *Я стебла пригинав полинні, Гірку співаючи росу* (Перв., I, 1958, 431); *Спивати вершки з молока; *Образно. Сонце спило сніги з вулиць, підсохли рано тротуари* (Тудор, Народження, 1941, 5); // *Робити напій неміцним, неодноразово зливаючи його і розбавляючи водою. Спивати квас; Спивати чай.*

2. розм. Пити, випивати (у 1 знач.). *Є в чому походи- ти, в що з'їсти й спити* (Гр., II, 1963, 313); — *Не розу- мію я, що вона з чоловіком своїм зробила. Чи вона спити дала йому що, чи так уже його біда та горе скрутили* (Хотк., I, 1966, 71); *І ми, перше ніж хліба взяти чи ста-*

рого спити вина, тричі будемо повторяти друзів зві- рених [випробуваних] імена (Рудь, Дон. зорі, 1958, 39); *Образно. — *За годину зіп'є її [мряку] сонце, що аж любо буде!* (Коб., II, 1956, 184); // *Висмоктувати з чого- небудь. Мохнатий джміль із будяків червоних Спивав мед* (Рильський, I, 1960, 265).

3. перен. Викльовувати молоде зерно (про птахів). *Ой пшеницю пташки спили, ніщо молотити* (Коломий- ки, 1969, 222).

СПИВАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., **СПИТИСЯ**, зіп'юся, зіп'єшся, док. 1. Призвичаюватися до пияцтва, ставати п'яницею. *Багато які політичні вигнанці, не здолавши свого горя, топили його в горілці, спивались* (Життя К.-Карого, 1957, 43); *Нечипорів батько та був собі велика ледащичка: спився і звівся нінащо* (Кв.-Осн., II, 1956, 101).

◇ **З крүгу** (з пуття і т. ін.) спітисся — остаточно опуститися, втратити здоровий глузд через пияцтво. — *Все пропив той п'яниця. Все доценту, поки і сам з крүгу не спився* (Мирний, III, 1954, 368); — *Чи ти здурів сьогодні, чи ти спився з пуття, — закричала Ма- рія спересердя* (Н.-Лев., II, 1956, 120).

2. діал. Упиватися.

3. тільки недок. Пас. до спивати.

СПИЖ¹, у, ч., діал. Свидина.

СПИЖ², у, ч., заст. Бронза (у 1 знач.). *Дивись: мій [колодязя] простий зруб із дерева старого; Ні марму- ру мені, ні спижу дорогого Ніхто ніколи не приніс* (Щог., Поезії, 1958, 292); *Чимало тоді золота й срібла накидали городяни в розтоплену мідь, щоб співав цей дзвін любішим голосом, і сам Варфоломей Копистка ви- сипав тоді в киплячий спиж усю свою калитку* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 376); *У порівн. — *О!.. — хлипав переляканий циган, висмикуючи свою брудну подертую сорочку, з-під якої визирали темні, як спиж, волохаті груди* (Коцюб., I, 1955, 213).

СПИЖЕВИЙ¹, а, е, діал. Прикм. до спиж¹. *Спижевий куш.*

СПИЖЕВИЙ², а, е, заст. Прикм. до спиж²; // Зробл. із спижу. *Проміння біле ..ряхтить вогнем на золотих покрасах царських палат.., кладе вінці на шоломи спи- жеві* (Л. Укр., I, 1951, 441); *Горіли рівно свічки у висо- ких спижевих канделябрах* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 11).

СПИЛИТИ, лю, лиш, док., перех., діал. Здійняти пил. *Іду я, — це як подме вітер, так і спилив кіптюгу поперед мене* (Сл. Гр.).

СПИЛОК, лка, ч., спец. Тонка шкіра, яку одержують розпилюванням більш грубої шкіри по товщині.

СПИЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. спільювати. *При спилюванні дерева треба робити попередній надруб з того боку, куди має впасти дерево* (Сіль. лінії електро- передачі, 1956, 135).

СПИЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., **СПИЛЯТИ**, аю, аєш, док., перех. 1. Зрізувати пилою. *Кілька днів він викор- човував старі пні, спилював сухі дерева* (Збан., Мор. чайка, 1959, 227); *Спиляли [хлопці] старого осокора, привезли у двір* (Тют., Вир, 1964, 358).

2. Згладжувати, вирівнювати напилком або терпугом нерівності на поверхні чого-небудь.

СПИЛЯНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спиляти. — *Може, це од спиланої верби пенюк, — думав Яків* (Вас., Вибр., 1944, 120); *На клені, що ріс біля входу, акуратно спилена верхівка* (Донч., VI, 1957, 320).

СПИЛЯННЯ, я, с. Дія за знач. спиляти.

СПИЛЯТИ див. спільювати.

СПИЛЬНА, присл., розм. Те саме, що пильно: *По- глянула я тоді спільна на його [нього]: червоний, обду-*

тий якийсь він (Вовчок, I, 1955, 277); Твій погляд дерзкий в моїх думках встав, Зазира мені спільна ув очі (Манж., Тв., 1955, 49).

СПИЛЬНУВАТИ, ую, уєш, док., діал. З'явитися вчасно; улучити час.

СПИН, у, ч.: $\diamond$ Без спіну — те саме, що Без упіну (див. упін). Олесь була без краю, без міри щаслива: їй бажалось їхати, летіти без спину, без кінця (Н.-Лев., III, 1956, 145); Нема́ (нема́є) спіну кому, чому — те саме, що Нема́ (нема́є) впіну (упіну) (див. нема́). [М а р' я н а:] Козаки не так люблять! Козак коли полюбить, то нема йому спину на світі, на все готов для тієї, котору [котру] покохав (Вас., III, 1960, 33); Дивна дівоча вдача — хоч і натомилися, а галасує душа, буйна веселість рветься, молодій силі нема спину (Горд., II, 1959, 48); Не ма́ти (не зна́ти) спіну — те саме, що Не зна́ти упіну (див. зна́ти). Жаль у материнім серці не мав спину, не знав угаву... (Мирний, I, 1949, 292).

СПИНА, и, ж. 1. Задня частина тулуба людини від шиї до крижів. Високий стан [Пріськи] осів, пряма спина зігнулася в дугу (Мирний, III, 1954, 14); Зінкові так полегшало, що він уже сидів на ліжкові з закладеною за спину подушкою (Гр., II, 1963, 483); — Стій! — раптом штовхнув він візника в спину, — не бачиш, приїхав... (Коцюб., II, 1955, 376); Денис відкрив спиною двері і трохи не впав на руки хлопців, що стирлувалися біля дверей (Тют., Вир, 1964, 294); Роздягнутий Юра лягає на спину, і мати укриває його до плечей (Смолич, II, 1958, 13); Художник, заклавши руки за спину, стояв у кутку, зосереджено щось розглядаючи перед собою на підлозі (Гончар, III, 1959, 266); // Верхня частина тулуба тварини. Описувала [Прохіра] їм свою корову, чорну, з білими латками на спині й морді (Коцюб., I, 1955, 262); Узав [Кіт] куму [Щуку] на спину примостив, Поніс до ставу та й пустив (Гл., Вибр., 1951, 108); Сафрон скочив з брички, м'якою віссянкою ретельно.. витер коням спину, боки (Стельмах, II, 1962, 179); * Образно. Ріка росте, випинає брудну могутню спину, валисть каміння по днищу (Хотк., II, 1966, 320); // у знач. присл. спіною. Повернувшись обличчям у бік, протилежний кому-, чому-небудь. Вона сиділа спиною до того місця, звідкіля підкрався Чіпка (Мирний, I, 1949, 164).

За (пóза) спіною: а) безпосередньо за ким-небудь. Сидить [клієнт] за спиною молодого римлянина у вищому ряду (Л. Укр., II, 1951, 514); За спиною у вартового знайшли Наклеєну кимсь... партизанську листівку! (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 212); б) за плечима. — Щастя твоє, що автомат у мене був за спиною! — з веселими погрозами думав телефоніст (Гончар, III, 1959, 58); У кожного за спиною теліпався лантух, аж назад тягнув (Тют., Вир, 1964, 356); в) на якийсь відстані за ким-небудь. Різав [Оленчук].. скибку, коли за спиною раптом затупотіло — галопом пролітала кудись.. Килигєєва кіннота (Гончар, II, 1959, 121); г) позаду кого-небудь, так, щоб той не міг бачити або чути. Покойові їй проходу не дають: пройде вона — очима так і проводять, за спиною регочуть (Мирний, IV, 1955, 233); За його спиною близнята починали значуще переглядатися між собою (Стельмах, I, 1962, 69); Хоч їй всі дружно й підказували на мигах, але вона й мигів тих не могла второпати і тільки витріщалась за спиною вчителя (Гончар, Тронка, 1963, 39); д) в минулому. За спиною в неї нелегке життя з своїми втратами, болями... (Гончар, Тронка, 1963, 102); З-за (із-за) спіни — ззаду кого-небудь. — Здорова була! — гукнув їй на саме вухо Чіпка, закрившись з-за спину (Мирний, I, 1949, 165); З-за спину в дівчини, не випускаючи її, виткнувся рудий і сказав: — Піймав

біля льоху (Головко, II, 1957, 174); Спіни не чути див. чути; У спіну: а) (у сполуч. із сл. по г р о ж у в а т и, г о в о р и т и, д и в и т и с я і т. ін.) услід. Він підняв руку й, погрозивши нею в спину провідникові, хриплим голосом буркнув (Коцюб., I, 1955, 287); Коли Степан вйокнув на коней, перехрестила [Марійка] в спину чоловіка (Стельмах, II, 1962, 235); б) (у сполуч. із сл. б а ч и т и, п о б а ч и т и, з а б а ч и т и і т. ін.) ззаду, не в обличчя. Забіяку старий забачив тільки у спину (Мирний, I, 1954, 282); — Савка! де мій одекolon? — Аркадій Петрович Малина вихилився у вікно і сердито кричав у спину своєму лакею, що помагав випрягати з фаетона спітнілі коні (Коцюб., II, 1955, 383).

$\diamond$ Гладити (погладити) по спині кого; Гріти (погріти) спину кому — бити, карати кого-небудь. — От ми й відішлемо його назад, у нас своїх шибеників доволі, хай там погладять його по спині... (Коцюб., I, 1955, 381); Нею [нагайкою], сівши на царство, Грів [Петро I] спину вельможним (Г.-Арт., Байки., 1958, 162); Гну́ти (погну́ти) спіну див. гну́ти, погну́ти; Да́ти ножá в спіну див. ніжá; Живі́т присо́х до спіни див. живі́т; Живі́т притя́гує (притягло́) до спіни — дуже хочеться їсти. Чути, як хтось помішує ложечкою в склянці чай. Скло дзвенить тонко, знайомо, і від того ще більше притягує живі́т до спину (Збан., Єдина, 1959, 103); За спіною у кого, чиею — без відома, згоди, участі кого-небудь; таємно. [Т а н я:] Хіба я не знаю, що говорили у мене за спиною? Що я таке? Газетний фотограф, маленька мишка з лейкою (Коч., II, 1956, 501); — Ходять чутки, що в румунську дивізію, котра за нами стоїть, поналазили фашистські офіцери та й каламутять воду — за нашою спиною... (Гончар, III, 1959, 206); За спіною не носіти чого — те саме, що За плечима (собо́ю) не носіти (див. носіти). Механізація — то знання, а його, як відомо, за спиною не носять (Літ. Укр., 16.VI 1970, 1); За спіну не лле див. літи; За [широ́кою] спіною кого, чиею — під чиею-небудь опікою, чиймсь захистом, заступництвом. Дмитрові здавалося, що Гайченко не на своєму місці, що він живе собі за широкою спиною Боровика, як у бога за пазухою (Збан., Переджнив'я, 1960, 17); Кома́шки бігають (бігали) по спині див. бігати; Морóз (дрож і т. ін.) по спині перебігає див. перебігати; Морóз (морóзєць) іде (ішо́в, пішо́в, побі́г, подира́є і т. ін.) по́за спіною (по спині); Морóзом сипну́ло за (по́за) спіною див. морóз, морóзєць; Морóз (хóлод, холодо́к) поде́р (подра́в) по спіні (по́за спіною) див. поде́рти; Мура́шки (мура́хи) бігають (забігали, ла́зять, пішли́, полізли́, пробігли́ і т. ін.) за (по́за) спіною (по спині) див. мура́шки, мура́ха; На свої́й (власній) спині звідати (спро́бувати і т. ін.) що — зазнати чогось особисто, на власному досвіді. — Та що мені Вам про це розказувати, як Ви самі добре знаєте, на своїй спині усе.. звідали? (Мирний, V, 1955, 418); Шевченко, що на своїй спині спробував сваволю дикого панства... до глибини серця ненавидів поміщиків (Рильський, III, 1956, 245); На чужій спині виїжджа́ти — користуватися наслідками чиеї-небудь праці; використовувати когось для досягнення своєї мети. [Ф е д о р а:] Цілу весну ніжилась, наче пані, а тепер хочеш на чужій спині виїжджати... (Зар., Антеї, 1962, 49); Не розгива́ти спіни; Не розгива́ючи спіни [працюва́ти] див. розгива́ти; Обертáтися (оберну́тися, поверта́тися, поверну́тися) спіною (спінами) див. обертáтися, поверта́тися¹; Обтира́ти спіною (спінами) стіни (кре́йду) див. обтира́ти; Підшира́ти (підше́рти) спіною стіни (одвірок і т. ін.) див. підшира́ти; Пока́зувати (показáти) спіну див. показува́ти; Розгива́ти (розігну́ти, розправля́ти, розпра́вити, випростува́ти, ви́простати) спіну: а) трохи відпочивати, перепочивати. Олександра некла

хліб, варила страву, мила сорочки дітям і не мала часу й спину розігнути (Коцюб., I, 1955, 67); На чужій ниві не мала [Лукія] часу розправити спину (Чорн., Пісні., 1958, 4); б) відчувати свою силу, звільняючись від чогось важкого, неприємного. Найбільше стискалось воно [серце], коли перебирав [учитель] людські згадки про страшну ніч.. Романа вона, очевидно, не підкосила. А як з більш слабими людьми? Як Мар'ян Поляруш? Він тільки починав випростувати спину... (Стельмах, I, 1962, 650); Спина не розгинається в кого — хтось багато, без відпочинку працює. Багато є таких господарів,.. котрі цілий вік свій у роботі та роботі, руки та ноги спочинку не мають, спина не розгинається ніколи (Мирний, I, 1954, 47); Спісувати (списати) спіну див. спісувати; Стояти за спиною чиею — таємно опікати кого-небудь, надавати йому підтримку; таємно скеровувати чийось діяльність. — Чого ти мене страхаєш тими, хто за твоєю гендлярською спиною стоїть? (Стельмах, II, 1962, 39); Устроїти (всадити) ножа (ніж) у спину — те саме, що Дати ножа в спину (див. ніж¹). Контрреволюція примовкла, збирала сили, щоб на четвертий день спробувати всадити ніж в спину повсталому пролетаріату, — вона підняла юнкерів на повстання (Знання., 11, 1967, 7); Ховатися (сховатися) за чужу спину (за чужі спіни) див. чужий.

2. Те саме, що спінка 3. Один [пан] іде,.. комір увесь, і на рукавах, і на спині вишито (Кв.-Осн., II, 1956, 283); Учора я так наїздився по Хоролу на човні, що аж спина пальта мого була мокра од поту (Мирний, V, 1955, 349); Він не був у військовій формі, а.. в чоботях з штанами навипуск і голубій сатиновій сорочці, порваній на ліктях і на спині (Тют., Вир, 1964, 343).

СПИНА́ННЯ, я, с. Дія за знач. спинати і спинатися.

◇ Спина́ння на коту́рни — вияв зарозумілості, зверхності. Автор [І. Волошин] все бачить і уміє бачити. Але, побачивши, він уміє і спокійно, без претензій, без спина́ння на котурни все це по-діловому.. розповісти читачеві (Смолич, VI, 1959, 200).

СПИНА́ТИ, аю, аєш, недок., перех. Зводити будівлю або окремі її частини. На подвір'ї піднялися нові цехи, на стінах робітники вже спинали крокви (Чорн., Потік., 1956, 369).

СПИНА́ТИСЯ, аюся, аєшся, недок., **СП'ЯСТИСЯ** і **ЗІП'ЯСТИСЯ**, **ЗІПНУ́ТИСЯ** і **ЗІП'ЯТИСЯ**, зіпну́ся, зіпне́ся, док. 1. Тягнучись угору, намагатися щонебудь дістати, поставити, побачити і т. ін.; підніматися на пальцях ніг. Христя підвела голову, глянула на Марину, що спиналася на мисник діставати посуду (Мирний, III, 1954, 227); Сину мій, дрібна моя пташино, Ти зіп'явся в шибку заглядати (Рильський, Орл. сім'я, 1955, 85); // Піднімати передні ноги, лапи, осідаючи на задні, або ставати на передні з лежачого положення (про тварину). Коні спиналися дибки (Смолич, Реве та стогне., 1960, 724); Жук бряжчав ланцюгом, спинався на задні лапи і голосно гавкав (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 16); Цап крутнувся, зіп'явся дибки І... тікати, задравши хвіст! (С. Ол., Вибр., 1959, 160); Борсався [кінь] в кюветі,.. намагаючись зіп'ястися на передні ноги (Гончар, III, 1959, 88); // Вилазити, видиратися куди-небудь, докладаючи певних зусиль. — О-ох! Поздоров, боже, добрих людей.., — казала Пріська, спинаючись на піч (Мирний, III, 1954, 52); — Татко їдуть! Дядько їдуть! — кричала дівчора, спиналася на пліт (Дн. Чайка, Тв., 1960, 117); Деревина лягла через ополонку. Конопельський, напружуючи всі сили, почав спинатися на неї (Збан., Курил. о-ви, 1963, 236);

Зіп'ялася [дівчинка] на лаву, простягла руку під настільник і витягла з-під його окраєць паланиці (Л. Янов., I, 1959, 142); // Обпиратися об що-небудь, спиратися на щось. Івась або Василько прилізе, став дибки коло матері, спинається їй на руку, не дає задрімати (Мирний, I, 1949, 172); — Мамо, а, мамо, чи ви спите? — гукає тихенько Оксана, спинаючись на лікоть (Григ., Вибр., 1959, 336); Одарка стояла, зіп'явшись на любиму хвіртку, що за городом (Ле, Вибр., 1939, 111).

На носкі спина́тися (зіп'ястися і т. ін.) див. носок; Спина́тися (сп'ястися, зіп'ястися, зіпну́тися і т. ін.) на ніжки (на ноженята і т. ін.): а) ставати на ноги, вставати, набирати стоячого положення (про дітей). Чіпляючись за одвірок, зіп'ялося [дитинча] на тоненькі рахітичні ніжки (М. Ол., Леся, 1960, 84); Галина спиналася на.. ноженята і радісним дитячим лементом зустрічала появу Павла (Ле, Опов. та нариси, 1950, 132); б) вчитися ходити, підростаючи.

◇ Спина́тися (зіп'ястися і т. ін.) на ноги див. нога; Спина́тися на коту́рни див. коту́рни.

2. Підніматися вгору, на якесь підвищення. Він з трудом зачав спинатися по ковзких облазах (Фр., II, 1950, 29); Хлопці бродили в густім, маснім болоті.., спиналися на верхи земних насипів (Ков., Світ., 1960, 25); Дівчина зіп'ялася на урвище і стала на весь ріст (Смолич, Ми разом., 1950, 55); Кожен творить щось своє, робить ніби мале якесь діло: той зварює шви,.. той фарбує, високо зіп'явшись (Гончар, Тронка, 1963, 341); * Образно. Розкішні крислаті куці.., вкривши підгір'я, спиналися на гору, звисали гірляндами над жовтим проваллям (Коцюб., I, 1955, 189); // Підноситися над чим-небудь; зводитися, височіти. По підгір'ях спинаються зодягнуті в риштовання нові цегляні вілли (Гончар, Зустрічі., 1950, 35); // Задиратися. Куточки губів розповзалися в посмішку, кирпатенький ніс ще дужче зіп'явся вгору (Кир., Вибр., 1960, 57); // Чіпляючись за що-небудь, обвиваючись навколо чогось, підніматися все вище й вище (про рослини); п'ястися. По решітці спинався густий, біло й синьо цвітучий повій (Фр., III, 1950, 363); Гарбузи в'ються поміж картоплею, спинаються на вишні (Гуц., З горіха., 1967, 135); За гарбузами, що сп'ялись на тин,.. Посунув танк, аж ґрунт попід ногами Схитнувся у матері (Мисик, Верховіття, 1963, 79).

3. на що, перен., розм. Накопичувати, діставати необхідну кількість коштів, вишукувати засоби для чогонебудь; стягатися. Під Скушетських не міг похвалитися старовинним родоводом і тільки-но спинався на власний герб (Ле, Наливайко, 1957, 252); — Більше не буду працювати в Шмалія — нема роботи. — Ой, — тихо зойкнула мати.. Так уже думалось на цю хату зіп'ястись (Стельмах, I, 1962, 135).

4. тільки недок., проти кого, діал. Перечити; чинити опір. — Еге! ти ще й спинався проти мене! — заговорив Антосьо (Свидн., Люборацькі, 1955, 153); // Упиратися. Гошка прибилює його коло полудрабка.. Теля спинається, харчить, оре ніжками сніг у дворі (Тют., Вир, 1964, 517).

СПИНЕ́НИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до *спиніти. Гнівню закрутилася виром на місці спинена вода, мов не розуміючи, пощо се спиняють її в бігу (Фр., VI, 1951, 117); // спінено, безос. присудк. сл. Іванов лежав у своїй кімнаті.. — блідий, знекровлений, але кровотечу спинено (Смолич, Реве та стогне., 1960, 358).

СПИНІ́ТИ див. спиняти.

СПИНІ́ТИСЯ див. спинятися.

СПИ́НКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до спіна 1. Дитина, ще не міцна в спинці, незабаром втомила сидіти,

хитнулася, перекинулася (Л. Укр., III, 1952, 639); Шийка в неї була тоненька, так що через платтячко проступали хребці, і коли вона нахилилася, щоб знову збирати ягідки, то спинка вигнулася (Тют., Вир, 1964, 473); Я впіймала одно поросятко та хотіла погратись та погладити по спинці (Н.-Лев., III, 1956, 283); Кішка спинку вигинає, на Маринку поглядає (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 17).

2. Опора для спини у стільці, дивані, кріслі, лаві і т. ін. Кругом світлиці стояли прості, непомацьовані, з високими спинками стільці (Н.-Лев., III, 1956, 15); Я сиджу мовчки коло панни Анелі, чую ззаду високу спинку саней (Коцюб., II, 1955, 254); Він сперся на спинку свого крісла (Хотк., I, 1966, 43); Шинок.. Вдодвж стола лави з спинками (Л. Укр., IV, 1954, 220); Огир одкинувся на спинку канапи (Головко, II, 1957, 51).

3. Деталь одягу, яка покриває задню частину тулуба. В сукнях широко застосовується силует з «летючою» спинкою, розширеною від лінії пройми в нарядних платтях (Мист., 5, 1968, 39); Передусім [при розкроюванні матеріалу] вирішували структурні лінії, що утворюються внаслідок з'єднання.. спинки, пілочок та рукавів (Нар. тв. та етн., 3, 1969, 46).

4. Те саме, що корінець 2. Кімната на другому поверсі була.. кабінетом господаря. Тут стояли шафи з книжками в гарних палітурках, з шкіряними в золоті спинками (Перв., Атака., 1946, 152).

СПИНКОВИЙ, а, е. 1. рідко. Те саме, що спинний. Спинкове сало; Спинкова щетина.

2. перен., заст. Вельможний.

Спинкове панство див. панство.

СПИННИЙ, а, е. Прикм. до спіна 1. Баликом називають спинну частину риби, зрізану нижче основи ребер (Укр. страви, 1957, 69); // Який міститься на спині. Він був такий худий, що хребет виступав з-під його лапсердака, як зубчастий спинний плавець (Тулуб, Людолови, I, 1957, 115); Туго заплетена коса Орисі не порушно лежала в спинному рівчаку, червону ситцеву блузку ворухив вітерець (Тют., Вир, 1964, 13).

△ Спинний мозок — відділ центральної нервової системи людини і хребетних тварин, розташований в каналі хребта. Спинний мозок лежить у хребетному каналі і має вигляд циліндричного тяжа, який вгорі сполучається з головним мозком (Анат. і фізіол. люд., 1957, 143); Спинний хребет — те саме, що Хребетний стовп (див. хребетний). Учився [Хаїм] до стукотіння в висках, до болю спинного хребта (Хотк., I, 1966, 158).

СПИННОМОЗКОВИЙ, а, е. Стос. до спинного мозку. Наочним прикладом спинномозкового рефлексу людини є колінний сухожильний рефлекс (Метод. викл. анат., 1955, 183); Спинномозкова рідина; Спинномозкові нерви.

СПІНОК, нку, ч.: ◇ Нема́ (нема́є) спі́нку кому — те саме, що Нема́ (нема́є) спі́ну (упі́ну) (див. нема́). Нема краю тихому Дунаю, Нема спинку вдовиному синку (Чуб., V, 1874, 275).

СПІНОНЬКА, и, ж. Пестл. до спіна 1. Ой у перепілки та спинонька болить (Укр. дит. фольк., 1962, 92).

СПІНОРІГ, ро́га, ч. Риба ряду зрослощелепних, тіло якої покрите кістяними пластинками, а спинний, черевний і анальний плавці мають великі колючки. Вживання м'яса спинорога викликає важке отруєння (Наука., 7, 1956, 27).

СПИНЧАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., розм. Те саме, що сперечатися. Хіба це можна спинчатися з губернатором? (Сл. Гр.); Штурхнув п'яндигу [п'яницю] у вузький прохід через кухню, і хоч технік і там спинчався, спотикався, падав, Мамайчук за хвилину виволік.. техніка надвір (Гончар, Тронка, 1963, 130).

СПИНЯТИ, яю, яєш, недок.; **СПИНІТИ**, спиню, спі́ниш, док., перех. 1. Припиняти рух кого-, чого-небудь, примушувати когось, щось стати; зупиняти. Догнала я її, беру за руку, спиняю: — та куди ж ідеш, Катре? (Вовчок, I, 1955, 221); Пливе човен води повен, Ніхто не спиняє, Кому спинить — рибалоньки На світі немає (Шевч., I, 1963, 144); Кайдаш скочив з війя, побіг за волами, спиняв їх, бив пужалом по мордах, але важкі воли не могли здержати воза (Н.-Лев., II, 1956, 317); // Припиняти роботу машини, механізму, підприємства і т. ін. Спиняв [Кривуля] млин, боязко озируючись на Мотору, а коли впорався з млином, партизана вже не було (Кир., Вибр., 1960, 295); — Спиняйте печі, — сказав він. І всі печі спинили (Рудь, Гомін., 1959, 8); Доктор Гальванеску.. раптом спинив мотор (Смолич, I, 1958, 71); Незчулася [молодиця], як і прядку спинила була й похилилася над нею в задумі (Головко, II, 1957, 205).

Спиняти (спиніти) кров — припиняти, ліквідувати кровотечу. Спинили кров. Пощо спиняти? Нехай тече та клекотить (Фр., XIII, 1954, 144); [С т е ф а н і я:] Нарешті пощастило. [Я н і в а:] Спинили кров? [С т е ф а н і я:] Спинили (Сміл., Черв. троянда, 1955, 31).

2. Припиняти розвиток, перебіг чого-небудь, переривати якусь дію, якийсь стан, процес і т. ін. Жахавсь я любові, — гадав, що кохання Нам працю спиняє (Крим., Вибр., 1965, 65); [Р і ч а р д (не спиняючи розповіді, бере глину і править далі, виліплюючи щось із глини).] Бувало так і ранок застане, як дивлюсь на чарівницю, що люди зуть Венеція (Л. Укр., III, 1952, 20); Міліціонер спиняє Рух машин — дав їм [дітям] путь (Нех., Хочу бути., 1949, 15); Імперіалізм безсилий спинити нездоланний визвольний процес (Програма КПРС, 1961, 5); Одні намагались спинити бійку, а другі рвалися до бою (Коцюб., II, 1955, 154); На печі колишній солдат не міг спинити кашлю (Ю. Янов., II, 1958, 217); Ухом припала [Зінька] до дверей, дихання спинила й почувала тепер (Головко, II, 1957, 174); [П л а т о н:] Спинить оркестр, не треба музики (Корн., I, 1955, 143).

Спиняти (спиніти) слі́ззи (рида́ння і т. ін.): а) (чий) змушувати кого-небудь перестати плакати. Заговорила [дівчина] ... сліззи покотилися.. Не думав він спиняти їх, не хотів слова мовити (Вовчок, I, 1955, 149); б) (свої) переставати плакати. Озеро синіми слізьми сходить. Над ним небо: не плач! — каже, а само ридань спинить не може (Тич., I, 1957, 116); **Спиняти (спиніти) смі́х (ре́гіт):** а) (чий) змушувати кого-небудь перестати сміятися. Засміялися солдати біля печі. Лейтенант рвучко оглянувся на них, але не заперечив, не спинив сміху (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 189); б) (свій) переставати сміятися.

3. Затримувати того, хто йде, їде або має намір піти, поїхати звідкись. Вивівши його [автомобіль] на віадук, Сахно на мить стала. Її ніхто не спиняв. Навкруги було тихо й мертво (Смолич, I, 1958, 96); Пішла [Зінька] стежкою одна, пригнічена, ображена.. Він не спинив її і цим завдав ще більшого болю і більших страждань (Шиян, Баланда, 1957, 176); // Відмовляти кого-небудь від якогось вчинку, примушувати не робити чогось; стримувати. — І годі вже тобі! що мало того крику, — спиняла мати Карпа (Н.-Лев., II, 1956, 271); [Л у і з а:] Як почнуть Дітріховий будинок руйнувати, то я буду там перша і не дай тому боже, хто мене спинятиме! (Л. Укр., IV, 1954, 251); Були гарячі, що й домагалися-таки вже скликати сход та й до землі братися і до маєтку. Проте розважливіші спиняли до якогось часу (Головко, II, 1957, 258); Довго слухала Маруся і не знала, як Олену і спинити, бо та радесенька була хоч до вечора

товкти про свого боярина (Кв.-Осн., II, 1956, 34); Підпара не любив жартів. Але Максима не легко було спинити. Він вже моргав до Гаврила (Коцюб., II, 1955, 53); Виломила не прута, а цілу коляку, та тільки роззявила рота, щоб з лайкою зразу накинутися, як Василь замотав рукою, — мовляв, ц-с-с... Це одразу спинило стару (Хотк., I, 1966, 101).

4. Звертати, спрямовувати на кого-, що-небудь (погляд, увагу і т. ін.). Коли старий коваль спиняв свій важкий погляд на своїх яблунях і вишнях, обличчя його темніло (Жур., Вечір., 1958, 278); Обличчя товстого Онукія наливається кров'ю. Він спиняв на Вустимкові важкий погляд (Багмут, Опов., 1959, 12); Він свою увагу знову спинив на маленьких темних, засмалцьованих дверях (Досв., Гюлле, 1961, 22); // Затримувати на кому-, чому-небудь (погляд, увагу і т. ін.). Вибачай.. за те, що спинив твою увагу на таких поганих людях (Коцюб., III, 1956, 154); Хоча обов в літах, кожен, хто бачив їх, мимоволі спиняв на них погляд (Ів., Життя., 1945, 13); Вона пізнала його, але не спинила на ньому погляду (Сміл., Пов. і опов., 1949, 127); // Притягувати до себе, затримувати на собі (чийсь погляд, чийось увагу і т. ін.). Більше, ніж сей заголовок, спинив мою увагу девіз (Л. Укр., III, 1952, 740).

Спиняти (спиніти) очі (око) див. око¹; Спиняти (спиніти) свій вибір на кому — чому — вибирати кого-, що-небудь. Він спинив свій вибір на Криничному, правильно врахувавши, що Ігоря легко «купити» (Багмут, Щасл. день., 1951, 73).

СПИНЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок., СПИНІТИСЯ, спинюся, спинішся, док. 1. Переставати рухатися, припиняти свій рух; ставати, зупинятися. У неділю коло Колісничкової квартири знай спинялися карети, коляски (Мирний, III, 1954, 286); Татарське зілля витика поруч з води ясно-зелені, гострі мечі. Я спиняюсь, кладу весло і дивлюся (Коцюб., II, 1955, 265); Поїзд спиняється. Світло перонного ліхтаря упало в купе (Головко, I, 1957, 456); Спинились води, Закутї в лід (Граб., I, 1959, 287); Карпо добіг до води та й спинивсь (Н.-Лев., II, 1956, 376); Автомобіль спинився. Лопнула камера (Рибак, Що сталося., 1947, 119); На годиннику на стінці немов спинились стрілки ті! (Забіла, У.. світ, 1960, 25); *Образно. Спинилось літо на порозі І дише полум'ям на все (Рильський, I, 1946, 72); // Переставати працювати, функціонувати (про машину, механізм, підприємство і т. ін.). Кулемети спинилися, коли завдання було виконано (Ю. Янов., II, 1958, 178); // Переставати битися (про серце). Хвилина, мов кайло, тяжка, і серце спиняється знов... (Сос., I, 1957, 337); Уляся почувтила, що на неї неначе одразу хтось сипнє жаром: в неї спинилось серце (Н.-Лев., IV, 1956, 339).

Кров спиняється (спинілася) — припиняється (припинилася) кровотеча.

2. Приїхавши, прибувши куди-небудь, тимчасово поселятися, влаштовуватися в когось, дець. Партизани швидко навчилися будувати собі житла. Спинявся на новому місці загін, — і за день-два виростало справжнє селище (Збан., Ліс. красуня, 1955, 41); Вчора надвечір приїхав до Одеси і спинився у Луценка (Коцюб., III, 1956, 347); // Тимчасово припинивши просування вперед, розташовуватися в якомусь місці (на відпочинок, ночівлю і т. ін.). По дорозі я спинявся в Афінах. Обдивився Акрополь (Коцюб., III, 1956, 351); — Так де ж будемо спинятися на сніданок? (Смолич, I, 1958, 44); Я спинився на спочинок У розкішному гаю (Крим., Вибр., 1965, 79); Пан обозний наказав спинитись на перепочинок (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 11).

3. Припиняти свій розвиток, перебіг, перериватися (про якусь дію, якийсь стан, процес і т. ін.). Доц не спи-

няється, сіє! (С. Ол., Наші знайомі, 1948, 19); Акорди.. спинились, наче струни разом порвалися (Н.-Лев., III, 1956, 305); Робота спинилась, голка випала з рук (Л. Укр., III, 1952, 473); Без учителя чогось діло не ладилось, і співи скоро спинилися (Вас., I, 1959, 101); Погаснули вогні. Спинивсь трамвайний рух (Сос., I, 1957, 476); Риндін зачекав, поки спиниться викликаний його жартом сміх (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 22); // Переставати говорити, співати і т. ін., уривати свою мову, пісню тощо; замовкати. Вуйко Юра все пахкав люлькою і ні одним словом не перебивав його. Василько кілька разів зирнув на нього, та не спинявся (Турч., Зорі., 1950, 172); Соломія спинилась на цих словах пісні і не мала сили співати далі (Н.-Лев., VI, 1966, 388); // перен. Припиняти свій природний хід, переставати розвиватися далі. Час не спиняється. Чимало літ минуло (Вовчок, I, 1955, 96).

4. Переставати робити що-небудь, переривати якусь дію, заняття. Я веду роль, невміло, може, як дебютант, мучу себе і других і не можу спинитись (Коцюб., II, 1955, 264); Як тільки було спиниться [Прокіп] в роботі, то вже стоїть та й стоїть, витріщивши очі на одне місце (Н.-Лев., III, 1956, 124); Юзя повисла на її правуці, і Мартоха мусила спинитись, щоб не затяти ненароком панської дитини (Л. Укр., III, 1952, 634); Ліда сіла за стіл, пише листа, спинилась, перечитує (Корн., I, 1955, 140).

Не спинятися (не спинітися) ні перед чим — те саме, що Не зупинятися (не зупинітися) ні перед чим (див. зупинятися); Ні перед якими жертвами не спинятися (не спинітися) див. жертва; Спинятися (спинітися) на місці (на досягнутому і т. ін.) — те саме, що Зупинятися (зупинітися) на досягнутому (див. зупинятися). В науці особливо не можна відставати. Хто спинився на місці, задовольнився досягнутим, той неминуче лишається позаду (Наука., I, 1957, 15); Спинятися (спинітися) на півдорозі (на півкріці) див. півдорігга, півкрік.

5. Зосереджуватися, затримувати свою увагу на чому-небудь. Він спиняється над кожним реченням і думає (Л. Укр., III, 1952, 743); Не мав [Кирило] сили, не хтів спинитись над тим, що з ним робилось (Коцюб., II, 1955, 211); // Затримуватися, зосереджуватися на кому-, чому-небудь (про зір, погляд). Мій погляд спинився мимоволі на Лідчинім обличчі (Коб., II, 1956, 317); Погляди всіх спинилися на циферблаті головного годинника (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 119); // у сполуч. із сл. о ч і, о к о. Не відриваючись, дивитися на кого-, що-небудь. Очі тонули в зелено-золотій глибині й спинялись на густих зелених вербах над водою, на блискучій тихій воді (Н.-Лев., III, 1956, 21); Андріїві очі трохи довше, ніж звичайно, на шляху спинилися (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 16).

Спинятися (спинітися) поглядом на кому—чому — довго й пильно вдивлятися в кого-, що-небудь. Поздоровкавшись із сином, спиняється [Килигей] поглядом на змилених, тремтючих конях (Гончар, II, 1959, 11).

6. на чому. Докладно розповідати про що-небудь, загострювати на чомусь увагу. Реаліст в кращому розумінні цього слова, Франко в своїх прозаїчних творах любить спинятися на двох темах (Коцюб., III, 1956, 40); Дідро (1713—1784) особливо спинявся на гігієні розумової праці дітей (Шк. гігієна, 1954, 20); Слід окремо спинитися на терапії.. хворих з розладами дихання (Наука., 6, 1959, 27).

7. на кому — чому. Обирати кого-, що-небудь з-поміж інших, надавати перевагу комусь, чомусь. — Я вже старіюся, час би взяти собі невісточку в хату, та не знаю, до кого б оце старостів слати. — Молодиці пере-

брали язиком усіх дівчат на селі, пересудили й багатих, і бідних, та й спинились на одній: то була Варка (Н.-Лев., II, 1956, 170).

8. тільки недок. Пас. до спін'яти. Ліс, не спиняючись ворожою людською рукою, обсіяв, обсадив деревом усі гори й неглибокі долини (Н.-Лев., I, 1956, 153).

СПІРА́ННЯ, я, с. Дія за знач. **спіра́ти** і **спіра́тися**. **СПІРА́ТИ**, аю, аєш, недок., **СПЕ́РТИ** і **ЗІПЕ́РТИ**, зіпру́, зіпрéш; мин. ч. спер і зіпéр, ла, ло; наказ. сп. зіпрі́; док., перех. 1. Робити занадто тісним простір, зайнятий чим-небудь. З обох боків спирають його [Дніпро] високі скелі (Стор., I, 1957, 250); // Натискаючи, штовхаючи, примушувати кого-небудь відійти, відсунутися. Заметушилися [козаки] і, спираючи один одного, подалися всі до віддушини (Стар., Облога., 1961, 53); // тільки 3 ос. Здавлюючи, виклика́ти відчуття фізичного болю; утруднювати дихання. Важке зітхання.. давить її, спирає (Мирний, IV, 1955, 83); Запашний дух спирає легені (Горд., Заробітчани, 1949, 29); Дарку сперли якісь болі під грудьми (Вільде, Б'є восьма, 1945, 169).

[Аж] ко́льки спіра́ють (спе́рли); [Аж] ко́лька спіра́є (спе́рла) кого — хтось відчуває колючий біль у грудях, животі. Його розбира такий сміх, що аж ко́льки під грудьми спирають (Коцюб., I, 1955, 168); — Я видів, що в мене жінка дуже красна: в з ким у неділю межі люди показатися. Не одного аж ко́лька сперла, що його жінка та не така (Март., Тв., 1954, 155); Спіра́є (спіра́ло, спе́рло) дух (ві́ддих, по́дих, гру́ди, у гру́дях і т. ін.) кому, безос.— важко дихати комусь від надміру почуттів, сильних переживань і т. ін. Від радощів дух спирає у грудях Василевих, серце на хвилину перестав битися (Мирний, IV, 1955, 79); Чернишеві спирало груди. Кожне Ференцове слово ранило його (Гончар, III, 1959, 289); Грицькові аж подих сперло в грудях від раптового здогаду (Головко, II, 1957, 556).

2. Притуляти, опирати для стійкості. Один хиліє свою голову набік до стіни, другий спирає свою на поруччя (Март., Тв., 1954, 212); Вуйко Дорко спер руки на коліна і вдивився в землю (Мак., Вибр., 1954, 29); Олена сидить біля столу, зіперши голову на руки (Собко, Любов, 1935, 37); // перен. Основувати на чому-небудь якісь докази і т. ін.

3. діал. Зупиняти. Сумні літа — їх не сперти (Граб., I, 1959, 348); Річ Посполита не могла сперти своєю силою татар і намагалась не дратувати васалів турецького султана (Панч, Гомон. Україна, 1954, 123).

◆ Спіра́ти (спе́рти) вину́ на кого, діал.— те саме, що Склада́ти (скла́сти, зва́лювати, звалі́ти і т. ін.) вину́ (див. вина́). — Навіщо ти псуєш курей, а вину спираєш на малих звірків? (Укр.. казки, 1951, 72); Спіра́ти дорóгу, діал.— не дозволяти їздити, ходити на певних ділянках дороги. — Що робиш, боярине? За що спираєш дорогу? (Фр., VI, 1951, 41).

СПІРА́ТИСЯ, аюся, аєшся, недок., **СПЕ́РТИСЯ** і **ЗІПЕ́РТИСЯ**, зіпру́ся, зіпрéшся; мин. ч. спе́рся, спе́рлася, лося і зіпéрся, пéрлася, лося; наказ. сп. зіпрі́ся; док. 1. Штовхаючи, притискуючи один одного, збиватися в тісний гурт. Всіх багатир до комори веде; Сперлась принишкла, напружено жде Хліба сірома (Граб., I, 1959, 240); Бидло сперлося перед вузькою хвірткою, що веде з обори в свининець, і от-от має прорватись в неї (Л. Укр., II, 1951, 208); // Затримуватися, спричиняючи відчуття болю у грудях, утруднюючи дихання (про дух, зітхання і т. ін.). Важке зітхання спиралося у грудях і раз поз раз виривалося здавленням криком плачу (Мирний, IV, 1955, 27); В його руці її рука, У грудях сперся дух (Вороний, Вибр., 1959, 170).

2. Притулятися, прихилитися до кого-, чого-небудь,

налягати на когось, щось, переносячи на нього частину своєї ваги. Стара вже не мала сили кроку перейти, не спираючись на молоду невістку (Вовчок, I, 1955, 363); Спіраюсь на мур і годинами стежу, як безшелесно бродять тіні з місця на місце (Коцюб., II, 1955, 413); Годі вже читати; і він сперся на спинку свого крісла (Хотк., I, 1966, 43); Степан Федорович лежав, зіпершись боком на моток шнура (Коз., Вибр., 1947, 98); // Використовувати що-небудь як опору; упиратися. Старий Горицвіт виходить з борозни, спирається на істик і довгим поглядом дивиться на небо (Стельмах, II, 1962, 267); Як стояв [пастух], спершись трембітою в землю, так і застиг (Коцюб., II, 1955, 323); Євген Черниш сидів на траві оддалік, спершись підборіддям на руки (Гончар, III, 1959, 65); Он стоїть сивий дід, зіпершись грудьми на високий держак лопати (Ткач, Крута хвиля, 1956, 95); Ілько підтягнув коліна ближче до грудей, зіперся на них ліктями, задумався (Ряб., Жайворонки, 1957, 65); // Мати якусь опору, підпірку. Показав [Тур] на великий голубник, що одним кінцем своїм спирався на дах хижі, другим же — на гілку старого дуба (Скл., Святослав, 1959, 69); Здається, що небостил вдалині спирається на землю (Фіз. геогр., 5, 1956, 8); Білий замок сперся на скали В темнім парку на горі (Перв., II, 1958, 140).

◇ Спіра́тися (спе́ртися) на плече́ див. плече́.

3. перен. Знаходити підтримку у чому-небудь, виклика́ти співчуття у когось.— Чимала в нашому колективі тепер парторганізація, — на неї спиратимуся (Ю. Янов., II, 1954, 193); У всій своїй багатогранній діяльності партія спирається на такі масові організації трудящих: Ради, профспілки, Ленінську Комуністичну Спілку Молоді та інші.. громадські організації (Цюпа, Україна., 1960, 107); Хочеться на дужчого зіпертись, лагідність відчуть його і впертість, щоб її він доброго навчив... (Шер., Дружбою., 1954, 78); // Використовувати як доказ, зразок; мати основою щось. Одні [шукачі посад у буржуазній Польщі] не втрачали віри у свої дипломи, інші у своїй наївності пробували спертись на букву конституції, яка гарантувала .. право на працю (Вільде, Сестри., 1958, 455); Молодий український роман мав на кого рівнятися, мав на що спертись. Зразком для нього передусім став російський роман — соціально-проблемний, реалістично правдивий (Рад. літ-во, 3, 1963, 31); Хто відкидає всі і всякі традиції, той не має на що спертись у творенні нового (Ком. Укр., 1, 1965, 58).

СПИ́РТ, у, ч. 1. Горюча, багата на алкоголь рідина, яку одержують перегонкою деяких продуктів, багатих на цукор і крохмаль. Покришки з брязком впали з цистерн, вогонь торкнувся спирту, і легка блакитна хмарка вся попливла над ним (Коцюб., II, 1955, 91); На сушку негатива треба було дві години. Ми витирали плівку чистим спиртом, щоб вона скоріше сохла (Ю. Янов., II, 1958, 111); Більшість барвників розчиняли в дистильованій воді, а ті, що в ній не розчинялись, — у спирті (Мікр. ж., XXII, 6, 1960, 53); // Один із видів такої рідини, який вживають як алкогольний напій. Маковей раніш не пив спирту, боячись, що згорить від нього (Гончар, III, 1959, 122); Коньячний спирт витримують мінімум три роки у спеціальних дубових діжках (Наука., 4, 1969, 19); *У порівн. Веселим холодком війнуло, П'янким, як спирт, дзвінким, як мідь (Бажан, Роки, 1957, 205); // Алкоголь взагалі. О. Хведор знов зареготавсь і налив дві чарки горілки. Запахло в хаті спиртом, корінням (Н.-Лев., I, 1956, 118).

2. Назва класу органічних сполук, що являють собою групу речовин із водним залишком. Сировиною для виробництва бутилового спирту в борошно (Веч.

Київ, 28.I 1963, 2); // Леткі речовини, які застосовують у медицині й техніці. *Камфорний спирт*.

△ **Вінний спирт** *див.* **вінний**²; **Етіловий спирт** *див.* **етіловий**; **Мурашиний спирт** *див.* **мурашиний**; **Нашатірний спирт** *див.* **нашатірний**; **Сухий спирт** — горюча речовина, яку використовують як пальне. *У них був сухий спирт* (Перв., Дикий мед, 1963, 92).

СПІРТИК, у, ч. Пестл. до спирт 1. — *Чого притих? Змерз? Ковтни ось спиртику... — гукнув до нього Іван Зуєв* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 334).

СПІРТІВКА, и, ж. Невеликий нагрівальний або освітлювальний прилад, в якому як пальне використовують спирт. *Варвара звеліла йому підігріти молоко на спиртівці* (Перв., Дикий мед, 1963, 92); *Синім полум'ям горіла спиртівка* (Донч., IV, 1957, 494).

СПІРТНИЙ, спіртна́, спіртне́. 1. Прикм. до спирт. *Спиртний запах*; // Пригот. на спирті, із спиртом.

Спіртні напої *див.* **напій**.

2. у знач. ім. спіртне́, спіртно́го, с., розм. Горілка, а також інші алкогольні напої. *Трішки хильнув, як то кажуть, а тепер сон не бере. Інших на сон спиртне клонить, а мене — навпаки* (Мур., Бук. повість, 1959, 202); *Великі дози спиртного пригнічують звичайні умовні рефлекси, що є реакціями на прості подразники* (Наука., 10, 1958, 31).

СПІРТО... Перша частина складних слів, що відповідає словам спирт і спиртовий, напр.: **спирто-виробництво**, **спиртоочисний**, **спиртоторозчинний** і т. ін.

СПІРТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спиртувати; // у знач. прикм. *Спиртований сік*.

СПІРТОВИЙ, а́, е́. Прикм. до спирт. *Вдихаючи спиртовий пах ще теплої ріллі, ідуть з захопленням в очак по ораній землі селяни* (Гонч., Вибр., 1959, 320); // *Зробл., пригот. на спирті, із спиртом. Виписав [лікар] йому мазь і наказав робити спиртові компреси* (Тулуб, В степу., 1964, 159); *Зовнішньо вживають ялівцеву спиртову настойку для втирання при ревматизмі* (Лікар. рослини., 1958, 71); *Спиртові лаки*; // *Який діє за допомогою спирту. На столику горіла спиртова лампочка і грілися щипці для завивання волосся* (Л. Укр., III, 1952, 603); *Спиртовий термометр показує 50 градусів нижче нуля* (Трубл., I, 1955, 228); // *Стос. до виробництва спирту. На Поділлі працює понад 30 спиртових заводів* (Цюпа, Україна., 1960, 245); *Як сировина для спиртової промисловості кукурудза, особливо на півдні, йде слідом за картоплею* (Наука., 7, 1955, 18).

Спиртове бродіння — перетворення виноградного (або близького йому) цукру за допомогою ферментів в етиловий спирт і вуглекислий газ. *Виноградне вино одержують внаслідок спиртового бродіння соку свіжого або зав'ялого винограду* (Укр. страви, 1957, 378).

СПІРТО-ГОРІЛЧАНИЙ, а, е. Стос. до виробництва спирту й горілки. *На відходах від виробництва цукру.. працює велика спирто-горілчана промисловість* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 287).

СПІРТОЗАВОД, у, ч. Підприємство, де виробляють спирт. *При.. спиртозаводі створено міжколгоспний пункт по відгодівлі великої рогатої худоби* (Колг. Укр., 7, 1957, 33).

СПІРТОМІР, а, ч. 1. Прилад для вимірювання міцності спиртових розчинів.

2. розм. Людина, що торгує спиртними напоями. *Вчора одержували платню, й орський спиртомір маркітант Попов мав на цілу ніч роботи* (Коз., Зол. грамота, 1939, 6).

СПІРТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спиртувати.

СПІРТУВАТИ, у́ю, у́еш, *недок.*, *перех.* 1. Вводити спирт у виноградинний сік, що бродить, для збільшення

міцності вина й збереження в ньому цукру. *Спиртувати вино*.

2. Просочувати спиртом. *Спиртувати гніт*.

СПІРТУВА́ТИСЯ, у́ється, *недок.* Пас. до спиртувати.

СПІРТУО́ЗИ, ів, *мн.*, *заст.* Спиртні напої.

СПІРТУО́ЗНИЙ, а, е, *заст.* Спиртний.

СПИС¹, а, ч. Холодна зброя у вигляді гострого металевого наконечника на довгому держаку. *Еней махав довгим списом, На Турна міцно наступа* (Котл., I, 1952, 293); *На широкому майдані Єремія сам вчив своє нове військо, показував, як битись на шаблях та на списах* (Н.-Лев., VII, 1966, 22); *Верхи на зморених коненятах в'їжджала на майдан асканійська батрацька молодь. На грудях — червоні стрічки, за плечима — в кого берданка, в кого гвинтівка, а в кого й саморобний спис на мотузку* (Гончар, II, 1959, 14); **Образно. Сонця спис Кресав над поїздом огні* (Мал., III, 1957, 503); *Нової травки гострі списи з-під трави торішньої стирчать* (Забіла, Промені, 1951, 86); **У порівн. В його уяві.. поставала чорна країна нафти. Вишки, як списи, націлилися в небо* (Донч., II, 1956, 187); // *Мисливська зброя; рогатина. Молодий це був мисливець, але дуже завзятий. Із списом на ведмедя ходив* (Трубл., Вовки., 1936, 40); // *Гімнастичний снаряд у легкій атлетиці. Метальник списа*.

◇ **Ламати списи́** *див.* **ламати**; **Схрещувати** (схрестіти) **списи́** (спіса) *див.* **схрещувати**; **Схрещуються** (схрещувалися, схрестілися) **списи́** *див.* **схрещуватися**.

СПИС², у, ч., *заст.* Список. *Ястшембський викликав дівчат і хлопців по списові й одлічував їм гроші* (Н.-Лев., II, 1956, 42); *Неодмінно треба буде додати спис друкарських помилок* (Крим., Вибр., 1965, 600).

СПИСАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до списати. *Так напрактикувався хлопець, що й свої вже рифми [рими] підгонив, а то й цілі рядки. Проте, знати було — Корній так і казав прямо, що списане з «Кобзаря»* (Головко, II, 1957, 376); *Вже списані в блокноті всі сторінки украй* (Бажан, Вибр., 1940, 131); *Перейшов [учитель] до іншої таблиці. Вона була вища, списана густіше* (Кучер, Трудна любов, 1960, 114); *Вчені браміни поприносили старі пергаментні документи.. — Дивись, молодий раджо, які тут давні наші й твої кривди списані! — сказав Гарун до Саїба* (Н.-Лев., IV, 1956, 32); — *Сестра моя он книжки з «Просвіти» випикує, послушали б ви її. Вся наша історія там списана..* (Гончар, I, 1959, 35); *Поетові чи письменцєві і втіха і горе однаково милі, коли вони вже виспівані в голосній пісні, вимовлені чи списані щирими словами* (Л. Укр., VIII, 1965, 190); *Тепловоз пригнав до комсомольської колії цілий ешелон старих вантажних, уже списаних за непридатністю, вагонів* (Собко, Нам спокій., 1959, 159); *Встиг [Леонід] уже побувати в далеких плаваннях, але потім за якийсь хмільний бешкет був списаний з корабля* (Гончар, Таврія, 1952, 227); *Колоритна мова дядька Лева, Килина, Лукаша, його матері та інших персонажів підтверджує, що образи ці списані поетесою з типів волинських селян* (Рад. літ-во, 2, 1962, 111); // у знач. прикм. *Хмельницький схилюся над списаними аркушами пергаменту* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 169); *Олівець був короткий, списаний* (Смолич, Мир., 1958, 182); // у знач. ім. **спісане**, **ного**, с. **Аркуш**, сторінка, заповнені графічними знаками. *Мій генерал пішов до себе, а я таки пишу. Папір у мене — бланки наказів. Ховаю списане в планшеті серед карт* (Ю. Янов., I, 1958, 339); // **спісано**, **безос. присудк. сл.** **Аркушик** паперу було списано з обох боків дрібними рівними літерами (Грим., Син., 1950, 194); — *Як, приміром, борщ зварить... пугрю... саламаху... квашу... Отє все списано у тій книжці...* (Мирний, IV, 1955, 372).

◇ Як на папері списаний див. папір.

СПИСАННЯ, я, с. Дія за знач. списати 1, 5, 6 і списатися 2.

СПИСАТЕЛЬ, я, ч., іст. Те саме, що перепісувач. [Ярослав (суворо):] Хто це такий? [Сильвестр:] Та це ж наш Свічкогас! Списатель книжний (Коч., П'єси, 1951, 31); Як потрапив Кирило у кліть біля собору, де списатели сиділи та де за стіною книги лежали, про все забув (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 173).

СПИСАТИ див. спісувати.

СПИСАТИСЯ див. спісуватися.

СПИСИК, а, ч. Зменш.-пестл. до спис¹. *Образно. Лідія сиділа нерухомо, вперто дивлячись на золотий списик свічки (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, І, 1952, 130).

СПИСНИК, а, ч., іст. У давнину — воїн, озброєний списом. Зображення сарматських списників, піших і кінних, збереглися на рельєфі Трифона з Танаїса (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 227).

СПИСОБОРЕЦЬ, рця, ч., іст. Те саме, що спісник.

СПИСОВИЙ, а, е. Прикм. до спис¹; // Нанесений списом. Списова рана.

СПИСОК, ску, ч. 1. Письмовий перелік кого-, чого-небудь. Пани зраділи, і зразу пішли писатись уставні грамоти та списки. Хто йшов на викуп. Хто зоставався на оброці (Мирний, IV, 1955, 204); Прошу.. подати мені список книжок, які мають перекладатися (Коцюб., III, 1956, 123); Шляхтичів карали безчестям. Їх.. записували до ганебних списків, щоб позбавити їх на наступному соймі шляхетства і честі (Тулуб, Людолови, II, 1957, 551); До школи повалила малеча, якої навіть у вчительських списках не було (Стельмах, II, 1962, 100); Роздавали [зброю] по списку, записуючи номери (Гончар, Людина., 1960, 77); // Число, склад кого-, чого-небудь. Гіперболічний елемент.. не суперечить реалістичному мистецтву, а в його складовою частиною, — інакше нам довелося б викреслити із списку реалістів Міцкевича, Гоголя, Щедріна, Маяковського (Рильський, IX, 1962, 230).

Титульний спісок див. титульний; **Чорні спіски** див. чорний.

2. Документ, який містить перелік певних відомостей. Трудовий список.

△ **Послужний спісок** див. послужний; **Формулярний спісок** див. формулярний.

3. Рукописна копія чого-небудь. Я не бачив і не знаю, чи в у вас справдешний список переробленого в думу «Слова» (Мирний, V, 1955, 427); Вірш «Я не нездужаю, нівроку...» [Т. Шевченка] не призначався до друку й поширювався у списках (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 510).

СПИСОМЕТАЛЬНИК, а, ч. Спортсмен, який займається метанням списа (див. спис¹). Спершу атлети носили снаряд [ядро] у політ з розбігу, запозичивши техніку штовхання у списометальників (Наука., 11, 1968, 60).

СПИСОМЕТАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до списометальник. Можна .. відзначити добрі результати списометальниць (Рад. Укр., 8.V 1967, 4).

СПИСОНОСЕЦЬ, сця, ч., іст. Те саме, що спісник. Головною силою ассирійського війська була піхота. Вона складалася із списоносців, тобто воїнів, озброєних списом, стрільців з лука та праці і щитоносців (Іст. стар. світу, 1957, 41).

СПИСОПОДІБНИЙ, а, е. Який має форму списа (див. спис¹).

СПИСОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до спісок¹. Докоряв [Коля] йому, як це він не помітив і навіть не

дивився на той списочок, в якому значилося і його прізвище серед тих, що викликалися на розмову з ректором (Тют., Вир, 1964, 58); Ігнатовський знову до Шеметуна: — Списочок неблагонадійних у вас? — У мене (Збан., Єдина, 1959, 107).

СПИСУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спісувати. Списування Юрко закінчив уранці наступного дня, перед тим як іти в школу. Списав він рівно дві сторінки (Донч., Ю. Васюта, 1950, 84).

СПИСУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПИСАТИ**, спишу́, спишеш, док., перех. і без додатка. 1. Писати, відтворюючи текст оригіналу; робити рукописну копію. Зроблю Маленьку книжечку. Хрестами і візерунками з квітками Кругом листочки обведу. Та й списую Сквороду (Шевч., II, 1953, 45); Накажіть тільки переписчикові [переписувачеві], щоб списував так, як у мене написано (Мирний, V, 1955, 395); Спишіть ці оповіданнячка з «Дзвінка», повиправляйте всі гріхи, які-но знайдете в мові (Коцюб., III, 1956, 120); // Переписувати написане іншим, видаючи за своє. — От ти ще й піонерське слово даєш, хоч і не піонерка ще. Навіщо ти даєш списувати Чернявській? (Ів., Таємниця, 1959, 24); Сьогодні Маринка Уроків не знала, Домашнє завдання в Галинки списала (Бойко, Ростіть.., 1959, 97).

2. Пишучи, заповнювати графічними знаками (аркуші, сторінки і т. ін.). Воліла б [Жанна] списувати сторінки щоденника, викладати на них свої потаємні мислі (Д. Бедзик, Серце., 1961, 248); // Витрачати при писанні. Скільки він списав паперу,.. Як другі весну веселу Зустрічали за двором! (Граб., I, 1959, 512); За три дні Юрко вже списав на ці листи не тільки свої пера й чорнило, але й Ількові (Козл., Ю. Крук, 1950, 192).

3. розм. Розповідати в письмовій формі про кого-, що-небудь; описувати. Вірші були в прихильному до Андрія тоні: списували вечірнє за ворітьми стояннєчка їх з Галею (Вас., I, 1959, 158); Ніхто б не розказав, ніхто й не списав би всіх його думок (П. Куліш, Вибр., 1969, 159); Ми спочивали серед буйних трав, Цяцькованих, мережаних квітками, Що кольорів їх дивних не списать і не злічити (Рильський, III, 1961, 194); Бурлескна палітра була забідна для Котляревського, який взявся списати життя своєї епохи (Рад. літ-во, 1, 1971, 40); // Занотовувати для пам'яті і т. ін. — Інший позабува, скільки озьме [візьме]. Коли би ти списував, кому скільки даєш (Кв.-Осн., II, 1956, 139); Я списав усі назвища хатні, господарські, назвища одєжі, посуду (Н.-Лев., II, 1956, 410); Любила [Янова] розповідати пригоди з свого життя.. Одно з таких оповідань списала я (Кобр., Вибр., 1954, 19); — Ти мені спиши на папірець правила отого віршування, бо так не запам'ятаю... (Збан., Сеспель, 1961, 343).

◇ Ні (ані) в кáзці сказати, ні (ані) пером списати див. сказати; Ні пером не списати, ні словом не сказати див. перо.

4. Заносити кого-, що-небудь до списку. [Рябиня:] Пане писарю, списуй усіх, хто ту [тут] є (Фр., IX, 1952, 396); Він витяг з-за пазухи аркуш, згорнений учетверо, і подав Давидові. Це тих, що списували в земельні громади: на виселок уже двадцять три душі записалося (Головко, II, 1957, 84); Коли ти проти сього нічого не маєш, то от я тобі спишу ті ноти, що я хотіла б купити (Л. Укр., V, 1956, 30); // Робити детальний письмовий перелік, опис чого-небудь для обліку. Вона веештається в блокнотом і олівцем у руках по кімнатах, неначе збирається списувати меблі (Вільде, Сестри., 1958, 106); Несподівано до Майдана приїхав становий, списав усе, що було в хаті й на подвір'ї (Кач., II, 1958, 10).

5. Документально оформляючи, записувати як витрачене або непридатне. Багато таких [старих] суден те

пер списують, ріжуть, вантажать на платформи й відправляють на металургійні заводи (Гончар, Тронка, 1963, 245); Списати старі деталі.

6. Відчисляти, звільняти в запас або зі складу екіпажу корабля. — Бачите, мене демобілізували, вірніше, списали в запас і от прислали... працювати в артіль (Тют., Вир, 1964, 101); Другого дня, коли пароплав відчалив у зворотний рейс, Щербаня як порушника наказом капітана списали з судна (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 48).

Списати по чистій див. чистий.

7. розм. Сповідати про що-небудь письмово. Якщо маєте, спишіть мені адресу тієї паризької книгарні, що продає виключно чужомовні книжки (Сам., II, 1958, 467); Дуже йому вдячна за лист і за всі новини, що мені списав (Л. Укр., V, 1956, 15); // Складати текст документа, втілювати свої задуми в твір (літературний, музичний). Укладав [о. Нестор] собі, як він поїде до Львова, відшукає знайомого нотаріуса, спише заповіт (Фр., VII, 1951, 80); Зінко так собі думав: — Велика душа в того чоловіка була, що цю книгу списав, бо він розібрав, що й ми люди (Гр., II, 1963, 327); Бачить син — у хаті пекло, і не буде вже спокою. Пісню спишеш на папері — вирвуть з рук і пошматують (Тич., II, 1957, 17).

8. Точно відтворювати, копіювати що-небудь. Хочеться сказати художникам: не шукайте обов'язково далеко, не списуйте точних копій з природи, коли вчитесь у неї (Довж., III, 1960, 110); // Зображувати (в літературі, живопису), використовуючи кого-, що-небудь як прототип. Чим більше вчитувався [М. Гоголь] — тим більше бачив, скільки повчального було в поемі, якій віддав увесь молодечий запал, усю силу, з себе самого списуючи її героя (Полт., Повість., 1960, 381); // розм. Малювати чий-небудь портрет, змальовувати когось, щось. — Чого ви так на мене видивляєтесь, погана стала? А ще недавно маляр приходив списувати (Панч, Гомон. Україна, 1954, 136); Я дивився на діда. Зроду такого не бачив: біле волосся, густе, як ліс, прикривало йому високе чоло, брови насунулись на самі очі, а широка борода аж до пояса доходила. Отак узав би пензель та й списав вам Сатурна (Стор., I, 1957, 79); // Покривати малюнками; розписувати, розмальовувати. Що тільки в біблії прописано, усе чернець той мов живе списав скрізь по монастиреві (П. Куліш, Вибр., 1969, 76).

9. перен., розм. Бити, шмагати, залишаючи на тілі сліди ударів. Тільки і можна животом лежати, а горічерева... — і не думай: так її усюди списали (Кв.-Осн., II, 1956, 188); — Дивись, як списав мене старий, — відкинула [Марта] хустку (Стельмах, II, 1962, 381).

Списувати (списати) спіну — бити, шмагати, залишаючи на спині сліди ударів. Нагай, яким він [урядник] частенько списував селянам спину, слухався його краще, ніж язик (Гр., Без хліба, 1958, 22); Списувати (списати) шкіру (шкіру) див. шкіра, шкіра.

СПИСУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., СПИСАТИСЯ, спишусь, спишешся, док. 1. Обмінюючись листами, встановлювати зв'язок; домовлятися про що-небудь у листах. Списуватись з тіткою.. зовсім не варт було (Л. Укр., V, 1956, 375); Чи не можна б покористуватися деякими готовими перекладами..? З перекладачами можна б списатися і поправити переклади, де треба (Коцюб., III, 1956, 363); — З усім світом, каже [Поля], спишусь, назбираю насіння і такий квітник розведу, якого в нас ніхто ще й не бачив (Ряб., Жайворонки, 1957, 171).

2. Відчислятись, звільнятись в запас або зі складу екіпажу корабля. Він теж відставник, до полюса під

кригами плавав, а коли списатися довелося — сам прийшов у майстерню (Гончар, Тронка, 1963, 181).

3. перен., розм. Ставати професійно слабшим, втрачати здатність творити яскраво, виразно (про письменника, журналіста, композитора і т. ін.). В душі він жалів Ярослав: «Розтратить себе, спишеться. А то й скрутить в'язи» (Мушк., День., 1967, 30).

4. тільки недок. Пас. до списувати. «П'ятизлотник» тепер саме списується з «Зорі»; незабаром буде подано його в цензуру (Коцюб., III, 1956, 120).

СПИТАТИ, аю, аєш, перех. і неперех. Док. до питати. «Чого в'янеш, моя доню?» Мати не спитала, За старого, багатого Нищечком єднала (Шевч., I, 1963, 57); Хто побачить було вербу тую, то кожен спитає, як вона вросла тут сама, поміж дубів величних (Вовчок, I, 1955, 338); — Ось зараз заїдемо до крамнички, спитаємо, почім кумач (Тулуб, В степу., 1964, 209); Він не знає й вона не знає, Про що спитати? Як почать? (Мур., Весілля., 1949, 16); Що було Парасці робити? Спитати сина урок — вона спитала, коли б сама знала (Мирний, IV, 1955, 115); Грицеві аж лячно стало, коли батько сказав, що в цьому будинку вони спитають собі квартиру (Добр., Ол. солдатики, 1961, 7); — На вулицю ходив і ходитиму, тебе не спитаю (Тют., Вир, 1964, 8); — Устругнув, — насупившись, мурмотів він. — Один устругнув, а з десятих спитають (Гончар, Тронка, 1963, 172); *Образно. Весна вже на порозі. І неодмінно, неодмінно вона спитає з усіх, хто забув про неї (Веч. Київ, 12.III 1968, 3).

Спитати на здоров'я див. здоров'я.

◇ Спитати брбду див. брід; Язык не повертається (повертався, повернувся, повернеться) спитати див. повертатися¹; [Як] язык повертається (повернувся) спитати? див. повертатися¹.

СПИТАТИСЯ, аюся, аєшся. Док. до питатися. — Чого ти в Мар'янівку їдила? — гукнув Колісник.. — У Мар'янівку? Спитайтесь баби, що ви надо мною надзирати настановили (Мирний, III, 1954, 357); Я пройшов довгу вулицю, спитавшись у однієї жінки тільки про дорогу (Сміл., Сашко, 1954, 147); — А покажи лишень, скільки в тебе грошей? — спиталася молодичка (Кв.-Осн., II, 1956, 476); Катря спиталася, чи Докія Петрівна ще тут (Головко, II, 1957, 384); — Спитайся, синку, його: нехай би нараяв, куди б тобі піти (Кв.-Осн., II, 1956, 401); Думка говорить: «Куди ти йдеш, не спитавшись? На кого покинув Батька, неньку стареньку, Молоду дівчину?..» (Шевч., I, 1963, 9); — Тепер я не спитаюсь у вас і сама вип'ю.. Які ж ліки підуть на користь, коли їх пити як попало? (Л. Укр., III, 1952, 529).

◇ Спитатися брбду — те саме, що Спитати брбду (див. брід). — Та я вже заручений, — кажу їй.. — Заручений! Не спитавшись броду, та сується у воду! (Вовчок, VI, 1956, 247); — Один пішов, не спитавшись броду, та й досі нема. Такий Сиваш (Гончар, II, 1959, 59).

СПИТИ див. спивати.

СПИТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спити. Була і вишнівка, і тернівка, і дулівка.. та був і грушевий квас, вже спитий (Кв.-Осн., II, 1956, 241); Чи до краю спита чаша, — Рабства чаша вікова? (Граб., I, 1959, 66); // у знач. прикм. Спитий чай; // спито, безос. присудк. сл. З'їдено м'яса і крові спито В бойовищах трудних на зорі. Ворону колюче, стигле жито Затуляє обрії старі (Мал., Звенигора, 1959, 83).

СПИТИСЯ див. спиватися.

СПИТЛЮВАТИ, юю, юєш, перех. Док. до питлювати. Спитлював я файку жита і цибух пшениці, Щоби було на коровай на зимні м'ясниці (Коломийки, 1969, 57).

СПИТУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, розм. 1. *перех.* Те саме, що випробувати. — Це нас господь спитує (Хотк., I, 1966, 168); *Вдягають вояки Високі, гостроверхі шишаки. Спитують луків силу бойову* (Бажан, I, 1946, 301).

2. *неперех.*, також з *інфін.* Те саме, що спітуватися. Натиснула [Левантина] на двері плечем раз, удруге, втретє.. Двері тріщали, але кільця не виривалися. Вона спитувала ще кілька разів, напружуючися щосили, але нічого не помагалось (Гр., II, 1963, 290).

СПИТУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, розм., з *інфін.* Намагатися що-небудь робити; пробувати. Спитувався він жінку вмовляти, та не така-то вона (Вовчок, I, 1955, 127); *Марно спитувались [Оврам і Демид] одурити й спантеличити премудрого Козака Мамая* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 286).

СПИХАТИ, аю, аєш, *недок.*, **ЗІПХНУТИ** і рідко **СПИХНУТИ**, ну, нєш, **СПХНУТИ**, спхну, спхнеш, *док.*, *перех.* 1. Штовхаючи, зрушувати з місця, переміщати. *Іван жердиною спихав плота на бистрину* (Чорн., Потік.., 1956, 6); *Дружно зіпхнули [татари] човен в море* (Коцюб., I, 1955, 402); *Тетяна Федорівна підступила до Друзя замалим не впритул — так рішуче, ніби зіпхнути його зі своєї путі зібралася* (Шовк., Людина.., 1962, 426); *Заревіла пристрашенна буря.. упирається у ліс, претє [пре] його, мов з місця хоче його спихнути* (Кв.-Осн., II, 1956, 413); // *Штовхаючи, скидати згори вниз. Чинили [бурсаки], що тільки в голову прийде: одні випускали із ставу воду, ламаючи заставки, другі спихали з гори в Тетерев величезне каміння* (Вас., I, 1959, 239); — *Нещасний!* — міркували люди. — *Певно, здрімався над грішми і зіпхнув каганець зі стола в солому* (Фр., II, 1950, 236); *Як стріла, шугнула [орлиця] просто на Уласа і вже хотіла вдарити його крилом, щоб зіпхнуть в бескеття* (Н.-Лев., III, 1956, 300); *Вона вибрала хвилину, коли я поправляв парус.. і спихнула мене у воду* (Ю. Янов., II, 1958, 66); *У двері стукав [Еней], добувався, Хотів був хатку з ніжки спхнуть* (Котл., I, 1952, 115); **Образно.* — *Найгірше, що вся місцевість навколо танкодоступна, — скаржився Маковей через бруствер Хавцькому. — Якби він [ворог] зіпхнув нас звідси, з цього насипу, то ніхто б не добіг до лісу...* (Гончар, III, 1959, 363).

2. *перен.*, розм. Позбавляти кого-небудь якогось становища, влади і т. ін.; скидати, усувати. *Нехай Еней.. спиха Латина з стільця, Нехай поселить тут свій рід* (Котл., I, 1952, 292); *Він бачив, що є в столоначальника помічник, котрого легенько зіпхнути* (Мирний, I, 1954, 156); — *Що, сину, зіпхнув Ониську з парафії?* — *перша спитала в Балабухи мати* (Н.-Лев., III, 1956, 51); — *На цих виборах Мироненка треба спихнути.., бо він на головуванні, як дуб, вростає* (Вол., Місячне срібло, 1961, 203).

3. *перен.*, розм. Намагаючись позбутися кого-, чого-небудь, відправляти, влаштовувати і т. ін. його кудись. *Французи напитували фактора, якому б зіпхнути безмитний товар* (Смолич, Світанок.., 1953, 20); [М а к с и м:] *Доньку ладні за кого-небудь зіпхнути? Що вона вам — хату пересиділа?* (Ю. Янов., III, 1959, 193); *Давно й усім відомо, що хворого, який може «підвести» лікаря, Самійло Овсійович під будь-яким пристойним приводом обов'язково комусь зіпхне* (Шовк., Людина.., 1962, 318); — *Діло в мене просте: хочу скоріше спихнути звідси такого женишка, щоб не ганьбив парубоцтво* (Стельмах, I, 1962, 281).

◇ **Спихати** (зіпхнути і т. ін.) з очей — звільнитися від кого-, чого-небудь надокучливого, небажаного. — *Слухай, Грицю, — зашепотіла я братові. — Ти ви-*

гадай що-небудь таке, щоб гувернантку зіпхнути з очей (Мирний, IV, 1955, 340).

4. *на кого, перен.*, розм. Перекладати на кого-небудь щось обтяжливе (роботу, провину і т. ін.); звалювати. *Мартоха навіть не раз спихала головну господарську роботу на старших дочок* (Л. Укр., III, 1952, 667); *На неї вже дехто почав спихати й відповідальність за підлив авторитету бригади* (Коз., Листи.., 1967, 223); *Григорій усе хатнє старається зіпхнути на її руки* (Стельмах, I, 1962, 306).

СПИХАТИСЯ, ається, *недок.* Пас. до спихати.

СПИХНУТИ *див.* спихати.

СПИХНУТИЙ (рідко), **ЗІПХНУТИЙ**, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до спихнути, зіпхнути. *Серед поодиноких [перехожих], зіпхнутих, загнаних на бруківку, він побачив свого сина Бориса* (Загреб., Диво, 1968, 141).

СПИЦЯ, і, ж. 1. Один з дерев'яних або металевих стрижнів, що з'єднують маточину колеса з ободом. *Старші господарі очима знавців оглядають колесо, придивляються.. чи ввійшла на своє місце кожда спиця* (Фр., IV, 1950, 189); *Біле вересневе сонце мигтить і мигтить, заплутавшись двома світляними клубками у спицях велосипеда* (Гончар, I, 1954, 465); *З тихим шумом обертались, мигтячи спицями, два величезні маховики* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 55); **У порівн. Дні, наче спиці в колесі, мелькають один за одним, всі однакові і непримітні* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 49); // *Один з тонких металевих стрижнів, що становлять каркас парасольки.*

◇ *Десята спиця в колесі* *див.* колесо; *Не остання спиця в колесі* *див.* колесо.

2. Тонкий довгий стрижень з трохи загостренням кінцем для плетіння. *Панна Анеля плете якусь хустку — і не підводить очей од спиць* (Коцюб., II, 1955, 249); *Сиділа, обіклавшись подушками, зі спицями в руках* (Мушк., День.., 1967, 55); **У порівн. Очі зробились нерухомі, колючі, як дві в'язальні спиці* (Кол., Терен.., 1959, 44).

СПИЧАК, а, ч. 1. Молодий паросток очерету. *Узявшись за руки, пробирались [хлопчаки] зеленим дном саги, щоб нарвати спичаків — молодих ніжно-крихких пагонів очерету, що були такі солодкі і принадні* (Цюпа, На крилах.., 1961, 88); // *розм.* Те саме, що колючка 1. *Я стрімко, прудко побіг. Біг щосили. Об терен штаненята порвав, ноги на спичаках поколов* (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 69).

2. Рибса-самець під час нересту.

СПИЧАКУВАТИЙ, а, е. Який формою, зовнішнім виглядом нагадує спичак (у 1 знач.). *Торішні високі будяки стояли настовбурчені й колючі і не хотіли поступатись молодим, що гнали спичакувате пагіння із землі* (Цюпа, Краєни, 1971, 85).

СПИЧАСТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що гостроверхий. *Степова — то висока, спичаста могила за Чорноставом* (Вовчок, VI, 1956, 338).

СПІЧКА, и, ж. Загострена паличка. *Де козаки чи кашу варили, чи круг огнища з салом на спичках сиділи.. він до їх і пристане* (П. Куліш, Вибр., 1969, 158); *Наколов [Федоров] спичкою галушку у відрі, покуштував* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 75); **У порівн. То учувався йому глухий, здавлений сміх; то, мов ненароком, гострі, як спички, жарти в розмові* (Мирний, I, 1949, 310).

◇ **Брати** (взяти і т. ін.) на спічці кого — кепкувати з кого-небудь. — *Там сусіди любі та милі так тебе на спички і беруть, а тут ще і дома* (Мирний, IV, 1955, 82); *Заганяти [гострі] спічкі у серце* *див.* серце; *Стирчати (стриміти) спічкою в (на) бці (очах)* *див.* стирчати, стриміти.

СПІШНА, присл., розм. Гордовито, поважно. *Ой приїхав щиглик спішна, Сів собі в саду на вишні* (Укр.

нар. пісні, 2, 1965, 377); По салону вона походжала спишна (Л. Укр., III, 1952, 506); Школярські парти.. позбивано тепер зірками й клинцями, і вони почали позирати якось навіть спишна (Гр., Без хліба, 1958, 10); // Зверхньо. Походжали [підприємці] собі гордо по Бориславі, спишна позирали на робітників і радісно затирали собі руки (Фр., V, 1951, 371).

СПИЩАТИ, щу́, щіш, док., розм. Те саме, що пропищати. Жінка вийшла з терплячок: ухопила чоловіка за рамя та й спищала: — Таже говори, Мільку, чого мовчиш..? (Март., Тв., 1954, 190); — А я не мама? — спищала і знову підскочила худощава [худорлява] і дрібна, як воробець, Журавлиха (Коб., III, 1956, 511).

СПІВ, у, ч. 1. Дія за знач. співа́ти. Катря припинилася. — Що він таке співає? — спиталася, вжахнувшись співу того: — що він співає? (Вовчок, I, 1955, 203); Кожної суботи у нас збиралися гості і починались співи еуртом (Думки про театр, 1955, 34); Обірвала [Марія] спів (Головко, II, 1957, 100); В голосі хлопця під час співу чується і радість, і непевність (Стельмах, II, 1962, 205); — Спів пташині потіха одна, — Хоч голодна, співа веселенько, Розважає пташине серденько (Л. Укр., I, 1951, 61); Стояв би тут і слухав дотемна Невгавний вітру спів: весна, весна, весна (Мисик, Біля криниці, 1967, 50); // Звуки, утворювані цією дією; наспів. Дуже приємненько було йому чути, що у хаті співав голосок, а вітер заносив теплим повієм і спів, і слова (Вовчок, I, 1955, 310); Здалека доносились різні співи: — то співали парубки та дівчата, сходячись на «вулицю» (Л. Укр., III, 1952, 477); На задній підводі хтось співав. Повільний, журливий спів далеко лунав над імлистими луками... (Гончар, III, 1959, 183).

2. Виконання пісень, арій і т. ін. як мистецтво, заняття. Ходив старий на торг у Київ да, відпавши там десь дідуся, зараз і загарбав його до Череваня: дуже кохавсь Черевань у його співах (П. Куліш, Вибр., 1969, 195); Шкода, що я 10-го повинний їхати.. і через те не можу намилуватися, певне, добрячим співом Лисенківського хору (Мирний, V, 1955, 396); Слуху Юра не мав. Він немилосердно фальшивить. Його співи — це просто лемент і вереск (Смолич, II, 1958, 12); Вечір був чомусь особливо зворушливий. Усім добором репертуару, характером виконання, настроєм лагідної засмученості.. сольного співу (Мас., Роман., 1970, 321); Гуртовий спів — невід'ємна частина побуту нашого народу, його життява необхідність (Нар. тв. та етн., 2, 1966, 60); // перев. мн. Предмет викладання в школі. Більшість викладачів музики і співів творчо проводять уроки, озброюють учнів знанням основ музичного мистецтва, розвивають їх музичні здібності (Ком. Укр., 7, 1964, 47); Він може викладати спів у школі (Ю. Янов., V, 1959, 179).

3. рідко. Те, що виконують голосом, голосами (пісню, мелодія і т. ін.). Хор співав партесні співи (Н.-Лев., VI, 1966, 368); На шлях я вийшла ранньою весною І тихий спів несмілий заспівала (Л. Укр., I, 1951, 43); Як їй мило співи колискові Та вплітати в перші сни синкові! (Вирган, В розп. літа, 1959, 29).

◇ Лебедінний спів див. лебедінний.

4. перен., поет. Творчість поета, який символічно виступає в образі співця. Під вічним єнітом чорних дум Сумному співу дав я волю (Граб., I, 1959, 189); Рідна земле, щаслива й багата, Мій уклін тобі, мій тобі спів! (Рильський, III, 1961, 139).

СПІВА, и, ж., рідко. Те саме, що спів 1, 3. Всі гуляють. А де ж Гонта? Чом він не гуляє? Чому не п'є з козаками? Чому не співає? Нема його; тепер йому, Мабуть, не до неї, Не до співи (Шевч., I, 1963, 136).

СПІВАВТОР, а, ч. Особа, що є автором чого-небудь разом із кимсь. Роман «Хіба ревуть воли...» з'явився як

результат довгої і напруженої роботи його основного автора Панаса Мирного і співавтора Івана Білика (Рад. літ-во, 18, 1955, 122).

СПІВАВТОРСТВО, а, с. Спільне з ким-небудь авторство. Наша дружба і творча співпраця зайшли так далеко, що ми навіть надрукували одного «святкового» вірша, написаного в співавторстві — «Іван Ле, Юрій Яновський» (Ле, В снопі.., 1960, 371); Ряд проектів пам'ятників створив М. Лисенко в співавторстві з Л. Муравіним (Іст. УРСР, II, 1957, 515).

СПІВАВТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до співавтора і співавторства. Співавторський гонорар.

СПІВАК, а, ч. 1. Людина, яка уміє й любить співати, багато співає. Козак Мамай — мандрівний запорожець.. і гультай, жартун і філософ, бандурист і співак (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 61); Як він схилявся перед піснею! Як заздрив усім без винятку співакам, котрі мали сміливість роззявляти на людях рота (Ю. Янов., II, 1954, 97); Стефик усіх вуличних співаків у Львові знав (Жур., Вечір.., 1958, 254); // Той, хто співає. Зухвалий спів наближався, наростає, наче десь з далекого степу. Невдовзі на дверях з'явився і сам співак: присадкуватий каряконогий боєць (Гончар, III, 1959, 147); // Той, хто займається співом професійно. Вальбомах [платівок] лежали симфонічні концерти, цілі опери, багаті записи народних пісень, романси у виконанні видатних співаків (Кучер, Трудна любов, 1960, 184); Був Кропивницький не лише великим знавцем, а й талановитим співаком, виконавцем і популяризатором української пісні (Нар. тв. та етн., 3, 1965, 14); // Співочий птах. — Слухаю жайворонків. От співаки! Люблю, коли пташки співають (Коп., Подарунок, 1956, 21); Відвідувачі [виставки].. зможуть придбати чучела диких птахів, виберуть собі грампластинки з піснями лісових і степових крилатих співаків (Знання.., 4, 1966, 12).

2. рідко. Те саме, що співець 1. Життя йшло, а було в житті тому і кайданів, і голоду, і холоду, і всього, що мусить зазнати співак невільного народу (Коцюб., I, 1955, 175).

СПІВАКА, и, ч., розм. Те саме, що співак 1. [В и б о р н и й:] Ти, небоже, і співака добрий. [П е т р о:] Не так, щоб дуже (Котл., II, 1953, 32); Дід Опанас багато знав пісень і був колись великий співака (Вас., II, 1959, 521); — Щоб не пізнав я Солов'я, Щоб не пізнав сю гарну птицю; Як тільки оком наведу, То і вгадаю, де співака, — Так дядькові казав небіж (Греб., I, 1957, 77).

СПІВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до співа́ти. Хлопці мимоволі щільніше притиснулись один до одного під враженням тієї музики й тієї пісні, співаної звільна (Фр., VI, 1951, 179); З вирію в свій край летять пташки. Чи не здається їм, що принесуть з собою Новії, ще не співані пісні..? (Л. Укр., I, 1951, 176); // співано, безос. присудк. сл. Хтось стиха завіз пісню, до нього пристав ще один голос, а за хвилину підхопила й решта.. Співано чумацьку пісню (Коцюб., I, 1955, 178).

СПІВАНИК, а, ч., заст. Збірник пісень, віршів. Цікавий співаник другої половини XVII ст. зберігся в бібліотеці родини Чарторийських.. Це найбагатший збірник українських народних пісень (68 записів) (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 58); Джерелом для вивчення давнього силабічного віршування служать виключно старі рукописні співаники — збірники віршів (Рад. літ-во, 2, 1962, 62).

СПІВАНИЦЯ, і, ж., діал. Пісня. Доки-м була коло нянька та й коло маміці [мами], Все-м сиділа, вгадувала [вигадувала] хлопцям співаниці (Коломийки, 1969, 94).

СПІВАНКА, и, ж. Репетиція хору. Серафима Миколаївна, помітивши мій голос і слух, відібрала мене до сво-

го хору, і я з своєю молодшою сестрою Оксаною вечорами ходив на співанки до школи (Тич., III, 1957, 133); Невидно на співанку трьох голосів вона, безсумнівно, сприйняла б як тяжку особисту образу (Смолич, Мир., 1958, 31).

СПІВАНКА, и, ж. Те саме, що пісня. Вона тоненьким голосом затягнула колискову співанку (Фр., V, 1951, 119); Жителі Коломиї славляться вмінням складати жанрові лірично-побутові співанки (Визначні місця Укр., 1958, 540); Ліричні співанки і думи Федьковича створені під значним впливом гуцульської народнопісенної творчості. Поет творчо використовує стиль, поетику народних ліричних пісень (Іст. укр. літ., I, 1954, 334); Поетеса Ганна подала думку: гуртом скласти про свою вчительку співанку, добрати мелодію (Вол., Місячне срібло, 1961, 225); // Пісенні звуки. З поля приносив вітер співанку (Март., Тв., 1954, 100).

СПІВАНКОВИЙ, а, е. Прикм. до співанка. То ж далеко все було, десть за горами. Доходило, як казка, як співанкова подія (Хотк., II, 1966, 235).

СПІВАННЯ, я, с. Дія за знач. співати. Він почав передражнювати в співах.. дяка, далі вчителя.. Леонід Семенович передав навіть саму вчителеву міну співання (Н.-Лев., IV, 1956, 124); Нерозлучними з нами були дві пісні. Ми не загадували їх співання собі наперед, але їх мотиви виникали раз у раз самі — як відгук на якусь пам'ятку (Смолич, День., 1950, 102); // Звуки, утворювані цією дією. — Де ж ти був, кажу, соколе, у якому краю, що не чув мого співання, мого [мого] одчаю?.. (У. Кравч., Вибр., 1958, 53); [А н д р о м а х а:] Я боюся іржання коней, брязкоту мечів,.. а найгірше того смертельного співання стріл! (Л. Укр., II, 1951, 261); // Те саме, що співанка. [П е т р о:] А хіба сьогодні [сьогодні] співання не буде? Ми ж іще гаразд і не вивчили нової пісні (Гр., II, 1963, 499).

СПІВАНОЧКА, и, ж. Пестл. до співанка. Гей, плину я по Дунаю і так сі [собі] думаю: Нема кращих співаночок, як у нашім краю! (Коломийки, 1969, 91); Не виводять [дівчата] співаночок на весь двір (Фр., X, 1954, 15); — Коли ж це ви встигли такі гарні співаночки скласти? (Жур., Опов., 1956, 185); Я свої співаночки В Москву посилаю (Криж., Калин. міст, 1940, 60).

СПІВАТИ, аю, аєш, недок. 1. *неперех.* Видавати голосом музичні звуки. Мені наче сняться, що хитав мене хтось у колісці і співав надо мною тихесенько (Вовчок, I, 1955, 3); — То й не заспіває ніхто?.. — Я не вмію співати (Мирний, III, 1954, 182); В одному місці хором співають, а в другім не клеїться (Коцюб., II, 1955, 239); Діти намагаються співати басами (Довж., II, 1959, 92); *Образно. Співає Маланці колос, сміється лука ранніми росами, дзвоном коси (Коцюб., II, 1955, 42); Як він може зубрити зараз, в такий вечір, коли співає все навкруги і він сам повен почуття нового, не знаного досі (Гончар, Тронка, 1963, 104); Гуркочуть заводи могутні, Співає щаслива земля (Донч., II, 1956, 373); Іскрився перед очима, дзвенів, співав веселий весняний день (Коз., Сальвія, 1959, 216); // Уміти голосом передавати мелодії, маючи для цього відповідні природні дані. [Н а д е ж д а П е т р і в н а:] Я вже од вашої тіточки довідалась, що ви співаєте (Л. Укр., II, 1951, 68); // Виступати зі співом професійно (на естраді, в опері і т. ін.). Приїздив Шаляпін. Приїхав.. з Монте-Карло, де він тепер співає (Коцюб., III, 1956, 425); — Голос в цього Андрійка прямо з серця жили вимотує. Тільки в імператорському театрі співати (Стельмах, II, 1962, 58); // Професійно займатися співом; систематично брати участь у якомусь хорі. Чи наші діти співають в хорі? Опиши мені, як все пройде у Вас (Коцюб., III, 1956, 310); // *перен.* Говорити, читати співучо, розтягуючи слова,

як при співі. Тепер тільки почує [Карпо Петрович] дзвінкий хлоп'ячий голос, який безперестанку співав: — Сім раз по вісім — п'ятдесят шість... (Коцюб., II, 1955, 367); Набравшись духу, затяг [Хаєцький]...: — Товаришу гвардії старший лейтенант! — Антонович давно вже помітив, що Хома починає отаким манером співати всякий раз, коли йому від чогось боляче і прикро на душі (Гончар, III, 1959, 309).

Співати до сну — виконуючи колискову пісеньку, присипляти кого-небудь. Утомившись, лягав [Іван] десть під сіном,.. і співали йому до сну та й будили його своїм дзвоном гірські потоки (Коцюб., II, 1955, 307); **Співати до танців див. танець.**

2. *перех. і про кого* — що. Голосом виконувати якийсь музичний твір. Ідуть шляхом чумаченьки, Пугача співають (Шевч., I, 1963, 31); Сліпий кобзар під чиїмсь возом обідає з своїм хлопцем, а другий кобзар чутно, як грає і співає про Морозенка (Вовчок, VI, 1956, 231); Молодиці жартували, сміялись, співали пісень, аж луна розлягалась по полю (Коцюб., I, 1955, 59); Весняного ранку Співай, моя любя, веснянку! (Л. Укр., I, 1951, 40); Десть співали пісню на селі дівчата (Гонч., Вибр., 1959, 30); Дівчинка сиділа на печі і співала котові колискову (Тют., Вир, 1964, 540); // Виконувати партію в музичному спектаклі. З давніших знайомих є тут, окрім Гриневецького, Білінський (той, що «партію Сжока» мав співати) (Л. Укр., V, 1956, 338).

◇ **Співати відхідну (одхідну) кому, чому** — вважати кого-, що-небудь приреченим на загибель, прощатися з кимсь, чимсь назавжди. *Топить, топить, топить...* — співають йому відхідну комиші з правого боку. — Погибель, гибель, гибель... — підхоплює ліве крило (Коцюб., I, 1955, 367); Неабиякі, не прості то були похорони, то дворянство ховало свого предводителя, то панство співало одхідну своїм розкошам (Мирний, IV, 1955, 202); **Співати лазаря:** а) просити милостиню; жебракувати. Хома з Паньком Живуть було панками. На старість прожились: обидва з торбинками Співали лазаря — і вмерли під тинком (Бор., Тв., 1957, 143); — Подивися на себе! На кого ти тепер став схожий: .. не то пасічник, не то дяк, не то лірник, що співав лазаря на ярмарках (Н.-Лев., VI, 1966, 393); б) скаржитися, прикидатися нещасним, обійденим долею. На другий ранок він став співати перед сестрою лазаря, який він нещасний (Мирний, I, 1949, 371); — Цвітете, як повна роза, рум'янець на всю щок! І з лиця не старі і душею молоді! Годі вам лазаря співати! Ще й заміж підете, — говорила Христина (Н.-Лев., VI, 1966, 33).

3. *неперех.* Щебетати, свистіти, кукурікати і т. ін.; мати здатність щебетати, свистіти, кукурікати і т. ін. (про співочих і деяких інших птахів). На небі хоч би тобі хмариночка; пташечки співають веселенько (Кв.-Осн., II, 1956, 225); Он держач кричить у лузі, Соловей співа в кущах (Щог., Поезії, 1958, 143); Жайворонок співав, аж луна йшла під блакитне небо (Коцюб., I, 1955, 75); От ми: «Кукуріку!» — він дума На нас, що то півень співа (Л. Укр., IV, 1954, 102); Співає перепілка (Рильський, I, 1960, 187); — Чуєш? — Чує. Лебеді співають... (Стельмах, I, 1962, 470); // *перен.* Утворювати звуки за допомогою крилець, ніжок і т. ін. (про комаху). Тихо брикіла.. муха на шибі. То замовкала, повзаючи по склі, то знов співала.., заплутавшись в складках занавіски (Хотк., II, 1966, 132); Ти в небі бачив голубів, Чув, як співають бджоли (Перв., II, 1958, 51).

Пі́рші (дру́гі, трéті) пі́вні співа́ють див. півень; Співати півнем див. півень.

4. *неперех., перен.* Мелодійно звучати, видавати співучі звуки (про музичний інструмент, дзвінок, гудок

і т. ін.). *Ти пам'ятаєш, як в п'яті Баян на палубі співав..?* (Перв., II, 1958, 114); *Деся на скелях співали фанфари* (Баш, Вибр., 1948, 40); — *Отак заводські гудки у нас над Дніпром: на дощ — хриплять, а на добру погоду — співають лунко* (Гончар, III, 1959, 284); *Співає дзвоник у світлих і чистих коридорах, діти біжать у просторий клас* (Кучер, Дорога..., 1958, 79); *Кришталі співав від кожного дотику* (Собко, Матв. затока, 1962, 65); // *Видавати високі протяжні звуки при певній дії* (про робочий інструмент, пристрій і т. ін.). *Погляньте: ось житло трудящої людини.. Співають тут весь день фуганки* (Рильський, I, 1956, 95); *Співала пилка, дзвеніли сокири, сипалася тирса, стружки, тріски* (Рудь, Гомін..., 1959, 68); // *Подавати сигнали* (про поїзд, автомашину і т. ін.). *Деся співала електричка, протинаючи тьму полів* (Кучер, Голод, 1961, 452); *Не дзвонять трамваї, не мерехтять барвисті реклами, не співають авто...* (Гончар, III, 1959, 246); // *Видавати тонкі звуки, розсікаючи повітря* (про кулю, стрілу і т. ін.). *Довкола тоненькими голосами співали кулі* (Панч, В дорозі, 1959, 95); // *Видавати звуки, схожі на скрип, свист і т. ін.* *Піски тьохкають, піски співають під ногами прохожого* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 3); *У надвечірній тиші скрипучо співав сніг під Мстиславовими чобітьми* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 242); // *безос. Стояли морози, сніги лежали білі.. Під ногами співає, під саньми тріскотить* (Вас., II, 1959, 143); // *Густи, завивати* (про вітер, хуртовину і т. ін.). *Вітер починає грати на далекому воринні. Дзз... тонко співає він в одколоту скалку, докучно бринить, як муха...* (Коцюб., II, 1955, 321); *В степах вітри співають лунко, метелиця веде танець* (Забіла, У.. світ, 1960, 26); *Співала над нами завія зимова* (Перв., II, 1958, 417); // *безос. Вітер з години на годину дужчає.. Жалібно співало в димарі* (Мирний, III, 1954, 11).

5. *перех., перен.* Бути перейнятим радісним збудженням, хвилюванням, захопленням і т. ін.; // *ким, чим.* Сповнюватися якими-небудь мелодійними звуками, пташиним щебетом і т. ін. *Солов'ями рідний гай співав* (Рильський, I, 1956, 297); *Небо співало жайворонками* (Гончар, II, 1959, 441); *Жовтогаряче поле.. співає косами, сріблиться серпами* (Стельмах, II, 1962, 408); // Бути особливо слухняним у чийхось вправних руках, у того, хто діє, працює натхненно, з піднесенням (про знаряддя праці, робочий інструмент, матеріал і т. ін.). *Сокира грав й співав у нього в руках. Він усе робить нею, мовби то була третя рука* (Хотк., II, 1966, 354); *Залізо й дерево аж співали в діда, поки сила не повиходила з його рук* (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 23).

Душа співає (співала); Серце співає (співало); Все (щось) співає (співало) у кому, у кого — хтось має (мав) піднесений настрій, відчуває (відчував) радість, щастя. Весь час душа співає (Коцюб., III, 1956, 358); *Батько Дніпро тече собі — спокійно, і ліси на горах стоять, як на картині художника, — просто душа співає од такої краси...* (Ю. Янов., I, 1954, 65); *Серце старого гірника співало, солодко щеміло від радісного передчуття* (Ткач, Плем'я..., 1948, 90); *Йому раптом зробилося легко і навіть весело. «Додому! Додому!» — співало все в ньому* (Тют., Вир, 1964, 58).

6. *перех. і про кого — що.* Прославляти, оспівувати в своїх віршах, піснях і т. ін. кого-, що-небудь. *Не все співати нам про квіти Та любитися Дніпром...* *Година — дбає про шлях освіти, Люд забезпечити добром* (Граб., I, 1959, 166); *Прочитавши його [оповідання], Ви, може, добродію, здивуєтесь: що це на старість почав я про кохання співати?* (Мирний, V, 1955, 375); *Я своїм трудом твій труд співаю* (Дор., Тобі, народе...,

1959, 6); *Співа [поет] про Рим, згубивши міру. А про того будівника, Що збудував йому квартиру, — Не співав ще ні рядка!* (С. Ол., Карась..., 1961, 55).

◇ *Співати гімн (гімна, славу і т. ін.) кому, чому — славити, прославляти кого-, що-небудь. Я співаю гімна тобі, мов велике місто!* (Ю. Янов., I, 1958, 108); *Співайте їм [звитяжцям] славу, поети* (Сос., I, 1957, 458); *Співати дифірамби див. дифірамб; Співати осанну див. осанна; Співати хвалу кому, чому — хвалити, вихвалити кого-, що-небудь. Вона [усмішка] так змінювала Катерину, що декому здавалось: не так уже Брага, може, й перебільшував, співаючи дружині хвалу...* (Гончар, Тронка, 1963, 277).

7. *перех. і неперех., перен., розм.* Говорити, твердити що-небудь (перев. довго або улесливо). *До нього з розпитками, так він знай своє співа усе: «..Дай, таточку, грошей»* (Кв.-Осн., II, 1956, 251); *Не так би був іще співав шановний волецький господар, якби був знав, що роблять хлоп'ята, вирвавшись з його рук* (Фр., VI, 1951, 147); *Вона за ним убивалася, сумувала, плакала. Та він того не чув, не бачив. Він тепер знай співав про неправду людську* (Мирний, I, 1949, 399); *Вчора йому на ковзанці «Левку, миленький» співала [Христина], а сьогодні вже в дурні шив* (Стельмах, I, 1962, 152).

◇ *З чужого голосу співати див. голос; Співати в інший тон; Співати інакше (інше і т. ін.) — говорити не те, що раніше, висловлювати іншу думку. Маруся широко розкрила очі на свою маму. Вчора мати нарікала, що Ломицький прийшов в гості до їх в піджаку, неначе до міщан, а сьогодні співає зовсім в інший тон і трохи не лав Ломицького за той фрак* (Н.-Лев., VI, 1966, 27); *Співати в один голос; Співати тієї [ж] — говорити, повторювати те саме. Турбувався [Лущня] тільки про одно: коли б перше Чіпки побачитись з Петром та Якимом та наструнчити їх, щоб уже в один голос співали...* (Мирний, I, 1949, 314); *Одно затялося, каже, що не буде купні жити, а друге й собі тієї співав...* (Коцюб., I, 1955, 33); *Співати іншої пісні (іншу пісню) див. пісня; Співати не тієї (не тії) — говорити, діяти інакше, ніж було сказано раніше. [П е р е п а д я:] Тепер, бачите, його вдова не тії співає. Покосив я сінце, а вона вийшла з синами.. та й не попускає жіні те сіно брати* (Мирний, V, 1955, 124); *Співати такбі (якобі) — говорити саме так; говорити щось несподіване, дивно. — Нащо вам розводити ті воли та плуги: ви вже старі, — такої співав зять* (Н.-Лев., III, 1956, 200); — *Бач, якої співа! — дума Храпко* (Вовчок, VI, 1956, 279).

СПІВАТИСЯ, *ається, недок.* 1. Виконуватися, відтворюватися голосом (про пісню, мотив і т. ін.). *Цілу дорогу то сопілка його грала, то пісня ніби сама співалась* (Н.-Лев., II, 1956, 311); *Пісня була гучна, співалась легко* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 392); — *Візьми цю ноту.. Йому зробилося смішно, і він пхикнув. Як же її взяти, коли вона тільки співається, а взагалі її ж нема?* (Смолич, II, 1958, 17); // *безос. Пішли спогади, розповіді. За всесильним законом життя й моці народного духу говорилося й співалося про веселе й радісне* (Довж., I, 1958, 337); *В обох містах, угорському і австрійському, грали циганські оркестри, сяяли вікна кафе і ресторанів, там співалося і пилоса* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 300); // *перен.* Відтворюватися в пам'яті, уяві, сприймаючись внутрішнім слухом (про пісню, мотив і т. ін.). *Дорогою все йому співалось у голові пісня, що колись Юрко співав* (П. Куліш, Вибр., 1969, 303); *Стукають колеса, рівномірно, нудно, а в Матвієвому серці співанка співається. Ой, така люба. Ой, така мила* (Ірчан, II, 1958, 250).

У пісні (піснях) співається (співалося), безос. — в (було) змістом пісні (пісень). Здавалось йому, ніби він..

тільки тепер добре її вгледів, бо справді була вона така, як у пісні співалось (П. Куліш, Вибр., 1969, 291).

2. безос. Мати бажання, настрої, можливість співати; бути спроможним співати. *Ти кажеш: заспівай!.. Колись мені співалось і дужий був мій спів* (Гр., I, 1963, 85); [Д о м а х а:] *Бодай вже тобі, Василю, так легко співалось, як мені дихається!* (Кроп., II, 1958, 119); *Лукії сьогодні чогось не співається* (Гончар, Тронка, 1963, 157); *Не співалося тієї весни Настуні веснянок. Та, врешті, не одна вона їх не співала, ніхто не співав* (Збан., Сеспель, 1961, 369).

3. Пас. до співати 2, 6. *Думи співалися під акомпанемент кобзи (бандури)* (Іст. УРСР, I, 1953, 176).

СПІВАЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до співак. Знайомлячись із побутом професійних співців-кобзарів і лірників, натрапляємо на сліди їх цехових організацій і співацьких шкіл (Муз. праці, 1970, 287); // Який складається із співаків, охоплює співаків. *Дуже радий був почувти від вас про широкі плани і заходи організації співацьких товариств у Галичині* (Муз. праці, 1970, 544).

СПІВАЧКА, и, ж. Жін. до співак. — *А тепер, діду, заспівайте нам на прощання, бо завтра вже не побачимось, — звернулася до його [нього] молоденька учениця драмкурсів, сама неабияка співачка* (Вас., II, 1959, 521); *Пісня замовкла, либонь уста у співачки зайнялися іншою роботою* (Л. Укр., III, 1952, 660); *Скільки б не було в гурті співачок — Остап розплітав найскладніше плетиво голосів, відрізняв з-поміж них сріблясту нитку Олесиного* (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 80); *Хтось крикнув: «букета!» — і цілі пучки квіток полетіли під ноги співачці* (Мирний, III, 1954, 273); *Я розповів офіцерові, що ми актори — моя дружина навіть співачка* (Досв., Вибр., 1959, 68); *Я вчора випустив з темниці Співачку зборкану [приборкану] мою: Нехай летить між вільні птиці, Щебече весело в гаю* (Граб., I, 1959, 274); *Я співачка недолі страждущих.. тому, що не можу бачити і не жаліти, що між людьми багато голодних, нещасних...* (У. Кравч., Вибр., 1958, 242).

СПІВАЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до співак 1. *Ой я співак, співачок, я співати годен, Я співав би цілий день, коби-м [коли б] не голоден* (Коломийки, 1969, 98).

СПІВБЕСІДА, и, ж. Бесіда, розмова з ким-небудь. *Наливайко вже був неприступний для тихої співбесіди, це був командир, і його накази звик виконувати полковник Мазур* (Ле, Наливайко, 1957, 258); // Спеціальна бесіда на політичну, наукову і т. ін. теми, розрахована на обмін думками між присутніми, на з'ясування яких-небудь питань. *Кожне поняття повинно вживатися в тому самому розумінні. Це найелементарніша умова, яку повинен виконувати кожен письменник і доповідач, кожен, хто виступав в дебатах і в співбесідах, у дискусіях* (Логіка, 1953, 79).

СПІВБЕСІДНИК, а, ч. Той, хто бесідує, розмовляє з ким-небудь. *Він охоче відповідав Діброві, радіючи, що знайшов собі балакучого співбесідника* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 61); *Співбесідники не помітили, що до їхньої розмови, стоячи зблизька, прислухається чоловік* (Бурл., О. Вересай, 1959, 51).

СПІВБЕСІДНИЦЯ, і, ж. Жін. до співбесідник. *Співбесідниця студента була запеклим прихильником найтісніших зв'язків літературного сюжету з життям* (Смолич, Розм. з чит., 1953, 170); *Ставши біля мармурової колони, Яніна якийсь час непомітно спостерігала співбесідниць* (Жур., Вечір., 1958, 247).

СПІВБРАТ, а, ч. Людина тієї самої професії, того самого середовища і т. ін.; товариш по заняттю, професії тощо. *Багато яскравого і дорогого залишилося в душі моїй від знайомства з старшим моїм співбратом по перу*

[Янкою Купалою] (Тич., III, 1957, 448); *Я й синів, і зеленів, — А все в човні стирчав в Ігнатом, У ловчий пристрасті співбратом* (Рильський, Поеми, 1957, 180); *Зв'язківці не знали, що їм робити, — збившись до купи, дивились на покvapливу біганину своїх співбратів по зброї* (Збан., Сеспель, 1961, 248).

СПІВВИДАВЕЦЬ, вця, ч. Той, хто видає друковані твори разом із ким-небудь.

СПІВВИННИЙ, а, е, юр. Винний у чому-небудь разом із кимсь. *Вона бачила не раз батька, що впадав у розпуку, коли не міг знайти робітників, і мимоволі вважала їх співвинними в руйнації батьківського маєтку* (Кобр., Вибр., 1954, 102); *Дарку знову огортав страх. Вже не за себе, але за тих незнайомих співтоваришок, співвинних у цій справі* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 197).

СПІВВИННІСТЬ, ності, ж., юр. Стан співвинного; спільна з ким-небудь вина.

СПІВВИНУВАТЕЦЬ, тця, ч., юр. Особа, винна в чому-небудь разом із кимсь.

СПІВВИНУВАТИЦЯ, і, ж., юр. Жін. до співвинуватець.

СПІВВІДНЕСЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до співвіднести. *Образ героя Шолохова [Соколова з твору «Доля людини»] співвіднесений з ідеєю великих гуманістичних звершень радянського народу і освітлений цією ідеєю* (Про багатство л-ри, 1959, 94); *Драматичне у Муратова завжди співвіднесене з індивідуальним досвідом ліричного «я» і переконливе своєю строгою стриманістю* (Рад. літ-во, 10, 1968, 15).

СПІВВІДНЕСЕНІСТЬ, ності, ж. Властивість і якість співвіднесеного. *В слов'янських мовах, як і в багатьох інших мовах світу, в основі дієслівної граматичної категорії часу лежить поняття співвіднесеності дії (стану) з моментом мовлення* (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 367).

СПІВВІДНЕСЕННЯ, я, с. Дія за знач. співвіднести. *Співвіднесення переживань героя з об'єктивною дійсністю, з реальним станом речей принципово відрізняє Франка від Достоевського, споріднюючи його з Л. Толстим* (Рад. літ-во, 4, 1964, 51).

СПІВВІДНЕСИТИ див. співвідносити.

СПІВВІДНОСИТИ, ошу, ошиш, недок., **СПІВВІДНЕСИТИ**, су, сеш; мин. ч. співвідніс, неслá, лó; док., перех. Установлювати співвідношення з чим-небудь або між собою; зіставляти, порівнювати. *Складність вивчення індивідуального стилю полягає в тому, що індивідуальний стиль — це та крапля води, у якій відбивається сонце; його треба співвідносити із загальними тенденціями літературного розвитку* (Рад. літ-во, 1, 1961, 39).

СПІВВІДНОСИТИСЯ, иться, недок. 1. Перебувати у співвідношенні, зіставленні, порівнянні з чим-небудь або між собою.

2. Пас. до співвідносити.

СПІВВІДНОСНИЙ, а, е. Який перебуває у співвідношенні з чим-небудь або між собою; який може бути співвіднесений з чимсь. *Відносна форма вартості і еквівалентна форма — це співвідносні неподільні моменти, які взаємно один одного обумовлюють..* (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 54); *Слово — не сама дійсність, а лише її умовне позначення. Воно має зміст і значення лише тоді, коли воно співвідносне з дійсністю* (Рад. літ-во, 6, 1968, 65).

СПІВВІДНОСНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до співвідносний. *Співвідносність понять; Граматична співвідносність дієслів різних класів.*

СПІВВІДНОШЕННЯ, я, с. Взаємне відношення, взаємний зв'язок, взаємна залежність різних величин, предметів, явищ. *Після другої світової війни змінилося*

співвідношення сил між капіталізмом і соціалізмом на користь соціалізму (Тич., III, 1957, 327); Останнім часом багато написано з приводу розуміння співвідношення творчого методу і світогляду художника (Мист., 5, 1957, 3); У співвідношенні висот даху і стін жилої будівлі завжди переважала [на Україні] величина даху (Дерев. зодч. Укр., 1949, 10).

СПІВВІДПОВІДАЧ, а, ч., юр. Особа, що є відповідачем у якій-небудь справі разом із кимсь.

СПІВВІДПОВІДАЧКА, и, ж., юр. Жін. до співвідповідача.

СПІВВІСНИЙ, а, е, техн. Який має спільну з іншими вісь, розташований на одній осі з іншими.

СПІВВІТЧИЗНИК, а, ч. Людина, що має спільну з ким-небудь вітчизну. Біліє його красень корабель у водах найвіддаленіших архіпелагів, білосніжно сяєв під пальмами таких островів, де раніш нога його співвітчизників не ступала (Гончар, Тронка, 1963, 198); Перша людина, яка проникла в космос, — це наш співвітчизник, громадянин Союзу Радянських Соціалістичних Республік Юрій Олексійович Гагарін (Рад. Укр., 14.IV 1961, 1).

СПІВВІТЧИЗНИЦЯ, і, ж. Жін. до співвітчизник. На п'єдесталі пошани після завершення чемпіонату стояли три наших співвітчизниці (Веч. Київ, 2.II 1971, 3).

СПІВВЛАСНИК, а, ч. Людина, що володіє чим-небудь разом із кимсь. — Якщо ти вийдеш заміж за багатого чоловіка, то він стане не тільки співвласником фірми на твоїй частині спадщини, а внесе і свій капітал... (Бурл., Напередодні, 1956, 107); Членами сімейної общини у слов'ян могли стати і не родичі, тобто всі ті, які працювали на землі, ставали її співвласниками (Нар. тв. та етн., 3, 1966, 34).

СПІВВЛАСНИЦЯ, і, ж. Жін. до співвласник.

СПІВВОЛОДІННЯ, я, с., книжн. Спільне з ким-небудь володіння чимсь.

СПІВВОЛОДІТИ, ію, ієш, недок., книжн. Володіти чим-небудь разом із кимсь.

СПІВГРОМАДЯНИН, а, ч., книжн. Громадянин тієї самої держави (стосовно інших громадян). Староста хоч був, як і його співгромадяни, противником православія, але все-таки належав до тих заможніших та практичніших господарів, котрі вважали ліпшим бодай про око придержуватися православ'я (Фр., II, 1950, 149); Золоті руки в наших дітей. І як же не схилитися перед величною мудрістю нашої рідної Комуністичної партії, яка.. дала змогу проявитися різноманітним здібностям наших юних співгромадян! (Літ. газ., 16.X 1959, 4).

СПІВГРОМАДЯНКА, и, ж., книжн. Жін. до співгромадянин.

СПІВДОПОВІДАЧ, відач, ч. Той, хто виступає із співдоповіддю. Володимир Ілліч піддає критиці позицію Каменєва, який виступав співдоповідачем у питанні про поточний момент (Ком. Укр., 3, 1967, 15).

СПІВДОПОВІДАЧКА, и, ж. Жін. до співдоповідач.

СПІВДОПОВІДЬ, і, ж. Невелика доповідь або повідомлення з питань основної доповіді. Запланували доповідачем самого Голубаря, а співдоповідь — начальника шахти (Ле, С. Голубар, 1950, 62); Про пригодницьку та фантастичну літературу цікаво говорив у своїй співдоповіді Юрій Дольд-Михайлик (Літ. Укр., 12.I 1965, 3).

СПІВДРУЖБА, и, ж. Те саме, що співдружність 1. Героїко-романтична радянська дійсність сповнена хвилюючих явищ, народжених соціалістичним співжиттям, співдружбою людей і цілих народів (Мист., 3, 1967, 1); Важливим у досягненні колективності і масовості народної поезії є творча співдружба між самодіяльними і професіональними майстрами пісні (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 26).

СПІВДРУЖНІСТЬ, ності, ж. 1. Взаємна дружба єднання. Пліч-о-пліч з народами Радянського Союзу, в тісній співдружності і нерозривній єдності будують нове, соціалістичне життя трудящі багатьох країн Європи і Азії (Ком. Укр., 4, 1961, 8).

2. Об'єднання кого-небудь, засноване на дружбі, єдності поглядів, інтересів. В Союзі Радянських Соціалістичних Республік створилась братерська співдружність вільних, рівноправних народів (Тич., III, 1957, 503); Безсмертні ідеї В. І. Леніна стали прапором і практичним керівництвом до дії для мільйонів трудящих країн соціалістичної співдружності (Рад. Укр., 15.VIII 1965, 3).

СПІВЕЦЬ, вця, ч. 1. Той, хто складає вірші; поет. Назвав [Джамбул] Пушкіна «всенародним акином», тобто всенародним співцем (Рильський, X, 1962, 18); Своєю творчістю Шевченко довів всьому світові, чий він син і чий співець (Ком. Укр., 5, 1961, 80); Любили ямб співці великі І шліфували, мов граніт. Він виражав і серця крики, І спів душі, і цілий світ (Дмит., Київські кручі, 1962, 106); *Образно. Народ наш — співець: він живе — мов співа про майбутнє (Мур., Ідуть..., 1951, 96); // кого, чого. Той, хто зображує, оспівує, прославляє кого-, що-небудь у літературі, музиці, живопису і т. ін. Франко наче спочивав на дітях од моря сліз і горя, співцем якого він зробився (Коцюб., III, 1956, 39); — Я став Донеччини співцем. Я вийшов з піснею із бою і на перо зміняв багнет (Сос., Близька далина, 1960, 150); Народ бачить у своїх художниках співців героїчної творчої праці (Літ. газ., 4.IV 1961, 1).

2. Те саме, що співак 1. Він співав з вібрацією в голосі, нахмуривши брови і підвівши чоло, як подобав молодому співцеві (Л. Укр., III, 1952, 585); Раніше ці народні співці [кобзарі] завжди співали на ярмарках та базарах (Донч., VI, 1957, 238); [Мелешко:] Я дійсно деякий час співав у опері, проте... [Лісова:] Ми вас полюбили вже давно — як .. прекрасного співця (Коч., II, 1956, 488); Розбудить їх незабаром соловей — Співець гаїв понаддніпрових (Ус., Лави..., 1948, 73).

СПІВЕЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до співець. — Я його талан співецький Так високо поважаю, Що співцем своїм придворним Я зробить його бажую (Л. Укр., I, 1951, 382); Хист мій співецький збудила прославлена в місті Корінна (Зеров, Вибр., 1966, 334).

СПІВЖИЛЕЦЬ, льця, ч., рідко. Те саме, що співмешканець. Інженер не був байдужим співжильцем по кімнаті. Він з охотою допомагав Клименкові в оволодінні знаннями (Ле, В снопі..., 1960, 151).

СПІВЖИТИ, живу́, живеш, недок., рідко. Те саме, що співіснувати. В межах цього методу [соціалістичного реалізму] мирно співживуть і романтика Яновського.. і урочистий пафос Бажана, і жвава невимущена розмова Твардовського (Рильський, IX, 1962, 8); Древа своїм корінням співживуть з різноманітними грибами. Останні щільно обплітають кінчики корінців (Знання..., 6, 1969, 17).

СПІВЖИТТЯ, я, с. 1. Спільне життя, спільне існування. Бували в мене в перших днях шкільного життя прикrostі з товаришами, але ті прикrostі були хвилині та скороминущі і швидко перейшли в приємне товариське співжиття (Фр., XVI, 1955, 432); Народи творять.. поеми — про мир і дружбу, світле співжиття, про серця радісне биття (Тарн., 3 дал. дороги, 1961, 260); Під прозорими стінками скляного вулика розкривається багато важливих подробиць співжиття бджіл (Бджоли, 1955, 10); // Суспільне життя, його норми, звичаї. Героїко-романтична радянська дійсність сповнена хвилюючих явищ, народжених соціалістичним співжиттям, співдружбою людей і цілих народів (Мист.,

3, 1967, 1); *Всезнайка*, зі всіма безпардонно запанібрат.. *Мариня* була трудною у співжитті (Вільде, *Сестри..*, 1958, 203); // Тривале співіснування організмів різних видів, яке забезпечує їм взаємну вигоду; симбіоз. При садінні тису треба пам'ятати, що це мікоризне дерево, тобто-воно живе в симбіозі (співжитті) з мікоризними грибами, які постачають йому азот та інші корисні речовини (Наука.., 4, 1961, 37).

2. Подружнє життя. Все її співжиття з Аркадієм, оті довгі двадцять п'ять років, були самою тимчасовістю, самим очікуванням (Вільде, *Сестри..*, 1958, 4); Лізу він знав не перший день. Знав, що вона розійшлася з чоловіком на третьому місяці співжиття (М. Ю. Тарн., *Незр. горизонт*, 1962, 255); // Статеві зносини.

СПІВЗВУЧНИЙ, а, е. 1. муз. Який утворює співзвуччя. *Співзвучні ноти*.

2. Який має схоже, подібне звучання; який має злагоджене, гармонійне звучання. *Співзвучні слова*.

3. перен. Який відповідає чому-небудь, гармоніює з чимсь; внутрішньо схожий, подібний. У цій суперечці, звичайно, було багато наївного, але було в ній і щось приємне, співзвучне її почуттям (Баш, *Надія*, 1960, 34); Піддаючи різкій критиці естетику Лібельта, Шевченко висловлює свої погляди на мистецтво, співзвучні поглядам М. Чернишевського (Наука.., 3, 1961, 16).

СПІВЗВУЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до співзвучний. Л. Вишеславський уважний і вибагливий до рим.. Для нього важить співзвучність останніх слів вірша, збереження евфонії (Вітч., 4, 1963, 204); Народність мистецтва, народність літератури — це ідейна співзвучність художнього твору з думами й прагненнями трудового народу (Рильський, IX, 1962, 166); «Загибель ескадри», «Гадюка», «Лють» [кінофільми].. привертають до себе увагу насамперед глибокою співзвучністю добі (Мист., 6, 1965, 3).

СПІВЗВУЧНО. Присл. до співзвучний. Ллється й ллється тужлива дума Оленчукова, і співзвучно їй озивається в душі Фрунзе все пережите в тюрмах, виношене на етапах (Гончар, II, 1959, 409).

СПІВЗВУЧЧЯ, я, с. 1. муз. Поєднання двох або кількох звуків при одночасному звучанні. В багатокуплетних обробках [В. С. Косенка] кожен новий розділ (куплет) гармонізовано новими фактурними, ладо-гармонічними прийомами, нерідко дуже складними співзвуччями (Нар. тв. та етн., 1, 1967, 64).

2. книжн. Злагоджене, гармонійне звучання. Громожкий гул віків і тихий шерх трави В його чутті одним співзвуччям злиті (Перв., I, 1958, 228).

3. У віршуванні — повторення подібних голосних звуків, а також схоже звучання кінців рядків; асонанс, рима. Для поезії.. в свої закони, тільки їй притаманні співзвуччя (Рад. літ-во, 11, 1967, 52).

4. перен. Внутрішня подібність, відповідність.

СПІВІСНУВАННЯ, я, с. Одночасне або спільне існування кого-, чого-небудь. Співіснування народної поезії і літератури цілком можливе.. Сучасна література допомагає народним талантам глибше усвідомити дійсність (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 22); До мирного змагання, до мирного співіснування радянський уряд кличе всі держави світу (Довж., III, 1960, 7).

СПІВІСНУВАТИ, ую, уєш, недок. Існувати одночасно або разом із ким-, чим-небудь. Від перемоги соціалізму в першій країні до його перемоги у всесвітньому масштабі соціалізм і капіталізм житимуть поруч, тобто будуть співіснувати (Ком. Укр., 10, 1960, 20); Він був не з тих богатирів, А цілився у генерали... Та надто рано застарів І сам пошився в чинодралі. Співіснують з таким не мед (Воскр., Подивись.., 1962, 14); Рослини співіснують — це, так би мовити, стан

миру. Проте він триває недовго, та й, зрештою, мир цей оманливий (Знання.., 2, 1967, 12).

СПІВІСНУЮЧИЙ, а, е. Діспр. акт. теп. ч. до співіснувати. У кожній країні щодня відбуваються численні, одночасні і, значить, просторово співіснуючі односторонні метаморфози товарів.. (Маркс, *Капітал*, т. I, кн. I, 1952, 120).

СПІВКА, и, ж., рідко. Те саме, що співанка. — Ось нехай Максим буде виводити, — казав один, — ви не дивіться, що на співці він іззаду стоїть та куняє (Вас., I, 1959, 101); Євген Панасович.. прискорював підготовку свого хору. Відбувалися останні співки (Речм., *Весн. грози*, 1961, 155).

СПІВКВАРТИРА́НТ, а, ч. Те саме, що співмешканець.

СПІВКВАРТИРА́НТКА, и, ж. Жін. до співквартирант.

СПІВКУ́РСНИК, а, ч., рідко. Те саме, що однокурсник. У дверях аудиторії стоїть незграбний, широкоплечий Степура, їхній друг і співкурсник (Гончар, *Людина..*, 1960, 8); За нею впадали в інституті співкурсники (Збан., *Малин. дзвін*, 1958, 244).

СПІВКУ́РСНИЦЯ, і, ж., рідко. Жін. до співкурсник. Зненацька виплило обличчя однієї колишньої жіночої співкурсниці, Нонни, вона лишилась в аспірантурі, жила в гуртожитку (Мушк., *День..*, 1967, 165).

СПІВЛІВНИЙ, а, е. 1. Який уміє і любить співати; який багато співає. Зінкові подобався її спів.. Гаїнка й справді була дуже співлива (Гр., II, 1963, 340); Давид співливий був. Цілі дні на полі ж, на оранці — воли поганяє й співав (Головко, II, 1957, 11).

2. Схожий на спів; наспівний, співучий. Владика щось писав та й писав, а зелений клечальний передзвін, зазивний і співливий, хоч і суперечив церковним приписам, щиро тішив його (Ільч., *Козацьк. роду..*, 1958, 381).

СПІВМЕ́ШКАНЕЦЬ, нця, ч. Той, хто мешкає з ким-небудь в тій самій квартирі, кімнаті і т. ін. *Сергій був далекий і від Лариси, і від співмешканців по кімнаті, і від людей, з якими працював на домні* (Гур., *Друзі..*, 1959, 159); *Швейків співмешканець, постукавши у двері, почав про щось домовлятися з вартою* (Гашек, *Пригоди. Швейка*, перекл. Масляка, 1958, 562).

СПІВМЕ́ШКАНКА, и, ж. Жін. до співмешканець.

СПІВМІ́РНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що спільномірний. Визначення повинно бути співмірним. Це значить, що визначуване і визначаюче поняття мають бути рівні обсягом (Логіка, 1953, 34).

СПІВМІ́РНІСТЬ, ності, ж., рідко. Властивість за знач. співмірний.

СПІВМНО́ЖНИК, а, ч., мат. Один із множників, що входять у той самий добуток. Піднесення до степеня — є окремий випадок множення, коли перемножується кілька однакових співмножників (Алг., I, 1956, 5).

СПІВНАЙМА́Ч, а, ч., юр. Особа, що наймає кого-, що-небудь разом із кимсь.

СПІВНАЙМА́ЧКА, и, ж., юр. Жі. до співнаймач.

СПІВНИЙ, співна́, співне́, рідко. Стос. до співу. За прийнятою в теоретичних працях класифікацією існує три основних типи віршової інтонації: пісенний, або співний, для якого характерна симетрична структура рядків, декламаційний (риторичний, ораторський) і говірний (розмовний) (Рад. літ-во, 6, 1966, 41); // Схожий на спів; наспівний, співучий. Мчимо з боїв на мить додому з піснями й сонцем на вустах.. І знов — назад, на бій, де кличе тонкий і співний кулі свист... (Сос., II, 1958, 339); Розливалась мова її співна В коридорах довгих — там і тут (Бичко, *Простота*, 1963, 83);

// Співочий (про птаха). *Ти пурхай із гілки на гілку, Ти будь соловейком співним!* (Крим., Вибр., 1965, 240).

СПІВНІСТЬ, ності, ж., рідко. Властивість за знач. співній. С. Людкевич вказав на велике значення співності (мелодійності, пісенності) в практиці Шевченка (Рад. літ-во, 9, 1968, 91).

СПІВНО, рідко. Присл. до співній.

СПІВОМОВЕЦЬ, вця, ч. Виконавець пісень речитативом. *Послужливий чашник, з устами як сахар. Кобзар-співомовець принальний.. Гостей ціла низка; прихильні, звичайні. Тямуций господар над ними* (Крим., Вибр., 1965, 268); *Любого всім співомовця привів тим часом окличник, — Муза любила його, але злом і добром наділила: Світло очей погасила, та спів дарувала солодкий* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 138).

СПІВОМОВКА, и, ж. Гумористичний вірш, в основу якого покладено анекдот, прислів'я і т. ін. *Співомовки* [С. Руданського].. — це блискучі вірші-гуморески, часто сатиричного характеру, спрямовані проти потворних соціально-побутових явищ (Іст. укр. літ., I, 1954, 323).

СПІВОНУТИ, ну, неш, док., розм. Дуже голосно заспівати. *Здіймається веселий гамір: «Оце взяв! Оце співонує!»*. Швидко коло бурлаки збивається коло, починають йому підспівувати (Вас., III, 1960, 439).

СПІВОЧИЙ, а, е. I. Стос. до співу, співів. *І де та міць моя, надії парубочі — Розбуркати співочим словом край..?* (Стар., Поет. тв., 1958, 45); *Співоча культура; // Який складається із співаків, охоплює співаків. Тільки після того, як на естраді почала шикуватися співоча капела, всі згадали, що тут має бути концерт* (Вас., Вибр., 1954, 37); *Не було на Україні повіту, де б не організовувалися вже «просвіти» — з неодмінними співочими і театральними гуртками* (Смолич, Мир., 1958, 91); // *Який виховує, готує співаків. — Ой, зірветься!.. Зараз зірветься. — Не бійся, — зауважив хлоп'ячий голос, — вона, кажуть, у співочій школі вчилася...* (Минко, Ясні зорі, 1951, 189).

2. Те саме, що співучий 1. *Ох, які ж вони співочі! Скільки щастя в молодих!.. Мов озера, їхні очі — все б дивився я у них...* (Тич., II, 1957, 198); *Юнак у душі не вважав спів за професію. Не тим теплом огрівала його співоча вдача* (Ле, Право., 1957, 41); *Літо веселе, співоче минається, Спокій стає на землі...* (Рильський, I, 1960, 102); *Ледве струмки задзвеніли співочі, Пташки заспівали дрібні* (Л. Укр., I, 1951, 45).

3. Який уміє співати, мелодійно свистіти і т. ін. (про птаха). *Сказав би — весна, якби де співочу птицю чути* (Свидн., Люборацькі, 1955, 201); *Чимало оленів і диких кіз трапляється по цих лісах, а ще більше співочих птахів* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 368); // *Який багато співає, мелодійно свистить і т. ін. Ліс аж дзвенить від пташиного співу. Ось я чую співочого дрозда* (Коп., Як вони., 1948, 17).

СПІВПЕРЕЖИВАННЯ, я, с. Дія і стан за знач. співпереживати. Закон створення і осягнення художнього твору — це закон активного переживання і співпереживання. Поза ним неможливе ні повноцінне високохудожнє відображення життя, ні справжнє почуття прекрасного (Мист., 1, 1965, 11); *Справжнє читання — це співпереживання. Тільки за цієї умови вивчення художнього твору стає ідейним вихованням* (Літ. Укр., 26.IX 1969, 2).

СПІВПЕРЕЖИВАТИ, аю, аєш, недок., перех. і неперех. Переживати разом із ким-небудь, поділяти чийсь переживання. — *Мало, дуже мало приємного бути присутнім при поразці. Я волю, як і більшість людства, співпереживати перемоги* (Собко, Срібний корабель, 1961, 10); // *Створюючи літературний або сценічний образ, уміти перейматися почуттями й думками зображуваних героїв.*

СПІВПРАВИТЕЛЬ, я, ч. Правитель, який править разом з іншим правителем, поділяє з ним усю повноту влади. *Після Діоклетіана управління державою перейшло до його співправителів. Між ними зав'язалась довга боротьба, яка закінчилась перемогою імператора Константина* (Іст. стар. світу, 1957, 195).

СПІВПРАЦІВНИК, а, ч. Той, хто займається якою-небудь діяльністю, працює разом із кимсь. — *Я ж не познайомив. От який став. Прошу, мій... — він перечепився об це слово і додав, — мій співпрацівник по цеху Василь Подак* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 76).

СПІВПРАЦЮВАТИ, юю, юєш, недок. Займатися якою-небудь діяльністю, працювати разом із кимсь. — *Якби були підозріння, що я співпрацюю з поліцією, що ви... ви особисто, слухайте, подумали б про мене?* (Вільде, Сестри., 1958, 284).

СПІВПРАЦЯ, і, ж. Спільна з ким-небудь діяльність. *Наша дружба і творча співпраця зайшли так далеко, що ми навіть надрукували одного «святкового» вірша, написаного в співавторстві — «Іван Ле, Юрій Яновський»* (Ле, В снопі., 1960, 371); *За післявоєнні десятиріччя горизонти славістичної науки розширилися в умовах тісної співпраці всіх слов'янських країн на соціалістичних засадах* (Нар. тв. та етн., 1, 1968, 16).

СПІВПРИЧЕТНИЙ, а, е. Причетний до чого-небудь; причетний до чогось разом із іншим (іншими).

СПІВПРИЧЕТНІСТЬ, ності ж. Причетність до чого-небудь; спільна причетність. *Можна було б послатися на сторінки «Зачарованої Десни», де в умовах суворого, вбогого, підневільного життя старого села для юного героя відкриваються дивовижні світи краси — в природі, у співпричетності до праці* (Не ілюстрація., 1967, 73).

СПІВРЕДАКТОР, а, ч. Редактор, що працює разом з іншим редактором. *Як співредактор, а пізніше як самостійний редактор місячника «Літературно-науковий вісник».. одержував я місячно забезпечену постійну плату* (Фр., I, 1955, 40).

СПІВРЕЖИСЕР, а, ч. Режисер, що працює разом з іншим режисером. *Театр знав різних митців: і блискучих живописців — творців яскравого декоративного фону, і вправних ілюстраторів місця дії. На зміну їм прийшов художник сучасного типу — співрежисер, співавтор постановки* (Мист., 5, 1968, 16).

СПІВРОБІТНИК, а, ч. 1. Той, хто працює разом із ким-небудь, допомагає йому в якійсь справі. — *Я мушу дякувати долі, що придбав такого цінного співробітника і товариша, — тепло відгукнувся Бутаков* (Тулуб, В степу., 1964, 244); *О. С. Попов разом зі своїм найближчим співробітником Петром Миколайовичем Рибкіним створив радіопередавач, здатний випромінювати досить потужні радіохвилі* (Наука., 3, 1959, 16).

2. Особа, що працює в якійсь установі; службовець. *Співробітник пішов, забравши газети, а Начко лишився сам* (Фр., VI, 1951, 259); *Школа двокласова [двокласна], гарна, з начальства ніхто не заглядав, співробітники — учителі — хороші* (Вас., IV, 1960, 37); *Годинник пробив шість.., співробітники прокуратури почали розходитись* (Кучер, Трудна любов, 1960, 234); // *Особа, що бере участь як автор у роботі періодичного або багатотомного видання. [О с т р о ж и н:] Ах, от, Оресте Михайловичу, щоб не забути! Наша редакція дуже інтересується мати вас своїм постійним співробітником* (Л. Укр., II, 1951, 15); *Відповідь була втішна: ..оповідання таки буде видрукуване, і Свиньїн надсилав Гоголеві журнал, як своєму співробітнику* (Полт., Повість., 1960, 436).

Науковий співробітник — посада працівника науково-дослідної установи, а також особа, що займає цю

посаду. Організувався Науково-дослідний інститут в Козлові, з'явилися наукові співробітники (Довж., I, 1958, 489); Євгенія Григорівна працювала науковим співробітником в інституті генетики (Донч., V, 1957, 237).

СПІВРОБІТНИЦТВО, а, с. 1. Спільна діяльність, спільні дії. Щире міжнародне співробітництво європейських народів можливе тільки при тій умові, коли кожний з цих народів в повним господарем у своєму власному домі (Комун. маніф., 1963, 25); Економічне співробітництво країн соціалізму піднялось на новий щабель (Резол, XXIII з., 1966, 4); Мирне співіснування, дружба і співробітництво завжди були важливими чинниками поступального розвитку суспільства (Рад. Укр., 27.I 1966, 2); Тісне співробітництво етнографа й фольклориста.. в річчю самозрозумілою і цілком обов'язковою (Рильський, III, 1956, 147).

2. Праця в якій-небудь установі; // Участь як автора в роботі якогось друкованого органу. Для співробітництва в «Правді» Ленін запрошує О. М. Горького (Біогр. Леніна, 1955, 120); В телеграмі.. натякалося на бажаність мого постійного співробітництва у «Зорі» (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 33).

СПІВРОБІТНИЦЯ, і, ж. Жін. до співробітник. — Оце, товариші, наша нова співробітниця, — сказав Крушина (Жур., Нам тоді.., 1968, 24); Вчора я зовсім несподівано, через люди, дізналась, що мій «Атта Троль» вже друкується у «Віснику».. Редакція цього шановного журналу, де я маю честь вважатися постійною співробітницею, певне, чекає, аж я пошлю передплату, і через те мені книжок не посилав (Л. Укр., V, 1956, 296).

СПІВРОБІТНИЧАТИ, аю, аеш, недок. 1. Займатися якоюсь діяльністю, працювати разом із ким-небудь. Франко співробітничав з передовими діячами визвольного польського руху (Іст. УРСР, I, 1953, 535).

2. Бути співробітником якої-небудь установи; // Брати участь як автор у роботі якогось друкованого органу. Вже з другого номера «Вікон» (1927) Я. Галан активно співробітничав в журналі, виступаючи з п'єсами, оповіданнями, статтями, памфлетами (Іст. укр. літ., II, 1956, 595); В ній [газеті «Маяк»] колись співробітничали Едуард Багрицький, Бабель, Катаєв, Паустовський... (Вітч., 8, 1958, 104).

СПІВРОЗМОВЕЦЬ, вця, ч. Те саме, що співрозмовник. Сашко впізнала його. Це був її компатріот, загадковий нічний співрозмовець... (Смолич, I, 1958, 91); Коли б Сірко був в іншій обстановці, він помітив би прихильні цяточки в очах співрозмовця (Сенч., Опов., 1959, 207).

СПІВРОЗМОВНИК, а, ч. Той, хто розмовляє, говорить із ким-небудь; учасник розмови, бесіди. Діалог завжди повинен розкривати і суть розмови, і взаємини між тими, хто розмовляє, а також і характер кожного з співрозмовників (Смолич, Перша книга, 1951, 75); Розмовляв він завжди спокійно, по-діловому і називав співрозмовника лише на прізвище, явно ігноруючи ім'я та по батькові (Збан., Малин. дзвін, 1958, 11); Він виявився чудовим співрозмовником, палко закоханим у свою рідну Полтавщину (Минко, Повна чаша, 1950, 7); *Образно. А співрозмовник в тебе завжди є — Це зошит в коленкоревій оправі (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 40).

СПІВРОЗМОВНИЦЯ, і, ж. Жін. до співрозмовник. Петров пильно вдивлявся в очі співрозмовниці (Ряб., Золототисячник, 1948, 149).

СПІВСПАДКОЄМЕЦЬ, мця, ч., юр. Особа, що успадковує яке-небудь майно разом із кимсь.

СПІВСПАДКОЄМИЦЯ, і, ж., юр. Жін. до співспадкоємець.

СПІВСПАДКОЄМНИЦЯ, і, ж., юр. Те саме, що співспадкоємиця.

СПІВСПАДКОЄМСТВО, а, с., юр. Участь в успадкуванні чого-небудь разом із кимсь.

СПІВТВОРЕЦЬ, рця, ч., книжн. Той, хто є творцем чого-небудь разом із кимсь. Генерал-лейтенант поглядом примружених очей обвів присутніх, найближчих помічників і співтворців великої операції, ніби закликаючи їх до найбільшої уваги (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 208); І в мовознавстві, і в літературознавстві М. Т. Рильський був.. активним співтворцем ряду праць, що були здійснені в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка і в Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР (Нар. тв. та етн., 2, 1975, 38).

СПІВТВОРЧИСТЬ, чості, ж., книжн. Спільна творчість. Прагнення перетворити свої міста на справді комуністичні.. природно, активізувало співтворчість архітекторів і художників (Образотв. мист., 4, 1974, 31).

СПІВТОВАРИШ, а, ч., рідко. Товариш по якому-небудь заняттю, якійсь справі, роботі і т. ін. Життя він.. бачив виразніше і точніше, аніж.. співтовариші його по праці (Тич., III, 1957, 123); Я розказав мою пригоду з телеграмою, що не справила найменшого враження на мого співтовариша (Ірчан, II, 1958, 367).

СПІВТОВАРИШКА, и, ж., рідко. Жін. до співтовариш. Дарку знову огортає страх. Вже не за себе, але за тих незнайомих співтоваришок, співвинних у цій справі (Вільде, Повнол. діти, 1960, 197).

СПІВТРАПЕЗНИК, а, ч., книжн. Той, хто трапезує, їсть за одним столом разом із ким-небудь.

СПІВТРАПЕЗНИЦЯ, і, ж., книжн. Жін. до співтрапезник.

СПІВУДАР, у, ч., спец. Те саме, що співударяння. На борту автоматичної міжпланетної станції встановлено наукову апаратуру. Вона реєструє різні дані для вивчення космічного випромінювання, магнітних полів, міжпланетної речовини і співударів з мікрометеоритами (Наука.., 3, 1961, 21).

СПІВУДАРЯННЯ, я, с., спец. Дія за знач. співударятися. Метеорна частинка вторгається в атмосферу Землі з швидкістю 12—72 км/сек.. Внаслідок співударянь молекул і атомів частинки й повітря утворюються вільні електрони та іони (Наука.., 1, 1965, 30).

СПІВУДАРЯТИСЯ, яється, недок., спец. Стикаючись, ударятися одне об одне. Електрони та іони можуть співударятися при своєму русі і з нейтральними молекулами повітря. Ці зіткнення не мають великого значення доти, поки швидкість іонів мала (Курс фізики, III, 1956, 127).

СПІВУДІЛ, у, ч., заст. Співучасть. Була видана в Женеві 1881 р. брошурка.., написана не мною, але при моїм співуділі (Фр., I, 1955, 18); Великий співуділ візьме в цім ділі жіноцтво (Крим., Вибр., 1965, 566).

СПІВУМИСНИК, а, ч., книжн. Співучасник у злочинному замірі; спільник.

СПІВУМИСНИЦЯ, і, ж., книжн. Жін. до співумисник.

СПІВУН, а, ч., розм. Людина, яка вміє і любить співати, багато співає. Бравий [Максим], широкоплечий, як з заліза збитий, а до того ще й меткий, як заць, співун, реготун... (Мирний, I, 1949, 213); Переді мною був не той Павло, безжурний співун і баламут, якого я звик бачити. Це був серйозний, витриманий юнак (Збан., Ліс. красуня, 1955, 10); // Про співочого птаха. Побачив він між рястом Солов'я і став йому гукати: «Здоров, співун!..» (Гл., Вибр., 1957, 139); Даремно шукають очі в небесній синяві співуна (Донч., VI, 1957, 238).

СПІВУНКА, и, ж., розм. Те саме, що співу́ха.

СПІВУ́ХА, и, ж., розм. Жін. до співу́н. До співу співуха додавала вирази руками, станом (Мир-

ний, III, 1954, 273); Прочинилися двері, і на порозі його маленького кабінету стала Наталя, відома співуха та пересмішниця (Збан., Сеспель, 1961, 416).

СПІВУЧАСНИК, а, ч. Той, хто бере участь разом із ким-небудь у якійсь справі, діяльності і т. ін. В боротьбі за справу миру, за ясне життя нове кожен з нас тебе [М. Гоголя] сьогодні співучасником зове (Тич., II, 1957, 284); Йшло слідство.. Не каже [син] правди ні про себе, ні про співучасників (Дор., Не повтори., 1968, 236); Цілком слушно вважав він [О. І. Білецький] читача активним співучасником творчого процесу, закликав до вивчення читацьких інтересів (Рад. літ-во, 18, 1955, 32).

СПІВУЧАСНИЦЯ, і, ж. Жін. до співучасник. Льоля М.— моя давня приятелька, товариш моїх юних літ, співучасниця пережитого замолоду (Смолич, Розм. з чит., 1953, 147); [Ж е к а:] Хто б він не був, ти не можеш цього робити! Бо раз ти ховаєш його злочин, ти сама робишся його співучасницею (Мам., Тв., 1962, 443).

СПІВУЧАСТЬ, і, ж. Спільна участь із ким-небудь у якійсь справі, діяльності і т. ін. Усі свідки цих страшних розкопок стояли, мов осуджені, немов усіх їх прилапано [спіймано] на співучасті в страшнім, нелюдським злочині (Фр., IV, 1950, 48); — Може бути такий варіант,— почав він, роздумуючи, і його погляд обійшов усіх — від Петра до Проценка і Савки, закликаючи кожного до співучасті в нараді (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 182).

СПІВУЧЕ. Присл. до співучий 2. Голос його бринів ласкаво й співуче (Тулуб, Людолови, II, 1957, 455); Під ногами співуче подзвонюють молоді крижинки, потріскує шершавий сніг (Стельмах, II, 1962, 262).

СПІВУЧЕНЬ, чня, ч., рідко. Той, хто вчиться або вчився десь разом із ким-небудь; однокласник, однокурсник. У Слуцькому замку у віленського каштеляна Ярокіма Ходкевича гостив пан Скішетуський, далекий по жіноці родич і співучень (Ле, Наливайко, 1957, 252); Аркадій підійшов до гурту, коли Яша Баркін, оточений невеликим колом співучнів, розводив свої теревені (Коп., Тв., 1955, 388); На розгорнутому фронтиспісі вміщений офорт В. Штернберга, Шевченкового друга і співучня по Академії мистецтв (Мист., 3, 1964, 23).

СПІВУЧЕНИЦЯ, і, ж., рідко. Жін. до співучень.
СПІВУЧИЙ, а, е. 1. Який уміє і любить співати; який багато співає (про людину). Мартуся така ж була на вдачу весела, співуча та щебетлива, як і мати (Н.-Лев., VI, 1966, 415); [І в а н:] А я міркую собі — що воно так заливається? І що то за співуче таке зародиться: і робить — співа, і гуляє — співа, навіть, як і спиш, то співаєш? (Вас., III, 1960, 27); // Багатий людьми, які співають; сповнений співу. Звенигородщина — співучий куток України (Вас., II, 1959, 359); // перен. Піднесений (про настрої). Співучий настрої душі мовби увінчувався тепер ще й цим прибуттям морського гостя [крейсера] (Гончар, Тронка, 1963, 37); // перен. Який безперестанно шумить, нагадуючи монотонний спів. Де-не-де попадався під ноги безсмертник і стирчали біляві пухнасті вінички тирси, співучої степової трави, що від найлегшого подиху вітерця починає тонко бриніти, як жива (Гончар, III, 1959, 62); В степах моїх не перестану Любити сонячні твої Гірські шоломи, Казахстане, Гірські співучі ручаї! (Мас., Срібна дорога, 1946, 87); А поїзд — на південь. До моря Співучий летить ешелон (Нагн., Вибр., 1950, 51); Під ногами у них була рідна земля, навкруг шуміли смоленські співучі ліси (Цюпа, Назустріч., 1958, 258).

2. Схожий на спів; мелодійно-протяжний, наспівний. Голос у неї був тихий, якийсь співучий та ласкавий (Мирний, IV, 1955, 337); Сивий музика узявся за ві-

щії струни.. Старий чарівник усміхнувся, замислився трохи і вдарив обіруч; і гучно поринули хвилі співучі. (Дн. Чайка, Тв., 1960, 153); Акин пощипував струни домбри, співучим речитативом імпровізуючи пісню (Тулуб; В степу., 1964, 53); — Ах, докторе,— заводила [Валя] співучою, волинською говіркою,— де ж ви пропадали? (Вільде, Сестри., 1958, 218); Проснувся Мар'ян від якогось монотонного голосу і тонкого співучого посвисту (Стельмах, I, 1962, 172); // Який характеризується протяжними мелодійними звуками. Вірші Кобзареві могутні.. Перелив ти [М. В. Лисенко] у пісні співучі! (Мирний, V, 1955, 282); Полились .. дивні мелодії, співучі, глибокі та ясні (Н.-Лев., III, 1956, 305); Струмує вода, безліч ключів б'є, чистих, різнотонних, що зливаються в єдину, тиху й співучу музику води (Гончар, Тронка, 1963, 171); Дмитро зразу ж ревню взявся за роботу, наповняючи невелику хатину дзигчанням пилки, шарудінням фуганка і солодким співучим шелестом стружки (Стельмах, II, 1962, 397); // Який видає протяжні однотонні звуки. Парубок розгонисто навстіж відкривав співучі ворота (Стельмах, II, 1962, 406); Стугоніли при вантаженні на платформи співучі рейки (Хижняк, Тамара, 1959, 16); Дивилась [Докія] на сірий шлях, що.. біг вдалину, тягнучи на високих стовпах співучі дроти (Цюпа, На крилах., 1961, 38); Сосни розхлюпані меди Мене приваблюють сюди, І музика співучих пилок, І дружний снігопад опилок [тирси] (Забашта, Нові береги, 1950, 92); // перен. Сповнений веселого гамору, мелодійних, радісних звуків. Й тепер, коли співучим ранком Я роздумам вечірнім оддаюсь,— Перед Мічуріним, перед Бербанком З глибокою пошаною клонюсь (Рильський, II, 1960, 70); Я сам, немов співучий день, Мов повінь весняна (Дмит., Київські кручі, 1962, 31); Погоже, співуче світання яке! (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 9); На любові до рідної землі, до зелених гаїв і перелісків, до співучих росяних світанків виросла його любов до шахти (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 122); // перен. Дзвінкий, гучний. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю (Коцюб., II, 1955, 227); Комар найшов у стрісі сопілочку й безжально спалив —заважає, співуча... (Ковінька, Кутя., 1960, 28).

3. Те саме, що співбчий 3. Співучі пташки ціле літо не вгавають у його садках-лісах (Мирний, IV, 1955, 219); «Добрий день, Когуте, ти, співуча птице!» А Когутик каже: «Добрий день, Лисице!» (Фр., XIII, 1954, 259); Весною Чижик молоденький, Такий співучий, проворенький, В садочку все собі скавав (Гл., Вибр., 1951, 16); Весна! Блакить! У поле трактори ідуть. І в'ється співучий жайворон (Тич., II, 1957, 152).

СПІВУЧИСТЬ, чості, ж. Властивість за знач. співучий. Український народ здавна славиться своєю музичальністю, співучістю (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 17); Жили по сусідству у В'юнищах дві дівчини Ліда та Тамара. Обидві ходили до школи, обидві славилися співучістю і красою (Чаб., Шляхами., 1961, 15); — Добровечір,— почув Берестовець привмний голос, підкреслено чітка вимова якого врівноважувалася протяглою співучістю (Перв., Опов., 1970, 126); «Лимерівна» і «Невільничка» [Марка Вовчка] відрізняються співучістю, мелодичним пісенним ритмом розповіді (Рад. літ-во, 18, 1955, 84); Купала і Колас просто дивують нас розмаїтістю метрів і ритмів, багатством строфіки, співучістю, дзвінкістю слова (Рильський, III, 1956, 400); Скрипки [А. Страдіваріуса] відзначаються художньою викінченістю форми, чарівною співучістю і повнотою звуку (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 141).

СПІВУЧО. Присл. до співучий 2. — Пий! — співучо відповіла вона й поставила відро на цямрину (Ту-

луб, В степу..., 1964, 87); *Дівчата стояли, обхопивши одна одну, і коли машина на вибоїні нахилилася, то вони всі.. гуртом співучо скрикували* (Гуц., Скупана..., 1965, 189).

СПІВУШЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до співуха.

СПІВХАЗЯЙН, а, ч., заст. Той, хто є хазяїном кого-, чого-небудь разом із кимсь. *Тужна розмова з погоничем, труїла його свідомість. Він, Ремо, співхазяїн* (Досв., Гюлле, 1961, 107).

СПІВЦІВ, цєва, цєве. Прикм. до співець; належний співцеві. *Одно серденько між всіма Глас птащин [пташки] розпізнало, Одно серденько пісня та Співцева розрушала* (Кост., I, 1967, 60); *Тебе, Еврідіко, Кликкала вірна співцева душа* (Зеров, Вибр., 1966, 220).

СПІВЧУВАННЯ, я, с. Те саме, що співчуття. *Так от який він, Юрчик... Так от чого були варті усі його співчування й обіцянки* (Хотк., II, 1966, 269); *Часто він думав, що лікарі.. набули звичку співчувати хворим, і тому хто знав, щире це співчування чи добре засвоєна звичка?* (Тют., Вир, 1964, 200); *На тих, хто хлипав голосно, Іван Бриль грізно гримав — за малодушне співчування.. дезорганізаторові пролетарської єдності* (Смолич, Мир..., 1958, 16).

СПІВЧУВАТИ, аю, аєш, недок. 1. Чуйно ставитися до чийого-небудь горя, до чийхсь переживань. *Про нього говорять, йому співчують, за ним плачуть і пишуть йому довгі й ніжні листи* (Коцюб., I, 1955, 409); *Нічого порадити тобі не могла, бо я не вмію радити, а тільки розуміти і співчувати* (Л. Укр., V, 1956, 345); *Антін від усієї душі співчував лиху Семків.. Вони билися, мов риба в сітях, щоб прогудувати десять ротів* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 12).

2. Прихильно, доброзичливо ставитися до кого-, чого-небудь; схвалювати щось. *Не у всьому я можу цілком співчувати Вам [О. Кобилянській], так, напр., я не поділяю Вашого нітчанства [ніцшеанства], бо сей філософ ніколи не імпував мені яко філософ* (Л. Укр., V, 1956, 266); — *Ви не ображайтеся на мене, будь ласка, товаришу Бачура, я співчуваю вашим думкам, але.. не вірю. Розумієте? Я не вірю, що вас хтось підтримує* (Чаб., Тече вода..., 1961, 54); // *Підтримувати діяльність, напрям якої-небудь організації, партії, бути ідейно близьким до неї. Маса співчують більшовикам, стаючи всюди на шлях революції* (Ленін, 39, 1973, 135).

СПІВЧУВАЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до співчувати. *За партійним складом делегати [II Всеукраїнського з'їзду Рад] поділялись майже на дві рівні частини: комуністів і співчуваючих їм було 428, фракція об'єднаних російських та українських лівих есерів і співчуваючих їм налічувала 414 чоловік* (Іст. УРСР, II, 1957, 107); // *у знач. прикм. Залучення до кандидатів [партії] здійснюється шляхом обліку найбільш співчуваючих робітників і індивідуальної роботи з ними* (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 181); *Шлюпка з п'ятьма чоловіками негайно одійшла. В ній поїхав також помічник Анча, що так вдало зіграв перед Марком роль співчуваючого матроса* (Трубл., Шхуна..., 1940, 203); // *у знач. ім. співчуваючий, чого, ч.; співчуваюча, чої, ж. Той, хто підтримує діяльність, напрям якої-небудь організації, партії, хто ідейно близький до неї. — Ви член партії? — враз спитав Гайсин. Пугало, заникуючись, відказав: — Тому, хто був у інших партіях, треба аж п'ять рекомендацій. Це не так легко. Співчуваючий!* (Панч, На калин. мості, 1965, 145); // *у знач. прикм. Те саме, що співчутливий* 2. *Він послабленими шенкелями осадив Орлика назад. І знов до цибатого спокійним, немовби співчуваючим голосом: — Е-е! кепська ваша справа, я бачу* (Тич., I, 1957, 267).

СПІВЧУТЛИВИЙ, а, е. 1. Який із співчуттям ставиться до інших; чуйний. — *В умовах зими працювати на бетонуванні куди складніше, — наче співчутливий порадник, нагадав секретар* (Гур., Друзі..., 1959, 173); *На Карпатах кінь підбився в мене: «Мила нене! Як же воно буде?» — Говорили співчутливі люди* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 66); *Робиться [людина] добрішою, відвертішою, співчутливішою, довірливішою, тому що є щось чарівне.. в природі цієї [весняної] пори року* (Тют., Вир, 1964, 137).

2. Який виражає співчуття, доброзичливе, прихильне ставлення. *Очі мої бачили десятки облич, співчутливі погляди* (Рибак, Зброя..., 1943, 154); // *Сповнений співчуття, чуйності. Таке співчутливе ставлення до неї невідомих їй досі людей особливо вразило Ольгу, розчулило її ще дужче* (Шиян, Баланда, 1957, 59); *Після цих одвідин Келембет знову став такий, як і був, припинивши цим співчутливі балачки* (Ю. Янов., II, 1954, 104).

СПІВЧУТЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. співчутливий. [С п а р т а к:] *Свою ти справу робиш непогано, Поранені тебе не раз хвалили За догляд, за співчутливість..* (Дмит., Драм. тв., 1958, 42); *Дитячі стосунки з тваринами — це ціла школа людяності, співчутливості* (Хлібороб Укр., 5, 1971, 35); *Мстислав закінчив читати, торкнувся вуса і глянув на Дмитрія. В цьому погляді вловив Дмитрій співчутливість і рішучість* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 241).

СПІВЧУТЛИВО. Присл. до співчутливий. *Семен глянув на порожній Фільчин рукав, співчутливо сказав: — Важко тобі тепер* (Шиян, Баланда, 1957, 104); *Завзято копала [Леся] ями і не помітила, як долоні взялися пухирями.. — Боляче? — співчутливо спитала Майя* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 3); *Цілу ніч кричала дитина, місця собі не знаходила.. От чому зібрались казахи й співчутливо зітхають* (Донч., I, 1956, 121); *Уляна довго зосереджено і співчутливо дивилася в зблідле обличчя своєї подруги* (Сміл., Зустрічі, 1936, 88); *Федір Петрович співчутливо похитав головою: — Доспівався ти, Іване, видно, до ручки* (Збан., Єдина, 1959, 243).

СПІВЧУТТЯ, я, с. 1. Чуйне ставлення до чийого-небудь горя, до чийхсь переживань. *Серце бажало співчуття од других, близьких, що могли зрозуміти й оцінити те, чим він тепер жив* (Коцюб., II, 1955, 431); *Їй хотілося вилити своє горе, поділитися ним хоч з шофером, знайти співчуття* (Загреб., День..., 1964, 166); // *Почуття жалю, викликане чийм-небудь нещастям, горем. По взяттю Максима до неволі, старався [Тугар] піддобритись до нього, не із співчуття, а з хитрості* (Фр., VI, 1951, 101); *Антін не мав до цих людей у душі ніякого співчуття* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 14); *Мужність, з якою вона боролася з слізьми, викликала у нього глибше співчуття, ніж могли б викликати її сліози* (Вільде, Опов., 1954, 62); // *Жаль, висловлений усно або письмово з приводу нещастя, горя, що спіткали кого-небудь. Прийміть моє щире співчуття у Вашому горі і бажання сили перенести його* (Коцюб., III, 1956, 266); *Юрми людей ідуть, щоб віддати йому останню свою шану та висловити співчуття його рідним* (Головка, II, 1957, 628).

2. Доброзичливе, прихильне ставлення до кого-небудь; підтримка, схвалення. *Всі дивилися зі співчуттям на писаря, що аж упрівав, читаючи якесь письмо від старости* (Март., Тв., 1954, 64); *Шевченко в своїх творах з глибоким співчуттям ставився до інших народів колишньої царської Росії — до казахів, грузинів, татар, башкирів* (Тич., III, 1957, 335); *Гриць глянув на старшокласників, але на жодному обличчі не помітив співчуття до себе* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 30).

СПІД, спóду, ч. 1. Нижня частина, дно чого-небудь. Тільки по легкому рухові жил на ватагових руках помітно, що на споді в посуді одбувається щось (Коцюб., II, 1955, 325); — На споді в скрині в картонка від товариша мого чоловіка (Стеф., I, 1949, 254); Все глибше й глибше вони копали перед собою землю, і всі тупо дивилися на спід виритих ямок (Панч, В дорозі, 1959, 48); На споді кар'єру була вода (Гур., Наша молодість, 1949, 395); На самім споді тачанки лежали в сіні пахучі яблука (Гончар, III, 1959, 73).

Догорі сподом: а) уверх нижньою частиною, дном. Насеред казні лежав перевернений догори сподом верхняк залізної печі (Фр., II, 1950, 256); б) те саме, що **Догорі ногами (дном)** (див. догорі). — **Догори сподом** поставимо світ — я це добре собі уявляю! І першим ділом — покінчимо з війною... (Смолич, Мир., 1958, 76); На спід — під що-небудь. Пошили сині всім жупани, На спід же білії каптани, — Щоб був козак, а не мугир (Котл., I, 1952, 187).

◇ **Підвернути під спід** кого — підкорити кого-небудь чийсь владі. Всім світом буде управляти [Еней], По всіх усядах воювати, Підверне всіх собі під спід (Котл., I, 1952, 155).

2. Нижня частина предмета, ближча до основи, до землі; низ. Підпалили сосну від споду до верху (Чуб., V, 1874, 394); Горький запросив мене поїхати на чудесній яхті в *Foro de Greco*, город під самим Везувієм, на народне свято.. В городі скрізь вінки, вибудовані були башти, обвішані з вершечка до самого споду коралями (Коцюб., III, 1956, 326).

3. Зворотний, неліцевий, повернений донизу бік чого-небудь. Дмухнув вітер, і прибережний верболіз униз біля річки раптом посивів — то з нього полетіло останнє листя, замигтівши в повітрі білим сподом (Донч., VI, 1957, 372); Є у неї скриня-сундучок, на споді кришки — фотографія Тимка (Тют., Вир, 1964, 455); // Нижня скоринка хліба. — Ось яка м'яка і легка, як пух, — казала вона, стукаючи під спід паляниці кулаком (Барв., Опов., 1902, 32).

Під сподом: а) унизу, знизу. Вогонь потріщав трохи під сподом і вигнав дим (Коцюб., II, 1955, 347); б) з вивороту. Часом найкраща тканина під сподом — просто груба ряднина (Л. Укр., I, 1951, 201).

СПІДВЕЙ, ю, ч. Швидкісні гонки на мотоциклах по доріжці стадіону. Аси спідвею зустрінуться в нашій країні, потім у Франції (Рад. Укр., 11.I 1973, 4).

СПІДКА, и, ж., розм. 1. Те саме, що **віворіт**; // **рідко**. Підкладка. Спідка добра, а верх подраний (Сл. Гр.).

2. Нижня скоринка хліба. Спідка паляниці.

СПІДЛЕНИЙ, а, е, розм. Який спідлився, спідлів.

СПІДЛЕННЯ, я, с., розм. Дія і стан за знач. **спідлитися** і **спідліти**. — Ніякого, ніякого нема виходу для мене, тільки спідлення, потоптання власного прапора [прапора] або смерть? (Фр., VI, 1951, 294).

СПІДЛИТИСЯ, люся, лишся, док., розм. Те саме, що **спідліти**. — Я впав, це правда! Я спідлився, — не перечу (Фр., VI, 1951, 288).

СПІДЛІТИ, ію, іеш, док., розм. Стати підлим. — Просити ласки у нашого заклятого ворога?.. Ні! Чей же.. серце ще не спідліло до решти! (Фр., IV, 1950, 97).

СПІДЛОБА, присл. З-під насуплених брів; недовіливо, недоброзичливо. Христя глянула на Оришку:.. рот увалився, підборіддя угору задралося, ніс униз понюхався; одні очі жевріли спідлоба в глибоких ямах (Мирний, III, 1954, 300); Я засипав його питаннями, та він похилив голову і якимось спідлоба дивився на мене, немовби або не вірив у щирість мого [мого] зацікавлення, або міркував над тим, як би викрутитися від моїх

запитань (Фр., IV, 1950, 283); **Спідлоба стежила** [Саня], що робитиме Каргат далі (Шовк., Інженери, 1956, 46); Тимко ще більше почорнів, дивився на всіх спідлоба, часто кутив і цілими вечорами мовчки просиджував під хатою (Тют., Вир, 1964, 266).

СПІДЛОБ'Я, присл., рідко. Те саме, що **спідлоба**. Озирнувся він і хижо спідлоб'я глянув на січовика (Стор., I, 1957, 335); Хлопець одійшов.. і мовчки спідлоб'я дивився (Вас., II, 1959, 54); — Ні, я сіла не відпочивати, — заперечила Фрося, спідлоб'я зиркаючи на Андрія (Гур., Наша молодість, 1949, 319).

СПІДНИЗУ, присл. Знизу, з-під чого-небудь. Спіднизу віяло.. холодом (Хотк., II, 1966, 217); Часом воно [вікно] зачинене, тоді Роман тихенько спіднизу нігтями відчиняв його (Вас., I, 1959, 60); Стояла веселка.. Червоне спіднизу рівно взялось, фіалкове ж ізверху, з опуклого боку (Тич., I, 1957, 243).

СПІДНИК, а, ч. Те саме, що **спідняк** 1. Посеред колоди вижолоблений круг, в який положено по його формі камінь. На ньому лежить і обертається другий — верхняк, який не зсувається з спідника (Сміл., Сад, 1952, 251).

СПІДНИЦЯ, і, ж. 1. Жіночий одяг, що покривав фігуру від талії донизу. — Покличу до себе своїх подруг, покажу їм, яке в мене добро буде: які юпки, шовкові спідниці (Кв.-Осн., II, 1956, 436); Другі в плахах та запасах, голови шовковими платками повив'язують, а Мотря з вибійчаної юпки та спідниці не вилазила (Мирний, I, 1949, 140); Переводила [Маланка] задуманий погляд на дочку. Відтак поправляла на ній намисто, обскикувала сорочку, укладала складки спідниці (Коцюб., II, 1955, 30); — А встаньте-но, панно, нехай я подивлюся на вашу спідницю, чи рясна (Л. Укр., III, 1952, 643); Відчинилися двері, і на порозі стала дівчина. З кишені її куценської спідниці визирала ручка маленького кольта (Досв., Вибр., 1959, 17); *У порівн. Його довга синя сукмана, руда на фалдах, вкривала ноги аж до землі, — наче спідниця (Коцюб., II, 1955, 377); Гошка красувався у широких, як спідниця, галіфе (Тют., Вир, 1964, 419); // спідниці, ніць, мн. Кілька таких одєжин, які надягали під убрання для надання пишності. — Що це воно за пані! Прийшла простоволоса, неначе дівка. Чи надула спідниці, чи намостила обручів під сукню, що така товста (Н.-Лев., III, 1956, 63); Станіславівська дячиха умостилася ліпше на лаві, розправила спідниці, виставила ноги, аби видно було її лаковані черевики (Хотк., II, 1966, 367); // У деяких народів — чоловіче вбрання, що нагадує такий одяг; // Частина жіночої сукні від талії донизу.

Спідня спідниця див. **спідній**.

◇ **Держатися (триматися) за спідницю**, ірон. — не проявляти самостійності, підкорятися волі якої-небудь жінки. — Він з її волі ніяк не вийде: мов тая дитина, за спідницю держиться, зовсім свого глузду рішився! (Дн. Чайка, Тв., 1960, 78); **У (в) спідниці**, ірон. — у жіночій подобі. В Христининій кімнаті неначе жив якийсь нетяга-бурлака в спідниці. Усе було розкидане, усе лежало не на своєму місці (Н.-Лев., VI, 1966, 22); Тетяна прожогом, з рухами москаля в спідниці, кинулась одчиняти школу (Коцюб., I, 1955, 310).

2. **перен.**, розм. Жінка як представник своєї статі. [С т е п а н:] Ти подумай, почали приходити додому люди, що, як і я, побували.. навіть у самому Берліні, у всіх столицях закордонних, були під командою знаменитих генералів, а вдома що, хто начальство? Хто командує? Спідниця (Корн., II, 1955, 90); — Згублять тебе, Карпе, спідниці. Не ганяйся за ними вельми, колись підковнешся, впадеш і вже не зведешся (Мушк., Чорний хліб, 1960, 140); — А ми вже думали — не прийдеши,

проміняєш товариство на якусь спідницю... (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 128).

СПІДНИЧАНІЙ, а, е, розм. Прикм. до спідниці 1. — Що ж ти ще і відкараскуєшся, що ти моєї курки не припинала, як моя зозулястенька приволокла на лапці шманделок [шматок] твоєї спідничаної пілки? (Тют., Вир, 1964, 6).

СПІДНИЧІНА, и, ж., розм. Те саме, що спідниця 1. Надійшла Текля.. в зеленій спідничині (Свидн., Люборацькі, 1955, 69); Як ударили в підбори трактористи з ланковими, Як війнули ті дівчата спідничинами новими (Перв., II, 1958, 49); // Стара, поношена спідниця. Була [Левантина] боса, в самій сорочці та в лихенькій спідничині (Гр., II, 1963, 272); — Це моя спідниця стара.. Бачу — онучі в тебе зовсім стерлись. Візьми цю спідничину — як знахідка буде (Збан., Єдина, 1959, 46).

СПІДНИЧІНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до спідничіна. — Може, дієко, спідничинку б накинула та патли трохи заплела, бо як зайде хтось... (Стельмах, I, 1962, 155); Пішла Галинка в школу. Пішла попервах у пофарбованій полотняній спідничинці (Ковінька, Чому я не сокіл..., 1961, 43).

СПІДНИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до спідниці. Перше виступило дівчатко в червоній спідничці (Март., Тв., 1954, 196); Вона була вже напівроздягнена: коротенька біла спідничка на білих шлейках, не досягаючи до панчіх, одкривала голі коліна (Коцюб., I, 1955, 404); Пояс [індійця] був зроблений із смужок цупкої матерії і чимось нагадував шкіряну спідничку шотландських стрільців (Ю. Бедзик, Вогонь..., 1960, 164); Він нахилився до нашого з Жабі чемадана і, витягнувши чорного серпанку сукню з буйною, щед्रो гофрованою спідничкою, розір'яв її в руках (Досв., Вибр., 1959, 68); [П а в л о:] Вибач на слові, хоч би запитати й тебе: чого ти став учащати на вулицю?.. [М и х а й л о:] Хоч би етнографії ради... [П а в л о:] Яка там етнографія! Чого лукавиш? Спіднички тягнуть... (Стар., Вибр., 1959, 150).

СПІДНИЧНИЙ, а, е. Прикм. до спідниці; // Признач. для спідниці, спідниць. Хоч як дивно це чути сьогодні, але китобійний промисел розвивався спершу виключно завдяки гонитві за матеріалом для спідничних каркасів (Наука., 1, 1972, 39); // Який виготовляє спідниці. Спідничний цех.

СПІДНИЧНИК, а, ч., розм. 1. Кравець, що шие спідниці.

2. перен. Той, хто дуже любить жінок; залицяльник, зальотник. Самчук сердиться.. Розміряний стариган і спідничник не хоче ні з ким розмовляти (Мельн., Поріддя..., 1959, 21).

СПІДНИЧНИЦЯ, і, ж., розм. Жін. до спідничник 1.

СПІДНІЙ, я, в. 1. Який міститься внизу; нижній. Стіни церкви знадвору, зокола оббиті дощечками.. верхній рядок закривав спідній для захисту церкви од великих карпатських дощів (Н.-Лев., II, 1956, 401); Спідні галузки смерек, тонкі і посохлі, звисали додола, як руда борода (Коцюб., II, 1955, 347); Марійка похачем розрізала до спідньої шкуринки свіжоспечену хлібину (Стельмах, II, 1962, 235); Комендант прикусив спідню губу (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 92).

Спідня кишеня — кишеня, що міститься з внутрішнього боку одягу — піджака, пальта і т. ін. Давид мовчки й обережно сховав листа.. аж у спідню кишеню піджака (Головко, II, 1957, 124); Вихор розстебнув бушлат і викинув з спідньої кишені потерту книжку (Кучер, Чорноморці, 1948, 41).

2. Який надягають під убрання (про білизну). З-під куцої гімнастюрки в сержанта виглядала охвістям спідня сорочка (Гончар, III, 1959, 8); Кум запалив недогарок і, як був, у самих спідніх штанях.. пройшов до плит-

ки (Хор., Незакінч. політ, 1960, 74); Вона вишила.. на всій його спідній білизні монограми (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 158); // у знач. ім. спідне, нього, с. Білизна, яку надягають під убрання. Вночі люди залишались у самому тільки спідньому, спали неспокійно, обливались потом (Збан., Єдина, 1959, 220); // у знач. ім. спідні, ніх, мн. Підштанки, кальсо-ни. Звелів [полковник] двірському кравцеві та шевцеві обшити мене. Пошили мені.. скількись сорочок та спідніх, чоботи, картуз, жилетку і штани (Збірник про Кроп., 1955, 7); Явтушок дістав десь циганську голку.. й, сховавшись під возом у самих спідніх, лагодив собі верхні штани (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 101).

Спідня спідниця — спідниця, яку надягають під убрання. — Няня, давайте чорну спідницю!.. Стійте, стійте, дайте перше спідню, червону, шовкову спідницю, бо я не знайду (Л. Укр., III, 1952, 603).

СПІДНЯК, а, ч. 1. Спідне жорно у млині. 2. Нижня дека кобзи, бандури. Обмацавши ручку, спідняк та верхняк кобзи.. повів [Остап] по всіх дванадцяти струнах зразу (Бурл., О. Вересай, 1959, 64); Бандура складається з двох основних частин — коробки резонатора (по-народному пудло) та грифа. Пудло має верхню та нижню деки (верхняк та спідняк) (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 83).

3. Нижній круг гончарного станка. Звичною рукою обмацував [Мамай] начиння: верхняк і спідняк, веретено і п'ятку, а потім, замислившись, зосереджено покручував станок ногою (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 328).

4. розм. Збіране молоко. Вершки з глечиків позбирають, а спідняк позливають у сулії та ото й продають дешево (Сл. Гр.).

СПІДОМЕТР, а, ч. Прилад, що показує швидкість руху автомобіля, літака і т. ін. і пройдений ними шлях. На спідометрі стрілка часом показувала швидкість вісімдесят кілометрів за годину (Ле, Клен. лист, 1960, 79); Не вперше спідометр моєї машини нараховує кілометри будапештського шосе (Перв., Атака., 1946, 170).

СПІДСПОДУ, присл. 1. З місця, розташованого внизу, нижче від кого-, чого-небудь; знизу. — Цур йому, як м'яко! Неначе на перині, та ще щось й гойдав тебе спідсподу, неначе гойдалка! — промовив отець Харитін (Н.-Лев., III, 1956, 168); Йому прийшло на думку, чи не можна зачерпнути [спирт] спідсподу. Адже горіло лиш зверху (Коцюб., II, 1955, 92); Жито спідсподу жовте, не став сили для наливу (Горд., II, 1959, 322).

2. З нижньої поверхні, з нижнього боку; // З внутрішнього, зворотного боку; з вивороту. Дядько гульк, а в Йоньки на спині баранячий смушок. Замість того, значить, щоб пришити його спідсподу, Йонька захався і приклинював [пришив] його зверху (Тют., Вир, 1964, 515).

СПІДТИХА-ТИХА, присл., розм. Потай, нишком, крадькома. Ні, я не буду спочивати, Бо й ти приснишся. І [в] малій Райочок мій спідтиха-тиха Підкрадешся, наробиш лиха... (Шевч., II, 1963, 401); // Стиха, потишеньку. Спідтиха-тиха серце її щось недобре віщувало, боліло, нило... (Мирний, I, 1949, 398).

СПІДТИШКА, присл., розм. Те саме, що спідтіхати. Спідтишка мішки рве (Номис, 1864, № 3038); Миттю кинувся [Івоніка] спідтишка в напрямі, де бачив постать (Коб., II, 1956, 201).

СПІДУШКА, и, ж., розм. Те саме, що спідка 2. Вона щедро сипнула ягід на густо посолену четвертину хліба, спідушка якого жовтіла перепеченим дубовим листом (Стельмах, I, 1962, 322).

СПІЖАРНЯ, і, ж., заст., діал. Комора. — А в спіжарні — боже кріпкий!.. М'яса, сала.. І довжезний ряд

ковбас (Фр., XII, 1953, 30); *Відносячи сама справунки до спіжарні, переконалася [попада], що бракує муки й сиру* (Март., Тв., 1954, 311).

СПІЗНАВАТИ, набу, наєш, *недок.*, **СПІЗНАТИ**, аю, аєш, *док.*, *перех.* 1. Виявляти в кому-, чому-небудь когось знайомого або щось знайоме; упізнавати. *Брат сестри не спізнав* (Чуб., V, 1874, 918); *Ти ж мовчки сиділа, й не міг Тебе я спізнати відразу* (Сам., I, 1958, 127).

2. Набувати знань в якійсь галузі; пізнавати, вивчати що-небудь. — *Як чоловік сам сіє, сам оре, сам сапає, — спізнає все ліпше* (Коб., II, 1956, 164); — *Ти у світ іди, Милий синочку, Ти усе спізнай* (Рудан., Тв., 1956, 68); — *Як не може свиня на небо подивитися, так їм спізнати грамоту* (Мирний, I, 1954, 154).

3. Одержувати відомості про кого-, що-небудь; бути, ставати обізнаним з чимсь, відносно когось. [К і н д р а т:] *Як якийсь.. праправнук наш Своїх дідів спізнати забажав, То знайде він звістки про нас усякі* (Сам., II, 1958, 33).

4. *перев. док.* Зрозуміти суть кого-, чого-небудь. *Погладив її панотець по голові, та, мабуть, не побатьківськи, бо хоч мале було, а збраз спізнало, що він невеселий* (Свидн., Люборацькі, 1955, 9); // *Виявити, викрити (щось таємне, заборонене). [Т е к л я:] Ви ж розумний кавалер, то й подумали б, що буде, як люде спізнають, що я буду від вас гостинці...* (Кроп., I, 1958, 412); // *Зазнати на власному досвіді, пережити щось. Не спізнавши болю од розлуки, Не спізнаєш радості стрічання* (Крим., Вибр., 1965, 293); *Син коваля, рано осиротівши, спізнав він [І. Франко] усю гіркоту життя* (Тич., III, 1957, 166); *Хто, друзі, у мандрівках не бував.. Той доброті людської не спізнав* (Рильський, Зграя., 1960, 32); *Давно колись, у молоді роки, Охрім Півень спізнав хвилюючу й непереможну пристрасть: він шукав скарби* (Донч., Дочка, 1950, 61); — *Коли ти спізнаєш почуття кохання, тоді сам відповіси на своє запитання* (Бурл., Напередодні, 1956, 108).

5. *перев. док.* Зустріти, вперше побачити кого-небудь; познайомитися з кимсь. *Моя Параска, спізнавши мене, хорошим хазяїнам хліб повертала, а за мене подавала рушники* (Барв., Опов., 1902, 176); *Там [у Варшаві].. Тувіма спізнав я Юліана* (Рильський, III, 1961, 271).

СПІЗНАВАТИСЯ, наюся, наєшся, *недок.*, **СПІЗНАТИСЯ**, аюся, аєшся, *док.* 1. з чим. Зустрічатися, стикатися з чим-небудь, зазнавати на власному досвіді, переживати щось. *Дівчинонька ряст топтала, Загулялась, не вгадала, Як стала марніть.., З журбою спізналась* (Гл., Байки., 1959, 199); *Хто раз спізнається з почуттям страху, не скоро зможе відкараскатися від нього...* (Коцюб., I, 1955, 154); *Відчувши у серці підмогу, — Із щастям спізнавшись ти* (Гірник, Сонце., 1958, 49); *З сирітським лихом добре я спізнався, Бо рано й сам без захисту зостався* (Мисик, Біля криниці, 1967, 346).

2. з ким. Зустрічати, вперше бачити кого-небудь; знайомитися, сходитися з кимсь. *Як з тобою спізнавалась, Сухі дуби розвивались, Як любитись перестали, Однолітки повсихали* (Чуб., V, 1874, 62); *Розкажу вам, як ще у двадцятих годах спізнався я з тим дідуганом* (Стор., I, 1957, 150); *З оцими-то злодійкуватими ледацюгами, гультіпаками спізнався Чіпка* (Мирний, I, 1949, 263).

СПІЗНАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спізнати.

2. у знач. прикм. Який спізнався з ким-небудь. *Ледве спізнаних, мене з тобою Синій вечір вів і коливав* (Перв., I, 1958, 443).

СПІЗНАННЯ, я, с., *рідко*. Дія за знач. спізнати.

СПІЗНАТИ *див.* спізнавати.

СПІЗНАТИСЯ *див.* спізнаватися.

СПІЗНЕНИЙ, а, е. Який спізнився; запізнений. *Проїдять останні спізнені екіпажі* (Коцюб., II, 1955, 427); *Особа спізнена швиденько увійшла* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 43); *Останнього дня перед від'їздом надійшла.. спізнена листівка від Івонка* (Вільде, Б'є восьма, 1945, 134); // *Який відбувся, стався, настав і т. ін. із запізненням; пізній. Воно [село] тепер тулиться в своїх садках, що задля спізненої весни тільки що покрилися сріблястими бруньками* (Фр., VIII, 1952, 9); *Ти — як удар святого грому, Як дощ для спраглої землі. Тобі несуть і відкриваю Я й радість, ніжну та безкраю, І блідні, спізнені жалі* (Рильський, I, 1960, 174).

СПІЗНЕННЯ, я, с. Дія за знач. спізнитися. *Щоночі приходили відомості про великі замети, про спізнення залізниць [поїздів]* (Фр., IV, 1950, 45); *Їх ждала велика відповідальність за спізнення* (Н.-Лев., IV, 1956, 263); *Надійка зрозуміла, що йому не подобаються її спізнення* (Коз., Листи., 1967, 144).

СПІЗНИТИ, ню, ніш, *док.*, *діал.* Спізнитися. *Вас прошу вибачити мені сю дряпанину, але хочу завтра раненько з Неаполя відправити, бо вже й так спізнила* (Л. Укр., V, 1956, 412).

СПІЗНИТИСЯ *див.* спізнюватися.

СПІЗНІЛИЙ, а, е. Який спізнився; запізнілий. *Майже на ходу стрибнув в один з вагонів якийсь спізнілий пасажир* (Трубл., II, 1955, 24); *На вулиці було тихо, темно й пусто.. Ні перехожого на панелях, ні спізнілої автомашини* (Шовк., Людина., 1962, 424); *Ах, сльози, сльози! Спізнілий помічник, свідок безсилля й ганьби* (Ле, Міжгір'я, 1953, 53); // у знач. ім. **СПІЗНІЛИЙ**, лого, ч. Той, хто спізнився, затримався десь. *Спізнілі швидко проходили порожнім Хрещатиком* (Ле, Історія радості, 1947, 101); // *Який відбувся, стався, настав і т. ін. із запізненням. Весна завжди квапила степовика. А нинішня, спізніла, особливо* (Рад. Укр., 5.VI 1971, 2).

СПІЗНІТИ, іє, *док.*, *безос.*, *розм.* Те саме, що смеркнути. — *Ну, сину.. підемо, поки зовсім не спізнило, — каже до його батько* (Вас., I, 1959, 208).

СПІЗНЮВАТИСЯ, ююся, юєшся і *рідко* **СПІЗНЯТИСЯ**, яюся, яєшся, *недок.*, **СПІЗНИТИСЯ**, спізнюся, спізнишся, *док.* 1. Приходити, приїжджати або наставати пізніше, ніж треба; запізнюватися. *Роман став пізно вертатись додому, вранці все засипав, все спізнювався до роботи на поле* (Н.-Лев., VI, 1966, 318); *З якогось провулка вибігли двоє дівчаток, що, видно, спізнювалися до школи* (Жур., Вечір., 1958, 284); *Ніхто з братів.. На пізнічні відправи не спізнявся, У божій службі не дрімав важкій* (Фр., XIII, 1954, 290); — *Спізняються газети, де я живу* (Сос., I, 1957, 337); — *Пора, запрягайте, — чути було голоси, — щоб не спізнитись нам на станцію!* (Вас., I, 1959, 116); *Спізнитися на виставу актор не може ніколи* (Смолич, Театр., 1940, 8); // *Затримуватися, бути де-небудь довше, ніж передбачалося. «Піду я хоч одвідаю свою матусю, — думає [Наталя].. — Може, востаннє попрощаюсь... Хоч побачу своє село.. Спізнюся, то мати проведуть»* (Вовчок, I, 1955, 100); *Від обори, спізнившись, поспішав один серед пустки маленький гусій* (Коцюб., II, 1955, 58).

2. з чим і без додатка. Здійснювати, виконувати що-небудь пізніше, ніж треба. *Не знав [Кузьма] ні любові, ні жадоби до землі.. Якимось завжди спізнювався з оранкою і сівбою, сінокіс його перестоював* (Стельмах, II, 1962, 296); *Цар під старість оженився (За походами спізнився) І на горі, на біду Взяв царицю молоду* (Перв., Райдуга., 1960, 86).

СПІЗНЯТИСЯ *див.* спізнюватися.

СПІЙМАТИ, аю, аєш, *док.*, *перех.* 1. Наздогнати, зловити того (те), хто (що) рухається, віддаляється. *Як божевільний.. біга [Грицько] по селу і хіба спійма-*

ють та прив'яжуть, то оханеться (Мирний, I, 1954, 302); Простягає [кіт] лапку до клубочка з ниткою, хоче його спіймати (Коцюб., I, 1955, 439); Вороненя з гнізда упало, і я в траві його спіймав (Сос., II, 1958, 66); Коней спіймали [партизани] між тополями, очистили сани від снігу і поклали на них поранених (Тют., Вир, 1964, 528); *Образно. [1 - й к о з а к (до циганки):] Ану, заворожі, нехай я знаю, Якого я собі спіймаю щастя (Сам., II, 1958, 42); // Схопити кого-небудь за щось. Федір Іванович, спіймавши руку дівчини, міцно потиснув її (Головко, II, 1957, 596).

2. Захопити яку-небудь тварину як здобич, живцем. Якось раз Данило Млака Захотів спіймати рака У потоці при горбу (Фр., XIII, 1954, 249); Він розказував, як.. раз живого кабана на вулиці спіймали [бурсаки], закололи (Мирний, III, 1954, 210); Він рибу варить! Лина, що спіймав уранці! Такого ситого! (Коцюб., II, 1955, 22); Я зайчика зустріла, дрімав він на горбку. Була б його спіймала — зозуля ізлякала: ку-ку! (Тич., I, 1957, 36).

3. Вислідивши, розшукавши кого-небудь, затримати, заарештувати. — І який там біс кублється вночі на тому винограднику? Скоро спіймаю — поперебиваю ноги... — чує вона суворий батьків голос (Коцюб., I, 1955, 246); — Хто це? — Я його спіймав у клуні в полові. Це — стражник! (Ю. Янов., I, 1958, 155); — На всі шляхи пошли верхівців, щоб спіймали вчорашнього божого старця (Стельмах, I, 1962, 288); // розм. Застати когось де-небудь. Ще недавно Лобанова трудно було спіймати в кабінеті (Ткач, Плем'я.., 1961, 35); // перев. на чому, перен., розм. Викрити кого-небудь, звинувативши в якихось негативних вчинках, діях і т. ін. — Об чому се так загадалася? — Христия зиркне та так зразу й займеться! Неначе її на чому недоброму спіймають (Мирний, III, 1954, 221); — Люди по соломинці збирали, а ти носилками розносиш? А худобу чим годувати будемо? .. Забирай носилки і більше з ними в артільний двір не приходь. Спіймаю ще раз — передам у суд (Тют., Вир, 1964, 28); // перев. на чому, перен. Раптово помітити, виявити що-небудь у себе або в когось. Дорошеві зробилося досадно, бо він спіймав себе на тому, що не позбавлений себелюбства (Тют., Вир, 1964, 162).

◆ В лóжці [воді] не спіймати див. лóжка; В ступі не спіймати кого — те саме, що В лóжці [воді] не спіймати (див. лóжка). Усі народовці львівські держали себе в цій справі так, що, як кажуть, і в ступі їх не спіймаєш (Драг., II, 1970, 197); На місці злочину спіймати див. місце; Спіямати на гарячому див. гарячий.

4. перен., розм. Сприйняти органами чуттів. Трудно було дитині спіймати химерну мелодію пісні (Коцюб., II, 1955, 308); Якби людина захотіла припасти до неї [землі] щокую, то почула б, яка вона тепла, і спіймала б тонкий, ні з чим не зрівняний запах ніжного дихання (Тют., Вир, 1964, 187); // Зрозуміти, збагнути.

Спіямати погляд (бчі) [на собі] — відчутти на собі чий-небудь погляд, зустрітися поглядами. Кузнецов, спіймавши на собі її погляд, поспішив сказати: — У мене, товариші, є пропозиція зробити перерву (Головко, II, 1957, 466).

◆ Облизня спіймати див. облизень; Спіямати ляпаса — дістати удар по щоці або шиї долонею. Спіймав [Оврам].. такого ляпаса — аж пика йому почервоніла, а потім і зелена стала, бо ручка в Параски-Роксолани була нівроку замашенька (Ільч., Козацьк. роду.. 1958, 259).

СПІЙМАТИСЯ, аюся, аєшся, док. 1. Потрапити у пастку, сітку, на гачок і т. ін. (перев. про звірів, птахів,

рибу). По стежці йде старий медвідь, — Сильця він і не сподівався — Аж разом цуп! Та й і спіймався (Фр., XIII, 1954, 265); — Вони [дуки] на людей капкани ставлять, як на вовка. Спіймався, — здеруть із тебе шкуру, оббілюють дочиста (Коцюб., II, 1955, 55).

2. перев. на чому, перен. Бути викритим в якихсь негативних вчинках, діях і т. ін. Йому досадно і на мужиків, і на себе. Як він міг спійматися на такому простому питанні (Стельмах, I, 1962, 370).

◆ Спіяматися на гарячому — бути викритим під час здійснення злочину. — Спіймався [Кузь] на гарячому і хоче знайти для себе якесь виправдання (Тют., Вир, 1964, 32).

СПІКАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до спікання. Захист від теплових випромінювань спікальних машин.., розроблення індивідуальних засобів захисту.. та десятки інших важливих тем увійшли до плану роботи (Роб. газ., 28.XI 1962, 2).

СПІКАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який проводить спікання.

СПІКАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до спікальник.

СПІКАННЯ, я, с. 1. Щільне з'єднання окремих частинок твердої речовини при високій температурі. Спікання торф'яних пластів.

2. Процес одержання твердих і пористих грудок із дрібнозернистих або пиловатих матеріалів; агломерація. Уперше в металургійній практиці здійснено промислове випробування технології спікання агломераційної шихти з застосуванням кисню (Рад. Укр., 23.III 1971, 2).

СПІКАТИ, аю, аєш, недок., СПЕКТІ, спечу́, спечеш; мин. ч. спік, спекла́, лó; наказ. сп. спечі́; док., перех. Проводити, викликати спікання. Чисті метали виділяються у вигляді порошків.. З металевого порошку вироби формують.. пресують і спікають (Знання.., 8, 1971, 13); Якщо вміст заліза в ньому [агломераті] не перевищує 50—55 процентів, то для того, щоб виплавити тонну чавуну, треба спекти не менше тонни агломерату (Наука.., 7, 1955, 35).

СПІКАТИСЯ, ається, недок., СПЕКТИСЯ, спечётся; мин. ч. спікся, спекл́ся, лóся; док. 1. Гуснути (про кров); скипатися.

2. З'єднуватися в одне тверде ціле внаслідок спікання. Антрацитове вугілля не спікається (Сіль. tepl. електростанції, 1957, 25).

3. тільки недок. Пас. до спікати. При виготовленні алмазного інструмента з дрібних частинок алмазу порошок алмазу змішується з порошком металу, а потім виріб пресується, нагрівається і спікається (Наука і культура.., 1970, 143).

СПІКЕР, а, ч. 1. Голова палати парламенту в ряді країн (напр., в Англії — палати громад, в Австралії, США — палати представників, у Бірмі — палати депутатів).

2. Особа, що повідомляє глядачів про рішення судів на змаганнях з боксу.

СПІКІРУВАТИ, ую, уєш. Док. до пікірувати. Один з літаків круто спікірував (Донч., VI, 1957, 177); *Образно. Трохи попереду, над лугом, ширяв малий сокіл-боривітер.. Ось враз він склав крила і спікірував униз (Коп., Як вони.., 1961, 79).

СПІКЛИВИЙ, а, е. Який легко піддається спіканню. Деякі сорти вугілля (коксівні, або спікливі) використовуються для одержання коксу (Ек. геогр. СРСР, 1957, 20).

СПІЛ спóлу, ч. 1. заст. Спілка, союз. *Образно. — Поміняймося серцями.. Поміняймося зараз, і наш спілкоханья стане віковичним (Н.-Лев., IV, 1956, 234).

2. іст. Половинщина. — То тільки моя десятина, а

пшениця людська. Половину за спіл, другу за позички (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 214).

◇ БРА́ТИ спіл у чому — те саме, що БРА́ТИ участь (див. бра́ти). Коні прихкали, неначе й вони брали спіл у герці, ставали гонки, були один одного копитами (Н.-Лев., VII, 1966, 240).

СПІЛЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до спілий.

СПІЛЕЦЬ, льця, ч., заст. Спільник. — Ну, це не дуже гарний буде для нас спільник та супряжич, — сказав Радюк. — Ще й який гарний спілець вийде з мене. От побачиш! (Н.-Лев., I, 1956, 614).

СПІЛИЙ, а, е. Який поспів (про плоди, овочі, злаки і т. ін.); дозрілий, достиглий. Як блідну показе осінь твар І спіла овоц пожовтіє, Він трусить яблука і сушить на узвар (Бор., Тв., 1957, 58); Чорний дрізд у муравах шовкових Шукає спілих, медових ягід (Рильський, I, 1960, 202); Очі.. бачать рухливе золото спілих хлібів (Стельмах, I, 1962, 293); Ще не розпроцався [дуб] з торішньою одежиною — сухим кучерявим листям, серед якого де-не-де висіли спілі жолуді (Гжицький, Опришки, 1962, 217); *Образно. Вже спілого літа він одвозив дядині кадубець меду (Гуц., Скупана., 1965, 22).

△ Спілий ґрунт — ґрунт, що за своїм фізичним і біохімічним станом готовий під посів або посадку сільськогосподарських культур; Спілий ліс — ліс, який досяг граничного віку й придатний для використання.

СПІЛІСТЬ, лості, ж. Якість і стан за знач. спілий. Збирання льону [треба] провадити в ранній жовтій спілості (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 224).

△ Спілість ґрунту — стан ґрунту, готового під посів або посадку сільськогосподарських культур. Весняне переорювання провадять при нормальній спілості ґрунту і відразу ж пускають борони або шлейфи (Овоч., 1956, 61); Спілість лісу — стан лісу, придатного для використання.

СПІЛІТИ, іє, недок., розм. Ставати спілим (про плоди, овочі, злаки і т. ін.); дозрівати, стигнути. Як почина ожина спіліть, то червона, а як приспіє, — чорна (Сл. Гр.).

СПІЛКА, и, ж. 1. Тісне єднання, зв'язок. Вийшли ми, браття, з народу; Діти робочих родин. Спілка братерська й свобода — Шлях перед нами один (Пісні та романси., II, 1956, 278); Статуї, і садові куртини, І шафи книжкові — все свідчить тут мені, Що спілка з музами твої скрашав дні (Зеров, Вибр., 1966, 395); Якось батько виявив подвійну Юркову бухгалтерію і припинив з ним торговельну спілку (Чорн., Визвол. земля, 1959, 92); — Що ви хотіли! Яка ж їх сила, робітників отих, у місті — тисячі. Ну, та й спілка не та, що в нас: дружний народ! (Головка, II, 1957, 334).

Йти (піти) до спілки — об'єднуватися. Йдуть до спілки тільки рівний з рівним (Л. Укр., I, 1951, 170); Тримати спілку з ким — товаришувати; водити компанію. Не тримай з панами спілки (Номис, 1864, № 1206); У спілці з ким: а) разом, спільно з ким-небудь. Михайло, сам неписьменний, держав у спілці з Іваном газету. Їм вичитувала Іваниха (Март., Тв., 1954, 71); б) у компанії з ким-небудь. — Хочеш ти бути в спілці з нами, то будь по своїй волі, і ніхто тебе до цього присилувати не має права (Мирний, IV, 1955, 331).

2. Об'єднання людей, пов'язаних спільними умовами життя, спільною метою; товариство. Коло Гуці скоро скупчилась молодь.. Од нього вперше почули, що села скрізь гуртуються в спілки (Коцюб., II, 1955, 66); Європейський соціалізм із самого свого початку не думав тільки виступати проти старого порядку, а зараз же поставив проби й нового впорядкування громадського, зараз же наліг на таку річ, як спілка, толока, праця еромадою (Драг., II, 1970, 72); // Невелике об'єднання

людей з спільними інтересами в торгівлі, виробництві тощо. — Що ж, чи помиритесь ви в тому млині? Там же вас п'ять чоловік в спілці? — спитав батюшка (Н.-Лев., IV, 1956, 95); [Д ж о н с:] Ми, пане майстре, хтіли заложити всі три гончарську спілку (Л. Укр., III, 1952, 94); // Компанія. *Образно. Найкраща спілка і товариство при писанні оригінальних белетристичних речей — се робоча лампа.. і чотири стіни (Л. Укр., V, 1956, 289).

3. Громадське об'єднання, організація (часто в назвах товариств, партій). Всесоюзна Ленінська Комуністична Спілка Молоді — самодіяльна громадська організація молоді, активний помічник і резерв партії (Статут КПРС, 1971, 27); Спілка радянських письменників містилася в затишному особняку на тихій вулиці (Донч., V, 1957, 355).

△ Професійна спілка див. професійний.

СПІЛКОВИЙ, а, е. Прикм. до спілка 2, 3. Скрізь, усюди пішли розмови про велике спілкове діло (Круш., Буденний хліб., 1960, 182); Комсомольські організації стали частіше проводити єдиний спілковий день, на якому обговорювались питання виробничого і внутрішньоспілкового життя комсомольських організацій (Укр. іст. ж., 1, 1960, 9).

СПІЛКУВАННЯ, я, с. Взаємні стосунки, діловий, дружній зв'язок. Праця і спілкування людей між собою обумовили і виникнення звукової мови (Наука., 8, 1963, 33); Мовою міжнаціонального спілкування і співробітництва народів Радянського Союзу стала російська мова (Розв. мов соц. націй, 1967, 83); Переклади художньої літератури.. — неоціненної ваги політичний і культурний чинник. Це — знаряддя спілкування між народами (Рильський, III, 1956, 97).

СПІЛКУВАТИ, ую, уєш, недок., рідко. 1. неперех. Те саме, що спілкуватися 1. Шляхтичі Зборовські .. спілкують з ханами на шкоду краю (Ле, Наливайко, 1957, 28).

2. перех. Те саме, що єднати 4. Його [перекладача] робота — .. супроводжувати візити дружби, спілкувати народи у будівничих починаннях (Пит. перекл., 1957, 7).

СПІЛКУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. Підтримувати взаємні стосунки, діловий, дружній зв'язок із ким-небудь. Вчитель повинен бути завжди і всюди вчителем. Його обов'язок — піднімати, облагороджувати всіх тих, хто з ним спілкується (Збан., Малин. дзвін, 1958, 215); Павло Арсенович [Грабовський] був дуже товариською людиною, завжди любив і умів спілкуватися з інтересними людьми (Рад. літ-во, 1, 1965, 603); Колись дід розповідав Михайлові, що млинарі спілкуються з чортами, які женуть воду на колеса їх млинів (Томч., Жменяки, 1964, 63); // Розуміти одне одного; порозуміватися. Мова художника — мова його образів, бо художник-актор спілкується з народом за допомогою мови сценічних .. образів (З глибин душі, 1959, 34); Мурашки спілкуються за допомогою звуків, схожих зі «скрипкою» коника (Веч. Київ, 1.XII 1967, 4).

2. Об'єднуватися для спільних дій. Українське панство на західноукраїнських землях спілкувалося з австрійським урядом та польською шляхтою і разом з ними пригноблювало народні маси (Іст. укр. літ., I, 1954, 95).

СПІЛЧАНИН, а, ч., розм. Член спілки; товариш, компаньйон. Уважно допитувався [письменник] — хто та над чим працює,.. нарікав на те, що спілчани мало його турбують і відвідують (Рад. Укр., 13.XI 1960, 3).

СПІЛЧАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до спілка 2, 3. — Ох, різні в тебе на шахті комсомольці будуть, Катю.. — А це ж, мабуть, добре.. — Добре, тільки дуже складно в розумінні спілчанської роботи (Собко, Нам спокій., 1959, 57).

СПІЛЧЛИВИЙ, а, е, діал. Товариський. Іван чоловік спілчливий; як спілчливі люди, то добре, а як той соб, а той цабе, то зле (Сл. Гр.).

СПІЛЬНИЙ, а, е. 1. Який належить усім або багатьом. Щоб лиха не знати, треба спільним плугом спільне поле орати (Укр.. присл., 1955, 349); Ще в димних просторах моєї держави, ладнаючи спільні мости, Іван з Краснодарона і Ян із Варшави здружились, як рідні брати (Уп., Вітчизна миру, 1951, 42); // Який належить одному й іншому (іншим); який є загальною приватною власністю двох і більше осіб. Є їм чого переживати обом, адже той запеленгований передатчик [передавач], так безнадійно потрощений бурєю людських пристрастей, був їхнім спільним витвором (Гончар, Тронка, 1963, 109); Право власності може належати двом або декільком особам спільно, частками (спільна власність) (Цив. кодекс УРСР, 1950, 14); // Признач. для колективного користування (в якійсь групі, в якомусь колективі). В спільній їдальні він казав йому сидати насупротив себе (Фр., II, 1950, 180); — А навіщо той тин здався? Адже ж у нас двір коло хати спільний, хоч на йому й стоїть і твоя й моя повітка та загорода (Н.-Лев., II, 1956, 354).

2. Який виконується, досягається і т. ін. всіма (в суспільстві, групі, колективі). Робота спільна, як пісня весільна (Укр.. присл., 1955, 348); Розумію, що Вам докучили вже наші спільні справи, вже хочеться одпочити на чомусь іншому (Коцюб., III, 1956, 379); Слава братерству й дружбі, загартованим у спільних боях за свободу! (Рильський, III, 1956, 58); Пригадав [поет] комсомольський зліт. Спільну працю в селі (Шер., Дорога., 1957, 9); У спільному поході інших руських князів проти половців сіверські князі відмовились брати участь (Іст. СРСР, I, 1956, 56); У вчених Радянської України, хоч в якій би галузі науки вони не працювали, одна спільна мета — служити соціалістичній Батьківщині, справі комунізму (Ком. Укр., 2, 1969, 60); // Який здійснюється, проводиться і т. ін. разом із ким-небудь. Вони [мати й син] раді були обом, що знову живуть спільним життям, як ще тоді, коли стара могла ходити по світі (Коцюб., II, 1955, 278); З Андрієм у Каті відносини були такі ж хороші, дружні, як і з початку їх спільного життя (Гур., Життя., 1954, 170); // Колективний, груповий. Уся її фігурка тремтіла зі зворушення на саму згадку про товаришів спільних снідань (Фр., II, 1950, 291); Крадуть мій час люди, спільні обіди, вечери, літературні читання, які відбуваються часто (Коцюб., III, 1956, 422); Спільні дії комуністичних і робітничих партій — настійна вимога часу, яка відповідає корінним інтересам усього революційного руху (Ком. Укр., 6, 1967, 10); // Який виявляється, проявляється всіма присутніми, оточуючими або всіма в якійсь групі, в якомусь колективі. Так творили свої пісні і мотиви первісні дикуни, що в пориві спільного екстазу імпровізували строфу за строфою (Еллан, II, 1958, 66); // Який твориться, видається або підтримується всіма присутніми, оточуючими (про звуки, гомін і т. ін.). Всі вони [голоси] злились.. у один спільний голос, який веде пісню, довгу, скучну, монотонну (Коцюб., II, 1955, 131); Помалу спільний гомін стихав (Л. Укр., II, 1951, 536).

Спільними зусиллями (сілами, турботами і т. ін.) — гуртом, колективно. Радянські фольклористи спільними зусиллями покажуть світові красу, силу й велич творчості українського народу (Рильський, IX, 1962, 214); Спільними силами засвіtimo в наших селах електричні вогні — вогні Перемоги (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 51).

3. Той самий для одного й іншого (інших); який стосується одного й іншого (інших). Окрім Тасі, вони згаду-

вали багато спільних знайомих (Коцюб., I, 1955, 318); — Великий вчений Дарвін довів і пояснив нам, як у боротьбі за життя з'явилися різні ознаки у потомків спільних батьків (Довж., I, 1958, 459); // Який стосується того самого предмета (про спогади, думки і т. ін.). [А н д р і й:] Важно, що ми вкупі зросли, маємо спільні спогади (Л. Укр., III, 1952, 719); І от вони вдвох з Марією. Пливуть спільні думки (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 51); // Який має однакове відношення до всіх, до кожного (в якій-небудь групі). Російська мова фактично стала спільною мовою міжнародного єднання і співробітництва всіх народів СРСР (Програма КПРС, 1961, 101); Любі мої! Ви і в горі, і в radoцях все були вкупі, наче троянди рожеві на кущику спільнім (Л. Укр., I, 1951, 230); Громада звела ті джерела до спільного русла, обвела їх невисокою підмурівкою у вигляді підкови (Вільде, Сестри., 1958, 40); Пірамідою називається многогранник, в якого одна грань, що називається основою, є який-небудь многокутник, а всі інші грані, що називаються бічними, — трикутники, які мають спільну вершину (Геом., II, 1954, 37); // Власт. кільком, багатьом людям, характерний для кількох, багатьох явищ. Тисячам людей у житті властиві чисто зовнішні спільні ознаки, що створюють інколи помилкове враження всеохоплюючої подібності різних характерів, темпераментів тощо (Рад. літ-во, 6, 1971, 4); // у знач. ім. спільне, ного, с. Те, що властиве кільком, багатьом людям, характерне для кількох, багатьох явищ. Не правда ж, в наче щось спільне між вогнями і співом? Як окремі вогні вгорі змішали свій дим, так і окремі хори, як полонінь сильні і яскраві, зіллялись.. в мозаїку звуків (Коцюб., II, 1955, 238); Антоніна — .. ровесниця Лени і її товаришка по гімназії, подруга по родинній традиції, але спільного між ними мало (Л. Укр., III, 1952, 719).

[Мати (було)] багато спільного — бути чимсь дуже схожим на кого-, що-небудь, нагадувати когось, щось. В діяльності художників-передвижників, що мала багато спільного з діяльністю композиторів-кучкістів, брали наші [українські] художники активну участь (Рильський, IX, 1962, 150); Рубінові здалося, що це говорить не бабуся, яку він сьогодні вперше в житті побачив, а мати — так багато було спільного в інтонаціях, навіть в самому ладі мови (Сенч., На Бат. горі, 1960, 8); Не мати нічого спільного з ким-чим-не мати ніякого відношення до кого-, чого-небудь. Радикали заявили, що нічого спільного з москвофілами не мають і на жодну роботу з ними не підуть (Коцюб., III, 1956, 150); У нас комедійних персонажів чомусь позбавляють розуму, а треба робити зовсім навпаки. Комедійний характер нічого спільного з розумовою неадаптивністю не має (Довж., I, 1958, 21).

△ Найменше спільне кратне див. кратний.

◇ Зводити (звесті) до спільного знаменника див. знаменник; Знаходити (знайти, находити, найти) спільну мову див. знаходити, находити¹.

СПІЛЬНИК, а, ч. 1. Той, хто бере участь у чому-небудь спільно з кимсь. — Не знаю, чи одностуді ми з вами, але спільника в мені ви, здається, матимете (Шовк., Інженери, 1956, 72); В кукурудзі сидів Сабуров з своїми спільниками і стежив за всім (Шиян, Партиз. край, 1946, 20); *Образно. В срібlistім верболозі, Таємні спільники мої, Не підкоривши серця прозі, Співають пісні солов'ї (Рильський, III, 1961, 84); // Той, хто поділяє чий-небудь думки, погляди, смаки; прибічник, одностудець. Перекажи їй від мене найсердечніше привітання... Вона здається мені спільником в кампанії... не проти тебе, а за тебе (Коцюб., III, 1956, 140); В особі Свирида молодь мала ніби сильного спільника (Коп., Вибр.,

1948, 107); — Я розумію таке почуття, — сказав капітан Чумаченко, радіючи, як кожний, хто несподівано знаходить собі душевного спільника (Гончар, III, 1959, 280); Ідейним спільником В. Стефаніка і Л. Мартовича, їх близьким товаришем був талановитий письменник-демократ Марко Черемшина (Іст. укр. літ., I, 1954, 689); // перен. Те, що сприяє, допомагає кому, чому-небудь. — Вода, що так недавно була спільником і другом, з допомогою якої гідромеханізатори вирили оці котловани, перемістили мільйони кубометрів ґрунту, ця вода тепер стала лютим ворогом будівників (Жур., Вечір., 1958, 135); В нашій країні театральне мистецтво стало могутнім спільником педагогів у вихованні майбутніх будівників комуністичного суспільства (Мпст., 2, 1968, 9).

2. Співучасник яких-небудь ганебних або ворожих дій, учинків; поплічник. Тепер нема вже більше ні одної у світі людини, яка б вірила хоч трішки в нього. Навіть одностудії, навіть спільники по вбивству і шпигунству не довіряють йому (Стельмах, II, 1962, 357); Феофано починала непокоїтись, що .. Василь був її спільником у вбивстві двох імператорів.. Такий спільник був небезпечний, він надто багато знав (Скл., Святослав, 1959, 381).

3. Те саме, що союзник 2. Жодного слова не сказав Бела Данилові, тільки хитав головою і тайком поглядав на послів, хай переконуються, які могутні спільники у нього (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 568); Усе своє життя цей кесар присвятив боротьбі з римськими імператорами.. У цій боротьбі каган Симеон мав своїм спільником і київського князя Ігоря (Скл., Святослав, 1959, 205); Десять-от мав підійти козацький спільник Тугай-Бей (Кач., II, 1958, 419); Погиба вже по-справжньому й не знав: хто ж заслуговує кари. Вчорашні вороги робилися спільниками, вчорашні спільники ставали лютими ворогами (Стельмах, II, 1962, 50).

4. іст. Селянин, що орендував землю споловини. Спільники садили капусту споловини (Сл. Гр.); — Візьмеш усе моє поле наспіл: собі забереши половину хліба, а половину звезеш з мій тік, щоб було нам старим на харч, ..а як ми, спільники, помремо, тоді все моє поле буде твоє (Н.-Лев., IV, 1956, 193); // Член товариства, артілі і т. ін. Коли Ви маєте думку пристати до нашої видавничої спілки, то я побалакаю з нашими спільниками (Мирний, V, 1955, 394); Ви, запевне, маєте право на свої 50 примірників, .. скільки примірників належиться Вашому спільникові..? (Л. Укр., V 1956, 250).

СПІЛЬНИЦТВО, а, с. Участь, співробітництво в чому-небудь спільно з кимсь.

СПІЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до спільник. — Шукаю спільницю. — В якому ділі? — спитала пані (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 260); Марія була спільницею Шури у думках і прагненнях (Собко, Вогонь., 1947, 87); [Н о р м а:] За вашу любов він віддячив вам тим, що зробив вас спільницею свого злочину (Галан, I, 1960, 423).

СПІЛЬНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до спільника, спільництва.

СПІЛЬНІСТЬ, ності, ж. 1. Однаковість для всіх; те загальне, що притаманне кожному з порівнюваних явищ. Їх [російський, український і білоруський народи] єднала спільність історичного розвитку, близькість мови, в них була одна доля (Цюпа, Україна., 1960, 13); В радянському суспільстві існує спільність корінних інтересів робітничого класу і колгоспного селянства (Ком. Укр., 9, 1961, 32); Всі українські плахти характеризуються художньою спільністю (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 102).

2. Нерозривний зв'язок, єдність. Поділ праці у майбутньому складеться на основі неухильного зростання

спільності науково-технічних основ різних професій (Наука., 1, 1962, 50).

Мати спільність див. **мати** 2.

3. Об'єднання людей, згуртованих спільними умовами життя, метою, інтересами. В процесі удосконалення соціалістичних суспільних відносин в СРСР сформувалася нова історична спільність людей — радянський народ (Ком. Укр., 6, 1975, 50); В країнах, які визволилися від колоніального гніту, відбуваються бурхливі процеси консолідації та формування нових етнічних спільностей — народностей і націй (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 150).

СПІЛЬНО, присл. Разом, гуртом, спільними силами. — Він усю виборчу справу на свої плечі взяв.. По селах їздить та людей підбадьорює, щоб усі спільно за діло бралися... (Мирний, IV, 1955, 364); Найбільш переконливим доказом існування сімейної общини на Поліссі свідчить порядок землекористування. Всі селяни-старожили твердять, що колись вони обробляли землю спільно, бо вона була їх загальною власністю (Нар. тв. та етн., 3, 1966, 37); Командири загонів вирішили зустрітися, щоб спільно обговорити цілий ряд пекучих питань (Шиян, Партиз. край, 1946, 38); // у сполуч. із прийм. з. Разом із ким-небудь. Постановили скликати сход, були із Ліщинівки посланці — збалакалися, що сход відбудеться спільно з ліщинівцями та зеленоярцями (Головко, II, 1957, 260); Я знав уже всі таємниці кінотовиробництва ще до мого приїзду на фабрику. Я придивлявся й оцінював людей, з якими мені доводилося спільно йти (Ю. Янов., II, 1958, 18); // Одночасно. Обличчям до мого обличчя склонись, Хай сльози поллються в нас спільно (Л. Укр., IV, 1954, 80).

СПІЛЬНОМІРНИЙ, а, е. Який можна виміряти однаковою з чим-небудь мірою; сумірний. Спільномірні величини.

СПІЛЬНОМІРНИСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. спільномірний. Спільномірність величин.

СПІЛЬНОРУСЬКИЙ, а, е. Спільний для всієї Київської Русі; який мав значення для всієї Київської Русі, поширювався на всю Київську Русь. У своїх численних працях Ф. Є. Корш.. указував на існування єдиної в минулому спільноруської мови (Мовозн., XIII, 1955, 20); В XVI ст. уже були в повному розвитку.. найголовніші і найхарактерніші риси мови української народності. В лексичному складі цієї мови, поряд із словами спільноруськими, з'явилися нові (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 65).

СПІЛЬНОСЛОВ'ЯНСЬКИЙ, а, е. Спільний для всіх слов'янських племен у минулому; який мав значення для всіх слов'янських племен, поширювався на всі слов'янські племена. У давньоукраїнському письмі вживали слово «паздерник». Воно утворилося від спільнослов'янського слова «паздер» — костриця, терміття, що лишається після тертя конопель чи льону (Наука., 10, 1973, 46).

СПІЛЬНОТА, и, ж., рідко. Те саме, що спільність 1, 2. — У нас збігаються смаки, колего. Чи не тому, що наші прізвища мають у собі якусь спільноту (Загреб., Диво, 1968, 135); Поняття краси Реріх підносило до найвищого, найтоншого розуміння.. Та понад усе для творця було вболівання за братерство народів. Він знав, що без всепланетної спільноти націй і рас не може бути здійснено ідеалу краси на землі (Вітч., 5, 1967, 217).

СПІМНУТИ див. **споминати**.

СПІН, у, ч., фіз. Момент кількості руху електрона та інших елементарних частинок, зумовлений їх внутрішнім рухом, подібним до обертання. Наочно спін можна уявити як обертання частинки [найелементарнішої] навколо своєї осі (подібно до добового обертання Землі).

Важливо врахувати, що величина спіну, тобто момент внутрішнього обертання, має певні й незмінні значення для кожної окремої частинки (Знання., 7, 1967, 13).

СПІНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спінити. Дуже суше волосся добре мити спіненими у воді яєчними жовтками (Наука., 3, 1967, 29); // у знач. прикм. Стежка залита була каламутною, спіненою водою (Фр., II, 1950, 28); Страшно дивитись тоді на тебе [річку], як кидаєшся потворою на береги, півгори .. вигризаєш, і валиш у спінене море, і з'їдаєш, і далі летиш (Хотк., II, 1966, 320); Вася і Зоя, постоявши ще кілька хвилин і подивившись на білий спінений слід, залишений теплоходом, і собі рушили з пристані (Трубл., Мандр., 1938, 114).

Спінений кінь — кінь, покритий піною, потом. На спіненім коні, пообдиранім гіллям та колючками, припавши до його шиї, .. їхала.. якась людина (Фр., VI, 1951, 91); У стоїще на мокрому, спіненому коні влетів Фока (Гжицький, Опришки, 1962, 31).

Δ Спінені матеріали — матеріали, виготовлені спінюванням спеціальної рідкої маси. В тридцять років вдалося створити перші полімерні, а потім і спінені матеріали на основі поліуретанів (Веч. Київ, 12.XI 1969, 4).

СПІНИТИ див. спінювати.

СПІНИТИСЯ див. спінюватися.

СПІНІНГ, ч. 1. род. а. Рибальська снасть, що складається з вудлища, катушки з волосінню, металевого повідка та блешні з гачками. Кузьма Дем'янович не тільки завзятий мисливець, а й добрий рибалка. Закинувши разів з десяток спінінга, впіймав кілька рибин (Мокр., Острів., 1961, 89); Крізь молодий дубняк на березі побачила [Надія] Івана Степановича з спінінгом у руках.. Він стояв у воді і змочував волосінь (Чорн., Красиві люди, 1961, 70).

2. род. у. Ловлення риби за допомогою такої снасті.

СПІНІНГІСТ, а, ч. Рибалка, що ловить рибу спінінгом. Серед цих, здебільшого випадкових, вудкарів і спінінгістів був один інженер, Петром Геннадійовичем звався (Ле, В снопі., 1960, 82); Особливою популярністю у гірників користується ловля риби зі спінінгом. На щорічних змаганнях кращі спінінгісти нагороджуються Добровільним товариством рибалок цінними подарунками і дипломами (Нар. тв. та етн., 4, 1962, 35).

СПІНІНГОВИЙ, а, е. Прикм. до спінінг. Магазины спорттоварів пропонують рибалкам спінінгові вудлища із склопластику (Знання., 9, 1970, 1); Спінінгова катушка; // Який здійснюють за допомогою спінінга. Спінінговий лов; // Стос. до спінінгу. Спінінговий спорт.

СПІННЯ, я, с., рідко. Дія за знач. спіти. Мое любе зерно, тебе ниві оддам До літа, до сонця, до спіння (Тич., III, 1947, 100).

СПІНОВИЙ, а, е, фіз. Стос. до спіну. Магнітне поле, що викликається рухом електрона навколо своєї осі, називається спіновим (Наука., 6, 1962, 38).

СПІНОЗИЗМ, у, ч. Матеріалістичне філософське вчення нідерландського філософа Б. Спінози.

СПІНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. спінювати. Розробили [хіміки] апаратуру для вторинного спінювання поролону, що дає можливість повністю використати відходи (Веч. Київ, 24.VIII 1971, 1).

СПІНЮВАТИ, юю, юєш, недок., **СПІНИТИ**, ню, ниш, док., перех. Покривати піною, перетворювати на піну. Розрізуючи хвилі, спінуючи їх і здригаючись від напруження, величезний пароплав швидко плів проти течії (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 359); Тугі струмочки то дзвінко б'ються в клепки дійниці,

то глухо спінують надтоєне молоко (Стельмах, II, 1962, 310); *Образно. З українськими веслярами акваторію Матвіївської затоки у Києві спінювали ще спортсмени Вірменії та Грузії (Рад. Укр., 12.V 1971, 4).

СПІНЮВАТИСЯ, юється, недок., **СПІНИТИСЯ**, иться, док. Покриватися піною, перетворюватися на піну. Море спінилось, забилося і заклекотало (Рудан., Тв., 1959, 462); Минав якийсь час, і ріки входять у свої береги і знову течуть відносно повільно і спокійно, щоб після нової зливи спінитись і розлитись широким потоком (Наука., 11, 1963, 28).

СПІР¹, спору, ч. 1. Словесне змагання; обговорення чого-небудь двома або кількома особами, в якому кожна з сторін обстоює свою думку, свою правоту. — Основою нашого спору нехай буде.. атеїзм... (Хотк., I, 1966, 51); Оце, закінчивши сівбу і маючи дозвілля, Відпочиваємо добу (Сьогодні в нас неділя). Про те, Який там день у вас [в Америці], Тут вийшов спір між нами (Воскр., З перцем!, 1957, 129); // Полеміка (звичайно в пресі) з різних питань науки, літератури, політики і т. ін. Бувають такі спори і така боротьба думок у пресі, які допомагають читачам ясніше зрозуміти питання політики, глибше усвідомити їх значення, твердіше розв'язати їх (Ленін, 24, 1972, 160); Мені часто.. наші громадські рухи, спори, толки, антагонізми та симпатії видаються бурями в шклянці води (Л. Укр., V, 1956, 62); // Серйозна суперечка; сварка. І каже Лев: «Я зараз поділю [їжу]; Глядіть, щоб не було ніякого тут спору, Бо перекопу не терплю!..» (Гл., Вибр., 1951, 110); // перен. Суперечність, зіткнення. Весь вік з водою він [байдак] у спорі, Все пинить хвилю і тремтить... А тій, блискучій, що за горе — Сплеснула й геть собі біжить (Черн., Поезії, 1959, 193).

2. перев. мн. Взаємні домагання щодо володіння чим-небудь, посідання чогось і т. ін., вирішувані перев. судом. Між Рудим і Лукашевичем багато літ ішла судово-тяганина за границю їх маєтностей. Спір той перейшов до них від колишніх власників (Рильський, Веч. розмови, 1964, 43); Кожне дисциплінарне стягнення робітник або службовець може оскаржити в комісії по трудових спорах (Рад. Укр., 15.I 1967, 4).

СПІР², спору, ч., розм. Швидкість, спритність, успішність (у роботі, діяльності і т. ін.). — Постаріли ми ще за сі години — нема й того спору в руках, що й тоді був (Барв., Опов., 1902, 503); [М а т и:] Ей, рибонько, то ви вже обробились? Ну, що то сказано, як хто робітний та здужає?.. А в нас — маленька нивка, та й то бог спору не дає... (Л. Укр., III, 1952, 234).

СПІРАЛЕПОДІБНИЙ, а, е. Який має вигляд, форму спіралі. До цього комплексу [ювелірних виробів] входять браслети з розширеними кінцями, ..серги, прикрашені зерню, спіралеподібні підвіски (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 336).

СПІРАЛЬ, і, ж. 1. Крива лінія, що робить ряд закономірно змінюваних обертів навколо певної точки на площині або навколо осі. Описати спіраль; Рухатися по спіралі; // Річ, предмет і т. ін. у вигляді такої лінії. Суто місцевими в круглі і овальні браслети, прикрашені поперечними рубчиками, кружками, крапками і спіралями (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 123); Рубанок в його руках свистів, стружки, скрутившись в спіралі, літали з-під його долонь (Томч., Готель., 1960, 90); Бактерії бувають різної форми: деякі з них мають вигляд кулі (коки), інші — вигляд палички (бацили), а треті (спірохети) — вигляд спіралі (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 27); // у знач. присл. спіраллю. По такій лінії. Вузькі дверцята врівень із землею були прочищені. За ними, у півтемряві, круті ледве помітні сходи спіраллю здіймалися вгору (Тулуб, В степу., 1964, 51);

Синій димок од люльки тонесенькою спіраллю розправляється і знову звивається вгорі в маленьку сіро-голубу хмарку (Кол., На фронті..., 1959, 30).

2. Смуга (перев. металева), дріт різного спеціального призначення, закручені по такій лінії. Червоні спіралі в лампі ледве пересилювали льохову темінь приміщення (Ле, В снопі..., 1960, 215); Спіраль годинника.

3. Фігура вищого пілотажу. Пілот виконав спіраль.

СПІРАЛЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до спіраль 1, 2. **СПІРАЛЬНИЙ**, а, е. Прикм. до спіраль. Спіральна лінія; // Який має вигляд, форму спіралі. Відомо, що спіральні раковини молюсків іноді залишаються без господаря. Але, як правило, не надовго (Наука..., 4, 1966, 32); Туманність Андромеди має так само, як і наша Галактика, спіральну будову (Бесіди про всесвіт, 1953, 134); // З нарізкою такого вигляду, такої форми. Спіральні свердла з кінцевою заточкою застосовуються для свердління вздовж волокон (Стал.-буд. справа, 1957, 137).

СПІРАЛЬНО, присл. Спіраллю, по спіралі. Браслети із спіралью завиненими кінцями були знайдені в 1896 р. в кургані (Археол., II, 1948, 76); Через 8—14 днів колонії [бактерій] ставали помітними і для неозброєного ока.. Нитки досягали досить значної довжини і на кінцях звичайно завивалися спіралью (Вибр. праці М. Г. Холодного, 1970, 197).

СПІРАНТ, а, ч., лінгв. Приголосний звук, що утворюється тертям видихуваного повітря в щілині між зближеними органами мовлення, напр.: в, с, з, х; щілинний (фрикативний) приголосний.

СПІРАНТНИЙ, а, е, лінгв. Який є спірантом. Спірантні звуки.

СПІРІЯ, і, ж. Чагарникова рослина родини розових із білими, рожевими або червоними квітками, зібраними в зонтикоподібні суцвіття; таволга. Є дуже багато видів і сортів спірей, що займають першорядне місце серед.. квітучих кущів (Озелен. колг. села, 1955, 90); Тут ростуть клени, вишні, каштани, кущі білоцвітної спірей, багато бузку (Вітч., 9, 1964, 142).

СПІРИТ, а, ч. Той, хто вірить у можливість спілкування з душами померлих, хто займається спиритизмом. Невдалому спіритові Юрченкові тепер дихнути не давали: — Загіпнотизуй, щоб їсти не хотілось, — сіпав хтось за рукав (Кир., Вибр., 1960, 70); *У порівн. Вона сподівалась якогось чуда, підступила, неначе .. спирт, до дверей і загомоніла: — Вийди, мій милий! (Н.-Лев., IV, 1956, 256).

СПІРИТИЗМ, у, ч. Містична віра у потойбічне життя душ померлих і в можливість спілкування з ними. — Ти й твоя неня.. нахапались за границею усякових [усяких] найновомодніших штучок: і спиритизму, і гіпнотизму (Н.-Лев., IV, 1956, 248); Франко викриває містичизм, окультизм, спиритизм декадентів (Вісник АН, 4, 1949, 48); // Уявлюване спіритами спілкування з душами померлих за допомогою різних прийомів (крутіння стола, блюдець і т. ін.) і за посередництвом медіумів. — Розкажіть, про що ж ви розмовляли зі мною на відстані, та ще й сперечались? Може, ви займаєтесь спиритизмом? (Коп., Земля..., 1957, 147); Більше цікавиться [князь] спиритизмом, аніж державними справами (Стельмах, Хліб..., 1959, 628).

СПІРИТИЧНИЙ, а, е. Стос. до спиритизму, пов'язаний з ним. Я взагалі давно вже втратила віру в «духів» і спиритичних і всяких інших (Л. Укр., V, 1956, 396); // Прикм. до спіріт. Звичайно, в спиритичні здібності безжурного опецькуватого Юрченка ніхто не вірив, але весело було дивитись, як він самозаглиблено засукував рукава, робив надмірно серйозне обличчя (Кир., Вибр., 1960, 70).

СПІРИТКА, и, ж. Жін. до спіріт. — Я спіритка й маю єднання з духами (Н.-Лев., IV, 1956, 246); — Вона питала дух Пушкіна, чи довго ще будуть окупанти.. Каже, що Олександр Сергійович відповів якимось жартом.. Хіба не осточортіють йому всі ці спіритки, — зітхнув Серьожка (Гончар, IV, 1960, 74).

СПІРИТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до спіріт. Туманне «там» подобатись не може, «Загробний світ» спиритський — боронь боже! (Л. Укр., I, 1951, 98); Спіритські вигадки.

СПІРИТУАЛІЗМ, у, ч. Релігійно-ідеалістичне філософське вчення, що визнає дух сутністю і першоосновою світу, заперечує можливість пізнання матерії і підміняє знання сліпою вірою в духів.

СПІРИТУАЛІСТ, а, ч. Прихильник, послідовник спиритуалізму. Титуловано його [Г. Сковороду] і українським Сократом, і українським Платоном... називано і дійстом, і пантеїстом, і спиритуалістом (Літ. Укр., 4.XII 1962, 3).

СПІРИТУАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до спиритуалізму, заснований на ньому.

СПІРКА, и, ж. 1. Серйозна суперечка; сварка. Казала [Гаїнка] тільки, що була в матері і там при їй сталася спірка в діда Дороша з сином (Гр., II, 1963, 386); Онисько оселився в батьківській хаті доглядати москалевої худоби. І стала та худоба кісткою в горлі як в одного брата, так і в другого. Піднялася за неї спірка та ворожнеча між братами (Мирний, I, 1949, 217); — Батька твого за землю з світу зжив Когут., Підговорив Боярчука Микиту. Завели спірку за межі, і той мого Романа люшню... Череп провалив... (Цюпа, Назустріч..., 1958, 46); Від безпросвітних злиднів Глуцуки не знали й дня, щоб не було в їхній хаті спірки (Чорн., Визвол. земля, 1959, 9); // Сперечання, лайка. Марта, справді, пересилуючи себе, слухала пересуди, не бажаючи образити сусідку, а ще більше заводити з нею спірку (Горд., II, 1959, 291).

[Б'юти] в спірці — порвати стосунки, не розмовляти з ким-небудь. Марко в спірці з дояркою Санькою був, що своїх корів занехав, а Маркові заздрила, насміхалася... (Горд., Дівчина..., 1954, 13).

2. Те саме, що спір¹ 1. [Петро:] Та об чім у вас спірка?.. [Печарця:] Ганні Васильовні не подобалися мої думки (Мирний, V, 1955, 147); [Мапа:] У нас маленька спірка на історичну тему, товаришу Лотоцький (Мик., I, 1957, 238); Ці спірки про сюжет перетворилися для нас у щось на зразок шахової гри без дошки (Донч., VI, 1957, 621).

СПІРНИЙ, а, е. 1. Який викликає спір (див. спір¹ 1). У рамках окремих організацій або партії в цілому можливі дискусії в спірних або не досить ясних питаннях (Статут КПРС, 1971, 14); Спірним є.. походження самого слова «фарфор». Лінгвісти вважають, що це слово походить від арабського слова «фахфурі» (Розповідь..., 1970, 6); У висоту досягає [драконове дерево] 60 метрів, окружність стовбура 13 метрів. Вік його спірний — від двох до чотирьох тисяч років (Веч. Київ, 16.X 1967, 4).

2. Який є предметом спору (див. спір¹ 2). Знаючи хитрість і нечесність Шнайдера, сумнівалася [Регіна], чи вдасться здобути від нього спірну суму (Фр., VI, 1951, 270); Прийшла до старости одна жінка й узяла балакати з їм [ним] про якусь спірну балку, де сіно дуже хороше (Крим., Вибр., 1965, 422).

СПІРНИЙ, спірн^а, спірн^е, розм. 1. Спритний, вправний (про людину). Чоловік спірний до роботи (Сл. Гр.); // Прудкий (про коня). Спірний кінь (Сл. Гр.).

2. Який виконується, здійснюється швидко й успішно (про роботу, справу і т. ін.); // Швидкий (про ходу).

Він ішов незалежно своєю важкуватою, поважною і разом з тим спірною ходою (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 41).

СПІРНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до спірний.

СПІРНО, розм. Присл. до спірний. Люди спірно й весело розчищали пустир (Бойч., Молодість, 1949, 31); Все в його спірно та гарно йшло (Барв., Опов., 1902, 144); Він працював поволі, розмірковано, не хапаючись, але робота посувалася спірно (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 226); Добрячі коні спірно мчать поміж синіми разками хат (Стельмах, Хліб., 1959, 75).

СПІРОМЕТР, а, ч. Прилад для визначення ємності легень вимірюванням об'єму повітря, що його видихає людина після найглибшого вдиху. Об'єм повітря, яке ми вдихаємо і видихаємо, можна виміряти спірометром. Цей прилад складається з двох циліндрів: зовнішнього і опущеного в нього догори дном внутрішнього (Анат. і фізіол. люд., 1957, 76).

СПІРОХЕТА, и, ж. Хвороботворний мікроб, який має ниткоподібне, спірально зігнуте тіло. Збудником поворотного тифу є мікроорганізм, що називається спірохетою Обермейєра (Підручник дезинф., 1953, 92).

СПІРОХЕТОЗИ, ів, мн. Інфекційні захворювання людини і тварин, збудником яких є спірохети. Спірохетози — хвороби тварин, що їх спричиняють спірохети (Укр. с.-г. енци., II, 1971, 255).

СПІСА, и, ж., діал. Остень. По озері, Мов павуки, снують човни легенькі — То рибаки великі сіті тягнуть, Кричать, гребуть веслами та до сонця Поблискують зубцями спіс спижевих (Фр., X, 1954, 388).

СПІСНІТИ, іє, док., діал. Виснажитися (про землю). Всі вони у розпуці, бо земля.. спісніла та не родить, а лише з'їдає мужицьку силу (Черемш., Тв., 1960, 302).

СПІТИ¹, спію, спіш, недок. 1. Ставати спілим, дозрілим (про плоди, овочі, злаки і т. ін.); дозрівати, достигати. Ой з-за гори вітер віє — Калина не спіє (Чуб., V, 1874, 83); Спіють груші й яблука (Рильський, Бабине літо, 1967, 39); Навіть грудень не вкрива снігами ті долини, де зеленіють дерева і спіють мандарини (Забіла, У.. світ, 1960, 107); В степах полтавських ниви спіють (Мас., Срібна дорога, 1946, 87); *Образно. На ланах грає сонячна хвиля; під хвилею спіє хліборобська доля... (Мирний, I, 1949, 125); Їх вабили скарби далеких берегів, Де щире золото в підземних жилах спіє (Зеров, Вибр., 1966, 470).

2. перен. Досягати повної фізичної та духовної зрілості (про людину).— Ось бачиш що? ти на порі, І Ярина спіє... (Шевч., I, 1951, 276).

3. розм. Ставати готовим до вживання (доварюючись, досмажуючись і т. ін.). Може, у доньки ковбаси не спіють, тісто не сходить? (Ю. Янов., II, 1954, 213).

СПІТИ², спію, спієш, док., перех., розм. Заспівати, проспівати. Не дали соловейкові ні їсти, ні пити, Заставляють соловейка славних пісень спіти (Чуб., V, 1874, 317).

СПІТИСЯ, спіється, недок., рідко. Те саме, що спіти¹. 1. Даль видніється, нива спіється (Мал., Серце., 1959, 19).

СПІТКАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спіткати.

СПІТКАННЯ, я, с. Зустріч із ким-, чим-небудь. Він дивився в небо, на двійко птахів, які немовби віщували спіткання з таємничим Козаком Мамаєм (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 21); Вернувшись з замку після того пам'ятного спіткання з Сулятицьким, Дідушок зачинився у хаті з сином (Гжицький, Опришки, 1962, 85).

СПІТКАТИ, аю, аєш, док., перех. 1. Зустріти кого-небудь, хто рухається навпроти. Раз у понеділок.. спіткав він Староміського на дрогобицькій ринку (Фр., III, 1950, 68); Вертаючись якомсь з городу, Пріська спіткала їх обох. Степан ішов похмурий та сумний, а Дунь-

ка щось весело йому цокотіла (Л. Янов., I, 1959, 261); // Натрапити на кого-, що-небудь на своєму шляху, дець, в якомусь місці. Рідко можна спіткати таку непривітну, смутну, темну, як тюрма, хату (Барв., Опов., 1902, 31); В молодих київських громадах можна завжди спіткати Ваші [М. Драгоманова] нові книжки і почути багато мови про них (Л. Укр., V, 1956, 46); Немудре грало те [цимбали], без жодних струн, спіткав Він на горіщі дець (Рильський, Поеми, 1957, 243); Це тут.. ворожа куля Тебе спіткала. Білий світ Проплив, мов дим, перед тобою І зник назавжди вдалині (Воскр., 3 перцем!, 1957, 442).

2. тільки 3 ос. Трапитися з ким-небудь; випасти на долю. Мати не знала, Дивувалась, що се таке Мар'яну спіткало? Чи не пристріт? Сяде шити — Не те вишиває (Шевч., I, 1963, 151); За тиждень до покрови ми обробилися. Далі уже і робота хатня, легше б було, та мене лихо спіткало (Мирний, I, 1954, 91); В грудях билось єдине жадання: Щоб тебе не спіткало страждання (Граб., I, 1959, 264); — Гляди! спіткає й тебе лиха година, згадаєш тоді Тетяну (Л. Янов., I, 1959, 55); Горе спіткало Данила.., померла Анна (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 550); Дорошенко відчуває, що Яцубу справді, видно, спіткало якесь нещастя (Гончар, Тронка, 1963, 204); Щодо вирощення нових сортів плодівих дерев, то тут спіткала нас невдача: загинув той сорт, на який я покладав великі надії (Грим., Подобиці., 1956, 5).

СПІТКАТИСЯ, аюся, аєшся, док. 1. з ким. Зустрітися з ким-небудь, хто рухається навпроти. Під чорним лісом спіткався чорт з бісом (Укр.. присл., 1963, 229); // Зійтися разом, побачитися де-небудь. Прошло літо, тоді знов я з тобою спіткався (Метл. і Кост., Тв., 1906, 372); // перен. Трапитися на чиємусь шляху. — Як підростеш, то терпи усе, що на тропку спіткається. Жити між людьми важко! (Барв., Опов., 1902, 358).

◇ Спіткатися з поглядом чиїм — те саме, що Зустрінутися (зустрітися) з очима (з поглядом, з поглядами) чиїми (чиїм) (див. зустрічатися).— Вона-таки за того [те] нічо не знала,— сказав [Семен] нерадо й хутенько глянув убік, бо спіткався з Олениним поглядом (Март., Тв., 1954, 124).

2. тільки 3 ос. Трапитися з ким-небудь; випасти на чийсь долю.— Коли я посварюсь або батько, то не на лихо, а на добро вам, для миру вас готуєм, а там усього спіткається... (Барв., Опов., 1902, 63); Сидить козак на тім боці,— Грає сине море. Думає, доля зустріється,— Спіткалося горе (Шевч., I, 1963, 9).

СПІТКНУТИСЯ див. спотикатися.

СПІТНІЛИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. мин. ч. до спітніти. Василько зліз з верби, спітнілий і червоний від сорому (Донч., V, 1957, 42); Ярема задоволено витер спітнілий з напруги лоб (Епік, Тв., 1958, 228); Шовкун, погитуючись, дрімає в сідлі. Мокра, спітніла за день спина тепер замерзла (Гончар, III, 1959, 75); // у знач. прикм. Аркадій Петрович Малина вихилився у вікно і сердито кричав у спину своєму лакею, що помагав випрягати з фаєтона спітнілі коні (Коцюб., II, 1955, 383); Всі вони, спітнілі й червоні, хапалися як можна швидше скидати з воза сіно на стіжок (Вас., Вибр., 1950, 47); Сонце блищить на спітнілих лобах (Л. Укр., II, 1951, 242); Бригадир підбіг зіпрілий, засапаний, витер спітнілу шию картузом (Тют., Вир, 1964, 236).

2. у знач. прикм. Вологий від поту, просякнутий потом. Як це приємно — спітнілу Скинуть сорочку (Гірик, Сонце., 1958, 43); Настя неквапно розправила в руці скручену і спітнілу цидулку (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 125).

3. у знач. прикм. Укритий краплями осілої пари.

За вікнами висів туман, спітнілі шибки плакали (Панч, На калин. мості, 1965, 18); Старий Виштак вніс.. спітнілу пляшку (Зар., Світло, 1961, 68).

СПІТНІТИ, ію, ієш, док. 1. Укритися потом. В дворі Настя вимішує свиням у цебрі — з цебра пара. Настя спітніла (Вас., III, 1960, 330); Взимку дід Олофір тяжко захворів. Пішов вудити окунів і, доки прорубав ополонку, спітнів (Донч., III, 1956, 107); Василь відчує, що його руки спітніли (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 114); Враз мені стало душно, аж чоло спітніло (Грим., Подобиці.., 1956, 79); // Стати вологим від поту, просякнутися потом. Матроська душа в комбайнера жива, спітніла тільняшка ряба, для хлопця такого і мирні жнива — гаряча нова боротьба (Уп., Вірші.., 1957, 60).

2. тільки 3 ос. Укритися краплями осілої пари; запотіти. Шибки в вікнах спітніли, неначе плакали гіркими сльозами (Н.-Лев., VI, 1966, 348); Кожна бочка опечатана сургучем і позначена крейдою. Стеля і стіни пивниці спітніли (Томч., Жменяки, 1964, 34).

СПІХ, у, ч. 1. розм. Те саме, що **поспіх** 1. За годину приїхав добродій Брянський. Той спіх, з яким він увійшов у господу, досить свідчив, що славетний лікар звик навіщати або дуже слабих, або занадто нетерплячих гонорових пацієнтів (Л. Янов., I, 1959, 133); Ще кілька хвилин — і, може, вже буде пізно. Почав спішити — і мало не завалив усієї будови. Ні, тут спіхом нічого не зробиш (Хотк., I, 1966, 117); Чого б їм було вириватися зараз, коли нічого не трапилось? А то ж отакий спіх. Що за така причина? (Головко, II, 1957, 323).

Без спіху — те саме, що Без **поспіху** (див. **поспіх**). — Тепер, — каже Дуб, — скористуємось ми: Зостануться з нами охочі, А решта, без спіху, нехай по черзі За плесом зника в кучерявій лозі (Стар., Поет. тв., 1958, 220); Можна принаймні цигарку без спіху викурити (Головко, I, 1957, 280); Не к спіху, рідко — немає необхідності поспішати з чим-небудь, щось не потребує негайного виконання. — Я вірю, що ви не забудете занести [книгу] до вашого від'їзду. — Я можу навіть завтра. — Ні, ні. Зрештою, це ж не к спіху. Ви занесете її перед самим вашим від'їздом (Головко, II, 1957, 489).

2. розм., рідко. Моторність, спритність. Параска і наймичку розщитала, бо при її [Галиному] спіху наймичка була лишня (Мирний, IV, 1955, 115).

3. діал. Результат, успіх. Узяла [Оксана] голку, протягла нитку, та й забула узлика зав'язати, та сіла край віконця і давай би то шити. Знай виводить та виводить... і спіху нема (Кв.-Осн., II, 1956, 438).

СПІЧ, у, ч. Коротка привітальна застільна промова (на урочистому обіді, банкеті і т. ін.). [П а ш к е в и ч:] Тост гостю. Іване Володимировичу, ваші бажання? .. [М і ч у р і н:] Я хотів би в цьому столітті посягнути якоюсь мірою на світовий порядок.. Я маю на увазі створення запланованих спадкових змін.. [С і в ц е в:] Для новорічного спічу це занадто (Довж., I, 1958, 429).

СПІЧНУТИ, ну, нєш, док., діал. Спочити. — Я не можу зараз назад вертати, — відповіла дівчина.. Я мушу спіchnути (Коб., III, 1956, 325); Сінокоси спіchnуть од худібки, заростаючи велико зелом (Коцюб., II, 1955, 337); — Спічни ще троха, спічни. — Нт, будемо йти, — і підіймалася [Маруся] на зранені ноги (Хотк., II, 1966, 276).

СПІШЕНИЙ, а, є. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **спішити**. 2. у знач. прикм. Який спішився. Спішена кавдивізія Пархоменкї наступала по шосе (Панч, О. Пархом., 1939, 134); Розступилися [люди], даючи спішеному полковникові прохід до кобзарів (Ле, Хмельницький, I, 1957, 5); Спішені козаки, закріпивши попоми між кінями,

везли на них поранених побратимів своїх (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 187).

СПІШИТИ див. **спішувати**.

СПІШИТИ, шў, шїш, недок. 1. з інфін., з чим і без додатка. Старатися, намагатися якнайшвидше зробити що-небудь, виконати якусь роботу; квапитися, поспішати. Готова справа вся стояла, Спішили всі за стіл сидать (Котл., I, 1952, 205); Спішу поділитися з Вами звісткою (Коцюб., III, 1956, 230); Оленчук не спішив з відповіддю, розуміючи, що від його слова, від його поради зараз багато що залежить (Гончар, II, 1959, 396); Хліб той місила [Марія], до печі доглядалася, хапаючись, так наче Тихін у дорогу куди виряджався, а хліба в хаті не було, та спішила (Головко, II, 1957, 153); *Образно. Спішили [вітряки] домолоти чиясь мливо, скрипіли, і шарпались, і стогнали під вітром (Стельмах, I, 1962, 169).

Не спішачі — те саме, що Не поспішачі (див. **поспішати**). — Іди ж, братику, іди швидше. Роби йому, Мотре, як бабуся казала. Та роби гаразд, не спішачи... (Кв.-Осн., II, 1956, 197).

2. Швидко йти, бігти, пливати, їхати і т. ін.; прагнути якнайшвидше потрапити, вчасно прийти, не спізнитися кудись. Він біг, спішив до своєї квартири (Фр., VII, 1951, 250); Тут немає чим дихать, спішимо на свіже повітря (Коцюб., II, 1955, 243); Мати одразу ж босими ногами опускається на возкувату долівку і спішить до печі (Стельмах, I, 1962, 135); Батько нічого не сказав синові, побачивши, як той спішить з двору, щоб завидна впоратися з оранкою (Томч., Жменяки, 1964, 23); *Образно. Чорними клубами перекочуються [хмари] і спішать, спішать, спішать... (Хотк., II, 1966, 90); З зерном машини Спішать до станції — пора ж гаряча! — Жнива! (Дор., Серед степу.., 1952, 36).

◇ Спішити поперёд батька в пекло див. **пекло**.

СПІШИТИСЯ див. **спішуватися**.

СПІШИТИСЯ, шўся, шїшся, недок., розм. Те саме, що **спішити**. Мартоха немов спішилася натішитись сею дитиною і пестила її так, що Пріська з Улянкою аж зненавиділи мазуху (Л. Укр., III, 1952, 667); Тарас спішився з від'їздом; він хотів уже бути на двірці, бо здавалося йому, що там якісь веселіші гадки прийдуть до голови (Ков., Світ.., 1960, 69); Маленька перекуска тяглась уже дві години. Панство не спішились, гомоніли, жартували (Фр., II, 1950, 368); У сумраці другого поранку спішилася незугарно одягнена постать, оперезана вузьким ремінцем, саїтним гостинцем поквапно вперед (Коб., II, 1956, 92); *Образно. Години йдуть — куди вони спішаться? (Л. Укр., I, 1951, 180).

СПІШКА, и, ж., розм. Дія і стан за знач. **спішити** 1. — Прошу слова для позачергової заяви. — В залі зашуміли. — Що там за спішка? (Головко, II, 1957, 522).

Без спішки — те саме, що Без **поспіху** (див. **поспіх**). — Можна було [робити колоскопідіймач] без спішки, без гарячки. Ще взимку (Головко, I, 1957, 432); Наш кожен крок розрахований в часі, Все робиться чітко, точно, без спішки (Дор., Серед степу.., 1952, 80); [Не] спішка (спішки) — щось [не] є терміновим, негайним. Не було гудзика біля коміра. Тихін сказав жінці. Але їй ніколи ж. Ось тільки хліб у піч посадив. — Ну, та не спішка, — махнув Тихін рукою (Головко, II, 1957, 154); — Я йому ще одну перевірку влаштую. На селі про нього всяку всячину говорять. Мені заміж зараз не спішки (Логв., Літа.., 1960, 136).

◇ Спішку пороби — те саме, що Пороби гарячку (див. **гарячка**). — Я б на твоєму місці — не поїхала б. Нізащо! Дочекалася б таки листа. В такому ділі спішку пороти — злочин! (Головко, Літа.., 1956, 199).

СПІШНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до спішний. — *Ого! Отець-карлючка вже нанизу! Хоч маленький, але спішненький, — обізався Тарасій* (Н.-Лев., III, 1956, 379).

СПІШНЕНЬКО. Присл. до спішненький. *Скоро на світ займеться раненько, То я вийду на місто спішненько* (Пісні та романси... I, 1956, 239); *По слизоті він сміленько Став спускатися спішненько* (Манж., Тв., 1955, 179).

СПІШНИЙ, а, е. 1. Який вимагає негайного виконання; терміновий. *Хтось не одписав одразу, бо мав багато спішної писанини* (Л. Укр., V, 1956, 352); — *Я дотримуюся тієї думки, що, коли в спішній роботі є серйозність, — цю роботу ніколи не зробити так швидко, як треба* (Ю. Янов., II, 1958, 112).

Спішний лист; **Спішне повідомлення** — лист, повідомлення, що їх терміново доставляють за призначенням. *Поштар приніс спішного листа* (Трубл., II, 1955, 19); — *Чортзна-що робиться! — занепокоївся тамбовський губернатор, одержавши раптом спішне повідомлення* (Довж., I, 1958, 396).

2. Який здійснюється, робиться швидко, квапливо. *Почались спішні, але спокійні збори в дорогу* (Шер., В партиз. загонах, 1947, 55); *Надто спішних висновків Білозуб робити не хотів* (Собко, Біле полум'я, 1952, 110); // *Швидкий, квапливий* (про ходу, кроки і т. ін.). — *А ви тут глядіть, щоб до обіду було все готове, — наказав він Дарці й Якову і подався спішною ходою до стайні* (Л. Укр., III, 1952, 666); *Ішли [війська] спішним маршем, дні і ночі, майже не відпочиваючи* (Гончар, I, 1954, 60); *З коридора долинули спішні легкі кроки* (Десняк, Опов., 1951, 49); // *рідко*. Який минає, проходить швидко, непомітно. *Тоді дорога спішна, коли розмова потішна* (Укр. присл., 1955, 275).

Спішним порядком — терміново, негайно. *Спішним порядком будувалася спеціальна залізнична вітка, щоб можна було доставляти по ній з глибини Криму будівельні матеріали* (Гончар, II, 1959, 353).

3. розм. Моторний, спритний (про людину). *Хапкий, верткий, в'юнкий та спішний на вдачу, він і в звичайний час все чогось ніби кудись хапався, кудись поспішав, вертівся, метушився* (Н.-Лев., VII, 1966, 249).

СПІШНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до спішний 1. *З гирла [річки] чулися інші звуки. Їх галасливість говорила про спішність, захватність роботи* (Ле, Міжгір'я, 1953, 249); *Незважаючи на спішність роботи, і до цього Шевченкового твору перекладач поставився дуже уважно* (Рад. літ-во, 4, 1969, 64); *Будування мосту було справою виняткової спішності*.

СПІШНО. 1. Присл. до спішний 2. *На вокзалі — лемонт гудків: спішно перетягаються паровики й вагони на лівий берег Дніпра* (Еллан, II, 1958, 42); *Бутаков спішно докреслював географічну, гідрографічну та мореплавну карти Аралу* (Тулуб, В степу..., 1964, 403); *Одного разу Синявіна спішно викликано з виробничої дільниці до контори* (Ле, Міжгір'я, 1953, 172); — *Дочка моєї сестри зуміє показати себе на всякому місці; тільки що зробили ви діло спішно, да коли б воно не вийшло смішно!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 160); *Спішно піднявшись на ранній зорі, З косами йшли на жнива косарі* (Щог., Поезії, 1958, 427); *Маруся глянула... З пригорбка спішно біжить якийсь чоловік* (Хотк., II, 1966, 239); [Ю р и с т (молодий. Задиханий, спішно протоплюється і займає місце коло поета):] *Яка досада! Як я запізнився! Кінчається промова?* (Л. Укр., II, 1951, 511); // діал. Нетерпляче. *Коли попадала [муха] в щілину між рамою й склою, дзижчала нервово і спішно* (Хотк., II, 1966, 132); — *Мамо! — Чого тобі? — Я хочу щось сказати, — мовив він спішно* (Л. Янов., I, 1959, 418).

2. у знач. присудк. сл., кому, з інфін. і без додатка.

Не вистачає терпіння, не терпиться. Хлопець з чемності станув, хоча по ньому було видно, що мов здержування його майже боліло, так спішно було йому йти (Коб., III, 1956, 43); — *І спішно йому [вітрові], нема що казати: усе наперед виринається* (Кобр., Вибр., 1954, 165).

СПІШОК, шкў, ч. Зменш.-пестл. до спіх 1, 2. *Спішку, спішку! Побіжи під ткацьку стрішку, там тчуть і прядуть, мені починок дадуть (як пряди сідають)* (Укр. присл., 1963, 95).

СПІШУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спішувати і спішуватися. *Вдень Суворов об'їжджав полки, перевіряючи, як іде підготовка техніки до штурму, практична посадка й висадка десантів, спішування кавалеристів на випадок, якщо піз час атаки їм доведеться брати участь у пішому строю* (Добр., Очак. розмир, 1965, 329).

СПІШУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПІШИТИ**, шу, шиш, док., перех. Примушувати злізти з коня, коней. *Численні міномети заговорили з такою силою, що довелося негайно спішити один полк, зайняти ним оборону* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 327).

СПІШУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., **СПІШИТИСЯ**, шуся, шишся, док. Злазити з коня, коней. *Вершники спочатку проскакали вздовж берега Орі, де сніг був густо списаний вовчими та лисячими слідами. Козловський раз у раз спішувався, уважно їх розглядав* (Тулуб, В степу..., 1964, 208); *Кіннотники, спішившись, чекали нас біля розлогого дуба* (Шиян, Партиз. край, 1946, 216); *Через короткі інтервали на дорозі почали рватися снаряди, намацуючи рухливе кубло ворогів. Але воно з гиком та свистом проскочило між розривами, спішилось і чорним потоком кинулось в обхід комітетчикам* (Стельмах, II, 1962, 193); // розм. Злазити з велосипеда, виходити з машини і т. ін. *Василь у саду спішився і повів велосипед у руках* (Десняк, Десну..., 1949, 217); *Віліси позастрагали в баюрах, і генерали спішилися і брели непролазними шляхами* (Довж., I, 1958, 357).

СПЛАВ¹, у, ч. Складна речовина, що утворюється здебільшого при твердінні рідких систем з двох або кількох елементів (перез. металів). У сучасній техніці широко застосовуються різноманітні сплави, одержані з двох, трьох та більшої кількості металів і неметалів (Цікава хімія, 1954, 16); *На основі алюмінію створено сплави, які втров легші, ніж сталь, і водночас міцніші за неї* (Наука., 9, 1956, 5); *Рязанов над силу молотив колотушкою по дзеркальних вічках контейнера.. Дзеркала були вилиті з товстого гнучкого сплаву і ніяк не піддавалися* (Логв., Давні рани, 1961, 47); // перен. Поєднання різних елементів, частин і т. ін. чогонебудь. *На нас дивилась мозаїка дна: фіолетові плями густих водорослів [водоростей], блакитні очі підводних пісків, стара бронза і темно-синя емаль, що зливалися в один вогняний сплав* (Коцюб., II, 1955, 289); *Урочисто грав духовий оркестр. В найскладніших звукових сплавках, у зіткненні мотивів, мідних сурм, голосів, литавр і нових пісень народжувалась народна героїчна симфонія перемоги нового життя на землі* (Довж., I, 1958, 93); *В поезіях Шевченка маємо органічний сплав різних елементів народної творчості з його, Шевченковим, яскравим, винятково образним словом* (Рад. літ-во, 1, 1966, 85).

СПЛАВ², у, ч. 1. Дія за знач. сплавити, сплавляти² 1. *Ліс треба було рубати вище по ріці, там спуск хороший, зате сплав колод коштував дорого* (Кол., Терен., 1959, 300); *В цьому році раніше від звичайного почався сплав лісу по стрімкій гірській річці Черемош* (Рад. Укр., 19.III 1958, 8); // *Сплавний промисел. Тут побирають усі гроші, бо в Вижниці сидять ті промисловці, що тримають сплави; тут же ті гроші пропиваються* (Хотк., II, 1966, 383); *В Ільнику на причалі робітники сплаву*

навантажували платформи лісом (Чорн., Визвол. земля, 1950, 56).

2. Пліт із сплавного лісу. Лісові підприємці.. почали висилати [Вовкуна] зі сплавами до Журавна, ба й до Окопів, повіряючи йому продаж дерева (Фр., III, 1950, 48); — А що вже сплави збивати та гонити, то рівні йому в цій роботі поміж нас не було (Мур., Бук. повість, 1959, 16).

СПЛАВАТИ, аю, аєш, *док., перех., розм.* Плаваючи, побувати скрізь, у багатьох місцях. Батько її Ковбаня отаманував у Січі і все море сплавав (П. Куліш, Вибр., 1969, 264).

СПЛАВАЧКА, и, ж., *діал.* Сплавний промисел. Молодиці регочуть, аж за боки беруться. А баба звивається поміж ними і вже оповідає, як чоловік приходить із сплавачки (Хотк., II, 1966, 404).

СПЛАВИТИ¹ *див.* сплавляти¹.

СПЛАВИТИ² *див.* сплавляти².

СПЛАВИТИСЯ *див.* сплавлятися¹.

СПЛАВКА, и, ж. Дія за знач. сплавити, сплавляти¹ 1. Сплавка металів.

СПЛАВЛЕНИЙ¹, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сплавити¹ 1. Залізо, сплавлене з хромом.

2. у знач. прикм., *перен.* Об'єднаний в одне нерозривне ціле.

СПЛАВЛЕНИЙ², а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сплавити² 1. Своєчасно сплавлений ліс; // у знач. прикм. Накопились величезні запаси сплавленої деревини.

СПЛАВЛЕНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сплавлений¹ 2. В останні роки життя Маневич працював все так же напружено і захоплено. Живопис його набуває щільної матеріальності, сплавленості, колорит став складнішим (Образотв. мист., 1, 1973, 30).

СПЛАВЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. сплавити, сплавляти¹, сплавлювати 1. Зелений карбід кремнію — хімічна сполука вуглецю з кремнієм — одержується штучним шляхом — сплавленням кварцового піску з вугільним порошком з невеликою домішкою металевих ошукрок у електропечах (Технол. різального інстр., 1959, 58).

СПЛАВЛЮВАТИ¹ *див.* сплавляти¹.

СПЛАВЛЮВАТИ² *див.* сплавляти².

СПЛАВЛЮВАТИСЯ¹ *див.* сплавлятися¹.

СПЛАВЛЮВАТИСЯ² *див.* сплавлятися².

СПЛАВЛЮВАЧ, а, ч. Робітник, який сплавляє метали.

СПЛАВЛЯННЯ¹, я, с. Дія за знач. сплавляти¹ 1. Зварювання полягає в сплавленні двох частин металу під дією високої температури (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 182).

СПЛАВЛЯННЯ², я, с. Дія за знач. сплавляти² 1. Заготовлену в лісі деревину перевозять до споживачів по сплавлених ріках і залізницями. Сплавляння лісу обходиться в 5—8 раз дешевше, ніж перевезення залізницею (Ек. геогр. СРСР, 1957, 54).

СПЛАВЛЯТИ¹, яю, яєш і рідше **СПЛАВЛЮВАТИ**, юю, юєш, *недок., СПЛАВИТИ*, влю, виш; *мн.* сплавлять; *док., перех.* 1. З'єднувати плавленням. Сплавляти залізо з хромом.

2. *перен.* Об'єднувати в одне нерозривне ціле; пов'язувати, з'єднувати. Саджання трьох дерев на відзнаку якоїсь події — поширений у фольклорі мотив. Шевченко не просто переносить у свою поезію ці мотиви. Він їх сплавлює з особистими глибокими думами і почуттями (Нар. тв. та етн., 1, 1961, 45); Хай сплавить нас в гранітному єднанні І чиста ніжність, і пекучий гнів! (Гірник, Стартують..., 1963, 36); Картина російської дійсності, змальована в цій поемі [«Коробейники» М. О. Некрасова], так і залишилася б мозаїкою, якби поет не сплавив усі її елементи єдиним, всеохоплюючим ліричним почуттям (Рад. літ-во, 12, 1971, 53).

СПЛАВЛЯТИ², яю, яєш і рідше **СПЛАВЛЮВАТИ**, юю, юєш, *недок., СПЛАВИТИ*, влю, виш; *мн.* сплавлять; *док., перех.* 1. Відправляти, переміщати плавом за течією річки. Бистрець біситься й піниться, з розгону влітають у нього менші потоки, де-не-де у них позастривало дерево, що сплавляли весною, та от не стало води (Хотк., II, 1966, 350); Артем уже знав, що в тартаки такі великі в місті, а ліс туди плотами по Дніпру литвини сплавляють (Головко, II, 1957, 213); — Ми й дуби нарубаємо у Самарських пуцах і сплавимо їх Дніпром через пороги (Тулуб, Людолови, II, 1957, 192).

2. *перен., розм.* Намагаючись позбутися кого-, чого-небудь, відправляти, влаштовувати кудись, передавати кому-небудь. [Р о м а н ю к:] Немає на кого спертись... [К о в ш и к:] А нащо ти Карпа Корнійовича сплавив рибку ловити, а на його місце Вакуленка взяв? (Корн., II, 1955, 240); // Продавати, збувати що-небудь. — А де решта краму? По кіосках розтикав? На базарі виймають, так ти через державну торгівлю вирішив сплавляти, на паях з кіоскерами (Кучер, Трудна любов, 1960, 524); — Я їх привів, аби вони забрали його [фортепіано] в ломбард.. Буде непогано, коли ми його сплавимо (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 114).

СПЛАВЛЯТИСЯ¹, яється і **СПЛАВЛЮВАТИСЯ**, юється, *недок., СПЛАВИТИСЯ*, виться; *мн.* сплавляться; *док.* 1. З'єднуватися плавленням.

2. *перен.* Об'єднуватися в одне нерозривне ціле; пов'язуватися, з'єднуватися. Публіцистика в найкращих своїх зразках завжди тяжіла до художнього синтезу. Це та галузь творчості, де своєрідно сплавляються художня і наукова чи ділова мова (Рад. літ-во, 4, 1963, 62); Жовто-багряні фарби, ніби сплаваючись у єдиній масі, передають враження від того недовговічного періоду осіннього в'янення, коли все сповнене урочистого спокою (Образотв. мист., 4, 1971, 11); Весна, обов'язок, кохання, надії — все сплавилось в Артемовому серці (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 102).

3. *тільки недок.* Пас. до сплавляти¹, сплавлювати. **СПЛАВЛЯТИСЯ**², яється і **СПЛАВЛЮВАТИСЯ**, юється, *недок.* Пас. до сплавляти², сплавлювати 1. Найкраще степове сіно, сухе та зелене, як чай, пресувалося по таборах у тюки і вже в такому вигляді сплавлялось на каховську пристань (Гончар, Таврія, 1952, 215); Хто бачив, як сплавляється ліс, той може уявити собі, як спускаються стояки уклоном (Роб. газ., 23.II 1964, 2).

СПЛАВНИЙ, а, е. Стос. до сплаву (*див.* сплав² 1). Сплавний період; // Придатний для сплаву; *признач.* для нього. Заготовлену в лісі деревину перевозять до споживачів по сплавлених ріках і залізницями (Ек. геогр. СРСР, 1957, 54); День і ніч води Київського сплавного рейду бороздять невеликі потужні катери, які формують каравани лісу для сплаву по Дніпру (Колг. село, 3.VII 1954, 3); // Який доставляється сплавом, який сплавляють. Ополудні Варвара перейшла місток через Протву, всю загачену набряклим і почорнілим сплавним лісом (Перв., Дикий мед, 1963, 104).

СПЛАВНИК, а, ч. Робітник, що займається сплавом лісу.

СПЛАВЩИК, а, ч., *розм.* Те саме, що сплавник. Тяжка й небезпечна праця сплавщика на гірських ріках-потоках (Скл., Карпати, II, 1954, 302).

СПЛАКАНИЙ, а, е, *розм.* 1. Який багато плакав, пролив багато сліз; змучений від плачу. Біль, що підносить груди сплакані жінки, почав утихати (Кобр., Вибр., 1954, 11); Сплакані і зів'ялені горем, стоять в узголів'ях домовин сім'ї полеглих (Мельн., Коли кров.., 1960, 25); // В якому відчувається стримуваний плач.

— Скільки тато дає [поля]? — спитала [Зоя] стисненим, спланим голосом (Коб., III, 1956, 484).

2. Із слідами сліз, змочений сльозами, розпухлий, почервонілий від плачу (про очі, обличчя); заплаканий. Неня свічку у руці придержувала і спланими очима потакувала, що баба буде гинути (Черемш., Тв., 1960, 39).

СПЛÁКАТИ, сплáчу, сплáчеш, док., розм. 1. *неперех.* Почати плакати або трохи поплакати. Сплакав Івась край тополі. Очі одвертає (Рудан., Тв., 1959, 93); Коли Олена розповіла їй зміст листа, вона сплала, замість що-небудь на відповідь сказати (Коб., I, 1956, 101); Мати сплала і поїхала, поцілувавши сина в голову (Свидн., Люборацькі, 1955, 26); Доліський чоловік сплаче та й вже, а на панцину йде, подітисся йому ніде (Хотк., Довбуш, 1965, 41).

2. *перех., перен.* Слізьми змити якусь ганьбу. [З а х а р к о:] Плач, плач, безпутний!.. Сплач з серця гиду, котра пригнітила його! Може, хоч зо дна зринуть чисті сльози (Кроп., II, 1958, 179).

◇ Сплáкати бчі — плачучи, зіпсувати собі зір. Сплакала очі темної ночі, Що світонька не бачу (Чуб., V, 1874, 184).

СПЛÁКАТИСЯ, сплáчуся, сплáчешся, док., розм. Пролити багато сліз; змучитися від плачу. О, далеко ж зайшов сокіл К морю птиці бити, Та храброго [хороброго] вже Ігоря Полку не воскресити [воскресити].. І сплакались руські жони, Стали голосити (Рудан., Тв., 1956, 255).

СПЛÁКНУТИ, нý, нéш, док., розм. Трохи поплакати. Обнялися [хлопці], поцілувалися, сплкнули та й розійшлися (Федьк., Буковина, 1950, 60); П'ять-шість бабусь стареньких придибало провести покійницю, тихо сплкнути (Мирний, III, 1954, 137); Сплкнувши тут же у Янчихи, Мокрина побігла до хати (Козл., Ю. Крук, 1950, 152); // Заплакати тихо, непомітно. Тут аж сплкнула [мати]; далі й каже: — Йдіть, люди добрі, туди, відкіля прийшли (Кв.-Осн., II, 1956, 443); Галя не сплкнула від матерньої образи, їй було тільки так гірко від матерньої неправди, так серце її запеклось... (Мирний, IV, 1955, 82); Довідавшись про Гриців намір, мати, звичайно, як мати, сплкнула, але не затримувала сина (Добр., Ол. солдатики, 1961, 99).

СПЛÁКУВАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. сплáкувати і звуки, утворювані цією дією. Дитина пробуджується. Пружить сповиті ніжки і повертає голівку в бoki. З глибини хустки йде їй тихе сплакування (Тудор, Вибр., 1949, 324).

СПЛÁКУВАТИ, ую, уéш, *недок.*, розм. Плачучи, судорожно вдихати повітря. — Чого ти кричиш? — грізно запитав він. — Чого ж вони дражнять? — сплакуючи, одмовив Кирилко (Мирний, I, 1954, 153); *Образно. Верби сплакували листям, і золоті сльози гнало за водою (Тют., Вир, 1964, 377).

◇ Сплáкувати бчі (вічі і т. ін.) — плачучи, псувати собі зір. [Є в а:] Почуваю, що це великі дні, а ми не бачимо їх. [І темне серце, і темні очі плачуть... [А н т і н:] У нас [сліпих] думка — це очі, і не треба сплакувати їх... (Ірчан, I, 1958, 132); Розійшлися їхні долі, Мабуть, вже не буде стрічі, Хоч за них [дітей] батьки в костьолі Сплакують старенькі вічі (Павл., Пальм. віть, 1962, 58).

СПЛАНЕРОВАНИЙ, а, е, ав. Дієпр. пас. мин. ч. до спланерувати.

СПЛАНЕРУВАТИ, ую, уéш, док., *перех. і неперех.*, ав. Поступово, плавно знизитися на літальному апараті; // Планеруючи, посадити що-небудь. Гідроплан поцастило спланерувати на воду; // Повільно, плавно знизитися (про птахів). Поранений [чирок] спланерував у очерет (Мушк., День., 1967, 74).

СПЛАНОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спланувати. Ходжу, дивлюсь на ці правильно сплановані будови фортеці (Ле, В спопі..., 1960, 196); Лісорозсадник виявився великим і дуже розумно спланованим господарством (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 106); «Дощова трилогія» [М. Рильського] — це не поема, а цикл, але спланований і збудований за всіма правилами архітекtonіки (Криж., М. Рильський, 1960, 72); Двісті томів світової класики дасть українському студентству спланована за вузівськими програмами нова серія «Вершини світового письменства» (Вітч., 11, 1969, 221); // сплановано, безос. присудк. сл. Було заздалегідь сплановано точки, в яких мав перебувати «Луноход-1» наприкінці кожного сеансу руху по Місяцю (Рад. Укр., 22.I 1971, 3); Створено гастрольне бюро самодіяльних митців, сплановано обмін творчими колективами в межах України (Веч. Київ, 4.XII 1968, 3).

СПЛАНУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. спланувати.

2. Розташування окремих частин чого-небудь стосовно одна одної. Він придивлявся не тільки до загального спланування парку, але і до кожної рослини зокрема (Ле, Право., 1957, 101).

СПЛАНУВАТИ, ую, уéш, *перех.*, док. 1. Док. до планува́ти¹. За всю свою довголітню працю якщо він і спланував щось путнє і реалне, то це хіба що моторного човна «Світлану» (Збан., Курил. о-ви, 1963, 41); Хати ще будувалися, а навколо них уже зеленіли садочки. Їх насадили кілька років тому, коли спланували вулицю (Минко, Ясні зорі, 1951, 27); Щоб забезпечити худобу достатньою кількістю зелених кормів, треба з осені правильно спланувати посіви культур зеленого конвейєра на наступний рік (Колг. Укр., 8, 1956, 31); Тихонюк зрозумів, що його робота буде залежати від того, наскільки він зуміє її спланувати, надати їй гострої злободенності (Збан., Між.. людьми, 1955, 150); Правильно спланувати продаж сільськогосподарських продуктів державі з урахуванням якості земель можна тільки на основі оцінки землі за рентним доходом (Ком. Укр., 12, 1968, 29).

2. Скласти план (у 3 знач.).

СПЛАНХНОЛОГІЯ, і, ж. Розділ анатомії, що вивчає нутрощі людини і тварин.

СПЛÁТА, и, ж. Дія за знач. сплатіти, сплáчувати. Сплата членських внесків — це один з найперших обов'язків комуніста (Матер. ХХІV з. КПРС, 1971, 125); Вимоги страйку були звичайні — єдино можливі в умовах політичного терору окупації: сплата заборгованості робітникам і службовцям, підвищення розцінок у зв'язку з дорожнечою, восьмигодинний робочий день (Смолич, V, 1959, 609); — Тиняєшся увесь рік цим степом, стягаючи з тутешніх дикунів податки. Працюєш, працюєш — ніякої тобі подяки, і головне, ніяк не добитися повної сплати податків (Тулуб, В степу..., 1964, 329).

СПЛÁТИТИ див. сплáчувати.

СПЛÁТИТИСЯ, сплáчуся, сплáтишся, док., розм., рідко. Платячи гроші, звільнитися від боргу. — Я в семінарії гуляв, Довги робив... Щоб з них сплатитись, Шукав багато оженились (Фр., X, 1954, 187).

СПЛÁТНИЙ, á, é. Стос. до сплати. Сплатний ордер.

СПЛÁЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сплатіти. *Образно. Візьму стебло в тугі робочі руки, З яких іще не звітрилась війна, І я пізнаю в нім часи розлуки І щастя, кров'ю сплачене, сповна (Стельмах, Жито., 1954, 11); // сплáчено, безос. присудк. сл. В обох членські внески було сплачено за серпень місяць (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 10).

СПЛÁЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. сплатіти. По сплаченню контрибуції [складчини на газету] у всіх гостей мов гора з плечей зсунулася (Фр., I, 1955, 187).

СПЛАЧУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. ч. до сплáчувати. На поверхні буржуазного суспільства плата робітника уявляється як ціна праці, як певна кількість грошей, сплачуваних за певну кількість праці (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 532).

СПЛАЧУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПЛАТИТИ**, сплaчу́, сплáтиш, док., перех. і без додатка. Вносити плату за що-небудь, на відшкодування чогось; платити, виплачувати. Порадилися із Прокопом та й вдалися до хазяйки, що хату наймала. Своє лихо оповістили, питаємо, чи буде її рада на те, щоб ми поденно за хату їй сплачували (Вовчок, I, 1955, 139); [Г а л у ш к а:] Ми за машини, що належать МТС, сплачуємо. Ми державу ніколи не обидимо (Корн., I, 1955, 318); — Дівчина вже заручена; одмовити — треба сплатити за безчестя (Л. Укр., III, 1952, 470); [С и л ь в е с т р:] Дозволь тобі цей твір подарувати, Його сьогодні в грека я купив, Лиш двадцять гривень хитрому сплатив (Коч., П'єси, 1951, 109); * Образно. — Будуть вони [образи загиблих] стояти на чужині, як вічна пам'ятка, вічне нагадування всьому світові про жертви нашого народу, який грудьми зустрів навалу фашистських орд і сплачує власною кров'ю визволення Європи... (Гончар, III, 1959, 124); // Вносити збір, встановлений організацією, установою, державою. Все життя Чуплак біднував: то стягався на своє поле, то будував собі хату, то сплачував податки — і не бачив світу (Чорн., Визвол. земля, 1959, 181); Членом КПРС може бути кожний громадянин Радянського Союзу, який визнає Програму і Статут партії, бере активну участь у будівництві комунізму, працює в одній з партійних організацій, виконує рішення партії і сплачує членські внески (Статут КПРС, 1971, 4); // Повертаючи гроші, звільнятися від боргу. Звівся [Карпо] нінащо, а довгів не сплатив... (Коцюб., I, 1955, 304).

◇ Сплáчувати (сплатіти) дань кому, чому — оцінювати по заслугах, у повній мірі; приділяти достатню увагу, час. Ну, от і добре. Музі дань сплатив я.. Перекладімо ж як фінал прислів'я: Годину — втісі, а роботі — час! (Рильський, II, 1960, 82).

СПЛАЧУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до сплáчувати. В 1913 році царська Росія купувала за кордоном близько дев'яти мільйонів тонн кам'яного вугілля і коксу. За це сплачувалося втричі більше золота, ніж виручала Росія за все продане нею жито або майже половину вартості експортованої пшениці (Рад. Укр., 25.VIII 1957, 1).

СПЛЕБЕЇЗУВАТИ, ую, уєш, док., перех., розм., рідко. Зробити плебеем. — Бачу, газетарська компанія сплебеїзувала тебе, ось що! (Фр., VII, 1951, 100).

СПЛЕНІН, у, ч. Лікарський гормональний препарат, який одержують із селезінки великої рогатої худоби і застосовують для лікування токсикозів вагітності, променевої хвороби, для нормалізації азотистого обміну і т. ін. Експериментальні дослідження показали, що спленін значно продовжує життя кроликів, уражених раковою пухлиною (Фізіол. ж., VI, 2, 1960, 156).

СПЛЕСК, у, ч. 1. Дія за знач. сплéскувати, сплeсн́ути і сплéскуватися, сплeсн́утися, а також звуки, утворювані цією дією. Чути було сплески хвиль (Ю. Янов., II, 1958, 157); На середині [ставка], від сплесків риби, розходилися широкі кола і губилися в осоці (Панч, Гомон. Україна, 1954, 128); Невидимі крила чирят пролопотіли над верховіттям дерев і згодом обізвалися сплеском в лісовому озерці (Стельмах, I, 1962, 400); Зіна була зайнята своєю справою і не чула нічого, крім сплесків весел (Ів., Вел. очі, 1956, 85); Я чув грім оплесків, схожий на сплески тисяч голубиних крил (Рильський, IX, 1962, 145); Сколихнулось повітря від сплеску полотнищ (Рад. Укр.,

8.XI 1960, 1); // Підйом хвилі, що плещеться. Водяні сплески, здавалось, дохлюпували до неба (Мушк., Серце., 1962, 233); Часом ми помічали баранця на червоній хвилі й зіскакували на ноги, бігли вбік, доки за нами гналися розгнівані води. Сплески вилітали так високо, що ми крізь них дихали подвійною вогкістю шторму (Ю. Янов., II, 1958, 51); Широке синє плесо перед нами в пінястих сплесках: вийшли сазани на гулянку (Гонч., Вибр., 1959, 256); * Образно. Сплески пісні й сміху тонуть В розколісаній ріці (Бажан, Роки, 1957, 284); Кінь піднімає копита Над сивими сплесками жита (Мал., II, 1948, 46).

2. спец. Коротке, але великої сили випромінювання радіохвиль, яке відбувається на планетах та зірках сонячної системи. Відкриті недавно високі сплески радіовипромінювання Юпітера свідчать про величезні розряди, які можливі лише при еруптивних [пов'язаних з виверженням] процесах могутньої сили (Наука., 7, 1961, 20).

СПЛЕСКАТИ¹, сплеска́ю, сплеска́єш і сплeщ́у, сплeщ́еш, док., перех. 1. Ударивши або здавивши, зробити плоским; сплющити. Куля влучила в орден — сплeскала свинець, а грудей не дістала, безсила! (Голов., Близьке., 1948, 28).

2. Плескаючи по шматку тіста, зробити хлібину, перепічку і т. ін. Якби тільки борошенця Із млина того дістати Та перепічку сплескати (Манж., Тв., 1955, 184).

СПЛЕСКАТИ², сплeщ́у, сплeщ́еш, док., перех. і без додатка, розм. Сказати щось зайве, неправдиве; вигадати. Маланка не дуже няла [йняла] віри тому. Чого люди не сплeщуть. І вона потай од своїх побігла, немов за ділом, до Кандзюбихи (Коцюб., II, 1955, 29); — А думаєте, у вас великі достатки? — образилася Одарка. — Один сірник та жменя конопель, то й край усім достаткам! — Бог із вами! Що це ви таке страшне сплeскали, — штовхнула її Настя (Л. Янов., I, 1959, 386); // Сказати щось непристойне. [7 - й п а р у б о к:] Іноді таке неподобне сплeще [Соломія], що й парубкові соромно слухати, не те, що дівці (Кроп., I, 1958, 68).

СПЛЕСКАТИ³ див. сплéскувати.

СПЛЕСКАТИСЯ, áється, док. Стати плоским від удару або здавлювання. — Вона [машина] ту палицю як підхопила, як черконе! Так к лихій годині всі зуб'я й сплeскалися! (Мирний, IV, 1955, 245).

СПЛÉСКУВАТИ і **СПЛІСКУВАТИ**, ую, уєш, недок., **СПЛЕСН́УТИ**, ну́, нeщ́ і рідко **СПЛЕСКАТИ**, сплeщ́у, сплeщ́еш, док. 1. *неперех.* Рухаючись, видавати плескіт (у 1 знач.) (про річку, хвилю і т. ін.). Сплескує світанком .. річка (Тер., Ужинок, 1946, 176); Ледве чутний сплескує Дунай (Ющ., Люди., 1959, 176); Аж ось рожева барва зникла, повіяв раптовий вітер, хвиля сплeснула голосніше (Л. Укр., III, 1952, 608); На озерці залопотів крилами крижень, сплeснула вода і така тиша-тиша (Стельмах, I, 1962, 401); // *безос.* Андрій натрапив на шматок руди, розмахнувся і кинув його в темний простір перед собою. Трохи згодом десь далеко сплeснуло: на споді кар'єру була вода (Гур., Наша молодість, 1949, 395); * Образно. Коні трусили дрібною ристю, на возах сиділо повно людей, і то з-поміж них сплeскував спів (Смолич, Мир., 1958, 191); Сів [Іван] під стіною жита.. Тут було затишно, вітер сплeскував над головою, поскубуючи чуб (Гуц., З горіха., 1967, 103); // Б'ючи по воді, піднімаючи хвилю, створювати плескіт (про риб, птахів і т. ін.). Рясними хвилями мерехтіла ріка, на поверхні якої розпливалися кола в місцях, де сплeскувала риба (Грим., Незакінч. роман, 1962, 213); Ні листочок не шелесне, Ані рибонька не сплeсне (Бичко, Вогнище, 1959, 112); * Образно. Хто так

любить життя і весну щирим серцем своїм молодим, коли місяць від щастя сплесне в водах неба веслом золотим? (Гонч., Вибр., 1959, 44); // перен. Раптом виникати, поширюватися (про звуки). Короткий посвист сплеснув раптом з-під дерев (Смолич, II, 1958, 88); Надричний голос сплеснув неждано високим «ой» і зразу ж обірвався (Стельмах, II, 1962, 200); Сплеснув притишений сміх дівочий серед голубої сутінки (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 120); Незабаром у третьому купе сплеснула легкокрила пісня (Минко, Повна чаша, 1950, 171).

2. *неперех.* Утворювати звуки, махаючи, ударяючи крильми (про птахів). Розвіялися тучі, сплеснув крильми осінній птах (Мур., О. Горбань, 1938, 55); *Образно. Весна прийшла, на синьому Дунаю Сплескала лебедими крильми (Фр., XI, 1952, 247); // Стискаючи повітря і ударяючись об щось, утворювати звуки (про крила). В курнику знову налякано сплескують дужі крила, й різкий, задержуватий голос птиці ще раз крає сонну тишу (Бабляк, Літопис., 1961, 4); Барвисті крила Широком помахом угору здійнялись і сплеснули... (Л. Укр., I, 1951, 134).

3. *неперех.* Ударяючи чим-небудь об щось, видавати характерні звуки плескоту, ляскоту і т. ін. Великий, головатий.. бичок [риба] сердито сплескував хвостом, плигав на дні баркаса (Збан., Мор. чайка, 1959, 67); Натопи сплеснув тисячами працюючих рук (Епик, Тв., 1958, 349).

Сплéскувати (спліскувати, сплесну́ти) рука́ми у (в) долоні, долоньями, у (в) долоньки і т. ін.) — звівши руки, ударяти злегка в долоні, перев. під впливом якогось сильного почуття або з метою привернення уваги до себе. Івась узаявся у боки і пішов викрутом по хаті.. Як та дзига, крутився він на одному місці, пристукував ногами, сплескував руками (Мирний, I, 1954, 201); [М а р т і а н:] Що сталося? [А р д е н т:] Я статую розбив. (Мартіан сплескує руками) (Л. Укр., III, 1952, 316); — Ой боже ж мій! — сплескувала руками Федора. — Яка ж ти стала... (Цюпа, Назустріч., 1958, 279); Під повіткою лежала здута, мов гора, руда корова, на неї.. падала, вилася, в землю билася розчипчена, розхристана Гапа; дві-три сусіди й собі вигукували, божкали, спліскували у долоні (Дн. Чайка, Тв., 1960, 70); Як сплесне Чайчиха руками, як заплаче! — Господи милий! За що моєму дитяти щастя нема! (Вовчок, I, 1955, 219); Трохи не посварилися — кому ким бути, бо всі хотіли бути «гідким каченям». Та бабуся тричі сплеснула в долоні, і всі замовкли (Ів., Таємниця, 1959, 27); Павло махнув байдуже рукою, а тоді сплеснув раптом долоньями, мов щось згадав, і голосно засміявся (Кучер, Прощай., 1957, 4); Перебирав-перебирав [сотник], думав-думав... далі як сплесне у долоньки, як загомонить сам собі у хаті (Кв.-Осн., II, 1956, 153).

4. *перех.* Викидати назовні, наверх те, що легше за воду, яка плеще, вирує. *Образно. Натопи клекоче, як казан з окропом, сплескує гаряче шумовиння сміху (Вол., Самоцвіти, 1952, 57).

СПЛéСКУВАТИСЯ і СПЛіСКУВАТИСЯ, ується, недок., СПЛЕСНУ́ТИСЯ, нється, док. 1. Рухаючись, видавати плескіт (про хвилю). Розмірено сплескувалась дніпрова хвиля внизу (Гончар, Таврія, 1952, 98); *Образно. У відповідь на постріл тиша сплескувалась кулеметною чергою (Перв., Невигадане життя, 1958, 190); Кинулась [Катря] лише тоді, як тиха розмова чоловіків за столом.. сплеснулась веселими вигуками (Головко, II, 1957, 505); // Б'ючи по воді, піднімаючи хвилю, створювати плескіт (про риб, птахів і т. ін.). Десь бабахнув охотник з рушниці — сплеснулась від того риби́на в б́ерезі (Хотк., I, 1966, 80).

2. З шумом переливатися через край чого-небудь.

Дзвінко спліскувалася в глибокі колодязі вода з переповнених відер (Загреб., Диво, 1968, 102).

СПЛЕСНУ́ТИ див. сплéскувати.

СПЛЕСНУ́ТИСЯ див. сплéскуватися.

СПЛЕ́СТІ див. спліта́ти.

СПЛЕ́СТІСЯ див. спліта́тися.

СПЛéТЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сплесті́.

У нього батіг там, може, з цілої волячої шкури сплетений (Укр.. казки, 1951, 126); Фуфайки ж, сплетеної Раїсою, він не мав права скидати цілу зиму (Кочуб., I, 1955, 329); На кожному кілку сушилися ятері, чудові дебели ятері, сплетені майстерною рукою дядька Йони (Донч., IV, 1957, 202); Варка вітром вискочила до комірчини і внесла кілька сплених з житнього колосся та сухих квіток вінків (М. Ол., Леся, 1960, 144); Низько звисала сплетена із лози й присипана землею стеля (Скл., Святослав, 1959, 269); Частина старих типових ніжинських дукачів з бантами зроблена із срібла і оправлена в шнурочок, сплетений із срібного дроту (Дукати.. Укр., 1970, 47); Косматим, спленим в жмут корінням вона [ялиця] трималася за цей край урвища (Мур., Бук. повість, 1959, 27); Шаблій лежав горілиць, закривши обличчя спленими у пальцях долоньями (Д. Бедзик, Серце., 1961, 115); Національний і соціальний гніт сплени були між собою тісно і являли один нестерпний бич (Рильський, III, 1956, 40); В старечій голові Субудая снувалися хитро сплені думки (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 382); // сплéтено, безос. присудк. сл. Сьогодні ще стоїть вона [Країна Рад] в вінку терновім, Але вже сплетено лавровий їй вінок! (Рильський, II, 1960, 188); Усе, що тільки мною зроблено, Нічим блискучим не оздоблено, Не з нитки сплетено шовкової, А з конопляної, сурової (Бичко, Простота, 1963, 36).

СПЛéТЕННЯ, я, с. 1. Дія і стан за знач. сплесті́ і сплесті́ся. Письменника.. створює колектив — громадськість — республіка — наша радянська країна шляхом впливів по тисячах зв'язків, стиків, сплених внутрішнього світу письменника з дійсністю, з єдиною радянською культурою (Кундзич, Дієзи., 1956, 136); Могутня економічна база країни і дедалі тісніші господарські зв'язки між республіками зумовили сплени інтересів усіх націй країни і, по суті, злиття їх в один загальнонародний інтерес (Ком. Укр., 5, 1967, 7).

2. Те, що являє собою з'єднання, переплетення чого-небудь. При.. новокаїновій блокаді досягається тимчасова фізіологічна перерізка [перерізування] основних нервових стовбурів і сплених, що іннервують [здійснюють іннервацію] життєво важливі органи грудної і черевної порожнини (Фізіол. ж., II, 5, 1956, 82); У льонарів переважають невралгії плечових сплених, що може бути зв'язане з напруженням м'язів плечового пояса (Лікар. експертиза., 1958, 91).

△ Сб́нячне сплéтєння див. сб́нячний.

СПЛЕТІ́ННЯ, я, с. 1. Місце, де з'єднується, переплітається що-небудь. Віктор довго тикав автоматичною ручкою в сплетіння дротів, а потім плюнув і відійшов... (Зар., Світло, 1961, 12); За містом, де колії стрічні, Де сплетіння шляхів.., Гуркотять поїзди електричні Водоспадом на Фастів, Ірпінь... (Криж., Під зорями., 1950, 8).

2. Ціле, що становить собою переплетення окремих його частин. Іван підступав ближче і раптом у сплетінні вербових коренів помічав величезну щуку (Кол., Терен., 1959, 37); Між вузлуватим сплетінням дубового гілля горіло весняне небо (Перв., Невигадане життя, 1958, 37); Угорі, на химерному невидимому сплетінні металевих конструкцій бурової, блимають вогні (Цюпа, Крайни, 1971, 49).

3. Поєднання, переплетення чого-небудь. *Оправа другого турячого рога з Чорної Могили ще багатша. В основу її рисунка покладено билинний сюжет, в якому фігурують фантастичні звірі, птахи та люди.. Фантастичні звірі зображені у найвигадливіших сплетіннях* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 529); // *перен.* Суміш, поєднання якихось явищ, подій і т. ін. Цілою кавалькадою вривається до мене галас схвилюваної вулиці, — якесь дивне сплетіння сміху, співу, крику, плачу й розміреного топоту людських ніг (Кол., На фронті.., 1959, 109); *Стрімкі чи повільні переходи почуттів, їх зіткнення, протиставлення, сплетіння — така стихія його* [А.Малишка] *ліризму* (Вітч., 10, 1963, 123).

СПЛЕТІННЯ ОБСТАВИН — те саме, що **Збіг обставин** (див. збіг). — *Трагічне сплетіння обставин, жорстоке вбивство чоловіка, мала дитина, осамотнена жінка в далекому лісництві... І ніде жодної рідної душі...* (Загреб., Шепіт, 1966, 297).

СПЛІЧНИТИСЯ, *читься, док., розм.* Вивихнути плече (про коня). *Ми з Прокопом Івановичем хотіли вже рушати, а тутечки, мені на лихо, сплечивсь мій кінь* (Стор., I, 1957, 177).

СПЛИВАННЯ, *я, с.* Дія за знач. **спливати, спливіти**. Радянські атомні підводні човни можуть здійснювати навколосвітні походи без спливання (Рад. Укр., 16.II 1967, 3); *Спливання легкого зерна на воді.*

СПЛИВАТИ, *аю, аєш, недок., СПЛИСТИ, спливу, спливієш; мин. ч. сплив, спливлá, лó; і СПЛИВТИ, вó, вéш; мин. ч. сплив, спливлá, лó; і рідко СПЛИНУТИ, ву, неш, док. 1.* Пливучи, віддалятися, зникати з поля зору. *Тепер нічого того нема. Нема й не вернеться вже, як не може ніколи вернутись на ріці піна, що сплила за водою* (Коцюб., II, 1955, 344); *Читаючи, старий часто спочивав і дивився на річку, на останні крижини, що спливали геть* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 66); *Спливають Дніпра переливи* (Бажан, Нашому юнацтву, 1950, 9); **Образно. Колосальна енергія Волги протягом багатьох століть даремно сплила в море* (Рад. Укр., 14.IX 1950, 2); // *перен.* Безслідно зникати, пропадати, втрачатися для кого-небудь. *Тяжкі часи настали в родині Івана по смерті газди. Загніздилося безладдя, спливали гаразди, продавалися царинки одна по одній* (Коцюб., II, 1955, 312); *Як тільки господарство потрапило до його рук, все почало непомітно спливати, наче за водою* (Збан., Любков, 1957, 12); *Каламарчики та коробочки з дівочими чарами, томики віршів та романів, дзеркальце в квітках — усе кудись сплило з маленького столика, а на їх місці темніла тепер гора шкільних книжок* (Вас., I, 1959, 219); // *перен.* Проходити, не затримуючись, не залишаючи помітних наслідків, слідів. *Я зрозумів, що тривоги минулі Для Брата не сплинули без вороття* (Перв., II, 1958, 428); *Твоя краса, мов час, мінлива, спливе, як по весні вода* (Сос., II, 1958, 95).

◇ **Багато (чимало) воді сплило (спливлó, спливіє)** — те саме, що **Багато (чимало) воді утекло (утечé)** (див. вода). *Відтоді багато води сплило в Дніпрі і в Самарі, але пригадуються події тих днів так виразно, наче було це вчора* (Дмит., Наречена, 1959, 116); *Булó, та сплило (спливлó); Що булó, те за водою сплило (спливлó); Що булó, [й] те сплило (спливлó) — щось давно зникло, пройшло, минулося; чогось немає вже.* — *Що там старе згадують! Було, та сплило...* (Ряб., Жайворонки, 1957, 106); — *Що було, те за водою сплило.* Почнемо ми з Миколою жити й учитись заново (Збан., Курил. о-ви, 1963, 84); *У їх же що було, й те сплило, а дядько ще придбав собі* (Мирний, IV, 1955, 136); [В а р а:] *А ти держись! Купи собі гітару, ти ж колись так грав, що всі дівчата умлівали...* [Р о м о д а н:]

Що було в молодості, те.. сплило (Корн., II, 1955, 302); **Спливати з рук** — безслідно зникати, пропадати, втрачатися для кого-небудь. *Масний подільський чорнозем.. спливав з їхніх рук, як спливає весною прибережний пісок* (Стельмах, I, 1962, 281); **Спливати (сплисті, спливіти)** [за] водою — минати, проходити назавжди, без вороття. *За водою спливе в синє море Все, чим дійсність гірка та сумна* (Граб., I, 1959, 335); *Олімпіада Никанорівна сумовито похитала головою, показуючи, що засмучена тим, що її молодість уже сплила за водою* (Збан., Переджнив'я, 1955, 126). *Горе вже пройшло, сплило водою* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 126).

2. Легко рухаючись, пересуваючись, віддалятися, зникати з поля зору. *Північ б'є; спливають хмари; Тоне місяць в тумані* (Граб., I, 1959, 286); *Соломії здалося, що з неба сплили хмари, а надворі зразу вияснилось* (Н.-Лев., VI, 1966, 400); *Їх [гір] чола покривав тінь хмарини, Сплила вона — і пасмо світла рине і заливає знов громади гір...* (Ющ., Люди.., 1959, 137); // *Поволі віддалятися, зникати з поля зору (про нерухомі предмети стосовно до тих, що рухаються).* *Сидимо у вагоні.. У вікна дивиться степ і все спливає, як безконечне море* (Коцюб., II, 1955, 234).

3. *перен.* Поволі, непомітно для кого-небудь минати, проходити (про час, пору). *Час спливав, і вони [діти] собі росли та виростали одно одного краще* (Вовчок, I, 1955, 309); *Як вода в Росі, спливали дні* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 101); *Повільно спливали хвилини, цокаючи коліщатками в старому годиннику* (Жур., Вечір.. 1958, 204); — *Ми й незчулися, як сплив час і перевалило за північ* (Баш, На.. дорозі, 1967, 158); [В с і (разом):] *Зіроньки, квітоньки! Повертайтесь швидше до нас, — З вами вкупі, в гурті Сплине весело час* (Стар., Поет. тв., 1958, 233).

4. Текти по чому-небудь униз; стікати, збігати. *На дні дебри росла трава, буйна, висока, бо сюди сплила дощова вода* (Март., Тв., 1954, 245); *Хитнувся [Рустем] і раптом схопився за бік. По пальцях сплила кров* (Коцюб., II, 1955, 154); *Сльози спливають йому з очей і зарощують обличчя* (Смолич, Мир.., 1958, 165); *Дощ барабанить по криші лімузина, спливав по вікнах* (Дмит., Розлука, 1957, 224); *По обличчях їздців спливали патьокки бруду, грязюка ліпилася на коштовну одіж* (Загреб., Диво, 1968, 231); *Сплинули води брудними потічками, прилетіли бузьки з далеких країн* (Кобр., Вибр., 1954, 172); *Дві грубі сльози сплинули по її обличчю* (Фр., VI, 1951, 167); **Образно. Сон, що розслаблює тіло й душевні знімає тривоги, Сплинув на нього* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 340); // *Танучи, підпливаючи водою, сповзати по якійсь поверхні вниз (про сніг, лід і т. ін.). Напровесні, коли спливають під промінням сніги, починають набрякати соком бруньки на деревах* (Літ. Укр., 15.III 1968, 1); // *Звисати, спускатися вниз; спадати.* *З-під шолома спливало довге і густе, сивіюче вже волосся на його плечі* (Фр., VI, 1951, 58); // *Розташовуватися в напрямі донизу (про складки, зморшки і т. ін.). Від очних «мішків» .. шкіра її сплила до підборіддя якимись нездоровими жовтуватими складками* (Вол., Місячне срібло, 1961, 324).

◇ **Полуда з очей спливлá див. óко¹; Спливати (спливіти) з вуст (з язика)** — легко, без зусилля або без обдумування промовлятися. — *Він мені ще тоді наврочив, що я буду колись з голоду подихати.* — *І здійснилося, брате,* — сказав Швейк, у якого сьогодні мимоволі спливали з вуст самі рими (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 602); **Спливати (спливіти) на язик** — з'являтися, виникати, щоб бути висловленою вголос (про думку, фразу і т. ін.). *Він.. базикав про все, що йому сплило на язик, бо після вчорашнього дня з*

неабиякого похмілля він відчував потребу виговоритися (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 585).

5. Зникати, сходити з чого-небудь (про рум'янець, фарбу і т. ін.). Вона думала й турбувалась і за себе, й за його, а найбільше за свою репутацію. Рум'янець сплив з її лиця (Н.-Лев., V, 1966, 140); Максим став посередині, вирівнявся й провів рукою по лиці. Соромливість сплила з його, і воно стало поважне, навіть строге (Вас., I, 1959, 102); Директор змінив маску. З обличчя сплила облесна чемність, і воно стало якимось більш людським (Вільде, Троянди.., 1961, 120).

6. чим. Знемагати, знесилюватися, проливаючи багато крові, сліз, поту і т. ін. Тієї ж ночі прогрімів постріл з куркульського обріза, і Таран, спливаючи кров'ю, упав на порозі власної хати (Жур., До них іде.., 1952, 118); — Дмитре, сину. Хіба я плачу, — спливаючи великими сльозами, ступила [мати] крок до сина (Стельмах, II, 1962, 207); На третій день сердешний Оксентій вже спливав потом. Не того, що в залі задушно було, а нутро не витримувало і душа просилася з тіла геть (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 637); -- Коли б не добрі люди, що підібрали мене і непритомного відвезли до лікарні, я до ранку сплив би кров'ю (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 72); *Образно. Не спиться козакам. Тече поволі річ. Спливає зорями суха серпнева ніч (Шпорта, Вибр., 1958, 495).

7. Підніматися з глибини води або іншої рідини на поверхню. З порома пірнають [діти]. Шубовість — і немає, Хто вирине далі — змагання в хлоп'ят. І раптом спливають і регіт лунає, Виходять із річки засмагли до п'ят (Шер., Дорога.., 1957, 107); В розпачі то кидалась [риба] в морську глибину, то спливала до самої поверхні (Збан., Мор. чайка, 1959, 126); Щоб огірки не спливали і весь час були в розсолі, на вкладене дно кладуть невеликий гніт — кусок граніту або мармурової плити (Укр. страви, 1957, 408); За кожним його замахом .. спливе поверх води його загоріле тіло та так і плигоне вперед (Мирний, IV, 1955, 318); Підводний човен сплив посеред бухти (Гонч., Вибр., 1959, 388); Так і сів [Біда] у воду.. Поли шинелі у воді піднялись, сплили (Трубл., I, 1955, 49); Триматися всіма силами, аби не спливати враз, несподівано. Бо тоді кінець — легені не витримують (Логв., Давні рани, 1961, 45); Ой втонула дівчина, втонула, Іно хусточка китаєва наверх сплинула (Чуб., V, 1874, 368); *Образно. Аж ось і смеркло; місяць сходить, На небі зіронька сплила (Граб., I, 1959, 259); Галас сплив над майданом (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 47); // перен. Виявлятися, проявлятися. Михайло тільки думав, що втопить своє кохання, а воно не тонуло, спливало наверх і кидало йому докори (Томч., Жменяки, 1964, 138); Докори і сварки підіймали стару ворожнечу, наповерх [наверх] сплили забуті кривди й гріхи (Коцюб., II, 1955, 96); Напевне інцидент з раднаркомівською комісією мусив би якоюсь мірою спливати в обговореннях роботи адміністрації будівництва (Ле, Міжгір'я, 1953, 178); // перен. Виникати, поставати, уявлятися (про думку, згадку, спогад, образ, видіння і т. ін.). Мимоволі сама по собі спливала іноді непрохана думка, куди ж влучить перша [куля]? В скроню? В плече? (Коз., Гарячі руки, 1960, 149); Сонце травня! Сонце травня! І спливає згадка давня: Як ми йшли з прапорами Святково зодягнені (Нех., Під.. зорею, 1950, 125); Якийсь час курили [Праклій і Семен] мовчки, і, мабуть, в цю хвилину перед очима їм спливали чарівні марева (Головко, I, 1957, 282); Минуле спливало перед ними в диявольному тумані (Перв., Невигадане життя, 1958, 268); Андрій невідривно дивився услід колоні, але вже інші видіння спливали перед його очима (Гур., Наша моло-

дість, 1949, 236); Зникнення Сергійка розтривожило Надію. Мов наяву, сплив перед нею скривавлений, наскрізь пробитий скалкою міни його батько — Павло Ходак (Баш, На.. дорозі, 1967, 145); Образ дівчини, з тими дивними очима, сплинув, як живий (Вас., II, 1959, 112).

Сплива́ти (спливті́) наверх див. наверх; Сплива́ти (спливті́) на думку див. думка; Сплива́ти (сплисті́, спливті́) в пам'яті (на пам'ять) — пригадуватися, виникати в пам'яті. Спливали в пам'яті й розгорталися в уяві цілі картини (Головко, II, 1957, 317); Все повільніше й повільніше спливають на пам'ять цифри, голова туманиться (Збан., Сеспель, 1961, 220); В пам'яті знову сплили Гандзючисі докірливі Василеві слова (Кос., Новели, 1962, 159); Ось і зараз сплило все в пам'яті; і він перегортає свою власну ненаписану книгу життя (Цюпа, Краєни, 1971, 40); Сплива́ти (сплисті́, спливті́) в спогадах — пригадуватися; Сплива́ти (спливті́) в уяві (перед очима, перед очі) — уявлятися. Образи декабристів спливають в нашій уяві і при відвіданні села Кам'янки на Кіровоградщині (Визначні місця Укр., 1958, 16); Живо так сплива Край незабутній перед очі (Граб., I, 1959, 309); Сплива́ти (сплисті́, спливті́) на ум див. ум.

8. тільки док., перев. із запереч. н е. Пливучи, бути з ким-небудь на одному рівні. — Хай тобі всячина, Якиме! — перепочивши трохи, мовите ви. — З тобою не сплинеш. А я думав, що ти тільки по-сокирячому і вмієш (Мирний, IV, 1955, 318).

9. тільки док. сплисті́ і спливті́, перех. Переплисти вплав. Велять мені річку брести, широку та глибоку. Не сплисти, а ні збрести, ні очима перекинути (Чуб., V, 1874, 456).

◇ Сплисті́ з розуму див. розум.

СПЛИВА́ТИСЯ, ається, недок., СПЛИСТІ́СЯ, спливється; мин. ч. сплівся, сплилася, лось; і СПЛИВ-ТІ́СЯ, вється; мин. ч. сплівся, спливлася, лось; док. 1. Пливучи, збиратися, скупчуватися в одному місці. Іноді байдаки спливалися і мало не торкалися один одного (Тулуб, Людолови, II, 1957, 170); Сплилось до біса Жаб великих і маленьких, Старих і молоденьких (Гл., Вибр., 1951, 122); Коли стара качка закричала щось по-своєму і всі діти сплилися до купи та звели одне до одного дзюбики і загомонили — Дорош відчує, як щось давонуло за горло [здавило у горлі] (Тют., Впр, 1964, 377); // З'єднуватися в один потік (про річку, ручаї і т. ін.). Що Черемош Чорний і Білий отут Спливаються, се не дивниця; Адже ж мусять спливатися десь (Фр., XI, 1952, 418).

2. Легко рухаючись, пересуваючись, збиратися, скупчуватися в одному місці. На чистій блакиті, як білий шум на воді, спливались дрібненькі хмарки й обклали місяць, мов хвору дитину ватою (Вас., I, 1959, 367); У пивній стояло кілька мармурових столиків, підлогу густо посипано тирсою, дим тютюнових ерзців плавав шарами, не поєднуючись та не спливаючись (Ю. Янов., I, 1958, 539).

3. рідко. Стікаючи, збиратися, скупчуватися в якому-небудь місці (про рідину). Тривожно якось стало отцям, кров їх, хоть холодна, зачинала нерівніше бити і спливалася вся в грудь к серцю (Фр., VIII, 1952, 139).

СПЛИВА́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до сплива́ти. Батько думав про свого Овер'яшка, дивився на спливаючу кригу (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 66); Впоперек сідла поперед себе тримав [Коснятин] оленя, спливаючого кров'ю (Загреб., Диво, 1968, 241).

СПЛИВТІ́ див. сплива́ти.

СПЛИВТІ́СЯ див. сплива́тися.

СПЛИГНУ́ТИ див. сплігну́вати.

СПЛИГУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сплігувати. Вистрибування на гімнастичну лаву і сплигування з неї.

СПЛИГУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **СПЛИГНУТИ**, ну, неш, *док.* 1. з чого. Стрибком спускатися з чого-небудь; стрибати вниз. Грицько з Панасом мчали просто степом, раз у раз сплигуючи з коней і припадаючи вухом до землі (Тулуб, Людолови, I, 1957, 139); Для Тоні це було мов кіно дивитись, як Сіробаба, посадивши неподалік свого кукурузника, вилазить з кабіни, сплигую на землю (Гончар, Тронка, 1963, 70); Не чекаючи, поки спиниться, з паровоза сплигнули два донські козаки (Головко, II, 1957, 457); Роман Васильович тихо сплигнув з ліжка, почав поспішно вдягатись (Збан., Переджнив'я, 1960, 213).

2. на кого—що, *заст. к кому—чому*. Стрибком піднятися куди-небудь, наблизитися до когось, чогось. Тоді одна [дівчина] к йому сплигнула Так, мов цвіркун або блоха (Котл., I, 1952, 253); Треба сплигнути на цей найближчий прискалок (Донч., II, 1956, 276).

СПЛИНУТИ *див. спливати*.

СПЛИСТИ *див. спливати*.

СПЛИСТИСЯ *див. спливатися*.

СПЛІН, у, ч., *книжн.* Важкий, пригнічений стан; нудьга, хандра. Я ніс в душі хандру великосвітську, Що зветься сплін (П. Куліш, Вибр., 1969, 378); Раптом усі відчули полегкість: сплін його високопревосходительства міг знайти розрядку (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 21).

СПЛІСКУВАТИ *див. сплєскувати*.

СПЛІСКУВАТИСЯ *див. сплєскуватися*.

СПЛІТ, сплєту, ч., *рідко*. 1. Те саме, що сплєтєння. Чорна коса в два сплети обвинена була довкола голови (Фр., VI, 1951, 162); Петрицький приніс обгортку в урбаністичному стилі: крани, сталеві сплети, заводські труби (Мас., Роман., 1970, 102).

2. *заст.* Інтриги; плітки.

СПЛІТАТИ, аю, аєш, *недок.*, **СПЛЕСТИ**, сплєту, сплєтєш, *док.*, *перех.* 1. Виготовляти що-небудь способом плетіння. Вона дика, боязка й чудна. Вінки собі з квіток сплітає, квітчається (Вас., I, 1959, 133); З конячого волосу сплітає [табунник] найтоншу волосін і.. ловив рибу... (Тулуб, В степу..., 1964, 145); — Ось іди подивися, який я вінок сплела! (Мирний, I, 1954, 253); Заходився вирізувати з куща тоненькі хвойдини — хотів возика плести. Довго я мудрував, поки таки сплів його так-сяк (Гр., I, 1963, 295); А що коли б сплести сітку і запустити її в глибокий дніпрову? (Донч., V, 1957, 12); А ми вовни знайдем, Рукавиці сплетем (Стельмах, V, 1963, 344); *Образно. Дід плентав помаленьку, а сумні думки сплітали напередими страшні візерунки (Л. Янов., I, 1959, 316).

◇ **Сплітати (сплєсти) сильце (сильце)** на кого — користуючись чиеюсь необачністю, залучати кого-небудь до чогось, заманювати кудись. [Н а р т а л:] Ти знов на мене сплів сильце: ти навернув мене у християнство (Л. Укр., II, 1951, 431); Сплітати (сплєсти) сіті (сітку), навколо кого і без додатка; Сплітати (сплєсти) павутіння над ким — чим — інтригуючи проти кого-небудь, намагатися скомпрометувати. Він почав знову сітку сплітати, тільки тепер не малу й тонку, — тепер він розкинув її геть, розпросторив на всі боки. Він подумав: гаразд би було секретаря піймати (Мирний, I, 1954, 160); Науковий подвиг Улугбека був не до смаку фанатично настроєним прихильникам ісламу, які сплітали сіті змов навколо великого вченого (Знання., 3, 1972, 9); Кисельов, замислившись, вміть сплітає павутиння над головами верхівнянських панів (Рибак, Помилка., 1956, 54).

2. З'єднувати плетінням. Пальцями старий сотник

Настусині коси, Мов дві гадини великі, Докупи сплітає (Шевч., II, 1963, 188); Я сумно слухала товаришки розповідь І безуважно торочки сплітала На обрусі (Л. Укр., I, 1951, 106); На одній з вулиць Переяслава-Хмельницького ще й досі стоять дві акації, стволи яких колись сплів Шевченко (Чаб., Шляхами., 1961, 8); Сплести косу; *Образно. Вони сплітали своє існування з моїм в химерну сітку, намагались налити мої вуха та мов серце тим, чим самі були повні... (Коцюб., II, 1955, 223); Розповідав про своє життя Недокус, мов сплітає мою душу зі своєю незримими нитками (Збан., Малін. дзвін, 1958, 138); // Переплітаючи, з'єднувати, зчіплювати (пальці, руки і т. ін.). Ми сплітаєм руки, Біжимо на луки (Рильський, Урожай, 1950, 52); Пропливає в одсвіті молодого місяця постать косаря. А їй здається, що це повз неї проходить її доля.. Але не наважилась навіть словом спинити її, тільки руки на серці сплела (Стельмах, I, 1962, 324); Стара присіла на крачок стільця, сплела пошерхлі, зморщені пальці (Жур., Звич. турботи, 1960, 137); — Тиха.. заводь, — іронічно кидає Мамайчук, що, сплівши ноги, стоїть біля машини (Гончар, Тронка, 1963, 335); // Переплітати, сплутувати (про гілля, віти, крони і т. ін.). Знов чорнолісся сплітає свої гілки вгорі й на землі (Стельмах, I, 1962, 339); Товсті осоки за узорчастою огорожею високо в небі сплітали своє верховіття (Собко, Біле полум'я, 1952, 4); Дуби сплели кошлаті віти, Шумлять в задумі ясени (Дмит., Київські кручі, 1962, 118); // *перен.* Тісно пов'язувати, поєднувати. — Я дрожав [дрижав] і плакав, слухаючи тих повістей, і моя дитиняча уява сплітала мимоволі статі вуйка з усіма [усіма] найстрашнішими.. потворами (Фр., I, 1955, 345); Мене чарує слова простота, що ясно, мітко к серцю промовляє, що казкою і бачить і навчає, минуле із майбутнім враз спліта (У. Кравч., Вибр., 1958, 139); Долю молодих радянських інтелігентів Ніни Думи, Галини Величай письменник [О. Копиленко] міцно сплів з життям передових трударів колгоспу (Літ. газ., 11.III 1959, 2); // *перен.* Схрещувати, переплітати. Знали ми, що на граніті, Край петербурзької води, Сплели, як золотисті ниті, Шевченко з Пушкіним сліди (Рильський, II, 1960, 235).

3. *розм.* Говорити, описувати те, чого немає й не було; створювати в уяві; вигадувати. Цар упився — вже в світлиці Він сплітає небилиці (Перв., Казка., 1958, 38); Мотря.. стиха шепче: «Господи! і вродиться ж така дитина на світ... отаке на матір сплести?!» (Мирний, II, 1954, 289); [Х о м а:] Пани під час сплетуть таке, Що й грамотніший не розв'яже (Кроп., V, 1959, 230); Олена гарячково ловила, зв'язувала в один ланцюг поодинокі слова, інтонації голосу, вирази поглядів Василюшки, щоб сплести хоч би якусь підставу для Марининової підозри, але марно.. Василюшка був завжди з нею бездоганно коректний (Вільде, Сестри., 1958, 205).

СПЛІТАТИСЯ, ається, *недок.*, **СПЛЕСТИСЯ**, сплєтється, *док.* 1. Переплітаючись, сплутуючись між собою, з'єднуватися (про що-небудь гнучке, витке і т. ін.). Буйна лоза, немов наперекір усім межам, перелазила через тини, спліталась вусиками з сусідніми лозами (Коцюб., I, 1955, 189); В саду сплітаються вишні та акації (Тич., I, 1957, 196); Серед пасіки дець взялася кавуняча огудина, сплелась з бадиліною, березкою та з широким листом огірків (Н.-Лев., II, 1956, 262); Гілки квіток сплелися На вікні, неначе грати (Л. Укр., I, 1951, 153); *Образно. Товариство сидить коло груби і дивиться на огонь, на його.. язички, що, сплітаючись, лижуть з усіх боків сухі дрова (Мирний, I, 1954, 339); // у що. Переплітаючись, з'єднуючись, утворювати що-небудь. Понад Дніпром з обох боків зеленими мурами тяглись плавні — хистка болотяна низина, де росла тир-

са... де сплітались у непроникливу сітку корчуваті дуби, липи, вільшина, верби й лози (Скл., Святослав, 1959, 333); Найчастіше Кузьмін малював для неї... для Тусі. З-під його руки виходили ніжні-ніжні, мов живі, польові дзвіночки, спліталися в гірлянди запашні квіти (Збан., Сеспель, 1961, 199); Віковічні величезні сірі колони [дерев] підпирали могутнє, без листя... мереживо галуззя, що сплелось над головою у суцільне ажурне склепіння (Гжицький, Опришки, 1962, 204); Порічки і малина сплелися в непролазні хащі (Мушк., День., 1967, 52); *Образно. Готування до Першого травня почалося безпосередньо після всіх цих подій і йшло кількома лініями, що спліталися в один вузол (Мик., II, 1957, 527); // Переплітатися між собою (про пальці, руки, тіла і т. ін.); охоплювати одне одного, переплітаючи руки й ноги. Тіла спліталися і розпліталися, щоб сплестися знову, потім хлопчак по одному стали вирипати (Собко, Скеля., 1961, 12); Вужаки, один по одному, іноді сплітаючись, повільно зникали в норі під пеньком (Донч., Вибр., 1948, 212); Першими вилетіли на арену три вершники й помчали кругом, стоячи на сідлах і тісно сплітаючись руками (Тулуб, В степу., 1964, 311); Водночас нагнулись [голови лосів] донизу і роги обох сплелися навіки (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 53); З-під печі вилізло смугасте кошеня. За ним викотилось друге. Вони сплелися в живий сірий клубок на підлозі (Збан., Переджнив'я, 1955, 267); // перен. З'єднуватися, зливатися одне з одним. Треліллються, сплітаючись з мелодіями Моцарта (Н.-Лев., III, 1956, 311); Ці запахи в'ялих рослин, ця м'яка й хитлива імла Сплітаються, в'ються й течуть одним маячливим струмінням (Бажан, Рокки, 1957, 191); В нього раптом з'явилося стільки слів, що навіть не міг висловити, бо вони вихром крутяться в голові, сплітаються і не знаєш, з чого почати (Коп., Вибр., 1948, 83); Там, за річкою, сплелися парубочі Дзвінки, розгонисті, гарячі голоси (Рильський, Поеми, 1957, 212); Гнів і мука сплелися в душі старого (Стельмах, I, 1962, 421); // перен. З'єднуючись, зливаючись, утворювати що-небудь. Щасливий гомін та дружній сміх сплітався в єдину симфонію звуків (Гончар, III, 1959, 157); Спогади спліталися в барвну мережку (Загреб., Європа. Захід, 1961, 180); В тривожно-хижий звук сплелися гомін багатотисячного війська, скреготіння заліза, кінське іржання, гуркіт тисяч фур, артилерії (Кочура, Зол. грамота, 1960, 61); Досі весна була для нього великим клубком, у якому сплелися тисячі справ (Жур., Вечір., 1958, 158).

2. перен. Утворюватися, поставати, виникати внаслідок поєднання чого-небудь. Одні одно говорили, а другі друге — і з тих розмов спліталась сітка, в якій ні кінця, ні початку (Коцюб., II, 1955, 73); Сплівся тут з боротьби і звитяги Україні лавровий вінок (Дмит., Вітчизна, 1948, 13).

3. тільки недок. Пас. до сплітати 1, 2. Те, що так мудро спліталось його головою, розлетілося, мов сивий попіл (Стельмах, II, 1962, 341).

СПЛІТКА, н, ж. Те саме, що плітка¹. — А неля! І ти можеш допустити на хвилю, що я буду вірити підлим спліткам? (Фр., VI, 1951, 383); У нас починається з нею цікава розмова, всякі сплітки про гостей, наречену і т. інше (Коцюб., III, 1956, 425).

СПЛОДЖЕНИЙ, а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до сплодити. Дріади напевно не вміли співати пісні, сплдженої над берегами Прута чи то Черемоша (Фр., III, 1950, 89); Зачекав [І. Франко] хвилину і потім знову почав читати свої печальні сонети, сплджені його тугою в цій тісній казні (Сміл., Сад, 1952, 56).

СПЛОДИТИ, сплджу́, сплди́ш, док., перех., розм. 1. Те саме, що народити. — Діток сплдив [панотець]

двойко — карапуза-хлопчика та свекруху-дівчинку (П. Куліш, Вибр., 1969, 96); Отець Трішин.. сплдив за п'ять літ шестеро дітей (Март., Тв., 1954, 403).

2. перен. Дати початок чому-небудь, створити щось; бути причиною виникнення, появи чого-небудь; породити. [Г о с т о м и с л:] Вона боїться Тих мар пустих, що сплдила вночі Стривожена уява (Фр., IX, 1952, 294); Трудно думи всі Разом сплдити (Рудан., Тв., 1956, 70).

СПЛОДИТИСЯ, сплди́ться, док., розм. 1. З'явитися, виникнути. У його голові сплдилась гірка думка.

2. Виснажитися, перестати родити (про землю). — А знаєш, Грицьку, — вмішається одутлий Матня, — чого в тебе земля не родить? Не того, що сплдилась, ні! То бог тебе карає... (Мирний, I, 1949, 402).

СПЛОІТИ, сплю́ю, сплю́ш, док., перех., заст. Зробити плійку на чому-небудь.

СПЛОМЕНІТИ, ію, ієш, док., поет. Раптом яскраво заблищати, засвітитися. І сталося дивне диво: всміхнувшись поблідлії уста, погаслі очі спломеніли живо (Л. Укр., I, 1951, 240); // Швидко і сильно почервоніти (від хвилювання, ніяковості, радості і т. ін.); спалахнути. Вутанька спломеніла, наче жаром обсипана (Гончар, II, 1959, 169).

СПЛОХА, присл., розм. Легко, просто. — А чого ти там боялась? Хіба я вовк, чи що? Тебе не злякаєш сплоха; о, тебе не злякаєш! (Н.-Лев., VI, 1966, 404); — Ще, брат, Федора сплоха не зігнеш... Гнули його в три погібелі всякі недолі, гнули, як лозу на каблучку... А що — зігнули?.. (Мирний, IV, 1955, 233); — Він сердитий, грізний, до нього сплоха не підійдеш, а ми його об'їдемо (Хижняк, Килимок, 1961, 36).

Не спл́оха, рідко — не скоро. — Чи не закинуть [сітку] ще раз? Сонце не сплоха зійде, — казав дід Панас (Н.-Лев., I, 1956, 66); — Та не сплоха ще й вернеться [чоловік]! — додала баба. — Ох! — зітхнула Христя. — А я думаю, він уже швидко приїде (Мирний, I, 1954, 238).

СПЛОХУВАТИ, у́ю, у́єш, док., розм. Припуститися помилки; схибити. — Звісно, нове діло, то трохи був і сплохував, тепер поправляюся (Вас., I, 1959, 89); — Пізнаю ковалівський рід, — тихо усміхнувся вчитель. — Всі за правду стоять.. От тільки Павло трохи сплохував, мало своєї Катрі з рук не випустив... (Кучер, Трудна любов, 1960, 120); Певне, тепер тільки розшолопав [Коростилевський], як по-дурному повівся. Мусив би й оком не моргнути: нічого, ніякої Лізи не знав й не відає. Вперше в житті отак сплохував... (Грим., Незакінч. роман, 1962, 202); // Виявитися не на рівні своїх можливостей. Важкувато було всій п'ятірці дівчат, а надто останніми днями. Та ніхто не сплохував: завтра Микола Дмитрович побачить, що і хіміки-аналітики, і лаборантки справили його довір'я (Шовк., Інженери, 1956, 341); Розпалений Олексій смикнув облюбований ним сніп і... не витягнув.. — Тепер.. буде балачок на все село, як сплохував Кіндратів Альошка (Логв., Літа., 1960, 21); — Я думав, що в тебе буде більше видержки. Та, мабуть, не під силу тобі звання чемпіонки країни. Сплохувала... (В ім'я Вітч., 1954, 25); // перед ким—чим. Поступитися чимсь перед ким-, чим-небудь. — Чого я так сплохував перед ним? — думав Євген Вікторович (Ле, Міжгір'я, 1953, 361).

СПЛОЩЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сплощити.

2. у знач. прикм. Який має форму чогось стиснутого, придавленого зверху; приплюснутий. Моїм безпосереднім сусідом.. був якийсь Волянський — тихий та спокійний хлопчик, з головою так видовженою і сплщеною з боків, як я не бачив ні в кого потому (Фр., IV,

1950. 226); Форма гальок.. здовжена, веретеноподібна, дещо сплюснена (Геол. ж., XVI, 4, 1956, 63).

СПЛОЩЕНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сплощений 2. Сплюсненість лицевого скелета неолітичних черепів, знайдених на території України, поєднується з ознаками, зовсім не характерними для сучасних монголоїдів (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 20).

СПЛОЩЕННЯ, я, с. Дія за знач. сплющити і сплющитися.

СПЛОЩИТИ див. сплющувати.

СПЛОЩИТИСЯ див. сплющуватися.

СПЛОЩУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сплющувати і сплющуватися. Постійно зігнутий тулуб може привести до сплющування грудної клітки (Шк. гігієна, 1954, 230).

СПЛОЩУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПЛОЩИТИ**, щі, щіш, док., перех. Здавлюючи, натискаючи, ударяючи і т. ін., робити плоским; розплющувати.

СПЛОЩУВАТИСЯ, ується, недок., **СПЛОЩИТИСЯ**, щіється, док. 1. Ставати плоским від здавлювання, натискування, удару і т. ін.; розплющуватися.

2. тільки недок. Пас. до сплющувати.

СПЛУТАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сплутати. Дна у всюдихода не було... Замість мотора — наші ноги й руки. Ми йшли вперед і такечки рухали машину.. Було дуже цікаво, бо уявлялось, що мчимо ми на розвідку в аеротанку. Мчали.. дуже повільно, наче ноги наші були сплутані (Донч., V, 1957, 189); // у знач. прикм. Він знов безтямно, безумно почав битися, шарпатися ногами, звиватися, мов уж, усім своїм сплутаним тілом (Хотк., I, 1966, 115).

2. у знач. прикм. Безладно переплетений, переплутаний. За ворітьми стоїть високий і худий чоловік без шапки і босий. Ноги його брудні і волосся сиве та сплутане (Смолич, II, 1958, 12); Звернули [мати й син] з стежки, обминули куці із сплутаним тонким гіллям (Коп., Лейтенанти, 1947, 46); На полі вітер зовсім здичавів. Налітав сплутаним клубком, забивав дух (Стельмах, II, 1962, 383); Варвара бачила перед собою.. сплутані стебла пшениці, вдавнене в землю колосся (Перв., Дикий мед, 1963, 438).

СПЛУТАНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сплутаний 2. Похил штифтів граблін [ексцентрикового мотвила комбайна] підбирають залежно від стану полеглих і сплутаності хліба (Зерн. комбайни, 1957, 51).

СПЛУТАННЯ, я, с. Дія за знач. сплутати.

СПЛУТАНО. Присл. до сплутаний 2.

СПЛУТАТИ див. сплутувати.

СПЛУТАТИСЯ див. сплутуватися.

СПЛУТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сплутувати і сплутуватися. Піднімають тресту руками або граблями, не допускаючи сплутування стебел (Колг. Укр., 7, 1956, 30); Давні ы та і за вимовою, очевидно, злилися в одну фонему и. Про це свідчить часте сплутування літери ы з і (и) (Літ. Укр., 1. IX 1967, 4).

СПЛУТУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПЛУТАТИ**, аю, аєш, док., перех. 1. Порувувати певний порядок чогонебудь, робити безладдя у чомусь. Він [промовець] теж стомився від спеки і ледве підшукує слова, щоб нічого не забути і не сплутати (Тулуб, Людолови, I, 1957, 29); Навальний наступ Радянської Армії сплутав розрахунки багатьох біженців (Собко, Запорука.., 1952, 8); Що тобі у серце впало, Мислі сплутало твої? (Перв., II, 1958, 255).

◇ Сплутати [всі] картти див. карта; Сплутувати (сплутати) слід (сліді) — те саме, що Заплутувати (заплутати) слід (сліді) (див. заплутувати). — Щоб сплутати сіди на випадок провокації, я й прийшов сюди раніше призначеного часу... (Цюпа, Назустріч.., 1958, 26).

2. перев. з ким — чим. Помилково сприймати одне за інше; не знаходити, не бачити відмінностей між чим-небудь. Високу ідейність і суспільну цілеспрямованість соціалістичного мистецтва поет [О. Влизько] часом сплутує з нехитрою утилітарністю (Не ілюстрація.., 1967, 236); Він — селянка, а вона — коваль... Ах, я сплутаю, та чи це важливо? Винна в тому млиста літня даль, Що з усього робить дивне диво (Рильський, I, 1960, 303); Той, хто хоч раз побував у осінньому лісі, ніколи не сплутає ясний промінь стрункого клена з червонуватим, в глибіню захованим жеврінням старого корчуватого граба (Собко, Нам спокій.., 1959, 3).

3. Обмотуючи, обкручуючи чим-небудь, зв'язувати когось, щось. А там панові не вподобався, Писарині якому, — Ноги здибають, руки сплутають І звезуть до прийому (Рудан., Тв., 1956, 41).

СПЛУТУВАТИСЯ, ується, недок., **СПЛУТАТИСЯ**, ається, док. 1. Порувувати порядок свого розташування, свою послідовність і т. ін.; перемішуватися. Тепер уже не можна було розпізнати, де вороги, а де свої, вершники сплуталися (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 510); Думки в голові сплутались (Головко, II, 1957, 594).

2. Заплітатися (про язик). Йому потрібно.. випити.. міцного липівця [липцю], Щоб трохи сплутався язик у молодця (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 261).

3. тільки недок. Пас. до сплутувати.

СПЛЮВАННЯ, я, с., діал. Дія за знач. сплювати. — Тю, тю, дурний! — загукали деякі розумніші звірі. — Гадає, що як сам любить мід, то вже і кождий інший готов за мід продати і душу і сумління.. Вуйко [Ведмідь], почувши ті вигадки та сплювання, засоромився дуже і, бурчаючи щось собі під ніс про брак смаку у тих глупих звірів, заліз у кут (Фр., IV, 1950, 126).

СПЛЮВАТИ, юю, юєш, док., діал. Поплювати або плюнути. Піддержала [Золотариха] мене за п'яти, пошептала щось і сплювала (Барв., Опов.., 1902, 71).

СПЛЮГАВИТИ, влю, виш; мн. сплюгавлять; док., перех., рідко. Зганьбити, заплямувати, принизити когочо, що-небудь. Він не був ні славолубом, ні грошолубом, ні хитруном, ні тим, що може під ударом одразу ж пригнутись чи сплюгавити душу (Стельмах, Правда.., 1961, 49).

СПЛЮГАВИТИСЯ, влюся, вишся; мн. сплюгавляться; док., рідко. Стати зганьбленим, заплямованим. Рука твоя кривдов [кривдою] сплюгавиться, Переміниється в злобу любов (Фр., X, 1954, 74).

СПЛЮНДРОВАНІЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сплюндрувати. [Г а р і с ч а н д р а:] Міста, і села, Й палати їх [князів] понищені, маєтки Сплюндровані (Фр., X, 1954, 416); Воно [місто] було далеке вже від нього, сплюндроване і понівечене ворогом (Рибак, Час.., 1960, 47); [Н і н а:] Я теж від себе геть думки жену Про рідний край, сплюндрований ордою (Дмит., Драм. тв., 1958, 38); І зараз, читаючи безсмертні рядки «Слова», ми ніби бачимо, як виступають на захист сплюндрованої лихими напасниками землі руські полки (Цюпа, Україна.., 1960, 15); // у знач. прикм. Біля стін сплюндрованого будинку лежали трупи людей, у яких ще так недавно пристрасно билися серця (Скл., Карпати, II, 1954, 234); // сплюндровано, безос. присудк. сл. То саяк, то так прийшли [Марія і Йосип] додому. Бодай не довелось нікому Узріть таке.. Отой гайочок! І не знають, Де він кохався. І хатина, Все, все сплюндровано. В руїні їм довелось ночувати (Шевч., II, 1963, 366); — Сіноп спалено і сплюндровано (Тулуб, Людолови, I, 1957, 14).

2. у знач. прикм. Який зазнав руйнування, нищення, грабування, спустошення. На краю спустошеного села, сплюндрованого і безлюдного, стоїть мініатюрна церковця без хреста і без дзвонів (Вас., II, 1959, 23); Це була

сплюндрована й споганена земля, — ніщо на ній не росло, не родило і не жилось (Смолич, Мир., 1958, 155); *Криваве перехрестя, трагічне поле битви, сплюндрований край! Звідси ти ще рідніший синовньому серцю* (Гончар, III, 1959, 10).

3. у знач. прикм. Який зазнав катування. В Клішківцях біля жандармського поста лежали під тином постріляні. Без кожухів і чобіт, пограбовані й сплюндровані (Літ. Укр., 20.VI 1967, 1).

СПЛЮНДРОВАНІСТЬ, ності, ж. Стан за знач. сплюндрований 2, 3.

СПЛЮНДРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сплюндрувати. **СПЛЮНДРУВАТИ**, ую, уєш, док., перех. 1. Зруйнувати, знищити. — Злякався [пан], думав, що Прокіп пішов набирати товариство, щоб сплюндрувати замчище (Мирний, I, 1954, 183); — Усі.. ми здатні в один день і десятину лісу сплюндрувати, та не здатні за весь вік і однієї деревини викохати (Л. Янов., I, 1959, 349); — Є такі герої, що вихваляються, скільки хто гнізд розорив. Сусідський хлопець, Грицько, навіть ластів'яче гніздо сплюндрував (Коп., Як вони.., 1961, 146); // Розграбувавши, знищити; спустошити. Багато бремійних сіл попалили й сплюндрували татари (Н.-Лев., VII, 1966, 95); [Г о р н і г:] Сплюндрували [ткачі] весь дім фабрикантові, геть від пивниці до стріхи (Л. Укр., IV, 1954, 247); Дев'ятнадцятирічний юнак попрощався з батьківською хатою і пішов мститись ворогові, що сплюндрував рідний край (Добр., Тече річка.., 1961, 7); // перен. Спотворити, перекрутити; згазбити що-небудь. В розгулі хижому він [ворог] прагне сплюндрувати Святий здобуток наших рук (Рильський, II, 1960, 174); Він тихо наспівував свою улюблену пісню, котра завжди нагадувала йому, що нема такої сили в світі, яка могла б сплюндрувати правду людську (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 285).

2. Жорстоко розправитися з ким-небудь; замучити, закатувати. — Або переходь до католицизму чи до унії, або тікай світ за очі, бо однаково сплюндрують (Тулуб, Людолови, I, 1957, 178); — Казали мені батьки, що на Закарпаття восени вдерлися угорські фашисти, багато наших людей сплюндрували, — мовила Вілія і засмутилася (Мас., Роман., 1970, 242).

СПЛЮНУТИ див. спльовувати. **СПЛЮСНЕННЯ**, я, с. Дія і стан за знач. сплюснути і сплюснутися; // Те саме, що сплющення. Неоціненні дані дали спостереження за штучними супутниками Землі. Візьмемо, наприклад, таку найдавнішу проблему, як визначення точної величини сплюснення земної кулі (Наука.., 5, 1960, 57).

СПЛЮСНУТИ, ну, неш, док., перех. Здавивши, натиснувши, вдаривши і т. ін., зробити плоским.

СПЛЮСНУТИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сплюснути. Вийшов Адам Антонович — волохата, куца доха на ньому, синє галіфе з-під дохи видніється.. дорога шапка, «пиріжком» сплюснута з боків... (Ряб., Жайворонки, 1957, 138).

2. у знач. прикм. Який має форму чогось стиснутого, придавленого зверху; плескатий. На.. возі, засланім килимом, понуро сидить несолонський голова Хома Слонь, з небритим, сплюснутим лицем (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 334); Гарбузи бувають різної форми (кулеподібні, сплюснуті, циліндричні), різного забарвлення (Укр. страви, 1957, 209); Іван, лежачи животом на сплюсненому матраці, прикусивши язика, виводив на краю газети якісь слова (Збан., Сеспель, 1961, 293); Мозаїка — вірусна хвороба.. Листя [цибулі] стає гофрованим, сплюснутим,.. звисає вниз (Хлібороб Укр., 5, 1969, 21).

СПЛЮСНУТИСЯ, неться, док. Стати плоским від

здавлювання, натискування, удару і т. ін. Літак ударився сторч об камінну скелю і, сплюснувшись коржем, загорівся (Ле, Клен. лист, 1960, 90).

СПЛЮСНУТІСТЬ, тості, ж. Стан за знач. сплюснутий 2.

СПЛЮХ, а, ч. 1. розм. Чоловік, який любить спати, багато спить. Небавом захотілося Демидову спати. Лужицький висміяв його, що такий сплюх (Мак., Вибр., 1954, 61); Солодко позіхає парубок. — Сплюх нещасний! Щелепи вивернеш! Чим тоді хліб жуватимеш? — кепкує Уляна (Стельмах, I, 1962, 99).

2. діал. Заєць.

СПЛЮХА, и, ч. і ж. 1. розм. Людина, яка любить спати, багато спить. Кинувся сонний [вартівник], на ноги зірвався і бачить: берег німий оживає, гуде голосами чужими.. Не бачив сплюха в передсмертний свій час ні кривих, ні милих (Дн. Чайка, Тв., 1960, 157); *Образно. Алеєю назустріч біг безладний натовп солдатів і селян. Лайками й погрозами будили сплюху ніч (Кач., II, 1958, 230).

2. Те саме, що сплюшка. Ганяється [сич] скрізь за сплюхою та скиглить та дико регоче (Дн. Чайка, Тв., 1960, 157).

СПЛЮШКА, и, ж. Невеликий птах родини сов'ячих рудуватого, сірого або бурого забарвлення. В далеких гаях тоненьким голосом плакала сплюшка: сплю-ю... сплю-ю... (Коцюб., I, 1955, 293).

СПЛЮЩЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сплющити. — Тільки переступив поріг, як побачив дідизного старця.. Руки — як курячі ніжки, спина стулилась з грудьми, і так увесь висох, як сплющений чорнобривчик між листами псалтиря (Стор., I, 1957, 151); Ми бігли жимо паровоза, що лежав на боці, сходив паром, неначе конав, мимо нагромаджених безладною купою потрощених вагонів, — то сплющених, то розламаних надвоє (Кол., На фронті.., 1959, 98); Очі йому були міцно сплющені (Ткач, Жди.., 1959, 25); // у знач. прикм. Крізь сплющені очі Давид бачить, як перед ним золотою комашнею товчуться зорі (Стельмах, I, 1962, 482).

2. у знач. прикм. Плоский від здавлювання, натискування, удару і т. ін. Мідяні труби простягали.. покручені кінці, сплющені, зм'яклі, наче стоптані кишки (Коцюб., II, 1955, 94); В піднятій смерчами ґрунті мелькають, поблискуючи, сплющені.. казанки (Гончар, III, 1959, 365); Коло бочки валялася сплющена снарядна гільза (Кучер, Голод, 1961, 442); // Який має форму чогось стиснутого, придавленого зверху. Плющихами.. звалися баштові рушниці, з широкими на кінці і сплющеними гирлами (Стар., Облога.., 1961, 31); Обличчя у нього було якесь пташине, з великим сплющеним носом (Коз., Гарячі руки, 1960, 46); Навколо нього журно шуміли колоски, маленькі, сплющені, ніби вимолотив хтось на пні (Цюпа, Назустріч.., 1958, 447); Плоди кабачків довгі, циліндричні, у патисона — сплющені, за формою подібні до тарілки або дзвіночка (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 277); Тіло у видри сплющене, розширене до хвоста. Хвіст теж сплющений, сильний (Знання.., 1, 1970, 29); Найточніші виміри показали, що Земля сплющена біля полюсів і здута біля екватора. Це результат її обертання навколо осі (Наука.., 8, 1956, 25).

СПЛЮЩЕНІСТЬ, ності, ж. Стан за знач. сплющений 2. Клеро (1713—1765) знайшов співвідношення між сплющеністю Землі і силою тяжіння на її поверхні (Знання.., 11, 1966, 24).

СПЛЮЩЕННЯ, я, с. Дія за знач. сплющити.

СПЛЮЩИТИ див. сплющувати.

СПЛЮЩИТИСЯ див. сплющуватися.

СПЛЮЩУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сплющувати.

СПЛЮЩУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **СПЛЮЩИТИ**, шу, шиш, *док.*, *перех.* 1. Здавлюючи, натискуючи, ударяючи і т. ін., робити плоским; розплющувати. У 1507 р. два італійці.. винайшли геніальний метод виробництва скляних дзеркал. Плитку скла виготовляли з валка [шматка циліндричної форми], який розтинали і сплющували (Знання.., 8, 1973, 28); // *безос.* Один вагон сплющило, як консерну банку, перекосило двері і вікна (Тют., Вир, 1964, 347); *Образно. Біль бив стопудовими молотами, сплющував тіло (Загреб., День.., 1964, 288); Турн і сам був розбишака І Лука сплющив в один мах (Котл., I, 1952, 236).

2. у сполуч. із сл. о ч і, п о в і к и і т. ін. Прикривати (очі) повіками; заплющувати. Лев нагнувся, сплющив очі, Стоїть, ані писне... (Рудан., Тв., 1956, 173); — В тій курявій зоряній млі — тільки сплющу очі — пахнуть мої юні, мої перші фіалки (Вас., Вибр., 1950, 44); // Тісно стулювати що-небудь, щоб не допустити проникнення рідини. Вушні раковини [бобра] мають м'язи, які при пірнанні сплющують їх, не пропускаючи воду (Веч. Київ, 11.VII 1957, 4).

◇ Сплющити [навіки] бчі — померти. Краялось серце, змерзали сльози, Поки не сплющив навіки очі. Побіжать дітки із хати в клуню: — На кого кине ти нас, татуню? (Граб., I, 1959, 333).

СПЛЮЩУВАТИСЯ, ується, *недок.*, **СПЛЮЩИТИСЯ**, щиться, *док.* 1. Ставати плоским від здавлювання, натискування, удару і т. ін. Публіка ждала, що він от-от здійметься й полетить, але шар почав сплющуватися так, що його боки позападали (Н.-Лев., I, 1956, 435); Ударившись об стіл, м'яч сплющується, потім знову набирає форми кулі (Фізика, I, 1957, 28); Літак ударився сторч об камінну скелю.. Метал подекуди розтопився і потік, сплющився в якусь безформну масу (Ле, Клен. лист, 1960, 90); Під впливом відцентрової сили, яка особливо велика біля екватора і зовсім відсутня на полюсах, земна куля сплющилась і набула форми сфероїду, схожого на форму мандарина (Наука.., 5, 1960, 57).

2. Прикриватися повіками (про очі); заплющуватися. Оришка, вихиливши пів [половину] третьої [чарки], зовсім знемогла, очі їй сплющуються, голова так і хитається з боку на бік (Мирний, III, 1954, 331); Стою. Сплющуються очі мені, голова хилиться. Куняю (Тесл., 3 книги життя, 1949, 53); // Тісно стулюватися, щоб не допустити проникнення рідини в що-небудь. Вушні раковини [бобрів] мають мускули, які при пірнанні сплющуються, не допускаючи проникнення води (Наука.., 8, 1959, 34).

СПЛЯМИТИ, млю, мійш; *мн.* сплямлять; і **СПЛЯМУВАТИ**, ую, уєш, *док.*, *перех.* 1. Забруднити, залишивши плями на чому-небудь. Обзирали [дами] свої сукні, щоб не сплямити дотиком о цеглу, каміння (Фр., V, 1951, 260); [Н е о ф і т - р а б:] Убрання панське жінка поспішає змінити на верету рабську швидше, щоб не сплямити в нашій «чистій» хаті (Л. Укр., II, 1951, 226).

2. *перен.* Зганьбити, ославити кого-, що-небудь; заплямувати. Всі ті скарги пропадали, Комісара не підкопали, Ні навіть не могли сплямити (Фр., X, 1954, 287); [Д о л о р е с:] Я наречена, і ніхто не може мене сплямити, навіть дон Жуан (Л. Укр., III, 1952, 336); — Ви, мамо, — кажу, — своїми вигадками й батька засмучуєте; мене й його сплямували (Барв., Опов., 1902, 239); // Учинити паругу над ким-, чим-небудь. — Ти в руїнах тепера, єдиний наш храм, Вороги найсвятіше сплямили (Л. Укр., I, 1951, 129); // Порушити чистоту чого-небудь, принизити чимсь неподобним. Ніяка брехня не сміє сплямити мої уста (Коб., II, 1956, 364); [О р л и к:] Свій смертний час я стріну як солдат.

Ми честь свою нічим не сплямували. Вітчизна-мати не забуде нас (Лев., Драма.., 1967, 128).

СПЛЯМЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спляміти. Видко було великий стіл, накритий червоним сукном, страшенно сплямленим чорнилом (Л. Укр., III, 1952, 557); — Мені здається, що я сповнив би десять раз більший гріх, якби подав йому руку, якби дружньо стиснув ту руку, сплямлену найтяжчим злочином (Фр., IV, 1950, 235); // у знач. прикм. — Я не хочу ставати на заваді між ним і його родиною. Коли моя сплямлена особа заважає [заважає] кому... (Март., Тв., 1954, 449).

СПЛЯМОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сплямувати. Никне Побожність і Віра, і діва небесна Астрей Землю, сплямовану кров'ю, — остання з богів — покидав (Зеров, Вибр., 1966, 303); Прощай, Дерманський монастире, колись славний, нещодавно сплямований співучастю в кривавих бандерівських злодіяннях (Мельн., Коли кров.., 1960, 46).

СПЛЯМУВАТИ *див.* спляміти.

СПЛЯЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до спати. Просто проти дверей, на блакитній ковдрі ліжка спокійно [лежить] спляча Галя (Коч., II, 1956, 465); До узголів'я сплячих поруч Остапа і Андрія схилилася мати (Довж., I, 1958, 222); Комендант не спромігся ні на що інше, як наказати капралові обернути сплячого на животі .. на спину (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 287); — Тимку, вставай! Світає вже, — розштовхувала Уляна сплячого сина (Тют., Вир, 1964, 7); Горобці верещали по вербах, збираючи сплячі хрущі (Март., Тв., 1954, 113); Тишу сплячого села до решти сполохало безладне кукурікання півнів (Коцюб., I, 1955, 247); // у знач. ім. сплячі, чих, *мн.* (одн. сплячий, чого, ч.; спляча, чої, ж.). Ті, що сплять. Бійці посунули за ним, обережно переступаючи через сплячих (Гончар, III, 1959, 253); Сплячі солодко хропіли (Збан., Таємниця.., 1971, 186); Перший, хто трапився .. нашим подорожнім, був запорожець, що спав посеред самої дороги.. Намилувавшись сплячим, Бульба пробирався далі тісною вулицею (Довж., I, 1958, 227).

2. у знач. прикм. Який перебуває в стані повного спокою, нерухомий. Поміж гожими сплячими голівками молодих грибків лежали свіжозогнилі трупи небіжчиків (Козл., Мандрівники, 1946, 11); // *розм.* Позбавлений жвавості, бадьорості; млявий. — Мабуть, я від того такий сплячий, що так багато їм, — розважав собі не раз Славко (Март., Тв., 1954, 240); // Який не проявляє себе. Ось людина, ..у якій не було нагоди для того, щоб у неї пробудилися глибинні якості її душі. Вони в ній сплять. Це людина з сплячою совістю, вона дозволяє собі ганебні вчинки (Довж., III, 1960, 332).

△ Спляча брунька — брунька, що звичайно не розвивається у пагін. За здатністю до проростання бруньки поділяють на нормальні і сплячі. Нормальні бруньки проростають у наступному після утворення році, сплячі можуть багато років не розвиватися (Виробн. енц. сад., 1969, 46).

3. у знач. прикм., *розм.* Який викликає сон; снотворний. Пан третього вечора вилляв попід постіль сплячий напій, ліг і прикинувся, що спить (Калин, Закарп. казки, 1955, 146).

СПЛЯЧКА, и, ж. 1. Стан різко пониженої життєдіяльності організму, що настає у деяких ссавців у несприятливих для них пори року. Під час сплячки [тварин] такі процеси життєдіяльності організму, як дихання, виділення, загальмовуються, а харчування не відбувається зовсім (Знання.., 3, 1969, 11); Під час зимової сплячки температура тіла тварин дуже знижується, вони менше споживають кисню і довгий час не живляться (Хлібороб Укр., 5, 1966, 47); Факел упав на звіра ..

Біль і жар розбудили з зимової сплячки і протверезили звіра (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 86); *Образно. Земля неначе от-от позіхне, пробуджуючись від морозної та буряної сплячки (Ле, Право., 1957, 275); Ніч липнева зводиться від сплячки (Мал., II, 1948, 14); // Оціпеніння холонокровних тварин, що нагадує сон. Коли суворі чукотські морози до дна проморозжують ріки, чорна рибка теж закопується у мул або... просто вмерзає у лід. Настав «зимова сплячка» (Наука., 11, 1964, 19); Прокидається саламандра від зимової сплячки на початку квітня (Визначник земноводних., 1955, 33); У жарку пору слимак за допомогою слизу, який швидко підсихає, приклеює черепашку до стовбура чи гілки дерева і впадає в сплячку (Зоол., 1957, 31); Рання весна — найсприятливіший час для лову змій. Прокинувшись від зимової сплячки, вони поки що малорухливі (Веч. Київ, 28.III 1968, 4).

2. розм. Важкий, непробудний сон; непереборна сонливість. Вже при обіді знесилувала його сплячка; ледве додержував [втримував] до кінця (Март., Тв., 1954, 239); // перен. Стан душевного оціпеніння, апатії, пасивності, бездіяльності. Прокинувся народ від .. сплячки і люто кинувся бити крамарів, мурз, торговців і лихварів (Тулуб, Людолови, I, 1957, 452); Кипуча Тамарина натура болісно переносила вимушену сплячку. Вона хотіла ще більше діяти, робити так, щоб видно було плоди її старань (Хижняк, Тамара, 1959, 94).

3. мед., розм. Те саме, що Сбнна хвороба (див. сбнний). Під час укусу цієї комахи [мухи цеце] в людську кров потрапляють дрібні паразити, що спричиняють невиліковну, як на сьогодні, хворобу — сплячку (Наука., 1, 1969, 38).

СПЛЪОВУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сплъбувати. Замісила [бабуся] і скачала коржик, посадила в піч спектись, і усе з приговорками та сплъовуванням (Кв.-Осн., II, 1956, 198); Він ніколи не вживав жодних чарів, примівок, ворожбитства, усіх отих сплъовувань, заговорів (Хотк., Довбуш, 1965, 130).

СПЛЪОВУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПЛЮНУТИ**, ну, неш, док. 1. перех. і неперех., чим. Викидати, видаляти що-небудь з рота плювком; виплъовувати. Юра отямлюється від того, що його раптом занурюють головою в річку. Він пирхає, сплъовує щось солоне і відхаркує з легенів пісок (Смолич, II, 1958, 55); Тетеря, з обов'язною рушником головою, смочучи квашене яблуко, сплъовував під ноги зернятка (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 65); Чоловік понуро сіпнув оком, жінка щось йому шепнула, і обоє безвиразно сплюнули лушпинням (Кач., II, 1958, 45); *Образно. Аж налаяла Палажка та й сплюнула, сердите слово (Барв., Опов., 1902, 152).

2. неперех. Викидати, видаляти слину, мокротиння з рота плювком; плювати. Смоктав [Юрчик] немилосердно. Одну [люльку] викурював, другу набивав, безперестанно сплъовуючи набік (Хотк., II, 1966, 153); — Не дряпайся, кицько, — відхилив голову управитель і сплъовує (Стельмах, I, 1962, 583); Яків випив чарку, крякнув, скривився, сплюнув (Мирний, I, 1954, 293); Гаврилко сплюнув, бо йому набігло повен рот слини (Коцюб., I, 1955, 131); — Чого ж, ми не ледачі, — сказав він і, сплюнувши в руки, міцно вчепився ними в рядняні цупкі гузирі (Гончар, II, 1959, 152); — Перепився таки! — сердито сплюнула шинкарка (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 423).

СПОБІГ АТИ, аю, аєш, недок., рідко, **СПОБІГТИ**, біжу́, біжі́ш, док. 1. п. рех. Настигати кого-, що-небудь; доганяти. *Образно. Збігають мої молодощі марно, а й спобігти їх не можна вже... (Крим., Вибр., 1965, 380); // Знаходити кого-, що-небудь десь, в якомусь стані

або захоплювати зненацька когось; заставати. [Р о м а н:] Мало не щонеділі бачу її в церкві, а ще ні раз не спобіг її так, щоб перестріти та поздоровкатись (Кроп., II, 1958, 9); — Уб'ю, як спобіжу в лісі, бо не лізь, — казав він [лісничий] спершу, поки був молодший і люди не знали гаразд його вдачі (Л. Янов., I, 1959, 346); На розпити, де Тимоху спобігти можна, сказали, що в караульному приміщенні (Головко, А. Гармаш, 1971, 490); І батька жалувать не стану, Як на крадіжці спобіжу (Манж., Тв., 1955, 123); // Те саме, що зустрічати. — Задумує [Яків] уже земляний млин будувати.. Спобіг десь якогось німця. Той і нагадав йому про земляний млин... (Мирний, I, 1954, 167); — Світ широкий — десь спобіжиш ласки в чужих людей, коли не догодив рідному батькові!.. (Л. Янов., I, 1959, 358); // Вибирати зручний, підходящий момент для здійснення чого-небудь. [А н т о н:] Коли ж то буде? [О р и ш к а:] Як тільки спобіжу таку годину, що вони [батько] не будуть сердиті!.. (Кроп., I, 1958, 172).

2. перех. Траплятися з ким-небудь (про горе, нещастя, хворобу і т. ін.). [С у х о в і й:] Про те, що повинно козака спобігти, краще мовчи, бо того не обминеш і не одвернеш (Кроп., V, 1959, 312); Вона, як, може, ніхто в селі, знала, що Гната спобігло велике родинне горе (Вирган, В розп. літа, 1959, 304); // неперех. Раптово наставати. Тільки простелились на кручах перші зелені шовкові килимки, як спобігло нове лихо (Юхвід, Оля, 1959, 100).

СПОБІГТИ див. спобігати.

СПОБОРНИК, а, ч., книжн. Завзятий, пристрасний захисник, прихильник кого-, чого-небудь; поборник. І вас — Споборники святої волі — Із тьми, із смрада [смраду] і з неволі Царям і людям напоказ На світ вас виведу надалі Рядами довгими в кайданах... (Шевч., II, 1963, 298); Крізь нетрі і пустині голі Вони [очі Т. Шевченка] вдивлялись вдалину, В тюрму сибірську кам'яну Споборників святої волі (Бажан, Роки, 1957, 241); // Той, хто бере участь разом із ким-небудь у якійсь важливій справі; соратник. Пройти перед січовиками парадом спало Богданові Хмельницькому на думку в останню хвилину. Було це несподіванкою для всіх його споборників (Панч, Гомон. Україна, 1954, 243).

СПОВАГА, присл., розм. Те саме, що пбвагом. П'ятірка сивих плотарів Сиділа в тінях яворів, Варили кашу на триніжку, А молодий «козячу ніжку» Смоктав і річ сповага вів (Мал., Звенигора, 1959, 330); Ярема заряджав рушницю і передавав їх Парамонові, а той сповага бив по вершниках (Кочура, Зол. грамота, 1960, 107).

СПОВАГОМ, присл., розм. Те саме, що пбвагом. Антосьо сповагом подибав здовж селом до матері (Свидн., Люборацькі, 1955, 170).

СПОВАГУ, присл., розм. Те саме, що пбвагом.

СПОВАДИТИ, джу, диш, док., перех., розм. Потураючи, попускаючи, привчити кого-небудь до чогось. — Отак, як бачите: нема того, щоб виговорити прислузі, — він жартує. Отак і сповадить наймичок! Чого ж вони будуть слухати? (Мирний, III, 1954, 213).

СПОВАДИТИСЯ, джуся, дишся, док., розм. Звинути постійно, часто робити що-небудь (звичайно небажане для інших). — Що ж, як немає грошей, — йому тихо Пріська. — Хіба б не радніші віддати?.. Коли й заробити нігде. — Брехня! — обірвав Грицько. — То така вдача ледача, така звичка бісова! Сповадилась так: ходи по їх разів по десять та проси, у ноги кланяйся!.. (Мирний, III, 1954, 13).

СПОВАЖНІЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до споважніти; // у знач. прикм. Катя стояла поруч з ним, споважніла й серйозна (Ільч., Серце жде, 1939, 82); З палацу, супроводжуваний сотнями цікавих, споважні-

лих і хмурих очей, вийшов Аркадій Валеріанович (Стельмах, I, 1962, 627); Ми вернемося з тобою Споважнілі, посивілі (Рильський, II, 1960, 201).

СПОВАЖІТИ, ію, ісш, док. 1. Набути серйозного, поважного вигляду. — *Ах, боже мій! Тут з нудоти чого не зробиш? — відповіла вона, все ще сміючись, потім споважніла* (Л. Укр., III, 1952, 600); *Став собі [Мицько] дома перед дзеркалом, споважнів, випрямився* (Март., Тв., 1954, 193); *Андрій хотів сказати їй щось приємне й безпосереднє, але тут же стримався й споважнів, згадавши свої останні заміри* (Гур., Наша молодість, 1949, 58); // Виразити серйозність, поважність, стати серйозним, поважним (про обличчя, очі). — *А ти ж не сієш в думках? — Теж і сію, і саджу, — споважніло горбоносе обличчя [Дмитра]* (Стельмах, II, 1962, 41).

2. Стати внутрішньо серйознішим, поважнішим, зрілим. *Демид Гайденок справді одмінився: немов постарішав, споважнів* (Гр., II, 1963, 56); *Народ споважнів. Скрізь, усюди пішли розмови про велике спілкове діло* (Круш., Буденний хліб., 1960, 182); *Після останніх подій Стецюра помітно споважнів, працював уважно, перестав хуліганити* (Дмит., Наречена, 1959, 241).

СПОВЗАННЯ, я, с. Дія за знач. сповзати. Під час розробки крутопадаючих [із стрімким схилом] шарів в небезпека не тільки обрушення бокових порід, але і їх сповзання (Наука., 3, 1958, 31); *Не можна дарувати деяким молодим людям легковажного ставлення до життя, сповзання в утриманство чи аполітичність* (Ком. Укр., 8, 1966, 58).

СПОВЗАТИ, аю, аєш, недок., **СПОВЗТИ**, зю, зєш; мин. ч. сповз, ла, лб; док. 1. Повзучи, спускатися з чого-небудь. *Сповзала [Маруся] по мокрій траві у якусь яму, судорожно-похапливо хапаючися за корінь* (Хотк., II, 1966, 273); *Сахно бачила, як з урвища, по скелях і камінні, сповзали люди до води* (Смолич, I, 1958, 101); *Тамара сповзла з соломи і наблизилася до дверей* (Хижняк, Тамара, 1959, 264); *Онисій Каланча впав на коліна і, загрибаючи руками свіжий чорнозем, сповз у яму* (Петльов., Хотинці, 1949, 166); *Образно. *Бузком зів'яло надвечір'я, і ніч сповза із Арарату...* (Брат., Грудка., 1962, 27); // Поволі, з великими труднощами спускатися, злазити з чого-небудь. *Шхуна повільно почала сповзати слизьким від олії настилом до ріки* (Тулуб, В степу., 1964, 263); *Стогне Оксень Недомірко і, тримаючись рукою об стіну, повільно сповзає з полу* (Цюпа, Назустріч., 1958, 73); *Потьє сповз із бочки й поволі зняв картуз* (Рибак, Опов., 1949, 229); *Розбита півторатонка загуркотіла застудженим мотором, сповзла з порома й зникла в хмарі куряви* (Перв., Невигадане життя, 1958, 80); *Образно. *Юрбою турів пагорби дніпрові На водопій сповзали до ріки* (Бажан, I, 1946, 163); // перен. Поволі, поступово опускатися і поширюватися (про дим, туман і т. ін.). *Дим із присадкуватих хат сповзає по мокрих стріхах* (Панч, II, 1956, 503); *З вершини Ільницького кряжа .. тумани сповзали в долину* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 116); *Дощ перейшов у мжичку — мабуть, густі осінні хмари зовсім сповзли з гірських вершин і лягли тут, на підгір'ї* (Дмит., Наречена, 1959, 113).

2. Не втримавшись на чому-небудь, поволі зсовуватися, падати. *Дико скрикнув ординець-татарин, Сповзаючи з високої луки [сідла]* (Мал., Звенигора, 1959, 84); *Назустріч нам біг маленький хлопчик, у великій шапці, що все сповзала йому на очі* (Коп., Подарунок, 1956, 25); *Моя машина раз у раз сповзала із слизької, роз'юшеної дороги* (Ю. Янов., II, 1954, 7); *З останніх сил вона трималась за канат. Але сил не вистачало, і дівчина почала швидко сповзати вниз* (Трубл., II, 1950, 84); *Перше, що він побачив, — це ясне, як льон, волосся. Біла*

хустка сповзла .. на плечі (Коцюб., II, 1955, 197); *Прокпа так і штовхнуло щось. Сіряк сповз із плеча* (Головко, I, 1957, 207); *Окуляри сповзли старому на кінчик носа* (Ільч., Звнч. хлопець, 1947, 66); *Образно. *Сповзла з блискучого.. місяця хмарка* (Мушк., Серце., 1962, 174); // Осуватися, осідати під дією ґрунтових вод, дощів і т. ін. *Зітхнувши, Марусяк узявся за свій камінь.. Він дійсно лупився від атмосферних змін, і верства за верствою сповзала вниз* (Хотк., II, 1966, 285); *Там, де Козача гора зовсім близько присунулась до ріки, берег був крутий і сповзав у воду, оголяючи вузлувате, покручене коріння старих лип* (Донч., IV, 1957, 175); *Стоїть ота халупка обшарпана вітрами й негодою, а з-під неї сповзає розмита глина* (Стельмах, I, 1962, 522); // Поволі стікати вниз (про рідину). *Довкола стояв гуркіт оскаженілої води, важкі струмені повільно сповзали з гребінки [греблі] і, як гірський обвал, розбивалися об скелі* (Голов., Тополя., 1965, 84); *У шибки затуркотів дощик. Товариші хвилинку споглядали, як поволі дрібні краплинки поволокою зтягали скло, знеможено сповзаючи вниз* (Досв., Вибр., 1959, 193); *Василь витирав спітніле обличчя, але під струмками сповзав за комір* (Хижняк, Килимок, 1961, 15); *Вино було таке густе, що аж потрібно перехилити келишок. Солодко-терпка маса сповзала на язик* (Вільде, Сестри., 1958, 364).

3. Розташовуватися по похилій площині. *Нижче, туди ік морю, сповзав поміж синяві груди каміння яро-зелений капорець* (Коцюб., I, 1955, 399); *Пеньки давно вже залишилися позаду. Стежка почала сповзати вниз по крутому схилу* (Перв., Дикий мед, 1963, 147); *То сповзе [шлях] під зарослі кручі, де змійні сліди лягли, то зведеться ураз до тучі, де літають гірські орли...* (Уп., Вірші., 1957, 118).

4. Сходити, зникати, оголюючи якусь поверхню. *Тільки-но сповзав із землі сніг, ледь просихали стежини, Настуся скидала важкі ненависні материнські недоноски* (Збан., Сеспель, 1961, 368); *Як тільки сповзли з верхів сніги і гори вкрилися зеленими килимами полонин, на долах.. завирувало життя* (Гжицький, Опришки, 1962, 7); // перен. Поступово зникати (про рум'янець, усмішку і т. ін.). *Зося, широко розкривши очі, ніби вперше слухає тяжку повість села, і ніжний рум'янець, мов тінь, сповзає з її обличчя* (Стельмах, I, 1962, 648); *Його усмішка, наче та пишна хризантема, на яку подув морозний вітер, почала поволі блякнути, сповзати з лиця* (Д. Бедзик, Серце., 1961, 139); *Замість відповіді з вуст молодиці сповзла усмішка* (Логв., Літа., 1960, 7).

5. перен. Поступово відходити від чого-небудь передового, нового і т. ін.; скочуватися до чогось. *Той, хто думає, що в радянському мистецтві можуть мирно ужитися і соціалістичний реалізм і формалістичні, абстракціоністські течії, той неминуче сповзає на чужі позиції мирного співіснування в галузі ідеології* (Літ. Укр., 12.IV 1963, 1); *Віддаючи належне в цілому правильній оцінці творчості В. Стефаника в ранній статті Г. Алексинського, .. не можна забувати, що незабаром після поразки революції 1905—1907 років, з настанням епохи реакції останній сповз на позиції одзовістів, ультиматистів, богошукачів* (Рад. літ-во, 5, 1971, 61).

СПОВЗАТИСЯ, ається, аємося, аєтесь, недок., **СПОВЗТИСЯ**, зється, зембся, зетється; мин. ч. сповзся, сповзлася, лбся; док. 1. Повзучи, збиратися разом, в одному місці, наближатися одне до одного. *До дучайки [у стовбурі берези], звідкіля тече Волога свіжа і солодка, прудко Сповзаються мурашки* (Рильський, III, 1961, 169); *Тіна колись казала, що в жарке літо, коли в лісі пересихає земля, до болітця сповзаються гадюки* (Мушк., День., 1967, 46); *Доки ми, сповзшись, розглядаємо кабель та гадаємо всякі догадки, на шляху в*

глибині стегу раптом зблиснув вогник, задержкотів мотоцикл (Гончар, Людина.., 1960, 304); *Образно. Думки.. сповзаються і розповзаються в парубочій голові (Стельмах, I, 1962, 445); // перен. Скупчуватися, зосереджуватися в одному місці. Хіба цього Михея переслухавши?.. До нього з усього району сповзалися чутки (Зар., На.. світі, 1967, 20); Убогим було все те устаткування в санаторії «Талас», але й так треба було дивом дивуватись, як воно все те сповзлося на голе місце та надало цьому будинкові санаторного вигляду (Збан., Сеспель, 1961, 21).

2. перен. Поволі, поступово сходитися, з'їжджатися. З заходом сонця цигани сповзалися до табору (Ткач, Арена, 1960, 49).

СПОВЗ'ЯЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до сповз'яти. Лід, нагромаджений на вершинах гір, під впливом своєї ваги повільно «стікає» по схилах гір або долинах, утворюючи потужну льодяну «ріку». Цей сповзаючий лід називається льодовиком (Фіз. геогр., 5, 1956, 116).

СПОВЗТИ див. сповз'яти.

СПОВЗТИСЯ див. сповз'ятися.

СПОВИВ'АЛЬНИЙ, а, е. Стос. до сповивання.

СПОВИВ'АНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до сповив'ати. До Ігоря словами промовляє [Всеволод]: — Мої [коні] вже готові: Біля Курська стоять-вигравають, Мого слова княжого чекають! А мої куряни — Люди скрізь відомі! Під сурмами сповивані, Шоломами викохані (Мирний, V, 1955, 263); Мріють бори за борами, очерети за очеретами, в густий туман сповивані, дрімотами пов'язані, білими снігами глибоко зав'язні (Вас., I, 1959, 228).

СПОВИВ'АННЯ, я, с. Дія за знач. сповив'ати. Недостатність рухів, тиснення на кісткову тканину (сповиванням дитини, тісним одягом, взуттям і т. п.), неправильне положення спричиняються до неправильного росту кісткової тканини (Шк. гігієна, 1954, 72); Гадюка вкусила хлопчика.. Хлопчикові негайно було зроблено парову ванну з вологим сповиванням. Через десять днів дитина одужала (Літ. Укр., 8.IX 1967, 2).

СПОВИВ'АТИ, аю, аєш, недок., **СПОВИТИ**, спов'ю, спов'єш і спов'ію, спов'ієш, док., перех. і без додатка. 1. Загортати в пелюшки (звичайно немовля). Кайдашиха припадала коло свого онука, неначе коло своєї дитини, вчила невістку, як дитину купать, як сповивати (Н.-Лев., II, 1956, 294); Мар'янка у опочивальні Свого сина ніжно сповива (Шпорта, Ти в серці.., 1954, 147); Проснулася [мати] — нема нічого... На сина глянула, взяла Його тихенько сповила (Шевч., II, 1963, 318); Молодиці сповили на лаві колодку, обмотали її повивачем, а Соломія вхопила колодку, взяла її на руки, неначе дитину, і понесла до стола (Н.-Лев., VI, 1966, 396); // чим і без додатка. Обмотувати сповивачем (звичайно немовля). Випивши по чарці — по другій, молодиці почали дуріти та сповивати повивачем колодку, убгавши її в пелюшки (Н.-Лев., VI, 1966, 396); Сусідка швиденько покупала дитину, загорнула в чисті пелюшки, сповила (Кочура, Зол. грамота, 1960, 344); *Образно. Раз по раз нагинаються вони [в'язальниці], пригортаючи до себе кожен сніп, мов .. дитя, сповивають перевеслами, ніби сповивачами (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 51); // у що, чим. Загортати, закутувати немовля в що-небудь, чимсь. Батрачка Грабчук Сповива дитинча — у ганчірку брудну, У лахміття лялі (Гойда, Сонце.., 1951, 81); Напоїли рбменом, Сповили тебе В пелюшки шовкові, Кволе та слабе (Щог., Поезії, 1958, 176); Як народила [Катря] на світ у злиднях — сповила в дрантя, та відтоді вже журба й не покидала (Головко, II, 1957, 288); *Образно. Нащо ви мені руки зв'язали, Пелюшками мене сповили..? (Граб., I, 1959, 559); // Загортати, за-

мотувати кого-, що-небудь у щось, чимсь. [Я р о с л а в:] Ну що — сповив? (Пробує оповиту ногу). Вперед, нога окута! (Коч., П'єси, 1951, 100); Не знаєш ти ще, Харитино, кого будеш перев'язувати... Може, сповиєш у чисті свої полотна і самого хазяїна, порваного кулями, посиченого картеччю... (Гончар, II, 1959, 411); *Образно. Непереможна дрімота напосідала все міцніше й міцніше, кожним своїм подихом, здавалося, млосно сповивала небезпечними тенетами все тіло, наповнювала голову важким свинцем (Донч., II, 1956, 65); // Обкручуючись, обвиваючись навколо чого-небудь або охоплюючи щось з усіх боків, покривати собою. Сіре каміння випирало повсюди, дерева та дикий виноград сповивали його (Ільч., Серце жде, 1939, 405); Зеленими.. вусиками він [хміль] обмацував і сповивав кожен цеглину, кожен камінчик (Донч., II, 1956, 61); // тільки док., перен. Народити. Сповила убога мати сина В Моринцях на нашій Україні (Рильський, Зим. записи, 1964, 14); Вагітні жінки за щастя мали зустріти його [Козака-Мамая], будиши при надії сповити синка (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 41); // перен. Вирощувати, виховувати. Я.. глибоко переконаний у простому, у ясному. Народ тебе сповивав, народ тебе пеленав, тобі народ і силу, і хист, і талант дав (Ковінька, Чому я не сокіл.., 1961, 66); Спасибі трудівницькій тій землі, Що сповила Вас [Якуба Коласа] і пісень навчала! (Рильський, Сад.., 1955, 33).

2. перен. Оволодівати ким-небудь, захоплювати, заповнювати когось (про почуття, певний стан). Легко тріпочеться його серце; дивні якісь радощі.. сповивають його душу... (Мирний, I, 1949, 150); — У мене сповила серце нудьга, якесь передчуття гризе, — схрестила вона пальці (Стар., Облога.., 1961, 42); Його сповила солодка втома (Коцюб., II, 1955, 211); Під цей спокійний, прихильний голос Олену сповила дивна, блаженна дрімота (Вільде, Сестри.., 1958, 14); // Поширюючись, огортаючи, обволікати, охоплювати що-небудь. Настала ніч, хороша літня українська ніч, коли вітрець замирає, спека спада, холодок та сон сповиває землю (Мирний, I, 1954, 62); Лани в проміння сонце сповиває; у сім промінню [промінні] колос половіє (У. Кравч., Вибр., 1958, 159); Рясний присмерк уже сповив вулицю (Шовк., Інженери, 1948, 316); Широку гірську долину пільмою заливала ніч. Кинула чорний серпанок на гори, скелі, на юрти, сповила столітні кедри (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 199).

СПОВИВ'АТИСЯ, аюся, аєшся, недок., **СПОВИТИСЯ**, спов'юся, спов'єшся і спов'іюся, спов'ієшся, док. 1. чим, у що. Загортатися, закутуватися в що-небудь. *Образно. Земля сповивалася пелюшками туманів, тепло дихала в короткому сні (Тют., Вир, 1964, 106); // Сплітатися одне з одним. *У порівн. Марина із Степаном обнялись, мов сповилися разом (Епик, Тв., 1958, 531).

2. тільки недок. Пас. до сповив'ати. *У порівн. Те, що в дитячих літах чується.., потім якось забувається, наче туманом сповивається (Григ., Вибр., 1959, 445).

СПОВИВАЧ, а, ч. Те саме, що повивач. За колишніх часів.. батьки закручували новонароджених у тугі сповивачі, які заважали їм не тільки рухатися, а навіть набутти зручного положення для сну (Хвор. дит. віку, 1955, 122); *У порівн. Раз по раз нагинаються вони [в'язальниці], пригортаючи до себе кожен сніп, мов.. дитя, сповивають перевеслами, ніби сповивачами (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 51).

СПОВИТИ див. сповив'ати.

СПОВИТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спов'яти. Перед самим перелазом Дитина сповита — Та й не тугого, й новенькою Свитиною вкрита (Шевч., I, 1963, 311); У промінні від свічки він побачив сина, який лежав, спо-

витий білим полотном (Скл., Святослав, 1959, 275); — Та що ж говорити... — зняковів Чиж. Поранена рука його була сповита великим бинтом (Довж., I, 1958, 189); Із зелені будинок з колонами привидом білим глянув дірками вікон-дверей. Де-не-де забито дошками. Ввесь у виноград дикий сповитий (Головко, I, 1957, 209); Чи не здається їм [пташкам]... Що в країю темному, сповитому журбою, Блиснуть пісні, мов блискавки ясні? (Л. Укр., I, 1951, 176); Не туманами далі сповиті — В синім мареві обрій зрина (Шпорта, Вибр., 1958, 96); На околиці степ, сповитий нічною пітьмою, дихнув їм в обличчя холодною вогкістю (Шовк., Інженери, 1948, 85); // у знач. прикм. Малесенький голосок дзвенить тихенько і любенько над сповитим братиком (Вовчок, VI, 1956, 343).

СПОВІТИСЯ див. сповиватися.

СПОВИТОК, тка, ч. Те, у що загортають немовля, — пелюшки із сповивачем. *У порівн. Хотіла б я уплисти за водою... І вода помалу мене б у легкі хвилі загортала, немов дитину в тонкий сповиток (Л. Укр., I, 1951, 192); Він лежав у мотузах, зламаний, безсилий, як дитя в сповитку (Ле, Україна, 1940, 386); // рідко. Те саме, що сповивач. Мати принесла їй цілу купу новеньких, випрасуваних сорочечок, сповитків, пелюшок (Юхвід, Оля, 1959, 297).

◇ Із сповитка — з віку немовляти. — Слухай, який у тебе стаж? По-моєму, ти редактор із сповитка (Гончар, Циклон, 1970, 148); У (в) сповитку — у віці немовляти, немовлям. — Тепер господарює в мене моя дочка-єдиниця, бо старших дочок бог прибрав до себе, ще як були в сповитку (Н.-Лев., IV, 1956, 308); Дітей, маленьких немовлят, їх тільки шкода. Чи на те вродились, Аби у сповитку пізнати голод, спрагу...? (Л. Укр., I, 1951, 167).

СПОВИТОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до сповиток. Малесенький голосок дзвенить тихенько і любенько над сповитим братиком, що дремле у сповиточку (Вовчок, VI, 1956, 343); І що творилось з дідом Гуком!.. Він мариє, жив і снів онуком. Бувало візьме в сповиточок і страшно важно йде селом (Воскр., З перцем!, 1957, 177).

◇ З [самого] сповиточка (розм. сповиточку) — з віку немовляти. — Бува й таке, що з сповиточку ласки-добра не знаєш, — вік звікуєш під палкою... (Вовчок, I, 1955, 141); — А ви змалечку рибалите, дідусю? — З самого сповиточку, як тільки ходити навчився (Збан., Мор. чайка, 1959, 69); У (в) сповиточку — у віці немовляти, немовлям. Я свого отця-неньки не знаю; я ще в сповиточку зосталася сиротою (Вовчок, I, 1955, 181); — Їм [дітям] розім'ялись [хочеться], силу показати, а ви плачете над ними, мов над тими, що в сповиточку (Збан., Малин. дзвін, 1958, 135).

СПОВИТТЯ, я, с. 1. Дія за знач. сповіти. Ой спи, дитя, без сповиття, Поки мати з поля прийде (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 3).

2. Те, у що загортають немовля, — пелюшки із сповивачем. Тихо заколисує дитя.. молодиця, Загортуючи [загортаючи] сина в сповиття (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 53).

СПОВИТУХА, и, ж., розм. Те саме, що повитуха. Сім'я трохи на коржі баба сповитуха дала онукам (Барв., Опов., 1902, 435).

СПОВІДАЛЬНИЙ, а, е. Подібний до того, як на сповіді; відвертий, щиросердний. Вірші Марії Пригари розтривожують душу справжністю емоційного заряду, сповідальною довірливістю інтонації (Літ. Укр., 13.IX 1974, 2).

СПОВІДАЛЬНИК, а, ч. 1. Священик, який слухає сповідь; духівник. — Панна Стефанія намагається на-

слідувати своєму сповідальникові? — спитав Петро, вже не приховуючи іронії (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 84).

2. Особа, що прийшла на сповідь до священика.

СПОВІДАЛЬНИЦЯ, і, ж. 1. Жін. до сповідальник 2.

2. церк. Спеціально обладнане місце для сповіді в храмі. До наших днів збереглася деяка кількість предметів церковного обладнання XVI—XVII ст. Це лави, призначені для.. вищого духовенства, і сповідальниці (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 32); *У порівн. Знайшла Лисичка нору під каменем, влізла до неї, мов до сповідальниці, та й кличе Півня (Фр., IV, 1950, 80).

СПОВІДАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сповідальний. Сповідальність.. притаманна для багатьох прозаїків на порозі їхнього становлення (Літ. Укр., 28.IX 1971, 3).

СПОВІДАЛЬНЯ, і, ж., церк. Те саме, що сповідальниця 2.

СПОВІДАННЯ, я, с. Дія за знач. сповідати і сповідатися. Я читав Душі невинне сповідання, Любові чистоті признання (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 96).

СПОВІДАТИ, аю, аєш, недок., перех. 1. церк. Здійснювати обряд сповіді, вислуховувати чийсь покаєння в гріхах і відпускати їх. Ой узали безталанну, Закували у кайдани, Сповідали, причащали (Шевч., II, 1963, 104); — Певно, хтось на селі нагло заслаб, та це мене кличуть сповідати та причащати слабого (Н.-Лев., IV, 1956, 111); Увечері, після служби, отець Сидір сповідав півчих (Донч., III, 1956, 124).

2. Розповідати на сповіді про свої гріхи. [М а т у ш - к а г у м е н я:] Тяжко людям, гірко їх дітям, — ні перед ким свої гріхи сповідати (Мирний, V, 1955, 74); Раз задумав циганчук Гріхи сповідати. Іде просто до попа (Рудан., Тв., 1959, 261); Тяжко бити поклони перед іконами тому, хто вважає їх просто за мальовані дошки, тяжко сповідати гріхи попові, уважаючи його за гіршого грішника, ніж сам (Л. Укр., VIII, 1965, 191).

3. перен., розм. Примушувати відверто признатися в чому-небудь, розповісти про щось. — Чого це ти неначе сповідаєш нас? Наші бурлаки ніколи не сповідають нас, — сказала Марія, присовуючись ближче до Михалчевського (Н.-Лев., II, 1956, 133); [Д ю с е н б а є в:] Наш полк висадився в цьому районі десантом. Ми пішли в розвідку і надібали одного суб'єкта.. Почали його сповідати — він і розказав про все (Лев., Драма., 1967, 131); // Лаяти кого-небудь, вичитувати комусь. Вона йому вичитувала, вона його сповідала, вона кропила його, .. садила чортами так обережно, так делікатно, як тільки можна було в неділю, по службі божій (Коцюб., II, 1955, 11); Іван Антонович довго й нудно пробирав свого лейтенанта. Він любив сповідати молодих (Гончар, III, 1959, 279); Скликав голова колгоспу збори. Почали сповідати Кліма (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 95); // жарт. Бити, шмагати кого-небудь. Сповідали Іллюху від п'ят до уха (Номис, 1864, № 4011).

4. рідко. Те саме, що сповідувати. У стародавній Русі була створена значна релігійна література, в тому числі полемічна, спрямована проти інших вірувань. Відомо, що у Києві відбувалися релігійні диспути між київськими.. ченцями та іноземцями, які тут проживали і сповідали іншу релігію (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 504).

СПОВІДАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. церк. Бути на сповіді, приймати обряд сповіді. Не сповідався [Охрім], Не причащавсь Сім рік [років] і не хрестився! (Г.-Арт., Байки., 1958, 136); Мабуть, уперше за своє життя отець Сидір не радів сьогодні великій кількості бажаючих сповідатися (Донч., III, 1956, 124); У суботу

вихованці сповідалися. Гриць чекав черги до аналоя, біля якого.. стояв отець Данило (Добр., Ол. солдатики, 1961, 94).

2. Каятися в гріхах під час сповіді. Поки Маруся сповідалася, Наум із Настею і хто ще був у них із сусідів вийшли у сіни (Кв.-Осн., II, 1956, 85); — Сповідатись не хочу, бо нема в мене гріхів. Я чистий, вимитий сльозами, і мені нічого не треба (Ірчан, II, 1958, 177).

3. перен. Відверто признаватися кому-небудь у чомусь, розповідати про щось. Ми В траві за валом посідали і розмовляли, сповідалися Один другому (Шевч., II, 1963, 80); Сповідався перед сином Середа, говорив йому про свій страшний гріх (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 202); Федір свов вже сказав, тепер уважно слухав. Знав — це тільки йому сповідається друг, со тим, найдорожчим, що залягло в душі, як святиня, не з кожним поділишся (Збан., Сеспель, 1961, 346).

СПОВІДАЧ, а, ч., рідко. Те саме, що сповідник 1. — Мені, як сповідачеві, краще відомі блукання його душі (Тулуб, Людолови, I, 1957, 103).

СПОВІДНИЙ, сповідна, сповідне, рідко. Прикм. до сповідь. Монологічність [форма монологу].. надає ліричному творові особливої безпосередності, сповідної інтонації (Рад. літ-во, 12, 1968, 6).

СПОВІДНИК, а, ч. 1. Священик, який слухає сповідь; духівник. [З о н я:] Уперше в житті потребую я сповідника (Коб., II, 1956, 321); // Людина, якій відверто признаються у чомусь, повіряють заповітні думки і т. ін. — Я й перед вами, тату, сповідаюся в цій хвилині. Ви для мене гідний сповідник (Круш., Буденний хліб.., 1960, 145).

2. Особа, що прийшла на сповідь до священика. Хоч співголоса перемовляються сповідник і отець духівник, але прихожанам, що стоять неподалік, добре чути всю розмову (Стельмах, I, 1962, 188).

СПОВІДНИЦЯ, і, ж. Жін. до сповідник 2.

СПОВІДУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сповідувати. У 1685 р. Людовік XIV скасував Нантський едикт (указ), який дозволяв сповідування протестантської релігії (Нова іст., 1956, 45).

СПОВІДУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. 1. Дотримуватися якої-небудь релігії, якогось віровчення. Він [папа Пій IX] засуджував свободу совісті, тобто право сповідувати ту чи іншу релігію або зовсім не визнавати її (Нова іст., 1956, 201).

2. перен. Відкрито визнавати, наслідувати якесь вчення, якісь погляди, переконання. Більшість учених капіталістичних країн дуже далека від діалектичного матеріалізму, їх філософські погляди непослідовні, багато хто з них свідомо сповідує ідеалізм, який нав'язує їм буржуазне суспільство (Ком. Укр., 2, 1967, 83).

СПОВІДЬ, і, ж. 1. У православній і католицькій церкві — обряд покаєння в гріхах перед священиком і відпущення ним цих гріхів. Вона жалкувала Явдохи: вона бачила тут кару божу. — Отже й померла — без сповіді, без святого причастя... (Мирний, I, 1949, 405); — З вами, їй-богу, нагрішиш повну хату, ще й кімнату. Ще добре, що перед сповіддю! — говорила Лекерія Петрівна (Н.-Лев., I, 1956, 591); [Д. Ж у а н:] Веди ченця, коротша буде справа. Скажи йому, що сповіді бажає всесвітній грішник дон Жуан (Л. Укр., III, 1952, 367); Тільки двері відхилила [молодиця] — Чоловік озвався: — Чого тебе на сповіді Батюшка питався? (Рудан., Співомовки.., 1957, 6); У церкві він буває у великий піст на говіння, щоб принести інспекторові гімназії довідку про сповідь та святе причастя (Смолич, Мир.., 1958, 32).

◇ Як на сповіді — відверто, щиросердно, нічого не приховуючи. Нічого робити бідному чоловікові: взяв та й признався князеві, як на сповіді (Стор., I, 1957, 54);

Він, звичайно, слабший на характер, пішов до Глафіри Іванівни і все, як на сповіді, розказав (Мик., Кадильничя, 1959, 13).

2. перен. Відверте признання в чому-небудь, розповідь про щось. Вони ще дужче затоваришували. Почалися таємні сповіді важких думок та гадок (Мирний, I, 1949, 366); Не знаю я, чи не буде часом Вам нелюбо слухати чужу сповідь, але я просто почуваю потребу висловитись перед Вами (Крим., Вибр., 1965, 569); Говорив [Марко] з боєм у голосі, краючи сумною сповіддю змучене серце (Цюпа, Назустріч.., 1958, 104).

СПОВІЛЬНЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сповільнити.

2. у знач. прикм. Повільніший від звичайного, зі зменшеною швидкістю. Хай розквітають сади і косяться хліба на ґрунті, очищеному від мін сповільненої дії, залишених війною (Ком. Укр., 4, 1960, 10).

СПОВІЛЬНЕНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сповільнений 2.

СПОВІЛЬНЕННЯ, я, с. Дія за знач. сповільнити, сповільнювати і стан за знач. сповільнитися, сповільнюватися. Можливо, забалакалися кочегари і зменшився тиск пари в котлах, можливо, щось інше трапилось у машині, але саме через це сповільнення ходу торпеда пройшла перед самим носом «Антонулоса», не зачепивши його (Трубл., Шхуна.., 1940, 159); Стан різкого сповільнення, пригнічення життєвих процесів прийнято називати анабіотичним станом, або просто анабіозом (Наука.., 10, 1956, 18).

СПОВІЛЬНИТИ див. сповільнювати.

СПОВІЛЬНИТИСЯ див. сповільнюватися.

СПОВІЛЬНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. сповільнювати.

СПОВІЛЬНЮВАТИ, юю, юєш і рідко **СПОВІЛЬНЯТИ**, яю, яєш, недок., **СПОВІЛЬНИТИ**, ню, виш, док., перех. Робити повільнішим, зменшувати швидкість чого-небудь. Холодна або занадто гаряча вода чи молоко дуже сповільнюють або зовсім припиняють життєдіяльність дріжджів (Укр. страви, 1957, 300); Коні сповільнили біг, а потім перейшли на звичайний крок (Томч., Жменяки, 1964, 62); Перед вченими стоїть завдання сповільнити реакцію ядерного синтезу до такої міри, щоб вона проходила спокійно, повністю підкорячись волі людини (Наука.., 11, 1961, 32).

СПОВІЛЬНЮВАТИСЯ, юється і рідко **СПОВІЛЬНЯТИСЯ**, яється, недок., **СПОВІЛЬНИТИСЯ**, ниться, док. Ставати повільнішим, зменшувати свою швидкість. З'ясувалось, що людський організм може витримувати досить значне зниження своєї температури. Життєві процеси при цьому дуже сповільнюються (Наука.., 10, 1956, 19); На слабо похилених рівнинах, де рух води сповільнюється, породи відкладаються (Фіз. геогр., 5, 1956, 111).

СПОВІЛЬНЮВАЧ, а, ч. Пристрій або речовина, що сповільнює рух, дію чого-небудь. Ланцюгові реакції застосовуються в ядерних реакторах, для роботи яких потрібні сповільнювачі нейтронів. Найкращим сповільнювачем є чиста важка вода (Наука.., 7, 1962, 26); Сповільнювач автоматичного подавача снопів у мотарці.

СПОВІЛЬНЯТИ див. сповільнювати.

СПОВІЛЬНЯТИСЯ див. сповільнюватися.

СПОВІРЕНИЙ, а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до сповірити.

СПОВІРИТИ див. сповіряти.

СПОВІРЯТИ, яю, яєш, недок., **СПОВІРИТИ**, рю, риш, док., перех., розм. 1. на кого. Виявляючи довір'я, доручати кому-небудь щось. На діда Бутурлаку усі свої маєтки сповіряє (Сл. Гр.).

2. кому. Розповідати що-небудь, що не підлягає розголошенню. *Своїх намірів він не сповіряв дома нікому* (Мирний, III, 1954, 55); — *То він журиться, що не знає, де свої думи подіти, кому їх сповірити...* (Мирний, IV, 1955, 341).

СПОВІСТІ, ім, ісі, док., перех., розм. Сказати, розповісти кому-небудь щось. *Я ж би своєму миленькому всю правду сповіла* (Чуб., V, 1874, 5).

СПОВІСТИТИ див. сповіщати.

СПОВІЩАННЯ, я, с. Дія за знач. сповіщати.

СПОВІЩАТИ, аю, аєш, недож., **СПОВІСТИТИ**, іш, істіш, док., перех. і неперех. 1. кого, що, рідко кому, чому, про кого — що, що, також із спол. щ о, к о л и. Давати знати комусь, повідомляти когось про кого, що-небудь. *Ви мене сповіщали, що задля друкування Ви повість переписували окремо* (Мирний, V, 1955, 432); *Він згадав, як Іванів голуб вже не раз сповіщав табір про повернення роти* (Збан., Крил. гонець, 1953, 7); *Пароплав, що йшов з моря, наближався до берега і дав гудок, сповіщаючи про своє прибуття* (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 30); — *Коли справа в вас піде до ладу, то дайте мені знати, сповістіть мені зараз* (Н.-Лев., VI, 1966, 59); [К у к с а:] *Дружечки! Ну ж, гукніть весільної! Сповістіть божий мир про нашу радість!* (Кроп., I, 1958, 221); *Бронця .. поїхала на другий день до міста сповістити інспектора, що все склалося гаразд* (Март., Тв., 1954, 458); *Може, оті сурмачі з сурмами, що поблискують їм у руках, тільки й ждуть, щоб обернутись і сповістити кожен своєму війську радісну вість?* (Гончар, II, 1959, 403); // *кого. Повідомляти заздалегідь, попереджати. Говориться в казці, що восени сповіщав баран козу теплим басом: — Зима буде-е!* (Козл., Щури., 1956, 201); *Зупинився [Жайсак] за півверсти від аулу і надіслав одного з жигітів [джигітів] сповістити наречену про своє наближення* (Тулуб, В степу., 1964, 382); // *Доводити до відома; інформувати. Зустрічає [Даша] поїзди, знаходить людей, які з тривогою чекають пересадки, видає їм плацкарти, оформляє квитки і сповіщає, коли буде їхній поїзд* (Жур., Вечір., 1958, 207); *Доктор Гальванеску сповістив, що огляд його господарства Сахно може почати завтра* (Смолич, I, 1958, 66); // *Робити донесення кому-небудь про щось; доповідати. В штабі читалися його рапорти, де він гордо сповіщав, що його полк в складі ста двадцяти двох шабел готовий піти куди завгодно* (Ю. Янов., II, 1958, 233); *Багратіон сповіщав, що пробитись через Могилів він не зміг* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 116); *Комбрига сповістив, що в районі Лисянки з'явилося близько двохсот німецьких танків, які йдуть на прорив* (Збан., Т. Шашло, 1949, 44); // *Робити донос; доносити. — Ні, цього не можна одкладувати [відкладати] далі! — рішуче промовив Андрій Петрович, — треба зараз же сповістити кого слід. Хай якнайшвидше беруть його звідціль* (Вас., I, 1959, 297).

2. Подавати сигнал про що-небудь. *Не можемо ми звук отой забути, Що сповіща повітряну тривогу* (Перв., II, 1958, 212); *Сторож, тричі ударивши у дзвона, сповістив про свій прихід на нічну варту* (Епик, Тв., 1958, 466); *Гуркіт грому сповістив про початок нічної грози* (Донч., VI, 1957, 82); *Дзвінок сповістив про кінець останнього уроку, але діти не підводились* (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 29); **Образно. При дорозі на межі його поля зеленіла верба. Жменяк не викорчовував її тільки тому, що вона першою сповіщала про весну* (Томч., Жменяки, 1964, 6).

СПОВІЩАТИСЯ, ається, недож. 1. про кого—що, також із спол. щ о. Повідомлятися, ставати відомим. — *Ні, ти послухай, що тут сповіщається!* — гукнув захоплено Орест (Досв., Вибр., 1959, 285); *Ярослав*

одержав з дому листа, в якому сповіщалося, що Ольга в супроводі батька приїде до Львова на новорічний бал (Кол., Терен., 1959, 166); // *безос. Це був лист-сповідь, лист серця, в котрому Пашу сповіщалося про попереднє життя Герасима Львовича* (Ю. Янов., II, 1954, 68).

2. Пас. до сповіщати. *По гучномовцях сповіщається весь цех, хто і як працював минулі 60 хвилин, яких добився показників, скільки прокатав металу понад завдання* (Рад. Укр., 3.I 1971, 1).

СПОВІЩЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сповістити. *Сповіщене про відкриття пам'ятника населення Ганджів валом валило на сільський майдан* (Епик, Тв., 1958, 513); // *сповіщено, безос. присудк. сл. Ще на підступах до цієї першої зупинки було сповіщено, що в зв'язку з штормом пароплав «Ленин» в Євпаторії не зупиниться* (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 67).

СПОВІЩЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. сповістити. *Чи чули вони сповіщення свого дозорчого — невідомо, могли й не почути* (Ле, Мої листи, 1945, 115).

2. Те, що сповіщається комусь. *Ваденін, даючи вказівки, ходив з одного кінця до другого, коли дістав сповіщення, що за перегаткою вода проривається на відкритий берег* (Коцюба, Нові береги, 1959, 373); *З кількох пунктів з хвилини на хвилину чекав [генерал] сповіщень про постріли на тому березі* (Ле, Мої листи, 1945, 160).

3. Письмове повідомлення. *Він дурих себе, коли, читаючи сповіщення про розлучення, думав, що разом з тим читає смертний присуд своєму коханню* (Собко, Справа., 1959, 155); *У хату Заярних увійшов тяжкий смуток.. Так пережили тиждень, другий, — наче перейшли нестерпно важку дорогу, — і поступово звиклися з тим сповіщенням, що так і лежало на вікні, припале пилом* (Хор., Незакінч. політ, 1960, 149).

СПОВНА, присл. 1. Цілком, повністю. *Вона не вміла одважувати свою любов, як в аптеці, і серце своє віддавала сповна, не замислюючись і не шкодуючи його* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 38); — *Не помру я, Яremo, доки сповна не сплачу панам за їхні здирства* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 529); *Коли нагрянула війна — чашу лиха випив він сповна* (Гонч., Вибр., 1959, 270); — *Не забігаючи й додому, подалась я в ясла до Тимка. Ти б його тепер і не пізнав. Ще б! Як на війну йшов, йому ж і місяця сповна не було, а це вже ось без місяця не чотири роки* (Вирган, В розп. літа, 1959, 279).

◇ **Чи ти (він, вона, ви) сповна рбзуму див. рбзум.**

2. У повному складі. *Степан розповідав, що вчора ще прибув у Щербанівку .. суд весь сповна і заарештованих пригнали* (Головко, II, 1957, 183); // *Повною мірою. Робимо ми найвеличнішу справу, Дружба в нас добра, велика й міцна, Добре будуєм Радянську державу, Що наділила нам щастя сповна* (Шпорта, Вибр., 1958, 350).

СПОВНЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сповнити. *Старий мечет, сповнений нині так густо зерном, як колись правовірними за панування турків, був чорний од чорних згадок про криваві події* (Коцюб., II, 1955, 178); *Пропливають, сповнені плодами, На Херсон, на Київ кораблі* (Нагн., Вибр., 1957, 14); *У відчинене вікно струмували синюваті потоки літньої ночі, сповнені пахощами квітів і досягаючих життів* (Цюпа, Крайні, 1971, 266); *Коли вони [солов'ї] тьохкають, здається, все на світі стихає і вся ніч тоді сповнена тільки солов'їним співом* (Гончар, II, 1959, 245); *Очі в неї сповнені були слізьми* (Вовчок, VI, 1956, 241); *Зал Народного дому Ользі доводилось бачити лише у парадному електричному освітленні, прикрашеним килимами... сповненим добірною публікою* (Вільде, Сестри., 1958, 463); *Велике й*

людяне серце було в Миколи Щорса, сповнене ненавистю до ворогів (Скл., Легенд. начдив, 1957, 60).

2. у знач. прикм. Наповнений по вінця, заповнений до краю. Його відерце перше пробива лід у криниці, що уночі замерза, і тащив він сповнені відра під гору (Вовчок, I, 1955, 295); — Шановному гостеві перша чарка! — промовив він, передаючи сповнену чарку Вові (Вас., I, 1959, 92).

3. у знач. прикм., чого. Повний чого-небудь; у якому немає вільного місця, все зайняте чимсь. — Печера тая у їх [розбійників] сповнена золота (Вовчок, I, 1955, 307); — Восени щоб вороними кінями їхали достатки до двора, Щоб ламалися [ломилися] з багатства скрині, Сповнені дівочого добра (Шер., Дорога..., 1957, 101); // перен. Насичений, просякнутий, переповнений чим-небудь. Чітко згадувалися слова Ніни, сповнені злоби (Донч., V, 1957, 487); Вечір був сповнений чарівної літньої краси (Шер., В партиз. загонах, 1947, 81); // перен. Який виражає яке-небудь сильне почуття, переживання і т. ін. (про очі, погляд, вираз обличчя тощо). Глибокі очі жінки були сповнені горя (Цюпа, Три явори, 1958, 22); — Його й трясцю не доб'єш! — блиснув сповненим ненависті оком Сафрон (Стельмах, II, 1962, 45); Зморшкувате сухеньке обличчя розгладилось, проясніли очі, хоч і вицвілі, але все такі ж — сповнені ніжності й доброти (Кочура, Зол. грамота, 1960, 46); Поглядом, сповненим здивування й образи, він дивився в обличчя Матюші (Шиян, Баланда, 1957, 96).

СПОВНЕНИЙ³, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спів-
п'яти.

СПОВНЕННЯ¹, я, с. Дія за знач. співнити, співнювати¹ і співнитися, співнюватися¹.

СПОВНЕННЯ², я, с., розм. Дія за знач. співніти, співнювати² і співнітися, співнюватися². Ішов Максим Беркут посеред невеличкої ватаги тухольських молодців на сповнення громадської волі (Фр., VI, 1951, 74); — Чи мав я хоч одну чисту радість, чи хоч раз почув задоволення од сповнення кращих людських обов'язків...? (Коцюб., I, 1955, 260).

СПОВНИТИ див. співнювати¹.

СПОВНИТИ див. співнювати².

СПОВНИТИСЯ див. співнюватися¹.

СПОВНИТИСЯ див. співнюватися².

СПОВНЮВАТИ¹, юю, юєш і **СПОВНЯТИ**, яю, яєш, недок., **СПОВНИТИ**, ню, ниш, док., перех. 1. чим. Накладаючи, наливаючи, насипаючи і т. ін., робити що-небудь повним, заповненим; наповнювати, заповнювати. Старша свашка .. вручав молодим келехи, сповнює їх вином (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 99); Шар прив'язали вірвовками як слід і почали сповнять його газом (Н.-Лев., I, 1956, 435); Допали криниці та боржій, сповнивши відра, додому побрались. Нас перестрів батько... (Вовчок, I, 1955, 206); Я довбав дуплянки, Садив із дідом ці сади. Із ним якогось дня чи ранку Медами сповню кадуби (Стельмах, V, 1963, 22); // Поширюючись, охоплювати, насичувати повітря, приміщення і т. ін. чим-небудь. Бляшаний пароходик [пароплавик] вислизнув з рук і поплив по помості, поринаючи носом, немов на хвилях, та сповнюючи хату гострим дерчанням металу (Коцюб., II, 1955, 371); Запахні величезні яблука південних сортів сповнюють повітря тонкими пахощами лікеру (Гончар, III, 1959, 128); Весна слала тепло, свіжий аромат відживної юної зелені сповняє повітря (Досв., Вибр., 1959, 361); Ридання матері й дочки сповняли всю хату, і ніхто не знав, що робити (Ірчан, II, 1958, 138); Помаранчі сповнили своїм запахом велику простору залу (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 218); Жайворонки сповнили небо жагучим співом (Чаб., Тече вода..., 1961, 150).

2. Займати собою якийсь простір, якесь місце. Відвідувачі сповнювали їдальню (Трубл., Шхуна..., 1940, 66); Еллінське військо хутко сповняє весь майдан і розтікається в різні боки по вулицях Трої (Л. Укр., II, 1951, 324); Тягне сіть міцна рука на борт з морського глибу. Сріблом виблискує луска, — сповняє човен риба (Забіла, У.. світ, 1960, 113); Її повна фігура сповнила нешироке крісло (Н.-Лев., IV, 1956, 46); *Образно. Тяжка туга, мов хмара, налягла на Зінькову хату, сповнила її всю (Гр., II, 1963, 434).

3. чим., перев. із сл. с е р ц е, д у ш у і т. ін., перен. Викликаєти яке-небудь сильне почуття, переживання і т. ін. Хрипіння й стогін, від яких підскакувало все тіло, били по нервах.. Кожне зітхання глибше, ніж попередні, кожний помітніший судорожний рух тривою сповняли всю мою душу. Може, це останній?.. (Хотк., I, 1966, 132); Яким вином вона [весна] тебе п'янить, Якою радістю сповняє груди! (Перв., II, 1958, 187); Звістка Іванова про три сотні гвинтівок, добутих ніч Артемовим загоном, сповнила серце його гордістю за товаришів (Головко, II, 1957, 618); // часто із сл. с е р ц е, д у ш у. Проїмати, охоплювати собою (про сильне почуття). Чим далі залишалась за ним рідна земля.., тим дорожчими ставали Чернишеві його бойові товариші.. Це почуття побратимства, мабуть, сповнювало й інших бійців (Гончар, III, 1959, 125); Радість сповнювала вщерть молодого лейтенанта (Собко, Вогонь..., 1947, 3); Помітивши сльози в Гафійчиних очах, вона замовкала, жаль сповняє її серце і вилітає довгим зітханням... (Коцюб., II, 1955, 31); Високі почуття сповнили.. душу Гречкуна (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 103).

◇ **СПОВНИТИ** кожну жійку див. жійка.

СПОВНЮВАТИ², юю, юєш і **СПОВНЯТИ**, яю, яєш, недок., **СПОВНИТИ**, сповню, сповніш, док., перех., розм. Виконувати, здійснювати що-небудь. Сповнював [сторож] сумлінно даний йому наказ (Фр., VII, 1951, 404); Сповняю свою обіцянку і посилаю Вам для ювілейного числа «Свободи» свої «Хмари» (Коцюб., III, 1956, 250); Старий Івоніка здавався від усіх найбайдужнішим. Сповняв свою звичайну працю (Коб., II, 1956, 84); [М а р т і а н:] Се Мім свій обов'язок сповняє — знак дає, що спати час (Л. Укр., III, 1952, 325); — Спасибі вам, друзі.., — Підняв Іван високо руку, — Клянусь, що сповню повинність святу (Стар., Поет. тв., 1958, 209); Хвилини привітних скільки ми лишили! мрій-замірів багато не сповнили, діл кинули... (У. Кравч., Вибр., 1958, 79); Мушу сповнити обіцянку (Мик., Кадильниця, 1959, 9); [А д а м (падає на коліна, простягає руки):] Не вбивай... [О л е н к а:] Я не знаю тебе. Підземна [підпільна] Галичина кличе мене сповнити свій обов'язок... (Ірчан, I, 1958, 209); // Дотримуватися чого-небудь. — Коли-не-коли ти в церкві побачиш його, а побачиш, то, як пень, він стоїть. А я ж таки.. І до святих знаменуюсь,.. і пости сповняю (Тесл., З книги життя, 1949, 131); // Учиняти, робити що-небудь погане. Злочинець, доки не сповнить злочину, не в й злочинцем (Фр., VI, 1951, 468).

СПОВНЮВАТИ (сповняти, сповніти) закон — дотримуватися догм релігії, виконувати обряди. Пан хуторянський Без напасті живе й без біди, Бо сповняє закон християнський (Сам., I, 1958, 154); — Треба сповнити закон, — сказав Терлецький (Н.-Лев., III, 1956, 56); **СПОВНЮВАТИ** (сповняти, сповніти) заповідь — діяти у відповідності з тим, чого вимагає заповідь. [К і т е л ь г а в с:] І що се за дурість на тебе напала? .. Подумай про свою присягу. Сповняй божі заповіді, будь добрим (Л. Укр., IV, 1954, 238); **СПОВНЮВАТИ** (сповняти, сповніти) [своє] слово — виконувати обіцянку. Довгастих буряків кагат Заводу серце звеселяє, — То слово Партії сповняє Бригада

сміливих дівчат (Рильський, II, 1960, 105); Співнювати (сповняти) службу, заст.— те саме, що Нести службу (див. служба). [П а н с а:] Ти ж повинен жити, щоб службу Римові сповняти чесно (Л. Укр., II, 1951, 459); В Бересті він сидить тисяцьким, княжу службу сповняє (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 527).

СПОВНЮВАТИСЯ¹, ююся, юєшся і **СПОВНЯТИСЯ**, яюся, яєшся, *недок.*, **СПОВНИТИСЯ**, нюся, нишся, *док.* 1. чим, рідко без додатка. Ставати повним, заповненням; наповнюватися, заповнюватися. Медом соти сповняються (Криж., Срібне весілля, 1957, 69); Коридор сповнився газами (Гончар, III, 1959, 260); // Насичуватися, переповнюватися чим-небудь. Ті дрібненькі події, якими сповнювалося її життя, утворили своєрідне замкнене коло (М. Ю. Тарн., Як на .. ниві, 1958, 30); Редакція сповнюється шумом розмов (Мас., Роман., 1970, 103); На другий день у селі усе прокидалося й сповнялося село спокійним, щоденним гомоном (Вовчок, I, 1955, 365); Хата швидко сповнялась м'якими вечірніми тінями (Коцюб., II, 1955, 156); Горниця сповнилась якимись нетутешніми дивними пахощами (Н.-Лев., IV, 1956, 31); Надвечір величезне дворище сповнилося мукуванням корів, овечим меканням (Кол., На фронті., 1959, 68); Заграє над розлогою рівниною сонце вранішнє і сповниться степ піснею жайворонків (Трип., Дорога., 1944, 4).

2. Ставати зайнятим ким-небудь. Городи та левади.. сповняються шумливою дітворою (Вас., I, 1959, 155); Дворик сповняється юрбою маскованих і немаскованих, розмаїто убраних гостей (Л. Укр., III, 1952, 348); Кімната Онисима Петровича сповнилась людьми (Ів., Таємниця, 1959, 121).

3. *перен.* Проїматися, бути охопленим чим-небудь (почуттям, думками, ідеями і т. ін.). Бачить Петро, як слухають його з заздрістю старі, що прожили в лютій скруті, слухають і сповнюються надіями молоді (Ів., Вел. очі, 1956, 128); Вона була весь час біля всемогутніх людей, біля хазяїв життя — і від цього сама сповнювалась сили й упевненості (Загреб., Європа. Захід, 1961, 82); Огей слухає доньчину балачку, і його серце сповнюється теплою радістю (Досв., Вибр., 1959, 268); Поступово замість одчаю душа його сповнювалась ненавистю (Тулуб, В степу., 1964, 112); Захар сповнився .. злоби проти панства (Крим., Вибр., 1965, 416); Мріє, не зрадь! Ти ж так довго лила свої чари в серце жадібне моє, сповнилось серце ущертъ (Л. Укр., I, 1951, 268); Похвалила мати, і Борисове серце сповнилось гордощами (Коп., Подарунок, 1956, 15); Ударив [Стародуб] по клавішам раз, удруге й відчув, як його мозок і серце сповнились ідей, забриніли звуками (Дмит., Розлука, 1957, 104).

СПОВНЮВАТИСЯ², юється і **СПОВНЯТИСЯ**, яється, *недок.*, **СПОВНИТИСЯ**, сповніється, *док.* 1. Здійснюватися, реалізовуватися, виконуватися, проводитися в життя. Сон чудний сповнюється мій! (Фр., XIII, 1954, 439); Є такі люди., що для них сповняються іноді найтайніші [найпотаємніші] задушевні бажання (Март., Тв., 1954, 221); То ж сповнілось мені те бажання, — Подалися ми на море хутенько, і по хвилях морських погуляння Почали ми в неділю раненько (Л. Укр., I, 1951, 17); [С т е п а н:] Ти знаєш, яка до війни у мене була мрія? І вона сповнилась (Корн., II, 1955, 88).

2. *безос.* Минати, закінчуватися (про досягнення ким-небудь того чи іншого віку). Миколі Щорсу сповнювалось чотирнадцять років (Скл., Легенд. начдив, 1957, 10); Хлопцеві сповнялося сімнадцять років (Ле, Право., 1957, 24); Мені приходять телеграми, Мені сповнилось двадцять п'ять (Павл., Бистрина, 1959, 189).

СПОВНЯТИ¹ див. співнювати¹.

СПОВНЯТИ² див. співнювати².

СПОВНЯТИСЯ¹ див. співнюватися¹.

СПОВНЯТИСЯ² див. співнюватися².

СПОГАД, у, ч. 1. Те, що збереглося в пам'яті; відтворення в пам'яті того, що раніше нею фіксувалося. Якесь солодке, любі спогади та думи колисали його серце: в серці мимохіть лунала пісня (Коцюб., I, 1955, 70); Примостившись під землянкою, почав я викликати свої найяскравіші спогади (Вас., II, 1959, 30); Мав пам'ять добру він на речі й імена І спогади беріг, немов добірний овоч (Рильський, Поемн, 1957, 210); // Відтворення у розповідях, у розмові, в думці того, що збереглося в пам'яті. Кожному хотілось поділитися з друзями спогадами в тихій і задушевній розмові (Тулуб, В степу., 1964, 308); Тут, на древній, підмитій водою горі, пішли спогади, розповіді (Довж., I, 1958, 337); Хто знає, чи не дідусеві легенди, спогади та перекази про давнину і заронили в Танину душу першу любов до рідного краю (Гончар, Людина., 1960, 57); Здавалось їй, що вона — не вона, а справжній вояка, ніяких спогадів, а натомість бойова дійсність (Трубл., I, 1955, 77).

Збігло на спогад — згадалося, пригадалося. Збігло на спогад, як десять років тому Роман, закінчивши десятирічку, прийшов до нього сюди ж, в кабінет, і заявив про своє неутильне бажання вступити до військової школи (Крот., Сини., 1948, 94); На спогад: а) щоб пам'ятати, не забувати про кого-, що-небудь. Він турячі — козла гірського — роги Прибив у себе на причілку, — може, На спогад про колишні полювання (Рильський, II, 1961, 162); Анка хутко зняла з себе з грудей значок КІМу і приколола його до дідової сорочки. — Це на спогад... від мене, діду (Донч., II, 1956, 59); б) згадавши кого-, що-небудь. Чому на спогад сих покірних слів рука стискала невидиму зброю, а в серці крики бойові лунають?.. (Л. Укр., I, 1951, 195); Спливати (сплисті, спливті) в спогадах див. спливати; Спогадами переноситися (перенестися) див. переноситися; Спогади повертаються (поверталися, повернулися) див. повертатися¹.

◇ Зосталися самі спогади — нічого не залишилося. Від цегельні zostалися самі спогади — димар, одна заіржавіла вагонетка і зогнила собача буда (Смолич, II, 1958, 105).

2. Побіжне називання кого-, чого-небудь, зауваження про когось, щось; згадка, згадування. Ваше ймення в вигнанні, під карою сліз заборонено спогад про нього (Л. Укр., I, 1951, 247); У Назона теж Ти про рибалку спогади знайдеш, Хоч коротенькі (Рильський, I, 1960, 168); З усіх усюд неслися чутки, що й скрізь отак — не жнуть панського хліба, домагаються більшої ціни. І це бадьорило. А забастовка князівців на плантаціях — спогад про неї навіть найбільшим невірам в'язав язика (Головко, II, 1957, 236).

3. тільки *мн.* Записки або перекази про минуле. Я Вам пришлю або скажу прислати початок моїх спогадів (Л. Укр., V, 1956, 256); — Коли хочете знати, — проходу не дає [Наталка], щоб я написав до їхньої шкільної газети спогади про громадянську війну (Ю. Янов., I, 1958, 256); Багато пісень, оповідань, казок і спогадів про Великий Жовтень, про героїку громадянської війни побутує в народі (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 54).

СПОГАДАНКА, и, ж., розм. Те саме, що спогад 1. Вже чую: встає, іде, гуде на мене з тих днів, що минули, хмара-спогаданка... (Вас., II, 1959, 71).

СПОГАДАННЯ, я, с., розм. Те саме, що спогад 1. Журавлі?.. Це ж мої спогадання З літ минулих летять і течуть (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 123); Із спогадань його вивів крик: сварилися тонкогубий із низьколобим за місце біля вікна (Панч, На калин. мості, 1965, 172); *У порівн. Я пройшов над Алазанню, Над

потокм водяним, Сивим, ніби спогаданн, І, як пісня, молодим (Рильський, Мости, 1948, 67).

СПОГАДАТИ див. спогадувати.

СПОГАДАТИСЯ див. спогадуватися.

СПОГАДКА, и, ж., розм. Те саме, що спогад 1. Коли що й зоставить [старий рік] у людській схованці-споминці, то все ж то буде не кипуче життя-страждання, а тільки спогадка про його (Мирний, IV, 1955, 287).

СПОГАДОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до спогадка. Нині, дітоньки, я з вами, а завтра полину, не лишу вам спогадочок... без сліду загину... (У. Кравч., Вибр., 1958, 124).

СПОГАДУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПОГАДАТИ**, аю, аєш, док., перех., також із спол. щ о, як, к о л и, неперех., про кого—що, розм. за кого—що, розм. 1. Те саме, що згадувати. — Сьогодні я цілу дорогу стояла край вікна, дивилась та спогадувала колишні часи (Л. Укр., III, 1952, 523); Ти сіяєш як місяць; Чорнії маєш ти очі... Де вже така гордовита Бідних спогадувать схоче!.. (Крим., Вибр., 1965, 290); Як хмари, купчаться літа. Спогадую минулу славу (Шер., У день., 1962, 21); — Жила я в батька-матері, — боже мій милий! Тепер спогадаю, як-то жилось тоді мені! (Вовчок, I, 1955, 259); — Але що ж я на те пораджу, коли в мені серце розривається, кілька разів спогадаю про свої гроші! (Фр., III, 1950, 19); — От спогадайте: коли ви бачили в церкві хоч одного пана, або панію, або панянку? (Свидн., Люборацькі, 1955, 61); Хто ж за мене спогадає? (Рудан., Тв., 1959, 109); [П а р в у с:] Щось вони мудрують, філософів спогадують поганських та всякі панські світові звичаї (Л. Укр., II, 1951, 408).

Спогадувати (спогадати) добрим словом кого — говорити про кого-небудь щось хороше. Настане легший час, — І добрим словом спогадає Потомок вільний мертвих нас! (Граб., I, 1959, 152).

2. Думати, уявляти що-небудь. — А що, сину, — каже дід, — Треба спогадати, А де-то ми ті скирти Будем закладати? (Рудан., Тв., 1959, 156).

СПОГАДУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., **СПОГАДАТИСЯ**, аюся, аєшся, док., розм. 1. Те саме, що згадуватися 1. Що божий день, коханий друже, Мені спогадуєшся ти... (Граб., I, 1959, 110); Мені спогадувались казки про чарівну гору (Л. Укр., III, 1952, 597); — За дорогу все промайне перед очима — і перша зустріч у Ялті, і нічне палюче море, і моя перша сповідь перед Тобою — сповідь з першої зустрічі. Зашумить дубовим шумом Зелений Гай під Гадячем, і спогадається мов берлінське лікування з невсипущою думою про Тебе (Драч, Іду..., 1970, 91).

2. тільки недок. Пас. до спогадувати 1. В «листку» ж тому, що сьогодні передали мені, і там мов ймення спогадується серед «борців, мучеників, героїв»... (Л. Укр., III, 1952, 679).

СПОГАНЕНИЙ, а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до споганити. Коли тінь Алі падала на харч сусіда, харч вважався споганеним, і хлопця карали (Вол., Самоцвіти, 1952, 19); Ніколи не забуду того страшного, боєм, жахом і грижею споганеного лиця Напуди, коли її вивели з деберки [ярка]. Її волосся було все замулене болотом, на руках сліди крові (Фр., I, 1955, 268); Це була сплюндрована й споганена земля, — ніщо на ній не росло, не родило і не жилось (Смолич, Мир., 1958, 155).

СПОГАНИТИ див. споганювати.

СПОГАНИТИСЯ див. споганюватися.

СПОГАНІЛИЙ, а, е, розм. Дієпр. акт. мин. ч. до споганіти.

СПОГАНІТИ, ію, ієш, док., розм. Стати гіршим, погіршати. Без його для Галі наче другий світ почавсь, і все на йому споганіло (Свидн., Люборацькі, 1955, 174);

Я слухаю ці розмови під дубами, і так мені чомусь робилося тоскно, так жалко [жалко], що світ споганіє, поки я виросту (Довж., Зач. Десна, 1957, 493); // Ослабнути фізично; змарніти, податися. — Питки хочеш, сину? — спитався, підійшовши, Грицько. — Пий на здоров'я. Ач, як споганіє (Мирний, I, 1954, 302); // Стати не таким гарним, красивим; втратити красу, вроду. Її звичайно ніжне й лагідне лице на хвилю відражає споганіло (Коб., II, 1956, 136); — Може од морської води в Марусі простигне той дурний дівочий пал.. Та вона й таки добре споганіє од морського купання... (Н.-Лев., VI, 1966, 49); — Ото споганіла так? — схвильовано глянула дівчина у вічі йому. — Не споганіла, а змарніла, — поправив її Артем. — Дарма. Вернеться здоров'я, вернеться і врода (Головко, А. Гармаш, 1971, 273).

СПОГАНЮВАТИ, юю, юєш, недок., **СПОГАНИТИ**, ню, ниш, док., перех., розм. Робити що-небудь брудним, поганим, нечистим. — Забирай із собою і свої лахи, щоб не споганювали мені хати! (Коб., I, 1956, 243); Як рвонулась на дніпрові кручі Ненависна, підла німчура, Рушники подерла на онучі, Береги споганила Дніпра (Турч., Земле моя., 1961, 78); // Робити гидким, брудним, негарним. Може, підстрижені вуса споганили його дочиста (Март., Тв., 1954, 350); // Псувати що-небудь. Взяти його до майстерні він не хотів, щоб «паршива віця не споганила всієї отари» (Тулуб, Людолови, I, 1957, 238); Згадалась Ніна. Де вона зараз? Дурне теля, отак усе сколошкала, отак усе споганила (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 279); // Плямуючи, принижуючи, ганьбити, паплюжити кого-небудь. Її сестра, Текля, хотіла молодого гарного волоха до себе притягнути і споганювала її різними видумками (Коб., I, 1956, 485); Як сказали йому «остро пильнувати», то він розумів се так, що всякого арвштанта, котрий укаже голову в вікні, треба споганити останніми словами (Фр., II, 1950, 354); // Порухувати чистоту, святість кого, чого-небудь; оскверняти. [Г о д в і н с о н (спустивши очі на біблію):] Розмова з нечестивим і праведні уста споганить може (Л. Укр., III, 1952, 75); — Ви насмілилися сказати, що як я притулив руку Корзової до своїх губів, то тим і себе споганив, і її (Крим., II, 1972, 224).

СПОГАНЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, недок., **СПОГАНИТИСЯ**, нюся, нишся, док., розм. Робитися брудним, нечистим; // Осквернятися. Заплету вінок з лісових квіток. Я поет, я ними завітчаюся. Раптом зілля сгне, Як торкне мене, І гуде дібровиця зелена... Бо споганивсь я І не варт вінця (Крим., Вибр., 1965, 71).

СПОГЛЯДАЛЬНИЙ, а, е. 1. Пов'язаний з процесом споглядання, характерний для споглядання. Аксель уважно подивилася на Огея... — Пробачте, — стиха промовляє він до неї, піймавши її споглядальний вираз. — Вам зрозуміло все тут? (Досв., Вибр., 1959, 265); Хомі.. лишалося тільки обрати собі позицію споглядальну (Рибак, Час., 1960, 749); На пероні з'являється Малоштан. Він з батіжком. Стає перед рейками і замирає у споглядальній позі (Мик., I, 1957, 42).

2. Схильний до споглядання. Юність, виразником і співцем якої був Тичина в «Сонячних кларнетах», — це юність переважно споглядальна, мрійлива (Поезія., 1956, 24); Розум будівника комунізму не споглядальний, він нерозривно зв'язаний з практичною діяльністю людини (Ком. Укр., 6, 1961, 57).

СПОГЛЯДАЛЬНИК, а, ч. 1. Той, хто споглядає що-небудь; спостерігач.

2. Той, хто схильний до споглядання. До сіл близьких, слобідок дальніх — Не від людей, а до людей Цей любомудрець-споглядальник [Г. Сковорода] Не поспіша-

ючи іде (Дор., Тобі, народе..., 1959, 42); Інтелігентами-споглядальниками були й герої другого великого твору Паустовського 20-х років — роману «Осяйні хмари» (1928) (Рад. літ-во, 7, 1965, 59).

СПОГЛЯДАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до споглядальник. **СПОГЛЯДАЛЬНИСТЬ**, ності, ж. 1. Властивість за знач. споглядальний. В дитинстві у мене був певний нахил до споглядальності. Я був дуже мрійливим хлопчиком (Довж., І, 1958, 13); Поезії Лесі Українки на зарубіжні теми були далекі від туристської споглядальності (Літ. газ., 4.ІІ 1958, 3).

2. філос. Пасивне сприйняття дійсності без активного впливу на неї. Вивчаючи матеріалістичну філософію Фейєрбаха, Чернишевський рішуче відкинув її споглядальність, протипоставивши їй дійовий матеріалізм з його прагненням до революційної зміни світу (Іст. УРСР, І, 1953, 467); Порвавши з споглядальністю попередньої філософії, марксизм надав їй активного, перетворюючого характеру, тісно зв'язав її з суспільно-історичною практикою (Ком. Укр., 5, 1968, 13).

СПОГЛЯДАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. споглядати 1. Вона ніяк не може надивитись на свою милу, зграбленьку канапочку. У тому спогляданні застала Софію Надя, увійшовши в салон (Л. Укр., ІІІ, 1952, 503); Я йшов не поспішаючи, поринувши у споглядання давно знайомої дороги (Перв., Материн.. хліб, 1960, 7); Споглядання вір не задовольняло Стюпу. Його цікавили зорі, оскільки вони були об'єктом мрій про міжпланетну, а може, й міжзоряну подорож (Трубл., Лахтак, 1953, 179); Деякі хлопчачи так захопилися спогляданням, що за звичкою позасовували пальці в роти (Кир., Вибр., 1960, 265).

2. Заглиблення у свій внутрішній духовний світ; самозаглиблення, самоспоглядання. Глибока ерудиція, знання історії і культури народу присутні завжди в його [М. Рильського] творчості; .. не ліричне споглядання — а любов, не тлінь і порох живого вства, а безсмертя труда в людському існуванні хвилюють душу поета (Мал., Думки..., 1959, 12).

3. філос. Вихідний ступінь пізнання, чуттєве відображення дійсності в свідомості людини. Від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики — такий є діалектичний шлях пізнання істини, пізнання об'єктивної реальності (Ленін, 29, 1972, 142).

СПОГЛЯДАТИ, аю, аєш, недок., **СПОГЛЯНУТИ**, ну, веш, док. 1. тільки недок., перех. Дивитися на кого-, що-небудь, розглядати когось, щось. Ходила в ліс споглядати красу осінньої природи (Л. Укр., V, 1956, 17); Мандрує мала людина по світу з ранку до вечора, дива всякі на ньому споглядає, розуму набирається (Вас., Вибр., 1950, 189); — Привіт мрійникам! — повертає хлопців на землю знайомий голос.. — Венеру споглядаєте? Барвами заходу милуєтесь? (Гончар, Тронка, 1963, 123); // перех. і неперех., за ким — чим. Пасивно спостерігати, стежити очима за ким-, чим-небудь. Учителка станула при вікні і споглядала радісно за дітворою (Черемш., Тв., 1960, 65); Примирих усіх [парубків] Максим Кривоніс, який досі тільки споглядав їхню сварку (Панч, Гомон. Україна, 1954, 34).

2. неперех., перев. на кого — що, розм. Поглядати, кидати погляд на кого-, що-небудь. Мати боязко на його споглядала — гніву не вбачала, тільки думу-думу на чолі високім похмурім (Вовчок, І, 1955, 224); Катруся тішилася своїм новим убранням і гордо споглядала на запинані гудзиками рукавці сорочки (Кобр., Вибр., 1954, 87); Вийшла мати до царя назустріч з хлібом-сіллю; тільки цар на неї споглянув, зараз і пізнав (Стор., І, 1957, 70); Коли він знову підніс очі і споглянув навкру-

ги..., замість панича побачив гидке лице (Кобр., Вибр., 1954, 63); Дівчата, мов квіти на грядці, .. як хлопці споглянуть на красних, шепчуться ті веселенько (Дн. Чайка, Тв., 1960, 153).

СПОГЛЯДАЧ, а, ч. 1. Той, хто споглядає (у 1 знач.) що-небудь. Може, кому й гарною здається та хата зверху, але ж то ще не дав права споглядачеві вріватись до хати в середину і цінувати та оглядати все, що в ній є, без дозволу господаря (Л. Укр., V, 1956, 99).

2. Той, хто схильний до споглядання (у 1 знач.), до самоспоглядання. Життя наших колгоспів швидко йде вперед. Сільський інтелігент не може бути байдужим споглядачем цього життя (Тич., ІІІ, 1957, 304); Радянські люди не сторонні спостерігачі, не байдужі споглядачі, а, як повновладні господарі свого життя, безустанно дбають про добробут країни (Ком. Укр., 2, 1962, 34).

СПОГЛЯДАЧКА, и, ж. Жін. до споглядач.

СПОГЛЯНУТИ див. споглядати.

СПОГОРДА, присл. З почуттям особистої переваги; гордовито, звисока. — Прохаю не втручатися більше в мої справи, — осікла вона мене, окидаючи спогорда всю постать мою сіро-зеленими очима (Л. Янов., І, 1959, 442); Наливайко почервонів, але не стримав себе і спогорда глянув на спантеличеного цією новиною Жолкевського (Ле, Україна, 1940, 27); Немов одмінилася дівчина, помітив Тихін. Спогорда питала хлопця. З подивом роздивлялася (Горд., Дівчина..., 1954, 211); А ця! Бач, як тримається спогорда. Навмисне щось у сінях поравється, щоб змусити його довше чекати (Цюпа, Назустріч..., 1958, 67).

СПОДАР, а, ч., розм. 1. Те саме, що государ. За сими плентавсь розбишака, Нептунів син, сподар Мезап (Котл., І, 1952, 195); В римській ідолівській землі Се беззаконіє творилось. Либонь за Декія царя? Чи за Нерона сподаря? (Шевч., ІІ, 1963, 281).

2. Те саме, що госпобдар. Ви, сподарі, не питаєте та ковбасу мені дайте (Сл. Гр.); *Образно. Оддихай собі, степе-сподарю, досита, І дивись крізь туман, як ключами-стадами Журавлі лунуть в вирій до нового літа (П. Куліш, Вибр., 1969, 404).

СПОДАРЯКА, и, ч. Збільш. до сподар. Думу думав сподаряка (Сл. Гр.); Сюди, туди повернеться — на все сподаряка (Сл. Гр.).

СПОДВИЖНИК, а, ч., книжн. Той, хто бере участь разом з ким-небудь у якійсь важливій, відповідальній справі; соратник. Капітан змовкає, поглинутий своїми думками. Десятикласники звідусіль жадібно зорять на нього. Він для них як сподвижник Магеллана (Гончар, Тронка, 1963, 153); У революційній боротьбі і в життєвих знегодах Маркс завжди діставав найбільш надійну і дійову підтримку свого бойового сподвижника і найближчого друга — Енгельса (Ком. Укр., 5, 1968, 11); Живо-творним джерелом для Кропивницького і всіх його сподвижників була й щира прихильність і підтримка прогресивних діячів культури братнього російського народу (Мист., 3, 1955, 35).

СПОДВИЖНИЦЯ, і, ж., книжн. Жін. до сподвижник.

СПОДІВАНИЙ, а, е. На якого сподіваються, розраховують, про якого мріють. Замість сподіваного страшеного грому, що мав бути початком руїни, чути лише глухе воркотання, сердитий гуркіт велетня (Фр., IV, 1950, 338); В несамовитому забої дзвонів він [народ] почув голос давно сподіваної волі. — До церкви, до церкви! Воля прийшла (Мирний, IV, 1955, 185); — А чому ж їм не вступити [в бій]? — неквапом відгукується Черниш, проводжаючи задумливим поглядом нове, не зовсім сподіване поповнення (Гончар, ІІІ, 1959, 129); // На якого довго чекають, якого бажають. [О л е с я:] На споді-

ваного гостя багато треба, прийду, коли здумаю (Кроп., II, 1958, 287); *Ще дев'ятнадцятого року, шахтарським хлопчиком малим, коли сподіваного строку я ждав, що батько прийде в дім... почув я вперше: «Комуніст»* (Уп., Вірші..., 1957, 67); // у знач. ім. сподіване, ного, с. Те, на що сподіваються, розраховують, чого чекають. *Гая усе дожидала чогось особливого, сміло та весело дожидала вона, та разом же з тим далося навзаки їй, як дожидати сподіваного* (Вовчок, I, 1955, 320); *У Києві на Подолі Було колись... і ніколи Не вернеться, що діялось, Не вернеться сподіване, Не вернеться... А я, брате, Таки буду сподіватись, Таки буду виглядати, Жалю серцю завдавати* (Шевч., II, 1963, 53).

СПОДІВАНКА, и, ж. 1. Очікування чого-небудь бажаного, радісного, приємного у поєднанні з упевненістю в можливості його здійснення. *Ні з ким розмовляти невірніці молодій, і не промовлять нічого устоники рожеві, та й без мови вичитується на дівочому личеньку усі дівочі мислоньки і думоньки, уся туга й смуток, й сподіванка* (Вовчок, I, 1955, 336); *Незабаром після того вийшла воля. Все зашуміло кругом, прорвалася гребля людській сподіванці на краще життя* (Мирний, IV, 1955, 295).

2. Надія на що-небудь; припущення, що ґрунтується на ймовірності, можливості чого-небудь. *Марні надії, даремні сподіванки... ніхто не прибуде, ніхто й не думав про те, що тут сидять холодні, стурбовані люди й... чекають рятунку...* (Коцюб., I, 1955, 348); *Поскріб [видавець] голову, вилаявся скільки разів й махнув рукою, залишивши сподіванки на які-небудь прибутки од книги* (Вас., I, 1959, 346); *За обідом, по першому обміні думками про життя, Флора Германівна висловила сподіванку, що він, певно, приїхав зовсім на роботу* (Коцюба, Нові береги, 1959, 139); // Те, на що або той, на якого можна надіятися, покладатися, що (хто) є відрадою, опорою для кого-небудь. *І вперше він синам сказав: — Товариші, Товариші мої, мої великі діти, Моя і кров і плоть, сподіванка моя!* (Бажан, Вибр., 1940, 64).

Перевёршувати (перевёршити) сподіванки див. **перевёршувати**; **Покладати сподіванки на кого—що—те саме, що Покладати сподівання** (див. **сподівання**); **У (в) сподіванці** — сподіваючись, плекаючи надію. *Хитрив, крутив зловливий лорд в сподіванці на те, що швидко кров'ю наш народ в тяжкій війні зійде* (Гонч., Вибр., 1959, 311).

СПОДІВАННЯ, я, с. 1. Дія і стан за знач. **сподіватися**. *Пережили ми.. зиму; діждали знов весни. Чуток було чимало для нашого жахання й сподівання* (Вовчок, I, 1955, 232); *І молилася я, й сподівалася я, Чи не гляне хоч раз любо доля моя. І минали літа, дожидала її, Та даремні були сподівання мої* (Гр., I, 1963, 7); *Хай ще тиждень-другий справляє свавілля мороз, але вже повітря напоєне сподіванням весни* (Кир., Вибр., 1960, 413).

2. *перев. мн.* Упевненість у можливості здійснення чогось бажаного, потрібного, приємного; розрахунки на що-небудь, передбачення. *Земля й небо мліли так солодко в теплом повітрі, що будили сподівання, навівали якесь щастя* (Н.-Лев., I, 1956, 464); *З пониклою, обваженою гіркими думками головою вона прислухалася до останніх звуків затихаючої в селі весільної музики, з якими гинули її останні надії, останні сподівання...* (Коцюб., II, 1955, 31); *Українська народна сатира і дотепний гумор відтворюють цілий світ відчуттів, настроїв, переживань, думок і сподівань найширших мас трудящих!* (Рильський, IX, 1962, 186).

Виправдати сподівання чиї — зробити так, як на це хтось розраховував. *Найдовше затримався Батий біля Крем'янця. Никодим виправдав Данилові сподівання,*

уперто оборонялися крем'янчани (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 489); *Над (понад) [усяке] сподівання — всупереч тому, на що можна було розраховувати. Товар пішов, над сподівання, добре, замовлень приходило чимраз більше* (Фр., VIII, 1952, 408); *Зупинилася на звилінку, ніби дожидавши Славкового слова. Її очі над усяке сподівання закліпали, а вона їх витирала хустинкою* (Март., Тв., 1954, 448); **Перебільшувати (перебільшити) [усі (всі)] сподівання** — показувати результат кращий, ніж передбачалося. *Само слухала, як зачарована. Вона чекала побачити тут чимало цікавого, але це перебільшило всі її сподівання* (Смолич, I, 1958, 70); **Перевёршувати (перевёршити) сподівання** див. **перевёршувати**; **Покладати сподівання на кого—що** — розраховувати на кого-, що-небудь, чекати чогось від кого-, чого-небудь. *Шевченко покладав великі сподівання на «Живописную Украину»* (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 145); **У (в) сподіванні** — надіючись, сподіваючись. *До Одеси — в сподіванні податися за кордон — з'їхалися наймогутніші петроградські банкіри, московські мануфактурники, промисловці Донбасу й Кривого Рога* (Смолич, V, 1959, 10).

СПОДІВАТИ, аю, аєш, *недок.*, *перех.*, *заст.* **Надіятися**. *У вдовиці синок любий, Як сокіл ясенький. Вона його годувала, Пестила, кохала, Із ним вона доживати Віку сподівала* (Кост., I, 1967, 96).

СПОДІВАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.* 1. *перех. і перех.*, *кого, чого, на кого — що.* *Чекати кого-, що-небудь; дожидати. — Гой, гоя, гоя! Новії покої Нумо лиш квічати, Гостей сподіватись* (Шевч., II, 1963, 95); *Одного вечора Олександра сподівалась Василя* (Коцюб., I, 1955, 64); *Сподіваюсь від моря дуже багато, — спасибі йому та південному сонцеві, минула моя пропасниця лиха* (Л. Укр., V, 1956, 52); *Хмари пливли низько над землею, можна було сподіватися дощу* (Десняк, Опов., 1951, 96); *На Людмилу Забойську сподівалися увечері, а вона заявила серед дня* (Панч, На калин, мості, 1965, 166); *Іде козак дорогою, Коник йому спотикається, Сидить дівка у віконечка, На вечерю сподівається* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 118).

Не сподіватися [цього (такіого)] від кого — не надіятися, що хто-небудь може так зробити. *Стара не сподівалася цього од дочки* (Н.-Лев., III, 1956, 334); *— Ні, ти таки недобра, — не сказати своїй єдиній сестрі! Я навіть не сподівалась від тебе* (Л. Укр., III, 1952, 747); **Хто б сподівався?** — уживається для вираження подиву з приводу чого-небудь. *Еге, ото була історія! Наш пан господар ходили на масницю — у маскарад! Хто б сподівався?* (Л. Укр., V, 1956, 226); *А за спиною вже гомоніли: — От вам і Ганна! Хто б сподівався, га?* (Гончар, II, 1959, 226); **Як і слід (треба) було сподіватися** — як наперед можна було передбачити. *Він напружив усю свою волю і круто повернувся. Довгий коридор був, як і треба було сподіватися, порожній* (Багмут, Щасл. день..., 1951, 32).

◇ **Сподіватися з моря погоди** — те саме, що **Ждати з (коло) моря погоди** (див. **ждати**). — *Сиди й сподівайся з моря погоди! Ти не міг раніше щось придумати?* (Стельмах, II, 1962, 321).

2. *на кого—що, без додатка, з спол. щ о, щ о б, з інфін.* **Розраховувати, покладати надію на що-небудь; надіятися.** — *Сподіваймося на ліпші часи! — промовив Кармель* (Вовчок, I, 1955, 364); *Не сподіваюся, щоб наші зарібки були великі* (Коцюб., III, 1956, 400); *Ні, я хочу крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Жити хочу! Геть думи сумні!* (Л. Укр., I, 1951, 41); *Батько сподівається на моє швидке повернення з фронту* (Кол., На фронті..., 1959, 13); *Стопився [Чубенко] руками за гриву, сподіваючись, що кінь доведе до загону* (Ю. Янов., II, 1958, 215); *Сподіва-*

лась Лукія застати сина вдома, а загляділа його ще зда- леку на металевій вишці (Гончар, Тронка, 1963, 90); — Якщо нема надії на бога, то будемо сподіватись на людей, — неголосно промовив Нагорний (Стельмах, I, 1962, 182); // у знач. вставн. сл. Уживається для виражен- ня сподівання, надії на здійснення чого-небудь. [П с и х і а т р:] Головне, не треба читати на ніч. Тоді, спо- діваюсь, і безсоння мине (Л. Укр., II, 1951, 66); [П а в л о:] На місяць їду. Сподіваюсь, ти проведеш мене (Корн., II, 1955, 161).

3. тільки наказ. сп. сподівайся, сподівайтесь. Уживається для вираження глузування, коли хто- небудь не має наміру щось зробити. — Та що він собі мислить, що я довіку буду молотити йому на гармані!.. Аякже, сподівайся, хе-хе-хе! (Коцюб., I, 1955, 379); — Ач, уже їм.. і за батька треба знати. Еге ж, так я вам і скажу. Сподівайтесь (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 18).

СПОДІЯНИЙ, а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до сподіяти; // у знач. ім. сподіяне, ного, с. Те, що хто- небудь учинив, зробив. Хома тікав, мов загнаний зві- рюка.. Які страхи шматували його темну душу — жаж, лют, чи приреченість, а чи пекучий жаль до себе за сподіяне (Довж., I, 1958, 94).

СПОДІЯТИ, ію, ієш, док., перех., розм. Учинити, зробити. — Що ти сподіяв! — говорю йому. — А що я сподіяв? Будеш вільна, — от що! (Вовчок, I, 1955, 137).

СПОДІЯТИСЯ, іється, док., розм. Учинитися, ста- тися, трапитися. І може в тихій твоїй хаті Я буду знову розмовляти з тобою, друже мій. Боюсь! Боюся сам себе спитати, Чи се коли сподіється? (Шевч., II, 1963, 66); [У л я н а:] Скажіть, що винесли ви з страшного змісту війни?.. [М а н д р и к а:] Я страждав. Тут таке дія- лось... [У л я н а:] Те, що тут діялось, не сподіється ніколи. Це був час героїв і мучеників нашого народу (Довж., I, 1958, 364); Що мріялось — сподіялось: бага- тії жнива, небачені урожаї збирають онуки і правнуки (Гонч., Вибр., 1959, 352).

СПОДОБА: Бути не до сподоби кому — те саме, що Бути не до вподоби (див. уподоба). — Чи ж тобі не до сподоби? — питаю. — Хороший, — промовила [Маруся] стиха (Вовчок, I, 1955, 190); Бути (припадати, припа- сти і т. ін.) до сподоби кому — те саме, що Бути (припа- дати, припасти і т. ін.) до вподоби (див. уподоба). Не знаю, чи будуть Вам до сподоби, але я дуже дякував би Вам, коли б Ви.. справили, що можна, та написа- ли мені свою думку щодо моїх праць (Коцюб., III, 1956, 117); По обличчі Софії видно, що їй надто до сподоби те убрання (Л. Укр., III, 1952, 499); [П р о ч а н и н:] Нащо там було його [пророка] шукати? Затямив би собі його слова, коли вже так припали до сподоби, та й жив би праведно в своїм маєтку (Л. Укр., III, 1952, 135); Приходити (прийти) до сподоби див. приходити.

СПОДОБАННЯ, я, с. Схильність, інтерес, смак до чого-небудь; уподобання. З часів давніх нерушні звичаї, Сподобання та примхи людські (Граб., I, 1959, 559).

СПОДОБАТИ, аю, аєш і рідко СПОДОБАТИ, аю, аєш, док., перех. 1. Покохати, полюбити, виявити схильність до кого-небудь. За Тетяну сто кіп дав, Бо Тетяну сподобав (Пісні та романси.., II, 1956, 11); Мій жених був хороший такий, господи! Чорнявий, ставний... Так-то вже я його сподобала! (Вовчок, I, 1955, 3); Тимо- фій сподобав її і навіть сватав ще до війни (Ряб., Золото- тисячник, 1948, 159); Політниця знали, що меткого хлоп- ця сподобав кремезний чорнобородий коваль Кузьма (Горд., Заробітчани, 1949, 45).

2. Вибрати собі що-небудь до смаку, за власним ба- жанням; облюбувати. Може робити [Іван], що собі сподобав, а от в голові у нього всі ті журби, що їх пере- жив, і ті, що ждуть його (Круш., Буденний хліб..,

1960, 61); — От сподобаєш якусь роботу, відчуєш сер- цем, що вона твоя — отоді й бери її обома руками, ово- лодівай (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 124).

СПОДОБАТИ див. сподобати.

СПОДОБАТИСЯ, аюся, аєшся і рідко СПОДОБАТИ- СЯ, аюся, аєшся, док. 1. Відповідаючи чийм-небудь смакам, бажанням, настроям, задовольнити їх. До бере- га якраз пристали, На землю з човнів повставали.. Ся Кумською земелька звалась, Вона Троянцям сподобалась (Котл., I, 1952, 113); Стара мати ласкаво поглядала, як син прибирав та опоряджав свою хатину, але Соломії все це дуже не сподобалось (Н.-Лев., VI, 1966, 374); Дів- чина співала якусь пісню. Йому сподобався голос дівчини (Коцюб., I, 1955, 22); Світлі й чисті кімнати, обставле- ні квітами, сподобались гостеві (Ткач, Черг. завдання, 1951, 145); // безос. Тут йому сподобалося жити (Фр., VI, 1951, 53); Все-таки мені сподобалося в школі. Зі мною тут говорили, як з дорослим, і не тільки не тя- гали за вуха, а й не лаяли за мій вчинок (Сміл., Сашко, 1957, 7).

2. Викликати почуття симпатії, привабити когось до себе. Юрко постеріг, що він сподобався хазяїнові (Н.-Лев., III, 1956, 289); Ми два рази були в театрі — ходили слу- хать одного французького актора, що дуже нам сподо- бався (Л. Укр., V, 1956, 134); Молодий лейтенант Сах- но, який лежав на дзвіниці, недавно прибув у дивізіон з поповненням. Він сподобався обстріляним артилеристам хлоп'ячою безпосередністю й щирістю (Перв., Опов., 1970, 138); // Викликати потяг, інтерес у особи іншої статі. Леся не спускала з його очей, а в тих очах сіяла й ласка, й жаль, і щось іще таке, що не вимовиш ніякими словами. Сподобавсь, видимо, козак дівчині (П. Куліш, Вибр., 1969, 61); Настя йому сподобалась, і становий заслав до неї старостів (Н.-Лев., III, 1956, 251); Вийми, мамо, хустку мені з скрині, Синю в диких рожах, ще дівочу, Кажуть, мені ловко в тій хустині, Хлопцю я сподобатися хочу (Забашта, Квіт., 1960, 135).

СПОДОБАТИСЯ див. сподобатися.

СПОДОБИТИ див. сподобляти.

СПОДОБИТИСЯ див. сподоблятися.

СПОДОБЛЯТИ, аю, аєш, недок., СПОДОБИТИ, доблю, добиш; мн. сподоблять; док., перех., заст. 1. Виявляючи увагу, прихильність, давати мож- ливість зазнавати чого-небудь, робити щось. — Слава богу, — подумав тато, — що сподобив мене діждати сеї години, що я сина свого бачу (Свидн., Люборацькі, 1955, 72); — Може, таки я ще одужаю, може, господь спо- добить мене ще яку сорочку спрясти!.. (Л. Янов., I, 1959, 56); // безос. Не сподобило до справжньої Золотої грамоти дожити (Коз., Зол. грамота, 1939, 54); // Ви- знавати гідним, достойним чого-небудь; удостоювати. [С и л ь в е с т р:] Тебе ж господь сподобив дивних зна- ній [знань] І чудному мистецтву научив (Коч., П'єси, 1951, 15); — Коли я сподобив тебе свої ласки, то слава твоя стане ще ліпша.., — сказав Єремія (Н.-Лев., VII, 1966, 127).

2. Робити кому-небудь честь своєю увагою, ласкою і т. ін. — Сідайте, будьте ласкаві. Я дуже радий, що ви сподобили нас одвідинами в цій глушині, — говорив Нав- роцький, подаючи стільці паничам (Н.-Лев., V, 1966, 202).

СПОДОБЛЯТИСЯ, аюся, аєшся, недок., СПОДОБИ- ТИСЯ, доблюся, добишся; мн. сподобляться; док., заст. 1. чого. Бути удостоєним чого-небудь. — От кумедія! Сподобився я таки честі од князя на старості літ (Н.-Лев., VII, 1966, 170); Отець Онуф- рій.. доповів учасникам вечері про те, що всі вони спо- добились великої божої ласки і честі, бо сидять за одним столом з посланцем його святості (М. Ю. Тарн., День..,

1963, 276); Ігумен закликав Сивоока до своєї келії, посадив на грубий дерев'яний стілець, не став дивуватися, що русич досі не сподобився хрещення (Загреб., Диво, 1968, 256).

2. з інфін., із спол. щ о б. Мати честь, бути гідним, достойним. — Сподобилась і я йому поклонитись, та далеченько стояла, так збоку, може, він мене й не бачив (Кв.-Осн., II, 1956, 283); [М а т у ш к а г у м е н я:] Треба великий скус пройти, щоб сподобитися чесно і свято носити чернечу одержу (Мирний, V, 1955, 74).

СПОДОБНИЙ, а, е, заст. 1. Красивий. А в шинкарки мед-горілка добра, Ще й до того дівчина сподобна (Чуб., V, 1874, 259).

2. кому. Який подобається, відповідає чийм-небудь смакам. — Привіз я вам панію молоду, — чи вподобаете? Сам сміється, радіє; кому-то вже така краля не сподобна буде! (Вовчок, I, 1955, 120); Народні співи завжди були сподобні студентам (Н.-Лев., I, 1956, 340).

СПОДОМ, присл., розм. У нижній частині, нижче чого-небудь; внизу, знизу. Сподом обірвані вишні, а яго-рі ще (Сл. Гр.); В недалекім лісі сподом усе забілілося від дикого часнику, що власне починав уже відцвітати (Фр., III, 1950, 250); Помітив [Грицуньо], що в однім місці надеризли пси трохи плота сподом (Март., Тв., 1954, 146); *Образно. Світове горе велике. Він надивився на нього. І вдома і по світах. Скрізь бідні сподом, багаті зверху (Коцюб., II, 1955, 41).

СПОЕТИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до споетизувати. Воля, воля і воля! Це чарівне слово, споетизоване столітнім дідом, розпалювало кров у хлопця (Коцюб., I, 1955, 339).

СПОЕТИЗОВУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПОЕТИЗУВАТИ**, ую, уєш, док., перех. Те саме, що опоетизовувати.

СПОЕТИЗОВУВАТИСЯ, ується, недок. Те саме, що опоетизовуватися. У взаєминах молоді споетизовується і оспівується міцна дружба, чистота почуттів, розум, сміливість (Рад. літ-во, 6, 1957, 31).

СПОЕТИЗУВАТИ див. споетизовувати.

СПОЄНИЙ¹, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до споїти. Жорстоко б'ють [заробітчани] нещасних, споєних при-кажчиками новачків (Гончар, Таврія, 1952, 56); *Образно. Приходить на землю благодатне літо. Сповнене воно буде славних трудових звершень, споєне ритмом праці людей (Рад. Укр., 18.V 1968, 1).

СПОЄНИЙ², а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до споїти. Біг хлопець і.. кричав: — Сірolla! сірolla!.. [Цибуля! цибуля!] До кого гукав він? Кому хотів продавати? Чи не камінням отим, що були споєні вперше в суцільну стіну, а тепер знову почали жити окремим життям? (Коцюб., II, 1955, 401).

СПОЄННЯ, я, с. 1. Дія за знач. споїти.

2. Місце, де що-небудь сполучається, з'єднується. Дім боярина збудований був із грубих, у чотири гранки гладко обтесаних і гиблем на споєннях вигладжених ялиць (Фр., VI, 1951, 74).

СПОЖИВА, и, ж., розм. Те саме, що пожива. — Ви ж самі знаєте, які наші лелеки довірливі, не розберуться, що нас нема, опустяться на подвір'ї та й попадуть отим вовкодавам на споживу (Стельмах, I, 1962, 7); Здоров, удодуку красивий, тебе не мучить тут ніхто, ти понесеш смачну споживу своїй удодисі в гніздо (Сос., II, 1958, 116); Далеким громом котився тисячоголосий вигук тих, кого Наполеон вів на Росію, обіцяючи багату споживу на цих невідомих, але загадково привабних просторах (Кочура, Зол. грамота, 1960, 62).

СПОЖИВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до споживати. Головним фактором при регулюванні власної ваги

повинна бути не кількість споживаних калорій, а якість (Наука.., 4, 1966, 30).

СПОЖИВАННЯ, я, с. Дія за знач. споживати. — А ти знову щось писав... — Медичну записку про своє голодування в морі. Про споживання морської води (Кучер, Голод, 1961, 357); Під правильним режимом харчування слід розуміти.. розумний розподіл їжі протягом дня, відповідну черговість страв, своєчасне споживання їжі і створення добрих умов для її споживання (Укр. страви, 1957, 12); Урожай [картоплі] від весняного садіння використовується для споживання протягом літа і на початку осені (Колг. Укр., 4, 1956, 24); Національний дохід розподіляється на дві основні частини: споживання і нагромадження. Основна частина споживання — це витрати на оплату праці (Наука.., 6, 1970, 2); Рівень споживання духовних цінностей.

Товари народного (широкого, масового і т. ін.) споживання — предмети, що служать для задоволення найперших побутових потреб населення. Дніпропетровщина за рахунок власних ресурсів може повністю задовольнити потреби трудящих в товарах народного споживання (Рад. Укр., 21.IX 1960, 2); З року в рік зростало виробництво товарів масового споживання, розширювався їх асортимент та поліпшувалась якість виробів (Вісник АН, 11, 1957, 12).

Δ Суспільні фонди споживання — частина фонду споживання, яка використовується для задоволення потреб членів соціалістичного суспільства незалежно від кількості й якості їхньої праці. У піднесенні матеріального і культурного рівня життя народу важлива роль належить суспільним фондам споживання (Матер. XXIV з. Компартії України, 1971, 37); Фонд споживання — у соціалістичних країнах — частина національного доходу, що її використовують для особистого і суспільного (невиробничого) задоволення потреб. Фонд споживання [в колгоспі] не обмежується лише оплатою, одержуваною по праці, а доповнюється громадськими фондами споживання (Хлібороб Укр., 5, 1969, 27).

СПОЖИВАТИ, аю, аєш, недок., **СПОЖИТИ**, ивү, ивеш, док., перех. 1. Уживати як їжу, як питво; їсти або пити. В голові йому вже добре бринить... Частус: — До тебе, куме, до тебе, Свириде! — а усе сам спожива... (Вовчок, VI, 1956, 264); Засідали [газди] за мережаний стіл.. і споживали вкупі свіжу кулешу та гусянку гостру (Коцюб., II, 1955, 335); Картоплю споживають у печеному, вареному, тушкованому та жареному вигляді (Картопля, 1957, 8); Скільки дякували Мстиславові, що напоумив криниці зробити! Хоч і багато споживали води — та вистачало її на всіх (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 315); — На темній воцині бджоли менше споживають меду (Стельмах, I, 1962, 595); — Неси ж, — каже, — то [жито] назад Та спожий на щастя (Рудан., Співомовки.., 1957, 31); — Самі спожили свіженьку й гарячу рибку, а ви, мовляв, їжте й холодну й нетривну (Н.-Лев., II, 1956, 249).

Споживайте (спожійте) на здоров'я! (здорові!) — усталений вислів, який уживають як відповідь на слова вдячності за щось. Начальник подав дядькові жовтувату вузьку руку. — Спасибі за допомогу. — Споживайте на здоров'я, — засміявся невідомий (Стельмах, II, 1962, 229).

2. Використовувати, витрачати для задоволення яких-небудь потреб. Близько тисячі возів проходить щоранку крізь каффські брами — і місто або споживає привезене або вантажить кораблі (Тулуб, Людолови, I, 1957, 414); Оскільки рослини споживають вологу протягом усього вегетаційного періоду, зрошувальну норму води подають не всю відразу, а частинами (Хлібороб Укр.,

5, 1964, 20); Лампа Едісона з вугільною ниткою була міцна, але споживала багато енергії, даючи порівняно мало світла (Фізика, II, 1957, 125); — Люд не шкодує панського добра, якого неспроможний спожити в поході, нищить грамоти на привілеї панські (Ле, Наливайко, 1957, 24); — Яке то щастя дано людині! — заговорив знову Блаженко, заворожений картиною неосяжного світлого простору. — Отакий світ!.. ..Не вміє вона його спожити! (Гончар, III, 1959, 66).

СПОЖИВАТИСЯ, ається, недок. 1. Знаходити застосування; використовуватися. Частина життєвих засобів, напр. харчові продукти, паливо і т. д., споживається щодня і тому щодня ж повинна замінюватися (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 174); Споживається [капуста] як у свіжому, так і у квашеному вигляді (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 137).

2. Пас. до споживати. Встаю о 8-й г. ..., 4 рази на день їм, — не лічучи вишень, що споживаються в протягу [на протязі] цілого дня (Л. Укр., V, 1956, 191).

СПОЖИВАЦТВО, а, с. Абстр. ім. до споживацький. Боротьба на ниві естетичного виховання — це боротьба за нову людину, проти індивідуалізму і породжених ним споживацтва, практицизму як єдиного ставлення до життя (Мист., 2, 1965, 22).

СПОЖИВАЦЬКИЙ, а, е. Власт. тому, хто прагне тільки до задоволення власних потреб. В цій писанині його зробили ошуканцем, який, спекуючи на споживацьких настроях, роздуває свій авторитет і експлуатує багатство землі (Стельмах, Правда., 1961, 445); Антиподом Чіпки [в романі Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?»] є дрібний власник Грицько.. В цьому образі майстерно розкрито найтонші відтінки психології представника зашкарублого дрібного власника, що живе виключно своїми споживацькими інтересами (Іст. укр. літ., I, 1954, 390); Зображуючи тонке розуміння і сприймання мистецтва народом і, особливо, народними талантами, Шевченко підкреслює суто споживацьке ставлення дворян до мистецтва, їх байдужість і черствість до явищ мистецтва і його творців (Мист., 2, 1966, 16).

СПОЖИВАЧ, а, ч. 1. Особа або організація, що використовує, споживає (у 2 знач.) якусь продукцію. Наші робітники, колгоспники, учні, студенти, трудова інтелігенція — пожадливі й ненаситні споживачі нашої продукції. Жодних тиражів хороших книжок не вистачає — це ми знаємо добре (Рильський, IX, 1962, 15); — Споживачі продукції нашого заводу — це інші хімізаводи та тваринницькі господарства мало не всього Радянського Союзу (Шовк., Інженери, 1956, 128); Найбільш значними споживачами палива, зокрема природного газу, в металургія та енергетика, електростанції (Вісник АН, 4, 1971, 3); Все, що виробляє бджола (мед, віск і отруту) — на все є споживач (Хлібороб Укр., 3, 1965, 47).

2. Те саме, що покупець. Правильне розміщення торговельної сітки сприяє кращому обслуговуванню споживачів, підносить культуру торгівлі (Рад. Укр., 1. IX 1950, 3); Нині споживач уже не бере підрид усе, що йому пропонують, а вибирає більш добротне, красиве, модне (Ком. Укр., 2, 1965, 17).

СПОЖИВНИЙ, споживна, споживне. Стос. до споживання. Мірза запросив Ремо до їжі — чаю з перепічками та лишками ласощів і пояснив чужинцеві, що нахабству цих вартюх немає меж; од них завжди треба хотіти все, що тільки має якусь вартість чи споживну принаду (Досв., Гюлле, 1961, 67); Вирішальне значення для ефективності суспільного виробництва й темпів його зростання має поліпшення споживних властивостей продукції (Наука., 6, 1970, 5); // Придатний для споживання

як їжа; їстівний. До недавнього часу він думав, що ці гриби — поганки, а в партизанських лісах довідався од лісників, що вони споживні, а приправа з них — хоч куди й навіть часником пахне (Стельмах, II, 1962, 144).

△ **СПОЖИВНА ВАРТІСТЬ** див. вартість.

СПОЖИВОК, вку, ч. Уживання для їжі; споживання. Привозив [родич] було рибу й спродував людям — хто попросить, а то й собі на споживок ішла (Вовчок, I, 1955, 181); — Наказав вельможа, що як тільки слуги прогавлять і допустять до того, що вона побачиться із своїм коханим, то кине їх на споживок голодним вовкам у глибоку темну яму (Тют., Вир, 1964, 221); // Їжа, харчі. І знов довгі роки упертої праці, терплячої безупинної праці мурашки, що ледве здобуває собі злиденний споживок (Тулуб, Людолови, II, 1957, 319).

СПОЖИВСПІЛКА, и, ж. Скорочення: споживча спілка. З'явилися і не знані раніше сільськими покупцями обов'язки споживспілок: вони приймають від населення непродовольчі товари, а також легкові автомобілі, мотоцикли на комісію (Наука і культура., 1972, 227).

СПОЖИВЧИЙ, а, е. Який служить для задоволення потреб споживання. У новій п'ятирічці є можливості серйозно поліпшити постачання населенню споживчих товарів (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 59); За своїми споживчими властивостями тканини з мішаних волокон стоять приблизно на однаковому рівні з тканинами, які виробляються тільки з бавовни (Ком. Укр., 2, 1965, 21); В умовах Мічурінська споживча стиглість плодів [пепіну шафранного] при зніманні їх в кінці вересня настає в останній декаді листопада (Юним мічур., 1955, 69).

△ **Споживча кооперація** — добровільне об'єднання трудящих для організації торгівлі та громадського харчування на селі, а також для заготівлі сільськогосподарських продуктів і сировини. Нема такого села на Україні, де б споживча кооперація не організувала обслуговування населення (Ком. Укр., 1, 1968, 17); Споживча кооперація доводить до сільського населення виробу міської промисловості і постачає місту сільськогосподарську продукцію (Рад. Укр., 15. XII 1953, 2); **Споживче товариство**: а) добровільне кооперативне об'єднання колгоспників, робітників і сільської інтелігенції з метою задоволення за допомогою торгівлі потреб у товарах народного споживання, а колгоспів — у товарах господарського призначення, а також з метою сприяння збуту лишків сільськогосподарської сировини та продуктів. В журбі обоє просиділи до опівнічної години, аж поки в дверях не з'явилась постать Антона Безбородька, голови споживчого товариства (Стельмах, Правда., 1961, 136); б) торговельна точка, магазин такого об'єднання. Сьогодні ввечері до Гайдарівського споживчого товариства привезли товари: ситець, мадеполам, підметки, цвяхи, сірники (Воскр., Весна., 1939, 7).

СПОЖИТИ див. споживати.

СПОЖИТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спожити. Кума, червона від спожитих трунків і невгамовна в своїх домаганнях, гуляє.. на сходи (Мик., I, 1957, 178); Крім спожитої на пасовищі і скошеної на підгодівлю зеленої маси, літом коровам дають і концентрати з такого розрахунку, як і зимою (Хлібороб Укр., 2, 1966, 18); Позитивний вплив фосфору, спожитого бавовником у перші 10 днів після сівби, позначається протягом усього вегетаційного періоду (Техн. культ., 1956, 236).

СПОЖИТКУВАТИ, ую, уєш, док., перех., розм. Те саме, що спожити. Дехто.. думав про те, чи не можна б інакше спожиткувати сей дивний, вонючий та легко запальний плин [ропу] (Фр., VIII, 1952, 349).

СПОЖИТОК, тку, ч. Те саме, що споживок. [Трох и м:] Не мати спожитку Через злії люде, Скажи мені,

мое поле, Коли добре буде? (Кроп., V, 1959, 146); // Те саме, що здобич 1. Чи вдарити на Синан-башу й спожитком задобрити Низ запорізький, щоб прийняли до себе з усім військом? (Ле, Україна, 1940, 171).

СПОЖИТТЯ, я, с. Використання, витрачання чогонебудь для задоволення яких-небудь потреб. Коли що й робиться, то видно, що не для свого спожиття, не для себе, а так, по звичаю, — аби робити (Вовчок, I, 1955, 171); Він миттю дістав з буди зчорнілу від довгого спожиття дерев'яну круглу чашу, .. наточив меду (Загреб., Диво, 1968, 115).

СПОЗАДАВНА, СПОЗАДАВНЯ, присл., розм. Те саме, що здавна. Був у нас мальований глечик для води, спозадавня був (Вас., II, 1959, 463).

СПОЗАДАВНЯ див. спозадавна.

СПОЗАКОЛИШНІЙ, я, є, розм. Дуже давній.

СПОЗАРАНА, присл. Те саме, що спозаранку. Вадик вирішив, що він навчиться прокидатися так, як Вірочка, спозарана (Збан., Таємниця..., 1971, 386).

СПОЗАРАНКУ, присл. 1. Дуже рано, на світанні, з раннього ранку. То Доля грядки копле [копає], Красу садить, розум сіє, Примовляє, приспівує: — Сходи, красо, до схід сонця, Ти, розуме, спозаранку! (Фр., X, 1954, 16); — Чого ти так спозаранку розреготалася? Іди в хату (Хотк., I, 1966, 103); Він розбудив мене спозаранку (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 141).

2. Занадто рано, раніше, ніж треба. Спозаранку лягав [Макар] спати й, добре спочивши, вставав свіжий, бадьорий [бадьорий] уранці (Л. Янов., I, 1959, 53); [Б о р и с:] Бач, деякі гості ще спозаранку учора пороз'їжджались, а Ізмайлови zostались ночувати (Кроп., I, 1958, 423); *Образно. Чув молитви глухі.., Бачив сльози дітей і калік, І страждання чужі спозаранку Опекли мов серце навік (Шпорта, Мужність, 1951, 47).

СПОЗАРАННЯ, присл. Те саме, що спозаранку. Не так уже приємно дівчині, спозарання вискочивши з вагончика, поспішати мерщій до умивальника, де вже до тебе нальопано, піниться мило (Гончар, Тронка, 1963, 258); Як дуб листочки пожовтілі Тримає на своєму гіллі Аж до травневого розмаю, Отак і я своє кохання, Зимом вбите спозарання, У серці юному тримаю (Павл., Бистрина, 1959, 206).

СПОЗИВАТИ, аю, аєш, недок., перех., заст. Притягати до судової відповідальності. — Я питає у людей поради, щоб таки його спозивати (Барв., Опов., 1902, 335).

СПОЗИРАТИ, аю, аєш, недок., заст. 1. на кого—що. Поглядати. Панночка тільки обертається туди-сюди та на все цікавим оком спозирає (Вовчок, I, 1955, 103); Інструктор по праці спозирає збоку на хлопця з явним задоволенням (Гончар, Бригантина, 1973, 111).

2. за ким. Стежити. Стає помічати — мій колега спозирає за мною. Глянувши якомсь увечері у вікно, я заглядив, як блиснула кокарда... (Вас., II, 1959, 78).

СПОЇТИ див. споювати².

СПОЇТИ див. споювати¹.

СПОКАЯТИСЯ, аюся, аєшся, док., заст. Закаятися, заректися. — Не хвалися, дитино, бо не гаразд хвалитись.. Бо як в недобру годину похвалитись, то можна й спокаятись... (Вовчок, VI, 1956, 329).

СПОКВОЛУ, СПОКВОЛЯ, присл., рідко. Поволі, помалу. Все спокволя та спокволя йшов Олексій (П. Куліш, Вибр., 1969, 299).

СПОКВОЛЯ див. споквблү.

СПОКІЙ, спокбю, ч. 1. Відсутність руху і шуму; нерухомість, тиша. Тепла розкішна ніч вкривала землю й розливала спокій на усе, що животіло й дихало на землі (Н.-Лев., VII, 1966, 214); [Г о л о с п о к л и к а ч а:] Народе римський, спокою просить суд! (Сурми. Галас

помалу втишується) (Л. Укр., II, 1951, 530); І крики, і рев, і жалібне мукання наповнили тиху світло-зелену поляну. Шез спокій, потопталася трава (Хотк., I, 1966, 137); В лісі було тихо, ніщо не порушувало його спокою й величі (Скл., Святослав, 1959, 14).

2. Стан душевної рівноваги, відсутність хвилювань, сумнівів, клопотів і т. ін. За собою життя веселе, розкішне, без праці, без клопоту; перед собою — вбоге доживання віку, .. гірка турбота, замість спокою (Мирний, I, 1949, 370); Її повні, трохи бліді щоки спазнули рум'янцем, в тихих очах світилися спокій та щастя (Коцюб., I, 1955, 69); Блаженна радість розливалася в Юринім естві — такий схвилюваний патетичний спокій (Смолич, II, 1958, 99); Я хочу бути спокійний, я прагну спокою. Щоб не ворухнулася ані моя спустошена думка, ні мої важкі солдатські чоботи (Кол., На фронті..., 1959, 5).

Дай (дайте) спокій — вигук, що виражає вимогу перестати що-небудь робити, говорити і т. ін. [Л ю н ц я:] Тинцю! Чого ти причепилася до мене? Дай мені спокій, прошу тебе! (Фр., IX, 1952, 429); — Дай ти мені спокій з тим хазяйством, — одказав Ясь (Н.-Лев., I, 1956, 304); Обпали мене три баби, доконче в руку цілувати. — Лишіть! Дайте спокій! (Март., Тв., 1954, 207); Дати спокій: а) (кому) забезпечити спокійне існування, привести в стан душевної рівноваги. Люди мені так обридли, що ще й досі з трудом переносю їх, і тільки безлюддя дає мені спокій (Коцюб., III, 1956, 310); б) (кому, чому) облишити, не турбувати. Бачачи, що ця справа така болюча для нього, я дав спокій і не розпитував подробиць (Коцюб., III, 1956, 330); Ну, я дам спокій сій розмові, а то щось дуже довго виходить, а вже пора кінчать (Л. Укр., V, 1956, 133); Ремо дав йому спокій поміркувати (Досв., Гюлле, 1961, 87); в) перестати. Вчора від рання до полудня дощ дав спокій (Л. Укр., V, 1956, 343); Загубити (згубити, втрачати, втратити і т. ін.) [свій] спокій — жити в постійних турботах, клопотах, в тривозі і т. ін. Того дня, коли Павло знайшов троянду в чагарниках, він загубив свій спокій (Томч., Готель..., 1960, 36); Він давно вже згубив свій спокій, давно його не стало, аж із тієї темної ночі, як він під гамазеями був (Гр., I, 1963, 257); Чим ближче було до пилипівки, тим більше Маланка втрачала спокій. Не давала спокою й Гафійці (Коцюб., II, 1955, 29); Лишати (лишити) в спокбю див. лишати; Мати спокій див. мати²; Не давати (не дати) спокбю кому—турбувати, тривожити, переслідувати кого-небудь. У хаті півень був, здоровий та горлатий, Челядкам він спокою не давав (Гл., Вибр., 1951, 117); — З землею, значить, — знову подав голос хазяїн, якому Наталчина земля, видно, не давала спокою (Гончар, II, 1959, 219); Ми йшли походом бойовим, Не давали ворогу спокою (Шер., Життя..., 1947, 62); Багато думок не дають спокою Тарасові (Ів., Тарас. шляхи..., 1954, 203); Не знати; (не мати, не давати собі) спокбю — жити в напруженні фізичному й моральному. — От тепер і старій Мотрі таки спочинок буде, а то сердешна мати не знала спокою ні вдень, ні вночі... (Мирний, I, 1949, 355); Маланка не мала спокою. Чутки про землю ожили з весною, наче походили з зіллям укуні і з ним розросталися (Коцюб., II, 1955, 42); Нема (немає, не було, не буде) спокбю кому — хто-небудь зазнає турбот, клопотів, прикростей, тривоги і т. ін. Немав Мотрі спокою й у церкві: і там її не спускають з очей (Мирний, I, 1949, 137); Залишився Гордій удвох із Мотрею при своєму наймолодшому синові — Денисові. Та не було їм ні спокою, ні затишку на старість: вдався Денис безжалісним, лінивим, грубим і злодійкуватим (Тют., Вир, 1964, 240); Нема (немає) спокбю від кого — кому-небудь доводиться зазнавати

турбот, тривоги, переслідувань від кого-небудь. — А тепер — немає нікому спокою від нього [стражника] (Мирний, IV, 1955, 358); — *Вертись, нечистий вас носить! І тут мені немає від вас спокою!* (Довж., I, 1958, 78); *Оберігати спо́кій див. оберігати.*

3. Повний відпочинок, бездіяльність. Нічого не читаю, хоч книжок і газет — скільки хочеш. Просто потребу спокою і самоти (Коцюб., III, 1956, 404); *Положили мене днів на 2—3, думають, що перестане боліти [нога], як побуде в спокою* (Л. Укр., V, 1956, 253); [Ю р ч е н к о:] *Стало погано. Серце. (Ховає ліки). Потім. Зараз найголовніше для хворого — спо́кій* (Дмит., Драм. тв., 1958, 559).

Виходити (вийти) на спо́кій — відходити від справ, переставати працювати. — *Та хутко старий наш дяк виходить на спо́кій, тоді буде тобі місце* (Вовчок, VI, 1956, 245); *Вічний (віковічний) спо́кій:* а) за релігійними уявленнями — спо́кійне життя в раю після смерті. — *Подайте милостинку убогому каліці за спасення своєї душі, за вічний спо́кій своїх родителів [батьків]...* (Н.-Лев., VII, 1966, 135); [Р і ч а р д (Чутно орган, грає Requiem.. Сідає коло вікна і слухає):] *О!.. відгук раю? Він обіцяє вічний спо́кій... спо́кій, та й годі...* (Л. Укр., III, 1952, 122); б) смерть. *Не думала [стара] про рай, а тільки ревню благала, щоб її діти не засівали землю слізьми, хай він [бог] пошле їм просте селянське щастя, а їй хоч і зараз вічний спо́кій* (Стельмах, I, 1962, 33); *Іти (йти, піти, одходити, одійти і т. ін.) на спо́кій* (до спо́кою): а) іти відпочивати. *Все на спо́кій, на спочивок йшло по музиках* (Вовчок, I, 1955, 170); *Образно. *Сонце одходило до спокою, червоним світом обдаючи землю* (Мирний, III, 1954, 92); б) помирати. *Мажит Гафурі пішов уже на спо́кій. Але перед смертю своєю він шаблю ненависті класової молодшому поколінню поетів передав* (Тич., III, 1957, 249).

4. Уміння володіти собою; витримка. *Лежали запорожці коло возів і, попижкуючи люльками, з убивчим спокоєм дивилися на місто. Деякі грали у шахи* (Довж., I, 1958, 241); — *Перш за все — спо́кій,* — сказав дзвінко наш командир (Ю. Янов., I, 1958, 91); — *Товариші,* — сказав він спо́кійно, і тільки незвичайна блідість обличчя показувала, якого зусилля волі коштує йому той спо́кій і стриманість (Гончар, III, 1959, 117); // *Урівноваженість, стриманість характеру, натури. На виду у діда старечий спо́кій, а проте — гострий огняний погляд, котрий прикривали.. одстобурчені брови* (Мирний, I, 1954, 165); *Його сірі очі променіють тихим світлом, на блідому виду й високому чолі спо́кій і погорда...* (Коцюб., I, 1955, 333); *Тонко вигнуті брови [дівчини] то гостро змурились, то лагідно розбігались, надаючи одразу всьому обличчю виразу спокою, задоволення й сердечності* (Гончар, III, 1959, 320).

◇ *Олімпійський спо́кій; Спо́кій олімпійця* — надзвичайна врівноваженість, незворушність, стриманість. *Керманичі вовтузять коло керми, щось підтесують, ладнають. Тепер тільки зрозумів я олімпійський їх спо́кій* (Хотк., II, 1966, 396); — *Зате на роботі [у Валерія Івановича] спо́кій олімпійця!* — зауважила Марися (Гончар, Бригантина, 1973, 59).

5. Відсутність війн, громадських безпорядків, хвилювань і т. ін.; мир, порядок. *Спо́кій буде на землі, як не стане паліїв війни* (Укр.. присл., 1955, 437); *Треба спішити, доки спо́кій. Барикади ще не викинчені* (Фр., VI, 1951, 156); *Поки не було Гуци, в селі був спо́кій. Що тут казати. Гуца і Прокіп збунтували народ* (Коцюб., II, 1955, 96); *Ми — за мир і спо́кій, за те, щоб цвів наш сад в красі своїй по всій землі...* (Сос., Вірші, 1954, 36); // *Спо́кійне, тихе життя. На нього війнуло.. тим знайомим теплом ідальні,.. ситим спокоєм,*

який до вподоби був жінці і дратував Антона (Коцюб., II, 1955, 285); *Ця весна відчутніше потривожила наманганський урівноважений спо́кій* (Ле, Міжгір'я, 1953, 25); *Ви ніде Легкого не шукате спокою. То ж сам народ у руки вам кладе Народного поета чисту зброю* (Рильський, II, 1960, 167).

Іди в спо́кої (спо́кою), заст. — побажання щасливої дороги тому, хто відходить, від'їжджає. [Р у ф і н:] *Прощай, Семпронію. [П р і с ц і л л а:] Іди в спокою* (Л. Укр., II, 1951, 477); *Спо́кій тобі (вам), заст.* — привітання з побажанням жити без хвилювань, клопоту і т. ін. [Т і р ц а (повертаючись іти від них):] *Спо́кій вам, сестри! [Ж і н к и:] І тобі спо́кій!* (Л. Укр., II, 1951, 150).

6. Філософська категорія, що відображає відносну нерухомість, сталість предметів і явищ навколишнього світу. *Всі тіла перебувають у відносному русі; кожен спо́кій, який спостерігаємо ми, в відносний* (Фізика, I, 1957, 80).

7. бот. Стан рослини, при якому припиняється її ріст. *Темпи змін у насінні або у вегетативному органі протягом періоду спокою.. визначаються природою рослини і умовами зовнішнього середовища* (Овоч., 1956, 32).

СПО́КІЙНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до спо́кійний. — *Не бійсь, моє серце, то все верзіння,* — говорить козак. — *Бувай собі спо́кійненька, Галю!* (Вовчок, I, 1955, 324).

СПО́КІЙНЕНЬКО. Присл. до спо́кійненький. *До хазяїна! За наймита!.. Мати смутненька та тривожненька... А старший син одказав спо́кійненько на сю вісточку: — Добре, мамо* (Вовчок, I, 1955, 292); *Старий схопив вірвовку, що висіла на тину, і, розмахуючи нею, як киргиз арканом, побіг на хлопців, що спо́кійненько собі говорили, поспиравшись на лопати* (Тют., Вир, 1964, 93); *Розгулює [дядько] собі в порту спо́кійненько* (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 65).

СПО́КІЙНИЙ, а, е. 1. Який перебуває в стані спокою (у 1 знач.). *Непроглядний гай стоїть тихий та спо́кійний, темний та свіжий* (Вовчок, I, 1955, 367); *Погода чудова, тиха, безхмарна, вітру нема, море спо́кійне* (Коцюб., III, 1956, 352); *Тихі, тихі й спо́кійні в ту нічку були ліс і поле* (Л. Укр., I, 1951, 199); *Спо́кійне повітря відпочиває недовго. Вітер потроху перелягав, шамотить над хвилями* (Ю. Янов., II, 1958, 50); // *Який перебуває в стані рівноваги. Ти, поете, слухай Голоси і лживі, й праві, Темний гріх і світлий сміх, І клади не як Феміда, А з розкритими очима На спо́кійні терези* (Рильський, I, 1960, 216); // *У якому нема великого руху, шуму. Маруся окинула оком.. спо́кійний куточок свого гніздечка* (Н.-Лев., VI, 1966, 87); *Він лежить у спо́кійній землянці, і війни нема, в лише білий місяць на порозі* (Гончар, III, 1959, 26); *Живуть [ляльки] у садку, в дуплі старої груші. Там улаштовано їм спо́кійну, затишну кімнатку* (Донч., VI, 1957, 10); // *Який відзначається спокоєм, стриманістю, рівністю в протіканні, у виявленні. На другий день у селі усе прокидалося й сповнялося село спо́кійним, щоденним гомоном* (Вовчок, I, 1955, 365); *Над всім панує тільки ритмічний, стриманий шум, спо́кійний, певний у собі, як живчик вічності* (Коцюб., II, 1955, 228); *Рядом із сонцем, в безмірній вишині парить орел, ізрідка долітає звідтам, з небесних просторів, спо́кійний клекіт* (Хотк., II, 1966, 145); *На палубі порипують снасті. Дме рівний, спо́кійний бриз* (Ю. Янов., II, 1958, 81); *Присутні вели спо́кійну, видно, давно розпочату розмову* (Гончар, III, 1959, 294); // *Повільний, розмірений. На поміч прийшла Варвара. Її спо́кійні рухи, з якими вона вешталась по хаті, збирала одягу та натягала дітям панчішки, певний важкий хід босих ніг, поважне облич-*

чя — все те навівало на паню Наталю спокій (Коцюб., II, 1955, 164); *Надворі вітер притихав, а дощ лляв спокійнішим темпом* (Коб., III, 1956, 191); *Молодиця пре-гарна, років їй, певно, сорок, хода спокійна і навіть велична* (Ю. Янов., I, 1954, 62); *Повз рейки стрілочниця йшла повільним і спокійним кроком* (Сос., Близька далина, 1960, 266); // Який дозволяє уникнути турбот, незручностей, зберегти спокій. *Привітна й тиха своїм спокійним сімейним побитом, стала вона [хата] тепер притоном гульні п'яної* (Мирний, I, 1949, 399).

Спокійний стан — стан повної нерухомості. *Дим піднімається вгору через те, що повітря знаходиться в спокійному стані; отже, на найближчий час не передбачається зміни погоди* (Фіз. геогр., 5, 1956, 95).

△ **Спокійна сталь** — сталь, яку одержують при більш повному, в порівнянні з киплячою і напівспокійною сталлю, розкисленні рідкого металу і яка характеризується більшою однорідністю властивостей. *Поділ сталі на групи залежить від кількості кисню, що міститься в ній у вигляді сполук (окисів). Так, в спокійній сталі кисню менше, в киплячій більше, а у напівспокійній ще більше* (Наука., 1, 1963, 30).

2. Який не відчуває хвилювань, тривоги і т. ін., який перебуває в стані душевного спокою (про людину). *В душі Ломицького неначе випогодилось. Він був спокійний і думав, як приступити до діла* (Н.-Лев., VI, 1966, 76); *Максим Беркут усюди був однаковий, спокійний, свободний в рухах і словах* (Фр., VI, 1951, 11); *Капітан стояв спокійний та величний, командує кораблем* (Ю. Янов., II, 1958, 139); // Власт. такій людині. *Запевнившись, що в хаті нема більше нічого «небезпечного», він скупчив усю силу волі, щоб дати обличчю своему спокійний вираз* (Коцюб., I, 1955, 166); *Його задуманість була спокійна і розважлива* (Ю. Янов., II, 1958, 160); — *Дивуюся вашій поведінці. Вскочили в хату, кричите. Вам не властиво розмовляти з людьми у спокійному тоні?* (Тют., Вир, 1964, 68); // Який виражає душевний спокій, врівноваженість. *Вона оглядала його широкі плечі, спокійне лице, на якому несподівано якось виросла борода і осіла чоловіча повага* (Коцюб., II, 1955, 40); *Переляк плямою пройшовся по завжди спокійному обличчю жінки, дихання її перейшло в прискорене схлипування* (Стельмах, I, 1962, 168); *Я бачу діда. В кабінеті він пише щось. Спокійний вид, у нього думи в струнних літніх* (Сос., II, 1958, 356); // У якому відсутні ознаки хвилювання, тривоги, занепокоєння і т. ін. *Крига взяв із стіни телефонну трубку й покликав своїх хлопців спокійним голосом, який вони завжди чули в боях* (Ю. Янов., I, 1958, 106); — *Час нам обідати, — сказала Марта Кирилівна спокійним голосом, неначе між нею та дочкою нічого неприємного й не трапилось* (Н.-Лев., VI, 1966, 69).

Будь спокійний (спокійна); Бądźте спокійні — не турбуйся (не турбуйтеся), не хвилюйся (не хвилюйтеся). *Будь спокійний за мене, я приїду здорова* (Л. Укр., V, 1956, 357); — *А тепер, кажу, напишу з Дунаю. Дивись, кажу, там сама. За мене — будь спокійна* (Гончар, III, 1959, 205); — *Добре, я залагоджу справу, bądźте спокійні* (Коцюб., I, 1955, 225); **Бўти спокійним за кого** — що, заст. про кого — що — не відчувати хвилювання за кого-, що-небудь; бути певним у кому-, чому-небудь. *За них Черниш був спокійний. Непокійли його інші, такі, як рядовий Ягідка* (Гончар, III, 1959, 343); *Після другого одруження, хай на богомільній до фанатизму, але бездоганно чесній Лізі, він міг би бути спокійним за свої права батька, та ці права були в нього відібрані мстивою природою* (Стельмах, I, 1962, 398); *Він знав, що говорив поміж людьми і Денис, але про Дениса він був спокійний* (Н.-Лев., VI, 1966, 413).

3. Який має врівноважений характер (про людину). *Спокійний та тихий на вдачу, він не любив гурту, не любив крику, шуму та співів парубоцьких та дівчачих* (Н.-Лев., VI, 1966, 309); *Нута був спокійний, любив жарти і кпини, з робітниками поводився, як з добрими сусідами* (Фр., IV, 1950, 12); *Він був спокійний, розсудливий і по змозі приховував свої почуття* (Смолич, II, 1958, 10); // Власт. такій людині; такий, як у врівноваженої людини. *Коли хто спокійної вдачі, то терпить, хоч і погано йому жити* (Л. Укр., VIII, 1965, 192); // Який не порушує спокою, не завдає турбот, клопоту оточуючим. *Тут чудесний, спокійний і чесний народ, з яким добре жити* (Коцюб., III, 1956, 408); // Смирний (про тварин). *У безперервній скорбній русі все мимо, мимо, мимо... Ах!.. Дядьки в брилях суворовусі з огнем докору у очах... Тітки, бабусі та дівчата. Воли спокійні: «Цоб, цабе»...* (Сос., II, 1958, 459).

4. Який протікає в спокої (у 1 знач.), без тривоги і клопотів. *Першого дня нічого не перестрілося війську козацькому, і спокійний був відпочинок уночі на степу* (Вовчок, I, 1955, 332); *Синім благосним шатром розпростерлося небо, в спокійнім спочиванні лежать гори* (Хотк., II, 1966, 42); *Надворі дощ шумить і плеще... Заснуло все спокійним сном* (Сос., I, 1957, 470); // Без різких температурних і погодних змін, коливань (про пори року, дня); тихий, лагідний. *Днина була лагідна, спокійна, хоч дитину винести* (Коб., III, 1956, 82); — *Яка тиха і спокійна ніч, — сказав він, — ніби зовсім немав ніде людей* (Ю. Янов., II, 1958, 165); *Осінь у плавнях тиха, спокійна. Безгучно ронять верби пожовкле листя на чисті застигли плеса води* (Гончар, II, 1959, 372); // Не пов'язаний з турботами, клопотами. *Ніяка спокійна творча робота зараз неможлива* (Коцюб., III, 1956, 285); *Я вже не кажу про те, що писання споминів про таких близьких людей, якими були для мене і дядько і Ковалевський, не може вважатись спокійною роботою* (Л. Укр., V, 1956, 394); // Сповнений спокою. *Іноді йому щастить, і його молоде «я» рухає думку. Іноді крізь молодість проглядає спокійна досвідченість життєвого шляху* (Ю. Янов., II, 1958, 32).

5. Приємний для ока, який не дратує, не подразнює (про колір, світло). *Нові [будинки] пишались дротяними сітками, пофарбованими у спокійний, сталевий колір* (Вільде, Сестри., 1958, 109); *Спокійні, навіть монотонні, з своїм однобарвним ромбоїдним.. рисунком, ровенські рядна і полтавські килими* (Вітч., 2, 1964, 183).

СПОКІЙНІСІНЬКИЙ, а, е, розм. Дуже спокійний. **СПОКІЙНІСІНЬКО**, розм. Присл. до спокійнісінький. *Іжика [їжачиха] лишилася спокійнісінько на своїм місці* (Фр., IV, 1950, 65); *Зайчик, сірий і волохатий, спокійнісінько сидів собі у ящику на задніх лапках, а передніми старанно умцвав мордочку* (Збан., Між.. людьми, 1955, 207); *В найлютіші морози він спокійнісінько обходився без рукавиць* (Гончар, III, 1959, 187).

СПОКІЙНІСТЬ, ності, ж., рідко. Властивість і став за знач. **СПОКІЙНИЙ**. *Її поважність, природжена спокійність і навіть її неповорухливість.. ще більше надавали їй салового поважного тону та солідності* (Н.-Лев., IV, 1956, 44); — *Ану, де тут мої земляки? — спитав [Гончар] нарочито голосно, бравуючи спокійністю, ніби прийшов сюди, куди щодня заходив, щоб просто погостити* (Баш, На.. дорозі, 1967, 240).

СПОКІЙНО. 1. Присл. до спокійний 1, 2, 4. *Вода в зеленому плесі стояла спокійно* (Томч., Готель., 1960, 12); *Спокійно дихала земля, від радості ясна* (Гонч., Вибр., 1959, 330); *Капітан встав, умився і почав одягатися, звільна, спокійно* (Фр., VI, 1951, 440); — *Посидь, Левку, спокійно* (Стельмах, I, 1962, 280); *Високоногий бузько чалапав спокійно по багnistих плесах сіножаті*

(Кобр., Вибр., 1954, 156); Орля сиділо тихо, спокійно, і коли Жайсак вийшов, спустивши полог юрти, заплющило очі й заснуло (Тулуб, В степу., 1964, 144); Говорив коваль розважно й спокійно, а сам, як хмара, похмурий — такий уже є (Головко, II, 1957, 221); Маковейчик хапає кабель в руки і біжить уздовж лінії. Доки лінія йде байраком, Маковейчик відчуває себе спокійно (Гончар, III, 1959, 57); А почне мені дріматись, Я під голови м'якеньку, Щоб було спокійно спати, Підгорну мою рученьку (Щог., Поезії, 1958, 254); Ніч минула спокійно, а ясний холодний день і зовсім заспокоїв село (Коцюб., II, 1955, 95); Соломія поралась коло печі, баба доглядала дитини. Сім'я жила тихо та спокійно (Н.-Лев., VI, 1966, 373).

◇ Не давати спокійно спати кому — турбувати, бенджити кого-небудь. А тут, як на те, ще й особливе діло, важне діло, що давно вже клопоче їх голову, не дає спокійно спати (Мирний, III, 1954, 258); [П а р т и з а н и:] Тебе, Асан, чекали. Та без тебе ми також не давали паничам спокійно спати! (Голов., Осінь., 1938, 48); Спокійно може спати — хто-небудь може заспокоїтись, не турбуватися про щось. Тепер я можу спокійно спати, твої міцні стіни стануть між мною і цілим світом (Коцюб., II, 1955, 228); [К а й Л е т і ц і й:] Але в життя думки ті не перейдуть, на те занадто наш Руфін філософ, і цезар наш спокійно може спати (Л. Укр., II, 1951, 364).

2. у знач. присудк. сл. Тихо, без метушні, без шуму. Був чудовий липневий ранок.. Скрізь було тихо, спокійно (Коцюб., I, 1955, 215); Якусь мить довкола було тихо й спокійно (Смолич, I, 1958, 57); // Мирно, без громадських безпорядків. В околиці Житомира було ще спокійно, але вже звідуслі доходила чутка про страшні козацькі загани. Богданове військо вже побідно йшло після Корсунської битви од Білої Церкви на Гончариху і прямувало на Волинь (Н.-Лев., VII, 1966, 161).

3. у знач. присудк. сл. Без тривоги, без переживань. Мені тут, у п. Ольги, дуже добре.. і дуже спокійно (Л. Укр., V, 1956, 342); Так солодко, спокійно... Не встав би й на суд страшний, не звівся б і до долі... (Коцюб., II, 1955, 27).

Спокійно на серці (на душі) у кого — хто-небудь перебуває у стані душевної рівноваги, душевного спокою. Він запускав пальці в пухнату вовну або з батьківським почуттям брав на руки ягня — і дух полонини віяв тоді над ним та кликав у гори. Ставало спокійно і тепло на серці (Коцюб., II, 1955, 334).

СПОКОНВІК, присл. Те саме, що споконвіку. Після роботи хто куди, — Хто в драматичний, хто в співочий, Хто вчиться крою та шиття (Це діло споконвік дівоче Теж необхідне для життя) (Забашта, Нові береги, 1950, 91).

СПОКОНВІКІВ, присл. Те саме, що споконвіку. Радянські люди викували крила Тій мрії, що споконвіків жила: В Гагаріні ця мрія зазоріла! (Нех., Чудесний сад, 1962, 66); Споконвіків стоїть Комишанка над самою водою (Гончар, Бригантина, 1973, 11); Споконвіків щедро на таланти наша земля (Знання., 3, 1970, 8).

СПОКОНВІКУ, присл. З найдавніших часів; здавна, з давніх-давен. Синє кришталеве небо весело лисніло та сміялось сонце на веселому небі, неначе воно одно споконвіку не знало жодного горя та мук (Н.-Лев., VII, 1966, 140); Іде опівдні Софія абсолютно заповідним степом. Абсолютно заповідний це той, що споконвіку його не торкався плуг (Гончар, Таврія, 1952, 262); Як це водиться споконвіку, люди найбільше почали розмовляти про майбутній урожай (Ткач, Жди., 1959, 67).

СПОКОНВІЧНИЙ, а, е. 1. Який існує з найдавніших часів, здавна; одвічний. [С і н о в:] Я сам з Еллади.

Еллада — се ж колиська споконвічна святої волі. Правний син Еллади без рідної стихії жити не може (Л. Укр., II, 1951, 307); Пусто, безлюдно в ущелині. Лише шум потоку порушує споконвічну тишу гір (Гончар, Новели, 1954, 182); Поважно й урочисто розповідали [діди] про давнє минуле, що самі застали або що чули від таких же сивих дідів. Про гніт споконвічний, про наругу, про нелюдське знущання (Головко, II, 1957, 237); Я був сином степу, сином ріллі і кураю, хльостких осінніх дощів і споконвічної бідності (Чаб., За півгодини., 1963, 14).

2. Корінний, основний (про населення певної місцевості, представників певного середовища). Слов'яни були споконвічними жителями Середньої і Східної Європи (Іст. УРСР, I, 1953, 29); Бойко — споконвічний мешканець Карпат, як і гуцул, але він дуже різниться від гуцула (Ірчан, II, 1958, 210); // Постійний, вічний. Созоненко загримав залізом, відчинив хвіртку, і на подвір'я боком, боком, боячись зачепити господаря, обережно втиснувся споконвічний боржник Василенко (Стельмах, II, 1962, 93); По двоє на одному коні, ну й ну! — реготав збоку Мефодій Кулик, споконвічний пастух, що все життя випасав.. табуні робочих верблюдів (Гончар, II, 1959, 13); Не віриться, що тут колись жили споконвічні наймити і бідари (Кучер, Дорога., 1958, 19).

СПОКОНВІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до споконвічний.

СПОКОНВІЧНО. Присл. до споконвічний. Держава існує не споконвічно (Енгельс, Походж. сім'ї., 1948, 135); На землях, що їх ми можемо розглядати як споконвічно східнослов'янські, було знайдено близько двох десятків римських медальйонів (Археол., VIII, 1953, 51).

СПОКУСА, и, ж. 1. Те, що притягує до себе, спокушає, вабить. Почув і він про ті скарби Та й замотав собі на вуса; «Еге, говорю [говорить]: от якби Знайшлась мені така спокуса!» (Щог., Поезії, 1958, 363); Млинковський не втерпів: налив і випив чарку, заткнув графин затичкою й попросив винести цю спокусу з хати (Н.-Лев., III, 1956, 185); — Чай... — замислено повторив Каргат. — Гм... Склянка гарячого чаю. Це ж непереборна спокуса! (Шовк., Інженери, 1956, 118); *У порівн. Найбільш слабодухим.. хотілося, безнадійно махнувши на все рукою, закропити душу горілкою, яку в бутлях, мов спокусу, привезли раз і вдруге прикажчики (Стельмах, I, 1962, 193); // перев. мн. Що-небудь дуже звабливе на вигляд; щось смачне, красиве, принадливе. Базар кипів, переливався райдугною багатобарвного життя, вабив до себе всіма своїми спокусами (Кач., Вибр., 1953, 421); Багато було спокус по дорозі до школи (Донч., V, 1957, 147); // Потяг до чого-небудь, бажання володіти чим-небудь заманливим, звабливим. З биттям серця розв'язав Марусяк запліснявілі шкіряні зав'язки, закрив від спокуси очі і всипав убогий зміст свого бордюжка [шкіряного мішечка]. Метал задзвенів (Хотк., II, 1966, 285); Одарка не встояла перед такою спокусю, — взяла ті чоботи (Цюпа, Назустріч., 1958, 63); // Велике бажання зробити що-небудь. На хвилину відчував велику спокусю розповісти їй все, покаржитися просто, як рідній сестрі (Головко, II, 1957, 562); Спокуса велика — поговорити, побути разом з цікавими людьми (тут бував письменник Бунін, Черемнов і інші) — а через те часами грішиш проти роботи (Коцюб., III, 1956, 414); Перший десяток татар промчав стрімголов. Важко було стриматися від спокуси, хотілося вискочити з лісу і зчепитися з ворогом (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 589); // Те, що збуджує чуттєвий потяг. — Ну та й молодиця! Оце яка спокуса! Ова! Ну та й цяця! Хоч залицяйся або женихайся! (Н.-Лев., IV, 1956, 213); За складками її простенької одежі крилась завидна спокуса

духмяної молодості (Стельмах, II, 1962, 152); Від спокус земних я панцир маю,— Любов твою, незайману красу (Нагн., Вибр., 1950, 146).

◇ Далі від спокуси (споку́с) — щоб уникнути біди, неприємностей. Відніс [Удовенко] автомат з двору далі від спокуси, закинув у яр (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 29); Явдоха швидше та швидше тягла синка на край майдану, далі від гомонських спокус (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 190).

2. заст. Гріхове випробування; гріх. [П а р в у с:] Тільки ж вислухати, як той поганин ображав бога і перемовчувать — се теж спокуса (Л. Укр., II, 1951, 408); Сташка призналась, що з охотою читає ще релігійні книги.. про грішницю, що покаялась, а потім стали святими, про те, як святі борються з спокусами (Вільде, Сестри..., 1958, 384); У «Житті Антонія Великого» читачів цікавили перипетії боротьби Антонія з бісівськими спокусами (Іст. укр. літ., I, 1954, 50).

СПОКУСИТЕЛЬ, я, ч., рідко. Те саме, що спокусник. Хто ти: чи ангел мій ласкавий, Чи спокуситель мій лукавий? Розвій ці сумніви до дна! (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 84).

СПОКУСИТЕЛЬКА, и, ж., рідко. Жін. до спокуситель. Оце ж він проклятий наслав на мене оту куму спокусительку (Н.-Лев., III, 1956, 252).

СПОКУСИТИ див. спокушати.

СПОКУСИТИСЯ див. спокушатися.

СПОКУСЛИВИЙ, а, е. 1. Здатний спокусити (у 1 знач.); заманливий, привабливий. Від них [яблук] линув до кімнати тонкий, спокусливий запах (Десняк, Десну..., 1949, 290); Я не хотів і на мить піддатися спокусливому бажанню лягти на відпочинок (Збан., Ліс. красуня, 1955, 112); — А що, Марусе, коли нам поїхати самим? — подав спокусливу думку Степан. — Невже ми не зможемо правувати кінями? (Добр., Очак. розмир, 1965, 207).

2. Чуттєво збудливий, звабливий. Легке жіноче вбрання шелестить, напакчене спокусливою «Джіокондою» (Кач., II, 1958, 339); Він поставав перед її очима якимсь іншим, привабливим і спокусливим, як гріх... (Шиян, Баланда, 1957, 6); А ж помолодів старий і з кожним днем починав виглядати таким собі спокусливим чортом (Збан., Єдина, 1959, 357).

СПОКУСЛИВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до спокусливий.

СПОКУСЛИВО. 1. Присл. до спокусливий. За огорожею спокусливо шелестіли зарості білої акації (Сенч., На Бат. горі, 1960, 24); Тільки тепер Супрун бачить, як по-бісівськи спокусливо вибиваються на привабливому обличчі жінки червоні яблука рум'янців (Стельмах, II, 1962, 122).

2. у знач. присудк. сл. Привабливо, заманливо. Знати все! Це спокусливо (Смолич, II, 1958, 54).

СПОКУСНИК, а, ч. 1. Той, хто кого-небудь спокушає або спокусив (у 1 знач.). [П а р в у с:] Геть, сатано-спокуснику! Геть, кате! Се ти прийшов тортури завадати стражденним душам! Ти призвести хочеш до зради нас! (Л. Укр., II, 1951, 475); Нищечком, навшпиньки пішов батько в атаку на спокусника [чорта]. Ціль одна — схопити ненависного за хвоста! (Ковінька, Кутя..., 1960, 7); Чомусь здалося принизливим сказати цій люб'язній людині, що не п'є. Ще подумає Масло, що він не мужчина. І він відповів спокусникові байдуже: — П'ю... по маленькій можна... (Хижняк, Невгамовна, 1961, 78).

2. Чоловік, що зваблює або звабив дівчат, жінок. Серце Полине було розбите, спаскуджена й сплюндрована душа. Спокусника свого вона.. проклала на все життя (Смолич, Мир..., 1958, 246); У творі «Наймичка»

Т. Шевченка] підкреслено моральну стійкість Лукії, яка, ставши матір'ю-покриткою, зрозуміла до кінця огидну мораль свого спокусника (Іст. укр. літ., I, 1954, 253).

СПОКУСНИЦЯ, і, ж. Жін. до спокусник. — Причепилась спокусниця до спокусниці. Еге, так? Одна одну спокушав (Н.-Лев., V, 1956, 298); Не шкодував [граф Потоцький] ні людей, ні грошей.. заради примхи красуні Софії, зрадливої жінки і спокусниці пасинка (Хлібороб Укр., 3, 1970, 41).

СПОКУТА, и, ж. Відбування покарання за вчинення злочину, провини і т. ін.; каяття. [П а в л о:] Нагрішив уволю, пора каятись. Тільки не знаю, чи стачить господь віку на спокуту? (Кроп., II, 1958, 357); Не підеш до церкви — буде тобі таке, що краще світла не бачити: і дров у спокуту привези повну хуру, і паркан полагодь, і іншу роботу зроби (Тулуб, Людолови, I, 1957, 77); — Постривай, — спинив Хмельницький сенатора, — чи ж не той самий король зволив у сеймі вирікти, що ми всі розбишаки та гультяї, і для нас немає іншого способу спокути, як смерть на палях? (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 551); Тепер вона зрозуміла, вона готова щиро перепросити... але чи прийме її спокуту твердий Клименко? (Гур., Новели, 1951, 51).

СПОКУТАТИ див. спокутувати.

СПОКУТНИЙ, а, е. Стос. до спокути.

СПОКУТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спокутувати.

Спокутування вини (провини) — виправлення, загладження вини, провини і т. ін. Динамічність творчості — це не спокутування провин, не виправдовування перед новим часом, а постійне оновлення, нові народження (Рад. літ-во, 4, 1967, 27); Спокутування гріхів — замолювання гріхів. Він [єпископ] був не на самоті в богом — перед вечірнею, тобто перед відправою, котра, нагадуючи нам про гріхопадіння прародителів, кличе до спокутування гріхів (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 247).

СПОКУТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., рідко СПОКУТАТИ, аю, аєш, док., перех. і без додатка. Заслугувати чим-небудь прощення за щось. Все виглядало непривітним та страшним, мов то не житво було колись людське, а темні кам'яниці, в яких спокутували грішні душі (Мирний, III, 1954, 305); — Ви мусите забути той інцидент. Я, я його спокутувала цим приїздом до вас, у ваш... Чадак (Ле, Міжгір'я, 1953, 74); — А ти ж як хотів? — Очі Валерія Івановича посуворішали. — Проштрафився, то й спокутуй (Гончар, Бригантіна, 1973, 9); За що, не знаю, а караюсь, І тяжко караюсь! І коли я спокутую, Коли діжду краю, Не бачу й не знаю!! (Шевч., I, 1963, 241); // Нести покарання за злочин, провину; розплачуватися. [Х р а п к о:] Чуєш — тільки побачу я його у своєму дворі, тільки дійде до мене чутка, що він топчеться біля тебе — не жалкуй тоді на мене, як доведеться тобі черницею вік спокутувати... (Мирний, V, 1955, 176); Боря просив [учителя], аби призначену Валентиніві кару поділити їм на двох, бо так спокутувати легше (Гончар, IV, 1960, 79).

Спокутувати (спокутати) гріх (гріхи): а) молячись, дотримуючись посту і т. ін., заслуговувати прощення за що-небудь, зроблене проти релігійно-моральних догм, настанов і т. ін. Щоб спокутувати свій і чоловіків гріх, Горпина почала все більше давати милостиню бідним людям, молилась у церкві, у себе вдома, заливаючись слізьми (Цюпа, Назустріч..., 1958, 64); — Промайнуло життя, немов та петрівчана нічка, перебігло, немов та весняна вода, зісталось того віку, як на комариний носок: не встигну й гріхів спокутати (Л. Янов., I, 1959, 332); б) визнаючи свою провину перед ким, чим-небудь, намагатися її виправити. Високоповажаний і

дорогий пане Володимире! ..Маю надію скоро побачитись з Вами і тоді вже спокутую всі гріхи свої перед Вами за довге мовчання (Коцюб., ІІІ, 1956, 315); — Дозвольте спокутувати свій гріх перед Вами, Андрію Олександровичу: після наради я був такий схвилюваний, що забув подякувати вам... (Шовк., Інженери, 1956, 369); В бою нема того в заводі, Щоб в тил знаходити шляхи. У роті схибив, так у взводі Свої спокутуєш гріхи (Мал., Серце., 1959, 228); Споку́тувати (споку́тати) життjм що — умирати, жертвувати собою ради чого-небудь. [О р е с т:] Любо, єдина моя, не плач! Я життям готов спокутувати ту хвилину, коли я нібито по волі розстався з тобою (Л. Укр., ІІ, 1951, 89); Споку́тувати (споку́тати) [свою] вину (провіну) — добрими ділами, вчинками, доброю поведінкою намагатися заслужити прощення за що-небудь, зроблене проти кого-небудь. — Ні, я наперед уже вдєсятеро спокутував свою вину, заким їще поповнив її! (Фр., І, 1955, 339); — Є нагода спокутувати вам свою вину перед трудовим народом (Гончар, ІІ, 1959, 77); — Винен я, винен. Розумію і все, все зроблю, брате, щоб спокутувати провину... (Скл., Карпати, ІІ, 1954, 204); Він би найбільшу муку стерпів, найбільшу кару переніс, аби спокутати свою провину (М. Ю. Тарн., День., 1963, 337).

СПОКУ́ТУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до споку́тувати.

СПОКУ́ТУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до споку́тувати. Зуміли [постановники фільму «Наймичка»] пробудити в артистці.. всі почуття Ганни — закоханої, неприкаяної, споку́туючої, потайної матері, наймички (Рад. Укр., 6.ІІ 1964, 3).

СПОКУША́ННЯ, я, с. Дія за знач. спокуша́ти. — Я тобі вже сказала: до спокушання однокрилівців ми залучали дівчат і молодиць... прегарних, гожих і принадних (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 476).

СПОКУША́ТИ, аю, аєш і рідко **СПОКУ́ШУВАТИ**, ую, уєш, *недок.*, **СПОКУСИ́ТИ**, ушú, úсиш, *док.*, *перех.* 1. Виклика́ти сильне бажання мати що-небудь, робити щось (принадне, вигідне, приємне і т. ін.); приваблювати. Хуторяни та колоністи, виходячи на людські лови, переймаючи заробітчан на каховських шляхах, спокушали їх тепер насамперед водою (Гончар, Таврія, 1952, 27); Дуже спокушала думка постукати в вікно і попросити притулку (Хижняк, Тамара, 1959, 260); Почали міркувати [багатирі], якими баришами можна краще спокусити Зінька (Гр., ІІ, 1963, 321); Хоча Плачинда уже востаннє, ще весною дав собі зарік не мати справи з непевним добром, але ці коні таки спокусили його і пороною, і півціною (Стельмах, І, 1962, 498); Зіну Ананій спокусив тим, що пообіцяв вивезти її до Парижа (Ю. Янов., І, 1954, 132); // Бути принадним, спокусливим. Сама незчулася вона, як простягла руку, взяла, що їй подобалось, що спокушало, та й заплнула в свій пакунок чуже добро (Л. Янов., І, 1959, 46); Крім торгівлі, скрізь спокушали різні розваги, кожному по змові (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 412); // Виклика́ти зацікавленість, інтерес своїми певними якостями. Любоєна лірика В. Короти́ча зовсім позбавлена афектованих пристрасей і тієї спекулятивно-галасливої сенсаційності, що спокушають подеколи й непоганих поетів (Рад. літ-во, 7, 1968, 19); Кібернетика — чудо двадцятого століття — спокушала найвідважніших, тих, хто умів бачити далеко вперед (Веч. Київ, 26.ІІІ 1969, 2); // безос. Років десять я не брався писати гуморески. А потім все ж таки спокусило... (Мокр., Сто., 1961, 11); // Намагатися викликати до себе чуттєвий потяг, симпатію, прихильність. Морґе бистроока, — готово! Не встоїть ніяка душа. Я з досвіду знаю із свого: Не дурно вона спокушал (Крим., Вибр., 1965, 277); Знаючи чарівливу силу свого

сміху, вона досить вправно володіла ним, спокушаючи того, хто слухав (Баш, На.. дорозі, 1967, 207); Довелось Жайсаківі розповісти, як вона намагалась його спокусити в горах Ала-Тау (Тулуб, В степу., 1964, 373).

2. на що і з інфін. Принаджувати або спонукати, заохочувати до чого-небудь. Зрештою гість не втерпів: — Скажи, що тебе спокушає, Брате мій, жити отут, на узліссі, в ярах та по горах? (Зеров, Вибр., 1966, 262); Він і спокусив мене на цю далеку подорож (Коп., Сон. ранок, 1951, 166).

3. Схиляти до недозволених, небажаних учинків, хибних переконань; змушувати відходити від певного життєвого напрямку. [Є п и с к о п (до неофіта-раба):] Не спокушай його. Він простий духом, а царство боже для таких найближче (Л. Укр., ІІ, 1951, 225); Раптом сам незчувся [брат], Як у руках коса нагострена горить, Блищить гадюкою, і тягне, й спокушає... (Рильський, Поеми, 1957, 28); — Мовчи, блазню! — гукнула вона. — Сам безвірний, та й Масю спокушує! (Крим., Вибр., 1965, 343); [К о п и с т к а:] Випий, зіронько!.. Та випий, ну тебе к лихій матері! [П а р а с к а:] От сатана, таки спокусив. Ну, за ваше всіх здоровлячко [здоров'ячко]!.. (М. Куліш, П'єси, 1960, 14).

◇ Біс (чорт, нечистий і т. ін.) спокушає (спокуси́в) кого, заст. — хто-небудь не може утриматись від гріховних учинків. Що мені робити? Мене спокушав нечистий (Н.-Лев., ІІІ, 1956, 252); Спокуша́ти долю — робити що-небудь пов'язане із зайвим ризиком, небезпекою. [О с т р о ж и н:] Орест Михайлович, не спокушайте долі: вона не любить, коли нею нехтують її фаворити (Л. Укр., ІІ, 1951, 84); Хтось із чоловіків запропонував випити за майбутнього інфанта, але жінки зашипіли й замахали руками: боронь боже, не спокушаймо долю! (Перв., Опов., 1970, 27).

4. Домагатися любові жінки, дівчини або намагатися ви́кликати її, не маючи серйозних намірів; зводити. [К в і т к а:] Я тебе оточу розкошами, я тебе обів'ю коханням, я тебе сп'яню ласками!.. [Л у ч и ц ь к а:] Не знаджуйте, не спокушайте! (Стар., Вибр., 1959, 422); Галя, щоб показати чоловіка батькам, повезла його в рідне степове село, де перед тим, як вийти за свого вагара, вона деякий час секретарювала в сільраді і де її спокусив місцевий завклубу (Гончар, Тронка, 1963, 297).

СПОКУША́ТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.*, **СПОКУСИ́ТИСЯ**, ушúся, úсишся, *док.* 1. на що, чим і без додатка. Піддаватися спокусі, бажанню мати що-небудь, робити щось (принадне, вигідне, приємне і т. ін.). Петрик уже четвертий шматок [пирога] наминає.. Щоб не спокушатись, став я дивитись під стіл (Багмут, Опов., 1959, 7); Старий не спокусився на панську чарку і поніс своє горе в самотню хатину біля діброви (Стельмах, І, 1962, 44); Тепер він твердо знав: Роман не піддався на його умовляння, не спокусився отамануванням. Він таки шукав шляху з табору (Ткач, Арена, 1960, 49).

2. з інфін., без додатка. Схилятися до чого-небудь, піддаватися бажанню зробити що-небудь. — Ти — непутящий батько, що спокусився жінку в сина одбивати, — не спинялася Горпина (Л. Янов., І, 1959, 337); Качок було так багато, що Лука Тихонович спокусився і влучним пострілом збив двох (Донч., ІІІ, 1956, 83).

СПОКУ́ШЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спокуси́ти. У вітринах книжкових крамниць час від часу бачив [М. Гоголь] книжки про Україну. Спокушений назвою, купив збірку українських пісень Максимовича (Полт., Повість., 1960, 433).

2. у знач. прикм. Якого спокусили, який піддався спокусі. Гримлять тривожно фанфари й барабани..

Кінець виставі, що показала спокушеного Йосифа (Ю. Янов., II, 1958, 21).

З. у знач. прикм., у чому, рідко. Те саме, що досвідчений. Не минуло ще й року з часу заснування трупи [«Товариство»], як вона наважилася показатися перед спокушеними у сценічному мистецтві глядачами (Життя Саксаганського, 1957, 73).

СПОКУШЕННЯ, я, с., рідко. Дія за знач. спокусити, спокушати. Мирний в оповіданні «Лихий попугай» не минав і вузькоінтимного життя своєї героїні, в межах розумного показав її перше почуття кохання, і сцени спокушення, і любові, і почуття в стані вагітності, положив та ін. (Рад. літ-во, 12, 1968, 20).

СПОКУШУВАТИ див. спокушати.

СПОЛІСКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. споліскувати.

СПОЛІСКУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПОЛОСКАТИ**, ошю, ощеш і **СПОЛОСНУТИ**, ну, нєш, док., перех. Обмивати, обполіскувати, освіжати водою або іншою рідиною (часом злегка, наспіх). Леся довго стояла біля умивальника, намилювала руки, споліскувала водою і знову намилювала (Хижняк, Невгамовна, 1961, 250); [П а н ь к о:] Сьорбаніть, дядьку Мусію! [К о п и с т к а (повагавшись, взяв чарку, вихилив, сполоскав зуби):] І не пив би, дак через зуби... Крутять і крутять (М. Куліш, П'єси, 1960, 11); — Ех, сорочко, моя сорочко! Я сам тебе скоро виперу, в Дунаї тебе сполощу!.. (Гончар, III, 1959, 9); Засміялись чарівниці, Рам'я й лоні [лона] сполоснули, Підняли угору руки Та в безодню і майнули... (Щог., Поезії, 1958, 96); Як завжди сполоснула [Марія] цидило й повісила його над плитою (Вільде, Опов., 1954, 13); Павло Забрודה сполоснув у морі руки й почав перев'язувати Званцева (Кучер, Голод, 1961, 230); *Образно. Через час Чи через два прийшов указ І легіон з Єрусалима, Од того Ірода.. Ножі солдати сполоскали В дитячій праведній крові! Таке-то на світі сталося! (Шевч., II, 1963, 363); Відразу темрява в хаті заросе-віла, червоний світ, мов червоною водою, сполоснув білу стіну (Вас., II, 1959, 7).

СПОЛІСКУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., **СПОЛОСКАТИСЯ**, ошюся, ощешся і **СПОЛОСНУТИСЯ**, нуся, нєшся, док. 1. Обмиватися, обполіскуватися, освіжатися водою або іншою рідиною (часом злегка, наспіх). *Образно. Воно [поле] лише сполоскалося в дощі (Коб., II, 1956, 143).

2. тільки недок. Пас. до споліскувати.

СПОЛОВИНИ, присл. На половинних засадах, навпіл з ким-небудь. Позичте глини споловини (Укр. присл., 1963, 311); Знову подав голос хазяїн, якому Наталчина земля, видно, не давала спокою. — А може, зі мною в супрягу? Споловини, га? Чи таки й справді собі десь уже на стороні сівача напрімїтила [прімїтила]? (Гончар, II, 1959, 219).

СПОЛОВІНИТИ, ню, ниш, док., перех., розм. Розділити надвоє, навпіл; зменшити що-небудь удвоє, забирати половину чого-небудь. — Ось вони, капосні! Тут і Кошиків розбишак! — Задорожній наблизився до хлопців. — Я не розбишак! — А силосну яму хто споловинив? А Олежка хто мало не втопив? — Задорожній позирав то на Віктора, то на сина головного інженера (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 14).

СПОЛОВІЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до споловіти. Тритонка.. котилася і котилася між буйними стінами споловілої пшениці (Баш, Надія, 1960, 237); Скрипник — сухий, миршавий парубчак у споловілих галанцях та молдуванській сорочці (Коцюб., I, 1955, 231); Припавши лицем до споловілої від засухи, мертвої трави, Бронко лежав у тіні старезної чорнокорої липи на горбку (Вільде, Сестри., 1958, 221).

СПОЛОВІТИ, іє. Док. до споловіти. Засмалені сонцем

бронзові вій [Кімітецького] зовсім споловіли на кінчиках (Вільде, Сестри., 1958, 283).

СПОЛОМ, присл., заст. Разом, спільно. Його жінка мене викохала сполом з своєю дочкою; в їх хаті я й зросла (Вовчок, I, 1955, 181).

СПОЛОНІЗОВАНИЙ, а, е, рідко. Дієпр. пас. мин. ч. до сполонізувати. Здоровий дерев'яний дім Дуніна-Левченка був на Липках, де тоді проживали сливе винятково аристократичні сім'ї, усякі полтавські, чернігівські та здебільшого київські сполонізовані дідиці (Н.-Лев., I, 1956, 617).

СПОЛОНІЗУВАТИ, ую, уєш, док., перех., рідко. Те саме, що сполячити.

СПОЛОНІЗУВАТИСЯ, уюся, уєшся, док., рідко. Те саме, що сполячитися.

СПОЛОСКАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сполоскати. Блищить граніт, обсипаний піском, Сполосканий водою сніговою (Дор., Єдність, 1950, 55); Взяв [чоловік] парасольку. Згадалося, як ось так, підкачавши штанці, виброджував свіжими, сполосканими теплим дощем травами... (Мокр., Слід., 1969, 145).

СПОЛОСКАТИ див. споліскувати.

СПОЛОСКАТИСЯ див. споліскуватися.

СПОЛОСНУТИ див. споліскувати.

СПОЛОСНУТИСЯ див. споліскуватися.

СПОЛОСОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сполосувати. Прийшов [Онисько] додому, весь нагаями сполосований (Цюпа, Три явори, 1958, 27); Вулиця на всю широчінь сполосована широкими смугами [рівчаків] (Коз., Сальвія, 1959, 6).

СПОЛОСУВАТИ, ую, уєш, док., перех. 1. Побивши чим-небудь, залишити на тілі шрами, рубці і т. ін. у вигляді смуг. [Я к і в:] Воно ж дитя ще. А коли б твого хлопця так сполосувати? (Кроп., III, 1959, 64); Декого з бідняків сполосували [поляки] нагайками (Ірчан, I, 1958, 288).

2. перен. Перетяти у різних напрямках. Стежки сполосували поле.

СПОЛОТИ, сполю, сполєш, док., перех. Очистити від бур'яну город, грядку, яку-небудь сільськогосподарську культуру. — Я ж тобі пшеницю сполола, картоплю сполола та підсипала! — Так, звичайно, виговорювала свекруха Варці (Григ., Вибр., 1959, 319).

СПОЛОТНІЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до сполотніти. Полковник.. спинив свої примружені очі на сполотнілому обличчі Вадима Успенського (Панч, В дорозі, 1959, 66); Він сидів проти вікна, німий і похмурий, ворухив сполотнілими губами та сумно похитував головою (Кучер, Прощай., 1957, 218).

СПОЛОТНІТИ, ію, ієш, док. Стати дуже блідим, побіліти від сильного хвилювання, переляку, горя і т. ін. Сталося щось неймовірне. Миронцеве обличчя сполотніло, ноги підкосилися, насили втримався, щоб не впасти від цього страшного удару (Д. Бедзик, Серце., 1961, 73); Мати сполотніла, дивиться, слова не вимовить (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 23).

СПОЛОХ¹, у, ч. 1. Тривога, переляк, збентеження або хвилювання, що охопили багатьох. Одні стоять, мов тороплені, другі метушаться на місці, мов рятунку шукають.. А ватажок ще й глузує, бачачи такий сполох (Коцюб., I, 1955, 184); На весь повіт сполохів нагнав самовільний сход в Буймирі (Горд., Чужу ниву., 1940, 75); Сполох скрізь панує: отари розбились, скотина безладно реве, а люди ще гірші од звіра, ганяються тижо за людьми, і люди біжать од людей з плачем та прокльonom (Дн. Чайка, Тв., 1960, 148); Решта [петлюрівців] в страшеннім сполоху шаснула в сіни, збиваючи один одного з ніг, застрягаючи в дверях (Крот., Сини., 1948, 166).

2. Сигнал тривоги у випадку якого-небудь нещастя (нападу ворогів, пожежі і т. ін.). *Десь на горі спалахнув вогонь.. Це означало сполох, так часто робили, коли до Києва наближались половці* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 54); *У порівн. *Звістка про загрозливе становище, передана Чемерицею, як сполох, пролетіла по будівництву* (Коцюба, Нові береги, 1959, 374).

◇ **Біти** (ударя́ти, у́дарити) [в дзвін] на спблoх: а) подавати сигнал тривоги, перев. б'ючи у дзвін, у випадку якогось нещастя, якоїсь небезпеки. *Виразно чути було тепер, як били в дзвін на сполох у Ліщинівці* (Головко, II, 1957, 345); *Так і жив Яресько, місяцями не злязавши з коня, охороняючи з хлопцями степ, аж поки чаплинський дзвін не вдарив оце на сполох* (Гончар, II, 1959, 33); [П а с і ч н и ч к а (бере вузлик):] *Біжи, Романе, до мами та скажи їй — хай на сполох ударить, Ђгор Іванович, скажеш, велів дзвонити на пожежу* (Ю. Янов., III, 1959, 80); б) виявляти занепокоєння, тривогу. *Розбухлих, багатослівних романів.. з'являється не так і мало. А критика щось не дуже б'є на сполох* (Рад. літ-во, 3, 1963, 24); *Задзвонити на спблoх — б'ючи у дзвін, подавати сигнал тривоги у випадку якогось нещастя, якоїсь небезпеки.*

СПОЛОХ² див. спблoхи.

СПОЛОХАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спoлoхати. *Моя жінка, сполохана стогоном із спальні, метнулася туди* (Коцюб., I, 1955, 417); *Сполоханий світлом, хижак звів голову й пильно дивився у віконце* (Трубл., Шхуна., 1940, 194); *Сполохане людьми дике птаство шугало в небі. З бездонної блакиті долинали кліт молодих орлів* (Цюпа, Краєни, 1971, 346).

2. у знач. прикм. Занепокоєний, збентежений, стурбований; охоплений страхом, переляком, тривогою. — *Чого вам? — кинулася вона, сполохана, на мов привітання, а очі дивляться так суворо, непривітно* (Вас., I, 1959, 249); *Стара Кудриха, сполохана, сидить на припічку, погідливо кивав головою* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 109); // *Якого сполохали, зігнали з місця. Над дібровою звідусіль вилося та шугало сполохане лісове птаство* (Н.-Лев., VII, 1966, 92); *На болотах за Ташанню безугавно кричав кулик, іноді спросоння скигвила сполохана чайка* (Тют., Вир, 1964, 254); *Сполохана сова залопотіла крильми і з дривітні перелетіла на грушку* (Вільде, III, 1968, 260); // *Який виражає страх, переляк, тривогу. Тепер з-під бинтів виблискували тільки його голубі сполохані очі* (Сміл., Сашко, 1957, 42); *Кругом метушня, біганина, сполохані крики* (Гончар, II, 1959, 170); *Вчитель тихенько стукав у вікно, і через якусь хвилину чує сполоханий і радісний голос Марії: — Романочку, це ти?* (Стельмах, I, 1962, 649); // *Сповнений тривоги, переляку. Між людьми сполохана метушня. Військо з жахом перешіптується* (Вас., III, 1960, 376); — *Крокодил! — блискає в Костя сполохана думка* (Довч., I, 1956, 49); *Натовпом пройшов сполоханий шест* (Мик., I, 1957, 333).

СПОЛОХАНО. Присл. до спoлoханий 2. — *Каменотеси!! — сполохано, як на пожежу, крикнув Кушнір і метнувся з сіней* (Вас., I, 1959, 237); *За віконцем, на подвір'ї, сполохано кричать кури* (Коз., Сальвія, 1959, 28); *Його погляд сполохано пробіг повз Олену, щось зблиснуло в очах і одразу ж погасло* (Мушк., Серце., 1962, 286); *Любчик сполохано озирнувся, мов загнаний у пастку звір* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 151); *Образно. *Сполохано метнулось і зашелестіло жито* (Довч., VI, 1957, 82).

СПОЛОХАТИ див. спoлoхувати.

СПОЛОХАТИСЯ, аюся, аєшся і **СПОЛОШИТИСЯ**, лошусь, лошишся, док. Відчувши страх, переляк, на-

сторожитися, занепокоїтися. *Жінки сполохались. Стара кляла й сікалась до Раду, а той, похмурий і стурбований, поясняв їй щось пошепки* (Коцюб., I, 1955, 376); — *Що ви надумали? Невже ота крадіжка?* — *сполохався учитель* (Кучер, Трудна любов, 1960, 493); *У Боровиків була баба Явдоха. Якось вона проковтнула голку, всі страшенно сполошилися* (Панч, На калин. мості, 1965, 6); // *Налякавшись, насторожитися, почати метушню або й зовсім залишити своє місце. [П а в л о (стає супроти всіх):] Жаби квакнули, свині хрякнули, сполохались горобці* (Кроп., II, 1958, 381); *На майдані, на тополях круг церкви, раптом сполохались галки* (Головко, I, 1957, 140); *Візці сполошилися і дурними очима дивилися на пізніх відвідувачів* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 191).

СПОЛОХИ, ів, мн. (рідше одн. спблoх, у, ч.). 1. Те саме, що спблaх 1, 2. *Сніг на вітті сріблом висне, білий, білий сад. А над обрієм зловісні сполохи гармат* (Сос., II, 1958, 198); *Уже десь сполохи зимового світанку, Злітає сон, зліпляє кволі вії* (Криж., Срібне весілля, 1957, 73); *У порівн. *Зустрічні машини пролітали як далекі сполохи* (Собко, Граніт, 1937, 12).

2. Яскраве відбиття променів, світла. *Зелено-жовті сполохи бликали по дверях, по стіні коло них* (Ільч., Серце., 1939, 21).

3. діал. Північне сяйво. — *У сніжні ночі сполохи не сяють, — Промовив дід. — Се просто місяць сходить* (Л. Укр., I, 1951, 295).

СПОЛОХНУТИ, ну, неш, док., перех. Однокр. до спoлoхувати. — *А що я чув? Нашу Катрю сватають. Тим словом сполохнув нас усіх: хто сидів — схопився; хто стояв — у куточок горнувся...* (Вовчок, I, 1955, 208); *Задзеленчав дзвоник повз будинок Польського — і на хвилину сполохнув веселе гульбище* (Мирний, I, 1949, 386); *Розмова тиха, щоб нікого не сполохнути* (Довж., III, 1960, 355); *Вдарю бовтом раз і вдруге, Сонну рибу сполохну* (Щог., Поезії, 1958, 143).

СПОЛОХНУТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спoлoхну́ти. *Сполохнуте уночі гайвороння літало по парку між деревами* (Стор., I, 1957, 377).

СПОЛОХНУТИСЯ, нуся, нешся, док. Однокр. до спoлoхатися. *Од сього покрику чоловік не сполохнувся* (Стор., I, 1957, 335); [П о л і к с е н а:] *Слухай, чи ти безумна? Тож збіжаться люди! Готові ще й ахейці сполохнутись!* (Л. Укр., II, 1951, 273).

СПОЛОХУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПОЛОХАТИ**, аю, аєш і **СПОЛОШИТИ**, лош́у, ло́шиш, док., перех. 1. Виклика́ти страх, переляк, тривогу, вселяти занепокоєння. — *Нащо ти її так сполохав? Вона тепер подума, що вже зовсім вмира, коли привели панотця?* (Кв.-Осн., II, 1956, 85); [А н д р і й:] *Може, знечев'я сполохав вас, то вже не гнівайтеся, Йосипе Степановичу!* (Кроп., I, 1958, 491); *Він догадався, що сполохав економську сім'ю, котра вкупі з наймичками і малими дітьми дерла пір'я* (Н.-Лев., I, 1956, 168); *Повернувшись уночі з МТС, Онисько Артемович сполохав на radoцax усю сім'ю* (Гончар, Південь, 1951, 93); *Амати смерть всіх сполошила, В тугу, в печаль всіх утопила* (Котл., I, 1952, 290); // *Лякаючи, примушувати насторожуватися, знімати метушню або й зовсім залишати своє місце (перев. людей, тварин, птахів). Раз у раз сполохують вони шакала і раз у раз знаходять подзьобаних гавами мертвяків* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 550); *Хотів [Денис] закурити, та побоявся: тютюн далеко чуть, то щоб не сполохати злодія* (Гр., II, 1963, 252); *Денис.. щось перекинув, певно старе відро, воно заторохтіло і сполохало вгорі голубів* (Тют., Вир, 1964, 242); *Раптовий постріл на крайньому лівому флангу сполошив цю отару сіро-зелених тварин* (Досв., Гюлле, 1961, 64).

2. *перен.* Переривати, порушувати який-небудь стан, певну дію і т. ін. *Вона аж розсердилась на маму, що сполохала своїм гуканням її золоті мрії* (Н.-Лев., IV, 1956, 110); *Хлопець, здіймаючи бриля, питає приємним баритоном: — Чи вільно сполохати задуму вашу, панно?* (Коцюб., I, 1955, 161); *Каргат не бачив Лариного обличчя. Він чує лише її тихий подих. Вона ніби боїться сполохати ту радість, що проймає зараз їх обох* (Шовк., Інженери, 1956, 371); *Така перелякана [Дарка] своїм щастям, що боїться його сполошити одвертим запитанням* (Вільде, Б'є восьма, 1945, 47); *Огонь.. сполошив дитячі сни* (Сос., II, 1958, 271).

СПОЛОШЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сполошити. Сполошений стуком кінських копит, олень кинувся навікача (Фр., IV, 1950, 141).

2. у знач. прикм. Те саме, що сполóханий 2. *Забігали, заметушилися безладні юрби сполошеної шляхти* (Кач., Вибр., 1953, 62); *Сполошений хлопець аж підскочив, але не розгубився* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 197); *Над самими хвилями, часом торкаючись крилом води, летіли сполошені чайки й скиглили* (Скл., Святослав, 1959, 335); *Андрійко схопив газету і забігав сполошеними очима по сторінках* (Панч, II, 1956, 493).

СПОЛОШЕНО. Присл. до сполóшений 2. — *Що там, у хаті? — сполошено перепитав [Прохор], глянувши на зблідлу матір* (Шиян, Баланда, 1957, 70).

СПОЛОШИТИ див. сполóхувати.

СПОЛОШИТИСЯ див. сполóхатися.

СПОЛОШНИЙ, а, ё. Стос. до сполоху (див. сплóх¹). За центральну кульмінацію другої частини симфонії [Б. Лятошинського] править її середній епізод, що вривається зненацька.. То і сполошний дзвін тривоги, і кривавий зойк битви (Мист., 3, 1969, 29).

СПОЛУКА, и, ж. 1. Речовина, в якій атоми одного або різних елементів з'єднані між собою за допомогою певного типу хімічного зв'язку. Азот як один з основних елементів живлення входить до складу багатьох.. сполук, що утворюються в рослинах (Хлібороб Укр., 4, 1968, 14); Термін «комплексні» означає «складні». На відміну від звичайних сполук більшість комплексів побудована не безпосередньо з атомів, а з готових молекул, які можуть існувати і самотійно (Наука.., 8, 1963, 10); Тож як немає в речах безсмертно тривалого тіла, Досить найменшої сили, щоб кожну сполуку розбити (Зеров, Вибр., 1966, 130).

Кóмплексна сполука див. кóмплексний; Органічні сполуки — хімічні сполуки, які містять вуглець. Тепер штучно одержується понад 2 тисячі нових органічних сполук (Наука.., 3, 1957, 25); Хімічна сполука — речовина, одержана в результаті хімічної взаємодії, або реакції, двох чи кількох речовин. Молекулам переважної більшості хімічних сполук за звичайних умов властива інертність (Наука.., 4, 1963, 27).

2. тільки мн., мат. Сукупності, утворені з даних елементів у заданому числі і відрізняються одне від одного тільки складом елементів (незалежно від порядку).

3. Те саме, що поєднання 1. *Земля.. складена з невеликої кількості хімічних елементів. Їх різні сполуки утворюють всю різноманітність гірських порід і мінералів* (Наука.., 1, 1957, 24); *Між людьми, героями й богами Любу сполуку робив Амур: Смертники з героями й богами Танцювали знай любовний тур* (П. Куліш, Вибр., 1969, 393).

СПОЛУМ'ЯНИТИ, ію, ієш, док., розм. Стати червоним від хвилювання, сорому, гніву і т. ін.; запалитися, почервоніти. *Марина Хомівна, побачивши, як сполум'яніло Тамарине обличчя, швидко підбігла і силоміць потягла її за руку до гурту* (Хижняк, Тамара, 1959, 168);

Глянула на Михайла донька господаря, чорноока красуня Куляй, і вся сполум'яніла (Літ. Укр., 4.XII 1962, 1).

СПОЛУЧАННЯ, я, с. Дія за знач. сполучати.

СПОЛУЧАТИ, аю, аєш і рідко **СПОЛУЧУВАТИ**, ую, уєш, недок., **СПОЛУЧИТИ**, лучу́, лучи́ш, док., *перех.* 1. Скріплювати, зв'язувати одне з одним (кінці, деталі і т. ін.); з'єднувати. *Амфіон — розважний, думливий, старший виразом очей, ніж віком, — умоує те каміння, сполучує його і виводить мур* (Л. Укр., I, 1951, 445); *Сполучити кінці дроту*.

2. Змішувати разом що-небудь різнорідне. З ними блукають і ті [філософи], що, подвійну основу признавши, Землю з водою, наприклад, повітря з вогнем сполучають (Зеров, Вибр., 1966, 145); // Поєднувати одне з одним, пов'язувати у взаємній відповідності, гармонії. *Народ у колгоспі був дружний, роботящий, прекрасно міг сполучати державні інтереси з особистими* (Вишня, I, 1956, 423); *Особливість почерку Нарбута полягає ще й у тому, що він у книжковій графіці вдало сполучав шрифти із зображенням. Це старовинне мистецтво поставлено Нарбутом на неперевершену висоту* (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 31); *Найбільший ефект наука дає тоді, коли вона сполучає далекий пошук з конкретним виходом у практику.. який впливає на технічний прогрес* (Наука.., 3, 1972, 7); // Займатися чим-небудь одночасно з чимсь іншим, суміщати одне з одним. У нас обов'язки лікаря сполучав старший офіцер (Трубл., II, 1955, 481); *Тисячі матерів, які сполучають виховання дітей з роботою на підприємствах і в установах, тепер мають можливість віддавати своїх малят у дитячі ясла та садки* (Рад. Укр., 4.I 1962, 4); *Стільки широких обов'язків не можна сполучити і врівноважити* (Л. Укр., III, 1952, 684); // Містити, поєднувати в собі одночасно які-небудь риси, якості, властивості. *Як кожний великий актор, Марко Лукич [Кропивницький] володів секретом сполучати простоту і витонченість* (Минуле укр. театру, 1953, 34).

3. чим. Установлювати зв'язок з чим-небудь, між чимсь. Підлогу галереї устелюють дошками і з двором сполучають одним-двома східцями, розміщеними проти входу в сіни (Дерев. зодч. Укр., 1949, 14); *Сибіряков також рекомендував сполучити каналами Печору з Вичегдою* (Видатні вітч. географи.., 1954, 101); // Установлювати зв'язок між ким-, чим-небудь за допомогою шляхів або інших засобів зв'язку. *За місточком, що сполучав нове і старе місто, пряма брукована вулиця розгалужувалася на кілька ламаних вузьких провулків* (М. Ол., Леся, 1960, 31); *Чотирикілометровий міст сполучає із континентом Венецію — місто, що, як кажуть поети, нагадує мрію, вітку із повітря, води, землі і неба* (Знання.., 8, 1969, 17); *Він живо побіг до телефону.. — Прошу сполучити мене з дирекцією поліції* (Фр., IV, 1950, 166).

4. Створювати одне ціле, робити єдиним; об'єднувати. [М е ц е н а т:] *Ви не повірите, як я працюю, щоб якось подолати сюю дикість і недовірливість, щоб сполучити в одну родину дві частини люду корінфського — римлян і греків* (Л. Укр., III, 1952, 448); // *перен.* Єднати кого-небудь з кимсь на ґрунті спільності поглядів, певними стосунками, почуттями і т. ін. *Се були ті таємні нитки, що сполучували тих двох жінок, так далеких від себе і суспільним становищем, і традицією* (Фр., VII, 1951, 31); *Часто Проперцій мені довіряв свою сповідь вогненну: Щира й правдива приязнь нас сполучила обох* (Зеров, Вибр., 1966, 334).

СПОЛУЧАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., **СПОЛУЧИТИСЯ**, лучу́ся, лучи́шся, док. 1. З'єднуючись частинами, перемішуючись, утворювати суміш; змішуватися.

Власної форми не маючи, у тілі однім сполучившись, Вічне змагання провадили: все, що холодне, — з гарячим, Все, що важке, — те з легким, все тверде — з рідким і текучим (Зеров, Вибр., 1966, 299); // Вступати в хімічну реакцію з чим-небудь (про елементи речовини). Сполучаючись із сіркою, ртуть утворює стійкий мінерал кіновар (Наука., 10, 1963, 15); Як відомо, всі предмети навколишнього світу складаються з простих речовин — елементів, що, сполучаючись між собою, утворюють величезну різноманітність складних речовин (Наука., 3, 1957, 23); // Поєднуватися, пов'язуватися у взаємній відповідності, гармонії. Ленін учив, що в керівництві підприємствами принцип єдиноначальності має сполучатися з широким залученням мас до управління виробництвом (Ком. Укр., 4, 1960, 38); В діяльності Л. Боровиковського завжди сполучалася творчість поетаромантика і праця ученого — фольклориста, етнографа, філолога, лінгвіста (Бор., Тв., 1957, 8); // Міститися, поєднуватися одночасно в кому-, чому-небудь (про які-небудь риси, якості, властивості). В ці хвилини все здавалося йому прекрасним: стиснуті бліді губи, пошертле від вітру довгасте обличчя, на якому солдатська суворість так природно сполучалася з дівочою ніжністю (Жур., До них іде., 1952, 28).

2. Мати зв'язок з чим-небудь або бути з'єднаним між собою; з'єднуватися. Озеро.. було не широке, але довге, в одному місці вузькою протокою сполучалось з річкою (Збан., Між.. людьми, 1955, 20); Ще одну істину встановив Магеллан: існує один світовий океан, тобто води всіх океанів сполучаються між собою (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 40).

3. Збираючись разом, докупити, створювати одне ціле (колектив, гурт і т. ін.); з'єднуватися, об'єднуватися. Як пізніш англійці і шотландці Сполучились в спільну державу, То англійці вчилися у шотландців, Як любити волю, честь і славу (Л. Укр., I, 1951, 362); Богунові ж не випадав йти нас визволяти, бо мусить зачекати на головні сили, щоб з ними сполучитись (Стар., Облога., 1961, 69).

СПОЛУЧЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сполучити. В двері просунулось обличчя.. з двома золотими сережками з одного боку — одна в усі, друга — в ніздри, — сполученими тонесеньким ланцюжком (Л. Укр., III, 1952, 713); На шахті панує сувора діловитість, сполучена з високим творчим ентузіазмом (Літ. газ., 14.IX 1950, 2); Океани сполучені між собою і всі разом утворюють єдиний Світовий океан (Фіз. геогр., 6, 1957, 30).

2. у знач. прикм. Нерозривно пов'язаний з чим-небудь; який неодмінно супроводжує що-небудь інше. Він [писар] перебрав у думці усі діла, які траплялись в волості за останні часи, думав, чи не були вони сполучені з якимись інтересами благочинного, і не знаходив таких діл (Н.-Лев., IV, 1956, 133); Робота по копальнях земного воску в Бориславі тяжка, сполучена з великими небезпеками для людського життя (Ков., Світ., 1960, 50); Кожний виїзд у місто був сполучений з видатками, і для того вони рідко коли виїздили (Коб., I, 1956, 98).

3. у знач. прикм. Об'єднаний, спільний. На той крик прибіг другий підмайстер, і оба сполученими силами кинулись на муляра (Фр., I, 1955, 228).

4. у знач. прикм., техн. Який перебуває у взаємодії, взаємно зв'язаний; спряжений. Деталі зі сполученими поверхнями; Сполучені ресори.

△ Сполучені посуди́ни див. посуди́на.

СПОЛУЧЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. сполучити, сполучати і сполучітися, сполучатися. В особі Макара було дивне і рідке сполучення книжника і спортсмена

(Смолич, I, 1947, 18); Природа прекрасна. Несмак не притаманний їй ні в сполученні кольорів, ні в формах (Довж., I, 1958, 483); Сині очі, а волосся чорне — Сполучення, що бачимо ми рідко, — Навіки відпечатались мені У пам'яті (Рильський, III, 1961, 194).

2. Зв'язок між віддаленими пунктами за допомогою яких-небудь засобів пересування; можливість зв'язку з ким-, чим-небудь. Світовий ринок викликав колосальний розвиток торгівлі, мореплавства і засобів сухопутного сполучення (Комун. маніф., 1963, 31); Тролейбусне сполучення відкрито в Сімферополі, Ялті, Херсоні (Матер. ХХІІ з. Компартії України, 1961, 58); В гірській частині країни [В'єтнаму], яка густо заросла лісом, ріки використовувались як зручний шлях сполучення (Наука., 3, 1958, 53); Знову на кілька днів перервалося сполучення з більшою частиною села, що лежала по той бік річки (Сміл., Сад, 1952, 254).

△ Паралельне сполучення див. паралельний; Хід (ходи) сполучення — рів (рови), який (які) з'єднує (з'єднують) земляні укріплення. День у день севастопольці разом з матросами й солдатами будували в горах і на рівнині військові укріплення... прокладали глибокі ходи сполучення (Кучер, Голод, 1961, 61); Два ходи сполучення, викопані вглиб майже на повний людський зріст, давали можливість вийти з нього [бліндажа] і на правий, і на лівий бік широкої вулиці (Голов., Тополя., 1965, 344).

3. рідко. Те саме, що сполу́ка 1. Нині довідатись мавш про інші властивості тілець, Про розмаїтість їх зовнішніх форм і потім — про кількість Різноманітних сполучень, у котрих ми їх зустрічаєм (Зеров, Вибр., 1966, 168).

△ Реакція сполучення — хімічна реакція, в результаті якої з атомів або молекул двох чи кількох речовин утворюються молекули одної нової речовини. Отруйне діяння окису вуглецю на організм також зумовлюється властивістю його вступати в реакції сполучення (Хімія, 9, 1956, 112); Фразеологічне сполучення — стійке поєднання слів, що виступає в мові як єдиний неподільний і цілісний за значенням вислів.

СПОЛУЧИТИ див. сполуча́ти.

СПОЛУЧИТИСЯ див. сполуча́тися.

СПОЛУЧНИЙ, а, е. 1. Який скріплює, з'єднує, зв'язує що-небудь; признач. для сполучення. У Кошаліні [Польща] створили бетон без цементу.. За сполучний матеріал править обпалене вапно і кремнезем (Наука., 12, 1973, 45); Сполучний канал.

△ Сполучна ткани́на — тканина організму людини і більшості тварин, яка містить велику кількість міжклітинної речовини і виконує опорну, живильну та захисну функції. Розвиткові рака повинно передувати в місці його утворення ослаблення функцій сполучної тканини (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 269).

2. грам. Який служить для з'єднання, сполучення звуків, слів, речень. Сполучний голосний; Сполучний звук; Сполучні слова.

3. уроч. Тісно зближений, згуртований; єдиний. Пролунав дужий гетьманів голос: — Віднині і навіки з Москвою сполучні будьмо! — Навіки! — вибухнув майдан (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 4); Серцями й думами сполучні І непохитні, мов граніт, — Ми з братом руським нерозлучні! Живем в союзі триста літ! (С. Ол., Вибр., 1959, 31).

СПОЛУЧНИЙ, а́, е́. Який можна поєднувати, суміщати з чим-небудь.. для буржуазії вимога рівноправності націй дуже часто рівнозначна на ділі проповіді національної винятковості і шовінізму, дуже часто сполучна з проповіддю розділення і відчуження націй (Ленін, 25, 1972, 139).

СПОЛУЧНИК, а, ч. 1. *рідко*. Те, що єднає, об'єднує кого-, що-небудь. *Українська народна поезія є сильним сполучником усіх тридцяти мільйонів українського народу* (Муз. праці, 1970, 246).

2. *грам.* Службова незмінна частина мови, яка служить для поєднання слів і речень у синтаксичне ціле. *Сполучник (і, а, але, проте, причому) — вживається для утворення сурядних словосполучень і для поєднання сурядних та підрядних речень* (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 26).

СПОЛУЧНИКОВИЙ, а, е, *грам.* Зв'язаний в синтаксичне ціле за допомогою сполучника. *Сполучникова конструкція.*

СПОЛУЧНІСТЬ, ності, ж. Здатність, можливість поєднуватися. *За останні два роки вивчено породи [бройлерів] на кращу сполучність щодо результатів схрещування* (Наука..., 3, 1961, 39).

СПОЛУЧНОТКАНИННИЙ, а, е. Стос. до сполучної тканини. *Щитовидна залоза у дітей за своєю будовою відзначається ніжністю сполучнотканинної оболонки* (Шк. гігієна, 1954, 91).

СПОЛУЧУВАНИЙ, а, е, *грам.* Який сполучається. *Щодо характеру взаємозв'язку сполучуваних слів, словосполучень чи речень розрізняють сполучники сурядності, або сурядні, і сполучники підрядності, або підрядні* (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 335).

СПОЛУЧУВАНІСТЬ, ності, ж., *грам.* Здатність сполучатися з чим-небудь. *Семантика і морфологічна структура дієслів накладають обмеження на їх сполучуваність з певними родовими, особовими і часовими формами* (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 364).

СПОЛУЧУВАТИ *див.* сполучати.

СПОЛЮВАТИ, юю, юєш, *док., перех., розм.* Добути звіра чи птицю на полюванні. — *Сполював отут я зайця, Ну й ситенний, крий-то боже!* (Манж., Тв., 1955, 243).

СПОЛЯЧЕНИЙ, а, е. Який став схожим на поляка за звичаями, мовою, культурою і т. ін. *Прибув [на сеймик] і київський воєвода магнат Тишкевич, з українського православного роду, але вже зусім [зовсім] сполячений* (Н.-Лев., VII, 1966, 160).

СПОЛЯЧЕННЯ, я, с. Дія і стан за знач. сполячити, сполячувати і сполячитися, сполячуватися.

СПОЛЯЧИТИ *див.* сполячувати.

СПОЛЯЧИТИСЯ *див.* сполячуватися.

СПОЛЯЧУВАННЯ, я, с. Дія і стан за знач. сполячувати і сполячуватися.

СПОЛЯЧУВАТИ, ую, уєш, *недок., СПОЛЯЧИТИ*, чу, чиш, *док., перех.* Змушувати перейти на польську мову, засвоїти польські звичаї, культуру і т. ін.; ополячувати.

СПОЛЯЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок., СПОЛЯЧИТИСЯ*, чуся, чишся, *док.* Ставати схожим на поляка звичаями, мовою, культурою, виглядом, характером і т. ін.; набувати польського вигляду, характеру; ополячуватися. *Завзятий фанатик польський король Сигізмунд III постановив силою завести по всій Україні унію. Єзуїти розсипались по Україні й силували духовенство й народ до унії. Значніші православні пани приставали до католицької віри й сполячувались* (Н.-Лев., VII, 1966, 23); *Батько його, Родіон, не спокусився на обіцянки польських панів, не сполячився* (Літ. Укр., 3.X 1967, 1).

СПОЛЬЩЕНИЙ, а, е. Те саме, що сполячений. *Табором їхав спольщений німець Шемберг* (Мак., Вибр., 1956, 469).

СПОЛЬЩЕННЯ, я, с. Дія і стан за знач. спольщити, спольщувати і спольщитися, спольщуватися.

СПОЛЬЩИТИ *див.* спольщувати.

СПОЛЬЩИТИСЯ *див.* спольщуватися.

СПОЛЬЩУВАННЯ, я, с. Дія і стан за знач. спольщувати і спольщуватися.

СПОЛЬЩУВАТИ, ую, уєш, *недок., СПОЛЬЩИТИ*, щу, щиш, *док., перех.* Те саме, що сполячувати. *Фанатик Сигізмунд III запов'язався зовсім зломити православну віру і повернути народ і духовенство до католицтва, спольщити Україну* (Н.-Лев., VII, 1966, 17).

СПОЛЬЩУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок., СПОЛЬЩИТИСЯ*, щуся, щишся, *док.* Те саме, що сполячуватися. *Князь Костянтин вже давно перейшов на католицьку віру й спольщився* (Н.-Лев., VII, 1966, 6).

СПОМАГАННЯ, я, с., *розм.* Те саме, що допомігати.

СПОМАГАТИ, аю, аєш, *недок., СПОМОГТИ, бжю, бжеш, *док., розм.* Те саме, що допомагати. *Про хлопа дбав він [пан Мигуцький], Як дбав про коней і волів.. Весною хлібом спомагав він, Щоб літом з голоду не млів* (Фр., X, 1954, 272); *Цей, хто не допоможе брата у недолю, зайвий між людьми є, мов кукіль у полі* (У. Кравч., Вибр., 1958, 214).*

СПОМІН, у, ч. Те саме, що спомігати. *Стріча [з Настею] розбуркала в йому спомини давнього щастя, розжеврила вгамоване кохання* (Коцюб., I, 1955, 26); *Спомини про Регіну не покидали його, він рвався до неї думками, мріями* (Фр., VII, 1951, 251); *Рідні пісні навіювали на нього багато споминів, змушували задуматись над своїм життям* (Гончар, III, 1959, 132); *На мить блиснув в очах злий вогник, та зараз же згас: спомин про обіцянку, дану Каринському й Васюті, примусив Каргата стриматися* (Шовк., Інженери, 1956, 178); *Зовсім інша робота писати спомини, там треба інтенсивного і більш-менш постійного напруження пам'яті* (Л. Укр., V, 1956, 394); *Переважає більшість переказів, оповідань, легенд, споминів, пісень і прислів'їв про Шевченка.. — це твори, зігріті щирим почуттям, сповнені глибоких думок, яскраві й безпосередні* (Рад. літ-во, 2, 1964, 137).

На [добрій] спомин — те саме, що На спомігати (*див.* спомігати). *Вона їй на спомин подарувала свій чорний платок. — Носіть на здоров'я та згадуйте мене! — сказала Христя* (Мирний, III, 1954, 363); — *Прийміть, любий наш пане директоре, цей скромний дарунок на спомин від урядних учениць!* (Март., Тв., 1954, 196); — *Візьміть оцю оптику від мене на добрий спомин. Таких окулярів у Києві небагато.. — Спасибі, — просто і весело відповіла Тоня* (Собко, Матв. затока, 1962, 10).

◇ **Легкий на спомин** — який з'являється, приходить у момент розмови, згадки про нього. — *Осюди б Дмитра Косарика.. Я ще не закінчив думки, як нас обігнала машина.. — Здрастуйте, товариші! — Косарик! Слово честі, Косарик! — От уже дійсно легкий на спомин!* (Панч, На калин. мості, 1965, 293).

СПОМИНАННЯ, я, с. Те саме, що спомігати 1. — *Там, у земному раї, на Вкраїні, Про нас ні чутки, ані споминання! Не плач, матусенько, моя ти росо рання!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 421); *Йому чуже зачарування, Йому гадюка споминання Влива трутизну каяття* (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 32).

СПОМИНАТИ, аю, аєш, *недок., СПОМ'ЯНУТИ і *діал.* **СПІМНУТИ**, ну, нєш, *док., перех.* і з *спол.* щ о, як, з *прийм.* п р о, *розм.* з а, о. 1. Відтворювати в пам'яті, свідомості події, обставини, образи і т. ін. минулого, відновлювати уявлення про кого-, що-небудь; згадувати. *От так-то бідна Маруся, не хотівши й споминати про Василя, тільки об нім одним і думала* (Кв.-Осн., II, 1956, 40); *Споминали вони якогось чабана Ілька, що своїми піснями приворожив до себе молоду пані* (Вас., I, 1959, 133); *Спом'янула [Катря], як ми були на вхідчинах у Чайченка, як танцювала в Булаха на весіллі**

(Вовчок, I, 1955, 215); Чого тільки не згадалось і не передумалось за цей вечір... Данило Васильович навіть спом'янув учительку Степаниду, яка давно вчителювала в Марковому селі (Стельмах, Правда., 1961, 231); Про минушість [минуле] ніколи не згадувала [Анна]. Коли спімнув іноді хто про її горе та про померлого судженого її, вона предивно бентежилася (Коб., II, 1956, 254).

◇ Не споминáйте (не споминáй) ліхом — те саме, що Не помина́йте (не помина́й) ліхом (див. ліхо). [Маруся:] Прощай, чернеча рясо, не споминай лихом ту грішницю, що носила тебе, прости той гріх, що крила єси... (Мирний, V, 1955, 113); Спом'яне́ш (спом'яне́те, діал. спімне́ш, спімне́те) моє слово — уживається як запевнення в тому, що все буде так, як сказано. — Спом'яни моє слово: як будеш ти доброю, ніколи нічим не зобиджу тебе, — він підійшов до неї, пригорнув до себе, і Мар'яна охопила його обома руками (Стельмах, II, 1962, 402); — Спімнете колись моє слово, що я радив вам на добре, але тоді буде запізно (Фр., VII, 1951, 255).

2. Побіжно, випадково називаючи, згадувати кого-, що-небудь, зауважувати про когось, щось. — Від учорашнього дня і цур йому і пек йому від мене; і не споминай про нього (Кв.-Осн., II, 1956, 206); Хоч усім відомо, що красти гріх і погано, але їм ніхто про це не споминає (Коцюб., I, 1955, 462); — Не хотів я довше у нього оставатися, а ще до того боявся, що скоро йому ще раз спімну о паперах, то він возьме та й спалить їх (Фр., II, 1950, 349).

3. рідко. Справляти поминки; поминати. — Прощай, братику, — тихо й чуло шепотів Корж. — Тобі буде краще. Відстраждав ти своє. Годі! Поховаємо тебе, спом'янемо, як брата рідного... (Тулуб, Людолови, I, 1957, 384).

СПОМИНА́ТИСЯ, áється, недок., **СПОМ'ЯНУ́ТИСЯ**, вється, док. 1. Приходити на пам'ять, відновлюватися у свідомості; згадуватися, пригадуватися. — Знаєш що, Андрію? Мені часто споминається твоє життя у Шакули. То було страшно, тяжке життя (Коцюб., I, 1955, 448); Спом'януєсь їй ясноокий Михайло... який він тихий був, люб'ячий... (Вовчок, I, 1955, 100).

2. Набувати знову здатності нормально мислити, діяти; опам'ятовуватися, отямлюватися. — Знову припав до чогось, наче замовлений. Та спом'яни́сь і спам'ятайся нарешті, бо осьдечки зараз усе полетить у піч! (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 38).

3. тільки недок. Пас. до споминáти 2. Пару разів споминалося чиесь ім'я в «Ділі» (Л. Укр., V, 1956, 395).

СПОМИНКА, и, ж. Те саме, що спбгад. Умер Ігнат навіки в дівочому серці. Єсть про його споминки, в жаль, а кохання, мов пташка в вирій, одлетіло (П. Куліш, Вибр., 1969, 285); В кузні було весело й привітно, як ніде, і ще й досі споминка про татову кузню будить в моїй пам'яті, може, найприємніші й найщасливіші хвили мого дитинства (Фр., IV, 1950, 465); А як мав ти, брате, Про давнє згадати — Піднять в голові Споминку про бучі та чвари старі, Тоді, віщий брате, Починав спускати Десять соколів На табун лебедів (Мирний, V, 1955, 261).

СПОМИНОК, нку, ч., рідко. Те саме, що спбгад. Усе проминуло... Усе наче полум'я згладило, а в споминку живесеньке, аж сяє... (Вовчок, VI, 1956, 297).

СПОМКА, и, ж., діал. Спогад. Горе вкрилося якимсь туманом, зосталася спомка, аж ось і вона мерхне, потухав, час і її стирає (Мирний, I, 1954, 231).

СПОМО́ГА, и, ж., розм. Те саме, що допомо́га. Раз до ксьондза забрела Кривая на ноги I, бідная, на дітей Просила спомоги (Рудан., Тв., 1959, 214); До злого духа мовив фараон: — Будь ти мені поради́к і спомога,

Щоб мій народ мене без перепон Вважав за бога (Фр., XIII, 1954, 258).

СПОМОГТИ див. спомага́ти.

СПОМОГТИ́СЯ, бжу́ся, бжешся, розм. Те саме, що спромогті́ся. Хто як спомігся...: дають, да все з такою увагою, чи книши́к, чи паляничку (Барв., Опов., 1902, 115); Спомігся трішки Трохим, піднявся на ноги (Кв.-Осн., II, 1956, 414).

СПОМ'ЯНУ́ТИ див. споминáти.

СПОМ'ЯНУ́ТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спом'яну́ти.

СПОМ'ЯНУ́ТИСЯ див. споминáтися.

СПОНДЕ́ЙЧНИЙ, а, е, поет. Прикм. до спонде́й; // Написаний спондеями. Спонде́йні вірші.

СПОНДЕ́Й, я, ч., поет. В античному віршуванні — стопа з двох довгих складів; у силабо-тонічному віршуванні — стопа з двох наголошених складів.

СПОНДИ́ЛІТ, у, ч. Гостре хронічне запальне захворювання хребців людини, здебільшого туберкульозного характеру, що призводить до руйнування їх та утворення горба.

СПОНО́ЧІТИ, іє, док., безос. Настати, проявити свої ознаки (про ніч). На дворі вже зовсім споночіло (Гр., I, 1963, 409); Ввечері, тільки споночіло, тихий стук продавав біля дверей невисокої.. хати Кравчуків (Собко, Нам спокій..., 1959, 73); Вже воно [сонце] при заході, вже скоро воно й зовсім сховається, і споночів надворі (Гончар, II, 1959, 129).

СПОНТА́ННИЙ, а, е. Викликаний внутрішніми причинами, без впливу, діяння ззовні. Найцікавіша особливість ядерної реакції поділу полягає в тому, що вона супроводиться самовільним (спонтанним) випусканням нейтронів (Курс фізики, III, 1956, 374); Найбільш приємні й стимулюючі з усіх фізичних вправ — це природні, спонтанні рухи тіла (Знання., 8, 1966, 13); Гарантія нашого майбутнього полягає саме в тій спонтанній пошані, яку один народ відчував до інших (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 317).

СПОНТА́ННІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до спонтáнний. Спонтанність усного мовлення.

СПОНТА́ННО. Присл. до спонтáнний. Хвилі плазми починають здійматися все вище й вище, самочинно (спонтанно) нарастаючи (Наука., 12, 1972, 12).

СПОНУ́КА, и, ж. Те, що викликає бажання, потяг до чого-небудь, змушує діяти, робити щось певним чином. Перед нею стояв і страждав від внутрішніх переживань чоловік, ім'я якого жало шляху, а їй давало незрозумілі спонуки до життя (Ле, Україна, 1940, 410); Буржуазні соціологи не бачать і не хочуть бачити головного — матеріальних джерел розвитку людського суспільства — і помічають тільки суб'єктивні, ідейні мотиви та спонуки діяльності людей (Ком. Укр., 5, 1961, 67).

СПОНУКА́ЛЬНИЙ, а, е. Який є спонукою до чого-небудь або який спонукає до чогось. Ні у комуністичних партій, ні у жодної соціалістичної країни нема спонукальних причин для розв'язування війни і воєнного нападу на інші країни (Маніф. миру, 1957, 23); Спонукальним моментом трудової діяльності людини є усвідомлення нею мети своїх трудових зусиль (Ком. Укр., 2, 1974, 61).

▲ Спонука́льне речення — речення, яке виражає різні форми волевиявлення, від прохання чи застереження до категоричного наказу.

СПОНУ́КАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спонука́ти. Спонуканий добротним наміслом розвразити чужі страждання й самому розважитись, Юхименко заглянув до кімнати (Кач., II, 1958, 342); Андрій відштовхнув його [божевільного], і він полетів. Спонуканий жалістю,

Андрій дістав з кишені і кинув шматок хліба (Довж., I, 1958, 244).

СПОНУКА́ННЯ, я, с. Дія за знач. спонука́ти. Зумів [М. Шолохов] глибоко і проникливо зобразити духовні спонука́ння, передати внутрішній світ своїх героїв (Літ. газ., 8.IX 1959, 1).

СПОНУКА́ТИ див. спонука́ти.

СПОНУКА́ТИ, аю, аєш і **СПОНУ́КУВАТИ**, ую, уєш, *недок.*, **СПОНУ́КАТИ**, аю, аєш і *рідко* **СПОНУКНУ́ТИ**, ну́, не́ш, *док.*, *перех.*, до чого, на що, з інфін. і без додатка. Виклика́ти у кого-небудь бажання робити щонебудь; змушувати, схилити, заохочувати до якоїсь дії, певного вчинку. — Я почав занедбувати науки, і ніякі карі, ніякі грозьби, ані лайки не могли м'я [мене] спонукати до ліпших поступів (Фр., I, 1955, 346); Кидати інститут спонукала мене жага творчої праці, для якої життя в інституті, в інтернаті аж ніяк не сприяло (Вас., IV, 1960, 43); Ясногорській здавалось, що всюди він тут продовжує жити. Продовжує спонукати й підтримувати, дозволяти й забороняти, діяльно втручається повсякчас в життя своїх бійців (Гончар, III, 1959, 192); Мої спогади я присвячую молодим, сміливим і чуйним. Їм віддаю я на суд юнацькі помилки й перемоги, щоб збудити їхні думки, щоб спонукати їх на шукання яскравіших просторів і горизонтів (Ю. Янов., II, 1958, 22); — Цікавий чолов'яга був той Річинський, — подумав Орест Білинський, замислившись над тим, що саме могло спонукати його оженившись з такою парафіянкою, як Олена Лади́ків (Вільде, Сестри., 1958, 314); Тільки рухом ніг немовби спонукав спітнілого сивого коня набавити ходи (Ле, Міжгір'я, 1953, 8); Мова учительки спонукувала мене пильніше зазнайомлятися [зазнайомлюватися] з творами наших митців слова (У. Кравч., Вибр., 1958, 339); Ображене самолюбство спонукувало нізащо не поступатись перед цією слабкою жінкою, яку він колись знав (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 181); Бжеського можна спонукнути на певні вчинки, тільки зачепивши його самолюбство (Тулуб, Людолови, II, 1957, 264).

СПОНУКА́ТИСЯ, ається, *недок.* Пас. до спонука́ти. Як і кожна діяльність, процес мовлення спрямовується певними цілями, спонукається тими чи іншими мотивами (Рад. психол. наука., 1958, 234).

СПОНУ́КАЧ, спону́кача́, ч. Той або те, що спонукає до чого-небудь.

СПОНУ́КАЧКА, и, ж. Жін. до спону́кач.

СПОНУ́КЛИВИЙ, а, е, *рідко*. Те саме, що спонука́льний.

СПОНУКНУ́ТИ див. спонука́ти.

СПОНУ́КУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. ч. до спону́кувати. Революцію можуть робити тільки маси, спонукувані глибокими економічними потребами (Ленін, 14, 1971, 220); Спонукуваний нетерплячкою, Олекса швидко подався в другий кінець гін (Добр., Тече річка., 1961, 179); Кінь, не спонукуваний і не гнаний, сам наддає ходи, полетів і геть божевільно (Загреб., Диво, 1968, 221).

СПОНУ́КУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спону́кувати.

СПОНУ́КУВАТИ див. спонука́ти.

СПОПЕЛІ́ТИ див. спопеля́ти.

СПОПЕЛІ́ТИСЯ див. спопеля́тися.

СПОПЕЛІ́ЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до спопелі́ти. Наумиха метнулась до стіжків, а вони стояли то чорні й спопелілі, то жевріли ще, як жар у печі... (Коцюб., I, 1955, 122); Ще Європа дихала димом згарищ, спопелілих міст і сіл, коли в найбільшій залі англійської столиці.. зібралися делегати з 63 держав світу (Знання., 7, 1973, 18); Ми бачили стільки страждань і муки На цій спопелілій кривавій землі (Перв., II, 1958, 415).

◇ Спопелі́лий серцем — душевно спустошений, бай-

дужий до всього через великі страждання, тяжкі умови життя. Жила [Лукина] невесело і незатишно, доживала віку. Байдужа до всього на світі, спопеліла серцем (Вол., Місячне срібло, 1961, 327).

СПОПЕЛІ́ННЯ, я, с. Дія і стан за знач. спопелі́ти. Що чекає її у майбутньому? В душі було спопеління і порожнеча (Тулуб, Людолови, II, 1957, 238).

СПОПЕЛІ́ТИ, ію, ієш, *док.* 1. Перетворитися у попіл, згоріти вщент. Мовчки підняв батько сина і поніс до воза. Ручка в його звисла, а в її картузик недогорілий... одяга спопеліла, опадає... (Гр., I, 1963, 449); Надворі весна, а листя давно облетіло, спопеліли всі квіти й трава. Древа повивертало [снарядями] з корінням (Кучер, Голод, 1961, 26).

◇ Спопелі́ти від сорому — дуже засоромитися. — Я думала, спопелію від сорому, коли мені сказали (Вільде, Сестри., 1958, 303).

2. *перен.* Живучи в тяжких умовах, борючись з чим-небудь, стратити сили, стати душевно спустошеним; // У боротьбі з чимось, у переживаннях розтратитися, витратитися.

СПОПЕЛЯ́ТИ, аю, аєш, *недок.*, **СПОПЕЛІ́ТИ**, лю́, ліш, *док.*, *перех.* 1. Перетворювати у попіл, спалювати вщент. Він [Бетховен] же писав музику для людей, а не для орди штурмовиків, яка попала у себе на батьківщині книжки Гейне, а тепер спопеляє міста, знищує пам'ятки старовини інших народів (Автом., Так народж. зорі, 1960, 25); Хомині очі теж мечуть іскри. Якби могли, вони б усе спалили, усе спопеліли — сіно, хліб панський, будинки, саму землю обняли б вогнем... (Коцюб., II, 1955, 64); Тонна бомба рознесла вщент будинок, стояла вогненною косою й спопеліла весь густий сад (Кучер, Голод, 1961, 138).

◇ Спопеля́ти (спопелі́ти) се́рце (серця́) — завдавати кому-небудь великих душевних страждань, викликавши величезної сили почуття до себе. [О л ь г а:] Так за кого ж ти? [Т и м о ф і й:] За вільний індивід, за його розквіт, за безмежну силу почуттів, за пристрасть згубну, що спопеляє серця (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 24); Господар чемадана.. чоловік з енергійним східним обличчям і вдумливими чорними очима, які, здається, от-от спалахнуть вогнем і спопелять.. жіноче серце (Ле, Міжгір'я, 1953, 8).

2. *перен.* Знищувати, перематати у жорстокій боротьбі. Севастополь! Пильно на сторожі, як герой, стояв ти у бою, не схиливши голову свою, орди спопеляючи ворожі (Гонч., Вибр., 1959, 226); Ви чого, колонізатори, Грабують ідете, бить? Тут народний гнів, як в кратері, Вас навіки спопелить (Шпорта, Вибр., 1958, 128); // Піддавати нещадній критиці, гостро висміювати кого-, що-небудь. В дні війни на тимчасово окупованій території в устах радянських людей поезія Т. Г. Шевченка звучала як священна правда; вона спопеляла ворога і життєдайним струмом живила серця радянських людей, підтримувала їх, кликала до перемоги (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 105).

◇ Спопеля́ти (спопелі́ти) очі́ма кого — дуже презирливо, гнівно дивитися на кого-небудь. Підігріваючи себе своїми ж жалісливими й гнівними словами, він спопеляв бідного Костянтина Павловича помутнілими від обурення очима (Коз., Сальвіа, 1959, 176).

СПОПЕЛЯ́ТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.*, **СПОПЕЛІ́ТИСЯ**, лю́ся, лішся, *док.* 1. Перетворюватися у попіл, згоряти вщент. [Д ж о р д а н о Б р у н о:] Нині я спопеляюся — тільки це вже не в мені справа і не в людях обдурених — їх я не виню. Я зливаюсь з полум'ям — все ж таки я був правий (Кор., Вогонь, 1968, 10); Світло нової доби не вдалося потьмарити димом однієї з найкровопролитніших воєн за всю історію люд-

ства. Спопел'ялась земля, перетворювалися в згарища міста і села, але незламною залишалася віра в перемогу над фашизмом (Знання..., 3, 1974, 1); [С о в а:] Заходить сонце, ніч страшна настане, Гуцули згинуть, згинуть партизани. Усі Карпати буйні спопел'яються (Воронько, Казка..., 1957, 70); *Образно. Хай сонце в серце, як у вікна, Увійде, сонцю місце в, Хай спопел'ється і хай зникне Дрібне, вузесеньке, «своє» (Бичко, Сійся..., 1959, 148).

2. тільки 3 ос., перен. У боротьбі з чим-небудь, у переживаннях витрачатися (про сили, життя і т. ін.).

◇ Спопел'ється (спопел'ється) серце — хто-небудь зазнає великих душевних страждань. Сліз нема, тому що коли спопел'ється все серце від муки — висихають і сльози у тому вогні (Тулуб, Людолови, II, 1957, 152).

СПОПЕЛ'ЯЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до спопел'яти. Відомо, що енергія сонця може бути спопел'яючою. Але вона може перетворюватися у троянду, в яблу- неве цвітіння! (Рад. літ-во, 1, 1969, 10); На початку війни було написано й гнівне, спопел'яюче послання Тичи- ни «Тебе ми знищимо — чорт з тобою!» (Рад. літ-во, 3, 1968, 77); Своім спопел'яючим словом Горький викривав капіталізм як систему грабежу і насильства, загарб- ницьких воєн (Рад. Укр., 17.VI 1951, 3).

Спопел'яюча ненависть; Спопел'яючий гнів — нена- висть, гнів, що найсильніше виявляється. Галанова га- ряча кров зіграла серця мільйонів ще більшою любов'ю до Батьківщини і нищівною, спопел'яючою ненавистю до ворогів (Ком. Укр., 8, 1962, 51); Який на обличчі в нього був розпач і гнів, пекущий, спопел'яючий! (Донч., III, 1956, 436); Спопел'яючий погляд — погляд, що виражає ненависть, презирство, гнів. — Так, — відповіла я, зухвало витримуючи її спопел'яючий погляд. — Я хочу їсти (Вільде, Сестри..., 1958, 542).

СПОПІДЛОБА, присл., рідко. Те саме, що спідлоба. Ми пишалися й раділи, від'їжджаючи в Донбас, — Тіль- ки хлопці спопідлоба подивлялися на нас... (Воскр., 3 пер- цем!, 1957, 72).

СПОПУЛЯРИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спопуляризувати. Оцінки новелістичного таланту Стефаника тогочасною російською, польською, чеською, болгарською, німецькою критикою дають підставу твердити, що якби творчість українського письменни- ка була ширше й більше спопуляризована в перекладах на мови народів світу, вона посіла б значно помітніше місце (Рад. літ-во, 5, 1971, 62).

СПОПУЛЯРИЗУВАТИ, ую, уєш, док., перех. 1. Про- пагуючи, зробити широко відомим. Він [М. Гулак] бачить своє завдання в тому, щоб якнайширше спопу- ляризувати творчість великого грузинського поета [Шо- та Руставелі] серед російських читачів (Рад. літ-во, 9, 1966, 66).

2. Викласти що-небудь у доступній, дохідливій формі.

СПОРА, и, ж., біол. 1. Мікроскопічний зародок рос- линних організмів (водоростей, грибів, лишайників, мохів, папоротеподібних), який служить для їх розмно- ження, поширення, а також для збереження виду в несприятливих умовах. Спори грибків можуть зберіга- тись у ґрунті, не втрачаючи життєздатності, 5—6 років (Техн. культ., 1956, 31); Спори сажки отруйні для тварин і викликають викидні у корів та свиней (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 131); Із мохів бризнув у небо фонтан золотого пилу, мов із порхавки, що, до- зрівши, викидає вгору мільйони спор (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 58).

2. Оточені щільною оболонкою одноклітинні зародки найпростіших тварин класу спорівиків, які служать для поширення виду та його збереження в несприятли- вих умовах.

СПОРАДИЧНИЙ, а, е. Який здійснюється, відбу- вається, виконується час від часу, не постійно, який не має рівномірності; нерегулярний. Хоч участь Марка Вовчка у французькому літературному процесі 60—70-х років XIX ст. була спорадичною, все ж вона лишила помітний слід (Рад. літ-во, 11, 1966, 31); В українському віршованстві спорадичні публікації статей, присвя- чених аналізу Шевченкового вірша та народнопісенного віршування, що мали місце в 20—30-х роках, змінили- ся в післявоєнний період ґрунтовними дослідженнями (Сучасна укр. літ. м., V, 1973, 212).

СПОРАДИЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до спорадич- ний. Спорадичність вивержень сопух зумовлена повіль- ним наростанням тиску газів на глибині (Курс заг. геол., 1947, 242).

СПОРАДИЧНО. Присл. до спорадичний. Жару вже не буває, кашель дуже рідко і спорадично (се вже два тижні, третій, як зовсім не кашляю) (Л. Укр., V, 1956, 405); Конкретне вивчення сьогочасної читацької аудито- рії зараз лише розпочинається й ведеться поки що спора- дично, окремими ентузіастами (Рад. літ-во, 1, 1973, 83).

СПОРАНГІЙ, я, ч., бот. Орган рослини, в якому утворюються спори безстатевого розмноження. На кі- нець літа на нижньому боці листків [папороті чоловічої] розвиваються двома рядами по боках жилки круглі спо- рангії (Лікар. рослини..., 1958, 217).

СПОРЗНИЙ, а, е, рідко. Брудний, порочний.

СПОРЗНО, рідко. Присл. до спорзний.

СПОРІЙ, а, е. 1. Який іде, здійснюється успішно і швидко (про роботу, діяльність). Де руки і охота, там спора робота (Укр.. присл., 1963, 273); Йде робота радісна і спора, веселіша за найкращу гру (Забіла, Промені, 1951, 87).

2. рідко. Досить великий за розміром, об'ємом. Раз їхав мужик дорогою, а жінка йшла до міста і несла на плечах спорий тлумак (Україна..., I, 1960, 282); Із глибини своєї скрині вона видобула спорий рукавець зі срібними талярами (Фр., VIII, 1952, 61); Спора ча- стина Всесвіту перебуває в плазменому [плазмовому] стані (Наука..., 8, 1971, 32).

СПОРИТИ, рю, рипш, недок. 1. розм. Те саме, що спе- речатися. Знала [Стеха] натуру свого старого, що коли що надумав, то хоч спор, хоч лайся, а вже він від свого не відступиться (Кв.-Осн., II, 1956, 128); Як не спорила Марина Карповна з чоловіком, але знала, що вже коли він чого захотів, то не переспориш (Мирний, I, 1954, 154); [Р о м а н ю к:] Людина він заслужена, при орде- нах, але треба людям правду сказати. З ким не зустрі- неться, зразу спорить і, як щось не по-його — вилав (Корн., II, 1955, 202).

2. перен. Змагатися, не поступатися у чому-небудь. Кінь ірже, та не говоре [говорить], Тільки з вітром в го- ні споре [спорить], Тільки землю б'є в одвіт, Не жалію- чи копит (Щог., Поезії, 1958, 442).

СПОРИТИСЯ, рюся, рипся, недок., розм. Те саме, що спорити 1. Мужик із жінкою часто спорились: кому з них робити трудніш (Україна..., I, 1960, 214); Науко- во з ним споритися вона не годна (Коб., III, 1956, 323); Часом княгиня Ольга жахається, — що ж це сталось нині на Русі? Адже споряться між собою землі, городи, села, всі люди! Куди, куди йде Русь? (Скл., Святослав, 1959, 53).

СПОРИТИСЯ, ріться, недок., розм. Іти, здійснюва- тися успішно і швидко (про роботу, діяльність). Труд спориться, коли співа душа. Хай буде це чи повість, чи поема (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 11); Андрій хотів того дня закінчити роботу над діжкою, але ніяк не спорилася в нього праця (Томч., Готель..., 1960, 90); Жит- тя справді стає дедалі кращим і веселішим. А коли добре

живеться, то й робота спориться (Ком. Укр., 7, 1960, 4).

СПОРИШ, *у, ч., бот. (Polygonum L.)*. Рослина родини гречкових з дуже галузистими або прямостоячими стеблами, яку використовують у народній медицині як в'яжучий і сечогінний засіб. Позаростали стежки-доріжки, Де походили козакові ніжки, Позаростали споришами, Де походили з товаришами (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 357); Двір заріс споришем та зелених, неначе луки повесні (Коцюб., I, 1955, 43); На зарослій дрібним споришем і травою дорозі, де тільки біліють неглибоко вибиті колії, з'являється постать Данила Заятчука (Стельмах, II, 1962, 167); *У порівн. Лемківка притоптана та завіяна пилом, мов той спориш на вигоні (Кос., Новели, 1962, 62).

СПОРИШЕВІЙ, *а, е*. З споришу. Дехто почав уже й дрімати, пригрітий сонцем на ласкавій споришевій постелі (Гончар, Людина..., 1960, 83); // Покритий споришем. Під недовершеним сплетінням вікових лип.. тягнеться в споришевих берегах старий чумацький шлях (Стельмах, II, 1962, 138).

СПОРИДНЕНИЙ, *а, е*. 1. Пов'язаний спільністю походження. Ціль походу страшної орди були Угри, багата країна, заселена племенем, спорідненим з монголами (Фр., VI, 1951, 57); У більшості випадків споріднене розведення призводить до ослаблення потомства, спричиняє зниження.. виживання молодняка, плодючості птиці (Птахівн., 1955, 55); // Який має спільну причину. Атеросклероз, стенокардія (грудна жаба), інфаркт міокарда — споріднені захворювання (Хлібороб Укр., 12, 1968, 39).

2. перен. Близький, схожий з ким-, чим-небудь за своїми якостями, ознаками і т. ін. В Буймирі давно від Нарожнього знали, що меншовики споріднені з ворогами народу, хоч і зуть себе теж демократами... (Горд., Чужу ниву..., 1947, 279); Розвиток спеціалізації і кооперування, а також доцільне комбінування споріднених підприємств — одна з найважливіших умов технічного прогресу і раціональної організації суспільної праці (Програма КПСР, 1961, 65); // Відповідний, близький кому-, чому-небудь, співзвучний з ним. Існує думка, що перекладач має право і повинен перекладати тільки ті речі, які йому внутрішньо близькі, тільки тих авторів, з якими він відчуває себе спорідненим. Взагалі це вірно (Рильський, IX, 1962, 95); Творчість Гр. Григоренка тематично споріднена з творчістю В. Стефаника (Рад. літ-во, 1, 1958, 80).

СПОРИДНЕНІСТЬ, *ності, ж*. Абстр. ім. до споріднений. Розвиток продуктивних сил у пізньому палеоліті привів до того, що на зміну окремим відособленим групам людей раннього палеоліту.. з'явилися нові об'єднання, тісно зв'язані спільним життям, працею і кровною спорідненістю (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 19); Він докопався, що в особистому користуванні колгоспників в допівтора десятка корів, зв'язаних з рекордистками кровною спорідненістю, — і всі вони відзначаються рекордними надоями (Вол., Місячне срібло, 1961, 262); Єдність походження, спільна історична доля, територіальне сусідство, мовна спорідненість, близькість психіки та світогляду нерозривними узами пов'язують російський і український народи (Рильський, IX, 1962, 127); Дивовижна спорідненість характерів зближала їх (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 71); Всесвітня історія ще ніколи не бачила у взаємовідносинах десятків націй і народностей такої непорушної єдності інтересів і цілей, волі і дій, такої духовної спорідненості, довір'я і взаємного піклування, які повсякчас виявлялися в братньому союзі радянських народів (Рад. Укр., 23.II 1972, 1).

Хімічна спорідненість — здатність речовин вступати в хімічну взаємодію. Слюди і польові шпати з точки зору

твердого тіла морфологічно являють собою антиподи: їх структура має бути дуже різною, незважаючи на їх глибоку хімічну спорідненість (Вибр. праці В. І. Вернадського, 1969, 106).

СПОРИДНЕННЯ, *я, с*. Те саме, що спорідненість. Патріархальні відносини у скіфів мали форми, що цілком склалися. Споріднення вели по чоловічій лінії (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 150); Благословенно будь споріднення і перегукування душ! Із мрійних обидва ми [П. Тичина та М. Рильський] зросли на земляних (Тич., II, 1957, 32); // Стосунки між родичами людей, що взяли пліуб, а також стосунки подружжя з їх кровними родичами; свояцтво. За життя Аркадія Меланія на кожному кроці підкреслювала своє посвячення в Аркадієвою родиною, а тепер виходить, що вона мало що не соромиться цього споріднення (Вільде, III, 1968, 304).

СПОРИДНЕНО. Присл. до споріднений.

СПОРИДНИТИ *див.* споріднювати.

СПОРИДНИТИСЯ *див.* споріднюватися.

СПОРИДНЮВАТИ, *юю, юєш, недок., СПОРИДНИТИ*, *ню, ніш, док., перех.* 1. Тісно зв'язувати, робити близькими, схожими за звичками, переконаннями і т. ін.; зближувати, зріднювати. [І в а с ь:] Їх споріднює тяжка однакова недоля... (Ірчан, I, 1958, 108); Єдина сонячна мета гуртує, споріднює, запалює всіх радянських людей в їх повсякденній величній діяльності. Ця мета — комунізм! (Літ. газ., 30.VI 1949, 1); Як пісня споріднює людей, очищає душу, дає змогу відчувати найдорожче, духовне надбання народу! (Горд., Цвіти..., 1951, 30); Печаль мене з усіма споріднила, що в ланцюгах марнують цвіт надій (У. Кравч., Вибр., 1958, 71).

2. Робити подібними, схожими. Піднесений настрої раптом спав, і дець в глибині свідомості досадно муляло трохи усвідомлення, що його поведінка в чомусь споріднювала його з Хлестаковим (Головко, II, 1957, 487); Видатні письменники [М. Рильський і О. Новиков-Прибой] у всьому були справжніми синами свого народу. Я визначив потім риси, які споріднювали обох цих прекрасних людей: простота, щирість, любов до людей (Мас., Життя..., 1960, 22).

СПОРИДНЮВАТИСЯ, *ююся, юєшся, недок., СПОРИДНИТИСЯ*, *нюся, нішся, док.* Ставати близькими, спорідненими за звичками, переконаннями і т. ін.; зближуватися, зріднюватися. Минуло усього лише один день роботи конгресу, а ми вже встигли споріднитись один з одним (Тич., III, 1957, 432); // Звикати до чого-небудь; зживатися, освоюватися. Завраїземвідділу Рябов сам вартував у розсаднику цілу ніч, не покидаючи лабораторії.. Як зберегти Мічурінський сад, з яким він споріднився вже, і полюбив його, й виріс у ньому духовно за кілька років (Довж., I, 1958, 471).

СПОРИСТЬ, *рості, ж*. Абстр. ім. до спорий 1. Спорість в роботі, дружність, вміння й азарт, з яким працювала тут слобідська молодь, лютила Шумейка (Шиян, Баланда, 1957, 221).

СПОРО. Присл. до спорий 1. Почали наші бориславці рити-копати свої.. ґрунти.. Не споро йшла робота, не живо зиск напливав (Фр., I, 1955, 128); Качанисту і бурякові плантації доглядають сім агрегатів. Споро йде робота (Рад. Укр., 20.VI 1962, 2).

СПОРОВИЙ, *а, е, біол.* 1. Прикм. до спора. Передпосівна обробка насіння ячменю споровими бактеріями, виділеними з його ризосфери, підвищувала врожайність на 20—25% (Мікр. ж., XII, 5, 1960, 20); Спорова клітина; // Здійснюваний за допомогою спор. Спорове розмноження; // Який складається із спор. У рослин, уражених цією хворобою [сажкою], волоть повністю руйнується і перетворюється на темну спорову масу, покриту білою плівкою (Хлібороб Укр., 4, 1972, 24).

2. у знач. ім. спорові, вих, мн. Рослини, що розмножуються спорами і не мають квітів та насіння. На початку юрського періоду клімат поліпшується, і район Києва поступово перетворюється на болотяну низовину, де росли тропічні та субтропічні представники спорових і голонасінних (Знання..., 12, 1971, 18).

Спорові рослини — застаріла назва всіх відділів нижчих рослин, мохоподібних і папоротеподібних, що розмножуються спорами. Вчені вважають, що на нашій планеті зростає близько 150 тисяч видів вищих спорових та квіткових рослин (Роб. газ., 10.X 1974, 4).

СПОРОВИК, а, ч., біол. Найпростіший тваринний організм, який паразитує в клітинах, тканинах і порожнинах тіла тварини і людини; розмноження його зв'язане з утворенням спор.

СПОРОДЖЕНИЙ, а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до спородіти.

СПОРОДЖЕННЯ, я, с., розм., рідко. Дія і стан за знач. спородіти, спороджувати 2.

СПОРОДЖУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПОРОДИТИ**, роджү, родиш, док., перех., розм. 1. Те саме, що народжувати 1. — Спородила я дітей Вже й не так багато — Лиш Івана та Степана, Лиш Явдошку та Грицька, Лиш Настусю та Марусю (С. Ол., Вибр., 1959, 126); Мати спородила його серед мовчазних снігів, і він мерщій подав голос (Загреб., Диво, 1968, 31).

2. перен. Давати початок чому-небудь, створювати щось, бути причиною появи когось, чогось. Всеосяжна глобальність, характерна для нашого часу, здатна водночас спородити і невід'ємність особи від часу, і її відокремленість (Рад. літ-во, 6, 1971, 7); // Пробуджувати, викликаєти що-небудь. Калитчин двір спороджував страх, безволля (Горд., Чужу ниву..., 1947, 156); Відмова Тимчасового уряду признати автономію України.. й недовозначне продовження колоніальної політики царського урядництва — спородили обурення й викликали протест у найрізноманітніших колах українців (Смолич, Мир..., 1958, 427).

◇ Як мати спороділа — те саме, що Як мати народіла (роділа) (див. мати¹). Я тоді до нього: — Скидай сорочку!.. — Зняв і сорочку.. Пі-ішов він, як мати спородила (Хотк., I, 1966, 84).

СПОРОДИТИ див. спороджувати.

СПОРОЖНЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спорожніти. Здорова пляшка вже була спорожнена (Н.-Лев., IV, 1956, 206); За столом сидів Симкович і вже клював носом. Перед ним стояла наполовину спорожнена пляшка (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 250); Рушив потяг назад не спорожнений. Бо місто було голодне, і йому замість хліба прислали дітей... (Ю. Янов., I, 1958, 71).

2. у знач. прикм. Нічим не заповнений; пустий, порожній. Онисія Степанівна забидала спорожнені миски (Н.-Лев., III, 1956, 107); Спорожнені діжки раз у раз спускалися по воду (Кач., II, 1958, 481); // Ніким не зайнятий; вільний. Тільки кінь жовнірський, немов здичавіла тварина, на дибках обернувся й страшним стрибком поніс.. спорожнене сідло (Ле, Україна, 1940, 286).

СПОРОЖНЕННЯ, я, с. Дія за знач. спорожніти, спорожняти. Спорожнення шлунок.

СПОРОЖНИТИ див. спорожняти.

СПОРОЖНИТИСЯ див. спорожнятися.

СПОРОЖНІЛИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. мин. ч. до спорожніти.

2. у знач. прикм. Нічим не заповнений; пустий, порожній. Перед опухлими очима старої поставали то гарячі тільки дітей, то її спорожніла, чорна від часу діжа (Стельмах, Хліб..., 1959, 219); Головуючий енергійно постукав у спорожнілу карафку, зажадав спокою (Ле, В снопі..., 1960, 21); Над спорожнілою мискою во-

станне перехиляється відерний горщик (Мик., II, 1957, 80); // Ніким не зайнятий, не заповнений; у якому нікого немає; вільний. Останній спорожнілий трамвай пішов у депо (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 26); Комуносп почав ремонтувати спорожнілі будинки (Кир., Вибр., 1960, 86); Поїзд уже віддалявся, а вони все ще стояли на спорожнілій платформі (Панч, На калин. мості, 1965, 303).

3. у знач. прикм., перен. Духовно спустошений, без інтересу. Він усе ще стояв на порозі, неначе не наважуючись переступити його і увійти в свою.. квартиру — в своє спорожніле життя (Смолич, VI, 1959, 17).

СПОРОЖНІТИ, ію, ієш, док. 1. тільки 3 ос. Стати пустим, порожнім; опорожнити, випорожнитися. Розпозичав [Охрім] гроші то тому, то іншому, ще до того й погуляти любив, та й не схаменувся, як подвір'я спустіло і ковані скрині спорожніли (Вовчок, I, 1955, 95); Останній ківш спорожнів. Метал заповнив усе (Собко, Біле полум'я, 1952, 285); // Стати ніким не зайнятим, не заповненим, звільнитися від чийі-небудь присутності. Сигнал сповістив про початок уроку. Коридор миттю спорожнів (Багмут, Щасл. день..., 1951, 20); Берег спорожнів, рибалки пішли геть (Ю. Янов., II, 1958, 191).

2. перен. Відчутти себе духовно спустошеним, нездатним до активної творчої діяльності. Як спорожнів, спустів я нині..! Як живу Одноманітно! (Рильський, Поеми, 1957, 37).

СПОРОЖНЮВАТИ див. спорожняти.

СПОРОЖНЮВАТИСЯ див. спорожнятися.

СПОРОЖНЯТИ, яю, яєш і **СПОРОЖНЮВАТИ**, юю, юєш, недок., **СПОРОЖНИТИ**, рожню, рожніш, док., перех. 1. Видаляючи що-небудь звідкись, робити порожнім, незайнятим; опорожняти, випорожняти. Поки Векла спорожняла торбу, Іван, її батько, сидів понурячи голову (Григ., Вибр., 1959, 54); [Ш а п і г а:] Доброго ранку, старики. Одержуйте свіжий бетон, спорожняйте платформу (Мик., I, 1957, 233); Наймити вже спорожнили довженні вози й один напуває коней (Козл., Ю. Крук, 1950, 11); Сталевар, спорожнивши піч, відійшов набік (Донч., VI, 1957, 399); // З'їдаючи або випиваючи що-небудь, робити посудину порожньою. Старий [господар] сидів притишено і поглядав, як ми зголодніло спорожняли кухлик (Досв., Вибр., 1959, 85); Пан маршалок спорожнює свою чарку (Фр., II, 1950, 369); Усі пили й їли. Спорожнили одну півквартиру, приніс Цупченко другу (Гр., I, 1963, 312); Поки спорожнили перші миски, розмова за столом не в'язалась (Головко, А. Гармаш, 1971, 390); // безос. До вечора десятикілограмовий кіш черешень спорожнено серед веселих розмов (Гжицький, Вел. надії, 1963, 281).

2. фізл. Виділяючи кал через пряму кишку, робити шлунок порожнім. Коли вони причалять до пристані..., служники почнуть спорожнять.. здоровецькі шлунок (Н.-Лев., I, 1956, 574).

СПОРОЖНЯТИСЯ, яється і **СПОРОЖНЮВАТИСЯ**, юється, недок., **СПОРОЖНИТИСЯ**, йється, док. Ставати порожнім, незайнятим (про яке-небудь місце, приміщення, посуд і т. ін.); опорожнятися. Спорожнялися шкіряні торби, а шалька не рухалася (Тулуб, Людолови, I, 1957, 225); Резервуар [обприскувача] спорожнюється при звичайних наконечниках.. через 16—18 хвилин (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 67); Бочки спорожнювалися дуже швидко (Донч., V, 1957, 212); Всі почали розходитись додому, Джерина хата спорожнилась (Н.-Лев., II, 1956, 182).

СПОРОК, рка, ч. Споротий верх поношеного верхнього одягу.

СПОРОНОСНИЙ, а, е. Який містить у собі спори. Спори плаунів легко розсіюються від найменшого коли-

вання повітря, тому збирають спороносні гілочки, зрізують їх (Лікар. рослини..., 1958, 170).

СПОРОТИ¹ див. *спорювати*.

СПОРОТИ², спорю, спореш, док., перех. і без додатка, розм. Покарати, сильно побивши кого-небудь різками, батогами, канчуком, нагаєм і т. ін.; випороти. *Бодай кат споров!* (Номис, 1864, № 3686); *Годив Рябко їм, мов болящі й чиряку, А що за те Рябку? ..іще спороли батогами* (Г.-Арт., Байки..., 1958, 55); *І роблять [хлопи] панщину, терплять, І кожне пильне, кожне скорє* (Як ні — нагайка плечі споре!) (Фр., X, 1954, 273).

СПОРОТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спороби¹.

СПОРОТИСЯ див. *спорюватися*.

СПОРОФІЛ, а, ч., бот. Видозмінений листок спорових рослин, на якому в спорангіях утворюються спори.

СПОРОФІТ, а, ч., бот. Нестатеве покоління у рослин, яким властиве чергування нестатевого і статевого поколінь.

СПОРОХНІЛИЙ див. *спорохнявілий*.

СПОРОХНІТИ див. *спорохнявіти*.

СПОРОХНЯВІЛИЙ, рідше **СПОРОХНІЛИЙ**, а, е. 1. Дієпр. акт. мин. ч. до спорохнявіти, спорохніти. *Недалечко од того місця, де вони стояли, валялась стара липа, зламана й повалена бурею, вже спорохнявіла й трухлява, поточена шашелями* (Н.-Лев., VII, 1966, 124); — *Ти, спорохнявілий діду, краще зробив би, коли б плакав за свої гріхи й молився богу* (Фр., VI, 1951, 182).

2. у знач. прикм. Який перетворився на труху; порохнявий. *Микола ледве наламав ногами в кропиві сухий спорохнявілий пенюк* (Н.-Лев., II, 1956, 257); *Білі спорохнявілі пні стирчали густо одні коло одних* (Драч, Іду..., 1970, 181); *Зі спорохнілого дерева вихоплюється наверх крижка дерев'яна мука* (Черемш., Тв., 1960, 49); // *Який згнив усередині. Спорохнявілий зуб*.

СПОРОХНЯВІТИ, ію, ієш і рідше **СПОРОХНІТИ**, ію, ієш, док. 1. тільки 3 ос. Зробитися трухлим, перетворитися на труху; струхлявіти. *Дуб уже вмер, засох, вільхи спорохнявіли, кора на березах зжовкла* (Загреб., Європа 45, 1959, 49); — *Комода вже спорохнявіла* (Н.-Лев., IV, 1956, 316); [Л у ї з а:] *Хоч би хто взяв батого, та вам гарту додав, а то вам уже й кості спорохніли* (Л. Укр., IV, 1954, 251).

2. перен. Стати немичним, дряхлим; одряхліти. *Не вистачить [сили] — зігнешся, скрутишся .. та й спорохнявієш у тих хащах* (Мур., Бук. повість, 1959, 17).

СПОРСАТИ див. *спорскувати*¹.

СПОРСКУВАТИ¹, ую, уєш і **СПОРСАТИ**, аю, аєш, недок., **СПОРСНУТИ**, ну, нєш, док. Не втримавшись на чому-небудь, падати, зісковзувати, скочуватися. *Снопки значно поважчали й іноді стали спорсати з вил* (Л. Янов., I, 1959, 101); *Возив мій Гаврилко Ільковою конячкою спирт з винниці, та якось не догледів, бочка спорснула, упала та й потекла* (Л. Янов., I, 1959, 385); *Він уже добрався до червоного буя, схопився знизу, але рука спорснула, і хлоп'як сьорбнув води* (Ільч., Звич. хлопець, 1947, 11).

СПОРСКУВАТИ², ую, уєш, недок., **СПОРСНУТИ**, ну, нєш і діал. **СПОРСЬКАТИ**, аю, аєш, док., перех. і неперех. Покриваючи бризками, злегка змочувати; вбризкувати. [Дід Яків (п'є з кварти воду і спорскує ротом на підлогу):] *Оце підмету чисто, бо ввечері будуть тут збори колгоспні* (Козл., Щури..., 1956, 284).

СПОРСНУТИ¹ див. *спорскувати*¹.

СПОРСНУТИ² див. *спорскувати*².

СПОРСЬКАТИ див. *спорскувати*².

СПОРТ, у, ч. Фізичні вправи (гімнастика, атлетика, спортивні ігри, туризм і т. ін.), які мають на меті розвиток і зміцнення організму. *Ми тут з тобою гідропацією займемся, екскурсіями, водяним спортом* (Л. Укр., V, 1956, 224); *Я зацікавився спортом, як і кожний хлопець на моєму місці, але таланти виявив пізніше, коли працював уже на заводі* (Ю. Янов., II, 1954, 17); *Програма змагань з кінного спорту дуже різноманітна* (Спорт..., 1958, 78); *От і пішов, значить, дід подивитися на наших майстрів спорту — силачів* (Вишня, I, 1956, 400); // перен. Заняття, яким дуже захоплюються, яке здійснюють із завзяттям та пристрастю. *Якщо для одних секс став своєрідним спортом, то інші бачать у статевій розпущеності форму протесту проти суспільного регресу* (Наука..., 10, 1967, 15); *Цькування Дмитра швидко перетворилося на спорт. Воно приносило садистам справжню насолоду* (Коз., Гарячі руки, 1960, 71).

Майстер спорту див. *майстер*.

СПОРТ... Перша частина складних слів, що відповідає слову спортивний, напр.: спортвироби, спортгурток, спортзал, спортінвентар, спортклуб, спорткоманда, спорткомітет, спортлотб, спортмайданчик, спорторганізація, спорттовари і т. ін.

СПОРТИВКА див. *спортивки*.

СПОРТИВКИ, вок, мн. (одн. спортивка, и, ж.), розм. Легке взуття для занять спортом.

СПОРТИВНИЙ, а, е. Прикм. до спорт. *Влітку під час спортивних змагань Гейко проплив дванадцять миль* (Ткач, Моряки, 1948, 22); *Спортивна досконалість випромінювалась із кожного його м'яза* (Смолич, Сорок вісім..., 1937, 185); *Активний відпочинок для працівників розумової праці — спортивні ігри, фізкультурні вправи, прогулянки, читання художньої літератури тощо* (Наука..., 10, 1956, 16); // Признач. для занять спортом. *Коли на уроці фізкультури в спортивному залі фізкерівник скомандував їм: «Ліворуч!» — то ніхто з них не міг виконати команду* (Гончар, Тронка, 1963, 141); *В.. спортивному костюмі збоку на галлявині перекидалася [Юзефа] з дівчатами м'ячем* (М. Ю. Тарн., День..., 1963, 20).

Спортивна площа́дка див. *площа́дка*; **Спортивна форма** — ступінь професійної підготовки спортсмена, коли він може повністю проявити свої можливості. При занятті улюбленим видом спорту організм спортсмена досягає стану тренуваності за допомогою правильної систематичної форми тренувань, а при відповідному тренувальному режимі спортсмен набуває «спортивної форми» (Знання..., 4, 1967, 30); **Спортивний майданчик** див. *майданчик*; **Спортивного склади́** — який за зовнішніми даними нагадує спортсмена. *Він.. напівлежав на снігу і зовсім без подиву, спокійно дивився на неї. Гарний, видно високий, спортивного складу юнак, — це вона одразу помітила* (Коз., Листи..., 1967, 96).

◇ **Спортивний інтерес** — бажання перевірити свої здібності, своє вміння досягти чого-небудь без потреби, просто так. *Досягнувши свого, химерна дівчина втрачала спортивний інтерес до упокорення об'єкта і починала гострити нігтики на іншу жертву* (Вільде, Сестри..., 1958, 380); *Івана захоплює вже суто спортивний інтерес: що той тип стане робити, коли його легко буде помітити* (Кол., Терен..., 1959, 240).

СПОРТИВНО. Присл. до спортивний. *В той час, як Стоколос бував легко, весело й спортивно, — Корж навпаки, — .. наче добурюючись до серця ворога, схованого за брилою руди* (Ю. Янов., Мир, 1956, 173); // Як спортсмен. *Борис був підкреслено, спортивно гнучкий* (Собко, Біле полум'я, 1952, 5).

СПОРТМІСТЕЧКО, а, с. Комплекс спортивних споруд для занять різними видами спорту; спортивне містечко.

СПОРТСМЕН, а, ч. Той, хто систематично займається спортом (добровільно або в зв'язку з професією). Хлопчина високий і стрункий, завзятий спортсмен, якого в усьому полку знали, як весельчака і балакуна (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 221); Відомі труднощі бігу на великі дистанції. У спортсмена настає момент, коли йому ніби невистачає повітря, груди горять, дихати важко, серце от-от зупиниться (З глибин душі, 1959, 112); Радянські спортсмени порадували Вітчизну видатними перемогами у міжнародних змаганнях (Рад. Укр., 9.VIII 1959, 1); *У порівн. Легко, як спортсмен, він проносив своє важке м'язисте тіло на міцних ногах (Ткач, Моряки, 1948, 108).

СПОРТСМЕНКА, и, ж. 1. Жін. до спортсмен. Кожний вимах — широкий розгін вправної спортсменки — наближав її ще на два метри до берега (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 71); На міжнародних змаганнях гімнасток, що відбулися у Швеції, чудових успіхів добилися радянські спортсменки (Рад. Укр., 29.III 1961, 4).

2. перев. мн., розм. Те саме, що спортівки. — Тіма, — закричав Лёня.. — А де твої сандалі або спортсменки? (Ів., Таємниця, 1959, 43); Дівчатка ходили в спідничках з блузочками, в босоніжках і косиночках, хлопці — в широченних, добре відпрасованих штанях.., спортсменках і майках (Тют., Вир, 1964, 57).

СПОРТСМЕНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до спортсмен. Сила в нього спортсменська (Збан., Мор. чайка, 1959, 134); На маестро — легка шовкова спортсменська сорочка попелястого кольору, неначе з повітря зіткана (Ле, В снопі.., 1960, 270).

СПОРУДА, и, ж. Те, що збудоване, споруджене; будівля, будова. Дорога його лежала повз елеватор, повз цю височезну споруду з бетону, що була без вікон і ніби й без дверей (Гончар, Тронка, 1963, 295); Ввечері ми були в горійському театрі. Це — нова, досить велика, прекрасна своєю архітектурою споруда (Вол., Сади.., 1950, 116); Найкращі споруди країни — палаци спорту і стадіони, манежі.., іподроми, басейни, ігрові зали — розчиняють двері кращим з кращих атлетів, переможцям спартакіад союзних республік (Рад. Укр., 16.VII 1971, 4); *Образно. Вчепившись за якусь думку, він боявся згубити її, боявся, що вся нашвидку сконструйована ним споруда розвалиться (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 100); // розм. Яке-небудь саморобне пристосування, пристрій, предмет і т. ін. Данило.. підходить до колиски. У споруді, виплетеній із шелюги, спить маленький чоловічок і зрідка плямає устами (Стельмах, II, 1962, 164); Вона, сміючись, казала на мене.. «праху» (човен), бо я був тонкий і довгий, як ця легенька споруда для плавання (Ю. Янов., II, 1958, 153).

СПОРУДЖАННЯ, я, с. Дія за знач. споруджати.

СПОРУДЖАТИ див. споруджувати.

СПОРУДЖАТИСЯ див. споруджуватися.

СПОРУДЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спорудити. Дзвін, споруджений з незугарних кам'яних брил, покарбованих старовинними написами, а подекуди й малюнками, був свого роду метрикою міста (Вільде, Сестри.., 1958, 516); Геращенко піднявся на дозорну вишку, споруджену на верхівці сосни (Грим., Син.., 1950, 43); Генерал пройшов до столика, спорудженого в кутку з якихось дверей (Гончар, III, 1959, 249); // у знач. прикм. Споруджені машини, кліті хуткішим темпом підносили руду на-гора (Досв., Вибр., 1959, 306); Незадовільна якість споруджених будівель завдав значної шкоди народному господарству, погіршує побутові умови населення (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 2); // споруджено, безос. присудк. сл. Через кілька годин міст

все ж таки було споруджено (Тулуб, В степу.., 1964, 252); В республіці [УРСР] відбудовано, реконструйовано і споруджено заново високопродуктивні доменні і мартенівські печі (Наука.., 12, 1957, 2).

СПОРУДЖЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. спорудити, споруджувати. На спорудженні фарту працювали всі разом: матроси, козаки й піхота (Тулуб, В степу.., 1964, 290); Я бачив командира вночі на спорудженні моста (Довж., III, 1960, 121); Доброю школою трудового загартування студентства стала їх участь у спорудженні народногосподарських об'єктів республіки та ударних комсомольських будов країни (Матер. XXIV з. Компартії України, 1971, 43).

2. Те саме, що споруда. — А то що за спорудження видніються в кінці саду? — запитав Баніт (Ткач, Арена, 1960, 139).

СПОРУДЖУВАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до споруджування. — Зверни увагу, Ліно, як споруджувальні роботи виконано, — вказав Кузьма на ту ділянку, де крила каналу були вже сформовані (Гончар, Тронка, 1963, 190).

СПОРУДЖУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. ч. до споруджувати. Чехословаччина і Угорщина вже одержали радянську нафту по нафтопроводу «Дружба», споруджуваному силами п'яти братніх країн: СРСР, НДР, Угорщини, Польщі і ЧССР (Рад. Укр., 1.III 1963, 4); Концентрація капітальних вкладень на вирішальних ділянках, усунення розпорошення капітальних затрат, прискорення введення в дію споруджуваних підприємств повинні стати неодмінною умовою планування і організації господарства (Програма КПСР, 1961, 75).

СПОРУДЖУВАННЯ, я, с. Дія за знач. споруджувати.

СПОРУДЖУВАТИ, ую, уєш і рідко **СПОРУДЖАТИ**, аю, аєш, недок., **СПОРУДИТИ**, руджу́, руди́ш, док., перех. 1. Будувати, зводити що-небудь (перев. велике, складне). У містах жили будівельники, які вміли споруджувати великі будівлі (Іст. середніх віків, 1955, 72); Штаб протиповітряної оборони наказав негайно копати щілини й споруджувати бомбосховища (Донч., III, 1956, 398); Рано починається трудовий день тих, хто споруджує канал (Гончар, Тронка, 1963, 258); Пам'ятник Шевченку споруджаєм — пам'ятник, що в виявом всенародної любові до Тараса (Тич., III, 1957, 75); — Саме найкраще було б спорудити земляні захисти ген там на площині (Стар., Облога.., 1961, 41); Спорудили [у колгоспі] механізований водогін з напірною баштою, проклали сітку труб (Вол., Місячне срібло, 1961, 187); // розм. Робити, виготовляти що-небудь перев. ручним способом; майструвати. Позавчора возилась, споруджуючи собі відповідне до літньої погоди убрання (Л. Укр., V, 1956, 389); Вдома Валя споруджував двигунці, майстрував іграшкові електропоїзди (Гончар, IV, 1960, 79); Сашко сам спорудив її [веранду] і власноручно обсадив квітами (Смолич, V, 1959, 16).

2. розм., рідко. Збирати, налаштовувати або організовувати що-небудь. Разом з цим листом споруджаю до Вас невеличку посилку (Мирний, V, 1955, 395); — Спорудимо гостям такий бенкет, як ото бува у королів та у царів (Морд., I, 1958, 156); // Варити, приготувати їжу. — Спорудимо юшку, — каже Сухомлин, вибираючи найкращих бичків-кнутів (Гончар, Тронка, 1963, 336); — А ти б одну таку вечерю спорудила, щоб по ній ніколи більше їсти не хотілося (Кач., II, 1958, 30).

СПОРУДЖУВАТИСЯ, ується і **СПОРУДЖАТИСЯ**, ається, недок. Пас. до споруджувати, споруджати 1. Під'їхали ми до сусіднього майдану, де завод споруджується (Зар., Світло, 1961, 47); Тисячі солдатів працювали

без відпочинку на земляних роботах. Повсюди споруджувались укріплення (Кочура, Зол. грамота, 1960, 285).

СПОРУДЖУВАЧ, а, ч., розм. Той, хто споруджує що-небудь, працює на спорудженні. Разом із споруджувачами траси метро трудяться будівельники другого мостозагону (Рад. Укр., 19.X 1965, 4).

СПОРУДИТИ див. споруджувати.

СПОРХНУТИ див. спурхувати.

СПОРХУВАТИ див. спурхувати.

СПОРЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. спорювати.

СПОРЮВАТИ, юю, юєш, недок., **СПОРЮТИ**, спорю, спореш, док., перех. Розрізуючи або розриваючи нитки по шву, відокремлювати щось нашите поверх чого-небудь. Він дістав з кишені ножа і помалу споров собі погони (Ю. Янов., IV, 1959, 51); — Виходить, що коли б ви знали, що ці речі мають умовні позначки, — продовжував суддя, — то ви б їх не брали?.. — Або спороли б ті позначки? — запитав суддя (Кучер, Прощай..., 1957, 437).

СПОРЮВАТИСЯ, юється, недок., **СПОРЮТИСЯ**, спореться, док. Відриватися по шву.

СПОРЯДЖАННЯ, я, с. Дія за знач. споряджати 1.

СПОРЯДЖАТИ, аю, аєш, недок., **СПОРЯДИТИ**, джү, дїш, док., перех. 1. Забезпечувати усім необхідним, готувати для відправлення куди-небудь; збирати, виряджати когось куди-небудь. Жінки, бабусі охоче їх [піонерів] приймали. Споряджали в дорогу харчами, напучували (Ле, Клен. лист, 1960, 71); Синочок Мар'яни Пліт в дорогу споряджав (Ус., На.. берегах, 1951, 113); Встали рано; дячина скоренько спорядила мене, — ми й пішли до Золотарихи (Барв., Опов., 1902, 70); Спорядивши воза, Кирило виніс кілька клумаків збіжжя нового урожаю (Ішук, Вербівчани, 1961, 7).

2. розм. Робити, виготовляти що-небудь, перев. ручним способом; майструвати. Нові улїї струже, споряджав [Грицько] (Барв., Опов., 1902, 144); Того року батько спорядив мені прехороші гринджольці [гринджольята] (Вовчок, VI, 1956, 304); Можна.. за гроші спорядити Корабель хороший (Рудан., Тв., 1956, 94).

3. Готувати що-небудь, приводити в стан готовності; опоряджати, налаштовувати. Спорядили обід ситий, На двох розділили (Рудан., Тв., 1959, 272); Череваниха з Лесею поїхали попереду, щоб усе дома як слід спорядити (П. Куліш, Вибр., 1969, 110).

4. Забезпечувати зброєю, військовим спорядженням; екіпірувати. Двадцять—тридцять чоловік одного козака споряджають (П. Куліш, Вибр., 1969, 118); Дбайливо спорядив Данило своє військо, і сам одягнувся, немов на свято (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 568); Наполеон спорядив армію приблизно в 600 тис. і вторгся в Росію (Нова іст., 1956, 93).

СПОРЯДЖАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., **СПОРЯДИТИСЯ**, джүся, дїшся, док. 1. Здійснюючи підготовку до чого-небудь, забезпечувати себе усім необхідним; збиратися, готуватися. Отак Свирид нахвалявся, В путь-дорогу споряджався, І озувся, і одягся, Мов на ярмарок убрався (Україна., I, 1960, 203); З ним [політруком] споряджався в раптовий похід і мій батько (Цюпа, Три явори, 1958, 18); Вона спорядилась іти храмувати до тітки, в друге село (Барв., Опов., 1902, 103); Саїд покванно спорядився, сів на коня й поїхав (Ле, Міжгір'я, 1953, 108).

2. тільки недок. Пас. до споряджати.

СПОРЯДЖЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до спорядити. Пасіка була захищена і споряджена (Стор., I, 1957, 228); Так вони й поїхали до Москви удвох з Мишком, добре споряджені в дорогу інтендантами полковника Горпищенка (Кучер, Голод, 1961, 326); Свіжі, щедро

споряджені найновішою технікою врангелівські корпуси, здавалось, все зметуть на своєму шляху (Гончар, Таврія..., 1957, 561); // споряджено, безос. присудк. сл. Того ж дня по обіді було споряджено до Вишневецького посланця (Ле, Наливайко, 1957, 80).

СПОРЯДЖЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. спорядити, споряджати. Сановні урядовці.. при спорядженні експедиції ігнорували організацію наукових робіт (Видатні вітч. географи., 1954, 41).

2. збірн. Сукупність предметів, пристроїв, необхідних для чого-небудь. Ліна в тихому захваті оглядає Тоню в її дорожньому спорядженні (Гончар, Тронка, 1963, 167); Біля ліжка дяді Антона лежало наготовлене рибальське спорядження (Сміл., Сашко, 1954, 73); Легко може доставити [літак АН-22] в найвіддаленіший куточок Радянського Союзу будь-яке великогабаритне спорядження: бульдозери, важкі верстати... бурові вишки і т. п. (Знання., 3, 1966, 4).

3. збірн. Предмети озброєння, обмундирування та побутового вжитку бійця, а також пристрої для їх перенесення. Прийти до фінішу за найкоротший час і не втратити в поході жодного бійця, жодної речі із спорядження — таке завдання маршу (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 90); Розвідники летіли на великій висоті, а тому звичайне спорядження авіаторів — комбінезони, шлемофони, окуляри, парашути за спиною — доповнювалось у них ще й кисневими масками (Хор., Незакінч. політ, 1960, 4); Рух поїздів припинився. На станціях застряли ешелони з бойовим спорядженням, боеприпасами, з людською силою (Д. Бедзик, Плем'я..., 1958, 89).

СПОРЯДИТИ див. споряджати.

СПОРЯДИТИСЯ див. споряджатися.

СПОСІБ, собу, ч. 1. Певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось. Єремія побачив, що треба змінити спосіб діяння, щоб часом його слободи не спустошилися зовсім вкрай, до решти (Н.-Лев., VII, 1966, 27); Панотцям припав до вподоби такий спосіб розмови, отож ухопилися і вони за нього (Март., Тв., 1954, 215); [Х и м к а:] Треба ж чимсь заробляти.. [І в а в:] То отаким способом заробляти?.. (Мирний, V, 1955, 245); Збракували багачі Данька. Та згодом він сам знайшов спосіб допомагати родині: з весни промишляв рибою (Гончар, I, 1959, 8); Виявилось, що отець Вікентій самотужки вперто вивчає медицину і особливо способи лікування травами (Стельмах, I, 1962, 251); Вона викликала Марійку, і та продемонструвала на дошці свій спосіб (Донч., V, 1957, 363); Велике значення для ефективного використання органічних добрив має час і спосіб їх внесення (Хлібороб Укр., 12, 1968, 14).

Кустарним способом див. кустарний; Спосіб життя — уклад, характер життя. Іхала я сюди просто рятуватись, мені треба було змінити обставини, враження, спосіб життя (Л. Укр., V, 1956, 355); Постійне піклування суспільства про кожного трудівника — одна з особливостей радянського способу життя (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 34).

△ Олімпійський спосіб [змагання] див. олімпійський; Спосіб виробництва — діалектична єдність продуктивних сил і виробничих відносин на певному ступені розвитку суспільства. Отже, ми бачимо, що сучасна буржуазія сама в продукт довгого процесу розвитку, ряду переворотів у способі виробництва і обміну (Комун. маніф., 1963, 32).

2. Те, що служить знаряддям, засобом і т. ін. у якій-небудь справі, дії. Найкращий спосіб — отрута. Наприклад — морфій.. Чого ж я мучусь? Чому не вмираю? ..Вода теж притягала мою увагу, хоч се був би найгір-

ший спосіб (Коцюб., II, 1955, 263); Воля, Рада й Аліна, прийнявши квіти, відмовилися скористатися з такого допотопного способу пересування, як візник (Ю. Янов., II, 1954, 96); Перекладач з однієї мови на іншу є не тільки способом збагачення духовного досвіду читачів, а й способом збагачення мови, на яку той чи інший твір перекладається (Рильський, IX, 1962, 59).

Добрати спосіб див. добирати.

3. Граматична категорія дієслів, що виражає відношення дії (або стану) до дійсності, встановлюване мовцем. Типовими морфологічними ознаками дієслова, що відрізняють його від інших частин мови, є зміна за особами, часами і способами (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 319); Категорія способу включає в себе форми дійсного способу, наказового (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 387).

△ Дійсний спосіб див. дійсний; Наказовий спосіб див. наказовий; Підрядне речення спосіб дії — підрядне речення, в якому визначається спосіб або дається характеристика дії чи стану, які відображені в головному реченні; Умовний спосіб див. умовний.

СПОСІБНИЙ, СПОСІБНИЙ, а, е, розм. 1. Те саме, що зручний 1, 2. Дорога спосібна (Сл. Гр.); Тепер уже для Марусі ясно було, що треба лиш вичекати спосібної хвили й тікати (Хотк., II, 1966, 264).

2. на що, до чого і без додатка, з інфін. Те саме, що здатний 1. — Люди мене люблять, шанують.. Якби спосібний був і потреба була, то й ще б на ворога став (Коп., Навколо полум'я, 1961, 12); Вони уважають нас спосібними на поважні розмови, і через те говорять з нами по правді (Л. Укр., V, 1956, 39); Річенко увесь піднявся; огнем горіло його обличчя, і на все був він тепер спосібний (Хотк., I, 1966, 55); — Тетяна, царство небесне, останніми часами зовсім не спосібна до роботи була, — дотала Мотря (Л. Янов., I, 1959, 80).

3. Те саме, що здібний 1. Мій тато був з Медики родом, мав двох братів — усі три були хлопці гарні, спосібні (Фр., III, 1950, 202); — Не буде екзаменів.. Батьושка не хоче. Я була виготовила одну групу спосібніших хлопців, та діло стало за законом божим (Л. Укр., III, 1952, 571).

СПОСІБНІСТЬ, СПОСІБНІСТЬ, ності, ж., розм. 1. Те саме, що нагода. При.. спосібності попроси його запитати в редакції.., чи прийняли б там повість п. Ольги (Л. Укр., V, 1956, 341).

2. Те саме, що здатність 1. Не тільки один Араб[ажин] прихильний до Вас, а є нас більше, тільки що не всі мають спосібність виявити Вам ту прихильність, а публічно виявляти — бояться (Л. Укр., V, 1956, 46).

3. Те саме, що здібність 1. Коли батько почав дуже хвалити спосібності свого сина, хлопець почервонів, як рожка (Фр., III, 1950, 216).

СПОСІБНО, присл., розм. Те саме, що зручно 1, 2. Возом спосібніш їхати, ніж дрогоми (Сл. Гр.); Куди йому спосібно йти (Сл. Гр.).

СПОСІБНИЙ див. спосібний.

СПОСІБНІСТЬ див. спосібність.

СПОСТЕРЕГТІ див. спостерігати.

СПОСТЕРЕГТІСЯ, ежуся, ежешся; мин. ч. спостерігся, спостереглася, лося; док., діал. 1. Помітити. Так роздумуючи, Целя й не спостереглася, коли була вже близько поштового будинку (Фр., II, 1950, 310).

2. Опам'ятатися. Вибила дев'ята година.. Він [адвокат] аж тепер мов спостерігся (Фр., II, 1950, 51).

СПОСТЕРЕЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спостерегті; // у знач. ім. спостережене, ного, с. Те, що спостеріг хто-небудь. Невже ж може людина жити й не спостерігати того, що діється довкола неї? Не

спостерігати не може, а от фальшиво сприймати спостережене, як досі з Бронком бувало, може (Вільде, Сестри.., 1958, 244); Виходячи з особисто пережитого й спостереженого, письменник [Ю. Смолич] прагнув художньо відобразити історію того покоління, що розпочало своє свідоме життя разом з Великим Жовтнем (Іст. укр. літ., II, 1956, 464).

СПОСТЕРЕЖЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. спостерегті, спостерігати. Умію спокійно розважати в тривожні моменти, держати свої нерви в руках, маю якийсь дар спостереження (Л. Укр., III, 1952, 693); Він саме закінчив свої астрономічні спостереження, коли знов з'явся свіжий вітер (Тулуб, В степу.., 1964, 401); Позад будинку, що з його даху Черниш вів свої спостереження, стояв інший будинок такого ж стандартного типу (Гончар, III, 1959, 242).

Прилади спостереження — прилади, за допомогою яких спостерігають, стежать за ким-, чим-небудь. На деякій відстані від пілота, трохи нижче, за приладами спостереження сидів штурман. Він безперервно дивився вниз на землю (Хор., Незакінч. політ, 1960, 4).

2. Те, що виявили, помітили після уважного розглядання, вивчення, дослідження і т. ін. кого-, чого-небудь. — Треба тікати звідси! — говорив Остап Соломій, оповідаючи їй свої спостереження (Коцюб., I, 1955, 375); Якийсь.. дивився у вікно в сільраду, час од часу ділячись з товаришами своїми спостереженнями (Головко, II, 1957, 159); Свій досвід, свої експерименти й спостереження він намагався узагальнити й занотувати (Гончар, III, 1959, 114).

СПОСТЕРЕЖЛИВИЙ, а, е. Здатний добре все помічати, підмічати, звертати увагу на щось приховане, внутрішнє, суттєве. Патер був людиною спостережливою. Він помітив недовірливо-сторожкий погляд поета (Тулуб, В степу.., 1964, 437); Гагара дуже спостережлива птиця. І дуже гостроока, — бачить вона кроків на сто так, як не можна бачить у найудосконаленіший бінокль (Вишня, II, 1956, 178); // Який відзначається такою здатністю. Спостережливим оком Чепіга відразу помітив, що Вітряні Гори були вулицею відвертих, чесних трудолюбів (Жур., Вечір.., 1958, 368).

СПОСТЕРЕЖЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. спостережливий. Іван Франко, з властивою йому гострою спостережливістю і доказовістю думки, відзначав, що Коцюбинський міг би зайняти почесне місце в будь-якій літературі (Літ. Укр., 26.IV 1963, 2); Підсвідомо, з дівочою спостережливістю Надя відзначила, що Микола симпатичний, хоч і по-смішному кирпатенький (Ткач, Плем'я.., 1961, 51).

СПОСТЕРЕЖЛИВО. Присл. до спостережливий. Скоували мене спостережливо насторожені, до нахабства відверті.. очі господині (Збан., Малин. дзвін, 1958, 24).

СПОСТЕРЕЖНИЙ, а, е. Який служить, признач. для спостереження за ким-, чим-небудь. Навіть у маленькі спостережні віконця заборол наловчились [галичани] втикати стріли (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 120); Він вважав за потрібне розважити її, і не находив нічого ліпшого, як повести на одну із спостережних вишок, звідки вони вдвох милувались.. бомбовими вибухами (Гончар, Тронка, 1963, 298); // Який застосовується для спостереження, в основі якого лежить спостереження. Розроблення автоматичних міжпланетних станцій.. дало можливість нашим вченим перейти від спостережних методів вивчення Всесвіту, через товщу земної атмосфери, до замірювань різних параметрів безпосередньо в космосі (Рад. Укр., 12.IV 1966, 4).

Спостережний пункт — спеціально підготовлене і обладнане місце для ведення спостережень за ким-, чим-небудь. Поки встановили гармати, телефоністи провели

лінію до спостережного пункту на передовій (Головко, I, 1957, 286); [Орлик:] На цьому місці вириєм окопчик і спостережний обладнаєм пункт (Лев., Драма., 1967, 80).

СПОСТЕРЕЖНИК, а, ч. Те саме, що спостерігач 1. Якщо на рівній місцевості подивитись в усі сторони, то місцевість здається крігом, в середині якого.. [міститься] спостережник (Фіз. геогр., 5, 1956, 8); Чим краще обладнані агрометеопости, чим досвідченіший спостережник на них, тим ефективніші матеріали можна одержати (Хлібороб Укр., 1, 1969, 36).

СПОСТЕРЕЖНИЦЯ, і, ж. Жін. до спостеріжника.

СПОСТЕРЕЖНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до спостеріжника. — У мене.. неабиякий спостережницький талант, та він виявляється аж тоді, коли вже запізно (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 198); // Основою якого є спостереження. Астрономія із спостережницької науки блискавично перетворюється в експериментальну, практичну (Наука., 6, 1961, 6).

СПОСТЕРЕЖУВАНИЙ, а, е. Який служить, використовується для спостереження, є об'єктом спостереження. Вчення про кров'яні групи виникло з вивчення явищ, спостережуваних іноді в суміші крові двох тварин того самого виду (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 277); Взявши в основу розходження між обчисленими і спостережуваними положеннями Урана, вчені відкрили планету Нептун (Наука., 2, 1959, 10).

СПОСТЕРІГАННЯ, я, с. Дія за знач. спостерігати. Заглиблений у це спостерігання, пропускав [Начко] мимо вуха всі розмови й шепти (Фр., VI, 1951, 227); Особливо хвилює спостерігання комуністичних рис саме в колгоспному побуті (Смолич, Розм. з чит., 1953, 208).

СПОСТЕРІГАТИ, аю, аєш, недок., **СПОСТЕРЕГТИ**, ежү, ежеш; мин. ч. спостеріг, спостерегла, лб; док., перех. Дивлячись, помічати кого-, що-небудь, звертати увагу на когось, щось. Ремо залюбки спостерігав, як зникали зі столу ласощі (Досв., Гюлле, 1961, 67); Федоренко з цікавістю спостерігав з вікна вагона строкаті смужки селянських нивок (Кач., Вибр., 1947, 163); Очі спостерігали, як подячно зітхає земля, звільнена від бур'янів, глибоко зорана, розпушена (Ю. Янов., II, 1954, 166); Хазяїнова кума підняла на всю хату гвалт: вона спостерегла, що пропав її подарунок (Л. Янов., I, 1959, 47); Не вірячи власним очам, спостеріг [Отава] серед старих і молодих жінок.. худого хлопця в сірому пальтечку (Загреб., Диво, 1968, 96); // тільки недок., перев. за ким — чим. Стежити, слідкувати за ким-, чим-небудь. Трохи оддалік сиділи під парасольками жінки і пильно спостерігали за дітьми, які бавились у воді при березі (Хижняк, Килимко, 1961, 47); Абдулаєв.. наказує [Тимкові] стояти під хлівом, спостерігати за хатою (Тют., Вир, 1964, 495).

СПОСТЕРІГАТИСЯ, ається, недок. 1. Ставати явним, помітним; помічатися. Загострення боротьби пролетаріату з буржуазією спостерігається в усіх передових капіталістичних країнах.. (Ленін, 17, 1971, 169); Незважаючи на те, що заліза в ґрунті багато, в рослинах інколи спостерігається його недостача (Хлібороб Укр., 4, 1968, 14).

2. Пас. до спостерігати. У серпні Персеїди становлять 70 процентів усього числа метеорів, які спостерігаються неозброєним оком (Веч. Київ, 19.VIII 1961, 3).

СПОСТЕРІГАЧ, а, ч. 1. Той, хто спостерігає, стежить за ким-, чим-небудь, підмічає щось. Спостерігачі услились на партах, музиканти групувалися по кутках (Збан., Малин. дзвін, 1958, 177); Лезо.. сокири виблискувало на сонці сріблястим промінчиком, приковуючи до себе напружену увагу цікавих спостерігачів (Кир., Вибр.,

1960, 322); Ні один історик, коли він хоче бути з народом, не може займати «нейтральне» становище, не може бути лише спостерігачем, а повинен стати активним бійцем (Укр. іст. ж., 2, 1960, 31); // Особа, яка за професією або за дорученням займається спостереженням за ким-, чим-небудь. Броунов [П. І.] почав свою трудову діяльність у Головній географічній обсерваторії, спочатку спостерігачем, а згодом — фізиком (Видатні вітч. географи., 1954, 103); Спостерігачі природи.. нотують у своїх записниках, коли прилітають ластівки, коли озивається перший соловейко (Рильський, Веч. розмови, 1964, 61); Ми [футболісти] були цілком готові, все визначили точно, і тоді наш спостерігач помітив три зелені ракети (Ю. Янов., II, 1954, 29).

2. військ. Той, хто стежить за діями ворога, вносить поправки в наведення гармат під час стрільби. Поки що ніяких ознак появи ворога спостерігачі не помічали (Збан., Незабутнє, 1953, 18); — Ворожа артилерія сильно б'є по мовму участкові.. очевидно, дець є гарний пункт для ворожого спостерігача (Ю. Янов., I, 1958, 112); Видимість тут [у горах] стала набагато краща, ніж на рівнині. Тому наводчикам і спостерігачам, які звикли відзначати відстані в умовах рівнини, тут ці відстані здавались меншими від справжніх (Гончар, III, 1959, 114).

СПОСТЕРІГАЧКА, и, ж. Жін. до спостерігача 1. На цьому стадіоні, обсадженому молодими липами і кленами, Еріка Штальберг почувала себе якоюсь сторонньою спостерігачкою (Собко, Стадіон, 1954, 6).

СПОСТИГАТИ, аю, аєш, недок., **СПОСТИГНУТИ** і **СПОСТИГТИ**, гну, гнеш; мин. ч. спостіг, ла, ло; док., перех. Те саме, що настигати 1, 5. Коли був [Микола] на середині путі, спостигли його вовки (Загреб., Шепіт, 1966, 9); 14 листопада 1854 року люта буря, що прийшла з моря, спостигла Кримські береги (Наука., 11, 1971, 60); На дорозі серед степу мене ніч спостигла, а вночі дощ ливний, вітер рвачкий... (Вовчок, VI, 1956, 247); — Ми переболіли сев горе, що спостигло нас так неждано (Хотк., II, 1966, 178); Смерть точила зуби на творчу радість письменника [Я. Галана] і спостигла його на посту, за працею (Ком. Укр., 8, 1962, 51).

СПОСТИГНУТИ див. спостигати.

СПОСТИГНУТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спостигнути. — Ой, рятуйте! ..Спостигнутий цим скриком, Василік відразу ж подався навтьоки від баби (Довж., Зач. Десна, 1957, 374).

СПОСТИГТИ див. спостигати.

СПОСТИТИ, спбщү, спбстіш, док., розм. Дотриматися посту, не поїсти скоромного певний час. Цілий день не їли й не пили, наче зареклися спостити той день святий і світлий (Барв., Опов., 1902, 96); — Ви знаєте, що хто сьогодні спостить цілий день, той ніколи не потопатиме в воді (Н.-Лев., II, 1956, 265).

СПОСТИТИСЯ, спбщүся, спбстішся, док., розм. Вснажити себе, дотримуючись посту і не вживаючи скоромного в їжу. Роман спостився, змарнів, зблід, спав з тіла. Очі стали здорові й витрішкуваті; рум'яні уста пожовкли (Н.-Лев., VI, 1966, 389).

СПОСУДИТИСЯ, диться, док., безос., діал. Пошастити, поталанити. — Мабуть, ви в сорочці родились, що вам так спосудилось отут сьогодні, — сказала весела Мокрівська з жартами (Н.-Лев., IV, 1956, 295); — Я бачу по ваших очах, що не спосудилось. Еге?.. — Ваша правда. Знов не вдалось! — обізвався Ломицький (Н.-Лев., VI, 1966, 77).

СПОТАЙНА, **СПОТАЙНЯ**, **СПОТАННЯ**, присл., розм. 1. Крадькома, потай, щоб інші не бачили, не чули, не знали; нишком. Вона вже щось різала, міряла, тулила клейстером докупи, але робила все те не на столі,

а спотайна, у себе на колінах (Л. Янов., I, 1959, 330); — І спотайня слизьке шипіло зло: Коли б я був один, — лише б для мене ниви Гойдали колосом! (Рильський, Поеми, 1957, 27); [К и р п а:] Музиченко лавку завів. [М е л а н і я Г р и г о р і в н а:] Що ти кажеш, коли ж це він поспів? [К и р п а:] Поспів. Оборудовав [оборудував] все спотання (Кроп., IV, 1959, 208).

2. Несподівано, раптом. Бремя зітхнув важко, спотання схопився з подушки і сів на ліжку (Н.-Лев., VII, 1966, 150).

СПОТАЙНЯ див. спобайна.

СПОТАННЯ див. спобайна.

СПОТВОРЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спотворити. [М і р і а м:] Я знаю, що якби з'явилась я, ненавистю спотворена в обличчі, вони жахнулись би і запитали: — Яке тобі до всіх нас діло, жінко? (Л. Укр., II, 1951, 121); Нерчин відвів очі від спотвореного жахом обличчя Румлера (Рибак, Час., 1960, 22); Спотворений вибухом і спалений каркас пароплава лежав тепер посеред річки (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 196); Тільки трудяща людина знає істинне кохання й дружбу, не спотворені грошовими стосунками, тільки їй зрозумілі і справжня чесність, і благородство (Рад. літ-во, 5, 1958, 74); // у знач. прикм. Меблі лежали всуміш, спотворені і розбиті (Смолич, II, 1958, 41); // спотворено, безос. присудк. сл. Я до міста звик, де клаптями туману Спотворено красу домів і буйних площ (Зеров, Вибр., 1966, 491); У кожного вилицювате монгольське обличчя було спотворено випеченим на лобі тавром (Тулуб, В степу., 1964, 93).

СПОТВОРЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. спотворити, спотворювати. Презирливе ставлення до людини, до її внутрішнього світу, свідоме спотворення її тіла в скульптурі і живопису пронизує всю творчість абстракціоністів (Ком. Укр., 2, 1963, 60); Шевченко гостро виступив проти вульгарного спотворення дійсності і її мовного виразу в українській літературі (Мовозн., XVII, 1962, 15).

2. Те, що спотворене. Великі заслуги Ломоносова в створенні російської літературної мови. Він очистив її від спотворень, застарілих церковних зворотів та непотрібних іноземних слів і наблизив до живої народної мови (Іст. СРСР, II, 1957, 46).

СПОТВОРЕНО. Присл. до спотворення. Спотворено тоді пісні мої бриніли (Л. Укр., I, 1951, 177).

СПОТВОРИТИ див. спотворювати.

СПОТВОРИТИСЯ див. спотворюватися.

СПОТВОРЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. спотворювати. При поширенні процесу рубці, що утворилися, можуть спричинити виворот повік, значне звуження рота, що в запущених випадках веде до спотворювання (Як запоб. разн. хвор., 1957, 66).

СПОТВОРЮВАТИ, юю, юєш, недок., **СПОТВОРИТИ**, рю, риш, док., перех. 1. Надавати кому-, чому-небудь неприємного, непривабливого вигляду. Завжди здається, що вона розпатлана, та це не тільки не спотворює її, а навпаки — надає їй якоїсь моторошної приваби (Перв., Опов., 1970, 105); Високий [Горпищенко], стрункий, у піхотинських чоботях і ватнику, в сірій кубанці на голрві. Але навіть ця форма не могла спотворити легкої, рухливої постаті підтягнутого військового моряка (Кучер, Голод, 1961, 124); // Позбавляючи природного вигляду, робити негарним, потворним (обличчя та його частини). Тавро заздрості і розгубленості спотворювало його [обличчя Хоми] (Рибак, Час., 1960, 737); Найдужче Максима вразили її очі. Божевільна лютість спотворювала їх (Ткач, Арена, 1960, 78); Жорстока посмішка на мить спотворила його лагідне обличчя (Кач., II, 1958, 433); — І отаке віспа та наробила! І

осиротила, сердешну, і отак на увесь вік спотворила! (Головко, А. Гармаш, 1971, 285).

2. Робити непридатним для вжитку, використання; псувати, нівечити; // Робити неповноцінним у моральному відношенні. Капіталістичний поділ праці спотворює людей (Ком. Укр., 6, 1961, 54); // Негативно впливаючи, порушувати нормальний хід чого-небудь. Лише соціалізм і комунізм, вчили К. Маркс і Ф. Енгельс, повністю звільняють літературу і мистецтво від усього, що гальмувало і спотворювало їх розвиток при капіталізмі (Рад. літ-во, 3, 1964, 25); Мені спотворила життя Злочинна чарівниця; Але я маю пречуття, Що верне всю красу життя Мені одна зірниця (Вороний, Вибр., 1959, 169).

3. перен. Подавати, показувати що-небудь у неправильному, перекрученому вигляді. Народний великий поет Шевченко багато витерпів після своєї смерті від фальсифікаторів, від буржуазних націоналістів, від шпівнів і диверсантів, які в своїх інтересах спотворювали образ українського генія (Тич., III, 1957, 82); Ревізіонізм перекручує марксистсько-ленінське вчення, спотворює досвід соціалістичного будівництва (Ком. Укр., 1, 1969, 22); Буржуазні політики, реакціонери, зрадники робітничого класу зацікавлені в тому, щоб спотворити істину і водночас створити видимість правильності своїх міркувань (Логіка, 1953, 81).

СПОТВОРЮВАТИСЯ, юється, недок., **СПОТВОРИТИСЯ**, риться, док. 1. Ставати неприємним, непривабливим, потворним. Обличчя Бастерта спотворилося від гніву (Собко, Запорука., 1952, 148); // Набувати неприродного вигляду, неприродних ознак. При великому збільшенні телескопа вигляд світила внаслідок коливань повітря спотворюється (Астр., 1956, 50); Уста, що солодко співали й вимовляли Солодкі речі або тихі жалі, Тепер шиплять від лютості, і голос Спотворився, неначе свист (Л. Укр., I, 1951, 108).

2. Робитися непридатним для чого-небудь; псуватися. Кістяні крючки легкі і еластичні, але ламкі і порівняно швидко сточуються об пряжу, через що спотворюються петлі (В'язання., 1957, 5).

3. тільки недок. Пас. до спотворювати. В Північно-Американських Сполучених Штатах всякий самотійний робітничий рух паралізувався, поки частина республіки спотворювалась рабством (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 301).

СПОТВОРЮВАЧ, а, ч. Той, хто спотворює, перекручує що-небудь. Пристрасно і гнівно Ленін виступив проти спотворювачів марксизму (Біогр. Леніна, 1955, 100); Спотворювач істини; Спотворювач фактів.

СПОТИКАЙЛО, а, ч., розм. 1. Той, хто йде нерівною ногою, спотикається.

2. Те саме, що спотикач 1. Довго-довго не збували [пани] із голов [голів] похмілля; День і ніч вони крутились, то лилась слив'янка, Варенуха, спотикайло, сахарна палянка (Укр. поети-романтики., 1968, 566).

СПОТИКАННЯ, я, с. Дія за знач. спотикатися. Не дрібні спотикання й вагання — Велетенські Франкові діла На дорогу в незгасне світання Волелюбна вітчизна взяла (Рильський, III, 1961, 224).

◇ **Камінь спотикання** див. камінь.

СПОТИКАТИ, аю, аєш, недок., рідко. 1. Те саме, що спотикатися. Іде козак, коня веде, А кінь йому спотикає (Чуб., V, 1874, 43); Не хочеться мені, мати, По ріллі спотикати, За плугом спину ламати (Укр. думи., 1955, 24).

2. Те саме, що спостигати. І спотикало його таке кожного разу, коли він давав собі слово іти чемно додому, — а наприкінці виявлялося, або він по дорозі повалив десь тин, або випряг коня візникові (Гашек, Пригоди. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 198).

СПОТИКА́ТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.*, **СПІТКНУ́ТИСЯ** і **СПОТИКНУ́ТИСЯ**, нуся, нешся, *док.* 1. Невдало, незручно ступаючи або раптово зачіплюючись за щось ногою, втрачати рівновагу. *На те коня кують, щоб не спотикався* (Укр.. присл., 1955, 106); *Іде [баба] й спотикається, паличкою поперед себе дороги шукає, зовсім так, як сліпа* (Фр., IV, 1950, 521); *Михайло Соя, біжачи в темряві, спотикався об каміння і покладені будівельниками дерев'яні балки* (Ткач, Плем'я., 1961, 113); *Кінь спіткнувся, і Данило, не втримавшись, вилетів з сідла* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 277); *В темряві об щось спіткнувся [Рубанюк] і упав* (Цюпа, Назустріч., 1958, 56); *Пішов Гонта похилившись; Іде, спотикнеться* (Шевч., I, 1963, 138); *Біг [басмач] — спотикнувся об еорбок і упав* (Перв., З глибини, 1956, 20); *Образно. *Низько у небі стримить, як золотий серп, пізній місяць.. Через його спотикаються хмаринки, прудкі й ворухливі, як рибки* (Вас., II, 1959, 263); // на кого — що, розм. *Наскакувати, натикатися на кого-, що-небудь. Вони, держачись одно за друге та спотикаючись на бочки, потихеньку вилізли з льоху* (Коцюб., I, 1955, 244); *Вертаючись, вона спіткнулася на Свирида* (Мирний, I, 1954, 242); *Одного дня спотикнувся [син] на гріб своєї мами* (Стеф., I, 1949, 108); // тільки *недок.* *Йти нетвердою ногою, ледь пересуваючи ноги (від утоми, слабості, якихось переживань і т. ін.). То спотикаючись з журби, то помиляючись, сяк-так вийшла [Івга] на рундук та тут і впала* (Кв.-Осн., II, 1956, 285); *Ковбаня спустив у льох про весілля любі доні.. дві бочки меду, що зовуть п'яне чоло, або спотікач, — такого, що од одного кубка спотикатимешся* (П. Куліш, Вибр., 1969, 266); *Це був сохатий. Може, він був поранений, а може, біг дуже далеко, бо спотикався на кожному кроці* (Донч., III, 1956, 57); // *перен., розм.* *Наймитуючи, працювати до знесилення. — Учися, — кажуть [батьки] було, — учися, щоб хоч ти не страждав, як ми, не спотикався по поденщинах* (Тесл., З книги життя, 1949, 66); *Хай би впізнали в ньому того ошарпаного підпаса, що за чужим бидлом по чужих нивах спотикався...* (Гончар, III, 1959, 414).

2. *перен., розм.* *Зупинятися, не справлятися із своїм завданням, допускати помилки, зустрічаючись з труднощами, перешкодами. Найчастіше спотикаються на перекладі омоніма і взагалі багатозначного слова, коли з двох-трьох його значень вибирають якраз недоречне* (Кундзич, Діези., 1956, 9); *Мистецтво рухають уперед ті, хто шукає, часом, може, й спотикаючись, а не ті, хто вважає, що вже знайшов — і заспокоївся на тому* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 262); *У другому турі на п'ятому, трохи незвичайному, завданні спіткнулося чимало учасників* (Наука., 7, 1967, 60); // *Замовкати, відчувати труднощі у вимовленні чого-небудь, затинатися на слові, фразі. Хлопча узялось за письмо і стало не спотикаючись читати* (Кв.-Осн., II, 1956, 481); *Почав [Мокрицький] спотикатися на сучасних скотарських термінах, від чого змішався ще гірше* (Вол., Місячне срібло, 1961, 227); — *Навчилися й ми цієї техніки використовувати оту саму гід... гідравліку, — спіткнувся був трохи на незвичнім слові Казанок* (Крот., Сини., 1948, 53).

3. *перен., розм.* *Робити хибні кроки у житті, діяльності; оступатися, помилятися. [Р я б и й:] Спіткнувся на життєвих просторах, громадяни начальники. [Я к і в:] Дуже часто спотикаєшся* (Зар., Антеї, 1961, 21); *Звісно, керувати колгоспом — справа нелегка, особливо людям, що не мають досвіду. Тут можна і спітнутися* (Цюпа, Назустріч., 1958, 320); — *Ви спотикнулися, я думаю, востаннє, Остап Іванович, — каже Начальник, — давайте жити й працювати* (Ю. Янов., IV, 1959, 130).

СПОТІКАЧ, у, ч. 1. Горілка або спирт, настояний на мускатному горісі і прянощах. [М и х а й л о:] *Оставалась пляшка спотикачу. Піди ж [Тетяно], принеси* (Котл., II, 1953, 68); — *Я його, знаєте, запросив кілька разів до себе, ... похачував наливкою та добрим спотикачем* (Н.-Лев., IV, 1956, 113).

2. Місце, де спотикаються. *В Городищі спотикачі, Тини й перелаз* (Гл., Вибр., 1957, 242).

◇ **Ловити спотікачів** — часто спотикатися. *Іде було [отець Василь] вулицею, спотикачів ловить і розмовляє сам із собою* (Хотк., I, 1966, 74).

СПОТИКАЧА, присл., розм. Спотикаючись.

СПОТИКНУ́ТИСЯ *див.* спотика́тися.

СПОТИНЬГА, присл., діал. 1. Нишком. *Пішла я ходити з хати в хату. Бо дуже довгі руки мала... Усе спотиньга й потягну що-небудь* (Барв., Опов., 1902, 365); — *Він і божився і хрестився, що задля того служив Дорошенкові, щоб укусить його спотиньга, як ото куса за литки, не гавкаючи, лукавий пес* (Морд., I, 1958, 121).

2. Несподівано. *Відкіль стрілка не взялася і спотиньга в стегно вп'ялася* (Котл., I, 1952, 284).

СПОТИЧКА, и, ж., розм. Те саме, що сүтичка. *Жовціри, перейшовши річку вброд, стикались з козаками, бились в густих спотичках з ними* (Н.-Лев., VII, 1966, 243); *І тут сталася спотичка. Віктор Баско, який досі сидів, вовчкувато [понуро] позираючи на Маринку, раптом брязнув своєю чаркою об підлогу і вибіг з кімнати* (Речм., Твій побратим, 1962, 150).

СПОТІЛИЙ, а, е, розм. Дієпр. акт. мин. ч. до спотіти. *Увесь спотілий, задиханий і перетомлений, він ледво [ледве] дихав* (Фр., VII, 1951, 351); *Він витер рукою своє спотіле чоло* (Григ., Вибр., 1959, 66).

СПОТІТИ, ію, ієш, *док.*, розм. Укритися потом; спітніти. *Така хата тепла, що спотієш дрижачи* (Укр. присл., 1963, 25); — *Нехай наїдається добре, поки аж спотіє* (Кв.-Осн., II, 1956, 473).

СПОХВАТІТИСЯ *див.* спохва́чуватися.

СПОХВАТУ, присл., розм. Дуже швидко, поспішаючи; поспіхом, похапцем. *Вискочила [Настуся] на вулицю, зопалу та спохвату забувши навіть зачинити двері* (Н.-Лев., IV, 1956, 262); *Надія, не вагаючись, забрала паспорт, спохвату згребла в чемодан пожитки і прожогом вилетіла з готелю* (Баш, На.. дорозі, 1967, 216); // *У пориві якого-небудь почуття; згарячу. Спихвату лягнувши про дівчину, він одразу ж і завагався був, бо факт, який мав він на увазі, був явно непереконаливий і недостатній, щоб посіяти сумнів у Грицьковому серці* (Головко, II, 1957, 553); *Хлопець забув про рани, спихвату махнув рукою, охнув, прикусив губу* (Жур., Опов., 1956, 214).

СПОХВА́ЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **СПОХВАТІТИСЯ**, вачу́ся, вати́шся, *док.* 1. Несподівано згадувати забуте, помічати, виявляти щось (недогляд, помилки, суть чого-небудь і т. ін.). *Десять так біля дев'ятої або й десятої хтось голосно позіхав і спихвачувався: — Гай, гай, а я й забув, людоньки добрі, що в хаті солі чекають...* (Козл., Сонце., 1957, 115); *Вже одягаючись, спихватився Динька, що нема шапки* (Зар., На.. світі, 1967, 335); *Лише тепер спихватилися всі, що лелеки-то прилетіли, а сидати їм ніде* (Козл., Сонце., 1957, 46); *Бронко не дуже розбалакувався, бо скоро спихватився, що той, хто питає, краще поінформований від того, кого випитує* (Вільде, Сестри., 1958, 233).

2. Опам'ятовуватися, одумуватися, усвідомлюючи хибність своєї поведінки, думок, намірів і т. ін. *Але чому ж саме вона [Катря], а не Оленка стала такою близькою? — Напевне, така любов, — міркував про себе Журавко, але швидко спихвачувався і відганяв оте марево якнайдалі* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 243); *Радивон.. тут же*

спохватився: вдало чи невдало сказав він? (Горд., Дівчина., 1954, 263); — Молодець! — вигукнула Вікторія і відразу спохватилася, перейшла на шепіт (Хижняк, Тамара, 1959, 223).

СПОХІВ, хóву, ч., діал. Схил. На обривистім спохіві Чорної гори побачив [Іванко] двох людей (Фр., VIII, 1952, 317); По легкім спохіві бляшаного даху збіг [Панталаха] на сам [самий] краєчок (Фр., II, 1950, 259).

СПОХМУРА, присл., розм. З-під лоба, похмуром. Спoxмyра дивиться (Сл. Гр.); Вони спохмура поглядали.

СПОХМУРНІЛИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. мин. ч. до спохмурніти. Спoxмyрнілий, з темним обличчям, опустивши руки, стояв він (Скл., Святослав, 1959, 80); Люда сиділа в хаті.. віч-на-віч з пригніченими, спохмурнілими батьками (Вол., Дні., 1958, 139); Спoxмyрнілий Марат Крицевий напружено зігнувся над столом (Жур., Нам тоді., 1968, 10).

2. у знач. прикм., перен. Похмурий, темний (про предмети і явища природи). Від спохмурнілого лісу лягали незграбні тіні (Збан., Малин. дзвін, 1958, 17); То один, то інший з церковнослужителів неспокійно поглядає на спохмурніле.. небо (Гончар, II, 1959, 358).

СПОХМУРНІЛО. Присл. до спохмурнілий. «Хазяї» степенно [статечно] подякували, відмовились, тільки спохмурніло задумались (Збан., Єдина, 1959, 157).

СПОХМУРНІТИ, ію, ієш, док. 1. Стати похмурим, незадоволеним, надутим; насупитися. Отоді на Карпа й напало. Спoxмyрнів він, мовчазний став, вовкуватий (Коцюб., I, 1955, 305); Горпищенко при згадці про старшу дочку, в якій заміжжя склалось не зовсім вдало, спохмурнів (Гончар, Тронка, 1963, 18); Як вийшла [Текля] заміж, ніби підмінили, ніби хтось лихий викрав з неї веселу, добру душу: спохмурніла, зсохлась лицем, перепалася голосом... (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 170).

2. Зморщитися, надутися, зсунутися при вираженні незадоволення, гніву і т. ін. (про обличчя, брови). Скибине обличчя раптом спохмурніло. Невдоволений одвів очі од дошки (Головка, I, 1957, 335); Обличчя Ганка-ура спохмурніло, в його великих очах спалахнули іскри гніву (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 69).

3. Потьмяніти від гніву, хвилювання, болю і т. ін. (про очі). Заніздра посміхнувся, але зараз же його очі спохмурніли (Добр., Ол. солдатики, 1961, 58); Його само-вдоволене, нещене обличчя почало мінятися — спохмурніли очі, вип'ялися губи... (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 170).

4. перен. Зробитися похмурим, темним. — Диви, як спохмурніло небо, гаряча, знать, буде робота (Мал., Звенигора, 1959, 102); Сонце тім часом сховалось за степом. Високі горби спохмурніли, чіпка сутінь стелилась по схилах (Коцюба, Перед грозою, 1958, 19); Танули в синій імлі вершники. Пісні вже не було чути. Спoxмyрніло поле (Цюпа, На крилах., 1961, 24).

СПОХМУРНІШАТИ, аю, аєш, док. Стати похмурішим. Микита Петрович спохмурнішав ще дужче (Мур., Бук. повість, 1959, 203).

СПОХОВАСТИЙ, а, е, діал. Похиллий, спадистий. Герман опинився недалеко вічварської колиби, що стояла на споховастих, безлісній площині (Фр., VIII, 1952, 371).

СПОЧАТКУ, присл. 1. Перед чимсь іншим; спершу, раніше. Спочатку вона пам'ятає себе чорною, вічно в сажі, коло панських свиней (Коцюб., II, 1955, 13); — Ти б спочатку розпалив огонь під казаном, а тоді воду носив (Тют., Вир, 1964, 134); З комірчини спочатку чується смачне зітхання, старечий скрип ліжка, а далі знову — рівне дихання (Стельмах, Хліб., 1959, 103).

2. З самого початку; знову, наново. Скоро край і п'ятому десятку, І юнацький пал не до лиця... Але так

хотілось би — спочатку І — признаться щиро — без кінця! (Рильський, I, 1956, 264).

СПОЧІВ, у, ч., розм. Те саме, що спочінок. Біль спітнілу спину рве, А треба ж із серпом без розгину згинатися.. І тільки й спочиву, що у старій Ганьки Води напиться з полив'яної баньки (Рильський, Поеми, 1957, 234); Із міста до міста шляхами курними Два вершники мчаться. І коні під ними Потомлені, в милі, забули про спочив (Воронько, Драгі., 1959, 92); Хто йде вперед — не думає про спочив (Бичко, Сійся., 1959, 35); *Образно. На спочив сонечко сіда; І нам за ним плисти... Хай спочива... Після труда Спочинь, мій краю, й ти! (Граб., I, 1959, 230).

СПОЧИВАЛЬНЯ, і, ж. 1. Кімната для сання; спальня. Одна [світличка] була спочивальнею, а друга — чим тільки можна: і залом, і їдальнею, і вітальнею (Гр., II, 1953, 38); Поклавши руку під щок, Курсант спокійно засинає... Ще триста хлопців поруч з ним В просторій чистій спочивальні Неповторимі бачать сні... (Шер., Дорога., 1957, 149); Провівши матір до дверей спочивальні і побажавши їй на добраніч, Юрій взяв свічку і пішов по кімнатах просторого будинку (Кочура, Зол. грамота, 1960, 21).

2. Комплект меблів для такої кімнати. Чим не підходять для неї оті [меблі] з батьківського дому?.. Спочивальня — тисова. Кажуть, не модна вже сьогодні, — але що з того? (Вільде, Сестри., 1958, 504).

СПОЧИВАННЯ, я, с. Дія за знач. спочивати. Чорним очкам нема сання, ніжкам спочивання (Коломийки, 1969, 74); Король Едвард не сподівався Шотландського повстання, Його лицарство розійшлося Уже на спочивання (Л. Укр., I, 1951, 358); *Образно. Все росте. Синім благосним шатром розпростерлося небо, в спокійнім спочиванню лежать гори, зеленими укриті (Хотк., II, 1966, 42).

СПОЧИВАТИ, аю, аєш, недок., **СПОЧИТИ** і рідко **СПОЧИНУТИ**, іню, інеш, док. 1. Те саме, що відпочивати 1. Ішов Кобзар до Києва Та сів спочивати (Шевч., I, 1963, 39); — Я устав і побрів дорогою, та брів я недовго — сів спочивати (Вовчок, VI, 1956, 247); Робилось душно, — я жадав, Щоб де під деревом спочити (Щог., Поезії, 1958, 375); Копає собі й Семен. Утомиться — сяде, спочине, скрутить цигарку (Хотк., I, 1966, 127); На Малаховім кургані Спочити сіли журавлі (Нагн., Вибр., 1957, 25); М'ясе травицею прикрив [Вовк], А сам спочинуть ліг (Гл., Вибр., 1951, 23); Недавно, повернувши з Криму, де спочивав літом, написав новелку для альманаху в честь Кобилянської (Коцюб., III, 1956, 259); — От побила мене лиха та нещаслива година! Сподівалася на старість спочити, — от і спочила! — закінчила стара (Мирний, III, 1954, 72); *Образно. Вітер.. спочивав десь на Дніпровій косі (Ю. Янов., I, 1958, 96); Обридла днів суета людська, Спустився він спочити в темноті (Гл., Вибр., 1951, 85).

◇ Очі спочивають (спочивали, спочили, спочинуть і т. ін.) на кому — чому; Око (погляд) спочиває (спочивало, спочило, спочіє, спочіне і т. ін.) на кому — чому — хтось задивляється (з замилюванням, захоплено, з цікавістю і т. ін.) на кого-, що-небудь. Досі наші очі спочивали на морі (Коцюб., II, 1955, 418); — Панна Обринська була.. готова і в воду скоčiti, щоб лиш не уступити мені.. Але я... — Але ви? — зацікавилась жінка, і її очі спочили з.. заінтересуванням на мені (Коб., III, 1956, 158); Стрімко здіймалася скеля.. на якій око.. спочивало од фарб (Коцюб., II, 1955, 289); На ній спочивав погляд Іванових очей, але сама не сміла й зирнути на нього (Фр., III, 1950, 177); Дорошенко сідає на траві, погляд його спочиває на пшеницях (Гончар, Тронка, 1963, 217); Сэрце (сэрдэнько) спочіне (спочило і т.

ін.) — хто-небудь знайде (знайшов) душевний спокій, заспокоїться (заспокоївся). *Згадаймо! може, серце Хоч трохи спочине* (Шевч., I, 1963, 65); *Думка спить і серденько спочило; Я дивлюсь на обличчя твоє; Тихе море спокою навчило Невгамовнеє серце мов...* (Л. Укр., I, 1951, 67); **Спочивати** (спочіти) душею (серцем) — знаходити душевний спокій, заспокоюватися. *Спасибі тобі, велике спасибі за лист. Я хоч на хвилину спочив душею* (Коцюб., III, 1956, 162); **Спочивати** (спочіти) на лаврах див. лавр.

2. Те саме, що спати. [Грицько (увіходячи):] *Я думав, що ви ще спочиваєте. Доброго ранку вам!* (Мирний, V, 1955, 181); *В ту суботню ніч, коли всі вже спочивали у верхівнянському палаці, не спочивала тільки господиня — Евеліна Ганська* (Рибак, Помилка..., 1956, 42); — *Вечеряли у світлиці, Мед, вино пили; І в кімнаті на кроваті Спочити лягли* (Шевч., II, 1953, 184); *Може, мати на полу спочити лягла — спить: очі закриті* (Головко, II, 1957, 421); *Князь і не спочинув... Та п'є, та гуляє Аж у гаї... Бо в покоях Дочка спочиває.. Реве хазяїн: — Будем п'ять, Аж поки наша доня спить* (Шевч., II, 1953, 15); *Образно. *Ніч тиха, всі вулиці в сні спочивають* (Л. Укр., IV, 1954, 98).

3. перен., уроч. Бути мертвим, лежати в могилі. [Настя:] *Чи живий ще тут мій милий син Панас? Чи, може, спочивав вже у сирій землі* (Н.-Лев., II, 1956, 459); [Хмельницький:] *Прощай, Туре. Тебе покриємо високою могилою, щоб століття люди бачили і знали, де спочивав славний син народу нашого...* (Корн., I, 1955, 256); *Старий спочив уже на цвинтарі* (П. Куліш, Вибр., 1969, 264); *В могилі героїв спочив капітан, Безстрашний моряк з України* (Нагн., Вибр., 1957, 207); *По смерті я мирно спочину в оселі спокійній* (Зеров, Вибр., 1966, 249); *Коли бій замре й розпливеться пороховий дим... жертві спочинуть на межах у братських могилах* (Ю. Янов., I, 1958, 154).

Спочивати (спочіти) в бозі, заст.; **Спочивати** (спочіти) вічним сном — бути похованим, лежати у могилі. *Ось каплиця на дорозі. Давно тут спочивав в бозі якийсь-то князь, тепер святий, що месник вбив його лихий* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 180); *Вічним сном спочивають там [на кладовищі] герої-гвардійці...* (Вишня, I, 1956, 309); *Делегація.. поклала.. землю, взятую з могили І. П. Котляревського в Полтаві, й гроно червоної калини, під якою спочивав вічним сном великий син України* (Веч. Київ, 11.IX 1969, 1); **Спочіти** навіки — умерти; бути похованим. *І знову плаче трембіта. Тепер вже на смерть... Спочив хтось навіки по тяжкій праці* (Коцюб., II, 1955, 314); *Син його не повернувся з Балканських гір: навіки спочив.. у братській могилі аж у Болгарії* (Стельмах, I, 1962, 339); [Тут] **спочиває** (спочів, спочіло) прах (тіло) кого — хтось похований, лежить у могилі. *На його [Онуфріївського монастиря] цвинтарі, який колись містився біля монастирської церкви, спочив прах Івана Федорова — великого вітчизняного просвітителя* (Наука..., 1, 1973, 40).

СПОЧИВАТИСЯ, ається, недок., безос., розм. Відновлювати сили після втоми (фізичної чи душевної); // Проводити час на дозвіллі, не працюючи. *Обидва сіли на канапу, Сірко почав розпитувати, як їздилося Кільчевському; як сподобався йому Крим, як спочивалося* (Сенч., Опов., 1959, 184).

СПОЧИВАЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до спочивати 1. *Образно. *Всі вони [хлібороби] разом були як би одною силою, одною міццю, що йшла проти другої сили й моці, спочиваючої в землі* (Кобр., Вибр., 1954, 44).

СПОЧИВОК, вку, ч., розм. Те саме, що спочінок. *Ніч криє і місто, і табір ворожий.. Поснули усі до спо-*

чивку охочі (Л. Укр., I, 1951, 112); *Він ще трохи посперечався для ввічливості, але, врешті, зостався. Видимо, радий був теплу й спочивкові* (Хотк., I, 1966, 164); *Знесилені втомою, попадають [малолітки] дець під лісо-смугою просто в грязюку, на короткий спочивок* (Гончар, Бригантина, 1973, 109).

Без спочівку — те саме, що **Без спочінку** (див. спочінок). [Матвій:] *А він.. нарівні зо всіма роботу всяку робе [робить]; одпочиватиму, каже, як умру.* [Всі:] *Надто працював, без спочивку* (К.-Карий, II, 1960, 164); [Микита:] *Ох, нене ж моя ріднесенька, нащо ти мене породила? ..Маю я без спочивку страждати!..* (Кроп., I, 1958, 117); *Іти на спочівок* — те саме, що *Іти на спочінок* (див. спочінок). — *Та по панщині усі додому, до своєї хати, ідуть на спочивок* (Вовчок, I, 1955, 149).

СПОЧИЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до спочіти 1. *Послужливо відкрив [Шаула] ворота, доки сотник сів на спочилого коня* (Ле, Наливайко, 1957, 113); *До тебе муж твій пишний доторкнеться, Зо сну розбудить, — і спочили руки Йому простягнеш для обіймів ти* (Рильський, II, 1960, 91).

СПОЧИН, у, ч., розм. Те саме, що спочінок. *Добраніч вам хоч на хвилину; Ми будем стражами спочину До перших променів зорі...* (Стар., Поет. тв., 1958, 195); *Не до спочину в колгоспі — по всій країні йдуть жнива!* (Шпорта, Твої літа, 1950, 36).

Без спочіну — те саме, що **Без спочінку** (див. спочінок). *Голуб летить і летить без спочину* (Шпорта, Мужність, 1951, 43); *Він ще не відав, у який бік піде, але знав — йтиме без спочину все життя* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 111).

СПОЧИНОК, нку, ч. Відновлення сил після втоми, припинення праці, руху і т. ін.; відпочинок. *Вдома чекає [Маланку з Гафійкою] спочинок і сон* (Коцюб., II, 1955, 27); *Останніми днями працював, забуваючи про їжу, про спочинок* (Ільч., Серце жде, 1939, 220); // Проведення часу без праці, на дозвіллі. *Тихими літніми вечорами, в години спочинку, він брав свою стареньку скрипку, грав і наспівував російські, українські та білоруські пісні* (Мас., Життя..., 1960, 5); *Купаються в морі дівчата, Лунає веселий сміх. Дівчата легкі, мов качата, Діждали спочинку і втіх* (Воронько, Славен мир, 1950, 75); // Коротка перерва під час якоїсь дії; перепочинок. *Дорога довга.. Ми ідемо, спочинку ні хвилини* (Л. Укр., I, 1951, 69).

Без спочінку — безперестанку, безперервно; не відпочиваючи. *Проживає Олесь, працюючи без спочинку* (Вовчок, I, 1955, 29); *Всі були пройняті думкою про повсталу Прагу.. І тому наказ, яким керувався полк, без спочинку поспішаючи вперед, здавався Козакову його власним наказом* (Гончар, III, 1959, 431); *Іти на спочінок див. іти; Кімната спочінку* — кімната, у якій відпочивають (на підприємстві, у водолікарні, на вокзалі і т. ін.). *Після роботи і обіду Жанна часто залишалася в кімнаті спочинку* (Собко, Граніт, 1937, 90); *Не давати спочінку кому: а) не давати можливості відпочити кому-небудь. Михайло розмахував косою, гострив її, не даючи собі спочинку* (Томч., Жменяки, 1964, 114); *По смерті матері Гарецький заходився сам господарювати і не давав людям спочинку, сам щодня на поле заглядав* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 336); б) безперервно тривожити, непокоїти кого-небудь. *Важкі випробування падали на їх голови одне за одним, не даючи ні спокою, ні спочинку* (Довж., I, 1958, 424); *Не знати спочінку* — те саме, що *Не мати спочінку* (див. мати ²). *Приходилось [Мотрі] у чужих людей косити, хліб заробляти, спину не розгинаючи, спочинку не знаючи...* (Мирний, I, 1949, 133); *Ганнина банда не знала тепер спочинку* (Гончар, Таврія..., 1957, 547); — *Тут день і ніч мізкуєш розумом,*

не знаючи спочинку (П. Куліш, Вибр., 1969, 158); *Образно. Земля весь час дрижить, не знає спочинку (Гончар, III, 1959, 277); Не ма́ти спочинку див. ма́ти²; Ру́ки [та но́ги] не зна́ють (не зна́ли) спочинку; Ру́ки [та но́ги] не ма́ють (не ма́ли) спочинку — хтось, не відпочиваючи, багато працює (працював). Заголені руки [Джузеппе] ніколи не знають спочинку (Коцюб., II, 1955, 414); — Хто за тобою ходив? Чиї руки спочинку не знали, вовтузячись біля тебе? (Мирний, III, 1954, 28); По наших селах українських багато є таких господарів,.. котрі цілий вік свій у роботі та роботі, руки та ноги спочинку не мають (Мирний, I, 1954, 47).

◇ Ві́чний спочі́нок див. ві́чний.

СПО́ЧИНУТИ див. спочива́ти.

СПО́ЧИТИ див. спочива́ти.

СПО́ЧУВА́ННЯ, я, с., рідко. Те саме, що спі́вчуття́, спі́вчува́ння. Не треба їй ні сліз, ні спочування, їй треба тільки волі і простору (Л. Укр., I, 1951, 194); Галецька запримітила, що молода дівчина й думки не має гордувати нею та нехтувати, а питає з щирим спочуванням до її лихої долі (Н.-Лев., IV, 1956, 310).

СПО́ЧУВА́ТИ, аю, аєш, недок., СПО́ЧУТИ, ую, уєш, док., рідко. 1. Те саме, що спі́вчува́ти. Я люблю тебе так через те, Що на других ти мало похожа,.. Що ти здатна життя зрозуміти, Спочувати в борні чоловіку (Граб., I, 1959, 440); Люди спочували йому, але далі спочуття діло не йшло (Коцюб., I, 1955, 339); Горпина цілком спочувала Мелашці (Л. Янов., I, 1959, 152); — А на мене, — говорю, — то я б із малою дитиною розмовляла. Нехай мені спочув абихто! Свої думки-гадки повимовляю, поплачу... (Вовчок, I, 1955, 261).

2. Те саме, що відчува́ти. — Мені їх любі слова чуються, я їх кохання спочуваю, в мене серце схне!.. (Вовчок, I, 1955, 222).

СПО́ЧУЙЛИВИЙ, а, е, діал. Спі́вчутливий. Менший брат ще гірш палкий та спочуйливий (Вовчок, I, 1955, 309).

СПО́ЧУТИ див. спочувати́.

СПО́ЧУТЛИВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що спі́вчутлі́вий. Мариня, яка все бачить і більше розуміє, чим мої освідчені сестрички, водить по мені спочутливими.. очима (Вільде, Пов. і опов., 1949, 189); Марко кида спочутливі.. погляди на дівчину (Горд., Дівчина.., 1954, 7).

СПО́ЧУТЛИВО, рідко. Присл. до спочутлі́вий. — Чого це вам, тітко? — спитала Ярина спочутливо (Панч, Гомон. Україна, 1954, 282); Спочутливо і уважно молоді слухали гірку повість про долю старого (Горд., II, 1959, 232).

СПО́ЧУТТЯ́, я́, с., рідко. 1. Те саме, що спі́вчуття́. Коли ти від людей ждеш одмови, Чи шукаєш у них спочуття, — То співай не про ранок любові, А про захід вечірній життя (Граб., I, 1959, 508); — Теж люди! — з робленим спочуттям, іншим голосом казав Муляр (Вас., I, 1959, 90); Вона надійшла до Пріськи й, слова не мовивши, міцно поцілувала її. Це був перший поцілунок, що зазнала Пріська на селі від чужих людей, це було перше спочуття до її горя (Л. Янов., I, 1959, 182).

2. рідко. Те саме, що почуття́. І звідки дзвін? І звідки в грудях спочуття безкрає? Не «Воскресіння», не «Різдво» — нове новітнє торжество шумить і наближав (Тич., I, 1957, 135).

СПО́ШЛИТИ, лю, лиш, док., перех., розм. Зробити що-небудь пошлим.

СПО́ШЛИТИСЯ див. спошля́тися.

СПО́ШЛЯ́ТИСЯ, яюся, яєшся, недок., СПО́ШЛИТИСЯ, люся, лишся, док., розм. Ставати пошлим. Як слово іноді спошляється гаряче, Попавшись на язик дотепного ділка (Рильський, Поеми, 1957, 272).

СПО́ЮВАННЯ́¹, я, с. Дія за знач. спобювати¹.

СПО́ЮВАННЯ́², я, с. Дія за знач. спобювати². Спояванням називаються з'єднання брусків або дощок по здовжніми ребрами. В результаті споявання дістають столярний щит (Стол.-буд. справа, 1957, 180).

СПО́ЮВАТИ¹, юю, юєш, недок., СПО́ЮТИ, спою, спбіш, док., перех. Даючи багато спиртного, доводити кого-небудь до сп'яніння. — Ї там [у селі] така п'явка, що споює людей, а потім забирає за горілку кептарі [кептарі] (Гжицький, Опришки, 1962, 223); — Можеш сам пити, але моїх квартирантів не споюй, — сердито метала колючі іскри на Затонова Пилипівна (Чаб., За півгодини.., 1963, 28).

СПО́ЮВАТИ², юю, юєш, недок., СПО́ЮТИ, спою, спбіш, док., перех. Приганяти, скріплювати що-небудь (у столярній роботі).

СПО́ЮВАТИСЯ¹, юється, недок. Пас. до спобювати¹.

СПО́ЮВАТИСЯ², юється, недок. 1. Те саме, що з'єднуватися. — Поля наші спювалися разом, неначе земля сама бажала того (Коб., II, 1956, 153); Як парубок хоче конче дівку взяти, то.. як увійде в хату, усіх якнайборше [якнайшвидше], де лавки спюються; тоді йому її вже ніхто не відіб'є (Коб., I, 1956, 482).

2. Пас. до спобювати².

СПРА́ВА¹, и, ж. 1. Робота, заняття людини, пов'язані з розумовим або фізичним напруженням; те, що робить людина, чим займається; діло, праця. Шрейбер наказав переправлятися на протилежний берег. Вода була ще по-весняному висока. Довелося будувати міст. Цю справу доручили Макшееву (Тулуб, В степу.., 1964, 251); Оріся весь час плакала і тремтіла, в неї все валилося з рук, взявшись за діло, вона не доводила його до кінця, це сердило стару, і вона.. накрїчала на невістку, щоб та.. робила свою справу, бо вже час виходити з хати (Тют., Вир, 1964, 278); — Ти не повіриш, командире, яка це тонка штука — кувати троянду, щоб була вона ніжна й шершава.. Викувати троянду не кожний зумів, і я щоразу повертався до цієї справи (Ю. Янов., II, 1958, 223); Вже третій рік я дояркою. Справа ніби сама в руки дається, а мама все поглядає збоку і все ще не вірить, що я так досконало оволоділа справою (Хлібороб Укр., 5, 1968, 12); // Робота, заняття і т. ін., пов'язані з виробництвом, службою, громадськими обов'язками і т. ін. Перші дні по моєму приїзді треба було згаяти на службові справи (Мирний, V, 1955, 399); Викликаний повісткою до губернського суду в якійсь земельній справі,.. побіг Купріян до Чернігова раннім-рано до схід сонця і ввечері повернувся додому (Довж., I, 1958, 83); Активна і свідомо участь трудящих в управлінні всіма справами суспільства здійснюється не тільки через державні органи, а й з допомогою розгалуженої мережі масових громадських організацій (Ком. Укр., 6, 1975, 36); // Уживається в складі назв установ, відомств і т. ін. Ви, певно, читали вже в газетах звістку про те, що міністерство внутрішніх справ затвердило статут нового добродійного товариства імені Шевченка (Коцюб., III, 1956, 198); Науковим центром по розв'язанню проблем підготовки металургійної сировини на Україні є лабораторія підготовки металургійної сировини, що входить до складу Інституту гірничої справи АН УРСР (Наука.., 7, 1955, 35); // Уживається в складі назв службових посад. У Варшаві я проробив майже рік, — спочатку при російсько-українсько-польській репатріаційній комісії по обміну військовополоненими, а потім керуючим справами посольства (Довж., I, 1958, 18); — От прочитаю вам, що.. наш подільський губернатор писав тоді міністру внутрішніх справ про наші страйки, — і Степан Васильович поліз рукою у

внутрішню кишеню (Стельмах, I, 1962, 504); // у сполуч. з ім. у род. в. Заходи, що стосуються якої-небудь галузі суспільного життя. Треба, щоб уся справа виховання, освіти і навчання сучасної молоді була вихованням в ній комуністичної моралі (Ленін, 41, 1974, 294); Історія не знає держави, де б з таким розмахом, як у Країні Рад, була поставлена справа освіти, так повно задовольнялися духовні запити людини (Ком. Укр., 5, 1967, 18).

Братися (взятися) до справи — починати діяти, приступати до виконання чого-небудь. Хлопець завжди пильнує, ретельно береться до справи (Донч., I, 1956, 479); Молодий, легкий, смагливий, Гомінливий, ніби птах, Він уважно взявся до справи Із секатором в руках. Там відріже зайву парость, Там підв'яже гілки (Рильський, III, 1961, 201); Важка (трудна, нелегка і т. ін.) справа — те, що вимагає напруження, великих зусиль і т. ін. для здійснення. [Д и я к о н (подумавши):] Се справа трудна... Сам я не здолаю розважити її (Л. Укр., II, 1951, 408); Весті справу — здійснювати, виконувати, робити що-небудь. Він вважав себе ватажком, і його згодились [хлопці] слухати, але як він мав вести далі справу — бігме не знав (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 64); Вирішувати (вирішити) справу — розв'язувати певним чином якесь питання. Обличчя хлопця було відвертим і простим, воно зробило на ректора хороше враження, і він за цю коротку хвилю вирішив справу і щось тихо сказав секретарці (Тют., Вир, 1964, 62); Віддаватися (віддатися) справі: а) захоплюватися чим-небудь. Безтурботно ставлячись до інших наук, він міг до самозабуття віддаватися справі, зв'язаній з технікою, роботі в радіогуртку чи в гуртку авіамоделістів (Гончар, IV, 1960, 78); б) заглиблюватися у яке-небудь діло, заняття, зосереджуватися на чомусь. Він, посміхаючись і радіючи, що може, нарешті, віддатись улюбленій справі, Засвітив свічку, розклав свої малюнки (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 49); Відкладати (відкласти) справи (справу) — перенести здійснення, виконання чого-небудь на пізніший строк. В селі темно і тихо. Всякі продавці «ямурта» (яєць), винограду, чадр і іншого відклали свої справи на будень (Коцюб., I, 1955, 291); Майстер золотих (срібляних, срібних) справ; Майстер ювелірних справ, заст.— ювелір. З другої половини XVIII ст. побутують такі назви, як «майстер золотих і срібляних справ», «срібляних справ майстер» (Укр. золотарство..., 1970, 6); Майстер своєї справи див. майстер; Перейти до справи (до справ) — почати діяти, приступити до виконання, здійснення і т. ін. чого-небудь. — Що саме ви хотіли з дипломатії? — не давши йому оговтатись, одразу перейшла до справи Людмила. Павло назвав автора (Головко, II, 1957, 488); Вурм чаю не схотів і холодним офіціальним тоном зразу перейшов до справи: — На якій підставі ви не виконали наказу Наркомвійськ? (Довж., I, 1958, 142); Потім скрутив [Чечура] цигарку й перейшов до справ (Дмит., Розлука, 1957, 297); Повертати (повернути) справу (справою) — надавати здійсненню, розв'язанню яких-небудь питань певного спрямування. Бує [Микола] приємно вражений тим, як повернув справу Андрій. Товариш враз виріс у його очах, бо Микола розумів, що сам він до такого б не додумався (Збан., Курил. о-ви, 1963, 146); Всі неначе ждали на те, .. та й ніби тишились, що Мицько був здогадливий та повернув справою так, як їй і слід бути (Март., Тв., 1954, 198); Проста справа — щось нескладне, неважке для розуміння, вирішення, здійснення. — Виміряти ліс — не така вже й проста справа, не у всякого вистачить кебети. — А ви ж як виміряєте? (Стельмах, I, 1962, 254); Спільна справа — те, що здійснюється всіма у суспільстві, колективі і т. ін.

— Земля нам потрібна для спільної справи — для Любарського радгоспу. Треба допомогти йому (Стельмах, II, 1962, 142); Справа вийде (виходить і т. ін.) інакше — що-небудь набирає, набере зовсім іншого або протилежного характеру, виявлення. — Треба вибиратись з Лубен зовсім, треба вивезти з Лубен хатком, що можна вивезти. Я гадав, що справа вийде інакше (Н.-Лев., VII, 1966, 146); Справа наживна див. наживний¹.

△ Повірений у справах див. повірений; Поточні (біжучі) справи — пункт порядку денного зборів, засідань, нарад і т. ін., змістом якого є певне коротке оголошення, повідомлення тощо. Повістка дня така — взяв він папірець і читав: 1) заява громадянина хутора Огірі, Обухівської сільради, Кушніренка і 2) поточні справи (Головко, II, 1957, 57).

◇ Бүти в (у) курсі справ (справи) — знати справжній стан речей, бути обізнаним у чому-небудь, добре поінформованим про щось. На Капрі збираюся, аж настануть морози.. Ще не раз до того часу напишу до Вас, тож будете все в курсі справ (Коцюб., III, 1956, 400); — Обгородив [Борейко] себе такими ж, як сам, обивателями, вони його хвалять, а він їм усе прощає. Одним словом, тобі розжовувати не треба, ти й так у курсі справи (М. Ю. Тарн., День., 1963, 356); — В другій і третій бригадах ланки очолюють механізатори. — Не механізатори, а члени рілльничих ланок, — підправив голову тов. Гончар. — Ви не в курсі справи (Рад. Укр., 7.IV 1961, 2); Вбити справу — досягти бажаного результату у чому-небудь. Суддя був сердитий ще й тому, що [на процесі] було аж два адвокати, та не міг справи вбити (Март., Тв., 1954, 109); Взяти справу в свої руки — включити щось у сферу своєї дії. Зазначу тільки свою радість, що власне Ви взяли цю справу в свої руки, бо вже давно почувається пекуча потреба в упорядкуванню видань для людю (Коцюб., III, 1956, 120); Відкладати (відкласти) справу (справи) в довгий ящик (у довгу шухляду) — зволікати з чим-небудь, затримуючи здійснення, виконання його на тривалий, невизначений час. Центральна рада, не відкладаючи справи в довгу шухляду, одразу продала Україну німцям (Вишня, I, 1956, 445); Із знанням справи див. знання; І справі кінець — те саме, що І ділу кінець (див. кінець¹); Кишенькова справа див. кишеньковий; Мокра справа див. мокрий; Справа стоїть добре (погано і т. ін.); Справи стоять добре (погано і т. ін.) — виражає оцінку стану здійснення, виконання і т. ін. чого-небудь. Справа з газетою стоїть, здається, дуже погано (Коцюб., III, 1956, 162); Справа стоїть (стояла і т. ін.) так; Справи стоять (стояли і т. ін.) так — виражає стан здійснення, виконання, розв'язання і т. ін. чого-небудь. Щодо мого наміру вступити в монастир, то справа стояла так. Я дуже цікавився життям ченців (як белетрист..) і.. мав намір залишитися на довгий час у гірському монастирі Кузьми-Дем'яна, що коло Алушти (Коцюб., III, 1956, 292); Справ по горло у кого — хтось дуже зайнятий, надзвичайно завантажений. У Дмитра було справ, як говориться, по горло — то укрупнення, то сімба, то електростанція, а це вже й ремонт тракторів починається (Збан., Переджнив'я, 1960, 412); Усе (це і т. ін.) у справі — уживається для вказівки на наявність порядку в чому-небудь, налагодженості, підготовленості і т. ін. чогось. [П е т р о:] Я тим часом і пороку, і куль, і самопалів, і всяких знарядів надбає, щоб усе у справі було (Кост., I, 1967, 183); Як [йдуть] (йдуть, там і т. ін.) справи — у якому напрямі розвиваються події, як відбувається, здійснюється і т. ін. що-небудь. Ну, як же там «Плеяда», Як справи йдуть у нас? Чи «Музи співодайні» Навідують там вас?

(Л. Укр., I, 1951, 38); *Півгодини тому Козаков був посланий на переправу розвідати, як там справи* (Гончар, III, 1959, 361); *Зустрілося кілька саней з пораненими. Хтось із колони запитав: — Ну, як там [на фронті] справи, братці?* (Тют., Вир, 1964, 492); *Як стоїть справа з чим — у якому стані перебуває розв'язання, здійснення і т. ін. чого-небудь. Я дуже інтересуюся, як стоїть справа з виданням книжок у Видавничій Спілці* (Коцюб., III, 1956, 224).

2. Задум, намір зробити, здійснити, виконати і т. ін. що-небудь. — *Орда сполохає наше військо. Пропаде наша справа! В шляхти впаде дух, військо втратить мужність, жовніри розлетяться з поля битви, наче сполохані кури з сідала* (Н.-Лев., VII, 1966, 234); // *Певна ситуація, що складається на даному етапі, в даний момент. Можна було б гнівно хряснути дверима, кинути образливу лайку, але ж це не пособить справі* (Стельмах, I, 1962, 299); *Він підійшов скрадливими кроками до стола, міцно затис у пальцях черемхове пужално.. Потім зодяг шапку і, гримнувши дверима, вийшов з кабінету. Цим своїм вчинком він трохи не погубив усієї справи* (Тют., Вир, 1964, 148).

Доводити (довести) справу до кінця (до краю) — закінчувати здійснення, виконання чого-небудь. *Поможіть уже, любий пане Володимире, довести справу до якогось кінця, бо страх як гроші потрібні і то зараз* (Коцюб., III, 1956, 280).

◇ Промазати справу, фам. — зазнати невдачі, не мати успіху в чому-небудь. *По-моєму, негаразд відкласти твою [материну] «Світову річ» на великдень, — тепер кращий сезон, а тоді дехто роз'їдеться, дехто з любителів замотається, то ще й знов промажуть справу* (Л. Укр., V, 1956, 222); *Справа ляснула див. ляснути!*; *Справа на лад (до ладу, добре і т. ін.) іде (пішла, піде і т. ін.) — налагоджується успішно здійснення чого-небудь. — Йдіть та побалакайте з Марусею... та коли справа в вас піде до ладу, то дайте мені знати, сповістіть мені зараз* (Н.-Лев., VI, 1966, 59); *Справа на мазі див. мазь.*

3. Те, що безпосередньо стосується кого-небудь, входить у його завдання. *Його справою було неухильно виконувати свою службу. І він її виконував* (Гончар, Тронка, 1963, 138).

Власна (особиста, приватна) справа — те, що пов'язане з своєю особистістю, торкається тільки її. *Всі були пройняті думкою про повсталу Прагу.. Козаков дивився на все це, як на свою особисту справу, звичайну і природну* (Гончар, III, 1959, 431); *А бува ще й так, що та приватна справа і сама знівечилась* (Мирний, V, 1955, 418); *Кривна справа — те, що дуже близьке кому-небудь і глибоко хвилює когось. Радянський народ сприйняв накреслення ХХІІІ з'їзду КПРС як всенародну програму будівництва комунізму, як свою рідну і кровну справу* (Ком. Укр., 1, 1967, 4).

◇ Справа життя — щось надзвичайно важливе, серйозне для кого-небудь. *Маю робити й робити Те, що належить мені.. Не пополам із'горем — Буду робить до пуття Те, про що ми говорим: Справа мого життя* (Дор., Тобі, народе..., 1959, 67).

4. Спеціальність, професія, коло занять, певна гаузуз знань або навичок. *Баба Зінька приставила готувати обід молодичь, котрі добре знали куховарську справу* (Н.-Лев., VI, 1966, 368); *Тимка і Марка не послали на фронт з тим ешелонам, у якому вони їхали, а залишили в резервних частинах.. З тиждень вони вчилися військової справи* (Тют., Вир, 1964, 487); *Уроки ковальської справи вів Каленик Романович Лукійченко* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 4); *Словникова справа має не тільки величезну практичну вагу, а й не менше теоретичне,*

пізнавальне, філософське значення (Рильський, III, 1956, 82); // *Коло чийхсь повноважень. Голови не було, а секретар сказав, що він у комісії зараз по огляду будівель, і радив іти туди до нього, як діло важне. Але потім сам, вислухавши їх [Зіньку та Півнівську], теж руками розвів — нічого не поробиш, мовляв: справа це начміліції* (Головко, II, 1957, 170).

△ Гірнича справа див. гірничий.

5. Питання або ряд питань, які вимагають розв'язання. *Давид довго не барився вже, улаштував іще деякі свої справи й рушив додому* (Головко, II, 1957, 82); *Чи варто було гаяти тут час! Вільгельм кинувся з кімнати. Тепер у нього є справа до бургомістра!* (Загреб., Європа. Захід, 1961, 152).

◇ Болбча справа див. боліучий; Мати справу (справи): а) те саме, що Мати діло (див. діло). *Наталя, безумовно, хвилювалась. Мати справу з живою людиною — зовсім не те, що лікувати ляльок* (Донч., VI, 1957, 10); *Сьогоднішній хлібороб має справу не з примітивними знаряддями, а з досконалою технікою, мінеральними добривами і хімічними засобами, широко застосовує досягнення агрономічної та зоотехнічної наук* (Ком. Укр., 6, 1975, 80); б) мати ділову потребу у чомусь. *Все розкажу... потому. А тепер маю до тебе справу..* (Коцюб., II, 1955, 127); *Сагайді доводилось не раз мати з Антоновичем різні справи* (Гончар, III, 1959, 331); *Зупинився я аж тоді, як уздрів перед собою судовий будинок. Бо я й тут маю справу. Звідаюся, чи той ґрунт, що я купив, уже записаний на мене* (Март., Тв., 1954, 204); У (в) справах; У (в) справі: а) з певною метою, для з'ясування, виконання, здійснення і т. ін. чого-небудь. *Мені треба було їхати в Каховку у справах* (Вітч., 8, 1958, 91); *Ти мене питала про Пятницького.. Я бачився з ним всього 2 рази, бо він ходить до нас тільки в справах* (Коцюб., III, 1956, 413); *Оксана Кульбака.. їде провідати сина. Вирушаючи в справах на ГЕС, директор прихопив і її, бо це майже по дорозі* (Гончар, Бригантина, 1973, 148); б) (чого) з приводу розв'язання, здійснення, виконання і т. ін. чого-небудь. *Дуже мені прикро, що не вдалося умовити Мирного погодитися з Спілкою в справі видання «Повії» й других нових, недрукованих праць* (Коцюб., III, 1956, 215).

6. Документи, які стосуються якої-небудь особи, події і т. ін. *Настя ходила до адвоката. Адвокат розпитувався, переглянув справу й похитав головою* (Коцюб., I, 1955, 76); *Господарство школи було все на виду, справи підшиті в папки, описані* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 25); *Він уважно перечитав всю справу Шевченка і здивувався: був там і обвинувальний акт, і протоколи допитів, і вирок. Не було тільки тих віршів, за які спіткала його така жорстока доля* (Тулуб, В степу..., 1964, 79); // юр. Судовий процес з приводу якого-небудь злочину, якоїсь кримінальної або карної події і т. ін. [М а т р о н а:] *А поки що, добродію, прошу мені не заважати слухать справи і більш не озиватися до мене* (Л. Укр., II, 1951, 527).

Заводити справу — оформляти ділові папери з приводу вчиненого ким-небудь злочину, якоїсь події негативного характеру і т. ін. — *Тут слід заводити справу не на голову колгоспу, а на того, хто призвів до такої плутанини в постачанні колгоспів* (Кучер, Трудна любов, 1960, 240); *Особова справа див. особовий.*

◇ Здавати (зда́ти) справи див. здавати; Зробити справу — учинити розправу над ким-небудь. — *Я засяду на тебе [ведмеда] в тім виверті! Все мені одно, смерть або життя, а з тобою мушу зробити справу!* (Фр., IV, 1950, 26).

7. *заст.* Необхідна для чого-небудь річ, потрібні для виконання, здійснення і т. ін. чогось інструменти, знаряддя праці тощо. *От і зріс козак на славу, Роздобув козацьку справу; Баче [бачить] шлях широкий в полі, Та й пішов шукати долі* (Щог., Поезії, 1958, 137); *Та такечки і зібравсь [Тихон]: то своїх було воликів десять парок, а тепер вже в нього двадцятаро пар; є й вози і вся справа* (Кв.-Осн., II, 1956, 132); — *Заграв би вам, та, бачите, Справи нема... справи. Учора був на базарі, Кобза зопсувалась... Розбилася...* (Шевч., I, 1963, 148).

8. Явище, подія, факт і т. ін. суспільного або особистого життя, що пов'язані з чим-небудь, супроводять або викликають що-небудь, впливають на щось. *Мое діло триматись точно того, що казав мені [роботодавець],... і повідомити його точно про справи для нього цікаві* (Л. Укр., V, 1956, 146); *Пристав показує вчителеві наказ про обшук. В наказі не написано про арешт незалежно від обшуку. І це вже гаразд: значить, про справу з філером не знають* (Стельмах, I, 1962, 592); *Справа ця на фестивалі у Чернігові була, як мене туди послали таки з нашого села* (Гонч., Вибр., 1959, 59).

Добра справа; Добрі справи — виражає позитивну оцінку такого явища, факту і т. ін., що заслуговує схвалення. *За добру справу варто добре постояти* (Укр. присл., 1963, 158); *Були, як живодайна туча, Слова, що варті добрих справ: Мужичька правда є колюча, А панська на всі боки гнуча...* (Рильський, III, 1961, 26); *Добрими справами радують рідну Вітчизну трудівники села Української РСР* (Ком. Укр., I, 1969, 5); *Запивати справу* — пити вино, горілку, пиво і т. ін. з приводу успішного завершення якоїсь події (купівлі, продажу тощо). *Читальню будували на громадській толоці. По звичаю, принесли читальники кілька пляшок пива й під тим будинком запивали справу* (Март., Тв., 1954, 293); *Інша справа див. інший; Кéпська справа; Кéпські справи див. кéпський; Мáрна справа див. мáрний¹; Погáна справа; Погáні справи* — виражає негативну оцінку невтішного явища, факту і т. ін. — *Вернути хлопів з Путивля! — крикнув Єремія. — Вернути б... але вони добротіть не вернуться, — сказав Коляда. — Гм, гм, — замикав [замугикав] Єремія, — погана справа* (Н.-Лев., VII, 1966, 27); — *І що воно буде, як люди отак пошматують землю, з чого вони хліб їстимуть тоді? Погана справа* (Коцюб., I, 1955, 110); — *Погані твої справи, командире. Жаром від тебе пашисть, як від палаючої тайги* (Тют., Вир, 1964, 319); *Сердечна справа; Сердечні справи див. сердечний; Справа зрушилася (зрушиться) [з місця (з мертвої точки)] див. зрушуватися; Справа міру* — система заходів, скерованих на створення дружніх, миролюбних відносин між народами, державами. — *Пам'ять про тих, хто поліг у минулій великій війні, відстоюючи справу миру, відповідальність і обов'язок перед народом зобов'язують нас з подвоєною енергією проводити політику нашої партії, боротися за міцний мир на землі* (Ком. Укр., 6, 1975, 13); *Справа свободи (незалежності і т. ін.)* — система заходів, скерованих на підтримку боротьби пригноблених народів за своє визволення. *Всі ці роки ми [радянські люди] вели наполегливу, невтомну боротьбу за міцний мир, за справу свободи, незалежності і прогресу* (Ком. Укр., 6, 1975, 11); *Справа чéсті див. чéсть; Справу зрушити [з місця (з мертвої точки)] див. зрушувати; Хід справи (справ) див. хід.*

◇ *Стан справ* — те саме, що *Стан (сіла) речей* (див. річ¹). В боротьбі за реалізацію зустрічного плану активно формується згуртований виробничий колектив, а в кожного працівника — високе почуття відповідаль-

ності за стан справ на виробництві (Ком. Укр., 6, 1975, 62).

9. *рідко.* Акт, дія сценічного твору. *В мене ще є переписаний переклад Шекспірового «Короля Ліра», «Не вгадай духу!» — життєві малюнки в 5 справах, третя частина «Повії»* (Мирний, V, 1955, 431).

◆ *Віграти справу (справи)* — добитися перемоги, позитивного результату в чому-небудь. [Старший:] *Я Казюку й сам добре знаю, не одну справу з ним виграв!* (К.-Карий, I, 1960, 41); *Той час, що роз'єднував двоє побачень дипломатів, допоміг комісарові високо поставити ім'я своєї країни на політичних сторінках. Але міністр тим часом теж не гаяв часу: він виграв кілька справ у двох більших і сильніших держав* (Ю. Янов., II, 1958, 108); *Десята справа див. десятій; Залагоджувати (залагодити) справу (справи)* — улаштовувати що-небудь. *Тихович оповів свою пригоду [про боротьбу з філоксерою] та прохав ради. Панотець уважно вислухав його. — Добре, я залагоджу справу.. Тільки не знаходьте більш філоксери на наших садках* (Коцюб., I, 1955, 225); *Нам треба було залагодити ще деякі справи з документами у старостві — і можна було виїздити до Варшави* (Досв., Вибр., 1959, 96); *Зарятувати справу* — знайти вихід із складного становища. *Землю зовсім забрано від Дениса. І Копаниця й Денис кинулись були в город, щоб зарядувати справу, та нічого не могли зробити* (Гр., II, 1963, 472); *Здавати (здати, дати і т. ін.) собі справу (справи)* в чому, про що, з чого — розуміти, усвідомлювати що-небудь, розбиратися в чомусь. «Так, так...» — шепотіла вона, не здаючи собі справи в тому, що десь уже сходилась публіка на її концерт, що на вулиці чекало на неї авто... (Сміл., Сад, 1952, 8); *Вона чогось мусила згадувати про Дарку, не раз навіть плакала при тому — чи за лялькою, чи за Даркою, вона якось сама не могла собі здати справи в тому...* (Л. Укр., III, 1952, 649); [Флора:] *Я здаю собі справу про всі труднощі та незручності цього будівництва [Дніпрельстану].. для жінки. І все-таки надаю йому більше переваг над іншими* (Коцюба, Нові береги, 1959, 40); *Я розповів про основні етапи копінккої і тривалої роботи над складанням історичної карти Київської Русі. Даю собі справу з того, що вона також далека від ідеалу* (Наука., 4, 1972, 37); *Корінь справи (заст. •справи)* — головна причина чого-небудь; суть. *А Бертольд сидів і думав, Далі так промовив стиха: «Маєм свого отамана!» — Ось де корінь цілій справі!* (Л. Укр., I, 1951, 382); *Корótка справа див. корótкий; Нaйти справу на кого* — приборкати кого-небудь, застосувавши певні засоби впливу. — *Та я ж не такий вбогий, півгрунта маю. — То що з того? Ти підеш в москалі, а вітчим з синами, що схотять, те й робитимуть. — Найдю я на них справу, як вернуся* (Л. Укр., III, 1952, 566); *Не вáша (твоя, його і т. ін.) справа* — вас (тебе, його і т. ін.) це не стосується, ви (ти, він і т. ін.) не повинні в це втручатися; *Справа [величезної (великої і т. ін.)] держáвної (світової і т. ін.) ваги* — те, що відіграє важливу роль для держави або має світове значення. *Характеристику Уласа він розпочинав від десятого родового коліна і не відступав навіть від дрібних фактів, тому що вважав, що він робить справу величезної державної ваги і що ці факти можуть відіграти неабияку роль* (Тют., Вир, 1964, 150); *Видання наукової серії «Українська народна творчість» справді стало нині справою державної ваги* (Нар. тв. та етн., 2, 1974, 68); *Любив [В. І. Ленін] полювання. Любив і тоді, коли був главою першої в світі соціалістичної держави, і — відірвавшись часом від справ світової ваги для необхідного йому*

відпочинку — знаходив цей відпочинок.. на полюванні (Рильський, Веч. розмови, 1964, 215); Справа в тому (в тім), що... — те саме, що Річ у тому (у тім), що... (див. річ¹). Справа в тому, що на запитання: що легше — чи переклади з далеких мов, чи переклади з мов близьких? — ми відповідаємо: у певному розумінні важчі саме переклади з близьких мов (Рильський, IX, 1962, 63); Справа в тому, що Іван Антонович збирався сам скласти карти тих будапештських кварталів, у штурмі яких він брав участь (Гончар, III, 1959, 275); Справа не в тому (не в цьому і т. ін.) — уживається на позначення того, що чиєсь припущення або твердження не має ніякого зв'язку з висловленим. По телеграфу прийнято з Москви Указ уряду про присвоєння Поліщукові звання Героя Радянського Союзу.. — Який же він собою? Силач? Борець? Шибайголова?.. — Справа ж не в тому, силач він там чи ні, — терпляче пояснював Брянський зміст подвигу. — Головне, що він не розгубився в рішучу хвилину (Гончар, III, 1959, 35); — Кажеш, боїшся, щоб у дезертири не потрапити. А я й повірила. А справа, виходить, не в цьому. Безсердечний ти! (Головко, II, 1957, 577); Справа пахне скандалом — загрожує неприємність. Федір знаходить поважні причини уникнути маршу, хоч нога вже загоїлась. Коли до змагань залишається тиждень, Круглов розуміє, що справа пахне скандалом (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 83); У тому то й справа — уживається для наголошення, підкреслення того, про що йдеться. Хлюпне урожаєм земля кучерява — Ось що ми можемо, зернята малі, Ось яка сила! У тому то й справа, Не забувайте ж землі, ріллі (Дор., Тобі, народе..., 1959, 20); Чорна справа; Чорні справи див. чорний.

СПРАВА², присл. З правого боку; протилежне з л і в а. В вузьких вуличках, як в коридорі, було безлюдно і сумно. Справа і зліва безконечно тяглися спресовані маси дерева, цегли (Коцюб., II, 1955, 403); Снаряди вже реалізували зліва, справа, спереду, ззаду (Гончар, III, 1959, 360).

СПРАВДЕШНИЙ, я, є, розм. Те саме, що справжній. Якби не жовте листя в садках, то можна було б подумати, що надворі не бабине літо, а справдешнє літо (Н.-Лев., II, 1956, 183); — Ну ж, Меласю! Дівчина, так дівчина..! — каже дід, всміхаючись та глядячи у сяюче личенько перемучене. Дарма що з личенька спала, а справдешня козачка! (Вовчок, I, 1955, 344); Давид Маркович Розенберг і Гриць Частій не помітили, як помалу перетворилися на справдешніх друзів (Шовк., Інженери, 1948, 317).

СПРАВДЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до справдіти. Сидів [Яць] на лаві, опершись обома ліктями о стіл і стискаючи в обіймах свої справджені мрії, свій мільйон (Фр., II, 1950, 235); Наша дума, наша пісня — Справджені надії! (Рильський, III, 1961, 27).

СПРАВДЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. справдіти і справдітися.

СПРАВДЖУВАННЯ, я, с. Дія за знач. справджувати і справджуватися.

СПРАВДЖУВАТИ, ую, уєш, недок., СПРАВДИТИ, справджу, справдіш, док., перех. Запроваджувати, втілювати в життя, робити дійсним, реальним. Самі вони ніколи не думали, не гадали. За них думала мати, а справджували її думку бородавці та піщани... (Мирний, I, 1949, 198); Твої мрії мені подобаються, але справдити їх не так і легко, а чому се так, поговоримо потім, бо я вже тепер втомилась писати (Л. Укр., V, 1956, 340); Але ця природа красна і байдужа, і німа. Невпросима, неволима, Як пекельний той Харон! Йй одно перед очима, Щоб справдити свій закон... (Стар., Вибр., 1959, 24); // Виконувати, робити і т. ін. що-небудь.

Хто, як не ми, спізнали це, справджуючи свій історичний похід і бачачи на кожному кроці, як жорстоко скривдила війна радянську матір. Скільки синів і дочок зазнали вороги (Довж., I, 1958, 335); // перех. і неперех. Своїми діями, вчинками і т. ін. відповідати чому-небудь, бути гідним чогось; виправдовувати. Знала [Надія], дядько злий на неї: вона не справдила його сподівань на роботі, підвела його (Баш, Надія, 1960, 170); Важкувато було всій п'ятірці дівчат.. Та ніхто не сплюнував: завтра Микола Дмитрович побачить, що і хіміки-аналітики, і лаборантки справдили його довір'я (Шовк., Інженери, 1956, 341).

СПРАВДЖУВАТИСЯ, ується, недок., СПРАВДИТИСЯ, справдіться, док. 1. Запроваджуватися, втілюватися в життя, ставати дійсним, реальним; здійснюватися. Гордієві мрії про те, щоб бути мужичим адвокатом, не справджувалися: ніякі мужики до його не йшли, а йшли всякі пронозуваті добродії (Гр., II, 1963, 41); Справджується пророцтво геніального основоположника наукової астронавтики К. Е. Ціолковського про те, що першими полетять у космос радянські люди (Наука..., 2, 1958, 13); Годі про плани, бо ще ніхто не знає, як вони справдяться (Л. Укр., V, 1956, 247); — Лягай спати, не турбуйся. Перед світом приснився тобі сон, перед світом і справдиться (П. Куліш, Вибр., 1969, 186); Мрія поетова справдилася.. Кожний народ у Радянському Союзі не тільки знає тепер ім'я Пушкіна, а й читає його рідною мовою і любить твори великого поета російського народу (Рильський, X, 1962, 18).

2. тільки недок. Пас. до справджувати.

СПРАВДИТИ див. справджувати.

СПРАВДИТИСЯ див. справджуватися.

СПРАВДІ. 1. присл. У дійсності, насправді, дійсно. І згадував літа свої Давнії, благії... Де, як, коли і що робилось? Було що справді, а що снилось..! (Шевч., II, 1953, 27); А він: — Так се справді ви тут? Ми чули, та віри не йняли. Брат ваш дуже за вами журиється (Вовчок, I, 1955, 11); Не знаю, чи справді воно так, чи то мені приснилось, чи, може, сні переплелися із спогадами.. — вже не пригадаю (Довж., I, 1958, 65); Так сміється, що не можна зрозуміти, чи жартує чоловік, чи й справді жде копієчину (Стельмах, I, 1962, 258); Героїка Вітчизняної війни — це справді невичерпне чисте джерело. З нього черпають і будуть черпати силу духу і стійкість нові й нові покоління радянських людей (Ком. Укр., 6, 1975, 20).

2. у знач. вставн. сл. Уживається для підтвердження достовірності висловлювання; відповідає за значенням словам: дійсно, насправді. Дівчинка, справді, як та квіточка, розпукується; таке славне дитяточко (Вовчок, I, 1955, 66); — А ходімо, справді, ще раз до матері, — сказала Горпина (Мирний, III, 1954, 43); — Але, справді, уявіть собі, що кожен наш землероб виростив два плодних дерева... (Довж., I, 1958, 486); Справді, незабаром комітетчики з'єдналися з усім збройним робітничим загonom з цукрового заводу (Стельмах, II, 1962, 194).

Справді ж; Справді ж бо; Та й справді; Та й справді ж бо — уживається для підтвердження чого-небудь, для запевнення в чомусь. — Так Дарці ж я не присягалась, ні, справді ж, нічого не обіцяла, а Зоні перед олтариком заприсяглась! (Л. Укр., III, 1952, 659); На полу спить панна Олена.. Та й справді ж бо краля була! (Кв.-Осн., II, 1956, 202).

3. у знач. пит. частки. Уживається для вираження сумніву в чому-небудь. [З е т:] Заспівав би, а ми послушали б отак між ділом. [О р ф е й:] Справді? Ще? (Л. Укр., I, 1951, 447); — Справді? — здивовано звела брови Ясногорська. — Тільки один-єдиний раз? На все

життя? (Гончар, III, 1959, 196); — Ой, то ти красуня в мене! — не прикидаючись, здивувався і зрадів Бараболя. — Справді? — засоромлено одвертається від нього і, пригинаючись, заглядає в шматочок дзеркала, вмонтованого в стіну (Стельмах, II, 1962, 292)..

СПРАВДІШНІЙ, я, є, розм. Те саме, що справжній. Лащ лизнув язиком і крикнув: — Ясновельможні панове! Та це ж омана! Це мана! Це не град і не сніг, а справдішня солона сіль! Князь нас піддував! Навів на нас ману! (Н.-Лев., VII, 1966, 90); Його називали в селі «Тупий». Яке ж його справдішнє прізвище, то Славко не знав (Март., Тв., 1954, 274); Груді її сильно хвилювали, очі блищали, гнів був справдішній (Фр., II, 1950, 297); Справдішні річки, такі, як Псьол чи Ворскла, Оріль або Самара, через які довелося переправлятися Данькові, були вже десь далеко, як у дитинстві (Гончар, Таврія, 1952, 31).

СПРАВДОВУВАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. справдовуватися. Онися обернулася і прикусила язика: в одчинених дверях стояв Балабуха, а за ним в сінях стояла Олеся й насмішкливо дивилася на всю ту справу та справдовування (Н.-Лев., III, 1956, 179).

СПРАВДОВУВАТИСЯ і **СПРАВДУВАТИСЯ**, уюся, уєшся, недок., розм. Те саме, що сперечатися. — Ці ж самі слова я чув улітку від нашого чередника, коли він справдовувався з одним чоловіком за ягня (Мик., Кадильниця, 1959, 39); Довго кричала Онися, довго справдувалася.. Маруся (Н.-Лев., III, 1956, 179).

СПРАВДУВАТИСЯ див. справдовуватися.

СПРАВЕДЛИВЕЦЬ, вця, ч. Той, хто бореться за правду, кому властиве почуття справедливості, хто у своїх діях і вчинках без упередження керується об'єктивними фактами. Великий справедливець, він [радянський боєць] власними грудьми захистив народи світу, по яких могутні розбійники мали пройти потопом (Гончар, III, 1959, 458); Легендарний ватажок народних мас на Поділлі в XIX ст. Кармалюк звався Устим, тобто «справдливець» (Наука., 2, 1972, 27).

СПРАВЕДЛИВИЙ, а, є. 1. Який діє на підставі об'єктивних фактів, позбавлений упередження; протилежне несправедливий. Щодо ректора О. Барусевича, то хоч ми й любимо його і вважали справедливим, але доступу до нього не мали (Фр., IV, 1950, 232); Хтось мене, бува, лайне, Скаже: — Ти сварлива. — Але люблять всі мене, Бо я — справедлива! (Воскр., 3 перцем!, 1957, 201); За лівим краєм стола сидить поруч секретаря парторганізації строгий і справедливий Іван Дмитрович, від якого протягом трьох років перепало майже кожному і з яким усі зараз згодні, що перепало цілком заслужено (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 20); Діяльність господарського керівника, як організатора і вихователя, найбільш плідотворна тоді, коли він принциповий, справедливий, чуйний, коли він — людина зібрана, високої культури, глибоко знає економіку і своє виробництво (Ком. Укр., 2, 1966, 13); // Заснований на правильному, об'єктивному ставленні до кого-, чого-небудь. Суд скvapливий рідко буває справедливий (Укр.. присл., 1963, 135); Натоп чекає справедливого присуду (Еллан, II, 1958, 191).

2. Заснований на вимогах справедливості (у 3 знач.). У справедливих арміях доля завжди прекрасна (Гончар, III, 1959, 7); — Радянська влада покладе край війні, негайно запропонує справедливий мир усім народам (Юхвід, Оля, 1959, 213); Народ вступив у рішучу битву за встановлення нового, справедливого суспільного ладу — радянського, соціалістичного ладу (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 3); // Який має законні підстави, достатньо підтверджений, обґрунтований. У селян нема і бути не може іншого засобу добитися здійснення

своїх справедливих вимог, як приєднання до свідомого пролетаріату, що веде боротьбу під червоним прапором міжнародної соціал-демократії (Ленін, 15, 1971, 147); Яків покірно схилює голову, як під справедливу кару (Вас., II, 1959, 57); Я не знаю, що мені робити, щоб збутись твоїх докорів. Все-таки вони не зовсім справедливі (Л. Укр., V, 1956, 117); // у знач. ім. справедливе, вого, с. Те, що виражає об'єктивність, відповідає морально-етичним і правовим нормам. Глибоке проникнення в суть явищ, .. захист нового і справедливого від зла і несправедливості.. лежить в основі цього методу [соціалістичного реалізму] (Мал., Думки., 1959, 7); Суспільні поняття прекрасного, як і справедливого, морального, в світоглядні поняття (Талант., 1958, 13).

СПРАВЕДЛИВА ВІЙНА — війна проти загарбників за свободу й незалежність. Засуджуючи загарбницькі, імперіалістичні війни, марксист-ленінці вважали справедливи і підтримують війни на захист завоювань народів від імперіалістичної агресії, за національне визволення (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 59); Свій дім захищаєм, свободу і мир! Війна Вітчизняна — війна справедлива! (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 194).

3. рідко. Те саме, що справжній 1. Як було заспіває Нечая, то тобі здається, що от-от козаки вийдуть! по плечах так і силе морозом. Справдливий чумак був! (Вовчок, I, 1955, 40); // Точний. Чи справедлива вага? (Сл. Гр.).

СПРАВЕДЛИВІСТЬ, вості, ж. 1. Властивість за знач. справедливий 1, 2. Його не могло не обходити, що Евеліна так кепсько думає про людей. Він мусив довести їй справедливість своїх поглядів (Рибак, Помилка., 1956, 292); Комуністична пропаганда сильна своєю правдою. Вона розкриває історичну справедливість справи робітничого класу (Ком. Укр., 10, 1959, 9).

2. Правильне, об'єктивне, неупереджене ставлення до кого-, чого-небудь. Чуття справедливості до самого дна бунтується против того. Або звертай на іншу дорогу, або не жий [живи], — ось що воно каже (Фр., I, 1955, 341); Тут справедливість вимагає зазначити, що Євген тієї миті все ж знайшов у собі краплину мужності, щоб озирнутись (Донч., VI, 1957, 23); Прощався Варчук з Гуркалом на його квартирі, і два почуття гостро боролись у ньому: скарденість і справедливість (Стельмах, II, 1962, 219).

◇ Віддавати (віддати) справедливість див. віддавати; По [всій] справедливості — справедливо. — Часом буває заїде спор [спір], лайка; він їх усіх розсудить і по усій справедливості розбере (Кв.-Осн., II, 1956, 349); — Розділи [гостинці] по справедливості, Васильцю, — нагадав Петро (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 33); Комуністична партія Радянського Союзу виробила нову Програму, яку по справедливості називають Комуністичним Маніфестом сучасної епохи (Ком. Укр., 9, 1964, 38).

3. Людські відносини, дії, вчинки, які відповідають морально-етичним і правовим нормам. Правда і наука, суспільна справедливість, високі етичні ідеали, неосяжні здобутки людського розуму, — ось що написано нетлінними буквами на прапорі нашої Комуністичної партії (Рильський, Веч. розмови, 1964, 122).

СПРАВЕДЛИВО. Присл. до справедливий 1, 2. Справедливо судить: хто покривджений, ви захистіть, Сироті і вдовиці по правді чиніть, І добро научітесь робити (Л. Укр., V, 1956, 84); — Будуть, будуть ділити [землю]. Вам більше прийдеться, бо ви безземельні. Коли б тільки справедливо ділили, щоб люди не бились поміж собою... (Коцюб., II, 1955, 43); В суворій задумі стояли бійці навколо могили, слухаючи прощальне слово гвардії майора Воронцова. Він справедливо вважався найкращим оратором в дивізії і полку (Гончар, III, 1959, 123);

Максим Горький був втіленням живого зв'язку між російською класичною літературою і літературою соціалістичного реалізму, основоположником якої ми справедливо і називаємо його (Рильський, IX, 1962, 151); Довженко нікого не виділяв, до всіх ставився справедливо (Мист., 6, 1968, 21).

СПРАВЖНІЙ, я, є. 1. Який є насправді, в дійсності; істинний, дійсний. Зараз справжня весна, дерева в цвіту, повно квіток (Коцюб., III, 1956, 427); Сумніву не було: це було справжнє кам'яне вугілля. А матроси вже натягли хмизу та кураю, запалили вогнище, склали шматки вугілля нещільною пірамідкою (Тулуб, В степу., 1964, 274); // Не штучний, не підробний. Усі образи позаквітчувані були усякими квітками: коли улітчку, то справжніми, а на зиму, то робленими з шпалерів (Кв.-Осн., II, 1956, 311); Зовсім інакше відчуваєшся, коли не з іграшковим, а зі справжнім інструментом маєш справу або коли підпустять тебе до мотора й ти сам уже можеш його ввімкнути (Гончар, Бригантина, 1973, 110); // Щирий, не вдаваний. В'ються вони кругом панянок... стріляють то сюди, то туди своїми гострими одмовами, викликають то справжній, то притворний регіт... (Мирний, III, 1954, 262).

△ Справжня північ див. північ¹.

◇ Називати (назвати) речі справжніми іменами див. називати; Показувати (показати) справжнє обличчя див. обличчя.

2. Який відповідає певним вимогам, який є досконалістю, взірцем, ідеалом чого-небудь. Тільки в праці разом з робітниками і селянами можна стати справжніми комуністами (Ленін, 41, 1974, 302); Робота була така гарна, така чиста, колесо було так штучно зроблене, наче його зробив справжній майстер (Н.-Лев., II, 1956, 171); Скінчивши Академію і ставши справжнім художником, Тарас Григорович задумав провідати рідний край (Мирний, V, 1955, 312); Справжній педагог не може бути ремісником, він — скульптор, який ліпить характер молодій людині... (Донч., V, 1957, 450); Словники — справжні, путящі словники з широким ілюстративним матеріалом — в не тільки зведенням в одно місце мовних багатств, а разом з тим і свідченням розумового, духовного багатства (Рильський, IX, 1962, 124).

3. Надзвичайно подібний до кого-, чого-небудь, дуже схожий з кимсь, чимсь. Пацюк [парубок] собі худощавий [худорлявий], низенький, мишастий, справжній Пацюк, такий і прудкий (Мирний, I, 1949, 260).

4. Яким повинен бути, який відповідає дійсності. — Правду кажучи, раніше і люди, і явища життя для мене виступали децю применшеними. І тільки на фронтах цієї війни я склав справжню ціну і самому собі, і своїм товаришам (Гончар, III, 1959, 341).

СПРАВЖНІСІНЬКИЙ, а, є, розм. Те саме, що справжній. Усміхнувся [Дорошенко], згадавши, як одного разу, ще давно-давно, доставили з Канади партію закуплених коней, диких, необ'їжджених, справжнісінських мустангів, пускали з палуби їх на берег, і тут же берегові хлопці кидались на круті їхні шиї, ловили, а осторонь стояв Будьонний... посміхався... (Гончар, Тронка, 1963, 152); За три доби Тимко відразу відчув себе не лише дорослим, а й воїном. Він побував у бою. У справжнісінському бою... (Збан., Таємниця., 1971, 248); А що вже Ясень гарячий на руку — іншого й не знайдеш такого. На все піде, «правдолюб», справжнісінський тобі донкіхот (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 89).

СПРАВЖНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до справжній. Саме тепер, побачивши її вже заміжньою, притихлою і змарнілою від сімейних турбот та переживань, Гриня відкривав собі Тамару у її справжності, в її самозречній подружній вірності (Гончар, Тронка, 1963, 120); Вимо-

гою правдивості і справжності, чесності і безкомпромісності у житті і мистецтві звучить заключний рядок вірша [І. Муратова] «Репліка на диспуті»: «Хай всі сурми сурмлять по-справжньому» (Рад. літ-во, 8, 1958, 8).

СПРАВИТИ див. справляти.

СПРАВИТИСЯ див. справлятися.

СПРАВІКУ, присл. З давніх часів, здавна. — Таких дворян, як мій батько, тут у Білій Церкві колись було чимало.. А в містечку усі вони мали справіку свої ґрунти та левади (Н.-Лев., VII, 1966, 270); До російського народу, як народу-проводиря, справіку тяглися інші народи, — і вікопомна Переяславська Рада була виявом волі українського народу повднатися навіки з братнім народом російським (Рильський, IX, 1962, 147).

СПРАВКА, и, ж., розм. Те саме, що довідка. Прикликá городничий: чи наведена справка? .. А тут йому в одну шкуру справку дай (Мирний, I, 1954, 288); — Ми оба зі справкою до вас. Ви про землю говорите, а ми в справі землі й зайшли до вас (Коб., III, 1956, 527); Маючи на руках справку від командувача, до того ж, тільки-но повернувшись з Литовського, Оленчук міг би залишатися вдома (Гончар, II, 1959, 429).

◇ Наводити (навести) справки (справку) — дізнаватися, довідуватися про кого-, що-небудь. Тепер я не хочу тебе клопотати, а як скінчиш іспити, то попрошу тебе навести мені деякі справки в Петербурзі, чи не знайдеться якось моя послана в лиху путь стаття про нову драму Гауптмана (Л. Укр., V, 1956, 376); — По-вашому напивав батька-матір — признають за свою дитину — і бери. А по-нашому ще.. наведи справку (Мирний, I, 1954, 287).

СПРАВЛЕНИЙ, а, є. Дієпр. пас. мин. ч. до справити 1—5. Хай було те весілля бідним, справленим на позичені гроші, а все-таки залишилося воно в пам'яті Ганни Пилипівни як найурачистіший день життя (Собко, Біле полум'я, 1952, 91); Грохольський усміхнувся.. і казав далі, задоволений з враження, справленого на гостя (Тулуб, Людолови, I, 1957, 11); З діда-прадіда сиділи Калимони в цій низенькій хатчині, на цьому добре справленому шматковій землі (Круш., Буденний хліб.., 1960, 36); Плаття-балахони з грубого сірого сукна, однаке справлені, безсумнівно, в найкращого кравця (Смолич, Мир.., 1958, 112); // справлено, безос. присудк. сл. Вся троїста тут музика Гарний врізала танець, Справу справлено — кінець! (Перв., Казка.., 1958, 41).

СПРАВЛЯННЯ, я, с. Дія за знач. справляти 3, 5. — Мені здається, що можна не завдавати собі великого клопоту з виправою. Ще буду мати час до справляння строїв (Л. Укр., III, 1952, 505).

СПРАВЛЯТИ, яю, яєш, недок., **СПРАВИТИ**, влю, виш; мн. справлять; док., перех. 1. розм. Здійснювати певні заходи з приводу свята, події і т. ін.; відзначати. Чи міг Вася байдуже писати про бійця, який пробивався з ним трансільванськими лісами.. справляв Жовтневі свята під мокрими скиртами в угорських хуторах? Ні, про цих людей Вася міг писати тільки з гарячою ніжністю (Гончар, III, 1959, 190); — Новосілля вже справляли? — запитав Марію Рубанюк (Цюпа, Назустріч.., 1958, 435); І в день, коли славний народ України Свому комсомолу справляв іменини, — Я теж над простором святкового столу Бокал підіймаю за цвіт комсомолу! (С. Ол., Вибр., 1959, 27); Надходить осінь. Одробились у полі; справили обжинки (Вовчок, I, 1955, 61); Вже, може, цієї весни справлять вони вхідчини в нову хату (Стельмах, I, 1962, 135); // Улаштовувати, організовувати (бал, бенкет, гулянку і т. ін.). — Князь справляв бучні бенкети. Приїжджала сила гостей (Н.-Лев.,

VII, 1966, 8); *Ті, що не містились у хаті, розклали на по-двір'ї вогонь і справляли коло нього веселі грища* (Коцюб., II, 1955, 354); **Образно. Налагодь струни золоті: Бенкет весна справляє* (Олесь, Вибр., 1958, 42); // Виконувати культові обряди.— *Нема вже, діду, Михайла Михайловича й на світі: позавчора сороковини справляли* (Л. Янов., I, 1959, 362); *Треба було після панахиди справити, за старовинним поганським звичаєм, поминки на «гробках»* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 16).

◇ *Брехні справляти див. брехня; Вітрішки справляти* — те саме, що *Вітрішки продавати* (купувати, ловити, їсти і т. ін.) (див. *вітрішки*).— *Навідайся лишень до пана! Може, вже час і ліжко перестилати, а ти тут витрішки справляєш! — несподівано накинулася Тетяна на Пріську* (Л. Янов., I, 1959, 209); *Заручини справляти* — святкувати заручини, гуляти на бенкеті, вечірці з нагоди оголошення кого-небудь нареченою і нареченим.— *Коли ж, коханий пане канцлеру, думаєш справляти заручини? Треба мені, як сватові, це знати* (Н.-Лев., VII, 1966, 63); *Ліпу справляти див. ліпа; Посиденьки справляти див. посиденьки; Походеньки [та посиденьки] справляти див. походеньки; Сім неділь (вихідніх) на тиждень справляти див. тиждень; Смішки (сміхи, реготи і т. ін.) справляти* — сміятися, реготати і т. ін. (перев. безпідставно). *Дука щасливий не спить: Добре йому у палатах під кришею Вина-горілочку пить. Любо йому у теплі вигріватися, Смішки справляти з гістьми* (Граб., I, 1959, 606); *Москалі.. лабузнилися до Явдохи, а Явдохи справляла з ними сміхи та реготи...* (Мирний, I, 1949, 236); *Стояла [Тоня] в колі сержантів з полігона і хихи та реготи з ними справляла* (Гончар, Тронка, 1963, 45); *Справляти балачку* — вести пусту розмову.— *Ми цікавіші од вас і не всі любимо тільки справляти балачку про квітки та вишивання* (Н.-Лев., V, 1966, 156); *Справляти дрижакі (дрижакі) — те саме, що Істи (ловити, хапати, вбивати і т. ін.) дрижакі (дрижаків)* (див. *дрижакі*). *Хоч яка негідь, аж горобці поховуються, аж всі люде дрижака справляють, аж жито дощем та вітром виллється, а Опанас своє: «Ловка погодка-о»* (Григ., Вибр., 1959, 159); *Справляти мандри* — мандрувати.— *Мені нужда, що вона в мандри вдарилась? Дивись — яка журба!!! Не первина їй мандри справляти...* (Мирний, III, 1954, 115); *Справляти мовчанку див. мовчанка; Справляти нужду див. нужда; Справляти (справити) весілля див. весілля; Справляти (справити) галас (гомін) — здійсмати шум, крик. Двоє їх, а такий галас справляють, що аж голова паморочиться* (Коцюб., I, 1955, 151); *Вернувся [Петро] на подвір'я, аж там усі веселяться. Гомін справили такий, мов справді на бенкеті* (П. Куліш, Вибр., 1969, 95); *Справляти (справити) обід кому і без додатка* — те саме, що *Давати (дати, ставити, поставити) обід* (див. *обід*). *Справнику справили обід, він смачно поїв і поїхав* (Вовчок, VI, 1956, 234); *Справляти (справити) панахиду див. панахίδα; Справляти (справити) приємність див. приємність; Справляти теревені* — те саме, що *Правити теревені (теревені-вєні)* (див. *правити* ²).— *Та вже там аж парус [самовар], а ви все сидите та теревені справляєте* (Н.-Лев., IV, 1956, 280).

2. Викликати яке-небудь почуття, враження і т. ін. *Я люблю свою кімнату.. Але найбільшу радість справляє мені вікно. Цілий день в нього дивиться море* (Коцюб., II, 1955, 410); *Мені справляє Олена журбу: я боюся за її будучину* (Коб., II, 1956, 295); *Помилився Тарас, думаючи, що ніхто вже не прийде попрощатися з ним: уже хлопчики радника справили йому велику втіху своєю присутністю* (Ков., Світ., 1960, 70); // *Спричиняти що-*

небудь, бути причиною чогось.— *Нащо вам розворушувати те, що не зовсім ще загоїлося, що при найменшій доторканню справляє страшенний біль і муку?* (Хотк., I, 1966, 38); // *Робити, здійснювати щось відносно кого, чого-небудь. Спеціально виготовлені прополісні мазі справляють беззаспокійливу дію* (Наука., 5, 1968, 46).

◇ *Справляти (справити) вплив на кого, що* — діяти певним чином на кого-, що-небудь; впливати. *Ідеї Леніна справляють могутній вплив на весь хід світової історії* (Біогр. Леніна, 1955, 286); *Перемога соціалістичної революції в Росії справила величезний запалюючий вплив на трудящі маси інших країн* (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 13); *Справляти враження див. враження*¹.

3. Виконувати, здійснювати що-небудь. *Схудла-змарила [Мар'я]..; ледве вештається по хаті; хатню роботу справляє, а останню вже Христя* (Мирний, III, 1954, 175); *Посередині табору розташувався загін каштеляна Яна Жоравського, який справляв денну сторожу* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 322); — *Без тебе я не жив, а маявся: чи справлю хоч трохи своє діло — біжу до тебе* (Кв.-Осн., II, 1956, 332); *Дві роботи ти вже справив, На весь світ себе уславив* (Перв., Казка., 1958, 61); // *Втілювати в життя, робити що-небудь дійсним, реальним. [В а с и л ь:] Тільки про свою славу дбають [ватажки], свої гордовиті заміри справляють, а до людей їм байдуже* (Мирний, V, 1955, 107); — *Відповідає за все гетьман коронний, а польний тільки має пильно справляти його накази, ото ж я їх до цяти й справив...* (Стар., Облога., 1961, 40).

◇ *Справляти свої діла* — займатися своїми справами.— *Ну, Федоре, — сказав він, — ти тепер іди додому та справляй свої діла, а я з неділі накажу, щоб задля тебе хату будували* (Мирний, IV, 1955, 228); *Справляти службу* — те саме, що *Службу служити* (див. *служба*). *У кожній тварині вся цілість формується з суми Різних начатків; .. формують усі вони органи різні, Що неоднакову службу у цілому тілі справляють* (Зеров, Вибр., 1966, 178); *Увага подвоюється, зіниці ширшають, побільшуюче скло справляє свою службу* (Коцюб., I, 1955, 207).

4. Усувати пошкодження, несправності, лагодити що-небудь поламане, розбите і т. ін. *Раділи люди. Уже вони турбувалися об тім, коли орати, .. обдивлялися снасті у возів, у плугів, що несправне — справляли* (Мирний, III, 1954, 60); — *Мені старий Панько і капицю справляв, бо геть-чисто побилася* (Тют., Вир, 1964, 286); *Чоловік той подякував і попросив помощи. Василь як прийнявся, разом справили віз* (Кв.-Осн., II, 1956, 53); *Тося справила перемет — всім переметам перемет, на сто гачків різного калібру* (Смолич, Мир., 1958, 35); // *розм. Робити правильним, вносити поправки в друкованому чи писемному тексті; виправляти. «В небі місяць страшний» справді краще справити, — нехай буде «В небі місяць з'явився смутний»* (Л. Укр., V, 1956, 80); *Я Вас хотів просити, аби Ви були ласкаві справити правопис і мову в збірничку моїх образків* (Стеф., III, 1954, 250); // *розм. Перевиховуючи кого-небудь, прищеплювати йому кращі навички, позитивні якості, норми поведінки і т. ін. Майці дуже на сей раз закортіло стати вихователькою, як Іра, щоби справляти таких непристойних дітей* (Горд., Діти., 1937, 281); — *Мені тут закидали, мовби я розігнав кадри! Ми хотіли справити Марка і Павлюка, та ці люди надто хворобливо ставляться до критики!* (Горд., Дівчина., 1954, 284).

5. *розм. Придбавати що-небудь у власність, ставати володарем чогось.— Я купив пару добрих коней, справив панську бричку, возив панів по всій околиці* (Н.-Лев., VII, 1966, 279); — *Хлівці повиправля, клуньку вкриє, —*

таке все позапускане. А там конячку справить, та сам і хлібець сіятиме (Тесл., 3 книги життя, 1949, 19); // Купувати, шити (про одяг, взуття і т. ін.). Вже недалечко були й зелені святки, а Роман і гадки не мав справляти для Соломії нову одягу (Н.-Лев., VI, 1966, 383); — Що ж, то, може, для спектакля маєш справляти костюми? — А так! (Л. Укр., III, 1952, 510); Придбав, сірома, грошенят, Одягу справив, жупанину Та ні відсіль і ні відтіль Купив садочок і хатину (Шевч., II, 1953, 269); Мав [Кузьма] що випити, має чим закутити, має гроші і навіть уже перші чоботи справив (Стельмах, II, 1962, 315).

6. з кого — чого. Правити, вимагати (борг, податок і т. ін.). З метою забезпечення своєчасного і повного надходження в бюджет податку з обороту доцільно справляти його, як правило, безпосередньо з підприємств, а не з збутових організацій (Рад. Укр., 30.III 1957, 3); Розумні та багаті люде поважали Захара, бо він був чоловік потрібний, здатний і ніколи не одказував допомогти: ось коли багатирю треба гроші справити, та не хочеться бачити голодної сім'ї, — то Захара пошле (Григ., Вибр., 1959, 158).

7. розм. Спрямовувати, скеровувати що-небудь кудись. Одного дня панна Ніна знов веліла Іванові запрягати. Коли виїхали, казала йому справити фаєтон в противний бік від того, в який звичайно їздили (Фр., III, 1950, 162); — Дідусю! Дайте-бо мені весельце, далєбі я швидше од вас справлю човен у затишок! (Л. Янов., I, 1959, 320); // Направляти кого-небудь у певному напрямку. [Г е р а с и м (до Марусі):] Та не рвися так. Матушка гуменя сама їх [гайдамаків] стріла і сюди справляє (Мирний, V, 1955, 95); Ішло безперестану військом — а я Справляла його на берлінську дорогу (Воскр., Поезії, 1951, 83); Командир, як тільки почув про «страшних червоних», скочив убік і прибіг до дітей, що пасли корів, а діти справили його туди, звідки й наступили червоні (Ірчан, I, 1958, 285).

◇ Справляти (справити) на добру доробгу (на вірний шлях) кого — те саме, що Направляти (направити) на путь істини (на добру, праведну путь, вірну доробгу і т. ін.) (див. направляти). «Допевне, Потурайчин справить мене на добру доробгу!» — міркував [Славко] собі й дожидав Потурайчиногового приходу з великою нетерплячкою (Март., Тв., 1954, 363); — В тім і сила дружби, щоб підтримати товариша, який схибнувся, напутити його, на вірний шлях справити (Логв., Літа., 1960, 147).

8. розм. Відправляти, відсилати що-небудь кудись. Хотіла я раніш посилку сю справити, але перше ждала грошей, а потім два дні пішло на роботу (Л. Укр., V, 1956, 209).

СПРАВЛЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок., СПРАВИТИСЯ, влюся, вишся; мн. справляється; док. 1. Успішно виконувати яку-небудь роботу, якісь доручення, обов'язки і т. ін.; бути спроможним виконувати, здійснювати що-небудь. — Хоч би ти, Софійко, допомгла мамі справлятися, а то вона зовсім з ніг збилась сьогодні, — каже пан старший дочці (Л. Укр., III, 1952, 496); На-стали жнива.. Баба Зінька мусила найняти наймита, а Соломія справлялась і в хаті і на полі, робила й жіночу й чоловічу роботу (Н.-Лев., VI, 1966, 403); Іноді аж диву дається [чоловік], як його Настечка справляється з усім. І де тільки в неї умілість береться?.. (Стельмах, II, 1962, 105); Треба мені заробляти, треба своїх діток годувати. Не справлюсь сама (Вовчок, I, 1955, 273); Погано, серденько, що всі виїздять з дому, як то ти справишся сама,.. без мами, без Лізи (Коцюб., III, 1956, 188); І що тільки могло б вийти з такого комсомольця! Вкажіть йому дорогу, дайте науку, дайте техніку і тоді

посилайте куди завгодно.. Нема нічого в людській діяльності, де не справився б Василь (Довж., I, 1958, 88); // Здійснювати що-небудь, налагоджувати якісь справи, управлятися з якими-небудь турботами і т. ін. Карпо махнув на базар, щоб мерщій справитись і, не гаявши часу, повернути додому (Мирний, III, 1954, 104); — Хабар? — суворо насупив брови Гнат і показав ногою на кошик. — Який там хабар, голубчику! На базарі купила [курку]. — Так рано справилась? — Раненько встала, то й побазарювала (Тют., Вир, 1964, 67); // Закінчувати яку-небудь роботу, якісь справи. Трикоз раптово підвівся. — То що? Ідемо? Не закінчив? Ну справляйся і заходь. Я буду дома (Коцюба, Нові береги, 1959, 438); // Долати віддаль до якого-небудь пункту, місця і т. ін. і повертатися назад. — В тім-то й річ, Давиде, що не доведеш [гній] на поле, по дорозі розтрусиш: як і в нас, аж за хуторами, на Гановому земля. — Десять верст. За день чи й двічі справишся (Головка, II, 1957, 56); // розм. Вправно з'їдати що-небудь. Промеж грядок з розсадою та буряками.. добре справляються, хрюкаючи, свині з поросятами, і байду-же, щоб що-небудь хазяйкам zostавити (Кв.-Осн., II, 1956, 173); Першим поклав ложку Василенко. І не тому, що показував свою ситість,.. а тільки тому, що на їхньому кінці швидше справилися з обідом (Збан., Сеспель, 1961, 406).

2. Одержувати перемогу, верх над ким-, чим-небудь у бійці, битві і т. ін. Та куди Галі справитися з своїм кремезним братом, він як кібець так і насяде її зверху (Мирний, IV, 1955, 72); Нехай мені ніхто не доказує, що я не справивсь із запорожцем Туром! (П. Куліш, Вибр., 1969, 107); Сіромський знав, що, коли б він навіть подвоїв число свого війська, — йому в горах з Довбушем не справитися (Гжицький, Опришки, 1962, 244); // Переборювати труднощі при вивченні, освоєнні і т. ін. чого-небудь. Який з мене баснописець? Мені так трудно справлятися з римою (Мирний, V, 1955, 384); П. Кривинюк.. ні з чеською, ні з німецькою мовою не справився (Л. Укр., V, 1956, 380); // Осилювати, долати те, що вимагає певних фізичних зусиль. — Дядьку, я тобі поможу, а то не з твоєю силою справитись з мішками (Кв.-Осн., II, 1956, 53); // Уміти підкоряти своїй волі, змушувати слухати. Корова була буйна, насилу з нею справлявся кривий Андрійко (Коцюб., I, 1955, 442); // розм. Перевиховуючись, робитися кращим. [Б о й - к о:] Вам, діду Терешко, ніхто, я бачу, з керівництва не подобається. Ви он і на Шпицю, і на Гливенка написали в газету, а вже голова сива... [Т е р е ш к о:] Написав.. і ще напишу, як не справляється (Зар., Антеї, 1962, 18); // перен. Перемагати, пересилювати в собі які-небудь почуття. Марійка справилася з тихим хвилюванням (Донч., V, 1957, 532).

3. Дізнаватися, вияснити що-небудь. Щотижня збігає-таки Ієга.. об Левкові справитись, так усе нема та й нема (Кв.-Осн., II, 1956, 290); — Та постійте ж бо, — одказав хазяїн. — ..пожалуй, я тебе найму, тільки попередку справлюся, де слід (Мирний, III, 1954, 144); // З'ясовувати, перевіряти що-небудь, користуючись певними даними, довідниками і т. ін. [Х р а п к о:] От і забув [написання слова]... Лихий видумав ту граматику! Треба справитись в «Уставі». (Бере книжку й, горнучи листки, шукає) (Мирний, V, 1955, 121).

4. розм. Направлятися куди-небудь. Ідуть всі через фіртку, що стоїть коло неї дзвінок, справилася й я туди (Кобр., Вибр., 1954, 23); Роздумавши добре, куди йти, він справився в гущавину і довгий час дерся ярами (Фр., V, 1951, 109).

5. розм. Забезпечувати себе чим-небудь необхідним. Понашивала я собі одяжі, зовсім справилася. І поздоров-

шала (Крим., Вибр., 1965, 374); // Придбавати певну кількість грошей, матеріалів і т. ін. для чого-небудь. Вийшовши з дворових на волю, не маючи наділу, він сяк-так справився на хату, приписався до Мар'янівської громади (Мирний, III, 1954, 67).

6. тільки недок. Пас. до справляти 1, 4, 6. Ломицькому чогось уявилося, що він не на вокзалі, що в цих залах справляється чиєсь весілля (Н.-Лев., VI, 1966, 75); Воєнна могутність Боспору в період найвищого розквіту при Спартокідах забезпечувалася найманою армією, на утримання якої йшли частково податі, що справлялися з населення (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 279).

СПРАВНИЙ, а, е. 1. Який не має пошкоджень, цілком придатний для використання. Декотрі судна, на яких були справні мотори, уже відпливали, інші готувались до відплиття (Гончар, Людина..., 1960, 279); — Дивися, щоб розпашники і всякий інвентар були справні. — За реманентом діло не стане (Тют., Вир, 1964, 119); *Образно. Література і мистецтво — могутня зброя, найважливіший засіб комуністичного виховання. Вона повинна бути завжди справною, вірно спрямованою і гостро відточеною, діяти безвідмовно (Літ. Укр., 15.I 1963, 1).

2. Який має досвід, володіє знаннями, навичками у якій-небудь справі, професії і т. ін. «Шкода мені цього Коцюбенка! — думав мировий. — І пише гарно, і писар з його дуже справний.. Та ба! Прийдеться скинути його з місця» (Н.-Лев., IV, 1956, 166); У морі видно перекинуту шаланду, там загинув її чоловік Мусій Половець, він чимало пожив на світі, од нього зла не бачила [Половчиха], був справний рибалка на Чорному морі (Ю. Янов., II, 1958, 191); // Який має позитивні якості або властивості, що відповідають поставленим вимогам, задовольняють їх (про предмети, тварини, рослини і т. ін.). — Коник у мене справний. На вигляд він, може, й не показний, зате двожильний (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 119); Вночі замордовані коні ледве допленталися до Вінниці: в дорозі налетіла завірюха, завіяла шляхи.. Добре, що хоч за Корделівкою пішла справна дорога (Стельмах, I, 1962, 173); Колгосп «Зоря».. був колгосп хороший, справний, всі роботи виконував вчасно (Вишня, I, 1956, 423); Дарина Їрмолаївна.. була лагідною та веселою жінкою. Всяке діло горіло в її натруджених, справних руках (Вітч., 9, 1964, 127).

3. перен. Який перебуває у належному стані, має належний вигляд. — Глядіть, щоб перед Новим роком ваші книжки, ваші метрики були справні.., — сказав Балабуха (Н.-Лев., III, 1956, 182); — Я відлучився.. — А ти мусиш не відлучатись. До діла приставлений, значить дивися добре, щоб все справним було, — повчав невдоволений батько (Шиян, Баланда, 1957, 28).

◇ Цифра справна — про окозамилювання в яких-небудь документах. Незавидні керівники на місцях тільки й дбали про те, щоб у них завжди цифра була справна перед вищим начальством (Кучер, Трудна любов, 1960, 123).

4. Який старанно, ретельно виконує свої завдання, обов'язки; старанний. Де керівник гарний, там робітник справний (Укр.. присл., 1955, 357); Тим часом хазяїни старшого брата дивилися на його за тим тільки, щоб бачити, чи справний він, чи не пустує (Вовчок, I, 1955, 295); Уже не в жарт багатирі, вони [хлопці] в роботі справні, вони насправді шахтарі і справжні, й повноправні (Дор., Три багатирі, 1959, 22).

5. Який внаслідок посиленого годування чи харчування набув потрібної або значної ваги, жирності; вгодований. Це — молочна ферма наша (Ви на ній ще не були). От якраз корови з паші На спочинок прибу-

ли — Сименталки ситі, справні, Масть ряба у всіх у них (Позн., Ми зростаєм.., 1960, 75).

СПРАВНИК, а, ч. У дореволюційній Росії — начальник повітової поліції. Джеря, як тільки було почує дзвоник станового або справника, то зараз тікає з села на хутір, у ліс (Н.-Лев., II, 1956, 261); Шумно дрібочучи по буличнику шинами, пробіг екіпаж із стурбованим справником (Панч, I, 1956, 62); — Сьогодні ж пошліть до станового чи справника за стражниками (Стельмах, I, 1962, 567).

СПРАВНИКІВ, кова, кове, дорев. Прикм. до справник; належний справникові.

СПРАВНИЦЯ, і, ж., дорев. Дружина справника.

СПРАВНИЦЯ, і, ж., дорев. Присутствене місце. В справниці осталися судці з аудитором (Сл. Гр.).

СПРАВНИЧИЙ, а, е, дорев., рідко. Прикм. до справник. Думає собі [Івга], що Левка, по приказу справничому, як випустили, то, може, побіг до річки викупатись (Кв.-Осн., II, 1956, 270).

СПРАВНІСТЬ, ності, ж. 1. Абстр. ім. до справний 1. — Усе, здається, гаразд, — видавив [Чемериця] глухо з себе, чи то звертаючись до Бухкала, чи то просто відзначаючи справність машини (Коцюба, Нові береги, 1959, 222); Обов'язкове виконання профілактичних ремонтів забезпечує справність машин (Колг. Укр., 9, 1960, 48).

2. Властивість за знач. справний 2, 3. При Гершковій справності діла пішли над сподівання гарно (Фр., III, 1950, 42).

Набрати справності — набути знань, навичок, умінь у якій-небудь справі, професії і т. ін. Славко набрав справності до тої роботи, бо виконував її вже віддавна (Март., Тв., 1954, 229).

СПРАВНІШАТИ, аю, аєш, недок., розм. Ставати більш справним (у 4, 5 знач.). Лаврик, нівроку йому, не хворіє, ба навіть справнішати став на степовому повітрі (Вирган, В розп. літа, 1959, 263).

СПРАВНО, присл. 1. Присл. до справний 1—4. Робота у нього ішла справно (Гончар, Таврія, 1952, 227); В книгах було все справно записано: увесь прихід і всі видатки були вилічені добре й позаписувані (Н.-Лев., IV, 1956, 165); Прийде мати з поля, всюди справно: понагодовано, понаповано, начиння перемите, і миски в миснику (Свидн., Люборацькі, 1955, 10); — Оце тобі, Анатолію Михайловичу, пасажир, — сказав мій супутник. — Щоб справно довіз (Жур., Опов., 1956, 61); Ліля почала справніше вчитися (Л. Укр., V, 1956, 32); Згадалося, що в минулу косовицю їх [стоги] вивершували дід Дунай, бо мало хто в селі міг так справно вивершити скирту чи стіг (Стельмах, I, 1962, 445); // у знач. присудк. сл. — Готуйте водолазний баркас, і костюм, і скафандр де-небудь новий діставайте, щоб усе справно було (Собко, Скеля., 1961, 47); Гиркалися вони, гиркалися, це так, — а, проте, по хазяйству завжди було все справно (Вишня, II, 1956, 81).

2. З додержанням систематичності, акуратності, ретельності. Свій пайок відбирала [Стеха] справно (Кв.-Осн., II, 1956, 131); Десять в п'ятдесятому році завербувався Чугай на далеку Північ, щоб заробити грошей та хату поставити. Листи писав і гроші Марті висилав справно (Зар., На.. світі, 1967, 87).

СПРАВОЗДАВЕЦЬ, вця, ч., заст. Оглядач. Одягнувшись, він вилетів з редакції, доручивши співробітникам переглянути те, що принесе вуличний репортер і судовий справоздавець (Фр., VI, 1951, 263); Після денного порядку голова зборів надає голос справоздавцеві від крамниць (Мак., Вибр., 1956, 227).

СПРАВОЗДАННЯ, я, с., заст. Звіт. З поданого Вами справоздання «Знання» бачу, що справи стоять дуже погано (Коцюб., III, 1956, 457); З канцелярії товариства

я не одібрав жодного справоздання про Вашу поїздки у Полтавщину (Муз. праці, 1970, 547).

СПРАВУВАТИ¹, *ую, уєш, недож., перех., заст., рідко*. Виконувати, вести які-небудь справи. Я діло за його справував і клопотавсь (Сл. Гр.).

СПРАВУВАТИ², *ую, уєш, дож., перех., заст.* Направити, спрямувати. Загад діло справує (Номис, 1864, № 1082); За мить я був біля Карпа, і ми мовчки справували свої каючки туди, звідки був поклик (Досв., Вибр., 1959, 409).

СПРАВУВАТИСЯ, *уюся, уєшся, недож., заст.* 1. Поводитися певним чином. З польськими панками та управителями він [о. Артемій] так вмів справуватись, що вони дозволяли йому вивозити з своїх лісів деревні (Н.-Лев., IV, 1956, 45); — Як будеш зле справуватися, то.. будеш.. сидіти [в ямі] цілу ніч (Фр., II, 1950, 56).

2. Успішно виконувати яку-небудь роботу, якісь обов'язки і т. ін. — Громада присудила, щоб ти [Петрусь] жив у мене. Я тобі кривди не зроблю, але справуйся добре! (Фр., IV, 1950, 44); — Не забувай, синку, за нас та справуйся добре! (Коб., II, 1956, 89); — Як жіночка? — Гаманюк.. ухильно відповів: — Нічого.. справується (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 249).

3. Вести суперечку (у 1 знач.); сперечатися. Гірко скаржились одна одній на свою хатню неволю та справувались межі собою, хоч більше Дарка панні докоряла (Л. Укр., III, 1952, 632).

СПРАВУНОК, *яку, ч., розм.* 1. Дрібні справи. Я ще й втомлена дуже тепер, — все-таки приходилось бігати за справунками різними, а мені біганина дарма не дається (Л. Укр., V, 1956, 106); Там, у місті, не зуміло його ніщо довше задержати, як скоро упорався [Івоніка].. із своїми справунками (Коб., II, 1956, 188).

2. Речі, пожитки і т. ін. Ще незношені вовняні порти, міцні режінні постолі, корзні доброго тонкого хутра поверх лляної сорочки — весь справунок ще від Родима (Загреб., Диво, 1968, 77); Зібрала [Мальва] до вузлика свої справунки (найцінніше вже загодя перенесла до матері), замкнула хату й.. пішла до стайні забирати коня (Земляк, Лебедина згряя, 1971, 18).

СПРАВЧИТИ, *йть, недож., перех., заст.* Померти від правця.

СПРА́ГА, *и, ж.* 1. Сильне бажання пити. Її палила спрага, вона ледве-не-ледве зволилася з постелі, принесла собі води, напилася (Фр., I, 1955, 84); Кожний подорожній може зупинитися біля криниці, зачерпнути кувалом джерельної води, вдовольнити свою спрагу (Цюпа, Краєни, 1971, 23); Після оселедця, що ним снідали хлопці, мучила спрага (Трубіл., I, 1955, 99); Там, де автонування відсутнє, треба розробити точний графік напування.., щоб худоба не терпіла від спраги (Рад. Укр., 14.XI 1956, 1).

2. чого, до чого і без додатка, *перен., книжн.* Велике бажання чого-небудь, прагнення до чогось. Хлопців розбирав спрага: — Розкажіть про плавання... Як ви капітаном стали? (Гончар, Тронка, 1963, 149); Спрага помсти нам давала сили (Забашта, Вибр., 1958, 122); Море вимагало від людини мужності і самопожертви.. збуджувало її спрагу до мандрівок і відкриттів, до подвигів і знань (Наука.., 10, 1967, 24).

СПРАГЛІВІЙ, *а, є, рідко*. Те саме, що **спра́глий**. Херсонщина. Вогні Дніпродзержинська Позаду, а попереду — степи Спрагливі, пересушені, безкрайні (Дор., Серед степу.., 1952, 58).

СПРА́ГЛИЙ, *а, є.* 1. Який дуже хоче пити, відчуває спрагу. Коли останні надії вже покинули товаришів, вони почули звук далекого пострілу. Мабуть, не дав стільки радості крик «вода!» змореним, спраглим мандрівникам у жаркій пустині, скільки приніс їй цей далекий

звук комсомольцям (Донч., II, 1956, 56); Ми зрозуміли: про свої поля ті люди спрагли говорили (Рильський, II, 1960, 293); До ріки з пасовища лісного спускався Олень той, спраглий на сонці, жадобу втолить водопоем (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 177); // у знач. ім. **спра́глий**, *лого, ч.* Той, хто дуже хоче пити, відчуває спрагу. З вулиці не своїм голосом кликано спраглих по лимонад (Коцюб., II, 1955, 125); Я лиш тому співаю про кохану, Що так мені потрібно ніжних рук, Як спраглому води... (Павл., Бистрина, 1959, 221); // Пересохлий від спраги (про язик, губи і т. ін.). Він устами спраглими приник До джерела (Рильський, III, 1961, 220); На ранок стало краще. Спраглий язик промивала Ганна Федорівна борною, радіючи, що тяжка хвороба переборена і чоловік тепер житиме (Шиян, Баланда, 1957, 72); Вона шепотіла щось спраглими губами (Ле, Ю. Кудря, 1956, 229).

2. *перен.* Який не має достатньої кількості води, вологи. Гримить!.. Жде спрагла земля плодотворної зливи (Фр., X, 1954, 10); Шумить вода по листі, по гіллі І спраглу землю напуває щиро (Рильський, III, 1961, 153); По спраглих від зимового бездощів'я полях потечуть води каналів; урожаї всюди потрояться і почетверяться (Минко, Намасте.., 1957, 22); Держава направила у наші спрагли степи дніпровську воду (Рад. Укр., 7.I 1971, 1).

3. *перен.* Який виражає пристрасть, сильне почуття; гарячий. Тільки надія є, спрагла, як ця земля, Благословенна, як хліб, зважена, як метал (Бажан, Італ. зустрічі, 1961, 46); Плачучи, засміялась Вутанька і ще міцніш пригорнула сина до себе, осипаючи його спраглими.. поцілунками (Гончар, II, 1959, 198).

4. *перен.* Який жадає чого-небудь, жадібний до чогось, на щось. Не знаю, чи то з усіма таке діється, чи то лише зо мною, спраглим усього рідного, тепер далекого від мене (Коцюб., I, 1955, 178); Смішно. Дивно. Я пишу своїй доньці... Мені кажуть, що я ніколи не був жонатий і не мав дітей, а мої мрії — це є просто химери мого спраглого на батьківське щастя мозку (Досв., Вибр., 1959, 13); Величезні башти, фантастичні дерева, блакитні ставки встають, виростають перед спраглим зором мандрівника (Коп., Вибр., 1948, 25).

5. *перен.* Який прагне чого-небудь. З дитинства спраглий до знань, до подорожей, Пржевальський задається метою стати природодослідником (Знання.., 5, 1971, 19).

СПРА́ГЛИСТЬ, *лості, ж.* Абстр. ім. до **спра́глий**. Мокрих губ нескрита спраглисть, Щік площинки неживі І нелондонська засмаглисть На плескатій голові (Бажан, Роки, 1957, 186).

СПРА́ГЛО. Присл. до **спра́глий** 1 — 3. Бійці пили холодну воду, жадібно й спрагло (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 5); Муравйов потягся рукою до чивісь фляги.. спрагло напився з неї нахильці (Гончар, Таврія.., 1957, 403); Ожина спрагло п'є вологу, Щоб зацвісти в погожі дні (Шпорта, Вибр., 1958, 56); Ще лице у чистім полі В бурях не засмагло, — Та про честь, бої за волю Мріє серце спрагло (Мас., Київ. каштани, 1954, 144).

СПРА́ГНЕНИЙ, *а, є, рідко*. Спраглий. Спрагнений, з почорнілими, потрісканими губами, бачив [Бронко] склянку джерельної води перед собою, і не вільно йому було хоч би пригубитись до неї (Вільде, III, 1968, 173); Дні — як жар... Спрагнений землі відчиняються раю ворота (У. Кравч., Вибр., 1958, 290); Мої очі, спрагнені світла, не могли відірватися від його [місяця] млявого, але спокійного блиску (Фр., II, 1950, 93).

СПРА́ГНЕНО, *рідко*. Присл. до **спра́гнений**. Юрко спрагнено припав до відра і, напившись, не знав, що сказати Андрієві (Козл., Ю. Крук, 1950, 238).

СПРАГОТА́, í, ж., розм. Те саме, що *спра́га*. *Спека і спрагота скрізь.*

СПРАДА́ВЕН, присл., рідко. Те саме, що *спрада́вна*. *Білі стіни українських хат — то готові, «загрунтовані» полотна для мільйонів художників з народу. І хто ж, як не дівчата чи жінки спрадавен вибілювали ті стіни та підводили .. призьби, — що вже саме собою становить елемент малювання!* (Нар. тв. та етн., 6, 1968, 21).

СПРАДА́ВНА, присл. З давніх часів, дуже давно. *Спрадавна на берегах його [Дніпра] працюють хлібороби, житом-пшеницею хвилює родюча земля* (Рильський, III, 1956, 26); *Численні археологічні знахідки незаперечно свідчать, що на Хортиці спрадавна жила людина* (Наука..., 8, 1967, 44).

СПРА́ЖЕНИЙ, а, е, розм., рідко. Дієпр. пас. мин. ч. до *спра́жити*; // у знач. прикм. *Я теж хотів би хлинуть зливою, Щоб землю спражену змочить, Стоять веселою над нивою, Щоб вік співають і вік любить* (Шпорта, Вибр., 1958, 91); // *спра́жено*, безос. присудк. сл. *В вапняках шипіло та булькотіло вапно, немов лютилось, що його наперед спражено в огні, а тепер назад кинено в воду* (Фр., V, 1951, 258).

СПРА́ЖИТИ, жу, жиш, док., перех., розм., рідко. 1. Док. до *пра́жити*.

2. *перен.* Вдарити кого-небудь чимсь або по чому-небудь. — *Одягайся, сякий-такий сину, бо як тя [тебе] спражу бучком, та й шкіра трісне!* (Март., Тв., 1954, 177).

СПРА́ЖИТИСЯ, иться, розм., рідко. Док. до *пра́житися*.

СПРА́ЖНО, присл., розм., рідко. Те саме, що *спра́гло*. *Потягнувся [Хмельницький] рукою до кухля з водою. Розплескуючи, налив у порцелянову кварту, з жадобою спражно ковтав холодну воду* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 629).

СПРАЗНИ́ТИ, ню, ніш, док., заст. 1. *перех.* Скасувати. *Звався він Тиміш Іванович і був дяком у нашій церкві. До нас тоді його надано, як у Макухах спразнили церкву, то звідти він переведений* (Вовчок, VI, 1956, 217).

2. *неперех.* Провести якийсь час святково, не працюючи. *П'ятницю спостила, неділю спразнила* (Сл. Гр.).

СПРАЦЮВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. *спрацюва́ти* і стан за знач. *спрацюва́тися*². *Передові комбайнери, щоб запобігти спрацюванню двигуна, двічі фільтрують пальне, яке заправляють* (Орг. і технол. тракт. робіт, 1956, 307); *Для підвищення стійкості проти спрацювання вимірювальних поверхонь калібрів на практиці вдаються до їх нітрування, хромування або оснащення твердими сплавами* (Допуски..., 1958, 148); *Чудові властивості мають синтетичні волокна.. Деякі з них дуже міцні, пружні, стійкі проти спрацювання, кислотривкі і при цьому досить легкі* (Наука..., 12, 1961, 9).

СПРАЦЮВА́ТИ див. *спрацьбувати*.

СПРАЦЮВА́ТИСЯ¹ див. *спрацьбуватися*¹.

СПРАЦЮВА́ТИСЯ² див. *спрацьбуватися*².

СПРАЦЬОВА́НИЙ¹, а, е. 1. Який спрацювався. *Вони [діти] — це її геть спрацьоване серце, що перемучилось їхніми вітрянками та коклюшами, переболіло за їхні двійки й закохання* (Мур., Свіже повітря..., 1962, 62).

2. Дуже ослаблений, знесилений тривалою або тяжкою працею. *От стоїть перед машиною маленька, спрацьована жінка, і важкі сухі руки її безвільно опущені до землі* (Собко, Нам спокій..., 1959, 76); *Бачив [Дмитро] матір свою. Спрацьовану, з потрісканими од негоди і праці руками, що стільки переробила роботи на своєму віку* (Стельмах, II, 1962, 381); *Колись вони [рибаки] на тихім узбережжі, Засмучені, спрацьовані, худі, У*

човнах засипали (Павл., Пальм. віть, 1962, 10); // *Перейнятий утомою (про руки, ноги і т. ін.). Вона стиснула кулаки й підняла вгору руки — ці рідні, сухі, спрацьовані руки матері, які так хочеться цілувати і плакати над ними від ніжності* (Донч., VI, 1957, 480); *Виходили [люди] на шлях, спрацьованими, натрудженими руками обнімали воїнів-визволителів* (Цюпа, На зустріч..., 1958, 121).

3. *спец.* Який став непридатним внаслідок тривалого користування. *Довелося замінити спрацьоване долото на алмазне* (Цюпа, Краєни, 1971, 154); *До болю Розенберг любив свій завод. Зовсім же не старі ще ці корпуси, не спрацьована апаратура* (Шовк., Інженери, 1956, 76); *Спрацьовані зуб'я граблів відтягують або замінюють новими* (Механ. і електриф..., 1953, 153).

4. *спец.* Який після використання, застосування втратив потрібні якості, властивості і став непридатним; *відпрацьований*. *Викидаючи в небо пухнасті фонтанчики спрацьованої пари, до депо повільно підійшов потужний паровоз* (Веч. Київ, 25.I 1963, 2).

СПРАЦЬОВА́НИЙ газ — газ, що виділяється при згорянні пального (в машині, апараті і т. ін.). *Від 50 до 90 відсотків шкідливих речовин у повітрі утворюють спрацьовані автомобільні гази* (Знання..., 11, 1971, 12).

СПРАЦЬОВА́НИЙ², а, е. Який спрацювався з ким-небудь, досяг повного порозуміння, узгодженості в роботі з кимсь.

СПРАЦЬОВА́НИСТЬ¹, ності, ж. Властивість за знач. *спрацьований*². *Спільність інтересів і спрацьованість панували на пароплаві* (Трубл., I, 1955, 482).

СПРАЦЬОВА́НИСТЬ², ності, ж. Стан за знач. *спрацьбуватися*². *Із збільшенням швидкості різання, глибини різання і подачі спрацьованість фрез буде збільшуватись* (Фрез. справа..., 1957, 81); *Спрацьованість ходового гвинта визначає ступінь спрацьованості різі* (Слюс. справа, 1957, 307); // *Схильність до зношування. Інструментальні матеріали повинні добре чинити опір спрацьованості, а також мати по можливості меншу крихкість і високу міцність* (Токарна справа, 1957, 62).

СПРАЦЬОВУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. *спрацьбувати*², 3. *Порушення функцій залоз внутрішньої секреції спричиняє розлади росту і розвитку організму, передчасне його спрацьовування, іноді — смертельне самоотруєння* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 193); *Можна було б знизити швидкість різання і таким чином зменшити спрацьовування інструмента, але це знижує продуктивність верстатів* (Наука..., 8, 1963, 18).

СПРАЦЬОВУВА́ТИ, ую, уєш, недок., **СПРАЦЮВА́ТИ**, юю, юєш, док. 1. *неперех.* Виконувати потрібну дію, робити потрібний рух і т. ін. *У відповідь на .. сигнал [радіолокаційної служби] спрацьовує кібернетичний пристрій, і [підводний] човен атакує корабель* (Фізіол. ж., 4, 1960, 455); *Якщо світла для зйомки бракує, затвор [фотоапарата] при натисканні не спрацьовує* (Знання..., 11, 1967, 21); *Встановлена на новому «Запорозжі» й роздільна система гальм. Коли відмовив гальмовий привід до одного з коліс, спрацьовують інші* (Роб. газ., 14.XII 1974, 2).

2. *перех.* Дуже ослаблювати, знесилювати тривалою або важкою працею; // *Переїмати утомою (руки, ноги і т. ін.); // Важко працюючи, втрачати. Спрацьовувати силу.*

3. *перех., спец.* Доводити до непридатності тривалою роботою.

СПРАЦЬОВУВА́ТИСЯ¹, уюся, уєшся, недок., **СПРАЦЮВА́ТИСЯ**, ююся, юєшся, док. Досягати повного розуміння, узгодженості в роботі з ким-небудь. *Люди спрацьовуються і робота йде куди веселіше* (Рад. Укр., 2.XI 1962, 2); *Як-то їй працюватиметься з Білогорам!*

І тут же заспокоїла себе: спрацюються (Мушк., Чорний хліб, 1960, 41); — Головне, з людьми спрацюватися, — задумливо промовив молодий інженер (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 40).

СПРАЦЬОВУВАТИСЯ², уюся, уєшся, *недок.*, **СПРАЦЮВАТИСЯ**, ююся, юєшся, *док.* Ставати дуже ослабленим, знесиленням тривалою або важкою працею. — А де зараз Коляда? — В обласній лікарні... Нерви... Спрацювався (Зар., На.. світі, 1967, 111); // Перейматися утомию (про руки, ноги і т. ін.). Рипіло жорно, перетирало збіжжя на борошно, а разом із збіжжям спрацьовувалось колись кремезне Томашеве тіло (Тулуб, Людолови, II, 1957, 166); // *спец.* Ставати непридатним внаслідок тривалої роботи. Від нього, мовляв, нічого не залежить, будівля старенька, устаткування спрацювалося (Бойч., Молодість, 1949, 282); Якщо деталь поламається або спрацюється, її треба замінити новою, запасною (Фрез. справа., 1957, 106).

СПРЕДВІКУ, присл., рідко. Те саме, що споконвіку. Таємничі чари мистецтва спредвіку викликають подив, оволодівають людськими серцями, спонукають до роздумів (Рад. літ-во, 4, 1968, 83); Зерно сушать спредвіку, сушать в усіх країнах світу (Наука., 10, 1971, 13).

СПРЕСОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спресувати. Знову цілу годину слухали скрип полозків, дзвін підків та глухі удари спресованого копитами снігу в дощатий передок (Ряб., Жайворонки, 1957, 110); Земля.. ревниво оберігала свої одвічні скарби, заховала їх під кілометровий шар глини і кременю, у нездоланих мурах спресованої віками породи (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 97); Очерет — хороший будівельний матеріал.. Спресований у плити, очерет з успіхом заміняє цеглу (Веч. Київ, 9.III 1957, 1); // у знач. прикм. З обох боків [вулиці] завалені стіни фасадів творили грубий шар спресованих балок, матраців, книжок (Кочуб., II, 1955, 402); Сухий, спресований.. пісок твердим шаром лежав під ногами (Смолич, Ми разом., 1950, 162); // *спресовано*, *безос. присудк. сл.* Тарілка [декоративна] .. виготовляється з суміші соснової тирси і крохмалю за допомогою гарячого пресування. Після того як річ спресовано, її грунтують, шпаклюють, покривають темним лаком (Нар. тв. та етн., 1, 1962, 104).

СПРЕСОВУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спресовувати. Тіло [фізичне] з великою кількістю пор, одержане шляхом спресовування окремих порошків, після тривалої витримки при високій температурі став суцільним, безпористим (Наука., 7, 1965, 21).

СПРЕСОВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **СПРЕСУВАТИ**, ую, уєш, *док.*, *перех.* 1. З'єднувати в щільну масу пресуванням. Якщо бакелітом просочити тканину, а потім її щільно спресувати, одержується цінна пластмаса текстоліт (Веч. Київ, 20.II 1957, 2); *Образно. За графіком першу гідротурбіну для Вахша треба було виготовити в другому кварталі цього року. Та робітники заводу немовби спресували час. І ХХІV з'їздові КПРС вже рапортували: турбіна для Нурекської ГЕС є! (Рад. Укр., 18.IV 1971, 3); // Виготовляти пресуванням. Спресувати дошку.

2. *перен.* Дуже щільно складати.

СПРЕСОВУВАТИСЯ, ується, *недок.*, **СПРЕСУВАТИСЯ**, ується, *док.* 1. З'єднуватися в щільну масу пресуванням.

2. Ущільнюватися під вагою, тиском чого-небудь; злежуватися. Силос у ямах добре спресовується.

3. тільки *недок.* Пас. до спресовувати.

СПРЕСУВАТИ *див.* спресовувати.

СПРЕСУВАТИСЯ *див.* спресовуватися.

СПРИБОКА, присл., розм. Те саме, що збόку. Він стояв спривока коло паркана (Фр., I, 1955, 228).

СПРИЗЬБА, и, ж., розм. Те саме, що прізьба. Мати сидить на спризьбі, Микита стоїть навпроти, схилившись на кий (Вас., I, 1959, 275); [Р и н д и ч к а:] Ото вже як зовсім стемніло, сидю [сиджу] я собі на спризьбі та й задрімала (Кроп., I, 1958, 507).

СПРИЙМАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до сприймати. Розбуджені сьогоднішніми зустрічами та розмовами і сприймані крізь хвилюючий усміх руської дівчини — заграли [думки й образи] знов усіма своїми барвами (Головко, II, 1957, 416); Судження викликалися у дітей запитаннями з приводу сприйраних ними предметів і явищ (Рад. психол. наука., 1958, 182).

СПРИЙМАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. сприймати 1—3. Кожну дію і кожну п'єсу він [М. Кропивницький] будував так, щоб тримати сприймання глядача в поступовому емоційному наростанні (Минуле укр. театру, 1953, 31); Книга — одна, книга та ж сама, але думки про неї різні. Різні не тільки вимоги читачів, різне може бути і сприймання книги (Смолич, Розм. з чит., 1953, 72); М. Рильський в художніх засобах, у сприйманні і розкритті явищ іде від шевченківських традицій (Мал., Думки., 1959, 18).

2. *спец.* Процес відображення мозком предметів і явищ об'єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття. Відображення в нашій свідомості окремих предметів і явищ, як цілого, в сприймання (Логіка, 1953, 10); В міру розвитку кори великих півкуль у дитини вдосконалюються сприймання і рухи, які поступово стають більш диференційованими (Шк. гігієна, 1954, 51).

СПРИЙМАТИ, аю, аєш, *недок.*, **СПРИЙНЯТИ**, сприйму́, сприймеш, *док.*, *перех.* 1. Відображаючи у своїй свідомості предмети та явища об'єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття, ставитися до чого-небудь, реагувати на щось певним чином. Насмішувати слова сина сприймає [мати] з тою доброю жіночою розсудливістю, яка властива спокійній, міцній натурі (Стельмах, II, 1962, 404); Драма «Вій, вітерець» [Я. Райніса] користується популярністю в наш час. Її з захопленням сприймає наш глядач (Рад. літ-во, 11, 1965, 53); Леся Українка цілком спокійно сприйняла мою критику і дуже шкодувала, що в її творі була така помилка (Крим., Вибр., 1965, 505); Крайнюк уже написав першу частину роману «Матроси ідуть по землі» і прочитав його в штабі Чорноморського флоту. Там роман сприйняли схвально (Кучер, Голод, 1961, 320); Український народ з піднесенням сприйняв рішення Переяславської Ради про возз'єднання з Росією (Тези про 300-річчя возз'єдн., 1954, 10); // Осягати розумом сенс чого-небудь, осмислювати щось. Тарас сприймає її [біблію] зовсім не так, як релігійний Козачковський (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 363); — Я.. бачив, з яким виглядом сприймала вашу науку дівчина в дослідній (Шовк., Інженери, 1956, 69); Він дивився на дівчину і, видно, не сприймає її слів (Кундзіч, Пов. і нов., 1938, 247); // Визначати смисл, сенс і т. ін. чого-небудь зором, слухом тощо. [К а н д и б а:] Дозвольте прочитати... [Б а т у р а:] Давайте. Я вам двадцять кажу, — на слух не сприймаю вірші (Корн., II, 1955, 250); Тепер відчував [Тимко] те, про що раніше й не догадувався. Навіть звуки він сприймає тепер по-іншому (Тют., Вир, 1964, 251); // Реагувати на які-небудь сигнали, звуки і т. ін. (про спеціальну апаратуру). На одному кінці цієї [телефонної] трубки укріплений власне телефон, який притискується до вуха при розмові, а на другому — мікрофон, що сприймає звуки людського голосу і викликає відповідні зміни струму в колі (Курс фізики, III, 1956, 165).

2. Визнавати що-небудь, вважати його властивим, звичним для себе. Радіщев сприймає прогресивні ідеї

західних мислителів (Вісник АН, 8, 1949, 7); *Ні, ні!* — цього модного тепер солоденького запобігання перед плебсом доктор Драгомирецький ніяк не сприймав (Смолич, Мир., 1958, 59); В американському народі є революційна традиція, яку сприйняли кращі представники американського пролетаріату.. (Ленін, 37, 1973, 55); Разом з поетичним генієм Шевченко сприйняв від свого великого, талановитого народу ще й талант художника-живописця (Мовозн., XVII, 1962, 13).

3. Вступати в позитивну реакцію; сполучатися. З допомогою хімічної і гальванічної обробки виготовляють біметалеву форму для офсетного друку, одні ділянки якої добре сприймають фарбу, а інші не сприймають зовсім (Наука., 3, 1967, 48).

4. перен. Запозичуючи що-небудь, робити його своїм надбанням. Літературна мова сприйняла з західноукраїнської практики лише те позитивне і конструктивне, що збагачувало і розширювало її лексичний склад (Мовозн., XVIII, 1963, 14).

СПРИЙМАТИСЯ, ається, недок., **СПРИЙНЯТИСЯ**, сприйметься, док. 1. Вважатися чим-небудь. Коли Михайло Семенко збирався спалити «Кобзар» Тараса Шевченка і назвав «Кобзарем» свою книжку поезій, то це сприймалося як блюзнірство. Це й було блюзнірством (Рильський, IX, 1962, 173); Він [вчитель] був трохи суворий, але такий безсторонній, що слово, сказане ним, не викликало ні в кого сумнівів, сприймалося в селі як незаперечна істина (Багмут, Опов., 1959, 25).

2. Набувати сенсу; осмислюватися, усвідомлюватися. Безладний клетіт голосів у вагоні від втоми вже навіть не сприймався, як гомін, а ніби шум далекої порожистої ріки (Головко, II, 1957, 433); В народі слово комуніст сприймалося і сприймається як символ мужності, справедливості і моральної чистоти (Рад. Укр., 17.VI 1961, 2).

3. тільки недок. Пас. до сприймати. Бойові порядки військ.. зараз сприймалися Хомою як одне нерозривне ціле (Гончар, III, 1959, 413); Оповідання — найбільш зручна форма для піднесено-емоційного ліричного відображення дійсності, що сприймається читачем у порівняно невеликий проміжок часу (Рад. літ-во, 7, 1968, 10).

СПРИЙМАЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до сприймати; // у знач. прикм. І. П. Павлов показав, що вся мозкова кора являє собою суцільну сприймаючу поверхню, яка складається з ряду сприймаючих ділянок, що дістали назву аналізаторів (Курс патології, 1956, 21); // у знач. ім. сприймаючий, чого, ч. Той, хто сприймає, або те, що сприймає що-небудь. Кутова швидкість відносного руху об'єкта і сприймаючого в міра сприймання швидкості цього руху (Рад. психол. наука., 1958, 42).

СПРИЙНЯТИ див. сприймати.

СПРИЙНЯТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сприйняти. Мабуть,.. настороженість Захарова і була сприйнята бригадиром як підозріла ворожість (Ле, Право., 1957, 19); Дух протесту і боротьби, що проймає твори письменника, сприйнятий ним від народу, з яким Мирний був кровно зв'язаний (Вісник АН, 5, 1949, 15).

СПРИЙНЯТИСЯ див. сприйматися.

СПРИЙНЯТЛИВИЙ, а, е. Який легко сприймає що-небудь. Вчиться людина все життя, але дарма в народі живе так багато приказок про свіжу пам'ять та сприйнятливий до науки розум замолоду (Вол., Місячне срібло, 1961, 295); У труні були талановиті актори, до яких Замичківський потягнувся всією.. сприйнятливою душею (Мист., 4, 1956, 45); // Який легко піддається захворюванню. Всі без винятку люди сприйнятливі до кори (Підручник дезинф., 1953, 84); Новонароджені надзвичайно сприйнятливі до грипу і до натуральної віспи (Хвор. дит. віку, 1955, 10); // Доступний для сприйман-

ня; ясний, дохідливий. Вони [слова Москви про зміцнення і збереження миру] сприйнятливі були для всіх: незалежно від кольору шкіри, соціального стану, політичних уподобань і віросповідання (Рибак, Час., 1960, 400).

СПРИЙНЯТЛИВІСТЬ, вості ж. Властивість за знач. сприйнятливий. Він встигав усе бачити, все чути і все розуміти, немов сприйнятливість його мозку раптом нечувано розширилась (Гончар, III, 1959, 117); Різниця між мислителем і художником та, що в останнього сприйнятливість набагато живіша й сильніша (Промист. театру, 1954, 67); Грип — гостре інфекційне захворювання. Воно характеризується загальною сприйнятливостю до нього людини, нетривалим імунітетом після того, як людина перехворіла, і коротким прихованим (інкубаційним) періодом (Наука., 1, 1958, 20); Властивість рослини протистояти зараженню називається стійкістю, а протилежна властивість, тобто здатність рослини швидко заражатись, — сприйнятливостю (Захист рослин., 1952, 134).

СПРИЙНЯТТЯ, я, с. 1. Дія за знач. сприйняти. Сприйняття поетичного образу набагато відрізняється від сприйняття образів інших видів мистецтва (Рад. літ-во, 6, 1968, 69); Чим глибший сам творець, — тим приступніші будуть думи його щодо сприйняття їх народом (Тич., III, 1957, 210); Значний інтерес для клініки очних і нервових хвороб становлять роботи по моделюванню зорового аналізатора,.. а також вивчення характеристики окорухової системи при деяких формах розладів зорового сприйняття (Наука., 4, 1961, 46); Дихання організму — складний процес, основою якого є сприйняття кисню і виділення вуглекислоти (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 18).

2. спец. Те саме, що сприймання 2. Її відчуття й сприйняття ніби загальмувались (Дор., Не повтор., 1968, 33).

СПРИКРИТИСЯ, рюся, ринься, док., рідко. Стати неприємним, нестерпним від повторення, одноманітності і т. ін.; набриднути, надокучити. Дохід був невеликий, ледво [ледве] можна було жити, і Германові по кількох тижнях сприкрилося те ремесло (Фр., VIII, 1952, 376); Я.. знаю по собі, що інший раз ніщо не може так сприкритись, як питання про здоров'я (Л. Укр., V, 1956, 73).

СПРИНКЛЕР, а, ч., спец. Насадка-водорозбризкувач автоматичної дії на трубах спеціальної водопровідної мережі протипожежного водопостачання.

СПРИНКЛЕРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до спринклер.

СПРИНТ, у, ч. Змагання з бігу, плавання і т. ін. на коротку дистанцію. Валерій Борзов приніс радянській легкій атлетиці перший європейський рекорд у спринті: він здолав 200 метрів за 20,2 секунди (Наука і культура., 1972, 345).

СПРИНТЕР, а, ч. Бігун, плавець і т. ін. на коротку дистанцію. Тепер придивився, — нене моя! — там футболіст, там штангіст, там стрибун, там снайпер, там — спринтер (Вишня, I, 1956, 399); Після урочистого відкриття змагань на бігові доріжки стадіону вийшли кращі спринтери Радянського Союзу (Рад. Укр., 19.IX 1950, 4); *У порівн. Під поглядами глядачів стаю несхожим сам на себе: меткий, сміливий, холонокровний і швидкий, мов спринтер (Ю. Янов., II, 1954, 19).

СПРИНТЕРСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до спринтер.

2. Стос. до спринту. Малу золоту медаль переможниці завоювала олімпійська чемпіонка і чемпіонка світу в спринтерському багатоборстві Людмила Титова (Веч. Київ, 1. II 1971, 3).

СПРИНЦІВКА, и, ж. Пристрій у вигляді резервуара

з наконечником, за допомогою якого роблять спринцювання.

СПРИНЦЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. спринцювати і спринцюватися.

СПРИНЦЮВАТИ, юю, юєш, *недок., перех.* Промивати якусь порожнину, рану і т. ін., оббризкуючи її під тиском з спринцівки водою або лікарським розчином.

СПРИНЦЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, *недок.* 1. Робити собі спринцювання.

2. Пас. до спринцювати.

СПРИСАТИ, аю, аєш, *недок., СПРИСНУТИ, ну, нєш, *док., рідко.* 1. Раптово переставати триматися на чому-небудь, відриватися від чогось; спорсати. *Щоб не місити багно, деремося вище до тинів. Нога іноді сприсає з горбика* (Панч, На калин. мості, 1965, 219); *Горпинина рука сприснула з скрині, і трохи не вдарилася вона головою об ріг* (Мирний, I, 1954, 208); *Краплина сприснула з вії і покотилася по щоці, мов сльоза* (Смолич, День..., 1950, 247).*

2. *перен.* Швидко переміщатися з одного місця на інше, не затримуватись довго на одному місці (про погляд, зір і т. ін.). *Гострий погляд наче ножем черкнув Мусія по обличчю, сприснув, заплутався в бороді, вколов у груди* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 151); *Пильно дивився [Стьопа] на тьотю Мар'яну й слухав уважно її. Та хіба довго це! От знов очі хлопців якось непомітно сприснули з обличчя її і вниз під гору, де осика* (Головко, I, 1957, 188).

3. *перен.* Швидко й непомітно зникати, втікати. — *Глянув я на нього [горбаня], а він переморгується із братом: морг — і знову хреститься, морг — і знову хреститься... «Ах ти ж, — думаю, — гад.. Тепер ти в мене не сприснеш».* І став я за ним слідкувати (Тют., Вир, 1964, 169).

СПРИСКАТИ *див. спріскувати.*

СПРИСКУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спріскувати.

СПРИСКУВАТИ, ую, уєш, *недок., СПРИСКАТИ, аю, аєш, *док., перех. і без додатка.* 1. Обливати дрібними краплями, оббризкувати кого-, що-небудь. *Ніч панянки просиділи над прасуванням. Для Орісі й води не треба було: слізьми сприскувала, аж їй очі почервоніли* (Свидн., Люборацькі, 1955, 138).*

2. *перен., розм.* Відзначати випивкою, частуванням яку-небудь подію.

СПРИСНУТИ, ну, нєш, *док., перех. і без додатка.* Однокр. до спріскувати. — *Не видержала [Пріська]? Дай води їй. Сприсни водою, — озирнувшись, каже Панько* (Мирний, III, 1954, 125); *Степан значно повеселішав.. і побіг зараз за горілкою та оселедцями, щоб сприснути щасливе задля обох їх новосілля* (Л. Янов., I, 1959, 278).

СПРИСНУТИ *див. сприсати.*

СПРИСТРІТИТИ, ічу, ітиш, *док., перех. і без додатка, заст., рідко.* Те саме, що зурбчити. *Спристрітили хлопця лихі люде* (Сл. Гр.); *Увечері, повернувшись із поля, він години просиджував сичем, не озиваючись жодним словом до матері. Аж вона занепокоїлася: що це з сином. Може, спристрітили де або застудився* (Речм., Весн. грози, 1961, 145).

СПРИТ, у, ч., *діал.* Спритність. *Вона почала обдумувати тисячні плани та способи, комбінувала і обчислювала найменші дрібниці з.. чисто жіночим спритом* (Фр., III, 1950, 460); — *У панни Зоні багато сприту і енергії* (Вільде, III, 1968, 466).

СПРИТНИЙ, а, е. 1. Швидкий, вправний у роботі, діях (про людину); меткий, моторний. [О д а р к а:] *Ти спритний і надто балакучий, а він тихий — і за те я його люблю!* (Кроп., I, 1958, 74); *Глоба вирішив спробувати піймати в'юнкого і спритного Васю, взяти його в човен* (Собко, Скеля., 1961, 135); *Одна спритна селян-*

ська дівчина навіть умудрилася накинути йому на шию вінок, сплетений з барвистих степових троянд (Баш, На землі..., 1957, 18); *Дитина повинна бути здоровою фізично, гнучкою, спритною* (Шк. гігієна, 1954, 20); **Образно. Вона впала долі по той бік живоплоту саме в ту хвилю, коли спритний промінь, вернувшись, перебіг через поламану, потолочену шипшину...* (Смолич, I, 1958, 93); // *Який жваво рухається* (перев. про тварин); *рухливий. — А ти запам'ятай одне: в'юни які спритні, а й тих у підрешітку ловлять* (Тют., Вир, 1964, 87); // *Для якого характерні швидкі, вправні рухи* (про руки, ноги і т. ін.). *Спритна рука хапав з-перед очей у Насті перстень* (Вас., III, 1960, 308); *Злагодила [Обринська] за часок спритними руками чай* (Коб., III, 1956, 138); *Виріс Василь за останнє літо.. Співати почав басом. Здорові .. ноги й руки, дужі й спритні, і зовсім нечутна хода, неначе йшов він, не торкаючись землі* (Довж., I, 1958, 87); // *У якому виявляється швидкість, вправність людини, рухливість тварини і т. ін. Спритними рухами хірург протер спиртом шкіру й зробив блискавичний надріз* (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 345); *Жайсак підскакав, зіскочив на землю з хропучого, зляканого коня й спритним ударом кинджала добив вовка* (Тулуб, В степу..., 1964, 218); *У воді черепаха дуже рухлива, проте й на суші рухи її досить спритні* (Визначник земноводних..., 1955, 85).

2. Який майстерно й уміло робить, виконує що-небудь, виявляє хист у чомусь. *Відірвавшись від своїх, Данило опинився серед угрів. На його щастя, у жодного з них не було копія [списа], всі вони були з мечами. А Данило був спритний мечник* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 511); *Тільки спритний танцюрист міг, як пружина, порснути в повітря майже разом з ракетою і разом з яскравим світлом упасти просто на плечі здорового німецького єфрейтора в окопі* (Ле, Мої листи, 1945, 99); // *на що. Який має потяг до чого-небудь. — Ви, певне, його [злодія] на чимось приловили, та він вибріхувався перед вами. Він на брехню такий спритний, що цигана би обдурих* (Март., Тв., 1954, 283); *Мажара чолов'яга бувалий, спритний на всякі викрутаси* (Горд., II, 1959, 275); // *Який уміло веде справи. Суддя такий був розумний та спритний, що яке б темне діло не було, то зараз його на світ виведе, а гляне на чоловіка, то й думку його відгадає* (Стор., I, 1957, 39); *До Новицького командували спритного адміністратора, який за невелику мзду привернув симпатію цензора до нашого театру* (Минуле укр. театру, 1953, 30); — *Хіба ви скрізь хазяйнуєте самі? — Доводиться, на жаль, самому. Я не маю певної і спритної людини* (Смолич, I, 1958, 64); // *Який, вдаючись до хитрощів, використовує які-небудь обставини для власної вигоди. Безперечно, води мусили мати природні лікувальні якості, але тому, що джерело знаходилося на території церковного масиву, спритні духовні отці вирішили використати його для своїх прибутків* (Вільде, Сестри..., 1958, 45); *У давні часи, коли медичної науки майже не було, знахарями здебільшого ставали різні шахраї і спритні ділки* (Наука..., 1, 1959, 41).

3. Здатний добре й швидко міркувати; кмітливий, тямущий. *Юзі не казали, що Зоня приїхала емисне для неї, бо й сама Зоня не мала того знати, щоб «не заносилась» дуже, хоча спритна Зоня хутко про те догадалась* (Л. Укр., III, 1952, 647); // *Який виражає кмітливість, тямущість. Терентій знає і цінує спритний і жорсткий розум Шмалія* (Стельмах, I, 1962, 115); *Кармелюк прийняв парубка, як рівного собі товариша, і навіть похвалив за кмітливість і спритний розум* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 85).

СПРИТНИК, а, ч., *рідко.* Спритна людина. *Рудий*

котусь показав себе дужчим і спритнішим навіть від такого проворного спритника, як київський жонглер Іван Покиван (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 234); // розм. Те саме, що ловкяч. Не вірте красивим словам релігійних спритників, бо чим солодшими є ці слова, тим гіркішою — правда, яку вони приховують (Знання., 2, 1968, 11).

СПРИТНИЦЯ, і, ж., рідко. Жін. до спритник.

СПРИТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. спритний. З незвичайною спритністю, мов вихор, крутнувся він (Кач., Вибр., 1947, 213); Тимофій з незвичною спритністю влетів у Буг, і не скоро його голова піднялась над водою (Стельмах, II, 1962, 203); Ользі завжди було приємно, коли хтось похвалить її працьовитість, спритність її рук, її невтомність (Вільде, На порозі, 1955, 191); Баскетбол — одна з найулюбленіших ігор в нашій країні. Ця гра виховує у людини.. спритність, витривалість, швидкість реакції, влучність (Спорт., 1958, 65); Батько Сергіїв.. давав синові можливість у всякому ділі виявити кмітливність і спритність (Ткач, Жди., 1959, 29).

СПРИТНО. Присл. до спритний. Секлета з Морозихою спритно метнулись у двір (Горд., Чужу ниву., 1939, 48); Щоб хлібом заживиться, На панському ламу за сніп щороку жав Пшеницю жовту він та жито воскувате, — І мало хто з жінок умів так спритно жати (Рильський, Поеми, 1957, 233); Біля неї три телефони, і вона спритно працює на всіх відразу (Баш, П'єси, 1958, 93); Ніна спритно різала кружальцями ковбасу, краяла сир (Донч., V, 1957, 298); Швидко і спритно він вліз у кабінку (Собко, Граніт, 1937, 27).

СПРИЧИНЕНИЙ¹, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спричинити. Вона була вродлива, та на її обличчі лежав відбиток суму і болю, спричинених потворною кульгавістю (Дмит., Наречена, 1959, 139); Хто бачив Київ у руїнах, спричинених цією війною, той не може не милуватись.. величезним будівництвом, яке за останні роки до невпізнання змінило обличчя столиці Радянської України (Рильський, Веч. розмови, 1962, 8); При анеміях, спричинених тривалою інтоксикацією організму (професіональні отруєння), переливання крові сприяє відродженню кровотворних функцій організму і загальному його зміцненню (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 291).

СПРИЧИНЕНИЙ², а, е, розм. Який має психічний розлад; божевільний. — Пропаде хлопець із нею. Така вже вона — спричинена ніби. Лютує іноді — і не знає з чого, — умовляючи Остапа, говорила Гандзя (Крот., Сини., 1948, 16).

СПРИЧИНИТИ див. спричиняти.

СПРИЧИНИТИСЯ, нюся, нишся, док., розм. Стати причинним; збожеволіти. Христя збожеволіла. Жінки не могли добрати діла, чого Христя спричинилась? (Григ., Вибр., 1959, 202).

СПРИЧИНИТИСЯ див. спричинятися.

СПРИЧИНЮВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до спричинювати. Про значення землеробства в житті древньоруського народу можна судити і з того, що неурожаї, спричинювані несприятливими кліматичними умовами, приводили до голоднеч (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 397); // у знач. прикм. Збудники інфекції різноманітні: на першому місці за тяжкістю спричинюваних виявів стоїть стрептокок (Хвор. дит. віку, 1955, 46).

СПРИЧИНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. спричинювати.

СПРИЧИНЮВАТИ див. спричиняти.

СПРИЧИНЮВАТИСЯ див. спричинятися.

СПРИЧИНЯТИ, яю, яєш і **СПРИЧИНЮВАТИ**, юю, юєш, недок., **СПРИЧИНІТИ**, чиню, чиниш, док., пе-

рех. 1. Служити, бути причиною чого-небудь, виклика́ти, зумовлювати щось. — Люблю дітей, люблю, коли вони Уперше йдуть до школи восени. Вже не цікавить казка про козу, А хочеться довідатися їм, Що спричиняє вітер і грозу, Чому бував в піднебесі грім (Підс., Поеми, 1954, 5); Харчова олія має бути приємна на запах і смак та не спричинювати хворобливих явищ в організмі (Ол. та ефір. культ., 1956, 5); Великі спустошення спричинили морози в садовому господарстві середньої Росії (Довж., I, 1958, 473); Головна подія, яка й спричинила всі дальші ексцеси — неждане і недозволене поєднання Данила з Тосею, — не те, щоб була забута, але ж відступила трохи на якийсь час (Смолич, Мир., 1958, 16); Кров людини з цієї групи [«універсальних донорів»] може бути перелита представнику будь-якої групи без ризику спричинити тяжкі ускладнення (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 279); // Сприяти чому-небудь. Макар заступництво матері сприймав як свідоцтво його непогрішності і правоти. І виходило так, що материнська любов, подібно до сильнодіючих ліків, вжитих у великій кількості, поглиблювала хворобу там, де мала спричинити одужання (Добр., Тече річка., 1961, 58); // Завдавати чого-небудь, заподіювати щось. Він дивився на неї добрими чистими очима і прохав у неї прощення, що своєю присутністю спричиняє клопіт (Тют., Вир, 1964, 381); Народна душа плакала над своїм тяжким горем, плакала на наклепників, що жили його [народу] потом і кров'ю й завдавали йому стільки муки й наруги, спричинили стільки нещастя (Кобр., Вибр., 1954, 188).

2. Бути наслідком чого-небудь. Брак життєвого досвіду спричиняє в молодих прозаїків блідість у відтворенні життя (Літ. Укр., 17.IX 1968, 3); Зміну звичаїв спричинило те, що Вороничі [село] були положені поблизу міста (Март., Тв., 1954, 252).

СПРИЧИНЯТИСЯ, яюся, яєшся і **СПРИЧИНЮВАТИСЯ**, ююся, юєшся, недок., **СПРИЧИНІТИСЯ**, чинюся, чинишся, док. 1. до чого. Виклика́ти, зумовлювати що-небудь, ставати причиною чогось. За цей час він побачив, що інтенсивне вирубування буку спричиняється до великого лиха — гори оголюються і на камені вже нічого не росте (Чаб., Стоїть явір., 1959, 157); Значне перегрівання організму спричиняється до теплового удару, який часто закінчується смертю (Шк. гігієна, 1954, 88); Така репутація Івана Івановича спричинялася до того, що бійці ніколи не консультувалися в нього у важливих справах (Багмут, Опов., 1959, 55); Мокра, непривітна, а потім безсніжна погода спричинялася до зменшення числа відпочиваючих (Коз., Сальвія, 1959, 131); Успенський вирішив, що приписана йому слава Костиля й інших двох може спричинитися кінець кінцем до його загибелі (Панч, В дорозі, 1959, 67); Радіючи, що вірші спричинились до зміни настрою і цікавої розмови про поезію, Артем пообіцяв написати й про них [студентів] самих (Підс., Віч-на-віч, 1962, 136); // Сприяти чому-небудь. Вдалий переклад спричинятиметься до зміцнення інтернаціонального братерства народів Радянського Союзу (Мовозн., VII, 1949, 3).

2. перев. недок. Зумовлюватися чим-небудь. Річний рух Сонця по екліптиці — явище позірне, і воно спричиняється обертанням Землі навколо Сонця (Астр., 1956, 30).

СПРИЩИТИ, ить, док., перех., безос., рідко. Покрити прищами.

СПРИЩИТИСЯ, иться, док., рідко. Покритися прищами.

СПРИЯННЯ, я, с. Дія за знач. сприяти. Яскравим прикладом сприяння розвитку української літератури є взаємини Чернишевського з Т. Г. Шевченком (Літ. газ., 10.XII 1953, 4); Коли в 90-х рр. М. Лисенко задумав ви-

дати збірник народних пісень і з цією метою звернувся за сприянням до редакцій газет, знайомих, до всіх шанувальників народної словесності, Яворницький відгукнувся на цей захід одним із перших (Нар. тв. та етн., 6, 1965, 43); Охочим до кролівництва потрібне сприяння. Добре було б створити, зокрема, племінні господарства, де б кожен міг придбати кролематку доброї породи (Рад. Укр., 26.I 1971, 2).

Бригада (група, комісія, комітет, пост і т. ін.) сприяння — певна група людей, покликаних сприяти кому-, чому-небудь. Зараз у цехах створені бригади сприяння механізації і автоматизації виробництва (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 2); Вже в ході перевірки, до якої були залучені члени групи сприяння партдержконтролю заводу, контролери визначили, в якому цеху і коли можна механізувати виробничі ділянки, встановили граничні строки усунення недоробок (Ком. Укр., 8, 1964, 53); Мільйони трудівників беруть активну участь в обговоренні планів виробництва, в роботі постійно діючих виробничих нарад і комісій сприяння технічному прогресові (Матер. ХХІ з. Компартії України, 1960, 10); — Я б з тобою побалакав.. та згадав, що треба, ще в комітет сприяння збігати (Панч, II, 1956, 453).

СПРИЯТЕЛЮВАННЯ, я, с., рідко. Дія за знач. сприятелювати і сприятелюватися. Маючи в натурі рису швидкого сприятелювання з людьми, Богдан у перший день знайомства з Іваном остільки захопився ним, що на валах фортеці Чигирин розлучався вже як з кращим своїм другом (Лє, Хмельницький, I, 1957, 310).

СПРИЯТЕЛЮВАТИ, юю, юєш, док., рідко. Те саме, що сприятелюватися. Сприятелювали ми з ним; разів кілька на день іноді забігав він до мене, ходив і я в його кімнати (Вас., I, 1959, 251).

СПРИЯТЕЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, док., з ким. Стати приятелем, здружитися. З Рустемом сприятелювався [Джіафер] особливо (Коцюб., II, 1955, 135); — Ми разом з ним колись дуже сприятелювались за короткого часу боротьби проти Врангеля на Криворіжжі (Досв., Вибр., 1959, 272).

СПРИЯТИ, яю, яєш, недок. 1. Позитивно впливати на що-небудь. Кожна комісія сприяє й допомагає в роботі тієї галузі, яку їй доручено вести (Вишня, День..., 1950, 69); Гарячі літні дні перед новим урожаєм.. сприяли швидкому дозріванню південних фруктів (Дмит., Наречена, 1959, 79); // Створювати відповідні умови для здійснення, виконання і т. ін. чого-небудь. Викриття незаконних методів Кошубського сприяли й колгоспники з сусідніх сіл (Дмит., Розлука, 1957, 197); Місцеві незаможники всіляко сприяли законові, допомагаючи виявити, де перебуває банда (Цюпа, Три явори, 1958, 17); // Подавати допомогу в чому-небудь. Кадровий політпрацівник, він знав тисячі шляхів до серця солдата. І Хаєцький, невпинно зростаючи сам, водночас сприяє і майорові в його роботі (Гончар, III, 1959, 206); Бойовим діям військ Радянської Армії сприяє могутній партизанський рух, який розгорнувся на окупованій ворогом території (Ком. Укр., 6, 1961, 44); // Бути причиною або наслідком виникнення, існування і т. ін. чого-небудь. Швидкому зростанню міського населення України в цілому сприяв прихід робітників у міста для роботи в промисловості (Нар. тв. та етн., 3, 1964, 26); Алкоголь сприяє загостренню старих хвороб і є іноді джерелом багатьох нових захворювань організму (Наука., 10, 1958, 34); // Створювати, викликати бажання виконувати яку-небудь дію. Шановний Друже! .. Не раз хотіла раніше писати,.. обставини не сприяли відновленню перерваного листування (Л. Укр., V, 1956, 242); Побачивши суворе обличчя Ширяєва, яке ніяк не сприяло люб'язній

розмові, Іван Сошенко раптом зробив найприємнішу усмішку (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 98).

◇ **Слвом і ділом сприяти див. слово.**

2. Потурати кому-небудь. — Старий голова розпустив село, а найбільше сприяв парубоцтву та дівоцтву (Н.-Лєв., III, 1956, 353).

СПРИЯТЛИВИЙ, а, е. Який позитивно впливає на що-небудь, створює відповідні умови для здійснення, виконання і т. ін. чогось. [Кіра:] Літак готовий, погода сприятлива. Кращих умов і не видумавш... (Собко, П'єси, 1958, 244); Минула м'яка зима була сприятлива для зимівлі шкідника в ґрунті (Рад. Укр., 5.IV 1946, 1); // Потрібний, необхідний для чого-небудь; належний. [Мічурін:] Я штучно і тактовно підставив природі сприятливі умови для створення нового сорту (Довж., I, 1958, 466); У польовому таборі створені сприятливі умови для відпочинку після дня напруженої роботи (Колг. Укр., 8, 1956, 10); // Зручний для чого-небудь. — Ти хто така? І де твій документ? — Спитав грачиху грак в сприятливий момент (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 162); На жаль, Венера дуже рідко перебуває у сприятливому для спостережень її темного боку положенні (Наука., 5, 1966, 22); // У якому виражається прихильність, шанобливе ставлення, повага до кого-небудь. Ганна помовчала, вдумуючись в ці слова, і мовчання це, як і раніше, здалося Малахову дуже сприятливим і доброзичливим (Собко, Справа., 1959, 128).

СПРИЯТЛИВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до сприятливий.

СПРИЯТЛИВО. Присл. до сприятливий. Жовте світло сприятливо впливає на ранній розвиток рослин (Хлібороб Укр., 11, 1968, 47).

СПРИЯЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до сприяти. Час був тоді [в 50-х роках ХІХ ст.] й справді сприяючий просвітньому потягові молодих українців. Їм було дозволено завести недільні та вечірні школи для убогих городян (Н.-Лєв., I, 1956, 629).

СПРИВАТИ, ає, недок., **СПРІТИ**, спріє, док., рідко. Псуватися від вологості й тепла; пріти. Текля ходила між хлібами, причорніли деякі колоски, жито спривало від мокреці (Горд., Дівчина., 1954, 151).

СПРІТИ див. спривати.

СПРОБА, и, ж. 1. Намагання зробити щось при відсутності впевненості в досягненні успіху. Полк їхній в упертих неодноразових спробах заволодіти Каховським плацдармом порідів ледве чи не на половину (Гончар, Таврія., 1957, 635); Вітер є одним з дарових потужних енергетичних джерел природи. Спроби використання його енергії люди робили в минулому (Наука., 8, 1956, 38); // Намагання здійснити що-небудь при відсутності досвіду й умінь. Перші спроби писати—віршем і прозою, відносяться ще до тих часів, коли Франко був у гімназії (Коцюб., III, 1956, 28); Ще за життя великого Каменяра з'являються перші спроби створити його портрет (Мист., 4, 1956, 5).

2. Перевірка, випробування властивостей, якостей і т. ін. чого-небудь. Говорили [селяни про Ахмета].., сидючи в холодочку.. і випалюючи з мідного кальяну по черзі тютюнець, що оце приніс його на спробу тютюник (Досв., Гюлле, 1961, 20); // Перевірка на ділі якостей, властивостей кого-, чого-небудь, здатності до здійснення, виконання чогось; випробування. Надзвичайною подією, що в історії української авіації має першорядне значення,— є спроба нового літака «К1» (Наука., 12, 1967, 5); // на що, спец. Перевірка міцності чого-небудь, стійкості щодо певного впливу або здатності до певної дії. Бригадири робили спроби на схожість, і коли вологий ящик, що стояв десь на вікні, починав зеле-

ніти, .. любовно посміхались (Скл., Хазяїни, 1948, 132).

3. Відтворення якого-небудь явища або спостереження за новим явищем у певних умовах з метою його вивчення, дослідження; дослід. Цілий ряд спроб з селекції й віддаленої гібридизації заслуговує, безумовно, найсерйознішої уваги (Довж., I, 1958, 447); Нами було проведено .. кілька спроб з культурою азотобактера, в яких досліджували вплив радіоактивного фосфору на життєдіяльність цього мікроорганізму (Мікр. ж., XXIII, 1, 1961, 31); // Дослідний зразок чого-небудь. Ех, і дзюрчатиме вода в шаплик! Ні, перш вони зроблять, звичайно, спробу — маленьку водокачку — модель, але все як в натурі (Головко, I, 1957, 188).

4. Літературний або мистецький твір початківця; проба.

Спроба пера́ див. перо́.

СПРОБНИЙ, а, е. Те саме, що пробний. Цех випустив першу спробну партію хромомагнетитової цегли (Рад. Укр., 4.III 1949, 3); У спробну мить, припавши до ріллі, Відчуєш ти живе тепло землі, Мов до грудей тебе пригорне мати (Перв., I, 1958, 563); Запах несвіжої риби можна визначити при спробному варінні шматочка риби в закритій посудині (Технол. пригот. їжі, 1957, 31).

Спробний ка́мінь — те саме, що Пробний ка́мінь (див. пробний).

СПРОБУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спробувати.

СПРОБУВАТИ, ую, уєш, док. 1. *неперех.*, *перев.* з *інфін.* Зробити намагання виконати яку-небудь дію, здійснити щось. Соломія спробувала викопати рукою ямку і справді докопалась до води (Коцюб., I, 1955, 357); Люди було спробували знову провчити панів, та вони зразу ж викликали з Балти оренбурзьких козаків (Стельмах, I, 1962, 502); Пальці Тимка зовсім не гнулися. Спробував розстебнути гудзики на своєму кошуку, але з цього теж нічого не вийшло, і Тимко так і залишився сидіти не роздягшись (Тют., Вир, 1964, 469); // тільки наказ. сп. *спробуй, спробуйте*, розм. Уживається як натяк на труднощі у здійсненні, виконанні чого-небудь. — Легко відстати від своєї частини, а спробуй в отакому розгардіяші знайти потім! (Головко, II, 1957, 535); Герой Соціалістичної Праці Гіталов .. починав з малого, а тепер дожени його, спробуй (Ю. Янов., II, 1954, 129); // Зважитися, насмілитися. [М о р о з:] Спробував би ти не бути ударником у нашій бригаді... З борта скинули б [рибалки] (Корн., II, 1955, 216); — Ніхто вас пальцем не зачепить. — Спробувала б зачепити нас оця сопля (Тулуб, Людолови, I, 1957, 44); // тільки наказ. сп. *спробуй, спробуйте*, розм. Уживається як погроза або як застереження не робити чого-небудь. — Одривай [хату], а ні, я сама одіреу, — говорила Мотря. — Ану, ну, спробуй! (Н.-Лев., II, 1956, 361).

2. *перех.* і *без додатка.* З'їсти або випити трохи чого-небудь для визначення смаку; покуштувати. — Справжня господиня! — спробувавши галушки, хвалить батько дочку, а та лукаво посміюється (Стельмах, II, 1962, 105); — Може, ви нашої картоплі спробуєте? У банячку її варила, .. гляньте, як позапикалась, порум'яніла (Гуц., З горіха.., 1967, 71); // Спожити що-небудь. Не існувало, мабуть, такого сорту чаю, якого б вона не спробувала (Донч., V, 1957, 444); — Ось тепер.. можна й вина, можна й пива спробувати (Шиян, Баланда, 1957, 44); // *перен.* Пізнати що-небудь на власному досвіді, зазнати самому чогось. Ледве дитина спробувала науки, і вже вона.. ненавиділа школу (Н.-Лев., I, 1956, 174); Не воювавши, не спробувавши бою, сидить [Духнович] калікою в лісі, під дощем біля купи снарядів (Гончар, Людина.., 1960, 99).

3. *перех.*, також у *сполуч.* із *спол.* ч.и. Визначити, перевірити якість, властивість і т. ін. чого-небудь. Зустрічаючись на співаках, Проскуров якось запросив його додому, щоб спробувати і поставити голос (Ле, Право.., 1957, 32); Одною ногою став [Тягнирядно] на спину Давидові, потім і другою й гуцував, немов спробував, чи витримає (Головко, II, 1957, 166); Він обійшов навколо озерецька, спробував чобітьми, чи міцний лід (Стельмах, I, 1962, 346); Хоч нам з Іванком хотілося використати відсутність майстра, щоб і собі спробувати лезо столярських інструментів, та ми пішли за ним у хату (Томч., Готель.., 1960, 90); // Застосувати що-небудь, випробувати в дії. Для лікування спробували сульфідин; // Випробувати чий-небудь якості, властивості, перевірити когось на здатність до чогось. Спробуємо тебе на ділі, а то на словах ви всі молодці (Хотк., I, 1966, 85).

Спробувати на зуба́х — перевірити зубами твердість монети, визначаючи, чи не фальшива вона. Дома він показав червінця батькові. Дорохтей.. уважно вислухав сина, на кутніх зубах спробував золото, кинув його.. на стіл і одвернувся (Стельмах, I, 1962, 50).

◇ Спробувати перо́ (пера́) — поспробувати писати які-небудь твори; Спробувати себе́ — те саме, що Спробувати [свої (свої́)] сі́ли (сі́лу) (див. сі́ла). У тлумача спалахнули вуха... Він трохи закашлявся, але не розгубився. — Бачите, добродію, вивчаю ті мови і гадав трохи спробувати себе... (Досв., Гюлле, 1961, 44); Спробувати [свої (свої́)] сі́ли (сі́лу) див. сі́ла; Спробувати щастя див. щастя.

СПРОБУНОК, нку, ч., рідко. Те саме, що випробування. Чутка про те, що в неділю в церкву мають привести на спробунок відьму і що вона там конче об'явиться, зігнала до церкви таку силу народу, що всі цікаві не могли в ній вміститися і товпились на цвинтарі (Коцюб., I, 1955, 275).

◇ Взяти на спробуно́к — перевірити кого-, що-небудь; випробувати.

СПРОВАДЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спровадити. Ледве зорієнтувавшись, виїхали ми на той єдиний великий шлях, спроваджені командуванням прилеглих військових частин (Ле, Мої листи, 1945, 113); Насеред долини, на підмостку з міцних дубових брусів стоїть та [зрошувальна] машина, свіжо спроваджена з Англії (Фр., II, 1950, 365); Ось кліть уже на воді, ось вона підхоплена пароплавом за линви, спроваджена на річку, поставлена на точно визначене місце (Коцюба, Нові береги, 1959, 38); // *спроваджено*, *безос. присудк. сл.* Спроваджено з заграниці.. освіченого і спосібного артиста драматичного Еміля Бачинського (Фр., XVI, 1955, 97).

СПРОВАДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, СПРОВАДИТИ, джу, диш, док., *перех.* 1. Примушувати кого-небудь виходити, йти звідкись, покидати, залишати когось, щось; випроваджувати. Созоненко, морщачись, обходить Василенка, від якого тхне задушливим потом і шинком, з хвіртки спроваджує його на вулицю (Стельмах, II, 1962, 94); Певне, Василя давно спровадили б з двору, та й Мотрі дісталось б (Мирний, IV, 1955, 182); — Я так бачу, що тій Ользі не місце в нашій слободі. Порадь Зінці — нехай її спровадить туди, звідки приїхала (Шиян, Баланда, 1957, 69); Оріся сиділа, як на голках, а ввечері рішуче поставила перед Тимком вимогу, щоб він спровадив із двору свого друга, інакше вона сама його витурить (Тют., Вир, 1964, 270).

2. Пропонувати, наказувати кому-небудь відправлятися кудись. — Іч, люциперів син, усіх нас в економію спроваджує (Стельмах, I, 1962, 374); — Треба буде спровадити [Марту] на село.. — додала нарешті [мама] (Мирний, IV, 1955, 348); *Образно. Звичним жестом він

спровадив окуляри на лоба (Смолич, День..., 1950, 190); // розм. Те саме, що направляти б. — Половина врожаю через вас [мужиків] пропало. Ще й злодій мені на двір спроваджує, стежки їм показує (Фр., VIII, 1952, 30); // Відправляючи, супроводжувати кого-, що-небудь. — Терентій зразу зачинив їх [коней] у стайні, пошептався із отим крадієм чи драпіжником, спровадив його кудись огородами (Стельмах, I, 1962, 490); — Та ви не турбуйтеся, щоб там грубощі які або що... Просто я взяв у Дениса рушницю і під виглядом сторожа спровадив підводи на глухий двір (Тют., Вир, 1964, 148); // Насильно відправляти кого-небудь кудись. — Пан вернувся сердитий. — Треба бісового сина у москалі спровадити, — сказав (Мирний, IV, 1955, 171); [П а н С т а с ь:] Хіба я не знаю, що самі ви бунтарі, розбійники — тільки все валили на Кармелюка. Я всіх вас із вашим смердючим кодром на Сибір спроваджу (Вас., III, 1960, 220); — Цих тільки нажахав [Льонька], а завтра й випустить. Тих двох у тюрму спровадить — без Давида вони не страшні (Головко, II, 1957, 168); Часом одривалася [Ольга від книжки] — і тоді марила... Республіка — нема ні мужика, ні пана — рівність.. Тоді можна було б спровадити на дикий острів математика Бублика (Кач., II, 1958, 34); // Відповідно приготувавши, спорядивши, відправляти кого-небудь кудись. В неділю, спровадивши Дмитра на ярмарок у сусіднє селище, пішла [Докія] оглядати поля (Стельмах, II, 1962, 333).

◇ Не на ту дорóгу спробаджувати (спровадити) кого — давати кому-небудь поради, якими схилити до якихось недозволених дій, учинків.. [Ц а р:] Ну, чого ж мовчите, чому не питаєте? Не на ту дорогу ви спровадили мене, не на ту... [С к а р б у н:] Ви самі пішли... (Зар., Антеї, 1961, 87).

3. Перепроваджувати на місце призначення; доставляти. У гори із Львова та Самбора найжджали купці, за безцінь скуповували у селян худобу й великими гуртами спроваджували на бойню (Чорн., Визвол. земля, 1959, 34); — Я спровадив з Англії машину для іригації (Фр., II, 1950, 377); Доконче постараюся спровадити собі книжки, що Ви радите (Л. Укр., V, 1956, 75); З Кам'янки й Кодака лоцмани, спровадивши оце через пороги до Кічкаса плоти, поспішались вернутися до Лоцманської Кам'янки (Коцюба, Нові береги, 1959, 27); *Образно. Їхали на Черкаси — пройшла чутка. Цю чутку Марфа також спровадила до Данила... додавши при тому, що на підводах виключно зброя (Ле, Ю. Кудря, 1956, 240).

4. Спрямовувати, скеровувати кого-, що-небудь у певному напрямку. Сигнал протяжливо сурмить, дець по дорозі поміж хат, попереджаючи хлоп'ят біля кювету, де вони в струмок спроваджують човни і паперові кораблі... (Гонч., Вибр., 1959, 319).

5. на кого — що і без додатка. Виклика́ти що-небудь неприємне, небажане; наклика́ти. Усі були переконані, що Гринько пакоститиме по смерті далі. Не тільки спровадить тучу на село, але ще й налякає не одну хрещену душу вночі (Март., Тв., 1954, 379); [І з о г е н:] Ардент наважив статую розбити. [М а р т і а н:] Ой, господи! за се — страшенна кара! [І з о г е н:] Він карі не боїться. Нам же страшно, що він погром на християн спровадить (Л. Укр., III, 1952, 297).

◇ Спробадити на той світ (на шибеницю, до пекла і т. ін.) — заподіяти кому-небудь смерть. — Іродова душа! — каже Шрам. — Трохи мені остатнього сина не спровадив на той світ! (П. Куліш, Вибр., 1969, 120); Ой коби я була знала, яка моя свекра [свекруха], Я би її спровадила відтепер до пекла (Коломийки, 1969, 274); І наче зовсім це він [становий] не по-

грожував, а просто байдуже повідомляв, — щоб знали, — коли хвалився, що кожному п'ятому «шкуру спустить», що кожного десятого «на шибеницю спровадить» (Головко, II, 1957, 343).

СПРОВАДИТИ див. спробаджувати.

СПРОВАДИТИСЯ, джуся, дишся, док., діал. Відправлятися. На просьбу її чоловіка мати й сестра спровадилися до його кам'яниці (Фр., VI, 1951, 235); Спровадилися ми до Стік [села] (У. Кравч., Вибр., 1958, 398).

СПРОВОКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спровокува́ти. Був повстав спровокований петлюрівцями Ніжинський полк. Щорс особисто обеззброїв його (Десняк, II, 1955, 500); Того ж дня з Глинська повернулася Рузя, її одіслали, щоб поховала Джуру, обдуреного і спровокованого куркулями (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 195); // спровоковано, безос. присудк. сл. Вчорашню атаку і справді було спровоковано (Смолич, Мир..., 1958, 157).

СПРОВОКУВА́ТИ, ую, уєш, док., перех. 1. Навмисно спонукати кого-небудь до якихось дій, вчинків з негативними наслідками. Боячись Червоної Армії, гітлерівці намагались спровокувати кожного на щось таке, що могло б заплямувати людину перед її совістю, спустошити її душу (Довж., III, 1960, 55); Часом мені здавалося, що мене хочуть ганебно спровокувати, використати в якихось брудних цілях (Кол., На фронті..., 1959, 80); Від Русевичів Лара вийшла з прикрим почуттям, що її спровокували на щось таке, чого вона зовсім не хотіла робити (Шовк., Інженери, 1956, 438).

2. Провокацією викликати яку-небудь подію, пригоду, вчинок і т. ін. Тров.. в годину ночі, на околиці міста... напали на двох братів Якимчуків, що проводили дівчат. Спровокували бійку (Дор., Не повтори..., 1968, 234); Буржуазія та її агенти — меншовики і есери — намагались зірвати організацію мирних переговорів з Німеччиною, спровокувати наступ німців проти ще не зміцнілої Радянської республіки (Біогр. Леніна, 1955, 192).

3. спец. Штучно викликати підсилення якого-небудь явища. Спровокувати приступ малярії.

СПРОВОЛО́КА, присл., діал. Повільно, протяжно. — Гм, чому ні. Но до чого ж то все іде? — питав спрово́лока Андрій (Фр., VIII, 1952, 296).

СПРОДАВА́ТИ див. спрбодувати.

СПРОДАВА́ТИСЯ див. спрбодуватися.

СПРОДА́Ж, у, ч. і рідко і, ж., розм. 1. Те саме, що прбдаж. — Може, отче благочинний, маєте яке діло до Панасенка щодо продажу пашні або за землю? — неспіливо спитав Добриловський (Н.-Лев., IV, 1956, 127); Шумливий базар [в Одесі] — місце продажу рибалками добичі моря й овочівниками плодів землі — поклав зверху на обличчя міста барви теплі, м'які, але яскраві (Смолич, Світанок..., 1953, 6).

На спрбдаж — з метою продавати. У дядини були колеса на спродаж, і хвалився Демко... треба неодмінно ті колеса купити (Вовчок, VI, 1956, 261).

2. Торгівля, товарообіг. Напишіть мені, будь ласка, чи є у спродажі дядькові остатні женецькі брошурки (Л. Укр., V, 1956, 259).

СПРОДА́ЖА, і, ж., заст. Спродаж.

СПРОДА́НИЙ, а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до спрбда́ти. В неї [пані], окрім сього двору, не було ні садиби, ані кроку землі своєї: усе спродане (Вовчок, I, 1955, 259); Років за два були спродані не тільки праці художника [Н.], а й картини інших майстрів — покійний художник мав їх чимало (Мокр., Сто., 1961, 91); // у знач. ім. спрбдане, ного, с. Те, що продане. Хазяїн свого наймита посила з возами у місто розвозити спродане та збирати часом гроші незаплачені (Вовчок, I,

1955, 311); // **спрбдано**, *безос. присудк. сл.* А тим часом на баштані велико [багато] **спродано** овочу (Вовчок, I, 1955, 311).

СПРОДАТИ *див.* **спрбдувати**.

СПРОДАТИСЯ *див.* **спрбдуватися**.

СПРОДУВАТИ, *ую, уєш і СПРОДАВАТИ, аю, аєш, недок., СПРОДАТИ, спрбдам, спрбдасі, док., перех., розм.* Продавати все; розпродувати. Хоч зараз **спродуй** воли, хату й ґрунт, пакуйся, та й на кубанські степи! (Н.-Лев., II, 1956, 11); [Я в д о х а:] Задумали **спродувати** усю худобу, хоч би корову рябушечку zostавили (Кроп., II, 1958, 474); Прислав Мартин Цяпор до жінки листа.., щоб зараз збиралась із дітьми, все **спродавала** і до нього **прибувала**, бо йому добре (Григ., Вибр., 1959, 298); Все **спродав**, що в його було: і степи з хуторами, і гаї, і так знищав [обіднів], що нема в його ні одежини, ні шматка хліба (Стор., I, 1957, 31); Мені б хотілося не то що 25 прим., а всі їх **спродати** (Мирний, V, 1955, 421); // Віддавати за певну плату; продавати. Хилиться **повітка** ще нижче, **пустів** Ганнина оселя, **комору** мусила Ганна **спродати**, та все **потрохи** **посилала** **синові...** (Н.-Лев., I, 1956, 104); Хутенько **потім** Кармелиха **спрдала** хату свою, **попрощалася** з усіма й **покинула** село з дочкою (Вовчок, I, 1955, 366).

◇ **Спрбдати з молотка** *див.* **молотбк**.

СПРОДУВАТИСЯ, *уюся, уєшся і СПРОДАВАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., СПРОДАТИСЯ, спрбдамся, спрбдасіся, док., розм.* Продавати все; розпродувати. **Спродується**, як **куркуль** перед **колективізацією** (Укр. присл., 1955, 352); Не можна за **лихими** **сусідами** на селі **вдержатись**. Хоч зараз **спродуйся**, **пакуйся** — та на кубанські степи! (Н.-Лев., II, 1956, 7); Ніколи не **бачили**, щоб ця **дівчинка** **гралася** або **пустувала**, або **опинилася** на вулиці **прилеглій** і **де**, **видко** **було**, **спродавалися** **ласощі** й **іграшки**, — **ніколи!** (Вовчок, I, 1955, 363); **Литка**, **почувши** про **розкуркулювання**, **поспішав** **спродатися** (Епик, Тв., 1958, 61); **Привозили** сюди [в Опішню] із **сусідніх** сіл **різноманітний** **крам** і, **спродавшись**, **купували** **додому** **гостинці** (Знання., 3, 1970, 15).

СПРОЕКТОВАНИЙ¹, *а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спроектувати¹. Найбільш швидким і комфортабельним в **відкрите** у 1935 році **московське метро**. Це **приклад** **зразково** **спроектованого** і **побудованого** **метрополітену**, **обладнаного** за **останнім** **словом** **техніки** (Наука., 9, 1965, 54).*

СПРОЕКТОВАНИЙ², *а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спроектувати². Перед **об'єктивом** **кінознімального** **апарата** **ставлять** .. **лінзу**, **яка** **так** «**стискує**» **зображуваний** **світ**, **що** на **плівці** **ми** **бачимо** **всі** **предмети** **трохи** **деформованими**.. Але **вже** **спроектоване** на **екран** **зображення** **має** **такий** **вигляд**, **як** **об'єкт**, **що** **його** **знімали** (Довж., III, 1960, 251).*

СПРОЕКТУВАТИ¹, *ую, уєш, перех. Док. до проектувати*¹. [З о р і н:] **Дамба**, **яку** **спроектував** **професор** **Світловидов**, **може** **витримати** **найбільшу** **повідь** (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 11); **Ще** в 1903 р. **Ціолковський** **спроектував** **ракету** для **міжпланетних** **сполучень** (Фізика, II, 1957, 75).

СПРОЕКТУВАТИ², *ую, уєш, перех. Док. до проектувати*². **Спостерігаючи** **Сонце** за **допомогою** **телескопа**, **необхідно** **спроектувати** **його** **зображення** на **екран** (Астр., 1956, 95); На **купол** [Цейсівського планетарію] **діаметром** 10—15 **метрів** **можна** **спроектувати** **Сонце**, **зорі**, **комети**, **затемнення** **Місяця** і **Сонця**, **тобто** **демонструвати** **небо** в **його** **природному** **вигляді** (Знання., 2, 1968, 13).

СПРОЖОГА, *присл., рідко.* Те саме, що **спрожбгу**. **Двері** **розчинились** — і **Петро** **спрожого** **вибіг** (Мирний, I, 1954, 361); **Спрожого** **прибитий** і **приголомшений** **ти-**

сячами **снарядів** і **десятками** **тисяч** **куль**, **ворог** **міг** **тільки** **мовчати** (Панч, I, 1956, 125).

СПРОЖОГУ, *присл. 1.* Дуже швидко; поспішно, прожогом. **Знову** **миша** **спрожого** **кидається** **убік**, — **знову** **ганяє** **по** **мишоловці**... (Мирний, I, 1954, 355); **Спрожого** **перешугнувши** **через** **паркан**... **Михайлик** **опинився** в **старому** **вишневому** **садку** **єпископа** (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 339); **Катерина** **спрожого** **підхопилася** на **руку**, **скинула** з **себе** **кожух**, **відчула** **свіжу** **прохолоду** (Коп., Вибр., 1948, 193); // **Раптово**. **Кат**, **мовби** **наштовхнувшись** на **щось** **невидиме** або **ж** **спіткнувшись** на **рівному**, **спрожого** **зупинився** (Загреб., Диво, 1968, 330); **Дехто** **спрожого** **стрибнув** у **болото**, і **його** **поглинула** **драговина** (Скл., М. Щорс, 1938, 72).

2. **Діючи** **необережно**. — **Чи** і **той** **же** **тут** **прояв**, **Котрий** **бджоли** **мої** **вкрав?** «**Тут**»! — **спрожого** **сам** **роззяв** **Винуватець** **іскричав** [закричав] (Манж., Тв., 1955, 246).

СПРОЗОРИТИ, *рю, риш, док., перех. і без додатка, заст.* Наврочити, зурочити. **Жінки** і **дівчата** **носять** **застромлену** у **пазуху** **голку**, **щоб** **хто** **не** **спрозорив** (Сл. Гр.).

СПРОКВОЛА, *присл.* Не поспішаючи, не кваплячись; повагом. **Спроквола** **переступивши** **пори́г**, **швидко** **зачинив** [хлопець] **двері** і **побіг** **геть** (Багмут, Опов., 1959, 17); **Спроквола** у **грот** **зайшов** **поранений** **боєць** й на **камінь** **сів** (Гонч., Вибр., 1959, 387); **Спроквола** **дістав** [майстер] **сірники**, **розім'яв** **погаслу** **цигарку** і **припалив** **знову** (Мушк., Серце., 1962, 277); // **Протяжно**, **повільно** і **т. ін. **Говорив** [Орлюк] **спроквола**, з **паузами**, **вдивляючись** **праворуч** і **ліворуч** в **нічні** **пожежі** (Довж., I, 1958, 283); — **А-а-а!** — **спроквола** **протяг** **Віктор**, **забувши** про **свою** **образу** (Збан., Таємниця., 1971, 245); **Андрій** **вимовляв** **слова** **спроквола**, **нечітко**, і **Катя** **розуміла**, **що** **він** **дуже** **стомлений** (Гур., Життя., 1954, 154); // **Не** **швидко**, **повільно**. **Спроквола** **чахають** на **насіп**, **вичахають** **після** **денної** **спеки** **бронепоезди** (Гончар, II, 1959, 113); **Двері** **спроквола** **відчинились**, і на **порозі** **стала** **господиня** (Добр., Тече річка., 1961, 260); **Спроквола** **гойдається** **пальмове** **верховіття** — **східний** **пасат** **приносить** **прохолоду** (Знання., 2, 1966, 18); // **Поступово**, з **часом**, **не** **відразу**. **Теofil** **Безбородько** **спроквола** **став** **набирати** **віри**, **що** **щаслива** **зірка** **не** **покинула** **його** **назавжди** і **хоч** **відпливла** **тимчасово** **вбік**, **та** **й** **далі** **світить** **йому** **хай** і **тьмяно** (Вільде, III, 1968, 40); **Небо** **знов** **прочистилось**.. **зазирало** **сонце** на **траву**, **що** **піднімала** **спроквола** **свої** **вершки** **вгору** (Март., Тв., 1954, 305); **Ми** на **дорозі** з **ним** **зустрілись** і **спроквола** **розговорились** (Рильський, Сад., 1955, 87); **Веселе** **літо** **відцвіта**, **пора** **його** **пройшла**. **Хороша** **осінь** **золота** **надходить** **спроквола** (Забіла, У.. світ, 1960, 9).**

СПРОКВОЛУ, *присл.* Те саме, що **спроквола**. **Ксьондз** і **пан** **Впрягають** **хлопців** у **ридван**, **Щоб** **їхати** **бистро**, **не** **спрокволу**, **До** **лунанаручи** **костьолу** (Рильський, Україна, 1938, 14); **Ліс** **починав** **спрокволу** **втрачати** **свою** **одностайну** **зелень** (Вільде, Сестри., 1958, 24).

СПРОЛЕТАРИЗОВАНИЙ, *а, е.* Який **спролетаризувався**. **Галичина** **під** **австро-угорським** **гнітом** **була** в **переважній** **більшості** **країною** **спролетаризованого** **селянства** (Козл., Відродження., 1950, 8); **Знайомство** з **творами** **Маркса** і **Енгельса** **допомогло** **Франкові** **усвідомити** **класове** **розшарування** **галицького** **суспільства**, **уяснити** **класові** **інтереси** **робітників**, **спролетаризованого** **селянства** та **інтереси** **антагоністичного** **класу** — **капіталістів** (Рад. літ-во, 5, 1963, 61).

СПРОЛЕТАРИЗУВАТИ, *ую, уєш, недок. і док., перех.* **Перетворити** в **пролетаря**, **зробити** **пролетарем**.

СПРОЛЕТАРИЗУВАТИСЯ, *уюся, уєшся, недок. і док.* **Перетворитися** у **пролетаря**, **стати** **пролетарем**. **Українські** **поселенці** в **Канаді** **це** **майже** **все** **селяни**. Але не всі

вони пішли в новій країні на землю. Більша частина стала хліборобами-фермерами, менша спролетаризувалася (Ірчан, II, 1958, 344).

СПРОМАГÁТИСЯ, áюся, áєшся, недок., **СПРОМОГ-ТИСЯ**, бжўся, бжешся, док., з інфін., на що, чим і без додатка. 1. Знаходити в собі сили, бути в змозі зробити що-небудь. *Біг, падав [Граве], спромагався стрільнути, кидав гранату і знов біг на гору (Ле, Мої листи, 1945, 101); Годі тепер! ні скарг, ані плачу, Ні нарікання на долю, — кінець! Навіть і хвилю ридання гарячу Стримать спроможусь (Л. Укр., I, 1951, 108); Суліман насилу спромігся на усмішку (Вільде, Сестри., 1958, 401); Удар танкістів виявився таким раптовим і навальним, що ворог так і не спромігся на організований опір (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 354); Падь була невелика. Наче якийсь велетенський сокирою вирубав її в горах, але не спромігся прорубати гору наскрізь (Трубл., I, 1955, 93); // Знаходити можливості зробити що-небудь. Ласточкин обвів усіх швидким поглядом: — Досі ми спромагались тільки друкувати і поширювати літературу. Але цього зовсім мало, товариші (Смолич, Світанок., 1953, 332); Краще їх [твори] мати у себе, де б кожний грамотний чоловік спромігся і прочитати, і добути (Мирний, V, 1955, 399); — Порадься з Мацієвським, а може, і з Мухтаровим уночі спрможешся поговорити телефоном (Ле, Міжгір'я, 1953, 147); Люди понесли Василю і .. образ, який так і не пособив молодіці, може, за те, що вона не спромоглась заскрити його (Стельмах, I, 1962, 645); // тільки док., заст. Знайти можливість допомогти кому-небудь чимсь. — Ой, батюшко! .. не стало грошей на громадський обід, але я вже була по хатах в хазяйок і просила зносити на обід, хто чим спрможеться (Н.-Лев., VI, 1966, 367); — Стоїть на цвинтарі якийсь старець.. Наші, звісно, хто чим спромігся, подали милостину і пішли обідати (Мирний, I, 1954, 185); // Виявляти здатність, уміння робити, здійснювати що-небудь. В розгортанні показу процесу відбудови й будівництва колгоспного життя автор [С. Журахович у творі «Дорога вірних»] спромагається змалювати читачеві і ряд виразних та цікавих людських образів (Смолич, Перша книга, 1951, 22); Дівчатка не завжди спромагались перекладати .. слова, зберігаючи точні нюанси думки (Ільч., Серце жде, 1939, 305); Такий [всебічний] аналіз творів Марка Вовчка спромоглась дати лише революційно-демократична критика (Рад. літ-во, 18, 1955, 95); // Знаходити вільний час для чого-небудь. Холодний тон Гармашихи він уловив, звичайно. Але подумав, що це не що інше як немилість за його оте хамство велике. Де ж пак! За три дні не спромігся хвору Орису провідати (Головко, А. Гармаш, 1971, 456); // Вважати необхідним робити що-небудь. Я ж не спромігся і на твоє «добровечір» відповісти (Л. Укр., III, 1952, 682); Лише одну гімназію на п'ять повітів спромігся відкрити буржуазний чеський уряд у Хусті (Знання., 8, 1967, 22).*

2. тільки док. Зібрати кошти для придбання чого-небудь, здійснення чогось. — Жалко занехав такого. Серйозний хлопець, читає все, думає. Як-небудь спрможіться... нехай вчиться (Тесл., 3 книги життя, 1949, 86); Навіть у хазяйстві пощастило Гнатові:.. і на корову спромігся, і коненята купив, і вівці мекають на оборі (Коцюб., I, 1955, 70); Купити нову рушницю Петро ще не спромігся (Коп., Сон. ранок, 1951, 168); // Роздобути що-небудь, розжитися на щось. Спромігся Солопій весною на горіх, Та й, сівши з Хіврею, собі міркують вдвох, Чи то продать його, чи то провіять? (Г.-Арт., Байки., 1958, 58).

СПРОМОГА, и, ж., розм. Спрможність, здатність виконувати, здійснювати, робити що-небудь; змога. Хто зна: чи вернеться спрмога До праці стать за все святе,

А чи навік тяжка дорога Колучим терном заросте? (Граб., I, 1959, 158); Горпина молодю повдовіла, а за хворістю не мала спромоги довести до ладу й те господарство, яке залишив їй чоловік-п'яниця (Л. Янов., I, 1959, 38); Мудрість партії дала нам силу і спромогу, ми ж їй у відповідь — готовність і вогонь (Тич., III, 1957, 20); // Наявність умов, сприятливих для чого-небудь, обставин, які допомагають чомусь; можливість. Батько з шкури ліз, щоб одягти Раїсу не гірш од попівен, аби дати їй спромогу.. знайти жениха-богослова (Коцюб., I, 1955, 312); Здавалося, щасна доля зглянулася і на його [Т. Шевченка].. оселила в рідній стороні, дала спромогу працювати задля рідного народу (Мирний, V, 1955, 312); // Наявність матеріальних засобів. — Малі в мене тепер гроші: немає спромоги більш як п'ять карбованців позичити (Гр., II, 1963, 352); — Дешева.. проста і коштує тільки сорок п'ять копійок, бо її автор не має спромоги заплатити більш (Сам., II, 1958, 246).

В спромбзі — мати можливість. На Україні працює близько сімдесяти театральних колективів. Але цього замало — адже охопити всі села і колгоспи вони не в спроможі (Мист., 4, 1960, 2); По спромбзі — в міру можливості, наскільки можливо. Мати дає волю дочці, «щоб мала по чім згадувати молодість», вбирає.. її по своїй спромбзі (Фр., XVI, 1955, 54).

СПРОМОГТИСЯ див. спромагáтися.

СПРОМОЖНИЙ, а, е, на що і з інфін. Який має здатність виконувати, здійснювати, робити і т. ін. що-небудь. Тільки свідомий і організований пролетаріат спрможний відвоювати народові справжню, не фальшиву свободу (Ленін, 8, 1970, 177); Доларами правди не купити, Кровію безсмертя не залить, І ніякі в світі уоллстріти Не спрможні сонце погасить (Рильський, III, 1961, 81); // Який має здібності до чого-небудь, уміє здійснювати, виконувати щось. Далеко краще написати свої власні повісті тому, хто спрможний, на ті ж самі [історичні] теми (Л. Укр., V, 1956, 21); Орлюк прощався з селом і молодю дружиною. Ще цілий рік життя і смерть розкривались перед ним у битвах, перед якими меркли всі битви, на які будь-коли спрможна була людина (Довж., I, 1958, 392); // Який може, має можливості здійснити що-небудь. Коли б батько сам був спрможний вирішувати це питання, він, безперечно, призначив би Катерині найбільшу суму (Вільде, Сестри., 1958, 104); // Який має певну природну здатність до чого-небудь. Вчені вважають, що птахи спрможні бачити крізь шари хмар. Можливо, що очі птахів уловлюють ультрафіолетові промені, які не може бачити людське око (Наука., 9, 1965, 41).

СПРОМОЖНІСТЬ, ності, ж. 1. Властивість за знач. спромбжний. В ній [практичній роботі] він не лише показав свої спрможності, але й сам набув сталої спеціальності (Ле, Право., 1957, 231); Однією з головних засад мистецтва, художньої прози зокрема, є внутрішня спрможність письменника до аналізу життєвих явищ, здатність бачити в них нове, не помічене іншими (Вітч., 6, 1968, 199).

2. Здатність до здійснення чого-небудь. Наша країна стала ще могутнішою, ще більше зросли її економіка та оборонна спрможність, підвищився матеріальний рівень життя радянського народу (Вісник АН, 1, 1967, 4); Багато їдалень було переведено на самообслуговування, завдяки чому їх пропускна спрможність значно збільшилась (Ком. Укр., 11, 1964, 23).

3. Наявність умов, сприятливих для чого-небудь, обставин, які допомагають чомусь; можливість. Коли Ви маєте думку і спрможність видати ще й третю [збірку]? (Мирний, V, 1955, 396); — Чи потрібні панові хло-

пи на цій землі? — Ну, звісно!.. — Так... А чи має пан силу і спроможність закути їх у кайдани..? (Тулуб, Людолови, I, 1957, 25); // Матеріальна можливість. Ну, прошу вибачить, пробачте, гості мої: не скупість, така спроможність (Номис, 1864, № 12025); Плакали люди, обнімаючи своїх безталанних братів [арештантів]; подавали їм на прощання, кожен по своїй спроможності: той шага, той копійку, а хто й гривню... (Мирний, I, 1949, 414); Декотрі чоловіки платили касирові не разом, а давали частками, коли була їм спроможність заплатити частку податів [податей] (Н.-Лев., VI, 1966, 401).

СПРОНЕВІРИТИСЯ див. спроневірятися.

СПРОНЕВІРЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок., **СПРОНЕВІРИТИСЯ**, рюся, ришся, док., діал. Зневірятися. — О, я вірю в вас! Не знаю, яка ваша боротьба, але не спроневіряйтесь ніколи тому, що давало вам досі відвагу і право бути гордим (Коб., I, 1956, 219); Отже панотець спроневірівся, не прийшов... (Март., Тв., 1954, 384).

СПРОСИТИ див. спробувати.

СПРОСОНКУ, присл. Те саме, що спросоння. В хаті спали.. і хропіли, сопіли та говорили спросонку (Стеф., Вибр., 1949, 192); Доротті вже спала, нервово скидаючись спросонку (Ле, В снопі.., 1960, 220); Прив'язаний біля яблуні пес загарчав спросонку (Тют., Вир, 1964, 256).

СПРОСОННЯ, присл. У напівсонному стані, не зовсім прокинувшись. Стара попадя дрімала. Інколи спросоння вона чіплялась до якогось слова (Коцюб., I, 1955, 323); Спросоння птах крилами затріпоче, про щось у сні зашепчеться трава... (Сос., Близька далина, 1960, 295); — Мамочко! — спросоння прошепотіла Орися і розкрила очі (Ів., Таємниця, 1959, 84); *Образно. Зашелестіла трава, зашуміли спросоння дуби (Донч., V, 1957, 572).

СПРОСТА, присл., розм. 1. Без причини, без підстав. Члени військової ради знали, що майор з шифрувального відділу спроста не заходив на засідання (Кучер, Чорноморці, 1948, 92); // Марно, даремно. Виявляється, що й на риббазі дядя Жора служить не так собі спроста (Збан., Мор. чайка, 1959, 49); — А потім батько наказали, щоб я нікому й словом не промовилась, що ви заходили до нас. То хіба це спроста? (Стельмах, II, 1962, 78).

2. З наївності, недосвідченості. — Не думала брати сьогодні слова, — схвилювано почала Вутанька. — І не брала б, якби не оцей, що зараз тут виступав. Боялася, що заб'є він вам памороки, спроста й не розгадаєте його... (Гончар, II, 1959, 190); Присутні засміялися, відзначивши, що «баритон» мав свою думку і не так спроста погодиться абикуди їхати (Ле, Право.., 1957, 53).

3. Без зусиль, просто. — Виберу пору, коли старий роздобриться, і скажу йому про нашу любов. Чув, що про тебе говорив... — Хто його знає. Старого твого не розкусиш спроста (Стельмах, II, 1962, 371); — Ти думаєш, на кордоні, як у Троянівці, — виліз на клуню, — і все видно? Там усе засекречено, спроста не побачиш (Тют., Вир, 1964, 303); // Те саме, що запросто. Оцей годований кабан! Оце ледащо. Щирий пан,.. Та ще в селі своїм дівчаток Перебирає. Та спроста Таки своїх байстрят з десяток У год подержить до христа (Шевч., II, 1953, 88).

СПРОСТИТИ див. спробувати.

СПРОСТИТИСЯ див. спробуватися.

СПРОСТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спростувати. Програма нашої партії, прийнята на Стокгольмському з'їзді в 1906 році і запропонована меншовиками, була спростована вже ходом першої російської революції (Ленін, 31, 1973, 398); Ніхто тоді з хлопців і в голову не брав, що дівчину ж треба провести додому ..

Чи то вони ще не дійшли того віку, коли звичай, народжений тисячі років тому і ніким не спростований, сам починав брати гору, чи, може, тому, що Іванка була гордою (Чаб., Тече вода.., 1961, 120); // спростовано, безос. присудк. сл. Урядово спростовано наведені в дописі факти (Фр., VII, 1951, 327); Останні дослідження, які провели океанологи різних країн, відкрили чимало цікавого із «звукового життя» підводного світу. Тепер остаточно спростовано порівняння — «німий, як риба» (Веч. Київ, 23.I 1961, 4).

СПРОСТОВАННЯ, я, с. 1. Повідомлення, в якому спростовується що-небудь. Романенко пробує у колгоспі ще дві години і ніяк не міг позбутися прикрої думки про непоправну помилку, яку він зробив, підписавши спростовання на статтю в обласній газеті (Жур., Вел. розмова, 1955, 20); День в редакції обласної газети «Зоря комунізму» почався з того, що газетярм довелося вислухати по телефону спростовання (Автом., В. Кошик, 1954, 3); — Дозвольте сподіватися, що преса дасть офіційальне спростовання і змінить свій, м'яко висловлюючись, неприхильний до нашого представництва тон? (Кулик, Записки консула, 1958, 28).

2. рідко. Те саме, що спростування 1. Я не так відповів.. Тоді я гаряче роблю спростовання (Мик., II, 1957, 69).

СПРОСТОВНИЙ, а, е. Якого можна спростувати.

СПРОСТОВУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. ч. до спростовувати.

СПРОСТОВУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спростовувати.

СПРОСТОВУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПРОСТУВАТИ**, ую, уєш, док., перех. і без додатка. 1. Доводити неправильність, помилковість, хибність чого-небудь. Помилкові погляди ліквідаторів робітничої партії треба спокійно спростовувати (Ленін, 23, 1972, 98); Плужник здивувався: — От бачите, вже й ви слабкі місця [у творі] намацали.. Боровий спростував, що не прийшов робити йому зауваження, критикувати (Грим., Незакінч. роман, 1962, 188); // Бути доказом неправильності, помилковості, хибності чого-небудь. Зібраний матеріал свідчить про вияв творчих сил народу, спростовує думки окремих дослідників народної творчості про повне відмирання фольклору (Нар. тв. та етн., 5, 1966, 54); Метеорологічні спостереження спростували колишні уявлення про будову і циркуляцію атмосфери у високих широтах (Видатні геогр. відкр., 1955, 12); // кого, розм. Доводити неправильність, помилковість, хибність чийх-небудь тверджень, переконань і т. ін. Коли помилюся, спростуйте мене.. але мені здається.., що у вас нема ніяких переконань і ніяких вироблених ідей (Фр., XVI, 1955, 353).

2. Заперечувати, відкидати яке-небудь твердження і т. ін. Вони з власної волі величали його паном капітаном. Хома не спростовував їхньої помилки (Гончар, I, 1954, 223); — Тоді я не уявляю собі, яке розчарування могло спіткати таку особу, як ви. Молода, вродлива, напевно не помилюся, коли скажу — й багата особа.. Неля не спростувала цієї останньої неточності (Вільде, Сестри.., 1958, 428); // Позбавляти щось істинного значення. Ревізіоністи і реформісти доклали багато сил, щоб спростувати економічне вчення Маркса про неминучість загибелі буржуазного суспільства (Наука.., 5, 1958, 3).

СПРОСТОВУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до спростовувати.

СПРОСТОВУВАЧ, а, ч. Той, хто спростовує що-небудь.

СПРОСТУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. спростувати. [Горпина Іванівна:] Як вони могли надруку-

вати таке? ..Ні, я вимагаю спростування! (Дмит., Дівоча доля, 1960, 48); Спростуванням називається доведення хибності або неспроможності будь-якої тези (Логіка, 1953, 148).

2. Те саме, що спростовання 1. — Бдине, що ви можете, — це з тюрми послати в редакцію спростування, мовляв, надрукована інформація вас не стосується, що цей однофамільник [однофамілець] навіть не доводиться вам ні родичем, ні знайомим (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 43).

СПРОСТУВАТИ див. спростовувати.

СПРОТИВИТИ, влю, виш; мн. спротивлять; док., перех., рідко. 1. Зробити противним, осоружним когось, що-небудь. [Н е о ф і т - р а б:] І я не раз у жінки бачив сльози в такі хвилини.. Діду, я не міг, не міг не бити її за тії сльози, хоч знав, що тим спротивлю їй ще гірше огидну нашу хату... (Л. Укр., II, 1951, 227).

2. Викликати вороже ставлення до когось.

Спротівити собі, заст.— настроїти проти себе когось-небудь. Усіх собі спротивив.

СПРОТИВИТИСЯ, влюся, вишся; мн. спротивляться; док. 1. Стати противним, осоружним; остогидіти. [В а р т о л о м е й:] Доки ти була пановою полюбовницею, доти я тебе й почитував; а тепер, як ти панові спротивилась, то й я тобою гидую (Кроп., III, 1959, 76); Вже їй і робота спротивилась, нудно їй стало самій у хаті (Григ., Вибр., 1959, 320).

2. Не погодитися з ким-, чим-небудь; запротестувати проти когось, чогось; вчинити опір комусь. — Чи батько твоїй та мати не спротивляться, як я прийду до тебе з старостами? — спитав Роман (Н.-Лев., VI, 1966, 341); Ціла хвиля народу разом кинулась до сіней, але Йон енергійно [енергійно] спротивився: він буде пускати лиш по одному, по двоє (Коцюб., I, 1955, 282).

СПРОТИВІТИ, ію, ієш, док. Стати противним, осоружним; остогидіти. Митрополитові все те спротивило: він позіхнув і почав жартувати (Н.-Лев., I, 1956, 364); Як не грала [Настя] очима, а він оминав її хату. Мабуть, вельми спротивила йому ще дівкою, як ганялася за ним (Мушк., Серце.., 1962, 251); — І з лиця злиняла, еге ж? Знаю — злиняла, ..не хочеться на себе і в дзеркало глянути. Спротивило, остогидло все! (Гончар, II, 1959, 258); Ніхто навіть виду не подав, що бачить, як Павло боїться моря, як воно йому спротивило (Кучер, Голод, 1961, 428).

СПРОФАНОВАНИЙ, а, е, книжн. Дієпр. пас. мин. ч. до спрофанувати. [Л ю ц і й:] Традиції замінить нова легенда, ще не збайдужіла, не спрофанована. А римські цноти нехай відродяться у християнських — вони доволі схожі між собою (Л. Укр., II, 1951, 421).

СПРОФАНУВАТИ, ую, уєш, перех., книжн. Док. до профанувати.

СПРОФІЛЮВАТИ, юю, юєш, перех., спец. Док. до профілювати.

СПРОФІЛЬОВАНИЙ, а, е, спец. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спрофілювати.

2. у знач. прикм. Який має певний профіль (у 2 знач.). Ось перша гармата з'їхала з бруку на вкатаний спрофільований шлях і немов випала з загального гуркоту (Сміл., Зустрічі, 1936, 65).

СПРОШУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПРОСИТИ**, ошү, оєш, док., перех., розм. Запрошувати прийти, з'явитися куди-небудь усіх або багатьох; скликати. Карадич дочку оддає, а Янко ходить з друзями хата од хати та збирає собі бояри, спрошує гостей на весілля (Федьк., Буковина, 1950, 113).

СПРОЩЕНЕЦЬ, нця, ч. Той, хто спрощує, збіднює що-небудь, неглибоко, поверхово підходячи до розв'язання складних проблем, завдань. Захищати специфіку

мистецтва і науки про мистецтво від всіляких вульгаризаторів і спрощенців потрібно, конче потрібно! (Рад. літ-во, 5, 1971, 24).

СПРОЩЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спростіти. Дядько-капітан був.. крутої вдачі. Чорне море він розглядав, як своє домашнє, і наука судноводіння в нього була спрощена до краю: — Навпростець (Гончар, Тронка, 1963, 151); // спрощено, безос. присудк. сл. Нині вже розроблено ряд нових положень.., завдяки чому спрощено і полегшено технічне нормування (Хлібороб Укр., 12, 1964, 17).

2. у знач. прикм. Який являє собою простіший варіант чого-небудь; нескладний. Петро [І] замість церковнослов'янського шрифту завів спрощений і легший для читання гражданський шрифт (Іст. СРСР, II, 1957, 32); Дорослі качки і молодняк утримуються в дешевих, спрощених приміщеннях (Наука.., 3, 1961, 39); Свою розмову з сином передав [Никодим] ошелешеній Теклі децю в спрощеному вигляді, але набагато дохідливіше і переконливіше (Зар., На.. світі, 1967, 243).

3. у знач. прикм., перен. Неглибокий, поверховий; примітивний. Діалектичний матеріаліст не тільки вважав рух нерозривною властивістю матерії, але й відкидав спрощений погляд на рух і т. д. (Ленін, 18, 1971, 264); // у знач. ім. спрощене, ного, с. Щось неглибоке, поверхове. Бажання високого й чистого досить мирно співіснує з терпимістю, а то й симпатіями до спрощеного, примітивного (Талант.., 1958, 45).

СПРОЩЕНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. спрощений 3. Читач не схильний сприймати декларативність, плакатність за ознаки партійності і народності, спрощеність — за простоту (Рад. літ-во, 4, 1967, 32).

СПРОЩЕНКА, и, ж. Жін. до спрощенець.

СПРОЩЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. спростіти, спрощувати і стан за знач. спростітися, спрощуватися. Істотною рисою нової домни є те, що вона запроектована з урахуванням максимального спрощення системи завантаження (Рад. Укр., 25.VI 1957, 1); Наукова нормалізація літературної мови, спрощення сучасного правопису, розробка питань стилістики різних жанрів мови — такі завдання поставило життя перед мовознавчою наукою (Літ. Укр., 26.II 1963, 2); Наше основне завдання: боротьба з усяким спрощенням і примітивізмом, з усякими свідомими і несвідомими спробами принизити героя наших днів (Мал., Думки.., 1959, 53).

2. лінгв. Зменшення кількості приголосних звуків у групі приголосних внаслідок випадіння деяких із них. З асимілятивно-дисимілятивними процесами тісно пов'язані різні спрощення у групах приголосних (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 213); // Те саме, що гаплобгія.

3. лінгв. Те саме, що опрощення. Спрощення похідного (афіксального) слова — це такий процес, при якому внаслідок зрощення морфем слово втрачає здатність ділитися на морфемі і сприймається як просте непохідне (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 22).

СПРОЩЕНО. Присл. до спрощений 2, 3. Коли ми говоримо про народність літератури, малярства, скульптури, музики, то наголошуємо часто на зв'язку їх з народною творчістю, з фольклором. Знову-таки — цей зв'язок не треба розуміти надто спрощено (Рильський, IX, 1962, 167).

СПРОЩЕНСТВО, а, с. Неглибокий, поверховий підхід до розв'язання складних проблем, завдань. Останнім часом на Заході стає все більш відчутною тенденція.. зовсім відмовитись від основи основ кіномистецтва — від драматургії. Робиться це часто під гаслом боротьби проти схематизму і спрощенства (Вітч., 4, 1961, 184).

СПРОЩЕНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до спрощенство і спрощенець. *Переборюючи спрощенські, архаїзаторські і націоналістичні тенденції, науковий стиль зумів.. виробити свої прийоми створення власної термінології* (Мовозн., XVIII, 1963, 11); *Немало довелося Федорові читати і спрощенських, примітивних статей* (Мушк., Серце., 1962, 118).

СПРОЩУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спрощувати і стан за знач. спрощуватися.

СПРОЩУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **СПРОСТИТИ**, спрощу, спростиш, *док.*, *перех.* 1. Робити простішим (будову, склад і т. ін. чого-небудь). *Восьмикутна форма клітки [зрубу] значно спрощує конструкцію уступчастого перекриття* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 28); *Конструктори прагнуть до того, щоб спростити створювані ними машини, бо чим простіша будова машини, тим вона надійніша в роботі* (Допуски., 1958, 4); // Зводити до небагатьох форм, звільняючи від усього зайвого, ускладненого. *Наша епоха, епоха буржуазії, відзначається тим, що вона спростила класові суперечності: суспільство все більше й більше розколюється на два великі ворожі табори, на два великі класи, які стоять один проти одного, — буржуазію і пролетаріат* (Комун. маніф., 1963, 31); // Робити легшим для здійснення, використання і т. ін.; полегшувати. *Комплексна механізація всього циклу малярних робіт дає змогу спростити технологію* (Рад. Укр., 7.I 1955, 3); *Важливе прогресивне значення мав перехід невеликих і середніх промислових підприємств республіки на безцехову структуру з централізацією керівництва виробництвом безпосередньо в заводоуправліннях. Це значно спростило управління підприємствами* (Ком. Укр., 6, 1973, 19); // Робити більш доступним для розуміння. *Може зацікавлювати повість д. Франка. Дуже було б добре видати її в нас дешевим виданням, спростивши мову так, щоб вона була зрозуміла селянам* (Гр., Перед.. світом, 1907, 207).

2. *перен.* Позбавляючи глибини і складності, робити примітивним. *Вплив одного письменника на іншого не можна спрощувати* (Рад. літ-во, 4, 1964, 41); *Зводити зміст «Витязя в тигровій шкурі» до розповіді лише про пригоди і мандри героїв — значить лише спрощувати поему Руставелі* (Рад. літ-во, 9, 1966, 70); // Зображувати кого-небудь занадто простим, примітивним. *Граючи роль Тараса [в драмі Карпенка-Карого «Бондарівна»], М. Садовський не додержував стилю п'єси і намагався якось спростити свого героя, додаючи від себе такі прозаїчні, буденні, звичайні слова, як «звісно», «скажем» і т. д.* (Життя К.-Карого, 1957, 137).

СПРОЩУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **СПРОСТИТИСЯ**, спрощусь, спростишся, *док.* 1. Ставати простішим (про будову, склад і т. ін. чого-небудь). *Конструкція тракторів значно спроститься, оскільки будуть непотрібні такі складні механізми, як зчеплення, коробка передач* (Хлібороб Укр., 11, 1969, 14); // Зводитися до небагатьох форм, звільняючись від усього зайвого, ускладненого. *Мені подобається твій Богдан. Це неймовірний оптиміст. Він належить до людей, з якими всі одвічні питання спрощуються до .. однієї фрази* (Ю. Янов., II, 1958, 147); // Ставати легшим для здійснення, використання і т. ін.; полегшуватися. *Генерал досить вільно володів німецькою мовою, і допит від того значно спрощувався* (Ле, Мої листи, 1945, 158).

2. Ставати простим, невибагливим у своєму одязі, в способі життя і т. ін.; засвоювати прості звички, манери і т. ін.; опрощатися. — *Ти, очевидячки, вже давно з Парижа. Ти вже спростилась от тут у глушині* (Н.-Лев., IV, 1956, 243).

3. *тільки недок.* Пас. до спрощувати.

СПРУЖИНИТИ, ню, ниш. Док. до пружинити.

Дошка раптом sprужинила, порожня склянка підстрибнула, звалилася набік (Ряб., Жайворонки, 1957, 90).

СПРУЖИНИТИСЯ, иться, розм. Док. до пружинитися.

СПРУТ, а, ч. Морська тварина класу головоногих молюсків, що має лантухоподібне тіло та вісім пігцупальців; восьминіг. *Ми брали горщик, повний каміння й принади, і пускали на мотузці на дно.. Там незабаром загніздиться, як вдома, .. вісьмонога [восьминога] потвора — спрут* (Коцюб., II, 1955, 417); *Для захисту від ворогів більшість спрутів випускає з свого тіла, з так званого чорнильного мішка, темну рідину, яка каламутить воду* (Наука., 2, 1958, 23); *Образно. *Гримить війна.. і чорний спрут броньованих дивізій із островів повзе на материк* (Гонч., Вибр., 1959, 105); *У порівн. *Американські монополії, немов гігантський спрут, протягли свої хижі щупальця у багато країн світу* (Ком. Укр., 11, 1966, 55).

СПРЯГАННЯ, я, с. Дія за знач. спрягати.

СПРЯГАТИ, аю, аєш, *недок.*, **СПРЯГТИ**, спряжусь, спряжеш; *мин. ч.* спріг, спряглі, лб; *док.*, *перех.* 1. Запрягати разом, в один запряг (коней, волів і т. ін.). *Вечорами розповідали [дід і дядько] про різні пригоди: хтось віз перекинув.. в іншого коні не тягли вгору й потрібно було спрягати* (Томч., Готель., 1960, 66); [Ю х и м:] *Дасте завтра ваших биків та спряжемо з моїми...* (Кроп., IV, 1959, 49).

2. *перен.*, *рідко.* Пов'язувати, з'єднувати що-небудь із чимсь. *Коли б хто завдав собі працю спрягати.. якнайсперечніші поняття і творити з них якнайфантастичніші образи, то, певно, ледве міг би знайти щось суперечнішого і фантастичнішого від спряження тих двох слів: «католицький панславізм»* (Фр., Публіцистика, 1953, 32); // Намагатися знайти логічний зв'язок у чому-небудь, побудувати певну систему. — *Боже, боже! — стогнав о. Нестор, мало не плачучи і силкуючись.. спрягти в порядні ряди свої думки* (Фр., VII, 1951, 79).

3. Скріплювати способом спряження (у 2 знач.).

СПРЯГАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок.*, **СПРЯГТИСЯ**, спряжусь, спряжешся; *мин. ч.* спрігся, спрягліся, лбся; *док.* 1. Запрягати свого коня чи вола і т. ін. в один запряг з чужими. *Так як на одному коні далеко не заїдеш і багато ваги не завезеш, то вони спрягались кінями під одну хуру і ділились заробітками пополювині* (Н.-Лев., II, 1956, 366); *Сусіди змовлялися назавтра йти в поле, більшість повинні були спрягатися, бо мало лишилося коней у селі* (Збан., Сеспель, 1961, 372); [Ф е д і р:] *Спрягся я, знаєш, з Микитою, і виїхали ми оторать* (К.-Карий, I, 1960, 179).

2. *перен.*, *розм.* Об'єднуватися з кимсь для спільних дій. *Коло школи охочі баби, які за старістю в степ не йшли, спрягшись з учительками, чепурили школу* (Ю. Янов., Мир, 1956, 33); *Малецька ціле півріччя, гасючи по району, збирала факти в свої записні книжки, щоб потім вийти з ними на районну вчительську конференцію.. Останнім часом Малецька спряглася з інспектором райвно Горобцем. Ходили чутки, ніби ця супрага була невинуватою* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 131).

3. *спец.* З'єднуватися, сполучатися способом спряження (у 2 знач.). *Тіло греблі повинно надійно спрягатися з основою і берегами* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 29).

4. *тільки недок.* Пас. до спрягати.

СПРЯГТИ¹ *див.* спрягати.

СПРЯГТИ², спряжусь, спряжеш; *мин. ч.* спряг, лб; лб; і **СПРЯЖИТИ**, жу, жиш, *перех.* Док. до пряті, пряжити 1, 2. *Накупить [мати] їй і горішків, і медяничків, і тарані, і гороху їй спряже...* (Кв.-Осн., II, 1956,

444), Дід Маєрикій заметушився: — Яєчню спряж, онуко, та меду постав (Донч., IV, 1957, 109); [К а р м е л ю к:] Я їх [панів] живих на огні спряжу! Я їх, собак скажених, своїми руками передую! (Вас., III, 1960, 239); Щира Домаха не перечила Прісьці приставити горщечок борщу з курятиною, спрягти молоко або спекти яєчню у своїй печі (Л. Янов., I, 1959, 173).

СПРЯГТІСЯ див. спрягати.

СПРЯЖЕНИЙ¹, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спрягті¹.

2. у знач. прикм., спец. Взаємозв'язаний, взаємодіючий. Комплексні числа виду $a + bi$ і $a - bi$ називаються спряженими (Алг., II, 1957, 162); Оброблювані поверхні багатьох деталей є спряженими (розташованими паралельно, перпендикулярно або під кутом одна до одної) (Фрез. справа., 1957, 144).

СПРЯЖЕНИЙ², а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до спрягті². Несла [Галія] гарячу сковороду, .. спряжена яєшня [яєчня] то здималась своїми жовтими очками, то шкварчала.. салом (Мирний, IV, 1955, 130).

СПРЯЖЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. спрягати. Коли б хто завдав собі працю спрягати.. якнайсуперечніші поняття і творити з них якнайфантастичніші образи, то, певно, ледве міг би знайти щось суперечнішого і фантастичнішого від спряження тих двох слів: «католицький панславизм» (Фр., Публіцистика, 1953, 32); Місце спряження головної і допоміжної ріжучих кромок називається вершиною різця (Різальні інстр., 1959, 20).

2. Спосіб з'єднання, скріплення частин, деталей механізмів і т. ін.

СПРЯЖИТИ див. спрягті².

СПРЯЖКА, и, ж., діал. Пряжка. Він зняв з себе.. торбу, поклав на землі, поправив на собі узький ремінь з.. спряжками і добув із торби кусень хліба (Фр., VIII, 1952, 224).

СПРЯМИТИ, млю, мип; мн. спрямлять; док., перек., рідко. Те саме, що випрямити. Горбатого могила спрямить (Номис, 1864, № 3221).

СПРЯМОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спрямувати. Грізні жерла гармат, установлених на сажім валу, були спрямовані на північ, у відкритий таврійський степ (Гончар, II, 1959, 389); Вся літературна творчість і політична діяльність Грабовського спрямовані насамперед проти самодержавства (Ком. Укр., 8, 1964, 73).

2. у знач. прикм. Плапомірний, цілеспрямований. Розкриття закономірностей синтезу складових частин молока, м'яса, вовни, яєць послужить основою спрямованої зміни якості тваринницької продукції (Хлібороб Укр., 10, 1969, 15); Родини [свиней] створюються, так само як і лінії, спрямованим добром, підбором і умовами вирощування (Свинар., 1956, 68).

Спрямоване вирощування молодняка — сукупність заходів, які сприяють посиленому ростові і розвитку молодих тварин. Щоб мати тварин бажаних якостей, поряд із застосуванням відповідних методів добору і підбору, треба також застосовувати спрямоване вирощування молодняка (Свинар., 1956, 91); Спрямоване виховання рослин — сукупність заходів, направлених на посилення стійкості рослин до несприятливих умов і на підвищення їх продуктивності. Методи гібридного скрещування і спрямованого виховання стали чудовим засобом перетворення рослин, переробки їх «характеру» (Наука., 1, 1964, 26).

3. у знач. прикм. Який діє, рухається і т. ін. у заданому напрямі. Застосування спрямованих антен дає можливість визначити не тільки відстань до предмета, але й місцезнаходження його (Радіолокація., 1958, 6); Двигун [ракет] складається з камери згорання з соп-

лом, в якому створюється спрямований потік газів (Наука., 8, 1958, 16).

СПРЯМОВАНІСТЬ, ності, ж. Направленість; напрямок. Дельфіни легко орієнтуються у водному середовищі за допомогою чудово розвиненого гідролокатора, і тут неабияке значення має спрямованість звуків, які вони посиляють (Наука., 5, 1973, 50); Генерал Стенлі міряв кроками свій кабінет по діагоналі і напружено думав, як зірвати майбутній мітинг на стадіоні, цілком змінити його спрямованість (Собко, Стадіон, 1954, 380); Я стисло характеризує твір, його ідейну спрямованість, героїв (Гур., Новели, 1951, 208).

СПРЯМОВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. спрямовувати.

2. Направленість; напрямок. Стихія роману з його епохою і суспільними угрупованнями персонажів, з його характерами і настроями, з його жанром і ідейно-художнім спрямуванням, — це насамперед мовна стихія (Кундзіч, Дієзи., 1956, 22); В творах Леніна.. ми знаходимо прекрасні зразки ідейно-політичного спрямування іронії, жарту, сарказму (Літ. газ., 19.IX 1946, 3).

СПРЯМОВАНО. Присл. до спрямований 2, 3. Регулюючи умови зовнішнього середовища, умови життя в цілому, людина може спрямовано змінювати.. сорти рослин і породи тварин (Юним мічур., 1955, 4); Той факт, що дельфін, коли він наближається до здобичі, похитує головою, ніби націлюючись на рибу своїм звуковим променем, свідчить: звукові хвилі послано спрямовано (Наука., 5, 1973, 50).

СПРЯМОВУВАТИ, ую, уєш, недок., **СПРЯМУВАТИ**, ую, уєш, док., перех. 1. Користуючись кермом та іншими пристроями, скеровувати у певному напрямку рух човна, літака, автомашини і т. ін. Кузьма.. спрямує бульдозера вниз (Гончар, Тронка, 1963, 191); Другий чоловік, що був на кормі, спрямував човна прамісінько на риболова (Грим., Син., 1950, 93); // Направляти псвним чином плин чого-небудь, чийсь біг, чийсь ходу і т. ін. Рівчачками спрямовують вони джерельну воду, а вона їм капусту, картоплю, буряки та помідори живить... (Вишня, I, 1956, 363); Іванко змахує мечем і спрямує свого коня ліворуч від воєводи (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 123); — Як ся маєте, дідо Гірчак? — весело й голосно привітався Кола, беручи старого під лікоть і спрямовуючи до хати (Кундзіч, Пов. і опов., 1951, 72); Пастухи загейкали і спрямували череду на шлях (Добр., Тече річка., 1961, 194); // Націлювати що-небудь (оптичний прилад, зброю і т. ін.) на когось, щось. В ніч на 7 січня 1610 року Галілей уперше спрямує на небо телескоп, який наближував далекі світила майже в 30 разів (Наука., 9, 1965, 3); Авто спинили озброєні лісовики. Вони оточили машину, спрямувавши на неї автомати (Ле, Клен. лист, 1960, 251); В цій [стрілецькій] карточці він визначає головні цілі, на які треба спрямувати вогонь (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 60); // у сполуч. із сл. з і р, п о г л я д і т. ін. Дивитися куди-небудь. Піднісшись вгору на граніті, Спрямував Ленін свій зір На далі московські, відкриті з озорених Ленінських гір (Бажан, Роки, 1957, 262); Усі спрямували погляд на Золотий Ріг, берег по праву руку, а найбільше на півострів, що заходив далеко в море (Скл., Святослав, 1959, 135); Мліють вони в гарячих бур'янах, підставивши сонцю свої латані спини, спрямувавши погляди на дорогу (Гончар, II, 1959, 238).

Спрямовувати (спрямувати) [свої] кроки ([свої] путь) — іти, вирушати куди-небудь. Вуличка до єзуїтів була вільна, туди він і спрямував свої кроки (Фр., VI, 1951, 156); Віддавши належне і Зевсу, і Гебі, В Атлантики простір спрямує путь (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 118); Спрямовувати (спрямувати) [свої] стіпи див. стопа¹.

2. *перен.* Надавати потрібного напрямку діяльності, вчинкам, розмові і т. ін. *Партія спрямовувала і спрямовує творчість радянських митців* (Літ. газ., 4.VIII 1961, 1); *Розмова з роботи непомітно перескочила на спогади. Згадував Андрійко. А Микола слухав, інколи тільки питаннями спрямовував та підганяв ті спогади* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 213); — *Зверніть увагу, як працюють [правопорушники]. Яка зосередженість, який доцільний кожен рух... Бо сподобалась робота, ще не набридла. Ось куди, ми вважаємо, слід спрямовувати їхню агресивність* (Гончар, Бригантина, 1973, 113); // *Орієнтувати кого-небудь певним чином. — Збільшувати треба поголів'я.. А для цього перше-наперше забезпечити кормову базу і приміщення. На це голів [колгоспів] слід було ще влітку спрямовувати* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 95); // *Зосереджувати на чому-небудь (зусилля, енергію, здібності і т. ін.). КПРС і далі спрямовуватиме свої зусилля на зміцнення єдності і згуртованості рядів великої армії комуністів усіх країн* (Програма КПРС, 1961, 38); *Всю енергію Юстиніан спрямував на звеличення імператорської влади* (Іст. середніх віків, 1955, 15); *Ширяєв як майстер декоративного живопису, безперечно, міг спрямувати природне обдаровання юнака [Т. Шевченка], навчити його основних прийомів малювання* (Слово про Кобзаря, 1961, 24); // *перен.* Зосереджуючи, направляти проти кого-, чого-небудь, на когось, щось. *Капіталістичний світ, розвиваючись, спрямовує всі сили проти нас* (Ленін, 44, 1974, 159); *Партія більшовиків з'єднала в один революційний потік боротьбу робітничого класу за соціалізм, загальнонародний рух за мир, селянську боротьбу за землю, національно-визвольну боротьбу пригноблених народів Росії і спрямувала ці сили на повалення капіталізму* (Програма КПРС, 1961, 9).

3. Виділяти, призначати що-небудь для чогось. *Великі кошти держава спрямовує на розвиток народної освіти і науки* (Рад. Укр., 20.II 1957, 1).

4. Учити, наставляти, даючи поради, вказівки кому-небудь.

◇ *Спрямбувати (спрямувати) на вірний шлях (на праведну путь, на доріжку яку і т. ін.) кого — те саме, що Направляти (направити) на путь істини (на добру, праведну путь, на вірну доріжку і т. ін.)* (див. направляти). *Об'єктивна оцінка художнього виступу спрямовує творчу індивідуальність на вірний шлях* (Мист., 3, 1959, 17); *Сьогодні він прийшов, щоб спрямувати свого колегу.. на праведну путь і настановити його на добрий розум* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 128); *Судитимуть її, що.. не зуміла бути йому напутником і порадиником, не спрямувала його на чисту людську дорогу* (Дор., Не повтори.., 1968, 3).

СПРЯМОВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **СПРЯМУВАТИСЯ**, уюся, уєшся, *док.* 1. Іти, рухатися в який-небудь бік, у якомусь напрямку. Характерною особливістю блискавки є її властивість спрямовуватись до тіл, які з'єднані з землею і добре проводять електрику (Наука.., 7, 1961, 61); *Понурий заброда, вигукнувши свої слова про нищення, спрямувався одразу до кутка* (Загреб., Диво, 1968, 47); // *Націлюватися перев. чим-небудь кудись. Всі колючі гілки, здається, умісне спрямувались своїми вістрями Серьожці межі очі* (Гончар, IV, 1960, 60); *Щохвилини могла увійти в бухту [Одеси] й вся ескадра Антанти — і сотні жерл далекобійної морської артилерії спрямуються на квартали міста* (Смолич, V, 1959, 194); // *перен.* Зосереджуватися на чому-небудь (про зусилля, енергію, здібності і т. ін.). *Його темний розум завжди спрямовувався на одне: зберегти все в господарстві і вціліти* (Літ. Укр.,

5.IX 1967, 3); *Енергія і розум радянських людей спрямовуються на розв'язання нових великих завдань комуністичного будівництва* (Ком. Укр., 10, 1967, 10); // *перен.* Направлятися проти кого-, чого-небудь, на когось, щось. *Пролетаріат безперечно буде вождем руху, який спрямовується проти світового імперіалізму* (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 14); *Почали проробляти [Надійку] на нарадах і засіданнях, на неї спрямовувалося невдоволення робітниць, у яких знизився заробіток* (Коз., Листи.., 1967, 223).

2. *тільки недок.* Пас. до спрямбувати. *Господарське життя СРСР визначається і спрямовується державним народногосподарським планом в інтересах збільшення суспільного багатства* (Конст. СРСР, 1977, 4); *Сковорода жив в історичну епоху, коли ідеологічне життя суспільства значною мірою спрямовувалося церквою* (Наука.., 11, 1969, 18).

СПРЯМОВУВАЧ, а, ч. Пристрій у молотарці, який захищає хлібну масу, що надходить для обмолоту, від дії струменя повітря, утворюваного обертанням барабана.

СПРЯМОВУЮЧИЙ, а, е. 1. Діспр. акт. теп. ч. до спрямбувати.

2. у знач. прикм. Який спрямовує, направляє кого-, що-небудь. *В соціалістичному суспільстві Комуністична партія є керівною і спрямовуючою силою суспільного розвитку* (Рад. Укр., 15.I 1954, 2).

3. у знач. прикм. Який примушує що-небудь діяти, рухатися у заданому напрямку.

СПРЯМУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. спрямувати. *Велика роль у спрямуванні ініціативи широких мас будівельників на наполегливу високопродуктивну працю в ім'я побудови комунізму належить партійним організаціям будов* (Ком. Укр., 5, 1963, 60).

2. *Направленість; напрямок.* *Ліна та Василинка теж квапляться на свої місця, бо й вони не останні спиці в цьому величезному трудовому колесі, хіба ж не їхні вішки дають простір для роботи механізмів, дають правильне спрямування каналів...* (Гончар, Тронка, 1963, 262); — *Я стою вже перед захистом диплома, і мої наміри мають інше спрямування* (Рибак, Час.., 1960, 184); *Під впливом Горького сформувався задум, головне ідейне спрямування таких значних творів, як «Гомоніла Україна» Петра Панча, романів з циклу «Україна» Івана Ле* (Рад. літ-во, 9, 1968, 3).

СПРЯМУВАТИ *див.* спрямбувати.

СПРЯМУВАТИСЯ *див.* спрямбуватися.

СПРЯСТИ ¹, спрядү, спрядеш, *док.*, *перех.* 1. Виготовити що-небудь прядінням. **Образно.* *Вона сама у думці спряла ту незриму нитку близькості, яка, здавалося, вже з'єднувала їх...* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 43); // *Прядучи, з'єднати одне з одним.* **Образно.* *Що я бачу? Цвітом вишні Ти обсіпана в саду. В срібну пряжу дні колишні Я з сучасними спряду* (Олесь, Вибр., 1958, 385).

2. *Прядучи, витратити певну кількість прядива.* [П р і с ь к а:] *Бувало й обід зварити, і в хаті прибереш, впораш дві корови, семеро свиней, ще й успіш спрясти мичок зо три* (Вас., III, 1960, 77); *Пряла баба Добру мичку* (Перв., Райдуга.., 1960, 55).

СПРЯСТИ ², спрядү, спрядеш, *чим*, *розм.* *Док.* до прясти ². *Кінь спряде ушима* (Хотк., II, 1966, 32).

СПРЯТ, у, ч., *діал.* Схов, схованка. *Натякнула [матушка] на сотню карбованців, заховану в спрят — в скрині* (Н.-Лев., III, 1956, 26); **Образно.* *Прозорими гронами літо Лягає до тебе у спрят* (Мисик, Верховіт., 1963, 95).

СПУГАНИЙ, а, е, *розм.*, *рідко.* Діспр. пас. мин. ч.

до спугну́ти; // у знач. прикм. Дрімота одлетіла, немов спугана птиця, і ручечки у жаху, у страху зчепилися (Вовчок, I, 1955, 341).

СПУГНУТИ див. спугувати.

СПУГУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **СПУГНУТИ**, ну, неш, *док.*, *перех.*, *розм.*, *рідко*. Те саме, що сполохувати. Спугнув зайця нагайкою — «А тю його!» (Греб., V, 1957, 321); Спугнули ворону люди. — Невже тепер снігу не буде? (Нех., Ми живемо..., 1960, 44).

СПУД, у, ч., *заст.* Потайник, схованка, сховище.

◇ **Лежати під спудом** — залишатися без уваги, використання; бути забутим. Повісті [Т. Шевченка, написані російською мовою на заслання] лежали під спудом аж до 1888 року і лише потім були надруковані (Від давнини..., I, 1960, 252); Довгий час лежали під спудом великі запаси руди поблизу села Хотинь (Рад. Укр., 15.XI 1961, 2); Покласти під спуд див. покласти¹; Тримати (держати) під спудом — залишати без уваги що-небудь, не використовувати чогось. — Знаєте що, отче Палладіє! От чорноризці мають покладні гроші й держать їх дурнісінько під спудом, у скринях (Н.-Лев., III, 1956, 380).

СПУДЕЙ, я, ч., *заст.* Учень бурси та інших духовних навчальних закладів; назва учнів середніх і молодших класів Київської академії. — Ви розумієте, панове, мову.. Ціцеронову? — спитав він. — Та де що розуміємо ще з бурси, бо були колись спудеями у Києві, — одказав Палій (Морд., I, 1958, 121); В Могилянському колегіумі спудеї привітання розучували хором (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 161); Викладачі [в Київській братській школі] називалися дидасками, а учні — спудеями (Літ. Укр., 7.I 1966, 2).

СПУДЖЕНИЙ, а, е, *діал.* Дієпр. пас. мин. ч. до спудити. Здавалося [Юрі],... що гори розсуваються перед ним, ліси та чагарники біжать, мов отари чорних овець, спуджені вовком (Фр., IV, 1950, 424).

СПУДЖУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **СПУДИТИ**, джу, диш, *док.*, *перех.*, *діал.* 1. Лякати. Кукурікання дивного когута спудило курей і розбудило попадю (Казки Буковини..., 1968, 34).

2. Проганяти. [Х р а п к о:] Другий би давно його [діда] з двору спудив, а я держу, — тай живе!.. (Мирний, V, 1955, 133).

СПУДЖУВАТИСЯ, ується, *недок.*, **СПУДИТИСЯ**, иться, *док.*, *діал.* Лякатися. Спудився цирульничина [цирульник], Кинув .. палку й торбу, Сам же — подавай бог ноги! (Фр., XII, 1953, 172); Аничка спудилася: — Я, паноченьку, більше не... те, я... (Март., Тв., 1954, 40).

СПУДИТИ див. спуджувати.

СПУДИТИСЯ див. спуджуватися.

СПУЗ, у, ч., *діал.* Попіл, присок. Перекажіть про бідність, сльози вічні, Про труд безсонний в бою і натузі, Про чорний хліб твердий, печений в спузі..! (Фр., X, 1954, 21).

СПУЗА, и, ж., *діал.* Те саме, що спуз.

СПУЗАР, я, ч., *діал.* Пастух, в обов'язки якого входить підтримувати вогонь, заготовляти дрова, носити воду. Вдень його [вогонь] підтримує ватаг, а вночі спеціальний хлопець, якого так і називають спузар, бо він, маючи діло з вогнем, вічно вимазаний у спузі, а вмиватися не мав коли (Хотк., Довбуш, 1965, 100); Лишилися тільки ватаг зі спузарем. Вони мусять чекати, аж згасне вогонь (Коцюб., II, 1955, 331).

СПУЗИРИТИ, ірїть, *док.*, *розм.* Здійняти пузирями; укрити бульбашками; // *безос.* Все море зараз спузирило (Котл., I, 1952, 67).

СПУЗИРИТИСЯ див. спузірюватися.

СПУЗИРІТИ, іє, *док.*, *розм.* Узятися пузирями.

СПУЗИРЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **СПУЗИРИТИСЯ**, ірїться, *док.*, *розм.* Братися пузирями; укриватися бульбашками. Минуло ще кілька хвилин, і в сітці спузирилась вода (Збан., Мор. чайка, 1959, 104).

СПУРТ, у, ч., *спорт.* Різке збільшення швидкості руху під час бігу, плавання і т. ін.; ривок. Це був.. «спурт», ..яким чемпіон володів досконало (Собко, Біле полум'я, 1952, 188); Фінішний спурт.

СПУРТУВАТИ, ую, уєш, *недок.* і *док.*, *спорт.* Робити спурт. Спортсмен успішно спуртував на фініші.

СПУРХНУТИ див. спурхувати.

СПУРХУВАТИ і **СПОРХУВАТИ**, ую, уєш, *недок.*, **СПУРХНУТИ** і **СПОРХНУТИ**, ну, неш, *док.* 1. Легко і швидко злітати з якого-небудь місця (про птаха, метелика і т. ін.). Сполохані жайворонки спурхували перед самою машиною і свічками ішли кудись угору (Гончар, Таврія, 1952, 308); Лунко лопочуть [голуби] крильми, здійсмаються вгору, падають на голубник, а через хвилину знову, один за одним, спурхують на землю (Збан., Мор. чайка, 1959, 242); З гілки птах спурхнув (Тич., I, 1957, 217); Спить орел, — і враз, розкривши очі, Угледе [побачить] світ, красу і простір голубий, І легко з скель спорхне, і в небі заклекоче (Олесь, Вибр., 1958, 126); *Образно. Осінні жовті листочки спурхують з гілля (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 17); Сон миттю спурхнув с Сашкових очей (Донч., Вибр., 1948, 68).

2. *перен.*, *розм.* Швидко підхоплюватися з якого-небудь місця (про людину). Спурхнула [панночка] метеликом із свого місця (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 26).

СПУСК, ч. 1. *род. у.* Дія за знач. спускати і спуска́тися. Прокопував [бразілець] біля нас канаву для спуску води (Мур., Бук. повість, 1959, 79); Оддає [Панько] на спуск свої ставки... (Г.-Арт., Байки..., 1958, 127); Стрибки на лижах з трампліна, слалом, швидкісний спуск вимагають хорошої фізичної підготовки, сміливості і великої спритності (Наука..., 2, 1962, 45); Реніке вже переодягся. На голові в нього поблискувала лампочка. Все було готове до спуску [в шахту] (Собко, Запорука..., 1952, 246); На початку 17 витка [корабля «Восток-2»] відповідно до програми польоту була включена автоматика, яка забезпечує спуск і приземлення корабля в заданому районі (Рад. Укр., 12.VIII 1961, 2).

2. *род. у.* Похила поверхня, місце, по якому спускаються вниз. Люди прокопали спуск навкоси, так, як колись радив старий покійний Кайдаш (Н.-Лев., II, 1956, 367); Від самого спуску і до церкви — третини села як не було: вигоріло дотла (Довж., I, 1958, 174); У центральній частині кургану було чоловіче поховання, вміщене в ямі із східчастим спуском, перекрите дерев'яним настилом (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 70).

3. *род. а*, *військ.* Те саме, що Спусковий гачок (див. гачок). Євгенія Богданівна, нарешті, розібралася в своєму маузері — і теж натисла спуск (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 382); Велів [Мишка] тримати наготові пальці на спускові (Ю. Янов., I, 1958, 121).

4. *род. у*, *друк.* Пробіл, чисте місце у верхній частині сторінки перед початком глави, розділу.

5. *род. у*, *друк.* Розташування окремих зверстаних полос набору перед друкуванням у такому порядку, який забезпечує правильну послідовність сторінок.

◆ **Не давати (не да́ти) спуску кому** — бути вимогливим до кого-небудь, не прощати комусь провини, не залишати безкарним чийогось проступка. [Т р е т і й м о л о д и й т к а ч:] Ось ходить лишень, дядьку, з нами, ми їм спуску не даємо. [Д р у г и й м о л о д и й т к а ч:] Нас ніхто не жалувал.. Тепер же й ми самі свого доправимось (Л. Укр., IV, 1954, 254); — З Федьком

самому мені тяжко буде.. Але спуску йому ні в чому не дам. Сам трьома потоми вмиюся, а хлопця до пуття доведу (Ткач, Арена, 1960, 34).

СПУСКАЛКА, и, ж., розм. Гірка, з якої спускаються на санках. Вже хлопці всі давно на спускалках: Біжить [Петрусь] туди, в рукав ховає носа... (Гр., I, 1963, 106).

СПУСКА́ННЯ, я, с. Дія за знач. спускати і спускати-ся. Лицар-в'язень лежить у кутку на соломі і спить, на нього падає від низької стелі ледве примітний промінець світла, що пробивається крізь малу щілинку в квартирі, зробленій для спускання їжі (Л. Укр., II, 1951, 185); Підходить Люба до мене і вхоплюється рукою за мотузок від санчат.. А далі ми виїхали на пагорб і почали спускатися.. Головне у спусканні — це внизу з розгону вивалитись у сніг (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 125).

СПУСКА́ТИ, аю, аєш, недок., **СПУСТИ́ТИ**, спусту́, спустити́ш, док. 1. перех. Переміщати зверху вниз; опускати. Довго сиділа вона, то здіймаючи перо, то спускаючи його немов до писання, але папір лежав білий (Л. Укр., III, 1952, 583); Филін спускає руку вниз помаленьку (Н.-Лев., VI, 1966, 328); Каргат рішуче спустив ноги з ліжка й почав одягатися (Шовк., Інженери, 1948, 4); Стах підійшов до щогли і спустив парус (Трубл., Шхуна.., 1940, 229); // Різко опускаючи, вдаряти. Іван, спустивши встало на голову туркові, підняв його знов і на хвилину заляк (Коцюб., I, 1955, 386); [С і н о н:] Спусти свій меч на мене, невблаганна! (Л. Укр., II, 1951, 311); // Зсаджуючи, знімаючи кого-, що-небудь (з плечей, рук, коня і т. ін.), ставити або класти десь. — Пров'янт [провіант] вам привіз, — весело сказав Свирид, спускаючи з плечей клунок (Мирний, I, 1954, 194); Рвали [переселенці] роман-зілля або волошки.., подавали дітям на віз гратися, і діти кричали, щоб їм ще дали чи спустили їх долі побігати (Григ., Вибр., 1959, 300); Кирило Тур спустив бранку додолю і передав побратимові, а сам зліз із коня (П. Куліш, Вибр., 1969, 104); Оля раптом захвилювалася, взяла Орісю на руки, потім знову спустила на землю (Ів., Пошта.., 1943, 22); // Звозити кого-, що-небудь згори вниз. Коні.. помалу спускали віз по покрученій дорозі (Коцюб., I, 1955, 197); — Приходь, найду тобі дівчину, як писанку, з горба спуцу санки, переверну вниз — от і знайомтесь на здоров'я, а потім женихайтесь (Стельмах, I, 1962, 119); // Опускати кого-, що-небудь усередину чогось (ями, льоху і т. ін.). В п'ятницю її поховали. Як спускали домовину в яму, то все над нею білі голуби кружляли (Вовчок, I, 1955, 48); Продимала [Марійка] замерзлу шибку напільного вікна й стежила, як батько спускає у льох обох братів (Епік, Тв., 1958, 388); Ливона у шахту на вугіль спустили: — Довбай! (Мал., Звенигора, 1959, 127); // Занурювати кого-, що-небудь у рідину. Вирішили [члени експедиції] одразу спускати трьох водолазів на розвідку (Трубл., Шхуна.., 1940, 311); Коли той [начальник експедиції] накаже.. спускати прилади в глибину океану, Дорошенко сам стає до лебідки (Гончар, Тронка, 1963, 198); // Переміщати вниз піднятий і закріплений угорі кінець, край чого-небудь, закриваючи щось. Долорес спускає чорний серпанок собі на обличчя і одвертається (Л. Укр., III, 1952, 339); Лена.. спускає штори на вікнах (Коч., II, 1956, 373); Жайсак виїшов, спустивши полог юрти (Тулуб, В степу.., 1964, 145); *Образно. Ніч надходила. Ніч синій серпанок спускала на степ (Головка, I, 1957, 270); // Насувати, напускати, закриваючи щось (лоб, очі і т. ін.). Доводиться волосся нижче спускати на лоб, ніж би слід (Л. Укр., III, 1952, 710); // Звішувати що-небудь (косу, гілля і т. ін.). Я не знала в матері смутної години; До колін спускала я косу мою чорну, Мали мої оченьки силу неборну (Щог.,

Поезії, 1958, 89); Його дзвінкий голос лунав між гущавиною високих берестків та пахучих лип, що спускали свої широкі гілки по білій стіні у рів (Мирний, IV, 1955, 8); Важучі грона Виноград спускав до землі (Криж., Срібне весілля, 1957, 109); *Образно. Холодні осінні тумани клубочаться угорі і спускають на землю мокрі коси (Коцюб., II, 1955, 32); // Подавати, скидаючи донизу один кінець чого-небудь. Спускає [Монтаньяр] шнура, причепленого до гака, за вікно (Л. Укр., II, 1951, 177); // Знімати, стягуючи донизу, з себе чи з кого-небудь щось надягнене. — Мене поранило, — урочисто звертається до всіх Хаєцький. — Куди? Хома тут же при всіх розстібається, спускає штани. — Денисе, подивись! (Гончар, III, 1959, 277); — А встаньте-но, панно, нехай я подивлюся на вашу спідницю.. — А ти примірай.., — і Юзя хутенько спустила з себе спідничку (Л. Укр., III, 1952, 643); *Образно. Земля.. сором'язливо спускала з свого тіла димчату сорочку ночі (Мирний, I, 1954, 318); // Зсувати з берега на воду (човен, пліт і т. ін.). — Благослови, отамане, Байдаки спускати (Шевч., II, 1963, 339); Теслярі пнулися.., спускаючи в Дніпро нову чайку (Довж., I, 1958, 227); Пліт виїшов важкий. Руками його в море не спустиш (Кучер, Голод, 1961, 182); // Висаджувати людей з судна на землю. [К о м. ф л а г м а н а:] Я не розумію, що за постанова. Нащо сотні людей тримати на кораблі, коли є змога спустити на берег? (Корн., I, 1955, 55); // Відправляти, переміщати плавом за течією річки; сплавити; // Проганяючи, зіштовхувати звідкись. Горбився в пальті сухорлявий пасажир похилого віку — один із тих цивільних, що їх при посадці в Синельниково хлопці прийняли було за мішечників і ледве не спустили з даху (Гончар, II, 1959, 313).

Спускати (спустити) із ста́пеля (із ста́пелів) див. ста́пель; Спускати (спустити) на во́ду, мор.: а) побудувавши або відремонтувавши судно, передавати його для експлуатації. Миколаївські суднобудівники спустили на воду велетенську китобійну базу «Советская Россия» (Рад. Укр., 5.XI 1960, 1); б) опускати що-небудь на воду з борту корабля. З крейсера спустили на воду шлюпки (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 246).

◆ Не спускати з думки кого, що — весь час думати, не забувати про кого-, що-небудь. Співаючи тих пісень, вони не спускали з думки тих молодих студентів, котрі так довго бігали слідком за ними (Н.-Лев., I, 1956, 352); Не спускати з ока (з очей); Не спускати ока (очей) див. око¹; Не спускати з рук див. рука; Не спускати (спустити) по́гляду (по́гляд) див. по́гляд; Спускати (спустити) го́лову — те саме, що Вішати (повісити) го́лову (див. голова). — Це я, бариня, украла, — спускаючи голову, тихо якомсь прошепотіла Марта (Мирний, IV, 1955, 345); Вона йому в вічі заглядає, а він голову спустив — сумує (Вовчок, I, 1955, 55); Спускати (спустити) з ока (з очей) див. око¹; Спускати (спустити) на га́льмах — пом'якшувати, полегшувати перебіг чого-небудь; втручаннями припиняти що-небудь (якусь справу і т. ін.); Спускати (спустити) о́чі (по́гляд, вії і т. ін.) — те саме, що Опускати (опустити) о́чі (по́гляд, вії і т. ін.) (див. опускати). Титар.. легенько сварився пальцем на дівчат. Дівчата соромливо спускали очі додолю (Н.-Лев., II, 1956, 404); Вже очі ті, що так були привикли Спускати погляд, тихі сльози лити, Тепер метать іскри, блискавиці (Л. Укр., I, 1951, 108); Вона сплинула очі на Алі, відтак спустила повіки і пішла далі (Коцюб., I, 1955, 395); У Ганни була звичка при розмові спускати вії і раптом підводити їх (Собко, Зор. крила, 1950, 22); Спускати (спустити) ру́ки — те саме, що Опускати (опустити) ру́ки (див. опускати). — Ви сидите собі, спустивши руки, та й граєте ідилію з

селянами (Фр., VIII, 1952, 81); Спуска́ти (спусті́ти) шку́ру (три шку́ри і т. ін.) див. шку́ра; Спусті́вши рука́ва (рукави́) працюва́ти див. рука́в.

2. *перех.*, розм. Надсилати нижчій інстанції. [Д р е м л ю г а:] Ми щодня одержуємо з Києва і Москви до п'ятдесяти важливих директив і розпоряджень, а в райони спускаємо набагато більше... (Корн., II, 1955, 293); Спускати плани.

3. *перех.* Приводячи в дію, зсувати, зрушувати, зміщати щось закріплене (запобіжник, спусковий гачок і т. ін.). Зенітки стріляли не змовкаючи. Не встигав відкотитися ствол, як заряджаючий знову подавав снаряд і, ступивши на крок убік, спускав замок (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 323); Микола Васильович обережно спустив застережника [запобіжника], викинув запасний патрон (Трубл., I, 1955, 96).

Спуска́ти (спусті́ти) куро́к див. куро́к; Спуска́ти (спусті́ти) петлю́ (пéтлі, ві́чко, ві́чка): а) через необережність давати петлі при в'язанні зісковзнути із спиці або крючка; б) звужувати в'язання, зменшувати кількість петель, набираючи відразу по кілька.

4. *перех.* Відв'язувати, відпускати прив'язаних тварин. Хаврусь не лягав спати ні під хатою, ні у клуні, а спав у хаті, ще й спускав двох собак з ланцюгів (Н.-Лев., III, 1956, 339); З вечірньою зорею спускали з конов'язі лоша́т і вони з веселим залюбки іржанням мчали до своїх маток (Тулуб, В степу., 1964, 119); — Ти диви, і вовкодави Плачинди тут! — пізнав вірних сторожів дукача цибатий Василь Гайовий. — Чи спустив їх Терентій, чи самі з заліза зірвалися? (Стельмах, I, 1962, 66); // *мисл.* Напускати мисливських собак, птахів на тварину, яку полюють. Ловець.. Спуска хортів на поле пожовтіле (Рильський, I, 1946, 101); О, коли б я при тобі полювати могла, о Церінте.. Я б розпізнала чуттям сліди бистроногої сарни, Я б із тугого смича [смика] бистрих спустила хортів (Зеров, Вибр., 1966, 289); *Образно. Як мав ти, брате [Бояне], Про давнє згадати — .. Тоді, віщий брате, Починав спускати Десять соколів На табун лебедів (Мирний, V, 1955, 261).

Спуска́ти (спусті́ти) соба́к (соба́ку) на кого — нацьковувати собак (собаку) на когось. [Б а б а:] Як тільки ж вкрадете що в мене, То вже прошу [прошу] не здивувати, Геть повипишаю в ший з хати, Хоч ви і вчене добродійство, Та ще на вас спущу й собак!.. (Кроп., V, 1959, 260).

5. *перех.* Випускати з якогось вмістища, резервуара (рідину, газ і т. ін.). — От, іроди! Яку сатанинську штуку придумали! Певно, спускають воду з ставу, щоб і звідти ударити! (Стар., Облога., 1961, 69); Він спустив в унітаз воду й пішов геть (Ю. Янов., II, 1954, 79); // Звільняти водойму (ставок, озеро і т. ін.) від води. Клекоче обурення проти безгосподарності і гендлярів, таких, як Митрофан Созоненко, що спускають заорендовані ставки (Стельмах, II, 1962, 280); // Звільняти надувні предмети від повітря, газу і т. ін. Спустити балон; Спустити шину; // *неперех.* Випускаючи з себе повітря, газ і т. ін., втрачати пружність (про надувні предмети). [Б е р е с т:] А де ти був, Васю? [В а с я:] Я... я затримався... Там по дорозі шина спустила... (Корн., I, 1955, 105); — Скат спустив по дорозі чи чого ти такий невеселий вернувсь? (Гончар, Тронка, 1963, 127).

◇ Дух спусті́ти див. дух; Спуска́ти (спусті́ти) кров — те саме, що Пуска́ти (пусті́ти) кров (див. кров); Спусті́ти мазку́ див. мазка́.

6. *перех.*, розм. Знижувати, зменшувати (ціну, плату). Як не переплатиш, то і не купиш; як не спустиш, то і не продаси (Укр.. присл., 1963, 300); Онися одвертала голову, але таки добре торгувалась і не спустила

Олесі й шага (Н.-Лев., III, 1956, 205); — Хай.. продасть [Плачинда] вікна та двері, що в нього на підвір'ї лежать. Там є з чого вибрати, та й, може, спустить якусь копійчину, бо ж не нові вони (Стельмах, I, 1962, 306); // Угамовувати якесь почуття (гнів, роздратування і т. ін.). — Я вас добре знаю! — мотнувши головою, одказав Чіпка, спустивши трохи гніву (Мирний, I, 1949, 313); // Притишувати, знижувати (голос, звук). Спускаючи голос, каже [Чіпка]: — Я знаю, що моя праця не пропаде марно (Мирний, I, 1949, 280); // Знижуючи свої вимоги, погоджуватися на менше. Перш жадала [Домаха] поповичів, далі спустила на писарів з ратуші (Кв.-Осн., II, 1956, 177).

◇ Спуска́ти (спусті́ти) тон (то́на), рідко — говорити спокійніше, стриманіше. Ся одсіч була така різка та енергійна, якої, видно, добродій «старий» не сподівався, бо він якось одразу спустив тона і постарався звести розмову на жарти (Л. Укр., VIII, 1965, 208).

7. *перех.*, розм. Втрачати вагу. Спустити кілька кілограмів.

◇ Спуска́ти (спусті́ти) жир — худнути.

8. *перех.*, розм. Продавати що-небудь. Треба продавати яку річ, ніхто так вигідно не спустить [як Філька] (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 286); — Зразу після революції став [князь] землю продавати. Десятин, мабуть, з півтисячі спустив. Звичайно, кращу землю багачі купили (Головко, II, 1957, 435); // Легковажно, марно витратити гроші, збувати майно і т. ін.; розтринькувати. Ми крів'ю [кров'ю] та потом копійку до копійки збирали,.. а він у одну ніч.. спустить... (Мирний, IV, 1955, 40); Вельможі до грошей голінні І уміють їх гарно спустить (Сам., I, 1958, 155).

◇ Спуска́ти (спусті́ти) з рук — те саме, що Збува́ти (збу́ти) з рук (див. збува́ти). — Не пропив я [добро], не прогайнував..: усе спустив з рук, аби б тільки як-небудь прикрити ваші злидні (П. Куліш, Вибр., 1969, 141).

9. *неперех.*, розм. Ставптися поблажливо до когонебудь, не давати належної відсічі комусь. — Еге! — Юнона закричала.. — Я нарошно [навмисне] йому спускала, А він і ноги розіслав!.. (Котл., I, 1952, 175); [Ч а с н и к:] Самі винні, що Галушці спускаєте. Чого критику не піднімаєте на весь голос? (Корн., I, 1955, 324); // *перех.* і без додатка. Прощати кому-небудь провини, залишати безкарним чийсь проступок. — Бити мене по спині кулаками! мене! старшину! Чи то видано! О, я цього їм не спущу! В тюрму їх! (Н.-Лев., VI, 1966, 358); Їм тільки спусти раз, то вони не те що з баштану тягатимуть, а й у комору прийдуть! (Головко, II, 1957, 242).

10. *перех.*, *заст.*, розм. Дозволяти кому-небудь іти звідкись; випускати. Мужик почав ганятися по пшениці за кіньми, кленучи їх на всі заставки, але вони не давалися.. Нарешті мужик піймав спершу одну, а тоді другу коняку і повів їх до воза. Але Гордій, не спускаючи його з пшениці, перейняв його (Гр., II, 1963, 101).

11. *перех.*, с. г. Те саме, що злуча́ти 2.

СПУСКА́ТИСЯ, а́юся, а́ешся, *недок.*, СПУСТИ́ТИСЯ, спу́щусь, спу́стишся, *док.* 1. Переміщатися зверху вниз; опускатися. Надходив вечір. Сонце вже спускалося низько за лісом (Н.-Лев., VI, 1966, 386); Місяць зовсім спустився над гору (Мирний, III, 1954, 44); Хмари спустилися на землю... (Хотк., II, 1966, 123); Воротар не квапився, довго щось відкрочував, і нарешті міст спустився на своє місце (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 286); // Різко опускаючись, ударяти. Лапа [ведмедя] ще раз спустилась на бідолашного зоолога (Трубл., I, 1955, 175); // Злазити звідкись (з печі, дерева і т. ін.). Катря підвелася, встала й почала спускатися з печі на піл, з полу додолу (Мирний, IV, 1955, 298); Ганя з Юрчиком

швидко спускаються з бука (Воронько, Казка.., 1957, 37); // Сходити, з'їжджати вниз (з гори, крутого горба і т. ін.). Щоб доїхати до якого близького.. пункту, треба було без кінця спускатись в долину, здійснятись на гору (Коцюб., I, 1955, 252); Кавалькада повільно спустилася до переправи (Тулуб, Людолови, I, 1957, 5); Кам'янистою стежиною брати спустилися в яр (Стельмах, II, 1962, 155); *Образно. Мир і спокій стелилися селом, спускаючись з гір в невидимих колісницях (Хотк., II, 1966, 108); // Іти вниз сходами. Вона бачила, як Святослав спускався сходами з ганку (Скл., Святослав, 1959, 247); Спустившись у підвальне приміщення,.. Ігор раптом спинився: з-під сходів ледве помітним струмком ішов дим (Багмут, Щасл. день.., 1951, 16); // Сідати або лягати на що-небудь (про людину). Лелія тихо спускається додолу біля якоїсь маленької, низенької, похилої хатинки (Л. Укр., III, 1952, 492); Балабуха несміливо спустився на стілець (Н.-Лев., III, 1956, 43); // Опустатися кудись, усередину чогось. Відро спускалось на коромислі в криницю, а Соломія підвела голову, вдруже блиснула очима на Романа (Н.-Лев., VI, 1966, 304); Збираються чабани, обв'язуються вірвовками.. і по черзі спускаються у вогку колодязну глибіню, щоб вибирати звідти різну нечисть, мул, залізяччя... (Гончар, Тронка, 1963, 53); Через двадцять п'ять хвилин після того, як з'явилася вода, у шахту спустилася перша рятувальна команда (Трубл., III, 1956, 354); *Образно. Кожне судило [Марину] по-своєму.. Ніхто не йшов далі, ніхто не спускався глибше у людську душу (Мирний, III, 1954, 232); // Занурюватися в рідину. Готувалися [водолази] знову спуститись під воду (Голов., Тополя.., 1965, 303); // Переміщатися вниз незакріпленим кінцем, краєм, закриваючи щось (про штору, завісу і т. ін.). Заслона помалу спускається (Мирний, V, 1955, 108); Завіса спускається під час співання першого куплета пісні «Ой, місяцю, місяченьку» (Л. Укр., II, 1951, 27); // Знижуватись, сідати, приземлятись (про птаха, комаху, літальний апарат і т. ін.). Ворон спускається все нижче та нижче (Коцюб., I, 1955, 221); Птахи, обважнілі за літо, спускаються тут цілими табунами, щоб перед відлітом у вирій перепочити на плавневих далеких від гулу війни озерах (Гончар, II, 1959, 372); На квітки Росяні, свіжі спустилась [бджілка] (Манж., Тв., 1955, 50); Найнеймовірніші чутки гасали по селах та хуторах: німці спустилися на парашутах і палять хліба (Тют., Вир, 1964, 300); // Зменшувати висоту польоту. Макуха попросив льотчика спуститися нижче (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 118).

◇ Спускáтися на дно див. дно; Спускáтися (спустітися) з очей див. око¹.

2. Розважаючись, з'їжджати з гірки (на санках). На стрімких берегах Уралу, завалених пухким глибоким снігом, дітлахи й молодь спускалися з гірок на санчатах (Тулуб, В степу.., 1964, 464); — Ух! — голосно крикнула вона й зашуміла з санчатами з гірки.. Грицька поривало й собі спуститися (Вас., I, 1959, 160); *Образно. Біла пустеля мовчить. Місяць на ясенових санчатах спускається з горбів (Тют., Вир, 1964, 526).

3. перен. Опустатися до рівня кого-, чого-небудь. Там, де треба було, Левко спускався до самих низів,.. заглиблювався в їх життя, щоб потім спритно показати себе не тільки знавцем селянства, а й «поборником» правди (Цюпа, Назустріч.., 1958, 60); — Ви отак легкокомисно хочете покинути своє місце, свій стан, своє ім'я і спуститися до хлопського стану? (Фр., VIII, 1952, 59); // Удостоювати своєю увагою, присутністю і т. ін. того, кого вважають нижчим (за походженням, становищем тощо). За словами матері, вона така бундючна, гордовито-недосяжна і раптом спустилася..

до відвідання убогої квартири вдови лісоруба (Хижняк, Килимок, 1961, 94); // Робити щось, принижуючи свою гідність. Всі безглузді обвинувачення, видумані, аби нацькувати на мене юрбу, ганебно розбились самі, і я навіть не потребував спускатись до того, щоб відповідати на них (Л. Укр., IV, 1954, 132).

4. перен. Наставати (про вечір, ніч і т. ін.). Спускався потику вечір. Зникали жовті й рожеві хмари (Хотк., I, 1966, 87); Спустилася ніч. Одкотився десь бій... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 19); // Охоплювати, окутувати собою що-небудь (про морок, туман і т. ін.). Темний морок спустився на землю (Мирний, I, 1949, 286).

Прійсмерк спускається (спускався); Пријсмерки спускаються (спускалися) див. пријсмерк.

5. Висіти, тримаючись на чому-небудь одним кінцем, краєм; звисати. З високої конторки спускався до самого помосту жовтогарячий ситець з чорними смужками та червоними букетами (Н.-Лев., II, 1956, 44); // Звішуватися (про косу, гілля і т. ін.). Товсті, як рука, спускалися вони [коси] по плечах (Мирний, III, 1954, 178); // Насуватися на що-небудь, закриваючи собою. Густий серпанок, спускаючись трохи не до долу, закрив її повний стан (Н.-Лев., I, 1956, 144); Сіла [Катерина] на постелі. Як була, в розідраній сорочці, півгола; волосся спустилося на лице (Хотк., II, 1966, 255); // Сповзати, зсуватися з чогось. Натягла [Порицька] на себе шаль, що спустилась була з плеч [плечей] (Л. Укр., III, 1952, 747); // Обвисати, слабнучи (про руку). Рука спускається слаба (Стар., Поет. тв., 1958, 50); Вона йшла вулицею, опустивши голову, забувши розкрити парасольку, що тримала в правій руці, друга вільна рука спускалась безвладно (Л. Укр., III, 1952, 612).

6. тільки недок., тільки 3 ос. Ставати нижчим, зменшуватися за висотою порівняно з чим-небудь; знижуватися. Круто спускалась гора і обривистим берегом оточувала широке плесо (Стор., I, 1957, 398); На південному заході гори виступами спускаються до великої плоскої Закарпатської низовини, де розташована долина Тиси (Наука.., 11, 1963, 28); // Іти, пролягати згори вниз, розташовуватися полого. Од палацу до самої води спускаються білі мармурні [мармурові] східці (Н.-Лев., III, 1956, 290); Дорога то спускалась униз, то знов підіймалась угору (П. Куліш, Вибр., 1969, 103); За лісом широкі поля поволі й лагідно спускалися вниз (Коцюб., I, 1955, 308); Окопи проходили через город, який спускався до зелених луків (Панч, Гарні хлопці, 1959, 55).

7. Плисти за течією річки. Коли я вперше, янтарного літнього ранку, спускався пароплавом через дніпрогесівські шлюзи — мені захопило дух від величного краєвиду (Рильський, III, 1956, 27); Спускались [заробітчани] дубами та заробітчанськими чайками через виручі грізні пороги по Дніпру, а найбільше — вивіченим способом — пішки (Гончар, I, 1959, 4).

8. на кого — що, перен., розм. Довіряти кому-небудь, покладатися на когось, щось. — Я все увечір [увечері] ходжу до стайні та заглядаю всюди; не спускаюся ні в чім на нього (Коб., II, 1956, 102); [Х у с а:] Вона тепер моїй матері децю помагає: — старенька вже не здужає ходити, а на рабінь спуститися не можна у догляді за матір'ю (Л. Укр., III, 1952, 175); // Сподіватися, розраховувати на що-небудь. — Куме Яцю, не маєте ви й досі чого нарікати на свою долю, а на панську поміч не спускайтеся! (Фр., II, 1950, 132); Хоч ніколи не спускалася [Катруся] на чужу ласку,.. та все-таки надіялася, що, може, й її пани чимось порятують (Кобр., Вибр., 1954, 145).

9. тільки док., перен., рідко. Спіткати кого-небудь; випасти на чийсь долю. Спустилося на Солоху разом дві біди, одна за другою (Мирний, I, 1954, 50); — Не радій,

пане. *Ще прийде час, і кара спуститься на тебе!* (Стельмах, I, 1962, 431).

10. с. г. Те саме, що злучатися 2. *Барани спускаються з віцями* (Сл. Гр.).

11. тільки *недок.* Пас. до спускати. Тут собаки увечері спускаються з цепів і я боюсь вийти за двері (Л. Укр., V, 1956, 15); *На зиму вода із ставів щороку спускається, і ґрунт ложа проморожується, що теж сприяє його мінералізації та оздоровленню* (Наука., 10, 1956, 23).

СПУСКНИЙ, а, е. 1. Признач. для спуску, опускання чого-небудь. *Спускний апарат космічного корабля.*

2. Який можна спустити, опустити. *Спускні двері.*

СПУСКОВИЙ, а, е. Стос. до спуску, опускання чого-небудь. *Спускові операції; // Признач. для спуску, опускання чого-небудь. Судно спочатку майже непомітно для ока рухається по спускових брусах, все більше і більше набираючи швидкості* (Веч. Київ, 28.III 1961, 1); *Тримаючись за спусковий кінець, водолаз пильно перевіряє кожен метр ґрунту* (Рад. Укр., 21.XII 1960, 4); *Від стрільця залежало влучити хвилину, коли саме натиснути на спускові механізми* (Ле, Мої листи, 1945, 120); // Який здійснює спуск. *Коли настає день спуску [судна] — він виливається тут у справжнє свято труда, тисячі людей напружено стежать за творінням рук своїх, з хвилюванням слухають, як серед глибокої тиші лунають по радіо останні розпорядження спускової команди* (Гончар, Тронка, 1963, 342).

△ *Спускова скоба див. скоба²; Спусковий гачок див. гачок.*

СПУСТ, ч. 1. род. у, заст. Міра ємності: три відра (горілки). *Вродилось.. пиво чорнеє з лимоном, Сивушки же трохи не з спуст* (Котл., I, 1952, 170).

2. род. а, розм. Те саме, що струг.

3. род. у, заст. Пристрій для відведення води. *Се був спуст стародавнього великого ставу* (Фр., III, 1950, 250); *Нижче од спусту між камінням в білому шумі та в бризках купаються циганчата* (Н.-Лев., VII, 1966, 289); // Заставка (у млині).

◇ На всі спусти й заставки див. заставка.

СПУСТИТИ див. спускати.

СПУСТИТИСЯ див. спускатися.

СПУСТІЛИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. мин. ч. до спустіти. *Містечко було спустіле, напівзруйноване ударами нашої штурмової авіації* (Гончар, III, 1959, 127); *Мовби шукаючи надійного захистку, непомітно звернули [військові] на бічну дорогу, перескочили уже спустілий глухий переїзд* (Баш, На.. дорозі, 1967, 34).

2. у знач. прикм., перен. Те саме, що спустошений 2. *Коли ж Естерка замовкла і її, схилену, спустілу, вивели під руки з світлиці, народ розступився* (Коцюб., II, 1955, 178).

СПУСТІННЯ, я, с. Стан за знач. спустіти 2. *Історики заперечують факт цілковитого спустіння Київщини після монгольської навали* (Від давнини., I, 1960, 27).

СПУСТІТИ, ію, ієш, *док.* 1. Стати пустим, порожнім; спорожніти. *Вже спустіли всі відра, які привезли вершники з собою* (Тулуб, В степу., 1964, 70); *Мати давала їй деякі речі, а вона носила їх у Туркенівку на базар продавати. Так поступово спустіла хата. Лишилися голі стіни* (Юхвід, Оля, 1959, 130).

2. Стати безлюдним або малолюдним, звільнитися від чиеї-небудь присутності; збезлюднити. *Містечко спустіло. Всі, хто лишень міг, утікали в поле або в ліс* (Коцюб., II, 1955, 181); *Збори закінчилися. Простора кімната спустіла* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 577); // *безос.* Як угледів [пан] дівчинку, аж очі йому засвітилися, та й каже: — *Ходи зо мною в двір, дівчино! .. Загарбав він її та й повів. Наче сонце наше зайшло!*

Якось у хаті спустіло, обезлюдніло (Вовчок, I, 1955, 4); *Кругом спустіло. Було чути, як на дворі по найждженій дорозі свистіли і скрипіли, від'їжджаючи, сани* (Вас., I, 1959, 89).

3. перен. Стати менш змістовним, цікавим. *Тісною і смутною здається їй своя хата; рідне село наче понижчало [понижчало], помиршавіло; життя його спустіло* (Мирний, III, 1954, 114); // *Відчути себе нездатним до повнокровного, активного творчого життя. Як спорожнів, спустів я нині* (Хоч і потовщав)! *Як живу Одноманітно!* (Рильський, Поеми, 1957, 37).

СПУСТОШЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до спустошити. *Перемога в громадянській війні дісталася нелегко. Були зруйновані заводи і фабрики, спустошені села* (Ком. Укр., 12, 1969, 14); *Він лежав [на снігу] без жодної думки, .. спустошений усвідомленням невблаганного кінця* (Багмут, Опов., 1959, 59); [Л о т о ц ь к и й:] *Люди, з якими я кровно зв'язав свої інтереси, дали мені таке життя, такі можливості, яких не могла дати убога духом, озвіріла, морально спустошена буржуазія* (Мик., I, 1957, 252); *Образно. *Над коричневими, спустошеними подихом осені донецькими увалами почало ледве помітно сіріти небо* (Собко, Справа., 1959, 302); // у знач. прикм. [І в а н (сам, оглядав спустошений стіл, зітхає):] *Почастував селекціонера... Ех! .. Чекавши одного, а зустрінеш трьох* (Мик., I, 1957, 487); // спустошено, *безос. присудк. сл.* *Ой зелена дубрівонько [дібровонько], та нащо ж тебе рано спустошено, що траву на сіно покошено?* (Сл. Гр.).

2. у знач. прикм., перен. Який втратив моральні сили, здатність до повнокровного, активного творчого життя. *Надія, прогнавши Сашка, — друга дитинства, раптом відчула себе зовсім самотньою і спустошеною* (Баш, Надія, 1960, 159); // Який втратив колишнє значення, не викликає колишнього інтересу, став беззмістовним. *Він розстався з Оленкою. Пустим, спустошеним після цього стало його життя* (Гончар, Тронка, 1963, 306); // Який виражає моральне безсилля, байдужість. *З печі прикро хтось кашляв, ніби конаючи, великі й спустошені видко було в сутінку очі* (Ю. Янов., I, 1954: 289); *Той [заробітчанин] лежав скорчений, підігнувши коліна до грудей, той намагався звестися, спинаючись навкарачки, той стогнав, дивлячись у небо спустошеним поглядом...* (Гончар, Таврія, 1952, 107).

СПУСТОШЕНИСТЬ, ності, ж. 1. Абстр. ім. до спустошений 1.

2. Стан морального безсилля, збайдужіння. *Моральна спустошеність, відсутність будь-яких моральних устоїв — характерні риси психології широких верств буржуазного суспільства* (Ком. Укр., 12, 1964, 46); *Наступила оця спустошеність, повне закам'яніння душі, байдужість до себе й до інших* (Гончар, II, 1959, 95).

СПУСТОШЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. спустошити, спустошувати. *У Вірменії [в XI—XII ст.], незважаючи на жорстоке спустошення її сельджуками, культурне життя не замерло* (Іст. СРСР, I, 1956, 71); // *Наслідки, результати цієї дії. Ще видно в містах і селах сліди спустошень, залишених підлим ворогом* (Іст. укр. літ., II, 1956, 374); *Настала весна. Великі спустошення спричинили морози в садовому господарстві середньої Росії. Чималої шкоди завдали вони й Мічурінському саду* (Довж., I, 1958, 473).

2. Те саме, що спустошеність 2. *Атмосферою духовного спустошення та політичної байдужості засоби масової комунікації — телебачення, радіо, преса та кінематограф — обволікають буржуазного обивателя* (Нар. тв. та етн., 1, 1974, 43); *Моральне спустошення.*

СПУСТОШИТИ див. спустошувати.

СПУСТОШИТИСЯ див. спустошуватися.

СПУСТОШЛИВИЙ, а, е. Який спричиняє спустошення, призводить до нього; руйнівний. *Відіграючи велику роль у міжнародному житті, давньоруська держава врятувала Західну Європу від спустошливої навали тюркських орд, які вторглись зі сходу і були розгромлені на території Русі* (Ком. Укр., 5, 1967, 62); *Зашумлять тисячокілометровими смугами молоді ліси і стануть на дорозі спустошливим вітрам* (Рад. Укр., 3.III 1949, 1); *Образно. — *Цікаво, чи будуть ревнувати при комунізмі? — якось думала Зоя.. — Чи припиняться коли-небудь оці спустошливі усобиці людських почуттів?* (Гончар, Дорога.., 1953, 11); // Який свідчить про спустошення, є наслідком спустошення. *Війна лишила свої спустошливі сліди і в Озерному. Багате господарство було зруйноване* (Оров., Зел. повінь, 1961, 5).

СПУСТОШЛИВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до спустошливий.

СПУСТОШУВАЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що спустошливий. *Двічі протягом нинішнього століття в Європі вибухали спустошувальні війни, які потім охопили різні континенти* (Рад. Укр., 29.IV 1967, 1); *Спустошувальні навали сарани відчують 40 країн Азії та Африки* (Хлібороб Укр., 2, 1970, 47).

СПУСТОШУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. ч. до спустошувати.

СПУСТОШУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спустошувати.

СПУСТОШУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **СПУСТОШИТИ**, шу, шиш, *док.*, *перех.* 1. Руйнувати, знищувати, спричиняючи запустіння, роблячи безлюдним або малолюдним; плюндрувати. *П'ять разів спустошували Грузію орди Тамерлана. Палали церкви й палаци, гинули в огні дорогоцінні фрески й рукописи* (Вітч., 12, 1968, 160); *Жовніри спустошили навіть королівські і шляхетські села* (Н.-Лев., VII, 1966, 226); *Германські племена розгромили і спустошили Західну Римську імперію* (Іст. середніх віків, 1955, 9); // *перен.* Завдавати великої шкоди природі (про мороз, вітер, спеку і т. ін.). *Зима по-розбійницькому встигла спустошити всю природу, і вже нічим не можна було воскресити її* (Гур., Життя.., 1954, 372).

2. Забирати все, не залишаючи нічого. *Спустошували [окупанти] військові склади і пакгаузи. Вивозили зброю, снаряди* (Довж., I, 1958, 134); // *Обривати, скошувати і т. ін. все (в саду, на ниві тощо).* — *Спустошили ми сад! А пан наш строгий.. Боюся, що лихий чекає нас кінець [кінець]* (Фр., XIII, 1954, 377); — *Спустошили [селяни], геть-чисто спасли мою луку* (Н.-Лев., IV, 1956, 71); // *жарт.* Скуповувати щось у великій кількості. — *Ой, ой, скільки квітів! Хіба ж можна отак спустошувати крамницю?* (Донч., V, 1957, 533); // *жарт.* З'їдати, випивати все.

3. *перен.* Позбавляти моральних сил, робити нездатним до повнокровного, активного творчого життя. *Капіталістична праця спустошує людську особу, сприяє її деградації* (Ком. Укр., 12, 1964, 50); *Солдатчина знищила мої юнацькі мрії, дурні, нікчемні, як я тепер згадаю, мрії, зате вкрай мене таки не спустошила* (Кол., На фронті.., 1959, 21); *Страшне горе, яке так несподівано звалилося на жінку, спустошило серце, затьмарило розум* (Донч., III, 1956, 230).

СПУСТОШУВАТИСЯ, ується, *недок.*, **СПУСТОШИТИСЯ**, иться, *док.* 1. Ставати безлюдним або малолюдним. *Єремія побачив, що треба змінити спосіб діяння, щоб часом його слободи не спустошились зовсім вкрай, до решти. Він заборонив вішати людей* (Н.-Лев., VII, 1966, 27); // *Ставати схожим на пустелю. Земля переднього краю вигоріла під снарядами, почорніла, спустошилась* (Гончар, III, 1959, 388).

2. *перен.* Морально знесилюючись, стомлюючись, втрачати здатність, бажання до активних дій. *Марина не те, щоб заспокоїлась, а якось спустошилась: весь хід розмови між ними двома — це було наче кружляння в якомусь зачарованому колі* (Смолич, Рече та стогне.., 1960, 144).

3. *тільки недок.* Пас. до спустошувати.

СПУСТОШУВАЧ, а, ч. Той, хто спричиняє спустошення, призводить до нього. *Мабуть, пощербилися сокири спустошувачів, і залишився стояти дуб на злість усім вітрам і грозам* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 6).

СПУСТОШУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до спустошувати. *Слова в нього [Узелкова з повісті «Жорстокість» П. Ніліна] ..служать для того, щоб приховати якісь невдачі в житті, постійну спустошуючу душу нудьгу* (Талант.., 1958, 125).

Спустошуючий землетрус — землетрус великої руйнівної сили.

СПУТАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сп'ятати. *Ноги в його [півня] спутані, а нічого не вдію: підстрибує.., мов скажений* (Вовчок, VI, 1956, 294); *Увели Орину й Ларивона, зв'язаного й спутаного* (М. Куліш, П'єс, 1960, 53); *Образно. *Тепер мої руки розв'язалися... Сім рік [років] вони були спутані, — сім рік в мою голову заганяли цвяшки гімназичної науки...* (Мирний, I, 1954, 342); *У порівн. *Денис Середа увійшов до кімнати наче спутаний важкими путами* (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 87); // у знач. прикм. *В городі коні спутані хрумтять Траву росисту* (Фр., X, 1954, 193); *Крізь сплющені очі Давид бачить, як перед ним золотою комахнею товчуться зорі, як роздвоюється місяць і падає прямо на землю перед спутаними волами* (Стельмах, I, 1962, 482); *Стриножені жеребці дзвінко іржали біля кобили, обурюючись на свої спутані ноги* (Довж., I, 1958, 242); // *сп'ятане, безос. присудк. сл.* *У порівн. *Побігла б по його сліду стежками, перелазами, да снаги не маю, наче хмелиною ноги спутано* (Барв., Опов.., 1902, 78).

2. у знач. прикм., *перен.* Неясний, плутаний (про думки, слова, мову і т. ін.). *Коли світло згасило і обляглись, його думки забилися по хаті, лінії, спутані, темні, як клубок хмар* (Коцюб., II, 1955, 275).

СПУТАТИ див. сп'ятувати.

СПУТАТИСЯ, аюся, аєшся, *док.*, *рідко.* Те саме, що сп'ятатися. *Цупкі покручені куці винограду.. розповзлись по вогкій землі, спутались гіллячками* (Коцюб., I, 1955, 277); *Вічний революціонер [революціонер] — Дух, наука, думка, воля Не уступить п'їтмї поля, Не дасть спутатись тепер* (Фр., X, 1954, 8).

СПУТУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **СПУТАТИ**, аю, аєш, *док.*, *перех.* 1. Стягувати путом (у 1 знач.) передні ноги коня або іншої тварини. *Хмельницький спутав свого [свого] коня і пустив його пастися на полянці* (Фр., IV, 1950, 174); *Увечері вони зупинились у полі під високою могилою, спутали коней* (Скл., Святослав, 1959, 45); *Увечері погнав [Давид] Плачиндині воли на переліг, спутав їх, мов коней* (Стельмах, I, 1962, 478).

2. Зв'язувати комусь руки, ноги; скручувати. *Схопили сердешного Левка.. Руки поясами зв'язали й ноги спутали, щоб не побіг та не втік* (Кв.-Осн., II, 1956, 260); *Замолоду рідну бабу залізним кінським путом спутав [куркуль]* (Крот., Сини.., 1948, 45); *Руки йому завернули за спину і миттю спутали Даниловим очкурком* (Смолич, Мир.., 1958, 15); // *перен.* Обмежувати когонебудь у чомусь, позбавляти свободи дій. — *Спутало мене замужжячко, Невірно мов подружжячко* (Нар. лірика, 1956, 298); *Наталя була з тих небагатьох молодих жінок, які вважали, що діти сп'ятують окремих*

осіб, котрих чекає стрімкий рух по життєвій дорозі (Автом., Щастя., 1959, 5).

◇ Спучувати (спучати) руки й (та) ноги — те саме, що зв'язувати (зв'язати) руки й (та) ноги (див. рука).

3. розм. Заважати рухатися, перешкоджати рухові. — Мені травка ніжок не спутала І росиця очиць не вибила (Чуб., V, 1874, 553); На гору Оксана піднімалась якось несміливо, мовби вузька сукня спутувала їй ноги (Чорн., Визвол. земля, 1959, 209).

4. перен., розм. Виклика́ти почуття кохання до себе; зваблювати, спокушати. — Прийде [Охрім] та як візьметься її клясти, що, мовляв, спутала ти мене, зчарувала! Вона сміється, очима грає (Дн. Чайка, Тв., 1960, 79).

5. перен., розм. Хитрощами, лестощами і т. ін. заплутувати кого-небудь, примушувати помилятися; вводити в оману. Ноги аж тремтіли, щоб швидше вибратися на волю. Але мене всипали лагідними словами, спутували щирими очима і осмішками (Вас., IV, 1960, 29).

6. розм., рідко. Вносити безладдя, плутанину в щонебудь.

СПУХАТИ, аю, а́сш, *недок.*, **СПУХНУТИ** і *рідко* **СПУХТИ**, хну, хнеш; *мин. ч.* спухнув і спух, ла, ло; *док.* 1. Ставати ненормально, хворобливо пухлим, набрякати від скупчення рідини в тканинах тіла; опухати. [Д у е н ь я:] Сеньйора бачить, як напухли руки?.. [А н н а (глянувши на руки дуеньї):] А справді, спухли (Л. Укр., III, 1952, 391); Оксен лежав щокую на снігу, обличчя його спухло, у волосся понабивалося снігу (Тют., Вир, 1964, 538); Ранком Наталка пішла до школи, повернулася як і завжди, — тільки її руки були подряпані, а ніс — трохи спух (Ю. Янов., I, 1954, 24); // Надуватися, набрякати від напруження (про жили, кровоносні судини). Спухали, натягувались жили на скронях, і стугоніла, розриваючись од лютого болю, голова (Стельмах, II, 1962, 180).

◇ Бодай (щоб) він (ти, вона́, воно́, вони́) спух (спухла, спухло, спухли); Нехай він (ти, вона́, воно́, вони́) спухне (спухнеш, спухнуть) — уживається як лайка, проклин. [К а с ь к а:] Картоплю носила, бо мій дармоїд вилежується, щоб він спух... (Ірчан, I, 1958, 77).

2. розм. Ставати повним, товстим; пухнути. — Ти ліньох! До роботи залінивий! Все кричиш, що нещасливий, а з дармовання [дармування] аж спух! (Мак., Вибр., 1954, 432).

3. перен. Збільшуватися в об'ємі. Пожадно вбирала [земля], пила животворну вологу, розпарювалася, спутала... (Горд., Чужу ниву..., 1947, 92); Здувались грозові хмари і темним тістом спухали на.. небосхилі (Стельмах, I, 1962, 163).

СПУХЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. *мин. ч.* до спухнути. Очі його, сухі й гарячі між червоних, спухлих від сліз повік, дивились тепер гостро вперед (Смолич, Світанок..., 1953, 554); Переляканий староста, спухлий від сну чоловік з хворим серцем, прочитав по списку прізвища (Перв., Невигадане життя, 1958, 149); // у знач. прикм. Гюлле шматком ганчірки від сорочки вимивала йому рану, тендітно торкаючись до спухлого тіла (Досв., Гюлле, 1961, 147).

СПУХНУТИ *див.* спучати.

СПУХТИ *див.* спучати.

СПУЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. *мин. ч.* до спучити; // у знач. прикм., спец. З вулканічної породи Закарпаття — спученого перліту — вже зараз одержують легкий заповнювач для бетонів (Наука., 10, 1961, 8); Спучені матеріали; Спучена кераміка.

СПУЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. спучити, спучувати і спучитися, спучуватися.

СПУЧИТИ *див.* спучувати.

СПУЧИТИСЯ *див.* спучуватися.

СПУЧУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спучувати і спучуватися.

СПУЧУВАТИ, ує, *недок.*, **СПУЧИТИ**, ить, *док.*, *перех.* 1. Випинати горбом, горбами, робити випуклим. Вода спучила лід.

2. спец. Збільшувати об'єм.

СПУЧУВАТИСЯ, ується, *недок.*, **СПУЧИТИСЯ**, ить-ся, *док.* 1. Випинатися горбом, горбами, робитися випуклим. Крига загула, затріщала під напором криголама, спучуючись і провалюючись (Роб. газ., 26.XI 1964, 2).

3. тільки *недок.*, спец. Пас. до спучувати 2.

СПУШЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. *мин. ч.* до спушити; // у знач. прикм. Дрібний дощ сіється над спушеними полями (Скл., Святослав, 1959, 502); Віяв свіжий вітер, підсушуючи м'яку спушену ріллю (Оров., Зел. повінь, 1961, 11).

СПУШИТИ *див.* спушувати.

СПУШУВАННЯ, я, с. Дія за знач. спушувати. — Додому збираєшся, Дмитре? .. — Ні, до напарника поспішаю. Він сьогодні закінчує спушування міжрядь (Рад. Укр., 20.VI 1961, 2); Після сівби йде догляд за рослинами — боротьба зі шкідниками та бур'янами, спушування та підгортання (Нар. тв. та етн., 1, 1966, 38).

СПУШУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **СПУШИТИ**, спушю, спушиш, *док.*, *перех.* 1. Робити ґрунт пухким за допомогою відповідних рільничих знарядь; розпушувати. Брони тихо волоклися за кіньми, шматуючи скиби, спушували землю (Томч., Жменяки, 1964, 23); Спушив [Рубін] гострою залізничкою землю між рядками помідорів (Сенч., На Бат. горі, 1960, 20).

2. Легкими ударами розворушувати, робити щонебудь м'яким, пухким, пишним; збивати. Ліжко. Високе, в подушках — червоних, білих, голубих, квічастих — трохи не до стелі. Орисині руки прибирають, спушують, складають — та спати нікому (Тют., Вир, 1964, 455); Пан пішов.. подушки спушити (Коломийкн, 1969, 94).

СПУШУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до спушувати. ґрунт спушувався кам'яними, дерев'яними або кістяними мотиками (Рад. Укр., 30.III 1950, 2).

СПУЩЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. *мин. ч.* до спустити. Скарб лежав без руху сотні літ, спущений у глибину боліт (Криж., Під зорями..., 1950, 41); Вона.. мав покривало низько спущене на очі так, що обличчя її сливе не видно (Л. Укр., II, 1951, 267); Штори були спущені (Довж., I, 1958, 165); Видно між вербами шкільний причал, човен, ще не спущений, лежить на згірку догори дном (Гончар, Бригантина, 1973, 67); — Вже не вперше нам, — голубкою вуркотіла Груня. — Бувало вже так: і ліс довкола, і ліміти спущені, а грубки розтопити нічим (Баш, На.. дорозі, 1967, 41); // у знач. прикм. Довгу хвилину було чути лише хлипання нещасної матері. Вкінці підняла спущену голову й узяла назад до рук.. роботу (Кобр., Вибр., 1954, 10); Помогла [Юзя] бабуні набрати на дротики спущені вічка в панчішці (Л. Укр., III, 1952, 659); // спущено, безос. присудк. сл. Бриг спущено на воду (Ю. Янов., II, 1958, 148).

◇ Мов (немов, як і т. ін.) пес (звір), спущений з прив'язі (з ланцюга, з припону); Мов (немов, як і т. ін.) собака, спущений (спущена) з прив'язі (з ланцюга, з припону) — дуже швидко, нестримно (бігти, рухатися і т. ін.). Поліцаї бігли, як панські пси, спущені з прив'язі (Цюпа, Назустріч..., 1958, 56); Немов собака, спущена з припону, Наскочила на землю пільма чорна (Фр., X, 1954, 373); Мов (немов, як і т. ін.) спущений на дно —

дуже пригнічений. Вийшовши з тюрми зимою, я почув себе мов спущеним на дно (Фр., XVI, 1955, 368).

2. у знач. прикм. З якого вийшло повітря (про надувний предмет). Оглядаючи спущений скат, шофер скрушно почухував лоба (Гончар, Новели, 1954, 143); Слід пам'ятати, що рух автомобіля на спущеній шині навіть на невелику відстань може призвести до цілковитого руйнування покришки і камери (Хлібороб Укр., 7, 1964, 22).

СПХНУТИ див. спихати.

СП'ЯНА див. сп'яну.

СП'ЯНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сп'яніти. Шумів Веселий поїзд, несучи людей, Всіх до одного сп'янених весною (Рильський, Поеми, 1957, 290).

СП'ЯНИТИ див. сп'яняти.

СП'ЯНІЛИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. мин. ч. до сп'яніти. Сп'янілий від меду й олу [пива], він все ходив по хижі (Скл., Святослав, 1959, 24); Від слави вірної сп'янілий, Ти [Наполеон] йшов, валив міцне, слабе, І стало під кінець несила Самій землі носить тебе (Зеров, Вибр., 1966, 419); Селяни витягали з-під повіток заржавілі за зиму плуги й борони, лагодили вози і сп'янілими від духу землі очима позирали в поле (Панч, I, 1956, 252); *Образно. Сп'янілий до нестями вечір квітами пропах (Сос., Близька далина, 1960, 49); *У порівн. Наче сп'янілий від нових безкраїх можливостей, Вася хотів швидше усе побачити, про все дізнатись (Гончар, III, 1959, 187).

2. у знач. прикм. Який сп'янів. — Пий, Сафроне.., — дзенькне чаркою в чарку сп'янілий Данько, і самого плеснує на домоткану, з червоними пружками скатертину (Стельмах, II, 1962, 369); Сп'янілий чабан не витримав і з серцем стукнує об долівку гирлигою (Баш, На землі.., 1957, 9); До вечора сп'яніле село гуляло біля церкви (Стельмах, II, 1962, 114); // Який виражає сп'яніння (про посмішку, очі). Розпаливши цигарку, він устроїв її в зуби, .. осміхається сп'янілою посмішкою (Вас., I, 1959, 237); Сп'янілі очі [кріпака] нишпорили по столу, шукаючи кухлик (Баш, На землі.., 1957, 11).

СП'ЯНІННЯ, я, с. Стан за знач. сп'яніти. Втома і легке сп'яніння все дужче налягали на нього, і часом він дрімав, опустивши повіддя (Тют., Вир, 1964, 187); Понад 60% злочинів здійснюється в стані сп'яніння (Наука.., 9, 1970, 55).

СП'ЯНІТИ, ію, ієш. Док. до п'яніти. Уже сп'янів [Карпо], у нього посоловіли очі (Шиян, Баланда, 1957, 42); Я.. дуже багато була надворі і сп'яніла від повітря (Л. Укр., V, 1956, 338); Ми сп'яніли від духмяного подиху поля, від гіркого запаху свиріпи (Збан., Єдина, 1959, 278); Підстьобнутий образою, він сп'янів від гніву (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 29); // Виразити стан запаморочення (про посмішку, очі). Зашарілось лице у Івана, очі сп'яніли (Вас., I, 1959, 302).

Сп'яніти від успіху (від успіхів) — втратити здатність тверезо й самокритично оцінювати реальну дійсність під впливом досягнутого в якійсь справі. І сталась з людиною зміна крута: Сп'янівши від успіху того, Директор заводу «Чавунна плита» Влюбився... у себе ж самого! (С. Ол., Вибр., 1959, 275).

СП'ЯНУ, **СП'ЯНА**, присл., розм. У стані сп'яніння; через сп'яніння. — Він перепивсь та сп'яну химери погнав (Кв.-Осн., II, 1956, 118); В нього був такий сильний голос, що, бувало, як гукне сп'яну, — по всьому селу собаки загавкають (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 20); [Р у ф і в:] Прошепотів [Секст] до свого «друга» Крусти: «Сьогодні, друже, полювати будем..» [П р і с ц і л л а:] Та, може, се він так базикав сп'яна? (Л. Укр., II, 1951, 386); Коли не стало по кому стріляти, то сп'яна відкрили [махновці] з кулеметів пальбу по небу (Гончар, II, 1959, 234).

СП'ЯНЧИТИ, ч́у, ч́иш, док., перех., діал. Сп'янити; // безос. Як випив три чарки, так його й сп'янило (Сл. Гр.).

СП'ЯНЧИТИСЯ, ч́уся, ч́ишся, док., діал. 1. Сп'яніти. І жінку лає [коваль], і дочку; а як сп'янчиться, то всі вікном утікають: зараз битись! (Вовчок, I, 1955, 34).

2. Спитися. — Що ж то йому за лихо сталося? — Сп'янчивсь і вмер (Вовчок, I, 1955, 260).

СП'ЯНЮВАТИ див. сп'яняти.

СП'ЯНЯТИ, яю, яєш і рідко **СП'ЯНЮВАТИ**, юю, юєш, недок., **СП'ЯНИТИ**, н́ю, н́иш, док., перех. Робити кого-небудь п'яним, доводити до стану сп'яніння; п'янити, оп'яняти. Лий ще чарку та не бійся, Брага не сп'янить мене (Пісні та романси.., II, 1956, 73); // Виклика́ти стан, схожий на сп'яніння. Пахощі трав.. легко сп'яняють мене (Уп., Вірші.., 1957, 12); Вийшла [Надійка] на мороз, що відразу опік обличчя. Сп'янило на секунду свіже повітря (Коп., Дуже добре, 1937, 262); // перен. Збуджувати, виклика́ти якісь почуття. Груди його важко дихали від прудкого гону, дотик молодого теплого тіла дівочого сп'янив його (Коцюб., I, 1955, 236); Пісня про сироту, що поневіряється в людях, зразу сп'янила Тараса (Вас., II, 1959, 369).

СП'ЯСТИСЯ див. спинатися.

СРАМ, у, ч., заст. Сором. — І я, і я, — озвалася со-рока, — Деся крихту ухоплю — а поголосу, срам, Злодійкувата, — кажуть, — білобока, А правди в тих словах нема й на грам (Забашта, Пісня.., 1961, 117).

◇ Стид і срам — те саме, що Стид і с́ром (див. стид).

СРАМИТИ, млію, м́иш; мн. срамлять; недок., перех., заст. Соромити. [Г е р ц о г:] Велю тобі, Трояндо, — схаменись, Мов волосся сиве не срами..! (Крот., Вибр., 1959, 578).

СРАМИТИСЯ, мліюся, м́ишся; мн. срамляться; недок., заст. Соромити себе.

СРАМНИК, а́, ч., заст. Соромітник. [Г а л я (ре-гоче):] О, божє! От якби хто бачив [як впала Явдоха]! [П е т р о:] Що? посвітила чим-небудь? [Я в д о х а:] Петре! срамник! (Мирний, V, 1955, 144).

СРАМНИЦЯ, і, ж., заст. Жін. до срамнік.

СРАМОТА, и, ж., заст. Сором. [П е т р о:] Якби ти бачив — вчора, о срамота! Як уніатський біскуп до костюлу їхав На літанію, а його їколясу Везли дванадцять чоловік із руських (Кост., I, 1967, 209).

СРАМОТНИЙ, а, е, заст. Соромітний. Гармидер, галас, гам у гай, Срамотні співи (Шевч., II, 1963, 32).

СРАМОТНИЦЯ, і, ж., заст. Соромітниця. — Я її навчу, як поважати брата.. Безстидниця! срамотниця! (Мирний, IV, 1955, 60).

СРІБРЕНИК, а, ч., заст. Срібняк.

СРІБРИСТИЙ, а, е, заст., поет. Сріблястий. У темно-рожевій мглі [млі], при зорях сребристих, бачив Остап тільки обличчя бородате (Вовчок, I, 1955, 334).

СРІБРО, а, с., заст., поет. Срібло. Козаки на коні сідали,.. Срібро і злото турецьке.. забирали (Укр. думи.., 1955, 15); — Чорт бери й срібро, як жить не добро (Барв., Опов.., 1902, 85).

СРІБЕРНИЙ, а, е, поет. Те саме, що срібний. Сьомгу сріберну, пудову добре, друзі, поводить, заморити на припоні (Гонч., Вибр., 1959, 273); Дорога іде попід лісом. Весь ліс — в інеї, в крижкому, казково розкішному уборі. Сріберний, світлий, притихлий (Гончар, II, 1959, 136); *Образно. Доц співучий взявся прясти Сріберну пряжу нивам (Стельмах, V, 1963, 260).

СРІБЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сріблити.

2. у знач. прикм. Покритий тонким шаром срібла (у 1 знач.); // Затканий, гаптований посрібленими нитками.

СРІБЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. сріблити. Рідину для сріблення наливають на скло рівномірним шаром (Знання..., 7, 1965, 29).

СРІБЛИЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для сріблення. В срібильну ванну додали розчин йоду (Веч. Київ, 27.IV 1957, 2).

СРІБЛИЛЬНИК, а, ч. Той, хто покриває що-небудь сріблом (у 1 знач.) або карбує по сріблу. У Чернігові [в XVII ст.] були цехи: теслярський, шевський, рибальський, кравецький, срібильників, бондарів та ін. (Іст. УРСР, I, 1953, 285).

СРІБЛИЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до срібильник.

СРІБЛИНА, и, ж. Срібляста цятка, нитка.

СРІБЛИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до срібліна.

СРІБЛИСТИЙ, а, е. Те саме, що сріблястий. Коли береза ранньої весни Попід корою грав світлим соком, — Бере сокиру й свердла полісовицк, В корі сріблестій пробиває отвір (Рильський, III, 1961, 168); Місяць вистеляє нам сріблесту доріжку (Цюпа, Краєни, 1971, 321); Заколупнув старий Синівське серце своїми словами, Не так словами, як слізьми, що мов Горох сплили на бороду сріблесту (Фр., XIII, 1954, 221); Верхів'я густолісті Мій край нагадують мені: В степу сріблесту тополу, Березу в тихому гаю (Мал., Звенигора, 1959, 25); — Чи це ви вже вдруге вмиваетесь? — задзвенів сріблестий голосок за дверима (Н.-Лев., VI, 1966, 7).

СРІБЛИСТИСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до сріблестий.

СРІБЛИСТО. Присл. до сріблестий. Миготіли [дошки] сріблесто (Коб., I, 1956, 462).

СРІБЛИСТОКРИЛИЙ, а, е, поет. Який має сріблесті крила. Могутній сріблестокрилий корабель прорізав повітряні простори (Літ. газ., 22.IX 1959, 1).

СРІБЛИТИ, лю, ліш, недок., перех. 1. Покривати тонким шаром срібла (у 1 знач.). Сріблити ложки.

2. Надавати чому-небудь кольору і блиску срібла (у 1 знач.) (про іній, світло місяця і т. ін.). Колючий іній срібляє садовину, що, мов зачарована, дрімала (Ле, Вибр., 1939, 114); Проміння краплі сріблить дивно І сяє на листках (Рильський, I, 1960, 94); Світло місяця падає на крило літака й сріблить його (Шиян, Партиз. край, 1946, 6).

3. перен. Робити сивим. Сивина все більше й більше сріблила волосся на його голові (Скл., Легенд. начдив, 1957, 22); Дорослий [син] іде своїми шляхами-дорогами, зрідка згадує матір, а в неї він з голови не йде, серце сушить, сріблить волосся... (Збан., Таємниця..., 1971, 138).

СРІБЛИТИСЯ, їться, недок. 1. Набувати кольору і блиску срібла (у 1 знач.), ставати сріблястим. Довга смуга води сріблилася проти сонця (Ле, Міжгір'я, 1953, 283); Павутиння.. сріблиться у променях, наче осені сивій кучері (Забіла, Поезії, 1963, 75); // Виділятися з-поміж чого-небудь, на чомусь сірувато-білим кольором, виблискуючи, як срібло. Золотилася пшеничка, сріблилося жито, ой здержи час жнива, доле, ой вернися, літо! (У. Кравч., Вибр., 1958, 128); На вітах похилених іній сріблиться (Воронько, Тепло..., 1959, 101); На вербі срібляться котики, І став холодний посинів (Рильський, I, 1956, 70); Над Павлом.. блакитне небо, лиш де-не-де срібляться легесенькі прозорі хмаринки (Хижняк, Килимок, 1961, 17); // також чим. [Р і ч а р д:] Вітрилами срібляться кораблі, од видноколу плінучи до міста (Л. Укр., III, 1952, 20); Сріблиться мінливо листям молодий осиковий гай (Збан., Єдина, 1959, 6).

2. перен. Сивіти, блищати сивиною. Потер [Аркадій Петрович] долонею груди, де густо сріблились тонкі волосинки (Коцюб., II, 1955, 383); Хоч скроні вже срібляться, а з виду капітан ще моложавий (Гончар, Тронка, 1963, 149); // Ставати помітним (про сивину). Сріб-

литься уже сивина у волоссі, Уже за горою юнацтва літа (Перв., II, 1958, 320).

3. перен. Звучати мелодійно-дзвінко, чисто (про звук, голос, сміх і т. ін.). Чого світання так яснів в полі І ген сріблиться пісенька дзвінка? (Стельмах, V, 1963, 120).

4. Пас. до сріблити.

СРІБЛИТИ, іє, недок., заст. Сріблитися. Чи ба, яке сукно, аж срібляє (Сл. Гр.).

СРІБЛО, сріблѳ, с. 1. Хімічний елемент — благородний блискучий метал сірувато-білого кольору, пластичний і ковкий; уживається для виготовлення ювелірних виробів, посуду, для карбування монет і т. ін. Срібло поширене в природі значно менше, ніж мідь (Заг. хімія, 1955, 524); О, Грузіє! В твоїх-бо горах ще стільки золота і срібла! (Тич., II, 1956, 74); Дорога упряж, обкована сріблом, карети та екіпажі.. — усе те сяло (Н.-Лев., VII, 1966, 33); *Образно. Гості першого дня — золото, другого — срібло, третього — мідь, хоч додому їдь (Номис, 1864, № 11923); З латинської дзвінкої міді Він наше срібло виливав... Ну хто б у римській Енеїді Хоролу й Ворскли не пізнав? (Рильський, III, 1961, 26); *У порівн. Риба блищала проти місяця білою, як срібло, лускою (Н.-Лев., I, 1956, 60); Граються мирно діти, Бризкає сміх сріблом... (Нех., Чудесний сад, 1962, 36); // перен. Те, що кольором, блиском нагадує цей метал. Дзвенить дійниця. З часом Віңця піняться сріблом (Вирган, В розп. літа, 1959, 25); Холодне срібло з висоти з-за хмари лине (Сос., II, 1958, 291); Я сіті з моря вибираю Із сріблом трепетним, живим (Нагн., Вибр., 1950, 95); В вікно побачила Татяна.. У сріблі дерева старі (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 117); // перен. Про сірувато-білий колір, блиск чого-небудь. Над морем зійшов місяченько, Поблискують хвилі сріблом (Л. Укр., IV, 1954, 96); За скелями яскравим сріблом виблискувала велика ріка (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 213).

Живѳ сріблѳ див. живій.

2. перев. збірн. Речі з цього металу. Панські расові верхівці [верхові коні], якими величався грушатицький двір, перші впали жертвою завидючих очей..; такою ж дорогою пішло й панське «фамілійне» срібло (Фр., VIII, 1952, 29); Залисніло на столах срібло та золото (Н.-Лев., I, 1956, 165); Увечері йшли ми додому повз економію.. В саду бряжчав кришталь і срібло. Чувся гомін (Головко, I, 1957, 53); // Посріблені шовкові нитки для ткання, гаптування. Шевці.. гаптували капці сріблом та золотом (Коцюб., II, 1955, 124); Входить Інґа. Вона в ошатній сукні з затканого сріблом шовку (Коч., II, 1956, 360); В скрині в тебе вже лежать готові Убори білі, вишиті сріблом (Рильський, II, 1960, 90); // перен. Срібна медаль (срібні медалі) за друге місце в спортивних змаганнях, на конкурсі і т. ін. Срібло олімпійця.

Кѳване сріблѳ — те саме, що **Кѳте сріблѳ** (див. **кѳтий** ²). Листя широке магнолій важке, нерухоме Кованим сріблом здається (Л. Укр., I, 1951, 163); **Кѳте сріблѳ див. кѳтий** ².

3. збірн. Гроші з цього металу. Кинув [Кармель] йому капшук грошей.. — саме щонайчистіше срібло! (Вовчок, I, 1955, 358); — Бійся бога, Гаво! — скрикнув Старомиський. — Адже я за самий матеріал двадцять п'ять срібла.. заплатив (Фр., III, 1950, 69); // Дрібні розмінні монети із сплаву, основною складовою частиною якого є срібло чи нікель. У кишені знайшов [Михайло Михайлович] дрібне срібло (Сміл., Сад, 1952, 119); Викидає [Шмалій] на стіл жменю мідяків, перемішаних з дрібним сріблом (Стельмах, I, 1962, 120); *Образно. — Щастя фонд залізний я розтратив І розміняв на мідь срібло чуття (Фр., X, 1954, 200); // перев. у сполуч. із сл. з о л о т о, з л о т о, перен. Про велике

багатство, розкоші. — Багач в дворі препишнім проживав У золоті, сріблі (Фр., XIII, 1954, 32).

4. перен. Сивина, сиве волосся. Волос у мене вже сріблом пролискується (Барв., Опов., 1902, 8); Ще б не пора тим рокам стільки срібла на чорні кучері твої покласти (Л. Укр., III, 1952, 103); Мати (волосся чорне в сріблі все...) маля смуглявеє несе.. купати (Сос., II, 1958, 341).

5. перен. Мелодійність, дзвінкість, чистота (звуку, голосу, сміху і т. ін.). Йдуть дівчата. Цвіт півонії на обличчях їх, і сріблом дзвенить-видзвонює молодистий сміх (Гонч., Вибр., 1959, 218).

6. перен., розм. Ласкаве звертання до кого-небудь. СРІБЛО... Перша частина складних слів, що відповідає слову срібло у 1 знач., напр.: с р і б л о л і с т и й, с р і б л о п і н н и й і т. ін.; у 4 знач., напр.: с р і б л о б о р о д и й, с р і б л о г о л о в и й і т. ін. СРІБЛО-ЗЛОТО див. срібло-злото.

СРІБЛО-ЗОЛОТО, срібля-зблота, СРІБЛО-ЗОЛОТО, срібля-зблота, с., нар.-поет. Те саме, що срібло і злото. — То купуватимеш [корову]? — Тільки не ту, що без рога. — То — дорожче буде. — Скільки ж за ріг набавиш? — втік [Шмалій] словом. — Три карбованці. — Ого, дорогий в тебе ріг!.. Чи не з срібла-золота він? (Стельмах, I, 1962, 117); Єсть люде на світі — Сріблом-злотом сяють, Здається, панують, А долі не знають, — Ні долі, ні волі! (Шевч., I, 1963, 29); Молоді сиділи межі велетнів, одягнені в прекрасне вбрання, в сріблі-золоті... (Три золоті сл., 1968, 56); Під землею ж там палати, де вельможний Ох сидить, гарні, пишні кімнати, срібло-злото скрізь ряснить (Л. Укр., I, 1951, 274); Економ тут же на полі видав усім по срібному півкарбованцю і завзято потряс дзвінким мішечком: — Приходьте, люди добрі, завтра і сусідів приводьте! В пана ще хватить срібла-золота для вас! (Стельмах, I, 1962, 574).

◇ Закупатися в сріблі-злоті див. закупатися².

СРІБЛОКОСІЙ, а, е, поет. Який має коси, волосся кольору і блиску срібла. Поруч мене сиділа сріблокоса жінка, з добрими сірими очима (Хлібороб Укр., 4, 1969, 7).

СРІБЛОЛЮБЕЦЬ, бця, ч., заст. Грошолуб, користолубець. Ніколи не був він честолубцем та сріблोलубцем (Ів., Таємниця, 1959, 171).

СРІБЛОЛЮБНИЙ, а, е, заст. Грошолубний, користолубний.

СРІБЛОЛЮБСТВО, а, с., заст. Грошолубство, користолубство.

СРІБЛОНОСНИЙ, а, е. Який має в собі срібло (у 1 знач.) як складову частину. Сріблотносна порода.

СРІБЛОНОСНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. сріблотносний.

СРІБЛОПЛАВІЛЬНИЙ, а, е, мет. 1. Стос. до виплавляння срібла з руд. Срібlopлавильне виробництво.

2. Признач. для плавлення срібла. Срібlopлавильна піч.

СРІБЛОТКАНИЙ, а, е. Тканий, гаптований срібними нитками. *Образно. Гей, ти, степ широколанний, Мій килиме сріблотканий! (Манж., Тв., 1955, 147); Султан і Гандзя [коні] птицями летять, Хмарки переганяють сріблоткані... (Рильський, II, 1956, 69).

СРІБЛЯВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що сріблястий.

СРІБЛЯК, а, ч., заст. Срібняк. Товариство заметушилося, почало шептатись... Декілько срібляків упало коло чоловіка на сіряк (Мирний, I, 1954, 349).

СРІБЛЯНИЙ, срібляна, срібляне. 1. Зробл., вигот. із срібла (у 1 знач.). У світлиці з'явився слуга, несучи на срібляній таці великий гранчастий штоф з квасом (Добр., Очак. розмир, 1965, 7); Кінь тонконогий зди-

бився, срібляні дзвенять стремена (Мал., Звенигора, 1959, 102).

2. Стос. до обробки срібла (у 1 знач.).

Майстер срібляних справ див. справа¹.

3. нар.-поет. Те саме, що сріблястий. Вже Сула у Переяслав-місто не тече прозора й срібляна (Забіла, У.. світ, 1960, 172).

СРІБЛЯНИК, а, ч. 1. іст. Те саме, що срібник 1. Нумізматична наука встановила, що.. невдовзі по запровадженні християнства (988 р.) були випущені золоті монети, так звані златники, і срібні, які називають срібляниками (Наука., 7, 1970, 26).

2. Те саме, що срібняк. Три череп'яні кухлі, вщерт налиті горілкою, з'явилися на столі. Галабурда і Яновський скинулись по сріблянику і взяли закуски (Добр., Очак. розмир, 1965, 48).

3. фольк. Уживається як постійна прикладка до сл. д у к а. — Отак-то, братці, отак-то, діти... тії дуки-срібляники з голоти розплодились! (П. Куліш, Вибр., 1969, 118); Українська народна пісня завжди виступала проти панів, проти дуків-срібляників (Нар. тв. та етн., 1, 1974, 50).

СРІБЛЯНО, нар.-поет. Присл. до срібляний 3. Срібляно грали води там, де стежка до заводу в'ється вгору без кінця (Сос., Солов. далі, 1957, 78).

СРІБЛЯР, а, ч. Те саме, що ювелір. З другої половини XVIII ст. побутують такі назви, як «майстер золотих і срібляних справ», «срібляних справ майстер» або просто «срібляр» (Укр. золотарство., 1970, 6); // Той, хто покриває що-небудь сріблом (у 1 знач.). Чижевський Іван — у 1782 р. разом з іншими сріблярами позолотив купол головної лаврської дзвіниці (Укр. золотарство., 1970, 194); Срібляр.. заливав на спеціальному столі лист скла розчином срібла (Веч. Київ. 27.IV 1957, 2).

СРІБЛЯРСТВО, а, с. Обробка срібла (у 1 знач.) та виготовлення з нього різних виробів. У XVIII—XIX ст. обидва поняття — золотарство і сріблярство — практично стосуються того самого ремесла (Дукати.. Укр., 1970, 52).

СРІБЛЯРСЬКИЙ, а, е. Стос. до сріблярства і срібляра. Василь Семенович Москвичов.. почав свою роботу з учнівства і вступу до Ніжинського сріблярського цеху підмайстром (Дукати.. Укр., 1970, 43).

СРІБЛЯСТИЙ, а, е. 1. Кольором і блиском схожий на срібло (у 1 знач.). В освіченому вікні стояло багато квітів.. Розжі, лелії усяких барв, конвалії, фіалки та ще якісь дивні, сріблясті й золотисті квіти, хто їх зна, як і звуться (Л. Укр., III, 1952, 490); Густі лози.. повиті сріблястим туманом (Коцюб., I, 1955, 183); Сріблястий світ [місяця] одразу погас, а далі й зовсім у хаті поночі стало (Гр., I, 1963, 416); Хлюпочуться сріблясті озера (Цюпа, Назустріч.., 1958, 99); Сріблястий «Ільюшин» відірвався від бетонної доріжки київського аеродрому й узяв курс на північ (Дмит., Розлука, 1957, 54); // Блискучий від місячного сяйва. Під місячним сяйвом вулиця простяглася сріблястим ірушником (Жур., Звич. турботи, 1960, 112); Сріблястий шлях, прокладений місяцем, простягся морем до самого берега (Ткач, Жди.., 1959, 24); // Сірувато-білий, з блискучим відливом (про хутро, шерсть тварини). Після того як посиділа [білочка] в мене на плечах — днів два довелося вичісувати з одягу її сріблясті шерстинки (Збан., Крил. гонець, 1953, 16); // Сивий, із сивиною. Ллється посмішка весела По сріблястій бороді (Воронько, Тепло.., 1959, 36).

△ Срібляста сталь див. сталь¹; Сріблясті хмари — тонкі прозорі хмари, що кольором схожі на срібло і спостерігаються на висоті між 75 та 90 км. Сріблясті хмари на диво постійної вдачі. Вони віддають перевагу

не тільки літньому сезону, а й вузькій географічній смузі — між 45 і 65 градусом широти в північній і південній півкулях (Наука., 6, 1969, 49).

2. Затканий, гаптований посрібленими нитками. Увіходить Йоганна, розкішно вбрана: у сріблястий, прозорий, пишно вигантуваний шовками одязі (Л. Укр., III, 1952, 177); Вона була убрана в сріблясте легеньке убрання, а на голові блищав вінець з дорогих камінців (Н.-Лев., III, 1956, 295).

3. Уживається як складова частина деяких ботаничних і зоологічних назв, термінів. Вербна біла, або срібляста, ..— дерево першої величини. Відзначається дуже швидким ростом (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 76); Колись тут.. стояв поміщицький палац, оточений сріблястими тополями (Гончар, II, 1959, 402); Сріблястий мартин — порівняно великий птах (По заповідних місцях.., 1960, 9); В ставках вирощуємо коропа дзеркального та лускатого, а також сріблястого карася (Колг. Укр., 5, 1959, 19); Сріблястий кролик.

4. перен. Мелодійно-дзвінкий, чистий (про звук, голос, сміх і т. ін.). Сміялась Соломія, і одяски її сріблястого реготу аж луною йшли попід вербами (Н.-Лев., VI, 1966, 305); Йому не терпілося побачитися з нею, почути її сріблястий голос (Чаб., Катюша, 1960, 292).

5. перен. Який дає радість, створює відчуття чогось приємного, світлого. Геть всі темні думи сумні! Не змагаюся вже, не борюся, Потопая в сріблястому сні (Л. Укр., I, 1951, 66).

СРІБЛЯСТИСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до сріблястий.

СРІБЛЯСТО. Присл. до сріблястий 1, 4. Сріблясто вилискує неподалік у посадках сива маслина (Гончар, Людина.., 1960, 229).

СРІБНАСТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що сріблястий. Сьогодні ж степ увесь неначе Заслав срібнастий оксамит (Манж., Тв., 1955, 95).

СРІБНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до срібний 1, 3—7. Труси [зимонько] тихесенько, Рівненько, гладесенько Срібненьким сніжком (Гл., Вибр., 1951, 237); Дає [дід] срібненькими: 10, 15 і 20.. У чоботях під устілкою порозпихав [Луценко] їх, щоб де не забрали (Тесл., 3 книги життя, 1949, 198); Ой червоні стяги, Білі короговки, .. А древко срібненьке (Мирний, V, 1955, 265).

СРІБНИЙ, а, е. 1. Прикм. до срібл 1. Срібний зливко; // Який має в собі срібло як складову частину. Даури [народність, що живе в Китаї] займалися сільським господарством, ..ні срібної, ні інших руд не видобували (Видатні вітч. географи.., 1954, 14); // Признач. для обробки срібла. У 1844 р. він [М. М. Бишевський], уже як майстер, записав до цехової книги Київського срібного цеху своїх учнів (Укр. золотарство.., 1970, 150); // Зробл. із срібла або покритий, оздоблений сріблом. Заглянула [Василина] в кругле дзеркало в срібних рамах (Н.-Лев., II, 1956, 51); Стоять було [парубки] з своїми люльками в зубах; срібна оправа, срібні ланцюжки, а люлька холодна, без вогню (П. Куліш, Вибр., 1969, 288); До фонду оборони здали [колгоспники] м'ясо і шерсть, облигації, срібний посуд, теплі речі (Ю. Янов., I, 1954, 69); Після чарки економ тут же на полі видав усім по срібному півкарбованцю (Стельмах, I, 1962, 574); // Пов'язаний з видобуванням і обробкою срібла. Срібні копальні; Срібний промисел; // перен. Який зайняв друге місце в спортивних змаганнях, на конкурсі і т. ін., завоював срібну медаль (срібні медалі). Срібний призер; Срібна команда.

Майстер срібних справ див. справа 1.

Δ Срібний блиск — руда, яка містить у собі срібло з сіркою. Найважливішою срібною рудою є срібний блиск Ag_2S (Заг. хімія, 1955, 525).

2. у знач. ім. срібний, ного, ч., заст. Срібний кар-

бованець. — Що ти за нього хочеш? Най тобі дам п'ятсот срібних. Бідний чоловік зрадив, що дають йому стільки грошей за пташине яйце (Калин, Закарп. казки, 1955, 66).

3. Затканий, гаптований посрібленими нитками. Люба мамочко! ..Може трапиться той чоловік, що продає срібні подольські [подільські] вишиванки, то купи їх (Л. Укр., V, 1956, 227); В білому одіта [красуня] І поверх парчею срібною покрита (Щог., Поезії, 1958, 116); І Жук, і Шестірний одягнені в сині каптанки.. в срібним позументом коло невеличкого стоячого коміра (Мирний, I, 1954, 331).

4. Кольором і блиском схожий на срібло (у 1 знач.). Крізь чорну баню верховіття де-не-де продерся срібний промінь місяця і ліг на чорну землю срібною плямою (Коцюб., I, 1955, 30); По піску по золотому Лється срібная вода (Крим., Вибр., 1965, 77); Глянь, моя рибонько, — срібною хвилею Стелеться полем туман (Стар., Поет. тв., 1958, 31); // Сивий, із сивиною. Ша-нують скрізь волосся срібне, А люблять золоте! (Граб., I, 1959, 515); Дивилися просто перед себе стомлені орлині очі [робітника], на жилавій шиї — горда срібна голова (Ю. Янов., I, 1954, 89); Високий дід з срібним хвилястим волоссям і срібною довгою бородою постукав у майстерню (Ів., Друкар.., 1947, 26).

5. перен. Мелодійно-дзвінкий, чистий (про звук, голос, сміх і т. ін.). Молодіж сільська гуляє.. Лунають срібні голоси (Фр., X, 1954, 388); Не прислухаючись, Барбара чула.., як срібним звуком бриніли козачі остроги (Ле, Наливайко, 1957, 21); Я був вражений.. Не знав до цього, що в нього такий срібний голос (Збан., Малин. дзвін, 1958, 230); Чути срібний сміх, і дець дзвенить музика (Рильський, I, 1960, 114).

6. перен. Який дає радість, створює відчуття чогось приємного, світлого. Пливають тумани на долину, прянуть для тебе срібні сніги (Гонч., Вибр., 1959, 135).

7. перен. Дорогий, любий (уживається перев. у пестл. звертанні до кого-, чого-небудь). Ой ти, моя головонько, срібна, золотая, Та на моїй головоньці жура великая (Коломийки, 1969, 301).

◆ Срібне весілля — день двадцятип'ятиріччя подружнього життя. Великим сімейним торжеством стали останнім часом срібні та золоті весілля, якими відзначають двадцятип'ятиліття чи п'ятидесятиліття подружнього життя (Нар. тв. та етн., 3, 1962, 38); Нещодавно вони відсвяткували срібне весілля (Собко, Срібний корабель, 1961, 8); Срібне злотце див. злотце.

СРІБНИК, а, ч. 1. Перша срібна монета, що її карбували в Київській Русі в X—XI ст. Відвідувачам [музею] цікаво подивитись на .. срібники великих князів Володимира, Святополка, Ярослава Мудрого (Літ. Укр., 7.X 1969, 4).

2. Те саме, що срібняк.

◇ Тридцять срібників; Іудині (Юдині) срібники — те саме, що Тридцять срібняків; Іудині (Юдині) срібнякі (див. срібняк). — Купили тебе не за тридцять срібників, а за булаву та клейноди (Тулуб, Людолови, I, 1957, 436); Найбільше не дає спокою радіодиверсантам з Мюнхена.. те, що вони не знають, в купюрах якої країни одержуватимуть надалі свої Іудині срібники, та і чи взагалі одержуватимуть (Рад. Укр., 8.XII 1973, 3).

СРІБНІСІНЬКИЙ, а, е, нар.-поет. Пестл. до срібний 1, 3—7. Моя й матінко, моя срібнісінька! (Сл. Гр.).

СРІБНІТИ, іє, недок., заст. Сріблитися. Срібнів від електрики майдан Дзержинського (Кир., Вибр., 1960, 281).

СРІБНО. Присл. до срібний 4, 5. Річка срібно бігла внизу по долині (Собко, Нам спокій.., 1959, 5); Срібно.

з переборами задзеленчав дзвоник (Стельмах, Хліб., 1959, 130); *Голоси дівчат ще срібно бриніли в повітрі* (Ткач, Черг. завдання, 1951, 8); // у знач. присудк. сл. *Пройшла гроза і одшуміла злива... Як срібно скрізь. Як просторо кругом* (Бичко, Вогнище, 1959, 120).

СРІБНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову срібний у 4 знач., напр.: с р і б н о л і с т и й і т. ін.; слову сріблo у 1 знач., напр.: с р і б н о к у т и й, с р і б н о р у д н и й, с р і б н о ц в я х о в а н и й і т. ін.

СРІБНОБОРОДИЙ, а, е. Який має сиву бороду. *Серед останніх [мисливців] добре пам'ятаю.. селянина із Пухівки — срібнобородого і вельми імпозантного* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 56).

СРІБНОВОДИЙ, а, е, поет. З блискучими, як срібло, водами. *Степ і степ один без краю.. Не шепоче в холодочку Срібновода течія* (Пісні та романси., II, 1956, 218); *Хай шумить єдиним світлим шумом Синій Дніпр і срібновода Вісла* (Рильський, II, 1960, 207).

СРІБНОВОЛОСИЙ, а, е, поет. Який має сиве волосся. *Вона стоїть біля дверей, висока, в чорній, з білим блискучим комірчиком, сукні, срібноволоса, з не старим ще, дуже блідим лицем* (Вільде, Сестри., 1958, 213); *Образно. *Такий він [вітер] гарячий, такий нетерплячий, що аж киплять від нього срібноволосі вівса* (Коцюб., II, 1955, 227).

СРІБНОГОЛОВИЙ, а, е, поет. Який має сиве волосся. *Режисер і актриса знали срібноголового чародія українського кіно* [О. Довженка] (Цюпа, Краєни, 1971, 352).

СРІБНОГОЛОСИЙ, а, е, поет. Який має мелодійно-дзвінкий, чистий голос. *Над ним [степом] сотні срібно-голосих жайворонків непримітно в'ються, і їх весела і радісна пісня дзвенить, розходить, розсипається* (Мирний, IV, 1955, 8); *Жінка чекала того вечора, коли молоду срібноголосу співачку випустять солісткою і назвуть її ім'я* (Вол., Місячне срібло, 1961, 335).

СРІБНОГРИВИЙ, а, е, поет. Який має сріблясту гриву. *Котовський, як вихор, на ясній коні, срібногровім* (Тич., I, 1957, 264).

СРІБНОКРИЛИЙ, а, е, поет. Який має сріблясті крила. *В'ється чайка срібнокрила* (Черн., Поезії, 1959, 292); *На зелені гори, на блакитні хвилі полетить ви, мрії — птиці срібнокрилі* (Сос., II, 1958, 244); *Срібнокрила машина [літак]. Летить, мовби вітер* (С. Ол., Вибр., 1959, 163).

СРІБНОПЕРИЙ, а, е, поет. Який має сріблясте пір'я, оперення. *Скоро буде й він літати, наче срібноперий птах!* (Тер., Серце., 1962, 25); *Чайка повільно летить, крило срібнопере поклавши На пасма холодної мли* (Бажан, Роки, 1957, 191); *Образно. *У небі хмари плінуть срібнопері* (Рильський, Мости, 1948, 28).

СРІБНОРОГИЙ, а, е, поет. 1. Який має сріблясті роги (перев. про місяць-молодик). *З небесних голубих повік мов випала сльозина... То срібнорогий молодик над темним бором лине* (Сос., Щастя., 1962, 163).

2. у знач. ім. срібноробітний, гого, ч. Те саме, що молодік¹. *По сонній водиці проміння блищить: Срібно-рогий в воду зазирає* (П. Куліш, Вибр., 1969, 327).

СРІБНОСЯЙНИЙ, а, е, поет. Який сяє, ніби срібло. *Дівчата з парубками.. дивились широко розплющеними очима в срібносяйну небесну далечінь* (Довж., I, 1958, 85).

СРІБНЯК, а, ч. Срібний карбованець. *Вона пішла в кімнату, одчинила скриню, витягла вісім сотень карбованців асигнаціями й срібняками* (Н.-Лев., IV, 1956, 172); // Срібна монета взагалі; // Дрібна розмінна монета із сплаву, основною складовою частиною якого є срібло чи нікель. *Забрався [Панталака] вночі на ринок,..*

повиймав із ляд усі дрібні гроші, мідяки та срібняки (Фр., II, 1950, 240); — *Кожен дає од щедрот своїх — хто мідяка, хто срібняка, — відказав.. Вересай* (Бурл., О. Вересай, 1959, 185); *Дівча зиркнуло на юнака, рвучко повернулося до матері і хопнуло з рук срібняки* (Досв., Вибр., 1959, 242).

◇ **Тридцять срібняків**; **Іудині** (Юдині) **срібнякі** — ціна зради (за біблійською легендою — Іуда, зрадивши Христа, одержав 30 срібних монет).

СРІБНЯЧОК, чкa, ч. Пестл. до срібняк. *Кинув [чоловік] на піднос якісь срібнячки* (Ільч., Серце., 1939, 50).

СРІБРО, а, с., діал. Срібло. — *Та чи так, мій голубе, срібро моє, золото моє. Чи справді, не обижали?* (Вовчок, I, 1955, 347).

СРІБРЯНИЙ, а, е, діал. Срібний (у 1, 3—7 знач.). *Та чого там [на столах] і не було! Миски і тарілки, і ножики з виделками, і ложки, усе ж то срібряні* (Кв.-Осн., II, 1956, 241).

СРСР, невідм., ч. Скорочення: Союз Радянських Соціалістичних Республік. *Утворення СРСР мало надзвичайно важливе значення для піднесення економіки і культури всіх радянських республік, зміцнення оборонної могутності та міжнародних позицій нашої країни* (Ком. Укр., 6, 1975, 94).

ССАВЕЦЬ див. ссавці.

ССАВЦІ, ів, мн. (одн. ссавець, вця, ч.). Клас високоорганізованих тварин підтипу хребетних, самці яких вигодовують малят своїм молоком. *Туберкульозом захворює не тільки людина, але й ссавці (велика рогата худоба, кози, свині, коти) та птахи* (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 63); *В багатьох морях світу проживають цікаві ссавці — дельфіни. За організацією вищої нервової системи це високорозвинуті тварини* (Рад. Укр., 22.III 1966, 4).

ССАННЯ, я, с. Дія за знач. ссати. *Лоша зникає до кобили після першого ж ссання* (Конярство, 1957, 98); *У стовбурі мозку лежать центри ссання, жування, ковтання і виділення травних соків* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 146).

ССАТИ, ссу, ссеш, недок., перех. і без додатка. 1. Рухами губ і язика втягувати в рот яку-небудь рідину; смоктати. *Через місяць після родин.. мати занедужала і в неї не стало покорму.. От мати і згадала, що таке ж саме лихо прилучилось з одною матір'ю, як ховалась вона по лісах з маленькою дитинкою; так вона драла по гніздах пущівірінків, проколювала груди й давала дитинці ссати кров* (Стор., I, 1957, 348); // Годуватися материнським молоком, втягувати його в рот із сосків грудей, вим'я. *Сім'я ж велика:.. дві сестри — дівки, .. два хлопчики, одне дівча, ще цицьку ссе* (Григ., Вибр., 1959, 109); *Горпина виймає перса, важкі від молока, .. жадібно припадає до них дитина і ссе, ссе* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 416); *Коло хлівця лежала свиня і хрюкала, мишасті та рябі поросята, — одні ..ссали, другі лежали верхи на матері..* (Мирний, I, 1954, 52); [М а р и н а:] *Мені потрібно, щоб ти йшов собі звідси. [Г е р ц и к:] Скоряюсь панській волі.. Покірне телятко дві матки ссе* (Кроп., V, 1959, 475).

2. Висмоктувати спеціальними органами тіла яку-небудь рідину (кров, сік і т. ін.) з іншого організму (про тварину). *Там, чутка була, дитину вкусила [гадюка], там — одній жінці уп'ялась у груди, та поти ссала її, поки та й не вмерла* (Мирний, IV, 1955, 12); // Убирати, всмоктувати з ґрунту вологу, поживні речовини (про рослину).

◇ *Мов (немов, наче і т. ін.) п'явки за серце ссуть див. серце; Ссати кров див. кров.*

3. Повільно з'їдати, розминаючи язиком і змочуючи слиною. *Сміюсь до дитини. Воно кучеряве, .. ссучи по-*

маранчу, сміється до мене (Коцюб., II, 1955, 409); Знаходить [Катря] житнього хліба жовану куклу, ... пгає дитині в рот. Дитина із звірячою жадобою починає ту осоружну куклу жувати, ссати (Вас., II, 1959, 349); // Тримаючи що-небудь у роті, м'яти губами, язиком, змочувати слиною. Між родиною в печері На спині, слабій душею, Атта Троль [ведмідь] лежить, задумавсь, Лапу ссе (Л. Укр., IV, 1954, 142); Припали голі діти до спідниці, тоненький пальчик ссе собі маля (Голов., Поезії, 1955, 73); Ссати соску.

Ссати люльку (цигарку і т. ін.) — палити люльку (цигарку і т. ін.). Дід люльку ссав. Очі в землю в задумі... (Головко, I, 1957, 210).

4. перен. Завдавати моральних мук, страждань. І сон же тяжкий... в голову його впився і довбає і ссе (Ірчан, II, 1958, 79); Чому не ссуть мене дрібні турботи, — Бо гордий труд наповнив дні мої (Стельмах, V, 1963, 208).

◇ Ссати [за] серце (душу і т. ін.) — безперервно непокоїти, мучити, тривожити. Думки все такі непри-вітні ссали за серце — і вона важко зітхала (Мирний, III, 1954, 103); Тяжкий неспокій ссав Крайнюкові серце (Кучер, Голод, 1961, 400); Коли скорбота ссе душу, ... то з тіла втікає сон (Стельмах, I, 1962, 576).

5. Завдавати болю, викликати неприємне відчуття у шлунку, серці, під грудьми. Голод уже й так ссав під грудьми. Видно, вони заблудились і тепер плутаються у плавнях (Коцюб., I, 1955, 360).

С-С-С, виг. 1. Те саме, що тс.

2. Уживається при вираженні фізичного болю, страждання. — Кинувся бігти, а нога як дерев'яна. С-с-с, — знову засичав Марко і зіщулювся від болю (Тют., Вир, 1964, 497).

СТАБІЛІЗАТОР, а, ч. 1. Пристрій, прилад, що надає стійкої рівноваги тілу, яке рухається. Ольга схопила найближчу бомбу кліщами за стабілізатор (Донч., III, 1956, 427); Різні гігроскопічні.. прилади — компаси, стабілізатори і т. ін. — встановлюються на сучасних кораблях і літаках (Цікава фізика..., 1950, 73); Стабілізатор автомобіля.

2. Пристрій, апарат, який використовують для підтримання сталості певної величини, характеристики, ступеня вияву чого-небудь. Пристрій, що цілком автоматично, без участі людини, підтримує сталість випрямленої напруги під час змін сіткової напруги у певних межах, називається стабілізатором (Осн. радіотехн., 1957, 50).

3. Речовина, яка затримує зміну властивостей іншої речовини. Радянські вчені винайшли хімічні сполуки — стабілізатори, які допомагають поліетиленові тривалий час зберігати пластичність і міцність при температурі до 500 градусів і навіть у кисневому середовищі (Наука..., 11, 1963, 23); Стабілізатор пластмас.

СТАБІЛІЗАТОРНИЙ, а, е. Пов'язаний із стабілізацією (у 4 знач.). Стабілізаторне регулювання.

СТАБІЛІЗАЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до стабілізація; // Скерований на збереження або досягнення рівноваги, сталості в чому-небудь. Міжнародні стабілізаційні товарні угоди.

СТАБІЛІЗАЦІЯ, ї, ж. 1. Зміцнення, укріплення, приведення чого-небудь у стійкий стан; стан стійкості, постійності. Дядько Гордій спинив Давида: — А стій! Що воно ота стабілізація? Давид з'ясував, що це слово означає зміцнення (Головко, II, 1957, 72); Стабілізація фронту; Стабілізація економіки; Стабілізація валюти; Стабілізація цін; Стабілізація навчальних програм.

2. Надання стійкої рівноваги тілу під час руху. В ході польоту населеної космічної станції успішно проводилась орієнтація всього комплексу і стабілізація його в

просторі в орієнтованому положенні (Рад. Укр., 19.I 1969, 1).

3. Забезпечення сталості, незмінності яких-небудь величин, характеристик, ступеня вияву чого-небудь. Стабілізація швидкості; Стабілізація напруги.

4. Збереження незмінності властивостей якої-небудь речовини за допомогою стабілізатора (у 3 знач.).

СТАБІЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стабілізувати. До середини 30-х років були стабілізовані шкільні програми, підручники (Літ. Укр., 8.VI 1968, 3); // у знач. прикм. В разі приземлення космонавта окремо від корабля, парашутна система крісла забезпечує його стабілізований і плавний спуск на землю або воду (Рад. Укр., 9.IX 1961, 4).

СТАБІЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Проводити, здійснювати стабілізацію; робити стабільним. Німецько-фашистське командування за всяку ціну намагалося стабілізувати фронт. Великі надії покладали воно на.. Дніпро з його високим і стрімким правим берегом (Знання..., 11, 1968, 4); Механізм [автоматичного управління] стабілізує положення ракети у заданому напрямі і забезпечує розрахункову швидкість в кінці роботи двигуна (Наука..., 2, 1959, 7); Нині у всіх країнах починають застосовувати ґрунтоцементні суміші. Ними стабілізують основи для першокласних шосе (Наука..., 5, 1962, 30).

СТАБІЛІЗУВАТИСЯ, ується. 1. недок. і док. Ставати стабільним. З усього було видно, що на зиму фронт стабілізувався (Коз., Гарячі руки, 1960, 195); Під час навчання і тренувань, завдяки неодноразовим повторенням [гімнастичних вправ], рухові навички стабілізуються і стають стійкими, звичними (Худ. гімнаст., 1958, 7).

2. тільки недок. Пас. до стабілізувати.

СТАБІЛІЗУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до стабілізувати; // у знач. прикм. Вапно як стабілізуюча добавка може застосовуватись у вигляді гашеного вапна (Архіт. і буд., 2, 1955, 24).

СТАБІЛЬНИЙ, а, е. Сталий, незмінний, стійкий. Для об'єднань і підприємств повинні розроблятися стабільні, розраховані на ряд років планові завдання та економічні нормативи (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 79); Робочі розміри калібру не повинні змінюватись з часом, вони мають бути стабільними (Допуски..., 1958, 147); Стабільні ціни.

СТАБІЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. стабільний. Стабільність їх [цін] потрібна для зміцнення госпрозрахунку і матеріального стимулювання технічного прогресу (Рад. Укр., 4.II 1968, 2); У Харківському державному інституті мір і вимірювальних приладів створено новий молекулярний еталон часу — годинник, який відзначається точністю і стабільністю ходу (Наука..., 2, 1959, 23); Стабільність правопису.

СТАБІЛЬНО. Присл. до стабільний. Економічні нормативи підприємствам повинні встановлюватися стабільно на ряд років (Ком. Укр., 8, 1968, 22).

СТАБУНИТИ див. стабунювати.

СТАБУНИТИСЯ див. стабунюватися.

СТАБУНЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. стабунювати. Стабунювання коней.

СТАБУНЮВАТИ, юю, юєш, недок., СТАБУНИТИ, ню, ніш, док., перех. Збирати в табун. Коли лоша за-спокояться, їх стабунюють і.. відганяють на пасовища (Конярство, 1957, 101).

СТАБУНЮВАТИСЯ, юється, недок., СТАБУНИТИСЯ, йться, док. 1. Збиратися в табун.

2. перен. Збиратися в гурт (про людей); юрмитися. Всі стабунилися біля дверей (Тют., Вир, 1964, 517).

3. тільки недок. Пас. до стабунювати.

СТАВ, у, ч. Водоймище (у природному чи штучному заглибленні) з непроточною водою; місце розлиття річки, струмка перед загатою. *Придбали [дід та баба] хутір, став і млин, Садок у гаї розвели* (Шевч., I, 1963, 310); *Рибою кишів холодний став* (Щог., Поезії, 1958, 167); *Гать перетинала ущелину, перегороджуючи путь гірському струмкові, і утворювала невеличкий став* (Вітч., 7, 1947, 56); *За селом копали став* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 10); *Природні умови України надзвичайно сприятливі для будівництва ставів і розведення в них риби* (Наука., 10, 1956, 21); *Нагульний стаз*; *Нерестовий став*; *У порівн. *Зелені луки — як розлогий став* (Зеров, Вибр., 1966, 33).

СТАВАТИ, стаю, стаєш, *недок.*, СТАТИ, ста́ну, ста́неш, *док.* 1. Приймати вертикальне положення; випрямляючись, підніматися на ноги (про людину, тварину); вставати. *Данило стає на ноги, обважнілою рукою витирає обличчя* (Стельмах, II, 1962, 68); — *Парасю! — кажу. Тоді вона звелась і стала, блідая й понура* (Вовчок, I, 1955, 282); *Самойлов, ставши на весь зріст, з гранатами в обох руках, пішов прямо в двері* (Гончар, III, 1959, 257); // *Підніматися догори* (про волосся, вуса і т. ін.); *настовбурчуватися*. — *Полегшало йому трохи. Задрімав був, а потім враз як застогне, — аж волосся догори стало* (Збан., Єдина, 1959, 39); *Вуса стали сторч* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 38).

На носкі ставати (ста́ти) *див.* носі́к; Ставати (ста́ти) на го́лову (ру́ки, за́дні ла́пи і т. ін.) — переносити вагу тіла на голову, руки, задні лапи і т. ін., спираючись на них. *Побіг [Карпо] за Іваном собі на берег, стрибнув на пісок, перекинувся раз, удруге, втретє.. і, ставши на голову і руки, почав угорі вибирати [перебирати] ногами* (Мирний, I, 1954, 249); — *Я побіг по кімнаті, бо не люблю сидіти, і почав плигати через стільці.. У тебе м'який килим на долівці, і я спробував стати на руки* (Ю. Янов., II, 1958, 62); *Собака, здоровезна його вівчарка, кидається до хвіртки і, ставши на задні лапи, визирав на вулицю через паркан* (Гончар, Тронка, 1963, 166); Ставати (ста́ти) на ко́ліна (навко́лішки, навпо́чіпки і т. ін.) — присідати, опускатися навколівки, навпочіпки і т. ін. — *Зоню! Зоню! — Юзин голос бринів розпачливо, вона стала на коліна і обняла Зоню за стан* (Л. Укр., III, 1952, 655); *Одна кізочка стала на коліна, перевернувшись на бік, лягла на стежці* (Коцюб., I, 1955, 468); *Олександра Василівна вмирала.. — Ваню, де ти? Я не бачу тебе. Мічурін раптом збагнув все і став перед нею навколівки* (Довж., I, 1958, 438); Ставати (ста́ти) на па́льці (нави́шні́нки) — те саме, що На носкі ставати (ста́ти) (*див.* носі́к). Ставала [Маруся] на пальці, щоб хоч одним оком побачити кавальчик синього неба (Хотк., II, 1966, 65); *Навишнінки стаючи, витягуючи шию, Навіщо дивишся так пильно, Бремів..?* (Рильський, I, 1960, 252).

◇ Во́лос стає (став, ста́не) ді́бом (ду́бом) *див.* во́лос; Во́лосся стає (ста́ло, ста́не) ді́бом (ду́бом) *див.* во́лосся; Го́пки ставати (ста́ти) *див.* го́пки; Ді́ба ставати (ста́ти) *див.* ді́ба³; Ді́бки (на ді́бки) ставати *див.* ді́бки; Ді́бом ставати (ста́ти) *див.* ді́бом; Кі́лком (ко́лом) ста́ти в го́рлі *див.* кі́лок, кі́л; Кі́сткою (як кі́стка, мов кі́стка) в го́рлі (попе́рєк го́рла) ста́ти *див.* кі́стка; Ко́зубом ста́ти *див.* ко́зуб; Лу́бом ста́ти *див.* лу́б; На ди́бі ставати *див.* ди́би; Ставати (ста́ти) в по́зицію *див.* по́зиція; Ставати (ста́ти) в по́зу *див.* по́за¹; Ставати (ста́ти) ду́ба (ду́бом) *див.* дуб; Ставати (ста́ти) дуба́ла *див.* дуба́ла; Ставати (ста́ти) на бли́зьку (коро́тку) но́гу *див.* но́га; Ставати (ста́ти) на ні́жки — починати ходити (про дитину). Давно колись, у Овручеві, коли знаєте, народивсь хлопчик Остап і, як тільки став він на свої ніжки, зараз пішов по Овручеві (Вовчок, I, 1955, 327);

Ставати (ста́ти) на но́ги *див.* но́га; Ставати (ста́ти) ра́ка (ра́ком, ра́чки) — зігнувшись, спиратися на обидві долоні і на обидва коліна. *З Мессіни до Неаполя гоїдало нас страшенно. Всі були слабі, .. тільки я та один грек, та ще капітани, як добрі моряки, почували себе чудесно, їли і гуляли, хоч доводилось і раком ставати на.. палубі* (Коцюб., III, 1956, 355); *Впав [фельдшер], потім став рачки, мов хотів завити на сонце* (Ю. Янов., II, 1958, 212); Ставати (ста́ти) ру́ба *див.* ру́ба; Ставати (ста́ти) ста́вма *див.* ста́вма; Ставати (ста́ти) ца́па (ца́пки) *див.* ца́па, ца́пки; Сто́вбула ста́ти *див.* стовбу́ла; Сто́рчак ста́ти (ста́ти) *див.* сторча́к; Язи́к стає (став, ста́не) ко́лом *див.* язи́к.

2. Починати яку-небудь дію, роботу, які виконуються перев. стоячи. *Дідусь уже занадто старий, щоб міг ставати до коси* (Фр., IV, 1950, 501); — *І то правда, — усміхаючись, каже Параска, — пора мені вже і до печі ставати, обід вам готувати* (Мирний, IV, 1955, 359); *Коли.. накаже [начальник експедиції] класти судно в дрейф і спускати прилади в глибину океану, Дорошенко сам стає до лебідки* (Гончар, Тронка, 1963, 198); *Докинув [Іван] у ватру смеріччя, поглянув на постолі, обсмакував сорочку на собі і став до танцю* (Коцюб., II, 1955, 348); // Приступати до чергування, вартування і т. ін. — *Від сьогодні наказую: вам, як старшині, на пост не ставати* (Гончар, III, 1959, 310); // Взагалі розпочинати трудову діяльність. — *Час мені ставати до свого діла. Час мені йти вгору, підніматися високо..!* (Н.-Лев., VII, 1966, 30); *Може, піти десь до більшого міста.. Там стати до якої служби* (Хотк., II, 1966, 224).

Ставати (ста́ти) до бо́ю — розпочинати бій, боротьбу. *Як на горах і в долині клич пішов по Україні — Партії могутній клич: А ставайте всі до бою!* (Тич., II, 1957, 99); *Стрепенулось чумацтво... Метнулось до возів по дрюччя — і стало до бою...* (Коцюб., I, 1955, 184); *Іван Барвінок потонує у Баренцовому морі.. разом з своїм маленьким, відчайдушно хоробрим корабликом, що відважно став до бою з могутнім фашистським рейдером* (Загреб., Спека, 1961, 6); Ставати (ста́ти) до робо́ти (до пра́ці) — розпочинати роботу. *Хоч і зараз ладні були [страйкарі] ставати до роботи* (Головко, II, 1957, 238); [Перший:] *Чом же тії двоє до праці не стають?* [Четвертий:] *Вони сумують* (Л. Укр., I, 1951, 454); *Іван оглядався на Гриця і Семена.. — Тепер їм треба до праці ставати, порати вільну землю* (Ю. Янов., I, 1954, 30); Ставати (ста́ти) до розмо́ви (до бе́сід, на розмо́ву, на бе́сиду) — починати розмову, бесіду з ким-небудь. *Стрінувшись з парубками, вона не ставала з ними на довгу бесіду, не п'ялила очей у їх лице* (Мирний, IV, 1955, 119); Ставати (ста́ти) на змі́ну: а) заступати на роботу, виконувати позмінно. *Гуде над шахтою гудок. Шахтар стає на зміну* (Забіла, Малим., 1958, 47); б) (кому, чому) починати заміняти кого-, що-небудь; Ставати (ста́ти) на ко́взані (на лі́д): а) готуватися до ковзання на ковзанах; б) починати займатися ковзанярським спортом; Ставати (ста́ти) на лі́жжі: а) готуватися до ходьби на лижах. *Підганяє він розвідників. Вони стають на лижі* (Тют., Вир, 1964, 495); — *Стати на лижі, — пошепки переказали один одному бійці* (Кач., Вибр., 1953, 382); б) починати займатися лижним спортом, ходити на лижах. *Стати на лижі так і не довелося: протягом зими снігу майже не було* (Гончар, Бригантина, 1973, 135); Ставати (ста́ти) на [трудо́ву (уда́рну)] ва́хту — починати посилено, самовіддано працювати перев. на честь чого-небудь. *Коли людина рано-вранці На вахту трудову стає, — В натхненні творчому, у праці їй силу Партія дає* (Бичко, Вогнище, 1959, 21); Ставати (ста́ти) на ча́ти *див.* ча́ти; Ставати (ста́ти)

під присягу *див.* присяга; У поміч (у помічі, до помічі) ставати (стати) *див.* поміч.

3. Переставати рухатися, припиняти свій рух (про людину й тварину); спинятися. Чоловік не стає, а все далі йде (Три золоті сл., 1968, 93); От хтось проти мене спинився... Каже ставати. Стаю (Зеров, Вибр., 1966, 355); — Марусю!.. Ми з тобою підемо у степ і там деь пересидимо у балці. Маруся аж стала (Хотк., I, 1966, 108); Бігла по мосту собачка Мушка. Стала і дивиться, чи зловить Данилко рибку? (Коцюб., I, 1955, 469); // Зупинятися (про засоби пересування). Тепер не стають пароплави під дамбою просто, а заходять у спеціальні ангари (Ю. Янов., II, 1958, 15); Баржа стає, прилаштовується до причалу (Гончар, Бригантина, 1973, 186); Повозка під'їхала до шибениці й стала (Мирний, I, 1954, 69); // Припинятися (про дощ, сніг і т. ін.). Дощик попійшов [пішов] трошки та й став (Федьк., Буковина, 1950, 61); // Переставати текти, лятися (про сльози). Соломія.. перестала плакати. Сльози неначе замерли й стали в її очах (Н.-Лев., VI, 1966, 407); // Переставати битися (про серце). Він розкрив очі.. Серце у його стало, дух замер... (Мирний, I, 1954, 321); Остап так і одплигнув.. Серце затріпалося в грудях і стало (Коцюб., I, 1955, 340); // Припиняти свій перебіг (про час). Зрозумів опришок. Тихим рухом обняв [Марусю].. Все закрутилося в імлі... став час... наступила вічність... (Хотк., II, 1966, 122).

◇ Ставати (стати) стовбняком *див.* стовбняк; Ставати (стати) стовпом; Ставати (стати) як (мов, наче, неначе і т. ін.) стовп *див.* стовп; Стати мов (як і т. ін.) палець *див.* палець.

4. Переставати працювати, функціонувати (про машину, механізм, підприємство і т. ін.). Апаратна встання здригнулася і стала (Коцюб., II, 1955, 90); І справді сталося, як казали: Вода зійшла — колеса стали (Гл., Вибр., 1951, 13); Поволі накручує товариш годинника, думаючи про своє: — Став.. Ішов-ішов і став (Довж., I, 1958, 60); Фабрика стала; // Переривати якусь роботу, справу, заняття. Музики стали.. Всі мовчали (Н.-Лев., II, 1956, 115); // Перериватися (про роботу, справу, заняття). Земля так набралася води, що вже і в себе не приймала.. Робота стала (Мирний, III, 1954, 7); // перен. Переставати розвиватися, просуватися вперед.

◇ Діло не стало (не стане) за ким — чим, на чому — немає затримки за ким-, чим-небудь у якійсь справі. — За реманентом діло не стане, тільки вугілля малувато (Тют., Вир, 1964, 119); За чим [же] діло стало? — уживається при потребі з'ясувати причину затримки у виконанні, здійсненні чого-небудь. [Л ю б о в:] Мені власне сі діти подобаються. Я б навіть готова взяти їх до себе. [О р е с т:] За чим же діло стало? (Л. Укр., II, 1951, 21); — Неодмінно треба звільнити [заарештованого]. І — негайно. — Ну, то за чим же діло стало? — перший озвався вусатий солдат (Головко, II, 1957, 530).

5. Покриватися кригою, замерзати (про річку, потік і т. ін.). До місця призначення не дійшли [баржі] — стала Волга (Наука., 7, 1967, 30); // Утворити нерухомий покрив (про кригу). Лід став.

6. Ступивши на яке-небудь місце, зупинятися в стоячому положенні (про людину, тварину). [Л ю б о в:] А, Яків Григорович! Ставайте тут! (Показує на місце перед сходами на веранду) (Л. Укр., II, 1951, 62); Роман одсунув трохи стола, став на лаві (Н.-Лев., VI, 1966, 302); На трибуні став арсеналець, Став арсеналець з іменням славним... (Рильський, II, 1960, 59); Кожен хоче ближче стати, щоб побачити як слід, як уміє танцювати і приказувати дід (Гонч., Вибр., 1959,

78); // Розміщуватися, розташовуватися певним чином. Стає [Любов] до Милевського плечима (Л. Укр., II, 1951, 74); [Ф е с ь к а:] Ну, добре, діти! А тепер ставайте парами (Фр., IX, 1952, 397); — Спи, спи, Дарино, — рухом руки заспокоює [Яків] братову, яка, наче соромлячись, відходить від колиски і стає боком до нього (Стельмах, I, 1962, 488); — Коли це йде справник. Став отак (тут баба встала, взялась у боки й приняла на себе унтер-офіцерську постань) (Коцюб., I, 1955, 455); — Ви кричали! Ви ображали молодь! Струнко перед вами не стали. Все вам не подобається! (Довж., I, 1958, 479); // Ставити ногу, лапу і т. ін. на що-небудь. Провалилася їхня тачанка на мосту, разом з кінсьми пішла шкереберть із мосту та в воду. Що там коїлось! Дишло поламане, збруя порвана, кінь один тоне, а інший на живіт йому копитами стає, щоб тільки самому врятуватися (Гончар, II, 1959, 263); Одною ногою став [Тягнирядно] на спину Давидові (Головко, II, 1957, 166); // Підніматися над горизонтом, бути в небі (про небесні світила, райдугу і т. ін.). Ой високо сонце в яснім небі стало, Гаряче проміння та й порозсипало (Л. Укр., I, 1951, 18); Сонце тільки зайшло, а серед неба став уже місяць: повний, сліпучий, дивиться, посміхається (Збан., Над Десною, 1951, 71); [С а м о п а л:] Після грози.. стане на небі веселка, райдуга, значить (Зар., Антеї, 1962, 234); // Уміщатися в якому-небудь місці (про предмети). Стіл тут стане.

Ставати до лав армії *див.* лава²; Ставати (стати) в засідку (засідкою, засідками) — займати приховане місце для очікування слушного моменту, щоб напасти на когось. Темрява насувається й насувається... Коли ми нарешті стаємо в засідку під прибережним очеретом, уже не видно качиних зграй (Рильський, Веч. розмови, 1964, 54); Причайлись з гирлигами в руках Оленчук і Кулик. Вигідну зайняли.. позицію. Так у таврійських селах стають засідками на вовків та лисиць (Гончар, II, 1959, 20); Стати у дверях (на дверях, на поріг, на порізі) — з'явитися, входячи в якесь приміщення. У дверях стала висока дівчина у свіжому вінку (Вовчок, VI, 1956, 238); Вона увійшла у сіни і стала на дверях, що вели у кухню (Мирний, I, 1954, 253); Двері рипнули, й гість став на порозі (Коцюб., I, 1955, 90); Кілька машин під'їхало до хати. На порозі став Орлюк з бойовими товаришами (Довж., I, 1958, 332).

△ Ставати (стати) на якір (на якорі), мор. — зупинятися де-небудь, закріпившись на місці скинутим на дно якорем. Крейсер? Звідки він взявся? Став на якір, зазмер (Гончар, Тронка, 1963, 36); В гавань мандрівці ввійшли... ставши на якорі, вийшли на берег (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 57).

◇ Все стає (ставало) на своє місце (на свої місця) *див.* місце; Душа стає (стала) на місце у кого, чия — хтось заспокоюється, перестає тривожитися, хвилюватися. Тільки тепер, коли він повернувся і з ним нічого не сталося, Ліна відчула, що душа її стала на місце і спатиме вона спокійно (Гончар, Тронка, 1963, 284); На заваді ставати *див.* завада; На правильну (добру) стезьку ставати (стати) *див.* стезька; Не знати, де стати, де сісти *див.* сідати; Не знати, на яку стати — те саме, що Не знати, на яку ступити (*див.* ступати). Грицюнь і Явдонька не дивилися одне одному у вічі, не знали, на яку стати (Рудь, Боривітер, 1969, 106); Під аршин ставати *див.* аршин; Ставати на котурни *див.* котурни; Ставати (стати) в [одін] ряд *див.* ряд; Ставати (стати) в ряді *див.* ряд; Ставати (стати) в хвіст (в хвості) *див.* хвіст; Ставати (стати) в шеренгу (в шеренги) *див.* шеренга; Ставати (стати) до стінки *див.* стінка; Ставати (стати) між (поміж) ким: а) (про когось) увійшовши в які-небудь стосунки з однією з двох близьких

осіб, порушувати їх злагоду, дружбу і т. ін. [М и л е в - с ь к и й:] *Я не раз пробував остерігати і вас, і Ореста Михайловича, але стрівав завжди таку різку одсіч..* [Л ю б о в:] *Ідіть від мене краще, не ставайте між нами* (Л. Укр., II, 1951, 75); [С е с т р а М а р х в а:] *Через його вона і в черниці захотіла. Там третя якась замішалася, що стала між ними* (Мирний, V, 1955, 102); б) (про щось) ускладнювати взаємини між ким-небудь, роблячи їх менш безпосередніми, щирими. *Дні минали безрадісно, в'яло і без того тепла, якого я так прагнув зазнати в родині. Щось стало між нами. Я не смів притулитись до материних грудей, обняти сестру* (Коцюб., II, 1955, 365); Става́ти (ста́ти) на ко́лію див. ко́лія; Става́ти (ста́ти) на одну́ лі́нію див. лі́нія; Става́ти (ста́ти) на ре́йки див. ре́йка; Става́ти (ста́ти) на рушнику́ (на рушники́) див. рушні́к; Става́ти (ста́ти) на слизькі́й шлях (на слизьку́ доро́гу) див. слизькі́й; Става́ти (ста́ти) на шляху́ див. шлях; Става́ти (ста́ти) облі́ччям див. облі́ччя; Става́ти (ста́ти) під віне́ць див. віне́ць; Става́ти (ста́ти) під ру́ку див. рука́; Става́ти (ста́ти) по́руч див. по́руч; Ста́ти над душе́ю — не відходячи від кого-небудь, набридати своєю присутністю, своїми вказівками, проханнями і т. ін. [М а ш а:] *Чого ви стали над душею?* (Мик., I, 1957, 257); Ста́ти на доро́зі; По́перек доро́ги ста́ти див. доро́га; Ста́ти на пере́меті див. пере́мет¹; Ста́ти на перепо́ні див. перепо́на; Ста́ти на пере́шкіді див. пере́шкід; Ста́ти на платфо́рму див. платфо́рма; Ста́ти на пу́ть злого́ (грішників) див. пу́ть; Ста́ти на шлях див. шлях; Ста́ти на шлях найме́ншого о́пору див. о́пір; Ста́ти о́чертом див. о́черт; Ста́ти по́ряд див. по́ряд; Як на пню ста́ти див. пенё́.

7. Тимчасово припинивши просування вперед, зупинятися (на ночівлю, відпочинок і т. ін.). *Повезли [хлопців] до прийому Битими шляхами. Пішла й вдова з матерями з дрібними сльозами. Де на ніч ставали, Сторбжу давали, Стару вдову до обозу Та й не допускали* (Шевч., I, 1963, 229); — *Будемо удень віддихати.. Ніччю білш пройдемо і дальше станемо* (Кв.-Осн., II, 1956, 410); *Надворі почало смеркати. Князь Костянтин звелів погоничам стати на ночієку [ночівлію] під старим дубовим гаєм* (Н.-Лев., VII, 1966, 6); *Збитий з висот, противник відпочувався все далі. Полки стали на дньовку [днювання]* (Гончар, III, 1959, 84); // Прибувши, приїхавши куди-небудь, тимчасово влаштовуватися, поселятися в когось, десть. *Стати в готелі.*

Постбе́м ста́ти див. пості́й; Става́ти (ста́ти) на кварти́ру — наймати квартиру для тимчасового проживання. *Стали [солдати] на квартиру [квартиру] на другу ніч* (Кв.-Осн., II, 1956, 452); — *Чи не можна б нам стати до вас на квартиру?* — *звернувся до пана Архип, скидаючи картуза і вклоняючись* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 8); Става́ти (ста́ти) на по́пас (на по́пасі) див. по́пас; Ста́ти на бі́вуа́к див. бі́вуа́к; Ста́ти ша́трами (в ша́трах) див. ша́трó.

8. Займати позицію, розташовуватися на якій-небудь місцевості для проведення бойових операцій (про військову частину). *Дівчатка розповідали, як мінялись на очах, добрішали гладкі бюргерші залежно від просування вперед радянських військ. — Коли ви були на Тисі, моя хазяйка перестала битись і дала мені сукню. Коли ви стали на Мораві, вона набавила мені кухоль кави* (Гончар, III, 1959, 383).

Става́ти (ста́ти) обло́гою див. обло́га; Става́ти (ста́ти) ста́ном див. ста́н²; Та́бором става́ти (ста́ти) див. та́бір.

9. Закріплюватися де-небудь, не відступаючи, витримуючи натиск, напад і т. ін. — *На кордоні станьте, і щоб птиця не пролетіла! Чуєте?* (Довж., I, 1958, 198); // *перен.* Дійшовши до якоїсь думки, якогось рішення, висновку і т. ін., твердо дотримуватися їх.

На [сво́єму] сло́ві ста́ти див. сло́во; На то́му (на ті́м) [і] ста́ти див. то́й.

10. куди, до кого, у кого, з інфін. і без додатка, розм. Поступати на роботу, службу по найму. — *То ми й земляки з тобою. Ну, земляче, ставай у мене, коли хочеш... Платою не скривдю [скривджу]...* (Коцюб., I, 1955, 446); *Восени став він до одного різника у салогон, щоб топити* (Мирний, I, 1954, 48); *Саме в ті дні забрали на війну сторожа нашої школи. Хтось порадив нам удвох стати на його місце* (Минко, Моя Минківка, 1962, 96); // *за кого, рідко у кого, на кого.* Найматися ким-небудь. — *Хіба, — кажу, — ти на літо на степах ставеш за чабана?* (Н.-Лев., III, 1956, 274); *Пахне так якось знайомо рілля свіжо-осіння парубкові. Як пахла.. в давнину, коли ще хлоп'ям до пана в погоничі на осінь ставав* (Головко, II, 1957, 11); — *Ви хочете на дяка стати?* — *спитала мене попадя, узявшись у боки* (Вовчок, VI, 1956, 246).

Става́ти (ста́ти) на робо́ту див. робо́та; Става́ти (ста́ти) на службу́ (заст. у службу́) — влаштовуватися десть служити, працювати. — *Ставай з тіткою на службу* (Н.-Лев., VII, 1966, 127); — *Він став у службу, заробив грошей, купив хату* (Мирний, I, 1949, 159); Ста́ти в строк, заст. — найнятися на певний період. — *Не станемо в строк — поденно десть підемо...* (Гончар, I, 1959, 40); Ста́ти за ня́нку див. ня́нка; Ста́ти під ху́ру, заст. — найнятися перевозити вантажі. — *Оце, Насте, я став під хуру в одного купця* (Н.-Лев., III, 1956, 271).

11. Виступати за чи проти кого-, чого-небудь. При спорах про Ваші книжки та ідеї молоді наші українці ставали за Вас проти старих, і то часом досить гостро (Л. Укр., V, 1956, 46); — *Він наш. Покинув службу лиш через мене, він став за мене, тоді як другі...* (Коцюб., II, 1955, 162); — *Сейм став проти вас, князю, — говорив далі пан Держинський* (Н.-Лев., VII, 1966, 212); // Повставати, підніматися на боротьбу проти кого-, чого-небудь на захист когось, чогось. *Війни чека безсила лют, А сильні всі — за мир стають* (Мас., Побратими, 1950, 114); *Не поборов страшної муки Борець хоробрий: все хотів Знять догори ослаблі руки, Востанне стати на катів* (Граб., I, 1959, 88); *У мріях скликаю численні полки з тих, що стати за край свій охочі* (Сам., I, 1958, 191).

Горбо́ю ста́ти див. гора́; Му́ром ста́ти див. му́р; Става́ти (ста́ти) в оборо́ну див. оборо́на; Става́ти (ста́ти) грудьмі́ — мужньо битися, захищаючи кого-, що-небудь. *Ні, тут розминутися ніде, ховатись безглуздо, треба ставати грудьми. Роман ошадливо перелічує в кишенях патрони* (Гончар, III, 1959, 153); *З почуттям глибокої поваги ми думаємо сьогодні про тих, хто грудьми став на захист країни у перші місяці війни* (Ком. Укр., 3, 1970, 45); Става́ти (ста́ти) на за́хист — те саме, що Бра́ти (взя́ти) під за́хист (див. за́хист). *Поліна Дронова миттю підвелася і відштовхнула есесівку, ставши на захист безсилої жінки* (Хижняк, Тамара, 1959, 198); Става́ти (ста́ти) на прю́ див. пря́; Става́ти (ста́ти) на сто́рону див. сторо́на; Става́ти (ста́ти) під пра́пор (прапо́рі, знаме́но́, знаме́на) кого, чого, чий, чие, чий — виступати разом із ким-небудь проти когось, чогось. — *Треба, щоб дисципліна в наших лавах була залізна. Я нікого не силую, ми всі добровольці, але коли хто вже став під наш прапор, то не норовись, виконуй свій революційний обов'язок до кінця* (Гончар, II, 1959, 43); Ста́ти [в (на)] о́пір див. о́пір; Ста́ти за пра́вду див. пра́вда; Ста́ти за сво́є — намагатися відстояти свої права, переконання і т. ін., не дати скривдити себе. *Він не любив заробітчан, зате любив і помічав настирливих, з характером, таких, хто в точку б'є і б'є, біді не піддається, таких, що стане за своє, так вже свого доб'ється* (Дор., Три богатирі,

1959, 7); *Ста́ти на бік див. бік*; *Ста́ти на ножі з ким* — загострити взаємини з ким-небудь. *З попом, гонористим протоієреєм місцевого собору, при першій прояві з його боку до себе зневаги став [учитель] «на ножі», примусивши його поводитись чемно* (Вас., IV, 1960, 34); *Заради Надії він готовий стати на ножі з начальством* (Баш, Надія, 1960, 162); *Ста́ти на поєдинок (на герць): а) вступити в бій. Кожний знав, що стати на герць із Лесьоголовцем — то вже вірна смерть* (Три золоті сл., 1968, 144); б) виступити проти кого-, чого-небудь. [Г о д в і н с о н:] *Едіто, син ваш, видно, хоче стати з громадою на поєдинок!* (Л. Укр., III, 1952, 29); *Ста́ти стіною див. стіна́.*

12. У сполуч. із деякими ім. уживається із знач.: починати займати те чи інше становище (щодо кого-, чого-небудь). *Стати на перше місце в змаганні.*

Става́ти (ста́ти) на облі́к — записуватися в списки певної організації (про військовозобов'язаних, членів партії і т. ін.). *Від батька Ольга пішла в міський комітет партії.. Треба ставати на облік, одержувати паспорт, прописуватись* (Дор., Не повтори., 1968, 60).

13. *перев. перед ким — чим. Робитися видним, доступним зорові; поставати. Росли скелі і блідли. Повитягались.. шпилі, одділились окремі каміння, перетворились у білий мармур, одяглися в різьбу — і став перед нами острів із моря* (Коцюб., II, 1955, 302); // *Прибувати куди-небудь особисто (в офіційну установу, до службової особи за викликом, наказом і т. ін.). — Чи достойна ж я перед таким лицем стати і чи осмілюся йому яке слово сказати?* (Кв.-Осн., II, 1956, 286); // *заст. Приходити, приїжджати куди-небудь. [Г о с т о м и с л:] Будьте всі готові до дороги, Бо рано в Києві нам треба стати* (Фр., IX, 1952, 252); // *перев. у сполуч. із сл. в уяві, в пам'яті, в думках, перед очима і т. ін. Привиджуватися, пригадуватися. Ось перед панею став виразно старий панський двір* (Фр., VII, 1951, 122); *Ставав легінь перед очима, як живий* (Хотк., II, 1966, 128); *Усе, що пережили вони за цих кілька днів, ставало тепер їм перед очима, як на долоні* (Коцюб., I, 1955, 93); *Аниця в гадках стала* (Март., Тв., 1954, 39); *В мислі стала перед ним постать дівчини з великими темними й сумними очима* (Головко, II, 1957, 136).

Става́ти (ста́ти) пе́ред судом (на суд) див. суд.

◇ *Свічки в оча́х ста́ли див. свічка*; *Як на папе́рі спісаний став див. папір.*

14. *перев. безос. Траплятися, ставатися, виходити. Не за нас стало, не за нас і перестане* (Номис, 1864, № 686); — *А що! таки по-моєму стало!* — сказала Настя (Н.-Лев., VI, 1966, 342); *На все своя пора, прийшла пора й на Ганну. Як каже приказка стара, що мусить статись — стане* (Дор., Три богатирі, 1959, 30).

15. Виникати, зароджуватися, створюватися. *Де ми проходили — там ставала республіка Рад* (Ю. Янов., II, 1958, 250); *Стала слава, стала й слава, Стали й поговори Да на тую дівчиноньку, Що чорнії брови* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 86); — *А тепер яке лихо стало?.. Ох! Сьогочасне лихо* (Мирний, IV, 1955, 258); [С и д і р С в и р и д о в и ч:] *Скажіть ви мені, чи не чули ви там од вчених людей, чого-то тепер на світі стала така дорожнята [дорожнеча]?* (Н.-Лев., IX, 1967, 236); // *Будуватися, виростати, з'являтися (про будівлі, населені пункти і т. ін.). Де був колись бір, стало велике село Бірки* (Мирний, I, 1949, 179); *Ти принцесою зробилась, Замість хати замок став* (Л. Укр., IV, 1954, 128).

16. *Наставати (про час, пору року, погоду, явище і т. ін.). Настала косовиця. За отамана ходить [Чіпка]!..*

Стали жнива — й серпом як косою (Мирний, I, 1949, 324); *Зима в нас того року стала зразу* (Коцюб., I, 1955, 303); *Накладали [пани] велику пеню на того, хто пропускав у жнива дні. Стала знов маленька панщина* (Н.-Лев., II, 1956, 261); — *Ото як стала Німеччина, то вони що? В партизани* (Довж., I, 1958, 330); // *безос. То мороз сковував висушене суховіями поле, то опівдні ставало на відлигу* (Рад. Укр., 22.XI 1974, 2); *Стало на обід, змій і каже: — Піди ж ти, хлопче, та принеси вола, будем обідать варити* (Укр. казки, 1951, 144); // *Відбуватися. — Що там за сильний ярмарок став у тому Довгопіллі! Куди нашому! І в слід не вступить* (Н.-Лев., I, 1956, 57); *То було В містечку Корнині, уже давненько. Щочетверга там ярмарок ставав* (Рильський, III, 1961, 171); *Є ще десь у степу шмат «панської» землі (як революція стала — з комітету дали), і на ній зараз хвилюється жито й пшениці ярої смужечка* (Головко, I, 1957, 94); // *Спovнюватися (про роки як досягнення певного віку). — Як стало тому хлопцеві 16 років, вступив він до тої партії, до якої належав і його батько* (Цюпа, Три явори, 1958, 13); *Скільки там, каже, мого віку лишилося, коли.. мені тридцять два? Як сорок літ стане, всяка жінка зів'яне* (Мур., Жила.. вдова, 1960, 59).

◇ *На порі ста́ти див. порá*; *На стану́ ста́ти див. стан¹*; *Ста́е (ста́ло, ста́не) на годині* — встановлюється тепла, сонячна погода. *Після кількатижневих дощів, туманів та жряк нарешті стало на годині, і в ясному повітрі над Будапештом з ранку до ночі висіла наша авіація* (Гончар, I, 1954, 217); *Ста́е (ста́не) на погóді (на погóду) див. погóда.*

17. *у сполуч. із запереч. част. не, безос. Не бути в наявності, зникати. Поплив човен в синє море, А воно заграло, — Погралися гори-хвилі — І скіпок не стало* (Шевч., I, 1963, 144); *Де ж вона [цариця]? А глянь навкіл — Як у нас царів не стало, Так її мов не було* (Перв., Казка.., 1958, 79); *Батьки.. потроху споживали те розпарене жито. Через кілька днів не стало й цього добра* (Стельмах, I, 1962, 211); *Вечірньої години Не стало їх, тривоги і мотанини* (Зеров, Вибр., 1966, 66).

◇ *Бода́й путь-доро́ги не ста́ло кому* — уживається як прокля́н. — *Ох, бодай вам путь-дороги не стало, панове ляхи, за мою кривду тяжку...* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 24); *Душі не ста́ло у кого — хтось дуже злякався. — Чого ж, — каже [Кирило Тур], — ви поторопіли? Батько пошутковав [пошуткував], а в їх уже й душі не стало* (П. Куліш, Вибр., 1969, 135); *Життя не ста́ло від кого — чого — довелося зазнати великих неприємностей від кого-, чого-небудь. Він сердито жалівся: і так од голоти життя не стало, а тут ще Гуцу пустили [з арешту]* (Коцюб., II, 1955, 65); *І (й) д́уху не ста́ло див. дух; І (й) слі́ду не ста́ло див. слід¹*; *Ли́ця не ста́ло на кому — у когось поблідло обличчя від сильних переживань. Як почувала таке Мотря, то й лиця на їй не стало: поблі́дла, як крейда* (Мирний, I, 1949, 135).

18. *у сполуч. із запереч. част. не, безос. Переставати існувати; вмирати, гинути. Настане час — не стане й нас* (Укр. присл., 1963, 257); *Йосипа твого не стало, І ти, як палець той, осталась Одна-однісінька!* (Шевч., II, 1953, 322); *Вмер мій батько. І брата не стало. Сплять вони під хрестом край села...* (Сос., I, 1957, 244); *Незбаром горобенят не стало: валялися тільки одні головки та тулубці...* (Мирний, I, 1949, 153).

19. *безос. Бути достатнім для чого-небудь; вистачати. Васи́лина заробляла стільки, що ставало найма́ти плуга* (Март., Тв., 1954, 64); — *Ви ж знаєте, що в нас*

сінця того, як кіт наплакав, — уже з початку зими не стає свого (Гр., I, 1963, 444); Останніми часами слабую, ледве стає енергії і сил на службову роботу (Коцюб., III, 1956, 391); — Я не знаю, чи багато його напикати? — Щоб стало, — одказав він (Мирний, III, 1954, 78); Іздячи по чужих краях, Мільтон бачив багато такого, що стало йому на весь вік згадувати (Л. Укр., VIII, 1965, 188); — Яка там наша жіноцька доля? Топи, вари, плаття пери, воду носи, ще й на поле ходи; не стане часу вигадувати якісь витребеньки (Н.-Лев., VI, 1966, 415).

◇ [І] рбзуму не стає (не стало, не стане) див. рбзум; Кебети не стає (не стало, не стане) — те саме, що [І] рбзуму не стає (не стало, не стане) (див. рбзум). [Маруся:] Кажіть, чого есте прибули до нас? [Ярема:] Од пана. [Хома:] Цить! Не так треба. [Маруся:] І на се, мабуть, кебети не стало! І самі не знають, чого прийшли (Кост., I, 1967, 278); Ненадбго стане кого — хтось недовго витримуватиме завелике навантаження, напруження і т. ін. [Маринка:] Ви ж не шануете здоров'я свого: так тратити сили.. Для чого ж? Так же вас ненадбго стане! (Стар., Вибр., 1959, 448); Не стає (не стане) дұху див. дух; Не стане мбчи див. міч; Пбки стане кого — поки хтось житиме. Ой, ми, доню, Твою долю Не ганьбим, не гудим.. Твої сміхи Нам утіхи, Поки тебе стане: Твоє сонце У віконце І до нас загляне (Г.-Арт., Байки., 1958, 176); Скільки стає (ставало) сіли див. сіла; Терпіння (терпцю) не стає (не стало) див. терпіння, терпєць.

20. Вимагати певних затрат, коштів; обходитися, коштувати. — Сімдесят карбованців весілле [весілля] стало (Барв., Опов., 1902, 321); Вона почала міркувати вголос, скільки трудоднів стала їм нова хата, тобто — скільки мусять за неї одробити трудоднів (Ю. Янов., Мир, 1956, 277).

◇ Що б то (на чім би) не стало — за будь-яких умов, незважаючи ні на що. Капіталісти і поміщики що б то не стало хочуть роз'єднати робітників різних націй.. (Ленін, 23, 1972, 145); — Задача наша бойова зараз така — розшукати партизанів на чім би не стало (Головко, I, 1957, 365).

21. Уживається як зв'язка у складеному присудку із знач.: а) Робитися ким-, чим-небудь. ..робітник в Росії вже не той, що раніше. Він став силою (Ленін, 22, 1972, 6); Все менше серед нас учасників Великої Вітчизняної війни. Їх діла, їх подвиги переходять у легенди, стають частиною пам'яті народної (Ком. Укр., 6, 1975, 10); Коли звір торкався до приманки, мотузки зашморгувались, і зв'язаний ведмідь ставав здобиччю звіроловів (Трубл., I, 1955, 174); Михась пройшов сувору школу, та твердо йшов крізь роки дим, вступив у лави комсомолу, став активістом молодим (Сос., II, 1958, 436); // Робитися ким-небудь, пабуваючи певної кваліфікації, якихось навичок, уміння. — Здається, і ви тепер стаєте альпіністом? — сказав Воронцов Хавцькому.. — Стаю, товаришу замполіт, стаю!.. (Гончар, III, 1959, 103); Скінчивши Академію і ставши справжнім художником, Тарас Григорович задумав провідати рідний край (Мирний, V, 1955, 312); Засади його за книгу — і він стане сільським вчителем (Стельмах, I, 1962, 252); // Перетворюватися на кого-, що-небудь. Спадав [перелесник] летючою зорею в хату, А в хаті гарним парубком ставав (Л. Укр., I, 1951, 181); Переночував під мостом та неначе й сам чортом став, коли од мене люде одхрещуються (Н.-Лев., VI, 1966, 98); [Ольга:] Видасть батько заміж за якогось Риндю... Ти послухавш батька. [Світлана:] Ні. [Ольга:] Це ти зараз така хоробра, а як дійде до цього — ягням станеш (Зар., Антеї, 1962, 263); // за кого — що.

Заступати, заміняти когось, щось. — Йому я стану за дитину (Шевч., II, 1953, 307); Голосила Соломія.. — Ой мамо моя! станьте ж хоч ви їм за рідну матір (Н.-Лев., VI, 1966, 407); — Навіть піаніну [піаніно] вивіз [Данько]. Курям за сідало стала (Стельмах, II, 1962, 369); // за кого. Виконувати перев. тимчасово певні обов'язки. — Часом стаю й за перепічайку та бублейницю: печу та продаю паляниці та бублики (Н.-Лев., VII, 1966, 276); Через це [малий зріст] його неохоче приймали грати в футбол. Йому.. доводилося ставати за суддю (Багмут, Щасл. день.., 1951, 6); б) Робитися яким-небудь, набуваючи певних властивостей, якостей, ознак, якогось вигляду. [А е ц і й П а н с а:] Кожен раб, як тільки християнство те перейме, став покірним, чесним, роботящим, хоч кия забувай! (Л. Укр., II, 1951, 372); Очі в Маланки стали налякані, круглі (Коцюб., II, 1955, 38); Його товсті губи розтяглися трохи не до вух, а рот став здоровий, неначе верша (Н.-Лев., VII, 1966, 230); Відчув [Гнат], як спадав йому на серце тихомірний спокій.. Обкурене порохом його лице стало ясним (Панч, В дорозі, 1959, 49); в) (безос.) У сполуч. із присудк. сл. і присл. указує перев. на виникнення якогось природного явища, певного стану, почуття і т. ін. в людині. Як тільки покажеться сонце, став тепло (Коцюб., III, 1956, 414); Поночі стає; Сад убрання ронить, Вітер хмари гонить (Граб., I, 1959, 300); Страшно якось та холодно ставало мені (Хотк., I, 1966, 132); Краще цього не зачіпати, бо гидко став на душі (Мирний, V, 1955, 404); Піт заливав очі, і солоно став на сухих губах (Гончар, III, 1959, 57); Йому стало сором перед своїми ж таки драгунами (Н.-Лев., VII, 1966, 181); Стало [Бараболі] жаль її, але чогось було жаль і себе... (Стельмах, II, 1962, 285); Людмили не до його слів, погано їй стало (Головко, I, 1957, 478).

Ставати (стати) за оснóву (оснóвою) див. оснóва; Ставати (стати) звичкою — те саме, що Вхóдити (уві́йти і т. ін.) в звичку (див. звичка). В Корнія це вже стало звичкою — на все на світі скаржитись (Гончар, Тронка, 1963, 11); Ставати (стати) причиною див. причина.

◇ Небу (небові, на небі) жáрко стане (стало) див. жáрко; Не той став; Не та стала див. той; Ставати (стати) людиною — формуватися як особа з позитивними якостями. — Усі за тебе переживають, хочуть, щоб ти людиною став, маму свою не соромив... (Гончар, Бригантина, 1973, 82); Ставати (стати) пáном див. пан; Ставати (стати) пáном станóвища (життя і т. ін.) див. пан; Ставати (стати) правіцею див. правіця¹; Ставати (стати) прáвою руко́ю див. прáвий¹; Стáти прі́тчею [во язйцех] див. прі́тча; Стáти смі́хом див. смі́х; Стáти у вазі́ див. вага́.

22. тільки док. У сполуч. з інфін. уживається як зв'язка у складеному присудку в знач. дієсл. початк. Стали мати гірко плакати (Вовчок, I, 1955, 215); До вечора Семен зовсім охляв і став кашляти та стогнати вголос (Л. Укр., III, 1952, 638); Аж ось стали хмарки збиратися... (Кв.-Осн., II, 1956, 124); Минуло їй п'ятнадцять літ. Вона тільки-тільки що стала розпускатися (Мирний, IV, 1955, 294); Стали спускатися [Гнат і кінь] в темний яр, звідки повіяло холодом і проваллям (Тют., Вир, 1964, 188).

◇ Сёрце сёрцю (сёрцеві) стало вість подавати див. сёрце.

23. тільки док. У сполуч. з інфін. уживається як допоміжне дієсл. для творення майб. ч. в знач. дієсл. бутт. [Грицько:] Лука Семенович! Я хоч і мужицюга, як ви кажете, а от так по-мужицкому не стану робити (Мирний, V, 1955, 149); — Гулі мені припини, моду яку взяв..! Станеш хліб заробляти, тоді й волочись, а

доки мій жереш — дзуськи! (Тют., Вир, 1964, 8); — *Мав би вас оце відрядити куди слід.. Одначе ні. Не стану робити цього* (Гончар, Бригантіна, 1973, 176); // ірон. — *Та йди вже в двір, — сердито одказала вона, з нетерплячкою. — Стану я під двором розмовляти...* (Мирний, I, 1949, 339).

◆ На мові ста́ти див. мов́а; Става́ти (ста́ти) до ла́ду див. лад; Става́ти (ста́ти) у [вели́кій] приго́ді (рідко в приго́ду) див. приго́да; У подоби́ ста́ти див. подоба́.

СТАВА́ТИСЯ, стаю́ся, стає́шся, недо́к., СТА́ТИСЯ, ста́нуся, ста́нешся, до́к. 1. тільки 3 ос. Відбува́тися, ма́ти місце, тра́пля́тися. Ні́на Дми́трівна ска́ржи́лася на се́рце. Не то за́ходило́сь во́но в не́ї, не то за́мирало. Става́лося це ра́птово, без жо́дних ви́димих підста́в (Перв., Материн.. хлі́б, 1960, 34); Со́ломія ві́рила, що ста́неться́ яка́сь незвичайна подія́, яка́сь неві́дома сила при́йде у потре́бі на помі́ч (Коцю́б., I, 1955, 384); Ве́лика Жо́втнева револю́ція, про необхі́дність яко́ї гово́рили більшо́вики, ста́лася... (Скл., Легенд. начдів, 1957, 21); На по́чатку першо́го тисячо́ліття до н. е. в краї́ні Ура́рту ста́лося об'є́днання дрі́бних пле́мен (Іст. СРСР, I, 1956, 11); Ма́ти вже помі́чає, що в ньо́му яка́сь одмі́на ста́лася (Стельма́х, I, 1962, 260); Ура́лов зу́пинив ма́шину, щоб на́питись. Та́м і ста́лася його́ зу́стріч із Га́лею (Гонча́р, Тронка, 1963, 295); Друго́го дня ста́лася су́тичка Ма́слюка з полко́вником Го́лубом (Ба́гмут, Щасл. де́нь.., 1951, 77); Тут [у Помпе́ї] ста́лася тра́гедія́, яко́ї Не мі́г створи́ти наві́ть і Ше́кспір (Дмит., В обі́ймах со́нця, 1958, 101); — То́варишу ко́ман-дир, тут при́года ста́лась. Оди́н черво́ноармі́єць замі́сть воро́га за́йця впи́ймав (Тру́бл., I, 1955, 44); В обо́рі ста́лася про́пажа: зник ко́пчений.. ке́ндюх (Кові́нька, Ку́тя.., 1960, 32); За́тримка несподі́вано ста́лась.. Ку́ля влу́чила в ко́ня. Пада́ючи, ві́н злама́в ди́шель (Го́ловко, II, 1957, 569); // Ко́їтися, чини́тися (перев. про щось недо́бре, неба́жане). У мене ста́лася бі́да: найме́нша ди́тина тя́жко засла́бла на за́палення в ле́генях (Коцю́б., III, 1956, 395); — Як ма́в ста́тися ли́хо, то ста́неться́ (Стельма́х, I, 1962, 560); Ба́тько підні́має ру́шницю. Се́кунда, і ста́неться́ злочин (Довж., I, 1958, 118); // з ким, ко́му. Ді́ятися, твори́тися (про виникне́ння незвично́го або ва́жкого, ненормально́го морально́-фізично́го ста́ну). Де ж Ми́кита? В да́леку доро́гу Пі́шов собі́... З того́ ча́су Не чу́ть його́ ста́ло... З того́ ча́су тита́рівні Що́сь таке́в ста́лось! (Шевч., II, 1963, 99); Ка́рмель усе смутні́ш та смутні́ш.. Пі́шла чу́тка та́ка, що се з того́ ча́су його́ ста́лося, як поча́в ві́н по чу́жих села́х ї́здити та з чу́жими лю́дьми зна́тись (Вовчо́к, I, 1955, 346); — Ха́й же тільки́ помре́ син або ста́неться́ що́ йому́ — я́ їх на су́д покличу́, у тюрму́ за́пру (Мирний, III, 1954, 58); З хи́рургом ста́лось що́сь дивне́. Ві́н зовсі́м пере́міни́вся (Довж., I, 1958, 321); // безос. Так мені́ ста́лося, на́че я ди́тина ма́ла: не розу́мію нічо́го, не зна́ю, не пам'я́таю (Вовчо́к, I, 1955, 276); // На́ставати. На гі́рських рі́ках пові́дь ста́ється́ ра́птово (Чорн., Визво́л. зе́мля, 1950, 211); — Я ко́лом облі́г [воро́гів], Одрі́зав їх ма́жі з харча́ми... Та́м ставе́сь уже́ голо́д... (Стар., Поет. тв., 1958, 212); Прига́дується́ мені́ ти́ха сме́рть мого́ предка́, що ста́лась улі́тку 1930 ро́ку під я́блунею в са́дку, о́городжено́му його́ ж рука́ми аку́ратним ти́ном (Довж., I, 1958, 69); Ста́лася напру́жена хви́линна па́уза. Ама́нгельди жа́дав відпові́ді (Десня́к, Десну́.., 1949, 498); // Зді́йснюва́тися, збува́тися (про намі́ри, за́думи, мрі́ї, слова́ і т. ін.). «Уб'є́м брата́! спали́м хату́!» — Ска́зали, і ста́лось (Шевч., I, 1963, 114); Ше́вченка ву́лиця зе́лена Нага́дує його́ слова́, Що́ зійду́ться зе́млі пле́мена — Сі́м'я ве́лика і но́ва. І ста́лось. Перши́й грі́м з «А́врори» Ве́сну наро́дну возві́стив, І ки́ївські пра́давні го́ри Черво́ний пра́пор о́сінив (Ри́льський, III, 1961,

98); — Я та́к хоті́в побачи́тися з то́бою. Щоб наоди́нці. Ста́льки ска́зати хоті́в то́бі. А от ста́лося це — і слі́в на́че не зна́йду та́ких (Го́ловко, I, 1957, 427); [Се́ргі́й:] Ле́сю, на́став ча́с ді́яти. Пора́! Але ми бе́зсилі, поки бу́демо ді́яти окре́мо. Тре́ба споча́тку об'є́днати найсмі́ливі́ших, найві́ддані́ших, найду́жчих. І це ста́неться́ (Смі́л., Черв. тро́янда, 1955, 13).

Мов (немо́в, на́че, ні́би і т. ін.) нічо́го [й] не ста́ло-ся — як зви́чайно, як і до́сі. Ка́зала [Ма́рія] то́ді, ла́маючи ру́ки: — Лу́кіє, ти зро́зумі́й: при́йшли вдово́х, мов нічо́го не ста́лося (Го́ловко, II, 1957, 148); За́спокі́вшись тро́хи, ві́н зно́в при́ймавсь за робо́ту, носив во́ду і дро́ва, замі́тав дві́р, та́к, на́че нічо́го не ста́лось (Коцю́б., II, 1955, 193); Мо́же ста́тися́ — ці́лком імо́вірно. — Мо́же ста́тися́ та́ке, — ві́н зно́ву підні́в очі́.., — що ми бу́демо ото́чені (Тют., Вир, 1964, 335); «Мо́же ста́тися́, — думав Ма́ковей, сидя́чи вже́ в себе́ в око́пі, — що вона́ при́диви́ться до мене́ ува́жніше́ і я ї́й спо́добаю́сь...» (Гонча́р, III, 1959, 407); Пере́поло́х ста́вся́ див. пере́поло́х; Що́ б не ста́лося; Що́ не ста́неться́ — за́ будь-я́ких умо́в, незва́жаючи ні на що́. [О́рест:] Ве́се оди́но, що́ б не ста́лось, ми не розлу́чимо́сь (Л. Укр., II, 1951, 92); Тепе́р уже́ як не бу́де, що́ не ста́неться́, — не піді́йде [А́ртем] до ба́тька (Го́ловко, II, 1957, 392).

2. ким, чим, я́кий, за́ст. Става́ти (у 21 знач.). Упе́ред, хто́ не хо́че ко́нати, Ста́тись трупом гни́лим живу́чи! (Гра́б., I, 1959, 394); За́дава́лося ї́й, що́ ї́ї прихильни́ки відцу́рались від не́ї й пере́ходять на сто́рону ї́ї мужа́. Ві́н ставе́ся пере́можцем, а вона́ про́пащою (Ма́рт., Тв., 1954, 296); Хто́ ста́ється́ ві́вцею, то́го вовк з'ї́сть (Но́мис, 1864, № 3840); А Ю́рко цього́ й че́кав. Ви́ліз із клі́тки, ставе́ся ле́геном і сма́чно пої́в (Три зо́лоті сл., 1968, 59); Ти мов пта́х ста́єшся́ ле́гкий, мов о́сь-о́сь ле́ті́ти! (Фр., XI, 1952, 152); Крі́пшає́ во́ля, во́ля ста́ється́ залі́зна... (У. Кра́вч., Вибр., 1958, 292).

Става́тися (ста́тися) причи́ною чо́го, рідко́ до чо́го — те́ саме, що́ Бу́ти (става́ти, ста́ти) причи́ною (див. при́чы́на). — То́й [фотогра́фічний] апа́рат і ставе́сь.. при́чиною зми́ни в мо́єму жи́тті... (Коцю́б., I, 1955, 255); [А́нна:] Ста́лась я, хо́ча і мимово́лі, причи́ною до сме́рті чо́лові́ка, що́ пова́жав мене́ й люби́в (Л. Укр., III, 1952, 392).

3. безос., за́ст. Виста́чати. Думка́м не ста́лося́ про́сто́ру (Стар., Поет. тв., 1958, 61); — Ва́рваро Охрі́мі́вно, поча́стуйте́ майбу́тнього інже́нера ва́шою нали́вкою. — З ньо́го і зви́чайного ча́ю з цу́кром ста́неться́, — не́дбало мо́вила Ка́трят (Ри́бак, Ча́с.., 1960, 469).

СТА́ВЕЦЬ, вця́, ч., за́ст. 1. Ста́вник (див. ставні́к²). — Ми́сліть, дру́ги, — узя́вши в ру́ки сві́чний ставе́ць, щоб відсу́нути його́ да́лі, продо́вжува́в Дани́ло (Хи́жняк, Д. Га́лицький, 1958, 158).

2. Дерев'я́на та́рілка. Ко́жному ста́рцю по ста́вцю (Укр.. присл., 1963, 75).

3. Ци́ліндри́чна фо́рма для ви́пікання па́сок.

4. Ко́нусопо́ді́бна купа́ дро́в, на́готована́ для ви́па́лювання́ ву́гілля.

СТА́ВИДЛО́, а, с. Те́ саме, що́ стави́ще.

СТА́ВИТИ, влю́, ви́ш; мн. ста́влять; недо́к., пере́х.

1. Приму́шувати ко́го-небу́дь або допома́гати ко́мусь ста́ти на но́ги, набу́ти верти́кального (сто́ячого) по́ложення. — Я́ вже́ до шко́ли хо́джу. — І́в яку́ ти гру́пу хо́диш? — бере́жно ста́вить [Дани́ло] ди́тину на по́ріг (Стельма́х, II, 1962, 72); // Приму́шувати або про́сити ко́гось ста́ти де-небу́дь. Я́ за́бігав з опе́ратором спере́ду, ста́вав збо́ку, ви́скаку́вав на схі́дці і кру́тив зго́ри, ста́вив опе́ратора на пло́щадку для ва́нтажy (Ю. Я́нов., II, 1958, 97); // у спо́луч. з дея́кими присл. Приму́шувати ко́го-небу́дь ста́ти в яку́сь по́зу, по́зицію. Ста́вити на́вко́лішки.

◇ Стáвити до мýру, рідко — те саме, що Стáвити до стінки (під стінку) (див. стінка). На довгих радісних вітрах Несли тривогу, кров і жах Ми тим, хто нас гнобив віками... Ми їх за днів минулих яд До муру ставили підряд, І залпи ночі протинали... (Сос., I, 1957, 466); Стáвити до стінки (під стінку, до стіни) див. стінка, стіна; Стáвити на коліна кого — примушувати когось підкоритися. — Треба ставити бісових панів на коліна, щоб мужики панами ставали (Стельмах, I, 1962, 502); Стáвити на рушнік (на рушнику) кого, заст. — одружувати кого-небудь.

2. Направляти кого-небудь на якусь роботу, пропонувати комусь робити що-небудь (звичайно стоячи). Рабиненко взяв у стеблівського посесора.. підряд ставити робітників на заводи (Н.-Лев., II, 1956, 94); Завела [дружина] однієї: «Йди з флоту та йди. Мільйонну армію демобілізовують, до корисних справ.. ставлять. Чого тобі бовтатися в морі?..» (Погв., Давні рани, 1961, 10); Сортувальної установки у нас не було, і для перебирання картоплі перед закладанням її в бурти довелося ставити щодня тридцять колгоспниць (Хлібороб Укр., 12, 1964, 13); // ким, за кого, рідше на кого, розм. Призначати на якусь посаду, роботу. — Став ти його, — каже [попада], — на дяки!.. — Не приймуть. — Приймуть! Я старого проситиму! (Вовчок, Вибр., 1946, 214); Ставити виконробом; Ставити за шофера.

3. Розташовувати кого-небудь у певному місці (для ведення бою, охорони, оборони і т. ін.). [Г е л е н:] Ти призначи сторожу для пошани. [К а с с а н д р а:] Сліпий побитих на сторожу ставить! (Л. Укр., II, 1951, 304); У штабі Данило не вперше пересвідчився, що полк вважають малорегулярним і не ставлять на відповідальні ділянки фронту (Ю. Янов., II, 1958, 233); — Товаришу командир, людей немає. Задавила артилерія. — Поранені є? Став поранених! (Довж., I, 1958, 184).

Стáвити вáрту (сторóжу, карау́л і т. ін.) -- доручати кому-небудь здійснювати охорону, вартування у певному місці (місцях). Уже ставлять варту дорогами, залягають під пнями, лізуть на смереки. А він буде йти, нічого не підозріваючи, веселий, безпечний (Хотк., II, 1966, 235).

4. розм. Улаштовувати кого-небудь десь для проживання або на ночівлю; розквартировувати. — Сказала громада, як я просила, що у самих жінок, де чоловіка нема, щоб там нікого не ставити? (Кв.-Осн., II, 1956, 440); Бразд виконував княжий загал. Він ставив.. мечників на покорм по хижих і велів давати, поки вони стоять, по барану (Скл., Святослав, 1959, 88).

5. перен. Змушувати кого-небудь опинитися в якомусь становищі, потрапити в якісь умови, обставини. Я лишила Ганкевичу скільки рукописів моїх товаришів з України для видання у Львові.. І не маю ні слова, ні відгуку.. Се мене ставить у дуже прикрий стан супроти товаришів (Л. Укр., V, 1956, 353); // перев. у сполуч. із сл. с е б е. Поводитися якимсь чином; видавати себе за когось. З тими панками, що йому корились, запобігали його ласки, кланялись йому, Єремія ставив себе запанібрата (Н.-Лев., VII, 1966, 98); // кого, розм. Виставляти кого-небудь кимсь. Не ставити мого батенька брехуном (Сл. Гр.).

◇ Стáвити пóза за́коном див. за́ко́н; Стáвити себе́ на місце́ чие — уявляти себе в таких самих обставинах, у такому самому становищі, як хто-небудь; припускати, що не хтось інший, а ти сам потрапив у певну ситуацію. Балабушиха зачиталася і в думці все ставила себе на місце героїні романа [роману] (Н.-Лев., III, 1956, 216).

6. Надавати чому-небудь вертикального положення;

розташовувати, укріпляти щось вертикально. На горах заворушилися люде, неначе комашня. Копали окопи, насипали здорові вали, возили цеглу, ставили частоколи (Н.-Лев., VII, 1966, 21); Край села на втовчених, мов камінь, дорогах дядьки ставили дубові чи берестові стовпи, а Мар'ян вбивав їх у землю (Стельмах, I, 1962, 634); — Була така на півдні високовольтна мережа «Дніпро-енерго». Може, бачили за Дніпром по степу металеві щогли?.. Коли ми ставили ці щогли, я ще був комсомольцем (Гончар, III, 1959, 280); — Нащо ти, сину, вила в кочерги ставиш? (Головко, II, 1957, 135); А море сказалося! Воно якось люто накидається на «Гетьмана». Підскакує під нього, ставить його цапки (Вишня, I, 1956, 187).

Стáвити збрóю (гвинті́вки, рушні́ці) в ко́зла (ко́зли) див. ко́зла.

7. Поміщати куди-небудь, розміщувати десь. — Не знаю, таточку, — сказала Галочка, ставивши на мисник то миски, то тарілки (Кв.-Осн., II, 1956, 335); В багатих просторах шатрах ставили столи (Н.-Лев., VII, 1966, 218); Будували кухні, комори, сараї, стайню. Не тільки треба панам десь жити, — треба десь челядь містити, провізію складати, коней ставити... (Мирний, II, 1954, 96); Під'їжджає до розсадника загін червоноармійців, руйнує огорожу.. — Стій! Стій! Що ви робите? — закричав Мічурін.. — Та ви.. заспокойтеся. Ми розуміємо. Але ж війна. Батарею треба ставити, — заспокоював Мічуріна молодий командир (Довж., I, 1958, 456); Ставить [Орися] візочок біля верболозового куца (Тют., Вир, 1964, 127); Над урвищем зберігся чималий клапоть цілини, — буде намети де ставити (Гончар, Бригантина, 1973, 128); Ставить [Докія] ногу на верхній щабель, проворно, по-дівоному спускається на тік (Стельмах, II, 1962, 404); // Подавати на стіл (страви, напої і т. ін.). — Тягніть Петра на вечерю, Любі! дівчата, Ставте на стіл ви тетерю Та ріжте курчата! (Г.-Арт., Байки.., 1958, 142); Ставлячи вечерю на стіл, мати помітила краєм ока, як загорілись у нього очі на гарячу страву (Гончар, II, 1959, 159); // розм. Пригощати, частувати (звичайно алкогольними напоями). Тепер в шинку людей повнісінько.. Визволені ставлять горілку родичам та новобранцям (Л. Укр., III, 1952, 561); — Став лишень нам око вина та вари мамалигу, — каже Хаброня (Н.-Лев., III, 1956, 254); Хома помалу одходив.. — Ха-ха! Ну, ставиш пиво? (Коцюб., II, 1955, 36).

Стáвити мого́річ (мого́рича́) кому — частувати когось-небудь вином, горілкою (за послугу, допомогу і т. ін.). — Ну, що? Будемо сватами, чи з гарбузами додому підеш? — жартує Шкапонд.. — А тепер, як годиться, став могорич (Стельмах, I, 1962, 257); Був такий звичай. Коли молодий парубчак виходить уперше на вулицю — ставить старшим могорича (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 96); Стáвити обі́д див. обі́д.

◇ Стáвити на прóбу див. прóба; Стáвити одні́го прóти (супрóти) дру́гого — настроювати вороже одного до іншого. — Я ще почну одного супротив другого ставити і за своє право людську кров точити! (П. Куліш, Вибр., 1969, 188); Стáвити па́лиці (па́лицю і т. ін.) в ко́леса (в ко́лесо) див. ко́лесо; Стáвити пе́ред (попе́ред) очі́ма що — викликати щось в уяві. Ти якось вмієш так листи писати, що мов перед очима все ставиш, а от я так не вмію і через те з моїх листів рідко хто задоволений (Л. Укр., V, 1956, 385); Ставить [пісня] поперед очима тихії села, степи безкраї (Вовчок, VI, 1956, 342).

8. Поміщати на вогонь, жар, готуючи для споживання (про їжу, напої). Газдиня вже вчиняє паску.. А як пора уже ставити паску у піч, виходить газда з хати, —

то він має не пускати нікого: докиє [доки] паска в печі, нікому не вільно входити (Хотк., II, 1966, 37); Ставити чай; // Учиняти тісто (для хліба, пирогів, млинців і т. ін.). Тут йому треба було двір промітати.. або побігти до сусіди Меласі позичити трохи дріжджів, бо хазяйка заходилася ставити пироги (Вовчок, I, 1955, 296).

Ставити самовар (самовара) — розпалювати вогонь у наповненому водою самоварі. Дівчина пішла з двору.. Галя тим часом у кухні ставила самовар (Мирний, I, 1949, 375); Гриша Козир.. подав пропозицію ставити самовара (Ю. Янов., II, 1954, 105).

9. у сполуч. із деякими присл. та ім. з прийм. Надавати чому-небудь певного положення (за знач. відповідного присл. або ім.). Витягала [курка] коротку шию, ставила боком кругленьке око, здіймала лапку і чекала (Коцюб., II, 1955, 273); Оксен сердито брѣохався через калюжі, Дорош же йшов, підібравши по-жіночому шинелю, обережно ставив маленькі хромові чобітки, де сухіше, мабуть, боявся промочити ноги (Тют., Вир, 1964, 102); Товариші вже ставили зброю на запобіжники (Гончар, III, 1959, 438); Ставити ногу на носок.

10. Навчати правильно володіти чим-небудь (голосом, диханням і т. ін.). Ставити голос; Ставити дихання; Ставити руку музикантові-початківцю.

11. Установлювати що-небудь для роботи, для виконання своїх функцій. — Як по-моєму, то треба більше уніфікувати машини, виготовляти необхідні вузли, які б легко можна було ставити замість спрацьованих (Цюпа, Крайни, 1971, 199); Мотор на човен ставить [браконьєр] таких сил, щоб інспектор його не догнав (Гончар, Бригантіна, 1973, 170); До схід сонця ставлю верші (Стельмах, Жито.., 1954, 149); Йоньки дома не було, пішов ставити ятері на Ташань (Тют., Вир, 1964, 453); Ставити телефон; Ставити парове опалення; // Пришивати, прибивати і т. ін. до чого-небудь під час виготовлення або ремонту. Ставити латку; Ставити набійку; // Накладати, прикладати до якої-небудь частини тіла з лікувальною метою. Павло приймав їх, робив перев'язки, ставив шини, бинтував рани (Кучер, Голод, 1961, 430); Під час сильної простуди.. ставлять банки (Лікар. рослини.., 1958, 68).

Ставити годинника — пересувати стрілки годинника так, щоб вони показували правильний час; Ставити на відгодівлю, с. г. — переводити на режим посиленого годування з метою збільшення живої ваги. Серпневий — вересневий приплід відокремлюємо від маток у жовтні — листопаді. Ставимо їх на відгодівлю і до травня годуємо соковитими та концентрованими кормами (Колг. Укр., 11, 1956, 22); Ставити пластінку (платівку) — класти пластинку на диск радіоли, патефона і т. ін. для програвання. Пластинка докрутилася до кінця. Але нову Марина не ставила (Грим., Незакінч. роман, 1962, 56); Ставити плѣмбѹ — заліплювати плѣмбою дупло в зубі; Ставити свічку — відповідно до церковного обряду ліпити, прикріплювати запалену свічку перед образом святого. На свічку богу заробляла [мати]; Поклони тяжкій б'ючи, Пречистій ставила, молила, Щоб доля добра любила її дитину... (Шевч., II, 1953, 110); Матушка Прохіра була мов на власних іменинах. Вона вешталась по церкві не з меншою повагою, як паламар, що ставив свічки (Коцюб., I, 1955, 275).

12. Наносити що-небудь на поверхню чогось (візерунок, зарубку, пляму і т. ін.). Покине [Оксана] гребінь, та за рушник, що мати вишива їй же на придане, і почне такі ж квітки ставити, як і мати (Кв.-Осн., II, 1956, 424); Ставити пляму; // Зображувати на папері, писати що-небудь. Гуца скінчив. Народ підходив довго, і довго важкі робучі руки грамузляли [виводили]

кривульки або ставили хрест, щоб було міцно (Коцюб., II, 1955, 83); Розіклавши папери, Таня почала їх уважно перечитувати й ставити на кожному з них свої помітки (Епік, Тв., 1958, 464); Ставити візу; Ставити дату; // Записувати оцінку в журнал, залікову книжку і т. ін. Аркадій Валеріанович ще раз перечитує листа, помічав в ньому помилки на «ять», червоним олівцем жирно підкреслює їх і ставить внизу оцінку — двійку (Стельмах, I, 1962, 392); Вчителька сказала: — Сядь. Написано чудово. Тобі я першій ставлю «п'ять» в найперший день учбовий! (Забіла, У.. світ, 1960, 8); // Відмічати, реєструвати присутність, прибуття кого-небудь. Ставлю явку на біржі праці... Й знов вертаюсь у свій куток (Плужник, Вибр., 1966, 107).

Ставити печатку — притискуючи печатку до паперу, сургучу, робити відбиток; печаткою засвідчувати чинність якогось документа; Ставити [свій] підпис: а) розписуватися. Він ставить підпис під статтею, підіймає голову (Стельмах, II, 1962, 280); б) підписуватися під якимсь документом на знак цілковитої згоди й схвалення. Ставити підписи під відозвою Всесвітньої Ради Миру; Ставити синякі — бити кого-небудь до синців. [М и р о н:] Вашому брату синяків мало ставлять, більше нам перепадає, як завжди (Корн., II, 1955, 18).

◇ Кра́пку ставити див. кра́пка; Ставити знак рівності див. знак; Ставити кра́пку (крапки) над «і» див. і¹; Ставити хрест (хрестá) на кому—чому, рідко над ким — чим: а) переставати покладати надії на когось, щось; б) переставати робити що-небудь, займатися чимсь, думати, згадувати про щось. Порфірові стало тоскно на душі. Піти б у школу та сказати: — Ось я вернувся й на минулому ставлю хрест! (Гончар, Бригантіна, 1973, 88).

13. Будувати, споруджувати що-небудь. Загадав [Єремія] копати землянки, ставити довгі курені для нежонатих військових (Н.-Лев., VII, 1966, 21); На батьківській садибі ніде другу хату ставити (Головко, II, 1957, 517); — Треба лагодити дах, треба сіно косити, клуню ставити (Тулуб, Людолови, I, 1957, 37); Під дружний регіт бригада перейшла далі ставити нову дерев'яну стіну [в котловані] (Хижняк, Килимок, 1961, 16); — Відвага мед п'є, — таки не втримався Порфир.. Буває ж така, що їй пам'ятники ставлять (Гончар, Бригантіна, 1973, 108); Ставити піч; *Образно. На заході сонце невтомно зводило свої величезні сяючі будови, ставило із золотих хмар золоті міста з вежами (Гончар, III, 1959, 306).

14. У сполуч. із деякими ім. у знах. в. з прийм. в. означає: створювати для кого-, чого-небудь становище, умови, стан, виражені відповідним іменником. Колективи вугільних підприємств.. запропонували рівень окладів ставити в залежність від досягнення і перевищення проектної потужності (Ком. Укр., 12, 1965, 33); // У сполуч. із деякими ім. з прийм. в. під, перед означає: виконувати дію за знач. відповідного іменника. Ставити під контроль.

◇ Ставити пе́ред фактом див. факт; Ставити під загрозу — наражати на небезпеку. — Треба відправити хлопця в тил. Ми не маємо права ставити під загрозу життя дитини (Багмут, Щасл. день.., 1951, 58); Ставити під сѹмнів (сѹмніви) див. сѹмнів; Ставити під удар (удари) див. удар.

15. перев. у сполуч. із² сл. високо, вище, низько і т. ін., перен. Розцінювати, розглядати з певного погляду, визначати певним чином своє ставлення до кого-, чого-небудь. [Г о с т р о х в о с т и й:] Я вечних людей і вас, Євфросино Сидоровно, ставлю без міри високо (Н.-Лев., IX, 1967, 236); Франко дуже високо

ставити Сковороду, вважаючи його, по суті, зачинателем нового періоду культури й літератури народу України східних та західних областей, як в XVIII, так і в XIX століттях (Рад. літ-во, 9, 1966, 28); В усьому вона ставила його вище себе, в його вмінні, в роботі, в здібностях (Гончар, Тронка, 1963, 225); Я не ложу огулки [не гуджу] на другі справи і не ставлю їх нижче цієї (Мирний, V, 1955, 358); // у сполуч. із деякими ім., перев. з прийм. Визнавати чим-небудь, оцінювати, кваліфікувати як щось (за знач. відповідного ім.). Ставити в заслугу; Ставити за обов'язок.

◇ Ставити в дурницю що — вважати щось не вартим уваги. — Я ставлю річ твою в дурницю (Котл., I, 1952, 293); Ставити взірцем (за взірцем) кого, що — те саме, що Ставити за (у) приклад (див. приклад¹). Перевіряючи мінометників..., Ясногорська щоразу дивувалась, які вони всі чепурні, охайні. Ставила їх взірцем для решти підрозділів (Гончар, III, 1959, 199); Ставити в (на) одну лінію див. лінія; Ставити в [одін] ряд див. ряд; Ставити за (у) приклад див. приклад¹; Ставити за скот (скотів) див. скот; Ставити над усіма — дуже цінувати, вважати найкращим. — Вбив ти, Василю, душу в мене. Над усіма ставила тебе, а ти... виходить, баламут і вертихвіст, як і всі ви... (Грим., Незакінч. роман, 1962, 18); Ставити на карб див. карб; Ставити на одін п'єдестал кого — те саме, що Ставити на одну дошку (див. дошка). — Гріх тобі аристократа і баришника ставити на один п'єдестал. І, пробач, твоя поведінка часто дивує мене (Стельмах, I, 1962, 286); Ставити на одну дошку див. дошка; Ставити на перше місце (на першому місці) кого, що — дуже цінувати когось, щось, вважати найкращим, найважливішим. За командира роти Багіров піклувався далеко більше, ніж за самого себе, ставив на першому місці його, командировав честь, бо то була честь роти (Гончар, III, 1959, 189); Ставити на перший план кого, що — вважати когось, щось найголовнішим, найважливішим. Сам Довженко на перший план ставив письменницьку працю, вважав її своїм покликанням (Рад. літ-во, 10, 1969, 73); Ставити побруч (побруд) див. побруч, побруд¹; Ставити собі метою (за мету) див. мета.

16. В азартних іграх — вносити певну ставку (у 4 знач.). Дорослі ж грають, деякі вже позичають один в одного, ставлять до останнього — чому ж йому не можна? Гра втягувала його, як таємнича прірва (Гончар, I, 1959, 46); // Пропонувати, вносити як заклад (при суперечці, парі). — А де Григор? — запитали ми в один голос. — Заховався у Матея Лисого, — сказав Микита Дудка. — Або ти знаєш? — не вірив Василь. — Складаний ніжик ставлю, коли брешу! (Панч, Гарні хлопці, 1959, 30); // на кого. Розраховувати на кого-небудь, бути певним у чийсь перемозі, силі і т. ін. — Поки Сомко був Сомком, я ставив на його сміливо, а тепер мене якийсь страх бере... (П. Куліш, Вибр., 1969, 184).

◇ Ставити на карту див. карта; Ставити на кін див. кін; Ставити ставку на що — те саме, що Робити ставку (див. робити).

17. перев. у сполуч. із сл. справа, робота і т. ін. Налагоджувати, організовувати. Він якось так ставив діло хитро та мудро, що сусідні дідиці давали йому по кілька десятин поля на один рік або й на два роки (Н.-Лев., IV, 1956, 45); // Уводити в дію, робити діючим. З колгоспної кузні лине дзвін молота. То старий Івженко ставить до ладу п'яту лобогрійку (Вол., Сади., 1950, 11); // Здійснювати що-небудь.

Ставити діагноз — визначати характер захворювання. Бицик.. мав неабиякі здібності ставити діагноз (Донч., VI, 1957, 9); Ставити дослід — здійснювати

наукове дослідження якого-небудь явища в його конкретному вияві у певних, спеціально створених умовах. Борис Романович і його колеги ставили досліди вечорами, засиджуючись до світанку (Наука., 7, 1967, 18); Ставити рекорд див. рекорд.

◇ Ставити на рейки див. рейка; Ставити на широкую ногу див. широкий.

18. Показувати на сцені виставу, здійснювати режисерську підготовку спектаклю, кінофільму, танцю і т. ін. Коли її [п'єсу «Лимерівна»] дозволили ставити, то тільки дякуючи Вашим турботам про се (Мирний, V, 1955, 370); Художник Сев — мій перший друг. Прийшовши режисером до кіно, він поставив невеличку комедію (Ю. Янов., II, 1958, 37); — Що ж ви ставите? — поцікавився Данько. — «Наталку Полтавку» найчастіше, а недавно «Марата» ставили, — розповідала сестра (Гончар, II, 1959, 147); Лише після Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні почали ставити балетні спектаклі, в яких органічно злилося класичне хореографічне мистецтво з українським танцювальним фольклором (Укр. нар. танці, 1969, 28).

19. перен. Створювати, викликати (труднощі, перешкоди і т. ін.). Лишили [опришки] звичайні форми життя, аби бути вільними в усім, аби не ставити перепон бажанням (Хотк., II, 1966, 159); Погода ніби навмисне стримувала темпи, ставила перешкоди (Трубіл., I, 1955, 110).

◇ Ставити опір див. опір; Ставити підніжку див. підніжка; Ставити стіну див. стіна.

20. Пропонувати що-небудь для прийняття, виконання; висловлювати певні вимоги, побажання і т. ін. Як російська, так і європейська критика усе частіше звертає своє око на наше письменство, ставить йому свої вимоги (Коцюб., III, 1956, 239); Які б завдання не ставила партія, комсомол з ентузіазмом молодості бореться за їх розв'язання (Матер. XXV з. КПРС, 1976, 94); Коли.. у когось не було чого дати, Сварг і не вимагав, а лише ставив умову: тепер він кує лемеші, серпи, прийде час — і йому допоможуть, одроблять (Скл., Святослав, 1959, 95); Торкаючись питання фольклору в минулому і сучасному, вчені ставлять і вирішують проблеми художньої творчості трудящих мас, її зв'язків і співвідношення з індивідуальним, професіональним мистецтвом видатних митців слова (Вітч., 5, 1956, 161).

Ставити запитання кому — запитувати кого-небудь про щось. — Скажіть, ви на острові Паски були? .. — Капітан сміється, а Ліна Яцуба, не зводячи з нього серйозних очей, ставить йому своє запитання (Гончар, Тронка, 1963, 148); Ця доросла людина, Михайло, в момент, коли йому ставлять несподіване запитання, якого він сам не може розв'язати, ніяковіє (Досв., Вибр., 1959, 46); Ставити на вид кому — зауважувати кому-небудь; Ставити на голосування — пропонувати вирішувати що-небудь голосуванням. Пояснення голови не всіх у залі задовольнило. Довелось ставити на голосування: хто за те, щоб пояснення полуботківців вважати за задовільне (Головка, II, 1957, 522); Ставити на збірні (бюро і т. ін.) що — пропонувати обговорювати що-небудь на зборах, бюро і т. ін. — Надто розійшовся наш відставник, — досадливо думає Лукія, — треба ставити на бюро та пояснити йому, що часи сваволі минулись! (Гончар, Тронка, 1963, 90); Ставити питання: а) те саме, що Ставити запитання. Не буду тобі відповідати на деякі питання, які ставиш в останніх листах (Коцюб., III, 1956, 429); На сьогодні були задані задачі на проценти, але в лейтенанта взагалі була звичка ставити такі питання, що зразу і не зрозумієш, до чого вони (Багмут, Щасл. день., 1951, 11); б) те саме, що Порівнювати питання (див. порівнювати); в) розглядати

якимсь чином. Думаю, що зовсім нема чого ставити питання про перемогу того чи іншого діалекту, адже літературна мова мусить витворитись з усіх діалектів, без жадного насильства, сварки й колотнечі (Л. Укр., V, 1956, 126).

◇ Ставити питання ребром див. ребро; Ставити питання руба див. руба.

СТАВИТИСЯ, влюся, вишся; мн. ставляться; недок. 1. Виявляти певне ставлення до кого-, чого-небудь. На господі у себе Чайченко такий самий небалакливий, як і в людях, мати ж його дуже ласкава і привітно до всіх ставилась (Вовчок, I, 1955, 194); Козаков нещадно вигонив з розвідки людей, які намагалися одержати санкцію начальства на кожний свій крок, щоб потім, на випадок невдачі, мати якесь виправдання. До таких типів Козаков ставився з презирством (Гончар, III, 1959, 432); З глибокою любов'ю і тонким розумінням ставились до російського та українського фольклору поет-декабрист К. Рилєєв, російські революційні демократи Белінський, Чернишевський, Добролюбов (Рильський, IX, 1962, 216); До виступу свого він ставився якнайуважніше (Головко, II, 1957, 121); Вітчим і тепер доброзичливо ставився до свого пасинка, вряди-годи допомагав йому то тим, то сим (Кол., Терен., 1959, 32).

2. рідко. Те саме, що ставати 1. — Скорій, хлопці, кругом хати ставтесь (Сл. Гр.).

3. рідко. Вставати, підніматися (про куряву). Випровадили її хлібом-сіллю аж за ворота і довго дивились на ту куряву, що стовпом ставилась за бричкою (Свидн., Люборацькі, 1955, 191).

4. заст. Прибувати, з'являтися. Навіть на суд Роман не ставився, а післав [послав] замість себе лисого Мордка (Коцюб., I, 1955, 127); Прошу не брати за зле, що висилаю листа, а не ставлюся сама (Л. Укр., V, 1956, 368); Князь Єремія недавно прибув до Варшави, ставився в палаці перед королем, і як він був з роду славних князів Вишневецьких, то король ласкаво прийняв його до свого двору (Н.-Лев., VII, 1966, 32).

5. рідко. Те саме, що будуватися 1. Коби мої будинки погоріли, я б знав де і як ставитись (Сл. Гр.).

6. рідко. Видавати себе за кого-, що-небудь. Бачив він і таких, що, повні молодечої відваги, викликали на герць потуги зла, а як прийшло що до чого — перші ж п'ятами накивали. Ставиться, як лев, а гине, як муха (Коцюб., I, 1955, 171); Отак ми, розумаки, ставимось, як орли, а прийдеться до діла... (Вовчок, VI, 1956, 288).

7. рідко. Те саме, що гордувати. — Я тут у своїй хаті найстарший! — скрикнув я, олютившись.. — Я нікому нічого не винен, а тут мене нападають! .. — А дивіть [дивіться], як ставиться! (Фр., II, 1950, 43).

8. Пас. до ставити. В одну мить схопилася я з постелі, опускаючи босі ноженьята в теплі сукняні черевички, що завжди на ніч ставилися біля кровати (Мирний, IV, 1955, 346); Погонич розігнав коні й влетів в ворота. Але батюшчині ворота ставились не для фараонових колісниць — були малі вже занадто (Н.-Лев., III, 1956, 169); Логічні паузи не завжди повністю збігаються з усіма розділовими знаками, що за правилами пунктуації ставляться на письмі (Худ. чит., 1955, 97); Будь-яка справа людиною ставиться і людиною славиться. Ця народна мудрість набула в нашому суспільстві особливо глибокого і конкретного змісту (Ком. Укр., 8, 1967, 6); Поряд з класикою — російською, українською і світовою — на сцені українських театрів ставились майже всі нові п'єси радянських драматургів (Укр. рад. драм., 1957, 6); Завдання ставилось: вибравши вогневу позицію на пануючій висоті над шосе, розстрілювати звідти разом із станкачами тилове шосе ворога і вершину перевалу (Гончар, III, 1959, 98).

◇ Питання ставиться руба див. руба.

СТАВИЩЕ, а, с. Місце, де був ставок. Перелізши через тинок, пішли [хлопці] ставищем; посередині ставища простяглися довгою стрічкою густі лози (Вас., I, 1959, 152); На ставищі знімається мряка (Вільде, Повнол. діти, 1960, 21).

СТАВКА, и, ж. 1. іст. Старовинна російська назва похідного намету, який ставили для старшого воєначальника (полководця) в пункті, звідки він мав керувати військом під час бою.

2. військ. Місце розташування воєначальника і його штабу. Тут, поблизу гирла Волги, він [Батий] заснував свою ставку (Іст. СРСР, I, 1956, 77); Зали палацу були залиті яскравим світлом: ставка командуючого освітлювалась електрикою від похідної динамомашини (Смолич, Світанок..., 1953, 615).

3. військ. Орган верховного головнокомандування на чолі з головнокомандуючим; штаб головнокомандуючого. Згідно з планом Ставки Верховного Головнокомандування війська 3-го Українського фронту на світанку 6 березня 1944 року приступили до здійснення Березнегувато-Снігурівської та Одеської операцій (Ком. Укр., 10, 1964, 26); Після розмови полкового агітатора кожному з нас здавалося, ніби ми побували в ставці верховного головнокомандуючого, а це для солдата мав більше значення, ніж можна припустити (Багмут, Записки..., 1961, 32).

4. В азартних іграх — грошовий внесок, який ставить гравець і втрачає у випадку програшу; // Сума грошей, яку пропонують, вносять як заклад (при суперечці, парі).

◇ Ва́ша (його́ і т. д.) ста́вка бі́та див. бі́тий.

5. фін. Встановлений розмір заробітної плати. [К о с я к:] Я вам половину хати відділю, Мефодія на млин бухгалтером візьму... Ставка хороша (Зар., Антеї, 1962, 236); Для бригадирів тракторних, комплексних і тракторно-рілних бригад встановлено помісячні ставки з доплатою за кожну змінну норму виробітку, виконану трактористами-машиністами (Вісник АН, 2, 1973, 68).

△ Персона́льна ста́вка — спеціально встановлений для кожного окремого випадку розмір заробітної плати, яку виплачують громадянам СРСР за особливі заслуги. [Т у м а н с ь к а:] Надіє Миколаївно, ви зіграли прекрасно. Після такого спектаклю ви сміливо можете домагатися персональної ставки (Лев., Драма..., 1967, 353); Тарі́фна ста́вка — розмір оплати праці робітника за одиницю часу. Митрофан Юхимович подав.. пропозицію про процентні надбавки на тарифну ставку (Панч, II, 1956, 458); Робітник одержує у вигляді премій не менш як 25 процентів своєї тарифної ставки, коли дільниця, де він працює, не вийшла з нормативів по якості продукції і забезпечила виконання плану на суміжній дільниці (Ком. Укр., 7, 1966, 51).

6. фін. Норма вирахування податку, яку правлять банки з якого-небудь об'єкта фінансового обкладення; норма оплати при здійсненні певної фінансової операції. Встановлено значно зменшені ставки с.-г. податку, причому вони збільшуються на 50% при невиконанні мінімуму трудоднів (Колг. енци., II, 1956, 12); Тепер, при стабілізації карбованця і значному збільшенні капіталів кредитних установ.. ставки кредиту повинні бути переглянуті в сторону зниження (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 231); Банківські ставки по кредитах в «євродоларах» не залежать від ставок, установлюваних у США (Рад. Укр., 20.I 1973, 3).

△ Дискон́тна ста́вка — процент, виплачуваний позичальником капіталу за надану банком позику.

7. на кого — що, перен. Розрахунок, орієнтація у своїх діях, вчинках, планах на кого-, що-небудь. Ганебно програвши ставку на Гітлера, Ватикан переорієнтувався на реакційні сили Америки (Мельн., Обличчя., 1960, 23); — Ти бачиш, куди воно все йде. Зараз ставка на молоко, сало і м'ясо з кожних ста гектарів (Кучер, Трудна любов, 1960, 390); // Те, що намагаються використати в своїх інтересах; той або те, на кого або на що розраховують у досягненні певної мети. Чого ж я мучусь? Чому не вмираю? Бо смерть — моя остання ставка у грі (Коцюб., II, 1955, 264); Реакційний націоналізм став найважливішою ставкою міжнародного імперіалізму в його намірах зупинити поступальний хід світового розвитку (Ком. Укр., 7, 1965, 11).

◇ Ста́вити (робі́ти) ста́вку див. ста́вити, робі́ти.

◆ Очна ста́вка див. о́чний; Ста́вка ві́ч-на́-ві́ч — те саме, що Очна ста́вка (див. о́чний).

СТАВКОВИЙ, а, е. Прикм. до ставо́к. Видивляється на свою красу в ставковій воді поновлений палац (Мирний, II, 1954, 301); Острівки серед ставу. Легенькі, горбаті містки, мов на часиночку перекинуті через вузькі ставкові рукави (Ле, Міжгір'я, 1953, 13); На тому місці, звідки вибирали торф, створили систему ставків. Тепер в колгоспі є нова галузь артільного виробництва — ставкове господарство (Хлібороб Укр., 7, 1969, 34); Всі ці тварини [земноводні], хіба що за винятком ставкової жаби, яка іноді шкодить рибицтву, приносять людині багато користі (Наука., 8, 1958, 4).

СТАВЛЕНЕЦЬ, нця, ч. Те саме, що ста́вленик. — Мені відомо, що в там [у сільраді], дійсно, дехто з непевних людей, ставленців куркулів та, можливо, і викритих у районі негідників (Крот., Сини., 1948, 173).

СТАВЛЕНИК, а, ч. Той, хто дістав посаду за чиеюсь допомогою, протекцією. В трирічній громадянській війні робітники і селяни ліквідували контрреволюційну Центральну раду, вигнали німецьких окупантів та їх ставленика гетьмана Скоропадського, скинули петлюрівську Директорію (Ком. Укр., 12, 1967, 46); Маючи в своїх руках такі могутні засоби, як капітал, преса, радіо, кіно, телебачення, використовуючи своїх ставлеників у профспілках та інших масових організаціях, монополісти вводять народні маси в оману, нав'язують виборцям своїх кандидатів (Програма КПРС, 1961, 29); Велике серце! Ти завжди відкрите і роздаєш ти щедрість і любов... Не знав Галан, що то ввійшли бандити, Що то сам папський ставленик ввійшов (Забашта, Калин. кетяг, 1956, 184).

СТАВЛЕНИЦЯ, і, ж. Жін. до ста́вленик, ста́вленець.

СТАВЛЕННЯ, я, с. 1. Той або інший характер поведінки з ким-, чим-небудь. Я його любив, коли когось цікавить мов ставлення до нього (Ю. Янов., II, 1958, 19); Василина сподобалась Ользі Павлівні своєю мовчазною вдачею і тим, що була беручка до роботи та щира й душевна у ставленні до всіх жінок (Кучер, Трудна любов, 1960, 284); Дівчину зацікавила й збентежила доля Жанни... її ставлення до життя, до почуттів (Дмит., Наречена, 1959, 183); Не слід забувати і про те активно-прихильне ставлення до українського народу, української мови, української культури, яке послідовно виявляли російські революційні демократи XIX ст. — Герцен, Чернишевський, Добролюбов (Рильський, IX, 1962, 126); Жорстокі Юхимові слова наче відкрили їй очі на всю ту жахливу суть і її так само нелюдяного, як оце Юхимове зараз, ставлення до хворої (Головко, II, 1957, 205); Член партії повинен.. боротися за створення матеріально-технічної бази комунізму, бути прикладом комуністичного ставлення до праці (Статут КПРС, 1971, 5).

2. Дія за знач. ста́вити. Ставлення стовпів.

3. Те саме, що постановка 2. Тепер у нас актор живе в декораціях під час усього ставлення картини — не треба костюмерів і реквізиторів до режисерської групи (Ю. Янов., II, 1958, 28).

СТАВЛЯТИ, яю, яєш, недок., перех., розм. Те саме, що ста́вити. [Луке́рія Степа́новна:] Куди ж ото ти ставляєш отого дзиглика, хіба не знаєш, що йому належить бути отутечки? (Кроп., II, 1958, 243); Вона моторно ставляла всячину на столі, посилаючи наймичку принести то те, то інше (Гр., II, 1963, 158); Уже на полі він хортами бистрим Доймає вепра дикого. Або тенета ставляє, полюючи, На зайця положливого (Зеров, Вибр., 1966, 263); Іван ставляє ногу на цівку поваленої деревини (Чорн., Визвол. земля, 1950, 106); Хоче [Павло] хату собі ставляти (Барв., Опов., 1902, 252); До мене.. Ставляй вимоги (Вороний, Вибр., 1959, 56).

Ста́вляти пита́ння, рідко — те саме, що Ста́вити пита́ння (див. ста́вити). — Ставляв [мужик] мені такі питання, що я не знав на них відповісти (Март., Тв., 1954, 290).

СТАВМА, присл. У вертикальному, стоячому положенні. Ставма можна шахву [шафу] винести (Сл. Гр.); Снопи стоять ставма.

◇ Става́ти (ста́ти) ста́вма — те саме, що На дибі става́ти (звобітисся і т. ін.) (див. ді́би). І кінь вороний його ставма ставав, І барсом пораненим раптом стрибав (Рильський, Орл. сім'я, 1955, 159).

СТАВНИЙ¹, а, е. 1. Який має високу струнку постать, міцну будову тіла; поставний. Піднялась висока дівчина, ставна, хороша; коса їй аж до пояса (Вовчок, I, 1955, 86); Олекса неквапливо підвісся з лави, ставний, широкоплечий (Добр., Тече річка., 1961, 173); Вони були нерозлучними друзями, ходили разом на роботу і з роботи, обидва ставні, могутні, сильні (Бурл., Напередодні, 1956, 114); // Гарно й пропорційно складений (про фігуру). Любо глянути на ставну постать Замфірову (Коцюб., I, 1955, 187); Мати милувалася ставною постаттю сина (Чорн., Визвол. земля, 1959, 10); Господиня підвела мене до жінки, яка артистично маскувала свій вік чорним едабом, що робив її фігуру ставною (Панч, На калин. мості, 1965, 61); // Який відзначається правильним, пропорційним співвідношенням частин, витонченістю ліній (про дерева, колонні і т. ін.). Сядемо, любко, з тобою, Де пальми красують ставні (Л. Укр., IV, 1954, 81); Задумливо шепочуться над школою ставні осоки (Збан., Малин. дзвін, 1958, 3); Не встигли Горішні зорі на воді відбитись, Як над Сулою на ставних стовпах Позагорялись нижні, електричні (Вирган, В розп. літа, 1959, 245).

2. риб. Нерухомо укріплений у вертикальному положенні (про рибальську сітку, невід). Ставні неводи, капронові сіті, риболовецькі траулери забезпечують рибалкам великі улови (Знання., 10, 1972, 2).

СТАВНИЙ², а, е. Прикм. до став. Вже вода ставна леліла й стали поскакувати щучки дрібненькі, а в річку струмочок забурчав (Вовчок, Вибр., 1937, 133); Дохла риба плавала коло берегів: в ставок випустили малає і зробили з його смердюче багно; ставна вода була гнила (Н.-Лев., II, 1956, 209).

СТАВНИЙ¹, а, ч., риб. Ставний невід, рибальська сітка або місце, де вони стоять. — Сідай до баркаса, коли такий цікавий. До ставників зараз підемо. І ось ми йдемо до тих ставників.. Стовпи, стовпи, засновані вірвовками та дротами, а на кінці якась мотузья споруда. Я відразу зрозумів — то на рибу (Збан., Мор. чайка, 1959, 102); Дунайські рибалки [виходять].. для перевірки ставників (Знання., 6, 1966, 18).

СТАВНИЙ², а, ч., церк. 1. Великий церковний свіч-

ник. *Я ввійшов у церкву.., висока свічка в ставнику палав* (Щог., Поезії, 1958, 116); *Товсті свічі в трирогому ставникові замиготіли, мовби мали от-от погаснути* (Загреб., Диво, 1968, 236); *У порівн. *Там і там висвічували [берези], мов ставники соборні* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 377).

2. Велика свічка для церковного свічника. *Давала [нянька] чиншу до двора: Ковбас десятків з три Латину, Лавинії к Петру мандрик, Амати в тиждень по алтину, Три хунти [фунти] воску на ставник* (Котл., I, 1952, 180); *Староста привіз з Києва дванадцять здорових ставників з білого воску* (Н.-Лев., VI, 1966, 367); *У порівн. *Скрізь зелень буйна, кучерява! Тільки де-не-де з того кучерявого зеленого моря витикались високо вгору.. тополі, неначе ставники з зеленого воску* (Н.-Лев., VII, 1966, 277).

СТАВНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. ставній¹.

СТАВНО. Присл. до ставній¹.

СТАВОВИЙ, а, е. Прикм. до став. *Густе золото обливає їй ноги, хлюпається, бризкає, блищить краплями проти сонця, заливає цілий яр, як ставова вода* (Н.-Лев., I, 1956, 333); *Розвиток ставового рибного господарства в одним з центральних завдань, що стоять перед народним господарством* (Вісник АН, 8, 1949, 24).

СТАВОК, вка, ч. 1. Те саме, що став. *Були багаті [князь і княгиня], Високі на горі палати, Чималий у яру ставок, Зелений по горі садок* (Шевч., II, 1963, 25); *Серед села Раставиця входить в широкий ставок* (Н.-Лев., II, 1956, 168); *Був вітер, на ставку було буряно, і хвилі по ньому перекочувались одна через одну* (Вишня, I, 1956, 346); *Нагульний ставок; Нерестовий ставок*.

2. Зменш.-пестл. до став. [В и б о р н и й:] *Ой, не кидай мене, моя голубочко, Куплю тобі хатку, і ще сіна жатку, І ставок, і млинок, і вишневий садок* (Котл., II, 1953, 12).

СТАВОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до ставок. *Ой, на ставу, на ставочку Качечка ночує, Не будемо, серце, в парі, Душа моя чує* (Укр.. лір. пісні, 1958, 280); *В гаї Ставочок чистий висихає, Де ти купалася колись* (Шевч., I, 1951, 384); *Попід лісом млин подався у ставочок; Через воду перекинувся місточок* (Щог., Поезії, 1958, 81); *Ставок, власне ставочок на якихось півгектара, був зразу за садочком* (Минко, Ясні зорі, 1951, 87).

СТАВРИДА, и, ж. Морська промислова риба родини ставридових ряду окунеподібних. *Можна приготувати смачні страви і з.. тріски, ставриди, хека та багатьох інших океанських риб* (Знання.., 5, 1974, 16).

СТАВРИДКА, и, ж. 1. Зменш. до ставрида.

2. Те саме, що ставрида. *Давно вже помічено, що акул у морях і океанах супроводжують так звані риби-лоцмани.. Лоцманування властиве й деяким іншим рибам, наприклад, чорноморським ставридкам* (Знання.., 1, 1972, 18).

СТАВРОПІГІАЛЬНИЙ, а, е, церк. Стос. до ставропігії; // Належний ставропігії.

Ставропігійський монастир — те саме, що ставропігія.

СТАВРОПІГІЙСЬКИЙ, а, е, церк. Те саме, що ставропігійський. *Враховуючи велике значення братства у суспільно-політичному житті, патріарх Феофан визнає Київське та Луцьке братства ставропігійськими* (Наука.., 1, 1970, 16).

СТАВРОПІГІЯ, ї, ж., церк. Монастир, що не підлягає місцевій єпархіальній владі, а безпосередньо підпорядкований патріархові або синоду; статус незалежності від місцевої єпархіальної влади. *Патріарх константинопольський Бремія надав їм [братствам] право ставропігії* (Фр., XVI, 1955, 417); *Патріархова відповідь розчарувала киян: він дозволив братство, але не дав йому ставропігії* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 345);

За Катерини II Соловецький монастир дістає ставропігію, він уже не підлягає архангельському єпархіальному відомству (Літ. Укр., 15.VII 1969, 2).

СТАГНАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до стагнації. Стагнаційні явища.

СТАГНАЦІЯ, ї, ж., спец. 1. Застій у виробництві, торгівлі тощо, характерний для капіталістичної економіки.

2. Застій крові у венах.

СТАДАР, я, ч., діал. Пастух, що пасе коней. *Найвеселіший народ конярі, або як їх іще називають — стадарі.. Хоч як паша далеко, а йому все одно* (Хотк., Довбуш, 1965, 88); *Стояв [на майдані] уже старший вівчар.., стадар до коней* (Гжицький, Опришки, 1962, 16).

СТАДІАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до стадії (у 1 знач.). Стадіальна теорія; // Який відбувається за стадіями. *Личинкова фаза всіх наземних напівтвердокрилих має п'ять стадій розвитку і характеризується комплексом ознак: стадіальні, які показують певну стадію і не залежать від виду, і діагностуючі* (Допов. АН, 2, 1961, 234); *Стадіальний розвиток*.

СТАДІАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. стадіальний. Стадіальність розвитку.

СТАДІАЛЬНО. Присл. до стадіальний.

СТАДІЙ, я, ч., заст. Старовинна одиниця виміру віддалі, вперше запроваджена у Вавілоні; дорівнює приблизно 180—230 м — віддалі, яку проходить людина за 2 хвилини. *За обчисленнями Ератосфена, довжина одного градуса меридіана становить 500 стадій, близько 140 км* (Курс заг. геол., 1947, 19).

СТАДІЙНИЙ, а, е. Те саме, що стадіальний. Стадійні зміни; Стадійний розвиток рослин.

СТАДІЙНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. стадійний. Як відомо, основною закономірністю індивідуального розвитку рослин встановлена І. В. Мічуриним.. *стадійність* (Наука.., 4, 1958, 31).

СТАДІЙНО. Присл. до стадійний. *Розвиток рослини від насінини до утворення насіння відбувається стадійно* (Юним мічур.., 1955, 49).

СТАДІОН, у, ч. Комплексна спортивна споруда, яка складається з футбольного поля, майданчиків, бігових доріжок, трибун для глядачів, допоміжних приміщень і признач. для тренувань і змагань з різних видів спорту. *На стадіоні є добре футбольне поле, легкоатлетичний, волейбольний і городошний майданчики* (Рад. Укр., 21.VIII 1949, 4); *В зелену чашу стадіону Людська вливається ріка* (Дмит., Київські кручі, 1962, 174); *У порівн. *Баржа заходить до затону розлога, мов стадіон, ледве вміщається в берегах* (Гончар, Бригантина, 1973, 186); // Про людей, що заповнюють трибуни цієї споруди. *Коли Гриня, як правий захисник команди, вибігає на поле стадіону, то й Віталій, і Сашко, і весь стадіон кричать йому: — Віва Куба!* (Гончар, Тронка, 1963, 117).

СТАДІОННИЙ, а, е. Прикм. до стадіон.

СТАДІЯ, ї, ж. 1. Певний момент, період, етап у житті, розвитку кого-, чого-небудь, які мають свої якісні особливості. *Соціалізм — це в перша стадія комунізму..* (Ленін, 38, 1973, 342); *Історію матеріальної культури людських поколінь ми поділяємо на три основні стадії розвитку: кам'яний вік, бронзовий вік і вік залізний* (Наука.., 3, 1972, 40); *Окремі етапи розвитку рослин, які потребують для свого проходження специфічного для кожного з них середовища, названо стадіями розвитку* (Овоч., 1956, 27); *Під час проходження стадії яровизації рослини не потребують довгого дня* (Техн. культ., 1956, 16); *Зимує плоджерка у стадії гусениць на стовбурах дерев у коконах* (Хлібороб Укр., 5, 1966, 31); *Наталя з ляком побачила, що хвороба перейшла в*

іншу стадію (Донч., VI, 1957, 10); На більшості стоянок пізнього палеоліту під час розкопок знаходять багато розщепленого кременю в різних стадіях обробки (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 18).

2. іст. У стародавніх греків — місце для спортивних змагань.

3. заст. Те саме, що стадій. — Першим відомим нам з давньогрецької історії спортивним змаганням був біг на стадію (192 метри) (Наука., 3, 1967, 42).

СТАДНИЙ, а, е. 1. Який живе стадом, у стаді; який збирається в стадо. Людські стадні групи раннього палеоліту розвивали своє виробництво і знаряддя праці, удосконалювали звукову мову і мислення (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 16); Кулани — стадні тварини. Влітку й на початку осені табун складається з жеребця, самок та молодих тварин одно-дворічного віку (Знання., 3, 1966, 28); Вівці, як відомо, тварини стадні, а тому при правильному формуванні отар можна домогтися ефективності селекції (Хлібороб Укр., 4, 1965, 26); // Власт. стаду, породжений життям у стаді. З усіх методів спаровування птави найбільш поширений метод стадного або вільного спаровування (Птахівн., 1955, 58); Стадний інстинкт.

2. перен. Який визначається несвідомим підкоренням індивідуальної поведінки поведінці юрби. Стадне почуття.

СТАДНИК, а, ч. 1. заст. Пастух (перев. при табуні). Вже панський стадник Опанас, Покинувши товар, що пас, З кишені витягнув сопілку (Греб., I, 1957, 57).

2. діал. Плідник (жеребець або бик) при стаді.

СТАДНИНА, и, ж., діал. Стайня. Один із жандармів пізнав, що вони [коні] походять із стаднини барона (Фр., VIII, 1952, 310).

СТАДНИЦЯ, і, ж., заст. Стайня. Веде коня у стадницю (Сл. Гр.); — А яка була стадниця в старого гетьмана! Які коні там були позаводили! (Н.-Лев., VII, 1966, 282).

СТАДНИЦЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до стадник 1.

СТАДНІСТЬ, ності, ж. 1. Стан і властивість за знач. стадний 1. Цінними якостями, що полегшують догляд за гусьми, в їх стадність і відносна повільність пересування на пасовищах (Птахівн., 1955, 270); Інстинкт стадності.

2. перен. Несвідоме підкорення індивідуальної поведінки поведінці юрби.

СТАДО, а, с. 1. Група тварин (перев. одного виду, віку і т. ін.), об'єднаних з певною господарською метою (для утримання, нагулу, відгодівлі тощо). Без пастуха вівці не стадо (Укр. присл., 1963, 266); Зимом вони [хазари] жили в містах, а навесні виходили з своїми стадами в степ на пасовище (Іст. СРСР, I, 1956, 28); Одинадцять Козиних стад пасеться під доглядом служок сумлінних (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 241); Зеленим верби понад невеличкою болотяною річкою здовж села, в котрій уже плюскоталися стада панських качок (Фр., II, 1950, 362); Тася.. шмигала поміж телятами або врилась серед нескazanного гвалту в гусяче стадо (Коцюб., I, 1955, 320); *Образно. На небі чорна тьма.. По небі стада хмар (Фр., XIII, 1954, 98); *У порівн. Ідуть, ідуть хлопці, самий цвіт, молоді парубки. Ідуть, мов стадо, неначе не знають, куди, на що (Л. Укр., III, 1952, 558); Гонили людей, як стадо овець.. Ішли без думки, без волі, мов справді череда (Кобр., Вибр., 1954, 201); Летіла вверх якась вогнем перейнята шмат, — стадом переляканим шурхалася убік товпа, шелестячи постолами (Хотк., II, 1966, 257); // Взагалі велика група яких-небудь тварин, птахів, риб і т. ін., які тримаються разом. У однім величезнім лісі жило стадо Слонів (Фр., IV, 1950, 100); Почувся згори шум,

одмінний од шуму плавнів, і вони доміркувались, що то пролетіло над ними стадо якихсь птахів, може, диких гусей (Коцюб., I, 1955, 360); Голуби спускаються цілим стадом на тік (Стеф., I, 1949, 48); Олень єдиний врятувався з стада, яке винищила вовча зграя (Трубл., Крила., 1947, 70); Білуха пересувається групами, і стада її налічують до 1000 голів (Наука., 2, 1958, 18); — У січні в морі.. склалась дуже несприятлива промислова обстановка. Перешкоджали часті снігові антарктичні бурі, урагани,.. помітно порідшали китові стада (Веч. Київ, 18.II 1958, 1); // стадами, у знач. присл. У великій кількості. Жовті кози стадами бродять по вулицях (Коцюб., III, 1956, 270).

2. тільки одн. Загальне поголів'я сільськогосподарських тварин того самого виду. При Чернігівській дослідній станції створено експериментальне стадо (Свинар., 1956, 54); Відтворення стада за рахунок власного приплоду — головне джерело поповнення колгоспних ферм поголів'ям (Колг. село, 1.II 1955, 2); Колгоспи і радгоспи.. рік у рік збільшують поголів'я корів і працюють над поліпшенням молочного стада (Колг. Укр., 9, 1961, 26).

3. Перехідна форма суспільної організації, типова для раннього періоду первіснообщинного ладу. Первісне людське стадо раннього палеоліту за своєю організацією було ще близьке до стада людиноподібних мавп, але вже істотно відрізнялось від нього (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 16); Групи сходились і розходились, як сходяться й розходяться стада тварин. Тому такі відокремлені групи стародавніх людей називались первісними стадами (Іст. СРСР, I, 1957, 3).

4. перен., зневажл. Велика неорганізована несвідома група людей. Сказав він [князь] в душі своїй: «Отсе власть моя безпечна! Упоїв я все те стадо, Що вже й не протверезиться» (Фр., XIII, 1954, 14).

◇ Вівці в стаді — про покірних несвідомих людей. [1 - й м о л о д и й х р и с т и я н и н:] Благаємо тебе: дай нам листа до нашої громади, хай простить нас, ми будемо слухняні вівці в стаді.. Святий, велебний отче, порятуй! (Л. Укр., II, 1951, 489); Стадо баранів — про людей, які сліпо, без роздумів ідуть за ким-небудь. — Я хотів запитати, тобто хотів би знати, хто дав право нещасному доповідачеві.. називати його [народ] стадом баранів (Вільде, Сестри., 1958, 475).

СТАДОВИЩЕ, а, с. Збільш. до стадо 1. Лани широкого полі.. де паслись наші череди-гурти й стадовища незлічими, — ті лани і перелogi засіяні тепер білими кістками братів і батьків наших (Морд., I, 1958, 90).

СТАЄНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стайня. Увійшов [Іван] в телячу ставню (Стеф., Вибр., 1949, 194); — Робити Гнідко вже не може, йому б тільки тепла ставня на зиму та м'якої паші у жолоб (Козл., Сонце., 1957, 31).

СТАЄННИЙ, а, е. 1. Прикм. до стайня. На ставнім порозі з'явився хурман (Коцюб., II, 1955, 81); Два дні Юрко томився у Штефана на ставному горіщі в сіні (Козл., Ю. Крук, 1957, 388); // Якого тримають у стайні; признач. для їзди, а не для сільськогосподарських робіт (про коня); виїзний. Дорогою їхало більше як десять їздців на добрих, ставних конях (Фр., VIII, 1952, 288); Він часто уявляв собі свою рідну дочку на зеленій Усатенковій тачанці, запряженій паром ставних коней, що вітром мчать через село... (Воскр., Весна, 1939, 30).

Стаєнна лайка — груба, непристойна лайка. Злість його душить. Грима дверима, перекидає стільці і хоче так крикнути, щоб по всіх хатах заскакала ставна лайка (Коцюб., II, 1955, 59).

2. у знач. ім. стаєнний, ного, ч. Те саме, що ко́нюх. Пан дідич до слуги озвався: «Дай до стайні знати, Там до стаєнного Гриня, Щоб комісарського коня Казав негайно осідлати!» (Фр., X, 1954, 285); Виходячи з стайні, він спинився здивований — один із стаєнних вів на поводі з водопоєю розкішного жеребця (Сміл., Зустрічі, 1936, 29).

СТАЄЧКА, и, ж., діал. Зменш.-пестл. до ста́йка 3. Веде [дівка] коня у стаєчку (Укр.. лір. пісні, 1958, 238).

СТАЖ, у, ч. 1. Тривалість якої-небудь діяльності, праці; кількість років, пропрацьованих кимсь де-небудь. Молодь цікавилася шахтарським стажем доповідача (Ле, С. Голубар, 1950, 77); Мали [вчителі] вже певний педагогічний стаж і досвід (Мик., II, 1957, 545); До колективу Київського академічного театру імені Івана Франка Євген Порфирович [Поноваренко] прийшов актором з десятирічним стажем (Вітч., 11, 1969, 165); // Тривалість перебування членом якої-небудь громадської організації. Право рекомендувати в партію надається членам КПРС, які мають партійний стаж не три роки, як було раніш, а п'ять років (Ком. Укр., 8, 1966, 21); Кандидатський стаж; Профспілковий стаж.

2. рідко. Те саме, що стажування.

СТАЖЕР, а, ч., рідко. Те саме, що стажіст. Інженер-стажер Ельясберг приїхав.. із Тверської технічної школи (Ле, Міжгір'я, 1953, 270); Перебуваючи на становищі стажера [на будівництві], вона більше виконувала роль зв'язкового між виконавцем робіт і десятниками та теслярами (Коцюба, Нові береги, 1959, 44); Навчаються і працюють [у Київському державному університеті] студенти, аспіранти і стажери майже із 80 країн світу (Знання., 10, 1974, 4).

СТАЖЕРКА, и, ж., рідко. Жін. до стажер. Захара супроводжувала ціла група молоді — співробітників по інституту. Серед них була і молода стажерка (Ле, Право., 1957, 229).

СТАЖИСТ, а, ч. Той, хто проходить стажування де-небудь. Гаряче вітали космонавта у своїх виступах аспіранти, стажисти, студенти (Веч. Київ, 19.ІІ 1971, 3).

СТАЖИСТКА, и, ж. Жін. до стажіст. Ольга побурчала на стажистку Ніну за недопалок, знайдений у коридорі (Літ. газ., 16.ХІІ 1960, 4).

СТАЖУВАННЯ, я, с. 1. Проходження іспитового терміну (після закінчення спеціального вузу) перед зарахуванням до штату виробництва, установи і т. ін. Особи, які закінчили вищі технічні навчальні заклади,.. проходять тривале стажування на виробництві (Наука., 9, 1959, 49); // Підвищення кваліфікації в певній установі, навчальному закладі і т. ін. На стажування викликаються ті працівники, які вперше прийшли на прокурорську роботу і не мають певного практичного досвіду (Рад. право, 4, 1960, 77); Українське театральне товариство організувало стажування молодих режисерів республіки в провідних колективах Радянського Союзу (Мист., 1, 1964, 9); Закінчилось наукове стажування, з великою радістю повернувся я на нашу рідну Радянську землю (Знання., 9, 1967, 11).

2. Проходження тими, що навчаються, виробничої практики для набуття досвіду й оволодіння фахом.

СТАЖУВАТИ, ую, уєш, недок. Проходити стажування де-небудь. — Що ж, — цілком серйозно відказала Петрова, — якщо ти справді будеш хорошим лікарем, то я охоче піду до тебе стажувати (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 251); Оленка пригадала.. практичні уроки в київських школах, де вона стажувала (Кучер, Трудна любов, 1960, 274).

СТАЖУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок. Те саме, що

стажувати. В Італію вилетіли молоді співаки.. Це.. — група радянських вокалістів, яка стажуватиметься у знаменитому театрі «Ла Скала» (Рад. Укр., 9.І 1964, 4); Кілька місяців стажувалась Галина біля досвідченої трудівниці (Хлібороб Укр., 10, 1971, 5).

СТАЗ, у, ч., мед. Різке уповільнення або припинення руху крові в кровоносних судинах (перев. у капілярах). При ослабленні руху крові в дрібних судинах може відбутися повне припинення течії крові (стаз) (Курс патології, 1956, 98).

СТАЗА, и, ж., біол. Група, що виконує в угрупованні живих істот спеціальні функції.

СТАЙЕР, а, ч. Спортсмен (бігун, гонщик, ковзаняр і т. ін.), що спеціалізується з бігу тощо на довгі дистанції. — Захищає [Мартин] честь області! А може, й республіки. Чули таке слово — стайер? Оце він! На довгі дистанції бігав... (Ю. Янов., II, 1954, 201); На щойно просохлих від весняних вод бігових доріжках лишили перші сліди шипів стайери і спринтери (Рад. Укр., 9. VII 1963, 1).

СТАЙЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до стайер. Стайерська дистанція.

СТАЙКА, и, ж. 1. заст. Ряд кіп, полукіпків (шпешниці, жита і т. ін.) на полі. — Люблю дивитися, як поле вкривється довгими стайками полукіпків (Н.-Лев., I, 1956, 587); Через лан пшениці, як це їй видно, .. — широкий розлогий степ: хвилюються хліба, по стернях стайками копи (Головко, I, 1957, 340); *У порівн. Село.. стоїть на горбах, наче стайки кіп (Кос., Новели, 1962, 101).

2. рідко. Зменш.-пестл. до стая 3. Злякана стайка куріпок пурхнула з-під копит і опустилась у високих бур'янах (Панч, Гомон. Україна, 1954, 134); Голуби стайкою в'ються над ним [Даньком] (Гончар, Таврія, 1952, 30); Стежкою підіймаються люди — це чужі, не тутешні йдуть на заробітки в Таврію. Ідуть стайками по 5—6 чоловік (Ю. Янов., IV, 1959, 11); *У порівн. Містечко полотняне — Палатки на стерні — Мов стайка голубина, Біліє вдалині (Нагн., Вибр., 1957, 127).

3. діал. Те саме, що стая 2, 4. Коні вороні по стайках стоять (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 291); У середині стоїща в багатьох місцях було поламане вориння, повалені пастиші стайки (Гжицький, Опришки, 1962, 12).

СТАЙНИЧИЙ, чого, ч. 1. заст. Слуга, який завідував конюхами, конюшнями; головний конюх.

2. Те саме, що ко́нюх. Через вигін стайничий прогулював жеребця (Панч, На калин. мості, 1965, 244); Він приходив до стаєнь і допомагав стайничим напувати коні (Сміл., Зустрічі, 1936, 204).

СТАЙНО, присл., рідко. Зграєю. Цвірінчали горобці, дружно, стайно метушилися окіл подвір'я в старих грушах (Смолич, Реве та стогне., 1960, 152).

СТАЙНЯ, і, ж. Спеціальне приміщення, будівля, де тримають коней; конюшня. Мудрий Іван по шкоді: коні вкрали, тоді він стайню зачинив (Укр.. присл., 1963, 393); Заглянув [Аркадій Петрович] до стайні. Там тупали коні та жували обрік (Коцюб., II, 1955, 396); Напоївши коня, він завів його до стайні, кинув у ясла обережок червоноголової конюшини (Стельмах, I, 1962, 487); Колгосп поставив велику нову стайню (Вол., Сади., 1950, 32); *У порівн. Займали [Косар-Косаревичі] простору, мов колгоспна стайня, квартиру на другому поверсі (Загреб., День., 1964, 33); // у знач. збірн. Про коней, що належать кому-небудь. [Г а л у ш к а:] В нього добра стайня в колгоспі, рисаки такі, що, може, і в області таких нема (Корн., I, 1955, 298); // рідко. Те саме, що хлів. Ой не можу в стайні спати, бо рожкочуть свині (Коломійки, 1969, 113); В стайні худіб-

ка стоїть, трухлу солому гризе (Фр., XIII, 1954, 306); Прив'язали корову до жолоба в стайні (Март., Тв., 1954, 249).

◇ **Авгієві стаїні див.** Авгіїв.

СТАКА́Н, а, ч. 1. Складна посудина циліндричної форми, без ручки, признач. для пиття, зберігання рідини і т. ін.; склянка. В хаті було чепурно, чисто. На здоровому миснику видно було кілька фарфорових тарілок та стаканів (Н.-Лев., II, 1956, 408); [З і н ь к о (зносить ящик):] А тут що таке? [Д е м к о:] Усяка посуда: стакани, тарілки (Кроп., II, 1958, 210); Права рука.. тяглася за стаканом із водою (Тют., Вир, 1964, 190); // Така посудина, наповнена чим-небудь; кількість чогось, що вміщається в ній. За стаканом пива або чаю вони багато дечого переговорювали між собою (Н.-Лев., I, 1956, 448); Пан сів на рундуці та й п'є холодну воду стакан за стаканом (Стор., I, 1957, 198); У дворі гудуть саморобні жорна..— Перевиконали, мамо! — радісно повідомила Люба. Вона була вся біла від борошняної пилуки. — Дванадцять стаканів [намололи]! (Гончар, IV, 1960, 52).

2. **військ.** Гільза артилерійського снаряда. Поблизу лежали величезні гарматні стакани. Розглянула [Ольга] ближче — німецькі (Дор., Не повтори.., 1968, 57).

3. **техн.** Назва деяких деталей спеціального призначення, що мають циліндричну форму. Доїльний стакан [доїльної установки] складається в основному з металевого циліндра та гумової трубки (Механ. і електриф., 1953, 498); Стюпа взяв останню пробу і.. вплив розтопленний метал у стакан. Сталь відразу ж застигла (Собко, Біле полум'я, 1952, 9); Буферні стакани.

СТАКАНЕ́ЦЬ, нця, ч. Зменш. до стакан 1. Вона налила у стаканець води (Барв., Опов., 1902, 70).

СТАКА́НЧИК, а, ч. 1. Зменш. до стакан 1. Марина од хвилювання аж на місці не встоїть. Допомагав Тоні: налила в стаканчик з баклаги води. Петро прийняв порошок (Головко, I, 1957, 466); // Невелика посудина циліндричної форми. Паперовий стаканчик для морозива.

2. **розм.** Те саме, що стакан 1. — Та хоч стаканчик випийте! Я вам сюди принесу стакан, — сказала Ватя (Н.-Лев., IV, 1956, 70).

СТА́КЕР, а, ч., **техн.** Пересувний самохідний конвейер, за допомогою якого укладають у штабелі колоди та інші матеріали, що прибувають водними шляхами.

СТАККА́ТО, муз. 1. **присл.** Коротко, уривчасто (як позначення способу виконання музичного твору). *Образно. Раптом із ярової пшениці стаккато: — Пать-пад'юм! — Пать-пад'юм! — Пать-пад'юм! (Вишня, II, 1956, 166).

2. **у знач. ім., невідм., с.** Уривчасте виконання звуків, при якому вони чітко відокремлюються один від одного; протилежне л е г а т о. Найзручніше на сопілці виконувати.. подвійне і потрійне стаккато (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 36); [Л і з а:] Я хочу стати знаменитою [піаністкою].., а ви набиваєте мені голову вашими стаккато, легато, модерато! (Коч., II, 1956, 159); *Образно. Прокидається хвилька, тонко сплескує в борт і розсипається в дрібному стаккато (Ткач, Жди.., 1959, 42).

СТА́КСЕЛЬ, я, ч., **мор.** Косий трикутний парус. Команда кидається піднімати новий стаксель (Довж., Зач. Десна, 1957, 427).

СТАЛАГМІ́Т, а, ч., **геол.** Натічне мінеральне (перев. вапнякове) утворення у вигляді конусоподібного стовпчика, бурульки, гребінця, що виникає на дні підземних порожнин (печер, галерей і т. ін.) внаслідок падіння й випаровування крапель води, насичених кальцитом.

Краплі води стікають із стелі печери і, обриваючись, падають на її дно, вони відкладають вапно у вигляді бурульок, які розміщуються і зверху і знизу.. Ті, що ростуть знизу вгору і прикріплені знизу, зветься сталагмітами (Курс заг. геол., 1947, 131); У товстих віковичних шарах глини, щебеню, сталагмів, якими покрито дно печер, археологи ще й тепер знаходять сліди перебування древньої людини (По заповідних місцях.., 1960, 159); *У порівн. Древа світяться непевним сіро-голубим сяйвом, мов фантастичні сталагміти незвіданих печер (Кол., Терен.., 1959, 240); Веселий стовпчик води, мов маленький сталагміт, б'є з-під землі (Чаб., Тече вода.., 1961, 7).

СТАЛАГМІ́ТОВИЙ, а, е, **геол.** Прикм. до сталагміт. Сталагмітові утворення; // Який має сталагміти, із сталагмітами. Сталагмітова печера.

СТАЛАКТИ́Т, а, ч., **геол.** Натічне мінеральне (перев. вапнякове) утворення у вигляді бурульок, трубочок, що виникає на склепінні й на верхніх частинах стін підземних порожнин (печер, галерей і т. ін.) внаслідок просочування й випаровування крапель води, насичених кальцитом. Вода, що має розчини вапна, відкладає його по стінах печери у вигляді вапняної корки.. Кам'яні бурульки, що прикріплені до стелі і наростають з нижнього краю, називаються сталактитами (Курс заг. геол., 1947, 131); Люблю.., як із склепіння [грота] сталактити намистом скам'янілих сліз звисають і вода на плити по краплі падає униз (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 272); *У порівн. В мечеті було прохолодно й тихо. Приємно пахло степовими травами. Різьблені карнизи з білого мармуру, наче кам'яне мереживо чи сталактити, звисали з стін (Тулуб, В степу.., 1964, 51).

СТАЛАКТИ́ТОВИЙ, а, е, **геол.** Прикм. до сталактит. Біля Брно в підземні печери. Сталактитове царство там. Чарівні фантастичні химери Відкриваються нашим очам (Дмит., Київські кручі, 1962, 150); Сталактитові утворення; // Який має сталактити, із сталактитами. Досі сталактитова печера Абрскіл в Грузії цікавила лише туристів та спелеологів. Та останнім часом було помічено, що специфічні умови печерного мікроклімату сприяють лікуванню певних хвороб (Веч. Київ, 12.I 1968, 4).

СТАЛЕ... Перша частина складних слів, що відповідає слову сталь у 1 знач., напр.: с т а л е а л ю м і н і є в и й, с т а л е в и п у с к н и й, с т а л е м а т е р і а л и, с т а л е п о д і б н и й і т. ін.

СТАЛЕБЕТО́Н, у, ч. Цементний бетон у суміші із сталевими ошурками. Штучні будівельні матеріали — бетон, сталебетон..— завоювали загальне визнання (Наука.., 5, 1962, 29); // збірн., розм. Конструкції, деталі і т. ін. з цього матеріалу.

СТАЛЕБЕТО́ННИЙ, а, е. Прикм. до сталебетон; // Зробл. із сталебетону. Сталебетонні конструкції.

СТАЛЕБЕТО́НОВИЙ, а, е. Те саме, що сталебетонний.

СТАЛЕВА́Р, а, ч. Кваліфікований робітник, який варить, виплавляє сталь. Коли Марко Арт'омов уже був сталеваром, він завжди варив якісну сталь (Чорн., Визвол. земля, 1950, 112); Сталевар чотири варки Розлив з гарячого ковша (Воронько, Три покоління, 1950, 6).

СТАЛЕВА́РИТИ, рю, рш, **недок., рідко.** Бути сталеваром; варити, виплавляти сталь. Секретар партбюро.. довгий час сталеварив (Роб. газ., 28.I 1965, 1); Стукнуло мені.. тридцять літ, і пішов тридцять перший, сталеварю собі коло печі (Ю. Янов., II, 1958, 242).

СТАЛЕВА́РІННЯ, я, с. Варіння, виплавка сталі. Поширення швидкісного сталеваріння було спрямоване на скорочення тривалості плавки (Чорна метал. Укр.,

1957, 75); Застосування кисню створило умови для ще більшої інтенсифікації процесу сталеваріння (Роб. газ., 16.I 1962, 1).

СТАЛЕВАРКА, и, ж., рідко. Жін. до сталевар. *Образно. Сталь полляєш у нові ковші... Сталеварко моя моторна, ти [Україно] у моїй завжди у душі (Рудь, Дон. зорі, 1958, 71).

СТАЛЕВАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сталевар. [М а - ц ь к о:] Сталеварська кров дала себе знати. Справді, як же вам не соромно, дочка сталевара, а ніколи розтопленої сталі не бачили (Собко, П'єси, 1958, 266); Полилася з мартенів криця, — Світла, як сталеварська слава, Як та радість на смуглих лиць (Гойда, Угор. мелодії, 1955, 21); // Признач. для сталевара. Сталеварський кашкет.

СТАЛЕВАРЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до сталевар. — Сталеварчик, — промовляє батько, дивлячись, як малюк прилаштовує до очей скельця (Літ. Укр., 4.X 1968, 1).

СТАЛІВІЙ, а, е. 1. Прикм. до сталі¹. Тонкий сталевий лист іде на автомобільні і тракторні заводи (Вишня, Весна..., 1949, 25); Сталевий зливоч; // Зробл. із сталі. — Най скаже [хлопець] цареві, щоб зробив сталевий плуг, сталеву борону і сталеве ярмо (Калин, Закарп. казки, 1955, 76); З берега до берега було перетягнуто міцний сталевий трос (Трубл., I, 1955, 97); За рядом ряд ідуть на битву в сталевих касках юнаки (Сос., II, 1958, 247); *У порівн. Про колишню, ще недавно недолюбисть нагадував тільки надто тонкий стан та тонкі, хоч і міцні, немов сталеві, ноги (Л. Укр., III, 1952, 664); // Стос. до виробництва й обробки сталі. Урал! Опорний край держави, Сталевих діл коваль-митець, Ровесник вікової слави І слави нашої боєць (Мал., Серце..., 1959, 217); Сталевий трест.

Сталєва траса — про залізницю. Продуктивність праці трудівників сталевих трас зросла (Веч. Київ, 3.XI 1967, 1); Сталєвий кінь — про трактор. Потужний сталевий кінь став символом нового соціалістичного села (Рад. Укр., 1.IV 1959, 1); Всіх вразив виступ трактористки..., яка вже третє десятиліття обробляє артільні поля сталевим конем (Хлібороб Укр., 9, 1969, 19); Сталєвий птах; Сталєва птиця — про літак. Сталевих птиць у грізній високості я чую рев... (Сос., II, 1958, 177).

2. перен. Кольору сталі; світло-сірий із сріблястим полнском. Покій фабриканта.. Стеля, груба й двері — білі. Шпалери.. холодного сталєвого кольору (Л. Укр., IV, 1954, 233); У відчинених навстіж дверях кімнати видно постаті військових і між ними стирчить стрижені жачком голова Яцуби в сталевій своїй сивині (Гончар, Тронка, 1963, 106); Блакитне небо у хмарках І широчінь Дніпра сталєва (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 25); *У порівн. Очі блищали холодним, немов сталевим блиском (Фр., VI, 1951, 241).

3. перен. Міцний, могутній. О Львово, обитель лева! Пророком народ твій був. Він силу твою сталеву Ще з давніх-давен відчув (Забашта, Вибр., 1958, 90); Сталєві м'язи; // Непохитний, незламний; стійкий. Сталєва радянська вітчизна, нікому не зрушить її (Тер., Ужгород, 1946, 7); Ніякі катування не зламали сталєвої вірності радянських солдатів (Перв., Невигадане життя, 1958, 311); Сталєва воля; // Твердий, суворий (про голос). — Р-раз!.. Д-два!!! Трри!!! — гримить його сталєвий голос (Мик., II, 1957, 64); // В якому відчувається твердість, суворість. — Один був [син], і того спалили [фашисти], — з сталєвою ноткою озвався єфрейтор (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 190); // Впевнений (про ходу, крок і т. ін.). Молодь йде сталєвим кроком, Попереду комсомол (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 24); // Спов-

нений недоброзичливості (про погляд); холодний. Сталєвий погляд.

СТАЛІВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до сталєвий 2, 3. Вперше бачить Степура Дніпро.. Сподівався побачити його світлим та сонячним, у розливі блакиті, а він ось з'явився перед ним у важкій сталєвості надвечір'я (Гончар, Людина..., 1960, 164).

СТАЛІВО. Присл. до сталєвий 2. Промінь окреслює квадратну голову, шкірянка на плечах сталєво блищить (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 25); Колючі дроти темніють по всьому перешийку від заводей Сиваша і до Перекопської затоки, що сталєво поблискує на заході (Гончар, II, 1959, 389).

СТАЛІЛИВАРНІЙ, а, е. Стос. до лиття сталі. Багаторічна практика незаперечно показує, що тільки маючи потужну сталіливарну промисловість..., можна повною мірою задовольнити безперервно зростаючі вимоги (Наука..., 5, 1962, 33); Віктор дістав книжки про роботу сталіливарного цеху (Донч., V, 1957, 365).

СТАЛІЛИВАРНИК, а, ч. Робітник, який відливає сталь; фахівець із сталіливарної справи.

СТАЛІЛИВАРНЯ, і, ж. Цех, де відливають сталь.

СТАЛІПЛАВИЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до виплавки сталі. На Україні проводяться важливі дослідження в галузі сталіплавильного виробництва (Розв. науки в УРСР..., 1957, 432); Прискорюються темпи впровадження нової техніки і досконалішої технології.. в сталіплавильних цехах (Наука..., 4, 1957, 12).

2. Признач. для виплавки сталі. Важливими умовами збільшення обсягу виплавки сталі є швидкісне будівництво нових сталіплавильних агрегатів великої продуктивності (Ком. Укр., 6, 1960, 24); Вдосконалення способів завалювання металолому в сталіплавильні печі дасть можливість значно скоротити тривалість плавки (Роб. газ., 11. XII 1974, 2).

СТАЛІПЛАВИЛЬНИК, а, ч. Робітник, який виплавляє сталь; фахівець із виплавки сталі. Сталіплавильники заводів УРСР на кінець другої п'ятирічки виплавляли сталь різних сортів, яка використовувалась у всіх галузях народного господарства (Чорна метал. Укр., 1957, 77); Успішно завершилося змагання українських сталіплавильників (Рад. Укр., 31.XII 1973, 1).

СТАЛІПРОКАТНИЙ, а, е. Стос. до прокату сталі. Серед сталіних матеріалів найпочесніше місце займає сталіний прокат. Сталіпрокатна справа — найбільш розвинута галузь металургійної промисловості (Наука..., 5, 1962, 34); Тут [у Сан-Паулу] ливарні та сталіпрокатні заводи, текстильні, трикотажні, джутові фабрики.. та інші підприємства (Дмит., Там, де сяє..., 1957, 49); Сталіпрокатний цех.

СТАЛІПРОКАТНИК, а, ч. Робітник, який обробляє сталь способом прокатування.

СТАЛІРОЗЛИВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для розливання сталі. У конверторному цеху.. застосовано нову технологію набивання сталірозливальних ковшів напівжирними ливарними пісками (Роб. газ., 9.I 1964, 2).

СТАЛІРОЗЛИВНИЙ, а, е. Те саме, що сталірозливальний. Після денної зміни червоний куток мартенівського цеху.. заповнили майстри, сталевари, їх підручні, машиністи завалочних машин та сталірозливних кранів (Роб. газ., 30.I 1963, 1); Метал — продукт колективної праці. Від екскаваторного ковша з рудою і до сталірозливого ковша тисячі людей сприяють його народженню (Рад. Укр., 23.XII 1973, 3).

СТАЛІТОПНИЙ, а, е, заст. Сталіплавильний. Він роздмухував сталітопні печі, ясні, як саме сонце (Чорн., Визвол. земля, 1950, 217).

СТАЛЕТОПНИК, а, ч., заст. Сталевар. У Магнітогорську відкрилася всесоюзна нарада доменників і сталетопників (Рад. Укр., 18.V 1946, 1).

СТАЛЕТОПНЯ, і, ж., заст. Сталеливарня. Зачинали [Столярови] своє.. мистецтво [слюсарство] на перших заволзьких та приуральських ливарнях і сталетопнях (Смолич, Світанок.., 1953, 78).

СТАЛІЙ, а, е. 1. Який не змінюється, зберігає той самий склад, розмір, однакову форму, величину і т. ін.; незмінний, постійний. Наука встановила, що земна кора дуже неоднорідна. На одних ділянках вона дуже стала і зазнавала протягом великих геологічних проміжків часу тільки незначних піднять і знижень (Наука.., 7, 1955, 33); Поняття нестисливості рідини полягає в тому, що густина її стала (Курс мат. анал., II, 1956, 203); Кристали — це нормальна стала форма речовини в твердому стані (Наука.., 10, 1956, 12); Мчить Віталік мототцикл по своїй степовій орбіті. Все незмінне, лінії обрію сталі, один він.. рухається серед цих устояних просторів (Гончар, Тронка, 1963, 227); // Який не знає коливань, не піддається змінам; стійкий. Меліорація дає змогу, по-перше, підвищити родючість землі, по-друге, одержувати сталі, гарантовані врожаї (Ком. Укр., 12, 1968, 6); Стала ціна; // Урівноважений (про вдачу). Мати з більш сталим характером, з складною, тонкою і глибокою душевною організацією (Коцюб., III, 1956, 286).

△ **Стала величина**, мат.— те саме, що Постійна величина (див. постійний). Ті величини, що зберігають незмінним своє значення, називаються сталими (Алг., II, 1957, 30); **Стала рівновага**, фіз.— стійка рівновага, в якій тіло перебуває під дією рівних між собою протилежно спрямованих сил; **Сталій наголос**, лінгв.— те саме, що Постійний наголос (див. постійний). Сталий наголос.. у словах на -иння: бобовиння, жабуриння (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 492).

2. у знач. ім. стала, лої, ж., спец. Постійна, незмінна величина у низці тих, які змінюються. Чим більша діелектрична стала діелектрика, тим більша ємність конденсатора (Курс фізики, III, 1956, 42); Швидкість, з якою розпадаються радіоактивні елементи, дуже різна. Вона характеризується так званою радіоактивною сталою, що показує, яка частина загального числа атомів радіоактивного елемента розпадається за 1 сек (Заг. хімія, 1955, 158).

3. Який не припиняється, не переривається, триває весь час; безперервний. Усі райони країни матимуть хороший і сталий зв'язок і будуть охоплені сіткою взаємозв'язаних телевізійних станцій (Програма КПРС, 1961, 63); Економіка зрілого соціалізму розвивається у відповідності з рішеннями XXIV з'їзду партії і забезпечує динамічне, стає зростання суспільного виробництва, підвищення його ефективності (Ком. Укр., 6, 1975, 31); // Який не минає, не залишає кого-небудь (про стан, почуття і т. ін.). Пам'яті сталій покірنا, з чутливою матір'ю схожа; Подруга муз, на землі Римом зветься вона (Зеров, Вибр., 1966, 397); Лікарі не були впевнені в сталому поліпшенні стану хворого (Сміл., Сад, 1952, 307); Прощай, натхнення стає Малого труду (Пушкін, 6. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 222).

4. Розрахований на довгий час, признач. для тривалого функціонування; не тимчасовий. У театрах режисери звичайно працюють із сталим складом акторів, повторюючи постановки п'єс протягом цілого ряду років (Довж., III, 1960, 158); Досвідчене око могло помітити одразу, що ця громіздка, неохайна колона, розтягнувшись на кілометр чи й більше, не являє собою сталу бойову одиницю, а що вона сформувалася наспіх з решток різних, дець розгромлених частин (Гончар,

III, 1959, 449); // Який є постійним атрибутом кого-чого-небудь; завжди наявний, неодмінний. Чому, сформувавшись з атомів, речі ніколи Нас не вражають раптовою зміною сталих кольорів? (Зеров, Вибр., 1966, 182); Усе на світі не постійне — Ані буття, ні почуття, Лиш поривання.. Є сталим символом життя (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 56); // у знач. ім. стале, лого, с. Те, що відзначається постійністю. Багатство живописання людської особи не перетворюється [у творах Л. Толстого] в самоціль; у мінливому письменник вміло показує стале, типове (Рад. літ-во, 1. 1961, 46).

△ **Сталій епітет**, літ.— те саме, що Постійний епітет (див. постійний); Сталі кадри — постійний склад працівників певної організації, установи, певного підприємства і т. ін.

5. Який протягом тривалого часу не змінюють (про місце проживання, роботу, посаду, заняття і т. ін.). Маниного сталою адресу [сталої адреси] поки ще нема (Л. Укр., V, 1956, 20); Петро Петрович тільки що скінчив університет і ще не мав.. сталої роботи (Сам., II, 1958, 230); Сталих посад у нас в комісії дуже мало і сподіватись на якусь вільну — дуже трудно (Коцюб., III, 1956, 124); Набув [Захар] сталої спеціальності (Ле, Право.., 1957, 231).

6. перен. Твердий, непохитний. Най реве навколо бу-ря, усе грізно крушить, Валить скелі, лама дуба, зем-лю з місця рушить, — Сталий, певний, як мур-камінь, край наш не загине..! (Граб., I, 1959, 270); Нова влада завжди намагається запозичити у старій все перевіре-не, стає, нехитне (Загреб., Диво, 1968, 95); // Який надійно забезпечує існування, розвиток чого-небудь. Маєш усе це признати, як хочеш на сталій основі Світ утвердити і вічну тривалість йому забезпечити (Зеров, Вибр., 1966, 184); Невпинне зростання промислового і сільськогосподарського виробництва становить міц-ну і сталу базу неухильного піднесення добробуту і куль-турного рівня трудящих республіки (Ком. Укр., 12, 1965, 16); // Остаточно визначений, сформований (про погляди, поняття і т. ін.). Вона [газета] взагалі неціка-ва, без сталою напрямку (Коцюб., III, 1956, 293); Я знаю поліцію, уже встиг при різних нагодах чи него-дах виробити собі стає і цілком певне поняття (Хотк., II, 1966, 359); Треба було обмірковувати справу як слід, щоб уже мати на зборах одну якусь і сталу думку і один певний план (Головко, II, 1957, 260).

СТАЛІТИ, лю, лиш, недок., перех. 1. Наварювати сталлю і гострити що-небудь. Не буду сокири сталити (Номис, 1864, № 5144); // Заварювати сталлю тріщини, отвори в чому-небудь металевому. Тихо вимовив [батько]: «Зроблю. В замок попав важкий снаряд, Але як-небудь засталою». І він ставив (Воронько, Три покоління, 1950, 69).

◇ **Сталіти зуби на кого—що—** те саме, що Гостріти зуби (див. зуб).

2. Те саме, що гартувати. *Образно. І хочеться ли-ше добро творить, Йти в бій, не опускаючи забрала, І слово-меч на ворога ставить (Забашта, Квіт.., 1960, 34); Богатир сказав народу: — То ж я з ваших рук не воду, а народну мудрість пив, не в огні — в народній силі всепоборний меч ставив (Забіла, Малим.., 1958, 37); І юність одпливала, як пліт, І вже прийшов нато-мість Суворий досвід сивих літ, Ставить мою свідо-мість (Перв., II, 1958, 245).

◇ [Громадою] обух сталить — готуватися до зброй-ного повстання (слова Т. Г. Шевченка з поезії «Я не нездужаю, нівроку»). А щоб збудить Хиренну волю, треба миром, Громадою обух ставить; Та добре виго-стриє сокиру — Та й заходитьсь вже будить (Шевч.,

II, 1963, 320); *Царські упадуть чертоги, І правда кривду спопелить, Коли навчиться люд убогий Громадою обух сталить!* (Рильський, I, 1956, 359).

СТАЛИТИСЯ, люся, лішся, *недок.* 1. Те саме, що гартуватися. *Щаслив, хто.. в бою, наче сталь в огні, сталитьсся!* (Фр., X, 1954, 200); *Сталилась грізна сім'я В вогнях боїв кривавих* (Ус., Дорогами.., 1951, 121); *Скажи, де сила та взялась, Де кріпнула, сталилась..?* (Мисик, Верховіття, 1963, 100).

2. Пас. до сталіти 1.

СТАЛІНІТ, у, ч. 1. Литий твердий сплав, який застосовують перев. для наплавки на леза металорізальних інструментів, на деякі деталі машин і т. ін. для підвищення їх зносостійкості. *Розповідаючи про тверді сплави, доцільно показати учням зразки інструментів, напавлених сталінітами* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 49); *Кузов автомашини зроблено з сталініту, і важить він в три рази менше, ніж такий же кузов з металу* (Веч. Київ, 16.IX 1958, 1).

2. Підвищеної міцності й теплостійкості загартоване скло, яке застосовують для автомобілів, літаків, для скління вітрин і т. ін. *На радянських скляних заводах вже давно виготовляють «сталініт» — небитке загартоване скло, пружне, як стальна пружина* (Таємн. вапна, 1957, 89); *Вітрове скло [автомобіля] виготовляється із спеціальних сортів — тришарового скла.. і загартованого скла «сталініт»* (Наука.., 10, 1961, 27); *Будівля палацу — унікальна. Вона зведена з алюмінієвих перепльотів і скла. Каркас виготовлений із збірного залізобетону. Величезні потужні двері — із сталініту* (Рад. Укр., 22.X 1959, 3).

СТАЛІСТЬ, лості, ж. Властивість за знач. сталій 1, 3, 4. *Не навчений, а зіпсований Європою, Головань схилився перед її розумним практицизмом, державною сталістю* (Стельмах, II, 1962, 164); *Логічні форми і закони мають стійкість, сталість* (Логіка, 1953, 6); *Сталість радянської валюти обумовлюється соціалістичною системою господарства, неухильним піднесенням економіки* (Наука.., 3, 1961, 9).

△ Закбн сталості складу див. склад¹.

СТАЛКА, **СТАЛЬКА**, и, ж., розм. 1. Довга вузька смуга. *Підлога була застелена сталками вибіленого полотна, і Громський з жахом глянув на свої не дуже чисті туфлі* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 352); *Блискавично махнув [Юхим] сталькою віжок раз, удруге* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 342); // *Довгий ряд чого-небудь; // Низка, разок (про намисто). Сталка намиста* (Сл. Гр.).

2. Пасмо (довгого волосся, ниток і т. ін.). *На лобі в неї рівний проділь, коси заплела в дрібні сталки, в коронку виклала їх на голові* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 101); *Батіг у чотири сталки* (Сл. Гр.).

3. Шар чого-небудь; пласт. *По мілководді скрізь розляглося широколисте латаття, вкрило воду листом в три сталки* (Н.-Лев., I, 1956, 103).

4. заст. Сталева пластинка в корсажі. *Її пальці прохи тремтять, коли вона поправляє на собі заржавілі сталки. Ох, боженьку, як це так, що мама була колись ще стрункіша від неї* (Вільде, Винен.., 1959, 17).

СТАЛО. Присл. до сталій 3, 5, 6. При правильному положенні звинта холостого ходу двигун має працювати бездимно і стало (Зерн. комбайни, 1957, 182); *Я собі відреставрував [відремонтував] хатину, що тато купив був від емігранта, і там буду стало мешкати* (Стеф., III, 1954, 238); *Плющ їй дав життя, він обіймав, Боронить від негоди стіну голу, Але й руїна стало так тримає Товариша, аби не впав додолу* (Л. Укр., I, 1951, 208).

СТАЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, *спец.* Наносити тонкий шар сталі за допомогою електролізу.

СТАЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, *спец.* 1. Покриватися тонким шаром сталі при електролізі.

2. Пас. до сталювати.

СТАЛЬ¹, і, ж. 1. Твердий ковкий метал сріблесто-сірого кольору, що становить собою сплав заліза (основа) з вуглецем та іншими домішками, які вводяться для потрібної зміни якості; криця. *Сталлю називається сплав заліза з вуглецем, в якому вуглецю міститься не більше як 1,7 %* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 37); *Венера зачала бламати І за Енеєчка прохати, Вулкан йому щоб допоміг: Енеєві зробив би зброю Із сталі, міді, золотую* (Котл., I, 1952, 208); *Полковник Чубенко повернувся знову до печі — варити сталь* (Ю. Янов., II, 1958, 242); *Вслухайтесь, друзі, в дужий гомін, вдивляйтесь пильно в світлу даль, — то пламенів саяво домен, то із мартенів лється сталь* (Гонч., Вибр., 1959, 52); *Вуглецева сталь; Космічна сталь; Легована сталь; Ресорна сталь; *Образно. Санки летять під білії намети ялин лапятих, поміж колонади струнких, поважних сосен, через ріки, у сталь заковані* (Л. Укр., I, 1951, 312); *Сталь і ніжність, любий мій, повднатъ в собі зумій* (Тич., II, 1957, 7); *У порівн. *Загриміли акорди, міцні, як сталь* (Н.-Лев., III, 1956, 305); *Твердим якимось, як сталь, голосом сказав [Василь]: — Марусю! Я вбив князя* (Хотк., I, 1966, 119); *Блиснули довгасті сірі, мов сталь клинка, очі* (Стельмах, II, 1962, 158); // перен. Про колір, який нагадує цей метал. *Один ворон уповільнив літ, ніби завмер на місці, потім пішов боком і, блиснувши чорною сталлю, ринув головою вниз* (Тют., Вир, 1964, 139).

△ **Бесемєрівська сталь** — сталь, яку одержують продуванням крізь розтоплений чавун кисню, що випалює наявні в чавуні домішки; **Булатна сталь**, заст. — високого гатунку й особливого гарту сталь з узорчастою поверхнею; булат. *У порівн. *Та невже ж то пісня лебедина.. То заграв саяно як перлина, ..То дзвенить, немов булатна сталь* (Нагн., Пісня.., 1949, 108); **Дамаська сталь див. дамаський**; **Калібрована сталь див. калібрований**; **Кутова сталь див. кутовий**; **Мартенівська сталь див. мартенівський**; **Молібденова сталь див. молібденовий**; **Нержавіюча сталь див. нержавіючий**; **Спокійна сталь див. спокійний**; **Сталь-сріблянка** — шліфувана й полірована сталь різних марок. *Буде збільшено випуск каліброваної сталі і освоєно виробництво шліфованої сталі-сріблянки* (Роб. газ., 24.I 1965, 2).

2. збірн. Сталеві вироби, конструкції, сукупність сталевих предметів, машин і т. ін. *І от ми в останньому залі. Тут мармур, і бронза, і сталь, З гвардійського прапора Ленін Задумливо дивиться в даль* (Нагн., Вибр., 1957, 372); // перен. Про холодну зброю, снаряди, кулі, осколки і т. ін. *І шевську смолу прикладає [Япид до рани], Но все те трохи помагає.. Обценьками питаєсь, кліщами, Крючками, щипцями, зубами, Щоб вирвать проклятуцу сталь* (Котл., I, 1952, 285); *Лунають удари сталі об сталь. Шумить стадіон, захоплений вправністю майстрів штикового бою* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 88); *Мій стяг! Моя червона птиця, Усе з тобою оживає.. Вже бачу: стоїмо по груди В траншеях в крижаній воді. Ані хвороби, ні простуди, Ні сталь — не брали нас тоді* (Гончар, IV, 1960, 26); *Фашистські орди топчуть жито, в Дніпрі їх коні воду п'ють... І на землі, що сталлю збита, такий ще вітер не шумів* (Сос., II, 1958, 170).

СТАЛЬ², і, ж., діал. Сталка, сталька.

СТАЛЬКА див. сталка.

СТАЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що сталевий. *З куска сталі можна виготовити сталні пластинки і навіть*

дуже тонкі листочки завтовшки 0,003 мм (Фізика, II, 1957, 14); В артільному дворі хтось ударив у стальну рейку, сповіщаючи цим, що робочий день закінчився (Тют., Вир, 1964, 204); Брови його закошлатились, а очі стали стальними (Чаб., Катюша, 1960, 86); Сорочка, як взагалі у гуцулів, мала широкі рукави, але навіть вони не могли укрити вузлів стальних м'язів (Хотк., Довбуш, 1965, 33); Тендітне дівча, а дивися — усі Позаздрили б, мабуть, Стальній її волі... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 47); Кроками стальними йдуть вони невпинно (Сос., Щоб сади..., 1947, 15); Ніколи не забудеться громадянський і поетичний подвиг Максима Рильського в роки війни з фашизмом, коли його вірш зазвучав такими, майже не властивими йому доти стальними.. тонами, що не міг не потрясати навіть байдужі до поезії душі (Не ілюстрація..., 1967, 88); *Образно. Два роки стальна завірюха мете, Сховалося сонце надій золоте За чорні дими, що плывуть над землею (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 210); *У порівн. Якась потужна, мов стальна, рука як гримне м'я [мене] в лице!.. (Фр., XIII, 1954, 68).

Стальна траса — те саме, що Сталєва траса (див. сталєвий); Стальний кінь — те саме, що Сталєвий кінь (див. сталєвий). Орю, орю, орю, мамо, Колективні гони. Розтяглися скрізь по полю Та й стальні коні (Укр.. лір. пісні, 1958, 588); Стальний птах; Стальна птіця — те саме, що Сталєвий птах; Сталєва птіця (див. сталєвий). Летять над селами й містами стальні вітчизни птіці (Сос., I, 1947, 146).

◇ Стальні нерви див. нерв.

СТАЛЬБОВАННИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до сталювати.

СТАЛЬОВИЙ, а, е, заст. Сталевий. Купи коня вороного І сидельце на його [на нього]; Стальовую шаблечку [шабельку] І пістолів парочку (Укр. поети-романтики..., 1968, 163); Підійшов [Якір] до Степана і, прямо-прямо дивлючись [дивлячись] йому в вічі, сказав стальовим голосом: — Одпусти... (Хотк., I, 1966, 66).

СТАМЕСКА, и, ж. Столярний інструмент для видовбування отворів і заглиблень у дереві, для зачищення, підрізки і т. ін. дерев'яних виробів, що являє собою насажену на рукоятку сталеву пластинку різної ширини з одним нагостреним кінцем. Стамески.. за формою розрізняють плоскі, півкруглі і круглі (Стол.-буд. справа, 1957, 99); З дитинства Анатолій звик мати справу з рубанком, стамескою і назавжди полюбив веселий шум стружки, запах сосни (Веч. Київ, 29.VI 1957, 2).

СТАМЕСКОВИЙ, а, е. Прикм. до стамеска. Стамескова рукоятка.

СТАН¹, у, ч. 1. Тулуб, корпус людини; торс. Бо, сліпі, не знають, Бо не бачать, що є брови Чорні, карі очі, І високий стан козачий, І гнучкий дівочий (Шевч., I, 1951, 156); Ломицькому чомусь уявилося..., що в одчине-ні високі двері от-от вступить незабаром Маруся.. в прозору серпанку, що хвилями вкривав її стан (Н.-Лев., VI, 1966, 75); От!робота вже й скінчена. Швачка встала, випростала свій зігнутий стан (Л. Укр., III, 1952, 473); Просолена потім майка туго облягала широкий, з борозенкою вздовж спини, парубочий стан (Стельмах, II, 1962, 407); Вона стояла.. в темно-зеленій армійській сукні, що тісно облягала її стан (Гончар, III, 1959, 396); *Образно. На твоїй [Волги] могутий стан високих гребель пояси кладе народ-титан (Гонч., Вибр., 1959, 238); // Те саме, що талія¹. Шапка [у козака] червона, з сап'яну чоботи; Пояс по стану гнучкому повитий (Щог., Поезії, 1958, 341); Я окинув очима його постать: плечі широкі, стан тонкий (Н.-Лев., VII, 1966, 263); На спині [в панка] був справжній горб — аж од самих плечей до тонкого, перегнутого стану... (Мирний, I,

1949, 253); З натовпу вийшов, прямуючи до столу, худющий, трохи сутулуватий юнак, міцно перетягнутий поясом у стані (Гончар, II, 1959, 228); // перен. Простовбур дерева. По діброві вітер виє, Гуляє по полю, Край дороги гне тополлю До самого долу. Стан високий, лист широкий — Нащо зеленіє? Кругом поле, як те море Широке, синіє (Шевч., I, 1963, 55); Обсипає верба віти, Станом поника... (Граб., I, 1959, 334); Андрій затримався біля своєї яблуні і, діставши кишенькового ножа, зрізав деякі непотрібні паростки на її міцному стані (Гур., Наша молодість, 1949, 227); Гей, струнка тополя в полі Пишавтяться станом... (Шпак, Вибр., 1952, 81); Як він любив твоє листя.., Кору біляву і стан твоїй стрункий (Шпорта, Вибр., 1958, 288).

Високий станом — високий на зріст. Серед села вдова жила У новій хатині, Білолиця, кароока І станом висока (Шевч., I, 1963, 158); І брови йому чорні, й уста рум'яні, і станом високий (Вовчок, I, 1955, 112); З стану який — якийсь на зріст, зростом, постаттю. — Та вже ж і синок у Василя Семеновича, — сказано:.. — батько, як дві каплі води. Такий з лица, такий з стану (Мирний, I, 1949, 205); Рівний станом — стрункий, не сутулий. Кайдашеві сини були молоді парубки, обидва високі, рівні станом (Н.-Лев., II, 1956, 264); Тонкий станом — не товстий, з тонкою талією. Слідком за князем Домініком вийшов молодий Конецпольський, ще зовсім молодий магнат, височенький, тонкий станом (Н.-Лев., VII, 1966, 220).

◇ Гнүти стан — те саме, що Гнүти горб (див. горб). Між багатирками й такі часом бувають.. Виросте в розкоші та в достатках; само ніколи не гнуло свого стану, не кололо білих рук.., — все те наймишки... (Мирний, I, 1949, 356); На стану стати, заст.: а) вирости. Став на стану — ні к лавці, ні к столу (Укр.. присл., 1963, 441); б) те саме, що На порі стати (див. порі); в) відновити колишнє здоров'я, самопочуття і т. ін. Хоч у домовину клади, неначе він год нездужав; а тепер знову на стану став (Сл. Гр.).

2. заст. Те саме, що станик 1. — Ой дам тобі, подруженько, на стан полотенця. Та не стій ти з моїм милим, не ріж мого серця! (Сл. Гр.); Опанас.. взяв з лави її драгу кофту, в якій одпоров стан і носив замість піджака.., надів її вже в сінях (Кос., Новели, 1962, 76).

СТАН², у, ч. 1. Місце тимчасового розташування; стоянка, табір. Із шумом підходить до пальм караван, Веселий в їх тіні розкинувся стан (Лерм., Вибр., перекл. за ред. Рильського, 1951, 76); В ярку огні.., а круг огнів бандитів стан. Сидить, задумався глибоко їх чорновусий отаман (Сос., I, 1957, 416); // Тимчасова стоянка військ; військовий табір. На щит Палланта положили.. Із бою потаскали в стан (Котл., I, 1952, 259); До самого смерку бились козаки та пани на герцях. І тільки чорна ніч розвела ворогів на обидва боки.. Козаки вернулись до свого стану (Н.-Лев., VII, 1966, 242); — На другий день.. до стану нашого партизанського приходе [приходить] кума моя (Баш, На землі.., 1957, 65); // Місце тимчасового розташування польових, мисливських і т. ін. бригад у період сезонної роботи, промислу тощо. На обрії з'явилися перші вершники. Хто учвал, а хто клусом поспішали.. з кіньми до табунного стану (Тулуб, В степу.., 1964, 352); Щовечора, як смеркає, до дівчат приходять трактористи з сусіднього стану. Читають, сперечаються, жартують (М. Ол., Чуєш.., 1959, 46).

Польовий стан — спеціально обладнаний житлово-виробничий центр на земельних масивах колгоспів, який є місцем проживання і відпочинку бригад у період польових робіт, місцем збереження машин, пального

і т. ін. Польовий стан кожної тракторної бригади — це зелене містечко, забезпечене протягом цілої доби електричною енергією, водою (Хлібороб Укр., 8, 1965, 23); У польовому стані.. Зійшлися на вечерю Засмагли косарі (Нагн., Вибр., 1950, 198); Ставати (ста́ти) ста́ном — розташовуватися табором. Вже переможці стали станом В долині красній та розкішній (Л. Укр., I, 1951, 337); Остриця рушив далі й став станом за Лубнами над Сулою (Н.-Лев., VII, 1966, 25).

2. Військо, воююча сторона. Наш Еней тут управлявся І стан свій чистив од врагів (Котл., I, 1952, 260); [Р а т и б о р:] Гадали ми, що тайно в стан ворожий Проникнув ти, щоб мстити за отця, За Новгород великий (Коч., П'єси, 1951, 51); Зближаються [парламентарі] серед перекопського степу на виду двох причаєних, приготованих до взаємного бою армій. Два смертельно ворогуючі стани тисячами очей стежать за кожним їхнім кроком (Гончар, II, 1959, 403); Дрижить від жаху вражий стан.. — лісами ходить партизан, за муки краю мстить (Гонч., Вибр., 1959, 180); // перен. Суспільне об'єднання, угруповання; ворогуюча сторона. Народолубство закликало у свій стан багато всякого люду (Мирний, III, 1954, 187); Повинні [робітники] триматися спільно, одностайно, бо у всіх у них один ворог — стан багачів, капіталістів (Л. Укр., VIII, 1965, 26); Класовий гнів Обняв наш стан — Вмирай, конай.. Вселюдства кат, всесвітній пан! (Ус., I сьогодні.., 1957, 36).

3. заст. У дореволюційній Росії — адміністративно-поліцейський підрозділ повіту. Дав знати [посесор] в стан. Становий набіг на заводи з москалями, з доктором та з попом (Н.-Лев., II, 1956, 211); Природа не дуже багато натовкла розуму в голову пристава четвертого стану (Стельмах, Хліб.., 1959, 595); // Поліцейське управління в такому підрозділі. — Що ти мені тут бунт заводиш? Я тебе в холодну закину! Я тебе в стан одішлю! (Гр., II, 1963, 364); Перепало за погану службу і управителю, і прикажчикам.. Аркадій Валеріанович сам верхи подався в повіт до поліцейського стану (Стельмах, I, 1962, 201).

4. с. г. Те саме, що станок² 3. Ірже, наче жеребець на стані (Номис, 1864, № 8843).

СТАН³, у, ч. 1. Обставини, умови, в яких хто-, що-небудь перебуває, існує; ситуація, зумовлена певними обставинами, умовами. Природознавство з певністю стверджує, що земля існувала в такому стані, коли ні людини, ні взагалі будь-якої живої істоти на ній не було і бути не могло (Ленін, 18, 1971, 65); Мозок Семенів почав убирати в себе усі найдрібніші подробиці.. дійсності, і з тих подробиць складалась невесела картина його стану, малювалась безрадісна прищільсть... (Кочуб., I, 1955, 124); Економічний стан українського селянства в Галичині цілком не змінився після 1848 року (Козл., Відродження.., 1950, 23); Хвора готувалася до огляду, кількома вправними питаннями він вивідував про майновий стан пацієнтки (Вільде, III, 1968, 242); Мар'яна виручила з прикрого стану Олімпіада (Чорн., Визвол. земля, 1959, 204); Флот інтервентів був у стані бойової готовності (Смолич, V, 1959, 472); // Сукупність ознак, рис, що характеризують предмет, явище в даний момент відповідно до певних вимог щодо якості, ступеня готовності і т. ін. Нафтопродукти, забруднені пилом, піском і водою, втрачають якість, негативно впливають на стан мотора (Наука.., 6, 1959, 52); Цікавилась жінка не скаргами вихованців, а більше їхнім розумовим розвитком та санітарним станом (Гончар, Бригантина, 1973, 42); Дядя Ваня застав своє робоче місце у вірцевому стані (Ю. Янов., II, 1954, 101); Коні були у нього в доброму стані, збруя полагоджена

(Петльов., Хотинці, 1949, 188); — В якому стані ваш матеріал про засідання? (Головко, II, 1957, 562); // Місце, роль у суспільстві, в соціальному чи професійному середовищі; становище. Іван побув між людьми стільки, як належить людині з певним громадським станом (Чорн., Потік.., 1956, 34); Соціалізм докорінно змінює суспільний стан жінки (Веч. Київ, 9.III 1968, 1); Соціальний стан; // Фізичне самопочуття або настрої. У нас вдома вічний лазарет.. Я нічого не можу робити, а тим часом мушу писати і такий стан дуже мучить мене (Кочуб., III, 1956, 371); Зося, як більшість дівчат, в стані душевної тривоги була переконана, що коли вона любить хлопця, то й він має неодмінно любити її (Стельмах, I, 1962, 277); [Л ю б о в:] А що з ним? [М и л о в с ь к и й:] Та все нерви.. Оце був я у нього перед виїздом, застав його зовсім у поганому стані, ходить не може (Л. Укр., II, 1951, 74); Директора.. привезли з степу на медпункт в тяжкому стані (Гончар, Тронка, 1963, 172); Марія Семенівна відчула й зрозуміла душевний стан гостя (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 5); Мав він ще одну рису, яку навіть трудно було йому приписати, дивлячись на його вайлувату, ліниву у всіх рухах постать: вміння надзвичайно швидко, майже блискавично переходити від млявого, сонного стану до.. зібраного (Тют., Вир, 1964, 240).

Акти громадянського стану див. акт; [Б́ути] [не] в ста́ні зробі́ти що — [не] бути спроможним зробити що-небудь. Нічого не був [Юрчик] більше в стані вигорити (Хотк., II, 1966, 275); Катюша журилась, що вже не в стані багато грати, та все-таки грав щодня (Л. Укр., V, 1956, 226); Стан здоров'я — ті чи інші особливості функціонування організму; фізичне самопочуття людини. Зажурена недомаганням дочки, мати часто питалася лікаря, що він думає про стан її здоров'я (Кобр., Вибр., 1954, 94); Хоч до старості чоловікові ще далеко, довелося йти у відставку за станом здоров'я (Гончар, Тронка, 1963, 179); Стан речей див. річ¹; Стан справ див. справа¹; У (в) пова́жному ста́ні див. пова́жний.

△ Осудний стан див. осудний; Паморочний стан див. паморочний.

2. фіз. Сукупність величин, що характеризують фізичні ознаки тіла. Склоподібний стан селену не стабільний, інакше кажучи, при високих температурах він кристалізується (Знання.., 10, 1975, 11); // Характер розташування, взаємодія і рух часток речовини. Змінюються розміри тіл, густина, колір; тіла можуть переходити при нагріванні з твердого стану в рідкий, а з рідкого в газоподібний і т. д. (Фізика, II, 1957, 3); З ґрунту рослини можуть використовувати вуглекислоту в різних формах: в газоподібному стані, в стані розчину, а також у формі карбонатів (Добрива.., 1956, 12); В космічних просторах переважна частина речовини перебуває в стані плазми (Знання.., 3, 1967, 6).

△ Агрегатний стан див. агрегатний; Критичний стан речовини див. критичний²; Спокійний стан див. спокійний; Сфероїдальний стан див. сфероїдальний.

3. Сукупність суспільно-політичних відносин, обстановка суспільного життя. Став говорити [Давид]. Спершу трошки про хату-читальню.. Далі зв'язно від цього й до огляду міжнародного, як і внутрішнього стану країни, перейшов (Головко, II, 1957, 129).

4. Режим, розпорядок державного, суспільного життя, який встановлює влада. Якщо повстання можливе і необхідне, то це значить, що уряд «поставив штик на чолі порядку дня», відкрив громадянську війну, висунув воєнний стан, як антикритику демократичної критики.. (Ленін, 11, 1970, 244); Президія Верховної Ради СРСР.. в період між сесіями Верховної Ради СРСР ого-

лошує стан війни в разі воєнного нападу на СРСР (Конст. СРСР, 1977, 11); — То що ж ви пропонуєте? — запитує глузливо Кисіль. — Оголосити в мовному районі мобілізацію й воєнний стан? (Мур., Бук. повість, 1959, 212).

Стан облоги див. облога.

5. лінгв. Граматична категорія, яка виражає різні відношення дії до її суб'єкта й об'єкта. Ознакою форми активного стану є відсутність спеціальних показників пасивності (Сучасна укр. літ. м., I, 1969, 399); Пасивний стан.

Категорія стану: а) те саме, що стан³ 5. Граматична категорія стану служить для вираження взаємовідношення між суб'єктом і об'єктом дії. Вона властива тільки перехідним дієсловом (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 399); б) лексико-граматичний розряд, що об'єднує слова (предикативні прислівники, безособово-предикативні слова і т. ін.), які вживаються у функції головного члена безособового речення. Глибоко емоційні твори Т. Г. Шевченка дають.. зразки майстерного використання слів категорії стану. Особливо часто поет звертається до таких насичених чуттєвим значенням слів, як *страшно, тяжко, боляче, соромно, жаль* та ін. (Сучасна укр. літ. м., V, 1973, 261); Середній стан див. середній.

6. Соціальна група людей із закріпленими законом спадкоємними правами та обов'язками, що остаточно склалася під час класового поділу феодального суспільства. В попередні історичні епохи ми знаходимо майже скрізь повне розчленування суспільства на різні стани, — цілу градацію різних суспільних станових (Комун. маніф., 1963, 30); Першим станом у Франції було духовенство, другим — дворянство.. Усі, хто не входив до складу перших двох привілейованих станів, належали до третього стану. Величезну більшість третього стану становили селяни (Нова іст., 1956, 51); Тоді [у першій половині XIX ст.] на нашій Україні тільки одні дворяни, тобто одна католицька шляхта, мала право просвіти в школах.. Середній і нижчий стан не мав права вчитись далі скарбової міри (Н.-Лев., I, 1956, 173); [Х у с а:] Я хочу Марцію прийняти гідно, як то належить станові її і родові (Л. Укр., II, 1952, 154); Челядники.. указували кожному гостеві місце за станом і за багатством його (Тулуб, Людолови, I, 1957, 95); // Група людей, об'єднаних за родом занять, способом життя і т. ін. Те, що вона була з «духовних» — прищепило їй певну повагу до людей не з світського стану (Коцюб., I, 1955, 314); Любили його [П. І. Багратіона] в армії за мужність, справедливість, за те, що турбувався за кожним, незважаючи на чини і стан (Кочура, Зол. грамота, 1960, 94).

Купецький стан див. купецький; Низький стан див. низький.

СТАН⁴, а, ч. 1. мет. Машина або система машин для обробки металу під тиском. В післявоєнні роки на наших підприємствах побудовано нові високопродуктивні стани (Наука., 5, 1956, 6); Палатимуть тут домни й мартени, густимуть рольганги й прокатні стани гарячого й холодного прокату (Вишня, I, 1956, 332); Плющильний стан; Сортпрокатний стан; Трубопрокатний стан.

Δ Заготівочний стан див. заготівочний; Листовий стан див. листовий²; Листопрокатний стан див. листопрокатний.

2. спец. Комплект колісних пар паровоза, вагона і т. ін.; скат. Колісний стан.

3. с. г. Пристрій в молотарці, комбайні. Решітний стан [молотарки], підвішений на дерев'яних пружинах, приводиться в рух колінчастим валом (Механ. і елект-

риф., 1953, 177); Через отвір, який регулюється заслінкою, зерно з засипного ковша рівномірно надходить на верхнє решето верхнього решітного стана (Наука., 3, 1956, 21).

▲ Нотний стан, муз. — рядок із п'яти горизонтальних паралельних ліній, признач. для написання нот. Коротка зупинка в співі, коли вона не є звичайною паузою, позначається комою, що ставиться на нотному стані на місці зупинки (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 82).

СТАНДАРТ, у, ч. 1. Прийнятий тип виробів, що відповідає певним вимогам своєю якістю, хімічним складом, фізичними властивостями, розміром, вагою і т. ін. При складанні стандарту, визначенні рівня якості виробу до уваги беруться показники, які діляться на кілька груп (Знання., 12, 1971, 5); Державні стандарти дозволяють коливання кожного виду прокату по товщині в суворо встановлених межах від сотой до тисячної частки міліметра (Ком. Укр., 10, 1960, 27); Перед приморозками помідори треба зібрати.. та розсортувати за стандартом і стиглістю (Колг. Укр., 7, 1957, 39); Світовий стандарт; // Загальноприйнятий взірць у мові. Мовна норма являє собою культурний стандарт, зразок загальнонародної мови в її літературній формі (Розв. мов соц. націй, 1967, 158); // Єдина типова форма організації, проведення, здійснення чого-небудь.

Δ Золотий стандарт див. золотий.

2. перен. Щось позбавлене індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності; шаблон, трафарет. Разом з чубами мовби летять у небуття якісь знаки їхніх індивідуальностей, те, що робило їх [студентів] не схожими між собою.. Замість різноманітних чубів тепер одні голі, зведені старшиною до стандарту лоби (Гончар, Людина., 1960, 62); — Ви наочно показали — вмієте працювати. Працювати не по стандарту, а творчо, з вогником (Збан., Малин. дзвін, 1958, 397); Духовна багатогранність сучасної людини виявляється у тому, що вона різко відкидає єдину норму, стандарт, обмеженість у смаку (Рад. літ-во, 1, 1961, 34).

СТАНДАРТИЗАТОР, а, ч. Фахівець, який займається питаннями стандартизації. Стандартизатори країни разом з науковцями, досвідченими виробничниками розробляють комплекс стандартів (Знання., 1, 1973, 8).

СТАНДАРТИЗАЦІЯ, ї, ж. 1. Встановлення єдиних норм і вимог на готову продукцію, напівфабрикати, сировину й матеріали. Стандартизація, нормалізація і уніфікація сприяють прискоренню технічного прогресу і підвищенню ефективності нової техніки (Вісник АН, 4, 1971, 56); Стандартизація є основою планування якості продукції, основою управління якістю (Наука., 11, 1974, 12); Стандартизація ділової документації стала одним з найважливіших завдань у заходах з наукової організації праці (Рад. Укр., 8.II 1972, 3); // Дотримання єдиних стабільних граматико-стилістичних норм у національній мові (перев. у науково-технічному та офіційно-діловому її стилях). Коли поняття стандартизації цілком закономірно стосується наукового стилю мови.., то до мови художньої літератури цей термін не може бути прямолінійно застосований, бо він суперечить самій природі словесно-художнього стилю (Нар. тв. та етн., 2, 1975, 36); // Запровадження єдиних типових форм організації, здійснення чого-небудь. Прості, лаконічні форми в сучасній архітектурі, стандартизація будівництва вимагають пошуків шляхів індивідуалізації споруд в галузі художньо-декоративній (Образотв. мист., 1, 1974, 24).

2. перен. Позбавлення кого-, чого-небудь індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності.

СТАНДАРТИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стандартизувати. Голівки ключів [гайкових] стандар-

тизовані і мають точно визначений розмір, який вказується на рукоятці (Слюс. інстр., 1959, 22); // у знач. прикм. На цілому ряді підприємств успішно розробляється і вже впроваджується комплекс стандартів Єдиної системи технологічної підготовки виробництва (ЄСТПВ), яким передбачено максимально використати уніфіковане і стандартизоване устаткування (Наука., 11, 1974, 12); Радянські фахівці, застосовуючи об'єктивні тести з метою визначення успішності, називають їх стандартизованим контролем знань (Знання., 11, 1971, 15).

СТАНДАРТИЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. стандартизувати. Стандартизування деталей.

СТАНДАРТИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перен. 1. Проводити, здійснювати стандартизацію чогонебудь; робити стандартним щось. Якщо відкрити інформацію можна сак-так убгати в електронну модель, то процеси, пов'язані з мікробіотоками, а простіше кажучи, з людською інтуїцією й емоціями, стандартизувати ніяк не вдається (Вітч., 2, 1967, 147); Стандартизувати деталі; Стандартизувати виробництво.

2. перен. Позбавляти кого-, що-небудь індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності. — Не можна стандартизувати смаки, це веде до вмирання найдорожчого в людині — багатства почуттів (Загреб., День., 1964, 266).

СТАНДАРТИЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Ставати стандартним.

2. тільки недок. Пас. до стандартизувати.

СТАНДАРТНИЙ, а, е. 1. Який відповідає стандарту (у 1 знач.). Налагоджено виробництво стандартних деталей для будівництва (Колг. Укр., 6, 1959, 1); Чудові.. українські столові, десертні і шампанські вина, виготовлені з кращих стандартних для степен сортів винограду (Наука., 2, 1957, 21); Стандартні саджанці; Стандартні плоди; // Вигот. за поширенням зразком. Сім'я Варченків жила у стандартній квартирі, яка складалася з великої кімнати і кухні (Собко, Нам спокій., 1959, 99); На дві автомашини і величезні сани була звалена ціла гора майна, стандартний будиночок, кілька наметів (Хор., Ковила, 1960, 55); Пасажир.. був у стандартному піджаці й у кепці (Панч, Ерік., 1950, 18); Хлопці розмістилися в гуртожитку. Стандартних ліжок вистачило лише на кілька десятків чоловік (Ткач, Плем'я., 1961, 43); Їжа була несмачна, по-ресторанному стандартна (Дмит., Розлука, 1957, 160); Знайшла [Городовенко] стандартний конверт з маркою, прочитала ще раз листа і, вдоволена, заклеїла конверт (Десняк, II, 1955, 356).

Стандартна мова, лінгв. — мова, що прагне до стабільної нормативності певних її сфер, частин, компонентів. Національна мова і стандартна мова — поняття близькі, але не тотожні, не синонімічні, причому перше з них значно ширше, ніж друге. Звичайно, для обох цих понять характерна нормативність, але рівень їх стандартності не однаковий (Мовозн., 2, 1974, 5).

2. перен. Позбавлений індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності; шаблонний, трафаретний. Письменник [М. Горький] — повна протилежність швидким та бойовим промовцям, він просто розмовляв з людьми. Звичних, стандартних висловів.. немав, патетики — теж ніякої (Мас., Роман., 1970, 97); В кімнатах — міщанський стандартний уют [затишок] (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 295).

СТАНДАРТНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до стандартний. Науково-технічна мова, будучи одним із підтипів наукового стилю літературної мови, має характер максимальної стандартності (Мовозн., 2, 1974, 5); Стан-

дартність розмірів; Стандартність будівель; Стандартність висловів.

СТАНДАРТНО. Присл. до стандартний 2.

СТАНІК, а, ч. 1. заст. Верхня частина сукні від плечей до пояса (без рукавів). Сукня з коротким стаником; // Верхня частина жіночої сорочки (до підтички); // Ліф кофти; // Кофта. Станик і спідничка з грубого перкалю, добре вже зношені, не мали нічого спільного з пануючою модою і, очевидно, були власного крою (Фр., VI, 1951, 162); Вона глянула на маленький годинник, пришпилений брошкою-кокардою до станика (Л. Укр., III, 1952, 604).

2. діал. Безрукавка. Безрукавка з брижами — «станик».. виготовлена з фабричного матеріалу (Матеріали з етногр., 1956, 59).

СТАНІНА, и, ж., техн. Основна корпусна (перевчавунна або сталева) частина агрегату, машини, верстата і т. ін., на якій монтують усі вузли й деталі. Станина генератора постійного струму виготовляється з литої сталі або чавуну (Курс фізики, III, 1956, 211); Станина в однією з головних частин верстата. Це основа верстата, за допомогою якої з'єднуються всі його вузли (Верстатигіганти, 1958, 44); Не один токар чи свердлувальник порівнював нишком її сяючий чистотою верстат із своїм і тоді в зручну хвилину ретельно протирав ганчіркою замащену брудну станину (Донч., VI, 1957, 160).

СТАНІННИЙ, а, е, техн. Прикм. до станина.

СТАНІЦЯ¹, і, ж. 1. іст. У Росії XVI—XVII ст. — озброєний загін вершників, який висилали в степ для спостереження за пересуванням татарських загонів, що чинили набіги на південні й південно-східні кордони держави. Для чатування татар висилали в степ заго-ни, або, як їх називали, станиці (Іст. СРСР, I, 1956, 133); // заст. Військо. Як тільки світова зірниця На небі зачала моргать, То вся Троянська станиця Взялася мертвих зволікать (Котл., I, 1952, 272).

2. іст. У дореволюційній Росії і на Східній Україні — адміністративно-територіальна одиниця, до складу якої входило одне чи кілька козацьких поселень. Приходить з Дону бумага: чи в, мов, у вас такий і такий козак Остап Хрущ? і де він у вас узався? .. запитувала якась Донська станиця у Піщанської волості... (Мирний, I, 1949, 134); Шевченко мало не скрикнув від радісного здивування: в улоговині розкинулася велика станиця, потопаючи в густій зелені садів і левад (Тулуб, В степу., 1964, 88); Пам'ятаю 1907 рік і перший рік моїх кубанських заробітків.. Вісім років я поневірявся, куштуючи заробітчанської долі в кубанських станицях (Лє, В снопі., 1960, 311).

3. В СРСР — населений пункт сільського типу на Дону, Кубані та в інших колишніх козацьких областях. Органами державної влади в краях, областях, автономних областях, округах, районах, містах, селах (станицях., хуторах, кишлаках, аулах) в Ради депутатів трудящих (Конст. СРСР, 1977, 23); Ідуть танки... Палають козачі станиці (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 65).

СТАНІЦЯ², і, ж., діал. Стайня. Бере [дівчина] коня за поводи, Миленького за рученьку, Веде коня у станицю, А милого у світлицю (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 46).

СТАНІЧНИЙ, а, е. 1. іст. Стос. до станиці (див. станиця¹ 1), пов'язаний із службою в ній. Станична служба.

2. Прикм. до станиця¹ 2, 3. Станичні сади; Станична площа; // Пов'язаний з управлінням і самоврядуванням станиці. Станична рада.

Δ Станічний отаман, іст. — у дореволюційній Росії — начальник козацьких військ і поселень, що виконував військові, поліцейські та адміністративні функції.

3. у знач. ім. станічний, ного, ч., іст. Те саме, що Станічний отаман.

СТАНІЧНИК, а, ч. 1. іст. У Росії XVI—XVII ст. — озброєний вершник із загону, який висилали в степ для спостереження за пересуванням татарських загонів, що чинили набіги на південні й південно-східні кордони держави. Звичайно станичник спостерігав ворога з високого дерева, а під деревом стояли його товариші з осідланими кінями (Іст. СРСР, I, 1956, 133).

2. Житель станиці. Довгопол сховався на битий шлях, в обидва боки подивився, чи не їдуть станичники (Ле, Історія радості, 1947, 119); Коли на кручах розгорівся бій, Згубив з очей станичника Матвій (Перв., II, 1958, 192).

СТАНІЧНИЦЯ, і, ж. Жін. до станічник 2.

СТАНІОЛЕВИЙ, а, е. Прикм. до станіоль; // Вигот. із станіолю.

СТАНІОЛЬ, ю, ч. Дуже тонкі листи або стрічки олова чи його сплавів, які використовують для пакування продуктів харчування, виготовлення електричних конденсаторів, кабелів і т. ін.; олов'яна фольга. У зв'язку з своєю м'якістю і тягучістю олово легко прокатується в тонкі листи, які називаються олов'яною фольгою, або станіолем (Заг. хімія, 1955, 572); — Працюю на кондитерській фабриці, — відповіла дівчина, — загортаю цукерки у папір і станіоль (Собко, Нам спокій..., 1959, 43).

СТАНКАЧ, а, ч., розм. Те саме, що Станковий кулемет (див. станковий). Кулеметники сікли по ворожій піхоті, міняючи стрічку за стрічкою. Вода закипала в станкачах (Гончар, III, 1959, 372); Фланг.. Згаряча Вдарив дрібно З станкача (Гірник, Сонце..., 1958, 122).

СТАНКИЙ, а, е, рідко. Стрункий, ставний. Високого зросту [Максим], станкий, бравий, широкоплечий, як з заліза збитий (Мирний, II, 1954, 113).

СТАНКОВИЙ, а, е. 1. жив. Створений на станку (див. станок² 6), пов'язаний з творами мистецтва, створеними на станку. У різних жанрах виступав митець [І. Іжакевич] — у станковому живописі, в книжковій ілюстрації, працював над настінними розписами, науково-популярними панно-картинами (Літ. Укр., 17. I 1964, 2); Як художник-гравер він [Т. Шевченко] творив головним чином у галузі станкової гравюри (естампа) (Нар. тв. та етн., 2, 1964, 17); Плакати полум'яних років революції і громадянської війни, станкова графіка й ілюстративні цикли, — усе підкорено великій меті — служінню Батьківщині (Мист., 1, 1963, 30); Окремим доробком І. Кавалерідзе в галузі станкової скульптури малих форм є його серія оригінальних робіт, присвячених видатним майстрам театрального мистецтва (Вітч., 4, 1962, 195); Станковий портрет.

Δ Станкове мистецтво — термін, яким визначають твори образотворчого мистецтва, що мають самостійний характер (в живопису — картина, в скульптурі — статуя, погруддя і т. ін.). Після закінчення громадянської війни в умовах мирного будівництва швидко розвивається станкове мистецтво (Мист., 6, 1967, 4).

2. військ. Закріплений на станку (див. станок² 1). Автомобілі вирнули з-за повороту один за одним.. Любовітє скло у всіх машинах було відхилене наперед, і звідти виразно стриміли цілки станкових кольтів (Ле, Клен. лист, 1960, 238).

Станковий кулемет — скорострільна автоматична зброя, укріплена на триножному або колісному станку. У партизанів з'явилися автомати, але не було станкового кулемета (Шер., Молоді месники, 1949, 66); Забравши з собою трофеї, а серед них і станковий кулемет, вийшли [партизани] з комендатури (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 186)

СТАНКОВІСТ, а, ч., жив. Художник, фахівець із станкового живопису. Деякі з високообдарованих і освічених станковистів приділяють увагу прикладному мистецтву (Довж., III, 1960, 112); Доцільно поруч з розвитком факультетів промислового мистецтва відновити підготовку художників театру — станковистів (Мист., 4, 1968, 16).

СТАНОВИЙ, а, е, лінгв. Стос. до стану (див. стан³ 5). Станові відношення в дієслові.

СТАНОВИЙ, становá, становé. 1. Стос. до стану (див. стан³ 6); // Зумовлений приналежністю до якого-небудь стану. Українська шляхта і козацька старшина сподівались забезпечити собі станові економічні і політичні привілеї, зберегти у своїх руках адміністративні і судові органи влади (Іст. УРСР, I, 1953, 256); Революція не лишила каменя на камені від станових і класових привілеїв експлуататорів (Програма КПРС, 1961, 10).

2. Заснований на поділі суспільства на стани; власт. суспільству, поділеному на стани. Герої творів Квітки Основ'яненка — це здебільшого селяни, сільські дівчата й парубки, що зазнають горя від панів-кріпосників, майнової і станової нерівності (Рад. літ-во, 3, 1971, 27); // Власт. привілейованим станам, який ґрунтується на зневажливіму ставленні до інших станів. Мало кого поважала [Зоня] з сільських священиків. Вважала їх за тютіїв, позбавлених добрих манер, але почуття станової солідарності не покидало її ніколи (Вільде, III, 1968, 93).

СТАНОВИЙ¹, а, е, заст. 1. Стос. до стану (див. стан² 3); пов'язаний з управлінням станом. Станове управління.

Становий пристав див. пристав.

2. у знач. ім. становий, во́го, ч. Те саме, що Становий пристав (див. пристав). З'їхались на заїзний двір два станові, і обидва були в одставці. Слово за слово і долакались до того, як вони були становими в одному стані (Україна..., I, 1960, 15); Через день у Медвин примчали справник, земський начальник, становий і кінні стражники (Стельмах, I, 1962, 632); *У порівн. Михалчевському хотілось поговорити з Василюкою, розпитати в неї за все, заглянути в її душу, та Марія стриміла перед ним, як той становий (Н.-Лев., II, 1956, 142).

СТАНОВИЙ², а, е. Головний, основний.

Становá жила, заст. — те саме, що Спинний м'яз (див. спинний). — Так, кажеш, на поправку пішов? Головне, щоб становá жила сили набиралася, а вже від неї усе тіло почне здоров'ям наливатися (Кочура, Зол. грамота, 1960, 427).

Δ **Становий якір**, мор. — головний великий якір, який опускають з судна під час тривалої стоянки. В один з найміцніших поривів луснув канат від важкого станового якоря..., і шхуна ще безпорадніше заборсалася на одному меншому якорі (Тулуб, В степу..., 1964, 393); За морськими правилами, відсутність.. станового якоря не дав судну права виходити в море (Веч. Київ, 28. II 1968, 4).

◇ **Становий хребет**: а) (заст.) те саме, що хребет¹; б) (чого) щось життєво важливе, найголовніше в чому-небудь. Виховання любові й поваги до праці на благо суспільства, трудове загартування людей — серцевина, становий хребет ідеологічної роботи (Ком. Укр., 1, 1964, 69).

СТАНОВИСЬКО, а, с., рідко. Те саме, що становище¹. Невиразне становисько завжди мучить, коли воно надто довго триває (Л. Укр., V, 1956, 344); Я не жонатий. Живу один лиш з матір'ю своєю. Становисько в мене гарне, є і маєток (Коб., III, 1956, 7); Я мав становисько професора в російському університеті (Драг., II, 1970, 550).

СТАНОВИТИ¹, новлю, нбвиш; мн. становлять; не-

док., перех., розм. Те саме, що ставити 1—9, 11—17, 19, 20. Зриває [жінка] з себе покривало, встає, старшу дитину становить на лаву, меншу підіймає вгору одною рукою, другою рукою махає покривалом (Л. Укр., II, 1951, 524); Катерина породила на світ сина.. Вдень вона становила його на ноги, навчала ходити, а вночі пильнувала сон (Чорн., Визвол. земля, 1950, 216); Іноді, довго стоячи, на ногах засипало [хлоп'я], падало додолу. Пан тоді.., вибивши добре, щоб не був такий сонливий, становив навколішки на всю ніч (Мирний, I, 1949, 261); Векла.. стала розпитувати [голову], з чого се узялося, що до неї постій становлять (Кв.-Осн., II, 1956, 440); Остапові й на думку не спадало становити себе винним перед дітьми (Гр., II, 1963, 472); Становлять стовп, ведуть до нього людину, жандар приходить по Лазаря, а Лазар накладає на ший мотузку (Коцюб., II, 1955, 206); Двоє вантажників вносять великий ящик і становлять його посеред кімнати (Коч., II, 1956, 497); Заходила [Одарка] опоряджати стола, застилає скатеркою, становить чарочки... (Вовчок, VI, 1956, 262); Сіла я за стіл, а вона становить цілу миску вареної.. перциці (Н.-Лев., III, 1956, 253); Поперемивала [Галя] горщики, поналивала, які треба, та й почала становити в піч (Гр., I, 1963, 279); — Чорт тобі, дівчино, угодить, Які тобі закаблуки становить? — Постав мені закаблуки з високого лубка, Щоб я браво танцювала тропака (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 24); — Погорів я, мушу становити хату (Л. Янов., I, 1959, 347); Становімо пам'ятника, нехай стоїть наш Кобзар на превічну славу! (Ю. Янов., I, 1954, 13); [Х р а п к о:] Казав отець Іван: не випихай сина наперед себе, не станови його вище... Воно й правда (Мирний, V, 1955, 139); Тізба та любий Пірам, до стіни притулившись, часто.. мовляли: — Заздрісна стіно, чого для коханців становиш заваду? (Зеров, Вибр., 1966, 322); — Я готов піддержати сім програм!.. Я становлю свою кандидатуру! (Л. Укр., I, 1951, 277).

Становіти обід — те саме, що Давати (ставити) обід (див. обід). Як набіжать гого та магоги, мов кримська татарва, та у тих людей, що не шанували духовного чину та не становили часто обідів, та будуть усю худобу одбирати (Кв.-Осн., II, 1956, 239); Становіти рекорд — те саме, що Встановлювати (давати, ставити і т. ін.) рекорд (див. рекорд). Сумною, чорною завісою обіп'яло всенький Донбас, а разом із ним і ту шахту, де.. становив рекорди машиніст врубової машини, комсомолец Юрко Лоза (Вишня, I, 1956, 258); Становіти самовар (самовара) — те саме, що Ставити самовар (самовара) (див. ставити). Хазяйка, йдучи спати, наказала, щоб до світа самовар становити (Мирний, III, 1954, 79); Становіти свічку (свічечку) — те саме, що Ставити свічку (див. ставити). Один сина проклинає, З хати виганяє, Другий свічечку, сердешний, Потом заробляє Та ридючи становить Перед образами — Нема дітей!.. (Шевч., I, 1963, 312).

◇ Становіти до стінки (під стінку) див. стінка; Становіти на рушнік (на рушник) — те саме, що Ставити на рушнік (на рушник) (див. ставити). Без любистку, заговорів — силою тільки власного язика вона не раз і не два зводила до купи роз'єднані серденька, становила на рушнику навіть дітей кривих ворогів (Л. Янов., I, 1959, 163).

СТАНОВІТИ², новлю, нбвиш; мн. станбвлять; недок., перех. 1. Бути чим-небудь, являти собою щось, складати зміст чого-небудь. Цілком встановлено насамперед той факт, що страйки в Росії в 1905—1907 роках становлять явище, небачене в світі (Ленін, 19, 1971, 363); Мирне співіснування в основі мирного змагання між соціалізмом і капіталізмом у міжнародному мас-

штабі і становить специфічну форму класової боротьби між ними (Програма КПРС, 1961, 52); Що ж до простого народу, то він становив окремий світ (Фр., XVI, 1955, 143); До другої світової війни, коли Радянський Союз становив єдину соціалістичну державу, він не був гарантований від реставрації капіталізму внаслідок агресії імперіалістичних країн (Наука.., 2, 1960, 4); Мистецтво і театр становили зміст життя Саксаганського до останньої його хвилини (Життя Саксаганського, 1957, 282); Особливо радісно відзначити, що наша молода інтелігенція в Академії наук становить велику силу (Корн., Разом із життям, 1950, 32); Спеціальну проблему становить віддавання [іншою мовою] архаїзмів і неологізмів. Тут, як ніде, важить почуття міри і знання мови (Рильський, IX, 1962, 101); — Ваш юнгардист ніякої небезпеки не становить (Гончар, Тронка, 1963, 331).

Становіти віняток — бути відхиленням від звичайного, від загального правила. Щедрота — бідарів це споконвічна риса, І в цьому винятку не становив Денис (Рильський, Поеми, 1957, 231).

2. Скласти якусь кількість (у сумі, в сукупності), входити як частина чого-небудь. На долю російського пролетаріату випала велика честь почати [революцію], але він не повинен забувати, що його рух і революція становлять лише частину всесвітнього революційного пролетарського руху.. (Ленін, 31, 1973, 329); Хоч у Сполучених Штатах Америки робітничий клас становить більше половини населення країни, однак у складі конгресу немає робітників (Ком. Укр., 6, 1975, 54); За даними перепису 1939 року населення СРСР становило 170,5 мільйона чоловік (Хлібороб Укр., 11, 1968, 37).

СТАНОВІТИСЯ, новлюся, нбвишся; мн. станбвляться; недок., розм. Те саме, що ставати. [Я в д о х а (становиться на коліна):] Таточку! змилосердиться над Петрусем. Де ж йому, бідному, дітись? (Мирний, V, 1955, 138); Йде [Оксана], і ноги не йдуть, і спотикається, і становиться (Кв.-Осн., II, 1956, 459); — Ну, як воно переться? — питає Орися і становиться й собі на другий кінець кладки. — Так собі. Вода тільки холодна (Тют., Вир, 1964, 127); Увіходять черниці і, низько вклоняючись гумені, становляться по обидва боки її уряд (Мирний, V, 1955, 72); — Розійдись! — Становись! — Розійдись! — Становись! Під уже річками котився по червоних, міцних обличчях новаків (Гончар, III, 1959, 327); Вона підозвала [підізваля] одну дівчинку і сказала, щоб вибирали собі пари і становились до кадрили (Збірник про Кроп., 1955, 30); Затяг Мина [пісню], становлячись боком, плече об плече, до Марії (Н.-Лев., II, 1956, 112); Казав брат сестриці: не становись на кладку. Сестриця не слухала, на кладку ступила (Чуб., V, 1874, 202); Стали люди жаяхатись того [постоялого] двора і вже зовсім не становились (Кв.-Осн., II, 1956, 266); Є тут.. заможня [заможна] козачка, оре восьмериками. Багацько в неї косарів, женців становиться (Барв., Опов., 1902, 242); — Та що ти, Параско, думаєш з сином робити? ..ти не бач, що він у тебе як стебло те росте, а до діла ні до якого не становиться (Мирний, IV, 1955, 78); Багато ще святкувалося свят, чимало ярмарок [ярмарків] ще становилося, тільки що удовині діти вже ніколи більш свята такеньки не дожидали і ніколи у ярмарок вже не прохалися (Вовчок, I, 1955, 308); Хліб було в них печуть тричі на тиждень, а вже за Тихоновим порядком вже тільки двічі, і борошна менш іде; бо Тихон так усе розчитав, щоб якраз на їх сім'ю становилося і нігде щоб ні пилиночки не дівалося (Кв.-Осн., II, 1956, 131); [Х р а п к о:] Всякому видно, що я вже старий становлюся (Мирний, V, 1955, 139); Чи тяжка та важка козацька зброя Становиться, коню, тобі?

(Кост., I, 1967, 48); *Зимно становиться... трави й квітки Хутко вбираються в білі свитки* (Олесь, Вибр., 1958, 209); *Галі й самій становилось якось гарно на душі, що її чоловік заробив таку людську повагу* (Мирний, I, 1949, 379).

◇ **Волос становиться (становівся, становітиметься) дїбом (дубом)** — те саме, що **Волос стає (став, стає)** **дїбом (дубом)** (див. **волос**). [М и х а й л о:] *Волос дїбом становиться і здається, неначе за шивороти [коміри] хто і ловить* (Котл., II, 1953, 68); *Волосся становиться (становилося, становітиметься) дїбом (дубом)* — те саме, що *Волосся стає (стає, стає) дїбом (дубом)* (див. **волосся**). *Кругом темно—хоч око виколи.. У дворі ще було сьак-так, а як увійшов [Федір] у сад, у гущавину широких гіллястих груш, яблунь, листатих вишень,— йому зробилося страшно. Сам не знав чого йсео картуз лізе угору і волосся на голові становиться дїбом* (Мирний, I, 1954, 309); *Становітисся між (поміж) ким* — те саме, що *Ставати між (поміж)* (див. **ставати**). [М а р і я:] *Мені часом здається, що між нами становиться — як це не диво — товариш Леон* (Мам., Тв., 1962, 126); *Становітисся руба* — те саме, що *Ставати руба* (див. **руб**). *Вона ще сьогодні не їла; у роті засхло; зачерствіла паска становилася руба* (Мирний, III, 1954, 92); *Становітисся цапа (цапки)* — те саме, що *Ставати цапа (цапки)* (див. **цапа, цапки**).

СТАНОВИЩЕ¹, а, с. 1. *Ті чи інші обставини, умови, в яких хто-, що-небудь перебуває. Саме становище пролетаріату, як класу, змушує його бути послідовним демократом* (Ленін, 11, 1970, 35); *В другій половині XVI ст. становище селян було дуже тяжке* (Іст. СРСР, I, 1956, 149); *Я ніколи не витримую до кінця фальшивого або принижуючого мене становища* (Л. Укр., V, 1956, 436); *Наше становище робилось неприємним. Юрма.. дедалі розпалювалась* (Коцюб., I, 1955, 258); *Становище ставало все грізнішим і грізнішим. Треба було виходу* (Хотк., II, 1966, 216); *Невмілий.. він часто потрапляв серед повстанців у смішне становище, і в той же час вони й люблять його — в бою на нього можна покластись* (Гончар, II, 1959, 70); // *Умови існування кого-небудь. Всі попередні класи, завоювавши собі панування, прагнули зміцнити здобуте вже ними життєве становище, підпорядковуючи все суспільство умовам, які забезпечують їх спосіб привласнення* (Комун. маніф., 1963, 41); *Довелося, кинувши і ревком, і жінку, і дітей, опинитися на становищі бездомного — з жменькою товаришів у чистому полі* (Гончар, II, 1959, 10); // *Сукупність обставин, які створюють ту чи іншу ситуацію. Становище в Російській державі в момент смерті царя Михайла було скрутне* (Іст. СРСР, I, 1956, 174); *Справу [видання] треба рятувати, щоб не набратися всесвітнього сорому, щоб наші вороги з такого становища не кепкували* (Мирний, V, 1955, 430); [К о р е н є в:] *Проект будови треба доробляти, Бо він спирався на брехливі дані!.. Таке становище, Тарас Петрович* (Дмит., Драм. тв., 1958, 377); *Такого повороту він зовсім не сподівався і тепер одчайдушно шукав виходу з становища* (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 345); // *Обстановка на місці воєнних дій, зумовлена їх перебігом, співвідношенням бойових сил, їх розташуванням, характером місцевості і т. ін. За кілька часу ми були біля фільварку, а за яку годину вже мали відомості про становище на фронті* (Досв., Вибр., 1959, 43); *Становище було таке, що їхній батальйон, як розказав їм перед виходом на завдання Моргунов, вийшов німцям у тил* (Тют., Вир, 1964, 494); *У вільні години Хома розбирав із своїми іздовими становище на фронтах* (Гончар, I, 1954, 351).

◇ **Безпорядне становище** див. **безпорядний**; **Бўти**

(**ставати, стати, робитися і т. ін.**) **господарем (хазяїном) становища** — те саме, що **Бўти (ставати, стати, робитися і т. ін.) паном становища (життя і т. ін.)** (див. **пан**). *Вирвавшись з військами на простори Північної Таврії, упоєний радістю перших перемог, він уже вірив тоді, що сам є господарем становища* (Гончар, II, 1959, 379); *Він вирішив обійти німця далеко з тилу, наблизитися до нього звідти, звідки той його не очікував, і самому стати господарем становища* (Загреб., Європа 45, 1959, 51); **Бўти (ставати, стати, робитися і т. ін.) паном становища** див. **пан**; **Виходити (війти) з важкого (прикрого, скрутного і т. ін.) становища** див. **виходити**; **Входити (увійти) в становище** див. **входити**; **Рятувати (урятувувати, урятувати) становище** — знаходити або допомагати знайти вихід із складної ситуації. *Він бачив, що коли справа дійде до бою, півсотні дужих козаків порубають його з почтом на капусту. Але треба було рятувати становище* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 20); *Єдине, що могло урятувати становище,— се ентузіазм. Щоб скрикнули легені, щоб вдарили топірцями — о!.. Тоді б підняв голову Марусяк!* (Хотк., II, 1966, 227); **Скрутне становище** див. **скрутний**.

2. **Сукупність суспільно-політичних відносин, обстановка суспільного життя. Сама суть економічного становища дрібної буржуазії, що хитається між капіталом і працею, неминує породжувати політичну хиткість і дволичність партії кадетів..** (Ленін, 12, 1970, 271); *Мав же [Давид] сьогодні в хаті-читальні робити доповідь про міжнародне становище, то й вибирав цифри і складав конспект* (Головко, II, 1957, 121); *Внутрішнє становище Радянського Союзу.*

3. **Місце, роль у суспільстві, в соціальному чи професійному середовищі, в сім'ї і т. ін. При комунізмі всі люди матимуть рівне становище в суспільстві, однакове відношення до засобів виробництва, рівні умови праці й розподілу** (Програма КПРС, 1961, 55); *Цей блискучий панич розлучився з безжурним порожнім життям, проміняв свою кар'єру на становище сільського крамаря!* (Коцюб., I, 1955, 254); [О с т р о ж и н:] *Такий молодий, в такий короткий час ви завоювали собі таке становище в літературі..* (Л. Укр., II, 1951, 85); *Поховання в Чорній Могилі свідчить не лише про високий рівень майнового і соціального становища померлого, а й про те, що таке становище його було засноване на великому землеволодінні і хліборобському господарстві* (Археол., VIII, 1953, 11); *В душі не любив [Улас] його за ту грубу силу.. і за те зловживання своїм службовим становищем, яке дуже часто допускав Гнат і в роботі, і в побуті* (Тют., Вир, 1964, 149); *Однією з характерних рис сучасної робітничої сім'ї є рівноправне становище жінки* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 89); // **Важлива роль, помітне місце кого-небудь у суспільстві, що визначається високою посадою, впливовими знайомствами, зв'язками і т. ін. Боровся [Борис] тяжко та витривало за життя, здобував знання, освіту, становище в світі, і на се йшли всі його сили (Фр., III, 1950, 94); *Можна б було запрохати когось із старших — правда, не таких славних патріотів, як Макар Іванович.., — але все ж людей певних, поважних, із становищем..* (Коцюб., I, 1955, 167); *Коли дізнався, що хлопця затягує злочинне товариство, батько, не вагаючись, пожертвував посадою, становищем, сам попросився перевести його на периферію* (Гончар, Бригантина, 1973, 116); // **діал. Посада.** — *Не йдіть на такі становища, де мали б ви мучити людей або визискувати!* (Фр., VI, 1951, 196).**

На нелегальному становищі див. **нелегальний**; **Посідати (посісти) провідне (значне і т. ін.) становище** див. **посідати¹**.

4. Режим, розпорядок державного, суспільного життя, який встановлює влада. *Полтава за сотні кілометрів від фронту так і залишалася досі на воєнному становищі* (Гончар, IV, 1960, 71).

5. заст. Позиція, точка зору. *Важнянин говорив якусь промову в Парламенті Віденськїм.. Стоячи на становищі польських панів, каляв все, що в кращого і чесного у радикалів* (Коцюб., III, 1956, 150); *Щоб витримати такий словесний поєдинок з Миколою Васильовичем і зостатись незбитим зі свого становища, треба було мати чималу діалектичну практику* (Л. Укр., VIII, 1965, 206).

СТАНОВИЩЕ², а, с. Місце стоянки, тимчасового розташування кого-небудь; стан (див. стан²). *Клопочеться [Улас] за провіантом на всю зиму, щоб доставили йому не на старе становище біля села, а на літнє* (Мирний, IV, 1955, 237); *Це все становище з куренями, очеретяними ятками.., з кухарським куренем загалом звалось куренем* (Н.-Лев., II, 1956, 226).

СТАНОВІСТЬ, вості, ж. 1. Властивість за знач. ста-новий. *Найглибше коріння становості, а саме: залишки феодалізму і кріпосництва в землеволодінні, вирване нами до кінця* (Ленін, 44, 1974, 138); *З 1828 р. був запроваджений шкільний статут, що твердо проводив принцип становості в шкільному навчанні* (Іст. СРСР, II, 1957, 147).

2. Поділ суспільства на стани (див. стан³ 6). *Радянська республіка, говорилося в декретах [1917 р.], надалі визнає лише цивільний шлюб. Цим самим шлюб був звільнений від будь-яких обмежень з боку опіки, релігії, становості та ін.* (Рад. право, 2, 1960, 46).

СТАНОВЛЕННЯ, я, с. Філософська категорія, що відображає процес діалектичного переходу від одного ступеня розвитку до іншого як момент взаємоперетворення протилежних і разом з тим взаємопов'язаних моментів розвитку — виникнення й зникнення; // Процес виникнення, утворення чого-небудь у сукупності характерних ознак і форм; формування когось, чогось у процесі розвитку. *Одним з важливих джерел становлення і розвитку критичного реалізму в українській літературі була усна народна творчість* (Іст. укр. літ., I, 1954, 367); *З перших років становлення Радянської влади наука зробилася справою загальнодержавною, вона користується постійною увагою партії і народу* (Наука., 11, 1967, 2); *У процесі навчання і виховання учні зустрічаються з народними піснями протягом усього періоду перебування в школі. Народна пісня благотворно впливає на формування і становлення їх світогляду, розвиток естетичних смаків* (Нар. тв. та етн., 4, 1966, 87); *В роки реконструкції народного господарства українські письменники написали твори, в яких відображено пафос соціалістичного будівництва, показано становлення нової, радянської людини* (Іст. УРСР, II, 1957, 503).

СТАНОК¹, нка́, ч. 1. Зменш.-пестл. до стан¹ 1. *Як стеблиночку, тонку та високу, обгорнуло сиве та шнурком мережане сукно стрункий її станок* (Вас., I, 1959, 241); *Дітки чорноокі заводять танок, Світло червонить гнучкий їх станок* (Пісні та романси., II, 1956, 253).

2. заст. Те саме, що ста́ник 1. *Да оце їй і буханчик унесуть, а хто полотенка на станок, а хто на рукава* (Барв., Опов., 1902, 115); *Це не була ще зовсім стара жінка, але й не молода.. Станок сорочки був міткалевий, підтичка з'полотна* (Хотк., I, 1966, 103).

3. заст. Половина плахти.

СТАНОК², нка́, ч. 1. військ. Металева основа, на якій укріплюється гармата, кулемет і розміщуються прицільні, поворотні і т. ін. механізми. *Кулеметний станок.*

2. спец. Пристрій, на якому закріплюються частини агрегату, механізму і т. ін.

3. с. г. Відгороджене місце для тварини в стайні, корівнику і т. ін.; стійло. *Він відчинив двері конюшні, ішов між станками, гладив коней по гривах і долонькам по шиях* (Чорн., Потік., 1956, 289); *Доярка доглядала корів, чистила їх, очищала від гною станки* (Хлібороб Укр., 3, 1965, 16); *Підійшовши до загорода, Сагайдак якусь мить озирав кнура, що найжачившись стояв у кутку станка* (Добр., Тече річка., 1961, 37).

4. с. г. Пристрій, в який ставлять тварину для огляду, лікування, підковування і т. ін., не даючи їй вільно рухатися. *Через деякий час Мануйло з'явився в сараї.. Біля Варвариного станка пристояв, задивившись, як стриже [овець]* (Гончар, Таврія, 1952, 159).

5. спец. Пристрій, який служить опорою під час деяких навчально-тренувальних занять. *Станок для вправ балерин.*

6. Підставка, на якій художник, скульптор установлює, закріплює картину, скульптуру для роботи над ними. *Почала Тамара глину брати, станок зсуває не два рази, не п'ять, то приглядатися, то відступати, різцем — вчорашнє, зайве одкидає...* (Тич., II, 1957, 296).

7. Частина декораційної установки, яка служить для створення на сцені різних підвищень, площадок і т. ін. *Основа мистецтва Ф. Нірода — живописно-об'ємне рішення декорацій.. Художник варіює куліси, падуги, станки, що створює цікаві можливості для мізансцен* (Мист., 5, 1965, 20).

8. рідко. Те саме, що верста́т 3. *Та сама хата,.. тільки краще споряджена.. В одному кутку гончарський станок* (Л. Укр., III, 1952, 44); *У другій хаті, де стояв столярський станок, вчився майструвати сімнадцятилітній невисокий сирота Григорій Шевчик* (Стельмах, II, 1962, 388); *На нашому заводі, Що зветься «Світлий шлях», Вона одна працює На чотирьох станках* (Бойко, Ростіть., 1959, 40); *Дитинства друг, Євсєєв Павка, токарний вже збирає станок* (Сос., II, 1958, 372).

9. заст. Пристрій для покарання різками, канчуками і т. ін. — *Одного я в господа бога молив, однієї ласки просив — дати на них [кріпаків] усіх одну спину, щоб як одного вчистив, то всім зразу дошкулив! А то руки свої пооббивав, б'ючись.. Колись.. сам справляв сю роботу, а тепер у кожному селі свій станок завів... А все не помагало! Не виб'єш із їх бісових лобів тієї волі* (Мирний, IV, 1955, 220).

СТАНОК³, нка́, ч., заст. Невелике селище в Сибіру.

СТАНОЧНИК¹, а, ч., рідко. Те саме, що верста́тник.

СТАНОЧНИК², а, ч., заст. Житель станка (див. станб́к³).

СТАНОЧНИЦЯ, і, ж., рідко. Жін. до станб́чник¹. *Завів стружок зі станка, Мов пух сліпуча і легка, Ясна мов сніг, пухка мов сніг, Спада станочниці до ніг* (Забашта, Нові береги, 1950, 92).

СТАНОЧОК¹, чка, ч. Зменш.-пестл. до стан¹ 1. *Така чорнобрива [Парася] та ясноока, та уста рум'яні, та станочок стрункий. А що весела була, жартівлива!* (Вовчок, I, 1955, 279); *[П а в л о:] Коли б я зміг хоч разочок обгорнути отой чудовий станочок..!* (Кроп., II, 1958, 376).

◇ На станб́чку ста́ти, заст. — те саме, що На стану́ ста́ти (див. стан¹). *А коли я вже велика на станб́чку стала, Тепер же я та до серця кожному [кожному] припала* (Коломийки, 1969, 75).

СТАНОЧОК², чка, ч., с. г. Зменш.-пестл. до станб́к² 3. *Купи собі, синку, Коня вороного, Постав у станочок, Говори до нього!* (Укр. лір. пісні, 1958, 126).

СТАНС, а, ч., літ. 1. Чотирирядкова строфа із закінченою думкою.

2. *перев. мн.* Невеликий за розміром ліричний вірш, який складається з таких строф. *На щічки хороші її, чарівні, Складаю чудові станси* (Л. Укр., IV, 1954, 82); *Що це? Станси невідомі Ламартіна чи Парні Ноту-вали у альбомі Руки пані чарівні?* (Бажан, Роки, 1957, 274).

СТАНУТИ¹, ну, неш; *мин. ч.* став і стáнув, ла, ло. Док. до тáнути. Сніг давно станув під ясними променями південного сонця (Смолич, V, 1959, 646); Сніг на ній [смереці] за день станув, і на хвої висіли міріади крапель (Гжицький, Опришки, 1962, 190); — Бачиш, — обізвалась вона, — як той сніг водою по-нявся? Гляди ж, щоб і кохання твоє не стануло так на чужій стороні, далеко від мене... (Коцюб., I, 1955, 141); Як плутане моторошне марення, як сон, пригадувала вона своє весілля, уривки пісень, музику, гостей і Сабішину саклю, де мусило тихо стати її життя гаремної печерниці (Тулуб, Людолови, II, 1957, 171).

◇ Стáнути, як (на́че, мов і т. ін.) віск [на вогні (на с́бнці і т. ін.)] — втратити сили, здоров'я; змарніти. Скільки вона сліз вилила..! Станула, як віск (Вовчок, I, 1955, 263).

СТАНУТИ², ну, неш, док., розм. Те саме, що стáти 1—15. Хіба я не своїми очима бачив, як піп звелів Яцькові Рибальченкові стати навколішки..? (Барв., Опов., 1902, 159); Гнав Яким з вітром, аж задихався. Станув, розглянувся (Ков., Світ., 1960, 10); Не встигли коні увійти [пройти] з десять кроків, як станули, відсапуючи тяжко (Мак., Вибр., 1954, 164); Княжі покої, ворота, паркан, навіть по землі від того місця, де має стати коляска, і до дверей було посипано квітами (Хотк., I, 1966, 104); Сльози станули йому в очах. Невже він ніколи більше не побачить цих людей..? (Ірчан, II, 1958, 305); Бесіда станула, бо війт надійшов (Стеф., Вибр., 1945, 61); В табір свій із чат вернувся князь І владно станув перед вояками (Бажан, Роки, 1957, 230); Станула [Марійка], не хотючи, на залізні граблі і пробила собі ногу (Коб., II, 1956, 150); Сірі хмари станули над заходом та й закаменіли (Стеф., II, 1953, 41); Коли станули [князь із слугами] в заїзнім домі на ніч, покликав [князь] Івана до свого покою (Фр., III, 1950, 149); — Коня не поверне свого назад, Хто станув за волю, за владу Рад! (Плужник, Вибр., 1966, 243); Газдівство поширювалося. Станула нова колешня, став оборіг (Кобр., Вибр., 1954, 195); Пообідавши в.. коршмі [корчмі], Вольф і Герман пустилися пішки через верх, щоб на вечір стати в Лютовиськах (Фр., VIII, 1952, 360); Що то за речі, що, інколи станувши нам перед очі, Нас у недугі лякають і сон.. непокоять (Зеров, Вибр., 1966, 127); * Образно. Ти був лихого часу сином І вище стати не зміг (Граб., I, 1959, 134); Серед студеного світа станула біда журба (Кобр., Вибр., 1954, 42).

На то́му (натім) [і] стáнути — те саме, що На то́му (тім) [і] стáти (*див. той*). Мусять вони [першооснови] існувати в числі безконечнім, — інакше Станути треба на тім, що матерія світу — конечна (Зеров, Вибр., 1966, 174); Стáнути на поріг (на порбізі) — те саме, що Стáти на поріг (на порбізі) (*див. ставáти*). Ледве Степан станув на порозі, вона зараз пізнала, що в ждана новина (Круш., Буденний хліб., 1960, 33).

◇ Стáнути на бік кого, чий — те саме, що Стáти (*перейти і т. ін.*) на бік (*див. бік*). В 1863 р. вони [деякі польські пани] станули на бік Росії і полягли під її прапором (Л. Укр., VIII, 1965, 244).

СТАНЦІЙКА, и, ж. Зменш. до станція 1, 2. Біля села була невеличка станційка, де в вагонах розташувалася штаб полку (Досв., Вибр., 1959, 43); Потяг рушив

далі, а я залишився один, як палець, біля порожньої станційки (Ірчан, II, 1958, 159); Станційка була сонна, маленька, непоказна (Загреб., Європа 45, 1959, 250).

СТАНЦІЙНИЙ, а, е. Прикм. до станція. Із станційного будиночка виходить начальник станції (Мик., I, 1957, 42); Марія набралася сміливості, обережно спустилася на землю і прокралась під станційною естакадою (Ле, Клен. лист, 1960, 38); // Який працює на станції, обслуговує її. Розповідає сухорлявий станційний телеграфіст, звертаючись мовби з скаргою то до одного, то до іншого з бійців (Гончар, II, 1959, 127); З своєї брички Тарас почув переговори візника і, мабуть, станційного доглядача (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 332); // Належний станції. Щоліта Порфир пасеться в доколишніх виноградниках, і в станційних, і в радгоспних, як у своїх, знає, де сорти найсмачніші (Гончар, Бригантина, 1973, 88); // Розташований при станції, біля неї. В саду станційнім ворони Куняють на гіллі (Нех., Підзорею, 1950, 141).

СТАНЦІЯ, ї, ж. 1. У дореволюційній Росії — пункт зупинки на великій дорозі, поштовому тракці, де переїжджі міняли коней. Татари запровадили на Русі «ями», тобто станції, на яких тримали коней, щоб перевозити ханських чиновників (Іст. СРСР, I, 1956, 80); Виїхали вони тільки о дев'ятій, коли на осонні вже стало жарко, і за півтори години добралися до станції Озерної, де знов довелося довго чекати свіжих коней (Тулуб, В степу., 1964, 91); // заст. Тимчасове розквартирування; постій.

На стáнції (на стáнціях) [бу́ти (сто́яти і т. ін.)]; Стáнцією сто́яти (ста́ти), заст. — те саме, що На посто́ї [бу́ти (сто́яти і т. ін.)] (*див. посто́ї*); Посто́єм сто́яти (ста́ти) (*див. посто́ї*). Польське військо стояло по селах на станціях і обдиало селян, обдиало народ, як хотіло (Н.-Лев., VII, 1966, 23); Василь молдавський, Господар волоський, Пару коней у колясу закладав, До города Хотині од'їжджав, У Хвилецького-капітана станцією стояв (Укр. думи., 1955, 122); Пошто́ва стáнція, заст. — установа, яка, разом із пересилкою кореспонденції й грошей, займалася регулярним перевезенням пасажирів у кінних екіпажах. Приліпив [о. Артемій] марку, написав писарів адрес і одіслав на богуславську поштову станцію (Н.-Лев., IV, 1956, 190); Все тіло нило від восьмидобового трястіння без сну й відпочинку, з півгодинними зупинками на поштових станціях, поки перепрягали коні (Тулуб, В степу., 1964, 23).

2. Пункт зупинки сухопутного транспорту, що курсує за певним маршрутом, а також сукупність пристроїв і споруд на цьому пункті. Було опівночі. На невеличкій станції вони вийшли з вагонів (Шиян, Вибр., 1947, 32); Гуца часто десь пропадав.. — На станції був. Бастують. Вже другий день машина не ходить (Коцюб., II, 1955, 70); З товарної станції щодня вирушали на захід довгі ешелони (Гончар, III, 1959, 180); Розбіглися рейки на вузловій станції (Мик., I, 1957, 103); Сортувальна станція; // Будинок для пасажирів на такій зупинці; вокзал. Нарешті поїзд став: збоку одним вікном світила станція (Панч, В дорозі., 1959, 86).

3. розм. Відстань, частина шляху між двома пунктами зупинки в дорозі; перегін. Пізнім ранком виїхав я з Києва по залізній дорозі [залізницею] на Одесу і через дві станції пересів у Фастові на миколаївську лінію (Н.-Лев., VII, 1966, 260); Панок постояв трохи, докупив папіросу і десь щез. Щось пару станцій я його не бачив (Коцюб., II, 1955, 428); Коли вже звечоріло й ми проїхали кілька станцій, дістав [кондуктор] з своєї скриньки хліб (Сміл., Сашко, 1954, 144).

4. Спеціальне підприємство або установа, що обслу-

говує якимсь чином населення, організації певної території. Він сам лагодив апарати на телефонній станції (Кучер, Зол. руки, 1948, 47); Щоб збільшити зону дії телебачення, фахівці республіки вирішили встановити телевізійні станції також на гірських вершинах (Наука., 11, 1967, 42); В республіці діє широка мережа лікарень, поліклінік, станцій медичної допомоги, санаторіїв та інших оздоровчих закладів (Наука і культура., 1972, 8); Перші автозаправні станції склалися з двох колонок (Літ. Укр., 13.VI 1969, 2); Автомобільний парк країни зростає до розмірів, що забезпечать цілковите задоволення потреб у вантажних і пасажирських перевозках, у великій мірі поширюються станції прокату автомобілів (Програма КПРС, 1961, 63); Перші партії молодняка, одержані з інкубаторної станції в березні—травні, колгоспи вирощують в опалюваних приміщеннях (Колг. Укр., 2, 1958, 24); // Науково-дослідна організація. Перед ним постає його праця в археологічному музеї та геологічній дослідній станції (Досв., Вибр., 1959, 265); З 1954 року в Центральній Арктиці постійно дрейфують дві наукові станції (Рад. Укр., 22.V 1962, 4); // Група науковців, що працюють у цій організації. Станція додумалась, як таки до цих клятих пісків підступитись, в неї й виноградники вже тут приживляються (Гончар, Бригантіна, 1973, 86).

△ Водна станція — комплекс споруд на водоймищі (морі, озері, річці) для занять водним спортом. Сьогодні на водній станції студенти першого курсу вже складають норми (Собко, Стадіон, 1954, 343); Гідроелектрична станція див. гідроелектричний; Електрична станція — те саме, що електростанція. Зараз на річці Сулі Станцію ми електричну Тут збудували в селі (Мур., Хороші сусіди, 1948, 9); Машинно-тракторна станція див. машинно-тракторний; Метеорологічна станція див. метеорологічний; Насібна станція див. насібний; Радіометеорологічна станція див. радіометеорологічний; Санітарна станція — комплексний заклад у системі органів охорони здоров'я, що проводить санітарну роботу в місті, районі, області, республіці.

5. Космічний літальний апарат. З лютого 1966 року вперше в історії здійснено м'яку посадку на Місяць автоматичної станції «Луна-9» (Веч. Київ, 5.II 1966, 1); Орбітальна станція; Міжпланетна станція.

6. спец. Серія гідрологічних, метеорологічних і т. ін. спостережень, що ведуться на морі чи на інших водоймищах. Добові магнітні станції.

СТАНЦЮВАТИ, юю, юєш, перех. і неперех. Док. до танцювати 1, 2. — Дивись, яка гаряча! Удвох давай станцюємо, чорнобрива (Ле, Право., 1957, 37); Люди розступилися, зробивши коло для молодої, яка має станцювати перший танець з молодим (Томч., Жменяки, 1964, 98).

СТАНЯ, і, ж., діал. Стайня. Вже заіржали коні в станях (Н.-Лев., VII, 1966, 154); Пішов Петро у станю, а на стані вже панотцевого коня й немає (П. Куліш, Вибр., 1969, 129).

СТАПЕЛЬ, я, ч. 1. мор. Нахилений до води й відповідно обладнаний майданчик, що являє собою залізобетонний, кам'яний або дерев'яний фундамент, на якому будують, ремонтують і з якого спускають на воду судна. На стапелі тепер формується корпус судна не з окремих дрібних вузлів і деталей, а з великогабаритних секцій і блоків (Наука., 2, 1957, 17); Он він, його [капітана] красень, височіє.. на залізобетонному стапелі.. величезний колектив кораблебудівників.. невтомно, день за днем будує це судно (Гончар, Тронка, 1963, 341); Після літніх походів, готуючись до зимової кампанії, «Мисливець» став на стапелі на ремонт (Ткач, Жди., 1959, 47).

Спускати (спустити) із стапеля (із стапелів) — спускати судно на воду (після завершення будівництва, ремонту і т. ін.); Сходити (зійти) із стапеля (із стапелів) — спускатися на воду (після завершення будівництва, ремонту і т. ін.) (про судно). У найвіддаленіші куточки світового океану несуть сьогодні марку «Ленінської кузні» кораблі, що сходять із заводського стапеля (Рад. Укр., 11.I 1975, 1); У 1957 році із стапеля заводу «Красное Сормово» зійшов на воду ровесник першого штучного супутника Землі — перший крилатий пасажирський теплохід «Ракета» (Наука., 11, 1962, 37).

2. техн. Підсобна споруда для складання верстатів, літаків і т. ін.

СТАПЕЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до стапель. У стапельному цеху новатори.. механізували правку трубчастих конструкцій щоглових пристроїв (Наука., 2, 1957, 18).

СТАР, а, е, поет. Те саме, що старій 1. Стар любить сквар, а молод холод (Номис, 1864, № 8705); Мій батько ще не стар (Кв.-Осн., II, 1956, 331); — Я стар чоловік, нездужаю [не здужаю] встати (Шевч., II, 1963, 159).

Стар і мбод — те саме, що [І(й)] старé (старі́) і (й) малé (малі́); Від (од) старóго до малóго (див. старій). 150-ту річницю з дня народження свого найбільшого сина святкує.. нова Польща, де стар і молод знають ім'я і слово Міцкевича (Рильський, III, 1956, 293).

СТАРАННИЙ, а, е. Який дбайливо, ретельно, щиро виконує що-небудь, ставиться до чогось; дбайливий, ретельний. Уважний і старанний учень Побачив те, що іншим не під силу (Гірник, Стартують.., 1963, 10); Слава про Данила пройшла далеко, що він до письма старанний (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 416); В вечірню школу йде Оксана, — Вона кінча десятый клас. В роботі щира і старанна, Проста дівчина — без прикрас (Забашта, Нові береги, 1950, 92); // Який виконується, здійснюється дбайливо, ретельно. Видання мені сподобалося:.. дешево і старанна коректа (Коцюб., III, 1956, 126); Старанна праця, що забезпечила високі врожай, дала нам змогу перевиконати план продажу зерна державі (Хлібороб Укр., 1, 1968, 6); Систематичний і старанний технічний догляд, дбайливе ставлення до машин і правильна їх експлуатація — основа безперебійної і тривалої їх роботи (Рад. Укр., 20.I 1954, 2); // Який виражає дбайливість, ретельність, свідчить про них. Старанний почерк; Старанний вигляд.

СТАРАННІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. старанний. Він пісні записував.. дуже втішався своєю старанністю і сподівався видати їх у світ окремим збірником (Крим., Вибр., 1965, 403); — Затям: в речі, якими не соромно бути схожим на інших... — Якими ж? — Трудолюбством. Чесністю. Старанністю (Гончар, Бригантіна, 1973, 34); — А ви робите все більш успіхи.. Я в наказі відмічу вашу старанність (Хижняк, Тамара, 1959, 106); — Всяка праця любить старанність... (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 70); Особливою старанністю виготовлення відзначається глиняний посуд правобережного Лісостепу, Побужжя, Подністров'я в ранньоскіфський час (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 193).

СТАРАННО. Присл. до старанний. Підняв [Карпо Петрович].. картуз, обтер старанно (Коцюб., II, 1955, 380); — Нехай і в нашій хаті буде свято, — говорив Антон, старанно розтрушуючи сіно (Чорн., Визвол. земля, 1959, 145); Вона любила свою роботу, виконувала її старанно, не уявляючи собі людського життя без праці (Дмит., Наречена, 1959, 237); *Образно. Вітер, пролітаючи далі, старанно вичісував трави на полонині (Коцюб., II, 1955, 320).

СТАРАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. старатися. Перші трудові гроші. Односельчани принесли: «От тобі, Павлику, за пастухове старання» (Рад. Укр., 13.VIII 1962, 3); Ми з великим старанням і любов'ю виконали перше, і друге, і третє замовлення (Мик., II, 1957, 384).

2. *перев. мн.* Зусилля, спрямовані на досягнення, виконання чого-небудь. Гості були збентежені, але, побачивши, що їх старання йдуть намарне, весело зареготались (Коцюб., I, 1955, 289); Вона одна знала всі його старання, всю затамовану тривогу, якою пройняте його неспокійне серце (Ряб., Золототисячник, 1948, 55); // *чийми*, тільки в оруд. в. Завдяки чиймсь зусиллям, чіємусь клопотанню, піклуванню і т. ін. — Мій старий Файзулла все влаштує вам. Це ж його стараннями для нас добрано з цілого кишлака таку четвірку нових арб (Лє, Міжгір'я, 1953, 13); У Євпаторії стараннями уповноваженого Народного комісаріату охорони здоров'я по організації кримських здравниць, колишнього євпаторійського лікаря Дмитра Ілліча Ульянова відразу ж після вигнання Врангеля були відкриті перші санаторії (Збан., Сеспель, 1961, 8).

◇ Докладати (докласти, рідко доложити) [усяких (великих)] старань (багато старання) — те саме, що Докладати (докласти) зусиль (сил, рук, праці і т. ін.) (*див. докладати*). — Я доложив усяких старань на те, аби він переїздом вступив також до нашої фабрики і оглянув її (Фр., III, 1950, 189); Працівники.. ідальні докладають багато старання, щоб поліпшити смак їжі, урізноманітнити меню (Роб. газ., 20.XI 1974, 4); При всьому старанні; При всіх стараннях — незважаючи на всі зусилля. Я не вмію писати ліпше при всіх стараннях (Л. Укр., V, 1956, 191).

СТАРАТЕЛЬ, я, ч. 1. Той, хто добував золото (*перев. кустарним способом*). Старатель знайшов самородок золота вагою 2 кг; *Образно. Є на світі багато людей суворой й романтичної професії, які працюють до самозабуття, до млоної втоми, відмовляючись од земних благ і солодких спокус. Цих людей називають старателями (Літ. Укр., 30.VII 1965, 1).

2. *заст.* Дбайливець, піклувальник. — Що ж з нашим Тихоном? Може, люди у щасті його зовсім і забули? Ну, ну, не знаю, щоб такого старателя забули! (Кв.-Осн., II, 1956, 147).

СТАРАТЕЛЬСТВО, а, с. Промисел; ремесло, фах старателя (у 1 знач.).

СТАРАТЕЛЬСЬКИЙ, а, е. Прикм. до старатель 1. Старательськи артіль.

СТАРАТИ, аю, аєш, *недок., перех., діал.* Добувати, діставати, придбавати. Гроші старав [Славко] із двох джерел (Март., Тв., 1954, 264); — Твоє віно старала я чистими руками, як ти прийшла на світ (Стеф., Вибр., 1949, 231); — Що не кажить: «дівка» росте в мене! Треба батькові посаг для «відданиці» старати, аякже! (Вільде, Винеп., 1959, 4).

СТАРАТИСЯ, аюся, аєшся, *недок., перев. з інфін.* 1. Докладати зусиль, щоб зробити що-небудь; намагатися, силкуватися. Радила [Мар'янка] Олексіві, щоб він і собі старавсь бути таким жвавим парубком, як Юрко (П. Куліш, Вибр., 1969, 293); — Ви подумайте тільки самі собі. Два роки він уже старається потрапити до гімназії (Хотк., I, 1966, 149); Біла візникова кобила помітно кульгала. Підіймала заднє копито і старалася бігти на трьох (Коцюб., II, 1955, 375); — Тяжко, Оксеночку, дуже тяжко. Не знаю, чи й витримаю. — А ти вір у наше щастя і витримавш. — Та вже зі всіх сил старатимуся. Кріпитимусь (Тют., Вир, 1964, 422); // Добре, сумлінно виконувати якусь роботу. Старається, що ніт кривавий його обливає (Укр.. присл., 1963, 275); — Чис-

те горе мені з баришнею, ..робиш, стараєшся, от, думаєш, догоджу! а воно, дивись, уже й непотрібне, подавай інше (Л. Укр., III, 1952, 603); — Будеш старатись, будеш сумлінним — ніхто тебе в нас не покривдить (Гончар, Бригантна, 1973, 9); Складав старий стіжок соломі за хлівом, цілий день старався (Тют., Вир, 1964, 77); // для кого — чого. Робити що-небудь особливо сумлінно, піклуючись, дбаючи про когось, щось. Не сама вона йшла. Соцького Кирила прислано з волості за нею, щоб доставив на місце — провів і оберіг її в дорозі. Грицько Супруненко так стараєся для неї! (Мирний, III, 1954, 67); — Для народу стараємося, для нашої держави, — просто, без афектації, продовжувала ланкова (Минко, Повна чаша, 1950, 108); Панські полигачі накинулись на чоловіка, скрутили, зв'язали йому руки і тоді вже переможно загалакали, навіть в цьому стараючись для когось (Стельмах, I, 1962, 430).

Радий (раді) старатися: а) відповідь солдата старої армії на похвалу начальства; б) уживається для підкреслення готовності зробити що-небудь. [К о п и с т к а:] Закурить, діду Юхиме! [Д і д Ю х и м (допався до киста):] Радий старатися... (М. Куліш, П'єси, 1960, 9); Як би не старався; Хоч [би] як старався хто — незважаючи на всі зусилля. Чи ж можу я, як би не стараєся, бути спокійним, веселим і щасливим, коли все, що мені найдорожче, наймиліше — далеко від мене, не зі мною! (Коцюб., III, 1956, 182); Як би не старалися апологети капіталізму довести демократичність держави «вільного світу», .. буржуазна держава була й лишається диктатурою меншості над експлуатованою більшістю народу (Ком. Укр., 6, 1975, 51); Сцена під час тризни, хоч як Катерина старалась не думати про неї, .. раз у раз наверталась Катерині на пам'ять (Вільде, Сестри., 1958, 353).

2. *про кого — що, розм.* Те саме, що турбуватися 2. За молодих літ баба.. тямовита була і рухлива — старалась про дітей (Барв., Опов., 1902, 486); Треба було їй самій про все думати-гадати: й про одіж дбати й про харч старатися (Мирний, IV, 1955, 249); — Усе купи, про все сам старайся, клопочись, думай, гадай (Григ., Вибр., 1959, 45); Суддя стараєся про переведення до більшого міста, та сказали, щоб не бавився в політику (Кобр., Вибр., 1954, 37).

3. *чого, розм.* Те саме, що діставати 3. Панська ласка літом грів, а на зиму кожуха треба старатися (Укр.. присл., 1963, 109); Люди боялися спізнитися з весною, треба було старатися насіння, а збіжжя було дороге (Кобр., Вибр., 1954, 144); // на що. Те саме, що стягатися 6. Бідне на сорочку старається, а багатий і кожуха цурається (Укр.. присл., 1963, 49).

СТАРЕЗНИЙ, а, е. 1. Дуже старий віком. Той Петро Шостозуб та був перший чоловік у громаді, — вже старезний такий, боже! як молоко, білий (Вовчок, I, 1955, 23); Зразу ж після весілля і виїхали б з Людмилою у Київ до її старезної бабуні (Головко, II, 1957, 487); З печі звисилася скуйовджена, давно не чесана голова старезного діда (Мур., Бук. повість, 1959, 29); // Який дуже давно народився, з'явився, почав рости (про тварин, рослини). Старезні липи, мов жива сторожа, стоять при вході (Фр., XI, 1952, 161); Велике старезне дерево, чорніючи своїм могучим стовбуром, ..стояло.. самотнє (Гр., II, 1963, 252); Мій Гнідко, лінивий, старезний одновухий мерин, ніколи нікого не випереджав (Збан., Любов, 1957, 41); За ним [посе], позад височеного білого муру, густо стовпилися дерева старезного парку (Смолич, I, 1958, 55); Околиця села, а за нею — берег, ніби болото, а далі старезний, похмурий праліс (М. Ол., Леся, 1960, 62).

2. Який дуже давно існує, виник, з'явився; дуже

давній. До згоди ж, до гурту, до купи, слов'яни, Забудьмо старезнії чвари! (Стар., Поет. тв., 1958, 36); Оселився він [одуд] на груші У старезному дуплі (Біл., Пташ. голоси, 1956, 21).

3. Який дуже довго був у користуванні, дуже давно зроблений, побудований і т. ін. В шкільній бібліотеці, .. крім старезних підручників.., не знайшов [С. Васильченко] нічого (Вас., Незібр. тв., 1941, 168); Ляхович устав із старезної канапи (Ле, Історія радості, 1947, 238); До неї підходить.. якась нечупарна молодиця в старезному широкому пальті (Хижняк, Тамара, 1959, 43); Неподалік, в тіні дерев, заховалася старезна хата (Літ. Укр., 31.VIII 1962, 4).

4. Який зберігся з дуже давніх часів; старовинний. Вмить сірі старезні мури ринку викинули з себе людей. Майдан на хвилину ожив, залюднився (Коцюб., II, 1955, 175).

5. ірон. Стос. до колишнього, віджилого ладу, режиму. Це був бовць за повалення старезної машини царизму (Тулуб, В степу.., 1964, 49).

СТАРЕЗНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до старезний 1. Грізний і безпомічний [Лейзер] у своїй злиденній старезності (Тулуб, Людолови, II, 1957, 96).

СТАРЕННИЙ, а, е, рідко. Те саме, що старезний. Потоком, що плив між двома сторонами оцього стареного лісу, можна було до скал дійти (Коб., III, 1956, 252); Оглянули ми церкву Софії, в старенною мозаїкою, а потому дуже цікаву мечеть (Коцюб., III, 1956, 350).

СТАРЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до старій 1—3. Та най собі заспіваю, поки молоденька, Тоді буду газдувати, як буду старенька (Коломийки, 1969, 95); — Ой умер старий батько І старенькая мати, Та нема кому щирої Тії радоньки дати (Шевч., II, 1963, 176); На ліжку тім лежав старенький дід, мов голуб сивий (Фр., XIII, 1954, 55); Коридором санаторію проходить лікарка з старенькою вже медсестрою (Головко, I, 1957, 478); Вечірній вітер турбував стареньку нашу грушу (Л. Укр., I, 1951, 458); Старенький гусак, як увічливий кавалер, обережно веде під крило стареньку гуску (Вишня, I, 1956, 347); Хто вітриться кудись шукать якогось раю, — Тому я приказку стареньку нагадаю: Там хороше, де нас нема (Гл., Вибр., 1951, 77); Хата хоч старенька, та чепурна, біла, — видно, біля неї ходили хазяйські руки (Мирний, I, 1949, 129); На стареньких санях лежала вже ялинка. Василько почав лагодитись у дорогу (Коцюб., I, 1955, 80); На ньому була старенька солдатська шинель і студентський злинялий кашкет (Довж., I, 1958, 456); // у знач. ім. старенький, кого, ч.; старенька, кої, ж., пестл. Людина, що прожила багато років. Так старенький із старою День у день сварився, А козак із їх дочкою Тайкома любився (П. Куліш, Вибр., 1969, 411); Побідкалась старенька, стала жалувати дітей (Вас., I, 1959, 125); Не плач, не плач, моя старенька, твоїй син повернеться назад! (Сос., II, 1958, 443).

СТАРЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до старенький. Сидить на могилі Козак старесенький.. Та на бандуру грає-виграє (Укр.. думи.., 1955, 37); Бабуся старесенька, Пенсіонерка. А внучка Наташа — уже піонерка (С. Ол., Вибр., 1959, 154); В старому Новограді на Волині Старесенький будиночок стоїть (Дор., Тобі, народе.., 1959, 44).

СТАРЕЦТВО, а, с. 1. Збірн. до старець 3. Як прочитав Каве оту заяву, То раптом обернувся до старецтва. — Гей! — крикнув він, — чортячії підніжки! Ви викинули з серця божий страх! (Крим., Вибр., 1965, 172).

2. заст. Збирання милостині як засіб існування.

СТАРЕЦЬ, рця, ч. 1. Чоловік, який досяг похилого віку, старості (часом з відтінком поваги). Захар Бер-

кут — се був сивий, як голуб, звиш 90-літній старець (Фр., VI, 1951, 34); Через патріарха світової поезії, великого старця Гете, Гафізове ім'я одразу зробилося відомим усенькій Європі (Крим., Вибр., 1965, 265); На голубій оксамитній канапі сидить Анненков — величного вигляду старець з срібними кучерями і бородою (Коч., III, 1956, 123); *У порівн. Опустився [Пилип], обідрався.. і труситься увесь, як старець (Мирний, IV, 1955, 153); Плечі опадають йому, як у старця (Вільде, Пов. і опов., 1949, 201).

2. Літній монах, поважна духовна особа; пустельник, самітник. На паперті вбогої церковки кілька десятків мисливців, звіроводів і тайгових золотошукачів слухають проповідь старця. Висхлий від літ і постів ветхий старець (Довж., I, 1958, 106).

3. Те саме, що жебрак. Старця торба годує (Укр.. присл.., 1963, 75); Старці під берестом заснули; Ще сонце спить, пташки мовчать (Шевч., I, 1963, 304); В баби Зіньки не зісталося грошей на громадський обід для духовенства, для півчої та для старців (Н.-Лев., VI, 1966, 367); Щодня з ранку до ночі по шляху йдуть та й йдуть люди.. Проїжджали цигани в своїх халабудах; проходили прочани, старці, заробітчани (Головко, II, 1957, 213); *У порівн. Доброго Аврума усі жалували на селі і давали йому на полудень хліба та цибулі, неначе старцеві (Н.-Лев., VI, 1966, 398); Мокримі полями, мов старці на прощу, йшли.. одноманітні, заплакані дні (Гжицький, Вел. надії, 1963, 140).

◇ Піті в старці (старцями, старцем) [по світу (в світі)] — стати жебраком, почати жебракувати. Виніс [Наум] скриньку з грошима.. — Бери, — каже, — скільки хоч.. у старці піду, тільки вилічи моє дитя (Кв.-Осн., II, 1956, 84); Уляна гірко махнула рукою: — Старцем підеш, коли чоловіка заб'ють (Стельмах, II, 1962, 103); Юруш зостався без шматка хліба на старість. Він мусив забрати торби та й пішов в світи старцем (Н.-Лев., III, 1956, 303); [Г а н н а:] Йой! Горить! Село горить! [1 - й г у ц у л:] Горить... Палять наші хати. Підуть люди старцями по світу (Мокр., П'єси, 1959, 102); Поробити старцями кого — зробити кого-небудь дуже бідним, змушуючи часом і жебракувати. — Аж семеро коней із слободи забрали. Старцями нас поробили (Головко, II, 1957, 20); Пуска́ти (пустіти) в старці (старцями) [по світу (з торбою)] кого — робити кого-небудь дуже бідним, змушуючи жебракувати. — Наробив [Гриць] довгів, а мене з дітьми в старці пускає (Март., Тв., 1954, 70); — Висмокчуть вони [суди] з нас останній гріш і старцями по світу пустять, — зітхав Морозенко (Стельмах, I, 1962, 242).

4. перев. мн., розм. Дуже бідні, убогі, незаможні люди. — Чого ти чванишся? Старці, злидні, животи з голоду присохли до спини, а воно приндиться... Кажу, наймай [Гафійку], каятимешся потім (Коцюб., II, 1955, 17); — Свого так щедро не молотять, — промайнула думка, — та й звідки б у таких старців просо з'явилось? Де б він його настиг? Хіба на тім'ї..? (Кос., Новели, 1962, 185).

СТАРЕЧЕ, присл. Те саме, що старечо. Вона старече плямкала ротом, кривила уста, аж відкривались синяві ясна (Коцюб., II, 1955, 279).

СТАРЕЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до старець 1. М'яке, зелене світло ласкаво лягав на важке тіло, на білу бороду й на благородний старечий профіль (Коцюб., II, 1955, 187); Старий шляхтич глянув на неї старечими, зачервонілими від вина очима (Кобр., Вибр., 1954, 98); Старечими губами промовляла [баба] якісь слова незрозумілі (Шиян, Баланда, 1957, 177); Старечий організм, як часто кажуть, висихав, з'являються зморшки, тонкою, в'ялою і сухою стає шкіра (Вибр. праці О. О. Бого-

мольця, 1969, 185); // Власт. старцеві; як у старця (у 1 знач.). Було йому шістдесят і вісім літ.. Трохи товстенький, а з тої причини не мав на обличчю старечих морщин (Март., Тв., 1954, 226); Приятелі борідки були — присадкуватий юнак Тиміш з старечими очима на червоно-жовтім обличчі, що раз у раз пирхав носом, та юна леді (Досв., Вибр., 1959, 34); З вікна падало світло на стіл, на обличчя імператора. Воскуватого кольору мішки під очима надавали йому старечого вигляду (Кочура, Зол. грамота, 1960, 258); Машиніст пішов, трохи згорбившись, старечою ходою, а вона стояла.., дивилася йому вслід (Ле, Опов. та нариси, 1950, 140).

◇ Старéча пám'ять див. пám'ять.

2. Прикм. до старéць 3. Вставши з колін, якимсь грізним голосом казав [Микола] далі: — Так нащо ж ви в першу хвилину не кинули всіх тих дурниць, усе те ваше старече життя? Чи у вас духу не стало, чи, може... не було людини, що провела б вас через усе те довге життєве море... (Хотк., I, 1966, 55); Кобзарський цех належав до великої старечої спілки, тільки був він там найвищим щаблем (Тулуб, Людолови, I, 1957, 343).

СТАРÉЧО. Присл. до старéчий. — Відсахнулась [дочка], віддячила батькові за все, — повторив він з глибокою образою в голосі, і плечі його поникли якось старечо (Гончар, Тронка, 1963, 204); *Образно. Одразу ж за дорогою старечо горбилась од віків козацька могила (Баш, На.. дорозі, 1967, 251).

СТАРИГАН, а, СТАРИГАНЬ, я, ч., фам. Те саме, що старік 1. Вони.. намагалися не пропустити й слова з бесіди двох стариганів (Ю. Янов., II, 1954, 126); Він незадоволений надмірною балаканиною оцього старигана (Чаб., Балкан. весна, 1960, 240); Штефан — високий, худорлявий, злегка згорблений старигань вісімдесяти років (Галан, I, 1960, 455); — Іду вулицею, а куди — і сам не знаю. Мені треба знайти батька, треба знайти свого впертого старигана (Кол., На фронті.., 1959, 167).

СТАРИГАНЬ див. стариган.

СТАРИЗНА, и, ж., збірн. 1. розм. Старі речі, те, чим довго користувалися. Не такими колись були в нього плуги, але й ця старизна не запечалила Марка, більше печалили виснажені коні (Стельмах, Правда.., 1961, 335).

2. зневажл. Старики, старі люди. Ляш хотів поставити чарку на стіл, але рука тіпнулась, чарка впала додолю й розбилась на скалки. Інші діди охнули з бстраху, якийсь пан з гостей не втерпів і вголос промовив: «І пощо таку старизну скликати?» (Л. Укр., III, 1952, 672).

СТАРІЙ, а́, е́. 1. Який прожив багато років, який досяг старості; протилежне м о л о д и й. Тихон Брус був старий чоловік, розумний на усе те село, де жив (Кв.-Осн., II, 1956, 122); Про те, що діялось на Україні 1768 року, розказую так, як чув од старих людей (Шевч., I, 1963, 142); Він приймав у себе старого листоношу Федора Буренкіна, що навідав його з цілою юрбою внуків та внучок (Довж., I, 1958, 449); На призьбі, затиснувши бородою скрипку, сидів старий циган (Гончар, III, 1959, 13); // у знач. ім. старій, ро́го, ч.; старá, ро́ї, ж.; старé, ро́го, с., розм. Людина, що прожила багато років. Повернулось у старого серце, як почув, що козацька кров ілється понад Дніпром через Виговського (П. Куліш, Вибр., 1969, 53); — Нехай стара не дурить голови ні собі, ані дівці: хазяйський син не візьме убогої (Коцюб., II, 1955, 8); Літа йшли-минали, старе старілось, молоде росло (Мирний, IV, 1955, 114); Старий пильно подивився на мене (Сміл., Сашко, 1954, 158); // у знач. ім. старі́, рі́х, мн.: а) те саме, що батькі́ 1. — Ходім, — кажу Катрі, — ходім до Марусі, що нам, що старі посварились, — ми того

не знаємо (Вовчок, I, 1955, 209); б) подружжя, яке досягло старості. Не знаю, що і після чого Старі сумують. Може, вже Оце збираються до бога, Та хто в далеку дорогу Їм добре коней запряже? (Шевч., I, 1963, 311); Так і zostались у старих Марко та дівчинка Ніна (Мик., II, 1957, 316); // Уживається на позначення батьків на відміну від дітей у сполуч. з ім'ям, прізвиськом, прізвиськом і т. ін. Стара Настя така вже радісінка, що бог привів її дождати одним одну дочечку просвата-ти за хорошого чоловіка (Кв.-Осн., II, 1956, 74); Одного вечора старий Джеря прийшов з панського току та й звалився (Н.-Лев., II, 1956, 188); Стара Дорошенчиха, що уважніше за всіх у радгоспі слухала передачі радіо, що тривожніше за всіх синоптиків переживала звістки про пересування циклонів та ураганів, першою почула і про ці океанські випробу (Гончар, Тронка, 1963, 195); // Який давно народився, з'явився, почав рости (про тварин, рослини). По стежці йде старий медвідь (Фр., XIII, 1954, 265); Виглянув у вікно із світлиці молодий козак: їде в двір віз старими кінями, із.. сивим погоничем (П. Куліш, Вибр., 1969, 252); Старі абрикоси стояли саме в цвіту (Н.-Лев., VI, 1966, 17); Ви знаєте, як сплять старі гаї? — Вони все бачать крізь тумани (Тич., I, 1957, 6); // Який має людина похилого віку. У ожинах хотів себе скрити [дідусь]. Та дарма! тільки ноги старії Покровавив в колючім терні (Фр., XIII, 1954, 135); Важкі думи неначе каменем полягли на її душу. З старих очей викотились дві сльози і потекли по зморщених щоках (Н.-Лев., VI, 1966, 408); Дід кивав своєю старою головою (Рильський, Бабині літо, 1967, 27); Ридав дід, цілує сина, з старих підводиться колін (Сос., I, 1957, 354); // у знач. присудк. сл., для чого, на що. Не підходити для чого-небудь, не відповідати певним вимогам через старість. [Д е ї ф о б:] Старий я для розвідок. Ти ж, Кассандро, ще молода, щоб старшого судити (Л. Укр., II, 1951, 282); Другі обидва сини (у мене їх тільки трійко, — старий я вже на те, щоб їх множити), слава богові, до якого часу здорові (Мирний, V, 1955, 404); // у сполуч. із сл. ч о р т, в і д ь м а, х р і н і т. ін. Уживається як лайливий вираз. — Щоб порядок був, чуєш? Коли хто не так — під ніготь! — Обов'язково! — Щорс засміявся і весело пішов уздовж шеренги. — Режиму захотів, старий чорт, — не стримався рябий, з недобрим ротом хлопець (Довж., I, 1958, 138); — Посторонись! — відштовхнув поранений угорця. — Плутаєшся тут, старий хрін... (Гончар, III, 1959, 160).

[І (й)] старé (старі́) і (й) малé (малі́); Від (од) старого до малого — всі без розрізнення віку. Оповістив батюшка.., щоб усі скільки є у селі людей, щоб і старе і мале, щоб усі зібралися до церкви (Кв.-Осн., II, 1956, 124); Вже по два рази пробігали по всіх хатах дворові, приказуючи, щоб усі, старе й мале, виходили зустрічати князя (Хотк., I, 1966, 105); Під високим тином, коло сільради, ніде яблуку впасти. Збіглися старі й малі з усього кутка (Кучер, Трудна любов, 1960, 156); Іван Оленчук прибув до броду на чолі цілої валки, підняв усіх жителів свого кутка — від старого до малого — рятувати броди (Гончар, II, 1959, 428); Старá гв́ардія див. гв́ардія; Старá ді́ва див. ді́ва; Старá ді́вка див. ді́вка; Старá пáнна див. пáнна; Старій кавалéр — немолдий чоловік, що не був одружений. [Л і к а р:] Думаєте, добро яке з того бурлакування? де там! Старий кавалер, то так, все одно, як старий собака (Л. Укр., II, 1951, 50); Старій па́рубok див. па́рубok; Старій (старá, старé), як [білий (бóжий)] світ див. світ².

2. Який існує довгий час, давно створений; протилежне н о в и й. В бібліотеці, повній старих книжок,

висять портрети поважних предків; дивляться вони розумними очима на виснажених нащадків, що не тільки не заклали нової бібліотеки, а навіть стару оддали мишам на сніданок (Коцюб., III, 1956, 154); — А вдень учора світило ясне сонце. Я пішла на старе кладовище, яким славна Генуя (Ю. Янов., II, 1958, 75); На кладці, обнявшись, стояли дві дівчини і, забувши про все на світі, виводили стару сумовиту пісню (Стельмах, I, 1962, 104); Про «Арсенал» важко думати як про підприємство старе (Ком. Укр., 7, 1968, 40); // Створений, збудований раніше від інших (про частину міста). Ми живемо в старій, дуже гарній частині міста (Л. Укр., V, 1956, 40); Знесли над фабрики й поля Соціалізму стяги, Лунає голос із Кремля В старих кварталах Праги (Рильський, III, 1961, 132); // Який давно вишик, з'явився; давній. Се була стара ворожнеча між їхнім родом і родом Гутенюків (Коцюб., II, 1955, 310); — Струнко! Командир Богунського полку товариш Щорс! — Повстанці стихли. Багато з них за старою військовою звичкою оглянули своє убоге вбрання (Довж., I, 1958, 136); — Ви, пане староста, не поспішайте, тут я буду командувати. Старі порахунки. Звичайно, хазяїн шурнує на схід, а сімечка в цілості, так що ми її зараз помацаємо... (Тют., Вир, 1964, 421); // Давно відомий. Стара істина; Стара тема твору; // Який давно займається чим-небудь; досвідчений. Завзято оборонявся старий вояка один проти восьми, та не рівні були сили (Коцюб., III, 1956, 49); Він старий льотчик, хоч зовсім ще молода людина (Трип., Дорога., 1944, 9); На Монастирській слобідці без суду, без слідства, за саму лише підозру в зв'язках з більшовицьким підпіллям було розстріляно групу старих матросів та робітників (Гончар, II, 1959, 35); // Багаторічний, витриманий (про спиртні напої). Перед кожним по дві пляшки старого дорогого вина, їжі хоч розпережися, пий — скільки хочеш (Мирний, III, 1954, 288); Народ так і поринув до Ковбанишиної хати. А в Ковбанихи — всі знали — в льоху стоїть дві бочки старої оковитої (П. Куліш, Вибр., 1969, 266); Ви твердите, що це стара мадера (Зеров, Вибр., 1966, 59).

3. Який довго був у вжитку, став ветхим, іноді навіть непридатним для користування; протилежне новий. На ній одяга стара і подерта (Фр., VIII, 1952, 307); В кінці хати стіл, за ним стілець, а над стільцем прибіта на стіні двома тьмяними вікнами чимала географічна карта, стара і немов закурена (Л. Укр., III, 1952, 572); Хоч були вони в чоботях і кожухах, їм було холодно. Стара піч вже не гріла (Довж., I, 1958, 307); Старі розтоптані чоботи жвяхкотять водою, дубіють мокрі ноги, та чоловік не помічає цього (Стельмах, I, 1962, 376); // Який став несвіжим, втратив свої якості від довгого зберігання (про їжу). — Старий уже у нас сирівець став. Пора б нового уварити, — докладала вона (Мирний, I, 1954, 242); Після борщу подали [бурлакам] кашу. Каша була з тухлого пшона, а старе сало тхнуло лосом (Н.-Лев., II, 1956, 208); — Попісти в нас в що? — Аякже, є стара варена баранина (Добр., Очак. розмир, 1965, 149); Він розв'язує торбу, дістає звідти підпалок, головку часнику і шматок старого, жовтого, як віск, сала (Стельмах, II, 1962, 268); // Недійсний, непридатний після закінчення строку або після використання. Старий проїзний квиток; Стара перепустка.

4. Який давно минув, пройшов (про час); колишній. Навколо дрімуча тайга. Це найвіддаленіші нетрі., куди, як говорили в старі часи, і ворон кісток не заносить (Довж., I, 1958, 106); На перекопських позиціях височів ще Турецький вал старих часів і рів під ним (Ю. Янов., II, 1958, 237).

5. Який був, існував у колишні часи. Він [лист] був писаний трохи старим квітистим стилем, з алегоріями й довгими виробленими періодами (Коцюб., I, 1955, 406); Спогадаймо давню давнину, Спогадаймо повість незабутню Про далеку вільну країну, Про стару Шотландію слаутню (Л. Укр., I, 1951, 351); Вулиця старого Києва XVI віку. Бурсак Андрій з шаленою люттю схопив заднє колесо і зупинив ридван (Довж., I, 1958, 223); І ти, гречанко смаглява, Ти, дочко старої Еллади, Де стільки величі й слави, Де стільки краси й принади, Поїдеш морями блукати, Примхливої долі шукати (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 93); // Характерний для минулого, власт. йому. — Ви, як я бачу, людина старого стилю, хоч на літа й молодіт (Н.-Лев., VI, 1966, 27); Фольклористи.. старого складу дуже любили говорити про справді народні і не справді народні (фальсифіковані) твори (Рильський, IX, 1962, 200); У Хоми Білоконя на грудях вишито цілий горбд. На вихрестій голові казна-як тримається картуз старого фасону — тугим колесом (Довж., I, 1958, 79); Старі методи роботи.

6. Який зберігся, залишився від колишніх, давніх часів; старовинний. Двірська челядь Вишневецького замкнулась в старому замку, котрий поставив ще Бремійн батько князь Михайло (Н.-Лев., VII, 1966, 24); Вона обмала вузлик, обережно розв'язала його і виїняла звідти старий білий п'ятизлотник (Коцюб., I, 1955, 88); На голові у пані покривало., притримане тоненькою діадемою старого золота (Л. Укр., III, 1952, 176).

7. Який був раніше, передував наявному тепер; колишній, бувший; протилежне новий. До лютнево-березневої революції 1917 року державна влада в Росії була в руках одного старого класу, а саме: кріпосницько-дворянсько-поміщицького, очолюваного Миколою Романовим (Ленін, 31, 1973, 129); Сутички всередині старого суспільства в багатьох відношеннях сприяють процесові розвитку пролетаріату (Комун. маніф., 1947, 23); — Ти не думай, Христе, що ми тобою робитимемо за стару плату: ми тобі плати надбавимо (Мирний, III, 1954, 241); Нова рада громадська відрядила старого писаря, котрий був правою рукою старости та й обікрадав [обкрадав] громадську касу, і вибрала Василя (Март., Тв., 1954, 65); Не хотілося ні повертатися до старої теми, ні починати розмову про щось інше. Ішли [Артем і Саранчук] і мовчали (Головко, II, 1957, 449); — Отож, громадяни європейці, — раптом звертається подоляк до уявної громади європейців, — отож! Не для того ми вас визволяли, щоб ви замість старих фашистів та понаставляли нових, у демократичних штанах! (Гончар, III, 1959, 206); // Який виготовили, зробили і т. ін. раніше, давно. Пиши, серце, зараз, щодня, бо я так скучив за всіма Вами, що перечитую старі твої листи (Коцюб., III, 1956, 268); Гортаючи старі свої папери, Що дивом вижили у дні війни, Натрапив я на книжку записну (Рильський, Мости, 1948, 12); Мати вчила його читати і писати: попросила у знайомих старі підручники для першого класу і стала домашнім педагогом (Хижняк, Тамара, 1959, 211); // Стос. до врожаю або запасів минулого року. Стара картопля; Старий урожай; // Раніше придбаний, одержаний. Ходила [баба] боса, бо старі постолі стопталися, а нових не було (Хотк., II, 1966, 231); Ті, кого призначили в похід, одержували нове обмундирування й здавали старе (Тулуб, В степу., 1964, 246); // Який був і раніше, той самий. — Наші курені стоятимуть на старому місці, на пересипі (Н.-Лев., II, 1956, 225); Думка була, що Ви все на старій посаді, що — мовляв — на одному місці і камінь мохом обростає (Мирний, V, 1955, 403);

— Сьогодні увечері продовження наших балачок, — відповів Сев, — приходьте на старе місце (Ю. Янов., II, 1958, 98).

За старою звичкою див. звичка; Старá віра — те саме, що старообрядництво. Він боронився, стояв на своєму, упертий, немов ослик, і мало не плакав, коли міцні, здавалось, як мур, основи старої віри хитались і падали під новим словом (Коцюб., II, 1955, 141); Старій завіт — частина біблії, що визнається за «священне писання» іудейською та християнською релігіями; Старій рік — рік, який минув, пройшов. Всякому звісно, що в ту ніч [на Малани перед Василем] старій рік кінчається, а новий починається (Мирний, IV, 1955, 287); Старій світ див. світ²; Старій стиль див. стиль².

◇ Побивати старі рекорди див. побивати; По старій пам'яті див. пам'ять.

8. у знач. ім. старé, рбого, с. Те, що було раніше, у минулому, колись. Хто старе поминає, той щастя не має (Номис, 1864, № 4136); Зовсім світ перевернувся! Про старе нічого вже було й думати, треба якось до нового пристроюватись, щоб хоч тут не попустити свого (Мирний, I, 1949, 370); В нас лишилось багато старого, і старе нам життя не дає (Сос., I, 1957, 119).

Братися (взятися) за старé — починати знову займатися тим самим (перев. з негативним відтінком); Повертати (повернути) на старé: а) відновлювати те, що було раніше, колись. В окрузі гайдамаки і німці гвалтують, усе одбирають назад, на старе повертають... (Головко, I, 1957, 94); б) примушувати кого-небудь вернутися до того, що було раніше. Мовби іншими очима дивився [Данько] тепер на своїх бойових товаришів, що порозсідалися на кучугурах, інакше глянув і на себе: — Ми! Ні-яка сила вже не поверне нас на старе! Станемо новими людьми... (Гончар, II, 1959, 342); Повертатися (повернути) до старóго — відновлювати те, що було раніше, колись. — Я пережила це, — Тайах міцно притиснулася до руки Сева, якою він тримав її лікоть, — і ніколи в житті не повернуся до старого (Ю. Янов., II, 1958, 138).

9. Стос. до колишнього, віджилого ладу, режиму, власт. йому. Товариш Данило веде батальйон босих олешиківських морячків, з яких потроху та помалу виростає військова одиниця, їм усім видано на цей день зелененькі штанці й військові сорочки старої армії (Ю. Янов., II, 1958, 194).

10. Уживається у складі деяких географічних назв. Стара Руса; Старі Павлівці.

◆ Старá історія див. історія; Старá пісня; Старі пісні див. пісня; Старá торба, фам., зневажл. — те саме, що Старé луб'я (див. луб'я). — Лихе мене напустило обиратися промовляти до тої старої торби (Март., Тв., 1954, 192); Старé луб'я див. луб'я; Старій вовк; Старій лис; Старá лисиця — хитра людина, яка зазнавала в житті багато негод, нестатків і набула житейської мудрості, досвіду і знань. Абдулаєв був старій вовк, він знав — «язика» взяти нелегко (Тют., Вир, 1964, 494); Генрі бере дочитувати мої мемуари, він хоче звісти про щось дізнатися, а я, хитрий старій лис, виходжу на балкон (Ю. Янов., II, 1958, 166); Юнона, козир-молодиця, Юпитеру не піддалась; Бо знала, що стара лисиця На всякі штуки удалась (Котл., I, 1952, 262); Старій горобець див. горобець; Старій сич див. сич; Старої заква́ски — хто-небудь має риси вдачі, поведінки, закладені ще у колишні часи.

СТАРИ́К, а́, ч. 1. Чоловік, що прожив багато років, досяг старості. Там [у пеклі].. Були пани і мужики, Була тут шляхта і міщани, І молоді, і старики (Котл., I, 1952, 138); Весь аул від малого до старого збігся до саней. Старики, діти й жінки з острахом і цікавістю

довго дивилися на вовків (Тулуб, В степу.., 1964, 219); Невисокий, з поголеним сухорлявим обличчям старик у темно-зеленому довгому сюртуці, з шовковою хусткою на шиї вийшов до молодих людей (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 92); // фам. Уживається як пестливе звертання до давнього приятеля, товариша. [К н и ш:] Старик, бутерброда хочеш? [О х р і м е н к о:] Ні, мабуть, одбило апетит (Мик., I, 1957, 29); // розм. Батько похилого віку або старий. — Так, виходить, живий і батько ще? — перебив його Мустій.. — Да, старик у нас бойовий. Та не такий і старий він іще, шістдесят з чимось... — і замовк (Головко, II, 1957, 500).

2. тільки мн. Старі люди (чоловіки і жінки). Обсядуть його старики, слухають, що він розказує про саранчу, як колись налітала у старовину (Кв.-Осн., II, 1956, 480); Нарешті всі зібралися і рушили. Молодь верхи на конях, старики на гарбі (Тют., Вир, 1964, 87); // розм. Батько і мати; батьки. Заярним дуже хотілося онука, у стариків так радісно билось серце, коли вони бачили у когось на руках малятка (Хор., Незакінч. політ, 1960, 148).

3. розм. Людина, що має великий досвід у чому-небудь, давно займається чим-небудь. Молодший лейтенант Теличко був ветеран, «старик», з ним Сагайда не раз потрапляв у скрутні перепалки (Гончар, III, 1959, 335).

4. Старе русло річки. В плавнях серед мокрих лук і боліт проходять численні старики та протоки (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 46); Уже хмари внизу над землею і тіні хмар. Дніпро з притоками, стариками, старицями поснувався по землі (Довж., III, 1960, 502); Колись тут був старик, але потім він зміліз (Мушк., День.., 1967, 72).

СТАРИ́НА, й, ж. 1. Те, що було колись, дуже давно. Співай же їм, мій голубе, Про Січ, про могили, Коли яку насипали, Кого положили. Про старину, про те диво, Що було, минуло... (Шевч., I, 1963, 64); Віяло від неї [бібліотечної зали] якимсь таємничим духом старини (Фр., VIII, 1952, 139); Дід згадав русько-японську війну, Хрести діставав, ворушив старину... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 225).

У (в) старину́ — колись, дуже давно. Не так тепер і в пеклі стало, Як в старину колись бувало (Котл., I, 1952, 126); В старину добра та ладу не було, а були тільки бучі, колотнеча та сваболя (Мирний, I, 1949, 183).

◇ Трусну́ти старино́ю — зробити що-небудь так, як колись, у молоді роки, раніше.

2. збірн., розм. Старі люди, старики. То вже господь так дав, щоб старина, утомившись на полі, спала кам'яним сном, а молодь.. вночі приймала нову силу в себе, і безсонниця їй тільки здоров'я додавала (Вільде, Сестри.., 1958, 82).

3. фам. Уживається як пестливе звертання до давнього приятеля, товариша. Побачивши Леуса, він одразу полагіднішав, гнів його мов рукою зняло. — Здорово, старина! — весело привітався [Боровик] (Збан., Переджнив'я, 1955, 78).

СТАРИ́НКА, и, ж. Пестл. до старина́ 1. Нумо знову, Поки новинка на основі, Старинку божу лицювать (Шевч., II, 1963, 78).

СТАРИ́ННИЙ, а, е, рідко. Те саме, що старові́нний. Проміння обсіпали світом велику старинну картину на стіні (Н.-Лев., VI, 1966, 87); В одчинені у хату двері дивились з портретів архіреї над старинними червоними меблями (Коцюб., I, 1955, 320); Грубі її [бібліотечної зали], хоч старинні мури збудовані із твердого гранітного каменю (Фр., VIII, 1952, 138); Співав він дуже гарно і любив українські пісні, особливо старинні (Крим.,

Вибр., 1965, 485); Хоч і немило мені розлучатися з другом старинним, Але хороша то думка — до за-тишних Кум перебратись І громадянином зайвим по-тишити древню Сибілу (Зеров, Вибр., 1966, 347); — А се сап'янці-самоходи, Що в них ходив іще Адам; В старинній пошиті годи, Не знаю, як достались нам (Котл., I, 1952, 173); Вона вживала старинні слова, яких діти не розуміли (Коцюб., II, 1955, 273); Воно перейшло їй у спадок від старинного козацького роду, а той рід відбив те сидло в татар (Тют., Вир, 1964, 32).

СТАРІННЯ, і, ж., збірн., заст. Старі люди, старики. Пробігли попри мене насамперед парубки, далі дівчата, потім чоловіки, а ззаду стариння ногами набиває (Фр., III, 1950, 204); Танець докотився до кутків, де кружляла дів-вора, і до призьби коло пекарні, де сиділа стариння (Л. Укр., III, 1952, 671); // Батько і мати; батьки. Схо-дилися коло церкви або десь у лісі, щоб стариння не знала, як кохаються діти ворожих родів (Коцюб., II, 1955, 313); Селами рискають посіпаки, б'ють стариню за вті-кача-сина, знуцаються (Хотк., II, 1966, 88); — Я думаю, що стариння буде сьогодні там ночувати.. Коли досі не вернули, то, певно, вже не вернуть (Коб., II, 1956, 77).

СТАРІТИ, рить, недок., перех. Робити кого-, що-небудь старим або старішим. Побачив [Антін] зморшки Монте-Соляро, які ніколи його не старять (Коцюб., II, 1955, 302); Ольга Іванівна була вродливою і ставною жінкою, і сивина, правда, поки що не псувала її вроди, навіть не старила (Ткач, Плем'я..., 1961, 171); Плачуча й холодна осінь старила дерева (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 4).

СТАРІТИСЯ, рюся, ршся, недок. Ставати старим (у 1, 3 знач.) або старішим. Кажуть про неї [чарівницю] люди, що вона як удень, то і стара, а як сонце заходить, так вона і молодіє; а у саму глупу пів-ніч стане молоденькою дівчинкою, а там і стане ста-ряться (Кв.-Осн., II, 1956, 176).

СТАРІЦЯ, і, ж. 1. діал. Стара жінка. От не було на молодиці, та сталося на стариці! (Номис, 1864, № 10060).

2. діал. Жебрачка.

3. Заплавне озеро. Дніпро з притоками, стариками, старицями, послушався по землі (Довж., III, 1960, 502); Під час весняних розливів, коли значну частину долини заливає, ріка нерідко прокладає собі нове русло, залишаю-чи на місці старого озера, які називають старицями (Фіз. геогр., 7, 1957, 109).

4. Старе русло річки. Оксана, звичайно, і не згадав про ятері на стариці, коли він помре, і зогниють вони в мулі (Драч, Іду..., 1970, 51).

СТАРИЧОК, чка, ч. Пестл. до старік 1, 2. Суддя був собі простенький старичок, усім доступний, добрий (Мирний, I, 1954, 160); На естраді з'являється журі конкурсу — п'ять шановних старичків в чорних фраках, з нотами в руках (Коч., II, 1956, 173); — Теїй старичок скаржиться, що ти забув про нього, давно уже приїздив, від дому відцурався (Коцюба, Нові береги, 1959, 76).

СТАРІЙШИНА, и, ч. 1. Голова первісної общини, який обирався із числа старших і впливових її членів. Родова община управлялась виборними старійшинами, які розбирали суперечки між родичами, керували поділом орної землі між сім'ями (Іст. середніх віків, 1955, 5); Такий був давній покон [звичай] їхнього роду, люди, що жили у городищі, в цій хижі і в інших, завжди збиралися на світанні тут, щоб поїсти, послухати слова старійшини (Скл., Святослав, 1959, 10).

2. Найстаріший та найавторитетніший член якого-небудь товариства, колективу, об'єднання і т. ін. Своє літочислення таджицька радянська література веде з 1918 року, коли її старійшина Садриддин Айні

написав свій знаменитий «Марш свободи» (Ком. Укр., 2, 1966, 75); Вишгородські будівельники були об'єднані в ремісничі корпорації, на чолі яких стояли старій-шини (Вісник АН, 8, 1949, 42).

РАДА старійшин: а) у дореволюційній Росії — рада лідерів політичних партій, що входили у Державну думу; б) у Радянському Союзі — орган сесій Верховної Ради СРСР, конференцій, з'їздів. За дорученням Ради старійшин короткою промовою сесію відкривав найстаріший депутат академік К. М. Биков (Рад. Укр., 15.IV 1959, 1).

СТАРІННЯ, я, с. 1. Дія і стан за знач. старіти. Старіння — це наслідок безперервних біологічних зру-шень, що відбуваються протягом життя в кожному організмі (Наука., 6, 1963, 46); Підрізка гички рослини картоплі на деякий час затримує її розвиток, уповіль-нює її старіння і, таким чином, ніби омолоджує росли-ну в цілому (Укр. бот. ж., XVII, 6, 1960, 32).

2. спец. Зміна форм і властивостей речовини під впли-вом різних фізико-хімічних умов або з бігом часу. Дюралюміній має властивість підвищувати міцність після старіння (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 45); Найбільш цінною особливістю процесу старіння є те, що цей процес супроводиться зміцненням сплаву (Рент-геногр. мет., 1959, 342); Старіння вин за допомогою ультразвуку проходить протягом восьми годин, що рів-ноцінно природному старінню протягом трьох років (Хлібороб Укр., 9, 1964, 40).

СТАРІСТЬ, рості, ж. 1. Період життя, що настає після зрілості і характеризується поступовим послаб-ленням діяльності організму; похилий вік кого-небудь; протилежне м о л о д і с т ь. Старість іде і хвороби веде (Укр.. присл., 1955, 149); Всього надбали. Та діто-чок у їх бігма.. Хто ж їх старість привітає, За дити-ну стане? (Шевч., I, 1963, 310); Старші невістки та дочки зглянулись на материну старість і по черзі приходили помагати матері прати плаття зимою на річці (Н.-Лев., VI, 1966, 410); Старість з фізіологічної точки зору характеризується зниженням функцій усіх систем організму (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 79); В білій сорочці, весь білий і прозорий від старості й доброти, лежав мій дід Семен, колишній чумах (Довж., I, 1958, 65); Петро лишився у неї єдиним сином — втіха її старості, підтримка і надія (Вол., Озеро..., 1959, 59).

До старості доходити (дійті, доживати, дожити); У (в) старість приходити (прийти) — досягати старих років, похилого віку. Ти вже до старості доходиш, так позабував еси, що то є молод чоловік (Кв.-Осн., II, 1956, 330); — Дожити до глибокої старості я раджу всім (Ю. Янов., II, 1958, 13); Все записуй в серці моло-дому, Буде це як знахідка тобі, Коли в старість при-йдеш, як додому, Як у гавань тиху по плавбі!.. (Риль-ський, Голос. осінь, 1959, 30); Заспокоїти старість див. заспокоювати; Зігрівати (зогрівати, зігріти, зогрі-ти) старість див. зігрівати; На старість (старості); Під старість — на схилі віку, досягши похилого віку. Дума [Вовк]: — Лев, мабуть, дурненький Або ж на старість силу збув, Що став такий плохенький (Гл., Вибр., 1951, 30); Ще й досі топче землю Інокентій Гамалія, на старість бороду викохав, як просяний віник, а замоло-ду парубкам ребра ламав (Тют., Вир, 1964, 21); Йому поставлять пам'ятник. Він буде вирізьблений не похи-лим, яким він був на старості, а прямий і відвертий, з непокритою головою (Довж., I, 1958, 500); Коли змо-лоду ворона попід небом не літала, то не полетить вона туди й під старість (Укр.. присл., 1963, 123); Цар під старість оженився (За походами спізнився), І на горе, на біду Взяв царицю молоду (Перв., Райдуга..., 1960, 86);

На старості літ див. літа; Старість лягає на плечі див. плечі.

2. Довгочасне, тривале існування чого-небудь (про предмети). Темна стара церковка. Уся вона наче скорчилася від старості (Вовчок, I, 1955, 302); Там стояв під сливкою старий ослін на трьох ніжках, бо четверта зогнила зі старості та й відпала (Март., Тв., 1954, 229).

СТАРІТИ, старію, старієш, недок. 1. Ставати старим (у 1, 3 знач.) або старішим. [Х р а п к о:] Та вже, правду кажучи, — і старіти потроху я став, одставати почав (Мирний, V, 1955, 171); — Мариня, видно, вже зовсім старіє, якщо сприймає всерйоз цей дурненький жарт, — кидає їй зі злістю Зоня (Вільде, Сестри., 1958, 511); Ішов час. Старіла, батракуючи на полях у графа Шенборна, вдова Терезія (Коз., Вісімсот., 1953, 64); Дуби старіють непомітно, Не те що ясени тендітні (Мур., Осінні сурми, 1964, 16); *У порівн. — Сиділи ми при згаслому багатті усі гуртом... чорний вугіль сивизною вкривався, наче старіє (Л. Укр., I, 1951, 293).

2. Ставати застарілим. Тільки пісня не старіє, така все юна, як колись (Сос., Щоб сади., 1947, 123); Для самокритичного і вимогливого Самійленка власні твори старіли швидше, ніж вони могли дійти до друкарського верстата (Рад. літ-во, 12, 1966, 61).

3. спец. Зміювати свої форми і властивості під впливом різних фізико-хімічних умов або з бігом часу. Витрачаючи свою ядерну енергію, зірки поступово старіють (Наука., 4, 1963, 37); Фотоматеріали під час зберігання «старіють», що виявляється у зменшенні світлочутливості і коефіцієнта контрастності (Довідник фот., 1959, 33).

СТАРІТИСЯ, старіюся, старієшся, недок. Те саме, що старіти 1. Тяжко мені У матері в хаті Старітися. А своєї.. не мати! (Шевч., II, 1963, 221); Сухобрус старівся і впадав у містицизм (Н.-Лев., I, 1956, 394); Поки Явух ріс та краси набирався, Фрузина ледачила, старілася (Свидн., Люборацькі, 1955, 46); Молодіють пишно, рясно і старіються тополі (Гур., Друзі., 1959, 8); В Остапа.. одяга дедалі все старілася та п'ятнилася [плямилася] (Мирний, IV, 1955, 30); Як старіються речі від виснаги й років великих (Зеров, Вибр., 1966, 133); *Образно. І час так летить, і історія так швидко старіється (Довж., I, 1958, 325).

СТАРІШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати, робитися старішим (див. старій 1). — Оці діти тільки життя нам збавляють: кожний рік, що вони більшають, то ми старішаємо, — думав далі з досадою Хведір (Григ., Вибр., 1959, 278); [М і ч у р і н:] Те, що я вам сказав на драбині, останній мій гнів. Останнє, так би мовити, крихти: старішаю й добрішаю з кожним днем! (Довж., I, 1958, 482).

СТАРІЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до старіти 1. Молода султанша старіючого Ахмеда першого, дбаючи про свої династичні плани, гаряче підтримувала похід Мугаммед Герая на Україну (Ле, Хмельницький, I, 1957, 180); Стимулюючи життєві процеси старіючого організму, можна домогтися продовження людського життя і збереження на більш тривалий період його бадьорого стану (Фізіол. ж., IV, 3, 1960, 373); Нур пережили склянку горілки. Пережиті за день події і важкі думки знесли його сильно, хоч і старіюче тіло (Ткач, Арена, 1960, 51); *Образно. Синівська любов до Батьківщини, не старіюча у віках поезія зробили Миколу Олексійовича Некрасова дорогим і близьким кожному, чие серце відкрито добру і красі (Рад. Укр., 11. XII 1971, 1).

СТАРКА, и, ж. 1. Сорт міцної витриманої горілки. Макишев розливав по чарках міцну старку (Тулуб, В степу., 1964, 328); Старка пахла всіма травами пол-

тавського степу, і були в тому букеті і чебрець, і деревій, і ромен-зілля, і материнка (Цюпа, Краєни, 1971, 289).

2. Стара птиця. Кури та індички в перший рік несучості дають в середньому більше яєць, ніж перярки або старки (Птахівн., 1955, 23).

СТАРКУВАТИЙ, а, е. Який має вже ознаки старої людини, не зовсім старий (у 1, 3 знач.); підстаркуватий. Софія з погордою глянула на трьох старкуватих та гладких німців, що сиділи близько неї (Л. Укр., III, 1952, 531); Була се старкувата вже дівка, що виховалася при дворі та, не вийшовши заміж, так і лишилася тут (Фр., VII, 1954, 23).

СТАРЛИВИЙ, а, е, діал. Те саме, що старовлівий. Як ми старливі, як ми для вас працюємо (Сл. Гр.).

СТАРНИК, а, ч., діал. Трава, яку не скошили у минулому році. Он на вигоні старник, он молоді соковиті трави (Смолич, Сорок вісім., 1937, 370).

СТАРО... Перша частина складних слів, що відповідає слову старій у 2 знач., напр.: староболгарський, старогрузинський, староеврейський, староегипетський, старондійський, старокитайський, старокняжний, староцерковнослов'янський; у 5 знач., напр.: старозаконний; у 7 знач., напр.: старокупецький і т. ін.

СТАРОВИЗНА, и, ж., збірн., розм. Старі речі, що довго були у вжитку. Старий білоцерківський Аврум їздив по селі і скуповував та міняв на каблучки усяку старовизну (Н.-Лев., VI, 1966, 398).

СТАРОВИНА, и, ж., збірн. 1. Те, що вже віджило, застаріло. [О д а р к а:] Скільки вас не прошу [прошу], скільки не благаю, щоб навчили мене старосвітських пісень, а ви все не хочете. [З а ч е п и х а:] І нащо тобі та старовина? Тепер всюди вже співають нових пісень (Кроп., I, 1958, 102); Грають [в аматорських гуртках] «по-старому» усяку старовину (Еллан, II, 1958, 171).

2. діал. Старі предмети, що довго десь лежали. З розчищеної скрині пахощі старовини, ладану, святих корінців (Мик., II, 1957, 30); Та хіба сей кожух з нового? То з старовини, з тих старих смушків (Сл. Гр.).

СТАРОВИНА́, й, ж. 1. Колишні, давно минулі часи; давня епоха. Їй диво було, тій Оленці, що діди сивоусі в селі було згадують про старовину дідову або прадідову (П. Куліш, Вибр., 1969, 281).

Сіва старовина́ — дуже давні часи, роки. Сімферополь вражав подорожнього своїми .. пам'ятниками сивої старовини та чудесними краєвидами довкола (Вишня, I, 1956, 159); У (в) старовину́ — колись, дуже давно. Обсядуть його старики, слухають, що він розказує про саранчу, як колись налітала у старовину (Кв.-Осн., II, 1956, 480); У старовину, як води в річці було мало, то й в балці сухо було; а як її більшало в річці, то вона заливала й балку (Гр., I, 1963, 402); Він знову перевів погляд на картину, часинку помовчав і хитнув головою. — Тоді, в старовину, все якось простіше було (Головко, II, 1957, 455).

2. Те, що було колись, дуже давно. Випили по чарочці. Параска згадала старовину, як вона колись гуляла (Мирний, IV, 1955, 145); Повечерявши, ще деякий час гомоніли [грабарі] про хазяйські справи та згадували старовину (Голов., Тополя., 1965, 53); По хатах у станиці згадали вогні, а Тарас Григорович усе сидів за столом із земляками і то розмовляв з ними про старовину, то знов співали пісень (Тулуб, В степу., 1964, 90); Крім римської історії, звертався Брюсов і до зображення грецької старовини (Рад. літ-во, 7, 1967, 80); // Те, що створене, зроблене дуже давно, у давні часи. Щоб Рим мене не захопив і зовсім не перетомив, тікаю сьогодні з нього

увечері.. Сьогодні по обіді погуляю трохи, подивлюсь Колізей і старовину і на ніч в дорогу (Коцюб., III, 1956, 364); Нарада відбувається на квартирі в одного з колишніх викладачів полтавської гімназії, в його пишно обставленому українською старовиною кабінеті (Гончар, II, 1959, 192); Михайло Федорович Комаров був пристрасним цінителем старовини (М. Ол., Леся, 1960, 122).

Держатися (триматися) старовині — дотримуватися тих звичаїв, порядків, які були у давні часи. В Карпатах держаться старовини в усьому, навіть в колядках та щедрівках (Н.-Лев., II, 1956, 403); Кохатися в (у) старовині — захоплюватися тим, що було колись, дуже давно, любити старовинні речі. — Спасибі вам, пане Уласовичу, що кохаєтесь у старовині (Кв.-Осн., II, 1956, 179); — Ви, мабуть, у старовині кохаєтесь? Таку бороду відпустили, — сказала.. дівчинка (Цюпа, Крайви, 1971, 327).

СТАРОВИННИЙ, а, е. 1. Який виник, який створили у старовину, у давні часи або який зберігся, залишився від колишніх, давніх часів. Там за брамою ховаються під тополями старовинні князівські будинки... (Вас., II, 1959, 54); У гурті молодниць та дівчат у квітчастій старовинній хустці сидить смаглява, мов циганка, Марія (Шиян, Переможці, 1950, 208); Весільний похід рушив додому. Чемні дівчатка почали співати старовинних весільних пісень (Довж., I, 1958, 336); Тут [у бібліотеці] було багато старовинних книг, у тому числі рукописних (Донч., III, 1956, 46); Старовинний герб Харкова красномовно говорить про багатство і родючість краю (Наука., 10, 1965, 39).

2. Який існує довгий час, давно; який з'явився не тепер; давній. Були там чотири гіллястих верби і дуб старовинний стояв (Ус., Вибр., 1948, 220); Прийшла година довгождана, відкрились старовинні рани, і нам змагатись треба йти, за що змагалися діди (Сос., I, 1957, 437); Навколо цих джерел по обидва боки яру і прилеглих балках розташувалася старовинна слобода Яремин Кут (Добр., Тече річка., 1961, 11).

3. Який давно минув, пройшов (про час). Як вершник у казці про дні старовинні, Будьонний з'явився на баскому коні (Вітч., 1, 1947, 120).

4. Який жив у старі часи або який був у дуже давні часи поширений, прийнятний і, т. ін. Часто підкреслювані дослідниками ліричні елементи в думках, які старовинні кобзарі називали «жалоцями», справді сильніше виявлені в цих творах, ніж в епосі інших народів (Рильський, IX, 1962, 232); До двох невеликих, з високим, у старовинному душі, склепінням кімнат натовпилося сила народу (Сміл., Сад, 1952, 285); За старовинними звичаями, до замку в Острог з'їздилися гості з українських, литовських та польських земель (Ле, Наливайко, 1957, 37); Будинок готелю був.. високий і міцної старовинної кладки (Гончар, III, 1959, 248); В першу секунду Вася навіть не зрозумів, що професор тримає в руках звичайну скрипку старовинної роботи (Собко, Скеля., 1961, 34); // Застарілий, несучасний. Одягнений [делегат] у чорну сибірську чумарку старовинного російського народною крою, а поєрх неї — в звичайний прогумований плащ (Ле, В сноші., 1960, 303); // Який бере свій початок, походження у далекому минулому (про прізвище, рід і т. ін.). — Джеджалик походить від слова шикарний, блискучий. Це старовинне українське прізвище (Гур., Друзі., 1959, 65); В двадцятих роках цей нащадок старовинного українського роду [Петро Ханенко] був отаманом лісів та боліт двох повітів (Стельмах, II, 1962, 357).

СТАРОВІР, а, ч. 1. рел. Послідовник, прихильник старої віри; старообрядець. Сопкін був з старовірів й до

цього часу нічого не пив і не кував (Вас., I, 1959, 349); Тарас Григорович частенько блукав з гіркою думкою, де б роздобути мажорки на цигарку. Навіть це було важким питанням, бо майже всі козаки були старовіри і не курили (Тулуб, В степу., 1964, 299).

2. перен. Людина, яка дотримується старих звичаїв, звичок, смаків і т. ін. Видно, що д. Наумович, коли кого нагадує у Росії, то тих старовірів, котрі сердилися на Петра Великого за те, що він згодився змінити церковне письмо на гражданку (Драг., I, 1970, 329).

СТАРОВІРЕЦЬ, рця, ч., рел., рідко. Те саме, що старовір.

СТАРОВІРКА, и, ж., рел. Жін. до старовір.

СТАРОВІРСТВО, а, с. 1. рел. Дотримання старої віри; старообрядництво.

2. перен. Дотримання старих звичаїв, звичок, смаків і т. ін.

СТАРОВІРСЬКИЙ, а, е, рел. Прикм. до старовір 1. Старовірський хор; Старовірська сім'я; // У якому живуть старовіри. В цей ранок тривога в старовірському селі зросла до краю (Довж., I, 1958, 120).

СТАРОВІЦЬКИЙ, а, е, діал. Старосвітський. Старовіцька мораль домостроївського типу все ж таки воркотить на появи особистої ініціативи (Драг., I, 1970, 276).

СТАРОВІЧНИЙ, а, е, рідко. Який існує здавна. — Вийшов оце, та весь день дума старовічна про козака з голови не виходить, ніяк не оджену її (Коп., Навколо полум'я, 1961, 11).

СТАРОВЛІВИЙ, а, е, діал. Старанний, дбайливий. Біда сіла їй в голову і проганяла сон з її повік, от так, як уліті старовліва мати проганяє мухи з очей дитини (Фр., IV, 1950, 522).

СТАРОГРЕЦЬКИЙ, а, е. Який існував у період, часи Стародавньої Греції, пов'язаний з ними. Трудящі Радянської України відзначають 2400-річчя з дня народження Арістофана — великого старогрецького драматурга (Літ. газ., 20.I 1955, 1); Про значний розвиток старогрецької писемності свідчить велика кількість знайдених декретів, постанов, поصات і надгробних текстів (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 258).

СТАРОДАВНІЙ, я, в. 1. Який виник, який створили дуже давно і який зберігся до наших часів. У легендах стародавніх справедливості немає, все там річ іде про жертви та криваві події (Л. Укр., I, 1951, 432); Розкішні квітчасті перські та турецькі килими були розстелені кругом стола й по стародавніх канапах з високими спинками (Н.-Лев., VII, 1966, 12); Звістка про поїздку до стародавнього міста звеселила дітей (М. Ол., Леся, 1960, 45); Від ракети повагом ішли вони туди, де сивіють стародавні могили (Гончар, Тронка, 1963, 302); // Який був поширений, прийнятний і т. ін. у дуже давні часи. Корчма була стародавньої будівлі: широкі стіни і покої під зводами (Стор., I, 1957, 145); Внаслідок історичних умов у цих місцях збереглося багато рис стародавнього дерев'яного зодчества, його техніки і архітектури (Дерев. зодч. Укр., 1949, 11); Хата була стародавньої краси, уставлена лавами й скринєю (Ю. Янов., II, 1958, 215).

2. Який існував, жив у дуже давні часи. А тим часом стародавню Січ розруйнували: Хто на Кубань, хто за Дунай (Шевч., I, 1963, 141); Коли стародавній світ ішов до загибелі, стародавні релігії були переможені християнською релігією (Комун. маніф., 1947, 32); Бороди Григорій не носив, зате мав грізні прокурени вуса, що робили його схожим на якогось стародавнього воїна (Довж., I, 1958, 65); Стародавня Русь ще на початку нинішнього тисячоліття була краєм небувало високої за тих часів писемності (Веч. Київ, 19.XII 1967, 4);

Великої досконалості досягла скульптура у стародавніх греків та римлян (Наука., 6, 1963, 55); // у знач. ім. стародавнє, нього, с. Те, що було колись. Буває, в неволі іноді згадаю Своє стародавнє (Шевч., II, 1963, 255); [О д а р к а:] Іншому стародавнє до вподоби, а іншому новина (Кроп., I, 1958, 102).

3. Який дуже давно минув, пройшов (про час). Наші предки ще за стародавніх часів були загартованими і фізично розвиненими людьми (Шк. гігієна, 1954, 13); Шепочуться трави в хитливій красі, Ой трави, стріластії трави! І дивні казки стародавніх часів В вінок заплітають яскравий (Забіла, Поезії, 1963, 81).

4. Який існує ще з дуже давніх часів, який з'явився у давні часи; дуже давній. — Ви знаєте всі стародавні звичаї і порядки — судить, як самі знаєте, а моє діло махнути булавою, да й нехай по тому буде (П. Куліш, Вибр., 1969, 143); Іменита вечерея складалася із страв, установлених сугубими правилами стародавньої хутірської кулінарії (Ковінька, Кутя., 1960, 117); Коли зійшло сонце, виконуючи стародавній звичай, зібралися до чорної юрти вісім дідів — обмити і спорядити померлого в останню путь, а Тайжан з двома джигітами поскакав на кладовище викопати йому могилу (Тулуб, В степу., 1964, 20).

5. рідко. Який має дуже багато років; дуже старий. Як усі діди, жванчицький Максим — стародавній (Бабляк, Жванчик, 1967, 47).

СТАРОДАВНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до стародавній 2. Предметом особливої уваги Ломоносова-історика була Київська Русь. Палкий патріот своєї вітчизни, він доводив стародавність і величність слов'янських народів і відзначав велику їх роль в історії Європи (Наука., 11, 1961, 29).

СТАРОДЕННИЙ, а, е, поет. Те саме, що стародавній 1, 2. Лях гуляє! Нема Богдана червонить І Жовті Води й Рось зелену. Сумує Корсунь староденний: Нема журбу з ким поділить (Шевч., I, 1963, 104); Гомонять під Каневом селяни, Староденний Київ ожива (Рильський, II, 1960, 186); Порадь мене, мій предку староденний, Як людський вік продовжити нужденний, Як доступитись загадок буття? (Зеров, Вибр., 1966, 73); Попрямував тоді Нестор, їздець староденний, із почтєм Власних синів і зятів до свого [свого] прегарного дому (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 67).

СТАРОДЕННЯ, я, с., поет. Давні часи. Відомий звичай стародення: Несуть на блюдечках варення, На стіл воскований мерцій Брусличний подають напій (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 68).

СТАРОДІДІВСЬКИЙ, а, е. Який зберігся, залишився від дідів, предків; який був у їхні часи. Стародідівські способи обробітку землі.

СТАРОДРУК див. стародруки.

СТАРОДРУКИ, ів, мн. (одн. стародрук, у, ч.), іст. Книги, надруковані до другої половини XVII ст. у Росії, на Україні, в Польщі. Колекція стародруків Львівської наукової бібліотеки — одна з найбільших у Радянському Союзі, вона містить понад 100 тисяч томів, серед яких 36 інкунабул (Наука., 8, 1969, 17); Раз чи два Стрипський брав у руки ці книги, то були стародруки Івана Федорова із Львова і Святополка Чеха з Кракова (Скл., Карпати, II, 1954, 93); Для пізнання такого важливого явища народного життя, як побратимство, Шевченко мав багато джерел. Одним із таких джерел був рідкісний київський стародрук «Великий Требник» Петра Могили 1646 р. (Вітч., 7, 1967, 178).

СТАРОДРУКОВАНИЙ, а, е. Надрукований до другої половини XVII ст. у Росії, на Україні, в Польщі. Виявлення в Гарвардській бібліотеці букваря, надруко-

ваного 1574 року у Львові Іваном Федоровим, було зустрінуте науковою громадськістю з величезним зацікавленням. Незабаром у Копенгагенській королівській бібліотеці було знайдено ще один стародрукований церковнослов'янський буквар (Рад. літ-во, 1, 1969, 83).

СТАРОЖИЛ, а, ч. 1. Той, хто багато років живе в якому-небудь місці. Залізо на даху фарбувалось колись: старожили, може, і пам'ятають іще, і, може, в кого в пам'яті збереглося, якою саме фарбою, але тепер ніяким дослідженням цього не встановити (Головко, II, 1957, 92); Оповідач, Матвій Петрович Кравченко, могутньої будови чоловік, був місцевий житель і старожил (Собко, Склея., 1961, 42); *У порівн. В Нью-Йорку я три місяці прожив, Багато бачив і відчув чимало. Я на Бродвеї, наче старожил, Мені знайомі Гарлема квартали (Дмит., Осінь., 1959, 60); // перев. мн. Корінні жителі якої-небудь місцевості (на відміну від переселенців). Більшість переселенців із своїми сім'ями тулиться в старожилів радгоспу (Гончар, Тронка, 1963, 89).

2. Той, хто порівняно довгий час перебуває, працює де-небудь. Лише тиждень тому він прибув на вузол і почав працювати черговим по станції, але його вже знали краще, ніж багатьох старожилів (Бойч., Молодість, 1949, 94); Захар на той час своєю сумлінною працею здобув уже мовчазне визнання по інституту на становище старожила (Ле, Право., 1957, 229); — Пробачте, друзі, але я тут старожил, уже тиждень сиджу один, як палець (Збан., Єдина, 1959, 89).

СТАРОЖИЛКА, и, ж. Жін. до старожил.

СТАРОЖИТЕЦЬ, тця, ч., рідко. Те саме, що старожил 1. — Вживемо заходів, щоб ти перестав платити оренду за землю, якої власник і в вічі не бачив, а прадід твого прадіда вже був на ній старожитцем (Ю. Янов., II, 1954, 49).

СТАРОЖИТНИЙ, я, є. Який існував, жив у давні часи. У мистецтві завжди багато від дитинства. Це тонко вловив ще Маркс, говорячи про старожитні греків (Літ. Укр., 17.X 1969, 3); Вже античні греки та старожитні індуси користувалися дощоміром (Вітч., 1, 1974, 172); // Який виник, був створений у давні часи. — Я б вам всі ваші призбирані старожитні вази і черепи порозбивала, наколи б попала в нетерпливість (Коб., За ситуаціями, 1914, 89); // Який був поширений, прийнятний і т. ін. у давні часи. Мав методи, признається, старожитні Тодось у садовому ремеслі (Рильський, I, 1956, 176).

СТАРОЖИТНІСТЬ, ності, ж. 1. Давно минулі часи, далеке минуле. Дві культурні течії живили творчість Анатолія Петрицького — романтика старожитності і раціоналізм сучасності (Вітч., 2, 1969, 224).

2. тільки мн. Пам'ятки далекого минулого. Вивчаючи старожитності Криму, археологи неодноразово звертали увагу на схожість пам'ятників гірського Криму та Кавказу (Наука., 12, 1965, 6); // Різноманітні речі, які були виготовлені у дуже давні часи і збереглися до наших днів. В усипальні єгипетського фараона Тутанхамона, який жив у XIV столітті до нашої ери, було знайдено справжній музей старожитностей: золоті носилки, масивний золотий трон, статуї, вази, скриньки, прикраси (Рад. Укр., 30.IV 1967, 3).

СТАРОЗАВІТНИЙ, а, е. 1. церк. Який згадується в Старому завіті. На чільній дошці [оправи євангелія] зображено новозавітну трійцю, на спідній — старозавітну трійцю (Укр. золотарство., 1970, 31); Скорчивши й підібгавши під себе ноги, на припічку сидів чоловік, схожий на старозавітного пророка (Кол., Терен., 1959, 380).

2. перен. Який дотримується старих поглядів, звич-

чок, правил і т. ін.— *Мабуть, справді, тяжко вам, Любов Яківно, жити з папашею... старозавітний він у вас і — пробачте — черствуватий!* (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 510).

СТАРОЗАВІТНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до старозавітний 2.

СТАРОМОДНИЙ, а, е. 1. Зроблений за старою модою, який вийшов із моди; не сучасний. *Ломницький кинув оком на м'яке старомодне здорове крісло, що стояло в кутку коло столика* (Н.-Лев., VI, 1966, 12); *На ньому був чорний старомодний піджак, латаний на ліктях* (Донч., VI, 1957, 431); *Меланія Річинська, чорна, наче головешка, худюча дама із старомодною оксамитною стрічкою на шиї, неспокійно озиралася на всі боки, ніби чимсь заклопотана* (Вільде, Сестри..., 1958, 178); *В кімнаті спалахнуло світло. Тамара стояла над ним одягнута, навіть запнута якимсь старомодним шарфом* (Перв., Опов..., 1970, 28).

2. Який не відповідає сучасним поглядам, вимогам, правилам і т. ін. *Сама п'єса мені не сподобалась, старомодна і важка* (Л. Укр., V, 1956, 290); *Кабінет Анрі Шартена мав децю старомодний вигляд, але письменник не збирався модернізувати його* (Собко, Стадіон, 1954, 157); *Трохим Трохимович зняв старомодного фасону кашкет, пригладив ріденьке волосся невиразного кольору* (Коп., Земля..., 1957, 69); *Пальто на приїжджому якогось старомодного крою, з оксамитовим коміром* (Вол., Місячне срібло, 1961, 227).

3. Який дотримується застарілих поглядів, звичок, правил і т. ін.— *Ти вже доросла..., ти на службі,— маєш право ходити сама, куди хочеш, знатись, з ким хочеш. Я не деспотка і не якась там придуркувата старомодна пані дідишка, що держить.. взаперті* (Н.-Лев., VI, 1966, 20); [М и х а й л о:] *Так, вона скупа, вона нерозумна, сидить на своїх коштовностях, як квочка, вона старомодна, але сміятися їй у віці грішно* (Собко, П'єси, 1958, 346); *Тронько видавався Насті зовсім низеньким, старомодним і смішним, і вона усмінулась* (Ряб., Золототисячник, 1948, 191).

СТАРОМОДНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до старомодний.— *Чому ви не виходите заміж? Невже ніхто не пропонував вам руки й серця? — запитую я, відчувачи незручність від старомодності двох останніх слів* (Довж., Зач. Десна, 1957, 514); *Я прагнув у всьому зовнішньому вигляді мого героя підкреслити його старомодність: фасон поношеного сюртука, копицю довгого сивого волосся, архаїчне пенсне* (З глибин душі, 1959, 78).

СТАРОМОДНО. Присл. до старомодний.— *В першій п'єсі я писав правду.— Ви того певні? Може, ви почнете говорити про совість? Це досить старомодно, але я з приємністю вас послухаю* (Собко, Стадіон, 1954, 64).

СТАРООБРЯДЕЦЬ, дця, ч., рел. Послідовник, прихильник старообрядництва. *Серед поселенців Слобідської України були також російські селяни-втікачі, які рятувалися від кріпосної неволі, і старообрядці, які тікали від релігійних переслідувань* (Іст. УРСР, I, 1953, 288); *Все тут [на ярмарку] перемішалось: чумацькі мажари і телеги [вози] старообрядців* (Гончар, Таврія, 1952, 33); *Значну кількість послідовників мала у свій час релігійна секта старообрядців* (Наука..., 1, 1958, 44).

СТАРООБРЯДКА, и, ж., рел. Жін. до старообрядець.

СТАРООБРЯДНИК, а, ч., рел. Те саме, що старообрядець.

СТАРООБРЯДНИЦТВО, а, с., рел. Релігійний напрям, спрямований проти офіційної православної церкви, який виник у результаті церковного розколу в Російській державі в XVII ст. і прагнув зберегти стару

віру. *Старообрядництво виникло ще в другій половині XVII ст.* (Наука..., 1, 1958, 44).

СТАРООБРЯДНИЦЯ, і, ж., рел. Жін. до старообрядник.

СТАРООБРЯДНИЦЬКИЙ, а, е, рел. Стос. до старообрядництва і старообрядців. *В кінці 1821 р. на Херсонщині повстало населення кількох старообрядницьких сіл, призначених під військові поселення* (Іст. УРСР, I, 1953, 407).

СТАРООБРАНКА, и, ж., с. г. Земля, що здавна обробляється.

СТАРООБРНИЙ, а, е, с. г. Який здавна обробляється (про землю). *Осушені землі порівняно із староорними переважно більш вологі, і на них швидше ростуть бур'яни* (Хлібороб Укр., 11, 1971, 39).

СТАРОПЕРЕЛОГОВИЙ, а, е, с. г. Який давно не піддавався обробітці (про орні землі). *У Східному Сибіру зорано менше 1% території; в ньому в величезні простори цілих і староперелогових земель* (Ек. геогр. СРСР, 1957, 254).

СТАРОРЕЖИМНИЙ, а, е. Стос. до старого (царського) режиму. *Слухаючи, про що говорив опасистий, при всіх старорежимних військових регаліях офіцер, вербівчани тільки зітхали та чекали, коли вже почнуть розправу над ними* (Іщук, Вербівчани, 1961, 422); *Бойове гасло «закривати вологу», про яке не мав і найменшої уяви старорежимний хлібороб, стало для колгоспника набатним кличем, бойовим сигналом* (Добр., Тече річка..., 1961, 177); // *Який був поширений, прийнятий і т. ін. за старого режиму, за старих часів; який не відповідає сучасним вимогам, правилам і т. ін.* *Мабуть, в жодному з південно-українських міст не було стільки тюрем, як у Херсоні. Важкі кам'яниці, похмурі старорежимні центри, вони займали на сонячних херсонських висотах найвидніші місця* (Гончар, II, 1959, 103); *Головний геолог — товстун із старорежимною зовнішністю та з душею комсомольця* (Довж., III, 1960, 235); *Микола.. виводив хорошу, хоча й старорежимну [пісню]* (Жур., Звич. турботи, 1960, 40).

СТАРОРЕЖИМНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до старорежимний.

СТАРОРІЧИЩЕ, а, с. Старе русло річки. *Поряд з піщаними гривами і горбами тут [на Українському Поліссі] зустрічається багато озер, сліпих рукавів, старорічищ тощо* (Колг. Укр., 8, 1959, 27).

СТАРОРІЧЧЯ, я, с. Те саме, що старорічище. *Зараз щорічно витрачаються значні кошти на підтримання в належному стані створеного комплексу гідротехнічних споруд, бо можливість відходу Дніпра в лівобережні староріччя повністю не усунено* (Веч. Київ, 26.VIII 1961, 2).

СТАРОРОСІЙСЬКИЙ, а, е. Який існував у період російського середньовіччя. *В старослов'янській і давньоруській мові існували.. прислівники на -о. Ці типи прислівників зустрічались і в пам'ятках староросійської мови* (Мовозн., XVI, 1961, 54).

СТАРОРУСЬКИЙ, а, е. 1. Який існував у період, часи давньої Русі, пов'язаний з ними. *У світовій літературі небагато знайдеться літературних пам'яток, що відзначались би таким довголіттям, як «Слово о полку Ігоревім». Не одному поколінню митців дав натхнення краса і сила цієї найдорогоціннішої поетичної перлини староруського письменства* (Рад. літ-во, 7, 1965, 76); *Генетично пов'язані з творчістю староруської народності, українські думи та історичні пісні мають незаперечні риси спорідненості з найдавнішими з тих, що дійшли до нас, російськими билинами Київського та Новгородського циклів* (Рильський, IX, 1962, 218); *У IX—XI ст. найважливішим культурним центром*

став велика староруська держава — Київська Русь (Укр. клас. опера, 1957, 12); // Який належав давній Русі. Усе село з своєю дерев'яною старою церквою схоже на малюнок, вирваний з історичного альбому, в котрому намальовані староруські городи Новгород або Київ (Н.-Лев., II, 1956, 401).

2. Те саме, що староросійський.

СТАРОСВІТНІЙ, я, є. Те саме, що старосвітський. — Ось я тобі службу нараджу. Йди до нашого отця Івана служити.. Що то за добрячі люди, старосвітні, прості! (Вовчок, I, 1955, 9).

СТАРОСВІТСТВО, а, с. Все, що було в минулі, старі часи. Мені «старосвітство» подобається.. Нагадує лагідне обличчя матерів, журливість і старанність батьків (Коб., III, 1956, 8).

СТАРОСВІТСЬКИЙ, а, є. 1. Який дотримується старих поглядів, звичок, правил і т. ін. Наумиху звано старосвітською жінкою (Коцюб., I, 1955, 102); Білозерець був старосвітський сотник, іще-то з тих, що перші озвалися потиху до батька Богдана: «Єднай, батьку, Україну, а ми тебе виручимо» (П. Куліш, Вибр., 1969, 153); Тітка Клавда в чорній оксамитовій сукні, поважна, старосвітська, стояла на порозі й вітала гостей (Вільде, Сестри..., 1958, 180); Він звик до добра в старосвітській родині, Він батька та матері пещений син (Перв., II, 1958, 380).

2. Який був поширений, прийнятний і т. ін. у старі часи; старовинний. Максим не забував старосвітського звичаю: поїхав сам і вблагав Явдоху поїхати на оглядини (Мирний, II, 1954, 247); Не стільки приналежувало його туди тихе, старосвітське життя, скільки вродлива донька власника (Фр., VI, 1951, 234); До землянки привели жінку, яка зналася на старосвітській народній медицині (Дмит., Обпалені..., 1962, 22); // Зроблений за старою модою, який вийшов з моди; старовинний, старомодний, не сучасний. Старосвітські меблі оббито новим репсом (Фр., V, 1951, 275); На бабі старосвітський очіпок і темна дерга (Ю. Янов., II, 1954, 186); Цієї ночі сон випурхнув з її очей, коли старосвітський годинник закінчив вибивати дванадцятку (Галан, Гори..., 1956, 22); // рідко. Який не відповідає сучасним вимогам, який з плином часу втратив своє значення; застарілий. В новішій.. белетристичній утопії Анатолія Франса ми бачимо певні ознаки перемоги новітнього принципу над старосвітським (Л. Укр., VIII, 1965, 175); На очах Зінаїди Павлівни мінялася й удосконалювалася техніка швидкісної передачі слів, думок і почуттів — від старосвітської «морзянки» до більдапаратів і теле-тайпів (Дмит., Розлука, 1957, 107).

СТАРОСВІТСЬКІСТЬ, кості, ж., рідко. Те саме, що старосвітство.

СТАРОСВІТЩИНА, и, ж. 1. Колишні, давно минулі часи. Так велось у ту старосвітщину, що рада була старша од гетьмана. Мусив Тетеря прислати Шрамові універсал на полковництво (П. Куліш, Вибр., 1969, 54).

2. Звичаї, порядки, події і т. ін. давніх часів; // Те, що було створене у давні часи й існує від тих часів.

СТАРОСЛОВ'ЯНІЗМ, у, ч., лінгв. Лексичне, фразеологічне або фонетичне запозичення із старослов'янської мови. Чимало в поемі [«Єретик»] старослов'янізмів, як, наприклад: «всує», «да совершиться», «на прю», «древо», «овні шкури» і т. п. (Укр. літ., 8, 1957, 184).

СТАРОСЛОВ'ЯНСЬКИЙ, а, є. Стос. до літературно-писемної культури слов'ян епохи IX—XI ст., пов'язаний з нею. Перше застосування старослов'янської мови, як і винахід письма для неї, історичний переказ пов'язує з іменами двох староболгарських культурних діячів — Кирила та Мефодія (Іст. укр. літ., I, 1954, 30).

СТАРОСТА, и, ч. 1. На Україні, в Польщі та в Литовському князівстві (у XV—XVIII ст.) — керівник місцевого міського чи сільського управління або самоврядування; війт. Ввечері прибули старости з Прилук та з Лохвиці і принесли князеві нову неприємну звістку, що по лісах, по дібровах збираються якісь гультаї, не то козаки, не то селяни (Н.-Лев., VII, 1966, 144); Староста черкаський і канівський Дашкевич просив у великого князя литовського особної організації для козаків, але не дано (Л. Укр., VIII, 1965, 251); Тоді-бо дійшло безладдя в Польщі до того, що робив усякий староста, усякий ротмістр, усякий значний чоловік, що йому в божевільну голову прийде, а найбільш із народом неоружним, з міщанами і хліборобами, котрі не мали жодного способу супротив його стати (П. Куліш, Вибр., 1969, 51).

2. У Західній Україні (до 1939 року) — начальник, голова повіту. При обіді директор сказав своїм дітям, що мав намір виїхати на який час до доньки, що була замужем за старостою (Мак., Вибр., 1956, 385); Війт доніс до старости, що Коваленко побудував на громадській толоці нову хату та що повинен платити податок (Март., Тв., 1954, 176).

3. У царській Росії — голова сільської громади. В нашого старости три радості: корова здохла, хата згоріла та жінка вмерла (Укр. присл., 1963, 133); Він звелів одвести бурлак до тюрми, а на суд привести того старосту й писаря, що видавали папирти [бурлакам] (Н.-Лев., II, 1956, 253); Часом збирались гості. Холодком, в свято, приходив Скоробагатко Максим, староста сільський, якого дражнили «вовчком», і тесть Підпари, Гаврило (Коцюб., II, 1955, 52); Довідався Семен, що батько його все своє життя обсівав мізерний шмат землі, який врізався клином у десятини сільського старости (Сміл., Зустрічі, 1936, 30).

4. Виборна або призначена особа для ведення справ якого-небудь громадського колективу, товариства і т. ін. Люди казали, що церковний староста з одних недогарків [свічок] нажив казан грошви (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 14); За кілька днів німці [фашисти] наставили старого Кажана старостою (Цюпа, Три явори, 1958, 43); // У середніх та вищих учбових закладах — призначена чи обрана особа, що очолює клас, курс, групу і т. ін. Ліда вчиться дуже добре, і її обрали старостою класу (Коп., Вибр., 1953, 463).

5. Особа, що сватає жениха нареченій або наречену женихові. Просив Пархім Остапа, щоб пішов за нього старостою до Хіврі (Кв.-Осн., II, 1956, 487); Старости.. уговорювали.. Сикліту Британову віддавати дочку за Василя Мітлу (Григ., Вибр., 1959, 36); Одної неділі сидимо ми собі, аж тут і старости на подвір'я (Федьк., Буковина, 1950, 139); Молодих запрошують до хати. У ній вступає в свої права весільний староста (Нар. тв. та етн., 6, 1967, 45).

Засилати (заслати, присилати, прислати, слати і т. ін.) старостів — посилати старостів до дівчини, жінки або її батьків, просячи згоди на шлюб; свататися. Сказала Настя, стоячи під яблунею: — Піду за тебе, присилай старостів! (Коцюб., I, 1955, 24); Через те, що в них була тільки латка землі, ніхто довго не слав старостів [до Марійки] (Стельмах, II, 1962, 20); Перев'язувати (перев'язати) старостів див. перев'язувати; Сідайте (сідай, сядьте, сядь), щоб старості сідали див. сідати.

СТАРОСТАТ, у, ч. 1. Виборна громадська організація в учбових закладах, що складається із старост груп. Засідання старостату.

2. Приміщення, признач. для перебування старости (у 4 знач.). Викликав [староста] учителів. У селі їх залишилося двоє; решта були в армії або евакуювалися.

Першим до старостату прийшов Афіноген Павлович (Збан., Таємниця..., 1971, 84); Ще не встигли німці розквартируватися, як Тадик підшукав хату під старостат, наказав навести блиск (Тют., Вир, 1964, 418.)

СТАРОСТВО, а, с., заст. 1. У феодальній Польщі, Литовському князівстві — назва королівського або великокнязівського маєтку, який передавався у довічне користування феодалові-старості. Вони вважали на короля Владислава тільки як на короля, потрібного для їх задля того, щоб він роздавав їм староства та затверджував за ними вольні землі своїми грамотами (Н.-Лев., VII, 1966, 95); Корчма належала вже староству Даниловича, і її орендував спритний шинкар аж десь із-під Жовкви (Ле, Хмельницький, I, 1957, 7); З 1342 року південно-західні землі Русі підпали під владу Литовського князівства, а Канівщина увійшла до складу Черкаського староства (Наука..., 1, 1965, 33).

2. Посада старости (у 1—3 знач.).— Час мені вступити в королівський двір, забрати од короля якусь значну посаду, сісти на якомусь старостві або стати воєводою, втиснутись між магнатів (Н.-Лев., VII, 1966, 30); Скоропадчики цілий день тримали на сході людей, але від староства відмовились і багаті, і бідні — мало було честі вибивати чужинцям зерно, худобу й гроші (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 121); Янек напівдрімав, напівмріяв про своє майбутнє. Ось їдуть вони до Варшави з вельможним паном Бжеським, де Бжеський має дістати чи то староство, чи то якусь значну посаду (Тулуб, Людолови, I, 1957, 3).

3. Збірн. до староста 1—3. Староство затривожилося і казало ловити їх [таємничих людей] (Фр., V, 1951, 414); Ще три дні йшла шалена підготовка староства до першого службового виходу. Всі були розцяцьковані до параду, і Тадик вперше зібрав свій уряд до управи (Тют., Вир, 1964, 419).

4. У Західній Україні (до 1939 року) — повітовий уряд. У старостві на посаді референта від справ політичних працював колишній товариш Ілаковича ще з гімназії (Вільде, III, 1968, 31); Отець Мелетій добився в старостві дозволу на відкриття в селі читальні товариства «Просвіта» (Козл., Ю. Крук, 1957, 444); Нам треба було залагодити ще деякі справи з документами у старостві — і можна було виїздити до Варшави (Досв., Вибр., 1959, 96); // Приміщення, де перебуває такий уряд. Головна дорога веде попри магістрат, староство, жандармерію (У. Кравч., Вибр., 1958, 310); Коло староства на нього чекав добрий Генік. Він страшенно схвилювався, побачивши Івана (Кол., Терен..., 1959, 379).

СТАРОСТИН, а, е. Прикм. до староста; належний старості. — Колись я вибігла по воду, а баби нишком передають одна одній: старостин син зник (Ів., Таємниця, 1959, 106); Старостині очі спалахнули по-тигрячому (Збан., Єдина, 1959, 164).

СТАРОСТИХА, и, ж., розм. Жінка старости (у 1 — 3 знач.). Коні ще раз спинили коло церкви, де стояв за столом староста з старостиhoю, вітаючи молодих (Н.-Лев., III, 1956, 82); Старостиha зустріла гостей непривітно (Збан., Таємниця..., 1971, 289).

СТАРОСТІВСЬКИЙ, а, е. Стос. до старости (у 1 — 3 знач.) і староства. Знав він і те, що бляха і оксамитові штани — це, як той дар божий, суджене йому, синові старостівського урядника (Ле, Хмельницький, I, 1957, 4); Окидав [староста] всіх тривожним поглядом, а рукою неспокійно обмацує на грудях свою старостівську бляху (Стельмах, I, 1962, 365).

СТАРОСТОНЬКО, а, ч., нар.-поет. Пестл. до староста 5. Ей, коби я воли мала, воли до роботи, Мала ж би я старостоньки кожної суботи (Коломийки, 1969,

361); Вже старостоньки скрізь походжають, Ксенину ж хату вони минають (Л. Укр., I, 1951, 322).

СТАРОСТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. старостувати. — Найшов, Терешку, з ким радитись! Кухтам і при Дарієвому старостуванні за комір не капало (Іщук, Вербівчани, 1961, 113); Закінчилось старостування Шевка тим, що з державної варті наїхали в німецьких залізних черепахах гайдамаки (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 123).

СТАРОСТУВАТИ, ую, уєш, недок. Бути старостою. Горе тому селу, де дурень старостує (Укр. присл., 1963, 112); Грицько Лисогорко ретельно виконував своє перше в житті громадське доручення, справно старостував у новонародженому хорошему гуртку (Речм., Весн. грози, 1961, 151); [Г а в р и л о:] Скільки літ старостую, а ні разу без рушника не вертався (Кроп., III, 1959, 148).

СТАРОУКРАЇНСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний з розвитком української народності, мови, культури в період з XIV до другої половини XVIII ст. З діячів староукраїнської лексикографії увагу до себе привернув відомий Памва (Памво) Беринда (Розв. науки в УРСР..., 1957, 95); Механічно відчиняє [Орест] важкі дубові двері, різьблені мереживом староукраїнського стилю (Досв., Вибр., 1959, 376); Видубецький монастир — одна з найцінніших коштовностей староукраїнської архітектури (Наука..., 10, 1967, 8).

СТАРОЩІ, ів, мн. Те саме, що старість 1. [П а н с а (до Прісцилли):] Що я для нього? Я не рідний батько, — йому то байдуже, що дід якийсь терпіти буде старощі самотні... (Л. Укр., II, 1951, 464); Вона боялася знайти там на лиці ці непрохані ознаки, вістуні старощів — зморшки на лиці! (Смолич, Сорок вісім..., 1937, 39).

СТАРТ, у, ч. 1. Початковий момент спортивних змагань. У бігу на коротку дистанцію дуже важливу роль відіграє старт (Наука..., 3, 1967, 42); [Ф о т о г р а ф и (перехоплюють фізкультурника):] Стривайте, коли початок кросу? [Ф і з к у л ь т у р н и к:] Старт рівно в два (Коч., II, 1956, 66); // перен. Початок чогонебудь. Гострим плугом рвуть стрічку незриму На великому старті сіби (Гірник, Сонце..., 1958, 57); // Початковий момент зльоту літального апарата. Звук дзвоника в центральній каюті сповістив Сокола й Гуро про старт [міжпланетного корабля] (Вл., Аргон. Всесв., 1947, 27); // Сигнал про початок спортивного змагання або зльоту літального апарата. І от дано старт. Спортсмени зразу ж розвивають високу швидкість (Веч. Київ, 10.XI 1967, 2); Звучить наказова, коротка, як постріл, команда: — Старт! (Рад. Укр., 26.IX 1962, 3); Старт дано! Машини зриваються. Набік відносять легку куряву, і вже вони лопотять десь на другій вулиці (Колг. Укр., 11, 1957, 26).

Брати (взяти) старт — починати подолання якої-небудь віддалі (перев. на спортивних змаганнях). Кравченко, знайомий Борисові хлопець з третього механічного цеху, вчився брати старт стометрівки (Собко, Біле полум'я, 1952, 41); Починати старт — починати будь-яке спортивне змагання. Він [силач] взявся у легенькі балетки, розім'явся трохи й заявив: — Будемо починати старт (Шиян, Баланда, 1957, 137).

2. Місце, лінія, пункт, з якого починається подолання якої-небудь віддалі (перев. на спортивних змаганнях). Учасників [змагання] уже повели на старт, і увагу всіх прикували перші забіги (Собко, Стадіон, 1954, 6); Ранок застав Захара з автомашинами вже за добрих півсотні кілометрів від старту в безкрайому засніженому степу (Ле, Право..., 1957, 248); Стрункий, з мужніми різкими рисами обличчя, відрубним кроком іде він до старту (Трип., Дорога..., 1944, 8); // Місце, лінія,

пункт, з якого починається зліт літального апарата. Літак рушив з місця, покотивши на старт (Трубл., III, 1956, 303); Пішли на старт. Знялись на небокраї, над громом неугавних канонад лягли на курс [«яструб-кй»]... (Гонч., Вибр., 1959, 155).

Виходити (вийти, ставати, стати) на старт: а) займати вихідне положення для початку змагання з подолання якої-небудь віддалі. Ярина стала на старт, Ніна опустилась перед білою лінією поруч неї (Собко, Стадіон, 1954, 125); б) брати участь у спортивному змаганні. Разом з іншими вступниками Ніна вийшла на старт забігу на 500 метрів (В ім'я Вітч., 1954, 14); На старт! — команда спортсменів зайняти вихідну позицію для початку змагання.

◇ Брати (взяти) хоробий (впевнений, стрімкий і т. ін.) старт — почати що-небудь вдало, успішно. Стрімкий старт взяла нова, дев'ята п'ятирічка (Рад. Укр., 30.VII 1971, 1).

СТАРТЕР, а, ч. 1. Особа, що подає сигнал до старту (у 1 знач.). — Уже заряджає свій пістолет стартер, готуючись пострілом подати команду до початку бігу (Собко, Біле полум'я, 1952, 186); Стартер махнув — і, мов колись, пробігши тільки мить, бомбардувальники звелись у райдужну блакить (Уп., Вірші., 1957, 45).

2. Механізм, пристрій для запуску автомобільних, авіаційних і т. ін. двигунів. Я підняв капот, перевірів запалювання. Сів за кермо, натис легенько на стартер (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 104).

СТАРТОВИЙ, стартова, стартові. 1. Стос. до старту (у 1 знач.). — У тебе хороший стартовий ривок (В ім'я Вітч., 1954, 54); Стартові матчі чоловічого волейбольного чемпіонату країни на майданчиках Києва і Ростова вселяють надії шанувальникам і спеціалістам цієї гри (Рад. Укр., 20.I 1971, 4); Стартова служба; // Яким подають сигнали про початок старту. Стартовий пістолет; Стартова ракета.

2. На якому починають старт; який відзначає місце, лінію, пункт старту. Задиханий, спітнілий, підбіг [Максим] до каси аеродрому саме в ту хвилину, коли літак вирулював на стартову доріжку (Ткач, Арена, 1960, 230).

Стартова площа́дка див. площа́дка; Стартовий майда́н див. майда́н.

СТАРТОВИК, а, ч. Робітник стартової команди космодрому або ракетодому. — Тривога! Мчать на позиції стартовики. Націлилося в блакить срібне тіло ракети (Літ. Укр., 23.II 1965, 1); Поки стартовики готували пускові установки, заряджали ракети, складали різні нормативи, в кабінах станції наведення ракет за задалегідь розробленим графіком тривали регламентні роботи (Веч. Київ, 9.I 1968, 2).

СТАРТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док. Починати спортивно змагання. На стадіон вбігає взвод, що стартував першим (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 95); Володарі золотих медалей чемпіонів світу — баскетболісти збірної СРСР вдало стартували у Фінляндії на першості Європи (Веч. Київ, 29.IX 1967, 3); У Сімферополі стартувала.. всесоюзна багатоденна велогонка (Роб. газ., 13.IV 1973, 4); // Починати політ (про літальні апарати). Для запуску ракет використовують пускові пристрої різних конструкцій. Великі ракети стартують зі спеціального стола (Наука., 8, 1958, 16); Над Борисполем і вдень, і вночі не вибухає гуркіт авіаційних двигунів. В усі куточки республіки, країни і за кордон стартують стрімкі повітряні кораблі (Веч. Київ, 8.I 1971, 3); // перен. Починати що-небудь. Загальноосвітня школа виводить людину на певний рівень освіти, з якого вона стартує в подальше своє життя (Наука., 9, 1971, 6).

СТАРУВАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. старувати.

Не подобалося [Синявіну] й це старування молодого [Саїда] (Ле, Міжгір'я, 1953, 99).

СТАРУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. 1. Бути старим, переживати, переносити старість.

2. Розпоряджатися, порядкувати як старший. Харитина ж — так як пані — тільки старувала: Що в господі не найшлося — зараз купувала (Укр. поетиромантики., 1968, 557).

3. Говорити, міркувати, як стара людина (про дітей або молодих людей). — Що мені та школа — хліба дасть? — старує десь у куточку Василько, перекладаючи бляшки (Вас., I, 1959, 207); — І де б ото я ходив отак довго! — почувся знову той самий дитячий голос. — А ти не старуй! — відказала мати з удаваною суворістю (Головко, А. Гармаш, 1971, 518).

СТАРУВАТИЙ, а, е. Який має ознаки старої людини, не зовсім старий (у 1,3 знач.). Просто проти дверей на низенькому стільчику сиділа Василина Лойко, старувата жінка з брезклим обличчям (Добр., Тече річка., 1961, 42); Покрівля.. старувата, злягла, зеленим мохом узялася на північному причілку (Цюпа, Назустріч., 1958, 387).

СТАРУК, а, ч., діал. Старик.

СТАРУН, а, ч., діал. Той, хто міркує, говорить, як стара людина. Вони не так старі, як давні (найпаче про старунів, що люблять старувати) (Номис, 1864, № 8645).

СТАРУНОК, нку, ч., діал. Піклування. Всяка господарка.. складається з двох частин. Одна частина — старунок, а друга — пожиткування (Март., Тв., 1954, 226).

СТАРУХА, и, ж., розм. Жінка, що досягла старості. — Як-то часто приходять мені на ум молоді літа: де що було, як... Вже старуха сива, а пам'ять молода не забулась... (Вовчок, I, 1955, 181); [Г о р и ц в і т:] Нема нічого гіршого, як мати діло з старухами (Корн., II, 1955, 306).

СТАРУШЕНЦІЯ, ї, ж., фам. Те саме, що старуха. На базарі йшла жвава торгівля, знову відкрилися крамнички, лементували горласті перекупки біля рундучків, трусилася старушенція над своїми бездонними кошиками (Збан., Сеспель, 1961, 259).

СТАРУШКА, и, ж. Пестл. до старуха. Старушка присіла собі коло панни і розповіла їй все-все (Мак., Вибр., 1954, 122); Старушки не можна було пізнати. Пожовкла, зморщилася, очі погасли (Хотк., II, 1966, 176); — Приїхав додому, місця не знаходжу, мама, правда, радіє, щаслива, на сьомому небі старушка! (Гончар, Тронка, 1963, 72).

СТАРУШОК, шка, ч. Пестл. до старік 1. В нашому селі був священиком старушок древній дуже (Вовчок, VI, 1956, 220).

СТАРЦІВСТВО, а, с., розм. Збірн. до старець 3. — Ви, мабуть, вперше начепили торби та вшелепались поміж оце старцівство (Н.-Лев., IV, 1956, 306).

СТАРЦІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до старець 3. Люди рушили з церкви. Рушила й старцівська ватага од церкви й перейшла під монастир (Н.-Лев., IV, 1956, 305).

СТАРЦЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. старцювати. — Я певний у тому, що старцювання дасть нам більше заробітку, ніж писарювання (Н.-Лев., IV, 1956, 314); Він бачив казкове багатство в царських палацах і жаліве старцювання в закутках петербурзьких околиць (Кол., Безсмертний Кобзар, 1961, 19).

СТАРЦЮВАТИ, юю, юєш, недок. 1. Збирати милостиню; жебракувати, жебрачити. Хто змолodu балує, той під старість старцює (Укр.. присл., 1955, 205); Мати довго почала пояснити, чому вона мусить поси-

лати хлопця старцювать... (Вас., II, 1959, 257); З чотирьохсот.. дворів триста ледве дихали, взимку ходили старцювати до монашок, щоб як-небудь на огірку та на окрайці хліба дотягти до нового врожаю (Мик., II, 1957, 373).

2. Жити у надзвичайній бідності, злиднях. Пани перетворили Україну на місце гульбища. А бідні люди старцюють — і нема цьому кінця (Тич., II, 1957, 128).

СТАРЦЮГА, и, ч., зневажл. Те саме, що старець 3. — Може, воно й правда, — сказав батько, поміркувавши, — тільки ж кобзар — то жебрак, старцюга, за милостину грає... (Бурл., О. Вересай, 1959, 16); *У порівн. До дверей твоїх крадуся... Торгну? Ні! немає духу! Підглядають вороженьки... Я стою... немов старцюга (Крим., Вибр., 1965, 239).

СТАРЧА, ати, с. Дитина, що старцює, жебракує. Стаменітьсся: Усі на сім світі — І царята і старчата — Адамові діти (Шевч., I, 1963, 237); — Виоремо тебе, ниво, обсіємо. Не зерно, а серце своє вкладамо в тебе, щоб зародила ти нам щастя, щоб не пускала ти поміж люди старців і старчат, не гнала своїх трудівників на край світу за тією копійчиною, за тим загорьованим шматком наймитського хліба... (Стельмах, II, 1962, 199).

СТАРЧАЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до старець 3. — На другий день уранці звелів нам пан старі думи й вірші співати, а сам усе записував. Нащо йому були ті старчачі співи, бог його знає (Морд., I, 1958, 54); — Я ніколи не забуду, як ви, Панасе Максимовичу, підняли мене, малого хлопця, старчачого поводири на ярмарку, і привезли в комуну (Минко, Ясні зорі, 1951, 243); // Як у старця. Були вони голі, хоч вік свій робили, В ляхмітті старчачім.. ходили (Граб., I, 1959, 509).

2. Належний біднякові, злидареві. З пекла шумних столиць утечу я гай-гай, Затаївши журбу неслухняну, Придивлюся до ран, що шматують наш край, До старчачої хати загляну (Граб., I, 1959, 553).

СТАРЧЕНЯ, яти, с. Те саме, що старча. Старці, старці й старчення! Простягайте рученята (Укр. присл., 1963, 73); Що може зрозуміти оте старчення з торбою, чим воно може бути страшне? (Хижняк, Тамара, 1959, 41); *У порівн. У свято Василь як панич наряджений ходить, а вона у матерніх недоносках, як старчення яке (Мирний, IV, 1955, 74).

СТАРЧИЙ, а, е. Те саме, що старечий. Смерть дружини вразила його не зразу: поволі вповзала туга в суворе старче серце, осідала в ньому й гнітила його вночі в самотині (Довж., I, 1958, 445); Похилилися в задумі старчі голови бувалі (Гур., Друзі.., 1959, 15).

СТАРЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до старець 1, 2. Горпина бачила себе уже в Києві на прощі, уявляла себе на бесіді з праведними ченцями та побожними старчиками (Л. Янов., I, 1959, 333); По велелюдних українських дорогах, на гомінких сільських ярмарках ходили дивакуваті мандрівні дяки, мудрі і незалежні старчики (Літ. Укр., 11.XI 1969, 4).

СТАРЧИТИ, ить, док., безос., діал. Вистачити. Доки же нам старчить крові, а серця у груди б'ють, Най нас гріє жар любові на забутий темний люд (Пісні та романси.., II, 1956, 171).

СТАРЧИХА, и, ж. Жінка, що старцює; жебрачка. Коло самісінького порога довгими рядками посідали на обід старці та старчихи сливе з усіх ближніх сіл (Н.-Лев., III, 1956, 8); *У порівн. Прийшла [Ганна] змучена, боса, в подертому одязі, як старчиха (Гончар, Таврія, 1952, 420); // Дуже бідна, убога жінка. [Микита:] Я не віддав би [дочку] за Колодку. Чим він надзвичайний чоловік? [Митродора:] Наша дочка не буде за ним старчихою (Сам., II, 1958, 165); — Хто мені скаже, чи не залишиться старчихою моя жінка і

донька, якщо я спродамся і поїду за океан?.. (Стельмах, I, 1962, 197).

СТАРЧОВОД, а, ч., розм. 1. Той, хто супроводжує старця (у 3 знач.).

2. зневажл. Про бідну людину, бідного хлопця. — Одягла я його оце, причепурила — посидь же, кажу, Колю.. Я ж пішла одягатись, а там під вікном свиснув якийсь старчовод, то він і повівся з двору (Вас., I, 1959, 211).

СТАРШЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до старший 1. Зостався він з своєю старшенькою сестрою невеличкими сиротами (Мирний, I, 1949, 371); У натовпі сновигали діти.. У червоних галстуках старшенькі, з червоними зірками на грудях малеча (Головка, I, 1957, 194); Старшенька дочка Ярина взяла сапку і подалася в поле (Цюпа, Краєни, 1971, 235); // у знач. ім. старшенькі, ких, мн. (одн. старшенький, кого, ч.; старшенька, кої, ж.). Ті, що прожили більше років за інших (перев. про дітей). Вона знову виходила з немовлям на панське поле.., а старшенькі все літо росли без батьків (Стельмах, I, 1962, 221); — Діти бавитимуться, старшенький доглядатиме меншу (Логв., Давні рани, 1961, 56); Двійко дітей zostавили. Старшенькій — вісім, а меншеньке тільки повзає (Ю. Янов., I, 1954, 33).

СТАРШИЙ, а, е. 1. Який прожив більше років, ніж інші; більший за віком серед кого-небудь; протилежне м о л о д ш и й. Чоловік її давно помер; старшого сина в Туреччині вбито (Вовчок, I, 1955, 80); Його пам'ять послабла вже: він тямив і знав по імені тільки старших своїх парафіян (Фр., VII, 1951, 45); Рахм любив сестру особливою, ніжною і глибокою любов'ю, якою люблять сироти старших сестер (Тулуб, В степу.., 1964, 113); Українська радянська громадськість пишається тим, що імена багатьох наших поетів старшого й молодшого покоління широко відомі за межами Радянської України (Рильський, IX, 1962, 20); // від (од) кого, за кого. Який має більше за кого-небудь років, більший за віком. [М о х а м м е д:] Невідомо, хто з нас до кого прийде на могилу, одно відомо — я від тебе старший і на багато літ (Л. Укр., II, 1951, 337); Тітка Фрося, батькова сестра, була не старша од Люди, тільки вдівство та трое дітей зістарили її передчасно (Перв., Дикий мед, 1963, 449); // З ознаками, рисами, характерними для людини, що має більше років у порівнянні з ким-небудь. Його хлоп'яче обличчя, обрамлене ранніми бакенбардами, одразу стало старшим (Гончар, III, 1959, 241); Боляче було жінці, що є в її дитини нерозтоплений упертий сум; він якось одразу ж після смерті Тимофія зробив хлопця похмурих і старшим (Стельмах, II, 1962, 332); // у знач. ім. старші, ших, мн. (одн. старший, шого, ч.; старша, шої, ж.). Ті, що прожили більше років за інших. — Отож і побратавсь я з ним у братстві, так уже, щоб у нас не було се моє, а се твоє, а все укупі: щоб помагати один одному у всякій пригоді, щоб менший старшому був вірним слугою, а старший меншому рідним батьком (П. Куліш, Вибр., 1969, 92); — Було нас у сім'ї четверо, старші ходили по наймах, а я при батьках перебував (Тют., Вир, 1964, 29); // у сполуч. з прізвищем. Уживається на позначення батьків на відміну від дітей, а також на позначення родичів, які мають більше років у порівнянні з іншими. — А що, коли й зовсім не наймемось? — стривожено вигукувала старша Лісовська. — Гляньте, скільки тих рук шукають сьогодні роботи! (Гончар, I, 1959, 39); // Який існував, був поширений раніше, ніж інший. Старший список літопису.

2. у знач. ім. старші, ших, мн. Дорослі люди на відміну від дітей, молоді. Дитячі очі стежили з печі за кожним рухом старших (Коцюб., II, 1955, 86); Заспо-

коєна Юзя вернулась додому, але не до Зоні, а до салону, де були старші (Л. Укр., III, 1952, 659); Вона прокинулась, либонь, раніше і чула розмову старших (Скл., Святослав, 1959, 9).

3. Який стоїть вище за званням, посадою, чином, службовим становищем у порівнянні з ким-небудь. — Ти мені вчора казав, що капрал сварить більше вояків від капітана. Де ж це може бути? Адже капітан старший від капрала (Март., Тв., 1954, 420); Остання ж відповідь командира свідчила, що він із старшим інженером таки розмовлятиме (Трубл., II, 1955, 442); Оксана Пилипівна.. вже років двадцять жила вдовою і працювала старшою сестрою в одній з міських лікарень (Коз., Сальвія, 1959, 11); Купкою стояли озброєні охоронники, а серед них виділявся немолодий, з іклистими [схожими на ікла] вусами старший стражник (Стельмах, I, 1962, 573); В глибині яру, в безпечному місці сидів старший офіцер і поволі покурював сигарету (Тют., Вир, 1964, 536); // Вищий за владою, значенням, важливістю. Та нічого не зміг, бо так велось у ту старосвітщину, що рада була старша од гетьмана. Мусив Тетеря прислати Шрамові універсал на полковництво (П. Куліш, Вибр., 1969, 54); // Уживається у складі офіційних назв посад і звань. Кардаша запитували, чи не згодиться він зайняти посаду старшого наукового працівника відділу ползахисного лісонасадження (Жур., Звич. турботи, 1960, 17).

Старший лейтенант див. лейтенант.

4. у знач. ім. старший, шого, ч.; старша, шої, ж. Особа, що очолює яку-небудь групу людей, колектив або верховодить ким-небудь. [З а п о р о ж е ц ь:] У нас один старший — батько Максим (Шевч., I, 1963, 98); В єгипетськім краю була раз шайка розбійників, а старшим над нею був грізний і сильний отаман Флавіан (Фр., IV, 1950, 152); Семен знав тільки третього, це був старший ватаги, яка перестріла його на дорозі (Панч, Гомон. Україна, 1954, 293); — Добрий день, товариші, — привітався Ляшенко, заходячи до першої кімнати, де працювало п'ятеро інженерів, серед них Зоя Василенко — старша групи (Собко, Справа.., 1959, 168); — Давай призначимо когось із хутірських дядьків старшим по переселенню, хай він і розпоряджається (Тют., Вир, 1964, 179).

◇ Старший (старша), куді пошлють, жарт. — той, хто виконує які-небудь дрібні доручення. Завдання [агітфургона].. — передусім культурно обслуговувати віддалені кошари, ферми та відділки, проте господареві його доводиться виконувати ще й безліч інших доручень, бути якраз отим «старшим, куди пошлють» (Гончар, Тронка, 1963, 117).

5. Близький до завершення навчання, випуску і т. ін. (про клас, курс учбового закладу, школярів, студентів і т. ін.). Вчитель знову випустив школярів зо школи. Менші побігли, а старші, що здають екзамен на «свідомство», знов до книжок (Гр., I, 1963, 243); Мріяла [Любов Прохорівна] про нього [особисте щастя] ще з старших класів ташкентської гімназії (Ле, Міжгір'я, 1953, 22); — Брат захоплено брехатиме про якісь неправдоподібні випадки молодечтва і штуркуства гімназистів старших класів (Смолич, II, 1958, 45).

СТАРШИЙ, шбого, ч., розм. Той, хто стоїть вище за званням, посадою, чином, службовим становищем у порівнянні з ким-небудь. — Дочко моя, Мар'яно, Оддам тебе за пана, За старшбого, багатого, За сотника Івана (Шевч., I, 1963, 152); [П а н с а:] Я заплачу старшбому ключареві, щоб він двох в'язнів випустив смерком (Л. Укр., II, 1951, 460); — А кому ж бути в нас за старшбого? На майдані знявся гомін: січовики вже

давно намітили старшбого (Панч, Гомон. Україна, 1954, 257).

СТАРШИНА, и, ж., збірн. 1. На Україні і в Росії в XVI—XVIII ст. — керівна заможна привілейована верхівка козацтва. Поляки завели на Україні панщину, хапали землі вже й за Дніпром у Полтавщині та Чернігівщині, де тільки можна було захопити, загарибували навіть землі вольних козаків і козацької старшини (Н.-Лев., VII, 1966, 23); Два дужих козаки підхопили попід руки Перехрестика й вивели з човна на моріжок острівця, де вже стояла вся старшина на чолі з Головатим (Добр., Очак. розмир, 1965, 315); Вершники зупинялись біля Каленикового обійстя. Старшина, потоптавшись на снігу, простувала до хати, а козаки грілися на дворі, хто як умів (Панч, Гомон. Україна, 1954, 7); В архирейських [архієрейських] покоях, на тій раді, перебувала не тільки старшина, тобто значніші козацькі отамани, а й господарі міста (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 119).

△ Генеральна старшина див. генеральний; Рада генеральної старшини див. рада.

2. Взагалі привілейована верхівка. Піти лишень подивиться До царя в палати, Що там робиться. — Прихбджу: Старшина пузата Стоїть рядом; сопє, хропє, Та понадувалось, Як індики, і на двері Косо поглядало (Шевч., I, 1963, 250); Сів він на батьківськім місці, старшина ж уся розступилась (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 43).

СТАРШИНА, й, ч. 1. Старше військове звання сержантського складу Радянської Армії, а також особа, що має це звання. Старшина мінометної роти Вася Багіров був з тих людей, що для них війна давно вже стала звичною справою (Гончар, III, 1959, 186); Старшина Чигирин з групою бійців поїхав по дерево для бомбосховищ (Ткач, Крута хвиля, 1956, 60); // Старше сержантське звання в міліції. Старшина міліції.

2. Звання молодшого командного складу військово-морського флоту, відповідне сержантові. Трюмний старшина; Палубний старшина.

3. дорєв. Виборна особа, що керувала, відала справами якого-небудь колективу. Волость уся в зборі: старшина, писар, староста, судді, соцькі (Мирний, III, 1954, 61); Колись писарем волосним був [Копаниця], а тепер старшиною (Гр., II, 1963, 313); Семен повітав війта так ласково, що трохи по руках не цілував. Усе, міркував собі, старшина, знається з панами (Март., Тв., 1954, 107); Висока комісія: волосний старшина, волосний урядник і отець Іоанн, вздрівши на столі покірливу покуту [горілку], без усякого чванства приступили до християнських обов'язків (Ковінька, Кутя.., 1960, 7); // розм. Особа, що займала яку-небудь керівну посаду взагалі; начальник. [В і д ь м а:] Ти не знаєш, Чи є в Туреччині війна [війна]? [Ц и г а н:] Була колись, тепер нема. Умер найстарший старшина (Шевч., II, 1963, 309).

4. дорєв. Офіцерський чин у козацьких військах, що відповідав чиніві підполковника, а також особа, що мала цей чин.

5. Старший командир — у козацьких військах у XVII—XVIII ст. Старий батько іде рядом, Научав сина: Як у війську пробувати, Старшин шанувати, Товариство поважати, В табір не ховатись (Шевч., II, 1963, 335); Попереду всього війська Три старшини виступали (Л. Укр., I, 1951, 375); Другого дня, уже з самого ранку, на Маслів Став почала прибувати козацька старшина.. До хати, низько пригнувшись, увійшов.. старшина в чорній киреї, а коли випростався, мало не дістав головою стелі (Панч, Гомон. Україна, 1954, 7).

СТАРШИНСТВО, а, с. 1. іст. Посада, звання стар-

пини (у 5 знач.). Косінський став на старшинстві у реєстрового козацтва (Ле, Наливайко, 1957, 44).

2. дорев. Збірн. до старшина 3.— Абдул скликав до себе старшинство і наказав, щоб у кожній караїмській родині спряли за ніч по три ока шовку і принесли йому завтра опівдні готове прядиво (Тулуб, Людолови, 1, 1957, 414).

СТАРШИНСТВО, а, с. Першість у порівнянні з іншими за віком, становищем, званням і т. ін. Музиченко.. тепер, коли поруч з ним був командир полку, коли, таким чином, його майорське старшинство перебивалося полковницьким старшинством Лажечникова, міг уже вимагати наказу від старшого командира (Перв., Дякий мед, 1963, 476); Коли Микоша з Сашею ввійшли до їдальні, гості сідали за стіл, відповідно до чинів і старшинства (Полт., Повість.., 1960, 336); Він владно підтримував своє «старшинство в усій братії — князях руських» (Іст. СРСР, I, 1956, 61).

За старшинством; По старшинстві — відповідно до віку, становища, звання і т. ін. За старшинством він мав право на великокнязівський титул (Іст. СРСР, I, 1956, 78); За довгі столи запросив Данило гостей.. Почали сідати, за старшинством місце вибирали (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 526); За стіл сідали [козаки] по старшинству, хто раніше вписався до куреня (Панч, Гомон. Україна, 1954, 227); Безвусий Брянський по старшинству був весільним батьком (Гончар, III, 1959, 189); По старшинству підходили [діти] до матері, приплющуючи від задоволення очі (Стельмах, Хліб.., 1959, 530).

СТАРШИНСЬКИЙ¹, а, е, іст. Прикм. до старшина. Чигирин—місто, де у січні 1653 року відбулася старшинська рада на чолі з Богданом Хмельницьким, яка вирішила добиватися возз'єднання України з Росією (Ком. Укр., 12, 1969, 51); Антін Андрійович добре знав цього вже немолодого полкового старшину, з яким йому доводилось не раз зустрічатися на старшинських сходках ще на Січі (Добр., Очак. розмир, 1965, 35); Покуштувавши ситого старшинського життя, ішов далі кобзар — від хутора до хутора (Тулуб, Людолови, I, 1957, 63).

СТАРШИНСЬКИЙ², а, е. Прикм. до старшина. Старшинські справи, за наказом Антоновича, прийняв Хавцький (Гончар, III, 1959, 307); Старшинські права; Старшинські обов'язки.

СТАРШИНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. старшинувати. Ще й досі була Хавцькому впомки та перша ніч його незвичного старшинування. Гірка і повчальна ніч... (Гончар, III, 1959, 308); Чого тільки він не передумав?.. І потаємні жалі за старшинуванням, яке всміхалося йому один час на виборах, і тяжкий сум останніх бурхливих часів (Ле, Ю. Кудря, 1956, 259); Його старшинування над реєстровими козаками зміцнилося внаслідок політики коронних дипломатів (Ле, Наливайко, 1957, 43); Перевернуло старшинування й Максима.. Записався, почав гордувати нижчими себе (Мирний, I, 1949, 231).

СТАРШИНУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Бути старшиною. Вже понад місяць Хома старшинує. Васю Багірова забрали в полк, до прапора (Гончар, III, 1959, 304); Нехай старшинує тоді той, кого оберемо в гурті й кому записягнемо (Ле, Україна, 1940, 305).

2. над ким, рідше серед кого і без додатка. Бути старшим, керувати, начальствувати, верховодити. Там, у степу, тільки й права — право дужого. А Василь, як найдужчий, усіма верховодив, над усіма старшинував (Мирний, IV, 1955, 169); Вони в класі старшинують, і їм ніхто нічого, бо кожен боїться (Свидн., Люборацькі, 1955, 113); Старшинував на тій раді сам превелебний владика, єпископ, тобто архірей (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 120); — Може, побула б якийсь рік [лан-

ковою], а тоді й молодшу висунули... Мені вже пізнавати — старшинувати... (Кучер, Трудна любов, 1960, 287); Дубіючи в крижаній воді, забивав [дядько Іван] обухом кілля, розпоряджається, старшинує серед строганівських своїх краян (Гончар, II, 1959, 429).

СТАРШОКЛАСНИК, а, ч. Учень старшого класу. В невеличкій кімнаті за сценою зібрались старшокласники, які виступали в концерті (Донч., V, 1957, 398); Самим же старшокласникам випало й везти грузовиком свої вироби на третій відділок, розставляти коритця на його землях (Гончар, Тронка, 1963, 26).

СТАРШОКЛАСНИЦЯ, і, ж. Жін. до старшокласник. Старшокласниці уміють самотійно приготувати обід, сервірувати стіл (Літ. газ., 13.X 1959, 2).

СТАРШОКУРСНИК, а, ч. Той, хто навчається на старшому курсі. Треба чітко визначити для кожного старшокурсника місце роботи, допомогти швидше ввійти в курс своїх обов'язків, стати членом трудової сім'ї (Ком. Укр., 7, 1963, 33).

СТАРШОКУРСНИЦЯ, і, ж. Жін. до старшокурсник. **СТАРШУВАННЯ**, я, с. Дія за знач. старшувати. На весь час морського походу від берега до берега він віддавав старшування Жмайлові, який після старого Бурляя вважався в запорожців найдосвідченішим мореплавцем (Ле, Хмельницький, I, 1957, 396).

СТАРШУВАТИ, ую, уєш, недок. Те саме, що старшинувати. Він доручив Захарові старшувати в групі поповнення бойового саперного батальйону, якому звелів негайно ж вночі правитися на передову (Ле, Право.., 1957, 112); Багата преневірна Старшувать бажала, А вбогая тихенькая Мужа поважала (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 230); — Вони [рекрути] мусять стояти послухою перед старшими. Дарма, що ті старшують і кулаком, і збиткуванням (Коб., II, 1956, 151); Валет прагнув старшувати (Дор., Не повторю.., 1968, 213).

СТАСУВАТИ, ую, уєш, перех., карт. Док. до тасувати. Чума збирає карти; зухвало, замашисто їх стасував і поклав до кишені (Ю. Янов., IV, 1959, 118).

СТАТАРНИЙ: Статарне читання, спец.— читання з докладним розбором, витлумачуванням тексту.

СТАТЕВІЙ, а, е. Прикм. до статі 1. Особливе місце в проблемі дозрівання займає питання про внутрішню секрецію статевих залоз (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 193); Статевий хроматин є важливим показником статевої приналежності клітини (Наука.., 11, 1971, 9); Статеві органи; Статеві клітини; // Пов'язаний з відносинами статей. В умовах зоопарку можна змінити їх [оленів] статевий цикл і одержувати приплід у будь-яку пору року (Наука.., 9, 1956, 30); Статеве розмноження; Статєва мораль; Статєвий процес.

△ **Статєва зрілість**; **Статєве дозрівання** — стан організму, коли дозрівають статеві залози і з'являється здатність відтворювати потомство. Обряди, які фіксують у більшості первісних суспільств настання статевої зрілості, водночас символізують настання соціальної зрілості, «посвячення» підлітка у дорослий стан (Наука.., 10, 1967, 12); Статєва зрілість у свинки настає.. досить рано (Свинар., 1956, 126); Пропорції тіла у хлопчиків і дівчаток до початку періоду статевого дозрівання майже однакові (Шк. гігієна, 1954, 40); **Статєвий диморфізм** див. диморфізм.

СТАТЕВОЗРІЛИЙ, а, е. Який досяг статевої зрілості. До 180-денного віку курей годують за спеціальним раціоном, щоб несучки стали статєвозрілими (Колг. Укр., 6, 1956, 32).

СТАТЕЙКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стаття 1. Тикаючи в слова пучкою, Валя почав читати популярну статейку про радіо (Вас., II, 1959, 188); [М а к а р:] Надрукували мою статейку. Писав я її довго (Гонч., II,

1955, 134); // *зневажл.* Те саме, що стаття 1. *Статейка* Певного, як і особа його, варта того, щоб про неї сказана була одверта думка (Драг., II, 1970, 369); — *Треба ж стежити за пресою, щоб більше неї бачити. Мені здається: ваші статейки майже нікому не потрібні* (Стельмах, I, 1962, 42).

СТАТЕЙНИЙ, а, е, книжн. Складений, розташований за статтями; який містить перелік яких-небудь статей, питань.

Статейні списки — в Російській державі XV—XVII ст. — документи діловодства центральних державних установ, які складались з певних питань. Виключно цінними матеріалами другого і третього томів збірника [«Возз'єднання України з Росією»] є так звані *статейні списки і накази російських посольств на Україну* (Літ. газ., 19.XI 1953, 3).

СТАТЕР, а, ч. Назва давньогрецької монети. В бронзовій посудині виявились *статери* — монети із сплаву золота й срібла із знаком карбування міста Кізік — старогрецької колонії на березі Мармурового моря (Веч. Київ, 21.XI 1967, 4).

СТАТЕЧНИЙ, а, е. 1. Розсудливо-серйозний, розважливий у вчинках; з позитивними якостями (про людину); поважний. Він знав *Краньцовського* за дуже *статечного* чоловіка (Март., Тв., 1954, 259); Як на свої роки *Мишуня Бойченко* був *статечний* юнак, з ним можна було *радитися* (Ю. Янов., II, 1954, 135); *Головлікар* добре знав, що його молодий колега завжди *статечний* і *врівноважений* (Десняк, II, 1955, 345); *Потім Фанні* запросила його *обідати*. *Затишна, скромна квартира на Ліговці, статечні батьки, щебетлива сестричка Роза* (М. Ол., Туди, де бій, 1971, 161); **Образно. Статечні граки діловито ходили по ріллі* (Стельмах, На.. землі, 1949, 394); // *Власт. розсудливо-серйозній, поважній людині, характерний для такої людини; сповнений гідності, поважності. Русевич прибрав статечного вигляду* (Шовк., Інженери, 1948, 132); — *Що ви там, надворі, поробляли, дядю? — Що поробляв? — мимоволі всміхнувся Артем на Василькову не по літах статечну мову* (Головко, А. Гармаш, 1971, 539).

2. Який справляє враження, привертає увагу своєю зовнішністю; показний. *Статечний, з довгою сивою бородою, купець тримається поважно й спокійно* (Коч., П'єси, 1951, 161); *Мсьє Ніко* (його справжнє ім'я ніхто не міг вимовити) був *статечна* літня людина (Ю. Янов., II, 1954, 50); *Маєвський* — високий, літній, *статечний інженер* (Шовк., Інженери, 1956, 221); *Хазяйка хати, літня, статечна козачка, притулившись до одвірка, спостерігає військових* (Рибак, На світанку, 1940, 53).

3. Який має достаток; заможний. *Не хотілось їм, статечним господарям, свою єдиначку-дитину за безхазяйка [бідняка] давати* (Гр., I, 1963, 315); *Майстер* був людиною *статечною*, мав свій власний будинок, тримав корову й відгодовував кабана (Панч, II, 1956, 240); *По ярмарку він ходить, грошима брязка, статечний такий господар, до всього прицінюється* (Горд., II, 1959, 183); — *Не шанували нікого вони із людей.., Хто б не зайшов до них — злидень який чи людина статечна* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 377); *Тут приймали статечних гостей.., частували їх кавою та люльками, варенням та горіхами в меду* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 366); *Один з чоловіків — статечний, видати, старший у валці — оглянув усі вози — навіть лантухи перелічив і рушати знак подав* (Головко, I, 1957, 306).

4. Немолодий, середнього віку; літній. *Бійці, здебільшого вусаті, статечні чоловіки, заглядавши офіцерів, зриваються на ноги і замирають в готовності* (Гончар, III, 1959, 24); *У хаті Олександра Підпригори зібралася*

близька й далека рідня: випроводжали в науку Юрка. З парубком поважно здоровкались статечні дядьки, оглядали його зі всіх боків, наказували шанувати батька-матір, не дерти носа перед людьми (Стельмах, II, 1962, 363); *Олег — це батько. Але по правді він на «батька» зовсім не схожий. Батьки у дворі всі дорослі, статечні, а Олег просто довгоногий хлопець* (Ів., Таємниця, 1959, 125).

5. Який справляє позитивне враження, відзначається порядністю; пристойний, добropорядний. *Перший сватач був син статечної попівської родини. Родичі були раді його сватанню, і дівчина не мала що йому закинути* (Кобр., Вибр., 1954, 7); *Діда-математика замикали до кухні, звідки він мав тягати самовара на весільний стіл і вдавати з себе трактирного полового на гастролях у статечному домі* (Ю. Янов., II, 1954, 90).

6. *рідко*. Який заслуговує поваги своїм значенням, достоїнством і т. ін. — *Чи статечне таке діло, щоб громада сама на себе і податки взяла, і землю віддала? Цього ніколи не буде, цього не може бути* (Мирний, III, 1954, 54).

СТАТЕЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. *статечний* 1, 2. *Він.., не дивлячись на всю свою статечність, був молодим лише хлопцем* (Хотк., I, 1966, 109); *Верховинець Григорій з молодих літ був чоловіком великої витримки. Його статечності і такту могли б позаздрити і люди найбільш досконалого, шляхетного виховання* (Мас., Під небом.., 1961, 173).

СТАТЕЧНО. Присл. до *статечний* 1, 2. *Юрасик і за столом поведився підкреслено статечно* (Баш, На.. дорожі, 1967, 87); *Отаман Кіндрат промовив статечно: — Громада — великий чоловік!* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 343); *Микола Іванович, не поспішаючи, статечно застібає кожушка* (Коз., Вибр., 1947, 18); *Він статечно попрямував до прохідної* (Шовк., Інженери, 1948, 284); *Прибираючи двір, ходив [Оксен] статечно* (Тют., Вир, 1960, 24).

СТАТИ див. *ставати*.

СТАТИКА, и, ж. 1. Розділ теоретичної механіки, що вивчає закони рівноваги тіл.

2. У фізиці — рівновага тіл під дією застосованих до них сил. *Умови статички тіл.*

3. *Слан спокою, рівноваги; протилежне динаміка.*

4. *перен.* Відсутність руху, розвитку. *Передове радянське мистецтво не терпить рутини, статички, не може розвиватися на базі канонічної форми* (Літ. газ., 24.X 1946, 3).

СТАТИСТ, а, ч. 1. Актор, який виконує ролі без слів, учасник масових сцен. З дитинства захоплюючись театром, він згодом бере участь як *статист* у виставах (Про мист. театру, 1954, 425); *Артистичну кар'єру він починав статистом в паризькому мюзик-холі* (Веч. Київ, 19.VIII 1974, 3).

2. Те саме, що *статистик*. *Решта — статисти, корнети, писарчуки канцелярій* (Еллан, II, 1958, 257).

СТАТИСТИК, а, ч. Фахівець із статистики, службовець, який займається статистикою. *Тепер займаю посаду статистика в Черн. губ. земстві* (Коцюб., III, 1956, 234); *Статистик.. зневажливо відмахується від економістів і всіляко набивається на вчену розмову з учителем* (Стельмах, I, 1962, 329); *Американські лікарі-статистики встановили, що при курінні руйнуються альвеоли і це часто призводить до смерті від ядухи* (Хлібороб Укр., 5, 1964, 42).

СТАТИСТИКА, и, ж. 1. Наука, яка вивчає кількісні зміни у розвитку людського суспільства, народного господарства і займається обробкою цих числових досліджень з науковою і практичною метою. — *Б така*

мудра наука статистика. Вона веде облік усього господарства країни, вона підраховує, що дрібне селянське господарство в тільки лихом для селянина (Стельмах, І, 1962, 369); Інтереси Франка-вченого сягали не лише в царину філології і суміжних.. суспільних наук. Він цікавився також статистикою, біологією тощо (Знання.., 8, 1966, 2); У практиці радянської статистики для обчислення узагальнюючого показника продуктивності праці як у промисловості, так і в сільському господарстві використовується в основному показник валової продукції (Вісник АН, 4, 1957, 12).

△ **Варіаційна статистика** див. **варіаційний**.

2. Облік в якій-небудь галузі народного господарства, суспільного життя, що здійснюється методами цієї науки, а також дані цього обліку. Соціальна статистика взагалі, економічна статистика зокрема, зробила величезні успіхи протягом двох-трьох останніх десятиріч (Ленін, 19, 1971, 309); Він питав, чи знає доповідач про те, що в заліщицькому так званому українському Мерано за урядовою статистикою щорічно вмирає сімдесят процентів українських немовлят? (Вільде, Сестри.., 1958, 476); Дані світової книжкової статистики показують, що СРСР за випуском книжок займає перше місце в світі (Нар. тв. та етн., 2, 1967, 18); Медична статистика свідчить, що людина, яка курить протягом тридцяти років, викурює близько двохсот тисяч цигарок або сто шістьдесят кілограмів тютюну, у якому міститься вісімсот грамів нікотину (Наука.., 7, 1957, 26).

3. Особливий метод досліджень, який застосовують у ряді точних наук. Математична статистика — це той метод, котрий дає змогу тим точніше описати систему, чим більше в ній діє частинок (Наука.., 11, 1967, 17); Зоряна статистика.

СТАТИСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до статистики. — Влітку цього року академія збирала широкий статистичний матеріал для одної з наукових робіт (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 161); З гарячковою швидкістю вийняв він з кишені маленьку книжечку, де записані потрібні йому статистичні дані про Примор'я (Довж., І, 1958, 103); У ті старі, давні часи на селах статистичної графі — народився — не заповняли (Ковінька, Кутя.., 1960, 3); // Здійснюваний методом статистики; який підсумовує її дані. П'ятнадцять років він просидів у канцелярії над складанням статистичних звітів (Укр.. кіномист., II, 1959, 103); Штукаренко був за фактом економістом і до війни викладав політичну економію на обласних курсах партійних працівників. Він звик мати справу зі статистичними викладками (Голов., Тополя.., 1965, 51); // Який здійснює кількісний облік чого-небудь або пов'язаний із його здійсненням. Батурін позамикав шухляди і знову пішов до статистичного відділу (Гур., Життя.., 1954, 224); У СРСР державна статистика зосереджена в Центральному статистичному управлінні та його органах (Вибр. праці М. В. Птухи, 1971, 360).

СТАТИСТИЧНО. Присл. до статистичний. Існує певна однорідність у масових явищах і процесах суспільного життя, яка дає право їх статистично вивчати (Вибр. праці М. В. Птухи, 1971, 23).

СТАТИСТКА, и, ж. Жін. до статист.

СТАТИСЯ див. **ставатися**.

СТАТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до статички; пов'язаний із станом рівноваги. Статичними називаються навантаження сталі за величиною або навантаження, які повільно змінюються (Фрез. справа.., 1957, 42); // Пов'язаний з властивостями електричного заряду, який перебуває у стані рівноваги. При проходженні.. паперу через друкарські машини в ньому виникає статична

електрика, або, як називають її поліграфісти, — магнітність (Рад. Укр., 17.VI 1962, 2).

2. У якому нема руху; нерухомий. Експерименти, поставлені за допомогою ракет,.. дали можливість встановити, що верхня атмосфера не статична, як гадали раніше, а дуже динамічна (Наука.., 11, 1961, 17); // Який характеризується малою активністю. Примітивність ігрових дій, статичне положення гравців, брак елементів гострої спортивної боротьби.. гальмували розвиток волейболу (Наука.., 4, 1966, 31); // перен. У якому нема розвитку, дії. Перш за все [в поезії «Грім» А. Малишка] впадає в око загальна експресивність і рухливість пейзажу, розгорненого поетом. Це не статична картина, а передача руху в ній (Рад. літ-во, 2, 1963, 57); Телебачення не терпить статичної, протипоказаної йому одноманітності форм екранної подачі матеріалу (Мист., 6, 1955, 22).

СТАТИЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до статичний 2. Довгі монологи та діалоги, витонченість психологічної розробки, зовнішня статичність матеріалу — речі протипоказані мальованому кіно (Вітч., 10, 1965, 202); Оповідання «Біда бабі Парасці Гришисі» та «Біда бабі Палажці Солов'їсі» не мали того успіху, який випав на долю перших Нечувих гуморесок. Головна причина цього — у статичності характерів (Рад. літ-во, 4, 1968, 66).

СТАТИЧНО. Присл. до статичний 2. О. Корнійчук відтворює дійсність [у п'єсі «Загибель ескадри»] не статично, а в русі, розкриває процес становлення й розвитку явищ (Укр. літ., 10, 1957, 124).

СТАТКОВИТИЙ, а, е, розм. 1. Те саме, що статичний.

2. Те саме, що хазяйновітий 1. — Онисія Степанівна — це людина статковита, — не таке ледащо, як я; вона нагодує вас такою гусятиною.., якої ви зроду не їли (Н.-Лев., III, 1956, 146).

СТАТКОВИТІСТЬ, тості, ж., розм. Абстр. ім. до статковітий. Шляхта вже втратила давню лицарську вдачу і давню простоту.. Давня завзятість та статковитість.. випахались [утратилися] в неї до решти (Н.-Лев., VII, 1966, 33).

СТАТКУВАТИ, ую, уєш, недок., розм. 1. Добре хазяйнувати, старанно працювати. [А б л а к а т:] Коли Данило не статкує, то, на мене, я б одного Михайла зробив хазяїном, а то вся праця пропаде (К.-Карий, І, 1960, 184); Почав він пір'ячко до пір'ячка збирати.. та гніздечко звивати. Так статкує наш горобчик, так дбає! (Л. Укр., III, 1952, 483); — Глянь, яка світлиця! Сама ж тут усе і прибирала, і статкувала. Усе своїми руками (Кучер, Трудна любов, 1960, 302); // Нормально діяти. — Бачите, старий я став, ноги не статкують (Фр., III, 1950, 441); Вже ноги і руки не статкують (Черемш., Тв., 1960, 233).

2. Поводити себе добре, розсудливо. У щасті не вміє чоловік статкувати (Укр.. присл., 1963, 180); Відколи мя [мене] мама була, відтоді статкую, свою хату оминаю, в милого ночую (Коломийки, 1969, 75); В неділю ставитимуть «Лимерівну», хотілось би мені піти, та не знаю, як випаде; коли статкуватиму сей тиждень, то може й можиму піти (Л. Укр., V, 1956, 235).

СТАТНИЙ, а, е. Стрункий, з гарною, пропорційно складеною фігурою. За столом сидів панок.. високий, статний (Фр., VII, 1951, 323); Мама.. була білява, високого зросту, статна, з себе показна (Мирний, IV, 1955, 335); В хату.. увійшов статний чоловік у шинелі з блискучими погонами (Кучер, Полтавка, 1950, 66).

СТАТОК, тку, ч. 1. Матеріальна забезпеченість; відсутність нужди; достаток. В селі більше десяти хат,

де живуть на віру. І живуть же люди не гірш від шлюбних, хазяйнують, статок мають... (Коцюб., I, 1955, 49); У кімнаті було чисто позамітано, .. на столі лежало повно пирогів, а на постелі аж під стелю подушок, усюди виднівся статок (Ков., Світ., 1960, 6); Робив [Лаврон] всяку всячину — і лутки, і одвірки, і віконниці.. Багато і гарно робив, а статку все не мав (Речм., Весн. грози, 1961, 45).

2. *перев. мн.* Матеріальні засоби, доходи. Мати день у день рають у молотники йти, день у день журять йому голову безхліб'ям, наче він — Василь — сам не бачить, які в них статки... (Кос., Новели, 1962, 162); — Та я з радості душі попросила б вас у хату, коли б в мене у великій хаті було як у людей! А то, знаєте, вдовині статки (Вільде, Сестри., 1958, 77); — Ет, що там говорити, — підвівся Миرون. — Сам знаєш, які наші статки на нещасній дідизні (Стельмах, II, 1962, 76); // Майно, власність. Був статок, лише не було кому про його дбати (Кобр., Вибр., 1954, 166); Вони [печеніги] ночами скрадалися у полі, підбиралися до городищ і сіл, блискавицею падали на мирні хижі, грабували статки, заганяли худобу, вбивали людей (Скл., Свято-слав, 1959, 174); Дехто вже пускався берега, прикидаючи, скільки можна виторгувати за свої статки (Стельмах, I, 1962, 197).

3. *тільки одн., розм.* Велика кількість чого-небудь. Коли ж ти безрідна, серденько-дівчино, — Ходім до моєї господи; Житимем з тобою, як риба з водою; Всі матимеш в мене вигоди. Що в мене достаток і худоби статок (П. Куліш, Вибр., 1969, 326); Сидить кокошка в садку, Будуть курчата в статку (Фр., VIII, 1952, 68).

4. *збірн., діал.* Худоба. Перелічив статок, — нема корови (Сл. Гр.).

СТАТОР, а, ч., *техн.* Нерухома частина електричних машин (генератора, двигуна і т. ін.), що взаємодіє з обертовою частиною — ротором. Котушки, що створюють обертове магнітне поле, розміщують у тілі статора (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 154); Сьогодні.. почато монтаж статора турбіни першого гідроагрегату на одній з найбільших у Середній Азії — головній ГЕС (Роб. газ., 25.I 1962, 1); Готовий статор важить сто п'ятдесят тонн (Собко, Біле полум'я, 1952, 121).

СТАТОРНИЙ, а, е, *техн.* Прикм. до статор. Виготовив [обмотувальник] пристрій для прискореного різання і укладання стрижнів у статорні обмотки високовольтних двигунів (Роб. газ., 10.VIII 1962, 2).

СТАТОЧНИЙ, а, е, *діал.* Статечний. Був чоловік заможний і статочний, Мав жінку і одним одного сина (Фр., XI, 1952, 335); Друга пара, Миколай з Параскою, — це вже інші люди. Статочні, солідні газди (Хотк., II, 1966, 390).

СТАТС-СЕКРЕТАР, я, ч. 1. У дореволюційній Росії — особа, що очолювала відділ державної канцелярії при Державній раді (найвищому державному дорадчому органі).

2. Назва вищих урядових службових осіб, міністрів у деяких капіталістичних країнах.

СТАТСЬКИЙ, а, е, *заст.* Те саме, що цивільний.

△ **Дійсний статський радник** — у дореволюційній Росії — цивільний чин четвертого класу; **Статський радник** — у дореволюційній Росії — цивільний чин п'ятого класу. Я розповів про статського радника Херсонського, який не без підстав твердить, що японські рибпромисловці.. почали прибирати до своїх рук багатства всієї Камчатки (Стельмах, I, 1962, 16).

СТАТТЯ, і, ж. 1. Науковий або публіцистичний твір невеликого розміру в збірнику, журналі, газеті і т. ін.

Видав [І. Франко] партійний орган «Народ». Тут він містить багато блискучих публіцистичних і програмових статей (Коцюб., III, 1956, 35); У 1946 році у Празі вийшла збірка віршів великого Кобзаря у чеському перекладі з схвильованою вступною статтею великого друга російського і українського народів Зденека Неєдлого (Рильський, IX, 1962, 90); Малечко згодом прагнув стати професором. Він навіть видрукував.. статтю про фольклор і побут іранської країни (Досв., Вибр., 1959, 204); Кукса почав роздівлятися газету, вголос коментуючи деякі статті (Кучер, Трудна любов, 1960, 372).

Передові статті *див. передовий.*

2. Самостійний розділ, параграф у юридичному документі, описі, словнику і т. ін. Наш статут не відповідав деяким статтям закону і через те треба його переробити (Мирний, V, 1955, 426); — Нема такої статті у законі, щоб чоловік жінку виганяв з хати (Коцюб., I, 1955, 37); Стаття 125 проекту Конституції СРСР забезпечує нам свободу слова, свободу друку (Тич., III, 1957, 57); Кожна стаття [«Біографічного словника діячів природознавства і техніки»] міститиме короткі біографічні відомості про вченого (Наука., 8, 1958, 62).

3. Розділ у документі, бюджеті, який містить назву джерела доходу або обґрунтування витрати. Певною статтею партійного бюджету повинні стати членські і вступні внески від членів і кандидатів партії (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 304); // Вид доходу або витрати. Корзини дід плів давно, завжди, але зараз, було видно, вони стали його основною, а може, і єдиною статтею прибутку (Мушк., День., 1967, 55); Другою статтею бабиних витрат був шоколад (Смолич, II, 1958, 94).

4. Розряд, вид, галузь чого-небудь. Навколо кріпості розкопано залишки слободи. Одержані тут археологічні матеріали свідчать про значні торговельні операції порту і показують, що однією з статей експорту князівства був хліб (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 596).

5. Розряд, ступінь старшинського (до революції також матроського) звання у флоті. — Хто за бортом?! — Матрос першої статті Блоков Пилип, — доповідав вахтенний офіцер (Довж., Зач. Десна, 1957, 449); Старшина першої статті Арсен Красик був високий на зріст, рухливий і веселий (Ткач, Крута хвиля, 1956, 58).

СТАТУАРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до статуя. Шалматов [XVIII ст.] був на диво багатогранним майстром — успішно працював над статуарною скульптурою, декоративною різьбою і унікальними меблями (Мист., 1, 1962, 27).

2. Характерний для статуї; нерухомий, застиглий. Фільми про минуле життя часто грішили тим, що.. автори намагалися наслідувати статуарні композиції (Мист., 3, 1965, 41).

СТАТУЕТКА, и, ж. Невелика скульптурна фігурка; маленька скульптура. Уставляє [устанавливает] симетрично статуетки та оздобну посуду на комоді (Фр., VI, 1951, 362); Трипільські статуетки зображують людей і дають деякий матеріал для висновків про одяг «трипільців» (Археол., II, 1948, 60); Тонка, струнка, з великими чорними очима в надзвичайно довгих віях, з косами нижче колін, вона здавалася граціозною статуеткою з слонової кістки (Тулуб, В степу., 1964, 57); * У порівн. Серед цього сірого натовпу Гретхен видавалась прозорою, мов порцелянова статуетка (Панч, Синів., 1959, 12).

СТАТУРА, и, ж. Будова, склад тіла людини. Рухалася ця людина, як на свій вік і статуру, незвичайно

(Шовк., Людина., 1962, 289); *Був Микола міцної атлетичної статури* (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 47); // Те саме, що *фігура*. Жінки обернулись і побачили сузу статуру Кононихи, що стояла за вікном (Григ., Вибр., 1959, 313); *Начальника будівництва Чаброва відразу впізнали по сутулуватій повній статури* (Хор., Місто., 1962, 12).

СТАТУРНИЙ, а, е. Стрункий, з гарною, пропорційно складеною фігурою; статний. *Висока, статурна, чорнява дівка стрибнула з повозки* (Л. Янов., I, 1959, 135); *Всі Ковалі з цього роду, як чоловіки, так і жінки, дуже вродливі, чисті з обличчя, високі й статурні* (Кучер, Прощай., 1957, 136); // Гарний, пропорційно складений. *В його фігурі, хоч і статурний, ладний, завжди було щось ліниве, розслаблене* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 139); *На його високій статурній постаті метляється кавалерійська шинелина, з-під якої відстовбурчується пістолет* (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 18).

СТАТУРНИСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. статурний.

СТАТУС, у, ч. У міжнародному праві — становище, стан. *Великий князь у розумінні свого політичного статусу відповідав західноєвропейським королям* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 493); *Трускавець — невеличке прикарпатське місто — з минулого року дістало статус всесоюзного курорту* (Рад. Укр., 31.XII 1971, 4); *Слід пам'ятати, що статус дипломата значною мірою лімітував його громадську і літературну діяльність в Канаді* (Рад. літ-во, 5, 1958, 20); // *Певний стан чого-небудь. Наша поведінка визначається не самим тільки мозком. Ї ще так званий гормональний статус організму, який визначає багато факторів нашої життєдіяльності* (Наука., 2, 1972, 45).

СТАТУС-КВО, невідм., ч. Становище, що існувало або існує в той чи інший момент.

СТАТУТ, у, ч. 1. Зведення правил, що визначають завдання, структуру, функції та порядок діяльності якої-небудь установи, організації і т. ін. *Коли почалась масова колективізація, комуни перейшли на статут армії* (Іст. УРСР, II, 1957, 368); *Членом КПРС може бути кожний громадянин Радянського Союзу, який визнає Програму і Статут партії, бере активну участь у будівництві комунізму, працює в одній з партійних організацій, виконує рішення партії і сплачує членські внески* (Статут КПРС, 1971, 4); *За австрійською студенткою чин хорунжого не був визнаний — на тій підставі, що статут російської армії на той час ще не визнавав за жінками права діставати офіцерське звання* (Смолич, Мир., 1958, 87); *Зенітники за статутом привітали генерала, але розмова з ними не виходила, вони змурилися, скупі відповідали на його питання* (Перв., Дикий мед, 1963, 185).

2. іст. У деяких країнах Західної Європи в XIV—XVIII ст. — закон, урядове розпорядження або збірник законів. *Литовський статут*.

СТАТУТНИЙ, а, е. Прикм. до статут 1. *Головна статутна вимога до кожного комуніста — бути в авангарді боротьби за успішне втілення рішень партії і уряду* (Ком. Укр., 1, 1968, 59).

СТАТУЯ, ї, ж. Скульптурне тривимірне зображення людини або тварини (звичайно на повний зріст). *Остороно, але на видному місці статуя музи з лірою в руках* (Л. Укр., III, 1952, 722); *По обидва боки зали стояли здорові статуї на.. високих п'єдесталах з білого та рожевого мармуру* (Н.-Лев., VII, 1966, 70); *В пограбованому залі не було ні картин, ні статуй, ні коштовних старовинних люстр* (Довж., I, 1958, 333); *Вдень і вночі за багато кілометрів від Будапешта видніється статуя*

Визволення (Гончар, Зустрічі., 1950, 43); *У порівн. *Микола замітив, що, рисуєчи портрет Галі з фотографії, пізнав добре, які в неї правильні риси лиця, які очі бистрі, які ушка маленькі, а волосся буйне, — все мов у грецької статуї* (Мак., Вибр., 1954, 61).

Наче (немов, як) статуя (статуї), перев. із сл. сидіти, стояти і т. ін. — нерухомо, з нерухомим обличчям або застиглим поглядом. На порозі сиділа, наче статуя, Катря, склавши на підобганих колінах руки (Стар., Облога., 1961, 77); *Він аж пінився, а дівчата на чолі з Мариною стояли спокійно, як статуї* (Вільде, Ті з Ковальської, 1947, 78); *На призьбочці, біля будинку, Сидить, наче статуя, сивий, як світ, Дідусь* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 318).

СТАТЬ, і, ж. 1. Сукупність анатомо-фізіологічних ознак організму, що забезпечує відтворення потомства і дозволяє розрізняти у більшості організмів чоловічі й жіночі особини, а також один із двох розрядів живих істот (чоловіків і жінок, самців і самок), що різняться за цими ознаками. *Одна з 23 пар хромосом людини відповідає за ознаки статі* (Наука., 3, 1967, 37); *Снитися їй, що вона з дітьми летить над Дніпром, плавно і легко, як птиця.. Це радісне почуття сну-польоту знайоме кожному, хто знає труд, в кому живуть здорові прагнення, і юні мрії, і могутній рух статі* (Довж., II, 1959, 68); *Ландау висловлює припущення, що жити кролі без надниркових залоз можуть незалежно від статі тварини* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 98); *Всі радянські люди, незалежно від статі і національності, однаково рівні в своїх громадських і особистих правах та громадянських обов'язках* (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 35).

Жіноча стать див. жіночий; Чоловіча стать див. чоловічий.

◇ *Прекрасна стать див. прекрасний; Сильна стать, збірн. — чоловіки. Не обійдені увагою [на Київській ювелірній фабриці] і представники сильної статі. Вони будуть вдячні за набори запонок з філігранню, широкі золоті обручки* (Веч. Київ, 27.VII 1971, 2); *Слаба́ стать, збірн. — жінки.*

2. *рідко.* Те саме, що *постать* 1. *Лиця того чоловіка в потемках я не міг пізнати; в непевних обрисах маячила тільки його могутня стать* (Фр., II, 1950, 94); *Із зали долітали чарівні оп'яняючі звуки вальсу, миготіли легкі статі танцюючих* (У. Кравч., Вибр., 1958, 418); *Коли о. Альойзій побачив зажурене лице Миколи й його похилену стать, то йому відійшла зовсім охота розцілюватися* (Март., Тв., 1954, 169); // *Будова тіла (про тварину). Ся звалась дівка — цар Камилла, До пупа жінка, там — кобила, Кобилячу всю мала стать: Чотири ноги, хвіст* (Котл., I, 1952, 197); *Зате ж вона [кобила] статтю височенна, під саму стелю: не з будь-якого роду* (Март., Тв., 1954, 44).

3. *перев. мн.* Частини тіла тварин і зовнішні ознаки в їх будові, за якими провадиться оцінка будови тіла. *Статі — частини тіла тварин, які мають певні ознаки в своїй будові, характерні для тих чи інших порід, типів, індивідів* (Конярство, 1957, 8); *У кожної тварини бувають статі з деякими вадами* (Свинар., 1956, 20).

4. *заст.* Становище, стан. *Затурбувалась тітка Мокрина — звісно, в крепацькій [кріпацькій] статі усе страха, усього боїться* (Вовчок, VI, 1956, 325); *Раз мати родила, не двічі й вмирать: Така наша доля, така наша статі!* (Стар., Поет. тв., 1958, 222); — *Марш ти мені, кримінальська мордо! — ревнує підмайстер, котрому нині не в лад була покірлива статі, так, як учора уперта, понура мовчанка* (Фр., I, 1955, 228).

5. *рідко*. Те саме, що *спісіб*. *Настусине й Марусине серце дуже зворушилося від сієї поголоски, да не на одну статъ* (Сл. Гр.).

◇ Під *стать*: а) (кому) підходящий, достойний кого-небудь. *Не дворецькому Остапові, старому горбатову дідові, вона під статъ, а наряди її, то чи й панянка де краща знайдеться від неї!* (Мирний, IV, 1955, 29); б) (чому) відповідний чому-небудь. *Ними [кладочками через ріку Білу] можна було любитися, як художнім твором, як храмом Растреллі, як поетичною мрією,— так вони були під статъ і пейзажеві оцъому* (Хотк., I, 1966, 93).

СТАФАЖ, у, ч., спец. Фігури людей і тварин, вмальовані в живописну композицію (здебільшого в пейзажі) для її поживлення.

СТАФІЛОКОК, а, ч., бакт. Рід хвороботворних бактерій кулястої форми, які викликають ангіну, запалення легенів, запалення шкіри і т. ін. *Збудниками.. гнійних запалень шкіри є гноєтворні мікроби, головним чином стафілококи і стрептококи* (Хвор. дит. віку, 1955, 41); *Застосування мікроциду при захворюваннях, викликаних стафілококами,.. давало позитивний терапевтичний ефект* (Мікр. ж., XXIII, 1, 1961, 67).

СТАФІЛОКОКОВИЙ, а, е, бакт. Прикм. до стафілокок; // Викликаний стафілококом. *Стафілококова пневмонія сама по собі — дуже серйозне захворювання, бо стафілокок добре захищається від антибіотиків* (Рад. Укр., 9.II 1969, 4).

СТАХАНОВЕЦЬ, вця, ч. Новатор, передовик соціалістичного виробництва, учасник масового руху трудящих за підвищення продуктивності праці на основі оволодіння новою технікою (у 30—40-х роках). *Як треба добре працювати — Стаханов дав нам приклад, і ми стахановцями звать людей найкращих звикли* (Забіла, Промені, 1951, 39); *В цеху висять портрети, Це — стахановці* (Нех., Хочу бути.., 1949, 6); — *Сьогодні день не рядовий для нас в календарі. Про вшанування мова йде стахановців полів* (Гонч., Вибр., 1959, 326).

СТАХАНОВКА, и, ж. Жін. до стахановець. *Прехороша дочка дома, Ще й краща в артілі, Ланковая у колгоспі, Стахановка в ділі* (Укр. лір. пісні, 1958, 581); — *У тебе така мама стахановка, а ти так підкачала* (Ів., Таємниця, 1959, 93).

СТАХАНОВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до стахановець. *Борючись за високі, стахановські показники, Володя з трактористами Мишоловою та Маковічуком були й агітаторами стахановської справи* (Ле, Опов., 1950, 187); *Стахановські методи праці; Стахановські рекорди; Стахановський рух*.

СТАЦІОНАР, а, ч. 1. Заклад постійного типу (на відміну від пересувного або тимчасового).— *Можна виїхати на гастролі і в інше місто, в якийсь із стаціонарів. Так я прошу, щоб мене направили в стаціонар* (Ткач, Арена, 1960, 164); // Лікувальний заклад з постійними ліжками для хворих. *Медикаментозне лікування хворих з гастритами проводиться за призначенням лікаря в домашніх умовах або в стаціонарі* (Наука., 8, 1959, 27); // Форма очного навчання у вузі, технікумі. *Вступати до стаціонару*.

2. спец. Нерухома основа, фундамент якої-небудь машини, споруди і т. ін. *Зрізані волоті по транспортеру надходили в кузов автомашини. Їх вивантажували і просушували на токах та обмолочували комбайном на стаціонарі* (Колг. Укр., 3, 1959, 31); *Поставлений Ониськом Артемовичем на стаціонар, молотив [комбайн] цілу добу* (Гончар, Новели, 1954, 110).

СТАЦІОНАРНИЙ, а, е. 1. Який має постійне місце дії, перебування і постійну організацію (на відміну від пересувного або тимчасового). *Коли скінчились кані-*

кули, Петро Запорожець залишив трупу Садовського; а вона в цей час ставала стаціонарною і найняла приміщення для постійних спектаклів (Бурл., Напередодні, 1956, 24); *Силами колгоспу збудовані в селі прекрасний клуб і стаціонарне кіно в ньому* (Вол., Самоцвіти, 1952, 165); *Київські стаціонарні театри у ті [післяреволюційні] роки було реорганізовано і удержавлено* (Мист., 1, 1959, 39); *В кожній тракторній бригаді має бути стаціонарний пункт технічного обслуговування з майданчиками для зберігання тракторів, комбайнів і сільськогосподарських машин та регулювання їх робочих органів* (Ком. Укр., 9, 1965, 37).

2. Пов'язаний з постійним або довготривалим перебуванням на одному місці. *Згуртування активу для стаціонарного збирання фольклору треба доповнити роботою експедицій* (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 139); *Ми зможемо використати його [трактор ХТЗ] на роздільному збиранні зернових, а також на стаціонарних роботах* (Колг. Укр., 4, 1958, 9).

3. Пов'язаний з довготривалим лікуванням і перебуванням у лікарні; не амбулаторний. *При гострому гастриті необхідна негайна медична допомога на дому або в стаціонарних умовах, залежно від стану хворого* (Наука., 8, 1959, 27); *Стаціонарне лікування; // Який обслуговує хворих, що перебувають у лікарні. Стаціонарний лікар; Стаціонарне відділення лікарні*.

4. спец. Закріплений на нерухомій основі, фундаменті; не переносний, не пересувний. *Гірничі машини можна поділити на стаціонарні, до яких належать підйомні, водовідливні й компресорні установки, і пересувні вибійні та прохідницькі машини* (Вісник АН, 2, 1973, 54); *Пилососні апарати діляться на переносні, перевізні і стаціонарні* (Підручник дезінф., 1953, 109).

5. книжн. Незмінний, постійний. *Тільки в одному випадку, коли кількість новонароджених дорівнює кількості смертних випадків за один і той самий час спостереження, населення залишається стаціонарним* (Вибр. праці М. В. Птухи, 1971, 162); *Стаціонарне електричне поле*.

◇ **Стаціонарний вуз** — вищий учбовий заклад з очним навчанням. *Заочні відділи працюватимуть при всіх стаціонарних вузах республіки* (Рад. Укр., 28.VIII 1959, 1); **Стаціонарний навчальний заклад** — навчальний заклад з очним навчанням. *Першим стаціонарним і на той час універсальним сільськогосподарським навчальним закладом в Росії була Московська школа землеробства, яку відкрито в 1822 році з ініціативи Московського товариства сільського господарства* (Колг. Укр., 10, 1957, 13).

СТАЦІОНАРНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до стаціонарний. *Гіпотеза стаціонарності населення та абсолютної і відносної незмінності величини всіх демографічних явищ.. незастосовна на практиці, але гіпотеза ця має велике теоретичне значення* (Вибр. праці М. В. Птухи, 1971, 175).

СТАЦІОНЕР, а, ч., мор., заст. Військове судно капіталістичної країни, що несло вартову або поліцейську службу в портах колоній, напівколоній.

СТАЦІЯ, і, ж. 1. іст. У Литві, Білорусії та на Смоленщині, Правобережній і Лівобережній Україні у XIV—XVI ст.— щорічний натуральний податок з селян, який стягався на утримання великокнязівського двору й урядовців.

2. іст. У Польщі та на загарбаних нею українських землях у другій половині XVI—XVII ст.— натуральний податок з селян, який витрачався на утримання польського війська. *Селяни, що сиділи на державній землі, вносили в державну казну подимне (від диму, тобто від житла).., сплачували десятину на користь*

церкви і податок (стацію) на утримання польського війська (Іст. УРСР, I, 1953, 158).

3. заст. Те саме, що постій. На шляхетських будинках — вирізьблені з каменю герби і дошки з латинськими написами, що садиба звільнена від стації як під час сойму та з'їздів громадських, так і на випадок війни (Тулуб, Людолови, I, 1957, 6); — Обіцяйте їм не лише дружбу господаря, а й всіляку допомогу, стацію та гостинність у наших землях (Ле, Наливайко, 1957, 192).

4. спец. Місце поселення певного виду тварин. Стації соболів; // розм. Те саме, що стоянка 4. Брати знають, що батько Віталія Стратоновича все життя розкопував чи то прадавні могили, чи то якісь старі, землю замулені стації і селища (Стельмах, I, 1962, 80).

5. діал. Станція. Другого дня раненько обов з бабою пішли пішки до найближчої стації залізниці, щоби відси дістатися до Львова (Фр., IV, 1950, 30).

СТАЧАТИ, а́с, недок., СТАЧИТИ, ить, док., безос., розм. Те саме, що вистачати 1. — Для пояснень потрібен час. Всі ж ми сподіваємося знайти час, якого не стачає сьогодні (Загреб., Переходимо., 1971, 33); [Полковник:] Але в тебе і сила нівроку!.. [Гадюка:] На мій вік стачить (Кроп., V, 1959, 486); Од зорі до зорі На лугах косарі, Стачить сіна у нас до весни!.. (Гірник, Сонце., 1958, 34).

СТАЧИТИ див. стачати.

СТАЯ, ї, ж. 1. діал. Житло гуцульських пастухів на полонинах. Завів [ватаг] Івана до стаї, де од порожніх бербениць.. та голих лавиць йшов запах пухи (Коцюб., II, 1955, 319); В старій напівзогнилій стаї Кришевської полонини горіло незгасаюче від весни до осені вогнище (Галан, Гори., 1956, 61); Коломийки пастухи співають, ходячи за отарою, і біля стаї, коли вони відпочивають (Нар. тв. та етн., 1, 1964, 89).

2. діал. Стайня, хлів. Мав [Іван] уже гнати вівці до стаї (Коцюб., II, 1955, 326); Ось обважнілі, з повними вименами дійні вівці. Вони вже нетерпляче чекають знайомого звуку трембіти, щоб бігти скоріше до стаї й увільнитися від надбалого [надбаного] за день тягара (Хотк., Довбуш, 1965, 78).

3. рідко. Те саме, що згряя 1. — Та не втечеш, — кричить [Турн], — паничу!.. Тебе я швидко повинчаю І воронів потішу стаю, Коли начнуть твій труп клювати (Котл., I, 1952, 263); Вся земля заколихалась, Стая пугачів зібралась На оселях в хуторах (Бор., Тв., 1957, 81); Стоять на Карловім мосту гігантські скульптурні постаті, суворі святі і воїни, дивляться на яскраво прикрашені набережні, на спокійні води синьої Влтави, на білокрилих чайок, що стаями в'ються над нею (Гончар, III, 1959, 457); // чого, перек. Велика кількість, скупчення чого-небудь. Там устигли вже чорниці обрости цілі стаї зрубу (Март., Тв., 1954, 303).

4. заст. Те саме, що стаїка 1. Скошений горох сушили навіть у дощі і в'язали в невеличкі снопики. Ставили невисокі полукипки в одну лінію, як кажуть тут — у стаї (Рад. Укр., 29.VII 1962, 2).

СТАЯТИ, ста́с, док., рідко. Розтаявши, зійти, зникнути з поверхні (про сніг, лід). Стаяли живо сніги, розірвала морозні окови Річка (Фр., XIII, 1954, 306).

СТВЕРДЖЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до ствердити. Ідеї Леніна про необхідність всебічного сприяння розвитку науки і техніки, як важливого заходу в справі економічного зміцнення нашої країни, стверджені величними перемогами радянського народу в будівництві соціалізму (Мікр. ж., XXII, 2, 1960, 6); // стверджено, безос. присудк. сл. Жовтневий переворот було підтримано в цьому донецькому малому місті й стверджено (Ю. Янов., II, 1954, 111); Справжній талант.. вмів додавати своє й нове до того, що вже було відкрито і ствер-

джено в літературі іншими художниками слова (Про багатство л-ри, 1959, 159).

СТВЕРДЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. ствердити, стверджувати. У боротьбі за ствердження української культури велику роль відігравала прогресивна російська інтелігенція (Минуле укр. театру, 1953, 25); Він хотів тепер жити і працювати для ствердження правди (Рибак, Час., 1960, 866); Вона [карта Радянської України].. образно говорить про наші здобутки і перемоги в ствердженні нового соціалістичного життя (Цюпа, Україна., 1960, 82); Весілля без вінчання... прилюдна присяга молодих на вірність, громадське ствердження шлюбу — усе це сприяло формуванню нових поглядів на сім'ю, взаємовідносин в ній (Свята.. Рад. Укр., 1971, 9).

СТВЕРДЖУВАЛЬНИЙ, а, е. 1. Який виражає підтвердження чого-небудь. У соціалістичному реалізмі, як і в критичному, існує як стверджувальна, так і критична функція (Іст. укр. літ., II, 1956, 25).

2. грам. Який містить у собі ствердження або стверджує що-небудь. До стверджувальних належать частки так, еге, егэж, атбж, аякже, авжэж. Усі вони служать вказівкою на те, що сказане повністю відповідає дійсності (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 504).

СТВЕРДЖУВАЛЬНО. Присл. до стверджувальний 1. П'яний супротивник, упертий козак Тит Затуливітер, стверджувально закивав головою (Довж., I, 1958, 234); — Можна будувати з швидкістю, наближеною до казкової, — стверджувально говорять тепер спеціалісти (Наука., 9, 1964, 34).

СТВЕРДЖУВАННЯ, я, с. Дія за знач. стверджувати.

СТВЕРДЖУВАТИ, ую, уєш, недок., СТВЕРДИТИ, джу, диш, док. 1. перех. Робити непохитним, усталювати, остаточно встановлювати що-небудь. Наш народ грудьми кращих синів своїх відстоював завоювання Жовтня, стверджував на своїй землі владу Рад (Тич., III, 1957, 287); Вони [підпільники] знали, що марно прожили на світі, що своєю смертю вони стверджують життя (Д. Бедзик, Плем'я., 1958, 75); [Журейко (хмуро):] Раніш ніж храми будувать святі, Годиться правду ствердити в житті (Коч., П'єси, 1951, 41); Панівні класи прийняттям християнства намагались ідеологічно закріпити, виправдати феодальний лад, ствердити існування класу панівного і класу підлеглого (Іст. укр. літ., I, 1954, 25).

2. перех., а також про що, із спол. щ о. Упевнено висловлювати що-небудь, запевняти в чомусь. — Тільки несумлінна людина може стверджувати, що в нас хтось виступає проти вирубування лісу.. Рубати ліс треба і бажано. Але як рубати, скільки рубати і де рубати — ось питання (Чаб., Стоїть явір., 1959, 88); — Я боюсь, — оглянувся навкруг і зашепотів імператор, — що ми не знаємо цього народу. Русь, як ми думаємо й скрізь стверджуємо, це — багатоплемінний варварський народ, раби (Скл., Святослав, 1959, 158); Шнурре стверджував про первісно близький зв'язок мистецтва катакомб з язичеським малярством епохи імператорів (Загреб., Диво, 1968, 91); Є життя цехів, тісних майстерень, гарячих ливарень, життя і праця людей серед степів і лісів. Я не лякаю ним, я лиш стверджую, що кожна наша молода людина повинна знати справжнє трудове життя (Хор., Ковила, 1960, 70); // без додатка. Відповідати ствердно, говорити ствердним тоном. — Вишневий цвіт! — здивовано і вражено виривається в Лісовського. — Вишневий! — стверджує Стадницький (Стельмах, I, 1962, 20); — Ми, Петер, ще зустрінемось... товаришами, — не то запитує, не то стверджує я (Кол., На фронті., 1959, 15); — А в мене в дружок. Теж вірші пише. Толя

Дробот. Я вас познайомлю з ним. — Дружок чи друг? — Друг! — гаряче ствердив Марат (Жур., Нам тоді., 1968, 98).

3. *перех.* Доводити, підтверджувати достовірність, правильність чого-небудь. Його спогади ще і ще раз стверджують спільність розвитку театральних культур двох братніх народів — російського та українського (Минуле укр. театру, 1953, 34); Вся поведінка Грицька, його ставлення до неї мовби стверджували його запевнення (Головка, II, 1957, 515); Ретельні дослідження археологів, які знайшли на місці скіфських і старослов'янських стоянок деревне вугілля, стверджують слова Геродота. Тут були ліси (Жур., Звич. турботи, 1960, 17); Озирнувся [Скшетуський] навколо — ряд усміхнених загадковою посмішкою обличчя ствердив його догадку (Ле, Наливайко, 1957, 263); // також із спол. щ.о. Визнавати правильність, достовірність чого-небудь. Відомості, здобуті від балакучої панни Нонни, стверджували й новачки, які нерідко попадали в нашу камеру (Збан., Єдина, 1959, 211); Прикликаний четвертого дня лікар міг тільки ствердити, що його наука не придасться тут ні на що і що для хорої немає ніякої надії (Фр., VI, 1951, 167); Вона може ствердити: ніхто поганого слова про них не скаже (Горд., II, 1959, 206); Начальник водгоспу ствердив ці міркування (Ле, Міжгір'я, 1953, 48); // Бути, служити доказом істинності, достовірності чого-небудь. Обережно витягнув він пожовклий пергамент. Це був привілей, виданий його батькові від короля Зигмунда-Августа, що стверджував його шляхетські права і власність на землю (Тулуб, Людолюби, I, 1957, 35); Це було посвідчення, видане вільнонайманий лікарці А. С. Хохол, яке стверджувало, що її відраджують в діючу армію (Голов., Тополя., 1965, 123); // *перев. док.* Підкріпити чим-небудь обіцянку, клятву, сказане і т. ін. Всіх опанував піднесений настрій від радісного передчуття діяльності. — Але конкретніше, — сказала Ляля. — Прошу до стола. Розподілимо обов'язки і ствердимо підписами (Гончар, IV, 1960, 69); Ствердити клятву чесним словом.

4. *перех.* Офіційно схвалювати, визнавати остаточно встановленим що-небудь; затверджувати. — Оцим рахунком, коли його ствердять у столиці, зразу переполовиниться гласних від мужиків. А як їх зменшиться, то тоді і нашому братові дворянинові, — казав Лошаків, — буде більший простір у земських справах (Мирний, III, 1954, 259); Технічна рада ствердила Павлові розрахунки. В Центральному управлінні теж схвалили їх (Мушк., Серце., 1962, 243).

СТВЕРДЖУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **СТВЕРДИТИСЯ**, джуся, дишся, *док.* 1. Остаточно встановлюватися, усталюватися, непохитно укріплятися. В боях з військами Тимчасового уряду, що складалися з старого офіцерства, поміщиків, капіталістів, куркулів, народжувалась і стверджувалась на Україні Радянська влада (Скл., Легенд. начдив, 1957, 24); Реалізм, що переможно стверджувався в 40-х рр. в російській драматургії і на сцені російського театру, плодотворно позначився на драмі Шевченка «Назар Стодоля» — першій справді народній українській п'єсі (Мист., 2, 1956, 36); Нація [українська] таки відродиться: поширяться національні організації, конденсується національна економіка — ствердиться і сама національна державність! (Смолич, Мир., 1958, 82); // *перев. док.* Упевнитися, укріпитися в якому-небудь рішенні, думці і т. ін. — Журнал шкода псувати, — сказав Кость і, ствердившись у своєму рішенні, жваво додав: — Я піду зараз до читальні і перегляну всі журнали (Багмут, Щасл. день., 1951, 16).

2. Виявлятися істинним, достовірним, правильним, підкріплюватися фактами, доказами. Тільки так він

розуміє свій фак, де все повинно стверджуватися й перечуватися дослідом (Вітч., 1, 1965, 167); // *безос.* [Сухарик:] На що вона захворіла? [Кунця:] Боялися, що пістряк.. Ну, як бачите, — на щастя, не ствердилось (Коч., II, 1956, 347).

3. *рідко.* Знаходити в собі сили, відвагу, опановувати себе. Галина відразу стверджується — дійсно, як у себе вдома, в своїм колгоспі, зовсім легко ступає до трибуни, легко здійсмається на ній (Крот., Сини., 1948, 6); Майже хвилину мовчки стоїть вона, переповнена словами, та все ніби не знаходячи їх. Враз рішуче стрінула головою знизу вверх, ствердилась, почала [говорити]... (Крот., Сини., 1948, 79).

СТВЕРДЖУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до стверджувати. Він став помічати, що його книга набуває не тільки антивоєнного й стверджуючого характеру (Собко, Запорука., 1952, 189); Неважко перевірити на слух мелодію цих двох основних мовних інтонацій — запитальну, на підвищенні тоні, і стверджуючу, на пониженні (Худ. чит., 1955, 44).

СТВЕРДИТИ *див.* стверджувати.

СТВЕРДИТИСЯ *див.* стверджуватися.

СТВЕРДІЛИЙ, **СТВЕРДЛИЙ**, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до ствердіти, стверднути. Стежка довела до горбика, де стирчала.. рибальська хатинка. Горбик той був просто стародавній осілий і стверділий смітник (Н.-Лев., V, 1966, 241); Рипить під чобітьми стверділий, утопаний сльозами й новими сніг (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 98); Лазар загорнув поли халата і весь підібрався, як перед нападом. — Чого нав'яз? — говорила вся його постать, якось зразу вкорочена і ствердла (Коцюб., II, 1955, 191).

СТВЕРДІЛИСТЬ, лості, ж. Властивість і стан за знач. стверділий.

СТВЕРДІННЯ, я, с. Дія за знач. ствердіти, стверднути. Метал [під впливом високих температур] дегазується,.. наслідком чого і в ствердіння (Знання., 3, 1968, 7).

СТВЕРДІТИ, іє і **СТВЕРДНУТИ**, не; *мин. ч.* стверд, ла, ло і стверднув, нула, ло; *док.* 1. Стати твердим, твердішим. Хтось невідомий, великий майстер, ліпив з сірої маси звірів, людей, птахів будинки.. Але все те було сире, не встигло ствердіти і утрачало форму (Коцюб., II, 1955, 212); — Ти мусиш провести мене на Угорщину.. — За тиждень, за дві неділі, коли сніг по горах ствердне або розтав троха (Фр., III, 1950, 300); Як рука натрапить на ту струну, що ствердла від мовчання, Шарпи струну безжалісно, потужно і брязни в неї, наче на пожежу (Л. Укр., I, 1951, 146).

2. *перен.* Стати суворим, рішучим. Штаб-ротмістр випростався, ствердів, завченим рухом кинув руку на ефес шаблі, вириваючи її з піхов (Стельмах, Хліб., 1959, 654).

3. *лінгв.* Втратити м'якість, стати твердим (про приголосні звуки).

СТВЕРДЛИВИЙ, а, е. Те саме, що ствердний.

СТВЕРДЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. ствердливий.

СТВЕРДЛИВО. Присл. до ствердливий. Ватажани ствердливо похитали головами (Кучер, Пов. і опов., 1949, 20).

СТВЕРДЛИЙ *див.* стверділий.

СТВЕРДНИЙ, а́, е́. 1. Який виражає згоду з чим-небудь, який підтверджує що-небудь. Великий геній Леніна знав наперед про ці селянські думки, коли говорив про сто тисяч тракторів, про те, що селянин скаже своє ствердне слово: я за комунію (Цюпа, Назустріч., 1958, 325).

2. *спец.* Який містить в собі підтвердження або пев-

не твердження. Судження може бути твердим або заперечним (Логіка, 1953, 49); Висновки експертів можна підрозділити на категоричні (тверді чи негативні), в яких експерт стверджує наявність або відсутність тотожності, і вірогідні, або гадані (тверді чи негативні) (Рад. право, 4, 1960, 106); Ствердна частка.

СТВЕРДНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. ствердний.

СТВЕРДНО. Присл. до ствердний 1. Хлопчак.. спитав пошепки: — Ви бачили Юрчика? — Василь Архипович ствердно хитнув головою: — Бачив (Дор., Не повторя.., 1969, 43); Чи можна створювати тиски більші, ніж у самому центрі нашої планети, тобто такі, що наближаються до тисків у глибині Сонця чи зірок? Наука відповідає ствердно (Знання.., 6, 1973, 7).

СТВЕРДНУТИ див. ствердіти.

СТВОЛ, а, ч. 1. Частина вогнепальної зброї у вигляді труби, через яку проходить, отримуючи певний напрямок польоту, куля або снаряд. З ствола берданки й досі в'юнився тонесенький проміньчик диму (Донч., II, 1956, 288); Глушак стоїть за п'ятнадцять кроків, тримаючи ствол маузера на зігнутій лівій руці (Довж., I, 1958, 102); Уралов здрівся в копицю проса, выставив тільки ствол своєї гаківниці, під плече картуз підклав, щоб плече віддачею не розтрощило (Гончар, Тронка, 1963, 307).

2. гірн. Вертикально або похило розташована частина шахти, яка має вихід на поверхню. Він по стволу униз і вгору кліті під владний дзвін сигналів носила (Сос., Солов. далі, 1957, 28); Довідався [Іван], що розпочато будівництво нової шахти — № 8. Пройдено вже ствол і почато проходку головного штреку (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 30); Довгий шлях проходить вугілля від вибою до ствола (Рад. Укр., 21.V 1961, 2).

3. розм. Назва різних предметів, пристроїв, які мають форму прямої труби. Стволи двох димарів.. з кожним вінцем укладеної цегли все вище підносилися над будовами Новокаховського селища (Вол., Озеро.., 1959, 3).

СТВОЛІНА, и, ж., розм. Те саме, що ствол 1. Ложка [від рупниці] відлетіла, вже ми за саму стволину борюкаємося. І стволина вже погнулася, а він не пускав (Хотк., I, 1966, 90).

СТВОЛОВИЙ, а, е, гірн. 1. Прикм. до ствол 2. Ледве спустилася кліть.., як автоматично відчинилися стволі двері (Рад. Укр., 11.VIII 1961, 3).

2. у знач. ім. стволівий, вого, ч.; стволівá, вбі, ж. Робітник (робітниця), що керує спусковим механізмом у шахті. Слідом за Тучинським і Огеем він кинув на добре здоров'я стволівому і почвалав осяяними електрикою підземними суточками (Досв., Вибр., 1959, 342); Всі [шахтарі] були в спецієках, з лампочками, стволіва дала сигнал, кліть плавно пішла (Ю. Янов., II, 1954, 146).

СТВОЛЬНИЙ, а, е. Стос. до ствола (у 1 знач.). Вони [наші війська] оснащені новими типами літаків, танків, реактивної і ствольної артилерії, підводних і надводних кораблів, засобів ППО (Ком. Укр., 2, 1968, 16); // Який виготовляє такі стволи. В 1789 р. був збудований збройовий завод у Кременчуку, який мав ряд цехів: ствольний, ливарний, ковальський, слюсарний, складальний та ін. (Іст. УРСР, I, 1953, 346).

СТВОР, у, ч. 1. Те саме, що звід 3. Чудовий настінний розпис оздоблював печерні створи, освітлюючись мерехтінням свічок (Знання.., 10, 1969, 11).

2. спец. Розташування двох орієнтирів на одній лінії з оком спостерігача, а також напрямом, лінія, вертикальна площина, визначувані сполученням таких орієнтирів. На зсувному схилі [Дніпра].. було закладено

створ дослідних свердловин (Геол. ж., XX, 4, 1960, 48); Методами тригонометричного або геометричного нівелювання визначають перевищення між кілочками, забитими у створі заданого напрямку (Інж. геод., 1959, 141).

3. гідр., техн. Місце, напрям у річковому руслі, де провадиться спостереження над водним режимом ріки; // Напрямок перетину русла греблею. Гребля Горьковської гідроелектростанції створила справжнє море площею в 1500 км². Рівень Волги у створі греблі піднявся на 18 м (Нариси розв. прикл. електр., 1957, 216); Минуло понад два роки з того пам'ятного дня, як в степу піднялись перші вишки. Дослідники за цей час визначили створ майбутньої греблі, провели роботи по обґрунтуванню проекту [Канівської] ГЕС (Рад. Укр., 29.VII 1962, 1).

4. мор. Фарватер якогось місця, визначений поєднанням спеціально встановлених знаків; // Навігаційний орієнтир (знак) для позначення фарватеру, напрямку руху.

△ Фінішний створ — лінія фінішу. Човни просувались уперед і вперед майже поруч. Так вони минули і фінішний створ (В ім'я Вітч., 1954, 66).

СТВОРЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до створіти. Він не міг погодитися із знищенням. Він розумів лише одне: все, створене людськими руками, повинно жити, бо в нього вкладає людська праця, людський піт (Тют., Вир, 1964, 391); На берегах штучного водоймища, створеного на річці Сирдар'ї, знайдено кладовище стародавніх тварин, що жили майже мільйон років тому (Хлібороб Укр., 10, 1965, 47); — Я б хотів, щоб у соціалістичній нашій державі були створені плоди, які мали б у собі рішуче всі хімічні речовини, потрібні людині (Довж., I, 1958, 490); В канцелярії застала я пана Супруна. Сидів похилений над створеною книжкою (У. Кравч., Вибр., 1958, 358); ..визволення пригнобленого класу неможливе не тільки без насильственої революції, а л е й б е з з н и щ е н н я того апарату державної влади, який пануючим класом створений.. (Ленін, 33, 1973, 8); В результаті Жовтневої соціалістичної революції в нашій країні була створена перша в світі соціалістична держава робітників і селян (Тези про 300-річчя возз'єдн., 1954, 17); Велику допомогу подавали партизанам створені з місцевого населення групи самооборони (Шиян, Партиз. край, 1946, 38); Йон так увірував у створену ним причину, аж йому жалко стало, що він не може посвятити Гашицу (Копюб., I, 1955, 245); // для чого. Признач. для чого-небудь, завдяки певним властивостям, якостям. — Та я не створений для раю, Йому чужа душа моя (Пушкін, Б. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 97); [К л а в д і я:] Леся створена не для сімейного життя, а для боротьби (Сміл., Черв. троянда, 1955, 8); // створено, безос. присудк. сл. Космічний корабель «Восток» створено на основі досвіду, одержаного при пусках перших радянських кораблів-супутників (Наука.., 5, 1961, 16); За роки Радянської влади у Миронівці створено 36 нових сортів різних зернових, бобових культур і трав (Хлібороб Укр., 9, 1968, 17); З поваленням гетьманату було створено в Асканії новий робітком і кілька озброєних бойових дружин для охорони степу (Гончар, II, 1959, 32).

◇ Бүти створеними одне для одного — підходити, відповідати одне одному. Це було істинно щасливе подружжя, вони були мовби створені одне для одного, навіть ростом однакові, невеличкі обоє (Гончар, Тронка, 1963, 301).

СТВОРЕННЯ, я, с. Дія за знач. створіти, створювати. Створивши світ, подумав бог Про створення людини, І от узяв та накопав Пудів з чотири глини (Сам., I, 1958, 249); Як тільки зійде повінь, треба приступити

до створення котлована на одній з ділянок Трубежа (Дмит., Наречена, 1959, 154); — Я почав сад на пустирі, шукаючи нових шляхів створення кращих плодів для Росії (Довж., I, 1958, 454); Над створенням «Фата моргана» Коцюбинський працював близько десяти років (Рад. Укр., 31.III 1950, 3); Великий історичний обов'язок робітничої партії — сприяти створенню самостійної політичної партії робітничого класу (Ленін, 14, 1971, 215); Рух за створення неможлимих законів перевершив усі сподівання: тисячами пішли (Гончар, II, 1959, 231); Лісник комуністом стає, головою сільради в рідному селі, ініціатором створення колгоспу (Цюпа, Три явори, 1958, 40).

СТВОРИТИ див. створювати.

СТВОРИТИСЯ див. створюватися.

СТВОРІННЯ, я, с. 1. Людина або взагалі жива істота. Суддя підніс брови вгору, наче здивувався, що й таке створіння може бути замужем (Март., Тв., 1954, 119); [Печарця:] Нема лукавішого створіння на світі, як жінка! (Мирний, IV, 1955, 153); Що вже до мишей, то з цим було ціле нещастя. Кому не відомо, якої шкоди завдають оті маленькі сірі створіння (Ю. Янов., I, 1954, 109); — Гете сказав: велич людини полягає в тім, що вона єдина з створінь, яка вміє перетворювати мить у вічність (Рад. літ-во, 4, 1966, 68); Ї ще одне тут живе створіння: Сухомлинова корова-ялізка (Гончар, Тронка, 1963, 229).

2. Те, що створене ким-, чим-небудь. Ясного Агні для вас викликаю, господаря люду, ми його хвалимо в гімнах, поданки [подарунки] даємо, він же на світі держить все створіння й богів усіх вічних (Л. Укр., IV, 1954, 282); Як подумаю, що я є дивоглядна часточка буття, Уламок всесвіту... — То небо, землі, гори і гаї Стають ріднішими і ближчими мені, І я люблю себе в тім неживім створінні (Зеров, Вибр., 1966, 479); // Твір мистецтва, літератури і т. ін. — Потім я зрозумів своє місце й сидів у павільйоні, примусивши себе забути, що це мій твір так скальпують, і шукав собі веселих думок над домовиною мого створіння (Ю. Янов., II, 1958, 25).

3. рідко. Дія за знач. створіти. Коли Сковорода сказав, що він відкидає чудеса і що той дурень, хто вірить у створіння світу, — попи й пани йому від цього часу проходу не давали... (Тич., III, 1957, 108).

СТВОРІННЯЧКО, а, с. Зменш.-пестл. до створіння 1. І нам зима здається довгою, а такому малому створіннячку, як птичка, мабуть, кожен день — наче місяць (Ів., Ліс. казки, 1954, 66).

СТВОРЮВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. ч. до створювати. Комуністи стали більше цікавитись не тільки виготовленням проектів нових машин, а й тим, як створювана інститутом техніка впроваджується на заводах (Рад. Укр., 28.VII 1962, 2); Віддалік од петербурзького шуму та гамору, серед розкішної природи парку, створюваного не одним поколінням кріпаків, і в не менш розкішному палаці почувалося надійно, спокійно, весело (М. Ол., Туди, де бій, 1971, 187); В усьому створюваному митцем відбивається не лише зображуваний ним об'єкт, а й його власні погляди на життя, естетичні ідеали, своєрідність його таланту, манера письма (Рад. літ-во, 12, 1967, 47); Шевченко не відчуває себе одним тому, що усвідомлює зв'язок створюваних ним образів із дійсністю, зв'язок з читачем із народу (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 85); Шкільна гігієна як наука про охорону і зміцнення здоров'я дітей, підлітків та молоді вивчає вплив зовнішніх природних і штучно створюваних умов життя, а також вплив умов праці та побуту на ростучий організм, його розвиток і здоров'я (Шк. гігієна, 1954, 6).

СТВОРЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. створювати.

СТВОРЮВАТИ, юю, юєш, недок., **СТВОРИТИ**, створію, створіш, док., перех. 1. Давати життя, існування чому-небудь, формувати що-небудь. Мислення не «конструює», не створює дійсність, а її відображає (Рад. психол. наука., 1958, 139); — Ніхто із людей не створював землі, ніхто із людей і не повинен привласнювати землю. Вона має належати всьому народові і роздаватися порівну в користування тим, хто обробляє її (Стельмах, I, 1962, 459); Одірваність од народу, од його життя й інтересів — викликає у галицьких українців бажання створити вищу, делікатну, немужицьку літературу (Коцюб., III, 1956, 30); Ні! Їх [тварин] створила земля, що й тепер дає їм поживу, Що породила своєю охотою, з власної волі (Зеров, Вибр., 1966, 193); Шевченко в українській літературі, як Пушкін в російській літературі, створив справжню літературну мову українського народу (Корн., Разом із життям, 1950, 16); // Виготовляти, робити що-небудь. Щастя не в тому, щоб жадібно брати від життя всі блага, а перш за все в тому, щоб своєю працею створювати і давати людям всі блага життя. (Ком. Укр., 10, 1962, 33); Кожна цегла, статуя, колона, мережечка, різьба і малювання незримими устами промовляє: «Мене створив єгипетський народ» (Л. Укр., I, 1951, 253); Що труд створив, культура і наука — не піде прахом в атомній диму: тому Союз Радянський — запорука і наш народ — поручкою тому! (Гонч., Вибр., 1959, 232); // Будувати, споруджувати що-небудь. Народи моєї Вітчизни під проводом Комуністичної партії створюють потужні електростанції, зрошують пустелі, змінюють клімат (Довж., III, 1960, 69); // Винаходити, виробляти, виводити що-небудь нове, раніше невідоме. ..капіталістичне виробництво створює незмірно вище розвинену техніку в порівнянні з колишніми часами (Ленін, 1, 1969, 76); — Я взявся ліпити нову рослину, створювати нову породу (Довж., I, 1958, 406); Учені Інституту кібернетики створили малу універсальну машину, користуватися якою може будь-яка технічно освічена людина (Веч. Київ, 8.XI 1968, 4); // Творчою працею давати існування науковому або мистецькому творові; творити. Радянські композитори, як і всі діячі нашого мистецтва, покликані створювати твори, пройняті ідеями соціалістичного інтернаціоналізму, дружби та непорушної єдності всіх народів нашої Батьківщини (Літ. Укр., 30.III 1962, 1); Хто сіє хліб, хто ставить дім, Хто створює поему, — Той буде предком дорогим Нащадкові своєму (Рильський, II, 1960, 309); Кінематографісти України створюють фільми про життя й діяльність Володимира Ілліча, видатних діячів Комуністичної партії і Радянської держави (Ком. Укр., 5, 1969, 8); [Горич:] Моя лабораторія і всі мої рукописи лишилися там [у Києві]. Це плоди десятирічної праці. [Гіт:] Ви створите нові праці. Ви ще пізнаєте радість (Коч., II, 1956, 341).

Створювати (створіти) образ: а) відтворювати тип, узагальнений характер у літературному творі. Леся Українка в «Лісовій пісні» створила людські образи неперевершеної краси, а її «Неофіти» — люди гордої душі і прометеївського протесту — ввійшли в літературу як протестанти і борці за правду (Мал., Думки., 1959, 30); Михайло Стельмах у «Правді і кривді» створив чудовий образ сучасної людини — правдошукача і людинолюбця Марка Безсмертного (Рад. літ-во, 1, 1963, 4); б) показувати, зображувати персонаж мистецького твору на сцені. — Актор у театрі.. є творцем, художником і мислителем, який задумує і створює сценічні образи, користуючись канвою драматургічного твору (Мист., 3, 1959, 12); Прекрасно володіючи українською

мовою, М. С. Щепкін створив чудові реалістичні образи — Виборного у п'єсі Котляревського «Наталка Полтавка», денщика Шельменка в комедії Квітки-Основ'яненка та ін. (Минуле укр. театру, 1953, 102).

2. Класти початок існуванню чого-небудь, організовувати щось; засновувати. На фронті служив [Дмитро] у кавалерії, добув лаври Георгія за солдатську доблесть, а повернувшись з румунського фронту додому, першим взявся з товаришами наводити нові порядки, створювати ревком (Гончар, II, 1959, 9); Робітники і селяни створили Радянську владу, скинувши буржуазію і буржуазний парламентаризм (Ленін, 38, 1973, 214); В. І. Ленін створив партію, яка втілила в собі розум, честь і совість епохи (Ком. Укр., 2, 1970, 9); Ой не вбили окупанти у нас віру й силу, Ми тепер на Закарпатті колгоспи створили (Коломийки, 1969, 406); // Формувати, утворювати що-небудь. .. великі фабрики створюють окремий клас робітників, який дістає змогу вести боротьбу з капіталом.. (Ленін, 2, 1969, 81); Ми, комсомольці, допомогли біднякам створити ініціативну групу, щоб організувати у нас колгосп (Козл., Весн. шум, 1952, 85); Обком партії, відряджуючи Семена Яремченка до Григорівки, поставив перед ним завдання — «створити підпільні групи по селах Переяславського та суміжних двох районів..» (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 5); // Визначати, намічати що-небудь. Завдання спілки — створити новий репертуар, виховати, загартовувати нового актора (Еллан, II, 1958, 131).

Створіти культ див. культ; Створіти [собі] кумір (куміра) див. кумір.

3. Робити можливим, наявним, підготовляти що-небудь, забезпечувати чимсь. .. тільки комунізм створює повну непотрібність держави.. (Ленін, 33, 1973, 86); [М а р и н а:] А ти не виступай. Ти як партійний керівник мусиш мені авторитет створювати (Корн., II, 1955, 111); Економічний розквіт колгоспного ладу створює умови для поступового зближення, а в перспективі і злиття колгоспної власності з загальнонародною в єдину комуністичну власність (Колг. Укр., 9, 1961, 2); Не менш важливо створити потрібну обетановку для спокійного сну дітей (Шк. гігієна, 1954, 58); // Виклика́ти, породжувати що-небудь; бути причиною виникнення чогось. Настала така тиша, якої не створював ні один артист від самого початку заснування театру. Весь партер і ложі бенуара буквально затаїли подих (Довж., I, 1958, 167); Коленкур мовчки дивився в куток: там клубочились сутінки, з пасмами диму вони створювали ілюзію, ніби стіни рухались (Кочура, Зол. грамота, 1960, 392); Особливі труднощі створює для перекладача несхожість зображуваного в оригіналі життя (людей, побуту, пейзажу, відносин тощо) з життям народу, на мову якого робиться переклад (Рильський, IX, 1962, 66); Відкриття Америки і морського шляху навколо Африки створило для ростущої буржуазії нове поле діяльності (Комун. маніф., 1963, 31); Спорудження Каховської гідроелектростанції набагато підніме води Дніпра, створить величезну водойму (Рад. Укр., 24.IX 1950, 3).

4. Окреслювати, визначати в основному, надаючи яких-небудь ознак, властивостей. Дивно створює людей природа: мало хто здоровіший знайдеться в селі за Свирида Яковлевича, а от ні його сила, ні його прості риси обличчя не передалися дітям — обоє, крапля у краплю, пішли в матір (Стецьмах, II, 1962, 105); Фантазія створювала якісь невиразні обриси, в уяві за темрявою ховалися міцні ворожі загони, полки, застави розміром в батальйон, кулеметні сотні, взводи (Трубл., I, 1955, 47); Ви тепер маєте ту гордість, яку не кожний має, Ви самі створили собі свою долю (Л. Укр., V, 1956, 265).

СТВО́РЮВАТИСЯ, юється, недок., СТВО́РИТИСЯ,

ство́ряться, док. 1. Починати існувати; з'являтися. У центрі Європи знову створюється небезпечно вогнище агресії, яке загрожує мировій безпеці всіх народів (Програма КПРС, 1961, 28); Скільки минуло вже часу, відколи питаються люди, Нащо створився наш світ, нащо і ми живемо? (Сам., I, 1958, 73); // Вироблятися, виготовлятися. Рухатися в галузі сільського господарства нам треба особливо швидко, бо це саме та галузь, де створюються продукти харчування для будівників комунізму (Рад. Укр., 11.I 1962, 2); // Писатися, складатися (про твір мистецтва, літератури і т. ін.). Практика життя показує на кожному кроці, які нові пісні, частушки, коломийки, приказки, приповідки створюються по цехах заводів та фабрик, у бригадах та ланках колгоспників (Рильський, IX, 1962, 211); Книги для дітей в нашій країні створюються на всіх мовах народів СРСР (Літ. газ., 9.III 1950, 4); Напишуться книги, проспівуються пісні, створюються картини, і слава Зої [Космодем'янської] переходить у віках з роду в рід для натхнення чистої нашої юні, якою завжди цвіла і цвітима наша земля (Довж., III, 1960, 65).

2. Організовуватися, засновуватися. — Селянські ради — цілком легальні організації, і вони створюються по селах, щоб організувати безземельну і малоземельну бідноту на боротьбу за свої класові інтереси (Козл., Ю. Крук, 1957, 364); В партійних організаціях колгоспів партійні комітети можуть створюватися при наявності 50 комуністів (Статут КПРС, 1971, 24); Після перемоги трудящих у лютому 1917 р. по всій Росії відразу створилися Ради (Ленін, 39, 1973, 162); // Утворюватися, формуватися. З комсомольців і піонерів створювалися загони по охороні врожаю (Укр. іст. ж., 1, 1960, 12); Серед численних колективів художньої самодіяльності багато таких, що створилися безпосередньо в труді, під час роботи (Рад. Укр., 26.I 1954, 3).

3. Складатися, підготовлюватися, забезпечуватися. У вологому насінні створюються умови для розвитку шкідників, мікроорганізмів, які згубно діють на схожість (Хлібороб Укр., 10, 1965, 8); КПРС зиходить з того, що в світі склалися і зростають сили, які можуть зберегти і зміцнити загальний мир. Створюються можливості для утвердження принципіально нових відносин між державами (Програма КПРС, 1961, 49); // Виникати, ставати наявним. Під час демонстрування панорамного фільму в глядачів створюється виняткове враження (Наука., 5, 1958, 15); — Троянська, на сніданок! — Тоді в курені створювалася метушня: з торб витягалися глибокі, як ковші, дерев'яні ложки з квітками, глечики або інший посуд, і новобранці строем тупотіли до кухні (Тют., Вир, 1964, 340); — Ось копія наказу. — Щорс спокійно розірвав конверт. Навколо вже створився гнітючий настрій (Довж., I, 1958, 143); Хмари ворожих військ.. стали обходити село. Створилась загроза повного розгрому частин Першої Кінної, що перебували тут (Гончар, II, 1959, 387); Ситуація для Євгені створилась малосприятлива (Донч., VI, 1957, 32).

4. тільки док., рідко. Відбутися, здійснитися. Такого ще не творилось В нас на Україні. Та й ніколи не створиться На всім світі, брате! Всюди люде, а я один Диявол проклятий! (Шевч., II, 1963, 277); — Візьміть його, зав'яжіть йому рот і відішліть до Києва, до оселі Печерської, да створиться над ним суд господній і людський! (Тулуб, Людолови, II, 1957, 306).

5. тільки недок. Пас. до створювати. Внутрішній ринок з'являється, коли з'являється товарне господарство; він створюється розвитком цього товарного господарства.. (Ленін, 3, 1970, 57); Граматика і основний словниковий фонд створюються народом протягом сто-

літь (Літ. газ., 7.IX 1950, 1); Група київських винахідників працює над створенням літака, в якому підйомна сила створюватиметься не пропелерами, а махаючими крилами (Наука., 10, 1965, 32); Приїжджі з повіту організатори пояснили, що полк буде гостро класовий, створюється він самим неможливістю повіту з найвідданіших революції людей (Гончар, II, 1959, 227).

СТВОРЮВАЧ, а, ч. Той, хто створює що-небудь.

СТВОРЮВАЧКА, и, ж., розм. Жін. до створювач.

СТЕАРИН, у, ч. Тверда жирова речовина білого або жовтуватого кольору, яку використовують у виробництві свічок, миловарінні, текстильній, паперовій та інших галузях промисловості. З соняшникової олії виготовляють фарби, стеарин, різні сорти мила (Ол. та ефір. культ., 1956, 17); Я стояв, а стеарин свічки лився мені на руку (Ю. Янов., I, 1958, 89); *У порівн. Розсунув ранок світлий штору ночі, І синій сніг, як стеарин, горить (Шер., Щастя., 1951, 26).

СТЕАРИНОВИЙ, а, е. Прикм. до стеарин; // Зробл. із стеарину. У [руднику].., осяяному двома ліхтарями й стеариною свічкою, приліпленою до камінного виступу, спершись на лопату, стояв Курбала (Досв., Вибр., 1959, 348); // Який виготовляє стеарин. Стеариновий завод; // Який має колір стеарину або схожий на стеарин. За ними [танками] вихрилися стеаринові вогні ракет (Гончар, III, 1959, 371); Кир ворухив стеариновими губами, мутнів очима: — Все, Оксашо! — прошепотів він і важкими руками обняв Оксена (Тют., Вир, 1964, 535).

СТЕБЕЛІНА див. стебліна.

СТЕБЕЛІНКА див. стеблінка.

СТЕБЕЛІННЯ див. стебління.

СТЕБЕЛІНОЧКА див. стебліночка.

СТЕБЕЛЛЯ, я, с., рідко. Збірн. до стібель. Розглядала [Ліна] жовте квіття дикої собачої рожі та петрового батого цупке стебелля (Гончар, Тронка, 1963, 182).

СТІБЕЛЬ, бля, ч., рідко. Те саме, що стебл'о 1, 2. Кланяються довгі стеблі додолу, — лягають під їх [женців] зубчатими серпами... (Мирний, I, 1954, 345).

СТЕБЕЛЬЦЕ, я, с. Зменш. до стебл'о 1, 2. Пробиваються [весняні пахоші] крізь набряклі бруньки, тендітні стебельця трави (М. Ол., Леся, 1960, 59); На високому гіркому стебельці росла лугова цариця — ромашка (Тют., Вир, 1964, 252); *Образно. Дивився він, як слово строге В дитячі запада серця, Як проростають потім з нього Тендітні, ніжні стебельця... (Воскр., I всерйоз., 1960, 73); *У порівн. Ноги тоненькі, як стебельця (Хотк., II, 1966, 358).

СТІБЛИК, а, ч. Зменш. до стебл'о 1, 2. Він тримав у замурзаних землею руках якийсь в'ялий стеблик (Ю. Янов., Київ. опов., 1948, 69).

СТЕБЛІНА, **СТЕБЕЛІНА**, и, ж. 1. Окрема трав'яниста рослина. Зробив [Білогруд] крок убік, нагнувся і вирвав з землі поруділу нескошену стеблину пшениці (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 11); Сьогодні він радить винищити багаторічні трави до єдиної стеблини (Жур., Звич. турботи, 1960, 97).

2. Те саме, що стебл'о 1. Польова повитиця полізла догори по стеблині жита і розтулила свої білі делікатні квіточки (Коцюб., I, 1955, 17); Важкий колос гне стеблини до землі (Головка, I, 1957, 425); Комбайн збирав чисто, хіба вже яка стеблина впала на землю, то тільки тоді її не зачепило хедером (Збан., Старший брат, 1952, 71); *У порівн. [Платон Гаврилович:] Та коли б же ти знала, ще й яку дівчину висватаю. Очі — як терночок, брови — як шнурочок, станок тонісінський, як стеблина (Вас., III, 1960, 136); Біля вузькоколійки, високий і тонкий, як стеблина, Францішко стояв з

кошиком у руці й чекав на Глущука (Чорн., Визвол. земля, 1959, 58).

СТЕБЛІНКА, **СТЕБЕЛІНКА**, и, ж. Зменш. до стебліна, стебеліна. Жито, мов золото. Колосся, наче праники, аж похилилося під вагою зерна та перлових крапель роси, що повисали з кожної стебелинки (Фр., I, 1955, 57); Тепер ми їхали вже знаною дорогою. Ось остання лисина безформного плеса, що по ній де-не-де сиротливо стирчали хирляві тоненькі стеблинки осоки (Досв., Вибр., 1959, 435); Тамарі прикро було слухати, коли він казав, що вона схожа на стеблинку (Хижняк, Тамара, 1959, 6); Гарячий вітер котить рудим полем хмари куряви, ніде жодної стеблинки, жодного зеленого деревця... (Збан., Сеспель, 1961, 100).

СТЕБЛІННЯ, **СТЕБЕЛІННЯ**, я, с. Збірн. до стебліна, стебеліна. Коли кулі з-за Дніпра вискали [вищали] над полями, Тося припадала щільніше до землі і навіть накривалася зверху сухим стеблінням (Смолич, Реве та стогне., 1960, 477); Серед розтолоченого, змішаного з землею стебеління лежав неживий Дробаха (Гончар, Людина., 1960, 95).

СТЕБЛІНОЧКА, **СТЕБЕЛІНОЧКА**, и, ж. Зменш.-пестл. до стебліна, стебеліна. На кожну стеблиночку Пошлеш одну росиночку — А віку додаси (Гл., Вибр., 1951, 70); *У порівн. — А коли почалася блокадна зима, мама зовсім знесилася, вона стала зовсім маленька і тонка, як стеблиночка, їй все важче й важче було ходити на роботу (Перв., Материн.. хліб, 1960, 116).

СТЕБЛИСТИЙ, а, е. Який має багато стеблин або з міцним грубим стеблом. Широке поле, жито густее, Коренистее, стеблистее (Чуб., III, 1872, 385); Донбас відомий, як багатющий хліборобський край, де ростуть.. золоті соняшники і стеблиста кукурудза (Цюпа, Україна., 1960, 185).

СТЕБЛЮ, а, с. 1. Основна частина трав'янистої рослини від кореня до вершка, яка тримає на собі листя, квіти і плоди. Жне Харитя, але якось недобре йде робота. Довге стебло путається, великий серп не слухається в маленькій руці (Коцюб., I, 1955, 17); В рученятах у дівчинки довге стебло, квітка білої лелії, і пахне вона на всю хату (Л. Укр., III, 1952, 488); Через тин з сусіднього городу необережно перехопилося стебло гарбузиння, ще й маленький гарбузик перекинуло (Мушк., День., 1967, 52); Кількість і якість волокна в стеблі конопель залежить від сорту і умов вирощування (Колг. Укр., 4, 1956, 11); Увагу його надовго прикував будяк — грубе стебло, прив'язі колючки, побуріла квітка (Гуц., Серпень., 1970, 41); *У порівн. Зовсім близько Трохименка, за гони якісь, майорить під копами у червоній косинці гінка, тонка, мов те стебло, дівчинка (Кос., Новели, 1962, 121).

2. Окрема трав'яниста рослина взагалі. — Глянула я на свій город, а моєї цибулі — коли б тобі стебло: чисто всю вирвала Солов'їха (Н.-Лев., II, 1956, 10); Всю пшеницю до стебла вибив [град] (Стор., I, 1957, 33); Людина не може жити без ласки, як стебло без сонця (Томч., Готель., 1960, 157).

3. Назва деяких частин предметів або пристроїв, які мають вигляд стрижня, трубки. При вимірюванні мікрометром цілі міліметри і півміліметри відлічуються по шкалі стебла, частки, менші від міліметра, відлічуються по шкалі барабана (Практ. з машинозн., 1957, 15).

СТЕБЛЮ... Перша частина складних слів, що відповідає слову стебл'о у 1 знач., напр.: стеблоїд, стеблообгортний, стеблопідіймач, стеблоподрібнювач і т. ін.

СТЕБЛОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до стебл'о 1. Ступінь стійкості рослин озимої пшениці проти коливань тем-

ператури в зимовий період можна визначити по довжині стеблових конусів росту (зародкового колосся) (Наука., 3, 1958, 25); *Стеблова форма*; // Який є частиною стебла. Легко розмножується [тополя] стебловими живцями (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1957, 70); // Уживається у складі назв деяких комах. *Стебловий метелик*; *Стеблова совка*; *Стеблова нематода*; // Який діє на стебло. *Стеблова іржа уражує стебла і листя пшениці* (Колг. Укр., 8, 1961, 26).

2. Стос. до стебла (у 1 знач.). *Стеблові листки*.

△ *Стебловий шов* — шов стібками, що знаходять один на одного. Рушниковим двобічним швом вишивають декоративні речі побуту.. Спочатку на тканині малюють контур узору і вишивають його стебловим швом (Укр. нар. худ. вишив., 1958, 66).

СТЕБЛОСТІЙ, стбю, ч., с. г. Стеблова частина польових культур, яка вкриває поле під час їх виростання. Льон росте добре. *Стеблостій* — густий і високий (Колг. село, 6.VII 1954, 3); Серед злакових зернових яре жито — найбільш холодостійка культура, невибаглива до умов життя.. *Стеблостій* цього жита не пошкоджується осінніми заморозками (Хлібороб Укр., 5, 1969, 17).

СТЕБЛУВАННЯ, я, с., бот. Поява у коренеплодів насінних пагонів, квітконосних стеблин. *Стеблування*, цвітіння і досягання насіння озимих буряків почалося на 8—12 днів раніше, ніж на звичайних висадках (Хлібороб Укр., 11, 1964, 23).

СТЕБЛЯСТИЙ, а, е. Те саме, що стеблїстий. *Оберемки квітів: пишні жоржини, ніжні троянди, стеблясті тівники* (Ю. Янов., IV, 1959, 133).

СТЕБНИК, а, ч., діал. Омшаник. З усім він прощався: коней гладив, обнімав телят, шептав слова прощання стодолі, коморі, стебникові (Гжицький, У світ., 1960, 100).

СТЕБНІВКА, и, ж. Різновид шва у художньому вишиванні. На Яворівщині вишивали льняною небіленою ниткою, натертою для міцності воском, по білому або сірому полотну технікою стебнівки — рівними густими смужками (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 61).

СТЕБНОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мін. ч. до стебнувати.

2. у знач. прикм. З ватною, вовняною і т. ін. прокладкою, що прошита наскрізь великими стібками. *Стебнована ковдра*.

СТЕБНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. стебнувати.

СТЕБНУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. Прошивати наскрізь великими стібками, поклавши між підкладкою і верхом шар вати, вовни і т. ін. — *Ми все шиемо, ковдри стебнуємо* (Григ., Вибр., 1959, 372).

СТЕБНУТИ, ну, неш, док., перех. Однокр. до стьобати². *Пріська не видержала... Мов її хто стебнує бато-гом з усієї сили — вона тріпнулася: сльози градом полилися з очей* (Мирний, III, 1954, 27).

СТЕГЕННИЙ, а, е. Прикм. до стегно́. *Стегенна кістка*.

СТЕГЕНЦЕ, я, с. Зменш. до стегно́. З нудьги книжечку роману легенького одкине [дівчина]. З корзини витягне куряче стегенце, з білою паляницею попоїсть трохи, а тоді пиріжечком з повидлом заїсть (Головко, I, 1957, 140).

СТЕГНАСТИЙ, а, е. З великими стегнами. *Стегнасті жокєї з самого ранку, повиводивши зі стаєнь породистих жеребців, нещадно ганяли їх на корді* (Гончар, Таврія, 1952, 268).

СТЕГНО́, а, с. Частина ноги людини або тварини від тазостегнового до колінного суглоба, а також зовнішня сторона верхньої частини ноги, тазу. *Бекір завищав і ляснув себе по стегнах* (Коцюб., II, 1955, 150);

Він їв.. стегно з індики (Март., Тв., 1954, 403); *Вона витяглась, була ставна, мала тугі, пружні ноги, various окреслені стегна, тонкий стан* (Скл., Святослав, 1959, 177); *Два автоматні диски, що теліпалися на ремінняці, били його по стегнах* (Тют., Вир, 1964, 488).

СТЕГНОВИЙ, а, е. Прикм. до стегно́; // Розміщений на стегні. *Стегнових пор* [у ящірки різноколірної] 7—15 на кожній нозі (Визначник земноводних..., 1955, 109).

СТЕГОЗАВР, а, ч. Великий викопний рослиноїдний плазун з двома рядами кісткових пластин на спині та з шипами на хвості групи динозаврів, що вторинно пристосувалися до ходіння на чотирьох ногах.

СТЕГОЦЕФАЛ, а, ч. Викопна тварина групи земноводних, яка мала суцільну кісткову покрівлю черепа, п'ятипалі кінцівки і належала до перних чотириногих тварин.

СТЕЖА́, і, ж., рідко. Те саме, що стéжка. *Завмерла, готова прийняти його [літак], вистелена вологими шестикутниками, .. широка злітна стежа* (Драч, Іду..., 1970, 80); *Образно. *Чи все пішло намарно? Жду одвіту. Чи слово те, яким я дорожу, Посіяло буйного зелен-квіту, В людські серця знайшло свою стежу?* (Забашта, Пісня..., 1961, 46).

СТÉЖЕННЯ, я, с. Дія за знач. стéжити. З усією тихістю й обережністю, на які була здібна, почала [Єлена] *стеження* (Хотк., Довбуш, 1965, 9); *Кравчинський розумів, що від стеження, реєстрації фактів Третє відділення перейшло до активних дій* (М. Ол., Туди, де бій, 1971, 31).

СТÉЖЕЧКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до стéжка. *Ой, знати, знати, В кого є дочки: Втоптані стежечки Через садочки* (Укр.. лір. пісні, 1958, 118); *Зеленою левадою побігла стежечка аж до ставка* (Коцюб., I, 1955, 40); *Вузькі, кручені, старанно вичищені і дрібним піском посипані стежечки в'ються крутим берегом угору* (Фр., V, 1951, 29); *Миролюбно радить [дід] хлопчикові: — Узав би лопатку та й прокидав стежечку до хвіртки* (Збан., Сеспель, 1961, 303); *Ми мовчки пішли вузьенькою стежечкою* (Досв., Вибр., 1959, 47).

◇ **Знаходити (знайти) стéжечку до серця (сердця)** — те саме, що **Знаходити (знайти) стéжку до серця (сердця)** (див. стéжка). *Нам з тобою, друже, вірші помогли, Через них ми стежечку до сердець знайшли* (Забашта, Квіт., 1960, 82); **Прокладати (прокласти, проложити) стéжечку до чого** — добиватися успіхів у якійсь справі. *Мені здається, що ця моя перша проба — не лишня задля того, щоб проложити хоч невеличку стежечку і до таких утворів* (Мирний, V, 1955, 406); **Протоптувати (протоптати) стéжечку див. протоптувати; Протоптувати (протоптати) стéжечку до серця див. протоптувати; Сходяться (зійдуться) стежечкі див. сходитися; Топтати стéжечку див. топтати; Утоптувати (утоптати) стéжечку до серця (душі, душ) — те саме, що Знаходити (знайти) стéжку до серця (до сердца) (див. стéжка). Ти досягнув становища високого і чину, Ти мавш те, про що не смів і думати, Та не втоптав ти стежечки, поете, До людських душ (Забашта, Вибр., 1958, 46).**

2. розм. Поздовжня лінія. *Дарка взяла в руку фалдочку тієї.. спіднички, синьої з білими стежечками* (Л. Укр., III, 1952, 642).

СТЕЖИНА, и, ж. 1. Те саме, що стéжка 1. 3-за кушів юрба мисливська *На стежину вибігав* (Л. Укр., I, 1951, 365); *Восени реве [Стрий] грізно і піниться, заливаючи вузьку стежину, що в'ється по під скалою здовж його берега* (Фр., II, 1950, 27); *Понад веселими луками Стежина в'ється польова* (Рильський, II, 1956, 318); *Добирався [Бронко] малосходженою, але відомою йому стежиною поміж смерічок і беріз* (Вільде, III, 1968, 271); *Образно. *Я глянув на хворого. По його сухому*

обличчю скотились дві срібні сльози і залишили за собою дві стежини (Ірчан, II, 1958, 176).

◇ **ТОПТАТИ** стежину див. **ТОПТАТИ**.

2. *перен.* Те саме, що **стéжка** 3. *Сам Мальований не дуже рвався на скелясті стежини науки — його з усіх сил пхали туди батьки* (Хижняк, Невгамовна, 1961, 242).

СТЕЖИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **стежіна**. *Шляхів нема, а тільки де-не-де Поплутані стежинки йдуть на безвість* (Л. Укр., I, 1951, 133); *Під ялинками стежинки, наче змійки, повились* (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 70).

СТЕЖИНОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **стежінка**. *Хай буде добрий чоловік. І щоб у неї [дочки] та у нього Одна стежинонька навек* (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 62).

СТЕЖИНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **стежінка**. — *Багато вже ходив [дяк], блукав, дороги хоть не знайшов, та деякі стежиночки натрапив* (Вовчок, VI, 1956, 218).

СТÉЖИТИ, жу, жиш, недок. 1. *неперех.*, за ким — чим, із спол. як. Пильно спостерігати за ким-, чим-небудь, не відриваючи очей, погляду. *Багато хто спинається, щоб краще стежити за боєм Нартала з пантерою* (Л. Укр., II, 1951, 542); *Я примостився до панки Анелі найближче, наскільки позволяла пристойність, і стежив, як вона шила* (Коцюб., II, 1955, 255); *Левко стежив за пароплавом, поки не сховається за лісом ліхтарик на щоглі* (Десняк, Опов., 1951, 29); *Примруживши свої великі сірі очі, стежила [Лара] за тим, що відбувається навколо неї* (Шовк., Інженери, 1948, 36); *Хлопці обіч, де глибше, перепливали річку наввипередки. Хто не плавав, захоплено стежив за плавцями* (Головко, I, 1957, 189).

Очі стéжать за ким—чим—хто-небудь невідривно спостерігає за кимсь, чимсь. Дитячі очі стежили з печі за кожним рухом старших (Коцюб., II, 1955, 86); *Виходячи із спочивальні, на порозі він оглянувся: за ним невідступно стежили материні очі* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 247); *З-за піднятого ковніра капітанового плаща блищать чорні, гарячі очі. Вони невпинно стежать за дорогою* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 6); **СТéжити** очима (поглядом) за ким—чим,—пильно дивлячись, спостерігати за ким-, чим-небудь. *З незгаслою посмішкою сиділа Ольга і стежила поглядом за Данилом* (Коп., Лейтенанти, 1947, 107).

2. *неперех.*, за чим, також із спол. як, чи і т. ін. і рідко *перех.* З інтересом та увагою спостерігати за зміною, розвитком, станом чого-небудь. *Кожен з нас, працюючи в тій чи іншій партійно-радянській організації, стежить щодня за незвичайною зміною політичних питань, зовнішніх і внутрішніх* (Ленін, 40, 1974, 228); *Кошовий Кирдяга стежив за перебігом бою з явним незадоволенням* (Довж., I, 1958, 241); *Стьопа легко міг стежити за успіхами своєї учениці* (Донч., Секрет, 1947, 27); *Перекладач повинен неухильно стежити за всіма стильовими поворотами тексту* (Рильський, IX, 1962, 81); *Трудящі всіх країн пильно стежили за розвитком подій у Росії, розуміючи, що Жовтнева революція має не тільки російське, але й міжнародне значення* (Ком. Укр., 11, 1967, 72); // *Цікавитися всім, що відбувається, діється в якій-небудь галузі. А як поет — без перепони Я стежу творчості закони; З них повстають мої ідеї — Найкращий скарб душі моєї* (Вороний, Вибр., 1959, 56); *Голубар уважно стежив за газетами* (Ле, С. Голубар, 1950, 42); — *Треба ж стежити за пресою, щоб більше неї бачити* (Стельмах, I, 1962, 42); // *Уважно слухаючи, пильно дивлячись і т. ін., намагатися вловити смисл чого-небудь, не пропустити чогось тощо. Стежив*

[Алі], як тихо ступали жовті павинки [Фатьми] по кам'яних сходах (Коцюб., I, 1955, 395); *Присутні мовчки стежили за тою звичною розмовою* (Горд., Чужу ниву., 1947, 45); *Тамара, Марина Хомівна, Галя і Віра весь час стежили, чи не пройшли з возиком вантажники* (Хижняк, Тамара, 1959, 193).

3. *неперех.*, за ким — чим, також із спол. що б. Здійснювати контроль, нагляд і т. ін. за ким-, чим-небудь; піклуватися, дбати про когось, щось. *У практичній боротьбі з фракційністю необхідно, щоб кожна організація партії якнайсуворіше стежила за недопущенням ніяких фракційних виступів* (Ленін, 43, 1974, 80); *Командир полку Самієв щоразу обганяв її [колону] на мотоциклі, задоволено оглядаючи бійців і наказуючи командирам якнайсуворіше стежити, щоб ніхто не відстав* (Гончар, III, 1959, 74); — *Я стою на вокзальному пероні, вартую. Поодаль — ще кілька солдатів: ми оберігаємо на вокзалі лад, регулюємо рух, стежимо за роботою прибиральниць* (Кол., На фронті., 1959, 34); *Вчився він не дуже добре, за цим мало хто стежив* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 123).

◇ **В** *чотіри бка стéжити див. бко¹; Стéжити за собою* — дбати про свій зовнішній вигляд, манери або про своє здоров'я. *Вдома я повинен берегтися втомлюватись, їсти щось важке. Мушу.. стежити за собою* (Коцюб., III, 1956, 455); *Вродливий панич подобався сам собі і дуже за собою стежив* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 213).

4. *неперех.*, за ким — чим. Установлювати постійний нагляд, щоб впіймати кого-небудь або викрити, звинуватити в чомусь. *Вже кілька днів помічав він якийсь непевних людей, що стежили за ним, куди б він не йшов* (Коцюб., II, 1955, 165); — *Не треба, Фросино, ходити Тамарі до нас... Мене і дітей не чіпають. Але хто його зна. Може, стежать [гестапівці] за нашою квартирою* (Хижняк, Тамара, 1959, 116); *Офіцер сторопів. Але зразу ж закликав агента контррозвідки й наказує стежити за Стояном* (Довж., I, 1958, 46); *Бачився він з Федором Івановичем. Більше ні з ким, бо додому до Бондаренка не можна було зайти: стежать* (Головко, II, 1957, 631).

5. *перех.*, *мисл.* Відшукувати по сліду; висліджувати. *Мороз холодні вікна помережив. Зайців даремно цілий день я стежив, Зате в душі — рожево-білий сніг На давні бурі і на муки ліг* (Рильський, I, 1960, 170).

СТÉЖІ, ів, *мн.*, *діал.* Люди, послані вести спостереження, розвідку за тим, що діється у ворожому таборі або в певній місцевості. *Гості прийдуть борше, бо кінні стежі вже кругом мигають, ліси перешукують* (Черемш., Тв., 1960, 134); *Однак стежі ходили тільки тоді, як «ворог» мовчав і не наступав* (Ірчан, II, 1958, 215); *Ішли на колгоспну дорогу Полки, — а не перші стежі* (Брат., Пора., 1960, 13).

СТÉЖКА, и, ж. 1. Доріжка, протоптана звірами або людьми чи спеціально зроблена людьми. *І літо минуло, і осінь припіла, І листям пожовклим всі стежки покрила* (Гл., Вибр., 1951, 240); *Посеред тих звалищ величної природи виднілися подекуди медведячі стежки, протоптані від давніх-давен* (Фр., VI, 1951, 15); *Сніги впали великі, і Андрій радо прокидає од порога до воріт стежку* (Коцюб., II, 1955, 32); *Тільки на шостий день, дослідивши тайгову ріку, звірині й мисливські стежки, помітив Глушак вдалині людську постать* (Довж., I, 1958, 104); *Яблука доспіли, яблука червоні! Ми з тобою йдемо стежкою в саду* (Рильський, I, 1960, 129); *Викладена цеглою стежка дзвеніла під чобітьми* (Перв., Опов., 1970, 119); *У порівн. *Нащо ж я тебе Вірно кохаю. Ми ж розійдемося, Як стежки в гаю* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 93); // *Смуга, слід, що залишається після*

руху кого-, чого-небудь. Від порога до стола мокра, болотна стежка, бо надворі сльота (Март., Тв., 1954, 140); Човна одв'язано, лунав стук весла — І стежка нам услід рухома пролягла (Рильський, II, 1946, 141); *Образно. З-за обрію сходить повний місяць. Яснішає море, простеляється стежка від місяця до самого берега (Сміл., Черв. троянда, 1955, 13).

◇ Забувати (забути) стéжку див. забувати; Заступати (заступити) стéжку кому: а) не давати кому-небудь місця для проходу. Христина вибігла й несподівано заступила Ломицькому стежку (Н.-Лев., VI, 1966, 59); б) бути, ставати на перешкоді кому-небудь. — Ненавидять мене магнати, заступають мені стежку, заступають світ до слави (Н.-Лев., VII, 1966, 214); Збóчувати (збóчити) з стéжки див. збóчувати; Зми́лити стéжку див. зми́лювати²; Не заростає (не заросте) стéжка; Не заростають (не заростуть) стежки див. зароста́ти; Перекóпана стéжка див. перекóпаний; Перетя́ти (перетну́ти) стéжку див. перетина́ти; Пряма́ стéжка див. прямий; Стежки́ позароста́ли див. позароста́ти; Стéжку га́птува́ти див. га́птува́ти; Стéжку згуби́ти див. згуби́ти.

2. рідко. Те саме, що доріжка 3. В кімнаті квіти і стежки з зеленої ряднини. Дитячий сміх такий дзвінкий, як небеса осінні (Сос., I, 1957, 118).

3. перен. Напрямок, шлях розвитку, діяльності і т. ін. кого-, чого-небудь. Тепер, дякуючи небесній ласці й допомі о. Василя, перед нею простяглися нові стежки (Коцюб., I, 1955, 327); З нього був би справжній народний учитель, коли б життя не повело іншими стежками (Збан., Сеспель, 1961, 287); Тебе моя турбує зустріч кожна, А скільки їх на життєвих стежках! (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 134); В одинадцять років став я учнем слюсаря. Отоді й ступив уперше на робітничу стежку, що вивела мене потім на великий революційний шлях (Ком. Укр., 11, 1967, 56).

◇ Залиша́ти (залиши́ти) по собі стéжку — своєю працею, відкриттям і т. ін. займати помітне місце в якій-небудь галузі людської діяльності; Збива́ти (зби́ти) з [прямі́] стéжки — не давати можливості кому-небудь вести чесний, добropорядний спосіб життя. [М а р у с я:] Я знемогла від гріха, лукаві помисли збивають мене з прямої стежки, терном колючим устилають мій шлях рівний, непрохідні перепони становлять на дорозі битій (Мирний, V, 1955, 99); Зверта́ти (зверну́ти, рідше збі́гати, збі́гти) на свою (тую ж) стéжку: а) починати знову думати, говорити про те, що вже було. — Чому се так, що пан має необмежені грошів, а мені не дав бог і клатика землі? — непомітно для себе звернув Семен на тую ж стежку (Коцюб., I, 1955, 97); б) починати знову займатися якими-небудь справами. — От, дурів-дурів [Чіпка], та таки й збіг на свою стежку! .. — Так казали люди (Мирний, I, 1949, 325); Зверта́ти (зверну́ти) розмо́ву (думки́) на іншу стéжку (на інші́ стежки́) — переводити, спрямовувати розмову (думки) на іншу тему, на інший предмет. Щоб якое́ звернути отаку непевну розмову на іншу стежку, вона тихцем питає: — Дядьку, а в нас уже скоро буде забастовка? (Стельмах, I, 1962, 521); Бажаючи звернути думки на інші стежки, почав [Забейко] оповідати про Ельвіру (Вільде, На порозі, 1955, 37); Знахо́дити (знайти́) свою стéжку; Втра́пляти (втра́пити) на свою стéжку — діставати можливість застосовувати свої здібності. Сини.. здорові, кожен свою стежку знайшов (Мур., Бук. повість, 1959, 262); — Ні, не буде й хлібороба з тебе. І хлопець ніби не дурний, тільки, мабуть, на свою стежку не втрапить (Вас., II, 1959, 384); Знахо́дити (знайти́) стéжку (стежки́) до серця (серде́ць) — виклика́ти прихильність, симпатію в кого-небудь. Серед старих комуністів немало справжніх майстрів пропаганди і агітації, що мають великий

дар знаходити вірні стежки до сердець молоді (Ком. Укр., 2, 1969, 45); Іти́ (ходи́ти) однією стéжкою з ким; Іти́ (піти́) стéжкою якою, чиєю — займатися тією самою справою, як хтось інший; наслідувати кого-небудь. Її батько не раз та й не двічі нахилив зятя, щоб той ішов з їм [ним] однією стежкою (Гр., II, 1963, 347); — Мій брат був літературним працівником, я теж, напевне, піду цією ж стежкою... (Вол., Сади.., 1950, 19); Ма́ти свою стéжку — бути оригінальним у чому-небудь. Кожний поет повинен мати в літературі свій шлях, свою стежку (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 195); На пра́вильну (дóбру) стéжку става́ти (ста́ти, вступа́ти, вступи́ти): а) починати жити чесно, добropорядно. — Як він? — запитав Яремчук Явдоху, очима вказуючи на Стецька. — Дякувати добрим людям, на правильну стежку стає (Цюпа, Назустріч.., 1958, 370); б) знаходити правильне розв'язання яких-небудь справ, вирішення питань і т. ін. — Еге-ге! поталанило мені, — радіє старий. — На добру стежку вступив я, піду і далі по ній... (Коцюб., I, 1955, 175); Направля́ти (напра́вити) на добру стéжку кого — допомагати кому-небудь обрати правильний шлях у певній діяльності. Вернувся Чіпка додому радий, що довелося направити громаду на добру стежку (Мирний, II, 1954, 268); Проклада́ти (прокла́сти) собі стéжку див. проклада́ти; Прото́птувати (прото́птати) стéжку див. прото́птувати; Прото́птувати (прото́птати) стéжку до серця див. прото́птувати; Ступа́ти (ступи́ти) на похилу стéжку — морально опуска́тися, починати вести нечесний спосіб життя і т. ін. Ліда не пригадає, як і коли він ступив на похилу стежку (Мушк., Серце.., 1962, 297); Схо́дяться (зійду́ться) стежки́ див. схо́дитися; Схре́щувалися (схрес-ті́лися) стежки́ див. схре́щуватися; Топта́ти стéжку див. топта́ти; Торува́ти стéжку див. торува́ти; Уторо́вана стéжка див. уторо́ваний; Ходи́ти (іти́, піти́) по різних (інших) стежках — мати різні інтереси, уподобання. Життя обох — батька і сина — склалося так, що вони весь час ходили по різних стежках, які майже ніколи не схрещувалися (Тют., Вир, 1964, 74); Ходи́ти (іти́, піти́) уторо́ваними стежками́ (уторо́ваною, протерто́ю і т. ін. стéжкою) — діяти так, як хтось уже раніше діяв. Сьогодні четвертий (останній, рішучий) дослід. Або друга фракція буде без шкідливих домішок... або йому, Розенбергу, доведеться ходити слідом за Русевичем тими ж уторованими стежками (Шовк., Інженери, 1956, 78); Леся Українка не намагається йти второваними стежками, вона шукає нових шляхів і власне тому не використовує вже готових перекладів (Рад. літ-во, 3, 1957, 108); — Мабуть, як і дід, прадід та батько... покрутишся, поки молодий, а там — і собі протертою ними стежкою підеш... (Мирний, I, 1954, 340).

СТЕЖКУВА́ТИ, у́ю, у́єш, недок., діал. Стежити (у 4 знач.).

СТЕЖЧИ́НКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стéжка 1. Оглянувшись [Сенько і Ленько] кругом і незабаром зникли в гущавині на узькій лісовій стежчинці (Фр., VIII, 1952, 193).

СТЕЗЯ́, і, ж. 1. заст. Стежка (у 1 знач.).

2. книжн., перен. Життєвий шлях, напрям діяльності, розвитку кого-, чого-небудь. [Я р о с л а в:] І хоча часами плутана була Моя стезя і помацки проходу Серед страшних шукав я перешкод, І помилки робив я неминучі, І сто разів зривався я із кручі, — Завжди мене мій рятував народ (Коч., П'єси, 1951, 84); Мужилівський, проте, митрополитом не став.. Часом він шкодував, чом не ступив на церковну стежу (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 26); Він зазнав.. невдач на науковій стежі, стомився душею на життєвих роздоріжжях (Вітч., 1, 1962, 194).

СТЕК, а, ч. Тонка палиця з ремінною петлею на кінці, що служить хлистом при верховій їзді. Сотник роздратовано цвѣвхнув себе стеком по крагах (Панч, I, 1956, 160); За кільканадцять кроків .. побачив Річинський таку сцену: без кітеля, в одній сорочці, полковник лупцював стеком солдата (Вільде, Сестри..., 1958, 17).

СТЕКА, и, ж., мист. Дерев'яний або кістяний інструмент, яким користуються скульптори при ліпленні. Руки, що звикли до пензля, стеки й рейсфедера, взяли на заклик партії за автомат, міномет, штурвал літака (Ю. Янов., II, 1954, 195); Слухняна, мов пензель, скульпторська стека кладе лінію за лінією, чутливо окреслюючи деталь мистецького витвору (Рад. Укр., 22.I 1963, 3).

СТЕКЛИЙ, а, е. 1. Високий і тонкий (про трав'янисту рослину між густими заростями кущів, дерев). На місці старих стеблих трав завруняються нові, густозелені трави, виростуть нові буйнолисті дерева (Загреб., День..., 1964, 92).

2. діал. Скажений. *У порівн. Помалу на землю спустився Козутик.. Лисичка-сестричка тільки того й ждала, Скочила, як стекла, Півника спіймала (Фр., XIII, 1954, 261).

СТЕКЛЯРУС, у, ч., збірн. Тоненькі короткі трубочки з кольорового скла, які використовують для намиста, оздоблення тканини, одягу і т. ін.; різновид бісеру. У фіналі вистави на сцену вибігали чотири пари танцюристів у блискучих від склаярусу та всякої мішури.. костюмах (Минуле укр. театру, 1953, 97); *Образно. Вже в сніжний саван сповиті «Восток» і «Мирний». Вкрилися кригою ванти, паруси. Увесь рангоут в крижаному склаярусі (Довж., Зач. Десна, 1957, 411).

СТЕКЛЯРУСНИЙ, а, е. Прикм. до склаярус; // Зробл. із склаярусу, із склаярусом. Склаярусні прикраси; Склаярусне оздоблення.

СТЕКЛЯРУСОВИЙ, а, е. Те саме, що склаярусний. Василь Боженко теж підскочив до Харитона, ухопив його.. за груди, зім'яв у кулаці старанно запрасовану на зморшки маніжку, навіть один із склаярусових гудзиків приснув геть, — і потрусив Харитона так, що в того аж затіпалася голова (Смолич, Мир..., 1958, 48).

СТЕКТИ див. стікати.

СТЕКТИСЯ див. стікатися.

СТЕЛА, и, ж. Кам'яний стовп чи плита з надписом або рельєфним зображенням, що ставиться, споруджується як надмогильний пам'ятник або на згадку про яку-небудь подію і т. ін. Ювілеєві Лесі Українки було присвячене відкриття в Зеленому гаю меморіальної стели (Рад. Укр., 21.II 1971, 3); Понад 33 століття витримує піщані бурі висічена в горах на східному березі Нілу кам'яна стела (Знання..., 12, 1966, 16).

СТЕЛАЖ, а, ч. Ряд полиць, розташованих одна над одною і призначених для розкладання чого-небудь. Одним крилом до робочого кабінету прилягає велика бібліотека з дощатими стелажми (Вол., Дні..., 1958, 35); Кремові стіни були заставлені по стелю вузькими стелажми, запханими книгами різного формату (Вільде, III, 1968, 371); На довгих стелажках, прикрашених квітами, красувалися сотні сортів його [І. В. Мічуріна] гібридів (Довж., I, 1958, 464); Качани [кукурудзи] посортували і уклали на спеціально підготовлені стелажі (Колг. Укр., 11, 1961, 19).

СТЕЛАЖНИЙ, а, е. Пов'язаний із використанням стелажів. У стелажній секції [на Виставці передового досвіду в народному господарстві України] організовано вирощування овочів гідропонним способом на штучних середовищах, зокрема на щебені з автоматичним подаванням поживного розчину (Хлібороб Укр., 7, 1973, 38).

СТЕЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. стеліти. Якась стара баба застелювала ліжко. — Де паня? Мені зараз треба пані.. Баба покинула стелення й вийшла (Март., Тв., 1954, 345).

СТЕЛЕПНУТИ, ну, неш, док., перех. і неперех., розм. Те саме, що струснути. Максим красномовно стелепнув пляшкою — аж я почув, як хлюпнулась у ній горілка (Збан., Єдина, 1959, 370).

СТЕЛИНА, и, ж. 1. Стельова балка, дошка. Баба по стелині наляканими очима ввдила, руки підіймала (Черемш., Тв., 1960, 40); Достатки в хату плывуть, аж стелини розходяться, еволок прогнувся, пластини розпирає сила зерна на горищі... (Горд., Дівчина..., 1954, 180).

2. рідко. Окрема донка підлоги, паркету. Підшовва човгнула по стелині ганку (Смолич, Ми разом..., 1950, 133).

СТЕЛИТИ, стелю, стелиш, недок., перех. 1. Класти, розкласти що-небудь на якійсь поверхні або вкриваючи поверхню чогось; слати. Питають, що він їй [панночці] подарував, — вона перед ними стеле оксамити та атласи, що від старої панії має, та хвалиться: — Це він мене обдарував! (Вовчок, I, 1955, 115); Я пам'ятаю, що мама ніколи не стелила мені кожуха на ліжку (Н.-Лев., VI, 1966, 96); Птах пташаткам в тихім кутку Гніздечко звиває, Пухом стелить, зерном кормить, До сну їм співає (У. Кравч., Вибр., 1958, 204); Після вечери Василя збиває йому, наче господареві, подушку, стелить на .. сіно свіже рядно (Стельмах, I, 1962, 140); Крам розмотували з шук і стелили собі під ноги, як килими (Смолич, II, 1958, 41); *Образно. Сонце спустилося низько над водою і стелило по хвилях блискучий іскристий шлях (Коз., Серце..., 1947, 136); Місяць стелив довгі тіні від дерев (Трубл., Мандр., 1938, 79); // також без додатка. Розкласти постільні речі, готуючи місце для сну. — Стели, стара, стели чужому зараз осьде серед хати! (Фр., XIII, 1954, 65); Обом вона стелила на канані, вкладала їх спати й укривала ковдрою, щоб не замерзли (Чорн., Визвол. земля, 1959, 22); Господарка, років під сорок, стелила ліжко, підбивала подушку (Томч., Готель..., 1960, 9); Не в хаті стелить синові мати постелю, стелить йому там, де він любить: надворі, на сухому духмяному сіні (Гончар, Тронка, 1963, 19).

◇ М'яко стеліти див. м'яко.

2. Розстилати, розкласти на поверхні землі для вибілювання, сушіння і т. ін. А я годна ленок [льоник] брати та годна стелити, А я годна заспівати та й годна робити (Коломийки, 1969, 93).

3. перен. Поширювати, розстилати щось по поверхні або низько над поверхнею чого-небудь. Таке огнище розвела [іскра], немов серед пекла: по землі густий дим стеле (Мирний, IV, 1955, 248); Воно [море] вже збудилось, здригнулось, заголубило, дзвінко стука в порожні боки човнів і стелить Джузеппе під ноги шиплячу піну (Коцюб., II, 1955, 415); За вікнами уже не в жарт бешкетує метелиця: безтямно виє, стелить замети, ревіч (Логв., Літа..., 1960, 160); Пройде тихий дощик — і весна ще дружніше стеле по землі оксамитовий килим трав з барвистими візерунками квітів на ньому (Наука..., 4, 1962, 46).

4. Робити покриття, кладучи щільно в ряд дошки, колоди і т. ін. Стелити підлогу.

◇ Місткі стеліти див. місток.

СТЕЛИТИСЯ, стелюся, стелишся, недок. 1. Лягати, вкриваючи собою поверхню, прилягаючи до поверхні чого-небудь; слатися. Не тямлячи себе, почав він викидати жінчине добро у відчинені до сіней двері. З свистом летів сувій полотна і через усю хату стелився білою

стежкою (Юцюб., I, 1955, 30); Виходив ти на тік півокпи змолотити.. Як рівне золото, тяжкий стелився сніп, I жовтий цін злітав, як блискавка несхибна (Рильський, I, 1960, 232); Павутиння стелиться по траві — на тепло (Наука., 10, 1973, 46); *Образно. Сонце сховалось за гори, в долинах уже стелилися тіні (Гончар, III, 1959, 173); // Схилятися до землі (про стебла, віти й листя рослин). Барвіночку зелененький, стелився низенько, А ти, милий чорнобривий, присунься близенько (Коломийки, 1969, 131); М'яко стелилася під травневим вітром трава (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 558).

◇ Дороба (доріжка, шлях) стелиться (стелівся) кому — хто-небудь має (мав) їхати кудись. Коли стелиться доріжка, козакові не до ліжка (Укр. присл., 1963, 211); Шлях стелився їм далекий. Раділи йому тільки діти й підлітки, що їхатимуть верблюдами (Тулуб, Встеку., 1964, 38).

2. перен. Простягатися, розстилалася на велику відстань. В долинах, по крутих боках гір скрізь розкидані села, стеляться ниви та баштани, зеленіють невеличкі дубові гаї (Н.-Лев., II, 1956, 387); Колись тут була одна з резиденцій Фальцфейнів, стояв поміщицький палац, оточений сріблястими тополями, горбилися під важкими черепичними дахами саманові батрацькі казарми, за якими до самого моря стелилися виноградники (Гончар, II, 1959, 402); Дорога стелилася посеред весняного поля (М. Ю. Тарн., Як на.. ниві, 1958, 145); Перед ним стелився ще ясно освітлений стадіон, але його самого побачити з поля було важко (Собко, Біле полум'я, 1952, 42).

3. перен. Поширюватися, розстилалася по поверхні або низько над поверхнею чого-небудь. Курява стелилась по гладкому, як дзеркало, ставку і купалась у хвилях рожевого світла (Юцюб., I, 1955, 27); Стелиться сивий туман пеленою (Дн. Чайка, Тв., 1960, 210); Повітря набралось вологи, набухлі сірі хмари низько плывуть над землею, затуманилися ліси і поля, дим стелиться низинами (Горд., Дівчина., 1954, 151); // Надходячи, поширюватися, охоплювати, оповивати собою що-небудь. Далеко стеляться веселі веснянки, в яких не чути ні туги розбитого серця, ні згадки про зраду або недолю (Л. Янов., I, 1959, 32); Мир і спокій стелилися селом (Хотк., II, 1966, 108); Сонце тим часом сховалось за степом. Високі горби спохмурніли, чіпка сутінь стелилась по схилах (Юцюба, Перед грозою, 1958, 19); За вікном уже стелився ранній зимовий вечір, і гості почали збиратися (Гур., Життя., 1954, 103); Десь коло одинадцятої Сергій не витримав, вийшов на вулицю. Над Петербургом стелилась біла ніч (М. Ол., Туди, де бій, 1971, 155).

4. Рости, простягаючи свої стебла, листя, віти по поверхні або низько над поверхнею чого-небудь. Перед величезним камінням плазувала карликова берізка, стелилась дрібна ялинка (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 274); Дерева зеленіли і озимина стелилася, мов густа рута на пухнастому килимі (Кучер, Прощай., 1957, 19).

5. перен. Догоджати комусь, нещиро вихвалити, запобігати перед ким-небудь, підлезуватися до когось; плазувати. [Н а р т а л:] Кубло гадюче! перед ворогами під ноги стеляться, мов поздижали, а перед братом сторчака стають і раді закувати! (Л. Укр., II, 1951, 428); Вернеться [Санька] із грамотою, почеснями. Всі тоді будуть стелитися перед нею, ніхто не посміє перечити, духу її будуть боятися (Горд., Дівчина., 1954, 205); — Дуже погано, що так сталося, я почуваю себе винуватим, розумієте? — стелився Гулька перед господарями (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 353); [Н а з а р

Петрович:] Зняли мене не за що-небудь, а за характер. Не хотів стелитися до ніг (Дмит., Дівоча доля, 1960, 82).

6. Готувати собі постіль, розкладаючи постільні речі. Ой ще бурлак не стелюся, Вже господар причепився: — Вставай, бурлак, годі спати, Вже час воли в поле епати (Фр., XIII, 1954, 38); Не стелившись, полягали спати, але чи склепив хто очі на часинку? Може, діти (Головко, II, 1957, 168); В передпояк стелився на спочин Одисей (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 339).

СТЕЛИЩЕ, а, с., с. г. Місце, де розстиляють льон, коноплі для вимочування під дощем, у росі або полотно для сушіння, вибілювання на сонці. На хороших стелищах льон швидше вилежується і волокно виходить високої якості (Техн. культ., 1956, 83); У більшості господарств мало низинних лук, які є найкращими стелищами для льону, а тому соломку розстиляють у полях сівозмін по стерні зернових культур (Хлібороб Укр., 6, 1971, 22).

СТЕЛІННЯ, я, с. 1. Дія за знач. стеліти.

2. Те, що підстиляють. Солома з ясел іде під молодих коней на стеління (Март., Тв., 1954, 43).

СТЕЛІТ, у, ч. Литий твердий сплав кобальту, хрому та вольфраму, з якого виготовляють ріжучі частини інструментів і наварні деталі машин, що швидко зношуються. У першому десятиріччі ХХ ст. для обробки металів різанням почали застосовувати спеціальні литі сплави типу стеліт, які відзначались високою твердістю і стійкістю проти спрацювання (Різальні інстр., 1959, 10).

СТЕЛІТОВИЙ, а, е. Прикм. до стеліт; // Вигот. із стеліту.

СТЕЛЮШОК, шкá, ч., бот. (*Spergularia* P e r s.). Багаторічний трав'янистий бур'ян родини гвоздикових, що росте на солончаках і піскуватих ґрунтах.

СТЕЛЯ, і, ж. 1. Верхнє внутрішнє покриття в будь-якому приміщенні. Тьмяно в халупці. Цідять морок маленькі вікна, змуряються вогкі кутки, гнітять низька стеля, і плаче зажурене серце (Юцюб., II, 1955, 32); Зі стелі звисала велика жирандоль з безліччю електричних лампочок, схожа на виноградне гроно (Смолич, Світанок., 1953, 414); З стелі бліндажа падають додолу важкі краплі води (Дмит., Драм. тв., 1958, 22); Підвішена під стелею лампа сполохано блимає (Тют., Вир, 1964, 207); *Образно. Він не відчував ні палючого сонця, що розтигало прозору синь космічної стелі, ні всієї краси природи, залятої південним сяйвом (Досв., Гюлле, 1961, 50); *У порівн. Зверху над Василюю неначе висів здоровий камінь, гладенький, як стеля (Н.-Лев., II, 1956, 89).

◇ Підпірати (підпёрти) стелю [головною (плечима)] див. підпірати; Рбстом під стелю — дуже високий. Слідом за Борисом ввалився його вірний друг Валентин Сорока, ростом під стелю (Гончар, IV, 1960, 66).

2. Гранична висота підйому літального апарата, снаряда. «АН-26» призначений для перевезення різноманітних народногосподарських вантажів.. Стеля нового літака — 7,5 кілометра (Наука., 9, 1971, 43); // перен. Гранична межа чого-небудь. Соціалістичний ідеал, фігурально кажучи, незрівнянно підняв стелю ідейно-художніх вимог і мрії мистецтва (Талант., 1958, 37); Вага магніту, розміри прискорювача, його вартість уже досягли практичної «стелі» (Наука., 5, 1960, 13).

СТЕЛЬВАГА, и, ж. Поперечний брус, що з'єднує сільськогосподарське знаряддя з упряжкою. Нап'ялись посторонки, скрипнули барки й стельвага, коні напружились, під гострим лемешем зашелестіло, затріщало коріння пирію, дроку, полину... (Літ. Укр., 11.VI 1968, 2).

СТЕЛЬМАСТВО, а, с. Ремесло, фхх стельмаха. Він мав велику охоту до різних механічних праць, до токарства, стельмаства, до пасічництва і садівництва (Фр., VII, 1951, 296).

СТЕЛЬМАСЬКИЙ, а, е. Стос. до стельмаства. — *Мавмо тут одного тесля, то той пристав до столярів, і одного бондаря—той у стельмаськім цеху сидить* (Фр., II, 1950, 133).

СТЕЛЬМАХ, а, ч. 1. Майстер, який робить вози, сани, колеса і т. ін. Він був добрий стельмах, робив панам і селянам вози, борони, плуги та рала і заробляв добрі гроші (Н.-Лев., II, 1956, 268); *Господар був, очевидно, столяр або стельмах — у сінях наче сільської хати висіли на стіні різні струганки й пилючки* (Козл., Ю. Крук, 1957, 520); *У XVI—XVII ст. у місті буйно розквітали всілякі ремесла. На кожному кроці можна було здібати чинбаря, римаря, стельмаха, броваря* (Нар. тв. та етн., 3, 1969, 96).

2. діал. Тесляр, тесля.

СТЕЛЬМАХУВАТИ, ую, уєш, недок. Займатися стельмаством, працювати стельмахом. — *Ні, не буде й хлібороба з тебе. І хлопець ніби не дурний, тільки, мабуть, на свою стежку не втрапить. Ну, спробуємо ще стельмахувати!* (Вас., II, 1959, 384); *Бенедетті був типовим італійцем, який уже у вісімнадцять років умів все: закохуватися в дівчат, класти цеглу, шити чоботи, кувати коней, показувати фокуси, їздячи з бродячим цирком по всій Італії, набивати морською травою крісла, стельмахувати, печерувати раків, грати в футбол* (Загреб., Європа 45, 1959, 333).

СТЕЛЬМАШИТИ, шу, шиш, недок., рідко. Те саме, що стельмахувати. *Брат Тарасів Микита хотів було привчити його до хліборобства та стельмашити, та не до душі все те було хлопцеві* (Мирний, V, 1955, 310).

СТЕЛЬМАШНЯ, і, ж. Майстерня, де роблять вози, сани, колеса і т. ін. *А хочете вітряка, то й вітряка вибудує [дід] під самі хмари; у кузні вкує сокиру, у стельмашні зладить воза й сани, ще й дерев'яні квіти розкидає по них* (Стельмах, Гуси-лебеді..., 1964, 22).

СТЕЛЬОВИЙ, а, е. Прикм. до стеля. Будівля має два яруси: основний нижній ярус виконано із звичайного зрубу, з одними дверми і з стельовим перекриттям із пластин або товстих дощок (Дерев. зодч. Укр., 1949, 49); // Признач. для розміщення на стелі, під стелею. З фарфору виготовляють ролики, ізолятори, штепсельні розетки, патрони, основу вимикачів, стельові розетки (Монтаж і ремонт..., 1956, 13).

СТЕМЕННИЙ, а, е, рідко. Те саме, що достемєнний. *Як стемєнна попівна, вона зараз, як віддалася, то й почала грубіти* (Вовчок, VI, 1956, 251); — *Стемєнну правду кажу!* (Стельмах, I, 1962, 612).

СТЕМЕННО, рідко. Присл. до стемєнний. *На тому бенкеті в млині я зауважив, що компанія веселилась й забавлялась щиро, просто.. Стемєнно можна сказати про неї: що на умі, те й на язиці* (Н.-Лев., IV, 1956, 117).

СТЕМНІЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до стемніти 1. *Лики іконні якось страх як смутненько дивилися з стін—древні, стемнілі, померклі лики* (Вовчок, I, 1955, 302); *Катря.. пішла туди, де крізь розладнаний стрій дерев ще виднілося стемніле небо* (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 226); *Незабаром ми йшли вже тільки вдвох по стемній вулиці, по м'яких дерев'яних хідниках по під стінами білих будинків* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 26); *Кожна берізка міниться багатством барв — від стемного срібла знизу і ніжного рум'янцю на стовбур до темно-вишневого в гіллі* (Стельмах, I, 1962, 352).

СТЕМНІТИ, іє, док. 1. Стати, зробитися темним, темнішим. *Море стемніло, змінилось* (Коцюб., I, 1955,

391); *Зорі чогось затремтіли, і небо стемніло* (Л. Укр., I, 1951, 164); *Сірі очі стемніли, чоло побіліло* (Вас., I, 1959, 102); *Ще будемо, хлопці, брать перелогі І слухати пісню ласкаву зерна, Любистком пов'ються ще наші дороги, На скронях стемнів густа сивина* (Стельмах, V, 1963, 118).

2. безос. Настати, наступити (про сутінки, вечірню темноту). *Надворі стемніло. Спускалася ніч на землю* (Мирний, I, 1949, 395); — *Я вас поведу до мами. Тільки треба пізніше, коли стемнів, щоб ніхто не бачив* (Ю. Янов., I, 1954, 46); *Незабаром у долині стемніло* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 40).

◇ В очах стемніло у кого, кому — комусь стало погано, млосно від болю, втоми, слабості, хвилювання і т. ін. *Тоді взяв він мене за руку: — Дівчино-чарівниченько! чи звелиш мені сватів до тебе слати? — А мені аж у очах стемніло* (Вовчок, I, 1955, 59).

СТЕМНІТИСЯ, іється, док., безос. Те саме, що стемніти 2. *Вже добре стемнілося, коли Микита добіг до ліса [лісу]* (Фр., IV, 1950, 93).

СТЕН, а, ч., фіз. Одиниця виміру, яка дорівнює силі, що надає масі в одну тонну прискорення в один метр на секунду.

СТЕНАННЯ, я, с. Дія за знач. стенати¹ і звуки, утворювані цією дією. *На ринку стояв жахливий крик, стенання* (Панч, Гомон, Україна, 1954, 365); *Я бачила, як, звівши вгору руки і сплотивши зміненім лицем, кричала жінка... Тільки люті муки таке стенання вирвали б, як це!* (Забіла, Поезії, 1963, 37).

СТЕНАТИ¹, аю, аєш, недок. Жалібно стогнати; плачучи, кричати, стогнати. *Давид стенає та ридає, Багряну ризу роздирає І силе попів на голову* (Шевч., II, 1963, 93).

СТЕНАТИ² і **СТИНАТИ**, аю, аєш, недок., **СТЕНУТИ** і **СТИНУТИ**, ну, нєш, док., перев. з ім. плечим а, рідко. Піднімати й опускати плечі при вираженні здивування, зневаги, вагання і т. ін. *Я бачив, як Ляський блимав ніяково очима і стенав плечима* (Досв., Вибр., 1959, 109); — *Можна й відкласти [зйомку], — мнється режисер. Сергій стенає плечима: — Навіщо?* (Літ. Укр., 14.IV 1967, 2); *Ксеня стєнула плечима, нічого не розуміючи* (Гур., Життя..., 1954, 327).

СТЕНАТИСЯ, **СТИНАТИСЯ**, аюся, аєшся, недок., **СТЕНУТИСЯ**, **СТИНУТИСЯ**, нуся, нєшся, док. 1. Роблячи мимовільні судорожні рухи, тремтіти, трястися (від переляку, хвилювання і т. ін.); здригатися. *Холодний і безсторонній мозок звертає мою увагу на те, що тепер у тому порту повно кораблів. Але я й нині стенаюся весь, згадавши тодішню пустелю* (Ю. Янов., II, 1958, 17); — *Не плаче [Настя], а тільки стинається, наче судорога її хапає...* (М. Ол., Чуєш..., 1959, 8); *Пані Порицька стєнулась, швиденько сховала своє шитво поза собою і взяла якусь книжку з вікна* (Л. Укр., III, 1952, 745); *Похорон закінчувався. Коли застугоніла засиплювана землею труна, спина Ольги стєнулась від довгого стримуваного плачу* (Галан, Гори..., 1956, 12); // Прискорено битися від хвилювання, радості і т. ін. (про серце). *Коли вперше глянеш на це море жовтого листу, зразу аж серце стєнється: на мить помріється.. очам, що то повно скрізь весняного сонця* (Вас., Вибр., 1954, 20); // тільки док. Розгубитися, збентежитися, жахнутися перед ким-, чим-небудь. [М и р о с л а в (збуджений):] *Радуйся, княгине! Стєнувся ворог, кинувся назад. Їх без числа на полі битви гине, Розбитий буде живий супостат!* (Коч., П'єси, 1951, 105); *Армія, піддавшись загальному настрою, стєнулась і побігла, як вода через прорвану греблю* (Панч, II, 1956, 285).

2. Коливатися, хитатися. *Часами .. у сні наморщить [велет] густі брови, — тоді стинаються й шумлять гай,*

лси, діброви (Л. Укр., I, 1951, 459); Поле соняхів стри-
вожено має [махає] цупким листям, киває головами.
Стара тополя край шляху вся стенається од раптового
вітру, що б'є по її верхів'ю (Ю. Янов., I, 1958, 595);
Верби стоять — не стеноються. Проз їх віти де-не-де
визирають далекі зорі (Вас., I, 1959, 131).

3. тільки док. Різким рухом кинутися, рушити куди-
небудь. Стенулась [дівчина] од його бігти, сама себе
не пам'ятаючи. Він не пустив (Вовчок, I, 1955, 152);
Розлігся постріл. Знов і знов. Снігами довгий гук пішов,..
Стенувся й зашпортнувся кінь (Бажан, Роки, 1957,
236).

СТЕНД, а, ч. 1. Щит, на якому виставляються для
огляду які-небудь експонати, вивішуються діаграми,
газети і т. ін. Крокують героїчні робітники столиці,
високо здіймаючи красномовні стенди з показниками сво-
їх виробничих перемог (Гончар, Зустрічі.., 1950, 54);
В штабі — стенд І карта, завітчана вся прапорами
(Нех., Хто сіє вітер, 1959, 302); Виставку відкрито.
Біля кожного книжкового стенда — великі групи від-
відувачів (Літ. Укр., 10.X 1967, 3).

2. Спеціально обладнане місце, установка для скла-
дання й випробовування машин, апаратів, приладів.
Минула зима й весна, настало літо, нарешті перша
ракета стала на іспитовий стенд злітного поля (Соб-
ко, Срібний корабель, 1961, 247); Потужний кран пі-
діймає залізобетонну ферму. Коли конструкція лягає
на дослідний стенд, починається її випробування на
міцність (Веч. Київ, 30.XII 1966, 2).

3. Спеціально обладнане місце для спортивних і
учбових стрільб дробом по рухомих мішенях. Прохо-
дячи повз стенд учбової стрільби товариства мислив-
ців і рибалок, Василь помітив крізь відчинені двері зна-
йому постать й увійшов (Томч., Готель.., 1960, 272);
Для того, щоб навчитися стріляти, по великих містах
нашої Батьківщини побудовано стенди — місця, де
мисливці й просто собі стрільці-спортсмени тренують-
ся в стрільбі і де провадяться стрілецькі змагання
(Вишня, II, 1956, 208).

СТЕНДОВИЙ, а, е. Який здійснюється на стенді або
розташований на ньому. На стендовій експозиції пока-
зано зростання посівних площ та енергоозброєність сіль-
ського господарства (Наука.., 9, 1959, 17); Справжнє
свято для колективу, коли чергова турбіна, витримав-
ши стендові випробування, одержує путівку на елект-
ростанцію (Роб. газ., 12.III 1965, 2); Вчора на стенді
«Авангарду» пролунали останні постріли учасників
міжнародного матчу із стендової стрільби (Веч. Київ,
10.VII 1961, 3).

СТЕНДОВИК, а, ч. 1. Робітник на стенді (у 2 знач.).
Монтер-стендовик.

2. Спортсмен, який займається стендовою стрільбою.
Приз матчу дружби вручено українським стендовиком.
На друге місце вийшли стрільці Чехословаччини (Веч.
Київ, 10.VII 1961, 3).

СТЕНОГРАМА, и, ж. Дослівний запис усної мови
способом стенографії, а також розшифрований текст
такого запису. Правління Спілки письменників, за
порадою Горького, видало повний стенографічний звіт
роботи Першого з'їзду. Стенограма, як дзеркало істо-
рії, висвітлює цю величну подію! (Літ. Укр., 3.IX 1974, 2).

СТЕНОГРАМНИЙ, а, е. Прикм. до стенограма. Сте-
нограмний матеріал.

СТЕНОГРАФ, а, ч. Те саме, що стенографіст. Скіль-
ки людина здатна записати слів за хвилину? 30—40?
У стенографів швидкість запису значно більша, але і
їх можливості обмежені (Рад. Укр., 13.VI 1971, 4).

СТЕНОГРАФІСТ, а, ч. Фахівець, який записує усну
мову способом стенографії. Знаменитий Цицерон мав

особистого стенографіста на ім'я Тірон, без якого він
не виголошував жодної промови (Веч. Київ, 13.III 1967,
4).

СТЕНОГРАФІСТКА, и, ж. Жін. до стенографіст.
Не було стенографістки, і через те записати все дослів-
но не пощастило (Донч., VI, 1957, 76); Його помічники
і стенографістки мали безборонний доступ у всі відділи
головного штабу (Рибак, Час.., 1960, 59).

СТЕНОГРАФІЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до стенографія.
Вона старанно вивчала скоропис і робила записи стено-
графічними знаками (Донч., V, 1957, 228); Знаючи, як
багато літераторові треба занотовувати, ми поринали
в таємниці поширеної у нас стенографічної системи
Миколи Миколайовича Соколова (Літ. Укр., 31.X 1969, 4).

2. Зробл. способом стенографії; // перен. Який най-
точніше відображає що-небудь. Вона вимагала від мене
мало не стенографічного звіту (Трубл., Глиб. шлях,
1948, 206).

СТЕНОГРАФІЧНО. Присл. до стенографічний. До
мене якось підійшов Віктор Шкловський, — я постара-
юсь передати стенографічно, що він сказав (Довж.,
III, 1960, 197).

СТЕНОГРАФІЯ, і, ж. Швидкий дослівний запис ус-
ної мови за допомогою системи спеціальних умовних
знаків. Значно прискорює процес писання стенографія.
Але її хитромудрі закорюки [карлючки] починають
служити нам після тривалого навчання і довгих років
практики (Знання.., 2, 1966, 25).

СТЕНОГРАФУВАННЯ, я, с. Дія за знач. стеногра-
фувати.

СТЕНОГРАФУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і без
додатка. Робити запис усної мови способом стеногра-
фії. Сидить [Аглая-Феліцітас], слідить за словами
професора, стенографує іноді (Коб., За ситуаціями,
1914, 23); Альберт Сю шпарко стенографував усе до
свого блокнота (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 348);
— Я колись навчився стенографувати і застенографу-
вав з доповіді Олександри Трохимівни все (Коп., Земля..,
1957, 226); — Ніч-зоря... Як це мило сказано! — за-
хоплено вигукнула ад'ютантка, стенографуючи пиш-
ну генеральську фразу, що незабаром стане крилатою у
врангелівських військах (Гончар, II, 1959, 274); // пе-
рен. Буквально, точно передавати, відображати що-
небудь.

СТЕНОГРАФУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до
стенографувати. Першими ораторами, промови яких
стенографувалися, були вчені мужі стародавньої Алек-
сандрії (Веч. Київ, 13.III 1967, 4).

СТЕНОЗ, у, ч., мед. Звуження якого-небудь труб-
частого органа або отвору в порожнинному органі,
яке утруднює їх функціонування. З його [кардіографа]
допомогою можна визначити ступінь мітрального сте-
нозу, виявити тромб у лівому передсерді й досліджувати
ексудативний перикардит (Наука.., 11, 1967, 33).

СТЕНОЗНИЙ, а, е, мед. Стос. до стенозу, пов'яза-
ний з ним.

СТЕНОКАРДИЧНИЙ, а, е, мед. Стос. до стенокар-
дії, пов'язаний з нею. Інфаркт виникає при тривалих
стенокардичних болях, але поступове переродження
серцевого м'яза може розвиватися майже не відчутно
(Хлібороб Укр., 9, 1971, 41).

СТЕНОКАРДІЯ, і, ж. Серцева хвороба, яка виявляє-
ться в нападах різкого стискаючого болю за грудиною;
грудна жаба. З виникненням змін у судинах, які жив-
лять серцевий м'яз, можуть з'являтися.. болі в ділянці
серця, які свідчать про розвиток стенокардії — грудної
жаби (Наука.., 1, 1964, 55).

СТЕНОТИПІСТ, а, ч., спец. Фахівець із стенотипії.
СТЕНОТИПІСТКА, и, ж., спец. Жін. до стенотипіст.

СТЕНОТИПІЧНИЙ, а, е, спец. Стос. до стенотипії.
СТЕНОТИПІЯ, і, ж., спец. Запис усної мови на стенографічній машинці.

СТЕНУТИ див. *стенати*².

СТЕНУТИСЯ див. *стенатися*.

СТЕНЬГА, и, ж., мор. Верхня частина щогли, яка є її продовженням вище вантів. Дуже високо, обнявши обмерзлу стеньгу однією рукою і увесь подавшись уперед, вдивляється в туман Федот Разгуляев (Довж., Зач. Десна, 1957, 413).

СТЕНЬГОВИЙ, а, е, мор. Розміщений на стеньзі. Підняти стеньгові прапори.

СТЕП, у, ч. Великий безлісий, вкритий трав'янистою рослинністю, рівнинний простір у зоні сухого клімату. Летим. Дивлюся, аж світає, Край неба палає, Соловейко в темнім гаї Сонце зустрічає [зустрічає]. Тихесенько вітер віє, Степи, лани мріють (Шевч., I, 1963, 238); Потягло на захід військо, І пішов степами гук!.. (Фр., XIII, 1954, 368); Подорожні, зупинившись серед степу, розклали вогонь, ставили на нього казанок і варили собі куліш (Довж., I, 1958, 226); Прийде час, і в степах України, під гарматний розпечений рик, знайде ворог собі домовину, як у той вісімнадцятий рік (Сос., II, 1958, 179).

СТЕПЕНЕВИЙ, а, е, мат. Прикм. до *степінь*.

СТЕПІНЬ, пеня, ч., мат. Добуток декількох однакових співмножників. Степінь числа дорівнюватиме 1 тоді і тільки тоді, коли або основа дорівнює 1, а показник — будь-яке число, або коли показник степеня дорівнює 0, за умови, що основа не дорівнює 0 (Наука., 12, 1971, 51).

СТЕПЛИТИСЯ, *стєнлється*, *дєк.*, розм. Те саме, що *стєпліти*. — Нині в горах багато сонця. Вода степлилась (Чорн., Пісні..., 1958, 93).

СТЕПЛІЛИЙ, а, е, розм. Дієпр. акт. мин. ч. до *стєпліти*. Розсівшись на траві, хлопці заходилися обідати. Пожадливо їли житній чорний ніздрюватий хліб, що пахнув вітром і хмелем, пили степліле молоко (Тют., Вир, 1964, 244).

СТЕПЛІТИ, *іє*, *дєк.*, розм. Стати теплим, теплішим. [М и х а й л о:] Губами тільки доторкнулась — і степліла горілка. Ну й дівчина! (К.-Карий, I, 1960, 204); Він усіх мав напоїти, піклуватися про те, щоб вода не степліла та не тхнула бочкою (Гуц., Скупана., 1965, 132).

СТЕПНИЙ, а, е, розм. Те саме, що *здібний*. — Старша дочка ваша і гарна, й здатна, й добра, і до всього степна (Н.-Лев., I, 1956, 134).

СТЕПНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що *стєповий*. А навколо багать — Куховарки-подруги, І вони гомонять Про степні лісоструги (Криж., Срібне весілля, 1957, 307).

СТЕПНЯК, а, ч., рідко. 1. Те саме, що *стєповік* 1, 2. Заснув Кирило Тугокопиль. Але й увісні господарчо-земельні справи не кидали крилатого степняка (Ковінька, Кутя., 1960, 115).

2. Рослина, яка росте тільки в степовій зоні. Жостір, а нерідко терен і шипшину можна побачити і в лісі. А от мигдаль, або бобчук, та карагана, яку ще називають дерезою, — це типові степняки (По заповідних місцях..., 1960, 15).

3. Степовий вітер. Б'є супрутній степняк навідліг, цілячись промерзлим пилом в обличчя (Рад. Укр., 19.III 1963, 3).

СТЕПНЯЧКА, и, ж., рідко. 1. Жін. до *стєпняк* 1. Вже на самім кінці [череди] дуже поважно, але не поспішаючи, йшли корови: золотаві сименталки... степнячки... (Крот., Сини., 1948, 75).

2. Сорт озимої пшениці.

СТЕПОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до *стєп*. Сонце вже заходило, і надворі стояла важка і суха духота, яка буває в степових місцях (Н.-Лев., VI, 1966, 89); Страшенна монгольська орда з далекої степової Азії налетіла на нашу країну (Фр., VI, 1951, 57); Сніжною рівниною мчать артилеристи.. Мигтять сніжні ліси, степові простори України (Довж., I, 1958, 57); Степові перейшовши далі, я у місто прибув ясне (Гонч., Вибр., 1959, 45); Летіли вдовині думи в далекий той край степовий, куди незабаром подадуться її діти в бурлацькій ватазі (Гончар, I, 1959, 9); // Який міститься, розташований у степу. Степова, не дуже велика, річка крутилася туди й сюди серед рівної площини (Гр., I, 1963, 402); Коваль із своїми двома помічниками напоїли коней із степової криниці (Ю. Янов., II, 1958, 225); Степова дорога, вкочена колесами, вела на Білогір'я (Цюпа, Краєни, 1971, 76); Він з особливою увагою розглядав маленьку степову станцію (Панч, Синів., 1959, 3); // Який живе, водиться або росте в степу. Сонце на небі ясне й блискуче, пахне квітками, пахне зіллям і травою, степові пташки щебечуть... (Вовчок, VI, 1956, 247); Червоніють здорові плями з степового горошку (Н.-Лев., III, 1956, 314); Комісар привітно посміхався, ідучи пероном у гурті людей, що його зустрічали. Років йому було за п'ятдесят, ніс довгий, хитрі очі степового татарина (Ю. Янов., II, 1958, 97); Гієнові собаки — справжні степові звірі, що ведуть бродячий спосіб життя (Посібник з зоогеогр., 1956, 58); Тепле повітря навкруги було наповне густими пахощами степових квітів (Гончар, III, 1959, 23); // Виведений в степу (про свійських тварин). Біля самих східців ганку спокійно ремігали степові косокі воли діда Дуная (Стельмах, I, 1962, 150); Далеко в кутку двору стояли шестеро степових гусарських коней (Ле, Наяивайко, 1957, 34); У молочному скотарстві України найстарішою породою є червона степова худоба (Наука., 7, 1958, 33); // Який буває в степу, характерний для степу. Табір ще спить. Степова тиша жадливо підхоплює всі звуки... (Коцюб., I, 1955, 179); Світило сонце, помалу продував запашний степовий вітерець (Вас., II, 1959, 44); Пуликові забило дух. Він хапнув свіже степове повітря — раз, іще... (Головко, I, 1957, 100); Завод лежав по той бік залізниці. Звідси видно його низькі й довгі корпуси, почорнілі від часу, степового пилу, диму й випарів (Шовк., Інженери, 1956, 5).

Степовий корабель — комбайн, що працює в полі, в степу. Шостий раз уже пропливав я на мостику степового корабля по золотому хлібному полю (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 29); Відчалоючи від степового корабля, вив газик, навантажений зерном (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 218).

2. Уживається як складова частина назв тварин і рослин. Степовий жайворонок; Степовий гірчак; Барвінок степовий; Степова ряба жорода свиней.

3. Власт. степовику (у 1 знач.). І в роботу і в дозвілля, на панських ланах і на своїх горьованих, натщесерце і попоївши, після голодної зими — дівчата співають і славлять весну... така вже степова вдача — в усіх світах співати, і навряд чи хто в світі так співає, як степовики (Ю. Янов., II, 1958, 183); Уже зажав старий грудьми голову сина, підім'яв її під себе — напирала стара степова сила на молоду, вимірюючи її витривалість (Тют., Вир, 1964, 235).

СТЕПОВИК, а, ч. 1. Людина, що народилася або постійно живе в степовій місцевості. Од берегів Самари йшли до Богдана дикуваті лугарі та степовики, злітались вольні сини вольного Ташлика, неначе вольні степові орли (Н.-Лев., VII, 1966, 233); Шофер — степовик з Херсонщини — був людиною невгамовної вдачі (Жур.,

Вечір., 1958, 266); Волею партії збуваються найзаповітніші мрії степовиків, мрії про подолання суховіїв і посухи (Рад. Укр., 22.III 1961, 3).

2. Тварина, що живе в степу або яку вивели в степу. Дев'ятнадцять скакунів вишикували в одну шеренгу.. Не до кінця приборкані степовики, вони ледве звикли до вузди й до сідла (Тулуб, В степу., 1964, 353).

3. Степовий вітер. Ось повіє, як завжди несподівано, холодний степовик, і враз побагряніють [покриються багрянцем] садки (Юхвід, Оля, 1959, 92); Під легким подихом степовика погойдувалось листя кукурудзи, відбиваючи останні промені вечірнього сонця (Хлібороб Укр., 10, 1963, 27).

СТЕПОВІЧКА, и, ж. Жін. до степовік 1, 2. Мабуть, і справді в цій смаглявій степовиці текла кров половецьких жінок, жив вільний дух степового роздолля (Цюпа, Крайни, 1971, 119).

СТЕПОК, пќа, ч. Зменш. до степ. Дуже далеко йому йти — аж у город: через садки, степком і через гребельки (Кв.-Осн., II, 1956, 325); Вийшли [хлопці] на степок — цілина за селом (Свидн., Люборацькі, 1955, 96).

СТЕРВО, а, с. 1. Труп тварини; падаль. Круки на стерво летять, а пани на людську біду (Укр. присл., 1963, 107); То цар велів скриньки повідчиняти, і глянь: у золотій лежало стерво, Гидке, вонюче, так що мимоволі Усякий аж ухопився за ніс (Фр., XI, 1952, 89); Інколи їх [коней] були довбнями по черепу — і різали на шкуру, бо м'яса на кінських кістках вже не було. А більше чекали, щоб кінь унає сам — із стерва легше дерти шкуру (Смолич, Реве та стогне., 1960, 712).

2. розм. Підла, негідна людина; мерзотник. — Краще вмерти героєм, аніж стервом жити, зрадивши вітчизну (Ле, Мої листи, 1945, 137); // Уживається як лайливе слово. — А мій [син], стерво, не схотів учитися, — жалем зітхнув Гордій (Тют., Вир, 1964, 234); — Забила мені баки [дочка шевця] — далі нікуди. Та й оженила таки ж на собі, стерво (Збан., Єдина, 1959, 139).

СТЕРВОЇДНІ, них, мн., зоол. Тварини, що живляться трупами, падаллю.

СТЕРВ'ЯТИНА, и, ж., розм. М'ясо здохлої тварини; падаль.

СТЕРВ'ЯТНИК, а, ч. 1. Хижий птах родини яструбових, який живиться перев. трупами, падаллю. Зверху над бескидами в повітрі поважно коливають [коливаються], клекочучи, орли-стерв'ятники, зірко слідкуючи, хто впаде мертвий, хто з них буде їм поживою... (Досв., Гюлле, 1961, 150); На відміну від більшості інших хижих птахів, стерв'ятник звичайно живиться не живою здобиччю, а різним падлом і покидьками (Посібник з зоогеогр., 1956, 117); Пернаті хижаки каменем впали на поранену і жадібно стали рвати її тіло. Тур-самець прибіг на допомогу своїй подрузі. Збив одного стерв'ятника своїми міцними рогами (Веч. Київ, 29.I 1968, 4); // перев. мн., перен., лайл. Літаки, льотчики, що здійснюють розбійницькі нальоти на мирну країну. Київ одним з перших радянських міст зазнав бомбардувань фашистських стерв'ятників (Ком. Укр., 10, 1969, 25); Ми добре пам'ятаємо ці дні — перші вибухи авіабомб, стерв'ятників з чорними хрестами, загопи МППО, окопи і барикади на вулицях міста (Вітч., 11, 1963, 197); Вона на бойовім посту — вона не дає фашистському стерв'ятникові зруйнувати її город і її інститут (Вишня, I, 1956, 313).

2. перев. мн., перен., лайл. Жорстокі, здатні вбивати, проливати кров люди. Стерв'ятники англо-французького імперіалізму, які нажилися на грабуванні колоній і на бойні народів, протягли війну ось уже скоро на

цілий рік після Бреста.. (Ленін, 37, 1973, 51); Царські стерв'ятники.. заборонили народні маніфестації на могилі Шевченка (Слово про Кобзаря, 1961, 165).

СТЕРЕБИТИ, блю́, біш; мн. стереблять; док., перех. 1. Очистити від шкаралупи, лушпайки, лузги і т. ін.

2. перен., розм. З'їсти все; знищити. І курку, і печеню, І кавалок кишки, Все, що було у торбині, Стеребив [Іван] до кришки (Рудан., Тв., 1956, 122).

СТЕРЕБИТИСЯ, блю́ся, бішся; мн. стеребляться; док., розм. Вилізти, вибратися куди-небудь, на щось. Всі стояли, очей не одводили [від Оксани]. Стеребившись на ослін, дивився через голови бурсаків служник Яківець (Вас., I, 1959, 246); На ліжко Саїдове стеребилася [Тамара] й товкла кулачком подушку, щоб зробити її, як це робить Марія, пухкою й надutoю (Ле, Міжгір'я, 1953, 484); — Чого це ви туди стеребились, дідусю? — спитала панна Подолянка. — Та ось, бач... — і старий, сідаючи на гілку, показав дівчатам патишки, котрі він зрізував на клені й ховав у торбу (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 483).

СТЕРЕБКАТИСЯ, аюся, аєшся, док., розм. Те саме, що стеребітися.

СТЕРЕГТИ, ежу́, ежеш, недок., перех. 1. Охороняти від небезпеки кого-, що-небудь; слідкувати за схоронністю, цілістю чого-небудь. Вона серед ночі встає, І стереже [дитяточко] добро своє, І дожидає того світу, Щоб знов на його надивитись, Наговоритись (Шевч., II, 1963, 217); Підпара знов ходить, стереже клуні, суворий, безстрашний, готовий оборонити своє не рушницею тільки, а й зубами (Кочуб., II, 1955, 68); Всі троє перейшли міст і опинилися в таборі Томші, який мав зі своїми волохами стерегти моста (Мак., Вибр., 1956, 558); Наша Армія Червона стереже свого кордона (Тяч., I, 1957, 167); Аеродром пильно стерегли від нашої розвідки німецькі винищувачі (Хор., Незакінч. політ, 1960, 9); *Образно. Вони [гори] так спокійно стоять, Бо їх стереже колонада сумних кипарисів, Поважних, високих... (Л. Укр., I, 1951, 150); Мовчазні дуби похмуро стережуть на.. узліссі якусь урочисту тайну (Донч., Секрет, 1947, 37); // Пильнувати за ким-небудь, не даючи утекти, піти і т. ін. [К л ю ч а р:] Гей, вартові, сюди! ..Розкуйте трохи сього добродія, та не зовсім. І стережіть, щоб він не втік з дороги (Л. Укр., II, 1951, 503); Замикав було [пані] удень її, стереже, а ввечері тільки пустила, — вона й зникне до ночі (Вовчок, I, 1955, 268); Пігловський.. сам замкнув колодку, поторгав її, а ключа віддав Матвієві Боцюну. — Стережи крамольника. Іч, яке старе м'ясо, а й воно хотіло вбити пана! (Стельмах, I, 1962, 432); // Не давати тривожити когось, порушувати що-небудь; оберігати від чогось. Дорогі земляки! Через снігом завіяні гори хай це слово летить, з вами поруч іде у бoю, з вами в лаві лежить, закладав в патронник патрони, йде у полі глухим і ваш сон стереже у гаю (Сос., II, 1958, 219); Баби, вжалені цікавістю, цілими годинами стовбичили біля колодязів, домірковуючись, чого це Інокентій так суворо стереже свою жінку від чужого ока (Тют., Вир, 1964, 74); // Стояти на варті біля кого-, чого-небудь; охороняти когось, щось. Де ж була? Де ти [мати] сховалась? Чом на його, На кесаря свого святого, Не кинулась? Бо стерегли, Кругом в три лави оступили Зевеса ліктори. За ним, Твоїм Юпітером святим, Залізну браму зачинили (Шевч., II, 1963, 292); [Л а в р о:] Діду Касяне! Вам бойовий наказ: беріть свою стукачку, та беріть дробовика, зараз рушайте до млина і стережіть.. А на ніч Яків, Микитко й Муна підуть на підмогу (М. Куліш, П'єси, 1960, 89).

◇ Пáче óка стереґті див. óко¹.

2. Уважно стежити, слідкувати, наглядати за ким-, чим-небудь. Нам з Катрею було життя вільне, бо батьку ніколи було нас стереґти — чи робимо ми, гуляємо (Вовчок, I, 1955, 186); З сільради гукнули імення якесь йому, Гнида позвав голосно. І знов на юрбу пильно з-під нахмурених брів: стереже, ловить кожне слово, кожен рух (Головко, II, 1957, 159); Як пронизав його вперше допитливим поглядом старий Варчук, кладучи ціну новому пастушкові, так і почали його вже стереґти чужі очі, мов пси (Стельмах, II, 1962, 34); *Образно. [Василь:] Якась зла доля мене стереже, над моєю головою носить з самого малу і от до сього часу (Мирний, V, 1955, 107).

3. Вичікувати появи кого-небудь, чатувати на когось; підстерігати. Пан перебіг прихожу, де спав осавула, і побоявся бігти надвір: в його була думка, що коло дверей засіли на варті і стережуть його другі бурлаки (Н.-Лев., II, 1956, 202); — Стереґли [хлопці] панів на битім шляху серед ночі, платили панам за кривду людську (Кучер, Повісті., 1949, 11); *Образно. Не бачили вони, що наокоури їх діється, і в голову собі не клали, яке лихо стереже (Стор., I, 1957, 368).

СТЕРЕґТІСЯ, ежуся, ежешся, недок. 1. кого, чого, з інфін., без додатка, також із спол. я к, щ о б, ч и. Бути обережним, пильним, оберігаючи себе від кого-, чого-небудь; остерігатися, боятися когось, чогось. З добрим дружись, а лихих стережись (Укр. присл., 1955, 141); Стережітесь, дівчаточка, Сміяйтесь з нерівні, Щоб не було і вам того, Що тій титарівні! (Шевч., II, 1963, 100); — Чи ти ж знави Мелашині норози? Стережися, сину, щоб не взяв такої [дружини], як Карпо (Н.-Лев., II, 1956, 315); Марусяк із власного досвіду знав, що в горах сто раз ліпше тікати, як гнатися. Навпаки, треба от було самому стереґтися, як би не оббіг та не підліз з другого боку Мочернак. І опришок, вискочивши на самий вершок, стежив (Хотк., II, 1966, 286); Батькова розмова йому до вподоби, проте він стережеться, чи не жартує батько (Вас., I, 1959, 207); — Хозар і печенігів ми мусимо стереґтись, мусимо боротись із ними, щоб жити... (Скл., Святослав, 1959, 47); Білка не боїться холоду. Стрибав собі по гілках та стережеться своїх ворогів (Коп., Як вони., 1948, 84); — Це смілива операція за Дніпром, вона може мати успіх, але генералові Бабієву треба добре стереґтися різних несподіванок, — мовив він крізь зуби (Ю. Янов., II, 1958, 231); — І нащо тільки той Левко до лісу поїхав? Зовсім не стережеться (Стельмах, I, 1962, 605); // у знач. виг. Уживається як попередження про небезпеку. Він не бачить, що за ним басують коні, не чує, як кричать: «Стережись!» (Коцюб., I, 1955, 135).

◇ Стереґтіся як вогню див. вогонь.

2. Дбати про своє здоров'я, не доводити себе до хвороби, дбайливо уберігатися від неї; береґтись. Я здорова і стережусь (Л. Укр., V, 1956, 423); Коли б хоч не слабувати.. Вже й стережуся, а проте чогось нездужається (Коцюб., III, 1956, 170).

3. Пас. до стереґті.

СТЕРЕЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до стереґті. Вона, бідна невільниця, замкнена в тісних межах свого подвір'я, в заграбованій, пильно стереженій.. жіночій половині — все ж таки мала очі й дивилась туди, вниз, на білі оселі серед розкішних гаїв (Коцюб., I, 1955, 287); Чоловік шкандибав в останнім ряді, напівоглушений страхом і болем — до того стережений зі всіх боків; про утечу нічого було й думати (Коб., III, 1956, 445); // стерéжено, безос. присудк. сл. Хоч неприятель ніякий не грозив таборові, то все-таки його

стережено чуйно — таке вже було воєнне правило монголів (Фр., VI, 1951, 66).

СТЕРЕО... Перша частина складних слів, що відповідає слову стереоскопічний, напр.: стереозйбм-ка, стереознімання, стереокартбграф, стереофільм і т. ін. та стереофонічний, напр.: стереогрампластинка, стереомагнітофон, стереорадіобла і т. ін.

СТЕРЕОБАТ, а, ч. У давньогрецькій архітектурі — підвалина, цоколь храму, колонади (звичайно східцеві).

СТЕРЕОГРАФІЧНИЙ, а, е, мат. Стос. до стереографії.

СТЕРЕОГРАФІЯ, і, ж., мат. Перспективне зображення геометричних тіл на площині.

СТЕРЕОЗВУК, у, ч. Звучання, відтворене способом стереофонії.

СТЕРЕОІЗОМЕР, а, ч., спец. Хімічна сполука, яка відрізняється від однакових з нею за складом сполук іншим просторовим розташуванням атомів.

СТЕРЕОІЗОМЕРІЯ, і, ж., спец. Різниця у властивостях деяких хімічних сполук однакового складу, обумовлена різним просторовим розташуванням їх атомів.

СТЕРЕОКІНО, невідм., с. Вид кінематографії, при якому виникає враження об'ємності спостережуваних на екрані об'єктів. Кому доводилось дивитися стереокіно, той запам'ятає ефект об'ємності, який досягається завдяки проекції на екран зразу двох кадрів з одного проектора, так званої стереопари (Знання., 3, 1966, 21).

СТЕРЕОМЕТРИЧНИЙ, а, е, мат. Стос. до стереометрії.

СТЕРЕОМЕТРІЯ, і, ж. Розділ елементарної геометрії, що вивчає властивості просторових фігур. Геометрія поділяється на дві частини: планіметрію і стереометрію (Геом., I, 1956, 7).

СТЕРЕОПАРА, и, ж., спец. Сукупність двох зображень одного й того ж об'єкта, одержаних з двох різних точок зору (одне для лівого, друге для правого ока) і з'єднаних при їх розгляді за допомогою спеціальних пристроїв в одне об'ємне, просторове зображення. Досягається [ефект об'ємності] завдяки проекції на екран зразу двох кадрів з одного проектора, так званої стереопари (Знання., 3, 1966, 21).

СТЕРЕОСКОП, а, ч. Оптичний прилад для розглядання двох плоских зображень об'єкта, одержаних з двох точок зору, з їх об'ємним сприйманням. Стереоскопічний ефект можна також мати, якщо замість об'єкта розглядати в стереоскопі його дві фотографії, зняті з двох точок фотографування (Довідник фот., 1959, 99).

СТЕРЕОСКОПІЧНИЙ, а, е. 1. Об'ємний, просторовий, рельєфний (про зображення об'єктів). Не так давно японські фірми придбали у Федеративній Республіці Німеччини і Швейцарії обладнання для друкування кольорових стереоскопічних зображень (Наука., 4, 1971, 47); Наші фільми стали звуковими і кольоровими, стереоскопічними і широкоекранними (Мист., 6, 1967, 28).

△ Стереоскопічний ефект — таке сприйняття предметів, при якому вони здаються об'ємними. Стереоскопічний ефект можна мати, якщо замість об'єкта розглядати в стереоскопі його дві фотографії, зняті з двох точок фотографування (Довідник фот., 1959, 99); Стереоскопічний зір — здатність зору сприймати відносне розташування тіл у просторі, оцінювати віддалі їх від ока і розміри їх.

2. Стос. до одержання й демонстрації об'ємних, просторових, рельєфних зображень. Наступним етапом розвитку телез'язку буде запровадження у народне господарство стереоскопічного .. телебачення (Наука., 3, 1962, 37).

СТЕРЕОСКОПІЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. стереоскопічний 1. *Світло, що падає зверху на натовп, надає кадрові стереоскопічності, перспективи* (Укр. кіномист., II, 1959, 177).

СТЕРЕОСКОПІЯ, і, ж. Одержання об'ємних, просторових, рельєфних зображень предметів способом стереоскопічної кіно- або фотозйомки.

СТЕРЕОТИП, у, ч. 1. друк. Пластина, плита із металу, гуми або пластмаси з точним відтворенням друкарського набору, що дає можливість водночас друкувати на кількох машинах, в різних місцях і т. ін. З гарту — сплаву свинцю, олова і сурми — роблять також кліше, виготовляють стереотипи (Наука., 7, 1955, 35); *На місці старого одноповерхового будинку школярі знайшли стереотип титульного аркуша брошури В. І. Леніна «До сільської бідноти», яка була видана у Женеві 1903 року* (Веч. Київ, 14.XI 1967, 4).

2. *перев. із сл. динамічний, мед.* Синтезуюча діяльність головного мозку людини й вищих тварин, яка полягає в об'єднанні в єдину складну динамічну систему умовних рефлексів, що виробляються в результаті неодноразового повторення певних подразників через сталі проміжки часу. *Будь-які впливи, що стосуються подразнювального або гальмівного процесу, можуть спричинитись до порушення визначеного характеру працездатності, до порушення виробленого стереотипу* (Фізіол. ж., VII, 1, 1961, 20); *Певна послідовність подразнень приводить до формування в корі головного мозку так званого динамічного стереотипу* (Наука., 10, 1956, 15).

3. *перен.* Те, що часто повторюється, стало звичайним, загальноприйнятим і чого дотримуються, що наслідують у своїй діяльності. *У кожного письменника своя «технологія» творчості. Протягом життя склався стереотип* (Літ. Укр., 14.I 1969, 2).

СТЕРЕОТИПІЯ, і, ж., друк. Виготовлення стереотипів, а також спосіб друкування з них. *Старий спосіб розмноження газетних друкарських форм — стереотипія — поступово відімре* (Веч. Київ, 14.VIII 1971, 2); *Він сідав за книги і детально вивчав літографію, стереотипію, фотомеханічні методи репродукціонування — всі ті галузі поліграфії, які могли йому знадобитися в роботі* (Знання., 2, 1966, 28).

СТЕРЕОТИПНИЙ, а, е. 1. друк. Стос. до стереотипу (у 1, 2 знач.) і стереотипії. *Павло був трохи знайомий з друкарською справою.. І тепер одразу пригадав порядок розташування цехів: складальний, стереотипний і цинкографія* (Кучер, Голод, 1961, 68); *Твердий розпорядок дня, якого людина додержує тривалий час, приводить до вироблення так званої стереотипної діяльності центральної нервової системи* (Наука., 10, 1956, 15); // *Надрукований із стереотипу. Стереотипне видання «Кобзаря» Т. Шевченка.*

2. *перен.* Який дуже часто повторюється, став звичайним, загальноприйнятим; трафаретний, шаблонний. *Виключна була аудиторія, виключна панувала там інтимність і щирість у настрої, виключні, не стереотипні привітання, — живі, гарячі* (Вас., Незібр. тв., 1941, 203); *На стереотипні питання в'язнів він відповідав неохоче, дивився на всіх з недовірою* (Збан., Єдина, 1959, 100); *Капітан Берестовець навмисне думкою вживав цих грубуватих висловів із стереотипної фразеології молодих офіцерів* (Перв., Опов., 1970, 124).

СТЕРЕОТИПНИК, а, ч., друк. Фахівець з виготовлення стереотипів (у 1 знач.).

СТЕРЕОТИПНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. стереотипний. *Типовість мислення героя [твору] аж ніяк не говорить про його стереотипність* (Мист., 1, 1958, 6).

СТЕРЕОТИПНО. Присл. до стереотипний. *Прокурор .. не спитав навіть стереотипно, чи немає скарги у в'язня* (Козл., Ю. Крук, 1957, 503).

СТЕРЕОТИПУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док., перен., друк.* Виготовляти стереотип (у 1 знач.).

СТЕРЕОТИПУВАТИСЯ, ується, *недок., друк.* Пас. до стереотипувати.

СТЕРЕОТРУБА, і, ж. Артилерійський оптичний прилад із двох зорових труб, які дають стереоскопічне збільшене зображення об'єкта спостереження. *У стереотрубу Брянський добре бачив цю траншею, оплетену зсередини лозою. По ній він бив і бив з самого ранку* (Гончар, III, 1959, 52); *В стереотрубу Лажечников бачив яскраво освітлені сонцем зелені луки з копичками почорнілого сіна* (Перв., Дикий мед, 1963, 68).

СТЕРЕОФОНІЧНИЙ, а, е. Стос. до стереофонії, пов'язаний з її використанням. *Наші фільми стали звуковими і кольоровими, стереоскопічними і широкоекранними, стереофонічними, панорамними...* (Мист., 6, 1967, 28); *Стереофонічна передача звуку; Стереофонічна радіола; Стереофонічний магнітофон.*

СТЕРЕОФОНІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до стереофонічний. *Стереофонічність звуку.*

СТЕРЕОФОНІЯ, і, ж. Спосіб передавання й відтворення звуків, що дає можливість сприймати звуки як звучання їх просторово розміщених джерел; просторове відтворення звуків. *Двоканальною стереофонією користуються переважно для магнітного грамзапису, радіомовлення. Багатоканальна стереофонія застосовується .. у великоформатному кіно* (Знання., 9, 1973, 10).

СТЕРЕОФОТОГРАФІЧНИЙ, а, е. Стос. до стереофотографії.

СТЕРЕОФОТОГРАФІЯ, і, ж. Одержання двох фотографічних знімків, зроблених так, що при розгляданні їх в стереоскоп вони дають одне об'ємне зображення.

СТЕРЕОХІМІЧНИЙ, а, е. Стос. до стереохімії.

СТЕРЕОХІМІЯ, і, ж. Розділ хімії, який вивчає залежність сполук від просторової будови їх молекул.

СТЕРЖЕНЬ, жня, ч., *техн.* 1. Предмет подовженої, циліндричної або чотиригранної форми, а також деталь такої форми, яка є переважно осью або опорною частиною чого-небудь. *Невеликі отвори в тонкому листовому металі пробивають пробійниками (борідками). Пробійник являє собою сталевий стержень, робочий кінець якого заточений полого на конус* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 95); *Репер використовується для позначення висотних точок. Він виготовляється у вигляді металевого круглого загостреного стержня довжиною 150—250 мм і діаметром 20—30 мм* (Інж. геод., 1959, 201); *Токарний різець.. складається з двох частин: стержня (корпуса) та головки, або робочої частини* (Різальні інстр., 1959, 20).

2. Частина ливарної форми, яку використовують для утворення порожнини у виливку.

СТЕРЖНІВІЙ, а, е, **СТЕРЖНЬОВИЙ**, а, е, *техн.* 1. Прикм. до стержень. *Фасонні різці поділяють на три типи: стержневі, призматичні і дискові* (Різальні інстр., 1959, 62); // *Зі стержнем (стержнями). Стержньовий блискавковідвід [громовідвід] укріплюють високо над об'єктом, який він повинен захищати, щоб зона захисту була більшою, ніж самий об'єкт* (Наука., 9, 1962, 41); *Стержневий трансформатор.*

2. Стос. до виготовлення стержнів. *Виготовлення стержнів провадиться шляхом набивання стержневих ящиків стержневою сумішшю* (Слюс. справа, 1957, 26); *Ми перегортаємо паку листів, що їх надіслали дівчата із стержньового відділу до Агафії Василівни в санаторій, коли вона там лікувалася* (Вол., Самоцвіт, 1952, 88).

СТЕРЖНЬОВИЙ *див.* стержневий.

СТЕРИЛІЗАТОР, а, ч. 1. Апарат, пристрій для стерилізації (у 1 знач.). *Шприци, голки та інші інструменти кип'ятять у спеціальному стерилізаторі, який являє собою чотирикутну металеву коробку з кришкою* (Заг. догляд за хворими, 1957, 170); *З глибини операційної гукнула Віра Михайлівна. Господарство своє вона вже впорядкувала, на пальниках під стерилізаторами затрепетали сині вогники* (Шовк., Людина., 1962, 202).

2. Робітник харчової промисловості, спеціаліст із стерилізації. *Не відстають від фасувальниць дівчата з бригади стерилізаторів* (Роб. газ., 28.VII 1962, 1).

СТЕРИЛІЗАЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до стерилізації. *Велика стерилізаційна терапія... як і раніше, залишається ідеалом, на шляху до досягнення якого етіологічна терапія натрапляє на величезні труднощі* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 399).

СТЕРИЛІЗАЦІЯ, ї, ж. 1. Знищення мікроорганізмів кип'ятінням, нагріванням, дією хімічних речовин і т. ін. у певному середовищі або на предметі. *Неодмінною умовою тканинної терапії є також стерилізація тканинних матеріалів перед введенням їх в організм* (Мед. ж., 1, 1953, 7); *Ультразвукові коливання використовують і для стерилізації харчових продуктів* (Наука., 11, 1956, 21); *Сіяти у знезаражений ґрунт можна не раніше як через 4—5 днів після стерилізації формаліном* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 36); *При стерилізації молока нагріванням децю знижується його якість: частина вітамінів С руйнується і зсідуються важливі білки — альбумін і глобулін* (Хлібороб Укр., 4, 1966, 47).

2. біол. Позбавлення людини або тварини здатності до дітонародження хірургічним шляхом; штучне знепліднення. *Стерилізація комах, знепліднення комах — штучне пригнічення репродуктивної здатності комах* (Укр. с.-г. енци., III, 1972, 269).

СТЕРИЛІЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стерилізувати; // у знач. прикм. *При опіках другого і третього ступеня треба покласти пов'язку із знезараженого (стерилізованого) бинта і звернутися до лікаря* (Анат. і фізіол. люд., 1957, 136); *Були проведені дослідження із стерилізованим та нестерилізованим насінням рису* (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 4).

СТЕРИЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Піддавати стерилізації, здійснювати стерилізацію. *При вирощуванні огірків у теплицях доводиться вносити в ґрунт багато мінеральних добрив, часто замінити ґрунт або систематично стерилізувати його паром, хлорпікрином* (Колг. Укр., 1, 1958, 34); *Поверхню зерна пшениці перед пророщуванням стерилізували* (Мікр. ж., XVIII, 1, 1956, 8); *Опустивши в посудину з водою срібну річ, можна швидко і надовго стерилізувати воду* (Хлібороб Укр., 11, 1963, 47).

СТЕРИЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. і док. 1. Ставати стерильним, піддаватися стерилізації. *Капрон та ряд інших синтетичних волокон успішно застосовують у хірургії.. З них виготовляють штучні судини, які легко стерилізуються і добре зберігаються* (Наука і культура., 1972, 170); *Молоко під дією ультразвуку не тільки стерилізується, а і набирає нових цінних якостей* (Наука., 1, 1955, 12).

2. тільки недок. Пас. до стерилізувати.

СТЕРИЛЬНИЙ, а, е. 1. У якому або на якому шляхом стерилізації знищені мікроорганізми. *У рослин стерильних гібридів [кукурудзи] стебла вищі, листя довші і ширше, тому вони дають більш високий урожай силосної маси* (Колг. Укр., 3, 1961, 6); *Назустріч їм вийшла чергова сестра з стерильними халатами* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 187).

2. біол. Безплідний, не здатний мати потомство.

СТЕРИЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість і стан за знач. стерильний. *Медицина завжди зв'язана з уявленням про чистоту, стерильність* (Веч. Київ, 19.XI 1968, 3); *Недостача вітаміну А призводить до стерильності, яка спостерігалася в 78% осіменених [штучно запліднених] самок* (Свинар., 1956, 187).

СТЕРИНИ, ів, мн., спец. Органічні речовини, що містяться в організмі людини та більшості тварин і рослин у вільному стані або у вигляді складних ефірів з жирними кислотами. *Багато важливих для життя процесів пов'язано з жирами і жироподібними речовинами (фосфатидами, стеринами)* (Наука., 2, 1964, 30).

СТЕРЛІНГ, а, ч. Установлений законом стандарт проби англійських золотих і срібних монет.

Д Фунт стерлінгів — основна грошова одиниця в Англії, що дорівнює 20 шилінгам або 240 пенсам. *У 1941 році фашисти приступили до масового випуску майстерно підібраних англійських грошових знаків вартістю в 5, 10 і 20 фунтів стерлінгів* (Знання., 2, 1966, 28).

СТЕРЛЯДЬ, і, ж. Цінна промислова риба родини осетрових з м'ясом високої якості. *Заздро стало [людям], що в рибалки в кошику тріпається деколи жива осятрина або стерлядь.. Вони думають, що він її [рибу] уминає з борщем або з юшкою... А того й не бачать, що той осятер або тая стерлядь тільки й боронить його від голодної смерті!* (Мирний, I, 1954, 351); *У Київському морі з'явилося багато «новосельців».* Тут акліматизувалися волзька стерлядь, амурські коропи, товстолобики та ін. (Веч. Київ, 10.I 1966, 2); // М'ясо цієї риби як їжа. *Стерлядь можна приготувати цілою* (Технол. пригот. їжі, 1957, 37).

СТЕРЛЯЖИЙ, а, е. Прикм. до стерлядь. *Стерляжа ікра; // Пригот. із стерляді. Стерляжа юшка.*

СТЕРНИК, а, ч., заст. Рульовий. *Високий засмалений стерник в червоному фезі налягав на стерно* (Кочуб., I, 1955, 188); *Щогла з корми корабельної, впавши, По голові стерника зачепила і череп відразу Геть роздробила йому* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 221).

СТЕРНИНА, и, ж. 1. Нижня частина стебла злакової рослинки, яка залишається на полі після збирання.

2. діал. Стернище. *Сумний зойк журавлів неначе турботою наповнив нараз цілу спустілу площинь стернини* (Коб., III, 1956, 515).

СТЕРНИСТИЙ, а, е. Покритий стернею. *Стернистий лан.*

СТЕРНИСЬКО, а, с. Те саме, що стернище. *На стерниську голосило немовля. І тремтів над його голівкою неба голубий намет* (Літ. газ., 11.XII 1959, 3).

СТЕРНИТИ див. стернувати.

СТЕРНИЧА, чої, ж., рідко. Жін. до стерничий. *Є жінка, що її ми зовемо ніжно: Паша. Стернича трактора, законна гордість наша* (Рильський, III, 1961, 126).

СТЕРНИЧИЙ, чого, ч., рідко. Те саме, що стерновий 2. [Г е л е н:] *Я з правдою борюсь і сподіваюсь її подужати і керувати от як стерничий кораблем керує* (Л. Укр., II, 1951, 296); *Обережний і спритний стерничий може вивести човен на відкриті плеса й озера лиш по малопомітних протоках* (Наука., 8, 1967, 49); *Снасті тим часом усі спорядивши, на свій корабель ми Сіли, — вітер лише та стерничий його спрямували* (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 191).

СТЕРНИЩЕ, а, с. Поле, покрите стернею (у 2 знач.). *Три агрономи, три господарі йдуть стернищем недавно скошеної пшениці, поділяються думками* (Оров., Зел. повінь, 1961, 22); *У полях орали, і чорні клини*

виразно виднілися серед стерниць (Гуц., Скупана., 1965, 162); *На ниву вийшли трактори. За кілька днів зорали стернище* (Хлібороб Укр., 2, 1969, 26).

СТЕРНО, а, с. 1. Пристрій для керування рухом судна, автомобіля, трактора і т. ін.; кермо. [Ч а л и й:] Я керував стерном, до певної мети мій човен плив, а хвиля навісна стерно те вирвала із рук моїх і понесла на скелі гострі човен мій (К.-Карий, II, 1960, 271); Коли агрегат повернувся назад, Сагайдак сів за стерно (Добр., Тече річка., 1961, 181); Після спеціального навчання в середній школі Ярослав не сів за стерно автомашини, бо не добув шоферських прав (Вол., Місячне срібло, 1961, 194); Біля стерна сидів командир, маневруючи шаландою (Ю. Янов., II, 1958, 200); *Образно. І я один.. іду байдужно... Куди? пощо? Хіба не все одно Тому, хто з рук згубив своє стерно (Вороний, Вибр., 1959, 94).

2. *перев. у спол. із сл. у р я д, в л а д а, д е р ж а в а і т. ін., перен.* Орган управління, керівництва. Він вимагав, щоб я з своїми поглядами прийшов до стерна уряду й переконав.. шляхту зречтисся цього братовбивчого грабування (Стар., Облога., 1961, 88); Вона [Комуністична партія] — у кожному повороті Землі радянської стерна, Вона — у книзі і в роботі, В народнім диханні — вона (Рильський, III, 1961, 138).

СТЕРНОВИЙ, а, е. 1. У якому міститься стерно (у 1 знач.). Гриць вибіг з каюти на верхню палубу, зайшов у стернову рубку (Ткач, Гриць., 1955, 7).

2. *у знач. ім. стерновий, вбого, ч.* Той, хто здійснює управління судном. То був маленький рейнський буксир з високою білою трубою, з маленькою рубкою для стернового і маленькою каютою, де міг відпочити хтось з команди (Загреб., Європа 45, 1959, 3); За сигналом водолаза стерновий спрямовує судно то до лівого, то до правого берега (Рад. Укр., 21.XII 1960, 4); Гребці на човні виймали з кочетів весла, опустили кермо стерновий, усі вони вийшли на берег (Скл., Святослав, 1959, 619); В недовгі проміжки часу стали проноситись під мостом рухливі плоти — дараби, керовані передніми стерновими (Вол., Озеро., 1959, 25).

СТЕРНОВИЩЕ, а, с., рідко. Те саме, що стернище. Заграва розгоряється, піднімаючись вище і вище в небо. Тимкові добре видно голову коня і стерновище, по якому він іде (Тют., Вир, 1964, 354); Мчав її [Галю] Уралов тими просторами, де навіть земля світилася сонячним блиском стерновищ (Гончар, Тронка, 1963, 296).

СТЕРНУВАННЯ, я, с. Дія за знач. стернувати.

СТЕРНУВАТИ, ую, уєш і заст. **СТЕРНИТИ**, нб, нїш, недок. Керувати рухом судна, човна. Човен плив за водою. Марина стернувала. Весла лежали в човні (Сміл., Сад, 1952, 160); Андрій, стернуючи та слідкуючи за берегами й носом човна, думав про те саме (Трубл., I, 1955, 92).

СТЕРНЯ, і, ж. 1. Поле, на якому зібрані хлібні рослини й залишилися лише зрізані біля кореня їх стебла. Корови ситі на стерні лежать і ремигають (Фр., XI, 1952, 179); Весело розмовляючи, розмахуючи руками, хлопці йдуть стернею (Вас., III, 1960, 319); Обабіч тяглись вузькі смуги стерень, зарослих бур'янами (Вільде, Сестри., 1958, 529); Сніг лежав на ріллі й на стернях (Ю. Янов., I, 1958, 90); Коні, що паслися спочатку на стерні, перемандрували в улоговину (Тют., Вир, 1964, 289).

Злущувати (злущити) стерню див. злущувати.

2. Зрізані біля кореня стебла хлібних рослин, що стоять на пні. Стерня коле босі ноги, аж на плач збирається Хариті (Коцюб., I, 1955, 17); Праворуч розстилався і тягнувся на захід рівний степ, вкритий потемнілою стернею (Собко, Склея., 1961, 37); Стерня, що

залишається в полі, сприяє снігозатриманню (Хлібороб Укр., 7, 1967, 9); Він підходить до Василя і цілує її потріскану, стернею поколену, серпом порізану руку (Стельмах, I, 1962, 586).

3. *перен., розм.* Коротке й жорстке волосся на шкірі обличчя у чоловіків. Він підійшов до люстерка, вмазаного в стіні, і став роздивлятися на себе — без бороди. — Да! — сказав, водячи долонею по колючій стерні на підборідді (Головко, А. Гармаш, 1971, 300); Рудий їжакуватий чуб [Луцька] сьогодні старанно розчесаний, стерня на щоках поголена (Сенч., На Бат. горі, 1960, 51).

СТЕРНЯСТИЙ, а, е. Покритий стернею (у 2 знач.). Життя, — що стерняста нива: не пройдеши, ноги не вколовши (Мирний, I, 1949, 155).

СТЕРНЬОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до стерня 2. Стерньові залишки зменшують швидкість вітру, запобігають видуванню ґрунту (Хлібороб Укр., 7, 1969, 11).

2. Який здійснюють на стерні, який працює на стерні. Вівсяно-горохові суміші і кукурудза на зелений корм і силос ідуть у нас як стерньові посіви (Ком. Укр., 8, 1968, 40); Стерньові сівалки.

Стерньові попередники — сільськогосподарські культури, після збирання яких на полі залишається стерня (жито, пшениця і т. ін.). Найгірше росте пшениця після стерньових попередників, особливо якщо ці поля неудобрені (Хлібороб Укр., 5, 1965, 18).

СТЕРОЇДИ, ів, мн., спец. Група органічних речовин рослинного й тваринного походження, які відіграють важливу роль у життєдіяльності організму та часто використовуються як ліки.

СТЕРОЇДНИЙ, а, е, спец. Прикм. до стероїди. Одержані з кори надниркових залоз біологічно активні речовини за хімічною природою належать до стероїдних речовин (Фізіол. ж., 3, II, 1956, 31).

СТЕРОРИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стероризувати.

СТЕРОРИЗУВАТИ, ую, уєш, перех. Док. до тероризувати. Всіх приятелів Гриба й Печериці стероризували [Рижко Щербатий з старшиною] дико й зненацька (Козл., Мандрівники, 1946, 71); Хотіла [Галя] його стероризувати й зломити надвоє, як суху гілку (Вільде, Винен., 1959, 51).

СТЕРПІТИ, плю, пиш; мн. стерплять; док., перех. і без додатка, *перев. із запереч. н е.* 1. Утриматися, здержатися від яких-небудь слів, учинків і т. ін. — Терпіла я, та й не стерпіла, пішла в Тернівку сповідатися (Н.-Лев., III, 1956, 286); Де б він так іншим разом стерпів панотцеві? А тепер мусив. Годив, як малій дитині (Март., Тв., 1954, 223); — Та ти подивись, як високо я стрибаю! — не стерпіла і похвалилась дівчинка (Ів., Вел. очі, 1956, 19); Що не говорив Василь, як не пояснював — нічого не допомогло.. Не стерпіла Марія, сама пішла до поліцаїв, щоб розповісти все, як було насправді (Цюпа, Назустріч., 1958, 90).

2. Терпляче витримати якісь фізичні або моральні страждання, біль, несприятливі умови, щось неприємне, тяжке. Вона сього не стерпить, вона ані одної хвили не знесе, щоб нею так поневіряв той чоловік! (Фр., II, 1950, 77); Тричі владика Нептун виривав і в безмовному гніві Руки в повітря здіймав, та не стерпів великого жару (Зеров, Вибр., 1966, 319); Один солдат не стерпів маски. Спинився, судорожно зривав протигаз (Довж., I, 1958, 36); Антонович не міг стерпіти таких несправедливостей, і на цьому ґрунті між ним і Сагайдою не раз виникали гострі сутички (Гончар, III, 1959, 331); Недавно він повернувся з заслання, де втратив дружину — не стерпівши поневірянь, вона отруїлася (М. Ол., Леся, 1960, 157).

СТЕРПЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до стёрпти. *Землетрус! Я зрозумів одразу. Я стояв і дивився, стерплий увесь, як зрушилися стіни, немов живі, як вони загойдались над головою* (Коцюб., II, 1955, 404); *Юрко стояв увесь стерплий, дивився, аж поки не розтанула висока братова постать в білій заметілі* (Коз., Вибр., 1947, 54).

СТЕРПНИЙ, а, е. Який можна стерпіти, витерпіти; з яким можна миритися; прийнятний.

СТЕРПНУТИ і **СТЕРПТИ**, пну, пнеш, док. Втратити чутливість, здатність рухатися. *Вже дід і заморився: руки стерпли, спина заболіла* (Л. Янов., I, 1959, 341); *Аж забило [Катрі] дух з радощів. Але вся мов стерпла. Хоче ступити і не може, наче вгрузла в землю ногами* (Головко, II, 1957, 292); *Він схопив її за руку і так вп'явся своїми гарячими, твердими, як залізо, пальцями..., що рука її стерпла* (Тют., Вир, 1964, 387).

СТЕРПТИ див. стёрпнути.

СТЕРТИ див. стирати.

СТЕРТИЙ, **ЗІТЕРТИЙ**, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до стёрти, зітерти. *Лава була стерта й чиста* (Н.-Лев., II, 1956, 405); *Нерідко можна було бачити біля цього пам'ятника древньої архітектури і туристів, які.. намагались прочитати стертий дощами та людськими пальцями текст* (Вільде, Сестри., 1958, 516); *Се не Марічка була, а якийсь мокрий лантук, синя кривава маса, стерта річним камінням* (Коцюб., II, 1955, 332); *Нікого не дивувало, що в одного плуга до краю були стерті п'ятки* (Стельмах, II, 1962, 150); *Вона вже не зважала на зітерті до крові пальці. Нестерпний біль розходився по всьому тілу* (Хижняк, Тамара, 1959, 257); *Молодість давно вже зникла за калиновим мостом, з-за якого нема вороття, врода зникла, зітерта жорстокими жорнами часу* (Загреб., Шепіт, 1966, 391).

2. у знач. прикм. Пошкоджений, зруйнований тертям; який потоншав від частого довгого користування і т. ін. *Над самою криничкою, на кам'яній рівній стіні, було видно стерті сліди якогось напису слов'янськими буквами* (Н.-Лев., II, 1956, 125); *По стертих східцях рундука в розчинений костюм влилась людей німа ріка* (Гонч., Вибр., 1959, 313); *Давид.. витягає шматок стертого напильника й починає зосереджено кресати вогонь* (Стельмах, I, 1962, 127); // перен. Який втратив оригінальність, виразність, своєрідність; давно всім відомий. — *Загоряєш, Петя? — Шофер пропустив мимо уваги цей стертий вираз, відчинив гараж, обійшов навколо машини* (М. Ю. Тарн., Як на.. ниві, 1958, 140); *Коли поет притерпиться до слова стертого й невиразного, у нього й думка, і фантазія часом стають обважнілими, втрачають гостроту й рухомість* (Про багатство л-ри, 1959, 303).

СТЕРТИСЯ див. стиратися.

СТЕРЯНИЙ, а, е, розм. Який утратив самовладання, перебуває в стані несамовитості; розгублений, нестямний. *Весь час ходив [о. Василь] якийсь стеряний, винувато дивився на всіх, говорив несміло* (Хотк., II, 1966, 178); *Татарин видер немовля з рук стеряної матері і, широко розмахнувшись, розбив йому голову об ріг цегляної пічки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 140).

СТЕРЯТИ, яю, яєш, док., перех., розм. Втратити кого-, що-небудь. *Холодне серце в грудях, Мов воно всю кров стеряло* (Л. Укр., I, 1951, 154); *Старий [сторож] і досі не стеряв віри, що та слава знову вернеться, знову настане* (Мирний, IV, 1955, 15).

◇ **Стеряти розум**, рідко — те саме, що **Зійти з розуму** (див. східити). *Вона і йому на кисет шовкову хустку подарувала. Кирило, мов розум стеряв з радощів, ухопив ту хустку обома руками, притулив до вуст, поцілував* (Мирний, III, 1954, 364); *Люди наче розум*

стеряли. Від радощів, від щастя (Коп., Навколо полум'я, 1961, 34).

СТЕРЯТИСЯ, яюся, яєшся, док., розм. 1. Те саме, що **розгубитися**. *Оленха.. якось стерялася тут, в чужій обстанові, і не знала, що робити* (Хотк., II, 1966, 176); *Івась стерявся. Але він терпляче вислухав самовпевненого Корнія* (Досв., Вибр., 1959, 259); *Надійка зовсім стерялася і, потупившись, мовчки пішла до дверей* (Коз., Листи., 1967, 169).

2. Те саме, що **збожеволіти**. [Д е н и с:] *Іди перш до матері. Мати, сердешна, стерялася, як почула, що ти згорів...* (Кроп., IV, 1959, 53); [У с т и н:] *Як прийшла звістка, що помер Лавро, то й зовсім стерялася* (Ю. Янов., Драм. тв., 1946, 5).

◇ **Стерятися розумом**, рідко — те саме, що **Зійти з розуму** (див. східити). [П а л а ж к а:] *Одно розумію, що ти стерявся розумом* (К.-Карий, I, 1960, 334); [М о л и б о г а:] *Я сам бачив. Я був при тому, як він розумом стерявся* (Мик., I, 1957, 331); *Прокинувшись від жару та диму і усвідомивши, що його майно горить, Суліман стерявся розумом* (Вільде, III, 1968, 225).

3. рідко. Те саме, що **загубитися**. *Щебетне пташка раз чи другий голосенько — та й наче стеряється голосок у тому степовому.. роздоллі* (Вовчок, I, 1955, 332).

СТЕСАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стесати. *Хата була дуже просторна [простора], нова, світла. Щілини між закругленими, але стесаними плисківато червонуватими колодками були зашпаровані й замазані білою глиною* (Н.-Лев., II, 1956, 408); // у знач. прикм. *Десятки тисяч теслів, саперів, понтонерів, мостовиків не помічали ні скалок, ні подряпин, ні геть стесаної шкіри на своїх мозолястих руках і змучених спинах* (Довж., Зач. Десна, 1957, 305); *На його лиці виділялися широкий, лопаткою, ніс і круте стесане підборіддя* (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 28).

СТЕСАТИ див. стісувати.

СТЕТЕРІТИ, ію, ієш, док., розм. Дуже розгубитися, збентежитися від несподіванки, переляку і т. ін., втратити здатність мислити, рухатися і т. ін. *Раптом став [старший Гамалія] і дурнувато перекривив офіцера.. І тоді і люди, і німці, і поліцаї стетеріли* (Тют., Вир, 1964, 542); *Миня зробив страшні очі, кинув уперед руку з вистромленим, як револьвер, вказівним пальцем і сказав: — Пу! — Дем'ян стетерів* (Перв., Дикий мед, 1963, 139).

СТЕТОГРАФ, а, ч., мед. Апарат, що записує рух грудної порожнини під час дихання.

СТЕТОГРАФІЧНИЙ, а, е, мед. Стос. до стетографії. *Стетографічні дані.*

СТЕТОГРАФІЯ, ї, ж., мед. Запис руху грудної порожнини за допомогою стетографа.

СТЕТОСКОП, а, ч. Медичний інструмент у вигляді трубки для вислуховування серця і легенів. *За ним [членом управи] дріботів у золотих окулярах і з стетоскопом у боковій кишені земський лікар* (Панч, I, 1956, 67); *Комісія оглядала його недовго. Один миттю зазирнув у зуби, другий перевірів очі, третій уже вп'явся жовтим стетоскопом у ребра* (Збан., Сеспель, 1961, 203); // Спеціальний пристрій для виявлення побічних шумів, чистоти звуків у різних механізмах і т. ін. *Визначення причини з'явлення стуків [у двигуні] проводиться з допомогою стетоскопа і вимагає великого навичку* (Підручник шофера., 1960, 25); *Він приклав стетоскоп до стіни і вловив: «цок-цок-цок». Так, це міг бути годинниковий механізм* (Веч. Київ, 21.VIII 1974, 3).

СТЕТОСКОПІЧНИЙ, а, е. Здійснюваний за допомогою стетоскопа. *Стетоскопічне вислуховування серця; Стетоскопічний спосіб випробовування зварних швів.*

СТЕТОСКОПІЯ, і, ж. Вислуховування серця й легенів за допомогою стетоскопа. Зробити стетоскопію серця; // Виявляння різних побічних шумів, чистоти звуків у різних механізмах і т. ін.

СТИБНІТ, у, ч. Непрозорий свинцево-сірого кольору з металевим блиском мінерал, який містить сурму й сірку.

СТИВІДОР, а, ч., мор. Особа, що відповідає за навантаження та розвантаження суден в іноземних портах; // Портовий вантажник.

СТИГЛИЙ, а, е. 1. Який став спілим, дозрілим (про фрукти, овочі, злаки і т. ін.). Од школярів трудно було встерегти стиглі червоні вишні та черешні (Н.-Лев., III, 1956, 202); Вдовине жито поспіло, та нема кому його жати: сиплеться стигле зерно на землю, а вдова лежить недужа (Коцюб., I, 1955, 13); Літо перейде — і мянь: Осінь розсипала овочі стиглі; за осінню слідом Мертва ступає зима (Зеров, Вибр., 1966, 283); Тиша. Тільки гупають стиглі яблука та груші на землю (Головко, II, 1957, 413).

2. перен. Який досяг найвищої межі за своїм станом, розвитком. П'янить мене стиглий весняний день (Перв., I, 1947, 143); Квітування літа можна не лише побачити, але й відчутти його запах. У наших широтах стигле літо пахне улюбленими в народі чебрецями (Знання..., 7, 1973, 18).

СТИГЛІСТЬ, лєсті, ж. Абстр. ім. до стіглий. Стиглість плодів і ягід поділяють на технічну і споживчу (Колг. Укр., 7, 1956, 38); Горох у зеленому вигляді при технічній стиглості в найбільш високобілковою культуурою серед овочів (Зерн. боб. культ., 1956, 11).

△ Восков́а стіглість див. восков́ий; Молочна стіглість див. молочний.

СТИГМА, и, ж. 1. іст. У стародавній Греції — клеймо на тілі раба або злочинця.

2. мед. Кривава виразка або червона пляма на тілі людини; // Загальна назва різних шкіряних захворювань, викликаних істерією.

3. зоол. У павукоподібних, багатоніжок і комах — отвір, яким відкриваються назовні органи дихання; дихальце. Дорослі комахи звичайно дихають за допомогою трахей, які починаються від дихалець (стигм), що розташовані на сегментах тіла (Підручник дезинф., 1953, 168).

СТИГМА́Т, а, ч., іст., мед. Те саме, що стігма 1, 2. До своєрідних випадків істеричного самомавіювання належать, наприклад, безсумнівні випадки уявної вагітності.. Сюди ж треба віднести стани і стигмати різних релігійних екстатиків (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 157); *Образно. Цілі покоління людські трудилися над цим похмурим стигматом землі [Кельнським собором], споруджували не радісний і світлий храм для своїх дітей, а понурий пам'ятник для себе, для своїх сліз і своєї крові (Загреб., Європа. Захід, 1961, 104).

СТИГНУТИ¹, ну, неш; мин. ч. стиг і стігнув, ла, ло; недок. 1. Ставати, робитися спілим, дозрілим (про фрукти, овочі, злаки і т. ін.). — Я пам'ятаю, тоді саме цвіли абрикоси, а тепер вони вже починають стигнути, — почав Ломницький (Н.-Лев., VI, 1966, 44); Спіють яблука і зріє виноград, стигнуть сливи золотисті (Тер., Щедра земля, 1956, 31); На колгоспівському полі Стигнуть колосочки... (Бойко, Рос-тіть..., 1959, 21).

2. перен. Поступово наблизитися, надходити, розповсюджуватися. Під піччю сюрчав цвіркун, за хатою стигла черенева тиша, і нічого не тривожило її (Тют., Впр, 1964, 267); Вона, прогавши .. цілісінський день, прокинулася аж тоді, коли в кімнаті і за вікнами стигли каламутні осінні сутінки (Коз., Листи..., 1967, 203).

СТИГНУТИ², ну, неш; мин. ч. стиг і стігнув, ла, ло; недок. 1. Втрачаючи тепло, ставати, робитися холодним, холоднішим; застигати. [Я в до-х а:] Тату! Тату! Борц давно вже на столі стигне (Мирний, V, 1955, 141); Коли копають картоплю, стигне вода в криниці, Рівно й спокійно дише натомлена з праці земля (Рильський, III, 1961, 196).

2. Охолоджуючись, твердіти, згущуватися, перетворюватися на лід. Терешко весь оніміз, застиг, як стигне на морозі вода, й боявся пропустити хоч одно слово (Епик, Тв., 1958, 420).

3. перен. Переставати рухатися, ворухитися, коливатися і т. ін. За Николою щось шелестить у кущах виразнісінько, але він стигне в чеканні цілий і очей своїх з Костя не зводить (Козл., Ю. Крук, 1950, 86); Там, удалині, Де стигнуть дерева однаково ставні, Трамвай трамваєві одгукується в риму (Рильський, I, 1960, 274); Серед вічно живих мерехтливих хвиль моря тільки судно їхнє з покривленими щоглами стигне в непорушності (Гончар, Тронка, 1963, 254); // Зупинятися, ставати нерухомим (про очі). [Б о р и с:] Що це з нею? Оксано, Оксаночко!.. Стигнуть очі, холонуть руки, серце не б'ється!.. (Кроп., I, 1958, 438); // Бути який-небудь час незмінним (про почуття). Стигне в серці чорна туга, ніби на припоні, перекочуються хвилі, сині і солоні! (Голов., Осінь..., 1938, 22); Зігфрід дивився на нього розширеними очима і не впізнавав, наче оце вперше у житті бачив цього зовсім чужого йому чоловіка. І в очах його стиг якийсь неприродний, крижаний жах (Коз., Листи..., 1967, 196).

◇ Серце стігне: а) хто-небудь заспокоюється після гніву, роздратування і т. ін. Вона устала така веселенька, хоч і вчора її лаяно, та дитяче серце скоро стигне, образи швидко холонуть (Мирний, IV, 1955, 105); б) хто-небудь дуже хвилюється, переживає від переляку, жаху. Маруся похолола... Чула, як стигло серце. Незрозумілий, елементарний якийсь жах перетряс нею цілою (Хотк., II, 1966, 219).

СТИД, а і у, ч. 1. Почуття сильного зніяковіння, збентеження, незручності від усвідомлення своєї поганої поведінки, недостойних дій, вчинків і т. ін.; сором. Хто знав стид, той має й совість (Укр. присл., 1963, 331); Шумінська ніколи не може собі того дарувати й нагадати без сти́ду, як одного разу в нервовому роздратуванні видерла у дочки якусь новісіньку книжку й подерла на дрібні кусники (Кобр., Вибр., 1954, 12); Що діяти? вічну я маю В душі боротьбу: Грішу — а тоді почую І стид, і журбу (Крим., Вибр., 1965, 233); Величезним зусиллям акторської волі я перемагаю свій стид, своє бажання зникнути, тут же негайно і назавжди провалитися крізь землю (Смолич, Театр., 1940, 9); // Почуття ніяковості, сором'язливості. Спускалася, скільки могла; сорочка зачепилася за гачок віконниці й піднялася. Маруся висіла гола. Жах і стид обхопили її (Хотк., II, 1966, 135); Вона подумала, що задихнеться від сти́ду, якщо той [Завадка] набереться нахабства заговорити до неї у присутності матері (Вільде, Сестри..., 1958, 514).

Ні (і) сти́да (сти́ду), ні (і) со́рому (сорома́) [нема́є (нема́)] у кого, кому — хто-небудь дуже безсоромний. — А я так скажу, люди добрі, що нема в тебе, Лисице, ні сти́да, ні соро́му... (Речм., Весн. грози, 1961, 89); Сварку насилу розігнала Охрімова жінка Федора.. — І сти́да вам немає, і соро́му! — батькувала вона, розмахуючи прутом (Тют., Вир, 1964, 129); Палені́ти від (з) сти́да (сти́ду) див. палені́ти.

2. Становище, поведінка і т. ін., що ганьбить ко́го-, що-небудь; ганьба, безчестя. — Чи довго буде казатись [боги] І стид Олімпові робить? Що-

день проміж себе сваритись і смертних з смертними травить? (Котл., I, 1952, 242); Бодай ті діти не росли, Тебе, святого, не гнівили, Що у неволі народились і стид на тебе понесли (Шевч., II, 1953, 39); Як раб заляканий, пригнупий, Клену свій жереб я тоді, і байдуже несу, закутий, Життя в неслав'ї та стиді (Граб., I, 1959, 283).

◇ Стидом повивати (повіти) г'олову чю — осоромлювати, ганьбити кого-небудь. — І мати твоя, і бабка твої були чесного роду, а ти стидом повила мою голову сиву! Геть додому! — кричала вона до Насті (Коцюб., I, 1955, 55).

3. у знач. присудк. сл. Те саме, що стідно. Тут всіх учила [Камерта], ..Що сором Турна видавать; Стид всім стоять, згорнувши руки, Як згине Турн (Котл., I, 1952, 283); — Тепер чесному чоловікові стид мішатись між сі розбишаки. Перевернулись тепер уже кат знав на що запорожці (П. Куліш, Вибр., 1969, 78); Радять [одрадяни]: — Знаєш що, Марино?.. Наряджай і дочку та йдіть [до панича] разом.. Вона в тебе така, що не стид показатися (Мирний, IV, 1955, 253).

◇ Стид і с'ором — уживається для вираження осуду, присоромлення кого-небудь за погані дії, вчинки і т. ін. — Вам стид і с'ором: ви пани, ви письменні, ви читаете у книжках, як бідному треба помагати, а ви, замість того, не розпитували, чого я і за чим, та стали з мене сміятись! (Кв.-Осн., II, 1956, 277); Біля полкового прапора стоїть герой Сталінграда і Будапешта старшина Багіров. Про нього, напевно, всі чули. Не чули? Стид і с'ором! Та це ж він з-під землі штурмував готель «Європа»!.. (Гончар, III, 1959, 405).

СТИДАТИ див. стидіти.

СТИДАТИСЯ див. стидітися.

СТИДИТИ, дж'у, діш і розм. СТИДАТИ, аю, аєш, недок., перех. Докоряти за що-небудь, викликаючи у когось почуття стида; соромити. Під сьогодні стидив його, що таке діло робиться без участі сільського вчителя (Вас., I, 1959, 84); Зануда.., обернувшись, почав стиха розмовлять зі старим дяком і вже більше не стидав Івана (Н.-Лев., III, 1956, 352); Вирівнює бабуня спину, В них віднімає хворостину, Стидав мокрих пугунів (Шпак, Вибр., 1952, 96).

СТИДИТИСЯ, дж'уся, дішся і розм. СТИДАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., кого, чого, рідко ким, чим, без додатка, з інфін. Відчувати стид (у 1 знач.). Не багата я і проста, та чесного роду, Не стиджуся прости, шити і носити воду (Пісні та романси.., II, 1956, 6); — Ускочив я поміж інтелігентів. Ніхто вже мною не стидається, кождий вип'є зо мною склянку пива залюбки (Март., Тв., 1954, 216); — Ти б, Андрію, хоч би бики загнав пішов... Господи, яке то вже до лежні воно! Хоч би людей стидався! (Тесл., 3 книги життя, 1949, 23); Дивлячись, як працює батько, Сашко стидався принести зі школи четвірку (Собко, Біле полум'я, 1952, 26); Сльози пекли очі молодому козакові, і він, стидаючись свого м'якосердя, крадькома змахував їх рукою (Добр., Очак. розмир, 1965, 116); // Зазнавати почуття ніяковості, сором'язливості. Він почував, що вона знає про його любов, і не стидався свого [свого] чуття (Фр., VII, 1951, 249); Данило почервонів. Він і сам ще стидався свого нового стану, особливо перед товаришем (Смолич, Мир., 1958, 28); // Не наважуватися, не насмілюватися зробити що-небудь через почуття стида. [Н а с т я:] Знаєте, Костю, мені багато-багато всяких думок приходить у голову, хотілось би розпитати вас та й стидаюсь, щоб не сміялись (Вас., III, 1960, 165); Ось прийде Гафійка, покаже вам ту грамоту. Я говорила: повісь, нехай усі бачать. А вона в скриню сховала, стидається (Жур., Опов., 1956, 254); Я їще стидався взяти за руки

Дівчину веселу і просту (Шпорта, Ти в серці.., 1954, 107).

СТИДКИЙ, а, е. 1. Який виходить за межі загальноприйнятих норм у чому-небудь; непристойний. [П р и н ц е с а:] Лицарю, я дякую тобі за стидкі речі, — тепер мені тебе не трудно кинуть (Л. Укр., II, 1951, 219).

2. Який заслуговує осуду; який не має стида; безсоромний. В мене думка не така, Щоб пішла я за Стецька, Стецько стидкий, Стецько бридкий! (Пісні та романси.., II, 1956, 17); — Нехай я і стидкий, і бридкий, і усякий; а ти таки так зроби, щоб вона мене полюбила та щоб за мене заміж пішла (Кв.-Осн., II, 1956, 191); // у знач. ім. стидкий, ко́го, ч.; стидка́, ко́ї, ж. Безсоромна людина. Широка та вулиця, Та ще й подалася, Сидить стидка з своїм милим Та ще й обнялася! (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 260); — Вона [удова] усім рівно очима світить, як тобі... Покинь, забудь стидку! (Вовчок, I, 1955, 220); // Який виражає чю-небудь безсоромність. Стидкі вдень її очі тепер сховалися й не бентежили хлопця (Загреб., Диво, 1968, 177).

СТИДКО. 1. Присл. до стидкий 1.

2. у знач. присудк. сл. Охоплює відчуття сти́ду. — Чорнобривий мій, чом до мене не прийшов? — Ой тим не прийшов, що чобіт не знайшов! Батькові не хочеться — устілки волочаться, Материні [матері] стидко, бо устілки видко! (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 122); Як це забере [Демко] з собою кума Свирида, то буде така пара, що й поза Буг не стидко! (Вовчок, VI, 1956, 263).

СТИДНИЙ, а, е. Те саме, що стидкий. — Яке ж ти худеньке, аж світишся... Дівчина помітно зняжовіла, немов у цьому було для неї щось стидне (Гончар, III, 1959, 383); Стидне слово; Стидна пісня.

СТИДНО, присудк. сл. Охоплює відчуття сти́ду; соромно. Ой не сідай коло мене, бо мі буде стидно, Я дівчина, як калина, а ти, як страшидо (Коломийки, 1969, 106); Чує що люди з нього регочуться; йому ще й більш стидно, ще й більш коня поганя (Кв.-Осн., II, 1956, 157); — Дядю, дайте гостинця! — тихо, боязко промовив хлопчик. — Мовчи! — суворо насварила на його дівчинка, — стидно прохати (Вас., I, 1959, 125); — А вам стидно з старої жінки сміятися! (Головко, II, 1957, 128).

СТИДОВИСЬКО, а, с., розм. Те саме, що стид 2, 3.

СТИДОВИЩЕ, а, с., розм. Те саме, що стид 2, 3. — Стидовище, страмовище. Украсти [«Кобзаря»].. та й не признаватися? — почала вона нам сердито виговорювати (Мирний, IV, 1955, 345).

СТИК, у, ч. 1. Місце з'єднання, зіткнення двох кінців, країв чого-небудь. Потяг, помалу колихаючись і рівномірно стукаючи на стиках, почав одходити (Григ., Вибр., 1959, 371); Зовні вона червоною глиною помазала деревини, а на стиках — синьою (Чорн., Визвол. земля, 1959, 144); Найвідповідальніша робота при прокладанні трубопроводу — електрозварювання стиків (Наука.., 7, 1964, 25); // Лінія зіткнення, межа між чим-небудь. Київ та його околиці розміщені на стику двох вельми різнорідних за своєю природою тектонічних утворень — Українського щита і Дніпровсько-Донецької западини (Знання.., 12, 1971, 18); Знаючи давню німецьку тактику рватися в стик наших армій, командування зміцнило цей стик ударними резервами військових моряків (Кучер, Голод, 1961, 66); *Образно. З історії науки відомо: видатні відкриття відбуваються часто на стиках кількох наук (Вітч., 2, 1967, 152); На стику двох змін багатолюдно в просторому корпусі паровозного депо (Наука.., 4, 1970, 54).

2. спец. Те саме, що стикування. Однією з головних

умов успішного спаювання в щільний стик паяного твердого тіла і рідкого припою (Знання..., 2, 1966, 30).

△ У (в) стик — з'єднуючи кінці. Щоб зварити.. дві залізничні рейки у стик, необхідно.. спалити два-три кілограми сталі (Веч. Київ, 1.III 1967, 3).

СТИКА́ННЯ, я, с. Дія за знач. стика́тися. Найменшого стикання добрих з грунтом досягають при внесенні їх у рядки або гнізда в гранульованому вигляді (Колг. Укр., 7, 1956, 23); В його вірші владно вривається свіжий струмінь реалізму, породжений стиканням поета з суперечностями реального життя (Криж., М. Рильський, 1960, 33).

СТИКА́ТИ, аю, аєш, недок., ЗІТКНУ́ТИ і рідко СТИКНУ́ТИ, ну́, не́ш, док., перен. 1. Штовхаючи когось, що-небудь назустріч одне одному, змушувати ударитися. Там, на дні [гірських рік], сильна течія перекочує камені, стикає їх один з одним, розбиває, перетирає на пісок і глину і виносить за межі гір (Фіз. геогр., 5, 1956, 113); В дверях він зіткнув Мар'янку й Рубіна так, що вони мало лобами не стукнулися (Сенч., Опов., 1959, 46); // перен. Призводити до протиріччя, викликати сутички. [Р і х т е р:] На протязі століть найтемніші сили світу намагалися зіткнути між собою росіян і німців. Тепер цього не буде (Собко, П'єси, 1958, 166).

2. перен. Змушувати вступити в які-небудь стосунки, мати справу з кимсь. Раніш, доки життя впритул не зіткнуло його самого з Оленчуками, він навіть і не підозрівав, що і в їхньому середовищі, де руки в мозолях, де хліб добувається так гірко, йому можуть зустрітися люди великого серця, твердого сумління, з справді мудрим розумінням життя (Гончар, II, 1959, 288); // Давати можливість пізнати що-небудь. Розв'язання проблем літератури, на перший погляд, найбільш технологічних за своїм характером, стикає нас із проблемами життя (Літ. Укр., 17.I 1969, 3); Н. Рибак звів свого героя [Оноре де Бальзака] у вир нового життя, стикнувшись з українською кріпосницькою дійсністю 40-х років минулого сторіччя (Рад. літ-во, 1, 1964, 35).

3. діал. Заплющувати, змикати (очі).

Не стика́ти (не зіткну́ти) очей (о́ком) — не мати змоги заснути навіть на короткий час. — Твій Халявка не до любові мені! — Чекай, чекай. Хто збирається виходити за нього заміж, ти чи Аспазія? — Глянь-те на нього. Я очей не стикаю, а він ще й іронізує (Панч, На калин. мості, 1965, 152); Прийде нічка, ти в постелі, Як дитина, спиш... Живо, живо цілі ночі Оком не стикнеш (Рудан., Тв., 1956, 51).

4. діал. Звалювати (у 4 знач.). — Кажу: йди в поле, а він стикає на Петра, — нехай той іде (Сл. Гр.).

СТИКА́ТИСЯ, аюся, аєшся, недок., ЗІТКНУ́ТИСЯ і рідко СТИКНУ́ТИСЯ, ну́ся, не́шся, док. 1. Рухаючись назустріч, натикатися одне на одного, на когось, що-небудь, ударятися об когось, щось. Найдрібніші крапельки води в хмарах весь час перебувають в русі. Вони стикаються одна з одною, зливаються і поступово збільшуються в розмірах (Фіз. геогр., 5, 1956, 91); Дві кульки ртуті або дві краплі води зливаються в одну краплю, якщо кульки або краплі стикаються одна з одною (Фізика, II, 1957, 15); Галя мерщій метнулася за ріг високої кам'яної огорожі. Але там вже хтось заховався — Галя зіткнулася з людиною, що присіла навпочіпки (Смолич, V, 1959, 118); Дивляться [Іван та Микола] в небо, не помічаючи один одного. Сходяться. Плечима стикнулися (Мик., I, 1957, 503); // Взаємно торкатися, дотикатися. Деталі тракторів, комбайнів та сільськогосподарських машин, стикаючись з грунтом, спрацьовують особливо швидко (Рад. Укр., 19.III 1962, 3); Де цвітуть гвоздики в лісі — Свіжовми-

вані, червоні, — Вперше руки їх сплелися і зіткнулися долоні (Рильський, III, 1961, 129); // перен. Бути пов'язаним з чим-небудь, близьким до чогось. Відомо, що публіцистика перебуває між художньою літературою і наукою, тобто однією стороною входить в літературу, а другою безпосередньо стикається з наукою (Ком. Укр., 6, 1967, 63).

2. Несподівано зустрічатися з ким-небудь. На порозі він стикається з денщиком (Панч, В дорозі, 1959, 126); Біля двору, в якому розташувалась політчастина, Хавцький зіткнувся з Воронцовим (Гончар, III, 1959, 323); Віддавши «козакові» коня, Проценко зіткнувся з Курилом і прийняв від нього рапорт (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 63); Лукина в корчмі раз якось стикнулася з Уласом (Н.-Лев., III, 1956, 361); // тільки док. Зустрівшись, познайомитися з ким-небудь. Отак зіткнулись ми в дорозі, В житті, у буднях, поміж справ (Гірник, Сонце..., 1958, 220); Настуся в однієї своєї тітки стикнулася з Павлусем (Н.-Лев., IV, 1956, 230); // з ким, перен. Вступати в спілкування, в які-небудь стосунки з кимсь. Артьомов вивчав людей, з якими стикався, зважував їхні висловлювання (Чорн., Визвол. земля, 1950, 160); Мало стикалася Калина з сільськими людьми, мало знала про те, що діється в світі (Коз., Вісімсот..., 1953, 71); Приїхавши на канікули до батьків, Галан стикається з революціонерами на рідній Перемишльщині і повертається до Відня вже членом КПЗУ — Комуністичної партії Західної України (Ком. Укр., 8, 1962, 51); Ставши ключницею, Малуша подивилась на терем іншими очима, побачила тут не тільки багатство, красу, скарби, а й стикнулася з людьми, що жили тут, взнала їх вдачу, душі, силу (Скл., Святослав, 1959, 109); // з чим, перен. Мати можливість пізнавати що-небудь, знайомитися з чим-небудь, зазнавати чогось. Досі вони [офіцери] не стикалися так близько з думками і прагненнями німецького робітника (Собко, Запорука..., 1952, 54); Вона досі не стикалася із життям інших, а своє життя вважала сірим, безбарвним (Скл., Карпати, II, 1954, 47); Просто не вірить [Хо], щоб ця палка молодіж, скоро зіткнеться зі справжнім життям, витривала боротьбу з його чудодійною силою, не підхилилася їй (Коцюб., I, 1955, 171); Син відставного офіцера..., він вперше в житті оце так близько зіткнувся з працею простої людини, вперше в житті змінив зброю на садівницький ніж та лопату і вперше відчув тут високу.. насолоду праці (Гончар, II, 1959, 58); Протягом одного дня дівчині довелося зіткнутися і з незрозумілою для неї підступністю, і з такою самою незрозумілою добротою (Ткач, Арена, 1960, 80); // перен. Працюючи, досліджуючи і т. ін., зустрічатися, мати справу з чим-небудь, виявляти щось. Директор почав уважно проглядати Васи́леві доводи, розрахунки, креслення.. Багато формул він уже позабував, бо не стикався з ними у своїй директорській роботі (Загреб., Спека, 1961, 205); Сучасний фізик і хімік, що працює в галузі живої природи, постійно стикається з явищами, які не можна зрозуміти і пояснити без урахування цієї специфіки (Ком. Укр., 9, 1962, 49); Поступово він збагнув, що стикнувся з незвичайним відкриттям (Наука..., 5, 1963, 61).

Зіткну́тися ли́це (лице́м) в лице́ з ким — проходячи близько одне біля одного, несподівано зустрітися, побачити одне одного. На розі вулиці Романенко зіткнувся лицем в лице з Заболотним (Жур., Звич. турботи, 1960, 68); Стика́тися (зіткну́тися) по́глядом (очи́ма) з ким — несподівано зустрічатися поглядом (очима) з ким-небудь. Невідомий юнак.. усім своїм еством виказував палке бажання втекти світ за очі. Пальці його вибивали дроб на стінці, крутився туди й сюди, чер-

вонів, стикаючись поглядом з панянками (Полт., Повість., 1960, 336).

3. Сходячись, вступати в сутичку, в бій; сходитися в бою. Цілий день гарцювали його [князя Єремії] жовніри, перейшовши річку вброд, стикались з козаками, билась в густих спотичках з ними на герцях (Н.-Лев., VII, 1966, 243); Не став гнатись [Ант] за ними [впрами], бо стикатись одному з цілим стовпищем цих хижих звірів було небезпечно (Скл., Святослав, 1959, 14); В районі Каховки килигеївці безпосередньо зіткнулися з денікінськими авангардами. Зав'язались бої (Гончар, II, 1959, 92); // перен. Вступати у протиріччя, приходити до суперечки; боротися. В наш час історія — це та галузь людського знання, де особливо гостро стикаються два світогляди, два принципіально різні погляди на розвиток суспільства — матеріалістичний і ідеалістичний (Ком. Укр., 10, 1966, 26); На конференції [в Берні] зіткнулися два світогляди, дві оцінки війни і завдань Інтернаціоналу.. (Ленін, 26, 1972, 189); От і зіткнулися в ньому кохання і національна ідея (Стельмах, Хліб., 1959, 498).

4. тільки недок., діал. Блукати, тинятися. [К и л и н а:] І що нам з того ліса за добро? Стикаємось по нім, як вовкулаки, ще й справді вовкулаками завием! (Л. Укр., III, 1952, 258); — В панів повдягалися, — пояснював Богун. — Хлопці голі, все Яремина челядь, по лісах стикалися, де їм свої одержі набрати? (Кач., II, 1958, 416).

СТИКНУТИ див. стика́ти.

СТИКНУТИСЯ див. стика́тися.

СТИКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до стик 1. Найкраще стикові міжряддя [буряків] робити завширшки 50 сантиметрів (Колг. Укр., 4, 1959, 11).

2. спец. Пов'язаний із стикуванням. Стикове зварювання застосовується для зварювання рельс, труб, валів тощо і поділяється на зварювання методом опору і методом оплавлення (Практ. з машинозн., 1957, 172).

СТИКОВКА, и, ж., спец. Те саме, що стикування 2. На порядок денний космоплавання поставлено проблему зустрічі і з'єднання, як ми говоримо, стиковки космічних кораблів (Наука., 7, 1963, 5).

СТИКУВАЛЬНИЙ, а, е, спец. Признач. для здійснення стикування. В ході шестидобового орбітального польоту [корабля «Союз-16»] проведено заплановані випробування нового стикувального агрегату і його автоматики (Літ. Укр., 10.XII 1974, 1); Стикувальний механізм; Стикувальне обладнання.

СТИКУВАЛЬНИК, а, ч., спец. Фахівець із стикування.

СТИКУВАННЯ, я, с., спец. 1. З'єднання, скріплення двох підведених одне до одного кінців, країв чого-небудь. Якщо приплив ґрунтових вод заважає стикуванню труб в траншеї, то труби невеликих діаметрів з'єднують наверху в ланки по 2—3 труби (Довідник сіль. будівельника, 1956, 346).

2. З'єднання об'єктів для їх спільної дії або взаємодії. Радянські та американські вчені й космонавти успішно провели експерименти щодо виходу людини з корабля у відкритий космос і стикування космічних об'єктів (Наука., 4, 1967, 44).

СТИКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., спец. Здійснювати стикування.

СТИКУВАТИСЯ, ується, недок., спец. 1. Здійснювати стикування. Супутник автоматично стикувався.

2. Пас. до стикувати. За новим методом судно спускається на воду окремими плавучими частинами і вже потім стикується до купи (Наука., 9, 1969, 6).

СТИЛЕТ, а, ч. Невеликий кинджал з дуже тонким і гострим клинком (звичайно тригранним). [С г а н а -

р е л ь:] Нас викрито. Я бачив, недалеко чернець якийсь блукав.. Се шпиг від інквізиції напевне, а може й кат з отруєним стилетом (Л. Укр., III, 1952, 367); Раптом висмикує [Славик], разом з держакон, стилет, що був заправлений у палицю (Мам., Тв., 1962, 407); *У порівн. Останній промінь, як стилет, поранив клен на осін (Тич., I, 1957, 134).

СТИЛІЗАТОР, а, ч. Той, хто займається стилізацією (у 1 знач.), використовує певні стиліові прийоми у своїй творчості. Найчастіше Шевченко застосовує в своїй творчості окремі елементи народної поезії. Підспівачем народної поезії, тим паче — стилізатором та імітатором Шевченко ніколи не був... (Рильський, III, 1956, 236).

СТИЛІЗАТОРСТВО, а, с. Те саме, що стилізація 1. В боротьбі проти формалізму і стилізаторства, пасивної фотографічності і натуралізму книжкова графіка зробила великий крок вперед (Мист., 5, 1960, 16).

СТИЛІЗАТОРСЬКИЙ, а, е. Стос. до стилізаторства. Великого розмаху набув новий вид скла — пресоване. Воно було цілком позбавлене стилізаторських рис і виробило свої власні засоби декору та форми (Образотв. мист., 3, 1974, 29).

СТИЛІЗАЦІЯ, ї, ж. 1. Надання творові мистецтва характерних рис якого-небудь стилю, особливостей чийсь творчої манери і т. ін. Вірші Тичини зовсім не були простою стилізацією під фольклор — це майже в один голос визнала сучасна їм критика, відзначивши поєднання в них «епічної» простоти народної поезії з «складною мудрістю» новітнього мистецтва (Поезія., 1956, 87); Шевченко ще на початку своєї творчості збагнув великі можливості стилізації народної пісні (Рад. літ-во, 3, 1965, 34); // Застосування умовно-декоративних прийомів зображення в образотворчому мистецтві. В творах багатьох ілюстраторів.. траплялися сліди стилізації і естетства, властивих дореволюційній графіці (Укр. рад. граф., 1957, 80); Мініатюри [Радзівілівського літопису] характеризуються живописною і реалістичною манерою малюнка, яка дуже відрізняється від стилізації іконного письма (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 528); // Відтворення колориту якої-небудь епохи в образах і стиліових особливостях літературного твору.

2. Твір мистецтва, який за формою є наслідуванням певного стилю. В українській літературі в 60-і рр. XIX ст. з'являється багато всякого роду стилізацій, переважно етнографічно-побутового характеру (Укр. літ. критика., 1959, 134); Його [аркан] уміють танцювати лише сини Верховини, — стилізації рідко вдаються. Зберігається зовнішня форма, але губиться настрій, простота, чарівна сила (Мас., Роман., 1970, 238).

СТИЛІЗОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до стилізувати. Шевченко критикував тих письменників, які погано знали народну мову, глибоко не відчували її, писали бідною, мертвою, стилізованою під той або інший діалект мовою (Іст. укр. літ., I, 1954, 272); Пропала його бронзова шевелюра, стилізована під шолом юного римського воїна (Вол., Місячне срібло, 1961, 107); // стилізовано, безос. присудк. сл. Історичні повісті [М. Вовчка] стилізовано на зразок дитячих казок (Укр. літ., 8, 1957, 243).

2. у знач. прикм. Який є результатом стилізації (у 1 знач.). Підводиться [Орест] східцями до вітальні, вимальованої стилізованими статичними візерунками (Досв., Вибр., 1959, 376); У геометричному орнаменті килимів переважають такі елементи, як квадрат, ромб, прямокутник, розетка, а іноді і стилізовані квіти (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 62).

СТИЛІЗОВАНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до стилізований 2.

СТИЛІЗУВАННЯ, я, с. Дія за знач. стилізувати.

СТИЛІЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док. 1. перех. Надавати чому-небудь характерних рис певного стилю (див. стиль¹ 1, 2). Як відомо, Панас Мирний систематично стилізував «Слово» під українську думу XVI—XVII ст. (Від давнини.., I, 1960, 118); Танцює [Саїд] «козачка», стилізуючи під лезгинку, з вигуками «Ас-са!» (Баш, П'єси, 1958, 51); // Зображувати, передавати що-небудь за допомогою умовно-декоративних прийомів. Він [художник] уявляє собі пальми й третичну рослинність, якої ніколи не бачив, і намагається створити її, стилізуючи будяка та другу подібну рослинність (Коцюб., II, 1955, 433); Він стилізує лінії і форми, але весь час тримаючись еталона життя, природи (Вітч., 2, 1961, 175).

2. перех. Говорити або писати, дотримуючись певного стилю. Пан радник був відомий своєю слабстю виголошувати тости і ще більшою слабстю їх стилізувати (Фр., VI, 1951, 211); // неперех. Говорити або писати стилістично вправно, вишукано. Стилiзували [розділ у протоколі] найкращі промовці повітові (Хотк., Довбуш, 1965, 332); — Ви інтелігентна молода людина і безумовно вмієте писати і стилізувати (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 462).

СТИЛІЗУВАТИСЯ, ується, недок. Пас. до стилізувати.

СТИЛІСТ, а, ч. Той, хто володіє мистецтвом літературного стилю, майстер літературного стилю. О. І. Білецький — видатний стиліст, з гострим чуттям мови; йому чужий будь-який словесний трафарет (Рад. літ-во, 18, 1955, 10); Павлов був не тільки великим фізіологом, а й надзвичайним стилістом, який.. використовував усі багатства російської мови (Літ. газ., 13.III 1959, 4).

СТИЛІСТИКА, и, ж. 1. Розділ мовознавства, що вивчає в межах національної мови суть і специфіку стилів мови. Мовознавча стилістика в багатьох ділянках досліджень і їх методах стикається, йде паралельно, а часто й переплітається з стилістикою літературознавчою (Сучасна укр. літ. м., V, 1973, 39).

2. Розділ теорії літератури, що вивчає стилі літературно-художніх творів. Конференція з питань стилістики художньої літератури.

3. Сукупність виражальних засобів мови якого-небудь художнього твору, письменника, літературної школи і т. ін.

4. рідко. Те саме, що стиль¹ 1. Естетична різнобарвність драматургічного матеріалу вимагає адекватних постановочних рішень, відповідних зображувальних засобів, розмаїття сценічної стилістики (Літ. Укр., 25.VI 1971, 4).

СТИЛІСТИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до стиль¹ 1, 2. Трафаретність.. професіональних постановок.. веде до.. нівелювання стилістичних особливостей хореографії (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 40); Стилiстичні норми, як і норми літературної мови в цілому, зазнають історичних змін (Розв. мов соц. націй, 1967, 140); Стилiстична різноманітність.

2. Стос. до стилю (див. стиль¹ 2). Стилiстична функція; Стилiстичний відбір; Стилiстична вартість; Стилiстичне забарвлення; Стилiстична витонченість.

△ Стилiстична пiзнaчка див. пiзнaчка.

СТИЛІСТИЧНО, присл. Щодо стилю, з погляду стилю. «Слово о полку Ігоревім» — безсмертне. Воно в зовсім новому тоні й плані прозвучало у Павла Тичини, цикл якого — «Плач Ярославни» — стилістично пов'язаний із «Словом», але глибоко сучасний за змістом

(Рильський, X, 1962, 10); Завданням стилістики в.. навчити найширші кола мовців умінню зіставляти мовні факти і явища, щоб обрати стилістично найдоцільніше і найвиразніше слово (Сучасна укр. літ. м., V, 1973, 32); Величезна кількість монументальних, стилістично далеких один від одного розписів, зроблених митцями Середньовіччя і Ренесансу, виконана в архітектурі одного типологічного ряду (Образотв. мист., 3, 1974, 11).

СТИЛІСТКА, и, ж. Жін. до стиліст.

СТИЛОБАТ, у, ч., архт. Верхня частина східчастого цоколю будинку, постаменту, скульптури і т. ін. П'єдестал [пам'ятника С. Гулаку-Артемівському] встановлено на стилобаті з полірованого граніту (Наука і культура.., 1972, 278).

СТИЛОСКОП, а, ч. Прилад для визначення вмісту марганцю в металі. На допомогу майстрові в мартенівському цеху.. встановлено спеціальний прилад для швидкого визначення процента марганцю в сталі — стилоскоп (Наука.., 1, 1957, 9).

СТИЛЯГА, и, ч. і ж., розм. Зневажлива назва людини з підвищеним інтересом до модного стилю одягу та манерами, смаками, які не відповідають загальноприйнятим нормам, без громадських інтересів. Входить Вольдемар. Здоровенний хлопчисько, кучерявий, зодягнений барвисто і кумедно, як усі «стиляги» (Мороз, П'єси, 1959, 252); На жовтій шовковій сорочці цього стиляги копошилося ціле стадо мавп (Збан., Мор. чайка, 1959, 56); Не звик я носити чобіт, галіфе, У моднім пишався, хоча й не стиляга... (Мур., Осінні сурми, 1964, 24); Нехай у цьому новому році менше дратують ваші вуха плітки й брехні обивателів та міщан, а очі ваші — дудкувати штанці стиляг (Рильський, Веч. розмови, 1964, 29).

СТИЛЯЖНИЙ, а, е, розм. Власт. стилязі, як у стиляги. Мені зразу кинувся у вічі його стандартно стиляжний вигляд (Речм., Твій побратим, 1962, 20); Підходить парубійко, ростом бог не скривдив. У стиляжній піжамі.. до дівчиська підходить (Ковінька, Кутя.., 1960, 110); Ось коли Грині згодиться стиляжна його борода — наче навмисне відпустив... (Гончар, Тронка, 1963, 172); // Одягнений, як стиляга. Стилiжна дама усміхнулася мені вдячно вставними зубами (Мокр., Сто.., 1961, 10).

СТИЛЬ¹, ю, ч. 1. Сукупність ознак, які характеризують мистецтво певного часу та напряму або індивідуальну манеру художника стосовно ідейного змісту й художньої форми. Меблі в залі були червоного дерева, стилю ампір (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 183); Готичний стиль (готика) — стиль, який виник наприкінці XII ст. в Західній Європі. Через своєрідні стрічасті форми арок, склепінь тощо інколи готичний стиль звуть стрічастим (Архіт. Рад. Укр., 6, 1939, 40); Завдяки їй [пісні] композитор виробив свій самобутний стиль, що поєднує глибоку народність і високий композиторський професіоналізм (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 25); За добором кольорів і розміщенням орнаментів майже в кожному селі існує свій власний стиль [вишивки] (Вітч., 2, 1967, 201); // Сукупність характерних ознак, особливостей, властивих чому-небудь. Посередині [світлиці] довгий стіл, накритий до званої вечері, навколо нього дубові стільці важкого стилю (Л. Укр., III, 1952, 402); Кабінет Ніни Тополі. Гарні, строгого стилю меблі (Коч., II, 1956, 283); [П р и д о р о ж н і й:] В Дзвонковому були на рідкість мальовничі хати. Село стародавнє, треба, і це дуже важливо, зберегти його стиль (Корн., II, 1955, 80); // з означ. Сукупність зовнішніх ознак (риси обличчя, особливості побудови фігури і т. ін.), властивих певному народові. Нахиливши до мене своє візантійського стилю об-

личчя, *слова прошепотів* [Микита]: — Вони ще не встали... (Коцюб., II, 1955, 425).

Голландський (російський, український і т. ін.) стиль; Східний (західний і т. ін.) стиль — сукупність ознак, які характеризують мистецтво певного народу, країни і т. ін. Один мій чернігівський знайомий, інженер, має замір вислідити вплив українського стилю в давній архітектурі, переважно в церковній (Коцюб., III, 1956, 227); Звірний стиль *див.* звірний.

2. Сукупність прийомів у використанні засобів мови, властива якому-небудь письменникові або літературному творові, напрямку, жанрові і т. ін. — Треба дати молодому авторові виявити найповніше своє власне ставлення до дійсності, тоді у нього з'явиться і власний стиль (Донч., VI, 1957, 632); Відомо, що такі великі реалісти, як Шевченко й Некрасов, ніколи не нехтували умовними образами і символами ораторського стилю (Талант., 1958, 29); В порівнянні з Галицьким літописом стиль літопису Волинського більш сухий, діловий, майже цілком позбавлений образно-поетичних засобів (Іст. укр. літ., I, 1954, 53); Російська та українська радянська поезія останніх років сміливо утверджує.. романтичний стиль, народжений романтичним сприйняттям і відчуттям дійсності (Рад. літ-во, 2, 1965, 11); Газетний стиль; Книжний стиль; Стиль радіомовлення; // Сукупність особливостей у побудові мови, манера словесного викладу. Він [лист] був писаний трохи старим квітистим стилем, з алегоріями й довгими виробленими періодами (Коцюб., I, 1955, 406); Високий стиль вірша в його [М. К. Садовського] майстерній подачі поєднувався з благородною стриманістю і життєвою простотою (Минуле укр. театру, 1953, 163); Отак собі у старовиннім стилі Пишу я, брате, вірші на дозвіллі (Рильський, I, 1960, 171); Стиль заміток, статей і нарисів був [під час війни] гранично короткий, майже телеграфний (Кучер, Голод, 1961, 162); // Побудова мови відповідно до норм синтаксису й слововживання. Працювати над стилем; Помилки у стилі.

3. Сукупність прийомів, характерних рис якої-небудь діяльності, поведінки, методу роботи. У Шангіна був характерний стиль керівництва, за який його любивши всі працівники міськкому (Гур., Життя., 1954, 308); Висоцькому подобався стиль роботи керуючого (Ткач, Черг. завдання, 1951, 49); Партія наполегливо впроваджує ленінський стиль у роботу всіх ланок нашого суспільства (Ком. Укр., 10, 1967, 25); // Спосіб виконання, здійснення чого-небудь, який характеризується сукупністю певних технічних прийомів. Голову Ніна Сокол на бігу трохи закидала назад, — це була, мабуть, єдина вада її стилю (Собко, Стадіон, 1954, 7); Фред плавав, як щука, .. він то пірнав, то виринав, всіма стилями володів з однаковим успіхом (Збан., Курил. о-ви, 1963, 57); Практикою доведено, що високих результатів може добитися лише той спортсмен, який досконало оволодів усіма способами плавання — вільним стилем, брасом, дельфіном, на спині (Веч. Київ, 20.XII 1968, 3).

4. Характерна манера поводитися, говорити, одягатися і т. ін. — Ха-ха-ха! — зареготалась Марта Кирилівна. — Ви, як я бачу, людина старого стилю, хоч на літа й молодді. В вас, бачу, є ще й якісь будні й свята (Н.-Лев., VI, 1966, 27); В школі його взивали стилягою, хоч той стиль був мимовільним — від лінощів та байдужості (Збан., Курил. о-ви, 1963, 24).

Стиль добі — сукупність ознак, характерних для певного часу. Там [на острові] ішла Борня за метал, за вугілля і зерно.. Цифра, Суворість, План, Наказ, Одностайність, Упертість, — Таким був стиль тієї доби. Мій правнуче (Рильський, I, 1960, 334);

Крізь безладний ажур віхоли тьмяно світають незліченні вікна Палацу промисловості, і дивна симетрія їх огнів говорить про стиль доби... (Кир., Вибр., 1960, 275).

△ Мавританський стиль *див.* мавританський.

◇ Суконний стиль *див.* суконний.

СТИЛЬ², ю, ч. Спосіб літочислення.

Новий стиль — система літочислення (встановлена 1582 р. папою Григорієм XIII замість юліанської і введена в Росії з 14 лютого 1918 р.), яка випереджає в XX ст. раніше прийняту на 13 днів; григоріанський календар. Новий стиль виник у 1582 р., коли за розпорядженням римського папи Григорія XIII після 4 жовтня почали рахувати 15-е, тобто між старим і новим стилем утворилася різниця в 10 днів (Нар. прикмети.. погоди, 1956, 25); На відміну від юліанського григоріанський календар стали називати новим стилем. Так з'явилися старий і новий стилі числення великих проміжків часу (Наука., 10, 1960, 50); Старий стиль — система літочислення (встановлена в 46 році до нашої ери Юлієм Цезарем і введена в Росії в 1700 році Петром I), яка відстає у XX столітті від тепер прийнятої на 13 днів; юліанський календар. Тут якось не можна пам'ятати завжди, яке число старого стилю [стилю] приходить на даний день, та ще за 5 днів наперед (Л. Укр., V, 1956, 430).

СТИЛЬ³, я, ч. У давнину та середні віки — паличка для писання на дерев'яних табличках, вкритих воском. [К о н с т а н ц і й (випускає стиля з рук):] Прости... не можу... [М а р т і а н:] Дай. Я сам скінчу. (Бере до себе табличку й стиля і пише помалу, але твердо рукою) (Л. Укр., III, 1952, 327).

СТИЛЬНИЙ, а, е. Витриманий у певному стилі (*див.* стиль¹ 1). Частув Мартин батько. Без шапки. Вбрання — празникове, стильне (Вас., III, 1960, 103); Стомлений, зайшов він у кабінет ректора, де для нього був поставлений лабораторний столик.. Цей столик в шикарному кабінеті, обставленому стильними меблями ренесансу, виглядав як щось чужорідне і випадкове (Бурл., М. Гонга, 1959, 34); Уважно розглянула [Галина] стильну архітектуру вокзалу (Крот., Сини., 1948, 9).

СТИЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до стильний. Однотонність великих площ і строга ритмічність у розміщенні прикрас надають особливої стильності одягу Полісся (Нар. мист., 1966, 11).

СТИЛЬНО. Присл. до стильний. Реготав незнайомий, стильно одягнений парубчак (Автом., Щастя., 1959, 193).

СТИЛЬОВИЙ, а, е. Прикм. до стиль¹ 1, 2. При наявності для всієї України спільних стильових рис дерев'яне зодчество окремих районів мало місцеві конструктивні та художні особливості (Дерев. зодч. Укр., 1949, 5); На створення триптиха «Життя» [Ф. Г. Кричевського], вірніше на його стильову манеру, вплинула одна обставина — це боротьба проти бездарного епігонства і стилізаторства формалістів під який-небудь історичний стиль (Вітч., 2, 1961, 176); Для творчості українських письменників перших десятиліть минулого століття характерним було поєднання різних стильових і жанрових тенденцій (Рад. літ-во, 2, 1974, 56); Хома Передерій не міняв ні розміру, ні стильових засобів своїх листів (Рибак, Час., 1960, 650).

СТІМУЛ, у, ч. Те, що викликає зацікавленість у здійсненні чого-небудь; спонукальна причина до здійснення чогось. Мої болі, обурення, які я мав на своєму життєвому шляху, — вони були часто стимулом до мові творчості (Вас., IV, 1960, 57); Нема сьогодні такої галузі людської діяльності, якої б не збагатив, не привів до бажаних успіхів великий стимул великої

Револуції (Мист., 6, 1957, 13); Моральні стимули є могутніми факторами зростання і вдосконалення суспільного виробництва (Ком. Укр., 6, 1970, 21).

СТИМУЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. стимулювати. У сучасних умовах винятково важливу роль у стимулюванні дисципліни відіграють фонди матеріального заохочення (Ком. Укр., 2, 1974, 61); Виконуючи вказівку Леніна, партія прагне повністю використати всі форми матеріального і морального стимулювання праці (До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970, 50); Під впливом протруювання сулемою без дальшого стимулювання пеніциліном сила початкового росту [насіння рису] збільшилася на 50% (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 6).

СТИМУЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.* і *док.*, *перех.* Створювати, давати стимул або бути стимулом до чогонебудь; прискорювати, посилювати, поліпшувати здійснення чогонебудь. Дружба [народів] збагатила духовні скарби кожного з них, стимулювала розквіт національних культур (Мист., 1, 1959, 9); Підвищення купівельної спроможності карбованця стимулює матеріальну зацікавленість трудящих, зростання продуктивності праці (Наука., 3, 1961, 9); Він нахилився до рота, потис огруддя, зробив інші маніпуляції, щоб стимулювати дихання (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 130).

СТИМУЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.* Пас. до стимулювати. Творчість переважної більшості поетів не тільки стимулювалась музою Шевченка, а й складалася під безпосереднім впливом його «Кобзаря» (Вітч., 3, 1963, 153).

СТИМУЛЮЮЧЕ. Присл. до стимулюючий. Чудовими постачальниками енергії в шоколад, горіхи з медом. Стимулююче діє чашечка натуральної чорної кави вранці (Наука., 5, 1973, 38).

СТИМУЛЮЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до стимулювати. Цей конкурс матиме велике стимулююче значення для піднесення й розвитку дитячої літератури (Донч., VI, 1957, 591); Для підвищення стимулюючої ролі оплати праці необхідно встановити безпосередню залежність між зростанням продуктивності і оплати праці (Ком. Укр., 11, 1965, 18); Стимулююча дія переливання крові поширюється на всі клітини організму (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 216).

СТИМУЛЯТОР, а, ч. Засіб активізації яких-небудь процесів, дій, явищ або чисті-небудь діяльності, життєздатності і т. ін. Рослинний світ — це і натхненник настроїв, і збудник здоров'я, і великий стимулятор бурхливого кохання (Ле, Право., 1957, 59); Світова система соціалізму є нині могутнім стимулятором зростання й розвитку національно-визвольного руху (Ком. Укр., 7, 1968, 75); Досить часто в період найбільш напруженої роботи люди розумової праці вдаються до зімічних стимуляторів працездатності (Наука., 10, 1956, 17); // Хімічна речовина, якою користуються для прискорення розвитку та росту рослин. В практиці все більшого значення.. набуватиме передпосівна обробка насіння різними стимуляторами (Укр. бот. ж., XVII, 1, 1960, 40); Дія стимуляторів — різноманітна. Вони можуть прискорювати ріст та розвиток рослин і, навпаки, уповільнювати їх (Веч. Київ, 21.VIII 1961, 1).

СТИМУЛЯЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до стимуляції. У стимуляційному ефекті основне значення має пеніцилін, однак і протруювання насіння відіграє в цій справі неабияку роль (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 8).

СТИМУЛЯЦІЯ, ї, ж. Активізація яких-небудь процесів, дій, явищ або чисті-небудь діяльності, життєздатності і т. ін. Особливо велика роль гормонів щитовидні залози у стимуляції розвитку організму (Шк. гігієна,

1954, 98); Для підтримання пристосовних, захисних систем організму і для розвитку потрібні постійне тренування і стимуляція (Наука., 4, 1963, 49).

СТИМУЛЬОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до стимулювати.

СТИНАТИ¹, аю, аєш, *недок.*, **СТЯТИ** і **ЗІТНУТИ**, зітну́, зітне́ш, *рідко* **ЗОТНУТИ**, ну́, не́ш, *док.*, *перех.* 1. Ріжучи, відокремлювати що-небудь від чогось (перев. верхню частину); зрізувати. Дорослі з піснями стинають стиглі кетяги [винограду] в коновки та носять до бочки (Коцюб., I, 1955, 191); Улянка гострим.. ножем стинав верхню покривечку, а тоді переверне маківку над мискою, і жодне зернятко в неї не загубиться (Донч., IV, 1957, 67); Руки наші не омліють, Скосим луг бігцем. Лиш тоді відпінемо [відпочинемо], Як траву зітнемо (Пісні та романси.., II, 1956, 72); Знає той колос, стебло і лушпина, Що, як доспіє зерно золоте, Серп їх нещадний зітне і змете (Фр., X, 1954, 59); // Те саме, що зрубувати. Сім літ Сокира божя ліс стинала (Шевч., II, 1963, 86); Подумав, що відколи живеш [Іване] отут, під лісом, то ще не бачив, щоб жінки самі дуба стинали (Вільде, Троянди.., 1961, 337); Родим метнувся в перелісок, змахнув широким своїм мечем, стяв товсте молоде деревце (Загреб., Диво, 1968, 43); Як дерево зітнуть, кожний тріски збирає (Номис, 1864, № 1249); // Збивати різким ударом, пострілом. Візьме [Мирон] прутик, швякає по повітрі або стинає головки з будяків та ластів'ячого зілля (Фр., I, 1955, 231); Тонна бомба рознесла вщент будинок, стяла вогненною косою й спопелила весь густий сад (Кучер, Голод, 1961, 138).

Стинати (стіяти, зітнути) **голову** (голови) **кому** — відрубувати голову (голови) кому-небудь. Як стріла, він вороним У боях літає, І, як лозу, ворогам Голови стинає (Укр.. думи.., 1955, 366); Вояки стинали втікачам голови (Досв., Гюлле, 1961, 181); Кинувся [Єремія] в битву, махав шаблею і стяв не одну буйну козацьку голову (Н.-Лев., VII, 1966, 178).

2. *перен.*, *рідко*. Знищувати, убивати кого-небудь. Нас [будяків] переслідують, стинають, Уперто нас за хопту мають (Фр., XIII, 1954, 157); Хто перший ворога зітне, Якого краю діти? (Граб., I, 1959, 412); Нечутна куля, куля мовчазна Бійця в бою знаходить, щоб зітнути (Перв., II, 1958, 216).

СТИНАТИ², аю, аєш, *недок.*, **СТЯТИ** і **ЗІТНУТИ**, зітну́, зітне́ш, *док.*, *перех.* Щільно з'єднувати, сильно притискувати одне до одного; зводити. Дівчина аж кулачки стинала, радісно нетямлячись (Гончар, Тронка, 1963, 19); // Вкривати, сковувати льодом (річку, озеро і т. ін.). Підгірські річки і потоки Мороз стяв льодом [льодом] аж до дна (Фр., X, 1954, 302).

Стинати (стіяти, зітнути) **зуби**: а) сильно стискувати зуби, виявляючи цим лють, роздратування, досаду, розпач. Галя в розпачі обливалася слізьми, а Уралов, стинаючи зуби, кидався з кутка в кут (Гончар, Тронка, 1963, 302); б) (тільки *док.*) умерти. Почувши це й це, Тимоха рясу з себе [скинув], щоб не заважала, та тоді вже як махнув під бік, то стара й зуби стяла (Свидн., Люборацькі, 1955, 194); Я роздаю тебе, як жабу, Зітру, зімну,.. як бабу, Що тут і зуби ти зітнеш (Котл., I, 1952, 95).

◇ **Стинати** (стіяти, зітнути) [в жилах] **кров** — викидати почуття страху, переляку.

СТИНАТИ³ *див.* **стенати**².

СТИНАТИСЯ¹, аюся, аєшся, *недок.*, **СТЯТИСЯ** і **ЗІТНУТИСЯ**, зітну́ся, зітне́шся, *док.* 1. Битися зі зброєю в руках; брати участь у битві, вступати в боротьбу. — Люди стинаються з людьми... кров річками ллється... (Мирний, IV, 1955, 333); — Тільки стялись

а шаблях, зараз так і положив його вражий кармазин (П. Куліш, Вибр., 1969, 156); Загони зітнулися на рівному ступі під Компаніївкою (Ю. Янов., II, 1958, 171); Сколихнеться весь світ, як зітнуться війська (Вирган, В' розп. літа, 1959, 81); // перен. Сперечатися, вступати у суперечку, сварку. Між селянами такими, Що стинались з судовими, Зачепивсь і наш козак (Манж., Тв., 1955, 151); Як кремінь і криця, стялись роди — Гутенюки з Палійчуками (Коцюб., II, 1955, 310); Нема місця Маркові на бригаді, з першого дня він у тім пересвідчився, із нехтуванням поставився до бригадира, прилюдно зітнувся, виявив своє обурення (Горд., Дівчина., 1954, 238); // Виступати один проти одного; боротися. Комсомольці гули, як джмелі, І стинались в спорі (Криж., Срібне весілля, 1957, 302); Імперіалізм є останній ступінь у розвитку капіталізму, коли він дійшов до того, що поділив весь світ і в смертельній сутичці зітнулися дві гігантські групи (Ленін, 32, 1973, 275).

◇ Стинатися (стіятися, зітнутися) зуб на зуб — сваритися, зчиняти лайку. В хаті заїднї, колотнечі: содома піднялась, що й не сказати. Мая з матір'ю зуб на зуб стинається (Свидн., Люборацькі, 1955, 189).

2. Міцно стискатися (про зуби). Як мати вість таку почула, То тільки вічно не заснула, Бо зуби у неї стялись (Котл., I, 1952, 231).

3. рідко. Вкриватися льодом (про річку, озеро і т. ін.). Настала осінь. Подихнули морози, зціпили землю, зв'яли гай та діброви. Річка стялась і заблищала склом межі чорними берегами (Коцюб., I, 1955, 66).

◇ Кров стинається в жилах — хто-небудь відчуває страх, переляк. І чуєш ти, як в жилах кров твоя Стинається (Фр., XIII, 1954, 292).

СТИНАТИСЯ², ається, недок., ЗІТНУТИСЯ, нється, док. 1. рідко. Піддаватися зрізуванню. Чагарники ламкі і легко стинаються.

2. тільки недок. Пас. до стенати¹ 1.

СТИНАТИСЯ³ див. стенатися.

СТИНУТИ див. стенати².

СТИНУТИСЯ див. стенатися.

СТИПЕНДІАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до стипендія. Основними принципами народної освіти в СРСР є:.. безплатність усіх видів освіти, утримання частини тих, що вчать, на повному державному забезпеченні, стипендіальне забезпечення учнів і студентів та подання їм іншої матеріальної допомоги (Хлібороб Укр., 8, 1973, 9).

СТИПЕНДІАТ, а, ч. Особа, що одержує стипендію. Коростишівська семінарія була широко популярна на Україні. До неї приймали щороку 10—12 душ казенними стипендіатами, і це будило світлі мрії про науку в сільської бідноти (Вас., IV, 1960, 15); Керівник одної з інститутських кафедр професор Холод зажадав, щоб майбутні стипендіати пройшли щось на зразок мандатної комісії перед деканатом (Загреб., Спека, 1961, 33); Чимало молодих трудівників стали колгоспними стипендіатами, а закінчивши вузи, повернулися у господарства і працюють бригадами, завідувачими фермами (Ком. Укр., 6, 1973, 6).

СТИПЕНДІАТКА, и, ж. Жін. до стипендіат. Наступного літа вона вступатиме до Ровенського інституту інженерів водного господарства — канал обіцяє послати, буде стипендіаткою каналу... (Гончар, Тронка, 1963, 186).

СТИПЕНДІЯ, і, ж. Регулярна грошова допомога, яку надають тим, хто навчається в учбових закладах, а також особам, що перебувають в аспірантурі, докторантурі і т. ін. У церковно-учительській [школі] училась Оленка уже, на стипендії теж (Тесл., Вибр.,

1950, 98); Коли вступили [брати] до університету, їх обставини ще поправились: обидва дістали крайові стипендії (Фр., VI, 1951, 203); Близько 18 тис. студентів направлені на навчання підприємствами, радгоспами і колгоспами, які самі виплачують їм стипендію (Матер. XXII з. Компартії України, 1961, 63); На зимовій сесії він не набрав потрібної кількості балів і з нього було знято стипендію (Тют., Вир, 1964, 63); Для слухачів і курсантів ряду вищих військово-навчальних закладів установлено стипендії імені Маршала Радянського Союзу Г. К. Жукова (Роб. газ., 5.X 1974, 2).

СТИПЛЕР, а, ч., спорт. Кінь, привчений до бігу або скачок по місцевості з природними чи штучними перешкодами.

СТИПЛЬ-ЧЕЗ, у, ч., спорт. Біг або скачки по місцевості з природними чи штучними перешкодами. Стиплечез — один з найскладніших видів спорту (Веч. Київ, 30.IX 1969, 3).

СТИРАКС, у, ч. 1. бот. Дерево тропічних і субтропічних країн, у смолі якого містяться ароматичні речовини.

2. Ароматичний бальзам, який добувають із смоли такого дерева і використовують у медицині та парфюмерії.

СТИРАНКА, и, ж., діал. Затірка. Стара містить тісто на стиранку (Фр., III, 1950, 280); — Що ви їсте?.. Стиранку (Мак., Вибр., 1956, 229).

СТИРАННЯ, я, с. Дія за знач. стирати. Зайнята стиранням пилу з приладів, .. я вже забула, що ще хтось, крім мене, є в кімнаті (У. Краєч., Вибр., 1958, 359); Сторінки рукописів перекалені білим тонким.. папером. Він запобігає стиранню слідів олівця (Веч. Київ, 7.III 1961, 3); Це був дуже твердий і стійкий проти стирання матеріал [побідит] (Різальні інстр., 1959, 10); На сучасному етапі розвитку радянського суспільства важливою проблемою є стирання суттєвих відмінностей між містом і селом (Нар. тв. та етн., 6, 1973, 7).

СТИРАТИ, аю, аєш, недок., СТЕРТИ і ЗІТЕРТИ, зітру́, зітреш, док., перех. 1. чим, з чого і без додатка. Витираючи, знімати з якої-небудь поверхні щось або очищати її від чогось. Стираючи порошок із столу, зобачив [Андрій] на ньому кілька мідяків (Коцюб., I, 1955, 446); Краплі поту виступали на чолі Руднева. Він їх час від часу стирав долонею (Шер., Перні загони, 1939, 20); Чепурна баба стерла порошок з лави, ще й постелила на лаві шматок полотна (Н.-Лев., II, 1956, 405); Господарка на мить стерла рукавом слюзи (Досв., Вибр., 1959, 72); Ми зітерли краплини поту Із утомлених боєм лиць (Криж., Під зорями., 1950, 13); *Образно. Веселоші зразу стирають переляк з обличчя молодіці (Стельмах, I, 1962, 261); Здавалося, ніщо не могло змінити його життєлюбної вдачі і стерти з обличчя щирої, ясної посмішки (Коз., Гарячі руки, 1960, 38); // Робити що-небудь чистим або сухим, тручи чим-небудь по його поверхні. Стирав [Емма] спідницею стільця і присуває Єгорові (Л. Укр., IV, 1954, 215); До корчми під'їхало двоє вершників у жупанах. Довна побачила їх у віконце й заходила стерати мокрий стіл подолом спідниці (Панч, Гомон. Україна, 1954, 69); // Знищувати що-небудь написане, намальоване, витираючи, зіскрібуючи і т. ін. Заклопотаний [рахівник] якоюсь спішною роботою. Прикине на рахівниці, напише і знов. А то візьме гумку і щось зітре (Головко, I, 1957, 322); *Образно. Стерли кольори метрополій з політичної карти Африки народи Гани і Гвінеї, Малі й Алжіру... (Рад. Укр., 1.XII 1962, 4).

2. перен. Згладжувати, усувати ознаки, наявність і т. ін. чого-небудь. Життя пішло собі тихою ходою..

все стираючи спомин про Максима (Мирний, II, 1954, 117); Соціалістична дійсність не тільки не стирає, не нівелює індивідуальності, а навпаки (Рплський, III, 1956, 157); — Вода і рушник стирають з мене останні клаті сну (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 141); Важкі й мертві науки в гімназії вбили в йому енергію, стерли волю, зробили його в'ялим, апатичним (Н.-Лев., VI, 1966, 8); Десь промчав поїзд, а мені здається, що то промчало моє життя і назавжди стерло у моїй пам'яті образ неповторної молодості (Кол., На фронті.., 1959, 185); Двадцять п'ять років подружнього життя не зітерли різниці між рудим Омельком та красунею Катрею (Мур., Свіже повітря.., 1962, 69); // перев. док. Позбавити життя; знищити. Хто горе сіє, страшний збирати буде гнів, і за наругу з тисячів його зітруть колись, як змія! (Гавр., Вибр., 1949, 60); Потоцький має власне військо, гармати, фортеці. Він вітре Горленка (Тулуб, Людолови, I, 1957, 38).

◇ Стирати́ (стерти) з лиця землі див. лице́.

3. Тертям, частим доторкуванням пошкоджувати шкіряне, волосяне і т. ін. покриття або верхній шар чого-небудь. Летять ключі над суходолом. Стирають крила (Перв., I, 1958, 173); — Стерла ногу, щось прикинулося, то й мушу сидіти, поки одтухне (Дн. Чайка, Тв., 1960, 76); Одну ваду мав коник, якого дістали Чернишеві: розкувавшись, він стер копитом і шкутильгав тепер на праву передню (Гончар, III, 1959, 89); Навіть не помітив [Петько], як намуляв здорового пухиря та стер шкіру (Трубл., I, 1955, 62); // Зменшувати об'єм чого-небудь тертям, частим користуванням. Не поїхав на село Кока з інституту.. На заявах стер перо. Хворим прикидався... (С. Ол., Вибр., 1959, 257).

4. у що, на що. Розтираючи, подрібнювати, перетворювати на дрібну однорідну масу. Кров проступав крізь чорні бушлати, Скелі на порох стирає фугас (Нагн., Вибр., 1957, 231); Зеризений в гальку, камінь сірів берегами, а там, де море встигло стерти його в білий пісок, воно грало над ним блакитним вогнем перемоги (Коцюб., II, 1955, 300).

◇ Стерти (зітерти і т. ін.) на (у) поро́х (порошо́к) див. поро́х¹, порошо́к; Стерти (зітерти і т. ін.) на таба́ку див. таба́ка; Стерти на мак див. мак; Стерти на маку́ху див. маку́ха.

СТИРА́ТИСЯ, ається, недок., СТЕ́РТИСЯ і ЗИТЕ́РТИСЯ, зітрється, док. 1. Зникати, втрачати чіткість під дією яких-небудь зовнішніх причин. Стираються слова і на граніті (Гонч., Вибр., 1959, 103); Вже зітерлися записи слівцем у фронтовій записній книжечці (Перв., Дикий мед, 1963, 395); // перен. Переставати існувати, виявлятися; зникати, згладжуватися. Грані між фольклором і літературою стираються у нас так само, як стираються істотні грані між розумовою й фізичною працею, між селом і містом (Рильський, III, 1956, 153); Багато пізніших спогадів стерлись у моїй пам'яті. Спогади .. про учителювання в Потоці й до цього часу в мене свіжі й живі (Вас., IV, 1960, 17); З роками стерлося почуття горя, в гомінкому дитячому колективі він знайшов тепер нову сім'ю (Донч., II, 1956, 350); Літа пропливуть По квітучій землі України, Кордони зітруться У згадці щасливих братів (Воронько, Славен мир, 1950, 19).

2. Зменшуватися в об'ємі від тертя при частому користуванні; пошкоджуватися від тертя, частого користування. Бачимо ми, як стирається брук від ходіння людського (Зеров, Вибр., 1966, 132); Вона [бджола] й помирає за працею, не дочекавшись «ні пенсії, ні заслуженого відпочинку». Помирає, коли стираються крила від перельотів (Знання.., 2, 1973, 19); [Є в г е

н і й (бере крейцар в руку і вдивляється [вдивляється]):] В чийх се руках Вони так стерлись? (Фр., IX, 1952, 29); Стріляли день і два, і не було втоми, Аж стерлися крайки порохівниць (Мал., Звенигора, 1959, 85); Я пошукав у кишенях і знайшов запальничку. Вона довго не слухалась: камінець, мабуть, стерся (Мур., Бук. повість, 1959, 228); *Образно. — Згадую твою Варку. Яка була дівчина!.. А зараз хто повірить, коли не бачив її?! В роботі людина стерлася, жура розточила її (Томч., Жменяки, 1964, 15).

СТИ́РКА, и, ж. Шматок тканини (звичайно тієї, що була у вжитку), яку використовують для витирання чого-небудь. Мокрим стирками витирали [корчмарі] заболочену підлогу (Фр., VIII, 1952, 18); Хто б то з її знайомих міг собі в'явити панну Софію та зо стиркою в руках? Правда, не з брудною, але все ж таки з стиркою! (Л. Укр., III, 1952, 503); *У порівн. Пан Зефірин тремтячими з зворушення руками взяв.. зім'ятий, як стирка, лист краківської газети (Фр., II, 1950, 380).

СТИРЛОВА́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стирлува́ти. Годинами ждуть черги обози, біженці, лазарети, реве стирлована у величезні гурти худоба (Гончар, Таврія.., 1957, 569); Коли дівчина підбігла до випасу, череда вже стояла край шляху стирлована (Добр., Тече річка.., 1961, 194); Біля порожнього стирлованого місця, де стояло авто, лежали двоє убитих фашистських офіцерів (Ле, Клен. лист, 1960, 113).

СТИРЛУВА́ТИ, ую, уєш, док., перех. 1. Зігнати стадо для відпочинку. Якраз опівдні були біля шляху. Понапували візці.. Потім стирлували їх в холодку під вербами (Головка, II, 1957, 245); // Зібрати в одне місце. Потім зірвався вітер, стирлував темні кучугури хмар (Коз., Гарячі руки, 1960, 221).

2. Ходячи, витоптати, зім'яти що-небудь. Стирлувати траву.

СТИРЛУВА́ТИСЯ, ується, док. 1. Зібратися разом, натовпом. Череди стирлувалися край шляху. Коровам наче не вірилось, що все це зелене море пашні призначено для задоволення їхніх шлунків (Добр., Тече річка.., 1961, 189); Денис відкрив шиною двері і трохи не впав на руки хлопців, що стирлувалися біля дверей (Тют., Вир, 1964, 294); Вовчуки стирлувалися позади вовчиці (Загреб., Шепіт, 1966, 12).

2. Скупчитися у великій кількості, близько одне від одного (про машини, будинки і т. ін.). Комбайни стирлувалися за тракторами — ремонтвані, нові (Ю. Янов., I, 1958, 606).

СТИРО́Л, у, ч. Рідка ароматична речовина, яку добувають із смоли деяких тропічних дерев і використовують у парфюмерії, миловарінні, у виробництві пластичних матеріалів і т. ін. Ми освоємо нове для нас виробництво продукції органічної хімії — стиролу і полістиролу (Рад. Укр., 17.V 1963, 2); Для одержання каучуку, органічного скла, пластмас та багатьох інших матеріалів необхідною сировиною є стирол (Веч. Київ, 10.IX 1968, 2).

СТИРО́ЧКА, и, ж. Зменш. до сті́рка. Любов несе в руках невелике пуделько і стирочку (Л. Укр., II, 1951, 35).

СТИ́РТА, и, ж., діал. Скирта. Ой згоріла стирта сіна на жовтім пісочку, Та й хто ж мені, молодому, випере сорочку? (Коломийки, 1969, 307); Глянь, серед поля ліворуч, Наче сестриці три поруч, Три стирти сіна ось близько (Фр., XIII, 1954, 386).

СТИРЧА́К, а, ч., розм. Те, що стирчить, виступає вперед, угору. Стримить [одна з скель], ніби голова сахару. На тому стирчаку ще десь узались ялини; вони вросли в зазубні і стирчать голі, без гілля (Н.-Лев.,

II, 1956, 415); М'яко стелилася килимом польова м'ята, сухими стирчаками піднімався над нею полин (Ю. Бездик, Полкн., 1959, 10); *Образно. Коли минуле покритися вже прозорчастим туманом, коли пожилося вже і пооббило тобі життя всі вугли й стирчаки, — тепер тільки всією душею розуміши, як чисто тоді все було, як гарно, як чесно (Хотк., I, 1966, 145).

СТИРЧАТИ, чу́, чіш, *недок.* 1. Стояти, різко виділяючись на поверхні чого-небудь; виступати, видаватися вперед, угору; розташовуватися сторч. Колос повний гнеться до землі, а пустий догори стирчить (Укр. присл., 1963, 132); Повитикались.. скелі з водної глибини і стирчать, неначе вартова сторожа (Стор., I, 1957, 240); Де-не-де попелелось перше огудиння, .. сосянички [соняшнички] молоденькі стирчать по межі (Хотк., I, 1966, 94); На вулиці було порожньо й тихо, одна тільки постать в теплій хустці йшла з відрами на коромислі до криниці, над якою стирчав журавель (Панч, Вибр., 1947, 393); Спересердя Твердохліб рвучко повернувся і зачепився за цвях, що стирчав у стіні (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 4); // Не прилягати щільно до чого-небудь, а підніматися сторч; настовбурчуватися. Незграбно на всі боки стирчав і оддувався на їй недоладно вдягнутий кольоровий крам (Вас., I, 1959, 300); Здоровенні чорні вуса звисали йому аж на груди, а над чолом стирчала коротка чорна чуприна (Фр., VIII, 1952, 21); Блакитні очі всміхалися, світле волосся стирчало над квадратним лобом (Коп., Десятикласники, 1938, 89); // Висовуватися, виставлятися звідки-небудь якоюсь частиною. Кінець рушниць стирчав у нього при боці (Коцюб., II, 1955, 99); Крізь мисливську сітку де-не-де стирчить сухе пір'я дичини (Рильський, Бабине літо, 1967, 44); Носом сопів на лежанці Демид. З-під рядна струпувати ноги стирчали (Тич., I, 1957, 246); // Надто видаватися, виступати наперед або назовні (про окремі частини тіла). Од болісті вона зовсім звелась: щоки, рот та очі її запалились, а ніс, підборіддя та чоло стирчали жовті (Григ., Вибр., 1959, 311); З вузьким чолом і з костистими вилицями [чоловік]. Ті вилиці стирчали йому попід очима, завбільшки з кулачок малої дитини (Март., Тв., 1954, 285); Обличчя [у дівчини] замурзане, зуби ненатурально стирчать (Ю. Янов., IV, 1959, 183); Аврельця теж.. поправилась. Бодай на спині не стирчали тепер в неї лопатки, ніби цурупалки обламаних крил (Вільде, Сестри., 1958, 457); // Міститися, бути розташованим, виділяючись серед навколишнього простору або з-поміж чого-небудь. Село було степове; ..коло хат стирчали хліви з високого очерету, вкриті зверху очеретом (Н.-Лев., II, 1956, 218); У відчинених навстіж дверях кімнати видно постаті військових і між ними стирчить стрижена їзачком голова Яцуби (Гончар, Тронка, 1963, 106).

2. Міститися на чому-небудь, десь (про предмети, недоладно розміщені або недоречні у цьому місці). На дворі проти самісінького вікна стирчав.. візок (Н.-Лев., I, 1956, 149); На голові [у Гриця] стирчить якась лиса-преліса шапка (Збан., Сеспель, 1961, 300).

3. *перен.*, *розм.* Бути присутнім, перебувати де-небудь (про недоречне, небажане або постійне, надтодливе перебування кого-небудь десь). Сніги впали великі, і Андрій радо прокидає од порога до воріт стежку. Воно усе ж робота, та й не мусить чоловік вічно стирчати в хаті, де світить порожнім оком голод (Коцюб., II, 1955, 32); Помічала стара якусь особливу увагу до свого двора: все на вулиці стирчить хтось із панських слуг (Хотк., I, 1966, 105); Професор довго стирчав на терасі. Обіпершись руками об поруччя й поблискуючи лисою головою, він пильно дивився на шпичасті горби лівого берега (Коцюба, Нові береги, 1959, 13); Ох, і ло-

вилися ж прокляті корони В те літо пам'ятне.. Аж збився зовсім був з життєвської тропи Дідок один чудний, що з торбою при боці В воді весь день стирчав (Рильський, Поєми, 1957, 259); // *зневажл.* Постійно працювати, довгий час займатися чим-небудь. [Х р а п к о:] Знаєте: я давно про вас думав... чого, думаю, такому талановитому чоловікові та при такому ділі стирчати? Що з того учительства? (Мирний, V, 1955, 170); Треба вириватися звідси. Вже третій рік на заводі Мальований, вистачить з нього, набридло в цеху стирчати (Хижняк, Невгамовна, 1961, 243).

◇ Стирчати більмом (спічкою) в (на) бці (очах) у кого, кому — набридати, дратувати своєю присутністю, наявністю. Уже давно вона [комора] стирчить спичкою в оці (Мирний, III, 1954, 101); Михайло рубав дрова у дровітні, щоб не стирчати більмом у Юлки на очах (Томч., Жменяки, 1964, 307).

СТИСК, у, ч. 1. Дія за знач. **СТИСКАТИ**, **СТІСКУВАТИ**. Цементи та бетони відзначаються тим, що мають високі показники міцності на стиск (Компл. використ. вапняків., 1957, 62); Рука в неї була суха, маленька, але в стисковій цієї маленької сухої руки почувалася неабияка сила та воля (Перв., Атака., 1946, 71); Професор душив Бузину за горло, а той безпорадно випручався з міцних Отавиних стисків (Загреб., Диво, 1968, 447); // Біль при утрудненому диханні. Всякі немочі під старість до його чіплялись.. Стиски мучили й удушшя, руки набрякали (Укр. поети-романтики., 1968, 571).

2. Дія і стан за знач. **СТИСКАТИСЯ**, **СТІСКУВАТИСЯ** 1, 2, 4, 5. Висока середня густина Сонця пояснюється величезним стиском сонячних надр (Астр., 1956, 96); Як забути серця ніжні стиски, Милої легенький каблучок! (Рильський, III, 1961, 317).

СТИСКАЛЬНИЙ, а, е. Який викликає стискання речовини, зменшення її об'єму, ущільнення.

СТИСКАЛЬНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **СТИСКАЛЬНИЙ**.

СТИСКАННЯ, я, с. Дія і стан за знач. **СТИСКАТИ** і **СТИСКАТИСЯ**. О третій годині ночі стискання криги припинилося (Трубл., I, 1955, 412); Величезні сили, що можуть розвинути при розширенні і стисканні тіл, треба враховувати в техніці (Фізика, II, 1957, 12); Щось лагідно почало тиснути йому ногу. Стискання було боязке (Вас., I, 1959, 355); Наступа несподіваний наплив ніжності: починаються поцілунки і стискання, при цьому баба терпить товченики у животі, і маленькі ніжки тупотять їй по мозолях, бо унука неодмінно хоче вилізти на коліна (Григ., Вибр., 1959, 431); Мороз міцнішав, скрипіли від його стискання дерева (Донч., IV, 1957, 85); Вони привіталися, як чужі, коротким і млявим стисканням рук (Рибак, Час., 1960, 133); [А н н а:] Чи могли б ви шпагою відтягти всі косі погляди, .. морганя, свисти і плечей стискання, що скрізь мене б стрічали й проводжали? (Л. Укр., III, 1952, 394); З солодким стисканням серця, з трепетом побожності припадала вона устами.. до м'якої руки о. Василя (Коцюб., I, 1955, 327).

СТИСКАТИ, аю, аєш і **СТИСКУВАТИ**, ую, уєш, *недок.*, **СТІСНУТИ**, ну, неш; *мин. ч.* стис і стіснув, ла, ло; *док.* 1. *перех.* Давленням, тисненням зменшувати в об'ємі що-небудь, ущільнювати щось. Будь-яке тіло можна стиснути, значить, частинки розміщуються не щільно, а на деяких віддалях одна від одної (Фізика, II, 1957, 16); — Возьми перше стисни камінь — Як води добудеш, То тоді ти і без бійки Найсильнішим будеш!.. (Рудан., Вибр., 1949, 89); // *безос.* Пресом сіно стиснуло; // Діючи на пружні тіла, укорочувати їх. Стальну пружину можна стискувати й

розтягувати (Фізика, I, 1957, 28); // перен., розм. Зменшувати, скорочувати в обсязі. Велич і масштабність подій змушувала мене стискувати матеріал [у фільмі «Арсенал»] (Довж., I, 1958, 23); Стиснути написане; // перен., розм. Скорочувати в часі. Стиснути строки будівництва шкіл.

2. *перех.* Міцно обхопивши, здавлювати кого-, щонебудь. Іван сидить, опершись плечима в дошку, а ногами стискає дійницю (Коцюб., II, 1955, 323); Стискаючи долонями скроні, підходить Ніна до вікна (Донч., V, 1957, 327); Одною рукою стискував [Оксен] рукоятку автомата, другою дуло (Тют., Вир, 1964, 440); Руками вона його як стиснула за шию, так і замерли руки — впились (Вовчок, I, 1955, 247); Капітан аж зубами заскреготав і щосили стиснув у долонях поруччя крісла (Фр., VI, 1951, 470); Журиться [Фесюк], страхаючись завтрашнього дня.. Мов оценьками, стиснув рукою підборіддя (Стельмах, II, 1962, 110); // Міцно тримати щось (у руці, під пахвою і т. ін.). У руці стискаючи гранату, умирала дівчина в саду... (Сос., Зел. світ, 1949, 144); Він так стискував держак вил, що рука зблідла й тремтіла (Коп., Лейтенанти, 1947, 191); Стиснувши під пахвою мольберт... я прискорив кроки (Томч., Готель..., 1960, 5); // розм. Обіймати кого-небудь. [П о е т (палко стискає її):] Без тебе жити годі! (Л. Укр., I, 1951, 302); *Образно. У 1921 році країну стиснули у смертельних обіймах голод і розруха (Наука..., 4, 1970, 31); // Щільно оточувати з усіх боків. Обабіч стискали нас дошки й жердини тинів та парканів, а над нами нависали стелею віти густих волоських горіхів та листя акацій (Мур., Бук. повість, 1959, 15); Мене стиснула юрма пасажирів (Коцюб., II, 1955, 429); 7 серпня шлюп стиснула крига, і він змушений був 9 серпня вийти з Льодовитого океану (Видатні вітч. географи..., 1954, 54); // військ. Затискувати в тісний простір, брати в оточення. Загальновійськові з'єднання.. завдавали ударів, щоб розгромити угруповання ворога, і поступово стискали його (Рад. Укр., 23.I 1969, 4); — Відступати на Київ? Ви хочете, щоб Денікін з Батмача, а Петлюра з Коростеня стисли нашу армію і знищили? (Довж., I, 1958, 211); // Звужувати русло потоку, річки і т. ін. Зелені гори похмуро звисали над водою і чимдалі дужче стискали вузьке річище (Жур., Вечір..., 1958, 265); // Щільно облягати (про одяг, взуття). Светр стискав пружинами (Тют., Вир, 1964, 455); Молода вже вбралась до вінця.. Нова сукня стиснула її повне викохане тіло (Н.-Лев., I, 1956, 144); // перен. Сковувати (про мороз, холод). Землю нещасну вдень дощиком мочить [березень], А на ніч морозом лютим стискає (Коцюб., I, 1955, 427); Сопки доколя Лютий холод міцно стис (Граб., I, 1959, 168).

Стискати (стіскувати, стіснути) в обіймах кого — обіймати кого-небудь. Олександр Івашко довго не міг звикнути до тої пошани, якою його оточили в тилу і на фронті. Він червонів від поглядів, од привітань і особливо, коли його стискували в обіймах товариші по взводу (Панч, Іду, 1946, 51); Стискати (стіскувати, стіснути) острогами [коня] — притискаючи до боків коня остроги, спонукати його скакати швидше. Данило чимдуж стискав острогами коня (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 244); Ой, як стисне козак Нечай Коня острогами, За ним ляхів сорок тисяч З голими шаблями (Укр. думи..., 1955, 113); Стискати (стіскувати, стіснути) руку (пальці, долоню і т. ін.) кому; Стискати (стіскувати, стіснути) за руку кого: а) тиснути кому-небудь руку під час зустрічі, прощання, знайомства, вираження якогось почуття і т. ін. Товариші прощаються з селянами, стискують руки, цілуються (Вас., III, 1960, 337); — Так чому ж не б'ємо ми хозар і печенігів? —

знову запитує Святослав, і дуже, скільки в нього в сил, стискує руку Асмуса (Скл., Святослав, 1959, 47); Стиснув [чоловік] міцно за руку Каленика Романовича, скрикнув: — Скільки літ, скільки зим! (Сенч., Опов., 1959, 17); Ми познайомились. Сергій Сергійович міцно стис мою руку (Є. Кравч., Квіти..., 1959, 7); б) (тільки недок.) уживається як формула закінчення листа, записки і т. ін. Щиро стискаю Вашу руку, до побачення чи на прощання, се вже як трапиться! Л. Косач (Л. Укр., 1956, 257); Простіть, що на сей раз пишу так коротенько.. Сердечно стискаю руку. Ваш М. Коцюбинський (Коцюб., III, 1956, 383); Стіснути, аж кістки тріщать (затріщали, затріщать) див. кістка; Стіснути, аж кістки тріщать (затріщали) див. кість.

3. тільки 3 ос., *перех.* і без додатка. Здавлювати (у грудях, горлі), утруднюючи дихання. Надвечірня духота.. стискала груди (Ле, Міжгір'я, 1953, 152); Біль стискував горло, туманив очі (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 27); Щось болюче стиснуло груди хворому (Тулуб, Людолови, I, 1957, 41); // безос. А Стецько й справді мов умирав; дух йому перехопило, горло стиснуло (Гр., Без хліба, 1958, 52).

Стискати (стіскувати, стіснути) серце (коло серця, за серце) — викликати хвилювання, почуття тривоги, страху і т. ін. Дорога завертає. Юра іде. Якесь передчуття стискає.. йому серце (Смолич, II, 1958, 15); Жаль за загубленим щастям, немов кліщами, стискував йому серце (Л. Янов., I, 1959, 371); Настю стиснуло щось коло серця.. Вона ніби бачила, як Денис деє блукає по далеких степах (Н.-Лев., VI, 1966, 356); Мене щось стисло за серце (Фр., IV, 1950, 200).

4. *перех.* і *неперех.* Щільно з'єднувати, стуляти (губи, повіки і т. ін.). Вона боялася, щоб не скрикнути, боялася зітхнути та все міцніше й щільніше стискувала зуби (Мирний, I, 1949, 411); Майстер.. дивився спідлоба, міцно стискував тонкі синюваті губи (Збан., Єдина, 1959, 334); Мабуть, за досаду йому стало, що трохи мов зневажений zostався... уста стиснув і голову підняв гордо (Вовчок, I, 1955, 204); Він скрикнув зубами і так стис щелепи, що його боляче шпигонуло в скроні (Тют., Вир, 1964, 321).

Стіснувши зуби: а) виявляючи велику витримку, стійкість; напруживши всі сили. Стиснувши зуби, мовчки, з неймовірною чіткістю виконували моряки команду, розуміючи, що від цього залежить їх життя (Тулуб, В степу..., 1964, 394); б) не виявляючи почуття гіркоти, незадоволення, обурення і т. ін. Варт було сусідам.. побалакати.. між собою за обідом, що от, мовляв... не хоче племінниці до школи віддавати... — і! Скоробататько, стиснувши зуби, віддав Пашку до школи (Хотк., I, 1966, 122).

5. *перех.* Зводити до купи, притискаючи один до одного (пальці, руки); зціплювати. Вона конвульсійним рухом поклати на себе великий хрест і вдарила поклона, стискаючи міцно руки (Коцюб., I, 1955, 277); Вівчарик на герлигу похилився, Стиснув руки, побілів, слізьми обливсь (Щог., Поезії, 1958, 101); // Зсовувати, морщити (брови). Він тільки стиснув.. брови і все рубає знов і знов (Сос., I, 1957, 393).

Стискати (стіскувати, стіснути) кулак (кулак, кулачки) — те саме, що Затискати (затіснути) кулак (кулак, кулачки) (див. затискати). Мажуга підіймає руку, наче голоблю, стискає кулак і викидає з запалих грудей, наче з безодні: — Бастувать будем (Коцюб., II, 1955, 53); Лаврін.. стискував кулаки: — Розгулялися з доброго дива! (Донч., III, 1956, 98); Люто наступає гусак, а воно, мале хлоп'я, стиснувши кулачки, іде на того гусака (Гончар, Тронка, 1963, 86); Стискати (стіскувати, стіснути) плечима — те саме,

що Звóдити (звести) плечі́ма (див. звóдити). Говорить [Мирон] таке, що старші як почують, то тільки плечима стискають (Фр., I, 1955, 231); Гриць стис плечима. — Я на ніякий ґрунт не підписувався (Март., Тв., 1954, 68).

СТИСКА́ТИСЯ, áюся, áєшся і **СТІСКУВА́ТИСЯ**, уюся, уєшся, недок., **СТІСНУ́ТИСЯ**, нуся, нешся; мин. ч. стіснүвся, нулася, лося і стісся, стіслася, лося; док. 1. Зменшуватися в об'ємі під дією зовнішнього тиску; ущільнюватися. При русі поршня вгору.. повітря в циліндрі стискується (Підручник шофера., 1960, 267); // Зменшуватися в об'ємі під впливом охолодження. — Бачите, діти, — казала вчителька, — від нагрівання тіла розширюються, збільшуються, а від холоду стискаються (Ів., Таємниця, 1959, 12); Вдень сонячне проміння нагріває поверхню каменя, а вночі вона охолоджується. Камінь з поверхні то розширюється, то стискується (Фіз. геогр., 5, 1956, 107); // Скорочуючись, зменшуватися довжиною, об'ємом і т. ін. (про серце, м'язи, зіниці тощо). Моє серце набігалося за життя й тепер помалу стискується і випростується (Ю. Янов., II, 1958, 13); Розпач огорнув хлопця. Серце його стислося маленькою кулькою (Донч., VI, 1957, 105); // перен., розм. Скорочуватися в часі; // перен., розм. Зменшуватися, скорочуватися в обсязі. Оповідання дедалі стискується.

2. Щільно з'єднуватися, стулятися (про губи, повіки і т. ін.). Її губки.. мусили стискатись у маленький кружечок, щоб могли зміститися навкруг мацісінського ротика (Март., Тв., 1954, 255); Літаки кидало з боку в бік, і тонкі губи Волоха стискалися все міцніше (Собко, Зор. крила, 1950, 40); По короткім розмислі [роздумуванні] чоло його наморщилося і уста міцно стиснулися (Фр., III, 1950, 404); Я бачив, як побазговіло Освальдове обличчя і стиснулися щелепи (Кол., На фронті., 1959, 61); // Згинаючись і притискаючись один до одного, утворювати кулак (про пальці рук). Він гримнув на жінку злим, здушеним, хриплим голосом. Руки самохіть стиснулися в кулаки (Коцюб., I, 1955, 374); // Збиратися, складатися (в складки, зморшки і т. ін.). Наче хмара насунула на ясне обличчя Колісникове: брови стиснулися, а очі.. угородилися в непоказне обличчя старої (Мирний, III, 1954, 300); // також без додатка. Зіщулюватися. Тамара дивиться на нього, а він щуплється, стискується, де поділась його бундючність..? (Хижняк, Тамара, 1959, 279); Він згорбився, стиснувся, втягнув голову в плечі і мовчки сидів у присмерках, пригнічений сумом (Тулуб, Людолови, I, 1957, 356).

Стиска́ються (стіскупа́ються, стіснулися, стіслися) кулакі́ (ру́ки); Стиска́ються (стіскупа́ються, стіснулися, стіслися) ру́ки (па́льці) в кулакі́ — хтось розгніваний, обурений чиймись словами, вчинками та готовий обстоювати свою правоту; хтось перебуває в стані крайнього напруження. — Що їм [панам] до суду і людської кривавиці? — стиснулися кулаки в чоловіка (Стельмах, I, 1962, 420); Кому ж не стиснуться раптово руки Від помсти лютої жаги? (Л. Укр., I, 1951, 113); Злість оховає його.. Голова горить, руки стискаються в кулаки (Коцюб., I, 1955, 442); Його пальці стискувалися в кулаки. У цю страшну для нього годину він ждав, що князь Святослав обмовиться, розповість, як і коли думає вирушати в гори (Скл., Святослав, 1959, 510).

3. Стояти близько, впритул один до одного. Схлипуючи й дрижачи, стиснулися вони в купу, як вівці під дощем (Тулуб, Людолови, I, 1957, 163); У підсиненім повітрі затріпотів червоний прапор, і селяни, стиснувшись навколо нього, пішли до панського палацу (Стельмах, I, 1962, 627); // перен. Бути розташованими на дуже близькій відстані один від одного. Будівлі щільно

стиснулись на довгій піщаній косі; // перен. Збиратися, нагромаджуватися у великій кількості (про думки, почуття). Пожмурі думки стиснулися в його душі.

4. Потискати одна одну (про руки). Таємне віче розійшлося таємно; ..ніхто не озивався; ручки стискалися мовчки на прощання (Л. Укр., I, 1951, 188); Руки їхні зблизились.., злилися в нервово-гарячому потискові і стискалися все міцніше (Гончар, Тронка, 1963, 51); // з ким, розм. Обійматися. З ким сьогодні щиро стискався [доктор Бессервіссер], тому завтра наплює в лице (Фр., III, 1950, 258).

5. тільки з ос. Здавлюватися від болю або під впливом сильного переживання (про груди, горло і т. ін.). Від того погляду мої груди стискалися, вся моя істота тремтіла (Фр., II, 1950, 64).

Серце стиска́ється (стіскупа́ється, стіснулося, стіслося) у кого, кому — когось охоплюють хвилювання, почуття тривоги, страху і т. ін. Коли згадую про нього, стискається серце (Коцюб., III, 1956, 316); Чує [Роман], як стискається в нього серце з жалю до матері (Стельмах, I, 1962, 137); Серце то ляжливо стискувалось.. то враз розпирало груди (Панч, II, 1956, 481); Серце мені стиснулося: он вони — рідні Карпати! (Мур., Бук. повість, 1959, 26).

6. Звужувати своє русло (про потік, річку і т. ін.). Потік спочиває, любуючися, але на те лиш, щоб за кілька кроків знов забитися, запінитися.. стискаючися між двома плитами (Хотк., II, 1966, 49).

7. тільки недок. Пас. до стиска́ти, стіскувати. **СТИСКА́Ч**, а, ч., техн. Пристрій для стискання чого-небудь. На льоду зруб виготовляють не повністю, а лише роблять кілька вінців, настиляють підлогу і ставлять стискачі (Довідник сіль. будівельника, 1956, 165).

СТИСКА́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до стиска́ти; // у знач. прикм. Стенокардія — приступи стискаючого болю за грудиною — результат недостатнього надходження кисню та інших харчових речовин до серцевого м'яза (Наука і культура., 1971, 152).

СТІСКУВА́ЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що стиска́льний. Макронапруги, які виникають при точінні сталі.., мають.. стискувальний характер (Рентгеногр. мет., 1959, 301).

СТІСКУВА́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. ч. до стіскувати. Клим щуплився, стискуваний холодною воگیстю (Горький, Життя К. Самгіна, перекл. Хуторяна, I, 1952, 301).

СТІСКУВА́ННЯ, я, с. Дія за знач. стіскувати і стіскуватися. Земля для пересипання кореневих м'яти повинна бути досить вологою, а саме такою, щоб при стискуванні в жмені утворювалась грудка, яка б при падінні з висоти в 1—1,5 м розсипалася на грудочки (Ол. та ефір. культ., 1956, 303); При сильному охолодженні і стискуванні водень перетворюється в рідину (Хімія, 7, 1956, 54); Почалось планомірне, нещадне стискування цього грандіозного кільця, в якому опинилися, крім румунів, 15 німецьких дивізій (Гончар, I, 1954, 60); Обидва моряки, прислухаючись до тих звуків, пригадали пароплави, які, змучуючи в полярних морях, гинули від стискування криги (Трубл., I, 1955, 410).

СТІСКУВА́ТИ див. стиска́ти.

СТІСКУВА́ТИСЯ див. стиска́тися.

СТІСКУ́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до стіскувати; // у знач. прикм. Стискуючі макронапруги виникають також в поверхневому шарі металу при обробці різцем (Рентгеногр. мет., 1959, 301); Хворий скаржився на задишку, часті стискуючі болі в ділянці серця, швидку втому (Наука., 11, 1960, 45).

СТІСЛИВИЙ, а, е, спец. Здатний стискатися, зменшуватися в об'ємі, ущільнюватися під дією зовнішнього тиску. В геодинаміці виділяються динаміка стисливих пластичних порід (грунтів) і динаміка скельних (крихких) порід (Вісник АН, 1, 1973, 21).

СТІСЛИВІСТЬ, вості, ж., спец. Властивість за знач. стісливий. Основними властивостями фізичних тіл є ділимість, стисливість, розширюваність, пружність і крихкість (Підручник дезінф., 1953, 7).

СТІСЛИЙ, а, е. 1. Коротко викладений, висловлений; небагатослівний. Майор вишиковує взвод і робить стислий розгляд занять (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 80); І знову надходять, і знов Заяви до партії. Стислі. Суворі (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 258); Стислу і разом з тим цілну характеристику і виклад учення Маркса він [В. І. Ленін] дає в статті «Карл Маркс» (Біогр. Леніна, 1955, 142); // Невеликий обсягом, розміром. Ах, як дитинство все в рядок убгати стислий..? (Рильський, II, 1946, 164); Книга віршів В. Сосяри «Поезія не спить».. невелика, стисла (Рад. літ-во, 1, 1963, 12).

△ **Стіслі науки**, заст.— те саме, що **Точні науки** (див. **точний**). Належить бажати появи дальших випусків географії, як і книжок із царини інших наук (бажало б ся, головно, зі стислих наук) (Драг., I, 1970, 259).

2. Який триває недовго; короткочасний; протилежне **тривалий**. Борись за стислі строки сівби і не послаблюй боротьби! (Укр.. присл., 1955, 372); Житловий будинок, який складають з.. блоків-кімнат, може бути споруджений у гранично стислі строки (Наука., 6, 1959, 18); // розм. Уривчастий (про звуки); короткий. Тишина повисла сумом на землі, тільки чути стислі постріли в селі (Голов., Поезії, 1955, 28).

СТІСЛИСТЬ, лості, ж. Властивість за знач. стіслий 1. При складанні звітів необхідно поєднувати якомога більшу стислість з точністю відповіді на поставлені питання (Ленін, 43, 1974, 253); Муляр коротко, з вражаючою стислістю розповів мені оцю історію, про яку інший, напевне, розповідав би цілу ніч (Жур., Вечір., 1958, 379); Художньо-стильовими властивостями анекдоту є стислість, веселий колорит (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 35); Всі ці події можна лиш зібрати У крайню стислість Ленінових слів (Дмит., Книга боротьби, 1939, 85).

СТІСЛО. Присл. до стіслий 1. «Рай і Поступ» мені дуже сподобався,— факти все відомі, але зложені до купи зручно і стисло (Л. Укр., V, 1956, 149); Артем стисло розповів про напад гайдамаків у Славгороді на більшовицький партійний комітет (Головко, А. Гармаш, 1971, 333); Не подаючи докладного опису людей і обставин їх життя, Стефаник змальовує своїх героїв окремими чіткими штрихами, дуже стисло, але глибоко і виразно (Укр., літ., 9, 1957, 293).

СТІСНЕНИЙ, СТІСНУТИЙ, а, е. 1. Діспр. пас. мін. ч. до **стіснути**. Люто плюснула хвиля за хвилею о величезний камінь,.. але все було даремно, всюди камінь та й камінь, щільно стиснений і збитий в одну незломну стіну (Фр., VI, 1951, 117); Речовина в ньому [атомному ядрі] так стиснута, що коли б нею заповнити звичайний наперсток кравця, він важив би понад 200 мільйонів тонн (Наука., 12, 1956, 4); Руки засмагли в старенької нені... Хустка зім'ята, стиснута в жмені (Рудь, Дон. зорі, 1958, 34); Не розмикаючи міцно стиснутих рук, може, хвилину цілу стояли (Головко, II, 1957, 446); За кілька хвилин Сагайдачний дістався в знайому вуличку, стиснуту двома узгір'ями (Тулуб, Людолови, I, 1957, 168); В тиші зимової ночі чути було лише легенький тріск стиснутих лютим морозом

дерев (Донч., III, 1956, 125); Серце його, стиснене тяжкими передчуттями, уповільнило радісне биття (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 308); — Ви йдете?— видобула [Таня] із стиснутого спазмою горла (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 294); Ніколи ніхто не бачив, щоб він сміявся,— тільки всміхався часом своїми твердо стисненими вустами (Гр., I, 1963, 403); Обличчя були суворі, дитячі губи міцно стиснуті (Донч., VI, 1957, 94); Стисненою в кулак рукою із скерованим на землю великим пальцем капітан подавав нам старий бойовий сигнал. «Атака всією командою» (Ю. Янов., II, 1954, 26); Стиснуті в кулаки руки погрожували ворогові (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 471); Він стоїть, зосереджений і серйозний, кулаки в нього стиснуті (Ів., Таємниця, 1959, 140); // у знач. прикм. Гнів безсилий У грудях стиснутих бурхав (Л. Укр., I, 1951, 338); З намету вийшов високий, хворобливо-блідий юнак.. білобровий, з стиснутими губами (Шиян, Баланда, 1957, 130); Він стисненим кулаком погрозив в сторону попівства (Фр., II, 1950, 199); — Ненавиджу! — глянула йому прямо в очі і махнула стиснутим кулаком (Стельмах, I, 1962, 11); Стиснуті брови й заклопотаний вираз обличчя говорили про здивовання й збудження водночас (Ле, Міжгір'я, 1953, 48); // **стіснено, стіснуто, безос. присудк. сл.** Під плазмовою дугою розуміють дугу, стовп якої стиснено штучно (Знання., 11, 1969, 1); Твій край татарським стиснуто арканом, Ординські коні стоптують твій край (Бажан, Роки, 1957, 227); Стиснуто губи в останнім одчаї, всі полонені мовчать... (Сос., I, 1957, 185).

2. у знач. прикм. Зменшений в об'ємі, ущільнений під дією зовнішнього тиску. Балони для стисненого газу подібні до кисневих балонів, але відрізняються від них більшим робочим тиском і меншою вагою (Гірн. пром., 1957, 87); Зупинялись по дорозі машини, з пробитих жучками скатів із свистом виривалось стиснене повітря (Збан., Таємниця., 1971, 91); Двоє французьких винахідників.. сконструювали водолазний костюм із невеликим резервуаром стиснутого повітря (Знання., 1, 1966, 24).

3. у знач. прикм., спец. Сплюснутий з двох боків. Стиснуте копито; // Нерозложистий. Дерева, що выросли у зімкнутому насадженні, мають.. стрункіший стовбур, високо прикріплену стиснену крону (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 17); Куц [сої] буває стиснутий, напіврозложистий, розложистий (Зерн. боб. культ., 1956, 81).

4. у знач. прикм., розм. Приглушений, ослаблений (про голос, звук); здавлений. — Там чоловік! — кажу стиснутим шепотом (Панч, На калин. мості, 1965, 64).

5. у знач. прикм., діал. Затамований, стриманий. — То я піду,— обізвався чужинець, і в його голосі продзвенів стиснений біль (Коб., За ситуаціями, 1914, 102).

СТІСНЕННЯ, я, с. Дія за знач. **стіснути** і **стіснутися**. Всі тверді сплави.. при стисненні.. витримують значні навантаження (Токарна справа., 1957, 64); Крижини приходять у рух, починається їх стиснення. Вони лізуть одна на одну, тріскаються, ламаються (Наука., 10, 1962, 57); Я мовчки стисненням руки подякував дівчині за турботи (Досв., Вибр., 1959, 98); Стиснення в грудях.

△ **Стіснення Землі** — величина, якою характеризується відхилення фігури Землі від кулі.

СТІСНИЙ, а, е. Який викликає стискання речовини, зменшення її об'єму, ущільнення.

СТІСНУТИ див. **стискати**.

СТІСНУТИЙ див. **стіснений**.

СТІСНУТИСЯ див. **стискатися**.

СТИ́ХА, присл. 1. Не на повний голос; впівголоса; неголосно. *Магнати здоровкались, розмовляли стиха* (Н.-Лев., VII, 1966, 36); *Марина, збираючи в огороді огірки та стиха виспівуючи, думала про те, з ким то їй доведеться рядом у полі жати* (Мирний, IV, 1955, 222); *До Тихона Давид прихилився і стиха сказав щось* (Головко, II, 1957, 128); *Стиха мукнула в сінях коро-ва...* (М. Ол., Леся, 1960, 52); // З невеликою звучністю. *Коні пішли ступою, форкаючи інколи від куряви, залізне пудо стиха побрязкувало, тужлива пісня котилася широкими ланами* (Коцюб., I, 1955, 240); *Стиха шелестіла над ним тополя* (Шиян, Переможці, 1950, 55).

2. Таємно від когось або від усіх; потай. *Брешіть, брешіть, воріженьки, Набрешетесь лиха, А ми з тобою, миленький, Кохаймося стиха* (Укр. лір. пісні, 1958, 332); *Стиха кидала [Наташа] на Колісника жар-тівливі погляди своїми чорними очима* (Мирний, III, 1954, 277); — *Нищечком та стиха поліземо рачки до кавунів.. та й повикочуємо сюди* (Гр., I, 1963, 362).

3. Не поспішаючи, поволі. *Літа.. Пливуть собі стиха, Забирають за собою і добро і лихо!* (Шевч., II, 1963, 235); *Іду стиха, зупиняючись та оглядаючись* (Вовчок, VI, 1956, 318); *Я стиха підвівся і підійшов до розчи-неного вікна* (Ю. Янов., II, 1958, 95); *Вузькою змістом дорогою стиха наближалася машина* (Кач., Вибр., 1947, 142); // Поступово, мало-помалу. *Не стануть щасливі вглядатись до лиха, Що в могилу жене нерозумного стиха* (Щог., Поезії, 1958, 309).

4. Несильно, злегка. *Ранішній вітер стиха гойдав мотузку* (Коцюб., II, 1955, 197); *Було вже надвечір. Сонце світило стиха, без жару* (П. Куліш, Вибр., 1969, 49); *Він узав руки зв'язані Давидові й потяг до-гори, надавивши одною ногою на плечі. Стиха, дужче* (Головко, II, 1957, 166); *Натиснувши стиха ручку, він крізь вузеньку щілинку заглянув до середини [кім-нати]* (Смолич, II, 1958, 33).

СТИХА́ННЯ, я, с. Дія за знач. стиха́ти.

СТИХА́Р, я, ч. Довгий, з широкими рукавами, зви-чайно парчевий, одяг дияконів і дяків, який надягають під час богослужіння. *В собор пожертвувала [О. Бра-ницька] великий срібний хрест на престол.. дороги парчеві ризи й стихар з надзвичайно дорогої парчі* (Н.-Лев., VII, 1966, 275); *Паламарем дражнили Марка за те, що він часом прислужував у алтарі [вівтарі], надіваючи мальований стихар* (Вас., II, 1959, 313); *На ньому був стихар з вишитими сріблом хрестами, і він тримав у руках кадильницю, прислужуючи попові* (Донч., III, 1956, 60).

СТИХА́ТИ, аю, аеш, недок., **СТИХНУ́ТИ**, ну, неш; мин. ч. стих і стіхнув, ла, ло; док. 1. Переставати звучати, лунати, чути (про звук, шум і т. ін.); зати-хати. *Помалу спільний гомін стихав* (Л. Укр., II, 1951, 536); *Час артилерійської підготовки кінчився, і пекельний гуркіт поволі стихав* (Гончар, III, 1959, 44); *Трохи згодом надворі все стихло: собака поскавучала та й замовкла* (Коцюб., I, 1955, 244); *Прапорщик мах-нув рукою, спинився оркестр, стихло «ура»* (Корн., I, 1955, 162); // безос. *Тупіт у темряві, мов бігло двов.* *Враз стихло, потім свист тихий* (Головко, II, 1957, 177).

2. Переставати говорити, співати, кричати, припиня-ти розмову, спів, крик; замовкати. *Серед зойку тюрем-ної юрми Лазар раптом стихав і слухав тільки себе* (Коцюб., II, 1955, 192); *Косар.. так починав косити, що в заростях стихав здивований деркач* (Стельмах, I, 1962, 474); — *Оце вірші! — не переставав дивуватись тихенький панич. Потім зразу стих, змовк* (Вас., I, 1959, 352); *Господарі стихли й благоговійно скинули*

смушкові шапки (Ковінька, Кутя.., 1960, 121); *Образ-но. *Слава їх [героїв] не стихне, не засне* (Воронько, Драгі.., 1959, 58); // Переставати видавати або утво-рювати звуки (про механізм, інструмент і т. ін.). *Рояль дав акорд і стих* (Мирний, III, 1954, 272); *Прядки обидві стихли, й мати вже сіяла борошно на лаві на галушки, а Христя поросяті готувала* (Головко, II, 1957, 86); *Стихли трамваї давно* (Сос., I, 1957, 85); // Переставати стріляти. *Стихли гармати на полях великої битви, і солдати революції.. стали до молота і плуга* (Рад. Укр., 29.IX 1957, 2); // перен. Переста-вати виявляти ознаки життя. *Як сонечко зайде.. То табір стихав* (Пісні та романси.., II, 1956, 255); *Спо-чила вже, награвшись, дітевора.. не гомонять потом-лені люди, стихав село...* (Вовчок, VI, 1956, 275); *За-ходила ніч. Містечко стихло* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 222).

Не стиха́ючи — безугавно, не вщухаючи. *Катрю обняла якась радість божевільна: усе вона позгадувала, і балакала не тихаючи* (Вовчок, I, 1955, 215).

3. Ставати слабшим, ущухати (про явища природи). *Вітер, стихаючи, жалібно гуде між дротами* (Хиж-няк, Тамара, 1959, 260); *Вітер стих, чистий свіжий сніг сріблом сав під блакитним наметом неба* (Коцюб., I, 1955, 83); *Уранці хуртовина стихла, і до Софії при-йшов дід Калина* (Донч., Дочка, 1950, 24); *Надворі вже стихла метелиця, але небо ще не очистилось* (Стель-мах, I, 1962, 182); // безос. *Надвечір стихло. Дніпро поголубів* (Жур., Вечір.., 1958, 382); // Зменшуватися в дії, в силі вияву і т. ін. *Пошесть на людей почала стихати* (Мирний, IV, 1955, 255); *І вдень і вночі не стихав двобій...* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 15); *Знадвору грюкне хтось у вікно. Робота стихла* (Ірчан, II, 1958, 14); *Коли з-за Карпат піхота поверталася, стихнув бій. в Бориславі нові долота в пісковик загання свердлій* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 41); // Ставати менш відчутним (про біль, почуття і т. ін.); угамовуватися. *Що за роз-кіш.. серед степу! Стихають болі пекучі, німіє туга самотня, тиха радість голубить душу* (Мирний, III, 1954, 350); *У сні лише мій біль стихав* (Олесь, Вибр., 1958, 410); *В серці стихли тяжкі муки, Змовкли ту-гоньки на дні* (Граб., I, 1959, 188); // розм. Утрачати блиск, жвависть (про очі); згасати. *Молодиця почерво-ніла, наче буряк, гнівні іскорки заграли у запалит очах, та зразу і стихли* (Мирний, III, 1954, 309).

4. Переставати сердитися; заспокоюватися, утихо-мирюватися. *Отець Андрій підняв руку та йому: — Бу-шувати в моїй хаті не годиться..— Той і стихнув зразу* (Вовчок, I, 1955, 88); — *Годі! Не базікай тут! Кате-рина стихла, зіщулилась* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 19); // тільки док., перен. Принишкнуту, стати сумир-ним. *Була вона весела та жвава колись, а то стихла. Хоч як свекруха або старша невістка дошкуляла,— вона все мовчала* (Гр., I, 1963, 393); — *Я ховала тих, хто не скоривсь царю й не стих, і хто — революційним дише* (Тич., До молоді.., 1959, 19).

СТИХА́ЧА, присл., рідко. Те саме, що сті́ха. *Ста-роста.. до ключника старого Стихача озвався* (Рудан., Співомовки.., 1957, 40).

СТИХА́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до стиха́ти. *Довго не стихаючим «ура» вітав пролетаріат свого вождя* (Біогр. Леніна, 1955, 154); // у знач. прикм. *З двору Липтакового вийшов Ребрик, а Липтак залишився біля хвіртки, не відходив: прислухався до стихаючого сту-коту кроків свого приятеля* (Томч., Готель.., 1960, 43); *Проїхали [солдати] якийсь вокзал. За ними линули стихаючі звуки австрійського гімну* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 297).

СТИХЕ́НЬКА, присл., розм. Те саме, що сті́ха.

Дівчина по світлонці ходить, Білі руки до серденька ломить, Своїй неньці стихенька говорить (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 161); Марина.. або стихенька пісню заспіває, або зачукика малого (Мирний, IV, 1955, 231); Хоч іду стихенька, а таки йду (Вовчок, VI, 1956, 318); Уста бліді стихенька ворухнулися й застигли в тихій усмішці (Головко, I, 1957, 121).

СТИХЕСЕНЬКА, присл. Пестл. до стихенька. *Йде вона — землі не торкається, балака, наче та дитина, стихесенька, до всякого вітається* (Л. Янов., I, 1959, 335).

СТИХИРА, и, ж. Церковна пісня з біблійним сюжетом. *Незабаром.. поняв [зрозумів Харко] добре і читати, і писати; єрмолой [збірник церковних пісень] увесь проспівав, стихирі [стихири] усякі* (Кв.-Осн., II, 1956, 481).

СТИХІЙНИЙ, а, е. Прикм. до стихія 2, 3. [О р е с т:] Сам я, може, й не піду на риск, не шукатиму його,.. але коли мене захопить яка стороння стихійна сила, тоді я трачу розум! (Л. Укр., II, 1951, 28); [О р е с т:] Я сам не знаю, що зо мною робиться, коли я бачу огнище пожежі, се щось стихійне, непереможне (Л. Укр., II, 1951, 28); — Ну, годі! отямлюсь... — кажу я до себе. — Стихійним чуттям підлягати не треба (Крим., Вибр., 1965, 71); Кооперація, яка ґрунтується на поділі праці, або мануфактура, спочатку являє собою стихійне, природно виросло утворення (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 366); Будівництво комунізму — не стихійний процес, а свідомо історична творчість мільйонів (Ком. Укр., 1, 1961, 24); // Спричинений дією стихії. Дівчина дивилася в море, бурхливе, грізне в своїй стихійній величі (Шиян, Переможці, 1950, 57); Все, що творилося навкруги.., ..сприймалося ним досі скоріше не як війна, а як стихійне якесь явище, як, приміром, землетрус чи смерч (Гончар, III, 1959, 42); Це були гамазей, де переховувався недоторканий запас зерна на випадок неврожаю чи якогось стихійного лиха (Донч., III, 1956, 9); // Характерний для стихії (у 2 знач.); неусвідомлений. — Підпал — це не боротьба з класовим ворогом; це стихійна дрібновласницька ненависть або дрібненька помста (Стельмах, II, 1962, 395); Не єсть то міць, коли вона стихійна (Тич., II, 1947, 202); // Який діє несвідомо. Погляд на народного творця-співця як на доконче неосвічену людину, стихійного виразника так званого народного духу — це ж погляд чисто ідеалістичний і неприйнятний для нас (Рильський, IX, 1962, 206).

△ Стихійний матеріалізм — теоретично неусвідомлюване переконання людини в об'єктивному, тобто незалежному від людської свідомості, існуванні предметів, явищ природи й закономірностей її розвитку.

СТИХІЙНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до стихійний. В місті почались стихійні виступи. Прагнучи уникнути стихійності і зберегти організованість, Київський більшовицький комітет вирішив почати збройне повстання (Іст. УРСР, II, 1957, 84); Стихійність сил природи.

СТИХІЙНО. Присл. до стихійний. У природі зустрічання відбувалось стихійно — Мічурін запроваджував його свідомо і цілеспрямовано (Юним мічур., 1955, 25); Комунізм на відміну від усіх попередніх.. формацій виникав не стихійно, а створюється свідомою, творчою працею радянського народу (Ком. Укр., 2, 1969, 3); Ленін не чекав, поки така партія [революціонерів] виникне стихійно. Він створював її в боротьбі (Цюпа, Україна.., 1960, 286); На перонах станцій стихійно виникали мітинги (Гончар, II, 1959, 302).

СТИХІЯ, і, ж. 1. В античній філософії — одна з матеріальних першооснов буття (повітря, земля, во-

гонь, вода). Якби щось із нічого росло-виникало, то, певне, Кожна стихія могла породити, що їй до вподоби: Люди б виходили з лона морського, а птаство і риби Десь у землі виростили (Зеров, Вибр., 1966, 128); // перен., книжн. Основний елемент, головна складова частина чого-небудь. Поема Бажана [«Ніч перед боєм»] нагадує нам симфонію, побудовану на пісенній стихії (Тич., III, 1957, 25); В творах його [Г. Сковороди], писаних шкільною церковнослов'янщиною, виявляється могутня стихія живої народної мови і усної творчості (Рад. літ-во, 6, 1957, 5).

2. Явище природи, що виступає як могутня, трудно переборна і часто руйнівна сила, а також сфера, середовище його виявлення. Надворі уже зачиналася страшна борба [боротьба] стихій, грізна, розгульна, літня буря (Фр., VIII, 1952, 135); З хаосу брил стирчать покручені рейки, іржаве погнуте пруття... Стихія тут показала себе (Гончар, Циклон, 1970, 3); Спокійна моря даль.. Та налетять вітри, і грізно заклепоче валами в вишину стихія водяна (Сос., II, 1958, 115); Два дні без сну і спочинку боролись люди з грізною стихією. Пожежу.. локалізовано (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 78); Весною 1931 р. будівники Дніпрогесу витримали нечувану боротьбу з стихією. Під час весняної повені дніпровські води мчали із швидкістю, яка у 80 разів перевищувала звичайну (Іст. УРСР, II, 1957, 386); // перев. мн. Про певні явища, сили і т. ін., ворожі людині. Чотири українських фронти відокремились від своєї техніки з самою лише легкою зброєю й пішли наперекір стихіям і воєнним доктринам громити ворога (Довж., I, 1958, 355); // Сильне й мимовільне, яке не підкоряється волі й розуму, підсвідоме почуття. Тонкі дверцята не витримали розбурханої стихії дитячої цікавості (Донч., VI, 1957, 15).

3. Явище суспільного життя, що відбувається без регулюючого впливу людей, суспільства. Народна війна — не стихія, а план! (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 52); В розвинутих капіталістичних країнах стихія ринку веде до ліквідації дрібного виробництва (Ком. Укр., 9, 1962, 15).

4. Суспільне середовище, маса людей, які діють без керівництва, неорганізовано, сліпо. ..треба викрити помилку тих, хто не бачить дрібнобуржуазних економічних умов і дрібнобуржуазної стихії, як головного ворога соціалізму у нас (Ленін, 43, 1974, 188); — Ще не зміцнілу регулярну армію поглинав розпалене повстанське середовище, розбурхана і ніким не приборкана повстанська стихія (Гончар, II, 1959, 115); В глибині душі Балака і сам ненавидів голоту, відчуваючи в ній непокірну ворожу стихію, але тут [на засіданні] плямували честь війська, до якого він належав (Тулуб, Людолови, I, 1957, 30).

5. перен. Звичне для когось середовище, оточення. [С і н о н:] Еллада — се ж колиська споконвічна святої волі. Правний син Еллади без рідної стихії жити не може (Л. Укр., II, 1951, 307); — Моя стихія — північ. Холод. Плодоносний світ я посуваю на північ. А це — головне (Довж., I, 1958, 407); Вода була його другою стихією, в якій хлопчик почував себе прекрасно (Собко, Скеля.., 1961, 14); *У порівн. Їй стало.. невимовно радісно від того, що в, в її державі міста, куди безсилі сягнути фашистські бомбовози, не повисла над ними варварська ніч, яка скрізь супроводить окупантів, мов їхня рідна стихія (Гончар, III, 1959, 176); // Улюблене коло занять, інтересів і т. ін., що-небудь духовно близьке комусь. Стихією Івана Федоровича були страйки (Смолич, Мир.., 1958, 234); Тут, біля креслень, вона почувала себе, як риба в воді, це була її стихія, її робота, тут для неї не було незрозумілих явищ (Собко,

Справа.., 1959, 73); *Стихія Максима Микитовича — постійні пошуки. Він по зернині збирає факти про події далекого і близького минулого* (Ком. Укр., 6, 1967, 22).

СТИХЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до **стихнути**; // у знач. прикм. *Сула, Як стихлий спів, як сон, пливла...* (Вирган, В розп. літа, 1959, 52).

СТИХНУТИ див. **стихати**.

СТИХОМІРИТИСЯ, рюся, ришся, док., рідко. Те саме, що **утихоміритися**; // безос. *Пройшла та й буча, стихомірилось в селі* (Сл. Гр.).

СТИХОНЬКА, присл., діал. Стихенька. *Будемо ся, моя мила, стихонька любити* (Коломийки, 1969, 167).

СТИХУ, присл., розм. Те саме, що **стіха**. *Трьох синів годує мати Ще й дочку собі на втіху.* — «Оченька мої милі», — *Шепче доньці мати стиху* (Граб., I, 1959, 267).

СТИЧЕНЬ, чня, ч., заст. Січень. *Обов'язково записувалися [для Атласу української мови].. старі назви місяців, якщо їх вживають або хтось ще пам'ятає (стічень, ледень, червець, ліпонець, білень, падблист.. та ін.)* (Наука.., 10, 1967, 47).

СТИЧНИЙ, а, е, рідко. 1. Який стикається з чим-небудь.

Стічні поверхні — поверхні, які взаємно стикаються.

2. перен. Який має що-небудь спільне, перебуває в тісному взаємозв'язку з чимсь.

3. перен. Який має певне відношення до кого-, чого-небудь.

СТИЧНІСТЬ, ності, ж., рідко. Абстр. ім. до **стічний**. *Столярня дуже часто лунала піснями.. Всяка стичність в фарбах та пензлях якось сама собою викликала пісні на уста* (Фр., IV, 1950, 212).

СТИШАТИ див. **стишувати**.

СТИШАТИСЯ див. **стишуватися**.

СТИШЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до **стишити**. *Дорога мав казкою у даль, Як моє дитинство, як моє прощання, Як моя роками стишена печаль* (Стельмах, V, 1963, 156); // у знач. прикм. *Розмовляючи стишеними голосами, наче ворог через широчінь дніпрову міг їх почути, прибулі бійці розпитують рибалок про тутешні місця* (Гончар, II, 1959, 316); *Над залюдненим майданом гарячим полум'ям бурхав стишений гамір: чути чийсь промову* (Кол., На фронті.., 1959, 50); *Ярина досягла фінішу і стишеним кроком пробігла ще кілька метрів* (Десняк, Десну.., 1949, 284).

2. у знач. прикм. Який стихився (у 2 знач.). *Ій так добре, так затишно зараз з ним, мовчазним, стишеним* (Коз., Листи.., 1967, 318); *Над стишеним гуртом колгоспних орачів і сівачів стояло сонце* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 342).

СТИШЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **стишити**. *Перший рядок проголошується на поступовому наростанні звучності, другий — на стишенні і т. д.* (Худ. чит.., 1955, 71).

2. Стан за знач. **стишитися**. [А л ь б і н а (після моменту стишення знов вибухнула плачем):] *Ой, доненько! а за що ж ти мене скарала так?* (Л. Укр., III, 1952, 324).

СТИШЕНО, присл. 1. Тихішим голосом; притишено. *Лукія, нахилившись до капітана, стишено-інтимно пояснює йому, що то дочка Горпищенка-чабана* (Гончар, Тронка, 1963, 140).

2. Не поспішаючи, поволі. *Мимо лану бурякового стишено пішов [грузовик]* (Гонч., Вибр., 1959, 219).

3. Не на повну силу; злегка. *Болить стишено.*

4. Заглушивши неспокій, тривогу, хвилювання і т. ін.; стримано, спокійно.

СТИШИТИ див. **стишувати**.

СТИШИТИСЯ див. **стишуватися**.

СТИШКА, присл., рідко. Те саме, що **стіха** 2. *Так як та свиня: стишка мішки рве* (Номис, 1864, № 3038); *Михайло.. стишка показав кулак Білецькому* (Панч, На калин. мості, 1965, 30).

СТИШУВАТИ, ую, уєш і рідко **СТИШАТИ**, аю, аєш, недок., **СТИШИТИ**, шу, шиш, док., перех. 1. Робити тихішим, не дуже чутним, приглушувати (звук, шум і т. ін.).

Стишувати (стишити) гблос — говорити тихше, переходити на шепіт. — *Дозвольте, Варваро Павлівно? — стишуючи низький, басовитий голос, запитав він* (Собко, Справа.., 1959, 6); *Стишивши голос, почав [Рубанюк] викладати план підпільного комітету* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 55); *Ремісники стишили голоси й далі щось пошепки говорили один із одним* (Скл., Святослав, 1959, 467).

2. Робити повільнішим, менш швидким; уповільнювати. *Підходячи до землянки, де жив механік, Петру стишує ходу* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 67); *Кінь забасував по піску, стишив біг, а потім пішов ступою* (Мущк., Серце.., 1962, 314); *У Тасі ложило спину, вона раз у раз намагалася випростатись. Варфоломійвна помітила це й стишила темп роботи* (Дмит., Розлука, 1957, 220); // *Змушувати рухатися повільніше. Коло третьої хати він стишує коней* (Кучер, Зол. руки, 1948, 124); *Роман стишив коня, замилювався літньою красою* (Минко, Ясні зорі, 1951, 84).

Стишувати (стишити) хід: а) сповільнювати свій рух (про транспортні засоби). *Поїзд стишує хід, зупиняється* (Збан., Сеспель, 1961, 151); *Тільки що виїхали в сусіднє село, машина стишила хід, а потім зупинилася* (Томч., Закарп. опов., 1953, 179); б) зменшувати швидкість (поїзда, автомобіля і т. ін.). *Біля мосту, що високо піднімався над рікою, машиніст завжди стишував хід* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 18); *Коли «Лактак» підійшов зовсім близько, капітан наказав стишити хід* (Трубл., Крила.., 1947, 42).

3. Послаблювати силу вияву чого-небудь. — *Отак стискують строки.. Якесь дурна гонитва за благополучними цифрами.* — *Ну, знаєш... Цифра — річ державна, річ поважна, — спробував стишити Остапчук запал Данилевський* (Жур., Вел. розмова, 1955, 56); — *Леночка! Ти вже тут? — одразу ж стишила свій гнів Крихточка* (Баш, Надія, 1960, 255); // *Робити менш відчутним (біль, почуття і т. ін.); угамовувати. Созоненко.. кладе руку до грудей, щоб стишити нею біль* (Стельмах, II, 1962, 96).

4. Примушувати заспокоїтися, утихоміритися. *Вона сліз своїх не впиняла, розливалася, — хотіла, щоб він.. її розважив, стишив* (Вовчок, I, 1955, 163).

Стишувати (стишити) [своє] серце — переставати хвилюватися, тривожитися і т. ін. [М а р и н а:] *Вгамуй, ріднесенький мій, стиш своє серце: його лукавий бен-тежить, бунтує гріхом* (Стар., Вибр., 1959, 368).

СТИШУВАТИСЯ, уюся, уєшся і рідко **СТИШАТИСЯ**, аюся, аєшся, недок., **СТИШИТИСЯ**, шуся, шишся, док. 1. Ставати тихішим, не дуже чутним (про звук, шум і т. ін.); затихати. *Деся за вишняками то наростав, то стишувався людський гомін* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 494); *Вже вечоріло.. На селі вже гомін стишався* (Вовчок, I, 1955, 145); *Стало тихіше. Гармидер стишився. Можна було балакати* (Н.-Лев., VII, 1966, 264); *На галлявині стишився галас. До учительки сходився клас* (Мас., Сорок.., 1957, 349).

2. Припиняти розмову, спів, крик і т. ін.; замовкати. [К а с с а н д р а:] *Се ви його убили! (Раптом стишується і говорить зовсім убитим голосом). Ні, се я...* (Л. Укр., II, 1951, 277); *Той у кутку сидить І люльку*

смокче. Той у вікна позирає... Жіноцтво стишилось імовчки вишиває (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 191); Крик Тані приголомшив художника. Він стишився, позадкував до виходу (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 301); // Переставати видавати або утворювати слабші звуки (про механізм, інструмент і т. ін.). Раптом мати обриває мову, стишується прядка (Цюпа, Добротворець, 1971, 6); // перен. Переставати виявляти ознаки життя. Не співа «надобраніч» пташина, тільки нечутно літають великі, чудні кажани, гасла неначе розносять, щоб стишилась ціла країна (Л. Укр., I, 1951, 304); // безос. В селі стишилось.

3. Ставати повільнішим, менш швидким; уповільнюватися. Ось колеса торкаються землі, мчать по ній, та поволі стишується їхній біг (Шиян, Партиз. край, 1946, 8); // Сповільнювати свій рух; іти, їхати і т. ін. повільніше. Машина йде шляхом і раптом стишується, стає (Епік, Тв., 1958, 568); Поїзд пролетів рейками сам, все стишуючись, а згодом за допомогою вагонника, що, увиваючись біля коліс вагонів, затримував їхній біг, і зовсім спинився недалеко кліті [рудні] (Досв., Вибр., 1959, 343); Конячка.. стишилась, дрібно перебираючи ногами, пішла поволі (Збан., Сеспель, 1961, 338); // Припиняти рух; зупинятися. У холодочку, під вербою, Приліг Чабан спочить: .. Собака у ногах лежить. Не боязко, заснути можна сміло; Отара стишилась, лінується ходити, Бо дуже сонечко пригріло (Гл., Вибр., 1951, 89); Ішов [Герман] так, може, з півгодини.. Ліс тут кінчився.. Герман стишився, притулився до крилатого бука (Фр., VIII, 1952, 370); Коні, пританцювуючи, стишилися біля Дмитра (Стельмах, На.. землі, 1949, 488).

4. Ставати слабшим, ущухати (про явища природи). Над нами стишувався дощ (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 60); Десь опівночі на якусь годину стишився вітер, вляглася заметіль і крізь розкуйовджені хмари глянули на землю мерехтливі зорі (Цюпа, Грози.., 1961, 11); Тільки на третій день стишився мороз. Знову почалась відлига (Шиян, Переможці, 1950, 224); // безос. Надворі разом стишилось. Швидко море.. заблищало, все вкрите білими гребенями по зеленій воді (Н.-Лев., II, 1956, 234); // Зменшуватися в дії, в силі вияву і т. ін.— Якась невдача? — тихо запитала мама, коли бурхлива Санина діяльність по перекиданню і псуванню речей трохи стишилась (Собко, Звич. життя, 1957, 109); // Ставати менш відчутним (про біль, почуття і т. ін.); угамовуватися. Уляна відчувала на собі погляди ворогів. Їй було страшно.. Але ось під натиском благородної волі до життя й перемоги стишується хвиля страху (Довж., I, 1958, 294).

5. Переставати сердитися; заспокоюватися, утихомирюватися. Він затулився обома [руками] та ридав-ридає!.. Ледве вже його розговорила [пані], і цілувала вже, і обнімала, насилу стишився (Вовчок, I, 1955, 132); Вона.. руками пружними од мене одбивалась. Нарешті стишилась (Рильський, I, 1960, 267).

СТІБ, у, ч., рідко. Те саме, що стібок. Фабрика ім. Лесі Українки спеціалізується на вишиванні хрестиком, городоцьким та яворівським стібом (Нар. тв. та етн., 5, 1964, 38).

СТІБАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стібати; // у знач. прикм. Стібана жилетка.

СТІБАТИ, аю, аєш, недок., перех. Прошивати наскрізь, поклавши між підкладкою й верхом шар вати, ватину і т. ін. Стібати ковдру; // рідко. Прокладати стібки; шити. Сіла [Оксана] край віконця і давай би то шити.. Не схватиться.., що узлика нема, та й не догадається, стібаючи, бо знай у віконце погляда (Кв.-Осн., II, 1956, 438).

СТІБНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і без додатка, рідко. Однокр. до стібати. Сяде [Маруся] шити, то чи стібнула голкою, чи ні, чи виведе нитку, чи ні, а зараз і задумається (Кв.-Осн., II, 1956, 78).

СТІБОК, бка́, ч. Частина шва між двома проколами голки, шила, а також кожний такий прокол. Настя швидко і спритно клала стібок за стібком. Рівно виступали по оксамиту візерунки — дубове листя й жолуді в мережаних чашечках (Тулуб, Людолови, I, 1957, 61); Вшивання клапана — складна тривала операція, що відбувається в умовах штучного кровообігу. Навіть хірургу з віртуозною технікою нелегко накласти численні шви всередині серця з точним інтервалом між стібками шва у 2—3 міліметри (Наука.., 10, 1965, 25); // Вид шиття, вишивання. Яворівські вишивки складаються з дрібних елементів.. Виконують їх стебнівою, .. гаптуванням, дрібним хрестиком або іншими стібками (Нар. мист.., 1966, 24); // рідко. Петля, що утворюється під час в'язання, а також витягання кожної петлі гачком. Шарф сплетено, в кожен стібок вкладено стільки тепла й любові (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 274).

СТІГ, сті́гу, ч. Округла або чотирикутна з заокругленою вершиною щільно укладена велика купа сіна, соломи, снопів хлібних злаків і т. ін., що зберігається просто неба. Еней на піч забрався спати, Зарився в просо, там і ліг; А хто схотів, побрів до хати, А хто в хлівець, а хто під стіг (Котл., I, 1952, 74); Стоги понакладали [дядько з дядиною] і жита, і пшениці, і всякої пашні (Мирний, I, 1954, 91); Біля кожної з них [хат].. стояли стоги торішнього поруділого сіна і сіруватої зелені свіжого покосу (Тулуб, В степу.., 1964, 111); *Образно. Водопад реве і клекотить, шипить високий стіг піни (Фр., VIII, 1952, 195).

◇ Кідати стіг див. кідати.

СТІГЛО, а, ч., діал. Стійло. В холодку над річкою, під старими вербами стоїть та дрімає череда на стіглі (Н.-Лев., VII, 1966, 289); Женемо ми скотину з лісу на стігло (Сл. Гр.).

СТІЖЕЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до стіжок. [Семен Мельниченко:] На токах тільки де-не-де маячив невеличкий стіжечок, дерева були обголені лютою зимою... (Кроп., I, 1958, 59); Коли вже на току біля клуні виросло два стіжечки, — один жита, другий пшениці, — батько спитав: — Ти в книжку заглядаєш? (Панч, На калин. мості, 1965, 35); *Образно. Кущі трави, Стіжечки верб, На вежі герб — Могутній лев, Який підійме грізний рев, Лише поруш цю тишину (Воронько, Драгі.., 1959, 18).

СТІЖКОВИЙ, а, е. Прикм. до стіжок.

СТІЖКУВАТИЙ, а, е. Схожий формою на стіг. З-під барвистого серпанка [серпанку] виступали, щораз виразніше, темні стіни лісів, стіжкуваті бовдури розрізнених дерев (Фр., III, 1950, 92); На горбатих горах пахучі сосни випростують стіжкуваті верхи (Козл., Пов. і опов., 1949, 210); Витягнув стрик [батьків брат] Гаврило невеличку крисаню з круглим стіжкуватим наголовачем (Ков., Світ.., 1960, 130).

СТІЖОК, жка́, ч. 1. Те саме, що стіг. Миша в стіжку не загине (Укр.. присл.., 1963, 221); На току стіжків високих Стирчало щось мало не п'ять (Рудан., Тв., 1959, 69); Безліч довгих ожередів та стіжків нового, тільки що звезеного хліба запалали заразом (Н.-Лев., VII, 1966, 207); Стала [Катря] снопи складати. Накідає вилами на стіжок снопи, а тоді по драбині вилізе — викладе їх, та й знову (Головко, II, 1957, 199); *У порівн. — Оце маю пошану від рідної жінки, — удавано зітхнув батько, натягаючи на вуха велику, мов стіжок, заячу шапку (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 170).

2. Зменш.-пестл. до стіг. Під березу їжачок Наносив сінця стіжок (Стельмах, Жито., 1954, 203); Бігають зайчики, мерзнуть, тремтять.. Краще ви в поле біжіть за лісок... Знайдете там ви соломки стіжок (Олесь, Вибр., 1958, 199).

3. чого, перен. Купа предметів, перев. однорідних. На тарілці лежав цілий стіжок маринованої риби (Н.-Лев., V, 1966, 209); На балкон намела завірюха Стружок легеньких стіжок (Мас., Як пахне земля, 1958, 19); // Про густе, скуйовджене волосся. — А ще й учені книги пише [Тугаєвич]! — не витримує Матвій Боцун, струсонувши огнистим стіжком своєї чуприни (Стельмах, I, 1962, 368).

◆ Стріжений (остріжений) в стіжок — стрижений кружком. На покуті, під божницею, розсіяв Плачинда. На його стриженому в стіжок волоссі цятками і короткими смужками масно виблискує олива (Стельмах, I, 1962, 308).

СТІЙБИЩЕ, а, с. 1. Тимчасове поселення кочівників. Вдалині вночі ледве помітно блищали вогники — то були стійбища каракалпаків, і старий казах-провідник розповів Бутакову, що вони приїжджають сюди збирати ягоди (Тулуб, В степу., 1964, 402); В сиву давнину біля цієї могили таборилися стійбища кочівників (Добр., Тече річка., 1961, 11).

2. Селище осілих народностей Приамур'я та Сахаліну. До Радянської влади ніхві називали «угасаючим племенем». Від голоду і хвороб вимирали цілі стійбища (Веч. Київ, 16.I 1968, 4).

3. Місце відпочинку тварин і пастухів на пасовищі. За роки війни стійбище розруйнувалося, перетворилося в пустирище: кошари порозтягувано, землянки порозвалювались, тільки й zostалися купи глини та рештки плетених загорож (Гончар, II, 1959, 420); Одного.. не веселого весняного дня у той бік, де було оленярське стійбище, забрів ведмідь (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 96).

СТІЙКА, и, ж. 1. Те саме, що стійка. Богдан, як на килимі в фехтувальній залі, взяв стійку (Ле, Хмельницький, I, 1957, 198); Собачка.. зробила на долоні прекрасну стійку, як справжній висококваліфікований гімнаст (Вишня, II, 1956, 322); Довга стійка для рушниць тьмяно виблискувала сталевими стволами (Тулуб, В степу., 1964, 104).

2. заст. Варта. Ввійшли два парубілки, У брам змінившись од стійки (Котл., I, 1952, 222); // Місце, де стоїть варта. Полювання на окупантів по всій Україні було на той час явище поширене. Трупні знаходили в полі, на вулиці, на стійках (Панч, I, 1956, 443).

3. Те саме, що стійбище 1. Місто й улиці стали схожі.. ніби на часову стійку для відпочинку якогось давнього народу, що прикочував звідкільсь (Н.-Лев., VII, 1966, 208).

СТІЙКИЙ, а, є. 1. Здатний твердо стояти, триматися, не падаючи, не коливаючись; протилежне х и с т к и й. Ваш корабель не стійкий через кіль (Ю. Янов., II, 1958, 58); Шхуну безжалісно кидало з хвилі на хвилю навіть при слабкому вітрі. Щоб зробити її хоч трохи стійкішою, Бутаков наказав навантажити її камінням (Тулуб, В степу., 1964, 272); Щоб апарат [літальний] був стійким, Кибальчич радив приробити до нього крила (Наука., 9, 1961, 18); // перен. Який проходить спокійно, розмірено; урівноважений. Життя його, таке стійке раніше, мовби похитнулося.. Нащо оте сонце в небі, коли її [Оленки] нема? (Гончар, Тронка, 1963, 306).

2. Який довго зберігає і виявляє свої властивості, не піддається руйнуванню, псуванню і т. ін. Стійкі пахощі чогось смачного ще міцніше забили в ніздрі

тоді, коли похмурий наймит увів їх у світлицю (Речм., Весн. грози, 1961, 99); Сполучаючись із сіркою, ртуть утворює стійкий мінерал кіновар (Наука., 10, 1963, 15); Саме хімія має дати матеріали найбільш дешеві, стійкі й доступні (Ком. Укр., 2, 1963, 16); Стійка фарба.

3. Для якого характерні стабільність, постійність; сталий. Мільйони колгоспників Радянського Союзу.. розгорнули широкий наступ за високі — і що найважливіше — стійкі врожаї (Тич., III, 1957, 299); У деяких хворих [на епілепсію] розвиваються стійкі хворобливі зміни: кволість, уповільнена мова, уповільнені рухи (Наука., 6, 1967, 30); // Довготривалий. — Підходь, кому життя набридло, — сказав він, наставляючи кожний м'яз свого дужого тіла проти натовпу.. На хвилину встановилася рівновага. Але вона не могла бути стійкою (Епик, Тв., 1958, 261).

4. Здатний витримати зовнішній вплив, протидіяти чомусь. Пролетарсько-селянська Радянська республіка виявилася першою в світі стійкою соціалістичною республікою (Ленін, 38, 1973, 297); Дійовими шляхами одержання стійких сортів [культурних рослин] вважається шлях селекційного відбору і шлях синтетичної селекції (Хвор. с.-г. рослин, 1953, 155); // до чого, проти чого. Здатний зберігатися, існувати в несприятливих умовах (при змінах температури і т. ін.); витривалий. Всі віруси — стійкі до нагрівання і до хімічних речовин (Захист рослин., 1952, 132); Пшениці повинні бути фізіологічно стійкі до посухи і суворих зим, мати високі хлібопекарські та технологічні якості (Хлібороб Укр., 4, 1968, 34); Далекохідні бджоли стійкі проти хвороб (Веч. Київ, 25.IV 1968, 4); // перен. Який не піддається сторонньому, перев. негативному, впливу (про людину). Особистий приклад інструктора є важливою умовою ефективності морально-вольової підготовки.. Він сам є зразком морально стійкої людини (Знання., 6, 1967, 30).

5. перен. Який виявляє наполегливість, твердість, непохитність у намірах, поглядах, вчинках, діях і т. ін.; вірний своїм переконанням; незламний. Усе, що зробив за своє життя стійкий комуніст-більшовик Георгій Димитров, — вічно пам'ятатиме вдячний йому болгарський народ (Тич., III, 1957, 352); Він кликав їх бути стійкими і гордими, мужніми і невтомними (Ю. Бездик, Полки., 1959, 133); Комуністи були найбільш стійкими і послідовними борцями з фашизмом (Ком. Укр., 5, 1970, 59); // Який ведеться з наполегливістю, твердістю, непохитністю. В стійкій і кровопролитній боротьбі радянський народ розгромив усіх своїх ворогів (Рад. Укр., 4.I 1959, 2).

СТІЙКІСТЬ, кості, ж. Властивість за знач. стійкий. Канушевич.. став на край площадки крана. Натискуючи ногами та похитуючись всім тілом, випробував стійкість його (Коцюба, Нові береги, 1959, 172); На воді вивірять стійкість, будуть уставляти мачи і кінчатимуть усі внутрішні роботи на судні: каюти, палуби, кермо (Ю. Янов., II, 1958, 140); В пелюстках [тройнд] є цінна, дуже запашна тройндова олія, з якої виробляють духи високої стійкості і тонкого запаху (Наука., 4, 1962, 47); Розвиток капіталізму остаточно розвіяв легенду про стійкість дрібного селянського господарства (Програма КПСР, 1961, 26); Народний одяг завжди відзначався простотою.. Йому властива надзвичайна стійкість (Нар. тв. та етн., 3, 1969, 49); Під стійкістю розуміється здатність матеріалу споруди або конструкції протидіяти фізичній і хімічній агресії середовища (Компл. використ. вапняків., 1957, 155); У підвищенні стійкості пшениці до іржі має велике значення живлення рослин (Колг. Укр., 8, 1961,

26); Той страждання й болі переніс, Хто стійкості навчався у народу (Дмит., Вітчизна, 1948, 80); Героїчна оборона Бреста, Ленінграда, Москви, Києва, Одеси, Севастополя показала неситну стійкість радянських людей, їх готовність, не шкодуючи життя, захищати кожну п'ядь рідної землі (Ком. Укр., 5, 1970, 38).

СТІЙКО. Присл. до стійкий. — Хіба ви не знаєте, товариші, що поїзд на ширшій колії тримається стійкіше? (Гончар, III, 1959, 207); Запах [сірки] стійко тримався мало не цілий день (Голов., Тополя., 1965, 5); Жив Коляда у батьківській хаті, яка стійко витримала руйнуючу силу часу (Зар., На.. світі, 1967, 59); Влас переносив біль стійко, й операцію було хутко закінчено (Дмит., Наречена, 1959, 49); Стійко гвардійці зустріли фашистський вогонь і броню (Гонч., Вибр., 1959, 234); Наші війська мужньо й стійко відбивали одну за одною атаки ворога (Ком. Укр., 2, 1969, 65).

СТІЙКОВИЙ, а, є, заст. Вартовий; // у знач. ім. стійковий, вбого, ч. Поліціант [поліцай] зачав свистати, звертати увагу інших стійкових на таємного втікача (Фр., VI, 1951, 429); Коней було розведено по стайнях, і коло гармат.. маячив стійковий (Ю. Янов., I, 1958, 155).

СТІЙЛО, а, с. 1. Відгороджене місце для одного коня в стайні або однієї корови в корівнику. Кінь нетерпляче рвонув порожні сани і попрямував до невеличкого сарайчика в глибині подвір'я, де, очевидно, було його стійло (Мокр., Слід., 1969, 4); Корови.. одна по одній.. В стійла лагідно пішли (Вирган, Квіт. береги, 1950, 24); // Взагалі приміщення для утримання худоби. Знай, коза, своє стійло (Номис, 1864, № 991); Випасання свиней на картоплі дає великий економічний ефект. Вони поїдають її з більшою охотою і дають значно більший щодобовий приріст живої ваги, ніж при згодовуванні її у стійлі (Картопля, 1957, 9); // Станок для доїння, огляду худоби і т. ін. Доїльні стійла розміщені так, що всі операції при машинному доїнні доярка виконує навстоячки (Наука., 7, 1961, 28); // перен., розм., рідко. Убоге житло людини. Летіла [ріка] швидко, мов не хтіла Вдивлялись довше, глибше, ближче В життя нужденне, в бідні стійла Тих, що засіли те селіще (Фр., X, 1954, 185).

◇ Загнати на стійло кого, зневажл. — приборкати, примусити коритися кого-небудь. [Ж і н к и:] Ось ідуть сюди черниці. Вони тебе заженуть на стійло (Мирний, V, 1955, 77); Знати своє стійло, зневажл. — те саме, що Знати своє місце (див. місце). Федір хоч і зове його [папа] тепер кумом, а своє стійло зна..! (Мирний, IV, 1955, 227).

2. Секція в залізничному депо, признач. для ремонту одного паровоза. Паровоз Артема Глоби стояв під парами в крайньому стійлі (Кучер, Зол. руки, 1948, 265).

3. Місце на випасі, де худоба скупчується під час спеки для відпочинку.

СТІЙЛОВИЙ, а, є. Прикм. до стійло 1. Стійлові приміщення для великої рогатої худоби обладнують.. вентиляцією (Довідник сіль. будівельника, 1956, 491); // Пов'язаний з утриманням худоби в стійлах. Взимку худоба перебуває на стійловому утриманні в приміщеннях, а влітку — на стійлово-табірному (Колг. енци., II, 1956, 204); У зимовий стійловий період в раціонах свиней дуже часто відчувається недостача у вітамінах (Свинар., 1956, 147).

СТІЙМА, **СТОЙМА**, рідко **СТІЙМИ**, присл. У стоячому, вертикальному положенні. Ляля зняла зі стін портрети.. Старанно витирала їх.. вишиваними рушниками і ставила в ящику попід стінками стойма (Гон-

чар, IV, 1960, 45); **Стійми** стоя, поглядав [дозір] На руську лінію із гір (Укр. поети-романтики.., 1968, 589); // Сторч, дибом; дибки. Геннадій.. схопив люстро.. За вухами ставали стійма білі ковильні ниточки, наче паперові смужки на шкільному досліді з лейденською банкою (Вол., Місячне срібло, 1961, 110); — Ой, лети, лети, мій коню, Та й вихром несися, Проти милої двора Стойма становися! (Сто пісень.., 1946, 220).

СТІЙМИ див. стійма.

СТІЙНИЙ, а, е, рідко. Вартий уваги; цінний. Де праця наша стійна та тривка, Любов до краю щира та палка? (Граб., I, 1959, 155); // Достойний, гідний. Це стійна людина.

СТІЙНІСТЬ, ності, ж., рідко. Позитивна якість; цінність. Ніщо за життя не мало вартості, стійності, нічого не хотіла я і нічого по смерті не хочу (У. Кравч., Вибр., 1958, 275).

СТІЙЧИК, а, ч., заст. 1. Вартовий. Замок охороняли стійчики.

2. Черговий десяцький при волосному правлінні; посильний. Писар написав о. Артемієві це все в офіціальній бумазі.. й одіслав через стійчика до о. благочинного (Н.-Лев., IV, 1956, 151).

СТІК, **стóку**, ч. 1. Дія за знач. стікати 1. — Треба придивитися, чи немає там [у мурі] отворів для стоку води (Тулуб, Людолови, II, 1957, 109); Стік води в річки, озера і ставки в залісненій.. місцевості відбувається повільно (Наука., 8, 1958, 2).

2. гідр. Кількість води, що стікає в річку, озеро, море за певний період. Багатоводні ріки відзначаються різкою нерівномірністю стоку, що призводить до великих паводків (Наука., 1, 1957, 39); Досвід ряду господарств підтверджує великий ефект будівництва і використання ділянок малого зрошення за рахунок вод місцевого стоку (Ком. Укр., 7, 1966, 9); Поверхневий стік.

3. Те саме, що відтікання. Свої води в Байкал несуть 336 великих і малих приток, і коли б він не мав стоку, його рівень щороку підвищувався б на 1,7 метра (Наука., 8, 1956, 14); У жодній частині світу немає таких великих просторів, позбавлених стоку в моря та океани, як в Азії (Фіз. геогр., 6, 1957, 82).

4. Водовідвідний жолоб, труба або інший пристрій, по якому стікає вода; водостік; // Схил, по якому збігає вода. Побігли [діти] в поблизький невеличкий лісок, котрий находився на стоці так званої Чорної гори (Фр., VIII, 1952, 122); Володимир Галактіонович.. звернувся до хутірської громади з доброю порадою: зайнятися меліорацією, — зміцнити кручі посадками, зацементувати стоки ярів (Вол., Дні.., 1958, 71); // Місце впадання річки. Край села Теплиць, у стоку річки Полянина, Горювала.. Харитина Вісім літ без чоловіка (Укр. поети-романтики.., 1968, 546).

5. перев. мн., спец. Рідкі відходи, що стікають звідки-небудь. Стоки — це звичайні відходи. Серед них немало таких, які не піддаються механічному очищенню (Веч. Київ, 21.I 1972, 4).

СТІКАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. стікати 1. Навколо траншеї роблять відвідну канавку для стікання талої і дощової води (Колг. Укр., 8, 1956, 39); Сік збирають рано навесні, роблячи у стовбурі [берези] надрізи, в які вставляють трубки.. для стікання соку (Лікар. рослини.., 1958, 154).

2. Дія і стан за знач. стікати 4. В кожному гнізді забезпечено в основному по дві добре розвинуті рослини. Стікання, отже, виключене (Рад. Укр., 2.VI 1961, 2); Стікання зерна — зменшення вмісту сухої речовини зернівки при підвищеній вологості повітря в період достигання (Укр. с.-г. енци., III, 1972, 271).

СТІКАТИ, *аю, аєш, недок., СТЕКТИ, *стечу, стечеш; мин. ч. стік, стекла, лб; док. 1.* Текти вниз (про рідину). *І ніхто їх [померлих] не ховає, Сліз не проливає; Лиш роса з дубів поволі Жалібно стікає* (Рудан., Тв., 1956, 77); *Піт заливав йому очі, стікав градом по бороді, падав додолю* (Мирний, I, 1954, 304); *Старий витягав з води вудочку.. По ній стікає крапельками вода* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 7); *Замрячив дрібний дощик.. З усіх гілочок, листків, хвоїнок стікали дрібні краплини* (Ів., Опов., 1949, 204); *Образно. *Від брів до підборіддя стікала по обличчю нервова блідість* (Тют., Вир, 1964, 165); // *Переміщатися вниз* (про повітря і т. ін.). *Охолоджене повітря стікає вниз [по схилах гір] і замінюється теплішим* (Колг. Укр., 2, 1962, 25); // *Витікати, виливатися. З напівзгаслого ока у баби стікала сльоза* (Коцюб., II, 1955, 279); *Є н д ж и х о в с ь к и й (кбнає Шеременту):* Скільки крові стекло — і не здох (Ірчан, I, 1958, 84); // *розм. Втрачати вміст рідини. Як добрий став — риба буде; а стече став — болото буде* (Номис, 1864, № 7157); // *Сипатися, падати безперервним потоком* (про сипкі речовини). *З коша блідим струмком стікає борошно* (Кир., Вибр., 1960, 293); // *перен. Проходити, минати* (про час). *Стечуть роки — зима прийде незвана Спинити рух думок* (Стельмах, V, 1963, 249).*

2. *тільки недок.* Текти, протікати, спускаючись звідки-небудь (про річку, струмок і т. ін.). *Між двома горами послався той шлях, порізаний ровами, що повикручувала весняна вода, стікаючи з гір* (Мирний, I, 1954, 245); *Я родився в болгарському селі, Там, де Іскор стікає з гори* (Воронько, Драгі., 1959, 108); *З поля стікали в яр десятки струмків і струмочків* (Донч., VI, 1957, 83); *Ріка, стікаючи з більш високого місця, врізується в гірські породи, розмиває їх і зносить вниз по течії* (Фіз. геогр., 5, 1956, 113); *Образно. *Чорна з мідним відтінком коса.. стікала, як струмок смоли, їй на спину* (Коп., Навколо полум'я, 1961, 57).

3. *Розплавляючись, танучи і т. ін. зверху, з країв, покриватися патьоками, струминками речовини, що тече.* *Стікає лойова свічка, надворі починає сіріти, і до будинку пара рисаків підвозить сани з паном* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 50); *Бруньки на каштанах стікали липучим соком* (Смолич, Мир., 1958, 6); // *Рясно вкриватися* (виділенням із себе потом, милом і т. ін.). *Брязкіт заліза й гамір людей не давали Ісен-Джанові ввійти в роль. Він крутився, відсахувався.. і стікав потом* (Ле, Міжгір'я, 1953, 154); *Утомився кінь, голову понурих, милом стікає* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 508).

Стікати (стекти) кров'ю див. кров.

4. *Посилено рости і ненормально розвиватися внаслідок затінення* (про рослини). — *На полях буряк стікає* (С. Ол., Вибр., 1959, 277); *Треба було швидко розібрати букети, щоб буряки не стекли* (Колг. Укр., 1, 1961, 24); // *Зменшуватися в об'ємі, вазі внаслідок надмірної зволоженості в період досягання* (про зерно). — *Видно, дощі захопили [пшеницю], як красувалася: стекла! Сказано: зерно, як мачина...* (Мирний, II, 1954, 254).

5. *заст. Вистачати.* — *А що, братця, якби ми Грицькові та пособили? .. Розумна твоя рада.. Та чи стече ж у нас на тебе грошей?* (Гр., II, 1963, 352).

6. *рідко.* Зливатися в одне ціле. *Брехуни умруть, а правда з віку в вік стече в один акорд* (Тич., I, 1957, 96).

СТІКАТИСЯ, *ається, недок., СТЕКТИСЯ*, *стечеться; мин. ч. стікся, стеклася, лбся; док. 1.* З'єднуватися, сполучатися (про потоки рідини). *За кам'яною пірамідою тікаються докупі потоки Чорна Вода й Біла Вода, і з них складається Руський Потік* (Н.-Лев., II,

1956, 409); *Поступово ширшає [Дніпро], росте, вбираючи в себе води багатьох рік, що горнутья, стікаютья до нього* (Цюпа, Україна., 1960, 144); // *розм. Те саме, що сходитися* 2. *Кожух не стікається, бо вузький* (Сл. Гр.).

2. *перен. Сходитися, з'їжджатися, збиратися в одне місце. Вже недалеко стоїще.. До нього, як до центра, стікаються стада з усіх сторін* (Хотк., Довбуш, 1965, 87); *Ударив дзвін. Мов по бойовій тривозі, звідусюди стікались в прогони монтажники* (Баш, На.. дорозі, 1967, 143); *За машинами і за мотоциклами — безперервним потоком — стікались до майдану поодинокі і цілими кавалькадами велосипедисти* (Смолич, День., 1950, 29); *Образно. *До нього стікались далекі спогади, і.. народжуються неспокій і пристрасть* (Стельмах, II, 1962, 286).

3. *діал. Казитися* (у 1 знач.). [С і м о н:] *Жан, чи ти стікся, чи що? А, правда, що ти такий п'яний, що не тямиш, о чім плетеш!* (Фр., IX, 1952, 13).

◇ **Бодай** (щоб) ти (він і т. ін.) стікся — уживається як лайка.

СТІКАЧ, *а, ч.* Пристрій для стікання соку під час видавлювання його з овочів і фруктів. *Сік, що витікає з-під преса, фільтрується через волосяне сито або полуджену металеву сітку, прикріплену на кінці стікача платформи преса* (Сад. і ягідн., 1957, 293).

СТІКАЮЧИЙ, *а, е.* Дієпр. акт. теп. ч. до стікати. Він [рояль] *все ще тримався на ногах, тільки вив дико, як звір, стікаючий кров'ю* (Коцюб., II, 1955, 88); // *у знач. прикм. Почувся жвавий плюскіт стікаючої води* (Кол., Терен., 1959, 369).

СТІЛ¹, *стола і столу, ч. 1.* Вид меблів у вигляді горизонтально укріпленої на ніжках широкої дошки (іноді з ящиками, тумбочками), на яких розміщують різні предмети. *Свиню пусти під стіл, а вона лізе на стіл* (Укр. присл., 1955, 168); *Сидить батько кінець стола, На руки схилився* (Шевч., I, 1963, 25); *Старости поклали хліб на столі і почали питати в баби Зінки, чи віддасть вона Настю за Дениса* (Н.-Лев., VI, 1966, 364); *Господиня поставила на стіл кухлик молока* (Досв., Вибр., 1959, 85); *Олександра Олексіївна за письмовим столом переписує сторінки великого рукопису* (Баш, П'єси, 1958, 7); *На операційному столі.. лежить хвора дівчина.. Їй уже дали загальний наркоз і вона тепер міцно спить* (Наука., 12, 1961, 32).

Зелений стіл див. зелений.

◇ **Зустріч** (нарада і т. ін.) за круглим столом див. круглий; **Картти на стіл!**, *у знач. виг.* — уживається як пропозиція виявити приховані наміри, справжню суть справи. [С л і д ч и й:] *Зіграєм без хитрощів: карти на стіл! Викрутаси дрібні тільки гідність принизять* (Лев., Драми., 1967, 6); **Косий стіл див. косий**; **Лягати** (лягті) на стіл див. лягати; **На столі лягті** — умерти. — *Лучче [краще] оттут зараз перед тобою на сім столі лягти, чим погубити себе* (Кв.-Осн., II, 1956, 447); **Під стіл пішки ходіти див. пішки.**

2. Такий предмет меблів разом з їжею, що стоїть на ньому. *Зевес їй оддавав повагу І посилав од столу брагу* (Котл., I, 1952, 217); *День народження Платона Кречета. Урочисто прибраний стіл чекає на гостей* (Корн., I, 1955, 85); *Пообідав листоноша з капітанського столу* (Ю. Янов., II, 1958, 205); *За святковим столом сиділо чимало уже розігрітих хмелем гостей* (Стельмах, I, 1962, 329); *Образно. *Буржуазія завжди тягнула з громадського стола найласіші шматки, обкрадаючи народ* (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 96); // *перен., розм. Група людей, що їсть за одним столом. Корчма гула від.. голосів.. Кожний стіл, кожна група живе своїм життям* (Хотк., II, 1966, 185).

Вставати (встати, підвобитися, підвестися і т. ін.) з-за стóлу (стола́) — вставати, закінчивши їсти. Укинула Пріська ложку каші в рот; не пожувавши, ковтнула та й удавилася. З тим устала із-за столу (Мирний, III, 1954, 47); Першою підводиться [Настя] з-за столу і з повагою господині несе до припичка ложки, полив'яний полумисок (Стельмах, II, 1962, 106); За одін стіл сідати; За одним столом (при однім столі) [сидіти] — вехтуючи соціальну нерівність, ставитися як до рівного. — У гласні вибиратимуть і дворяни й мужики... Учора мій Омелько в мене кізяки різав, а завтра, може, сидітиме рядом зі мною, за одним столом... Я — гласний і він — гласний... (Мирний, I, 1949, 373); За столóm; При столі — під час їжі. Людину вільної професії повели до кухні. За столом старий став докладно розповідати про себе (Гончар, III, 1959, 227); [Х у с а:] Побудь хвилину тут з нами при столі... [М е л х о л а:] Я маю їсти з невірними?! (Л. Укр., III, 1952, 153); Збирати (зібрати) з (зі, зо) стола́ (стóлу) — збирати посуд і недоїдки. Дарка.. почала збирати зо стола (Л. Укр., III, 1952, 669); З-за стóлу не виходить хто у кого — регулярно харчується хто-небудь у когось. — В неї оті странники, та ченчики, та богомолки з богомолами і з-за столу не виходять (Хотк., I, 1966, 90); Накривати (накріти, застилати, застелити, опоряджати, опорядити і т. ін.) стіл; Накривати (накріти, готувати, приготувати і т. ін.) на стіл — готувати все необхідне для їжі, розставляючи прибори, страви. Для господаря й гостей накрили довгий стіл у світлиці (Н.-Лев., VII, 1966, 53); — Не гайдуки, не маршалки застилають у мене стіл.. Княгині.. тепер служать козакам за столом..! (П. Куліш, Вибр., 1969, 124); [Я в д о х а:] Я зараз, таточку; хвилиною на стіл накрию (Мирний, V, 1955, 139); Ганна Сильвестрівна почала готувати на стіл (Сенч., Опов., 1959, 9); На столі що — уже подано їсти що-небудь. От і вечорнька на столі — усі сіли вечеряти (Вовчок, I, 1955, 300); Подавати (подати) на стіл — подавати якісь страви для їжі. — Довна подав на стіл вечерю (Коцюб., I, 1955, 97); Подаючи на стіл, краєм вуха уважно прислухалась Наталка до.. розмов (Гончар, II, 1959, 347); Прибирати (прибрати) зі стóлу (на столі) див. прибирати; Просіти (запросіти, клікати, поклікати, кликнути і т. ін.) до стóлу (за стіл) — запрошувати їсти. — Прошу до столу... м'ячиком вертиться перед підполковником Бараболя (Стельмах, II, 1962, 61); Гостей запросили до столу. Частували щедро й смачно (Тулуб, В степу..., 1964, 343); Пили [троянці] на radoшах сивуху І їли сім'яну макуху, Покіль кликнули їх за стіл (Котл., I, 1952, 72); Саджати (посадовити і т. ін.) за стіл — починати пригощати. Багатого за стіл саджають, а убогого і так випроводжають (Укр.. присл., 1963, 117); За стіл посадовила [тітка], вийняла із скрині розшитий калиною рушник, послала молодят на коліна, припрошуючи покуштувати пирогів (Тют., Вир, 1964, 263); Сідати (сісти) за стіл — сідати їсти. — Хіба можна сідати за стіл з немитими руками? — здивувалася Юля (Тют., Вир, 1964, 211); Приказавши.. Тосі — «краще полин їсти, ніж з нелюбом за стіл сісти».. — Боженко поспішив до гурту поважних людей (Смолич, Мир., 1958, 62); Сідати (сісти) за стіл переговорів див. сідати.

3. Їжа, страви; харчі. До дня свята дочки вона приготувала великий, добре продуманий стіл (Собко, Матв. затока, 1962, 58); Дедалі багатшим і різноманітнішим став стіл у кожному домі (Наука., 3, 1972, 50); // Вид їжі, страви; режим харчування. — Мабуть, тебе жінка держить на голодному столі, — говорила далі щебетуха (Н.-Лев., I, 1956, 151); Вегетаріанський стіл;

Дієтичний стіл; // Харчування у вигляді сніданків, обідів і вечер. Прохали [знайомі] мене найняти у них 2 хати й стіл (Коцюб., III, 1956, 168).

4. чого і з означ. Установа або відділ установи, що займається певними канцелярськими справами.

△ Адресний стіл — установа, в якій ведеться реєстрація мешканців даного міста й видаються довідки про місце їх проживання; Стіл знахідок див. знахідка.

5. Деталь верстата у вигляді горизонтальної дошки, що служить для закріплення заготовок під час їх обробки. Стіл фрезерного верстата — це чавунна плита, вздовж якої розташовані Т-подібні пази для кріплення на столі деталей (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 142); Біля кожного шліфувального круга є поворотний стіл, установлюваний під будь-яким кутом (Технол. різального інстр., 1959, 183).

6. спец. Гора, височина з плоскою вершиною та стрімкими схилами. В тих місцях, де на поверхні льоду лежить велике і особливо плескате каміння, утворюється льодовий стовп з каменем зверху, що називається льодовиковим столом (Курс заг. геол., 1947, 144).

СТІЛ², стола́ і стóлу, ч. У стародавній Русі — князівський престол. Стіл київський захопив підступно Святополк (Загреб., Диво, 1968, 432); // розм. Взагалі престол як символ влади. Старий цар умер, а зосталося два брати.. Осівся на предківській столі менший (Мирний, I, 1949, 215); — Коли ми помогли кому злізти на гетьманський стіл, дак зуміємо і з столу зопхнути! (П. Куліш, Вибр., 1969, 173).

Саджати (садити, посадити, посадовити) на стіл — надавати комусь князівську владу; Сісти на столі (на стіл) — почати князувати. Що це за княжий муж, усі дізнались пізніше, коли.. вбили князя Ігоря, і коли на столі в Києві сіла Ольга (Скл., Святослав, 1959, 13); Поки Ярослав був на Півночі, Мстислав встиг захопити частину його земель і сісти на столі в Чернігові (Знання., 12, 1969, 19).

СТІЛЕЦЬ, льця́, ч. 1. Вид меблів у вигляді короткої лави, перев. із спинкою, для сидіння однієї людини. Попід стінами стояли рядками дубові стільці з високими спинками (Н.-Лев., VII, 1966, 70); Пасажир з валізкою присів на стілець біля канапи і машинально дістав портсигар (Панч, Синів., 1959, 5); Мічурін сидів на складаному стільці біля деревця (Довж., I, 1958, 474); Плетений стілець; Віденський стілець; // перен., розм. Посада, службове місце. — Щось дуже ти за свого стільця боїшся, — мовила Віра Андріївна (Мушк., Чорний хліб, 1960, 97).

△ Електричний стілець — знаряддя страти в США. Наснилися мені березневої ночі Далекі моря, океани холодні.. І друзі, що в тюрмах сидять, як в безодні.. На їхню свободу вдягають вуздечку, А вже від свободи в тюрму недалеко. А там їх заводять у камери звичні І просять сідати на стільці електричні (Мал., Запов. джерело, 1959, 43).

◇ Дати стілець (стільця) кому — вдарити кого-небудь коліном. Біля школи вже гамірно й весело. Пропечені за літо школярі.. допитуються, чий батько швець, щоб якомусь необачному коліном дати стілець, і міряються силою (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 89); Не знати, на який стілець сісти див. знати; Підставляти (підставити) стілець (стільця) кому — чинити кому-небудь неприємності, перешкоджати в чомусь. — Наші пани.. догоджають батюшкам, хто вмів кілька слів цвенькнути по-польській [по-польському]. — Зате ж підставляють вони стільця тому, хто не годить їм! (Н.-Лев., I, 1956, 125); Сидіти на двох стільцях

(між двома стільцями) — намагатися поділити дві протилежні думки.

2. спец. Підставка під який-небудь механізм, інструмент, будову і т. ін. Звичайно перший вінець зрубу укладали на наріжні стільці — з дерева чи каміння — і цим.. захищали від швидкого загнивання (Дерев. зодч. Укр., 1949, 56).

3. Те саме, що аналбій. Як одчитували молитви, то і вона мов гасла, так що як прийшлося обводити круг стільця, так вона вже і не змогла сама по собі йти (Кв.-Осн., II, 1956, 354).

СТІЛЕЧКИ, присл., розм. У визначено малій кількості. [З - я д і в ч я н а:] Залізну булаву Всю ніч йому жували, Нещасні ковалі І стілечки не спали (Олесь, Вибр., 1958, 471); Головою земельної комісії майже одноголосно обрали Тимофія Горицвіта, хоч і віднікувався він тим, що грамоти навіть от стілечки не має (Стельмах, II, 1962, 20).

СТІЛЬКИ. 1. займ. вказ. Означає саме таку, названу, вказану кількість кого-, чого-небудь. [Ю д а:] Ся містина коштує тридцять срібняків, — за стільки не можна ліпшої землі дістати... (Л. Укр., III, 1952, 130); // рідко. Означає визначено малу кількість кого-, чого-небудь. Он стільки їх, купочка, а німців не бояться... (Тют., Вир, 1964, 441); // При зіставленні означає таку саму кількість кого-, чого-небудь (як того, з ким або з чим порівнюється). Кільканадцять пострілів відбилися у хвилях і полягали по берегах: пошана державному прапоріві країни. Канонерка відповідає стількома ж пострілами (Ю. Янов., II, 1958, 109); // Уживається у функції співвідносного слова в головному реченні. Скільки ніг у гадюки, стільки правди в брехуна (Укр. присл., 1963, 174); — Чи й цей піп заправить за похрестини по стільки карбованців, скільки узав той? (Н.-Лев., II, 1956, 221); Ти ж пиши щодня і посилає в конвертах стільки аркушків, скільки можна на одну марку (Коцюб., III, 1956, 143).

◇ Не стільки того діла див. діло.

2. займ. вказ. Означає невизначено велику кількість кого-, чого-небудь. Зоня знала стільки веселих, дотепних краков'яків, уміла так гарно танцювати (Л. Укр., III, 1952, 647); Думав [Давид] про сход завтрашній. Це ж уперше після стількох років усіх обухівців у гурті побачить (Головко, II, 1957, 40); Сміючись і плачучи від радості, Маковей кинувся до свого вірного коня, в гарячій нестямності повис йому на шиї, біля якої стільки разів грівся в люті морози і хуртовини, по-дитячому палко мріючи про такий ось.. весняний сонячний ранок... (Гончар, III, 1959, 439); // Виступає у функції співвідносного слова в головному реченні. Навалило молодичь стільки, що трохи дяка не задавили (Мирний, I, 1949, 300); Щорс почав говорити. Не голосно, але в кожному його слові було стільки сили, ясності і стриманого гніву, стільки гордості й глибокої любові до великого історичного діла, що натовп.. застиг (Довж., I, 1958, 205); — Навозили добрив стільки, що на три ланки стане (Минко, Вибр., 1952, 60).

3. присл. якісно-означ. Саме така, названа, вказана кількість. Не чуєш етоми, проходив би, здається, ще стільки (Коцюб., III, 1956, 147); — Сиди, не ворущись! — замахала руками мати. — Не можна тобі стільки ходити (Стельмах, II, 1962, 390); // рідко. Визначено мала кількість. Діти тобі б на старість по стільки давали (Укр. присл., 1963, 75); // При зіставленні вживається в знач.: така сама кількість (як та, з якою порівнюється). В Яворові були ми півдня і один ранок.. В Криворівні були стільки само (Л. Укр., V, 1956, 358); // Уживається у функції співвідносного слова в головному реченні. Стільки має, як голодний за

зубами (Укр. присл., 1963, 60); — Подумайте, що буде, коли я заплачу стільки, скільки хочуть забастовщики? (Стельмах, I, 1962, 566); Коли їх у роті залишилось стільки, що Багіров мусив вважати себе взводом, — Брянський призначив його старшиною (Гончар, III, 1959, 187).

Удвоє (утробо і т. д.) стільки, розм. — подвоєна (потроєна і т. д.) кількість. — Потоцький звелів в придачу до твові землі дати утров стільки, і ще двісті дукатів, от що! (Стор., I, 1957, 133).

4. присл. якісно-означ. Так багато, в такій великій кількості. — Люди йшли стільки, стомились (Коцюб., II, 1955, 399); — Чого думаєш довго?.. Стільки думають індики та пани великі! (Стельмах, I, 1962, 191); — Я так хотів побачитися з тобою. Стільки сказати хотів тобі. А от сталося це — і слів наче не знайду таких (Головко, I, 1957, 427); // Уживається у функції співвідносного слова в головному реченні. Наговорив стільки, що й в шапку не забереши (Номис, 1864, № 13002); — Худоби щорік більшав, розвели її стільки, що ферми тріщать.. — розпалювався старий (Гончар, Тронка, 1963, 6); Стільки вже пройшли серед степів, Що й спочить не гріх (Дор., Серед степу.., 1952, 66).

5. присл. міри вияву ознаки. Настільки; так; у такій мірі (вживається у сполуч. з присл. с к і л ь к и). Дорога.. раз у раз заскакувала в невеличкі, скільки мальовничі, стільки й нужденні, селища (Смолич, I, 1958, 51).

Не стільки..., скільки...; Не стільки..., як..., спол. — не так..., як... Учителю не стільки вчив, скільки крутив за вуха (Коцюб., III, 1956, 27); Мар'ян не стільки почув, скільки догадався, про що говорить Плачинда (Стельмах, I, 1962, 27); Пронюхала Мишва, що вже нема Котів, Та швидше до мішків — І почала хазяйнувати, — Не стільки їсти, як псувати (Гл., Вибр., 1951, 51).

СТІЛЬКИ-ТО. 1. займ. вказ. Означає певну не названу в даній фразі кількість кого-, чого-небудь. — Я будь-яку ділянку прикину вздовж та впоперек на око і скажу, скільки якої породи буде на ній: стільки-то будівельного лісу вийде, а стільки-то хворосту (Стельмах, I, 1962, 254).

2. присл. якісно-означ. Не названа в даній фразі певна кількість кого-, чого-небудь.

СТІЛЬКО, займ., присл., діал. Стільки. Годувалася вона тим, що у місяць видавали: стілько там хліба, стілько сала, ріпи (Мирний, IV, 1955, 32); [С т е п а н:] Мабуть, у тебе стілько честі, як у цигана правди (Кроп., I, 1958, 409); — Ой, братику, соколоньку, Прийми мене на зимоньку. — Сестро моя, перепілку, Коли в тебе діток стілько (Укр. лір. пісні, 1958, 441).

Не стілько..., скільки... — те саме, що Не стільки..., скільки... (див. стільки). В них в хатчина та й помірочок, то не стілько цього хісна, скільки короводів [клопоту] за податки (Март., Тв., 1954, 46).

СТІЛЬНИК¹, а, ч. Лист, утворений чашечками з воску, який бджоли й оси роблять для зберігання меду, перги, виховання потомства та перебування дорослих комах. Дід пішов до пасіки, узявши покришку і різець. Скоро й вернувся, несучи на покришці стільник білого пахучого меду (Мирний, I, 1954, 195); На стіл поставила [Галина] печиво і тарілку з медом в стільниках (Коп., Земля.., 1957, 184); Оглядаючи воскові стільники, можна бачити, що їх шестигранні комірки неоднакові (Зоол., 1957, 62); *У порівн. Еменé глянула догори на село. Притулене до горба, воно виглядало, як величезний стільник, поставлений сторч (Коцюб., I, 1955, 290).

СТІЛЬНИК², а, ч., діал. Скатерка. Зіскочила [Маруся] з лави й мерцій почала помагати матері приби-

рати зі столу, струшувати крихти, застеляти чистим стільником (Хотк., I, 1966, 106).

СТІЛЬНИКОВИЙ, а, е. Прикм. до стільник¹. Стільникові комірки; // Який міститься в стільнику. Стільниковий мед.

СТІЛЬНИЦЯ, і, ж. 1. Верхня дошка, кришка стола. Мамай посунув на середину столу гарячий казан, що від нього аж дубова стільниця ввігнулась (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 428); Білявий.. гримав кулаком об стільницю так, що аж посуд брязкотів (Коз., Блискавка, 1962, 8); *У порівн. З.. вежі відкривається чудовий краєвид з гладенькими, як стільниця, рівнинами, косогорами, балками (Добр., Тече річка., 1961, 11); // Верхня дошка високої селянської скрині. Накриті [скрині-столи] довгою, товстою столовою плитою — стільницею, не прикріпленою до коробки (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 73).

2. Дошка, на якій місять тісто, січуть м'ясо і т. ін.; кухонна дошка. Я.. повироблювала котлети та порозкладувала на стільниці (Н.-Лев., III, 1956, 263); Він бачив, як принесено мамі до ліжка стільницю, і вона помагала лагодити обід (Круш., Буденний хліб., 1960, 143).

СТІЛЬНИЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стільниці. Одчинила я свою скриню та й поклала зверху стільничку з котлетами (Н.-Лев., III, 1956, 263).

СТІЛЬНИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до стільник¹. Пасічник роздає дітям стільнички.

СТІЛЬЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до стілець 1. Гнат коло каганця лагодив шлеї, сидючи на триногому стільчику (Коцюб., I, 1955, 69); Дідусь.. сидить на маленькому стільчику перед низьким столиком (Багмут, Опов., 1959, 11); Посеред хати на довбаному стільчику сидить коло обтесаного для ступи пня батько і теслицею вибиває глибку (Стельмах, I, 1962, 135); Сидів на розкладному стільчику перед невисоким мольбертом дядя Костя (Коз., Сальвія, 1959, 197).

◇ Підставляти (підставити) стільчика кому — те саме, що Підставляти (підставити) стілець (стілець) (див. стілець). — От тепереньки протопоп підставить мені стільчика! — говорив отець Харитін, бідкаючись (Н.-Лев., III, 1956, 192).

СТІНА, й, ж. 1. Вертикальна частина будови, яка служить для підтримання перекриття і для розділення приміщення на частини і т. ін. Головою стіни не проб'єш (Укр. присл., 1955, 286); Надворі ревла сердита буря, стугоніла в стіни,.. вила в димарі, гуркотіла у вікна (Мирний, IV, 1955, 298); На стіні, проти стола, висить великий портрет Шевченка, хорошої роботи олійними фарбами (Коцюб., III, 1956, 45); Оселився я в готелі. Це — досить великий будинок, розподілений поверхами, коридорами, стінами й дверима на окремі кімнати (Ю. Янов., II, 1958, 15); *Образно. Серед зачинателів радянської літератури, що поклали фундамент під її стіни,.. завжди стоятиме ім'я видатного українського письменника Івана Ле (Вітч., 3, 1965, 180); *У порівн. Скеля стриміла, як стіна (Н.-Лев., III, 1956, 299); // тільки мн., з означ., перен. Про який-небудь будинок, приміщення, установу, навчальний заклад і т. ін., де щось відбувається, здійснюється тощо. Вона рвалася із шкільних стін на волю, на службу «народові» (Коцюб., I, 1955, 312); Розмоза має схильність перейти до стін директорського кабінету (Ю. Янов., II, 1958, 29); Між покоління молодого У стінах бурси я зростаю, Ніхто мене не доглядав (Черн., Поезії, 1959, 95).

Аж стіни дрижать див. дрижати; За стінною; Чéрез стіну — в сусідньому приміщенні. Чутно йому, що пані плаче за стіною (Вовчок, I, 1955, 122); За стіною сміх, і го́мін, і му́зика, і пі́сні (Гонч., Вибр., 1959, 54); І весь

же той гармидер чинивсь через стіну од Лесі (П. Куліш, Вибр., 1969, 94); Секретар сидів через стіну, і щоб його покликати, досить було постукати кулаком у стіну (Тют., Вир, 1964, 64); Між стінами — в закритому приміщенні. На чистому повітрі було якось веселіше й охотніше робить, ніж коло машин, між стінами (Н.-Лев., II, 1956, 209); Збліднути, як -стіна див. збліднути.

△ Капітальна стіна див. капітальний.

◇ Голі стіни див. голій; Дертися на стіну (стіни) див. дертися; І стіни мають вуха див. вуха; Лізти (полізти) на стіну (стіни) — те саме, що Дертися на стіну (стіни) (див. дертися). — Глядіте лишень,.. чи не напоїли ви нас таким, що, може, й на стіни поліземо? (Кв.-Осн., II, 1956, 73); Обтирати спіною (спінами) стіни див. обтирати; Підпірати (підперти) спіною (плечима) стіни див. підпірати; Побіліти, як стіна див. побіліти; Побліднути, як стіна див. побліднути; Припірати (приперти) до стіни кого — те саме, що Притискати (притиснути) до стіни (див. притискати). — Ти, куме, не припірай мене до стіни своїми запитаннями (Чаб., Тече вода., 1961, 168); Він думав, що зараз припре секретаря райкому до стіни... Де там! (Добр., Тече річка., 1961, 247); Приставити до стіни див. приставляти; Притискати (притиснути) до стіни див. притискати; Притуляти (притуляти) горбатого до стіни див. горбатий; Сидіти в чотирьох стінах див. сидіти; Ставити (становити, поставити і т. ін.) до стіни — те саме, що Ставити (становити, поставити і т. ін.) до стінки (під стінку) (див. стінка). Мовчали лани, як гетьманців ставили .. до стіни (Сос., I, 1957, 451); Хоч головою (лобом) об стіну товчй — те саме, що Хоч кіл (кіл'ок) на голові теши (див. голова). Хіба ж можна було розмовляти з таким чоловіком, як Коритний? Нічого не тямить. Хоч ти головою товчи об стіну, а він — своє (М. Ю. Тарн., День., 1963, 163); Хоч лобом в стіну бітися див. лоб; Як (мов) горбо́хом у (об) стіну; Як (мов) горбо́х на стіну (по стіні) — те саме, що Як об стінку горбо́хом (див. горбо́х). — Що ти, кажу йому, дітям після себе залишиш?.. Так що ж? Як у стіну горо́хом!.. (Мирний, I, 1954, 167); — Так і норівить [Юхим], аби від роботи в колгоспі чкурнуть... Що вже йому не робили, як не соромили, а все як горо́хом об стіну (Кучер, Трудна любов, 1960, 432); — Раз напоїлися наші на війну, то хоч що говори їм, усе мов горо́х на стіну (Фр., IV, 1950, 109).

2. чого і з означ. Прямовисна бічна поверхня чого-небудь. З одного боку дороги стирчала жовта стіна урвища, а з другого — чорніла широка безодня (Коцюб., I, 1955, 197); Прямовисні стіни [айсбергів] підносяться над водою на 20—30 м, іноді і на 100 м (Фіз. геогр., 5, 1956, 119).

3. чого і з означ. Висока кам'яна або цегляна огорожа; мур. Висока кам'яна стіна обвивала кругом великий розкішний садок (Мирний, IV, 1955, 7); Перед вечором заманячили в степу Лубни, вирнули з туману стіни твердині (Н.-Лев., VII, 1966, 69); // тільки мн. Вали, мурі і т. ін. біля міста, фортеці. Київські стіни не раз були свідками героїчної боротьби народу за соціальну справедливість, незалежність і свободу (Наука., 7, 1967, 21).

Під стінами чого — біля валів, мурів і т. ін., на підступах до якого-небудь міста, фортеці. Вже видно дерева під стінами Парижа (Сос., I, 1957, 284); Німецькі генерали погрожували дати Радянській Армії під стінами Будапешта нечуваний реванш за Сталінград (Гончар, III, 1959, 235).

◇ Китайська стіна див. китайський; Як за стіну засунутися — дуже посмутніти. Все село, як за стіну

засунулось, такі смутні всі, що сумно й глянуть! (Вовчок, I, 1955, 66).

4. чого і з означ., перен. Те, що відокремлює, роз'єднує кого-, що-небудь, перешкода у здійсненні чогось. Ксеня почувала, що між нею та Олегом зростає невидима стіна відчуження... (Голов., Тополя., 1965, 140).

Ставити (поставити) стіну між ким — позбавляти кого-небудь зв'язку з кимсь, чимсь; ізолювати кого-небудь від когось, чогось. Признається [пасажира], що він не з простих, і цим зізнанням ставить між собою і товаришами стіну (Ю. Янов., II, 1958, 134).

5. чого і з означ., перен. Щільний ряд чи суцільна маса чого-небудь, що утворює перепону, перешкоду, завісу і т. ін. Усе лякало нас: трава, що тихо майоріла, і гаю дальнього стіна (Л. Укр., I, 1951, 458); Він зібрав усі сили, відштовхнувся від скелі, пробив туго стіну повітря (Турч., Зорі., 1950, 7); Стіна очерету; // Зімкнутий ряд людей. Налетівши на людську стіну, зупинявся [бугай], ніби вrostав у землю (Тют., Вир, 1964, 114).

Стіною стояти (йти, проходити, пройти і т. ін.) — стояти (йти, проходити, пройти і т. ін.) щільним рядом чи суцільною масою. Мирон Іванович до дверей, та й назад. Люди стіною перед ним стояли (Вовчок, I, 1955, 176); Міська публіка стіною стояла на тротуарах і, приголомшена, дивилась, як з гуркотом проносились вулицею незнайомі війська (Гончар, III, 1959, 74); Парубки пройшли стіною (Панч, На калин. мості, 1965, 13).

6. Щільно зімкнений стрій бійців у кулачному, рукопашному бою або бійці. Хоч і вгнулася спочатку стіна руських воїнів під натиском угорських сотень, але ніхто не побіг назад (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 242); Багачі обступили Мазуренка, а бідні Титаренка.. Повільно підступали стіна до стіни (Ірчан, II, 1958, 31).

◇ Стати стіною — виступити згуртовано, дружно. [Я к і в:] За Кубу переживаю,.. щоб народ вистояв... Вистоять... Тільки щоб піднялися всі, як один, стіною стали (Зар., Антеї, 1961, 53); На заклик Комуністичної партії трудящі Києва, як і всі радянські люди, стіною стали на захист рідної Вітчизни (Веч. Київ, 2.XI 1973, 1).

СТІНГАЗЕТА, и, ж. Скорочення: стінна газета. На факультеті Ляля редагувала стінгазету «Вектор» (Гончар, IV, 1960, 65); Віктор просив і Пастухова, щоб той.. розповів про роботу заводської стінгазети (Автом., В. Кошик, 1954, 48); Музична студія Палацу піонерів одержала велику грошову премію за музичну стінгазету (Сміл., Сашко, 1954, 270).

СТІНГАЗЕТНИЙ, а, е. Прикм. до стінгазета. Стінгазетний матеріал.

СТІНКА, и, ж. 1. Те саме, що стіна. Лобом стінки не проб'єш (Укр.. присл., 1963, 45); Дарка.. білила стінку близько вікна (Л. Укр., III, 1952, 654); Ліворуч.. мали бути гаражі. Це Сахно добре знала з генерального плану маєтку, що висів на стінці в кабінеті доктора Гальванеску (Смолич, I, 1958, 96); Атмосфера Землі ставить електричну стінку на шляху довгих радіохвиль, що надходять від Сонця (Наука., 11, 1962, 56); Перед самою перервою було призначено штрафний удар у бік воріт господарів поля. Кияни вишикували стінку захисників (Знання., 3, 1972, 28).

◇ До стінки поставити див. поставити; Лізти (полізти) на стінку (стінки) — те саме, що Дертися на стіну (стіни) (див. дертися). — Дивує мене, пане осавуле, ось що. Місяць тому ти ліз на стінку, вимагаючи миру з Туреччиною і татарами, а тепер співаєш щось зовсім іншої (Тулуб, Людолови, I, 1957, 411); При-

пірати (прип'єрти) до стінки кого — те саме, що При-тискати (притіснути) до стінки (див. притискати). Все перемішалось в старому, як перемішується лише в тому, кого вперше в житті припирають до стінки (Шовк., Людина., 1962, 352); Приставити до стінки див. приставляти; Притискати (притіснути) до стінки див. притискати; Ставати (стати) до стінки — іти на розстріл. Я до стінки знову стану — обличчя й груди під огонь... (Сос., I, 1957, 143); Ставити (становити, поставити і т. ін.) до стінки (під стінку) — розстрілювати. Таких словом не діймеш, таких до стінки ставити... (Збан., Сеспель, 1961, 311); — Уб'ють [куркулі].. Ну, й хай. Хіба й раніш не дивився він смерті сміливо в самі очі: до стінки становили... (Головко, II, 1957, 83); — Пам'ятаєш, відсилав я тебе із пістолетом у степ.. Чкурнув би ти з ним — мене б до стінки поставили (Тют., Вир, 1964, 362); Хоч голову об стінку [бий (розбий і т. ін.)] — про неможливість що-небудь зробити, про непереборні перешкоди. Грамота.. не подається колишньому панському пастухові, хоч голову об стінку!.. (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 114); [Як] за стінкою жити — жити, тримаючись осторонь від інших людей. Молоді живуть за стінкою. Ані їх у людей, ані в їх людей не видно (Вовчок, I, 1955, 169); Як за стінку засунутися — те саме, що Як за стіну засунутися (див. стіна). — Вийшла заміж — як за стінку засунулась: змарніла, зв'яла, моя рибочка (Вовчок, I, 1955, 39); Як об стінку горбох див. горбох.

2. Бічна сторона якого-небудь вмістища, порожнього предмета. В мішках.. танцювали останній свій танець налякані поросята, випираючи стінки свої темниці (Коцюб., II, 1955, 361); По стінці відра задзвеніли струмені молока (Чорн., Пісні., 1958, 50); Полімерні плівки застосовують і для покриття стінок каналів та водойм (Рад. Укр., 1.VIII 1959, 3); // Оболонка, покриття якого-небудь внутрішнього органа, порожнини або клітини рослини. Залози, що знаходяться в стінках шлунка, виконують дуже важливі функції: виділяють соляну кислоту (Хлібороб Укр., 3, 1970, 37); Фізкультурники з слабшою черевною стінкою об'язують поперек широким ремінцем (Знання., 10, 1967, 28); Стінки кровоносних судин.

СТІННИЙ, а, е. 1. Прикм. до стіна 1—3. Стінна кладка.

2. Признач., пристосований для вивішування або розміщення на стіні. Стінний годинник цокав десь в кімнаті (Н.-Лев., VI, 1966, 11); Сама неписьменна, мати відчувала на собі, як-то важко будувати життя сім'ї, уміючи ледве по складах вичитати назву дня на стінному календарі (Ле, Право., 1957, 15); В далекому кутку ліворуч блимав стінний ліхтар (Тудор, Вибр., 1949, 289); // Зроблений, влаштований у стіні. Стінна ніша.

Стінна газета див. газета; Стінна преса — рукописні або машинописні газети, монтажні, бойові листки і т. ін., що вивішуються на стіні тільки в своїй установі, на своєму підприємстві тощо. Я не проти, що вона, Та статежка, скромна. Але ж преса то стінна, — Ну, а де ж районна? (Воскр., 3 перцем!, 1957, 194).

СТІННІВКА, и, ж., розм. Те саме, що Стінна газета (див. газета). — Я малював карикатури і розмальовував стіннівки (Коп., Земля., 1957, 147); Не тільки в областях, а і скрізь у районних центрах є бібліотеки, видаються газети, виходять сотні стіннівок (Козл., Відродження., 1950, 68); Імена передовиків заносять на Дошку пошани, їх досвід висвітлюють у фермських стіннінках (Колг. Укр., 4, 1958, 35).

СТІНОБІЙНИЙ, а, е. Те саме, що стінопробивний. Не помагали нападникам ні пристінні штурмові вежі,

ні стінобитні тарани (Загреб., Диво, 1968, 263); В XIII столітті змінилися умови війни, з'явилися стінобитне знаряддя й каменекидальна артилерія, а разом з ними — стратегія й тактика війни (Літ. Укр., 9.IX 1966, 4).

СТІНОВИЙ, а, е. Який годиться, використовується для спорудження, зведення стін (у 1 знач.). Колгосп не тільки себе забезпечив стіновими матеріалами для широкого будівництва, а й продав значну частину цегли (Хлібороб Укр., 8, 1969, 26); Поблизу Херсона знаходиться група родовищ піляльного стінового вапняку (Компл. використ. вапняків., 1957, 12); Стінові блоки.

СТІНОЛОМ, а, ч., заст. Пристосування для руйнування стін (у 3 знач.). Молодці рубали грубі ялиці, заострювали [загострювали] їх з обох кінців, мов палі, прив'язували до обрубаних із гілля пнів важке каміння, щоб ті новомодні стіноломи плили попід водою (Фр., VI, 1951, 132).

СТІНОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стінка.

СТІНОПИС, у, ч. Настінний живопис. Однією з найвишарпаних пам'яток XII ст. була Передницька церква, оздоблена розкішним щодо художнього виконання стінописом (Іст. СРСР, I, 1956, 67).

СТІНОПИСНИЙ, а, е. Стос. до стінопису.

СТІНОПРОБИВНИЙ, а, е. Признач. для руйнування стін (у 3 знач.). Застосовували [слов'яни] при облозі міст стінопробивні тарани, каменеметальні машини, приставні драбини (Іст. СРСР, I, 1957, 27).

СТІНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стінка.

СТІС, рідко **СТОС**, стосу, ч., чого. 1. Велика кількість однорідних предметів, вертикально складених один на одний; стопа (див. *стопа*³). Пару разів тією самою ходою.. пройшовся [Начко] по кабінету і нарешті засів коло бюрка, на яким підіймався угору цілий стіс листів (Фр., VI, 1951, 287); Височіє [на столі] стос гречаних млинців (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 173); // Зв'язка, сувій, пачка або тук якихось матеріалів; бунт (див. *бунт*²). Він ухопив стос синьої кальки і тяг її з підлоги на стіл (Смолич, Ми разом., 1950, 89); Почувши стрілянину і брязкіт шабел, він заховався.. поміж стосами краму (Тулуб, Людолови, II, 1957, 172); // Рівно складений ряд дров, цегли і т. ін.; штабель. Вони [очі Андрія] пестили чорні, задимлені стіни сахарні, круглі жовті колоди на білім снігу, сміялись до стосів цегли (Коцюб., II, 1955, 35); — Клепку ми зараз не тешемо, ліс не чистимо, стоси не складаємо (Стельмах, II, 1962, 278); Казарми, штаб з канцелярією, в'язниця, де тримали оцих колодників у важких гримучих кайданах, стоси дров, стайні.. оточували майдан (Тулуб, В степу., 1964, 99); // Те саме, що сажень 3. Одного разу Пилипчук Котів ялини до ріки, і через промах інших рук зірвався лісу повний стіс (Тарн., 3 дал. дороги, 1961, 313).

Лежати **стосом** — бути складеними один на одний (перев. поліна). Рівеньким стосом лежали дрова (Зар., На.. світі, 1967, 128).

2. *перев. мн., перен.* Про велику кількість чого-небудь. [П р и н ц е с а:] Он їх, цілі стоси.. мережанок та гаптування, а хто їх носить?.. (Л. Укр., II, 1951, 191); — Тебе змалечку хвалять: талант.. Стоси книжок перечитав (Мур., Свіже повітря., 1962, 28); Вони співали Тим голосом жагучим, що про нього Написано грубезні стоси віршів (Рильський, I, 1946, 195).

◇ **Брати (взяти) в стоси** кого — те саме, що **Брати в роботу** (див. *брати*).

СТІСНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до *стіснити* 1. Він почав чутися ще більше стісненим серед тих тісних стін (Фр., I, 1955, 297).

СТІСНИТИ див. *стіснити*.

СТІСНИТИСЯ див. *стіснутися*.

СТІСНЯТИ, яю, яєш, *недок.*, **СТІСНИТИ**, ню, ніш, *док.*, *перех.*, *розм.* 1. Те саме, що *тіснити* 1. Широка ріка звужується, — грізні пошарпані скелі стісняють її (Фр., II, 1950, 73); // Позбавляти простору кого-небудь, заважати своєю присутністю. — Земляче, каже, посунься трохи... до стіни туди, і я ляжу.. — Стісний він мене (Тесл., 3 книги життя, 1918, 53); // Розташовувати якомога ближче, впритул один до одного. Стіснили стільці, зсунулись, зщулились і якось усі повсідалися (Н.-Лев., I, 1956, 623).

2. *рідко.* Те саме, що *відтіснити*. Прийшло й нашим лихо: ворог в город нас стісняє (Укр. поети-романтики., 1968, 493).

3. *рідко, перен.* Обмежувати кого-небудь у чомусь, не давати виявитися, розвинутися, здійснитися чому-небудь. Щирий молодець не міг зрозуміти, як міг його друг віддатися політичному урядові, котрий найбільше стісняв свободу його переконань (Кобр., Вибр., 1954, 34); Не стісняв [боярин] ні в чім тухольців і не мішався в їх громадські діла (Фр., VI, 1951, 41).

СТІСНЯТИСЯ, яюся, яєшся, *недок.*, **СТІСНИТИСЯ**, нюся, нішся, *док.* 1. Знаходитися дуже близько, впритул один до одного. Вороги всі так змішались, Стіснились, що уже кусались (Котл., I, 1952, 288).

2. *тільки недок.* Пас. до *стіснити*.

СТІСУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **СТЕСАТИ**, стешу, стешеш, *док.*, *перех.* Тешучи, знімати нерівність на поверхневому шарі чого-небудь. Стісувати сучки; // Очищати, обробляти що-небудь тесанням. Він насікав навкоси дерево, потім, мов бритвою, легко стісував, скільки йому потрібно було (Перв., Материн.. хліб, 1960, 183).

СТІЧНИЙ, а, е. 1. Який стікає куди-небудь. Горб суціль порепався од стічних вод — розритий був великим проваллям та глибокими річками (Крот., Сини., 1948, 59).

△ **Стічна течія** — течія, що виникає в океанах і морях внаслідок різниці в рівнях води. Стічною звуть таку течію, яка виникає від нагромадження води в одному місці (Курс заг. геол., 1947, 48); Стічні води — забруднені води, які видаляють через каналізаційну мережу. В приміських районах колгоспи і радгоспи широко використовують для поливання стічні води (Картопля, 1957, 94); Особливо актуальним завданням є боротьба з забрудненням рік, озер і ставів стічними промисловими водами (Наука., 8, 1958, 3).

2. По якому або в який стікає що-небудь. Ось невеличке болітце. Завалений місток через стічний рів (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 232); Біля господарських приміщень, де утримується худоба, обладнують гноєсховища.., а коло них — стічні ями (Жилий буд. колгоспника, 1956, 16).

3. Який має стік куди-небудь (про водойми). Стічними називаються озера, з яких витікають струмки, річки чи ріки (Фіз. геогр., 5, 1956, 51).

СТІШИТИ, шу, шиш, *док.*, *перех.*, *розм.* Принести радість, утіху кому-небудь; порадувати; заспокоїти. Стішив мене цей лист (Л. Укр., V, 1956, 20); — Плач, Мартинку, сльоза серцеві полегкість дає. А душу стішиш, хіба що коли виростеш та шаблю Наливайкову візьмеш (Ле, Побратими, 1954, 42).

СТІШИТИСЯ, шуся, шишся, *док.*, *розм.* Зазнати радості, утіхи; зрадіти; заспокоїтися. Прийшов син з війська, оце мати стішиться (Сл. Гр.).

СТЛІВАТИ, аю, аєш, *недок.*, **СТЛІТИ**, стлію, стлієш, *док.* 1. Руйнуватися, розпадатися від гниття, дії вологи і т. ін. — Хата в нас стара, ще дореволюційна, підлога стліла (Збан., Малин. дзвін, 1958, 377); // Поступово розкладатися, гнити. Вони [тирани] бояться,

що ти [Т. Шевченко] ще не згинув. Що в тій могилі не поліг, не стлів, Що в слушний час повернеш в Україну, Ще раз і [її] збудуєш громом своїх слів (Фр., ХІІІ, 1954, 161).

2. Тліючи, згоряти до кінця, перетворюватися на попіл. *Весь танк горить.. Водій лежить в отаві... Стлівав чуб у хлопця кучерявий* (Стельмах, V, 1963, 39); *Тижні у полум'ї корчився хутір... Стіли в пожежі комори, скирти...* (Олесь, Вибр., 1958, 229); *Образно. *Не стіла на попіл пісень моїх буряна лава* (Перв., I, 1958, 215); *Чоловік на фронті, в окопах, під кулями. Вся душа стіла за ним* (Ряб., Жайворонки, 1957, 167).

СТІЛИЙ, а, е. Який стлів. — *Думки мої рвуться, як стіла нитка...* (Н.-Лев., V, 1966, 313).

СТІЛИТИ див. стлівати.

СТЛУМАЧИТИ, чу, чиш, док., перех., розм., рідко. Те саме, що вїтлумачити. *Ви, може, не тутешні, не відаєте, що то воно переднівок.. Се, як би вам стлумачити... словом, поки жнемо, доти й їмо, а як зібрали, то, вважай, і поїли* (М. Ол., Чуєш., 1959, 6); *Мій уклін містер Ейбл стлумачив як.. підтримку* (Смолич, Сорок вісім., 1937, 33).

СТЛУМИТИ, млю, миш; мн. стлүмлять; док., перех., розм. Подавити, заглушити; затамувати. [Ю д а:] *До-сада уперше ворухнулась в мене в серці супроти нього — я її стлумив* (Л. Укр., ІІІ, 1952, 135); *Лише словами — крилами тугими Він подолав глушину доріг.. І тільки пісня, кинута в Литву, Можливо, стлумить спазми ностальгії* (Бажан, Роки, 1957, 282).

СТЛУМЛЕНИЙ, а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до стлүмити; // у знач. прикм. Глухий, стлумлений, готовий, здавалось, ось-ось вибухнути гул стояв над берегами (Коцюба, Нові береги, 1959, 161).

СТО, ста, числ. кільк. 1. Назва числа 100 і його цифрового позначення; // чого. Кількість із 100 одиниць. *Хазяїн.. при прощанні дав йому аж сто рублів* (Кв.-Осн., ІІ, 1956, 407); *Сто два роки бабусі моїй* (Сос., I, 1957, 240); *Кроків за сто попереду гострозорий Марко помітив биків* (Тют., Вир, 1964, 9).

◇ **Дати сто очок уперед (наперед)** див. очко; На всі сто: а) цілком, повністю. — *Ви, Якиме Івановичу, тут праві на всі сто* (Збан., Сеспель, 1961, 116); б) який має позитивні якості, властивості, заслуговує схвалення. — *Я товариша Киселя добре знаю. В нього лінія на всі сто* (Мур., Бук. повість, 1959, 217); На [всі] сто процентів див. процент; Сто лих див. ліхо¹; Сто літ див. літа.

2. розм. Багато, невизначено велика кількість кого-, чого-небудь. *Де хазяїн походить, там сто кіп уродить* (Укр.. присл., 1963, 257); *Ще сонце не зійшло, а вже пташнє Гучний концерт за вікнами вчиняє. Сто голосів на честь нового дня* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 64); — *Під таким дахом.. можна сто зим зимувати!* (Гончар, ІІ, 1959, 390); *Гафія, ледве починало сіріти у вікнах, зачинала на сто замків хату* (Бабляк, Жванчик, 1967, 75).

Сто раз — уживається при підкресленні високого ступеня, високої якості і т. ін. чого-небудь. *Хотів [осаул] притьмом довести перед Шрамом, що в його [нього] жінка все одно, що служебка, хоть би вона була сто раз княгиня* (П. Куліш, Вибр., 1969, 124); — *Я розумію так: будь ти вчений чи сто раз професор, а від простого народу не верни* (Тют., Вир, 1964, 43).

3. Старі форми непрямих відмінків с о т, с т а м, с т о м а вживаються як лічилний іменник із знач. с о т н я. *Дивлюся: хати над шляхами Та городі з сто-ма церквами* (Шевч., I, 1963, 243); [П а с т у х:] *Їх [лицарів] вже кілька сот розбилося об мармуровий поміст* (Л. Укр., ІІ, 1951, 201); *Звідки з'явилась, скільки*

сот кілометрів пробиралася лиха людина по ярах та узгір'ях? (Довж., I, 1958, 107).

Сто сот (тисяч) кого, чого — надзвичайно багато кого-, чого-небудь. *Полковник Ліснобродський.. протер запухлі після нічної пиятики очі.. Тільки що ж були повстанці і раптом... Невже це вони на очах обернулись у волів? Сто тисяч круторогих сірої української породи?* (Гончар, ІІ, 1959, 82); *У сто крат див. крат.*

◇ **Сто (сто сот) крот [болячок і т. ін. у печінкі]** див. крот.

СТО... Перша частина складних слів, що означає: який має сто одиниць, складається із ста одиниць і т. ін., напр.: с т о б а л ь н и й, с т о д е н н и й, с т о о с о б б в и й і т. ін.

СТОБАРВНИЙ, а, е. Те саме, що багатобарвний. *Широкі, мокрі луги підгірські зеленілися та пишалися стобарвеним рясним зіллям* (Фр., V, 1951, 333); *Снується краєвидів плетениця, Розтопленим сріблом блищать річки,— То ж матінка-натура чарівниці Розмотує свої стобарвені нитки* (Л. Укр., I, 1951, 14); *Де взяти кольорів стобарвених і живих Для трав і квітів весняних..?* (Олесь, Вибр., 1958, 84).

СТОБАРВНО. Присл. до стобарвний. *Весна наступила, і сили, які раніше дрімали в глибинах, вийшли тепер на поверхню, стобарвено розпустилися на вільній землі* (Гончар, Зустрічі., 1950, 51).

СТОВАРИШУВАТИ, ую, уєш, док., перех., рідко. Зблизити, зробити товаришами. *Бондаренко, не відриваючись, дивився в обличчя майора й знову.. читав бурхливу повість минулих днів, несамовитих днів, що звели їх і стоваришували...* (Перв., Атака., 1946, 129).

СТОВАРИШУВАТИСЯ, уюся, уєшся, док., з ким. Зблизитися, стати товаришами. *В Бориславі, при корбі, Бовдур і стоваришувався.. з одним таким же круглим сиротою, як і сам* (Фр., I, 1955, 306); *Тут [на дачі] легше було зійтися з декотрими товаришами по гімназії.. що в місті з ними ніяк не вдавалося стоваришуватись* (Головко, ІІ, 1957, 410).

СТОВБА, и, ж. Деталь плуга, що з'єднує чепігу з граділем.

СТОВБАТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що стовббватий.

СТОВБЕНІТИ, ію, ієш, недок., розм. 1. Утрачати здатність рухатися, завмирати, ціпеніти від хвилювання, з переляку, розгубленості і т. ін. [С т е х а (стовбеніє):] *Ні, це не Андрій, це мана!* (Кроп., I, 1958, 486).

2. Те саме, що стовбічити 1. *Похмурі легені й чоловіки стовбеніли біля хат* (Козл., Весн. шум, 1952, 45).

СТОВБІЧЕННЯ, я, с. Дія і стан за знач. стовбічити. *Дедалі все більше ставало прикро від образливого стовбичення тут* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 541).

СТОВБІЧИТИ, чу, чиш, недок. 1. Стояти, різко підноситися над навколишньою поверхнею (про високі тонкі предмети). *Униз до моря збігали мандаринові, апельсинові, лимонні й маслинові гаї, стовбичили готичними вежами кипариси* (Трубл., ІІ, 1950, 168); *Стовбичить до хмар над містечком вона [арка], Хоча й сміхотворна, зате показна* (С. Ол., Вибр., 1959, 270); // Видаватися, виступати над поверхнею, виділятися серед навколишнього простору. *Будиночок обвалився.. Од кляуні стовбичать тільки в бур'янах кілля та сози* (Вас., I, 1959, 268); *Посередині двору стовбичила колонка водогону* (Дмит., Обпалені., 1962, 69); *На подвір'ї замість хати понуро стовбичить облуплений комин* (Стельмах, I, 1962, 468).

2. розм. Стояти, бути на ногах. [С т а с ь:] *Не стовбич проти вікна—заступи за стіну!* (Вас., ІІІ, 1960, 458); *Цимбалові ніяково стовбичити серед класу, коли всі сидять* (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 10); [Горпина:]

Чого стовбичиш? В хату йди (Собко, П'єси, 1958, 29); // Постійно перебувати де-небудь. Ну, думаю, зажди, буде тобі за те, що цілий день на фермі стовбичиш і уроків не вчиш... (Рад. Укр., 8.III 1946, 3).

◇ **Стовбичити** над душею — те саме, що **Стояти** над душею (див. душа). Йому заманулось піти до неї, хоч подивитися на неї, та гуменний стовбичив над душею (Н.-Лев., II, 1956, 184).

3. розм. Проводити час безцільно, нічим не займаючись. [К а т р я:] Мені досадно, як ото воно стовбичить отут без діла! (Вас., III, 1960, 130); [О м е л ь к о:] Ну, хлопці, що ж ви стовбичите? Доки музики придуть, грайте у карти або що (Кроп., I, 1958, 86); Уже кілька днів самотньо стовбичив [Рядненков] у своєму кабінеті, не знаючи, з чого почати і за що хататися (Коз., Блискавка, 1962, 202).

СТОВБНЯК, а, ч. Те саме, що правець. Стовбняк — захворювання, при якому спостерігаються судороги жувальних м'язів, а потім і м'язів тулуба, ніг (Лікар. експертиза., 1958, 145); Дізнавшись, що хворий пробив ступню вилами, похитав [лікар] головою: — Чому ж учора не покликали? У вас почався стовбняк... (Чаб., Балкан. весна, 1960, 504); Суфлер вголос читає мені текст ролі, а я мовчки стою.. Стовбняк минув — і я не своїм.. голосом випалив: «Слухай ти, моднице, ти чого так закопилила губу?» (Збірник про Кроп., 1955, 277); Опам'ятавшись після свого стовбняка, інтервенти.. стали безладно обстрілювати Хорли (Гончар, Таврія., 1957, 340).

Стояти (ставати, стати і т. ін.) **стовбняком** — те саме, що **Стояти** (ставати, стати і т. ін.) **стовпом** (див. стовп). Піднявся [козак] та й впав, не зможе устати! Квилять дітки маленькі край його [нього], А жінка стоїть стовбняком у порога (Кост., I, 1967, 47).

СТОВБНЯКОВИЙ, а, е. Прикм. до стовбняк. Збудник стовбняка — стовбнякова паличка, яка живе в землі (Хвор. дит. віку, 1955, 50).

СТОВБОВАТИЙ, СТОВБУВАТИЙ, а, е. Схожий формою на стовп (у 1 знач.). Довгі, рідкі, м'які коси поприлипали до його стовбоватої голови (Н.-Лев., I, 1956, 117); Містечко.. прибрало назву «Кривий Ріг». Це був той центр залізорудної промисловості, що про нього свідчили розкидані ген навколо по.. гірських плато чорні стовбуваті чотирикутні шапки-копри (Досв., Вибр., 1959, 297).

СТОВБОВИТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що стовбіватий. Простоволоса голова, плішива, стовбовита, трохи подалася набік (Мирний, I, 1954, 46).

СТОВБУВАТИЙ див. стовбіватий.

СТОВБУЛА, присл., розм. 1. Вниз головою; через голову. — То догори ногами ходять [писаки], то стовбула перекидаються (Кв.-Осн., II, 1956, 249); // Зігнувшись. — Може, ви ще й будете жаліти за своєю піччю.. — На греця вона здалася? Набридло стовбула стояти... (Цюпа, Краєни, 1971, 374).

Стовбула дати (стати, полетіти і т. ін.) — упасти вниз головою. Чоловік підвіся і знову стовбула дав (Мирний, I, 1954, 273).

2. Спідлоба; втупившись. — А ти ж сюди тарканів [тарганів] не накидала? — спитав він, стовбула дивлячись у глек з сирівцем (Мирний, I, 1954, 240).

СТОВБУН, а, ч. Високий горщик із прямими вінцями. Нате й мій стовбун, щоб і я там був (Номис, 1864, № 6437).

СТОВБУНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до стовбун.

СТОВБУР, а, ч. 1. Основна наземна частина дерева або куща, від якої ростуть гілки. Через голі стовбури ялин та смерек блищить вода в Дунайці (Н.-Лев., II, 1956, 414); На високому стовбурі старого в'яза в лелечім

гнізді сплять лелеки (Довж., I, 1958, 85); Стовбуром називають стеблову, більш-менш вертикально розташовану частину дерева, що несе на собі гілки (Сад. і ягідн., 1957, 34); *Образно. Довкола мене широким замкнутим кругом клубилися стовбури диму (Фр., II, 1950, 63); *У порівн. Зенітка з-під землі Виростає, наче стовбур дуба (Воронько, Тепло., 1959, 94); // розм. Стебло великої трав'янистої рослини. Сонце запалило зеленим вогнем кінський щавель і стовбури будаків (Коцюб., II, 1955, 393); Ігор просунув під зав'язку товстий стовбур соняшника і разом з Докійкою поніс кавунище до грузовика (Донч., V, 1957, 143).

△ **Генеалогічний стовбур** — те саме, що **Родовідне дерево** (див. дерево). Трапляється, що виникає підозра на складну успадковану хромосомну патологію.. Доводиться вивчати генеалогічний стовбур (Наука., 12, 1971, 10).

◇ **Піти в стовбур**: а) сильно розвинути квітконосне стебло за рахунок інших частин рослини (про коренеплоди). Картопля не цвіте, в стовбур пішла; б) вирости великим, але нерозумним. Благаєм же тебе дітву гойдати Так, щоб вона у стовбур не пішла, — Ій, разом з серцем, розум колихати (П. Куліш, Вибр., 1969, 377).

2. Назва різних тканинних утворень, які мають вигляд трубки, стрижня. Всі без винятку периферійні нервові стовбури мають чітко виражені індивідуальні властивості (Знання., 8, 1970, 22); Безумовні рефлекс, як відомо, здійснюються через спинний мозок, мозковий стовбур, мозочок, підкіркові вузли (Розв. науки в УРСР., 1957, 302).

3. Вертикальна або похила частина шахти, що має вихід на поверхню. Стовбур шахти поглинув клітз.. кількома десятниками (Досв., Вибр., 1959, 199); Недалеко від шахтного стовбура.. в насунутому на плечі шахтарському шоломі стояв майстер (Чорн., Красиві люди, 1961, 6).

4. Вірусна хвороба помідорів, при якій квітки рослини деформуються, а плоди стають дерев'янистими і непридатними для споживання або й зовсім не утворюються. При зниженій вологості і при надмірно високих температурах помідори в значній мірі уражуються стовбуром (Овоч., 1956, 228); З вірусних хвороб помідорів поширені.. мозаїка, скручування та стовбур (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 297).

5. перен., лайл. Про неповоротку, незграбну або нерозумну людину. Що робити в селі — він не знав. Але й мовчки чекати дурним стовбуром вже не годилося (Козл., Ю. Крук, 1957, 349).

СТОВБУРАСТИЙ див. стовбурістий.

СТОВБУРЕЦЬ, рця, ч. Зменш.-пестл. до стовбур 1. В рожевій воді стояли кучеряві берізки, відбиваючись у ній білими тендітними стовбурцями, як у дзеркалі (Коз., Сальвія, 1959, 196); Спотикаючись об низенькі стовбурці кукурудзи і соняшника, Галина.. перебігла город (Зар., Світло, 1961, 15); Сіянци першого сорту повинні мати прямий, рівний стовбурець, здерев'янілий верхівковий пагін і сформовану верхівкову бруньку (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 229).

СТОВБУРИНА, и, ж., розм. 1. Те саме, що стовбур 1. От він злазити почав, Сповз на стовбурину... Враз собака загарчав І вхопив штанину (Бойко, Билиці., 1958, 5); Цілющий теплий сік напоїв сухе коріння і потік по стовбурині (Забіла, У.. світ, 1960, 140).

2. Один стовбур (у 1 знач.).

СТОВБУРИСТИЙ, СТОВБУРАСТИЙ, а, е. 1. Який має багато стовбурів. У вікно не стало видно навіть розлогої стовбурастої черешні — білий туман закрив (Рад. Укр., 8.III 1968, 2).

2. Схожий формою на стовбур. На його стовбуристий шиї.. невелика з укороченим підборіддям голова (Стельмах, Правда., 1961, 166).

СТОВБУРИЩЕ, а, с. Збільш. до стовбур 1. «Опель» котівся.. дорогою поміж старезними сосновими стовбурищами (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 175).

СТОВБУРНИЙ, а, е. 1. Прикм. до стовбур 1 — 3. Дерево, об'їдене шовкопрядом, всихав або ослаблюється настільки, що на ньому оселяються стовбурні шкідники (Колг. Укр., 5, 1962, 40).

2. Стос. до стовбура (у 4 знач.).

3. у знач. ім. стовбурний, ного, ч. Той, хто керує механізмами в стовбурі шахти. Стовбурний бив у дзвінки з таким виглядом, неначе виконував найвеселішу в світі роботу (Ткач, Черг. завдання, 1951, 151).

СТОВБУРОВИЙ, а, е. Прикм. до стовбур 1—3. Вони живуть і годуються під корою або в деревині.. — це так звані стовбурові або вторинні шкідники (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 401).

СТОВБУРОМ, присл., діал. Дибом, сторч. Лице хму-ре, чуб стовбуром — ознака, що Грицько уже хлебеснує (Мирний, III, 1954, 27).

Очі стовбуром — погляд, втуплений в одну точку. — Допився до того, що страшно глянути:.. очі — стовбуром, верзе таке, що й на голову не злізе (Мирний, III, 1954, 368).

СТОВБУРЧИТИ, чу, чиш, недок., перех. Підіймати вгору, ставити сторч (шерсть, пір'я і т. ін.); наїжачувати. Квочка.. сердито квоктала та стовбурчила пір'я (Коцюб., II, 1955, 14); // Робити кошлатим (у 1 знач.); // Супити. Стовбурчити брови.

СТОВБУРЧИТИСЯ, чуся, чишся, недок. 1. Підійматися вгору, стояти сторч (про шерсть, пір'я і т. ін.); наїжачуватися. З-під козирка, як солома, стовбурчився нестрижений чуб (Вас., I, 1959, 149); Вуса під носом стовбурчилися їжачком (Вол., Озеро., 1959, 41); // Пробиватися з-під землі (про траву і т. ін.). Зворушливо-безпорадні пучки різьблених листочків, що стовбурчилися просто із землі.. належали майбутнім лісовим велетням (Жур., До них іде., 1952, 93); // Стояти, різко виділяючись, видаючись над чим-небудь. Сухе бадилля стовбурчилось на вгороді (Донч., Вибр., 1948, 220).

2. розм. Не прилягати щільно, не лежати рівно. З чужих сіл, з чужим хлібом поверталася Чайчиха в свою комірчину. Він горбом стовбурчився за її плечима і не радував (Стельмах, I, 1962, 290); Парусинова сорочка.. стовбурчилась на ньому, ніби її надимав вітер (Чаб., Катюша, 1960, 33).

СТОВБУР'Я, я, с. Збірн. до стовбур 1. Гаряча, огненно-біла жижа, Мов істота хижя, Накинулась на струхліле стовбур'я (Пол., Вибр., 1968, 27).

СТОВБУШКА, и, ж., розм. Висока вузька корзинка, обшита зсередини тканиною, для збирання плодів та ягід. Здіймаємо яблука обережно в стовбушки, обшиті мішковиною (Хлібороб Укр., 8, 1969, 22); Збиральні корзинки [для смородини й агрусу] (стовбушки і широкодонні) обшиваються всередині тканиною (Сад. і ягідн., 1957, 232).

СТОВІДСОТКОВИЙ, а, е. Те саме, що стопроцентний. Докторові Кемперу постачали найліпший первак, щоб заміняв він медичинський [медичний] стовідсотковий спирт (Загреб., Шепіт, 1966, 88).

СТОВКОВИСЬКО, а, с. Скупчення людей; штовхання, сум'яття. Довірливі люди валом валили на Маковея до кринички.. Таке стовковисько на його землі не дуже подобалось Стадницькому (Стельмах, I, 1962, 256); // Місце, де скупчується багато людей. Одчайдушно штовхалися безвусі парубчаки, танцюючи один з дру-

гим; у носі щипав сухий пил — на стовковиську він стояв хмарою (Гуц., Скупана., 1965, 243).

СТОВКОВИЩЕ, а, с. Те саме, що стовковисько. Шумує строкарське стовковище, сплітаються і розплітаються голоси (Стельмах, Хліб., 1959, 201).

СТОВКТИ, вчу, вчеш; мин. ч. стовк, ла, лб; док., перех. і без додатка. 1. Товкачем, макогоном і т. ін. подрібнити, стерти на порошок що-небудь або оббити лузгу з чогось. — Не встигла я ще в ступі на кутю стовкти, аж гульк — повз двір сани із села, завернули в масток (Головко, II, 1957, 496); За день Христина встигла стовкти мак і збити олію (Стельмах, I, 1962, 157); — Он там сухе просо, то стовчи пшона на кашу! (Україна., I, 1960, 214).

2. Пошкодити посіви, городину, траву і т. ін., ходячи, їздячи по них; витолочити. Пшеницю й жито.. зм'яли [діти] та стовкли (Г.-Арт., Байки.. 1958, 62).

3. розм. Сильно ударивши, розбити в кров. Схилився по поліно, та стовк собі коліно (Номис, 1864, № 13315); Упав.. до ями [камінець] і стовк Тарасові два пальці на нозі (Ков., Світ., 1960, 59).

СТОВКТИСЯ, вчється; мин. ч. стовкся, клася, клбся; док. Внаслідок товчіння подрібнитися, перетворитися на порошок або очиститися від лузги; // розм. Розбитися. — У склянки стовклося вухо (Фр., VI, 1951, 290); — Уважайте, щоб дзеркало не стовклося... (Круш., Буденний хліб., 1960, 37).

СТОВП, а, ч. 1. Колода або товстий брус, установлені вертикально. Турки-яничари догнали [Степана], До стовпа в'язали, Очі виймали (Шевч., II, 1963, 340); Дощечку з написом Кузьма прибивав до зарання вкопного стовпа (Стельмах, II, 1962, 299); Біля шляху стояли телеграфні стовпи (Коп., Як вони., 1948, 61); Він глянув поверх узвишся і побачив над ним високий прикордонний стовп (Рибак, Опов., 1949, 6); *У порівн. З сизого туману визначились чотири башти, неначе чотири стовпи, а між ними то чорніла, то сизіла гостроверха висока покрівля (Н.-Лев., VII, 1966, 69); // Колона, підпора, що підтримує склепіння, перекриття і т. ін. Гранчасті муровані стовпи брами білили на сонці (Н.-Лев., VII, 1966, 45); Магазин — се була величезна шопа: дах, опертий на стовпах, без стін (Фр., IV, 1950, 46); Повідь.. підмила стовпи — і легенький, тимчасовий місток завалився (Донч., VI, 1957, 83); *У порівн. Карпати ніби підпирали, мов стовпи, чорну стелю з густих хмар (Н.-Лев., II, 1956, 389); // Пам'ятник у вигляді колони. Живую положили В домовину!.. й сина з нею!.. Стовп високий муровали, Щоб про неї люде знали (Шевч., II, 1963, 104); Я пам'ятник собі поставив незотлінний.. Що перед ним чоло і камінь непоклінний Александрійського стовпа? (Зеров, Вибр., 1966, 398); // перен. База, опора, основа чого-небудь; підвалина. Правда і порядок — це два стовпи, на яких збудувала [Марія] все своє життя (Вільде, На порозі, 1955, 7); — Починається пора селянської власності. А це той стовп, на якому і земля, і людина тримаються (Стельмах, II, 1962, 283).

Верстовий (верстовий) стовп див. верстовий¹, верстовий; Геркулесові стовп див. геркулесів; Мальований стовп див. мальований; Підпірати (підпёрти) стовп — те саме, що Підпірати (підпёрти) спиною (плечима) стіни (одвірок і т. ін.) (див. підпірати). — Погуляй біля землянки. Може, там хто стовпи підпиратиме, увійдеш, скажеш (Панч, Синів., 1959, 53).

△ Хребетний стовп див. хребетний.

◇ Зупинятися біля кожного стовпа — часто, раз у раз припиняти свій рух. Їхали потягом.. Посувалися, як волами, зупинялись біля кожного стовпа (Гончар,

II, 1959, 165); Прико́вувати (прикува́ти) до гане́бного стовпа́ див. гане́бний; Приставля́ти (приста́вити) до гане́бного стовпа́ див. приста́вляти; Стоя́ти (става́ти, ста́ти і т. ін.) стовпо́м; Стоя́ти (става́ти, ста́ти і т. ін.), як (мов, на́че, нена́че і т. ін.) стовп — стояти нерухо-мо; стовпі́ти. Клим стовпом став з дива (Н.-Лев., III, 1956, 359); До кам'яниці ввійшли пристав.. і десятицький Хома, який зразу ж стовпом став біля дверей (Стельмах, I, 1962, 596); Злякався Хлопчик, аж поблід; Стоїть, як стовп, і не тікає (Гл., Вибр., 1951, 22); Побачивши матір, вона стала, як стовп, ні в сих ні в тих (Коцюб., I, 1955, 55); Рахіль стояла посеред про-стору, Неначе стовп могильний... (Л. Укр., I, 1951, 421).

2. Маса чого-небудь (куряви, диму, полум'я і т. ін.), що набула вертикально-видовженої форми. Військо йде всіма шляхами.. Стовп пороку під небо в'ється (Котл., I, 1952, 194); Стовп гарячого пару виривався з-під покриш-ки самовара й бив вгору під саму стелю (Н.-Лев., II, 1956, 64); На обрії виднілося село, а над ним здіймалося в небо три стовпи чорного диму (Коз., Гарячі руки, 1960, 136); // Про рій комах. В повітрі з'явилися рухомі стовпи мошки (Панч, Гомон. Україна, 1954, 196).

Здійма́тися (встава́ти і т. ін.) стовпо́м (стовпа́ми, як стовп) — набуваючи видовженої форми, підносити-ся. Сніжинки з інеєм.. закрутилися, стовпом здіймаю-чись угору (Мирний, IV, 1955, 303); Над дахами рівними стовпами струнчиться з димарів дим і в'ється в небо (Хижняк, Тамара, 1959, 136); Встав вогонь, як стовп (Бажан, Вибр., 1940, 66).

◇ Дим стовпо́м див. дим; Дим стої́ть (стоя́в) стовпо́м див. сто́яти.

3. перен., заст. Видатний діяч, який є надійною опорою чого-небудь. Повагом та згорда уступають дво-рянські та земські стовпи у садок (Мирний, III, 1954, 263); — З моїм наймитом.. мав [Тарас Григорович] охоту і час поговорити, підбурював проти стовпів су-спільства (Чаб., Катюша, 1960, 316).

4. перен., лайл. Обмежена або некультурна людина. — Як ви могли з таких неотесаних стовпів отаке зро-бити? (Вас., Незібр. тв., 1941, 175).

5. Те саме, що стовпчик 3. Робочий тиск у камері синхрофазотрона доводять до мільйонних часток мі-ліметра ртутного стовпа (Наука., 12, 1958, 19).

6. рідко. Те саме, що стовпець 2. Герман зупинився по хвили, поглядаючи на великі стовпи цифер [цифр] (Фр., V, 1951, 219).

7. заст. Основний капітал. От побаришував: ні стов-па, ні борошна (Номис, 1864, № 10574); Стовпа й про-цента не брали три роки (Сл. Гр.).

СТОВПА́ТИЙ, а, е, рідко. Смугастий. До своєї кім-нати хутко промайнув господар у стовпатім одязі (Досв., Вибр., 1959, 56); Стовпата плахта.

СТОВПЕ́ЦЬ, пця́, ч. 1. Зменш.-пестл. до стовп 1, 2. Крізь темряву видно було стовпці і сплутані лінії ко-лючого дроту (Десняк, II, 1955, 458); Пішла я в той ряд, де продають огородину.. По обидва боки рундуки в покрівлею на стовпцях (Н.-Лев., III, 1956, 264); З низенького димаря.. вився сивий стовпець диму (Коп., Лейтенанти, 1947, 95); *У порівн. Ноги короткі та товсті, як стовпці (Мирний, I, 1949, 261).

Сто́яти, як (мов, на́че, нена́че і т. ін.) стовпе́ць — те саме, що Сто́яти, як (мов, на́че, нена́че і т. ін.) стовп (див. стовп). — Десятники! Роти пороззявляли, стоять, як стовпці... Беріть його!.. (Гр., II, 1963, 365); Стоять ксьондзи, як стовпці, Не питають про жалі (Мал., Звенигора, 1959, 234).

2. Вертикальна смуга, утворена короткими рядками тексту в газеті, журналі і т. ін.; шпальта. Виносить

[Мартіан].. календар — мармуровий кубик з написаним на ньому календарним текстом у три стовпці на кож-ному боці (Л. Укр., III, 1952, 306); Стаття по, ска-жімо, в Словнику 1948 р. займає вісім стовпців (Риль-ський, III, 1956, 94); // Ряд цифр, слів, послідовно розміщених по вертикалі. Стовпець цифр; Стовпці під-писів.

3. рідко. Те саме, що стовпчик 2. На столі рівними стовпцями лежать книги, учнівські зошити (Стельмах, I, 1962, 351).

4. Печиво циліндричної форми з гречаного борошна. Ласощі все тільки їли [праведники], Сластиони, кор-жики, стовпці (Котл., I, 1952, 149).

СТО́ВПИК, а, ч. Зменш.-пестл. до стовп 1.

СТО́ВПИСЬКО, а, с. Те саме, що стовпище. Коло однієї з лавочок зібралося якесь стовписько. Хтось, очевидно, розповідав щось смішне, бо чувся голосний сміх (Минко, Ясні зорі, 1951, 68).

СТО́ВПИТИСЯ, иться, док. Зібратися в одному місці, утворюючи натовп; з'юрбитися. За подвір'ям стовпи-лась сила дітей, хлопців та дівчат (Н.-Лев., III, 1956, 8); Парубки одразу стовпились над дядьковим мішком, стали пробувати силу: ану, хто підніме? (Гончар, Таврія., 1957, 306); Рибалки стовпились навколо дів-чинки.. Їй дякували, її хвалили (Трубл., Шхуна., 1940, 89); // Розташовуватися близько один від одного (про велику кількість однорідних предметів). Півмі-сяць високо плаває в чистому небі, горить; кругом його [пього] стовпились зорі (Мирний, III, 1954, 39); Біля моста стовпилося стільки возів, що лише кільканадцять могло рушити наперед, а інші лишилися (Мак., Вибр., 1956, 587); Дерева й кущі розійшлися вбоки, стовпив-шись праворуч попід косогором (Коз., Сальвія, 1959, 196); *Образно. По кутках печі стовпились морок та чорна темнота (Мирний, IV, 1955, 297).

СТО́ВПИЩЕ, а, с. Безладне скупчення великої кіль-кості людей; натовп. Нещасливі стовпились коло багат-тя.. Коли це несподівано з того стовпища сміливо ви-ступив один старий дідуган (Н.-Лев., VII, 1966, 168); Там, де ясно шугало вгору полум'я, чути було невгав-ний поплутаний галас людського стовпища (Гр., II, 1963, 294); Вартові.. суворо поглядали на стовпище се-лян (Досв., Гюлле, 1961, 57); // перен. Велика кіль-кість кого-, чого-небудь, зосереджена в одному місці. Цілі стовпища куряви застинали світ (Л. Укр., III, 1952, 604); Білі довгасті пасма, одірвавшись од ніби нерухомого, а насправді неспокоїного стовпища змар, летять назустріч літакові (Перв., Дікий мед, 1963, 3); Раз він натрапив на цілий табун вепрів.., але не став гнатись за ними, бо стикатись одному з цілим стовпищем цих хижих звірів було небезпечно (Скл., Святослав, 1959, 14).

СТО́ВПИЩЕ, а, с. Збільш. до стовп 1, 2.

СТО́ВПІТИ, ію, ієш, недок., розм. Втрачати здат-ність рухатися, завмирати, ціпеніти від хвилювання, з переляку, від розгубленості і т. ін. — Відчиняю [від-криваю] її [телеграму] і — стовпію. Там стояло на-писано: «Нещасливий чоловіче, що ти накоїв!» (Фр., III, 1950, 247); — Я твоя доля.. — Навіть фронтовика можуть вразити і приголомшити ці слова. Марко за-чудовано стовпіє (Стельмах, Правда., 1961, 51); По-вертає голову [зайчення], підводиться на ноги і раптом стовпіє: перед ним стоїть якесь страхіття (Коп., Як вони.., 1961, 28).

СТО́ВПЛЕНИЙ, а, е. Який стовпився. Собор сея-того Юра.. оглядав з гори.. безладдя неначе накиданих та стовплених домів (Н.-Лев., VII, 1966, 9); Капітан аж стрепенувся з обридження, побачивши на лиці сього чоловіка проблиск якоїсь звірячої радості, радості вовка,

що бачить стовплене в огорожі стадо овець (Фр., VI, 1951, 466).

СТОВПНИК, а, ч. Релігійний фанатик, який молився, стоячи на невеликому стовпі (у 1 знач.), або жив у тісній вежовій келії. — *Та хоч злізьте з стільця, а то ви тепер схожі на Симеона-стовпника або на візу над шляхом* (Н.-Лев., III, 1956, 165); *Воробець і Костогриз.. побачили Кота. Вони зупинилися і чули його побожні муркотання. — Слухай, — мовив Костогриз. — Ось тобі побожний муж! Якийсь святий стовпник* (Фр., IV, 1950, 104).

СТОВПОВИЙ, а, е. Прикм. до стовп 1. Основним типом сільських трансформаторних підстанцій є стовпові підстанції (Довідник сіль. будівельника, 1956, 228); *Впровадження стовпової системи розробки вугільних пластів дає великий економічний ефект* (Ком. Укр., 6, 1960, 13); // у знач. ім. стовповий, в́ого, ч.: стовпова́, в́ої, ж. Те саме, що Великий шлях (див. великий). Ну, а Сірко, Богдан, Мазепа і Палій? .. Хіба не ставили хрестів на стовповій? А дуже ж тим вони од смерті одкупились? (Г.-Арт., Байки.., 1958, 126); *Загін вирівнювався по стовповому й поспішав* (Ле, Вибр., 1939, 46).

△ Стовпове зна́мєння див. зна́мєння.

◇ **Стовповий шлях**; **Стовпова́ дорóга**: а) великий поштовий шлях, на якому стовпами були позначені верстви. *Шлях широкий — стовповий, Сонце припікає, Чума́к їде на волах* (Рудан., Тв., 1959, 262); *Вона йшла стовповим шляхом, щоб не зблудитися* (Мирний, III, 1954, 400); б) великий уторований проїзний шлях. Довгий час треба було йти вимощеним стовповим шляхом (Сміл., Сашко, 1954, 146); в) (чого, до чого і без додатка), головний напрямок у русі або розвитку чого-небудь. *Безсмертне вчення лєнінізму яскравим світлом осяяло стовповий шлях розвитку людства* (Ком. Укр., 4, 1961, 5); *Він [В.І. Ленін] підкреслював, що кооперація, охопивши мільйони селян, стане стовповою дорогою до соціалізму* (Наука.., 9, 1957, 2).

СТОВПОТВОРІННЯ, я, с., розм. Безладне скупчення кого-, чого-небудь, яке супроводжується галасом, метушнею і т. ін. *На великому шляху Львів — Ужгород ціле стовпотворіння. Весь шлях забитий автомашинами* (Чорн., Визвол. земля, 1950, 92).

◇ **Вавілонське стовпотворіння** — безладдя, гармидер, при якому люди не розуміють один одного. *Голови туманіли від невишухаючого лементу цього вавілонського стовпотворіння. З ранку до ночі горляють водоноси, вищатъ шарманки, іржуть коні* (Гончар, I, 1959, 37).

СТОВПЧАСТИЙ, а, е, спец. 1. Який має довгасту форму і розташований вертикально (про кристали). *Титан виділяється [з хлоридно-фторидного розплаву] у вигляді голчастих стовпчастих кристалів* (Веч. Київ, 5.II 1969, 4).

2. Який складається з довгастих клітин циліндричної форми, витягнутих перпендикулярно до поверхні листа (про тканини в листі рослин).

СТОВПЧИК, а, ч. 1. Зменш.-пестл. до стовп 1, 2. *На довгих шнурах, причеплених до стовпчиків, теліпаються колоритні спідниці, жупани, піджаки, чемерки, козачини* (Н.-Лев., VII, 1966, 353); *Мелькають білі з чорною каймою стовпчики, вишикувані обабіч шосе* (Гончар, Зустрічі.., 1950, 23); *Обіпершись на різьблений стовпчик ганку, стояв Кутень* (Зар., На.. світі, 1967, 237); *Вітер шугнув убік, зігнав з дороги стовпчик пилуки* (Жур., Вел. розмова, 1955, 45); *В смужку нещільно причинених дверей.. пробивався стовпчик зеленого світла* (Мик., II, 1957, 289); *Образно. — *Куди б людину не закинула доля, вона всюди натрапить на свій стовпчик, за який зачепиться* (Мокр., Слід.., 1969, 24).

2. Купа складених один на одний предметів. *На столі перед економом лежить стосик паперів, пачка і стовпчики грошей* (Стельмах, I, 1962, 191); *Складала [Литвиниха] стовпчиками срібляники й мідяки* (Добр., Ол. солдатики, 1961, 153).

3. Маса речовини, яка вміщена в довгу вузьку посудину і набула її форми. *Висота стовпчика ртуті [в барометрі] показує величину атмосферного тиску* (Фіз. геогр., 5, 1956, 84); *Ртутний стовпчик вище нуля завдає чимало клопоту любителям лижні* (Рад. Укр., 29.I 1971, 4).

4. Те саме, що стовпець 2. *Написав [журналіст] одним духом замітку на цілі два газетні стовпчики* (Сам., II, 1958, 311); *На аркуші з школярського зошита.. стояли стовпчики арифметичних прикладів* (Збан., Ліс. красуня, 1955, 10).

5. Частина маточки між приймочкою і зав'яззю в квітці. *Маточка [квітки льону-довгунця] складається з п'ятигніздої зав'язі і п'ятьох стовпчиків з приймочками* (Техн. культ., 1956, 11).

6. Вузька нитяна смужка, що утворюється під час в'язання, вишивання і розділяє дірочки. *Від.. неточних рухів кисті руки і крючка петлі і стовпчики виходять різної величини* (В'язання.., 1957, 4).

СТОВПЧИКОВИЙ, а, е. Прикм. до стовпчик 5.

СТОВСТИТИ див. стовщувати.

СТОВСТИТИСЯ див. стовщуватися.

СТОВЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стовкті. *Вчитель нахилиється до ступи й рукою вигортає звідти жменьку грубо стовченого борошна* (Стельмах, I, 1962, 587); *Я.. оплакую макітру стовчену, Що вже мені та й не їсти бульбу колочену* (Коломийки, 1969, 57); // стовчено, безос. присудк. сл. *Образно. *Сама я, як по бурі градом збите жито, хтось стоптав мене... й надії стовчено, побито* (У. Кравч., Вибр., 1958, 128).

СТОВЩЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до стовстіти.

2. у знач. прикм. Який має стовщення. *Багаторічна трав'яниста рослина [цикорій дикий] із стовщенням веретеноподібним коренем* (Лікар. рослини.., 1958, 43).

СТОВЩЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. стовстіти і стан за знач. стовстітися. *Стовщення стіни [призьбою].. відіграло велику роль як архітектурний прийом членування стіни* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 59); *Загар і стовщення надшкір'я — це захисні реакції організму, спричинені діянням сонця* (Метод. викл. анат., 1955, 167).

2. Товстіша частина чого-небудь. *Бульбочкові бактерії починають енергійно розмножуватись у певних місцях кореня, утворюючи стовщення — бульбочки* (Наука.., 11, 1963, 46); *Треба було змінити посадку і кріплення підшипників редукторів на валі, зробити стовщення в листах лопаток турбінного колеса* (Ком. Укр., 4, 1963, 54).

СТОВЩУВАННЯ, я, с. Дія за знач. стовщувати і стан за знач. стовщуватися.

СТОВЩУВАТИ, ую, уєш, недок., **СТОВСТИТИ**, вщү, встіш, док., перех. Робити товстішим, збільшувати товщину. *Для захисту низу стіни від промерзання.. зовні низ стіни стовщували призьбою* (Дерев. зодч. Укр., 1949, 58).

СТОВЩУВАТИСЯ, ується, недок., **СТОВСТИТИСЯ**, іться, док. 1. Ставати товстішим. *В результаті підсиленої діяльності серця.. його м'яз стовщується і зміцнюється* (Фіз. вихов.., 1954, 27).

2. тільки недок. Пас. до стовщувати.

СТОГЕКТАРНИЙ, а, е. Площа якого дорівнює ста гектарам. *Михайло Антонович Котилевський закінчив опати стогектарне поле Скільки око сягне — чорно-*

пілля (Хлібороб Укр., 3, 1973, 36); Стогектарний майданчик нарощують піском, який транспортується по трубах з дна Дніпра (Рад. Укр., 2. XII 1971, 4); // Який простягається на багато гектарів. Перед нами — стогектарна долина червоних троянд. Неповторне видовище! (Рад. Укр., 24.VI 1971, 4); // При якому за основу береться сто гектарів. За дев'ять місяців колгоспи і радгоспи виробили по 220 центнерів молока в стогектарному обчисленні (Ком. Укр., 12, 1966, 21).

СТОГІН, гону, ч. 1. Протягливий жалібний звук, який видає людина від болю, туги і т. ін. Почувся слабкий стогін матері. Харитя.. підбігла до ліжка (Коцюб., I, 1955, 14); Відкрив [противник] вогонь з кулеметів, цілячись в темряві туди, звідки чувся стогін і зойки пораненого (Гончар, III, 1959, 234); — Ой, як же не плакати, коли навкруги лихі люди, — з стогоном промовила Марина Хомівна (Хижняк, Тамара, 1959, 176); З його засмучених очей викотилися одна за одною кілька сльозин, а з грудей вирвався стогін (Скл., Свято-слав, 1959, 28); *У порівн. — Ленін помер! — Ленін!.. — вихопилось у всіх, як стогін (Довж., I, 1958, 472); // Подібний до такого звуку крик, який видає тварина від болю і т. ін. Жеребчик іржав і жалібно постогнував. Уляна не могла чути того стогону (Тют., Впр, 1964, 514); // Жалібний крик (перев. птахів); квиління. Чайки.. з стогоном пролітали наді мною (Донч., Секрет, 1947, 20); // перен. Протягливий шум, гул, що нагадує такий звук. Свиснув вітер, затряс вікнами, залив диким стогоном (Кобр., Вибр., 1964, 167); Перевиті мости із стогоном падали в холодну глибину Дунаю (Жур., Вечір., 1958, 269); З гуркотом, стогоном, ревом ринула брила вниз в провалля (Ю. Янов., IV, 1959, 116).

Стогін стоїть: а) про неугавний плач, зойк і т. ін. Стогін стояв у приміщенні. Той просить води, той щось белькоче, лається в маячінні (Гончар, II, 1959, 132); б) про безперервний шум, гул.

2. перен. Нарікання, ремствування. Стогін покріпаченого люду не давав Сковороді спокою, і він весь час мріяв про республіку (Тич., III, 1957, 103); Леся Українка.. проголосила серед стогонів і зойків різного роду нитиків: «Contra spem spero!» («Без надії сподіваюсь!») (Рильський, IX, 1962, 39).

◆ **Стогоном стогнати див. стогнати.**

СТОГЛАВІЙ, а, е, книжн. Те саме, що стоголовий. Затис його стоглавий змії У темні і слизкі завої (Рильський, Поеми, 1957, 41).

△ **Стоглавий собор** — збори, з'їзд представників найвищої ієрархії православної церкви в Росії, що відбувся в Москві 1551 р.

СТОГНА див. стогні.

СТОГНАННЯ, я, с. Дія за знач. стогнати і звуки, утворювані цією дією. Чути було важке, болюче стогнання (Фр., I, 1955, 268); На бойовищі конали недобиті, але їх стогнання ніхто не слухав (Мак., Вибр., 1956, 507); Проїздили вози, наладровані кабанами, які.. з покірним стогнанням сподівалися смерті (Коцюб., II, 1955, 361); Вітер весняний.. Це легіт для тебе, мені ж він доносить Мужичькі стогнання (Крим., Вибр., 1965, 73)

СТОГНАТИ, стогну́, стогнеш, недок. 1. Видавати протягливі жалібні звуки від болю, туги і т. ін. (про людей). Занедужала панночка. Охає і стогне, і кричить (Вовчок, I, 1955, 113); Кирило Тур аж зуби зціпив, щоб не стогнати, як почали оддирати її [сорочку] од тіла (П. Куліш, Вибр., 1969, 147); В другому кінці вагона дедалі голосніше стогнав обпалений танкіст (Гончар, III, 1959, 178); Поранений глухо стогнав (Кочура, Зол. грамота, 1960, 304); *Образно. Виснажена

боями земля тужно стогнала й гула від вибухів (Ткач, Племя.., 1961, 5); // Видавати крик, подібний до таких звуків (про тварин). Свиня виставила проти сонця товсте черево,.. і стогне, і трясеться всім салом, ніби її трясця трясє (Н.-Лев., VII, 1966, 287); // Видавати жалібний крик (перев. про птахів); квилити. В куцах, у ліску, он — на тому бузку, Сиза орличенька стогнала (Мирний, V, 1955, 367); Все теє птаство в степу дуже туркотіло, крякало, щebetало, стогнала (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 21); Білого дня стогнали в лісі сичі (Кач., Вибр., 1953, 28); // перен. Утворювати протяжний шум, гул, що нагадує стогін. Вітер стогне, завивав (Граб., I, 1959, 252); Сердитий вітер гудів над лісом, стогнали глухо дерева (Цюпа, Назустріч.., 1958, 257); Усі чогось ждали, сторожко прислухаючись, як стогнала й пінилося море (Кучер, Голод, 1961, 186); // безос. Очі її горіли, в грудях булькало і стогнала, лице зробилося лютим і невблаганним (Тют., Вир, 1964, 156); // перен. Видавати жалібну мелодію (про музичний інструмент). Музика луна: голосять скрипки й стогнуть суремки (Стар., Облога.., 1961, 43); І стін навкруг немов не стало... Й мов слухала уся земля, як скрипка солодко стогнала в руках малого скрипаля (Сос., Щастя.., 1962, 286); // перен. Сповнюватися стогоном, гулом. Вулиця стогнала. — А-а-а... — неслося десь здалеку, як од розірваної греблі (Коцюб., II, 1955, 173); [К о р н:] Бухта клекоче, стогне від поранених (Корн., I, 1955, 40).

◇ Душа [аж] стогне (стогнала); Серце [аж] стогне (стогнала) — хтось відчуває, відчував великий жаль, тужить, журиться. Розтривожена душа аж стогнала, потребує людського співчуття (Стельмах, I, 1962, 123); Ярина могилу на грядці копала. А сліз не було.. Лиш серце від болю стогнала, гуло (Воронько, Райком.., 1949, 6).

2. Говорити зі стогоном, жалісливо, протяжно. — Іванко... єдиний, маленький, — стогнала вона між поцілунками (Коцюб., I, 1955, 406); Двоє гайдамаків почали шматувати старого нагаями.. — Орли сини мої, орли! — стогнав старий Чиж (Довж., I, 1958, 133); // перен., розм. Скаржитися, нарікати. Цар волі, цар, Штепном увінчаний! В муці, в каторзі не просить, Не плаче, не стогне! (Шевч., I, 1951, 245); — Годі вже вам готорити про свої смутки.. Ви тільки охаєте та стогнете (П. Куліш, Вибр., 1969, 60).

3. перен. Страждати, мучитися під гнітом кого-, чого-небудь. Весь Єгипет стогнав.. Владу важку несучий гордої Ра-Менеїс (Л. Укр., I, 1951, 423); Віками.. стогнав робочий люд у жорстокому ярмі, в кривавій неволі (Кучер, Дорога.., 1958, 3); Протягом тисячоліття Закарпаття стогнала під ярмом іноземних загарбників (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 3); Ревуть палати на помості, А голод стогне на селі (Шевч., II, 1963, 30).

◇ Аж (що аж, що й) земля стогне (стогнала) — дуже жорстоко, нестерпно. Трудився щиро фараон, і дер, І мучив люд, що аж земля стогнала (Фр., XIII, 1954, 258).

◆ **Стогоном стогнати**: а) сповнюватися галасом, лементом або розмовами про кого-, що-небудь. В ярмаркові дні від п'яного чаду стогоном стогнала по селу (Крот., Сини.., 1948, 19); — Все місто стогоном стогне, Уляно, про тебе; як це не боїшся ти оцих прийшлих? (Горький, Діло Артам., перекл. за ред. Варкентін, 1950, 11); б) дуже страждати, мучитися, зазнаючи гноблення.

СТОГНИ, гон, мн. (одн. стогна, н, ж.), заст., поет. Широкі вулиці, майдани. Не видно нікого в Ієрусалимі, Врата на запорі, неначе чума В Давидовім граді..

Засіла на стогнах (Шевч., II, 1963, 91); *Настане час, і з тим новим псаломом [псалмом] Ми підемо по стогнах городів і воздамо з тимпанами та дзвоном Хвалу йому* [Т. Шевченку], *заступнику рабів* (Стар., Поет. тв., 1958, 113).

СТОГНІЙ, я, ч., розм. Той, хто постійно стогне, скаржиться, нарікає; нитик.

СТОГНІЙКА, и, ж., розм. Жін. до стогній.

СТОГНУЧИЙ, а, е, рідко. Дієпр. акт. теп. ч. до стогнати; // у знач. прикм. Кожний з жебраків хотів звернути увагу лиш на себе; милостиня.. здавалася видертою з власних рук, і тому щохвили серед цього повзаючого й стогнучого населення підіймалися люті суперечки (Хотк., II, 1966, 65); *Притаївсь в вершках дерев стогнухий вітер* (Фр., XIII, 1954, 37); // у знач. ім. стогнухий, чого, ч.; стогнуча, чої, ж., розм. Людина, яка постійно стогне, скаржиться, нарікає. Як багато їх, отих стогнучих!.. Ранком устань як тільки хочеш рано, а вже почиєш його десь, отой стогін (Хотк., I, 1966, 121).

СТОГОВИЙ, а, е. Прикм. до стіг. Моя голова заслонена стоговою шапкою, а мені з моєї криївки видно далеко-далеко (Фр., II, 1950, 25); // Складений у стіг. Стогове сіно; // Признач. для складання, возіння і т. ін. стогів. Стогові вила.

СТОГОВІЗ, вбза, ч. Сільськогосподарська машина для транспортування стогів, скірт і т. ін. Для транспортування соломи й сіна до тваринницьких приміщень застосовують.. стоговози (Колг. енци., II, 1956, 40).

СТОГОКЛАД, а, ч. Сільськогосподарська машина для складання сіна, соломи та необмолочених снопів у стоги. Складають сіно в стоги з допомогою кранових та елеваторних стогокладів (Колг. енци., II, 1956, 47); Збирання копиць соломи і транспортування їх проводять.. навісними волокушами, а скіртування — стогокладом (Колг. Укр., 7, 1961, 15).

СТОГОЛОВИЙ, а, е. Який має сто або дуже багато голів. Гострими очима вп'явся [становий] в стоголовий натовп (Головко, II, 1957, 342); *Стоголове чудовисько*.

СТОГОЛОСИЙ, а, е. Який складається із ста або багатьох голосів. Лісові не було кінця-краю. Стоголосий пташиний хор вітав небо і землю (Донч., III, 1956, 74); // Утворений багатьма голосами, звуками. Стоголосий гомін стояв у залі (Головко, II, 1957, 510); *Стоголосий гамір наповнює величезну кімнату* (Багмут, Щасл. день.., 1951, 28); *Далеко в отарах губиться стоголосий пташиний крик* (Шиян, Переможці, 1950, 169); // Який виконується багатьма голосами. Полетіла лісом стоголоса партизанська пісня (Збан., Крил. го-нець, 1953, 45); *В кожному селищі і місті стоголосий спів луна* (Забіла, Промені, 1951, 138); // Здатний утворювати цілу гаму звуків. Гули бджоли. Мільйони бджіл, як одна стоголоса кобза (Донч., VI, 1957, 11); *Стоголосі сурми*; // Сповнений багатьма голосами, звуками. На білу гречку впали роси, Веселі бджоли одгули, Замакло поле стоголосе (Рильський, I, 1960, 123); *На курний стоголосий базар вони так і не зайшли, несподівано зупинившись перед.. вітриною, в якій висіла газета* (Кучер, Голод, 1961, 354); // Галасливий, гомінкий. Холодна зала пошарпаного будинку ледве вмістила в собі стоголосий молодий натовп (Кир., Вибр., 1960, 41); *Кармелюк стояв на порозі щасливої волі, і йому здавалося, що навіть стоголосе птаство відчуло його радість* (Кучер, Пов. і опов., 1949, 57); // Який поширюється багатьма людьми (про чутки, плітки і т. ін.). Стоголоса звістка про розгром партизанами табору військовополонених приголомшила німців (Грим., Сян.., 1950, 153).

СТОГОЛОСНИЙ, а, е. Те саме, що стоголосий. Вже близько поле смертоносне. Кому ж лягти у полі цім?

Та ось стрільба назустріч їм [вершникам], Немовби хвиля стоголосна (Лерм., Вибр., перекл. за ред. Рильського, 1951, 212).

СТОГОЛОСНО. Присл. до стоголосний. — *Нема-а! Нема-а! — весело стоголосно розкотилось у відповідь* (Гончар, Таврія.., 1957, 335); *У траві.. стрикотали [стрекотали] стоголосно всілякі коники та цвіркуни* (Козл., Мандрівники, 1946, 3).

СТОГОЛОСО. Присл. до стоголосий. *Зелений гай ласкаво зашумить і стоголосо заспіває* (Олесь, Впбр., 1958, 25); *З клубу висипали всі юрбою, і на нічному Хрещатику раптом стоголосо залунав гімн Вічному революціонеру* (Бурл., М. Гонта, 1959, 59); *В коваля широкі, дужі плечі і молот, як пір'їнка, у руках. Він об ковадло дзвонить стоголосо, все вище й вище молота розмах...* (Сос., Так ніхто.., 1960, 60).

СТОГРАДУСНИЙ, а, е. Який дорівнює ста градусам. *Стоградусна температура*; // Розрахований на сто градусів. Вперше запропонував [шведський учений Цельсій] *стоградусну шкалу* (Фізика, II, 1957, 9).

СТОГРАМОВИЙ, а, е. 1. Який дорівнює ста грамам. *Стограмова плитка шоколаду містить 5 г білків, 47—56 г вуглеводів, 31—37 г жирів, 49—175 мг фосфору, 215—225 мг кальцію* (Роб. газ., 28.I 1976, 4); *Стограмова гиря*; // Місткістю сто грамів. *Стограмова чарка*.

2. перен. Незначний, дуже малий. — *Ось вони, сини наші, їх стограмовим щастям не вдовольниш, уже для міжпланетних польотів гартуються* (Гончар, Тронка, 1963, 59).

СТОГУВАННЯ, я, с. Дія за знач. стогувати. *Працювали [студенти] на стогуванні сіна* (Веч. Київ, 27.VIII 1957, 1).

СТОГУВАТИ, ую, уєш, недок., перех. і без додатка. Складати в стіг, стоги (сіно, соломі, рідше снопи хлібних злаків). *Стогувати сіно*; *Зранку почали стогувати*.

СТОДІЛЬЧИНА, и, ж. Зменш. до стодбля. *Зайшов [Семен] у стодільчину* (Ірчан, II, 1958, 314).

СТОДОЛА, и, ж. Будівля для зберігання снопів, сіна, половин тощо, а також для молотби, віяння і т. ін.; клуня. *В пустій стодолі й горобці не тримаються* (Укр.. присл., 1963, 258); *Лушня.., завалившись на соломі в стодолі, захріп мертвецьким сном* (Мирний, I, 1949, 346); *Переносили [селяни] снопи з гумна до стодоли, звідки виходив монотонний гук молотарок* (Кобр., Вибр., 1954, 121); *Жменяк.. заглянув у стодолу, перевірів, скільки там сіна залишилося до нової вівсяної соломи* (Томч., Жменяки, 1964, 37).

СТОДОЛОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стодбля. *Заспіваю, голос ся покотить Та й до тої стодолоньки, де любко молотить* (Коломийки, 1969, 96).

СТОЖАР див. стожари.

СТОЖАРИ, ів, мн. (одн. стожар, а, ч.). Народна назва сузір'я Плеяд, а також деяких інших сузір'їв. *Над головою розсипавсь стожар; райський шлях простягсь угорі зористою стягою; все небо миготить тими огниками...* (Стар., Облога.., 1961, 19); *Стожарів саяво огняне На мене сипалось* (Мал., II, 1948, 167); *У порівн. *Далеко-далеко горіла громадка вогнів, мов стожар* (Л. Укр., III, 1952, 623); *Тисячі вогнів.. Над містом спалахнули, і палає Стожарами Шевченківський бульвар* (Мур., Повість.., 1948, 45).

СТОЖАРНЯ, і, ж. Будівля для зберігання сіна, збіжжя і т. ін. *В другому кінці двору стояла.. дубова стожарня з скринями для збіжжя, з засіками, кадовками і коритами* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 82).

СТОЖИЛЬНИЙ, а, е, розм. Дуже витривалий, сильний, міцний. *Стожильний чоловік*; *Образно. *Мотер був стожильний.. витягував машину на зтяжних*

підйомах, граючись, котив її через балки (Літ. Укр., 8.I 1974, 4); // Власт. дуже витривалій, сильній, міцній людині.

СТОЖИТИ, жў, жіш, недок., перех. і без додатка. Те саме, що **СТОГУВАТИ**. *Стожити снопи.*

СТОЖИЩЕ, а, с. Підкладка, підстилка під стіг для збереження його від сирості знизу; підстіжжя.

СТОЖИЩЕ, а, ч. Збільш. до стіг.

СТОЗВУКИЙ, а, е. Утворений багатьма звуками, голосами. *Тугіше напружуйтесь, руки! Ритмічніше дихайте, груди! Хай гордо лунає стозвуке, Рішуче: так хочу! — так буде!* (Рильський, I, 1956, 128); // Сповнений багатьма звуками, голосами. *Весна стобарвна і стозвука.. стала на поріг* (Мал., Звенигора, 1959, 286).

СТОЇК, а, ч. 1. Послідовник стоїцизму. — *Важить зовсім не те, скільки прожив, а те — чи добре ти прожив!* ..Хто це висловив—не згадаю..— *Сенека це сказав колись, римлянин, стоїк,— відповів Омелько* (Ільч., Коцацьк. роду., 1958, 293).

2. перен. Людина, яка стійко, мужньо переносить життєві випробування, протистоїть спокусам. *Не з Макаром [хотілося поділитися радістю], що не зрозумів й підійме на глум, і не з Яковом, суворим філософом і стоїком, що зразу визнає це за зраду товариству й осудить його* (Вас., Вибр., 1950, 155); *У порівн. *Скажіть-бо: хто не любить торта? Хіба ви можете байдуже на нього дивитись? ..Хвилина, друга,— ви ще змагаєтесь, як справжній стоїк* (Мик., II, 1957, 51).

СТОЇЦИЗМ, у, ч. 1. Напрям у античній філософії, який вимагав свідомого підкорення людини пануючій у світі необхідності й приборкання своїх пристрастей. *Одні філософи вбачали сенс буття в щасті (евдемонізм), .. в доброчесності (стоїцизм), інші — в пізнанні світу, служінні людям* (Наука., 11, 1972, 25).

2. перен. Стійкість, мужність у життєвих випробуваннях, здатність протистояти спокусам. *Коли професорів гнів падав раптом і на нього, подає [Ляховський] усім приклад мовчазного стоїцизму* (Шовк., Людина., 1962, 299).

СТОЇЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до **стоїцизм** 1 і **стоїк** 1. *Стоїчна філософія.*

2. перен. Стійкий, мужній у життєвих випробуваннях, здатний протистояти спокусам. *Стоїчна людина:* // Власт. стійкій, мужній людині. [К а й Л е т і ц і й:] *Цезарі.. братаються у всіх стоїчних цнотах з представником республіки* (Л. Укр., II, 1951, 363); — *Зачекай, наш великий і мудрий Катон швидко зіб'є і з тебе твою стоїчну невразливість* (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 11); *Стоїчний, холодний спокій польового хірурга, який бачив .. не одну смерть, вирвав у неї не одне матроське життя, глибоко вразив Крайнюка* (Кучер, Голод, 1961, 167); // Сповнений стійкості, мужності. *Його думка зовсім не була така стоїчна, як його слова* (Фр., VI, 1951, 151).

СТОЇЧНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. **стоїчний** 2. — *Ти можеш зрозуміти стоїчність цієї особи, якій доручено.. народне добро? — запитує, спинившись, Огей* (Досв., Вибр., 1959, 289).

СТОЇЧНО. Присл. до **стоїчний** 2. *Тягар своїх домашніх обов'язків Катя витримувала стоїчно* (Гур., Життя., 1954, 155); *Василь.. стоїчно висиджував на всіх лекціях, усе конспектував* (Загреб., Спека, 1961, 24); *Брянський теж потерпав без курива, але стоїчно зносить свої муки* (Гончар, I, 1954, 23).

СТОЇЩЕ, а, с., розм., рідко. Те саме, що **стійбище**. *Переселенці з'їжджались на простору.. галяву, де колись збиралося чумацьке стоїще* (Стельмах, I, 1962, 20);

На воротях стоїща, куди мають переходити вівці, ватаг кидає вогонь (Коцюб., II, 1955, 320); *Вже недалеко стоїще. Його ще не видно, але відчувається. До нього.. стікаються стада з усіх сторін* (Хотк., Довбуш, 1965, 87).

СТОЙКА, и, ж. 1. Прилавок у їдальнях, буфетах і т. ін., де продають закуски, вина тощо. *Шинкар стояв за стойкою* (Мирний, II, 1954, 128); *Вони товпились біля стойки, на якій стояв величезний.. самовар* (Головко, II, 1957, 529); *Продавець вернувся назад за стойку* (Панч, На калин. мості, 1965, 15); // Вид вузького довгастого стола чи шафки для роботи або розставляння, зберігання чого-небудь і т. ін. *Містився [повітком партії] у.. будинку, де колись, мабуть, була якась контора, бо й досі у ньому залишилися стойки-загорожі* (Речм., Весн. грози, 1961, 63); *До стойки бюро обслуговування підходять відвідувачі* (Веч. Київ, 19.II 1975, 4).

2. Вертикальний брус, стрижень, що служить опорою для чого-небудь у якійсь споруді, якомусь знарядді, пристрої і т. ін. *З досвіду селянин знав, що гряділь.. треба робити з міцного дерева.., і підбирав для цього дерево діаметром 10—12 см. До останнього приєднувалася стойка, що скріплювала гряділь і чепіги* (Нар. тв. та етн., 1, 1966, 36); *Стойки турніка;* // Вертикальна частина машинної станини. *Стойка токарного верстата.*

3. Пристрій, підставка для підтримування і зберігання чого-небудь у вертикальному положенні. *Стойка для гвинтівок.*

4. Положення тіла людини, при якому вона стоїть нерухомо, випроставшись, витягнувши руки по швах і звівши п'яти випрямлених ніг. *Стойка струнко.*

5. Положення тіла головою донизу, при якому витягнені руки або голова служать опорою, а ноги підняті догори й випростані. *Іван звичним рухом зробив на руках вправну стойку* (Кол., Терен... 1959, 50); *Група розучувала один з легких елементів — стойку на голові* (В ім'я Вітч., 1954, 19).

6. Напружена нерухома поза, яку приймає мисливський собака, виявивши дичину. *Хто терпляче, крок за кроком, привчає, муштрує, «натаскує» молодого гаячого пса.. і тішиться по-дитячи від першої «свідомої» стойки того пса.., — справжній мисливець* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 214); *Лягавий пес з хорошим нюхом знайде вальдшнепа і замре в стойці доти, доки хазяїн не накаже: «Вперед!»* (Веч. Київ, 1.XI 1966, 4); // Поза, яку приймає спортсмен перед початком змагань. *Рукавиці [боксерські] миттю опинилися на руках.. Кожен майже мимоволі підняв руки і став у бойову стойку* (Собко, Звич. життя, 1957, 199).

7. Комір у вигляді стоячої смуги, яка щільно охоплює шию. *Пальто із стойкою.*

СТОЙМА див. **стійма**.

СТОКЕР, а, ч. Пристрій для механічного подавання палива в топку паровоза, сировини або деталей під обробляючі різці і т. ін.

СТОКЕРНИЙ, а, е. Прикм. до **стокер**. *Стокерний гвинт.*

СТОКЛІТКОВИЙ, а, ё. Поділений на сто кліток (про шахову дошку). *Стокліткова дошка.*

Стокліткові шашки — гра в шашки на дошці, поділеній на сто кліток. У міському шахово-шашковому клубі розпочалися фінальні турніри за звання чемпіонів Києва з російських і стокліткових шашок (Веч. Київ, 20.I 1971, 3).

СТОКОВИЙ, а, е. Стос. до **стоку** (у 1, 2, 4, 5 знач.). *Інститут водного господарства України в 1926 р. ..визначив місця розташування стокових станцій на території УРСР* (Розв. науки в УРСР., 1957, 512); *Шкода,*

якої завдають стокові води промислових підприємств, дуже велика (Хлібороб Укр., 2, 1968, 47).

СТОКОЛОС, у, ч. (*Bromus L.*). Кормова трава чи бур'ян родини злакових. *Мотузи́ха*.. вибирала з сно- пів пшениці колоски жита, кукіль та стоколос (Н.-Лев., IV, 1956, 204); *Колгосп імені Шевченка*.. одержув ви- сокі врожаї насіння стоколосу безостого (Соц. твар., 2, 1956, 28); *Стоколос житній*.. Це озимий бур'ян з родини злакових (Бур'яни..., 1957, 49).

СТОКОЛОСА, и, ж., рідко. Те саме, що сто́ко́лос. *Якась милосердна душа ввіткнула йому в руку кусник чорного разового хліба, печеного з помішаних останків муки житньої, ячмінної, вівсяної і стоколоси* (Фр., II, 1950, 114); *У колосистому шумі мітлиці й стоколоси тонуть зірки ромену, червоний горошок, ніжно-голубі дзвіночки* (Кол., Терен., 1959, 9).

СТОКРАТ, присл., книжн. Багато разів, неодноразово. *Вагон раптом сповнився лунким перестуком коліс, стократ повтореним скелями* (Донч., III, 1956, 499); *Хіба навіть зараз Микоша, стократ ображений всіма цими взу́тами, не відплачує їм своїм хитрим знущанням з них?* (Полт., Повість..., 1960, 355); // У багато разів. *У.. відкритому авто їдемо до Сухумі. Мандрувати у такій рвучкій та дужій колісниці само собою приємно. Але поміж мальовничих гірських краєвидів стократ приємніше!* (Мас., Роман..., 1970, 139); *Мужність народу — сильніша стократ, ніж війна* (Забашта, Вибр., 1958, 227); *Хай помножиться слава в поході стократ* (Нагн., Пісня..., 1949, 13); // Набагато більше, сильніше; з поддесятереною силою. — *Повернете мені силу — стократ віддячу* (Гончар, IV, 1960, 42); *На захід ідуть легіони, катам відплатити стократ* (Сос., II, 1958, 461).

СТОКРАТНИЙ, а, е, книжн. 1. Збільшений у сто разів. *Відповімо ж на удар стократним ударом, щоб фашизм-гітлеризм був стертий з лиця землі!* (Довж., III, 1960, 17); *Стократна сила йшла на нашу силу* (Перв., I, 1958, 358); *У стократному розмірі*.

2. Який повторюється багато разів; багатократний. *Дарма їх мука, скарга їх лунала Стократною луною до небес, Дарма побожний люд молив чудес* (Рильський, II, 1956, 32).

СТОКРАТНО, книжн. Присл. до стокра́тний. *Ще гірший жаль, стократно глибший смуток Мене охо- пить, як згадаю я, .. Що світлолиці, ясноокі діти — Подоба чиста польових суцвіть,— Потоптані* (Рильський, II, 1960, 195); *Хай народжена юність, нова і сто- кратно щаслива, Поруч мене стаз* (Перв., I, 1958, 217); *Люди в сірих шинелях.. стократно відбивали ворожі ата- ки* (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 179).

СТОКРІЛИЙ, а, е, поет. Який має багато крил. *Образно. *Які простори вдалині, Яка у грудях сила, Які діла, які пісні, Яка жага стокрила! І всі ці радощі рясні Нам Партія створила!* (Рильський, III, 1961, 144); // перен. Швидкий, поривчастий. *Над верхів'ям лісу шугав стокрилий вітер* (Рибак, Дніпро, 1953, 247).

СТОКРОТКА, и, ж. (*Bellis L.*). Однорічна чи багато- річна трав'яниста декоративна рослина родини склад- ноцвітих із дрібними білими, рожевими або червоними квітками. [Л у ч и ц ь к а:] *А ось у затишку молодень- кі стокротки й нагідки, тільки що розцвіли* (Стар., Вибр., 1959, 426); *Вадим ішов.. вузьенькою стежкою, яка в'юнилась серед заростів ромашок, стокроток* (Бойч., Молодість, 1949, 206); *Для бордюрів використовуються стокротки багаторічні з білими або блідо-рожевими квітками* (Весн. флора, 1955, 143).

СТОЛИК, а, ч. Зменш. до сті́л (див. сті́л¹ 1). Хри- стина сиділа коло столика і вишивала рушник (Н.-Лев.,

VI, 1966, 77); *Дідусь уже сидить на маленькому стіль- чикі перед низьким столиком* (Багмут, Опов., 1959, 11); *На невеличкому туалетному столику.. стояв при- браний барвінком і колосками портрет Тараса Григо- ровича* (М. Ол., Леся, 1960, 145).

Косий сто́лик див. ко́сий.

СТОЛИКИЙ, а, е, заст., поет. 1. Який складається із ста різних осіб. *Столикий колектив*.

2. Який виявляється в різних формах; різноманіт- ний.

СТОЛИПІНЕЦЬ, нця, ч., іст. Прихильник столи- пінщини, столипінської аграрної реформи. — *Які ми у чорта різні.. Ти столипинець, а я пролетарій!* (Гон- чар, II, 1959, 249).

СТОЛИПІНСЬКИЙ, а, е, іст. Пов'язаний з діяль- ністю міністра царського уряду Столипіна. Вони [мен- шовики] ганебно зрікалися програми, революційних ло- зунгів і традицій партії, намагаючись пристосувати її до столипінського режиму (Ком. Укр., 1, 1962, 67); *Неслися в напрямі на Каховку численні, по-ярмарковому одягнуті наймачі з поміщицьких економій та столипін- ських хуторів* (Гончар, I, 1959, 4).

Δ Століпінська аграрна реформа — ряд законодав- чих актів, пов'язаних з діяльністю міністра царського уряду Столипіна і спрямованих на зміцнення куркуль- ства як соціальної підпори царизму на селі.

СТОЛИПІНЩИНА, и, ж., іст. У Росії — дворян- сько-кріпосницька реакція періоду 1907—1910 рр., що характеризувалася зміщенням куркульства і жорсто- ким придушенням революційних сил. В роки столипін- щини розширилося загарбання землі куркульством, яке дедалі більше зосереджувало в своїх руках засоби сіль- ськогогосподарського виробництва (Ком. Укр., 12, 1967, 44); *Увірвалося глитаєм. А то було собі найкращу землю позаграбастували.. під час столипінщини* (Цюпа, Три явори, 1958, 29).

СТОЛИЦЯ, і, ж. Головне місто, адміністративно-по- літичний центр держави, республіки і т.ін. *Од матушки- цариці, Таки із самої столиці, Прийшов указ лоди голить* (Шевч., II, 1963, 272); *Танки влітали до чеської столиці* (Гончар, III, 1959, 445); — *Червоне військо визволило сто- лицю України Київ* (Довж., I, 1958, 166); *Столицею Сою- зу Радянських Соціалістичних Республік є місто Москва* (Конст. СРСР, 1977, 33); // Про яке-небудь місто, село і т. ін. як центр певної області, краю, місцевості. *Сім- фєрополь — центр Криму, столиця його* (Вишня, I, 1956, 159); *Місто Донецьк називають шахтарською столицею* (Рад. Укр., 12.XI 1974, 4); // Місце зосе- редження кого-, чого-небудь. У листопаді минулого року Київ став своєрідною співочою столицею нашої країни. Тут проходив IV Всесоюзний конкурс вокалістів імені М. Глінки (Мист., 1, 1969, 40); *Столицею гончарів називають село Дибинці біля Богуслава на Київщині* (Літ. Укр., 24.VI 1969, 2).

СТОЛИЧНИЙ, а, е. Прикм. до столиці. *Столична околиця, як і щоночі, темна, безлюдна* (Кач., II, 1958, 349); *Великого значення набули гастролі П. К. Сакса- ганського у Харкові, тоді столичному місті України, в 1924—1925 роках* (Життя Саксаганського, 1957, 270); // Який міститься, відбувається в столиці, пов'язаний з нею. [Л ю б а:] *Батько його — професор столичного університету* (Мик., I, 1957, 442); — *Таку книгу можна знайти лише у столичних бібліотеках та в мене* (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 41); *Значення столичних виборів величезне. Вся Росія дивиться тепер на Петербург* (Ленін, 14, 1971, 273); // Який виготовляється, вироб- ляється, виходить і т. ін. у столиці. Він стане славно- звісним трактористом. Портрети його друкуватимуть у столичних газетах (Довж., I, 1958, 81); // Який живе,

працює в столиці. Тут, у дорозі, з'ясувалось, що ці пасажери зовсім не мішечники, а столичні інженери, які з мандатами від Леніна їдуть в Олександрівськ обстежувати Дніпро та його пороги (Гончар, II, 1959, 313); [Я р ч у к:] Я поки що мало схожий на столичну людину (Мик., I, 1957, 347); Столичні футболісти товариства «Локомотив» приймали куйбишевську команду «Крила Рад» (Рад. Укр., 28.VIII 1959, 4); // Власт. столиці й людям, які живуть у ній; такий, як у столиці, Столичні звичай; // Який має манери, звички і т. ін. людини, що живе в столиці. Офіцери були рослі, стрункі, здорові, столичні, розкішно виховані (Н.-Лев., III, 1956, 134).

СТОЛИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до стоблік. Сад панський великий.. Там і лавочки, й столички (Вовчок, I, 1955, 145); Маленька Маня сиділа за своїм маленьким столичком.. і малювала картинки (Григ., Вибр., 1959, 452); Сидів на стільчику коло низенького столичка сивобородий дід Ярема (Загреб., День.., 1964, 178).

СТОЛІТНИК, а, ч., розм. 1. Народна назва довголітніх рослин алое, агави, опунції і т. ін., що в кімнатних умовах цвітуть один раз у житті або з перервою в кілька років. На мармурових стовпчиках стояли серед газону вазони з старими кучерявими столітниками (Н.-Лев., V, 1966, 152); Вниз по Бнісею свистіли.. вітри з Заполяр'я, гасали білі хуговії, а в госпіталі було тепло і зеленіли українські столітники (Гончар, III, 1959, 180); Агаву називають столітником, бо вважають, що вона цвіте через 100 років (Наука.., 7, 1967, 43).

2. Густий сік алое, який використовують у медицині. Після інфаркту я почав пити столітник (Мокр., Сто.., 1961, 11).

СТОЛІТНИЙ, я, в. Те саме, що сторічний. З виду дід був древній, столітній, хоч ще кремезний (Мирний, I, 1954, 165); В юрті я сидів на килимі в гостях у столітнього акина у Джамбула (Тич., I, 1946, 315); Спасибі, дідусю, що ти заховав В голові столітній ту славу козаку (Шевч., I, 1963, 139); Присів на теплій скибі ворон-крук, Чорніш чорнозему його столітні крила (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 67); Хома не втрачає надії знайти отак коли-небудь закопану бочку добрячого столітнього вина (Гончар, III, 1959, 128); Над самим шосе зеленіють товсті столітні граби та буки (Н.-Лев., II, 1956, 415); Серед чагарів стояли столітні вузлуваті дуби (Цюпа, Добротворець, 1971, 181); Столітній ліс глибоким шумом Наді мною угорі шумить (Дор., Серед степу.., 1952, 103); Щасливий край, де молодості й сили Столітні спомини не пригнітили (Рильський, II, 1956, 94); — Ану тихо мені! — владно остерегла його Марія.. — Безглузді ревності столітньої давнини (Вол., Місячне срібло, 1961, 131); Столітній ювілей Л. М. Толстого викликав.. урядову постанову про видання 90-томної збірки його творів (Рад. літ-во, 3, 1957, 35).

СТОЛІТРОВИЙ, а, е. Який дорівнює ста літрам.

СТОЛІТТЯ, я, с. Те саме, що сторіччя. Століття люди б'ються, Щоб воленьки здобути.. (Л. Укр., I, 1951, 36); Минуть століття, а ім'я великого Леніна, його діла, його неповторний образ житимуть у пам'яті народів усього світу (Ком. Укр., 4, 1967, 10); За це от біле молоко гумове Століттями точилася війна (Рильський, III, 1961, 295); Посадовила я тополю в день народження Кобзаря, саме на століття (Ю. Янов., I, 1954, 13).

СТОЛОВЕРТІННЯ, я, с. Спиритичний сеанс уявного спілкування з душами померлих, який супроводжується вертінням стола, стуками і т. ін.

СТОЛОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до стіл¹ 1. Столова дошка.

2. Признач. для обіднього стола, використовуваний під час їжі. Мати виставлялася і з столовими приборами, і з потравами перед молодим паничем (Н.-Лев., IV, 1956, 123); Найкращою столовою білизною вважається лляна (Наука.., 11, 1972, 65).

3. Признач. для харчування. В умовах високої температури повітря треба суворо додержувати питного режиму і пити воду, в якій в столова сіль (Наука.., 8, 1959, 26); // Який іде на їжу людям (про овочі, фрукти). — Є в мене картопля, буряки столові, капуста квашена... (Шиян, Баланда, 1957, 37); Столовий виноград України приваблює своїми смаковими якостями і ароматом (Наука.., 2, 1957, 21); Столові гарбузи добре зберігаються в шкурках соломки або сіна (Колг. Укр., 9, 1956, 43).

△ Столове вино — сухе і напівсухе вино, яке виробляють перев. із виноградного соку без додавання цукру й спирту. Столові вина виготовляють з різних плодоягідних соків, забарвлення їх буває біле, рожеве й червоне (Укр. страви, 1957, 384).

4. рідко. Признач. для їдальні. Столовий гарнітур; Столова лампа.

5. спец. Який має плоску вершину і стрімкі, урвисті схили (про гори, підвищення). Словенський.. карст являє собою високе столове плоскогір'я (Вісник АН, 3, 1957, 53); Плоскогір'я — високі рівнини, або столові гори (Курс заг. геол., 1947, 39).

СТОЛОВНИК, а, ч., заст. Той, хто харчується в кого-небудь за плату. — Ти був вдома тільки столовником!.. (Коцюб., II, 1955, 305); Після смерті чоловіка вона жила з того, що тримала столовників (Бурл., Напередодні, 1956, 214).

СТОЛОН, а, ч. Тонкий з довгими меживузлями горизонтальний пагін деяких рослин, який росте під землею або стелиться по ній і служить для вегетативного розмноження. На пригорнутих стеблах [картоплі] виростають додаткові столони, які утворюють другий ярус бульб (Овоч., 1956, 119).

СТОЛОНАЧАЛЬНИК, а, ч. У дореволюційній Росії — урядовець, начальник стола (див. стіл¹ 4). Уславився [Кирило Іванович] на усе місто. Де ж, молодий, нежонатий, а вже столоначальником (Мирний, I, 1954, 156); Про людей вищого стану, як столоначальники, градоначальники і всяких справ начальники, писати непрактично, бо вони й самі пишуть (Сам., II, 1958, 259); Гоголь спокійно витяг з кишені.. прохання на височайше ім'я про увільнення зі служби й чинно відкланявся остоупілому столоначальникові (Полт., Повість.., 1960, 450).

СТОЛОННИЙ, а, е. Прикм. до столон. Хворі бульби схожі на ті, що пошкоджені стебловою нематодою. Але останні мають не сірі, а сірувато-бурі плями в столонній частині (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 334).

СТОЛОЧЕНИЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до столочіти. Висока і густа трава не була столочена (Мирний, IV, 1955, 141); Схил вибалка був пологий і майже непомітно переходив у столочене війною кукурудзяне поле (Дмит., Наречена, 1959, 107); Де-не-де з-за тинів чи крізь шибки дивились очі на копитами столочену вулицю (Головко, I, 1957, 102); // у знач. прикм. На столочених травах лежала закурена ніч. Спали коні (Кор., Вогонь, 1968, 22); Михайлик оглядався по всьому полю.., чорному й столоченому (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 394).

СТОЛОЧИТИ, лочу́, лбчиш, док., перех. Пригнути, надломити трав'янисті рослини, пошкодити посіви, ходячи, їздячи і т. ін. по них. Розпука пойняла господаря старого, Що весь йому горох поїли край дороги.. Надумавсь він горох посіяти за житами.. Та от жнива

наспіли: *Горох поїли знов, ще й жито столочили* (Зеров, Вибр., 1966, 431); // *Позбавити врожаю* (поле, горб, луку і т. ін.), *витоптавши, вибивши посіви, городину тощо. Баби, дівки та молодіці — Упень столочать сінокіс* (Манж., Тв., 1955, 123); *Хижий ворог зламать захотів наші сонячні крила, наші низи стоптать, столочити* (Сос., II, 1958, 218); // *Сколупати* (землю, ґрунт і т. ін.). *Столочити сніг на дорозі.*

СТОЛУВАННЯ, я, с. Дія за знач. столувати і столуватися.

СТОЛУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., розм. Харчувати кого-небудь (звичайно за плату). *Половину будинку пані оддавала якимсь паничам під [у] найми; ще й столувала їх. — з того й жила* (Вовчок, I, 1955, 259).

СТОЛУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., розм. Те саме, що харчуватися 1. *Райса умовилася столуватись у старої матушки* (Коцюб., I, 1955, 323); *Господиня поцікавилася зразу, .. де думає столуватись в майбутньому її квартирант* (Гжицький, Вел. надії, 1963, 15).

СТОЛЯР, а, ч. Робітник, фахівець, що займається обробкою (тоншою, ніж при теслярських роботах) дерева і виготовленням виробів із нього. *Панича одвезли у школу, а мене віддали у столяри* (Стор., I, 1957, 105); — *Я вже столяру сам двері замовив, за свій завдаток, що в економії взяв* (Стельмах, I, 1962, 419); *Він.. столяр, і якщо ви поб'єте бича, то це вже вам ніхто такого не зробить, як Панько* (Тют., Вир, 1964, 286).

СТОЛЯРІВ, рева, реве. Прикм. до столяр; належний столяреві. — *А на роботу вони [рукавички] непридатні, — насмілюся зауважити столярів син* (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 55).

СТОЛЯРКА, и, ж., збірн., розм. 1. Столярні роботи. — *Він тоді і столяркою і чим хоче забавлявся, по хазяйству часто помагав другим.., просто до всячини він тобі аматор* (Крим., Вибр., 1965, 476).

2. Матеріали для столярних робіт.

СТОЛЯРНИЙ, а, е. Стос. до столярства. *На покутті стояли образи.. У тому ж таки кутку стіл столярної роботи* (Мирний, I, 1949, 339); // *Признач. для оброблення дерева і виготовлення виробів із нього. В столярній майстерні.. зробили ліжко й стіл для великої ляльки* (Ів., Таємниця, 1959, 82); // *Зробл. столяром, у столярній майстерні. Маляр малює труну — та що за слава була! ..Зроблена чисто, як столярна* (Кв.-Осн., II, 1956, 90); *Позамикалися, позачинялися столярні двері великого будинку* (Мирний, IV, 1955, 205); // *Признач. для праці столяра. Столярний інструмент.*

△ **Столярний клей** — кістковий або міздровий клей, який застосовують для склеювання дерева. *В майстерні терпко і так смачно пахло сосновими стружками, столярним клеєм* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 205).

СТОЛЯРНЯ, і, ж. Майстерня, де обробляють дерево й виготовляють вироби з нього. — *Чи пішов Павлусь до столярні довідатись про каняку?* (Л. Укр., III, 1952, 497); *До обіду — уроки в класі [в учнів], а по обіді — столярня, кузня, парники, молочарня, ферми* (Д. Бедзик, Підземні громи, 1971, 114); *Повітря було насичене густими випарами смолистого дерева і фарби. Тут була столярня* (Кол., Терен., 1959, 25).

СТОЛЯРСТВО, а, с. Ремесло столяра. *Як школярі розбігалися, Демид.. столярував: він за останній час почав учитися столярства* (Гр., II, 1963, 75); *Окрім хліборобства, ще мають [багато селян] і ремесло в руках: столярство, шевство, стельмахівство, бондарство і мірошництво* (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 22); *Живучи в столяра, він навчився столярства* (Рад. літ-во, 2, 1965, 60).

СТОЛЯРСЬКИЙ, а, е. Те саме, що столярний.

— *Маю там [на будові] робити.. всю столярську роботу* (Фр., II, 1950, 9); *Прихильниками столярського гуртка.. стали навіть ті, хто раніше про це й не думав* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 248); *Дмитро.. осідлав столярський стілець і гострим стругом витісув зубець для ясенових грабків* (Стельмах, II, 1962, 130); *Нам з Іванком хотілося використати відсутність майстра, щоб і собі спробувати лезо столярських інструментів* (Томч., Готель.., 1960, 90); *Сергійів тато мав удома столярський верстат і міг з дерева зробити все, що людям забажається* (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 5).

СТОЛЯРУВАТИ, ую, уєш, недок. Виконувати столярні роботи, займатися столярством; працювати столяром. *Він трохи столярував, як не було хліборобської роботи.. Тепер заходився майструвати собі велике ліжко* (Гр., II, 1963, 347); — *Не життя в мене було, а малина. Столярую собі в колгоспі та поспівую* (Збан., Єдина, 1959, 137); *Старий розповідав, що він колись столярував. Робив віконні рами, стільці, лави* (Колг. Укр., 7, 1968, 11).

СТОЛЯРЧУК, а, ч. Підмайстер столяра. *Івлєв.. зайнятий пакуванням речей з допомогою підлітка столярчука, який з гуркотом забиває цвяхами вже готовий ящик* (Коч., II, 1956, 385).

СТОЛЬНИЙ, а, е, заст. Столичний (про місто). *Під Києвом, стольним градом.. Збиралися руські люди На велику раду* (Кост., I, 1967, 94); *Іздили смерди й з Будутина до Києва, Малуша жадібно ловила кожне їхнє слово про стольний город* (Скл., Святослав, 1959, 452); *Князь особисто судив.. торгово-ремісниче населення стольного міста князівства* (Іст. УРСР, I, 1953, 90).

СТОЛЬНИК, а, ч. У Росії XIII—XVII ст. — придворний чин рангом нижчий від боярського, а також особа, яка мала цей чин (спочатку — придворний, що прислужувався за князівським або царським столом). *Злостився Омелько й на дворян городових, які так щільно царя оточували, на всяких спальників та стольників* (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 513); *Стольник Головін Семен тримав у руках царський прапор* (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 58).

СТОМА, и, ж., рідко. Утома. *Мої думоньки безсилі Стома заглуша* (Граб., I, 1959, 339); *Стома хилила до сну, та чудесні оповідання розвівали нашу дрімоту* (Ковінька, Кутя.., 1960, 29).

СТОМАТИТ, у, ч., мед. Запалення слизової оболонки ротової порожнини. *Підсолодженним соком чорної редьки полощуть горло при ангінах і ротову порожнину — при стоматитах* (Наука.., 4, 1974, 59).

СТОМАТОЛОГ, а, ч. Фахівець із стоматології; зубний лікар. *Від лазарету я відмовляюсь, а до стоматолога йду охоче* (Збан., Єдина, 1959, 199); *Тут [у заводському пункті охорони здоров'я] приймають лікарі всієї спеціальностей: невропатолог, гінеколог, хірург, окуліст, фтизіатр.. стоматолог* (Веч. Київ, 4.IV 1958, 3).

СТОМАТОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до стоматології. *Різно поліпилося подання стоматологічної допомоги населенню* (Матеріали.. охор. здоров'я.., 1957, 324); *Стоматологічне відділення.*

СТОМАТОЛОГІЯ, і, ж. Розділ медицини про хвороби ротової порожнини, зубів, щелеп і обличчя та їх лікування. *В клініці терапевтичної стоматології мікроцид майже повністю витіснив застосування антисептиків* (Мікр. ж., XVIII, 3, 1956, 67).

СТОМАТОСКОП, а, ч. Прилад із дзеркалом для огляду ротової порожнини.

СТОМЕТРІВКА, и, ж., розм. Дистанція сто метрів у спортивних змаганнях з бігу, плавання і т. ін. *Баума на обличчя знали всі. Всі пам'ятали, як добре біг він*

стометрівку (Собко, Стадіон, 1954, 39); Вони [плавці] долають стометрівку на спині (Веч. Київ, 22.III 1961, 4).

СТОМЕТРОВИЙ, а, е. Який дорівнює ста метрам. Бурильники добираються до води, яка нуртує десь на стометровій глибині (Цюпа, Крайни, 1971, 49); Хоч робота твоя нескладна — розміряти з Василюком та з майстром-гідротехніком стометрові відтинки траси, розставляти пікети, але й ця проста робота кимось мусить бути зроблена (Гончар, Тронка, 1963, 259); // Довжиною, шириною, глибиною і т. ін. сто метрів. Складається [установка] з стометрової роликової печі для нормалізації металу і загартувальної машини (Наука., 6, 1960, 14).

СТОМИТИ див. стóмлювати.

СТОМИТИСЯ див. стóмлюватися.

СТОМІЛЬЙОННИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника сто мільйонів. Виплавлено стомільйонну тонну сталі (Ком. Укр., 1, 1968, 4).

2. Який складається із ста мільйонів яких-небудь одиниць або оцінюється ста мільйонами одиниць. Що може бути вище, грандіозніше за сьогоднішній день?.. Переворот у житті стомільйонної селянської товщі. Життя вирує, кипить (Жур., Нам тоді., 1968, 86).

СТОМЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до стоміти. Пан Адам був стомлений і мусив рано вставати (Коцюб., II, 1955, 248); Держав солдат знамено і не падав, Увесь у ранах, стомлений укрвай... (Бичко, Вогнище, 1959, 29); До вечора вони впоралися з гноєм і, стомлені нелюдською працею, повернулися додому (Чорн., Визвол. земля, 1959, 48); Його кінь вже стомлений дорогою (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 223).

2. у знач. прикм. Який стомився, відчуває втому. Стомлені жінці кладуть на лаву й під лаву серпи, торби (Вас., III, 1960, 324); Стомлений людині Так якбо стрінуть затишний куток (Рильський, I, 1960, 235); Обігнати на стомлений коняці два полки нічого було й думати (Багмут, Записки., 1961, 102); *Образно. Синіла ніч, дивились зорі, Дрімало стомлене село (Олесь, Вибр., 1958, 159); // Перейнятий утомою. Нарешті в його стомленім мозку засвітилась.. думка: на сім місці брела колись Марічка (Коцюб., II, 1955, 344); Стомлені ноги ледве ступають по піску (Цюпа, Назустріч., 1958, 99); // Який виражає втому. Старший лейтенант повернув у їхній бік стомлене обличчя, глянув здивовано сухими стомленими очима на хлопців (Збан., Таємниця., 1971, 22); То був голос її чоловіка, голос стомлений (Ю. Янов., II, 1958, 193).

СТОМЛЕНИСТЬ, ності, ж. Стан за знач. стóмлений 2. Щорс, незважаючи на стомленість дивізії, зразу ж рушив на Київ (Довж., I, 1958, 165); — У мене є до тебе невеличке прохання, — надаючи своєму голосові стомленості, промовила Брунгільда (Загреб., Європа 45, 1959, 231).

СТОМЛЕННЯ, я, с. Те саме, що утóма. Серед факторів, які впливають на індивідуальні особливості реакцій організму на.. голодування і стомлення, значна роль належить типу нервової системи (Фізіол. ж., VI, 2, 1960, 165).

СТОМЛЕНО. Присл. до стóмлений 2. Полуциганов стомлено схилився на стіл (Донч., II, 1956, 246); Я не мав сили відповідати. Тільки стомлено і безнадійно махнув рукою (Збан., Малин. дзвін, 1958, 118); Дівчина стомлено оглянула лісову галявину (Ю. Янов., I, 1958, 315); *Образно. Під вікном осики шепотіли стомлено (Головко, I, 1957, 116).

СТОМЛИВИЙ, а, е. Який стомлює. Всі види розумової діяльності дуже стомливі — вони вимагають великої

і напруженої праці головного мозку (Наука., 7, 1963, 50); Вкрившись плащем від льодових бризок, сиджу я, з нетерпінням чекаючи кінця цієї стомливої дороги (Знання., 11, 1967, 30); Стомлива праця.

СТОМЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. стóмливий.

СТОМЛИВО. Присл. до стóмливий.

СТОМЛЮВАНІСТЬ, ності, ж. Здатність стомлюватися. Доведено, що зменшення ваги авторучки лише на два грами різко знижує стомлюваність людини, якій за умовами праці доводиться багато писати (Наука., 1, 1967, 15); При хронічному отруєнні ДДТ виникає втрата апетиту, безсоння, швидка стомлюваність (Лікар. експертиза., 1958, 155).

СТОМЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. стóмлювати.

СТОМЛЮВАТИ, юю, юєш і рідко **СТОМЛЯТИ**, яю, яєш, недок., **СТОМИТИ**, стомлю, стóмиш; мн. стóмлять; док., перех. і без додатка. Доводити до втоми; натомлювати. Яскраве електричне світло стомлювало очі (Трубл., Шхуна., 1940, 160); Вечорами довгими осінніми, як вже стомить мене робота, — заберу обойко [синів] до себе та почну.. навчати (Вовчок, I, 1955, 274); Три дні й чотири ночі безперервного бою з офіцерством і гайдамаками стомили робітників (Довж., I, 1958, 59); // Виклика́ти нудьгу, нехіть і т. ін. своєю одноманітністю, довготривалістю. [В а с и л и н а:] Два місяці на курорті? [А г а:] Два місяці. Це так стомлює (Корн., II, 1955, 245); Довга божя служба стомила дівчаток (Донч., III, 1956, 27).

СТОМЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся і рідко **СТОМЛЯТИСЯ**, яюся, яєшся, недок., **СТОМИТИСЯ**, стомлюся, стóмишся; мн. стóмляться; док. Зазнавати втоми; натомлюватися. Сашко не любив, коли сестра стомлювалася в сорозі і тяглася за ним хвостиком (Кучер, Вогник, 1952, 4); Тільки дома Мирослава відчула, як вона дуже стомилася за сьогодні (Головко, А. Гармаш, 1954, 238); Стомилися хлопці, присіли спочити (Воронько, Тепло., 1959, 160); *Образно. Розгуляйся [пісне], Не старій та не стомляйся. Рознеси над світом віру В перемогу правди й миру (Дор., Літа., 1957, 4); // Перейматися втомою. У дітей та підлітків м'язи під час роботи стомлюються швидше, ніж у дорослих (Шк. гігієна, 1954, 74); Нехай же не стомлюються ваші руки, не туманиться зір і буде ясним розум (Логв., Давні рани, 1961, 26); [Л и з о г у б:] Рука стомилася писати (Корн., I, 1955, 225); // Відчувати душевну втому від одноманітності, довготривалості якогось стану. Хто важке на плечах горе ніс, Хто із мук стомився та із сліз, — Щастя хай тому ясне присниться! (Гр., I, 1963, 84); Старенька сива мати Стомилась сина ждати З чужої сторони (Мур., Піонер. слово, 1951, 159); [А д м і р а л:] Народ стомився, весь час перебуваючи в напруженому стані (Корн., I, 1955, 55).

СТОМЛЮЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до стóмлювати; // у знач. прикм. Автоматизація в нашій країні має величезне соціальне значення, тому що звільняє людей від стомлюючої праці, сприяє підвищенню продуктивності їх роботи, культури виробництва (Наука., 6, 1960, 13).

СТОМЛЯТИ див. стóмлювати.

СТОМЛЯТИСЯ див. стóмлюватися.

СТОНАДЦЯТИЙ, а, е, розм. Числівник порядковий, відповідний до неозначено-кількісного числівника стонадцять. — Ні, я ще служу, дядку Юхиме, тільки тепер уже на іншому фронті. Тепер я вже не солдат стонадцятого ширванського полку, а... січовий козак, як колись діди наші козакували (Ле, Ю. Кудря, 1956, 5).

СТОНАДЦЯТЬ, ти і тьóх, числ. неознач.-кільк., розм. Неозначена велика кількість. Спасибі, милі пташеня-

та,.. За те, що всі стонадцять голосів Злились з єдиним голосом природи (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 64); На всьому шляху плавання стонадцять разів опускаємо в глибини мудре приладдя.. з надією, що океан розкрив хоч частку своєї віковичної таємниці... (Знання.., 5, 1971, 16).

СТОНІЖКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стоніга. Гостювати йшла стоніжка, Забруднила ноги трішки (Бойко, Ростіть..., 1959, 71).

СТОНІГА, и, ж. Дрібна ракоподібна тварина, яка живе в темних вологих місцях; мокриця. Таракани, прусаки, стоноги снували скрізь по стінах (Мирний, I, 1949, 220); Глупої ночі.. проникли [яничари] в місто без пострілу, і чимало повстанців прокинулося отут в казематах, повних цвілі й стоніг (Тулуб, Людолови, II, 1957, 106); Личинки [альпійського тритона] живляться різними невеличкими водяними тваринами, а дорослі — ..стоногами, гусінню тощо (Визначник земноводних.., 1955, 32); *У порівн. Заскреготали плуги й сівалки, поповзли, як стоноги, борони (Донч., VI, 1957, 235).

СТОНШЕНІЙ, а, е. Діспр. пас. мин. ч. до стоншіти.

СТОНШЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. стоншіти і стан за знач. стоншійтисся. Ознаками захворювання [вен] в синюваті венозні вузли, розширення всієї сітки підшкірних вен із стоншенням їх стінок (Лікар. експертиза.., 1958, 76).

2. Тонша частина чого-небудь.

СТОНШІТИ див. стоншувати.

СТОНШІТИСЯ див. стоншуватися.

СТОНШУВАННЯ, я, с. Дія за знач. стоншувати і стан за знач. стоншуватися.

СТОНШУВАТИ, ую, уєш, недок., **СТОНШІТИ**, ші, шійш, док., перех. Робити тоншим.

СТОНШУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., **СТОНШІТИСЯ**, шіюся, шійшся, док. 1. Ставати тоншим. Артерії середнього калібру мають дуже товсту м'язову оболонку; в напрямку до периферії вона стоншується (Фізіол. ж., II, 3, 1956, 30).

2. тільки недок. Пас. до стоншувати.

СТООКИЙ, а, е, поет. Який має багато очей. Христия.. пішла до брами, почувачи, що стоока купа людей більше нікуди і не дивиться, як на неї (Мирний, III, 1954, 322); Стоока наче вона [пані] була, все бачила, всюди, як та ящірка, по хутору звивалась (Вовчок, I, 1955, 126); [Г е н е р а л - Ч у г а й с т е р:] Про вас [юних партизан] казки складуть хороші люди. Ви будете стоокі і крилаті У тих казках (Воронько, Казка.., 1957, 79); *Образно. — Горе наше сторуке і стооке, але воно ніколи не бачить панів і не шарпає їх, як нас [кріпаків], своїми пазурами (Кочура, Зол. грамота, 1960, 470); // перен. Пильний, всевидючий. Він пильний, сміливий, стоокий, Ніщо від нього не втече, Минулі і майбутні роки Він підіймає на плече (Рильський, III, 1961, 166); Критика.. має бути не лише стоокою, а й обов'язково задушевною (Літ. Укр., 29.I 1963, 2).

СТОП, виг. 1. Уживається як команда для припинення руху, роботи в знач.: с т і й! з у п и н и с я! — Ану, стоп! — ..Віталій нахилився до водія, торкнув його за плече (Гончар, Тронка, 1963, 333); Ешелон раптово рушав з місця і йде, набуваючи швидкості. — Стоп! — гукає фельдфебель. — Ще не одержано фураж! .. У мене зостанеться на цій станції половина людей... (Ю. Янов., I, 1954, 187); // Уживається як наказ припинити що-небудь робити в знач.: г о д і! о б л и ш і! Солдат б'є поліція автоматом по голові.. Дівчина кинулася скидати з поліція чоботи.. — Стоп.

Облиш чоботи, зв'яжи його раніш... (Ю. Янов., I, 1954, 169); — Коли що — вона ж біля мене буде: сам, оцією рукою рішу! — Стоп! — насторожився раптом Баржак. — Чуєте? Десь.. ледве чутно заспівали півні (Гончар, II, 1959, 98).

2. у знач. присудк. сл., розм. Уживається на позначення припинення руху, роботи. Голова.. спустився [машиною] в яроч.. Смик сюди, смик туди, — стоп! (Вишня, I, 1956, 384).

3. у знач. ім., невідм. Назва покажчика, сигналу для зупинення механізму, транспорту. Лінія «Стоп» наноситься перпендикулярно до напрямку руху транспорту (Автомоб., 1957, 256); Угаров рвонув на себе ручку машинного телеграфу. Мідна блискача стрілка перескочила слово «стоп» (Ткач, Крута хвиля, 1956, 298).

СТОПА¹, й, ж. 1. Кінцева нижня частина ноги людини та задньої кінцівки деяких наземних хребетних тварин. Сашко відсунув дикт і виїняв із схованки скриньку з приступкою для стопи зверху та двома щітками і набором баночок «гуталін» усередині (Смолич, V, 1959, 17); При ураженні шкіри стіп.. виявляється неможливим тривале перебування на ногах (Лікар. експертиза.., 1958, 122); У заглибині .. печери виявлено кістки стоп, гомилки і кистей рук неандертальської людини (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 15).

2. заст., поет. Нога.

◇ Від стіп (стоп) до голові — те саме, що 3 ніг до голові (див. голова). Жак перейняв її від стіп до голови. Півнеба проковтнула мутно-чорна обважніла хмара (Хотк., II, 1966, 218); Іті стопами (по стопах) кого — наслідувати кого-небудь у своїх діях, вчинках; На велику (панську і т. ін.) стопу; На великій (панській і т. ін.) стопі, діал. — багато, розкішно. — Я не жила сими часами на великій стопі, не бувала так часто в товариствах (Фр., VI, 1951, 383); Направляти (направити, спрямовувати, спрямувати) [свої] стіпи куди, жарт. — іти, прямувати куди-небудь. Потресов і Струве направили свої стопи в будуар мадам Половцової (Бурл., Напередодні, 1956, 170); Падати (припадати) до стіп (до стоп) кому — те саме, що Падати в ноги (до ніг) (див. падати).

3. рідко. Нижня частина гори. Хто не знав нашого розкішного Покуття у стіп Карпатських гір..? (Кобр., Вибр., 1954, 83); Юра йшов невеличкою сіножаттю, що простяглася між стопою гори, з якої він зійшов, і гостинцем, що йшов поперек села (Фр., IV, 1950, 418).

СТОПА², й, ж. Одиниця виміру віршованих рядків; група складів з певним, незмінним для даного вірша розташуванням одного наголошеного і одного, двох чи трьох ненаголошених складів. Великоруський пісенний вірш збудований з правильних стоп: трохеїв, ямбів, дактилів та ін. (Муз. праці, 1970, 29); Стопа — це група складів, в якій наголос займає певне місце і яка повторюється на протязі всього віршованого рядка (Укр. літ., 8, 1957, 115).

СТОПА³, й, ж., розм., рідко. Те саме, що стіс. За кілька хвилин виросла ціла стопа аркушів (Тулуб, Людолови, II, 1957, 311); Після остаточної обробки голубі стопи зошитів надходять на дільницю, де їх підраховують, упаковують (Веч. Київ, 13.VII 1957, 1).

СТОПА⁴, й, ж. 1. Стара (до запровадження метричної системи мір) російська міра кількості паперу, яка дорівнювала 480 аркушам.

2. Одиниця довжини у Чехословаччині (28,4 см — у Моравії, 29,6 см — в Чехії), Югославії (31,6 см), Польщі (28,8 см). — Кожний такий пушок — се ось такий здоровенний будяк, що запоганив квадратovu стопу землі (Фр., IV, 1950, 325).

3. Російська міра місткості посудини для вина (близко 0,6 л.), якою користувалися до XVII ст.

СТОПЙТИ *див.* **стоплювати**.

СТОПЙТИСЯ *див.* **стоплюватися**.

СТОПІН, а, ч. Шнур, просочений легкозаймистою речовиною, який застосовують у піротехніці для швидкої передачі вогню.

СТОПІНГ, а, ч. Камера в гірських породах, в якій обвалюють з уступів руду. [В а л я:] *Добувати руду у старій шахті небезпечно. Вона аварійна.* [Д а н и л о:] *Вироблений стопінг. Пустота — більш як тридцять тисяч кубометрів* (Мокр., П'сси, 1959, 226); *Дільниця мала ще й «резервні» — чотирнадцятий і вісімнадцятий стопінги* (Ле, С. Голубар, 1950, 49).

СТОПКА¹, и, ж., рідко. Зменш. до **стопá**³. *Катя нижче схилила голову і непорушним поглядом дивилась на стопку книжечок і паперів* (Гур., Наша молодість, 1949, 299); *На полицях.. лежали акуратні стопки учнівських зошитів* (Донч., VI, 1957, 421); *Над столом, на якому акуратною стопкою лежать книги й журнали, схилилась посивіла людина* (Веч. Київ, 11.III 1969, 1).

СТОПКА², и, ж., розм. Те саме, що чárка. [П а в л о (Дістав з ящика пляшку, закуску, наливає Кіндратові «стопку»):] *Бери, Кіндрате. За нашу молодість!* (Корн., II, 1955, 155); // *Кількість вина, горілки і т. ін., яка вміщується в такій посудині. — Вчора мене підмовили стопку перцівки на ніч перехилити. Випив* (Грим., Незакінч. роман, 1962, 160).

СТОП-КАДР, у, ч. Кінематографічний прийом, за допомогою якого створюється ефект зупинки зображення на екрані. Фінальним стоп-кадром автори [фільму «Вірність»] підкреслюють своє завдання. Лишаючи героя на цьому рубежі, вони кажуть: ось тут починається те, до чого готувало юнаків життя (Вітч., 6, 1971, 175).

СТОП-КРАН, а, ч. Пристрій у вагонах для негайної зупинки поїзда, трамвая і т. ін. *Старший кондуктор, помітивши з площадки останнього вагона сигнал зупинки, візвав стоп-кран...* (Веч. Київ, 6.VIII 1957, 2).

СТОПЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до **стошйти**; // у знач. прикм. *Літак ударився сторч об камінну скелю і, сплюснувшись коржем, загорівся.. Зажурено дивилися [хлопці] на безформні купи стопленого металу* (Ле, Клен. лист, 1960, 90).

СТОПЛЮВАТИ, юю, юєш, *недок.*, **СТОПЙТИ**, стоплю́, стóпиш; *мн.* стóплять; *док.*, *перех.* 1. Розтопивши кілька плавких речовин, з'єднувати їх в одне ціле. *Стопити срібло з золотом; *Образно. — Чого горять твої червоні очі і стоплюють у вогні разом страх і зневажність?* (Коцюб., II, 1955, 226).

2. Нагріваючи, робити рідким; розтоплювати. *І злотники ізбрались [зібралися], Золото стопили, І на диво всьому світу З нього плуг зробили* (Рудан., Тв., 1959, 514); *Стопити сніг*.

3. *розм.* Виготовити з розплавленого металу. *На горбку Святую церков.. збудували на стовпах... хрест із золота стопили* (Рудан., Тв., 1959, 67).

СТОПЛЮВАТИСЯ, юється, *недок.*, **СТОПЙТИСЯ**, стóпиться; *мн.* стóпляться; *док.* 1. З'єднуватися в розтопленому вигляді (про метали, жири і т. ін.). *Стопитися в один метал*.

2. Нагріваючись, ставати рідким; розтоплюватися. *Сніг стопився, теплий вітер повіяв з полудня* (Фр., VI, 1951, 266); *Образно. *Наймане військо, що привів королевич із собою, зменшилося наполовину, стопилося, як сніг від сонця* (Мак., Вибр., 1956, 547).

СТОПОР, а, ч. 1. Пристрій для зупинення або закріплення в певному положенні рухомих частин механізму машини. *На валу [жатки] шпонками і стопорами*

закріплено три 9-зубцеві зірочки (Зерн. комбайни, 1957, 103); *Рульовий стопор; // перен., розм.* *Перепона, перешкода у розвитку, ході якої-небудь справи, якогось заходу, явища. Стопор на шляху прогресу*.

2. Механізм для закривання розливного отвору в сталерозливних ковшах. *Розливальник підніме стопор, і сталь поллється у форму гарячим, нестримним потоком* (Собко, Біле полум'я, 1952, 136).

СТОПОРИТИ, рю, риш, *недок.* 1. *перех.* Зупиняти або уповільнювати хід, роботу механізму, машини. — *Стопорить мотор! — залунав вигук із шлюпки* (Трубл., II, 1955, 408); *Стопорить [капітан] машину.. і правує до берега ближче* (Гончар, Тронка, 1963, 150); // *Закріплювати стопором (яку-небудь деталь). Стопорити гайку; // перен., розм.* *Затримувати, уповільнювати розвиток, хід якої-небудь справи, якогось заходу, явища*.

2. *неперех.* Припиняти або уповільнювати свій хід. *Часом крейсер стопорив*.

СТОПОРИТИСЯ, иться, *недок.* 1. Зупинятися, переставати діяти (про механізм, машину). *Машини в трюмах уже затихають, стопоряться* (Кучер, Голод, 1961, 343); // *Закріплюватися стопором; // перен., розм.* *Затримуватися через які-небудь перепони, перешкоди. Стопориться підвезення матеріалів*.

2. *Пас.* до **стóпорити**. *Маточини передніх коліс автомобілів ЗИЛ-164 і ГАЗ-51А.. кріпляться гайками, які потім шплінтуються або стопоряться і закриваються ковпаком* (Підручник шофера., 1960, 227).

СТОПОРІЗАЛЬНИК, а, ч. Робітник паперового виробництва, який працює на стопорізці.

СТОПОРІЗАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до **стопорізальник**.

СТОПОРІЗКА, и, ж. Машина, яка розрізує папір на аркуші певного формату для укладання їх у стопи (*див.* **стопá**³).

СТОПОРІННЯ, я, с. Дія за знач. **стóпорити** і **стóпоритися**. *Найбільш поширеним засобом проти самовідгвинчування [гайок, гвинтів] є стопоріння контргайкою* (Слюс. справа, 1957, 280).

СТОПОРНИЙ, а, е. Прикм. до **стóпор**. *Щоб стопорний гвинт сам не відгвинчувався... різь треба виконати точно* (Слюс. справа, 1957, 280).

СТОПОХІДНИЙ, а, е, *спец.* Який під час ходіння спирається на всю стопу (*див.* **стопá**¹ 1). *Стопохідна тварина; // Який для пересування використовує опори, до певної міри схожі на людську стопу (про машину). Стопохідна машина; // у знач. ім.* **стопохідні**, *них, мн.* Назва наземних ссавців, які під час ходіння спираються на всю стопу.

СТОПОЧКА¹, и, ж. Зменш.-пестл. до **стóпка**¹.

СТОПОЧКА², и, ж. Зменш.-пестл. до **стóпка**². *Любов Касянівна відкрила гранчасту пробку, і.. напій полився в стопочки* (Сенч., На Бат. горі, 1960, 45).

СТОПРОЦЄНТНИЙ, а, е. 1. Який містить сто процентів чого-небудь.

2. Який охоплює всіх або все; цілковитий. *Я просив Басову дати мені чотири, максимум п'ять років на проведення розрахунків і великої серії допоміжних дослідів.. [на] додаткові теоретичні і практичні роботи, а тоді вже йти на велике випробування, маючи стопроцентну певність успіху* (Собко, Справа., 1959, 102); *У панській Польщі понад 5,5 мільйона чоловік не вміли читати і писати, а нині ПНР в країною майже стопроцентної письменності населення* (Ком. Укр., 7, 1964, 82).

3. *перен., розм.* Те саме, що *справжній*. — *Зараз я — стопроцентний киянин. Цілими днями колесую по київських вулицях* (Загреб., День., 1964, 262); *В боротьбі проти філософії марксизму дипломовані прислужники*

буржуазії пропагували найбільш реакційні ідеалістичні вчення — від філософії неокантіанства до стопроцентного богослов'я (Розв. науки в УРСР., 1957, 10).

СТОПРОЦЕНТНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до стопроцентний.

СТОП-СИГНАЛ, у, ч. Світловий показчик на автомобілі, мотоциклі і т. ін., який сигналізує транспорту, що рухається ззаду, про зменшення швидкості або про зупинку. «Зіркі очі» машини. Так називають різноманітні фари, ліхтарі, плафони, стоп-сигнали та інше обладнання до автомобілів, тракторів, мотоциклів і велосипедів (Роб. газ., 8.II 1963, 2).

СТОПТАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до стоптати. На дощенту витолочений і стоптаний на багно галлявині темною горою височів Бутень [тур] (Загреб., Диво, 1968, 79); Електрична лампочка.. кидала яскраве світло на стоптаний перед складом сніг (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 43); Хто з людей не встиг вихопитись на гору.., той попадав на роги і під ноги бидлові і конає, стоптаний в болоті (Л. Укр., II, 1951, 209); Обізвався Тарас Трясило Гіркими сльозами: «Бідна моя Україно, Стоптана ляхами!» (Шевч., I, 1963, 42); Перед очима старої промайнула — крізь давнину літ — ядуча курява далеких доріг, стоптаних її босими ногами (Жур., Вечір., 1958, 393); // у знач. прикм. Поникли голови козачі, Неначе стоптана трава (Шевч., II, 1963, 51); Пасли [хлопчики] свою худобу неподалік від села на вигорілій, стоптаній толоці (Цюпа, Три явори, 1958, 3); Під Москвою ми відкидаємо катів, і багряніють кров'ю злою полотна стоптаних снігів (Сос., II, 1958, 184); Почуття страшної образи й болю за стоптану любов стихійно охоплює її (Збірник про Кроп., 1955, 265); Чумарчина в дірках на йому, картуз аж рудий — виношений такий, — коліна позалатувані, чоботи стоптані... (Тесл., З книги життя, 1949, 3); Оксана дивиться на свої ноги в стоптаних балетках (Кучер, Голод, 1961, 423); // стоптано, безос. присудк. сл. Всі шляхи на Україні Стоптано та збито (Перв., II, 1958, 171).

2. у знач. прикм., перен., розм. Те саме, що немолодій. — Чого заманулося? паничів! — усміхнулася Зайчиха.. — Та хоч би який стоптаний, — жартує Параска (Мирний, IV, 1955, 102).

СТОПТАНІСТЬ, ності, ж. Стан за знач. стоптуватися 1. Стоптаність взуття.

СТОПТАТИ див. стоптувати.

СТОПТАТИСЯ див. стоптуватися.

СТОПТУВАННЯ, я, с. Дія за знач. стоптувати і стоптуватися 1.

СТОПТУВАТИ, ую, уєш, недок., **СТОПТАТИ**, стопчу́, стопчеш, док., перех. 1. Топчучи, приминати, псувати посіви, траву і т. ін. Стоптав би я тебе, рудо, Та з жалю не можу (Рудан., Тв., 1959, 130); // Топчучи щось, приминати, псувати на ньому посіви, траву і т. ін. Хижий ворог зламать захотів наші .. крила, наші ниви стоптать (Сос., II, 1958, 218); // Сколупувати що-небудь. Двір заріс шпорішем, і тільки коло повітки та коло ясел воли та візці трохи стоптали землю (Н.-Лев., II, 1956, 28); // Наступаючи на кого-небудь, знищувати, розтоптувати. [М и к и т а:] Я тебе надсятеро розіреу, стопчу, як гадюку, на шматки роздеру тебе, чортів брехуне!.. (Кроп., I, 1958, 99); Говорили жінки в черзі: когось убили, якусь жінку кіньми стоптали (Головко, II, 1957, 620); // Забруднювати що-небудь, залишаючи на ньому слід ніг. Стоптати підлогу; // перен. Паплюжити, зневажати кого-, що-небудь. [Д о м а х а:] Чи ти й тоді з матір'ю радився, як почав до мене залицятись? Чи не вона тебе навчила стоптати і мою дівочу честь? (Кроп., II, 1958, 130);

Ти з мене глузувала, Стоптала ти любов мою, Ти серце без жалю усе пошматувала — Я все ж тебе люблю (Рильський, I, 1960, 97); // тільки док., розм. Те саме, що виходити¹ 1. З села мого в світи ішла дорога,.. Стоптали всю її скіпцями збиті ноги Односельчан моїх (Ус., На.. берегах, 1951, 26); Курляндські дороги, Ліси непрохідні, яруги й болота Сходили солдатські натруджені ноги, Стоптала прославлена наша піхота (Шпорта, Вибр., 1958, 34); // тільки док., жарт. Станцювати. — Векло, — кажу, — ходімо стопчемо польку.. Узав її за руку. Повів у коло (Є. Кравч., Квіти., 1959, 94).

2. Носячи, робити старим або непридатним для користування (взуття, підбори і т. ін.). Черевички я стоптала (Щог., Поезії, 1958, 98); [О ч е р е т:] Звичайно. Коли б вона стоптала ці туфлі на розвантаженні дровчи на заводі — вона б якнайкраще виконала ваш заповіт (Коч., II, 1956, 445).

◇ Стоптати багато (не одну пару, сім пар і т. ін.) підшобів (чобіт, черевіків, лаптів і т. ін.) — те саме, що Не одну пару підметок стоптати (див. підметка). Господиня було слуха-слуха нас, усміхнеться, та й каже: ну вже, видно, чорт сім пар лаптів стоптав, поки вас докупі зібрав! (Мирний, I, 1954, 76).

СТОПТУВАТИСЯ, ується, недок., **СТОПТАТИСЯ**, стопчеться, док. 1. Ставати старим або непридатним для користування від носіння (про взуття, підбори і т. ін.). Все, здавалось, було готове в мене в дорогу, проте дніє на три ще вистачило біганини: білизна не готова, черевіки стоптались, родичів треба було.. усіх обійти (Вас., II, 1959, 296); Ходила [Маруся] боса, бо старі постолі стсптались, а нових не було (Хотк., II, 1966, 231).

2. тільки недок. Пас. до стоптувати.

СТОПУДОВИЙ, а, е. 1. Вагою сто пудів. Полтавщина нині збирає стопудові врожаї жита і пшениці (Цюпа, Україна., 1960, 168).

2. перен. Дуже важкий. Під чоботом жандарма стопудовим, Під колісьми золочених коляс, Не сміючи своїм озватись словом, Трудящий люд жив роки і віки (Рильський, II, 1956, 18); Втома налягала стопудовим вантажем (Збан., Єдина, 1959, 35).

СТОРАЗОВИЙ, а, е. 1. Збільшений у сто разів.

2. перен. Який повторюється багато разів; багаторазовий. З моря до міста в страшних сторазових перекатах.. вдарила хвиля за хвилею гучна луна (Смолян, V, 1959, 793).

СТОРАЗОВО. Присл. до сторазовий.

СТОРГОВАНІЙ, а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до сторгувати.

СТОРГОВУВАТИ, ую, уєш, недок., **СТОРГУВАТИ**, ую, уєш, док., перех., розм. Торгуючись, домовлятися про ціну. Пивна Севастяна Жигая ніколи не буває порожньою. Тут п'ють могоричі баришники, сторговуючи худобу (Шиян, Баланда, 1957, 83); Кость.. по обіді пішов до близького міста, де мав сторгувати пару бичків (Фр., VIII, 1952, 18); *Образно. [З і н ь к а:] Везли мене до шлюбу, мов на заріз: сторгували й продали (Кроп., II, 1958, 36); // Торгуючись, купувати. Вона продала свій клунок за 20 коп., та на всі пшона торбу сторгувала і два фунти солі (Кос., Новели, 1962, 76).

СТОРГОВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., **СТОРГУВАТИСЯ**, уюся, уєшся, док., розм. Торгуючись, домовлятися з ким-небудь про ціну. Я згодив його [візника], сторгувався і сів у фаєтон (Н.-Лев., VII, 1966, 263); — Чувала я,.. що ви там дошку шукаєте. В мене кілька дощочок лежить на оборі, то ви прийдіть, може, сторгуємось якось (Драч, Іду., 1970, 26); // Заручатися чією-небудь підтримкою, допомогою і т. ін. на основі взаємної вигоди або за винагороду. П'яниці-

отамани — це лише верхівка козацька, з нею торгуватися не трудно, головнє, як поведуть себе оті жилаві, прості рядові (Гончар, II, 1959, 319); Українська буржуазія.. взяла участь у виборах до думи. Як і російська буржуазія, вона вважала, що в думі їй легше вдасться торгуватися з царизмом (Іст. УРСР, I, 1953, 616).

СТОРГУВАТИ див. сторгоувати.

СТОРГУВАТИСЯ див. сторгоуватися.

СТОРЖИТИ, жу́, жіш, дск., перех., діал. Сторгувати. Сторжити коня.

СТОРЖИТИСЯ, жу́ся, жішся, док., діал. Сторгуватися. Позвав [пан] Кузьму Трохимовича та й поєднав його, щоб списав йому солдата.. Сторжились за десять рублів грошей і восьмуху горілки (Кв.-Осн., II, 1956, 7); Іхав хурман. Пріська поклікала його, сторжилася (Л. Янов., I, 1959, 289).

СТОРИЦЕЮ, присл., книжн. У багато (буквально — у сто) разів більше. — Яка твоя вина?.. Нема на тобі вини!.. Ти викупив її... сторицею викупив... (Мирний, IV, 1955, 48); Добрі хазяї не шкодують грошей на капітальне будівництво, все це сторицею окупиться (Чаб., Тече вода.., 1961, 23); За нашу працю все в нас єсть: Сторицею земля нам родить! (Нєх., Дивлюсь.., 1949, 25).

◇ Віддячувати (віддячити, сплāчувати, сплатити, платити, заплатити і т. ін.) сторицею — те саме, що Відплатувати (відплатити) сторицею (див. відплатувати). [К у л і ш:] Здогадливій людині я віддячу сторицею... за послугу... (Голов., Близьке.., 1948, 271); Прийди та подивися, яку я терплю муку люту... Віддяч їм за мене сторицею (Мирний, IV, 1955, 75); — Сплатять, Галю, сторицею сплатять! — Партизан примовк, голосно ковтнувши слину (Ле, Право.., 1957, 157); За поля наші красні-прекрасні, За веселі зорі непогасні Ми сторицею платим ще й доплатим Лиходіям-злодіям проклятим (Рильський, I, 1946, 306); Відплатувати (відплатити) сторицею див. відплатувати.

СТОРИЧНИЙ, а, е, книжн., рідко. Те саме, що сторічний. — Сторичний плід давали всі труди (Фр., XI, 1952, 222).

СТОРИНКА, и, ж. 1. Один бік аркуша паперу в зошиті, книжці і т. ін. Прочитавши перших дві-три сторінки, я спинилась, щоб одвести голос, і почула голосне, мірне дихання Алли Михайлівни, — вона спала (Л. Укр., III, 1952, 618); Він подав мені розгорнуту книжку.. На сторінці, що мені її запропонував Професор, були намальовані тушшю деталі й розміри.. морського паруса (Ю. Янов., II, 1958, 121); Андрійко схопив газету і забігав сполошеними очима по сторінках (Панч, II, 1956, 493); *Образно. [Б е р е с т:] Читайте ж ви тепер далі разом, друзі мої, сторінки сонячної книги вашого молодого життя... (Корн., I, 1955, 145); // Аркуш у зошиті, книжці і т. ін. За дверима чулось шелестіння сторінок, ляпання книжкою в стіл і сердите бурчання (Коцюб., II, 1955, 369); Тихо в хаті. Не шарудів сторінками Давид (Головко, II, 1957, 112); Юнак якусь мить стояв, перегортаючи сторінки засмалцьованого зошита (Баш, Вибр., 1948, 60); // перев. мн. Частина якого-небудь тексту. Маленькій білявій Волі, що колись буде дорослою людиною, призначено ці сторінки (Досв., Вибр., 1959, 14); — Я .. перейду до дальших сторінок розповіді, щоб продовжити обіцяні мемуари старій людини, яка, проте, вважає себе здатною жити ще півсотні років (Ю. Янов., II, 1958, 37); // перев. мн. Чий-небудь твор. Десь Чорногорівка позаду, село, де ми жили тоді.. де вперше Купера сторінки мій зір закоханий пробіг... (Сос., II, 1958, 363).

На сторінках чийх — у чийх-небудь творах. Ми всі

читали висловлювання про мистецтво, про красу мистецтва на сторінках Гете, Лессінга, Дідро, Пушкіна, Гоголя, Бєлінського, Шевченка, Франка (Рильський, IX, 1962, 163); На сторінках книжки (газети, журналу і т. ін.) — у книжці, газеті, журналі і т. ін. На сторінках літопису змальовано докладно, як тікав од козаків розбитий польський коронний гетьман Потоцький (Довж., I, 1958, 273); На сторінках УРЕ вперше в енциклопедичній літературі розповідається про Кубу як державу, що будує соціалізм (Ком. Укр., 3, 1966, 52); Сторінки книги (газети, журналу і т. ін.) — книга, газета, журнал і т. ін.; Титульна сторінка див. титульний.

2. перен. Про період, етап в історії, розвитку чого-небудь. Оце маю Вам подати одну сторінку з історії переселення на Сибір, може цікаво, то надрукуєте (Л. Укр., V, 1956, 69); Робота в редакції газети «Вільна Україна» в 1939—1941 роках залишиться для мене назавжди радісними, світлими сторінками мого життя (Козл., Відродження.., 1950, 63); Нова сторінка в історії українського радянського народного мистецтва починається після переможної Великої Вітчизняної війни (Мист., 3, 1968, 18).

◇ Блискуча сторінка в історії чого (в житті кого) див. блискучий; Відкривати (відкрити) нову (славну і т. ін.) сторінку в чому — починати новий період, етап у чому-небудь. Перший міжпланетний політ радянської космічної ракети відкриває славу сторінку у вивченні космічного простору (Рад. Укр., 4.I 1959, 1); Вписувати (вписати) нову (золоту і т. ін.) сторінку в що — здійснювати що-небудь нове, знаменне, визначне. В битвах проти фашистських завоюників мільйони радянських людей.. вписали немеркнучу сторінку слави в книгу історії (Ком. Укр., 5, 1970, 88); Золота сторінка див. золотий.

3. рідко. Те саме, що сторінка. Не лихо журить — чужа сторінка та невдала жінка (Укр.. присл., 1963, 34).

СТОРИНКОВИЙ, а, е. Прикм. до сторінка 1. Сторінкова нумерація; // Який займає цілу сторінку. Повіднюючи сторінкові й текстові малюнки, жанрові сцени і портрети дійових осіб, автор досягає.. смислового пов'язання з текстом (Мист., 1, 1955, 37).

СТОРИНОНЬКА, и, ж. Пестл. до сторінка 3.

СТОРИНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сторінка 1, 3. В основу гуморески часто кладеться випадок із життя, просто анекдот — усе це відповідно трансформується і подається на одній-двох сторіночках (Вітч., 11, 1969, 205); Андрій Дмитрович пояснював [Юркові] кожну сторіночку [«Комуністичного маніфесту»] (Рад. літ-во, 3, 1957, 17).

СТОРИЧНИЙ, а, е. 1. Який триває сто років. Проїшовши сторічний шлях творчих пошуків і славних звершень.. театр щиро несе радість радянським людям (Мист., 6, 1967, 12); Сторічна війна; // Віком сто років. Сторічна бабуся.

2. Який живе, триває і т. ін. близько ста або понад сто років; // Який росте близько ста або понад сто років (про ліс, окремі дерева і т. ін.). Стомлений подорожній міг заспокоїти спрагу свою і відпочити біля води, в тіні сторічних горіхів (Тулуб, Людолови, I, 1957, 259); // Пов'язаний з чим-небудь, що відбувалося дуже багато років тому. Сторічні спогади; Сторічна давнина.

3. Стос. до часу, періоду тривалістю сто років. Сторічному ювілею Леніна присвятили письменники і митці Києва свої творчі звіти перед трудящими столичної області (Вітч., 7, 1969, 220).

СТОРИЧЧЯ, я, с. 1. Час, період тривалістю сто років; століття, вік. В вісімнадцятому сторіччі, Як вікно

в заморський світ, Цар Петро в цім межиріччі Місто звів (Нех., Ми живемо., 1960, 120); [Ч у б а т е н к о:] Народ наш творить суд над російськими поміщиками, що сторіччя тримали наші кращі землі (Корн., I, 1955, 164); Сторіччями вірменський народ оспівував безсмертну силу води (Ком. Укр., 3, 1967, 25).

2. Річниця, роковини чого-небудь, що відбулося або почало існувати сто років тому. Не сторіччя з дня його [Т. Шевченка] смерті ми будемо відзначати, а його безсмертя, безсмертя правди, безсмертя народу! (Рильський, Веч. розмови, 1964, 31); Сторіччя з дня заснування I Інтернаціоналу — свято всього світового робітничого і комуністичного руху (Ком. Укр., 9, 1964, 10).

СТОРНО, невідм., с. Запис, яким виправляють допущену в бухгалтерському обліку помилку.

СТОРОЖ, а, ч. Особа, яка охороняє кого-, що-небудь. Такий сторож з вовка при вівцях, як з кози при капусті (Укр. присл., 1963, 148); Деся далеко стукав калатало нічного сторожа (Коцюб., I, 1955, 415); Тимко, гімназійний сторож, востаннє обійшов усі приміщення (Кач., II, 1958, 33); *У порівн. Два муровані білі шпичасті стовпи.. стояли неначе два сторожі по обидва боки брами (Н.-Лев., VII, 1966, 10); Виросла могила, А над нею орел чорний Сторожем літає (Шевч., I, 1963, 48); // Про сторожову тварину. Був на господі у них.. гусак, що за сторожа правив (Зеров, Вибр., 1966, 327); — Ти диви, і вовкодави Плачинди тут! — пізнав вірних сторожів дукача цибатий Василь Гайовий (Стельмах, I, 1962, 66); // чого. Той, хто захищає, оберігає що-небудь, пильно стежить за недоторканністю чогось; страж. При наближенні [наближенні] сторожа публічної безпеки люди розступилися (Фр., IV, 1950, 304).

СТОРОЖА, і, ж., заст. 1. Загін, група людей (перев. озброєних), що охороняють кого-, що-небудь; варта. На майдані поставлена сторожа: один вартівий коло царської брами, другий коло Скайської, третій коло храму, четвертий ходить навколо, вартує троянські оселі (Л. Укр., II, 1951, 312); Навколо — ні душечки.. Кордонна сторожа або поснула, або вигинула (Коцюб., I, 1955, 355); Поміж рядами возів тихо посувалася оточена сторожею юрба в'язнів (Головко, II, 1957, 184); Схороняти його [ліс] було нікому, кінна сторожа боялася дезертирів і розбіглася (Донч., III, 1956, 123); *У порівн. Високі дерева, густо переплетені ліанами, наче грізна сторожа, обступили широку галявину (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 142); // Те саме, що стóрож. Посій рожу, постав сторожу (Укр. присл., 1963, 371); Дочку свою одиноку В хаті замикав [батько], Як іде до лавок вранці, І найма сторожу, Стару Рухлю (Шевч., II, 1953, 153); Клав [Кармель] свою голову змучену молодиці на коліна.., а маленька сторожа [дочка] сторожила (Вовчок, I, 1955, 367).

2. рідко. Перебуваннядесь протягом певного часу для охорони, пильнуваннякого-, чого-небудь. [Л а в р о:] Бабо Лукіє! Вам бойовий наказ: дайте дідові на сторожу хліба і шматок сала (М. Куліш, П'єси, 1960, 89); Були [будівничі] в роботі при вогні з вечора до другої сторожі, а зрання, починаючи з сторожі четвертої (Загреб., Диво, 1968, 619).

На сторóжібути (стояти, стáти і т. ін.): а) те саме, що На вартібути (стояти і т. ін.) (див. вáрта). — «Искру» читали отут під кручею.. Ти, правда, більше на сторожі стояв (Смолич, Мир., 1958, 40); По всіх шляхах, в усіх кінцях стали на сторожі міста посилені козацькі роз'їзди (Кач., Вибр., 1953, 112); б) здійснювати догляд за ким-небудь, піклуватися про когось, глядіти когось. Батько, мати не сплять, На сторожі стоять, Не пускають саму мене У садочок гулять

(Шевч., II, 1963, 138); в) пильнувати, захищати, відстоювати що-небудь, боротися за щось. Ти [Вітчизно] перемогу здобула, Бо при кермі, бо на сторожі Всякденно [повсякденно] Партія була (Рильський, Сад., 1955, 7); Радянська держава, що стоїть на сторожі миру.., — могутня перешкола на шляху імперіалістичної агресії (Програма КПРС, 1961, 16); Під (за) сторóжею — те саме, що Під вáртою (див. вáрта). Стала [Горпина].. розказувати, як повели Левка в город, за яким караулом і за якою сторожею (Кв.-Осн., II, 1956, 272); [Г е л е н:] Пустити непевного чужинця — необачно. Незай собі живе, але у путях під пильною сторожею (Л. Укр., II, 1951, 307); Ставити (постáвити) сторóжу див. ста-вити, поста́вити.

◇ Вúхо [завжди] на сторóжі див. вúхо.

СТОРОЖЕНКО, а, ч., розм. Син сторожа.

СТОРОЖЕННЯ, я, с., заст. Дія за знач. сторожіти. — При мені можете бути безпечні.. — Ну, ну, і без вас нам нічого не станеться, — відповіла я. — А вам би ще платити за стороження (Фр., IV, 1950, 261).

СТОРОЖЕНЬКА, и, ж. Пестл. до сторóжа. — Не бійтеся, не бійтеся, Пани отамани, — Поставив я стороженьку Усіма шляхами (Укр. думи., 1955, 111).

СТОРОЖИТИ, жу́, жі́ш, недок. 1. неперех. Бути сторожем, виконувати обов'язки сторожа; сторожувати. Хомці буде робота, зопне [зіпне] курінь і буде сторожити, а то от нігде не найде місця... (Мирний, IV, 1955, 212); — Ти постав мене на конюшні, — радить кінь Добрян, — ..а сам під міст іди сторожити... (Шиян, Іван — мужицький син, 1959, 40).

2. перех. Стежити за безпекоюкого-, чого-небудь, охороняти, стерегти когось, щось. — Ге, дітки.. Ідть собі... Я вже тут... сторожитиму село (Збан., Таємниця., 1971, 35); *У порівн. Під самими ворітьми знявся над колодязем новий журавель, немов сторожив вхід до оселі (Коцюб., I, 1955, 237); // Уважно стежити за ким-, чим-небудь, підстерігати когось, щось. Микався себелік, плітка викидалась: Всюди лютый ворог здобич сторожив... (Щог., Поезії, 1958, 358); Діти сторожили шлях за селом, найменший галас будив тривогу (Коцюб., II, 1955, 96); Все.. життя недоеірливо сторожили [Тимофія] чужі очі (Стельмах, II, 1962, 34).

СТОРОЖИХА, и, ж., розм. 1. Дружина сторожа. На голос дзвінка вибіг сторож, за ним сторожиха (Фр., VI, 1951, 414).

2. Жін. до стóрож. — Невже-таки ви зовсім безпритульна людина, така, як я? — сказала церковна сторожиха (Н.-Лев., IV, 1956, 277); У школу він прийшов перший. Довелося навіть почекаати на ганку, доки сторожиха відімкнула двері (Донч., IV, 1957, 66).

СТОРОЖІВ, жева, жеве. Прикм. до стóрож; належний сторожеві. В маленькій сторожевій хатині лагодили співку (Вас., II, 1959, 23); Не встигла [Катря] ще й поснідати, прибігла сторожева дівчина (Головко, II, 1957, 193).

СТОРОЖІВНА, и, ж., розм. Дочка сторожа. Всюди шестилітня сторожівна Зазирнуть встигала, в кожен кут... (Бичко, Простота; 1963, 83).

СТОРОЖІВСТВО, а, с. 1. Виконання обов'язків сторожа; посада сторожа.

2. збірн., рідко. Сторожі.

СТОРОЖІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до стóрож. Виконував [Мусій] свої буденні сторожівські обов'язки, а в серці було по-святковому ясно (Речм., Весн. грозп, 1961, 40).

СТОРОЖКА, и, ж. Приміщення для сторожа або військових вартівих. Шлях вився до великої мурованої брами; коло брами стояла сторожка для вартового (Н.-Лев., II, 1956, 206); Біля сторожки лісника, над

болотани, затишний в куточок... (Скл., М. Щорс, 1938, 71); Школа містилася в колишній церковній сторожці (Стельмах, І, 1962, 198).

СТОРОЖКИЙ, а, е. 1. Напружено-уважний, тривожний, зосереджений у чеканні чого-небудь (про людину); насторожений. Переживання останніх місяців зробили її недовірливою і сторожкою (Вільде, Сестри..., 1958, 535); Віталій.. помічає, що й Тоня зараз якась не така, якась сторожка, строгіша (Гончар, Тронка, 1963, 34); *Образно. Гори й долини лежали сторожки, німі (Скл., Карпати, II, 1954, 358); // Чуткий, обережний, полохливий (про гварину). Біжать, поступаючи злегка, Газелі стрункі, сторожки (Л. Укр., IV, 1954, 81); Дика гуска — птиця вельми обережна й вельми сторожка, підкрастися до неї важко (Вишня, II, 1956, 183); // Здатний швидко й легко сприймати, відчувати що-небудь (про органи слуху, нюху і т. ін.). Сторожке Богунове вухо здалеку вловило кінський тупіт (Кач., Вибр., 1953, 147).

2. Сповнений настороженості, тривоги. Птахи та солдати ще спали сторожким сном (Перв., Дикий мед, 1963, 269); Натовпом пройшов стриманий шепіт сотні голосів... залягла сторожка тиша (Епик, Тв., 1958, 335); // Який виражає напруженість, настороженість. Весь час вона була тепер під чиймось сторожким поглядом, що.. ніби оберігав її від Фросеньки (Гончар, Дорога..., 1953, 53); Не чекала [Ярина] від нього добра, не вірила йому й дивилася сторожким оком (Жур., Звич. турботи, 1960, 203); // Стриманий, притишений (про рухи, звуки); обережний. Василь Васильович ступав повільною і сторожкою ходою (Дмит., Наречена, 1959, 126); Тонкий слух хлопця перехоплює сторожкий шерех, — здається, наче хтось, скрадаючись, пробирається в чагарниках (Кол., Терен..., 1959, 10).

СТОРОЖКІСТЬ, кості, ж. Стан і властивість за знач. сторожкий. Втративши свою оту сторожкість, щиро, дзвінко засміялась [Тоня] від холодного водяного лоскоту (Гончар, Тронка, 1963, 35); Плямистість в оленів зникає, коли вони, підрастаючи, набувають сторожкість, швидкий біг, тобто те, що рятує їх від ворогів (Наука..., 9, 1961, 44).

СТОРОЖКО. Присл. до сторожкий. Припав до землі і сторожко чекав команди літній єфрейтор Бовдуляк (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 188); Ворог міг бути на кожному кроці, і ми сторожко вдивлялися в біле поле (Багмут, Опов., 1959, 63); Спав я сторожко, хоч і був дуже струджений (Мур., Бук. повість, 1959, 69); Тиснуться коні. Вони вже чули чужинців, шулять вуха, сторожко витягують шиї (Тют., Вир, 1964, 494); До кулеметної тачанки сторожко підходить Серьожка.. Страшнувато малому: коли б чого не вийшло (Головко, Літа..., 1956, 4); Нишком, навспинячки крадуться люди і несміло, сторожко перекликаються (Л. Укр., IV, 1954, 243); *Образно. Сонце, шукаючи броду, сторожко зупинилося посеред ріки (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 504).

СТОРОЖОВИЙ, а, е. 1. Який стоїть на варті, охороняє кого-, що-небудь. Біля гирла безіменної степової річки сиділи сторожові козаки (Тулуб, Людолови, I, 1957, 137); Мар'ян вдень і вночі, мов сторожовий пес, бігав по коморах, пильнуючи своє добро (Чорн., Визвол. земля, 1950, 25); Сторожові тюлені не спали. Вони.. наче принохувались, чи не наближається небезпека (Трубл., Лахтак, 1953, 55); // Признач. для сторожування, вартування; який є місцем перебування сторожі. Надворі було тихо. Тільки десь далеко перегукувалися вартіві на сторожових вишках (Хижняк, Тамара, 1959, 251); Перехопившись попід мостом через баюру на той бік, розвідники вже дерлися по насипу до сторожової

будки (Гончар, Людина..., 1960, 126); // Який несе дозорну або прикордонну службу. Вдень і вночі сторожові прикордонні катери.. ріжуть непривітні морські хвилі (Донч., II, 1956, 367).

Сторожова могила — високий земляний насип при дорозі, на кордоні і т. ін., який був місцем перебування сторожі. Припорошений весняною пилюкою степ збігає на південь і стигне там голубим маревом; суворою лінією стоять по ньому сторожові могили, насипані, може, татарвою, а може, волелюбним козацтвом, що.. боронило ці степи від ворожих навал (Тют., Вир, 1964, 72); Сторожовий полк — на Русі X—XVII ст. — кінний загін, що прикривав основні сили й здійснював розвідку. За «великим полком» стояв «сторожовий полк» (кіннота князя Дмитрія) (Іст. СРСР, I, 1957, 86).

2. Стос. до сторожування, вартування. Ще літом сакі-такі сторожові роботи лучаються, а зимою які? (Мирний, IV, 1955, 213); Полк.. ніс сторожову охорону на шляху Тульча — Ісакчі (Добр., Очак. розмир, 1965, 383).

3. За допомогою якого попереджають про небезпеку, остерігають. Урочиста ніч тремтить над табором бранців і над Вавилоном. То там, то там загораються сторожові огні (Л. Укр., II, 1951, 146); [С л і п е ц ь:] Шоніч в трубу сторожову він дув (Фр., XIII, 1954, 378).

СТОРОЖОВИК, а, ч., розм. Сторожовий катер, човен. Їх [моряків] помітив у морі наш сторожовик і хотів узяти на борт (Кучер, Голод, 1961, 201).

СТОРОЖОВЩИНА, и, ж. Плата, податок за сторожування кого-, чого-небудь. — Платимо [панам] подимне.. та два гроші сторожовщини та за майстерню... (Тулуб, Людолови, I, 1957, 173).

СТОРОЖОК, жкa, ч. Пристрій, який приводить у дію механізм пастки, западні і т. ін. Іде ловець... До землі його рука Нахиля тернову вітку І ладнає сторожка (Шог., Поезії, 1958, 384).

СТОРОЖУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сторожувати. Кузьма йшов собі додому, а Перегуда лишався у конторі і за постояльця, і за сторожа, хоч трудодні за сторожування одержував Кузьма (Кучер, Прощай..., 1957, 264); Тимко зустрів Павла Гречаного, що повертався із сторожування від магазину (Тют., Вир, 1964, 8).

СТОРОЖУВАТИ, ую, уєш, недож. 1. неперех., у чому, на чому, біля чого, при чому і без додатка. Бути сторожем, виконувати обов'язки сторожа; сторожити. Літ п'ятнадцять він уже сторожує (Мирний, IV, 1955, 189); Тридцять дев'ять років сторожував він у школі (Коп., Тв., 1955, 289); Він просто зрадів, коли його призначили сторожувати на буряках (Кучер, Трудна любов, 1960, 124); Дядько Семен протягом десяти років сторожував біля тракторів... (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 126); Лукина сторожуєвала вночі при будинку відпочинку (Вол., Місячне срібло, 1961, 325); Як пан Рудий узявся будувати.. млина, Денис найнявся тоді при нім сторожувати (Рильський, Поеми, 1957, 259).

2. перех. і неперех., розм. Стежити за безпекою кого-, чого-небудь, охороняти, стерегти когось, щось. Магазини треба було сторожувати надворі, цілу ніч на пломбу дивитися (С. Ол., 3 книги життя, 1968, 45); Олімпіада взяла кендюха й повісила.. в коморі, наказавши улюбленому псу: «Терпеливо сторожуй!..» (Ковінька, Кутя..., 1960, 32); // Уважно стежити за ким-, чим-небудь, підстерігати когось, щось. Наче найнявся [Плачинда] сторожувати за нею (Стельмах, I, 1962, 473); *Образно. Два дуби сторожували поле (Перв., I, 1958, 240).

СТОРОНА, й, ж. 1. Простір, місцевість, розташовані в якому-небудь напрямку від когось, чогось,

а також цей напрямок. — У-у! — заскрипівши зубами, загуг Грицько і зло посваривсь кулаком у ту сторону, де стояв панський будинок (Мирний, I, 1954, 302); Андрій з повагою вийшов на ганок і, вклонившись людям на всі сторони, рівним, спокійним голосом промовив: — Чи пізнаєте мене, люди добрі? (Коцюб., I, 1955, 450); Десь далеко, в сторону Охтирки, чувся приглушений гуркіт (Тют., Вир, 1964, 338); Хлопчина, вирнувши по сторонах, розпочав швидко: — Коло Химчиної хати, коли бій ішов, ящик гранат наші залишили (Шер., В партиз. загонах, 1947, 21).

Сторони світу — північ, південь, схід, захід. Він благо-гально мовчав у болісному й глибокому самоспогляданні, оглядаючись на всі чотири сторони світу (Довж., I, 1958, 498).

◇ На всі чотири сторони — те саме, що На всі чотири б́ки (див. бік). Сніданок закінчено, зараз Васько помие посуд і може майнути на всі чотири сторони (Зар., На.. світі, 1967, 317); Нас, першокурсників, відпустили на всі чотири сторони (Чаб., За півгодини.., 1963, 8).

2. перен. Те саме, що бік 7. Тепер, при стабілізації карбованця і значному збільшенні капіталів кредитних установ,.. ставки кредиту повинні бути переглянуті в сторону зниження (Компартія України в резол. і рішен.., 1958, 232).

3. Місцевість, область, район і т. ін., що має певні природні й кліматичні особливості; край. Віддала мене мати В чужу сторону (Укр.. лір. пісні, 1958, 110); Там, недалеко од нас, — може, коли Слободянські сторони доводилось переїздити, то чували, — стара жона викопала печери у крейдяній горі (Вовчок, I, 1955, 180); Мої дитинячі будні У придесенській пройшли стороні (Дор., Літа.., 1957, 25); В напівпустельних казахстанських степах Дмитро сумував за далекою рідною лісовою стороною і мріяв затаємно хоч колись, дорослим, повернутися до краю свого дитинства (Хор., Незакінч. політ, 1960, 5); // Те саме, що країна 1, 2. В якійсь далекій стороні... В Німеччині... В Туреччині... Та ні!.. Таку ледачу пам'ять маю, Що й не згадаю. Далеко десь.. Пан на всю губу жив (Гл., Вибр., 1957, 91); Було то не в нашім краю, а далеко, далеко, в гарячих [гарячих] сторонах (Фр., IV, 1950, 100); Знаєш добре, знаєш, мій народе,.. що Вітчизна в нас одна — Наш Союз, радянська сторона! (Рильський, III, 1961, 74).

Рідна сторона́ — те саме, що Рідний край (див. край¹). Нехай мої співи літають По рідній, коханій моїй стороні (Л. Укр., I, 1951, 51); Барвіста райдуга н'є воду, і шумують ріки в рідній стороні (Сос., II, 1958, 237).

4. у знач. присл. стороною. Кружним шляхом; в обхід. Треба було обходити стороною деякі маєтки й городи (Мас., Роман.., 1970, 342); Насилу вибрались [партизани] стороною і пішли найглухішими болотами в потрібному напрямку (Ю. Янов., I, 1954, 55); // Обминаючи яке-небудь місце. Стороною дощик іде... (Стельмах, I, 1962, 104); Гроза вночі пройшла десь стороною (Собко, Біле полум'я, 1952, 60); Денис.. млявим спросоння поглядом дивився за ними [ворогами], потім устав із воза і вистрілював у зграю, що пролітала дещо стороною (Тют., Вир, 1964, 139); // Остороно́нь, віддалік. Пішов собі, сердека, стороною від людей (Кв.-Осн., II, 1956, 31); // перен. Не безпосередньо, через когось. — Чим до пана йти, то спершу до Йосипенка.. Пошлімо кого стороною запитать.. — Ходімо прямо до пана (Мирний, IV, 1955, 184); Стороною Тиша чув, що Лизогуб мав на Полтавщині великі маєтності і що селяни спалили увесь панський двір у перші ж дні революції (Панч, На калин. мості, 1965, 100); Кароль Ганський, дізнавшись стороною про залицяння Мнішека

до молодой корчмарки та всю історію з її викраденням, поспішив натякнути про це Евеліні (Рибак, Помилка.., 1956, 180).

◇ Обх́одити (обі́йти) стороною́ див. обх́одити.

5. Простір, місцевість, місце, розташовані справа або зліва від середини. Ключем, розвалюючись то в ту, то в другу сторону, попідтинню потяглися качата на воду (Мирний, I, 1954, 236); Як од нестерпного болю, Марина навіть очі закрила й повела з сторони в сторону головою (Головка, I, 1957, 472); // Простір, місцевість, місце, розташовані на одному з берегів річки, озера і т. ін. На обох сторонах Дніпра була страшенна гущина, нетрі (Стор., I, 1957, 227); // Одна з частин цілого, умовно поділеного навпіл. — Ліва сторона в обх́ід! Підтягнути батальйон! (Довж., I, 1958, 152); Сторона обличчя; // Місце, місцевість, розташовані на відстані від кого-, чого-небудь. Пріська, побачивши купку жінок, що стояли в стороні, повернула до них (Мирний, III, 1954, 48); Заходила в Дем'янівку. Хоч і в стороні, та дуже жадалось мені побачити своїх перших господарів (Вовчок, I, 1955, 13); У стороні живе [старша дочка], тільки й побачиш, як прийде у церкву або до зборні (Гончар, II, 1959, 198); // Уживається в складі назв частин міста, розміщеного на березі річки, бухти і т. ін. Виборзька сторона.

6. чого і з означ. Складова частина, елемент чого-небудь. Володимир Ілліч дав геніальну формулу комунізму, в якій тісно пов'язані дві сторони побудови нового суспільства: політична (Радянська влада) і економічна (електрифікація країни) (Рад. Укр., 26.VIII 1961, 3); Багато сторін його [М. Л. Кропивницького] різноманітної діяльності ще чекають на своїх дослідників (Нар. тв. та етн., 3, 1965, 14); // Якість, особливість, що характеризують кого-, що-небудь у певному відношенні. Шевченко цікавився не тільки художньою стороною історичних пам'яток, старовинних будівель, але й їх історією (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 435).

Сі́льна сторона́ див. сі́льний; Слаб́ка сторона́ див. слаб́кий.

7. Особа, група осіб, організація і т. ін., що протиставляється у певному відношенні іншій особі, групі осіб, організації тощо. З правого боку суне з своєю стороною Брюховецький, а з лівого Сомкове військо виступав (П. Куліш, Вибр., 1969, 163); В залі відразу притихли. Відчулося, що виступу Завадки чекає одна й друга сторона (Вільде, Сестри.., 1958, 473); [Б а л т і є ц ь:] Ми примушені прийняти ультиматум, продиктований нам більш сильною в даний час стороною (Корн., I, 1955, 59); — Я возний, і судить належить не мені; Я лиш виконую, що треба стороні, Котора [котра] кликала мене до виконання (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 255); Враховуючи наявність спільних проблем у Радянському Союзі і Данії,.. сторони погодилися, що вони продовжуватимуть підтримувати між собою контакти (Рад. Укр., 17.XII 1971, 2).

Б́ути на стороні́ кого, чий; Тримáти (держáти) стóрону́ кого, чю — те саме, що Б́ути на б́ці (див. бік). Згинула слава Марусякова. Всі були на стороні Юрчика і забули про свого отамана (Хотк., II, 1966, 211); При цій суперечці всі тримали в душі сторону Вишневицьки проти Тріщина (Март., Тв., 1954, 402); Держáтися стóроні́ див. держáтися; Ставáти (стáти, перехóдити, перейт́и і т. ін.) на стóрону́ кого, чю — ставати прибічником кого-небудь; поділяти чийсь думки, обстоювати інтереси, підтримувати когось. Здавалось їй, що її прихильники відцурались від неї й переходять на сторону її мужа (Март., Тв., 1954, 296).

8. Одна з поверхонь якого-небудь предмета, бік чогось.

Одну або.. дві підвітряні сторони альтанки роблять глухими (Жилий буд. колгоспника, 1956, 16); Кротови-ни й мурашники розрівнюють лопатами або тильною стороною борони (Колг. енци., II, 1956, 340); *Образно. Життя, як земля до сонця, поверталось до нього своєю найкращою стороною... (Гончар, III, 1959, 232).

◇ Дві сторони́ [однієї] медалі — дві складові частини розглядуваного явища. В економічних вимірниках виробництва кількість і якість — дві сторони однієї медалі (Рад. Укр., 20.I 1965, 1); Задня (зворотна, друга і т. ін.) сторона медалі — те саме, що Зворотний (інший) бік медалі (див. медаль). Блискучість ідеї, а то навіть форми, могла захоплювати до ентузіазму й фанатизму, і багато треба було сторонніх критичних впливів, щоб хоч як-так показати й задню сторону медалі (Хотк., I, 1966, 144); Тінюва́ сторона див. тінювий.

9. мат. Відрізок прямої, що обмежує геометричну фігуру. Сторона трикутника.

10. перен. Погляд, точка зору, розуміння. Бовдюг дивився на заслону дощу чисто з господарської сторони і теж радіє, що після цієї зливи добре підуть рості посіви (Тют., Вир, 1964, 84).

11. рідко. Те саме, що сторінка 1. Мабуть, книжка була не дуже займаюча [цікава], бо, не дочитавши навіть і одної сторони, Целя відложила її набік (Фр., II, 1950, 290); Пишу.. не більше 3—4-х сторін у день (Коцюб., III, 1956, 234).

◇ Б́ути (ста́ти і т. ін.) ким з (зі) сторони́ — бути, стати і т. ін. стороннім. [І в а н:] Я не можу тут бути інженером зі сторони, якому досить здати свій проект. Мені хочеться поринути в це будівництво цілком (Лев., Драми., 1967, 294); З (зі) сторони́ — від сторонніх людей, з іншого середовища і т. ін. Тоді в мене було щастя... тепер вже ні об чім мені просити дома, нічого сподіватись з сторони... (Вовчок, I, 1955, 224); Моє (твоє, його́ і т. д.) діло сторона́; Нам (мені, йому́ і т. д.) це (се і т. д.) діло сторона́; Я (ти, ми і т. д.) сторона́ — хто-небудь непричетний до якоїсь справи, не бажає втручатися в неї, цікавитись нею. — А ти тут при чім? — Як при чім? — енергійно підхопився з ослона Яцуба. — Тут хати палитимуть, а моє діло сторона? (Гончар, Тронка, 1963, 172); — Заєтра взагалі про сіль і не подумую, солить кожен сам собі, моє діло сторона (Собко, Справа., 1959, 178); В уставі нашому закону Нема такого... А — нема, То зась нам бити і поклони, Бо нам се діло сторона! (Мирний, V, 1955, 290); — Іде [Оленка] в наше село... а нам про те ні слова, наче ми сторона, наче наш завод чужий (Кучер, Трудна любов, 1960, 188); На стороні: а) (у сполуч. із сл. ж и т и) окремо від рідних. — Тепер ви житимете на стороні, треба бути простішими, — зацвятила повчально мати (Гур., Друзі., 1959, 44); б) серед чужих людей, в іншому колективі, не в своєму середовищі і т. ін. Господар [Павло] був добрий такий... що й на стороні його всяке знало (Вовчок, I, 1955, 3); Мати на стороні не нахвалиться своїм сином (Мирний, IV, 1955, 117); — А може, зі мною в супрягу? Споловини, га? Чи таки й справді собі дець уже на стороні сівача запримітила? (Гончар, II, 1959, 219); У результаті запровадження щомісячної грошової оплати праці колгоспників докорінно змінилося їх ставлення до колгоспного виробництва. Тепер вони вже не шукають заробітків на стороні (Колг. Укр., 4, 1959, 8); в) (у сполуч. із сл. ді с т а т и, в з я т и і т. ін.) незаконно; На сто́рону: а) (у сполуч. із сл. пі т и, ві д д а т и і т. ін.) в чужий дім. Вибирай сама, хто тобі по серцю, і скажи мені: чи прийдеться тебе на сторону віддати, чи у приймай кого узяти (Кв.-Осн., II, 1956, 314); б) сто-

роннім людям. — Тепер ми вже все маємо, що нам треба, ще й на сторону лишок продаємо (Мирний, IV, 1955, 330); в) (у сполуч. із сл. з б у т и, ві д д а т и і т. ін.) незаконно.

СТОРОНИ́ТИ, роні́ю, роні́ш, недок., від кого — чого, діал. Сторонитися. При княжій дворі всі почали якось сторонити від Тугара (Фр., VI, 1951, 65); — Зле робиш ти, Аглая-Феліцітас, що сторониш від цього чоловіка (Коб., III, 1956, 334).

СТОРОНИ́ТИСЯ, роні́юся, роні́шся, недок., кого, чого, від кого — чого і без додатка. 1. Відходити набік, відступати, пропускаючи кого-небудь, даючи комусь дорогу. Він трохи не вдарився лобом об якогось бідолашного некрутика..., закричав: «Сторонись..!» (Мирний, I, 1949, 215); Влетіли в село. Зустрічні сторонились, даючи путь велосипедові (Десняк, Десну., 1949, 216); У вулицю на галопі вривається кінний загін чеченців. Степан сторониться (Епік, Тв., 1958, 530); // Відхилятися, відсуватися і т. ін. від кого-, чого-небудь. Він обіймає її, а вона не дуже-то й сторониться від нього: не чужі ж вони тепер, а свати (Вільде, Опов., 1954, 29); — Ти до мене? — А до кого ж, Бєдокиме? — посміхається жінка, сторонячись п'яного (Стельмах, I, 1962, 225).

2. перен. Уникати кого-небудь, виявляти небажання спілкуватися з кимсь. До матері [Катря] як нерідна дитина; від батька далеко сторониться... (Вовчок, I, 1955, 225); З усіх Артемових товаришів.. саме Гришка Оріся найбільше сторонилася (Головко, II, 1957, 512); Дорош, розв'язавши торбинку, помітив відразу, що хлопці пообідали без нього.. «Стороняться. Нічого, звикнуть» (Тют., Вир, 1964, 143); // Уникати чого-небудь. Кращі люди, що сторонилися досі чиновного стану, як якої огиди, почали потроху посуватися, протовплюватися у нього, щоб не випустити з рук діла, не віддати його у другі — нікчемні (Мирний, III, 1954, 185).

СТОРО́НКА, н, ж. Пестл. до сторона́ 1, 3. Козак не дріма, не спить; Він на чотири сторони на всі Пильненько поглядає [поглядає] (Укр. поети-романтики., 1968, 154); [Н а т а л к а:] Тяжко жити без милого і в своїй сторонці (Котл., II, 1953, 5); [М а к с и м:] А я піду на край світа: На чужій сторонці Знайду долю або згину, Як той лист на сонці! (Кроп., II, 1958, 83); — Прибув, значить, у рідну сторонку? Воно, брат, де ворон не літає, а на рідну сторону вертає (Тют., Вир, 1964, 213).

СТОРО́ННІЙ, я, є. 1. Який не є членом даної родини, цього колективу і т. ін.; чужий. Випадково, через сторонніх людей почула, що син її лежить у кременчуцькому лазареті (Гончар, II, 1959, 129); — І це ти, мій син... на зі язика поклав те, що треба було тишком-нишком зам'яти, по-сімейному, щоб жодна душа стороння не знала (Шиян, Баланда, 1957, 162); Директор, нарешті, помітив присутність сторонньої особи (Чорн., Визвол. земля, 1950, 108); // Непричетний до кого-, чого-небудь. — Ви мені не вірите, то повірте стороннім людям. Он вам і Параска засвідчить (Мирний, IV, 1955, 361); Круг столів запанувала різноголоса строката бесіда, яка сторонній людині здається безладним шумом, але в якій є свій зміст і внутрішній зв'язок (Жур., До них іде., 1952, 148); — Ні разу не доводилося мені показати мої винаходи й досягнення стороннім людям (Смолич, I, 1958, 61); // Який прийшов, з'явився і т. ін. з іншого місця, іншої місцевості тощо. Слухачі ввічливо розступились, пізнавши в ній сторонню міську жінку, і гостинно дали їй місце біля самого вікна (Дмит., Наречена, 1959, 136); // у знач. ім. сторо́нній, нього, ч.; сторо́ння, ньо́ї, ж. Людина, яка

не є членом даної родини, цього колективу і т. ін. Трохи не вмер Кирило Іванович, як побачив свою матір.. — Що я тепер скажу йому [панові]? .. Хоч би хоч не звала сином!.. Подумав би, що за ділом яка стороння (Мирний, I, 1954, 158); Батько грав марш — родинний, інтимний марш. Його не виконувалося при сторонніх, його гралося тільки в тісному колі родини (Смолич, II, 1958, 36); *У порівн. Сліпому видно, разманний отрок. Наче і не син Хмеля. Подумав [Хмельницький] про це — ніби сторонній, а не батько (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 90); // у знач. ім. сторбнній, нього, ч.; сторбннн, ньої, ж. Людина, непричетна до кого-, чого-небудь. Упадала [Леся] коло Зоні з подвоєною запопадливістю. Сторонній міг би мати враження, що не машиністка її, а навпаки, вона, Леся, тамту чимсь дошкульно зачепила (Вільде, На порозі, 1955, 61); В першу мить сторонньому так і могло б здатись, що це співав Петро (Головко, I, 1957, 485); // у знач. ім. сторбнній, нього, ч.; сторбннн, ньої, ж. Людина, яка прийшла, з'явилася і т. ін. з іншого місця, іншої місцевості тощо. Глядіть, щоб не найняв [пан] сторонніх (Коцюб., II, 1955, 50); Він [П. К. Саксаганський] підсів до групи дівчат, спочатку вони урвали розмову, тільки біля них з'явився сторонній (Мартич, Повість про нар. артиста, 1954, 122).

◇ Сторбнне бко: а) погляд чужої людини. Оксень, почувши цокіт брички, присів у житі, щоб сховатись від сторонніх очей (Цюпа, Назустріч.., 1958, 350); б) непричетна до кого-, чого-небудь людина. Телеграма була.. заплутана і для стороннього ока зовсім незрозуміла (Ів., Вел. очі, 1956, 114); На вузлових станціях його [санітарний поїзд] заганяли на далекі запасні колії, про нього, як могло здатися сторонньому окові, забули (Д. Бедзик, Підземні громи, 1971, 15).

2. Чий-небудь інший, не власний. Без усякої сторонньої допомоги він.. підвівся, сів і оглядівся навколо (Довж., I, 1958, 66); Лукія, що спала на веранді, прокинулася, їй вчувся підозрілий шерхіт у садку, чиясь стороння присутність (Гончар, Тронка, 1963, 226).

3. Який не має прямого відношення до чого-небудь; побічний. В нього була така звичка — на роботі не займатися сторонніми справами (Рибак, Новий день, 1937, 203); // Чужорідний, невластивий кому-, чому-небудь. Екран радара почав миготіти, піймавши на морі якийсь сторонній предмет, що тихо дрейфував по течії (Кучер, Голод, 1961, 207); Чисте від сторонніх домішок,.. здорове насіння має величезне значення в одержанні високого урожаю (Хлібороб Укр., 7, 1965, 18); // у знач. ім. сторбнне, нього, с. Те, що не має прямого відношення до чого-небудь. Йому легко й служитися, й живеться: в в кого не тільки про службу спитати, в з ким і об сторонньому побалакати (Мирний, III, 1954, 189); — Давайте уговоримось, про сторбнне ні пари з уст (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 4).

СТОРОБННІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сторбнній. СТОРОБННЬКА, и, ж., нар.-поет. Пестл. до сторбнка. — Із якої тебе, брате, Сторобнньки ждати? (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 23); Почали [дівчата] співають сумних пісень: як мати виряджала доньку в чужу сторобнньку (Свидн., Люборацькі, 1955, 44); І просить він.. на могилі хай посадять червону калину, хай вона пригадує йому його милую та далеку сторобнньку.. (Коцюб., I, 1955, 182).

СТОРОБНСЬКИЙ, а, е, розм. Який прийшов, з'явився і т. ін. з іншого місця, іншої місцевості тощо. Зійшлися [на віче] майже цілі Тупівці та й поприходило декілька сторонських людей (Март., Тв., 1954, 182); Сафат Мицько, старший з-поміж них [переселенців], розповів, що їхні люди сторонські, че звикли до степу, їм страш-

но на степу, як у морі (Ю. Янов., Мир, 1956, 111); // Не поширений у цій місцевості. Жила [дівчина], мов ті сторонські рослини в теплінях [теплинях], що їм хіба лиш у сні привиджуються бурі (Коб., I, 1956, 375); // Який живе, перебуває і т. ін. не в цій місцевості, в іншому місці тощо. Прикликано післанців [посланців] від сторонських громад, щоб і з ними нарадитись.., як боронитися проти нападу монголів (Фр., VI, 1951, 55); Вишнянське прало — більмом в оці жінкам усіх доколишніх сіл.. Заздрять сторонські жінки вишнянським газдиням. Прало — це таке містечко, де можна здібатись з жінками з усіх кутів та почути новини з цілого села (Вільде, Сестри.., 1958, 320); // у знач. ім. сторбнський, кого, ч., заст., рідко. Людина, яка живе, перебуває і т. ін. не в цій місцевості, в іншому місці тощо. Раз прибігає сторонський на попівщину.. — Горить! ..горить резиденція... (Ков., Світ.., 1960, 116).

СТОРОПІТИСЯ, роплюся, рбпншся; мн. сторбплятьсся; недок., діал. Сторопіти.

СТОРОПІЛИЙ, а, е, розм. 1. Дієпр. акт. мин. ч. до сторопіти. Саня швидко рушила до селища. Сторопілий від такої несподіванки, юнак ніби прикипів до землі (Шовк., Інженери, 1956, 113); // у знач. прикм. Гриша клубком підкотився до сторопілого бандита і схопив його за ноги (Сміл., Сашко, 1957, 223); Загледівши за Валериковим плечем сторопілого Данька, він одразу вгадав у ньому людину степову, далеку від всієї цієї механіки (Гончар, Таврія, 1952, 211).

2. у знач. прикм. Який виражає розгубленість, збентеження, переляк. Сторопіле обличчя; Сторопілі очі.

СТОРОПІЛІСТЬ, лості, ж., розм. Стан за знач. сторопілий 2.

СТОРОПІЛО, -розм. Присл. до сторопілий 2. — Ось Мічурін, — сказав перекладач. Чиновник сторопіло обернувся до Мічуріна (Довж., I, 1958, 405); — Га? Мене кликав директор? — аж сторопіло допитувався професор, хапаючи наглядча за руку (Ле, Право.., 1957, 127).

СТОРОПІННЯ, я, с., розм. Дія і стан за знач. сторопіти. Сторопіння не відразу обличило Слинька (Шовк., Інженери, 1948, 171).

СТОРОПІТИ, ію, ієш, док., розм. Украй розгубитися, збентежитися від несподіванки, з переляку і т. ін., втративши здатність міркувати, рухатися тощо. Питання було таке несподіване, незрозуміле, що мати.. сторопіла (Л. Янов., I, 1959, 411); Вигляд у Максима був такий, що Настя сторопіла (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 72).

СТОРТИНГ, у, ч. Назва парламенту в Норвегії.

СТОРУКИЙ, а, е. Який має сто або багато рук. — Чом я не сторукий? (Шевч., I, 1951, 115); Знову вся сторука юрба кидалася добати й кришити породу (Ткач, Плем'я.., 1961, 116); *Образно. Яблуні сторуки.. кречуть під центнерами антонівки, шафранки, кальвія (Ю. Янов., II, 1954, 179); // перен. Який може багато зробити, встигнути і т. ін. — Понад усе люблю сіяти, садовити, плекати, щоб росло. Тоді я сторукий (Довж., I, 1958, 285).

СТОРУКО. Присл. до сторукий. *Образно. Вітер.., наче зібравши всі сили, сторуко ухопив дерево за крижкий стовбур (Епик, Тв., 1958, 166); Весняним шумом уцілілих дерев воно [село] тяглося сторуко до сонця (Цюпа, Три явори, 1958, 75).

СТОРЦЕМ, СТОРЦОМ, присл., діал. Сторч. Перед будкою телеграфний апарат у формі дощаної, сторцем поставленої домовини (Фр., IX, 1952, 341); Цеглу ставити сторцом чи класти плазом (Сл. Гр.).

СТОРЦОМ див. сторцем.

СТОРЦЮВАТИ, юю, юєш, недок., діал. 1. *неперех.* Стирчати.

2. *перех.* Ставити сторч. Ось і знакоми жнуть — сторцюють снопи (Свидн., Люборацькі, 1955, 32).

СТОРЧ, присл. 1. У стоячому, вертикальному положенні; стійма. На поличках стояли сторч рядками фарфорові стародавні тарілки (Н.-Лев., VII, 1966, 266); Поле, густо всіяне сторч поставленими снопами, скидалося на фантастичний табір (Кач., Вибр., 1953, 267); На сторч поставлених тичинах сушилася стара дірава мережа (Добр., Очак. розмир, 1965, 62); // Настовбурчившись (про волосся, пір'я і т. ін.). Під кашкетом сторч, скуйовджене і без пуття вихрилося.. руде волосся (Смолич, II, 1958, 70); Староста нахилив голову, товсті в'язи його образу нахилилися кров'ю, очі округлилися, вуса стали сторч (Кол., Терен., 1959, 378); // Перпендикулярно або під кутом до чого-небудь. Своїми ослабленими вухами дід Іванюта хотів чути все, що говорить, і для цього прикладав долоні сторч до вух (Кир., Вибр., 1960, 345).

2. Униз головою. Писарець одчинив вікно і плигнув через вікно... а мірошник, зовсім п'яний, зав'яз у вікні, зачепившись ногою.., та й полетів сторч у квітки (Н.-Лев., II, 1956, 55); Раптом під князем Святославом упав кінь.. Упав він сторч, і князь ледве встиг вишопити ноги з стремен... (Скл., Святослав, 1959, 606); // Передньою, верхньою частиною вниз. Зачало човни.. То сторч, то набік колихати (Котл., I, 1952, 158); Літак ударився сторч об камінну скелю і, плюснувшись коржем, загорівся (Ле, Клен. лист, 1960, 90).

◇ Сторч головою: а) униз головою. З цієї кручі хлопці, як купалися, стрибали сторч головою (Гр., I, 1963, 352); Тут [коло опусту] можна було пірнути з висоти заставок у глибоку ковбаню сторч головою, було де поплавати (Іщук, Вербівчани, 1961, 23); б) дуже швидко; стрімголов. Беру листа і вже сторч головою.. влітаю в хату (Стельмах, Гуси-лебеді.., 1964, 20).

3. розм. Спідлоба, насуплено. Стане [Микита] батька прохати, щоб його оженив, то старий насупить брови, зирне на нього сторч (Кв.-Осн., II, 1956, 153); Похилившись, Не те щоб дуже зажурившись, А так на палубі стояв І сторч на море поглядав, Мов на Іуду... (Шевч., II, 1963, 105); // Неприязно, вороже. — Я його, знаєте, запросив кілька разів до себе.. І писар вже не дивиться на мене сторч (Н.-Лев., IV, 1956, 113).

СТОРЧАК¹, а, ч., розм. Те, що стирчить, різко видається вперед або вгору. У війну позносило осколками дерева, zostалися якісь сторчаки (Кучер, Прощай.., 1957, 286).

◇ Давати (дати, ловити, зловити, хапати, вхопити і т. ін.) сторчка́ (сторчакі́) — падати вниз головою. Микола зачепився ногою за вал, дав сторчка в пшеницю (Н.-Лев., II, 1956, 250); Що то вже за їзда, коли те й думаєш, як не впасти, як не вхопити сторчка..! (Загреб., Диво, 1968, 155).

СТОРЧАК², а, ч., діал. Юшка з риби. Кухар швидко поставив перед забродчиками стябла з свіжою рибою і налив у миску «сторчка», цебто юшки (Н.-Лев., II, 1956, 229).

СТОРЧАКА́, присл. 1. Те саме, що сторч 1, 2. Віктор сидів біля вікна, як розтягнутий дерев'яний метр теслярський, якого поставили сторчка, а він під власною вагою згинається (Томч., Готель.., 1960, 7); Наткнувся [чоловік] на Івася, що лежав на дорозі, наткнувся, поточився і сторчка полетів через хлопця (Мирний, I, 1954, 272); Біжу.., не бачу рівчака, і ось — з розгону у рівчак лечу я сторчка! (Забіла, У.. світ, 1960, 38).

2. Дуже швидко; стрімголов. Сторчка летів [Олексій] додому, швиргонує шаблю на долівку, пішов — заривсь у сіно і заривав, як дитина (П. Куліш, Вибр., 1969, 300).

◇ Сторчка́ ставати (ста́ти, звб́дитися, звесті́ся) — те саме, що На дибі́ ставати (звб́дитися і т. ін.) (див. дйби́). [Н а р т а л:] Кубло гадюче! перед ворогами під ноги стеляться, мов поздишали, а перед братом сторчка стають і раді закувати! (Л. Укр., II, 1951, 428).

СТОРЧАКО́М, присл., розм. Те саме, що сторч 1, 2. Комин був прикритий зверха [зверху] мурованим дашком, опертим на чотирьох сторчаком поставлених цеглах (Фр., II, 1950, 258); Богдан потяг його на себе і.. так піддав йому ногою ззаду, що він.. відлетів на дорогу сторчаком (Гончар, Людина.., 1960, 13).

СТОРЧГО́ЛОВ, присл. 1. Униз головою.

2. Дуже швидко; стрімголов. — Мамусю, мамусю, їдуть! Вони сторчголов з печі... стіл застиляють (Тесл., Вибр., 1950, 29).

СТОРЧКИ́, присл., розм. Те саме, що сторч 1, 2.

СТОРЧКУВА́ТИЙ, а, е. Те саме, що сторчуватий.

СТОРЧМА́, присл., розм. Те саме, що сторч 1, 2. Плоскінь.. мати вибирала влітку, а матірку — ранньої осені. В'язала в снопи, ставила сторчма сушитися (Минко, Моя Минківка, 1962, 56); У нього сторчма піднялося волосся (Перв., II, 1958, 354); Ми вгору злітали, мов птиці, І падали в сніг сторчма (Бичко, Вогнище, 1959, 185); — Якщо подруга [лебедя] залишилась сама.. то робить так: знімається з тужливим ячанням високо-високо в небо.. І потім враз, склавши крила, шугав звідти сторчма вниз... (Гончар, III, 1959, 179); Хуліган не дав Любчику відповісти, шарпонує його і так штовхнув, що той полетів сторчма (Хижняк, Невгамовна, 1961, 44).

СТОРЧОВИ́Й, а́, е́. Який має напрям вертикалі; вертикальний, прямовисний. Біля сторчової шахти пробивано новий хідник (Гр., I, 1963, 367); [Левко:] Найкращий плужок був би отой, що я ухвалив, з сторчовим лемешем (Кроп., III, 1959, 223); // Який має вертикальне положення; стоячий. Костецький.. сидів біля свого бліндажа на сторчовій колоді, на якій Ваня звичайно колов дрова (Перв., Дикий мед, 1963, 226); Сторчовий комір.

СТОРЧОГЛЯ́Д, а, ч., розм. Людина, яка дивиться спідлоба, насуплено. Проїздила [дочка гетьмана] з-за Дніпра у Київ із полковником, вусатим сторчоглядом (Мисик, Біля криниці, 1967, 206).

СТОРЧУВА́ТИЙ, а, е. 1. Який різко видається вперед або вгору. Між.. сторчуватими стіжками в танучих димах неквапно рухалися постаті бійців (Гончар, III, 1959, 218).

2. Який не лежить гладко, не прилягає щільно (про волосся); настовбурчений. Старий.. протер очі, зарослі сторчуватими бровами (Ле, Міжгір'я, 1953, 502).

СТОС див. стіс.

СТОСВІ́ЧКОВИ́Й, а, е. Силою світла сто свічок. Стосвічкова лампа.

СТО́СИК, а, ч. Зменш.-пестл. до стіс, стос. В кімнаті Богдана Петровича лежали в непорядку стосики книжок (Коп., Тв., 1955, 306); На столі перед економом лежить стосик паперів (Стельмах, I, 1962, 191); Рівними стосиками лежали нарубані дрова (Смолич, Ми разом.., 1950, 176).

СТОСИ́ЛИЙ, а, е, поет. Який має нездоланну силу; дужий, могутній. Здавна сонце сія, здавна дикі льоди торосила природа стосила (Гонч., Вибр., 1959, 104); Вітчизна крила Йому [солдатові] незборені дала. Він полетів — орел стосилий, В сто раз сильніший за орла! (Гірник, Друзі.., 1953, 101).

СТОСИЛЬНИЙ, а, е. Потужністю сто кінських сил. — *Оце двигун' ..— Стосильний!* (Бап, Надія, 1960, 201); *Стосильний трактор.*

СТОСОВНИЙ, а, е. Який має відношення до кого-, чого-небудь, пов'язаний з кимсь, чимсь.

СТОСОВНО, прийм. з род. в., у сполуч. з прийм. д о. У відповідності з чим-небудь; у застосуванні до чогось. *Стосовно до нових історичних умов Ленін розвинув і примножив теоретичну спадщину своїх великих учителів* (До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970, 3); *І. Франко вивчав історію не побіжно, стосовно тільки до своїх художніх творів, а спеціально,— і тому його.. вважають істориком-професіоналом* (Ком. Укр., 8, 1966, 61).

СТОСУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., рідко. Те саме, що застосовувати. *Сивоск.. повернувся до дерев, звідки виразно чувся людський голос, наготував загострену палицю, що її стосував замість списа* (Загреб., Диво, 1968, 254).

СТОСУВАТИСЯ, ується, недок., кого, чого, до кого — чого. Мати відношення до кого-, чого-небудь, бути пов'язаним із кимсь, чимсь. — *Писар напише нам розписку, а я вам заплачу по тій розписці гроші,— сказав Мотуз, дуже обережний, коли діло стосувалось до грошей* (Н.-Лев., IV, 1956, 200); *Дарка вирішила уникати інтимних розмов з Ориською, кого б вони не стосувалися* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 292); *Щорс швидко пробіг очима пункти наказу, які не стосувалися безпосередньо його полку* (Довж., I, 1958, 143); *Богдан стояв осторонь і робив вигляд, ніби його зовсім не стосується вся гра* (Ю. Янов., II, 1958, 117).

Що стосується кого, чого, до кого — чого, то... — якщо йдеться про когось, щось, то... А що стосується оунівських учителів, то народ теж не забуває про них (Мельп., Коли кров.., 1960, 95).

СТОСУНОК, нку, ч. 1. тільки мн. Зв'язки, взаємини, які виникають між людьми в процесі спілкування. — *Сподіваємось, що пані відомо, які стосунки мав з нами покійний князь? — .. спитав Софію один з кредиторів* (Л. Укр., III, 1952, 515); *Особисті, приятельські стосунки зв'язували українського композитора [М. В. Лисенка] з Чайковським* (Рильський, III, 1956, 351); *Без правильного мислення, яке здійснюється за допомогою мови, людина не могла б ні працювати, ні мати стосунків з іншими людьми* (Логіка, 1953, 3); // *рідко. Відносини, зносини між країнами, товариствами і т. ін. У постійних стосунках з Київською Руссю в XII ст. перебувало Закавказзя* (Іст. СРСР, I, 1956, 68); *Братні стосунки російської та української культур були особливо плідними в подоланні різноманітних труднощів у культурному будівництві* (Ком. Укр., 5, 1967, 79).

◇ **Вступати** (вступіти) в родинні стосунки див. вступати¹.

2. тільки одн., рідко. Причетність, відношення до чого-небудь; зв'язок із чимсь. *Ми раз у раз говоримо про народність і національність мистецтва та літератури і стосунок народності та національності до світового інтернаціонального руху трудящих* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 77).

СТОТА, и, ж., заст. Істота. *Образно. *Мова — така ж жива стота, як і народ, що її витворив* (Мирний, V, 1955, 307).

◇ **Сто́ту здавати** (зда́ти) див. здавати.

СТОТІНКА, и, ж. У Болгарії — грошова одиниця — одна сота лева, а також дрібна монета такої вартості.

СТОТІСЯЧНИЙ, а, е. 1. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника сто тисяч. *Стотисячний примірник.*

2. Який складається із ста тисяч яких-небудь одиниць або оцінюється ста тисячами одиниць. *Каховка, ..*

містечко Таврійської губернії, перетворювалось на час ярмарку в місто з сотисячним населенням (Гончар, Таврія, 1952, 32); *В червні 1651 р. українська армія разом з татарською ордою зустрілась із сотисячною польською армією під містечком Берестечком* (Іст. УРСР, I, 1953, 247); // *Який вміщує сто тисяч або дуже багато яких-небудь одиниць. Змовк оратор. І в кімнаті Б'ється оплесків шквал, Що здалось — не десятки солдатів, А сотисячний зал* (Гірник, Друзі.., 1953, 22).

СТОТОННИЙ, а, е. Вагою сто тонн. *Грім ударив важко, як стотонний молот* (Донч., VI, 1957, 105); *Стотонна ракета; // Який вміщує сто тонн. Стотонні ковші.. наповнювалися металом* (Роб. газ., 25.I 1966, 1).

СТОУСТИЙ, а, е, поет. Який має сто або багато уст. *Нудьга мене гризе, мов гади́на стоуста* (Крим., Вибр., 1965, 48); // *Який поширюється великою кількістю людей. Стоуста чутка.*

СТОЧЕНИЙ¹, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сточіти¹. *Кора на дереві зійшла, і стовбур, сточений жуками, вимитий дощами та висушений сонцем, жовтів і вилискував* (Донч., IV, 1957, 39); *Єдине, що прикрашало цей сточений шашелем будинок, була довга алея бузку* (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 134); *Образно. *Пильніше на останки ці [римські руїни] поглянь, На все, що віку сточене зубами, Ще й досі мудро устає над нами* (Зеров, Вибр., 1966, 448); *У порівн. *Там, де за годину ще красувалися чітко окресленими лініями ворожі траверси,.. тепер залишилась, як шашелем сточена, як чорною вісною побита, до нутра розвернута земля* (Панч, I, 1956, 124); // у знач. прикм. *Сточений жолудь.*

СТОЧЕНИЙ², а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сточіти².

СТОЧЕНИЙ³, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сточіти³.

СТОЧЕНИЙ⁴, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сточіти⁴.

СТОЧИТИ¹ див. стóчувати¹.

СТОЧИТИ² див. стóчувати².

СТОЧИТИ³ див. стóчувати³.

СТОЧИТИ⁴ див. стóчувати⁴.

СТОЧИТИСЯ¹ див. стóчуватися¹.

СТОЧИТИСЯ² див. стóчуватися².

СТОЧИТИСЯ³ див. стóчуватися³.

СТОЧИЩЕ, а, с. Те саме, що стік 4. *Цей провулок був разом з тим і сточищем, куди весною і в грози збігали потоки води* (Сенч., Опов., 1959, 29).

СТОЧУВАННЯ¹, я, с. Дія за знач. стóчувати¹ і стан за знач. стóчуватися¹. *Сточування ножиць; Сточування болванки; Сточування дерева жуком.*

СТОЧУВАННЯ², я, с. Дія за знач. стóчувати². *Сточування березового соку.*

СТОЧУВАННЯ³, я, с. Дія за знач. стóчувати³. *Перші вправи в шитті на машині проводять на сточуванні матерії по прямих лініях тканини* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 121); *Сточування швів.*

СТОЧУВАННЯ⁴, я, с., розм., рідко. Дія за знач. стóчувати⁴.

СТОЧУВАТИ¹, ую, уєш, недок., **СТОЧИТИ**, сточу́, стóчиш, док., перех. 1. Тривалим або частим точінням, тертям робити щось дуже тонким, вузьким, тупим і т. ін. *Сточити різець; // Точінням знімати нерівність на чому-небудь або поверхневий шар з чогось. Сточити зазублину.*

2. Гризучи, роблячи дірки, руйнувати, знищувати що-небудь (про гризунів, комах і т. ін.). *Остан почав думати про смерть.. Чи живого, чи мертвого, а таки з'їсть вовк або сточать хробаки у цих нетрях* (Коцюб., I, 1955, 366); *Хата стара, похила і в хаті не так багато. Дерев'яне ліжко грубої роботи, старий стіл, різьблені ніжки якого сточили шашлі [шашелі]* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 307); *Образно. *Мій*

пам'ятник стоїть триваліший від міді.. Його не сточить дощ уїдливи́й, гризкий (Зеров, Вибр., 1966, 281); // перен. Згубно впливати на кого-, що-небудь (про хворобу, горе, турботи і т. ін.). Горе те, як шашіль, сточує серце, нівечить і спустошує душу (Шиян, Баланда, 1957, 180); Оріся переселилася до дідуся Власа, — відчувала бо, що жити по сусідству з Шабліями не може, що тут її здоров'я сточать сухоти (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 40).

СТО́ЧУВАТИ², ую, уєш, недок., **СТО́ЧИТИ**, сточу́, сточи́ш, док., перех. Давати змогу рідині повільно витікати, виливатися звідки-небудь. Лукаш хоче надрізати ножем березу, щоб сточити сік (Л. Укр., III, 1952, 198); Велися в кутку таємничі наради, з яких мені зрозумілими були тільки окремі слова: «порізати печінку... сточити кров...» (Коцюб., II, 1955, 358).

СТО́ЧУВАТИ³, ую, уєш, недок., **СТО́ЧИТИ**, сточу́, сточи́ш, док., перех. Скріплювати, з'єднувати одне з одним (деталі, кінці і т. ін.), утворюючи одне ціле. Прибивали [діти] ринви і сточували в одну суцільну ринву від шапліка аж до осики (Головко, I, 1957, 196); — От біда, — тихо каже мати, — обірвалася нитка. Вона.. слинить мичку, сточує обірвані кінці... (Цюпа, Добротворець, 1971, 6).

◇ **Сто́чити брехні** (брехеньки і т. ін.) — розпустити небиліці. Всім гадала [шептуха], ворожила, Могуца [уміла] в ділі тім була; Чи брехеньки які сточити, Кому імення приложити, То так якраз і додала (Котл., I, 1952, 154).

СТО́ЧУВАТИ⁴, ую, уєш, недок., **СТО́ЧИТИ**, сточу́, сточи́ш, док., перех., розм., рідко. Примушувати рухатися в зворотному напрямі, назад. Вершник знову попробував сточити коня, але це помітив Малий і смикнує його за стремено (Панч, I, 1956, 354); *Сточувати машину.*

СТО́ЧУВАТИСЯ¹, ується, недок., **СТО́ЧИТИСЯ**, сточи́ться, док. 1. Від тривалого або частого точіння, тертя ставати дуже тонким, вузьким, тупим і т. ін. Сточується в ґрунті залізне рало (Зеров, Вибр., 1966, 366); Кістяні крючки легкі і еластичні, але ламкі і порівняно швидко сточуються об пряжу (В'язання.., 1957, 5).

2. тільки недок. Пас. до **стóчувати**¹.

СТО́ЧУВАТИСЯ², ується, недок., **СТО́ЧИТИСЯ**, сточи́ться, док. 1. Повільно витікати, виливатися звідки-небудь (про рідину).

2. діал. Сточуватися. Тихо-тихо падав той горюх [роса] на трави, на листки, на квітки... сточуючись у глибину їх барвистих чашечок (Фр., VII, 1951, 143).

3. тільки недок. Пас. до **стóчувати**².

СТО́ЧУВАТИСЯ³, ується, недок., **СТО́ЧИТИСЯ**, сточи́ться, док. 1. Скріплюватися, з'єднуватися одне з одним, утворюючи одне ціле (про деталі, кінці і т. ін.). *Образно. Знайома мелодія пісні, мов тонка нитка, все снується, обривається, сточується і знову снується далі (Кол., Терен., 1959, 21).

2. тільки недок. Пас. до **стóчувати**³.

СТО́ЧУВАТИСЯ⁴, ується, недок., розм., рідко. Пас. до **стóчувати**⁴.

СТОЯ́ЗЬКИЙ, а, е, поет. Який має багато язиків. Над полум'ям червоним стоязким Вже лагодить [солдат] похідний казанок (Нех., Під.. зорею, 1950, 135); // Утворений багатьма голосами, звуками (про галас, гомін і т. ін.). Природи гомін стоязкий Заполонив поля, гаї... (Дор., Тобі, народе.., 1959, 42); // Різномовний. В гомінливий, стоязкий порт Нас.. море принесло широке (Рильський, II, 1960, 19); Розкуються народи І побрататься в вольній сім'ї стоязкий (Забашта, Пісня.., 1961, 32).

СТОЯ́К, а, ч. 1. Вертикальний брус, стовп, який служить опорою для чого-небудь, у якійсь споруді. Кріпильники встановляли додаткові стояки, зміцнюючи ними стелю (Донч., Шахта.., 1949, 57); Під тентом прив'язаний [гамак] до двох стояків, що підпирають капітанську рубку (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 4); Для підтримання даху в теплицях ставлять стояки (Овоч., 1956, 139); // Пристрій для підтримання та зберігання яких-небудь предметів у стоячому положенні. — Тату, — сказав він, — давайте усі свердла внесемо з комори в сіни та тут і поставимо з цілим стояком (Кучер, Трудна любов, 1960, 318).

2. Вертикальна труба в якій-небудь споруді, якомусь пристрої і т. ін., яка служить підпорою або елементом з'єднання чогось. Гідравлічний стояк складається з циліндра, поршня із штоком, ручного насоса подвійної дії, перепускного і запобіжного клапанів (Нова техн. і технол., 1961, 54); Пиляльна рамка як основний робочий механізм складається з двох трубчастих сталених стояків і двох поперечин (Стол.-буд. справа, 1957, 60).

СТОЯ́КОВИЙ, а, е. Прикм. до **стоя́к**. Стоякові опори поділяються на постійні і знімні (Довідник сіль. будівельника, 1956, 78).

СТОЯ́Н, а, ч., розм. 1. Те саме, що **стоя́к** 1. Був це ліс високої ціни: він захищав від сухих південно-східних вітрів.. і сам по собі, деревиню, був величезним багатством — бук та граб: на стояни, крокви та бантини (Смолич, Мир.., 1958, 155); Біля яблуні неподалік звелася на високих стоянах нова хата (Цюпа, Назустріч.., 1958, 439); Косу відбивали на бабці — маленькому ковадлі, що забивалось у дерев'яний стоян з ослоном для сидіння (Нар. тв. та етн., 5, 1965, 52).

2. Масивна бетонована або кам'яна опора моста, греблі; бик. Берегові опори, які служать для підтримки прольотної будови і з'єднання моста з насипом, називаються стоянами (Інж. геод., 1959, 369); [Б е р е ж н и й:] Скоро почнеться повідь. Якщо не встигнемо забетонувати стоян, нам загрожує велика неприємність (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 52).

3. діал. Калюжа із застоєюною водою.

СТОЯ́НЕЦЬ, нп'я, ч. Вид глечика. Вона спустилася до льоху.. і взяла стоянець з вечірнім молоком, думала зварити кашу (Чорн., Потік.., 1956, 333).

СТОЯ́НКА, и, ж., розм. 1. Те саме, що **Відсто́б'яне молоко́** (див. **відсто́б'яний**). — Чом ви не дали молока? — Та не хочеться стоянки починать, бо й так масла нема, ні сметани (Сл. Гр.); Глечик призначений для молока, в ньому ставиться молоко на стоянку (Полт.-київський діалект.., 1954, 120).

2. Те саме, що **стоя́ння**. Набридла мені отут стоянка (Сл. Гр.).

3. Навіс або хлів для худоби.

СТОЯ́НКА, и, ж. 1. Зупинка, тимчасове перебування на одному місці (під час переїзду, переходу і т. ін.). Поїзд вже влетів на станцію, зашипів паровоз, спинилися вагони. Стоянка дві хвилини (Собко, Звич. життя, 1957, 336); Обігнувши острови Греції, флотилія [«Слава»] попрямувала до Гібралтара, де мала короткочасну стоянку (Наука.., 7, 1958, 57).

2. Місце зупинки, тимчасового перебування кого-, чого-небудь. Війська вирушали вперед. Все незабаром спустило: окопи... численні стоянки батарей... (Гончар, III, 1959, 416); Кульжан ніде не було. Зейнеб розхвилювалася. За останній час вона щиро полюбила сирітку. Тепер вона скликала людей і наказала ще раз обшукати стоянку (Тулуб, В степу.., 1964, 74).

3. Спеціально обладнане місце для стояння транспорту в перервах між його роботою. Стоянка човнів;

// Визначене місце, де стоїть транспорт, чекаючи пасажирів. До стоянки таксі треба було перейти через малесенький сквер (Собко, Нам спокій.., 1959, 13); Для поліпшення обслуговування населення та численних гостей столиці України таксомоторний парк збільшує кількість стоянок (Веч. Київ, 6.III 1957, 3); // розм. Спеціально визначене місце, де постійно зупиняється транспорт, щоб пасажирів могли вийти або увійти; зупинка. Обидва хлопці вранці похвалилися: — У нас жодний поїзд на стоянці не простойть зайвий час! (Забіла, У.. світ, 1960, 15).

4. Місце поселення людей кам'яного віку. В Центральній Азії рештки шкаралупи яєць страуса знаходили навіть на стоянках неолітичної людини (Наука.., 10, 1965, 9); Найдавніші стоянки людини в нашій країні виявлені на Кавказі та в Криму (Іст. СРСР, I, 1956, 3); Хортиця його цікавила як пам'ятник старовини. Він розпитував про нові археологічні розкопки, про стоянки первісної людини, про сліди скіфів і запорожців (Баш, На берегах.., 1962, 35).

СТОЯНКОВИЙ, а, е. Прикм. до стоянка 4. Ряд ямок по шийці посудини, як відомо, є однією з найстійкіших ознак так званої стоянкової культури — культури неолітичних мисливців і рибалок (Археол., II, 1948, 11).

СТОЯННЯ, я, с. Дія за знач. стояти 1, 2, 4, 6—10, 15. Яць Коваль ввійшов до ванькира..— Сідайте коло нас,— мовив Чапля.— Та сяду, бо по нинішнім стоянню [стоянні] та біганню [біганні] таки ноги болять (Фр., VIII, 1952, 19); Ми поверталися до казарм перетомлені, розбиті тупим стоянням на тій нудній церемонії (Кол., На фронті.., 1959, 50); Густота стояння сосен, їх віддаленість від джерел пилу й вологи також позначаються на ароматичності повітря (Наука.., 9, 1956, 18); Сільські гідроелектростанції будують в долинах рік при високому стоянні ґрунтових вод (Довідник сіль. будівельника, 1956, 191); Безглузде стояння на одному місці, погане постачання, хвороби і тисячі незгод розкладали військо (Тулуб, Людолови, II, 1957, 504); Сонячне проміння падав на поверхню землі під різними кутами залежно від висоти стояння сонця (Жилий буд. колгоспника, 1956, 100).

СТОЯННЯЧКО, а, с. Пестл. до стояння. Вірші були прихильному до Андрія тоні: списували вечірнє за ворітьми стояннячко їх з Галею (Вас., I, 1959, 158).

СТОЯНОК¹, нка, ч. Зменш.-пестл. до стоян.

СТОЯНОК², нка, ч. Те саме, що стоянець. — А де ти стоянки поставила? — Навіщо тобі? — Сиру хочеться! (Вишня, I, 1956, 157).

СТОЯТИ, стою, стоїш, недок. 1. Бути на ногах у вертикальному положенні, не рухаючись з місця (про людину і тварину). У воді стоїть, а води просить (Укр.. присл., 1963, 446); За тином під вербами сиділа юрба дівчат. Хлопці стояли коло їх і балакали (Н.-Лев., VI, 1966, 314); В стайні худібка стоїть, трухлу солому гризе (Фр., XIII, 1954, 306); Із хат виходили люди, тислися біля Оксенового коня. Стояли в кожухах, свитках (Тют., Вир, 1964, 528); // з ким, розм. Розмовляти, проводити час. — Мар'яно! Мар'яно! Чом ти не убога! чом я не багатий! Чом у мене коней вороних нема? Не питала б мати, де ходиш гуляти, з ким коли стояла (Шевч., I, 1963, 155); А тут чутка, що Мотря з Семеном Гайдученком вечір стояла, що Мотря важить.. на того Гайдученка... (Вовчок, VI, 1956, 276); // Бути у вертикальному положенні (про предмети). Дівчина підняла свої руки і полізла теж на віз, аж на саму верховину, де стояв стовп (Мирний, I, 1954, 46); Мирон навпомацки в клуні знайшов драбину, перевірів, чи міцно вона стоїть (Стельмах, II, 1962, 76); // Бути

поставленим, міститися на якій-небудь горизонтальній поверхні. Коло графина стояла тарілка з скибками паляниці і мисочка з вишневим варенням (Н.-Лев., I, 1956, 118); У залі лабораторії стояв великий овальний стіл (Довж., I, 1958, 464); У комірчині, де звичайно стояли бідони з молоком та висіли білі халати доярок, сидів Дорш, звіряючи таблицю надоїв (Тют., Вир, 1964, 133); // Бути розташованим, знаходитися де-небудь, займати якийсь простір. Слобода наша над самою лукою річковою, на п'яти горах стоїть крейдяних (Вовчок, I, 1955, 180); Через дорогу, проти церкви, стояла школа, нова, висока (Коцюб., I, 1955, 309); Ясні, охоплені багрянцем, гори стояли до самого небокраю (Гончар, III, 1959, 172); Зелені обабіч дороги перша ніжна весняна травичка... дикі груші, що стоять на пагорбах, ще тільки брунькуються, ще не випустили своїх листочків (Тют., Вир, 1964, 137); // Розміщатися де-небудь певним чином (про людей, предмети і т. ін.). В прибережних вербах себе чекає птаство, зелений комиш стоїть нерухомою лавою (Коцюб., I, 1955, 207); Люди чорною гаттю стояли на обох берегах Ташані (Тют., Вир, 1964, 543).

На причілку стояти див. причілок; Плечіма стояти див. плечі; Пробоїлем стояти див. пробоїль; Стояти наввіпинки див. наввіпинки.

◇ Гайном стояти див. гайно; Дібки стояти — те саме, що На дібі ставати (зводитися і т. ін.) (див. діби); За плечіма стояти див. плечі; Купками (купкою) стояти див. купка; Ледве (ледь) стояти на ногах див. нога; Лоском стояти — те саме, що Лоском лежати (див. лоск²). Повіялась [Олександра], а посуда стоїть лоском немита (Коцюб., I, 1955, 33); На заваді стояти див. завада; На ногах не стоїть хто: а) хто-небудь дуже слабкий (перев. від втоми, хвороби); б) хто-небудь дуже п'яний; На путі стояти див. путь; На станції (на станціях) стояти; Станцією стояти див. станція; Обік себе стояти див. обік; Поперек дорogi стояти див. дорoga; Справа стоїть добре (погано і т. ін.); Справи стоять добре (погано і т. ін.) див. справа¹; Справа стоїть (стояла і т. ін.) так; Справи стоять (стояли і т. ін.) так див. справа¹; Стояти в очах див. око¹; Стояти міцно на ногах — те саме, що Стояти твердо на ногах (див. нога); Стояти над душею див. душа; Стояти на дорозі див. дорoga; Стояти на задніх лапках див. лапка; Стояти на перешкоді — те саме, що На заваді бути (ставати, стояти і т. ін.) (див. завада). — Тепер ти моя будеш: ніхто не розлучить, ніхто не стоїть на перешкоді (Вовчок, I, 1955, 163); Стояти на хвiртці див. хвiртка; Стояти перед душею; Стояти перед очима (збром) — те саме, що Стояти в очах (див. око¹). Як живі вони стоять перед душею моєю. Андрійко веселий, кучерявий.. Василько над квітками за зіллям сидить, задумався... (Вовчок, I, 1955, 278); Що робить? Сама не знає! А Микита, Неначе сич, у сірій свиті Перед очима все стоїть! Мар'я, та й годі! (Шевч., II, 1963, 99); Відколи нема Тамари, не може вона спокійно дня прожити. Щоб не робила, куди б не йшла, а все Тамара стоїть перед очима... (Хижняк, Тамара, 1959, 212); Перед зором фельдмаршала стояла безмежна Росія з її руїнами і згаріщами (Кочура, Зол. грамота, 1960, 385); Стояти під вінцем — вінчатися. Чом її грім не вбив або земля не запалася під нею, коли вона стояла під вінцем! (Коцюб., I, 1955, 39); Стояти при заході див. захід³; Стояти стовпом; Стояти як (мов, наче, неначе і т. ін.) стовп див. стовп; Стояти твердо на ногах див. нога; Стояти шатрами (в шатрах) див. шатро; Стояти як пень див. пень; Стояти як пеньок (пеньком) див. пеньок; Як стоїть справа див. справа¹.

2. Не рухатися, залишатися на тому самому місці.

— Божє! Чого ж це я стою? — спохватилася мати (Тют., Вир, 1964, 241); // Не перемішатися (про засоби пересування). Весь час погода така тиха, що навіть не помічаю, чи йде паропод, чи стоїть (Коцюб., III, 1956, 347); Стояли [танки] кілька хвилин на пагорбі, заглинаючись спалахами, тіпаючись усіма своїми сталевими мускулами.. Потім, не припиняючи вогню, з гуркотом рушили в лоб на дамбу (Гончар, III, 1959, 370); // Не розвіюватися, триматися в повітрі майже без руху (про дим, пил і т. ін.). Базар ще не роз'їхався. Курява стояла, неначе дим пожежі (Н.-Лев., VII, 1966, 264); Над близькими і далекими озерами й галлявинами ще стояв густий туман (Сміл., Сашко, 1957, 73); // Не розходитися, заповнюючи який-небудь простір (про запах). В усьому місті стояв їдкий запах сірки і масного чорного вугілля (Собко, Справа., 1959, 4); // Бути на якій-небудь поверхні, вкриваючи її (про воду або іншу рідину). Великими річками-озерами стояла та вода по полях та балках (Мирний, III, 1954, 7); По дворах стояли багна й зеленасті калюжі (Коцюб., I, 1955, 308); Ми зайшли до трюму, де вода вже стояла по кісточки (Ю. Янов., II, 1958, 71); // Бути написаним, указаним де-небудь; значитися. [Х в о р а:] Чернице, спогадай: стоїть у вашій книзі: «Ніхто не має більшої любові, Як той, хто душу покладає за друзів» (Л. Укр., I, 1951, 121); Під оповіданням стояло прізвище Терешка Довгорука (Панч, Ерік., 1950, 80); Зв'язківці почали передавати наказ. Підпис стояв — «Фрунзе» (Ю. Янов., II, 1958, 239).

На причалі (на причалах) стояти див. причал.

◇ Дим стоїть (стояв) коромислом (стовпом) — дуже накурено де-небудь. Було ген за північ, коли десяток незаможників закінчували свої незвичайні збори. В кімнаті (в одному з колишніх попівських покоїв) дим, як кажуть, стояв коромислом (Хлібороб Укр., 8, 1972, 1); Кілк'ом стояти в горлі див. кілок; Кісткою (як кістка, мов кістка) в горлі (поперек горла) стояти див. кістка; Куді бчі стоїть — те саме, що Куді бчі дівляться (покажуть, спали і т. ін.) (див. бко¹). Звірів і птиць було випущено на волю.. Все живе радувалось в той день, мчало степами, куди очі стоять (Гончар, II, 1959, 31); Кол'ом стояти в горлі див. кіл; Стояти на якорі, мор.— зупинятися для стояння, закріпившись на місці кинутим на дно якорем. Коли з берега вирушув [вирушає] останній човен із кінорежисером і кінооператором, дубок все ще стоїть на якорі (Ю. Янов., II, 1958, 58).

3. тільки наказ. сп. стій, стійте. Уживається як наказ або прохання зупинитися, не рухатися. Далі кинулись до зброї... Бог зна чим би то скінчилось... Але тут хтось крикнув: «Стійте!» Військо раптом зупинилось (Л. Укр., I, 1951, 376); Марічка перша.. пускалася бігти.— Стій,— гукав на неї Іван,— звідки ти? (Коцюб., II, 1955, 313); // Уживається як наказ або прохання припинити робити що-небудь. Угорець пив.— Стій! Досить! — Блаженко забрав банку (Гончар, III, 1959, 145); // Уживається для вираження погрози, незгоди, застереження і т. ін.; зажди (заждіть), постривай (постривайте). Вони думають, що як вона дурна баба, то вже нічого не тямить... Стійте, стійте, може, і в неї голова недурно на в'язах... (Коцюб., II, 1955, 24); В пастуха надулись жили, і він зубами закрипів: «Ну, стій. Розправляюсь я з тобою, проклятий пане! Буде бій!» (Сос., I, 1957, 353).

4. Бути зайнятим чим-небудь, виконувати якусь роботу, пов'язану з перебуванням на ногах. У мене вже хлопці в «секреті» стоять, очей з казарми не спускають. Тільки щось, негайно дадуть знати (Головко, II, 1957, 446); В рік пуску заводу за одним з верстатів

стояла молода фрезерувальниця..— майстер зміни комуністичної праці, Герой Соціалістичної Праці (Ком. Укр., 2, 1967, 47); *Образно. Слався од краю до краю, Вітчизно, Квітни садами, піснями лунай, Стій на кордонах одважно і грізно, День комунізму в трудах наближай! (Рильський, III, 1961, 305).

◇ На варті стояти див. варт; На сторожі стояти див. сторожа; Стояти в дозбірі див. дозбір; Стояти на варті; Стояти варту — чергувати, перебувати на якому-небудь посту на судні протягом певного часу. Сам Кар пішов до котлів стояти варту (Трубл., Лахтак, 1953, 50); Стояти на посту — те саме, що На варті стояти (див. варт). — Я нікуди не ходив,— каже Роман, пробираючись до Черниша.— Я стояв на посту (Гончар, III, 1959, 158); Стояти на чатах див. чати.

5. Бути укріпленим, установленим на чому-небудь, утримуватися на якійсь основі, опорі. В кутку.. замість стола стояла узесенька примостка на чотирьох паколах, убитих в землю (Мирний, IV, 1955, 287); По обидва боки зали стояли здорові статуї на подовжастих високих п'єдесталах з білого та рожевого мармуру (Н.-Лев., VII, 1966, 70); // перен. Існувати завдяки кому-, чому-небудь, ґрунтуватися на чомусь. Творець, «служитель музи», прагне бути не подібним до інших. На цьому.. будується мистецтво. Прибичник моди намагається.. бути подібним до інших. На цьому стоїть мода (Рильський, Веч. розмови, 1964, 168); Не на брехні світ стоїть (Укр.. присл., 1963, 178).

6. Не діяти, не працювати (про завод, фабрику, механізм і т. ін.). А воно й місто зараз — до ума не добереш: завод же стоїть і тютюнові фабрики — бастують робітники (Головко, II, 1957, 218); Міські млини стояли, борошна не можна було докупитись (Гончар, IV, 1960, 52); // перен. Бути в стані бездіяльності або спокою. Колгосп.. давав косити з копиці, і Юнька, зачувши неабияку вигоду, поспішав сам і хлопцям не давав стояти (Тют., Вир, 1964, 231); // перен. Не розвиватися, не рухатися вперед; бути в застої. Багато дечого без мене перевернулося [у селі], багато не так стало. Звісно, життя не стоїть, а йде (Мирний, I, 1954, 76).

◇ Діло [не] стоїть див. діло; Стояти на [одному] місці — те саме, що Тупцювати (тупцюватися) на [одному] місці (див. місце). Треба було і самим слідкувати за часом, іти за віком, а не стояти на одному місці (Мирний, III, 1954, 259); Час не стоїть див. час.

7. Розташовуватися де-небудь на постій, відпочинок і т. ін. В той час Брем'я Вишневецький стояв з своїм військом коло Старого Костянтинова (Н.-Лев., VII, 1966, 208); Санітарний взвод стояв у лісі неподалік від мінометників (Гончар, III, 1959, 399); // розм. Тимчасово жити, мешкати в найманій квартирі, в номері готелю і т. ін. У Бендери Прийшли ми. Стояли 3 москалями на квартирах [квартирах] (Шевч., II, 1963, 310); Три дні стояв той офіцер на квартирі в хазяїна (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 17).

◇ На постії стояти; Постієм стояти див. постій; Стояти бівуаком див. бівуак; Табором стояти див. табір.

8. Зупинятися в певному місці, готуючись до виконання воєнних операцій. Межовишки [межовики] там розміряли, Кілочки в землю забивали, На знак, де військові стоять.. Обидві армії стояли На тих межах, що показали (Котл., I, 1952, 282); // Перебувати в певному стані. В бойовій готовності стояло польське військо (Стельмах, II, 1962, 356); // Розташовуватися де-небудь. — Фронт далеко стоїть? — Відсунувся звідси (Стельмах, II, 1962, 59).

◇ Стояти в обороні див. оборона; Стояти обороню — те саме, що Стояти в обороні (див. оборона). На величезних плантаціях, де стояли обороною батальйони, виноград було зібрано лише частково (Гончар, III, 1959, 208).

9. Стійко триматися в бою, не відступати, витримувати натиск. — Я ладен стояти з мечем щодня, щогодини для оборони нашої дорогої вітчизни (Н.-Лев., VII, 1966, 37); Земле, моя всеплодюча мати, Сили, що в твоїй живе глибині, Краплю, щоб в бою сильніше стояти, Дай і мені! (Фр., X, 1954, 12); — Матінко княгине, — тихо відповідав Оскол. — Як можу я один супроти Візантії, хозар і печенігів стояти? (Скл., Святослав, 1959, 37); // перен. Твердо дотримуватися певних думок, поглядів і т. ін., бути переконаним у чому-небудь, бути прихильником чогось. — Ми стоїмо на твердих засадах усіх попередніх угод і простягаємо вам братню руку (Ю. Янов., II, 1958, 110); Ми, радянські перекладачі, твердо стоїмо на тому, що переклад — це «акт величезної дружби між письменником і перекладачем» (Рильський, IX, 1962, 59); Українські літератори стоять на єдиної правильній позиції партійності і народності в літературі (Рад. Укр., 9.I 1962, 3).

◇ На [своєму] слові стояти див. слово; Стояти на одному — відстоювати одні й ті самі переконання, погляди і т. ін. Оленка заздро глянула на вдову, подумала: «От які вони, ці Ковалі! Всі на одному стоять. За свій колгосп, за ціле село. Розумні, кмітливі... От коли б усі люди такі були» (Кучер, Трудна любов, 1960, 283); Стояти на своєму (на своїм) див. свій; Стояти на смерть див. смерть.

10. за кого — що. Активно обстоювати, захищати кого-, що-небудь. Слов'яни любі, й ви, усі народи! Борітесь, стійте за свої свободи! (Тич., II, 1957, 92); Наш народ завжди стоїть за мир (Воронько, Славен мир, 1950, 49); За такою партією я скрізь піду, бо вона за робочого чоловіка стоїть (М. Ю. Тарн., День., 1963, 27).

Стояти в опозиції див. опозиція.

◇ Горію стояти див. гора; Грудьмі стояти — те саме, що Обороняти (закривати) грудьмі (див. груди). Я на Калінінському фронті, у Росії, Грудьми стояв за світло нашої зорі (Нех., Чудесний сад, 1962, 59); Муром стояти див. мур; Стояти [в(на)] біпір див. біпір; Стіною стояти див. стіна; Стояти за правдиве діло — те саме, що Стояти за правду (див. правда). — Зв'язати себе не дам, і в трюм мене не закинеш, якщо за правдиве діло стою! (Гончар, Бригантіна, 1973, 173); Стояти за правду див. правда; Стояти на боці кого — бути прибічником кого-небудь, підтримувати його, поділяючи його думки, обстоюючи його інтереси; Стояти [сам] за себе — не давати скривдити себе, захищати себе своїми силами, без допомоги будь-кого іншого. З шести років навчився [Торон] стояти сам за себе і сам себе обороняти (Собко, Любов, 1935, 21).

11. Існувати, не зникати, зберігатися. Чорна непроглядна темнота стояла кругом (Мирний, IV, 1955, 298); Хвилю стояла мовчанка на майдані, поки Тугар Вовк не наблизився до ради (Фр., VI, 1951, 46); Надворі стояли сині вечірні сутінки (Коз., Сальвія, 1959, 23); У білих будинках піонерського табору стояла цілковита тиша (Собко, Звич. життя, 1957, 131); // Чутися, розлягатися, лунати (про звук, голос). На базарі стояв крик, лемент (Мирний, I, 1954, 318); Гомін стоїть у таборі, жарти з веселим реготом розлягаються по долині (Коцюб., I, 1955, 183); Велично пливе.. по ниві комбайн. Вивантажують зерно на ходу.. Шум моторів стоїть над степом (Головка, I, 1957, 433); // Тривати (про час, пори року, погоду і т. ін.). Осінь уже глибока стояла, вітер холодний віє (Мирний, I, 1954, 94); День

був гарячий, сонячний. Стояла суша й спека (Н.-Лев., VII, 1966, 19); В горах стояли сонячні дні (Чорн., Пісні., 1958, 9); Погода.. стоїть мінлива, листопад місяць, — то вітер подме крижаний, то пролетить сніжок (Ю. Янов., II, 1954, 108); // Наставати, надходити безпосередньо за чим-небудь, заступати щось (перев. про однорідні явища). За весною стоїть, при-таївшись, палке літо (Н.-Лев., VI, 1966, 42); // Зберігатися в пам'яті, виникати в уяві, свідомості (про думки, образи і т. ін.). Давно вже сніг покрив зелену руту, а мені в думці чогось весняні спогади стоять (Л. Укр., III, 1952, 476).

Стогін стоїть див. стогін.

◇ Стояти в голові: а) невідступно поставати, з'являтися в пам'яті, свідомості. — Не неодмінно, щоб режисер приходив на фабрику щодня.. Ввесь час свідомо й не-свідомо йому стоятиме в голові ідея сценарію (Ю. Янов., II, 1958, 23); б) (заст.) очолювати кого-, що-небудь. Вже через тиждень після свого листа я мав дуже милі відповіді од секретаря видавництва і од Вересаєва, який стоїть у них [у видавців] в голові (Коцюб., III, 1956, 457); Стояти в пам'яті — залишатися в свідомості, не забуватися. Ми поламали кайдани століть, Гніту розбили твердині, Та Переяславська рада стоїть В пам'яті й нині (Рильський, III, 1961, 174).

12. Бути в дійсності; існувати. — Поки світ сонця, — почав він, — поки земля стоїть... поки сам пропаду, — не забуду я сього, Христе (Мирний, III, 1954, 45); — Вип'ємо, товариші, за Січ, щоб довго вона стояла на погибель бусурманам (Довж., I, 1958, 257); — От і бачиш сам, що рід розпадається, а клас стоїть, і увесь світ за нас (Ю. Янов., II, 1958, 179); // Мати місце, бути в наявності. На новому етапі розвитку соціалістичної держави перед комсомолом і всією радянською молоддю стоять ще величніші завдання (Наука., 6, 1959, 7); // розм. Залишатися неушкодженим, не руйнуватися, не пропадати. Ім [безсмертникам], тендітним, не страшні морози. Стоятимуть у склянці і тоді, Коли травневі відлунають грози (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 142).

◇ Діки світ стоїть — вічно, завжди. — Житиме Радянська влада, доки світ стоїть, а гетьманові однаково смерть!.. Смерть! (Довж., I, 1958, 132); На чім (на чому) світ стоїть див. світ².

13. Займати певне місце серед кого-, чого-небудь. Стоїть Михайло Донець у тій могутній лаві митців, що піднесла на справжню верховину український оперний театр (Рильський, Веч. розмови, 1964, 52).

◇ Біля (кболо і т. ін.) керма влади стояти див. кермо; На першому місці стояти див. перший; На черзі стояти див. черга; Стояти в перших лавах — те саме, що Бути в перших лавах (див. лава²). Радянські письменники стоять в перших лавах всесвітнього фронту борців за мир (Літ. газ., 12.II 1953, 2); Стояти на гблову (на багато голів) вище кого — значно перевершувати кого-небудь у якомусь відношенні (розумовому, культурному і т. ін.). Літературі доводиться постійно дбати про .. вдосконалення зображувальних засобів, які допомагали б тонше аналізувати більш складне духовне життя, багатшу душу простої людини, що стоїть на голову вище багатьох літературних героїв з дворянського і буржуазного середовища (Талант., 1958, 112); Стояти на передовій лінії див. лінія; Стояти на першому плані — те саме, що На першому плані [бути (перебувати і т. ін.)] (див. перший); Стояти на платформі див. платформа; Стояти на позиції чий — поділяти, підтримувати чию-небудь точку зору. На франківських позиціях у своїй перекладацькій роботі стояв революційний демократ Павло Грабовський (Вітч., 5, 1956, 122); Стояти

на поробі див. поріг; Стояти на правильній (добрій) доробі (стежці); Стояти на правильному (доброму) шляху: а) жити чесно, добропорядно; б) бути на правильній позиції у своїх діях, учинках і т. ін. «Мамочка в мене старенька..», інформував я, думаючи за друге й не знаючи, що стою на правильній стежці до серця дами (Ю. Янов., II, 1958, 70); Стояти на путі злого (грішників) див. путь; Стояти на тóчці збору якій — дотримуватися певної позиції при вирішенні яких-небудь питань, проблем і т. ін. Автор [А. В. Федоров], стоячи на тій точці зору, що проблема перекладу — лінгвістична проблема,.. ігнорує.. особливості художнього перекладу (Рильський, IX, 1962, 77); Стояти на чолі див. чолó; Стояти бóсторонь див. бóсторонь.

14. Бути, перебувати в якому-небудь стані. Двері хатні навстіж стояли: одходило й приходило до хати миру — хто хотів (Вовчок, I, 1955, 164); Он, видно, половину трави скошено, а половина ще стоїть (Хотк., II, 1966, 311); // Не виконуватися, не здійснюватися. Слухають [дядьки] уважно, а про що думають? Думає кожен, певне, про своє — хто про.. новітню Січ Запорозьку,.. а хто про те, що робота в полі стоїть (Гончар, II, 1959, 236).

Пóза за́коном сто́яти див. за́ко́н.

◇ Кі́лком сто́яти див. кі́лок; Лубо́ком сто́яти див. лубо́к; Лубо́м сто́яти див. луб; Обло́гом сто́яти див. облі́г; О́днією (одною) ного́ю в гробу́ сто́яти див. грі́б; Сто́яти жу́жмом — бути в безладді, хаосі, безпорядку. Побачивши, що в хаті все стоїть жу́жмом, що на горі́ді неполені грядки заростають бур'яном, замотав [Іван] те собі на вус (Коцюб., I, 1955, 63); Сто́яти на бо́жій доробі — те саме, що Бу́ти на бо́жій (останній) доробі (див. дорóга). — І не смійся з тих, що стоять на божій доробі.— Вас ще, тату, довбнею не доб'єш, а ви про божу дорогу торочите (Стельмах, I, 1962, 318); Сто́яти над грóбом — те саме, що О́днією (одною) ного́ю в гробу́ сто́яти (див. грі́б). Я над гробом стою, брехати не хочу (Сл. Гр.); Сто́яти над моги́лою — бути близьким до смерті. Не мені цвіли запаши́ні квітки, Мій садок проріс скрізь бугилою... Нічий милий зір не запав втямки, Не простяг ніхто за весь вік руки... В самоті стою над могилою (Граб., I, 1959, 343); Сто́яти на сво́єму (на свої́м) місці — набирати попереднього вигляду. Через тиждень не зна́ть було розруйнованого двору: все стояло на свої́м місці (Мирний, I, 1949, 359); Сто́яти о́днією (одною) ного́ю в моги́лі (в труні і т. ін.) див. ногá; Сто́яти пе́ред трибуна́лом (пе́ред судо́м, на суді́ і т. ін.) — звинувачуватися судовими органами в чому-небудь. — Не спіши з висновками, комісар, — протираючи пенсне, заперечив Бронникову комбриг. — Можливо, ще нам разом з тобою доведеться перед трибуналом стояти (Гончар, II, 1959, 115); Сто́яти під па́рами (на па́рах) див. па́ра²; Як (мов) на ножа́х сто́яти див. ні́ж¹.

15. Міститися на якому-небудь рівні, займати яке́сь місце, положення (про небесні світила). Сонце стоїть низько (Коцюб., II, 1955, 13); Високо стояли сузір'я Діви й Лева та всі інші досвітні зорі (Тулуб, В степу.., 1964, 215); // Бути на якому-небудь рівні за своїм становищем, значенням і т. ін. Хоч галичани.. вище нас стоять у громадських думках і справах, зате загальна просвіта у них далеко нижче нашої (Л. Укр., V, 1956, 37); Переклад з будь-якої мови на будь-яку мову принципово можливий, — незалежно від того, на якому щаблі розвитку та чи інша мова стоїть (Рильський, IX, 1962, 60).

◇ Сто́яти на висоті́ див. висотá; Сто́яти на височині́ чого — те саме, що Сто́яти на висоті́ (див. висотá).

Це був командувач, створений революцією, і він стояв на височині вимог військового мистецтва (Ю. Янов., II, 1958, 236).

16. за що, із запереч. част. не, розм. Не шкодувати грошей, витрат і т. ін. — За гроші не стійте: я грошей дам (Вовчок, I, 1955, 74).

17. за чим, розм. Дорожити чим-небудь. Я за волами не стою, — беріть їх (Сл. Гр.).

18. тільки з ос., на кому, перен. Бути на чий-небудь відповідальності. — Пара волів, пара коней на синові стоять (Головко, II, 1957, 13).

19. перен. Загрожувати кому-, чому-небудь, здаватися неминучим. Смерть над нами стояла щодня, Щоб, залякані, темні, слабкі, Ми скорилися рабській судьбі (Воронько, Драгі.., 1959, 109).

◆ Клубо́к в го́рлі сто́ить (стоя́в) див. клубо́к; Кля́с-ті́ на чі́м сві́т сто́ить див. кля́сті; Не туди́ па́льці (ру́ки) сто́ять — хтось незді́бний, не вміє зробити що-небудь. [М у з и к а:] Дам я тепера тобі скрипку, на, на, на!.. От ти й не заграєш; бо.. не туди пальці стоять. Воно до всякого діла є наука... (Кроп., I, 1958, 97); [Н а д і я:] Куди ж його приткнуть? Нездатний ні до якої роботи. У нього й руки не туди стоять (Підс., Жарти.., 1968, 13); Сто́яти бі́ля ко́ліски див. ко́ліска; Сто́яти ко́зирем див. ко́зир; Сто́яти на го́дині — про тривання теплої, сухої, сонячної погоди. [Н е д о р о с т о к:] Марто! Іди розпрягай коні. Он завтра, поки стоїть на годині, треба сіно згребти (Вас., III, 1960, 94); Сто́яти над безо́днею (на кра́ю, край безо́дні) див. безо́дня; Сто́яти на позо́рищі див. позо́рище; Сто́яти о ла́ску — добиватися доброзичливого ставлення, прихильності, милості. Він відразу поставив себе так, що не потребував.. стояти о ласку і не боявся сказати правду (Фр., IV, 1950, 317); Як стій: а) тієї ж миті, негайно. Коли б не оця досадна рана, він знявся б як стій і пішов на роботу (Коцюб., II, 1955, 156); Христя не дослухала козакових слів. Вона, як стій, кинулась бігти додому (Панч, Гомон. Україна, 1954, 123); б) зненацька, несподівано. Все йшло звичайним порядком в пасічниковій хаті, коли нараз.. учув старий Семіон, що поліція як стій має спасти на його тиху і мирну досі хату (Фр., VIII, 1952, 219); в) непорушно, твердо. Стояла [служниця] перед майором як стій, не пускала далі (Загреб., Шепіт, 1966, 174); Як стій та бач (та диві́сь): а) без видимих підстав, причин. — А чого ж він лаявся? — питає [Варку] Василенко. — Та чого ж... Як стій та бач — з дурної голови... (Збан., Сеспель, 1961, 323); б) зненацька, несподівано. Наша Затиркевич-Карпинська, в хаті якої не було, звичайно, ніякого телефону, раз у раз говорила нам: «Чого ж це ви приїхали отак як стій та диві́сь?.. Хоч би подзвонили були...» (Рильський, Веч. розмови, 1964, 40).

СТО́ЯТИ́СЯ, сто́їтьсЯ, недо́к. 1. частіше із запереч. част. не, безос. Хтось має бажання або можливість стояти, залишатися на місці, не йти, не рухатися. Свічка, що блимала.., як у тумані, відразу, здалося, спалахнула ясно-ясно.. Петрові стає.. душно... Не стоїтьсЯ на місці (Вас., II, 1959, 117); Хоча Шура вислала вперед санітарів, а саму її комбат не пускав туди, поки не буде в цьому крайньої потреби, — їй не стоялося тут (Гончар, III, 1959, 219).

2. рідко. Те саме, що ко́штувати 1. Була на йому біла свита із шаповальського сукна, .. Сім кіп стоялася вона (Котл., I, 1952, 110).

СТО́ЯЧИ, присл. Те саме, що сто́бачки. Хоч сядь та плач, хоч стоячи кричи — не допоможе (Укр.. присл., 1963, 46); Деякі [бійці] сіли на буреломі, деякі слухали стоячи. Воронцов говорив, походжаючи між ними (Гончар, III, 1959, 96); [Я к і в:] Людина! Це ж слово яке!

Його треба завжди стоячи говорити і кашкета скидати... (Зар., Антеї, 1961, 51).

СТОЯЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до стояти 1, 2. Варто б вплинути в справі виборів нового редактора в такий спосіб, щоб ним.. була людина, близько стояча до нас, українців (Коцюб., III, 1956, 156); Ліс почали німці прострілювати. Намацають нас.. Потовчуть стоячий танк на пшоно (Ю. Янов., I, 1954, 55).

2. у знач. прикм. Який має вертикальне положення. А грубка яка! Дрова стойма горять, стояча якась, з зубчиками (Тесл., 3 книги життя, 1949, 159); На Романові була синя шовкова сорочка з стоячим коміром (Ткач, Арена, 1960, 41); У VI ст. до н. е. в Корінфі з'явилися стоячі люстра (Знання., 8, 1973, 28); Стоячі захисти роблять на ділянках рухомих пісків, які треба негайно закріплювати (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 278); // у знач. ім. стоячий, чого, ч.; стояча, чої, ж. Той (та), що стоїть (у 1 знач.). А хитрий [Володко]: із-під стоячого підшву випоре! (Март., Тв., 1954, 212).

3. у знач. прикм. Який не тече, не проточний (про воду). — Ну, як, Іване Семеновичу? Як тобі [озеро] Біловід? — Чудо, — признався Бачура.. — Це ще не все. Іх тут кілька десятків.. І у всіх озерах вода не стояча, а рухлива (Чаб., Тече вода., 1961, 45); Озерна вода взагалі стояча — не тече (Курс заг. геол., 1947, 121); Невеличке, зелене, з стоячою водою озерце — дуже глибоке й холодне (Рад. Укр., 10. VII 1946, 3); // З такою водою. За характером свого життя водойми бувають різні. Поділяються вони на стоячі й проточні (Рад. Укр., 2. III 1962, 3); Стояче болото.

СТОЯЧКИ, присл. У стоячому, вертикальному положенні; стоячи.

СТРАБІЗМ, у, ч., мед. Вада зору — неоднакова спрямованість зіниць; косоокість.

СТРАВА, и, ж. 1. Приготовлені для їди продукти харчування. Наймичка подала на стіл обід, але ні мати, ні батько й за стіл не сіли й ложки в страву не вмочили (Н.-Лев., VII, 1966, 274); Прислужник затріщав, називаючи кожну страву. — Давай мені котлетів [котлет], то саме по моїх зубах, — рішив Рубець (Мирний, III, 1954, 268); Обідають вони на веранді. І хоч борщ Віталіків зовсім розварився та ще й пересолений, але вони обов. присьорбують страву охоче, мати навіть підхваляв (Гончар, Тронка, 1963, 95); Микола таки догодив друзям. Каша — бо юшкою ту страву ніяк не можна було назвати — сподобалась (Збан., Курил. о-ви, 1963, 57).

Приставляти (приставити) страву див. приставляти.

2. Те, що їдять, вживають для харчування; їжа, харчі. Килина більше тямила в куховарстві, ніж Олеся, — Олеся тільки псувала страву (Н.-Лев., III, 1956, 133); Прийшов він раз обідать до Дем'яна, А у Дем'яна страва добрая була: І маслечко, і сало, і сметана (Гл., Вибр., 1957, 211); Ми побачили серед подвір'я довгий стіл, рясно заставлений пляшками й стравами (Жур., Вечір., 1958, 267).

СТРАВИТИ див. стравлювати.

СТРАВЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. стравлювати 1. Загальне покриття травостою становить 35%, що теж є показником надмірного стравлювання і вибивання рослинного покриву (Рослин. Нижн. Придніпр., 1956, 87); В метровому шарі торфу міститься 820—940 міліметрів води. Це дозволяє створювати сприятливий водно-повітряний режим у період вегетації і забезпечує відростання травостою після стравлювання (Хлібороб Укр., 4, 1972, 28).

СТРАВЛЮВАТИ, юю, юєш і рідко **СТРАВЛЯТИ**, яю, яєш, недок., **СТРАВИТИ**, стравлю, стравиш; мн.

стравлять; док., перех. 1. Провадити спаш чого-небудь. Бувають.. випадки, коли озимина переростає і її спашують. Цього не слід допускати тому, що тварини витоптують рослини, стравляють їх дуже низько, а іноді навіть витягують з корінням (Хлібороб Укр., 8, 1972, 17); Стравити луки.

2. перев. док., діал. Сприйняти. — Не хоче мене пан, я обернуся до хлопів. Побачимо, як він се стравить (Фр., VIII, 1952, 93).

СТРАВЛЯТИ див. стравлювати.

СТРАВНЄ, нбо, с., заст. Гроші на харчі.

СТРАВНИЙ, стравна, стравне, рідко. 1. Який легко перетравлюється, засвоюється органами травлення.

2. Який можна споживати, придатний для споживання; їстівний. Стравні гриби; // у знач. ім. стравне, стравнобо, с. Їжа (у 1 знач.); пожива.

СТРАВНІСТЬ, ності, ж., рідко. Властивість за знач. стравний.

СТРАВНЯ, і, ж., заст. Їжа, харчі.

СТРАВОВАРІЛЬНИЙ, а, е. Який сприяє травленню страви. Позитивно впливає теплова обробка [продуктів] і на засвоюваність багатьох жирів. Обумовлюється це тим, що жири не розчиняються у воді, тому стравоварильні соки діють на них з поверхні (Технол. пригот. їжі, 1957, 67).

СТРАВОВАРНИЙ, а, е. Признач. для варіння страви. Введення стравоварних котлів, електричних і газових плит змінило способи варіння і підсмажування продуктів, дало можливість точно регулювати нагрів (Технол. пригот. їжі, 1957, 8).

СТРАВОХІД, хбду, ч. Трубоподібна частина травного тракту в людини, хребетних і багатьох безхребетних тварин, що сполучає ротову порожнину з шлунком і служить для проведення їжі в шлунок. Стравохід — це м'язова трубка, що має в довжину близько 25 см і в прямим продовженням глотки (Анат. і фізіол. люд., 1957, 93); У більшості хребетних стравохід не має ні розширень, ні залоз (Знання., 11, 1969, 13).

СТРАВОХІДНИЙ, а, е. Прикм. до стравохід. Стравохідна трубка.

СТРАВУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., діал. Харчувати.

СТРАВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., діал. Харчуватися. Як наймусь вартівником до школи, то де я буду стравуватися? Я з чужого села (Сл. Гр.); Винайшов [офіцер] мені квартиру — один покоїк гарний, мебльований; стравувалась я у сусідки, жінки якогось ремісника (Фр., III, 1950, 106).

СТРАДАТИ, аю, аєш, недок., рідко. Те саме, що страждати. Розкажи, моя зоре, Про тую Марину, Як вона у пана злого І за що страдала (Шевч., II, 1963, 114); Чогось турбується [серце], шукає, Вінця тернового жада, На себе кари накликає, За мир боліє та страда (Граб., I, 1959, 105).

СТРАДИВАРІУС, а, ч. Скрипка досконалої форми і краси звуку, зроблена знаменитим італійським майстром кінця XVII — початку XVIII ст. Антоніо Страдиваріусом.

СТРАДНИЙ, а, е. Те саме, що страдницький 2, 3. Зварив і сливок їй. Покуштувала, та й годі. Страдна, страдна зробилась. Погляд став такий болісний, очі каламутні (Тесл., 3 книги життя, 1949, 81); І горе страдного життя Сумнії звуки розказали, І найзапекліші спізнали Благії сльози спочуття (Сам., I, 1958, 68); — Романочку, бідний мій... Як понівечили вони тебе, — придивляється дівчина до страдних очей (Стельмах, I, 1962, 469); Стояло перед очима змучене, страдне личко Клави (Собко, Нам спокій., 1959, 18).

СТРАДНИК, а, ч. 1. Той, хто зазнає чи зазнав багато

фізичних або моральних страждань. *Нехай страдник одинокий* Хоч на час забуде муки, На хвилинку знайде спокій Від боління та розлуки (Граб., I, 1959, 551); Пророків своїх, що терновий вінок Понесли за сльозу ту криваву, Порозшукує люд між ними могилок І воздасть своїм страдникам славу... (Стар., Вибр., 1959, 36); Міцкевича — поета і мислителя, страдника за долю свого народу, мрійника і гуманіста з його уболіннями і тривогами ми бачимо в книзі [М. Бажана «Міцкевич в Одесі»] як живого (Мал., Думки., 1959, 26); Смертність серед невільників була надзвичайно висока, але армію цих страдників весь час поповнювали в результаті набігів хижаків-людоловів — турецькі і татарські феодалі, работорговці (Наука., 3, 1965, 12).

2. Канонізований церквою святий, що зазнав мук за віру; мученик. Батько велику книгу читає, про страдників божих, що за віру святу йшли з радістю і в огонь, і на страту (Стар., Облога., 1961, 20); Прямий же, страднику святий: Твої шляхи — широко розляглись, твої пісні далеко розлились, в твоїх словах — вогонь мети! (Чумак, Черв. заспів, 1956, 93).

СТРАДНИЦТВО, а, с. Стан страдника.

СТРАДНИЦЯ, і, ж. Жін. до страдник 1. [Які в:] Заспокойтесь, нещасна страднице!.. (Кроп., II, 1958, 483); — Страднице моя, дружино моя! До чого ж я довів тебе... — У цих словах було каяття, і жалощі, і ніжність (Шиян, Баланда, 1957, 235).

СТРАДНИЦЬКИ. Присл. до страдницький 2, 3. Орина, страдницьки кривлячи обличчя, прихилилась до одвірка (Стельмах, I, 1962, 465); Ігор ревниво стежив за кожним рухом пера Степана Демидовича, і, коли те перо безжально робило свої позначки, розшукавши-таки якусь граматичну чи синтаксичну помилку, Ігор страдницьки кривився, але мовчав (Жур., Нам тоді., 1968, 33).

СТРАДНИЦЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до страдник 1. Хто вона така [сестра-жалібниця]? І горда, і разом з тим упокорена, тиха. Звідки прийшла сюди, в цей страдницький ешелон? (Д. Бедзик, Підземні громи, 1971, 24); Я бачу її, бачу ту, кому до страдницьких ніг клали поети всього світу і всіх століть найдорожчі свої приносини. Бачу матір (Рильський, Поеми, 1957, 294).

2. Який зазнає страждання, страждає. Дзвенить [зерно], як пісня щира, без кінця, І знають всі, що дорогим посівом Впадуть ті зерна в страдницькі серця (Шпорта, Ти в серці., 1954, 40).

3. Сповнений страждання. Княгиня Волконська та княгиня Трубецька кинули виклик цареві... щоб розділити з своїми чоловіками їх страдницьку долю (Тулуб, В степу., 1964, 182); Він думав, що пізнав Україну, її людей ще тоді, коли йшов пішки з Києва до Вовчої Гори. Важкий то був страдницький шлях. Без шматка хліба, без сили в ногах (Збан., Сеспель, 1961, 308); Дмитро нарівні з усіма [військовополоненими] ніс гнітючий тягар.. страдницького життя (Коз., Гарячі руки, 1960, 38); // Який виражає страждання, проймає ним. Очі, коліс живі і блискучі, тепер були постійно у червоних обвідках, змучені й страдницькі (Вільде, Сестри., 1958, 576); Дмитро з нежданою ніжністю згадує соромливе і страдницьке обличчя молодиці (Стельмах, II, 1962, 340); // Викликаний стражданням. Хима вийшла з-за погрібника, несучи в хвартусі яблука-падалиці. На її обличчі — страдницькими зморшками — скнарість і злість (Мушк., Серце., 1962, 291); // Який завдає страждання. Він непомітно зайшов у вітальню і стояв, слухаючи страдницьку розповідь Стенсльовського (Собко, Граніт, 1937, 122).

СТРАДНИЧИЙ, а, е, рідко. Те саме, що страдницький. Через стіни, крізь піл отой лемент вліта,

І страдниче лице молодиці Як у очах стоїть, наді мною вита, Й моє серце пронизують глици (Стар., Поет. тв., 1958, 202).

СТРАДНО. Присл. до страдний. — Вони ж [пташенята], сердешні, пікають уже, пікають та так уже страдно ротками зітхають (Тесл., 3 книги життя, 1949, 17); В цей час у школу ввірвалася та жінка, яка голосила на подвір'ї. Її напівбожевільні від горя очі метнулися до парти, на якій лупцювали Бараболю, заплющились, розкрились і страдно почали шукати когось (Стельмах, II, 1962, 87).

СТРАЖ, а, ч., заст. 1. Особа (перев. озброєна), яка стереже, охороняє кого-, що-небудь від нападу, ворожих дій і т. ін. — Агей, на конях, козаки! — гукнув озброєний страж біля воріт замку. — Невільно без дозволу до замку... (Ле, Побратими, 1954, 21); Хижо клацнув ключ у замку, відчинилась у брамі майже квадратна зловісна хвіртка. Виглянув звітлія похмурий страж (Збан., Єдина, 1959, 88); *У порівн. На обпаленому блискавицею верхів'ї найвищого дерева, як страж, стояв лелека (Десняк, II, 1955, 351).

2. книжн. Той, хто захищає, оберігає що-небудь, пильно стежить за недоторканністю чогось. Добраччя хоч на хвилину; Ми будем стражами спочину До перших променів зорі... (Стар., Поет. тв., 1958, 195); Вірний страж завоювань Жовтня, надійний оплот миру в усьому світі — такою знають Радянську Армію на всіх материках і континентах (Веч. Київ, 8.XI 1969, 2); Благородні зусилля Радянського уряду в справі врегулювання карібської кризи.. примножили славу нашої соціалістичної держави як надійного і вірного стража миру (Ком. Укр., 1, 1963, 66).

СТРАЖА, і, ж., рідко. Те саме, що сторожа. Хропли всі п'яні на пікетах, Тут їх застав послідній час! Передню побивши стражу, Полізли [Низ та Евріал] в стан варити кашу (Котл., I, 1952, 224); — Ідъ собі.. у Січ. Побудь ще там п'ять літ на лицарській стражі та й вертайсь до мене (Стор., I, 1957, 96).

СТРАЖДАЛЕЦЬ, льця, ч. Те саме, що страдник 1. Відгукуючись 1902 р. .. на смерть Успенського, Франко ставить його рядом з справжніми мучениками-подвижниками — Радищевим, Рилевим, Достоевським, Чернишевським, Михайловим та іншими російськими страждальцями за свободу і права людини (Рад. літ-во, 3, 1957, 45).

СТРАЖДАЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що страдницький 3. Чорні оченята [дівчинки] дивилися в батькові очі, такі ж палючі, як і в неї, і такі страждальні й владні (Ле, Міжгір'я, 1953, 326); Сіла [Анюта] на лавку, згорбилась, як пастушка біля осіннього вогнища. Губи її тихо тремтіли, а обличчя було сирітським і страждальним (Тют., Вир, 1964, 477).

СТРАЖДАЛЬНИК, а, ч. Те саме, що страдник 1.

СТРАЖДАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до страждальник.

*У порівн. На узбіччях.. Кволі хати, Мов страждальниці, Прикуті повічно до скель (Гойда, Сонце., 1951, 86).

СТРАЖДАЛЬНИЦЬКИ. Присл. до страждальницький. На неголене Єгоричеве лице лягла густа сіра тінь. І вже те лице ураз стає не жовтим, як було досі, а страждальницьки чорним з безліччю глибоких шрамів-зморщок (Логв., Давні рани, 1961, 105); Що за манера [у Данилевського] мало не за кожним словом страждальницьки зітхати? (Жур., Вечір., 1958, 162).

СТРАЖДАЛЬНИЦЬКИЙ, а, е. Те саме, що страдницький 3. Нарешті страждальницькі зойки вщухли. Приступ подагри минує (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 592).

СТРАЖДА́ННЯ, я, с. 1. Дія за знач. стражда́ти. — Сила може народжуватись, сину, і від страждання, — так сказала одного разу мати Порфирові, і це йому міцно запам'яталось (Гончар, Бригантина, 1973, 110); Їй захотілось зробити щось дуже хороше для Сергія Боровика, якимсь полегшити його страждання (Собко, Справа.., 1959, 49); Може, поки не пізно, повернути від цих самотніх воріт, від цього незагородженого клептика страждань і надій...? (Стельмах, II, 1962, 288).

2. Про вияв фізичного чи морального болю. — Так! — раптом якимсь стрепенувся Орлюк і посмінувся самими тільки губами, в очах застигло страждання (Довж., I, 1958, 281); Він усмінувся, але усмішка не змила духовного страждання з його позеленілого обличчя (Тют., Вир, 1964, 318).

СТРАЖДА́ТИ, аю, аєш, недок. 1. від чого і без додатка. Зазнавати сильного фізичного болю, мучитися від нього. Ще не зараз і вмерла [Явдоха Зубиха]. Що вже страждала! (Кв.-Осн., II, 1956, 223); Страждаючи.. від нестерпного зубного болю, Паскаль у відчай взявся за проблему циклоїдної кривої, яка дуже цікавила його, і... розв'язав її (Наука.., 10, 1965, 17); // Відчувати наслідки чого-небудь (перев. негативного). Перші дні він страждав від втоми, яку привіз сюди з собою (Сміл., Сад, 1952, 118); Набравши великий запас прісної води, Бутаків рушив на розшуки «Николая», команда якого, напевно, теж страждала від спраги (Тулуб, В степу.., 1964, 397).

2. на що, чим. Мати яку-небудь хворобу, недугу; хворіти. — Мій брат завжди страждав на меланхолію, — з елегантною жартівливістю втрутився господар дому (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 69); Серцевими хворобами страждають люди будь-якого віку. У молодих найчастіше зустрічається ревматизм, запалення оболонки серця, неврози (Наука.., 11, 1962, 38); Особливо небезпечне купання у холодній воді для людей, які страждають хронічними захворюваннями (Веч. Київ, 25.IV 1968, 4).

3. від чого і без додатка. Зазнавати моральних мук, переживань. — Все-таки будь ти до матері справедливою і хоч трошечки поблажливою. Кінець кінцем, від усього цього в першу чергу і найбільше страждала вона сама (Головко, II, 1957, 588); Вчительку боляче вколола думка... що вона, класний керівник, не зуміла завоювати довір'я цієї дівчинки, яка глибоко в собі ховає своє горе, і від того, що не вмів нікому звіритись, ще більше страждає (Донч., IV, 1957, 197); Людина, виявляється, може страждати не тільки від непосильної праці.. Вона страждає також тоді, коли не знаходить справжнього діла (Ком. Укр., 1, 1965, 57); // розм. Нудьгувати, томитися, кохаючи кого-небудь. — Галю, зірочко моя!.. Не можна мені без тебе пробути... Усе тобі розкажу, як я страждаю без тебе (Кв.-Осн., II, 1956, 332); Куди б не скинув я оком, Образ твій мріється всюди. Вік буду нишком страждати, .. Нишком про тебе гадати (Граб., I, 1959, 358); // за кого. Болісно переживати чию-небудь невдачу, чийсь нещастя і т. ін. [М а р ф а:] Мало я за Кузьму страждаю, так ще ти з трамвая плигаєш (Корн., I, 1955, 167).

4. за кого — що. Зазнавати утисків, переслідування і т. ін. через кого-, що-небудь, в ім'я когось, чогось. [Р у ф і н:] Чи й Муцій Сцевола був одержимий, ти як гадаєш? [К а й Л е г і ц і й:] Той страждав за цноту, а сі за бузувірство (Л. Укр., II, 1951, 369); — Ти, синку, страждаєш за людей. Хтось за них повинен страждати, щоб вони кращими були (Стельмах, II, 1962, 209).

5. від чого. Зазнавати шкоди, збитків. Ні від чого не страждає так проста сільська людина, як від страшної

руїни (Сміл., Сад, 1952, 79).

СТРАЖДА́ЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до стражда́ти. Дуже важливо, що селяни і робітники у висвітленні письменника-вченого [І. Франка] є не лише страждуючою масою, а й великою революційною силою (Ком. Укр., 8, 1966, 63).

СТРАЖДЕ́ННИЙ, а, е. Те саме, що стра́дницький 2, 3. Написав Разувєм листа, написав гірку чесну правду. Можливо, це жорстоко, але котра з наших страждених жінок не знала війни і жорстокості (Логв., Давні рани, 1961, 22); Земле воз'єднана, земле розкута, Мати страждєнна, ласкава моя (Павл., Бистрина, 1959, 123); Знову замирає в чеканні страждєнне хліборобське серце, плекає зрадливі сподівання, марить тим житнім колосочком (Стельмах, I, 1962, 361); Як скінчу життя страждєнне, Щоб не чути більш образ, — Киньте часом і про мене Пару щирих, теплих фраз! (Граб., I, 1959, 360); Недужа мати звела на нього [сина] страждєнні очі і ніби осміхнулась (Вас., II, 1959, 466); Катя зупинилась, глянула на його посуворіле, страждєнне обличчя (Коз., Вибр., 1947, 71).

СТРАЖДЕ́ННО. Присл. до страждєнний. — За сценою вже стукотять ногами. Соня страждєнно: — Починайте! Та починайте ж бо! (Вас., II, 1959, 192).

СТРАЖДУ́ВАННЯ, я, с., діал. Дія за знач. стра́ждувати. — За такі страждування [жахливі, гнітючі нічні видіння] дав би собі ногу або руку відтяти! (Стеф., I, 1949, 154).

СТРАЖДУ́ВАТИ, ую, уєш, недок., діал. Страждати. Страждує худоба та й самому страждування (Сл. Гр.).

СТРАЖНИ́К, а, ч. 1. У дореволюційній Росії — нижчий поліцейський чин у сільській місцевості. Цікаво послухати, як розумні голови керують отими справами, цікаво, але .. небезпечно... Ще скажуть: ходжу, щоб громаду проти стражника обурювати (Мирний, IV, 1955, 351); Цього дня й урядникові роботи було. Увесь ранок удвох із стражником ходили по селу, зривали прокламації (Головко, II, 1957, 257).

2. Той, хто стереже, охороняє що-небудь. Полонені австрійці рубали в лісі дуби під наглядом стражників (Донч., III, 1956, 123); — Найтяжче — перейти біля Кутно.. кордон. Але у нас є такі вірні люди, що виведуть з-під самого носа стражників (Стельмах, I, 1962, 197).

СТРАЖНИ́КІВ, кова, кове. Прикм. до стра́жник 1; належний стражникові. Чув якимсь раз, як суперечилася стражникова жінка з простими жінками — її сусідками (Мирний, IV, 1955, 352).

СТРАЖНИ́ЦЯ, і, ж., заст. Приміщення для сторожа або військових вартових. Ключника заведено до стражниці і положено на голих дошках тапчана (Фр., II, 1950, 284).

СТРАЖНИ́ЦЬКИЙ, а, е, заст. Прикм. до стра́жник 1; // Належний стражникові. — Сьогодні ж пошліть.. за стражниками. А завтра ми дамо наймитів. Коли на полі забряжчить стражницька шабля, то наші наймити спокійно намантачат коси (Стельмах, I, 1962, 567).

СТРАЖНИ́ЧИХА, и, ж., заст., розм. Дружина стражника. Стражничиха доводила їм, що то чоловіка задля того поставлено, щоб, поміж людьми вештаючись, їх думки вивідував та всякі лиходійні заміри дізнавав (Мирний, IV, 1955, 352).

СТРАЗ, а, ч., спец. Штучний камінь, який виготовляється з кристалю з домішкою свинцю і блиском та грою нагадує дорогоцінний камінь. Інший прийом запорізьких різьбярів використано в оздобленні люльки, яка належала гетьману Апостолу. Вона.. інкрустована

опалами, бірюзою, кольоровими стразами (Нар. тв. та етн., 1, 1966, 49).

СТРАЙК, у, ч. Форма класової боротьби пролетаріату капіталістичних країн, яка полягає в колективному відмовленні робітників і службовців від праці з пред'явленням підприємцям або урядові економічних і політичних вимог. В жовтні 1905 року вибухнув загальний політичний страйк, який показав гігантську силу і міць пролетарського руху (Біогр. Леніна, 1955, 81); Першим великим робітничим страйком в Росії був страйк на Невській бавовнопрядильні в Петербурзі (Іст. УРСР, I, 1953, 513); — Революція знову спалахнула по всій країні новим загальним політичним страйком і збройним повстанням (Головко, II, 1957, 311).

Загальний страйк див. загальний.

△ **Італійський страйк** див. італійський; **Сидячий страйк** — страйк, під час якого робітники і службовці, висувачи свої вимоги, припиняють роботу і сидять або на землі біля підприємства, або в приміщенні на долівці, не допускаючи штрейкбрехерів.

СТРАЙКАР, я, ч. Учасник страйку; забастовщик. .. робітники мирно виходили на вулицю, припиняючи роботу із солідарності з усіма страйкарями (Ленін, 11, 1970, 330); Фабричні гудки загули до зорі. По мерзлим сніжку, по накоченій кризі По вулиці йдуть та йдуть страйкарі (Шпорта, Вибр., 1958, 125).

СТРАЙКАРКА, и, ж. Жін. до страйкар.

СТРАЙККОМ, у, ч. Скорочення: страйковий комітет. На трибуну виходить.. голова страйккому — невисокий чоловік у військовій шинелі (Д. Бедзик, Підземні громи, 1971, 120).

СТРАЙКОВИЙ, а, е. Прикм. до страйк. Восени 1918 р. страйковий, партизанський і повстанський рух охоплює всю Україну (Вісник АН, 1, 1957, 37); В ході страйкової боротьби в робітничих гуртках і союзах формувалася авангард пролетаріату, підготовлений до сприйняття ідей марксизму (Ком. Укр., 9, 1967, 88); // Який очолює боротьбу страйкарів. Членів страйкового комітету поліція схопила і кинула в тюрму (Колг. Укр., 12, 1957, 17).

СТРАЙКОЛАМ див. страйколóm.

СТРАЙКОЛАМІВСЬКИЙ див. страйколóмівський.

СТРАЙКОЛАМСТВО див. страйколóмство.

СТРАЙКОЛОМ, **СТРАЙКОЛАМ**, а, ч., рідко. Те саме, що штрейкбрехер. — Ліплять до мене тепер: страйколам! Хай собі ліплять, а я зате вам Можу купить того й сього... (Рильський, I, 1960, 319).

СТРАЙКОЛОМІВСЬКИЙ, **СТРАЙКОЛАМІВСЬКИЙ**, а, е, рідко. Прикм. до страйколóm, страйколám. Страйколóмівська поведінка.

СТРАЙКОЛОМСТВО, **СТРАЙКОЛАМСТВО**, а, с., рідко. Те саме, що штрейкбрехерство.

СТРАЙКУВАННЯ, я, с., рідко. Дія за знач. страйкувати. Надія, звичайно, була ще дуже малою, коли в 1926 році світ владик здригався од могутнього страйкування підземних трударів Англії (Баш, На.. дорозі, 1967, 122).

СТРАЙКУВАТИ, ую, уш, недок. Брати участь у страйку. — Два тижні вже страйкуєш! Що ти думаєш? Вже третій день ні кришки хліба не їмо! (Фр., XIII, 1954, 309); У місті було не зовсім спокійно; на вагонобудівному заводі вже з місяць страйкують робітники (Кол., На фронті.., 1959, 20); На протязі [1906] року лише на Україні страйкувало біля 100 тисяч робітників (Минуле укр. театру, 1953, 144).

СТРАЙКУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до страйкувати. В 1901 р. першотравневий страйк на військовому Обуховському заводі в Петербурзі перетворився в криваву сутичку між страйкуючими робітниками і вій-

ськами (Іст. УРСР, I, 1953, 575); // у знач. ім. страйкуючий, чого, ч. Той, хто страйкує. Важливе місце в економічній боротьбі страйкуючих займають протести проти політики «заморожування» зарплати (Ком. Укр., 4, 1968, 17); Кількість страйкуючих у дні першотравневих свят рік у рік збільшувалась, особливо в періоди революційного піднесення 1904—1907 і 1912—1914 рр. (Свята.. Рад. Укр., 1971, 51).

СТРАКТОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стракувати.

СТРАКТУВАТИ, ую, уш, перех., рідко. Док. до тракувати 1, 2. Біда, коли високий чин Та припаде малому.. Скажи такому ти слівце Напроти, не в догodu, — Стракує він як випад це Проти всього народу!.. (Воскр., Подивись.., 1962, 7); Йому [О. Довженку] чужий безкрилий натуралістичний побутовізм. Він прагне стракувати образ по-своєму (Літ. Укр., 17.VI 1969, 4).

СТРАМ, у, ч., розм. Те саме, що сóром 1—4. Тепер всяк хам показує натуру, а нам мовчать? Се був би чистий страм (Л. Укр., I, 1951, 277); [П р і с ь к а:] Он старий пан усе пристають до мене, — і не страм їм? (Мирний, V, 1955, 161); Чужа біда Панькові — сміх; Своя ж і стид, і страм, і гріх (Бор., Тв., 1957, 156); [К р я ж (Ользі):] Як себе не шкодуєш, то хоч мого імені не ганьби... Не думав, що доживу до такого страму... Колись таких, як ти... в ставку топили (Зар., Антеї, 1962, 247).

◇ **Ввóдити (ввести) у (в) страм** — те саме, що **Ввóдити (ввести) в сóром** (див. ввóдити). [Ч и р в а:] Куме. Не себе шкода, а вас. Перед народом у страм себе вводите. Три дні риєте землю, як кроти, а що знайшли? (Мик., I, 1957, 80); **Набирáтися (набрáтися) стрáму** — те саме, що **Набирáтися (набрáтися) сóрому (ганьбі)** (див. набирáтися). — **Набралася страму з отим царем** [портретом, що хазяїн послав продавати] і пішла [з базару] ні з чим (Є. Кравч., Квіти.., 1959, 137); **На страм** — щоб осоромитися. — **Честі я не продам... На догану та страм** Щоб козак себе мусів [мусив] наймати? (Граб., I, 1959, 297); **Ні (і) стидá, ні (й) стрáму немає (нема́) в кого** — хто-небудь дуже безсоромний; **Стрáму нанóсити** — осоромлювати кого-небудь. — **Чого тобі ходити до нас та страму наносити?** (Барв., Опов., 1902, 301); **Стрáму наробíти кому** — осоромити, знеславити кого-небудь. — **Якби ти, сестро, жупан мала, То би з нами пила і гуляла; Як же ти, сестро, в сіренькій свитині, Наробила страму всій родині!** (Нар. лірика, 1956, 322); **Стрáму немає (нема́) кому, в кого** — те саме, що **Сóрому (соромá) немає (нема́)** (див. сóром). — **Страму вам нема, варвари, — докоряв буржуям Хрисан Кульбака, відомий у загоні своєю набожністю** (Гончар, II, 1959, 73).

СТРАМІТИ, млю, міш; мн. страмлять; недок., перех. і без додатка, розм. 1. Вводити в сором кого-небудь, накликати сором на когось; осоромлювати. Він так і скинів, матінко. Як схопиться: — Так ти, — каже, — сяка-така, ще загадуватимеш мені, страмимеш мене будеш?!.. А тебе я навіщо брав? (Тесл., З книги життя, 1949, 23); — Хотіли, мугиряки, косу одрізати, — вже спокійно розповідала Мариня. — Коли б такі остригли, коли б дав бог! — промовила Устина, зціплюючи рученята. — Бо доки вже будеш ходити, доки будеш страмити... (Вас., I, 1959, 199).

2. Те саме, що сорóмити 1. Не раз, ради заздрості, вона крала, чого у неї не було, а на других бачила. Її страмили, били — вона все одно робила (Мирний, IV, 1955, 32); Зачувши ті наміри, Марта стала страмить молодицю (Горд., II, 1959, 330); Не любить і він, коли

в зошиті пляма. (Страмитимуть знову — учителька, мама!..) (С. Ол., Вибр., 1959, 152).

СТРАМІТИСЯ, млюся, мшся; мн. страмляться; недок., розм. 1. Те саме, що соромитися 1. [Л ю б о в (обіймає тітку):] Здорові, тіточко! Ну, де ж ваш ареопаг? [О л і м п і а д а І в а н і в н а (цілує, але все хмуриться):] Страмилася би! (Л. Укр., II, 1951, 7); Сестра Вустя, зачувши переговори, налетіла відразу, напустилася на Сердюків: — Страмилася б видурювати з хлопця останнє, що є! (Гончар, I, 1959, 44).

2. Ганьбити, осоромлювати себе. Працюй добре, не страмися.

СТРАМНИЙ, а, є, розм. Який не почуває сорому, не соромиться; безсоромний. Страмний чоловік; // Який виходить за межі загальноприйнятих моральних норм; непристойний, сороміцький. Палає чоло та цвіте, Усмішка вабить до кохання; Усе засвідчує про те, Що мук не знає її зітхання, Що не ворухить серця дна Ніяка думонька страмна (Граб., I, 1959, 229); Страмні слова.

СТРАМНО, присудк. сл., розм. Те саме, що соромно. Це страмно було б і родові, як сина у москалі узяли — невістку геть одіпхнути... (Мирний, IV, 1955, 51); [Ф е д о р а:] А куди ото?.. Бач — як собака зігнувся... Страмно поглянути людям у вічі, тікаєш... (Вас., III, 1960, 147).

СТРАМНЮЧИЙ, а, е, розм. Те саме, що безсоромний. — А, так ти, страмнюча, півнів нищити?! Воно ж курча.. Замість вигнати по-хорошому — грудкою?! (Вишня, I, 1956, 105).

СТРАМОВИСЬКО, а, с., розм. Те саме, що сором 2—4. Павлик чоло хмурить, очей не підводить: хоч би до нього черга не дійшла, страмовисько на весь клас (Горд., Буян, 1938, 38); — У санзвод підеш? — Ти що: п'яний чи кулака просиш? Пішов би я на страмовисько! — Дуже ти боїшся страмовиська... (Гончар, III, 1959, 278).

СТРАМОВИЩЕ, а, с., розм. Те саме, що сором 2—4. — Ми ось разом підемо, — сказала Христя, узявши його [хлопчика] на руки, і посунулася за стіл. — У-у, страмовище, отакий бецман на руках гніздиться! — сказала з серцем Горпина (Мирний, III, 1954, 324); [К а т р я:] О сестрички, матіночки, куди ж ми оце забрели? Тут так страшно. [Т е к л я:] Тю, навісна! Чи не страмовище! Та осьдечки ж слобода (Кроп., I, 1958, 379).

СТРАМОТА, и, ж., розм. Те саме, що сором 2—4. Народе, вік порізнений зі мною Страмотою людської ворожди! Заблуда стала межі нас стіною; Хижацтва ще не зметені сліди (Граб., I, 1959, 69); Не траплялось од настання світу Отакого гріха та страмоти, Як у Ліму біля Сараєва! (Перв., З глибини, 1956, 128).

СТРАННИЙ, а, е, **СТРАННІЙ**, я, є, заст. Мандрівний. [Г р и ц ь к о:] Містечко наше хоч і велике, а нема тому странному народові де захисть [захист] знайти (Мирний, V, 1955, 184); Йде до нас якийсь чоловік із хутірця, зближвся [зблизився] та: — Добридень.. люди странні! Відкіля бог несе? (Морд., I, 1958, 46); // у знач. ім. странный, ного, странный, пього, ч. Странник (у 2 знач.). — Господь велить прийняти прохожого — странного: прийми його і напій його... (Мирний, I, 1954, 215); В будинок опустілий Вийде странный до тебе (Кост., I, 1967, 90).

СТРАННИК, а, ч., заст. 1. Богомолець, який мандрує по так званих святих місцях і живе милостинею; прощанин. — Зустрічаю вас, чесні отці, як колись у давню давнину Авраам стрічав трьох странників, — сказав Копронідос (Н.-Лев., III, 1956, 373); Минули ми одну озію, минули другу, третю. Увійшли в чайню [чайну]. Там уже сиділо декілька странників — чаювали (Тесл., 3 книги життя, 1949, 49).

2. Той, хто мандрує, подорожує; мандрівник, подо-

рожній. — Люди добрі! Якби моя воля була, я б і привітав вас, і нагодував, — коли [хіба] ж можна странника не прийняти, не впокоїти? (Україна., I, 1960, 98).

СТРАННИЦЯ, і, ж., заст. Жін. до страннык. — Зо-сю! — гукнув він до жінки, — глянь лиш, які опудала лізуть до нас у хату. Чи не черниці які або странниці-прохачки? (Н.-Лев., I, 1956, 313).

СТРАННИЙ див. странный.

СТРАП'Я, я, с., діал. Дрантя, лахміття. Іде, а страп'я висить (Сл. Гр.).

СТРАСНИЙ, а, є, церк. Стос. до останнього тижня перед пасхою, а також до кожного дня цього тижня. Ми тут розговлялись у страсну суботу (Л. Укр., V, 1956, 236); Північ під страсну п'ятницю тільки що надійшла (Ю. Янов., I, 1958, 179).

Страсна ніч — ніч на останній четвер перед пасхою. — Пригадуєш, як куркульню брали за барки, як до церкви у страсну ніч з барабанами ходили? (Гончар, Тронка, 1963, 158); Страсна свічка (свіча і т. ін.) — свічка, яку запалюють під час вечірнього богослужіння в останній четвер перед пасхою. Вона дістала свяченої води, покропила хату, засвітила страсну свічку перед образами (Н.-Лев., II, 1956, 353); Вона тихо шептала всі молитви, які знала або які приходили їй на думку. Їй хотілося б.. засвітити страсну свічку (Мирний, IV, 1955, 88); Повечоріло. На вулицях вже з'явилися люди із страсними свічками.. Обережно несли вони.. додому.. ці.. тріпотливі вогники, захищаючи їх від найменшого подуву вітру (Тулуб, В степу.., 1964, 486); Страсний тиждень; Страсна неділя — останній тиждень перед пасхою. Ледве тільки встала Оксана, злягла Дора, була у неї пропасниця, але дуже сильна, так що цілий страсний тиждень був з нею клопіт (Л. Укр., V, 1956, 304); На страсному тижні породила мачуха близнят — двох хлопчиків (Головка, II, 1957, 513).

СТРАСТІ, тей, мн. церк. Те саме, що страсть 1. Як пішла я на страсті, то, господь мене прости, сіла під тинком, понюхала свічку — пахне медком, так я й з'їла (Укр.. присл., 1963, 213); Православні люди збиралися на страсті з свічками йти та усю ніч молитися богу (Кв.-Осн., II, 1956, 231).

СТРАСТОТЄРПЕЦЬ, пця, ч., церк., заст. У християн — мученик, який постраждав за релігійні переконання. [М а т у ш к а г у м е п я:] Наславши на нас неволю тяжку — він [бог] разом з тим виставив і заступників наших, страстотерпців неустанних, що скарали ворога нашого, заборонили нас від напасти (Мирний, V, 1955, 75); — Колись, у старі часи, ховалися в лісах, у глушині, святі страстотерпці (Донч., II, 1956, 8).

СТРАСТОТЄРПНИЙ, а, е, церк., заст. Прикм. до страстотерпець. Хоч не ми, то сини від дверей пресвятих Відіб'ють і відкотять каміння, .. Борючися за край і за щастя ясне, Під вінцем страстотерпним відваги (Стар., Поет. тв., 1958, 141); — Пан майстер так пильнує посмішки, неначе і не бога страстотерпного вирізьблює, — озвався Богдан у захопленні (Ле, Хмельницький, I, 1957, 140).

СТРАСТОТЄРПНИК, а, ч., церк., заст. Те саме, що страстотерпець.

СТРАСТЬ, і, ж. 1. церк. Вечірнє богослужіння в страсний четвер. То було саме на страсть у чистий четвер (Н.-Лев., II, 1956, 332); Марині кинувся в вічі хрест, що батько напав на сволюці, як із страсті вернулися (Мирний, IV, 1955, 223); Бідняка він! За неділь кілька Зісох [ізсох], зів'яв, як тая квітка! Минула вербна — і в четвер, На саму страсть, Гордій умер (Рудан., Тв., 1956, 81).

2. Сильне почуття, яким ледве керує розум. Вже б давно пора спочити, Час заснуть костям; Досить мук

азнав на світі, Час заснуть страстям (Граб., I, 1959, 280); *Не зів'януть їхні квіти, бо в них твоїх поривів страсть. Лиш те в народі буде жити, що серце серцю передасть* (Сос., Близька далина, 1960, 157); // Палкий потяг, пристрасть до чого-небудь. *Ото вночі Дениса рибацька страсть попхнула на річку, на Ворскло* [Ворсклу]. *Улов непоганий* (Ковінька, Чому я не сокіл., 1961, 119).

3. рідко. Жах, подив, захоплення і т. ін. *Плач, крик, гомін! Страсть одна!*.. (Кв.-Осн., II, 1956, 382).

4. Сильна любов з переважанням плотського потягу. *Всю ніч вовком голодним ввірвався він до своєї любаски, ляскаючи молодицю безумством страсті і шаленими своїми вигадками* (Хотк., II, 1966, 119).

СТРАТА, и, ж. 1. Вища міра покарання — позбавлення життя. *Зв'язаний Лазар лежав серед руїни. Він важко дихав, втомлений бійкою, а всередині в нього тремтіла зла радість, що сьогодні страти не буде* (Коцюб., II, 1955, 206); *Про боротьбу, муки і страти декабристів написав Шевченко свою поему «Неофіти»* (Рильський, III, 1956, 10); *Котовського зловили вдруге і засудили до страти через повішення. Засудив його одеський суд, і страта мала відбутися в одеській тюрмі* (Смолич, V, 1959, 30).

Громадянська страта див. громадянський; Іти (йти, піти і т. ін.) на страту — приймати смертну кару. [і ф і г е н і я:] *Коли хто вмів одважно йти на страту, Той мусить все одважно зустрічат* (Л. Укр., I, 1951, 162); *Не поїнялися очі їх сльозою, .. Коли вони на страту, як до бою, Ішли по рідних вулицях сумних* (Бичко, Вогнище, 1959, 98).

2. рідко. Утрата чого-небудь. *Було вчителі не надивуються незвичайній в його охоті до науки, а потім швидко — незвичайній страті завзяття до роботи* (Н.-Лев., I, 1956, 176); *Страта корови — то була та «чортова дірочка», в котру пішли всі надії, всі радощі, всі помисли бідної Василихи* (Фр., IV, 1950, 30).

3. рідко. Витрати. *На таке хазяйствечко, як оце, спасибі богові, у Данила, не спроможешся сплота, без великої страти* (Л. Янов., I, 1959, 171); // Матеріальні втрати; збитки.

СТРАТЕГ, а, ч. 1. Полководець, керівник великих воєнних операцій, знавець стратегії (у 1 знач.). *Стратеги знають, що іноді одним влучним пострілом можна вирішити долю цілої операції* (Панч, I, 1956, 144).

2. перен. Прозорливий, досвідчений політичний керівник; людина, яка вирішує стратегічні питання суспільної і політичної боротьби. *Неперевершений стратег і тактик пролетарської класової боротьби, Ленін був якнайтісніше зв'язаний з трудящими, виходив з їх корінних інтересів* (До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970, 4); *Імперіалістичні стратеги не зробили висновку з того факту, що друга світова війна закінчилася для агресорів шибеницями Нюрнберга* (Літ. газ., 21.II 1961, 1).

3. У стародавній Греції — воєначальник, якого вибирали народні збори. *Колегія стратегів, що складалася з шести чоловік, відала військовими справами міста [Ольвії]* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 254).

СТРАТЕГЕМА, и, ж., заст. Воєнна хитрість, винахідливість під час проведення бойових дій, яка вводить в оману противника. *На його [Врангеля] боці наймогутніша техніка, блискучі стратегеми.. І все ж, як не б'ються офіцерські його полки, .. нічого не можуть вдіяти з тією незрозумілою живучою масою сірих та босих армій* (Гончар, II, 1959, 380).

СТРАТЕГІЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до стратегія. *Після тривалих кровопролитних битв військо відходило, згідно з стратегічним планом командування* (Довж., I, 1958, 283); *Бійці Захарової оборони зрозуміли війсь-*

ковий хист свого капітана й пройнялися мовчазною повагою до його стратегічних здібностей (Лє, Право., 1957, 187); *Будапешт з стратегічного погляду являв собою своєрідні ворота в Австрію, Чехословаччину, в південні провінції самої Німеччини* (Гончар, III, 1959, 235).

2. Який відповідає вимогам стратегії (у 1 знач.), важливий для здійснення воєнних завдань. *Вже тепер, у вільну хвилину, Крайнюк міг оцінити подішню.. тактичну й стратегічну обстановку* (Кучер, Голод, 1961, 140); *Треба залишити фільварок. Хоч він і є досить вигідний стратегічний пункт, проте наказ був зайняти села — і треба його виконувати* (Кол., На фронті., 1959, 75); // Стос. до великих самостійно діючих військових з'єднань або армії в цілому. *Піднявшись десь із далеких аеродромів, на рівні зірок ідуть могутні машини, гіганти стратегічної авіації* (Гончар, Тронка, 1963, 252); *Стратегічна розвідка; Стратегічний фронт.*

3. перен. Який містить загальні, основні настанови, важливі для здійснення чого-небудь. *Стратегічне завдання кібернетиків — створити загальнодержавну систему переробки інформації, подібну до великих енергетичних систем* (Наука., 3, 1971, 5).

СТРАТЕГІЧНО. Присл. до стратегічний. *Кутузов перевів свою армію в район Красної Пахри, за 30 км від Москви. Звідти він загрожував комунікаціям французької армії, сковував її сили і прикривав стратегічно і економічно важливі райони країни* (Іст. УРСР, I, 1953, 403).

СТРАТЕГІЯ, і, ж. 1. Мистецтво підготовки і ведення війни та великих воєнних операцій. *Хоч бойові накази ще не були обнародовані, кожному бійцеві була ясна стратегія і напрямки наступних ударів* (Гончар, II, 1959, 406); // Наука про ведення війни — вища воєнна наука. *Не мав Бородавка жодного уявлення про тактику і стратегію* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 432); *Кіннотою на кораблі! Не вкладалося це ні в які устами, суперечило всім тактикам і стратегіям* (Гончар, II, 1959, 43); // Про систему гри в спорті, при якій окремі ходи, комбінації, прийоми підпорядковані загальному, раніше обміркованому плану. *Шахіст-початківець.. повинен спочатку вивчити окремі елементи партії, найпростіші закінчення, типові комбінації, мати уяву про стратегію і тактику шахової гри* (Перша книга шахіста, 1952, 54).

2. перен. Мистецтво суспільного і політичного керівництва масами, яке має визначити головний напрям їх дій, вчинків. *У боротьбі за мир з усією силою проявилась геніальність ленінської стратегії, метою якої було виграти час, розкласти противника* (Біогр. Леніна, 1955, 196); *Правильна стратегія і тактика більшовицької партії забезпечила перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції* (Ком. Укр., 2, 1967, 44).

3. перен. Спосіб дій, лінія поведінки кого-небудь. — *Оленчук усе скаже. Я йому поясню, яка в нього повинна бути стратегія й тактика* (Мик., II, 1957, 357); *Вася Стьопін уперто крутив головою і слухати не хотів дідової стратегії* (Збан., Єдина, 1959, 360).

СТРАТЕНЕЦЬ, нця, ч., заст. Людина, засуджена до страти. *У порівн. *Мовчки оглядався він, як мрець, що вийшов з могили, або помилуваний стратенець* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 408).

СТРАТИГРАФІЧНИЙ, а, е. Стос. до стратиграфії. *Окремі стратиграфічні комплекси в будові окремих хребтів і районів.. відіграють неоднакову роль* (Вісник АН, 3, 1957, 52); *Роботи О. С. Вялова мають велике значення для оцінки нафтогазоносності Фергани, для розробки стратиграфічної та тектонічної схем Карпат* (Літ. Укр., 12.II 1974, 1).

СТРАТИГРАФІЯ, і, ж. Розділ геології, що вивчає процеси відкладання й залягання верств гірських порід, їх внутрішню будову і відносний вік, взаємозв'язаність та поширення. Геологія як наука не обмежується тільки описом відкладів, з яких складається земна кора, а має на меті відтворити історію самої Землі і встановити послідовність змін, які відбувалися на ній протягом існування. Ці питання вивчає історична геологія, або стратиграфія (Курс заг. геол., 1947, 4); Олег Степанович [Вялов] — автор багатьох наукових праць з питань регіональної геології, палеонтології, гідрогеології, тектоніки, стратиграфії (Літ. Укр., 12.ІІ 1974, 1); // Процеси відкладання й залягання верств гірських порід, їх внутрішня будова і відносний вік, взаємозв'язаність та поширення. Всебічне вивчення болотних масивів — їх рослинності, видів торфу, стратиграфії — розпочато після Жовтневої революції (Розв. науки в УРСР., 1957, 330); Почавши ще в 1911 р. дослідження Середньої Азії, Д. В. Наливкін незабаром став одним з кращих знавців її стратиграфії і палеонтології (Вісник вітч. географії., 1954, 143).

СТРАТИСФЕРА, и, ж. Верхній шар земної кори, що складається з осадових гірських порід. Глини — мінерали, характерні.. для верхньої частини стратисфери (Вибр. праці В. І. Вернадського, 1969, 92).

СТРАТИТИ див. *страчувати*.

СТРАТИТИСЯ див. *страчуватися*.

СТРАТИФІКАЦІЯ, і, ж., спец. 1. Передпосівна обробка насіння деяких рослин, що полягає у витриманні його протягом певного часу у вологому піску або подрібненому торфі при зниженій температурі. Сорти садового кизилу добре розмножуються зеленими живцями, відсадками гілок та насінням після.. стратифікації (Хлібороб Укр., 5, 1964, 30).

2. Розміщення чого-небудь шарами; розшарування чогось у залежності від неоднаковості температури, щільності і т. ін.; шаруватість. *Стратифікація атмосфери*; // Шарувата будова гірських порід.

СТРАТИФІКОВАНІЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до стратифікувати. Розмножується айва японська дуже легко — стратифікованим насінням (Хлібороб Укр., 4, 1968, 46); Висівати [борщівник Сосновського] краще під зиму (весною — лише стратифікованим насінням), гніздовим способом (Колг. Укр., 6, 1961, 25).

СТРАТИФІКУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. стратифікувати. Розмножується.. вишня досить легко — посівом кісточок або восени, безпосередньо в ґрунт (на грядку), або ще краще — весною, після попереднього стратифікування (Хлібороб Укр., 9, 1973, 41).

СТРАТИФІКУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Проводити стратифікацію (у 1 знач.). Насінний матеріал яблуні й груші, а також абрикоса і персика після сушіння і остаточного очищення від різних домішок певний час зберігають сухим, а потім стратифікують (Сад. і ягідн., 1957, 124); Вирощують буркун, підсіваючи його під ярі зернові культури, головним чином під ячмінь. Щоб мати дружні сходи, насіння стратифікують (Хлібороб Укр., 10, 1964, 35).

СТРАТИФІКУВАТИСЯ, ується, недок. і док., спец. 1. Піддаватися стратифікації (у 1 знач.).

2. тільки недок. Пас. до стратифікувати. Насіння [женипеня] стратифікується в дерев'яному ящику, який має невеликі отвори для стікання зайвої води (Наука., 1, 1972, 37).

СТРАТО... Перша частина складних слів, що відповідає слову стратосфера, напр.: *стратоплавання*, *стратоплавець* і т. ін.

СТРАТОВУЛКАН, а, ч. Шаруватий вулкан. Коли у вулкана виверження повторюється, продукти вулка-

ничної діяльності відкладаються навколо кратера у вигляді конуса. Розміри вулкана з часом більшають від відкладання нових вулканічних продуктів. Так виникає новий тип вулкана.. *стратовулкан* (Курс заг. геол., 1947, 218); Якщо конус вулкана являє собою чергування шарів лави і пухких частинок, то це — *шаруватий вулкан*, або *стратовулкан* (Наука., 9, 1965, 51).

СТРАТОДИРИЖАБЛЬ, я, ч. Дирижабль, признач. для польотів у стратосфері.

СТРАТОНАВТ, а, ч. Повітроплавець, який здійснює польоти на стратостаті. [І в а н:] Ну, от ти хочеш бути пілотом. А станеш пілотом, захочеш бути стратонавтом (Мик., І, 1957, 451); У 1952 році було споруджено [в Донецьку] пам'ятник героям-стратонавтам: П. М. Батенку, Д. О. Столбуну, Я. Г. Українському і С. К. Кучумову, які загинули під час одного з випробувальних польотів (Визначні місця Укр., 1958, 506).

СТРАТОПЛАН, а, ч. Літак, признач. для польотів у стратосфері. Полинувши лунко на Київ, Хмарки простромив стратоплан (Бажан, Роки, 1957, 261).

СТРАТОСТАТ, а, ч. Літальний апарат, що являє собою повітряну кулю, наповнену легшим від повітря газом, і призначається для польотів у стратосфері. Прокоф'єв, Годунов і Бірнбаум для наукового дослідження зробили політ у верхні шари атмосфери, які називають стратосферою, на спеціальній повітряній кулі — стратостаті (Фізика, І, 1957, 76); Високі шари атмосфери [19 і 22 км] знаходяться вже в так званій стратосфері. Через те і кулі, на яких піднімаються на подібні висоти, називаються не аеростатами, а стратостатами (Цікава фізика., 1950, 151); *У порівн. Очіма впіймав [Василь] сріблястий пух осоту, що мініатюрним стратостатом підіймався вгору (Є. Кравч., Сердечна розмова, 1957, 39).

СТРАТОСФЕРА, и, ж. Шар атмосфери, розміщений на висоті від 8—16 до 45—55 км над рівнем моря. Земна атмосфера складається з трьох головних шарів — тропосфери, стратосфери та іоносфери (Наука., 8, 1956, 26); [В а л я:] Я заздрю нашим пілотам... вони ідуть в стратосферу. Їм дано слухати пульс вічності (Корн., І, 1955, 90); Міжнародний конгрес з питань вивчення стратосфери зібрався в старовинному будинку Сорбонського університету (Собко, Зор. крила, 1950, 33).

СТРАТОСФЕРНИЙ, а, е. Прикм. до стратосфери. Весняне обертання стратосферних вітрів відбувається то раніше, то пізніше на один — два тижні. Воно починається у високих широтах і йде на південь (Наука., 4, 1971, 60); // Признач. для польотів у стратосфері. З'єднання Шелемехи складалося із ста сорока чотирьох стратосферних літаків (Трубіл., Глиб. плях, 1948, 278); Важливим засобом позаатмосферних досліджень є спеціальні стратосферні аеростати (Рад. Укр., 25.ІV 1971, 3).

СТРАУС, а, ч. Найбільший дуже прудкий птах, який не може літати й живе перев. у жарких країнах. Страус досягає 2½ м висоти. Він не може літати, але дуже швидко бігає, бо має сильні ноги (Фіз. геогр., 5, 1956, 140); В Асканійському зоопарку представлені всі види страусів, безліч фазанів, лебедів, диких качок і гусей (Наука і культура., 1971, 342); *Образно. Алексіу чомусь немає та й немає. Де він ходить, отой догоногий старус? (Чаб., Балкан. весна, 1960, 83).

СТРАУСЕНЯ, яти, с. Пташа страуса. Щоб маленькі страусенята не хворіли на рахіт, їх годують у зоопарку риб'ячим жиром (Наука., 7, 1965, 33); Поселенець колгоспного зоопарку австралійський страус Сашко висидів п'ять страусенят (Веч. Київ, 14.ХІ 1967, 4).

СТРАУСИННИЙ, а, е, рідко. Те саме, що страусовий. Професор не відповідав нічого, тільки дивився на величезне страусине перо на капелюсі, що звисало аж на плечі (Мак., Вибр., 1954, 250).

СТРАУСОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до страус. Декопрі з дам.. просили страусових пір'їн для своїх капелюшків (Гончар, Таврія, 1952, 269); // Зробл. із пер страуса. Страусове віяло.

△ **Страусове перо** звичайне (*Struthiopteris filicast-rit* All.) — лікарська багаторічна папоротева рослина з повзучим кореневищем і великими листками. Страусове перо звичайне — значних розмірів папороть, у якої споронсне і неспоронсне (стерильне) листя різниться формою та кольором (Знання., 6, 1968, 32); **Страусові птахи** — підряд птахів, які не можуть літати; бігаючі птахи.

◇ **Страусова поведінка** (політика і т. ін.) — намагання не втручатися в дійсність, не помічати її.

2. у знач. ім. **страусові**, вих, мн. Те саме, що **Страусові птахи**.

СТРАУСЯ, яти, с. Те саме, що страусеня. Скільки безсонних ночей провів він біля інкубатора, доки вивів штучним способом перших страусят ему... (Гончар, Таврія, 1952, 271).

СТРАУСЯТНИК, а, ч. Приміщення для страусів у заповіднику, зоопарку, звіринці. Нестора Сердюки розшукали неподалік від страусятника (Гончар, Таврія, 1952, 311).

СТРАХ¹, страху, ч. 1. Стан хвилювання, тривоги, неспокою, викликаний чеканням чого-небудь неприємного, небажаного. Еней од страху з плигу збився, В умі серця помішавсь І зараз сам не свій зробився, Скакав, вертівся і качавсь (Котл., I, 1952, 104); **Страх** — це сигнал перед небезпекою, що загрожує організмові, і сам він не залежить від людської волі (Вільде, Сестри., 1958, 480); **Страх** являє собою певні фізіологічні симптоми, які в людей з душою нервовою системою або зовсім не виявляються, приглушуються, або ж швидко зникають (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 155); // Вираження, прояв тривоги, неспокою тощо (на обличчі, в очах і т. ін.). Лице у сонного міняється, кривиться то страхом, то мукою: він часто дихає і стогне хрипко і дико (Вас., II, 1959, 24); Мовчить дружина. В очах страх і страждання (Довж., I, 1958, 41).

З (зо, від і т. ін.) **страху** — перебуваючи в стані хвилювання, тривоги, неспокою. Троянці з страху задрожали, І що робити, всі не знали, Стояли мовчки всі смутні (Котл., I, 1952, 87); Я один, а насупроти мене тільки ворогів! Не дивно, що в мене аж дух застиг зо страху (Марг., Тв., 1954, 199); Одійшов [Петро] назад, щоб розігнатись. Догадавшись, що він задумав, Леся затулила од страху очі (П. Куліш, Вибр., 1969, 105); З (зо, із, зі) **страхом** — з почуттям хвилювання, тривоги, неспокою. Вона тихо і наче з страхом поспитала: — Ви ще не одчиняли віконниць? (Коцюб., II, 1955, 163); — Я не раз виходила на сцену з розпачем в душі і зо страхом (Л. Укр., III, 1952, 704); Одарка із страхом і покірністю на обличчі крає хліб (Тют., Вир, 1964, 96); На **страх** кому; Для (ради) **страху** — щоб настрахати, злякати кого-небудь. — Хай живе наш отаман на радість бідному людові і всім панам на **страх**! (Вас., III, 1960, 189); — На **щастя** нам, на **страх** врагу, — віддай любов сповна своїй Вітчизні, а вона не буде у боргу (Гонч., Вибр., 1959, 328); Зайшов Денис і на запитання Марка, чи бачив він лисицю, сказав, що він її не бачив, а вистрілив для **страху** (Тют., Вир, 1964, 19); Під **страхом** кари (смерті і т. ін.) — під загрозою кари, смерті і т. ін. У нас [у Чернігові].. т. зв. «усиленна охрана». Не маємо права навіть зібра-

тися, хоч би й приватно під страхом кари в'язницею чи штрафом до 3000 руб. (Коцюб., III, 1956, 284); Заборонялося і ніяк не менше, як тільки під страхом смерті: підходити до дротяної загорожі [концтабору] ближче ніж на п'ять кроків (Коз., Гарячі руки, 1960, 11).

◇ **Взятися страхом** — дуже перелякатися. Не чув добре хлопець, що говорила вона, обмиваючи його. Тільки вже взявся весь страхом, коли ввечері почала розповідати про випадок дядькові (Крот., Сини., 1948, 228); **Глянути страху** (страхові) в бці (в вічі) — опинитися в стані тривоги перед можливою небезпекою. Ось, волочачи кайдани, покволом, віками цілими, проходять люди, забиті, залякані люди й не насмілюються звести очі на Хо, глянути страхові в вічі... (Коцюб., I, 1955, 150); **Держати** (тримати) в **страху** кого — змушувати кого-небудь перебувати в покорі. Параска в страху свекра держала. Кожним сухарем очі штрикала (Горд., II, 1959, 270); **Завдавати** (завдати, задавати, задати і т. ін.) **страху** кому; **Наганяти** (нагнати, наводити, навести і т. ін.) **страху** (страх) на кого, кому, на що — викликати або посилювати у кого-небудь почуття остраху, переляку. [Один козак (до Томила):] Ти не мислив зла Україні, ти.. кришив татар, як капусту, страху завдавав (Н.-Лев., II, 1956, 436); **Зугарний був** Олексій Іванович усім страху завдати (Мирний, IV, 1955, 221); **Дарес** довгенько дожидався, Мовчали всі, ніхто не йшов; З ним всякий битися боявся, Собою страху всім задав (Котл., I, 1952, 93); На прославленого Іскру, що наганяв страх на німців цілої округи, ішли глянути з далеких сіл і хуторів (Тют., Вир, 1964, 540); [Гнат:] Поки там що, а ми тепер страху нагнали б їм [панам] і сала залили за шкуру! (К.-Карий, II, 1960, 262); **Грім** — аж земля тремтить — і гунав і наводить страх на душу (Мирний, I, 1954, 306); **Зазнавати** (зазнати) **страху** — відчувати острах, побоювання. Ті подивляють його сміливість, кажуть, що така людина, певно, не може зазнати страху (Коцюб., II, 1955, 427); **Ліцар без страху і догани див. ліцар**; **Мати страх** перед ким — чим — боятися когось, чогось. Пестив [Григорій] жінку, а зрідка й дітей — щоб не розбалувались та мали страх перед батьком (Стельмах, I, 1962, 227); **Мати страх** на душі — бути в стані хвилювання, тривоги, неспокою. — Люди добрі! Питав тут Дмитро, хто мав страх на душі. Я маю страх на душі. Ну, куди я з оцією гирлигою та проти їхніх дредноутів? (Гончар, II, 1959, 44); **Набратися** (натерпітися) **страху** — відчути острах; злякатися, перелякатися. Господи! скільки я набралась тоді страху. Дві ночі не спала (Н.-Лев., VII, 1966, 269); **Наїхало в село** чиновного панства. Питають-розпитують, пишуть-записують. Натерпілася страху Мотря од тих хитрих спросів (Мирний, I, 1949, 137); На свій страх і ризик — те саме, що На свій страх і ризик (див. ризик). Кожен з старих українських композиторів звершував справжній життєвий і громадянський подвиг, бо змушений був творити на свій страх і ризик (Мист., 4, 1967, 25); На свій страх і ризик див. ризик; Не за страх, а за совість див. совість; Не знати **страху** див. знати; **Страх бере** (узяв, обгортає, обгорнув, обнімає, обняв, обхоплює, обхопив) кого; **Страх нахобдить** (найшов, нападає, напав і т. ін.) на кого — у когось виникає почуття остраху, переляку. Як згадаю дорогу додому, то аж страх бере, стільки вона забере у мене сил (Коцюб., III, 1956, 335); В одному кутку тиркнула жаба, у другому ударив цвіркун... **Страх** обняв Карпа (Мирний, I, 1954, 269); **Страх** обхопив опришка такий, що він стрімголов хотів кинутися бігти (Хотк., II, 1966, 246); На панів найшов страх (Н.-Лев., VII, 1966, 245); — Прокинувся я,—

товариш Большаков обшунав себе, — все ціле, на поясі три гранати висить. Страх на мене напав (Ю. Янов., I, 1958, 127); Страх проймає (проймав, прийняв і т. ін.) див. пройма́ти; Стра́ху́ ради іуде́йська, заст. — боячись кого-небудь; із догідливості, улесливості (робити щось або поводитися як-небудь). Так і чуло моє серце, що дурна управа — страху ради іуде́йська — знов звернеться до губернатора, хоч і має вже затвердження від нього на всяку посаду (Коцюб., III, 1956, 191); Умирати́ від стра́ху — дуже боятися. — Васи́лінко, це ти? Чом не спиш? — прокидається батько, зітхає, підводить руку до дитячої голівки, раптом зривається з ліжка і, тягнучи доньку, затискається в закапелок за скриню. Звідти він обережно визирає і, умираючи від страху, бачить, як по шибіці.. рухається чиясь шапка і рука (Стельмах, II, 1962, 70); У стра́ху великі́ о́чі — хто-небудь перебільшує небезпеку. Великі́ у страху о́чі, Вся рать неслась, хто швидше зміг. Назад вертатись не охочі, Всі бігли, аж не чули ніг (Котл., I, 1952, 220).

2. *перев. мн.* Фантастична істота незвичайного, страшного вигляду. — А що, якби тепер вийти на ниву? Е, ні! страшно, вовк вибіжить з лісу, русалки залоскочуть, страхи повилазять із пшениці... (Коцюб., I, 1955, 16); Упирі та василіски, Змії, страхи, ящурки, Всі дива страшної казки — От співцеві сні палкі (Л. Укр., IV, 1954, 82).

3. *у знач. присл., розм.* Те саме, що стра́шно. Ти не повіриш, як мене всерйоз брали на Буковині — три вечори в мою честь дали — страх сказати (Л. Укр., V, 1956, 375); Вона за всі ці місяці біля мене змарніла, що страх дивитися (Логв., Давні рани, 1961, 89).

4. *у знач. присл., розм.* Виражає захоплення, здивування і т. ін. з приводу великої кількості кого-, чого-небудь або у відношенні до когось чи чогось дуже великого, сильного тощо. — Я сюди часто бігаю горобців драти. Тут, брат, горобців по тинах — страх! (Мирний, I, 1954, 246); А холодно — страх! Скрізь так іскорки й грають, під ногами тріщать, ворони позгинались на дереві, дим стовпами та такий проти сонця червоний (Тесл., З книги життя, 1949, 29).

5. *у знач. присл., розм.* Надзвичайно, дуже. Може, то від непевного світла вечірнього здалося удові, що він такий блідий — тільки здалося їй, що він страх блідий і вимучений (Вовчок, I, 1955, 348); В маленькі черевички понабивалось снігу й було страх холодно (Григ., Вибр., 1959, 36); — Давиде, вставай! Вже сам Плачинда гукає і страх сердиться на тебе! — лукавить Уляна (Стельмах, I, 1962, 99).

СТРАХ²: Віддава́ти (відда́ти) на страх, юр. — віддавати що-небудь комусь на зберігання; платити комусь домовлену суму грошей за забезпечення цілості чого-небудь; Прийма́ти (прийня́ти) на страх, юр. — брати у кого-небудь щось на зберігання; одержувати з когось домовлену суму грошей за забезпечення цілості чого-небудь. При майновому страхуванні додаткове страхування відповідної частини застрахованого вже інтересу за договором з іншим страхувальником допускається тільки з писаної згоди страхувальника, що вже прийняв частину цього інтересу на страх (Цив. кодекс УРСР, 1950, 60).

СТРАХ... Перша частина складних слів, що відповідає слову страховий, напр.: стра́хка́са, стра́хба́н, стра́хфа́нд і т. ін.

СТРАХА́ННЯ, я, с. Дія за знач. страхати.

СТРАХА́ТИ, аю, а́еш, *недок.*, *перех.* і без додатка. 1. Своїм виглядом, своїми діями, великою силою, потужністю і т. ін. викликати, вселяти почуття страху, переляку; лякати. Хрипить Терентій і з усієї сили

б'є невідомого чоботом у груди. У того під роздертою сорочкою починає розходитись чорна пляма, вона теж страхає Терентія (Стельмах, I, 1962, 500); // Із погрозою говорити що-небудь, попереджати про щось; загрожувати. Становий з посередником вийшли з волості; стали на громаду гримати, далі страхати (Мирний, I, 1949, 304); Дошкуляв він рибалкам, залякував бакенщиків. Як тільки хто вловить риби, він тут як тут. Кричить, страхає, нагаєм шмагає і тягне собі рибу (Хижняк, Тамара, 1959, 94); // Робити загрозливий жест. Схилився [Коля] до самого уха й страхає пальчиком. — Цить, Петько! (Вас., I, 1959, 216).

2. *ким, чим або із спол. щ о.* Викликати почуття занепокоєння, тривоги; залякувати. — Ну вже, ну! Годі тобі! Сама на себе лиха не закликай. — Ви усі мене тим лихом страхаєте, як вовком! (Вовчок, I, 1955, 187); Три доби Галинка страхала всіх своїм надричним кашлем (Жур., Звич. турботи, 1960, 220); Йй довелося городити Якову різні билиці й небилиці, навіть Романом страхати (Стельмах, I, 1962, 527).

СТРАХА́ТИСЯ, аюся, а́ешся, *недок.* 1. чого і без додатка. Відчувати страх перед ким-, чим-небудь, боятися когось, чогось; лякатися. Ще б не страхатись — щось зашелестіло і підкралося ззаду до хлопчини (Донч., VI, 1957, 23); — І не страшно вам отут у посадках? — запитала Ольга. — А чого страхатись? Як парубком був, чорти за мною ганялись, і то не боявся (Гончар, Людина..., 1960, 183).

2. Відчувати занепокоєння, побоюватися чогось; турбуватися. Вони страхалися, щоб Настуся часом не заподіяла собі якогось лиха (Н.-Лев., IV, 1956, 252); Вона йде усюди, та й усюди світом нудить. Мати дуже тужила, та ще й страхалася — що буде з нею (Вовчок, I, 1955, 229); — Щось трапилось? Що з Васильком? — питає [дід Дунай] захриплим, одерев'янілим голосом. — Не страхайтесь, — хоче посміхнутись Гликерія Михайлівна. — Найтяжче пройшло (Стельмах, I, 1962, 405).

СТРАХА́ЮЧИЙ, а, е, *розм.* 1. Дієпр. акт. теп. ч. до страхати.

2. *у знач. прикм.* Який викликає, вселяє почуття страху. По деякім часі, мов по команді, гієни рушають прямо на левиць, видаючи страхуючі, «неземні» звуки. Левиці відступають (Наука., 9, 1971, 50).

СТРАХВНЕСОК, ску, ч. Скорочення: страховий внесок.

СТРАХДЕЛЕГА́Т, а, ч. Скорочення: страховий делегат. Страхделегат... Здається на перший погляд, зовсім скромний пост, на якому навряд чи можна робити щось особливе, визначне (Рад. Укр., 14.II 1962, 3).

СТРАХДЕЛЕГА́ТКА, и, ж. Жін. до страхделегат. Багато років вона, як активістка, була членом профкому, страхделегаткою — відвідувала хворих, чергувала біля них у лікарні, перевіряла житлові умови робітниць (Рад. Укр., 24.XII 1971, 4).

СТРАХІ́В'Я, я, с., *розм.*, *рідко.* Те саме, що страхіття 1. Я вже бачила усяке страхів'я (Сл. Гр.).

СТРАХІ́ТЛИВИЙ, а, е. 1. Який викликає, вселяє почуття страху; дуже страшний. Стільки наслухалася Тамара тих жахів, стільки знала страхітливих новин, що вже й не знала, чого більше боятися (Хижняк, Тамара, 1959, 188); Женья раптом зітхнув і замовк.. Може, перед ним постали важким маревом чорні дні страхітливої війни, що так несподівано порушила його безтурботне дитинство? (Мокр., Острів., 1961, 12); // Який відзначається тяжкими, трагічними подіями, що викликають страх (про час). Сумно Олексі лишати Рідну землю свою в цей важкий і страхітливий час (Забашта, Вибр., 1958, 232).

2. Який викликає важке і болісне почуття, справляє

тяжке враження. *Жах збільшує очі Федоренка. Перед ним у круговерті пролітають кілька страхотливих убивств, зв'язаних з ім'ям Апостола Смерті* (Стельмах, II, 1962, 281); *Підрахунки, зроблені Організацією Об'єднаних Націй, дають страхотливу картину. Вони показали, що тільки в роки другої світової війни було вбито 32 мільйони солдатів* (Наука., 2, 1960, 7).

3. Повний труднощів, злигоднів, горя, дуже тяжкий. *Білі прозорі хмарки.. линули туди, на схід, до своїх, щоб сказати їм про нескорених радянських людей, які тут, у страхотливому полоні, не втратили віри в своє визволення* (Хижняк, Тамара, 1959, 42); *Страхотлива доля.*

4. розм. Який значно перевищує звичайну міру, норму; дуже сильний, великий (про ступінь вияву, інтенсивності чого-небудь). *Чувся безугавний, страхотливий легіт, іноді біля самого порога лунали дивні кроки* (Скл., Святослав, 1959, 16); *Над відкритими степами півдня проносились страхотливі чорні бурі* (Гончар, I, 1959, 3); *За хвилину почувся важкий удар об землю і страхотливий вибух* (Збан., Крил. гонець, 1953, 40); *1891 року — під час страхотливого голоду внаслідок посухи — Висоцький за дорученням Докучаєва очолює експедицію на Велико-Анадольській ділянці* (Донбас) (Літ. Укр., 19.II 1965, 2); // Особливо небезпечний. [Мандріка:] *Ви не знаєте фашистів. Це такі страхотливі вороги людства* (Довж., I, 1958, 363); // Дуже великий вагою, кількістю, розміром і т. ін. *До боротьби проти нової війни, до боротьби проти її паліїв, за міцний мир, за повне роззброєння кличуть страхотливі цифри людських втрат* (Вітч., 11, 1961, 206).

СТРАХІТЛИВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до страхотлівий. *Тільки тепер збагнув він всю страхотливість свого злочину* (Шиян, Баланда, 1957, 111).

СТРАХІТЛИВО, присл. 1. Присл. до страхотлівий 1, 4. *Людина.. страхотливо блискала білками широко відкритих очей* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 64); *Машина, які йдуть на гору, страхотливо виють моторами й викидають з вихлопних труб цілі хмари спрацьованих газів* (Загреб., День., 1964, 121).

2. розм. Дуже погано, кепсько.

СТРАХІТНИЙ, а, е. Те саме, що страхотлівий. *Дрімають коров'яки, кинувши далеко безладні, страхотні у полі тіні* (Вас., II, 1959, 21); *Заблудовського схопили й поволокли, не давши навіть опам'ятатися від такої страхотної новини* (Ле, Україна, 1940, 389); *Після тихого життя в лісі він опинився раптом серед розбурханого людського моря з його страхотними несподіванками* (Гжицький, У світ., 1960, 115); *Його тривога росла з наближенням години, коли треба було йти до земляка. Ніби наставала страхотна година уявлюваної кари* (Коцюба, Нові береги, 1959, 93).

СТРАХІТНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до страхоттний. *В цю мить безжальна думка підказала Семену Архиповичу, що покликати [на допомогу] нема кого. Та думка ця не приголомшила його своєю невблаганною страхотністю* (Рибак, Час., 1960, 422).

СТРАХІТНО. Присл. до страхоттний. *Старий Юджин затулює вікно, у якому страхотно палав хрест, і засвітив електрику* (Перв., Материн.. хліб, 1960, 60).

СТРАХІТТЯ, я, с. 1. Фантастична істота незвичайного, страшного вигляду; страховище. *Кайдаш провітрився надворі. Лаврін увів його в хату. Страхоття дець зникло* (Н.-Лев., II, 1956, 353); *Настане світлий день — Все розгонить промінь. І страхоття лісові Згинуть* (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 148); *Напевно ви почули б миттю про Ясюню, жваву та метку, як вона прогнала те страхоття, що дітей лякає на*

бережку (Забіла, Промені, 1951, 89); // *Тварина або людина незвичайного вигляду, ненормальних розмірів, ваги і т. ін.* — *Поглянув [отець Миколай] — і мало богу душу не віддав: лежить страхоття [гадюка] кільцем біля мене і.. спросоння рота розкрило* (Стельмах, I, 1962, 486); *«Зайду і постукаю», вирішив Дмитро і чомусь оглянув себе. Роздертий рукав комбінезона, запухле око.. Хто ж впустить до хати отаке страхоття?* (Хор., Незакінч. політ, 1960, 34); // *Те, що викликає, вселяє почуття страху, лякає когось своїми діями, великою силою, потужністю і т. ін.* *Двигить.. земля під вагою отих нових таємничих страхоть, що зветься танками* (Гончар, II, 1959, 367).

2. перен. Людина з огидними моральними якостями. *«Яке страхоття, яке страхоття цей Сафрон!» — охопив голову обома руками Дмитро. Він навіть не міг подумати, що можуть бути у світі такі безсоромні слова до матері, до жінки* (Стельмах, II, 1962, 373).

3. перев. мн. Згубні, небезпечні своїми наслідками події, факти, які наводять страх. *Чи витримає Удовенко гестапівські тортури.. Уляна здригнулася. Про які страхоття розповідала Катерина Іванівна!* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 231); *Він мусить у хорошому сімейному колі забути всі страхоття війни і втрату батьків* (Логв., Давні рани, 1961, 55); *Західна Європа була врятована від страхоть татарської навали. Цим вона зобов'язана руському народові, який прийняв на себе весь тягар боротьби з татарами* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 578); // *Важкі умови життя внаслідок холоду, голоду, безправ'я, переслідування, утисків і т. ін.* *В жасливий рік фашистської навали він скінчив десятирічку і потім змушений був витерпіти всі страхоття окупації* (Добр., Тече річка., 1961, 7); *Од страхоття, од гніту навали, од неволі, фашистської мли ми не тільки себе врятували, — ми прийдемо Землі зберегли* (Уп., Вітчизна миру, 1951, 78); *Учні, які нині вчать в радянській школі, не знають страхоть та лиха дореволюційного часу і лише з книг можуть мати уявлення про експлуатацію трудящих* (Укр. іст. ж., 1, 1960, 87).

4. Те саме, що страховище 2.

СТРАХІТЬ, і, ж., розм., рідко. 1. Те саме, що страхоття 1.

2. у знач. присл. Те саме, що страх 4. *Як горіло, — страхоття яка!* (Сл. Гр.).

СТРАХНУТИСЯ, нўся, нєшся, док., розм., рідко. Дуже злякатися. *П'є Трохимівна день і другий, А на третій проснулася, Свого розумоньку страхнулася* (Чуб., V, 1874, 1191).

СТРАХОВІДДЯ, я, с., розм., рідко. Те саме, що страхоття. [Тетяна:] *Ох, яка ж тс ніч була страшна! Давно, давно вже не бачила я такого вогню, який у Трохима бушував. Та пожежа — то було якесь страховиддя!* (Кроп., V, 1959, 132).

СТРАХОВІДЛО, а, с., розм., рідко. Те саме, що страхоття. *Йому знайшли коня, й він полетів у ніч, у ліс. Не боявся ні Дива, ні Мари, ..ні інших страховидл, про яких чув з дитинства* (Літ. Укр., 19.XI 1968, 4); *Дикі кнури-одинці, що зветься ще за свої величезні страшні ікла — сікачами, вигодовуються на справжнє страховидло, сильне та люте* (Вішня, II, 1956, 158).

СТРАХОВІДНИЙ, а, е, розм. Страшний на вигляд. *Сафар мимоволі відступив.. Справді, Настя була страховидна. Дикою гіпнотичною силою віяло від цієї дівчини* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 181).

СТРАХОВИЙ, а, е. 1. Стос. до страхування (у 2 знач.). *До відання Української Радянської Соціалістичної Республіки в особі її найвищих органів державної влади та органів державного управління належать:*

а) встановлення Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки і контроль за її додержанням;.. у) керування страховою і ощадною справою (Конст. УРСР, 1969, 7); // Признач. для соціального страхування. В нашій купе їдуть сільська вчителька, її донька.. і службовець якогось страхового бюро (Гончар, Зустрічі.., 1950, 4); // у знач. ім. страхові, рійх, мн. Гроші, які вносять або одержують при страхуванні.

Δ Страховá оцінка — визначення вартості будівель, що належать окремим особам, на основі якої встановлюють страхову суму. [С т е п а н Д е м и д о в и ч:] А не чули чого про страхові оцінки? [П и с а р:] Ні, не чував (Сам., II, 1958, 128); Страховá плáта; Страховій вні́сок — грошова сума, яку періодично вносить особа чи установа за себе або своє майно відповідно договору про страхування; Страховá сума — грошова сума, в межах якої страхувач відповідає перед страхувальником у разі настання страхового випадку. Тижнів через два чи три викликали Валентину Карпівну в якусь контору і сповістили, що їй належить одержати п'ятдесят тисяч карбованців страхової суми (Жур., Звич. турботи, 1960, 228); Страховій випадок — обставина, внаслідок якої виникає обов'язок страхувача; Страховий фонд — фонд, утворюваний через систему державного страхування за рахунок внесків колгоспів, кооперативних і громадських організацій та населення.

2. Пов'язаний із соціальним страхуванням; який займається страхуванням. Страхова компанія; Страховий делегат.

Страховá кáса — у СРСР до 1933 р. — єдиний орган проведення державного соціального страхування.

3. Який служить для забезпечення кого-, чого-небудь у разі нещасного випадку або непередбачених несприятливих обставин; який створюється на всякий випадок. Умовою успішного розвитку колгоспів є правильне поєднання нагромадження і споживання при розподілі доходів. Колгоспи не можуть розвиватися без постійного розширення своїх виробничих, страхових, культурно-побутових громадських фондів (Програма КПРС, 1961, 72); Багато першокласного зерна, особливо знаменитої російської пшениці, необхідно для торгівлі на зовнішньому ринку, а також для створення страхових державних запасів (Наука.., 5, 1959, 8); Яра пшениця — найбільш ефективна страхова культура (Хлібороб Укр., 10, 1968, 24).

СТРАХОВИНА́, б́вини́, ж. 1. Те, що викликає, вселяє почуття страху, лякає своїми діями, великою силою, потужністю і т. ін. [Л е д а ч и й:] Господи помилуй, яка страховина. У мене дрижить все тіло (К.-Карий, II, 1960, 43); — Ой лишенько, яка страховина! — вирвалось у Христини (Стельмах, I, 1962, 57).

2. у знач. присудк. сл. Те саме, що стра́шно 2. Зима надворі; ніч, хуртовина; Буря завилла, аж страховина... (Граб., I, 1959, 315).

СТРАХОВИ́ННИЙ, а, е. 1. Який викликає, вселяє почуття страху, переляку. Окувала весь мир страховинная ніч, Ані зірки, ні іскри просвіту (Манж., Тв., 1955, 97); Захар пополотнів і перелякався. Холодна ввижалася йому чимсь дуже страховинним (Крим., Вибр., 1965, 423).

2. Який завдає прикростей, неприємностей. Радість творчого успіху була жорстко подавлена страховинним.. фейлетоном Дем'яна Бедного під назвою «Философи» в газеті «Известия» (Довж., I, 1958, 23).

3. Дуже великий кількістю, розмірами і т. ін. Страховинний ліс.

СТРАХОВИ́ННЯ, я, с., розм., рідко. Те саме, що стра-

хóвище 2. Кожне пригадує, як ще в запічку чувало страшне страховиння від бабусь (Барв., Опов., 1902, 465).

СТРАХОВИ́СЬКО, а, с., розм. Те саме, що страховище 1. Згадав [Микоша] казки, які розповідала няня Гапа про лісовиків, про страховиська із звірячими головами, про зміїв (Полт., Повість.., 1960, 63); Чмихаючи сивими клубами пари, з шумом рухалось повз нас величезне страховисько.. Це був той самий паровоз (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 9); Карцер був страховиськом для всіх: кам'яний мішок з мокрими стінами, і не одна жінка з дванадцятої камери побувала вже в ньому (Хижняк, Тамара, 1959, 150).

СТРАХОВИ́ТИЙ, а, е, рідко. Який викликає, вселяє почуття страху, переляку. Наталка не могла одвести від нього очей. І свій, жаданий такий, і в той же час якийсь страховитий, помужнілий (Гончар, II, 1959, 88).

СТРАХОВИ́ЩЕ, а, с., розм. 1. Фантастична істота незвичайного, страшного вигляду; страхіття. Із темряви вирізувалися розпливчасті контури страховищ, чорних, волосатих (Вас., I, 1959, 310); Розмова про страхіття нагнала трохи страху на панків [панів] і паній.. Пані Високій здавалось, що от-от якийсь страховище з рогами просуне руку через виноград (Н.-Лев., I, 1956, 461); Співають, сміються, а я не сміюсь, А я ще примар і страховищ боюсь... (Олесь, Вибр., 1958, 283); Раптом виросло перед нею страховище — звір не звір, людина не людина, хоча й на двох ногах, та голова кругла, як куля (Ів., Вел. очі, 1956, 64); *У порівн. Перед нею проносилося все те, що вона бачила по шляху, все те ставало перед її очима, як страховище яке з тисячами голів (Мирний, I, 1954, 65); // Тварина або людина незвичайного вигляду, ненормальних розмірів, ваги і т. ін. Страшно було дивитися, як таке страховище [бугай], наставивши роги, несло.. за невеличким хлопчиком (Мирний, I, 1949, 212); На городі показався чорний кудлатий собака. Це було справжнє страховище. Висолопивши язика і важко дихаючи від спеки, він наблизився до грядки, на якій працював Знайда (Трубіл., Шхуна.., 1940, 29); // Те, що вселяє кому-небудь почуття страху, лякає когось своїми діями, великою силою, потужністю і т. ін. Це були вільні, степові коні, і мотоциклетний мотор був для них найбільшим страховищем (Смолич, Світанок.., 1953, 679).

2. перев. мн. Розповіді, описи і т. ін. про страшні явища, випадки, ситуації тощо. Йому пригадалися ті розбійники в темнім, величезнім лісі, про котрих він малим іще тільки страховищ наслухався в бабусиних казках (Фр., III, 1950, 150).

3. перев. мн. Згубні, небезпечні своїми наслідками події, факти, які наводять страх. — Одну легеню я віддав війні. А вам віддав і серце, й мозок свій, І злість свою, й легеню ту останню, І сивий сум свій, і красу любові, Яку зберіг в страховищі війни (Драч, Поезії, 1967, 126).

СТРАХОВИ́ТТЯ, я, с., рідко. 1. Те саме, що страховище. Гнітючий настрій опанував бійців. Не чути було розмов, похмуро позирали партизани на вогняне страховіття (Воскр., Весна.., 1939, 74).

2. у знач. присл. Те саме, що страх 4. Чи ти ба, яке страховіття надворі (Сл. Гр.).

СТРАХОВ́КА, и, ж. 1. Те саме, що страхування 1, 2. — Ми ходимо в гори вивчати їх, а не скручувати собі в'язи. Отже, жодного кроку без взаємної страховки (Шовк., Починається юність, 1938, 113); Вітер свистів і хрипів на всі голоси, намагаючись щохвилини скинути вниз альпіністів, що висіли на стрімкій стіні, але страховка на гаках надійно тримала (Рад. Укр., 3.I 1969, 4).

2. розм. Грошова сума, яка виплачується потерпілій особі або установі відповідно договору про страхування. *Говорили ото нам: — Застрахуйте, товариші селяни, хату, застрахуйте хліви, застрахуйте комору... Платити не багато, а воно, не дай бог якого нещастя, дивись — страховку одержав і знову хазяїн...* (Вишня, I, 1956, 127).

3. розм. Те саме, що Страховá плáта (див. страхові́й). [Г а є н к о:] *О, і Мотря тут!.. Краще б ти несла страховку швидше до сільради* (Голов., Драми, 1958, 359).

СТРАХОПОЛÓХ, а, ч., розм. Те саме, що боягу́з. — *Я зроду не страхополох: мене, княже Єреміє, і не лякай, не злякаєш ні нудьгою, ні татарами, ні козаками, — сказала Гризельда* (Н.-Лев., VII, 1966, 62); — *За мене не бійтеся, — повела бровами комсомолка. — Я не з таких. Найбільше не люблю страхополохів і нерішучих* (Донч., II, 1956, 18); *Не страхайте, кажу, не лякайте мене. Тут страхополохів нема* (Жур., Опов., 1956, 208); *У порівн. — *Що ви, Прокоповичу, як той страхополох, завжди остерігаєтесь та боїтесь крок сміливо ступити? — не витримав Лаврін Перегуда* (Ішук, Вербівчани, 1961, 157).

СТРАХОПÓД, а, ч., розм. 1. Те саме, що опóдало 1. *Якби-то оце зерно та втрое родило, щоб на одному стеблі три колоски. А то заволочиш, і жайворонки та горобці видзьобають. Нема з чого й страхопуда поставити* (Ірчан, II, 1958, 83).

2. перен. Людина або тварина, що має потворний зовнішній вигляд. *У порівн. *Жучок [хлопець] був як страхопуд. Довгі-предовгі штани нижче кісток, всі у латках, у землю вроблені* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 56); // *Те саме, що страховище 1. Надворі щораз темніше, Михась добачав тут і там ніби зайців, ніби якихось страхопудів — аж мурашки йдуть йому поза плечі* (Мак., Вибр., 1954, 96).

3. рідко. Те саме, що боягу́з. [К о н о н:] *У мене все всередині затремтіло!..* [Ф і о н а:] *Невже ти такий страхопуд?* (Кроп., II, 1958, 503); — *Не давайте підмоги контрреволюції! — Заганяй паровоз у депо, гаси топку або злазь, коли страхопуд, ми й самі за тебе розпорядимося!..* (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 67); // *Ляклива тварина. Із-під сухого куца буркуну вишопився заєць... Коні з остраху стрепенулися, сторожко підняли вуха, захропли й сіпнули вбік. — Вйо! Страхопуди! — з докором обзивається батько* (Літ. Укр., 11.VI 1968, 2).

СТРАХОПÓДЛИВИЙ, а, е, діал. 1. Боягузливий, лякливий.

2. Який перевищує звичайну міру, норму. *Царське самодержавство взялося з феодалною жорстокістю гасити найменші проблески прогресу.. Ревно викорінювалися будь-які книги світського змісту. Страхопудливому цензуруванню підлягали навіть ікони* (Знання., 1, 1971, 18).

СТРАХОПÓДЛИВІСТЬ, вості, ж., діал. Властивість і стан за знач. страхопóдливий.

СТРАХОПÓДЛИВО, діал. Присл. до страхопóдливий. *Греки страхопудливо металися, хтось з них пробував утонити камінь, щоб попудити в пса* (Загреб., Диво, 1968, 623).

СТРАХОПÓДНИЙ, а, е, діал. Те саме, що страхопóдливий.

СТРАХОПÓДНІСТЬ, ності, ж., діал. Властивість і стан за знач. страхопóдний. *Юрчик, не дивлячися [незважаючи] на свою страхопудність, .. був надзвичайно смирною людиною* (Хотк., II, 1966, 151).

СТРАХОПÓДНО, діал. Присл. до страхопóдний.

СТРАХОТÁ, й, ж., розм. Те, що викликає страх, жах. *Опівночі була велика страхота: кругом хати за-*

гує страшений вітер; на горищі ревіло і тріщало, неначе дах зривало з хати (Стор., I, 1957, 352); *Гаряче. «Студи, — каже коваль, — дураче!» Ех, брат, у такий страхоті хіба й не одурієш — забудеш, як його й студити* (Головко, II, 1957, 331).

СТРАХУВА́ЛЬНИК, а, ч. Особа чи установа, яка страхує себе або своє майно.

СТРАХУВА́ЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до страхувáльник.

СТРАХУВА́ННЯ, я, с. 1. Дія за знач. страхува́ти. *Відколи не стало татка, всі сестри старались якось триматись разом. Коли, наприклад, котрась виходила за справою до міста, то зараз хто-небудь пропонував їй своє товариство. Було це свого роду взаємним страхуванням перед сирітством* (Вільде, Сестри.., 1958, 370); *Страйкує Арсенал. Це не звичайний страйк. Ніхто не вимагає ні збільшення заробітної плати, ні скорочення робочого дня, ні страхування. Керований комуністами робітничий клас України бажав того, до чого він покликаний уже історично — влади, як у Радянській Росії* (Довж., I, 1958, 50); *Ідейна позиція митця виявляється не в страхуванні від тих чи тих прикрих фактів, явищ, а в ставленні до них, оцінці* (Літ. Укр., 11.VI 1968, 3).

2. Форма відшкодування збитків за рахунок страхового фонду окремим особам чи установам, майно яких зазнало пошкодження від стихійного лиха або нещасного випадку, і матеріального забезпечення громадян при втраті ними працездатності, смерті годувальника і т. ін. *Страхування в СРСР поділяється на дві самостійні галузі — майнове і особове* (Колг. енци., II, 1956, 556); *До послуг.. всіх трудящих нашої країни державне страхування в разі хвороби, нещасного випадку* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 88).

Δ **Соціáльне страхува́ння** — те саме, що Соціáльне забезпе́чення (див. забезпе́чення). *За рахунок коштів держави рік у рік полищується [в СРСР] соціáльне страхування і пенсійне забезпечення трудящих* (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 33).

3. Те саме, що Страховá плáта (див. страхові́й). — *Його батько теж не заплатив податку! — Затаїв півдесятини й на живу корову акта склав, щоб не платити страхування!* (Кач., II, 1958, 18).

СТРАХУВА́ТИ, ую, уєш, недок., перех. і без додатка. 1. Укладати договір про страхування (у 2 знач.). *Страхувати майно.*

2. Уберігати кого-небудь від нещасного випадку при виконанні або здійсненні чогось (гімнастичних вправ, циркових номерів і т. ін.). *Страхувати — це значить охороняти життя свого товариша в час подорожі, не припускати його падіння, а коли він упав, — утримати* (В дорогу, 1953, 113).

3. перен. Уберігати кого-, що-небудь від чогось небажаного, неприємного. *Нічого, абсолютно нічого не може Дарка вчитати з тих.. гарненьких очей. Не залишається Дарці нічого іншого, як страхувати себе перед Лідкою* (Вільде, Повнол. діти, 1960, 253).

СТРАХУВА́ТИСЯ, уюся, уєшся, недок. 1. Провадити страхування свого життя або свого майна. — *Про земські, бач, Діла зібрались [пані] рахувати: Мости де ставить, путь вести, Як від пожежі страхуватись* (Мирний, V, 1955, 284).

2. перен. Уберігати себе від чого-небудь небажаного, неприємного. — *Ти страхуєшся на той випадок, коли голос матимуть такі, як Бронко Завадка? — Браво, .. ти майже вгадала!* (Вільде, III, 1968, 418); *Тричі пройшли [розвідники] вже, пересвідчились, що нікого немає, чого ще страхуватись, коли кожну хвилину може з'явитись розводящий зі зміною вартових?* (Голов., Тополя.., 1965, 313).

3. Пас. до страхувати.

СТРАХУВАЧ, а, ч. Особа чи установа, яка зобов'язується виплачувати винагороду при страхуванні.

СТРАЧЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стратити. — *Не бійся, батьку, — може, він іще не страчений, може, нам удасться видобути його на волю* (Фр., VI, 1951, 92); *Майнула спочатку одна постать, за нею через деякий час з'явилась друга.. Здавалося, що це встали на Огневім полі страчені вранці політруки* (Гончар, IV, 1960, 65); *А прийде осінь золота, Щоб мужні, чесні, прості — Не марно страчені літа — Ішли до тебе в гості* (Нагн., Зустрічі.., 1955, 58); // у знач. ім. **страчений**, ного, ч.; **страчена**, ної, ж. Людина, яку стратили, позбавили життя. *Зв'язковий підійшов до страченого. Помалу підвів угору очі* (Ю. Янов., I, 1954, 153); *За кілька місяців після цього газети наводили його ім'я у довгому списку страчених на острові Макроніос* (Жур., Опов., 1956, 227); // **страчено**, безос. присудк. сл. *Глибокої осені дев'яност шостого року самосудом було страчено в Криничках Яреська Матвія* (Гончар, I, 1959, 7).

СТРАЧЕННЯ, я, с. Дія за знач. стратити.

СТРАЧУВАТИ, ую, уєш, недок., **СТРАТИТИ**, страчу, стратиш, док., перех. 1. Караючи, позбавляти когонебудь життя. *Гітлерівці на майдані страчували героїв підпілля* (Ю. Янов., II, 1954, 180); *Він винищував полонених селян, а захоплених вожнів руху катував і по звирячому страчував* (Іст. середніх віків, 1955, 159); — *А тепер уже, он бачиш, Доходить до чого. Що я стратить наміряюсь Максима святого* (Шевч., II, 1963, 276); *Недавно його приймали в комсомол, і Черниш не забув, як Гай розповідав, що його брата стратили окупанти* (Гончар, III, 1959, 37); *Приреченого не стратили ні другого дня, ані протягом кількох тижнів пізніше* (Ле, Право.., 1957, 197).

2. Залишатися без когочого-небудь, губити когось, щось (внаслідок різних причин). *Вона.., замислена, крізь сльози, Все журно дивиться кудись, Немов шукав по дорозі Того, що стратила колись* (Олесь, Вибр., 1958, 90); — *Поміркуй, Юрку, що як не станеш до процесу [з Семеном], та й ґрунт стратиш* (Март., Тв., 1954, 102); *Якби не стало сонця, корови молоко стратили б, а потім і самі могли б погинуть* (Круш., Буденний хліб.., 1960, 171); // **Переставати бачити когочого-небудь**. *Стратити стежку; Стратити слід; // Частково або повністю втрачати які-небудь свої якості, особливості, ознаки і т. ін.* — *Підождіть, мамо: ось як візьму жінку, заживете тоді, як у бога за дверми [дверима]. — Тоді-то те й буде! — страчуючи гнів, журливо вимовляє Мотря* (Мирний, I, 1949, 352); *Дивуюся, що вона краси свої не стратила: ті ж очі, чоло те ж* (Вовчок, I, 1955, 249); — *Я й розміркований, і не безглуздий, і не розтратливий, — обізвався Ломицький, зовсім стративши сміливість* (Н.-Лев., VI, 1966, 54).

◇ [Не] **стратити надію** (надії) на що — [не] переставати вірити у здійснення чого-небудь. — *Розумний не стратить надії, — я йому: — треба сподіватись, живши...* (Вовчок, I, 1955, 205); *Русин, що вже стратив був надію на поворот половчина, здивувався, почувши його слова* (Фр., IV, 1950, 150); **Стратити вінók** — те саме, що **Загубити вінók** (див. вінók); **Стратити з очей кого, що** — те саме, що **Згубити з очей** (див. згубити). *Швидко потім я зовсім стратив з очей Опанаса. Він якось щез зі Львова* (Фр., IV, 1950, 278); **Стратити го́лову**: а) те саме, що **Го́лову зложіти** (див. го́лова). — *Чи не бачили ви, дядьку, Тут буланого коня? Я пустив його на пашу Та й заснув на хвилю я... — Ні, не бачив.., ач, роззява! Так колись ти і в бою Задрімаєш і за хвилю-*

ку... Стратиш голову свою (Олесь, Вибр., 1958, 349); б) **втратити владу над собою, здатність обдуманно діяти**. *Найменша дитина тяжко заслабла на запалення в легенях, і ми зовсім стратили голову та живемо як у тяжкому сні* (Коцюб., III, 1956, 395); — *От ви, молода, здорова, гарна, .. хіба вас не можна любити? Та задля вас можна голову стратити, а не просто «любити»!* (Вільде, Сестри.., 1958, 526); **Стратити життя** — **загинутися**. *Хотів він [метелик] бачити якнайближче те ясне сонце, яким йому здавалась лампа. Чи думав же він, що там життя стратить?* (Л. Укр., III, 1952, 475); [Ч у р а ї х а:] *Звістка буде; не журись.* [М а р у с я:] *Боюся я, що стратив він життя* (Сам., II, 1958, 55); **Стратити бчі** — **втратити зір, осліпнути**. *Я його спитав, яким побитом стратив він очі. Він розповів, як.. вів він тров коней напувати.. Коні злякалися, шарпонули й довго волокли хлопця з собою* (Хотк., I, 1966, 164); **Стратити рб́зум** див. рб́зум.

3. **Тратити, витрачати в певній кількості на щонебудь** (перев. гроші). — *Зінько, для цього нового свята прийдеться стратити чимало грошей: треба ж поставити «громадський обід» для старшини* (Н.-Лев., VI, 1966, 323); — *Мама казала, що мало дров купила, бо дуже багато грошей стратили на тую кананку!* (Л. Укр., III, 1952, 497); // **Використовувати щонебудь для чогось**. — *Закурю! — веселенько одповів старшина, радіючи, що писар заговорив-таки. — Ні, не закурите... Бачте, вже чотири сірники стратили... о, п'ять, шість, сім...* (Вас., I, 1959, 128).

4. **перев. із сл. м а р н о, д а р е м н о і т. ін.** **Витрачати без мети, користі (про час)**. — *У гостях тільки б марно стратили день, переливаючи з пустого в порожнє, а дома сидячи я сьогодні «Кобзаря» дочитаю* (Мирний, IV, 1955, 342).

◇ **Стратити вік чий** — те саме, що **Загубити вік** (див. загублювати). *Найбільш його боялись дівчата. Не один вік дівочийкий веселий він стратив. А що йому вдієш?..* (Вовчок, I, 1955, 41).

5. **Нищачи, припиняти існування чого-небудь, призводити до загибелі щось**. *Рожину скоро стратили морози, Зірочки ж ті заступила хмара* (Манж., Тв., 1955, 70).

СТРАЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., **СТРАТИТИСЯ**, страчуся, страতিшся, док. 1. **Пропадати, губитися**. *Зникли вони і згинули, як багато дечого зникає та страчується доброго й лихого, благого й злого* (Вовчок, I, 1955, 369); // **Переставати існувати, зникати**. *Судячи по «Хариті», «Ялинці» та «П'ятизлотнику», у вас, видно, добродію, не стратилася віра в добро поміж людьми...* (Мирний, V, 1955, 380).

2. **Витрачати багато грошей, коштів; робити великі витрати**. *Він собі то коней заведе таких, що як змії, то коляску купить новеньку, то у місто поїде — там стратиться* (Вовчок, I, 1955, 66).

3. **тільки недок.** **Пас. до страчувати**.

◆ **Стратитися рб́зumu** — **збожеволіти**. *Боронь боже, хто з людей почує би Стефана, то подумав би, що стратився розуму* (Чорн., Пісні.., 1958, 45).

СТРАШЕЗНИЙ, а, е, розм. Те саме, що **страшенний**. *Старий батько розказує вже про.. синє море безкрайне, про криваві січі з турками та татарами, про страшенні бурі* (Стар., Облога.., 1961, 20).

СТРАШЕННИЙ, а, е, розм. 1. **Дуже страшний своїм виглядом, своїми діями, великою силою, потужністю і т. ін.** *Глянув [Гриць] вниз, та і злякався, Перед ним страшенний змій По дорозі простягався: Кігті заком.., Очі полум'ям горіли* (Щог., Поезії, 1958, 248); *От чи пило [Ягня], чи ні — глядить: Аж суне Вовк — такий страшенний Та здоровенний* (Гл., Вибр., 1951, 39);

Уночі сови та сичі покрикували у йому [палаці] на всю околицю, а люди казали — то куці, між ними заходили страшенні перекази про чортовину, відьом (Мирний, III, 1954, 293); // Дуже великий розмірами, кількістю і т. ін. Загула-засвистала і в панському току молотилка [молотарка], невеличкою галкою чорніючи коло страшенних стогів (Мирний, IV, 1955, 248); Тільки серце стислось На думку про оту страшенну відстань, Яку ми просто так перемажнули... (Рильський, III, 1961, 299); У сузір'ї Лебідь, на страшенній віддалі од нашої землі, відбувається космічна катастрофа. Там віткнулися дві галактики (Наука., 9, 1966, 34).

2. Надзвичайно сильний інтенсивністю або ступенем свого вияву. Опівночі була велика страхота: кругом хати загув страшенний вітер; на горищі ревіло і тріщало, неначе дах зривало з хати (Стор., I, 1957, 352); Надворі була страшенна духота. В тісних кімнатках дихати було важко (Н.-Лев., VII, 1966, 208); На вулицях був страшенний галас (Сміл., Сашко, 1957, 204).

СТРАШЕ́ННО, присл., розм. 1. Присл. до страше́ний 2. Сонце стояло серед неба і страшенно пекло (Коцюб., I, 1955, 61); Згорбившись, похнюпившись, вона, здається, слухав бурі, що так страшенно гуде та виє кругом хати... (Мирний, III, 1954, 12); Сергій запропонував піти в парк.. Лариса й Майя не відмовились, хоч в обох уже страшенно боліли ноги від цілоденного ходіння (Гур., Друзі..., 1959, 73).

2. У великій мірі, надто. — Філоксера тим і небезпечна для винограду, що, розмножуючись страшенно швидко, переходить з куца на куц, з садка в садок (Коцюб., I, 1955, 203); Страшенно важливо, щоб із середовища українських с.-д. пролунав голос за єдність проти поділу робітників за націями.. (Ленін, 48, 1974, 272); Пісня страшенно потрібна бійцям, без неї жити не можна (Літ. газ., 12.XII 1948, 4).

СТРАШИ́ДЛО, а, ч. і с., розм. Те саме, що страхо́вище 1. На другий день голосила по селу чутка, що прошлої [минулої] ночі якісь страшидла, в білих сорочках, у чорних бородах, з носами, як крючками, з одним оком у лобі, як у песиголовців, убралися до голови в хатину (Мирний, I, 1949, 294); Обридли сі кактуси, мертві страшидла, сі вічнозелені пальми! ..Калина, верба над водою..— все сниться щоночі шпаківі (Дн. Чайка, Тв., 1960, 188); *У порівн. Ой не сідай коло мене, бо мі [мені] буде соромно, Я дівчина, як калина, а ти, як страшидло (Коломийки, 1969, 106).

СТРАШИ́ЛО, а, ч. і с., розм. Те саме, що страхо́вище 1. Хлоп, уздрівши над собою Дивовижнеє страшило На коні, в залізних бляхах, Думає: «Смерть моя прийшла!» (Фр., XII, 1953, 129); — Йду, бачу,— сидить цей страшило, гугнявить якусь пісню, а Тарас йому підспівує (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 379); *У порівн. — Я на глум вам здався! і мною ж, Мов яким страшилом, завжди Дітвору лякати звикли (Л. Укр., IV, 1954, 152).

СТРАШИ́ТИ, ш́у, ш́йш, недок., перех. і без додатка. 1. Своїм виглядом, своїми діями, великою силою, потужністю і т. ін. викликати, вселяти почуття страху, переляку; лякати. Колись він [Лев] скрізь страшив, тепер у верболозі, Як той горох, мовляли, при дорозі, Хіба не схоче хто, той тільки не вскубне (Гл., Вибр., 1951, 103); [М е д в і д ь:] Пани тут всі навколо тільки Сави Чалого бояться, а наш брат їх ні краплі не страшить, так вже привикли всіх вважать за бидло! (К.-Карий, II, 1960, 233); Великий маховик з широким шківом гнав од себе вітер і, як завжди, страшив Зіньку (Шиян, Баланда, 1957, 20); // Своєю незвичністю, таємничістю і т. ін. вселяти страх, тривогу, занепокоєння. Певне, прийдеться попасти мені між акторщину [акторів] —

страшить мене се, та що ж робить, може, хоч яку-небудь мою раду приймуть на увагу (Л. Укр., V, 1956, 246); Скільки оком кинеши — море!.. У чадрі воно з туману, тільки під берегом сріблом вилискує... І манить безвістю своєю, і страшить безкраєм... (Вишня, I, 1956, 162); // Викликати сполох; полахати.

2. Навіювати страх, застосовуючи певні засоби. З другого переруба кавалери раз по разу окликаються, страшать паннів [панн] то мишами, то лиликами, то жабами (Фр., IV, 1950, 260); Яким себе не пізнавав, як поглянув на воду в цебрику: опудище [опудало], людей страшити де в лісі (Ков., Світ., 1960, 15).

СТРАШИ́ТИСЯ, ш́уся, ш́йшся, недок. 1. Відчувати страх перед ким-, чим-небудь, боятися когось, чогось; лякатися. Вона була вже матір'ю, чула, що щось коїть-ся з нею, щось б'ється під її серцем... Боялась вона того, страшилася (Мирний, I, 1954, 63); Вона боялась, що п'яний чоловік почне зараз же неприємну розмову, а ще більше страшилася його важких кулаків (Шиян, Баланда, 1957, 49); // Полохатися. Чому від мене так ти утікаєш, Хлоє, Мов сарна молода, що в горах, боязка, Страшиться вітерця і тиші лісової І матері шука? (Зеров, Вибр., 1966, 270); *У порівн. Пліт несло швидко, але рівно, він лише ледь відчутно тремтів, наче страшився таємничої глибини і могутності супротивної течії (Голов., Тополя., 1965, 258).

2. Відчувати занепокоєння, неспокій; побоюватися чогось. [Н а т а л к а:] Начинаймо веселиться, Час нам сльози осушити; Доки лиха нам страшиться, Не до смерті ж в горі жити (Котл., II, 1953, 42); — Решта дороги — з гори, і коней тут ледве тримаєш. Навіть безсмертна Тетіда, мене дожидаючи в морі, Часом страшиться, щоб я стрімголов не упав до безодень (Зеров, Вибр., 1966, 313).

СТРАШКІ́Й, а, е, діал. 1. Лякливий, боязкий. Я сокирою гу-гун! — Заець з-під ломаччя. А ми собі не страшкі: «Гуттю-тю!» на зайця (Рудан., Переслів'я, 1958, 17).

2. Страшний. Страшкий такий собака (Сл. Гр.).

СТРАШКІ́В, ко́ва, ко́ве. Прикм. до страшко́; належний страшкові.

◇ Не страшків син; Не страшко́ві діти — те саме, що Не [з] полохли́вого (лякли́вого і т. ін.) десяти́ка (див. десяти́ток). [А н н а:] Не боюсь я його. [Ж а н д а р м:] Ну, я також не страшків син (Фр., IX, 1952, 130).

СТРАШКО́, діал. Присл. до страшкі́й 2. Хлопці очі свої Протирали від сну. Страшко — в дальні краї. Страшко йти вдалину (Бичко, Срібноліття, 1973, 242).

СТРАШКО́, а, ч. і с., діал. Боягуз.

СТРАШЛИ́ВИЙ, а, е, рідко. Те саме, що страшний. У кутку якась постать страшлива лежала; Нерухома навзак лежала вона, Боса, око тьмяне, вся подоба страшна (Л. Укр., IV, 1954, 264); В тюрмі мені страшливі сняться сни (Фр., X, 1954, 164); Страшлива тишина зустріла [Івоніку] (Коб., II, 1956, 96).

СТРАШЛИ́ВО, рідко. Присл. до страшли́вий. З грохотом звалилося склепіння, земля стряслась, пил небо закривав,— і третій раз страшливо загриміло (Фр., XII, 1954, 132).

СТРАШНЕ́НЬКИЙ, а, е. Зменш.-пестл. до страшний.

СТРАШНЕ́НЬКО. Присл. до страшне́нийкий. [Р е м і с н и к (до Флегона):] І як ти не боїшся умирати? [Ф л е г о н:] Воно страшненько, як сказати правду (Л. Укр., II, 1951, 486).

СТРАШНИ́Й, а, е. 1. Який своїм виглядом, своїми діями, великою силою, потужністю і т. ін. викликає, вселяє почуття страху, переляку. Поодаль був малий Телешик, Він плакав і лигав кулешик, До його кралася змія Крилатая, з сім'ю главами, З хвостом в версту,

страшна, з рогами, А звалася Жеретія (Котл., I, 1952, 212); Видно, вона була дуже страшна тоді, бо всі вівці так урозтіч і кинулися (Мирний, IV, 1955, 238); Він ліпив із вологої глини страшних чортів, відьом, циган і лякав ними (Тют., Вир, 1964, 519); Діти оточували його [Т. Шевченка] щільним колом, тулилися до нього, м'які й теплі, і дивилися на нього блискучими з цікавості оченятами, прикишкі, а іноді злякані, коли йшлося [в казках] про страшних ворожбитів та людоджерів... (Тулуб, В степу., 1964, 478); [Г е р ц е л ь:] Не такий чорт страшний, як його малюють... (К.-Карий, I, 1960, 143); // Який своєю проникливістю, гостротою, розгубленістю і т. ін. викликає, вселяє почуття страху (про очі, погляд, усміх і т. ін.). Чіпка зиркнув і затрясся... Він ніколи не бачив такого страшного, холодного погляду (Мирний, I, 1949, 392); Хліб [курінний] подивився на воєводу таким страшним поглядом, що воєвода затулило рукою очі (Довж., I, 1958, 250); // Який справляє гнітюче враження. Вітовський та Оссолинський якось вилізли з води, сіли на коні й покотили до князя Домініка з страшною звісткою (Н.-Лев., VII, 1966, 246); // Який своїм змістом, своєю суттю викликає, вселяє почуття страху. Прийшлися цікавому хлопцеві до вподоби дідові перекази, страшні, а іноді й смішні (Мирний, I, 1949, 186); Запалахкотіло від села до села, від хутора до хутора страшне слово: війна (Тют., Вир, 1964, 258); // Який відзначається тяготами, сумними подіями і т. ін. (про час). Вона розказала, яку страшну останню ніч вона перебула у Вишневі, розказала, як бачила на свої очі пожежу в твердині (Н.-Лев., VII, 1966, 209); Можливо, вперше за чотири страшні роки замислився німецький солдат, відчув себе людиною, розвів руками: де ж ворог? (Довж., I, 1958, 36); // Який своєю небезпекою, тяжкими наслідками викликає, вселяє почуття страху. Кишинівська консисторія, роздівляючись книги, перелякалась од такої страшної пошесті та помору в Акермані і в цілій Басарабії [Бессарабії] (Н.-Лев., II, 1956, 255); Жар у його.. тілі перейшов за сорок перший градус. Страшна газова гангрена вразила його руку (Довж., I, 1958, 318); // у знач. ім. страшне, нбо, с. Те, що викликає почуття страху. Люди вийшли дивитися, як її селом везли, — звісно вже, які цікаві вони й на добре й на лихе, й на миле й на страшне (Вовчок, I, 1955, 178); Багато страшного і вже забутого могли б розповісти вони про свою молодість, розвіяну по петербурзьких казармах, по Сибіру, по сопках Маньчжурії, по океанах (Довж., I, 1958, 193).

◇ Робіти страшні бчі — очима або мімікою виражати якесь застереження, попередження і т. ін.; Страшний суд див. суд.

2. Який викликає важке і болісне почуття, який справляє тяжке враження; гнітючий. Страшна картина постала перед його очима. Топтали український хліб довгі колони кайзера Вільгельма (Довж., I, 1958, 132); // розм. Який вражає блідістю, худиною, виснаженням, знесиленням; поблідлий, схудлий, змарнілий. Бідний К[остянтин] А[нтонович] такий тепер страшний та нещасний, що серце болить дивитись на нього, — певне, правду казали лікарі, що він мусить загинути (Л. Укр., V, 1956, 130).

3. Повний труднощів, тягот; дуже важкий. — Мені часто споминається твоє життя у Шакули. То було страшне, тяжке життя (Коцюб., I, 1955, 448).

4. розм. Дуже сильний ступенем вияву, прояву, в якому виявляється значна інтенсивність дії. Уляна не переставала голосити, страшний лемент її носився поміж гуртом людей (Мирний, I, 1954, 314); Вдарив такий страшний грім, що в палаці задзвеніли усі шибки у вікнах (Н.-Лев., VII, 1966, 200); Зіскочивши з сідла,

Вася спочатку не втримався на ногах від страшного болю і впав (Гончар, III, 1959, 223); Вночі зірвався страшний вітер, гнав над селом хмари пилюки і зносив стріхи з хат (Зар., На.. світі, 1967, 87); // Дуже великий розмірами, кількістю і т. ін. Страшна кучугура цегли та каміння лежала купами (Мирний, I, 1954, 248); Я на гору круту крем'яну Буду камінь важкий підіймать, І, несучи вагу ту страшну, Буду пісню веселу співать (Л. Укр., I, 1951, 41); — Молоко хороше. Просто я не звик пити його такими страшними порціями. — Що ж тут страшного? Оксен.. цілий глек випиває та й нічого, а ви кухлика не подужаєте? (Тют., Вир, 1964, 103); // Який перевищує звичайну міру, норму, звичайний рівень і т. ін. чого-небудь. Життя стало нестерпним, з настанням темноти на вулицю не вийдеш, місто як вимерло, тільки ковані підбори [інтервентів] по бруку клацають. Дорожнеча страшна, насувався голод (Гончар, II, 1959, 35); Вона вийшла з церкви смертельно поплотніла від страшного потрясіння і поволі пішла (Довж., I, 1958, 434); // Непривабливий внаслідок надмірного відхилення від норми. Страшний вигляд вбрання.

5. розм. Який має негативний зміст, заслуговує на осуд; несхвальний, осудливий. [М і р і а м:] Хто міг би врятувати його самого від самотини, від страшно слави? (Л. Укр., II, 1951, 109).

СТРАШНІСТЬ, ності, ж., рідко. Властивість і стан за знач. страшний. Вона з жахом дивилася, як блискучий хірургічний ніж розрізав праву підреберну частину здухвини.. Але незважаючи на всю страшність оперування, вона саме тепер вирішила стати хірургом (Бурл., М. Гонга, 1959, 139).

СТРАШНО. 1. Присл. до страшний. — Ну, так! Оженився неборак! — Сама собі вона шептала І тяжко, страшно усміхалась (Шевч., II, 1963, 304); Він ходив зовсім як несамопитий, і його позападали очі іноді так страшно блищали, що Горпина часом лякалась його (Гр., I, 1963, 259); — Як ти страшно й мудро заговорила, братова, — вражено подивився [Яків] на Даринчу, а думки відразу домалювали все сказане про жіночу долю (Стельмах, I, 1962, 489); При стрільбі, суворий і натхненний [командир]. Повторяє приказку свою: — Прикро помилятися на ученні, Страшно помилятися в бою... (Гірник, Сонце., 1958, 116); Соломія мучилась і страшно стогнала. Вона зовсім попекла собі руки до самих кісточок (Н.-Лев., VI, 1966, 416); Петро підвівся, сів. Серце його страшно билось; голова горіла (Мирний, I, 1954, 353); Дітвору була страшно зацікавлена (Донч., VI, 1957, 15); Ранок був темний — димний і туманний. Страшно пахло горілим і паленим (Смолич, II, 1958, 39); — Наш Фокс страшно перебірливий. Якийсь час узагалі не хотів їсти м'яса (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 178).

І (й) приступіти (приступітися) страшно див. приступіти, приступітися.

2. у знач. присудк. сл. Хто-небудь відчуває страх, боязнь. Мені аж страшно, як згадаю Оту хатину край села! (Шевч., II, 1963, 253); Серед двору лежав блідий, як смерть, Федір. Усім стало якось моторошно, страшно... (Мирний, IV, 1955, 236); Настя почула брязкіт кайданів, і їй стало страшно (Коцюб., I, 1955, 75); Кричала сова. Від того крику робилося страшно і моторошно (Тют., Вир, 1964, 187).

СТРАШНУВАТИЙ, а, е. Трохи страшний (у 1, 2 знач.). — Ой Васильку, щось лихе в отих дуплавих вербах. І чому в кожнісінькій верби неначе випечене якимсь вогнем серце? Що там коїлось? Вони мені і вдень, ті верби, страшнуваті (Довж., I, 1958, 86); Дівчина встигла оглянути його: хлопець трохи скидався на оту

страшнувати скульптуру (Чаб., Катюша, 1960, 246); Відгорнув [шофер] з-над очей чорного циганського, аж страшнуватого чуба і натиснув на швидкість (Хор., Ковила, 1960, 5); Дівочим відчуттям вона ніби догадується, що робиться з хлопцем. Радісне й страшнувате.. захоплення пронизує все його тіло (Стельмах, II, 1962, 336); *У порівн. Місяць уже висів над степом золотавий, таємничий і наче страшнуватий на темному небі (Автом., Так народж. зорі, 1960, 225).

СТРАШНУВАТО. 1. Присл. до страшнуватий.

2. у знач. присудк. сл. Хто-небудь у незначній мірі відчуває страх. — Одначе що не кажи, а страшнувати їхати в далекий край? (Стельмах, I, 1962, 28); До кулеметної тачанки сторожко підходить Серьожка. Воно й страшнувати малому: коли б чого й не було, але як зараз біля тачанки нікого немає — осмілів хлопець (Головко, I, 1957, 353); — Через річку тільки страшнувати перевозити, бо вже під берегами вода з ярів заливає кригу (Шиян, Баланда, 1957, 50).

СТРАШНЮЧИЙ, а, е, розм. Дуже страшний. — Я добре його впізнала. Тільки він дуже волоссям заріс і страшний зробився, як сатана.-- Немає сатани.— Для прикладу кажу. Страшнючий! (Донч., I, 1956, 62); — Отак я й жила.. без особливого страху. Воно ж, знаєте, як? Поки чогось вочевидь не зобачиш, на зубок не скуштуєш, доти й не тямиш як слід: чи воно просто страшне, чи до смерті страшнюче? (Мур., Жила.. вдова, 1960, 220).

СТРАЩАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. стращати. — Ти, Карпе, з іншого кінця до них підступай. Стращання не бере, ти дружбу з ними заведи... (Шиян, Баланда, 1957, 203).

СТРАЩАТИ, аю, аєш, недок., перех. і без додатка, розм. Те саме, що страхати. — Перестань та розкажи, що це з тобою? А то — піду... Ій-богу, зараз піду! — допитувалася і разом стращала Христя (Мирний, III, 1954, 226); — Ні, не відбріхуйтесь! Я вам цього не подарую: одсидите на старість у холодній! — страща поганець... (Л. Янов., I, 1959, 87); [П р і с ъ к а:] Вони [старшина] вже мене й холодною стращали (Кроп., I, 1958, 513).

СТРЕБУВАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. стрібувати.

СТРЕБУВАТИ, ую, уєш, док., перех., розм. Витребувати що-небудь у когось. Про гроші Ярославича було сказано: нехай їх стребують у Ярославича кінечне і нехай повернуть на вибори (Л. Укр., V, 1956, 170); Прийшов [Прокіп] до сестри заміжньої у хату вбогу й тут зостався. Хліба стребував, через комітет, заробленого (Головко, I, 1957, 200).

СТРЕКАЛО, а, с., розм. Гострий колючий предмет (острога, жало і т. ін.).

СТРЕКАЧ, а, ч.: $\diamond$ Задавати (задати) стрекача — втікати, швидко зникати. [Д е р е в і ц ь к и й:] Як почали [пани] задавати стрекача: хто в город, хто в другу губернію, хто за гряницю [границю], то хіба не мусило у мужиків скластись переконання, що їх бояться?.. (Кроп., IV, 1959, 59).

СТРЕКІТ, коту, ч. 1. Різкі, короткі й часті, схожі на тріск, звуки, які видаються деякими комахами, птахами та звірками. Глуха тиша довкола, переривана хіба стрекотом вивірки на гілляці (Фр., II, 1950, 92); Спати можна надворі, не залазячи в мішок, і цикади своїм невтомним стрекотом навіватимуть тобі одвічну музику світу... (Гончар, Тронка, 1963, 178); // Звуки, схожі на тріск, що видаються мотором, кулеметом і т. ін. Уралов.. їхав відкритим сліпучим степом, серед стрекоту комбайнів (Гончар, Тронка, 1963, 295); Увечері в Києві на близьких до Дніпра вулицях від гарматного грому і кулеметного стрекоту дрижали бу-

динки і дзвеніли шибки (Бурл., М. Гонта, 1959, 3); Долинав стрекіт, схожий то на дроб барабана, то на кулеметну чергу (Веч. Київ, 10.I 1966, 2).

2. перен., розм. Швидка, багатослівна безугавна розмова.

СТРЕКОТАННЯ, СТРЕКОТІННЯ, я, с. Дія за знач. стрекотати, стрекотіти і звуки, утворювані цією дією. Серед одноманітного стрекотання коників почувся пронизливий свист (Скл., Святослав, 1959, 15); Він довго сидів і прислухався до стрекотіння комах, до далекого відгомону міста (Донч., III, 1956, 388); Раптом почулося стрекотання моторчика. За мить на мосту показався мотоцикліст (Грим., Незакінч. роман, 1962, 272); Степ повніється стрекотінням жаток і гуркотом комбайнів (Хлібороб Укр., 8, 1967, 6).

СТРЕКОТАТИ, очу, бчеш і **СТРЕКОТІТИ,** очу, отіш, недок. 1. тільки 3 ос. Видавати стрекіт (про деяких комах, птахів та звірків). Степ навколо молочно-жовтий, мовчазний і таємничий. Тільки стрекочуть коники і цвіркуни, великі казахські цикади (Мас., Роман., 1970, 204); Чорногуз в гнізді, задривши дзьоба вгору, над кладовищем стрекотав (Швець, Неспок. літо, 1959, 166); Якесь невідома пташка.. стрекотіла у вишняку часто і радісно (Смолич, II, 1958, 83); Він пильно поглядав на траву, але вона не колихнулася, і тільки польові коники стрекотіли в ній (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 167); На городі, серед картоплиння, заходилися два цвіркуни: то один сухо стрекотів, то другий, а то обидва сперечалися завзято (Гуц., Скупана., 1965, 22); // Видавати звуки, схожі на стрекіт (про мотор, кулемет і т. ін.). Прогримів короткий бій, стрекотали автомати, бухали ручні гранати, кисло пахло димом розривів (Собко, Нам спокій., 1959, 33); Жнива почалися. Стрекочуть у полях лобогрійки (С. Ол., З книги життя, 1968, 115); По річці пливло багато човників, човнів, пароплавів.. Моторки стрекотіли, мабуть, вихвалялися, що вони моторніші за всіх (Ів., Вел. очі, 1956, 10); В районі йде масова косовиця трав. На полях з ранку до вечора стрекотять сінокосарки (Рад. Укр., 21.VI 1961, 2).

2. перен., розм. Говорити швидко, багатослівно, безугавно. Дівчата в білих свитках стрекочуть, як сорокибілобоки проти місяця (Вас., I, 1959, 231); Іржали коні, мукали воли, стрекотали пащекуваті перекупки, що сновигали поміж возів (Добр., Очак. розмир, 1965, 44); — Вольдемар ще гімназистом був, коли я сюди [в Асканію] потрапила, — жваво стрекотіла Любаша (Гончар, Таврія, 1952, 326).

СТРЕКОТІННЯ див. стрекотання.

СТРЕКОТІТИ див. стрекотати.

СТРЕКОТЛИВИЙ, а, е. Який багато стрекоче, стрекотить. Слухаючи делегацію стрекотливих жінок, Іван Антонович спідлоба косився на голі почорнілі каштани (Гончар, III, 1959, 244).

СТРЕКОТНЯ, і, ж., розм. Те саме, що стрекіт. Весь день в берестках стрекотня. Все полохав хмари високі, Безгоміння осіннього дня І мій спокій... (Плужник, Вибр., 1966, 146).

СТРЕКОТНЯВА, и, ж., розм. Те саме, що стрекіт.

СТРЕКОТУХА, и, ж., розм. Та, що стрекоче (у 2 знач.).

СТРЕКОТУШКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стрекотуха.

СТРЕКУЛІСТ, а, ч., розм., рідко. Дрібний канцелярський службовець; // перен. Спритна людина, що вміє добре влаштовувати свої справи, вдається до хитрощів.

СТРІЛИТИ див. стріляти.

СТРІЛЬНУТИ, ну, неш і **СТРІЛЬНУТИ,** ну, неш, док. 1. Однокр. до стріляти (у 1, 3—10 знач.). Коли раптом щось — лусь! Стрільнує хтось з рушниці. Так

по селу і покотилось (Коцюб., II, 1955, 80); Круглов взяв зброю з рук Федора, ліг і стрільнув (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 37); — Горпина з переляку з дитиною на ніч сховалася. А я як стрільнув, та шаблею, шаблею... (Тулуб, Людолови, I, 1957, 65); Десь поблизу наче оглушливо стрільнула гармата (Шовк., Інженери, 1956, 371); Машина стрільнула білим димом, легко зірвалася з місця і зашелестіла шинами по крутій вигнутій дорозі (Ткач, Крута хвиля, 1956, 85); — Вйо, коні! — стрільнув батогом Іван Бондар (Стельмах, На.. землі, 1949, 237); Промчав вулицею чорний вершник, вітер роздував його плащ-палатку, багнюка стрільнула з-під копит в усі боки (Гончар, III, 1959, 133); Шампанське у Валетових руках стрільнуло, дзвінок цокнуло корком у стіну (Дор., Не повтори.., 1968, 239); Сонце здіймалося вище й вище, його проміння стрільнуло Лукії у вічі (Донч., III, 1956, 71); Сидю [сиджу].. я під повіткою, зубці до грабель тешу, а вона вийде на ганок та як стрільне: — Свириде! (Вишня, I, 1956, 254); Пилипко затих, наче заснув. Що се таке? Він почує, наче що стрільнуло в йому (Мирний, IV, 1955, 301).

◇ Стрільнути (стрільну́ти) о́ком (очи́ма, по́глядом) на кого, в кого: а) кинути короткий швидкий погляд; позирнути. Антон стрільнув настороженим оком на Катерину (Чорн., Визвол. земля, 1959, 150); Сашко Коваль гарячими очима стрільнув на діда (Збан., Єдина, 1959, 120); б) кокетливо поглянути на кого-небудь. — Ой, свекруха ж комусь попадеться, — одягаючись, сестра лукаво стрільнула оком в Данька (Гончар, II, 1959, 143); Чорноброва провідниця, стрільнувши на нього голубими очима, весело промовила: — Поправляйтеся, я за вами заїду (Колг. Укр., 12, 1957, 46); Хоч в око (в бчі, у вічі) стрель (стрельни) див. око¹.

2. розм. Раптово виникнути, з'явитися (про думку, намір і т. ін.). Як згодом вияснилося, Несторові в останню хвилину стрільнула «ідея» прикрасити машину зсередини білими хризантемами (Вільде, Сестри.., 1958, 579).

Стрільнула в голову (до голови і т. ін.) думка — раптово виникла, з'явилася в свідомості думка. І знаєчка стрільнула в голову думка: «А чому б тобі, Стецьку, не втекти? Спить отаман, і нехай собі спить. А ти помаленьку... тихесенько в куці...» (Цюпа, На-зустріч.., 1958, 348); Стрільнула йому до голови думка.. спорудити небачену в Новгороді палату (Загреб., Диво, 1968, 383).

СТРЕМЕННЄ, н́ого, с., жарт. Остання чарка вина, горілки і т. ін. перед дорогою.

СТРЕМЕННИЙ, а, е. 1. Прикм. до стремёно́ 1. Стре-менні ремені.

2. у знач. ім. стремённый, ного, ч., іст. Конюх-слуга, який доглядав за верховими кіннями свого господаря, а також супроводжував його під час полювання. Музик, вирвавшись на двір, На голос гончих одізвався... Стременний думав, що то звір .., І з свори попускав хортів (Котл., I, 1952, 181); Вершники легко скочили з коней і кинули поводи стременим (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 128); // У Руській державі XVI—XVII ст. — слуга в боярина або придворний, який відав царськими чи князівськими верховими кіннями та супроводжував царя й князів на урочистих виїздах. Попереду з зв'язаними назад руками йшли Кобза й Остап. Вів їх на ланцюгах стремений князя пан Щука, найлютіший катюга з челядинців Єремії (Стор., I, 1957, 375).

СТРЕМЁНО́, ёна́, с. 1. Пристрій для упирання ноги вершника у вигляді металевої дужки, що підвішується до сідла за допомогою ремня. Палагна сама сідлала свого коня і закладала червоний постіл в стремено так гордо, неначе всі гори належали.. до неї (Коцюб., II,

1955, 335); Ні мати, ні сестра не одважились ухопити коня за поводи або за стремена (П. Куліш, Вибр., 1969, 137); Діти юрмился довкола коня, навперебій хапалися за стремена, просили батьків, щоб посадили в сідло (Гончар, III, 1959, 457); Іванко сіпнув коня за поводи, вперся в стремена, і кінь з ходу пустився навскач (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 139).

Стремёно́ до стремёна́ (в стремёно́) — поряд, впритул (їхати верхи і т. ін.). Всі ці дні чвалувала [мати] на рудій кобилі стремено до стремена з ним [Михайликом] (Ільч., Козацьк. роду.., 1958, 12).

2. анат. Одна із слухових кісточок середнього вуха людини й тварини. За барабанною перетинкою знаходиться порожнина середнього вуха з трьома слуховими кісточками: одна з них — молоточок — упирається в барабанну перетинку, друга — стремено — в перетинку, яка затягує овальне вікно (Анат. і фізіол. люд., 1957, 162); Вуха зруйнував отосклероз. Замість природного стремена хворому ставлять поліетиленовий протез (Літ. Укр., 12.II 1965, 1).

СТРЕМЁНОНЬКО́, а, с. Зменш.-пестл. до стремёно́ 1. Леви ті за ним біжать, Як коти собі вурчать, За стременонька хватають, Тільки як не промовляють (Манж., Тв., 1955, 182).

СТРЕМІ́НЦЕ́, і́нця, с., анат. Зменш.-пестл. до стремёно́ 2. Отосклероз. Уражена остання ланка в ланцюгу слухових кісточок — стремі́нце. Його стиснуло чужорідне утворення, позбавило можливості коливатися. Тому й не чує людина (Наука.., 2, 1967, 16).

СТРЕМІ́ТИ, млќ, міш; мн. стремля́ть; недок. 1. тільки 3 ос. Стояти сторчма. На круглій голові стреміли копичею чорні кучері, подекуди присипані ніби срібними нитками (Н.-Лев., VI, 1966, 34); Перед хатою лежить труп молодого хлопця, ніж стремить йому в серці (Л* Укр., III, 1952, 730); // Виглядати звідки-небудь (про предмет, засунутий, закладений за що-небудь чи під щось). У кого пиріжок стремить із-за пазухи, у кого паляничка (Барв., Опов.., 1902, 314).

2. розм. Перебувати де-небудь (про чийсь небажану, надокучливу, недоречну, постійну і т. ін. присутність). Посидів я трохи, подивився, потішивсь... далі й надокучило мені.. Невелика честь на гіллі стреміти (Вовчок, VI, 1956, 271); [Д р е й с і г е р:] День у день в шинку стремлять [лежебоки], та до останнього пфеніга пропиваються (Л. Укр., IV, 1954, 236).

3. Швидко рухатися, стрімко направлятися куди-небудь. Море може бути повним і невичерпним лише тоді, коли весь час до нього будуть стреміти ріки (Тич., III, 1957, 218).

4. рідко. Прагнути до чого-небудь. Знала нараз, що сталося те, до чого вона стреміла і перед чим тепер сама задрижала (Коб., I, 1956, 114); В хмарен час не стань совою, будь орлом! Звийсь до хмар, стремі до бою (Ус., Вибр., 1948, 249); *Образно. Все поспішало на працю, мовби велика повинь стреміла залити вулиці й завулки, майдани й мури (Мик., II, 1957, 237).

СТРЕМЛІ́ННЯ, я, с. Сильне бажання, непоборний потяг до здійснення чого-небудь; прагнення. — Всі мрії і всі почуття ми зілляли в одне єдине стремління — прагнення перемоги... (Гончар, III, 1959, 135); — До-свід керівної роботи в тебе є. А от чи є бажання, не знаю. А воно в твоїй роботі чи не основне. Буде бажання, буде стремління, і справа піде вперед (Мушк., Чорний хліб, 1960, 48); // перев. мн. Наміри, помисли, задуми. Мов крильми підносить душу Міць нових стремлінь, І бажаю правди світу, Праці і вражінь (У. Кравч., Вибр., 1958, 199); За багато років роботи в школі він добре вивчив дитячу душу. Знав, що стремління юних бувають такі непевні і мінливі, як погода ранньої весни

(Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 20); *Словесник формує душу вихованця — його переконання, погляди, стремління, оптимістичну впевненість в своїх силах* (Літ. Укр., 26.IX 1969, 2); *Образно. *Землі я радість розумію, Стремління квітів знаю, Людей схвилювану надію І в осінь відчуваю* (Гірник, Стартують..., 1963, 43).

СТРЕМ'Я, стрімені і стрем'я, с., діал. Стромовина. Дніпрове стрем'я (Сл. Гр.).

СТРЕМ'ЯНКА, и, ж. 1. Переносна драбина (перев. розсувна), яка встановлюється без опори на що-небудь. Щоб зручніше було збирати плоди з різних частин крони, готують драбини-ослони, драбини-триноги та драбини-стрем'янки (Сад. і ягідн., 1957, 232); // Драбина у вигляді широкої дошки з набитими впоперек брусками на будівельних рихтованнях, у шахтах і т. ін.; // Своєрідна драбина з вмонтованих у стіну скоб для підйому чи спуску по вертикальній поверхні. Ледве вхопився [Лодигенко] рукою за ланцюг від воріт шлюзу. А зіп'явшись ногами на перший прут стрем'янки, гукнув пошепки: — Коли відкрию, гайда до виходу, я буду там (Ле, Міжгір'я, 1953, 244).

2. спец. Пристрій у вигляді скоби, який служить для з'єднання, скріплення окремих деталей машин, частин споруди і т. ін. При черговому технічному обслуговуванні перевіряється кріплення стрем'янок, хомутиків, пальців ресор, картера амортизатора та з'єднання його тяг (Автомоб., 1957, 183).

СТРЕНГА, и, ж., мор. Мотузок, з якого скручують трос.

СТРЕНЕР, а, ч., техн. Фільтр, яким очищають від піщинок викачувану з глибини насосом нафту.

СТРЕПЕНУТИ, ну́, п'єш, док. 1. перех. Поштовхом, посмиком, ривком і т. ін. заколивати що-небудь. Перекинувши через плече улик, побіг [дід] з ним до тернини, підставив під бджоли і стрепенув легенько гілку... (Мирний, I, 1954, 192); // Смикнути, шарпнути кого-небудь за щось. [Л ю б о в (стрепенула його за руку):] Тобі страшно? (Л. Укр., II, 1951, 93); Побачивши, що хлопець обигає Тетянку, стрепенув [дід] його за вухо (Григ., Вибр., 1959, 225).

2. неперех., чим. Поривчастим рухом захитати, замаяхити чим-небудь. Целя отряслась із нього [забуття], стрепенула своєю головою з коротко обстриженим, м'яким, як шовк, попелястим волоссям [волоссям] (Фр., II, 1950, 289); // Зробити помах чим-небудь у повітрі; змахнути. Оселилися вони знов у своїй хаті, у глухих дворі, бо вже не було там нічого живого, щоб голос подало, щоб крилом стрепенуло — усе вже продане було... (Вовчок, I, 1955, 249); Сашко обережно підкинув ластівку, вона стрепенула крилами і знялась на акацію (Юхвід, Оля, 1959, 38).

3. перех. Викликати в кого-небудь стан тремтіння, дрожі, ознобу. Мов лихоманка стрепенула Василя; поблід, як полотно (Кв.-Осн., II, 1956, 32); Якось трясця стрепенула його всього, коли він пригадав тепер те (Мирний, IV, 1955, 136); // безос.— А що, Федоре, панів куме! — ледве ворочаючи язиком, вимовляє Федір. — Дожився? ..Бач, як тебе стрепенуло!.. (Мирний, IV, 1955, 233).

СТРЕПЕНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док. 1. Сильно здригнутися всім тілом. Гость стояв І ніби справді засіяв. Марія на його зирнула І стрепенулась (Шевч., II, 1963, 358); Галя побачила чоловіка, стрепенулась, злякалась і дивилась на його цілими очима (Вовчок, I, 1955, 316); Аж стрепенулась дівчина, зраділа, почувши про Романа — певне ж, він чимось допоміг людям (Стельмах, I, 1962, 360); Коли бувало Деся на весіллі голосно ударить Оркестр немудрий — .. Аж стрепенеться Дмитрик і біжить На скрипки голос (Риль-

ський, Мости, 1948, 25); *Образно. *Провалився козак, Стрепенувся байрак, А могила застогнала* (Шевч., I, 1951, 382); // Стріпнути крилами, струснутися (про птахів). *Самовар мій невеличкий Парувать почав; Стрепенувсь [у клітці] маленький чижик І співати став!* (Щог., Поезії, 1958, 372); *Побачивши їжу, орля радісно стрепенулося і швидко, і боязко проковтнуло кілька шматочків м'яса* (Тулуб, В степу..., 1964, 144); // Зробити у воді швидкий порух (про рибу). *Риба на хвилюк замерла на воді, потім стрепенулась і зникла в глибині* (Стельмах, II, 1962, 147); // Колихнутися, гойднутися під дією чого-небудь. *Страшенна буря зразу заревла... Дуб стрепенувсь, загув, аж листя розліталось* (Гл., Вибр., 1951, 149); *Звідкись грайливо підкрався до неї [верби] вітерець, вона стрепенулась нараз і дрібно-дрібно затріпотіла* (Баш, На.. дорозі, 1967, 216); *На сході посвітлішало небо, дмухнуло прохолодою, стрепенулись.. дерева* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 283).

2. Вийти із стану задуми. *Дарка сиділа замислена. Юзя пождала трохи, потім обізвалась.— Про що ти думаєш, Дарко? — Дарка стрепенулась* (Л. Укр., III, 1952, 643); *Раптом крик сорок вирвав його із задуми. Степан стрепенувся* (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 85); *Образно. *Ожило село, стрепенулося, почувши Ленінові слова* (Кучер, Дорога..., 1958, 9); // Вийти із стану млявості, нерухомості, стати жвавішим, веселішим; оживитися. *Музика вдарила, юрба стрепенулась, та не розійшлась, а тільки заходила швидше* (Л. Укр., III, 1952, 621); — *Ех, треба прочуматись трохи, стрепенутись!* (Коцюб., I, 1955, 208); *Геннадій уже не має сил стрепенутися, струсити з себе.. апатію* (Вол., Місячне срібло, 1961, 53); // Швидше забитися від хвилювання (про серце). *Моє слово тихо-сумне, Богобоязливе, Згадається — і дівоче Серце боязливе Стрепенеться, як рибонька* (Шевч., I, 1963, 225); *Перед вікнами несподівано з'явилась постать. У Раїси стрепенулось серце* (Коцюб., I, 1955, 313); *В Миколи серце радісно стрепенулось — значить, Фред повернувся* (Збан., Курил. о-ви, 1963, 78); // Сповнитися трепетом, хвилюванням (про душу). — *Ніхто мене так приємно [приємно] не зове, як ти. Душа у мене стрепенеться, серце заб'ється* (Кв.-Осн., II, 1956, 332); *Гануш заспівав української пісні. Олесина душа стрепенулась, зачеплена рідними мелодіями* (Н.-Лев., III, 1956, 228); // Уривчасто зазвучати, залунати (про голос, звук). — *Ой люди!.. — розпачливо стрепенувся голос Василяни.— Ой рятуйте!* (Стельмах, I, 1962, 583).

СТРЕПЕТ, а, ч. Степовий птах ряду дрохв, який під час польоту створює крильми різкий пум; хохітва. Крім дрохви, у нас на Україні зустрічається ще її родич — стрепет (Корисні птахи..., 1950, 34); — *Були колись і оці степи вільними степами. Колись і їх тільки козацькі коні топтали та стрепети* (Хотк., I, 1966, 96).

СТРЕПЕТІВ, това, тове. Прикм. до стрепет; належний стрепетові. Так вони йшли розмовляючи, зрідка зупиняючись, щоб оглянути в траві стрепетове гніздо (Гончар, Таврія, 1952, 185).

СТРЕПЕХАТИСЯ, ається, недок., **СТРЕПЕХНУТИСЯ**, не́ться, док., розм. Здрігатися всім тілом, тріпотіти крилами (про птахів). *Вража птиця безперестанку так стрепехається у торбинці, що конячка наструнчує вуха* (Вовчок, VI, 1956, 294); // Прискорено, посилено битися (про серце). *Скаржиться дівчина на тугу, а вже в самої серце дуже весело чогось стрепехається — туга тая розпадається наче* (Вовчок, I, 1955, 151).

СТРЕПЕХНУТИСЯ див. стрепеха́тися.

СТРЕПТОБАЦИЛА, и, ж. Хвороботворна бактерія паличкоподібної форми, клітини якої розміщуються у вигляді ланцюжка.

СТРЕПТОКОК, а, ч. Хвороботворна бактерія кулястої форми, клітини якої розміщуються у вигляді ланцюжка. Збудниками.. гнійних запалень шкіри є гноєтворні мікроби, головним чином стафілококи і стрептококи (Хвор. дит. віку, 1955, 41); Дослідження питних кувалів у школі показали, що на їх верхньому краї виявляється велика кількість бактерій, в тому числі й хвороботворних, наприклад,.. стрептокок (Шк. гігієна, 1954, 212).

СТРЕПТОКОКОВИЙ, а, е. Стос. до стрептокока. Питання етіології скарлатини досі залишається нерозв'язаним. Пануюча стрептококова теорія не може в наш час задовольнити дослідників (Мікр. ж., XXII, 3, 1960, 58); // Викликаний, спричинений стрептококом. Стрептококові захворювання мигдаликів (ангіни) часто, приблизно у 75 процентах випадків, передують виникненню ревматизму (Знання.., 12, 1966, 4).

СТРЕПТОМІЦИН, у, ч. Антибіотик, який застосовують при лікуванні деяких форм туберкульозу, бруцельозу, пневмонії та інших захворювань. Антибіотик стрептоміцин за своєю хімічною будовою є глюкозидом — сполукою, дуже поширеною в рослинному світі (Мікр. ж., XXII, 4, 1960, 65); Ряд антибіотиків (пеніцилін, стрептоміцин, синтоміцин, левоміцетин і т. д.) виявилися досить сильною зброєю в боротьбі проти деяких небезпечних для життя людини інфекційних хвороб (Наука.., 9, 1956, 17).

СТРЕПТОЦИД, у, ч. Лікарський препарат, який застосовують при лікуванні інфекційних захворювань, викликаних стрептококом.

СТРЕС, у, ч. Стан організму, що виявляється у формі напруження або специфічних пристосувальних реакцій у відповідь на дію несприятливих зовнішніх або внутрішніх факторів.

СТРЕСОВИЙ, а, е. Прикм. до стрес.

СТРИБ, розм. Уживається як присудок за знач. стрибати і стрибнути. Оленка з печі та за ручки Андрійка, та собі стриб, стриб!.. (Тесл., 3 книги життя, 1949, 35); Промінь пронизав темряву, і на брудну стіну — стриб! — райдужний, мальований зайчик (Вас., II, 1959, 213); Давид під лікоть її, дівчата з сміхом за руки — стриб, і на возі вже дівчина (Головко, II, 1957, 186); Скаче цап у двір од страху, До хліва вже підлетів. Тут Федько з одного маху З нього стриб і хлів закрив! (С. Ол., Вибр., 1959, 160).

СТРИБАЙЧИК, а, ч., звичайно в сполуч. з а й ч и к - с т р и б а й ч и к, с т р и б а й ч и к - з а й ч и к, розм. Уживається на позначення зайця (перев. як епітет). Я хоч невеличка, На пеньочок стану, — Зайчик-стрибайчик — І той не дістане (Бичко, Сійся.., 1959, 226); Заходять у садок Стрибайчик-зайчик, довгі ніжки, і їжачок, його дружок (Забіла, У.. світ, 1960, 45).

СТРИБАННЯ, я, с. Дія за знач. стрибати. Арсен задер голову й на вищі для стрибання в воду побачив молоду струнку дівчину (Дмит., Розлука, 1957, 10); Говорити з нею дуже трудно через її дратливість і.. стрибання з теми на тему (Л. Укр., V, 1956, 418).

◇ **Стрибання в гречку** — нешлюбні зв'язки. Селяни весело реготали. Хто лаявся,.. підхваляючи Параску Федорівну, хто гудив її й дорікав Остапові Антоновичу за його стрибання в гречку (Епик, Тв., 1958, 460).

СТРИБАТИ, аю, аєш, недок. 1. Робити стрибок, стрибки; скакати. Лошата стрибали на зеленім дворі (Коцюб., II, 1955, 398); Горобці стрибали по тинах, по оселях,.. цвірінькали кругом зеленого саду (Мирний, I, 1954, 236); Юрась аж мінився від радості, стрибав на одній нозі, всім зазирає у вічі (Чаб., Стоїть явір.., 1959, 56); *Образно. Надворі ревла сердита буря, стугоніла в стіни, стрибала по оселі, вила в димарі (Мир-

ний, IV, 1955, 298); // Стрибком перехоплюватися через що-небудь. Черниш.. став швидко спускатися косою горою. Стрибав через чийсь окопи, обвалюючи в них землю (Гончар, III, 1959, 395); Андрій стрибав через паркан (Довж., I, 1958, 224); // Стрибком вихоплюватися на що-небудь. Біля костюлу метушня. У бронетранспортер стрибали німці (Гонч., Вибр., 1959, 314); // Стрибком переміщатися на інше місце, вихоплюючись звідки-небудь назовні, швидко проникаючи всередину чогось і т. ін. Максим помахом шапки вітає птахів, що з року в рік зимують у цьому закутку, і з розгону стрибав в човен (Стельмах, I, 1962, 218); // Робити спортивний стрибок; займатися стрибками як спортивними вправами. В кутку біля лазні — трапеції, турніки, бруси та інше гімнастичне причадалля. Там стрибали, плигають, перекидаються і стають дибки (Смолич, II, 1958, 46); Лютчикові аж дивно чути, що пращур його були чумаками.. Але ще важче, мабуть, було б уявити самим чумакам, що котрийсь із їхніх нащадків стане крилатим, літатиме в повітрі, стрибатиме вночі з парашутом (Гончар, Тронка, 1963, 55); // Кидатися вниз стрибком. — Ану, стрибайте, а я подивлюсь! Я зроду не бачила, як паничі стрибали з скель у воду, — сказала Олеся, осміхаючись (Н.-Лев., III, 1956, 59); Зимового сніжного ранку На вулиці бавились діти, — Стрибали з високого ганку На землю, порошею вкрити (Мур., Піонер. слово, 1951, 24); // Стрибком, стрибками переміщатися з одного місця на інше, просуватися далі. Олеся скочила на зелений, як шовк, бережок і почала легенько стрибати з каменя на камінь (Н.-Лев., III, 1956, 127); Вона стрибала з купини на купину сливе бадьора. З кожним ступенем надія росла в її серці (Коцюб., I, 1955, 360); // Танцювати підскакуючи, роблячи стрибки. Не до бога полинули ті палкі молитви палких фанатиків: пішли вони до темних сил, котрі у пеклі аж стрибали гопака, зачувши ті неправдиві молитви (Н.-Лев., VII, 1966, 16).

2. перен. Швидко текти по камінню, уступах і т. ін. (про річку, струмок тощо). Побігли швидко, мов ящірки, потьоки з гір, стрибаючи на переступах, в'ючись гадюками по розах (Мирний, I, 1954, 343); Часто зупиняємось над шумною течією, дивимось, як стрибав по гострому камінню невтомна гірська вода (Мас., Життя.., 1960, 59); // Швидко переходити з одного об'єкта на інший (про очі, погляд). Холодний погляд [Гульки] ковзав по мокрій землі, стрибав з предмета на предмет, і ніщо не може його зігріти (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 31); // Хаотично перебігати від одного до іншого (в розмові, думках і т. ін.). Захвачені легким критицизмом, почали [пани і панночки] стрибати з теми на тему, перескочили й на музику, й на малювання (Дн. Чайка, Тв., 1960, 48); // Швидко йти, проходити, змінюючись у свідомості; переходити, переключатися на що-небудь інше (про думки). Орест тільки зовні здавався спокійним. Всередині у нього все кипіло, і блискавичні думки стрибали в голові (Досв., Вибр., 1959, 316); Думки в Борисовій голові стрибали одна через одну, плуталися, уривалися, і ніяк не могло знайтися серед них однієї, вирішальної (Собко, Біле полум'я, 1952, 194); // Раз у раз то з'являється, то зникає або пересуватися з одного місця на інше тощо (про світло, проміння, тіні і т. ін.). Ясне сонце почало підніматися деє далеко за лісом, і його червоний світ слався в лісі по снігу, а на опушених інеш високх гілках стрибало його ясне проміння (Мирний, IV, 1955, 305); На стіні від дідових рухів стрибали чудернацькі тіні (Донч., II, 1956, 425).

◇ **Зайчики в голові стрибали** див. зайчик; [Огненні (темні і т. ін.)] кола в очах (перед очима) стрибали

див. коло¹; Стрибати в гречку див. гречка; Стрибати очима (поглядом і т. ін.) — швидко переводити погляд з одного об'єкта на інший. Далі Тетяна бачила, як він почав стрибати очима з рядка на рядок, а обличчя його блідло все дужче й дужче (Ткач, Черг. завдання, 1951, 108); Стрибати через пліт — те саме, що Скакати (стрибати і т. ін.) в гречку (див. гречка). Підсміюється [Січкарь] в душі з Денисенка, — який за землею не бачить, як жінка з іншими стрибає через пліт (Стельмах, II, 1962, 108); Хоч у воду стрибай див. вода.

3. Ударяючись об що-небудь, коливаючись на чомусь, підскакувати. Віз підскакує, як скажений; колеса стрибають по камінні, аж пищать, аж скриплять (Н.-Лев., II, 1956, 400); Колеса візка стрибали по зажерзлій дорозі, візок гойдало (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 598); Вітер шалено гонить перекотиполе, з корінням вириває потемнілі куці кураю і примушує їх стрибати й мчати в ніч химерними тваринами (Кир., Вибр., 1960, 279).

4. перен., розм. Іти, ходити підстрибуючи. Одне ли-
хо — на милицях стрибає Сашко. Міною його покалі-
чило ще хлопчаком (Гончар, Тронка, 1963, 41); // розм.
Ходити у взутті, одязі не свого розміру, поганої якості і т. ін. — Я ходитиму, поки буде робота .. — Я хочу
теж мати й картуз, і пояс, і чумарку хоч до церкви...
Я не допущу й вас стрибати у постолах зимою... — від-
повів Іван (Л. Янов., I, 1959, 91).

5. Мимовільно дрижати, труситися (про частини об-
личчя, тіла). Брова стрибає вгору, і Раусліт круто
повертається до апаратів (Собко, Любов, 1935, 15);
Від сміху зморшки старого тремтіли, кожну мить
змінюючи вираз обличчя, сухі й тонкі губи його стриба-
ли, розтягались (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952,
394).

СТРИБАЧ, а, ч., розм. Те саме, що стрибун¹.
*Образно. Нам купили, Нам придбали Пречудового
М'яча! Ми ніколи ще Не мали Отакого Стрибача!
(Перв., Райдуга., 1960, 27).

СТРИБАЮЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до стри-
бати 1, 3. На хвилину заляк [Іван], дивлячись на роз-
гойданий, стрибаючий на воді човен з переляканими
людьми (Коцюб., I, 1955, 386).

2. у знач. прикм. Який стрибає (у 1 знач.). Ходила
вона маленькими швидкими кроками і через те робила
враження маленької стрибаючої синички (Десняк, Опов.,
1951, 110); // Який пересувається стрибаючи (про ма-
шини та механізми). Ведуться розробки крокуючих,
бігаючих, стрибаючих та повзаючих машин (Наука.,
1, 1969, 14).

СТРИБКИЙ, а, е, розм. Жвавий, рухливий, прудкий.
Стрибкий, як живчик (Сл. Гр.); — Може, твій Роман
надумався її сватати? — Та... — сказала Зінька і мах-
нула рукою на повітрі, — чи думає, чи не думає, а так...
трохи йому впала в очі. А вона якась стрибка та про-
ворна (Н.-Лев., VI, 1966, 325).

СТРИБКОВИЙ, а, е. Прикм. до стрибок 1, 2. Складні
стрибкові рухи гуцульського чоловічого танцю гармоній-
но злилися з формою класичної варіації (Мист., 4, 1963,
24); // Який рухається стрибками, у дії якого перева-
жають стрибки. Сучасні кінознімальні апарати облад-
нані стрибковим механізмом, що забезпечує переривчас-
тий рух плівки, необхідний для одержання чіткого зоб-
раження на екрані (Наука., 12, 1965, 56).

СТРИБКОПОДІБНИЙ, а, е. Який розвивається, від-
бувається стрибками, без плавних, поступових перехо-
дів; нерівномірний. Неабияку роль у функціонуванні
живих організмів відіграє випадковість. Мутації —
стрибкоподібні, раптові, але стійкі зміни в структурі

спадкового апарата — теж випадковість (Наука., 6,
1971, 13); Науково-технічна революція супроводжується
вибуховим, стрибкоподібним розвитком окремих галу-
зей науки і техніки (Ком. Укр., 8, 1969, 46).

СТРИБКОПОДІБНИСТЬ, ності, ж. Властивість за
знач. стрибкоподібний. .. стрибкоподібність у розвит-
ку окремих підприємств, окремих галузей промисловості,
окремих країн неминучі за капіталізму (Ленін, 27,
1972, 337).

СТРИБКОПОДІБНО. Присл. до стрибкоподібний.
Економіка США розвивається стрибкоподібно; періоди
піднесення змінюються занепадом (Ек. геогр. заруб.
країн, 1956, 250); Ріст і розвиток тканин, окремих
органів і всього організму в цілому відбувається стрибко-
подібно (Шк. гігієна, 1954, 36).

СТРИБКУВАТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що стрибко-
подібний.

СТРИБКУВАТИСТЬ, тості, ж., рідко. Властивість за
знач. стрибкуватий. З настанням зими ритм шкільного
життя стабілізувався, гуртки працювали нормально,
в успішності не було стрибкуватості, характерної для
початку року (Гур., Новели, 1951, 201).

СТРИБНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до стрибати
1—3, 5. Ціпок засвистів у повітрі, корова стрибнула
й побігла далі (Коцюб., I, 1955, 99); Карпо стрибнув
і, не здержавшись, покотився у яр (Мирний, I, 1954,
246); Вона довго шукала хвиртки, а не знайшовши, від-
ступила крок і стрибнула через живопліт (Смолич, I,
1958, 89); Марко загримав котелком об бильця, споло-
хано озируючись навколо, чи не стрибне псюра з будки
(Тют., Вир, 1964, 468); Іван Глиб стрибнув у висоту
на 1 м 55 см (Рад. Укр., 21.VIII 1949, 4); Аж побілів
Євген від самої думки стрибнути з кручі в Дніпро
(Донч., VI, 1957, 37); — Звідки це ви, дівчата? — З бу-
ряків ідемо. Отут були в радгоспі, — це кирпатенька,
найбідовіша мовила. А очима стрибнула з парубкового
обличчя на будьонівку його (Головко, II, 1957, 7); Стриб-
нув уже сонячний зайчик на піч... (Нех., Хто сіє вітер,
1959, 135); Вагон стрибнув кілька разів по шпалах і спи-
нився (Кач., II, 1958, 351); Брови Степана Івановича
гнівно стрибнули вгору (Жур., Опов., 1956, 144).

◇ Віще голові не стрибнеш — те саме, що Віще
себе (своїй голові, пупа) не скочиш (не підскочиш)
(див. віще); Стрибнути в гречку див. гречка.

СТРИБОК, бка, ч. 1. Швидке переміщення тіла від-
штовхуванням ніг від точки опори. Тимко також ви-
хопився із своєї вирви і побіг сильними широкими стриб-
ками (Тют., Вир, 1964, 501); Вовкодав мчав вулицею
вздовж огорожі, по-вовчому трохи бочкуючи [збиваючись
убік], легкими і пружними стрибками (Коз., Гарячі
руки, 1960, 105); // Таке переміщення як вид спортив-
ної вправи. Боротьба велась за першість з окремих
видів гімнастики — з вільних рухів, стрибків, з вико-
нання вправ на перекладині (В ім'я Вітч., 1954, 31);
Великою популярністю [в Ольвії] користувались гімна-
стичні змагання з бігу, стрибків, кидання диска, списа
(Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 258); // Таке перемі-
щення як фігура танцю (перев. балетного). Мазурка
й досі зберігав Ознаки давні: і стрибки, і довгі вуса,
й каблучки (Пушкін, Б. Онегін, перекл. Рильського,
1949, 137); // Таке переміщення як рух певного меха-
нізму.

△ Затяжний стрибок див. затяжний.

2. перен. Різка, нерівномірна, без плавних, посту-
пових переходів зміна в чому-небудь, у розвитку чо-
гось. Маркс показав, що розвиток суспільства, розді-
леного на ворожі класи, відбувається шляхом стрибків,
революцій (Нова іст., 1956, 135); Досвід показує, що
в процесі наукового відкриття людське мислення робить

стрибок, виходить за рамки попередніх уявлень (Наука., 12, 1964, 7); // Різке підвищення, збільшення чого-небудь. В момент зіткнення із поверхнею Землі у тілі метеорита і в земних породах виникає потужна ударна хвиля — стрибок тиску, що рухається з надзвуковою швидкістю (Наука., 9, 1971, 25).

◇ Здійснити гігантський (велетенський) стрибок до чого — швидко й успішно розвинути, виявити великі успіхи в чому-небудь. Країна [СРСР], більшість населення якої була неписьменною, здійснила гігантський стрибок до вершин науки і культури (Програма КПСР, 1961, 12); Велетенський стрибок від відсталості до прогресу здійснила Молдавія за роки Радянської влади (Ком. Укр., 4, 1967, 35); Стрибок уперед — про особливої ваги позитивний результат у чомусь. Це мусив бути блискучий успіх, справжній стрибок уперед (Донч., V, 1957, 455).

3. у знач. присл. стрибками. Підскакуючи при переміщенні від поштовхів, коливань і т. ін. Дерев'яний рибальський човен пливе стрибками (Знання., 11, 1967, 30).

4. у знач. присл. стрибком. Різко змінюючись. Надпровідність полягає у тому, що при наднизьких температурах, різних для кожного металу, у них стрибком, практично до нуля, падає опір. Матеріал стає надпровідним (Наука., 6, 1964, 14).

СТРИБОНУТИ, ну, неш, док., однокр., розм. Підсил. до стрибнути. Собака на прив'язі — як не розірветься! То кинеється в один бік, то стрибоне вперед, аж віршовка тріщить (Мирний, III, 1954, 41); Становий розгорівся, стрибонув через два камені, посковзнувся [посковзнувся] й шубовснув ногою в воду (Н.-Лев., III, 1956, 127); Вовк теж стрибонув тоді слідом за ним, клацнув зубами, відчикрижив у Миколи шмат підошви валянка (Загреб., Шепіт, 1966, 42).

СТРИБУН, а, ч. 1. Людина, яка робить стрибок, стрибки, любить стрибати; // Спортсмен, який займається стрибками як спортивними вправами. А тепер придивився, — нене моя! — там футболіст, там штангіст, там стрибун, там снайпер (Вишня, I, 1956, 399); До Саппоро — міста XI Білої олімпіади — вирушає перша група радянських олімпійців — лижники-гонщики, стрибун з трампліна і ковзанярі (Рад. Укр., 22.I 1972, 4); // Назва різних тварин, які мають здатність стрибати або пересуваються стрибками. Якщо засвистів на акації шпак, Якщо цвірінчать горобці-стрибуни, — Це значить — надворі ознаки весни! (С. Ол., Вибр., 1959, 29); Найкращими стрибунами в зайці, які перестрибують з розбігу через огорожі до трьох метрів заввишки (Веч. Київ, 14.III 1967, 3).

2. ент. Яскравого забарвлення з металевим полиском жук, який летить немовби стрибками. Немало шкідливих комах у Карпатах знищують представники сітчастокрилих — золотоочки, а також комахи з ряду твердокрилих — польові, лісові й гібридні стрибун (Знання., 2, 1973, 10).

СТРИБУНЕЦЬ, нця, ч. 1. Зменш.-пестл. до стрибун 1. Горобчик, сіренький стрибунець, хитро клює насіннячко (Коп., Як вони., 1948, 102); Мурахи на мову цю Так сказали Стрибунцю: — Хто улітку грає, скаже, Топче в забавках траву, Той узимку гірко плаче Під музику снігову! (Год., Заяча математ., 1961, 85).

2. перев. у сполуч. з а й ч и к - с т р и б у н е ц ь, к о н и к - с т р и б у н е ц ь. Уживається на позначення зайця, коника (перев. як епітет). На щоб вже Зайчик-стрибунець — І той урве хоч хвостика кінець, А капосній Лисиці Аж весело креснуть його по пиці (Гл., Вибр., 1951, 103); В той день ковалеві здавалось навіть, же

[що] найгучніший голос має невагомний коник-стрибунець (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 21).

СТРИБУНКА, и, ж. Жін. до стрибун 1.

СТРИБУНЧИК, а, ч. Пестл. до стрибун 1. [П у ш и н к а (ще ніжніш):] Васюничик, стрибунчик, цвіркунчик мій любий! Твоя Пушинка плакала. Промочила ніжки (Коч., II, 1956, 49).

СТРИБУХА, и, ж. Жін. до стрибун 1. У сінях загупало, брязнула клямка, зайшов Федір. — А ти, Настуню, вже тут? Ну, що принесла там, стрибухо? (Збан., Сеспель, 1961, 345).

СТРИБУЧИЙ, а, е. Який добре стрибає. Стрибучий футболіст; // рідко. Дуже жвавий. — Не забувай, що в тебе жінка молода й гарна, і проворна, і стрибуча, — жартував Денис (Н.-Лев., VI, 1966, 412); // перен. Який звучить переривчасто, нерівномірно (про звуки, слова і т. ін.). Зворушливі, стрибучі та меланхолійні звуки негритянської пісні ніби заколисували дівчаток (Ільч., Серце жде, 1939, 341).

СТРИБУЧИСТЬ, чості, ж. Властивість за знач. стрибучий. У виконанні вправ з предметом і без нього включаються елементи, які вимагають від гімнастки таких якостей, як гнучкість, стрибучість, танцювальність (Худ. гімнаст., 1958, 211).

СТРИВАТИ, док., тільки наказ. сп. стривай, стривайте. Уживається як прохання не поспішати з чимсь, очікувати якийсь час. — Стривайте, стривайте: я друге зитягну! — Та за відро, та до копанки... (Мирний, I, 1949, 179); — Стривайте, мамо, не спішіть. Розкажіть краще, що в нас там дома робиться (Гончар, II, 1959, 133); // Уживається як наказ або прохання не робити чи не говорити чогось. [М о л о д и й х л о п е ц ь (здіймаючи уламок кристалю):] Бігме, не втерплю, голову розкрою! [П р и н ц е с а (утримує його за руку):] Стривай, лежачого не б'ють (Л. Укр., II, 1951, 219); — Стривай, — перейняла її стривожено мати. — Кидаєшся, як оглашенна. Сядь. — Дочка відступилась до лави, сіла (Гончар, II, 1959, 150); // Уживається для вираження здивування з приводу чого-небудь. Дістав [солдат] з кишені сірники, але не встиг їх чиркнути: — Стривайте! Так я ж вас знаю. Федір Іванович! (Головко, II, 1957, 434); Стривайте, та хіба ж це Мишуня? Скромний, сором'язливий, неквапливий, незграбний Мишуня? (Ю. Янов., II, 1954, 139); Стривай, чого це я тут раптом опинився? Ах, так. Це ж тут живе моя Анна (Кол., На фронті., 1959, 159); // Виражає заперечення, незгоду з ким-, чим-небудь. — Політичні? А хто ж це такі? — Не знаєш? — Слава знизала плечем. — Е, ні, стривай. Так не годиться! — сказав хтось басом за спиною в неї. — Чого ж ти не поясниш йому, раз ти знаєш, а він не знає? (Головко, II, 1957, 271); // Уживається як нахваляння, погроза. — Ну, стривай! — кричить знову хтось з гарячіших: — тільки дійде до царя чутка, що вони [пані] й його й нас дурають, — знатимуть вони! (Мирний, I, 1949, 162); [К и р и л о:] Стривай, дадуться зони [відьми] коли-небудь тобі взнаки! (Кроп., II, 1958, 12); — Стривайте, стривайте, ще й ви визнаєте, що таке ревнощі, — сумовито сказала «пані директорова». — Це такий звір, що, мабуть, до старості пощади не дасть (Гончар, Бригантина, 1973, 58).

СТРИВОЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до стривожити. Напиши мені, як мама почуває себе, чи здорова зовсім, чи не стривожена дуже (Коцюб., III, 1956, 185); До палажчої вівчарні вже поспішали стривожені дзвоном люди (Мокр., Слід... 1969, 141); Нерідко й спати вкладався [Тамара] тут, солодко дрімаючи під заспокійливий шелест стривоженого вітром листя (Хижняк, Тамара, 1959, 5).

2. у знач. прикм. У якого вікликали, якому вселили почуття неспокою, хвилювання. Стривожений Клим, натрапивши на сімейну колотнечу..., гострим словом напустився на хатніх, зачав докоряти, врозумляти (Горд., II, 1959, 265); Біля воріт давно вже виглядала синів стривожена мати (Стельмах, I, 1962, 95); Проїздив [Наливайко] одинокі й стривожені села, хутори (Ле, Україна, 1940, 55).

3. у знач. прикм. Який виражає збентеження, неспокій, тривогу. Всі молодіці глянули на її стривожене лице і почали сміятись (Н.-Лев., II, 1956, 50); Ластівка стривоженим і безпорадним поглядом стежив за Ярославом (Дмит., Розлука, 1957, 96); — В живіт його поранено, — стривоженим напівшепотом розповідав один із бійців, що прийшли з підводами (Гончар, II, 1959, 270).

Стривожена душа чия, у кого; Стривожене серце чие, у кого — хто-небудь відчуває неспокій, тривогу. В покоях було тихо, мертво, а Гризельда не могла заспокоїти своєї стривоженої душі (Н.-Лев., VII, 1966, 42); Бараболя вискочив на подвір'я, припав до воріт, чуючи, як притиснуте до дерева б'ється його стривожене серце (Стельмах, II, 1962, 286).

СТРИВОЖЕНІСТЬ, ності, ж. Стан за знач. стривожений 2. Дяконов все з більшою стривоженістю прислухається до лементу (Гончар, Таврія... 1957, 562).

СТРИВОЖЕНО. Присл. до стривожений 2, 3. Радникова стривожено повернула до нього своє лице (Коб., I, 1956, 85); — Мамо... мамо... — заговорило хлоп'я стривожено. — Скажіть, а там, за Полтавою... є сонце? (Гончар, II, 1959, 198); Чоловік здригається й стривожено дивиться на Миколу (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 127).

СТРИВОЖИТИ, жу, жиш, док., перех. і без додатка. 1. Викликати, вселити почуття неспокою, хвилювання. Сумна, невесела вернулася Оришка додому і не хвалилася Мотрі, щоб, бува, не стривожити (Мирний, IV, 1955, 210); Найбільш стривожило Сташку те, що Бронко став говорити неправду (Вільде, Сестри..., 1958, 549); Солов'я стривожив трепет яблуневих віт. Як же йому вищебетать на деревах цвіт! (Вирган, В розп'яті, 1959, 37).

Стривожити душу чию (серце чие) — порушити душевну рівновагу, схвилювати. Він злостував, що Тодозя знов стривожила його душу, навернувшись йому на очі (Н.-Лев., VII, 1966, 119); І досі його шовковою хустиною пов'язується Галина, не знаючи, живе чи ні та людина, яка вперше стривожила дівоче серце... (Стельмах, II, 1962, 229).

2. Порушити спокій, спокійний або звичайний стан кого-, чого-небудь. Звістка про замах на редактора, наче грім, пролунала над Багвою, стривожила все село (Епик, Тв., 1958, 162); Звістка про те, що князь Яблунівський по шлюбі з княжною Своєю осяде на деякий час у маєтку молодой дружини, облетіла і стривожила всю околицю (Гжицький, Опришки, 1962, 5); *Образно. Усі говорили нишком, щоб не стривожити пишної краси червоного неба на заході та старого лісу (Н.-Лев., VII, 1966, 7); // Привести в рух, заколювати що-небудь. Вітер стривожив листочки на осіці.

3. перен., розм. Роз'ятрити доторкуванням, уразити (рану, болюче місце). Болгаріє! В печалі ти глибокій. Ну, що сказати, щоб не стривожить ран? Це ж словом правди він [Г. Димитров] розбив той спокій, яким тебе приспав хотів тиран (Тич., II, 1957, 247).

СТРИВОЖИТИСЯ, жуся, жишся, док. Відчути тривогу, неспокій; занепокоїтися, схвилюватися. За Дніпром усі стривожились, що князь Бремія оселяється над Сулою; усі думали, що він наведе ксьондзів та єзуїтів, заведе польське військо й силоватиме до унії й ка-

толицтва (Н.-Лев., VII, 1966, 20); В понеділок в обідню пору прийшла з відпусту Явдоха. Вона дуже стривожилась, не заставши в хаті ні дочки, ні її скрині (Кочуб., I, 1955, 54); Був певний [лісничий], що вона вже встигла дійти додому.. Дуже стривожився, коли від Маврикій сказав йому, що Улянки ще не було (Донч., IV, 1957, 116).

СТРИГА, и, ж., розм. Коротко обстрижена покритка. [В і д ь м а:] Дітей, бачся [бач], годувала Та в засік ховала. Та очіпок, се вже вранці, Ключчям вимоццала, Щоб не знать було, що стриґа (Шевч., II, 1963, 311).

СТРИГАЛЬ, я, ч. Робітник, який займається стрижкою овець і верблюдів; стрижій. Коли в червні під час стриження стригалі випускають овець з кошар без руна, то отара стає ніби меншою наполовину (Гончар, Тронка, 1963, 316); Радгосп «Криничанський» став місцем обласного конкурсу стригалів овець (Рад. Укр., 26.VI 1971, 4).

СТРИГАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для стрижки (у 1 знач.). У стригальних пунктах опалення влаштовують у приміщенні приймання, сортування та пакування вовни (Довідник сіль. будівельника, 1956, 432); У колгосп привозять стригальний агрегат з обслуговуючим персоналом.. Крім того, колгосп виділяє шість чоловік, які тримають овець під час стрижки (Рад. Укр., 9.IX 1959, 2).

СТРИГАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до стригаль. — Запрошуйте клієнтів, — жартував він, і всі стригальниці кинулись до овець, хапаючи їх за задні ноги (Багмут, Опов., 1959, 98).

СТРИГНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і без додатка, неперех. Однокр. до стрігти.

◇ Стригнути оком (очіма) див. око¹.

СТРИГТИ, стрижу́, стриже́ш; мин. ч. стриг, ла, ло; недок. 1. перех. і без додатка. Ножицями, машинкою і т. ін. зрізувати, підрізувати (волосся, шерсть і т. ін.). Шерсть стрижуть і шкуру деруть (Укр. присл., 1963, 100); Посадили [Марину] на набиту сміттям підRESHITKY, почали стригти довгу косу, мазати голову дьогтем, натикати пір'ям (Мирний, IV, 1955, 235); // Зрізувати або підрізувати кому-небудь чи на чомусь волосся, шерсть і т. ін. Пас Чабан, було, в своєму раї. І гадки-гадоньки не має. Пасе, і доїть, і стриже свою худобу та співає... (Шевч., II, 1963, 404); Волторник.. почав стригти. Довго він скуб мене (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 11); Від світанку до смеркання стригла вона ярки і баранів, які лежали перед нею зі зв'язаними ногами (Тулуб, В степу..., 1964, 145); Вона посадила Антона до вікна, у запічку знайшла ножиці, гребінець й почала стригти й скубити голову (Чорн., Визвол. земля, 1959, 145); У спеціально обладнаному приміщенні стрижуть овець електромашинками (Знання., 2, 1962, 17); // Підрізувати волосся яким-небудь способом, за якоюсь модою, за якимсь зразком і т. ін. Волосся стригла [Марина] коротко, не морочила собі голови зачісуванням, і тому бувала переважно розпатлана — з чубчиком на лобі (Смолич, Мир., 1958, 44); // Підрізувати, укорочувати (листя, гілки, траву і т. ін.). Ножиці раз у раз клацають, так і стрижуть, так і стрижуть верхівки гілочок... (Донч., Перемога., 1949, 52); // Підрізувати, укорочувати гілки, траву і т. ін. на дереві, луці тощо. Живопліт підстригають щороку навесні і влітку. Стрижуть під шнур зверху і з боків (Хлібороб Укр., 9, 1964, 24).

◇ Стрігти [всіх] під одну гребінку див. гребінка; Стрігти вухами — водити вухами назад і вперед (про коней, зайців). Навіть коні під нашими їздцями почали тремтіти всім тілом, стригти вухами і форкати ніздрями (Фр., VI, 1951, 62); Коні насторожено стригли

вухами, чули вовків (Тулуб, В степу.., 1964, 215); Сидесь зовсім близько проскрипів на верхів'ї верби. Кінь вухами стриже, похронує, задкує від латаття (Гончар, Циклон, 1970, 100); Стрігти бком (очіма) див. бко¹.

2. *перех.* і без додатка, *перен.*, *розм.* Сильно бити по чому-небудь. Він був страшніший од сержанта, Бо всіх за все по спині стриг (Котл., I, 1952, 251).

3. *неперех.*, *перен.*, *розм.* Говорити багато, швидко, перев. різко. Він їй слово нехотя скаже чи не скаже, а вона йому десять: та так і стриже, так і стриже (Кв.-Осн., II, 1956, 43); // Хилити (розмову) до чого-небудь. Ви, певне, добродію, догадуєтесь, куди се я стрижу, ведучи таку річ (Мирний, V, 1955, 361).

4. *неперех.*, *перен.*, *розм.* Швидко летіти, перемішатися. Літак над горами стриже. Нижче й нижче, наді мною став, стрепенув крильми (Ю. Янов., I, 1954, 38).

◆ Стрігти купони: а) жити на ренту, на проценти з цінних паперів; б) користуватися чим-небудь здобутим, досягнутим раніше. Утвердження письменника відбувається по-різному. Одні з першого виступу здобувають літературний олімп, блискавичну славу і популярність, продовжують далі вдосконалюватися або, навпаки, заспокоюються, «стрижуть купони» з ранньої удачі (Вітч., 8, 1971, 171).

СТРІГТИСЯ, стрижу́ся, стриже́шся, *недок.* 1. Стригти собі волосся. Бійці милися на сонці, стриглися, писали листи, читали газети (Гончар, III, 1959, 127).

2. Не носити довгого волосся, регулярно підстригати його. Староруський народ любив стригтися і голитися. Це засвідчує візантійський історик Лев Діакон (Літ. Укр., 17.IX 1968, 4); // Підрізувати волосся яким-небудь способом, за якоюсь модою, за якимсь зразком і т. ін. Стригтися під бокс.

3. *перев.* у *сполуч.* із *сл.* у *попи*, у *черниці* і *т. ін.*, *церк.* Приймаючи постриг, ставати попом, черницею і т. ін.— Я бажаю не вам, а собі гніздо звести, щоб було де голову приткнути під час лихої години... Ви кажете: бери благородну задля сього, стрижися у попи (Мирний, III, 1954, 248); — Це ви, мамо, певно, жартуєте? — спитала Маруся.— Авжеж жартую, бо стрижуться в черниці тільки дурепи (Н.-Лев., VI, 1966, 56).

4. *Пас.* до стрігти 1.

СТРИГУ́Н, а́, ч. Однорічне лоша, якому звичайно підстригають гриву. Хведорові в руку йшлося: урожай був добрий, щепи поприймались чисто всі, два ловких стригуни вигодувались, вже й виїжджати їх почав (Григ., Вибр., 1959, 276); Трохи осторонь стояли другі меншенькі ясельця, а біля них Трохимова корова та конячка; хтось прив'язав туди ще й стригуна (Л. Янов., I, 1959, 167); — А я на конях гасаю з дитинства. Ще піонеркою виховувала для армії .. стригунів (Логв., Літа.., 1960, 28).

СТРИГУНЕ́ЦЬ, нця́, ч. Зменш.-пестл. до стригу́н. — Може, як позичить Данько грошей, то й стригунців придбаємо... Овес у нас добре зародив (Стельмах, II, 1962, 404); — А я от що, панове, думаю: чим грати на гроші, так краще я поставлю двох хортів, а ти, Бурдило, став свого золотавого стригунця (Тулуб, Людолови, II, 1957, 437); *У порівн. — Нічого, він [кінь] попасеться, вб'ється в тіло та ще й як вибрикуватиме. Як стригунець іржатиме! (Збан., Малин. дзвін, 1958, 36).

СТРИГУ́НЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до стригу́нця.

СТРИГУ́ЧИЙ, а, е: △ Стригу́чий лишай — інфекційна грибова хвороба шкірного покриву людей і тварин. Стригучий лишай — заразне захворювання шкіри,

яке зустрічається головним чином при недодержанні чистоти (Хвор. дит. віку, 1955, 204); До дитячих захворювань шкіри .. і нігтів належать парші, стригучий лишай і короста (Шк. гігієна, 1954, 324).

СТРІЄ́ЧНИЙ, а, е, діал. Двоюрідний.

СТРИЖ, а́, ч. Невеликий схожий на ластівку птах з видовженим тілом і довгими гострими крилами. На небі вже побіліло, вже й ластівка черкнула раз-другий, стриж верескнув, вилітаючи з глиняної норки (Дн. Чайка, Тв., 1960, 56); В кручі над річкою оселилась ціла колонія берегових стрижів. Вони літають надзвичайно швидко і страшенно галасливі (Коп., Подарунок, 1956, 85); Зграйка.. гострокрилих стрижів з пронизливим криком метнулася над полем (Донч., V, 1957, 46).

СТРИЖА́Й, я́, ч., діал. Стригаль. Стригти [вівці] приходять стрижаї з слобід (Сл. Гр.).

СТРИЖА́К, а́, ч. Про людину з коротко підстриженим або обстриженим волоссям. Дівчата підсмішкувалися [підсміхалися], здвигали плечима, із стрижаком танцювати соромилися (Черемш., Тв., 1960, 38).

СТРІЖЕ́НИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стрігти 1. Лице старого, здорове, з.. коротко стриженими вусами і давно неголеною, стернистою, білою, як сметана, бородою, виявляло сліди більшого духового життя (Фр., IV, 1950, 243); На порозі з'являється босоногий, з довгим, як диня, обличчям підліток в подертому картузі, з-під якого стирчить жмутками давно не стрижене волосся (Стельмах, II, 1962, 122); Він був стрижений під машинку, кремезний і туго затягнутий у військовий кітель (Панч, Ерік.., 1950, 67); Обличчя майора поймає жовтизною, а сивий їжак стриженої боксом голови надає йому якоїсь колючості (Гончар, Тронка, 1963, 158); За високою скелею плавали пишні лебеді; по зеленому, рівненько стриженому дерні похажали [походили] пави та павичі (Н.-Лев., I, 1956, 163); // у *знач.* *прикм.* Соня шалено заляскала руками: як од бурі, затіпалися на голові в неї стрижені патли (Вас., II, 1959, 194); Розгладить [Гордій] щітки жовтих од тютюнового диму стрижених вусів, махне рукою (Юхвід, Оля, 1959, 39); Якийсь стрижений боець у шинелі з піднятим коміром уже приклав банку [з водою] до рота (Гончар, III, 1959, 160); Трохи далі сидить хлопчик із стриженою головою й чорними маленькими очима (Собко, Склея.., 1961, 27); Тут [у залі]десь мала бути стрижена дівчина — машиністка штабу (Ю. Янов., I, 1958, 91); Слухняна трава рівними покосами лягала по стрижених луках, — і скоро вся ділянка вкрилася.. зигзагами світло-зелених покосів (Хотк., I, 1966, 94); За вікном квадрати зеленої бавовни. Арики й арички, втиснуті в зелень стриженої шовковиці, полоскали ті квадрати журливим гомоном прозорі води (Ле, Міжгір'я, 1953, 56); // у *знач.* *ім.* стріжена, ної, ж.: а) про жінку з коротко підстриженим волоссям. — Добридень вам. Поважно озирнулися [жінки]. Суворо, гостро, з потайним докором глянули всі враз на стрижену (Кач., II, 1958, 46); б) (*заст.*, *зневажл.*) коротко обстрижена покритка. Була чутка, що стрижену В Умані водили По улицях — украла щось... Потім утопилась (Шевч., II, 1953, 53).

Стріжений під макітру (макітрою) див. макітра.

СТРІЖЕ́ННЯ, я, с. Дія за *знач.* стрігти 1 і стрігтися 1. Велике значення у вічарських господарствах має правильне стріження вовни (Зоол., 1957, 186); Після стріження обприскують овець вспіненою, що швидко ствердіє, пластмасою.. В такому «кожусі» тварини добре переносять.. холодні вітри, бурані (Хлібороб Укр., 7, 1970, 47); Привезли електричні машинки для стріження, і механік-бригадир Олександр Олександрович встановив біля кошари движок, від якого тягся..

провід (Багмут, Опов., 1959, 95); Живопліт з лоха гарний і при систематичному стриженні стає густим, непрохідним (Колг. Укр., 8, 1962, 27).

СТРИЖЕНЬ, жня, ч. 1. Предмет видовженої форми, який є переважно осью або опорною частиною чого-небудь; стержень. Стрижень поршня.

2. Осьова, серединна частина чого-небудь у рослинному чи тваринному організмі. Стрижні від шишок [смереки] зберігаються на дереві іноді по кілька років (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 57); Стрижні кукурудзяних качанів, які поживністю переважають яру соломі, доцільно згодовувати [худобі] також у вигляді борошна (Колг. Укр., 9, 1959, 22).

3. чого, перен. Основна, головна частина, основа чого-небудь. Мовилося про те, що було стрижнем усього Бородавчиного думання (Тулуб, Людолови, І, 1957, 438); Електрифікація, що в стрижнем будівництва економіки комуністичного суспільства, відіграла провідну роль у розвитку всіх галузей народного господарства (Програма КПРС, 1961, 60).

4. спец. Частина ливарної форми, яка служить для утворення порожнини у відливку. У ливарному виробництві за останні роки створено новий технологічний процес виготовлення стрижнів (Ком. Укр., 6, 1965, 72).

5. Найглибше місце річки, де дуже швидко тече вода; бистрина. На превелику силу вдалося врешті вибитися зі стрижня та наблизитись до берега (Коцюб., І, 1955, 355); За Вишгородом Дніпро круто повертає ліворуч. Тут на стрижні сходились вітри з Дніпра й Десни (Скл., Святослав, 1959, 63).

СТРИЖІЙ, я, ч. 1. Те саме, що стригаль. На ціле Поділля, подекуди вівчарі, не було такого стрижія, як Сергій Майборода (Стельмах, І, 1962, 43); У радгоспі «Садовий» Приозерського виробничого управління Калмицької АРСР протягом тижня тривали курси стрижіїв овець (Хлібороб Укр., 8, 1964, 46).

2. заст., рідко. Те саме, що перукяр. Поспішив [Михайлик] до стрижія, і той обмакогонує [обстриг] його з усіх боків, лишивши на маківці копичку волосся (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 242); Стриже стрижій чоловіка, достриг до вуха та й пита: «Чи тобі вуха треба?» (Україна., І, 1960, 287).

СТРИЖІЙКА, и, ж. Жін. до стрижій 1. Тітка Варвара, — як називали її тут і в якій.. могли б впізнати маячанську отаманшу, стрижійку овець, — опинившись у пакгаузі і по-хазяйському озирнувшись на всі боки, весело кинула перед собою торбу з харчами (Гончар, ІІ, 1959, 292).

СТРИЖКА, и, ж. 1. Дія за знач. стрігти 1 і стрігтися 1. Там, в холодку і затишку, Взявши машинки до рук, Дружно беруться за стрижку [овець] Дід і Микола-онук (С. Ол., Вибр., 1959, 144); Софійка обернулася до чергової, що теж була тут. — Коли стрижка й лазня? — Стригтимуть сьогодні, а лазня — завтра (Сміл., Зустрічі, 1936, 77).

2. Спосіб, форма, зразок підстригання волосся. Петро був не тим, яким я побачив його вперше. Справді ж бо, він був умитий, пострижений. Стрижка, правда, своєрідна, так кожного з нас стригли в Петрові роки, під драбинку (Збан., Малин. дзвін, 1958, 165); Стрижка «під бокс» і спортивна сорочка з застіжкою «блискавка» робили його схожим на азартного молодого спортсмена (Гур., Життя., 1954, 9).

СТРИЖНІВІЙ, а, е, рідко **СТРИЖНІВІЙ**, а, е. 1. Прикм. до стріжень 1; // Із стрижнем. Стрижневий трансформатор.

2. Осьовий, серединний. Горох посівний — однорічна яра рослина з стрижневим густо розгалуженим корінням і трав'янистим стеблом (Зерн. боб. культ., 1956,

14); Стрижневого кореня кримська сосна майже не утворює (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 55).

3. перен. Основний, головний. Роль і місце молоді в революційній боротьбі, в будівництві соціалізму і комунізму — це одне із стрижневих питань, яке партія розв'язувала на всіх етапах своєї діяльності (Ком. Укр., 10, 1968, 28); Щодалі глибшав наше розуміння і суспільства і людини, а отже, й етичної та естетичної цінності сучасного героя, його стрижневих, провідних рис (Рад. літ-во, 10, 1967, 9).

4. спец. Стос. до стрижня (у 4 знач.). Розроблено теорії міцності і стійкості складних плоских і просторових стрижневих систем (Наука., 12, 1957, 8).

СТРИЖНІВІЙ див. стрижнівий.

СТРИЖЧА, ати, с. Те саме, що стригун. — Який тут розум — землю рить Та розкидає пашню без діла? Неначе нікуди подіть!.. Стрижчаті б дав, та й я б поїла (Гл., Вибр., 1951, 29); *У порівн. — Як хазяїн, так і ви робіть... А то — поперериватися ладні. Сказано: молоді — неукі. Як ото стрижчата (Головко, І, 1957, 253).

СТРИЙ, я, ч., діал. Дядько по батькові, брат батька та чоловік батькової сестри. Аж ось виступив до трону, Щоб взяти Лиса в оборону, Стрий його, Борсук Бабай (Фр., XII, 1953, 11).

СТРИЙКО, а, ч., діал. Пестл. до стрий. — Як? То й вуйко не з релігійних переконань пішли на теологію? А я думала, що тільки один стрийко Нестор... наш гусарин (Вільде, III, 1968, 52); Ми приїхали до хати мого стрийка на сільським драбинястим возі, вистеленому вщерть пахучим сіном (Літ. Укр., 4.VIII 1967, 2).

СТРИЙНА, и, ж., діал. Тітка, сестра батька або дружина батькового брата. По смерті батька взяла Гаву під свою опіку якась далека своячка, тітка чи стрийна, що жила в Дрогобичі (Фр., III, 1950, 49); Я забігаю в стайню, а стрийна, що доїть корову, подав мені горня теплого, пінистого молока (Літ. Укр., 4.VIII 1967, 2).

СТРИК, а, ч., діал. Те саме, що стрий. Їх було три брати.. По смерті батька, а мого небіжчика стрика, вони поділили поміж себе його невеличкий ґрунт, пожелися (Фр., І, 1955, 213); Хлопець з радісним криком: «Стрик приїхав!» — кинувся до прибулого, щоб першому привітати його (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 33).

СТРИКТУРА, и, ж., спец. Органічне звуження просвіту каналу або протоки (стравоходу, сечівника тощо) в організмі людини або тварини внаслідок запалення, поранення і т. ін.

СТРИКТУРНИЙ, а, е, спец. Прикм. до стриктура.

СТРИМ, у, ч., розм. Те саме, що стримування. Бурним хвилям світлого стремління хто знайти зумів стрим? (У. Кравч., Вибр., 1958, 88); В сліз — ні совісті, ні стриму, мов таке їм на роду: капють собі на риму, наче дощ на резеду (Тич., II, 1957, 168).

Без стриму — не стримуючись, нестримно. Він відняв ножиці, дав запотиличника, дочка огризнулася: — А чого ж вони дражняться! — і розплакалась без стриму (Гончар, Тронка, 1963, 65); Дати (подати і т. ін.) стрим кому, чому: а) зупинити, стримати кого-, що-небудь. — Не було кому дати тобі стрим, Миколо, бо твій нець вже не жив, а неця була стара та податлива (Фр., IV, 1950, 397); б) перешкодити бурхливому протіканню чого-небудь. Ти в кожній хвилі можеш стрим життя подати, корючись любові [любові] і згоді, йти на шлях новий чи стати й запинити братів в поході (У. Кравч., Вибр., 1958, 92); Не знає (знав, знала, знатиме і т. ін.) стриму хто, що — не стримується хто-, що-небудь. — Але в тебе щось було з опришка, Що не знає стриму, ані тямі, Аби тільки злість свою зігнати І на своїм ворозі помститися (Фр., XIII,

1954, 344); Нема́ стріму кому, чому — не можна стримати кого-, що-небудь. То як почне народ бунтуватися, то стриму тому нема. Чим-будь не залагодиш (Круш., Буденний хліб., 1960, 232); Злітаються до цієї хати листи з близьких і далеких сторін. Вклоняються господареві дому, дітворі.. І нема їм стриму ні в дощ, ні в стужу, ні в завірюху (Рад. Укр., 10.III 1963, 3).

СТРИМАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до стримати. Руки опустив старий митець од рогу, І дивний ріг упав, гойдаючися, вниз, На тасьмі стриманий (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 142).

2. у знач. прикм. Який уміє стримуватися, володіти собою, не виявляти своїх почуттів. Старшина Буряченко належав до людей стриманих (Загреб., Шепіт, 1966, 226); Образ Ватутіна живий, сповнений чарівності, окреслений [Л. Дмитерком] всебічно. Небагато-словний, стриманий, суворо вимогливий до підлеглих і разом з тим уважний, гуманний, — таким постає перед нами Ватутін (Іст. укр. літ., II, 1956, 329); // у чому, з ким. Помірний, скупий у вираженні, прояві чого-небудь. Поважний і завжди стриманий в рухах Петро легко, по-парубоцькому, схопив брата з лави (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 8); [Н а д і я:] Дорогий Карпо Корнійовичу, скажіть, чому ви з усіма жартуєте, веселий, а зі мною такий стриманий? (Корн., Калин. гай, 1950, 49).

3. у знач. прикм. Який виявляється не повною мірою; затамований, заглушений. Та хто се плаче там, в другій хатині? Чие ридання стримане, тяжке?.. (Л. Укр., I, 1951, 32); Чути було тиху розмову, стриманий сміх (Томч., Готель., 1960, 9); Стриманий шепіт пробігає між гостей (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 20); Щорс почав говорити. Не голосно, але в кожному його слові було стільки сили, ясності і стриманого гніву (Довж., I, 1958, 205); За ці вечори в нього від лічби опухли очі, але загадкові зіниці були наповнені стриманим задоволенням переможця (Стельмах, II, 1962, 313); // Який не відзначається сердечністю, привітністю. На вишукане його кавалерське вітання господиня відповіла стриманим уклоном (Ле, Наливайко, 1957, 15); Стримана зустріч; // Спокійний, не різкий. Зараз Хома таки почував себе досить прикро, вислуховуючи стримані скарги робітників (Гончар, III, 1959, 426).

4. у знач. прикм. Який відбувається, здійснюється неквапливо, уповільнено. Потім стриманою, трохи нетривкою ходою заступила [Тетяна] жінку з дитиною і стала перед чорною цівкою дула (Баш, На землі., 1957, 46); Званов підійшов обережною стриманою ходою. Зупинився, насторожений і зацікавлений (Донч., II, 1956, 90).

5. у знач. прикм., перен. Позбавлений барвистості, яскравості. Нерідко зустрічались плахти, що мають стримані кольори — чорний, жовтий, білий. Вони носились жінками старшого віку (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 102); За колоритом офорти В. Мироненка досить стримані, переважна більшість їх виконана в холодних тонах (Вітч., 6, 1962, 182).

СТРИМАНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. стриманий 2—5. Валент, молодий хлопець, подібний до Мартіана не тільки вродою, але й рухами, хоча не має стільки стриманості і влади над собою, як батько (Л. Укр., III, 1952, 286); Чучко з помітною стриманістю в голосі віс далі: — Почувається, товаришу Дерев'яно, що ви з Вірним працюєте недружно (Логв., Літа., 1960, 215); Оригінальна форма, філігранна різьба й вільна та водночас благородна стриманість інкрустації роблять кожну нову працю братів [Корпанюків] ше-

девром українського декоративного мистецтва (Літ. Укр., 26.II 1965, 1).

СТРИМАНО. Присл. до стриманий 2—5. З горба спустилися кілька бійців, розмовляючи поміж собою. Один з них стримано стогнав (Гончар, III, 1959, 411); Трохи ніяковіючи перед присутніми за своє хвилювання, привітався Артем, як тільки міг стримано (Головко, II, 1957, 446); Чумак стримано розпрощався з Гайченком, пішов за трактористом (Збан., Переджнив'я, 1960, 20); Скупно, стримано писала Клава про себе (Ткач, Плем'я., 1961, 65).

СТРИМАТИ див. стримувати.

СТРИМАТИСЯ див. стримуватися.

СТРИМІННЯ, я, с. Дія за знач. стриміти 1. Несеш, як пісню, почуття своє, Проходячи повільно під склепінням, Де Спаська вежа рвучко постав Шпилів і стрім завихренням стримінням (Бажан, Роки, 1957, 225).

СТРИМІТИ, млю, мійш; мн. стримлять; недок. 1. тільки 3 ос. Височіти, здійматися над рівнем, поверхнею чого-небудь; видаватися, виступати вгору. Голі, давно білені, муровані стовпи стриміли понуро вгору (Фр., IV, 1950, 476); Зранений трьохсотлітній дуб давно вже всох, і в небо тепер стриміло голе покручене гілля (Панч, На калин. мості, 1965, 201); Над ними [перелазами] схиляються вітами старезні розложисті осокори, стримлять поодинокі високі сосни (Коз., Сальвія, 1959, 6); *У порівн. Брем'я виїхав з двору і на окопі знов углядів здоровецького старця. Старець сидів на окопі, неначе стриміла копиця сіна (Н.-Лев., VII, 1966, 135); // Рості сторч, не прилягати щільно (про вуса, волосся і т. ін.). Непідголене і розпатлане волосся, жорстке, як кнуряча щетина, стриміло догори і закривало лоб і товсту шию (Стор., I, 1957, 399); На нього налетів низькорослий опецькуватий жовнір з сизим носом, під яким стриміли.. вуса (Стельмах, II, 1962, 244); // Частково виступати звідки-небудь. Матня невода швидко наближалась до берега. У вічках стриміли щуки, біла риба, лини, оселедці (Десняк, Десну., 1949, 455); З кучугури сірого попелу стримів чорний димар та напівзруйнована піч (Донч., IV, 1957, 218); // Виглядати звідки-небудь (про щось засунуте, закладене в, за або під що-небудь). За поясами [у гусарів] стриміли дорогі кинжалі з срібними позолоченими держалнями (Н.-Лев., VII, 1966, 218); В нагрудній кишені піджака [Вершиніна] стриміло два олівці і авторучка (Гур., Життя., 1954, 13); В хаті вечорова сутінь. Пахне васильками, що стримлять під сволюком (Цюпа, Краєни, 1971, 331); // розм. Знаходитися в якому-небудь місці, міститися де-небудь, виділяючись серед навколишнього простору. На подвір'ї стриміли тільки два .. хлівці (Н.-Лев., III, 1956, 323); // Бути видним, помітним зорові; виднітися. Сіро-зеленим кублом ген-ген стриміла Ковалівка... (Кач., II, 1958, 44).

◇ Кілк'ом стриміти у душі — дуже заважати, набридати. — Йй-богу нема! Я всі санки витрусив, — обізався Кіндрат, котрому ці коробки, як і самі луги панни, кілк'ом стриміли у душі (Н.-Лев., II, 1956, 70).

2. розм. Перебувати де-небудь (про чийось небажану, надокучливу, недоречну, постійну і т. ін. присутність). Голос пані Бровко підскочив угору, як на пружині: — Прошу вийти й не стриміти мені під дверима (Вільде, Сестри., 1958, 417); На другий день погнав я пасти. Хлопці полягали спати., а мене заставили скот завертати. Вони собі спочивають, а я стримлю з герлигою біля худоби (Тют., Вир, 1964, 30).

◇ Думка [гвіздк'ом (кол'ом і т. ін.)] стриміть (стриміла і т. ін.) в голові (голівоньці) чий — хто-небудь невідступно думає про когось, щось. В його малій голівоньці гвіздком стриміла думка: от хоч би що, а

п'яти посипати! (Мирний, IV, 1955, 289); Вишневецький не збирався втікати, в голові стриміла одна думка: знімати з себе всю зброю чи тільки віддати голу шаблю (Ле, Наливайко, 1957, 99); Стриміти [гвіздком (цвяхом і т. ін.)] в голові (в пам'яті і т. ін.) чий, кому — те саме, що Стояти в голові (див. стояти). Довбня тепер стримів гвіздком у її голові, стояв перед очима (Мирний, III, 1954, 250); Починаю своєю звичкою перебирати в думках старі сюжети новел, невикористані теми, що здавна гвіздками стриміли в моєму пам'ятку (Вас., Вибр., 1950, 45); Видко, що вона [Рахіра] йому ще добре в голові стримить (Коб., II, 1956, 138); Стриміти над душею — те саме, що Стояти над душею (див. душа). Гордій Кошара із жінкою сумно, як над труною, стоять біля гарби, на якій, прикрившись картузом, лежить Денис. — Ішли б додому. Чого стримите над душею? Мені від цього не полегшав (Тют., Вир, 1964, 276); Стриміти спійчкою (як спійчка) в (на) бці (очах) — те саме, що Стирчати більмом (спійчкою) в (на) бці (очах) (див. стирчати). Та земля Притичина не одну вже ніч не давала йому спати, болячкою в серці сиділа, спійчкою в оці стриміла (Мирний, III, 1954, 54).

3. Стрімко рухатися в якомусь напрямі (перев. знизу догори). Смола кипить. З дна стримлять чорні бунтівливі потоки (Ю. Янов., II, 1958, 127); // Литися, текти струменем; струмувати. Тут коло мене вже ріка стриміла униз (Тич., II, 1957, 156); // Здійматися й переміщатися вгору, поширюючись над чим-небудь (про дим, туман, пил і т. ін.). Вечірнє село оживає. Ще стримлять угори прямовисні стовпи диму. Але потроху вони тануть (Ю. Янов., I, 1958, 616).

4. розм. Те саме, що прагнути. Хай нидіють замерзлі душі, За слово осуду — прости. Я все життя стриміти мушу До недосяжної мети (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 56).

СТРИМУВАЛЬНИЙ, а, е. Який стримує кого-, що-небудь.

СТРИМУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до стрімувати. Під час зупинки на одній із станцій увагу його привернув гомін на пероні. «Я той, кого ждав світ! Я — месія!» чув вигуки якогось невідомого, що, стримуваний ад'ютантами, намагався прорватись до штабного вагона (Гончар, II, 1959, 380); Кімнату вщертъ, здавалося, заповнив запах полиню і рівний, ледве стримуваний, козачий голос (Ле, Наливайко, 1957, 21); Хазяїна.. Олексій перестрів серед двору похмуро, з ледь стримуваним роздратуванням (Д. Бедзик, Підземні громи, 1971, 81); // у знач. прикм. Вона вся тремтіла — може, з холоду, а може, від стримуваного плачу (Гур., Друзі.., 1959, 22); Докії Григорівні подобався цей парубічко з лукавими очима, в яких виблискували іскорки стримуваного сміху (Донч., IV, 1957, 182).

СТРИМУВАННЯ, я, с. Дія за знач. стрімувати. В більшості розвинутих капіталістичних країн уряди проводять політику стримування зростання заробітної плати (Ком. Укр., 4, 1966, 73); Не налягай [сестра] дуже на те стримування; розпускатись, запевне, не гаразд, але занадто велике стримування доводить часом людей до істерії! (Л. Укр., V, 1956, 223); Людині після довгого суворого стримування так раптом захочеться поділитися з ким-небудь своїм найсердечнішим, найінтимнішим... (Гончар, III, 1959, 79).

СТРИМУВАТИ, ую, уєш, недок., **СТРИМАТИ**, аю, аєш, док., перех. 1. Уповільнювати рух кого-, чого-небудь, примушувати когось або щось зупинятися. — Держить, хлопці, бо напир, — просив він, з трудом стримуючи воза (Тют., Вир, 1964, 47); Надвечір, стримуючи запіненіх вороних, прямо з ярмарку, підкотив до його воріт Карпо (Стельмах, II, 1962, 365); Запримітивши

князя, верхівці стримали коней і збилися оддалік у тісну рухливу купу (Загреб., Диво, 1968, 215); // перен. Гальмувати просування, розвиток чого-небудь; затримувати. Не можна перестрибувати через неминучі ступені розвитку, так само як і затримуватися на досягнутому, стримувати рух вперед (Програма КПРС, 1961, 56); Капіталізм стримує розвиток виробництва, гальмує ліквідацію відсталих соціальних структур (Наука., 11, 1969, 2); // перен. Переривати природний хід, розвиток чого-небудь; зупиняти. За щастя народів усіх виступають народи планети — і ніколи не стримають їх ні броня, ні вогонь, ні багнети (Уп., Вірші.., 1957, 106); // Утримувати кого-небудь від вияву якихсь почуттів, від здійснення певних намірів, учинків. Командирам коштувало зусиль стримувати бійців від передчасного виступу, від негайної атаки на Перекоп (Гончар, II, 1959, 406); — То чого біжиш, мов запалений? Там світ перекинувся чи Стрий догори потік? — стримувала його жінка (Чорн., Визвол. земля, 1950, 96); Юрчик завжди був проти моїх витівок, завжди намагався стримати мене і лаяв, коли я не слухався його (Сміл., Сашко, 1957, 8); // Заважати, перешкоджати здійсненню, вияву чого-небудь. Кругом метушня, біганина, сполохані крики, а він — з револьвером у руці.. Нехтуючи небезпекою, стримує паніку, дає розпорядження (Гончар, II, 1959, 170); Лежать під бурею негоди, щоб ката стримати удар, аеростатів загороди готові знятися до хмар (Сос., II, 1958, 442).

◇ **СТРИМУВАТИ** (стрімати) себе — те саме, що стрімуватися 1. Дівчинці дуже кортіло сказати, що вона зовсім нічого не боїться, але вона стримала себе (Ів., Вел. очі, 1956, 22); Щур себе не міг стримати, він бачив перед собою людину, яка йому повернула те, що в його житті було найдорожче, повернула можливість чути гудки (Скл., Помилка, 1933, 173).

2. Протистояти напорові, натискові кого-, чого-небудь. Вривається юрба одвідачів [відвідувачів]. Ключар і його помічник, стоячи на дверях, стримують натовп (Л. Укр., II, 1951, 479); В розрізах вулиць стояли товпи людей, їх стримували городовики (Смолич, II, 1958, 118); Здичавлені гурти.. враз запрудили собою весь перешийок.. Не знайшлося в полковника сили, щоб стримати цю навалу (Гончар, II, 1959, 83); Вартіві не могли стримати натиск, їх розметали пішці [піші воїни] (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 335); // Не давати можливості кому-небудь просуватися вперед, наступати. Зате їх [оборонців] цільні, хоч і рідкі, стріли смертельно разили монголів і стримували їх від наближення (Фр., VI, 1951, 80); Як могли забути там про них, про останніх, що, стримуючи ворога, самовіддано захищали весь день оцю переправу? (Гончар, II, 1959, 286).

СТРИМУВАТИ (стрімати) атаку (наступ і т. ін.) — те саме, що Здержувати (здержати) атаку (наступ і т. ін.) (див. здержувати). — Ми третій день стримували наступ вдесятеро сильнішого ворога (Кач., Вибр., 1953, 301).

3. Не давати чому-небудь виявлятися повною мірою. Настя довго не спала тієї ночі і гірко плакала, стримуючи ридання, щоб не збудити брата (Л. Укр., III, 1952, 589); Робітник з Бичківського хімічного заводу Василь Сокіл весь час стримував кашель (Скл., Карпати, II, 1954, 271); Жінка підставляє сонцеві радісне обличчя й ніяк не може стримати широкої посмішки (Ю. Янов., I, 1958, 577); Беззвучно хапаючи повітря, Іван Іванович напружував усю свою волю, щоб стримати судорогу (Багмут, Опов., 1959, 59); // Припиняти вияв чого-небудь, затамовувати, заглушати якесь почуття. Оксані подих перехопило. Ледь стримуючи хвилювання, вона здвинула плечима (Головко, I, 1957, 114); — Ну, доб-

ре, — стримав образу Аркадій Петрович. — Не одрікаюсь од своїх слів... (Коцюб., II, 1955, 391); Коли міни лягали десь поза траншеєю на обпаленій, переритій землі, Брянський не міг стримати свого роздратування (Гончар, III, 1959, 52).

Стрімувати (стрімати) **пóдих** — те саме, що **Затамóвувати** (затамувати) **дйхання** (дух, віддих і т. ін.) (див. затамóвувати). **Стримуючи подих**, слухаємо ми слова, повні невимовного горя, одчаю, що йдуть з глибини розтоптаного серця (Минуле укр. театру, 1953, 108); **Стрімувати** (стрімати) **сёрце** — те саме, що **Здёржувати** (здёржати) **сёрце** (див. здёржувати). **Тяжко йти до милого, коли він не йде, А ще тяжче стримати серце молоде!** (Вирган, В розп. літа, 1959, 28).

4. **Примушувати** кого-небудь залишитися десь; не відпускати, затримувати. **Вона могла б його стримати, вдержати тут силою свого почуття... але Тоня не зробила цього, бо хіба може вона прикувати його до себе..!** (Гончар, Тронка, 1963, 326).

◆ **Стрімати** **сло́во** (обіця́нку) — те саме, що **Здёржати** **сло́во** (обіця́нку) (див. здёржувати). **Ти просиш приїхати до вашого виїзду, але я не можу цього зробити, бо обіцяла нашим пождати їх тут і тепер можу їх засмутити, а може й образити, коли не стримаю слова** (Л. Укр., V, 1956, 154).

СТРИМУВАТИСЯ, уюся, уєшся, **недок.**, **СТРИМАТИСЯ**, аюся, аєшся, **док.** 1. **Здержувати** себе від вияву яких-небудь почуттів, від здійснення якихсь намірів, вчинків і т. ін. **Патрицій спалахує, але стримується і тільки поглядає на єпископа** (Л. Укр., II, 1951, 231); **Цілу дорогу Михайло тихо сміявся, стримуючись, щоб не зареготати** (Досв., Вибр., 1959, 101); **Ксеня примовкла, готова заридати, але стрималась** (Голов., Тополя., 1965, 142); **Перший десяток татар промчав стрімголов. Важко було стриматися від спокуси, хотілося вискочити з лісу і зчепитися з ворогом** (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 589).

2. **Уповільнювати** або **припиняти** свій рух. **Оглянувся [Микула]: турки тікали, але козаки стримувалися на полі, не бігли далі, тільки звертали скоренько в окопи** (Мак., Вибр., 1956, 498); **Він зробив крок і зараз стримався** (Фр., VI, 1951, 228).

3. **тільки недок.** **Пас.** до **стрімувати**. **Розвиток історичного жанру стримувався обстановкою, що існувала протягом ряду років, коли на довгий час були закриті для дослідників архіви** (Рад. літ-во, 3, 1957, 19).

СТРИМУЮЧИЙ, а, е. **Дієпр. акт. теп. ч.** до **стрімувати**. **Головним стримуючим фактором космічних польотів сьогодні є енергетичні можливості, а надто потужність двигуна** (Наука., 2, 1973, 18); **Ядерна зброя в руках СРСР — величезний стримуючий засіб проти агресивних зазіхань імперіалістів** (Ком. Укр., 1, 1963, 64).

СТРИНГЕР, а, ч., **спец.** **Поздовжній брус** у корпусі судна, літака і т. ін., що проходить через всю конструкцію і надає їй жорсткості й міцності. **Зовні танкер добре обтічний. Крім зварних швів, на його поверхні... ні задирки. А всередині? Він весь зрешечений шпангоутами, стрингерами та іншими кріпленнями** (Веч. Київ, 24.II 1969, 4).

СТРИНОЖЕНИЙ, а, е. **Дієпр. пас. мин. ч.** до **стриножити**. **А той [кінь], стриножений, скуб тепер зелену молоду травицю та хвостом муху й овода одганяв** (Морд., I, 1958, 98); **Стриножені коні порскали в траві, над якою чорніли тільки їхні спини** (Панч, Гомон. Україна, 1954, 57); // **стриножено, безос. присудк. сл.** **Стриножено коні. Померзлі хлоп'ята Під попелом теплим картоплю печуть** (Перв., II, 1958, 349).

СТРИНОЖИТИ, жу, жиш, **док.**, **перех.** 1. **Спутати**

передні ноги коня, корови і т. ін., з'єднавши їх з однією задньою ногою, або прив'язати голову до передніх ніг. — **Насилу вигнала [свиню] з огороду. Скаче через тин, як собака. Завтра загадаю людям стриножити** (Н.-Лев., I, 1956, 153); **Терешко стриножив свою прудконогу теличку, яка відразу метнулась була кудись у гущавину** (Мур., Бук. повість, 1959, 283); **Живан стриножив коня й пустив пастися** (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 258); ***У порівн. Максим ішов ще тихше, ніж його коняка, наче його хтось стриножив** (Григ., Вибр., 1959, 300); // **Обкрутити, обв'язати чим-небудь тіло, ноги; зв'язати. Гайдуків стриножили, пов'язали їм руки, зав'язали очі й поклали в соломі на передні сани** (Панч, Гомон. Україна, 1954, 211).

2. **перен.** **Підкорити** своїй волі; приборкати. — **Панич Вольдемар старається підбирати собі таких, як я. Думаєте, нема в нього тут свого розрахунку? Знає, що Савка вміє підійти до заробітчанина, зумів стриножити його...** (Гончар, I, 1959, 32).

СТРИПЕР, а, ч. 1. **техн.** **Механізм** для виштовхування болванок із виливниці.

2. **с. г.** **Комбінована збиральна машина**, яка зрізує й обмолочує колоски, а також очищає зерно.

СТРИПЕРНИЙ, а, е, **техн., с. г.** **Прикм.** до **стріпер**. **Стриперна машина; // Який має відношення до роботи стрипера. Спрошується і сам процес [безперервного] розливання, з складу мартенівських цехів виключаються такі відділи, як двір виливниць, стриперний з їх численними кранами та іншим устаткуванням** (Наука., 1, 1957, 10).

СТРИХ, а, ч., **діал.** **Горище. Потім підняла [молодиця] з землі драбину й приставила до стриха. Вилізла нагору й по хвилі побачив Славко на стриху світло** (Март., Тв., 1954, 291); **У хаті поралася Ганна. Давала всьому лад. Це тут поставити, а те там, це занести на стрих, те до комори** (Круш., Буденний хліб., 1960, 37).

СТРИХНІН, у, ч. **Сильна отрута**, яка в малих дозах застосовується як лікарський препарат при порушенні обміну речовин, гіпотонічній хворобі, ослабленні серцевої діяльності і т. ін. **Впорскування жабам.. слабких доз стрихніну, які викликають лише легкі конвульсії, швидко призводить до смерті** (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 97); [Ш е л е с т:] **Що це! Інструменти, пляшечки, ліки. (Перебирає пляшечки). Опіум... морфій... стрихнін... Отрута** (Коч., II, 1956, 262).

СТРІВАННЯ, я, с., **рідко.** **Дія** за **знач.** **стрівати**. **Дарка раділа, що тепер уже без німчиного дозору знов почнуться таємні стрівання у вільхах** (Л. Укр., III, 1952, 647); **І не було плачу й ридання, Коли сказали: «Ну, — пора!» Навіщо? Швидко час стрівання, Прибуде знову їх кохання, Знов буде — подруга й сестра** (Сам., I, 1958, 109); ***Образно. — Скрізь люди! — казала ображена думка, перелякана стріванням з брудом, злиднями і всею недолею людською** (Л. Укр., III, 1952, 598).

СТРІВАТИ **див.** **стрічати**.

СТРІВАТИСЯ **див.** **стрічатися**.

СТРІЙ¹, стрію, ч. 1. **Ряд, шеренга солдатів** або **військовий підрозділ, розміщений рядами. Хороший в строю — сильний в бою** (Укр. присл., 1955, 400); **Килигей стояв перед строем і з затаєною радістю слухав переклик** (Гончар, Таврія., 1957, 335); **Догана перед строем, осуд командування і товаришів повинні вплинути на хлопця** (Багмут, Щасл. день., 1951, 70); // **Група людей, розміщена в ряд, в шеренгу. Я ще раз оглядаю нерівний стрій гостей** (Речм., Твій побратим, 1962, 206); // **Ряд кораблів, суден, літаків і т. ін., які належать до однієї якої-небудь військової одиниці. Далі Агрінна, з наказу богів,.. Ставить у стрій ко-**

раблі (Зеров, Вибр., 1966, 257); *Ескадра йшла рівним строем, зберігаючи бойову дистанцію* (Кучер, Чорноморці, 1948, 46); // *перев. з означ.* Порядок розміщення, розташування солдатів, військових підрозділів, бойових машин і т. ін. для спільних дій. *Він так і не помітив.. групи танків, які нерівним рядом, у розгорнутому строю йшли в атаку* (Хор., Незакінч. політ, 1960, 7); *Від індіців Північної Америки поселенці навчилися вирощувати маїс, тютюн, від них вони перейняли вміння битися розсипним строем* (Нова іст., 1956, 30); // *Військові частини, признач. для безпосереднього ведення бойових дій; склад діючих військ.* Роман, незважаючи на те, що був поранений під дотами в руку, залишився в строю і виконував бойові завдання (Гончар, III, 1959, 85); // *Сукупність людей, придатних до активної діяльності, праці.* Серця людей, оновлені тобою [Кисловодськом], на творчий труд вертаються до строю (Гонч., Вибр., 1959, 299); *Кожна радянська людина, на якій би ділянці вона не працювала, повинна зайняти гідне місце у великому строю будівників комунізму* (Ком. Укр., 5, 1966, 16).

◇ **Вибувати (вибути)** із стрію: а) ставати непридатним для ведення бойових дій; ставати небоєздатним. *Незбаром відшукавши комбата, Сагайда по всій формі відрпортував, що в його мінометній роті вибув із строю через поранення командир взводу Євген Черниш* (Гончар, III, 1959, 165); б) гинути від рук противника. *Першим вибув із строю командир гармати — зрізало кулеметною чергою* (Головко, I, 1957, 288); в) ставати непридатним для якоїсь діяльності; ставати непрацездатним; **Обертати (обернути)** на свій стрій *див. обертати*; **Проганяти (прогнати)** крізь стрій *див. проганяти*.

2. Ряд предметів, будівель і т. ін., послідовно розміщених в одну лінію. *Спокійно, навіть гордо, пройшов він кілька кроків по світлиці, кинув оком на суворий стрій княжих покоїв* (Кач., Вибр., 1953, 10); *Він озирнувся рівний стрій пляшок, які вигравали в яскравому електричному світлі.. зеленими блискітками* (Донч., VI, 1957, 327).

3. Структура, система будови чого-небудь. У синтаксичному строї слов'янських мов немає таких величезних відмін, як, скажімо, між синтаксичним строем російської і німецької (Рильський, IX, 1962, 78); *Мовне багатство — не лише лексика. Сила мови — в народному образному строї, милозвучності, поетичному забарвленні* (Літ. Укр., 23.V 1971, 6); // *Сукупність особливостей характеру, думок, поглядів і т. ін.* Все ж таки якимось... неприємно було їй руйнувати старий, консервативний стрій гадок свого батька та матері (Хотк., I, 1966, 44); *Мистецтво вторгається в найтонші сфери життя людини, впливає на формування всього строю його думок, почуттів і характеру* (Рад. літ-во, 6, 1967, 4).

4. **муз.** Співвідношення ступенів звукової системи за висотою; певна система звучання (музичного інструмента), що створюється співвідношенням тонів за висотою. *Завдяки невтомній праці ряду майстрів.. форма, діапазон та стрій бандури вдосконалені* (Нар. тв. та етн., 4, 1965, 35); // *Певна система звучання музичного твору. Злагоджено і з добрим музичним строем співав хор робітників* (Літ. Укр., 15.XII 1967, 4); *За вечір виконувалось, хоч не багато, але ж кілька танців. Тільки ритмічний стрій і темп їх дуже схожі* (Мас., Роман., 1970, 229); // *перен.* Стан, настрої людини. *Можна.. говорити про вплив Пушкіна на Шевченка, можна й не говорити. Важливе інше: однаковий душевний стрій* (Рильський, X, 1962, 44).

5. у сполуч. з прийм. н а та означ. Спосіб дій, манера діяльності, лад. У Сергія Костянтиновича я проводжу час тільки від 11¹/₂ дня до 10¹/₂ вечора, — він

пізно переходить на денний стрій (Л. Укр., V, 1956, 322); *Бичуючи брехню, розпусту і пороки, Серця ладнаючи на новий стрій високий, Пощо, сатирику, ти з ліхтарем своїм Так прикрадаєшся під цей веселий дім?* (Рильський, I, 1960, 252).

6. у знач. присл. стрбем. Розмістившись або розмістивши в один ряд. — *Раз отак пішли строем, і затяг я пісню...* (Тют., Вир, 1964, 284); *Вдень Брайко разом з усіма іншими строем.. ходив на лісозаготівлі, пиляв крижкі осичини, збирав перемерзлий хмиз* (Загреб., День., 1964, 149); *Воронцов скомандував ліве плече вперед і строем повів хлопців до кам'яного басейну* (Гончар, III, 1959, 210).

СТРІЙ², стрію, ч., розм. Те, в що наряджаються, вбираються; наряд. *Здається, нічого особливого немає в цих простих строях, а виглядають у них дівчата, як королеви* (Собко, Біле полум'я, 1952, 241); *Дівчата одягли найкращі свої строї, може, приготовані для майбутнього весілля* (Кучер, Дорога., 1958, 180); // Те, в що одягаються; одяга. *Регіна, одягнена в свій чорний стрій, ходить, як звичайно, по покою* (Фр., VII, 1951, 416); *Хотів [шпигун] переодягтися ще на цьому боці, щоб переходити кордон у хлопському строї* (Загреб., Шепіт, 1966, 342); *Пан, зодягнений у свій військовий гусарський стрій, стояв на високому ганку* (Добр., Очак. розмир, 1965, 24).

СТРІЙНИЙ, а, е, розм. 1. Гарно одягнений, нарядний; // З гарними барвами, формами, з красивим пір'ям, пухом і т. ін. (про природу, рослини, тварин тощо). *Люблю луг, сонцем опромінений, В китиці білій стрійну калину І незабудку, фіалку синю* (У. Кравч., Вибр., 1958, 207).

2. Злагоджений, гармонійний (про звуки). *Могучі, стрійні акорди потрясли цілим організмом молоді дівчини* (Фр., II, 1950, 73).

СТРІЙНО, присл., розм. Гарно, нарядно. *Незчисленні свічки горіли навколо образу пречистої діви Марії, що був прибраний стрійно в цвіти, перли і серпанки* (Коб., I, 1956, 436).

СТРІКНУТИ, ну, неш, док., перех., діал. Ужалити. *Коли чую, а воно мене неначе що стрікнуло... Аж то гадюка* (Сл. Гр.).

СТРІЛ, у, ч., розм. Те саме, що **пбстріл**. — *Стій! — несло з берега, — будемо стріляти! — Гримнуло кілька стрілів і сколихнуло повітря* (Коцюб., I, 1955, 351); *Раптом прокотився гарматний стріл* (В Петька від страху здивилось волосся...), *Він наче небо розколов навпіл* (Бичко, Сійся., 1959, 388); *Останній грізний стріл у безвісті потоне, і рідних і своїх обнімемо ми знов. Безсмертна ти в віках, о Арміє Червона, народів щит і меч, надія і любов!* (Сос., II, 1958, 240).

СТРІЛА, й, ж. 1. Тонкий стрижень із загостреним кінцем або гострим наконечником, який використовують для стрільби з лука. *Дві стріли вилетіли рівночасно з двох луків* (Фр., VI, 1951, 15); *Вихопив [пан] стрілу з сагайдака в якогось джури, рвонув тятиву, але спустити не встиг, бо за лук.. вчепився вражений Михайлик* (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 32); *Найзвичайнішим видом озброєння у скіфів був лук із стрілами* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 143); *У порівн. *Вдарив грім, і полетіли перші краплі дощу, встромлюючись у землю, мов скляні стріли* (Тулуб, В степу., 1964, 127); // Те, що нагадує своєю формою такий стрижень. *Огненна стріла прорізала усе небо* (Кв.-Осн., II, 1956, 414); *Варвара побачила в безбарвному ранковому освітленні сіру стрілу дороги* (Перв., Дикий мед, 1963, 436); // *перев. мн., перен.* Гострі, ідкі, дошкульні слова, фрази, спрямовані проти кого-, чого-небудь. *Вірш Шота Руставелі, його рядки були вогненними стрілами проти*

чорних реакційних сил феодалізму (Корн., Разом із життям, 1950, 52); Сатиричні стріли байки «Солоний та Хівря» [П. Гулака-Артемівського] спрямовані проти нещастя, скупості, обмеженості й зажерливості панів (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 45).

Громові стріла — кам'яний зливочок, який утворився в піску від удару блискавки. Попадаючи в пісок, блискавка плавить його, утворюючи своєрідної форми трубки, які називаються в народі громовими стрілами (Фізика, II, 1957, 93); Стріла провисання див. провисання; Стріла прогину див. прогін.

◇ Пускати (пустити) стрілу — гостро дошкуляти, досаждати комусь словами, діями з приводу чого-небудь. Є нагода пустити стрілу в бік нестримного оптимізму Перевітця і твердокам'яної певності Дубова (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 9); Стріла Амура (Купідона); Купідонів стріла — символ кохання (від зображення міфологічного бога кохання Амура з луком і стрілами). «І приніс же дідько оту красуню.., а вона знов роздратувала мене своїми очима. Оце ж то ті стріли купідонові, про котрі торочать латинські поети! Бодай нечистий узяв оті купідонові стріли! .. доведеться знов вчинити заїзд на леваду й хату цієї красуні!» — подумав Єремій (Н.-Лев., VII, 1966, 119); Як стріла полетіла (полетів, полетіть, кинулася, кинувся, кинеться і т. ін.) — дуже швидко, стрімко полетіти, кинути і т. ін. Христя така рада, що її кликнули в горниці: як стріла та полетіла!.. (Мирний, III, 1954, 153); Соломія вгледіла Аврума і, як стріла, кинулась просто в грязюку, щоб допомогти Аврумові (Н.-Лев., VI, 1966, 398).

2. Назва довгих вузьких деталей і частин у різних механізмах, приладах, апаратах. Любу неруєвала ота впертість, з якою токарі підбирали гирі до стріли супорта (Автом., Щастя.., 1959, 172); Відміни в конструкції плуга різних .. зон України були незначними, переважно в розмірах плуга, формі та назвах окремих його деталей. Так, гряділь в центральних районах називався «стрілою» (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 32).

3. Рухомі частини деяких підіймально-навантажувальних машин і споруд. Вихованці мої працюють по всьому Хрещатику, де тільки баштові крани стріли попростягали до неба (Кучер, Дорога.., 1958, 45); Він [крокуючий екскаватор] крокував, низько опустивши свою сорокаметрову стрілу (Собко, Біле полум'я, 1952, 6).

4. Те саме, що стрілка 3, 4. Сині стріли перетнули її [карту] всю, збіглися вістрям до червоної підкови, яка вогнисто горіла круг Севастополя (Кучер, Голод, 1961, 83); Криця проворно зрізує зелені, з рожевими квітами, мережки покрученої березки, крапчасте плетиво мокрецю, рівні стріли мишію (Стельмах, II, 1962, 407).

5. у знач. присл. стрілою. Дуже швидко. І день не день, і йде не йде, А літа стрілою Пролітають, забирають Все добре з собою (Шевч., I, 1963, 351); Капітан Косачов дав острогами під боки коневі. Кінь стрілою плигнув уперед, галопом помчався до застави (Збан., Між.. людьми, 1955, 28); — Хлопці, пан тікає!.. — голосно гукнув він і стрілою погнався за паном (Довж., I, 1958, 131).

СТРІЛІЦТВО, а, с., рідко. 1. Мисливський промисел, полювання. Мій старший брат, знає, та кохався у стрілецьстві (Федьк., Буковина, 1950, 97); До стрілецьтва він має вдачу... (Сміл., Сад, 1952, 251).

2. Збірн. до стрілець. Був він полковником австрійського війська, служив у частинах січового стрілецьтва (Еллан, II, 1958, 273).

СТРІЛЕЦЬ, льця, ч. 1. Той, хто стріляє, хто вмів

стріляти, Червоні бійці — снайперські стрільці (Укр. присл.., 1955, 399); Цар Аггей дуже любив полювання, і з нього був дуже добрий стрілець (Фр., IV, 1950, 141); Росли такі велетенські сосни, що стріла, пущена з лука найкращим стрільцем, не досягала їх вершини (Жур., Звич. турботи, 1960, 17); Здоровенний вовк промчав крізь цеп стрільців, хоча в нього одночасно вистрілили троє мисливців (Тулуб, В степу.., 1964, 218).

2. У Російській державі XVI—XVII ст. — воїн особливого постійного війська. Слідом за стрільцями у червоних кунтушах, з оголеними шаблями на плечі, йшли козаки-чигиринці (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 57); Через слабкість дворянського ополчення вже в XVI ст. було організоване військо стрільців (Іст. СРСР, I, 1956, 178); // В австро-угорській армії під час першої світової війни 1914—1918 рр. — воїн одного з військових підрозділів, створених 1914 р. австро-угорським урядом за допомогою українських буржуазних націоналістів; // Військовослужбовець піхотних військ. — Тут жодна міна не ляже марно. Наші стрільці можуть сміливо кидатись на перший пояс оборони... (Гончар, III, 1959, 85).

Баштовий стрілець — борець на танку, в літаку, що стріляє з кулемета, або артилерист чи кулеметник на судні. Баштовий стрілець ахнув довгою чергою по вікнах будинку, коло якого мотались посилені (Ю. Янов., I, 1954, 53); Латиські стрільці — військові формування, створені з лативів у роки першої світової війни, які в 1917 р. перейшли на бік більшовиків. — Червоних латиських стрільців у нас, на Україні, згадують добрим словом, — похвалився Віктор (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 475).

3. спорт. Спортсмен, який займається стрільбою як видом спорту. Наші лижні стрільці через сильні морози нинішньої зими виступали не так часто (Рад. Укр., 26.II 1969, 4).

СТРІЛЕЦЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до стрілець. Одной прегарної днини лунали лісисті пригірки Зелемня голосами стрілецьких рогів і криками численних стрільців (Фр., VI, 1951, 8); Ще не скидаючи свого стрілецького вбрання, він попереду зупинився у кухні та й узяв викладати пташки на стіл одну за одною (Крим., Вибр., 1965, 402); // Власт. стрільцеві, стрільцям; такий, як у стрільця. Повинен він [мисливець] взяти до уваги рельєф місцевості, напрям вітру і т. ін., нарешті, виявити свою стрілецьку вмілість! (Рильський, IX, 1962, 94); // Який складається із стрільців (у 2 знач.). Незабаром відбувся огляд війська стрілецького та пушкарського самим царем (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 271); Поперед мінометників просувався взвод батальйонних автоматників і четверта стрілецька рота (Гончар, III, 1959, 98).

2. Стос. до занять стрільбою, пов'язаний із стрільбою. Бригада Марії Шапіги на стрілецьких заняттях (Мик., I, 1957, 243); Стрілецький гурток.. а пізніше, коли фронт наблизився до села, праця в санбаті, серед поранених. Катерина забула про своє особисте (Д. Бездик, Дніпро.., 1951, 21); // Признач. для стрільби. В похапцем виритих — брустверами на схід — стрілецьких ячейках [окопчиках] ще, здавалось, не вивітрились рештки людського тепла (Гончар, III, 1959, 215); У розпорядженні спортсменів.. спортивний комплекс з ігровими залами і плавальним басейном, стрілецький тир (Роб. газ., 5.X 1974, 4).

Стрілецька зброя — вогнепальна зброя для стрільби кулями.

СТРІЛИТИ див. стріляти.

СТРІЛИЦЯ, і, ж. Те саме, що стрілоліст. Поступово в руках у Вадика зібрався чималий букет. Була вже

тут і герань лугова, і стрілиця з листям, справді схожим на стрілу (Збан., Таємниця., 1971, 439).

СТРІЛКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до стріла 1. Хлопчик якийсь із луком та із стрілкою націлявся з-за рожевих кущів (Вовчок, I, 1955, 145); На широкому й високому чолі неначе бігли дві довгі чорні темні стрілки: то чорніли тонкі довгі брови (Н.-Лев., III, 1956, 16); *У порівн. — Куди тебе нечиста мати носить? — питаю погонича, — дорога пряма, як стрілка, а ти крутишся (Стор., I, 1957, 79).

◇ Як стрілка бігти (мчати, нестися і т. ін.) — дуже швидко, стрімко бігти, мчати і т. ін. Троянці разом прийнялися і стали веслами гребти, Як стрілки, човники неслися, Мов ззаду пхали їх чорти (Котл., I, 1952, 88).

2. Тонка вузька пластинка з загостреним кінцем, яка обертається на осі і показує час, напрям і т. ін. на шкалі вимірювальних приладів. Коли стрілка от от мала торкнутись до чотирьох, задзвенів дзвінок, і жінка хутко побігла одчиняти двері (Л. Укр., III, 1952, 592); З одного і з другого боку від рубильників поблискували склом прилади із стрілками (Донч., V, 1957, 160); Стрілка манометра йде до максимуму... (Еллан, II, 1958, 10).

△ Магнітна стрілка див. магнітний.

3. Знак для вказівки напрямку у вигляді риски, від кінця якої під гострим кутом відходять дві коротенькі рисочки. — Ось наше «Л», — сказав Чернишеві Козаков на велику літеру, що її хтось розгонисто накреслив., поставивши стрілку на захід. — Значить, ідемо правильно (Гончар, III, 1959, 10); Стрілка з написом на стовпі, що стояв на розі, звеліла Варварі звернути в малу вуличку осторонь від дороги (Перв., Дикий мед, 1963, 101); // Візерунок у вигляді такої риски. Панчоги з стрілками.

4. Безлисте тонке стебло рослини з суцвіттям угорі. Перші проліски стрілкою грунт пробивають поволі (Перв., I, 1958, 216); Молоді квіткові стрілки катрану діти залюбки їдять як смачну овоч (По заповідних місцях., 1960, 21); // Вузький довгий пагін у рослин, з якого розвивається листок, колосок і т. ін. Вітер теплий пригортається до свіжих стрілок трави (Коп., Як вони., 1948, 13); Озима пшениця, густа та листата, стеблина в стеблину, з набубнявленими вже стрілками, готова скоро заколоситися (Коцюба, Нові береги, 1959, 385).

Вихід у стрілку див. вихід; Іті (йти, піти, вийти і т. ін.) у стрілку — про переважний ріст, розвиток стебла рослини за рахунок листків, коренеплода і т. ін. Жито, призначене під зелений конвейер, вже добре викущилось і починало йти у стрілку (Добр., Тече річка., 1961, 189); Посіяне росло. Сходи пішли в стрілку. Стрілки викинули колос (Дор., Не повтори., 1968, 99); У південних районах озиме жито вийшло в стрілку, добре розвиваються пшениця і всі ярі культури (Рад. Укр., 18.V 1957, 1).

5. Пристрій для переведення трамвая чи поїзда з однієї рейкової колії на іншу. Вагон похитується і сунеться тихо, лагідно, часом гуркочучи на стрілках (Досв., Вибр., 1959, 212); На коліях є така стрілка, що за її допомогою.. направляють поїзд туди, куди йому треба (Юхвід, Оля, 1959, 106).

6. Місце роздвоєння в нижній частині копита. — В борозного копита нікудишні.. А так, збоку, показують нічого. Стрілки треба розчистити (Стельмах, II, 1962, 367).

7. Вузький довгий мис, що утворюється при злитті двох річок, а також піщана коса, намита прибоями. Станіславська коса заходить далеко в море і кінчається

там тоненькою піськовою стрілкою (Мас., Роман., 1970, 188).

СТРІЛКУВАТИЙ, а, е. 1. Який має вигляд, форму стріли (у 1 знач.), схожий на стрілу. Кожен що-небудь віз або гнав до Каффи з її двоповерховими вежами, перетягнутими зубчастим карнизом, із важкими залізними брамами і чотирма бійницями для гармат над їх стрілкуватим склепінням (Тулуб, Людолови, I, 1957, 414).

2. Який замість листків, коренеплодів і т. ін. пустив перев. стрілки. Стрілкувата цибуля (Сл. Гр.).

СТРІЛОВЕРЖЕЦЬ, жця, ч., поет. Той, хто кидає стріли (у 1 знач.) (в античній міфології — епітет Аполлона). [Г е л е н:] Я сказав: «цар Ономай образив Аполлона, засватавши пророчицю його і не спитавши згоди стріловержця, і бог за те свій гнів йому прорік устами віщими Кассандри..» (Л. Укр., II, 1951, 299).

СТРІЛОВИДНИЙ, а, е. Те саме, що стрілоподібний. Корінь у щавля добре розвинений, мичкуватий, багаторічний. Листки стріловидні, на довгих черешках (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 247); Літаки з.. стріловидними крилами мають чудові характеристики як у польоті з надзвуковою, так і з нормальною швидкістю (Знання., 4, 1965, 12); Він на мить замислився і враз без попередження і передмови почав з коротких стріловидних фраз, в яких було щось грозяне й громове (Голов., Поезії, 1955, 226).

СТРІЛОВИЙ, а, е. Який має стрілу (у 3 знач.). На будівельний майданчик Усть-Ілімської ГЕС доставлено перші вузли двох портално-стрілових кранів (Рад. Укр., 22.I 1971, 1).

СТРІЛОК, лка, ч., рідко. Те саме, що стрілець. У володінні цією зброєю [луком із стрілою] скіфи досягали особливої майстерності і славилися як неперевершені стрілки (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 143); Начальник французького гарнізону спішно відрядив взвод стрілок для наведення порядку (Смолич, V, 1959, 611).

СТРІЛОЛИСТ, а, ч. (*Sagittaria* L.). Трав'яниста багаторічна водяна або болотна рослина родини частухових із стріловидними листками і білими квітками. Я.. поплив на другий берег Дінця, на луг, Там в чудова, тиха затока.. з заростями латаття, стрілолистом (Коп., Як вони., 1961, 79); Водяні плеса, що розкинулися серед очеретів, багаті на різні рослини: рдест, ряску, стрілолист, водяний горіх (Наука., 8, 1967, 49).

СТРІЛОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стріла 1, 4. Тихо... Що то ніби грає, Ніби жалібно співає, Іскорками, блискавками, Огневими стрілоньками Блискає, тремтить? (Вороний, Вибр., 1959, 133).

СТРІЛОПОДІБНИЙ, а, е. Який нагадує стрілу (у 1 знач.), подібний до стріли. Він хотів розповісти про свій «варіант», але, помітивши, що всі зайняті роботою і його ніхто не слухав, смикнув довгі кінці своїх стрілоподібних вусів і замовк (Добр., Тече річка., 1961, 189); Хвостове оперення [літака «152»] теж має стрілоподібну форму (Наука., 5, 1959, 35); // Гострий, їдкий, дошкульний (про слова, фрази).

СТРІЛОПОДІБНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до стрілоподібний. Триумфом радянського літакобудування став однодвигунний надзвуковий бойовий літак із стрілоподібністю крила (Роб. газ., 30.I 1973, 4).

СТРІЛОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стрілка 1—4. Зоя зняла плетені рукавички з зеленими стрілочками й показала Євгенові засмалцьовані руки (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 396); Назустріч сонцю жирувала молода запліднена земля, витягувала до нього жадібно стрілочки зеленої порослі (Кол., Терен., 1959, 18); *У порівн. Та що ж то за дівка була! Висока, пряме-сенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці, як тернові ягідки (Кв.-Осн., II, 1956, 25).

СТРІЛОЧНИЙ, а, е. Прикм. до стрілка 2, 5. Є десятки способів визначення дози радіації. Одні прилади сигналізують світлом чи звуком, інші показують величину дози на стрілочному приладі, треті змінюють колір під дією радіації (Наука., 11, 1967, 40); Біля стрілочних постів майорили клумби з квітами і жовтій пісок (Донч., VI, 1957, 192); Вночі розбурхалась пурга. Сніг забив стрілочні переводи, де заборонено застосовувати звичайні колійні снігоочисники (Веч. Київ, 7. I 1967, 1).

СТРІЛОЧНИК, а, ч. Робітник, який переводить стрілки на залізничних коліях і виконує інші допоміжні роботи на залізниці. Стрілочник Онисько, Коли поїзд близько, Семафор підводить, Стрілку переводить (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 68); На пероні замітав вусатий стрілочник з мідною дудкою біля пояса (Кучер, Трудна любов, 1960, 203).

◇ Стрілочник винуватий, ірон.— уживається в тих випадках, коли відповідальність за якусь катастрофу, невдачу і т. ін. покладають на рядового виконавця. — Та ще ж канал не готовий... — Воду не підвели.. — Стрілочник завжди винуватий (Гончар, Тронка, 1963, 79).

СТРІЛОЧНИЦЯ, і, ж. Жін. до стрілочник. Повз рейки стрілочниця йшла повільним і спокійним кроком (Сос., Близька далина, 1960, 266); От про кого варто написати, так це про стрілочницю.. На її ділянці не буває затримок... (Знання., 7, 1966, 10).

СТРІЛЧАСТИЙ, а, е. 1. Який має вигляд, форму стріли (у 1 знач.), схожий на стрілу. Недалеко росли якісь незнайомі мені дерева з червонуватими стовбурами і вузьким, стрілчастим листям (Донч., II, 1956, 477); Богдана можна б назвати красивим: високий лоб, стрілчасті неширокі брови (Мушк., Чорний хліб, 1960, 17); На горі праворуч високо звелися стрілчасті шпилі Андріївської церкви (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 103); Стрілчасті лапи встановлюють на однакову глибину, що забезпечує рівномірність розпушування і загортання насіння (Хлібороб Укр., 4, 1965, 6).

2. Який має гострокутну форму. Сходи привели їх до другого залу. За вузькими стрілчастими вікнами сіріла ніч (Загреб., Європа 45, 1959, 335).

3. Який пустив стрілки (у 4 знач.); з товстими, великими і т. ін. стрілками. Дунай повертав праворуч і заслонявся високими стрілчастими очеретами (Смолич, I, 1958, 44).

СТРІЛЧАСТО. Присл. до стрілчастий 1, 2. Тільки чорні брови — невилинялі, майже дівочі! — нагадують ще про колишню вроду, стрілчасто лежать над очима виразною.. складкою (Гончар, II, 1959, 131).

СТРІЛЧАТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що стрілчастий 1. Галя мала густу, темну косу, чорні, як дві тернини, очі з довгими стрілчастими віями (Вас., Вибр., 1954, 94); Надворі ластівки стрілчаті Щебетали світло: щастя в! (Рильський, II, 1960, 269).

СТРІЛЧАТО, рідко. Присл. до стрілчатий.

СТРІЛЯНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до стріляти 2. Стріляна мисливцями дичина.

2. у знач. прикм. Який побував під вистрілами, в якого стріляли. — Ти бачиш тепер, хто я? Печений, різаний і стріляний. Галько, обцілуй шрами (Тют., Вир, 1964, 385); Пригадався.. образ стріляного й перестріляного арсенальця, який не вмирав, не падав, символізуючи безсмертя народу (Вітч., 3, 1971, 201); // Який побував у боях, звик до бойової обстановки; обстріляний. Дорош відчув, як щось давонуло за горло. Можливо, то одвалився з душі камінь війни і захлоснуло його людською радістю, що стріляний, пропавший смертями воїн потер рукою щемлячі очі (Тют., Вир, 1964, 377).

3. у знач. прикм., перен., розм. Який багато бачив, всього зазнав у своєму житті; з великим життєвим досвідом, навчений життям; бувалий. Зустрівши Максима на вулиці, Курай, на що вже стріляний, в першу мить перелякався (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 143); Це був такий хитрий і стріляний колишній політком латиського батальйону інтернаціонального червоного полку, що доводилося таки перед ним пасувати (Кулик, Записки консула, 1958, 226).

◇ Стріляна людина див. людина; Стріляна птиця див. птиця; Стріляний вовк див. вовк; Стріляний птах див. птах; Стріляний [-перестріляний] горобець — той, хто має великий досвід, кого важко обдурити. Не води мене за ніс, Федю. Я старий горобець. Стріляний-перестріляний (Загреб., Спека, 1961, 285); Стріляний чоловік — те саме, що Бувала [в бувальцях] (стріляна, терта і т. ін.) людина (див. людина). [Д о в г о н о с и к:] Я, брат, чоловік стріляний, моє [агента по торгівлі] діло непомітне, но значеніє [значення] має (Корн., I, 1955, 304).

4. у знач. прикм. Який використали для стрільби, яким уже стріляли. Прибрано круг могили, а ступиш убік, одразу натикаєшся: на стріляні почорнілі гільзи, розчавлений циліндр протигазу (Кучер, Дорога., 1958, 82); У юнака в руках олівець, на ньому замість наконечника стріляний патрон (Петльов., Хотинці, 1949, 81).

СТРІЛЯНИНА, и, ж. Безперервне або безладне стріляння. Як і раніш, над головою дзижчали кулі. Стрілянина, щоправда, трохи стихла (Головко, II, 1957, 570); Чутно стрілянину з рушниць та вибухи з гармат (Крот., Вибр., 1959, 588); З боку госпіталю доносились стрілянина. В бій вступило ще кілька автоматів (Д. Бедзик, Плем'я., 1959, 74).

СТРІЛЯННЯ, я, с. 1. Дія за знач. стріляти 1, 3 і звуки, утворювані цією дією. Стріляння затихло і по інших місцях, його не було чути ніде (Фр., VI, 1951, 343); Подивившись кілька хвилин на стріляння, Щорс звернувся до Журливого: — Ану, Семене Івановичу, покажи хлопцям, як треба влучати в ціль (Бурл., М. Гон-та, 1959, 53).

2. Дія за знач. стріляти 2, 4—10.

СТРІЛЯТИ, яю, яєш, недок.; розм., рідко **СТРІЛИТИ** і **СТРЕЛИТИ**, лю, лиш, док. 1. неперех. Робити постріли. Панії стріляли навмання, не націлюючись, і не потрапляли в дичину (Н.-Лев., VII, 1966, 92); У славному-преславному Місті в Чигирині Задзвонили в усі дзвони, З гармати стріляли, Превелебную громаду Докупи скликали (Шевч., II, 1963, 158); Німці й гетьманці методично кидали в озерця гранати й стріляли в усі підозрілі кущі очерету (Ю. Янов., II, 1958, 204); Василь стрілив. Лиш хвоя посипалася з ялиці, а Іванові нічого не сталося (Федьк., Буковина, 1950, 60); Він видер мерщій у джури.. важку рушницю-кременівку, приклався й стрілив у сокола (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 35); І перший стрелив на Троянців, Гиллипенка на смерть убив; А сей був родом із Аркадців, То земляків на гнів підвів (Котл., I, 1952, 283); // розм. Здавлюючи між пучками що-небудь слизьке, з силою випускати його. Уявляється йому, як вони з Марком ідуть з роботи і їдять кавуна.. обом по бороді тече солодкий холодний сік, вони стріляють один в одного червоними зернятками і сміються (Тют., Вир, 1964, 283); Матрос.. стріляв блискучим кавуновим насінням, наче дробом з рушниць (Мик., Повісті., 1956, 84); // тільки недок. Уміти користуватися вогнепальною зброєю, добре влучати в ціль. Єремія сам вчив своє нове військо, показував, як.. гарцювати на конях, вчив стріляти й потрапляти та влучати в ціль (Н.-Лев.,

VII, 1966, 22); *Тадик вивчив поведки звірів, умів.. майстерно здирати шкуру, добре правив собаками, влучно стріляв* (Тют., Вир, 1964, 416); // *Бути в дії, виконувати свої функції, діяти* (про вогнепальну зброю). *Стріляли кулемети, прожектори сікли туман, спалахувало і захливалось «ура» його товаришів, вони атакували берег* (Ю. Янов., I, 1954, 9); *Здалеку, з-поза річки, стріляли гармати* (Довж., I, 1958, 450); *Десь дудонів кулемет, стріляли міномети* (Тют., Вир, 1964, 312).

Стріля́ти (стрéлити, стрі́лити) із лу́ка (рога́тки іт. ін.) — випускати стріли, камінчики тощо із лука, рогатки і т. ін.

◇ **Думка стрілила в голову** — думка з'явилася, виникла нагально. *Пану Суботі стрілила в голову шалена думка* (Фр., VIII, 1952, 27); **Очі стріляють** — хто-небудь швидко і напружено поглядає в різні боки. — *Що це у вас таке веселе? — питає [Андрій Маркович] .., а в самого очі так і стріляють, — то в мене, то в Тетяну* (Вас., II, 1959, 94); *У бабусі нервово тремтіли губи і пукаті, як у сови, очі ляжливо стріляли на всі боки* (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 254); *Іде [Юрко] прямо по стежці, .. косить десь ліворуч та ліворуч — туди очі стріляють, туди увага скерована... Ага! Он воно що — і Надя з свого двору випурхнула* (Ряб., Жайворонки, 1957, 4); **Стріляти з гармат по горобцях див. гармата**; **Стріляти бком (очіма) див. бко¹**; **Стріляти (стрілити) поглядом (поглядами) куди, на кого** — те саме, що **Стріляти (стрéльнути, стрігати, стригну́ти) бком (очіма) (див. бко¹)**. Скільки душ педагогічної молоді збилися в окремий гурток коло одного столика, колючими поглядами стріляли на другий кінець стола й демонстративно розмовляли українською мовою (Вас., I, 1959, 316); *Озвався окрик одного [робітника] з юрби. Пан принципал стрілив громовим поглядом у той бік, відки почувся голос* (Фр., III, 1950, 188); **Хоч в бко (в очі, у вічі) стрель (стрéльни) див. бко¹**; **Хоч з гармати стріляй див. гармата**.

2. **тільки недок., перех.** Убивати з вогнепальної зброї (тварин, птахів). *Жінка схопила його за руку: — Устрель сю пташку, Тимоше! — каже, а сама побігла. — А нащо я маю безневинну щебетушечку стріляти?* (Вовчок, I, 1955, 55); — *А що як сюди набіжать вовки та кабани? — крикнула сполохана панна Варвара. — То ми їх будемо стріляти, — промовила Гризельда* (Н.-Лев., VII, 1966, 92); // **Розстрілювати** кого-небудь, позбавляти життя стрілянням. — *Ми оглянули увесь пароход, бачили масу гармат, .. аж прикро було дивитись, що стільки то всього того видумано і нагромаджено, щоб стріляти людей...* (Л. Укр., V, 1956, 402); *Знов офіцер подав команду, — і опустили дула вниз. «Стрілять тебе я тут не стану, ти ще згодишся нам, сміття!» — сказав сотенний* (Сос., II, 1958, 401); **[Хлопчик:] Я буду моряком, одягну безкозирку, кльош, тут маузер, і контру буду я стрілять...** (Корн., I, 1955, 33).

3. **неперех., перен.** Видавати різкі уривчасті звуки, схожі на постріли. *Стала стріляти крига на річці, глухо затріщала, набухаючи прибутною водою* (Гончар, II, 1959, 200); *Важко стріляючи вихлопною трубою і пускаючи клубки білого диму, автобус прогуркотів по бруку* (Ткач, Плем'я., 1961, 286); // **Створювати** схожі на постріли різкі уривчасті звуки, ударяючи по чому-небудь, хлопаючи, хльоскаючи чимсь. *По куширах стріляли хижі жуки І їжаки качались по траві* (Вирган, В розп. літа, 1959, 204).

4. **неперех., чим і без додатка.** Розлітатися, розсипатися дрібними частинками або краплинками. *Б'є, рубав кригу й Вутанька. Гострі крижані скалки залізом стріляють в обличчя* (Гончар, II, 1959, 163); *На стіл*

Устина подала сковороду з шматками.. сала, що у всі боки стріляло гарячими бризками смальцю (Чорн., Потік., 1956, 301); // **Раптово вириватися** назовні. *Коли квас, перебродивши, починав стріляти, його виносили на лід* (Панч, На калин. мості, 1965, 21); // **Раптово викидати з себе що-небудь, при натисканні порскати чимсь.** *Солодкою була горілка дукача, але від закуски — порепаних огірків-жовтяків, що стріляли перестиглим слизьким насінням — навіть Мар'ян морщився* (Стельмах, I, 1962, 27); *Бальзаміни стріляють насінням*; // **Випромінювати, поширювати від себе світло, промені і т. ін.** (про джерела світла). *На темно-синьому полі неба огненне коло сонця грає, прище світлом, стріляє довгим промінням* (Мирний, IV, 1955, 8); **[Р і ч а р д:] Тут сонце стрілило промінням гострим і емить русалки всі покаж'яніли, бо їм не вільно глянути на сонце** (Л. Укр., III, 1952, 21); ***Образно.** *На розі невелика хатина. Осяйне віконце стріляє в провулок жовтими віхтями світла* (Донч., II, 1956, 195).

5. **неперех., перен., розм.** Говорити голосно й швидко. *Гнат прикриває двері, стріляє, немов з гармати: — Район наказав нам переселяти хутори* (Тют., Вир, 1964, 171).

◇ **Стріляти одмова́ми (слова́ми і т. ін.):** а) **говорити влучно, дотепно.** *В'ються вони кругом панянок, .. ведуть веселу-жартівливу розмову, стріляють то сюди, то туди своїми гострими одмова́ми* (Мирний, III, 1954, 262); б) **говорити з поспіхом.** — *Пробачте, Артеме Петровичу, тисячу разів пробачте, що я так вдерся несподівано, — поспішливо стріляв словами гість* (Хижняк, Килимок, 1961, 28).

6. **тільки недок., неперех., перен., розм.** **Спрямовувати розмову, дію і т. ін. до певної мети; гнути.** *Чи бач, куди вони стріляють! Продай їм свої добра [своє добро]!* (Фр., VIII, 1952, 30); — *У нашому кооперативі ніколи не було вонючих оселедців .. Це, може, десь було. Де правління, може, з крамарем — родичі або покумались. — По хаті ще дужчий сміх — знати, куди Гордій стріляє: в Губаренка Гнида й кумував оце восени* (Головка, II, 1957, 131).

7. **неперех., перех. і без додатка, розм.** **Просити певну річ, гроші і т. ін. Глянеш — Гриць там чи Захарко За цигаркою стріля.** *А й не знає, що цигарка Зросту й віку Одбавля!* (Біл., Зигзаг, 1956, 77); *В Данила, скільки знав його Митя, ніколи не було махорки, він завжди «стріляв» на цигарку* (Мушк., Чорний хліб, 1960, 156).

8. **неперех., безос., розм.** **Про відчуття раптового фізичного болю, кольки.** *В ногу стріляло й стріляло вогнем, світ запливав жовтизною, і тільки мокрі гарячі плечі товаришів були йому ще єдиним опертям у житті* (Гончар, Людина., 1960, 91).

9. **неперех., розм.** **Розпускати пагони, листки (про рослини).** *Ростуть хліба, бринять сади навколо, Стріляє колос, бруниться гілля* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 14).

10. **неперех., за ким, розм.** **Залицятися до кого-небудь, упадати біля когось.** — *Я зовсім не для того пішов, щоб стріляти за дівчатами... Мені хочеться поговорити з тобою про дуже серйозну справу, — сказав Петро* (Бурл., Напередодні, 1956, 11); // **на кого.** **Поглядати із цікавістю.** **[О р и с я:] А знаєш, голубко, я помітила, що він щось стріля на Мар'яну** (Вас., III, 1960, 30).

СТРІЛЯ́ТИСЯ, яюся, яєшся, **недок. 1.** **Стріляти в себе з метою самовбивства.** *Стріляється гітлерівське офіцерство у великих і малих оточеннях* (Довж., I, 1958, 357); — *Наш вихід у море був такий раптовий і несподіваний, що ніколи було ні про що думати, товаришу*

капітан,..— пояснив Фрол Каблуков.— Я вже зібрався стрілятися, а тут знайшлася оця шлюпка (Кучер, Голод, 1961, 227).

2. з ким і без додатка. Битися з противником, брати участь у поєдинку із застосуванням вогнепальної зброї. — Давай боротись або стрілятися на пістолях. Нехай мені ніхто не доводить, що я не справився із запорожцем Туром! (П. Куліш, Вибр., 1969, 107); — Поруновський хотів стрілятися за свою жінку з ловеласом Кочу. А знаєте, яка вийшла між ними дуель? (Н.-Лев., V, 1966, 143); Врешті його заспокоює думка, що пан Микола не хотів би стрілятися з ним (Коцюб., I, 1955, 408).

СТРІЛЯЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до стріляти 1, 3—5, 7, 9. Поблизу Мінська прокладено трасу й зведено комплекс споруд для змагань біатлоністів — стріляючих лижників (Веч. Київ, 26.I 1974, 3); На узбережжі Середземного моря росте цікава рослина — так званий стріляючий огірок. Щоб забезпечити собі якнайбільше «життєвого простору», він вистрілює свої насіння у різні боки (Наука..., 7, 1966, 24).

Стріляючий біль — сильний біль, що час від часу раптово виникає в попереку при захворюваннях м'язів і нервів; простріл; люмбаго.

СТРІЛЬБА¹, й, ж. 1. Дія за знач. стріляти 1 і звуки, утворювані цією дією. Крик, галас, стрільба з гармат, мушкетів і гаківниць огласився [залунав] по всій околиці (Стор., I, 1957, 377); Стрільба чулася кругом, то ближча, то віддаленіша (Гончар, II, 1959, 250).

2. перев. мн. Навчальні, тренувальні заняття, під час яких стріляють у ціль. Ідуть військові кораблі На гарнізонні стрільби (Нех., Під.. зорею, 1950, 146); Курсанти пішли до мішеней, щоб побачити наслідки стрільби (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 34); — Молоді воїни, — каже майор, — добре діяли по тривозі і на стрільбах показали себе з найкращого боку (Рад. Укр., 2.II 1972, 4).

3. Дія за знач. стріляти 3 і звуки, утворювані цією дією. [Д е в і:] Та славно буде! Напечем каштанів, що в мене є. Ото стрільба почнеться! (Л. Укр., III, 1952, 8).

СТРІЛЬБА², й, ж., діал. Пищаль (у 1 знач.). Він зняв стрільбу, наготовив її до вистрілу (Фр., III, 1950, 9); Вона подав йому стрільбу гримку, Чіпляє сама ясну шаблю важку, Цілує і пестить, і щастя бажає, І, мов на музики, на бій виряджав (Л. Укр., I, 1951, 111); У старовину люди вбивали списами й стрільбами (Сам., II, 1958, 250).

СТРІЛЬБИЩЕ, а, с. 1. Спеціально обладнане місце для проведення стрільб (див. стрільба¹ 2). Вони вже вивчили гвинтівку, прийоми стрільби і чекали .. перевірки своїх знань у тирі або на стрільбищі (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 23).

2. Те саме, що стрільба¹ 2. — Пришлеш завтра кулеметників на показні стрільбища. Високе начальство інспектує (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 99).

СТРІЛЬНИЙ, а, е, рідко. 1. Стос. до стрільби (див. стрільба¹ 1). Іде весна. Хутко вже зацвірінькають пташки, повіє теплий вітерець, запахне стрільним порохом у повітрі (Козл., Щури..., 1956, 159); Смерть мав свій дух. Вона тхне кров'ю, стрільним порохом (Томч., Жменяки, 1964, 155).

2. Те саме, що вогнепальний 2. Стрільна рана (Сл. Гр.).

СТРІЛЬНИК, а, ч., іст. Майстер, що виготовляє стріли. У Києві [у XVII ст.] існували цехи: кравецький, ковальський, шевський, цирульний, кушнірський, а також стрільників, лучників та ін. (Іст. УРСР, I, 1953, 285).

СТРІЛЬНИЦЯ, і, ж., заст. Бійниця. І скрізь у тих мурах стрільниці-бійниці, При вежах тих сьмній «тем-

ні-темниці» (Л. Укр., I, 1951, 18); Крики наближаються до берега, тільки ближче до замка, туди, де надбережною стіною заходять у стрільниці і башти (Мак., Вибр., 1956, 510).

СТРІЛЬНУТИ див. стрéльнути.

СТРІМГОЛОВ, присл. 1. Дуже швидко, прожогом. Розвідники, вішаючи на груди автомати, стрімголов кинулися до коней (Гончар, III, 1959, 436); — Це він! Шевченко! — раптом вигукнув Лазаревський і стрімголов вибіг з кімнати (Тулуб, В степу..., 1964, 42); Вибігши стрімголов на другий поверх, Твердило гайнув по світлицях (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 118).

2. Вниз головою, сторч головою. Чорні потвори [дельфіни].. випливають з глибини, перекидаються в повітрі, стрімголов пірнають в море, і знов виринають, щоб наново розпочати веселі грища (Коцюб., I, 1955, 289); Шуліка стрімголов падав униз, над самою землею схопив ховраха (Рибак, Помилка..., 1956, 77); Юра встигає тільки роззявити рота, ханцем вхопити повітря — і падає вниз, стрімголов, у безодню (Смолич, II, 1958, 15); Соколи вилазили на стрімкий, високий берег і скакали стрімголов у воду, не розбиваючи собі притім нічого (Мак., Вибр., 1954, 135); *Образно. Тася стрімголов кинулась у примхливе й кипуче життя, яке став основою існування багатьох недалекоглядних жінок (Дмит., Розлука, 1957, 66).

СТРІМГОЛОВИЙ, а, е. Те саме, що стрімкий 1, 2. Пронизані сонцем ранковим, Стояли обов вони Над спадом стіни стрімголовим, Над пругом стрімким крутизни (Бажан, Роки, 1957, 264); Ревли літаки. Стрімголови бомби освистували людське життя катастрофічним свистом (Довж., I, 1958, 389).

СТРІМКИЙ, а, е. 1. Майже прямовисний, крутий; протилежне п о л о г и й, п о л о ж и с т и й. Івонко пропонує дорогу «через горб» навпростець. Чи добре буде? Бо горб стрімкий. «Хай», погоджується Дарка (Вільде, Повнол. діти, 1960, 53); На льоду давно скутого кригою Уралу виникла весела і велелюдна ковзанка, на яку з стрімкого берега теж вилітали санчата з галасливою молоддю (Тулуб, В степу..., 1964, 465); Круті схили вигинались то вправо, то вліво, то пологими, то стрімкими западинами (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 105); // Дуже крутий, прямовисний (про обрив, стіну урвища, ущелини і т. ін.). Стало чути, як він подряпавсь на стрімку стіну урвища, важко й часто відсапуючи (Коцюб., I, 1955, 345); Біля стрімкого, як стіна, обриву утворилися два скелясті острівки, що тільки під час відпливу сполучалися з берегом (Багмут, Щасл. день..., 1959, 117); Стіни ущелини були слизькі і стрімкі (Трубіл., Крила..., 1947, 35); // Із спуском або підйомом, нерівний (про дорогу, стежку і т. ін.). Вони спускаються на площу.. стрімкою Кривою по вузькому тротуарі (Вільде, Сестри..., 1958, 516); Навколо нас гранітні скелі, Стрімкі дороги (Дмит., Вітчизна, 1948, 140); Дедалі стрімкішим ставав шлях. Праворуч і ліворуч височіли схили гір, зеленіли травою і яскравими квітами (Тулуб, В степу..., 1964, 115).

2. Який відзначається великою швидкістю, динамічністю (про рух, яку-небудь дію, якийсь процес). Максим починає танцювати. Нема в нього ні стрімких вихлясів, ні підскоків (Стельмах, I, 1962, 240); Особливо великий інтерес мав скульптура богині полювання Артемиди. Вона зображена в стрімкому русі (Наука..., 12, 1965, 9); // Який має велику швидкість руху (про транспортні засоби, течію річки і т. ін.). Полюбився хлопцеві Дніпро. Знав він тут кожен рукав і поворот, знав чорториї, стрімку підступну течію (Цюпа, На крилах..., 1961, 228); // Швидкий у рухах, жвавий, рухливий (про живу істоту). В дитинстві я заздрив стрім-

кому орляті, Хотілося, — в небо й летіти услід (Бичко, Простота, 1963, 80); Голова кальмара має роговий дзьоб. Такий арсенал «холодної зброї» робить стрімких кальмарів грізними хижаками (Веч. Київ, 23.XI 1967, 4); // Дуже швидкий, значний силою, ступенем вияву тощо (про темпи розвитку, ріст і т. ін. чого-небудь). Він бачив не тільки недавній відгук своєї молодості, а й нову добру силу, своїх вірних товаришів і стрімкий ріст своєї Батьківщини (Стельмах, На.. землі, 1949, 333); Радянська країна йде вперед стрімкими, небаченими в історії темпами (Ком. Укр., 4, 1961, 6).

3. Який має красиву статуру, високий зріст і т. ін. Ішла [Світлана] в саяві сонця стрімка, золота, Назустріч світанню — в незвідану казку!.. (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 360); // Рівний, високий (про дерево, стовбур його і т. ін.). Височить [Чернеча гора] над синім Дніпром, уся в стрімких тополях, кучерявих акаціях і пожовклих кленах (Десняк, 11, 1955, 473); Стрімкий стовбур [дуба] здіймався вгору і високо розкидав свої крилаті шати (Смолич, 1, 1958, 95); // Спрямований угору; який відзначається правильним, пропорційним співвідношенням частин, витонченістю ліній (про колони, будівлі і т. ін.). Ходім, мій хлопчику, на ту високу гору, Де обеліск підводиться стрімкий (Забашта, Вибр., 1958, 35); Бричка спинилася перед стрімкими білими колонами панського будинку (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 7); Легка, стрімка споруда — приміщення аеропорту. Вона майже не торкається землі, летить розпростерта на вантах (Наука., 11, 1968, 29); // Який звужується, загострюється на кінці або вгорі. Рубінові зорі знову сяяли над стрімкими вежами (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 12); // Чітко окреслений (про чоло, ніс і т. ін.). Майже інстинктивно заглянула [Любов Прохорівна] в дзеркальце, пройшлася пуховичком по обличчю, смикнула за стрімкі й привабні вії і злегка посміхнулася, задоволена власним оглядом (Ле, Міжгір'я, 1953, 421); Назустріч нам вийшов із воріт смагливий чоловік: гострий, стрімкий ніс, кучерявий, із синім полиском чуб (Літ. Укр., 14.IV 1967, 2).

4. перен. Гострий, емоційно насичений (про фразу, слово і т. ін.). Повість [В. Василевської «В тяжкій боротьбі»] починається коротким вступом, який одразу вводить в тривожну атмосферу часу, в збуджений потік думки і почуття, і самою своєю побудовою, — напружені, короткі і стрімкі фрази — немовби став емоційним ключем твору (Талант., 1958, 68).

СТРІМКІСТЬ, кості, ж. Якість і властивість за знач. стрімкий. Велика сила її [гори] зелені, що чинила її пошурою, і її стрімкість зберігали її від відвідин літніх гостей (Коб., 1, 1956, 469); Як більшість людей його фаху, на яких мовби сама стрімкість життя накладав свій відбиток, він був життєлюбом, запальним, компанійським хлопцем (Гончар, Тронка, 1963, 290).

СТРІМКО. Присл. до стрімкий 1—3. З ліска вела крутая стежка Стрімко вниз зеленою лукою (Фр., XII, 1954, 345); Дорога стрімко пішла в яр, з якого визирали верховини старих осик (Донч., Пісня., 1947, 21); Сріблясті реактивні [літаки], вихопившись десь із приморського аеродрому, стрімко йдуть у височинь і тягнуть угору білі стрічки (Гончар, Тронка, 1963, 14); Вода стрімко неслась в озеро (Томч., Готель., 1960, 15); Крутояр вийшов з каюти так стрімко, що аж вітром повіяло на всіх (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 94); У повоєнний час радянська наука, що стрімко й переможно розвивалася, зайняла передові позиції на світовій арені (Наука., 11, 1967, 3); Вона [могила] стрімко підіймається вгору і ніби вінчає всю куполоподібну місцевість, що панує над розлогими навколишніми степами (Добр., Тече річка., 1961, 11).

СТРІМЛИВИЙ, а, е. Те саме, що стрімкий 2, 4. Водій «Хорха» засигналив.., щоб він [прохожий] випадково не зробив дурниці й не ступив на крок лівіше, під їхню стрімливу, як ракета, машину (Загреб., Європа 45, 1959, 107); Весело стрибають одна поперед одної стрункі стрімливі кізочки (Тулуб, В степу., 1964, 42).

СТРІМЛИВІСТЬ, вості, ж. Якість і властивість за знач. стрімливий.

СТРІМЛИВО. Присл. до стрімливий. Клас гри [у футбол] зростатиме бурхливо, стрімливо, могутньо (Літ. Укр., 4.XII 1962, 4).

СТРІМЧАК, а, ч. Прямовисна, стрімка скеля. На вузькій стрімчаку, немов орлине гніздо, повис отой замок, і на синьому небові далеко білів своїми зубчатими мурами, своїми бійницями-баштами (Стар., Облога., 1961, 4); Розвідники завалюють печери, обходять прямовисні стрімчаки (Дор., Єдність, 1950, 54); Оазис займав майже два гектари серед мертвих скель. Високі стрімчаки захищають дерева від прямих сонячних променів (Рад. Укр., 17.III 1968, 1); // розм. Те, що гостро підноситься над рівнем, поверхнею чого-небудь. Вже майже всі стрімчаки [пороги Дніпра] занурилися у воду (Рудь, Гомін., 1959, 37).

СТРІМЧАСТИЙ, а, е. Те саме, що стрімкий 1, 3. На правому березі Дону.. узбережжя випирає високими, стрімчастими горбами (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 227); Стрімчаста скеля постала над кручею, як вічний вартівий (Жур., Вечір., 1958, 266); Мури сьогодні хмурніші, ніж всі дні. Стрімчасті стіни, їх не подолає найспритніший акробат (Кач., II, 1958, 332); У село шлях звивається, а села самого не видати за могилою стрімчастою (Вовчок, 1, 1955, 382).

СТРІМЧАСТІСТЬ, тості, ж. Якість за знач. стрімчастий.

СТРІНУТИ див. стрічати.

СТРІНУТИСЯ див. стрічатися.

СТРІП, стріпу, ч., діал. 1. Невеликий сніп, перев. обмолоченого жита, зв'язаний спеціальним способом для покривання даху; сам настил покрівлі з таких снопів. Уся клуня пахне свіжим лісовим сіном; крізь прогнилий стріп видно шматок неба (Стельмах, Бел. рідня, 1951, 592).

2. Будь-яка покрівля. Я не можу відірвати очей від того маленького огнища, що.. плює здоровими іскрами аж під коритовидний, глиною виліплений.. стріп і крив в собі велике тепло (Фр., IV, 1950, 188).

СТРІПАНИЙ, а, е, розм. 1. Який порвався, обтріпався від носіння, користування. Зодягнуті червоногвардійці були хто як.. В кого стріпана солдатська шинеля, в кого — вітром підбите пальтишко [пальтечко] (Смолич, Рече та слоґне., 1960, 532).

2. перен. Знесилений, збуджений від тяжких переживань, випробувань і т. ін. І нараз, ні з того ні з цього, мов вибухне, мов упаде звідкілясь, — плач... Різкий, верескливий, болючий.. Можна собі уявити, як це впливало на вразливого розвиненого хлопця!.. Він увесь був — один стріпаний, наболілий нерв (Хотк., 1, 1966, 158).

СТРІПАТИ див. стріпувати.

СТРІПАТИСЯ див. стріпуватися.

СТРІПНУТИ, ну, неш, док., перех. і неперех. Однокр. до стріпувати. Зайшов дядько Баран. Енергійно стріпнув шапкою, на засмічену, не миту, видно, з довоєнних часів підлогу ляпнула снігова каша (Збан., Сеспель, 1961, 363); Ольга Юліанівна допомогла Лесі встати, стріпнула й згорнула ряденце (М. Ол., Леся, 1960, 226); Дош утихає. З мокрого гілля — Коли стріпне його студений вітер — Ще краплі падають (Рильський, II, 1960, 60); Вона стріпнула головою, поправила на потилиці волосся і підступилася до Гната (Чорн., Потік.,

1956, 93); *Дівчина.. всміхнулася тихо й віями стріпнула* (Головко, I, 1957, 199); *Впав коник на траву, стріпнує зеленими крильцями* (Донч., VI, 1957, 187); — *Снігу не так багато, але яка дорога!.. Так і кортить сісти в санки, стріпнути віжками і помчатись по блискучій наковзаній стрічці...* (Добр., Очак. розмир, 1965, 206); // *перех.* З силою трясонути кого-, що-небудь. *Мовчки, без єдиного слова, взяв [Василь] Смолярчука за груди — стріпнує так його, що Кирилові лопнує очкур на онасистому тілі...* (Кос., Новели, 1962, 186).

СТРІПНУТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стріпнути. **СТРІПНУТИСЯ**, нуся, нешся, док. Однокр. до стріпнуватися. *Шпачок стріпнувся, злетів з долоні і сів на плече художникові* (Коп., Як вони.., 1961, 143); *Коні, наче по команді, стріпнулися, вигнули шиї і рвонулися вперед* (Минко, Повна чаша, 1950, 5); — *Тихоне, оце Давид таке розказав.. — і не доказала, бо почервоніла, і над очима брови чорні стріпнулись* (Головко, II, 1957, 38); // *Затрястися, затремтіти від чогось несподіваного, неприємного і т. ін.; здригнутися. Вона аж стріпнулася вся, коли згадала, що він її обнімав, пригортав до свого серця...* (Мирний, IV, 1955, 57); *Вчулося дівчині — наче позвав її тихенько Лаврін: — Лукіє! Лукіє!.. Стріпнулася Лукія, і серп випав у неї з рук* (Донч., III, 1956, 120); *Образно. *На льоду золотим карасиком стріпнувся місяць* (Тют., Вир, 1964, 507); // у сполуч. із сл. с е р ц е. Частіше забитися. *Коли вийшли зі школи, я побачив своїх учнів,.. — серце стріпнулося* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 29).

СТРІПІОК, пк'а, ч., діал. Зменш. до стріп 1. *Пішов [Левко] до стайні.. З-під стріпка дістав намерзлий мідний ключ, відімкнув замок і, згинаючись в дверях, зупинився перед своїми буланями* (Стельмах, I, 1962, 69).

СТРІПОНУТИ, ну, неш, док., однокр. 1. *перех. і неперех.* Підсил. до стріпнути. *Вона кокетливо стріпонула волоссям* (Шовк., Інженери, 1948, 340); *Франко слухав, мрійними, холоднуватими очима дивився перед себе. — Скільки їх, безправних, знедолених, тиняється по білому світу!.. Коли б зібрались усі та стріпонули панів — пір'я б з них полетіло....* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 63).

2. *перех., перен.* Вивести із стану спокою, активізувати когось; збудити. *Тільки.. низький, як найнижча октава оркестру, гудок сусідньої фабрики стріпонує Галину — і чомусь.. згадався їй рідний колгосп* (Крот., Сини.., 1948, 8); *Ця ухвала особливо стріпонула й Захара, людину, яка і без того була до краю насичена запалом праці в лісовій природі* (Ле, Право.., 1957, 233).

СТРІПОНУТИСЯ, нуся, нешся, док., однокр. Підсил. до стріпнутися. *Заячав мій лебідь білий, Вгору голову підняв, Стріпонує і без сили В хвилях крила розпластав* (Щог., Поезії, 1958, 446); *Якось аж стріпонувся [Саїд], збагнувши, якою небезпекою оточений він удень і вночі* (Ле, Міжгір'я, 1953, 218); *В Юрка радісно стріпонулось серце* (Коз., Вибр., 1947, 69).

СТРІПОТАТИ, очу, бчеш і **СТРІПОТІТИ**, очу, отіш, рідко. Підсил. до стріпувати 3. *Крильцями стріпотала [голубка]* (Фр., X, 1954, 161); *Стріпоче птиця крильми, хрусне гілка* (Хотк., II, 1966, 304).

СТРІПОТІТИ див. стріпотати.

СТРІПУВАННЯ, я, с. Дія за знач. стріпувати. Для дослідів зрізували гострою бритвою верхівки стебел.. Зв'язані стебла тримали в дистильованій воді протягом доби, після чого, струсивши воду енергійним стріпуванням, стебла зважували і залишали їх в лабораторії для вільного висихання (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 42).

СТРІПУВАТИ, ую, уєш, недок., **СТРІПАТИ**, аю,

аєш, док. 1. *перех.* Трусачи, скидати, збивати що-небудь; обтрушувати. *Стріпує [Наталка] йому з шапки сніг* (Коб., I, 1956, 344); *Горобець куриє, як у своїй хаті, стріпує попіл у попільничку і зовсім не гадає забиратися* (Мак., Вибр., 1954, 238); *Образно. *Шепче задумливо листя, В'яне, жовтіє. Стріпує роси сріблесті* (Рильський, I, 1960, 104); // *Трясучи що-небудь, очищати, звільняти його від чогось. Надворі падав дощ, а він ішов звичайним кроком і лиш від часу до часу здійсмає капелюшину і стріпує дощу* (Коб., III, 1956, 55); — *Добре, дядьку, що хоч гарний нічліг знайшли ми під таку сльоту. От, ллє!.. — Ми таки щасливі!.. — стріпав Гриб задоволено капелюх від дощу* (Козл., Мандрівники, 1946, 39).

2. *неперех., чим.* Підкидаючи, піднімаючи, трясти поривчасто чим-небудь. *Всїдаючись, Сашко за звичкою стріпує пасмом м'якого хвилястого чуба — якось він вміє отак красиво, артистично стріпувати цим чубом, відкидає всю хвилю назад легким хвацьким помахом голови* (Гончар, Тронка, 1963, 42); *Кобила стріпувала головою, насторожено підводила вуха, наче прислухалась до шарудіння, що чулося за сінешніми дверима* (Шиян, Баланда, 1957, 3).

3. *неперех., чим.* Робити рухи, помаху чим-небудь у повітрі. *Вертівся отець Альойзій на кріслі на всі боки.. і стріпував рукою понад вухом, наче кіт, що миється лапкою* (Март., Тв., 1954, 166); *Катря стріпує довгими, пухнастими віями, наче прокидається від сну* (Кучер, Прощай.., 1957, 198); *Не вагаючись, я погнався за чайкою. Вона втікала швидко, стріпуючи час від часу правим здоровим крилом* (Збан., Мор. чайка, 1959, 23); *Тоненька гілочка під пташкою коливалася, але вона.. продовжувала коротким дзвобом розправляти пір'ячко, стріпувала крильцями* (Перв., Дикий мед, 1963, 269); *Образно. *Стріпує крилами осіннь широкими, Роси спадають у млі* (Рильський, I, 1960, 102); // *неперех.* Злегка колихати, хитати що-небудь. *Зорі поринають у голубім небі, тихий вітрець потягає, дерева стріпують зрешеними листочками* (Март., Тв., 1954, 176).

СТРІПУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., рідко **СТРІПАТИСЯ**, аюся, аєшся, док. 1. Обтрушуючи себе, очищатися від чого-небудь; обтрушуватися. *Від часу до часу зачіпало деяке крилате галуззя об мою і її шапку, і тоді посипувався на нас іній, з якого ми мовчки стріпувалися* (Коб., III, 1956, 86); *Мокрі як хлющ, ледве живі, люди одпирхувалися, стріпувалися, кленучи в думці увесь білий світ* (Кучер, Голод, 1961, 262); — *Устав я, стріпався, як ота курка, що порпалась у порохах, та й іду далі* (Март., Тв., 1954, 206).

2. *тільки недок.* Трясти поривчасто всім тілом (про тварин, птахів, риб). *Поморені коні стріпувалися і звішували голови, хапаючи бур'ян під тином* (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 42); *Андрій вже виходив на берег. В його руках стріпувалася величезна сіро-зелена щука* (Збан., Крил. гонець, 1953, 24); *Образно. *Кружляло багряне листя, пливли по небу сірі хмари і десь далеко стріпувався дзвоник в руках старого Архипа...* (Зар., Світло, 1961, 31).

3. *тільки недок.* Рухатися, трястися, коливатися (перев. про частини тіла людини). *Стала враз [дівчина] серйозна, а очі ще сміються, і губи мимовільно стріпуються* (Гончар, II, 1959, 41); *На щоках, розрум'янених сном, ледве помітно стріпувалися вії* (Кол., Терен.., 1959, 337).

СТРІСКАТИ, аю, аєш, *перех. і неперех., вульг.* Док. до тріскати 5. — *Пирого спекли, медом помазали, нам показали, а самі стріскали* (Збірник про Крощ., 1955, 228); — *А сало де? Уже стріскала, стара гаргаро?* (Тют., Вир, 1964, 242).

СТРІТЕННЯ, я, с., рел. Християнське свято (в лютому місяці) на честь принесення немовляти Ісуса в храм. — Об різдві безпремінно цар обіцяв її [волю] дати, — казали одні. — Об різдві не об різдві, а об стрітєнні щось-то буде. Не тільки літо з зимою стрітєнє-ся, а й люди із волею (Мирний, IV, 1955, 183); Напередодні стрітєння в землянці перед образами горіла зелена лампадка (Панч, Гомон. Україна, 1954, 16).

СТРІТИ див. стрічати.

СТРІТИСЯ див. стрічатися.

СТРІТИТИ див. стрічати.

СТРІТИТИСЯ див. стрічатися.

СТРІХА, и, ж. 1. Нижній край солом'яної покрівлі, який звисає над стіною. Дошч іде, як відром ілле [лє], а з стріх біжить, як цівкою (Укр.. присл., 1963, 235); У блакить з-під стріхи Ластівочка мила Пурхнула — знялась (Граб., I, 1959, 329); У великій хаті Чуплаків було тісно, а чорна стріха нависала на вікна і затуляла денне світло (Чорн., Визвол. земля, 1959, 16); *Образно. Цей високий темно-русявий юнак, з короткою.. шевю, з шевченківськими очима, глибоко схованими під стріхами густих брів, був відомий своїм товаришам як сором'язлива, стримана, неговірка людина (Загреб., Європа 45, 1959, 4); *У порівн. На виду у діда старечий спокій, а проте — гострий огняний погляд, котрий прикривали, мов стріха, ..одстобурчені брови (Мирний, I, 1954, 165); // Покрівля будівлі (перев. солом'яна). Хати здебільшого були старі, чорні, з чорними ж, порослими мохом стріхами (Коцюб., I, 1955, 308); Ось його хата, біла, з теплою солом'яною стріхою, порослою зеленим оксамитовим мохом (Довж., I, 1958, 324); Солом'яні стріхи хат тонуть серед білого шумовиння садів (Вол., Сади.., 1950, 3).

2. перен. Приміщення для проживання; житло, оселя. Своя стріха — своя втіха (Укр.. присл., 1963, 152); Ні розради, ні утіхи, ні весілля, ані свят! Рідної не знаю стріхи і не знаю мамі, тата (У. Кравч., Вибр., 1958, 99).

◇ Під батьковою (батьківською) стріхою — у рідній хаті, у своїй сім'ї. Чудовий образ принесла вона в душі тоді під батькову стріху, і той образ раз у раз оживає в її уяві, й минється, і грає барвами (Коцюб., I, 1955, 288); Свій вихід з-під батьківської стріхи.. Гаудентій досі вважав чудом (Фр., II, 1950, 139); Під однією стріхою — в одному приміщенні; Під чужою стріхою — у чужій хаті. Дмитрик уперше в житті ночує під чужою стріхою, далеко від матері (Коцюб., I, 1955, 134).

СТРІХАТИЙ, а, е. З великою, широкою стріхою (у 1 знач.). Приблудився під стріхату Хату. Там дівчину стрів я (Л. Укр., I, 1951, 4); Кажуть: якщо ота з калини вирізана дудочка та повисить на вітрі під стріхатою хатою — голос у неї дзвінкішим став, мелодійнішим (М. Ол., Леся, 1960, 108); *Образно. Похмурих, гострим поглядом з-під стріхатих брів він усвідомився в обличчя юнака — його рідного і найстаршого сина (Смолич, Мир., 1958, 6).

СТРІХІЛЬ, я, ч. Тупий шевський ніж.

СТРІЧА, і, ж., розм. Те саме, що зустріч. Несподівана стріча — як обварила Чіпку. Він підвів голову, подивився, де він, глянув на Галю — і не міг слова вимовити (Мирний, I, 1949, 243); Пішла [молодиця] не дорогою, а толоками та ще й правим, менше людним боком Черемоша — боялася стріч (Хотк., II, 1966, 176); Їй було жалко, що надовго перервуться їхні стрічі в тихому лісі (Коцюб., II, 1955, 316); Чорноус — людина, яка вкарбовується в пам'ять з першої стрічі (Мушк., Чорний хліб, 1960, 47).

СТРІЧАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. стрічати.

Не буде вже більше стрічання Біля наших старих воріт, Та в душі не вмира кохання У сімнадцять дівочих літ (Забашта, Квіт.., 1960, 145); Що таке празничне стрічання нового року? Шумне товариство.. Світло салону (Фр., IV, 1950, 344).

СТРІЧАТИ, аю, аєш і рідко **СТРІВАТИ**, аю, аєш, недок., **СТРІНУТИ** і **СТРІТИ**, стріну, стрінеш, діал. **СТРІТИТИ**, стрічу, стрітиш, док., перех. Те саме, що зустрічати. Коли б хто балакливий ходив тими глухими, нелюдними шляшками, то б розказував, як частенько він стрічав молодицю з дівчинкою невеличкою (Вовчок, I, 1955, 366); На царині, де обривається перед лугом лінія плотів, отець Вікентій стрічав трьох у лискучих сукнях дівчат (Стельмах, I, 1962, 416); Стрівають їх знайомі, становляться, розпитують (Мирний, I, 1954, 326); Вона була переповнена радістю і обдаровувала нею сьогодні всіх, кого тільки стрівала (Коп., Тв., 1955, 400); Коли в обідню пору Антін повертався додому, стрів несподівано Марту (Коцюб., II, 1955, 298); Тарас Григорович стрів на набережній чималий гурт цікавих (Ільч., Серце жде, 1939, 11); Як вийшли з лісу, стрітили на стежці Гринька. Ішов супроти них (Март., Тв., 1954, 339); А й іду вуличками, каміннячко лічу, Думаючи за любочком, де я його стрічу (Коломийки, 1969, 138); Скільки я в житті своїм стрічав людей! І всі вони лишили в мені якусь частку себе (Кол., На фронті.., 1959, 184); В кімнаті кожній, в кожному подвір'ї Стрічаю радість, щирість і довір'я (Гірник, Стартують.., 1963, 34); Чимало образів і епітетів «Слова» [«Слова о полку Ігоревім»] ввійшли органічно в нашу поезію, набравши нового смислового значення. Наприклад, епітет «харалужний» (харалужні мечі, шаблі) стрічаємо і у того ж Бажана (в поемі «Данило Галицький»), і у Андрія Малишка (Рильський, X, 1962, 11); Аж зирк, — і наймишка ввійшла На двір. Побіг [Трохим] стрічати З онуками свою Ганну (Шевч., I, 1963, 318); Отець Вікентій стрічав селян на подвір'ї, запрошує до хати (Стельмах, I, 1962, 391); Поїзд наближався до Лубен. За цариною його стріло три тисячі двірського лубенського війська (Н.-Лев., VII, 1966, 69); Горький все намовляв мене іти туди [на гору] на ніч, щоб стріти там схід сонця (Коцюб., III, 1956, 331); Червоні добровольці! По дорозі їх всюди стрічали з музикою та прапорами, на перонах.. стихійно виникали мітинги (Гончар, II, 1959, 302); Коло ганку стояли молодиці-приданки. Вони стріли молодих весільною піснею й провели молодих з піснями в покої (Н.-Лев., III, 1956, 82); Опришки стріли ту звістку з шумливою радістю (Хотк., II, 1966, 165); Надворі, бач, Наступає свято... Тяжко його, друже-брате, Самому стрічати У пустині (Шевч., II, 1953, 179); Море. Пекущий вітер. Морозяна ніч. Новий рік стрічаємо в поході (Логв., Давні рани, 1961, 25); Я надумав стрітити його [свято] незвичайно, празнично (Фр., IV, 1950, 344); *Образно. Узлісся стрічав мелодійним посвистом вивільги й куванням зозулі (Вітч., 3, 1948, 38).

◇ Стрічати (стрінути, стріти) поглядом (погляд) — дивитися в очі кому-небудь. Він стрічав грізним поглядом очі Івана Чайченка. Той вперто дивиться на пана і йде вперед (Стельмах, I, 1962, 45); Твій погляд я стрів чорнобровий, У погляді — жар золотий (Рильський, Мости, 1948, 58).

СТРІЧАТИСЯ, аюся, аєшся і рідко **СТРІВАТИСЯ**, аюся, аєшся, недок., **СТРІНУТИСЯ** і **СТРІТИСЯ**, стрінуся, стрінешся, діал. **СТРІТИТИСЯ**, стрічуся, стрітишся, док. Те саме, що зустрічатися. Від міста шляхом надходила молодиця, й стрічались вони з дівчинкою, й разом додому поверталися (Вовчок, I, 1955, 368); Стрілись вони на вузькій стежечці (Коцюб., I, 1955,

468); *З пагорба вона спускається в долинку, і несподівано стрічається з Миколою Сенчуком* (Стельмах, Над Черемошем..., 1952, 279); *Йому досадно і соромно—і він не хотів.. тепер стріватися з Наталею* (Вас., II, 1959, 55); *Коло кладовища стрілася я з кумою Мотрею* (Н.-Лев., III, 1956, 257); *За Волгою починались безмежні степи, пустині... Все частіше стрічались намети башкирів, казахів* (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 508); *Військовий патруль стрівся йому на розі* (Собко, Нам спокій..., 1959, 16); *Як іду я шляхом, Всюди позираю: Стрінється оселя — Я її минаю* (Щог., Поезії, 1958, 229); *І князь той премудрий п'ятнадцять літ Кормив своє стадо водою І думав: — Тепер я безпечний! Уже Не стрічусь ніколи з бідом* (Фр., XIII, 1954, 421); *Прохав би дозволити мені змінити деякі вислови, коли вони не задовольняють з лексичного боку. Таких висловів небагато, а все ж стрічаються* (Коцюб., III, 1956, 244); *Глянув Кайдаш на стіл: на покуті сидить чумак, з котрим він стрічався в Криму* (Н.-Лев., II, 1956, 349); *Деся на Збручі коло хати Стрілися два брати* (Воронько, Вел. світ, 1948, 113); *Після того пам'ятного дня старі друзі стрічались часто* (Ільч., Серце жде, 1939, 167); *Під час збирання врожаю нам допомагають шефи з швейної фабрики, з якими у нас міцна трудова дружба. Часто стрічаємося в них і в нас, обмінюємося своїми успіхами, ділимося планами на майбутнє* (Хлібороб Укр., 5, 1971, 11); *Раптом неначе пригадав [Саїд Алі] щось — сів і поїхав, гукнувши Синявіну вже з коня: — Увечері в конторі стрінемося* (Ле, Міжгір'я, 1953, 101); *Влітку вони стрілися, узимку побралися* (Стельмах, II, 1962, 163); *Образно. *На розі, там, де вулиця завертала ліворуч і стрічалася з гірською стежкою, вожатий Максим попрощався з піонерами* (Донч., II, 1956, 500); *Серпневий день кінчається і з вечором стрічається, а з нами ліс прощається, гілками колива* (Забіла, У.. світ, 1960, 73).

◇ *Очі (погляди) стрічались (стрінулися, стрілися, стрітілися) чий — хто-небудь дивився в очі один одному, обмінювався поглядами. Ті рідкі випадки, коли їх очі стрічались, були пам'ятні Лазареві і віщували не добре* (Коцюб., II, 1955, 191); *Їх погляди стрітілися і сховалися* (Коб., За ситуаціями, 1914, 26); *Стрічатися (стрінутися, стрітися) очима (поглядом, поглядами) з ким і без додатка; Стрічатися (стрінутися, стрітися) з очима чийми (з поглядом чийм) — дивитися один одному в очі. Віра угідливо доглядала чоловіка, але боялась стрічатися з ним очима* (Шиян, Баланда, 1957, 49); *Сагайда збентежено окинув оком присутніх і стрівся поглядом з Сашею Сіверцевим* (Гончар, III, 1959, 141); *Чіпка глянув на секретаря: очима вони стрілись* (Мирний, I, 1949, 254); *Я стрівся з його очима* (Коцюб., II, 1955, 403); *Нарешті наблизився [Петро] до хворого, стрівся очима з батьковим поглядом* (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 34); *Стрівся [Андрій] з очима двох уланів, що саме над'їхали до них* (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 17).

СТРІЧЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стрічка. *Старших дівчаток Олена Антонівна обділила стрічечками* (М. Ол., Леся, 1960, 55); *Червоні стрічечки від коміра вишиваної сорочки повільно тріпотіли на його широких плечах* (Рибак, Опов., 1949, 25); *Блимнули яскраві стрічечки вогників. Дніпро спалахнув цілим каскадом світла* (Коцюба, Нові береги, 1959, 140); *На рожевій щоці текла вниз тонесенька стрічечка води* (Коп., Вибр., 1948, 9); *Оце читав я про світи, Про всякі землі та країни; Бажав хоч стрічечку знайти Про долю нені-України* (Граб., I, 1959, 383); *У порівн. *Он ярочки зелененькі, Стежечки по них маленькі, Перевиті, мов стрічечки, Збігаються до річечки* (Л. Укр., I, 1951, 15).

СТРІЧКА, и, ж. 1. *Вузька смужка якої-небудь тканини, що використовується як прикраса, для оздоблення і т. ін. Коло скрині сидить молоденька гарненька дівчина в доброму намісті, в червоній стрічці на голові* (Н.-Лев., VII, 1966, 288); *Катя розв'язала рожеву стрічку на коробці, подивилася на цукерки* (Забіла, Катруся..., 1955, 14); *Дівчата нам стрічки червоні пришивали, і хлопці радо йшли озброєні до лав* (Сос., I, 1957, 261); *Грива його коня вже третій день була завітчана пахучим бузком, і Хомин автомат був теж обплетений квітами та стрічками* (Гончар, III, 1959, 422); *Образно. *Сонячні промені переплітаються з дитячим галасом і закосичують золотими стрічками шовкове дитяче волосся...* (Вишня, I, 1956, 398); *Перед нами карта, облямована кольоровою стрічкою кордонів і границь* (Рад. Укр., 17.I 1948, 2); *У порівн. *Пішла [Соломія] вздовж лісу, поглядаючи на довгу вузьку прогалину, котра тяглася, неначе зелена стрічка* (Н.-Лев., VI, 1966, 384).

2. *Смужка шовкової тканини певного кольору й розміру, на якій носять ордени, медалі. Він скося позирав на їх парадні мундири з блискучими золотими гудзиками, на ордени та медалі з барвистими шовковими стрічками* (Тулуб, В степу..., 1964, 376); *На грудях, причеплені до смугастих стрічок, теліпалися хрести* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 86); // Спеціально оформлена смужка шовкової тканини певного кольору й розміру, яку носять замість відповідного ордена або медалі. *З-під безрукавки визирала планка орденських стрічок на лівому борту піджака* (Коп., Лейтенанти, 1947, 168); *Про хоробрість старшого лейтенанта склалися легенди, а орденські стрічки, що в п'ять рядів красувалися на його грудях, підтверджували правдивість цих легенд* (Багмут, Щасл. день..., 1951, 66).

3. *перен.* Те, що тягнеться вузькою довгою смужкою (про шосе, річку, дорогу і т. ін.). *Рівна, блискуча стрічка шосе вела кудись у чарівну далину, бігла через села й містечка* (Збан., Незабутнє, 1953, 56); *Леся стала на високім пагорбі й замилювалась голубою стрічкою Дніпра-Славутича* (М. Ол., Леся, 1960, 191); *Ольга Іванівна любила швидку їзду. Любила спостерігати, як передок машини підминає під себе безконечну сіру стрічку шляху* (Ткач, Плем'я..., 1961, 350); // Ряд людей, машин і т. ін., вишикуваних в одну шеренгу, лінію, що стоять або рухаються. — *Вистроїти в два ряди! — наказав гетьманець, і натовп почав лаштуватися, розтягаючись у довгу стрічку* (Багмут, Опов., 1959, 21); // Ряди висаджених рослин. *У ґрунтових теплицях розсаду висаджують стрічковим способом з відстанню між стрічками 60—70 см* (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 56); // у знач. присл. стрічкою. *У формі однієї смуги, лінії. За селом, в тіні зубчастих горбів, тяглися чорною стрічкою виноградники* (Коцюб., I, 1955, 265); *Довгою стрічкою, вигинаючись у низовинах, між барханами, їхали джигіти* (Десняк, Десну..., 1949, 519); *Широкою нескінченною стрічкою йдуть танки* (Рад. Укр., 4.IV 1946, 3).

4. *Довга вузька смужка певного матеріалу, що використовується в техніці чи в деяких галузях народного господарства. Іван записував адресу, брав дріт, плоскогубці, ключі, ізоляційну стрічку і поспішав на місце аварії* (Зар., Світло, 1961, 11); *Начальник відділу.. прочитав наліплену на сірий папір телеграфну стрічку* (Перв., Дикий мед, 1963, 472); *Чоловік, що з району, пішов по згарищу з довгою стрічкою в руці і щось міряв, кілочки в землю забивав* (Коп., Хата хлопчика..., 1957, 11); *Кожне слово льотчика, що озивається з повітря, записується тут на магнітофонну стрічку* (Гончар, Тронка, 1963, 294); // Подвійна смужка парусини з

гніздами для патронів. Через плече в нього висіла стрічка з патронами (Шиян, Вибр., 1947, 222); Кожен був зайнятий своїм. Набивали кулеметну стрічку, чистили зброю, перевіряли гранати (Ткач, Крута хвиля, 1956, 147); // Те саме, що кінофільм. Автори стрічки [«Тіні забутих предків»] зуміли показати яскраві картини життя і побуту старої Гуцульщини, що постає у всьому багатстві своїх проявів, у невгамовному буянні звуків і фарб (Нар. тв. та етн., 5, 1965, 44); // Те саме, що кіноплівка. Всього дві години на тиждень працював Лигун в селі.. Приходив у клуб, закладав стрічку, пускав мотор, а сам прогулювався, аж поки скінчиться фільм (Чаб., Тече вода.., 1961, 56); В місті Шостка працює фабрика кіноплівки, яка випускає кольорові стрічки для зйомок широкоекранних фільмів (Цюпа, Україна.., 1960, 175).

5. Рухоме замкнуте полотно, що є основною частиною деяких пристроїв і механізмів. Вальці для обривання качанів своїми зубцями захоплюють стебла кукурудзи, обламують качани, які потім через напрямний ківш падають на стрічку транспортера (Колг. село, 2.VII 1954, 3); Видобута руда транспортерною стрічкою подається на фабрики (Роб. газ., 11.VIII 1965, 1).

6. заст. Рядок (у 2 знач.). Рука несамоовито бігає, виводячи стрічку за стрічкою (Мирний, III, 1954, 150); Хоцінський розгорнув листок газети і почав водити очима за стрічками (Н.-Лев., I, 1956, 133); Знову без передишки швидко поповзла довга, рівна стрічка слів... (Донч., V, 1957, 552).

СТРІЧКА́Р, я, ч. Той, хто виготовляє стрічки (у 1, 2 знач.).

СТРІЧКА́РКА, и, ж. Жін. до стрічка́р. У гребене-чесальному цеху [камвольно-прядильної фабрики] перед у змаганні ведуть стрічкарки (Рад. Укр., 10.I 1973, 2).

СТРІЧКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до стрічка 1, 2; // Який виготовляє, випускає стрічки. В цехах встановлено близько 150 чесальних, стрічкових.. та інших агрегатів (Роб. газ., 6.IX 1963, 1).

2. З рухомим замкнутим полотном (про деякі пристрої, механізми). Стрічкові конвейєри застосовуються на вугільних кар'єрах з різною глибиною залягання пластів вугілля (Шляхи розв. пал. пром., 1958, 32); Крім традиційних транспортних засобів: скребкових і стрічкових транспортерів пропонується широко застосовувати пневмотранспорт (Хлібороб Укр., 11, 1969, 15).

Стрічкова́ пи́ла (пи́лка)— гнучка сталева нескінченна стрічка, на одній з поздовжніх частин якої нарізані зубці. Головні переваги стрічкових пилок у тому, що на них розпилюють колоди будь-якого діаметра; можна на них.. випилювати пиломатеріали будь-якого розміру (Стол.-буд. справа, 1957, 61).

3. с.г. При якому насіння висівають стрічками (кожна стрічка складається з двох-трьох рядків, відстань між стрічками становить 30 і більше сантиметрів). Моркву сіють стрічковим способом при відстані між стрічками 45 сантиметрів і між рядками 15 сантиметрів (Колг. Укр., 6, 1957, 40); На міжрядному обробітку стрічкових посівів конопель можна застосовувати культиватори (Техн. культ., 1956, 169).

4. зоол. Який має форму стрічки. До них [другої групи глистів] належать різного роду стрічкові глисти (солітер), які іноді бувають завдовжки 6—10 м (Шк. гігієна, 1954, 328).

СТРІЧКОПОДІБНИЙ, а, е. Подібний до стрічки (у 1 знач.).

СТРІЧНИЙ, а, е, розм. Те саме, що зустрічний. Стрічні хаджі одвертались од нього, немов жахались грішника (Коцюб., II, 1955, 158); Коли вдалині показувався стрічний пароплав, «Комсомол» гудів, а з стріч-

ного пароплава теж відповідали гудком (Донч., VI, 1957, 492); На щастя, незабаром нагодилась стрічна машина (Баш, На.. дорозі, 1967, 42); Бився з вітрами я стрічними, Падав в крові на війні (Гірник, Стартують.., 1963, 20); // у знач. ім. стрічні, них, мн. (одн. стрічний, ного, ч.; стрічна, ної, ж.). Люди, які зустрічаються, трапляються кому-небудь на шляху. Він переймає стрічних і всім кричав, що так не можна... Треба оборонятись (Коцюб., II, 1955, 180); Передерівів лестило, що стрічні затримували свої погляди на його товаришеві (Рибак, Час.., 1960, 156).

Стрічні кумі див. кум¹.

◇ Питати стрічного і поперічного див. питати.

СТРІШКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стріха. Спішку, спішку! Побіжи під ткацьку стрішку, там тчуть і прядуть (Укр.. присл., 1963, 95); Ой стояла дівчинонька під новою стрішкою [стрішкою]. Та вабила козаченька волоським горішком (Коломийки, 1969, 130); *Образно. Здивовано зводить [Іван].. над очима стрішки білих брів (Збан., Єдина, 1959, 157); *У порівн. Бує він босий, давно не стрижений, з кучмою руського чуба, що стрішкою спадає на лоб і потилицю (Коз., Блискавка, 1962, 46).

СТРОБОСКОП, а, ч., техн. Демонстраційний і контрольно-вимірювальний прилад для одержання безперервного руху зображень, а також для фіксування окремих фаз руху. Вона [машина] посувалася попервах тихенько, плавно,.. після.. замолала колесами, як в стробоскопі (Григ., Вибр., 1959, 365).

СТРОБОСКОПІЧНИЙ, а, е, техн. Пов'язаний з одержанням і демонстрацією зображень, що рухаються, а також з фіксацією окремих фаз руху.

△ Стробоскопічний ефект — уявне злиття швидко змінюваних зображень окремих фаз руху об'єкта у зображення його безперервного руху.

СТРОГА́Ч, а, ч., розм. Суворі догана. У Савочкіна був такий зняковилий і пригнічений вигляд, коли він виходив з прийомної, що секретарка вирішила — тут ..пахне строгачем (Собко, Звич. життя, 1957, 61).

◇ Вліпити (дати і т. ін.) строга́ча — винести сувору догану.— Доведеться вліпити тобі строга́ча, не інакше (Довж., II, 1959, 144); Дали [Мацепурі] строга́ча за провал і розтрату (С. Ол., Вибр., 1959, 255); — Та тут не нагороду, а строга́ча швидше втелюють... У кращому випадку (Логв., Літа.., 1960, 42).

СТРО́ГИЙ, а, е. 1. Дуже стійкий, твердий, непохитний, позбавлений м'якості, поблажливості; суворий. Марися немало здивувалася тій ніжності, бо баба була дуже строга і ніколи не цілувала нікого (Фр., IV, 1950, 455); Вимоглива, строга і водночас лагідна, вона вміла так захоплюватись уроком, знаходила такі слова, коли оповідала про природу чи про письменників, що ми.. сиділи, мов зачаровані (С. Ол., З книги життя, 1968, 69); // Серйозний, зосереджений. От вона стає на порозі, строга і чорна, мов черниця (Стельмах, Хліб.., 1959, 144); Марія сиділа на стільці і дивилася непорушно у вікно. Вся вона була підтягнута, строга, недоступна ні для яких погроз (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 131); // Сповнений вимогливості, стійкості, твердості, непохитності. — Дезертир? — чує Тиміш строгий полковничий голос (Довж., I, 1958, 42); // Який виражає серйозність, зосередженість. — Ти хто будеш? — наближаючись, збільшуються допитливі строгі очі.. — Бідняк я (Стельмах, II, 1962, 201); У Георгі шорстке сиве волосся, строгий, карбований вираз обличчя (Чаб., Балкан. весна, 1960, 57); Строгий погляд.

2. Який не допускає ніяких відхилень, відступів, поблажок і т. ін. Строга партійність в супутник і результат високорозвинутої класової боротьби (Ленін, 12,

1970, 123); — Людина в нас охороняється строгими і справедливими законами (Чаб., Стоїть явір., 1959, 103).

3. Який треба неухильно, точно, повно виконувати, якого дотримуються. З метою посилення контролю і перевірки фактичного виконання справи треба встановити строгий порядок звітності місцевих партійних органів про виконання рішень партії перед вищестоящими партійними органами, перед масами комуністів (Резол. XXII з., 1961, 24); В п'ятирічному плані передбачається більш строга балансова узгодженість виробництва і купівельної спроможності споживачів, з тим щоб якомога повніше задовольнити виробничий і споживчий попит (Ком. Укр., 10, 1966, 15); Моя тепер думка: для письменницької праці варт завести строгий регламент — гігієна праці письменникам потрібна більше ніж кому іншому (Вас., IV, 1960, 59); // Переконливий, незаперечний. Тепер в багато строгих доказів обертання Землі. Один з доказів обертання Землі навколо Сонця — існування річного паралакса зір (Астр., 1956, 46).

4. Який не допускає відхилень від прийнятих норм моралі, поведінки і т. ін. Вуйко держав мене в вічній страсі, в вічній погрозі. Строгі його приписи регулювали мов життя так, як накручений годинник (Фр., I, 1955, 345); Француз убогий.. В моралі був не дуже строгий (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 12).

5. Який відповідає вимогам класичного стилю. Обличчя в неї тонкої, строгої і не зразу помітної вроди (Собко, Звич. життя, 1957, 215); *Образно. Міста профіль строгий Поволі вплива на небосхил (Рильський, I, 1960, 264); // Який поєднує в собі простоту ліній, форм і т. ін. Кабінет Ніни Тополі. Гарні, строгого стилю меблі (Коч., II, 1956, 283); Серед буйної зелені на високих дніпровських кручах височить строгий гранітний обеліск (Веч. Київ, 18.VII 1968, 3); // Без прикрас, з прямими лініями. Строгий синій костюм і високий капелюшок того ж кольору гарно відтінювали її округле обличчя (Жур., Вечір., 1958, 406); Тихо відчиняються двері, входить, одягнена в строге чорне вбрання, пані Людмила (Д. Бедзик, Ост. вальс, 1959, 29).

6. поет. Холодний, з морозом. В ніч таку, морозяну і строгу, в небі зорі — наче вимиті, нові... (Тич., II, 1957, 47); І ви, стривожені сини.. Живете повівом весни, І літа сонцем голубим, І осені багрянцем злим, І сріблом чистих, строгих зим, І шовком теплої трави, З якою народились ви (Рильський, II, 1960, 151).

СТРОГІСТЬ, гості, ж. Абстр. ім. до строгий. Солдати любили його за доброту, за розум, а разом з тим і за строгість (Шер., Перші загопи, 1939, 22); У Дмитровому голосі бриніла строгість (Хор., Незакінч. політ, 1960, 119); — Я погоджуюся з усім, бо строгість мусить бути, без строгості ніхто ніколи нічого не зробить (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 26); Архітектори та будівники, як це підкреслювалось у постанові ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР, зовсім забули за простоту, строгість форм і високу якість робіт (Тич., III, 1957, 463).

СТРОГО. Присл. до строгий 1—4. — Дор-ка! — крикнув він строго. — Руш мені тільки ще хоч разок — я тобі дам!.. (Коцюб., II, 1955, 368); Килина глянула строго на внука. — Я тебе скільки вчила, Митю, коли старші розмовляють, мовчи (Мокр., Сто., 1961, 114); В усіх питаннях партійні групи повинні строго і неухильно керуватись рішеннями керівних партійних органів (Статут КПРС, 1971, 30); В мануфактурі залізний закон строго визначених пропорцій і відношень розподіляє робітничі маси між різними функціями.. (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 358); Скупі слова і висічені дати лягли рядами строго на граніт (Гонч., Вибр., 1959, 289).

СТРОЄНИЙ, а, е, діал. Дієпр. пас. мин. ч. до строїти. Був [Івоніка] неначе строєний (Коб., II, 1956, 108); *У порівн. Мілько три ночі не спав, а три дні ходив, як строєний (Март., Тв., 1954, 191).

СТРОЇТИ¹, стрію, стріш, недок., перех. 1. Ставити людей в ряди, шеренги; шикувати.

2. Надавати якому-небудь музичному інструментові певної висоти звуку, певного строю; настроювати. В.. класі строять музичні інструменти (У. Кравч., Вибр., 1958, 326); Оглянулась [Неллі], а на порозі мати Петруся. Стоїть і не зводить очей з сина, що строїть скрипку (Ірчан, II, 1958, 120); *Образно. Ви [М. В. Лисенко] строїли струни серця нашого на високий лад, — і тепер — чуєте всенародний акорд, що звучить на Вкраїні?! (Коцюб., III, 1956, 252).

3. розм., рідко. Те саме, що будувати. Строїли [люди] монастирі, костьоли, а душі свої губили у тяжких гріхах (Стор., I, 1957, 127); — Строю я будинок із сухих дощок, Міцно забиваю Молотком гвіздок (Щог., Поезії, 1958, 110).

4. Організовувати, влаштовувати, налагоджувати, належно впорядковувати що-небудь. Нагайкою вчив [Петро I] строїть Жінкам вечерниці [вечорниці] І.. кроїть запаски й спідниці (Г.-Арт., Байки., 1958, 163).

◇ Дурня стрііти див. дурень; Підсмійки стрііти див. підсмійки; Смішки стрііти — жартувати, сміятися, перев. не тоді, коли потрібно. Він стоїть, нічого не мовить. Осідлавши коня, смійки строїть (Чуб., V, 1874, 354); — У задніх рядах — не перешиптуватись. Вас запросили не смійки строїти (Логв., Літа., 1960, 63); Стрііти вихиліся та викрутаси — загравати, кокетувати. [В е к л а:] Кума Стеха казали, що бачили, як.. Павло зустрів за селом нашу Явдоху і почав там перед нею вихиліся та викрутаси строїти... (Кроп., II, 1958, 350); Стрііти з себе кого — удавати з себе кого-небудь. Це кара божя — не сестра. Там училася в гімназії — баришню строїла з себе: прибратись і духами напахатись... (Головко, I, 1957, 215); Ім було вигідно строїти з себе революціонерів (Ю. Янов., II, 1958, 251); Стрііти комедію (кумедію) — те саме, що Грати комедію (див. грати²); Стрііти комізу — вередувати. — Як же вниз, коли я знизу? Ти не строй мені комізу! (Тич., II, 1947, 33); Стрііти міни — робити гримаси. — Іч, куди забрався, гемонський хлопець! — строїть міни Данько, продовжуючи розмову в лицях (Гончар, Таврія, 1952, 189).

5. діал. Одягати, наряджати. Мати дає волю дочці.., вбирає і строїть її по своїй спроможі, «щоб не встид їй було показатися між люди» (Фр., XVI, 1955, 54).

СТРОЇТИ² див. стріювати.

СТРОЇТИ див. струїти.

СТРОЇТИСЯ¹, стріюся, стрішся, недок. 1. Ставати в ряд, шеренгу; шикуватися. — Виходь строїтись! — пролунала команда (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 4); Брат стьобнув коня і помчав по ескадрону, що ген на кряжі строївся в похід (Кир., Вибр., 1960, 100); // Готуватися до чого-небудь. У хатах пустіло, на дворі піднімався гук. Там уже строїлися одні в городки, другі в зайця, треті в свинки (Мирний, IV, 1955, 113).

2. розм., рідко. Те саме, що будуватися. — Так бач, чого він багатів та щороку строїтьсся?! (Мирний, I, 1949, 330); По високому почорнілому даху, темних мурах, вкритих мохом і плісню [плісенню].., видно було, що не один вік минув, як строїтьсся будівля (Стор., I, 1957, 364); Петро задумався і пригадав, як йому довелося раз восени проїздити шляхом, де строїлася залізниця (Мирний, II, 1954, 358).

3. діал. Одягатися, наряджатися. — Як хочеться строїтись та танцювати, — то певний знак, що дів-

чинка буде. Лиш я, доню, знаєш, не хотіла би дівчинки на перше (Хотк., II, 1966, 48).

СТРОЇТИСЯ² *див. стрóюватися.*

СТРОЙОВИЙ, á, é. 1. Пов'язаний з дією військ у строю. — *Є кілька солдатів, яких виводять на строюві заняття, хоч треба було б... лікувати...* (Тулуб, В степу., 1964, 136); *Минали місяці лікування, строювої та політичної підготовки в тилових батальйонах інженерних військ* (Ле, Право., 1957, 159); *Командир дав старт, і машини в строювому порядку, прокотившись по полю, злітають у повітря* (Трубл., Шхуна., 1940, 117).

Строювий крок — військовий крок, при якому ногу піднімають на 10—15 см і ставлять твердо на всю ступню. Цілком серйозно, не припускаючи й тіні посмішки, повернувся [Перека́т] через ліве плече і пішов строювим кроком, як звук відходити від командира (Собко, Нам спокій., 1959, 50).

2. Признач. для ведення бойових дій (про підрозділи, частини військ і т. ін.). У строювій частині полку креслярі вже знімали копію з топографічної карти і наносили позначку на висоті (Гончар, III, 1959, 125); // Який служить у таких частинах або обслуговує їх. Він весь час крутився на коні (під ним кінь був добрий, справжній козацький строювий) і, долаючи ревіння вітру, трипо і простуджено кричав, щоб колона підтягнулася (Тют., Вир, 1964, 461).

СТРОЙОВИК, á, ч. Той, хто служить у строювих військових частинах. Йому, очевидно, не до душі була вся ця «бойова» операція: то був звичайний офіцер-стройовик, незвичний і неохочий до поліцейської служби (Смолич, V, 1959, 612).

СТРОК, у, ч. 1. Установлений, визначений для кого, чого-небудь відрізок часу. Леонтій вчився дуже добре, видав [здав] екзамен на полегкість і зменшення строку військової служби (Н.-Лев., IV, 1956, 56); Старшого хлопця Зінько лишив, щоб він уже добув строку в хазяїна, а потім мав узяти до себе (Гр., II, 1963, 472); — Ну й дурень, — сказав Кисіль. — Відсидів би строк — людиною став би (Мур., Бук. повість, 1959, 252); // Відрізок часу взагалі. Під керівництвом більшовицької партії робітничий клас нашої країни за короткий історичний строк здобув великі перемоги (Ком. Укр., 7, 1965, 40); Колгосп був міцний, і бригаді вгору не давали глянути, щоб посіяти в найкоротший строк (Ю. Янов., II, 1954, 128).

2. Установлений, призначений час, момент. [Демко:] Як прийде строк, тоді той, хто дав [позичив] гроші, ... їде правити (Кроп., II, 1958, 190); Жили [евакуйовані] в землянці, потім переселилися в барак, але завод змонтували, пустили в строк, і він почав випускати першу продукцію для фронту (Кучер, Трудна любов, 1960, 230); У мене ще був тиждень: цього досить, щоб відвідати маму й у строк приїхати на місце призначення (Чаб., Стоїть явір., 1959, 118).

3. *дорев.* Служба, робота по найму протягом певного установленого часу в поміщицькому або куркульському господарстві. Ой, матінко-зірко, Як у строку гірко: Куди хилять, то й хилюся, Бо я всіх боюся (Укр. лір. пісні, 1958, 553); Три осені був [Давид] у строку саме під війну германську... Любили його в дворі і наймити і австріяки-полонені (Головко, II, 1957, 11); Ціле літо в строку вибула [Оленка], мала літами, разом з дівчатами полола, в'язала, назву «двожилної» від дівчат дістала (Горд., II, 1959, 182).

СТРОКАР, á, ч., *дорев.* Робітник, що працював по найму, перев. під час польових робіт, у поміщицькому або куркульському господарстві. Закувала зозуленька, Кує вона, кує... Позволь, мати, розказати, Як строкар бідує (Укр. лір. пісні, 1958, 560); Побрів [Авдюк] у

польські Карпати, між панську худобу. В найми!.. Строкарем!.. (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 33); — Куди шматок хліба не пожене чоловіка, — вслід переселенцям, ні до кого не звертаючись, промовив Лесь Якубенко, думаючи і про чужі і про свої шляхи строкаря (Стельмах, I, 1962, 32).

СТРОКАРКА, и, ж., *дорев.* Жін. до строка́р. В повітрі засвистіли нагаї, розлігся жіночий лемент.. Через кілька хвилин біля женців не залишилося ні однієї строкарки (Стельмах, I, 1962, 574).

СТРОКАРСЬКИЙ, а, е, *дорев.* Прикм. до строка́р. Не прощаючись, він виходить з контори. На подвір'ї і досі шумів строкарське стовковище, сплітаються і розплітаються голоси, чуються прокльони й зітхання (Стельмах, I, 1962, 193); Слід відзначити пісні наймитські та строкарські, заробітчанські та робітничі. Разом з почуттям смутку й нарікань на тяжку долю в них звучить і гнівний протест, ненависть до капіталістичних порядків (Нар. тв. та етн., 3, 1968, 38).

СТРОКАТЕНЬКИЙ, а, е, *розм.* Те саме, що строкáтий. Учителка іде до вікна і механічно засуває строкатенькі занавіски на ньому (Вільде, Пов. і опов., 1949, 207).

СТРОКАТИЙ, а, е. 1. Укритий, розписаний різнобарвними смужками, плямами і т. ін., забарвлений в різні кольори; пістрявий. Фарбують пряжу в нашому цеху недбайливо: нитки бувають строкаті, а від того фарба наших светрів нерівна... (Томч., Закарп. опов., 1953, 24); Біля строкатої будки, в якій колись жив вартовий шлагбаума, чорніло двоз коней (Десняк, Десну., 1949, 521); *Образно. Романчук жадібними очима ловив той строкатий краєвид, що відбігав ген-ген, аж до синіх гір (Кач., Вибр., 1953, 340); // З яскравими різнобарвними малюнками (про тканини та вироби з них). Стояло широке ліжко, заслане строкатою ковдрою (Коп., Лейтенанти, 1947, 138); Сусідні двері відчинилися. З них вискочила Інна в широкому строкатому халаті, в капцях на босу ногу (Ткач, Жди., 1959, 67); // З великими плямами або крапками (про масть тварини). — Чи вже таки не розважусь я й тоді, як куплю собі коника строкатого? (Вовчок, VI, 1956, 220); // Який має різнокольорове забарвлення, оперення (про птахів). Одна тільки строката зозуля гуляла безтурботно (Ів., Ліс. казки, 1954, 16); Строкатий одуд; Строкатий дятел; // Який виділяється різноманітністю, яскравістю і т. ін. Скільки сягало око, тяглося строкате татарське військо (Тулуб, Людолови, I, 1957, 158); Гауптман .. закури́в, пройшовся перед нами, оглянув строкатий натовп оцінюючим поглядом (Збан., Єдина, 1959, 249); Біля кінотеатру молоді гуцулки сяють барвами строкатого вбрання (Кучер, Дорога., 1958, 146); *Образно. Оплески, чокання чарок, вигуки «гірко!» і черговий туш оркестру злились в одну гучну і строкату весільну симфонію (Дмит., Наречена, 1959, 202).

2. *перен.* Який складається з різних елементів; неоднаковий за складом; неоднорідний, різноманітний. При надто ранньому збиранні овес дає строкате зерно (Зерн. комбайни, 1957, 5); Оператори, художники, актори, статисти... Ти мусиш об'єднати увесь цей строкатий колектив.. в одну творчу волю... (Гончар, Циклон, 1970, 109); Куцевич зібрав у себе досить строкате товариство (Рибак, Час., 1960, 792); Мова художніх творів української літератури XVI—XVII ст. являє собою строкату суміш різних стилістичних компонентів (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 83).

3. *перен.* Який постійно вередує, діє наперекір кому-небудь; якому важко догодити; вередливий, примхливий. Ненечка її Амата В душі своїй була строката, Не всякий їй любився зять (Котл., I, 1952, 165).

СТРОКА́ТИСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до строкати́й 1, 2. *Новіші вишивки [Гуцульщини] в добір кольорів вносять строкати́сть* (Нар. мист., 1966, 30); *Ми вже звикли вважати папу зразком строкатості у тваринному світі* (Наука., 9, 1965, 42); *В багатьох працях Леніна ми знаходимо також його блискучі зауваження відносно строкатості і нерівномірності розвитку різних районів України* (Ком. Укр., 4, 1960, 51); *Фольклор громадянської війни в цілому — перша фаза розвитку фольклору в нових історичних умовах, тому тут часто зустрічається механічне сполучення нового змісту і старої форми, більша стильова строкати́сть* (Нар. тв. та етн., 2, 1962, 35).

СТРОКА́ТИТИ, іє, недок., рідко. Виділятися своєю строкати́стю, барвистістю, яскравістю і т. ін. *Квітники строкатіли трояндовою різнобарвністю, господарська обачливість прозирала з кожного клаттика землі* (Загреб., Шепіт, 1966, 249); *Ліворуч поле порізане межами, за якими строкатіє пшениця, кукурудза, картопля* (Вільде, Пов. і опов., 1949, 264); *Стіни агіт-землянки строкатіли плакатами* (Ткач, Крута хвиля, 1954, 108).

СТРОКА́ТО. Присл. до строкати́й 1, 2. *Потоцький задоволено мружився, як ситий кіт, бачачи, як двір його палацу переповнюється кінями та повозами з строкато вбраними гістьми та їх челяддю* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 93); *Багато риб красиво й строкато забарвлені* (Наука., 7, 1966, 17).

СТРОКОВЕ́ЦЬ, ківця́, ч., дорев. Те саме, що строкáр. — *Боже помози! — звернувся візник Максим до строківців* (Л. Янов., I, 1959, 294).

СТРОКОВИ́Й, á, é. 1. дорев. Найнятий на роботу на певний строк. *Пузир.. жорстоко визискує, морить голодом строкових наймитів* (Іст. укр. літ., I, 1954, 458); // у знач. ім. строкові́, віх, жн. (одн. строкові́й, вбо́, ч.; строкова́, вбо́ї, ж.). Чоловіки й жінки, яких найняли на роботу на певний строк. *Пани почали наймати на рік строкових за малу ціну в зимній час* (Н.-Лев., II, 1956, 40); *З перших днів строкові попали на сінокіс* (Гончар, Таврія, 1952, 215); *Остан пішов до худоби поратися (цієї зими за строкового служив в економії)* (Головко, II, 1957, 215); *Строчновою була [дівчина] в куркуля по сусідству з Іваном* (Збан., Таємниця., 1971, 138); // Визначений на певний відрізок часу. *На пунктах найму тільки гуртом.. можна було відстоювати строкові чи поденні ціни на робочі руки* (Нар. тв. та етн., 4, 1958, 105).

2. рідко. Те саме, що терміно́вий. — *Ой рад би я, дівчинонько, Ще й дві [ночі] ночувати: В мене хура строковая, Треба й доставляти* (Чуб., V, 1874, 1030).

СТРОКОВИ́К, á, ч., дорев. Те саме, що строкáр. — *Куди ж це він зібрався? На заробітки строковиком у далекі краї?* (Цюпа, Краєни, 1971, 35); — *Знавці наші підраховували, нібито для економії жива каховська «машина» [заробітчани] поки що вигідніша за фабричну. — Ще б пак не вигідніша... Доброго строковика, Савко, нічим не заміниш...* (Гончар, I, 1959, 29).

СТРОКУВА́ТИ, ую, уєш, недок., дорев., рідко. Працювати строкарем. — *Знаю Терещенка. Ще замолоду строкував одне літо в його економії* (Головко, II, 1957, 537).

СТРО́МА¹, и, ж. 1. Сполучнотканинна основа багатьох органів та тканинних утворів в організмі людини й тварини. *Сполучнотканинна строма виражена неоднаково у тварин різного виду та віку* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 56).

2. Безбарвна білкова основа пластид у рослин. *Мініатюрна краплина рослинного соку, збільшена в десятки тисяч разів, мала вигляд неймовірно складної систе-*

ми. Ось лише деякі складові її: оболонка, світле тло (строма) (Знання., 8, 1973, 3).

СТРО́МА², и, ж., діал. Стромовина. *Дико Терек вив і скаче між крутих камінних стром* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 170); *На швидкій стромі плавати гарно, а може, навіть і небезпечно, тому завжди ці місця приваблюють багато народу* (Собко, Звич. життя, 1957, 3).

СТРО́МИНА, и, ж. Те саме, що стромові́на. *Над Сулою на стромині — Темною стіною — Чорнолісся, мов на бурю, Грає листвиною* (Перв., II, 1958, 171).

СТРО́МИТИ див. стромля́ти.

СТРО́МЛЯТИ, яю, яєш, недок., **СТРО́МИТИ**, стромлю́, стрóмиш; жн. стрóмлять; док., перех. 1. у що, між що. Втикати, всовувати що-небудь у щось, між щось. *Не стромляй пальці між двері, бо прищикнуть* (Укр. присл., 1963, 335); — *Ой боже мій..! — крикнула Кайдашиха, глянувши на Мелашку, — тепер про мене стромляй руку в лемішку та й мішай* (Н.-Лев., II, 1956, 324); *Олексій Максимович машинально виймає цигарку, запалює її і майже відразу ж починає стромляти в рот другу* (Баш, На землі., 1957, 22); — *Вранці дим курить із скирти Дороша! Стромляй руку — гаряча солома. Спарюється* (Горд., Дівчина., 1954, 237); *Образно. — *Коли королеві скучно, що він має робити? — запитує Михай і стромляє в обличчя маршала свої пусті водянисті очі* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 227).

◇ Стромля́ти [свого́] но́са куди — втручатися в що-небудь. — *Він скрізь завше стромляє носа не в своє діло* (Вас., IV, 1960, 22); — *Не люблю, як ото баби стромляють, де не слід їм, свого носа...* (Кач., II, 1958, 54); *Стромляти шию в зашморг (ярмо́ і т. ін.)* — ставити себе в несприятливі умови. — *Людей я, Тарасе Демидовичу, знаю, зуби на їх проїв. Це вам не Тит Назарович.. Добровільно ніхто шиї в зашморг не стромляє* (Збан., Малин. дзвін, 1958, 292); *Який, справді, в заробітчанина вибір? Як не в Харитоненка, так в Кеніга треба стромляти шию в ярмо* (Горд., Заробітчани, 1949, 31).

2. за що. Засовувати, закладати що-небудь за щось. *Він надівав чорного шкіряного кашкета., за пояс стромляв дві білих гранати без капсулів і в руки брав жовтого портфеля невідомо з чим* (Ю. Янов., I, 1958, 121); *Годиною пізніше він уже господарював у роті.. Стромляв пальці кожному за ремінь, шарпав до себе та визначав, чи досить туго підперезані орли* (Гончар, III, 1959, 326).

3. на що. Настромлювати, насаджувати когось, щось на що-небудь. *За Дніпром, де ще не так давно .. гетьман Миколай Потоцький та Самійло Лац вкупі з Вишневецьким обставляли шляхи шибеницями та залізними палями, стромляли на ті палі козаків та хлопів, вже настала воля* (Н.-Лев., VII, 1966, 164); *Оббілувавши оленів і потрух увесь повиймавши, Тут вирізають [троянці] шматки соковиті, стромляють на рожна* (Зеров, Вибр., 1966, 227).

СТРО́МЛЯТИСЯ, яється, недок. Втикатися, всовуватися у що-небудь. *Образно. *До заходів та півднів дороги лежали і стромлялись у пекучий обрій* (Ю. Янов., I, 1958, 65).

СТРО́МОВИ́НА, и, ж. 1. Круте урвище, провалля. *Уявіть величезну западину, голі горби, скелі, круті трав'янисті стромовини* (Наука., 2, 1972, 37); // Крутий, скелястий берег, обрив. *Над бухтою обривались крижаними стромовинами глетчери* (Трубл., Хатина., 1934, 21).

2. Швидка, бурхлива течія ріки. *Сів він у Києві на козацький байдак і поплив через пороги, здригаючись із жаху перед грізними стромовинами Дніпра-Славути* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 405).

СТРОНЦІАНІТ, у, ч. Безбарвний або зеленкуватий, сірватий мінерал, який застосовують у хімічній промисловості при рафінуванні цукру, в піротехніці і т. ін.

СТРОНЦІЄВИЙ, а, е. Прикм. до стронцій.

СТРОНЦІЙ, ю, ч. Хімічний елемент, ковкий і пластичний метал сріблясто-білого кольору, сполуки якого використовують для виготовлення люмінофорів, сигнальних ракет і т. ін., а його радіоактивні ізотопи — у техніці та наукових дослідженнях. *Створено напівпровідникові електричні батареї, які використовують енергію розпаду штучного радіоактивного ізотопу стронцію* (Наука., 12, 1956, 34); *Деякі морські тварини мають здатність накопичувати в своєму тілі різні хімічні елементи.. Молюски накопичують мідь.., радіолярії — стронцій, медузи — цинк, олово і свинець* (Знання., 2, 1966, 3); *Образно. *Дерева гріються на сонці, І розпівалася пташня. Невже колись холодний стронцій Уб'є красу такого дня?* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 51).

СТРОП, а, ч. 1. Канат, трос для підвішування гондоли до дирижабля, аеростата, для утримання людини або вантажу на парашуті. *Як не пробував він регулювати парашутом, натягуючи стропа, та все ж зачепився за гілля* (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 397); — *Я дістав собі шмат парашутного стропа й ховав його од усіх* (Ю. Янов., II, 1954, 79); // Міцний канат, трос взагалі. *Укріплену особливими, дуже міцними стропами до забитого в центрі стовпа юрту не може зірвати з місця й найсильніший пісковий буран* (Мас., Життя., 1960, 76).

2. Найпростіший пристрій для підвішування вантажу до крючка підйомного крана. *Канати, стропа, сита, корд з капрону служать набагато довше, ніж ці вироби з натуральних волокон* (Рад. Укр., 2.II 1964, 2); *Погойдуючись на стропах, величезний сніп пруткової сталі почав повільно опускатися* (Роб. газ., 12.IX 1962, 2).

СТРОПА, й, ж., діал. Купа.

СТРОПАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який обслуговує строп (у 2 знач.). — *А той внизу чого гав ловить? — звернулася [Даша] до машиніста. — То стропальник. Він чіпляв трос за блоки* (Рад. Укр., 29.IV 1959, 2); *Вчорашній вантажник нині став висококваліфікованим механізатором, що володів професіями крановщика [кранівника], водія, навантажувача, стропальника та ін.* (Ком. Укр., 7, 1966, 60).

СТРОПІЛЮ, а, с., рідко. Те саме, що крѣква.

СТРОФА, й, ж. 1. Повторюване у вірші поєднання кількох віршових рядків, зв'язаних між собою певною системою рим та інтонацією. *Я не можу відмовити собі в насолоді процитувати вам кілька строф Міцкевича* (Перв., З щоденника., 1956, 19); *Одним із засобів урізноманітнення ритмомелодичного звучання віршів у Рильського є нерівноскладова строфа* (Криж., М. Рильський, 1960, 185).

△ **Дворядкова строфа** див. дворядковий.

2. *перев. мн.* Те саме, що вірші (див. вірш 1). *Ось проходить передо мною молода поетеса.., чарівні музикальні строфи ллються з її уст, так і вів од них гірським повітрям, гірською волею* (Л. Укр., III, 1952, 577).

СТРОФАНТ, ч. 1. род. а (*Strophanthus* D. C.). Тропічна витка рослина родини барвінкових.

2. род. у. Настойка з насіння цієї рослини, яку вживають як лікувальний засіб при деяких серцевих хворобах. *Необхідно застосовувати [хворим серцем] і серцеві засоби: кофеїн.. строфант, діуретин, стрихнін* (Хвор. дит. віку, 1955, 182); [Г р у ї ч е в а:] *Я вприскую йому морфій, коли він мучиться, даю строфант, щоб врятувати його серце хоч на хвилину* (Л. Укр., II, 1951, 81).

СТРОФАНТИН, у, ч. Лікувальний препарат, який добувають із насіння строфанта й застосовують при гострій та хронічній серцевій недостатності. *Тепер приступи серцебиття успішно знімають такими препаратами, як хінін, хінідин, строфантин.. і багатьма іншими* (Наука., 10, 1966, 40).

СТРОФІКА, и, ж. 1. Розділ віршознавства, що вивчає будову строф.

2. Будова строф поетичних творів. *Купала і Колас просто дивують нас розмаїтістю метрія і ритмів, багатством строфіки, співучістю, дзвінкістю слова* (Рильський, III, 1956, 400); *У П. Тичини строфіка динамічна, вона перебуває весь час у русі, змінюється її ритміка* (Рад. літ-во, 7, 1967, 45).

СТРОФІЧНИЙ, а, е. Прикм. до строфа 1. *Чіткість строфічної побудови, лаконічність і яскравість вислову думки.. непохитна віра у силу пролетаріату — такі основні риси революційних пісень* (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 33); *Думаю, я не помилюсь, коли скажу, що такого метричного, ритмічного і строфічного багатства, як у Лермонтова, не було ні у кого з російських поетів XIX століття* (Рильський, III, 1955, 215).

СТРОФІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до строфічний.

СТРОЧИТИ, строчу́, строчи́ш, *недок.* 1. *перех.* Шити суцільним швом, перев. на швацькій машині. *Хазяїн шив, якусь полу від кожуха строчить, хазяйка вишива кругленьку квітку на очіпку шовком, — сидять коло столу обоє* (Вовчок, I, 1955, 297); — *На науку, правда, тугий був [швець]. У рік більше, як одної операції, не навчав.. На третій рік навчить дратвою строчити* (Збан., Єдина, 1959, 139); *З ранку до вечора в майстернях кипіла робота. На взуттєвій шили чоботи, в кравецькій строчили штани* (Мик., II, 1957, 561).

2. *неперех., перен.* Робити часті, безперервні, один за одним постріли. *Майже на кожному метрі землі стріляла гармата, строчив кулемет чи автомат* (Ткач, Крута хвиля, 1956, 335); *Сто автоматників строчили з тилу* (Перв., I, 1958, 358); *Край села в рівчаку строчив кулемет* (Панч, Гарні хлопці, 1959, 148).

3. *перех., перен.* Швидко писати. *Збори кінчались. Останні слова Строчив секретар на папері* (С. Ол., Вибр., 1959, 91); *Допізна засиджувалася вона у Сагайдачного і строчила артикул за артикулом із спритністю, досвідом і обачністю завзятих прокураторів і крюкодерів* (Тулуб, Людолови, II, 1957, 220); // *ірон.* Писати що-небудь. [Б е р е ж н и й (із іронією):] *На жаль, ще не перевелися такі люди, для яких строчити кляузи вже стало фахом* (Баш, Дніпр. зорі, 1953, 53); // *неперех.* Швидко, безупинно говорити. *Бабуся вмів розповідати. Рукою підперла щоку, дивиться кудись у далину і строчить, і строчить...* (Збан., Мор. чайка, 1959, 154).

СТРОЧІННЯ, я, с. Дія за знач. строчити.

СТРОЧКА, и, ж. 1. Дія за знач. строчити 1. *Вся розмова відбувається в паузах, поки Олена готує шитво для другої чергової строчки* (Головко, I, 1957, 486).

2. Ряд повторюваних ручних або машинних стібків. *Варіантів модної спідниці багато: оздоблена строчкою, накладними кишенями, декоративними кишенями і поясом* (Мист., 5, 1968, 39); *В нових розроблених моделях жіночих пальт з'явилися й нові елементи: тиснення, вишивка, художня строчка* (Рад. Укр., 11.VII 1967, 4).

СТРОЧОК, чка́, ч. (*Gyromitra esculenta* Fr.). Отруйний гриб класу сумчастих, який має кулясту каштаново-коричневу шапку, краями прирослу до короткої білої ніжки.

СТРОЩЕНИЙ, а, е, розм. Дієпр. пас. мин. ч. до строчити 1. *Він об зруйнований жертovníк вдарив сю арфу й кинув строщену додолу* (Л. Укр., II, 1951, 154).

СТРОЩИТИ, строщу́, стрóщиш, док., перех. 1. розм. З силою поламати що-небудь. *Я тую.. калину Строщу і зламаю* (Чуб., V, 1874, 284); // перен. Знесилити, зломити кого-небудь фізично або морально. — *Пора спати. Спи, Христе, хай тебе минає те лихо, що мене строщило!*.. (Мирний, III, 1954, 171).

2. вульг. Жадібно-з'їсти що-небудь у великій кількості. *Рябка, тетерю, саламаху — Як не було: поїли [троянці] з маху І всі строщили сухарі* (Котл., I, 1952, 167); *Отець Палладій строщив за чаєм черстві проскури, що лежали на тарілці* (Н.-Лев., III, 1956, 370).

СТРОЮВАТИ, юю, юєш, недок., СТРОЇТИ, стрóю, стрóїш, док. Розташовувати, з'єднувати по три (по троє).

СТРОЮВАТИСЯ, юється, недок., СТРОЇТИСЯ, стрóїться док. Розташовуватися, з'єднуватися по три (по троє).

СТРУБЦИНА, и, ж., спец. Пристрій для закріплення деталей під час їх обробки. Для затискання склеєних деталей в різні затискачі, струбцини, хомути ручні та механічні преси з гвинтовим або ж гідравлічним притискачем (Стол.-буд. справа, 1957, 228); Пожвавили свою діяльність раціоналізатори. Серед їх нововведень — струбцини для тимчасової фіксації змонтованих деталей (Веч. Київ, 11.VI 1968, 1).

СТРУБЦИНКА, и, ж., спец. Те саме, що струбціна. Для установки і закріплення.. циліндричних деталей застосовують призми.. і струбцинки (Практ. з машинозн., 1957, 84); При конусних з'єднаннях деталі запресовують за допомогою спеціальних ударних пристроїв, або струбцинок (Слюс. справа, 1957, 283).

СТРУГ¹, а, ч. 1. Інструмент для грубої обробки деревини струганням. Дід Грицай взяв струга та сокиру і заходився майструвати коло старих уликів (Н.-Лев., IV, 1956, 241); Свистів стругом бондар, що тут, у чорній печері, повній ліщини й запаху лісу, робив обручі (Юцюб., II, 1955, 125); На повір'ї Горицвітів уже порався дядьків Дмитро — він осідлав столярський стілець і гострим стругом витісав зубець для ясенових грабків (Стельмах, II, 1962, 130).

2. Агрегат, що застосовується для підземної розробки вугільних пластів. Струг, пересуваючись по лаві, зрізує вузьку стрічку вугілля і навантажує його на конвейєр (Нова техн. і технол., 1961, 11); Струг стругав, вугілля з лави текло, як ріка (Ю. Янов., II, 1954, 149).

3. Землерийна машина, що зрізує ґрунт шарами за допомогою спеціальних ножів, а також самі ножі. Поле було рівне понад Охтирським шляхом, тому легко правити стругами, що надміру не заглиблювались і не вилазили із землі (Горд., Дівчина., 1954, 45).

СТРУГ², а, ч. Старовинне річкове гребне або вітрильне дерев'яне судно. В період виникнення й розвитку Києва існує кілька типів суден. Це, по-перше, — випалено-видовбаний струг для перевезення вантажів по річках (Знання., 3, 1970, 28); — Знову дончаки збираються на тридцяти стругах іти турка воювати (Панч, Гомон. Україна, 1954, 77).

СТРУГ³, а, ч., ішт. Те саме, що форель. Під рибне господарство заводу відгороджено ділянки гірської річки, і вже срібляться зграйки стругів у прудкій студеній воді (Ільч., Вибр., 1948, 40); В озерці вода кипіла від божєвільного руху чорного струга (Собко, Кавказ, 1946, 96).

СТРУГА, й, ж., діал. Потік, струмок з швидкою течією. Рівнина-рівнина, поперетинана бездонними болотами, стругами .., — все те якось давило мою душу (Фр., IV, 1950, 277).

СТРУГАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для обробки плескатих поверхонь способом стругання. Щоб деталям, виготовленим з деревини, надати правильної геометрич-

ної форми і вирівняти їх поверхню, застосовують різні стругальні інструменти, головним чином рубанки і фуганки (Гурток «Умілі руки..», 1955, 53); Перші стругальні верстати, як і токарні, приводилися в рух самою людиною (Верстати-гіганти, 1958, 12).

СТРУГАЛЬНИК, а, ч. Фахівець з обробки чого-небудь струганням або робітник, що виконує таку роботу. Євген — не тільки фрезерувальник, а й шліфувальник, і стругальник, і токар. Він з успіхом виконує різноманітні роботи на трьох-чотирьох верстатах (Роб. газ., 13.VI 1966, 3).

СТРУГАЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до стругальник. — Викликаю на змагання стругальницю Пашу Саніну (Донч., VI, 1957, 208).

СТРУГАНІЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стругати; // у знач. прикм. На долівці безліч стружок.., нетесане дерево, дошки стругані й нестругані лежать скрізь (Ю. Янов., II, 1958, 148); Пил для spanня, що його склав батько з товстих струганих дощок, був не дуже великий (Юхвід, Оля, 1959, 22).

СТРУГАННЯ, я, с. Дія за знач. стругати. В хаті стояв верстат для стругання дерева (Н.-Лев., II, 1956, 392); Пахло обструганою сосною, чути було тільки одноманітний стук та ширк од забивання гвіздків та од стругання рубанком (Григ., Вибр., 1959, 328); Важку ручну працю — пневматичне рубання — майже цілком замінено газокисневим струганням (Наука., 2, 1957, 17).

СТРУГАНОК, нка, ч. Те саме, що струг¹ 1. Господар був, очевидно, столяр або стельмах — у сінях наче сільської хати висіли на стіні різні струганки й пилочки (Козл., Ю. Крук, 1957, 520).

СТРУГАТИ, стружу́, стру́жеш і струга́ю, струга́єш; наказ. сп. стружи́ і струга́й; недок. 1. перех. і без додатка. Знімати стружку з поверхні дерева, металу і т. ін. яким-небудь різальним інструментом. Ой йде милий дорогою та й паличку струже, Ой як же я, мій миленький, люблю тебе дуже (Коломийки, 1969, 163); Він.. часом цілий день сидів коло парубків, дивився, як один рубав дрова, другий стругав стругом (Н.-Лев., I, 1956, 445); Він стругав фуганком дошку (Юхвід, Оля, 1959, 111); *Образно. [К а т е р и н а:] Що ж, Тиміш красень-хлопець, показний... [М о р ж:] Сучкуватий, стругати багато треба... (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 10); // Виготовляти що-небудь, обробляючи дерево, метал і т. ін. різальним інструментом. Загада [князь] човни стругати. Нароблять човнів (Мирний, IV, 1955, 15); Дід Іван майстрував помацки — стругав ложку (Ю. Янов., Мир, 1956, 190); Антон знайшов сокиру і біля порога примостився стругати дерев'яні кілочки (Чорн., Потік., 1956, 253).

2. перех. і без додатка. Нарізати тонкими вузькими пластинками. М'ясо замерзло, і він стругав його ножем, наче дерево (Трубл., I, 1955, 196); // Робити гострим кінець чого-небудь. Ад'ютант стругав олівець, готуючись вести протокол (Панч, Вибр., 1947, 391); // Знімаючи верхній шар з чого-небудь, робити його рівним, гладеньким. — Мати струже [припічок] та знову маже (Головко, II, 1957, 216); // Зрізати, знімати що-небудь. Невольники кинулись стругати дерен (Н.-Лев., IV, 1956, 27); До храмового свята готувалися в кожній хаті — жінки кінчали мастити около, діти підмітали стежки, стругали спориш у дворах (Панч, Гомон. Україна, 1954, 137); // Розробляти вугільні пласти. Струг стругав, вугілля з лави текло, як ріка (Ю. Янов., II, 1954, 149).

◇ Мórкву стругати див. мórква.

3. неперех., перен. Віяти з великою силою (про вітер, завірюху і т. ін.). Завірюха в полі струже, Військо за-

жерза (Граб., I, 1959, 533); *Ще жодної краплини не впало на землю, бо поперед важкої низької хмари стругав неймовірної сили струмись вітру, знявши до самої хмари жовту завісу пилюки* (Збан., Сеспель, 1961, 444).

СТРУГАТИСЯ, стружеться і стругається, недок. Піддаватися обробці способом стругання. *Деревина ялини стругається важче, ніж деревина сосни, бо у неї більше твердих сучків* (Стол.-буд. справа, 1957, 39).

СТРУГАЧ, а, ч. 1. Ніж, яким стружуть деревину.

2. Вид лопати для розчищення доріжок.

СТРУГАЧКА, и, ж. Те саме, що стругач. *Накричав [Гаркуша] на якусь жінку, яка нібито стругала не так як треба і, вихопивши в неї стругачку, сам взявся сердито стругати* (Гончар, Таврія, 1952, 297).

СТРУГНУТИ¹, ну́, не́ш, док., перех. і без додатка. Однокр. до стругати 1, 2. *Матвій підвівся, навромацки знайшов своє весло, стругнув держало дідовим ножом* (Стельмах, Хліб., 1959, 443); *Капітан стругнув своїм ножиком паличку, лейтенант стиха насвистував, інші мовчали* (Десняк, II, 1955, 409).

СТРУГНУТИ², ну́, не́ш, док., розм. 1. *неперех.* Втекти, поїхати, побігти куди-небудь. *Якби тільки то від мене залежало, то я б уже давно з Одеси стругнула в Болгарію* (Л. Укр., V, 1956, 31).

2. *перех.* Те саме, що ударити 2. *Як стругне його по шиці* (Сл. Гр.).

3. *перех.* Зробити що-небудь несподіване, незвичайне. *[Гострохвостий:] А яку я вам стругну сукню! З чистого шовку!* (Н.-Лев., II, 1956, 500).

◇ **Стругнути штку** — те саме, що **Устругнути штку** (див. устругнути). *Задній офіцер задумав стругнути ще кращу штку й повернув коня на шапки з дьогтем та на бублики* (Н.-Лев., III, 1956, 155).

СТРУГОВИЙ, а, е. Признач. для підземної розробки вугільних пластів. *Працівники інституту мають на меті в майбутньому повністю механізувати всі роботи в лаві, об'єднавши в один комплекс стругову установку і пересувне гідравлічне кріплення* (Наука., 1, 1963, 14); // *Пов'язаний з підземною розробкою вугільних пластів стругом* (див. струг¹ 2). *З нагоди видатного досягнення героїв стругової лави на шахті відбувся мітинг* (Роб. газ., 20.II 1965, 1).

СТРУДЕЛЬ, для, ч. Пиріг, зроблений з коржа, змазаного начинкою й скрученого трубкою. *Частування було сите, але не вишукане. Гаряче молоко... пухкий струдель* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 8); *Почастувала [Уляна] їх свіжим медом, яблуками з свого саду, подала великого білого струдла з маком* (Кучер, Трудна любов, 1960, 17).

СТРУДЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до струдити. *Образно. *Завітала зима стара, біла бабуся, щоби струджену, змучену пекучим сонцем і знесилену літом землю заколисати до відпочинку* (Кобр., Вибр., 1954, 182).

2. у знач. прикм. Виснажений, стомлений тяжкою працею. *Сам він був такий струджений, мав ноги, вкриті глибокими ранами, бо робив біля погрузки дерева і увесь час стояв у воді* (Турч., Зорі., 1950, 350); *Зажурено подивилась [Тиснянчиха] на струджені свої руки* (Скл., Карпати, II, 1954, 113); *Образно. *Він знав, що ніколи так не відчуєш смаку печеної картоплі, як серед осіннього поля, після струдженого дня, в запахах свіжої ріллі та вогких, прілих бур'янів на стерні* (Коц., Навколо полум'я, 1961, 214).

СТРУДЖУВАТИ, ую, уеш, недок., **СТРУДИТИ**, струджі, струдиш, док., перех. Виснажувати, стомлювати, натруджувати роботою.

СТРУДИТИ див. струджувати.

СТРУЄНИЙ, а, е, діал. Дієпр. пас. мин. ч. до струїти.

Гіркі мислі, неначе полину наїлась дівка, гіркі мислі труїли їй мозок, і без того струєний горем війни (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 318).

СТРУЖЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стружка.

СТРУЖКА, и, ж. Відходи у вигляді тонких стрічок або частинок неправильної форми, що утворюються під час стругання деревини, різання металів і т. ін. *В руках у нього заспівав, засвистів фуганок, закрутилися над головою золоті стружки* (Чорн., Визвол. земля, 1959, 176); *Верстат рівно шелестів металом. Синювата присмагла стружка скручувалась у спіраль і падала шматочками на лист заліза біля Максимових ніг* (Ткач, Арена, 1960, 35); *Він сів до столу й почав підстругувати своїм маленьким ножиком нового олівця, згортаючи стружки на клаптик чистого паперу* (Кучер, Трудна любов, 1960, 381); *Образно. *Сонце кидає світлі стружки, і щебече дітворі* (Мал., Звенигора, 1959, 178); *У порівн. *Шапка сиділа на голові сатаною, набакир, а з-під неї білі кучері, як соснова стружка з-під фуганка* (Тют., Вир, 1964, 422).

◇ **Знімати (зняти) стружку див. знімати.**

СТРУІСТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що струменістий. *В струїстому повітрі мерехтіли могили* (Панч, Гомон. Україна, 1954, 53).

СТРУІТИ, струю, струїш і **СТРОІТИ**, строю, стріш, док., перех., діал. Отруїти. [Платон:] *Опам'ятайся, Данило! Злоба твоїй розум помутила! Не можу я повірити, щоб Ялина одважилась мене струїти* (К.-Карий, II, 1960, 90); — *Ой, що ж я, проклята, наробила, — я ж тебе, Зінечку, струїла!* (Гр., II, 1963, 491); *Ой на Івана зілля рвала, на Петра сушила, Я святої неділеньки парубка строїла* (Коломийки, 1969, 209); // *перен.* Зробити важким, нещасливим чиєсь або своє життя; занапастити. *Паничина, як гадюка, життя наше струїла* (Укр. присл., 1963, 97).

СТРУК, а, ч., рідко. Те саме, що стручок. *У порівн. *Ой бо мої кучеріки, як бобові струки, А влюбі дівчиноньки білесенькі руки* (Чуб., V, 1874, 36).

СТРУКТУРА, и, ж. 1. Взаєморозміщення та взаємозв'язок складових частин цілого; будова. *Багаторічні трави поліпшують структуру ґрунту, захищають його від ерозії* (Хлібороб Укр., 8, 1968, 12); *Радянська епоха внесла помітні зміни в усі сторони структури східнослов'янських літературних мов* (Розв. мов соц. націй, 1967, 113); *Різні структури сталі можна дістати термічною обробкою її* (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 170); *Бувало й так, що дробовий набій мав наслідки цілком невідповідні своїй фізичній структурі й призначенню* (Хотк., I, 1966, 85); *Бутаков не просто креслив на карті контури берега та островів, він уважно вивчав їх геологічну структуру... спостерігав послідовність нашарувань різних порід* (Тулуб, В степу., 1964, 272).

2. Устрій, організація чого-небудь. *Була затверджена нова структура комсомольських організацій у загонах* (Шер., Молоді месники, 1949, 50); *В резолюції делегати записали найголовніші завдання союзу, його платформу, структуру, визначили його політичну лінію* (Кучер, Дорога., 1958, 182).

СТРУКТУРАЛІЗМ, у, ч. 1. Конкретнонаукова методологія, що головним завданням висуває дослідження структур об'єктів.

2. Ряд напрямів у сучасному зарубіжному мовознавстві, що розглядають мову як організацію системно протиставлених лінгвістичних елементів, які виконують у ній певну функцію.

СТРУКТУРАЛІСТ, а, ч. Послідовник структуралізму.

СТРУКТУРАЛІСТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до структуралізм і структураліст.

СТРУКТУРАЛЬНИЙ, а, е. Який ґрунтується на принципах структуралізму.

СТРУКТУРНИЙ, а, е. Прикм. до структури. *Структурний розвиток; Структурні компоненти; Структурна стислість; Структурні порушення;* // Який має певну структуру. *У структурних ґрунтах активний мікробіологічний процес відбувається протягом всього періоду, послаблюється лише під час злив або поливу (Хлібороб Укр., 5, 1964, 19);* // Пов'язаний з вивченням, зображенням і т. ін. структури. *Структурні і електронні формули наочно показують, в якій послідовності сполучені атоми в даній молекулі (Хімія, 9, 1956, 38).*

Структурна лінгвістика — галузь мовознавства, що займається вивченням взаємозв'язків складових частин мови з використанням для дослідження мови математичних методів. *Мета структурної лінгвістики — створення точного й несуперечливого опису будови мови, розробка об'єктивних прийомів дослідження мовного матеріалу (Знання..., 3, 1966, 26).*

СТРУКТУРНИСТЬ, ності, ж. Наявність певної структури. *Основною характеристикою ґрунту є його структурність (Фізика і с. г., 1948, 12).*

СТРУКТУРНО. Присл. до структурний. *Дієслова з різними суфіксами основи, тобто структурно різні, виявляються близькими в семантичному плані (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 301).*

СТРУКТУРОУТВОРЕННЯ, я, с. Утворення структури чого-небудь. *Характерним прикладом впливу стану зв'язаної води на процеси структуроутворення у дисперсіях глинистих мінералів є їх ультразвукова обробка (Вісник АН, 3, 1971, 38).*

СТРУКТУРОУТВОРЮВАЧ, а, ч. Те, що сприяє утворенню структури чого-небудь. *Гриби.. мають велике господарське значення. Руйнуючи в ґрунті органічні залишки, вони є ефективними структуроутворювачами, що поліпшують родючість ґрунтів (Мікр. ж., XXII, 6, 1960, 32).*

СТРУКУВАТИЙ, а, е, рідко. Прикм. до струк. *Струкуватий перець.*

СТРУМ, у, ч. 1. Упорядковане переміщення електронів або іонів у провіднику. *Для постачання енергії є установка, яка з допомогою паротурбогенератора перетворює тепло сонячного проміння в електричний струм (Наука..., 1, 1958, 6);* // Електрична енергія, електричний заряд, що використовуються в народному господарстві, в побуті. *Середі треба було бігти до електрогосподарства, щоб дати струм по хатах без запізнення (Ю. Янов., Мир, 1956, 282); Після свят підведуть струм до січкарні і різатимуть січку електрикою (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 43); Задиміли.. заводські димарі, покотився дротами електричний струм від потужних електростанцій (Вишня, I, 1956, 292); *У порівн. Все рясніше й рясніше бризкало на руки, на обличчя. Від кожної краплини радісний лоскіт перебігав струмом по всьому тілу (Гончар, III, 1959, 393).*

△ **Випрямляти (випрямити) струм** див. випрямляти; **Змінний струм** див. змінний; **Конвенційний струм** див. конвенційний; **Перемінний струм** див. перемінний; **Пульсуючий струм** див. пульсуючий.

2. Те саме, що струмінь 1, 3. *Приїхала пожежна команда. Іскристою дугою вдарив міцний струм води (Стельмах, На.. землі, 1949, 274); Холодний струм повітря січе сонне, ще гаряче обличчя (Коз., Вибр., 1947, 8); Він підставив руки під вугляний струм, як підставляв колись під пшеницю, і шматки вугілля боляче вдарили по пальцях (Ю. Янов., II, 1954, 148); [Гіbson:] Ну от, і у вас заграв патріотичний струм, як у того генерала (Собко, П'єси, 1958, 87); Тичина.. ввібрав у себе*

живлючі струми і Пушкіна, і Маяковського, зостаючись водночас яскраво самобутнім українським поетом (Рильський, IX, 1962, 131).

СТРУМЕНІСТИЙ, а, е. Який тече струменем, потоком і т. ін.; // Який перебуває в легкому хвилеподібному русі. *Мерехтливе повітря м'яко струмувало, ніби підлизуючи своїми рухливими струменистими течіями потойбічні висоти (Вітч., 9, 1948, 70).*

СТРУМЕНІСТО. Присл. до струменістий.

СТРУМЕНІТИ, струменіє і струменіть, недок. 1. *Литися, текти струменем, вузькою цівкою. Йому хотілося пити, він помітив поставленого на тринізі шланга, з якого пружинистою цівкою струменіла на квітник вода (Мушк., День.., 1967, 34); Теплі сльози струменіли з очей, котились за вуха, змочували рудувату санаторну білизну (Збан., Сеспель, 1961, 74); Всі дихають гаряче, в кожухах жарко, у кожного піт.. струменить з лоба (Кучер, Трудна любов, 1960, 566); *Образно. Невпинно струменіє духовна сила народу (Рад. Укр., 11.IV 1967, 3).*

2. *перен.* Випромінюватися, поширюватися в оточуючому просторі, проникати куди-небудь, перев. струменем або струменями (про світло, пахощі, звуки і т. ін.). *Ріки текли молоком, струменіли скрізь нектаром ріки (Зеров, Вибр., 1966, 302); Було тихо, ніжно струменіло на землю місячне проміння (Збан., Малин. дзвін, 1958, 298); Корови лежали на дерев'яному помості... і від них струменіло тепло та ще запаморочливі домашні запахи сіна, молока і живності (Загреб., Європа 45, 1959, 425); На рушнику, на лаві, сіріла плеската перепічка, над нею струменів пар і осідав на старому, поцяткованому часом дзеркалі, що висіло на стіні (Мушк., Чорний хліб, 1960, 102).*

СТРУМЕНІТИСЯ, струменіється і струменіться, недок. 1. *Литися, текти струменем, вузькою цівкою.*

2. *перен.* Коливатися, погойдуватися, нагадувати своїм коливанням рух хвилі; перебувати в легкому русі. *Сріблястими хвилями струменяться по луках тучні трави (Коп., Вибр., 1948, 165).*

СТРУМЕНТ, а і у, ч., розм. Те саме, що інструмент. *Можна не мати нічого проти таких ударних струментів, як барабан, литаври, дзвіночки, коли їх небагато (Сам., II, 1958, 295); Тихович звелів йому захопити з собою лопату та ніж — і зраділий циган метнувся до дому по струмент (Коцюб., I, 1955, 205); Я дивився з захватом, як Данило проворно орудував струментом, як він швидко клав строчку, чаруючи акуратністю і спритністю (Чаб., Катюша, 1960, 158); — Не можна залишати людей без хліба, без притулку й струменту. Треба якось допомогти (Тулуб, Людолови, I, 1957, 192).*

СТРУМЕНЯСТИЙ, а, е. Те саме, що струменістий.

СТРУМІНЬ, їнї, ж., рідко. Те саме, що струмінь 1. *Вегетаційні поливи бавовнику можна провадити по глибоких борознах малою струминою і за допомогою дощування (Техн. культури, 1956, 263); При гідромеханізації усі операції по вийманню вугілля об'єднуються в одному процесі — гідровідбиванні. Пласт вугілля руйнується струминою води, яка подається під великим тиском (Гірн. пром., 1957, 41); Термобур є машиною, що створює потужні у тепловому й динамічному відношенні газові струмини, застосування яких дозволяє з великою швидкістю прокладати свердловини (Наука..., 7, 1962, 31).*

СТРУМІНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до струміня. *Повітряний потік розпилює струминку бензину на дрібненькі краплі, утворюючи горючу суміш (Автомоб., 1957, 74); Булгарін.. в насолоду пустив у повітря густу струминку диму (Полт., Повість.., 1960, 542); Коли поїзд проходив через якусь станцію, заповзала у вагон*

гостра червона струминка світла, рухалась по стіні (Збан., Таємниця., 1971, 216).

СТРУМІННИЙ, а, е. У вигляді струменя.

Струмінні течії — вузькі зони дуже сильних вітрів у верхніх шарах тропосфери та у стратосфері. Є така сила, що може перенести планер через океан з одного континенту на інший. Це — струминні течії (Знання., 10, 1967, 20).

СТРУМІСТИЙ, а, е, поет. Який тече або поширюється струменями, потоками. Зелені бори, Карпати-гори, Річки струмисті, Луги барвисті (Літ. газ., 16.XI 1939, 1); Течуть полями вихори струмисті (Рильський, II, 1960, 94); Струмисті тумани.

СТРУМІСТИСТЬ, тості, ж., поет. Абстр. ім. до струмістий.

СТРУМІТИ, мїть; мн. струмлять; недок. Те саме, що струмувати. Поміж двома.. горбами мляво струмила річка (Рибак, Опов., 1949, 141); Струмить на сонці золотому, біжить вода аж на яри... (Гонч., Вибр., 1959, 68); З очей лились сльози, кров струмила по щоках (Ю. Янов., II, 1954, 49); П'янке запахи степового зілля ніжно струмили над сонним яром (Добр., Тече річка., 1961, 309); Струмить вітерець і доносить ласкавий запах горючого в сонці маку (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 61); Хвилястий пружний вітер униз струмить з кватирки (Бажан, Вибр., 1940, 136); Не лише з очей, але з усього обличчя, з цілої постаті професора струмила привітність, доброзичливість (Смолич, Світанок., 1953, 454); *Образно. Джерельно струмить у Савичевих віршах сонячна гармонія природи (Літ. Укр., 12.V 1964, 3).

СТРУМІТИСЯ, мїться; мн. струмляться; недок. 1. Литися, текти струменем, вузькою цівкою. Під брудними патьоками струмився по його обличчю (Добр., Ол. солдатики, 1961, 50); Жменяк підвівся на ноги, а кров з покусаної руки.. струмилась в рукаві аж до ліктя (Томч., Жменяки, 1964, 257); *Образно. Є особлива принада в тому, що дорога безперервно струмиться під машиною, очі жадібно вбирають у себе краєвиди рідної землі (Ю. Янов., II, 1954, 263).

2. перен. Випромінюватися, поширюватися в оточуючому просторі, проникати куди-небудь, перев. струменем або струменями (про світло, запахи, дим і т. ін.). На село, на хати, на сади струмилось місяця срібло з ясної висоти (Гонч., Вибр., 1959, 344); Ясний, золотий ранок розквітав над Галичем.. Струмилось чисте повітря (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 6); // Мерехтіти хвилеподібно. Чорними хрестиками висіли в небі яструби, чайки, тужливо скиглячи, гойдалися над хвилями сивої ковили, а над безмежним степом струмилось марево (Панч, Гомон. Україна, 1954, 22).

СТРУМІНЕЦЬ, нця, ч. Зменш.-пестл. до струмінь 1, 2. Він ваксував черевки, а Ярослав бавився струмінцем води з мідного крана (Мушк., День., 1967, 7); З того часу як у школі з'явився Григорій Іванович, у шкільне життя влився ще один свіжий струмінець (Збан., Малюк. дзвін, 1958, 294).

СТРУМІННЯ, я, с. Дія за знач. струміти. І полин, і татарське зілля з болота, і прихатній канупер, ясно-зелений і неповторно запашний, і все те розмаїте зілля здіймало таке п'янке струміння пахоців, аж паморочилось Романюкові в голові (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 153).

СТРУМІНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до струмінь 1, 2. Струмінчик витікав просто з дупла старої верби при землі і весело дзюркоче по камінчиках у Дніпро... (Гончар, Тронка, 1963, 248); Поклала [Кумиш] в жар жмут сухого кураю, роздмухала його, і тоненький струмінчик кучерявого диму потягся (Тулуб, В степу., 1964, 17).

СТРУМІНЬ, меня, ч. 1. Вузький потік води або якої-небудь іншої рідини. Як заплаче [Горпина], як затушить, — де ті й сльози беруться! так і ллються струменем (Вовчок, I, 1955, 68); Як тільки підвозили бочку, до неї з галасом кидались школярі і по черзі підставляли під бурхливий струмінь відра (Донч., V, 1957, 212); Раптом велика брила породи сама відвалилась, і з земних грудей могутнім струменем вдарила вода (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 99); Скинув [Щорс] шкіряну тужурку. Відкрив кран і з стогоном підставив голову під холодний струмінь (Довж., I, 1958, 184); *У порівн. По дереві фуганок майже співає.. робота тече, як струмінь пахучої води (Ю. Янов., II, 1958, 140); // Вузький потік або неширока смужка світла, диму, полум'я, повітря і т. ін., що поширюється, спрямовується куди-небудь. В цехи струменями лилося сонячне світло (Донч., Карб. камінь, 1946, 39); Над хатами курились димарі.. Дим тягнувся рівним струменем в небо (на погоду!) (Вільде, Сестри., 1958, 371); Він відчинив вікно, і струмінь свіжого повітря влетів у вагон (Трубл., II, 1950, 133); Струмінь вогню вирвався з кулемета (Гончар, Таврія., 1957, 554); // Безперервний потік сипкої речовини. Струмені піску здійснюються над землею, б'ють в лице, сліплять очі, залазять у вуха (Рад. Укр., 30.VIII 1952, 2); *Образно. У Маріїну гарячу проповідь вклинялися десятки нових голосів. Наче прорвало нетривку греблю, що стримувала бурхливий словесний струмінь (Кир., Вибр., 1960, 348).

2. рідко. Те саме, що струмінь 1. А вже красне сонечко Припекло, припекло.. На вулиці струмені Воркотять, воркотять (Олесь, Вибр., 1958, 233); Рушиться по полю сніг, Свиснув бабак, почорніла дорога, Струмінь в ярочку побіг (Щог., Поезії, 1958, 87); *Образно. Хай усі струмені й ріки нашої багатонаціональної й багатобарвної літератури течуть і шумлять кожна по-своєму (Рильський, Веч. розмови, 1964, 76).

3. перен. Певна риса, особливість, властива кому-, чому-небудь або характерна для когось, чогось. Високою мірою властивий був Неруді гумористичний струмінь (Рильський, III, 1956, 318); Загальновідомо, що перші кроки становлення радянської літератури позначені могутнім струменем романтики, народженої пролетарською революцією (Нар. тв. та етн., 1, 1967, 87); // Суспільний, науковий, літературний і т. ін. напрям, школа, течія. Минули довгі роки, перш ніж із загальнодемократичного потоку виділився пролетарський струмінь, а рух робітників почав набирати організованого, дійсно класово-пролетарського характеру (Ком. Укр., 12, 1966, 41); Саме в цей період, коли творчість письменниці [О. Кобилянської], її талант стали загальноновизнаними, чиняться спроби відірвати її од демократичного струменя розвитку української літератури (Вітч., 12, 1963, 186); // Елемент, певна сторона чого-небудь. Фольклорні струмені в драматичні твори проникають, головним чином, через мову дійових осіб (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 42).

СТРУМІТИ, мїть; мн. струмлять; недок. Те саме, що струмувати. Безмежжям лугів серед сонних лісів струмили тихі російські ріки (Довж., I, 1958, 449); Проти них з високих скель струмів у озеро піннявий водоспад (Сміл., Сад, 1952, 39); Яблуна, наскрізь просвічувана сонцем, струмила густим рожевим сяйвом (Ю. Янов., II, 1954, 117); На весь майдан струмів запах свіжоструганої сосни (Жур., До них., 1952, 18); Доброта материнська струмила з усіх зморщок її чистого та виразного лиця (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 21); *Образно. Машина вирвалася за місто, Гайворон повернув на шосе, що струміло чорною стрічкою вздовж ріки (Зар., На.. світі, 1967, 9).

СТРУМКОВИЙ, а, е. Прикм. до струм'ок. *Струмкова вода; *У порівн. — Яка краса! — скрикнула Зіна. — Воно [каміння] як живе! Дивіться, як промениться оцей червоний камінець! А цей зовсім прозорий, як струмкова вода!* (Ів., Вел. очі, 1956, 77); // Який водиться в струмках, у холодній проточній воді. *Струмкова форель розфарбована у яскраво-червоні плями* (Знання..., 12, 1969, 8).

СТРУМЛИВИЙ, а, е. Який перебуває в постійному русі, постійно струмує. — *А оця ріка, що біжить по-під нами, в ній, мабуть, теж щось заколдоване [зачароване]?.. Дочка гір, струмлива невтомниця, де бере вона початки свої і аж де перестане бути собою?* (Гончар, Циклон, 1970, 124).

СТРУМО... Перша частина складних слів, що відповідає слову струм у 1 знач., напр.: *с т р у м о н е б е з п е ч н и й, с т р у м о о б м е ж у в а л ь н и й, с т р у м о п р и й м а л ь н и й, с т р у м о п р и й м а ч, с т р у м о п р о в і д н и й, с т р у м о с п р я м б в у ю ч и й і т. ін.*

СТРУМОК, мк'а, ч. 1. Невеликий потік, утворений з снігових, дощових вод або з підземних вод, що вийшли на поверхню. *Край села.. біг поміж волоських горіхів струмок* (Коцюб., I, 1955, 392); *Промені теплі зігріли Землю, і сніг розтає уже білий: От полилися струмки по землі* (Гр., I, 1963, 33); *Тут протікав вузький струмок з чистою водою, а над ним шуміли розлогі верби й сизі кущі лоз* (Шиян, Баланда, 1957, 193); *Впала крапля, і друга, і враз народився струмок* (Перв., II, 1948, 147); *Вони зупинилися.. і майже поруч із пам'ятником помітили струмок, що витікав із розколини іржавої скелі* (Тулуб, В степу..., 1954, 92); *Образно. *Дядя Остап перелічив дітей, по парох, і марш! У ворота широкі так і полився дитячий струмок із шумом* (Головко, I, 1957, 189); *У порівн. — *Життя в нього ще, як струмок, чисте* (Гончар, III, 1959, 39).

2. Взагалі вузький потік якої-небудь рідини. *Ридання перервало йому мову, а сльози.. поллялися струмком* (Фр., VI, 1951, 288); *Струмок крові залляв його одяг, шабля випала з рук...* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 35); *Світле молоко ж Впаде струмками в цинкові дійниці* (Мал., Звенигора, 1959, 26); *Образно. *Побачивши свічники, пані учиняє радісний переполох; на її шиї оживає перловий струмок намиста* (Стельмах, I, 1962, 298); // Вузький потік або неширока смужка повітря, світла і т. ін., що поширюється, спрямовується, проникає куди-небудь. *З вікон кав'ярень.. струмки синього диму повзли, як змії* (Коцюб., II, 1955, 125); *Свіжий струмок ароматного повітря повів у барак* (Коцюба, Нові береги, 1959, 125); *Щедре липнєве сонце лється струмками крізь могутні кроки* (Корн., II, 1955, 277); // Безперервний потік сипкої речовини. *Вітер крила закрутив, і муки тугий струмок Лється зразу у мішок* (Стельмах, V, 1963, 359); *З коша блідим струмком стікає борошно* (Кир., Вибр., 1960, 293).

СТРУМОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до струм'ок. *Поринули весняні води, задзюрчали струмочки, заклекотали в ярках, розіллялись широкою повіддю* (Коцюб., I, 1955, 75); *Широке вилицювате обличчя.. блищало від поту, і маленькі струмочки текли з низького лоба до брів* (Головко, II, 1957, 61); *Струмочки молока туго б'ють у кленове дзвінке денце* (Стельмах, I, 1962, 156); *Ранок кине струмочок ласкавого гарячого проміння в її покій* (Досв., Гюлле, 1961, 39); *Хвилинами зерно переставало бігти. Тоді Явдоха стукала кулаком по дощці і знову жадібно слухала тонкий шелест небаченого в темряві сухого струмочка* (Донч., III, 1956, 11); *Образно. *Вся попередня українська література — це ті струмочки і річечки, що несли свої води вперед, щоб*

потім, злившись, створити безмежне і бездонне море, яким нам уявляється Шевченко (Слово про Кобзаря, 1961, 11); *У порівн. [К о с т ь:] *Голос ніжний-ніжний, як струмочок* (Зар., Антеї, 1962, 54).

СТРУМУВАННЯ, я, с. Дія за знач. струмувати. *Обов задивилися у місячну воду, у її струмування мерехтливе* (Гончар, Циклон, 1970, 124); *Струмування повітря; Струмування світла.*

СТРУМУВАТИ, ує, недож. 1. Литися, текти, перев. струменем, вузьким потоком. *Мов крізь рожеву млу, струмує синя Рось* (Рильський, Поеми, 1957, 251); *Серед нічної тиші чути, як дзюркотить вода, витікаючи через цямрини криниці, і струмує до річки* (Цюпа, Крайни, 1971, 321); *У місцях пошкодження стовбура сік витікає назовні і струмує по корі* (Хлібороб Укр., 1, 1970, 44); *Образно. — *Ось простягну я отак руку, а мені здається, що його [жайворонкова] пісня струмує по моїх пальцях* (Донч., VI, 1957, 239).

2. Поширюватися в оточуючому просторі, проникати куди-небудь, перев. струменем або струменями (про запахи, світло, повітря і т. ін.). *В повітрі струмував п'яний дух нагрітого чебрецю й сивого полину* (Донч., Шахта..., 1949, 101); *У відчинене широке вікно з саду струмує світло крізь листя дерев* (Мик., I, 1957, 196); *Синій прозорий димок тоненькою цівкою рівно струмує вгору і десь там тане, розчиняється в прозорому повітрі* (Коз., Сальвія, 1959, 144); *З вікна струмував промінь, він упав на голову Люби* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 47); *День стояв чистий, кришталево прозорий, з далекою видимістю. Мерехтливе повітря м'яко струмувало, наче підлизуючи своїми рухливими течіями потойбічні висоти, бліндажі, далекі дерева* (Гончар, III, 1959, 391); // перен. Звучати плавно, безперервно (про звуки, слова, мову). *Огріта співчуттям, вирівнювалась і струмувала мова Дмитра* (Стельмах, На.. землі, 1949, 481); // перен. Виразити, передавати усім своїм виглядом; випромінювати. *Від Тоні струмувала жіночість* (Донч., II, 1956, 298).

СТРУМУЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до струмувати. *Ярослав Громійчук і Корній Іванович Турбай думали над тим, як швидше при звичаїти тварин до механічного доїння, щоб їх перестали тривожити незвичні шуми струмуючого повітря, дотики металу* (Вол., Місячне срібло, 1961, 264); *Таємничість цього холодного струмуючого світла вразила і схвилювала Варвару* (Перв., Дикий мед, 1963, 146).

СТРУНА, й, ж. 1. Гнучка, пружна, туго натягнена нитка (металева, жильна і т. ін.) в музичних інструментах, що при коливанні створює звуки. *Вшкварив по струнах. Старий грав, а Ярина з Степаном танцює* (Шевч., II, 1963, 329); *Дід строїть бандуру; пробіг по струнах — І струни говорять в костистих руках, — І старець співа про Богдана* (Бор., Тв., 1958, 83); *На кобзі 49 струн, а родять вони під чуйними трепетними пальцями кобзаря міради звуків* (Вол., Сади., 1950, 39); *Вона перебирає струни, і звуки гітари ллються в сад* (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 46); *Образно. *Пролягли срібні струни дороги* (Брат., Вересень, 1949, 12); *Ранній жайворонко натягує струни над полем* (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 197); *У порівн. *Панич стояв, високий, поставний та рівний, як струна* (Н.-Лев., III, 1956, 212); *Бицик злегенька сіпнув за шнур.. Шнур натягнувся, як струна на балалайці* (Донч., VI, 1957, 58); *Голос йому тремтить, немов натягнена струна* (Кач., II, 1958, 18); // тільки мн., перен. Про звуки якого-небудь музичного інструмента; взагалі про музику, поезію. *Благословенні ви, сліди, Не змиті вічності дощами, Мандрівника Сковороди.. Гаряча дума Кобзаря, Що і в огні не спопелів, І молоток*

Каменяра, *І струни Лисенка живії* (Рильський, II, 1960, 191).

△ Акорд струн див. акорд¹.

◇ Витягáтися (вита́гуватися, вітягтися, вітягну́тися, повитягáтися) в струну́ див. витягáтися, повитягáтися; Перетягáти (перетягті) струну́ див. перетягáти; Ходіти [як (мов, немів і т. ін.)] по струні — бути слухняним, виконувати все чітко та безвідмовно. — Ге-е! у мене так! — знову опускаючись на місце, сказав Яків, — у мене держись! Сказано по струні ходи — і ходи! (Мирний, I, 1954, 203).

2. перен. Особливість кого-, чого-небудь, риса людини, властивість її характеру. Дід Мартин навіть головою покинув — видно, зійшлися з його думками Кобзареві, зачепили у хліборобському серці найвразливіші струни (М. Ол., Леся, 1960, 147); Героїчна струна взагалі дуже виразно звучить у Малишківій поезії, особливого дзвону набрала вона в дні другої світової війни (Рильський, Веч. розмови, 1964, 233); Книга, що будить думку, торкається глибоких душевних струн, не може не викликати різних оцінок у різних людей. Це закономірність справжнього мистецтва (Рад. літ-во, 11, 1965, 10).

◇ Болю́ча (слаба́, слабка́) струна́ чия, кого, для кого — найбільш уразливе місце кого-небудь. [Ганна:] Ну, от се ж і в болю́ча струна для Льолика (Л. Укр., III, 1952, 719); Він досконало знав слабі струни свого родича (Донч., VI, 1957, 527); Гра́ти на болю́чій струні́ кого, чий — знаючи чийсь уразливі місця, використовувати їх з певною метою. — Пані так милостиво довіряє всяким зайдам, що навіть не помічав: від кого тхне воском, а від кого тюрмою, — делікатно грав [Салоган] на болю́чій струні́ пана, і в очах того меншав прозелені (Стельмах, I, 1962, 288); Зачіпа́ти (заче́пити) стру́ни душі́ (се́рця) див. зачіпа́ти.

3. спец. Мотузка, дріт, туго натягнуті на що-небудь. — Все було шире [батько] кожухи та свитки та б'є вовну на струні; все було деркотить струна в сінях од ранку до вечора (Н.-Лев., I, 1956, 55).

СТРУ́НКА, и, ж. 1. Зменш.-пестл. до струна́ 1, 2. Бойові оркестри грали... Скільки струн в душі і струнок! (Нагн., Вибр., 1950, 26); Борис, який взагалі схилився перед артистичним зухвальством свого друга в його поводженні з технікою і завжди знаходив у Валентина якусь «струнку», на цей раз вигукнув, що це «просто геніально» (Гончар, IV, 1960, 82); Віктор мовчав: «Картопля, город. Звідки у неї така хазяйська струнка?» (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 644); *У порівн. Бачу й тую слаббоду: онде під горою Вулиця послалася стрункою прямою (Щог., Поезії, 1958, 151).

◇ Болю́ча (слаба́, слабка́) стру́нка чия, кого, для кого — те саме, що Болю́ча (слаба́, слабка́) струна́ (див. струна́). Ядзя помітила, що її терпкі слова зробили матері прикрість, і повела вже далі бесіду лагіднішим тоном, котра, однак, якраз і відкрила іншу болючу струнку її почуттів (Кобр., Вибр., 1954, 106); Витягáтися (вита́гуватися, вітягтися, вітягну́тися, повитягáтися) в стру́нку див. витягáтися, повитягáтися; Загра́ти на чутливих (слабкі́х) стру́нках чийх, яких — знаючи чийсь уразливі місця, використати їх з певною метою; Зачіпа́ти (заче́пити, торка́ти, торкну́ти) стру́нку душі́ (се́рця, в се́рці) — те саме, що Зачіпа́ти (заче́пити) стру́ни душі́ (се́рця) (див. зачіпа́ти). — Виджу, що своїми словами торкнеу я сантиментальну струнку в твоїм серці (Фр., VII, 1951, 391); Ходіти [як (мов, немів і т. ін.)] по стру́нці: а) бути слухняним, виконувати все чітко та безвідмовно. Йонька.. ганьби забути не міг, вона вічно смоктала його за серце, як чорна п'явка, і часто він вибухав таким гнівом, що всі

домашні ходили як по струнці, чекаючи, доки перейде буря (Тют., Вир, 1964, 7); б) ходити прямо, витягнувшись (про людину). Раз іде собі [Івашко] по дорозі і мізжує: — Яку б то мені знайти дівчину?! От якби таку!.. плече широке, груди високі!.. щоб ходила як по струнці, високо піднявши головоньку!.. (Стор., I, 1957, 136).

2. діал. Відгороджене місце в кошарі, хліві для доїння овець. Вже третю добу сів на полонині дрібний мачканий дощик.. Тільки і спочинку було, що під дашком у струнці під час доїння (Коцюб., II, 1955, 323).

СТРУ́НКІЙ, а́, е́. 1. Гарно і пропорційно складений; ставний. Його струнка фігура.., здоровий засмалений морським вітром вид.. прегарно одбивались на тлі блакитного моря (Коцюб., I, 1955, 390); Хлопець має мамину струнку фігуру. Мамину поставу голови (Вільде, На порозі, 1955, 205); Струнка постать, затагнута в темно-синю оксамитову сукню, була, як різьблена (Головко, II, 1957, 451); // Який має гарну, пропорційно складену фігуру. Висока та струнка молодиця вибігла їх провести (Мирний, III, 1954, 71); Петро, стрункий, широкоплечий, з русавим чубом і синіми очима, стояв серед хати (Панч, В дорозі, 1959, 135); // Який має правильне, пропорційне співвідношення частин, відзначається витонченістю ліній (про предмети, рослини і т. ін.). Руками таких, як ти, радянських людей підносяться до небес ці стрункі, залиті сльозами жарочоси (Бажан, Наша.. Москва, 1951, 93); На пагорбах росли стрункі смереки й кипариси (Смолич, I, 1958, 56); Не можу годинами не милуватися тим, як-то вправно й спритно гончар перетворює звичайний шматок глини на стрункий глечик чи бокастий горщик (Нар. тв. та етн., 4, 1968, 49).

2. Рівно, правильно розташований (ряд, шеренга і т. ін.). — Церемоніальним маршем!.. — пролунала команда. Стрункими рядами рушили богунці повз любимого командира (Довж., I, 1958, 150); Стоять комсомольці У лавах струнких (Мур., Широка дорога, 1950, 36); Метрів через 300 перед нами з'явилися стрункі ряди яблунь (Наука.., 11, 1958, 42).

3. У якому є внутрішня закономірність; правильно та логічно побудований; чіткий, послідовний. Узагальнюючи величезний досвід революційного руху, Ленін у працях «Що робити?», «Крок вперед, два кроки назад» та інших розробив струнке вчення про пролетарську партію нового типу (До 100-річчя.. В. І. Леніна, 1970, 9); Радянська історична наука створила струнку марксистсько-ленінську концепцію історичного процесу (Ком. Укр., 1, 1964, 46); Оповідання вийшло компактне, сюжет стрункий, динамічний (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 137); // Який звучить злагоджено, гармонійно (про музику, співи). Над оболонню тихої води, Над заходом, в промінні вечоровім, Снувалася мелодія струнка (Мал., Листи.., 1961, 22).

СТРУ́НКІСТЬ, кості, ж. Абстр. ім. до стрункий. Тополі, тополі.. Є щось беззахисно дівоче в їхній тополіній стрункості (Гончар, II, 1959, 8); Нові юхтові чоботи ще не облягли його ногу як слід. Вони були тісні в підйомі, а нога мимоволі згиналася в коліні, кирпатий носак стирчав угору і порушував стрункість шеренги (Тулуб, В степу.., 1964, 108); З особливою силою Ленін підкреслює цільність і стрункість філософії марксизму (Біогр. Леніна, 1955, 105); Етюд — це передусім чіткість думки, стрункість викладу. Невеликий розмір вимагав найвиразнішої образної мови, бездоганного слововжитку (Літ. Укр., 18.VI 1965, 3).

СТРУ́НКО, присл. 1. Присл. до стрункий 2, 3. Струнко стоять високі стебла мальви, обнизані до самого вершечка гудзиками насіння (Стельмах, 2, 1962,

649); Будинок її, єдиний на ціле селище двоповерховий, струнко здійсмається з-поміж темної зелені парку (Гончар, Тронка, 1963, 134); Рядами струнко йдуть баби, жінки, дівчата (Сос., I, 1957, 54).

2. Навитяжку, не рухаючись і не розмовляючи. Моряки стоять струнко, дивляться на Гайдаю і Стрижня (Корн., I, 1955, 43); Враз дід став струнко, взяв під козинок і відрапортував (Донч., VI, 1957, 91); // у знач. виг., військ., спорт. Уживається як команда, що вимагає стояти виструнчившись, навитяжку, не рухаючись і не розмовляючи. Підбігаючи, хтось подає команду: — Струнко! Командир Богунського полку товариш Щорс! (Довж., I, 1958, 136).

СТРУНКОНОГІЙ, а, е, поет. З струнками ногами. Сам він [Геракл] з богами безсмертними разом В щасті живе, струнконогу він Гебу дружиною має (Гомер, Одисея, перекл. Б. Тена, 1963, 207); Дівчина грайливо оглянула себе, струнконогу (Гончар, Циклон, 1970, 152).

СТРУНКОСТАННИЙ, а, е, поет. З струнким станом. По крутих Із камінними ребрами схилах Збігло.. Сім молоденьких дівчат. Стрункостанні, вродливі (Вирган, В розп. літа, 1959, 131); *Образно. Церкви з гострими стрункостанними вежами залишилися від давніх часів (Літ. Укр., 30.VI 1970, 1).

СТРУННИЙ, а, е. 1. Прикм. до струна 1. Вони співають — і співає з ними Усе навколо, зрима і незрима, Ба навіть сивоусий бригадир, Скупий у мові і суворий в ділі, Підхоплює ті звуки легкокрилі, Немов бандури струнний перебір (Рильський, III, 1961, 205).

2. Який створює звук за допомогою струн (про музичні інструменти). Музичні інструменти, поширені нині у народно-мистецькому побуті, поділяються на три великі групи: ударні, духові та струнні (Знання., 7, 1971, 20); // Який складається з таких інструментів. Сюїта для струнного квартету [П. О.] Козицького являє собою тему з шістьма варіаціями (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 144); Вони зайняли окрему кабінку поближче до естради, де розташувався струнний оркестр (Донч., V, 1957, 282); // Признач. для виконання на таких інструментах, виконуваний на них. Струнна мелодія.

Струнний гурток — гурток любителів гри на струнних інструментах. — Де там думати про побачення, коли в дзеркало ніколи глянути! Керую танцювальним і струнним гуртками, редагую стінну газету, очолюю агіткультбригаду (Б. Кравч., Бувальщина, 1961, 170).

СТРУНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до струнка 1. *У порівн. Сама ж [Оксана] то не зігнеться, не згорбиться — як струночка! (Кв.-Осн., II, 1956, 426); [Н е р і с а:] Красу я тямилу й малою, і серденько тремтіло від хвали, як струночка.. на лірі (Л. Укр., III, 1952, 430).

◇ Витягатися (витягуватися, витягтися, витягнутися, повитягатися) в струночку — те саме, що Витягатися (витягуватися, витягтися, витягнутися, повитягатися) в струнку (в струну) (див. витягатися). Увійшли [діти] в хату, стали, витяглися в струночку (Мирний, I, 1949, 225); Ходити [як (мов, немів і т. ін.)] по струночці — те саме, що Ходити [як (мов, немів і т. ін.)] по струнці (див. струнка). У них [панів] жінки перед мужиками як по струночці ходять (Кв.-Осн., II, 1956, 473).

СТРУНЧИТИ, чу, чиш, недок., перех., розм. Давати комусь настанови, повчати, як себе поводити; виховувати, наставляти. Іван Антонович, лейтенант Черниш і всі обслуги, пересміхаючись, чекали, як Хома буде струнчити новачків (Гончар, III, 1959, 326); — Микита ваш виріс, правда, видючим, та викохувати воли — не парубоцьке діло. Самого ще струнчити треба... (Бурл., О. Вересай, 1959, 166).

СТРУП, а, ч. Кірка, яка вкриває поверхню або краї рани, що загоюється. У свитині латаній дроздала [дрижала] Якась людина. На ногах і на руках повиступала Од стужі кров; аж струпом стала (Шевч., II, 1963, 304); Ахав [Красіцький], аж руками об поли бився, бачачи на дитячих тілах численні синяки, струпи та шрами з загоєних ран (Фр., IV, 1950, 233); [М а р и н а:] У мене ледве затяглася струпом від твоєї ж руки рана, а ти й струп хочеш зірвати... (Стар., Вибр., 1959, 308); Ушкрябина взялася болячим, спухлим струпом (Ле, В снопі., 1960, 51); *Образно. Роси — як ті сльози, і струпом вкривалась під ними земля (Панч, II, 1956, 377).

СТРУПІТИ, іє, недок. Покриватися струпами.

СТРУПІШІТИ, іє, недок., діал. Трухлявити. Він [пень] лежав, мов невеличкий вал; кора на ньому ще лиш де-де стирчала грубими клаптями, та переважно пообгнивала і повідпадала вже; дерев'яна маса струпішила і кришилася, мов пухка глина (Фр., III, 1950, 88).

СТРУПКИЙ, а, є. Те саме, що струпуватий.

СТРУПКУВАТИЙ, а, е. Те саме, що струпуватий.

СТРУПНИЙ, а, е. Прикм. до струп.

СТРУПУВАТИЙ, а, е. Покритий струпами. Носом сопів на лежанці Демид. З-під рядна струпуваті ноги стирчали (Тич., I, 1957, 246).

СТРУП'Я, я, с. Збірн. до струп. На підводах заворушилися обідрані, тремтячі кім'яхи тіл. Більшість із них були в самій білизні. Вона, як пластир, облипала їх укриті струп'ям, гострі, випнуті маслаки (Мик., II, 1957, 562); *У порівн. Панські економії вкрили Україну, мов погане струп'я, а бідному селянинові не має де й ногою ступити (Цюпа, Україна., 1960, 30).

СТРУС, у, ч. 1. Різкий коливальний рух; поштовх. Землетруси — раптові рухи земної кори, викликані внутрішніми причинами. Це є струси, що постають у глибині Землі і передаються у вигляді коливань на її поверхню (Курс заг. геол., 1947, 181); Струси поверхні землі бувають з різних причин. Промчить важкий поїзд, а в будинку, який стоїть близько від залізниці, дрижать шибки (Фіз. геогр., 5, 1956, 105); Раптом струс машини обірвав Шаблієві мрії (Д. Бедзик, Серце., 1961, 101); *Образно. Країни Азії, Африки, Латинської Америки переживають тепер час сильних поштовхів могутнього вулканічного антиколоніального струсу (Мельн., Обличчя., 1960, 5).

△ Струс мозку, мед. — ушкодження мозку та мозкових оболонок (без порушення цілості покривних тканин) при закритих травмах голови. Травма може викликати тяжкі загальні явища і без грубих пошкоджень тканин. До таких процесів належить струс мозку (Курс патології, 1956, 51); Для повноти картини слід додати, що підпоручик Дуб під час своєї пригоди з конем дістав невеличкий струс мозку (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 589).

2. перен. Надзвичайно сильне, глибоке зворушення, переживання. Глибокий внутрішній струс мовби відкрив йому очі ширше на світ, на саму сутність життя, і те, що раніш його могло й не чіпати, зараз не залишав його байдужим (Гончар, Тронка, 1963, 309).

Нервовий струс — сильне збудження, роздратування нервів. Крайнюк намагався стримати себе, зупинити нервовий струс, але не міг (Кучер, Голод, 1961, 449).

3. рідко. Загальна тривога, хвилювання; переполох, паніка. Кругом Пісок тільки й чулки, що про лихі вчинки.. Скрізь піднявся струс; кожен, лягаючи, просив бога, щоб цілому встати (Мирний, I, 1949, 326); — Такий струс, і гвалт, і страх кругом, що від того всього хоч живим закопуйся, — казав, здригаючись, Гаврик (Кач., Вибр., 1953, 117).

СТРУСАНИНА, и, ж., рідко. Те саме, що струс 3. — *Якось минула та струсанина: люди знали, що в мене була кукурудза, було й просо, було й сало, а пшениці не знайшли* (Н.-Лев., III, 1956, 282).

СТРУСЕВИЙ, а, е, заст. Страусовий. Блищали.. герби на ридвані в Череваня; миготіла в очах дорога горорізьба — леви, струсєві пір'я, булави з бунчуками (П. Куліш, Вибр., 1969, 67); *На голові [у Потоцького] соболевий шлик з струсєвим пером, яке коштовним діамантом прип'яте* (Стар., Облога., 1961, 23).

СТРУСИТИ див. стру́шувати.

СТРУСИТИСЯ див. стру́шуватися.

СТРУСНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех. Однокр. до стру́шувати. Днювальний пошукав на полиці й витяг товстенну біблію з напіввіддертою оправою, струснув з неї на порозі цілу хмару пилуки і подав Тарасу Григоровичу (Тулуб, В степу., 1964, 31); *Один з чоловіків.. підвісся з лави, підняв з долу свиту, струснув* (Мирний, I, 1949, 257); *Взяв [дід Маркіян] граблі, сінце з-під яблунь вигрібає; покуштує малини, надкусить кислу сливу і лусне нею об дерево; струсне грушу* (Вас., II, 1959, 183); *Сніжний покров свій струснули спросоння дерева* (Перв., З глибини, 1956, 261); *Вже на березі Замфір підняв цигана догори, аж той забовтав ногами в повітрі, струснув ним і кинув на дорогу* (Коцюб., I, 1955, 212); *Підійшла [Педоря] до столу, вийняла з-під поли пляху [пляшку] горілки і, струснувши нею над світлом, скрикнула: — Самий смак!* (Мирний, III, 1954, 214); *Щоб ртуть знову ввійшла в резервуар, треба термометр добре струснути* (Фізика, II, 1957, 11); *Антін нетерпляче струснув плечима і тим рухом наче щось скинув із себе* (Коцюб., II, 1955, 291); *Ніна гордо струснула пишним волоссям* (Собко, Стадіон, 1954, 256); *Злість, переляк разом струснули немолоді кості вельможного пана, положили його на ліжко* (Мирний, I, 1949, 369); *Раптом страшний вибух струснув будинок, де ми сиділи* (Сміл., Сашко, 1957, 191); *Два постріли ляснули гучно, струснувши глухе тайгове повітря* (Донч., II, 1956, 32).

СТРУСНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док. Однокр. до стру́шуватися. Раптом прокинувся орел,.. струснувся спросоння і різко крикнув, розвівши свої велетенські крила (Тулуб, В степу., 1964, 166); *Нависла височенна скеля струснулася від вибуху* (Ле, Міжгір'я, 1953, 181); — *Ох, життя трикляте! — промовила голосно Мар'я, аж Христя струснулася...* (Мирний, III, 1954, 199); *Він навіть не наважився поцілувати дівчину, а лиш тернув усами по ніжній щоці, весь струснувшись від того доторку* (Загреб., Диво, 1968, 248); *Образно. *Звичайна блискавиця прокотилась з краю в край, степ струснувся, наче птиця, весь у бризках, на врожай* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 107).

СТРУСОНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех., однокр. Підсил. до струсн́ути. Вітер птицею шугонує на рухливе покриття землянки, струсонує з соломки кілька.. краплин (Стельмах, Правда., 1961, 28); *Рибалки дружно виволокли сорочку на берег, струсонули, і на траві залопотіли хвостами дві довгі зелено-сірі щучки* (Донч., VI, 1957, 266); *Ще подив його не минув, як Олена другою рукою вже міцно схопила довгожданого коханця за огривок і струснула його при цьому, мов добрий дядько* (Гончар, Таврія, 1952, 224); — *Ото, ув'язалася! — сердито кинув Павло, струсонувши руським чубом* (Кучер, Прощай., 1957, 3); *Вибух у підвалі струсонує дім, і полум'я метнулося вгору* (Петльов., Хотинці, 1949, 51); *Через якусь часинку випали гармат струсонули повітря* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 311); *Тетяна встала з лавки, гордовито струснула плечима* (Добр., Тече річка., 1961, 84); *Образно. *Вечоріло.*

Сонце, досточу накупавшись у хмарах і блакитних ополонках, струсонуло на сніги вінець проміння, кинуло на небосхил бузкові барви (Стельмах, Правда., 1961, 23); // *безос. Сплав струсонуло, рвонуло* (Мур., Бук. повість, 1959, 33); *Не знаю, скільки я плив би і куди б заплив, коли б раптом не налетів на підводний камінь. Мене всього струсонуло, я відчує, що наштотувався на якусь твердь* (Збан., Мор. чайка, 1959, 122).

СТРУСОНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док., однокр. Підсил. до струсн́ути. *Над головою струсонулося небо від нечуваного вибуху* (Донч., II, 1956, 474).

СТРУСЯЧИЙ, а, е, заст. Страусовий. *Деся коло сьомої вона вийшла, гарно одягнена, в барвистім капелюсі з великим струсячим пером* (Фр., IV, 1950, 290).

СТРУСЬ, я, ч., заст. Страус.

СТРУТИТИ див. стру́чувати.

СТРУХЛИЙ, а, е, розм. Дієпр. акт. мин. ч. до стру́хнути. *Струхлі пеньки давно вже залишилися позаду* (Перв., Дикий мед, 1963, 147); *Коли Бачура підійшов до високіх струхлих воріт будинку, де жив гідротехнік, то відразу ж зрозумів, що достукатися йому тут нелегко* (Чаб., Тече вода., 1961, 50).

СТРУХЛІЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до струхл́іти. *Он на ній [вербі] самій, пустивши коріння в струхлілу середину, кілька літ вже росте кущ рябини* (Хотк., II, 1966, 43); *Образно. *Поручник Лукаш був типовим кадровим офіцером струхлілої австрійської монархії* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 153).

СТРУХЛІТИ див. струхля́віти.

СТРУХЛЯВІЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до струхля́віти. *Єремія сів на колоду.. Струхлявіла та спорохнявіла колода завалилась під ним* (Н.-Лев., VII, 1966, 124); *Він сів на пенюк, струхлявілий і мокрий* (Гуц., Скупана., 1965, 262).

СТРУХЛЯВІТИ, іє і **СТРУХЛІТИ**, іє, док. Стати трухлявим, трухлим. *Під час війни дерев'яна обшивка водозливу струхлявіла, і весняні води прорили під містком прірву* (Добр., Тече річка., 1961, 13); *Одні [хати] давно відслужили своє, струхлявіли, розсипались, та на їхньому місці вирости інші* (Цюпа, Краєни, 1971, 24); *Образно. *Федір вірить: Олекса — не верболіз. І хочеться, щоб не скришилась і не струхлявіла з літами його душа* (Мушк., Серце., 1962, 130).

СТРУХНУТИ, не, док., розм. Те саме, що струхля́віти. *Образно. — *Я знаю, що ваші дукати і струхнуть при вас! — спалахнула панночка* (Л. Янов., I, 1959, 121).

СТРУХНУТИ, ну́, не́ш, док., перех. і неперех., рідко. Те саме, що струсн́ути. *Слідчий Руллер.. однією рукою струхнує нову сигарету об підставку розп'яття* (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 329); *Гостре лезо лягло в розсішок яблуні, струхнувши іній* (Шиян, Переможці, 1950, 83); — *Хай вас чорт візьме всіх! — струхнувши очіком, грубо кинула Настя* (Вас., I, 1959, 286).

СТРУХНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док., рідко. Те саме, що струсн́ути. *З-під лавки виліз [Еней] і струхнувся, Закашляв, чхнув і стрепенується* (Котл., I, 1952, 92); — *Здорово, Галя! — підбігши до неї, скрикнув він. Галя струхнулася* (Мирний, IV, 1955, 119).

СТРУХНЯВІЛИЙ, а, е, рідко. Дієпр. акт. мин. ч. до струхня́віти. *Перед ним проторохтів, брязкаючи залізом струхнявілої брички, візник із затьопаною худореброю шапиною* (Досв., Вибр., 1959, 216); *Запалу, струхнявілу хату оперезали блоком, з'єднали з машиною. Тракторист включив хід* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 190); *Образно. — *Серце знає, що.. труд знову відродить лице землі, і наші нащадки, перелистуючи*

жовті, струхнявілі сторінки історії, скажуть тільки: «Вони були велетні!» (Ю. Янов., I, 1958, 185).

СТРУХНЯВІТИ, іє, док., рідко. Те саме, що струхлявіти.

СТРУЧЕНИЙ, а, е, діал. Дієпр. пас. мин. ч. до струтити. В сінях зробився стукіт. Дрюк, котрим підперті були двері хатні, упав — не знати, чи сам від себе, чи стручений (Фр., VIII, 1952, 267); Загримить ненароком стручена з лави бартка... (Хотк., II, 1966, 107).

СТРУЧЕЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до стручбк. Плоди [крупки весняної] — довгасті стручечки, на обох кінцях гострі або овальні чи закруглені (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 155).

СТРУЧКОВИЙ, бва, бве. Прикм. до стручбк; // Який має стручок з насінням. Стручкову квасолу бланшують доти, поки м'якуш не стане еластичним і не буде ламатися при згинанні (Укр. страви, 1957, 416).

СТРУЧКУВАТИЙ, а, е. 1. Те саме, що стручковий. Посилав мене милий горох уязати [в'язати]. Горох стручкуватий, так буде лякати, — Не піду його в'язати! (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 156).

2. Подібний до стручка. Стручкувате, ніби червона перчина, обличчя Леська ще більше витягується в здикуванні (Стельмах, I, 1962, 78).

СТРУЧОК, чка, ч. Довгий і вузький плід більшості рослин родини хрестоцвітих, що перев. розкривається на дві половинки, в яких міститься насіння. Стручки Зеленого гороху визирали з-за пазухи [дівчинки] (Фр., X, 1954, 49); Серед хати вона простелила ковдру, взяла від печі сухий сніп бобу, поклала й почала оббивати стручки (Чорн., Визвол. земля, 1959, 115); Віторіка поставила на стіл добру судакову юшку, смажене сало з цибулею і зеленими стручками перцю (Чаб., Балкан. весна, 1960, 176); Чоловік зупиняється біля перелазу, над яким подзвонюють стручками невисокі акації (Стельмах, II, 1962, 149); *У порівн. Корній.. зсугулений, зморщений, як стручок, хоча літами й не старий (Гончар, Тронка, 1963, 11).

СТРУЧУВАТИ, ую, уєш, недок., **СТРУТИТИ**, стручу, струтиш, док., перех., діал. Зптовхувати, спихати. Падуть люди у пропасть, начеб їх хто стручував у темну прірву... (Черемш., Тв., 1960, 300); Хома струтив із лавки двох безсильних ямарів на землю (Ков., Тв., 1958, 41); *Образно. Пишний Юр їде, коником вигравав, гострим списом.. з гір зиму стручує (Хотк., II, 1966, 23); // Витирати, знімати що-небудь. Долонями стручували [люди] ніт з чола (Стеф., I, 1949, 105).

СТРУЧЧЯ, я, с. Збірн. до стручбк. Як раділо її серце, якою гордою перемогою світилися очі, коли серед літа заповіли жита, зазолотіли віси, рудою бронзою заблищало горохове струччя (Дор., Не повторю..., 1968, 98); Прошкував [Олекса] полем, нескошеним ланом люпину, що вже прижовк, торохтів присохлим струччям (Мушк., Серце..., 1962, 97).

СТРУШЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до струсити 1—3, 6. Стіжок поповза посунувся, не лишивши на стерні жодної зернини, струшеної при натяганні його на тягалку [пристрій для перетягування чого-небудь] (Ле, Право..., 1957, 23); Осінь... Шкільний сад. Нас, учнів, пускають туди разом із осінніми вітрами, коли вже струшена була там уся садовина (Вас., Вибр., 1954, 40); *У порівн. Холодні думки, наче струшений іній, огорнули дівчину (Стельмах, Хліб..., 1959, 486).

СТРУШУВАННЯ, я, с. Дія за знач. струшувати. Струшуванням з рослин виловлюється ряд шкідників, наприклад жуки яблуневого квіткогриза, казарки.. та ін. (Захист рослин..., 1952, 148); До опадання плодів і до струшування їх місце під деревами слід очистити від

гілок, листя, бур'янів, щоб краще було збирати насіння (Озелен. колг. села, 1955, 98); Збирають сою у фазі повної стиглості. Зерно в цей час відстав від ступок і при струшуванні торохтить (Хлібороб Укр., 9, 1965, 13).

СТРУШУВАТИ, ую, уєш, недок., **СТРУСИТИ**, струшу, струсиш, док. 1. перех., з кого — чого. Збивати, скидати що-небудь з поверхні чогось. — Нічого, — заспокоювала голову, струшуючи з свого дорогого шовкового плаття краплі чаю, а в душі лаяла і попадаю, і секретариху (Мирний, III, 1954, 192); — Прогуло! — озвався перший Сагайда, струшуючи з себе землю (Гончар, I, 1954, 77); Я струсив спокійно Собі з одержі порох подорожній (Л. Укр., IV, 1954, 116); Тимко струсив із сорочки сухі соснові голки, вийшов із куреня (Тют., Вир, 1964, 342); *Образно. Павло струшував з себе шати сну, поволі повертався до реальності (Кир., Вибр., 1960, 286); *У порівн. Чужі очі уже впираються в спину Тимофія. Він повів плечима, мовби струшуючи недобрим поглядом (Стельмах, II, 1962, 34); // від чого і без додатка. Трясучи що-небудь, очищати, звільняти його від чогось. Увіходить Хламушка. Він в осінньому пальті з піднятим коміром і з мокрим зонтиком, якого струшує (Коч., II, 1956, 41); Молодий шпинат обчищають, промивають, струшують від води, дрібно нарізують і заливають соусом з олії (Укр. страви, 1957, 47); На півкрочка посунулася [молодиця] поза лавою та, взявши рушничок, злегенька його струсила (Вовчок, VI, 1956, 284); *Образно. Стимулююча дія переливання крові виявляється ж саме у вигляді удару, шоку, що струшує весь організм (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 296).

2. перех. Трусачи, звільняти дерево, куш від плодів. Одного дня трусили в садку яблука в коші, а чоловік мій струшує та все з яблуні на мене поглядає (Вовчок, I, 1955, 135); Струшувати або збивати плоди категорично забороняється, бо від цього ще й пошкоджуються дерева та знижується врожай у наступні роки (Колг. Укр., 7, 1956, 38); [Д е н и с:] Я, бачте, переліз через пліт й украв з півдесятка яблук — не струсив, а з землі взяв (Кроп., II, 1958, 445); *Образно. Осінь уже струсила з дерев частину їх літнього вбрання і насипала на землі м'який килим мертвого листя (Гр., II, 1963, 292).

3. перех. Трусачи, збивати що-небудь. Повієв легенький вітерець, струшуючи з листу неопалі краплі (Мирний, I, 1954, 343); Шумів вітер і струшував на Ярині пелюстки яблуневого цвіту (Десняк, Десну..., 1949, 207); Човен м'яко вткнувся в пісок, струсив кілька росин з куща верболозу (Стельмах, Хліб..., 1959, 466); // Скидати, обсіпати листя, пелюстки, плоди і т. ін. Віття акацій сумовито шумить над шляхом, раз у раз струшуючи на гриву коней свій прив'ялений цвіт (Гончар, Таврія..., 1957, 381); Молодий білорослий осокор струшував з себе білий пух, застилавши легкою прозоро-сріблястою порошею шкільне подвір'я (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 17); *Образно. Високе небо рясним зорепадом струшувало зорі в темну Ташань і гасило їх там — одну за другою (Тют., Вир, 1964, 170).

4. неперех., ким, чим. Трясти кого-, що-небудь. Квітничарки струшували букетами просто перед обличчям жаданих покупців (Смолич, II, 1958, 113); Гнат, мов ранений ведмідь, кинувся до Олександри й стопив її за груди: — Пусти! — не своїм голосом заревів він, струсивши Олександрю, як грушею (Кодюб., I, 1955, 73); // перех. Різко трясти посудину, щоб збовтати, перемішати або втрамбувати те, що в ній міститься. Я струшую в руках пляшку, і ми всі тремчуємо, як у ній булькає (Мик., II, 1957, 153); М'ятні краплі часто го-

тують у народі самі. Для цього 1 частину (за вагою) дрібно порізаних сушених листків холодної м'яти заливають 20 частинами 90° спирту; настоюють цілу добу, струшуючи час від часу, віджимають і віджате проціджують (Лікар. рослини..., 1958, 80); Бочку добре струшують, щоб огірки щільно вляглись (Укр. страви, 1957, 407); // *перех.* Різко трусячи рукою, збивати що-небудь. Воля ненавмисне розбив термометра, коли струшував, і температуру стали міряти, прикладаючи руки до чола хворої (Ю. Янов., II, 1954, 33); // *неперех.*, чим. Різким рухом закидати щось, трясти чим-небудь. Дівчина скидав капелюх, .. струшує кучерями, любуючись їх мінливим блиском (Вільде, На порозі, 1955, 218); Євгенія Богданівна струшує головою, відкидає коротке, на англійський проділ розчесане волосся назад (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 23).

5. *перех.* Примушувати тіло тремтіти, здригатися, трястися, коливатися (про хворобу). Йому було важко говорити, бо кашель струшував худорляве тіло й скручував у три погібелі (Чорн., Визвол. земля, 1959, 17); Ярника сиділа на невисокій скрині з інструментами і дивилася на сонце. Нервова лихоманка струшувала все її тіло (Собко, Зор. крила, 1950, 128); Тіло моториста струсили дрібні холодні хвилячки лихоманки (Вол., Озеро..., 1959, 8).

6. *перех.* Сильно хитати, коливати що-небудь. Люди міцно трималися за щогли, різні підпірки, ручки, щоб не падати, коли кит струшував пароплав (Трубл., I, 1955, 186); // *безос.* Коли сани різко струшувало на виїмках або товстих коренях дерев, Кемпер коротко лаявся крізь зуби (Загреб., Шепіт, 1966, 89); *Образно. Буйне почуття великої радості раптом струшує всю істоту хлопчика (Донч., Вибр., 1948, 83); Двадцять чотири постріли струсили вечірню тишу (Рибак, Що сталося..., 1947, 130).

7. *перех.*, *перен.* Звільнятися від чогось небажаного, неприємного. Напруженням мозкової волі він струсив із себе в'язкий страх і сміливо глянув Тучинському в очі (Досв., Вибр., 1959, 344); Геннадій уже не мав сил стрепенутися, струсити з себе якусь драглисту апатію (Вол., Місячне срібло, 1961, 53).

СТРУШУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **СТРУСИТИСЯ**, струшусь, струсишся, *док.* 1. Обтрушуючи себе, очищатися від чого-небудь. — Та тут, як і на дворі, ллє! — скрикнув він, струшуючись (Мирний, IV, 1955, 89); Михайло бадьоро вистрибнув із візка, струсився.. і попростував до хвіртки (Досв., Вибр., 1959, 159); // Трясучи тілом, очищатися від чого-небудь (про тварин). У присмерку беркут прилетів на своє звичне сідало і довго вовтузився, чистив дзьобом велетенське пір'я, струшувався і намагався зручніше усістися на ночівлю (Тулуб, В степу..., 1964, 152).

2. Дрижати, хитатися, коливатися, двигтіти від струсу. «Мирний» рипить усіма своїми зв'язками і наче стогне і здригається і, стрімко хитаючись, пірнає бугшпритом у воду і знову струшується, винирнувши з води (Довж., Зач. Десна, 1957, 399).

3. Відриватися й падати від струсу. В теплицях, де росли помідори, встановили свистки, що діяли від стисненого повітря. Внаслідок коливання повітря, викликаного свистком, пилік добре струшувався (Хлібороб Укр., 7, 1965, 46); Її ластів'яні щоки світилися приязню, на брові тремтіла стигла краплина. Вона переливалася невиразними боками, ось-ось струситься (Гуц., Скупана..., 1965, 250); *Образно. Літо стояло сухе, черневими ночами Ташань кипіла від зорепадів, а людям тільки дай на очі, кажуть: — Ото бомби кидають, не втримуються й зорі на небі — струшуються (Тют., Вир, 1964, 299).

4. Мимоволі робити різкі, судорожні рухи; здригатися. Христя мовчки виступала і раз по раз струшувалась (Мирний, III, 1954, 45).

СТРЯГНУТИ, ну, неш; *мин. ч.* стряг і стрягнув, ла, ло; *недок.*, *діал.* В'язнути, грузнути. Він іде й іде якоюсь безконечною стежкою, перескакує через якісь рівчаки, спотикається на якісь грудки, стрягне в якихось мокравинах (Фр., VII, 1951, 262); Ноги стрягли у снігових заметах (Коцюб., I, 1955, 31); На самий святий вечір по заході сонця йшов молодий жовнір.. через широкі пусті простори. Бродив, стрягнув у снігу, спотикався, падав по борознах, але не спочивав (Ков., Світ..., 1960, 71).

СТРЯПАНИНА, и, ж., *розм.* 1. Готування їжі.

2. *перен.* Що-небудь наспіх створене, написане.

СТРЯПЧИЙ, чого, ч., *іст.* 1. У Російській державі з XVII століття — назва, а згодом чин деяких службових осіб, що виконували різноманітні господарські обов'язки при царському дворі. Не міг Омелько й не хотів — ані листа боярам та стряпчим показати, ані до пуття розповісти, бо ж гінцем, видима річ, був потаємним (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 517).

2. У XVIII—першій половині XIX ст. — урядовець при губернських прокурорах, що здійснював судовий нагляд у повітах Росії. Коли це на ранок — летить у Піски сам справник, летить стряпчий, летить становий (Мирний, I, 1949, 304).

3. У дореволюційній Росії з XIX ст. — особа, допущена до адвокатської практики в комерційних судах. За стряпчого, як завжди годиться, Була приставлена Лисиця... (Гл., Вибр., 1951, 43); Читання судової ухвали тривало двадцять хвилин.. Всі стояли: п'ятдесят солдатів охорони, п'ятдесят членів суду та стряпчих, п'ятдесят журналістів, п'ятдесят чотири свідки, два особистих лікарі підсудного (Смолич, VI, 1959, 339).

СТРЯСАННЯ, я, с. Дія за знач. **СТРЯСАТИ**. Тут звук став стрясанням вод і суші (Бажан, I, 1946, 138); Проекційний об'єктив слід оберігати від ударів, стрясання (Пересувні кінопр., 1959, 226).

СТРЯСАТИ, аю, аєш, *недок.*, **СТРЯСТИ**, сý, сєш; *мин. ч.* стряс, лá, лó; *док.* 1. *неперех.*, чим. Сильно трясти ким-, чим-небудь. Калитка осатанів, тіпався, посинів, стрясав дужими кулаками (Горд., Чужу ниву..., 1947, 153); — Хомо! — зворушено гукнув він Хаєцькому, стрясаючи капелюхом (Гончар, III, 1959, 220); Його голова лягла на груди сина, але не плакав [чоловік]. Так проминуло досить багато часу. Потім притиснує до себе мерця..., стряс ним, кричав до нього — все даремно (Коб., III, 1956, 448); // *перех.* Трусячи, скидати, збивати що-небудь. Природа ожила. Вітер подув сильніше, подув теплом зі сторони лісу і зачав стрясати срібну росу з трав (Фр., I, 1955, 57); *Образно. Хто стрясе наш сон з повік? (Пісні та романси..., II, 1956, 171); // *перех.* Трусячи, звільняти дерево, кущ від плодів; струшувати. Вже осінь. Яблуко стрясли, Капусту в пень рубаєм (Фр., XI, 1952, 276); // *перех.* Трясучи що-небудь, очищати, звільняти його від чогось. Вороги стрясли зжурено чорне своє пір'я (Коб., II, 1956, 90); Час від часу одна [жниця] випрямиться, вимкне жмінку [жменьку] жита, стрясе з пашистого бур'яну, розділить надвоє, скрутить перевесло (Фр., I, 1955, 60).

2. *перех.* Сильно хитати, коливати що-небудь. Два дні скажений вітер стрясав юрту (Багмут, Щасл. день..., 1959, 161); Кічкас, це невеличке затишне селище, раптом ожив.. пробуджений трубними сигналами пароплавів і дужими вибухами, що розтиналися поблизу на березі, стрясаючи будинки, горизонти, береги (Коцюба, Нові береги, 1959, 27); Нашу планету щорічно стрясає близько ста тисяч землетрусів (Наука..., 11, 1967, 20);

Броньовик стрясав повітря гарматним ревом (Довж., Зач. Десна, 1957, 141); *Образно. Зі сходом сонця ліси аж стрясують хори пташині (Гжицький, Опришки, 1962, 149); // безос. На верхніх поверхах.. загготіли вибухи.. Тріском, тупотом, гуркотом стрясло всі поверхи (Гончар, III, 1959, 260); // Виклика́ти мимовільні судорожні рухи. Холодний душ стряс тіло, проте Катерина не закрутила крана, а навпаки — ще більше підставила плечі під тугі струмені (Вільде, Сестри..., 1958, 212).

3. *перех., перен.* Справляти сильне враження на кого-небудь, глибоко хвилювати, зворушувати. Дай [земле] і огню, щоб ним слово налити, Душі стрясать громову дай власть (Фр., X, 1954, 12); За мир! — два слова, що світи стрясують! За мир! — слова, що дзвоном віщовим Усі серця нескорені скликають (Рильський, I, 1956, 390).

СТРЯСАТИСЯ, аюся, а́сся, *недок.*, **СТРЯСТИСЯ**, суюся, с́сся; *мин. ч.* стря́сся, ла́ся, ло́ся; *док. 1.* Тремтїти, трястися, здригатися від хвилювання, нервового збудження і т. ін. Він ридав уголос, схлипуючи і примовляючи, стрясаячись усім тілом (Смолич, Світанок..., 1953, 554); Дарка став в куток — обличчям до стіни. Вона вся стрясается від сліз (Вільде, Повнол. діти, 1960, 213); // Дрижати, хитатися, коливатися. Повітряні бої майже не припинялись.. Від безперервних вибухів двигіли, стрясались стіни (Баш, Надія, 1960, 288); З грохотом звалилося склепіння, земля стряслась (Фр., XIII, 1954, 132); *Образно. Одного морозного ранку околиці Гродно стряслись од дружної стрілянини (Досв., Вибр., 1959, 169).

2. Робитися, відбуватися, траплятися (перев. про що-небудь погане). Театр не терпить фальші, підміни штучним справжнього. Коли стрясается така біда, то він стає облудою, самою видимістю (Літ. Укр., 14.VI 1968, 4); [О ф і ц е р з в ' я з к у:] Стряслась біда: прорвались знову німці на рубежах майора Кругляка (Ле і Лев., Драми..., 1967, 101); Стряслось якесь горе над людьми, а Тарас уже тут, — втішає, піднімає дух (Д. Бедзик, Дніпро..., 1951, 25).

СТРЯСКИЙ, со́к, *мн., рідко.* Солом'яна потерть.

СТРЯСНУТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех.* Однокр. до стряса́ти. — Та не метай калені стріли [звертання до вітру] В хоробрих русичів! Стрясни Вагу землі, як грім весни, Щоб половцям були могили... (Мал., Звенигора, 1959, 35); *Образно. Плач стряснув товпою (Хотк., II, 1966, 294).

СТРЯСОНУТИ, ну́, не́ш, *док., перех. і неперех.*, однокр., розм. Підсил. до стрясну́ти. Грубе шарпання, оце, що він так розлючено стрясонує її, подіяло на Світлану дивовижно. Сили її мовби одразу вернулись (Гончар, II, 1959, 99); Дріб'язковий з теоретичного боку конфлікт.. мобілізував Захара, міцно стрясонує (Ле, Право..., 1957, 293).

СТРЯСТИ *див.* стряса́ти.

СТРЯСТИСЯ *див.* стряса́тися.

СТРЯХНУТИ і **СТРЯХТИ**, хне, *док., розм.* Підсохнути, протряхнути. Хмуре небо розгодинилось, блиснуло сонечко ясне, повінує вітрець, стряхла трохи земля (Мирний, I, 1949, 339).

СТРЯХНУТИ, ну́, не́ш, *док., розм. 1. неперех., чим.* Різким рухом закинути що-небудь, тряхнути чимсь. Марія стряхнула головою (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 133).

2. *перех.* Струшуючи, очистити що-небудь від пилу, бруду і т. ін. *Образно. Стряхнувши давній прах, Родився комсомол у битвах, у трудах (Рильський, Урожай, 1950, 23).

3. *перех., перен.* Вивести з стану спокою, глибоко схвилювавши, зворушивши і т. ін. кого-небудь. Несподіваний удар долі стряхнув його (Дмит., Розлука, 1957, 50).

СТРЯХТИ *див.* стря́хнути.

СТУГА¹, и, ж., *діал.* Плетений з лози та обліплений глиною козуб, в якому зберігають зерно, муку. Розумна жона, як стуга пшона (Номис, 1864, № 1406); // Козуб, сплетений із лубу.

СТУГА², присл., *діал.* Тугіше. Та підтягай, малий джуро, та попруги стуга (Сл. Гр.).

СТУГЕНЬКА, присл., *діал.* Те саме, що стуга².

СТУГІН, гону, ч. Тривалий шум, гул, утворений злиттям багатьох одноманітних або різнорідних звуків. Дивно було чути її голос серед безупинного стугону печей (Рудь, Гомін..., 1959, 4); З гілки зірвалося червонобоке яблуко, впало на землю з тугим стугоном (Мушк., День..., 1967, 80).

СТУГНИТИ, нить, *недок., діал.* Стугоніти.

СТУГОНІННЯ, я, с. Дія за знач. стугоніти і звуки, утворювані цією дією. На завод він іти боявся. Довго здалеку дивився на сірий куб головної контори..., вслухався в знайоме стугоніння гіганта (Загреб., Спека, 1961, 318); Дужче та дужче стугонить небо, і вся ніч, і море мовби прислухаються до того далекого стугоніння, де летить людина, володар всього (Гончар, Тронка, 1963, 252).

СТУГОНІТИ, нить, *недок. 1.* Ритмічно стукаючи, ударяючи по чому-небудь, утворювати тривалий шум, гул. Стугонить Дніпро по скелях, Б'ється об пороги (Щог., Поезії, 1958, 221); Здалека, дець по.. бруку гуркотіло щось, стугоніло глухо (Фр., VI, 1951, 343); Стугонів, вицокував, мчав на рейках поїзд, гойдались вагони, заколисуючи бійців (Цюпа, Назустріч..., 1958, 250); День і ніч стугоніли під вікнами ковані колеса возів, коні кресали копитами іскри (Десняк, Опов., 1951, 106); Сердитий вітер і розбурхане море налітають на берег, круті піняві хвилі стугоняють об скелі (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 175); // Утворювати глухі звуки із завиванням, гулом (про явища природи). Гуде вітер, стугонить у трубі (Вас., III, 1960, 127); Білий вітер стугонів у порожнечі гір (Гончар, Південь, 1951, 10); // безос. Вило, стугоніло, телесувалося в горах (Загреб., Шепіт, 1966, 344); Нече піском, хльостало поривами сипучого снігу в маленькі намерзлі шибки. Моторошно стугоніло в комині (Баш, На.. дорозі, 1967, 200); *Образно. Над панським палацом бурхало, стугоніло полум'я людського гніву... (Горд., Чужу нпву..., 1947, 303); // Видавати глухі ритмічні звуки (про механізми). Машини реви, стугоніли, колеса махали зубцями (Н.-Лев., II, 1956, 97); Стугонить трактор у степу (Кучер, Пов. і опов., 1949, 241); Ненажерлива молотарка ковтала в зубату пащу сніп за снопом, копу за копою. Ревла, стугоніла (Минко, Вибр., 1952, 113); // Глухо, безперервно звучати, лунати (про вогнепальну зброю). Кулемети стугоніли з усіх боків, враз ряснішою стала стрілянина з гвинтівок (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 301); Дець вдалині стугоніли батареї, реви мотори літаків, бабахкали зенітки (Автом., Так народж. зорі, 1960, 18); // Створювати глухі, одноманітні звуки; гриміти. Дець в тій стороні, де Дніпро, стугонить грім, насувається чорна хмара (Цюпа, Добротворець, 1971, 17); Темнота гусла, стугонів грім (Десняк, Десну..., 1949, 267); // Бурхливо, з шумом виявляти якийсь рух, силу; бушувати. Буйно стугоніло море під темним, запнутим хмарами небом (Добр., Очак. розмир, 1965, 112); Стугоніла ріка Урал. Цієї ночі вона особливо тужно стугоніла, розбуркана, розтривожена навалююю облогою важкого громаддя хмар (Баш, На.. дорозі, 1967, 7); *Образно. Зал стугонів від урочистих оплесків (Довж., I, 1958, 498).

◇ Аж стугонить — уживається для вираження інтенсивності якої-небудь дії. Опівночі до кривого Тихона затарабанило щось у вікно: — Тихоне, Тихоне!.. Ти

спиш, а твій млин мелеться, аж стугонить (Вас., I, 1959, 196).

2. Передавати відгомін, відзвук чого-небудь. Швидко провадив Максим монголів на батьків огорог, швидко винайшов місце, де земля глухо стугоніла (Фр., VI, 1951, 123); Турецькі гармати сипали ядрами зо дві години. З-за диму не було сонця видно. Земля стугоніла (Мак., Вибр., 1956, 500); Маленький місток, перекинутий через струмок, стугонить під копитами коней (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 131); — Це їм не царський режим! Стугоніло в повітрі. Люди махали ціпками й руками (Воскр., Весна., 1939, 12).

3. Сильно битися, пульсувати (про серце, кров). — Васильку! — скрикнула вона уві сні і прокинулася.. Серце стугоніло в грудях старої, холодний піт виступив на чолі (Цюпа, Добротворець, 1971, 10); Радісно стугонить у грудях Маркове серце (Кир., Вибр., 1960, 354); Зупинялась [Гафія], слухала, так напружено слухала, що чула, як кров стугонить у жилах (Скл., Карпати, II, 1954, 352).

СТУГОНЛІВИЙ, а, е. Який утворює або здатний утворювати сильний стугін. Данько молотить на точку жито, привезене вночі з-під Чупринок. Його ціп стугонливий на світанку всіх будить (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 32); Щось дуже тьохнуло в серці, швиденько зняв [государ] з аналоя срібний набат, затряс ним, важким і стугонливим (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 562); // З стугоном. Вік тачанок минув — танковий вік над степом гуркоче. Чуємо віддалений стугонливий гуркіт (Гончар, Людина., 1960, 290).

СТУГОНЛІВО. Присл. до стугонлівий. Дужче та дужче стугонить небо.. Образ брата Петра та дружна компанія його друзів льотчиків, з якими він заїздив, спливають на думку Тоні: може, то якраз вони йдуть кудись по своєму завданню, упевнено, дужо, стугонливо йдуть на великих, підзоряних висотах... (Гончар, Тронка, 1963, 252).

СТУГОТІННЯ, я, с. Те саме, що стугоніння. Крізь суцільне стуготіння чути, як розмірено, з нещадною невтомністю працюючих верстатів, б'ють німецькі самоходи (Гончар, I, 1954, 334); Реві стуготіння зростали, дужчали і все котилися вперед, в небо, в ліс, і розлягалися по долині (Панч, I, 1956, 120).

СТУДЕБЕКЕР, а, ч. Вантажний автомобіль американської фірми «Студебекер», який надходив у СРСР у період Вітчизняної війни 1941—45 рр. Телеграфний стовп голосно гудів проводами у Варвари над головою. Тут і підібрав її шофер студебекера, навантаженого снарядами для «катюш» (Перв., Дикий мед, 1963, 18); Через кілька хвилин технік виринув з темної вулички. — По машинах! — скомандував він, сідаючи сам у передній студебекер (Гончар, III, 1959, 182).

СТУДЕНЕНЬКИЙ, а, е, нар.-поет. Пестл. до студений. Я не буду воду пити, вода студенька, Я не буду жону бити, жона молоденька (Коломийки, 1969, 269); Віє передзимній Вітрець студенький (Кост., I, 1967, 65); Ой чом верхи побілілі, верхи зелененькі? Ой се ж ідуть від милого слова студенькі (У. Кравч., Вибр., 1958, 116).

СТУДЕНЕЦЬ, нцію, ч., заст. 1. кул. Холодець. Я тобі на вечерю горобчика уб'ю. А з крилець — студенець, з головки — печеня, Буде ж тобі, моя мила, препишна вечеря (Україна., I, 1960, 349).

2. Мороз, холод. Ось ударив Лютий студенець, Листячко ошпарив, Погубив вкінець (Граб., I, 1959, 162).

СТУДЕНІЙ, а, е. 1. Дуже холодний. Мене мати породила, намастила медом, Та мене би хлопці знайшли під студеним льодом [льодом] (Коломийки, 1969, 118); Роса була студена, аж вищипувала в ноги (Фр., III,

1950, 83); Він в одну мить спинився біля цебра з повним кухлем студеної води (Д. Бедзик, Студ. Води, 1968, 88); Студений вітер уже задимає з поля просто на Вутаньку: вагонне скло розтрито (Гончар, Таврія., 1957, 459).

◇ За гаряче й студене хапати (ухопити) див. гарячий; Не давати братися (узятися) і за студену воду — не давати нічого робити. Дядько ж носив свою Мальвочку на руках, не давав узятися їй і за студену воду (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 9).

2. перен. Байдужий, безсторонній (про погляд, вираз обличчя, слова). Глибина очей студена Ледве світиться з-під вій (Перв., II, 1958, 256).

СТУДЕНІСТЬ, ності, ж. Якість за знач. студений 1. Вона.. нахилила відро, надпила — і захлинулася, бо такою вода була давкою од своєї студеності (Гуц., Скупана., 1965, 70).

СТУДЕНІТИ, іє, недок. Ставати холодним, холоднішим. Повітря гусло і студеніло, хоч було це в квітні, а не в грудні (Голов., Тополя., 1965, 10); *Образно. Моканові гадки що раз, то більше студеніли і корчилися під хмарою чорного жалю (Черемш., Тв., 1960, 258); // безос.— Вже стемніло, хоч не студеніло (Фр., XIII, 1954, 348); Пливло надвечір'я, студеніло (Гуц., Скупана., 1965, 30).

СТУДЕНО. Присл. до студений; // у знач. присудк. сл.— Діду, таж вам студено! Ваші ноги всі в крові і бо-сі, Ви трясетесь (Фр., XIII, 1954, 136).

СТУДЕНТ, а, ч. Той, хто навчається у вищому або середньому спеціальному навчальному закладі. Я був студентом, Бажав науки і знання І кожним дорожнім моментом, Щоб здобувати їх (Фр., XIII, 1954, 410); З будівництва пішов [Панкратов] учитися і тепер не без гордощі міг уже похвалитися тим, що він — студент розвідувального факультету політехнічного інституту (Донч., II, 1956, 14); Музичні твори Шостакович почав писати ще будучи студентом консерваторії (Наука., 8, 1956, 41); Читав студентам вірші в агрошколі (Гонч., Вибр., 1959, 197).

СТУДЕНТИК, а, ч., перев. зневажл. Те саме, що студент. Цей засмалцьований Йосель не тільки студентика з молоком на губах міг поставити рубя в питаннях філософії (Хотк., I, 1966, 151); Гаркуша.., зоставшись біля воза, направив своє хрящувате вухо до волосного ганку, на той новий закон, що його вичитував студентик (Гончар, II, 1959, 213).

СТУДЕНТКА, и, ж. Жін. до студент. — Як гарно співають,— тихо зітхнув Калінін.— Це студенти й студентки... Чудесна молодь (Довж., I, 1958, 488); Вона ж така, як студенткою хімічного інституту була, голубоока і з довгими віями (Вишня, I, 1956, 313); Три дівчини, студентки-агрономи, Йшли взимку по доріжці лісовій (Рильський, III, 1961, 207).

СТУДЕНТОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до студентка. Випадково здибалася йому на очі пухленька студенточка (Ле, Міжгір'я, 1953, 15); Тут були тонконогі студенточки з наївними кісками (Загреб., Спека, 1961, 61).

СТУДЕНТСТВО, а, с. 1. збірн. Студенти. І невідомі глядачі — Студентство, молодь, як годиться,— Біля театру, уночі В її [М. Заньковецької] впрягались колісницю (Рильський, I, 1956, 376); Доброю школою трудового загартування студентства стала їх участь у спорудженні народногосподарських об'єктів республіки та ударних комсомольських будов країни (Матер. XXIV з. Компартії України, 1971, 43); Які прекрасні зустрічі із студентством та професурою сільськогосподарського інституту та педтехнікуму! (Вишня, I, 1956, 345).

2. Перебування студентом у вищому учбовому закладі або технікумі. Жив я в часи мого студентства,

як водиться, на краю міста і, як і більшість моїх товаришів, перебивався з хліба на квас (Хотк., I, 1966, 145); Обою юнаків вразила й трагічна доля професора Костомарова, який в роки їх студентства ще не був професором, але його й тоді вже знали, як талановитого історика (Тулуб, В степу..., 1964, 44).

СТУДЕНТСЬКИЙ, а, е. Прикм. до студент і студентство. У Львові 19-літній студент [І. Франко] вступає до студентської громади і бере живу участь в редакції студентського журналу «Друг» (Коцюб., III, 1956, 28); Серед політичних каторжан звертала на себе увагу колишня студентка.. Її везли на Сахалін за участь у революційних студентських гуртках (Донч., III, 1956, 78); Часто збиралася в Косачів студентська молодь (М. Ол., Леся, 1960, 128); За студентських часів друзі були Макар Іванович з її братом (Головко, II, 1957, 248).

◇ Із студентської лави див. лава¹; На студентській лаві див. лава¹.

СТУДЕНЬ, дня, ч. 1. заст. Грудень. Відповідаючи на Ваш останній лист з 29 студня, прохав я оповістити мене, чи згоджується [товариство] .. дати мені посаду помічника бухгалтера в Одеській торгівлі (Коцюб., III, 1956, 119).

2. діал. Криниця без зрубу. Біля обмерзлого студня, димлячи паром, на всі груди іржали відгодовані огіри (Тют., Вир, 1964, 414).

3. діал. Холодний вітер. Студень дув округ його, — Бо йому минуло літо (Щог., Поезії, 1958, 163); Сюди прибув [німець] із півдня Франції. Навіть березневий слякотливий студень для нього був нестерпним (Бабляк, Жванчик, 1967, 119).

СТУДИТИ, студжу́, сту́диш, недок., розм. 1. перех. і без додатка. Робити що-небудь холодним або холоднішим; охолоджувати, остуджувати. Вогонь палить, вода студить (Укр.. присл., 1963, 245); Мела хуртовина, сніг падав за комір, холодними струмками студив обличчя, але Сергій цього не помічав (Гур., Друзі..., 1959, 175); Ми роззулись і пішли берегом босі, хоча ночі стояли холодні і ноги студила колюча світанкова роса (Мур., Бук. повість, 1959, 25); В квітні ще не раз північні вітри з морозами студили землю (Горд., Дівчина..., 1954, 19); // перех. Дмухаючи на гарячу страву, робити її холоднішою. Отець Артемій.. налив з стакана в мисочку чаю і почав поханням студити (Н.-Лев., IV, 1956, 46); Студить юшку в ложці Іван, і витягнуті трубкою губи ворухать цурпалками коротких вусів (Стельмах, На.. землі, 1949, 148); // неперех. Дути на руки для їх зігрівання. Кожне у руки студе, бо хоче їх нагріти (Укр.. присл., 1963, 138); // неперех. Дути, віяти (про вітер). Із степу не переставав студити холодний вітер (Епик, Тв., 1958, 113); Починав падати різкий дощ, студив .. морський вітер (Мик., II, 1957, 217).

2. перех. Сильно морозити, трусити. Вдень було нудно. Студила пропасниця (Тулуб, Людолови, II, 1957, 319).

СТУДІЄЦЬ, їйця, ч. Учень студії (у 2 знач.). І. Рєпін, вважаючи Мурашка одним з найобдарованіших своїх студійців, дозволив йому самостійно знайти тему для програмної картини (Вітч., 2, 1964, 188); Нещодавно київські студійці побували з творчим звітом у Москві, де на сцені Кремлівського театру показали ряд спектаклів класичного і сучасного репертуару (Мист., 2, 1966, 40).

СТУДІЙКА, и, ж. Жін. до студієць. Коло діда хмелем в'ється білокучерява студійка з невгасимою печаттю юності на смуглявих щоках (Вас., II, 1959, 218).

СТУДІЙНИЙ, а, е. Прикм. до студія 1—3. На літературні вечори, які, крім студійних занять, проводив одеський «Гарт», приходила переважно молодь: ро-

бітники, студенти вузів, робітфаківці (Рад. літ-во, 1, 1961, 98); Потяг воїнів до оволодіння таємницями сценічної творчості був дуже великий, і червоноармійські клуби прагнули задовольнити його. Форми навчання здебільшого були студійні (Мист., 1, 1968, 5).

СТУДІЙОВАНИЙ, а, е, книжн. Дієпр. пас. мин. ч. до студіювати.

СТУДІНЬ, дені, ж., розм. Сильний холод, мороз. Життя зав'ядає, мов в студені цвіт (Фр., XIII, 1954, 27); Якось було потиснула велика студінь, мороз був такий, що птахи на льоту падали (Кобр., Вибр., 1954, 141); Продуті багатьма пронизливими вітрами, проморожені лютневими студенями, дідові в'ялені кістки розпарилися, розімліли на тихому серпневому теплі (Бабляк, Жванчик, 1967, 48); // Те саме, що прохолода. Золотили пахкі яблука, од криниць тягло свіжою студінню (Літ. Укр., 12.I 1971, 2).

СТУДІЮВАННЯ, я, с., книжн. Дія за знач. студіювати. Студіювання творів Маркса і Енгельса розкрило перед Іваном незвідані до того горизонти творчості (Кол., Терен., 1959, 320); Любов до пісні, до рідного слова, поглиблене студіювання скарбів національної музичної спадщини допомогли Майбороді стати одним з кращих українських хороших композиторів (Мист., 6, 1963, 31); Численні праці Колесси з фольклору були результатом його докладного студіювання безпосередньо в народі (Нар. тв. та етн., 1, 1957, 39).

СТУДІЮВАТИ, юю, юєш, недок., книжн. 1. перех. Ретельно вивчати, вчити що-небудь. Її мрією було дістатися де-небудь в консерваторію, студіювати музику і в теорії (Коб., III, 1956, 301); Володя придбав для Мусі спеціальні книжки, і вона студіювала їх, як школярка (Ткач, Арена, 1960, 208); Збиралися переважно після обіду, а до того Косачівни кілька годин вчилися: студіювали мови, історію, математику (М. Ол., Леся, 1960, 128); // Уважно приглядаючись до кого-небудь, пізнавати його. — Я слухаю і тихцем студіюю комунарів. Голеними обличчями і рештками американського одіння вони ще нагадують канадців, але способом думання і мовою — це зовсім інші люди (Ірчан, II, 1958, 381).

2. неперех. Навчатися де-небудь. — Ви вчений чоловік, студіювали у Відні, займалися там.. різними високими речами. — і так зовсім не знаєте людей? (Вільде, III, 1968, 48).

СТУДІЮВАТИСЯ, юється, недок., книжн. Пас. до студіювати 1.

СТУДІЯ, ї, ж. 1. Майстерня живописця або скульптора. Вся хата мав вигляд не то скульпторської студії, не то робітні гончара; багато недокінченої роботи (Л. Укр., III, 1952, 44).

2. Школа, що готує художників, скульпторів або акторів. Колись вона, правда, малювала краще.. Вона залишила роботу в рекламній фірмі і заняття в студії (Рибак, Час..., 1960, 639); Для поліпшення практичної підготовки студентів при консерваторіях створені оперні студії (Мист., 3, 1962, 11); Тут, на швейній фабриці, відкрито робітничу художню студію.. Мистецтва пензля вчать швачки, інженери, техніки, службовці (Рад. Укр., 13.I 1962, 4); // Школа, яка знайомить з основами акторської, музичної та ін. майстерності. Старший піонервожатий не раз пропонував мені піти разом з ним на заняття драматичної студії (Сміл., Сашко, 1954, 37); — Добре було б вам побувати на заняттях у літературній студії, — сказав учитель (Донч., V, 1957, 262).

3. Колектив творчих і технічних працівників, які створюють кінофільми. Українські студії створили не-мало кінофільмів, які увійшли значним доробком у скарб-

ницю всього радянського кіномистецтва (Ком. Укр., 8, 1967, 27); Нині республіканським студіям належить близько половини художніх фільмів, що виходять у країні (Літ. Укр., 1.XII 1972, 2); // Спеціально обладнане приміщення, з якого ведуться теле- і радіопередачі. Сьогодні, в день свого свята, жінки-диктори чергуватимуть у студіях біля мікрофонів (Веч. Київ, 8.III 1969, 4).

4. мн., книжн. Ретельне вивчення, дослідження чого-небудь або навчання десь. Не маю спромоги відновити свої враження, поробити потрібні студії, знайти час для більшої праці (Коцюб., III, 1956, 282); Швидко принохується [Павлик] до кожної книжки і кладе їх на стіл: — Чудесно! Здамо журнал і засядемо до студій (Кол., Терен., 1959, 306); Вся прогресивна громадськість світу постійно згадує імена тих людей, хто врятував від забуття історичні народні пісні і цим створив міцний фундамент для серйозних наукових студій над ними, воскресив їх (Мист., 1, 1968, 28).

СТУДКОМ, у, ч. Скорочення: студентський комітет. Голова студкому, Павло Сірченко, вже три дні метушиться по установах. Він усюди вимагає, напосідає, просить, лається, ..доводить (Кир., Вибр., 1960, 51).

СТУДНЯ, і, ж., діал. Криниця без зрубу. — Не досить, що ходить на мою студню, що я за нею ворота зачиняю, та й ще хоче, щоб я тягав для її корови воду..! (Томч., Жменяки, 1964, 48); Вбили [брата], порубали, Кинули до студні (Павл., Бистрина, 1959, 140).

СТУЖА, і, ж., розм. Сильний холод, мороз. В свитині.. дрожала [дрижала] Якась людина. На ногах і на руках повиступала Од стужі кров (Шевч., I, 1951, 361); Над Волгою сипала мжичка і стужа нестерпна була (Уп., Вірші., 1957, 48); В люту зимову стужу обїхала [княгиня Ольга] на санях всю землю аж за Верхній Волк, доходила до в'ятської землі, устояла руську землю (Скл., Святослав, 1959, 54); // Схожий на іній шар снігу, що утворюється на поверхні ного-небудь; наморозь. Стужа кучерявими пасмами покривала коней, забивала ніздрі (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 795).

СТУЖАВІЛИЙ, а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до стужавіти. Навіть при невеликому степовому вітрі в сонячну погоду стужавіла за зиму земля випаровує багато вологи (Рад. Укр., 5.III 1946, 3); Карпо гикнув, свиснув, стрельнув гарпником, і вороні, розкидаючи стужавіле болото, витягнулися в шаленому галопі (Стельмах, II, 1962, 365); *Образно. Сам не свій повернувся до низовиків Гуляй-День. Дні минали, а не було розради для стужавілого серця (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 301).

СТУЖАВІТИ, іє, док. 1. Стати твердим або твердішим (про розмоклу землю, глину і т. ін.); затвердіти. За ніч земля трохи стужавіла, і крокувалося по безмежному нічному полю легко і бадьоро (Збан., Доля, 1961, 55); Олекса стомлено хвиськає віником по чоботях. Але болото стужавіло, мовби поприкипало до них (Мушк., Серце., 1962, 126).

2. перен. Стати серйозним, рішучим, непохитним. Уляна підвелася різко, лице стужавіло: — Не буде тобі мого прощення.. Геть з мого двору..! (Тют., Вир, 1964, 457).

СТУЖИТИСЯ, стужуся, стужився, док., за ким — чим і без додатка. Стомитися, змучитися від туги за ким-небудь. — Ах, Аглая-Феліцітас! Я просто стужився за вами, за вашим розкішним ім'ям Феліцітас (Коб., III, 1956, 355); Відчинила [Дзвінка] двері, дрижачими руками обняла хлопця, поцілувала, а він.. заплакав а радощів — так стужився за нею (Гжицький,

Опришки, 1962, 168); А як же Василько стужився! Та ж він був у тюрмі, а там нічого нема: ні неба, ні сонця (Турч., Зорі., 1950, 300).

СТУК¹, виг., часто уживається з повторенням: стук-стук, стук та стук. 1. Звуконаслідування, що означає короткий, уривчастий звук від удару по чому-небудь, падіння чогось і т. ін. — Стук-стук, — стукає хтось у вікно (Галан, Гори., 1956, 106).

2. Уживається як присудок за знач. стукнути. Коли щось у віконце стук-стук!.. (Вовчок, I, 1955, 123); Коли це вночі, спимо ми, щось у вікно — стук! (Коцюб., I, 1955, 303); Патнуть клепки свіжим дубом, йдуть самі до рук. Бондар свисне, скине чубом і все стук та стук (Рудь, Дон. зорі, 1958, 62); Щодня в подвір'я наше заліта Упертий дятел. Сяде на колоді — І стук та й стук, що й переслухать годі (Рильський, I, 1956, 79); — Мовчу я, а в самого серце тільки стук-стук-стук, стук-стук-стук (Тют., Вир, 1964, 345).

СТУК², у, ч. 1. Короткий, уривчастий сильний звук від удару по чомусь, падіння чого-небудь, коливань, розривів і т. ін. Немов дика орда наступала на город і гвалтувала тишу стуком копит об камінь, скрипом арб і риком худоби (Коцюб., II, 1955, 124); З дому чути тихий стук посуду (Рильський, I, 1956, 43); Чулися вже з города людські голоси, стуки та грюки, дзеньки та бреньки (Загреб., Диво, 1968, 159); // Короткі, уривчасті звуки, утворювані ким-, чим-небудь під час роботи. З великої кузні було чути сопіння ковальського міха і стук коваля (Кобр., Вибр., 1954, 121); // Удар (у двері, вікно і т. ін.), який сповіщає про що-небудь або є умовним сигналом. Не швидко почула Христя стук у вікно... — Він, він, Гриць! (Мирний, III, 1954, 251); Сьогодні Михайло Нагорний не зайшов до школи, тільки умовним стуком викликав учителя з тісної кімнатки (Стельмах, I, 1962, 456).

2. Шум, який створюється ритмічними скороченнями серця, пульсацією крові. Вже кілька місяців жив у ворожому тилу, по власній землі ходив, мов по чужій, прислухаючись навіть до стуку власного серця (Збан., Єдина, 1959, 9).

◇ У стук серце стукає (стукало) див. серце.

СТУКАЛКА, и, ж. 1. Дерев'яний прилад, яким стукає нічний вартовий. Ходить поміж рядами крамничок та рундуків дід-сторож, стукалкою порушує тишу, доки втомиться (Шиян, Баланда, 1957, 82).

2. карт. Вид азартної картярської гри. Вечорами в учительській, де я мусив жити, не маючи квартири,.. ріжуться в стукалку вибрані драбівські типи (Вас., Незібр. тв., 1941, 188).

3. Вид дитячої гри. В чого тільки за день не нагуляються вони: .. і в квача, .. і в пекаря, і в стукалки (Кол., Терен., 1959, 9).

СТУКАЛО, а, с., рідко. Те саме, що стукалка 1.

СТУКАНИНА, и, ж., розм. Уривчасті сильні звуки від частих, повторюваних ударів по чому-небудь, падіння чогось, розривів, розрядів і т. ін.

СТУКАННЯ, я, с. Дія за знач. стукати і звуки, утворювані цією дією. Мене збудило сильне стукання до дверей (Фр., IV, 1950, 290); — Де ж оце у вражого сина ділись музики та танці? — спитав о. Хведор, не чуючи в третій кімнаті гаму й стукання закаблукми (Н.-Лев., I, 1956, 146); Самотній дідусь прислухався до стукання дощу (Рильський, Бабині літо, 1967, 54); Чути вибухи бомб, несамолюбне стукання зеніток (Перв., Дикий мед, 1963, 17); Вона підсувалася до нього, ніжно обіймала, схиляла йому на груди свою голову.. і, затаївши дух, слухала стукання його серця... (Досв., Гюлле, 1961, 81).

СТУКАТИ, аю, аєш, недок. 1. чим і без додатка. Створювати стук, шум при ударах, поштовхах, коливаннях, розривах і т. ін. Довгий широкий маятник коло стінного годинника тихо стукав серед страшної тиші (Н.-Лев., II, 1956, 79); Десять далеко стукає калатало нічного сторожа (Коцюб., I, 1955, 415); Чує [мати], в хаті хтось стукає льодою (Цюпа, Три явори, 1958, 9); *Образно. — Гармати — то грунт, — стукав своїм дерев'яним голосом генерал. — Поставлю дві гармати..., і маємо весь Львів у руках (Фр., III, 1950, 319); // З силою ударяти, бити по чому-небудь. Корній сам співав дужим голосом, зсунувши брови та від часу до часу стукаючи кулаком по столі (Л. Укр., III, 1952, 561); Дзвонить білобородий професор-голова. Стукає дзвоником по столу (Довж., I, 1958, 48); // Ударяючи в двері, вікно і т. ін., сповіщати про що-небудь, подавати стуком умовний сигнал. — Сплять, видно. Треба стукати в кухонне вікно, щоб одсунули, — подумав він, уступаючи в двір (Мирний, III, 1954, 220); Цього року ще й жайворонки не затремтіли над засніженими полями, а кінські голови і прикажницькі морди вже сновигали по підвіконню і стукали в середохрестя рам окоренками нагайок: — Гей, люди! Економія вже пише контракти! (Стельмах, I, 1962, 186); *Образно. Смутна звістка обходила село, стукала тремтячими пальцями у вікна, викликала ладоських селян на занесені снігом вулички (Мик., II, 1957, 309); Світанок стукає у скло Рожевим пальцем (Рильський, II, 1946, 118); // Падаючи або торкаючись, ударяти по чому-небудь (про вітер, дощ і т. ін.). Стука дощ у кришу [дах] (Граб., I, 1959, 339); Вітерець гойдав суху гіллячку клена, і вона стукала в шибку, немов дятел: тук-тук (Зар., Світло, 1961, 67); // Те саме, що стріляти¹. Десять далеко дуже швидко, наче наввипередки, стукали зенітки (Перв., Дикий мед, 1963, 157); // перен., розм. Друкувати на друкарській машинці; // перен., розм. Минати, сповнюватися (про вік). Професор гірко осміхнувся своїм думкам.. Минає сімдесят один рік! На жаль — не обминає. Стукає! Найдошкульніше слово серед інших слів. З кожною річницею стукає міцніше (Вол., Місячне срібло, 1961, 50).

Стукати пальцем по лобі див. палець.

2. Сильно битися, пульсувати внаслідок збудження, переживання і т. ін. (про серце, кров). Її серце зворушується болісним передчуттям і стукає несамоовито (Коб., I, 1956, 343); Збуджено від передчуття майбутніх пригод і тайгової волі стукало серце (Донч., II, 1956, 27); Думки шугали у Тасиній голові, кров стукала в скроні (Дмит., Розлука, 1957, 150); // безос. Нарешті він захкався, не міг більше дихати, у скронях стукало й дзвеніло (Мик., II, 1957, 327).

◇ У стук серце стукає (стукало) див. серце.

СТУКАТИСЯ, аюся, аєшся, недок. 1. Ударяючи у двері, вікно, давати знати про себе, виражати прохання впустити. Мені снилося.. Богданка стукається в двері, щоб її пустити (Коцюб., III, 1956, 174); — За кілька хвилин я вже стукався у двері мало знайомої мені панни (Л. Янов., I, 1959, 328); — Галинко, Галинко... — стукається Перепел у сонне віконце (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 14).

2. Ударятися об що-небудь. Ділитися на шматки товста крига над водою, а дійшовши до лісу — стукається об кожну деревину (Мирний, IV, 1955, 299); Руді, вусаті дрібні рачки стридали у воді, стукаючись об дно цеберки (Донч., Ю. Васюта, 1950, 8); Данило, заточуючись, стукаючись головою об стіни вузького коридора, біг до своєї камери (Стельмах, II, 1962, 231); // Ударятися один об одного при зустрічному русі. Поперечні хвилі захиталися, подалися назад і, стукаючись одна

об одну, пішли собі вистрибом (Мирний, IV, 1955, 316); Колись ми з ним у «сома» грали й головами стукались в воді (Сос., I, 1957, 340).

3. перен., розм. Вступати в боротьбу з ким-небудь.

СТУКАЧКА, и, ж. Те саме, що стукалка 1. Спинився біля якоїсь крамниці дід-сторож з дерев'яною стукачкою (Шиян, Баланда, 1957, 102); [Д і д К а с я н:] Тепер літо, все стоїть сухе, як порох, ще й до того ніч (Ударив у стукачку) (М. Куліш, П'єси, 1960, 66).

СТУКІТ, коту, ч. 1. Короткі, уривчасті сильні звуки від частих, повторюваних ударів по чомусь, падіння чого-небудь, коливань, розривів і т. ін. Здалеку почувся частий стукіт, наче коза стукала ратицями по мості (Коцюб., I, 1955, 319); З машинного бюро линує швидкий стукіт друкарської машини [машинки] (Ткач, Черг. завдання, 1951, 71); Стукіт чимось металевим об каміння ставав щораз виразнішим (Збан., Між.. людьми, 1955, 82); Нараз почувся стукіт у ставню... (Хотк., I, 1966, 72); Іноді ритмічний стукіт кулеметної черги віддавався в глухому завулку околиці (Дор., Не повторю..., 1968, 12); От свисток дає кондуктор, і гудок гукає: — В путь! І коліс веселий стукіт навкруги далеко чути (Забіла, Одна сім'я, 1950, 51).

2. Шум, який створюється ритмічними скороченнями серця, пульсацією крові. Знеможено схилилась [Ніна] на канапу, лежала, прислухаючись до приглушеного стукоту серця (Досв., Вибр., 1959, 233).

СТУКНУТИ, ну, неш, док. 1. неперех., чим і без додатка. Однокр. до стукати. Стукнула [панночка] дверима, аж стільчики [стілечики] всі скакнули, як живі (Вовчок, I, 1955, 15); Кайдаш кинув свиту на лаву в куток, звалився, але не дістав головою до свити. Голова стукнула, неначе хто кинув на лаву гарбуза (Н.-Лев., II, 1956, 271); — Хай буде по-твому! — стукнує кулаком по столі Яків Данько (Стельмах, II, 1962, 111); Я прийду до тебе, нене, крізь пожари, підійду й тихенько стукну у вікно (Сос., II, 1958, 237); Десять зовсім поруч стукнує кулемет (Бажан, I, 1946, 127); Дувид привів дружину в хату, коли йому стукнуло сорок років (Томч., Жменяки, 1964, 9); Серце матері стукнуло (Мирний, I, 1954, 253); // безос. Стукнуло в прицільне вікно. Гиря не почув (М. Куліш, П'єси, 1960, 26); *Образно. До ранку ніч дійшла серпнева І стукнула в його сліпе віконце (Рильський, II, 1960, 198).

◇ Стукнуло в голову кому що, безос. — хто-небудь раптово придумав щось. Стукнуло в голову Оленці: чи не піти це до його, нагадати про обіцянку йому? (Тесл., Вибр., 1936, 159); Пес лежав, здавшись на волю божу, вдаючи, ніби дримає. Потім нараз щось йому стукнуло в голову, він став на задні лапки і почав проситися (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 179).

2. перех., розм. Ударити кого-небудь. [П о г о д а:] Копає, а то я тебе так стукну граблями... (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 19); Із верхівки зірвалось яблуко і стукнуло піонервожатого по голові (Донч., VI, 1957, 62).

3. перех., перен., розм. Випити спиртного. Стара Оришка вже добре стукнула перцівки, але проворненько підвелась і незабаром винесла дві пляшки вишнівки (Н.-Лев., IV, 1956, 194).

СТУКНУТИСЯ, нуся, нешся, док. Однокр. до стукатися 2,3. Саїб одчинив двері в сіни і стукнувся лобом об одвірок (Н.-Лев., IV, 1956, 20); Раптом карета спинилася, і Барклай стукнувся потилицею об стінку (Кочура, Зол. грамота, 1960, 379); Якби ще трохи пробігли, то, здається, стукнулись би лобами (Гончар, III, 1959, 58); Вони стояли один проти одного з пиріж-

ками в руках, вимірювали: чий більший. Наче двоє цапенят, — от-от лобами стукнуться (Кол., Терен., 1959, 17); — Дукачі так не попустять нам своїх ланів. Ще кріпко прийдеться стукнутися з ними (Стельмах, II, 1962, 176).

◇ Стукнутися лобами див. лоб.

СТУКНЯВА, и, ж., розм., рідко. Те саме, що стукіт. Там така стукнява (Сл. Гр.).

СТУКОНУТИ, ну, нєш, док., однокр., перех. і неперех., чим і без додатка, розм. Підсил. до стукнути. Потоцький стуконув об стіл келихом (Стар., Облога., 1961, 27); — Нагайкою як стуконе по столі, як криконе, як рвоне! (Чаб., Катюша, 1960, 12).

СТУКОТАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. стукотати і звуки, утворювані цією дією. У хаті.. почулося глухе стукотання (Мирний, IV, 1955, 88).

СТУКОТАТИ, очу, бчеш і **СТУКОТИТИ**, очу, отіш, недок. Підсил. до стукати. В пекарні стукотять ножі, — кухарі обід готують (Н.-Лев., I, 1956, 149); З ранку й до ночі.. стукотіли по всьому містечку сокири теслярів (Гончар, Таврія, 1952, 33); — Давай, Івасю, удвох стукотати! — сказав Карпо і почав кулаком вибивати у двері (Мирний, I, 1954, 270); Краплинки дощу стукотять у віконце (Забіла, Веселим малюкам, 1959, 89); На машинці стукотіла одна машиністка — білява тендітна панночка (Головка, II, 1957, 80); Дівчинка йде серед ночі, І не поверне назад. Серце ледь чути стукоче... Серце не підведе! (Бичко, Вогнище, 1959, 216); У Роксани дрібно-дрібно стукотіло серце, дрижали від радості руки і ноги (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 149); // безос. Знову настала тиша, і Андрій чув, як у нього від напруження стукотіло в скронях (Гур., Наша молодість, 1949, 131).

СТУКОТІННЯ, я, с. Дія за знач. стукотіти і звуки, утворювані цією дією. Тихо-тихо так навкруги; у саду.. хтось майструє лавку — і далеко чути стукотіння сокири по сирому дереві... (Хотк., I, 1966, 53); В темряві блимання двох постатей, пригашене сопіння, різкий удар посуду і за ним настирливе, але нерішуче стукотіння у вікно (Епик, Тв., 1958, 544); — Нас четверо та двоє жандармів притишено сиділи, прислухаючись до приємного стукотіння потяга (Досв., Вибр., 1959, 179).

СТУКОТИТИ див. стукотати.

СТУКОТНЄЧА, і, ж., розм. Дуже сильний, тривалий стукіт.

СТУКОТНЯ, і, ж., розм. Сильний стукіт. В лісах.. страшна стукотня (Котл., I, 1952, 271); — Цілий день біганина, вештання, стукотня! (Н.-Лев., I, 1956, 170); Христина побігла в двері, звідки чути було гомін і стукотню (Вас., III, 1960, 458).

СТУКОТНЯВА, и, ж., розм. Те саме, що стукотня. За гомоном та стукотнявою — нічого не чути (Вас., Вибр., 1954, 130); Зоряно, тихо в просторі. Десять далеко на радгоспних полях.. чути переклик голосів, стукотняву (Гончар, Тронка, 1963, 282).

СТУЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стуляти. Вона держала в одній стуленій жмені насіння, поклавши руку на коліно (Н.-Лев., VI, 1966, 378); Він.. заблимав своїми стуленими від світла віями, на момент широко розплющив очі і пильно вдивлявся в мене (Досв., Вибр., 1959, 17); Жайсак мовчав, але міцно стулені губи його без слів казали, скільки гіркоти і безсилої ненависті вирувало в його серці (Тулуб, В степу., 1964, 14); За всю свою довголітню працю якщо він і спланував щось путнє і реальне, то це хіба що моторного човна «Світлану», стуленого в позаурочний час (Збан., Курил. о-ви, 1963, 41).

СТУЛЕНИК, а, ч., кул., рідко. Піріг без начинки. Іменита вечеря складалася із страв, установлених су-

губими правилами стародавньої хутірської кулінарії: борщі, коржі, вареники, стуленики, ковбаса та чарка... (Ковінька, Кутя., 1960, 117).

СТУЛЕННЯ, я, с. Дія за знач. стуляти.

СТУЛЕНЬ, льня, ч., кул., рідко. Те саме, що стуленик. — Ой ти, раче-небораче, Який же ти дурень! Чом ти баби не питаєш, Чи в в баби стулень? (Чуб., V, 1874, 1129); Настигли сестри, куми та золиці; Залюби книші побгали, стульні й паляниці (Укр. поетиромантики., 1968, 556).

СТУЛЕЦЬ, льця, ч., розм. Те саме, що стілець. Вподовж стіни стоїть довгий диван, біля його стіла декілько стульців (Мирний, V, 1955, 219); — Заходжу вранці до Андрія. В його якась жінка з села, селянка. Сидить на стульці, руки на грудях склала, заплакана (Вас., II, 1959, 101).

СТУЛИТИ див. стуляти.

СТУЛИТИСЯ див. стулятися.

СТУЛКА, и, ж. Рухомо закріплена частина або половина якого-небудь предмета, який може закриватися і розкриватися. Кількість вентиляційного повітря регулюється відчинянням стулок (Довідник сіль. будівельника, 1956, 498); Перед дверима квартири зупинилась [собака] і почала пильно дивитися в щілину між стулками (Панч, На калин. мості, 1965, 283); Він зник за дверцятами шафи і там надівав чисту сорочку — над стулками виднілися його міцні засмаглі руки (Голов., Тополя., 1965, 98); // Половинка стручка або окрема частина коробочки, що розпадається після дозрівання плодів у деяких рослин. Надломуючи кінці стручків [гороху і квасолі], видаляють жилки, які з'єднують стулки (Технол. пригот. їжі, 1957, 25); Сирець з коробочок, що розкрилися через 5—6 днів після приморозку.., краще збирати разом із стулками, а потім переробляти їх на бавовноочиснику (Техн. культ., 1956, 278); // Кожна з двох половинок черепашки. До її [черепашки] твердих стулок поприставало багато інших черепашок, далеко менших, ніж вона сама, — круглих і довгастих, а то ще закручених, як крендельки (Донч., V, 1957, 134); Зовні стулки перлівниць непоказні, сіро-зеленого або чорного кольору, а всередині мають красивий яскраво-перламутровий блиск (Наука., 7, 1961, 51).

СТУЛКОВИЙ, а, е. Те саме, що стулчастий. При виготовленні з пап'є-маше деяких об'ємних виробів.. часто застосовують складені, або, як їх ще називають, розбірні, стулкові (кускові) форми (Гурток «Умілі руки..», 1955, 39).

СТУЛЧАСТИЙ, а, е. Який складається з стулок, має стулки. Стулчаста металева опалубка складається з 16 стулок, шарнірно прикріплених на стояках каркасу (Нова техн. і технол., 1961, 98); Стулчасті двері.

СТУЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. стулювати.

СТУЛЮВАТИ див. стуляти.

СТУЛЮВАТИСЯ див. стулятися.

СТУЛЯННЯ, я, с. Дія за знач. стуляти.

СТУЛЯТИ, яю, яєш і **СТУЛЮВАТИ**, юю, юєш, недок., **СТУЛИТИ**, стулю, стулиш, док., перех. 1. Наближаючи впритул одне до одного, щільно з'єднувати (предмети або краї предметів). Пальчєнята аж луцали, так він їх стуляв.. в кулаки, надуваючись від кашлю (Мирний, I, 1954, 310); Помітивши, що бранець пильнує за ним, католик пускає очі під лоб і стулює долоні (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 126); Вибігла [лисиця] на поле, сіла, виїла мачок із пиріжка, а туди напхала сміттячка, стулила його та й біжить (Укр. казки, 1951, 27); *Образно. Він краяв і стуляв свої колишні думки занадто грубо (Мушк., День., 1967, 4); — Який там з мене грамотій, — махнув рукою Мар'ян,

— *Ледве букву до букви стулю* (Стельмах, Хліб., 1959, 429); // *З'єднувати* до купи частини чого-небудь. *Іванко вийняв половинки перся, хустки та шаблі, і як почали стуляти їх з тими половинками, що лишилися у царівен, то все якраз прийшлося одно до одного* (Укр. казки, 1951, 116); // *розм.* Скласти що-небудь розкрите, розгорнуте; *закривати*. *Як я вже стуляла книжку, мій непокірний погляд таки забіг на остатню стрічку* (Л. Укр., III, 1952, 741); *Який гарний метелик сів на стовбур дерева, розкриває і стулює барвисті, непередавані кольорів крильця* (Коп., Земля., 1957, 202).

2. *Закривати, змикати* (губи, повіки і т. ін.), *заплюшувати* (очі). *Пишно стуляла [дядиха] губи і бовтала китицями нових модних черевиків* (Хотк., II, 1966, 362); *Гордій стуляє очі (так краще згадувати) і переноситься мислями у ту далеку пору перших весняних днів свого кохання* (Д. Бедзик, Серце., 1961, 4); *Маріка.. підводить великі очі, стулює губи, б'є об поли руками* (Вас., Незібр. тв., 1941, 37); *Морозенчиха стулює уста, щоб не закричати* (Стельмах, I, 1962, 393); — *Не знаю, куди глянуть, як той рот стулить, де ті руки діти...* (Тесл., З книги життя, 1949, 13); *Стара міцно стулила зморщені губи* (Жур., Звич. турботи, 1960, 117); **Образно.* *Коли ми летіли з Москви до Праги, зимовий день вже потроху стуляв свої повіки* (Тич., III, 1957, 365); // *Спричинятися до закривання, змикання* (губ, повік і т. ін.), *до заплюшування* (очей). *Сон очі стуляє* (Мирний, I, 1954, 228); *Сонце почало легко припікати, а ясність так і вабила стулювати очі* (Коб., II, 1956, 51); *Тихо гомоніли проміж себе козаки. Сонь солодко стулював повіки* (Кач., Вибр., 1953, 90).

◇ *Не стуляти (стуліти) [й] очей (повік, бок) — не мати змоги заснути навіть на короткий час.* — *Я цілу ніч.. очей не стуляла через оцього вітрогона* (Н.-Лев., VI, 1966, 99); *У камері почали вкладатися спати. Тільки Матрос цілу ніч не стуляв очей* (Мик., Повісті., 1956, 155); *Цілу ніч на плоту ніхто й очей не стулив* (Кучер, Голод, 1961, 186); [П р е д с л а в а:] *Всю ніч я й ока не стулила* (Фр., IX, 1952, 290); *Стуляти (стуліти) пісок (піека) див. пісок.*

3. *тільки док., перен., розм.* *Наспих, недбало збити що-небудь.* [Ж і н к а:] *Та хата є, ще чоловік стулив якусь там хижку, але печі дасть біг* (Л. Укр., III, 1952, 28); — *Машину стулимо на авторемзаводі — з тих, що обіцяні вам, Артеме Івановичу...* (Ю. Янов., IV, 1959, 225).

СТУЛЯТИСЯ, *яюся, явшася і* **СТУЛЮВАТИСЯ**, *ююся, юєшся, недок.,* **СТУЛИТИСЯ**, *стулюся, стулішся, док.* 1. *Наближаючись впритул одне до одного, щільно з'єднуватися* (про предмети або краї предметів). *Я тепер маю окремих світ, він наче перлова скойка: стулились краями дві половини — одна зелена, друга блакитна* (Коцюб., II, 1955, 226); *Пальці [матері] .. стулялися в мозолисту пучку перед образами, щоб повернувся її син із війни* (Стельмах, II, 1962, 8); // *Сідати, ставати щільно, близько один до одного.* *Усі три [Круки] стулилися головами до купи* (Фр., IV, 1950, 106); *Зіперлися вони на стінку, до купи стулилися, затихли, прислухаються* (Вас., I, 1959, 225); *Сидимо було стулившись, як горішки-двійнята, а Івась пошепки плете тії казки, де вони в нього і брались?* (Григ., Вибр., 1959, 444); // *Зібгавшись, ніби зменшуватися в об'ємі* (про людей, тварин); *зіщулюватися.* *Знітився, стулився [Лис Микита] та ровом як не чкурне просто на торговцю* (Фр., IV, 1950, 92); *Сіла [Маруся], стулившись в грудочку* (Хотк., II, 1966, 275); // *Закриватися, згортатися* (про що-небудь розкрите, розгорнуте). *Келишки гарбузових квітів розкривались у ясну годину і щільно стулялися в негоду* (Донч., V, 1957, 129).

2. *Закриватися, змикатися* (про губи, повіки і т. ін.), *заплюшуватися* (про очі). *Вони [уста] стулялися хіба тільки тоді, як в сонного о. Хведора злипались очі* (Н.-Лев., I, 1956, 116); *Уже перехотілось спати — так здавалось Федорові Прохоровичу, — а за кілька секунд він позіхав, вії стулялися міцніше, і здавалось йому, що він ось-ось задрімає* (Трубл., I, 1955, 83); *Тут всіх до сну стулилися очі, І всяк уклався горлоріз* (Котл., I, 1952, 280).

СТУМА, *и, ж., заст., поет.* *Напівморок, напівтемрява. Болить моє серце... холоде в грудях, А ніч кругом чорна, помура... Крізь стуму на мене вдивляється жак Сліпими очима з-за муру* (Стар., Вибр., 1959, 69); *Вже з давніх-давен у дідовій хаті запали клятий морок і стума* (Рибак, Помилка., 1956, 247); *У негротанських барах — п'яний чад. Осіннє місто завмирає в стумі* (Дмит., Осінь., 1959, 53).

СТУМАНЕНИЙ, *а, е, рідко.* *Дієпр. пас. мин. ч. до стуманити.* *По облозі, по стежині, По стуманеній долині Йдуть [хлопці] по кряжу над потоком, Над Черемошем широким* (Шпорта, Вибр., 1958, 378).

СТУМАНІТИ *див. стуманювати.*

СТУМАНІТИСЯ, *ниться, док., рідко.* *Огорнутися, оповитися, затягтися туманом, димом і т. ін.*

СТУМАНІЛИЙ, *а, е. Дієпр. акт. мин. ч. до стуманіти.* *Ніби море те безкрає, Сріблом степ на грані грає І жене повітря хвилі У безодні стуманілі* (Черн., Поезії, 1959, 64); *Стуманілими очима обвела [Гандзючиха] по хаті: сама вона в хаті, як палець той* (Кос., Новели, 1962, 157); *Стуманілий жовнір не володів уже своїм розумом. З замерлим серцем продирався через гущу колючих дротів* (Кобр., Вибр., 1954, 183); *Савка.., стуманілий від .. побоїв, холоду й голоду, їв* (Коз., Блискавка, 1962, 257); **У порівн. Він одбігає од воріт, кидається в широкі розгони вулиць і, віддавшись їхній владі, ходить по місту, мов стуманілий* (Мик., II, 1957, 176).

СТУМАНІТИ, *ію, ієш, док.* 1. *Огорнутися, оповитися, затягтися туманом, димом і т. ін., стати тьмяним, каламутним.* *Згас очей молодечий промінь, Обірвалась мережа днів, Тільки зірки червоний племінь На тій касці не стуманів* (Мал., Звенигора, 1959, 204); // *перен.* *Стати похмурим, втратити блиск.* *Обвів очима ще раз порожні скрині, мішки посеред хати... Очі стуманіли Рудикові* (Кос., Новели, 1962, 153).

2. *перен., розм.* *Втратити здатність розсудливо міркувати, ясно сприймати й розуміти навколишнє.* *Президент був колись здібний суддя, але тепер стуманів* (Фр., VII, 1951, 194); *Порожність в голові, і розум стуманів Од невтихаючого горя* (Гр., I, 1963, 53); — *Сто рублів даси? — Що ти, стуманів! Дорого* (Коз., Зол. грамота, 1939, 82).

СТУМАНЮВАТИ, *ює, недок.,* **СТУМАНІТИ**, *нить, док., перех., рідко.* 1. *Огортати, оповивати, затягувати що-небудь туманом, димом і т. ін.*

2. *перев. із сл. г о л о в а, р о з у м, перен.* *Позбавляти кого-небудь здатності розсудливо міркувати, ясно сприймати й розуміти навколишнє.* *Світлички були тісні, та наші молоді не дуже тим журилися.. А щастя, справді, було багато в цих маленьких світличках, молодого палкого щастя, що стуманює голову і примушує забувати про все навкруги* (Гр., II, 1963, 38); — *Щось страшене стуманило мій розум, навело полуду на очі* (Н.-Лев., III, 1956, 395).

СТУПА, *и, ж.* 1. *Пристрій для лушення та подрібнення різних речовин* (зерна, тютюну і т. ін.), *неодмінним доповненням якого є товкач.* — *Не встигла я ще в ступі на кутю стовкти, аж гульк — повз двір сани із села, завернули в маєток* (Головко, II, 1957, 496);

Посеред хати на довбаному стільчику сидить коло обтесаного для ступи пня батько і теслицею вибиває глибку (Стельмах, Хліб..., 1959, 140); Був час, коли.. аптекар мав бути дужою людиною: не кожний міг підняти пудову товкачку, якою товкли у величезній ступі лікарські трави, квіти й насіння (Наука..., 9, 1971, 36); *У порівн. Сидить Кутя, мов ступа, Та очима тільки луна (Воскр., З перцем!, 1957, 16); // перен., розм. Про товсту, незграбну, неповоротку людину. — Сусанна Уласівна не легенька. Чиста ступа! Йде по хаті, то аж поміст двигтить (Н.-Лев., IV, 1956, 138).

◇ Дурний як ступа — про розумово обмежену, тупу людину; [І] в ступі не влучити див. влучати; Носітися, як дурень з ступою див. носітися; Товкті воду в ступі див. вода.

2. спец. В індійській архітектурі — культова споруда, призначена для зберігання буддійських реліквій або увічнення подій.

СТУПА́, й, ж., перев. з означ. Манера ходити, ступати; хода. Довгенько ще сидів наш Тихон..., далі устав, тяжко, від серця здихнув і пішов собі тихою ступою додому (Кв.-Осн., II, 1956, 128); Схилившись на ворота, вона дивилась, як нетвердою ступою потяг він від неї, криючись у.. померках ночі (Мирний, III, 1954, 46); Старий узяв торбу і широкою ступою пішов у Данелевську долину, де паслися воли (Тют., Вир, 1960, 78); *Образно. Сонце схилилося з полудня, а день схилявся до вечора, який дивався по землі тихою ступою (Гуц., Скупана..., 1965, 14); // Рух ногою вперед, убік або назад; крок. Натопн... сунув далі — повільно, ступа за ступою, як у похоронній процесії (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 189); // Звуки від таких рухів. Тихо було увечері, коли вчулася ступа чиясь і щось мигнуло мимо віконця (Вовчок, I, 1955, 298); // Про спокійну, тиху ходу коня; найповільніший алюр. Не басував кінь під Саїбом, неначе почував горе свого пана, а йшов тихою ступою, спустивши вуха (Н.-Лев., IV, 1956, 35); Проти вітру повільною ступою ішли коні (Чорн., Потік..., 1956, 83).

СТУПА́К, а, ч., рідко. 1. розм. Загнутий верхній край лопати чи заступа, в який упираються ногою при копанні.

2. Кінь, що йде доброю ступою. Чує Петро — тупотять коні... Усе ближче, ближче. Розпізнає нешвидку ристь двох ступаків (П. Куліш, Вибр., 1969, 100).

3. розм. Вид грубого взуття. Тамара ледве йде у дерев'яних ступаках, не бачить перед собою нічого (Хижняк, Тамара, 1959, 192).

СТУПА́НКА, и, ж., заст. Нерухомі сходи, які складаються з ряду східців. Хо вступав в здоровезну кам'яницю, лізе, покректуючи, по ступанці високо, аж «під небо», втискається в маленьку кімнату (Коцюб., I, 1955, 169); Ступанка не довга була, сходців [східців] шість, а там вправо іще ступанка в сінці — на два сходці (Свидн., Люборацькі, 1955, 23).

СТУПА́ННЯ, я, с. Дія за знач. ступати і звуки, утворювані цією дією. Ніхто не розмовляв, тільки від ступання ніг ішов тихий гомін (Мак., Вибр., 1956, 535); Нараз почувися ступання в сінях, і Ежен кинувся до дверей, засунув засуку (Фр., I, 1955, 343).

СТУПА́Р, я, ч., заст. Той, хто валяє сукно. Не спить в тиху березневу ніч безталанним заробітчанам, які щороку не з однієї чужої печі їдять хліб, не дрімається убогим рибалкам на хвилі і ступарям (Стельмах, I, 1962, 460).

СТУПА́ТИ, аю, аєш, недок., СТУПИ́ТИ, ступлю́, ступи́ш; мн. ступля́ть; док. 1. перев. на що, у що. Ставити ногу куди-небудь, на щось. Намагаючись як можна тихше ступати на дерев'яні сходи, не зачи-

нивши за собою дверей, пішов [Федір Прохорович] до хати будити своїх хлопців (Трубл., I, 1955, 124); Вона ступала в дощові калюжі (Мал., Чотири літа, 1946, 189); Усі рушили слідом за ним і пішли самою кромкою берега, ступаючи інколи в воду (Смолич, V, 1959, 35); Смотритель увійшов у клас, ступив на кислиці, посковзнувся й дав сторчка (Н.-Лев., III, 1956, 317); Поночі він ненароком ступив батькові на руку (Епик, Тв., 1958, 389); Він зупинявся біля тинів, вибирав місце, куди ступити, щоб у свої постолі не набрати крижаної води (Чорн., Визвол. земля, 1959, 14); // Ставати на що-небудь. Вихователька, кречучи, ступила на ослінчик і почала ретельно обслідувати, чому ж таки погасла лампадка (Донч., III, 1956, 22).

◇ Купці ступити ніде — те саме, що Купці ніде клінути (див. курка). Хати ліпились одна побіля одної, а на городі — курці ступити ніде було (Головко, А. Гармаш, 1971, 354); На кривавий шлях ступати (ступити) див. кривавий; Не знати, на яку ступити: а) догоджати кому-небудь, запобігати перед кимсь. Кінчалось те все рясними безпричинними сльозами.. А стара.. не знала вже, на яку й ступити, яким духом дихнути. — Що тобі, моя ясонько, що тобі, золото? (Хотк., II, 1966, 33); Гнат Ступа буквально не знав, на яку йому ступити перед молодого дояркою (Вол., Дні.., 1958, 125); б) почувати себе дуже незручно. Вона так відріже, так обсоромить усякого, що не знатиме, на яку ногу ступити! (Кв.-Осн., II, 1956, 427); Нога не ступить див. нога; Ногою ступити ніде — немає вільного місця. Ідеш, а на землі ніде ногою ступити: гнізда, яйця, голенькі пташата плутаються в траві, одні вже вбираються в пух, а ті лише вилуплюються (Гончар, Тронка, 1963, 31); Ступати (ступити) на слизький шлях (на слизьку доріжку) див. слизький; Ступати (ступити) на хистку кладку див. хисткий; Ступити не давати — переслідувати кого-небудь, присікуватися до когось. Почала братова мене знов допикати. Вже тепер і ступити мені не дасть..: ..та те не добре, та се не гаразд! (Вовчок, I, 1955, 13).

2. Переставляючи ноги, роблячи кроки, змінювати місце в просторі, рухатися, йти (про людину або тварину). Під ним коник вороненький Насилу ступав (Шевч., I, 1951, 7); Іде Давид по дорозі, ступав широко (Головко, II, 1957, 10); Воли тихо ступали, підбиваючи злегка пилуку (Томч., Готель.., 1960, 70); Мінери повільно ступали, виставивши вперед тонкі держакі міношукачів (Перв., Дикий мед, 1963, 18); Не встиг [парубок] ступить десяти ступнів, як пісня стихла (Мирний, I, 1949, 127); Ступивши кілька кроків, я зупинявся, щоб подивитись, чи не збилися з дороги мої товариші (Збан., Ліс. красуня, 1955, 19); *Образно. Вечір нечутно ступав по землі (Кочура, Родина..., 1962, 37); Селом ступала, збиваючи клуби пороку, розпалена, до безумства смілива, на все готова народна помста (Вільде, Сестри.., 1958, 269).

◇ Крок у крок ступати див. крок; Крону не може (не міг і т. ін.) ступити; І крону не ступить (не ступлять) див. крок; Крону ступити не можна — про неможливість вільно діяти; Не гіден у слід ступити див. слід¹; Слід у слід ступати див. слід¹; Ступати [нога] в ногу див. нога.

3. Роблячи крок, входити куди-небудь. Василенко ступав на подвір'я, а Созоненко з розмаху гасить хвірткою місячну рамку (Стельмах, II, 1962, 96); Вставив ключ в замок пудовий і ступив паша в темницю (Нагн., Вибр., 1957, 271); Двері раптом відчинились, і до хати ступив секретар комсомольської організації (Довж., I, 1958, 73); Він ступив до кімнати і зупинився, вражений. Кімната була червона, ніби охоплена полум'ям

(Загреб., Спека, 1961, 74); // Потрапляти куди-небудь, опинятися десь. Роман з порога ступав на лісову доріжку; і його ще наздоганяють клапті незакінченої розмови сторожа (Стельмах, I, 1962, 338); Збройного славлю звитяжця, що перший з надмор'їв троянських, Долею гнаний нещадно, на берег ступив італійський (Зеров, Вибр., 1966, 221); Як тільки віддалилася вітчизна, ще не ступивши на чужу землю, зрозумів [М. Гоголь]: він за кордоном (Полт., Повість., 1960, 395); // Входити, в'їжджати куди-небудь. — А тут він.. за Джмелями з голоблею ганявся. Нащо вони тобі здалися? Німці ж тільки ступлять — тебе ж першого на шворку, горе ти моє нещасне... (Тют., Вир, 1964, 371).

◇ Не ступала [людська] нога див. нога.

4. у сполуч. із сл. з ноги на ногу. Стоячи на місці, спиратися навперемінно то на одну, то на другу ногу; переступати. Ліниво всі встали, ліниво ступаєм з ноги на ногу (Коцюб., II, 1955, 230).

5. перев. із сл. п у т ь, ш л я х і т. ін., перен. Починати інший спосіб життя, діяти в іншому напрямку. — Треба йти в колгосп. На нову путь ступати. Годі вам шапінкою на смужечці крутитися (Коцюба, Нові береги, 1959, 359); За народ свій нещасливий, Повна щирої журби, Ти ступила на правдивий Шлях святої боротьби (Граб., I, 1959, 82); Слідом за російським народом на шлях соціалізму першим ступив народ України (Рад. Укр., 18.I 1951, 3).

6. тільки наказ. сп. ступай, ступайте. Уживається як наказ або прохання піти куди-небудь або залишити когось, щось. — Ступай до поліції! — приказав Забіяка (Мирний, I, 1954, 261); — Іди, тебе обрали на кошового! — Змилуйся, панове, — сказав Кирдяга, — який з мене кошовий. — Ступай, кажуть тобі! — кричали запорожці (Довж., I, 1958, 234); — Ступайте увесь народ до волості; губернатор приїхав, збирайтесь усі (Кв.-Осн., II, 1956, 149).

СТУПІР, я, ч., діал. Товкач. Жорни [жорна] витру й поготую, Гречку й просо шеретую, І під низом, і вгорі Доглядаю ступирі (Щог., Поезії, 1958, 195); Був там один, що його прозвали Малпою, швидкий та верткий, що й з-під ступиря викрутиться (Свидн., Люборацькі, 1955, 91).

СТУПІТИ¹ див. ступати.

СТУПІТИ² див. ступлювати.

СТУПІТИСЯ див. ступлюватися.

СТУПІЦЯ, і, ж., рідко. Центральна частина колеса з гніздами для спиць і отвором для осі. Садок був вишневий, а коло нього колодязь із зводом, на якому висіла стара ступиця з поламаними спицями (Багмут, Записки., 1961, 64); В тяжке бездоріжжя, коли військові транспорти з боєприпасами грузнули по самі ступиці, допомогти солдатам виходили жінки й діти корсунь-шевченківських сіл і, взявши на плечі по снаряду або наклавши в поділ гранати, несли їх за кілька кілометрів на передові позиції (Літ. Укр., 15.II 1974, 4).

СТУПІНЧАСТИЙ, а, е. 1. Який складається із східців, уступів або має їх. Представники від усіх народів Росії вітали промовця, який стояв на ступінчастому підвищенні, з простягнутою вперед рукою (Юхвід, Оля, 1959, 208); // Який своїм виглядом нагадує сходи. Усі насторожено впилися очима в зелену ступінчасту стіну лісу, що поволі на них насувалася (Кочура, Зол. грамота, 1960, 105).

2. перен. Який відбувається, проводиться певними стадіями, етапами і т. ін. І. В. Мічурін розробив.. метод ступінчастої акліматизації, тобто метод поступового переносу рослин з півдня на північ (Розв. науки в УРСР., 1957, 357); Найвищої продуктивності камерних сушарок можна домогтися, застосовуючи ступінчастий теп-

ловий режим сушіння качанів, який полягає в тому, що на початку сушіння додержують меншої температури теплоносія, а згодом її підвищують (Колг. Укр., 11, 1961, 43).

СТУПІНЧАСТИСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до ступінчастий.

СТУПІНЧАТИЙ, а, е. Те саме, що ступінчастий.

СТУПІНЧАТИСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до ступінчастий.

СТУПІНЬ, пеня, ч. 1. Порівняльна величина, що характеризує розмір, інтенсивність чого-небудь. Учасники Народи переконані, що ефективність політики кожної комуністичної партії залежить від її успіхів у своїй країні та від успіхів інших братніх партій, від ступеня їх співробітництва (Ком. Укр., 7, 1969, 35); Словами холодний, теплий, гарячий ми характеризуємо різний ступінь нагрітості, різну температуру тіла (Фізика, II, 1957, 7); // Міра вияву чого-небудь. Катря добре знала, що це означає, особливо тоді, коли Павло ще й переходив у розмові з нею на «ви». То вже був крайній ступінь роздратованого збудження (Кучер, Трудна любов, 1960, 308); Одного прекрасного вечора приходить у гості до Скоробагатьків якась далека їх родичка, того ступеня родичання, що називається десятою водою на киселі (Хотк., I, 1966, 123).

△ Вищий ступінь див. вищий; Звичайний ступінь див. звичайний; Ступені порівняння див. порівняння¹.

2. Посада, ранг, звання, чин. Весь досвід минулої війни показує, що оточення сильного, активного, маневреного і технічно оснащеного противника вимагає високого мистецтва від командирів і воєначальників усіх ступенів (Ком. Укр., 2, 1969, 65); // У сполуч. з числ. означає той чи інший розряд, категорію чого-небудь. Ордени Вітчизняної війни першого і другого ступеня та два ордени Червоної Зірки прикрашали праву сторону кітеля (Рибак, Час., 1960, 26); На ювілейній виставці у Москві новий набір меблів «Київ», створений нашими майстрами, відзначено срібною медаллю і дипломом другого ступеня (Веч. Київ, 7.III 1968, 1); Значок ГПО першого ступеня.

Надавати (надати) вчений ступінь див. надавати²; Науковий (учений) ступінь — вища кваліфікація, яка присуджується після захисту дисертації. За виведення незвичайного редису.. присвоєно науковий ступінь кандидата біологічних наук (Хлібороб Укр., 9, 1964, 47).

3. рідко. Горизонтальний виступ сходів, на який ступають, піднімаючись угору чи спускаючись униз; сходи́на. Я поглянув перед собою на сходи вниз. Посередині на них сиділа Наталка.. а .. на найнижчій ступеню сиділа Маня (Коб., III, 1956, 165); // Взагалі виступ чого-небудь на похилій поверхні. Потік біг химерно вижолобленим коритом, раз падав зі ступеня на ступінь, раз протискався між чорними голими ребрами [каміння] (Хотк., II, 1966, 49).

4. перен. Етап, стадія розвитку чого-небудь. Соціалізм — перший ступінь комуністичного суспільства, побудова якого в кінцевою метою боротьби робітничого класу і всіх трудящих (До 40-річчя Вел. Жовтн. соц. рев., 1957, 35); Роль внутрішнього мовлення на різних ступенях розуміння була різною (Рад. психол. наука., 1958, 143); Пролетаріат проходить різні ступені розвитку (Комун. маніф., 1947, 22); // Стан, рівень, на якому перебуває, якого досягає що-небудь. Соціалістичне суспільство піднялося на вищий ступінь ідейної зрілості, ще монолітнішою стала його морально-політична єдність (Матер. XXIV з. Компартії України, 1971, 49); Особливо.. високого ступеня досконалості Гончар досяг у своїй художній мові, яка за своєю ясністю, виразністю, гнучкістю.. може бути по праву віднесена

до найкращих зразків сучасної української літературної мови (Про багатство л-ри, 1959, 235); За ступенем благоустрою наше місто [Москва] давно вже випередило багато столиць зарубіжних держав (Рад. Укр., 17.VI 1967, 1).

Піднімати (підіймати, підняти, підійняти) [ще] на одін (вищий, новий і т. ін.) ступінь див. піднімати; Підносити (піднести) [ще] на одін (вищий, новий і т. ін.) ступінь див. підносити; Школа другого ступеня — у перші роки Радянської влади — середня школа; Школа першого ступеня — у перші роки Радянської влади — початкова школа.

5. Складова частина ракети, яка після згоряння в ній палива відокремлюється в польоті. У звичайній ракеті кожний відпрацьований ступінь, надавши потрібної швидкості решті ступенів, сам автоматично відпадає від них (Ком. Укр., 7, 1965, 68); Для збільшення швидкості та дальності польоту ракети можуть бути багатоступінчасті; кожний ступінь має свій двигун з запасом палива (Рад. Укр., 15.II 1968, 4).

6. муз. Будь-який звук музичного звукоряду, гама, ладу. Лише незначна частина зразків народної музики закінчується нестійкими ступенями, що вказує на їх приналежність до більш ранніх етапів розвитку фольклору, коли звукоряд ще не складав октавної системи (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 117).

7. заст. Градус. У нас два дні холодюка, мороз з вітром. Ступенів, певно, 18 (Коцюб., III, 1956, 166); Спека (щось ступенів більше сорока) (Еллан, II, 1958, 52).

СТУПІНЬ, пеня і розм. пня, ч. 1. Рух ногою вперед, убік або назад. Не встиг [парубок] ступить десяти ступнів, як пісня стихла (Мирний, I, 1949, 127); Гризельда попростувала до палацу. Але не встигла вона ступити кільки [кілька] ступенів, в садку на стежці несподівано з'явився князь Єремія (Н.-Лев., VII, 1966, 189); // Звуки від такого руху. Його рипучі ступні чулися ще у сінях (Мирний, III, 1954, 230); Блимає каганець на столі, а я сам ходжу-нуджу з кутка в кут, тільки луна стогне від моїх ступенів по хаті (Вас., I, 1959, 85).

◇ Перший ступінь — те саме, що Перший крок (див. крок). [Химка:] Довго я не подавалася, — як таки кинути матір та поїхати з паничем? Що люди скажуть...? [Палажка:] Звісно, звісно... Перший ступінь завжди страшний! (Мирний, V, 1955, 221); Ступінь за ступенем (за ступнем) — те саме, що Крок за кроком (див. крок). Коні брели-посувалися ступінь за ступенем (Крим., Вибр., 1965, 392); П'ядь за п'яддю, ступінь за ступенем переходять татарські землі до рук невірним (Коцюб., I, 1955, 292); Половчисі здалося, що шаланда поближчала. Її море приб'є до берега, тоді треба виволокти і врятувати, і артиль подякує — без шаланди риби не наловиш. Посуда наближалася до берега неухильно, невідступно, ступінь за ступнем, хвилина за хвилиною (Ю. Янов., II, 1958, 192).

2. заст. Назва одиниці виміру невеликих відстаней на поверхні землі, що дорівнює відстані між стопами ніг (приблизно 70—75 см) під час ходіння. Сад був за кілька ступнів звідси (Гр., II, 1963, 35); Та й тільки ж то, що огорожина своя, а більше землі — ні ступня (Мирний, I, 1949, 133); — Та й що ж було пахати, коли свої землі ні борозни, ні ступня! (Григ., Вибр., 1959, 30); Киянине! Ти живеш у Києві — прекрасному і чарівному місті. Пам'ятай, що кожний ступінь землі тут политий кров'ю твоїх батьків (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 826); Корнет одміряв п'ятнадцять ступнів і вистрілив, але не попав в копійку (Збірник про Кроп., 1955, 23).

СТУПКА, и, ж. Зменш. до ступа 1. Коли б мені ступка та жорна, Коли б мені жінка моторна (Чуб., V, 1874, 481); // Невелика посудина для розтирання чого-небудь. [Тьотя Симе:] Якове Фомичу, голубе! Та невже у вас млинок в кав'ярний. Дайте, рідний, хоч на день, а то сил немає товкти [каву] в ступці (Коч., II, 1956, 430); Сало товчуть у ступці разом з часником, борошном, цибулею чи зеленню (Укр. страви, 1957, 88).

СТУПЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до ступити². Велиблюю в дуб долота, вруби в вугільний шар, довгі щупи — в болота, ступлені леза — в жар! (Рудь, Дон. зорі, 1958, 55).

СТУПЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., СТУПИТИ, ступлю, ступиш; мн. ступлять; док., перех. 1. Робити тупим.

2. перен. Послаблювати, робити не дуже відчутним, сильним (почуття, сприйняття і т. ін.).

СТУПЛЮВАТИСЯ, юється, недок., СТУПИТИСЯ, ступиться; мн. ступляться; док. Ставати тупим, негострим. Він [більшовик] за полярний вийшов круг, Надхмарні він вершить польоти, Не ступлюється від роботи Його невтолимий плуг (Рильський, III, 1961, 103); *Образно. Ще сивизна Йому не посікла козацькі вуса І погляд не ступився молодий (Шер., Генерал Орленко, 1948, 19).

СТУПНІВІЙ, а, е. Який відбувається послідовно, без різких змін; поступовий.

СТУПНІВІСТЬ, вості, ж. Абстр. ім. до ступнівів.

СТУПНІВО. Присл. до ступнівів. Кількість піднесених рук ступнево збільшують середняки (Мик., I, 1957, 67); Ступнево ці підприємства починали збільшувати продукцію (Смолич, Сорок вісім., 1937, 256).

СТУПНИК, а, ч., діал. 1. Крок. Христя задумалася. Проїшла скільки ступників мовчки (Мирний, III, 1954, 354).

2. Майстерня або фабрика, де валяють вовну, шерсть і т. ін.; валяльня, сукновальня. Він відчинив низенькі двері, вогкі і масні від випарів, і ввів своїх гостей до ступника (Тулуб, Людолови, II, 1957, 310).

СТУПНУТИ, ну́, не́ш, док. Однокр. до ступати 1—3, 5. На поріг вийшов з халупи кіт і, ступнувши на сніг, гидливо потряс у повітрі лапкою (Донч., III, 1956, 127); Сонце неначе найнялось, так немилосердно пече, що на розжарений пісок не можна ступнути босою ногою (Хижняк, Килимок, 1961, 46); Мстислав ступнув два кроки вперед, вихопив меч і підніс його високо над головою (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 222); За двері хтось шарпнув. Ремо хутко відчинив їх... На порозі стояв Ахмет.. Він важко дихав, нервово ступнув до кімнати... (Досв., Гюлле, 1961, 130); *Образно. Проти минулого року ми набагато ступнули вперед (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 85).

◇ Ступнути ніде — дуже тісно, немає вільного місця. А квітник біля хати — це вже Гаїнчине діло. Стільки квіток, що й ступнути скоро ніде буде (Гр., II, 1963, 372).

СТУПНЯ, і, ж. 1. Нижня опорна частина ноги; стопа. Про колишню ще недавню недолугість нагадував тільки надто тонкий стан та тонкі, хоч і міцні, немов сталеві, ноги з вузькими довгими ступнями (Л. Укр., III, 1952, 664); Товста, туго заплетена коса Орисі непорушно лежала в спинному ривчаку, червону ситцеву блузку ворухив вітерець, вузьенька боса ступня залишала на ріллі глибокі сліди (Тют., Вир, 1964, 13); Я ще пробував ступати запаленими ступнями, та змушений був спинитись (Сміл., Сашко, 1957, 152); // Нижня поверхня опорної частини ноги. Не підсадиш ти мене на грушу, Колючок не виїмеш із ступні... (Забашта, Вибр., 1958, 26); // Відбиток ноги, залишений на

поверхні чого-небудь. По горі Антон ішов розмашистим кроком,.. в ступнях, що чобітьми залишав на вологому снігу, виступала каламутна вода (Чорн., Потік., 1956, 13); Шура намагалася вгадати серед цих численних слідів Юрасеву ступню (Гончар, I, 1954, 166).

◇ Ступні приросли до землі (до каменя, до місця і т. ін.) див. приростати.

2. діал. Хо́да. Не доходячи до лісу, почули вони жалібний скрип полозків об мерзлу дорогу, важку ступню кінську (Мирний, I, 1949, 226).

СТУПОМ, присл., діал. Те саме, що ступбю. Кінь іде ступом (Сл. Гр.).

СТУПОР, у, ч., мед. Стан нечутливості, отупіння, нерухомості в людини, який виникає при психічних захворюваннях, отруєннях, травматичних ушкодженнях мозку і т. ін.

СТУПОЮ, присл. 1. Повільним кроком.

2. Найповільнішим алюром, не риссю. Коняка ви-несла в поле, втомилась і почваланала ступою (Коцюб., II, 1955, 280); Козаков, насторожено з'їжившись у своєму сідлі, наказав товаришам пустити коней ступою (Гончар, I, 1954, 398); Біль був такий незносний, що довелося перевести коня спершу на рись, а там і зовсім — ступою (Загреб., Диво, 1968, 415); // Повільно, не поспішаючи (про їзду на коні). На камені кілька хлопців Черепками грає, Аж ступою через греблю Панок проїжджає (Рудан., Тв., 1959, 182); Нагнувши голову, Щупак їзав по тротуару ступбю і скося пильно приглядався до колони демонстрантів (Головко, II, 1957, 626).

СТУПЦІ, ів, мн., розм. Отвори на сопілці. Яшко не розлучався з сопілкою.. Оце вийме з пазухи, ніжно по ступцях погладить (Головко, I, 1947, 39).

СТУРБОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до стурбувати. — Приступаю до зарядки, Герасиме Петровичу, — відповів Андрій, стурбований несподіваною появою бригадира (Гур., Новели, 1951, 77); Зайшов батько. Я відразу побачив, що він чимсь стурбований (Збан., Незабутнє, 1953, 8); Відчував [Ілько], що задумали [куркулі] щось лихе, що всі були стурбовані (Головко, II, 1957, 140).

2. у знач. прикм. Який перебуває в стані неспокою, тривоги; схвилюваний. На порозі з'явився дід Григорій, стурбований, захеканий і теж без шапки (Мик., Повісті., 1956, 51); Богучар повернувся додому на заході сонця. На подвір'ї його зустріла стурбована дружина Василина Карпівна (Цюпа, Краєни, 1971, 329); // Який виражає неспокій, тривогу, хвилювання. Молодий стурбований голос щось тихо промовив до кулеметника (Стельмах, II, 1962, 200); На стурбованому обличчі Грінчака вогонь освітив чорну й густу, як щітка, порість (Чорн., Визвол. земля, 1959, 124).

СТУРБОВАНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до стурбований 2. Опускається [Прісцілла] на коліна, тремтячи від слабості і крайньої стурбованості (Л. Укр., II, 1951, 505); Питати батька чи маму про причину сестриних сліз годі було й пробувати, — така стурбованість написана була на їхніх обличчях (Загреб., Переходимо., 1971, 113); В голосі того, хто казав, бриніла стурбованість (Баш, Вибр., 1948, 40).

СТУРБОВАНО. Присл. до стурбований 2. Інколи в люті морози або в буран діти не приходили. Тоді моряки не раз стурбовано виходили за вал, вдивлялись у каламутний летючого снігу, і неспокій гриз їм серце (Тулуб, В степу., 1964, 307); Він раз по раз стурбовано зиркав у вікно, обертався до пілота (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 117); — Я відчуваю запах диму, — сказала стурбовано Тайах (Ю. Янов., II, 1958, 156); *Образно. Великий ліс, що задержався коло села, виглядав поважно і стурбовано (Коб., II, 1956, 82).

СТУРБУВАННЯ, я, с. Дія за знач. стурбувати.

СТУРБУВАТИ, ую, уєш, док., перех. Викликати неспокій, тривогу; занепокоїти, схвилювати. Вона робила цілий день такі чудні.. вчинки, що стурбувала й батька і всю господу (Н.-Лев., IV, 1956, 262); Відсутність найменшого товариша всіх стурбувала (Трубіл., II, 1950, 185); Події минулої ночі зовсім стурбували її (Смолич, I, 1958, 86); // Порухити чий-небудь спокій. Валка посувається тихо, поволі, щоб не стурбувати хорого (Коцюб., I, 1955, 181).

СТУРБУВАТИСЯ, уюся, уєшся, док. Відчути неспокій, тривогу; занепокоїтися, схвилюватися. Кайдашиха догадалась, до чого воно йдеться, і трохи стурбувалась.. Вона боялась, щоб Мотря часом не випряла всього прядива (Н.-Лев., II, 1956, 296); Порицька так стурбувалась, аж обличчя плямистою краскою вкрилось (Л. Укр., III, 1952, 748); Всі вони дуже стурбувались, почувши, що Ант два дні тому пішов до лісу й не повернувся (Скл., Святослав, 1959, 16).

СТУСАН, а, ч. Удар кулаком. Кулаки посипались на його плечі; супроводжений стусанами.., він.. взяв на плечі свій мішок з начинням (Фр., I, 1955, 228); Таки дісталось Сербивусові кілька стусанів, але він розмахнувся навідріг, і кільце розступилося (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 46); Малий Лука чмихнув і враз замовк, діставши стусана від матері (Багмут, Опов., 1959, 12); // Різкий удар ногою, коліном. З розгону вскочивши до камери, я спіткнувся і впав.. Підвестись допомагав мені дужий стусан ногою (Кол., На фронті.., 1959, 105).

◇ Відважувати (відважити) стусані див. відважувати; Давати (дати) стусані див. давати; Надавати стусанів див. надавати¹; Нахапатися стусанів див. нахапуватися.

СТУСАНИНА, и, ж., розм. Те саме, що тряска. Гуркіт коліс та подорожня стусанина обзиваються у вашій спині, шумлять у голові, гудуть у вухах (Мирний, IV, 1955, 323).

СТУСАТИ, аю, аєш, недок., перех. і неперех., чим і без додатка, розм. Бити, штовхати кого-, що-небудь. Вважають, що футбол виник у ХІХ ст. в Англії. Одначе сцена, зображена на одній із старогрецьких амфор, свідчить про те, що у цій країні м'яча стусали ногами ще дві тисячі років тому (Знання., 8, 1971, 27).

СТУСЕНЬ, сня, ч., рідко. Те саме, що стусан. Дав стусня, аж перекинувся (Сл. Гр.).

СТУСНУТИ, ну, нєш, док., перех. і неперех., чим і без додатка, розм. Однокр. до стусати. Та мене й стуснув у груди (Сл. Гр.).

СТУСОНУТИ, ну, нєш, док., однокр., перех. і неперех., чим і без додатка, розм. Підсил. до стуснути. [Мотря:] Тікай з дверей, бо як стусону, то й ноги задереш! (К.-Карий, I, 1960, 396); Марина раптом підвелася, обернулася і так стусонула Воловика, що він тільки ногами майнув (Епик, Тв., 1958, 543); Макарій підняв другу ногу і стусонує каблук просто Данилові в обличчя (Панч, В дорозі, 1959, 12); Щоб упевнитися у відсутності господаря, Твердохліб стусонує ногою в двері (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 3); // безос. Човна стусонуло, поставило майже сторчма, потім знову кинуло, і холодна .. хвиля ринулась всією своєю важкою масою на людей (Гончар, Новели, 1954, 58); *Образно. Жаль стусонує Оксена в душу, він похнюпився, але не поник головою (Тют., Вир, 1964, 310).

СТУСУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., розм. Бити, штовхати кого-небудь. З останнім словом Марко дуже застогнав і почав рвати на собі волосся і стусувати себе у груди (Стор., I, 1957, 345); Зрадівши зу-

стрічі, хлоп'яки стусують один одного, забувши, що кілька хвилин тому цілком інші настрої були в їх душах (Горд., Буян, 1938, 28).

СТУХАННЯ, я, с. Дія за знач. **стухати**. Ледве зажеврив ранок у стуханні зірок, лісом потягне вітерець, упаде роса (Ле, Клен. лист, 1960, 165).

СТУХАТИ, ає, *недок.*, **СТУХНУТИ**, не; *мин. ч.* стух, ла, ло; *док. 1.* Переставати горіти, світитися; гаснути. Увесь день не стухав вогонь у хижі (Скл., Святослав, 1959, 81); Над Одесою стухали заграви (Кучер, Чорноморці, 1948, 141); Все кругом уцухло, Люд поснув давно... Край села не стухло Світлечко одно (Граб., I, 1959, 311); // *безос.* Крутінь іскрутивши, вкинула [мат] в піч, де вже стухло було (Тич., I, 1957, 260).

2. Ставати меншим ступенем, силою свого вияву; спадати. Вже надвечір, як став стухать жар, повертались ми у село луговиною (Стор., I, 1957, 144); Сонце схилялось..., проте спека не стухала (Баш, Надія, 1960, 155); Іскрою запалало в очах якесь бажання й стухло (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 145).

3. Ставати меншим обсягом, величиною (про опухлу частину тіла); відтухати. Серце її обливалось кров'ю, очі не стухали від сліз (Л. Янов., I, 1959, 365); В неї нагнало око, як куряче яйце. Око стухло, але од того часу вона осліпла на праве око (Н.-Лев., II, 1956, 365); Нога трохи стухла, але ще була червона на місці зарубцьованої рани й пашіла вогнем (Кучер, Голод, 1961, 238); // *жарт.* Те саме, що хіднути. Поки багатий стухне, то убогий опухне (Укр. присл., 1963, 117).

СТУХЛИЙ¹, а, е. 1. Дієпр. акт. *мин. ч.* до **стухнути**¹.

2. у знач. *прикм.* Тьмянний, невиразний (про очі, погляд). Гриць одказав не словами, а зблідлим обличчям та стухлими очима (Мирний, III, 1954, 189).

СТУХЛИЙ², а, е. Дієпр. акт. *мин. ч.* до **стухнути**². — Вода.. стухла, стара і мутна (Фр., XIII, 1954, 422); *Образно. А чи ж бачив хто на світі краще повітря, як ось тут [у саду]? А ще до того в порівнянні із стухлою, гнилою атмосферою канцелярії (Круш., Буденний хліб..., 1960, 103).

СТУХЛИСТЬ, лості, ж. Абстр. ім. до **стухлий**².

СТУХНУТИ¹ *див.* **стухати**,

СТУХНУТИ², не; *мин. ч.* стух і стухнув, ла, ло. Док. до **тухнути**².

СТУШКОВАНІЙ, а, е, *кул.* Дієпр. пас. *мин. ч.* до **стускувати**; // у знач. *прикм.* Стусковані кабачки протирають крізь сито, додають підсушені манні крупи, сіл', підсмажену посічену цибулю і добре прогрівають 15—20 хв., безперервно помішуючи (Укр. страви, 1957, 201).

СТУШКУВАТИ, ую, уєш, *перех.*, *кул.* Док. до **тушкувати** 1.

СТУШОВУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **стусовувати**. Ще недавно частина художників досить обмежено, невірно розуміла типове в портреті.. Це призводило до стусовування індивідуальних якостей людини (Мист., I, 1959, 34).

СТУШОВУВАТИ, ую, уєш, *недок.*, **СТУШУВАТИ**, ую, уєш, *док.*, *перех.* 1. Тушуючи, робити поступовим і непомітним перехід від темного кольору до світлого.

2. *перен.* Робити менш виразним, помітним, відчутним; пом'якшувати, послаблювати. Важкі смуги добротного натурального шовку тріумфальною дугою драпірують вікна і двері. Вони стусовують надто яскраві тони світла й звуків ззовні (Вільде, Сестри., 1958, 103); Вони, може, пішли б і далі разом, аж до перону станції, коли б не побачили перед собою старшої сестри-жалібниці, вродливої панни... форма якої не стусовувала, а підкреслювала її витончену елегантність і красу (Д. Бедзик, Підземні громи, 1971, 21); До цього

часу не досліджено питання про вплив місцевого народного малярства на формування Т. Г. Шевченка як художника. А тим часом цей вплив був і настільки великий, що його не могла стусувати навіть Петербурзька академія художеств (Нар. тв. та етн., 2, 1964, 79).

СТУШОВУВАТИСЯ, уюся, уєшся, *недок.*, **СТУШУВАТИСЯ**, уюся, уєшся, *док. 1.* Утворювати внаслідок тушування поступовий і непомітний перехід від темного кольору до світлого.

2. *перен.* Робитися менш виразним, помітним, відчутним; пом'якшуватися, послаблюватися. Треба досягти певної рівноваги, за якої головне — в оркестрі, хорі або у солістів — було б донесене до слухача, а другий і третій плани не стусовувалися, а займали належне їм місце (Мист., 2, 1966, 23).

3. *перен.* Втрачати своє значення, відступати на задній план. Тоді, в епоху 60-х років, сила кріпосників була надламана: вони зазнали, правда, не остаточної, але все ж такої рішучої поразки, що мусили були стусуватися з сцени (Ленін, I, 1969, 274).

4. *перен.* Непомітно зникати, йти. Побачивши, що прискіпатись немає до чого, а на бога новошляхівців не візьмеш — дадуть одкоша, Ласій явно зів'яв і непомітно стусувався (Збан., Переджнив'я, 1955, 331).

СТУШУВАТИ *див.* **стусовувати**.

СТУШУВАТИСЯ *див.* **стусовуватися**.

СТЮАРД, а, ч. 1. Буфетник, офіціант на пасажирському морському судні, на літаку.

2. В Англії — управитель великого господарства.

СТЮАРДЕСА, и, ж. 1. Жін. до **стюард** 1. Подружжя благополучно відпливло до берегів Франції, причому .. Ананій плив за кухаря, Анеля — за стюардесу (Ю. Янов., I, 1954, 136).

2. Працівниця авіаційного транспорту, що супроводить пасажирські літаки, стежить за порядком, обслуговує пасажирів і т. ін.; бортпровідниця. Стюардеса сповістила пасажирів: — Париж. Аеродром Орлі (Рибак, Час., 1960, 559); Молоденька, тоненька, як стеблинка, стюардеса-індіанка приязно зустріла нас, показала наші місця (Минко, Намасте., 1957, 4).

СТЯБЛЕЧКО, а, с., *діал.* Зменш.-пестл. до **стябло** 1, 2.

СТЯБЛО, а, с., *діал.* 1. Дерев'яний ківш. Він повитягав з казана здоровим, як тарілка, ополоником зварену рибу і склав її в стябло, чи здоровий коряк, в котрому навіть держално було видовбане. Стябло було здорове, як ночви. Кухар зробив з юшки густий росіл, облив ним рибу.., поставив на стіл стябло з рибою, а потім насипав у миску юшки і накрив хліба (Н.-Лев., II, 1956, 222).

2. Піднос, таця. Свіжа печеня, ковбаси, тетеря.., риба на стяблі, холодець із сули, начинений кендюх.. — всього тут було доволі (Добр., Очак. розмир, 1965, 426); Саїд Алі поставив піалу на стябло і, нічого не сказавши, встав з килима (Ле, Міжгір'я, 1953, 97).

3. Поміст, дошка в рибальському човні для складання сітей.

СТЯГ, а, ч., *уроч.* Те саме, що прапор 1. З дня на день усі чекали закінчення війни. В Берліні над рейхстагом уже майорів радянський червоний стяг (Гончар, III, 1959, 387); Легенький вітерець надимав полум'яний стяг (Юхвід, Оля, 1959, 324); *Образно. Україно! Ти в славній борні [у Великій Вітчизняній війні] не одна, В ній з тобою під стягом багряним — народи! (Рильський, II, 1960, 179); *У порівн. Вранішня полум'яна заграва Стояла над Карпатами, як стяг (Нагн., Пісня., 1949, 76).

◇ Піднімати (підіймати, підняти, підійняти, підносити, піднести і т. ін.) стяг — вести боротьбу за

що-небудь, в ім'я чогось, виступати з якоюсь ідеєю. Ми ж не злякаємось! Гордо та сміло Стяг піднесемо за правев діло (Пісні та романси..., II, 1956, 276).

СТЯГА, й, ж., розм. Те саме, що смуга. Вузьку стягу мужицької землі з трьох боків обхоплювала панська (Гр., II, 1963, 100); На кривавій попрузі неба скочила невеличка іскорка; довга промінята стяга протялася від неї над землею (Мирний, I, 1954, 317); Від вогнів вартових дві дороги на морі зустрілись: смуга мертво-зелена й криваво-червона стяга (Л. Укр., I, 1951, 245); Сонце сідало, і косими стягами падав його світ крізь вікно, на стіл, на долівку, грав сизо-червоним огнем на плящі (Мирний, I, 1954, 196); Владика сидить на осяянім Фебовім ганку і від підвладних народів приймає дари; .. і довгою в'ються стягбю Перед потужним язика земні в розмаїтих убраннях (Зеров, Вибр., 1966, 258).

СТЯГАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для стягання, скріплення чого-небудь.

СТЯГАННЯ, я, с. Дія за знач. стягати. Високими художніми якостями відзначаються прикраси: персні, обручки, ... персні для стягання хусток на шиї, дукачі (Нариси з іст. укр. мист., 1969, 82); Хоч Олександр і знав про стягання французьких військ до російського кордону, однак переправа французької армії через Німан була для нього несподіванкою (Кочура, Зол. грамота, 1960, 70); «...Наділені суспільною владою і правом стягання податків, чиновники, — пише Енгельс, — стають, як органи суспільства, над суспільством...» (Ленін, 33, 1973, 11).

СТЯГАТИ, аю, аєш і рідше СТЯГУВАТИ, ую, уєш, недок., СТЯГТИ і СТЯГНУТИ, стягну́, стягне́ш; мин. ч. стяг, ла́, ло́ і стягну́в, ла, ло; док., перех. 1. Міцно з'єднувати, зв'язувати, скріплювати що-небудь чимсь. Коли Оксен підійшов ближче, то побачив низенького чоловіка, що нагрібав у носилки соломі. Вони, мабуть, були важкенькі, бо він, стягнувши їх мотузком, ніяк не міг взяти на плечі (Тют., Вир, 1964, 28).

2. Робити більш прилягаючим, тісним, натягнутим (пояс, ремінь, кінську зброю і т. ін.). Передає [Фельс] їй поводи і навчав, як їх держати, коли і як стягати або попускати (Коб., I, 1956, 102); Замфір стягнув віжки, коні зменшили біг (Коцюб., I, 1955, 189); — Я надто багато ниньки набалакав вам, Аксель, — кидає він похмуро, стягуючи ремені на саквояжі! (Досв., Вибр., 1959, 215); Я дуже схуд, і мені доводилось потай від бабусі проколювати в моєму поясі нові дірочки, щоб можна було стягувати його тугіше (Сміл., Сашко, 1957, 121); Тугіше стяг [Денис] на животі ременяку, скинув верхню сорочку (Тют., Вир, 1964, 234); // Обгортаючи, щільно прилягати до чого-небудь. Тоненький стан [молодички] стягав червоний плетений пояс (Гр., II, 1963, 330); Аркан туго стягнув ший (Довж., I, 1958, 265); // Щільно облягати, охоплювати, обтягувати з усіх боків, часом створюючи враження меншого розміру (про одяг, взуття). Поліні не сподобалось його пальто, яке стягало, зужувало плечі, робило їх прямими й малими (Хор., Місто..., 1962, 51); Його гладку постать стягував тісний військовий мундир (Кучер, Пов. і опов., 1949, 62); // Морщити, збирати в складки. Стягала [Докія] грізно чоло в зморшки й затинала [щільно стуляла] зуби, аби не зойкнути вголос із болю (Коб., II, 1956, 20); // безос. Куточки губ стягнуло зморшками одчаю (Сос., I, 1957, 420); // Зводити до купи (перев. брови). Господар визвірився, стягнув брови і блиснув очима, як огниками (Мак., Вибр., 1954, 353); // Зменшувати, звужувати площу чого-небудь. Мені вона [рідина] аж рота стягувала..., але я й не думав залишати лікування (Збан., Єдина, 1959, 204); Жар,

що немилосердно пік його ночами, притьмарив хлопцеві очі, стягнув і почорнів щоки (Стельмах, II, 1962, 395); // безос. Бувало, як здою корів — не розведу пальців, змикає руки, стягує жили (Горд., Цвіги..., 1951, 37); Він таки добре зголоднів за дорогу, живіт стягло, як супоню (Тют., Вир, 1964, 434).

◇ Стягувати (стягну́ти) па́ски (па́сок) див. па́сок.

3. Зносячи, звозячи, збирати, складати що-небудь в одному місці. Близько воза дітвора — школярі зволячили стягають у купу (Головко, I, 1957, 333); З настанням тепла прибирали, стягували до купи на околиці, на узбочини доріг обгорілі, покручені, пощерблені рештки танків, гармат, машин, уламки літаків з чорними хрестами (Дор., Не повторю..., 1968, 83); Тепер, в переджнив'я, Максим стягував свою техніку на поля (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 208); *Образно. Почепивши на носа окуляри, Дейнека поволі стягував слово до слова: — Прошу доставити вашого сина на вступні экзамені (Добр., Ол. солдатики, 1961, 3); // Зачепивши чим-небудь, збирати, згрібати в одне місце, до купи. Антон по хаті чобітьми стягав соломі (Чорн., Потік..., 1956, 17); // перен. Об'єднуючи, згуртовуючи, збирати, зосереджувати, скупчувати в одному місці. Звістку про те, що Потоцький стягає проти нього коронне військо, він [Довбуш] сприйняв зовсім не так безжурно, як хотів показати товаришам (Гжицький, Опришки, 1962, 138); На нараді було вирішено стягти до Костянтинова найбільші збройні сили під оруду князя Януша (Ле, Наливайко, 1957, 42); Стягнувши резерви, на повний свій зріст Ішли вороги (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 263); // перен. Приваблюючи до себе, змушувати збиратися, зосереджуватися. Ситий вигляд вітрин гастрономічних магазинів стягує захарчованих солдатиків «залізної австро-німецької армії», наче магніт дрібні гвіздочки з сміття (Кол., На фронті..., 1959, 37); Гасло стягує всіх до вікна (Кач., II, 1958, 400); // перен. Поступово збирати, нагромаджувати (гроші, майно і т. ін.). — Еге, еге! не знаєш ти, доню, тих чоловіків. Він буде й тихий, і тебе любитиме, а все-таки буде стягати гроші в скриню, а ти будеш йому дивитись в руки (Н.-Лев., III, 1956, 235); Все життя він стягав, що міг, для родини (Стельмах, I, 1962, 316).

◇ Стягати (стягувати, стягті́, стягну́ти) підозру (біду, клі́ніт і т. ін.) на кого — що — викликати що-небудь неприємне, небажане; бути причиною чогось неприємного, небажаного. Відмова могла б стягти на нього підозру, і він погодився (Панч, В дорозі, 1959, 59); Вона висловила, нарешті, побоювання, чи не втік Швейк часом з військової служби і чи не хоче тепер стягти і на неї біді та її занепасти (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 117); Від нього не відступає [Павлина] й на крок. Чи, може, побоюється, що він вирветься з хати, допаде тамтого [Філіпчука] і ще більшого клопоту стягне на свою голову? (Вільде, Сестри..., 1958, 152).

4. Тягнути, повільно, з трудом знімати що-небудь. Невідомий сідав, стягав з голови картуз (Донч., I, 1956, 69); — Стягли ми з Карпа свиту, поклали на постіль — хай проспиться (Коцюб., I, 1955, 304); [Микола:] От ходи та поможи мені чоботи стягнути (Фр., IX, 1952, 99); Раптом обличчя його зашарілося від підборіддя аж до чуба, і, стягнувши флотську безкозирку з голови, він сіє (Смолич, V, 1959, 99); *Образно. Поволі бліде світло ранку стягало одне по одному накриття темряви (Досв., Вибр., 1959, 413); // Тягнути, знімати когось, щось звідки-небудь. Гусаков кричить: — Хлопці, стягайте товариша бригадного командира з коня (Трубіл., I, 1955, 45); Поїзд ще стукотів на стиках колій, у вікно вагона заглядала глупа ніч, але пасажири

еже метушилися, стягали з верхніх полиць свої вузли, грюкали і гомоніли (Чаб., За півгодини., 1963, 15); Дітки стягують з ліжка подушки, ковдри (Ковінька, Кутя., 1960, 54); Мати стягла з жердки свитинку, червоного пояса — кличе Василька одягатись (Вас., I, 1959, 208); Турн, Палланта підпустивши, Зо всіх сил келепом мазнув; За русі кудрі ухвативши., з коня стягнув (Котл., I, 1952, 258); Не пам'ятаючи себе, схопив він підпанка за пояс і стягнув з сідла (Тулуб, Людолови, I, 1957, 52); // Робити меншим що-небудь. — А що, чия тепер правда! — говорила Кайдашиха. — Ти міряєш [город] собі, то натягуєш, а чужому міряєш, то стягуєш (Н.-Лев., II, 1956, 356).

5. тільки док., розм. Украсти що-небудь. — Самі подумайте: на віщо позаздрила вона? Не стягла вона ні срібної ложки, ні іншого чогось цінного та коштовного, а взяла, каже, на востинець дитині... (Л. Янов., I, 1959, 48); Згадала [Лисичка], як її раз трохи не схопили хорти і як їй не вдалося курку стягти, і мало не заплакала (Ів., Вел. очі, 1956, 39); Стягнув [солдат] у чугуївської перекупки бумажну хустку, таку, що гривень шість стоїть (Кв.-Осн., II, 1956, 15).

6. Примушувати сплатити що-небудь. Можливо, що і мені будуть потрібні гроші цього року, але можеш бути певна, що я їх не буду стягати з Михайла Васильовича (Л. Укр., V, 1956, 314); — Спершу я собі гадала, Якимишко, — сказала Іваниха, — що то вибрали мого чоловіка на те, аби стягав податки, то й таки сварила з ним, бо боялася людських прокльонів (Кобр., Вибр., 1954, 55); За провіз хліба чи інших продуктів через міст поміщик-сеньйор стягував окремий збір (Нова іст., 1956, 46); Потрібні кошти з вірних Постановлено стягнути (Сам., I, 1958, 253); — Ви мій бранець, ви мій боржник. Я стягну з вас те, що ви мені завинили (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 92).

◇ Стягáти (стягувати, стягну́ти, стягті́) шку́ру (три шку́ри, сім шкур, десяту шку́ру і т. ін.) див. шку́ра.

СТЯГÁТИСЯ, áюся, áвсья і рідше СТЯГУВАТИСЯ, уюся, уєсья, недок., СТЯГТІСЯ і СТЯГНУ́ТИСЯ, стягну́ся, стя́гнешся; мин. ч. стя́гся, ла́ся, лб́ся і стягну́вся, лася, лося; док. 1. Міцно затягуватися; зашморгуватися. Закинутий аркан стягувався щільніше (Гончар, III, 1959, 451).

2. Обв'язуватися, підперізуватися чим-небудь туго; затягатися. Як підпережеться [Маруся], так так рукою і обхватиш, — це ж то не дуже і стягнеться (Кв.-Осн., II, 1956, 26).

3. тільки 3 ос. Морщитися, збиратися в складки. Щоб кайма на кутах [хустки] не стягувалась і не загорталась, черепашки [вид візерунка] в цьому місці будують частіше або додають до них по два-три стовпчики (В'язання., 1957, 62); // Зменшуватися, звужуватися (про площу чого-небудь). Лице його помітно [помітно] жовкне і стягається (Фр., VIII, 1952, 78); Від.. морозного вітру Данкове обличчя якось стяглося, ніс набряк (Вільде, Повнол. діти, 1960, 165); Її в'яле обличчя стягнулось, погляд твердий, і в кожній закрутці срібного волосся — рішучість (Коцюб., II, 1955, 250); // Зводитися до купи. Катруся говорила.. скоро ..; її брови стягалися, губи віддулися, а очі дуже блищали (Кобр., Вибр., 1954, 134); Густі брови стягнулися їжачками до перенісся (Тудор, Вибр., 1949, 261); // розм. Загоюватися, заживати. Рана стягається; // розм. Змикаючись краями, покривати що-небудь. Шумаков майже фізично почував, як шкіра на рані стягається, пухлина опадає і поступово зменшується в ній жар (Голов., Тополя., 1965, 436).

4. Не втримавшись на чому-небудь, повільно спа-

дати, зсуватися. Вибирала [Маруся] соломинки, що націплялись їй у косу, бо хустка стяглась із голови (Григ., Вибр., 1959, 35).

5. перен. Збиратися, зосереджуватися, скупчуватися в одному місці. Народ поволі стягався. Он показався Семен Мажуга на чолі цілої юрми (Коцюб., II, 1955, 80); Не встигли вони отари й на верству од села одігнати, як почали хмари з усіх боків стягатися (Мирний, I, 1949, 157); Ми їдемо до Готи. Там стягаються й формуються найнадійніші частини Західної армії (Кол., На фронті., 1959, 15); Повстанські сили стягувались до Перекопу (Гончар, II, 1959, 77); Які були у городі хлоп'ята, Які були служили дідугани, Їсі стяглись до Ферідуна в військо (Крим., Вибр., 1965, 185); — Ясно, що ворожі головні сили всі стягнуться до Павлівки (Ю. Янов., I, 1958, 162).

6. на що. Збирати, нагромаджувати кошти для придбання когось, чого-небудь, здійснення чогось. Почав Антон збиратися на нове господарство та стягатись на власну хату (Чорн., Визвол. земля, 1959, 42); Стягнувсь на корову, то стягнувсь і на віршовку (Укр.. присл., 1963, 19); [Герміона:] На викуп за Нерісу ми стяглися, але на посаг нашій Евфрозині навряд чи стягнемось (Л. Укр., III, 1952, 420); Жила вона так бідно, що навіть не могла стягтися синів на якусь нову одежину. Він завжди носив недоноски з чужих пліч (Ткач, Арена, 1960, 65); І вірилось [Чайчисі], і марилося, що діти її .. стягнуться на ґрунт, господарями стануть (Стельмах, I, 1962, 290).

◇ Стягті́ся з остáннього див. остáнній.

7. тільки док., розм., рідко. Схуднути, змарніти. Ти стяглась зовсім, ізвелась на тичиночку (Барв., Опов., 1902, 126); Важко було Опанасу й Марві землю втеряти.. Марва аж стяглась, аж з лиця змінилась (Григ., Вибр., 1959, 183).

◇ Стягну́тися на нитку — стати дуже худим. Льоня захорував на кір.. Шкода Льоні, хоч хвороба і пуста, але стягнеться на нитку, бо й так воно бліде та зелене (Л. Укр., V, 1956, 220).

8. тільки док., перев. із запереч. не, розм. Здатися довгим. Так за розмовою і не стяглась мені дорога. Ще, мабуть, і до половини свого життяпису не дійшов Хома Дягіль, як показала у туманній долині Ковалівка (Збан., Малин. дзвін, 1958, 8).

9. тільки недок. Пас. до стягáти, стя́гувати 3, 4, 6. Швидко росли багатства пап. Інокентій III звів «хрестоносний збір», який стягався ніби для підготовки хрестових походів (Іст. середніх віків, 1955, 126); На Волині середня норма панщини .. становила два-три дні на тиждень. Крім того, із селян стягувались грошові і натуральні податки (Іст. УРСР, I, 1953, 157).

СТЯГНЕНИЙ, СТЯГНУТИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до стягті́, стягну́ти. Розмахуючи стягнутими ремінцем книжками, Сашко побіг навздогін за дівчиною (Донч., Вибр., 1948, 48); Поруч сидів з чисто поголеними пухнатими щоками чепурно одягнений і стягнутий ременякою голова сільради (Панч, II, 1956, 482); Її повна фігура, стягнута сукнею, була показна серед інших паночок (Н.-Лев., IV, 1956, 66); Стягнені віжками, під натиском каруци, коні крутились, як змії, помалу спускали віз по покрученій дорозі (Коцюб., I, 1955, 197); З сильно стуленими устами і болісно стягненими бровами стояла я, як перше, коло вікна, дивилась в ніч (Коб., I, 1956, 190); — Їдьте, хлопці, д мене!.. — Що ви, пане? — недовіжливо оглядає [Левко] стягнуте, з брунатними від холоду рум'янцями обличчя Варави (Стельмах, I, 1962, 78); *У порівн. Петро відчує.. що все [його] тіло зібралося, як стягнута пружина (Д. Бездик, Серце., 1961, 108); Посередині кімнати лежали

два крісла, одно на другому, прикриті стягненою зі столу скатертю (Кобр., Вибр., 1954, 147); Урядовці шепотілись, що тепер їм моторошно їздити по селах за податками, бо емісарові Сі Яню, як той їздив, одрізали косу й нігті та забрали увесь стягнений ним податок (Досв., Гюлле, 1961, 187); // **стягнено**, **стягнуто**, **безос. присудк. сл.** — *Теж вірно, — погодився Яків, уже підходячи до напівпричинених дверей світлиці, в яку було стягнуто і строги, в українському стилі, меблі, і м'які панські, обтягнені квітчастим кретоном* (Стельмах, I, 1962, 329); *В кабінеті все було в такому безладді, ніби по ньому нещодавно пройшовся вихор. Стільці порозкидані, покривало стягнено із стола, пожмакано, кинуте на підлогу* (Тют., Вир, 1964, 135); — *Кажуть, на «Тринако» хтось газету читав, начебто на Великій Україні землю навечно рільникам віддано і жодного викупу за те не стягнуто...* (Мур., Бук. повість, 1959, 112).

2. **тільки стягнений**, у знач. прикм. Злитий, з'єднаний в одне ціле; єдиний, неподільний; // **лінгв.** В якому відбулося злиття голосних основи та закінчення. Повні прикметники існують у двох морфологічних варіантах: **стягненому і нестягненому** (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 221); // **лінгв.** З однорідними членами. **Вказівка про об'єм перелічуваних у стягненому реченні явищ часто дається лексичними засобами** (Мовозн., IV—V, 1947, 180).

СТЯГНЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. **стягті**, **стягнути**, **стягати**. *Пануючою формою експлуатації селян на Житомирщині і в Київському Поліссі було стягнення грошового і натурального чиншу* (Іст. УРСР, I, 1953, 157).

2. Покарання за невиконання або порушення чого-небудь. *За невиконання статутних обов'язків та інші проступки член або кандидат у члени партії притягається до відповідальності і на нього можуть бути накладені стягнення* (Статут КПРС, 1971, 9); *Він, перший суворовець, який не мав жодного стягнення, який звик до пошани, до слави, тепер стояв як прикутий до ганебного стовпа* (Багмут, Щасл. день..., 1951, 71); *Воронцов незабаром відпустив подоляка, не наклавши ніякого стягнення* (Гончар, III, 1959, 326).

3. **лінгв.** Фонетичний або морфологічний процес, що полягає в злитті двох звуків в один внаслідок їх повної асиміляції або двох слів в одне. **Складні числівники являють собою слова, що утворені від двох числівникових основ. Вони виникли в результаті лексикалізації, стягнення колишніх складених числових назв** (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 244).

СТЯГНУТИ *див.* **стягати**.

СТЯГНУТИЙ *див.* **стягнений**.

СТЯГНУТИСЯ *див.* **стягатися**.

СТЯГТІ *див.* **стягати**.

СТЯГТИСЯ *див.* **стягатися**.

СТЯГУВАННЯ, я, с. Дія за знач. **стягувати**. **Застосування прес-підбирача дало можливість вивільнити одинадцять чоловік і три трактори, які раніше працювали на стягуванні соломки волокушами та скиртуванні її** (Рад. Укр., 18.VII 1962, 1); **Стягування аліментів з колгоспників провадиться залежно від кількості дітей.. в розмірі 1/4, 1/3 або 1/2 вироблених колгоспником трудовнів** (Рад. суд на охороні прав..., 1954, 37).

СТЯГУВАТИ *див.* **стягати**.

СТЯГУВАТИСЯ *див.* **стягатися**.

СТЯЖАТЕЛЬ, я, ч., книжн. Той, хто займається стяжательством або прагне до стяжательства. У своїй поведінці *Калитка виявляє характер хижача-стяжателя: «лупи та дай», «бери і в свого, і в чужого»* (Укр. літ., 9, 1957, 84).

СТЯЖАТЕЛЬСТВО, а, с., книжн. Жадібне, ненаситне нагромадження грошей, майна; пристрасть до наживи.

СТЯЖАТИ, аю, аєш, *недок. і док.*, книжн. 1. **Наживати**, нагромаджувати що-небудь шляхом експлуатації когось. *Став земних владик судити Небесний владика:—Доколі будете стяжати і кров невинну розливати Людей убогих?* (Шевч., I, 1963, 342).

2. **Добиватися**, досягати чого-небудь. *Чому В. С. Караджич, Шафарик і інші не постриглися у німці (їм би зручніше було), а осталися слов'янами, щирими синями матерей [матерів] своїх, і славу добрую стяжали?* (Шевч., I, 1951, 375).

СТЯЖЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до **стяжка**¹. *Крізь невеличку щілочку прокрався до них у темному місяць срібною стяжечкою...* (Мирний, III, 1954, 171).

СТЯЖКА¹, и, ж. 1. Те саме, що **смуга** 1. *Вечірнє сонце, сідаючи за хмари, кинуло червону стяжку крізь мутну шибку* (Мирний, I, 1949, 248); *Почерез вилом в мурах бачиться блакить неба, срібна стяжка ріки, далекий .. краєвид* (У. Кравч., Вибр., 1958, 301).

2. **Вузька смужка тканини**, що використовується як прикраса або для оздоблення чого-небудь; **стрічка**. *Дівчата сідали кружка; перед усякою стояла кужілка з визолоченим шумихою вершком, прядиво прив'язували червоною стяжкою* (П. Куліш, Вибр., 1969, 291); *Вплести стяжку коневі до гриви; *У порівн. Від мене до тебе — стелиться ясна дорога. Як срібна стяжка* (Коб., До світа, 1905, 55).

СТЯЖКА², и, ж., спец. 1. Дія за знач. **стягті**, **стягнути**, **стягати** 1. *На Дарницькому вагоноремонтному заводі стала до ладу нова дільниця стяжки. Її продукція йде в лісову промисловість для зв'язування деревини* (Веч. Київ, 25.III 1968, 1).

2. Те, чим **стягають**, **з'єднують**, **скріплюють** що-небудь. *Набір [меблів] складається з 18 типів щитів, виготовлених зі стяжками .. для зчеплення* (Знання..., 1, 1965, 11).

СТЯЖНИЙ, а, е, спец. 1. **Признач. для стягання, скріплення чого-небудь. Щоб регулювати підіймання мотовила.. в механізмі регулювання встановлюють укорочений стяжний прут** (Колг. Укр., 7, 1957, 19); *На автомобілі акумуляторна батарея встановлюється.. під підлогою кабінки або під капотом двигуна у спеціальному гнізді і закріплюється.. стяжною стрічкою на болтах* (Автомоб., 1957, 216); **Стяжні болти**.

2. **Який стягається, скріплюється стяжкою**.

СТЯМИТИСЯ, млюся, мишся; *мн.* **стямляться**; *док.* 1. **Повернутися до свідомості із стану непритомності, забуття; опритомніти, опам'ятатися. Скільки він там, під тим дубком, пролежав, не пригадує, тільки як стямився згодом, то голова, мов надколоти череп'яний горщик, боляче й приглушено дзвеніла** (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 91).

2. **Повернутися до стану душевної рівноваги, набуття знову здатності нормально мислити, діяти і т. ін. (після сильного переживання, розгубленості, переляку і т. ін.). Затремтів Заяць, почувши медвежий крик і люті медвежі слова, та по хвилі стямився** (Фр., IV, 1950, 72); *Яким по добрій хвилі стямився, охолонув з першого страху, глядів довкола, чи не йде ще хто більше* (Ков., Світ., 1960, 10); *З-за рогу просто на неї вибіг гурт людей.. Поки Сахно стямилася, люди були вже за двадцять кроків позаду* (Смолич, I, 1958, 94); // **Зрозумівши помилковість своєї поведінки, хибність своїх намірів і т. ін., відмовитися від них; одуматися. В останню мить баба Лисавета стямилася, не захотіла обмовляти свою невістку** (Д. Бедзик, Серце., 1961, 130); *Лише відчувши, що дихати більше нічим — так стиснули вони один*

одного в обіймах, — друзі трохи стямилися (Шовк., Людина.., 1962, 239).

◇ Не стямитися, як (колі і т. ін.) — не встигнути збагнути, відчутти, помітити що-небудь. Я й не стямилась, як кинулась тікати (Н.-Лев., III, 1956, 279); Гордий і веселий, він не стямився, коли опинився на своїм обійсті (Кобр., Вибр., 1954, 51); Не стямився [Саїд Алі], як здибав під горою, біля мечеті, молоду, струнку юначку (Ле, Міжгір'я, 1953, 81).

СТЯМКУВАТИ, ую, уєш, док., перех., діал. Зрозуміти, збагнути.

СТЯТИ¹ див. стинати¹.

СТЯТИ² див. стинати².

СТЯТИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стяти¹. [Ю л і я:] Я колись на стятих смереках дуже гарні хрущі бачила (Фр., IX, 1952, 192); Дівчинка у вінку з гіллячки винограду тягла за собою на віз кілька стятих батьком довгих лозин (Коцюб., I, 1955, 192); // стято, безос. присудк. сл. Де ж бо ти? Агей!.. Чи цвіт серця твого стято, злою силою залято? Чи тебе ордою взято Бранкою в полон? (Вороний, Вибр., 1959, 79).

СТЯТИСЯ див. стинатися¹.

СТЪМАРЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стъмарити. *Образно. Над світом стъмареним пливе імла і дим, Підземні поїзди притишено гудуть (Бажан, Роки, 1957, 210).

СТЪМАРИТИ, рю, риш, док., перех. 1. Зробити щонебудь темним, невидимим або менш помітним, менш виразним; затьмарити. Його красу не стъмарити нікому, і зріст його не зупинить. Немає меж буянню молодому, сміється в лісі кожна віть (Тер., Правда, 1952, 105).

2. перен. Зробити сумним, похмурим, зажуреним; засмутити.

СТЪБАЛЬНИК, а, ч., спец. Робітник, що займається стъобанням.

СТЪБАЛЬНИЦЯ, і, ж., спец. Жін. до стъобальник.

СТЪБАНИЙ¹, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до стъобати¹.

2. у знач. прикм. Зробл. на ватній прокладці і прошитий наскрізь великими стібками. Вночі мороз став дужчий. Холод забирався під стъобаний ватник, мерзли коліна під солдатськими штаньми (Ткач, Крута хвиля, 1956, 137); Він мерз від вогкого подиху з яру і .. кутався в стъобану ватянку (Панч, I, 1956, 270).

СТЪБАНИЙ², а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до стъобати².

СТЪБАНКА, и, ж., розм. Те саме, що ватник. Наташа принесла йому в передпокій валянки і ватяну стъобанку під шинель і примусила його при ній одягтися (Тулуб, В степу.., 1964, 188); Їх було дев'ятнадцять.. На всіх ватяні стъобанки до колін, з однією кишенею, і підшиті гумою валянки (Підс., Віч-на-віч, 1962, 117).

СТЪБАННЯ, я, с. Дія за знач. стъобати¹.

СТЪБАТИ¹, аю, аєш, недок., перех. Прошивати щонебудь стібками.

СТЪБАТИ², аю, аєш, недок. 1. перех. і неперех. Бити кого-небудь або вдаряти по чому-небудь чимсь гнучким; хльостати, шмагати. Погонич махав та стъобав по їх спинах батогом, а вони [свині] уперто таки лізли під колеса (Н.-Лев., III, 1956, 27); Яшко, мій менший брат, усе стъобав мене батогом по голих литках (Панч, На калін. мості, 1965, 7); Йонька безнастанно стъобав биків батогом (Тют., Вир, 1964, 89); *У порівн. Дош не вгавав, шарудів по толевому даху, наче хто стъобав довгим хворостинням (Хижняк, Килимок, 1961, 13); // Рухаючись, сильно ударяти (про дош, вітер, кулі, гілки рослин і т. ін.). Лютий вітер дошкульно стъобав їм в обличчя (Кучер, Черв. вогонь, 1959, 19); Куці стъобали бійців по грудях та спинах, зали-

шаючи на одязі темні росяні смуги (Тют., Вир, 1964, 383); Вже інколи стъобали кулі по коноплях (Головко, I, 1957, 72).

◇ Мов (немов, наче і т. ін.) батогом по серцю стъобає (стъобнув, стъобне і т. ін.) див. серце.

2. перех. і неперех., перен. Говорячи різко, дошкульно, досаждати кому-небудь. Розшаріла, збуджена Вутанька на трибуні.. Як вона говорила, палаючи вся і кожним словом б'ючи, стъобаючи його в обличчя (Гончар, II, 1959, 192); // Піддавати кого-, що-небудь гострій критиці. Корній Іванович ніби співчував сектанту, який мучиться своєю недорікуватістю; вчитель навіть допомагав викладати йому релігійні канони... щоб потім стъобати по них дошкульними фразами (Вол., Місячне срібло, 1961, 176).

3. перех., розм. Ловити, витягувати з води (рибу). Глухі діди змайстрували якусь електричну вудку і так нею стъобаютъ рибу на греблі, аж гай шумить (Кучер, Трудна любов, 1960, 587); — Хіба ти що, не ловив ніколи вудкою або переметом? — Поки малим був, то йоржів стъобав. А так — ні, не визнаю (Загреб., Спека, 1961, 268).

СТЪОБНУТИ, ну, нєш, док., перех. і неперех. Однокр. до стъобати² 1, 2. Яким стъобнув Гнідка (Мирний, IV, 1955, 312); Не володіючи більше собою, він стопив замашну лозину, що лежала на колоді, і.. з усього розмаху стъобнув Прохора по обличчю (Шиян, Баланда, 1957, 166); За гомоном Кіндрат Дорофійович не розпізнав голосу. Але заготовив міцне слівце, зібравшись стъобнути ним всякого, хто наважиться підтримати необачну вилазку проти нього (Логв., Літа.., 1960, 13); *Образно. Проскочив [Тимко] околицю села, міст, в очі стъобнула голуба блискавка Ташані (Тют., Вир, 1964, 272); *У порівн. — Брешиш!.. — мовив Назар. Одарка враз змовкла, зігнулася, немов він стъобнув її батогом (Л. Янов., I, 1959, 424).

СТЪОБОНУТИ, ну, нєш, док., однокр., перех. і неперех., розм. Підсил. до стъобнути. Зломивши дубчика з куців, Щоб півня добре стъобоннути, Перехрестивсь він та й побрів Швиденько—скарба роздобути (Щог., Поезії, 1958, 364); В яру було затишно і пахло снігом, але коли вибралися на гору, стъобонув вітер (Тют., Вир, 1964, 467); Він припав до ручок кулемета і їх чергою смерті стъобонув... (Сос., Солов. далі, 1957, 34); *У порівн. Шафорост урвав її: — Про ліс хай постачальники дбають. І зненацька, наче стъобонув: — Та й не суньте носа не в своє діло! (Баш, На.. дорозі, 1967, 38).

СТЪОЖЕЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до стъбжка. В легенькому сіренькому убранні, в солом'яному капелюсі з ясно-синіми незабудками, з блакитною стъожечкою на одному плечі, вона уся ніби сяла й звеселяла Комашка (Н.-Лев., V, 1966, 138); Тьоті з мамою дерли шмаття на стъожечки (Смолич, II, 1958, 21); На голій шиї шофера за коміром гімнастюрки з чистим білим комірцем побачила [Марія] чорну стъожечку крові (Ле, Клен. лист, 1960, 32); *У порівн. Змійка підвела свою .. голівку, роззявивши пащу, де тремтів тонісінькою стъожечкою її гострий язичок (Досв., Вибр., 1959, 56).

СТЪОЖКА, и, ж. 1. Вузька смуга тканини, що використовується як прикраса, для оздоблення і т. ін. Діти.. стали хвалитись Обновами. Тому к святкам З лиштвою пошили Сорочечку. А тій стъожку, Тій стрічку купили (Шевч., II, 1953, 197); У неділю.. уподовж дороги гуля міщанство: дівчата у стрічках, у стъожках, молодіці у парчевих очіпках (Стор., I, 1957, 76); Стъожками квітчали [улани] гриви кінські, оздоблювали сідла (Д. Бедзик, Студ. Води, 1959, 22); *У порівн. Іноді яроч підходив близько до тину, і стежка, мов стъожка, збігала через самий яр і вела на другий бік

(Мирний, I, 1954, 246); *Під аеропланом лежить сірою стьожкою бруківка із Чорнобиля на Київ* (Панч, В дорозі, 1959, 240); // *Вузька смуга чого-небудь. Всю ніч солдати перев'язували поранених товаришів, реучи на стьожки свої сорочки* (Кочура, Зол. грамота, 1960, 152); *Хлопчина, посміхаючись, жутко роздирав на стьожки матерію, обмотував нею стовпи й перила на вищі* (Донч., VI, 1957, 87); *Велике вікно перукарні заклеєно навхрест газетними стьожками* (Тют., Вир, 1964, 305); *У порівн. *Кірхнер зводить куцуваті брови вгору, і його тонкі, мов дві гумові стьожки, синюваті губи розтягуються в улесливій усмішці* (Кол., На фронті..., 1959, 155).

2. *Смужка шовкової тканини певного кольору й розміру, яку носять замість відповідного ордена чи медалі. Чотири червоні стьожки, пришиті на гімнастюрці, яскраво підтверджували, що на війні він чесно виконував обов'язки воїна і громадянина* (Добр., Тече річка..., 1961, 20).

3. *чого, яка, перен.* Те, що тягнеться або видніється вузькою довгою смугою (про річку, дорогу і т. ін.). *Перед ним лежало поле..., покраєне вузькими стьожками строкатих нив* (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 140); *Між дерев майнула хата, вкрита очеретом, а ліворуч блиснула синя стьожка ріки* (Донч., Секрет, 1947, 39); *На стьожці неба угорі Зірки.. Горять опаловим вогнем* (Забашта, Вибр., 1958, 166); // *Люди, машини і т. ін., вишикувані в одну шеренгу, лінію; // у знач. присл. стьожкою. У формі шеренги, лінії. Воввода їде попереду, трохи оддалік десять охоронців, а військо позаду, розтяглося стьожкою* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 122); // *Ряд висаджених рослин. Тут були неznані породи яблунь, вишень, слив, по боках доріжок смужки шовкової трави, за нею — стьожки квітів, які вбирали очі, а пахоці забивали дух* (Панч, На калин. мості, 1965, 32).

4. *перен., розм.* Вузький потік рідини, газу, пари і т. ін.; цівка, струмінь. *Самовар пускає вгору кучеряву стьожку пари* (Рибак, Що сталося..., 1947, 72); // у знач. присл. стьожкою. Таким потоком. *Івася неначе що кинуло, він підвівся і, наливаючись кров'ю, почав рвати, кривава піна тяглася довгою стьожкою з його рота* (Мирний, I, 1954, 306).

СТЬОЖКОВИЙ, а, е. Прикм. до стьожка 1, 2.

△ *Стьожкові черви* — плоскі черви, що мають подібне до стьожки сплющене тіло, яке складається з члеників; паразитують в організмі хребетних тварин і людини.

СТЬОЖКУВАТИЙ, а, е. Який має форму стьожки (у 1 знач.). *Виросла [кукурудза] висока й сильна, і її стьожкувате шовкове листя шелестіло неустанно в легеньких подувах вітру...* (Коб., II, 1956, 131).

СТЬОН, у, ч., діал. Фасон, модель. *Зняв стьон з його брички* (Сл. Гр.).

СУ, невідм., с. Старовинна французька дрібна розмінна монета.

СУБ... Перша частина складних слів, яка надає значення: а) розташований поблизу, нижче або під чим-небудь, напр.: *субантарктичний, субконтинентальний, субкосмічний* і т. ін.; б) підпорядкований, підлеглий, напр.: *субінспектор, субординатор* і т. ін.; в) не основний, другорядний; менший, напр.: *субіригація, субкультура, субмікроскопічний, субрахунок, субформація, субядрі* і т. ін.

СУБАЛТЕРН, а, ч. 1. дорев., розм. Те саме, що субалтерн-офіцер.

2. діал. Підлеглий. *Новий дух віяв і тут* [у канце-

лярії]; *замість давнішої покірності супроти старших тепер субалтерни говорили зі старшими запанбрат [запанібрата]* (Фр., VI, 1951, 329).

СУБАЛТЕРН-ОФІЦЕР, а, ч. У дореволюційній російській армії — молодший офіцер роти, ескадрону, батареї.

СУБАЛЬПІЙСЬКИЙ, а, е. Стос. до високогірних районів, розташованих нижче альпійського поясу. *На субальпійських високотравних луках росте різновид півонії — мар'їн корінь* (Наука., 7, 1968, 27); *Тут, у зоні субальпійського поясу, справжнє царство високогірних трав* (Роб. газ., 14.IV 1973, 3).

СУБАТОМНИЙ, а, е. Менший за атом. *Удалося відкрити найдрібнішу субатомну частинку, період життя якої становить 15-мільярдну частку секунди* (Веч. Київ, 19.III 1971, 4).

СУБВЕНЦІЯ, і, ж. Форма фінансової допомоги капіталістичної держави окремим галузям господарства, банкам, підприємствам і т. ін. *Німецький театр [у Галичині].. держався значними субвенціями державними та різними привілеями* (Фр., XVI, 1955, 244).

СУБДОМІНАНТА, и, ж. Четвертий ступінь діатонічної гами й акорд, побудований на цьому ступені; нижня домінанта. *Як і в народній музиці, у творах Лятошинського є модуляції.. в мінорну домінанту, мажорну субдомінанту тощо* (Нар. тв. та етн., 6, 1963, 55).

СУБЕРІН, у, ч. Жироподібна речовина, яка насичує оболонку рослинних клітин. *Стінки коркових клітин потовщуються і просочуються суберіном* (Практ. з анат. рослин, 1955, 71).

СУБЕРІНОВИЙ, а, е. Прикм. до суберін. *Суберіновий шар.*

СУБ'ЄКТ, а, ч. 1. філос. Істота, здатна до пізнання навколишнього світу, об'єктивної дійсності й до цілеспрямованої діяльності. *Теорія пізнання не може абстрагуватися від тих суспільних і соціальних зв'язків, відносин, практики, в яких перебував суб'єкт пізнання* (Знання..., 4, 1974, 6).

2. книжн. Особа, група осіб, організація і т. ін., яким належить активна роль у певному процесі, акті. *В капіталістичних державах зібралося багато горючого матеріалу, так само, як і в тих країнах, які досі розглядалися лише як об'єкти, а не суб'єкти історії,— тобто в колоніальних і напівколоніальних; тому цілком можливо, що в цих країнах, рано чи пізно, і зовсім несподівано, вибухнуть повстання, великі бої і революції* (Ленін, 44, 1974, 33); *Обиватель став тепер об'єктом і суб'єктом. Він купував книжки, він їх і судив* (Смолич, Мир..., 1958, 327).

3. юр. Особа або організація як носій певних прав і обов'язків. *Українська РСР, як суб'єкт міжнародного права, дістала міжнародне визнання в першу чергу тому, що вона використала всі переваги, які випливають з її членства в Союзі РСР* (Іст. УРСР, II, 1956, 628).

4. мед. Людина як носій певних фізичних і психічних якостей; людина як об'єкт дослідження. *Істеричний суб'єкт живе більшою або меншою мірою.. емоціональним життям* (Фізіол. вищої нерв. діяльн., 1951, 153).

5. розм. Людина, особа. *В кімнату увіходить Спичковський. Це високий, худорлявий суб'єкт з гордо піднесеною головою* (Коч., II, 1956, 20); — *Листа приніс якийсь невідомий суб'єкт* (Кол., Терен., 1959, 125); // *Про людину з негативними рисами характеру, непривабливою або підозрілою зовнішністю. Підійшов п'яний суб'єкт і попросив закурити* (Дмит., Розлука, 1957, 209); [Начальник станції:] *Романченко, подивись, що це за суб'єкт сидить* (Корн., I, 1955, 157).

6. лог. Предмет судження.

7. грам. Те саме, що підмет¹. Суб'єкт — термін, який широко вживається переважно в західноєвропейському мовознавстві в такому ж значенні, як і підмет (Сл. лінгв. терм., 1957, 187).

СУБ'ЄКТИВІЗМ, у, ч. 1. Ідеалістичний напрям у філософії, який заперечує існування об'єктивної реальності як джерела відчуттів і твердить, що реальний світ існує тільки в людській свідомості. Енгельс відмовився від старого, метафізичного матеріалізму на користь діалектичного матеріалізму, а не на користь релятивізму, який скочується в суб'єктивізм (Ленін, 18, 1971, 304).

2. Напрямок у буржуазній соціології, який твердить, що розвиток суспільства визначається не об'єктивними закономірностями, а суб'єктивними факторами (волею, прагненням окремих осіб).

3. книжн. Суб'єктивно-обмежений погляд на що-небудь; брак об'єктивності. Справжня повага до історії вимагав об'єктивного, діалектичного підходу — суб'єктивізм протипоказаний у підході і до сучасності, і до минушини (Літ. Укр., 11.XI 1968, 2); Він [критик] може супроти авторового суб'єктивізму висунути свій суб'єктивізм, — звісно, без фальшування автора, без підсування йому того, чого автор не говорив (Фр., XVI, 1955, 248).

СУБ'ЄКТИВІСТ, а, ч. Послідовник, прибічник суб'єктивізму (у 1, 2 знач.). Історія в зображенні соціологічно-суб'єктивістів постає немов якесь скупчення випадковостей, зумовлених примхами долі або індивідуальними особливостями біографії великих людей (Ком. Укр., 2, 1965, 81).

СУБ'ЄКТИВІСТИЧНИЙ, а, е. Те саме, що суб'єктивістський.

СУБ'ЄКТИВІСТСЬКИЙ, а, е. Стос. до суб'єктивізму. Партія рішуче відкинула легковажний суб'єктивістський погляд на будівництво комунізму в нашій країні як на якийсь святковий похід (Ком. Укр., 11, 1966, 2); // Власт. суб'єктивізму або суб'єктивістові. Митець-модерніст, далекий від життя і замкнений у магічному колі свого індивідуалізму, втілює в художньому творі лише своє індивідуально-суб'єктивне, чисто суб'єктивістське «бачення» світу (Рад. літ-во, 1, 1962, 22).

СУБ'ЄКТИВНИЙ, а, е. 1. Стос. до суб'єктивізму (у 1, 2 знач.).

△ Суб'єктивний ідеалізм, філос. — те саме, що суб'єктивізм 1.

2. Стос. до суб'єкта, людини, особи; пов'язаний з діями суб'єкта. Суб'єктивний фактор історії.. — це самі люди, що здійснюють виробництво матеріальних благ і діють в залежності від об'єктивних умов (Ком. Укр., 1, 1960, 51); Психіка як продукт мозку є суб'єктивним відображенням об'єктивної дійсності (Фізіол. ж., VI, 4, 1960, 453).

3. Який відображає думки, переживання і т. ін. тільки даного суб'єкта; особистий, індивідуальний. При аналізі словників дожовтневого часу слід пам'ятати, що словники укладають живі люди, отже, на їх роботі позначаються не тільки суб'єктивні смаки та уподобання, а й класові, групові інтереси (Рильський, IX, 1962, 125); — Невже це тільки моє суб'єктивне відчуття, інтуїція? — подумала вона (Донч., V, 1957, 470); // у знач. ім. суб'єктивне, ного, с. Те, що відображає думки, переживання і т. ін. тільки даного суб'єкта; особисте. Наперед застерігаю, що там [у спогадах], певне, не мало буде суб'єктивного (Л. Укр., V, 1956, 394); // Упереджений, не об'єктивний. Суб'єктивне рішення.

СУБ'ЄКТИВНІСТЬ, пості, ж. 1. Властивість за знач. суб'єктивний 3. Колись Іван Франко сказав про своє

«Зів'яле листя», що це найсуб'єктивніші в українській поезії — після Шевченкових автобіографічних творів — вірші. Автобіографічність і суб'єктивність .. властиві і Малишківій поезії (Рильський, Веч. розмови, 1964, 230); Суб'єктивність сприйняття.

2. Надто суб'єктивне ставлення до чого-небудь, упереджений погляд на щось; брак об'єктивності. Він пропонував створити прилад, який позбавить дослідника насамперед суб'єктивності у справі, яка вимагав найбільшої точності і ясності (Рибак, Час., 1960, 775).

СУБ'ЄКТИВНО. Присл. до суб'єктивний 3. — Суб'єктивно тато твоїй людина чесна і навіть благородна, але об'єктивно як капіталіст він грабує народ... (Бурл., Напередодні, 1956, 103).

СУБ'ЄКТНИЙ, а, е, лог., грам. Стос. до суб'єкта (у 6, 7 знач.). Суб'єктні відношення.

СУБІР, бору, ч. Природний сосновий (з домішкою дерев інших порід) ліс, який росте на супісках або пісках. Хвойні ліси поділяють на бори (чисті сосняки) і субори (сосна з дубом або ялиною) (Колг. енци., II, 1956, 344); Для суборів характерні відносно бідні ґрунти — глинисті піски, піщані ґрунти (Лісівн. і полезах. ліс-соровз., 1956, 50).

СУБІТКА, и, ж. 1. Пестл. до субіта.

2. заст. Суботні вечорниці.

3. заст., розм. Щосуботнє покарання учнів у дореволюційній школі, семінарії. За сюю прикладку, опріч субітки, що по закону подоба, буде їх шкварити [дяк] що в бога день цілий місяць... (Кв.-Осн., II, 1956, 175).

Давати (дати) субітки кому — бити, карати когонебудь. Хто хоть трохи ліновався [лінувався], Тому субітки і давав [Еней] (Котл., I, 1952, 168); І псалтиря забув [Симеон] читати, Тільки й вміє школярам субітки давати (Кв.-Осн., II, 1956, 175); Покуштувати (скуштувати) субітки — зазнати покарання, бути битим. [Дяк:] Петрусю! Кинь байки, — з байками не здобуєш! — Учи свій стих, а то субітки покуштуєш! (Бор., Тв., 1957, 130).

СУБІТКОВИЙ, а, е, заст. Стос. до субітки (у 2, 3 знач.). Субіткові пісні; // у знач. ім. субіткове, вого, с. Те саме, що субітка 3.

Давати (дати) субіткового кому — те саме, що Давати (дати) субітки (див. субітка).

СУБІТОЧКА, и, ж., заст. Пестл. до субітка 2. Ой пусти ня [мене], моя мамко, та й на субіточку, Бо там милий чорнобривий грає в сопілочку (Коломийки, 1969, 81).

СУБІЧ, присл., рідко. Те саме, що обіч¹.

СУБКОНТИНЕНТ, у, ч. Географічно чітко обмежена велика частина континенту.

СУБЛІМАТ, у, ч. 1. хім. Продукт сублімації, перегону.

2. тільки мн., геол. Мінеральні утворення, які відкладаються в місцях виходу вулканічних газів.

СУБЛІМАЦІЙНИЙ, а, е, спец. Прикм. до сублімація. Повернувся з відрядження Маєвський. Він їздив до Хімоб'єднання в справі будованого сублімаційного цеху... (Шовк., Інженери, 1956, 6); // При якому використовується явище сублімації. Прийшов час, коли спільником вакууму стає не лише тепло, а й холод. Мова йде про новий спосіб — сублімаційне сушіння продуктів (Наука., 8, 1962, 42).

СУБЛІМАЦІЯ, і, ж., спец. Перехід речовин з кристалічного стану безпосередньо в пару без перетворення на рідину. Надчисті речовини одержують різними методами: дистиляцією, сублімацією, екстракцією (Наука., 3, 1964, 12).

СУБЛІМОВАНИЙ, а, е, спец. 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до сублімувати.

2. у знач. прикм. Законсервований способом сублімації. Сублімовані продукти зберігають форму, розміри, колір, смак, аромат, вітаміни (Веч. Київ, 26.V 1971, 4); *Образно. Здавалося, існував найживіший механізм, що вічно обертається в його [А. Ейнштейна] мозку. Це була сублімована життєва сила (Наука.., 9, 1967, 51).

СУБЛІМУВАННЯ, я, с., спец. Дія за знач. сублімувати.

СУБЛІМУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., спец. 1. перех. Проводити сублімацію. Сублімувати йод.

2. неперех. Зазнавати сублімації. *Образно. Було відчуття, що він [Микола] сублімує: з твердого стану відразу переходить у газоподібний, вибухає всім тілом від болю, розсіюється в просторі (Загреб., Шепіт, 1966, 166).

СУБЛІМУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до сублімувати 1.

СУБМАРИНА, и, ж., заст. Підводний човен. За скелями у бухті субмарина сховалась добре (Гонч., Вибр., 1959, 389).

СУБОРДИНАЦІЯ, ї, ж. Система суворого підпорядкування молодших за чином або становищем старшим, що ґрунтується на правилах службової дисципліни. Наповнений духом бюрократичної субординації, він помалу.. стратив почуття своєї волі (Фр., VI, 1951, 327); [Нечипоренко:] Ми з товаришем майором вже навіть трохи посперечалися. На громадянці це дозволяється, субординація інша (Лев., Драми., 1967, 277); *Образно. У стаді зубри дотримуються суворої субординації. Сильніші користуються правом першості при виборі місця відпочинку, випасів тощо (Знання., 4, 1973, 32).

СУБОРЕНДА, и, ж. Угода, за якою майно, орендоване певною особою, передається за відповідну винагороду в тимчасове користування іншій.

СУБОРОВИЙ, а, е. Прикм. до субір. Рослинність Полісся в недавньому минулому являла собою суцільні борові, суборові.. ліси, які чергувалися з рослинністю боліт (Нариси про природу.., 1955, 223).

СУБОТА, и, ж. Назва шостого дня тижня (після неділі). — Чи вийдеш в суботу на вулицю? — спитав другого дня Микола в Нимидори (Н.-Лев., II, 1956, 177); [Годвінсон:] В мене будуть люди по суботах збиратися на бесіди (Л. Укр., III, 1952, 23); — В неї роботи до самої суботи (Стельмах, II, 1962, 354); Кожної суботи, як тільки степова дорога огорталася сутінками, вибігала Олена за царину, з хвилюванням очікувала, доки появиться парубоцька постать в жовтій імлі (Тют., Вир, 1964, 22); // У сполуч. із деякими прикм. уживається перев. в назвах релігійних свят. Не щодня попелятам Дмитрова субота! (Укр. присл., 1965, 227); Маруся у великодню суботу сама учинила паску (Кв.-Осн., II, 1956, 66); Під церкву він ходив, правда, частіше. У вербну суботу — коли після вечірні можна було.. нахльостувати дівчат лозиною, приказуючи «не я б'ю, верба б'є» (Смолич, Мир., 1958, 32); // Про щотижневі збори, вечори і т. ін., які відбуваються цього дня. Він [М. Коцюбинський] був організатором традиційних літературних субот, на яких збиралася талановита молодь (Укр. літ., 9, 1957, 195); Відбулася перша у Вінниці літературна субота М. Коцюбинського.. На адресу суботи надійшло багато вітальних телеграм (Рад. літ-во, 11, 1971, 96).

Під суботу; Проти суботи — напередодні суботи; у ніч з п'ятниці на суботу. Сиділи [дівчата] день у день, ніч у ніч, як під суботу рабин, за книжками (Мирний, I, 1949, 370); Червона субота — суботник, приурочений до дня народження В. І. Леніна. 1400 телевізорів,

з них половина з державним Знаком якості, вийшли в день червоної суботи з конвейєрів Львівського виробничого об'єднання «Електрон» (Роб. газ., 15.IV 1976, 2).

СУБОТНИК, а, ч. Добровільне і безоплатне колективне виконання суспільно корисної роботи в позаурочний час (спершу по суботах). На Всесоюзний комуністичний суботник на честь 100-річчя з дня народження В. І. Леніна вийшло понад 119 мільйонів чоловік (Ком. Укр., 6, 1970, 22); О незабутні комсомольські роки! Суботники... Ми зводили Держпром, І Дніпрогес, і шахт копри високі... (Нех., Чудесний сад., 1962, 56); В ешелонах влаштували щось схоже на летючий суботник (Гончар, II, 1959, 308).

СУБОТНИЙ, я, в. Прикм. до субота. До цього суботного дня вони ніколи не бачили один одного (Мушк., Серце., 1962, 269); В суботню ніч товариші вирішили відпочити (Ільч., Вибр., 1948, 28); // Який відбувається, здійснюється і т. ін. в суботу. Суботний обід; Суботний відпочинок; Суботне зібрання; // Який приходить у суботу або щосуботи. Калічила [дружина] деякі слова так немилосердно, що викликала тим не тільки сміх у суботніх його гостей, а й усмішку на обличчі Семена Івановича (Рильський, Веч. розмови, 1964, 26); // Признач. для використання в суботу. Дивний настрій починав опановувати мене під гомін чужої мови, серед суворих незнайомих малюнків.. суботніх свічників (Вас., I, 1959, 253).

СУБОТОНЬКА, и, ж. Пестл. до субота. Вчора була суботонька, Сьогодні неділя; Чом на тобі, наймиточку, Сорочка не біла? (Укр. лір. пісні, 1958, 549).

СУБПІДРЯД, у, ч., спец. Договір з певною організацією на часткове виконання нею якихось робіт, який укладає основний підрядник.

СУБПІДРЯДНИЙ, а, е, спец. Який працює за субпідрядом. Будують комплекс три генпідрядники.. і близько сорока субпідрядних організацій (Знання., 12, 1971, 1); — Був старий у командировці на субпідрядному заводі (Кучер, Трудна любов, 1960, 401).

СУБПІДРЯДНИК, а, ч., спец. Організація, що працює за субпідрядом. Колектив тресту «Херсонбуд» і його субпідрядники завершили будівництво (Рад. Укр., 14.IV 1971, 4).

СУБПРОДУКТ див. субпродукти.

СУБПРОДУКТИ, ів, мн. (одн. субпродукт, у, ч.). Побічні продукти (тельбухи, голова, кінцівки і т. ін.), які одержують, розбираючи тушу тварини. За поживними якостями з субпродуктів найбільше цінять язика, печінку, нирки, мозок; найменш цінні — горловина і селезінка (Технол. пригот. їжі, 1957, 55).

СУБРЕТКА, и, ж. Персонаж старовинної комедії — пустотлива, метка служниця, втаємничена в справи своєї господині. Дами з придворних Вдавали на сцені субреток моторних, Щоб слави і втіхи зажить (Л. Укр., I, 1951, 171).

СУБСИДІЙОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до субсидіювати.

СУБСИДІЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. субсидіювати. Декрет [26 вересня 1919 р.] передбачав вироблення порядку субсидіювання театрів залежно як від фінансового стану театрального закладу, так, і особливо, від художніх якостей труп (Мист., 5, 1957, 7).

СУБСИДІЮВАТИ, юю, юєш, недок. і док., перех. Те саме, що субсидувати.

СУБСИДІЮВАТИСЯ, юється, недок. Пас. до субсидіювати.

СУБСИДІЯ, ї, ж. Грошова або натуральна допомога. В країнах капіталу газети живуть з оповісток — укритої форми допомоги промисловців і торговців газетам і просто субсидій (Еллан, II, 1958, 47); Англійський

уряд витрачав [у 1805 р.] величезні кошти на субсидії своїм союзникам (Нова іст., 1956, 89).

СУБСИДОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до субсидува́ти. *Неофіційні газети, субсидовані промисловцями, закликали [в кінці ХІХ ст.] послати війська на допомогу Китаєві* (Бурл., Напередодні, 1956, 283).

СУБСИДУВАННЯ, я, с. Дія за знач. субсидува́ти. Англія — країна з яскраво виявленою політикою державного субсидування сільського господарства (Ком. Укр., 1, 1965, 45).

СУБСИДУВАТИ, ую, уєш, *недок. і док., перех.* Надавати субсидію. [5 - й ч и н о в н и к:] Ми не можемо вас субсидувати. [М і ч у р і н:] Чому? [5 - й ч и н о в н и к:] Це не має прецедентів у науці (Довж., І, 1958, 425); Українська буржуазія субсидувала чорносотенні організації, які громилі революційний рух (Іст. УРСР, І, 1953, 616).

СУБСИДУВАТИСЯ, ується, *недок.* Пас. до субсидува́ти.
СУБСТАНТИВАЦІЯ, і, ж., лінгв. Перехід слів якої-небудь граматичної категорії в іменники. Початком субстантивації прикметника звичайно є опускання означуваного іменника (Сучасна укр. літ. м., ІІ, 1969, 232).

СУБСТАНТИВНИЙ, а, е. 1. лінгв. Головним членом або стрижневим словом якого є іменник. *Субстантивні словосполучення; Субстантивні речення.*

2. лінгв. Який має форму або виступає у функції іменника. *Субстантивний займенник; Субстантивна фразеологія.*

3. хімія. Який діє без допомоги інших речовин. *Субстантивні барвники.*

СУБСТАНТИВНІСТЬ, ності, ж., спец. Властивість за знач. субстантивний.

СУБСТАНТИВОВАНИЙ, а, е, лінгв. Який зазнав субстантивації. *Субстантивовані прикметники зберігають прикметникову систему відмінювання* (Курс сучасної укр. літ. мови, І, 1951, 429).

СУБСТАНТИВУВАТИСЯ, ується, *недок. і док., лінгв.* Переходити в іменник (про слово іншої граматичної категорії). *У певних випадках уживання прикметник перестає виражати ознаку предмета, набуває предметного значення і переходить до розряду іменників, тобто субстантивується* (Сучасна укр. літ. м., ІІ, 1969, 230).

СУБСТАНЦІАЛЬНИЙ, а, е, книжн. Те саме, що субстанціональний. *Субстанціальна основа буття.*

СУБСТАНЦІАЛЬНІСТЬ, ності, ж., книжн. Властивість за знач. субстанціальний.

СУБСТАНЦІОНАЛЬНИЙ, а, е, книжн. Стос. до субстанції; який є субстанцією. *Дуже глибоке зауваження подав Белінський, сказавши, що пафос поеми [М. Гоголя «Мертві душі»] полягав в протиріччі суспільних форм російського життя з його глибоким субстанціональним началом, тобто із незмірними творчими силами, закладеними в народі* (Рильський, ІІІ, 1955, 222).

СУБСТАНЦІОНАЛЬНІСТЬ, ності, ж., книжн. Властивість за знач. субстанціональний. *Субстанціональність матерії.*

СУБСТАНЦІЯ, і, ж. 1. У філософії — єдина основа всього існуючого, основа буття. *Декарт у своїй фізиці оголошує матерію єдиною субстанцією* (Ленін, 29, 1972, 27).

2. Основний складовий елемент. *Субстанції, з яких складається ін'єкція [проти пухлин], схожі на протеїни* (Знання., 9, 1966, 16); // перен. Суть чого-небудь. *Саме через те, що субстанцію його істоти становить страх, він дбає лише про те, щоб навівати страх і на своїх підлеглих* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 272).

СУБСТИТУТ. 1. род. у, спец. Замінник або новий промисловий матеріал, виріб, який замінює існуючий.

2. род. а, заст. Заступник.

СУБСТИТУЦІЙНИЙ, а, е, спец. Стос. до субституції. *Субституційний вплив перелитої крові загальновищезначний* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 318).

СУБСТИТУЦІЯ, і, ж., спец. Заміщення одного іншим, звичайно схожим за властивостями, призначенням. *Явища заміщення дефекту, явища субституції безперечно бувають при переливанні індивідуально сумісної крові* (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 287); *Субституція одного матеріалу іншим; Субституція звуків.*

СУБСТРАТ, у, ч., спец. 1. Те, що лежить в основі яких-небудь утворень. *Перехід базальтового субстрату в гранітний відбувається в умовах геосинкліналі* (Геол. ж., ХVІ, 2, 1956, 8); // Предмет або речовина, на яких розвиваються тваринні або рослинні організми. *Люди звикли думати, що для життя рослини обов'язково потрібний ґрунт. Виявляється, ні. Рослина добре росте й плодоносить на різних субстратах — гравії, щебені, кам'яновугільному шлаку, .. тирсі, морському піску і навіть просто на воді* (Хлібороб Укр., 6, 1964, 3); *Триптофан сам по собі не в найпоживнішому субстратом для тифозної палички в порівнянні з деякими іншими амінокислотами* (Мікр. ж., ХV, 3, 1953, 24); *Образно. *Основний субстрат мінералогії, її життєвий ґрунт — топографічна мінералогія* (Вибр. праці В. І. Вернадського, 1969, 70).

2. У філософії — спільна єдина основа різноманітних явищ, основа спільності або подібності однорідних явищ. *Він [п. Михайловський], цей науковий психолог, відкинув філософські теорії про душу і прямо взявся до вивчення матеріального субстрату психічних явищ — нервових процесів..* (Ленін, 1, 1969, 133).

3. У лінгвістиці — сліди переможеної мови у складі мови-переможця при схрещуванні двох мов. *Балканський субстрат.*

СУБСТРАТОСТАТ, а, ч. Аеростат для польотів у субстратосфері.

СУБСТРАТОСФЕРА, и, ж. Шар атмосфери, який відділяє стратосферу від тропосфери.

СУБТИЛЬНИЙ, а, е, розм. 1. Тендітної будови; уразливий, ніжний. *Драматургові іноді докоряли: неприродно, мовляв, що у фіналі першої дії проста селянка Олена поводить як субтильна, слабонервна панянка, легко впадаючи в непритомність від звістки, що її чоловік найнявся на рік у від'їзд* (Збірник про Кроп., 1955, 263).

2. Делікатної поведінки; м'який. *Образно. *Тільки в субтильні руки можна віддати себе, і не цілу себе, не ціле своє «я» повірити можна* (У. Кравч., Вибр., 1958, 280).

СУБТИЛЬНІСТЬ, ності, ж., розм. Властивість за знач. субтильний.

СУБТИТР, у, ч. Напис у нижній частині кадру кінофільму, перев. з перекладом тексту.

СУБТРОПІКИ, ів, мн. Дві фізико-географічні зони земної кулі, які лежать на північ і південь від тропіків і займають щодо клімату і рослинності проміжне становище між тропічним і помірним поясами. *Наша батьківщина дуже різноманітна за своїми географічними формами — від тундри на півночі до субтропиків на півдні, від льодів Арктики до палючих пустель Середньої Азії* (В дорогу, 1953, 3); *Рідко коли в Сухумі випадає сніг. Це куточок вогких радянських субтропиків* (Трубіл., ІІ, 1955, 109).

СУБТРОПІЧНИЙ, а, е. Прикм. до субтропіки. *Субтропічна зона розташована біля берегів теплого Серед-*

земного моря і з півночі захищена від холодних вітрів горами (Фіз. геогр., 6, 1957, 43); Квасоля походить з тропічних і субтропічних областей Америки і Азії (Зерн. боб. культ., 1956, 122); // Розташований у зоні субтропіків. У низьких місцевостях з холодним, вогким кліматом рахіт відмічається значно частіше, ніж.. в багатих на сонце тропічних і субтропічних країнах (Хвор. дит. віку, 1955, 120); Субтропічний колгосп; // Поширений у субтропіках. Масове застосування методів І. В. Мічуріна допоможе.. перенести на Україну субтропічні культури — лимони, апельсини, мандарини, інжир та ін. (Юним мічур., 1955, 99); Перебивши голод якимись субтропічними щавлями та лопуцьками, хлопці вклялися спати у курені (Ле, Клен. лист, 1960, 95); // Який складається з рослин, поширених у субтропіках. У павільйоні «Оранжерея» на Виставці передового досвіду в народному господарстві Української РСР створено субтропічний сад (Веч. Київ, 1.VI 1968, 1); Субтропічний вічнозелений ліс; // Власт., характерний для субтропіків. Рослинність Південного берега Криму.. має субтропічний характер (Геол. Укр., 1959, 583); У летаргії море й суходіл, І спить природа в субтропічній спеці (Дмит., Вітчизна, 1948, 137); Субтропічний клімат.

СУБЧИК, а, ч., розм., рідко. Темна, підозріла особа; неприємний суб'єкт. — Що, субчику, впіймався? (Загреб., Спека, 1961, 92); — Знаємо, видали таких субчиків... Подумаєш, яке цабе?! (Кач., II, 1958, 31).

СУВАТИ, аю, аєш, недок., перех. і неперех., діал. Совати (у 3 знач.). Ухопився [Панько] правою рукою за вершок брами по самій середині, а відтак підніс туди й ліву руку. Ногами сував по брамі, шукаючи якогось опору (Март., Тв., 1954, 164); Діти.. стали складати букви у слова: а котре певніше читало, сувало пальці вище то нижче по книжці: читало з пам'яті (У. Кравч., Вибр., 1958, 371).

СУВАТИСЯ, аюся, аєшся, недок., діал. Соватися (у 2, 3 знач.). Змії суваються в траві.

СУВЕНІР, а, ч. Подарунок на згадку; річ, пов'язана із спогадами про кого-, що-небудь. Поволі гамір в автомайстерні вщухав, припинялися розмови, розпліталися обійми, застібалися кишені, ховаючи в своїх тісних закарпелках фотографії, сувеніри й адреси друзів (Загреб., Європа. Захід, 1961, 13); На виставці експонується багато чудових сувенірів-скриньок і декоративних тарілок (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 106); Зайшов я до доктора Зінгера саме для того, щоб виконати мою обіцянку й показати, де купити йому сувеніри (Смолич, Сорок вісім..., 1937, 211).

СУВЕНІРНИЙ, а, е. Признач. для подарунка на відзнаку чого-небудь, на згадку про щось. Сувенірні килимки «Каштан», «Весна».. експонувались на кількох виставках народного мистецтва (Наука і культура..., 1972, 282); Складуви і майстри алмазної грані склотермозного заводу освоїли масове виробництво красивих сувенірних ваз для квітів (Веч. Київ, 21.XI 1957, 2); Сувенірне видання; // Який виготовляє сувеніри. У колгоспі відкрито сувенірний цех.. Умільці виготовляють тут до 40 видів чудесних речей (Рад. Укр., 5.XII 1971, 4).

СУВЕНІРНИК, а, ч. Майстер, який виготовляє сувеніри.

СУВЕРЕН, а, ч. Носій верховної влади. Літописи називають галицьких бояр «мужами галицькими».. І дійсно, це були великі феодалні суверени, подібні до західноєвропейських баронів (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 446).

СУВЕРЕНІТЕТ, у, ч. 1. Незалежність і самостійність держави в її зовнішніх і внутрішніх справах.

Державний суверенітет наших республік гарантується всією політикою, економічною і військовою могутністю великого Радянського Союзу (Рад. Укр., 30.XII 1962, 1); Виконуючи волю народу, він [Д. З. Мануїльський] не раз виступав на захист миру, проти спроб агресорів порушити суверенітет малих країн (Тич., III, 1957, 330).

2. Становище суверена, право верховної влади.

СУВЕРЕННИЙ, а, е. 1. Прикм. до суверен; // Який здійснює верховну владу. ..управляють [виробництвом] робітничі організації (професійні спілки, фабрично-заводські комітети і т. д.) під загальним керівництвом Радянської влади, єдино суверенної (Ленін, 36. 1973, 71).

2. Стос. до суверенітету; незалежний, самостійний у зовнішніх і внутрішніх справах. СРСР охороняє суверенні права союзних республік (Конст. СРСР, 1977, 7); Радянський Союз — багатонаціональна держава. До його складу входить п'ятнадцять рівноправних і суверенних радянських соціалістичних республік (Ком. Укр., 3, 1963, 44); Багато творів присвятили наші поети історичній і незабутній події — возз'єднанню українського народу в одній суверенній державі (Рильський, IX, 1962, 118).

3. розм. Самостійний у своїх діях, учинках і т. ін. Лукає [Тоня] через голови до директора школи: — Павле Юхимовичу, чи ви вже дозволяєте танці? — Ви тепер люди суверенні... Пари одна за одною закружляли в танці... (Гончар, Тронка, 1963, 156).

СУВЕРЕННІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. суверенний. У братній сім'ї народів Союзу РСР Радянська Україна знайшла своє щастя і свободу, надійну гарантію своєї цілісності, незалежності і суверенності (Ком. Укр., 10, 1969, 3).

СУВЕРЕННО. Присл. до суверенний 2, 3. — 6 телеграма з Харкова, що партію нових бульдозерів нам відправили .. Подякую батькові за науку, за здорову критику, за бульдозера, і на свого суверенно пересяду... (Гончар, Тронка, 1963, 189).

СУВЕРТОК, тка, ч. Те саме, що згортток. З невеличкого сувертка дістав [Юрко] цукерки в блискучих обгортках й по щирості обділив Франку, Кулину, Ясю — всіх дівчат (Чорн., Визвол. земля, 1959, 81); Молодий батько озирнувся й побачив професора в білому халаті, який обережно тримав на руках суверток з живою істотою... (Донч., VI, 1957, 332); Суверток паперу.

СУВІЙ, вюю, ч. 1. Що-небудь згорнуте, скручене в трубку. На стінах висіли довгі полиці, закладені манускриптами та сувоями пергамену (Н.-Лев., VII, 1966, 12); Господар дістав із закарпелка за пічкою сувій газет (Д. Бедзик, Украдені гори, 1969, 116); *У порівн. Зверху на скриньці, як сувій вати, лежав сніг — насипало вночі (Донч., IV, 1957, 93); // Старовинний рукопис, згорнутий у трубку. Мартіян бере один із сувійів, що на столі, і читає уважно (Л. Укр., III, 1952, 271); // перен. Клуб (диму, пари і т. ін.). Сувої хмар Заслали небо (Рильський, I, 1960, 329); Пара вихриється стовпами, Пилу горнеться сувій, Де проходить над степами Непоборний Суховій (Воронько, Коли вирост. крила, 1960, 99); З димарів пухнастими сувоями клубився білий дим (Збан., Між.. людьми, 1955, 138); // рідко. Сніговий замет. Сніжок в оченята — І сльози між вій. А він — рученята У білий сувій Запхав і сміється: «Татусю, вода» (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 38); *У порівн. Млин — цілий у снігу, все одно, що сувій, тільки скельця у вікнах блищать (Мур., Бук. повість, 1959, 141); // рідко. Кільце, петля. Вона [змія] з укриття вилізе й страшними Сувоями опутає тебе (Фр., X, 1954, 402).

2. чого і без додатка. Шматок полотна або іншої тка-

пини певної довжини, який зберігають згорнутим у трубку. [1 - а м о л о д и ц я:] Багато наткала за зиму? [Д о м а х а:] Де там багато, тільки два сувої (Кроп., II, 1958, 161); На прилавку, який густим роєм оточили жінки, лежало кілька сувоїв квітчастої шовкової матерії (Добр., Тече річка., 1961, 76); Стоячи біля скрині, дружина розпустила через плече сувій домашнього, сирового полотна (Гончар, II, 1959, 411); Білила ти сувій в Дніпрі, Де гнуєш на хвилях молодик, І вишивала на зорі Любов'ю милому рушник (Стельмах, V, 1963, 257); *У порівн. Давнє її безталанне життя розгорнулось перед нею, як сувій полотна (Н.-Лев., III, 1956, 325).

3. чого, перен. Ланцюг послідовних подій, вражень, думок і т. ін. Гарячих спогадів сувій Вже серце обгорта (Мал., Запов. джерело, 1959, 23); Земля розмовляла із ним, широко, на два кінці розмотувала сувій його життя — те, що було, і те, що буде... (Стельмах, I, 1962, 630).

4. рідко. Те саме, що пакунок 1. Повз неї пройшов у сільраду Юхим Барило, несучи два сувої з одежею, об'язані мотузками і обкапані сургучними печатками (Кучер, Прощай., 1957, 219).

СУВІЙКА, и, ж. Одноклітинна тварина, що живе у воді і наявність якої у стічних водах свідчить про незначну забрудненість води.

СУВІЙЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до сувій 1, 2. Взяла [Оленка].. ситцю сувійчик, що батько на плаття набрав, Парасі дала (Тесл., 3 книги життя, 1949, 139); Текля соромливо вийняла з-за спини горнятко сметани, десяток яєць і сувійчик білого полотна, що були зав'язані в шматочок підсиненої марлі (Кучер, Трудна любов, 1960, 170); Ганна звичним оком окинула сувійчик під рукою, пропустила Захара, що з поклоном вилосив на стіл дари (Горд., Чужу ниву., 1940, 44).

СУВОІК, а, ч. Зменш. до сувій 1, 2. Сувоїк паперу потроху розгортаючи, читав [цар] листа (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 563).

СУВОІЩЕ, а, с. Збільш. до сувій 1, 2. І здавалось: сніги — то полотен сувоїща, Скільки б з них штаненят, та біленьких сорочок, Та вузьких пелюшок, а згадаєш, чого іще Нашивала б синам, готувала для дочок (Мал., Звенигора. 1959, 350).

СУВОРА, и, ж., діал. Напучення. — Тітко-сердечко! нехай я ще погуляю! — Пора, пора, моя дитино! Послухай старечої сувори (Вовчок, I, 1955, 22).

СУВОРЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до сувбрий.

СУВОРЕНЬКО. Присл. до сувбренький. — Зразу ж мені кинь [цигарку]! — уже суворенько сказала Марина. Шепіт між хлопцями: «Вчителька, видно!» Поховали цигарки (Головко, I, 1957, 465).

СУВОРІЙ, а, е. 1. Надзвичайно вимогливий до себе і до інших. Суворі удови, мати Варчина, не часто пускала дочку на гулянки (Л. Укр., III, 1952, 564); — Страх суворий у нас єфрейтор! (Гончар, III, 1959, 102); Не будемо суворими до тих, у кого думки були, мов каламутна вода (Стельмах, I, 1962, 612); // Зовнішність або поведінка якого свідчить про тверду вдачу; непривітний, похмурий. Він був неласкавий, суворий; вічна турбота ховалась у нього під волохаті брови (Коцюб., II, 1955, 51); Суворі люди живуть у горах (Собко, Кавказ, 1946, 83); Навіть Штефан, завше суворий і мовчазливий, мов посвітлішав (Хотк., II, 1966, 39); // Власт. такий людині. І топиться, як віск, від тієї пісні суворе серце жорстокого хана, і він уже не може слухати далі тоненького голосочка дівчинки (Тют., Вир, 1964, 472); *Образно. Пригадую й суворі окуляри [дядька], Нитками перев'язані с'як-так.., І щось таке — не свитку й не піджак, А нібито сюр-

тук великопанський (Рильський, II, 1960, 67); //Сповнений твердості, непохитності. Амфіон стоїть замислений, опустивши руки, і з суворою тугою дивиться в землю (Л. Укр., I, 1951, 453); Мічурін подивився на сад. Його обличчя набрало звичайного виразу заклопотаності й суворого замислення (Довж., I, 1958, 407); // Який виражає твердість, непохитність; серйозний, непривітний. Петрушка ніколи не чув такого глухого, такого суворого голосу в Остапа (Мирний, IV, 1955, 30); Хлоп'ята мовчали. Їхні обличчя були суворі, дитячі губи міцно стиснуті (Донч., VI, 1957, 94); І довго у серці моєму бринів Твій голос ласкавий, твій погляд суворий (Стельмах, V, 1963, 31); // перен. Похмурий, понурий (своїм кольором, освітленням і т. ін.). Стіни [тюрми] суворі, страшні (Тесл., 3 книги життя, 1949, 90); Спокійними очима .. дивилася [Маруся], дивилася на далекі сині верхи Буковини, на суворе пасмо Чорної гори (Хотк., II, 1966, 43); // перен. Який викликає думки про що-небудь серйозне, сумні спогади і т. ін. Мотив був суворий, мужній і по-своєму оригінальний. Він навіював думку про важкий і героїчний труд моряків, про одвічний гуркіт штормового моря... (Тулуб, В степу., 1964, 399).

2. Який не припускає ніяких полегкостей, поблажливості. Скоро суворі служба відучить вас від.. сантиментів (Хотк., I, 1966, 141); — А хто перейде в стан іуд, тоді того хай покарав товаришів суворий суд! (Сос., II, 1958, 486); Особливо суворі перевірки зазнав радянський лад у роки Великої Вітчизняної війни (Програма КПРС, 1961, 15); // Нещадний, жорстокий (про заходи покарання, впливу і т. ін.). [М е с с і я:] Ти мов рабиня, що знає волю пана і не слуха. Таких рабів суворі кара жде (Л. Укр., II, 1951, 112); Руський дух не вдалося зламати, і ось він уже ширяє над степом.. і несе на багнетах сувору кару ворогові (Тют., Вир, 1964, 503); // Немилосердний через свою прямоту, справедливості або невідворотності. Не побоялася вона написати Орлову, добиваючись помилування або принаймні дозволу йому [Т. Шевченку] малювати, за що одержала сувору відповідь з прямою загрозою судом та арештом, коли вона й далі буде цікавитися долею засудженого поета (Тулуб, В степу., 1964, 482); Страшна дійсність постала перед його духовним поглядом у всій своїй суворій неминучості... Похід на Україну... Важка війна з панством польським... (Довж., I, 1958, 237); Суворі правда.

Суворі догана; Суворі догана з попередженням — види адміністративного, партійного і т. ін. стягнення. [А р к а д і й:] Сьогодні мені записали суворі догани і знімають на низову роботу (Корн., I, 1955, 140); [Б а б у н я:] Догану тобі суворі з попередженням, ось що тобі треба (Мик., I, 1957, 481).

3. Який не припускає відхилень від прийнятих норм, правил. Взагалі чистота тут ідеальна, народ скромний, трохи суворий у звичаях (Коцюб., III, 1956, 333); У суворих селянських звичаях дівоча вірність стояла врізень з вояцькою честю (Стельмах, I, 1962, 260).

4. Який має виконуватися неухильно. Управа.. прислала суворий наказ, щоб старшина, не гаючи часу, поладнав шкільну мебелю (Гр., I, 1963, 322); Десант готувався у суворій таємниці (Гончар, II, 1959, 273); // Заснований на неухильному дотриманні певних норм, правил. Давно вже став [полігон] часткою чабанського життя, владно увійшов у нього своїм гуркотом, загадковістю, суворим розпорядком... (Гончар, Тронка, 1963, 64); Суворий режим; Суворі дієта; Суворі дисципліна; // Цілковитий, точний. Поросятина, дробина, балики, ікра, незамінні вареники й незрівнянна українська ковбаса з'явилися на столі у всій своїй красі й суворій

послідовності, віддавна заведений хлібосольною господинею (Добр., Очак. розмир, 1965, 204).

Тіном суворого присуду див. присуд.

5. Який відзначається простотою форм, обрисів і т. ін., не має прикрас. Лінії суворих колонад і вежі, в небо знесені безкрає, Немов умиті вранці, на зорі У сонячному сяють янтари (Рильський, II, 1960, 286); Ні, не забути півночі мені, її красу, незайману, сувору (Гонч., Вибр., 1959, 265); // Який відповідає вимогам класичного стилю; правильний. Марція немолода вже пані, обличчя суворого римського типу (Л. Укр., III, 1952, 176).

6. Дуже тяжкий, сповнений труднощів, випробувань. Матерів суворі доля: серце нив дні і ночі (Гур., Друзі., 1959, 9); Скільки нами пережито Суворих, радісних хвилин (Ус., Сини, 1947, 5); Суворі дійсність; Суворі бої; Суворі умови життя; // Який викликає тяжке почуття. Безкрає перекопське побоїще під небом осіннім, з безліччю полеглих у вічному пориві: в закам'янілому штурмі, — на все життя понесе Яресько цю сувору картину в своїм серці (Гончар, II, 1959, 444).

Проходити (пройти) суворо [життєву] школу — гартуватися в боротьбі з труднощами. Михась пройшов сувору школу, та твердо йшов крізь роки дим, вступив у лави комсомолу, став активістом молодим (Сос., II, 1958, 436); Він пройшов велику і сувору життєву школу, працював на заводах Луганська і Харкова. За участь у страйку він був арештований (Рад. літ-во, 3, 1957, 6).

7. Несприятливий для життя; небезпечний для перебування. Талант квітникарки відкрився в Ліни несподівано після переїзду сюди з суворих північних країв (Гончар, Тронка, 1963, 165); Які небезпеки Нас виглядають в Атлантовім краї, в суворому морі, Де приставати не сміє ні варвар, ні наш корабельник? (Зеров, Вибр., 1966, 195); // Дуже холодний. Хто знає, чого йому суворого зимового вечора весняний подих згадається? (Л. Укр., III, 1952, 476); Зима тисяча дев'ятсот двадцять четвертого року була сніжна й дуже сувора (Довж., I, 1958, 471).

СУВОРІСТЬ, рості, ж. 1. Властивість за знач. суворої. Упав він на коліна І, поклонившись, подав свою картину. Вона поглянула з суворістю знавця (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 108); Він любив Карпати за їхню урочисту суворість і величну красу (Чорн., Визвол. земля, 1959, 163); І дочка Терця плаче серед тополевих віт. Знай: кохання наплив буйний будить той солодкий звук. Не кажи: то жаль і скарга на суворість шлюбних пут (Зеров, Вибр., 1966, 371); Яка застиглість і суворість форм! Яка довершеність пропорцій, норм! Поема, вирізьблена із граніту (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 92); — Настає зима, хуги і морози: чи вам бояться їх, сини Півночі? Залізні еруди ваші не бояться ні суворості погоди, ні лютості ворогів (Кочура, Зол. грамота, 1960, 386).

2. Суворе ставлення до кого-, чого-небудь, суворе поводження з кимсь. Говорить [Панса] голосом тремтячим, з видимим зусиллям удавати твердість і суворість (Л. Укр., II, 1951, 456); Регулювальники майже ніколи не посміхалися, вони були надто заклопотані, привчені до суворості й стриманості (Загреб., Європа. Захід, 1961, 100); // Суворий вираз (обличчя, очей і т. ін.); суворий тон. Поволі зморшки зникали з чола, суворість щезала (Хотк., II, 1966, 167); Бригадир ніяк не міг надати суворості своєму голосу (Багмут, Опов., 1959, 96).

СУВОРІТИ, ію, ієш, недок. Ставати суворим. Ніколи так раптом не суворіли добрі, дитячі очі брата... (Коп., Дуже добре, 1937, 237).

СУВОРІШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати суворим,

суворішим. Делікатний, лагідний, скромний, добрий — він суворішав тільки біля домни (Ю. Янов., I, 1958, 327); — А для чого, Насте, ви й досі ховаєте зброю? — суворішає голос Мірошниченка (Стельмах, II, 1962, 318).

СУВОРО, присл. 1. Присл. до суворої 1—6. Запали очі суворо виблискували з-під настовбурчених брів (Мирний, III, 1954, 265); — Не здумайте тікати, — суворо сказав Андрій і поплескав рукою по чорному стволу гвинтівки (Тют., Вир, 1964, 425); Коли справа заходила серйозна, Хома завжди поводився з своїм приятелем суворо і ніякого панібратства не терпів (Гончар, III, 1959, 243); Прошу не судити мене суворо (Довж., I, 1958, 27); Кандиба деякий час суворо дотримував обіцянку і зовсім не пив (Дмит., Розлука, 1957, 175); Німотний кипарис, хороший мій знайомий, Суворі зводиться в мінливі небеса (Рильський, II, 1960, 135).

Суворі попередити див. попереджати.

2. у знач. присудк. сл. Про відсутність будь-яких послаблень, поблажливості. — «Грабуй награбоване», так, чи що?! Ні, цей номер у нас не пройде!.. Щодо цього в Килигея було суворо (Гончар, II, 1959, 54).

СУВОРОВЕЦЬ, вця, ч. Вихованець суворовського військового училища. Суворовці докладають багато зусиль, щоб бути гідними майбутнього звання офіцера (Веч. Київ, 24.VI 1968, 2); Суворовець знає — трудячі народи Не мріють про нові бої і походи, І тому ретельно вивчає науки Про те, як спиняти загарбницькі руки (Воронько, Три покоління, 1950, 125).

СУВОРОВСЬКИЙ, а, е. Пов'язаний з ім'ям російського полководця О. В. Суворова; який зберігає традиції О. В. Суворова. Суворовська воєнна майстерність.

Суворовське військове училище — назва спеціального середнього військово-навчального закладу в СРСР. У багатьох частинах і підрозділах Збройних Сил СРСР служать вихованці Київського суворовського військового училища (Веч. Київ, 1.XI 1974, 1).

СУВ'ЯЗЬ, і, ж., рідко. 1. Що-небудь зв'язане, сплетене, утворене переплетенням. Неподалік Горпищенкової кошари, на сув'язі звивистих степових доріг, стоїть чабанський колодязь (Гончар, Тронка, 1963, 53).

2. Те саме, що зв'язок 1. Піснею найтісніше встановлюється.. сув'язь поміж окремою людиною та людським загальом (Смолич, День., 1950, 101).

3. Те саме, що зв'язь 1. Ти ще малий, тобі ще довго йти На шлях людський, де гори й повороти. Ти тільки сув'язь цвіту, а не плід, Ти ще, як тінь, а не важучий слід (Мал., Віщий голос, 1961, 119).

СУГА, й, ж. Те саме, що осуга. На поверхні ставка плаває суга; *Образно. Заслався обрій весь кривавою сугою! (Тер., Ужинок, 1946, 44).

СУГАК, а, ч. Ссавець групи антилоп. — Ганялись наші батьки по низових степах за білорогими сугаками (П. Куліш, Вибр., 1969, 123); Часто з-під самих кінських копит пурхали важкі дрозди або табунець куріпок, а то з'явиться і зникне в траві схожий на вівцю прудконогий сугак (Панч, Гомон. Україна, 1954, 53); *У порівн. Має [Петро] батькову постать і силу, ворожав важкою шаблюкою, як блискавкою, а хисткий і проворний, як сугак на степу (П. Куліш, Вибр., 1969, 106).

СУГАКОВИЙ, а, е. Прикм. до сугак. Сугакові сліди; Сугакова шкура.

СУГЕСТИВНИЙ, а, е. 1. Який впливає на кого-небудь, викликає у когось певні уявлення, настрої. Сугестивний тон.

2. Пов'язаний з навіюванням. Сугестивне уявлення.

СУГЕСТИВНІСТЬ, ності, ж. 1. Властивість за знач. сугестивний. У творчості Багрицького і Бажана виразно відбилися спільні шукання: тенденція до зниженос-

ті і простоти в зображенні героїчного; поглиблення метафори; зростання асоціативності, часом до грані сугестивності (Рад. літ-во, 11, 1974, 63).

2. Здатність легко коритися чужому впливові.

СУГЕСТИВНО. Присл. до сугестивний. Швейк не міг утриматися, аби не вигукнути в бік шпалер «паздар» і не замахати шапкою. Це так сугестивно подіяло, що юрба повторила привітання, і «паздар» летіло далі (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 272).

СУГЕСТІЯ, ї, ж. Вплив на волю і почуття людини; навіювання. Поет для dokonання [здійснення] сугестії мусить розворушити цілу свою духовну істоту, зворушити своє чуття, напружити свою уяву (Фр., XVI, 1955, 251).

СУГІР'Я, я, с., рідко. Узгір'я. Сірий день поволенки насуплювався, заволікуючи сугір'я, темні бурти і житла в вечірній сутінок (Досв., Вибр., 1959, 323); Баштанами онімілими на сугір'ях вирина, — каштанами пригорілими диха тепла далина (Рудь, Дон. зорі, 1958, 72).

СУГЛИНИСТИЙ, а, е. Важливою складовою частиною якого є суглинок (про ґрунт). Найсильніше вилягання сіянцив проявляється у вологі роки і на важких суглинистих ґрунтах (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 422).

СУГЛИНКОВИЙ, а, е. Прикм. до суглинок. Суглинковий склад ґрунту; // Те саме, що суглинистий. Залежно від того, на якій гірській породі утворились ґрунти, вони можуть бути глинистими, піщаними, суглинковими або супіщаними (Фіз. геогр., 7, 1957, 51); На важких суглинкових ґрунтах насіння льону треба загортати не глибше як на 1,5—2 см (Техн. культ., 1956, 58).

СУГЛИННИЙ, а, е. Те саме, що суглинистий. Хочу пити гіркотно-полинний, Дивний запах привольських степів, Брати в руки ту землю суглинну, По якій на гарматах летів... (Гірник, Сонце.., 1958, 107).

СУГЛИНОК, нку, ч. Осадочна гірська порода, до складу якої входять пісок і глина (10—30%), а також ґрунт такого складу. Лесоподібні суглинки окраїн Донецького кряжа використовуються для виробництва будівельних матеріалів (Геол. Укр., 1959, 554); — Ось гляньте, це — зразок ґрунту з горбів. Земля й справді глиниста, та коли до цього суглинну додати на ямку по два цебра чорнозему з перегноєм, саджанці підуть рости (Донч., VI, 1957, 369).

СУГЛОБ, а, ч. Рухоме зчленування кісток скелета у людини й хребетних тварин; місце такого зчленування. Бгору Скрипучий ревматизм скрутив суглоби ніг (Бажан, Вибр., 1940, 162); Іван стиснув кулаки. Вони хруснули в суглобах (Чорн., Визвол. земля, 1950, 209); Від плечового суглоба гангрена поплазувала вже через надпліччя до шиї (Довж., I, 1958, 319); Для демонстрування зв'язок можна використати, наприклад, суглоби ніг курки або кролика (Метод. викл. анат., 1955, 63); *Образно. Паровоз рушив. Вагони захряскотіли залізними суглобами (Коп., Навколо полум'я, 1961, 130).

△ Колінний суглоб див. колінний.

◇ Перемивати (переміти) до суглобів див. перемивати.

СУГЛОБИК, а, ч. Зменш.-пестл. до суглоб.

◇ Перемивати (переміти) до суглобиків — те саме, що Перемивати (переміти) до кісток (суглобів і т. ін.) (див. перемивати). Йому здавалося, що й збори не відбудуться. Зійдеться три-чотири десятки купільчан [жителів села Купіль], покурять, поплещуть язиками, перемиють винних і невинних до всіх суглобиків, на тому й розійдуться (Рудь, Гомін.., 1959, 43).

СУГЛОБИСТИЙ, а, е. Який має членисту будову; колінчастий.

СУГЛОБНИЙ, а, е. Те саме, що суглобовий. Від усіх частин рухового апарата — суглобних сумок, суглобних поверхонь, сухожиль і т. п. — ідуть доцентрові нерви (Шк. гігієна, 1954, 66).

СУГЛОБОВИЙ, а, е. Прикм. до суглоб. Суглобова сумка іноді буває настільки тонка, що роль її у сполученні кісток незначна (Метод. викл. анат., 1955, 63); Суглобовий хрящ; Суглобовий ревматизм.

СУГЛОВОК, вка, ч., діал. Ріжок скрині.

СУГОЛОВ, а, ч., діал. Суголовок. Брили вони то пашнями, то межами, то суголовами (Свидн., Любо-рацькі, 1955, 97).

СУГОЛОВОК, вка, ч., розм. Межа між двома полями у вигляді незасіяної смуги; польова стежка. Стопудові каменюки серед поля, по суголовках, на межі лежать (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 120); Фургони повернули вузьким суголовком до.. куреня (Н.-Лев., II, 1956, 32); Микола знав, що.. суголовками він добереться до широкої польової дороги, яка допровадить його до рідного села (Гжицький, У світ.., 1960, 29).

СУГОЛОСНИЙ, а, е. 1. Те саме, що співзвучний. Звучав ладний, суголосний хор юних голосів (Смолич, Мир.., 1958, 70); Ксеня розпитувала Олега про Харків, він охоче розповідав. Іноді вони мовкли і довго німували, суголосні з тишею і теплом липневого вечора (Голов., Тополя.., 1965, 86); Великі поети — завжди сучасники для нових поколінь, які щоразу відкривають у них нове, суголосне своїй добі (Рильський, III, 1956, 249).

2. заст. Приголосний. Наші голосні й суголосні літери [звуки] в його виходили такими твердими та шерсткими, ніби він ставив ь перед кожною (Н.-Лев., I, 1956, 132).

СУГОЛОСНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. суголосний 1. Хист митця в ній [Л. Українці] невіддільний од пристрасті громадянина, і саме з цієї внутрішньої суголосності двох творчих начал народжувалась могутня сила слова (Рад. Укр., 26.II 1971, 2).

СУГОЛОССЯ, я, с. Те саме, що співзвуччя.

СУГОРБ, а, ч. 1. Невелике округле підвищення земної поверхні; пагорок. Передо мною розгорнулась широка долина річки Раставиці: розгорнулися розкидані в безладді на широкому просторі горби, пригорки, сугорби, розлогі переярки, скільки можна було засягти оком на усі боки (Н.-Лев., VII, 1966, 291).

2. діал. Замет. У сугорбах снігу заглухло село, Життя мов і там вже не стало (Фр., XIII, 1954, 173).

СУГОРБИК, а, ч. Зменш.-пестл. до сугорб. Сидить вона на сугорбику, набравши в припіл жовтогогарячого листу (Мирний, IV, 1955, 175).

СУГОРБОК, сугорбка, ч. Зменш.-пестл. до сугорб. На сугорбку майнула постать і зникла в долині... (Досв., Гюлле, 1961, 108); Стала б їсти [пташка], так глибокий Сніг сугорбками замів.. бадилля реп'яхів (Щог., Поезії, 1958, 384).

СУГУБІЙ, а, е. Особливий, винятковий. Подай же й нам, всещедрий боже!.. Любов безвічну, сугубу На той світ тихий принести (Шевч., II, 1963, 395); В час смертельної небезпеки.. дворянство дає кріпаків і майно з сугубою неохотою, скаргами й наріканням (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 35).

СУГУБО. Присл. до сугубий. Я поставив собі за мету [у фільмі «Арсенал»] показати класову боротьбу на Україні в період громадянської війни.. Завдання було, таким чином, сугубо політичним, партійним (Довж., I, 1958, 22).

СУД, у і заст. а, ч. 1. Державний орган, який розглядає цивільні, кримінальні та деякі адміністративні

справи. Бжозовський поїхав до Акермана і подав прошення в суд (Н.-Лев., II, 1956, 251); Кирилик поступив у суд на службу і став зразу з Кирила, Кирилика Кирилом Івановичем (Мирний, I, 1954, 155); Сталось так, що суд засудив того хлопця не на сибірську каторгу, — віддали його в штрафний батальйон у солдати (Цюпа, Три явори, 1958, 15); Радянський суд є дітищем Великої Жовтневої соціалістичної революції (Рад. суд., 1951, 47); // Приміщення для судових засідань. Проти собору жив пан полковник, де тепер суди та палати (Кв.-Осн., II, 1956, 309); Ще було дуже рано: нікого з судовиків не було в суді (Мирний, I, 1949, 252); // збірн. Судді. — Як суд найде, то кому лихо буде — чи пану лікарю, чи вам? (Вовчок, I, 1955, 176); Гната приведено з тюрми.. І здорова кімната з високими вікнами, і юрма панів і суду в мундирах з золотим коміром — все здається йому чужим, незвичайним, байдужим до його горя (Коцюб., I, 1955, 76).

Верховний Суд СРСР — найвищий судовий орган Радянського Союзу, який здійснює нагляд за діяльністю усіх судових органів СРСР і союзних республік; Верховний Суд УРСР див. верховний; Військово-польовий суд; Польовий суд; Військовий суд: а) орган, який розглядає злочини військових, а у воєнний час і цивільних осіб. Двом американцям просто серед білого дня на Графській пристані якісь матроси натовкли морду. Ставши потім перед військовим судом, вони виправдувались тим, що потовкли цих двох помилово (Гончар, II, 1959, 347); б) члени такого органу. Надзвичайний польовий суд ось-ось мав прийти, щоб судити.. військового злочинця, зрадника... (Ле, Право., 1957, 137); Земський суд див. земський; Комерційний суд див. комерційний; Коронний суд див. коронний; Народний суд див. народний; Подавати (подати) до суду (в суд, на суд) — те саме, що Позивати в суд (до суду) (див. позивати). [П р і с ц і л л а:] Коли побачить хто й подасть до суду, що ти вчащаєш на нічні збори громади потайної, — не вборонить тебе ні зброя, ні одвага знана (Л. Укр., II, 1951, 344); Скаржилася [Магда] на фейлетон в газеті: «То я на них в суд подам!.. Скомпрометували мене на весь світ!..» (Томч., Готель., 1960, 27); Позивати в суд (до суду) див. позивати; Позивати на суд див. позивати; Скаржити до суду кого, діал. — те саме, що Позивати в суд (до суду) (див. позивати). — Скаржете нас до суду. А тепер будьте тихо! І заплатіть нам за роботу (Фр., IV, 1950, 20); Сбісні суді див. сбісний; Суд присяжних див. присяжний; Третейський суд див. третейський; Тягати (затягати, попотягати і т. ін.) по судах кого — мучити кого-небудь судовими процесами, частими викликами в суд. — Затягати по судах він зможе. Зуміє дістати брехливих свідків, суддів перетягнути на свій бік (Стельмах, I, 1962, 351); — Нас.. попотягають по судах добре за ту дідищину! (Л. Укр., III, 1952, 477).

2. Розгляд цивільної або кримінальної справи; судовий процес. [Х и м к а:] Як не заплатите, каже [хазяїн], то судом витребую і з хати вижену (Мирний, V, 1955, 247); Буде суд. Судитимуть не її, — вона перенесла б це мужніше, — судитимуть єдиного її сина (Дор., Не повтори., 1963, 3); Пригадалась учорашня стаття в газеті про суд над фашистськими катями (Донч., VI, 1957, 212); // Розгляд чиеї-небудь провини приватною особою або установою, яка має владу над кимсь. Правий суд чинив [Бертольдо] у панстві, До підданих був лагідний (Л. Укр., I, 1951, 379); Княжий суд короткий (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 30); // Покарання, розправа. Чи буде суд! Чи буде кара! Царям, царят на землі? (Шевч., II, 1963, 411).

Без суду (судá) — не розглянувши справу в судовому порядку. Кожного з нас без суду можуть арештувати і вислати бозна-куди у 24 години (Коцюб., III, 1956, 284); На Монастирській слобідці без суду, без слідства, за саму лише підозру в зв'язках з більшовицьким підпіллям було розстріляно групу старих матросів та робітників (Гончар, II, 1959, 35); Бути (перебувати) під судом — звинувачуватися в якомусь злочині; бути підсудним. Порох таки його доїхав своїми ябедами, — він тепер був під судом, без місця (Мирний, I, 1949, 382); — А хтось з вашої рідні був коли-небудь під судом чи слідством? (Стельмах, I, 1962, 447); Віддавати (віддати) під суд (до суду); Притягати (притягнути, притягти) до суду; Тягти (потягнути, потягти) до суду (на суд); Клікати (поклікати) на суд (до суду) кого — порушувати проти кого-небудь цивільну, кримінальну або адміністративну справу. — За такі слова ми зможемо вас під суд віддати (Тют., Вир, 1964, 236); Інтендантів та постачальників за найменшу провину віддає [Обручов] до суду (Тулуб, В степу., 1964, 492); Коли прибули на заплаву геологи.. і вирубали у плавнях посеред купиння якусь вербу чи кілок, правління колгоспу хотіло притягати їх до суду (Довж., III, 1960, 458); Для всіх чайних, які тільки є в районі, постачає ці бездарні копії [картин] якийсь халтурник з обласного центру.. І ніхто його за халтуру до суду не тягне! (Гончар, Тронка, 1963, 126); За шовковий щасливий колос, Що підноги неситим ліг, За примовклий дитячий голос Ми до суду кличемо їх (Рильський, II, 1960, 215); — Хай же тільки помре син або станеться що йому — я їх на суд покличу, у тюрму запру..! (Мирний, III, 1954, 58); Є суд [і правда] на кого — хтось неминуче буде покараний за заподіяну кривду. — Ти думаєш, як гудзями затикався, то все, що хочеш, смієш робити! Є на вас і суд, є на вас і правда! (Мирний, I, 1954, 266); Знайти суд див. знаходити; Попадати (попасти) під суд — притягатися до судової відповідальності. [Г р е б і н ь:] Признаюся, налякав ти мене весною. Думала, під суд попадемо (Мороз, П'єси, 1959, 144); Суд Лінча — у США — кривавий самосуд расистів і реакціонерів над неграми та прогресивно настроєними політичними діячами; Творити суд див. творити; Чинити (творити) суд і розправу див. розправа¹; Чинити (учинити) суд див. чинити¹, учиняти; Шукати (просити і т. ін.) суду (судá) на кого — добиватися справедливої відплати, кари. — Я на вас суда шукатиму! — промовив наймит (Вовчок, I, 1955, 311); [Д і д:] Чи й тепер проситимеш, Елеазаре, суду? (Л. Укр., II, 1951, 136).

◇ Божий суд, заст.: а) за релігійними уявленнями — божя кара за вчинений гріх, злочин. — І чого я тутечки опинилась між чужими людьми, що самі ж накоїли лиха на Україні і тепер аж трусяться од страху, бо сподіваються помсти, неначе божого суду?.. (Н.-Лев., VII, 1966, 199); б) у часи середньовіччя — виявлення чиеї-небудь вини через поєдинок або випробування вогнем, водою і т. ін. — Кого ховають? Кажуть: — Війтенка. — Що сьогодні з Домонтовичем на божий суд ставав? — Того самого. Не послужила фортуна горюпасі (П. Куліш, Вибр., 1969, 156); в) те саме, що Страшний суд. О, він пустить їх [докторів], запроданець отой, бодай би не встав в останній день на суд божий!.. (Коцюб., I, 1955, 193); До віку, до суду; До суду-віку; До [божого (страшного)] суду, заст.: а) усе життя, завжди. — Коли ж буде кінець цій ночі? Невже вона тягтиметься до віку, до суду? (Н.-Лев., VII, 1966, 252); — Вже я його [злодія] пострашу так, що буде до суду-віку дрожав [дрижати]! (Фр., II, 1950, 17); Так можна і до страшного суду чекати (Стельмах, II,

1962, 80); *Хіба умру, то тоді той вечір забуду, а то до суду буду пам'ятати його* (Мирний, I, 1954, 86); б) *навіки, назавжди. Ото знайшов собі радість до суду-віку!* (Козл., Ю. Крук, 1950, 74); в) *ніколи. — Не буду до суду, до віку!.. батечки, голубчики!.. пустіть, пустіть!..* (Кв.-Осн., II, 1956, 187); *Страшний (останній, остатній) суд, заст.: а) за релігійними уявленнями — суд, який нібито вершитиме бог над усіма людьми, коли настане «кінець світу». У притворі на стіні висів здоровий образ страшного суду* (Н.-Лев., II, 1956, 347); — *Щоб же я на страшний суд не встав, коли ти до неї [дівчини] доторкнешся, поки в мене голова на плечах!* (П. Куліш, Вибр., 1969, 106); *Мов на страшний суд, з плачем і голосінням сходились люди до зборні, навколо якої, охоплюючи юрбу, гарцювали драгуни* (Стельмах, I, 1962, 643); *Годі чекати на смертний час у цьому нечестивому краю, бо коли зложиш тут свої кістки, тяжко буде вставати на останній суд* (Коцюб., I, 1955, 293); *Здавалось, Що не збудить ніщо тих сиріток зо сна, Навіть суду остатнього сурма гучна* (Л. Укр., IV, 1954, 265); б) тільки *Страшний суд* — про нестерпну обстановку, безладдя, сварку, стрілянину і т. ін. *Прибігаю до сусіди, там усі спали. Стукаю, добиваюся. — Пустіть, Христом богом молю, бо у нас страшний суд піднявся!* (Мирний, I, 1954, 93); *Страшний суд творився тоді серед голих, беззахисних таврійських степів. Зривало дахи, замітало колодязі, з корінням видимало в людей із-під ніг посіви* (Гончар, I, 1959, 3); *Не інакше з гармат б'ють. І так видається, що не ближче як верст за сорок. Ну, якраз і є — в місті. — Отам зараз гарячка. Страшний суд! — гомоніли поміж себе селяни* (Головко, II, 1957, 334); *Суду (судя) нема (немає) див. нема.*

3. Судове засідання. *На суд йдуть, так удвох хваляться, а з суду йдуть, так один* (Номис, 1864, № 7376); *Суд таки й затягся: лише опівночі закінчився розгляд справи, потім цілих п'ять годин тривала судова нарада* (Головко, II, 1957, 185); *У порівн. *Старий Кабашний слухав гостя серйозно, мов на суді* (Гончар, I, 1959, 31).

4. який, чого. *Виборний громадський орган, який розглядає справи про порушення порядку, чиясь негідну поведінку і т. ін.; розгляд таких справ. Однією з форм атеїстичної пропаганди в місті в суди громадськості над окремими верховодами й активістами сектантських об'єднань, які ведуть паразитичний спосіб життя, зневажають радянські закони* (Рад. Укр., 19. I 1962, 2).

Товариський суд див. товариський; Суд чести див. честь.

5. Думка про кого-, що-небудь, оцінка когось, чогось. *Суд лікарів був страшним ударом для родини. Хворій заборонено займатися домог (Кобр., Вибр., 1954, 38); Поете, не зважай на лестощі народу! Хвалить і захвату мине хвилинний шум, Почувши блазня суд і черні дикий глум, Але байдуже стрінь той вихор і негодую* (Зеров, Вибр., 1966, 396).

Віддавати (віддати) що на суд кому, чий; Винести (вінести) що на суд кого, чий — знайомити кого-небудь з своїми творами, планами і т. ін., щоб почути його думку. Ви, як пам'ятаю, обіцяли віддати йому на суд працю Єремєєва (Коцюб., III, 1956, 159); *Мої спогади я присвячую молодим, сміливим і чуйним. Їм віддаю я на суд юнацькі помилки* (Ю. Янов., II, 1958, 22); *Композитори повинні винести свою творчість на суд народу, послуhati щире слово про власну музику з уст трудящих міста і села* (Мист., 5, 1955, 3); *Здаватися (здатися) на суд чий — покладатися на чия-небудь думку, оцінку. — Тепер, шановний добродію, виложивши Вам усе, я*

здаюся на Ваш суд, — як знаєте, так розсуджуйте (Мирний, V, 1955, 374).

◇ *Суді та пересуди; Суд-пересуд див. пересуд.*

◆ *Поки суд та діло див. поки; Ставати (стати) перед судом (на суд); Іти (іти) під суд (на суд): а) притягатися до судової відповідальності. Коли б на суд ставати довелося і право панове доводить на посілість, Всі гості свідками б тоді і знадобилися* (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 55); — *Я сподіваюся, що цей пройдисвіт Салаші знову колись стане перед судом, як у 1938 році* (Гончар, III, 1959, 229); — *Як же буде із звітністю? Я заплутаюся у папірцях і піду під суд!* (Довж., I, 1958, 457); б) бути готовим почути чиясь думку про себе. *На суд нащадків я спокійно стану. Я все, що міг, віддав у боротьбі Тобі, Радянська Україно! Комуністична партіє, тобі!* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 8); *За всіх скажу, за всіх переболію, я кожен час на звіт іду, на суд* (Тич., I, 1957, 93); *Судити судом: а) розглядати чия-небудь справу в судовому порядку. Чайченка тоді гарячка палила; без пам'яті сливе був він. Не вважають — беруть, везуть його судити судом* (Вовчок, I, 1955, 248); *В боярських оселищах судили бояри своїм вотчинним судом* (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 36); б) висловлювати осуд; гудити. *Дівчат на-учала [Відьма], Щоб з панами не кохались, Людей не цурались. — А то бог вас покарає, А ще гірше люде; Люде горді, несправедні, Своім судом судять* (Шевч., II, 1963, 317).

СУДАК, а, ч. Велика хижа риба ряду окунеподібних зеленувато-сірого кольору з темними смугами на боках і світлим черевцем, що живе в прісній і морській воді. *Очерет тріщить, І вода плющить, Що кум до куми Судака тащить [тягне]* (Укр. нар. пісні, 2, 1965, 384); *На азовському узбережжі і лиманах, які звільнилися від криги, почався промисел судака, тарані* (Рад. Укр., 10. I 1971, 1); *У порівн. — *І ти бачив [небесні знаки]? — побільшали витрішкувати, наче в судака, очі старого* (Стельмах, I, 1962, 338).

СУДАКОВИЙ, а, е. Прикм. до судака. *Судакова голова; // Пригот. із судака. Віоріка поставила на стіл добру судакову юшку* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 176).

СУДАНЕЦЬ див. суданці.

СУДАНКА¹ див. суданці.

СУДАНКА², и, ж. Те саме, що Суданська трава (див. суданський). *Змішані посіви кукурудзи з суданкою, проведени у два-три строки, дозволяють одержувати досить високий урожай зеленої маси* (Хлібороб Укр., 3, 1973, 34); *Грузовик їхній зупинився біля смуги нескошеної суданки* (Гончар, Людина..., 1960, 276).

СУДАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до суданці і Судан. **Суданська трава; Суданське сорго** (*Sorghum sudanense* S t a r f.) — однорічна кормова рослина роду сорго родини злакових. *Суданська трава — посухостійка, високоврожайна кормова культура* (Колг. Укр., 2, 1956, 26); *Суданські мови* — численна група мов Центральної Африки.

СУДАНЦІ, ів, мн. (одн. суданець, нця, ч.; суданка, и, ж.). Народ, що становить основне населення Судану. *Суданці — нащадки корінних жителів нубійців, які змішалися в північній частині країни з арабами* (Ек. геогр. заруб. країн, 1956, 299).

СУДАЧИЙ, а, е, рідко. Те саме, що судаківий. — *Про юшку можете прочитати в книжці «Старое житье». Там описується, як Потьомкін варив юшку з аршинних стерлядей і судачих щік* (Загреб., День..., 1964, 78).

СУДАЧИНА, и, ж., розм. М'ясо судака як їжа.

СУДАЧИТИ, чу, чийш, недок., розм. Детально обговорювати яку-небудь, перев. незначну, подію; пересуд-

жувати. Довгенко ще вони стояли, судачили, рахували, поки не перевели розмову на врожай, на посіви та на другі хазяйські турботи (Мирний, I, 1949, 414); Маруся підійшла до дівчат, що весело судачили.., розбираючи, хто як летів із санох (Добр., Очак. розмир, 1965, 189).

СУДАЧОК, чкá, ч. Зменш.-пестл. до судáк.

СУДДЕНКО, а, ч., розм. Син судді. Смутний і невеселий сидів пан судденко, Дем'ян Омелянович Халаявський, у своїм хуторі (Кв.-Осн., II, 1956, 207).

СУДДИХА, и, ж., розм. Дружина судді. Борис все і всюди говорив простодушно й щиро.. — Будь-що-будь, а все видно хлопа, — шептала про нього пані суддиха (Фр., III, 1950, 354).

СУДДІВНА, и, ж., розм. Дочка судді. [Н а т а л к а:] Шукайте собі, добродію, в городі панночки; чи там трохи єсть суддівен, писарівен і гарних попівен? (Котл., II, 1953, 7).

СУДДІВСТВО, а, с. Виконання обов'язків судді (у 2 знач.). Суддівство на спартакіаді нарівні з дорослими здійснюватимуть.. школярі, які мають відповідну підготовку (Веч. Київ, 3.VII 1968, 2).

СУДДІВСЬКИЙ, а, е. Прикм. до судд́я 2. Коли пролунав фінальний суддівський свисток, болільники не поспішали залишати трибуни Центрального стадіону (Веч. Київ, 31.X 1968, 4); Суддівський столик; // Який складається з суддів. Суддівська колегія підводить підсумки змагань (Веч. Київ, 7.I 1957, 1).

СУДДЮВАТИ, юю, юєш, недок., розм. Виконувати обов'язки судді.

СУДДЯ, і, ч. 1. Службова особа в органах суду, яка виносить вирок у судовій справі. — Ходімо у паланку до військового судді — нехай він нас розсудить, хто з нас трьох злодій, бо вже, окрім нас, нікому і вкрати тих грошей (Стор., I, 1957, 39); — Яка в вас справа? — спитав суддя (Коб., III, 1956, 503); Дід Омелько ойкав і запевняв, що.. наїдуть судді та підсудки і довідаються про кожного, хто він і звідки, і поженуть їх до колишніх панів (Тулуб, Людолови, I, 1957, 22); Судді незалежні і підкоряються тільки законові (Рад. суд охороняє права.., 1954, 17); Суддя — обранець народу, і він завжди повинен відчувати і усвідомлювати, які високі вимоги ставить народ до радянського суду (Ком. Укр., 9, 1966, 22); *У порівн. [Ю д а:] Та що ти мов суддя мене питаєш? Мені вже се обридло (Л. Укр., III, 1952, 141); Коли мовчазні, мов камінні, десятичкі привели до зборні Романа, там за столом неприступними суддями сиділи Окунь, Салоган і Октав Пігловський (Стельмах, I, 1962, 463).

Мировий суддя див. мировий; Нарб́дний суддя див. нарб́дний; Присяжний суддя див. присяжний.

2. У спорті — той, хто судить змагання, гру. Коли суддя просвистів відбій, сотні рук підхопили Вадика, а оркестр заграв туш на честь переможця-футболіста (Збан., Таємниця.., 1971, 369).

Суддя-інформатор — той, хто інформує про регламент, хід змагань. На червоному щиті суддя-інформатор крейдою пише очки, завойовані командами (Собко, Матв. затока, 1962, 355).

3. Людина, яка висловлює свою думку про когось, щось, дає оцінку кому-, чому-небудь. [Л ю ц і й (до громади):] Вас, браття, я кличу в судді межі ним і мною (Л. Укр., II, 1951, 427); Коли між офіцерами виникла з якогось приводу суперечка, Івана Антоновича звичайно обирали суддею (Гончар, III, 1959, 198); Народ — найвищий суддя в мистецтві (Рильський, Веч. розмови, 1964, 257); *Образно. [С о н я ш н и к:] На світі повинен бути один суддя: правда! (Дмит., Дівоча доля, 1960, 80); *У порівн. Руїни сірі. Галки на стіні

Сидять, мов судді марноти людської (Рильський, III, 1961, 274).

◇ Бог вам (тобі, йому́ і т. ін.) судд́я, заст. — не мені вас (тебе, його́ і т. ін.) засуджувати. Чи найшла Оксана собі уроки чи роботу? — ледача дівчина, не пише мені — бог їй судд́я! (Л. Укр., V, 1956, 180).

СУДЕ́БНИК, а, ч. Старовинний збірник законів, правових ухвал. Для створення однакової системи управління і суду на всій території держави у 1497 році був виданий судебник — звід законів (Іст. СРСР, I, 1957, 102).

СУДЕ́ЙСЬКИЙ, а, е, заст. 1. Прикм. до судд́я 1. З тяжкою бідою він зробив [склав] судейський екзаме́н (Фр., VII, 1951, 308).

2. Який служить у суді, судовому відомстві. Лучалось інколи, прибіжить у село судейський панич, та хоч би й сам комісар, то дід так і лізе йому у вічі, як оса, так і грима, нікого не злякається (Стор., I, 1957, 157); Учора ввечері.. приходить Стрімянов і Нимчасенко, чини судейські (Мирний, V, 1955, 326); // у знач. ім. судейський, кого, ч. Той, хто служить у суді, судовому відомстві. Послали [судді] судейського у той хутір, де жили брати (Стор., I, 1957, 50); // Який належить, власт. судовим службовцям. Судейський карман [кипіння] — що попівське черевко (Укр.. присл., 1963, 137); Пан сліпця покликати велів І на судейський свій престіл [престол] засів (Фр., VIII, 1954, 380).

СУДЕ́НЦЕ, я, с. Зменш.-пестл. до судно́ 1. [З а п о р о ж ц і:] Ой, по морю, по морю, Та по тихому Дніпру, Там плавало суденце, Помальоване денце (Н.-Лев., II, 1956, 464); Від причалу відокремилось невеличке суденце і легко, мов листочок, загойдалось на хвилях (М. Ол., Туди, де бій, 1971, 116); *У порівн. Легкий будиночок здригався, як вутле, поки що закорене суденце (Гончар, Циклон, 1970, 200).

СУДЕ́ЦЬ, дця, ч., рідко. Те саме, що судд́я 1, 3. Я.. не беруся бути чиїмсь судцем в отаких-о [сердечних] справах (Крим., II, 1972, 73).

Мировий судець — те саме, що Мировий судд́я (див. мировий). Зараз-таки подав [писар] таку одписку, що волость не має права судити й карати за зобідження [зобидження] словом і вчинком, що ці діла [цими ділами] відає мировий судець (Н.-Лев., IV, 1956, 151).

СУДЖЕ́НИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до суди́ти. Найнеймовірніші чутки гасали по селах та хуторах: німці.. палять хліба в Груньському районі, вирубують ліси, щоб не заводилися партизани: ті, що були розкуркулені та суджені за Радянської влади, тікають із тюрем (Тют., Вир, 1964, 300); — В моїй долі є страшенне, безчасне непорозуміння, яке оплутало мое життя, зламало суджений мені талан (Стар., Облога.., 1961, 87); Того, що суджене, боятися не треба (Мисик, Біля криниці, 1967, 312); // суджено, безос. присудк. сл. Микита — це був теж коновод з їх товариства. Його піймано, суджено (Гр., II, 1963, 278); [Ж і р о н д и с т:] Кожний в світі може тільки жити або вмирати, третього ж — нічого не суджено на цьому світі людям (Л. Укр., II, 1951, 179).

2. у знач. ім. суджений, ного, ч.; суджена, ної, ж., розм. Призначений (призначена) долею; наречений (наречена). [М а р у с я:] Мій суджений, мабуть, щедесь на припічку кашу їсть (Кроп., I, 1958, 94); Дружки й світилки, як побачили Оксаниного судженого, оплакували товаришку та більше сумних пісень співали, ніж весільних (Ішук, Вербівчани, 1961, 35); — Мамко, я збираюся шукати мою суджену. — Не йди, синку, нікуди. Ти можеш і тут оженитися (Три золоті сл., 1968, 107).

СУДЖЕ́ННЯ, я, с. 1. Думка про що-небудь, погляд

на щось; виклад своїх думок, поглядів. Два роки без живого діла.. зробили графа ще більш різким у своїх судженнях про вищий світ (Стельмах, I, 1962, 617); Судження читачів.. були категоричні. Або — захоплення книгою та надмірне її захвалювання, або — гострий осуд і в'їдливе глузування (Смолич, Розм. з чит., 1953, 74).

2. лог. Думка, в якій стверджується або заперечується що-небудь відносно предметів і явищ. ..уже найпростіше узагальнення, перше і найпростіше утворення понять (суджень, висновків etc.) означає пізнання людини все більш і більш глибокого об'єктивного зв'язку світу (Ленін, 29, 1972, 149); Мисленням ми вважаємо активний процес відображення об'єктивної дійсності у поняттях, судженнях, умовиводах (Наука., 9, 1969, 18).

△ Категоричне судження див. категоричний.

СУДЗА, и, ж. Те саме, що періла². З родини губоцвітних відомі в культурі як олійні рослини перила, або судза., і лялеманція (Ол. та ефір. культ., 1956, 337).

СУДИЛИЩЕ, а, с., заст., ірон. Суд (у 1—4 знач.). Не вірилось, що в тій біленькій, чепурній, такій не схожій на судилище хаті, зараз засідає військовий суд (Гончар, Людина., 1960, 160); Шевченко з презирством описав ганебне судилище над Гусом, його нечестивих суддів (Мельн., Папи., 1960, 37); *У порівн. Антоніо стояв осяяний гострими, тремтливими вогниками, немов на судилищі інквізиції (Ю. Бедзик, Вогонь., 1960, 120).

СУДИМИЙ, а, е. Діспр. пас. теп. і мин. ч. до судіти. О князю Володимире, прости свого нерозумного сина! Не судить і не судимі буде! (Загреб., Диво, 1968, 223).

СУДИМІСТЬ, мості, ж. Правовий наслідок засудження особи за вчинений злочин. Народними суддями і народними засідателями не можуть бути обрані особи, які мають судимість (Рад. суд охороняє права., 1964, 28); — Я запламований. На мені судимість... (Кучер, Трудна любов, 1960, 584).

Зняти судимість — перестати враховувати засудження в минулому. — Він як дізнається, обов'язково мене розшукає, зніме судимість, і ми тоді по-новому заживем (Гончар, Тронка, 1963, 322).

СУДИНА, и, ж. 1. Трубчастий еластичний орган у тілі людини й тварини, по якому рухається кров або лімфа. Теплові промені, діючи на нервові волокна дрібних кровоносних судин, розширюють їх і поліпшують живлення шкіри, полегшують роботу серця (Наука., 7, 1956, 17); [К а р т а ш о в:] Прошу без грубощів. Ви... ви звужуєте мені судини! У мене гіпертонія! (Довж., I, 1958, 468).

△ Корона́рні суди́ни див. корона́рний; Сітча́сті суди́ни див. сітча́стий.

2. Трубка з клітин, що служить для живлення рослини водою і розчиненими в ній речовинами. По судинах поживні речовини рухаються разом з водою до листків, (Добрива., 1956, 21).

3. розм. Посудина для їжі й зберігання харчових продуктів. Добре господині, коли повно в судині (Номис, 1864, № 1404); Приборкує [пташник] пташину, щоб вміла знаходити з зернятками полицю, з судини воду пити (У. Кравч., Вибр., 1958, 134).

4. заст. Судно (див. судно¹). — Каторга — це корабель такий. Там гребли ми веслами, женучи судину (Гр., I, 1963, 345).

СУДИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до судіна 1, 2. Він звільняє від прилеглих тканин кожну судинку й, блискавично орудуючи затискачами, перетинає її так, що не виливається й краплини такої потрібної зараз Черемашкові крові (Шовк., Людина., 1952, 365).

СУДИННИЙ, а, е. Прикм. до судіна 1, 2. Тверда або жорстка судинна стінка.. часто спостерігається у осіб літнього віку (Заг. догляд за хворими, 1957, 82); // Який складається з судин, містить судини. Смакові подразники впливають і на судинну систему: солодкі подразники викликають розширення, кислі — звуження (Рад. психол. наука., 1958, 22); На Землі відомо близько 220 тисяч видів вищих судинних рослин (Хлібороб Укр., 4, 1976, 37); На озимині слимаки виїдають у листках довгасті дірки, при цьому здебільшого знищується паренхіма листків, а судинні пучки лишаються цілими (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 125).

△ Судинна оболонка: а) оболонка ока людини й хребетних тварин, що вистилає зсередини склеру. Іноді вже при народженні дитини можна виявити захворювання сітчатки і судинної оболонки ока (Хвор. дит. віку, 1955, 266); б) одна з оболонок, що вкривають головний і спинний мозок.

СУДИНОЗВУЖУВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для звуження судин (у 1 знач.) Судинозвужувальні препарати.

СУДИНОРОЗШИРЮВАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для розширення судин (у 1 знач.). Стенокардичний біль, як правило, короткочасний, він триває кілька хвилин, швидко минає після прийому судинорозширювальних засобів (Наука., 10, 1974, 36).

СУДИНОРУХОВИЙ, а, е. Який викликає скорочення судин (у 1 знач.); який регулює діяльність судин. В довгастому мозку міститься судиноруховий центр, діяльність якого перебуває під постійним контролем кори головного мозку, що пристосовує кровообіг до вимог зовнішнього середовища (Заг. догляд за хворими, 1957, 76).

СУДИТИ, суджу́, суди́ш, недок. і док. 1. тільки недок., неперех. Складати думку про кого-, що-небудь, робити висновок щодо когось, чогось. [П р і с ц і л а:] Ти мало знаєш апостолові твори, щоб судити (Л. Укр., II, 1951, 347); По наших поемах і віршах через п'ятдесят, сто років нащадки будуть судити про людину нашої епохи (Мал., Думки., 1959, 52); В ешелоні, мабуть, багато вагонів; про це можна судити з того, що дуже здалеку натужно чавкає паровоз (Ле, Ю. Кудря, 1956, 73); // Міркувати. Я суджу об'єктивно, а тут же треба приймати на увагу і суб'єктивний бік справи (Л. Укр., V, 1956, 381); Тбму занесли до хати, а товпа вийшла за ворота і почала судити по-своєму. — Басараби знов починають вішатися, не мають гаразду в голові (Стеф., I, 1949, 149); [Ч о п о р і й:] Ви, Ганно, .. розумно судите (Кроп., V, 1959, 122); // рідко. Говорити, балакати. [Г а л я:] Ти не чула, сестро, що то вчора про дядька Панаса всі громадяне судили у волості! (К.-Карий, I, 1960, 77).

Не мені (нам і т. ін.) судіти — я (ми і т. ін.) не хочу (не хочемо) або не в змозі робити висновок щодо чого-небудь. Зробив я те, що міг зробити; Чи добре — не мені судити (Фр., XIII, 1954, 145); Чи вірно змальовують художники на своїх полотнах Переяславську Радю, не нам судити (Довж., III, 1960, 81); Судячи з ... (по ...), у знач. вставн. сл. — беручи до уваги що-небудь, на підставі чогось. Судячи з усього, парад мав бути урочистий, помпезний (Гончар, II, 1959, 350); Незнайома жінка, стара і, судячи по шалі на голові, з міщан, з криком і плачем домагалася, щоб її допустили до отця каноніка (Вільде, Сестри., 1958, 157).

2. тільки недок., перех. і без додатка. Оцінювати кого-, що-небудь, чиїсь учинки, поведінку. Діти батька не судять (Номис, 1864, № 9355); [Ш в а ч к а:] Колишня босоніжка, посполита, і стану подлого [підлого] і роду незначного, судити має гідності лицарські (Л. Укр., II, 1951, 190); Прошу не судити мене суворо

і порадити мені що-небудь (Довж., I, 1958, 27); // Висловлювати свій осуд, засуджувати кого-, що-небудь. [К а с с а н д р а:] Андромахо! .. Не ти найнещасливіша у світі, тож не суди нещасних (Л. Укр., II, 1951, 263); Не судить пісень моїх, о браття, Що в їх світла часом не бува... Як живе, так кожен і співа (Граб., I, 1959, 217); Про нього думали, його знали, над його книгами хвилювалися і в той же час його судили (Рибак, Помилка., 1956, 85); // розм. Неславити кого-небудь; пересуджувати. — Набріхує [баба Параска] на мене, судить мене по селі й по хуторах (Н.-Лев., II, 1956, 16); — Вернися, доне! Не треба проводити нас. Свекруха сердиться, то ще подумає, що ти судиш її, — порадила Івга (Л. Янов., I, 1959, 392); Попід хатами в кольорових очіпках щільними рядами сиділи баби й молодіці, лушили соняшник.. і, хитаючи головами, когось судили (Вас., I, 1959, 265).

Судіти-гудити; Судіти і (й, та) гудити — неславити, пересуджувати кого-небудь. [Н а с т я:] Як же його мовчать, коли тебе так судять-гудять за твою хліб-сіль! (К.-Карий, II, 1960, 184); Зінька аж зітхнула, що Соломію більше гудили та судили, ніж хвалили (Н.-Лев., VI, 1966, 321).

3. тільки недок., перех. і без додатка. Розглядати чию-небудь справу в судовому порядку. — Чия справа? — Війтова! — А хто судить? — Війт! (Укр. присл., 1963, 135); Настав день, в котрий мали судити Гната (Коцюб., I, 1955, 76); В міському саду судив трибунал захоплених левченківців [петлюрівців] (Гончар, II, 1959, 252).

4. тільки недок., перех. і без додатка. У спортивних іграх — стежити за дотриманням правил і розв'язувати суперечки. Судити матч приїхав суддя аж з обласного центру (Дмит., Наречена, 1959, 134).

5. перех. і з інфін. Призначати, прирікати кому-небудь (про долю, талан і т. ін.). Хай Доля нам судила муку, Та, друже, не впадай в розпуку (Мисик, Біля криниці, 1967, 252).

◆ Судіти-рядіти; Судіти-радіти; Судіти, рядіти (радіти); Судіти і (й, та) рядіти (радіти): а) давати лад, керувати. — Запорожці тепер перші пани на Вкраїні: понаставляє я їх сотниками й полковниками, судитимуть і рядитимуть вони по запорозьких звичаях усю Вкраїну (П. Куліш, Вибр., 1969, 181); б) висловлювати свої думки; міркувати. Це, мабуть, були сільські хлопці або, може, робітники з київських фабрик, видно, люди прості, без високої грамоти, а судили-рядили по-державному (Збан., Сеспель, 1961, 254); До однієї хати усіх звело єдине лихо.. Люди судять-радіють (Чорн., Визвол. земля, 1950, 88); Не вигадали поради й волосні. Судили, рядили — та окружному, а окружний — та губернаторові (Мирний, I, 1949, 137); Стару матір вели люди, молода жінка несла дочку плачучу, купа уся посувала, жалкуючи, судячи та радячи... (Вовчок, I, 1955, 364); Судіти судом див. суд.

СУДИТИСЯ, суджуся, судишся, недок. і док. 1. тільки недок. Звертатися до суду, мати справу з судом. Ворогували [Онисько і Василь] отак дома, ворогували, та хтось порайв судитися (Мирний, I, 1949, 218); — Подивіться в нарсуді нашому, — каже Макар Онисимович, — дуже рідко судяться наші колгоспники. Всі непорозуміння намагаємось ліквідувати на місці (Вишня, II, 1956, 19); // з ким і без додатка. Вести судовий процес проти кого-небудь. З дужим не борись, а з багатим не судись (Укр. присл., 1963, 143); Хведір надумав судитись з зятем (Григ., Вибр., 1959, 271); — На сутяжницьких ділах я мало розуміюся, але знаю, що час обміну землі давно минув. Тому пан і не виграв процесу, коли вперше судився (Стельмах, I, 1962, 351);

*Образно. Буде суд [над фашистами]. Він не за горами. Буде судитися теперішнє з минулим, буде судитися світло з мороком (Довж., III, 1960, 28).

2. тільки недок. Притягатися до судової відповідальності. Таки допиталась [Івга], у якому суді судиться Левко (Кв.-Осн., II, 1956, 276); Одні говорили, що він судився за вбивство..; інші твердили, що він займався підробкою фальшивих документів, а треті доводили, що він керував якоюсь релігійною сектою (Тют., Вир, 1964, 464).

3. кому, чому і з інфін. Призначатися, прирікатися кому-, чому-небудь (долею, історією і т. ін.). — Важке буде моє життя на фабриці, та така вже, знати, мені доля судилася (Н.-Лев., II, 1956, 101); [М а в к а:] Твоїй красі вік довгий не судився, на те вона зроста, щоб полягати (Л. Укр., III, 1952, 233); [М а р т а:] Судилась я тобі, буду коритись, буду тебе любити (Вас., III, 1960, 116); Знав він, які знущання й муки судяться молодим вродливим жінкам, але що міг він вдіяти, як їх урятувати!.. (Тулуб, Людолови, I, 1957, 161); Донець, Донець! Тобі судилось стати в великій битві двічі рубежем (Гонч., Вибр., 1959, 196); — Може, комусь із нас тут судилося загинути, не доживши до дня перемоги (Гончар, I, 1954, 105).

Не судилося — не відбулося, не здійснилося щось бажане, очікуване. Спільним шляхом Не судилось нам іти (Фр., XI, 1952, 13); Матчеві не судилося бути закінченим (Смолич, I, 1947, 6); Дівчина з чорними косами Вже хлопця жде біля ріки, В селі говорять, що сватами Колись ще будуть їх батьки. Та це, як кажуть, не судилось (Гірник, Сонце., 1958, 187).

4. тільки недок. Пас. до судіти 2—5. — А молода? мабуть, без пари Судилось господом зносить Красу і молодість [молодість]... (Шевч., II, 1963, 115).

СУДИЩЕ, а, с., заст., ірон. Суд (у 2 знач.).

Страшнє (останнє) судище — те саме, що Страшний (останній, остатній) суд (див. суд). Людоїде, змію! На страшному на судищі Ми бога закриєм Од очей твоїх неситих (Шевч., I, 1963, 249); Книго господня страшна! На судищі нашім останнім Кожне злочинство і гріх навіч покаже вона! (Зеров, Вибр., 1966, 378).

СУДІВНИЦТВО, а, с., рідко. Те саме, що правосуддя. Коли є вже хто.. надворним [надвірним] радником, тоді й до міністра судівництва недалеко (Коб., I, 1956, 68); Запрацювала машина судівництва. Прокурор Єлисаветграда дає вказівку слідчому поновити слідство (Вітч., 2, 1965, 172).

СУДІЯ, і, ч., книжн., уроч. Те саме, що суддя 1, 3. Судія такий добродушний, говорив зо мною по-людськи (Фр., II, 1950, 348); Буду пильно наглядати — Книжку ти яку читаєш, З ким говориш, де буваєш... Твій я буду судія (Крим., Вибр., 1965, 110); *У порівн. Турчинович, як грізний судія-громовержець, глушить свого колегу, а той сидить і кисне (Кол., Терен., 1959, 43).

СУДКОВИЙ, а, е. Прикм. до судок.

СУДНИЙ, а, е, СУДНІЙ, я, є, заст. 1. Стос. до суду (у 1—3 знач.), судочинства. Хіба мало людей приходили сюди [в суд], ще почувачи за спиною свій ґрунт, а, заточуючись, виходили звідси з судними папірцями, що підписами і печатками відкраювали землю і наділи (Стельмах, I, 1962, 381); Отак як зачне оповідати, мов із письма беручи, сива голова, то судня рада й про свій суд забуде (П. Куліш, Вибр., 1969, 117).

2. Пов'язаний з уявленням про страшний суд, божу кару. — Не боїтесь страшного суду? — розмашисто обернувся [отець Миколай] до судної картини, провів рукою по гадюці, обвішаній табличками з гріхами (Стельмах, I, 1962, 265); Ще й тепер, навіть в сні,

нам вчувається та канонада, Урочиста й суворя, мов судного поклику дзвін (Перв., I, 1958, 404); *Образно. О слово! будь мечем моїм! Ні, сонцем стань! вгорі спи- нися, Осяй мій край і розлетися Дощами судними над ним (Олесь, Вибр., 1958, 130).

◇ До судного (суднього) дня; До судної (судньої) годі- ни (дошки) — те саме, що До віку, до суду; До суду-віку (див. суд). Заліз [чоловік] у такі гноїща, прийдеться ними до судного дня смердіти (Ков., Тв., 1958, 38); — А щоб ти сміявся і не переставав до самого судного дня! (Стельмах, I, 1962, 228); Пам'ятатиме до нових віників і до судної дошки, поки аж порошу на очі насип- лють (Укр.. присл., 1963, 140); Судний (судній) день; Судна (судня) година: а) за релігійними уявленнями — день (година) страшного суду. Три дні туман — уже і зойк і крик, Сподіванки бабусь на судний день останній (Еллан, I, 1958, 269); *У порівн. Усі підхоплюють лемент, і стає сумно і страшно, як в судний день (Ко- цюб., II, 1955, 178); Осмислює [письменник] смерть як підсумок життя, як міру, що нею міряють життя, як судну годину, коли суд творить не стільки бог, скільки сама людина над собою (Вітч., 5, 1971, 170); б) справедлива відплата, кара. [М о л о д и й х л о - п е ц ь:] Чому ж ти їм не кинув просто в вічі, що і на їх ще прийде судний день? (Л. Укр., II, 1951, 142); Панове, судний день прийде, За кров і сльози буде пом- ста! (Павл., Бистрина, 1959, 145).

СУДНИЙ, а, е, діал. Здатний, придатний. [С е л я - н и н:] Чи ви тямите плуга в землю встромити? Чи ви судні хоч борозну рівно прогнати або снопки на воза скласти? (Л. Укр., IV, 1954, 226).

СУДНИК, а, ч. 1. Полиця, шафа для зберігання по- суду, а також продуктів, напоїв і т. ін. Донька.. жваво налагодила що слід до чаю, витягла з скрині в'язку буб- ликів, достала з судника десяток черствих пряників (Л. Янов., I, 1959, 215); Торохнуло й покотилось щось над хатою. Дзвенять шибки, посуд на суднику, на вод- нику у сінях відра (Вас., Вибр., 1954, 70).

2. Поличка з образами; божник, божниця. У куточку, на суднику, горів гасник (Скл., Карпати, II, 1954, 159).

СУДНИЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до судник. Під образами стояв судничок, на котрому так само стояло три образи (Н.-Лев., V, 1966, 107).

СУДНІЙ див. судний.

СУДНО¹, а, с. Інженерна споруда, пристосована для перевезення людей та вантажів по воді. Проміж двох високих скель проходять судна (Стор., I, 1957, 240); Три могутніх мости-естакади були перекинуті з бе- рега далеко в море, на глибинь, щоб зручніше було ван- тажитись океанським суднам (Гончар, II, 1959, 9); Парусне судно рушило (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 74); * У порівн. Каліка, На бойовище світа вийшов я, Судном хрупким в бурливе вплив море (Фр., XIII, 1954, 445).

СУДНО², а, с. Посудина для калу й сечі, яку по- дають лежачим хворим. Блакитний вогник тремтів в очах Діді, коли вона подавала пораненим ліки або.. виносила з палати судно (Перв., Опов., 1970, 17).

СУДНО... Перша частина складних слів, що відпо- відає слову судновий, напр.: с у д н о к б р п у с н и й, с у д н о м е х а н і к, с у д н о м о д е л ю в а н н я.

СУДНОБУДІВЕЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що суднобу- дівний.

СУДНОБУДІВНИЙ, а, е. Стос. до суднобудування. Суднобудівна промисловість; // Признач. для споруд- ження суден. Батько спочатку дуже гнівався на свого сина, який після царської служби не повернувся до землі, а став працювати в столиці на суднобудівному заводі (Стельмах, I, 1962, 246).

СУДНОБУДІВНИК, а, ч. Працівник суднобудівної промисловості; фахівець із суднобудування. Ленінград- ські суднобудівники створили і освоїли серійне вироб- ництво танкерів водотоннажністю 62 тисячі тонн, потужних рибоконсервних заводів, лісовозів та інших сучасних суден (Ком. Укр., 5, 1967, 45).

СУДНОБУДУВАННЯ, я, с. 1. Спорудження суден (див. судно¹); галузь машинобудування, що виробляє судна та ін. плавучі споруди. До основних галузей про- мисловості Південного району належать суднобудуван- ня,.. видобуток руд чорних металів і нерудної сировини (Ком. Укр., 8, 1964, 30).

2. Наука про спорудження суден (див. судно¹); ми- стецтво спорудження суден. Вивчати курс суднобуду- вання.

СУДНОВЕРФ, і, ж. Скорочення: суднобудівна верф. Проект нового морського порома розробили конструктори Щецинської судноверфі (Рад. Укр., 1.I 1975, 3); Відбудовні роботи на судноверфі наближались до кінця (Ткач, Крута хвиля, 1956, 266).

СУДНОВИЙ, а, е. Прикм. до судно¹; // Яким облад- нано судно. УРСР одержув з братніх країн судна і суд- нове устаткування (Ком. Укр., 9, 1965, 44); Зараз у світі запатентовано близько 3 тисяч різноманітних конструкцій судових якорів (Веч. Київ, 28.II 1968, 4); // Який знаходиться на судні. Деякі радіодрібнички.. він, Віталій, встиг добути з судової радіорубки, і вони йому були дуже до речі, коли збирав свій любительський передавач (Гончар, Тронка, 1963, 245); // Який служить, працює на судні. В кутку, ждучи дороги, вже занишк і не дихав його майбутній судовий радист (Гончар, Тронка, 1963, 330); Суднова команда; // Пов'язаний із службою, працею на судні. Суднова дисципліна.

СУДНОВЛАСНИК, а, ч. Власник судна (див. судно¹).

СУДНОВОДІЙ, а, ч. Фахівець із судноводіння; той, хто водить судна. Парусне судно «Товариш» завершило учбовий рейс Чорним і Середземним морями. На ньому проходили практику 120 майбутніх судноводіїв (Рад. Укр., 8.XII 1971, 4).

СУДНОВОДІЙСЬКИЙ, а, е. Прикм. до судноводій. Судноводійський практикум; // Який готує судноводіїв. Незабаром на судні почнуть проходити практику сту- денти судноводійського факультету (Рад. Укр., 12.IX 1958, 4).

СУДНОВОДІННЯ, я, с. Мистецтво водіння суден певним курсом, а також наука, на якій ґрунтується це мистецтво. Чорне море він [капітан] розглядав як своє домашнє, і наука судноводіння в нього була спрощена до краю: — Навпростець (Гончар, Тронка, 1963, 151); // Керування судном під час плавання. На «Светлогор- ске», головному судні нової серії суховантажних тепло- ходів, повністю автоматизована не тільки машинна установка, а й процеси судноводіння (Наука і культу- ра., 1970, 289).

СУДНОПІДІЙМАЛЬНИЙ, а, е. Те саме, що судно- піднімальний. Обидва затоплені каюки швидко витягли. Для цього не довелося застосовувати понтонів та іншої складної техніки суднопідіймальної справи (Трубл., Шхуна., 1940, 113).

СУДНОПІДІЙМАННЯ, я, с. Те саме, що суднопідні- мання.

СУДНОПІДІЙМАЧ, а, ч. Споруда для піднімання й спуску суден (див. судно¹) при їх будівництві, ре- монті тощо.

СУДНОПІДІЙОМНИЙ, а, е. Те саме, що суднопідні- мальний.

СУДНОПІДІЙОМНИК, а, ч. Те саме, що суднопідіймач.

СУДНОПІДНІМАЛЬНИЙ, а, е. Стос. до суднопідні- мання. Суднопіднімальні роботи; // Який служить для

піднімання суден (див. судно¹). Суднопіднімальний механізм.

СУДНОПІДНІМАННЯ, я, с. Піднімання суден (див. судно¹) для огляду та ремонту їх підводної частини, а також затонулих суден.

СУДНОПЛАВНИЙ, а, е. Придатний або признач. для судноплавства. Порівнявши наслідки торішнього і теперішнього промірів, Бутаков зрозумів, що це єдиний судноплавний рукав у гирлі Амудар'ї, в який зможуть вільно входити плоскодонні пароплави з невеликою осадкою (Тулуб, В степу..., 1964, 396); Широко розгорнулось в нашій країні будівництво судноплавних і зрошувальних каналів (Фіз. геогр., 5, 1956, 50); Судноплавний шлях; Судноплавні прогони мостів.

СУДНОПЛАВСТВО, а, с. Плавання суден (річками, морями і т. ін.). Треба було проміряти глибину гирла [річки], щоб довідатись, чи можливе в ній судноплавство (Тулуб, В степу..., 1964, 280).

СУДНОРЕМОНТ, у, ч. Ремонт суден (див. судно¹).

СУДНОРЕМОНТНИЙ, а, е. Стос. до ремонту суден (див. судно¹); // Признач. для ремонту суден. На поміч залізничникам, робітникам судноремонтних майстерень та порту прийшли матроси (Гончар, Таврія..., 1957, 395); Цей острів у Херсоні називають корабельною стороною: тут розташовано кілька великих суднобудівних і судноремонтних підприємств (Роб. газ., 24.IX 1966, 3).

СУДНОРЕМОНТНИК, а, ч. Працівник судноремонтного підприємства. В грізні роки Великої Вітчизняної війни разом з усіма радянськими людьми несли бойову і трудову вахту моряки, портовики й судноремонтники Чорноморського пароплавства (Рад. Укр., 17.X 1974, 2).

СУДНОРОБІТНИК, а, ч. Робітник, який обслуговує судно (див. судно¹) або здійснює вантажно-розвантажувальні роботи на ньому.

СУДНОСКЛАДАЛЬНИК, а, ч. Робітник, який займається складанням суден (див. судно¹). Судноскладальники.. розробили і здійснюють особисті плани підвищення продуктивності праці, детально продумали організацію робочого місця (Роб. газ., 15.I 1963, 1).

СУДО... Перша частина складних слів, що відповідає слову судовий, напр.: судовиконáвець, судочінець.

СУДОВЕЦЬ, вця, ч., заст. Те саме, що судовік. На порозі з'явилася огрядна постать чорного, жукуватого пана в формі судовця (Стельмах, I, 1962, 81).

СУДОВИЙ, а, ё. 1. Прикм. до суд 1—4. Верховний Суд СРСР є найвищим судовим органом (Рад. Укр., 4.VI 1977, 3); Обласний суд.. складається з двох судових колегій: судової колегії по кримінальних справах і судової колегії по цивільних справах (Як побуд. рад. суд, 1948, 27); Цілих п'ять годин тривала судова нарада (Головко, II, 1957, 185); Судовий вирок; // Признач. для ведення суду. У величезній судовій палаті засів цар Соломон на своїм престолі (Фр., IV, 1950, 118); Притягли його в судовий зал, прикутого до дошки (Гжицький, Опришки, 1962, 177); // Яким відає суд. Запирався [батько] у себе в кабінеті й передивлявся судові діла (Мирний, IV, 1955, 336); // Який служить у суді. Судовий панич до Параски почав приставати (Мирний, IV, 1955, 33); Судові урядовці оселились у домі Базилевських (Гончар, Таврія, 1952, 193); // у знач. ім. судовий, вбого, ч., заст. Те саме, що судовік. Аж гуде, З усіх усюд народу йде, Та щось шепочуть про отруту І судових неначе ждуть (Шевч., II, 1953, 225); Повно було якихсь судових. Казали, що приїхали продавати двір за довг (Кочуб., I, 1955, 145).

△ Судовий виконавець див. виконавець; Судовий пристав див. пристав.

2. Стос. до судочинства. Процес християн судовий відбувається на дальшому кінці арени (Л. Укр., II, 1951, 510); Після закінчення судового слідства, після промов обвинувача і оборонця обвинуваченому надається останнє слово (Рад. суд, 1951, 57); Між Рудим і Лукашевичем багато літ ішла судова тяганина за границю їх маєтностей (Рильський, Веч. розмови, 1964, 43); Судова експертиза; Судова практика; // Уживається в складі назв ряду дисциплін, які відіграють допоміжну роль у судовому процесі й слідстві. Він чималенько попрацював в галузі судової медицини (Вишня, День..., 1950, 106); Судова хімія.

Судовим порядком див. порядок; У судовому порядку — те саме, що Судовим порядком (див. порядок).

СУДОВИК, а, ч., заст. Службовець суду, судового відомства. Ще було дуже рано: нікого з судовиків не було в суді (Мирний, I, 1949, 252).

СУДОВИСЬКО, а, с., заст., ірон. Суд (у 2 знач.). Джордано Бруно сміливо йшов по землі, вперто боровся проти попів, а вони, оті інквізитори, аж зубами клацали.. Привели на своє судовисько та почали його допитувати (Збан., Мор. чайка, 1959, 58).

СУДОВИЩЕ, а, с., заст., ірон. Суд (у 2 знач.).

Страшнє судовище — те саме, що Страшний (останній, остатній) суд (див. суд). А баба й рада: як почне розказувать, так тільки вуха держи! ..Як старим жінкам, то од писання, та про той світ, та про страшне судовище (Дн. Чайка, Тв., 1960, 28).

СУДОВОМЕДИЧНИЙ, а, е. Стос. до судової медицини. Судовомедична експертиза.

СУДОГОВОРІННЯ, я, с., юр. Усний виклад сторонами суті справи на судовому засіданні. Одержаний руською шляхтою Волині в 1569 р. привілей на судоговоріння руською мовою разом із тим робить виняток для міст, де юридична акція має лишатися польською (Пит. походж. укр. мови, 1956, 162).

СУДОК, дка, ч. 1. Столовий прибор, в якому поєднані невеликі посудини для перцю, солі, гірчиці і т. ін.

2. Металева миска з ручками для гарячої страви, соусу, підливки і т. ін. З криком і лайкою хапали [безпритульні] в кухаря судки з котлетами (Мик., II, 1957, 440).

3. тільки мн. Набір поставлених одна на одну і скріплених між собою мисок, каструль і т. ін., що служить для перенесення страв. Мама стояла вже одягнена, з портфелем і з судками в руках (Ів., Таємниця, 1959, 87).

СУДОМА, и, ж. 1. Мимовільне скорочення м'язів (від болю, холоду, при деяких захворюваннях і т. ін.); судорога, корчі. Маруся відчувала, що все її обличчя пересмикує нервова судома (Добр., Очак. розмир, 1965, 208); Завтра він побачить сина! Аж руки звело судомою від бажання щосили, до хрусту в кістках обняти цього навіженого бунтівника (Шовк., Людина..., 1962, 60); *Образно. [Я р о с л а в:] Картину цю назвав би я інакше... Я бачу в ній якийсь таємний страх, .. смутних вагань судому мовчазну (Лев., Драми..., 1967, 392); *У порівн. Аткинс поглянув на людський рій, І кров у дзвенючі скроні ударила, як в судомі (Бажан, Роки, 1957, 195).

2. перен., заст. Горе, біда. Ой, судома, браття, Ой, судома, — А й нема хліба ні снопочка Ані в полі, ні дома (Укр.. лір. пісні, 1958, 501).

СУДОМИТИ, мить; мн. судомлять; недок. 1. перех. Викликати судому, зводити судомою; корчити. Наче гіркий полин судомив щелепи гуцулові, коли розповідав про подорож по Україні... (Ільч., Козацьк. роду..., 1958, 152); Біль хвилями переливався по наших виснажених тілах, шпигав у серце, ламав груди і судомив м'язи (Коз., Гарячі руки, 1960, 46); *Образно. Чорна гризота судомить душу Терентія (Стельмах, I, 1962, 460);

// безос. Він вічно теревенив, розповідаючи веселі «віци» — анекдоти, співав коломийки, хоч живіт аж судомило від голоду (Тют., Вир, 1962, 352); *Образно. Гриміли [гори] залізом, повнилися сталевим клеком моторів, двигіли від важких невинних ударів металу, їх судомило від неймовірного реву (Загреб., Європа. Захід, 1961, 3).

2. перех. і неперех., безос. Те саме, що ламати б. Руки і ноги судомить... а голова так кругом і ходить (Мирний, І, 1954, 91); Минуло стільки років, а ноги й досі гудуть від походів. На негоду судомить у суглобах, болять коліна (Логв., Давні рани, 1961, 34).

СУДОМИТИСЯ, миться; мн. судомляться; недок. Зводитися від судоми; корчитися.

СУДОМНИЙ, а, е. Прикм. до судоба. Нарешті, мати увійшла: І зморшки зблідлого чола, І хитрий, бистрий зір з-під вій, Все жахом дихало у ній. В судомних рухах висхлих рук Душі помітна боротьба (Лерм., Вибр., перекл. за ред. Рильського, 1951, 139).

СУДОМНО. Присл. до судомний. Кістяк дорослого чоловіка лежить поперек галереї [печери]. Права рука судомно вп'ялася у нижню щелепу (Наука., 11, 1971, 36); Судомно змахнувши рукою, Хохол ударився об залізну дужку, вмуровану в стіну (Голов., Тополя., 1965, 301).

СУДОРГА див. судорога.

СУДОРОГА, рідше **СУДОРГА**, и, ж. Те саме, що судоба. Боярин, хриплячи в передсмертних судорогах, лежав на землі (Фр., VI, 1951, 16); Судорога пересмикнула уста жінки (Стельмах, І, 1962, 397); Уста [Єремії] завжди усміхались — ніби судорогою так звело їх навіки (Стор., І, 1957, 371); *Образно. — Тисяча літаків у темному небі. І небо корчиться над землею від судорог (Загреб., Європа 45, 1959, 248); *У порівн. Танк, несамовито скреготнувши, смикнувшись вперед, назад, ніби в судорогах, раптом спинився, заглух (Гончар, II, 1959, 376).

СУДОРОЖНИЙ, а, е. 1. Який викликається судомою (судомами), який є судомою (судомами). Мова його, що лилася звично і владно, підсилювалась всім його виглядом... землистим, кістлявим обличчям, що раз у раз жмакалося в судорожних, болісних гримасах (Гончар, Таврія, 1952, 116); Нейрохірурги зараз активно лікують і деякі форми епілепсії, — коли вдається виявити осередок, що спричиняє судорожний напад (Наука., 6, 1968, 35); // Який супроводиться судомами; нестримний у своєму вияві. Судорожний кашель; Судорожний плач; // Який займається лікуванням судом. Судорожна терапія.

2. перен. Напружений, поривчастий, різкий; конвульсійний. — Мовчати, — побавровів капітан і зробив шиею судорожний рух (Тют., Вир, 1964, 334).

3. перен. Неспокійний, гарячковий. І вертілася [калюжка небесної блакиті], і тікала, і ховалася, а її засмоктували в судорожній ненаситності хоботи [хмар] (Хотк., II, 1966, 218).

СУДОРОЖНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. судорожний. Судорожність рухів.

СУДОРОЖНО. Присл. до судорожний. Ні плачу, ні сліз в очах, тільки уста судорожно дрижать (Ков., Світ., 1960, 41); Хрипів бідний хлопець, судорожно хлипаючи (Фр., І, 1955, 244); Тільки тепер він відчує у своїй руці судорожно затиснуту маленьку холодну гранату (Гончар, III, 1959, 161); Широка долоня з'являється на поверхні одваленого ґрунту, судорожно відгортаючи його набік (Шиян, Магістраль, 1934, 225); *Образно. Красунь кедр судорожно здригався, ясно-бурі шишки рясним градом сипалися з нього (Донч., III, 1956, 55).

СУДОУСТРІЙ, рою, ч. Система судових установ, їх організація та порядок діяльності. Закон про судоу-

стрій нашої республіки, прийнятий на третій сесії Верховної Ради УРСР, є.. яскравим свідченням дальшої демократизації радянського суду (Наука., 8, 1960, 9).

СУДОЧИНСТВО, а, с. Діяльність судових органів, пов'язана з розглядом кримінальних і цивільних справ; судовий процес. Закон передбачає проведення судочинства українською мовою, а особам, які не володіють нею, забезпечено право повного ознайомлення з матеріалами справи через перекладача (Наука., 8, 1960, 8); В бічній кімнаті суду.. відбувалась одна з тих закулісних комедій, якими переповнена історія буржуазного судочинства (Кол., Терен., 1959, 278).

Δ Кримінальне (карне) судочинство — розгляд кримінальних справ. Завданням кримінального судочинства є швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних і забезпечення правильного застосування закону (Ком. Укр., 1, 1966, 34).

СУДОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до судобк. Чимало родин придбали в крамниці зручні судочки на першу, другу і третю страви... (Ле, В снопі., 1960, 65).

СУДСЬКИЙ, а, е, рідко. Те саме, що судовий; // у знач. ім. судський, кого, ч. Службовець суду, судового відомства. Набігли судські.. Зараз усіх людей зібрали, зараз деяких пов'язали (Вовчок, І, 1955, 248).

СУДЧИК, а, ч., розм. Службовець суду, судового відомства. — Та й багацько ж у вас, чоловіче, синів, та ще й немолодих! — промовив суддя, сміючись, і з ним разом зареготались усі судчики (Н.-Лев., II, 1956, 253).

СУДЯЩИЙ, а, е, заст. Який чинить суд. Почала [хазяйка] Івзі розказувати, як у судящих панів поводить (Кв.-Осн., II, 1956, 282); // у знач. ім. судящий, щого, ч. Суддя. Вийшов судящий, на всіх позирнув (Щог., Поезії, 1958, 477).

СУДЬБА, й, ж. 1. розм. Те саме, що доля¹. Боротись ми не раз, не два з судьбою (П. Куліш, Вибр., 1969, 363); В твоїх руках тепер, народе, Твоя судьба, твій рівний шлях, Бо світоч гордої свободи Палає у твоїх руках (Рильський, II, 1960, 297); *У порівн. Вона, Євгена, біля тину.. Стояла тихо, мов судьба (Стельмах, V, 1963, 62).

◇ Обійдений судьбою див. обійдений; Судьба завелá (заведé) див. заводити¹.

2. заст. Обмова, пересуди. Се не судьба, а щира правда (Номис, 1864, № 6720).

СУДЬБИЩЕ, а, с., заст., ірон. Суд (у 1—4 знач.). [К а л е б:] Гай-гай! стареча пам'ять! Виразно ж тут [у біблії] стоїть, що жаде́н майстер на судьбищах не має промовляти (Л. Укр., III, 1952, 77).

СУЄТА, й, ж. 1. Те, що не становить справжньої цінності, що-небудь мізерне, неважливе; марність. Молися, старче, бий поклони, Поки й малих дітей погонять Гатить глибокі болота... На світі все бач суєта (Шевч., II, 1953, 398); — Книжки — ото найвище блаженство, а все інше, пане добродію, то суєта, не варта уваги серйозної людини (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 52); // Дріб'язкові інтереси, турботи, справи і т. ін. Що за робота їх жде — Михайло не знає. Відчуває себе зовсім безпорадним у життєвській суєті (Збан., Сеспель, 1961, 164).

◇ Суєта суєт — те, що не має ніякого значення, цінності; марнота марнот. Усяке багатство, усяка слава — усе воно суєта суєт: і шабля, й булава з бунчуком.. поляжуть колись поруч із мертвими кістками (П. Куліш, Вибр., 1969, 82).

2. рідко. Безладний рух, біганина, клопоти; метушня. Багато часу минуло в суєті та тлумі, поки, зрештою, молоді та весільні батьки.. сіли за чільний

стїл (Дмит., Наречена, 1959, 201); *Тїльки часом у мнo-гоголосї, В сугтї поїздїв ї авто Спалахне твоє біле волосся* (Сим., Земне тяжїння, 1964, 38).

СґЄТНИЙ, а, е. Який не має цїнностї; мїзерний, не-важливий; марний. *Людина єсьм... мене гнїтуть сла-боти; Я чую їх, не сила ж утекти; Нїкчемнї мрїї, сугтнї турботи Скули кругом, мов ретязем кати* (Граб., I, 1959, 114); *Музика піднесла його настрїї ї звїльнила від усяких сугтних турбот* (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 239); // *Сповнений дріб'язкових їнтересїв, турбот ї т. їн. Розпинають, А не любить ви вчились бра-та! О роде сугтний, проклятий, Коли ти видохнеш?* (Шевч., II, 1963, 296).

СґЄТНІСТЬ, ностї, ж. Абстр. їм. до сґєтний. *Фран-сїско Пісарро намагався втихомирити свого брата. Він говорив йому про сугтність життя, про офіцерські обов'язки* (Ю. Бедзик, Вогонь..., 1960, 36).

СґЄТНО. Присл. до сґєтний.

СУЗІР'Я, я, с. Дїлянка зоряного неба, група яскра-вих зірок, об'єднаних спільною назвою. *Коли по три-возї на батареї схопились бїйці, в небї горїли ще зорї, тїльки вбїж пересунулись сузїр'я* (Головка, I, 1957, 286); *Високо в небї пливло сузїр'я Великої Ведмедиці* (Десняк, II, 1955, 338); **Образно. Білють ліхтарїв сузїр'я У тополиному пуху* (Дмит., В обїях сонця, 1958, 71); *В ясному сузїр'ї республїк-сестер розквітала ї мужнїла Радянська Україна* (Цюпа, Україна..., 1960, 79); *Зїтхнувши, з ясена упало підрїзане осїннїм холо-дом сузїр'я листків* (Стельмах, II, 1962, 375); *У по-рївн. *По вїнку їз сїтляків знати, де ходить Мавка поміж деревами: вїнок той яснїє то цїлим сузїр'ям, то окремими іскрами* (Л. Укр., III, 1952, 223); *Героїв го-рять їмена, як сузїр'я!..* (Нех., Хто сїє вїтер, 1959, 132); // *яке, кого, чого, перен.* Про групу видатних людей, учених, митців ї т. їн. того самого перїоду, об'єднаних спільністю поглядїв, завдань ї т. їн. *От будинок: декаб-ристи Тут раду радили колись. Про їх сузїр'я промени-сте Легенди в пам'ятї сплелись* (Рильський, 300 лїт, 1954, 24); *В сузїр'ї їмен кращих синїв ї дочок україн-ського народу яскравою зорею сяє їм'я Лесї Українки* (Нар. тв. та етн., 3, 1963, 42).

СУК, а, ч. 1. Великий відросток, який відгалужуєть-ся від стовбура дерева. *З сука на сук стрибає, свище бурундук* (Гонч., Вїбр., 1959, 135); // Частина зруба-ної, зломленої, всохлої ї т. їн. гілки, що залишилася на деревї. *То всохлий сук обрїже [селянин] дець на де-реві, То щепї дасть бросток новий [нову бростку]* (Зеров, Вїбр., 1966, 263); *Здїйняла [Мар'яна] з сука невеликий горщик ї побїгла до джерела* (Стельмах, II, 1962, 224); // Відламок усохлої гілки. *Пузанов упев-нено проскакував поміж стовбурами... ї жоден сук, жод-на гілляка не хруснула під його чобїтьми* (Гончар, IV, 1960, 60).

◇ **Гнїти** (зїгнути ї т. їн.) в сук — те саме, що Згн-нати в дугу (див. згнїати). *Хто бреше, тому легше, а хто вїри не їме, того в сук зогне* (Номис, 1864, № 6978); *Он'ять [знову] вїйна ї рїзанина, Он'ять бїда гне в сук Латина, Сердешний каєвсь од душі, Що тестем не зробивсь Енею* (Котл., I, 1952, 278).

2. Залишок від зрізаного бокового відростка в дош-ці, колодї. *Гостра була сокира, та на сук наскочила* (Укр.. присл., 1963, 462); *Батько помітив, що син усю свою злїсть виливає на круті суки. Він так розма-хувався сокирою, що на нього страшно було глядїти, нїби весь сїт хотїв розбити* (Томч., Жменяки, 1964, 147); **Образно. Бенедевї думки.. зупинялись на тїм суці, з котрого вийшли, на старїм ї твердїм суці-супільної нерївностї мїж людьми* (Фр., V, 1951, 302).

СУКА, и, ж. 1. Самка сїйського собаки, а також їнших тварин родини собачих. — *Ой ти, гарний Се-мене, Не ходи ж ти до мене: Єсть у мене лиха сука, Як укусить — буде мука* (Укр. нар. піснї, 1, 1964, 76); *Я вполював.. Зайців аж шестеро — ще ї ледь не за годину — Одною сукою...* (Мїцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 86); *У порївн. — *Свиня як вискочить з Кушнїренкового двору, та просто ї кинулась на мене, мов скажена сука* (Н.-Лев., III, 1956, 283).

2. перен., вульг. Уживається як лайливе слово, перев. щодо жїнки. *Лупила, лупила його Уляна, а далї випхала з хати. — Чекай, суко! — тїльки ї промовив Андрїйко* (Коцюб., I, 1955, 442); // *Взагалї про підлу, нїкчемну людину. — То, люди, не моя дочка, а сука! — говорив Коваль на сходї ї закликав тяжкою клятьбою* (Кач., II, 1958, 108); — *Я тобі не скажу, що ти сучий син, бо тебе породила чесна мати, а сукою ти став пізні-ше...* (Томч., Жменяки, 1964, 96).

СУКАЛЬНИЙ, а, е. Признач. для сукання. *Виго-товлено сукальну машину для виробництва.. внутрїш-ньої покритишки автомашини* (Веч. Кїїв, 19.X 1957, 1).

СУКАЛЬНИК, а, ч. Робїтник, який спеціалїзується на сукальних операціях.

СУКАНИЙ, а, е. Дїспр. пас. теп. ї мин. ч. до сукати; // у знач. прикм. Суканий шовк.

СУКАННЯ, я, с. Дїя за знач. сукати. *Ми вїрїшили замїнити.. морально застарїлі прядильнї, крутильнї ї сукальнї машини агрегатами ПК-100, які виконують зразу три операції: прядїння, сукання ї кручення ниток* (Веч. Кїїв, 3.I 1969, 2).

СУКАТИ, сучу, сучиш ї сукāju, сукáєш, недок. 1. перех. ї без додатка. Скручувати, звивати кїлька па-сом разом. *Мати з служницями вже над вогнищем хат-нїм сидїла Ї пряжу сукала пурпурну* (Гомер, Одїссея, перекл. Б. Тена, 1963, 114); *У порївн. *Марта стояла, наче вкопана, ї мовчала, а пальці рухались у неї, начеб сукали безнастанно вовну* (Коб., III, 1956, 527); // *Скру-чуючи, звиваючи кїлька пасом, виготовляти що-небудь (мотузку, шнур ї т. їн.). Тї сучать аркани, тї гострять ножї, Тї ружжя [гвинтівки] свої заряджають...* (Бор., Тв., 1957, 71); *Гне майстер гриф, тонку шліфує деку, Кїлки виточує ї сукає струни з жил* (Перв., II, 1958, 99); **Образно. Сучить нитї заметїль* (Ус., Лїстя., 1956, 63); // *Розкачуючи віск, виготовляти (свїчки). В печї ватра горїла, жїнки обїд на похорон варили, свїчки сукали* (Черемш., Тв., 1960, 67).

Сукати дүлі, вульг. — скручувати, показувати дүлі. — *Дїтей, їродовї баби, понавчали дүлі сукати: дай, мовляв, гостинця отому сучому скарбовиковї [скарбни-ковї]...* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 35); **Сукати кулакї** — те саме, що Показувати кулак; Грозїти (сварїтися) кулакóm (кулакáми) (див. кулак). *Махав [Какора] ще здалеку руками, сукає кулаки до Сивоока* (Загреб., Дї-во, 1968, 173); **Сукати цївкї** див. цївка.

◇ **Мотузкї** (мотүззя) сукати див. мотузók, мотүззя; **Свїчкї** сукати мójна з кого — хто-небудь покїрний, м'який. *Поцілуйко.. сам з приємністю відчував, як перед ним мїниться господар оселї. — Тепер їз нього можна ї свїчки сукати, а то, бач, як спочатку дер носа* (Стельмах, Правда., 1961, 383); **Такїй**, що з піскү мотузкї сучить див. мотузók.

2. *неперех., чим, розм.* Перебирати руками, ногами. *Зїна уявила себе матїр'ю з дитиною коло грудей. Отаке мале, рожеве, сукає ногами ї руками ї кричить* (Смолич, Сорок вісім., 1937, 38).

СУКАТИЙ, а, е, рїдко. Те саме, що сукуватий. *Суката палиця; *Образно. Я справдї їду на вїнчання — тїльки не з моїм коханням, а з життям сукатим* (Віль-де, Троянди., 1961, 224).

СУКАТИСЯ, сучитися і сукатється, недок. 1. Скручуватися, звиватися разом. *Я боялась: буде мати За роботу докоряти; А матуся догадалась, Чом та нитка не сукалась* (Щог., Поезії, 1958, 236); *Присувала [мати] ближче прядку і починала прости. З світанку до пізнього вечора сукалась нитка, намотуючись на починок* (Минко, Моя Минківка, 1962, 57); *Образно. *Сукався й сукався дощ у тисячі веретен.. Весь степ був переснований сивою пряжею* (Гончар, III, 1959, 184).

2. Пас. до сукати 1.

СУКЕНКА, и, ж. Те саме, що сукня. Одні з хлопців розпитували [нову школярку], другі критично оглядали її сукенку (Вас., I, 1959, 152); *Була [дівчина] в крилатому солом'яному брилі з широкою синьою стрічкою і в.. простенькій дорожній сукенці* (Минко, Ясні зорі, 1951, 52).

СУКЕНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сукенка. *На ній коротенька біла сукеночка і жовті нові капчики* (Коцюб., I, 1955, 420); *Стривожені жінки.. почали обмикувати на дітях сукеночки, штанці* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 14).

СУКЕНЦЕ, СУКОНЦЕ, я, с. Пестл. до сукно 1. *Андрій купив собі суконця на сіряк* (Бор., Тв., 1957, 149).

СУКЕНЧИНА, и, ж., розм. Те саме, що сукня. — *Чекай, я тобі винесу з покою сукенчину, іди приберися!* (Вільде, III, 1968, 255); // *Стара, поношена сукня.*

СУКМАН, а, ч. Старовинний, перев. чоловічий, суконний верхній одяг з довгими розширеними донизу лапами; свита. *Сорочку викупив, а сукман заставив* (Сл. Гр.).

СУКМАНА, и, ж. Те саме, що сукман. *На Невеличкім була довга сукмана із доброго міщанського сукна з вилогами* (Фр., VIII, 1952, 292); *Шлюбна сукмана.*

СУКНАР, я, ч. 1. Той, хто виготовляє сукно; сукнороб.

2. заст. Торговець сукном.

СУКНАРКА, и, ж. Жін. до сукна́р.

СУКНАРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до сукна́р.

СУКНИНА, и, ж. Клапоть сукна або іншої шерстяної матерії, що вживається для натирання, чищення чого-небудь. *Навіть біля клубу він стоїть-стоїть, а тоді шасть! за куц, витягне сукнину з задньої кишені і вже наярює [начищає] свої хромові* (Гончар, Тронка, 1963, 46).

СУКНИНКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сукнина. *Тропуар заблищав, як чорне, натерте сукнинкою скло* (Ряб., Жайворонки, 1957, 195); — *Чи ти взуєшся сьогодні..? — Андрій нарешті переміг тісні чоботи, витер їх сукнинкою до блиску* (Кир., Вибр., 1960, 370).

СУКНО, а, с. 1. Щільна тканина з вовняного або напіввовняного прядива, на лицьовій поверхні якої утворюється повстяноподібний застил, що закриває переплетення ниток. *Везе Марко Катерині Сукна дорогого* (Шевч., I, 1963, 321); *Посеред довгої й широкої зали стояв довгий стіл, засланий червоним сукном* (Мирний, I, 1949, 381); *Прокопчук носив міліцейську шинелю з синього сукна* (Тют., Вир, 1964, 352); *Образно. *Вікна затулені чорним сукном темряви* (Вас., I, 1959, 309); *У порівн. *Брови мала [наймичка] чорні, широкі та густі, як з сукна* (Вовчок, VI, 1956, 220); *Ніч була темна. Небо чорніло, як чорне сукно, а по йому блищали зорі, ніби золоті краплі* (Н.-Лев., III, 1956, 100).

Сіре сукно див. сірий; Солдатське сукно див. солдатський.

◇ *Кла́сти (покла́сти) під сукно́ див. кла́сти, покла́сти¹; Тримати (держати) під сукно́м — залишати без*

уваги, не просувати далі. Написав я і третю п'єсу та вже держу її під сукном... (Збірник про Кроп., 1955, 369).

2. тільки мн., спец. Комплект куліс і завіс, потрібний для оформлення сцени.

У (в) сукнах — без декорацій, на фоні м'яких куліс і завіс. *Спектакль іде в сукнах.*

СУКНОВА́Л, а, ч. Той, хто валяє сукно. *У скарбу, цебто в дворі, були свої шевці, кравці, сукновали, ткачі* (Збірник про Кроп., 1955, 7); *Зібрався цілий куток, весело прислухаючись, як завзята й досі вогниста Лиса-вета Самойленко чехвостила [лаяла] свого незворушного Порфирія і його брата — старого сукновала* (Стельмах, Правда., 1961, 443).

СУКНОВА́ЛКА, и, ж. Сукновальна машина.

СУКНОВА́ЛЬНИЙ, а, е. Стос. до валяння сукна.

Водяний двигун застосовувався в містах не тільки на млинах, а й у деяких галузях ремісничого виробництва, наприклад, в сукновальній справі (Іст. СРСР, I, 1957, 98); *Сукновальна машина; // Який застосовують при виготовленні сукон. Сукновальні глини.*

СУКНОВА́ЛЬНЯ, і, ж. Сукновальна майстерня. — *Уп'ять [знову] же і сукновальня.. Колодязь тобі серед двору. Улив води, розпалив піч, завів коня... і ту-ту-ту-ту-ту-ту... Пішов стукотіти млин...* (Мирний, I, 1954, 198); — *Відкупивши в князя Куракіна млини на греблі, сукновальню думає [Гмир] заводити* (Головко, II, 1957, 420).

СУКНОМІЙКА, и, ж. Пристрій для миття сукна. *Тут [на Проскуровецькій паперовій фабриці] збереглося багато старого обладнання XIX ст. Стара папероробна машина,.. примітивна дерев'яна сукномийка колодязного типу* (Наука і культура., 1972, 381).

СУКНОРО́Б, а, ч. Той, хто виготовляє сукно.

СУКНОРО́БНИЙ, а, е. Стос. до виготовлення сукна. *Сукноробна мануфактура.*

СУ́КНЯ, і, ж. Жіночий одяг, верхня частина якого, що відповідає кофті, становить єдине ціле з нижньою частиною, що відповідає спідниці; плаття. [О л е н к а:] *Яка я панна! От Єфросина, то панна: вона убирається в шовкові сукні* (Н.-Лев., II, 1956, 491); *Тоненька, тендітна, в білій легкій сукні, Ольга нагадувала польову квітку* (Коп., Лейтенанти, 1947, 34); *Арсена наздогнала струнка чорнява дівчина в білій концертній сукні* (Дмит., Розлука, 1957, 204); *Жалобна сукня; Шлюбна сукня; *У порівн. Сонце кидало на гору свої косі ранкові паруси і обдавало рожевим світлом. Горіла трава, як зелена оксамитова сукня* (Мирний, I, 1954, 248).

У самій сукні — без верхнього одягу. *Погода тепер чудова (+25° цілий день), я ходжу.. в самій сукні* (Л. Укр., V, 1956, 421).

СУКНІ́ЯНИЙ, а, е. Те саме, що суконний. У XIII ст. виникає ремісниче виробництво сукняної тканини — «опони» (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 429); *Прямо до їх гурту ішов парубок, високий, білявий, у синьому сукняному каптані* (Мирний, III, 1954, 32); *Солдатам видали лише торішні башлики, сукняні онучі та подерті рукавиці* (Тулуб, В степу., 1964, 185).

◇ *Сукня́на мо́ва; Сукня́ний стиль — те саме, що Суконна мо́ва; Суконний стиль (див. суконний). Тримав [лікар] мене під ферулою. Щоб то, якби він бачив мої літні «уклонения от спокойного образа жизни», — як він своїм сукняним стилем виражається [висловлюється]!..* (Л. Укр., V, 1956, 427).

СУКНІ́ЯНКА, и, ж. Те саме, що сукні́на.

СУКОВА́ТИЙ, а, е, діал. Сукуватий. *Виломав [Гава] суковату палицю, почепив на її кінці мішок з раками і, взявши палицю на плечі, пішов до Дрогобича* (Фр., III, 1950, 51).

СУКОНКА, и, ж. 1. Те саме, що сукніна. Під хатою, обклавши щітками та суконками, завзято чистив свої потріскані чоботи сержант Лошаков (Гончар, I, 1954, 456).

2. рідко. Те саме, що сукня. На порозі уявилася дівчинка.. у рожевій коротенькій суконці (Вовчок, I, 1956, 375); Повз проходить Міла, дівчинка років 10—11, .. в блазенькій, вже подертій суконці (Коч., II, 1956, 325).

СУКОННИЙ, а, е. 1. Стос. до виготовлення або продажу сукна. Мати мусила дати його в суконну фабрику робітником (Н.-Лев., I, 1956, 131); У середні віки суконна промисловість бурхливо розвивалася в Голландії, Англії, Саксонії. Вовняні тканини вміли робити у Київській Русі (Наука., 5, 1976, 51).

2. Зробл., пошитий із сукна. Суконний комір тершию (Коцюб., II, 1955, 366); На дівчині була зелена суконна пілотка, двобортна шинель і акуратні чобітки (Дмит., Наречена, 1959, 108).

◇ Суконна мова; Суконний стиль — про важку або грубу мову, бідний стиль. Суконна перекладацька мова справді-таки непридатна для писання оригінальних творів (Кундзич, Дієзи., 1956, 53).

СУКОНОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до суконка.

СУКОНЦЕ див. сукенце.

СУКОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сукня. — Нам старим не до лиця рожевi суконьки та залицяння (Н.-Лев., IV, 1956, 253); Вона була боса, в старенькій вицвілій суконьці, в кофтині-безрукавці (Збан., Малин. дзвін, 1958, 26).

СУКРИСТИЙ, а, е, діал. Який має тверду, круту вдачу. [П а н ь к о:] Чоловік ти чесний, не сукристий, господарний, і маю в бозі надію, що моїй дитині буде добре з тобою (Фр., IX, 1952, 348).

СУКРИСТО, діал. Присл. до сукристий. — Я до єгомостя [панотця], як до рідного батька... — Е, що там батька! — якось сукристо буркнув о. Нестор (Фр., VII, 1951, 49).

СУКРОВАТИЙ, а, е. Який є сукровицею. Сукроваті виділення; // у знач. ім. сукровата, тої, ж. Те саме, що сукровиця. І виростуть Ножі обоюдні, Розпанахають погане, Гниле серце, трудне, І вицідять сукровату, І наллють живої Козацької тії крові, Чистої, святої!!! (Шевч., I, 1963, 224).

◇ Серце обкипáє (обкипіло) сукроватою — те саме, що Серце обкипáє (обкипіло) кров'ю (див. обкипати). Серце сукроватою 'бкипіло [обкипіло] І в болістях своїх зотліло й заніміло (П. Куліш, Вибр., 1969, 421).

СУКРОВАТИЦЯ, і, ж. Те саме, що сукровиця. Звідусіль сукроватиця біжить (Сл. Гр.).

СУКРОВИЦЯ, і, ж. Жовтувата рідина, яка витікає разом із кров'ю з уражених тканин тіла, сочиться з гнійних ран. Там, де шкіра була здерта, утворилися справжні рани, вони сочилися сукровицею і щеміли (Гур., Друзі., 1959, 183); *У порівн. Хоча дерево у негоду викидало з себе, мов сукровицю, червоні шматки серцевини, влітку воно синіло від плодів (Стельмах, I, 1962, 157).

СУКРОВИЧНИЙ, а, е. Те саме, що сукроватий. Сукровичні виділення; // З якого виділяється сукровиця. — Рану гнійну сукровичну Гоїти треба ножем, щоб решта лишилась здорова (Зеров, Вибр., 1966, 304).

СУКРОВИЩЕ, а, с., діал. Місце, де пролилася чия-небудь кров, де хтось був убитий. Будь-де гнати овець не можна, бо міг би пригнати на сукровище.. Якби вівці хопнули на такому місці трави — одразу би їм уняло манну (Хотк., Довбуш, 1965, 86).

СУКУВАТИЙ, а, е. Який має багато суків. Сонце світило стиха, без жару; і любо було поглянути, як

воно розливалось по зелених вітах, по сукуватих, мохнатих дубах (П. Куліш, Вибр., 1969, 49); Хрипко зітхає старий козак, спираючись на сукуватий ціпок (Тулуб, Людолови, II, 1957, 484); Відібрали [учні] потрібні дошки — щоб і рівні були, і не сукуваті (Збан., Курил. о-ви, 1963, 248).

СУКУВАТКА, и, ж., заст. Борова з сукуватої ялини. Зерно, посіяне безпосередньо в попіл, змішаний з верхнім шаром ґрунту, загортали бороною-сукуваткою (Іст. СРСР, I, 1957, 23).

СУКУЛЕНТ див. сукуленти.

СУКУЛЕНТИ, ів, мн. (одн. сукулент, а, ч.). Багато-річні рослини з товстими соковитими листками, стеблами, що містять багато води й слизу.

СУКУЛЕНТНИЙ, а, е. Прикм. до сукулент. Сукулентне стебло.

СУКУПНИЙ, а, е. 1. Об'єднаний, спільний. Ах, скільки радості, коли ти любиш землю. Нема у ній ні ангелів, ні бога, ані семи небес. А є лиш гордість і горіння, сукупна праця і хвала (Тич., I, 1957, 115).

△ Сукупний суспільний продукт — сума вироблених за певний період (напр., за рік) матеріальних благ. Сукупний суспільний продукт при капіталізмі, хоч і створюється працею трудящих, але розподіляється тільки в інтересах панівних класів, в інтересах їх збагачення (Ком. Укр., 9, 1967, 58).

2. діал. Суміжний. Сукупні левади та огороди, неперегороджені тинами, ледве-ледве піднімаються вгору (Н.-Лев., IV, 1956, 191); Наша земля сукупна з поповою (Сл. Гр.).

СУКУПНІСТЬ, ності, ж. Неподільна єдність чогонебудь; загальна кількість, сума чогось. Правильна система ведення господарства становить сукупність організаційно-господарських, агротехнічних, зоотехнічних та інших заходів (Ком. Укр., 1, 1959, 19); Сьогоднішня праця робітника — це не тільки сукупність мускульних зусиль, а й напруга розуму, творчий процес (Літ. Укр., 16.II 1965, 2).

В [усій (своїй, їх і т. ін.)] сукупності — разом, загалом; у цілому. Блискача фортуна плюс до неї родючі землі, незрівнянні пасовиська, породисті вівці — все це в сукупності принесло Фальцфейнам їхні мільйони (Гончар, Таврія, 1952, 141); Щоб історичні факти розкривали суть явищ, їх треба вивчати в комплексі, в усій їх сукупності (Ком. Укр., 5, 1960, 40).

СУКУПНО, присл. Спільно, разом. Лункий дріб її закаблуків, дзвінкий і зовсім бездумний спів, зухвале ухання та безпричинний розкотистий сміх — все сукупно підняло над осокором чорну горласту заметіль [граків] (Вол., Місячне срібло, 1961, 21); Сподівався [Ант], що повернеться Бразд і житиме з ними сукупно (Скл., Святослав, 1959, 13).

СУЛА, й, ж. Те саме, що судак. Вісім хур провадив [Опанас] риби, — там був оселедець, Лящ, сула, тарань, чахоня, чабаки, севрюга (Укр. поети-романтики., 1968, 549); Риба на стяблі, холодець із сули, начинений кендюх.. — всього тут було доволі (Добр., Очак. розмир, 1965, 426).

СУЛЕМА, й, ж. Отруйний порошок білого кольору, який має дезинфікуючу дію і застосовується в медицині, сільському господарстві та техніці. Наповнені розчином марганцевокислого калію, риванолу .. та сулеми різноформні колби та слоїки давали на абсолютно білому тлі кабінету приємні оптичні ефекти (Вільде, III, 1968, 240); Протруювати насіння сулемою можна за 30—35 днів до сівби (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 314); // Розчин цього порошку. Дяк входить, стає на порозі, згинається ще дужче і хреститься на сулю з сулемою в кутку (Смолич, Театр., 1940, 12).

СУЛЕМОБВИЙ, а, е. Прикм. до сулемá. Сулемовий розчин; // Вигот. із сулеми. Сулемовий препарат.

СУЛИЦЯ, і, ж., заст. Спис. Не один кінний козак зважився вискочити в поле та пробувати щастя шаблюкою або сулицею (Мак., Вибр., 1956, 486).

СУЛІЙКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сулія. — Хіба гречка йде в самогон? ..Ану, — каже [слідчий], — принесеш пару сулійок (Збан., Єдина, 1959, 72).

СУЛІЯ, іі, ж. Велика пляшка; бутель. У.. суліях, пляшках леліють ласкаво та втішно і старки, й наливки, і заморські вина (Стар., Облога.., 1961, 23); На вулиці за хвірткою спинилося двоє перехожих — селянин у брилі і селянка з порожньою сулією з-під молока (Смолич, II, 1958, 9); *Образно. — Оті п'ять автоматів я з кров'ю відриваю, — пожартував старшина. — Кров'ю не вихваляйся, в вона і в наших жилах, — відказав Мироненко. — Лити її нам в одну сулію (Голов., Тополя.., 1965, 163).

СУЛТАН¹, а, ч. У країнах Сходу — титул монарха, а також особа, що носить цей титул. У султана білії палати, а під ними чорні темниці, там сидять в неволі бідні бранці, світа сонця не видають в очі (Л. Укр., I, 1951, 390); Гуляли запорозькі чайки й по Чорному морю, і в Стамбулі з'являлись, у султана під вікнами... (Гончар, II, 1959, 316); *У порівн. Півень ходив по сцені, мов турецький султан (Вишня, I, 1956, 439).

СУЛТАН², а, ч. 1. Оздоба з пучка пір'я або кінського волосу на головних уборах, на головах коней. Їхали на баских конях вершники у яскравих червоно-золотих уборах. Красиво маяли султани на їх тюрбанах (Минко, Намасте.., 1957, 95); // чого і без додатка, перен. Про розширений угорі стовп куряви, диму і т. ін. Сірі султани пилюки, звихреної конем, осідали на скошеній стерні (Тют., Вир, 1964, 272); Постріли на рівнині частішали, чорні султани здійсмались по всій довжині німецьких траншей (Ю. Бедзик, Полки.., 1959, 208).

2. Волоть із колосків, що в суцвіттям багатьох злаків. Досягла [кукурудза] вже росту людини, викинула султани (Рад. Укр., 20.VII 1961, 2); Навесні Донецький степ грав різними барвами численних квітів. Пізніше він прикрашається султанами трав (Геол. Укр., 1959, 476); У чепурній світлій хаті повно квітів.. Білі пухнасті султани ковили біля рамок портретів, луток вікон, за сволюком (Чаб., Шляхами.., 1961, 26); // Про кетяг квітів. Владно розкидавши широке лапате листя, вишнево-рудими султанами красувалися стебла щавлю (Коз., Нові Потoki, 1948, 14).

СУЛТАНА, и, ж., рідко. Дружина або кровна родичка падишаха. Снідав Настя сама, бо ніхто не гідний їсти разом з коронованою султаною (Тулуб, Людолови, II, 1957, 341).

СУЛТАНАТ, у, ч. 1. Монархічна держава з султаном (див. султан¹) на чолі. Ганджа чимало знав і такого, що султанат прагнув би взагалі приховати від польської Корони (Ле, Хмельницький, I, 1957, 179).

2. Правління, влада султана.

СУЛТАНИЧ, а, ч., розм. Син султана.

СУЛТАНІВ, нова, нове. Прикм. до султан¹; належний султанові. Покотилось із рук у цариці султанове берло (П. Куліш, Вибр., 1969, 425); Знайшли ж то вірні побратими Його шаблю, вихоплену з піхов, Що разив він нею оттоманів, Ворогів, султанових підніжків (Рильський, III, 1961, 241).

СУЛТАНІВНА, и, ж., розм. Дочка султана. Щодня надвечір ходила Султанівна чарівнича Туди й відти до криниці, Де плюскочуть срібні води (Граб., I, 1959, 251).

СУЛТАНКА¹, и, ж. Морська промислова риба ряду

окунеподібних. Із морських тварин, що я їх бачив на власні очі, зазначу таких-о: дельфін, султанка, камбала (Вишня, I, 1956, 175).

СУЛТАНКА², и, ж. Те саме, що Султанська кўрка (див. султанський).

СУЛТАНСЬКИЙ, а, е. Прикм. до султан¹. Віла йде аж до палат султанських (Л. Укр., I, 1951, 390); — Це моя наречена.. Такої краси і в султанському гаремі нема (Тулуб, Людолови, I, 1957, 57); // Підвладний султанові, керований ним. А ти, галицький Осмомисле Ярослав! ..З батьківського золотого престолу аж за султанську землю стріли пускаєш... (Мирний, V, 1955, 271); Боротьба запорожців.. проти султанської Туреччини мала міжнародне значення (Ком. Укр., 5, 1967, 63); Султанські турки і татари Ясир виводили з села (Рильський, III, 1961, 144).

Δ Султанська кўрка — південний болотяний птах з яскравим забарвленням.

СУЛТАНЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до султан². Луз з буйною некошеною травою і рожевими кущами далі переходив у рівний, сріблястий від ковилу цілинний степ. Вся палуба нашого буксира, наче білим сніжком, була припорошена шовковистими султанчиками, — їх нанесло сюди зі степу (Вол., Дні.., 1958, 83).

СУЛТАНША, і, ж., розм. Дружина султана. Молода султанша.. гаряче підтримувала похід Мугаммед Герая на Україну (Ле, Хмельницький, I, 1957, 180).

СУЛЬФАДИМЕЗИН, у, ч. Лікувальний препарат, що використовується як протимікробний засіб.

СУЛЬFAЗОЛ, у, ч. Лікувальний препарат, що використовується як протимікробний засіб. Лікування [дизентерії] сульфаніламідними препаратами, до яких належить сульфазол,.. слід проводити з перших днів захворювання (Хвор. дит. віку, 1955, 92).

СУЛЬФАМІД див. сульфаміди.

СУЛЬФАМІДИ, ів, мн. (одн. сульфамід, у, ч.). Те саме, що сульфаніламіди. В практиці лікування дизентерії поряд з сульфамідами з успіхом застосовуються і антибіотики (Мікр. ж., XVIII, 4, 1956, 27).

СУЛЬФАМІДНИЙ, а, е. Прикм. до сульфаміди. Для лікування бациллярної дизентерії широко застосовувались сульфамідні препарати (Мікр. ж., XV, 3, 1953, 49).

СУЛЬFANІLAMІД див. сульфаніламіди.

СУЛЬFANІLAMІДИ, ів, мн. (одн. сульфаніламід, у, ч.). Група лікувальних речовин, які знищують хвороботворні бактерії або послаблюють їх дію. На озброєнні сучасного офтальмолога немало новітніх засобів: антибіотики, антисептики, сульфаніламіди, вітаміни (Рад. Укр., 2.IV 1976, 4).

СУЛЬFANІLAMІДНИЙ, а, е. Прикм. до сульфаніламіди. Сульфаніламідні препарати.

СУЛЬFAT, у, ч. Сіль сірчаної кислоти. Сульфат свинцю.. випадав у вигляді білого порошкоподібного осаду при додаванні сірчаної кислоти до розчинів свинцевих солей (Заг. хімія, 1955, 577); Сульфат амонію, який одержують, використовуючи синтетичний аміак, має переважно білий колір (Добрива.., 1956, 100); Щоб врожай зростає багатий На колгоспівській землі, На заводах ми сульфати Із вугілля добули! (Бойко, Ростіть.., 1959, 56).

СУЛЬFATНИЙ, а, е. Прикм. до сульфат; // Який містить сульфати. Сульфатні озера мають .. велику кількість розчинів сірчано-кислих солей натрію (Курс заг. геол., 1947, 121); Сульфатні ґрунти; // Який одержують за допомогою сульфатів, обробляючи ними щонебудь. Американські учені добули із пшениці такі речовини, які прискорюють загоювання ран. Це — сульфатна клейковина.. і сульфатний крохмаль (Знання..,

5, 1965, 14); Сульфатна целюлоза; // Стос. до видобутку, виробництва сульфатів. Застосовувавши нову технологію одержання сульфату натрію на базі водомисливості [Сиваша], можна створити потужну сульфатну промисловість (Наука., 11, 1956, 13); Сульфатна фабрика.

СУЛЬФАТОСТІЙКИЙ, а, е. Який витримує дію сульфатів, розчинених у морській воді або ґрунтових водах. Американо-російські цементники успішно освоїли масове виробництво сульфатостійкого портландцементу (Роб. газ., 13.X 1965, 1).

СУЛЬФІД, у, ч. Сполука сірки з металами. Сульфіди в породах донецького карбону представлені головним чином піритом (Геол. ж., XIII, 3, 1953, 32); Сульфід цинку добувають у вигляді білого осаду при дії сульфідів лужних металів на солі цинку (Заг. хімія, 1955, 554); Домішка сульфиду цинку «приглушує» скло, робить його молочно-білим (Наука., 12, 1962, 59).

СУЛЬФІДІН, у, ч. Лікувальний препарат, який застосовується при захворюваннях, викликаних коками.

СУЛЬФІДНИЙ, а, е. Прикм. до сульфід; // Який містить сульфід. Лікування ревматиків провадиться головним чином на курортах із застосуванням вуглекислих (нарзанних), сульфідних, радонових ванн і грязелікування (Наука., 2, 1958, 27); Сульфідні руди; Сульфідні суміші.

СУЛЬФІТ, у, ч. Сіль сірчистої кислоти. Безводний сульфит натрію — білий порошок, кристалічний (Знання., 2, 1972, 27).

СУЛЬФІТАЦІЯ, і, ж., спец. Консервування ягід, фруктів і овочів за допомогою сірчистої кислоти. Сульфитація.. має велике значення як метод заготівлі напівфабрикатів для приготування повидла, варення, джему (Колг. енци., II, 1956, 258); Співробітники Науково-дослідного інституту торгівлі і громадського харчування розробили спосіб сульфитації картоплі (Технол. пригот. їжі, 1957, 20).

СУЛЬФІТНИЙ, а, е. Прикм. до сульфит; // Який містить сульфит. Сульфитні суміші; // Який одержують за допомогою сульфитів, обробляючи ними що-небудь. Сульфитна целюлоза.

СУЛЬФІТОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до сульфитувати; // у знач. прикм. На експорт підуть черешневий компот, сульфитована малина, протерті чорниці (Рад. Укр., 7.VIII 1973, 2).

СУЛЬФІТУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех., спец. Піддавати сульфитації. Для тривалого зберігання і перевезень (4—8 год.) картоплю сульфитують (Технол. пригот. їжі, 1957, 27).

СУЛЬФІТУВАТИСЯ, ується, недок., спец. Пас. до сульфитувати.

СУМ, у, ч. Невеселий, важкий настрій, спричинений горем, невдачею і т. ін.; смуток, журба; протилежне радість. Пилипиха сумувала, віддавши Марусю заміж; з суму того занепадати стала (Вовчок, I, 1955, 237); Ні поля, ні гаї, Ні пташки щебетливі Не приспали мої Суми — болі вразливі (Гр., I, 1963, 147); Ні, я знаю, чом нудьгую, Ні, я знаю, звідки сум: То розлука, зла гадюка, — Вся причина чорних дум (Крим., Вибр., 1965, 37); Щось таїть він на душі своїй, ходить часом то, як хмара, лютый, то сумний-сумний, а від чого той сум, і лют, і журба — не говорить Вірі (Шиян, Баланда, 1957, 177); Листи сповнені невимовної гіркоти й суму за рідною землею, теплою людською щирістю (Ю. Янов., V, 1959, 178); — Усі у нас говорять про Леніна, а кого не попитай — не бачили його. Навіть учитель наш не бачив, — з сумом говорить Василюк (Стельмах, II, 1962, 72); Падають розстріляні в дворі під кам'яним муром.. Пустка, сум і плач по убогих оселях, підвалах (Довж., I, 1958, 60); *Образно. Я досі ще забудь не

зміг суворі дні війни, і плач дітей, і сум доріг моєї сторони... (Уп., Вітчизна миру, 1951, 65); *У порівн. Пудами чіплялась за чоботи глина. Чіплялась за чоботи, липла, як сум, Як туга, якої нічим не віддерти... (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 62); // Смутний, зажурений вираз (обличчя, очей і т. ін.). І нема в його лиці нічого, окрім обичайного суму та моці (Вовчок, I, 1955, 321); — Ви ще листа з консисторії не отримували? — Ні, — беруться сумом очі і обличчя Вікентія Петровича (Стельмах, I, 1962, 411); // Вияв пригніченості, душевного болю (в музиці, пісні і т. ін.). Кобза дзвеніла у тихе надвечір'я і то рокотала, як грім, то промовляла тихим жалем, і під той сум, під ту жалобу схиляв порубану.. голову старий козак та згадував вірне товариство, що полягло десь під Кафою або Трапезундом (Тют., Вир, 1964, 73); В пісні був сум, тривожний і гіркий (Рибак, Помилка., 1956, 37).

◇ Вдаватися (вдватися, впадати, впасти) в сум — ставати сумним; засмучуватися. — Дочко моя, знов мені снився твій батько і так страшно!.. — казала Нимидора дочці, і од того часу вона стала журиться і вдалась в сум (Н.-Лев., II, 1956, 247); І досі, згадуючи той вечір, я впадаю в сум, неначе щось вороже, сумне і неухильне стає передо мною (Довж., III, 1960, 505); Душа (серце) обгортається сумом див. обгортатися; Затоплювати (затопляти, затопити) сум у чарці (горілці) див. затоплювати²; Наганяти (наганяти, наводити, навести, навівати, навіювати, навіяти) сум на кого; Вганяти (ввігнати) в сум кого — засмучувати кого-небудь, викликати у когось невеселі думки. Пісня наганяє на Орісю сум (Тют., Вир, 1964, 512); Туман наводить сум (Коцюб., III, 1956, 150); Петрусь не знав, що його слова навіють на Грицька такий сум (Кучер, Пов. і опов., 1949, 273); Над чорними полями низько кружляло гайвороння і своїм криком вганяло в сум (Панч, II, 1956, 496); Обгортати (обгорнути) душу (серце і т. ін.) сумом див. обгортати; Пересумувати сум див. пересумувати; Розганяти (розігнати) сум — розважати кого-небудь, примушувати забути про свій смуток. Недавно була сім'я велика, було так весело, гарно; а тепер нікому ні розважити, ні розігнати суму (Мирний, I, 1949, 200); Сум бере (забирає, побирає, узяв, обіймає, обійняв, обнімає, обняв, обгортає, обгорнув, обхоплює, обхопив, поймає, пойняв і т. ін.) кого; Сум наводить (найшов, налягає, наліг і т. ін.) на кого; Сум нападає (напав) на кого, кого — хтось стає сумним, засмучується; тяжкі почуття заповняють когось. Будинок великий, а нікого нема! .. Аж сум бере! (Мирний, I, 1949, 200); Обійняв їх сум, змарніли, зниділи дедалі (Л. Укр., I, 1951, 406); Сум.. обняв Івана (Коцюб., II, 1955, 347); [М а г н е з і й:] Ох, дійсно, жаль і сум нас обгорта, Коли науку світлу, як день, На темну ніч химер змінити хтять!.. (Крот., Вибр., 1959, 582); Часом несподівано на Соломію находила журба, находив сум (Н.-Лев., VI, 1966, 415); — Дуже вже сум великий на мене напав (Вовчок, I, 1955, 19); Сум напав такий обох, що за день одно другому слова не скаже... (Мирний, IV, 1955, 42); Сум душу (серце, голову і т. ін.) обіймає (обійняв, обнімає, обняв, обгортає, обгорнув, стискає, стиснув і т. ін.); Сум на душу (серце і т. ін.) наводить (найшов, налягає, наліг і т. ін.) — хтось переймається почуттям смутку, туги. В серці — почував він — прокидалось щось невідоме..; несподіваний сум обнімає голову (Мирний, I, 1949, 128); Я на ногах немов кайдани чую, А серце стиснує розпач, сум і жах... (Л. Укр., IV, 1954, 91); Роман пригадував, як Соломія колись і співала, і щебетала в його хаті.. І ніколи в той час не брала його нудьга за серце, не находив сум на душу (Н.-Лев., VI, 1966, 413); Сум важким каменем налягає на серце, сльози

тихо котяться з очей, коли згадаєш, хто тут похований... (Коцюб., III, 1956, 44); Сум стоїть (залягає, заліг і т. ін.) де — невеселий настрій панує де-небудь. Маланка з дочкою сиділи мовчки по кутках та снували гіркі думи.. Сум стояв в хаті, обнявшись з тишею (Коцюб., II, 1955, 22); Забрали Дмитрика. Сум заліз у хаті Марусяків (Хотк., II, 1966, 90); Сумувати сумом див. сумувати.

СУМА, и, ж. 1. Результат додавання двох або кількох величин. Суму, в якій доданки можуть бути числами додатними, від'ємними і рівними нулеві, прийнято називати алгебраїчною сумою (Алг., I, 1956, 27); Щоб вивести середню добову температуру, складають результати чотирьох спостережень і суму ділять на 4 (Фіз. геогр., 5, 1956, 82).

2. Загальна кількість, сукупність чого-небудь. Завдання вузу не тільки дати певну суму знань, а й навчити людину мислити (Ком. Укр., 7, 1963, 34); Мова народу — то не звичайна собі сума слів та виразів, а живий організм. Він безперервно розвивається, змінюється, вдосконалюється (Наука., 3, 1972, 9).

3. Певна кількість грошей. Хоч недовго жила [Івга] в городі, та таку велику суму принесла! (Кв.-Осн., II, 1956, 299); [П е р е п а д я:] Двісті рублів — х-хе! Де ж то його таку суму взяти? (Мирний, V, 1955, 125).

Страховá сума див. страховий.

◇ Загинати (загнути) суму див. загинати; Кругла сума див. круглий; Сума суменна, рідко — величезна кількість грошей. — Дранки не мав [Короп] на собі. А як узявся на гиндель [гендель], та назбирав суми суменні (Март., Тв., 1954, 73).

◆ У сумі: а) разом, у цілому, у сукупності. В сумі потужність.. ракети-носія «Восток» становить близько 20 мільйонів кінських сил (Рад. Укр., 26.V 1967, 3); Атлет.. установив два світових рекорди: в ривку — 178 кг і в сумі двоборства — 392,5 кг (Веч. Київ, 16.XII 1974, 3); б) загальною кількістю. Колгосп планує.. подати допомогу індивідуальним забудовникам у сумі 450 тисяч карбованців (Ком. Укр., 6, 1975, 79).

СУМА, й, ж., заст. Торба. Літом пролежиш, а зимою з сумою побіжиш (Укр.. присл., 1963, 254); За плечима [в діда] чимала шкурата сума (Морд., I, 1958, 100); Колись мій покійний дідусь любив повторювати прислів'я: від суми та тюрми — не зарікайся (Збан., Єдина, 1959, 88); *У порівн. Із лик плетені козубеньки, З якими ходять по опеньки, Були, мов суми, на плечах (Котл., I, 1952, 189).

◇ Доводити (довести) до суми — робити жебраком. Многі куми доводять до суми (Укр.. присл., 1963, 453).

СУМАРНИЙ, а, е. 1. Який являє собою суму чого-небудь; одержаний внаслідок додавання. Сумарна потужність усіх двигунів ракети, яка доставляє на орбіту космічні кораблі, вимірюється мільйонами кінських сил (Веч. Київ, 16.VIII 1962, 3); Роздробленість хлорофілових зерняток настільки велика, що сумарна поверхня цієї речовини приблизно в 200 раз перевищує загальну площу листка (Хлібороб Укр., 10, 1965, 10).

2. Нерозчленований, узагальнений. Сумарний аналіз.. варіантів кожного пісенного зразка — важливий шлях для розуміння динаміки взаємодії слова і музики в народній пісні (Нар. тв. та етн., 3, 1976, 49); Сумарні підрахунки.

СУМАРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. сумарний 2. До недоліків звичайної ймовірності як міри масових явищ статистики населення і моральної насамперед віднесли [вчені] деяку сумарність і теоретичну недосконалість (Вибр. праці М. В. Птухи, 1971, 102).

СУМАРНО. Присл. до сумарний. Завдання полягає не тільки в тому, щоб сумарно покрити попит покуп-

ців, головне, які товари знайде покупець у магазинах, наскільки він буде задоволений їх різноманітністю і якістю (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 201).

СУМАТОР, а, ч. Математичний прилад, який визначає суму заданих величин.

СУМАХ, у, ч. Невелике дерево або кущ родини сумарових з дрібними квіточками, зібраними у волотисті або колосовидні суцвіття. У найбільш теплих і відкритих місцях узбережжя Криму дико росте сумар (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 82).

СУМАХОВІ, вих, мн. Назва родини роздільноплесткових деревних і чагарникових рослин, окремі види якої містять дубильні речовини та барвники. В останні роки все більше привертає увагу вчених і практиків довговічна кущова рослина скумпія з родини сумарових (Наука., 7, 1956, 21).

СУМБУР, у, ч. Щось неясне, безсистемне; плутанина, безладдя. Представники різних формалістичних напрямів у мистецтві.. оголошували всяке кривляння чимсь новим. Таке псевдоноваторство відкидало реалізм, простоту і зрозумілість образу, замінюючи їх сумбуром, дешевим оригінальничанням (Іст. укр. літ., II, 1956, 35).

СУМБУРНИЙ, а, е. Позбавлений ясності, системності, порядку; плутаний, безладний. Боюсь тільки, що лист цей буде надто сумбурний, і Ви не повірите, що писав його я — людина методична і досить урівноважена (Шовк., Інженери, 1935, 194).

СУМБУРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. сумбурний. Сумбурність виступу.

СУМБУРНО. Присл. до сумбурний. Говорила вона трохи сумбурно (Грим., Подобиці.., 1956, 172).

СУМЕЖНИЙ, а, е, діал. Суміжний. На його парцелі, сумежній з Германовою, є стара, давно вичерпана від нафтових засобів [ресурсів] яма (Фр., VIII, 1952, 413); — Панок отой, Янковський, продає три морги, тих... — Що сумежні з моїм полем? — скрикнув Роман (Коцюб., I, 1955, 105); [Р у ф и м о в и ч:] Давайте ми вдвох наймемо путнього лісника, до річч, наші ліси сумежні? (Кроп., IV, 1959, 73).

СУМЕЖНО, діал. Присл. до сумежний. Мотря була вдова і жила сумежно з Грицьковим батьком (Гр., I, 1963, 350).

СУМЕННИЙ, а, е: ◇ Сума суменна див. сума.

СУМЕРК, у, ч., діал. Присмерк, смеркання. Година була надвечірня, закутана в сумерк (Коб., III, 1956, 263); Сумерк западав щораз густіший (Фр., VI, 1951, 179); *Образно. Тяжко, важко вік свій коротати У незнання сумерці німім (Фр., X, 1954, 24).

СУМЕРКОВИЙ, а, е, діал. Присмерковий. Тіні фантастичні, Образи величні Губляться в тумані сонної землі, Але миготіння Ясного проміння Мріятися буде в сумерковій млі (Вороний, Вибр., 1959, 17).

СУМИРИТИСЯ див. сумирятися.

СУМИРНЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до сумірний. Миколка, Прокопів хлопчик, такий школяр гарнесенький був: сумирненький, соромливенький, млявенький, як дівчинка (Тесл., 3 книги життя, 1949, 36); Бекасик — пташка сумирненька (Вишня, II, 1956, 152).

СУМИРНИЙ, а, е. Покірний, лагідний (про людину); смирний. Ота сама Параскіца — тиха, покірлива, сумирна — починала бунтуватися кожним своїм фібротом проти невірної долі (Коцюб., I, 1955, 267); Вже давно перестав стогнати й верещати Свириденко і сидів сумирний і зігнутий (Кир., Вибр., 1960, 154); // Слухняний, неноровистий (про тварину). Красунь-бугай,.. але характером плохий, сумирний (Вишня, I, 1956, 416); // Який виражає покірність, лагідність. Вона наче навмисне стала тут, щоб своїм кволеньким, сумирним

виглядом відтінити його ріст, силу, розмах (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 46); У великих сумирних очах залягла.. туга (Минко, Вибр., 1952, 8); // Сповнений покори, незлобивості (про характер, вдачу і т. ін.). Сумирна і чиста душа Чайчихи усе життя тягнулась до того щастя, яке жевріло тільки в переказах і надіях (Стельмах, I, 1962, 292); Стромастий кінь.. був худобиною розумною і сумирної вдачі (Іщук, Вербівчани, 1961, 161); // перен. Сповнений спокою, тиші. Спокійний, сумирний стоїть сад (Гончар, М. Братусь, 1951, 8); Всі знали, що кожну мить переправу можуть помітити, і тоді.. сумирні води Дніпра закипають, мов пекельна смола (Перв., Невигадане життя, 1958, 232); // перен. Ясний, тихий, сонячний (про погоду, пору дня, року і т. ін.); погожий. Дивовижно сумирні були дні осені (Рибак, Помилка.., 1940, 67); Ранок встає морозяний, сумирний (Хижняк, Тамара, 1959, 136); // Спокійний у вияві, перебігу (про життя, роботу і т. ін.). Оддзвеніли панські ковані підкови, В камені відбивши свій кривавий слід,— Ти синів найкращих, сивоглавий Львово, Обираєш нині на новий похід,— За сумирну працю, за життя щасливе (Рильський, II, 1960, 150); Уже здавалося Микоші самому, що він — не він, а оцей хлопчисько, якому намалював таку сумирну і безхмарну життєву путь (Полт., Повість.., 1960, 344).

СУМИРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. сумірний. — *Нате, візьміть,— простяг він руку, в якій на розкритій долоні лежало п'ять золотих. Говорив ці слова з християнською сумирністю і благочестям (Цюпа, Назустріч.., 1958, 52); Мав [село] тільки одну вулицю.. Така топографія і зумовила, власне, сумирність побуту села (Смолич, Мир.., 1958, 172).*

СУМИРНО, присл. 1. Присл. до сумірний. Куліш був настроєний сумирно (Ільч., Серце.., 1939, 412); Низенька черевата конячина сумирно брела, похнюпивши голову (М. Ол., Леся, 1960, 181); [М а р к о:] Та сиди вже сумирно, не совайся (Мороз, П'єси, 1959, 64); Сумирно, тихо шумів за вікном осінній дощ (Кач., II, 1958, 347).

2. у знач. присудк. сл. Спокійно, тихо. Над головою погідне, голубе небо,— і тепло, сумирно, любо довкола (Фр.; VIII, 1952, 338); В тихім парку синьо і сумирно, ніби чуть хвилин прозорий літ... (Сос., Близька далина, 1960, 113).

СУМИР'Я, я, с., рідко. Те саме, що покора. В очах твоїх відблиск блакиті, А в серці сумир'я святе... (Стар., Поет. тв., 1958, 44).

СУМИРЯТИСЯ, яюся, яєшся, недок., **СУМИРИТИСЯ**, мирюся, міришся, док., діал. Упокорюватися. Дивилась.. [Настя], якось тихшала все, ніби сумирялася, та й вийшла з хати (Вовчок, I, 1955, 270); Сумирився, хоч у вухо бгай (Номис, 1864, № 3233); Були такі, що стали нарікати на трудну путь. Що їм було за те? Згадай про се і духом сумирися... (Л. Укр., III, 1952, 8).

СУМІЖНИЙ, а, е. Який межує з ким-, чим-небудь, прилеглий до чогось. На суміжному полі стирчало [жито] догори, рідке та мізерне (Коцюб., I, 1955, 119); Чути музику й застольні пісні з суміжної зали, де бенкетує Воввода з гостями (Коч., П'єси, 1951, 172); Він відчинив двері в суміжну з кабінетом кімнату (Головка, II, 1957, 562); Простягнута рука [турецького] міністра зустріла руку комісара.— Мій уряд— уряд високої Турецької Республіки — доручив передати вам, а в вашій особі й урядові братнього й суміжного з нами Союзу, що ми.. простягаємо вам братню руку через море (Ю. Янов., II, 1958, 110); // Розташований поруч; сусідній. Хтось побіг в суміжну юрту, де кипів самовар, і не піалу чаю, а весь самовар притяг до хворого (Тулуб, В степу.., 1964, 19); В суміжному саду, за кущами.. стояв отець

Христофор (Довж., I, 1958, 406); // перен. Нерозривно зв'язаний з чим-небудь, близький до чогось. Чимало трактористів оволоділи суміжними спеціальностями — стали водіями кукурудзозбиральних комбайнів (Рад. Укр., 17.III 1961, 2); — Чи ми такі вже ніжні, що не під силу, скажем, нам професії суміжні? (Дор., Три богатирі, 1959, 46); Суміжні виробництва.

СУМІЖНІ КІМНАТИ — кімнати, які мають спільну стіну. Квартира у них невеличка — дві суміжні кімнатки (Баш, На.. дорозі, 1967, 165).

Δ Суміжні куті, мат. — два кути, в яких одна сторона спільна, а дві інші є продовженням одна одної.

СУМІЖНИК, а, ч. Підприємство, виробнича діяльність якого пов'язана з іншим. Колективи Глухівського бавовняного комбінату, «Трехгорной мануфактуры» і Рубіжанського хімічного комбінату уклали договори про творчу співдружність суміжників (Рад. Укр., 10.II 1972, 1).

СУМІЖНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. суміжний. Марксистське слов'янознавство.. пояснює спільні риси в культурі і побуті слов'ян спільністю їх погодження, суміжністю територій, тісними економічними, політичними та культурними зв'язками (Нар. тв. та етн., 4, 1963, 4); Асоціація за суміжністю.

СУМІЖНО. Присл. до суміжний.

СУМІРНИЙ, а, е. Який можна виміряти однаковою з чим-небудь мірою; спільномірний. Два відрізки прямої називаються сумірними, якщо вони мають спільну міру (Геом., I, 1956, 93).

СУМІРНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. сумірний.

СУМІСНИЙ, а, е. 1. Який здійснюється спільно, гуртом, разом з ким-небудь; спільний. Явдоха нюхом відгадала, що Павло буде чоловік покірний..: вінчаючись, перша ступнула на килим біля аналоя і на перших же днях їхнього сумісного життя ніжно сказала «ши» (Тют., Вир, 1964, 366); // Який відбувається, проводиться спільно або водночас. Для одержання високого врожаю силосної маси.. у багатьох господарствах застосували сумісні посіви кукурудзи з соєю та з іншими зернобобовими (Хлібороб Укр., 7, 1972, 5); Сумісне внесення добрив.

2. Який можна поєднати, сполучити з чим-небудь. Реформізм взагалі полягав в тому, що люди обмежувались агітацією за зміни, які не вимагають усунення головних основ старого, пануючого класу,— зміни, сумісні із збереженням цих основ (Ленін, 23, 1972, 84); Мистецтво і злочин не сумісні! Мистецтво — це чесність, чистота і душевна краса! (Смолич, Театр.., 1946, 63); Надійними, довговічними, рухливими, хімічно та біологічно сумісними мають бути.. штучні клапани (Наука.., 10, 1965, 24).

СУМІСНИК, а, ч. Людина, яка працює за сумісництвом.

СУМІСНИЦТВО, а, с. Одночасне виконання кількох службових обов'язків; праця на іншому (крім основного) підприємстві, в іншій установі і т. ін. Слід ширше залучати (в порядку сумісництва) висококваліфікованих працівників виробництва до педагогічної та дослідницької роботи (Рад. Укр., 16.IX 1961, 3); — Оце, товариші, наша нова співробітниця,— сказав Крушина. — Вона буде замість тітки Паші.. І, звичайно, за сумісництвом вона буде нашим спец- і диккур'єром (Жур., Нам тоді.., 1968, 24).

СУМІСНИЦЯ, і, ж. Жін. до сумісник.

СУМІСНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до сумісник і сумісництво.

СУМІСНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сумісний. Представники різних релігійних організацій.. намагаю-

ться проповідувати ідеї про сумісність християнства з соціалізмом і комунізмом (Наука., 12, 1958, 49); Кров, яку вливають в організм хворого, обов'язково підбирають за сумісністю груп, інакше червонокрівці злипатимуться, руйнуватимуться (Знання., 2, 1966, 3).

СУМІСНО. Присл. до сумісний. Колгосп «Червона зірка» провадить виробничі дослідження вирощування цукрових буряків сумісно з кукурудзою на зелений корм худобі (Хлібороб Укр., 5, 1964, 10).

СУМІСТИТИ див. суміщати.

СУМІСТИТИСЯ див. суміщатися.

СУМІШ, і, ж. 1. Сукупність предметів різного виду, сорту. На чорноземних ґрунтах найбільш продуктивними є суміші однорічних злакових трав з ярою викою (Колг. Укр., 3, 1956, 19); В зелених кормах, особливо в злаково-бобових сумішах, є всі можливі компоненти, потрібні для росту і розвитку молодого організму тварин (Хлібороб Укр., 4, 1965, 27); То тут, то там влаштовували [артилеристи] проби батарей, і тоді важко гетькали багатодюймові гармати і далеко на обрії.. здійслювалась високо вгору буро-чорна суміш із вогню, багнюки та диму (Гончар, II, 1959, 389); // перен. Поєднання чого-небудь різного, різноманітного. Яка тут [у юрмі школярів] суміш лиць, і бесід, і убрань, і вдач (Фр., XIII, 1954, 87); Ольга Аркадіївна.. зустріла дочку емоційною сумішшю сліз і радості (Зар., На.. світі, 1967, 39).

У суміші з чим — разом, спільно з чим-небудь. Досвід показував, що найдоцільніше — вирощувати кукурудзу в суміші з багатими на білки бобами (Знання., 9, 1965, 3); Хто не вдихав того морського духу, Вільготного і гострого, як сіль, У суміші із запахом смоли..! (Рильський, III, 1961, 111).

2. Продукт механічного поєднання, змішання різних речовин, елементів. Існують такі хімічні суміші, які мають властивість самозайматися (Донч., V, 1957, 389); Дросель був відрегульований, в мотор надходила хороша суміш (Ільч., Звич. хлопці, 1947, 103); Кормові суміші.

△ Пальна (горюча) суміш — горючі гази або пара рідкого палива з повітрям, які запалюються в двигунах внутрішнього згоряння. Горюча суміш в циліндрі двигуна попередньо стискується і запалюється електричною іскрою (Автом., 1957, 19); Робоча суміш — паливо, повітря й залишкові гази в двигуні внутрішнього згоряння. Двигуни комбайнів працюють за чотиритактним циклом, і запалювання робочої суміші відбувається від електричної іскри (Зерн. комбайни, 1957, 150).

СУМІШЕВИЙ, а, е. Прикм. до суміш 2; // Який являє собою суміш. Сумішевий барвник.

СУМІШКА, и, ж. Те саме, що суміш. Він запросив мене був, щоб я йому в тій сумішці шпаргалля віднайшов якийсь давній квит (Фр., IV, 1950, 475); Великі газони.. засівають сумішкою декількох газонних трав (Озелен. колг. села, 1955, 163); — Тепер я трохи починаю розуміти, що таке прусський стиль. Сумішка хвальковитості, самовдоволення і надутості — ось що воно таке (Собко, Запорука., 1952, 73); Газова сумішка для турбіни утворюється у.. генераторі газу (Наука., 3, 1956, 18).

СУМІШОУТВОРЕННЯ, я, с. Процес утворення сумішей. При пуску холодного двигуна умови сумішоутворення погіршуються у зв'язку з конденсацією парів бензину на холодних стінках впускних трубопроводів і циліндрів (Підручник шофера., 1960, 68).

СУМІЩАННЯ, я, с. Дія за знач. суміщати.

СУМІЩАТИ, аю, аєш, недок., **СУМІСТИТИ**, іщү, істиш, док., перех. 1. Нерозривно поєднувати; сполучати. Неможливо довгий час суміщати розвиток міжнародної розрядки і постійне збільшення воєнних потенціалів дер-

жав, удосконалення і нагромадження зброї (Ком. Укр., 6, 1975, 13); Складність втілення кадрів-спогадів [у фільмі «Поема про море»] примушувала Олександра Петровича [Довженка] шукати нових форм вираження.. — Чи може сумістити політ гусей зі справжнім морем, наприклад, на тлі неба на море покласти мультиплікат? (Мист., 6, 1958, 30); // Займатися чим-небудь одночасно з іншим. Суміщати обов'язки; Суміщати посади.

2. Накладаючи одну на одну (лінії, фігури і т. ін.), досягати збігу кожної точки або частини. Дві геометричні фігури називаються рівними, якщо переміщенням однієї з них у просторі її можна сумістити з другою фігурою так, що обидві фігури сумістяться в усіх своїх частинах (Геом., I, 1956, 3); Сумістити площини.

СУМІЩАТИСЯ, ається, недок., **СУМІСТИТИСЯ**, іститься, док. 1. Нерозривно поєднуватися; сполучатися.

2. Збігатися в кожній точці або частині при накладанні (про лінії, фігури і т. ін.). Не суміщаються профілі виробу і шаблона, якщо фреза вибрана невірно і її профіль не відповідає потрібному профілю виробу (Фрез. справа, 1957, 171); При вимірюванні кута транспортир накладають так, щоб ребро лінійки його сумістилось з однією стороною вимірюваного кута (Кресл., 1956, 19).

3. тільки недок. Пас. до суміщати.

СУМІЩЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сумістити. Основним типом масового житла на Україні був будинок з однієї житлої кімнати, суміщеної з кухнею (Жилий буд. колгоспника, 1956, 8); Симетрією ми називаємо особливу властивість тіл або геометричних фігур, внаслідок якої їх окремі частинки можуть бути уявно суміщені одна з одною за допомогою деяких симетричних операцій (Рентгеногр. мет., 1959, 61).

2. у знач. прикм. Який передбачає або забезпечує одночасне виконання чого-небудь. Суміщений графік; Суміщений спосіб виробництва; // Який поєднує в собі елементи різних будівель, споруд. Іркутська ГЕС буде суміщеного типу і без водозливної греблі (Наука., 8, 1956, 15).

СУМІЩЕННЯ, я, с. Дія за знач. сумістити, суміщати. Бригада складачів.. вирішила за рахунок швидкісної обробки поїздів і суміщення маневрових операцій кожної зміни обробляти понад завдання 200—250 вагонів (Роб. газ., 14.X 1965, 1); Операцією симетрії називають операцію суміщення точки (або частини) фігури з іншою її точкою (або частиною) (Рентгеногр. мет., 1959, 61).

СУМКА, и, ж. 1. Виріб із шкіри, тканини і т. ін., що має форму торбинки, футляра з ручками і служить для перенесення чого-небудь. На голову бриль наложив [Меркурій]; На грудях з бляхою ладунка, А ззаду з сухарями сумка (Котл., I, 1952, 80); Шкіряна сумка з мистами висіла в нього на боці (Донч., VI, 1957, 54); Віктор дістав з польової сумки зошит (Автом., В. Кошик, 1954, 124); Фельдшерка розклала свою сумку-аптечку (Головка, Літа., 1956, 165); Господарська сумка; Учнівська сумка; *Образно. — Думаєш, ніхто не знав, яка сумка в твого батька! ..Го-го! багацького сина і чорт не бере (Л. Укр., III, 1952, 561); // Про такий виріб для деяких предметів жіночого туалету, грошей і т. ін. Аксесуари весняного одягу — взуття на зручному каблучці.. і прямокутна сумка, хустка на шиї (Веч. Київ, 17.II 1969, 4); Жіноча сумка.

Санітарна сумка див. санітарний.

2. анат. Утвір із сполучної тканини, який оточує або містить у собі суглоби, внутрішні органи і т. ін. Зовні серце вкрите сполучнотканинною оболонкою — навколосерцевою сумкою (Анат. і фізіол. люд., 1957, 60); Суглобова сумка іноді буває настільки тонка, що

роль її у сполученні кісток незначна (Метод. викл. анат., 1955, 63); *Волосяна сумка*.

3. зоол. Підчеревний мішок, у якому доношуються й розвиваються малята деяких тварин. *Самка* [сумча-стого ведмеда] народжує одно маля, якого ще довгий час після виходу з сумки таскає на спині (Посібник з зоогеогр., 1956, 19).

4. бот. У деяких грибів — клітина, в якій розвиваються спори.

СУМКОВИЙ, а, е. 1. Прикм. до сума 1.

2. анат. Прикм. до сума 2. *Сумкова зв'язка*.

СУМЛИВИЙ, а, е, нар.-поет. Те саме, що сумний 1. *Піде* [свекруха] *до сусіда, обговорить*: «Сумлива невістка, сумлива» (Чуб., III, 1872, 206); *Прости ж, старий Дніпро, і, мов дітей своїх, Ласкаво привітай ти співи ці сумливі...* (Манж., Тв., 1955, 129).

СУМЛІННИЙ, а, е. Який чесно, старанно, ретельно виконує свої обов'язки; добросовісний. *Доктор.. мені сподобався. Видко, дуже тямуща й сумлінна людина* (Коцюб., III, 1956, 167); *Його не вважали ні відчаякою, ні боягузом. Він був скромний собі трудівник війни, сумлінний, завжди урівноважений* (Гончар, III, 1959, 374); // *Виконуваний, здійснюваний старанно, ретельно. Сумлінною роботою, бездоганною поведінкою заслужила Кукоба честі обрання її ланковою* (Донч., II, 1956, 495); *Передові вчені, сходяться на визнанні величезної цінності фольклору, добивались дедалі точнішого й сумліннішого записування* (Рильський, IX, 1962, 199).

СУМЛІННІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. сумлінний. [А н н а:] *Признайте, що й ви не все по щирості чинили,.. то відки ж се тепер така сумлінність?* (Л. Укр., III, 1952, 410); *Старий коваль полюбив Лавріна Перегуду за вмілі руки, за сумлінність* (Іщук, Вербівчани, 1961, 81); *Тітка Клава.. стояла на порозі й вітала гостей. Вона добровільно взяла на себе роль господині й виконувала її з усією сумлінністю* (Вільде, Сестри.., 1958, 180).

СУМЛІННО. Присл. до сумлінний. *Молодь, здається, не танцює, а робить якесь поважне діло, поволі й сумлінно виконує загалдану роботу* (Коцюб., I, 1955, 232); *Ще в дитинстві вивчати сумлінно Бравсь я річку чудову мою* (Мас., Степ, 1938, 12).

СУМЛІННЯ, я, с. Усвідомлення й почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством; моральні принципи, погляди, переконання; совість. *Хто сумління не мав, той правди не знав* (Укр.. присл., 1955, 67); *Актриса не почувала за собою ніякої вини. А вже вона нічим не забруднила своє сумління, її ніщо не зв'язувало з фашизмом* (Собко, Запорука.., 1952, 20); *Кожен діяв так, як йому підказувало його революційне сумління* (Гончар, II, 1959, 87); — *Я зробив не більше того, що веліло мені моє сумління інженера* (Шовк., Інженери, 1956, 369); * *Образно. Учителю провінціальна! Нині, і завжди, і навіки ти живеш, Бо ти — сумління, що горить в людині* (Рильський, Наша сила, 1952, 66); // *чого, чие, перен.* Найчесніший, найсправедливіший, найвідповідальніший представник певного колективу, суспільства і т. ін.; живе втілення честності, порядності. В поведженні з товаришами він був рівний, надійний, дівчата називали його сумлінням факультету (Гончар, Людина.., 1960, 31).

Де твоє (у тебе, в'аше, у вас і т. ін.) сумління?; Май (майте) сумління; Немає (нема) сумління у тебе (у вас і т. ін.) — те саме, що Де твоя (у тебе, в'аша, у вас і т. ін.) совість?; Май (майте) совість; Немає (нема) совісті у тебе (у вас і т. ін.) (див. совість).

◇ Втратити (розгубити) сумління [й честь] — стати

безсоромним, підлим. [З о л о т а р ь о в:] *Сумління втратив ти, чи, може, сором, Чи те і друге разом?* (Дмит., Драм. тв., 1958, 338); [Л и ц а р:] *Гордую тобою я не тим, що хлопка ти, а тим, що на послугах розгубила сумління й честь* (Л. Укр., II, 1951, 195); Для заспокоєння (очістки) сумління — те саме, що Для очістки совісті (див. очістка). *Політик говорив ніби до товариства, а властиво для заспокоєння свого [свого] сумління* (Фр., V, 1950, 40); *Заговоріло сумління у кого, у кому — те саме, що Заговоріла совість* (див. заговорювати); *Залишати* (залишити, лишати, лишити) *що на сумлінні кого, чиему — надавати кому-небудь право самому судити про правильність своїх учинків. Вірні чи невірні ці інформації — залишаємо на сумлінні автора листа* (Еллан, II, 1958, 165); *Із спокійним (з чистим, з ясним) сумлінням — будучи переконаним у своїй правоті; спокійно. Кого такі пани люблять, того я з спокійним сумлінням можу не любити* (Фр., XIII, 1954, 279); *Павло Коваль.. вірно ніс службу на крейсері і тепер з чистим сумлінням залишає море* (Кучер, Прощай.., 1957, 10); *Іти* (чинити, діяти) *проти власного (свого) сумління — робити що-небудь усупереч своїм моральним принципам, переконанням. — Скажіть: ніколи ви не кривили душею? Ні в чому не йшли проти власного сумління?* (Гончар, Тронка, 1963, 153); [Лежіть] *на сумлінні кого, у кого, чиему — те саме, що [Лежіть] на совісті* (див. совість). *Чому не смівся ніколи? Чи, може, лежить який гріх Великий на твоїм сумлінні [сумлінні] ..?* (Фр., XI, 1952, 28); *Кров, яку пролили ми з тобою в бою, На сумлінні у ворога — знаю* (Перв., II, 1958, 280); *Лишатися* (лишитися) *на сумлінні див. лишатися; М'уки* (докори, докір, гризоти, гризота) *сумління — те саме, що М'уки* (докори, докір) *совісті* (див. совість). *І жах, і сором, і муки сумління не давали їй спокою* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 332); *Докори сумління, видно, не особливо гризли його за те, що з-під носа випустив живим того нужденного, більше схожого на чабана, вояку* (Гончар, III, 1959, 59); *Гризоти сумління перетворювалися в його душі на страх перед наступним судом* (Мур., Свіже повітря.., 1962, 175); *Не має ні сорому (ні честі), ні сумління хто; Немає (нема) ні сорому (ні честі), ні сумління у кого — те саме, що Немає ні сорому, ні совісті* (див. совість). *Наші вороги не мають ні честі, ні сумління!* (Фр., IV, 1950, 97); *Нечісте сумління — те саме, що Нечіста совість* (див. нечистий). *Правду мовити — мене таки дуже турбує, як ти доїдеш. Особливо моє нечисте сумління докучав мені тепер* (Коцюб., III, 1956, 131); *Чорні руїни гнітили, як нечисте сумління* (Коцюб., II, 1955, 97); *Обтяжувати своє сумління див. обтяжувати; Прокінулось сумління у кого, у кому — те саме, що Заговоріла совість* (див. заговорювати); *Стало* (ста-не) *сумління у кого — хтось не соромиться робити що-небудь негоже. [Б п и с к о п:] Коли сумління стане — хай втікають [бранці]* (Л. Укр., II, 1951, 463); *Сумління замучило* (замучить) *див. замучувати; Сумління мучить* (мучило, гризє, гризло, пече, пекло і т. ін.) *кого — те саме, що Совість мучить* (мучила, гризє, гризла і т. ін.) (див. совість). *Мене вже й сумління мучить, що позволив собі таку дорогу приємність* (Коцюб., III, 1956, 157); *Цілу ніч Юрка гризло сумління, він думав про сестру* (Козл., Ю. Крук, 1950, 304); *Пече* [Дениса] *сумління, що покинув батька* (М. Ю. Тарн., День.., 1963, 20); *Як велить* (підказує, наказує і т. ін.) *сумління — те саме, що Як велить* (підказує) *совість* (див. совість). *Робив він те, що йому веліли, робив так, як підказувало йому сумління* (Ле, Опов. та нариси, 1950, 172); — *Тепер ти відповіш [відповіси] мені на моє питання, — сказала я йому, — а відтак можеш мене*

про мене, і в воду кинути, як твоє сумління наказує тобі це (Коб., II, 1956, 300).

СУМНІВНИЙ, а, е. Пестл. до сумний. Ой сумнівний мій миленький, сумнівний, сумнівний, Та й для того, що я бідна, а він багатенький (Коломийки, 1969, 286); Ох, і не раз тая пісня сумнівна.. Тихий привіт мені слала, мов ненька (Фр., X, 1954, 57).

СУМНІВНО. Присл. до сумнівний. Соколи собі літають, сумнівно гукають (Коломийки, 1969, 213); // у знач. присудк. сл. Сумнівно трохи в моїй квартирі: голі стіни, голий стіл (Вас., Незібр. тв., 1941, 167).

СУМНІВЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до сумнівний. Мої пісні малесенькі Вітерцем вечірнім тхнуть, Веселенькі, сумнівенькі, — Яких часом струни втнуть (Граб., I, 1959, 541).

СУМНІВЕНЬКО. Присл. до сумнівенький.

СУМНИЙ, а, е. 1. Який сумує, відчуває сум; якого охопив сум; смутний, журний; протилежне в е с л и й. Громада зібралась, як ніч, сумна; молодіці кричать, плачуть; а мати — як нежива ходить (Вовчок, I, 1955, 87); Петро, похнюпивши голову, сидить сумний-сумний (Гр., I, 1963, 252); Батько Оленки в тюрмі.. Оленка ходить сумна (Турч., Зорі.., 1950, 17); — Чого це ти, дочко, така сумна? Чи не болять що? (Тют., Вир, 1964, 510); // Схильний до суму, журби. Як його веселою бути, коли дрантя та лаття покриває молоде тіло?.. Не дивно, що сумна Кулина вдалася (Мирний, IV, 1955, 249); Мій брат Олег, над всіх коханий, був хлопчик тихий і сумний (Сос., II, 1958, 363); // Який виражає сум, журбу; власт. людині, яка сумує. Мотря глянула на невістку — і чорні думки зникли, зразу збігли з сумного обличчя (Мирний, II, 1954, 249); Я не спускав ока з сумної постаті діда (Коцюб., II, 1955, 404); Входить Ольга, молода ще жінка, з блідим обличчям і сумними очима (Зар., Антеї, 1962, 207); Сумна усмішка; Сумний погляд; *Образно. Явір сумними вітами Журливу хилиться на яр (Манж., Тв., 1955, 94); // Пов'язаний із смертю, трауром; скорботний. Страшно і вдень їм сумних катафалків, чорної ризи, і ладану, й мар (Л. Укр., I, 1951, 249); Зустрічні хурцики, що везли з Полтави на Зінків та Гадяч бочки з оселедцями, забачивши сумний поїзд, здіймали шапки (Тют., Вир, 1964, 153).

2. Сповнений, пройнятий сумом, тугою, журбою. Сумні Василеві оповідання навели на мою душу смуток та невеселі думи (Н.-Лев., VII, 1966, 286); Ні, я хочу крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні, Без надії таки сподіватись, Жити хочу! Геть думи сумні! (Л. Укр., I, 1951, 41); Хтось чистим, хорошим, високим голосом почав стару, як світ, сумну, як людська доля, давню солдатську пісню (Тют., Вир, 1964, 281); // у знач. ім. сумна, нї, ж. Журлива пісня. Увечері, смерком уже, вертаються з панщини люди потомлені і варом сонячним, і тяжкою працею; всі мовчать — хіба який зітхне важко або заспівав сумної, сумної стиха... (Вовчок, I, 1955, 110); Оксана.. співала тільки сумних, виливаючи у них своє безталання (Ішук, Вербівчани, 1961, 35); // Який минає, проходить у журбі; тяжкий, безрадісний. Настали сумні, довгі вечори (Н.-Лев., III, 1956, 360); — Заспівай, братику. Дуже гарні твої пісні. В душі од них теплішає, і життя тоді здається не таким сумним (Тулуб, В степу.., 1964, 237).

3. Який викликає, навіває сум. Каганчик освітив сумну хату (Мирний, III, 1954, 53); Сумна та непривітна картина була перед очима в Семена: справа і зліва, скільки оком захопиш, чорніли свіжою ріллею зорані на зяблю гори, а в ярах та видолінках було ще чорніше, ще сумніше... (Коцюб., I, 1955, 96); Не бійтесь заглядати у словник: Це пишний яр, а не сумне провалля (Рильський, III, 1961, 241).

4. Вартий співчуття, жалю. Рій згадок.. про.. щасливу або сумну долю спільних знайомих тихо бринів у хаті (Коцюб., I, 1955, 318); Чимало смішних рис надарував Карпенко-Карий своєму Мартиніві Борулі, смішно-сумна історія якого була, як кажуть, історією самого батька братів Тобілевичів (Рильський, III, 1956, 342); Сумний випадок; Сумний урок минулого; // Який завжди досади; прикрій. — Мушу поділитися з вами сумним спостереженням, що наша хазяйка пеклом дише на нас (Коцюб., I, 1955, 200); Сумна звістка засмутила слободу: церковний синедріон оголосив Федора Петровича антихристом! (Ковінька, Кутя.., 1960, 11); // Непривабливий; жалюгідний. Бачачи сумний стан їх костюмів і їх босі ноги,.. чесний чоловік пішов із ними просто на торг і покупував їм дешеві чоботи й убрання (Фр., VI, 1951, 200); З доповідей з місць картина постала не така вже й сумна (Головко, II, 1957, 431); // Недобрий; нікчемний. О діти Німеччини!.. Скільки загинуло умів, роботящих рук у розквіті сил!.. Сумна слава... В середині ХХ століття, коли все уже в, щоб перетворити всю землю в рай,.. що зробили з Європою ваші загиблі батьки, які були отруєні мертвою ідеєю фашизму?! (Довж., I, 1958, 360).

◇ Сумної пам'яті див. пам'ять.

СУМНІВ, у, ч. 1. Непевність щодо вірогідності, можливості чого-небудь; брак твердої впевненості в комусь, чомусь. [Л ю ц і й:] Хоч у душі зринає часом сумнів ..про корисність ліків, але як ми не знаєм більше ради, то ми той сумнів глушимо (Л. Укр., II, 1951, 420); — Ні, напевно чи старий пристане до нас, — висловлює сумнів Оксен (Гончар, Маша.., 1959, 25); Ніяких сумнівів у призначенні Павликової машини не залишилося. Коли вона не поламається зараз же за ворітьми, то Павлик справді здійснить свій прихований намір улаштувати автоперебіг через усю Україну (Донч., VI, 1957, 14); — Що? Може, неправильно зробив? — промовив Цимбал з нотками сумніву в голосі (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 45); // Підозра, страх. Настала хвилина, коли Олин подив перед всебічною обізнаністю Завадки перетворився у сумнів: чи не дурих він її часом? (Вільде, Сестри.., 1958, 522); Закрадався в серце сумнів: чи не помилився Микола, впроваджуючи новий спосіб відпалки [відпалювання]? (Ткач, Плем'я.., 1961, 259).

Без [будь-якого] сумніву; Без [будь-яких] сумнівів; Пóза всяким сумнівом; Пóза всякими сумнівами, у знач. вставн. сл. — безперечно, безсумнівно. От крісла місцевої продукції. Солідність роботи їх, без сумніву, була понад всяку конкуренцію: вже висиділо на них п'ять поколінь і ще п'ятнадцять висидить (Хотк., II, 1966, 59); Брати (узяти, ставити, поставити) під сумнів (під сумніви) що — ставитися недовірливо до чого-небудь; сумніватися. Безперечно, з усякого погляду буде корисно Все те пізнати докладно, щоб далі тобі не вагатись і викладання мого під сумніви прикрі не брати (Зеров, Вибр., 1966, 133); Він не любив, коли при підлеглих обговорювали або ставили під сумнів його накази (Голов., Тополя.., 1965, 229); Не викликає [ніякого (жодного і т. ін.)] сумніву; Не викликає [ніяких (жодних і т. ін.)] сумнівів; Не підлягає сумніву що — щось є безперечним, безсумнівним, явним. Напевне, ні в кого не викликає сумніву твердження, що погода помітно впливає на психіку й діяльність людини (Знання.., 6, 1965, 16); Загальновизнано в марксистсько-ленінській науці .. про суспільство, що народ в рушійною силою історії.. Не підлягає сумніву й те, що народ — творець усіх матеріальних цінностей — є разом з тим творцем усіх цінностей духовних (Рильський, IX, 1962, 189); Нема́ (немає, не було, не може бути) [ніякого (жодного

і т. ін.)] сумніву; Нема́ (нема́є, не було́, не може́ бу́ти) [ніяких (жодних і т. ін.)] сумнівів — цілком очевидно; безперечно, безсумнівно. По довгій прокрадається [білка] жердині, Зумисне зробленій, на підвіконня: Там теж горіхи, сумніву нема! (Рильський, II, 1960, 93); Сумніву не було: це було справжнє кам'яне вугілля (Тулуб, В степу..., 1964, 274); У нас не було ніякого сумніву, що поїзд підірвано (Кол., На фронті..., 1959, 98); Сумнівів не може бути ніяких — коли Юра виросте, він буде мандрівником (Смолич, II, 1958, 45); Не ма́ти сумніву див. ма́ти²; Піддава́ти (підда́ти) сумніву (сумніво́ві) див. піддава́ти; Піддава́тися (підда́тися) сумніву (сумніво́ві) див. піддава́тися; Сумнів бере́ (узя́в); Сумні́ви беру́ть (узя́ли) див. бра́ти, узя́ти.

2. Ускладнення, нерозуміння, що виникають при розв'язанні якого-небудь питання, певної проблеми. — Півроку тому.. він звернувся до мене з своїми сумнівами, і з того часу, наче Віргіліус Данте, веду я його душу по дев'ятьох колах пекельних до світла й істини (Тулуб, Людолови, I, 1957, 103); Профспілкові і комсомольські активісти повинні бути людьми, до яких завжди можна звернутися з планами і сумнівами, пропозиціями і скаргами, горем і радістю, і завжди зустріти в їх боку увагу і тепле слово (Ком. Укр., 12, 1964, 17).

3. Стан душевного розладу, невпевненості, вагань. Пройшла одна неспокійна ніч, день, сповнений тривожних думок і сумнівів, ще одна ніч, а на другий ранок Ольга остаточно вирішила шукати праці (Вільде, Опов., 1954, 63); Приїхала [Тася] в Москву сповнена сумнівів, хвилювань і надій... (Дмит., Розлука, 1957, 199).

Розганя́ти (розігна́ти, розвіва́ти, розві́яти) сумніви: а) (свої) з'ясувавши що-небудь, зробивши певний вибір, заспокоюватися. — Ні, тільки вперед, — промовив Фрунзе, мовби розганяючи власні сумніви (Гончар, II, 1959, 427); б) (чиї) пояснивши, з'ясувавши щось, заспокоювати кого-небудь. Давид хоче скоріше розвіяти дівочі сумніви. — Ти, Уляно, і не подумай чогось поганого. Після великодня, нех воно горить, і до вінця підемо (Стельмах, I, 1962, 144).

СУМНІВА́ТИСЯ, аюся, а́вша, недок. 1. у чому і без додатка. Відчувати, висловлювати сумнів щодо вірогідності, можливості чого-небудь; не бути впевненим у чомусь. Приємний мені буде подарунок новорічний та книжечка моя, бо таки я вже почала була дуже сумніватися в її виході (Л. Укр., V, 1956, 430); — Євген Колосюк у повіт поїхав. Має землемірів привезти.. — Та не може бути! — сумнівались невіри (Стельмах, I, 1962, 388); Я й сам почав сумніватися, чи не помилялися ми всі тров щодо Ромчиного батька (Сміл., Сашко, 1957, 123).

2. у кому. Мати сумнів щодо кого-небудь, не цілком покладатися на когось. — Досі я завжди тебе слухав.. А тепер сумніваюся у тобі. Ти все чиниш проти мене і проти волі мого няня (Три золоті сл., 1968, 38).

3. Вагатися, приступаючи до чого-небудь. — Треба працювати, а не сумніватися (Собко, Зор. крила, 1950, 307); І ти, чоловіче, в таку пору не сумнівався садити жоржини? (Стельмах, II, 1962, 320); — І жте, і жте, Терентію, не сумнівайтесь, — припрошує Мар'ян і не вміло всовує кусень в червоні пальці дукача (Стельмах, I, 1962, 27).

СУМНІВНИЙ, а, е. 1. Який викликає сумнів щодо своєї істинності, вірогідності. — Ви б так, кажете, не зробили. Ви б його не лікували отаким сумнівним способом. Ну, й не треба (Ю. Янов., II, 1954, 105); У тих випадках, коли захисна реакція з боку фізіологічної системи сполучної тканини недостатня, успіх специфіч-

ної хіміотерапії лишається завжди сумнівним (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 400).

2. Не зовсім ясний, зрозумілий. Я мусив виграти собі півгодини для того, щоб проглянути сумнівні шматки на екрані до монтажу, а перед десятима годинами вечора — ще півгодини на перегляд остаточно змонтованого фільму (Ю. Янов., II, 1958, 117).

3. Який може бути витлумачений по-різному, двозначно. Товщина твору в сумнівна цінність, швидше — хиба. В своїй творчості я всіма силами борюся з балаканиною (Вас., IV, 1960, 55); — Коли я мав сумнівну приємність бачити тебе востаннє, ти з піною на губах стверджував, немов саме з моєї вини всі в інституті почали тупцювати на місці й радянській медичній науці дають користі, як оси меду (Шовк., Людина..., 1962, 307).

4. Якому не можна вірити, довіряти, на якого не можна покладатися; непевний, ненадійний. — Покривави сумнівні елементи на селі. Навіщо брав під захист Хомутенка, коли на нього повно компрометуючих матеріалів? (Тют., Вир, 1964, 196); Сумнівне товариство; // Підозрілий; негожий. Стаха мала хлопців більше, ніж пальців на обох руках, а проте ніхто з них не пропонував їй свою руку.. Стаха, як дівчина, мала сумнівну репутацію (Вільде, Сестри..., 1958, 386); Тимко повернувся на свою квартиру, куди, крім старих квартирантів, прибуло ще двоє — молоді хлопці сумнівного вигляду (Тют., Вир, 1964, 361).

СУМНІВНИ́СТЬ, ності, ж. Властивість за знач. сумнівний.

СУМНІВНО, присл. 1. Присл. до сумнівний.

2. у знач. присудк. сл. Малоймовірно; навряд. Сумнівно, щоб ця книга [євангеліє] використовувалася старим як «руководство» в житті, бо валялася десь на полицях із 1902 року (Тют., Вир, 1964, 392).

СУМНІ́СТЬ, ності, ж., рідко. Властивість за знач. сумній.

СУМНІ́ТИ, ію, ієш, недок., рідко. Ставати сумним.

СУМНІ́ПАТИ, аю, аєш, недок. Ставати сумним, сумнішим. Швидко пішла [Ольга]. Не озирнулась. А він дивився їй услід, сумнішав (Дор., Не повторі..., 1968, 22); З кожним словом сумнішало, змурніло обличчя співака, наче його самого забивали в кайдани (Стельмах, Правда..., 1961, 54).

СУМНО, присл. 1. Присл. до сумній. Дівчина собі стоїть, Неначе вкопана, під'гаєм, і сумно, сумно позирав На той широкий божий став (Шевч., II, 1963, 354); — Співай, жінко, жалібною, то мені, може, буде легше, — промовив сумно Микола (Н.-Лев., II, 1956, 189); Зозуля, перелітаючи з деревини на деревину, сумно кувала (Мирний, IV, 1955, 20); Сумно дощ похмурий за вікном шумить (Рильський, I, 1960, 116).

2. у знач. присудк. сл. Про почуття суму, журби або туги за ким-, чим-небудь; тужно, журно. Сумно було Дмитрикові, жалко недужої мамі (Юцюб., I, 1955, 133); Тихо і сумно стало в хаті по від'їзді Андрія (Фр., VIII, 1952, 236); — І не сумно тобі самому в тайзі? (Донч., II, 1956, 38); // із спол. що і з інфін. Про почуття жалю з приводу чого-небудь; шкода, жаль, жалко. Такі сумні всі, що сумно й глянуть! (Вовчок, I, 1955, 66); Сумно, що я тільки уривками довідуюсь про ваші справи, та що ж порадиш? (Л. Укр., V, 1956, 98); // Про обстановку, яка викликає, навіває сум. Пусто серед степу, та сумно й серед лісу: вітри-суховії обголили його рясні віти (Мирний, III, 1954, 255); Сутінки огорнули світлицю. Порожньо і сумно (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 174).

СУМНОЗВІ́СНИЙ, а, е, ірон. Те саме, що горезвісний. Стріла бранців сумнозвісна Кафа лементом оклич-

ників., різними мовами купців та крамарчуків (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 573); Маскуючись всілякими сумнозвісними теоріями про «надкласовість» мистецтва,.. ідеологи буржуазії завжди плекають одну мету — служити класові визискувачів (Літ. Укр., 26.III 1963, 1).

СУМНУВАТИЙ, а, е. Трохи, злегка сумний. — *Можеш ти, боронь доле, захворіла? Та й очі в тебе ніби сумнувати?!* (Вишня, I, 1956, 348).

СУМОВИЙ, а, е. Стос. до суми (див. сума 2, 3). *Сумове вираження плану.*

СУМОВИТИЙ, а, е. 1. Який сумує, відчуває сум; якого охопив сум; сумний, журний. *Морозов ходив мовчазний, сумовитий* (Баш, На.. дорозі, 1967, 190); *Козак сидів край стола, схилившись на руку, сумовитий, задуманий. Рідні пісні навіювали на нього багато споминів* (Гончар, III, 1959, 132); // *Схильний до суму, журби. — Ти будеш бідувати з ним, бо він незугарен господарювати. До того ще сумовитий, невеселий... Ні поради, ні розваги* (Коцюб., I, 1955, 25); *Перед очима ненька. Некваплива, сумовита, вся сива, як голубка* (Збан., Бдина, 1959, 157); // *Який виражає сум, журбу; власт. людині, яка сумує. На стіні висів портрет дівчини чарівної вроди. Великі сумовиті чорні очі, високе чоло, довга коса* (Цюпа, Крайни, 1971, 344); *Секундне збентеження Малахова вже минуло, тільки обличчя стало чомусь ніби скривдjenим і трохи сумовитим* (Собко, Справа.., 1959, 31).

2. Сповнений, пройнятий сумом, тугою, журбою. *Розповідь Павловського навіває на нас сумовиті спогади про війну* (Гончар, Маша.., 1959, 46); *На кладці, обнявшись, стояли дві дівчини і, забувши про все на світі, виводили стару сумовиту пісню* (Стельмах, I, 1962, 104).

3. Який викликає, навіває сум. *Хто ж ту вербу сумовиту в полі, на просторі, Посадив там край дорogi* *На біду та горе?* (Граб., I, 1959, 197); *Люди обліплюють сумовитий ключ підвід, над пораненими схиляються дівочі хустинки і бороди дядьків* (Стельмах, II, 1962, 247).

СУМОВИТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. сумовитий. *У книзі [«Дерево пізнання» Л. Первомайського] є рядки, сповнені сумовитості, є строфи, в яких бринить туга і навіть гіркота, але немає претензій до самого життя, немає почуття образи на те, що воно не вистеляє людський шлях трояндами суцільної радості* (Роб. газ., 7.II 1973, 2).

СУМОВИТО, присл. 1. Присл. до сумовитий 1, 3. — *Скрізь панує неправда в світі, — сказав сумовито Роман* (Н.-Лев., VI, 1966, 411); *Чорні брови сумовито зішлись над темними очима* (Жур., Звич. турботи, 1960, 14); *У замуленому озерці сумовито кумкали жаби* (Ю. Бедзик, Вогонь.., 1960, 136); *Сумовито заскрипіла підвода* (Стельмах, II, 1962, 207); *Брудна, вогка світлиця була слабо освічена одною лампою, що сумовито гоїдалася на стелі* (Фр., I, 1955, 229).

2. у знач. присудк. сл. Про почуття суму, журби або туги за ким-, чим-небудь; сумно. *Буває так тривожно, сумовито в людському серці* (Ющ., Люди.., 1959, 222); // *Про обстановку, яка викликає, навіває сум. Сумовито якось і тихо було в тій давніш.. веселій оселі* (Фр., VIII, 1952, 236).

СУМОРОК, СУМРАК, у, ч., діал. Сутінок, присмерк. *Ген серед шляху манячить щось крізь вечірній суморок: то стоїть плачуча верба* (Вас., I, 1959, 105); *Сивий сумрак стелився селом* (Кобр., Вибр., 1954, 164); *Тихо скотився сумрак на сю веселу маленьку оселю; годі вже читати* (Хотк., I, 1966, 43).

СУМОТА, й, ж., рідко. Те саме, що сум. [Н а с т я:] *Думки, тяжкі, незнайомі, Сумотою душу повили* (Кроп., V, 1959, 204).

СУМОТНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що сумний 1—3. *Сплинув поміж хмари блискучий місяць, і ніби з води виринули у невеличкому місті білі будови того.. кварталу, що в темряві здавався таким сумотним та злиденним* (Вас., II, 1959, 10).

СУМОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сума 1. *Єлена розкрила сумочку, припудрила ніс* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 191); *З тканини розміром приблизно 40 × 16 см можна зшити сумочку для рукоділля* (Гурток «Умілі руки..», 1955, 219).

СУМОЧНИЙ, а, е. Те саме, що сумаковий 1.

СУМРАК див. суморок.

СУМУВАННЯ, я, с. 1. Стан за знач. сумувати. *Замість поважного, філософського сумування з являлося бажання.. співати, сміятися* (Крим., Вибр., 1965, 335); *Мій бідний Ленський! Сумування Було не довге по тобі* (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 169).

2. рідко. Те саме, що сум. *Були в нас давні радощі; були в нас старі сумування* (Вовчок, I, 1955, 251).

СУМУВАТИ, ую, уєш, недок. Проїматися почуттям суму, журби; удаватися в тугу, журитися. *Так йому обридло все в господі і в полі, як приборканому степовому птаху. Сумує та й сумує козак* (П. Куліш, Вибр., 1969, 96); *Не сумуй, що врода Опадає з личка* (Граб., I, 1959, 336); *Не сумуй! Ще нам сонце всміхнеться* (Сос., I, 1957, 248); *Образно. *В гаї Ставочок чистий висихає, Де ти купалася колись. І гай сумує, похилився* (Шевч., II, 1963, 10); *Серед лісу сумує давня руїна з панських мурів* (Вас., III, 1960, 222); *У порівн. *В листі сухім Вітер зітха, мов дріада сумує, Із жалем глухим* (Л. Укр., I, 1951, 28); // *за ким — чим, без кого — чого, розм. по кому — чому. Горювати, тужити за ким-, чим-небудь. Мала [Ліда] для всіх любов.. За тою з моїх сестер буду я сумувати, мамо, доки мого життя..* (Коб., II, 1956, 310); — *За Україною все сумуєте? — Нема коли особливо сумувати: на оборону працюємо..* (Гончар, III, 1959, 180); — *Не сумуй же тут без мене, я швидко повернуся* (Коцюб., I, 1955, 360); *Образно. *Сумують комині без диму.. Минають місяці, — село Навік замовкло, оніміло і кропивою поросло* (Шевч., II, 1963, 171); *За вірним серцем побратима І за дівочими очима Сумує пісня на землі* (Стельмах, V, 1963, 149); // рідко. Те саме, що нудьгувати 1. *Весело, розкішно жила генеральша. Не сумували й генеральські дочки* (Мирний, I, 1949, 198).

Сумувати сумом — дуже журитися. — Мені було жалко її.. було мені страшно.. я сумувала сумом об її.. от і виплакала, що одужала втіха моя! (Вовчок, I, 1955, 160).

СУМУЮЧИЙ, а, е, рідко. Дієпр. акт. теп. ч. до сумувати; // у знач. прикм. *Втіхи, надій принеси зот краплиночку, Виклич життя нове в серці сумуючим!* (Граб., I, 1959, 379).

СУМЧАНИ, чан, мн. (одн. сумчанин, а, ч.; сумчанка, и, ж.). Жителі або уродженці міста Сум і Сумщини.

СУМЧАНИН див. сумчани.

СУМЧАНКА див. сумчани.

СУМЧАСТИЙ, а, е. 1. зоол. Який має сумку (у 3 знач.). *Деякі сумчасті тварини вміють літати* (Наука.., 12, 1964, 55); *Ведмежата у сумчастого, або австралійського, ведмеда.. народжуються зовсім крихтливими — лише 18 мм у довжину* (Знання.., 6, 1969, 17).

2. у знач. ім. сумчасті, тих, мн., зоол. Підклас ссавців, характерною ознакою яких є наявність сумки (у 3 знач.).

3. бот. Який має сумки (у 4 знач.). *Наявність цілком сформованих в біологічному відношенні лишайників мож-*

на відзначити вже серед низькоорганізованих сумчастих грибів (Укр. бот. ж., XIII, 1, 1956, 24).

СУМ'ЯТЛИВИЙ, а, е, розм. 1. Сповнений сум'яття (у 1 знач.), метушні; метушливий.

2. Сповнений хвилювання. Спинившись на трибуні, хвилювалася дуже, але більше, ніж сум'ятливі її слова, вразило Колосовського інше: рука актриси (Гончар, Циклон, 1970, 175); // Збентежений чим-небудь.

СУМ'ЯТНИЙ, а, е, розм. Те саме, що сум'ятливий. І другого дня та й далі цілим рядом таких же сум'ятних днів не вступало життя в.. уже визначені рамки (Крот., Сини., 1948, 350); Світлана, зупинившись осторонь під акаціями, сум'ятна від пережитих потрясінь, зарилася палаючим обличчям між свіжі повні кетяги цвіту (Гончар, II, 1959, 100).

СУМ'ЯТТЯ, я, с. 1. Безладний рух, метушня. Ви́няв я з брочки апарат.. і тільки нап'явся чорним сукном, аби навести на танцююче коло об'єктив, як серед танцюючих зробився якийсь рух, якесь сум'яття (Кочуб., I, 1955, 256); Гізела орієнтувалася в сум'ятті танцювального залу напрочуд добре (Загреб., Шепіт, 1966, 192); *Образно. Глянув [Боровий] на небо. Там було якесь сум'яття. Кудись поспішали низькі димчасті хмари (Грим., Незакінч. роман, 1962, 91); // Загальна розгубленість, паніка, викликані чим-небудь; замішання. [П о л к о в н и к:] Хапайте її! Держіть! (Сум'яття. Ліда кидає офіцерам стільця під ноги і тікає) (Коч., I, 1956, 623); Сподіваючись, що Войнаральському в сум'ятті вдасться вплигнути з карети, сміливці проїхали ще кількатор метрів і перед самим селом змушені були повернути назад (М. Ол., Туди, де бій, 1971, 166).

2. Сильне хвилювання; неспокій, тривога. Владислав Вікентійович повертався з села до інституту. В душі його — сум'яття, в голові — безладне клуботання думок (Вол., Дні., 1958, 187); Загрозливий царський указ, Павло знає, принесе сум'яття на село (Горд., Чужу ниву., 1947, 188); Не хустинка привела Орісю в сум'яття, а спогад, зв'язаний із нею (Тют., Вир, 1964, 127); // Збентеження, ніяковість. — У мене до тебе велике прохання, — стискаючи пальці однієї руки другою, сказав Сергій.. Михайло мовчки чекав, дивуючись з сум'яття юнака (Коп., Земля., 1957, 269).

СУНА, и, ж. Мусульманський священний переказ про життя Магомета (доповнення до корану).

СУНДУК, а, ч., розм. Те саме, що скриня. — Якийсь чоловік, чорний, високий, правиться коло сундука з грішми (Мирний, IV, 1955, 189); До Харкова під'їжджали вночі. Улас, присівши на сундуці, з острахом вглядався у море вогнів, що мерехтіли на горизонті (Тют., Вир, 1964, 53).

СУНДУЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до сунду́к. На берев'яному сундучку, покритому домотканою кольоровою плахтою, як завжди, сиділа Таня (Гжицький, Чорне озеро, 1961, 350); // Скринька з ручкою, признач. для дорожніх речей, інструментів і т. ін. Холодними вулицями Харкова йде юнак.. У руках саморобний сундучок з пожитками й книжками (Цюпа, Країни, 1971, 265).

СУНЕЦЬ, нця, ч., діал. Короткий оцупок.

СУНИЦІ див. суніця.

СУНИЦЯ, і, ж. (перев. мн. суніці, ніць). 1. Трав'яниста багаторічна рослина, яка цвіте білими квіточками й дає їстівні соковиті ягоди червоного або рожевого кольору. Суніці — найпоширеніша ягідна культура на Україні (Хлібороб Укр., 8, 1969, 23); Спаржа, помідори, суніці.. устеляли грядки, неначе оксамитовий килим (Н.-Лев., III, 1956, 232); В траві.. сором'язливі білі зірочки суніці (Тулуб, В степу., 1964, 115).

2. Ягоди цієї рослини. — Ходім у гай по суніці! (Вовчок, I, 1955, 183); — Я принесла з лісу глечик суніць (Н.-Лев., II, 1956, 319); В тому домі, де їдять суніці і чорниці, лікарів нічого робити (Лікар. рослини., 1958, 52); Вимиті вчора коси тонко пахли суніцею (Гончар, Дорога., 1953, 4).

СУНИЧЕНЬКА, и, ж. (перев. мн. суніченьки, ньок). Пестл. до сунічка. На горі суніченьки, на долині полуніченьки... (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 341).

СУНИЧЕНЬКИ див. суніченька.

СУНИЧКА, и, ж. (перев. мн. сунічки, чок). Зменш.-пестл. до суніця. — Що ж я тепер скажу, що не набрала сунічок? (Кв.-Осн., II, 1956, 50); [Б а б у с я:] Зірвеш на яблуні кисличку Або малину чи сунічку І найсися часом так, Що й до обіду втрапиш смак (Олесь, Вибр., 1958, 503); *У порівн. Ой не дармо миленькому рум'яніють личка, Як він красний, так він добрий, як коли сунічка (Коломийки, 1969, 159).

СУНИЧКИ див. сунічка.

СУНИЧНИЙ, а, е. Прикм. до суніці. Властивість сунічних рослин розмножуватися вусами широко використовується у виробництві для одержання великої кількості садивного матеріалу (Виробн. енци. сад., 1969, 56); // Протягом якого досягають ягоди суніць. Сунічний сезон звичайно тривав у нас від 3 до 4 тижнів (Лікар. рослини., 1958, 51); // Пригот. із суніць; із суніцями. Сунічне варення.

△ Сунічне дєрево — те саме, що сунічник 3. Сунічне дерево.. по праву вважається однією з найнезвичайніших рослин (Веч. Київ, 3.III 1969, 4).

СУНИЧНИК, а, ч. 1. Кущі суніці. Ой стежечка да маленькая, муравочка зелененькая; ой заросла да сунічником (Сл. Гр.); Напровесні голубіють [діброви] від пролісків, весною біліють в сунічниках, влітку червоніють од ягоди, а восени палають золотом і пурпуром (Стельмах, Правда., 1961, 58).

2. Ділянка землі, на якій ростуть суніці.

3. (*Arbutus* L.). Вічнозелене дерево або куш із шкірястими листками й білими, зрідка рожевими квітками. Ягоди великоплідного сунічника їстівні; з них можна виготовляти варення, вина тощо (Наука., 6, 1968, 66).

СУНІЗМ, у, ч. Основний напрям в ісламі, який визнає суну поряд із кораном обов'язковим джерелом віри.

СУНІТ, а, ч. Мусульманин — послідовник сунізму.

СУНІТКА, и, ж. Жін. до суніт.

СУНІТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до суніт.

2. Стос. до сунізму.

СУНУТИ, ну, неш, недок. 1. перех. і без додатка. Рухаючи, пересуваючи щось, поміщати куди-небудь; засовувати. В чужий черевик ноги не сунь! (Укр. присл., 1963, 355); Суне жінка паску в роззявлене жерло печі (Хотк., II, 1966, 37); // Давати щось кому-небудь поспішно, недбало чи потай; совати. [Г а л я:] Оце в якої [гімназистки] немає бумаги [паперу], — забула дома або ні за що купити — дайте хто бумагу! тільки крикне, так з усіх боків і сунуть: на! на! на! (Мирний, V, 1955, 135); Не можуть [баби] мені надякуватися. А одна та суне мені попід столик гроші: цілу корону (Март., Тв., 1954, 208).

◇ Не сунь нбса до чужбго прбса (у чужє прбсо) див. прбсо; Сунути [свогб] нбса див. нбс; Сунути [свою] голову в ярмб — зв'язувати себе чим-небудь обтяжливим. — Я не хочу сунути свою голову в газетярське ярмо (Кол., Терен., 1959, 351).

2. перех. Соваючи, переміщувати, ставити що-небудь на інше місце; пересувати. Бульдозери вже вигризують з підґрунтя жовту правічну глину і сунуть її нагору, на вали, нагортають цілі буртовнища [бурти] (Гончар,

Тронка, 1963, 190); // Тіснячи або тягнучи, примушувати кого-небудь зрушити з місця, посунутися, йти. На лівій руці має [жінка] немовля, правою суне за ручку старшеньку дитинку (Л. Укр., II, 1951, 524); [У б о г и й Б р а т:] Не підносять [дуки] навіть чарки Та все сунуть [бідняка] до порогу [порога] (Олесь, Вибр., 1958, 445); // Із зусиллями або поволі переміщувати, тягти що-небудь. Попереду везли саркофаг величезний порожній,.. Ледве сунули десять верблюдів тягар той (Л. Укр., I, 1951, 424); Просовується [Січка] на подвір'я і, не кваплячись, суне до дровітні своє опасисте тіло (Стельмах, II, 1962, 36).

Ледве (ледь, насілу, через сілу) сунути нѳги (ногѳми) — те саме, що Ледве (ледь, насілу, через сілу) пересувѳти (пересѳвувати) нѳги (ногѳми) (див. пересувѳти). Ледве сунули [смертники] ноги, мліли, і треба було їх зводити вгору (Коцюб., II, 1955, 199).

3. *неперех.* Іти, рухатися, пересуватися і т. ін. в якому-небудь напрямку. Всяк сунув туди, де спинилася машина головного начальника будівництва (Ле, Міжгір'я, 1953, 156); Суне захеканий їжак — несе кудись в'язку сухого листа (Козл., Мандрівники, 1946, 12); Старенький броньовик обережно сунув у пітьмі (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 26); // на кого. Наближатися до кого-небудь; насуватися. На нас сунув гуркітливий самоскид (Жур., Вечір., 1958, 391); Оглядаюся — ззаду, з мороку дощу і жряки, суне на мене висока чоловіча постать (Драч, Іду., 1970, 131); // Іти повагом або через силу; їхати повільно. Вона вилазила з пишного ридвана та сунула в горниці, злягаючи на руки двох хороше зодягнених дѳвок (Мирний, I, 1949, 195); Ще одне влучання — на цей раз в моторну групу [танка].. Сунемо, як неживі..! (Ю. Янов., I, 1954, 54); *Образно. То не поезія, де важко Вірш суне (Черн., Поезії, 1959, 236); // розм. Намагатися проникнути кудись настирливо, без дозволу. Суну прямо перед нота-ря до його покою. Хоть мене спиняли (Март., Тв., 1954, 209); [Ф р о с я:] Кажу йому — місця для передовиків, а він суне в своєму кльоші! (Мокр., П'єси, 1959, 240); // Рухатися, йти навалю, великою масою, безперервним потоком. Сунуть половці з Дону і з моря (Мирний, V, 1955, 265); — Дивіться, скільки народу суне!.. (Гончар, III, 1959, 443); З пасовиська сунула отара овець (Донч., Дочка, 1950, 106); — На Київ Денікін суне, — Боженко глянув на карту (Довж., I, 1958, 199); *Образно. Сунули з усіх боків жахливі вісті, що фронт у чотирьох місцях прорвали... (Сос., I, 1957, 266); // Рухатися, переміщатися під дією вітру і т. ін. (про хмари, туман тощо). Вулицею здовж села тихо.. сунуть високі тумани (Фр., II, 1950, 82); З півночі суне страшна, чорніша від чорної ночі хмара (Збан., Доля, 1961, 147); *Образно. — Коли б то вона [княгиня] сиділа не в Києві, а десь на Україні, то знала б, яка загроза суне з поля і хто її на нас насилася (Скл., Святослав, 1959, 126); // безос. Поглядають усі на Чорногору — чи не суне звідти несподіваною хмарою, чи не пропала робота цілого дня (Хотк., II, 1966, 340); // *перен.* Наставати, надходити. Багато пташок відлітало в теплі краї. Сунула холодна, біла зима (Ів., Ліс. казки, 1954, 20); Відлига їм [тополям] не верне листа. Не минути лиха: суне ніч імлиста (Швець, Неспок. літо, 1959, 64); // з кого, рідко. Дуже сильно, виразно виявлятися. [Б а в м е р т:] Так з тебе тая сила і суне, аж сам не тямиш, куди й по чому лупиш (Л. Укр., IV, 1954, 254).

Лѳвою (юрбѳю, хмѳрою і т. ін.) сунути — рухатися великою масою, безперервним потоком. В одчинену браму лѳвою суне ахейське військо (Л. Укр., II, 1951, 324); Робітники юрбами сунуть на роботу (Ірчан, II,

1958, 140); — Австрійці наступають.. Сунуть цілою хмарою (Вас., Незібр. тв., 1941, 208).

СУНУТИ, нѳ, нѳш, док. 1. *перех.* Швидким рухом вкласти, засунути що-небудь кудись. Безик.. розігнався і сунув руку просто в вогонь (Коцюб., II, 1955, 92); Бумажник з документами й цінними нотатками та ніж вона сунула за пазуху сорочки (Смолич, I, 1958, 100); // Квапливо, недбало покласти що-небудь кудись. Тѳтя Варя пересипала нафталіном Лялину червону беретку і.. сунула в ящик (Гончар, IV, 1960, 46); // Дати щось кому-небудь квапливо, недбало чи потай. Рознощик машинально сунув мені газету і вигукнув: — Свіжі новини. Два вбивства і велике злодійство... (Коцюб., II, 1955, 425); Швидко сунула [жінка] Орісі крайчик булки (Ів., Пошта., 1943, 19); Скворцова сунула в руки Галині книжку й сказала: — Цікаво до смерті! (Донч., II, 1956, 363); Підійшовши до столу, він непомітно сунув під руку Олені якийсь папірець. Олена так само крадькома пробігла той папірець очима (Головко, I, 1957, 489); // також без додатка, розм. Дати хабара. Еней кричить, що «я Нептуну Півкони грошей в руку суну, Аби на морі штурм [шторм] утих» (Котл., I, 1952, 68).

Сунути рѳку кому — недбало подати руку для привітання, прощання. Сунув [Варивон] руку Дмитрові. — Бувай, куме (Стельмах, II, 1962, 272).

◇ Сунути [свого] нѳса [в чужі горшки] — втрутитися не в свою справу. — Я ж чужа в цьому селі.. Може, й нагорить мені, коли суну свого носа в чужі горшки... (Кучер, Трудна любов, 1960, 335).

2. *перех.* Посунувши, перемістити, поставити що-небудь на інше місце; пересунути. Може б ще сиділа та думала, якби не засичав окріп у печі, збігаючи ключем на черинь... Тоді Мотря встала, сунула окріп і знову стала поратись коло печі (Мирний, I, 1949, 240); Він звівся, сунувши стільця, і стоячи зустрів гінця (Бажан, Роки, 1957, 232).

[Й] ногі не сунѳ хто — не з'явиться хто-небудь десь. Макуха запевняв, що боятись нема чого, що це свої місця, куди німчура й ноги не суне (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 119).

3. *неперех.*, рідко. Піти навалю, великою масою, безперервним потоком. [Ю д а:] Тільки я наблизився до торгу, як люди раптом в інший бік сунули, покинувши весь крам (Л. Укр., III, 1952, 133); Люди як сунуть з хат з кочергами, з рогаками, з лопатами.. У вовка аж дух сперло од страху (Україна., I, 1960, 118).

4. *перех. і неперех.*, розм. Різким рухом направити щось куди-небудь. Палажка стулила дві дулі, покрутила одну кругом другої і сунула обидві під самий ніс Кайдашисі (Н.-Лев., II, 1956, 339); — А я ж не казала?! — сердито буркнула Наумиха, сунувши горщиком у піч (Коцюб., I, 1955, 108); // Штовхнути, вдарити кого-небудь чимсь. Один з соцьких.. сунув Чіпку під бік палицею (Мирний, I, 1949, 289); — Випроставши руки, він сунув кулаком у щелепу старшину (Вас., I, 1959, 129); Галина сунула його в бік, і він повернувся. — Тимошо, глянь, хто до нас на збори потрапив (Колг. село, 16.I 1955, 4); *У порівн. Гуля заболіла так, неначе хто сунув у тім'я розпеченим залізом (Н.-Лев., II, 1956, 318).

СУНУТИСЯ, нуся, нешся, недок. 1. Іти, рухатися, пересуватися, *перев.* повільно або через силу. Помаленьку й повагом — не йшов, а неначе сунувся Бичковський до стола, де сиділи гості (Н.-Лев., VI, 1966, 35); Сани ледве сунулись (Мик., II, 1957, 282); Ви бачили, як сунеться машина, Вантажена камінням і залізом? Горять, курять масні широкі шини, Двигун з напруги

крекче: «Лізем, лізем» (Воронько, Коли я., 1962, 94); *У порівн. *Круг них усе їжився височенний, цупкий, жовтий комиш, немов сунувся разом із ними, як зачарований* (Коцюб., I, 1955, 360); // *Наближатися до кого-, чого-небудь; насуватися. Бійцям уявлялися .. ворожі гуркітливі танки, що сунуться на них, як сліпі, незграбні потвори* (Гончар, III, 1959, 36); *Навала сунулася, як чума, неможлива й жорстока* (Ле, Ю. Кудря, 1956, 6); // *Відходити, відступати від кого-, чого-небудь. Німці сунуться назад* (Нагн., Пісня., 1949, 45); *Образно. *Стовпи сунулись назад. Пил дорожній віявся хвостом* (Ю. Янов., I, 1958, 67); // *Рухатися великою масою, безперервним потоком. Скільки оком кинеш — скрізь по дорозі, як гадюка, сунуться хури* (Стор., I, 1957, 77); *Ми лише бачили, що юрма сунеться в наш бік* (Коцюб., I, 1955, 256); *Мова йшла про безперестанний потік німецьких санітарних ешелонів, що сунулись зі сходу через дарницький міст* (Д. Бедзик, Дніпро., 1951, 32); // *Змінювати своє положення в просторі. [М а в к а:] Сунеться хмарка по небу повільно...* (Л. Укр., III, 1952, 256); *Сонце сунулось вище і вище, Починалися перші жнива* (Мас., Побратими, 1950, 181); *Зголубили зимні шиби, Пролетіли птиці сонні, Заспокоїлися кроки...* *Тіні сунуться широкі* (Рильський, II, 1960, 50); *З долини од річки, як гурт сірих волів, сунувся туман* (Головко, I, 1957, 81); // *перен., рідко. Повільно минати (про час). Осінній день сунеться поволі* (Коцюб., I, 1955, 367).

2. *Соваючись, наближатися до кого-, чого-небудь; підсуватися. Грицько мерщій посунувся за стіл, на покуття, та запрохував Чіпку сунутись ближче до його* (Мирний, I, 1949, 273); — *Сунься ближче до мене...* (Гончар, II, 1959, 368).

◇ *Сунутися під руку (руки) — те саме, що Підвертатися (попадати, попадатися, потрапляти, траплятися і т. ін.) під руку (руки) (див. рука). Брала [Домніка] все, що сунулося під руку, — збіжжя, насіння, хатні знаряди* (Коб., II, 1956, 123).

3. *Не втримавшись де-небудь, повільно сповзати або скочуватися вниз по похилій поверхні; зсовуватися. Гора така крута, так і сунуться ноги* (Мирний, III, 1954, 298); *Схил був крутий, і люди не йшли, а сунулися з нього* (Тют., Вир, 1964, 314); *Вугілля само сунулось в риштак, вливаючись у загальний потік антрацити на конвейєр* (Донч., Шахта., 1949, 123); // *Сповзати, злазити з чого-небудь на землю, підлогу і т. ін. Не втерпів дід. Заворушився..., закашляв і вперше за тиждень почав сунутися з печі* (Кир., Вибр., 1960, 356); // *Посуваючись, переміщатися на певну відстань від кого-, чого-небудь; відсуватися. Враз почув [дід], що його торба кудись сунеться, що її вже нема!* (Коцюб., I, 1955, 134).

4. розм. *Намагатися проникнути, потрапити куди-небудь. Виряджала в доріженьку Мати свого сина. Виряджала, промовляла: — Сину мій коханий, Дивись пильно, щоб не сунувсь Ворог препоганий* (Укр.. лір. пісні, 1958, 593); [Олімпіада Іванівна (побачивши дітей):] *Ви сюди як влізли?* [Хлопчик:] *Там не зачинено...* [Олімпіада Іванівна:] *Ох, уже мені сі літні виходи! А ви ж чого сунетесь сюди, що ж, що не зачинено, то вам уже й треба?* (Л. Укр., II, 1951, 19); *Я йому не раз казав — не лізь даремно під кулі, не сунься у воду, не питавши броду* (Збан., Доля, 1961, 109); // *Звертатися до кого-небудь проти його бажання, надокучати комусь. Я ввійшла, а пані: — Чого сунешся?* (Вовчок, I, 1955, 123); // *Втручатися в чужі справи. Ганна з затиснутим револьвером у руці кинулась у саму гуцу бандитів: — Не смійте! Припиніть дітовбивство! — Хтось грубо відштовхнув*

її...: — *Не сунься, отаманко, не в своє!* (Гончар, II, 1959, 264); // *зневажл. Намагатися досягти певного становища, прагнути стати ким-небудь значущим. Не хочеш страти, — не сунься ні в куми, ні в свати!* (Номис, 1864, № 9498).

◇ *Сунутися поперёд батька в пекло — те саме, що Лізти поперёд батька в пекло (див. лізти). — Але ж ви, діду, таки щось заробляли? — Постривай-бо, не сунься поперёд батька в пекло! Заробляли...* (Н.-Лев., I, 1956, 56).

5. Пас. до сунути 1, 2. *Усі ті професори вийшли буцімто випадком в світлицю й попрямували до стола тихою рівною ступою, неначе червонясті ляльки сунулись чияюсь захованою потайною рукою* (Н.-Лев., VII, 1966, 15).

СУНУТИСЯ, нўся, нєшся, док. 1. *Кинутися до кого-, чого-небудь. — Лупурелло вдарив офіцера палицею. Тоді всі офіцери сунулись до Лупурелла, добре попобили* (Н.-Лев., V, 1966, 143); — *Брешиш! — засичала Пріська, знову сунувшись до Грицька* (Мирний, III, 1954, 125); // *Ураз побігти, понестися куди-небудь (перев. про багатьох). Не швидко бідні [вельможі] схаменулись і в ратуш [ратушу] підтюпцем сунулись. Уже як вечір наступив* (Котл., I, 1952, 186); — *Як князь проїде й на рід [народ] сунеться за коляскою, ми з тобою підемо у степ і там дець пересидимо у балці* (Хотк., I, 1966, 108); // *Спрямувати свій інтерес на кого-, що-небудь. Від ласощів аж віття гнуться, Не знаєш, до чого й сунуться: — Мигдалики і виноград, — Іси, їси, аж рад* (Гл., Вибр., 1951, 75); // *Потрапити куди-небудь через власну необачність. Із дверей мов лихий пхнув жінку, трюхи коневі під ноги не сунулась* (П. Куліш, Вибр., 1969, 119); *Один із зголоднілих птахів сунувся мені просто в руки* (Сенч., Опов., 1959, 294).

2. розм. *Прийти, прийти, з'явитися куди-небудь; поткнутися. [Х о р у н ж и й:] Нехай тільки сунеться [Гаркуша], то ми його на першій осіці провітriamo!* (Стор., I, 1957, 293); *Сунулись були туди раз і качки, але їм такого перепало від учителя, що вони з того часу обминають ставок десятою дорогою* (Донч., I, 1956, 51); // *у сполуч. із інфін. Спробувати що-небудь зробити. З троянди квіточку Івась сунувсь зірвуть* (Бор., Тв., 1957, 186); *Я [цибуля] сердита зроду: Хто задивиться на вроду Чи сунеться цілувать — Буде сльози проливать* (Гл., Вибр., 1951, 216); // *Зробити спробу влаштуватися куди-небудь працювати, вчитися і т. ін.*

СУНЬГОЛІВ, присл., діал. Стрімголов.

СУП, у, ч. *Рідка страва, яка являє собою перев. м'ясний, рибний або грибний відвар з овочами, крупами і т. ін.; юшка. Годують тепер зовсім порядно, на сніданок 4 страви (суп конче), сир, вино, фрукти* (Коцюб., III, 1956, 350); *Висьорбавши суп, Левко Іванович береться за друге, за макарони з котлетами* (Гончар, Тронка, 1963, 270); *Овочевий суп; Молочний суп; Суп-пюре; *У порівн. Кипіла, як суп, Вода від тих куль* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 327).

СУПЕР, а, ч., розм. *Те саме, що суперобкладинка. Переді мною книжка в барвистому художньому супері* (Літ. Укр., 13.III 1970, 4).

СУПЕР... Перша частина складних слів, яка надає значення: а) розташований над чим-небудь, напр.: *суперекслібрист.* ін.; б) головний, напр.: *суперарбітраж.* ін.; в) вищої якості, властивості або підсиленої дії, напр.: *суперагент, супертанкер, суперфільтр, суперцемент, супершвидкісний* і т. ін.; г) вторинний, повторний, напр.: *суперінфляція, суперобмазування* і т. ін.; д) останній,

найбільш сучасний, напр.: *с у п е р м о́ д а, с у п е р - м о́ д н и к і т. ін.*

СУПЕРАРБІТР, а, ч. Голова третейського суду, до складу якого входить кілька арбітрів.

СУПЕРВІЗОР, а, ч. Частина керуючої програми в обчислювальній системі, яка забезпечує нормальне функціонування машин.

СУПЕРГЕТЕРОДИН, а, ч. Радіоприймач, в якому прийняті електромагнітні коливання перетворюються на коливання проміжної частоти, на якій і підсилюються сигнали. На відміну від приймачів прямого підсилення.. у супергетеродина частота кожного сигналу перетворюється в іншу, що називається проміжною частотою (Осн. радіотехн., 1957, 131).

СУПЕРГЕТЕРОДИННИЙ, а, е. Прикм. до супергетеродина.

СУПЕРЕКА, и, ж., діал. Суперечка. — Я, мої любенські, жадних сварок, жадних суперек, жадних процесів, ані торгів не люблю (Фр., III, 1950, 113); [Т и ш:] Старші дочки — Хроська та Ялина, пішли зайж без супереки; за кого звелів, за того й пішли (Кроп., V, 1959, 240).

Іті́ (йти́) на суперєки з ким — діяти, чинити проти чийого-небудь бажання. Іде на супереки з батьком старший син (Сл. Гр.).

СУПЕРЕЛІТА, и, ж. Високоякісне насіння сільськогосподарських культур, яке використовують у наінницьких господарствах для засівання елітних площ. Зихідним матеріалом для вирощування еліти картоплі супереліта, яку одержують методом.. відбору (Картопля, 1957, 167); Наш колгосп одним з перших у Київській області почав випробовувати і впроваджувати у виробництво новий сорт озимої пшениці — Миронівську 08. Супереліту і еліту одержували з Миронівської селекційної станції (Хлібороб Укр., 2, 1966, 8).

СУПЕРЕЧИТИ, чу, чийш, недок. 1. Не погоджуватися з ким-небудь; перечити. Катря не боїться нічого: читав його та розпитує, та суперечить, поки аж батько не покрикне: «годі!» (Вовчок, I, 1955, 182); — І таке читівш! Чого б то я тобі «здоров» не казав! — щиро суперечу їй (Вас., II, 1959, 268); Який він безстрашний на веселій стає, коли вип'є чарку, як усіх критикує, не супереч тоді йому (Гончар, Тронка, 1963, 250); — Ти що це суперечиш батькові? (Шиян, Баланда, 1957, 26); / Заважати кому-небудь у чомусь. [К і н д р а т А н - о н о в и ч:] Ти у нас одна, не хочу більш тобі суперечити! Ідь, куди тебе веде твоя думка, довчайся, чийкуй довічної правди (Кроп., II, 1958, 342); Івась почав їй суперечити: коли вона опускала ложку у миску іабрати страви, він попереджав її і одбивав її ложку (Мирний, I, 1954, 212).

2. Не відповідати чому-небудь, бути несумісним з чимсь, містити в собі суперечність. Всі партійні організації автономні у вирішенні місцевих питань, якщо ці рішення не суперечать політиці партії (Статут ПРС, 1971, 12); Гризли його сумніви, чи не буде суперечити вимогам хорошого тону пропозиція щодо вільного під час жалоби (Вільде, Сестри., 1958, 423); Було безумством.. загоном легкої кінноти при двох сулетметних тачанках атакувати військові кораблі інпервентів. Кіннотою на кораблі! Не вкладалося це ні які устами, суперечило всім тактикам і стратегіям (Гончар, II, 1959, 43).

Суперечити [самому] собі — висловлювати протилежні думки, погляди на що-небудь. Коли хто-небудь неясно, плутано висловлює свої думки, суперечить самому собі, про таку людину кажуть: «Її не можна розуміти, в її міркуваннях немає логіки» (Логіка, 1953, 3).

СУПЕРЕЧИТИСЯ, чуся, чийшся, недок., розм. Те

саме, що сперечатися. Чув якось раз, як суперечилася стражницька жінка з простими жінками — її сусідками.. Я як зачув оте змагання, то у мене аж мороз поза спиною посипав (Мирний, IV, 1955, 352).

СУПЕРЕЧКА, и, ж. Словесне змагання між двома або кількома особами, при якому кожна із сторін обстоює свою думку, правоту; спір. Суперечок нема, ну й до діла далеко (Укр.. присл., 1955, 222); Раїса виразно бачила, що він ухиляється од давніх бесід та суперечок, які так подобались Раїсі (Коцюб., I, 1955, 329); Її хлопця можуть затримати справи у друкарні, якісь збори, якісь їхні чоловічі суперечки, але ні в якому разі не інша жінка (Вільде, Сестри., 1958, 377); Коли між офіцерами виникала з якогось приводу суперечка, Івана Антоновича звичайно обирали суддею (Гончар, III, 1959, 198); // Широке публічне обговорення якого-небудь спірного питання; дискусія. Навколо великих людей, навколо великих поетів завжди ведуться суперечки (Рильський, X, 1962, 45); Тепер відбувається чимало літературних суперечок про так званий «сучасний стиль» мистецтва (Ком. Укр., 7, 1962, 67); Суперечка про форму Землі остаточно була вирішена тільки тоді, коли були здійснені перші кругосвітні плавання (Знання., 1, 1966, 4); // Сварка, чвари. [З і н ь к а:] Ти не таким здавався!.. [Р о м а н:] Про це ж ми й мусимо спокійно, без суперечки, без уразів [ураз] поміркувати (Кроп., II, 1958, 32); Хлопчика дуже вразила ця суперечка батька з матір'ю. Раніше він ніколи не чув, щоб вони сварились (Донч., V, 1957, 128); // Звучання голосів людей, які сперечаються, сваряться. В сусіднім наметі крики і суперечки (Коцюб., II, 1955, 243); В економію Аркадій Валеріанович приїхав присмерком і вже з ганку чув суперечку між управителем і селянами (Стельмах, I, 1962, 354); *Образно. Ноту ля давав кларнет альтам. І розгорнувся од проби інструментів гук! Здала здавалось: звуків суперечка (Тич., I, 1957, 219); // перев. мн. Незгоди між ким-, чим-небудь з певного питання. Мовилося про наїзд Стефана Потоцького в Молдавію, бо через нього вийшли серйозні суперечки з султаном (Тулуб, Людолови, I, 1957, 29).

Бі́ти в суперечці: а) (з ким) рвати стосунки, не розмовляти з ким-небудь; б) (з чим) не любити чого-небудь. Ще за те божевільним усі мене звуть, Що з темнотою я в суперечці; І що сміливо йду я туди, де ведуть Мене серденька щирії речі (Манж., Тв., 1955, 93); **Вступати** (заходити, входити і т. ін.) у суперечку (у суперечки) — починати сперечатися. Ні з ким не вступав [дід Кияшко] у суперечку (Збан., Єдина, 1959, 119); [П а в л о:] Не будемо в суперечку заходити, бо я і так нагризся з тобою за ці часи! (К.-Карий, II, 1960, 134); Двох парубків боявся у селі всемогутній Денис: Сергія і Тимка. Першого за його хитрість і гострий язик, другого — за відчайдушність. Із першим Денис ніколи не входив у суперечки, бо був лінивий на слово і знав, що ніколи Сергія не переспорить (Тют., Вир, 1964, 243); **Загасіти** (погасіти і т. ін.) суперечку — припинити сперечання. Генерал Таубенфельд загасив суперечку. — Панове,.. чи не краще буде перенести нашу полеміку з питань військової стратегії до добрих часів перемоги? (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 72); — Тобто... що це означає? — Очі інженера звузилися.. — Це означає, — втрутився Дубов, щоб погасити суперечку, — що перед серйозною роботою треба добре відпочити (М. Ю. Тарн., День., 1963, 9); Суперечка розгоряється (розгорілася) — сторони сперечаються з дедалі більшим запалом. Старицький, бачачи, що суперечка розгоряється, спробував заговорити про інше (М. Ол., Леся, 1960, 231).

СУПЕРЕЧЛИВИЙ, а, е. Який містить у собі суперечність (у 1 знач.). Сучасному капіталізмові властиві

складні й суперечливі процеси, які ведуть до дальшого поглиблення його загальної кризи (Ком. Укр., 5, 1968, 23); Шмалій замислився, на його чолі міняються суперечливі думки (Стельмах, I, 1962, 120); Суперечливі судження; // Якому властиві суперечності. Міцкевич був дуже складною, багато в чому суперечливою натурою (Рильський, X, 1962, 46); Таких суперечливих характерів у людей я ще не зустрічала (Чаб., Стоїть явір., 1959, 116); // у знач. ім. суперечливе, вого, с. Те, що містить у собі суперечність. В світогляді і творчості П. Тичини цього періоду [1917—1920 рр.] було ще чимало суперечливого (Іст. укр. літ., II, 1956, 57).

СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. суперечливий. Чим відрізняється діалектичний перехід від недіалектичного? Стрибком. Суперечливістю. Переривом поступовості (Ленін, 29, 1972, 238); Глибока внутрішня суперечливість капіталізму знаходить свій вияв не тільки в окремих імперіалістичних державах, але й у масштабах всієї капіталістичної системи (Ком. Укр., 4, 1968, 18); Дивні діла! То він поспішає в Білоцерківку, то ловить себе на думці, що весь час думає про Бабаї.. Щоб не мучитися роздумами про суперечливість власної вдачі, Бачура вирішив трохи розважитися (Чаб., Тече вода., 1961, 71).

СУПЕРЕЧЛИВО. Присл. до суперечливий. На відміну від капіталізму, де матеріально-технічна база розвивається стихійно і суперечливо, соціалістичне суспільство свідомо і планомірно здійснює економічне будівництво (Наука і культура., 1971, 33).

СУПЕРЕЧНИЙ, а, е. 1. Те саме, що суперечливий. Повстають в утомленій голові молодого ученика суперечні думки, що між собою борються, перемагаються (Мак., Вибр., 1954, 50); Зливалися в одну безладну і кипучу суміш два різко суперечних почуття — любов до сина, мимовільне захоплення його вправністю і гостра неприязнь до нього ж (Вол., Місячне срібло, 1961, 11).

2. чому, з чим. Який суперечить чому-небудь. Нікому, певно, й на думку не прийшло, щоб за ними [розмальованими стінами] могло критися щось погане.. щось зовсім суперечне з усякими поняттями людськими про людське житло (Фр., I, 1955, 272).

3. рідко. Те саме, що спірний 2. За законом, підкожорський суд відбувався на самому суперечному ґрунті на полі або в першій-ліпшій селянській хаті (Тулуб, Людолови, I, 1957, 247).

СУПЕРЕЧНИК, а, ч. Той, хто сперечається, любить сперечатися; сперечальник. Суперечників велике брало зло (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 240).

СУПЕРЕЧНИЦЯ, і, ж. Жін. до суперечник.

СУПЕРЕЧНІСТЬ, ності, ж. 1. Становище, при якому що-небудь одне виключає інше, несумісне з ним або протилежне йому; невідповідність чого-небудь чомусь; протиріччя. Суперечність між творчою природою процесу праці і умовами, в які вона поставлена, особливо загострена при капіталізмі (Ком. Укр., 6, 1960, 54); Суперечність між велетенськими завданнями комуні в майбутньому і реальними можливостями, що вона їх мала на зорі свого життя, ця суперечність була надто глибока (Мик., II, 1957, 471).

2. перев. мн. Протилежність інтересів (звичайно суспільних, класових). Початок ХІХ ст. в суспільному житті Росії відзначився загостренням класових суперечностей, зумовлених тяжким кріпосницьким гнітом (Нар. тв. та етн., 6, 1969, 7); При соціалізмі і комунізмі, де нема експлуатації людини людиною, відсутні антагоністичні суперечності і класова боротьба (Наука., 8, 1959, 2).

3. рідко. Властивість за знач. суперечний 1. Критик [І. Франко] правильно підкреслював суперечність

письменника [Л. Толстого] і реакційність його світогляду, яка особливо виявилась після пережитої ним духовної кризи (Рад. літ-во, 3, 1957, 48).

4. заст. Заперечення (у 2 знач.). [З о л о т н и ц ь к и й:] Надто вимовна і до суперечності скваплива зробилася [Наталя]! (Гр., II, 1963, 548); Бремя не зносив суперечності, і в душі його вже закипіло (Н.-Лев., VII, 1966, 122).

СУПЕРЕЧНО. Присл. до суперечний 1.

СУПЕРКАРГО, невідм., ч. Особа, яка відає на великому судні прийманням і здаванням вантажів.

СУПЕРМЕН, а, ч. 1. Людина, впевнена у своїй перевазі над іншими людьми; надлюдина.

2. Герой детективів, коміксів, кінобойовиків і т. ін., наділений надзвичайними якостями.

СУПЕРНИК, а, ч. 1. Той, хто прагне перемогти, перевершити кого-небудь у чомусь. [У б и й б а т ь к о:] Хіба ще хто хоче прославитись, крім мене? Хто ж цей, сказати б, мій конкурент на лавровий вінок, мій злий суперник? (Мик., I, 1957, 414); — Уявіть собі, ось кінчиться війна... Очевидно, імперіалістичні хижаки знову візьмуться за своє... Знову розгорнеться боротьба між суперниками, між конкурентами (Гончар, III, 1959, 428); // Один із учасників спортивного змагання, гри. Арміїці Ленінграда приймали у себе чемпіонів країни — хокеїстів команди «Крила Рад». Господарі майданчика зіграли проти іменитих суперників напористо, швидко, агресивно (Веч. Київ, 5.XII 1974, 4); // Той, хто, поряд з іншим, домагається кохання якої-небудь жінки. Начко почув.. холод у своїм серці на думку, що Владко міг би.. стати його суперником, а що гірше, щасливим суперником (Фр., VI, 1951, 229); Тут [у півній] заливають часом свою очманілу голову ревниві парубки, щоб потім.. вдертися в гущу молоді й виміщати всю свою злість і любовні невдачі на суперникові (Шиян, Баланда, 1957, 83).

2. перен. Той, хто має однакові з ким-небудь якості, достоїнства, заслуги і т. ін., не поступається перед кимсь. Циган Охрій намагався так бити в свій бубон, щоб суперника в музиці, Лейбу, не чути було (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 24); Жуковський твердив, що «перекладач у прозі — раб, перекладач у віршах — суперник» (Рильський, IX, 1962, 59).

Не має суперників хто, що; Немає (нема) суперників у кого — чого — хто-, що-небудь перевершує всіх, все. Всі твори Гоголя присвячені, виключно змалюванню світу російського життя, і в нього нема суперників у мистецтві відтворювати його в усій його правдивості (Белін., Вибр. статті, 1948, 354).

СУПЕРНИЦТВО, а, с. Прагнення перемогти, перевершити кого-небудь у чомусь. Почалися скарги на безторжжя, на панські фільварки і на суперництво шляхти на ринках (Тулуб, Людолови, I, 1957, 302); — Що я поет — це Павлусь сказав у жарт.. — Значить, у нас нема ніяких підстав для суперництва, і ми станемо друзями, — сказала, всміхаючись, Леся (Бурл., Напередодні, 1956, 22); Ініціатива і змагання — поняття споріднені. Суперництво у праці неможливе без повсякденного прояву ініціативи, воно живиться нею (Рад. Укр., 24.XI 1974, 2).

СУПЕРНИЦЯ, і, ж. Жін. до суперник. Пані з заздрістю оглядали вбрання і або зеленіли з люті, або удавано всміхалися, бачачи на суперницях кращі оздобы, або розквітали гордовитою радістю від почуття своєї переваги (Тулуб, Людолови, I, 1957, 94); Вони давні суперниці в спортивному клубі Жовтневого заводу. На всіх змаганнях вони — поруч, і зустрічі ці завжди напружені до краю (Собко, Матв. затока, 1962, 6); Увижається [дівчині]: на колодці сидять Гриць, обнявшись із суперницею (Вас., III, 1960, 371).

СУПЕРНИЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до суперник; // Власт. суперникові. *Коли в гурті буває голова артілі, Гурій «підкусює» свого суперника уїдливиими словами.. Од великого розумового навантаження та суперницького азарту обвислий.. ніс Гурія Остаповича наливається вишневим соком* (Вол., Місячне срібло, 1961, 265).

СУПЕРНИЧАТИ, аю, аеш, недок. 1. Прагнути перемогти, перевершити кого-небудь у чомусь. *Знатні турки суперничали один з одним у розкоші палаців та парків, у пишності почтів* (Іст. середніх віків, 1955, 124); // *Домагатися, поряд з іншим (іншою), кохання якої-небудь жінки (якогось чоловіка).*

2. Мати однакові з ким-, чим-небудь якості, достоїнства, заслуги і т. ін., не поступатися перед кимсь, чимсь. *Київ став [у ХІ ст.] величезним світовим центром торгівлі, ремесла, культури, мистецтва, який суперничав із столицею Візантійської імперії Константинополем* (Іст. УРСР, I, 1953, 62); *Найвищим досягненням Соленика була роль українського селянина Михайла Чупруна [у п'єсі І. Котляревського «Москаль-чарівник»], в якій харківський артист суперничав із «самим» Щепкіним* (Вітч., 6, 1961, 209).

СУПЕРОБГОРТКА, и, ж. Те саме, що суперобкладинка.

СУПЕРОБКЛАДИНКА, и, ж. Паперова обкладинка, яка накладається поверх палітурки книжки. *З тонким художнім смаком оформив видання «Кобзаря» 1954 року В. Касіян.. На кольоровій суперобкладинці бачимо величну постать Шевченка* (Мист., 3, 1964, 23).

СУПЕРФОСФАТ, у, ч. Фосфорне добриво, яке одержують, обробляючи сірчаною кислотою апатит або фосфорит. *Перевага суперфосфату перед іншими фосфорними добривами чітко проявляється на важких глинястих ґрунтах і на багатих вапном чорноземах* (Добрива., 1956, 108); *Насіння помідорів перед сівом опудрювали порошком крейди і змішували з гранульованим суперфосфатом* (Колг. Укр., 4, 1957, 33).

СУПЕРФОСФАТНИЙ, а, е. Прикм. до суперфосфат; // Який виготовляє суперфосфат.— *До нас учора шефи з суперфосфатного заводу приїхали. Це такий завод, що якусь спеціальну муку з каменю виробляє. Присмачуйш нею землю — і все на полі, як з води, росте* (Стельмах, II, 1962, 388).

СУПЕРФОСФАТНИК, а, ч. Працівник суперфосфатного виробництва. *Одеські суперфосфатники роблять усе для того, щоб земля і цього року дала щедрий урожай* (Роб. газ., 19.I 1962, 1).

СУПЕРФОСФАТНИЦЯ, і, ж. Жін. до суперфосфатник.

СУПІТИ, плю, пиш; мн. сүплять; недок., перех. Зсувати (брови), морщити (обличчя, чоло), набираючи похмурого вигляду; насуплювати. *Мати глянула на Соломію, потім на Романа і догадалась, чого Соломія стала невесела, супила брови і поглядала на Романа сердито* (Н.-Лев., VI, 1966, 382); *Летіла ніч на своїх чорних крилах, а він усе писав, то усміхаючись, то суплячи густі брови* (Рибак, Помилка., 1956, 20).

СУПІТИСЯ, плюся, пишся; мн. сүпляться; недок. 1. Зсуваючи брови, морщачи обличчя, чоло, набирати похмурого вигляду; насуплюватися. *Стара супиться та все бурчить* (Вовчок, I, 1955, 113); *Олекса підступив до батька ближче, насупився. Він завжди супиться, коли щось не на його виходить* (Шовк., Людина., 1962, 162); **Образно. Перші приморозки вдарили хоча й веселі, але не такі вже й ласкаві. Зорі сяяли замерзлимими сльозами. І дуб супився, супився* (Гуц., З горіха., 1967, 101); // *Виявляти незадоволення ким-, чим-небудь, ображатися на когось. За їхнім ростом випало ходити їм поряд в одній шерензі, ідуть і супляться один на одного* (Гончар, Людина., 1960, 73).

2. Зсуватися (про брови), морщитися (про обличчя, чоло) при вираженні незадоволення, гніву і т. ін. *Я боявся тих моментів, коли ти читала мою «публіцистику» — у тебе тоді бувало таке непривітне обличчя, брови супилися з таким суворим боєм* (Л. Укр., III, 1952, 688); *Тарас розірвав конверт і почав читати. Лице його супилося* (Ільч., Серце жде, 1939, 312).

3. перен. Робитися хмурним, темним, непогожим. *Небо, обважніле від холодної синяви, вже супиться по-осінньому* (Збан., Сеспель, 1961, 209); *Ніч все більше розбухала темрявою, гнівливо супилась* (Ірчан, II, 1958, 91).

СУПІДРЯДНИЙ, а, е, грам. Який сполучає (речення) способом супідрядності.

Δ Супідрядні речення — два чи кілька підрядних речень, підпорядкованих одному й тому самому членові головного речення або головному реченню в цілому.

СУПІДРЯДНІСТЬ, ності, ж., грам. Підпорядкування двох чи кількох слів або речень спільному слову або реченню.

СУПІН, а, ч., лінгв. Незмінна дієслівна форма, яка вживається на позначення мети дії при дієсловах руху в деяких індоєвропейських мовах.

СУПІНАТОР, а, ч. Ортопедична устілка, яку вкладають у звичайне взуття при плоскостопості. *Багаторічний досвід і спостереження показують, що роками носити супінатори не тільки непотрібно, а й шкідливо, бо стопи вивертаються і деформуються* (Рад. Укр., 15.III 1974, 4).

СУПІРНИК, а, ч., діал. Суперник. *Вся його злість обернулася на.. нового супірника* (Фр., IV, 1950, 73).

СУПІРНИЦТВО, а, с., діал. Суперництво.

СУПІРНИЦЯ, і, ж., діал. Жін. до супірник. *Зареготалися ріпники, що купую стояли на вулиці і слухали сеї голосної розмови двох супірниць* (Фр., I, 1955, 83).

СУПІСКОВИЙ, а, е. Те саме, що супіщаний. *Під сади треба відводити площі з супісковими і суглинковими ґрунтами* (Сад. і ягідн., 1957, 164); *Не можна вважати обґрунтованим побоювання деяких спеціалістів, нібито повторні посіви виснажують супіскові поля* (Рад. Укр., 11.II 1969, 2).

СУПІСКУВАТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що супіщаний. *На винограднику Іван Кучугура ходив по супіскуватій землі, заглядав під куці і перекопував та переволочував ґрунт* (Чорн., Красиві люди, 1961, 28).

СУПІСОК, ску, ч. Осадочна гірська порода, до складу якої входять пісок і глина (3—10%), а також ґрунт такого складу. *Ґрунти Українського Полісся — опідзолені піски, супіски і легкі суглинки — бідні на органічні речовини* (Мікр. ж., XVIII, 3, 1956, 25); *Лише мільйонів світлий розум Здолає в пориві однім Зробити з супіску чорнозем І з брил безформних — гордий дім* (Рильський, Мости, 1948, 99).

СУПІЩАНИЙ, а, е. Прикм. до сүпісок. *В заплавах і на низинах поширені досить родючі лучні і лучно-болотні ґрунти супіщаного та суглинкового механічного складу* (Соц. твар., 2, 1956, 23); // *Важливою складовою частиною якого є супісок. Під малину насамперед відводять легкі, помітно вологі суглинкові та супіщані ґрунти* (Колг. Укр., 1, 1954, 33).

СУПЛАТТЯ, я, с., діал. Те саме, що шүплаття. *Скинула Даринка з Лаврика сорочечку й штанці, сама геть чисто розібралася, повиполіскувала гарненько все те суплаття в дощовому озерці й порозвішувала на дивині сохнути* (Вирган, В розп. літа, 1959, 275).

СУПЛЕТИВІЗМ, у, ч., лінгв. Творення форм одного й того самого слова від різних коренів або основ. Для багатьох відмінкових форм особових займенників харак-

терний суплетивізм, тобто відмінкові форми мають не тільки різні флексії, але й відмінні основи (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 279).

СУПЛЕТІВНИЙ, а, е, лінгв. Який твориться способом суплетивізму. Суплетивні форми — співвідносні форми слів, утворені від різних коренів або основ (Сл. лінгв. терм., 1957, 189).

СУПЛІДДЯ, я, с. Кілька зрослих між собою плодів, кожний з яких утворився з окремої квітки щільного суцвіття. Клубочки багатонасінних цукрових буряків у практиці звичайно називають насінням. Насправді ж вони являють собою супліддя, в яких буває здебільшого 3—4 насінини (Колг. Укр., 4, 1957, 23).

СУПЛІКА, и, ж., заст. Писане прохання або скарга. Поховавши третю [жінку], писав він супліку до архірея, щоб йому дозволено одружитися вчетверте (Коцюб., I, 1955, 41); — Просимо прийняти нашу супліку. — Чим же невдоволені козаки? — спитав Чепіга (Добр., Очак. розмир, 1965, 123).

СУПЛІКАТОР, а, ч., заст. Той, хто подає супліку. Дячки з гусячими перами за вухом і каламарями.. нишпорять поміж прийшлими людьми. Чолобитників та суплікаторів розшукують (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 273).

СУПЛІКАТОРКА, и, ж., заст. Жін. до суплікатор.

СУПЛІКУВАННЯ, я, с., заст. Дія за знач. суплікувати.

СУПЛІКУВАТИ, ую, уєш, недок., перех., заст. Просити кого-небудь про щось або скажитися кому-небудь на щось (перев. письмово). — Тепер тебе я суплікую Мою уважить долю злую і постояти за Троян (Котл., I, 1952, 202).

СУПНИЙ, а, е. Те саме, що суповий. Асортимент продукції Городницького фарфорового заводу в 60—80-х роках XIX ст. складався в основному з столового посуду (тарілки, супні вази та інші предмети) (Нариси з іст. укр.. мист., 1969, 91).

СУПНИК, а, ч. Посудина, в якій подають суп. Туристам сподобається.. столовий набір, до якого входять 11 речей — супник, хлібниця, фруктовниця, тарілки, склянки (Рад. Укр., 4.VI 1967, 4).

СУПНИЦЯ, і, ж. Те саме, що супник. Підприємство випускало в основному столовий посуд — тарілки, .. сільнички, хріннички, супниці тощо (Нариси з іст. укр.. мист., 1969, 91).

СУПОВИЙ, а, е. Прикм. до суп. Супова заправка; Супові консерви; // Признач. для супу. На столі з'явилася супова ваза з паруючим справжнім українським борщем (Тулуб, В степу.., 1964, 415); Суповий термос.

СУПОЗИТОРІЙ, я, ч., мед. Те саме, що свічка 3.

СУПОКІЙ, кою, ч. Те саме, що спокій. Супокій навкруг панує, Нерухомо степ лежить (Гр., I, 1963, 47); Скрізь — порох, мертвий супокій, — як сумно у оселі цій! (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 132); Заглядає ніч у вічі, В чорнім небі світить свічі, Розливає супокій... Спи, синочку рідний мій! (Рильський, II, 1960, 189); Якийсь супокій обняв його, розкіш наповнила його душу (Фр., VI, 1951, 376); Ще зелено кругом, але є жовте листя. Стоять, задумавшись на сонці, дерева... І ясний супокій всю душу залива (Пол., Вибр., 1968, 34); Життя не жартувало зі мною, і доводилося часом про літературні справи забути. А там — тільки хвилинка супокою, вже й тягнеш як не щоденник, то зшиток із творами (Вас., IV, 1960, 47); Натомлені, ..Вони [коні] вертаються. Лиш кілька стригунців Не хочуть ні вівса, ні сну, ні супокою (Рильський, I, 1956, 82); — Добрий день вам, панно Маню! — обізвався я з уданим супокоюм (Коб., III, 1956, 27); В очах Задумана й пильна глибін супокою (Бажан, Вибр., 1940, 194); — Справді, краще в ріднім краю Хоч і кости [кості] положить, Ніж в чу-

жині в супокою, Хоч би і в достатку, жить (Фр., XIII, 1954, 365); Ще ніхто не дивився на час, як на щось самотійне І не залежне від руху предметів чи їх супокою (Зеров, Вибр., 1966, 137); // супокоюм, у знач. присл., діал. Спокійно. Якась біда не давала йому супокоюм і хвилинки посидіти (Март., Тв., 1954, 419).

ДАТИ СУПОКІЙ — те саме, що **ДАТИ СПОКІЙ** (див. спокій). Щоб серцеві бідному дати супокій, На рідну кохану свою Україну Полиньте на крилах укоханих мрій (Вороний, Вибр., 1959, 45); **ЗНАЙТИ СУПОКІЙ**: а) заспокоїтися, набуту душевної рівноваги. Батько ж Еней — неспроможен без сина знайти супокою — Каже Ахатові йти до причалів, і все розказати Синові, і самого привести до пунійського муру (Зеров, Вибр., 1966, 240); б) умерти, бути похованим. Я ж буду у труні і.. Знайду під миртами солодкий супокій (Зеров, Вибр., 1966, 445); **ЛИШАТИ (ЛИШИТИ) В СУПОКОЮ** — те саме, що **ЛИШАТИ (ЛИШИТИ) В СПОКОЮ** (див. лишати). Посадивши його тут, наш кат на якийсь час лишив його в супокою (Фр., IV, 1950, 226); **НЕ ДАВАТИ (НЕ ДАТИ) СУПОКОЮ** — те саме, що **НЕ ДАВАТИ (НЕ ДАТИ) СПОКОЮ** (див. спокій). Думи носились по його голові одна за другою, .. не давали йому супокою (Коцюб., I, 1955, 104); **НЕ ЗНАТИ (НЕ МАТИ, НЕ ДАВАТИ СОБІ) СУПОКОЮ** — те саме, що **НЕ ЗНАТИ (НЕ МАТИ, НЕ ДАВАТИ СОБІ) СПОКОЮ** (див. спокій). Гадка... гадка гостить дома. Там, де браття рідні, милі Також томляться в тій хвилі Над роботою тяжкою І не знають супокою! (Фр., XIII, 1954, 407); **НЕ МАВ РУСАЛОНЬКА І ТАМ СУПОКОЮ**, **НЕ ВТОПИЛА СВОГО ЛИХА НАВІТЬ ПІД ВОДОЮ!** (Л. Укр., I, 1951, 325); **НЕМА́ (НЕМА́Є, НЕ БУЛО́, НЕ БУ́ДЕ) СУПОКОЮ** — те саме, що **НЕМА́ (НЕМА́Є, НЕ БУЛО́, НЕ БУ́ДЕ) СПОКОЮ** (див. спокій). [К о н о в а л и х а:] Нема мені супокою, нема радості: аби б який чоловік почав балакати зо мною, зараз молодіці і почнуть зморгуватись (Кроп., I, 1958, 148); — Таким, як ми, — думав Василь, — і уві сні немав супокою (Цюпа, Назустріч.., 1958, 20).

СУПОКІЙНИЙ, а, е. Те саме, що спокійний 1—4. Вся Гавана, Як рівнина океанна, Непорушна, супокійна (Павл., Пальм. віть, 1962, 36); Плесо на ставку було все ясним, супокійним (Стар., Облога.., 1961, 49); Річка, через котру з города треба йти на пастівник, невеличка, супокійна підгірська річечка, .. то сильна принада для Мирона. Там він цілими годинами любить сидіти (Фр., I, 1955, 232); От уже бачить Еней захисну та глибоку долину, ..Де супокійні оселі потік обмивав Летейський (Зеров, Вибр., 1966, 251); Анеля по виході мужа чулася зовсім супокійною і навіть почувала якусь радість (Фр., VI, 1951, 431); Лице його прибрало супокійний, хоть сумний вигляд (Март., Тв., 1954, 84); Виринула.. висока стать молоді дівчини з сніжно-білим обличчям та супокійними лагідними очима... (Коб., I, 1956, 70); Хотілось би [Вірі Павлівні] бути матір'ю, жити родинним тихим, супокійним життям (Хотк., I, 1966, 54).

З СУПОКІЙНИМ СЕРЦЕМ — без тривоги, болю, жалю. З легким, супокійним серцем вона пішла до себе (Фр., III, 1950, 115); Супокійним бком (супокійними очима) дивітися (глядіти) на кого — що — не виявляти тривоги з приводу чого-небудь. Вона не належала до тих жінок, котрі супокійним оком глядять на доньок, наколи ті беруть книжку до рук і в будню днину та читанням безбожних любовних дурниць або й інших пустих діл крадуть час (Коб., I, 1956, 69).

СУПОКІЙНО, присл. 1. Присл. до супокійний. Вони вийшли з театру в темну жовтневу ніч. Безмежна і прохолодна, вона здійснювалась над Терноградом урочисто і супокійно (Собко, Нам спокій.., 1959, 38); Супокійно і урочисто птахи пропливли (Рудь, Дон. зорі, 1958, 46); Га-

ню присилювали вийти замуж [заміж] за другого... Андрій переболів сесю [цю] страту, глядів на ню [неї] супокійно (Фр., I, 1955, 294); Над нами блідий, безкровний місяць, а ми в хатах з заплаканими вікнами супокійно спимо (Стеф., III, 1954, 86).

2. у знач. присудк. сл. Те саме, що спокійно 2, 3. Я гадав: от озьму го [візьму його] до себе, тут му [йому] буде супокійніше (Фр., I, 1955, 175); Дивлячись на неї, я відчув, що на душі моїй стало так тихо, так супокійно (Мур., Бук. повість, 1959, 13).

СУПОНИТИ, ню, ниш, недок., перех. 1. Стягати супонею хомут, запрягаючи коня. *Образно. [Т е т я н а:] Це так [у корсет] невісточка мене нарядила, щоб вивести до своїх знатних гостей! ..Ой, рятуй, задавить супоня! Клич ту молодицю, що мене супонила... (К.-Карий, III, 1961, 76).

2. розм. Шмагати, бити (перев. ремнем). Ну його шмагать малахаєм.. Супонив, супонив [шляхтич], поки він не зомлів (Стор., I, 1957, 132).

СУПОНИТИСЯ, иться, недок. Пас. до супобнити 1.

СУПОНЯ, і, ж. Ремінь, яким стягають хомут, запрягаючи коня. — Загнув батько дугу, Тягне мати супоню, А ти зав'яжи, доню (Шевч., I, 1951, 129); Юхим довше затримав погляд на парубкові, який міцно в'язав супоню, неначе ворога свого мотузував (Ле, Ю. Кудря, 1956, 23); *Образно. Хай змив з нас рідна, пролита вже кров Знакй від рабської супоні, І в січу славетну ми ринемо знов... До броні, слов'яни, до броні! (Стар., Поет. тв., 1958, 39); *У порівн. Він таки добре зголоднів за дорогу, живіт стягло, як супонею (Тют., Вир, 1964, 434).

СУПОРТ, а, ч. Деталь деяких металорізальних і деревообробних верстатів, признач. для закріплення й переміщення різальних інструментів. Жорсткість токарного верстата визначається жорсткістю його основних вузлів — шпинделя, супорта і задньої бабки (Технол. різального інстр., 1959, 17); — Як добре було б зараз знову стати до верстата, знову відчувти у долонях маленькі ручки супорта, знову почути пісеньку різця (Собко, Запорука..., 1952, 223).

СУПОРТНИЙ, а, е. Прикм. до супорт; // Який має супорт. Супортний верстат.

СУПОСТАТ, а, ч., заст. 1. Ворог, недруг, супротивник. [М и к и т а:] Та скоріш піду я на Сибір, у ка-торгу, у пекло до самого сатани, а не попущу тобі Одарки! .. Де ж ти, мій вороже, мій супостате? (Кроп., I, 1958, 99); Народ не хоче знову чути ридання матерів,.. не хоче бачити своїх синів скривавленими, скаліченими, вбитими нещадною рукою ворога і супостата (Рильський, IX, 1962, 156).

2. лайл. Негідник, мерзотник. Стане Оксана плакати, стане копитана [капітана] випитувати, що він дума з нею, — супостат засміється, та й тільки (Кв.-Осн., II, 1956, 454); [Т е р е ш к о:] Поїхав старий до нього [сина] аж у Варшаву, так що ж? Він його, супостат, не прийняв! (К.-Карий, III, 1961, 36).

СУПОСТАТКА, и, ж., заст., лайл. Жін. до супостат 2. [Я к и м:] Ах, ти ж, супостатка!.. (Кроп., II, 1958, 382).

СУПОЧІВОК див. супочівок.

СУПОЧІНОК, нку, **СУПОЧІВОК**, вку, ч., діал. Спочинок. — Сеї ночі я остануся ще коло вашої матері, а ви йдіть до супочинку... (Коб., III, 1956, 216); Важкі фотелі стояли твердо і гордо на своїх грубих коротеньких лабах; софи під дзеркалами немов зітхали глибоко час від часу, запрошуючи до супочивку (Фр., I, 1955, 318).

Не мати (не знати) супочинку (супочивку) — те саме, що Не мати спочинку (див. мати²). Ніколи не знав [Іван] супочинку; запряжений змалку до старості в

тяжкий віз життя — тягнув його всіма жилами (Ірчан, II, 1958, 132).

СУПРЕМАТИЗМ, у, ч. Формалістична течія в мистецтві початку ХХ ст., представники якої вдавалися до абстрактного комбінування геометричних фігур або об'ємних форм.

СУПРЕМАТИСТ, а, ч. Прихильник, послідовник супрематизму.

СУПРЕМАТИСТКА, и, ж. Жін. до супрематист.

СУПРЕМАТИСТСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до супрематист.

2. Стос. до супрематизму. Супрематистський твір.

СУПРОВІД, воду, ч. 1. Дія за знач. супроводжувати, супроводити 1, 3—5. Коли Володко з салоновим уклоном приступив до неї, щоб подати їй руку, вона з погордою відвернулася від нього і холодно сказала: — Мій пане, я вас не люблю і за ваш супровід дякую (Фр., II, 1950, 77); — Коли не можете лишитись у нас, то ми вас проведемо, — сказала Краньцовська. Почувала в своїм серці вдяку.. та й хотіла йому показати її своїм супроводом (Март., Тв., 1954, 326).

У (в) супроводі кого, чого — разом із ким-, чим-небудь; у чиємусь товаристві; в оточенні когось, чогось; під охороною, конвоем кого-, чого-небудь. Командуючого поклали на сани, обмостили ногу і в супроводі ад'ю-танта, охорони і лікаря повезли на командний пункт армії (Тют., Вир, 1964, 502); Пливли на захід в супроводі жвавих яструбків важкі бомбардувальники (Гончар, III, 1959, 371); Стежкою, що вела від Дніпра повз Аскольдову могилу, в супроводі жандармів Тарас повертався до Києва (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 439).

2. Те, що супроводить яку-небудь дію, явище. Від звичайної поштивої, з прихованою іронією нудоти, до якої Нікольський звик, як до неминучого супроводу його лекцій, на екзамені не лишилося й сліду (Полт., Повість..., 1960, 360); Записано краці мордовські пісні з дикторським супроводом (Літ. Укр., 6.X 1967, 2).

3. Гра на музичному інструменті, спів, які супроводжують чию-небудь гру або спів. Українські кобзарі й лірники і досі зберегли інструментальний супровід при співі (Муз. праці, 1970, 44); Вони часто вечорами співали дуети, дівчина одночасно і співала й вела супровід на роялі (Ле, Право..., 1957, 41); *Образно. Технік Силантьєв спав.. Кім Жук-Мурка міцніше згорнувся в куточку на нарах і мурмотів під супровід силантьєвського хропіння (Трубл., I, 1955, 82).

4. Група людей, яка супроводжує кого-небудь; почет при комусь. Се був коршмар [корчмар] і з ним чималий супровід: Кінь віз дочку, за нею йшла услід Бабуся,.. Окружних їхало на конях пар із п'ять (Фр., XIII, 1954, 296); Супровід князя.

5. Група військовослужбовців, бойових машин і т. ін., яка охороняє або конвоює кого-, що-небудь. В Терехтемирів Сагайдачний прибув уночі.. За монастирською брамою весь військовий супровід старшого спинився (Ле, Хмельницький, I, 1957, 271); Команда супроводу ледве не поплатилась тяжко за вояцьку свою безтурботність, якої, правда, немало хто допускався в ті хмільні дні перемоги... (Гончар, Циклон, 1970, 115).

СУПРОВІДНИЙ, ідна, ідне. 1. Який супроводжує кого-, що-небудь, признач. для супроводу. Відійшовши на кілька кроків од палати, він [професор] спинився й почекав, поки супровідні особи оточать його (Шовк., Людина..., 1962, 344); Розгорнула [Олеся] томик, стала читати вголос.. Мелодійний голос дівчини, її м'яка вимова обволікали поетичні слова повісті супровідною музикою (Вол., Озеро..., 1959, 113); // Який надсилають одночасно з ким-, чим-небудь (про лист, документ

і т. ін.). Петрусь з старшиною приїхав у рідне селище. — О! — вигукнув голова виконкому, прочитавши супровідного листа. — А тебе тут розшукують! (Багмут, Щасл. день.., 1951, 59).

2. Тісно пов'язаний з чим-небудь; який додається до чогось основного; супутній. Досліджуючи епіцентри минулих катастроф, учені переконалися, що часто супровідні явища приносять біди більше, ніж самі поштовхи (Веч. Київ, 9.VIII 1971, 4); І в усяківських, і у волинсько-подільських мегалітичних могильниках, крім основних поховань, зустрічаються супровідні (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 71).

СУПРОВІДНИК, а, ч. Особа, яка супроводжує кого-, що-небудь. Ахмет зауважив, що він сам буде за супровідника Ремо (Досв., Гюлле, 1961, 46); Із вибою підходить перша партія вагонет [вагонеток], її підвозить коняка — і в цей момент.. блискавично швидко вилітають дві навантажені вагонети — без коня й без супровідника (Полт., На.. меридіанах, 1933, 79).

СУПРОВІДНИЦЯ, і, ж. Жін. до супровідник.

СУПРОВОДЖАТИ, аю, аєш, недок., перех., діал. Супроводжувати. Супроводжала [мати] їх до міста (Стеф., I, 1949, 193); Її сльози затемнені очі супроводжали сина чимраз далі й далі (Коб., II, 1956, 86).

СУПРОВОДЖЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до супроводити. Бажано було б, щоб редактори й упорядники.. підготували нове академічне видання.. супроводжене науковою розвідкою, широкими коментарями і бібліографією матеріалів, присвячених темі «Народ і Шевченко» (Рад. літ-во, 2, 1964, 138).

СУПРОВОДЖЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. супроводити.

2. Те саме, що супровід 5. З того часу, як почалися бої в Будапешті, гармати супроводження йшли поряд штурмових груп (Гончар, III, 1959, 262).

СУПРОВОДЖУВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. ч. до супроводжувати. В'язні внесли в камеру казан з їжею і вийшли, супроводжувані конвоїром (Хижняк, Тамара, 1959, 131); Буксир.. рушив назад, супроводжуваний подячними вигуками й піснями пасажирів пароплава (Ю. Янов., II, 1954, 95); З палацу супроводжуваний сотнями цікавих, споважливих і хмурих очей вийшов Аркадій Валеріанович (Стельмах, I, 1962, 627); В 1926 р. виходить перша книжка віршів Є. Плужника «Дні», в 1927 — друга — «Рання осінь». До поета приходять.. визнання, хай і супроводжуване серйозними закидами критики (Не ілюстрація.., 1967, 256).

СУПРОВОДЖУВАННЯ, я, с. Дія за знач. супроводжувати. Вовода, посланий королем для супроводжування, їде за Данилом (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 566).

СУПРОВОДЖУВАТИ, ую, уєш і **СУПРОВОДИТИ**, джу, диш, недок., перех. 1. Іти, їхати разом із ким-небудь як супутник; проводити когось до певного місця. Супроводжувати гостя взявся Маслов.. Жушманові запропонували автомашину, але він категорично відмовився, заявивши, що бажає піти пішки (Ткач, Черг. завдання, 1951, 142); Я їх супроводив аж на ринок (Март., Тв., 1954, 208); Вутанька прийшла в кінематограф в парі з воєнником. Чемний і послужливий, він.. спеціально зайшов за нею, щоб супроводити її цього вечора (Гончар, II, 1959, 177); *Образно. Білі серпанки снігу супроводили її [коняку] з обох сторін (Коб., I, 1956, 555); // Іти, їхати, охороняючи, конвоюючи і т. ін. кого-, що-небудь або показуючи шлях комусь, чомусь. — Я.. супроводжував молоду царицю Марину до Москви... (Ле, Побратими, 1954, 17); Дівчата ночами стерегли буряки в полі, самі супроводжували машини до заводу (Кучер, Трудна любов, 1960, 60); — Ти хто та-

кий? — питає Богун козачину, що, видимо, супроводжував бранців (Кач., Вибр., 1953, 79); // Постійно бути разом із ким-, чим-небудь, тісно пов'язуватися з чимсь. Не було чути пісень та веселих перегуків, які до війни завжди супроводжували людську працю (Д. Бедзик, Дніпро.., 1951, 7); Чудова Тарасова поезія супроводжує абхазців усе життя (Вітч., 3, 1964, 217); — Якщо золото завжди супроводить кварц, чом би не пошукати його на підступах до Каракумів? (Тулуб, В степу.., 1964, 269).

2. чим. Прощаючись, висловлювати що-небудь тому, хто відходить, від'їздить і т. ін. Посольські сани.. аж до полковникової резиденції супроводжували [ремісники] криками; — Слава! (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 168); Заспівали [жінки] жоктау [траурну пісню] на один з відомих сумних наспівів, якими кожна казашка супроводить у могилу свого чоловіка (Тулуб, В степу.., 1964, 20); // Лунати, звучати вслід тому, хто або що відходить, від'їздить і т. ін. Глухе гупання копит, слова команди і розмови супроводили дивізіон (Сміл., Зустрічі, 1936, 72); // Стежити за тим, хто або що віддаляється (про погляд, очі). От проскочила вже перша дараба.. Ревним і допитливим поглядом супроводить її сотня очей (Хотк., II, 1966, 388); Нас супроводять дві сотні пар цікавих дитячих очей (Вол., Сади.., 1950, 25).

3. чим. Поєднувати яку-небудь дію з іншою, побічною. — Немов лисий дідько підганяє час, — гучно сказав Данилевський, супроводжуючи свої слова протяжним зітханням. — Отак непомітно і весна минула (Жур., Вечір.., 1958, 158); Розповіді про творчі шукання новатори виробництва супроводили показом своїх удосконалень і винаходів (Рад. Укр., 27.VIII 1959, 3).

4. чим. Додавати що-небудь до чогось, доповнювати що-небудь чимсь. Переклади з Помяловського і Щедріна І. Франко супроводжував короткими передмовами, які давали загальну характеристику творчості обох письменників (Рад. літ-во, 3, 1957, 39).

5. Вести супровід (у 3 знач.). Словесний текст імпровізації майже завжди супроводжували то домра, то баян (Мас., Роман.., 1970, 193); Гармоністи супроводили [гру на скрипці] (Сміл., Зустрічі, 1936, 229).

СУПРОВОДЖУВАТИСЯ, ується і **СУПРОВОДИТИСЯ**, иться, недок., чим. 1. Посидуватися з якою-небудь іншою, побічною дією, явищем; відбуватися одночасно з чимсь. Розквартирування супроводжувалося насиллям.. Жителів зі всіма манатками викидали [фашисти] просто надвір (Тют., Вир, 1964, 403); Висаджування бульб обов'язково повинно супроводжуватись внесенням добрив (Хлібороб Укр., 11, 1969, 15); Удосконалення керівництва народним господарством повинно супроводитись всемірним спрощенням і здешевленням апарату управління (Програма КПРС, 1961, 75).

2. Спричиняти, викликати що-небудь. У багатьох культур недостача фосфорного живлення супроводжується послабленням росту пагонів, листя та коренів (Хлібороб Укр., 4, 1968, 14); Кожен турецький похід супроводився розоренням міст і сіл (Іст. середніх віків, 1955, 124).

3. Мати, містити що-небудь, крім основного; доповнюватися чимсь. Стаття супроводжується коментарями.

4. Пас. до супроводжувати і супроводити 1, 5. Виробився.. певний комплекс музичних номерів, якими композитори охоче користуються, не утруднюючи себе творчими шуканнями.. Почуття позитивного героя, як правило, передаються за допомогою ліричної пісні.. — така пісня супроводжується симфонічним оркестром (Мяст., 3, 1959, 26).

СУПРОВОДЖУВАЧ, а, ч., рідко. Те саме, що су-

провідник. Він сподівався, що йому доведеться більше мовчати і бути лише в ролі супроводжувача, а вийшло навпаки: він змушений був показувати, пояснювати та відповідати на нескінченні запитання Штаркова (Ткач, Плем'я., 1961, 257).

СУПРОВІДЖУЮЧИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. теп. ч. до супроводжувати. Яструбок ринувся на супроводжувачий бомбардувальників «месершміт» (Ю. Янов., I, 1954, 47); // у знач. прикм. Якісне приймання [матеріалів] полягав в перевірці відповідності асортименту, розмірів.. матеріалів супроводжувачим документам (Матер. техн. постач., 1959, 68); Розрізняють дієприслівники «теперішнього часу», що передають другорядну, супроводжувачу дію, одночасну з головною, і дієприслівники «минулого часу» (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 331).

2. у знач. ім. супроводжувачі, чих, мн. (одн. супроводжувачий, чого, ч.; супроводжувача, чої, ж.). Особи, які супроводжують кого-, що-небудь; супровідники. Олександр у супроводі генералів і придворних оглядав табір. Тепер він похмуро слухав зауваження супроводжувачих (Кочура, Зол. грамота, 1960, 74).

СУПРОВІДИТИ див. супроводжувати.

СУПРОВІДИТИСЯ див. супроводжуватися.

СУПРОТИ. 1. прийм. з род. в. Те саме, що проті¹. Гнеться верба, плаче Супроти вікна (Граб., I, 1959, 320); Як вийшли з лісу, стрітили на стежці Гринька. Ішов супроти них (Март., Тв., 1954, 339); [В а с и л ь:] Як?.. І ви, мамо, супроти мене вже? (Кроп., II, 1958, 177); В останнім смертнім бої Супроти спільних ворогів Зустріли Чехії герої Землі радянської орлів (Рильський, II, 1960, 297); Восени Оксен супроти волі батька одружився на ній і забрав Олену до Троянівки (Тют., Вир, 1964, 23).

2. прийм. з род. в. Порівняно з ким-, чим-небудь. Її незаслонене лице супроти сього білого одягу виглядало пожовкле [пожовклим] (Фр., VII, 1951, 268); Тепер супроти сина мати здається дитиною (Стельмах, II, 1962, 209).

3. прийм. з род. в., рідко. Щодо кого-, чого-небудь. [П р і с ц і л л а:] Руфіне, дорогий! Я дуже винна супроти тебе? Марним підозрінням сплямля я тебе! (Л. Укр., II, 1951, 504); — Якщо у вас не в порядку уніформа.., то з цього видно, що ви забуваєте про свої обов'язки супроти армії (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 154).

4. присл., рідко. Те саме, що проті². Привеземо [хрести] до цвинтаря і будемо на всеношну палити їх. Навіть титар нічого супроти не має (Стельмах, II, 1962, 329).

СУПРОТИВ, прийм. з род. в., присл., діал. Супроти. На боковій стіні, супротив дверей, у півтіні висів великий образ (Фр., V, 1951, 186); Батько Богдан збирав козацтво поміж людом да ставав супроти дук і шляхти (П. Куліш, Вибр., 1969, 138); Так «грішно» [гречно] поводитьсь тільки газдиня супротив гостей (Черемш., Тв., 1960, 89); [П а р а с к а:] Коли вже так собі любитеся, то і біг з вами! ..От вам моє благословення! Я не буду супротив... (Кост., I, 1967, 170).

СУПРОТИВИТИСЯ див. супротивлятися.

СУПРОТИВЛЯТИСЯ, яюся, яєшся і **СУПРОТИВИТИСЯ**, влюся, вишся; мн. супротивляються; недок., діал. Чинити опір; опиратися. Постановили [тухольці].. стояти твердо і невідступно при своїх правах.. Боярин.. кляв поганих смердів, але супротивлятися їм не мав смілості (Фр., VI, 1951, 41); — Я була би втратила хліб, коли б була зважилася супротивитися підмові (Март., Тв., 1954, 448); *Образно. Хилить [вітерець] до землі білі квіти ромену, ..тільки

тирса супротивиться, підіймає вгору свої пружні ості (Скл., Святослав, 1959, 43).

СУПРОТИВНИЙ, а, е. 1. Розташований навпроти кого-, чого-небудь; протилежний. Олімпіада, Іванівна шпарко відступає від дверей і подається на супротивний кінець хати (Л. Укр., II, 1951, 64); Тут, у протоці, супротивний берег вибігав назустріч на кілька кілометрів довгою вузькою косою (Смолич, I, 1958, 45).

2. Зустрічний (про вітер, течію і т. ін.). Брели [заробітчани], зігнувшись під клунками, виснажені, худі, почорнілі від гарячих супротивних вітрів (Гончар, I, 1959, 4); Пліт несло швидко, але рівно, він лише ледь відчутно тремтів, наче страшився таємничої глибини і могутності супротивної течії (Голов., Тополя., 1965, 258).

3. Який докорінно відрізняється від кого-, чого-небудь; несумісний з чимсь. То були дві вдачі не тільки не схожі, але навіть супротивні одна одній (Н.-Лев., IV, 1956, 229); Члени рівняння можна переносити з однієї частини в другу, змінивши перед цими членами знаки на супротивні (Алг., I, 1956, 83); // Який захищає інтереси, протилежні чийм-небудь; ворожий комусь, чомусь. Хлоп'ята рідко коли не бувають поділені на дві супротивні купи; де не стрінуться по дорогах і стежках — зараз і до бійки (П. Куліш, Вибр., 1969, 288); Ти [Рим] племена супротивні з'єднав.., Навіть неволю і гніт їм на добро повернув (Зеров, Вибр., 1966, 373); // у знач. ім. супротивні, них, мн. Супротивники у бійці, поєдинку і т. ін. Еней совався, як навіжений, Кричав, скакав, мов віл скажений, І супротивних потрошив (Котл., I, 1952, 259).

Супротивна сторона: а) у судовому процесі — особи, що захищають інтереси, протилежні інтересам другої сторони; б) супротивник, ворог. Йому [посередникові на маневрах] дозволяється дати пораду, але ні в якому разі не заступати ініціативи когось з командирів і не викривати жодної таємниці супротивної сторони (Трубл., I, 1955, 66); в) той, хто захищає інтереси, протилежні чийм-небудь.

4. бот. Розміщений один проти одного (про бруньки, листя, гілки і т. ін.). М'ята перцева має чотиригранні гіллясті стебла, покриті короткими темно-фіолетовими волосками. Листки супротивні (Знання., 3, 1972, 29).

СУПРОТИВНИК, а, ч. 1. Той, хто вороже, негативно ставиться до кого-, чого-небудь, протидіє комусь, чомусь; противник. [С т а р ш и н а:] Омеляне Григоровичу, скажіть мені: чи можемо ми з вами вкупі заправити так, щоб супротивникам нашої волі прийшлося.. боляче! (К.-Карий, I, 1960, 41); Будучи принциповим супротивником того методу, який визначають досить незграбним терміном «буквалізм», я все ж не можу не навести кілька прикладів порушення стилю й характеру оригіналу (Рильський, IX, 1962, 109).

2. Той, хто виступає проти іншого у бійці, поєдинку і т. ін. Вийшли дрібні шляхтичі та силачі й почали боротись та битись навкулачки. Деякі борці порозбивали супротивникам кулаками носи, щоки й губи (Н.-Лев., VII, 1966, 65); Поручик Манцевич бився на шаблях з Андрієм. Супротивники важко дихали, роблячи випадки й відбиваючи їх (Тулуб, Людолови, I, 1957, 110); *Образно. Вітер стих, і лісові велетні, здавалося, відпочивали після боротьби з крилатим супротивником (Донч., II, 1956, 39); // Суперник у спортивному змаганні, грі. Перед матчем супротивники кілька хвилин грають без рахунку (Собко, Любов, 1935, 103); Він поставив фігуру просто під пішака супротивника (Мушк., Чорний хліб, 1960, 136).

3. збірн. Вороже військо, ворожі збройні сили;

ворог. *Тікав супроти в никзукріплені* (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 260); *Там, на півдні, передбачалось створити міцний кулак і розбити ворога, прорвавши його фронт за допомогою механізованих і моторизованих частин вкупі з кількома кінними полками, що мусили переслідувати розбитого супротивника* (Трубл., I, 1955, 56); *Образно. *І от, нарешті, він [І. В. Мічурін] побачив свою армію [перетворювачів природи].. Вона одержала вже ряд блискучих перемог у невеликих сутичках з супротивником і, вітаючи свого полководця, сяяла радістю* (Довж., I, 1958, 497).

СУПРОТИВНИЦЯ, і, ж. Жін. до супротивник. — *Матері твоїй тряця!.. — кричала одна.. — Тьфу на тебе! — одказала друга, плюючи на свою супротивницю* (Мирний, III, 1954, 93); *Образно. *Змучений і знесилений, тікав [І. В. Мічурін] рятуватись на самотині до своєї улюбленої супротивниці — природи* (Довж., I, 1958, 498).

СУПРОТИЛІЖНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що протиліжний. *На супротивному згір'ю [згір'ї], поміж грядками, з'явилася висока жіноча постать* (Крим., Вибр., 1965, 357); *Психологія християн і перших, і середньовічних, і новітніх завжди ґрунтувалась на двох супротивних принципах: етичному і теологічному* (Л. Укр., VIII, 1965, 240).

СУПРОТИЛІЖНІСТЬ, ності, ж., рідко. Те саме, що протиліжність. *Не одна тільки однаковість вдачі зводить людей до купи: частіше робить людей близькими приятелями супротивність їх вдачі* (Н.-Лев., I, 1956, 117); *Він був тип міського хлопця, повна супротивність того несмілого та боязливого селянина, яким був я* (Фр., IV, 1950, 207).

СУПРҀГ, а, ч., рідко. 1. Те саме, що чоловік 2.

2. тільки мн. Подружжя. *Супруги плюнули одне на одного та й порозходилися* (Крим., Вибр., 1965, 360).

СУПРҀГА, и, ж. 1. діал. Супруга. *Був у нового хазяїна свій плуг, а то вже у супруги йде, а дальш, дальш вже й піший* (Кв.-Осн., II, 1956, 123).

2. рідко. Те саме, що дружина 1. *Нема кращого друга, як вірна супруга* (Укр.. присл., 1955, 119); — *Уперше ви приходили до мене радитись, Іване Семеновичу, коли небіжчиця супруга ваша тільки-но мала ото стати з вами під вінець?* (Ю. Янов., II, 1954, 114).

СУПРҀЖИЙ, а, е, рідко. Те саме, що подружній. *Був [лікар] предметом сердечних бажань усіх кандидаток до супружого стану з цілого містечка* (Кобр., Вибр., 1954, 93).

СУПРҀЖНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що подружній. *Вона тягла супружнє ярмо, не маючи куди дітись* (Фр., VI, 1951, 360); *З сином мала [бабця] довшу конференцію, звертаючи його увагу на скomплікованість [складність] теперішніх його супружних обов'язків* (Хотк., II, 1966, 56).

СУПРҀТНІЙ, я, є, рідко. Те саме, що супротивний 2. *Супрутній вітер груди облягав, і важко спотикалися на ристі.. Укриті тьмою коні норовисті* (Перв., I, 1958, 159); *Образно. *І гудуть вітри супрутні, Вік двадцятий — буревій, і рече мій край могутній: — Чорний ворон, я не твій!* (Мал., Звенигора, 1959, 255).

СУПРЯГА, и, ж. 1. Старовинна форма спільної праці української сільської бідноти, за якою кілька дворів об'єднували робочу худобу й реманент для виконання сільськогосподарських робіт. [Ф е д і р:] *До вечора й здохла [коняка]. Тепер з одною конячкою ніхто в супрягу не приймає* (К.-Карий, I, 1960, 179); [Д е м и д:] *Володька зайняв своїх волів та й погнав.. «Я, каже, краще піду своє волочить, бо з нашої супряги товку не буде...»* (Кроп., III, 1959, 166).

Орати (вибрювати і т. ін.) у супрязі з ким — орати, об'єднавши робочу худобу й реманент. Карпо спрягався з Лавріном, і вони вдвох у супрязі орали попереду Карпове поле, а потім Лаврінове (Н.-Лев., II, 1956, 366); *Марійка виїхала на ніч орати в супрязі з Йосипом Кирилюком* (Стельмах, II, 1962, 239).

◇ У супрязі [бути]: а) бути супряжичами. — *Я з її дедом [батьком] у супрязі був. Небіжчик мав пару волів-ласіїв [з білими черевом і кінчиком хвоста], а я мав пару волів голубих...* (Март., Тв., 1954, 95); б) спільно працювати, жити, боротися і т. ін. — *Ти, Павле Антоновичу, писатимеш для народу [народу] «метелики», а я фельетони [фейлетони]... От і будемо в спілці та в супрязі для загальної праці* (Н.-Лев., I, 1956, 614); *Не перший день ми з Сергієм в супрязі. Де нас із ним тільки не носило! Фільмували археологічні розкопки* (Гончар, Циклон, 1970, 4).

2. Після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції — одна з найпростіших форм виробничої кооперації. *Маруся.. ходила на Заріччя і вивчала, як там ведеться підготовка до спільного обробітку землі — організація супряг* (Бурл., М. Гонта, 1959, 257); *Люди зустрічали червень, готувалися до жнив, ладнали серпи і коси, збиралися в супряги* (Цюпа, Назустріч.., 1958, 178).

3. Кілька волів або коней, запряжених разом. *В супрягах з одноосібними кінськими, а то й окремо від них ішли наші, колгоспні, за якими не один рілник засапався ідучи* (Мур., Бук. повість, 1959, 298); *Образно. [В а д и м:] *У вашім домі він, супруг пісний, з яким в супрягу шлюбну впряглися ви, душі стоптавши цвіт!* (Лев., Драма.., 1967, 404).

СУПРЯГАЧ, а, ч. Те саме, що супряжич.

СУПРЯЖИЧ, а, ч. Один із господарів, які об'єдналися в супрягу. *Улас знайшов супряжичів, спрягався з ними й орав клопоть поля наспіл у сусіда* (Н.-Лев., III, 1956, 355); *Образно. — *Поміняймося серцями, станьмо вічними супряжичами в супрязі душ..!* (Н.-Лев., IV, 1956, 234).

СУПРЯЖНИК, а, ч. Те саме, що супряжич. *Батько ж сидить собі.. з кумом Панасом, супряжником нашим, та знай покурюють одну за одною, метикують, як то воно буде в тих колгоспах* (М. Ол., Чуєш.., 1959, 72).

СУПУТНИК, а, ч. 1. Той, хто йде, їде, подорожує і т. ін. разом із ким-небудь. *Ні княгиня Ольга, ні її супутники не нарікали, що поїхали через гори* (Скл., Святослав, 1959, 213); — *Мій супутник запропонував піти до вагона-ресторану повечеряти* (Трубл., Глиб. шлях, 1948, 98); *Всі розуміли, що вона хоче йти додому сама, без супутників* (Донч., V, 1957, 229); *Образно. *Древній ліс, — у тихому прибої, — Супутник твій до самого села* (Нагн., Слово.., 1954, 27); // Той, хто постійно перебуває, живе, працює і т. ін. з ким-небудь. *Іван Франко з нами, серед нас, він наш сучасник, супутник і друг* (Рильський, III, 1956, 274); // перен. Те, що завжди потрібне кому-небудь і постійно супроводжує його. *Книга — наш незмінний супутник на шляху будівництва комуністичного суспільства* (Літ. Укр., 23.VIII 1968, 3); *«Супутник шахтаря» — так називається переносний апарат для контролю за чистотою повітря в шахті* (Роб. газ., 22.X 1965, 1).

СУПУТНИК життя — про чоловіка (у 2 знач.). *Вона частенько ловила себе на думці, що віддає Сагайдакові перевагу перед усіма іншими знайомими хлопцями, і часом тішила себе надією, що зробить його супутником свого життя* (Добр., Тече річка.., 1961, 7).

2. Те, що тісно пов'язане з ким-небудь. *Смокотало під грудьми від голоду, і дрож, супутник його, боляче*

прохоплював тіло (Тулуб, Людолови, II, 1957, 159); Фольклор не тільки батько літератури, він її незмінний супутник і друг (Рильський, IX, 1962, 193); // Те, що росте, зустрічається і т. ін. разом із чим-небудь або поблизу чогось. У земній корі селен і телур постійно виступають як супутники сірки (Вісник АН, 3, 1971, 80); Як супутника дуба використовуємо клен, липу, граб... (Чаб., Стоїть явір..., 1959, 107).

Місто-супутник — місто, яке розташовується в приміській зоні великого міста й має з ним безпосередні виробничо-економічні та культурні зв'язки. За короткий час біля Комсомольська-на-Амурі виросли міста-супутники Амурськ і Сонячний (Веч. Київ, 28.X 1968, 2).

3. Небесне тіло, яке рухається навколо планети або зірки. Недавно проведені дослідження показали, що Земля має щонайменше 10 природних супутників (Знання..., 10, 1965, 5).

Штучний супутник — запущені у космос із дослідницькою метою снаряд, пристрій, які рухаються за інерцією навколо небесного тіла. Торік наші вчені запустили три космічні ракети, одна з яких стала штучним супутником Сонця (Наука..., 2, 1960, 1); — Зараз над Ковалівкою пролетить штучний супутник Землі. Через двадцять хвилин ви побачите його своїми очима... (Кучер, Трудна любов, 1960, 475).

СУПУТНИЦЯ, і, ж. Жін. до супутник 1, 2. Моя супутниця до того знесилена, що майже звисла на моїй руці, і ми рухались дуже поволі (Гур., Друзі..., 1959, 22); — Розшукай того, що стріляв з-за дерева!.. Тоді я .. прийду до тебе і скрізь буду твоєю супутницею... (Гончар, III, 1959, 455); Тепер від нього не залежало — думати про неї чи ні, бо та думка стала його постійною супутницею (М. Ю. Тарн., Незр. горизонт, 1962, 19); Хронічна валютна криза стала постійною супутницею капіталізму (Ком. Укр., 7, 1966, 41); Залишки фундаменту кам'яного будинку вкрили розкішні будяки.., лобода та невідступна супутниця покинутих осель — кропива (Вільде, Сестри..., 1958, 221).

СУПУТНИЙ, я, в. Тісно пов'язаний з чим-небудь; який додається до чогось основного; супровідний. В господарствах, що спеціалізуються на вирощуванні товарного хліба, супутньою галуззю є молочне господарство (Хлібороб Укр., 11, 1963, 7); Садозахисні насадження створюють з довговічних і високорослих головних порід та швидкорослих, але менш довговічних супутніх.. порід (Сад. і ягідн., 1957, 172); Супутні товари.

СУПЧИК, у, ч. Пестл. до суп. Мама все нам дає супчик та супчик та бульйончик (Н.-Лев., I, 1956, 592); — Вам борщику чи супчику, Вам курочку чи качечку, З підливою, на маслечку! (Олесь, Вибр., 1958, 292).

СУРГАНІТИСЯ, нюся, нишся, недок., розм. Іти поволі, через силу; волочитися, плестися; // Іти, з'являтися куди-небудь (про когось небажаного). — Ой, лишечко! Це ж Мокрієвська сурганиться, певно, до нас! — сказала Уляся й скривилась (Н.-Лев., IV, 1956, 320).

СУРГУЧ, ў, ч. Забарвлена тверда смола, віск і т. ін., що легко плавиться й застигає; уживається для опечатування пакетів, посилок, приміщень, закупорювання пляшок тощо. Він схопив листа, надірвав обгортку, — сургуч посилався на підлогу (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 13); Каса й бухгалтерія опечатані сургучем (Ле, Міжгір'я, 1953, 261).

СУРГУЧЕВИЙ, а, е. Те саме, що сургучний. Під час хвилиної зупинки ми кидали в двері поштового вагона мішок із сургучевою печаткою (Жур., Звич. турботи, 1960, 39).

СУРГУЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до сургуч. Сургучний

запах; // Зробл. з сургучу. — Тут ще вам лист.., — мовив писар, тримаючи в руках пакет, запечатаний кількома сургучними печатками (Добр., Очак. розмір, 1965, 225); Повз неї пройшов у сільраду Юхим Барило, несучи два сувої з оджею, об'язані мотузками і обкапані сургучними печатками (Кучер, Прощай..., 1957, 219).

2. Кольору червоного сургучу. Голова та зерня частина шиї у них [індіків].. вкриті сургучно-червоними бородавками (Наука..., 6, 1973, 66).

СУРДИНА, и, ж. Пристрій для приглушення звуку в смичкових і духових музичних інструментах. Сурдина — невеличкий пристрій у вигляді гребінчика, який надівають на кобилку скрипки, сковуючи її вібрацію і пом'якшуючи звук (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 142); *Образно. Тепер у мене ще всі почуття і думки під сурдиною грають, ледве прокидаються (Л. Укр., V, 1956, 191).

СУРДИНКА, и, ж. Те саме, що сурдина.

◇ [Як (на́че, ненáче і т. ін.)] під сурдинку — тихо, притишено. Я під сурдинку кажу Севи кілька зайвих слів, що не мають зв'язку з моєю пропозицією (Ю. Янов., II, 1958, 44); Фарфор таць подзвонював ніжно й глухо, неначе під сурдинку (Смолич, Реве та стогне..., 1960, 60).

СУРДОКАМЕРА, и, ж. Ізольована від навколишнього середовища кабіна, признач. для вивчення стану людини в умовах абсолютної тиші. Для вивчення «надійності» мозку психічну діяльність людини досліджували під час тривалого перебування її в сурдокамері або в інших умовах повної ізоляції (Наука..., 6, 1968, 33); — Я відправляв льотчиків-космонавтів у «самотність». Висловлюючись по-науковому, — в сурдокамеру. Камера ця — невелика кімната, на три-чотири кроки. Людина входить туди, і за нею наглухо зачиняються важкі металеві двері (Рад. Укр., 25.VIII 1962, 3).

СУРДОЛОГІЧНИЙ, а, е. Стос. до сурдології. Інститут.. має три відділи: сурдологічний (де лікують глухих і туговухих), онкологічний і загальноклінічний (Літ. Укр., 12.II 1965, 1).

СУРДОЛОГІЯ, і, ж. Галузь медицини, яка вивчає розлад слуху.

СУРДОПЕДАГОГ, а, ч. Фахівець із сурдопедагогіки.

СУРДОПЕДАГОГІКА, и, ж. Галузь педагогіки, що стосується навчання й виховання глухонімих дітей, а також дітей з вадами слуху.

СУРДОПЕДАГОГІЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до сурдопедагогіки.

2. Прикм. до сурдопедагог.

СУРДУТ, а, ч., заст. Сюртук. Гордїй скинув сурдута, вдяг легшу одержу (Гр., II, 1963, 42); Щепкін зняв сірий сурдут і залишився в самій оксамитовій чорній жилетці (Полт., Повість..., 1960, 506); *Образно. Буржуа не мав рідного краю. Йому все одно, де торгувати, якою мовою писати вексель, а його інтернаціональний сурдут однаково продається і в Лондоні. і в Брюсселі (Хотк., I, 1966, 179).

СУРДУТИК, а, ч., заст. Зменш.-пестл. до сурдута. Учні ходили у формі: чорна шинель з червоними петличками, такий же чорненький сурдутик і картуз з червоним околицем (Думки про театр, 1955, 28).

СУРДУТИНА, и, ж., заст. Поганенький, поношений сурдут. Зчудовано підняв я голову й побачив на одній високій груші.. Василька, котрий, засівши на одній галузі без сурдутини й босоногий, заїдав грушки (Коб., III, 1956, 34); Пішов [Іван] у легкій сурдутині, тепер дрижить [дрижить] усім тілом (Круш., Буденний хліб..., 1960, 54).

СУРЕМИТИ, млю, миш; мн. суремлять; недок., перех. і неперех., поет., рідко. Те саме, що сурміти¹.

*Образно.— *Боженку, підводься, Боженку, твоя Україна палає, Земля придеснянська й славутська на сурмах суремить: — Устань!* (Мал., Запов. джерело, 1959, 112).

СУРЁМКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сурма. *Музика луна: голосять скрипки й стогнуть суремки* (Стар., Облога., 1961, 43); *Образно. *Не змовкає [комар] ні на мить, В срібну суремку сурмить* (Перв., Казка., 1958, 32); *У порівн. *Цвіркуні, буцім суремки. Цвірчать до тебе із нори...* (Укр. поети-романтики., 1968, 482).

СУРЁМНИЙ, а, е. Те саме, що сурмовий. *Я ще сам не знав любові трунку,.. Запаху не чув ще кіс дівочих, Ніжності їх, теплоти облич, А уже у днях, в суворих ночах Чув суремний невимолений клич* (Шпорта, Ти в серці., 1954, 106); *Тарас — під «наглядом таємним», Під свистом царського бича — Щасливим голосом суремним Михайла Щепкіна стріча* (Рильський, III, 1961, 33).

СУРЖИК, у, ч. 1. Суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса і т. ін.; борошно з такої суміші.— *Сіяв пшеницю, а зібрав суржик!* (Горд., Листи., 1942, 11).

2. перен., розм. Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова. *Угорець уже говорив йому щось бундючно й повчально, сиплячи строкатим суржиком з російсько-німецько-словацьких слів* (Гончар, III, 1959, 144); *Інститут.. послав експедицію до башкирських сіл Санжарівки і Боголюбівки для вивчення змін у мові переселенців із України.. Експедиція зупинилася в хаті удови Василюки.. Господиня говорить тільки українською мовою, її дочка — вже суржиком* (Панч, На калин. мості, 1965, 260).

СУРЖИКОВИЙ, а, е. Прикм. до суржик.

СУРЖОК, жкў, ч., рідко. Те саме, що суржик 1.

СУРИК, у, ч. 1. Мінерал, що являє собою окис свинцю з домішками заліза, алюмінію та інших елементів.

2. Природна мінеральна фарба оранжево-червоного або червоно-брунатного кольору. *Криворізький суриковий завод.. виробляє у великих масштабах так звані сухі залізоокисні пігменти — сурик, охру, мумію* (Роб. газ., 22.X 1966, 1); *Під пахвою в хлопця стирчав сувій товстого паперу, в руках погойдувалося відро з суриком* (Ільч., Серце жде, 1939, 36); *Образно. *В горах краплинами червоного сурику палали величезні маки* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 366).

3. Дрібнокристалічний порошок світло-оранжевого або червоного кольору, який застосовують для грунтування металевих поверхонь, а також при виробництві акумуляторів. *Од лінкора до катера, од підводного човна до баржі — у всіх суднах підводну частину грунтують суриком. Від корозії метал захищають* (Роб. газ., 15.I 1964, 2); *Відливають [пластини для акумулятора] у вигляді решіток, в отвори яких потім запресовують активну масу, що складається з окисів свинцю — глету і сурику* (Автомоб., 1957, 214).

СУРИКОВИЙ, а, е. Прикм. до сурик; // Який виготовляє сурик (у 2, 3 знач.). *Майже 400 підприємств країни споживають продукцію Криворізького сурикового заводу* (Роб. газ., 6.X 1965, 1).

СУРІПИЦЯ, і, ж. (*Barbarea vulgaris* R. В г.). Польовий бур'ян родини хрестоцвітих з жовтими квітками, насіння якого застосовують у миловарній промисловості та у виробництві мастил. *Сіяли ж [бідняки] насінням.. з кукілем, з бур'янами, з суріпицею* (Крот., Сини., 1948, 112).

СУРІПКА, и, ж. Те саме, що суріпиця. *Нерідко можна спостерігати, як на початку літа посіви куку-*

рудзи, проса та інших зернових культур набувають.. жовтого кольору. Зацвітає суріпка — найбільш поширений бур'ян середньої смуги (Наука., 2, 1963, 9); *Золота суріпка, ромен, Скільки бджіл!* (Олесь, Вибр., 1958, 377).

СУРМА, сурмй, ж. 1. Старовинний духовий музичний інструмент прямої видовженої форми, який використовували перев. як сигнальний. *Сурма — один із видів козацької дерев'яної труби* (Укр. нар. муз. інстр., 1967, 47); *Козацькі сурми грали до бою* (Кач., Вибр., 1953, 28); *Народний митець.. застосував у своєму оркестрі [українських народних інструментів] скрипку, басолю, великий барабан.., а згодом своєрідно реставрував і ввів до нього старовинні народні інструменти — ліру, сурму, кобзу* (Нар. тв. та етн., 6, 1973, 85); *У порівн. *Сліпили очі мідні коновки, довгі, як сурми* (Коцюб., II, 1955, 125).

2. Сучасний духовий сигнальний інструмент у вигляді мідної трубки, зігнутої в кільце, з розтрубом на кінці; горн. *Чуєш: сурми заграли! Час розплати настав* (Вороний, Вибр., 1959, 199); *Може, оті сурмачі з сурмами, що поблискують їм у руках, тільки й ждуть, щоб обернутись і сповістити кожен своєму війську радісну вість?* (Гончар, II, 1959, 403); *Дзвеніло дитинство його в таборах Під клич піонерської сурми* (Нех., Хто сів вітер, 1959, 227); *Образно. *Уже не чути сурем журавлиних, Уже й самих не видно журавлів* (Рильський, I, 1956, 157); *У порівн.— *Робітники, селяни, всі працюючі міст і сіл! — бойовими сурмами закликав цей «метелик».. Прокідайтеся, піднімайтеся!* (Козл., Ю. Крук, 1957, 352).

3. Духовий мідний музичний інструмент високого регістру з зігнутим у кільце циліндричним корпусом, який закінчується розтрубом, і пристроєм для зміни висоти звуку; труба. *Голосно покотилися тонкі та різучі [різкі] вигуки флейт та кларнетів; протяжно загули сурми та фаготи* (Мирний, II, 1954, 263); *Сопілки й сурми грають, І скрипочка заводить; Ох, то ж моя кохана Танок весільний водить!* (Л. Укр., IV, 1954, 83); // Взагалі духовий мідний музичний інструмент. *Гриміла музика. Срібні й мідні голоси сурем лунали під склепінням.. ідальні* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 95); *Вже аж на світанні в саду одквітнуть лампіони, охрипнуть сурми на гулянні* (Рудь, Дон. зорі, 1958, 61); *Образно. *Гудуть сурми вітру над поїздами* (Мал., Любов, 1946, 69); *У порівн. *Оновлення вславляю труд Ліричним віршем, як сурмою!* (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 50).

СУРМА, й, ж. 1. Хімічний елемент — сріблясто-білий крихкий метал, який застосовують у металургійній, гумовій, фармацевтичній промисловості, піротехніці і т. ін. *Сурма зустрічається в природі звичайно у сполуці з сіркою — у вигляді сурм'яного блиску* (Заг. хімія, 1955, 376); *Бабіти являють собою сплави олова, свинцю, міді, сурми, нікелю і інших металів* (Токарна справа., 1957, 62).

2. Чорна фарба для брів, вусів і т. ін.

СУРМАР, я, ч. Те саме, що сурмач. *Ми плекали розплату. Захрипли в бою сурмарі, А полкам не видать ні кінця, ані краю, ні ліку* (Мал., Битва, 1943, 128); *Образно. *Гудуть вітри в широкому світі — Молодого травня сурмарі* (Шпорта, Мужність, 1951, 95).

СУРМАЦЬКИЙ, а, е. Прикм. до сурмач. *Ще з більшою охотою переймає хлопця від Мануйла сурмацьку науку* (Гончар, Таврія, 1952, 191).

СУРМАЧ, а, ч. 1. Сигналіст, який подає сигнал сурмою (див. сурма). *Хай в литаври вдаре [вдарить] довбиш, Хай заграють сурмачі; Сутим золотом засяють Корогви і пірначі* (Щог., Поезії, 1958, 203); *Дванадцять*

сурмачів заграли на сурмах, коли посли входили у палац (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 278); *Образно. Дружби вік — для тебе, сину! Будь же дружби сурмачем (Мас., Як пахне земля, 1958, 47).

2. Музикант, який грає на сурмі; трубач. Третій музика — сурмач — працював найциріше.. «Туру-туру... та!.. туру-туру... та!..» — гриміла сурма (Коцюб., I, 1955, 232); — Хіба не ожива надія У серці мужньому, як наші сурмачі Костюшків славний марш засурмлять, ідучи? (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 351).

СУРМАЧІВ, чéва, чéве. Прикм. до сурмач; належний сурмачеві. Дитячі вигуки, регіт молоді.., верескливий галас кларнета — зливаються в якусь чудну, але гармонійну мішму, над котрою усе ж таки домінує сурмачеве «туру-туру... та!..», що здійснюється над майданом (Коцюб., I, 1955, 233).

СУРМИТИ¹, млю́, міш; мн. сурмлять; недок. 1. *неперех.* Подавати сигнал сурмою (див. сурма́). Стояли біля входу піонер і піонерка і в сурми сурмили (Ів., Пошта., 1943, 6); Уже в полку горніст сурмить, Гукає хлопця до походу (Шер., Дорога., 1957, 133); // Гра-ти на сурмі або іншому духовому музичному інструменті. Розлігшись на траві, в сопілочку сурмить [селянин] І за волами наглядає (Бор., Тв., 1957, 58); Сурмить [Войський] і гаї сколихує до дна.. У грі — історія денного полювання: Ось тихий перелив — то гасло до шукання, Ось дальні відгуки — пси гонять по слідах, Ось ніби грім гримить — то постріли в кущах (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 141).

2. *неперех.* Видавати звуки, звучати (про духові музичні інструменти). Три дні гримали самопали, три дні сурмили смутно сурми, три дні лились козацькї сльози (П. Куліш, Вибр., 1969, 84); Фанфари сурмлять і змовкають, і враз в несподіваній тиші Забив барабан (Бажан, Роки, 1957, 258); // Видавати або утворювати звуки, схожі на звучання сурми. Дзвеніли, бриніли, сурмили комарі (Ю. Янов., II, 1958, 199); Вітер.. тужно завивав у ярах і побідно сурмив у високості (Зар., На.. світі, 1967, 139); Чи в тайга, де б не сурмив олень? (Перв., З глибини, 1956, 303).

3. *перех. і неперех.* Звуком сурми сповіщати про щонебудь. [Я р о с л а в:] Гей, зараз же сурмити скрізь тривогу (Коч., III, 1956, 82); В козацькому таборі по знаку гетьмана сурмили зустріч ханові (Кач., Вибр., 1953, 152); [Х м е л ь н и ц ь к и й:] Сурмачам в похід сурмити (Корн., I, 1955, 235); *Образно. Сурмити ранок почали півні (Нех., Дніпр. край, 1939, 77).

СУРМИТИ², млю́, міш; мн. сурмлять; недок., *перех.* Фарбувати (брови, вуса і т. ін.) сурмою (див. сурма́ 2).

СУРМИТИСЯ, млю́ся, мішся; мн. сурмляться; *недок.* Фарбувати собі брови, вуса і т. ін. сурмою (див. сурма́ 2).

СУРМЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до сурмити².

СУРМЛЕННЯ¹, СУРМЛІННЯ, я, с. Дія за знач. сурмити¹. Проходять сурмачі, помагаючи покликачеві втихомирити сурмленням розгаласований люд (Л. Укр., II, 1951, 510); На ходу сурмили сурмачі.., і напруженим слухом прислухались до їхнього сурмління війська (Гончар, II, 1959, 405).

СУРМЛЕННЯ², я, с. Дія за знач. сурмити².

СУРМЛІННЯ див. сурмлення¹.

СУРМОВИЙ, а́, е́. 1. Прикм. до сурма́; // Який видає сурма. Сурмовий звук.

2. Який силою, тембром і т. ін. нагадує звук сурми. Ще на воротах почув Йон сурмовий голос батьків (Коцюб., I, 1955, 237).

СУРМОНЬКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сурма́. *У порівн. Голос, як сурмонька, але ж чортова думонька (Укр.. присл., 1955, 153).

СУРМОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сурма́.

СУРМ'ЯНИЙ, а, е. Прикм. до сурма́ 1; // Який має у своєму складі сурму. Віддавна вважалися непридатними для промислової переробки окиси сурм'яних руд (Знання., 11, 1972, 8); Сурм'яні сплави; // Вигот. із сурми. Вольфрамний електрод має .. цінну перевагу перед більш вивченими сурм'яним та вісмутовим: він не потребує періодичної зачистки при вимірюваннях (Вісник АН, 11, 1975, 73).

△ Сурм'яний блиск — мінерал свинцево-сірого кольору, який містить сурму та сірку і є основною рудою для виплавки сурми. Сурма зустрічається в природі звичайно у сполучі з сіркою — у вигляді сурм'яного блиску (Заг. хімія, 1955, 376).

СУРМ'ЯНИСТИЙ, а, е. Який має у своєму складі сурму (див. сурма́ 1); сполучений із сурмою. Сурм'яниста кислота.. утворюється у вигляді білого осаду при діянні лугів на солі тривалентної сурми (Заг. хімія, 1955, 377); Велику цінність являють сурм'янисті шлаки. Вони містять телур та індій, які тепер широко застосовуються в найновішій техніці (Веч. Київ, 13.IX 1957, 1).

СУРОВИЙ, а, е. Грубий, небілений (про тканину, нитки); сировий. Вона щороку мочила коноплі, стоячи пізньої осені по пояс у холодній воді річки Сухий Ташлик, білила сурове полотно, шила сорочки й штани дітям (Мас., Роман., 1970, 51); Весело підморгував [дідусь] через окуляри, скріплені суровою ниткою (Збан., Таємниця., 1971, 145); // Пошитий, вигот. з грубого, небіленого полотна. Держить хусточку да суровую (Сл. Гр.).

СУРОГАТ, у, ч. Замініник натурального продукту, який має лише деякі його властивості. Новий рік усі зустрічають нетерпляче.. Готується шампанське, готуються простіші його сурогати (Сам., II, 1958, 239); В маленьких філіжанках з тонкої порцеляни парував сурогат кави (Перв., Материн.. хліб, 1960, 84); // перен. Те, що підміняє собою що-небудь, створює ілюзію чогось. Право сервітутів — це тільки недостатній сурогат.. початкової громадської власності (Фр., VI, 1951, 274).

СУРОГАТНИЙ, а, е. Прикм. до сурогат; який є сурогатом. Сурогатна кавка.

СУРОК, рка́, ч. Великий степовий гризун з цінним хутром жовтого або рудуватого кольору з домішкою чорних і бурих тонів на спинній частині. По балках тонким свистом перекликалися сурки (Тулуб, Людолови, I, 1957, 165).

СУРЯДНИЙ, а, е, грам. Який виражає сурядність, зв'язує слова або речення способом сурядності; протилежне підрядний. Сурядні сполучники оформляють синтаксичні відношення між рівноправними, відносно незалежними членами речення, словосполученнями або реченнями (Сучасна укр. літ. м., II, 1969, 516); Сурядне словосполучення.

СУРЯДНІСТЬ, ності́, ж., грам. Синтаксичний зв'язок між рівноцінними з погляду граматики елементами; протилежне підрядність. Щодо характеру взаємозв'язку сполучуваних слів, словосполучень чи речень розрізняють сполучники сурядності, або сурядні, і сполучники підрядності, або підрядні (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 335).

СУСА́К, а́, ч. (*Butomus* L.). Багаторічна трав'яниста водяна й болотяна рослина з зонтикоподібним суцвіттям, з листя якої плетуть кошики, мати і т. ін. Високий очерет, стебла сусака, зонтики отруйного

веху.. на зиму відмирають (Рад. Укр., 2.III 1962, 3).

СУСАЛЬНИЙ, а, е, рідко. Те саме, що сухозлітний. В кутку під стелею тьмяно виблискувало сусальне золото на образах (Панч, В дорозі, 1959, 73); «Правда і кривда» — успіх Одеського театру. У цій постановці.. ідуть поруч гнів і гумор, гострі слова і любов до людини. Перемагає правда. І вона не потребує сусального фіналу у виставі (Мист., 4, 1965, 14).

СУСАЛЬНІСТЬ, ності, ж., рідко. Солодкуватість, фальшива красивість. Партія виступав за мужнє, героїчне і правдиве мистецтво, якому чужа будь-яка фальш: як сусальність і прикрашательство, так і безвихідна нудьга, зневіра і песимізм (Літ. Укр., 15.I 1963, 2).

СУСЕКС, а, ч. Порода перев. білоперих з темними смугами на шії курей м'ясо-яєчного напрямку, яку введено в англійському графстві Суссекс.

СУСІД, а, ч. 1. Той, хто мешкає поруч, поблизу кого-небудь. Вони були сусіди з Орлихою, тин об тин (Вовчок, I, 1955, 80); Сусід мій з другого «ножера» вічно трумкає [бренькає] на п'яніно [піаніно] (Коцюб., III, 1956, 131); У хвіртку входили сусіди й сусідки (Довж., I, 1958, 217); *Образно. Горє з бідом близькі сусіди (Укр.. присл., 1963, 35); // мн. Родина, що мешкає поруч, поблизу. Мали сусіди хорошого сина: Бує він їм смирна і добра дитина (Щог., Поезії, 1958, 340); До сусідів збиралися молоді на посиденьки (Тют., Вир, 1964, 23).

Ходіти (піти, кидатися, кінутися і т. ін.) по сусідах — обходити сусідів одного за одним з певною метою. Пішов Хома по сусідах позичати хліба (Коцюб., I, 1955, 91); Прийшлося кумів брати, — ніхто не хоче.. Кинулась Оришка по сусідах... (Мирний, I, 1949, 139).

2. Той, хто займає найближче від кого-небудь місце. [М и л е в с ь к и й:] Дозвольте провести вас на концерт і бути там вашим сусідом (Л. Укр., II, 1951, 34); Мій хлопчику! З тобою сам би я Охоче сів на лаву, розгорнув би Синенький зошит, підштовхнув сусіда Під бік чи в спину (Рильський, II, 1960, 102); Погиба не пішов стрічати посланців: він.. не сподівався чогось цікавого почути від них, зрештою, йому це розкажуть сусіди по нарах (Стельмах, II, 1962, 255); // Про розташований поблизу завод, військову частину і т. ін. Батарей вже тут не було. Самієв перекинув її на поміч сусідові далеко на лівий фланг, куди зараз перенісся центр бою (Гончар, III, 1959, 362).

3. Держава, місцевість, що межує з іншою державою, місцевістю, а також населення суміжної держави, місцевості. Сусіде мовчали, Дивилися, як королі Із Польщі втікають (Шевч., I, 1963, 79); [А м ф і о н:] Як буде мур готовий, придуть люди і докіньчат хати, палати й храми, під захистом тривким їх праця буде тривка й доладна.. — то буде впорядкована громада, народ, не гірший від своїх сусідів (Л. Укр., I, 1951, 450); Договір про дружбу і соціалістичне змагання між трудящими двох районів-сусідів підписали представники району Міхаловце Східнославацької області (ЧССР) і Ужгородського району Закарпатської області (СРСР) (Рад. Укр., 2.III 1974, 3); // Той, хто володіє суміжними землями і т. ін. Йому було приємно, що він, старий генерал, якого сусіди вважали «червоним» і небезпечним, завжди лишався вірним собі. Як завжди, він і тепер, у ці тривожні часи, обстоював погляд, що земля має належати до тих, хто її обробляє (Коцюб., II, 1955, 383); На делікатному виді зайнявся рум'янець, як він, провівши очима всіх до останку [селян], вертався в світлицю серед сусідів священників (Н.-Лев., III, 1956, 10).

СУСІДА, и, ч. і ж. 1. Те саме, що сусід і сусідка.

Дівчинка, хоч невеличка, теж не гуляла: воду бралася сусіді носити, у городі в неї полоти (Вовчок, I, 1955, 363); Коня торгував [Карпо].. — Бач, — думаю, — й не похвалився, дарма що товариш і сусіда (Коцюб., I, 1955, 303); [Г а л у ш к а (до Степана):] Бачиш, ото хата мого сусіди. Там живе голова колгоспу «Смерть капіталізму», Часник (Корн., I, 1955, 295); Підбіг рум'яний кучерявий унтер, викликав із строю старого солдата, сусіду Шевченкового по нарах (Тулуб, В степу.., 1964, 108); Сів [Павло] на вільне [місце] біля самої грубки. Ще добре, що хоч сусіда його згодився помінятися з Чумаком місцями, хоч сіли вдвох (Головко, II, 1957, 264); Не спромоглася на те ассіріян прославлена зброя, Тільки сусіду свого перси збороти могли (Зеров, Вибр., 1966, 374); Занадивсь ото до мене той панок Серединський. Ходив передніше сам, а це вже почав ходити з нашим сусідом, дідичем Хоцінським (Н.-Лев., I, 1956, 124); *Образно. Вибрав [вітер] якусь деревину, натискав на неї цілою силою і ломив.., аж поки не крикне і не упаде в обійми переляканих сусід (Хотк., II, 1966, 221).

2. Те саме, що підсусідок. — Присудили ваш двір віддати писареві... от твоя мати і пішла у сусіди... (Кв.-Осн., II, 1956, 461); — Хоч би кого у сусіди пустив — все б.. веселіше жилося... (Мирний, IV, 1955, 43); *Образно. — Тяжко, тату, Із своєї хати До турчина поганого В сусіди прохатись (Шевч., II, 1963, 344).

СУСІДИН, а, е. Прикм. до сусід і сусіда; належний сусідові, сусіді. Це був Семен, сусідин Мотрин син (Гр., Без хліба, 1958, 44); Як несамовита вибігла вона з хати й трохи не впала, — огонь обняв кругом сусідин хлівець (Мирний, I, 1954, 69); Ще до всього й дома клопіт: на току сусідині кури в снопах, прийшли з череди вівці.. — хвора одна (Головко, II, 1957, 198).

СУСІДИТИ, джу, диш, недок. 1. Мешкати поруч, поблизу кого-небудь; бути сусідом, сусідкою, сусідами. — Ну, і сусіди дав нам пан-біг! — жалілась вона чоловікові.. Найгірше докучала їм Хима.. З другого боку, на найближчій горбі, сусідив Юра. Про нього люди казали, що він богує [чаклує] (Коцюб., II, 1955, 333); — Ви сусідили колись, і ваші батьки сусідили (Стельмах, Правда.., 1961, 263).

2. Бути, розташовуватися поруч, поблизу кого-, чого-небудь. Криничанам в Каховці вдалося осісти на березі Дніпра, біля самої води. З ними тут сусідила велика артіль заробітчан, що прибули десь аж з Орловщини (Гончар, I, 1959, 38).

СУСІДІВ, дова, дове. Прикм. до сусід; належний сусідові. Перестала вона слухати сусідову мову і знов задивилася на шлях (Вовчок, I, 1955, 357); Коли який-небудь найтихіший карапуз.. брався до сусідового чуба, вона тільки вичитувала винуватому (Вас., I, 1959, 118); Сусідова хата горіла (Ю. Янов., II, 1958, 226).

СУСІДКА, и, ж. Жін. до сусід. Посидь, сусідко, — ще трошки видко (Номис, 1864, № 10888); Двері виходять на великий шкляний ганок, якого половина належить мені, а половина моїй сусідці (Л. Укр., V, 1956, 208); Сусідки оступили Параску, що бідкалася перед ними на неведаль невістку (Горд., II, 1959, 237); Я не помітила в куточку моєї сусідки по цеху (Ю. Янов., I, 1954, 59); *Образно. Молоді верби підсміхаються.., а одна якась, зловна сусідка, .. заступає [старій вербі] дорогу до сонця (Хотк., II, 1966, 43).

СУСІДНІЙ, я, є. 1. Розташований поруч, поблизу кого-, чого-небудь. В сусідньому селі Байраках Мотря хліб заробляла (Мирний, I, 1949, 140); Сонце сходило, але гілля смерек і сусідні горби заслонювали його вид (Фр., VI, 1951, 12); З сусідньої кімнати Катерина Ввійшла до них, врочисто несучи Шматок звичайного

дешевого сатину, її руками вишитий вночі (Бажан, Вибр., 1940, 111); // Який працює, діє і т. ін. поруч. Євген Черниш окопався із своїми людьми в одному з крутоярів неподалік від річки. Тут же зупинились і мікроти двох сусідніх батальйонів (Гончар, III, 1959, 388).

2. Який мешкає поруч, поблизу кого-небудь; сусідський. Сусідня дівчина Оленка.. саме мчала повні відра од колодязя (П. Куліш, Вибр., 1969, 273); Часом заходили на вечерю сусідні цигани (Коцюб., I, 1955, 372); // Який володіє суміжними землями і т. ін. Всі сусідні корольки.. Пішли в похід [похід] з своїм народом, ..Щоб Турнові допомагати (Котл., I, 1952, 193); Чи не краще прикупити земельки в сусіднього поміщика? (Стельмах, I, 1962, 317); // Який працює, служить у сусіда, сусідів. Мелася, провівши Настю, біжить додому і завжди зустріне Василя, сусіднього наймита (Вовчок, Вибр., 1937, 92).

СУСІДОНЬКА, и, ж. Пестл. до сусідка. Я не вміла чарувати, ані моя мати, Навчила мя [мене] сусідонька із третьої хати (Коломийки, 1969, 209); В нашої сусідоньки Новосілля нині: Хати ставили нові, Перша хата — удові! (Мур., Лірика, 1954, 91).

СУСІДОНЬКО, а, ч. Пестл. до сусід. — Ого! — думаю собі. — Тепер мій сусідонько забагатів, піду одвідаю його, чи живий-здоровий (Коцюб., I, 1955, 299); — Які ви, пане сусідоньку, мудрі! і де ви того розуму навчилися? (Л. Укр., III, 1952, 483).

СУСІДОЧКА, и, ж. Зменш.-пестл. до сусідка і сусіда. Як не виджу сусідочки — невесела днинка (Коломийки, 1969, 307); Горить земля під Катериною від сорому. А тут ще добрі сусідочки й собі піддають жару, а котра й зупиняє, то так, щоб ліпше би вже мовчала (Хотк., II, 1966, 112); — Пусти, брате, у сусідочки. — Ой, як мені, та сестро, пускати: Будуть діти їстоньки прохати! (Укр.. лір. пісні, 1958, 443).

СУСІДСТВО, а, с. 1. Близькість із ким-небудь за місцем проживання. Мав-таки [метелик] сусіда; сусід той був лилик; та з того сусідства невелика була користь для метелика: лилик був не говіркий, понурий собі (Л. Укр., III, 1952, 474); // Близькість із ким-, чим-небудь за місцезнаходженням. Вона.. почувала, що ні близьке сусідство принадного кавалера, ні дим сигари, ні пунш вже не запалюють колишнімсь [колишнім] огнем її серце (Н.-Лев., III, 1956, 221); Приаральський степ був ще бідніший і пустельніший, ніж біля Орська. Тут у всьому відчувалося сусідство двох пустель — Каракумів та Барсуків (Тулуб, В степу.., 1964, 291); Сусідство огірків і квасолі добре позначається на їх рості і розвитку (Колг. Укр., 9, 1960, 46).

Жіти (бути) в доброму (в милому і т. ін.) сусідстві — мирно уживатися, співіснувати. Живуть [на виставці] у доброму сусідстві картини, малюнки, скульптури як маститих, широко відомих наших художників та різьбярів, так і твори майстрів молодшого віку (Рильський, Веч. розмови, 1964, 14); У (в) сусідстві — поруч, поблизу кого-, чого-небудь. [Р у ф і н:] Деякі так нечепурно убралися, що видержати тяжко в сусідстві з ними (Л. Укр., II, 1951, 507); Гуля така — аж обличчя криве! ..Добре, що лікар в сусідстві живе. Мама швиденько — до нього! (С. Ол., Вибр., 1959, 150).

2. заст. Найближча місцевість, околиця або сусідній дім. В цілім сусідстві всі знали Якубову, а її чоловіка коли й згадував хто, то хіба як «чоловіка Якубової» (Фр., IV, 1950, 208); Найчастіше.. Солецькі візитувалися з одним панством з сусідства (Кобр., Вибр., 1954, 90).

3. збірн., заст. Сусіди. Візит Онегіна чимало збудив у Ларіних розмов, Сусідство теж до діла встряло,

І прослух між людьми пішов (Пушкін, Є. Онегін, перекл. Рильського, 1949, 70).

◆ По сусідству: а) те саме, що У сусідстві. [К у к с а:] Знаєте, живемо по сусідству: не можна, щоб інколи не посварились... (Кроп., I, 1958, 192); Рейментарівський загін був розташований по сусідству [з Чернігівським партизанським загonom] (Шер., В партиз. загонах, 1947, 42); Перші рабовласницькі держави в нашій країні виникли на Закавказзі, по сусідству з Ассирією (Іст. СРСР, I, 1956, 11); б) (рідко) як сусід; по-сусідському. — Пам'ятай, як будеш продавати заводи, то вже по сусідству удайся до мене першого (Фр., IV, 1950, 14).

СУСІДСЬКИЙ, а, е. 1. Прикм. до сусід, сусідка і сусіда. Мартоха була найближча панська сусідка,.. то їй таки конче випадало не в одному «послухати» панів, щоб не втратити сусідської ласки (Л. Укр., III, 1952, 636); // Належний сусідові, сусідці, сусідам. На драбину біля винограду вискочив сусідський жовтогарячий півень (Вільде, Сестри.., 1958, 203); Іван Суханя був якимось дивним хлопцем, принаймні не таким, як сусідські діти (Д. Бедзик, Підземні громи, 1971, 40); // Який мешкає поруч, поблизу кого-небудь. Перелаз, перелаз Від сусіди до нас; Сусідський легеню, Сусідський легеню, Чом не йдеш до нас? (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 133); // Власт. сусідам. Нема в нас того звичаю, аби свідок був платний. Свідоцтво — сусідська річ (Март., Тв., 1954, 210); // Який утворюється сусідами, складається з них. Процес переходу від родової общини до сусідської, або територіальної, добре простежується у східнослов'янських племен північних, лісових районів (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 374).

2. Те саме, що сусідній 1. [П а в л о:] Навіщо так щільно ставлять хати на селі? Здійметься галас у однім подвір'ї — і в сусідських як ярмарок (Кроп., II, 1958, 353); «Дружня зустріч представників сусідських держав» — назвав я фільм (Ю. Янов., II, 1958, 112).

СУСІДУВАТИ, ую, уєш, недок. Те саме, що сусідити. — Сусіди мої, сусіди! — приповідала [Грициха]. — Вже ж я довго не буду з вами сусідувати. Вже ж бо я піду з дітьми попід чужі плоти (Март., Тв., 1954, 79); — Правда ж, тут не так лачно? — Авжеж, — відповів я, зовсім забувши, як небезпечно в грозу сусідувати з великим деревом (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 60); В майолікових виробках .. поруч із новаторськими шуканнями сусідують і сиві традиції давнини (Літ. Укр., 4.IV 1969, 2).

СУСІДЧИН, а, е. Прикм. до сусідка; належний сусідці. Прошу сусідчину дочку Марусю: — Піди, Марусю, піди, моя голубко, заברי мов збіжжя (Мирний, I, 1954, 93); Однієї ночі не спиться матері. Чують — у сусідчиному садочку щось шепоче (Вовчок, I, 1955, 82).

СУСІК, а, ч., діал. Засік. Ані приладів господарських під шопою, ані сусіків з збіжжєм [збіжжям] в обширних сінях, ані скринь.. — нічого не було (Фр., II, 1950, 211); Жменяк сумнівався в тому, що в його сусік потрапить кожний зважений мішок, якого нести не він з братом, а хтось інший (Томч., Жменяки, 1964, 17).

СУСІЛЬ, виг., розм. Те саме, що шасть. Тільки став я приглядатися — І що і відкіль, А він зразу розігнався І в вікно сусіль.. (Гл., Вибр., 1957, 283); Тільки що бджілка додому сусіль, Враз на щура і наткнеться (Манж., Тв., 1955, 51).

СУСЛИК, а, ч., діал. 1. Ховрах. *У порівн. [У б и й б а т ь к о:] Он, бач, Григорій Філаретович — виткнувся та й сховався, як суслик (Мик., I, 1957, 414).

2. Соска з жованої їжі. Старий, трохи згорблений дід.. умочав сухар житнього хліба у воду, солив

сіллю і смоктав його, мов мала дитина суслик (Мирний, I, 1954, 165).

СУСЛІН, лбна, ч., рідко. Те саме, що бабка? На току снопи [кунжуту] розставляють у суслони по 12—14 штук для сушіння і досягання насіння (Ол. та ефір. культ., 1956, 224).

СУСЛО, а, с. 1. Водний розчин рослинної сировини або солоду, признач. для зброджування при виробництві пива, квасу. Почалось будівництво цеху по виробництву екстракту сусла, з якого готують хлібний квас (Веч. Київ, 5.II 1975, 2).

2. Відпресований сік винограду. Сухі вина одержують внаслідок повного зброджування свіжого виноградного сусла з ж'язгою або без неї (Укр. страви, 1957, 380).

СУСПЕНДОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до суспендувати.

2. у знач. прикм. Який суспендувався. Наявність суспендованих.. краплинок води, кристаликів льоду, пилинок і визначає забарвлення «одягу», в якому з'являється перед нами місяць (Наука., 9, 1965, 28).

3. у знач. прикм. При якому тверді частинки речовини перебувають у рідкому або газоподібному середовищі, не сполучаючись із рідиною чи газом. В ньому [повітрі] можуть бути в суспендованому (завислому) стані.. найтонші частинки солеподібних сполук, силікатних мінералів, вапняного та інших видів пилу (Наука., 2, 1957, 19).

СУСПЕНДУВАННЯ, я, с. Дія за знач. суспендувати і суспендуватися.

СУСПЕНДУВАТИ, ую, уєш, перех., недок. і док. Надавати твердим речовинам завислого стану.

СУСПЕНДУВАТИСЯ, ується, недок. і док. Набувати завислого стану (про тверді частинки речовини).

СУСПЕНЗІЙНИЙ, а, е. Стос. до суспензії. Деякі з [підводних] долин.. утворились.. під дією внутрішніх сил Землі, що розтинають земну кору. Інші долини формувалися під впливом так званих суспензійних течій, які руйнують дно океану, утворюючи схожі на річкові долини (Знання., 6, 1968, 7); Суспензійний.. полістирол нових забарвлень.. почав випускати Горлівський хімічний комбінат (Веч. Київ, 16.III 1968, 2).

СУСПЕНЗІЯ, ї, ж. Суміш рідини або газу з твердими частинками, які перебувають у завислому стані; завись. Глазур, або полива, — суміш порошків польового шпату, мармуру або крейди, кварцу і каоліну з водою. Вироби [з фарфору] занурюють в цю суспензію (Знання., 1, 1965, 15); Суспензії нестійкі: частинки, що в них містяться, поступово, залежно від питомої ваги, осідають на дно посудини або спливають наверх (Хімія, 10, 1956, 135).

СУСПЕНЗОРІЙ, я, ч. Пов'язка у вигляді мішечка. Якщо молоко на вигляд не змінилось, корів [хворих на мастит] треба обережно здоювати.. Якщо ж молоко змінене, його слід здоювати через кожні 2—3 год., а вим'я на ніч змащувати іхтіоловою маззю і тепло закутувати в суспензорій (Колг. енци., II, 1956, 10).

СУСПІЛИТИ, лю, лиш, недок., перех., рідко. Те саме, що усупільнювати. — Громадяни! На спільне обійстя в колишній фільварок Юзя Крапивницького приводьте суспілити своїх коней! (Чорн., Потік., 1956, 70); Він стояв на дверях парового млина і вітійствував перед словаками, голосно радячи їм «суспілити підприємство для народу» (Гончар, III, 1959, 322).

СУСПІЛЬ, присл. 1. По всій поверхні; суцільно. Усі села суспіль ніби залиті старими садками (Н.-Лев., II, 1956, 27).

2. Поряд, поруч. Їхні хати стояли суспіль.

3. у знач. прийм., з оруд. в. та прийм. з. Уживається при вказуванні на просторову близькість, суміжність

кого-, чого-небудь з кимсь, чимсь; біля, поряд, поруч. Кумова хата стоїть суспіль з моєю (Сл. Гр.).

СУСПІЛЬНИЙ, а, е. 1. Стос. до суспільства. Основою товарного господарства є суспільний поділ праці (Ленін, 3, 1970, 21); Об'єктивні закони суспільного розвитку невідомо ведуть до перемоги комунізму (Ком. Укр., 1, 1959, 11); Переваги соціалістичної системи господарства над капіталістичною знаходять свій яскравий вияв і в швидкому зростанні продуктивності суспільної праці (Наука., 2, 1959, 2); Суспільне виробництво.

Суспільна думка — те саме, що Громадська думка (див. думка). Представники російської передової суспільної думки будили любов до трудящих всіх національностей (Визначні місця Укр., 1958, 17); Суспільні науки — науки, що досліджують різноманітні сфери історичного розвитку, відносини між людьми, класами, народами, державами. Професор.. підкреслив велику роль суспільних наук під час Вітчизняної війни (Тич., III, 1957, 255); За фактом Ратушний був викладач суспільних наук (Рибак, Час., 1960, 489).

2. Який виражає відносини, становище людей у суспільстві. Почуваю серцем його [Дж. Г. Байрона] сум, його тугу серед розпусти, нікчемності суспільного життя того темного часу (Н.-Лев., III, 1956, 305); Пушкінські дні на неосяжних землях Радянського Союзу — це разом і свято дружби народів, це разом і торжество ленінської національної політики — це тріумф радянського суспільного ладу (Рильський, X, 1962, 29); Суспільні класи; Суспільна формація.

△ Суспільні відносини — відносини між людьми, які встановлюються в процесі їх спільної практичної та духовної діяльності. В процесі удосконалення соціалістичних суспільних відносин в СРСР сформувалася нова історична спільність людей — радянський народ (Ком. Укр., 6, 1975, 50).

3. Створений, нагромаджений суспільством у процесі виробництва; який являє собою спільне надбання. Суспільна власність, яка утвердилася в СРСР, об'єднала трудящих міста і села в єдину сім'ю (Ком. Укр., 11, 1967, 48); У піднесенні матеріального і культурного рівня життя народу важлива роль належить суспільним фондам споживання (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 37).

△ Сукупний суспільний продукт див. сукупний.

4. Який має, відчуває потребу жити в суспільстві, в колективі. Радянський художник завжди повинен писати образ сучасного героя як суспільну людину, як частку народу, суспільства, як громадянина і патріота (Вітч., 6, 1965, 184); // Який живе у великій групі. Останнім часом учені з особливим інтересом вивчають так званих суспільних комах — бджіл, ос, мурах, термітів (Знання., 8, 1971, 26).

5. рідко. Те саме, що суміжний. З одчинених воріт суспільного подвір'я.. виїхав Коваль (Трубл., I, 1955, 75).

СУСПІЛЬНИК, а, ч., розм. Учений, який працює в галузі суспільних наук. Представники так званих точних наук, техніки не раз закидали суспільникам, що вони ще не створили свого космічного корабля і не розщепили атома (Рад. літ-во, 1, 1962, 3).

СУСПІЛЬНІСТЬ, ності, ж. 1. Те саме, що громадськість. [З а г р а н и ч н и й п о л і т и к:] Суспільність повинна.. шанувати, обожати його [артиста] за те одно, що він є (Фр., IV, 1950, 37); Естетичне почуття, розуміння музики треба виховувати, і в цьому — велике завдання наших концертантів, наших лекторів, нашої музикальної суспільності... (Рильський, Веч. розмови, 1964, 204).

2. рідко. Те саме, що суспільство 1. Наш інтелігент-

ний читач має право сподіватися й од рідної літератури.. вірного малюнка різних сторін життя усіх, а не одної якої верстви суспільності (Коцюб., III, 1956, 239).

СУСПІЛЬНО. Присл. до суспільний 1—3. Для радянської поезії характерна розширена масштабність бачення світу, суспільно важлива проблемність, продиктована світоглядом (Вітч., 5, 1968, 201); Праця в соціалістичному суспільстві є творчою суспільно корисною діяльністю мільйонів людей (Роб. газ., 17.VII 1975, 3); Суспільно небезпечний злочин; Суспільно необхідний робочий час.

СУСПІЛЬНО-... Перша частина складних слів, що відповідає слову суспільний, напр.: суспільно-економічний, суспільно-естетичний, суспільно-історичний, суспільно-побутовий, суспільно-політичний і т. ін.

СУСПІЛЬСТВО, а, с. 1. Сукупність людей, об'єднаних певними відносинами, обумовленими історично змінним способом виробництва матеріальних і духовних благ. Жити в суспільстві і бути вільним від суспільства не можна (Ленін, 12, 1970, 96); Народну творчість, як і всю культуру взагалі, слід розглядати в зв'язку з історією суспільства (Рильський, III, 1956, 142); — Без інтелігенції, без науки неможливий розвиток суспільства (Тют., Вир, 1964, 42); // яке. Певний економічний лад, а також відповідна надбудова. У соціалістичному суспільстві нема місця для властивих капіталістичній суперечностей, конкуренції, безробіття, економічних криз (Ком. Укр., 12, 1958, 1); Комуністичне суспільство; Капіталістичне суспільство; Первісне суспільство; Феодальне суспільство; // Усі жителі певного краю, міста і т. ін. «Енеїда» Котляревського не лише жартівливо-сатиричний переспів класичної поеми українською мовою, але й, так би мовити, переведення древньоримського зразка на звичайні риси українського суспільства XVIII століття (Рильський, IX, 1962, 106); Багатство сприяло посиленню політичної могутності верхівки новгородського суспільства (Іст. СРСР, I, 1956, 65); // заст. Товариство, оточення. Розмова стала голосніша й чутніша.. Усе суспільство повеселішало (Н.-Лев., V, 1966, 141).

2. біол. Група рослинних або тваринних організмів, що постійно чи тимчасово співіснують де-небудь; угруповання.

СУСПІЛЬСТВОЗНАВЕЦЬ, вця, ч. Фахівець із суспільствознавства. Нині багато проблем суспільствознавці розв'язують комплексно, у співдружбі з представниками інших наук (Наука., 5, 1969, 27); Вчені-суспільствознавці академії зосереджують зусилля на вивченні і теоретичному узагальненні закономірностей економічного, соціального, політичного і культурного розвитку соціалістичного суспільства (Веч. Київ, 2.I 1971, 2).

СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО, а, с. 1. Сукупність наук про суспільство. Не тільки суспільствознавство, але й інші науки, зокрема природничі, — математика, хімія, фізика мають величезні можливості для боротьби проти містики, релігійних забобів, ідеологічних впливів (Знання., 2, 1968, 11).

2. Навчальний предмет у середніх учбових закладах, який дає відомості з філософських і економічних основ марксизму-ленінізму, вчення про розвиток суспільства. Суспільствознавство у випускних класах — могутнє знаряддя в руках школи, яке допоможе педагогічному колективу поліпшити навчально-виховну роботу, а учням збагатити свої знання з основ розвитку суспільства, політики Комуністичної партії (Рад. Укр., 16.I 1963, 1).

СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИЙ, а, е. Стос. до суспіль-

ствознавства. Завдання комуністичного виховання ставлять великі вимоги перед радянськими суспільствознавчими науками (Нар. тв. та етн., 2, 1976, 6); Останнє десятиріччя було для нашої літератури періодом піднесення, зміцнення в ній дослідницького начала, посилення її людинознавчих і суспільствознавчих тенденцій (Рад. літ-во, 5, 1966, 12).

СУСТАВ, а, ч., рідко. Те саме, що суглоб. Дід лежав і не ворухив ні одним суглобом, мов дерев'яний він був (Мирний, I, 1954, 193); Презирливо глянув Мар'ян на полісовику і так зчавив йому роздуті в суглобах пальці, що вони аж хруснули (Стельмах, I, 1962, 440); *Образно. Знехотя, скриплючи [скрипучи] усіма суглобами, здвинулася дараба з місця (Хотк., II, 1966, 381).

СУСТАВЕЦЬ, вця, ч., рідко. Зменш.-пестл. до суглоба. Хлопець кричить: — Хто в бога вірує — рятується! — А жінка [знахарка] тягає його по соломі та собі ще дужче: — Хрестами забиваю, молитвами викликаю, з твоїх плечей, з твоїх пальців, з твоїх суглобів [сімдесяти] суглобів!.. (Хотк., I, 1966, 78).

СУСТАВЧИК, а, ч., рідко. Зменш.-пестл. до суглоба. — Мати божу, царице небесна, — гукала баба в саме небо, — ..Як повисмикував він з сирої землі оту морквочку, повисмикуй йому, царице милосердна, і повикручуй йому ручечки й ніжечки, поламай йому, свята владичице, пальчики й суглобчики (Довж., Зач. Десна, 1957, 466).

СУТАЖ, у, ч. Тонкий плетений, перев. шовковий, шнур, признач. для оздоблення одягу, виготовлення сумок і т. ін. На фабриці художньої галантереї освоєно випуск оригінальних сумок із сутажу: театральних, нарядних та молодіжних (Веч. Київ, 22.IX 1969, 1).

СУТАНА, и, ж., церк. Верхній довгий одяг католицького духовенства, який носять не в час богослужіння. Їх стрів послушник у чорній сутані й у широкому чорному брилі (Н.-Лев., VII, 1966, 11); Голений патер.. підбирав чорну сутану, блискучу на ситих стегах, щоб перескочить калюжу (Коцюб., II, 1955, 416); Чернець у довгій сутані з каптуром на голові перебирав нанизані на нитку крем'яшки (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 126); *Образно. Чорні пні дерев росли-вистрілювали в якихось безмірно високих колосів, темних, недержимих, що головами сягали аж до неба, а своїми чорними сутанами закривали місяць і зорі (Фр., II, 1950, 165).

СУТЕМРЯВА, и, ж., заст. Темрява. Уже напливла сутемрява, коли Едіс Хеко в'їхав у долину ріки (Рудь, Борівітер, 1969, 33).

СУТЕНЕР, а, ч. Морально зіпсована, декласована людина — коханець повії, що живе на її кошти. Велике враження справляє фільм Пазоліні «Аккатоне». В ньому розповідається історія покидька, сутенера, людини зіпсованої і розбещеної (Ком. Укр., 4, 1968, 79).

СУТЕНІТИ, іє, недок., безос. Наставати (про сутінки); смеркатися. Надворі сутеніло. Василину брала журба (Н.-Лев., II, 1956, 75); Присмерки наче виповзли з-за дерев. Швидко сутеніло (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 207); Сутеніло. Зоря повільно згасала далеко позаду, а зі сходу вже набігала синь літньої ночі (Тулуб, В степу.., 1964, 24).

СУТЕРЕНИ, СУТЕРІНИ, ів, мн., діал. Підвал, підземелля. Лунали голоси з низин і з верховин, Шепталися про щось палаци й сутерени (Рильський, II, 1946, 225).

СУТЕРІНИ див. сутерени.

СУТЕЧА, і, ж., рідко. Те саме, що злиття 2. Є в Грузії твоїй долина чарівна. На сутечі Кури й Ліахви голубої лежить (Перв., Вибр., 1940, 197); Тоді це був маленький кишлак на сутечі Гунду і Пянджу (Літ. Укр., 29.V 1962, 1).

СУТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що справжній 1—3. Позіхнула чорна яма. Понесло звітам здавленим, сутим холодом (Хотк., II, 1966, 285); Слово безсмертя, яке ми частенько прикладаємо до тих чи інших явищ мистецтва, — звичайно, лише умовність. Але довголіття — прикметна риса сутих творів мистецтва (Рильський, Веч. розмови, 1964, 173); Суте золото.

Сута правда — те саме, що Істинна (святá, суща, чиста, чистісінька, щира) правда (див. правда). Це.. не зовсім сута правда (Мирний, V, 1955, 410).

СУТИЧКА, и, ж. 1. Суперечка, сварка. Каргат розумів, що означають ці надмірні лестощі. Русевич намагався показати, що вчорашня сутичка між ними не мав для нього значення (Шовк., Інженери, 1956, 137); Фросина Данилівна невдоволена була, бурчала, а іноді доходило й до гострих сутичок між матір'ю і дочкою (Хижняк, Тамара, 1959, 52); Ні з ким у неї не було стільки сутичок, як з директором, ні з ким у житті вона не сварилася стільки, як свариться з ним, але й поважав вона Пахома Хрисантовича, як небагато кого (Гончар, Тронка, 1963, 84).

2. Невеликий короткочасний бій. Князь Ігор Святославич кілька разів у сутичках з половцями перемагав їх (Іст. укр. літ., I, 1954, 43); Кілька разів на добу спалахували короткі, блискавичні сутички з ворожими заслонами (Гончар, III, 1959, 424); В роки війни він був у партизанах, і в одній сутичці його поранили в ногу (Сміл., Крила, 1954, 4).

3. Політичні конфлікти, класові бої. ..нам довелося зайти в найгострішу і найнещаднішу сутичку з дрібнобуржуазними елементами (Ленін, 38, 1973, 131); Намагання Андрія [Боголюбського] зосередити всю владу в своїх руках і заволодіти кращими землями привело його до сутички з великими феодалами Суздальської землі (Іст. СРСР, I, 1956, 61); Дуже сподобалося Сташці, що у страйку брало участь багато жінок. А як вони безстрашно, як гордо йшли на криваві сутички з жандармами! (Вільде, Сестри..., 1958, 393).

СУТІНКИ, ів, мн. (одн. сүтінок, нку, ч.). 1. Напівтемрява, що настає після заходу сонця. Сонце тим часом зайшло, і сутінки землю окрили (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 159); Сірий день поволенки насуплювався, заволюючи сугір'я, темні бурти, і житла в вечірній сүтінок (Досв., Вибр., 1959, 323); Нафтові вишки, виразно окреслені вдень, тепер в.. сутінках ледве маячили на близьких і далеких горбах (Гончар, III, 1959, 377); *Образно. З сүтінок минулого пам'ять його викоплює святочне віче на Зеленій Царі (Кундзич, Пов. і опов., 1951, 18); Йому викидається, що село тісніше обступає його, розстеляючи свої то тяжкі, то дивовижно прості і чисті, мов росинки на житі, сутінки й світанки кохання (Стельмах, Хліб..., 1959, 133); // Світанкова напівтемрява. У сутінках блілого вересневого світанка все виразніше окреслювались контури будівель (Гончар, III, 1959, 162); Весняна ніч уже доходила кінця, місяць ще був на небі, але з степу вже вставали передранкові сутінки (Смолич, Світанок..., 1953, 605); // Час між заходом сонця і настанням ночі. Атака на Мораву мала початись увечері з першими сутінками (Гончар, III, 1959, 342).

2. Напівморок у погано, недостатньо освітленому місці, приміщенні; слабке, неясне світло. Випнуте бремїне чоло залисніло в сутінку світлиці, освічене одліском сонця (Н.-Лев., VII, 1966, 118); Переступивши поріг в сутінки майстерні, Ієга Семенівна засвітила лампу (Головко, II, 1957, 562); Сивобородий бадьорий дідусь швидко зник десь у сутінках фойє (Тич., III, 1957, 15); В рідкому сутінку просвітів алеї могла розглянути Сажно й їхні [робітників] голови (Смолич, I,

1958, 95).

3. рідко. Те саме, що відтінок 1. І море, і озеро, і синій, високий його берег, і широкий степ, — все було залите гарячим маревом і прикрите таким легким сивим туманом, що всі сутінки, всі кольори ніби зливались до купи (Н.-Лев., II, 1956, 226).

4. рідко. Те саме, що тінь.

СУТІНКОВИЙ, а, е. Прикм. до сүтінки. Зловісна громова хмара заходить збоку, суне низько, пливе, клубочить чорними хвилями, які випливають одна поперед одної, кладуть поступово сүтінкову млу на вечірню землю (Ю. Янов., II, 1954, 196).

СУТІННИЙ, а, е. Те саме, що сүтінковий. На кущеві рокити, в сүтінному міжгіллі, розп'яв свій невід павук — ловися, рибко, велика й маленька!.. (Бабляк, Жванчик, 1967, 109); Стежка звивалася між березами, соснами, вільхами. Поринала в сүтінну гущавину незайманого пралісу (Літ. Укр., 29.IX 1967, 4).

СУТІННО. Присл. до сүтінний; // у знач. присудк. сл. Тихо і сүтінно було на ній [галявині], у першій хвилині не можна було нічого побачити (Фр., V, 1951, 18).

СУТІНОК див. сүтінки.

СУТІНОЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до сүтінок. Маленький сүтіночок не то задуми, не то смутку промайнув по її виду, по її карих очах (Н.-Лев., I, 1956, 602).

СУТІНЬ, і, ж. Те саме, що сүтінки. Зненацька хтось привітався до нього в сүтіні прибережного верболозу (Донч., VI, 1957, 61); В сүтіні кімнати він не одразу пізнав її (Головко, II, 1957, 557); Її ясні очі.. з такою жадобою вбирали в себе усі сүтіні, усі кольори різнобарвних кущів, дерев та прогалін (Л. Янов., I, 1959, 370); В хаті стає напівтьмяно; ходять кольорові сүтіні (Вас., III, 1960, 256).

СУТКИ, ток, мн., рідко. Те саме, що добá 1. Лежить, лежить Бондарівна Сутки ще й годину, Поки звелі пан Каньовський Зробить домовину (Нар. лірика, 1956, 104); — Та й утомився ж я, Никифор Іванович... Ви не повірите: двов суток з повозки не злажу... (Мирний, I, 1949, 377).

СУТКІЙ, тóк, мн. Вузкий прохід (між двома будівлями, тинами і т. ін.). Сутками, сутками, птьмою забігла до Дзельманового двору Маріка (Черемш., Тв., 1960, 140).

СУТНІЙ, я, е, рідко. Те саме, що сүттєвий; // у знач. ім. сүтнє, нього, с. Те, що становить саму суть, зміст чого-небудь. Можливо, десь живуть пишніше нас, Та не в пишнотах, знаємо ми, сүтнє, А в тім, щоб у душі вогонь не гас, А в тім, щоб вміти бачити майбутнє (Забашта, Пісня..., 1961, 47); Вміння поцілити в сүтнє, бачити далеко-далеко — яке це чудове вміння для поета! (Вітч., 11, 1962, 172).

СУТНІСТЬ, ності, ж. 1. Найголовніше, основне, істотне в кому-, чому-небудь; суть, зміст. Глибокий внутрішній струс мовби відкрив йому очі ширше на світ, на саму сутність життя (Гончар, Тронка, 1963, 309); — Людина може збагнути справжню сутність подій — це ясна річ (Жур., До них іде..., 1952, 158); Людина усвідомила силу науки з того часу, коли почала замислюватися над сутністю небесних явищ (Веч. Київ, 4.IX 1969, 3); За допомогою біохімічних методів розкривається сутність таких дуже важливих життєвих процесів, як обмін речовин, дихання, бродіння, фотосинтез тощо (Ком. Укр., 9, 1962, 44).

2. У філософії — головне, визначальне в предметі, що зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення. Поняття (пізнання) в бутті (в безпосередніх явищах) відкриває сутність (закон причини, тотожності, відмінності etc.) — такий є справді загальний хід усього людського пізнання (всієї науки) взагалі (Ленін,

29, 1972, 281); Яскравим зразком застосування лєнінських принципів діалектики як теорії пізнання до наукового розкриття сутності найскладніших явищ сучасної історичної епохи в Програма КПРС (Ком. Укр., 4, 1962, 26).

СУТНІТИ, ію, ієш, недок., заст. Існувати. — Я живу, але ніби вже й не сутнію на світі, — сказала Тодозя (Н.-Лєв., VII, 1966, 192).

СУТНОТА, и, ж., заст. Суть. — Я знаю, що спрможуся з малих достатків розвести мільйони. А гроші — то сама сутнота людського життя (Н.-Лєв., V, 1966, 283); Слід вияснити сутноту Пролеткульту принаймні в загальних рисах (Еллан, II, 1958, 82).

СУТО, присл. 1. Тільки; виключно; чисто. ..виробничий порядок зумовлює соціальні, політичні і суто духовні процеси життя (Лєнін, 1, 1969, 126); Старшина прагнула шляхетських прав, панування в державі, і суто церковна освіта не відповідала її вимогам (Тулуб, Людолови, I, 1957, 132); Суто біографічними, тобто такими, де перегортаються сторінки життя героя, в п'єси Л. Смілянського про Івана Франка («Музицький посол») і про Лєсю Українку («Червона троянда») (Вітч., 10, 1970, 140).

2. діал. Добре, в достатній мірі. Одного вечора [пан Субота] суто угостив [почастував] усіх (Фр., VIII, 1952, 28).

СУТОЗЛОТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що щирозлбтий. Дніпром.. людиці перевозили всяке добро, не оплачуючи: шовки, оксамити, парчі сутозлоті, пахучі шафрани й крами дорогі, в барильцях щире золото й срібло (Вовчок, I, 1955, 89); Весела і струнка, в вінку живих надій, Ступила ти на шлях на зловорожий свій І ждала дивних див, героїв сутозлотих... (Зєров, Вибр., 1966, 101).

СУТОЗОЛОТИЙ, а, е, рідко. Те саме, що щирозлбтий. Маруся, вернувшись із церкви, увійде в світлицю.. і сяде коло віконця. Сонечко вдарить по тих дукачах препишних, по тому брузументі [позументі] сутозолотому... (П. Куліш, Вибр., 1969, 265).

СУТОЛОКА, и, ж., діал. Безладний рух, штовхання в тісноті, в натовпі. В загальній сутолоці нічого не видно, нікого не пізнаєш (Фр., IV, 1950, 265); Серед сутолоки пан Зефірин підступив до панотця, з подякою стиснув йому руку (Фр., II, 1950, 368); // Плутанина, сумбур у чому-небудь. Всякі думки шибали йому по голові.. Нараз серед тої сутолоки гадок змалювала його уява перед його очима кухарку Пазю (Март., Тв., 1954, 243).

СУТОЧКІ, чбк, мн. 1. Зменш. до суткі. Курбала широким кроком перетяв двір, якийсь час плутовався в суточках між дерев'яними будівлями (Досв., Вибр., 1959, 193); Одразу ж за хатою був невисокий паркан, що відгороджував сусіднє подвір'я; між ним і хатою були вузькі суточки (Перв., Нєвигадане життя, 1958, 129); Майор у тісних суточках кормової частини.. думав про те, як їм видобутися звідси на волю (Загреб., Європа 45, 1959, 13); *Образно. Рємо охопила мото-рошність... Його думки заплутались у темних суточках, невідомих до того йому... (Досв., Гюлле, 1961, 121); *У порівн. Побіг [Ломицький] в долинку по невеликій, узькій, ніби суточки, уличці, котра йшла на гору до монастиря (Н.-Лєв., VI, 1966, 59).

◇ [Бўти] у суточках — [бути] у скрутному, безвихідному становищі. Остап почувався, що тепер він аж у самих суточках. Однак не виявляв того, а казав певним голосом (Гр., II, 1963, 337); Знає всі закуточки й суточки хто — хтось надмірно цікавиться всім, знає про все найпотаємніше. Люди, довідавшись, що то свій злодій краде, ще більше почали турбуватися. Цей

знає всі закуточки й суточки, то від його [нього] ніде не заховався (Гр., II, 1963, 258).

2. діал. Обгороджені гірські стежки. Сідлались коні, і суточками, зеленим верхом, ішов пишний похід та закосичував плай, гейби червоним маком (Коцюб., II, 1955, 310).

СУТТЄВИЙ, а, е. Який становить саму суть, зміст чого-небудь; важливий, значний. Типове, як філософське поняття, якраз і є те важливе, що характеризує, визначає суттєву ознаку, суттєву якість предмета, явища, речі і т. д. (Вітч., 8, 1958, 135); У творах Голєвка вперше в українській прозі були правдиво накрєлені суттєві риси позитивного героя радянського часу (Іст. укр. літ., II, 1956, 92); Історичний аналіз літературних явищ приводив Франка до розкриття їхніх суттєвих сторін і особливостей (Рад. літ-во, 5, 1966, 70); // у знач. ім. суттєве, вого, с. Те, що становить саму суть, зміст чого-небудь. Історичний матеріалізм вивчав найбільш суттєве в структурі соціального організму (Ком. Укр., 7, 1970, 21); Тут [за кордоном] Хома, відчувши раптом у собі самому гордість будівника, господаря і оборонця нового ладу, вмів якось одразу відокремити суттєве від несуттєвого, велике від незначного (Гончар, I, 1954, 201); // Який має велике, особливе значення. Несміливі свідчення кількох його колег, що прагнули врятувати поручика від загибелі, не внесли нічого суттєвого (Галан, Гори., 1956, 183).

СУТТЄВО. Присл. до суттєвий. Для характеристики процесу формування української народності суттєво важливі дані історії мови, зокрема мови писемних пам'яток XIV—XVI ст. (Іст., укр. літ., I, 1954, 57).

СУТТЯ, я, с., рідко. Те саме, що суть. Він сам незчується, як з обережного став нещирим, а потім і хитрим, а врешті зарані вже зрозумів суття сучасного життя (Н.-Лєв., VI, 1966, 13).

СУТЇГА, и, ж., рідко. Те саме, що скрута. Он яка прийшла [Оксанці] сутуга, Що ні радості, ні сна [сну] (Мал., Звенигора, 1959, 235); Він [партизан] вперто шепоче: «Не перша сутуга!» — І люльку свою набиває спроквола (Перв., I, 1958, 348).

СУТЇГУВАТИЙ, а, е, рідко. Жорсткуватий. — Сутугувата баранина... — озвався й Ієванице (Ільч., Ко-зацьк. роду., 1958, 432).

СУТЇЖ, і, ж., рідко. Те саме, що скрута. Купив їх Ладим ще до революції за чотири пуди білокорої пше-ниці, і яка сутуж не приходила — дошки він беріг пильніше за свою бороду (Кучер, Пов. і опов., 1949, 243); // на кого — що. Брак, недостатня кількість когочого-небудь; нестача. Помираючи, старий Сазно казав до своїх синів: — Сутуж тепер і на землю і на гроші. Сутуж, діти. Оце, що маю, візьміть та приробійте (Мик., II, 1957, 75); — Тепер скрізь, чоловіче, сутуж на копійку: бідніє і земля, і панство (Стельмах, I, 1962, 191); — А чого ви, Килино, не налагодите своє особисте життя? — А з ким його налагоджу? Хіба не знаєте, який у нас сутуж на мужиків? (Мокр., Слід., 1969, 172).

СУТЇЖНИЙ, а, е. Сповнений труднощів; скрутний. Чи то справді життя цілї сім'ї таке сутужне, чи то тільки Петро Купріянович спєресердя скаржиться на його? (Л. Янов., I, 1959, 216); // Важкий, виснажливий. Князь сів, щоб на дозвіллі розібрати численні рахунки своїх кредиторів. Пильна сутужна робота (Л. Укр., III, 1952, 511); В час сутужного походу Ти приноси мені пісень (Ус., I сьогодні., 1957, 165); // Складний, обтяжливий. Бідні жінки не мали в руках ніякого писаного контракту..; треба було вишукувати свідків умови, порушувати довголітній, сутужний процес (Фр., VI, 1951, 238).

СУТУЖНО, присл. 1. Присл. до сутужний. Передсвятковий час пройшов дуже сутужно і втомно для мене (Л. Укр., V, 1956, 304); Спочатку спільна праця йшла сутужно (Наука., 10, 1967, 49).

2. у знач. присудк. сл., кому і без додатка. Важко через складні обставини, великі труднощі; скрутно. Берись дружно, не буде сутужно (Укр. присл., 1963, 157); Сутужно зараз людям. Коні на війну пішли, а котрі залишилися в людей, так повиздихали (Кочура, Зол. грамота, 1960, 429); — З землею сутужно: що тих п'ятдесят вісім десятин на сорок три душі (Головко, I, 1957, 240).

СУТУЛИЙ, а, е. Із трохи згорбленою спиною і висунутими наперед плечима (про людину, постать). Високий, сутулий, у брезентовому плащі, він ходив із сажнем по полю (Тют., Вир, 1964, 14); Спустилим скотним двором мовчазно прочувало двоє літніх людей — жінка і сутулий чолов'яга в потертій шкіряній тужурці (Вол., Місячне срібло, 1961, 276); Кузьмін дивився на його сутулу, зовсім висохлу постать (Збан., Сеспель, 1961, 126); *Образно. Село.. поволеньки підіймається до того пагорба, на якому гне старі плечі сутула, з замшілими притворами церква запорозького типу (Стельмах, I, 1962, 412); // у знач. ім. сутулий, лого, ч.; сутула, лої, ж. Людина, яка має трохи згорблену спину і висунуті наперед плечі. — Отут би нам, Митю, попрацювати. Хоч з тиждень, — сказав сутулий (М. Ол., Туди, де бій, 1971, 6); // Трохи згорблений (про спину), висунутий наперед (про плечі). Завадка вийшла, не прощаючись. У неї були довгі чоловічі стопи і сутула, наче у вантажника, спина (Вільде, Сестри., 1958, 344); Сутулі плечі Євганова горбяться над столом. Світло з-під абажурчика падає йому на обличчя (Донч., II, 1956, 293).

СУТУЛИТИ, лю, лиш, недок., перех. 1. Горбити (спину), висувати наперед (плечі). Руки тримав [Роман Петрович] у кишенях штанів, а широкі плечі сутулює так, наче було йому холодно (Коз., Сальвія, 1959, 53).

2. тільки 3 ос. Робити сутулим, гнути (про важку працю, хворобу, переживання і т. ін.). Роки й поневіряння трохи сутулили ставну колись постать Гринюка, зате ж збазачували життєвий його досвід (Ле, Опов. та нариси, 1950, 208).

СУТУЛИТИСЯ, люся, лишся, недок. 1. Ставати сутулим або триматися сутуло; горбитися. Ольга Карлівна сутулилася, хоч і намагалась триматися рівно, як колись (Коп., Тв., 1955, 396); Дорош, сутулячись, ходив із кутка в кут (Тют., Вир, 1964, 165); За танками, сутулячись, висипали табунні есесівців (Гончар, III, 1959, 371); *Образно. Вийшла [Христина] на подвір'я, де пахло свіжообструганим деревом, прив'ялою корою і соняшниками, що в передосінніх думках сутулились над тином (Стельмах, I, 1962, 605).

2. Гнутися від важкої праці, переживань і т. ін. Христина мимоволі випроєталася: соняшники нагадали, що й вона в гризоті почала сутулитися (Стельмах, I, 1962, 605); На кругловидому Галиному обличчі відбилась тривога. Вона сутулилася, ніби несла щось важке на своїх, по-дитячому вузьких, плечах (Хижняк, Тамара, 1959, 59).

3. Щулитися (від холоду, болю, страху і т. ін.). Цього похмурого дня вони теж сутулилися од холоду (Трубл., I, 1955, 116); Виють вночі наполохані собаки. Аж моторошно од них. Мимоволі сутуляться плечі (Головко, Вибр., 1936, 431).

СУТУЛІСТЬ, лості, ж. Властивість і стан за знач. сутулий. — А я думав, ти мені, Настечко, букет принесеш, — пожартував Терешко Стародуб, довготелесий

хлопчина, якого за високий зріст і сутулість в плечах звали Мажугою (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 18); Дитяча сутулість негативно позначається на роботі органів кровообігу і дихання, може бути однією з причин захворювання серця (Веч. Київ, 5.I 1960, 3).

СУТУЛО. Присл. до сутулий.

СУТУЛУВАТИЙ, а, е. Трохи, злегка сутулий. Він був зовсім несхожий на переднішого старця Кміту, замлілого, заниділого, ще й сутулуватого (Н.-Лев., IV, 1956, 309); До землянки ввійшов літній сухорлявий сутулуватий чоловік (Хор., Незакінч. політ, 1960, 76); Софія непомітно зиркала на сутулувату постать брата (Шиян, Гроза., 1956, 234); Він — кремезний, з богатирськими сутулуватими плечима і вилицюватим обличчям (М. Ю. Тарн., День., 1963, 3).

СУТУЛУВАТИСТЬ, тості, ж. Властивість і стан за знач. сутулуватий. Та сутулуватість [Духновича] для мене як останній знак того, скільки він попогнущь над книжками в бібліотеках (Гончар, Людина., 1960, 321); Навіть у темряві по обрисі видно характерну сутулуватість Січкаря (Стельмах, II, 1962, 196).

СУТЯГА, и, ч. і ж., розм. Те саме, що сутяжник, сутяжниця. Був колись чолов'яга, а тепер сутяга (Укр. присл., 1963, 137); — Уже те добре, що не де-небудь, а в палаці пана пропивають нашу землю мирові посередники. Хоч буде за що вчепитися... — Бачиш, суди вже й діда привчать сутягою стати (Стельмах, Хліб., 1959, 250).

СУТЯЖИЩЕ, а, ч. і ж. Збільш. до сутяга. Бачив [Чіпка], як усміхались судовики, переглядаючись між собою й показуючи очима на секретаря. — Сутяжище! — бовкнув Чіпка вголос, вийшовши надвір (Мирний, I, 1949, 254).

СУТЯЖНИЙ, а, е. Стос. до сутяжництва. А це знову пан узявся за сутяжне діло (Стельмах, I, 1962, 233).

СУТЯЖНИК, а, ч. Той, хто сутяжничає, любить сутяжничати. [Гаркуша:] Сутяжники загарили всю мою худобу і не зоставили мені ні кришки, ні покришки (Стор., I, 1957, 299); Завзятий сутяжник, Лукашевич мав навіть придвірного [придворного] лже-свідка, що звався по-вуличному Брень (Рильський, Веч. розмови, 1964, 43).

СУТЯЖНИЦТВО, а, с. Заняття позовами з корисливих міркувань, пристрасть до позовів. Сатиричні поеми Некрасова.. спрямовані вже не на окремі вади суспільства, як це було в ранніх творах, але на їх систему, на їх соціальне коріння. Сутяжництво, табарництво, деспотизм, підлабузництво, неучтво, неробство постають тепер вже як неминуче породження соціально-політичного устрою (Рад. літ-во, 12, 1971, 57).

СУТЯЖНИЦЯ, і, ж. Жін. до сутяжник.

СУТЯЖНИЦЬКИЙ, а, е. Стос. до сутяжника і сутяжництва. — На сутяжницьких ділах я мало розуміюся, але знаю, що час обміну землі давно минув. Тому пан і не виграв процесу, коли вперше судився (Стельмах, I, 1962, 351).

СУТЯЖНИЧАТИ, аю, аєш, недок. Займатися сутяжництвом; бути сутяжником.

СУТЯЖНО, присл., діал. Сутужно. Так тяжко, так сутяжно довелося їм жити з Степаном (Барв., Опов., 1902, 507); На невеликі речі, або на переклади, то ще можна розстаратися і часом, а на велику — сутяжно (Мирний, V, 1955, 404).

СУТЬ, і, ж. Найголовніше, основне в кому-, чому-небудь; зміст, основа. Суть міжнародних відносин при капіталізмі: відкрите грабування слабого — розкривається з цілковитою ясністю (Ленін, 20, 1971, 231); В крамниці було повно люду; .. незвичке вухо не могло зразу вхопити суть розмови (Коцюб., I, 1955, 253);

Блаженко в коротких словах доповідає суть справи (Гончар, III, 1959, 85); Виноградському належить честь розкриття суті біохімічного процесу — нітрифікації, при якому кінцевий продукт розкладу білків — аміак перетворюється в азотну кислоту (Наука., 9, 1956, 33); Буржуазна демократія за своєю суттю — обмежена і лицемірна (Ком. Укр., 4, 1959, 11).

Говоріти (відповідати) по суті — говорити (відповідати) про головне, суттєве, не відхиляючись від основної теми. Оксен торкнув Гната пужалном по чоботі: — Говори по суті! Що ти мелеш? (Тют., Вир, 1964, 178); Він через силу приховував розгубленість, відчувачи на собі погляди юрби, хоч, власне кажучи, і відповісти по суті йому не було чого (Довж., I, 1958, 462); По суті [справа] — насправді; в дійсності. Петро Степанович формально став цивільним співробітником військової газети, а по суті — ще ближче зійшовся з військовими (Кучер, Голод, 1961, 201); По суті, нічого ще не зроблено в житті... всі оті будовані і незбудовані твої кораблі, вони всі попереду (Гончар, Тронка, 1963, 246); Треба було відбудувати, а по суті заново створити промисловість і сільське господарство (Колг. Укр., 11, 1957, 2).

СУФІЗМ, у, ч., рел. Містична течія в ісламі, яка проповідує злиття людини з богом через аскетизм і внутрішнє самовдосконалення. В час, коли Сааді звернувся до художньої творчості, в Середній Азії та Ірані був дуже поширений суфізм — містична течія, згідно з якою світ — втілення божества, а жива істота — частка його (Наука., 5, 1958, 44).

СУФІЙ, я, ч., рел. Послідовник, прихильник суфізму. Світ, на думку суфіїв, вплив з бога, він є еманация божества, і, дарма що здається він різноманітним і неоднаковим, тая неоднаковість є тільки привид, ілюзія (Крим., Вибр., 1965, 262).

СУФІЙСЬКИЙ, а, е, рел. Прикм. до суфій.

СУФІКС, а, ч., грам. Значуща частина слова, що стоїть між коренем і закінченням і служить для творення нових слів або окремих форм. Словотворчий суфікс — суфікс, за допомогою якого творяться нові слова (Сл. лінгв. терм., 1957, 175); Іменник «овця» в множині родового відмінка він провідмняв «овцев», плував суфікси (Тют., Вир, 1964, 55).

СУФІКСАЛЬНИЙ, а, е, грам. Прикм. до суфікс. У членуванні суфіксальної або префіксальної частини на окремі суфікси чи префікси допомагає зіставлення ряду слів однотипного утворення (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 293).

СУФІКСАЦІЯ, ї, ж., грам. Творення нових слів або форм слова за допомогою суфіксів. Основними засобами словотвору є суфіксація — творення нових слів за допомогою суфіксів, і префіксація (Курс сучасної укр. літ. мови, I, 1951, 344).

СУФІСТ, а, ч., рел. Послідовник, прихильник суфізму. Суфісти говорили, що людина живе для того, щоб злитися з цілим божеством (Наука., 5, 1958, 44).

СУФІТ, у, ч., заст. Стеля. — В їх [них] стеля з сволами, а в мого папеньки [татуся] гладенькі суфіти з кружалами посередині... — репетувала писарша (Н.-Лев., IV, 1956, 137).

СУФЛЕ, невідм., с. Назва кулінарних виробів (кондитерських, молочних, м'ясних і т. ін.), до складу яких входять збиті яєчні білки. Випечене, добре зарум'янене суфле посипають через невелике сито цукровою пудрою і негайно подають (Технол. пригот. їжі, 1957, 216); Ягоди чорної смородини входять до складу дієтичного і дитячого харчування, з них готують високоякісні соки, компоти, варення, мармелади, желе, суфле (Рад. Укр., 21.XII 1974, 4).

СУФЛЕР, а, ч. Працівник театру, що під час репетиції та вистави підказує акторам текст ролі. З-за куліс підказують, суфлер вголос читав мені текст ролі, а я мовчки стою (Минуле укр. театру, 1953, 83); Спорожніла сцена. Видно, як поліз у будку суфлер, як подали йому газову лампу. Ще минула хвилина, і завіса розкрилася (Шиян, Баланда, 1957, 209); Ніщо так не дратує глядача, як настирливий шепіт суфлера (Рад. літ-во, 6, 1971, 6).

СУФЛЕРСТВО, а, с. Заняття суфлера. Його участь у громадському житті села не йшла далі суфлерства в драмгуртку (Багмут, Опов., 1959, 20).

СУФЛЕРСЬКИЙ, а, е. Прикм. до суфлер; // Признач. для суфлера. Суфлерський примірник п'єси.

Суфлерська будка див. будка.

СУФЛІРУВАННЯ, я, с. Дія за знач. суфлірувати.

СУФЛІРУВАТИ, ую, уєш, недок. 1. Підказувати акторам текст ролі під час репетиції та вистави; бути суфлером. — Так оце я прийшла за рукописом [п'єси]. Ти вже переглянув його? — Уже... чи то пак, ні... Та я раз уже.. суфлірував, то я не боюся... (Вас., II, 1959, 184).

2. перен. Підказувати кому-небудь щось. [Н і п а В а с и л і в н а:] Так це ви — поет-новатор? [Ю р к о:] Новатор? [С а в к а:] Він, він! Я його знаю! [Л і н а:] А ви, будьте ласкаві, не суфлірувати! (Мам., Тв., 1962, 222).

СУФЛЮВАННЯ, я, с., рідко. Дія за знач. суфлювати.

СУФЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., рідко. Те саме, що суфлірувати. На довершення всього затворів Олексій Монета, що мав суфлювати артистам (Мушк., Чорний хліб, 1960, 53).

СУФЛЯР, у, ч., гірн. Струм рудникового газу, який інтенсивно виділяється із тріщин вугільної товщі і пустот. Із зростанням глибини розробки, окрім збільшення виділення метану, зростає також інтенсивність супровідних явищ: раптових викидів вугілля і газу, суфлярів тощо (Наука і культура., 1971, 125).

СУФОЗІЙНИЙ, а, е, геол. Стос. до суфозії; який є суфозією. Суфозійні процеси дуже інтенсивно відбуваються там, де лесовий ґрунт штучно зрошується (Курс заг. геол., 1947, 130).

СУФОЗІЯ, ї, ж., геол. Підмив шарів гірської породи і винос з них розчинних речовин і дрібних мінеральних частинок потоком ґрунтових вод. Коли ґрунтова вода просочується через м'які породи, вона розчиняє і механічно виносить дрібні частки. Внаслідок цього з часом стійкість порід зменшується, вони.. осідають. Осідання.. має вигляд лійок.. З часом окремі лійки з'єднуються своїми краями і утворюють провалля.. Сукупність явищ, що дають такі провалля, називається суфозією (Курс заг. геол., 1947, 130).

СУФРАЖИЗМ, у, ч., політ. Буржуазний жіночий рух за надання жінкам однакових з чоловіками виборчих прав, який виник у другій половині XIX ст. в Англії.

СУФРАЖИСТКА, и, ж., політ. Прибічниця, послідовниця суфражизму. В Марини Драгомирецької було на сьогодні ще чимало невідкладних справ: одержати з центральної «Просвіти».. різну літературу українською мовою; на Святославській, в приміщенні Вищих жіночих курсів, виступити на мітингу суфражисток (Смолич, Мир., 1958, 45).

СУФРАЖИСТСЬКИЙ, а, е, політ. Стос. до суфражизму і суфражисток. Суфражистський рух.

СУХАР, я, ч. 1. Висушений шматок хліба, булки. Зароблений сухар краще краденого бублика (Укр. присл., 1963, 85); Кривоніс розпалив дрова, кидає

в огонь картоплі, а в миску наклав чорних житніх сухарів і намочив їх у воді (Н.-Лев., VII, 1966, 137); Діти повитягали до хліба руки, але сухар був дуже твердий (Кобр., Вибр., 1954, 200); Люди полягали на землю і, не підводячись, жували житні сухари й запивали водою (Тулуб, В степу..., 1964, 250); *У порівн. Одна тільки Килина Івановна, його сестра... суха як сухар, жовта як стигле жито... не боялася Кирила Івановича (Мирний, I, 1954, 148); Олеся покуштувала м'яса: м'ясо було засушене, як сухар (Н.-Лев., III, 1956, 95); // Рід сухого печива. Ванільні сухари.

Зсихатися (зсбхнутися) на сухар — дуже висушуватися. — Положили [хлопці] торбу якраз на сонці — хліб на сухар зісохся! — сказав він (Мирний, IV, 1955, 21).

◇ Перепався (перепалася) на сухар див. перепадатися.

2. перен., розм. Худа, сухорлява людина. — Мене й то повалили, а що б з тебе, сухаря, було? (Гончар, III, 1959, 252).

3. перен., розм. Бездушна, черства, педантична людина. Полковник Шумаков не був анітрохи військовим сухарем, та щодо законів ведення війни дотримувався поглядів, характерних саме для людини, вихованої в тиші військових штабів та оперативних відділів (Голов., Тополя..., 1965, 46).

◇ Сухар сухарем — дуже черства людина. Чудно було Жені: сухар сухарем..., ладний зняти медсестру з чергування за одну-єдину неточність у відповіді (Шовк., Людина..., 1962, 99).

4. спец. Назва деяких допоміжних проміжних деталей у механізмах і вузлах машин. Синхронізатор складається з. двох бронзових.. кілець, трьох.. сухарів з фіксуючими кульками і пружинами (Підручник шофера..., 1960, 209).

5. діал. Сухе дерево (на корені). Насамперед підореться [хазяїн] під саме дерево, оборе його довкола, ще й сожиром в землі попідрубє грубе коріння, так що дерево через рік усхне.. Потім по кількох літах сухаря або вітрець повалить, або й сам господар зітне (Фр. III, 1950, 79); Потім витягали [опришки] цілий сухар з корінням, ставили сторчака на камінь, чекали ночі й запалювали (Хотк., II, 1966, 160).

СУХАРЕЦЬ, рця, ч. Зменш. до сухар 1. Узяв [Котигорошко].. в торбу буханців та сухарців, попрощався — пішов (Укр.. казки, 1951, 94); Напечеш мені, Степанидко, пшеничних паляниць, насушиш сухарців, бо я з меділі в Київ піду, — мовила сумно Горпина (Л. Янов., I, 1959, 334); Гризе маля в куточку сухарці (Забашта, Квіт., 1960, 62); Ще як вона була малою, мати не давала їй їсти м'яса, годувала молочком, паляничками та кондитерськими сухарцями, щоб з неї вийшла дуже делікатна тоненька панна (Н.-Лев., V, 1966, 194).

СУХАРИК а, ч. Зменш. до сухар 1—4. Петрусь заглянув поважно до торби, що висіла в нього через плече, витяг звідти чорного сухарика й подав Гапочці (Ю. Янов., I, 1958, 349); Прикидав [Микола] собі — коли по одному сухарику в день їсти, то вже можна буде якихось три тижні подорожувати. А як споживати через день сухар — не помре, якщо і поголодує (Збан., Курил. о-ви, 1963, 155); [С в і т л а н а:] Астрономічний сухарик мене вже давно не викликав, завтра може викликати... [Н і н а:] Хто, хто? [С в і т л а н а:] Ольга Іванівна.. Зараз будеш говорити, що то недобре назвиська учителям давати (Собко, П'єси, 1958, 222); За задньою секцією [молотильного апарата молотарки] .. у пазах сухарика встановлена лускоподібна решітка (Зерн. комбайни, 1957, 61).

СУХАРИНА, и, ж., діал. 1. Сухар (у 1—3 знач.). Ой вечеряй, моя мати, сухі сухарини (Сл. Гр.).

2. збірн. Сушняк, хмиз. Почав [пан комісар] сам бігати в ліс і виганяти селян, що чи то збирали сухарину, ламали сухе гілля, викопували пні, чи то й так рубали здорове дерево (Фр., VIII, 1952, 92); Нічим огріть хатини, зібрати треба в'язку сухарини (У. Кравч., Вибр., 1958, 74).

СУХАРИННЯ, я, с., збірн., діал. Те саме, що сухарина 2. Під ногами де-де попадало сухариння, що хапалося за його ноги, хрустіло під постоломи (Фр., IV, 1950, 420).

СУХАРИСТИЙ, а, е, розм. Те саме, що худорлявий. Я сіла в машину й почала розглядати подорожніх. Позад мене сиділо трое сухаристих англійок, двоє французів, ще дехто (Ю. Янов., II, 1958, 89).

СУХАРНИЙ, а, е. Прикм. до сухар. Працюють [на Україні] більше 350 поточних ліній для виготовлення хліба, хлібобулочних, здобних, сухарних і кондитерських виробів (Наука..., 7, 1956, 10); // Вигот. із сухарів, із сухарями. Сухарний пудинг; Сухарний квас; // Пов'язаний з виготовленням, збереженням і т. ін. сухарів. Сухарний завод.

СУХАРНИЦЯ, і, ж. Ваза, блюдо для сухарів, печива і т. ін. Гончарі голосно викрикували, пропонуючи свій дзвінкий крам — полив'яні глечики і розмальовані зеленою фарбою великі миски, олійниці, сухарниці... (Чаб., Балкан. весна, 1960, 335); Майже в кожній сім'ї є вироби Сімферопольського заводу пластмас. Особливо популярні вази, салатниці, маснички, сухарниці, хлібниці (Рад. Укр., 26.XII 1971, 4).

СУХЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до сухий. В кострі був зложений [очерет] сухенький, Як порох був уже палкенький (Котл., I, 1952, 86); Як в калюжах в дощ, хлюпочуться гуски, То ж, стрепенувшись, вп'ять [знову] виходять з їх [них] сухенькі (Г.-Арт., Байки..., 1958, 43); Цей невеличкий сухенький дідок у свитці.. був жвавий і непосидючий (Баш, На землі..., 1957, 4); Вона [мати] була сухенька, біла, ледь жива, але горда, незламна (Збан., Єдина, 1959, 392); Йонька швидко повернув сухе і хижє, як у роздратованого тхора, обличчя. Сухенькі кулачки його дрібно тремтіли (Тют., Вир, 1964, 255); Дідок усе її потішав якимись маленькими, сухенькими слівцями (Хотк., II, 1966, 294); // у знач. ім. сухеньке, кого, с. Сухе місце. Вилізла вона [черепаха] на сухеньке та й свистить (Мирний, V, 1955, 349).

◇ Виходити (вийти) сухеньким з воді — те саме, що Виходити (вийти) сухим з воді (див. виходити). Кота Петровича, де я живу, На лаву садовили судову: ..А він Мишами й Кицями підперся, Сухеньким вийшов із води (Год., Заяча математ., 1961, 19).

СУХЕНЬКО. Присл. до сухенький. Гаснули зорі. Хтось дужо за обрієм надував губи... сухенько хитів у кулак. А потім клацав зубами... (Головко, I, 1957, 70).

СУХЕСЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до сухенький. Найшлася в Насті дитинка... таке-то малесеньке, сухесеньке, слабеньке! (Вовчок, I, 1955, 268).

СУХИЙ, а, є. 1. Який не просякся водою, не покритися вологою; не мокрий, не сирий. Знімали [рибалки] сухий невід, навішували мокрий, щоб просушувався (Мирний, I, 1954, 349); Виразно стукають каблучки по сухих тротуарах (Коцюб., II, 1955, 363); Ант знайшов у півтемряві сухих дров, підкинув до вогнища (Скл., Свято-слав, 1959, 7); Треба ж і до малої дитини кинутись, підложити суху пелюшку, хоч трохи погодувати (Кв.-Осн., II, 1956, 227); // З невеликою кількістю ґрунтової вологи. Росте [нечуйвітер] на сухих луках і сухих вигонах, рясно на піщаному ґрунті (Лікар. рослини..., 1958, 144); Теплові електростанції прийнято

споруджувати недалеко від річки чи озера. Криворізька будується на сухому місці (Рад. Укр., 29.I 1963, 2); // у знач. ім. сухе, хого, с. Сухе місце. Керманичі на- правляють дарабу на берег, і вона тикається носом у каміння. Миколай зіскакує зі шварою на сухе (Хотк., II, 1966, 393); За якусь мить зальопана півторатонка вже стоїть на сухому (Гончар, Маша., 1959, 31); // у знач. ім. сухе, хого, с. Сухий одяг. Прийшовши.. увесь мокрий, я, замість того щоб зараз переодягтись в сухе, почав сушитись у кухні, біля печі (Збірник про Кроп., 1955, 26); Тимко мовчки зняв із себе сорочку, викрутив її.., побіг задвір'ями додому. Мати, побачивши сина, переполошилася, затопила піч. Тимко переодягся в сухе (Тют., Вир, 1964, 123).

До сухого — досуха. Мишка витер до сухого очі полою, насунув свою будьонівку на голову, важко зітх- нув, — мовчки пішов до дверей (Вас., Вибр., 1950, 236); Сухе ридання; Сухий плач — ридання, плач без сліз. Кричала [Катерина].., що цього не було, що цього не могло бути.., розривалася в сухих риданнях... (Хотк., II, 1966, 253); Сухі бчі — очі без сліз. Жаль гострим ножем края йому серце, на сухі очі набігли сльози (Мирний, I, 1954, 324); Сидить [Орися] задумана, обіпнута чорною шаллю, лице бліде. На шелест його кроків рвучко обертає голову, очі сухі, пекучі (Тют., Вир, 1964, 124); Настя переборола хвилину слабість. Очі в неї сухі й блискучі (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 42).

◇ Виходити (війти) сухим з води див. виходити; На сухому [здається] мокро кому — хтось перебільшує небезпеку. — Тільки дивіться, хлопці, бо нам, беззу- бим, і на сухому здається мокро, а вам усе море по коліно (Панч, II, 1956, 77); Не залишилося (не зоста- лося і т. ін.) ні (й) рубця (руб) сухого див. рубець, руб¹; Нитки (ніточки) сухої нема (не знайдеш) див. нитка, ніточка; Сидить (опинився) на сухому хто — комусь не везе, не щастить; хтось потрапив у скрутне становище. Про рибу — то й казати нічого. Коли не- має влову в Кухтія, так і знайте, що й найвезучіший рибалка сидить на сухому (Літ. Укр., 2.IV 1968, 4); З матеріального боку для Шевченка настали важкі часи. Гонорари.. платних замовців розтанули.. І ось тепер він опинився, як кажуть, на сухому (Тулуб, В степу.., 1964, 471); Суха справа — злочин без убивства. До- питалися організаторів цього маскарадного загону. Це були офіцери з білим духом і найняті ватажки на- льотчиків, спеціалісти мокрої й сухої справи, мат- роський цей загін мав зрадити при слушній нагоді (Ю. Янов., II, 1958, 196); Тримати (держати) пірох сухим див. пірох².

2. Позбавлений вологості, сирості; який має незнач- ну вологість, сирість. Сонце стояло якраз над головою; не гріло — палило; польовий вітер такий сухий, гаря- чий (Мирний, IV, 1955, 20); Сонце вже заходило, і надворі стояла важка і суха духота, яка буває в сте- пових місцях (Н.-Лев., VI, 1966, 89); // Який характе- ризується відсутністю вологості або незначною воло- гістю повітря (про приміщення). Із звичайної невин- леної глини можна збудувати будинок сухий, теплий і довговічний, нічим не гірший від цегляного (Колг. Укр., 4, 1958, 13); Хороше було знати, що сьогодні не доведеть- ся нікуди йти, що можна буде в сухому приміщенні проспівати з друзями допізна, а потім всмак поспати на пухкій соломі до ранку (Гончар, III, 1959, 132); // З невеликою кількістю опадів, вологи або без них; бездощовий. Сухий березень, теплий квітень, мокрий май — буде хлібу урожай! (Укр.. присл., 1963, 249); Повітря надходить з Середньої Азії: воно дуже сухе, і вологи в нього не вистачає навіть для утворення ма-

леньких хмаринок (Наука., 10, 1974, 56); Дощ не без- просвітний. Вчора, наприклад, зовсім гарний і сухий був день (Л. Укр., V, 1956, 392); З погодою щось діялося. Весна стояла суха і вітряна. По городах усе сохло, хліба в полі не росли, по шляхах носились цілі хмари куряви (Коцюб., II, 1955, 20); Літо стояло сухе, червневими ночами Ташань кипіла від зорепадів (Тют., Вир, 1964, 299).

Суха гроза (хмара і т. ін.) — гроза, хмара без дощу. То один, то інший з церковнослужителів неспокійно поглядав на спохмурніле, що швидко заволокається ту- чами, небо.. — Хоч би добрий дощ ушпарив ..! — З цього дощу не буває, — чув раптом Дьяконов неподалік десь позад себе спокійне, розважливе. — Суха гроза... (Гон- чар, II, 1959, 358); Сухий сніг — сипкий сніг. Ранок видався хоч і ясний, а вітряний. Мете вітер сухий сніг по землі (Головко, II, 1957, 335); Зверху сипав і сипав дрібний сухий сніг, наче борошно з подертого сита (Тулуб, В степу.., 1964, 220); Сухий туман — помут- ніння повітря від диму, гару, найдрібнішого пилу та інших твердих часток; імла. Сухий жовтий туман ви- сів у повітрі, заступаючи сонце (Тулуб, В степу.., 1964, 72); В чистім повітрі тут ніколи не було того пилу, найдрібнішого сухого туману (Гончар, III, 1959, 91).

3. Який втратив необхідну вологу; висохлий, пере- сохлий. Надворі потемніло як уночі, дощ здоровенними краплями то там, то там пада, суха земля зразу уби- рає у себе.. бризки і через хвилину тільки круглі сліди їх видні на землі (Мирний, I, 1954, 306); Сухі поля на підступах до станції вихрилися вибухами, бушували сірими зав'язми піднятої вітром пилуки (Гончар, III, 1959, 376); — Язик сухий... Води! Дружина подає йому кухоль з водою (Довж., I, 1958, 110); Гнат блимав пере- ляканими очима, облизував сухі губи (Тют., Вир, 1964, 334); // Без води, не наповнений водою (про кри- ницю, ставище, річище і т. ін.). Дарма з сухої криниці воду брати! (Укр.. присл., 1963, 244); По деяких ям- ках тії стежки блищала водиця, другі були сухі, поре- палися (Мирний, IV, 1955, 12); Мені з'явився рідний дім з димком легким і безтурботним Над нашим річи- щем сухим (Зеров, Вибр., 1966, 420); // Не свіжий або не соковитий. — Суха! — перегодя трохи крикнув Мат- ня, насилу проковтнувши цілу жменю капусти (Мир- ний, I, 1949, 336); // Засохлий (про рослини). Микола назгрібав торішнього сухого очерету, сухої осоки і роз- палив багаття (Н.-Лев., II, 1956, 215); Все сухе. І стов- бури дерев, і віками сипана на землю фоя (Хотк., II, 1966, 105); — Я змалечку живу в лісі.. Я знала, яке дерево сухе, а яке всихає і коли його можна буде зрубати (Мушк., День.., 1967, 24).

Сухий хліб: а) твердий, черствий хліб. Вернулись [Чіпка і Грицько] з водою. Пообідали сухий хліб з сіл- лю (Мирний, I, 1949, 154); Хліб! Який це хліб? Тамара вкусила і виплюнула. Сухий, колючий він, в'їдається в ясна (Хижняк, Тамара, 1959, 181); б) нічим не помаще- ний хліб; в) хліб без нічого іншого; Сухі плоди — пло- ди, які не мають соку (напр., горіхи).

◇ Істи сухий хліб; Жити на сухому хлібі — голо- дувати, жити у нестатках, злиднях. — Побачимо, що ти заробиш на тій фермі. — А тобі все мало! — обзи- вався Павло.. — Не мало, а люди зі своєї роботи щось мають, а ти весь вік сухий хліб їси (Тют., Вир, 1964, 131); Плесті сухого дуба див. плесті.

4. Пригот. висушуванням (про харчові продукти). Тут ворохи солодких пряників — медовиків, в'язки буб- ликів, гора й грудя оріхів, сухих грушок купи (Вовчок, I, 1955, 304); Послав Вам.. дві поштові посилки з кап- рійськими мандаринами, сухим виноградом (Коцюб.,

III, 1956, 415); *Тараня, ще по весні з Дону наведена, і суха, і солона* (Кв.-Осн., II, 1956, 13); *Зберігати сухі фрукти слід у щільно закритих ящиках або в мішках з паперу чи щільної тканини* (Хлібороб Укр., 12, 1968, 33).

5. Не рідкий (про харчові продукти). *Суха гірчиця*; // Пригот. у вигляді порошку або концентрату. *Сухий кисіль*; *Сухий жовток*.

Сухе варення — варення, перев. із вишень, зварене з невеликою кількістю цукру без додавання води. *Друзі.. розставляли на столі українські ковбаси, сухі мисливські сосиски, пляшки запіканки та старого меду й сухе київське варення* (Тулуб, В степу., 1964, 43); *Сухе молоко* — продукт у вигляді білого з кремовим відтінком порошку, який виготовляють висушуванням свіжого молока. У Сумській області став до ладу Буринський завод сухого знежиреного молока (Роб. газ., 26.II 1975, 2); *Сухий пайок* див. пайок.

6. спец. Який здійснюється або виробляється без вологи, рідини. *Створено і перевірено на виробництві метод сухого змішування і подрібнення фторопласту-4 й графіту при виготовленні композиції для самозмащувальних матеріалів* (Вісник АН, 1, 1971, 4); // Який характеризується відсутністю вологи, рідини у складі, структурі, будові чого-небудь.

Δ *Суха вага мотора* (автомобіля і т. ін.) — вага мотора (автомобіля і т. ін.) без води у циліндрах; *Суха перегонка* див. перегонка; *Суха штукатурка* див. штукатурка.

7. Який недостатньо живиться виділенням сальних залоз (про волосся, шкіру). *Дуже сухе волосся добре мити спіненими у воді яєчними жовтками* (Наука., 3, 1967, 29); *Жовна нервово ходять під сухою темною шкірою обличчя. Одне якесь місце зовсім розлютило його* (Гончар, II, 1959, 209).

8. мед. З атрофованими м'язами (про кінцівки). *Суха нога*; *Суха рука*.

9. мед. Який відбувається при відсутності вологи, без рідких виділень (про фізіологічні хворобливі процеси, явища). *Лікування сухих плевритів зводиться до вживання відповідних медикаментів, що діють на інфекцію* (Наука., 1, 1957, 31).

Сухий кашель — кашель без мокротиння. *Для видалення густого харкотиння з бронхів і для пом'якшення сухого кашлю п'ють чай з напару квіток гречки* (Лікар. рослини., 1958, 179).

Δ *Сухі роби* — роди, які відбуваються після того, як передчасно відійдуть навколоплідні води.

10. Худий, сухорлявий. *Маленький сухий панок трохи гугнявим голосом викликав хлопців* (Л. Укр., III, 1952, 557); *Молода — суха і дуже негарна — весь час мовчки сидить в кутку* (Коцюб., III, 1956, 425); *Серед дозорних застави — його, Килигеїв, батько. Сухий, легкий, мов джигіт, незважаючи на свої сімдесят років* (Гончар, II, 1959, 11); // Дуже виснажений внаслідок хвороби, тяжкої праці і т. ін. *Суха та замліла після недуги, вона аж світилася* (Мирний, IV, 1955, 234); *Явдоха зітхнула і заходила мити посуд. Була це суха, немінна жінка з жовтим обличчям і чорними, колись красивими, а тепер змученими, як після хвороби, очима* (Тют., Вир, 1964, 366); // З позбавленими жиру м'язами (про частини тіла). *Галя собі обнімала Мотрю, як матір, цілувала її зашкарублі, сухі щоки, руки...* (Мирний, II, 1954, 249); *Тонка шия [у Джері] стала ще тонша; сухе лице стало ще сухіше* (Н.-Лев., II, 1956, 188); *Намагаючись не дихати, Марія Степанівна приклала руку до сухих грудей і обережно визирнула у вікно* (Ткач, Плем'я., 1961, 5); *Стиснув [Терентій] сухий кулак* (Стельмах, I, 1962, 313); // Худий, висна-

жений (про тварин). *З-за хати вибігла суха собака, кудлата, як вівця, і зашавкотіла на гостей* (Н.-Лев., II, 1956, 318); *З одного боку дишла був запряжений у пов'язану шлею сухий буланій кінь, котрому здалека можна було поразувати всі ребра* (Кобр., Вибр., 1954, 112).

11. перен. Позбавлений душевної теплоти; нездатний виявляти теплі почуття або дуже стриманий у виявленні їх. *Йому ніколи не думалося, щоб цей сухий, завжди суворий Максим Половинка міг так ніжно, мало не мрійно говорити про машини* (Собко, Звич. життя, 1957, 78); *Два тижні тому, при першому знайомстві, Дубов видався їм сухою та черствою людиною, яка здатна лише підписувати накази* (М. Ю. Тарн., День., 1963, 8); [Т е р е ш к о:] *І де ти виріс такий? .. Сухий та нелюдський* (Зар., Антеї, 1962, 12); // Який свідчить про відсутність душевної теплоти або стриманість. *Глибоко запалі очі, змарніле лице й строгий, сухий вираз на йому* (Вас., II, 1959, 100); // Позбавлений невимушеності, безпосередності; холодно ввічливий, стриманий, діловий. *Занадто сухий прийом не стільки збентежив Погибу, як Бараболю* (Стельмах, II, 1962, 84); *Знову запитала [секретарка], але вже не тихим, догідливим голосом, а сухим і офіціальним* (Тют., Вир, 1964, 60); *Сухе прощання, його корзинка і вокзал. О, як дивився він востаннє!..* (Сос., I, 1957, 221).

12. перен. Без емоційних подробиць; неясковий, невизначений. В порівнянні з Галицьким літописом стиль літопису Волинського більш сухий, діловий, майже цілком позбавлений образно-поетичних засобів (Іст. укр. літ., I, 1954, 53); *Писали вони [космополіти] свої власні роботи сукоюною, безбарвною, сухою мовою* (Рильський, III, 1956, 72); *Лист [від батька] був короткий, сухий і неясний* (Коцюба, Нові береги, 1959, 231); // Який не викликає особливого інтересу; нецікавий, нудний. *Я читав і перечитував ті сухі урядові документи* (Фр., IV, 1950, 475); *Цей сухий перелік може нагнати на вас нудоту* (Кулик, Записки консула, 1958, 111); *Находила пора віддавати дітей у гімназію, але Ользі Петрівні ніяк цього не хотілось робити, вона вважала, що сухі науки вб'ють у них всяку індивідуальність* (М. Ол., Леся, 1960, 32); *На газетні сторінки потрапляють подекуди сухі, сірі, нудні і поверхові замітки* (Рад. Укр., 5.V 1961, 1).

13. перен. Позбавлений м'якості, соковитості; різкий, тріскучий (про голос, звуки). *Бранець сухим скрипучим голосом натужно проспівав йому рідною мовою якийсь фривольний куплет, щось на зразок коломийки* (Гончар, III, 1959, 108); *Іван здригнувся і став. Сухий зловісний сміх різнув його по серці* (Коцюб., II, 1955, 346); *Безтінний день. Мовчання світове, Де дано коникам самим перекликатися Сухим сюрчанням* (Рильський, II, 1946, 175); *Натиснув [Оксен] двері плечем, вони з сухим скрипом відкрилися* (Тют., Вир, 1964, 27); *Навіть на плацу під сухий і заглушливий тріск барабанів народжувалися в ньому іронічні рядки в ритм цим клятим барабанам* (Тулуб, В степу., 1964, 124); *Вже ніхто не схоплювався на ноги, почувши у дворі дикі зойки та короткі сухі постріли* (Збан., Єдина, 1959, 94); *Звучання мови, як і музики, буває швидке, повільне, співуче й сухе, уривчасте* (Літ. Укр., 25.VI 1968, 2).

14. перен., розм. При якому учасник спортивного змагання, гри, програвши, не набрав жодного очка. *Сухий рахунок*; // у знач. ім. *суха, хбі, ж.* Програна партія, в якій той, хто програв, не набрав жодного очка. *Лагунська.. сердилась на Рязанцева, що невміло підтримував її своїми ходами. — Ми б їм суху, розумієте, суху, а ви можете, підсобляєте їм, — вичитувала йому* (Коцюба, Нові береги, 1959, 433).

Су́хà ні́чий — результат гри, в якій жодна із сторін не відкрила рахунку. Су́хою ні́чєю закінчився поєдинок в Ленінграді, де зустрічались футболісти «Зеніту» і московські спартаківці (Веч. Київ, 23.X 1967, 3).

▲ Су́хà го́лка: а) техніка глибинної гравюри на металі, при якій вістрям твердої голки вишкрябують штрихи на поверхні металевої пластини. З'явилася величезна — понад п'ятдесят естампів — серія гравюр, виконаних у техніці сухої голки, — «Тварини і люди» [Ганса Грундіга] (Образотв. мист., 1, 1974, 5); В XV столітті поряд з ксилографією.. існувала гравюра на металі (різцева гравюра). З часом з'явився її різновид — «суха голка» (XVI століття) (Наука., 5, 1975, 33); б) картина, малюнок, виконані цим способом. Близько п'ятдесяти робіт [українських художників] — дереворити, ..гуаш, суха голка.. — викликали у глядача велику шанобу до плідної праці митців (Вітч., 3, 1971, 221); Су́хà ко́вбасà — копчена ковбаса. Узяв [чужоземець] із тарілки тоненький шматочок сухої ковбаси (Панч, Синів., 1959, 4); Су́хè ви́но — вино, яке одержують при повному зброджуванні фруктових соків без додавання спирту й цукру. Столове вино, в якому весь цукор перетворився на спирт, називають сухим (Наука., 2, 1969, 48); З я́блук, груш, а́гурсу, порі́чок виготовляються добрі сухі вина, які не містять цукру (Сад. і ягідн., 1957, 290); Су́хий за́ко́н див. за́ко́н; Су́хий лі́д див. лі́д; Су́хий спі́рт див. спі́рт; Су́хі дрі́жджі див. дрі́жджі; Су́хі [мисли́вські] со́сїски — копчені сосиски. Друзі.. розставляли на столі українські ковбаси, сухі мисливські сосиски (Тулуб, В степу., 1964, 43).

СУХІСІНЬКИЙ, а, е, розм. Зовсім сухий. Витягнув [Яць] його [камін] знов наверх — сухісінький, ані сліду кип'ячки (Фр., II, 1950, 229).

СУХІСІНЬКО, розм. Присл. до сухісінький; // у знач. присудк. сл. І снігу нема, і води нема, і у полі не кал'но, а сухісінько усюди (Кв.-Осн., II, 1956, 144).

СУХІСТЬ, хості, ж. 1. Властивість за знач. сухий 1—3, 5, 7—13. Чим далі від берега, тим важче повітря донести з моря вологу в глиб суші. В місцях, віддалених від океанів, повітря звичайно відзначається сухістю (Фіз. геогр., 5, 1956, 97); Добре реагують на зміну погоди не тільки тварини, а й деякі рослини.. Важливе значення для них має.. вологість або сухість повітря і ґрунту (Наука., 8, 1958, 48); Шепель могла з дивовижною сухістю розповідати про найбільш хвилюючі події (Донч., V, 1957, 224); Іван Антонович, з властивою йому педантичною сухістю, вислухав делегатів через Ференца (Гончар, I, 1954, 223); Вербовий виступив. Щось похвалив, щось полаяв, відзначив деяку сухість [віршів], деякі невірні наголоси (Мур., Свіже повітря., 1962, 87).

2. Відсутність або брак вологи, вологості де-небудь. В осінньому повітрі відчувалась.. сухість (Гуц., 3 горіха., 1967, 12); Зміну забарвлення [шкіри у земноводних] спричиняють різноманітні зовнішні, а також і внутрішні подразники: тепло, сонячне світло та сухість (Визначник земноводних., 1955, 10).

СУХІТКА див. сухотка.

СУХІТНИК див. сухотник.

СУХІТНИЦЯ див. сухотниця.

СУХІТОНЬКА див. сухотонька.

СУХІШАТИ, аю, аєш, недок. Ставати, робитися сухим, сухішим (див. сухий).

СУ́ХО, присл. 1. Присл. до сухий 1, 11—13. Чорне обличчя [жінки], на якому сухо палали смоляні очі, ані найменшим порухом не виказувало її думок (Перв., Дикий мед, 1963, 327); Тимко стоїть.., зціпивши зуби.., очі горять сухо (Тют., Вир, 1964, 499); Панна Анеля мовчала, держалась сухо і наче осторонь (Коцюб., II,

1955, 246); — Ти, Остапе, помовчав би краще! — сказала сухо мати (Головко, II, 1957, 576); Готувала [Ясногорська] Євгеніві наперед низку своїх уципливих докорів.. Чому так рідко писав? Рідко, лаконічно і сухо... (Гончар, III, 1959, 397); Частина наших драматургів сухо й поверхово відображають життя, не заглиблюються в його сутність (З глибин душі, 1959, 103); В цей час надворі сухо тріснув постріл вартового (Мик., II, 1957, 277); Гальванеску знову засміявся сухо і хрипко (Смолич, I, 1958, 71).

2. у знач. присудк. сл. Про погоду без опадів, відсутність вологи у повітрі. В полі добре, як сухо та тепло. Але в дощ, у негоду, в осінній холод змокне було [Гнат], що й ниточки сухої не знайдеш на спині (Коцюб., I, 1955, 21); Сьогодні до полудня хмарно, але сухо (можна було гуляти і сидіти надворі) (Л. Укр., V, 1956, 392); // Про відсутність рідини в якій-небудь посудині. Хотілося пити, але в бачку було сухо (Збан., Єдина, 1959, 189); // Про відсутність болота на ґрунті, дорозі і т. ін. Там, де вчора ще було сухо, зараз хлюпає вода (Гончар, II, 1959, 427); Усім хотілося чимшвидше вибратися із смердючих мочарів і тому пішли праворуч, бо здавалося, що там сухо (Тют., Вир, 1964, 321).

3. у знач. присудк. сл. Про відчуття сухості (в роті, горлі). Обід не йде [Івану] до горла, в роті сухо, голова важка. Що то буде? (Коцюб., I, 1955, 411); Давид кинувся, розплющив очі й ворухнув посмаглими губами. І в роті сухо, і горить (Головко, II, 1957, 167).

СУХО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сухий у 3 знач., напр.: су х о г у б и й, су х о л і с т и й.

СУХОВАНТА́Ж, у́, ч. 1. Сухий вантаж.

2. Вантажне транспортне судно, признач. для перевезення сухих, не наливних, вантажів; суховантажне судно. Перше судно під прапором СРСР — суховантаж «Дубоссари» — пришвартувалося в чикагському порту (Роб. газ., 28.IV 1973, 3).

СУХОВАНТА́ЖНИЙ, а, е. Признач. для перевезення сухих вантажів, пов'язаний з таким перевезенням. Суховантажний флот; Суховантажний пірс; Створені руками миколаївських корабелів.., рефрижератори, морозильні траулери, суховантажні судна не тільки не поступаються, а й багато в чому перевершують подібні судна зарубіжного виробництва (Рад. Укр., 5.I 1971, 1); На «Светлогорске», головному судні нової серії суховантажних теплоходів, повністю автоматизована не тільки машинна установка, а й процеси судноводіння (Наука і культура., 1970, 289).

СУХОВЕ́РХИЙ, а, е. З сухою, засохлою верхівкою (про дерево). Яблунька суховерха Не хоче родити (Укр. думи., 1955, 257); На косогорі, над бузиновими кущами й дерезою, маячив одинокий суховерхий дуб (Є. Кравч., Квіти., 1959, 10).

СУХОВЕ́РХІСТЬ, хості, ж. Усихання верхівок дерев.

СУХОВЕ́РШІЙНИТИ, нить, недок., спец. Засихати, відмирати на верхівці (про дерево). В 20—25 років починає суховершинити [тополя чорна пірамідальна] і в 35—40 років відмирає (Озелен. колг. села, 1955, 74); Деревя стали слабо рости, легко пошкоджуються серцевинною гниллю, суховершинять та відмирають у порівняно молодому віці (Наука., 4, 1961, 39).

СУХОВЕ́РШИТИ, шить, недок., спец. Те саме, що суховершинити. Сосни починають суховершити, іноді всихають (Шкідн. і хвор.. рослин, 1956, 410); Черешні на цих [солонцюватих] ґрунтах з настанням плодоношення суховершать (Колг. Укр., 2, 1956, 33).

СУХОВІ́Й, ю, ч. Сухий гарячий вітер, що супроводиться високою температурою, дуже низькою відносною

вологістю повітря і викликає тривалу засуху. *Виснажливі суховії вже пролинули над степами, немилосердно висмоктавши з ріллі рештки весняної вологи* (Дмит., Розлука, 1957, 184); *Давно відомо, що лісові смуги захищають посіви від суховіїв, ґрунти — від вітрової та водної ерозії* (Хлібороб Укр., 2, 1969, 25); *Образно. *Війна невгаває, і в тиші німій Здається: отут тільки б ширитись сили, Аж глянь: виростають лиш рясно могили Та диха зневір'я лихий суховій* (Дн. Чайка, Тв., 1960, 329); *У порівн. *Близькі пожарища дихнули йому в обличчя, мов південний суховій* (Гончар, III, 1959, 425).

СУХОВІЙНИЙ, а, е. Прикм. до суховій. *Він застав [у Києві] спеку, суховійні вітри* (Рибак, Час., 1960, 719); // *З суховієм (суховіями). Зернину не взяли ні люті морози, ні суховійна весна, ні зливи та бурі* (Горд., Цвіти., 1951, 23).

СУХОВІТРИЦЯ, і, ж. Суха вітряна погода. *Чітко віддзеркалюються в ясних водах затону округлі шатра білих акацій, і навіть коли понад шляхами в степах їхній цвіт уже припадає курявою чи пригорить під гарячим подихом суховітриці, то в урочищі він і тоді буде білосніжно чистий* (Гончар, Бригантіна, 1973, 129).

СУХОВІТТЯ, я, с., збірн., рідко. Те саме, що сушняк.

СУХОГІЛЛЯ, я, с., збірн., рідко. Те саме, що сушняк. *Вона вешталася там від стовбура до стовбура, часто нахилилася, а повертаючи додому, завжди несла за плечима оберемок сухогілля* (Епик, Тв., 1958, 425).

СУХОДІЛ, ділу, ч. 1. Безводна долина, яку зволожують тільки дощові та снігові води. *На зрошуваних землях колгоспи і радгоспи збирають значно вищі врожаї, ніж на суходолі* (Ком. Укр., 4, 1969, 15); *На суходолі простяглися баштани та кукурудзяні поля* (Ів., Ліс. казки, 1954, 141).

2. Материк, суша. *На поверхні Землі розрізняємо материки, або суходолі, та океани* (Курс заг. геол., 1947, 29); *Він побачив протоку, яка відокремлювала острів від суходолу* (Трубл., Шхуна., 1940, 31).

СУХОДІЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до суходіл. *На суходільних луках і лісових галявинах у червні розквітає ромен-зілля* (Знання., 7, 1973, 18); *Освоєння і залуження суходільних балок, малопродуктивних випасів і вигулів — найважливіше завдання багатьох південних районів* (Хлібороб Укр., 8, 1965, 20); *Суходільна [земна] півкуля має суходолі: Європу, Азію, Африку, Північну Америку, частину Південної Америки* (Курс заг. геол., 1947, 30).

СУХОЖИЛЛЯ, я, с., анат. Частина м'яза — волокниста сполучна тканина, за допомогою якої м'яз прикріплюється до кістки. *У зяючій рані, що густо сочилася кров'ю, він побачив перебіту кістку і рвані пасма синюватого сухожилля* (Кучер, Голод, 1961, 172); [З озуля:] *Товаришу комбриг, наші коні... [Котовський:] Що? [З озуля:] Лежать жертви... Хтось підрізав їм сухожилля...* (Мокр., П'єси, 1959, 36).

СУХОЖИЛОК, лка, ч., анат. Те саме, що сухожилля. *У м'язах, сухожилках, кістках, волоссі, нігтях та в інших частинах тіла є білки, різні за своїм складом і властивостями* (Метод. викл. анат., 1955, 42).

СУХОЖИЛЬНИЙ, а, е, анат. Прикм. до сухожилля. *Напруження окремих м'язових груп може негативно впливати на периферичний сухожильний і нервово-м'язовий апарат* (Лікар. експертиза., 1958, 19); *Наочним прикладом спинномозкового рефлексу людини є колінний сухожильний рефлекс* (Метод. викл. анат., 1955, 183).

СУХОЗЕМЛЯ, і, ж. Суха земля. *Як на сухоземлю, то нехай лучче [краще] в мішку стоїть* (Укр. присл., 1963, 247).

СУХОЗЛІТКА, и, ж. 1. Дуже тонкі пластинки зо-

лота, якими покривають, оздоблюють що-небудь. *Точні підрахунки показали, що на позолоту Софійської дзвіниці має піти три з половиною кілограми коштовного металу високої 96-ї проби. Це майже 85 тисяч листків сухозлітки* (Наука., 9, 1971, 48); *Образно. *Ще трохи — й тонка сухозлітка осені впаде на приазовський степ* (Дмит., Наречена, 1959, 95).

2. Сріблясті або золотисті металеві нитки, що йдуть на виготовлення парчевої тканини, галунів і т. ін.; мішура. *У різноманітних узорах тканин і вишивок.. [в одязі південного Поділля] бачимо багато сухозлітки, металевих леліток, кольорових скляних намистин* (Нар. мист., 1966, 17); *Раптом перед очима — червоний папірець, перевитий сухозліткою* (Вас., IV, 1960, 11).

3. перен. Щось показне, обманливе.

СУХОЗЛІТНИЙ, СУХОЗЛОТНИЙ, а, е. Прикм. до сухозлітки. *Правда, глибока народна правда прийшла на зміну чужоземній брехні, і невідкрашена простота примусила потьмянити сухозлітні блискітки химерності* (Про мист. театру, 1954, 98); *Не хвилює серця позолота, Сухозлотні пристрасті малі* (Мал., Запов. джерело, 1959, 240).

СУХОЗЛОТИЦЯ, і, ж., рідко. 1. Те саме, що сухозлітка. *Коровай золотять сухозлотицею* (Сл. Гр.); *Поет [П. Тичина] ніколи не розмінював свого таланту на дрібнички — різну пейзажну та любовно-інтимну сухозлотицю* (Мал., Думи., 1959, 11).

2. Тонкий дротик, яким обвивають струни (кобзи, бандури і т. ін.).

СУХОЗЛОТНИЙ див. сухозлітний.

СУХОЗОЛОТИЦЯ, і, ж., рідко. Те саме, що сухозлітка. *Біля другого стовпа стояв на трьох ніжках дерев'яний конус, на зріст людини заввишки, обвішаний сухозолотицею, паперовими квітами та строкатими стрічками* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 366).

СУХОІДІННЯ, я, с., рідко. Вживання сухої (не рідкої і не вареної) їжі.

СУХОІЖА, и, ж., рідко. Те саме, що сухоїдіння. — *Краще поворожи біля печі та столу, бо людина здорожилась — цілий день на спеці та на сухоїжі* (Стельмах, Правда., 1961, 129).

СУХОКОСТИЙ, а, е. Кістлявий, худий. — *Брехня! — вигукує Окунь, але холод закочується і в його сухокосте тіло* (Стельмах, I, 1962, 366); *Іздовий — сивий сухокостий гуцул* (Вол., Озеро., 1959, 23).

СУХОЛИСТ, у, ч., збірн. Сухе листя. *З мого вікна видніється хатина, Закидана сухолистом рудим* (Бячко, Простота, 1963, 153); *У порівн. — *Це ж не весна, а справдішній пожар. Мов сухолист, горить озимина* (Воронько, Тепло., 1959, 37).

СУХОЛИЦІЙ, я, е. Який має худе лице. *Справляє весілля Стась, молодий робітник з комбінату. Сухолиций, з темним вусом, шия загоріла, пряма...* (Гончар, Циклон, 1970, 182); *Сагайдак вийшов. Не встигли за ним зачинитися двері, як на порозі з'явився бухгалтер, вузькоплечий, сухолиций чоловік* (Добр., Тече річка., 1961, 19).

СУХОЛІТТЯ, я, с., розм. Сухе, бездощове літо. *Так боляче було переживати сухоліття, так весело дивитися на соковитий лист досить политого дощем дерева* (Л. Янов., I, 1959, 346); — *В сухоліття не так треба обробляти пар, як у дощове літо, — пояснював агроном Рудь* (Горд., Цвіти., 1951, 15).

СУХОЛЮБ, а, ч. Сухолюбна рослина. *За вимогливістю до вологи деревні породи можуть бути поділені на такі групи: а) сухолюбів: саксаул, яловці, фісташка, сосна звичайна* (Лісівн. і полезах. лісорозв., 1956, 37).

СУХОЛЮБНИЙ, а, е. 1. Який росте в посушливих районах (про рослини). *Природа піщаної пустини бід-*

на, а все ж на пісках трапляються дрібні сухолюбні рослини (Фіз. геогр., 6, 1957, 89); По схилах до балок і річок [у Приазов'ї] нерідко ґрунтового шару немає, а на поверхню виходять білуваті відклади — так звані сарматські вапняки, на яких ростуть різні сухолюбні рослини (По заповідних місцях., 1960, 14).

2. Пристосований до життя і розвитку в посушливій місцевості (про комах). Є сухолюбні комахи, які живуть при дуже низькій вологості (Захист рослин., 1952, 49).

СУХОМЕЛЬЩИНА, и, ж., іст. Плата за помел. Через цю сухомельщину, котру заборгувало було все село, і підпалили млини. Дурні думали, млини згорять, платити не доведеться (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 28).

СУХОМ'ЯТКА, и, ж., розм. Суха їжа (без чого-небудь вареного або рідкого).— Хазяйко, готуй нам варену їжу., а то набридло — все сухом'ятка та сухом'ятка (Бурл., Напередодні, 1956, 416); Наказує [мати]: — Не їж, Онуфрію, у полі сухом'ятки. Сходи.. до Сороки додому, та, може, його мати зварить тобі манної каші на молоці (Рудь, Гомін., 1959, 63).

СУХОНОС, нбса, ч. Перелітний птах, що має бурувате оперення спини та брунатну голову і живе перев. в степових районах поблизу водоймищ. З птахів слід згадати сухоноса..— єдиного представника особливого роду гусей, який, крім Китайсько-Гімалайської підобласті, поширений також місцями в південно-східних районах тайгової смуги і в Монголії (Посібник з зоогр., 1956, 107).

СУХОНОГІЙ, а, е. З тонкими ногами. Нічим нібито непримітний хлоп'як, звичайний сільський пастушок — сухоногий, лозинуватий (Гончар, Таврія, 1952, 69); Прив'язані коні гризли кору на деревах. Лукія намітила золотистого сухоногого коня (Донч., III, 1956, 185); // Який погано володіє або зовсім не володіє ногою (ногами) внаслідок атрофії м'язів.

СУХОПАРНИК, а, ч., техн. Частина парового котла, що служить для відокремлення від пари крапель води. Дубченко запропонував встановити коло сухопарника прилад з лужним розчином (Бойч., Молодість, 1949, 312).

СУХОПЕРКА, и, ж., діал. Наспих випрана сорочка (без попереднього замочування і зоління).

СУХОПЕРКИ, присл., діал. Без попереднього замочування і зоління (про прання білизни). Хівря вже стара,.. не здужав золійники носити до жлукта, не одзолить добре сорочок, а пере ніби сухоперки (Н.-Лев., IV, 1956, 217).

СУХОПЕРНИЙ, а, е, діал. Випраний без попереднього замочування і зоління.

СУХОПУТНИЙ, а, е. 1. Розташований на суші; який пролягає, проходить по суші. Масивні брами фортеці, розташовані з півночі, тобто з боку Перекопського рову, були єдиним сухопутним проходом на Кримський півострів (Наука., 11, 1965, 2); Сухопутний кордон; // Який живе і росте на суші. Сухопутна тварина.

2. Який відбувається на суші. Їм треба було висісти на глухий берег і встрявати в сухопутну битву, коли піде на штурм Олешок товариш Швед (Ю. Янов., II, 1958, 200); // Який діє на суші, переміщається по суші. Те, що сам він моряк, а не сухопутний солдат, ставило його, як йому здавалось, у вигідне становище (Ткач, Моряки, 1948, 116); Були створені два загони: один сухопутний.., а другий.. на вельботі мав досягати острова Беннета (Видатні вітч. географи., 1954, 123); Сани довго були для новгородців єдиним вантажним сухопутним транспортом не тільки взимку, а й влітку (Веч. Київ, 6.II 1967, 4); Різними типами ракет озброєні сухопутні війська (Рад. Укр., 8.XI 1960, 1).

СУХОПУТНА людина — людина, що живе і працює на суші, а не плаває на суднах. На південному сході леліла тонка й темна смужечка.. Сухопутній людині та смужечка видалася б за далеку хмаринку. Але Гейко добре знав, що то земля (Ткач, Моряки, 1948, 21).

СУХОПУТТЮ, присл. Сухим шляхом.

СУХОПУТТЯ, я, с. Шлях по суші, а також сама суша, земля. Вирішила була [Маргіт] мчати сухопуттям, стежками-доріжками, що ген-ген в'ються понад Балатоном (Гончар, Південь, 1951, 33); — Мені тільки на сухопутті служити. Дуже великий я охотник по землі ходити (Тют., Вир, 1964, 345); На сухопутті заповідника трапляються лисиця, єнотовидний собака, заць, сіра куріпка, сліпець (Знання., 8, 1969, 11).

СУХОРЕБРІЙ, а, е. Кістлявий, з випнутими ребрами; дуже худий. Сухореброго Пархома прив'язали до стовпа. Жовніри почеркали Пархомові спину смугами од самої шиї (Н.-Лев., VII, 1966, 171); Господар був сухоребрій, з впалими щокми, порослими колючою щетиною (Панч, На калин. мості, 1965, 143); Під'їхали сани, запряжені високими сухоребрими кінями (Кочура, Зол. грамота, 1960, 394); З-під руїн виліз до нас великий сухоребрій пес (Сміл., Сашко, 1954, 218).

СУХОРЕБРИК, а, ч. 1. бот. (*Sisymbrium* L.). Трав'янистий бур'ян родини хрестоцвітих, що цвіте жовтим цвітом і використовується як лікувальний засіб. Весняним боронуванням озимини знищують багато зимуючих бур'янів (сухоребрики, грицики..) (Колг. енци., II, 1956, 358); Сухоребрик високий — зимуючий бур'ян, який засмічує у південних областях України посіви озимини, особливо по краях полів (Бур'яни., 1957, 51); Бур'яни відзначаються дуже високою плодючістю. Так, одна рослина щиріці або сухоребрика дає 500—700 тисяч насінин (Хлібороб Укр., 1, 1965, 8).

2. розм. Кістлява, з випнутими ребрами, дуже худя людина. Юркі сухоребрики розмахують руками, щось гаряче доказуючи.., а товстопузі купці, стоячи над дверима, пихтять та втираються червоними платками (Мирний, III, 1954, 386).

СУХОРЕБРИЦЯ, і, ж. 1. розм. Кістлява, худя жінка.

2. перен., фам. Про смерть. Смерте, смерте-сухоребрице (Сл. Гр.).

СУХОРЛЯВЕНЬКИЙ, а, е. Пестл. до сухорлявий. У селі Вербівці живе чоловік із жінкою, може, хто знав — Михайло Панасенко. Такий він із себе: височенький, сухорлявенький (Тесл., 3 книги життя, 1949, 102); Така сила переконання була в голосі цієї сухорлявенької тринадцятирічної дівчини, що старша сестра і менший брат відразу ж замовкли (Собко, Звич. життя, 1957, 20).

СУХОРЛЯВИЙ, а, е. Трохи худий; худорлявий. В довге сухорляве лице був ніби заткнутий гострий, горбатий та тонкий ніс (Н.-Лев., VII, 1966, 129); Спинився стрункий і сухорлявий молодий моряк (Смолич, V, 1959, 622); Вона була сухорлява, худенька, бліда (Збан., Мор. чайка, 1959, 42); Коня звали Метеор. Він увесь золотий — від гриви до хвоста. Темні, наче засмажені на сонці, сухорляві, стрункі ноги (Ю. Янов., II, 1958, 135); *Образно. Із стартової площадки один за одним злітають у небо сухорляві, ніби злиті з металу і швидкості, винищувачі (Веч. Київ, 18.VIII 1962, 3).

СУХОРЛЯВІСТЬ, вості, ж. Властивість за знач. сухорлявий. Молоде дитяче личко пожовкло, змарніло.. До того ще невеличкий зріст та сухорлявість домальовували картину глибокої урази (Мирний, I, 1954, 118).

СУХОРУКІЙ, а, е. Який погано володіє або зовсім не володіє рукою (руками) внаслідок атрофії м'язів. До дівоцького гурту погано, неначе й ненароком, присувався гурток сільських парубків. Ой, вже й парубки —

..одне кульгаве, друге якесь сухоруке (Смолич, Мир., 1958, 177); *Образно. Побурили дуби, широколистя ліщина, задумливо розхитуються берести, переплітаються сухорукі дерева... (Горд., II, 1959, 181).

СУХОСТІЙ, то́ю, ч. 1. збірн. Засохлі дерева, кущі і т. ін., що стоять на корені. З глибини лісу забряжчала зброя, затріщав сухості́й, почувся притишений тупіт ніг (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 872); — Це саксаул. Кажуть, що листя на ньому зовсім не буває. Я думав, що це сухості́й (Тулуб, В степу., 1964, 248); Шлях ішов просто на схід серед сухостою ковили (Добр., Очак. розмир, 1965, 19).

2. с. г. Час перед отеленням, коли молочна худоба перестає доїтися. В період з другої до п'ятої декади сухостою корів слід годувати вдосталь, щоб привести їх у стан доброї згодованості (Колг. енци., II, 1956, 416).

СУХОСТІЙНИЙ, а, е. 1. Прикм. до сухості́й 1.

2. с. г. Прикм. до сухості́й 2. За нормального сухості́йного періоду у корів не тільки збільшується молочна продуктивність, а й підвищується жирність молока (Хлібороб Укр., 3, 1966, 31); // Який перебуває на сухостої. Сухості́йним коровам можна давати на добу до 5—8 кілограмів цукрових буряків разом з силосом або грубими кормами (Хлібороб Укр., 11, 1964, 20).

СУХО́ТА, и, ж. 1. перев. мн., заст. Туберкульоз. Сухоти вже давно потроху точили його (Гр., I, 1963, 263); Натура гине — вся в оздобах, в злоті, — Остатній усміх ясний посила І краскою непевною пала, Немов конюча вродливиця в сухоті (Л. Укр., I, 1951, 57); Віра Захарівна хворів на сухоти (Чаб., Стоїть явір., 1959, 91).

Δ Скороте́чні сухо́ти див. скороте́чний.

2. нар.-поет. Туга, журба. За малим жити — сухота моя (Сл. Гр.); Через тебе, діво, Впав я в сухоти — Ані вночі спання, Ні вдень роботи! (Укр. лір. пісні, 1958, 293); // Людина, через яку хто-небудь страждає.

3. розм. Жарка, суха погода; засуха. Яка не довга сухота у літі, а.. їй дощ учинить край! (Три золоті сл., 1968, 134).

СУХОТІ́ЛИЙ, а, е. З худим, сухим тілом. Високий, сухоті́лий, з довгастим обличчям і прямим волоссям, ... мав він вигляд такої поважної людини, що, сидючи поруч, не кожен і посміхнутися наважився б (Грим., Незакінч. роман, 1962, 210).

СУХО́ТКА, **СУХІ́ТКА**, и, ж., заст. Туберкульоз. Успадкована від батька сухотка тліла в легенях і могла спалахнути щохвилини (Бурл., О. Вересай, 1959, 190).

Δ Сухо́тка спинно́го мо́зку — ураження спинного мозку, яке являє собою запізнілий прояв сифілісу.

СУХО́ТКОВИЙ, а, е, заст. Прикм. до сухо́тка.

СУХО́ТНИЙ, а, е, заст. 1. Прикм. до сухо́та 1. Голос Твій, чистий, але з сухотним хрипом, вивів мене із.. замішання (Драч, Іду., 1970, 92); // Хворий на сухоти. Сухотна, з пожовклим, виснаженим обличчям, вона [мати] голубить мене і примовляє: «Тяжка доля жіноча...» (Минуле укр. театру, 1953, 10); Чубенко пізнав серед них сухотного солдата, очі його горіли фанатичним вогнем (Ю. Янов., I, 1954, 294).

2. у знач. ім. сухо́тний, ного, ч.; сухо́тна, ної, ж. Людина, хвора на сухоти, сухотку. На ліжку біля дверей вмирав якийсь сухотний, загорнений у мокро холодне простирадло (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 64).

3. перен. Чахлий, мізерний. У сквері, під ріденькою тінню сухотних акацій, стояли засідлані коні, а на клумбі куріла польова кухня (Панч, I, 1956, 70).

СУХО́ТНИК, **СУХІ́ТНИК**, а, ч., заст. Хворий на туберкульоз. Мене навіть у солдати взяти не можуть, я — сухотник (Драч, Іду., 1970, 95); — Мені не треба

і сухітників! — відповіла мати, якось розпачливо відвертаючись від доньки (Коб., III, 1956, 303); — В мене ревматизм, — відповів Швейк, і всі довкола вибухнули реготом. Сміявся навіть вмираючий сухітник (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 64); *У порівн. Часом з'являлись бліді хмаринки, довгі, худі, прозорі, немов сухотники (Коцюб., II, 1955, 212); Навколо жовтєв-таки, хирів зелень, як безнадійний сухотник (Ль., Міжгір'я, 1953, 231); Неголений, хворий і якийсь змучений, мов сухітник, пан Луць лежав на несвіжій постелі і ковтав гарячий чай з ромом (Козл., Ю. Крук, 1957, 416).

СУХО́ТНИЦЯ, **СУХІ́ТНИЦЯ**, і, ж., заст. Жін. до сухо́тник, сухі́тник. У своїй прозорій жовтизні вони [клени] нагадували рум'янець сухотниці (Коцюб., II, 1955, 248); *Образно. Журить осінь-сухітниця сонечко, бо нема в ній весняних надій (Л. Укр., I, 1951, 226); *У порівн.— Чи ти, часом, не хворієш? — запитала згодом Ганна, пильно дивлячись на подругу.— Розшарілася, пашиш, як сухотниця... (Гончар, Таврія, 1952, 356).

СУХО́ТНІСТЬ, ності, ж. Властивість за знач. сухо́тний.

СУХО́ТОНЬКА, **СУХІ́ТОНЬКА**, и, ч., нар.-поет. Зменш.-пестл. до сухо́та 2. — Судіть, судіть, вороженьки, коли довелося, — ми на вашу сухотоньку та й поберемося (Сл. Гр.); Козаченько, ти сухотонько моя, Кажуть люди, що не буду я твоя! (Укр. лір. пісні, 1958, 259).

СУХОТРА́В'Я, я, с., збірн. Суха трава. Дрібні камінці вибивались з-під ніг і летіли вниз, шарудячи сухотрав'ям, ніби меткі ящірки (Вільде, Сестри., 1958, 222).

СУХОФРУ́КТИ, ів, мн. Сушені фрукти. У господарстві, яке виготовляє сухофрукти, крім сушарні, необхідно мати стелажі і сита для підв'ялювання чи сушіння плодів (Колг. Укр., 6, 1956, 38); Плоди [персика] споживають свіжими, а також виготовляють з них варення, компоти, консерви і сухофрукти (Колг. енци., II, 1956, 262).

СУХОЦВІ́Т, у, ч. 1. Те саме, що безсмертник. Все, як у рідному степу: і піч, і сволок, і скрині, і божниця з вишиваними рушниками, а під ними — писанки й китиці сухоцвіту, і мисники, і вазони з квітами... (Тулуб, Людолови, I, 1957, 328); Тоді селяни проводили [солдата], як земляка, в останню путь, і сухоцвіти посадили, що досі квітнуть і живуть (Уп., Вірші., 1957, 14).

2. Однорічна або багаторічна трав'яниста рослина родини складноцвітих з жовто-білими квітками, зібраними тісними пучками на кінцях гілок; використовують у медицині при виразковій хворобі, гіпертонії і т. ін. Сухоцвіт болотяний — це один з видів сухоцвітів. Однорічна рослина заввишки 10—25 см (Лікар. рослини., 1958, 59).

СУХУВА́ТИЙ, а, е. Трохи сухий. М'якуш в «Угорки» [сливи] сухуватий (Укр. страви, 1957, 303); Там, де майже не видно було вже моря, зустрічались полин.. та ще якісь сухуваті квіти без запаху (Збан., Мор. чайка, 1959, 124); На його довгообразому, сухуватому обличчі, в карих розумних очах було стільки вдоволення і щастя, що всі, хто ждав його на подвір'ї, мимоволі заусміхалися (Збан., Сеспель, 1961, 121); Мовчазний, трошки сухуватий, бухгалтер Йосиф Бондар, тепер, здавалося мені, був найкращою людиною (Томч., Закарп. опов., 1953, 128).

СУХУВА́ТИСТЬ, тості, ж. Властивість за знач. сухува́тий.

СУХУВА́ТО. Присл. до сухува́тий. У дорозі, на

людях, Бурдило тримався сухувато (Тулуб, Людолови, II, 1957, 439); Першою виступила прокурор. Вона говорила недовго, децю офіційно і навіть, як здавалося Василю Архиповичу, сухувато (Дор., Не повтори., 1968, 257); // у знач. присудк. сл. Трохи сухо. — Ось! — якомога тихше сказала Оленка, подаючи книгу. — Напочатку.. сухувато, але ти не бійся, читай далі (Кучер, Трудна любов, 1960, 455).

СУЦВІТТЯ, я, с. Квітконосне стебло разом з пуп'янками і квітками, зібраними у вигляді китиці, зонтика, кошика, колоса і т. ін. Квітки [рясту] зібрані в суцвіття — китицю (Практ. з систем. та морф. рослин, 1955, 151); Найбільший збір протейну з гектара посіву кукурдзи.. одержують при використанні її перед викиданням чоловічих суцвіть (Колг. Укр., 4, 1957, 27); З усіх сил вгору пнулося суцвіття безсмертника (Чорн., Визвол. земля, 1959, 63); На молодих струнких деревцях розгортались ніжні, ще зім'яті листочки, рясніли червоноувато-білими смужками ще закриті суцвіття (Збан., Переджнив'я, 1960, 66); Біля густих кущів бузку, що вже ряснів рожевим суцвіттям, стояв з своїми однопудцями Матюша Жигай (Шиян, Баланда, 1957, 92); *Образно. Радянська Україна в суцвітті республік-сестер нашої багатонаціональної Вітчизни відзначила всенародне свято — 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції (Мист., 6, 1967, 2); Хати й вулиці зустрічають юнаків червоно-блакитним суцвіттям прапорів і плакатів (Бабляк, Літопис., 1961, 26); *У порівн. Так було тисячоліття, Так було на всій планеті. І, нарешті, мов суцвіття, У мислителі, поеті, У творцеві революцій Все зібралось в русі, в леті (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 6).

СУЦІГА, и, ч. і ж., лайл. Хитра, пронозлива, спритна в своїх вчинках людина; пройдисвіт. — Ти знаєш, він який суціга, Паливода і горлоріз; По світу як іще побіга, Чи їхсь багацько вилле сліз (Котл., I, 1952, 66); // Те саме, що сутяга. Сам сутяга, сам нелюдко [нелюд], а його Олена? Та ж суціга (Укр. поети-романтики., 1968, 564); *У порівн. Тільки я.. Проживаю, мов суціга, В самотині тут одна, Поки прийде смерть страшна (Манж., Тв., 1955, 196).

СУЦІЛЬ, присл., рідко. Суцільно, скрізь, у всіх місцях, повністю, цілком. Широченням зеленим килимом суціль вкривав землю пашня, барвистим шовком виграв, міниться в променях веселого весняного сонця (Крот., Сини., 1948, 47); В його просторах, але низьких кімнатах підлоги та стіни були суціль укриті килимами і вовчими шкурами (Тулуб, В степу., 1964, 202); Внутрішні поверхні стін були тут суціль покриті фресковим розписом (Наука., 3, 1967, 16); Гуморески О. Ковіньки на перший погляд видаються суціль комічними і поблажливими (Вітч., 10, 1963, 105).

СУЦІЛЬНИЙ, а, е. 1. Який являє собою щось одне ціле або зроблений з чого-небудь одного, цілого. Гора — суцільний камінь, суцільна скеля, лиш де-не-де вкрита землею (Коцюб., III, 1956, 137); В їхніх [турецьких] возах навіть колеса були тяжкі й старовинні, як і саме їхнє життя: з суцільного шматка деревини, без шпиль і обода (Кучер, Голод, 1961, 379); Пофарбований уже в білий колір, «Фердінанд» наближався, як суцільна крижана брила, викинута з Дунаю (Гончар, III, 1959, 264).

2. Який тягнеться не перериваючись, не перемежовуючись чимсь іншим; який повністю займає весь простір, все місце. Сірий присмерк лягав над річкою, обрій зливався з землею в суцільне поле, що огорожувало фортецю і воду (Кочура, Зол. грамота, 1960, 210); Вулиця Маршалкова перетворилася на суцільне багно (Чорн., Визвол. земля, 1959, 30); Не краплі, а суцільні дзюрки

[потоки] води лилися й лилися на спраглу землю (Добр., Тече річка., 1961, 94); Ніс Сафрона одним кінцем вставляв в суцільну лінію брів, а другим — у смолисті вуса (Стельмах, II, 1962, 45); // Який звучить не перериваючись, якого чути весь час. Гучні постріли розірвали тишу і злилися в суцільний гуркіт (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 68); // Який охоплює всі можливі об'єкти, поширюється на все, на всіх (про дію, захід і т. ін.). Ще задовго до суцільної колективізації радгоспи і первісні форми кооперативних господарств показали свої переваги перед одноосібним дрібноселянським господарством (Наука., 9, 1957, 2); Це йому [інженерові ліспромгоспу] належить ініціатива про скасування заборони суцільних вирубок (Чаб., Стоїть явір., 1959, 156); В наступній семирічці буде в основному завершена суцільна електрифікація (Цюпа, Україна., 1960, 291); Україна стала республікою суцільної письменності, вирости нові, українські кадри технічної і наукової інтелігенції (Ком. Укр., 7, 1968, 35).

3. перен. Який становить щось єдине, не містить чого-небудь іншого; який виявляється послідовно в усьому. Під впливом Драгоманова у Франка виробився більше-менше суцільний демократичний світогляд (Крим., Вибр., 1965, 440); У виставі «Ми з України».. переплітаються досягнення нашого професіонального мистецтва., зливаючись.. в суцільну.. гармонію, в чудове радісне свято пісні, танцю, музики... (Рильський, Веч. розмови, 1962, 14); — Ще не говорить [донька], а вже вмів сміятись. Суцільна доброзичливість: до всього на світі всміхається (Гончар, Тронка, 1963, 301); // рідко. Позбавлений роздвоєності, цільний (про натуру, характер людини). Натура глибока, суцільна, Рустем хоч молодший, мав вплив на свого товариша (Коцюб., II, 1955, 135).

СУЦІЛЬНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до суцільний. Несподіваний бічний удар порушив суцільність угорських загонів (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 512).

СУЦІЛЬНО. Присл. до суцільний. Третій, найнижчий ярус, суцільно покрив благодатну землю (Шиян, Баланда, 1957, 125).

СУЦІЛЬНО.. Перша частина складних слів, що відповідає слову суцільний у 1 знач., напр.: суцільногнотий, суцільнокатаний, суцільнокрбєний, суцільнолїтий, суцільноскляний, суцільнотканійний і т. ін.

СУЦІЛЬНОЗВАРНИЙ, а, е, техн. Вигот., зробл. способом розплавлення і сковування країв виробу, без болтів і заклепок. У Києві в 1953 році вперше в світовій практиці споруджено суцільнозварний металевий міст імені Патона (Знання., 6, 1966, 1); Він [корпус судна нової конструкції] суцільнозварний, міцність його розрахована на плавання у битій кризі (Наука., 8, 1959, 18); — Ну, брате, в польській столиці наші такий палац зводять — серцю любо! А печі в Новій Гуті! А суцільнозварні домни! (Рудь, Гомін., 1959, 82).

СУЦІЛЬНОМЕТАЛЕВИЙ, а, е. Вигот., зробл. повністю з металу; з металевим покриттям. На Україні виробляються суцільнометалеві вагони, комбайни для ланів і комбайни для шахт, автобуси, літаки (Колг. Укр., 12, 1957, 13); Мікролітражний легковий автомобіль «Запорожець», що його випускає Запорізький завод «Комунар», має закритий суцільнометалевий дводверний кузов (Колг. Укр., 5, 1961, 14).

СУЦІЛЬНОМЕТАЛІЧНИЙ, а, е. Те саме, що суцільнометалевий.

СУЦІЛЬНОТЯГНЕНИЙ, а, е. Те саме, що суцільнотягнутий.

СУЦІЛЬНОТЯГНУТИЙ, а, е. Вигот., зробл. із цілого, не склепаного шматка металу. З кожним роком

у нас зростає споживання суцільнотягнутих труб (Роб. газ., 1.VIII 1965, 2).

СУЧ, і, ж., діал. 1. збірн. Сукані нитки. Та тут оно треба сучі, — тут виплетуть вам волочок за шість влотих добрий (Сл. Гр.).

2. Дратва. Понадрізував [Антосьо] халяви й попришивав шкурлати.. Та й пришив же! — циганською голкою і сучцю (Свидн., Люборацькі, 1955, 116).

СУЧАСНИЙ, а, е. 1. Який стосується одного часу, однієї епохи з ким-, чим-небудь. Об'єктивне значення «Мертвих душ» Гоголя, свідомі тенденція сатири Щедрина — різка боротьба проти всього політичного і соціального укладу сучасного Гоголю і Щедрина життя (Рильський, IX, 1962, 174); Байки Гребінки живила реальна дійсність, сучасне життя, найпершим же зразком для українського поета стали байки Крилова (Рад. літ-во, 1, 1962, 56); // у знач. ім. сучасне, ного, с. Те, що стосується одного часу, однієї епохи з ким-, чим-небудь. Величезні життєві пласти треба перевернути, заглибитись не тільки в сучасне народу, але і в його історію — минулу і майбутню (Мал., Думки., 1959, 48); Розглядаючи минуле, ми бачимо, як народжувався в ньому наше сучасне (Смолич, Перша книга, 1951, 72).

2. Який існує, відбувається, живе і т. ін. тепер, нині; який стосується теперішнього часу, нинішньої епохи; нинішній, теперішній. Усі, хто знав її, жалкували молоду, тиху молодицю й її дочку малу, згадуючи їх перший талант та балакаючи про біду їх теперішню, сучасну (Вовчок, I, 1955, 366); З сучасних українських письменників мені більше подобаються Стефаник, Франко, Мирний, Кобилянська, Леся Українка, Самійленко... (Коцюб., III, 1956, 287); Придивляюся я до сучасної молоді. Як багато вона тверезіша й просто розумніша від нас (Хотк., I, 1966, 144); Сучасна епоха — це епоха переходу людства від капіталізму до соціалізму і будівництва комуністичного суспільства (Ком. Укр., 1, 1959, 7); Сучасні колгоспи — це великі механізовані, економічно міцні, високотоварні господарства (Ком. Укр., 12, 1969, 6); // у знач. ім. сучасне, ного, с. Те, що існує, відбувається, живе і т. ін. тепер, нині; теперішній час, нинішня епоха. Минуле вимагає від історика розсудливої оцінки, сучасне — глибокого проникнення в суть явищ, а майбутнє — наукового передбачення, мрії (Укр. іст. ж., 2, 1960, 30); Минуле і сучасне. На кожному кроці його можна порівняти, достойно оцінити великі завоювання нашого народу (Цюпа, Україна., 1960, 249); В народній творчості минулого і сучасного композитор [Г. Жуковський] черпає музичні засоби для створення правдивих, емоційно дійових образів (Нар. тв. та етн., 3, 1957, 142).

3. Який стоїть на рівні свого віку, відповідає вимогам свого часу, викликаний його потребами. Партія і Уряд безустанно дбають про оснащення соціалістичного сільського господарства сучасною технікою (Тези про 300-річчя возз'єдн., 1954, 26); Сучасний — той роман, який і події в минулому бачить очима сучасника (Смолич, Розм. з чит., 1953, 157); Дочки й зяті в Пахома Хрисантовича цілком сучасні, модерні, читають молодих поетів (Гончар, Тронка, 1963, 84); У 1935—38 роках і було в основному побудовано сучасне село Ксаверівка (Хлібороб Укр., 6, 1968, 25); // Який привертає до себе увагу, цікавий для всіх тепер; важливий для нинішнього, теперішнього моменту; актуальний, злободенний. Мама призро кине на нього своїми сіро-зеленими очима й замовкне, а.. [батько] переведе розмову на близькі всім сучасні речі, і зразу всі весело заговорять (Мирний, IV, 1955, 335); — Я, бачте, більше од усього зацікавлююсь науковими сучасними вищими питання-

ми, — сказала Марта Кирилівна (Н.-Лев., VI, 1966, 63); Серед гостей старшої генерації йдуть поважні розмови на сучасні теми, про останні новинки (Хотк., II, 1966, 70).

СУЧАСНИК, а, ч. Той, хто жив або живе в один час, в одну епоху з ким-, чим-небудь. Він [поет] бачить, як грубо, недотепно та незграбно можуть виражатись ті ідеї у вузькодумних сучасників (Л. Укр., IV, 1954, 134); Кропивницький, маючи великий і багатогранний акторський талант, вражав сучасників і в жанрі сатиричного водевілю, і в комедії (Збірник про Кроп., 1955, 94); Навколо великих людей, навколо великих поетів завжди ведуться суперечки. Сперечаються сучасники, сперечаються нащадки (Рильський, X, 1962, 45); Наш сучасник в живим свідком величезних революційних змін, що перетворюють уклад життя сотень мільйонів людей (Ком. Укр., 6, 1967, 11).

СУЧАСНИЦЯ, і, ж. Жін. до сучасник. Сучасниця корифеїв української сцени — М. Кропивницького, М. Садовського, П. Саксаганського, видатна українська актриса Ганна Затиркевич-Карпинська протягом свого творчого життя зіграла понад 130 ролей (Літ. Укр., 25.I 1966, 1); *Образно. Тут [на Україні] археологи знайшли низку могил, що в сучасницями єгипетських пірамід (Наука., 12, 1965, 5).

СУЧАСНІСТЬ, ності, ж. 1. Абстр. ім. до сучасний 3. З темами сучасності у творчості Тичини були тісно пов'язані проблеми нового, революційного гуманізму (Іст. укр. літ., II, 1956, 80); Сучасність байки виявляється в сучасному характері конфліктів, зіткнень, стосунків, у яких перебувають зображені персонажі (Рад. літ-во, 5, 1963, 20).

2. Сучасна епоха, дійсність, сучасне життя. — Ти помилився, боярине, — сказав Захар Беркут. — Не подоба старому вдаватися в молоді мрії, а на сучасність жмурити очі (Фр., VI, 1951, 50); Іван Франко.. в знаменитому бориславському циклі.. закликав письменників, правдиво описуючи сучасність, з особливою увагою ставитись до паростків майбутнього, які ледве тільки намічаються... (Рильський, IX, 1962, 174); Така вже властивість людини: жити сучасністю, на першому місці мати насущні турботи (Талант., 1958, 108); Одним з питань сучасності, які хвилюють усе людство, є питання про збереження і зміцнення миру, про відвернення нової війни (Рад. Укр., 24.XI 1960, 1); Комуністичний рух перетворився у найвпливовішу політичну силу сучасності (Ком. Укр., 4, 1968, 4).

СУЧАСНО. Присл. до сучасний. Образ далекого, майже легендарного князя-воїна Святослава.. художник трактує надзвичайно сучасно (Мист., 3, 1967, 20); // у знач. присудк. сл. [Острожин:] Як уважаєте, тільки се не сучасно для такої сили, як ви (Л. Укр., II, 1951, 15).

СУЧЕЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до сучок 1. *Образно. — Ну, я маленький сучечок у спицях коліс життя... (Ле, Вибр., 1939, 302).

СУЧИЙ, а, е. 1. Прикм. до суча 1.

Суче вим'я — народна назва нариву під пахвою. На почервонілій шкірі видно затвердіння .., які на зовнішній вигляд схожі на соски, .. [ця] хвороба дістала назву «суче вим'я» (Як запоб. заразн. хвор., 1957, 38).

2. перен., вульг. Уживається у складі лайливих виразів. [Перун:] А сучий же ти син, дідугане проклятий! Трохи пальців не вломав! (Фр., IX, 1952, 399); — А чом ти, суча дочко, оце й досі не виходиш на панщину? — крикнув осавула й ударив Нимидору нагайкою по спині (Н.-Лев., II, 1956, 187); — Ти чого, сучий сину, соромиш мене перед робочим класом? (Довж., I, 1958, 170); — А де ж ви, сучі діти, їхні штани поділи?

— На самогонку преміяли. Ми ж не знали, що їм так пофортунить,—засміявся бандит (Стельмах, II, 1962, 88).

СУЧІТИСЯ, чуся, чіпся, недок., розм. Чіплятися, набридливо лізти до кого-небудь. Василь осою в'ється коло неї, сучиться у вічі, і кривить, і дражнить (Мирний, IV, 1955, 74).

СУЧИЩЕ, і, ж. і а, с. 1. Збільш. до суча 1.

2. перен., вульг. Уживається як лайливе слово щодо жінки.— За кого ти мене приймаєш? Хіба ж ти, сучище, не знаєш, Що Зевс мій чоловік і брат? (Котл., I, 1952, 245); Орися плигнула, як дика кішка, і вчепилася Лукерці в коси.— Тимка тобі захотілося, сучище? Тимка? (Тют., Вир, 1964, 129).

СУЧКА, и, ж. 1. Те саме, що суча 1. Знакомого він пана внучок, Добродій песиків і сучок І лошаків мінять охоч (Котл., I, 1952, 194); — Пхнула я дійницею двері у хлівок, аж звідти як не вискочить біла сучка, та мені між ноги... (Коцюб., I, 1955, 263); *У порівн. Терниця гавкала під її руками, як сучка, дрібно та голосно (Н.-Лев., II, 1956, 278).

2. перен., вульг. Уживається як лайливе слово, перев. щодо жінки.— Я тебе, сучко, роздеру! Я тебе розметаю! Шматочка живого не zostавлю! У кого се ти вдалась така неслухняна? (Мирний, IV, 1955, 27); Вони з усією селянською простотою обізвали її сучкою, згадали її кохувачів, і вона з ганьбою побігла від людей (Стельмах, II, 1962, 135).

СУЧКУВАТИЙ, а, е. 1. Який має багато сучків, з сучками; вузлуватий. Вийшов Хо на галяву, сперся на сучкуватий костур, майнув довгою бородою — і повіяв од неї тихий вітрець, холодною цівкою вдарив у дерева (Коцюб., I, 1955, 149); Дуб сучкуватий, розчакнутий бурею злою, Стояв і мовчав, і думу гадав над водою (Забашта, Пісня., 1961, 39); Він ішов їй назустріч, спираючись на.. сучкувату грушеву ковінку (Коз., Блискавка, 1962, 48); Сьогодні вранці Платон спалив останню сучкувату гілляку (Зар., На.. світі, 1967, 138); *Образно. [К а т е р и н а:] Що ж, Тиміш красень-хлопець, показний... [М о р ж:] Сучкуватий, стругати багато треба... (Корн., Чому посміх. зорі, 1958, 10); — Упертий фриц...— Породи сучкувата... Хоч кіл йому теши на голові!.. (Гонч., Вибр., 1959, 374).

2. перен. Скопюрблений, скорчений, з виступаючими суглобами (про тіло людини, її пальці і т. ін.). Облипла спітніла сорочка не ховала від людського зору Ахметового сучкуватого тіла (Ле, Міжгір'я, 1953, 301).

СУЧОК, чка́, ч. 1. Зменш. до сук. Серце моє припадає, тремтячи, К тобі, о скибо мужицька, тверда, Дух мій в нутро твоє тоне гарячий, Нече у море блискавча зізда. Кожну пилінку твою проникає, Кожний камінчик, корінчик, сучок (Фр., Х, 1954, 182); Пильно оглядав [Січкара] кряжі, бракував за найменший сучок (Стельмах, II, 1962, 366).

2. Те саме, що сук. Лащ був схожий не на чоловіка, а на старого дуба серед степу, розбитого громом, з обламаними гілками, кругом обтиканою товстими сучками (Н.-Лев., VII, 1966, 82); На сучку верби висів прогнилий ятір (Тют., Вир, 1964, 377); Деревина ялини стругається важче, ніж деревина сосни, бо у неї більше твердих сучків (Стол.-буд. справа, 1957, 39); *Образно.— Бачиш, які сучки поробив ревматизм,—показав він на руки свої (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 257).

СУЧЧЯ, я, с. 1. Збірн. до сучок 2. Зсередини шашіль виточув гниле суччя [у деревині] (Мирний, III, 1954, 23); На камені гірському стоїть вона [сосна]...: викривлений стан, товсте суччя і зламаний вершок (Ю. Янов., II, 1958, 126).

2. Те саме, що хмиз.— А побила б тебе божя сила, як мені жили позсотувало! Вже собі й суччя на ватерку

не врубав (Круш., Буденний хліб.., 1960, 169); Як не хотілося Василькові побігти до лісу за суччям, та поки що стримувався (Турч., Зорі.., 1950, 149); Деревина стояла мертва, чорні від сажі та кіптяви. Тільки на землі ще палало суччя, догоряла трава та окремі куці (Збан., Крил. гонець, 1953, 19).

СУШ, і, ж. 1. розм. Те саме, що суша².— Діти навесні деревцями шлях обсадили на Рибальче, так треба полити, бо така суш... (Гончар, Тронка, 1963, 208); Північ нерідко посилав до нас суш, якщо з північних широт надходять потоки порівняно сухого континентального повітря, котре сильно прогрівається під час своїх мандрів (Наука., 6, 1971, 60).

2. збірн., розм. Сухі дерева, гілки; сушняк. Це не садок, а сама суш (Сл. Гр.); Як крадеться черкес по тій тропі, то під ногами в його суш і трісне (Сл. Гр.); Нече в плесах чистих стоять [скирти й посадки], у лагунах, і самі себе відбивають у воді. А підійди ближче — там суш, колючі зарості маслин та гледичій і колюча суха трава внизу... (Гончар, Тронка, 1963, 217).

3. Те саме, що сушня 2. Палажка Гречана першою принесла горняток [горнятко] масла.. Домка Стельмахова ворочок суші на компот... (Кучер, Трудна любов, 1960, 544).

4. Сухий віск, щільник без меду. Здається, і взятко був, а тепер вибивати — суш та й годі (Сл. Гр.).

СУША¹, і, ж. Земля (на відміну від водяного простору, моря); материк. Глибоко в сушу врізалась затока Мейлахті (В ім'я Вітч., 1954, 68); Більша частина поверхні земної кулі зайнята океанами, а менша — являє собою сушу (Фіз. геогр., 6, 1957, 3); На суші, в повітрі — усюди бої — Від Чорного моря до Білого моря! (Нех., Хто сіє вітер, 1959, 16); Зрадів Одиссей, як дерева і землю побачив. Кинувсь пливати він, щоб швидше на сушу ногами ступити (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 107); // Сухе місце. І рогоза росте в безводній суші (Сл. Гр.).

СУША², і, ж., розм. Суха, засушлива пора; суха, жарка, без дощів погода; засуха.— Гляди лиш, чи це не на сушу,—казала, позіхнувши, його жінка Настя і глянула на небо,—небо чисте, а блискавиця моргав (Мирний, IV, 1955, 86); Сонце заходило безжмарно.. — як на сушу та спеку (Гончар, Новели, 1954, 109); Пшениця, пишна та весела, красувалася за садом. І суша не взяла хлібів (Горд., Дівчина.., 1954, 137); *У порівн. Той смуток.. в'ялить рум'янець і сушить тіло, як суша й спека землю (Н.-Лев., VI, 1966, 68).

СУШАР, я, ч., заст. Сушильник. Я працюю на цегельних заводах вже дев'ять років.. і добре знаю, як були раніше обов'язки сушарів (Веч. Київ, 23.III 1957, 1).

СУШАРКА, и, ж. 1. Пристрій, прилад для сушіння чого-небудь, видалення вологи з чогось. Юлка вибирала яблука з-під дерев.. За кілька кроків від неї злегка диміла сушарка (Томч., Жменяки, 1964, 141); З метою поліпшення якості сульфату на другому боці цеху пущено сушильну установку. Встановлюються сушарки і на першому блоці (Роб. газ., 23.I 1961, 3); Складану сушарку для грибів найкраще виготовити з відходів бляхи товщиною до 1 мм (Знання., 9, 1971, 31); Основні машини для сушіння насінного і продовольчого зерна — сушарки шатного типу (Хлібороб Укр., 1, 1969, 25).

2. Приміщення, признач. для сушіння чого-небудь. За будиночком тяглися довгі амбари, сушарка, винний погріб (Збан., Таємниця.., 1971, 387); Десять тут мав стояти сушарка, в яку восени ввозять тютюн (Мушк., Чорний хліб, 1960, 168); Для повної переробки продуктів садівництва передбачено в найближчі роки розширити виноробню і збудувати сушарку (Колг. Укр., 11, 1960, 7).

СУШАРНЯ, і, ж. Те саме, що сушарка. Парубок доходить до сушарні, присідає біля промитого дощами вугілля й думає, чи йому доведеться будувати нову сушарню, чи поки що й цією можна обійтися? (Стельмах, II, 1962, 346); При пізньому досяганні кукурудзи або ранньому початку дощової погоди восени насіння слід підсушувати в сушарнях чи приміщеннях, пристосованих під сушарні (Наука., 9, 1956, 21); Зайшла [Ганна] в сушарню — тут люди ховаються від дощу — подзвонила і попросила начальника ліспромгоспу (Томч., Закарп. опов., 1953, 251).

СУШЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сушити. **СУШЕНИЙ**, а, е. Зготовлений сушінням, в'яленням. Якщо сушені плоди та ягоди залишаються довго на повітрі, вони вбирають вологу і псуються (Сад. і ягідн., 1957, 285); Жінка поставила перед ним миску холодного борщу з сушеною рибою (Збан., Таємниця., 1971, 170); У хаті в діда Дениса — чисто.. Пахло бруньками й грибами. В'язки сушених грибів — у запічку (Мушк., День., 1967, 54); В коморі пахло борошном і сушеним липовим цвітом (Тют., Вир, 1964, 47).

СУШЕНИЦІ, ніць, мн., діал. Сушені фрукти, ягоди. В темній потаємній комірчині пахло хмелем і сушеницями (Загреб., Шепіт, 1966, 32).

СУШЕННЯ, я, с. Дія за знач. сушити.

СУШЕНЯ, і, ж., збірн., розм. Те саме, що сушня 2. Запасені з літа мізерні клучочки борошна, круп, сушені.. були суворо розраховані аж до нового, до квітневого підчасу [періоду] (Бабляк, Жванчик, 1967, 77).

СУШІЛО, а, с., розм. Те саме, що сушарка 1. За дві зміни прес і сушило дали таку кількість продукції, що її вистачило для добового завантаження печі (Знання., 11, 1971, 7); Якщо мокрий сирець одразу подати в сушило з високою температурою, цегла просто потріскається (Веч. Київ, 19.III 1958, 1).

СУШІЛЬНИЙ, а, е. Признач. для сушіння чого-небудь. При невеликих розмірах виробництва для сушіння можна використати переносну сушильну шафу (Колг. енци., II, 1956, 256); Довге проміння вечора простяглося по кімнаті з сушильними барабанами (Ю. Янов., II, 1958, 118); // Який займається сушінням чого-небудь. Збирати соняшник підвищеної вологості можна лише при наявності сушильного господарства (Хлібороб Укр., 2, 1968, 12).

СУШІЛЬНИК, а, ч. Робітник, що виконує роботи, пов'язані з сушінням чого-небудь. При найбільш прогресивному способі приготування і гранулювання [трав'яного] борошна.. організовують бригаду в такому складі: машиніст-сушильник, машиніст-гранулювальник, два підсобних працівники, тракторист-машиніст і причіплювач (Хлібороб Укр., 7, 1972, 33).

СУШІЛЬНИЦЯ, і, ж. Жін. до сушильник.

СУШІЛЬНЯ, і, ж. Те саме, що сушарка. Сушать зібраний матеріал звичайно або на горищах під гонтовим або залізним дахом, або в спеціальних сушильних сараях, або, нарешті, в сушильнях, але не на сонці (Лікар. рослини., 1958, 14).

СУШИТИ, сушю, сушиш, недок., перех. 1. Позбавляти вологи, робити що-небудь сухим, помістивши його на повітрі, в теплому місці, біля вогню, на сонці. [П о л і к с е н а (трошки збентежена):] Мої рабині під вікном були, сушили вовну, чули ненароком розмову вашу (Л. Укр., II, 1951, 291); Баба сушить гроші коло вогню, — запліснявіли були (Хотк., II, 1966, 163); В хаті Ганна.. розпалила дрова, розвісила сушити вологий Катеринин одяг (Чорн., Визвол. земля, 1950, 30); Якось на горищі, як розвішувала сушити білизну, зустрілася Захарова з Сашею, дочкою робітника (Донч., II, 1956, 113); // Позбавляючи вологи, робити сухішим,

сухим. Люде в сонце заступили, Якби мали силу, Щоб сироті не світило, Сльози не сушило (Шевч., I, 1963, 32); Вітер приносить дощі, але вони теплі, і сонце за півгодини все сушить (Коцюб., III, 1956, 406); Весняне сонце яскіло у всій красі, топило сніги, сушило болота і втискалося до кожного кутка (Кобр., Вибр., 1954, 103); Вода не давала суховіям сушити ґрунт (Рад. Укр., 29.IX 1950, 2); Якусь хвилину отак і стояли, заціпенівши,.. тільки час від часу гарячими губами сушили одна одній змокрілі щоки (Баш, На.. дорож., 1967, 51); // Викликати відчуття сухості у горлі, на губах, язичі і т. ін. Холод пройняв все її тіло, тоді як зітхання гаряче-гаряче так і смаже уста, так і суше [сушить] у роті (Мирний, I, 1954, 311); Палюче дихання пустині сушило губи (Ільч., Серце жде, 1939, 266); Жага йому шалена у грудях сушить, дихать не дає (Гонч., Вибр., 1959, 382); // безос.— Ніч холодна, а пити... просто сушить всередині (Гончар, Тронка, 1963, 247); // Робити що-небудь сухим, витираючи або промокаючи його чимсь. Вони сушили очі хустинками з чорними траурними бережками (Смолич, II, 1958, 118).

◇ Сушити зуби див. зуб.

2. Видаляючи вологу з рослин, плодів, ягід і т. ін., робити їх сухими і придатними для зберігання; засушувати, висушувати. Потім її стала [Маріула] вчити І лікарувати [лікарувати], Які трави, що од чого, І де їх шукати. Як сушити, як варити... (Шевч., II, 1963, 315); Він косить траву і сушить сіно, для них [звірів] будує хліви і стайні (Фр., IV, 1950, 121); Іриней готував для нього різні ліки, ходив за ними кудись далеко в ліс, а потім кип'ятив, сушив, розтирав (Кочура, Зол. грамота, 1960, 186); У жилих будівлях під навісами сушили і зберігали овочі та фрукти (Дерев. зодч. Укр., 1949, 61); На вози вантажили для них сухий пайок, пекли хліб, сушили сухарі (Тулуб, В степу., 1964, 246); В сушарці яблука починають сушити при температурі 75—80 градусів (Колг. Укр., 6, 1956, 39).

3. перен. Підриваючи здоров'я, робити худим, ослабленим; виснажувати, знесилювати. Сушить чоловіка не робота, а турбота (Укр.. присл., 1963, 187); Як та панська робота важка та нагальна, як вона її сушить та в'ялить (Мирний, IV, 1955, 36); Страшна туга підривала її сили і сушила тіло, і дівчині інколи здавалося, що вона опускається на дно глибокої ями (Д. Бездик, Дніпро., 1951, 21); Не старість, а горе і безправ'я сушать і гнуть людину (Цюпа, Україна., 1960, 258); // Завдавати моральних страждань; мучити. Рум'яна, гарна на лиці, Хороша, з чорними бровами, Вона сушила молодців Своїми ясними очима [очима] (Рудан., Тв., 1959, 60); — Не суши мене.; скажи мені щирю правду, чи слати до тебе старостів, чи ні? (Н.-Лев., II, 1956, 61); Ми глянули на неї всі втроях. Ми сушили її очима, кололи наскрізь.., а слів підходящих не знайшли (Ю. Янов., I, 1954, 84).

◇ Голову сушити див. голова; Сушити м'язок (діал. м'язок, м'язки) — напружено думати про що-небудь, намагатися зрозуміти що-небудь, розв'язати складне питання. [Г р і н ч у к:] Деся там, — кажу, — сам [писар] у тій радниці сидить та над нашими справами м'язок собі сушить (Фр., IX, 1952, 59); З ніг Валить бабу горе! Все шука вона вузла [з грошиками], Дума, сушить м'язки (С. Ол., Вибр., 1959, 233); Сушити серце див. серце.

СУШИТИСЯ, сушюся, сушишся, недок. 1. Ставати сухим, втрачаючи вологу (про що-небудь, розміщене на повітрі, в теплому місці, біля вогню, на сонці). Біля груби і скрізь під стелею сушилися на мотузках зопрілі онучі і подерта солдатська білизна (Тулуб,

В степу.., 1964, 103); При березі стояло з півдесятка запорозьких човнів, .. біля яких на сторч поставлених тичинах сушилася стара дірява мережа (Добр., Очак. розмир, 1965, 62); На парканах сушилася випрана білизна та довге конопляне полотно, що його виткали за зиму (Томч., Готель.., 1960, 56); Біля куреня сушилось, розвішане на куцах, різне рибальське начиння (Збан., Переджнив'я, 1960, 143); Влітку сюди [до джерел] приходили хворі з відрами і цеберками, мочили ноги й руки в лікувальній воді, сушилися на сонці і знову обливалися водою (Вільде, Сестри.., 1958, 40).

2. Сушити на собі сирий, мокрий одяг, взуття; обсушуватися, висушуватися. Прийшовши.. увесь мокрий, я, замість того щоб зараз переодягтись в сухе, почав сушитись у кухні, біля печі (Збірник про Кроп., 1955, 86); На свіжонастеленому гіллі пахучої сосни сиділи партизани: хто кутив, хто грівся чи сушився біля вогню, а хто старанно чистив і мастив свою зброю (Збан., Таємниця.., 1971, 165).

3. Втрачаючи вологу, ставати сухим, придатним для зберігання (про рослини, плоди, ягоди і т. ін.). У неї в хаті завелось багато всяких вуликів з насінням — великих і малих — раз у раз щось сушилося на вікнах (Коцюб., II, 1955, 25); Дома ж.. варилося мило, сотилися меди й вироблялося пиво, сушилося м'ясо, риба (Хотк., Довбуш, 1965, 228); Вона ретельно вибирувала падалицю, кожне яблучко старанно розрізала й нанизувала на нитку сушитись (Донч., II, 1956, 106); Сушилося сіно в покосах, — Світ сіном, здавалось, пропах! (Нех., Чудесний сад, 1962, 103).

4. Пас. до сушити 1, 2.

СУШІННЯ, я, с. Дія за знач. сушити і сушитися. Сушіння — один з найбільш поширених і раціональних способів переробки плодів та ягід (Сад. і ягідн., 1957, 273); У світовій практиці відомо багато різних промислових способів сушіння деревини, залізобетону, цегли (Наука.., 8, 1963, 14); Піч була відремонтована, над нею збудували піддашшя, поряд кілька навісів для сушіння цегли (Бойч., Молодість, 1949, 180).

СУШКА, и, ж., розм. 1. Дія за знач. сушити 1, 2. Вона бачить розіп'яту на тину для сушки Тимкову сорочку, вишиту хрестиком (Тют., Вир, 1964, 126); Попід горою примостилася піч для обпалювання, а збоку — довга повітка для сушки й схову сирцю й готової цегли (Десняк, II, 1955, 468); На сушку негатива треба було дві години. Ми витирали плівку чистим спиртом, щоб вона скоріше сохла (Ю. Янов., II, 1958, 111).

2. кул. Маленький сухий бублик. Сушки з маком.

3. збірн., рідко. Те саме, що сушня 2. Плоди кизилу використовують для виготовлення високоякісного варення, напоїв, желе, а також на сушку (Колг. Укр., 11, 1961, 34).

СУШНИК, у, ч. 1. збірн., розм. Те саме, що сушняк. — Усяк знає, яка мені користь з того лісу: сушнику на зиму назбираю, сіна корові припасу (Л. Янов., I, 1959, 350).

2. Щільник без меду; суш.

СУШНИЧОК, чкú, ч., збірн. Зменш.-пестл. до сушник 1. [І в г а:] Хіба таки не знайдеться кізячка або трісочки, сушничку якого?.. Літом все горить! (Мирний, V, 1955, 233).

СУШНЯ, і, ж., розм. 1. Те саме, що сушіння.

2. збірн. Сушені фрукти, ягоди; сушняк. Для одержання сушні високої якості груші спочатку бланшують у киплячій воді, а потім обкурюють (Колг. Укр., 6, 1956, 39); Для сушні використовують плоди майже всіх плодових і ягідних культур (Сад. і ягідн., 1957, 275).

3. збірн. Сухі дерева, гілки. Світив Огонь всю нічку аж до ранку. Попереду він за сушню узявся і потихеньку

став тріщати, А як вітрець-підлиза розгулявся, Тоді вже всюди став палати (Гл., Вибр., 1951, 164).

4. Те саме, що сушарка. Тринадцять літ учителькою! Тринадцять літ вона сохла, як яблучко у сушні! (Коцюб., I, 1955, 312); А ось і переробочний [переробний] пункт льону. Від нього тягнуться, мов срібні нитки, рейки до сушні (Панч, В дорозі, 1959, 239).

СУШНЯК, у, ч., збірн., розм. 1. Сухі дерева, куці; сухе суччя, гілки. — Як опинилася в лісі? — Сушняк збирала (Кундзич, Пов. і нов., 1938, 352); Він клопочеться, щоб впору обрізати сушняк, позшкрібати із стовбурів стару кору, в якій ховаються шкідники (Хлібороб Укр., 11, 1969, 21); Деся після півночі почула [Марія] шелестіння сушняку під чиймись ногами (Ле, Клен. лист, 1960, 124).

2. Сушені фрукти, ягоди; сушня. Привабливим сміхом засміялася Юля, смачно уплітаючи кисіль із домашнього сушняку і викладаючи на газетку кісточки (Тют., Вир, 1964, 225).

СУЩИЙ, а, е. 1. книжн., заст. Який існує, є в наявності. Вітчизна в нас одна. Всяк суций в ній язик Під сонцем Партії здобув свою свободу (Рильський, III, 1961, 233); Серпневий вечір похпцем огортав сутінками мальовничу панораму поміщицького двору, обіцяючи спокій і затишок всім суцим там (Іщук, Вербівчани, 1961, 150).

2. у знач. ім. сущє, щого, с., книжн. Те, що існує; буття. Сонце.. випромінює величезну кількість енергії, яка дає життя усьому суцому на Землі (Наука.., 7, 1963, 16); Сонце вбирало квітчастий зелений степ у тисячі принадних радісних барв, благословляючи все сущє і живе (Кач., Вибр., 1953, 460).

3. розм. Справжній, дійсний, істинний. — З моєю мамою трудно повднатись, та ще й згодитись в поглядах, — це суцзя правда! (Н.-Лев., VI, 1966, 55); — Вони, паніматка, на сідлі суций запорожець... (Морд., I, 1958, 156); — На пенсію? Але, скажіть, чому? Лише тому, що часом крутить ногу? Дрібниця суцзя. Нутроці в порядку. Здоров'я ще — ого! не позичать (Підс., Жарти.., 1968, 7).

СУЩИК, а, діал. Сушка (у 2 знач.). Не так чого понабирали, як їжі: скільки печених курок, ковбас, сушариків, сущиків і всякої всячини (Свидн., Люборацькі, 1955, 42).

СУЯГНА, тільки ж. Те саме, що кітна. На якість смушка неабиякий вплив мають спадкові ознаки, а також умови, в яких живе суягна вівця (Знання.., 3, 1972, 5).

СУЯГНІСТЬ, ності, ж. Стан вівці, кози і т. ін. у період розвитку в її організмі плоду. Чабан мусить знати, скільки і на яких пасовищах треба пасти овець у певний період їхньої суягності, щоб одержати якнайкращий смушок (Знання.., 3, 1972, 5).

СУЯТА, й, ж., діал. Турбота, неспокій, скрутний стан.

СУЯТИТИ, ячу́, ятіш, недок., перех., діал. Турбувати, непокоїти; мучити.

СУЯТИТИСЯ, ячу́ся, ятішся, недок., діал. Турбуватися, непокоїтись; мучитись. День за днем збігає, тиждень за тижнем минає. Василь все ходив, все думав. Суятився, бідолаха, гризся сам в собі, — не знав, на яку ступити і що почати (Фр., I, 1955, 131).

СФАБРИКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сфабрикувати. Із шопи, де ночували робітники, давно вже повиношено перегородки, дверці, ліжка та постіль. Усе те було або сфабриковане на час, або позичене (Фр., III, 1950, 192); [Н о р м а:] Раджу вам не розраховувати на те, що ви побачите коли-небудь мов прізвище в списку сфабрикованих вами ренегатів (Галан, I, 1960,

436); Документами, сфабрикованими військово-похідною канцелярією, головний отаман надіявся наплодити нових отаманів і отаманчиків та ствердити владу новоспечених батьків, які трималися не на ідеях, а на погромах, різні і самогоні (Стельмах, II, 1962, 63); // у знач. прикм. І хоч пізніше з'ясувалося, що найбільше було там змовників змов сфабрикованих, диверсантів без диверсій, шпигунів без шпигунства.., проте не йому, не Яцубі, було розбиратись тоді, хто з них винуватий, хто ні (Гончар, Тронка, 1963, 137).

СФАБРИКУВАТИ, ую, уєш, перех. Док. до фабрикувати. В цей момент Зандер і сам повірив, що контракти справжні, дарма, що він їх сфабрикував у Берліні, не виходячи з свого кабінету (Собко, Запорука.., 1952, 200); Пощастило [Станіславові] натрапити на своїх людей в окупованій і тероризованій гітлерівцями Польщі.. Товаришам пощастило сфабрикувати Станіславові документ (Ле, Клен. лист, 1960, 180); [Я р о ш е н к о:] Воронін сфабрикував справу мого брата! Воронін домагався його смерті! (Лев., Драми.., 1967, 374).

СФАГНОВИЙ, а, е. Прикм. до сфагнум. Представники рослинного світу Поліського заповідника дуже своєрідні і досить різноманітні. Тут є кілька так званих верхових боліт зі сфагновими мохами (Знання.., 11, 1971, 22); // Порослий сфагнумом. Живе [ящірка живородна] по берегах сфагнових боліт та лісових озер (Визначник земноводних.., 1955, 105); // Який утворюється із сфагнуму. Торф поліських торфовищ, особливо сфагновий з верхових боліт, в також значною енергетичною базою Полісся (Нариси про природу.., 1955, 248).

СФАГНУМ, у, ч. Болотна рослина — мох з білуватим забарвленням, з якого утворюється торф. При макетних і декоративних роботах застосовують вазулін льон, сфагнум і інші види мохів, які зовні нагадують маленькі деревця (Гурток «Умілі руки..», 1955, 101).

СФАЛЕРИТ, у, ч. Мінерал коричневого або чорного кольору, що містить у собі великий процент цинку; цинкова обманка.

СФАЛЬСИФІКОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сфальсифікувати. Цей значний твір [«Великий льох» Т. Г. Шевченка] поки що найменш досліджений радянськими шевченкознавцями і найбільш сфальсифікований українськими націоналістами (Життя і тв. Т. Г. Шевченка, 1959, 193).

СФАЛЬСИФІКУВАТИ, ую, уєш, перех. Док. до фальсифікувати. Вони сфальсифікували листа про те, ніби коханий Анни [героїні драми І. Франка «Украдене щастя»] — Михайло Гурман загинув на війні у Боснії (Іст. укр. літ., I, 1954, 554); П. Козланюк рішуче відкидає і їдко висміює в своїх фейлетонах ревізіоністські намагання перевернути, сфальсифікувати марксизм-ленінізм — свідомість і совість робітничого класу (Літ. Укр., 15.II 1963, 3).

СФАЛЬЦЮВАТИ, юю, юєш, перех., спец. Док. до фальцювати.

СФАЛЬЦЬОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до сфальцювати. Рекомендується розрізати папір по кожному черговому згину трохи більше, ніж на половину його довжини. В таких випадках сфальцьований аркуш не розсипається і його зручно брошурувати (Гурток «Умілі руки..», 1955, 20).

СФАЛЬШОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сфальшувати. [Т а р а с:] Дрижить, бо час карає за неправду, за кожне кривдне слово, за рядок, сфальшований проти путів [путей] народних (Голов., Драми, 1958, 114); // у знач. прикм.— Хоч і знав я запопадливість хоробливу, ощадність і безсердечність своєї матері — однак... що вона допускалася найгрубішого лих-

верства, заслоняючись до того й моїм сфальшованим підписом, — я не міг сподіватися (Коб., III, 1956, 214); Сфальшований паспорт.

СФАЛЬШУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сфальшувати. Мимоволі пригадалася мені погана справа з сфальшуванням мого підпису на листі (Коб., III, 1956, 233).

СФАЛЬШУВАТИ, ую, уєш, док. 1. неперех. Спотворити звуки, тональність, мелодію, ритм і т. ін. (під час співу, гри на інструменті); // перен. Учинити, сказати що-небудь неширо, фальшиво.

2. перех., рідко. Те саме, що сфальсифікувати. Сфальшувати документи.

СФАНТАЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сфантазувати. Народник уперто хоче вірити в неіснуючий і романтично сфантазований ним розвиток без капіталізму.. (Ленін, 2, 1969, 511).

СФАНТАЗУВАТИ, ую, уєш, док., перех. і неперех. Вигадати, уявити собі що-небудь неправдоподібне. У Маркса нема й краплинки утопізму в тому розумінні, щоб він вигадував, сфантазував «нове» суспільство (Ленін, 33, 1973, 46); [К а р л:] Цікаво, що ти ще сфантазуєш? [Е р в і н:] Я не маю потреби брехати, Карл. Магда нікого не чекала на побачення (Собко, П'єси, 1958, 410).

СФАСТРИГОВАНИЙ, а, е, діал. Дієпр. пас. мин. ч. до сфастригувати.

СФАСТРИГУВАТИ, ую, уєш, док., перех. і без додатка, діал. Зметати. — Оце ж я тільки що скроїла і сфастригувала блузку, та вже й втомилась (Л. Укр., V, 1956, 281).

СФЕН, у, ч. Мінерал жовтого, коричнево-зеленого або чорного кольору, з руди якого добувають титан; титаніт. Відомо понад шістьдесят назв руд, в яких є титан. Це ільменіт... сфен і багато інших (Наука.., 2, 1970, 13).

СФЄРА, и, ж. 1. мат. Замкнута поверхня, всі точки якої рівновіддалені від центра. Геодезичною лінією на площині є пряма, на сфері — коло великого круга (Курс мат. анал., II, 1956, 109).

2. Предмет, що має форму кулі; поверхня такого предмета. В залі вже спалахнули матові сфери електричних ламп (Коч., II, 1956, 41); Диміла планета від Нордкапу до Чорного моря, а над її ідеальною сферою сновигали літаки, вивергаючи з своїх черев тисячі бомб (Довж., I, 1958, 280).

Небєсна сфєра; **Сфєра нєба** — небо, небосхил. По вечері На призьбах сидячи, усі в небесній сфері Втопили погляди (Міцк., П. Тадеуш, перекл. Рильського, 1949, 233); Всю ніч над степом — зляски [ляскання] батогів, важке сопіння худоби, ідуть і йдуть гурти, гойдаючи на розлогих своїх рогах зоряну сферу неба (Гончар, II, 1959, 81).

◇ **Витати** (літати, перебувати, пробувати і т. ін.) у виських (небєсних) сфєрах — те саме, що Витати в емпіреях (у хмєрах) (див. витати). — Отакий, як ти оце, в мене брат був.. Не думав про себе, все тільки у високих сферах витав (Гончар, II, 1959, 291); Я до землі не схиляюсь, а все десь пробуваю в небесних сферах (Л. Укр., V, 1956, 91).

3. Район дії, межа поширення чого-небудь. Я поспішаю за нею [жінкою], наче не можу ще вийти із її сфери (Коцюб., II, 1955, 270); Літак потрапив у сферу могутнього урагану, який лютував над Сахарою (Дмит., Там, де сяє.., 1957, 35); // Область фізичного або духовного життя, діяльності людини чи суспільства; галузь знання, виробництва, мистецтва і т. ін. Націоналістичні передсуди й залишки колишнього національного розбрату — це та сфера, де опір соціальному прогресові може бути найбільш тривалим і упертим, запеклим

і підступним (Програма КПРС, 1961, 21); Чому б Вам не написати.. про те, що зроблено в сфері етнографії? (Коцюб., III, 1956, 422); Мої мрії у виборі майбутньої професії літали у сфері архітектури, живопису, мореплавства (Довж., I, 1958, 13); Поезія хоч-не-хоч відводить у світ мрії, у сферу особистих інтимних переживань (Рад. літ-во, 1, 1963, 116); Економіка і політика — дві головні сфери суспільного життя (Ком. Укр., 12, 1965, 50); Сфера побутового обслуговування.

Обертатися в сфері див. обертатися.

△ Сфера впливу: а) територія залежної країни, яка фактично перебуває у економічній або політичній залежності від імперіалістичної держави.. при капіталізмі немислима інша основа для поділу сфер впливу, інтересів, колоній та ін., крім як урахування сили учасників дії, сили загальноекономічної, фінансової, військової і т. д. (Ленін, 27, 1972, 392); б) область дії, границі поширення чого-небудь.

4. Сукупність умов, середовище, в яких що-небудь відбувається; обстановка. Павлик підбільшав, і його одвезли в київську гімназію.. Там була інша сфера, інше життя (Н.-Лев., I, 1956, 446); Залітаючи думками в післявоєннину [в майбутнє після війни], уявляючи себе в тій новій, необжитій сфері, він чомусь щоразу зустрічав її там, хотів і не міг розминутися з нею (Гончар, III, 1959, 338).

5. тільки мн. Коло осіб, близьких за соціальним становищем, діяльністю і т. ін. Моя книжка в російському перекладі має деякий успіх, принаймні в російських літературних сферах (Коцюб., III, 1956, 381); Він виріс у сферах, де все керується бізнесом (Баш, На.. дорож., 1967, 124).

СФЕРИЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до сфери 1, 2. За сучасними даними земна куля має сферичну будову (Веч. Київ, 30.XI 1967, 2); Було таке враження, що все небо, всю його невагому, сферичну голубинь тримають на собі оті гірські вершини (Гончар, I, 1954, 157); // Який має форму сфери; кулястий. Сферичне дзеркало являє собою старанно відполіровану поверхню кильового сегмента (Курс фізики, III, 1956, 270); Сферичний аеростат; Сферична лінза; Сферичний кухоль.

2. мат. Розташований на сфері (у 1 знач.). Сферичний трикутник; // Який займається вивченням геометричних фігур, розташованих на сфері. Сферична геометрія; Сферична тригонометрія.

△ Сферична астрономія — розділ астрономії, в якому вивчаються положення та видимі рухи світил на небесній сфері.

СФЕРИЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сферичний 1. Серп відрізнявся в різних місцевостях головним чином більшою чи меншою сферичністю і способом з'єднання робочої частини з ручкою (Нар. тв. та етн., 5, 1967, 33).

СФЕРИЧНО. Присл. до сферичний 1. Сферично піднімається в залі стеля (Нар. тв. та етн., 6, 1966, 83).

СФЕРО... Перша частина складних слів, що відповідає слову сфера, напр.: с ф е р о к р и с т а л, с ф е р о п р и з м а т и ч н и й, с ф е р о р у х о м и й, с ф е р о с и д е р і т і т. ін.

СФЕРОЇД, а, ч. Поверхня, що утворюється від обертання еліпса навколо його малої осі; сплюснена куля, поверхня такої кулі. Землю можна вважати трохи сплюснутою сферою, так званим сфероїдом, або еліпсоїдом обертання (Наука., 1, 1964, 38).

СФЕРОЇДАЛЬНИЙ, а, е. Прикм. до сферіди; // Який має форму сфероїда. Сфероїдальне тіло.

△ Сфероїдальний стан — стан рідини, яка на поверхні розжареного тіла набуває форми сфероїда і не закипає, а порівняно повільно випаровується. Під час вулканічних вивержень на дні моря розпечена лава без-

посередньо стикається з морською водою, внаслідок чого остання переходить у сфероїдальний стан (Курс заг. геол., 1947, 224).

СФЕРОЛІТ див. сфероліти.

СФЕРОЛІТИ, ів, мн. (одн. сфероліт, а, ч.). Невеликі кульки, утворені з голчастих кристалів, які входять до складу магматичних і осадових порід.

СФЕРОЛІТОВИЙ, а, е. Утворений сферолітами. Сидерит, жовтувато-бурого кольору, в одних місцях наявний у вигляді цементу, в інших представлений суцільною масою і має сферолітову структуру (Геол. ж., XVI, 2, 1956, 53).

СФЕРОМЕТР, а, ч. Прилад для вимірювання радіусів кривизни сферичних поверхонь.

СФЕРОТЕКА, и, ж. Сумчастий гриб, який викликає захворювання рослин.

СФІГМОГРАМА, и, ж. Крива, яка графічно зображує биття пульсу.

СФІГМОГРАФ, а, ч. Прилад для графічного зображення биття пульсу. Крім пальцевого дослідження, пульс можна реєструвати графічно, за допомогою спеціального приладу — сфігмографа (Наука., 10, 1963, 61).

СФІГМОГРАФІЯ, ї, ж. Графічне зображення биття пульсу за допомогою сфігмографа.

СФІНКС, а, ч. 1. У стародавньому Єгипті — кам'яна фігура лежачого лева з головою людини, яка уособлювала владу фараона. Йосип заходився хатю Із очерету будувати, Щоб хоч укритися вночі. З-за Нілу сфінкси, мов сичі, Страшними мертвими очима На тебе дивляться (Шевч., II, 1963, 365); Над самим спуском до води стояли два стародавні сфінкси, споруджені з сієніту 2700 літ тому (Ільч., Серце жде, 1939, 82); *У порівн. Вчителька сиділа нерушимо, як єгипетський кам'яний сфінкс (Н.-Лев., IV, 1956, 77); Огей замріявся і скам'яніло, без жодного виразу на обличчі, як сфінкс, дивиться в одну точку (Досв., Вибр., 1959, 210); // Про таку фігуру або її варіант, вирізьблений як прикраса. Серед інших будівель тут [в Ольвії] був великий будинок, що належав скіфському царю Скілу, оздоблений.. сфінксами і грифонами (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 248); Тепер в Каїрі можна побачити сфінкса, що сп'явся на ноги, новий гігантський монумент (Знання., 2, 1966, 27).

2. У давньогрецькій міфології — крилате чудовисько з головою жінки й тулубом лева, яке задавало нерозв'язні загадки. Біля селища Предуцельне Кримської області стоїть восьмиметрова скеля, яка дуже скидається на сфінкса, цю легендарну напівлюдину-напівзвіра, породжену змієподібними чудовиськами Тіфоном та Бхидною (Знання., 9, 1974, 32); *У порівн. Він був величний і недоступний, зосереджений в собі і загадковий, наче сфінкс (Кол., Терен., 1959, 339).

3. перен. Про загадкову істоту, таємничу, незрозумілу людину або взагалі про що-небудь таємниче, загадкове, незрозуміле. Дитина — це загадка, живий сфінкс (Гончар, Таврія, 1952, 138); Наука лише торує підступи до заповітного сфінкса творчості, що гордо височить над морем знань (Наука., 1, 1973, 31).

4. Великий метелик, гусениця якого, піднімаючи передню частину тіла, нагадує єгипетську статую.

5. Вузьконоса мавпа роду павіанів, шерсть на шиї та плечах самців якої має вигляд гриві.

СФІНКТЕР, а, ч. Кільцеподібний м'яз, який, скорочуючись, закриває або звужує який-небудь зовнішній отвір, вихід порожнистого органа. Спорожнення сечового міхура здійснюється періодично, внаслідок наявності.. сфінктера (Заг. догляд за хворими, 1957, 131).

СФОКУСОВАНИЙ, а, е, спец. Дієпр. пас. мин. ч. до сфокусувати. Величезна енергія розжарених газів,

сфокусована на невелику площу, діє як потужний вибух (Знання., 9, 1971, 6); Зображення, різко сфокусоване на матовому склі видошукача, буде різким і на негативі (Наука., 7, 1965, 56); // у знач. прикм. Великі перспективи для сфокусованого світлового променя відкриваються в галузі зварювання (Знання., 8, 1965, 13).

СФОКУСУВАТИ, *ую, уєш, перех., спец.* Док. до фокусувати. Вилонити й сфокусувати сонячні промені — тільки півділа. Ще треба з якомога меншими втратами перетворити сонячну енергію на електричну (Веч. Київ, 12.XII 1968, 4); *Образно. Поет прагне не просто спостерігати прекрасне в житті, а й утверджувати його, сфокусувати на ньому увагу читача (Літ. Укр., 17.XII 1974, 3).

СФОКУСУВАТИСЯ, *ується, спец.* Док. до фокусуватися 1.

СФОРМОВАНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сформувати. Сформований фарфор мав сохнути не менш як добу (Рад. Укр., 8.VII 1956, 1); — Зверни увагу, Ліно, як споруджувальні роботи виконано, — вказав Кузьма на ту ділянку, де крила каналу були вже сформовані (Гончар, Тронка, 1963, 190); У творчій манері композитора [К. Г. Стеценка] в ряд особливостей, які, на перший погляд, не виявляють прямого, безпосереднього впливу українського фольклору, але сформовані або породжені саме ним (Нар. тв. та етн., 4, 1961, 56); Дивізія, в якій служив Тимко з Марком, була сформована з сибіряків та уральців (Тют., Вир, 1964, 485); // сформовано, безос. присудк. сл. В колгоспі.. в основному вже сформовано високопродуктивне стадо корів (Колг. Укр., 1, 1957, 4); З харківських червоногвардійців, а також солдатів, що повернули зброю проти націоналістичної контрреволюції, було сформовано перший полк Червоного козацтва (Наука., 11, 1965, 7).

2. у знач. прикм. Який сформувався, набув певної форми, вигляду, якості і т. ін. в процесі розвитку. Насіння та плоди, сформовані на одній рослині, різняться між собою.. за схожістю і врожайністю рослин, які розвиваються з цього насіння (Укр. бот. ж., XVIII, 1, 1961, 23); Чоло має він біле, гарно сформоване (Коб., I, 1956, 108); Персик в швидкостучою породою, його випускають з розсадника в однорічному віці з сформованою кроною (Колг. Укр., 8, 1959, 40); // Який набув будови тіла й духовного складу дорослої людини. Це вже був не хлопчик, а юнак, ще не сформований, незграбний, але він уже по-дорослому дивився на світ (Збан., Таємниця., 1971, 205).

СФОРМУВАННЯ, я, с. Дія за знач. сформувати і сформуватися. Активні методи виховання гібридів застосовуються аж до повного сформування сорту, що закінчується часто тільки після перших кількох років плодоношення (Юним мічур., 1955, 58); Після сформування виборних органів з'їзду та схвалення порядку денного обрані до президії займають у ній свої місця (Тич., III, 1957, 469).

СФОРМУВАТИ, *ую, уєш, перех.* Док. до формувати. Лінія виконуватиме кілька технологічних операцій. З готового тіста вона сформує булочки, укладе їх на листи і автоматично подасть у піч, а потім вчасно вийме готові вироби (Веч. Київ, 19.II 1970, 1); Хай як важко буде з ними [правопорушниками], але тим певніше буде відчуття перемоги, якщо виявишся спроможною.. сформувати повноцінну людську особистість (Гончар, Бригантина, 1973, 134); — Свобода — се не ланцюг, який можна склеїти в огні і сформувати ударами молота (Фр., IV, 1950, 322); Сформувати бодай невеличку збірку дитячих оповідань — справа пошукова, трудомістка (Літ. Укр., 7.IX 1971, 3); Сформувавши свою бригаду, він зайшов.. в контору виконроба, а по-

тім зазирнув у робітком (Коцюба, Нові береги, 1959, 408); З груп близько розміщених одне від одного невеликих міст можна сформувати промислові комплекси взаємозв'язаних підприємств (Ком. Укр., 8, 1964, 25); На рахунок білоруських учених.. чимало відкриттів і винаходів. Вони.. сформували білоруську наукову школу оптики (Наука., 7, 1967, 16); — Поруч з курсантами займе оборону і наш полк.. Його допіру сформували, він ще не повний (Кучер, Голод, 1961, 73); Сформувати ешелон.

СФОРМУВАТИСЯ, *уюся, уєшся.* Док. до формуватися. З недоладної купи Земля сформувалася й стала Матір'ю всього живого і людського роду початком (Зеров, Вибр., 1966, 301); Коли гібридні сіянці вже остаточно сформувались і почали плодоносити, Мічурін провадив четвертий добір гібридів (Юним мічур., 1955, 58); Головні борозни [великих півкуль головного мозку дітей], хоч і накреслені, але неглибокі, а борозни другої і третьої категорій ще не сформувалися (Шк. гігієна, 1954, 50); Впливи народної української пісні, Шевченка, Гоголя — це основні, здається, впливи, під якими я сформувався як український письменник (Вас., IV, 1960, 48); Світогляд Максима Рильського, передове спрямування його творчості могли сформуватися тільки під впливом ідей Комуністичної партії (Перв., З щоденника., 1956, 89); Типи українського народного житла сформувались на основі стародавнього східнослов'янського житла (Нар. тв. та етн., 1, 1965, 19); Здавалося, що порошнява мжичка, яка знялась у повітря, це не пилука, а ефірне тіло, яке сформувалося внаслідок згущення людських голосів (Вільде, Сестри., 1958, 473); В процесі праці розвивалась і сама людина. На початку пізнього палеоліту (близько 40 тис. років тому) сформувався її сучасний фізичний тип (Іст. УРСР, I, 1953, 13); Українська народність сформувалася в 15—16 століттях (Наука., 2, 1963, 33); — Поки сформується санслужба, будеш сам усе робить. Один на весь полк (Кучер, Голод, 1961, 73); Сформувався [у Радянському Союзі] і йде поруч з частинами Радянської Армії корпус патріотів — чехословаків (Скл., Карпати, II, 1954, 120); Сформувався ешелон.

СФОРМУЛЮВАТИ, *юю, юєш, перех.* Док. до формулювати. В такі ночі марення рясно плетуться в потомленій й стривоженій фантазії, але важко формулювати їх бідною людською мовою (Смолич, I, 1958, 81); — Думки — продукт, що швидко не псується. За дві доби ви їх краще сформулюєте. А зараз слід би вам відпочити (Шовк., Людина., 1962, 212); В. І. Ленін уже в перші роки Радянської влади сформулював основні принципи партійного керівництва суспільно-політичним і господарським життям (Ком. Укр., 4, 1970, 11).

СФОРМУЛЮВАТИСЯ, *юється.* Док. до формулюватися 1. — Я ще мовчав. Ще не сформулювались бурхливі почування в одно рішення (Коб., III, 1956, 270).

СФОРМУЛЬОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сформулювати. Могутнім засобом виховання нової людини в сформульований у Програмі КПРС моральний кодекс будівника комунізму (Ком. Укр., 3, 1965, 13); Однією із закономірностей соціалістичної системи господарства є постійне підвищення ефективності суспільного виробництва. Ця закономірність виявляється як дія всезагального закону економії робочого часу, відкритого і сформульованого К. Марксом (Наука і культура., 1971, 21); // у знач. прикм. Сформульована думка; // сформульовано, безос. присудк. сл. Що в боях завойовано — в нашій Конституції сформульовано (Укр.. присл., 1955, 395).

СФОТОГРАФОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до сфотографувати. На фотографічній картці, яку мені

довелося побачити пізніше, він сфотографований з своїми товаришами (Панч, В дорозі, 1959, 257); // сфотографовано, безос. присудк. сл. Радянськими міжпланетними станціями сфотографовано зворотний бік Місяця (Наука., 5, 1963, 19).

СФОТОГРАФУВАТИ, *ую, уєш, перех.* Док. до фотографувати. — Знаєте що, чоловіче? — кажу, — підмовте-но кілька розумніших парубків, то вже разом сфотографуємо вас (Коцюб., I, 1955, 258); Віктору все хотілося сфотографувати. Він знімав гарних гуцулок, старих дідів, дітей, потічки, підвісні місточки, кладки, дерев'яні гостроверхі хатки (Томч., Готель., 1960, 9); Торік наші вчені запустили три космічні ракети, одна з яких стала штучним супутником Сонця, друга досягла Місяця, а третя сфотографувала його невидимий бік (Наука., 2, 1960, 1).

СФОТОГРАФУВАТИСЯ, *уюся, уєшся.* Док. до фотографуватися 1. Жалую, що не можу зараз послати Вам свого поличчя, бо ще не встиг сфотографуватися (Коцюб., III, 1956, 124); Марійка поспішала, щоб встигнути ще сфотографуватися для паспорта (Донч., V, 1957, 220); Під час обідньої перерви вирішено було всім колективно сфотографуватися з Антоном Герасимовичем, оскільки він відбуває на заслужений відпочинок (Гончар, Бригантіна, 1973, 187).

СФРАГІСТИКА, *и, ж.* Допоміжна історична дисципліна, яка вивчає печатки. Для перевірки дат історична хронологія часто застосовує методи інших спеціальних дисциплін — палеографії (писемні джерела), сфрагістики (печатки, штамп), геральдики (герби), нумізматики (монети), метрології (міри..) (Наука., 1, 1973, 43).

СХАБ, *у, ч., діал.* Шматок свинини або баранини з ребрової частини туші. Магериха розіклала якраз великий огонь у печі, щоб спекти схаби (Мак., Вибр., 1954, 209).

◇ **Спряжити на схаб** — знищити повністю кого-небудь. Постійте, хами! Чекай ти, попе! Буде з вами Не те! Я спряжу вас на схаб! (Фр., X, 1954, 295).

СХАМЕНУТИСЯ, *нўся, нєшся, док.* 1. Прийти до пам'яті, повернути собі душевну рівновагу, набутти можливості думати, приймати рішення; опам'ятатися, отямитися. Схаменулись нехрещені, Дивляться — мелькає, Щось лізе вверх по стовбуру (Шевч., I, 1963, 6); — Схаменуєсь помалу, підводжусь, роздивляюсь... Се ж я у проваллі поза млином! (Вовчок, VI, 1956, 272); Помітивши погляд Данила та його ніяковість, Андрій схаменуєся (Коп., Лейтенанти, 1947, 168); Схаменулися гітлерівці, коли вже весь берег піднявся на них (Гончар, Південь, 1951, 6); Раптом спинилася [Любуша] здивована і вражена, побачивши афішу на стіні.. Схаменулась, провела рукою по чолю, озирнулась (Коч., II, 1956, 73); *Образно. Вітер на хвилюку замирає, здивований, потім, схаменувшись, знову зривався навздогін, заходить з боків, летів наперейми (Збан., Єдина, 1959, 8).

[I] **не схаменуєся** (не схамену́лися), *як ...* — не встиг (не встигли) опам'ятатися, як сталося щось; дуже швидко відбулося що-небудь. Павлусь і не схаменуєся, як зоставсь круглим сиротою (Стор., I, 1957, 57); І не схаменулися вівчарі, як опришки зникли за деревами (Гжицький, Опришки, 1962, 22).

2. Зрозумівши помилковість своєї поведінки, хибність своїх намірів і т. ін., змінити їх, відмовитися від них; одуматися. Занедужала княгиня, І князь схаменуєся. За бабами-знахурками По селах метнуєся (Шевч., II, 1963, 29); — Параско! схаменися! Що се ти робиш? Кого се ти накликала, кому це все наготувала?.. (Мирний, IV, 1955, 59); Рахім спочатку, за звичкою,

почав їсти пальцями, але згодом схаменуєся і взяв ложку (Тулуб, В степу., 1964, 305); Голова колгоспу розсміявся з власного дотепу, але швидко схаменуєся (Добр., Тече річка., 1961, 17); // Раптово усвідомити, згадати щось, помітити упущення, певний недогляд. Не козак і не Галя схаменулися, що вже близько світання, а наддніпровська чайка почула й пронеслася з кигиком понад Дніпром (Вовчок, I, 1955, 317); Схаменувшись, що гостю з дороги треба відпочити, господар побажав йому на добраніч і провів його до відведеної кімнати (Кочура, Зол. грамота, 1960, 382).

СХАРАКТЕРИЗОВАНИЙ, *а, е.* Дієпр. пас. мин. ч. до схарактеризувати; // схарактеризовано, безос. присудк. сл. У вступній статті до тому [«Казки про тварин і чародійні казки»].. схарактеризовано цикл казок про тварин (Нар. тв. та етн., 1, 1973, 101).

СХАРАКТЕРИЗУВАТИ, *ую, уєш, перех.* Док. до характеризувати 1. Граматика О. Павловського становить спробу схарактеризувати фонетичну і морфологічну системи української мови (Курс іст. укр. літ. мови, I, 1958, 143); Я був би схожий на людину, що вбогим черпаком хоче вичерпати море, коли б у невеликій статті намагався показати всю велич досягнень російського народу, коли б захотів хоч коротко схарактеризувати російське образотворче мистецтво дожовтневого часу (Рильський, IX, 1962, 150).

СХАРАПУДЖЕНИЙ, *а, е, розм.* 1. Дієпр. пас. мин. ч. до схарапуджити. *У порівн. Прудкий.. кінь катав вулицею, як скажений, неначе схарапуджений вовками (Н.-Лев., VII, 1966, 180).

2. *у знач. прикм.* Охоплений переляком, страхом; зляканий. Як схарапуджена отара, кинулись вони врозтіч... хто куди! (Мирний, I, 1949, 189); Повз них бігли схарапуджені есесівці, деякі чіплялися на підніжки (Загреб., Європа 45, 1959, 459); Схарапуджені коні, розуміючи небезпеку, летіли вітром (Гончар, III, 1959, 360); *Образно. Схарапуджена тиша відступила далеко в степи (Цюпа, Краєни, 1971, 363); // Який виражає переляк, страх; наляканий. Терентій уже вихоплюється в поле, коли хтось спереду падає між коні і чорним клубком зависає на повідді під їхніми схарапудженими мордами (Стельмах, I, 1962, 500); Схарапуджені очі.

СХАРАПУДЖЕНО, *розм.* Присл. до схарапуджений 2. Він щосили смикнув на себе повід, аж лошиця схарапуджено рвонула вбік (Мушк., Чорний хліб, 1960, 67); Лучук ударив одного, другого, третій схарапуджено рвонує свого коня в хащі (Загреб., Диво, 1968, 154).

СХАРАПУДИТИ, *джу, диш, док., перех., розм.* Викликати переляк, страх; налякати. — Це ти, козачко, схарапудила мого коня? — крикнув Єремія (Н.-Лев., VII, 1966, 121).

СХАРАПУДИТИСЯ, *джуся, дишся, док., розм.* Відчути переляк, страх; налякатися. Де не взявся сірий вовк і потяг нишком ягнятко в діброву... Отара схарапудилась, сипнула вбік (Мирний, I, 1949, 153); Гримнув вибух, здригнулось судно, ревнуло сиреною, аж схарапудився кінь під Яреськом, здивившись, обкрутнув його на місці (Гончар, II, 1959, 48); Коні зненацька схарапудилися, захропили, вдарили копитами (Загреб., Диво, 1968, 160).

СХВАЛЕНИЙ, *а, е.* Дієпр. пас. мин. ч. до схвалити. — Чернь своє місце знатиме, об тім не турбуйся, — перебив Косова Бутурлін, — а тобі слід гетьмана руку тримати, бо діло, учинене ним, царем Московським та патріархом Никоном, схвалене (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 168); Схвалений ревкомом, Бує Ворошиловим розроблений маршрут (Бажан, Вибр., 1940, 163); Посилаючи до Рад своїх представників, виборці дають їм накази. Ради повинні своєчасно розглянути всі накази,

схвалені зборами виборців (Ком. Укр., 6, 1975, 47); // схвалено, безос. присудк. сл. Основні, вирішальні напрямки розвитку нашого суспільства схвалено з'їздом, а значить, і всім радянським народом (Вітч., 1, 1962, 185).

СХВАЛЕННЯ, я, с. Визнання чийхось дій, вчинків, рішень і т. ін. добрими, правильними; позитивне, доброзичливе ставлення до кого-, чого-небудь; позитивна оцінка, похвала. Монолітну згуртованість багатонаціональний радянський народ демонструє своєю працею, своїм одностайним схваленням політики Комуністичної партії (Матер. XXIV з. КПРС, 1971, 87); Пожвавлення серед присутніх сприйняв [Попович] як схвалення свого чергового дотепу (Головко, II, 1957, 462); Микоша відчув батьківське схвалення (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 171).

СХВАЛИТИ див. схвалювати.

СХВАЛЮВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. теп. і мин. ч. до схвалювати; // схвалювано, безос. присудк. сл. На роман Миколи Гаввського зразу з'явилося кілька рецензій, і всі суперечливі. Одностайно схвалювано майстерність письменника, але спосіб зображення описуваних подій викликав у деяких рецензентів заперечення (Гжицький, Вел. надії, 1963, 216).

СХВАЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. схвалювати.

СХВАЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., **СХВАЛИТИ**, схвалю, схвалиш, док., перех. Вважати добрими, правильними чий-небудь дії, вчинки, рішення і т. ін.; давати позитивну оцінку чомусь, хвалити щось. В душі мати не схвалювала доччиного вибору, але й не наважувалася її розраджувати (Чорн., Визвол. земля, 1959, 13); [П р о к і п:] Мої бочки славляться на весь район. Всі баби схвалюють (Корн., II, 1955, 76); Виступаючи на передвиборних зборах під час зустрічей з кандидатами у депутати, виборці палко й одностайно схвалюють ленінський курс партії (Ком. Укр., 6, 1975, 48); Цієї пісні не співали тут ще ні разу, тому Павло мимоволі глянув на Чугая — чи схвалить він його вибір (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 30); Столяр Яків схвалив думку хлопця. Але порадив не тримати в таємниці (Ю. Янов., II, 1954, 12); Технічна рада ствердила Павлові розрахунки. В центральному управлінні теж схвалили їх (Мушк., Серце., 1962, 243).

СХВАЛЬНИЙ, а, е. Який виражає схвалення; сповнений схвалення. На обличчі Бориса Петровича грала широка схвальна усмішка (Собко, Скеля., 1961, 12); На постійнодіючій виставці костюм зібрав найбільше схвальних і навіть захоплених відгуків (Коз., Листи., 1967, 165); — То панська наука, а нам потрібна своя, — приголомшив його Роман під схвальні голоси хліборобів (Стельмах, I, 1962, 373).

СХВАЛЬНО. Присл. до схвальний. Члени комісії схвально позитували головами (Кучер, Дорога., 1958, 60); Рецензенти.. відгукувалися про дисертацію схвально і рекомендували допустити її до захисту (Загреб., Спека, 1961, 46); Пан Чорнокнижний обкружляв навколо близнят, щось схвально хмикнув у роздвоєну бороду та й пішов до другої світлиці (Стельмах, I, 1962, 81).

СХВАТИТИ див. схвачувати.

СХВАТИТИСЯ див. схвачуватися.

СХВАТКА, и, ж. 1. Пристрій для підтримки або з'єднання чого-небудь. Схватки рами.

2. рідко. Сутичка ворожих військ; бій. Раз у схватці з татарами убили під дідом коня (Стор., I, 1957, 81); [О р л и к:] Ми б'ємось день і ніч! Я втратив лік атакам, контратакам і рукопашним схваткам штиковим (Лев., Драма., 1967, 83).

СХВАЧУВАННЯ, я, с., розм., рідко. Дія за знач. схвачувати і схвачуватися.

СХВАЧУВАТИ, ую, уєш, недок., **СХВАТИТИ**, схвачу, схватиш, док., перех. і без додатка, розм., рідко. Те саме, що схоплювати. За нем челядь покотила, Схвативши хто що заповав: Кухарка чаплію вхопила, Лакей тарілками шпурляв (Котл., I, 1952, 182); Розбивши головою рукою скло, схватив [полонений] гострий шматок його і почав полосувати ним руку собі (Ю. Янов., I, 1958, 209); Не кажи «злодій», поки за руку не схватив (Номис, 1864, № 11118); Неначе диких звірів, схвачували вони [жандарми] молодих хлопців і гнали в місто (Ірчан, II, 1958, 188); — Мене схватили і зв'язаного повели у город та прямисінько у острог (Кв.-Осн., II, 1956, 296); Схватили парубки Гордія і, як велику каменюку, кинули в яму (Ірчан, II, 1958, 35); // безос. Застудилася [Катря] тяжко. Уже ввечері була й почула себе недобре, а вночі як схватило: і морозило, і в жар кидало (Головко, II, 1957, 361).

СХВАЧУВАТИСЯ, уюся, уєшся, недок., **СХВАТИТИСЯ**, схвачусь, схватишся, док., розм., рідко. Те саме, що схоплюватися. — Зараз оце сидимо, а він уже, може, й подався куди. — Матюха од самого цього припущення схватився з стільця стурбований (Головко, II, 1957, 147); — Завтра, світом, як тільки почуєте, що затрублять в труби, схвачуйтеся .. і не гайтеся! — сказав Бремія до гостей (Н.-Лев., VII, 1966, 87); — Я одскочив [від патруля] і схватився за захований браунінг (Ю. Янов., I, 1958, 87); Бронко відчув приплив злої сили. Тепер ми схватимося з вами, пане шеф (Вільде, Сестри., 1958, 488); Легкі брижі схвачуються від бортів і — оглянешся назад — розбігаються віялом ледь помітних хвиль (Смолич, II, 1958, 44); Небо насупилось, і на похмурому морі схвачувались пінняві гребінці (Хижняк, Килимок, 1961, 3); Враз огнисте схватилось сонце (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 65); Сіла [Оксана] край віконця і давай би то шити..; не схватиться, моя голубочка, що узлика нема (Кв.-Осн., II, 1956, 438); На коня схватився [Турн] (Котл., I, 1952, 258).

СХВИЛЮВАННЯ, я, с. Стан душевного неспокою, збудження, занепокоєння.

СХВИЛЮВАТИ, юю, юєш, док., перех. 1. Привести в коливальний рух, викликати хвилі, збурити поверхню рідини. [Г а р а л ь д:] Щоб здобути руку цю дівочу, Пройду я світ від півдня до півночі, Своім човном схвилюю всі моря, Здобуду світ, корону, перли, славу (Коч., Я. Мудрий, 1946, 26).

2. Вивести з душевної рівноваги, викликати тривогу, занепокоєння, хвилювання. У старих паперах комсомольці знайшли повідомлення, що дуже їх схвилювало (Донч., II, 1956, 19); Мене схвилювали, читачу, твої справедливі листи — в них серце і душу гарячу вкладав по-дружньому ти (Уп., Вірші., 1957, 140); Звістка про те, що Юрко Жменяк пішов від батька, так схвилювала Верону, що вона того дня не знала, куди себе прикинути (Томч., Жменяки, 1964, 209); Вміщені на обкладинці журналу портрети страчених декабристів глибоко схвилювали Шевченка (Слово про Кобзаря, 1961, 122).

СХВИЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, док. 1. Зазнати коливального руху, вкритися хвилями, збуритися (про поверхню рідини). Сколихнулось море і схвилювалось (Вас., I, 1959, 116); Червоне вино схвилювалось У кухлях, налитих по пруг (Перв., II, 1958, 159).

2. Позбавитися душевної рівноваги, сповнитися тривогою, занепокоєнням, хвилюванням. Наталя, безумовно, схвилювалась. Мати справу з живою людиною — зовсім не те, що лікувати ляльок (Донч., VI, 1957, 10); Данькові раніш не доводилось бути в Хорлах, і зараз, коли він вперше побачив перед собою гуртик самотніх задумливих тополь ген-ген, на межі землі і неба — схви-

лювався так, наче зустрів знаєцька в незнайомім краю когось знаного з дитинства (Гончар, II, 1959, 45).

СХВИЛЬБОВАНІЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до схвильювати. До хати вбіг денщик. Він був чимсь схвильований і безцеремонно почав торсати за плечі офіцера (Панч, В дорозі, 1959, 131); *Образно. Вона боялась думати про це — і разом з тим уявила собі бліде обличчя [о. Василя].. і розхристані, схвильовані передсмертним віддихом груди (Коцюб., I, 1955, 328); // у знач. прикм. Їм човнами любо мчати По схвильованій воді! (Мур., Піонер. слово, 1951, 153); Іду я вольною землею Понад схвильованим Дніпром (Бичко, Сійся.., 1959, 75).

2. у знач. прикм. Виведений із стану душевної рівноваги; який відчуває тривогу, занепокоєння, хвилювання; неспокійний, збуджений. Електричне світло раптом залляло велику світлицю.. Ся зміна була така раптова, що схвильована юрма застигла (Коцюб., II, 1955, 87); 25 квітня 1838 року на квартирі Брюллова схвильованому Тарасові було вручено відпускну (Кол., Безсмертний Кобзар, 1961, 29); Поет стояв блідий, схвильований (Кач., II, 1958, 17); *Образно. Місто велике, схвильоване, блідло, тремтіло від жаху (Зеров, Вибр., 1966, 330); // Який виражає стан душевного неспокою; який має неспокійний, тривожний вираз. Світло впало на ціле море напружених, схвильованих облич, і крізь вікно в хату влетіла стоока тривога (Коцюб., II, 1955, 177); Ткаченко сидів на підлозі перед Щорсом в білій сорочці і не зводив із свого начдива гордого схвильованого погляду (Довж., I, 1958, 187); На печі колишній солдат не міг спинити кашлю, і Чубенко ще раз побачив його без міри схвильовані очі (Ю. Янов., II, 1958, 217); — Дозвольте звернутись в особистих справах, — почув Журба густий і, як йому здалося, схвильований голос Смоли (Ткач, Жди.., 1959, 10); // Пройнятий, сповнений хвилюванням. В стані схвильованої замріяності, ніби в мареві, що робить світ схожим на казку, рушили вони далі (Гончар, II, 1959, 71); Полонези, мазурки, прелюдії Шопена становлять у своїй цілості болюче схвильовану розповідь про трагедію Польщі, трагедію польського народу (Рильський, IX, 1962, 164).

СХВИЛЬБОВАНІСТЬ, ності, ж. Стан за знач. схвильований 2. — Я вже люблю тебе, мою сестру рідну, — говорила схвильовано Зінька, і ця схвильованість передавалася гості (Шиян, Баланда, 1957, 59); Явно позує [дівчина] перед об'єктивом. І, видно, без звички їй це — тим-то таке напруження в лиці і схвильованість (Головко, I, 1957, 445); Похвалив [учитель] за схвильованість викладу, за грамотність (Хижняк, Тамара, 1959, 10).

СХВИЛЬБОВАНО. Присл. до схвильований 2. Він схвильовано замовк, неначе розгубив усі слова (Донч., V, 1957, 476); Перемога! Схвильовано калатається серце, і все тіло тремтить від радісної перенапруги, грав кожною жилкою від повноти молодих сил (Гончар, II, 1959, 25); Джмелик засунув руки в пахуче сіно, сказав замріяно і схвильовано: — Приташанське. По запаху чую (Тют., Вир, 1964, 269); Мов зачарований стою, схвильовано дивлюся, красу природи пізнаю в її одвічних русі (Гонч., Вибр., 1959, 274).

СХЕМА, и, ж. 1. Спрощене зображення в загальних рисах системи, будови чого-небудь або взаєморозташування, зв'язку частин чогось. Другий урок відбувався в класі зв'язку. Столи з телефонними апаратами, телеграфні ключі, скатки проводу, на стінах схеми різних апаратів (Багмут, Служу Рад. Союзу, 1950, 10); Чернишов склав нову схему стратиграфії Уралу, що дала уявлення про склад і послідовність залягання гірничих

порід (Наука.., 9, 1956, 34); Віктор дістав книжки про роботи сталеливарного цеху, роздобув і схему побудови печі (Донч., V, 1957, 365); Докладне ознайомлення учнів з кінематичними схемами потрібне для успішного засвоєння способів розбирання і складання механізмів та машин (Метод. викл. фрез. спр., 1958, 135); Брянський діставав із своєї планшетки якісь схеми і записи з формулами (Гончар, III, 1959, 84); // План побудови, організації чого-небудь. Справа не в прекрасній схемі організації і не в назві її (Еллан, II, 1958, 132); Схема водопостачання залежить: від джерела водопостачання і якості води в ньому, від рельєфу місцевості, від вимог споживачів до якості води (Довідник сіль. будівельника, 1956, 257).

2. Виклад, опис, зображення чого-небудь у загальних, головних рисах, без деталізації, подробиць. Син вивозить в ліс стару забуту смертю мати.., але під непереможним впливом бажання хоч раз добре попоїсти і випити на похоронах — забирає її назад. Ця схема може видатись Вам грубою, але ж це тільки схема і, звичайно, важніше, як вона розроблена (Коцюб., III, 1956, 389); Стислість.. повинна мати межі, бо часто її позитивні якості можуть обернутися проти неї самої: схема нездатна передати живу тканину слова (Ю. Янов., II, 1954, 83); Сюжет античної поеми [«Енеїди»] був для Котляревського лише схемою, яка під його пером наповнилась яскравими, живими образами і картинами, взятими поетом з дійсності (Іст. укр. літ., I, 1954, 155); // Готова трафаретна формула чого-небудь; чийсь образ у спрощеному, збідненому вигляді. Для втілення в мистецтві образу сучасника треба мислити завжди значними соціальними категоріями в усій різноманітності суперечностей почуттів, з глибокими підтекстами.. Інакше на екрані дедалі частіш почнуть з'являтися ходячі схеми замість живих радянських людей (Довж., III, 1960, 8); Ми, дорослі, керуючись абсолютно щирою любов'ю до дітей, заздальгидь наготували для них безліч різноманітних схем. І не помітили, що цим самим звільнили дітей від необхідності самостійно думати (Наука.., 1, 1973, 29).

СХЕМАТИЗАТОР, а, ч. Той, хто схильний до схематизації.

СХЕМАТИЗАЦІЯ, і, ж. Дія за знач. схематизувати. Критика сказала своє рішуче слово проти надмірного ідеалізування і схематизації позитивного героя, обмеження сфери вияву його індивідуальних рис і якостей, збіднення духовного світу (Вітч., 4, 1963, 117).

СХЕМАТИЗМ, у, ч. Спрощеність, трафаретність у мисленні, зображенні, побудові і т. ін. чого-небудь. Найбільший гріх формалізму — це відірваність від життя.. відірваність від народного ґрунту. А за цим ідуть услід: натуралізм, екзотика, схематизм (Тич., III, 1957, 50); Застосування математики має на увазі зведення складних економічних явищ до простих теоретичних схем, зручних для перетворення в математичні формули. Але це не повинно означати сповзання до мертвого схематизму й спрощенства (Ком. Укр., 2, 1965, 38); В реалістичному характері Наталки Котляревський перемиг схематизм, властивий багатьом п'єсам епохи класицизму й багатьом комічним операм (Ком. Укр., 9, 1969, 88).

СХЕМАТИЗОВАНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до схематизувати; // у знач. прикм. Схематизовані зображення.

СХЕМАТИЗУВАТИ, ую, уєш, недок. і док., перех. Змальовувати, зображувати, уявляти що-небудь у схематичному, спрощено-узагальненому вигляді. Вони [соціологізаторські ідеї] знайшли свій вираз у спробах схематизувати історичний процес, позбавити його

конкретності, відірвати дослідження від вивчення фактів (Вісник АН, 6, 1957, 4).

СХЕМАТИК, а, ч. Те саме, що схематизатор. Тільки в уяві схематика й ідеаліста процес розвитку культури представляється прямою лінією (Еллан, II, 1958, 179).

СХЕМАТИКА, и, ж., рідко. Те саме, що схематизм.

СХЕМАТИСТ, а, ч., рідко. Те саме, що схематизатор.

СХЕМАТИЧНИЙ, а, е. 1. Поданий у вигляді схеми, креслення; який є схемою (у 1 знач.). Схематичне зображення літака; Схематична карта.

2. Поданий в основних, загальних рисах, без деталізації, подробиць; зображений у спрощено-узагальненому вигляді. Нове життя породило нову людину — і ми бачимо в нашій літературі.. цілу низку не схематичних «ідеальних» героїв, а живих, прекрасних у своїй конкретності і людській складності радянських людей (Рильський, IX, 1962, 17); Твори первісного мистецтва дуже реалістичні. Тільки в поодиноких випадках зустрічаються умовні (схематичні) зображення (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 20).

СХЕМАТИЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до схематичний. Схематичність і умовність жіночих статуток та фігурок тварин; деяка стандартність сюжетів та способів виготовлення зображень, що походять з віддалених одне від одного поселень, свідчать про єдність релігійного світогляду трипільських племен (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 62); Історія мистецтва свідчить, що тенденції до площинності і схематичності завжди шкодили правдивому розкриттю ідейного змісту (Мист., 5, 1961, 19).

СХЕМАТИЧНО. Присл. до схематичний. Образ Батьківщини — теоретично не створиш, образ Батьківщини схематично не побудуєш, образ Батьківщини, не відчувши глибоко, не проспіваш, в серці не знайдеш (Тяч., III, 1957, 178).

СХЕМКА, и, ж. Зменш. до схема.

СХЕМНИЙ, а, е, спец. Стос. до схеми дії якого-небудь приладу. Схемні особливості телевізора.

СХИБИТИ, блю, биш; мн. схіблять; і **СХИБНУТИ**, ну́, не́ш, док. 1. *неперех.* Неправильно, не так, як треба, зробити що-небудь, допустити помилку в своїх діях, вчинках, думках, оцінці кого-, чого-небудь і т. ін. Можна вибачити мені на сей раз, бо за весь час, що ми в Києві, всього раз сталося, що я схибила в листуванні (Л. Укр., V, 1956, 117); Щоб не схибити, бува, тлумачи те чи інше розпорядження, краще вивчити його напам'ять (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 282); Він чергує перший раз! Стежить Славик у тривозі, щоб не схибити ніде... (Забіла, У.. світ, 1960, 17); Підпільний комітет не схибить і діятиме так, щоб не відбиватися від ворога, а нападати і бити його (Д. Бедзик, Плем'я., 1958, 85); — Відшукаємо його, викупимо. Конче відшукаємо. На цей раз не поталанило, вдруге не схибимо, — говорив Панас (Тулуб, Людолови, I, 1957, 458); Усе пережите і передумане вилилось у нього в одне, рішуче: боротися за Дашу. Він скаже, в чому неправий Аркадій Левчук і в чому схибила сама Даша (Жур., Вечір., 1958, 223); Не схибнув [Кирило Іванович] ні разу, так що через рік сидів уже на місці помічника столоначальника (Мирний, I, 1954, 156); Себе з нас кожен почував водчим, і хай ми творим без взірців — дарма. Ми не відступим. Не схибнем. Не збочим. Ми віримо. Вагань у нас нема (Дор., Тобі., 1959, 7); // Не влучити в ціль, зробити промах. Раз на вовка хука дав [Мирон]; удруге схибив; за третім разом заряд у пеньок всадив... (Мирний, I, 1949, 180); Перші два рази вона влучила, третій постріл схибив (Донч., II, 1956, 274); Так хвилювався [Данько], що, певне, схибив, бо бандит продовжував повзти (Цюпа, Три явори, 1958, 37).

◇ **Рукá не схібить** (не схибне́) *чия* — хто-небудь влучить у ціль, не промахнеться. — *Рука моя не схибне і на голові такого зрадника* (Ле, Україна, 1940, 197); **Рукá схібить** (схибне́) *чия* — хто-небудь не влучить у ціль, промахнеться. — *Ви помилились, дорога міс, — відмовив майор, — але я охоче заплатив би зайвий долар за те, щоб побачити, як рука цього китаїця схибить* (Донч., VI, 1957, 413).

2. *перех.* і без додатка. Утрачаючись, слабнучи, підводити кого-небудь (про пам'ять, зір, слух і т. ін.). *Василь на стелю дивився, хмурився, крививсь... Видно, він щось пригадував, та на сей раз помка схибала його* (Мирний, IV, 1955, 111); *Нашого танкіста не схибив гострий зір...* (Сос., II, 1958, 464); *Загубити [юха] на тихому вогні. Де уже де, а тут твій смак не схибить: Всього в ній є, і диму теж вповні* (Бичко, Сійся., 1959, 157); *До останнього подиху він буде нищити нечисть, що ступила на землю його батьків і дітей. Не схибне око, не затремтить рука, не здригнеться серце* (Стельмах, Вел. рідня, 1951, 563).

3. *неперех.* Загубити правильний напрямок руху, дорогу і т. ін.; збитися. — *Хтось з дороги схибив та перевернувся долі* (Фр., VIII, 1952, 346); *Йдучи попереду, Оленчук все частіше зупиняється, щоб зорієнтуватися. Потім, мовби виправдуючись, звертається до Бронникова: — Вірите, товаришу комісар, ніколи ще так не боявся схибити, збитися у Сивашах, як оце зараз...* (Гончар, II, 1959, 415); *Той не схибить, хто бачить крізь хащі нічні Чорноморських рибалок вогні* (Рильський, Зим. записи, 1964, 10); // *перен.* Збитися з правильного життєвого шляху, почати вести хибний спосіб життя. *Чемний, культурний [лейтенант міліції Кульбака], однак якщо ти де-небудь схибив, не у той бік задивився, кишені чиїсь переплутав, уже він тебе за шкірку та в дитячу кімнату міліції для ближчого знайомства...* (Гончар, Бригантина, 1973, 32); *Схібить у когось із сусідів дитина, — звертаються.. за порадою: як бути* (Рад. Укр., 8.III 1963, 2).

4. *тільки схибнути*. Те саме, що схибнутися 1. *Турок оступився і схибнув набік. Дикун скористався з цього і повалив ворога на землю* (Добр., Очак. розмір, 1965, 89).

СХИБЛЕНИЙ, а, е, розм., рідко. 1. Помилковий, неточний, неправильний. *Схиблений удар — і життю борця грозила велика небезпека* (Фр., VI, 1951, 9).

2. *на кому — чому, перен.* Який має надзвичайну пристрасть до кого-, чого-небудь.

СХИБНУТИ див. схібити.

СХИБНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док. 1. Утративши рівновагу, похитнутися на бік. *Ой пливе човен, води повен, коли б не схибнувся, Деся поїхав мій миленький та коли б повернувся* (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 340); [І з о г е н:] *Ти здержиш усю будову нашу, хоч сам невидний; а як ти схибнешся, впаде наш стовп, розвалиться наш дім* (Л. Укр., III, 1952, 296); *Несе мужик у ночовках Додому свячене: Яйця, паску і ковбаси Й порося печене.. І схибнули нові ночви, Затряслось свячене, І в болото покотилось Порося печене* (Рудан., Тв., 1956, 136).

2. *на кому — чому, перен.* Надміру захопившись ким-, чим-небудь, втратити розсудливість. — *Санка, мабуть, схибнулася на цих шпигунах та пригодах! Але ми з Павликом мовчки слухали її теревені* (Збан., Мор. чайка, 1959, 182).

◇ **Схибнутися з розуму** — збожеволіти.

СХИЗМА, и, ж., церк. 1. Розкол у християнстві протягом середніх віків (перев. про поділ православної і католицької церков).

2. Те саме, що православ'я. — *Вони [хлопи] нас*

обох ненавидять через те, що ми оступились од схизми (Н.-Лев., VII, 1966, 161); — Князі Заславські й Збаржські й усякі інші недавно були схизматиками і українцями. І ти ж, бабо, трохи не позавчора перейшла з схизми на католицьку віру (Н.-Лев., VII, 1966, 60).

СХИЗМАТ, а, ч., церк. У католиків — назва православних. — Вільшанські схизмати По три сем'ї [сім'ї], по чотири Живуть в одній хаті (Шевч., I, 1963, 86); Польські шляхтичі низенько вклонялись пихатому рейтарові, що гнав кудись полонених схизматів (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 459); Тих, кому захочеться взяти булаву, немало. Важливіше видерти її з рук схизмата Хмеля (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 104).

СХИЗМАТИК, а, ч., церк. Те саме, що схизмат. — Рятуй нас, князю! Сталася страшна подія! — говорив один пан, ледве зводючи дух. — Кривоніс з своїм загоном напав на Полонне. Схизматики, українські міщани одчинили йому браму (Н.-Лев., VII, 1966, 194).

СХИЗМАТИЦЬКИЙ, а, е, церк. Стос. до схизми (у 2 знач.) і схизматиків. — Це безперечно оті схизматицькі попи підбили вас до бунту. Приведіть сюди тих схизматиків! — крикнув Бремя до своїх драгунів (Н.-Лев., VII, 1966, 165).

СХИЗМАТИЧКА, и, ж., церк. Жін. до схизматик.

СХИЗМАТСЬКИЙ, а, е, церк. Стос. до схизми (у 2 знач.) і схизматів. — Острозький скористався руським друкарем Федоровим для друкування схизматського богослов'я!.. (Ле, Наливайко, 1957, 18).

СХИЛ, у, ч. Похила поверхня чого-небудь. Морок виповняв глибокі чорториї, що збігали в долину по схилу прибережного узгір'я (Коцюб., I, 1955, 344); Коні мчали в напрямі на село Ладов. Воно лежало десь на схилі правого берега Удаю (Мик., II, 1957, 269); По крутих схилах балки росли буйні трави (Цюпа, Три явори, 1958, 30); Марина, закривши руками очі, сіла на схил могили (Дмит., Наречена, 1959, 190); // Місцевість з похилою, спадистою поверхнею. Настя йшла поруч Сагайдачного пологістим схилом (Тулуб, Людолови, I, 1957, 67); Гординська жила над гомінливим потоком, що збігав із схилу і вливався в ріку (Чорн., Визвол. земля, 1959, 12); // Похиле положення. Рельєф ділянки [розсадника] повинен бути рівним, з невеликим схилом (не більше 5°) (Озелен. колг. села, 1955, 20).

◇ На схилі дня (зими, літа) — у кінці дня (зими, літа). Віддавши шану Каспію окрасі, на схилі дня, як сонце йшло на спад, з примор'я ми.. до Дамчика вернулися назад (Гонч., Вибр., 1959, 257); На схилі літ (віку, життя) — на старості, при наближенні старості. Ах, осінь, осінь! Всім дано сивіти, Як мовлять мудрі: взнать добро і зло. Одні на схилі літ живуть, як діти, Другим же розум скрашує чоло (Мал., Книга., 1954, 83); На схилі віку Марко Лукич постійно не працював у трупі, а більше гастролював (Збірник про Кроп., 1955, 332); На схилі життя Кримський зізнавався, що важкі були ті часи, коли він ступив на шлях поета (Рад. літ-во, 6, 1967, 38).

СХИЛЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до схиліти. Скрізь плач, і стогін, і ридання, Несмілі поклики, слабі, На долю марні нарікання І чола, схилені в журбі (Л. Укр., I, 1951, 54); Забейко, схилений над нею, не зважився доторкнутися своєї дитини (Вільде, Наші батьки., 1946, 39); Голова його була схилена, а лампочка висіла низько над столом (Шовк., Інженери, 1956, 120); Побачила [Ганна Михайлівна] тільки вузьку спину і плоску потилицю, трохи схилену набік (Жур., Вечір., 1958, 187); Вітрами схилена сосна До самої землі, Мов туго напнута струна, Бринить у ранній млі (Бичко, Простота, 1963, 14).

2. у знач. прикм. Який схилився, роблячи що-не-

будь; який зігнув верхню частину тулуба. Схилений виноградар копається в ситій землі (Коцюб., II, 1955, 409); Він зупиняв погляд на схилений постаті Супруна Фесюка (Стельмах, II, 1962, 108); // Який спустився донизу, перекосившись від часу, від своєї ваги і т. ін. Стоїть схилена хата, Наче баба горбата (Фомін, Вибр., 1958, 228); Ти.. так мене чекав, а я й не знав, що ти мене давно зміняв на темну домовину, зміняв мене давно на схилені хрести... (Сос., I, 1957, 261).

СХИЛЕННЯ, я, с. Дія і стан за знач. схиліти, схил'яти і схилітися, схил'ятися. Ім'я лікаря Нен-Сагора завжди вимовлялося з глибокою пошаною і шанобливим схиленням голови (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 268); Палкий патріот М. Максимович захищав пріоритет російської науки, виступав проти раболіпного схилення перед Заходом (Матеріали з іст. укр. журналістики, 1959, 116).

△ Магнітне схилення; Схилення магнітної стрілки — кут між географічним і магнітним меридіанами у даній точці земної поверхні. Він [І. М. Симонов] вперше встановив 27-денну періодичність магнітного схилення (Видатні вітч. географи., 1954, 65); Схилення світила — кутова відстань світила від небесного екватора.

СХИЛИТИ див. схил'яти.

СХИЛИТИСЯ див. схил'ятися.

СХИЛОК, лку, ч., рідко. Те саме, що схил. Холодна гора височенна, а схилок у долину повільний і рівенький (Вовчок, VI, 1956, 310).

◇ На схилку літ (днів і т. ін.) — те саме, що На схилі літ (віку, життя) (див. схил). Згорьований, збідований, він [Т. Шевченко] на схилку літ ділився з майбутніми шанувальниками: «40 літ праці не принесло мені ані грошей, ані слави...» (Вітч., 1, 1970, 214); [Я р о с л а в:] Так, беремо ми в юності супругу, Проте її не знаємо тоді, І лиш в тривогах, втратах і біді На схилку днів пізнаємо в ній друга (Коч., III, 1956, 90); Сбінце на схилку — сонце на заході. [З е т:] Вже хутко вечір. Сонце вже на схилку (Л. Укр., I, 1951, 450); Сонце було вже на схилку, коли до села прикушпелла [прийшла] пішки із Хорішок караульна рота (Гончар, II, 1959, 226).

СХИЛЯННЯ, я, с. 1. Дія за знач. схил'яти і схил'ятися.

2. Почуття глибокої поваги до кого-, чого-небудь, захоплення кимсь, чимсь. Тоді я помітив, що батько й син ставилися до Тичини з особливою пошаною, рівною глибокому схилянню перед його талантом (Мас., Роман., 1970, 76); Схилянню перед формалізмом і абстракціонізмом — це ніщо інше, як відступництво від принципів партійності і народності радянської літератури і мистецтва, від марксизму-ленінізму (Рад. Укр., 9. IV 1963, 2).

3. Низькопоклонство перед ким-, чим-небудь. Боротьба з рутинерством, догматизмом, схоластикою, схилянню перед усім іноземним інкримінувалась Ушинському як боротьба проти релігії і церкви, як політична неблагонадійність (Рад. Укр., 2. III 1974, 2); Сальви на його честь,.. схилянню, урочисті пишні зустрічі — все приймалося Наполеоном як цілком заслужене (Кочура, Зол. грамота, 1960, 58).

СХИЛЯТИ, яю, яєш, недок., **СХИЛИТИ**, схил'ю, схил'иш, док., перех. 1. Змінювати пряме положення на похиле, нагнувши, опустивши що-небудь; нахил'яти. Маріуца ставала .. на коліна і смикала за віжки. Мала, облізла шапину сумно схиляла голову і не рухалась з місця (Коцюб., I, 1955, 371); Чумак іде, подивиться Та й голову схилить (Шевч., I, 1951, 48); Не обертаючи голови, промовив [князь] неголосно: — Заїко! — За хвилину Заїка вже стояв на балконі й похитливо схилив спину

за кріслом князя (Хотк., I, 1966, 113); Уздрівши Дениса, вона загальмувала і, схиливши велосипед набік та впершись лівою ногою в землю, зійшла з нього (Тют., Вир, 1964, 245); Він замок і схилив голову (Головко, II, 1957, 9); // на кого—що, над ким—чим, до кого—чого. Опускаючи, наближати або притуляти до кого-, чого-небудь, класти на когось, щось. Узялись обоє старі зводити Марусю.. Наум сердиться, кричить на жінку, що йому не помага; Настя ворчить [бурчить] на нього, що... він дочку на неї схиля... (Кв.-Осн., II, 1956, 81); Сідав [Любов] на крісло на бильці, схиляв голову на спинку близько голови Ореста (Л. Укр., II, 1951, 92); Верба до акації віти схиляв (Криж., Калин. міст, 1940, 82); Схилила над нею [мережкою] дівчина важку голову (Мирний, I, 1949, 327); Теплий вітрець.. схилив до землі білі келехи ромашок (Коз., Вибр., 1947, 75); Сотнями йдуть холмські полки, оголені мечі схилили дружинники на праве плече (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 567).

Схиля́ти (схили́ти) го́лову (голо́вку) на гру́ди (на плече́) — нахилити голову так, щоб вона торкалась чіх-небудь грудей, чийогось плеча. Вона схилила голову на материне плече і перебирає в неї на шиї дукати (П. Куліш, Вибр., 1969, 65); — Ой Юро, який ти добрий і смішний, — повеселішала дівчина, притулила свій перший подарунок і точнісінько, як і всі дівчата, схилила йому голову на груди (Стельмах, II, 1962, 364); Схиля́ти (схили́ти) ко́ліна — опускатися, ставати на коліна. Латники, що вартували біля брами, побачили, як чернець схилив коліна, звів очі до неба і став молитися (Рибак, Переясл. Рада, 1953, 112).

◇ Не схиля́ти (не схили́ти) голо́ви (голі́в, чо́ла, чо́л, ши́ї) перед ким — чим, рідше кому, чому — не визнавати себе переможеним, не здаватися кому-, чому-небудь. Вони не схилять перед катом чол, продажних шкур немає в їхнім стані (Сос., I, 1957, 479); Міста і села всієї України не схилили голови перед загарбниками. Партизани і підпільники вступають у жорстоку боротьбу з ворогом (Д. Бедзик, Плем'я.., 1958, 6); — Перед султаном не склонимось ми, Шиї не схилим магнатам, З рідними будемо жити людьми, З другом і братом! (Рильський, III, 1961, 174); Не схиля́ти (не схили́ти) пра́пора (збро́ї) — не здаватися кому-, чому-небудь; не визнавати себе переможеним. — Слава, честь більшовику, що в своєму у полку він прапора не схиляв, нас від пана визволяє! (Тич., I, 1957, 184); Хоробрий зброї не схиля, Вперед іде на битв дороги (Ус., Лави., 1948, 109); Схиля́ти (схили́ти) го́лову (го́лови) перед ким — чим і без додатка: а) виявляти шанобливе ставлення до кого-, чого-небудь, віддавати шану комусь, чомусь, перев. опускаючи голову. Побачивши забитих, Гамалія зупиняється і пильно вглядається в кожне обличчя, щось тихо шепочучи сам до себе. Перед кожним героєм зупиняється і схиляє в жалобі сиву голову (Тют., Вир, 1964, 542); Схиляю голову свою, Кладу букет веселих квітів Над прахом тих, хто у бою Завоював нам право жити (Нех., Ростіть.., 1947, 64); Тут [в Арджанті] кожен приїжджий схиляє голову перед талантом великого індійського народу (Минко, Намасте.., 1957, 24); Всі запорожці скинули шапки і шанобливо схилили голови. Кошовий говорив тихо: він давав накази (Довж., I, 1958, 238); — Вшануймо його світлу пам'ять мовчаням! Цілу хвилину на майдані панувала глибока тиша. Тисячі людей схилили голови (Головко, II, 1957, 628); б) опускати голову, вітаючись з ким-небудь. То був справник, слідователь [слідчий], стряпчий. Кріпаки при їх проїзді, низько схиляючи голови, здоровкались (Мирний, IV, 1955, 195); — Доброго здоров'я князеві! — тихо промовила Гризельда й ледве схилила

свою важку од русих кіс голову (Н.-Лев., VII, 1966, 47); в) підкорятися кому-, чому-небудь; погоджуватися з кимсь, чимсь. [Мартіан:] Ні, Валенте, не з послуху сліпого я прошу тебе скоритися братерській волі. Брат Ізоген довів так безперечно потребу жертви, що і сам я мусив схилити голову (Л. Укр., III, 1952, 301); Схиля́ти (схили́ти) чо́ло (ши́ю) перед ким — чим, рідше кому — чому: а) визнавати себе переможеним, погоджуватися, примирятися з кимсь, чимсь. [Хвора:] Образу я сльозами зустрічала І перед кривдою схиляла чоло, Коли вона на мене наступала (Л. Укр., I, 1951, 119); б) виявляти шанобливе ставлення, шанобливу повагу до кого-, чого-небудь. Тогочасний читач, добре знаючи суспільно-політичні обставини, в яких виникла пушкінська «Туча», низько схиляв чоло перед глибиною думки, благородством серця і громадянською сміливістю поета (Рильський, Веч. розмови, 1964, 28).

2. перен. Навертати, спрямовувати, приваблювати до кого-, чого-небудь. Я, шукаючи кохання, У тузі вирішив востаннє Наїну чарами схилить (Пушкін, Руслан і Людм., перекл. Терещенка, 1949, 21); Він схиляв кожного до себе своєю лагідною вдачею і вмінням на диво швидко зав'язувати з новою людиною дружельні відносини (Збан., Ліс. красуня, 1955, 109); Дурень! Не знав він того, що схилити її [Афіну] вже не вдасться.. Боги так швидко думок не міняють (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 61); // до чого. Викликати певний настрій, бажання робити те, що названо в додатку. Холодна гірська ніч на чужині мимоволі схиляла до інтимності (Гончар, III, 1959, 82); У невеличкому залі Дворянського зібрання їх [делегатів] зібралося сто двадцять п'ять. Саме місце зборів схиляло до невеселих жартів та похмурих дотепів (Смолич, Реве та стогне.., 1960, 578).

Схили́ти се́рце до кого — прихильно поставитися до кого-небудь. Таки частесенько здається.. Що мир, лукавий, як діва, Цього на людях уквітча, А серце схилить до другого, Пригорне потай дорогого, — І хто всю душу віддає — В кайдани зрадно закує (Граб., I, 1959, 87).

3. до чого і рідко у що, з інфін., перен. Перекопувати, умовляти, примушувати робити що-небудь, погоджуватися на щось. Побував він і на Дунаї, був учасником Молдавського походу, схиляв буджацьких нападників татар у підданство Росії (Полт., Дит. Гоголя, 1954, 5); Кінчилась ця розмова тим, що Ярош пообіцяв Байді свою допомогу — будь-що схилити і Миронця, і правління артілі до механізації ферм (Д. Бедзик, Серце.., 1961, 16); Попи до послуху схиляли Своїх обідраних братів (Гірник, Стартують.., 1963, 25).

4. із запереч. н е, перев. док., перен. Перемогти, підкорити кого-, що-небудь. Не схилить утома і голод-біда. Тепер він свідомий червоний солдат (Сос., I, 1957, 331); Зросли ми — дужа сила — Нас Жовтень колихав; Того ніхто не схилить, Хто з нами поряд став (Ус., Лави., 1948, 11); Душа твого ніхто не міг схилить (Павл., Бистрина, 1959, 166).

СХИЛЯ́ТИСЯ, яюся, яєшся, недок., СХИЛИ́ТИСЯ, схилю́ся, схили́шся, док. 1. Змінювати своє пряме положення на похиле, нагинаючись, опускаючись. Делікатні гілки смerek-ялин схиляються вниз (Н.-Лев., II, 1956, 415); Дуби схилялися над урвищем, і вітер збивав на них зелену піну (Тют., Вир, 1964, 434); Варвара вже не сміялась. Лиш груди в неї все ще скакали, а голова схилилася низько (Коцюб., II, 1955, 172); Вона [чаша] важко схилилася набік і впала на підлогу (Донч., III, 1956, 61); Величезна залізобетонна будівля.. тільки схилилася набік на розтрощених [бомбою] колонах (Ткач, Плем'я.., 1961, 19); // на кого — що, над ким — чим, до кого — чого. Змінюючи пряме положення на

похиле, притулятися, наближатися до кого-, чого-небудь або спиратися на когось, щось. Уляна теж схиляється до малюнка, придивляється до нього (Стельмах, I, 1962, 145); Сидить батько кінець стола, На руки схилювся, Не дивиться на світ божий: Тяжко зажурився (Шевч., I, 1963, 25); Старі ж радяться з сватами, а Данило схилювся до мене близенько (Вовчок, I, 1955, 63); Коло стола.. сидить молода дівчина; вона схилилась над шиттям (Л. Укр., III, 1952, 473); Мотря мовчки сиділа, схилювшись на Христю (Мирний, IV, 1955, 165); Вона підійшла і схилилась над Юрою (Смолич, II, 1958, 7); Самотній чабан з далекого берега, схилювшись на гирлигу, дививсь, як шалапутна ота дівчина море перебродить (Гончар, Тронка, 1963, 225); // Згинаючись, нахилитися. Батько скидає піджак, сорочку, підперезується рушником і схиляється над водою (Донч., V, 1957, 15); Палиця випала з його руки, і він швидко схилювся, щоби підняти її (Фр., VII, 1951, 17); Черниш бачив, як упав Брянський, але не зупинився, і ніхто не зупинився. Всі, схилювшись, мчали вперед, і всі щось кричали в диму й чаді (Гончар, III, 1959, 119); Михайло схилювся, підняв гроші, стояв і дивився на батькове обличчя, наче намагався вгадати, що трапилося з няньом (Томч., Жменяки, 1964, 71); // Робити уклін на знак привітання, поваги. [Х у с а:] Ти, значить, зрадила мене, що хочеш розлуку брати? .. [Й о г а н н а (схиляється перед ним):] Ні, мій мужу й пане, прошу тебе, забудь мені те слово (Л. Укр., III, 1951, 164); Зразу ж я дав зрозуміти, хто я, і тиранові слуги Переді мною схилюлись (Зеров, Вибр., 1966, 305).

Голова схиляється (схилюлася) на груди — голова нахилється так, що торкається грудей. Кутузов важко зітхнув, голова схилюлася на груди (Кочура, Зол. грамота, 1960, 297); Схиля́тися (схилю́тися) на коліно (на коліна) — опускатися, ставати на коліно (на коліна). Швидко підходить [Гаральд] до Інгігерди і схиляється перед нею на одне коліно (Коч., III, 1956, 25); Потім він знайшов убитого Ван-Ліна під кедром і схилювся перед ним на коліна (Довж., I, 1958, 124).

◇ День схиляється (схилювся) [до вечора (на вечір)] — кінчається день, настає вечір. День тим часом схиляється до вечора, надходить умовлена година (Ю. Янов., II, 1958, 205); День схиляється на вечір, По ярах синів мла (Мур., Хороші сусіди, 1948, 37); Схилювся тоскно день над баштами Версаля (Сос., I, 1957, 281); Сонце схиляється (схилюлося) на захід (до обрію, надвечір і т. ін.) — сонце сідає, спускається до обрію. Уже сонце схилялось на захід, як прибули з ярмарку Кость та Настя (Вас., II, 1959, 192); Сонце схилялось надвечір (Баш, Надія, 1960, 155); Сонце вже зовсім схилюлося до обрію (Збан., Доля, 1961, 31); Сонце вже геть схилюлося з полудня, коли з високого верха в тухольську долину спускалося знайоме нам ловецьке товариство (Фр., VI, 1951, 23).

2. перед ким — чим, перен. Підкорятися, переставати чинити опір кому-, чому-небудь; визнавати чию-небудь волю або якусь силу і т. ін. Ще раз схиляється Хо перед силою, вищою й сильнішою від сили страху (Коцюб., I, 1955, 175); Погляньте: на борню Радянська йде Країна, Народів дружбою велика і міцна, І воля Партії веде її орлина, І перед ворогом не схилиться вона! (Рильський, II, 1960, 181); Не міг він стерпіти, щоб жінка і дружина його не схилюлась перед ним, — це принизило б його (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 306); В'язні не втрачали надії вирватися на свободу, не схилялися перед жорстокою долею (Хижняк, Тамара, 1959, 209); // Визнавати чий-небудь авторитет, виявляти глибоку повагу до когось, чогось. — Схиляюся покійно перед твоїм фінансовим генієм (Гр., II, 1963,

40); [Р о м о д а н:] Коли людина занадто схиляється перед авторитетами, це зв'язує її волю, навіть породжує боягузтво та потворне чинопочитання (Корн., II, 1955, 304); Не лише молоді, а й Вишня, Дніпровський, Йогансен схилялись перед талантом Куліша (Мас., Роман., 1970, 113).

3. до чого, перен. Надавати перевагу чому-небудь, визнавати, приймати щось (певну думку, переконання, спосіб дій і т. ін.). ..пролетаріатові вигідно підтримати ту частину буржуазної демократії, яка схиляється до революційного способу дій, а не торгашества.. (Ленін, 11, 1970, 176); Обмеженість і вузькість літературного життя.. примусили мене все більше і більше схилятися до кінематографії як до наймасовішого, найдемократичнішого мистецтва (Довж., I, 1958, 19); Рослинний орнамент індійського килима тяжів до живої природи, рослинний орнамент наших народів схиляється до символіки, він більш геометризований і стилізований (Вол., Дні., 1958, 30); Астрофізики схиляються до думки про те, що енергія квазарів має гравітаційну природу (Ком. Укр., 3, 1970, 28); В останні роки радянські вчені дедалі більше схиляються до висновку, що процес становлення нової української літератури починається не з видання «Енеїди», а децю раніше — з середини XVIII ст. (Рад. літ-во, 5, 1968, 55).

Схиля́тися (схилю́тися) на бік (рідко на руч, на ко́ристь) кого, чий, чю — надавати перевагу кому-небудь, приставати до чийсь думки, підтримувати когось. Гадки розділилися. Йон з Прохірою стояли на першому проекті та покладали надію на службу божу; Маріцця схилялася на Йочів бік (Коцюб., I, 1955, 275); Громада почала схилятися на руч Грицькову (Мирний, III, 1954, 50); Улас, що насумрено слухав ті суперечки, в рішучу хвилину, коли збори схилялися на користь Гната, подав і від себе слово (Горд., II, 1959, 249).

◇ Сёрце (сёрцем) схиляється (схилюється) до кого — чого — хто-небудь прихильно ставиться до когось, чогось. [М а р'я н а:] Та воно якось і кохатъ простого парубка не пристало тепер; до козаків скорій сёрце схиляється (Вас., III, 1960, 11); Нині до мислі правдивої сёрцем уважним схилися: Знанія нове намагається слуху твого доступитись (Зеров, Вибр., 1966, 189).

4. на що, до чого, перен. Давати згоду на що-небудь; піддаючись умовлянням, переконанням, приставати на щось. Схилялася на Жигайову пропозицію тільки Ганна Федорівна (Шиян, Баланда, 1957, 72); Він радив.. оглянути дівчину.. Дехто потакував йому, і навіть Прохіра, щоб вийти з прикрого становища, схилюлася до Йочового способу (Коцюб., I, 1955, 277).

СХИЛЬНИЙ, а, е, до чого, з інфін. 1. перев. до чого. Який має схильність до чого-небудь. Лариса подумала: Сергій любить самотність, а такі люди, очевидно, схильні до роздумів, вони все аналізують (Гур., Друзі., 1958, 88); — Яблуко справді чудове.. — Який же це сорт? — втрутилася в розмову схильна до точних наукових визначень Валентина Артемівна (Дмит., Обпалені., 1962, 190); Поет [М. Бажан] схильний обирати незвичайні, виняткові ситуації, в яких особливо яскраво розкриваються характери людей (Іст. укр. літ., II, 1956, 87); // Який має фізичні передумови до розвитку якої-небудь якості, властивості, стану і т. ін. — Тільки тепер, коли в камеру заглянуло сіре світло, я як слід розгледів свого сусіду. Це був тридцяти-тридцятип'ятирічний чоловік, схильний до повноти (Збан., Єдина, 1959, 92).

2. перев. з інфін. Який має який-небудь намір, бажання; згодний на якісь дії, вчинки і т. ін. Шнайдер зм'як значно, бачачи, що справа може взяти небезпечний для нього оборот, і показався схильним увійти

в переговори (Фр., VI, 1951, 270); Я менш за все схильний проповідувати благодусність і солодку маніловщину в літературі. Але слід пам'ятати, що кожне слово письменника, кожен образ, створений ним, є певною мірою узагальненням (Рильський, IX, 1962, 175); // Який проявляє інтерес, пристрасть, любов до чого-небудь. Люди швидко забувають те, що вже відбулося, і більше схильні смакувати й оцінювати те, що відбувається у них на очах (Кир., Вибр., 1960, 291).

СХИЛЬНІСТЬ, ності, ж., до чого і без додатка. Потяг, прагнення до якої-небудь діяльності, бажання чогось, а також природні здібності, хист до чого-небудь. Не чув [Калинович] також у собі схильності до мучеництва за справу, якої не розумів (Фр., VI, 1951, 155); Полковник Чайка уважно придивлявся до своїх офіцерів, намагаючись вивчити можливості і схильності кожного (Собко, Запорука., 1952, 34); Катерина у тій же боротьбі [за існування] позбулась схильності до романтики і нездорового опоезизування життєвих явищ (Вільде, Сестри., 1958, 507); Однією з найцікавіших і найнасушніших проблем демографії і є вивчення більшої чи меншої схильності до сімейного життя, що спостерігається в окремих групах суспільства (Вибр. праці М. В. Птухи, 1971, 184); Коли йшлося про художню творчість, Ленін виявляв ще більшу чуйність і увагу до особливостей таланту автора, до його особистих схильностей, своєрідності його манери, творчого почерку (Рад. літ-во, 12, 1967, 47); // Наявність фізичних передумов до розвитку якої-небудь якості, властивості, стану і т. ін. Росту була [Зоя Іванівна] середнього, зі схильністю до повноти (Гжицький, Вел. надії, 1963, 102); Немає ніякого сумніву, що багато астеників виявляв схильність до туберкульозу, неокріз'я (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 163); // Інтерес, пристрасть, любов до чого-небудь. Наші царі перевищили царів єгипетських своєю схильністю до масивного. Їхні піраміди високі і дуже міцні (Л. Укр., VIII, 1965, 15); Хлопець знав дідову схильність до чудних слів і іншого разу не втримався б, щоб не посміятися з цього, але сьогодні його вразило не це (Багмут, Опов., 1959, 16); Тісний зв'язок школи з когоспним виробництвом пробуджує в учнів схильність до роботи в сільському господарстві (Ком. Укр., 11, 1958, 4).

СХИЛЬЦІ, присл., розм. Те саме, що нахильці 2. Видно, ящик був важкуватий, бо матрос ішов схильці на ту руку, в якій тримав свою ношу (Кучер, Трудна любов, 1960, 549).

СХИМА, и, ж., церк. 1. Найвищий чернечий ступінь у православній церкві, що вимагає від посвяченого дотримання суворішого аскетизму, ніж від звичайного ченця; // Найвищий ступінь чернечого аскетизму в православній церкві.

Постригти в схіму кого, церк.— надати кому-небудь найвищий чернечий ступінь; зробити схимником. Богуслав поволі оповідав усі новини про те, як Мстислав перед смертю наказав постригти його в схіму (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 419).

2. Одяг ченців, що мають найвищий чернечий ступінь. Іван IV похований у схімі — чорному чернецькому одягу, якого удостоюються лиш ченці, що повністю зреклись світського життя (Рад. Укр., 6. II 1964, 4).

СХИМНИК, а, ч., церк. Чернець, що прийняв схіму. А жаль мені, і жаль великий, На просвіщенних християн. І звір того не зробить дикий, Що ви, б'ючи поклони, З братами дієте... У Київ їдьте щороку Та сповідаєтесь, нівроку, У схимника!.. (Шевч., II, 1963, 113); Сюди й туди вешталась люди, хто в церкву, хто до схимника. В прихожій у схимника було вже їх повно (Тесл., З книги життя, 1949, 55); В чорному, з білими

хрестами, пройшов через цвинтар схимник, закритий до очей каптуром (Кочура, Зол. грамота, 1960, 190).

СХИМНИЦЯ, і, ж., церк. Жін. до схимник. В кінці вечірні старіша в монастирі схимниця Оврамія стукнула патерицею об камінну підлогу (Мик., II, 1957, 271); Схимниці-монашки.. з цікавістю придивлялись до них (Стельмах, I, 1962, 638).

СХИТНУТИ, ну́, не́ш, док. 1. перех. Надати кому-, чому-небудь коливального руху, примусити коливатися. Нехай кругом панує світла тиша, І хай гроза навідує за тим — У пори літні ниви поколише, Схитне сади в дозрінні золотім (Ус., Дорогами., 1951, 276); Несли друзі його на ласкавих руках — Не стривожить бійця б, не схитнуть (Гірник, Друзі., 1953, 34); Кінь вже зна Зінкову звичку — не спіткнеться, не гаса, не схитне на ямці бричку (Рудь, Дон. зорі, 1958, 110); Хтось, упавши на межі, схитнув пожовклий соняч (Швець, Кроки., 1962, 191); // безос. Блискавка по всьому небу саянула, і громом усю землю схитнуло (Барв., Опов., 1902, 190).

2. неперех., чим. Зробити легкий коливальний рух чим-небудь. Відкашлявся, легенько схитнув [Максим] головою.. й, не одриваючись од очей товариша, тихо заспівав (Вас., I, 1959, 102); Галина схитнула вбік довгими віями (Крот., Сини., 1948, 10).

3. перех., перен. Позбавити колишньої впевненості в чому-небудь; викликати якийсь сумнів; порушити щось стале, визначене. Святий десь зник, але це не схитнуло віру прочан у нові чуда (Стельмах, II, 1962, 312); Треба було схитнути отой спокій буржуазних письменників, які ще щодо нас вагались (Тич., III, 1957, 31).

4. перех., рідко. Повернути в який-небудь бік. Вона в нас, як говорить з яким чоловіком, сидить собі просто, як добрий качан у городі, і все роздивляється, які в тебе брови,.. яка одяга на тобі. Хіба б який генерал, щоб вона голівку схитнула на бік або глянула в вічі любенько (Вовчок, I, 1955, 77).

СХИТНУТИСЯ, ну́ся, не́шся, док. 1. Злегка хитнутися або почати хитатися, коливатися. Коли дзвони, схитнувшись разом, пішли у танець, великі, середні й маленькі.., з усіх усюдів сипнули люди так, наче дзвони тягли їх до себе (Коцюб., II, 1955, 179); Тихо, мов утка [качка], подався човен уперед, схитнувшись з боку на бік (Мирний, I, 1954, 310); Було тихо і парко, жодна очеретина не схитнеться (Збан., Над Десною, 1951, 67).

2. Хитнувшись, нахилитися; втративши рівновагу, зробити рух з одного боку в інший; похитнутися. Здоров'я постать заматнула руками вгору, і Зінко почув, як щось тверде штовхнуло його болюче в груди так дуже, що він схитнувся (Гр., II, 1963, 478); Разів зо три диркнув кулетом. Літак схитнувся, зачмихав димом, блиснуло під крилом рухливе полум'я (Збан., Крил. гонець, 1953, 40); Великий шматок заборолі затріщав, схитнувся, похилився і полетів разом з печенігами, що чіплялись за нього, вниз (Скл., Святослав, 1959, 408); Ослін неждано схитнувся, полісовицк скочив з дошки (Стельмах, I, 1962, 466); // Заколиватися, задрожити від струсу, удару, руху повітря і т. ін. Як земля під ногами схитнеться, Валяться цілі міста і, розхитані, згубу віщують (Зеров, Вибр., 1966, 200); Посунув танк, аж ґрунт під ногами Схитнувся у матері (Мисик, Верховіття, 1963, 79); Схитнувся на каганчику вогник (Вирган, В розп. літа, 1959, 86); Тендітний вогник схитнувся у темряві (Кол., На фронті., 1959, 116); *Образно. Вже лад старий схитнувся і пада, Життя нове його змете,— Робитиме гуртом громада, І все, що зробить,— спільне те! (Пісні та романси., II, 1956, 274).

3. перен. Відступити, послабити опір. *Заходьте в світ, відстояний людми Від ненажерних зграй, від замахів лукавих! Ми стали твердо тут і не схитнемось ми, Струмув наша кров у цих плодах і травах* (Рильський, III, 1961, 152); *Коли петлюрівці виступали з Бородянки, щоб рушити далі — в Київ, на їх шляху раптом виросли сотні богунців і розпочали такий бій, що земля червоніла від крові. Петлюрівці схитнулись і почали відступати* (Скл., Легенд. начдив, 1957, 66); // Відчуті сумнів, непевність у своїй правоті, правильності дій і т. ін. *Байдужий вбивця не схитнеться; Нема рятунку; звів курка. Порожнє серце рівно б'ється, З пістолем не здригне рука...* (Лерм., Вибр., за ред. Рильського, 1951, 57).

◇ Дух не схитнувся чий — хто-небудь не втратив упевненості у чомусь. *Тільки ж мій дух не схитнувся, не скорився лихий я негоді, Скупчив всі сили свої — перетерпіти біду* (Зеров, Вибр., 1966, 335).

4. перен., розм. Втратити здатність розсудливо міркувати, ясно, правильно сприймати і розуміти навколишнє. *Годі! Хоча б де єдина Щира душа відгукнулася! Годі! Близька домовина. Що ж? Невеличка людина... Винна сама, що схитнулася* (Граб., I, 1959, 368); — *Справжній був поет, та шкода, що пуття Не буде з його, бо схитнувся* (Сам., I, 1958, 184); [К о в ш и к:] *Мій Кандиба тяж захворів. Схитнувся бідолаха. Як тільки я з ким-небудь почну говорити, він усе записує. Думаю я його в Київ на перевірку до лікарів відправити* (Корн., II, 1955, 270).

СХИТРИТИ див. схитрувати.

СХИТРУВАТИ, ую, уєш і розм. **СХИТРИТИ**, рю, ріш, док. Виявити хитрість, вдатися до хитрощів. *Своїми розповідями про спостереження над життям бджіл він-то найбільше й допікав Павлові. Павло, як гість, мовчки терпить, звичайно, хіба що схитрує якимось* (Головко, II, 1957, 409); *Коли Ленкіну стало сутужно, він схитрував* (Шиян, Партиз. край, 1946, 126); — *А до прикладу кажучи, що то за сума? — ухопились за слово майстри. — Сума незначна. П'ятсот карбованців, — схитрував я й собі. Насправді було асигновано на огорожу тисячу* (Збан., Малін. дзвін, 1958, 59); *Діло навіть не у грошах [для злодія], а в тому, як ти схитрив чи вирвався на чисте, оминувши різні пастки* (Стельмах, II, 1962, 108).

СХІД¹, схід, ч. 1. Одна з чотирьох сторін світу; протилежне з а х і д. [П а в л о:] *І на схід, і на захід, і на південь, і на північ, хмари, розійдіться* (Кроп., II, 1958, 390); *На півночі і на сході наша країна має переважно морські кордони, а на заході і на півдні — сухопутні* (Фіз. геогр., 7, 1957, 8); // Напрямок, бік, протилежні заходу. *Займався пишний січневий ранок. Золотий промінь сонця перелинує зі сходу на захід, і вершечки синіх хмар зайнялись червоним полум'ям* (Коцюб., I, 1955, 70); *Пролітають на схід бомбовози і на захід летять... так тривожно гуде в вишині...* (Сос., II, 1958, 305); *А в лісах, на схід і на захід від балки, ще скрізь потріскувала стрільба* (Гончар, III, 1959, 450).

Південний (північний) схід: а) сторона світу між півднем (північчю) і сходом; б) напрям, бік, протилежні південному (північному) заходу. — *Комбінованими діями всіх армій фронту завдання оточити й знищити головні сили ворога на північ і на північний схід від кримських горловин виконано блискуче* (Ю. Янов., II, 1958, 235); *Суцільними потоками, на максимальній швидкості танки влітали до чеської столиці з північного заходу, з боку Берліна, і з південного сходу від міста Брно* (Гончар, III, 1959, 445).

2. Частина обрію, де сходить сонце. *З рум'яного сходу линуло світло й м'якими хвилями розпливалось*

поміж небом і землею (Коцюб., I, 1955, 341); *Тільки що світова зоря займалася, починав жевріти схід сонця, знову в Грицькових руках звивалась коса, як та гадюка, по рівному степу* (Мирний, I, 1949, 173); *Схід розжеврюється, море світлішав, ось-ось сонце зійде...* (Гончар, Тронка, 1963, 254); *Вітерець дихнуть не сміє... Скоро схід забавровіє, Засміється з далини Ясне сонечко весни* (Бойко, Ростіть..., 1959, 12).

3. з великої літери. Частина материка, протилежна Західній Європі; країни на цій частині материка. *Здавалось, ніби з Далекого Сходу найшла якась нова орда, отаборилась в степу над горами на якийсь час і була наготові рушити з місця на якісь города, і щось руйнувати, і когось воювати* (Н.-Лев., VII, 1966, 22); *Близький Схід — це один з великих районів національно-визвольного руху* (Рад. Укр., 7.VII 1967, 1); *З'їзд [IX з'їзд КП(б)У] відзначає неухильне нагромадження революційних сил на Заході і Сході, зростання економічних і політичних суперечностей в імперіалістичному таборі* (Компартія України в резол. і рішен., 1958, 254).

СХІД², схід, ч. 1. Дія за знач. східити 1.

2. Дорога, по якій піднімаються вгору. *Висока гора, і схід на неї крутий, змією кругом шпиля так і обвився* (Мирний, III, 1954, 60).

3. Поява над обрієм (небесного світила). *До сходу сонця, рано-рано! У Віфлеємі на майдані Зійшовся люд* (Шевч., II, 1963, 363); *Вона [агава] бачить море і скелі, перша стрічає схід сонця, остання ловить червоний захід* (Коцюб., II, 1955, 421); *В лісі поночі, але темрява не густа, а прозора, як буває перед сходом місяця* (Л. Укр., III, 1952, 212); *Намалював [дружочок] картину життя на цьому спеченому острові, картину сходу сонця, коли воно вертикально підіймається на пекуче небо* (Ю. Янов., II, 1958, 52); — *Ми йдемо зустрічати схід сонця. — Схід сонця застає їх [випускників] в степу* (Гончар, Тронка, 1963, 161).

◇ Від (од) схід сонця — з того боку, де сходить сонце. *Вже починало дніти — хутко й стяга рожева запалала від схід сонця* (Вовчок, I, 1955, 344); *До схід сонця (сонечка) — на світанку, перед тим, як зійде сонце. Повій, вітре, до схід сонця, До схід сонця, край віконця* (Рудан., Тв., 1956, 36); *До схід сонця воду брала [мати], В барвінку купала [сина], До півночі колихала, До світа співала* (Шевч., I, 1963, 226); *Ще до схід сонця Хима з бабою Лукією заходились домазувати млина* (М. Куліш, П'єси, 1960, 102); — *Глянь на мене, вітрику, чи гарно прибралась? Рано до схід сонечка росю вмигалась* (Гл., Вибр., 1951, 233); *На схід сонця — у той бік, де сходить сонце. На північ і на схід сонця стелеться широка, широка зелена рівнина, по котрій тече Дніпро, граціозно вигинається широкими дугами* (Н.-Лев., II, 1956, 384); *А на світанні знову була атака, ішли [червоноармійці] на схід сонця по скупих серпневих росах* (Гончар, II, 1959, 329).

4. Здатність тіста підніматися, підходити. *Мука ясна, не пріла, на схід славна, тісто гарно бродить, і прісне славно міситься, біле, в'язке* (Горд., Дівчина..., 1954, 227).

5. Проростання з землі (про рослини, насіння рослин). *Нема дощу, — нема сходу* (Сл. Гр.); *Виорав [Миккула] пізно, кинув у ріллю все своє жито, але скільки туди не ходив, скільки не дивився, не діждався буйного сходу* (Скл., Святослав, 1959, 99); *Як пахнуть землі, свіжі, соковиті, Пронизані стрільчастим сходом трав!* (Бажан, Вибр., 1940, 94).

6. рідко. Спуск, сходження вниз.

◇ На сході, заст. — вичерпується, наближається до кінця. *Як уже на сході зерно, Килина викрадеться під вечір, а як смеркне — тягне додому п'ять снопів*

(Мирний, IV, 1955, 250); *З година часу уплило, поки вмилась, і друга вже на сході була, як сяк-так прибралась* (Свидн., Люборацькі, 1955, 60).

СХІД³ див. сход.

СХІДЕНЬ, дня, ч., рідко. Те саме, що схід¹. *Перезорюють зорі. Переночують ніч. На східень у всі сторони — меч! меч! меч!* (Тич., I, 1957, 58); *Закрасивши увесь східень палко-рожевим цвітом, воно [сонце] ще не рушало з-за гори, ще не блиснуло ні одним променем над землею...* (Мирний, I, 1949, 149); *Західний світ, золота й торгу світ, в степи безмежні очі затопляє: у східень, у краї радянські* (Др.-Хмара, Вибр., 1969, 245).

СХІДЕЦЬ див. східці.

СХІДКА див. східка.

СХІДНИЙ, а, е. Прикм. до схід¹; протилежно з а-х і д н и й. *Наші війська вже захопили східну околицю села — і просувалися далі* (Тют., Вир, 1964, 500); *Помалу-малу синя імла рідшає, яснішає, східний край неба обливається широким усміхом світання* (Коцюб., I, 1955, 179); *Пороли пишні судна морську хвилю, Везли багатства східної країни* (Фр., XIII, 1954, 415); *Крім традиційної баранини, подали молочну телятину, дичину й рибу із різними підливами. Потім з'явилися східні ласощі* (Тулуб, В степу., 1964, 343).

Східний вітер — вітер, який віє зі сходу. *Дим понесуть над землею східні вітри, та невішна мати до кінця своїх днів питатиметься в подорожніх: «А чи не бачили, чи не чули?»* (Довж., I, 1958, 356).

СХІДНО... Перша частина складних слів, що відповідає слову східний, напр.: с х і д н о к а з а х с т а н с ь к и й, с х і д н о с л о в 'я н с ь к и й, с х і д н о - у к р а ї н с ь к и й і т. ін. *Сто п'ятдесяти роковини першого видання «Слова о полку Ігоревім» — це спільна радість і гордість трьох братніх східнослов'янських народів: російського, українського, білоруського* (Рильський, X, 1962, 7).

СХІДНЯК, а, ч., розм. 1. Уродженець східних областей України. *Він ще й досі не цілком звикся із своїм новим становищем, і в товаристві «східняків» болісно почував свою відсталість* (Гончар, III, 1959, 384); *— Я доповідав уже, пане, — виступив наперед тонкобровий. — Той східняк мавгранату* (Мур., Бук. повість, 1959, 240).

2. Східний вітер. *Другий тиждень дме східняк проклятий!* (Вирган, В розп. літа, 1959, 165).

СХІДЦЕВІЙ, а, е, рідко. Те саме, що східчастий. *За спиною Бровка красувалася старанно розмальована східцева діаграма урожайності зернових за останні п'ять років* (Добр., Тече річка., 1961, 17).

СХІДЦІ, ів, мн. (одн. східець, дця, ч.). 1. Горизонтальні виступи, перекартини, на які ступають, піднімаючись куди-небудь або спускаючись звідкись. *Посідали [Женя і Ярошенко] на трухлявому східці на сходах* (Вас., Вибр., 1950, 103); *З тої ж ночі почалися допити. З льоху чує Давид: сидів на верхнім східці біля дверей* (Головко, II, 1957, 162); *Переступивши в темряві кілька кам'яних східців, що вели вниз, він відчинив важкі набряклі двері* (Скл., Святослав, 1959, 7); *Стали підніматися крутими сходами. З кожним східцем грім канонади наростає, наче вони входили в грозову тучу* (Гончар, III, 1959, 254); *У порівн. *Од самого палацу гори неначе спадали наниз до Сули невеличкими поламаними крутими горбами, неначе східцями* (Н.-Лев., VII, 1966, 71).

2. тільки мн. Те саме, що сходи² 1. *Ззаду на могилу провадять дерев'яні східці* (Коцюб., III, 1956, 44); *Він чує кроки по східцях, нагорі і навіть зовсім близько коло себе* (Ів., Опов., 1949, 11); *Гомонить тітка Катерина, присівши поруч з дівчатами на східцях вагончика* (Гончар, Тронка, 1963, 280).

◇ Ієрархічні східці див. ієрархічний.

З. перен., рідко. Те саме, що щабель. *Сталася одна подія, котра ніби поставила їх на новий східець життя* (Гур., Наша молодість, 1949, 28).

СХІДЧАСТИЙ, а, е. Розташований східцями, виступами; який має східці, виступи або форму східців, виступів. *У три поверхи [лавки в цирку], — в кожному по скільки рядів — поперетинані східчастими проходами згори додоу* (Л. Укр., II, 1951, 510); *Східчастий профіль греблі.. застосовують на річках з малим льодоходом* (Довідник сіль. будівельника, 1956, 70); *У центральній частині кургана було чоловіче поховання, вміщене в ямі із східчастим спуском* (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 70).

СХІДЧАСТИСТЬ, тості, ж. Абстр. ім. до східчастий.

СХІДЧАСТО. Присл. до східчастий. *Позаду саклі милується зір зеленим садком і городом, що східчasto здіймається вгору* (Тулуб, Людолови, I, 1957, 285).

СХІДЧИК, а, ч. Зменш.-пестл. до східець. Вони [ковзани] робляться так: береш по довжині чобота брусочок березини, явора або кленини.., робиш східчик для каблука, а низом рівненько пропускаєш дріт, чим товщий, тим краще (Стельмах, Гуси-лебеді., 1964, 11); *Він зійшов сходами, пильно розглядаючи коричневе дерево кожного східчика* (Собко, Срібний корабель, 1961, 240).

СХЛИНУТИ, не, док. З силою, швидко збігти, стекти (про велику кількість води). *Образно. *Тимко притисся з конем до паркана, перечікуючи, доки схлине овеча ріка* (Тют., Вир, 1964, 35); // перен. Швидко, одночасно піти звідки-небудь, залишити якесь місце (про велику кількість людей). *Нарешті вони помітили, що стоять на пероні майже самотні, — весь потік приїжджих вже встиг схлинути* (Собко, Запорука., 1952, 71).

СХЛИП, у, ч. Звук, утворюваний від судорожного вдихання, втягування повітря при плачі; хлип. — Ну, ось і я, серденьтко. У відповідь він знову чує схлип (Стельмах, II, 1962, 150).

СХЛИПНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до схліпувати. *Баба Настя далі вже не могла витримати, закрилася вузьким рукавом і схлинула жалісно, як дитинка* (Л. Укр., III, 1952, 737); *Баба Федора швиденько закліпала повіками й схлинула* (Донч., III, 1956, 91); *Іван розчулено схлинув, пустив сльозу, обхопив рвучко за шию Сеспеля, поцілував у худючу вилицю* (Збан., Сеспель, 1961, 298); *Образно. *Перед носом човна мелодійно схлинула вода* (Стельмах, I, 1962, 458).

СХЛИПУВАННЯ, я, с. Дія за знач. схліпувати і звуки, утворювані цією дією. *Почулося схлипування, далі плач...* Христя підвелася (Мирний, III, 1954, 174); *Схлипування її були густі й глибокі, а з-поміж них іноді виривалися розпачливі слова* (Епик, Тв., 1958, 246); *Дитина в коші надригалася від крику. Вірніше, вона вже не кричала, лише хрипле схлипування несло з її грудей* (Донч., I, 1956, 122); *Образно. *Ріка зітхнула, затрепетала, вдарилась у берег, і пором поплив, залишаючи позаду себе схлипування закучерявленої води* (Стельмах, I, 1962, 412).

СХЛИПУВАТИ, ую, уєш, недок. Плачучи і уривчасто, судорожно вдихаючи, втягуючи повітря, утворювати відповідні звуки. *Дівчинка прихилилася до Мотрі та тихо схлипувала* (Мирний, I, 1949, 412); *Схлипували нишком матері, згадавши загиблих своїх дочок* (Довж., I, 1958, 335); *Угорі біля будки крана схлипувало ще зовсім молоде парубча [паруб'я], по-дитячому витираючи кепкою очі* (Баш, На.. дорозі, 1967, 144); *Образно. *Ростуть сизі хмари, за веслом схлипує вода* (Стельмах, II, 1962, 210); *Лине сумна мелодія, плутає думки у Са-*

шуневій голові. Плачуть кларнети, схлипують у розпуці баци (Мушк., Серце., 1962, 257).

СХЛЮПНУТИ, схлюпну́, схлюпне́ш, док. 1. тільки 3 ос., перех. Рухаючись, піднімаючись догори, утворити плескіт (про воду або іншу рідину); плеснути. Час від часу з-під мосту чути, як схлюпне вода, — скинулася риба (Гончар, II, 1959, 239); *Образно. Мабуть, раніш уже знала [мати] за синову долю, та й уже одтужила, а це кінь [прибіг]. Знову схлюпнув біль у душі, — бо не жажнулася, не сплеснула руками у розпачі (Головко, I, 1957, 370).

2. перех. і без додатка. Різко рухаючи посудину, вилити з неї через край частину рідини; виплеснути. Хижо світила [пані] очима на Івася, .. як він, наливаючи чай у блюдце, схлюпнув трохи на стіл (Мирний, III, 1954, 161); Нахилившись над горшком, Устина довго цяпала ложкою молочну кашу, спокійно, щоб не схлюпнути, поставила на стіл миску (Чорн., Потік., 1956, 178); // Різким рухом плеснути на кого-, що-небудь трохи води або іншої рідини. Схлюпнув [Тихін] потім на руки з корита біля колодязя й догнав Давида вже на вулиці (Головко, II, 1957, 125).

СХЛЮПНУТИСЯ, схлюпне́ться, док. 1. Те саме, що схлюпнути 1. Уночі схлюпнулось море темне, тумани навалою пливуть (Забіла, У.. світ, 1960, 175).

2. Вплити через край частину рідини від поштовху, удару, руху і т. ін. Пан слідчий грюкнув по столу кулаком так, що склянки з чаєм затанцювали й схлюпнулися (Чорн., Визвол. земля, 1959, 89); Ходила [дівчина] швидко, легко, голову тримала рівно: постав на неї глек із водою — і то не схлюпнеться (Тют., Вир, 1964, 182).

СХЛЮСТАТИ див. схлю́стувати.

СХЛЮСТАТИСЯ див. схлю́стуватися.

СХЛЮСТУВАТИ, ую, уєш, недок., **СХЛЮСТАТИ**, аю, аєш, док., перех. 1. Бити, ударяти по кому-, чому-небудь чимсь гнучким. Схлюстати коня.

2. Хлюстаючи, псувати, обтріпувати що-небудь.

СХЛЮСТУВАТИСЯ, ується, недок., **СХЛЮСТАТИСЯ**, ається, док. Псуватися від хлюстання (про віник, батіг і т. ін.). Батіг зовсім схлюстався.

СХМАРНІТИ, ію, ієш, док. 1. тільки 3 ос. Покритися хмарами.

2. перен. Стати похмурим, сумним. Гості примовкли схмарніли, звертають до голови всі надії, жадання, (Горд., Дівчина., 1954, 93); [Г о р д і є н к о:] Чом ти засумувала, Олю? Схмарніли очі голубі! (Голов., Осінь., 1938, 20).

СХМЕЛІТИ, ію, ієш, док. 1. Стати п'яним; сп'яніти, захмеліти. Чоловіки уже схмеліли, а були малослівні (Хор., Незакінч. політ, 1960, 37); Ой буде дивна дивина! Вночі додому не вернусь, Схмелію, певне, без вина І без горілки переп'юся! (Мал., Звенигора, 1959, 56).

2. перен. Дійти до стану екстазу, самозабуття. Я не схмелів у ратній славі, А серце ніс новим трудам (Нагн., Вибр., 1957, 136).

СХМУРИТИ див. схму́рювати.

СХМУРНІТИ, ію, ієш, док. Стати похмурим, незадоволеним. За три тижні посівної кампанії схмурнів, злиняв молодий завгосп (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 179).

СХМУРЮВАТИ, юю, юєш, недок., **СХМУРИТИ**, рю, риш, док., перех. Те саме, що насуплювати 1. Схмурювати брови.

СХНУТИ див. со́хнути.

СХОВ, у, ч. 1. Дія за знач. схова́ти і схова́тися. — Яри — це вже ліпше. Вони дають схов, дають затишок (Загреб., Спека, 1961, 326).

Взя́ти на схов (до схóву) — сховати, взяти для збереження. Не прогнала [дядина] Катрі й, узявши в неї гроші до схову, обіцяла навіть після смерті оддати їй свою хату з городом (Мирний, IV, 1955, 296); Відда́ти (зда́ти, одда́ти і т. ін.) до схóву (на схов, у схов) кому — віддати (здати, оддати і т. ін.) що-небудь комусь, щоб заховав, зберіг. Присудили зараз віддати двадцять п'ять.., а останні віддали до схову старому унтерові (Мирний, I, 1949, 226); Замкне [Марко газмазю], віддасть ключі на схов, все чинно та благородно (Чаб., Катюша, 1960, 165); Ка́мера схóву [для багажу] — кімната, приміщення для тимчасового зберігання речей (на вокзалі, в універмазі і т. ін.). [О л ь г а:] Де ти подівся?.. Я туди, я сюди! ..Я до начальника станції, .. я в камеру схову, я на перон, я в багаж! (Коч., II, 1956, 315); Новий залізничний вокзал щойно почав діяти.. До послуг пасажирів.. автоматична камера схову для ручного багажу (Рад. Укр., 18.II 1972, 4); На схóві — на збереженні, зберігається. [І в а н:] Багато заробив? [С е м е н:] Вісімдесят приніс! [І в а п:] Ого! Та в Одарки з півсотні на схóві (Кроп., I, 1958, 66); — Вірші Лесі Українки. Візьми, Сашко.. Нехай буде у вас, на схóві, як повернуся — віддаси (Хижняк, Тамара, 1959, 56).

2. Потаємне, не відоме для інших місце, де що-небудь ховають. Витягла [Марія] зі схову невеличкий вузлик і почала його обережно розв'язувати (Цюпа, На зустріч., 1958, 88); Показувала [голота] їм таємні схови, де багаті газди переховували вгодованих, призначених на заріз свиней (Вільде, Сестри., 1958, 19); Вглиб вона дому пішла з жінками.. Аж у комору, де в схóві скарби владареві лежали (Гомер, Одиссея, перекл. Б. Тена, 1963, 353); *Образно. Пронизливо-доскіпливий погляд її починав тривожити його, щось викликав із схóвів його життя (Гончар, Тронка, 1963, 147).

3. Місце, де можна сховатися від кого-, чого-небудь, знайти притулок, захист і т. ін.; укриття. Сумно старчиха бреде, Спиною світить, під вікнами тулиться, Схову нема їй ніде (Граб., I, 1959, 606); Недруг не знайде ніде Перед розплатою схову (Павл., Бистрина, 1959, 10); — Не йди, зостанься тут. Ї схови серед скель. Вночі я справлю твій стовеслий корабель (Зеров, Вибр., 1966, 26); Олексій вискочив із свого схову і, обігнувши санаторій зліва, почав підійматись крутими стежками через густі зарості вгору (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 171); Ластівки летіли в тучу, голуби до схову (Тют., Вир, 1964, 327); *Образно. Не сміючи своїм озвуться словом, Трудящий люд жив роки і віки, І думка тліла під глибоким сховом (Рильський, II, 1956, 18); // Споруда, пристосування і т. ін. для захисту від кого-, чого-небудь. Без крику падали поранені; мінометники, перескакуючи від схову до схову, уже з'єдналися з штурмовиками (Гончар, III, 1959, 286); Ідуть хлопці в лоб. Григорій сам До вражих схóвів пройде тилом (Бажан, I, 1946, 150); Він [учитель] просто з лісу, з партизанських схóвів, Прийшов у клас, змарнілий, в бороді (Бичко, Простота, 1963, 111).

Під схóвом чого — під прикриттям чого-небудь. Він знав вірну ціну клятьбі богобійній Купців, корчмарів і яриг, .. В судів і крамниць колотнечі постійній, Під сховом солом'яних стріх (Бажан, Роки, 1957, 200).

СХÓВА, и, ж., рідко. Те саме, що схов. Іншої схови у нас не було, як у скрині (Сл. Гр.); *Образно. Це хворе тіло, бліде й холодне, було сховою тільки одної лютої (Мирний, I, 1954, 47).

Відда́ти (зда́ти, одда́ти і т. ін.) до схóви — те саме, що Відда́ти (зда́ти, одда́ти і т. ін.) до схóву (на схов, у схов) (див. схов). [Т о р о х т і й:] Єжели [якщо] при вас є.. багато грошей, то краще віддайте мені

до схови, безпечніше буде... (Кроп., IV, 1959, 103).

СХОВАНІЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сховати. Вона мала властивість усе обнюхувати.. Так вона винюхала карафку білого вина, сховану Йоном за припідком (Коцюб., I, 1955, 281); Кожного ранку любив [Василько] лазити під піч, де в його було сховане в куточку з деяких цяцьок ціле хазяйство (Вас., I, 1959, 206); Сховані в лісовій гушавині галичани побачили перших вершників (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 122); Від дубової кладки, схованої поміж густими вербами, пружинами розпускаються водяні кола (Тют., Впр, 1964, 127); // у знач. прикм. Гетьман звелів піймати кількох чоловіків, одшмагати батогами й послати скликати людей, витягати сховані човни (Ю. Янов., II, 1954, 123); Вода спаде, повитикається сховане каміння (Хотк., II, 1966, 394); — Не можна йому довго, — діловито, проте з схованим легеньким смутком казала жінка (Вас., I, 1959, 321); // сховано, безос. присудк. сл. Кожний такий хрестик [на карті] показував місце, де сховано забутий скарб (Донч., II, 1956, 19); От ялини, що стоять на варті Священних урн, де сховано останки Синів народу, вірних до кінця! (Рильський, I, 1956, 326).

2. у знач. прикм. Закритий, невидимий; прихований. Шляхом тривалого й терплячого розвідування вів з'ясував, що на території табору проходила схована каналізаційна труба (Ю. Янов., II, 1954, 29).

СХОВАНКА¹, и, ж. 1. Дія за знач. сховати. Плавні були добрим місцем схованки краденого (Коцюб., I, 1955, 375).

Віддати (здати, оддати і т. ін.) до схованки (на схованку) кому — віддати (здати, оддати і т. ін.) що-небудь комусь, щоб заховав, зберіг. — А навіщо ж ви дали гроші шинкарці до схованки? (Н.-Лев., I, 1956, 55); [О л е н а:] Сьогодні вже знімемо цю форму зовсім і здамо її вам, мамо, на схованку (Мороз, П'єси, 1959, 113).

2. Місце таємного зберігання чогось або перебування кого-небудь; потайник. [К а т р я:] Павле! У чоловіка, в схованці, лежать гроші, мало не дві сотні, я возьму [візьму] їх (Кроп., II, 1958, 380); Тут [в хижі] надійна схованка для Лукашевого скарбу (Донч., VI, 1957, 115); В нього були і такі книги, що десь надворі лежали в потаємних схованках (Чорн., Визвол. земля, 1950, 17); У них на двох один ключ від хати, але схованку всяк мав свою. Парася ховав ключа на сінешнім віконечку, а Громський — в дуплі старенької груші (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 356); *Образно. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, бо вона не що інше, як жива схованка людського духу (Мирний, V, 1955, 308).

3. Місце, де можна сховатися від кого-, чого-небудь, знайти притулок, захист і т. ін.; схов, укриття. На те ж і опришок, аби вміти вибирати схованки: не раз сто очей пушкарських повзало по тім місці, де, зігнувшись й не дишучи, сидів Марусяк (Хотк., II, 1966, 189); По яких тільки льохах, по яких схованках не доводилось їм сидіти цілими місяцями, щоб уникнути німецької каторги (Ю. Янов., V, 1959, 181); Її ніхто не міг бачити, а вона в свої схованки могла спостерігати все (Коз., Сальвія, 1959, 52); Уважно оглядаючи каміння, він помалу просувався вперед, витягаючи крабів із схованок, куди вони позалазили, чекаючи припливу (Багмут, Щасл. день.., 1959, 118); // Споруда, пристосування і т. ін., що захищає від кого-, чого-небудь. Флот стоїть по військових схованках (Ю. Янов., II, 1958, 114); В тих бункерах зберігалось вино, а тепер вони правили за зручні схованки для есесівських ватаг (Гончар, III, 1959, 376); *Образно. Його широке вилицювате обличчя було безмежно добрим, а гострі лукаві очіці

довіриливо ховались на цей час у своїх по-монгольському вузьких схованках (Гончар, III, 1959, 188).

СХОВАНКА²див. схованки.

СХОВАНКИ, нок, мн. (одн. схованка, и, ж.). Дитяча гра, учасники якої ховаються, а хтось один їх відшукує. Вони почали гру в схованки (Горький, Дитинство, 1947, 118); — Давай у схованку гратись, точеш? (Збан., Таємниця.., 1971, 56).

СХОВАНОК, нку, ч., рідко. Те саме, що схованка¹ 2, 3. Оглядала [мати] у схованку одяг не новий: Двох найстарших — замащені комбінезони, А найменшого, вбитого, — піджачок празниковий (Мал., Звенигора, 1959, 326); Другої днини Остап пустивсь на розвідку. Показалося, що їхній схованок був у макітрі, але доволі було злізти на гору, як саме тут, мало не під ногами, ніс бистрі води Прут (Коцюб., I, 1955, 354).

СХОВАТИ, аю, аєш, док., перех. 1. Покласти що-небудь у нікому не відоме, несподіване для інших місце; заховати. Лисиця десь м'яся дістала. Тихесенько прибігла під стіжок — Ум'яла більшенький шматок, А менший у сінце сховала На другий раз, бо нужду знала (Гл., Вибр., 1951, 11); Він витяг з-за пазухи той шматок хліба, що сховав учора (Мирний, IV, 1955, 258); Федір Іванович кінчив ув'язувати мотузком пакунок. — Оце, Марусино, треба десь гарненько сховати, — звернувся він до жінки (Головко, II, 1957, 580); // Помістити кого-небудь у потаємному місці; укрити когось, захищаючи від кого-, чого-небудь. — Я б тебе сховав Далеко! далеко! щоб ніхто не знав, Щоб ніхто не бачив (Шевч., I, 1963, 155); — Рятуйте нас! сховайте нас в замку, бо вже якийсь загін наступає на Вишневець (Н.-Лев., VII, 1966, 205); Іван не вірив. Се, певно, штуки Гутенюків. Дізнались про їхнє кохання й сховали Марічку (Коцюб., II, 1955, 332); // Закривши, затуливши собою, робити невидимим. Степ прийняв козаків у свої зелені обійми, і висока трава, обступивши, сховала їх (Довж., I, 1958, 226); Минула якась мить, і зліва непомітно посунули хмари, сховали сонце (Хижняк, Килимок, 1961, 4); Двері раптом грюкнули, сховавши за собою жіночу постать (Досв., Гюлле, 1961, 23); // Покласти, помістити, прибрати що-небудь у певне місце, щоб не було видно і щоб зберегти від псування, втрати і т. ін. Впрягла [Юнона] в гринджолята павичку, Сховала під кибалку мичку, Щоб не світилася коса (Котл., I, 1952, 66); Настя вже роздягалася, поздіймала з голови стрічки та квітки і сховала в скриню (Н.-Лев., VI, 1966, 310); Черепашка хутко сховає в стулки слизьку м'якоть, схожу на кінчик язика (Донч., VI, 1957, 12); Давид мовчки й обережно сховав листа аж під шинель, аж у спідню кишеню піджака (Головко, II, 1957, 124).

◇ Сховати за ґрати — посадити у в'язницю. [Р а л ь ф:] Але це страшенне свинство пропонувати сховати Таню за ґрати (Собко, П'єси, 1958, 103); Сховати бчі — боятися дивитися на кого-небудь, уникати чийогось погляду. — Я на тебе моргаю, а ти сховав свої очі, неначе загорнув їх у ту книжку (Н.-Лев., VI, 1966, 379); Сховати [у воду] кінці — не залишати ніяких слідів злочину, поганого вчинку і т. ін.; Шіла в мішку не сховати див. шіло.

2. перен. Не виявити, не показати чого-небудь; заїти, приховати. Уста [хлопця] усміхаються, але усміх той мимоволі виходить якийсь журливий, хоч хлопець силкується сховати тую журбу (Л. Укр., III, 1952, 472); [Ш п і ц к о п ф:] Пане цехмістру, ви чоловік чесний і правди не сховаєте (Фр., IX, 1952, 375); Бану тільки рукою махне, сховавши під очима гордість за свою дружину-красуньку (Чаб., Балкан. весна, 1960, 411); Скригнув Вернер зубами і відвернувся, щоб scho-

вати сльози розпачу на очах (Тулуб, В степу..., 1964, 268); Віктор сховає посмішку й запитливо поглянув на Оксану (Автом., Коли розлуч. двоє, 1959, 189).

◇ Ніде правди сховати — те саме, що Ніде правди діти (див. дівати). Ніде правди сховати, мені не зовсім це подобалось (Гр., I, 1963, 291); Сховати до кишени [свій] гонор — затаїти, приховати образу. Іншим разом Мишуня образився б, але тут мусив сховати до кишені свій гонор (Ю. Янов., II, 1954, 144); Сховати на (у) серці (серденьку) кого, що — глибоко затаїти, приховати почуття до кого-, чого-небудь. Чом ти мене у серці не сховаєш? Чом поглядом навек не затримаєш? (Л. Укр., IV, 1954, 108); Чи ти між тієї пишноти Розкішних осяяних зал [зал] До рідного краю й голоти Сховаєш на серденьку жал? (Стар., Поет. тв., 1958, 44); Сховати пазури див. пазур.

3. Зберегти що-небудь у незмінному вигляді. *Образно. Людська пам'ять не сховала того, коли і як оселився в них [Пісках] захожий січовик Мирін Гудзь (Мирний, I, 1949, 179).

4. Закопати в землю померлого, здійснивши похоронний обряд. Під людей хова — сховають і пона (Укр. присл., 1963, 228); Прибралась, ходила, Поки люде домовину Надворі робили. Доробили, положили, Понесли, сховали [батька]... І одна я, як билина На полі, осталась (Шевч., II, 1963, 312); Не люблю гучних я цвинтарів І не хочу там лежать. Поміж нивами безвісними Накажу себе сховат (Крим., Вибр., 1965, 83).

СХОВАТИСЯ, аюся, аєшся, док. 1. Розташуватися десь так, щоб стати непомітним або менш помітним для кого-небудь; заховатися. Гадюка засичала І сховалась в траву (Щог., Поезії, 1958, 143); Став [Йон] у позицію, підняв кумедно догори плечі, так що голова сховалась меж ними (Коцюб., I, 1955, 243); Спочила [Маруся] убик, сховалась за смереку, притаїлась (Хотк., II, 1966, 143); *Образно. Сховалась осінь у ліси, з дерев спадає лист жовтавий (Гонч., Вибр., 1959, 25); // Знайти притулок, захист від кого-, чого-небудь; укритися де-небудь. — Як тут просторно, як тут широко! — промовив Микола. — От би де сховатись у.. яру або в балці од усіх наших ворогів (Н.-Лев., II, 1956, 215); Довбуш месників з гір веде. Не дає йому помста спати — Не сховається ворог ніде! (Нагн., Пісня., 1949, 71); Дихнуло з півночі і з півдня, з заходу і сходу. Куди тікати? Де сховатися од вітру? (Тич., I, 1957, 112); Поряд нього лежали трупи ворогів, і нікуди було дітись від них, ані сховатись від нестерпного смороду (Довж., I, 1958, 285); // Уникнути, позбутися когось, чогось; залишитися на самотині. Ломицький зовсім стурбувався, почувши.. про якусь нову віру в такому затишному закутку. — Оце, гадав собі сховатись од тих ідей в цьому затишку, а тут тобі на: якась нова віра! — подумав він (Н.-Лев., VI, 1966, 29); Учителю нічого не помічав — він біг вулицею й мав одно бажання: швидше добратись додому, сховатись од людей, од сорому (Коцюб., I, 1955, 404); // перен. Затаїтися, приховатися. Сховалось у серці лихо, Як звір у темнім гаї (Шевч., I, 1963, 310); Тихо скрізь, і на серденьку тихо, Десь журба з нього згинула прич. Може, тільки сховалась глибоко? (Л. Укр., I, 1951, 66).

◇ Душа сховалась у п'яти у кого — кому-небудь стало страшно; хтось раптом злякався. — Бачили таке! Натворили капостей, і в самих душа сховалась у п'яти! (Головко, II, 1957, 628); Сховатися в куці — триматися далі від безпосередньої участі у чомусь, від відповідальності. — Виходить так: народ вирішив створити в своєму місті індустрію, всі працюють на повну силу, а інженер Горецький, вельмишановний спеціаліст-будівельник вирішив сховатися в куці? (М. Ю. Тарн., День.,

1963, 90); Сховатися в себе — поринути, заглибитися в свої думки, переживання, не помічаючи навколишнього. Сховалась [Катерина] в себе, глибоко в свою печаль сховалась (Хотк., II, 1966, 253); За весь час розповіді комісар не проронив ані слова, він, мов їжак, згорнувся весь, сховався в себе, слухав мовчки (Збан., Сеспель, 1961, 64); Сховатися за чужу спину (за чужі спіни) див. чужий.

2. у чому і без додатка. Бути, стати невидним, непомітним серед чого-небудь, у чомусь. За селом, що сховалось перед ними в буйній зелені, похмуро здіймалась, як величезний верблюд, двогорба висота (Гончар, III, 1959, 17); Із шафи, яка сховалась в стіні кабінету, він узяв пальто, накинув на плечі (Собко, Срібний корабель, 1961, 172); // Заходячи, заїжджаючи і т. ін. за щось, закриваючись чим-небудь, ставати невидним, непомітним. Мати й батько провели дітей за двір, стали на горі й довго дивились, поки вони перевозились через Рось, поки віз не сховався в зеленіх вербах та вільхах (Н.-Лев., III, 1956, 83); Ліна проводжала мене. Вона знову.. стояла на пероні, аж поки й поїзд не сховався (Баш, На.. дорозі, 1967, 172); Поки вокзал не сховався з очей, Ігор бачив постать матері (Багмут, Щасл. день., 1951, 136); // Заходити за обрій або закриватися чим-небудь (про небесні світила). Місяцю мій ясний! з високого неба Сховайся за гору (Шевч., I, 1963, 107); Сонце ще не зовсім сховалось за обрій, немов зачепилось за гору, а ніч уже облягалась по вогких та холодних долинах (Коцюб., I, 1955, 252); Місяць за хмари сховався давно... (Сос., I, 1957, 154); // перен., розм. Уживається, коли хочуть сказати, що хто-небудь або що-небудь у якомусь відношенні виявляється гіршим порівняно з кимсь, чимсь. Німці грають чудово, дуже типічно [типово] і вже так «народно», що нехай наші українські актори сховаються! (Л. Укр., V, 1956, 252); — Бувало, — згадує Онисія Іванівна [війну], — піде мама на жорна, роздере той колючий ячмінь, напече коржів, і ми ними так ласуємо, що хай тепер торт сховається (Мельн., Коли кров., 1960, 134); // перен., рідко. Бути, міститися в чому-небудь, ледве помітно виявляючись. Жорстока складка лягла і застигла у нього між носом та бородою, і щось неказане сховалось в ній (Коцюб., II, 1955, 274); Важка усмішка сховалась в його сивих, поруділих від тютюнового диму вусах (Перв., Невигадане життя, 1958, 143).

СХОВИЩЕ, а, ч. 1. Приміщення, споруда для зберігання чого-небудь. Ряди величезних амбарів та лабазів тіснилися понад берегом; гори степового золота, гори наливої сонцем пшениці, що її не вміщали сховища, розлягалися просто під відкритим небом (Гончар, II, 1959, 9); Сховища для тривалого зберігання овочів можна поділити на дві групи: 1) постійні сховища.. і 2) найпростіші тимчасові сховища (Овоч. закр. і відкр. ґрунту, 1957, 312); Провадитиметься дальша газифікація, зокрема, тих колгоспів і радгоспів, де подбали про сховища для балонів (Хлібороб Укр., 3, 1966, 38); *Образно. Дивовижна здібність людської пам'яті. Бездонне сховище її таїть безліч подій, образів, звуків (Вітч., 9, 1970, 200); // Спеціальне приміщення у музеї, архіві, бібліотеці і т. ін., де зберігаються колекції, рукописи тощо; самі ці установи як місце зібрання і зосередження цінностей. Вони [малерські твори Т. Г. Шевченка, архівні матеріали про його життя і творчість] зосереджені тепер в архівних сховищах Києва (Рад. літ-во, 12, 1967, 28); Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленізму перетворився тепер на найбільше сховище безсмертної спадщини Маркса і Енгельса (Літ. газ., 6.V 1958, 1); На весь світ відомий Матенадаран — сховище древніх вірменських рукописів, де зібрано понад

10 тисяч унікальних манускриптів і близько 100 тисяч архівних документів (Ком. Укр., 3, 1967, 26).

2. Місце, де можна сховатися, укритися, захиститися від кого-, чого-небудь. Ось і стежечка. А тепер навпростець ще треба пролізти пригинаючись. І тоді тільки можна потрапити у затишний куток, в таємне сховище, про яке ніхто не знає, крім наших друзів (Коп., Сон. ранок, 1951, 123); Аж коли вже ген-ген цегельні поминули [козаки], тоді тільки стали вилазити із своїх сховищ вітробалчани (Головко, II, 1957, 346); Сержант показував на мигах самого себе, як він шукав сховища у шелягах,.. а літак полював на нього (Гончар, III, 1959, 8); Тепер він [собака] зесміливо визирав із свого сховища й жалібно скавчав, наче плакав по заггиблих товаришах (Трубл., I, 1955, 170); // Спеціально обладнане приміщення, яке укривав від бомб, снарядів, отруйних речовин і т. ін. Змішалися бетон, залізо, цегла, Скалічені станки, шків, вали — Поранених у сховище несли (Перв., II, 1958, 214); Машини спинились біля сховища, звідки вчені, експерти і військові мали вести спостереження над вибухом атомної бомби (Рибак, Час..., 1960, 213); — В кожному сховищі в свій медпункт. Лікар і медичні сестри (Кучер, Голод, 1961, 94).

3. Вмістище для рідини; резервуар. Вздовж залізничної колії вишикувались численні циліндричні сховища (Шовк., Інженери, 1956, 5); В центрі парку споруджено плавальний басейн, який одночасно є і сховищем води для поливу (Хлібороб Укр., 4, 1966, 31).

4. рідко. Те саме, що схóванка¹ 2. — А як миша набреде? З'їсть же [гроші] до копійки!.. Поміняла [баба] сховищ з п'ять (С. Ол., Вибр., 1959, 232); Він тяг [награбоване добро], скільки міг. Копає сховища, хоронив (Тют., Вир, 1964, 429); Жандарми багато разів підходили до столика, відкривали звичайні шухлядки, викидали на підлогу шахові фігурки, а так і не здогадалися про існування секретного сховища (Наука..., 12, 1968, 4).

СХÓВОК, вку, ч. 1. Потаємне місце, де що-небудь ховають, зберігають; схов, потайник. Він нині щасливий. В його ремені зашиті в шматині лежать у безпечнім сховку 50 ринських, зароблені за рік (Фр., I, 1955, 365); — В мене вони [гроші].. у сховку, Павле, ніхто не дістанеться до них (Коб., III, 1956, 467); *У порівн. Ти [людина] кидаєш у мов серце, як до власного сховку, свої страждання і свої болі, розбиті надії і свою розпач (Коцюб., II, 1955, 223).

Дати (здати і т. ін.) до схóвку кому — віддати (здати і т. ін.) що-небудь комусь, щоб заховав, зберіг. — Щось мені тая катеринка, як жарина, пучки пече, — думала вона, загортаючи в хустинку гроші, що дав Семен до сховку (Коцюб., I, 1955, 108).

2. Місце, де можна сховатися, укритися, захиститися від кого-, чого-небудь; схованка, укриття. Кожний залазив у якийсь сховок, щоб не мокнути далі. А дощ лив безперестанку (Мак., Впбр., 1956, 536); — Отуди б, в той тінистий рай пробратися, — мрійливо говорить шофер, — там добрий сховок від спеки (Мельн., До раю..., 1961, 24); Дочекавшись світанку, Юрко подякував Штефанам за вірний сховок і темними городами.. подався.. до Вовчинець (Козл., Ю. Крук, 1957, 399); Голуби летять у сховок (Рильський, Орл. сім'я, 1955, 140).

3. рідко. Дія за знач. схóвати.

СХОД, розм. СХІД, схóду, ч., іст. Те саме, що схóдка 2—4. За законами про реформу [1861 р.] на селі була запроваджена нова система органів управління селянами. У селах збирався сільський сход, який обирав сільського старосту, збирача податей і т. д.

(Іст. УРСР, I, 1953, 479); Схід побратимів назначений був на неділю (Фр., V, 1951, 360); — Найбільше лютує на мене Підпара. В неділю кричав на сході: таких, як Кандзюба, в Сибір (Коцюб., II, 1955, 40); [Г о р о х:] Громадяни!.. Сход горбачівської громади оголошую одкритим (Мик., I, 1957, 60); — Тимофію! — начальницьким голосом гукнув старшина. — Ти перед людьми свого характеру не показуй! Іди проспекси! Тут.. громада, сход. А ти... (Смолич, Мир., 1958, 184); На сільському сході повстанці обрали революційний комітет, якому доручили всю законодавчу і виконавчу владу (Кучер, Дорога..., 1958, 4).

СХОДЖЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до сходіти. Іншою, новою мірою вимірював він зараз нічну просторінь Гнилого моря, його коси, обмілини, плутані броди, сходжені, переходжені за життя (Гончар, II, 1959, 401); Земле моя рідна! Ти вздовж і впоперек сходжена натрудженими солдатськими ногами (Чаб., Шляхами., 1961, 123); *Образно. Піонери зайняли всю смугу, сходжену комбайном, і рушили вперед (Збан., Таємниця., 1971, 475); // схóджено, безос. присудк. сл. Хоч не мало вже сходжено і самотніх годин, — Наче вдруге народжений, Я тепер не один (Мас., Київ. каштани, 1954, 72); Їх [величезні простори] сходжено крок за кроком, ґрунтовно перемиряно ногами піхотинця (Гончар, III, 1959, 219).

2. у знач. прикм. По якому багато ходили, їздили. Сходженими й несходженими стежками пройшов Кобзар по Україні (Слово про Кобзаря, 1961, 138); Заспівай, як кажуть, наостанку, Щоб цвіла мелодія в устах, Про вечірні роси на рум'янку, Про літа на сходжених мостах (Мал., Полудень..., 1960, 102).

СХОДЖЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. схóдити 1, 2. XX століття принесло альпінізму нові успіхи.. У 1923 р. відбулось перше групове сходження на Казбек, а в 1925 р. — на Ельбрус (Наука..., 11, 1964, 51); *Образно. Сходження до вершин соціалізму було справжнім подвигом партії і народу (Рад. Укр., 13.V 1971, 3).

2. рідко. Дія за знач. схóдитися 1. В розпал сходження гостей двері в кімнату відчинилися, і туди зайшли один по одному Цибуля, Денис, Калістрат, Луцько і Ярошенко (Сенч., На Бат. горі, 1960, 46).

СХОДИ¹, ів, мн. Перші паростки перев. посіяних рослин, що вийшли на поверхню ґрунту. Радісно йому розкривати земляне лоно, щоб кинути в його золотев зерно... Кидає, сіє і от уже сходи зеленіють (Гр., II, 1963, 455); Дощ на сходи рясні впаде — зеленів усе, цвіте (Рудь, Дон. зорі, 1958, 10); Сходи гороху добре переносять короткочасні приморозки (Зерн. боб. культ., 1956, 18); Сходи картоплі з'являються звичайно через 22—30 днів після садіння (Картопля, 1957, 86); *Образно. Ти [поет-революціонер] боровся за світ новий, ти ждав веселих сходів, — ось вони, нові паростки, нові розкішні сходи (Тич., III, 1957, 19); Семирічка знаменна буйними сходами в усіх ланках нашого багатогранного життя (Рад. Укр., 1.XI 1960, 1); *У порівн. Наша любов, як перші ніжні сходи, таку легко й приморозити, і розірвати, мов тендітну стеблинку (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 159).

СХОДИ², ів, мн. 1. Споруда, пристосування з горизонтальних виступів або щаблів, на які ступають, піднімаючись куди-небудь або спускаючись звідкись. Смутно похиливши голову, іде [Іфігенія] до моря, спинається на найвищому щаблі сходів, що спускаються в море (Л. Укр., I, 1951, 162); Гранітні сходи двома широко розгорненими віями стеляться згори вниз, важко вгрузаючи в землю (Кол., На фронті., 1959, 71); Промчавши галопом по мармурових сходах на другий поверх, в ідальню влетів на прекрасному жеребці та-

ращанець Савка Троян (Довж., I, 1958, 168); Ми входили в порожні високі зали,.. видиралися гвинтовими сходами у якісь башточки (Перв., Опов., 1970, 45); *Образно. Там, далеко, огні хорогоди засвітилися в небеснім гаю. Сходить вечір по зоряних сходах у кімнату блакитну мою (Сос., II, 1958, 15); Певні етапи суспільного життя тепер проходять швидше, життєві сходи що далі — то крутіші (Літ. Укр., 22.VII 1969, 1).

2. Те саме, що східці 1. В чистім полі криниченька На чотири сходи, Любив козак дівчиноньку Не чотири годи (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 162); Від храму до моря йде стежка, виложена мармуром, вона спускається в море сходами (Л. Укр., I, 1951, 157); Краса місця вразила молодого князя. Висока гора неначе спадала наниз, розсипаючись дрібними горбками, неначе устеляла себе сходами до самої річки (Н.-Лев., VII, 1966, 20).

3. перен. Етапи, стадії розвитку чого-небудь. Вони [В. Белінський, О. Герцен, М. Чернишевський, М. Добролюбов] ніби знаменують сходи, якими йшла вперед і вгору революційно-демократична думка Росії (Рильський, III, 1956, 10).

СХОДИНА, и, ж. 1. Горизонтальний виступ або щабель, на який ступають, піднімаючись куди-небудь або спускаючись звідкись. Наші солдати на чолі з П'ятницьким проскочили крізь ворожий вогонь, показали біля під'їзду рейхстагу, піднялись на сходи (Рад. Укр., 9.V 1968, 4); *Образно. П'ятдесят років Радянської України .. — це п'ятдесят гігантських історичних сходин на висхідному шляху, вказаному В. І. Леніним (Нар. тв. та етн., 6, 1967, 6).

2. перен. Етап, стадія розвитку чого-небудь.

СХОДИНИ, дин, мн. 1. Зустріч людей, об'єднаних спільними інтересами; зібрання. Вона почуває, що вже факт таємних і небезпечних сходин сам по собі вабить її більше, ніж слухання творів поетів (Вільде, Повнол. діти, 1960, 137); На останніх сходах ватаги вони накинули гачок і на пана вїйта, щоб провчити його за блячу кривду, заподіяну на тому тижневі їхньому вчителю (Д. Бедзик, Студ. Води, 1968, 96); Славко натякнув на часті сходи у Франка невеличкого гуртка (Кол., Терен., 1959, 49); // Зустріч людей для розваг, відпочинку. Іноді бував на тих сходах і Грицько. Та не по душі йому були такі гульбища (Мирний, II, 1954, 289); Дуже любив [Філько] всілякі товариські сходи, пікніки, раути, особливо коли вони були пов'язані з добірним буфетом чи вечерею (Вільде, Сестри., 1958, 409); Вечорами сходи, суперечки, читання своїх і чужих поезій (Мас., Роман., 1970, 127).

2. діал. Зустріч, побачення. Вона бачила Ольгу.. на таємних сходах з улюбленим (Фр., II, 1950, 317); Вона була би.. радо зарядила сходи зо Славком зараз тоді, як поздоровіла, та тільки перебила їй у цім її тітка (Март., Тв., 1954, 427).

3. рідко. Дія за знач. схóдити 1, 2. Після сходин на гору Федір три дні лежав у ліжку (Мушк., Серце., 1962, 37).

СХОДИНКА, и, ж. Те саме, що схóдина. Коли він ступив на сходи, здалося, ніби сходинок під ним прогинаються (Шовк., Інженери, 1956, 91); Перестрибував [Шаптала] одразу через три сходинок, мов першокурсник (Загреб., Спека, 1961, 7); Я.. допомагаю їй стати на сходинок [автобуса] (Мас., Роман., 1970, 377); Кожний рік післявоєнного розвитку був новою сходиною у поступальному русі Радянського Союзу (Рад. Укр., 23.II 1969, 1).

СХОДИТИ і рідше ЗІХОДИТИ, джу, диш, недок., ЗІЙТИ, зійду, зійдеш, док. 1. Ідучи по рівному або ступаючи по сходах, підніматися куди-небудь. Іванко не розмірковував, а відразу лісом почав сходити на

гору... (Три золоті сл., 1968, 13); — На які ж ви гори сходили? — зацікавлено допитувався Воронцов.. — На Казбек? На Ельбрус? (Гончар, III, 1959, 102); — Успіху! Повертайся. — Спасибі, — ще раз сказав Юджін, сходячи у літак (Загреб., Європа 45, 1959, 65); Зіходить [Іфігенія] на сходи порталу (Л. Укр., I, 1951, 160); Нарешті на трибуну зійшла дівчина в зеленій шапочці на русавій голові (Панч, В дорозі, 1959, 140); // З'являтися, підніматися над обрієм (про небесні світила). Ой високо сонце сходить, Низенько заходить (Шевч., II, 1963, 55); Місяць сходить перед ранком (Ю. Янов., I, 1958, 52); Я йду до берега крутого І довго там дивлюся я, Як із-за лісу, з-за густого Зіходить зіронька моя (Гл., Вибр., 1951, 176); Мов золота діжа, зіходить місяць Над сонною густою осокою (Вирган, Квіт. береги, 1950, 13); Ти до мене прийдеш рано, Коли зійде тільки сонце. Коли тільки стане сходить, Разом з ним і ти прийди (Олесь, Вибр., 1958, 375); // Проростаючи, виходити на поверхню ґрунту (про рослини). Озиме увосени через засуху не сходило (Кв.-Осн., II, 1956, 124); На вгороді коло броду Барвінок не сходить. Чомусь дівчина до броду По воду не ходить (Шевч., II, 1963, 167); Озимина зеленів, сходить рання ярина (Вишня, I, 1956, 341); Зійшов горох, підріс, зацвів увесь рясенько (Г.-Арт., Байки., 1958, 60); Хліби зійшли, Радіють люде (Шевч., II, 1963, 30); * Образно. В моїй душі щось сходить і росте (Олесь, Вибр., 1958, 376); // Здуваючись, підніматися (про тісто). — Будемо дружно йти — все добудемо. Дітей, як лялечок, одягнеш, у діжі пшеничне тісто сходитиме... (Рудь, Гомін., 1959, 48); Сходить [тісто] у великих діжках (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 462); // перен. Розпочинатися, наставати (про день, ранок). За тучами, за хмарами та зливами — я бачу: сходить ясний день над нивами! (Тич., II, 1957, 165); Весняний ранок сходить над Москвою (Забіла, Промені, 1951, 10).

◇ Зіхóдити (зійті) на трон — почати царювання, стати монархом. Коли Уельський принц зійшов на батьків трон, Він, як наказує традиції закон, Перед підданцями промову мав поважну (Рильський, I, 1960, 233); Схóдити, як (на́че, ненáче і т. ін.) грибі [після дощу] див. гриб.

2. Ідучи, спускатися куди-небудь. З гори сходять кілька хлопців (Н.-Лев., II, 1956, 491); Поверхи завмирили. Сходячи останнім, Вася Багіров помітив біля одного з вирваних вікон високу згорблену постать (Гончар, III, 1959, 245); Маруся.. почала поволі зіходити стежечкою вниз (Хотк., II, 1966, 53); — Дівчино, чи тією доріжкою у місто зійти? (Вовчок, I, 1955, 316); Ми зійшли вниз (Ю. Янов., II, 1958, 160); // Спускатися вниз з кого-, чого-небудь; злазити, спішуватися. Піп з попадею .. не сходили з воза, а як що купували, то обое до себе руками манили... (Вовчок, VI, 1956, 231); Вої сходили з коней (Скл., Святослав, 1959, 499); З коня зіходить віла біла (Л. Укр., I, 1951, 393); — Козаче, стань, зійди з коня (Бажан, Роки, 1957, 238); // Виходити з транспорту на станції, зупинці і т. ін. На станції сходимо разом. Я поспішаю за нею (Коцюб., II, 1955, 270); — Сходьте! Обережненько! — каже Петро і зводить Марину по східцях [вагона] униз (Головко, I, 1957, 494); Двоє поранених пройшло, обнявшись, в пом'ятих землистих шинелях, — теж, певно, зійшовши з машин (Довж., I, 1958, 327); Двері поїзда відчинилися, і на землю зійшов санітар Большаков (Ю. Янов., I, 1958, 121).

Схóдити (зійті) на б́ерег — висаджуватися з човна, судна і т. ін. на сушу. Двигтіли під ногами дошки, сходили рибалки на берег (Шиян, Переможці, 1950, 14); — Не встигли ми з Шведом зійти на берег і поду-

шити контру, як усі наші шаланди повтікали в очерети (Ю. Янов., II, 1958, 199); *Похмуро сходило буржуйство [буржуї] по трапу на хорлянський берег* (Гончар, II, 1959, 73).

◇ Схóдити (зійті) з світу, заст.— вмирати. *Поки ж Борис стояв з військом на Альті, великий князь Володимир зійшов з світу* (Загреб., Диво, 1968, 411); *Схóдити (зійті) в могилу — вмирати. Один за одним сходять у могилу Ті, з ким топтали ми життєвську путь* (Дмнт., В обіймах., 1958, 140); *Старий Щербат із жури скоро зійшов у могилу, зосталася удова з дочкою* (Хотк., I, 1966, 102).

3. перен. Наближатися, поширюючись, ніби опускаючись (про вечір, сутінки і т. ін.). *Тихий вечір сходить на землю синіми тьманими присмерками* (Рибак, Переясл. Рада, 1948, 328); *На землю сходить ніч і зоряним рядом вона вкриває все, мов ніжною габою* (Сос., II, 1958, 14); // *на кого — що, розм. кому до чого, книжн.* Охоплювати кого-небудь, оволодівати кимсь (про почуття, стан і т. ін.). *Вища.. насолода танку сходить на неї* (Ю. Янов., II, 1958, 21); *Коли не сходить сон йому до віч,.. Ростить в собі священну бурю й гнів* (Забашта, Вибр., 1958, 198); *Та чи зійде-то сон на вашу заклопотану голову?* (Мирний, IV, 1955, 325); *На неї зійшов спокій.*

4. Залишати яке-небудь місце, переходячи на інше; відхилятися від попереднього напрямку. *Роман з дороги сходить на стежину, і вона, саяючи клаптями снігу, веде і веде його в глибін темних заворожених дерев* (Стельмах, I, 1962, 338); *Пізнає [варта] отаманську брчку й сходить з дороги* (Стельмах, II, 1962, 83); *Заздалегідь зіходили [люди] з шляху, жмурили очі.. від світла фар* (Ле, Міжгір'я, 1953, 161); *Катря аж зійшла з дороги.. і йшла борозною понад панським ланом* (Головко, II, 1957, 210); // *тільки док. Зіскочити, зміститися під час руху, не втримавшись на чому-небудь.* *Один порожній вагон «максимка» зійшов з колії* (Досв., Вибр., 1959, 30); *Тридцять першого березня 1970 року зійшов з орбіти і згорів у густих шарах атмосфери штучний супутник «Експлорер-1»* (Знання., 9, 1970, 9); // *перен.* Бути сказаним, вимовленим (про слова). *Всі чекали, не відриваючи від неї поглядів, на слова, що повинні були зійти з її уст* (Трубл., I, 1955, 119).

◇ Зійті з глузду — збожеволіти. — *Ти дала мені тільки розхитані нерви, — і от тепер я чую, що зійду з глузду...* (Хотк., I, 1966, 175); *Зійті з рівної дорóги див. дорóга; На пси схóдити (зійті) див. пес; Не схóдити з гáдки (голови, мислі, мислоньки, ума і т. ін.) — те саме, що Не схóдити з думки (див. думка). Ой не сходить мені з гадки захохання перше* (У. Кравч., Вибр., 1958, 116); *З цього часу Антоцьові й з голови не сходила дівчина* (Свидн., Люборацькі, 1955, 172); *Не сходили з мислі йому тії гуки, То тихі, то сумно-здужалі* (Л. Укр., I, 1951, 346); — *Мені він усе з ума не сходить, все перед очима* (Мирний, I, 1954, 81); *Не схóдити з думки див. думка; Не схóдити з-перед очей — постійно з'являтися у чийсь уяві. — Думаю, а вона мені, оця Ольга, з-перед очей не сходить* (Барв., Опов., 1902, 14); *Не сходили з-перед очей [Данила] картини знуцання зі старого гуцула, з його жінки* (Гжицький, Опришки, 1962, 19); *Не схóдити зі сцени; Не схóдити з репертуару — не переставати виставлятися у театрі.* *П'єси [Г. Ф. Квітки-Основ'яненка] не сходять зі сцени театрів і в наші дні* (Мист., 6, 1958, 47); *Ось уже понад сорок років не сходять зі сцени театрів.. Радянського Союзу і багатьох театрів світу п'єси нашого видатного письменника Олександра Корнійчука* (Літ. Укр., 20.X 1971, 5); *Його [М. Старицького] п'єси*

у виконанні корифеїв захоплювали глядача і довгий час не сходили з репертуару (Минуле укр. театру, 1953, 94); *Не схóдити з сторінок преси — постійно згадуватися в газетах, журналах і т. ін.* *Питання, пов'язані з науковим управлінням суспільним життям, не сходять з сторінок преси* (Ком. Укр., 6, 1970, 31); *Не схóдити з уст (вуст): а) постійно згадуватися в розмовах.* *Ім'я Кропивницького не сходило з уст навіть тих, хто ніколи не поважав театру* (Збірник про Кроп., 1955, 343); *Будапешт! Це слово тепер не сходило з уст* (Гончар, III, 1959, 208); б) постійно бути помітним, не зникати. *Усмішка не сходила з його вуст* (Тют., Вир, 1964, 535); *Не схóдить туга з серця у кого — кого-небудь гнітить, не покидає почуття смутку.* *Чи хто сміється, чи хто плаче, у неї з серця не сходить туга* (П. Куліш, Вибр., 1969, 163); *Очі не сходили; Пóгляд не схóдив з кого — чого — хто-небудь весь час дивиться на когось, щось.* *Очі її [Уляни] не сходили з перекинутого човна, що мов черепаха хитався серед хвилі* (Мирний, I, 1954, 312); *Розмови (розмова) схóдили (схóдила, зійшли, зійшла) на кого — що — хто-небудь починав вести мову про когось, щось.* *Як не намагався Ігор розповідати про себе, його розмови все сходили або на Костя, або на Миколу Леонідовича* (Багмут, Щасл. день., 1951, 122); *До нього часто заходив тоді один галицький літератор. Розмова якось зійшла на клерикалізм* (Коцюб., III, 1956, 29); *Схóдити (зійті) зі сцени: а) переставати виставлятися в театрі, виконуватися на сцені.* *Доводиться, правда, пошкодувати, що прекрасна опера Римського-Корсакова [«Снігуронька»] нині зійшла з київської сцени* (Рильський, Веч. розмови, 1964, 12); б) не виступати в спектаклях, не брати участі у виставах. *Був час, коли з легкої руки деяких критиків і театральних діячів різного рангу в нас зійшов зі сцени образ сучасника* (Літ. Укр., 20. V 1971, 6); в) залишати якусь діяльність. — *Коли так, то нам зосталося тільки зійти з сцени, — сказав Фесенко і з тими словами театралью оступився* (Н.-Лев., V, 1966, 156); *Схóдити (зійті) з конве́йєра — бути виготовленим, виходити з виробництва.* *З конве́йєра сходять готові трактори для колгоспних ланів* (Сос., I, 1957, 238); *ХТЗ став до ладу 1 жовтня 1931 року. На радіаторі першого трактора, що зійшов з головного конве́йєра, виблискували сталеві літери заводської марки «ХТЗ»* (Ком. Укр., 2, 1967, 46); *Схóдити (зійті) з розуму (з ума): а) ставати психічнохворим, божевільним.* [М о л о д ш и й л і к а р:] *Час давно б зрозуміти жандармським чином, що коли б він і був симулянтom насправді, то в лікарні давно вже зійшов би з ума* (Лев., Драми., 1967, 14); б) робити безглузді, необдумані вчинки, поводити себе нерозумно. — *От, видите, бігме, я вже забула, так мені баки забили. З розуму сходжу* (Март., Тв., 1954, 70); — *Де криниця, а де я..? Чи з ума зійшла, чи що?..* (Кв.-Осп., II, 1956, 436); в) (за ким, по чому і без додатка) втрачати ясність свідомості, душевну рівновагу від захоплення ким-, чим-небудь, від любові до кого-небудь і т. ін. *Славка.. якраз в ту пору буквально з розуму сходила за тим гульвісою* (Вільде, III, 1968, 211); — *Якщо її знову не побачу, то з розуму зійду — подумав [принц] собі* (Три золоті сл., 1968, 158); *Паньки з ума сходили по його красі* (Мирний, I, 1954, 156); *Схóдити (зійті) з шляху — відмовлятися від наміченої цілі, змінювати свої погляди, переконання і т. ін.* *Віра Павлівна не хотіла сходити.. з того шляху, на котрий.. ступила...* (Хотк., I, 1966, 54); *Схóдити (зійті) на (в) думку (на ум) кому — починати думати про кого-, що-небудь.* *І в думку їй таке не сходило, а от недовго прослужила, — дозналася своїм серцем чулим...* (Мирний, III, 1954, 109); *Та й кому зійде на думку радість,*

коли на завтра нічого їсти (Мирний, IV, 1955, 292); За що тільки не перебалакаєм з ним: ..про людську правду, про панів, словом, про все, що тільки зійде на ум (Вас., IV, 1960, 18); Схóдити (зійті) на жебри, заст. — ставати жебраками, перетворюватися на жебраків. — Нарід [народ] гине та на жебри сходить (Фр., VIII, 1952, 23); Схóдити (зійті) на манівці див. манівці; Схóдити (зійті) нанівець див. нанівець.

5. Переставати покривати поверхню чого-небудь, збігаючи, розтаючи і т. ін. Влітку з деяких Сивашів вода сходить, але угіддя все одно не перестають бути мертвими (Хлібороб Укр., 10, 1965, 30); Зійшли сніги, шумить вода, Весною повія (Граб., I, 1959, 327); Як тільки зійде повінь, треба приступити до створення котлована (Дмит., Наречена, 1959, 154); // Переставати існувати, зникати, гоїтися. — Цілий тиждень лежала я, як колода: цілий місяць ходили синяки з мого тіла (Мирний, III, 1954, 164); — В нього мозолі з рук не сходять, чого ж тобі ще треба? (Тют., Вир, 1964, 255); Її зверху Тоня ще й рогачиком придавить, щоб з головою пірнула в ту наколочену теплу бурду, щоб вся короста з овечки зійшла (Гончар, Тронка, 1963, 318); // Зникати з поверхні шкіри, з обличчя і т. ін. (про рум'янець, загар і т. ін.). Фарба поволі ходила з її й так блідих щік (Коп., Лейтенанти, 1947, 206); Коснятин розпростався, ставав самим собою, сірість зходила йому з лиця й шиї (Загреб., Диво, 1968, 531); Там засідали сусідні дідичі, гречкосії, що світили білими лобами при смаглих обличчях, з яких не встигла зійти ще літня смага (Коцюб., II, 1955, 253); // Переставати виявлятися у виразі обличчя (про почуття). М'яко виділялося в темені її покрасивіле обличчя, з якого відразу зійшла задавлена недовіра і настороженість до людей (Стельмах, II, 1962, 25); Бійці йшли, втомлено переставляючи ноги в м'якій глибокій пилуці. Обличчя сірі. Тривога не встигала зійти з них (Тют., Вир, 1964, 307).

Не схóдити з обличчя (лиця) — постійно бути помітним, не зникати з обличчя. Дівчина нахмурилася. З її обличчя не сходив вираз глибокого подиву (Жур., Вечір., 1958, 393); Мрійлива світла усмішка весь час не ходила йому з лиця (Гончар, Маша., 1959, 5).

6. заст. Іти звідки-небудь, покидати якесь місце, приміщення. — Ми зараз всі ходимо з дому — може, чого треба, то кажіть зараз (Вас., II, 1959, 330); Думаю собі: — Зійду з цього села! (Барв., Опов., 1902, 238); — Кобила, — каже [отець Микита], — зійшла проти ночі з двора, а він і байдуже (Кв.-Осн., II, 1956, 6); [І в а н:] Ти краще зійди куди; я сам з нею поговорю... (Мирний, V, 1955, 242).

◇ Схóдити (зійті) з очей — переставати з'являтися де-небудь, у певному колі людей. При одному слові «куркуль» у кожного комунара зціплюються зуби, а Васько [куркульський син] й не думає з очей ходити (Кундзич, Пов. і опов., 1938, 293); [С л у ж е б к а:] Як прийде час, що будеш ти на волі і над маєтками своїми запануєш, невже ти не подякуєш мені? Невже забудеш? [Л и ц а р:] Ох, забути трудно ... Скажу тобі по правді, не забуду і все віддам, аби зійшла з очей (Л. Укр., II, 1951, 198).

7. Проходити, закінчуватися, минати (про час). Поволі, невесело ходили жнива, — літо пройшло (Фр., I, 1955, 130); Ніхто не пише, дні сходять у мене дивно однаково (Коцюб., III, 1956, 165); Короткий день зійшов, і знову був вечір (Мик., II, 1957, 45); Скільки тих весен зійшло, з водою сплило, як не бачилася Роксана з Іванком? (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 86).

8. чим. Знемагати, ослабати від чого-небудь; знесилюватися. За труною ходила криком і голосінням Ва-

силева Ольга (Стельмах, II, 1962, 9); — Нічого, товариші, краще потом зійти, ніж кров'ю (Воскр., Весна., 1939, 23); // Губити, втрачати (сік). Крихкі болотяні трави сходять соком, пахтять, усадити можна (Горд., II, 1959, 195).

◇ Сім потів (сьомий піт) зійде див. піт; Схóдити (зійті) крów'ю див. кров; Схóдити слізьми (сльозами) див. сльоза.

9. на кого — що і без додатка, заст. Використовуватися, витрачатися, вживатися для чого-небудь. У його на сі зілья сила грошей сходила (Сл. Гр.); Уже годі старостів посилати за підбрехачів. Ніхто їм віри не йме, і горілки на їх багато сходить (Барв., Опов., 1902, 516); Ніколи ще стільки не сходило світла [по хатах], як у сі довгі, тривожні осінні ночі (Коцюб., II, 1955, 74).

10. рідко. Переміщатися на ближчу відстань до кого-, чого-небудь; наближатися, підходити. Ближче сходжу — жінок бачу тут (Вовчок, I, 1955, 247); — Нарядися. Ми подивимося; ти сама побачиш, як гарно. — А як пани на той час зйдуть! (Мирний, III, 1954, 178).

11. розм. Закінчуватися, проходити, здійснюватися (більш-менш успішно, благополучно і т. ін.). Літо сходило ще яко-так, але зима давалася взнаки бідному учневі, студін, мороз страшно докучали (Ков., Світ., 1960, 57); Про театральний гурт Миша тобі писав.. Що ж, «Чорноморці» зійшли зовсім-таки добре, то, може, у них і далі діло піде на лад (Л. Укр., V, 1956, 29); // перев. безос., кому і без додатка. Минати, проходити для кого-небудь благополучно, безкарно. Він не ждав, що вони всі разом до нього прискіпаються і будуть судом лякати, — раніше йому все якось сходило (Григ., Вибр., 1959, 231); Мені з гуртком щастило.. Їздили без усякого дозволу по сусідніх селах — зійшло (Вас., IV, 1960, 25).

◇ Схóдити (зійті) з рук див. рука.

12. тільки док., на кого — що. Стати ким-небудь іншим, перетворитися на когось, змінивши вигляд, форму і т. ін. Доробився хліба, аж зійшов на діда (Укр. присл., 1963, 72); — І ми колись були добрі, а ось же довелося зійти на ледащо (Вовчок, I, 1955, 42); — Боже, який сором для родини! Господи, на що ми зійшли! — зойкала Зоня (Вільде, Сестри., 1958, 288).

13. за кого-що, розм. Бути прийнятим, визнаним за когось іншого, що-небудь інше або рівноцінне кому-, чому-небудь у якомусь відношенні. Родом він з півдня, то, мабуть, звідти, з буревійного степу, де кожне деревце сходило за гай, він і приніс з собою щирі приязнь до зеленого друга (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 244).

14. тільки док. Перестати, припинитися (про опади). Як дощик зійде і корова з обори Материнське протягне му-му, — То в уязі постане село (Шпак, Вибр., 1952, 42).

СХОДИТИ, сходжу́, сходи́ш і рідко ЗІЙТИ, зійду́, зійдеш, док. 1. тільки сходіти, неперех. Піти кудись-небудь і, побувши там деякий час, повернутися назад. — Бодай же ви, чумаки, на Дін не ходили, Що ви моїх дрібних діток [чаєнят] в каші поварили! (Укр. лір. пісні, 1958, 534); Ти б мерщій ходила По воду студену Під липу зелену (Граб., I, 1959, 317); Сходив [Давид] до Якима і через хвилюк вернувся (Головко, II, 1957, 102); Сходивши ранком на берег Дніпра, прогулявши в парку біля пам'ятника Тарасу Шевченку, Артем Петрович повертався додому (Хижняк, Килимок, 1961, 24).

2. перех. Пройти який-небудь простір у різних напрямках; обійти. Ой сходив я все Підгір'я, границі турецькі (Коломийки, 1969, 111); Благословен той день і час, Коли прослалась килимами Земля, яку сходив

Тарас Малими босими ногами (Рильський, II, 1960, 191); *Правдою цілий світ зійдеши, а неправдою — ані до порога* (Укр.. присл., 1963, 167).

◇ Сходіти нбги — багато ходячи, натомити, натрудити ноги, дійти до виснаження, знесилення. Сходила вона — Мелашка — свої ноги. Аж згадати страшно, як бідувала вона своє життя за Козленком (Кос., Новели, 1962, 145); — *Ноги сходив, очі видивив і горба нажив за чужими візцями...* (Ірчан, II, 1958, 402).

3. тільки сходіти, неперех., у чому і без додатка. Одягтися в що-небудь, надіти на себе щось. Чи я спила, чи я з'їла, Чи гарно сходила? Тільки мої всі розкоші, Що гірко робила! (Укр.. лір. пісні, 1958, 378); — *Люди живуть ще й гірше нас. Нам ще дякувати та й ще раз дякувати богові треба. Парохія не зла, їсти-пити в що і в чім сходити* (Хотк., II, 1966, 63); *Хоч наші друзі й оптимісти, Але і в них бували дні, Коли хотілось смачно з'їсти, Сходити в гарному вбранні* (Воскр., I всерйоз., 1960, 57).

СХОДИТИСЯ і рідко ЗІХОДИТИСЯ, джуся, дишся, недок., ЗІЙТИСЯ, зійдусь, зійдеши, док. 1. Приходити з різних місць в одне; збиратися. До Січі сходились бурлаки з усього світу (П. Куліш, Вибр., 1969, 79); *Довбиш б'є в дошку. Відусіль сходяться козаки, чоловіки, жінки, діти* (Вас., III, 1960, 49); *Це було кафе «вищого» світу. Сюди щовечора сходились заможні* (Досв., Вибр., 1959, 393); *Різні люди .. сходилися до воза з усіх боків* (Смолич, II, 1959, 58); *До сходу сонця, рано-рано! У Віфлемі на майдані Зійшовся люд* (Шевч., II, 1953, 314); *На збори до сільської школи зійшлися колгоспники* (Кучер, Засвіт. вогні, 1947, 24); *Весь гурт знайомих Горького, земляків з Росії, які були на острові, зійшовся послухати Шаляпіна* (Сміл., Крила, 1954, 138); // Пливучи, приходити в одне місце. Човни зіходилися посеред Дніпра (Ле, Наливайко, 1957, 370); // у що, чим. Наближаючись одне до одного, розташовуватися яким-небудь способом. Люди сходилися в купи, гомоніли і знову розходилися (Мирний, III, 1954, 47); *Юрбами всюди зіходилися люди. Всяк його слухати йшов* (Л. Укр., I, 1951, 342); *Рибалки зійшлися у кучу і почали тягти невід* (Мирний, I, 1954, 313); *Перетинали [бійці] поле в різних напрямках, .. зійшовшись в гурт по кілька чоловік* (Гончар, III, 1959, 218); // Приходити куди-небудь, щоб зустрітися, разом провести час. Після того що день, то й сходилися журитися [Пістряк і Забрюха] (Кв.-Осн., II, 1956, 222); — *Звичайно ми сходились вранці, брали човен і плали в море* (Коцюб., II, 1955, 299); — *Ми часто сходимося з ним і згадуємо полк* (Гончар, III, 1959, 295); *З того часу стали вже вони щовечора зіходитись* (Вовчок, I, 1955, 199).

2. Ідучи один одному назустріч, скорочувати відстань; зближатися, зступатися. Цокотали ще дві молодичі; розходились і знов сходились та все махали руками (Вовчок, I, 1955, 71); *Дивляться [Іван та Микола] в небо, не помічачи один одного. Сходяться. Плечима стикнулись* (Мик., I, 1957, 503); *Ступили обидва [цапки] на кладку, зійшлись посередині та й ну один одного лобами й рогами бити!* (Коцюб., I, 1955, 468); // Збиратися, зустрічатися де-небудь для бою, поєдинку, змагання і т. ін. Може, звіку не сходились на сих полях такі два рубаки, одної сили, .. одного завзяття (П. Куліш, Вибр., 1969, 106); *Вони сходилися тихо і мирно, так, ніби йшли обійматися, а не боротися* (Тют., Вир, 1964, 234); *Лицарство йде, земля гуде, Зійшлись ворожі лави...* (Л. Укр., I, 1951, 352); *Нікому в цих боях не було пощади. Здавалось, зійшлася сила на силу, і доки не вирубають один одного впень, ця січа не скінчиться* (Гончар, II, 1959, 387).

Схобдитися (зійтисся) врукопаш (врукопашну) — зближаючись із супротивником, діяти прикладом гвинтівки або холодною зброєю. Кілька разів піхота сходилася врукопаш на самій вершині (Гончар, III, 1959, 51); — *Дядьку, а врукопашну з німцями вам доводилось сходитися чи ні?* — підпрягся зараз же Марко (Тют., Вир, 1964, 284).

3. Наближаючись одне до одного, стикатися, зливатися. Доріжка була така вузька, що зелене гілля вгорі сходилось до купи й закривало небо (Н.-Лев., II, 1956, 309); *Зривалися [пальці], руки розгорталася на всю клавіатуру, швидко сходилися* (Епик, Тв., 1958, 133); *Попід лісом клубками котився, сходився й розходився білий туман* (Гр., II, 1963, 438); *Крутив [Юріштан чоловіка] доти, доки лікті не зіходилися до купи* (Хотк., II, 1966, 116); *Тверді хвилі вдарили скорчене тіло і вмить зійшлися над головою* (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 67); *Почувши скрип угорі, вони [воли] трюхи підвели довгасті голови, їхні розкішні роги зійшлися, загуділи* (Стельмах, I, 1962, 150); // Межуючи з чим-небудь, з'єднуватися. В кінці села, в самій глибині яру, де садки сходяться з лісом, стоїть хата Прокопа (Н.-Лев., II, 1956, 28); *Недалеко від Ставицька, де сходяться межі сіл Новобугівка і Любарці, зупинився Тимофій* (Стельмах, II, 1962, 131); // Змикатися, стулятися. Губи [Марка] зійшлися у болісній складці (Цюпа, Назустріч., 1958, 379); // у що. Стягуватися зморшками, складками; утворювати зморшки, складки. Чоло в зморшки зійшлося.

Брови схобдяться (схобдилися, зійшлися і т. ін.) [над переніссям (на переніссі)] — у кого-небудь волосинки брів ростуть і на переніссі. За цей час він змужнів, чорні вуса густо засіяли верхню губу, брови дугами сходилися на переніссі (Сенч., Опов., 1959, 40); *Темні густі брови її зійшлися над переніссям* (Собко, Справа., 1959, 43); *Земля схобдється з небом; Небо схобдється (схобилося) з морем* — про уявне позірне злиття неба з землею, водою на обрії. За річкою, що обставилася стіною темно-зеленого очерету, потяглося нив'я довгими поясами, розіслалися лани широкими килимами, ховаючи свої краї аж там, де земля сходиться з небом (Мирний, IV, 1955, 316); *В одному місці, де небо сходилось з морем, де білів легенький туман, з'явилася чорна пляма* (Н.-Лев., II, 1956, 233).

◇ Кінці [з кінцями] не схобдяться (не зійшлися) див. кінєць¹; Кінці [з кінцями] схобдяться (зійшлися) див. кінєць¹; Світ [не] кліном зійшовся; [Не] кліном земля зійшлася див. клин; Схобдяться (схобдилися, зійдуться, зійшлися) дорбги (стежки, стежечки і т. ін.) чиї — у кого-небудь виявляються однакові життєві інтереси, мета, завдання і т. ін., які часом приводять до зіткнення. — *Знов сходяться наші дороги, Іване! — голосно каже Яцуба* (Гончар, Тронка, 1963, 140); *Тимко відвернувся, аж шия хруснула: то був його ворог по парубоцтву Сергій Золотаренко. Тепер їхні стежки сходилися біля Орісиного двору* (Тют., Вир, 1964, 36); — *Але ми ще стрінемося, пане сотнику! — не вдячними, а непримиренними очима змірює Підпригору. — Ще зійдуться наші дороги* (Стельмах, II, 1962, 66); — *А ти не жалкуй, — криво усміхнувся Джмелик. — Може, наші стежечки зійдуться, тоді не розминемося спроста* (Тют., Вир, 1964, 165).

4. Зосереджуватися в одному місці. Численні телефонні дроти, — тягнучись одні десь зі стегу, інші знизу, із Сивашів, — сходяться жмутком біля освітленого віконця, зникають у ньому (Гончар, II, 1959, 425); *Образно. Діти горіли, мов свічі. В їхніх хворобою потьмарених очах зійшлися страждання, голод і тіні (Стельмах, I, 1962, 211); // Пролягаючи в різних місцях на досить великому просторі, з'єднуватися в одному

місці, пункті (про дороги, річки і т. ін.). Дніпро протікає двома рукавами.. Коло самої Шевченкової могили обидва рукави сходяться до купи (Н.-Лев., II, 1956, 384); Особливо напружений рух був на грейдерах, що сходилися до залізничної станції (Ле і Лев., Півд. захід, 1950, 140); Ой три шляхи широкії До купи зійшлися (Шевч., I, 1951, 388); У шлях один зійшлися стежки й дороги (Дмит., Вірші., 1949, 50); // перен. Змішуватися, зливатися. Ось вони [голоси] наближаються, зійдуться; ось зійшлися до купи, злилися в одну пісню... (Мирний, III, 1954, 203).

5. Досягати взаєморозуміння, вступати в близькі, дружні стосунки з ким-небудь; зближатися. Вона легко сходилася з людьми, товаришувала чесно і щиро (Рибак, Час., 1960, 454); Потроху сходився [Захар] з людьми, ширшав його світ (Ле, Право., 1957, 228); — А мені ця компанія зовсім не пристала до душі. Немає тут з ким зійтись, з ким приятелювати... — сказала Ватя (Н.-Лев., IV, 1956, 117); Іздимо на море ловити рибу.. Взагалі ми дуже зійшлися з ним [О. М. Горьким] (Коцюб., III, 1956, 357); // розм. Вступати в інтимні, любовні зв'язки. — Одружився я не з великого кохання. Війна, окупація, голоднеча... кому тоді були соловейки в голові? Люди сходились і жили разом, бо шукали захисту одне в одного (Вільде, Винен., 1959, 3); — Щось ти, Гнате, вступаєш на поганий шлях... Свою жінку прогнав од себе, зійшовся з другою без шлюбу (Коцюб., I, 1955, 56).

6. у чому, на чому. Приходити до одностайності в чому-небудь; мати однакові погляди на щось. Французи, німці, португальці — усі ці делегати на конгресі сходились в однім: єдиний блок створити треба, єдиний фронт проти буржуазії (Тяч., III, 1957, 36); [К р а й - г о р д с ь к и й:] В своїх об'єктивних оцінках етнографи всього світу сходяться на думці, що малоросійська пісня по своїй милозвучності.. дорівнює італійській пісні (Д. Бедзик, Ост. вальс, 1959, 5); — Ретельно обговоривши всі мої недоліки, жінки зійшлися на тому, що взагалі я дійсно красивіша за інших (Вітч., 5, 1956, 161); // Бути подібним, схожим у чому-небудь, виявлятися однаковими; мати однакові погляди на щось. Як вони не різнилися, а все-таки обидві [Галя і Христя] однаково чули, що добре, що лихе, й через те завжди обидві сходились у своїх думках (Мирний, I, 1949, 366); В одному вороги сходились: усі пили каву (Коцюб., I, 1955, 394); Вся ця тяганина почалася через попа, з яким він сьогодні пив чарку, а потім жорстоко посварився, не зійшовшись з ним поглядами на папу римського (Гончар, III, 1959, 325); // Не суперечити, збігатися, відповідати чому-небудь. Дивувались [селяни] трохи, що слова проповіді і вчинки батюшчині не зовсім сходяться якось (Коцюб., I, 1955, 326); [Л ю ц і й (до Теофіла:)] От бачиш, се випадок нещасливий, — він мовив навмання, не знав, що вигад зійдеться з правдою (Л. Укр., II, 1951, 439).

7. перев. із запереч. н е, розм. Бути за розміром достатнім для того, щоб застебнути, стягнути краї і т. ін. Олександра Петрівна, найстарша дочка, стояла серед кімнати в білих спідницях, в білому корсеті, котрий не сходився на її повному стані (Н.-Лев., III, 1956, 42); — Той, кого я признав за Шеметуна, був круглий, рум'янощокій, у просторому піджаку, що не сходився на животі (Збан., Єдина, 1959, 105); — Куме, ануते допоможіть зав'язати [мішок]. — Набехкав, що й не сходиться? — Так пшениця ж. Як золото... (Тют., Вир, 1964, 368).

8. розм. Приходити до згоди, домовлятися про щонебудь; зговорюватися. Покупці кричать, але незабаром сходяться в ціні, здорово тричі ляскають по долоні

(Н.-Лев., VII, 1966, 357); — Ви хочете купити нашу хату? — здогадався Васько. — Як у ціні зійдемося, то й купимо (Зар., На.. світі, 1967, 246); Кинув жених срібного полтиника на тарілку, думав, на тому й зійдуться, але хлопець, насупившись, заправив за сестру такий викуп, що гості ахнули (Гончар, I, 1959, 8).

9. розм. Відповідати дійсності, бути правильним, точним (про підрахунки). — Двісті двадцять два і два в остачі! — урочисто оголошує Ксеня. — Таки сходиться, — дивується Мирон (Стельмах, I, 1962, 381); Вона перерахувала куверти і, виявивши, що все зійшлося точно, полегшено зітхнула (Собко, Справа., 1959, 5).

СХОДКА, рідко СХІДКА, и, ж. 1. У давній Русі — збори городян, що розглядали й вирішували суспільні та державні справи. Траплялося, що одночасно збирались вікові сходки і в Торговій, і в Софійській частинах і ухвалювали протилежні рішення (Іст. СРСР, I, 1957, 67).

2. На Україні та в Білорусії — збори членів поземельної сільської громади. Десяцькі ходили по дворах, зганяли на сходку [людей] (Ю. Янов., I, 1958, 53); Після великодня старшина скликав громаду на сідку (Н.-Лев., VI, 1966, 401); // збірн. Присутні на таких зборах. Згадав [Аркадій Петрович] образу, як гула радісно сходка, коли він пояснив їй права народу на землю (Коцюб., II, 1955, 383).

3. У дореволюційній Росії — революційні збори робітників, студентів і т. ін. До революції [Іванов] — організатор потаємних сходок на березі Дніпра, а від дня революції — .. керівник арсенальських більшовиків (Смолич, Мир., 1958, 51); Пригадав [Килигей], як збирались вони, робітники порту, на таємні сходки (Гончар, II, 1959, 45); Яскравим виявом впливу березневих подій 1871 р. у Франції на весь розвиток революційно-визвольного руху в Росії, зокрема на Україні, була, наприклад, робітнича сходка в Одесі на честь 7-ої річниці Паризької Комуні (Наука., 3, 1971, 22).

4. Зустріч, зібрання певної групи людей в якому-небудь місці для розваги, відпочинку, обміркування чогось. Василь Ковтюх зібрав сходку. — Товариші! — каже. — Чи довго ми будемо терпіти отих волоцюг? Годі! Натерпілися! (Ковінька, Кутя., 1960, 66).

СХОДКИ, док, мн., діал. Східці. Від хати рівно до води Стояли сходки камінні, І коло сходок в два ряди Шуміли липи молодії... (Рудан., Тв., 1959, 60).

СХОДНІ, ів, мн. Дошка з набитими на неї поперечними планками або збитий із кількох товстих дощок переносний поміст з такими планками й з поручнями на дерев'яних або залізних стойках (для переходу з судна на судно, на пристань, на берег і т. ін.). Спустившись в трюми, жінки насипали жито в мішки, чоловіки, беручи мішки на плечі, бігом бігли по сходнях на берег (Горький, II, перекл. Ковганюка, 1952, 346); Доки спускали сходні, доки почали випускати пасажирів — ми мали досить часу, щоб спокійно дійти до берега (Кулик, Записки консула, 1958, 79); Він швидкими кроками збіг по трапу на нижню палубу і пішов до сходнів, де вже давно не було жодної людини (Собко, Скеля., 1961, 15).

СХОДНО, присл., розм. Те саме, що вигідно. Вигнала вдова, вигнала небога Двадцять овець ще й чотири: — Судіте, громадо, і ви, добрії люди, Чи сходно наймитку [наймитові] буде? (Укр. нар. пісні, 1, 1964, 227).

СХОДНЯ, і, ж. Те саме, що східні.

СХОДОВИЙ, а, є. 1. Прикм. до сходи². Виконує [комплексна бригада] всі роботи, крім опоряджувальних і сантехнічних: споруджує стіни, укладає панелі перекриття, сходові марші, встановлює віконні рами (Рад. Укр., 1.VI 1961, 2).

Сходова клітка див. клітка.

2. *рідко*. Те саме, що східний. Його.. висока фігура ясно відрисувалася [вмалювалася] на тлі сходового неба (Фр., III, 1950, 327).

СХОДОЗНАВЕЦЬ, впа, ч. Фахівець із сходознавства; орієнталіст. *Ім'я їрїзнобічна творчість академіка Агатангела Юхимовича Кримського мало відомі сучасному читачеві. А працював учений у багатьох галузях: він — сходознавець і поет, прозаїк і фольклорист, філолог-україніст, літературний критик* (Літ. Укр., 19.X 1965, 2); Велику дослідницьку роботу ведуть сходознавці Узбекистану (Знання., 3, 1972, 3).

СХОДОЗНАВСТВО, а, с. Сукупність наукових дисциплін, що вивчають історію, економіку, мови, літератури, мистецтво, філософію, релігію, пам'ятки матеріальної і духовної культури народів Сходу; орієнталістика. Велику роль у популяризації культури східних народів відіграла Всеукраїнська наукова асоціація сходознавства, що існувала в Харкові протягом 1925—1934 рр. (Рад. літ-во, 6, 1964, 134); Іван Франко всіляко підтримував і спрямовував молодого письменника [А. Ю. Кримського], усвідомлюючи, яке велике значення для розвитку рідної культури мають його праці в галузі сходознавства (Літ. Укр., 19.X 1965, 2).

СХОДОЗНАВЧИЙ, а, е. Прикм. до сходознавство. Вільна володючи мовами народів Близького і Середнього Сходу, добре знаючи їх історію та культуру, А. Ю. Кримський в своїх працях стояв на рівні світової сходознавчої науки, відгукувався на видатні події в ній, виховував численні кадри орієнталістів (Нар. тв. та етн., 3, 1961, 77); Сходознавчі проблеми.

СХОДЯЧИЙ, а, е, *рідко*. Який сходить, піднімається (про сонце). Невдовзі ми виїшли на чисте поле, і мої очі радісно повітали перший проблиск сходячого сонця (Фр., II, 1950, 95); Від променів сходячого сонця зарожевілись далекі гори (Галан, Гори., 1956, 11).

СХОДЬБИЩЕ, а, с., розм. 1. Те саме, що збірщище 1—3.

2. *рідко*. Випадкове або наперед домовлене побачення з ким-небудь; зустріч. Мабуть, що підглядів Петро.. сі їх сходьбища, а вже не чув ні від кого, бо ніхто її ніколи не бачив під вербою. як вони зіходились (Кв.-Осн., II, 1956, 446).

СХОЖИЙ¹, а, е. Який має спільні або подібні риси з ким-, чим-небудь, таку саму вдачу, як хтось, нагадує когось, щось. Улєсливий приятель схожий на кішку: спереду ласкає [пестить], а ззаду кусає (Укр. присл., 1963, 358); Любка росла, як у садку вишня. Вона була дуже схожа з лиця на Нимідору (Н.-Лев., II, 1956, 244); Вони [брати] разюче схожі між собою, — обое широколиці, обое світлоброві (Вол., Садн., 1950, 73); Перекупки були всі схожі, ні до однієї Фелікс не наважився підійти й спитати про тітку Сашу (Ю. Янов., II, 1954, 38); Біля самого ліжка на тумбочці стояв маленький кошик з свіжими синіми квітами, схожими на проліски (Гончар, III, 1959, 320); Кабінет поета був схожий на величезну, добре злагоджену бібліотеку вченого (Мас., Роман., 1970, 224); // тільки схоже, у знач. присудк. сл. Здається, як ніби. Схоже було, що він заміряється заматнудитися на Боженка, всі інші «політики».. кинулись їх розбороняти (Смоліч, Мир., 1958, 47); — Схоже було, наче дорослі граються у війну (Гончар, II, 1959, 118); // тільки схоже, у знач. присудк. сл., на кого. Властиве кому-небудь, в чийому-небудь звичаї. — Механізмів нагнали, а вми-вальник за три копійки прихопити забули... Ну, це схоже на нас... (Гончар, Тронка, 1963, 82).

На ко́го (на щó) став схóжий — уживається для вираження незадоволення тим, що хто-небудь має не-

охайний або хворобливий вигляд. — Подивися на себе! На кого ти тепер став схожий: кудлатий, пелехатий (Н.-Лев., VI, 1966, 393); — Подивись он в те дзеркало, на що ти став схожий! (Н.-Лев., VI, 1966, 393); Ні на щó не схóже — нікуди не годиться, дуже погано. — Прошу тебе звернути увагу вчительки нашої на те, як балакають наші діти! А́дже вони страшенно калічать російську мову! Се бог зна що таке... се ні на що не схоже!.. (Коцюб., I, 1955, 165); — Я не розумію цю людину. — Ну, от! — розвів руками Биков. — Все це дуже дивне й ні на що не схоже (Довж., I, 1958, 447); Схóже на те, що... — здається, очевидно. Яреськові їхнє переморгування не дуже до вподоби, схоже на те, що в в них щось потайне на думці (Гончар, II, 1959, 64).

◇ Як (мов і т. ін.) кра́пля (дві кра́плі) воді схóжий див. вода, два.

СХОЖИЙ², а, е, с. г. Здатний до проростання (про насіння).

СХОЖІСТЬ¹, жості, ж. Абстр. ім. до схóжий¹. Незвичайна схожість дочки з матір'ю дуже вразила Яся (Н.-Лев., I, 1956, 169); Вона хоче знайти на його [діда] лиці якусь схожість з Романом, але нічого, крім природної гідності, не знаходить (Стельмах, Хліб., 1959, 155); Численні розкопки могил епохи бронзи, проведені в кримських передгір'ях, виявили групу пам'ятників, що мають певну схожість із синхронними пам'ятниками Кавказу (Наука., 12, 1965, 6).

СХОЖІСТЬ², жості, ж., с. г. Здатність до проростання (про насіння). Схожість пошкодженого зерна.. різко знижується (Шкідн. і хвор. рослин, 1956, 102); Важливими ознаками посівних якостей насіння є його чистота, схожість і вологість (Овоч., 1956, 67); Докія Зотовна говорила, що колгосп добре підготувався до весняної сізби, що зерно очищене й перевірене на схожість (Донч., Секрет, 1947, 58).

СХОЛАСТ, а, ч. 1. Послідовник схоластики (у 1 знач.).

2. *перен.* Людина, яка сприймає лише зовнішню, формальну сторону якої-небудь науки відірвано від життя й практики; той, хто схильний до марних і далеких від життя розмірковувань. Мікробіолог Проташний став дорікати математикам та фізикам за їх теоретичні шукання. Він вбачав у цьому відриє від практики життя і обзивав їх схоластами (Рибак, Час., 1960, 103).

СХОЛАСТИК, а, ч. Те саме, що схоласт.

СХОЛАСТИКА, и, ж. 1. Панівний напрям у середньовічній ідеалістичній філософії, представники якого за допомогою філософських положень намагалися обґрунтувати богослов'я. Теорія Коперника стала тим фундаментом, на якому в ту епоху розгорнулася жорстока боротьба передових людей проти схоластики (Наука., 1, 1960, 63); Академія зосталася дуже позаду од свого часу: в ній панувала схоластика (Н.-Лев., I, 1956, 343).

2. *перен.* Формальні знання, відірвані від життя й практики; мертва, суха наука. Марксистсько-ленінські теоретичні положення відіграють величезну роль у формуванні світогляду митця, але якщо вони органічно не осмислені ним, то перетворюються у мертву схоластику, догматизм (Мист., 5, 1957, 3); — Фізика в наш час все.. Це не математична схоластика з мертвими формулами (Рибак, Час., 1960, 145); Наука, відірвана від практики, звичайно перетворюється у схоластику, а це створює умови для проникнення в неї ідеалізму і механіцизму (Наука., 12, 1963, 7).

СХОЛАСТИЧНИЙ, а, е. 1. Стос. до схоластики (у 1 знач.), пов'язаний з нею. У 1907 р. Павло Тичина вступив до Чернігівської семінарії, де панувала церковна

схоластична наука, атмосфера шпигунства і доносів (Укр. літ., 10, 1957, 11); *На Русі при феодалізмі панувала церковна схоластична література* (Деякі пит. поет. майстерн., 1956, 23).

2. Який є схоластикою (у 2 знач.); відірваний від життя й практики. Багатообдарований юнак [П. А. Тутковський], що прагнув до живого знання, не міг задовольнитися жертвим, схоластичним навчанням (Видатні вітч. географи., 1954, 116); *Схоластичне віршування*.

СХОЛАСТИЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до схоластичний. Ідея абсолютизму, .. повне безсилля в духовній сфері, схоластичність, теологічний та догматичний спосіб думання — от чим характеризується тодішня, навіть краща, частина галицької інтелігенції (Коцюб., III, 1956, 29); З викриттям пагубності, схоластичності і нежиттєвості загальної системи навчання в семінаріях, гімназіях та ін. виступили А. Свидницький і І. Нечуй-Левицький у своїх повістях (Рад. літ-во, 1, 1957, 65); Крім історичних творів, київські вчені [XVII ст.] написали значну кількість літературних праць: проповідей, панегіриків, силабічних віршів. Усі ці твори зберігали типову для літератури епохи феодалізму схоластичність і були відірвані від життя народних мас (Іст. УРСР, I, 1953, 303).

СХОЛАСТИЧНО. Присл. до схоластичний 2. Можна щодня писати вірші на теми дня, схоластично і бездумно сковзати по поверхні подій, .. але без глибокого художнього розкриття суті і характеру цих подій — вірші не стануть сучасними і революційними (Мал., Думки., 1959, 13).

СХОЛІАСТ, а, ч., книжн. Коментатор, упорядник схолій.

СХОЛІЯ, ї, ж., книжн. Примітка, пояснення до тексту.

СХОЛОДИТИ, джү, діш, док., перех. Зробити щонебудь холодним або холоднішим; остудити, охолодити. Треба схолодити, — дуже гаряча вода (Сл. Гр.).

СХОЛОДНІЛИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. мин. ч. до схолодніти.

2. у знач. прикм. Те саме, що холідний. Позавчора увечері, за всю зиму вперше, зняли з прогонців сільбудівські вікна, і схолоднілий зал прийняв в свої даїно не мазані стіни колгоспну молодь (Кир., Вибр., 1960, 363); // перен. Байдужий, нечутливий. Оточили [рудокopi] його, потягли в своє повне енергії коло. Орест, розчулений, не пручався, почувачи, як схолодніле його серце раптом розтавало, зігріте теплом оточення (Досв., Вибр., 1959, 357).

СХОЛОДНІТИ, ію, ієш, док. 1. тільки 3 ос. Стати холодним або холоднішим; охолодитися, охолонути. Вже небагато лишилось літніх днів — скоро настане осінь. Тепер так добре беруться язї, червоноперки, а пізніше вода схолодніє і риба піде на дно (Збан., Таємниця., 1971, 14).

2. перен. Стати байдужим, черствим, холодним; втратити інтерес до кого-, чого-небудь. Погляд його раптом схолоднів, став твердим (М. Ол., Туди, де бій, 1971, 158).

СХОЛОЛІЙ, а, е, розм. Дієпр. акт. мин. ч. до схололнути. Схололі в хмарах крапельки води Перлинами котилися в сади (Бажан, II, 1947, 72); Мій капітан безмовний, уста — німі, схололі (Мисик, Біля криниці, 1967, 281).

СХОЛОЛУТИ, ну, неш; мин. ч. схололнув і схололв, ла, ло; док. 1. Стати холодним або холоднішим. Третій Вітер молодий.. Так собі подумав, так помислив: — А спасибі, що Сонечко на весну повернуло, А то б земля була навік схолонула, заснула (Тич., I, 1957, 50);

— Вечеря вже готова. Моя переказувала, щоб не барилися, бо індік схолоне на припичку... (Чаб., Тече вода., 1961, 174).

2. перен. Стати байдужим, черствим, холодним. Здається, .. дитина тут [у кімнаті пансіону] не грається; .. кожна душа весела схолоне, а що вже щирому серцю (Вовчок, I, 1955, 374).

СХОПИТИ див. схобплювати.

СХОПИТИСЯ див. схобплюватися.

СХОПЛЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до схопити. Таранушка підхопився, втягнувши голову в плечі, і розігнався до Павла, розмахнувшись залізним прутком, схопленим з землі (Хижняк, Килимок, 1961, 10); Були [селяни] чимало вдивовані, коли езекутор, схоплений впоперек міцними руками Чіпаріу, майнує у повітрі (Смолич, I, 1958, 53); Зловили дець у лісі чоловіка непевного, та се був якийсь бідолата, що його вигнала на великий шлях нуждонька та бідонька, або й зовсім безвишній перехожий часом був схоплений (Вовчок, I, 1955, 361); Схоплений гайдамаками, він стоїть вже на допиті в штабі петлюрівців (Довж., I, 1958, 58); Підкинули [Осип та Сергій] іще одне поліно, Воно стріляло, схоплене воєнем (Бажан, Вибр., 1940, 109); Всі герої Гончара, які нам запам'яталися й полюбилися, — побачені, підмічені, схоплені в житті (Про багатство л-ри, 1959, 231); Вони зайшли на подвір'я, на якому лежали дубові колоди, схоплені залізними прутами (Рудь, Гомін., 1959, 23); Підійшла [Зоя] до ганку, стала на нижній приступці й підвела схоплені пимороззю вії (Земляк, Гнівний Стратіон, 1960, 396); Біля греблі — млин, за греблею — неширокий, схоплений кригою став (Коз., Блискавка, 1962, 4); // схоблено, безос. присудк. сл. Того ж таки дня схоплено ще кількох злодіїв (Рильський, Бабине літо, 1967, 118); — Що не кажи, а все це [про груповий портрет] було таки здорово схоплено! (Коз., Гарячі руки, 1960, 67).

СХОПЛЮВАННЯ, я, с. Дія за знач. схобплювати і схобплюватися. Збудження в центральній нервовій системі зумовлюють руховий неспокій, схоплювання, скрикування, розмову, ходіння, що іноді спостерігаються під час сну (Шк. гігієна, 1954, 57).

СХОПЛЮВАТИ, юю, юєш, недок., **СХОПИТИ**, схоплю, схопиш; мн. схобплять; док., перех. 1. Брати, хапати кого-, що-небудь швидким рухом рук, зубів і т. ін. Ксеня схоплює з лавки полотняну торбину й, пританцьовуючи, вибігає з хати (Стельмах, I, 1962, 517); Схопивши шапку, хотів було [Наум] втікати надвір (Кв.-Осн., II, 1956, 60); Сама як схопить [пані] дзвінок! по всіх покоях — дзінь-дзінь! (Вовчок, I, 1955, 76); — Як схоплю я сокиру — двох вовків зарубав, а тоді на коня (Донч., VI, 1957, 21); Схопив [Тарас] пензель — і незабаром з картону дивилися лукаві, хитрувато-примружені дядькові очі (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 114); — Пий! Солдат схопив флягу обома руками (Гончар, III, 1959, 109); Чохів схопив зубами рукав гімнастюрки (Тют., Вир, 1964, 323); // Хапати лапами, дзьобом (про тварин, птахів). На льоду золотим карасиком стріпнувся місяць. Лисичка схопила його лапками (Тют., Вир, 1964, 507); Лелека одним оком націлився на гриба, схопив його, підкинув угору, щоб зручніше проковтнути (Стельмах, I, 1962, 238); *Образно. З моря йшли холод та гуркіт, море зажерливо ревла, схопивши її Мусія (Ю. Янов., II, 1958, 189); // за що. Хапаючи за що-небудь, тримати, стискати. — Я вже схоплюю жар-птицю за хвіст і знов упускаю її (Донч., VI, 1957, 621); Алла Михайлівна схопила мене за руку і здавила так, що я мало не скрикнула (Л. Укр., III, 1952, 614); Вартовий схопив конвоїра за горло (Епик, Тв., 1958, 549); // за що. Поривчасто

хапаючи кого-небудь за щось, затримувати, зупиняти. *Не кажи злодій, поки за руку не схопив* (Укр.. присл., 1963, 373); *Він береться за шапку. Схопила [Варка] його за рукав,— не пускає з хати* (Вовчок, I, 1955, 174); *Давид здивований схопив Тихона за руку і спинив* (Головко, II, 1957, 122).

Схо́пити в обійми кого — швидко обхопити руками, обійняти кого-небудь. *Я хотів схопити так в обійми якусь людину, що йшла назустріч з суворим обличчям, і притиснути до серця: брата!* (Коцюб., II, 1955, 187); — *Мамо! Це я! Я!* — *схопила Тамара матір в обійми* (Хижняк, Тамара, 1959, 272); **Схо́пити** го́лову в ру́ки (рука́ми) — швидко обхопити руками голову від болю, переживання і т. ін. *І день іде, і ніч іде. І голову схопивши в руки, Дивуєшся, чому не йде Апостол правди і науки?* (Шевч., II, 1963, 413); *Вона підніметься, кашляє, схопивши голову в руки... Сидить... Кашель трохи втих* (Мирний, I, 1949, 318); *Жінка не промовила ні слова. Зі стогоном, схопивши голову руками, опустила на коліна* (Стельмах, II, 1962, 186); **Схо́пити** за петелькі́ (за ба́рки) кого — вхопити за груди (під час сварки, бійки). *Озвірів [Тимко]... схопив брата за петельки, рвонув на себе* (Тют., Вир, 1964, 217); — *Ти — кого? Ко-го!!* — *зриваючись на ноги, гукнув червоний, з вимазаною пикою Можик і схопив відступаючого низькорослого шевця за барки* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 178); **Схо́пити** на ру́ки кого — піднявши кого-небудь, посадити на руки. — *Схопив він її на руки та й помчав* (Вовчок, I, 1955, 97); *Тимко.. схопив Коростильова, як дитину, на руки і почав кружляти його навколо себе* (Тют., Вир, 1964, 482); **Схо́пити** під (побі́д) ру́ки кого — обхопити чийсь руки своїми руками. *У хату вскочили два лакеї і, схопивши Федора під руки... повели в двір* (Мирний, IV, 1955, 235); *Чумаченко схопив його попід руки і рвонув до себе* (Тют., Вир, 1964, 316).

◇ **За зя́бра (жа́бри) схо́пити** див. зя́бра, жа́бра; **Схо́пити** в (на) оберемо́к кого, що — те саме, що **Взя́ти** (згребті́ і т. ін.) в (на) оберемо́к (див. оберемо́к). *Юрко одразу ж, просовуючи руки в сніг, схопив дівчину в оберемо́к... Забилась, малеча?* (Стельмах, I, 1962, 62); *Іван Трохимович, схопивши шинельку на оберемо́к, удирав [утікав] від його, аж курява з-під ніг зривалася* (Мирний, IV, 1955, 62); **Схо́пити** за го́рло кого — силою домогтися чого-небудь, поставити когось у безвихідне становище. *Там [у Сталінграді] наша армія так схопила фашистів за горло, що вони й тут заворушилися* (Хижняк, Тамара, 1959, 105).

2. **Ловити**, силою зупиняти кого-небудь, не даючи можливості піти, утекти. *Ловила [мати] діток коло себе, схоплювала та й поцілунками всипала та усе голосніш ридала* (Вовчок, I, 1955, 294); *Один із них [бандитів] хотів її схопити. Вона, скрикнувши, вислизнула з-під руки і знятямлено подалася вздовж стежки* (Гончар, II, 1959, 253); // розм. Раптово, несподівано затримувати, заарештовувати. *Несподівано після трьох років служби молодого офіцера схопили жандарми* (Видатні вітч. географи., 1954, 70); — *Трапилось так, що схопила одного разу того хлопця поліція і кинула в тюрму* (Цюпа, Три явори, 1958, 14).

3. **перен., розм.** Здобувати що-небудь певними зусиллями, якимись діями. — *Три роки — не вік, та й навить за два роки можна схопити ремесло в руки, коли в хист і охота* (Козл., Ю. Крук, 1957, 346); // **Одержувати** погану оцінку за що-небудь. *Соромно такому самотійному учневі.. трійки схоплювати* (Кучер, Дорога., 1958, 24); — *За співи й музику — двійку схопив,— чистосердечно признався Юра* (Є. Кравч., Квіти., 1959, 185); *Поїхала [дівчина] вступати до Кіровоградського політехнічного і на єдиному екзамені прова-*

лилася — двійку з математики схопила (Літ. Укр., 24.X 1967, 2).

4. **Відчувати** на собі (фізично або морально) певну дію кого-, чого-небудь; діставати покарання за щось. *Він вискакує з хати і.. одразу схоплює батого по плечам* (Стельмах, I, 1962, 215); — *Скільки я нарядів позачергових схопив!* (Ткач, Жди., 1959, 9).

◇ **Облизня схо́пити** див. облизень; **Схо́пити** гарбуза́ — те саме, що **Діста́ти** (з'їсти, покуштува́ти) [печено́го] гарбуза́ (див. гарбу́з). [Назар Петрович:] *Так що тобі, хлопче, мабуть, доведеться схопити гарбуза.* [Сергі́й:] *Хай так. Я хочу почути це від неї самої* (Дмит., Дівоча доля, 1960, 72); **Схо́пити** запоті́личника — дістати удар по потилиці. *Коли б у домізці був тато, Максим би так не витворяв, і не тому, що боявся схопити запотіличника, а просто: при батькові якось самі по собі смирилишали і ноги, і руки, і обличчя* (Стельмах, I, 1962, 212).

5. **перев. док., розм.** Несподівано захворіти, застудившись або заразившись чим-небудь. *Мені не повезло трохи, я застудився, схопив бронхіт, до того прилучилася астма* (Коцюб., III, 1956, 437); *Тяжко-тяжко мені.. Ой, хоч би занедужать як, схопить «скоротечну», .. вмерти й собі, не чуть нічого, не бачити...* (Тесл., З книги життя, 1949, 88); *За два тижні по народженні Галини померла мати її, схопивши в злиднях через недогляд породильню [яка буває після родів] гарячку* (Крот., Сини., 1948, 18).

6. **перев. док., розм.** Раптово й сильно виявитися в кого-небудь (про хворобу, біль). [Гі́льзе:] *І чого се ти так гнався? От добігаєшся, що знов тебе ота хвороба схопить, будеш горлиць лежати та об землю битись* (Л. Укр., IV, 1954, 250); — *Най би, — гадав, — схопила недуга, Щоб відпустили додому, до плуга... Вже ж йому той остогид карабін* (Павл., Бистрина, 1959, 107); *На ранок його знову схопив кашель, закололо в боці* (Ю. Бедзик, Альма матер, 1964, 153); // **безос.** — *Довго ж ти вибирався [додому], сину. Стара й дуба могла дати. Схопило її так, що, думали, вже не встане* (Коцюба, Нові береги, 1959, 232); *Схопило біля силосу так, що літаком довелося відправляти небораку в область — того ж дня й прооперували ...* (Гончар, Тронка, 1963, 200); // **перен.** Раптово оволодіти чиймись думками; охопити кого-, що-небудь (про почуття, стан). *Товариська зрада, докора — разом кинулись йому в голову, схопили за серце...* (Мирний, I, 1949, 312); *Жаль, невимовний жаль і важка злоба схопили обценьками моє серце* (Збан., Єдина, 1959, 91).

[За] **живі́т схо́пило**, **безос.** — **сильно** заболіло в животі. — *Полягали ми спати. Уночі як схопило мене за живіт, боже мій, як наче хто ножем ріже!* (Тют., Вир, 1964, 30); — *Ледве душі не віддав богові. Живіт мені схопило, і голова...* (Добр., Тече річка., 1961, 194); *На ко́льки схо́пило кого, безос.; Схо́пила ко́лька — кому-небудь стало дуже боляче, закололо де-небудь. — Правдою дихаю. А тебе, Дорохтею, ще від кривди на ко́льки не схопило?* (Стельмах, I, 1962, 237); *Як схопила ко́лька, то мало душа не втекла з тіла* (Коцюб., II, 1955, 33).

7. **Раптово**, з силою обгортати, охоплювати з усіх боків (про полум'я, пожежу).

8. **перен., розм.** Швидко, легко або мимохідь, частково сприймати, засвоювати або розуміти що-небудь. *Павлуша уважно прислухався до їхньої розмови. Говорили більше про речі незрозумілі для нього, але дещо хлопець таки й схоплював* (Головко, II, 1957, 267); *Для неї, яка з трійок не вилазила, було просто дивовижно, як він швидко все схоплював, який розум у нього чіткий та бистрий* (Гончар, Тронка, 1963, 251); — *На-*

вчи мене, будь ласкав, грамоті.. Я ж таки півроку .. ходив до школи, букви .. усі до одної схопив (Збан., Сеспель, 1961, 287); // Сприймати, розпізнавати, помічати що-небудь, перев. органами чуттів; уловлювати. В його жарті Дмитро схоплює тривожне для себе почуття (Стельмах, II, 1962, 322); Його пильний погляд враз схопив і набряки під очима, і поріділе волосся над високим.. чолом, і дрібні зморшки на вилицях (Тулуб., В степу.., 1964, 410); Навіть з літака не схопиш Всю неосаяжність широти (Дмит., В обіймах сонця, 1958, 121); // Втягувати в себе, вдихати (повітря, аромат). Дарку сперли якісь болі під грудьми, і вона мусить схопити духу (Вільде, Б'є восьма, 1945, 169); Флора Германівна жадібно, на повні груди, схопила лоскотний аромат матіоли (Коцюба, Нові береги, 1959, 264).

◇ Схóплювати (схóпити) мелодію — швидко запам'ятовувати, завчати мелодію. Виїхав [М. В. Лисенко].. до Миргорода з метою записати думу. Щоб схопити мелодію, треба не лише певних професіональних здібностей і навичок, але (і це головне!) — знання і відчуття народної музики, цілковите осягнення законів народного музичного мислення (Нар. тв. та етн., 4, 1964, 74); Схóплювати (схóпити) на льоту — швидко, легко або мимохідь сприймати, засвоювати або розуміти що-небудь. — А це ж для мене, щоб я читав, схоплював на льоту. І зветься це: наочна агітація (Гончар, Тронка, 1963, 127); Те, за що рядовий студент платив наполегливим щоденним студіюванням, безсонними ночами перед екзаменами, Федь Шостенко схоплював на льоту, і воно лишалося при ньому назавжди (Шовк., Людина.., 1962, 116).

9. перен. Підмічати, виділяти, вирізняти серед чого-небудь. Артистові потрібна глибока мудрість для того, щоб без помилок відсіювати від потрібного матеріалу все зайве, дрібне, нехарактерне, помічати, схоплювати та занотовувати лише цінне, головне (Думки про театр, 1955, 79); Автор [М. Негода] уміє схоплювати і відтворювати живі характери людей колгоспного села (Мал., Думки.., 1959, 55); Франко говорить в своїй статті [«З нової чеської літератури»], що Махар вірно схопив картину політичної боротьби (Вітч., 5, 1956, 141); Асхат Сафаргалін [з Татарії] пройнявся своєрідністю України, .. схопив найтипівіше і все це відтворив у своїх натхненних, зігрітих щедрим серцем художника полотнах (Мист., 3, 1967, 22).

10. рѳзм. Заморожувати, покривати шаром льоду, кригою. Ранковий холод схоплює землю (Стельмах, Хліб.., 1959, 638).

11. З'єднувати, скріплювати що-небудь. Схоплювати колоди прутами.

12. діал. Швидко зривати, знімати щось з кого-, чого-небудь. — Квіток було назриваєм та позаквітчуємось, як молоді, та до самого двору тими вінками величаємось. А вступаючи в двір, схопимо з себе (Вовчок, I, 1955, 103); [Д о м а х а:] Як я опинилася біля вашого подвір'я, — не пам'ятаю, як схопила з себе пояса і хотіла повіситись, — не тямлю.. (Кроп., II, 1958, 175).

СХОПЛЮВАТИСЯ, ююся, юєшся, недок., СХОПИТИСЯ, схоплюся, схóпишся; мн. схóпляться; док. 1. Різко, стрімко вставати, підійматися або дуже швидко залишати яке-небудь місце. Де купка [дівчат] сидить, то підкрадуться [парубки] та по-ведмежому і ревнуть... а ті схоплюються, біжать, регочуться, лають.. (Кв.-Осн., II, 1956, 239); Вона присіла на кінчику стільця, розказувала, потім знов схоплювалася з місця (Н.-Лев., VII, 1966, 276); Він схопився й побіг до Явдошиної оселі (Коцюб., I, 1955, 24); Схопився [Остапко], як опечений, підсмикнув штаненята й боязко подався лавою поза столом (Головко, II, 1957, 206); — Комсо-

молець? — запитав Воронцов, хмурачись. — Так точно, комсомолець, товаришу гвардії майор! — схопився Чернийш зі стільця (Гончар, III, 1959, 21); // Залишати якесь місце, побігши або злетівши (про тварин, птахів) З-під ніг схоплювались і зникали в кущах зайці (Баш, Вибр., 1948, 9); Недалеко від його схопилася сіренька пташка і, скочивши на тин, почала цюмкати (Мирний, I, 1954, 246); // Прокинувшись, швидко вставати з постелі. Я після революції, як пана вже й не було, довго ще схоплювався на світанку з переляком, щоб не заспати (Ірчан, II, 1958, 412); Вранці він схоплювався разом з третіми півнями, приходив до матері (Тют., Вир, 1964, 218); — Рано-ранісінько схоплюся; біжу на поденщину (Вовчок, I, 1955, 139); Жінка щось надто рано сьогодні схопилася (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 3).

Схóплюватися (схóпитися) на [рівні] нѳги див. ногá.

2. Братися, хапатися за кого-, що-небудь швидким, різким порухом рук. Раз по раз з грудей у його вири-вались тяжкі «охи», раз по раз він схоплювався руками за перегнуту спину (Мирний, I, 1949, 392); Липтак побіг за возом,.. схопився ззаду за полудрабки (Томч., Готель.., 1960, 34); Серце билось. Схопився [Дмитро] рукою за груди (Хотк., II, 1966, 107); // Швидким, різким порухом брати одне одного за руки; з'єднуватися, узявшись за руки. Зустріч відбулася серед хвиль, і пла-вці довго не могли схопитися за руки, їх усе розбивала хвиля, та нарешті їм пощастило (Ю. Янов., II, 1958, 190); // Швидко братися, хапатися за який-небудь предмет, щоб почати щось робити. — Дзвони! — не тямлячи себе од гніву й одчаю, скрикнув Юхим. І тої ж миті Саранчук, видко, просто руками схопився за било і забив у дзвін (Головко, II, 1957, 354); — Хто тут? — придушеним голосом промовив Андрій, схопившись одразу за зброю (Довж., I, 1958, 242); // перен. Швидко, охоче погоджуватися з чим-небудь. [В і т р о в и й:] Я розгарячився на зборах і сказав, — не приймає мій план, тоді зніміть мене з заступника голови. Романюк за це схопився і призначив мене бригадиром рибалок (Корн., II, 1955, 221); — У нас тут недалеко цукровий завод єсть, — замріяно почав Григір. — Але, як кажуть, радіє кума, та дарма: той жом, який нам належав, ми вже давно вивезли і прокормили, а нового не дадуть... — А якщо попробувати? — зараз же схопився за цю думку Дорош (Тют., Вир, 1964, 136).

◇ Схóпитися за бѳки (за живіт, за животá) від рѳготу (сміючись) — почати дуже сміятися. Він хотів збудити Соломію, але лиш глянув на неї, як схопився за боки від шаленого реготу (Коцюб., I, 1955, 343); Схóпитися за соломіну (за соломінку) див. соломіна, соломінка; Схóпитися обіруч (обомá рука́ми) — те саме, що Ухóпитися обомá рука́ми (див. ухóпитися); Схóплюватися (схóпитися) за гѳлову — те саме, що Брáтися (хàпáтися) за гѳлову (див. головá). — Де ж Яків? де ж він? — схоплюючись за голову руками, крикнула Горпина (Мирний, I, 1954, 264); Коли після тієї страшної тризни брати приїхали кіньми й забрали своє добро, Микула аж за голову схопився — адже вони взяли все, у нього лишилися тільки кінь, віз та рало (Скл., Святослав, 1959, 98).

3. Розпочинати бій, боротьбу, бійку. Оба схопилися в боротьбу. Ох, і люто ж боролися гуцули!.. (Хотк., II, 1966, 199); Доганяє Ван-Лін самурая в тайзі. Схопились. Починається боротьба не на життя, а на смерть (Довж., I, 1958, 122); Рвонулися [батько й син] один до одного, схопилися, вперлися один у одного плечима і хитро, пружно заходили ногами, вибираючи вигіднішу позицію для ривка (Тют., Вир, 1964, 234); *Образно. В полях уже згасали гречки. Надходила та драматична

пора, коли в невидимім поєдинку літо схоплювалося із осінню (Стельмах, I, 1962, 603).

◇ Схопітисся на кулаки див. кулак; У ручки схопітисся див. ручка.

4. Несподівано виникати, починатися (про явища природи, шум, крик і т. ін.). На порожніх вулицях, занесених снігом, пронизливо верещали ковані колеса обозу, тріскали безладні постріли, схоплювалися крики й лайка (Панч, В дорозі, 1959, 69); Земля тряслася. Вибухи схоплювалися все ближче (Гончар, III, 1959, 86); Ось схопилась хуртовина, Закурилася долина (Щог., Поезії, 1958, 83); Інколи схопиться заверюха [завірюха] — .. світу божого не видно (П. Куліш, Вибр., 1969, 196); На небі загуркотів зрім. В одну мить стопився страшний вітер і засвистів в садку (Н.-Лев., VII, 1966, 200); // Швидко спалахувати (про пожежу, полум'я). Місто займається образом. Пожежа схоплюється на чотири боки (Н.-Лев., VII, 1966, 9); *Образно. — Так хіба нам сидіти згорнувши руки, коли огонь уже підложено і ось .. пожежа схопиться по Вкраїні! (П. Куліш, Вибр., 1969, 74); // З'являтися, утворюватися на чому-небудь. Дошк шарить, аж бульки схоплюються (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 19); Гребці важко дихали.. На долонях схопилися великі водяні пухирі й одразу потріскались (Кучер, Голод, 1961, 228); // Раптово виникати, ставати помітним. Між бровами на лобі схоплюється вертикальна зморшка (Коз., Вибр., 1947, 10); На пухленьких губах схоплювалася усмішка (Панч, На калин. мості, 1965, 115).

5. Сходити, підніматися над обрієм (про сонце, місяць). Рано-рано схопилося сонце, виграваяючи та висвічуючи червоним світлом... (Мирний, I, 1949, 156); Ще не схопилося й сонце, а схвилюваний натовп уже гатив кулаками в залізні двері крамниці (Воскр., Весна., 1939, 11).

6. Раптом пригадувати або помічати що-небудь; спохвачуватися. — То почекай, Любо, щось маю сказати! — пізно схоплюється Салоган (Стельмах, I, 1962, 345); — Якби і в нашого батька були такі достатки, Грицьку, як у його, хіба б і нас не вчили... — не швидко обізвався Івась. — Якби ж то! — вразу одказав Грицько та й схопився. — Ти думаєш і в Василевого батька багато їх? (Мирний, IV, 1955, 14).

7. з інфін. Поспішно починати робити що-небудь. [Поліксена:] Божевілля! він почув! схопився бігти! Вже за ним погнались... (Л. Укр., II, 1951, 276); Тут вже рушниці замовкли: схопилися [повстанці] сіктись, боротись (Тич., I, 1957, 105).

8. Стрибком, рвучко й швидко підніматися, вилазити на що-небудь. Багато людей схоплюється на лавки, грозять кулаками. Чутно тільки найдужчі голоси (Л. Укр., II, 1951, 530); — Аж ось заторохтів надворі візок. Повели Прокопа. Я, в чім була, схопилась до його на візок (Вовчок, I, 1955, 137); На коня схопився [Ігор]... (Забіла, У.. світ, 1960, 176).

СХОРОВАНИЙ, а, е, рідко. Виснажений хворобою. Увійшов Абдураїм, .. шкільний товариш Рустемів, сухий, схорований, жовтий (Коцюб., II, 1955, 136); *Образно. Схорована уява рисувала [Олексі] всі можливі до здійснення картини (Хотк., Довбуш, 1965, 210).

СХОРОНА, и, ж., рідко. Те саме, що схоронення. Хома тим часом ходив по возах, вергав важкі ящики, вичитував за лібералізм іздовим, які, мовляв, приймають на сторону різний мотлох (Гончар, III, 1959, 313); Здавши на сторону речі, помандрувала [дівчина] пішки (Гур., Друзі., 1959, 243).

Камера схорони [речей], рідко — те саме, що Камера [для] схову [багажів] (див. схов). — А чемодани ж як? — Для чемоданів камера схорони є! (Головка, I, 1957,

457); В камері схорони речей, куди Павло здавав свого чемодана, до нього припиталися двоє піхотинців (Кучер, Прощай..., 1957, 244).

СХОРОНЕНИЙ, а, е. Дієпр. пас. мин. ч. до схоронити. Будинок у нього багатий, великий.. Все в ньому збережене і схоронене: від їдабного положу до делікатної кришталевої склянки (Вовчок, Вибр., 1937, 98).

СХОРОНЕННЯ, я, с. Дія за знач. схоронити, схороняти і схоронитися, схоронятися 1. Дала я свої гроші до схоронення (Сл. Гр.).

СХОРОНИТИ див. схороняти.

СХОРОНИТИСЯ див. схоронятися.

СХОРОННІСТЬ, ності, ж. Збереження в доброму стані. Слав я на широкій лаві, застеленій ряднами, наді мною висіли старі хомути і шлеї, вимащені для схоронності пахучим дьогтем (Перв., Материн.. хліб, 1960, 6).

СХОРОНЯТИ, яю, яеш, недок., СХОРОНИТИ, роню, роніш, док., перех. 1. Зберігати, тримати що-небудь в доброму стані; намагатися залишити незмінним, не давати пропасти, зникнути. Схороняв військовий музей подарунок за нашу відвагу (Уп., Вірші., 1957, 104); В Закарпатті, за давнім законом гір, людина повинна схороняти в лісах урочисту тишу (Ільч., Вибр., 1948, 31); // від чого. Оберігати, захищати кого-, що-небудь від чогось. Прилетіли орли. Так зраділи, коли побачили, що діти їхні живими zostалися; нагодували вони їх, а потім і питають бабу: — Чи не відомо вам, бабусю, хто це наших дітей схоронив від вогняного дощу? (Укр.. казки, 1951, 115); Якогось зійшлись дерева на віче велике обирати собі водія. Та такого, щоб і господарем був серед них.., і од напасті схоронив (Кол., Терен., 1959, 381); // Містити, зберігати в чомусь. Кров стару століттями нащадок У гудзуватих жилах схороняв (Бажан, Вибр., 1936, 18).

2. Ховати щось від інших у якому-небудь місці. Розрита могила. Чого вони там шукали? Що там схоронили Старі батьки? (Шевч., I, 1963, 222); Здати в архів... поховати цебто. Це значить, що архівістики [архіваріуси] поставлять на папці свій номер і назавжди схоронять від людських очей (Логв., Давні рани, 1961, 71); Він переселився на хутір, обріс земелькою, ерошенят на чорний день в землі схоронив (Стельмах, II, 1962, 107).

3. тільки док. Поховати кого-небудь. А вже твою милу схоронили (Сл. Гр.); Схоронили Луку на новім кладовищі, на тому місці, де колись була його нива (Мушк., Серце., 1962, 54); Ватутіна могила. Тут прах його столиця схоронила... Проходять люди, б'ють йому чолом (Гонч., Вибр., 1959, 289).

СХОРОНЯТИСЯ, яюся, яешся, недок., СХОРОНИТИСЯ, ронюся, ронішся, док. 1. Ховатися від кого-, чого-небудь. Розступися, сира земле, то я схоронюся! (Чуб., V, 1874, 602); Оголошено ціну на мою голову, зачато мя [мене] переслідувати, я схоронився [в монастирі] (Фр., VIII, 1952, 143); У тишу, в спокій я на село із міста схоронився (Фр., XI, 1952, 157); *Образно. Сама [Аглая-Феліцітас] була чудно настроєна. Не сумна, але, здавалося, вся душа її схоронилася в тій хвилі в її очах (Коб., III, 1956, 359).

2. тільки недок. Пас. до схороняти 1, 2.

СХОТІНКА, и, ж., розм. Те саме, що бажання.

СХОТІТИ, схотчу, схотеш, док., з інфін., із спол. щ о б, кого, чого. Виявити бажання здійснити, одержати що-небудь, володіти кимсь, чимсь і т. ін.; відчутти потребу у чомусь; захотіти. Хто схоче собаку вдарить, той кия найде (Укр.. присл., 1963, 348); Вечеряти не схотіла [Оксана] (Кв.-Осн., II, 1956, 432); Така-то доля тая, Хоч і не шукайте: Кого схоче — сама найде, У колисьці найде (Шевч., II, 1963, 328); — Живу — як

господиня: *схочу робити — роблю, схочу лежати — лежу* (Мирний, III, 1954, 167); *Невже ж вона схоче, щоб він пропадав марне, ні за що, вкоротив собі віку молодого?* (Коцюб., I, 1955, 49); — *Я б і грошей тих не схотіла через той страх..* — сказала баба Зінька (Н.-Лев., VI, 1966, 333); — *Може я й справді стара,* — шепнула я Павлові, — *може мене й не схочеш?* (Барв., Опов., 1902, 257); *Він не схотів їхати і пішов пішки містом* (Довж., I, 1958, 495); *Коли хтось з прихильників симфонічного оркестру схоче порадуватись красою і чарами нових звуків, йому треба подримати в сосновому молодняку.. саме тоді, коли його злегка перебирають вітри* (Стельмах, II, 1962, 144).

◇ **Не схотів** (не схотіла, не схотіло) [на світі (дóвго)] жити — хто-небудь рано, передчасно помер. *Катря не схотіла на світі жити. Щось їй приключилось після тої наруги* (Вовчок, I, 1955, 130); *Явдошка і жила у Перепечів. Добрі були люди. Тільки ж Перепеча не схотів довго жити та так як через рік і богу душу віддав* (Морд., I, 1958, 50).

СХОТІТИСЯ, схóчється, док., безос., з інфін., чого. Виникнути, з'явитися (про бажання здійснити, одержати що-небудь, володіти чимсь і т. ін.); захотітисся. *Кому нашої землі схочеться, той під нею скорчиться* (Укр.. присл., 1955, 408); *Схотілося йому понад Дніпром лукою пройтися* (Вовчок, I, 1955, 319); *Олександра схаменулась і заходила коло вареників: їй самій схотілось їсти після чарки* (Коцюб., I, 1955, 65); *Іванька не міг нізащо йти без огірків: .. йому самому так захотілося солоних огірків, так схотілося!* (Григ., Вибр., 1959, 36); *Мені так схотілося побачити Марійку саме сьогодні, що я не наважився повертатися одразу додому* (Мур., Бук. повість, 1959, 18).

СХРАПНУТИ див. *схропнути*.
СХРАПУВАННЯ див. *схрѳпування*.
СХРАПУВАТИ див. *схрѳпувати*.
СХРЕСТИТИ див. *схрѳчувати*.
СХРЕСТИТИСЯ див. *схрѳчуватися*.
СХРѳСТЯ, я, с. Місце, де схрещується що-небудь. *На схресті вулиць, біля обертових Щитів афішних, свіжими шовками Шурстять струнки дівчата* (Вирган, Квіт. береги, 1950, 128); *Повішені на схресті перекладок гойдаються. Живих женуть в полон, на каторгу. Оце «новий порядок» — фашистської Німеччини закон* (Гонч., Вибр., 1959, 208).

СХРѳЩЕНИЙ, а, е. 1. Дієпр. пас. мин. ч. до *схрѳстити*. — *Ха-ха-ха, — низько сміється отець Миколай, і його кругла голова і пухкі, схрещені на грудях руки драглистим тремтінням доповнюють сміх* (Стельмах, I, 1962, 268); *Вдалося [Інститутіві рибного господарства] одержати гібрид українського коропа, схрещеного з амурським сазаном* (Веч. Київ, 20.VIII 1974, 2); // *схрѳщено, безос. присудк. сл. На білому жуарі.. схрещено два невеличкі прапорці* (Смолич, Мир., 1958, 82).

2. у знач. прикм. Складений, розміщений навхрест. *Емблема лісівника — два схрещених золотих дубових листки — викликав в народі пошану* (Чаб., Стоїть явір., 1959, 203); *Тягнирядно смикнув схрещені й заломлені руки донизу. Ілько, аж хлипнувши з боєм, виправцює* (Головко, II, 1957, 146); *На гербі Полтави — прапори Петра I і схрещені шпаги — на спогад про перемогу російських військ над шведами у 1709 році* (Наука., 10, 1965, 39).

СХРѳЩЕННЯ, я, с. 1. Дія за знач. *схрѳстити, схрѳчувати і схрѳститися, схрѳчуватися*. Україна ще віддавна, з часу постання життя на євразійському суходолі, була місцем схрещення шляхів не лише з варягів у греки, а й з германців, романців та саксів у монголи, турки (Смолич, Мир., 1958, 99).

△ **Схрѳщення мов**, лінгв. — зумовлений географічними, історичними й соціальними умовами процес взаємодії двох або кількох мов. *Схрещення мов — один з видів взаємодії між окремими мовами, при якому в результаті тісного співжиття носіїв двох різних мов одна з цих мов на даній території зникає, а друга зазнає в її боку більш-менш помітного впливу* (Сл. лінгв. терм., 1957, 191).

2. біол. Опилення рослин або спарування тварин різних видів або з різними якостями з метою одержання якісно нових, кращих видів, сортів, порід; гібридизація. *Впіймавши схрещення й селекції секрет, Іх [полунниці] вивів садовод, мій приятель із Сквири* (Рильський, II, 1946, 185).

3. Місце, де схрещуються шляхи, стежки, вулиці і т. ін.; перехрестя. *Бойова машина розвернулася й стала проти схрещення вулиць* (Чаб., Балкан. весна, 1960, 432); *На схрещенні доріг з села до застави білими стовпами пилуки здійсмалися вгору вихори* (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 63).

СХРѳЩУВАНІСТЬ, ності, ж., біол. Здатність давати життєздатне потомство в результаті схрещування (у 2 знач.).

СХРѳЩУВАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. *схрѳчувати і схрѳчуватися*. *З лісу відповідали наші батареї, гудіння снарядів схрещувалося над окопом, і в час такого схрещування тремтіння повітря наростало* (Перв., Дикий мед, 1963, 83).

2. біол. Опилювання рослин або спаровування тварин різних видів або з різними якостями з метою одержання якісно нових, кращих видів, сортів, порід; гібридизація. *В результаті схрещування двох не зовсім подібних рослин у природі завжди утворюються нові рослини — .. гібриди* (Юним мічур., 1955, 24); *Вадик пригадав свою розмову з дядьком Іваном Степановичем про схрещування і щеплення дерев і тепер з зацікавленням слухав вожату* (Збан., Таємниця., 1971, 422); *Підвищення життєвості, скороспілості та інших якостей потомства, що виникає в результаті схрещування, дає змогу різко збільшувати продуктивність тварин* (Наука., 9, 1960, 25).

СХРѳЩУВАТИ, ую, уєш, недок., **СХРЕСТИТИ**, схрѳщю, схрѳститиш, док., перех. 1. Складати хрестом, розташовувати хрест-навхрест. *Вони схрещують списи і загороджують Кассандрі дорогу* (Л. Укр., II, 1951, 323); *Схрещує [Юліан] руки на грудях і глядить на неї* (Фр., IV, 1950, 446); *Сидить Тимко в бешметі, схрестивши ноги* (Тют., Вир, 1964, 455); *Два бенгальці в чалмах стояли, схрестивши багнети на взоді* (Смолич, V, 1959, 744); *Мухобій став над кручею, схрестив на грудях руки, випнув черево* (Загреб., День., 1964, 79); * *Образно. Серпень з вереснем схрестили Довгі шпаги не смертельні. Перша шпага — жовтий промінь, Друга шпага — сірий дощ* (Рильський, II, 1960, 75).

◇ **Схрѳстити мечі** див. *меч*; **Схрѳстити погляди** — подивитися один одному в вічі (перев. із злобою, вороже). *Він відчує на собі погляд доктора.. і теж звів очі. Їхні очі зустрілися. Так, схрестивши погляди, вони мовчали кілька довгих, нескінченних, як вічність, секунд* (Смолич, Прекр. катастр., 1956, 131); *Парубки мовчки відійшли.., стали один проти одного, схрестили похмурі погляди* (Стельмах, I, 1962, 543); **Схрѳчувати (схрѳстити) списи (списа)** — вступати в бій, боротьбу, суперечку, змагання. — *Я, грішний, маю в бозі надію, що ви... коли-небудь вечірньої години схрестите зі мною в якомусь диспуті списа* (Кол., Терен., 1959, 101).

2. біол. Здійснювати опилювання рослин або спаровування тварин різних видів або з різними якостями з метою одержання якісно нових, кращих видів, сортів,

порід. — Я схрещую рослини.. Я схрещую їх поступово, підбираючи близькі до кожної і по можливості такі, що вирости в різних за відстанню місцевостях (Довж., I, 1958, 459); Четвертим методом [одержання бройлерів] є гібридизація. За цього методу схрещують між собою різні породи або лінії (Колг. Укр., 9, 1959, 26); Завіз він сюди зубрів,.. вихопив останніх на землі бізонів і, схрестивши їх в Асканії, одержав дивовижних гібридів (Гончар, Таврія, 1952, 271); Все посаджене в цьому саду він виплекав власноручно, сам схрестив зимостійкі сорти і дав їм незвичайні і поетичні назви (Чаб., Тече вода.., 1961, 67).

СХРЁЩУВАТИСЯ, ується, *недок.*, **СХРЕСТИТИСЯ**, схрестіться, *док.* 1. Перетинаючись один з одним, розташовуватися хрестом, хрест-навхрест; перехрещуватися. Столиця Хозарської держави Ітіль, поблизу гирла Волги, була великим торговим містом, в якому схрещувалися торгові шляхи, що йшли з Заходу і Сходу (Іст. УРСР, I, 1953, 42); Схрестилися, закам'яніли невисипущі руки, що за свого життя так жваво рвалися до роботи (Мирний, V, 1955, 316); // Виходячи з різних точок, стикатися, зустрічатися в одному місці. Кулеметні черги схрещувалися з двох боків саме на мосту (Ле, Право.., 1957, 121); Там, де річка схрещувалася з степовою балкою, день і ніч збурював воду своїми здоровенними колесами водяний млин (Добр., Очак. розмир, 1965, 28); Бійці першого батальйону ще вчора залягли дугою попід перевалом.. Вогні знизу і зверху схрестилися, накриваючи перевал (Гончар, III, 1959, 111); *Образно. Це була звичайна селянська хата. Але тут, на клаптику землі, під сірим дахом схрещувалися нитки життя багатьох людей (Скл., Карпати, II, 1954, 216).

◇ **Очі** (погляди і т. ін.) **схрещуються** (схрещувалися, схрестілися): а) двоє дивляться в очі один одному (перев. із злобою, вороже). — Так от ти який! — А ти ж думав! Очі їх схрестилися, мов мечі (Цюпа, Назустріч.., 1958, 408); Погляди Підпризори і Бараболі схрестилися, і вони одразу почули один до одного гостру неприязнь (Стельмах, II, 1962, 61); б) (на кому) чийсь погляд з усіх боків звертаються, спрямовуються на кого-небудь; хтось став об'єктом загальної уваги. Він відчував, як на ньому схрещуються десятки поглядів (Стельмах, Хліб.., 1959, 50); На ньому схрещувалися..колючі промені очей (Кир., Вибр., 1960, 173); Схрещувалися (схрестілися) доріжки (доріжки, стежки і т. ін.) чий — хто-небудь із кимсь зустрічався в одному місці, мав якісь стосунки. В цьому місті вишневим колись Дороги наші схрестилися (Вирган, В розп. літа, 1959, 126); — Аж ось де схрестилися наші доріжки. Тільки ти не вмирай. Дай мені помучити тебе.. (Тют., Вир, 1964, 537); Схрещуються (схрещувалися, схрестілися) багнети (мечі, шаблі, списи і т. ін.): а) (з чим і без додатка) розпочинається, ведеться битва, бій. Російські багнети схрещувалися з яничарськими ятаганами (Добр., Очак. розмир, 1965, 346); Мечі схрестилися, і з них посипалися іскри (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 123); Брязкаючи, схрестилися шаблі, лунали постріли (Десняк, Десну.., 1949, 365); Вдарили копита, шаблі схрестилися... (Сос., II, 1958, 424); б) (чий, які) хто-небудь вступає в гостру суперечку, полеміку з кимсь. Це була б така собі невимущена розмова простого монтера з главою міста, але водночас схрестилися б мечі двох політичних супротивників: комуніста й антикомуніста (Загреб., Європа. Захід, 1961, 147); Критичні списи не раз схрещувалися над сторінками повістей Ігоря Муратова, читачі вливали свої голоси у жваві суперечки (Рад. літ-во, 11, 1965, 10).

2. *біол.* Піддаватися схрещуванню (у 2 знач.). Рос-

лини, які в ботанічному відношенні надто далеко стоять одна від одної, не можуть схрещуватись (Юним мічур.., 1955, 38); Мічурін нахилився над молодою рослиною, замислений і сумний, наче лікар над хворою дитиною. — Ні! До персика нам, видно, ще далеко. Сашо, запиши: дикий мигдаль з персиком не схрещується (Довж., I, 1958, 420).

3. *перен.* Змішуватися, зливатися в одне ціле. Полетіли розпачливі вигуки, схрещуючись і покриваючи один одного (Тулуб, Людолови, I, 1957, 415); Надвечірній м'який світ з віконць і.. одсвіт од печі примхливо схрещуються на ледь-ледь довгастому ніжно-смаглявому і досі красивому обличчі Марії (Стельмах, I, 1962, 305); Бомби падали на полі, свист їх польоту і гуркіт вибухів зливалися з важким гудінням, що схрещувалося над кручею (Перв., Дикий мед, 1963, 429); Вітри і сніг схрестилися в чорнім полі, Земля у ранах кволиться навкруг (Стельмах, V, 1963, 46).

4. *тільки недок.*, *біол.* Пас. до схрещувати 2.

СХРІПЛИЙ, а, е, *розм.* 1. Дієпр. акт. мин. ч. до **схрїпнути**.

2. *у знач. прикм.* Який звучить хрипло, з хрипотою; хрипкий. Він потер долонею ретельно виголену голову і схриплим голосом звелів: — Ви вільні, старший лейтенант, можете йти (Рибак, Час.., 1960, 16).

СХРІПЛО, *розм.* Присл. до **схрїплий** 2. Невже це ти, хлопче мій?.. — Я, отамане. — Гай-гай! — схрипло зірвалося у Вовниги (Баш, Надія, 1960, 395).

СХРІПНУТИ, ну, неш; *мин. ч.* схрип, і схрїпнув, ла, ло; *док.*, *розм.* Те саме, що **охрїпнути**. Голоси схрипли від напруження, порожні, вигуків (Коп., Вибр., 1948, 124).

СХРІПНУТИ, ну, неш, *док.* Однокр. до **схрїпувати**.

СХРІПУВАТИ, ую, уєш, *недок.* Видавати час від часу хриплі звуки. На столі приглушено схрипував репродуктор (Баш, Надія, 1960, 142).

СХРОН, у, ч., *розм.* Те саме, що **схов** 2, 3. Як раптово, як страшно перевернулося догори дном її життя! Вже три тижні сиділа жінка в лісі, в схроні (Бабляк, Вишн. сад, 1960, 277); [Н а м і с н и ц я:] Надійний схрон є в хаті лісника (Забашта, Пісня.., 1961, 130); — Виходи! Здавайся! — гукав у схрон Яремчук. З ями ніхто не відповідав (Цюпа, Назустріч.., 1958, 419).

СХРОПНУТИ і *рідше* **СХРАПНУТИ**, ну, неш, *док.* Однокр. до **схрїпувати**, **схрїпувати**. В сусідній кімнаті хтось гучно **схрїпнув**. Зоя підвела голову (Хор., Незакінч. політ, 1960, 20); Кобила **схрїпнула**.

СХРОПУВАННЯ, *рідше* **СХРАПУВАННЯ**, я, с. Дія за знач. **схрїпувати**, **схрїпувати**. Не змовляючись, партизани рушили рясю. Ліс відразу виповнився шерехом, ..цоканням копит, глухим **схрїпуванням** (Збан., Таємниця.., 1971, 307); У таку ніч за шумом вітру ворогові не чути було ні клеботливого постукування коліс, ні **схрїпування** коней (Гончар, II, 1959, 367).

СХРОПУВАТИ і *рідше* **СХРАПУВАТИ**, ую, уєш, *недок.* Видавати час від часу уривчасті, хриплі звуки, неправильно дихаючи уві сні (про людину). Зітхають спросоння в'язні, хтось голосно **схрїпує** і відразу ж перевертається на другий бік, прокашлюється (Збан., Єдина, 1959, 178); // Видавати час від часу різкі, уривчасті, хриплі звуки (про тварину). Хитаються росяні куці, **схрїпують** коні, чути, як **ретельно** скубуть вони траву (Збан., Таємниця.., 1971, 451); Ось вони вже зовсім близько, чути, як тривожно **схрїпують** коні, плавно пропливав на рівні вікон кулеметна тачанка (Гончар, II, 1959, 23).

СХРЇМАТИ, аю, аєш, *док.*, *перех.*, *розм.* З'їсти щось із хрумкотом. Причепиться [Харитина] до Мотрі, чого вона така біла: — Що це ви, кумо, чи крейдою,

чи борошном притрушується? ..Як би хто замість сажару не схрумав, бо як біле, то й солодке! (Григ., Вибр., 1959, 259); Зварилась дροхва.. Безбородий дροхву тую схрумав (Нех., Казки.., 1958, 42).

СХРУПАТИ, аю, аеш, док., перех., розм. 1. З'їсти щось із хрускотом. Грізно цар ревів і тупав, Був би Лиса з кістками схрупав, Якби мав його в руках (Фр., XII, 1953, 27).

2. кого, перен. Замучити доріканням, лайкою, створивши нестерпні умови життя. З'їли хлопця, схрупали в душою! (Л. Укр., V, 1956, 132).

СХУДЛИЙ, а, е. 1. Дієпр. акт. мин. ч. до схуднути. Андрій.. прийшов до Демиди. Це був високий, ставний, трохи схудлий парубок, непоганий з обличчя (Гр., II, 1963, 75); Чубенко, схудлий і тендітний після тифу, і вусатий Максим сиділи на тачанці (Ю. Янов., II, 1958, 222); Схудлі за одну ніч коні були мокрі, як викупані; вони важко хропли (Збан., Незабутнє, 1953, 26); На пучках калини вовтузиться табунець схудлих за зиму горобців (Стельмах, I, 1962, 233).

2. у знач. прикм. Худий, кістлявий. Часом нараз починала недужа метатися на ліжку, мов птиця ранена. І чіпалася гострими схудлими пальцями Парасчиної руки і стогнала (Хотк., II, 1966, 258); Кукулик совався на кріслі, червонів, пітнів. Тепер це був схудлий атлет з попелястою, як у старого слона, шкірою на обличчі й на руках (Загреб., День.., 1964, 328); Вийшла Ольга. На білому, схудлому обличчі різко виділяються чорні брови (Стельмах, II, 1962, 153); Тепер птахи знову поверталися з-за моря: схудлі, легкі, бистрі (Гончар, Новели, 1954, 160).

СХУДЛИСТЬ, лості, ж. Властивість за знач. схудлий 2. Саїд устиг помітити приємну схудлість обличчя [Назіри-хон] (Ле, Міжгір'я, 1953, 373).

СХУДНЕННЯ, я, с. Дія за знач. схуднути. При виснажливих хворобах, які супроводжуються загальним схудненням, кількість жиру в надниркових залозах не тільки не зменшується, а іноді, навпаки, збільшується (Вибр. праці О. О. Богомольця, 1969, 58); Бронхоаденіт [запалення бронхіальних лімфатичних вузлів] супроводжується тривалим підвищенням температури, схудненням, загальною слабкістю, кашлем (Хвор. дит. віку, 1955, 238).

СХУДНУТИ, ну, неш; мин. ч. схуд і схуднув, ла, ло; док. Стати худим, худішим. Поки товстий схудне, то худий здохне (Укр.. присл., 1963, 117); Він глянув на Саню, і його здавило коло серця. Саня зблідла, схудла. Щоким позападали, очі пригасли (Н.-Лев., V, 1966, 252); Тільки я в хату — суне Карпо до нас, а сам схуд, зчорнів, як з хреста знятий (Коцюб., I, 1955, 304); Марі так само, як і він, схудла і почорніла (Кач., II, 1958, 365); За дні штурму Черниш помітно схуд (Гончар, III, 1959, 65).

Схуднути на обличчі (на тілі) — осунутися, стати худим. На обличчі він схуд, на ньому випнулися вилиці, щоким запали, а очі дивилися прямо в душу (Чорн., Визвол. земля, 1950, 47).

СЦЁНА, и, ж. 1. Спеціальна площадка, підвищена над підлогою, землею, на якій відбуваються концерти, вистави і т. ін.; театральні підмостки, кін. На сцені — Настя в селянському вбранні — співає під акомпанемент соло (Вас., III, 1960, 310); Орест не помічає, як довго прикинуло сидить він у темному куті ложі. Він тільки тепер, звільнившись від тягара зворушливих думок, звертає увагу на сцену (Досв., Вибр., 1959, 379); Весь театральний зал і вся сцена прикрашені були багато й щедро квітами (Довж., I, 1958, 496); — В панській економії народом відкрили, сцену спорудили, там і виступаємо (Гончар, Таврія.., 1957, 435);

*У порівн. Десь високо, під небом, в п'ятиповерховім будинку, завалилась тільки передня стіна, і середина хати стояла одкрита, немов на сцені (Коцюб., II, 1955, 402); // Театр, театральне мистецтво, театральна діяльність. Кращої за неї української артистки я не знаю, і коли у Заньковецької Люба не вийде добре, то, значить, їй (Любі, а не Заньковецькій) треба ждати слушного часу або й зовсім загинути для української сцени (Л. Укр., V, 1956, 225); А слава сцени — Саксаганський! Кого він з нас не чарував Чи то в комедії селянській, Чи то у драмі хutorянській — Яких він типів не вдавав? (Черн., Поезії, 1959, 259); Десятки тисяч трудящих щовечора заповнюють театральні зали, робітничі та сільські клуби. Тут відбуваються їх зустрічі з видатними майстрами сцени, імена яких відомі далеко за межами України (Мист., 4, 1959, 4); — І чого тебе весь час до артистів тягне? — здивувався дядько Стратон. — Ой, люблю сцену, як своє життя! — зітхнув Федоренко (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 185).

◇ **Грати (виступати)** на сцені — брати участь у виставах, бути актором. — Другого дня мені трапилось грати на сцені (Л. Укр., III, 1952, 709); — Невже всі артисти — учні вашої колегії, отче? ..— Атож! І коли б ти вчився в колегіумі, ти теж грав би на сцені (Тулуб, Людолови, I, 1957, 148); Поет почервонів. — Причому тут я? Та й я ж ніколи не виступав на сцені (Л. Укр., III, 1952, 701); На сцену попадати (попасти) — починати ставитися в театрі (про п'єсу). Може, ся моя безумна дитина [п'єса «Блакитна троянда»] і на сцену попаде сього року, тільки я не побачу її... (Л. Укр., V, 1956, 199); Не сходити зі сцени див. сходити; Ставити (поставити) на сцені — здійснювати постановку п'єси в театрі. Бачила вчора й сьогодні Стефаника.. Написав.. драму, хтів, щоб поставити тут на сцені (Л. Укр., V, 1956, 338); Сходити (зійти) зі сцени див. сходити.

2. Окрема частина дії, акту театральної п'єси. Якщо будуть ставить [драму], то я думаю внести одну правку: чи не краще випустити зовсім сцену Люби з Крицьким в 1-му акті? (Л. Укр., V, 1956, 204); Здався мені трошки бліднуватим Семен Петрович та сцена Сані з Софією у IV дії дуже довгою (Мирний, V, 1955, 424); Сцена перша, ява.. теж перша. Підрозділ червоноармійців під командою молодого політрука Р. рушав в розвідку (Ю. Янов., I, 1954, 60).

3. Окремий епізод, зображений у п'єсі, літературному творі, на картині і т. ін. Біля с. Усатова.. знайдена плита (стела), що стояла колись вертикально, з висіченою на ній релігійно-магічною сценою (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 69); На верхній частині гребеня зображена сцена бою трьох воїнів (Іст. СРСР, I, 1956, 17); Кінооператор крутив. Режисер стояв позад апарата й радів від сцени, що мусила бути останньою в його фільмі (Ю. Янов., II, 1958, 59); // Випадок, епізод, які можна спостерігати, бачити у житті. Він ніколи не бачив, щоб дорослі плакали з голоду, і якось зразу дитячим чутливим серцем збагнув увесь трагізм сцени (Коцюб., I, 1955, 99); За кільканадцять кроків .. побачив Річинський таку сцену: без кітеля, в одній сорочці, полковник лупцював стеком солдата (Вільде, Сестри.., 1958, 17); Валерик теж вважав, що односельці карають отамана по заслугі, але сама сцена розправи викликала у нього жах (Гончар, Таврія, 1952, 86).

Масова сцена — окремих епізод театральної вистави або кінофільму, в якому бере участь велика кількість людей. Видатні митці українського театру дуже великого значення надавали масовим сценам (Укр. нар. танці, 1969, 28); Німа сцена див. німий.

4. *перен.* Гостра розмова; сварка. Чи він був правий? Чи не образив даремне Івана? .. Він мусить зараз побачити Івана. Певно, він, бідний, мучиться де-як після грубої сцени (Коцюб., II, 1955, 221); Потрапила я якось до П'ястів на сцену, коли стара Пястова чесала словами Марильку за її забудькуватість (Вільде, На порозі, 1955, 94); Він [лейтенант] вичитав сержанта різко і гнівно. Сцена вийшла важка, неприємна (Ю. Бедзик, Полки., 1959, 94); [Р а л ь ф:] Ні, Таню. Жодних сімейних сцен немає. Ми з Джен завжди можемо домовитися без сварки (Собко, П'єси, 1958, 104).

◇ **Робіти** (зробіти) **сцену** (сцени) — сваритися з ким-небудь, висловлюючи різко, гостро своє незадоволення чимсь. Вона робила йому сцену, називала його нездарою, міщанським убожеством (Коцюб., I, 1955, 406); — Коли б вона лаялася, сцени робила, то мені куди легше було б розійтися з нею: мовляв, життя мов в сім'ї стало нестерпним, і тому я змушений покинути її (Вільде, Винен., 1959, 7); Як Зоня прийшла, Юзя зробила їй сцену (Л. Укр., III, 1952, 659).

5. *перен.* Сфера, поле діяльності; поприще. Кожний новий капітал при своїй першій появі на сцені, тобто на товарному, робочому або грошовому ринку, завжди виступав у вигляді грошей, — грошей, які через певні процеси повинні перетворитися в капітал (Маркс, Капітал, т. I, кн. I, 1952, 149); Росте і виходить на історичну сцену [в останні десятиріччя XIX ст.] нова революційна сила — робітництво (Рильський, Веч. розмови, 1964, 20).

СЦЕНАРИСТ, а, ч. Автор сценарію; кінодраматург. Фільм народжується в творчості колективній. Разом із сценаристом працюють режисер, оператор, художники, актори, нарешті, складна кінематографічна техніка (Вітч., 4, 1969, 171); З Василем Макаровичем Шукшиним — талановитим письменником, сценаристом, режисером і кіноактором ми недавно зустрілися у фільмі «Калина червона» (Літ. Укр., 15.XI 1974, 2).

СЦЕНАРИСТКА, и, ж. Жін. до сценаріст.

СЦЕНАРИЙ, ю, ч. 1. кін. Літературний твір, який служить основою для створення фільму, визначає його ідейно-художній зміст, образи, розгортання подій, жанр; кіносценарій. Перший том творів О. Довженка закінчується сценарієм «Мічурін» (Мист., 3, 1961, 31); Кілька років письменник [О. Корнійчук] працює в Київській, потім у Харківській та Одеській кіностудіях, пише сценарії (Про мист. театру, 1954, 359).

2. *театр.* Сюжетна схема, план п'єси, опери, балету і т. ін. Як літературно обдарована людина Сокальський не вдавався по допомогу лібреттистів і писав сценарії своїх опер сам (Укр. клас. опера, 1957, 149); У дні першотравневих свят в Києві, на Софійському майдані, була виконана інсценізація «Звільнення праці» за сценарієм Л. Нікуліна (Мист., 5, 1957, 6).

3. *театр.* Список дійових осіб п'єси із зазначенням порядку та часу їх виходу на сцену.

СЦЕНАРИУС, а, ч. У XVIII—XIX ст. — помічник режисера в театрі, який вів спектакль, стежив за своєчасним виходом акторів на сцену і відкриттям та закриттям завіси, за виконанням шумових ефектів і т. ін. Запропонував [М. Л. Кропивницький] мені роботу помічника режисера (як тоді казали — сценаріуса) (Минуле укр. театру, 1953, 29); Робота моя була вельми різноманітна. У ній об'єднувалися функції сценаріуса, машиніста сцени, бібліотекаря, помічника адміністратора і навіть розсильного (Збірник про Кроп., 1955, 242).

СЦЕНАРНИЙ, а, е, кін., театр. Стос. до сценарію. Треба, щоб сценарний факультет мав нерозривний

зв'язок з життям (Довж., III, 1960, 232); Сценарна проблема в цілому належить до найбільш складних проблем, які доводиться розв'язувати для дальшого розвитку української кінематографії (Літ. Укр., 20.V 1971, 6); Сценарна справа; Сценарні прийоми.

СЦЕНІЧНИЙ, а, е. 1. Прикм. до сцени 1. Переміжючи виступи живих виконавців кінороликами, студія створює повне враження присутності всіх виконавців на сценічній площаді (Мист., 6, 1955, 24); Сценічні механізми.

2. Пов'язаний зі сценою, театром, театральним мистецтвом, театальною діяльністю. Постановка [від 7 квітня 1919 р.] зобов'язувала всіх сценічних.. працівників РРФСР, незважаючи на стать і вік, стати на облік на випадок потреби .. використання за фактом для обслуговування фронту і тилу Червоної Армії (Мист., 5, 1957, 6); Слід відзначити особливу роль танцю як дійового засобу сценічної характеристики персонажів (Укр. клас. опера, 1957, 28); Сценічне мистецтво; // Характерний, придатний для сцени, театру. Окремою, дуже важливою галуззю мистецтва слова в сценічній, а також декламаційній мовленні (Розв. мов соц. націй, 1967, 186); Актор повинен уміти тримати себе на сцені, мусить знати закони сценічної дії і володіти ними (З глибин душі, 1959, 68); [Г а в к у н (до Василя):] Іще не забудьте, щоб ваша драма була сценічна. Надайте більш руху, більше дії, розмаїтості в декораціях (Сам., II, 1958, 106); Сценічна зовнішність; // Який зображується на сцені, в театрі. Сценічний образ старого шахтаря Макара Діброва, створений А. Бучмою в Київському драматичному театрі ім. Ів. Франка, належить до найкращих досягнень акторського мистецтва (Іст. укр. літ., II, 1956, 322); // Признач. для сцени, театру. У поняття сценічного одягу входять комплект куліс — звичайно 3-4 пари — і така ж кількість падуг, яку можна змінювати залежно від розмірів сцени (Мист., 1, 1969, 38); Сценічна література.

3. Як на сцені, у театрі. Як шафери поклали на голови [молодих] вінці, вони стали схожі на цариць Шехерезади, так багато було сценічного в їх зрості, в їх оригінальній полуденній красі (Н.-Лев., I, 1956, 373).

СЦЕНІЧНІСТЬ, ності, ж. Абстр. ім. до сценічний 2, 3. Вимагав Кропивницький від п'єси ідейності, художності та сценічності, даючи цим зрозуміти як акторові, так і драматургові їхню відповідальність за театральне втілення літературного твору (Збірник про Кроп., 1955, 101); Він [О. Корнійчук], як ніхто, володіє надзвичайно складним секретом сценічності (Літ. газ., 13.III 1959, 4).

СЦЕНКА, и, ж. 1. Зменш. до сцени 1—4. Мими, батьківщиною яких є стародавня Греція, являли собою сценки, де в пародійній манері актори показували епізоди повсякденного життя простолюдинів (Мист., 3, 1968, 8); Колись у день старих «зелених свят» ми побачили на вулиці таку сценку. Йшов літній чоловік наїдпитку, без шапки (чарка вже зробила своє) і трохи пританцьовував (Донч., VI, 1957, 633); Поки старий сумує на балконі в затиллі будинку, перед фасадом його, що дивиться на скверик, дитячий майданчик і вулицю, відбуваються жваві і шумні сценки (Вол., Місячне срібло, 1961, 19).

2. Невеликий закінчений драматичний твір. Характер побутових жартівливих сценок мають інтермедії Довгалевського про сон селянина, украдену кобилу, невдале ярмаркування селянина з його сином (Іст. укр. літ., I, 1954, 104); Марко Баніт легко й дотепно складав комічні сценки, фейлетони, куплети, майстерно

поводував текст з акробатичними номерами (Ткач, Арена, 1960, 198).

СЦИНТИЛЯТОР, а, ч. Люмінесціююча речовина, яка дає слабкі світлові спалахи при діянні на неї заряджених частинок, що швидко рухаються. Чимало корисного роблять і молодші брати кристалічних сцинтиляторів — пластмасові. Це тверді розчини люмінесціюючих речовин у полімері (Знання., 2, 1966, 2); Нейтрони мають більш високу енергію, ніж гамма-промені, і тому світлові спалахи від них у сцинтиляторі яскравіші (Наука., 10, 1968, 45).

СЦИНТИЛЯЦІЙНИЙ, а, е. Стос. до сцинтиляції. Сцинтиляційний метод.

△ **Сцинтиляційний лічильник** — прилад для реєстрації та вивчення ядерних частинок, дія якого ґрунтується на збуджених частинками сцинтиляціях. Робота сцинтиляційного лічильника базується на відомому явищі люмінесценції (Знання., 2, 1966, 1).

СЦИНТИЛЯЦІЯ, і, ж. Слабкі світлові спалахи, що виникають у речовинах, здатних до люмінесценції, при діянні на них заряджених частинок, що швидко рухаються.

СЦИФОЇДНІ, них, мн. Морські безхребетні тварини типу кишковопорожнинних.

СЦИФОМЕДУЗА, и, ж. Статеве покоління жалких морських кишковопорожнинних тварин класу сцифоїдних.

СЦІЛЛА, и, ж., міф.: ◇ Між (побіж) Сціллою та (і) Харібдою — під загрозою одночасно двох однаково серйозних небезпек. Замітку вдалося провести непокаліченою поміж Сціллою та Харібдою неможливої тутешньої цензури (Граб., III, 1960, 293); «Мирний» опинився у вузькому коридорі поміж двома величезними айсбергами.. Чи пройде «Мирний» поміж Сціллою і Харібдою, чи зімкнуться вони й розчавлять його, як маленьку раковину? (Довж., Зач. Десна, 1957, 451).

СЮДИ, присл. 1. У місце, вказане, назване раніше або відоме з наявної ситуації; протилежне т у д и. Черемош простягся в долині, як срібна нитка, і шум його сюди не доходив (Коцюб., II, 1955, 317); Надійшла сюди раптом левиця, Паща якої запінена й в крові волів, що загризла (Зеров, Вибр., 1966, 322); Мільйони овець ходять щоліта полонинами Чорногори, а сюди не зайшла, мабуть, ні одна (Хотк., II, 1966, 272); Вони [вітри] через вершини гір прориваються сюди зі сходу (Чорн., Визвол. земля, 1959, 6); // Уживається в прямій мові при вираженні прохання, наказу підійти, наблизитися куди-небудь, до когось, подати що-небудь, подивитися на щось і т. ін. — Ходи сюди, не лякайся... Вийди, Катре, з хати: Я щось маю розпитати, Де що розказати (Шевч., I, 1963, 322); [Х р а п к о:] Глянь, лиш, сюди. (Відсува ящик і показує гроші) (Мирний, V, 1955, 140); — Шинкарю! давай лишень сюди дорогого вина! — крикнув Задерживіст, сідаючи на лаву (Н.-Лев., II, 1956, 232); Зневажливо хитнув [становий] головою. — Стати сюди ближче! — Цигуля підійшов ближче (Головко, II, 1957, 344); — А йди сюди, Миколко! — сказала мати (Багмут, Опов., 1959, 3); // Уживається як заклик, запрошення підійти, наблизитися. Турн.. Сам, як опарений, кричав: — Сюди, трусливі Троянці, На бой [бій], шкодливі поганці! Зарились в землю, мов кроти (Котл., I, 1952, 215); [К л ю ч а р (до Нартала):] Ага, ти сам не встанеш. Гей, вартіві, сюди! (Л. Укр., II, 1951, 503); Кожному.. кричали [крамарки] одна перед другою: сюди-сюди (Мирний, I, 1954, 45).

[І] туді і сюді; То туді, то сюді; Туді, сюді див. туді; Ні туді, ні сюді див. туді.

2. Уживається при вказівці на приналежність або відношення когось, чого-небудь до того, що названо

раніше або відомо з наявної ситуації. — Тисяча вагонів набереться! Зваж, скільки сюди лісу пішло та скільки теслярів працювало, щоб все це нам зготувати (Гончар, III, 1959, 417).

СЮДИ-ТУДИ, присл. У різні боки, у різні місця; у різних напрямках. Підійшов [сотник] до ставка, кинув оком сюди-туди та й крикнув грізно (Кв.-Осн., II, 1956, 178); Христя метнулася сюди-туди, знайшла два огірки (Мирний, I, 1954, 242); Підбігши до кулемета, Яресько радісно вхопив його, крутнув сюди-туди (Гончар, II, 1959, 24); // То в один, то в протилежний бік. Тимко лежить на спині, розкривши очі, голова його качається сюди-туди по соломі в такт гарбі, а перед ним голубів небо (Тют., Вир, 1964, 282).

СЮДОЮ, присл., розм. 1. Цією дорогою, цим шляхом; у цьому напрямку. [Г о с т р о х в о с т и й:] Сюдою дівчата ходять по воду, сюди виходять пісень послухати (Н.-Лев., IX, 1967, 240); — Сюдою ближче, Ірцю, — вказала рукою Лаура (М. Ю. Тарн., День., 1963, 196).

Тудію й сюдію див. тудію.

2. У місце, назване раніше або відоме з наявної ситуації. — Розстріляли, сучі сини. Ось, бачите, дірка. Сюдою увійшла [куля], а сюдою ось вийшла (Довж., I, 1958, 344).

СЮЖЕТ, у, ч. Система подій у літературному творі, через які письменник розкриває характери персонажів і весь зміст твору. Сюжет [оповідання «Що записано в книгу життя»]: син вивозить в ліс стару забуту смертю мати (почасти.. пережитки давнього звичаю вбивати батьків), але під непереможним впливом бажання хоч раз добре попоїсти і випити на похоронах — забирає її назад (Коцюб., III, 1956, 389); Сюжет роману [«Артем Гармаш» А. Головка] розгортається в багатьох площинах, охоплюючи десятки персонажів: селян, робітників, солдатів, партійних активістів (Не ілюстрація., 1967, 178); // Тема, об'єкт зображення в живописному, музичному творі і т. ін. Орнаментация кераміки волинсько-подільської мегалітичної культури.. нагадує деякі сюжети орнаментики на середньодніпровському посуді (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 67); Далеко більше, ніж міфологічні сюжети, його [К. П. Брюллова] цікавила радісна яскрава природа, краса людини (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 77); Кращі представники українського оперного мистецтва не обмежували себе лише добром сюжетів з народного життя або використанням народної музичної творчості (Укр. клас. опера, 1957, 302); Вчора Вова Мороз приніс у клас показати свою нову картину.. Ніна просто зашарілась від задоволення: це ж її перший Вова розповів сюжет... (Донч., V, 1957, 425).

СЮЖЕТЕЦЬ, тця, ч., зневажл. Те саме, що сюжет.

СЮЖЕТИК, у, ч., зневажл. Те саме, що сюжет. Кволі, спрощені сюжетики (а навіть вони в не в усіх віршах) нічого, крім шкоди, не можуть принести поезії для дітей (Літ. газ., 15.XII 1959, 2); Кожної зустрічі Олесь Васильович, лукаво мружачись, запитував: — Ну як, є сюжетик? (Донч., VI, 1957, 621).

СЮЖЕТНИЙ, а, е. Прикм. до сюжет. В короткому ліричному вступі.. яким відкривається «Альпи», Олесь Гончар стисло окреслює ідеї, що закладені в творі і визначають весь сюжетний розвиток роману (Рад. літ-во, 11, 1949, 20); Сценарій вимагав, щоб усе в ньому жило і розвивалось не тільки у внутрішньому сюжетному, але й у просторовому русі (Довж., III, 1960, 157); // Який має сюжет (звичайно яскравий, виразний, захоплюючий). Були в Ірчана новели й іншого типу — сюжетні (Рад. літ-во, 2, 1958, 23); У столичних музеях ще у вестибюлях вас зустрінуть величезні сюжетні гобелени —

творчість рук українських килимарниць (Вол., Дні., 1958, 5); До жанру сюжетних танців можна віднести такі, які засобами народної хореографії відображають конкретні явища навколишньої дійсності (Нар. тв. та етн., 2, 1957, 139).

△ Сюжетна лінія див. лінія.

СЮЖЕТНІСТЬ, ності, ж. Наявність сюжету. Українська радянська документальна белетристика за останні роки набула нових якостей. Сюжетність, психологізм, романтичне осмислення факту, стильове розмаїття — всі ці риси «великої» прози стали притаманними і для прози документальної (Літ. Укр., 15.II 1974, 2); Народній пісні, навіть дуже давнім її зразкам (іграм календарного циклу — хороводам, веснянкам, купальським та ін.), властиві яскрава сюжетність і конкретність змісту (Укр. клас. опера, 1957, 13).

СЮЖЕТНО, присл., рідко. У сюжеті, за сюжетами. Шевченко в кожний народнопоетичний мотив вносив щось своє, оригінальне. Він умів сюжетно поєднати пісенні мотиви, урізноманітнити їхні смислові відтінки (Нар. тв. та етн., 1, 1961, 42).

СЮЗЕРЕН, а, ч. 1. За часів феодалізму в Західній Європі — великий феодал-сеньйор, що був господарем над васалами. Чемно вклонившись, він схилює коліно перед своїм сюзереном і побожно припав до його руки (Тулуб, Людолови, I, 1957, 272); Виходячи з своїх особистих інтересів, Вишневецький досить часто мінює сюзеренів і легко переходив то під владу польського короля, то під владу російського царя (Наука., 8, 1967, 46).

2. У міжнародному праві — держава, стосовно до якої інші перебувають у васальній залежності.

СЮЗЕРЕНІТЕТ, у, ч. 1. За часів феодалізму в Західній Європі — верховне право, влада сюзерена. Політичні відносини .. місцевих князів з київським князем по суті являли собою відносини васалітету — сюзеренітету, що характерно для ранньофеодальної епохи (Нариси стар. іст. УРСР, 1957, 482).

2. У міжнародному праві — сукупність прав держави-сюзерена.

СЮЗЕРЕННИЙ, а, е. Прикм. до сюзерен. Сюзеренне право.

СЮІТА, и, ж. 1. Музичний твір, який складається з кількох самостійних, контрастуючих між собою частин, об'єднаних спільним художнім задумом. Вперше у Києві була виконана симфонічна сюїта «Веснянки» М. Вериківського на теми українських народних пісень (Мист., 5, 1957, 34); *Образно. Осіннього вітру сюїта Бринить над узліссям рудим (Дмит., Вітчизна, 1948, 9).

2. Хореографічна композиція з кількох танців, об'єднаних однією темою. Особливий успіх мала оригінально задумана і майстерно виконана танцювальна сюїта «Запорожці» (Рад. Укр., 29.I 1954, 4); Хореографічна сцена в «Запорожці за Дунаєм» [С. С. Гулака-Артемовського].. побудована у формі розгорненої танцювальної сюїти (Нар. тв. та етн., 2, 1965, 17).

СЮІТНИЙ, а, е. Прикм. до сюїта. «Закувала зозуленька» і «Не співайте, півні» належать до протяжних ліричних пісень; «Ой, чия ти, дівчинонька» та «Пішла б я на музики» мають танцювальний характер. Розміщені пісні [у циклі «Дівоча доля»] за сюїтним принципом контрастowego зіставлення окремих частин циклу (Нар. тв. та етн., 2, 1961, 99).

СЮР, виг. 1. Звуконаслідування, що означає різкий, високий звук. Той щебет [ластівок] ніби зливається з сюрканням білих цівок молока в дійниці: сюр-сюр, фіть-фіть... (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 68).

2. розм. Уживається як присудок за знач. сюркати, сюрчати. Прядуть на прядках молодіці й дівчата,

баби на веретенах. А коли є ще в хаті ткач — дід сивий, — то в нехитру мелодію прядок ще й верстат, немов барабан, гунає і човник по основі кларнетом: сюр, сюр... (Головко, II, 1957, 89).

СЮРКАННЯ, я, с. Дія за знач. сюркати і звуки, утворювані цією дією. Той щебет [ластівок] ніби зливається з сюрканням білих цівок молока в дійниці (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 68).

СЮРКАТИ, аю, аеш, недок. Те саме, що сюрчати. Сюркає в руках у Олексія дерев'яний юрик (Цюпа, Три явори, 1958, 14).

СЮРКНУТИ, ну, неш, док. Однокр. до сюркати. Як переїхали [Христя і Колісник] Мар'янівку і виїхали в поле, сонце уже сіло.. Кругом тихо, аж сумно, з окопів коли-не-коли сюркне цвіркун (Мирний, III, 1954, 365).

СЮРКОТАННЯ, я, с. Дія за знач. сюркотати і звуки, утворювані цією дією. Табір окутається сном, чути буде тільки сюркотання коників у зоряних просторах теплої степової ночі (Гончар, Тронка, 1963, 284).

СЮРКОТАТИ, очу, бчеш і **СЮРКОТІТИ**, очу, отіш, недок. Підсил. до сюркати. Він біжить, аж вітер свище. Услід летять брудні лайки, Сюркочуть міліціонери (Рильський, Поеми, 1957, 180); За виноградним листям веранди коник тонко, монотонно сюркотів (Гончар, Тронка, 1963, 101).

СЮРКОТІТИ див. сюркотати.

СЮРКОТЛИВИЙ, а, е. Який постійно сюркоче. Сюркотливий коник; // З сюркотанням. Він не спав, лежав, прислухаючись до хатньої тиші, до цвіркуна, що чомусь змовк і не подавав більше свого такого ніжного і сюркотливого голосу (Цюпа, Грози., 1961, 112).

СЮРПРИЗ, у, ч. 1. Те, чого хто-небудь не чекає, на що не сподівається, перев. несподіваний подарунок. Ольга Петрівна намагалась приготувати кожному невеликий сюрприз до смаку, і тому стіл був укритий різними стравами (Бойч., Молодість, 1949, 226); Мама, збираючись уже йти, звично провела помадою по губах (цього вона не забуває), потім добула з шафи сюрприз для Порфира (Гончар, Бригантина, 1973, 83).

2. розм. Несподівана подія, обставина. Не сподіваючись ніяких сюрпризів, Вершомет рушив палубою, оглядаючи своє господарство (Трубл., Лахтак, 1953, 48); В установі, якою керував Семен Семенович, його зустрів новий сюрприз.: столи зсунуто, і весь його апарат танцює (Баш, На землі., 1957, 83); Вона сама добереться до колгоспу «Завойоване щастя». Хай для Степана буде справжній сюрприз (Дмит., Наречена, 1959, 133).

СЮРПРИЗЕЦЬ, зця, ч., зневажл. Те саме, що сюрприз.

СЮРРЕАЛІЗМ, у, ч. Формалістичний напрям у буржуазному мистецтві й літературі ХХ ст., який запечатує роль розуму й досвіду в творчості та шукає джерела її в сфері підсвідомого, інтуїтивного. Скрізь у світі чесні, гарячі, розумні, вірні трудящим люди, подібні Луї Арагону, що відійшов від сюрреалізму і повернувся обличчям до живого життя, тобто — до нас (Рильський, IX, 1962, 16); Сюрреалізм, абстракціонізм та інші напрями і течії сучасного буржуазного мистецтва чужі і ворожі великим традиціям Есхіла, Рафаеля, Шекспіра, Гете, Пушкіна, Шевченка, Рєпіна, Толстого та інших геніальних творців художньої культури людства (Рад. літ-во, 2, 1957, 21); Сюрреалізм є найогиднішим і найпідступнішим з усіх «ізмів», бо він, спекулятивно використовуючи якісь елементи реалізму, збиває із здорового шляху творчу молодь (Літ. Укр., 12. IV 1963, 3).

СЮРРЕАЛІСТ, а, ч. Послідовник, прихильник сюрреалізму. Сучасне декадентське мистецтво не розглядає людину як активну життєдіяльну особу. Сюрреалісту

її внутрішній світ ввижається суцільною галюцинацією, безглуздям, кошмаром (Мист., 3, 1963, 12); Сюрреалісти вважали об'єктом мистецтва «вищу реальність»..., яка не має нічого спільного з навколишнім світом і практичним досвідом (Літ. Укр., 24.V 1968, 2).

СЮРРЕАЛІСТИЧНИЙ, а, е. Стос. до сюрреалізму. Сюрреалістичні полотна.

СЮРТУК, а, ч. Чоловічий верхній двобортний одяг з довгими лапами, відкладним коміром і широкими лацканами. Одежа на академістові була .. новомодна: довгий синій суконний сюртук з широким коміром (Н.-Лев., III, 1956, 15); Одягнений [дядько] в якесь дивне вбрання: довгий, довгий піджак. Потім уже я дізнався, що то сюртук зветься (Вишня, II, 1956, 347); Стояв він перед дзеркалом у накрохмаленому комірчику й своєму святковому сюртуці (Довж., I, 1958, 452); В сірому сюртуку і трикутному капелюсі, стоячи на пагорбі, Наполеон дивився на схід (Кочура, Зол. грамота, 1960, 57).

СЮРТУКОВИЙ, а, е. Прикм. до сюртук.

СЮРТУЧІНА, и, ж., зневажл. Те саме, що сюртук.

СЮРТУЧНИЙ, а, е. Прикм. до сюртук.

СЮРТУЧОК, чка, ч. Зменш.-пестл. до сюртук. На хорах невеличкі школярі-дяки, повбирані в сюртучки, почали співати чудовими альтовими голосами (Н.-Лев., II, 1956, 403); Сухий, аж чорний, тонісінкий, як жердина, в чорному сюртучку, він уміщався на одному кравчуку табурета (Збан., Єдина, 1959, 105).

СЮРЧАННЯ, я, с. Дія за знач. сюрчати і звуки, утворювані цією дією. Він з насолодою підставляв гаряче лице вільному вітрові, вдихав пахощі трав і річок, слухав сюрчання цвіркунів, шарудіння ховрашків (Туллуб, В степу..., 1964, 253); Високе небо виблискувало, як полива на відрі, слало на землю тихі шуми: то шелест вітру, то сюрчання пташиних зграй, що збиралися відлітати (Тют., Вир, 1964, 374); Не довго думаючи, я прориваюсь до двору. За ворітьми чути скажене сюрчання обуреного вартового (Кол., На фронті..., 1959, 134); Як я любив зимової доби При каганці невпинне сюрчання Тих веретен і пісню чи ридання Тихесеньке жіночої журби (Стар., Вибр., 1959, 41).

СЮРЧАТИ, чу́, чіш, недок. 1. Видавати різкі, перев. високі й часто повторювані звуки (про коників, цвіркунів, птахів і т. ін.). Пташки співали в панському садку, коники сюрчали в траві (Мирний, IV, 1955, 223); В хаті пахло засохлими васильками і гіркуватим душком полину; під піччю сюрчав цвіркун (Тют., Вир, 1964, 267); *Образно. Санька виніжувалася на траві, мрійно прислухалася, як сюрчала тежрява (Горд., Дівчина..., 1954, 240).

2. у що і без додатка. Видавати дзвінкі, переливчасті звуки за допомогою свистка, гудка і т. ін. Жандарм за звичкою підносить до рота свисток..., але не сюрчить, а неохважно дивиться (Стельмах, I, 1962, 161); І от, наче ввісні, другий дзвінок, сюрчить вусатий залізничник з петлицями на комірі, шумно дихає паровоз (Гур., Новели, 1951, 140); Хтось сюрчить в сюрчок на тюремному подвір'ї, і те сюрчання так нагадує голос цвіркуна (Збан., Єдина, 1959, 178).

3. Дзижчати, хурчати (про веретено, кулю, осколок снаряда і т. ін.). У хаті було тихо-тихо, .. тільки чути було, як веретено сюрчало (Мирний, I, 1949, 276); Сюрчала міцна нитка в дерев'яній юрці (Цюпа, Три явори, 1958, 9); [Р о м а н:] Зараз, мабуть, знову почнуть... Чутимеш, як кулі сюрчать... (Ю. Янов., Драм. тв., 1946, 71).

СЮРЧОК, чка, ч. Те саме, що свисток. Злітав у голубе небо густий дим з паровоза, тихо сюрчав сюрчок стрілочника (Десняк, Десну..., 1949, 386); Переможець

[клоун], гордо позираючи на глядачів, пішов з арени. Переможений вийняв з кишені мілицейський сюрчок і засюрчав (Донч., VI, 1957, 432); Ходимо ми з Соломією попід тим дротом, як приречені. Хоч би ж харчі якось передать... Аж чую сюрчки, собачу гавкотню і крики (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 15).

СЮСЮКАННЯ, я, с. 1. Дія за знач. сюсюкати 1 і звуки, утворювані цією дією.

2. перен., розм. Дія за знач. сюсюкати 2. Він [Ю. Яновський] дуже любив дітей, але, розмовляючи з малечою, .. уникав солоденького сюсюкання та фальшивого підробляння під дитячу мову, яке завжди чудесно розпізнає ота мила людська дрібнота (Рильський, Веч. розмови, 1964, 194); Я вже помітив у Варвари Георгіївни ще одну хорошу рису: вона вміє, коли треба, розмовляти з учнями, як з рівними, бути з ними товариською без фальшивого сюсюкання (Гур., Новели, 1951, 201).

СЮСЮКАТИ, аю, аєш, недок. 1. Замінити у вимові шиплячі звуки свистячими. Вона.. ніяк не могла уявити собі, що той.. семінарист, який, сюсюкаючи, провадив її ідеї Фейєрбаха, носить тепер камилавку (Кочуб., I, 1955, 318).

2. перен., розм. Підроблятися під рівень розвитку, склад мислення, мову і т. ін. кого-небудь (звичайно дитини). Ніколи по-бабському не метушилася [мати] і не сюсюкала біля Аркадія (Коп., Дуже добре, 1937, 161); Чомусь деякі письменники, що пишуть для дітей, частенько сюсюкають з ними, не ведуть серйозної розмови (Літ. Укр., 12.I 1965, 3).

СЯ. 1. займ. зворотний, заст. Себе. — Здоров, Емо, пане-свату! Ой, як ся маєш, як живеш? — Сказала, як ввійшла у хату, Юнона (Котя., I, 1952, 66); [Г р и ц ь - к о:] Здорова, кумо... Як ся маєш, як ся поживаєш? (Мирний, V, 1955, 236); Іван підійшов до старого гуцула і голосно привітався: — Здоровенькі були, діду Лук'яне! Як ся маєте? (Мур., Бук. повість, 1959, 29).

2. част., діал. Уживається при дієсловах 3 особи. Хто по кладці мудро ступав, той ся в болоті не купав (Номис, 1864, № 5883); Ого! насмілив би ся який вступити на його виноградник! Він би першого з рушниць застрелив, як собаку (Кочуб., I, 1955, 192).

СЯБР див. сябрї.

СЯБРИ, ів, мн. (одн. сябр, а, ч.). У білорусів — люди, зв'язані з ким-небудь дружбою, довір'ям; товариші, приятелі. У новій, просторій, білій хаті Всі.. сябри і кунаки Розуміють пісню українську (Воронько, Мирний неспокій, 1960, 24); — Я сумую за вами, ліси Білорусі, За піснями моїх синьооких сябрів (Нагн., На полі битви, 1974, 91); — Не впадай у розпач, дорогий сябро, — каже він лагідно, — твій син помер славно смертю солдата... (Цюпа, Краєни, 1971, 390); // Уживається як синонім до слова «білоруси». У ці дні наші добрі сусіди-сябри разом з братніми народами Радянської країни відзначають славне свято — 50-річчя Білоруської РСР і Комуністичної партії Білорусії (Літ. Укр., 31.XII 1968, 1).

СЯГ, а, ч., діал. 1. Сажень (у 3 знач.). — Бачиш оту гору? Сеї ночі маєш увесь ліс зрубати [зрубати] й дерево скласти в сяги (Три золоті сл., 1968, 72); Він зупинився в брамі і, вишукавши собі зовсім темне місце між парканом і сягом дров, що стояв на подвір'ю [подвір'ї], заховався і почав ждати (Фр., VII, 1951, 412).

2. Сягання. Минув і рік моєї крилатої молодості, з якою добре мені, яка сягом своїх крил рада б обняти все... (У. Кравч., Вибр., 1958, 371).

СЯГАННЯ, я, с. Дія за знач. сягати. Ти встаєш, молодий і бадьорий, Повний сил у сяганні мети (Криж., Під зорями..., 1950, 7).

СЯГА́ТИ, а́ю, а́еш, *недок.*, **СЯГНУ́ТИ**, ну́, не́ш, *док.*, *перех.* і *неперех.* 1. Рухаючись, доходити, доїжджати до якого-небудь місця; добиратися кудись. *Селяни знову орали зарослі бур'янами ниви, розчищали для полів ліси й просуvalи землеробство все далі на північ, куди не сягали татаро-монгольські загарбники* (Іст. СРСР, I, 1957, 79); *Це вже були добре знайомі Данькові місця, в дитинстві він не раз сягав сюди на лісові свої промисли по хміль та по кислиці* (Гончар, II, 1959, 137); *Вирішено було не розсипатися, як раніше, по самарських хуторах, не зупинятися по колоніях, а пробиватися далі, в глибін Таврії, сягнути самої Каховки* (Гончар, I, 1959, 5); // *Поширюючись, доходити до кого-, чого-небудь (про звуки, світло і т. ін.). До неба сягають звуки чудові* (Коцюб., I, 1955, 429); *Хоч промені сонця ще не сягали сюди, земля помалу теплішала* (Петльов., Хотинці, 1949, 8); *Ні людський гомін, ані стукіт До мене не сягали* (Вирган, В розп. літа, 1959, 240); *Червоне світло сягнуло Волги і раптом ковзнуло по холодній поверхні великої ріки* (Собко, Вогонь..., 1947, 51); *Коли звечоріло зовсім, зблиснули вогнем батареї з Турецького валу, і могутні прожектори, розтинаючи простір, сягнули з-під хмар.. кудись у глибінь припишклих, переповнених військами степів* (Гончар, II, 1959, 406); // *Доходити до кого-небудь, ставати відомим, поширюватися (про славу, чутки і т. ін.). Сказано: хороша слава сягає далеко, а погана — ще далі* (Барв., Опов., 1902, 368); *Далеко за межі нашої Батьківщини сягнула слава Інституту електрозварювання* (Веч. Київ, 27.XI 1968, 2); // *Доторкатися, дотягуватися до чого-небудь. — Здоровий [дядько] — до сволюка головою сягає* (Стельмах, II, 1962, 405); *Два широкі вікна виходили на Володимирську вулицю, і молоді каштани .. сягали кронами якраз до луток* (Смолич, Мир., 1958, 81); *Він встав з-за столу і простягся на лаві, сягнувши довгими ногами аж до протилежної стіни* (Коцюб., I, 1955, 201).

◇ **Корінням сяга́ти** в глиб́оку давнину́ (в дале́ке мину́ле); **Сяга́ти** в глиб́очінь (в далечінь, в глибини́) ві́ків (сто́літь) — вести свій початок з дуже давніх часів. *Історія східних слов'ян своїм корінням сягає в глибоку давнину* (Іст. укр. літ., I, 1954, 25); *Вірмено-українські літературні, музичні, театральні зв'язки своїм корінням сягають у далеке минуле, але вони особливо зміцніли в роки Радянської влади* (Рад. Укр., 19.IV 1967, 3); *В глибочінь віків сягає історія російського народу* (Рильський, III, 1956, 8); *Історична дружба російського та українського народів сягає в глибочінь століть* (Рад. Укр., 25.XI 1956, 1); *В глибину віків сягає історія застосування людиною рослин для боротьби з хворобами* (Хлібороб Укр., 1, 1970, 44); *Пам'ять сягає (сягала) куди — хто-небудь згадує, згадував щось. Скільки сягає його пам'ять у час дитинства — усе не вбачає він себе щасливим* (Коцюб., I, 1955, 21); *Він знав усіх у селі, знав історію кожної хати... а пам'ять його сягала хоч недалеко, а все-таки пару літ поза 1848 рік* (Фр., III, 1950, 201); *Скільки (куди) б́о сягає; Скільки б́оком сягнеш див. б́о¹; Скільки сягав (сягне) зір див. зір; Сягає (сягав і т. ін.) р́о́зум; Сягає (сягав і т. ін.) р́о́зумом — хтось доходить до розуміння чого-небудь. Тепер і до них, до заглиблених в безвість галактик, сягає твій розум. Але чи справді сягає? Чи справді наш розум всесильний, всемогутній?* (Гончар, Тронка, 1963, 20); *Сяга́ти (сягну́ти) думко́ю (думка́ми, дума́ми) куди — замислюватися, зосереджуватися в думках на чомусь, багато думати про що-небудь. [Л у к е р і я С т е п а н о в н а:] Де ж це Олеся? Не любить вона нашої розмови, все кудись далеко думками сяга, аж за хмари!* (Кроп., II, 1958, 336); *Так повелося:*

напередодні новорічного свята люди підсумовують зроблене і водночас сягають думками в майбутнє, вірячи, що воно принесе нові радощі, нові перемоги (Веч. Київ, 31.XII 1966, 1); *Третій [поет] думками сягав аж за море* (П. Куліш, Вибр., 1969, 369); *Якщо зрозуміти до кінця історичну роль нашої соціалістичної Батьківщини.. і з цих позицій сягнути думкою в простори минулих століть, тоді без перебільшення можна сказати: найзначнішою подією всього XVII століття була визвольна війна українського народу і возз'єднання його з великим російським народом в єдиній державі в 1654 році* (Довж., III, 1960, 74); — *Я не спав цієї ночі, а поговорив з тобою, мій маленький сину, уявивши тебе дорослим, сягнувши думкою вперед на 15—20 літ* (Цюпа, Вічний вогонь, 1960, 30); *Сягають (сягали) думки куди — хто-небудь думає про щось, зосереджує свої думки на чомусь. Він іде і згадує читане, і не знати, як далеко сягають зараз його думки* (Жур., Опов., 1956, 90); *Його думки линули все вище та вище, за ті гори, все далі та далі, за ті степи, сягали далеко-далеко, до пишного Криму* (Н.-Лев., VII, 1966, 19).

2. *Доходити до якого-небудь рівня, якоїсь межі (про розмір, вагу, кількість і т. ін.). Юзина спідничка ледве сягала за коліна Дарці* (Л. Укр., III, 1952, 643); *Показники [Андрія] ніяк не сягали вище 100—110 процентів* (Гур., Новели, 1951, 75); *Тепер вона знала, що пірамідальна тополя сягає до сорока метрів заввишки* (Жур., Звич. турботи, 1960, 86); *Мороз сягав десь за тридцять і люто пощипував щоки* (Коз., Блискавка, 1962, 258); *Від першої напруги закрипили ворота споруди. Вода швидко сягнула на нуль і зростала далі* (Ле, Міжгір'я, 1953, 275); *У 1900 році населення Землі становило 1 мільярд 600 мільйонів чоловік. У 1960-му чисельність людства сягнула 3-х мільярдів* (Наука., 2, 1967, 11); // *Доходити до високого або найвищого рівня. Далеко сягнула наука вперед, полегшила працю хлібороба, примусила землю щедріше родити* (Минко, Повна чаша, 1950, 91); — *Наша техніка, культура сягнуть нечуваних висот...* (Кач., Вибр., 1953, 259).

3. *Добиваючись, діставати, одержувати бажане, іноді й важкодоступне. — Дивлюсь оце на вас і думаю: адже вони такі ж хлопські сини, як і я, а дивись, як високо сягнули — університет!* (Кол., Терен., 1959, 204); *Плине наш державний гордий корабель, До мети своєї впевнено сягнувши* (Бажан, Роки, 1957, 222); *Ми ті, що, сягнувши вершини прогресу, — В степах засвітили вогні Дніпрогесу* (С. Ол., Вибр., 1957, 30).

4. *Тягнутися, розташовуватися в якому-небудь напрямку. Держава Александра [Македонського], яка сягала від Інду до Дунаю, була найбільшою з усіх тих, які існували до неї* (Іст. стар. світу, 1957, 140); *Катер ішов уздовж берега, і Зуб майже не заходив до каюти, замислено дивлячись на громаддя гір, що сягали аж до обрію* (Багмут, Щасл. день., 1959, 128); *Сягає на сотні кілометрів кримський степовий пейзаж* (Рад. Укр., 8.VII 1961, 2).

5. *Простягати руку (руки) за чим-небудь. Жан.. підвівся і, не кажучи й слова, сягнув по вино, щоб налити свій келишко [келишок] до нового тосту* (Фр., I, 1955, 320); *Одіо сягнув рукою телефону. — Алло! Поліційна станція? Так, так. Мені начальника...* (Кулик, Записки консула, 1958, 78); *Пан прокурор закінчив і.. сягнув за годинником* (Козл., Сонце., 1957, 146); // *Спрямовувати, опускати руку (руки) в що-небудь, щоб дістати щось. [Р і ч а р д:] Що вам, Чарлі? [Ч а р л і:] Я таткові давав фігурку вашу .. Так от я вам приніс її назад. (Сягав рукою до торбинки)* (Л. Укр., III, 1952, 87); *Він навіть за тою ж самою звичкою і керований тим же самим діловим почуттям сягнув рукою*

в шухляду, щоб витягти блокнот-щоденник (Тют., Вир, 1964, 329).

6. заст. Робити кроки, стрибки. Цибатий, здоровенний, сягав [Тимофій] ногами.., як бузьок [бузько] (Хотк., II, 1966, 382); Іван Петрович хутко сягнув по сходах і відчинив двері в апаратну залу (Сам., II, 1958, 243); *Образно. Коли блиснуло багряне полум'я, сягнув чорний стовп диму — і ознув важкий вибух (Тулуб, Людолови, I, 1957, 456).

7. заст. Бути достатнім для чого-небудь; вистачати. Узяла карбованця грошей, — думка, бач, така, що стане й на оливу; .. й не сягнуло (Сл. Гр.).

8. тільки док. Сильно вдарити. Він прискочив хижим бісом і сягнув довжезним списом, Аби лівий бік [князю] пробить (Фр., XIII, 1954, 369).

СЯГАЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до сягати. Вона не помічала нині сягаючої у височинь цямрини, над якою тріпав крилами морок (Коцюб., I, 1955, 318).

СЯГНИСТИЙ, а, е, розм. 1. Який робить великі кроки, може широко ступати. Добрі воли, та не паристі: один дуже сягнистий, у другого короткі ноги, так не зійде з тим (Сл. Гр.).

2. Широкий, замашистий (про крок, ходу). Сагайдачний ішов поруч сягнистим твердим кроком і, хоча й не поспішав, але й не відставав від дівчини (Тулуб, Людолови, I, 1957, 57); Люди на вулиці сахались від неї, а вона нічого не бачила, наважно простувала мимо них своєю чоловічою сягнистою ходою (Гончар, Тронка, 1963, 195).

СЯГНИСТИСТЬ, тості, ж., розм. Властивість за знач. сягнистий 2. Стан у Даринки гнучкий, як пагонець, але в ході було щось хлоп'яче, ота сягнистість, від якої неабискільки [багато] втрачають дівчата (Земляк, Лебедина зграя, 1971, 68).

СЯГНИСТО, розм. Присл. до сягнистий 2. Кінчивши закручувати волосся, кинулась [Тоня] у воду, сягнисто побігла по ній далі від берега, на глибше (Гончар, Тронка, 1963, 231); Яконюк сягнисто крокував на поле, до кагатів (Рад. Укр., 9.IX 1962, 2).

СЯГНУТИ див. сягати.

СЯЄВО див. сяйво.

СЯЙВО, рідше **СЯЄВО**, а, с. 1. Рівне, звичайно яскраве світло, випромінюване чим-небудь. Срібний [місяць].. Ниву сяєвом влива (Манж., Тв., 1955, 105); Сонце ясне.. котилося по блакитному морі безкрайого неба, розливало своє сяйво на увесь світ (Мирний, I, 1954, 50); Хороше, затишно так під сяєвом.. лампи (Смолич, Світанок.., 1953, 192); В дірки [покрівлі] місяць ллє голубе сяйво, і од того в клуні видно і все в голубому (Головка, II, 1957, 235); Людей на мить осліпило сяйвом прожекторів, наведених звідкись просто на них (Гончар, II, 1959, 418); Я зайшов до кімнати, залитої сяйвом юпітерів (Панч, В дорозі, 1959, 210); *Образно. В кімнаті скромній і спокійній Сіє сяєво сторіч: На конференції партійній Тут сам головував Ілліч (Рильський, II, 1960, 295); // перен., поет. Сприятлива атмосфера, створювана чим-небудь. Благословенні ви, брати, Що в саяві дружби і свободи Йдете до спільної мети (Рильський, II, 1960, 192); // перен., поет. Велич, сила чого-небудь. Людина відчуває себе новонародженою перед красою життя, і сяйво добра освічує їй душу (Тют., Вир, 1964, 376); В саяві слави краві явись, Ворогам — у полум'ї й залізі! Київ, Київ! Серцем поклонись Командиру київських дивізій (Мас., Сорок., 1957, 93).

△ Північне сяйво див. північний²; Полярне сяйво див. полярний.

2. Круг, який світиться навколо чого-небудь, оточує щось. Ніч. Гори мріють силуетами.. На горі стоїть Мефістофель в червоному сяєві. Очі горять, як жар (Н.-Лев.,

III, 1956, 311); Сніговій на київському пероні Під ліхтарним сяєвом курить (Воронько, Коли я.., 1962, 8).

3. Блиск, яскраве відбиття, віддзеркалення світла, променів. — Піду я.., мамо, в військо та буду офіцером. Буду конем вигравати! А на мені золоті еполети сяєвом блищатимуть! (Н.-Лев., I, 1956, 180); Проти сонця заблищали золотим саявом церковні бані (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 244); Коні рушили, і різке саяво снігів і голубі тіні від санок замерехтіли в його очах (Стельмах, II, 1962, 397); Ліс.. весь спалахнув після дощу зеленим саявом (Гончар, III, 1959, 409); // перен. Пишність, розкіш чого-небудь. — На свята побачите мене у повному саяві парадного мундира, — засміявся Коваль (Собко, Срібний корабель, 1961, 227).

4. перен. Радісний, щасливий, вдоволений вираз (очей, обличчя). Він засвітився самовідданою вдячністю до завбудинку за його суворі слова і з тим радісним саявом поринув у глибоку тишу ночі... (Мик., II, 1957, 183); — Бачили б ви вираз облич, саяво очей усіх тих, хто жив нашою таємницею в той день! (Збан., Єдина, 1959, 220); Дівчина глянула на кооператора голубими очима, повними якогось тихого і щасливого саява (Чаб., Балкан. весна, 1960, 278); — Якщо ти не втратив тоді самовладання, вивів [із шторму] судно, то, може, це й тому, що був не сам, що.. вона, Лукія, знаходила тебе із сяєвом своїх закоханих очей (Гончар, Тронка, 1963, 201).

СЯЙЛИВИЙ, а, е. 1. Який сяє, яскраво світиться. — Мені хотілося, щоби дід ще оповідав. До цієї чарівної ночі, до цих зірок вічно саяливих, до далеких звуків пісні так підходила ця проста, злита з природою бесіда (Хотк., I, 1966, 90); Він підвів голову, і йому в око впала саялива, синювата зоря (Рибак, Опов., 1949, 136).

2. Який блищить, відбиваючи світло, промені. На друге плече накинутий був червоний гаптований сардак, в руках саяливий.. топірчик, котрим легінь грався (Хотк., II, 1966, 51); — Ось воно те, що всьому дає тут життя, — промовив у задумі Валерик, задивившись на саяливий водопад (Гончар, Таврія, 1952, 169).

3. Який виражає радість, щастя, вдоволення. Лице [у Оксани], хоч змучене, проте мав в собі привабливість, в погляді саяливому, гарячому почувається внутрішня пристрасть, прихована жага (Гончар, Бригантіна, 1973, 15).

СЯЙЛИВО. Присл. до саяливий. Піхотинець люб'язно розповів й навіть узав під козинок, коли Любка, саяливо, як завжди, всміхнувшись йому, відходила далі (Є. Крот., Сини.., 1948, 405).

СЯЙНИЙ, а, е, поет. 1. Який сяє, яскраво світиться. Ясні зорі, саяні зорі, Любі зорі, милі! Стану на вас дивитися, Ставши на могилі (Метл. і Кост., Тв., 1906, 244); Сіло сонце. На майдані Саяні огнища горять І дівчата завітчані З парубками гомонять (Щог., Поезії, 1958, 245); В оксамиті небес потоки саяних зір Нас заколисують (Зеров, Вибр., 1966, 110); *Образно. Тягли мене змолodu саяні надії По щастя блискуче в країни чужії (Щог., Поезії, 1958, 268).

2. Який, відбиваючи світло, промені, блищить, випромінює саяво. Пахло весною, земля парувала; Крізь її кору трава пробивала [витикала] Жилки листочків своїх молодих, Вогких і саяних од рос золотих (Щог., Поезії, 1958, 425); Корогвоносці піднесли над духовенством саяні від золота, срібла й самоцвітів корогви (Довж., I, 1958, 43).

3. Наповнений світлом; освітлений, ясний. Ти, як сонце, душу Мені освітила, Так, як ранок саяний, Розігнала тугу (Кост., I, 1967, 133); Сняться акторам саяні рампи театрів (Кор., Вогонь, 1968, 82); Саяний зал.

СЯЙНІСТЬ, ності, ж., поет. Абстр. ім. до саяний.

Весь безмір людських дум і мрій Вони [очі], прозорливі й пророчі, Таїли в сяйності своїй (Бажан, Роки, 1957, 241).

СЯЙНО, поет. Присл. до сяйний. *Образно. Нене, чуєш, як гримить рояль? — То заграє сяйно, як перлина, То розіллється, як степом Україна, То дзвенить, немов булатна сталь (Нагн., Пісня., 1949, 108).

СЯЙНУТИ, ну́, не́ш, док. 1. Однокр. до сяяти. Далеко за річкою блиснуло щось.. Поряд сяйнуло знов, а за ним у третьому місці сильно бухнув полумінь (Коцюб., I, 1955, 349); Теплий сонячний промінь упав на Гордія, сяйнув йому просто в вічі (Гр., II, 1963, 129); Десь далеко, в глибині темного подвір'я, сяйнуло світло, що вирвалося з хати (Голов., Тополя., 1965, 351); Засміявся Валерик, сяйнувши своїми дрібними, як білі іскри, зубенятами (Гончар, Таврія, 1952, 79); Генерал, усміхаючись, розстебнув своє шкіряне пальто, сяйнувши рясними орденами (Гончар, III, 1959, 251); — А чого це ви нас уникаєте? — лукаво сяйнула вона очима (Баш, На.. дорозі, 1967, 156); На обличчі Наташиному сяйнула усмішка, затремтіли її (Бойч., Молодість, 1949, 22); // безос. Коли потрапив [Шафорост] в орбіту знатних, йому сяйнуло славою, почеснями, а за славою прибуло і влади (Баш, На.. дорозі, 1967, 67).

2. перен. Зненацька з'явитися, виникнути (про думку, здогад і т. ін.). Нова думка, як блискавка, сяйнула Даринці в голові: а що, як Лиску [козу] запрягти в возик! (Вирган, В розп. літа, 1959, 260); Де вона її [пісню] чула? І не встигла додумати це, як щось уже сяйнуло в пам'яті, боляче вразило в саме серце (Гончар, II, 1959, 173).

СЯК, присл. Отак, таким способом; як-небудь. Так жити, як набіжить; а як не можна сяк, то радим собі так (Укр.. присл., 1963, 27).

[І] сяк і так; [І] так і сяк див. так; Сяк чи так — те саме, що Так чи сяк (див. так); Так чи сяк див. так; То сяк, то так; То так, то сяк див. так.

СЯКАННЯ, я, с. Дія за знач. сякати і сякатися і звуки, утворювані цією дією. Спів стих, і почулось довге жалібне сякання носа (Коцюб., II, 1955, 176); Чути було тільки тихе схлипування та немичне й часте сякання носа (Епік, Тв., 1958, 390).

СЯКАТИ, аю, а́еш, недок., **СЯКНУТИ**, ну́, не́ш, док., перех., у сполуч. із сл. н і с. Різкими видихами очищати від слизу (ніс). Хима виймає з пазухи хусточку, обирає сльози, голосно сякає ніс... (Коцюб., I, 1955, 88); Іван сякає голосно носа (Ю. Янов., I, 1954, 29); Проганяючи дрімоту, Огоновський вийняв здоровенну хустку і сякне носа так, що всі аж здригнулися від несподіванки (Кол., Терен., 1959, 358).

СЯКАТИСЯ, аюся, а́ешся, недок., **СЯКНУТИСЯ**, ну́ся, не́шся, док. Різкими видихами очищати свій ніс від слизу. За нею сякався на цілу церкву старий дяк і пожекував, пробуючи голос (Коцюб., I, 1955, 327); Чути було, як у ідальні мати тихенько, мовби крадькома, сякалася в хусточку (Головко, II, 1957, 589).

СЯКИЙ, а́, е́, займ. означ., розм. Уживається при неохвальній характеристиці кого-, чого-небудь. Мовчи сяка, бо й ти така (Номис, 1864, № 7989).

[І] сякий і такий; [І] такий і сякий — уживається при неохвальній характеристиці кого-, чого-небудь (поганий, негідний, ледачий і т. ін.). Хто це міг казати йому, що Бузина сякий і такий, тупий і недалекий! Яка низькопробна брехня! (Загреб., Диво, 1968, 137); — Жаліється [пан] паничеві, що я і сяка і така: і волююга, і злодійкувата. Дивується, що панич узявся за мене клопотати (Мирний, III, 1954, 167); Сякий та перетакій див. перетакій.

СЯКИЙ-ТАКИЙ, сяка́-такá, сяке́-такé, займ. означ.,

розм. Те саме, що такий-сякий. Сяка-така напасть, та спати не дасть (Укр.. присл., 1963, 185); Фрося не відступила від своїх намірів: набрала сухарів у торбу, захопила сяку-таку одержину та й пішла на рудник (Гур., Наша молодість, 1949, 13); Про дядька Ананія говорили, що він зліпив сяку-таку клуню, застрахував і потім підпалив (Є. Кравч., Бувальщина, 1961, 41); Тут раз на тиждень збирається сякий-такий ярмарок (Стельмах, II, 1962, 154); Розказав би про те лихо, Та чи то ж повірять! — Бреши, скажуть, сякий-такий! (Звичайно, не в очі), А так тільки псує мову Та людей морочить (Шевч., I, 1963, 30); — Чому ви не йдете на лан, сякі-такі? — крикне осавула (Н.-Лев., II, 1956, 185); Він так і скипів, матінко. Як схопитися: — Так ти, — каже, — сяка-така, ще загадують будеш мені, страмить мене будеш?! .. (Тесл., З книги життя, 1949, 23).

СЯКНУТИ див. сякати.

СЯКНУТИСЯ див. сякатися.

СЯК-ТАК, присл., розм. Те саме, що так-сяк. Сяк-так добрела [Оксана] через силу до Миколиної хати, де чула, що мати її живе (Кв.-Осн., II, 1956, 464); Хто мав який-небудь шматочок свого поля, сяк-так його шкрябав, засівав (Мирний, IV, 1955, 240); Хлопець танув просто на очах, і фізичні сили остаточно залишали його. Останніх кілька днів він ще сяк-так пересував ноги (Коз., Гарячі руки, 1960, 78); В середині свинарні пообидва боки ліпилися сяк-так змайстровані станки з поламаними дошками, звідки визирали чотириногі мешканці (Добр., Тече річка., 1961, 36); Живучи далеко від села, рідко заглядаючи до церкви, вона, певне, давно позабувала ті молитви, що сяк-так їй замолоду впишали вдома, в галасливій, багатодітній сім'ї (Стельмах, I, 1962, 339); У дворі ще було сяк-так, а як увійшов [Федір] у сад, у гущавину широких гіллястих груш, яблунь, листатих вишень, — йому зробилося страшно (Мирний, I, 1954, 309).

СЯМ, присл.: То там, то сям; [І] сям і там; [І] там і сям — подекуди, у різних місцях. То там, то сям простяглись до сонця котячі лапки, сухі,.. м'якецькі, немов оксамит (Коцюб., II, 1955, 215).

СЯННЯ, я, с., заст. Дія і стан за знач. сяти. Повний місяць ясний про згасання Не гада серед пишного сяння (Гр., I, 1963, 125); О зорі-очі! Я при сянні вашім Не раз блукав самотній уночі (Сам., I, 1958, 81).

СЯТИ див. сяяти.

СЯЮЧИЙ, а, е. Дієпр. акт. теп. ч. до сяяти і сяти. Обидві вони молилися до зорі ранкової, до сонця багряного, що викочувалося з-за обрію, чисте, умите, сяюче (Шиян, Баланда, 1957, 177); Пітьма лізла з безодні, виповняла міжгір'я, п'ялась по горах аж до сяючих на сонці шпилів (Коцюб., I, 1955, 197); І збулось пророче слово: зашуміли вітрові, позмітали в твань і порох золотом сяючі корони (Гур., Друзі., 1959, 10); Нарешті в отворі лазу показався важкий, сяючий хрест (Юхвід, Оля, 1959, 69); Кінь його зупинився на самім краю. Хотілося мчати далі, але далі було море — велике, сяюче, голубе! (Гончар, II, 1959, 48); Сяючими очима дивився юнак на Віру Павлізну (Хотк., I, 1966, 41); Студенти й Карташов почали підходити. Добрий, сяючий Мічурін.. перейшов до сусіднього дерева (Довж., I, 1958, 477).

СЯЯННЯ, я, с. 1. Дія і стан за знач. сяяти. *Образно. Колишній вихрестий Юрко повідав мені, що вони з Володькою всю свою юнацьку пору прожили в сяянні світлого образу Мате Залка (Смолич, VI, 1959, 39).

2. рідко. Те саме, що сяйво. Поки блискавиця розпущала по небу павині хвостів своїх сянь, час мовби застигав на місці (Загреб., Шепіт, 1966, 346).

СЯЯТИ і заст. **СЯТИ**, сяю, сяєш, недок. 1. Випромінювати рівне, яскраве світло, яскраво світитися (про світила, джерела світла); сіяти. *Надворі сонечко сяло* (Кв.-Осн., II, 1956, 318); *З неба місяць так і сяє; І над водою, і над гаєм, Кругом, як в усі, все мовчить* (Шевч., I, 1963, 5); *Угорі так яро сяють зорі, ні одна не криється за хмари* (Л. Укр., I, 1951, 237); *Тупо сяє ліхтар* (Коцюб., II, 1955, 259); — *Зробимо в хатці яснее віконце, Щоб сяло над нами, мов золото, сонце!* (Рильський, II, 1960, 229); *Андрій лежав і дивився в небо. У небі сяяли мільйони зірок* (Довж., I, 1958, 226); *На палубі ні душі, тільки сяє над нею величезний круглий прожектор* (Гончар, II, 1959, 49); *Образно. *Людська недоля будила не розпач в мені, а бажання Кращої долі... той ідеал мені сяє* (Л. Укр., I, 1951, 23); // *Бути яскраво освітленим, наповненим світлом. Маруся сиділа й мовчала і тільки дивилась в вікно на небо.. А небо мовчало і пишно сяло* (Н.-Лев., VI, 1966, 70); *В театрі повно; ложі сяють; Партер і крісла, все кипить* (Пушкін, Є. Онєгін, перекл. Рильського, 1949, 20); *Палісадник весь сяє у яскравому світлі. Великі дугові ліхтарі-прожектори світили з горішніх вікон* (Смолич, I, 1958, 94); *Ложі бенуара, бельєтажа й ярусів червоніють оксамитом і сяють електрикою* (Ю. Янов., II, 1958, 19).

2. чим і без додатка. Блищати, відбиваючи світло, промені. *Жила удова коло бучного міста, де бучнії будинки громоздилися [громадилися], де сяли та виблискували церкви золотохресті* (Вовчок, I, 1955, 287); *Сонце міцно припікало, а блиск його проміння аж за очі хапав, і все від нього сяло, блискотіло* (Кобр., Вибр., 1954, 142); *Чудотворна ікона сяла самоцвітами* (Донч., III, 1956, 145); *До обіду корабель неначе вдруге народився: блищав вимитими бортами, сяє палубою* (Ткач, Жди., 1959, 13); *Далеко праворуч на захід сяяли під вранішнім сонцем величаві вершини гір* (Гончар, III, 1959, 60); // *Виділятися яскравим кольором. Під його [сонця] скісним промінням золотом сяло жовте листя лип та беріз* (Коцюб., I, 1955, 57); *На дівчатах аж сяють квітки та стрічки* (Н.-Лев., III, 1956, 306); *Яванці — красивий народ, декого з них наче зроблено з золота, тіло так і сяє розкішними золотими фарбами* (Ю. Янов., II, 1958, 152); *Щоки сяяли рум'янцем, мабуть, вона бігла* (Коп., Лейтенанти, 1947, 105); *На грудях в нього.. Червоний галстук сяє і горів* (Бичко, Вогнище, 1959, 30); // *перен. Відрізнятися, виділятися якою-небудь позитивною рисою; вражати зовнішнім блиском, пишністю. Минали роки. Мільйони людей вмирали на фронтах імперіалістичної війни. Країна змарніла і впала в скорботу. Тільки природа сяла безсмертною своєю красою* (Довж., I, 1958, 449); *О пісне, пісне, подруго моя, де б я не був, де б не блукав з тобою, знов Київ сяє гордою красою, — з тобою знов на горах рідних я* (Сос., Щастя., 1962, 24).

Сяяти [з] **перелівами** **див.** **перелів.**

3. Блищати, світитися, перев. від радості, щастя, задоволення і т. ін. (про очі). *Єсть карії очі — як зіроньки сяють* (Шевч., I, 1963, 81); *Одарка лежить, зложила руки під голівку, бліда-бліда, тільки очі їй сяють* (Вовчок, I, 1955, 46); *Очі в його так радісно сяли, що аж Денис та Настуся це примітили* (Н.-Лев., VI, 1966, 338); — *Розкладай вогонь, — весело потер руками Тимко. Очі в нього сяяли, голос ламався, як крихкий лід на морозі* (Тют., Вир, 1964, 483); *Очі їхні сяяли захватом зустрічі, вони не почували ні холоду, ні голоду* (Ю. Янов., II, 1954, 46); // *перен. Виразити своїм виглядом, виразом якимсь сильно почуття, захоплення чимсь, радість, задоволення і т. ін. (перев. про обличчя). Вона сяла уся привітно, як сонце, коли нагнулась над ним з турботним питанням* (Коцюб., II, 1955,

342); *Коли міна вибухала в самій [ворожій] траншеї, сповнюючи її димом, обличчя в Брянського сяло від задоволення* (Гончар, III, 1959, 52); *Смагляве личко сяло від щастя* (Рильський, II, 1960, 303); *Від біло-сніжного палацу до економії мчить управитель. Він такий мокрий, наче його хто викрутив, але обличчя сяє широкою усмішкою* (Стельмах, I, 1962, 562); *Обізвався Коростильов, і маленькі очі його радісно заблищали, а личко сяло, як у гостях або на іменинах* (Тют., Вир, 1964, 483); // *перен. Яскраво виявляти що-небудь (перев. виразом обличчя, блиском очей і т. ін.). Родинне коло діда оточило, Сини та дочки, й молоді онуки; Одні уважно, пильно вислухають, У других в очах тиха мрія сяє* (Л. Укр., I, 1951, 52); *Знаю, довго будуть народи обмацувати нашу зброю, лічити наші рани, сяяти вдячністю чи залякати з ненависті* (Довж., I, 1958, 335).

СЬКА́ННЯ, я, с., розм. Дія за знач. **ськати** і **ськатися**. [Ш к а н д и б и х а:] *Свекрусі може б коли і в голову треба заглянути, — дарма! Хай свекруху хоч і нуджа з'їсть!* [К а р п о:] *То я її, мамо, піду покличу, щоб піськала [поськала] вам.* [Ш к а н д и б и х а:] *Нужне [потрібне] мені її ськання, — куди пак!* (Мирний, V, 1955, 43).

СЬКА́ТИ, ська́ю, ська́єш, недок. 1. *перех. і неперех., кому, кого, розм. Шукати вошей у чіємусь волоссі. Він і приліг до сестриці на коліна, та як та йому ськала, а він і заснув* (Кв.-Осн., II, 1956, 195); *Мася почала ськати [батька] і думала собі, ськаючи: — Що це сталося таткові? чи не слабі вони?* (Свидн., Любо-рацькі, 1955, 10); // *Шукати паразитів у шерсті тварин. Вже парубком узяти його до замку і перше приставили до панських себак — мить та блохи ськають* (Морд., I, 1958, 140).

Ськати в **голові** — шукати вошей у волоссі голови. — *Сьогодні, як вернешся од церкви додому, жінка стане тобі ськати в голові...* (Стор., I, 1957, 22).

2. *перех., діал. Шукати, намагатися знайти кого, що-небудь. Зараз губернатор послав жандармів ськати Тимоху, а Ієзі звелів тутечка дожидати* (Кв.-Осн., II, 1956, 292); *Василеві того тільки й треба, — наївся, напився дома і пішов товариства ськати, у його своє товариство було* (Мирний, IV, 1955, 78).

СЬКА́ТИСЯ, ська́юся, ська́єшся, недок., розм. Шукати вошей в себе або одне в одного. *Такий мені пан: у соломі спить, а зубами ськається* (Укр. присл., 1963, 121); — *Після обід не буду ськатись та розкажу тобі, який мені бешкет зробили позавчора у Безвертій хуторі* (Кв.-Осн., II, 1956, 187); *Дівчата прилюдно і з насолодою ськалися, виспівуючи дуже нескладних пісень* (Епик, Тв., 1958, 300); *Жінки валялися по садках на ряднах, ськалися* (Тют., Вир, 1964, 174).

СЬОГОДЕННИЙ, а, е, поет. Стос. до теперішнього, нинішнього часу, моменту; сучасний. *Висока гордість серце гріє нам, Коли ми згадуємо віщий залп, Що пролунав, як дня нового вість, Як боротьби великої початок За наше чисте щастя сьогоденне Із крейсера священного «Аврора»!* (Рильський, III, 1961, 112); *Книги Олеся Гончара дають цікавий матеріал для роздумів про насущні проблеми сьогodenної радянської літератури* (Не ілюстрація., 1967, 185); *Серед найважливіших сьогodenних завдань ідеологічної роботи в виховання мас у дусі пролетарського інтернаціоналізму* (Рад. Укр., 22.I 1967, 1).

СЬОГОДЕННІСТЬ, ності, ж., поет. Теперішні, нинішні дні, часи; сучасність. *Журналіст передусім політик, літописець сьогodenності і все, що залучає до свого літопису, пропускає через призму потреб і оцінок сьогodenішнього дня* (Ком. Укр., 8, 1968, 75); *Мабуть.*

справедливою в думка, що обличчя будь-якого журналу насамперед визначають твори про нашу сьогоденність (Рад. літ-во, 4, 1971, 32).

СЬОГОДЕННЯ, я, с., поет. Те саме, що сьогоденність. Сходяться пісня і життя, приєднані давнини і світанок сьогодення (Стельмах, Щедрий вечір, 1967, 177); Олесь Гончар бачить нашу людину в трьох часових вимірах. Він пам'ятає її вчорашню, заклопотану сьогоденням і невпинно дбає про її майбуття (Рад. літ-во, 4, 1968, 50); Розмаїте й багатогранне наше сьогодення (Рад. Укр., 29.XII 1973, 3).

СЬОГОДНІ, присл. 1. У цей, нинішній день (між учорашнім і завтрашнім днем). Що маєш зробити завтра, зроби сьогодні, що маєш із'їсти сьогодні, із'їж завтра (Укр.. присл., 1963, 86); — Ізнемігся, товаришу! Сьогодні спочинем (Шевч., I, 1963, 7); — Ой боже мій! сьогодні ж субота! — крикнула Тодозя і швидко підвелась з стільця (Н.-Лев., VII, 1966, 204); Уляна вирішила перемінити тему розмови. — Слухайте, діти, сьогодні великий день. Наші війська очистили Батьківщину й б'ють ворога на його території (Довж., I, 1958, 364); Мати носить воду, а Оріся віджимася. — Кінчай, дочко, віджимати та йди полоскати на вир. Погода сьогодні сонячна, з вітерцем, до вечора й висохне (Тют., Вир, 1964, 125); // У нинішній час; зараз, тепер. — Сьогодні ти отаман, а завтра — я! (Мирний, I, 1949, 183); — Сьогодні ти підліток, завтра дорослий. А яким ти йдеш у свою дорослість? Чи таким тебе Батьківщина жде? Ти ж син її, подумай! (Гончар, Бригантина, 1973, 7); Великі майстри минулого дали в свій час твори, які й сьогодні хвилюють нас високим гуманізмом і блискучою майстерністю (Рад. Укр., 2.III 1957, 1).

◇ Не сьогодні-завтра; Не сьогодні, так завтра див. завтра.

2. у знач. ім., невідм. Нинішній день; теперішній час, сучасність. Самотнє життя скоро докучило Олександрі: «Господи! сьогодні як учора, завтра як сьогодні! Усе одно та й одно!» (Коцюб., I, 1955, 67); Сонце буде аж завтра. А між сьогодні і завтра ще аж ціла ніч! (Смолич, II, 1958, 13); — Я спав. Почекай, — це в нас що — сьогодні чи завтра? — Це ще сьогодні (Довж., I, 1958, 430); Розмова наша, немов той потічок, то майне у минуле, то повернеться у сьогодні (Літ. Укр., 1.I 1963, 2); Безкомпромісне розкриття причин тих недоліків, що заважають дальшому розвитку економіки, всього духовного життя народу, тверезий, глибокий аналіз найважливіших проблем і тенденцій сучасності — все це становить одну з прикметних рис нашого сьогодні (Рад. літ-во, 3, 1965, 3); // Те, що існує, відбувається тепер, у даний момент. Зник батько — і з ним той останній ґрунт, який відчував Микоша під ногами. Що лишилося в нього? Страшне сьогодні? (Полт., Повість.., 1960, 272); Наш механік.. Був колись у боях за сьогодні машиністом панцерника (Сос., I, 1957, 490).

Від сьогодні — з нинішнього дня; з цього часу. — Не по полтиннику на день буду тобі давати, а від сьогодні по цілковому (Кв.-Осн., II, 1956, 407); Я .. слаба не від сьогодні, а далеко давніше (Л. Укр., V, 1956, 242); До сьогодні — до нинішнього дня; до цього часу, досі. Чи вчивсь Роман? Доріг бур'ян, пилука суходолу — таку-то він, циганський син, знав до сьогодні школу (Дор., Три богатирі, 1959, 37); На сьогодні — на нинішній день; на цей час. — От лихо з сими слугами! Куховарка як пішла учора з вечора, та й досі немає. — І у вас так? І в мене не краще. Воно, видно, всі куховарки зговорилися на сьогодні (Мирний, III, 1954, 172); Знадвору чутно стукіт сокир.. Нарешті озивається голос: — Ну, годі на сьогодні! Час додому (Л. Укр.,

III, 1952, 7); — Коли вже не поїхали на сьогодні нікуди, пропав у вас вечір (Хотк., I, 1966, 52).

СЬОГОДНІШНІЙ, я, в. Який існує, відбувається сьогодні, зараз, стосується нинішнього дня. Сьогоднішньої роботи на завтра не відкладай (Укр.. присл., 1963, 270); Він був у чудесній настрої по сьогоднішній сходці (Коцюб., II, 1955, 386); Олександр глянув на стіл, на сьогоднішню пошту (Кочура, Зол. грамота, 1960, 210); — Ану, дай сюди протокол сьогоднішніх зборів! (Шиян, Баланда, 1957, 98); // Стос. до нинішнього, сучасного періоду. Хо не сьогоднішній, він старий, як світ, його не зведеш (Коцюб., I, 1955, 171); Мені спало на думку: ніхто не буде заперечувати, що в галузі культури, в галузі мистецтва наше сьогоднішнє соціалістичне суспільство бере собі на озброєння, а завтрашнє суспільство, комуністичне, братиме на озброєння все краще, створене людством протягом століть (Рильський, Веч. розмови, 1964, 102); Радянський робітник.. своє сьогоднішнє виробниче завдання.. підпорядковує великій меті, до якої крокує весь народ (Ком. Укр., 7, 1968, 52); Сьогоднішня Туркменія — республіка суцільної письменності (Рад. Укр., 19.I 1954, 3); // у знач. ім. сьогоднішнє, нього, с. Те, що існує, відбувається сьогодні, зараз, у нинішній, сучасний період. Сьогоднішнє, давнє, майбутнє В піснях героїчних дзвенять, — На варті — неситна, могутня Безсмертна солдатська рідня! (Гірник, Стартують.., 1963, 63).

Жити сьогоднішнім днем: а) жити інтересами сучасного періоду, не відриватися від нього; б) не думати про майбутнє, а обмежуватися інтересами сучасного періоду; На сьогоднішній день — у нинішній час, зараз, тепер. — Мені на сьогоднішній день п'ятдесят років, з яких більшу половину я служу на пошті (Ю. Янов., I, 1958, 256); Сьогоднішній день — теперішній, нинішній час, період. Соціалізм — сьогоднішній день сотень мільйонів людей і завтрашній день всього людства (50 р. Вел. Жовтн. соц. рев., 1967, 5); Півкіова історія Союзу Радянських Соціалістичних Республік з усією очевидністю показала, що національна відособленість, сепаратизм — це вчорашній день історії, а її сьогоднішній день, її майбутнє — в інтернаціональній єдності соціалістичних націй (Наука і культура.., 1970, 62).

СЬОГОРІЧНИЙ, а, в. 1. Який існує, відбувається, відбувся або відбудеться цього року, стосується цього року і т. ін. От я прочитав на початку другої єсгорічної книжки «Літературної правди» статтю (Фр., XVI, 1955, 6); Літо єсгорічне буде в них незвичайне: вперше проведуть його разом, поїдуть на археологічні розкопки (Гончар, Людина.., 1960, 7); // у знач. ім. єсгорічне, ного, с. Те, що існує, відбувається цього року, тепер. Оце спитайте мене, що діялось позаторік, то, може, й не згадаю — навіть забуваю і єсгорічне (Вовчок, VI, 1956, 334).

2. Від приплоду цього року (про тварину). Котроїсь ночі не стало на озері лебедів. Одне лебедя із єсгорічних не могло одірватися од води, то вся згря кружляла над ним, призивно ячала до нього з неба, аж доки і воно не знялося у світанок (Земляк, Лебедина згря, 1971, 108).

СЬОГОСВІТНІЙ, я, в. розм. Стос. до землі як місця життя та діяльності людини: земний. Люди ті проти місяця були неначе аж прозорі, наче білим туманом повиті, ніби на березі блукали якісь тіні не єсгосвітні (Н.-Лев., I, 1956, 54); Я забув і єсгосвітнє, і тогосвітнє життя: Ти — єдина в мене пані, сам в ярмо хлюся я (Крим., Вибр., 1965, 284).

СЬОГОЧАСНИЙ, а, в. Який існує, відбувається в сучасний період, стосується сучасного періоду; сучасний,

винішній. — Ох! Сьогочасне лихо — то справжнє лихо! — мотаючись на всі боки, вигукував дід Улас (Мирний, IV, 1955, 258); Ми разом дивимось на місто в найурочистішу хвилину, коли глибоко і хвилююче ясно почуваєш велич його минулих і сьогочасних днів (Сміл., Сад, 1952, 64); Урочистий настрій охоплював його, і чим вище сходив Тарас на гору, тим далі, дець позаду, лишалися сьогочасні турботи, все буденне (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 203); Творчість Миколи Бажана — то ціла епоха в сьогочасній українській літературі (Літ. Укр., 1.X 1974, 1).

СЬОГОЧАСНІСТЬ, ності, ж. Те саме, що сучасність. Актуальними питаннями сьогочасності, як ніколи, в питання взаємозв'язків і взаємодії національних літератур народів Радянського Союзу, взаємного обміну культурними надбаннями, що в кожній національній культурі (Вітч., 7, 1969, 194).

СЬОМАК, а, ч. 1. розм. Дитина семирічного віку. 2. Старовинна монета вартістю в 2 коп.

СЬОМАЧОК, чка, ч. 1. Пестл. до сьомак 1. 2. розм. Семимісячна недоношена дитина. Пані тоді мало не вмерла, а сьомачок Вітя, що лежав зо два місяці мовчки у теплих подушках, хоч і озвався саме у той день, коли йому впадало вродитись, але то був не дитячий крик, а швидше мишача пискнява (Дн. Чайка, Тв., 1960, 64).

СЬОМГА, и, ж. Цінна промислова риба родини лососевих з м'ясом рожевого кольору. Пониззя Печори — головний в СРСР район ловіння сьомги, яка заходить в ріки для нересту (Ек. геогр. СРСР, 1957, 171); Всім відома чудова риба сьомга, що мав довжину півтора метра і важить до 32—38 кілограмів (Наука., 7, 1958, 36); Сьомгу сріберну, пудову добре, друзі, поводить, заморити на припоні — на гнучкому бамбуку, на співучому капроні, на сталевім трійнику (Гонч., Вибр., 1959, 273); // М'ясо цієї риби як їжа. [П и л и п:] Що у нас можна дістати? Трафарет! Трафарет! [П а в л о:] А все-таки? [П и л и п:] Ковбаса, сьомга, ікорка. Трафарет! (Корн., II, 1955, 150); Заливний судак, риба в томаті, ікра і сьомга.. драгували гостей, викикали апетит (Мокр., Сто., 1961, 95).

СЬОМІЙ, а, е. Числівник порядковий, відповідний до кількісного числівника сім. Сонце злізло височенько, Уже час сьомий ранку був (Котл., I, 1952, 209); Мина літо, мина осінь, Мина сьомий місяць (Шевч., II, 1963, 102); Брянський стояв на спостережному пункті сьомої стрілецької роти і звідси керував огнем (Гончар, III, 1959, 52); // у знач. ім. сьома, мої, ж. Година, яка наступає після шостої години. О сьомій рано я вже над Черемошем. Черемош сонний і тихий (Хотк., II, 1966, 384); На початку сьомої Ганна знову зібралася до Марка (Коз., Сальвія, 1959, 65).

◇ Без сьомої кліпки у тім'ї — дурнуватий, не сповна розуму. — Досить, що він став якийсь, мов без сьомої кліпки у тім'ї, змарнів геть і згорбився гаком (Козл., Ю. Крук, 1957, 434); Відчувати (відчути, почувати, почути і т. ін.) себе на сьомому небі — бути дуже задоволеним, безмежно щасливим. Коли Маркевич заграє з скрипачем Стером концерт Ліпінського, Тарас відчув себе на сьомому небі (Ів., Тарас. шляхи, 1954, 153); — Село! Я вибираю хату з диком, в якій немає ще жодного солдата, і, впавши на соломі, відчуваю себе на сьомому небі (Багмут, Записки., 1961, 103); — Уявіть собі, мене несли, в повному розумінні цього слова несли, і я відчував себе в ту хвилину на сьомому небі (Гашек, Пригоди.. Швейка, перекл. Масляка, 1958, 36); До сьомих віників пам'ятати (не забувати) — дуже довго пам'ятати, не забувати. — Сашко може мені відпустки не дати. — Який

Сашко? — аж звився хлопець. — Сашко Глушак? От наб'ю я йому морду, щоб не ліз у чужі справи, так і ти, і він до сьомих віників не забудете (Собко, Срібний корабель, 1961, 217); До сьомого поту — до крайньої, надмірної втоми. Незважаючи на задиху, танцювала [молодь] до сьомого поту (Дмит., Наречена, 1959, 208); Кирило знав своє: до сьомого поту залізо кував і так ростив дітей (Стельмах, II, 1962, 362); На сьомому небі [перебувати (бути і т. ін.)] див. небо; Обмиватися (обмитися) сьомим потом див. обмиватися; Працювати до сьомого поту див. працювати; Сьома вода на киселі див. вода; Сьомий піт зійде див. піт.

СЬОРБ, виг., розм. Уживається як присудок за знач. сьорбати. — Дай мені сироватки з хлібом. Я накришила, подала. Він сьорб-сьорб разів з п'ять (Барв., Опов., 1902, 98); Блюдечко з чаєм підніс [Трохим Панасович] і довго студив на нього крізь великі вуса. Далі витяг ший і око примружив та — сьорб! (Головко, I, 1957, 144).

СЬОРБАНКА, и, ж., розм. Юшка, рідка страва. Іванко вибрався тим часом із лісу й натрапив на циган, що варили сьорбанку в задимленому горщику (Казки Буковини., 1968, 50).

СЬОРБАННЯ, я, с., розм. Дія за знач. сьорбати і звуки, утворювані цією дією. Усі їли мовчки, тільки й чути було в хаті сьорбання та гучне плямкання голодних гостей, котрі, може, вже тиждень не їли гарячої страви (Н.-Лев., VII, 1966, 132); Далі він бачить, як усі прийнялися снідати, пересипаючи сьорбання юшки веселою жартівливою розмовою (Мирний, I, 1954, 353); Знову до вух долетіло і наче кольнуло барабанну перетинку неймовірно сьорбання (Коп., Вибр., 1948, 37); Хтось, поглянувши на тев сьорбання [козаків], не міг би й подумати, що в казанку — звичайнісінька сивушна горілка (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 65).

СЬОРБАТИ, сьорбаю, сьорбаєш, недок., перех. і без додатка, розм. 1. Їсти рідку страву, набираючи ложкою. Сьорбайте, хлопці, юшку, а риба насподі (Номис, 1864, № 11997); Нахилився [Карпо Петрович] над тарілкою і потиху почав сьорбати юшку, обводючи інколи оком світлицю (Кочуб., II, 1955, 367); Ще не кипів куліш, і, дожидаючи, поки він звариться, всі [козаки] поважно сьорбали захаланими ложками з іншого казанка (Ільч., Козацьк. роду., 1958, 65); // Їсти рідку страву, видаючи при цьому характерні звуки. Сьорбав [Андрій] юшку так голосно, наче хотів заглушити жіночине голосіння (Кочуб., II, 1955, 22); Мовчить [Тарас] та сьорбав з ложки, аж луна йде (Вас., Вибр., 1954, 157); Ів він якось особливо, зовсім не сьорбаючи з ложки (Цюпа, Три явори, 1958, 7).

◇ Несолоно сьорбавши — не досягнувши чого-небудь. Тепер, коли небезпека була позаду, Ананію здавалося, що не так уже й страшно було. Не ризикувавши, підеш несолоно сьорбавши... (Ю. Янов., I, 1954, 141); Сьорбати носом — з шумом утягувати носом повітря, щоб затримати виділення слизу.

2. Пити, перев. видаючи при цьому характерні звуки. Вона швидко сьорбала його [чай], не даючи спочинку, а то зразу ухопила стакан і викинула до дна (Мирний, III, 1954, 278); Двоє незнайомих Сагаїді бійців, сидючи під деревом, мирно бесідували, напеременки сьорбаючи з казанка свіже.. молоко (Гончар, III, 1959, 318).

СЬОРБНУТИ, ну, нєш, док., перех. і без додатка, розм. Однокр. до сьорбати. — Чи сьорбнув борщу, чи ні, та мерщій на ніч жени... (Тесл., З книги життя, 1949, 4); Під час вечері Мишуня налаштовував радіоприймача, який живився постійним струмом від батареї, дав повну потужність і, нашвидку сьорбнувши галушок, став тан-

цювати в усіма по черзі дівчатами-колгоспницями (Ю. Янов., II, 1954, 139); Артем смачно сьорбнує із ложки.. і нічого не сказав, тільки всміхнувся до батька сірими очима (Головко, II, 1957, 211); У батька в руках ложка-довбанка, тільки хто з малишні [малечі] сьорбне дуже або засміється — трісь по голові, і зараз же тихо-тихо зробиться (Тют., Вир, 1964, 216); // З'їсти яку-небудь кількість рідкої страви. Хутенько зварила [Харитя] куліш, нагодувала маму, сьорбнула й сама кілька ложок (Коцюб., I, 1955, 16); Горпина мовчки присіла до свекра і сьорбнула ложку-другу борщу (Мирний, I, 1954, 223); Сахно слухняно взяла чашку з бульйоном і сьорбнула дві ложечки (Смолич, Прекр. катастроф., 1956, 89); // Випити яку-небудь кількість чогось. [Н и ч и п і р:] І не пив же багато!.. Дві чарки тільки й сьорбнув, а памороки так забило (Кроп., I, 1958, 202); Солонина енергічно [енергійно] замішав чай, сьорбнув кілька разів і одсунув од себе склянку (Коцюб., I, 1955, 255); Невольник не втерпів і, одходячи до дверей, сьорбнув трошки вина з кубка, і на дверях покотився мертвий (Н.-Лев., IV, 1956, 29); Ледве сьорбнув [Семен] кілька крапель води (Ле, Мої листи, 1945, 85); Поблагословившись хрестом, панотець сьорбнув меду і цмокнув язиком об піднебіння (Бурл., О. Вересай, 1959, 73); Він присів на руду, розв'язав свій вузлик з шматком хліба та оселедцем і пообідав, а тоді сьорбнув з долоні води — близько з породи просочувалась (Коцюба, Перед грозою, 1958, 51); Швидкі й пле-

чисті, виходять з теплушки сини при зброї, з котелками в руці — де б його чайку сьорбнути? (Мал., Звенигора, 1959, 322); — Добрячий коньяк! — каже Штукаренко, сьорбнувши трошки з гранчастої склянки (Голов., Тополя., 1965, 195).

Сьорбну́ти повітря — глибоко втягти, ковтнути повітря. — Хто тебе просив..! — гримнув на нього Ярослав. — В звичку вже заходить, — сьорбнув ніздрями прохолодного лісового повітря Ситник (Загреб., Диво, 1968, 521).

◇ Сьорбну́ти ліха (гб́ря, бі́ді і т. ін.) — зазнати горя, нещастя, неприємностей, перенести багато труднощів; набідуватися. Дух наступу! О, хто сьорбнув лиха відступу, тому особливо дорогий цей звияжний наступальний дух! (Баш, На.. дорозі, 1967, 234); Хай уже бавиться [Світлана] тією кокардою, коли не знає, скільки лиха сьорбнув із-за неї Валерик (Гончар, Таврія, 1952, 180); Багато горя сьорбнули Твердохліб і Ольга (Хижняк, Д. Галицький, 1958, 34); — Ох, і сьорбнув же я тоді горенька, і напився ж біди! Відкіль ті й борги взялися? (М. Ол., Чуєш., 1959, 7); Сьорбну́ти [свій (півний)] ківш лі́ха — те саме, що Випити [свій (півний)] ківш лі́ха (див. лі́хо¹); Сьорбну́ти солоного див. солоний.

СЬОРБОНУ́ТИ, ну́, не́ш, док., перех. і без додатка, розм. Підсил. до сьорбну́ти. Циган з великої жадібки сьорбонує шевського квасу (Номис, 1864, №933).

Академия наук Украинской ССР
Ордена Трудового Красного Знамени
Институт языковедения им. А. А. Потебни

Словарь украинского языка, т. 9

С

(На украинском языке)

Друкується за постановою вченої ради
Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР

Редактори *Л. К. Артем'єва, М. М. Друченко, В. Є. Дудко,
І. І. Маркевич, Л. П. Марченко, Н. С. Редичук, Л. В. Туник,
Н. І. Шарапова*

Художній редактор *В. М. Тепляков*

Художнє оформлення *Г. М. Балюна*

Технічний редактор *О. М. Капустіна*

Коректори *Н. О. Луцька, Л. В. Малюта, О. С. Улезко*

Інформ. бланк № 1579

Здано до набору 27.10.76. Підписано до друку 14.03.78. Фор-
мат 84×108^{1/16}. Папір друк. № 1. Звич. нова гарн. Вис. друк.
Ум. друк. арк. 96,6 Обл.-вид. арк. 156,7. Тираж 27 200. Зам.
8-447. Ціна 10 крб. 10 коп.

Видавництво «Наукова думка»,
252601, Київ, МСП, вул. Репіна, 3.

Головне підприємство Республіканського виробничого об'єднання
«Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР,
252057, м. Київ-57, вул. Довженка, 3.

Надруковано з матриць Головного підприємства РВО «Полі-
графкнига» на книжковій фабриці ім. М. В. Фрунзе, Харків,
вул. Донець-Захаржевська, 6/8.

ДО УВАГИ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ СЛОВНИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У 1969 р. була оголошена передплата на Словник української мови в 10 томах. За час роботи над Словником в результаті розвитку науки, техніки, культури відбулося значне збагачення словникового складу української мови, особливо в галузі термінології. Все це спричинилося до укладання багатьох нових словникових статей.

У зв'язку з цим Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР і видавництво «Наукова думка» змушені були збільшити обсяг Словника української мови на один том. Отже, повний комплект Словника матиме 11 томів. Останній, 11-й том Словника української мови видавництво випустить у світ в 1980 р.

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні
Видавництво «Наукова думка»